BÜYÜK LAROUSSE

SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

5

CAMİ

ÇIRP

Milliyet

BÜYÜK LAROUSSE

SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

5. CİLT

Cami — Çırpmak

Milliyet

İnterpress Basın ve Yayıncılık A.Ş. adına
Hürrem FİLA

genel yayın yönetmeni
Adnan BENK

yayın kurulu
Oya ADALI, Nilgün AKAR, Bedia AKARSU, Engin ALÇORA, Yasemin ALPMAN, Abbas ALTUNKAŞ, Aydın ARIT, Selahattin BAĞDATLI, Mustafa BALEL, Mustafa BAYKA, Nezih COŞ, Güler DEĞİRMENCİ, Melek DENER, Turgut DEVECİ, Tamer ERDOĞAN, Sırrı ERİNÇ, Şenay ERKAN, Peyami ARMAN, Ayşegül EROL, Konur ERTOP, A.Fuat FİDAN, Tankut GÖKÇE, Öznur GÜNDOĞDU, Selahattin HİLAV, Rıfat İNSEL, Cenap KARAKAYA, M.N. KARAKÜÇÜK, Melih KIRANBAĞLI, Gülsen KORALTÜRK, Güzide KOSİFOĞLU, Dilek KÖSEOĞLU, Cevdet KUDRET, Turgut KUT, Deniz MAZLUM, Günnur ORMANLAR, Tahir ÖZÇELİK, Süleyman ÖZÇİFTÇİ, Ufuk ÖZKOLÇAK, İsa ÖZTÜRK, Mehmet SERT, Kenan SOMER, İlhami SOYSAL, Beyhan Aziz TANER, Aksel TİBET, Erdoğan TOMAKÇIOĞLU, Teoman TUNÇDOĞAN, Hale ULUSOY, Doğan ÜLGENCİ, Mara YAKOVLEVSKİ, Aydın YALKUT, Mehmet YARAŞ, Ömür YARS, Tahsin YAZICI, Dilek YELKENCİ, Melih YÜRÜŞEN

sorumlu yayın yönetmeni
Aydın YALKUT

araştırma
Despina ÇİMROĞLU ve yardımcıları Betül GÜVENSOY, Nesrin OĞRAŞKAN, Mine ÖZDİLER, Servet SABAK, Hilda SETYAN, Semra BAL

arşiv
Sevil ÇELEBİCAN ve yardımcıları Nurgül KAYA, Cansel Çolak SAVAŞ

teknik yönetmen
Nazlı TÜRKSOY

sayfa düzeni
Ömer BARANİOĞLU ve yardımcısı Çağatay AKYOL

harita
Mansus TETİK ve yardımcıları Berrin BÜYÜKANIT, Ruhi DİLGİMEN, Seval ÖZLER, Ceyda SAKARYA

düzelti
Hayrettin KARA ve yardımcıları Zeynep ATAYMAN, Fatma AYDIN, Sait GÜRAY, Aydın KARAAHMETOĞLU, Gülsüm ÖZ, Sibel TÜRKMENOĞLU

fotoğraf
Muhlis HASA ve yardımcısı Sedal ANTAY

sekreterler
Funda ARSLAN, Halime DEMİR, Nil HEPER, Kadriye KÖMÜRCÜOĞLU, Lale KURUDAĞ, Belgin SOYCAN, Satı ŞİMŞEK

dizgi
Turgay ŞIK ve yardımcıları Leyla BİRBEN, Âdem ÇALIŞKAN, Betül FERİK, Hülya HASEL, Sakine KAYA

kamera
Gelişim Yayınları kamera servisi

baskı: Milliyet Gazetecilik A.Ş.

Büyükdere Cad. Apa Ofset arkası
Levent-İSTANBUL Tel: 169 66 80 (20 Hat)

BÜYÜK
LAROUSSE
SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

• ANADOLU TÜRK DÖNEMİ MİMARLIĞI. Anadolu dışında Karahanlılar ve Gazneliler döneminde oluşan türk mimarlığı, özellikle Büyük Selçuklu İmparatorluğu zamanında, çevre sanatlarını etkileyici zengin yapıtlar üretmiştir. Türkler'in yayılmalarıyla birlikte Anadolu'ya taşınan bu mimarlık, burada kendinden önceki kültürlerle kaynaşarak, tarihsel süreç içerisinde yeni biçimler ve üsluplar geliştirmiştir. XI. yy.'dan başlayarak Anadolu'ya yerleşen Türkler, kendi kültürleri doğrultusunda oluşturdukları başta cami olmak üzere, türbe, medrese, zaviye ve tekke gibi yapılarla kentlerde türkleşme sürecini başlatmışlardır. Yeni bir kültür sentezine ulaşılırken, bir yandan yerli ustalar kendi geleneklerini yeni gereksinimlerin doğurduğu ürünlere uydurmaya çalışmışlar, öte yandan İran, Azerbaycan ve Suriye'den gelen ustalar da yerel özelliklere kendi geleneklerini katmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla bu dönemde tam bir üslup bütünlüğüne ulaşılamamış; bu, ancak XIII. yy. başlarında, Anadolu Selçuklu dönemi yapılarında, siyasal ve ekonomik gücün artmasıyla sağlanabilmiştir. Bu arada, D.'dan gelen kavimlerle mimarlık ve süsleme etkileşimleri olduğu görülür.

Sırasıyla selçuklu, beylikler ve erken osmanlı dönemlerinin izlendiği XI. yy.'dan XVI. yy. ortalarına değin uzanan süreç içinde ve özellikle ilk yıllarda, yeni yapı tekniklerinden çok yerel özellikteki teknikler uygulanmıştır. Ayrıca anıtsal nitelikteki yapılarda taşın kullanılması da Anadolu'daki türk mimarlığının özelliklerinden biridir. Taş, XII. yy.'dan sonra üretilen tüm anıtsal yapılarda tek taşıyıcı malzeme olmuştur. Öte yandan Anadolu türk mimarlığında çokça görülen, ortası moloz taş, dışı kesme taş duvar yapımı tekniği ise Roma ve Bizans dönemlerine değin uzanmaktadır. Bir başka duvar örme tekniği olan tuğla ve taş dizilerinden oluşan düzen de Roma'dan Bizans'a, oradan da türk mimarlığına geçmiş ve özellikle B. Anadolu'da sürekli olarak uygulanmıştır. Bizans'tan Osmanlılar'a geçen bir başka özellik ise kirpi saçaklı tuğla ve korniştir.

Süslemede de taş işçiliği önde gelir. Çini ve sırlı tuğla bezeme Büyük Selçuklular ile Anadolu'ya gelmiş, sırlı tuğla kullanımı XV. yy. sonlarına doğru azalırken, çini süsleme osmanlı dönemi sonlarına değin sürmüştür.

Örtü düzeninde de Anadolu içinde ve Anadolu dışında yaratılan öğeler kaynaştırılmıştır. XIII. yy.'dan başlayarak tuğla tonoz ve kubbe kullanımı yaygınlaşmış, ancak ahşap kirişli düz tavan örtüsü de Beyşehir ve Afyonkarahisar camilerinde olduğu gibi bir ölçüde uygulanmıştır. Batı Anadolu'da ve kimi beyliklerde kullanılan kubbe, Osmanlılar'da örtü düzeninin temel özelliği olarak en üst düzeye ulaşmıştır.

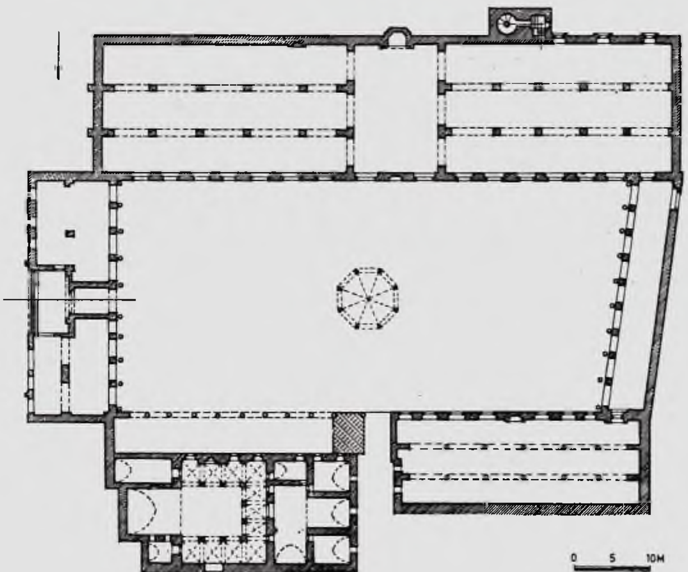
• *Büyük selçuklu ve ilk beylikler dönemi.* Anadolu'da karşılaşılan ilk cami örnekleri, müslüman Araplar'ın yayılmaya başlamalarıyla birlikte üretilen ve kökeni İran'ın Apadana denilen çok ayaklı taht salonlarına değin uzanan "çok ayaklı camiler"dir. Büyük selçuklu dönemine tarihlenen Anadolu camileri, Diyarbakır, Siirt ve Bitlis Ulu camileridir. Özgünlüklerini büyük ölçüde yitirmiş olan bu camilerden, Diyarbakır Ulu camisi (1091), Anadolu dışı dinsel yapıların etkilerini taşır (Şam Ümeyye camisi). Sonradan yapılan onarım ve eklemelerle büyük bir külliye durumuna gelen yapının kendine özgü nitelikleri de vardır, kubbesiz çapraz sahını, revaklı avlusu, ahşap çatısı ve kare minaresiyle Anadolu mimarlığında tek örnek olarak kalmıştır. 1129'da Irak Selçukluları'ndan Mugisettin Mahmut'un onarttığı Siirt Ulu camisi de mihrap önü kubbesi ve ona bağlı eyvanıyla, büyük selçuklu döneminde İran'da yapılmış camilere benzer. Tuğladan sütunlarını birbirine bağlayan kemerlerinde ve mihrap nişinde firuze renkli çini izleri görülür. Minare, yüksek kare kaidesi, yukarıya doğru incelen silindir biçimi gövdesi ve firuze çinili tuğla malzemesiyle Musul Ulu camisi'nin minaresini andırır. Bitlis Ulu camisi (1150) dengeli, bakışık düzende bir yapıdır, mihrap önü kubbesi dışardan piramit biçimi bir külahla örtülüdür.

İlk beylikler dönemi mimarlığının cami yapılarında, çok ayaklı planın çeşitli biçimlerde uygulanmış örnekleriyle karşılaşılır. Özellikle Mardin ve Diyarbakır yöresinde egemen olan Artuklular'ın camilerinde ortaya çıkan mihrap önü kubbesi, yapının ağırlık merkezini oluşturur. Bu özellikleriyle artuklu camileri, İran'daki cami planlarından ayrı bir gelişim başlatmışlardır. 1031 tarihli Silvan Ulu camisi, bu gelişimin ilk örneğidir. Yapı, mimari özellikleriyle Mısır'dan Azerbaycan'a değin uzanan bir alanda etkili olmuştur. Mardin Ulu camisi ise XII. yy. artuklu mimarlığının özelliklerini yansıtır. Burada mihrap önü kubbesi iki sahını örtecek büyüklüktedir. Kubbenin dıştan yivli olarak yapılması daha sonra Mardin'de geleneksellesmiştir. XII. yy.'a tarihlenen Harput Ulu camisi'nde, yapının içinde yer alan avlu küçülmüş, çevresine mekânlar yerleştirilmiştir. Bu tür bir avlu düzeniyle Anadolu'da ilk kez karşılaşılmaktadır. Yapı, plan özellikleriyle Zevare'deki Mescidi Cuma'yı anımsatmakta, bu da artuklu dönemi camilerinin büyük selçuklu mimarlığından kaynaklandığını göstermektedir. Kızıltepe Ulu camisi de genel plan özellikleriyle Mardin Ulu camisi'ne benzer, ancak avlu köşelerinde yer alan minareler değişiklikler ve yenilikler gösterir. Kesme taştan caminin taçkapısındaki iki renkli taştan dilimli kemerler, Suriye'deki zengi mimarlığının etkilerini taşır. Artuklu mimarlığının genel özellikleri, mihrap önü kubbesi, revaklı avlu, zengin süslemeli taş işçiliği ve avlu köşelerine yerleştirilen çifte minare olarak özetlenebilir.

Tokat, Sıvas ve Amasya yörelerinde egemenlik kurmuş olan Danişmentliler'in yapıları genellikle özgün biçimleriyle günümüze ulaşmıştır. Çok ayaklı camilerin ilginç örneklerinden biri olan Sıvas Ulu camisi (1197), on bir sahından oluşan anıtsal bir iç mekâna sahiptir. Cami bu planıyla Artuklu dönemi yapılarından ayrılır. Niksar Ulu camisi de (XII. yy.), kıble du-

Diyarbakır Ulu camisi (1091)

Diyarbakır Ulu camisi'nin planı

Selçuk İsabey camisi (1374)

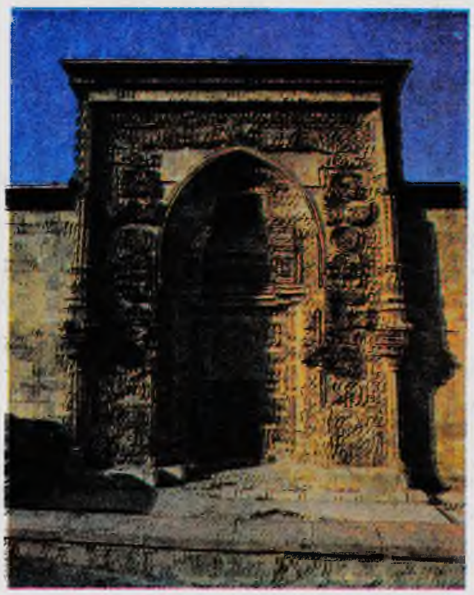
Malatya Ulu camisi, kubbenin içten görünümü (1224)

varına dikey uzanan beş sahını ve avlusuz planıyla Sıvas Ulu camisi'ne benzer. Kayseri Ulu camisi (XII. yy. ortaları), mihrap önü kubbeli, çok ayaklı camiler planındadır, ancak burada plan uzunlamasına gelişmiştir ve ortada küçük bir aydınlatma feneri vardır. XII. yy. ortalarına tarihlenen Kayseri Kölük camisi, dikey gelişen planı, mihrap önü kubbesi ve aydınlık feneriyle, bu dönem özelliklerini yansıtan örneklerdendir.

Saltuklular'ın Erzurum'da yaptıkları ve XII. yy.'a tarihlenen camiler de belirli bir mimari gelişimin ürünleridir. Ulu cami, mihrap duvarına dikey olarak uzanan yedi sahınıyla, çok ayaklı camilerin ilginç örneklerinden biridir. Yapı mihrap önü kubbesi ve orta sahında yer alan altı dizi mukarnas dolgulu kare planlı, piramit biçimi örtü düzeniyle dikkati çeker. Mihrap, birbirini kesen sekizgen motiflidir. Erzurum'daki bir başka saltuklu yapısı Kale camisi'dir. Küçük, kare planlı yapıda, mihrap önünde yer alan mukarnaslı kubbe, dıştan yüksek kasnaklı ve koni biçimi çatıyla örtülüdür. Kasnak ve çatıda yer alan silmeler, devingen bir görünüm sağlar.

Mengücükler döneminden Divriği Ulu camisi (1228), çok ayaklı camilerin Anadolu'daki en özgün ve önemli örneklerinden biridir. Yapının mekânı, arap camilerinin tersine, boyuna gelişmiştir. Beş sahınlı ana mekân, yirmi beş küçük kubbe ve tonozla örtülüdür. On iki dilimli mihrap önü kubbesi, dıştan piramit biçiminde bir çatıyla kaplanmıştır. Mihrap önü kubbesiyle aynı eksen üzerinde bir aydınlık feneri vardır. Dört taçkapısı bulunan yapı tüm plan özellikleriyle, XIII. yy. mimarlığını yansıtan çok önemli ve özgün bir örnektir. Mengücükler'den kalan bir başka yapı da daha çok hıristiyan bazilikalarının

Divriği Ulu camisi (1228)

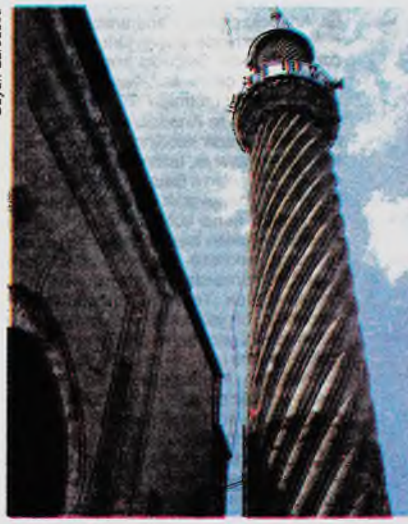

özelliklerini taşıyan Divriği Kale camisi'dir (1180-1181). Kendi türünün ilk önemli örneklerinden olan yapı mihrap duvarına dikey olarak uzanan üç sahınlıdır; yan sahınlar dörder kubbe, orta sahın beşik tonoz örtülüdür. Yöresel bir üslup geliştiren mengücüklü dönemi camilerinde görülen zengin taş işçiliği, İran'daki Büyük Selçuklu üslubunun sürdürücüsüdür.

Danişmentli, artuklu, saltuklu ve mengücüklü camileri, mimari açıdan büyük selçuklu geleneğine dayanmakla birlikte, kendilerine özgü bir üslup geliştirmiş; Anadolu mimarlığının öteki islam ülkelerinden farklı nitelikte bir gelişim izlediğini göstermiştir.

• *Anadolu selçuklu dönemi.* Bu dönem camilerinin çoğu, küçük ayrıntılar dışında, genel olarak çok ayaklı plan türünü sürdürmüştür. XII. yy.'a tarihlenen Konya Alaettin camisi'nin D. bölümü çok ayaklı camiler planındadır; mihrap duvarına koşut olarak uzanan dört sahınlı ve düz çatılı B. bölümüyse büyük selçuklu ve artuklu mimarlığının plan özelliklerini sürdürür. Taçkapısı, Kudüs, Şam ve Halep'teki zengi yapılarının etkisindedir. Niğde Alaettin camisi de (1223) dönemin tüm özelliklerini yansıtır. Kesme taştan camide sahınlar mihrap duvarına koşut olarak uzanır. Mihrap önünde yer alan üç kubbeli, üç bölüm ve tonoz örtülü sahınlar tasarım açısından belli bir yenilik taşır. Ortadaki kare mekân, geçmişin avlularını anımsatır. Minare ise Edirne Üçşerefeli cami'de olduğu gibi, osmanlı döneminin ilk yapılarında görülen üsluptadır. Cami tüm özellikleri ve süslemeleriyle önemli bir deneme ve gelişme ürünü olarak nitelendirilebilir. Anadolu selçuklu sultanı Alaettin Keykubat döneminden Malatya Ulu camisi (1224), ortası havuzlu iç avlusu, eyvanı, mihrap önü kubbesi ve tuğla minarisiyle, İran'daki büyük selçuklu Ulu camileriyle aynı üsluptadır; bu özellikleriyle Anadolu'daki tek örnektir. 1238 tarihli Kayseri Huanthatun külliyesi, bu dönemden kalan ilk yapı topluluğu olması açısından önemlidir. Malatya Ulu camisi'nin planı, kimi değişikliklerle burada da uygulanmıştır, ancak köşelerde ve yan yüzlerde bulunan yarım altıgen ya da kare planlı kuleler, yapıyı Anadolu'daki örneklerinden ayırır. Çok ayaklı planı olan Kayseri Hacıkılıç camisi (1249), medrese yapılarını revaklı bir avlu çevresinde toplamasıyla ilginç bir örnek oluşturur. Ana mekân mihrap duvarına dikey uzanan beş sahınlıdır, mihrap önü kubbelidir. Amasya'daki Burmalıminare camisi (XIII. yy.), çok ayaklı cami planıyla bazilika planını birleştiren bir yapı olarak dikkati çeker. Mihrap duvarına koşut olarak uzanan üç sahının ortasındaki daha geniş tutulmuş ve üç kubbeyle örtülmüştür. 1266-1267'de yapılmış olan Amasya Gökmedrese camisi de üç sahınlıdır. Kubbe ve tonozlarla örtülü caminin ön cephesindeki yalınlık, XIII. yy. başlarında gelişen bir anlayışın ürünüdür. Yapı, kesme taş malzemesi, K.'indeki medrese işlevindeki bölümleri, uyumlu ölçü ve bezemeleriyle eyvan biçimli taçkapısıyla da ilgi çeker. Develi Ulu camisi de (XIII. yy. sonları), Anadolu selçuklu cami planının özelliklerini sürdüren bir örnektir. Malazgirt Eltihatun camisi (XIII. yy. ortaları), Akşehir Ulu camisi (XIII. yy. başı), Bünyan Ulu camisi (XIII. yy. ortaları) tonoz örtülü, üç sahınlı erken dönem cami planının uygulandığı, mihrap önü kubbesi bulunmayan yapılardır.

Anadolu selçuklu mimarlığında görülen bir başka cami türü, ağaç direkli camilerdir. Bunlar Gazneliler'in ve Karahanlılar'ın yaptığı camilerin Anadolu'daki sürdürücüleridir. XIX. yy.'a değin örneklerine rastlanılan bu camiler arasında, Konya Sahipata camisi (1258), Afyonkarahisar Ulu camisi (1272), Sivrihisar Ulu camisi (XIII. yy. ikinci yarısı), Ankara Aslanhane camisi (XIII. yy.) ve Beyşehir Eşrefoğlu camisi (1299) Anadolu selçuklu dö-

Büyük Larousse

Burmalıminare camisi (XIII. yy.) *Amasya*

nemindendir.

• *Akkoyunlular.* G.-D. Anadolu yöresinde egemenlik kuran Akkoyunlular'dan pek çok örnek kalmıştır. Diyarbakır ve yöresinde bulunan bu yapıların mimari özellikleri ve süslemeleri, osmanlı dönemi yapılarıyla benzer gelişmeler gösterir. Diyarbakır'da 1489 yılına tarihlenen Ayniminare ya da öteki adıyla Hocaahmet camisi, yanları düz, ortası çapraz tonozlu, uzun bir mekândan oluşur, girişinde dört bölümlü son cemaat yeri vardır. Şeyhmatar ya da Kasımpadişah camisi (1500) ak-kara kesme taştandır, gövdesi dört sütuna oturan kare planlı minaresi Anadolu'daki tek örnektir. Tek kubbeli bir yapı olan Nebi camisi'nde, mekân yanlara doğru genişletilerek değişik bir plan denenmiştir. Safa camisi (XV. yy.) bu denemenin geliştirildiği bir örnektir. Orta kubbe dört paye ile iki duvara oturtulmuştur.

• *Aydınoğulları.* İzmir ve çevresinde kurulmuş olan Aydınoğulları Beyliği camilerinde, selçuklu etkisi sürer. Birgi Ulu camisi (1312), bu etkide, beş sahınlı bir yapıdır. Kesme taştan camide, orta sahın tonoz bingili mihrap önü kubbesiyle belirginleştirilmiştir. Minber ve mihrapta da selçuklu süsleme sanatının etkileri görülür. Selçuk İsabey camisi (1374), dönemin en önemli yapısıdır. Planıyla Şam Ümeyye camisi'ni anımsatan bu caminin, ortasında sekiz köşeli havuz bulunan revaklı avlusu, Manisa'daki Ulu cami örneğinden önce tasarlanmıştır. Mihrap önü mekânı iki kubbeli olup, küresel bingileri ve kubbe kasnakları selçuklu üslubunda çinilerle süslüdür. Ana mekân mihraba koşut iki sahınlıdır. Yapı çifte minaresiyle beylikler dönemi mimarlığında az görülen bir örnek oluşturur. Caminin anıtsal nitelikteki B. cephesi Bursa, Edirne ve İstanbul camilerinin öncüsüdür.

• *Candaroğulları.* Candaroğulları'ndan kalan örneklere Kastamonu, Sinop, Çankırı ve Safranbolu yörelerinde rastlanır. Kastamonu'daki en eski cami, ters T planlı İbnineccar ya da Eligüzel camisi'dir (1353). Tonoz bingilere oturan büyük kubbesi, üç kubbeli son cemaat yeri ve minaresiyle, Bursa Alaettin camisi ve İznik Hacıözbek camisi ile başlayan tek kubbeli yapıların gelişmiş bir örneğidir. Kasaba köyündeki Mahmut bey camisi ise Anadolu'daki ahşap direkli camilerdendir. Yapı son derece ince işçilikli kalem işleriyle süslüdür. Taştan mihrap üzerindeki bezemeler ise Candaroğulları'na özgü bir üsluptadır. Dönemin en önemli yapısı Kastamonu'daki İlyasbey külliyesidir (XV. yy. ortaları). Ters T planlı caminin son cemaat yeri beş kubbelidir. Bu bi-

çimiyle yapı ilk osmanlı camilerine benzer. Mihrap önü kubbesine mukarnaslı tonoz bingilerle geçilir.

• *Dulkadıroğulları.* Maraş ve Elbistan yörelerine egemen olan Dulkadıroğulları da selçuklu geleneğini sürdüren mimari örnekler vermişlerdir, ancak memluk ve osmanlı mimarilerinden aldıkları öğeleri çeşitli biçimlerde kaynaştırarak zaman zaman kendilerine özgü bir mimari üslup da yaratabilmişlerdir. XV. yy. sonuyla XVI. yy. başlarına tarihlenen Elbistan Ulu camisi'nin kubbesi dört sütuna oturmakta, yanlara doğru yarım kubbelerle genişlemektedir. Taçkapının sekiz dizi mukarnaslı nişi selçuklu, renkli taş dizilerinden oluşan mihrabı ise memluk etkisini yansıtır. Maraş Ulu camisi de (1496) selçuklu dönemi ulu cami geleneğini sürdürür. Yedi sahınlı caminin, yuvarlak gövdeli renkli taş süslemeli minaresi memluk etkisindedir. Hatuniye camisi'nin (XV. yy.) minaresi için de aynı özellik belirtilebilir.

• *Eretnaoğulları.* Selçuklular'dan ayrı bir üslup geliştiren Eretnaoğulları, Sıvas, Kayseri ve Niğde yöresinde egemen olmuşlardır. Niğde'deki Sungurbey camisi'nin (1335) ilk tasarımı mihrap duvarına dikey olarak uzanan üç sahından oluşuyordu. Orta sahın dört kubbe, yan sahınlar ise çapraz tonoz örtülüydü. D.'daki taçkapı çifte minareliydi. Yapının D. ve K. kapılarıyla mihrabında görülen özenli taş işçiliği özgün üslubuyla da dikkati çeker. Bezemelerde geometrik ve bitkisel motifler arasında, çift başlı kartal, aslan, grifon, vb. figürlere rastlanır. Caminin G.'ine sekiz köşeli bir kümbet eklenmiştir.

Divriği Ulu camisi ahşap minberi

Ahmet Kuzik

• *Germiyanoğulları.* Kütahya ve çevresinde kurulan Germiyanoğulları Beyliği dönemi yapılarında osmanlı etkisi görülür. Kütahya camileri tek kubbeli kare mekânları ve üç kubbeli son cemaat yerleriyle klasik planlı örneklerdir. Duvarlardaki almaşıklı kesme taş ve tuğla örgü düzeni B. Anadolu'ya özgüdür. Kurşunlu cami (1377) dönemin ilk örneklerindendir. Kare planlı mekân, türk* üçgenlerine oturan bir kubbeyle örtülüdür. İshakfakih camisi (1433) Germiyanoğulları'na özgü mimarisiyle dikkati çeker. Yapı, gösterişli ön cephesi, kare kaide üzerinde yükselen yuvarlak gövdeli minaresiyle XV. yy. üslubunu yansıtır. XV. yy. sonlarına tarihlenen Hisarbey camisi'nde de aynı plan özellikleri görülür. Sütun başlıkları türk üçgeni biçimindedir, mihrap XV. yy. üslubunda çini süslemelidir.

• *Hamitoğulları.* G.-B. Anadolu'da, Antalya ve yöresinde kurulan Hamitoğulları Beyliği'nden kalan en önemli cami, Antalya'daki Yivliminare camisi'dir (1373). On iki sütuna oturan altı kubbeye türk üçgenleriyle geçilir. Yapı bu planıyla Anadolu'daki kubbeli ulu camilerin ilk örneklerinden birini oluşturur.

• *Karakoyunlular.* İran'daki büyük selçuklu etkisinde yapı üreten Karakoyunlular D. ve G.-D. Anadolu'da egemendiler. Bu dönemden en önemli örnek Van Ulu camisi'dir (1389-1400). Anadolu türk mimarlığındaki gelişimi vurgulayan yapıda, mihrap önündeki mukarnas dolgulu kubbe, beş sütuna ve mihrap duvarına oturur. Caminin tuğla ve alçı süslemeleri büyük selçuklu sanatının etkilerini taşır.

• *Karamanoğulları.* Karamanoğulları yapıları selçuklu geleneğini sürdürmekle birlikte, kimi yenilikleri de taşırlar. Karaman, Konya, Aksaray ve çevresindeki camilerde, kemerlerle bağlanmış sütunlara oturan düz çatılı, tek kubbeli ya da mihrap önü kubbeli planlar uygulanmıştır. Orta eksende yer alan bölümler kubbeyle, öteki bölümlerse çapraz tonozlarla örtülüdür. Aksaray Ulu camisi (1431), enine gelişen dikdörtgen planlıdır, ana mekân kıble duvarına dik beş sahına ayrılmıştır. Mihrap önündeki bölüm kubbeyle örtülerek belirginleştirilmiştir. 1332'de yenilenen Konya İplikçi camisi de benzer plandadır. Orta sahın küresel bingili üç kubbe, yan sahınlar ikişer çapraz tonoz, mihrap önü düz tonoz örtülüdür; anıtsal taçkapı selçuklu etkisindedir. Dönemin öteki önemli yapıları arasında Ermenek Ulu camisi (1302), Sipas camisi (XIV. yy. ortaları), Karaman Yunusemre camisi, Hacıbeyler camisi, Arapzade camisi (1374), Dikbasan camisi (1493) ve Mut Lal camisi (1356-1390) belirtilebilir.

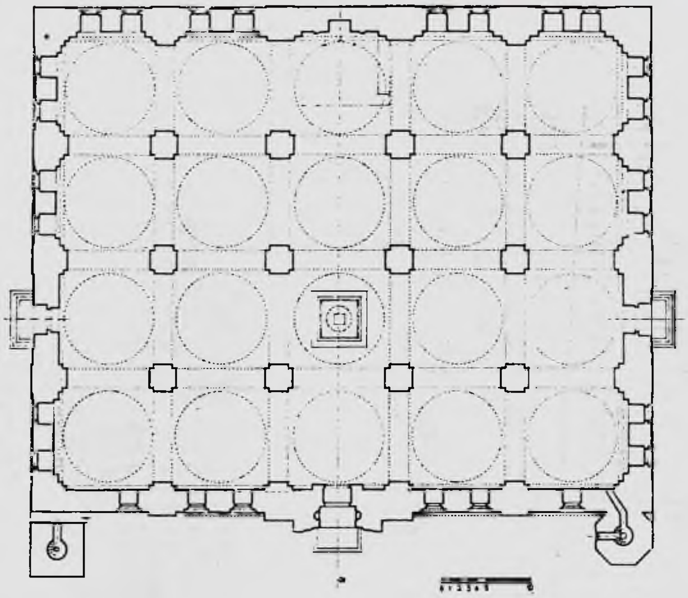
• *Menteşeoğulları.* G.-B. Anadolu'da, Muğla, Milas ve çevresindeki Menteşeoğulları dönemi yapılarının en erken ve ilginç örneği Milas Hacıİlyas camisi'dir (1330). Caminin son cemaat yeri kiremit kaplı üç kubbeyle örtülüdür. Giriş ekseninde yer alan kalın sütunların geniş sivri kemerlerle bağlanmasına karşılık yanlardaki iki küçük sivri kemer değişik bir görünüm yaratır. Dıştan basamaklarla çıkılan minare de Milas'a özgü bir uygulamadır. Ulu cami (1378) selçuklu geleneğini sürdüren bir örnektir. Mihrap duvarına koşut olarak uzanan üç sahınlı yapının mihrap önü kubbelidir. Minareye gene dışardaki basamaklarla çıkılır. Firuzbey camisi (1394) ters T planıyla dikkati çeker. Balat'taki Cuma camisi (1404) tonoz bingili kubbesiyle, tek camilerin anıtsal örneklerindendir; kubbeye geçiş türk üçgenleriyle başlar, tonoz bingilerle son bulur.

• *Ramazanoğulları.* Çoğu Adana'da bulunan Ramazanoğulları camilerinde zengi ve memluk sanatının etkisi belirgindir. Çini süslemeler ise osmanlı üslubundadır. Dönemin en eski camisi Akça mescit'tir (1402). Daha çok türbeyi andıran yapı, küresel bingilere oturan tuğla kubbeyle örtülüdür. Kare planlı ana mekân taştandır; yalın taş işlemeli taçkapı selçuklu etkisindedir. Ulu cami (1513-1541), beyliğin en büyük ve önemli yapısıdır. Selçuklu, osmanlı, zengi ve memluk etkilerini kaynaştıran caminin minaresi sekizgen gövdelidir. 1558 tarihli Yağ camisi beş sahından oluşan yatık dikdörtgen planlıdır. İçteki tonoz örtü düzeni, dıştan düz toprak damla gizlenmiştir.

• *Osmanlılar dönemi.* Osmanlı mimarlığının ilk örneklerine Bilecik ve yöresinde rastlanır. XIV. yy. başlarına tarihlenen kare planlı, orta mekânı kubbeli, dört eyvanlı Orhangazi camisi, daha sonra gelişecek olan merkezi planlı osmanlı camilerinin öncüsüdür. İznik, Bursa, Edirne ve İstanbul'daki ilk dönem camileri, Beylikler dönemi örneklerine benzer. Bunlar genellikle yapım tekniği açısından yapıldıkları yörenin geleneklerini yansıtan, küçük mekânlı, kubbeli, sonradan son cemaat

Bursa Ulu camisi şadırvanı (1399)

Bursa Ulu camisi'nin planı

yeri eklenmiş camilerdir. İznik'teki Hacıözbek mescidi (1355) bunların en eskisidir. Yapının duvar örgü düzeni (bir sıra taş, üç-dört sıra tuğla), daha sonra İznik, Bursa, Edirne ve İstanbul'daki camilerde de uygulanmıştır. Selçuklu mescitleri etkisindeki yapıda kubbe türk üçgenlerine oturur; son cemaat yeri beşik tonoz örtülüdür. İznik'teki Yeşil cami (1378-1391), tek kubbeli ana mekânın, gereksinimler doğrultusunda geliştirildiği ilk örneklerdendir. Selçuklu ve osmanlı yapıları arasında bir geçiş oluşturan cami, Milas Firuzbey camisi ile Balat İlyasbey camisi'ni de etkilemiştir. XIV. yy. sonlarına doğru Bayezit I'in Mudurnu'da yaptırdığı Yıldırım külliyesi'nin camisinde, tonoz bingilere oturan kubbe büyüklüğüyle, türk mimarlığında önemli bir gelişmeyi vurgular.

İlk osmanlı camileri arasında geleneksel özellikleri sürdüren örnekler de vardır. Bursa Ulu camisi (1399), çok ayaklı planıyla bu tür camilerin en önemlilerindendir. Tüm bölümlerin kubbeyle örtüldüğü yapıda, XIII. yy. camilerinde görülen mihrap ekseni üzerindeki üstü açık şadırvanlı bölüm de vardır. Edirne'deki Eski cami (XV. yy.), bu türün daha yalın bir örneğidir.

XIV. ve XV. yy.'larda osmanlı mimarlığı zaviyeli cami denilen bir tür geliştirmiştir. Anadolu'nun türkleştirilmesinde etkin bir görev üstlenen tarikatlar ile yakın ilişkisi olan bu yapılar, XII. ve XIII. yy.'ların dört eyvanlı, avlulu medrese ve zaviye planından etkilenmiş, giderek yeni tasarımlar doğrultusunda biçimlenmiştir. Osmanlı devletinin kuruluş ve gelişme döneminin simgesi de olan bu yapıların en eski örneklerine İznik ve Bursa'da rastlanır. Orhan Gazi'nin İznik surları dışında yaptırdığı (1325) mescit ile Bursa Orhan camisi (1339) bu türdendir. Zaviyeli plandaki gelişimin asıl örneklerini Bursa camileri oluşturur. Bursa Yıldırım külliyesi camisi (1382), art arda iki kubbe, yanlarda küçük kubbeli eyvanlar ve bunların yanlarında yer alan tonoz örtülü odalardan meydana gelir. Son cemaat yeri ise anıtlas görünüşlüdür. Cami, planıyla beylik mimarlığından imparatorluk mimarlığına geçişin ilk örneklerinden biridir.

XV. yy. başlarında osmanlı mimarlığının geleneksel plan türleri, doğan yeni gereksinimler doğrultusunda değiştirilmeye ve geliştirilmeye çalışılmıştır. Bursa'daki Yeşil cami (1419-1424) bu yaklaşımın önemli bir ürünüdür. Burada, sultan için bir oda, ocaklı tabhane odaları gibi değişik amaçlı bölümler vardır. XIII. yy. medrese eyvanlarının beşik tonoz örtüsü bu camide kubbeye dönüşmüştür. Murat II' nin Bursa'da ve Edirne'de yaptırdığı camiler de çok işlevlidir, ancak zamanla ibadet ağırlık kazanınca, öteki işlevleri üstlenecek bağımsız yapılar geliştirilmiştir.

Osmanlı devletinin iktisadi ve siyasal gelişimi mimarisinde de izlenebilir. Edirne'deki Üçşerefeli cami'de (1438-1447), yeni tasarımlar, selatin camilerinin öncüsü bir örnekle karşılaşılmaktadır. Yapı, merkezi kubbeli camilerin de ilk örneklerindendir. İkisi bağımsız, dördü duvara bağlı altı sütuna oturan kubbe, yanlara doğru ikişer kubbeyle açılmakta, arada kalan küçük mekânlar da dört kubbecikle örtülmektedir. Böylece enine gelişen bir mekân elde edilmektedir. Osmanlı mimarlığında daha sonraları geleneksel bir öğe olan revaklı avlu, bu yapıda ilk kez kullanılmaktadır. Cami, tüm özellikleriyle osmanlı mimarlığının köşe taşlarından birini oluşturur.

İstanbul'daki ilk osmanlı camilerinin çoğu zaviye planındadır, ancak cami olma özelliği gene de ağır basar. 1463 tarihli Mahmutpaşa camisi, Muratpaşa camisi (1465-1471), Rumimehmetpaşa camisi (1471) ve Atikalipaşa camisi (1497) bu nitelikte yapılardır. Rumimehmetpaşa camisi'ne medrese, ötekilere ise tabhane* odaları eklenmiştir. Kimi tek kubbeli yapılarda ise yeni denemelerle karşılaşılmaktadır. Edirne Bayezit külliyesi (1484-1488) camisinin tek kubbeli ana mekânı, yanlarda yer alan dokuzar kubbeli tabhane bölümleriyle genişletilmiştir. 1522 tarihli Yavuzsultanselim camisi'nde de aynı plan uygulanmış, D. ve B. yanlarına beşer kubbeli tabhane odaları eklenmiştir.

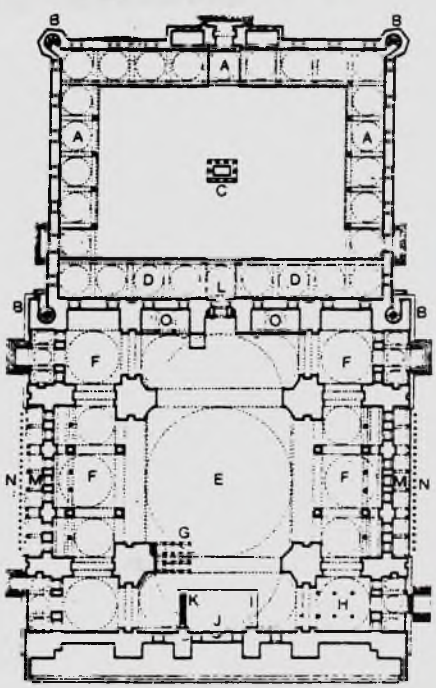
İstanbul'da selatin yapılar geleneğini başlatan ilk örnek 1463-1470 tarihli Fatih külliyesi'dir. Bu külliye, çok kapsamlı tasarımı, değişik işlevli birimleriyle dönemin örgütsel düzenini de yansıtır. İlk Fatih camisi'nde, ortada büyük kubbe, mihrap önünde ona bağlanan yarım kubbe ve yanlarda üçer küçük kubbe bulunuyordu. Bu planıyla yapı, Edirne'deki Üçşerefeli cami ile çok işlevli Bursa camilerinin bir bireşimini oluşturuyordu. Daha sonra bir depremle yıkılan bu cami XVIII. yy.'da yenilendi. Bayezit II, Şehzade ve Süleymaniye külliyeleri, İstanbul'da selatin külliyeleri geleneğini sürdüren örneklerdir. Bayezit II külliyesi (1501-1506) camisi Eski Fatih camisi'ne benzer; Fatih camisi'ndeki kubbe gelişimi bu yapıda da sürer. Burada dört ayağa oturan kubbe, K.'den ve G.'den iki yarım kubbe, yanlardan dörder küçük kubbeyle desteklenir. XV. yy.'da kubbe, osmanlı mimarlığının temel biçimlendirici öğesidir. Buna bağlı olarak çok ayaklı ulu camiler planı terk edilmiş, zaviyeli camiler ortaya çıkmıştır. Belirli bir süreç içinde bu camiler de gelişerek yalnızca ibadet işlevi gören, merkezi kubbeli yapılara geçilmiş, merkezi plan Mimar Sinan ile birlikte en yetkin örneklerini vermiştir. Bu türde merkezi kubbe dört ayağa ya da sütunlara oturmakta, yanlardan çapraz tonozlar ya da kubbelerle desteklenmektedir. Köşeler ise küçük kubbeler ya da tonozlarla örtülmektedir. Çemişkezek'teki Yelmaniye camisi (1397-1406), Hacıhamza'daki Sinanpaşa camisi (1506-1507), Elbistan Ulu camisi (XV. yy. sonları), Diyarbakır'daki Fatihpaşa camisi (XVI. yy. başları) merkezi kubbe tasarımının ilk örnekleri arasında yer alır.

Osmanlı camilerinin ana özelliklerinden biri ayin düzeniyle estetik istekler arasında hiçbir zaman bocalamamış olmasıdır. XVI. yy.'a değin lonca anlayışı ve düzeniyle sürdürülen osmanlı mimarlığı, bu yy.'da Kanuni Sultan Süleyman döneminde ve özellikle Mimar Sinan'ın çabasıyla

Kılıçalipaşa camisi (1580), *İstanbul*

Büyük Larousse

osmanlı selatin cami planı A. Revaklar; B. Minare; C. Şadırvan; D. Son cemaat yeri; E. Sahın; F. Yan sahın; G. Müezzin mahfili; H. Hünkâr mahfili; I. Mihrap sekisi; J. Mihrap; K. Minber; L. Cümle kapısı; M. Dış sofa; N. Aptes muslukları; O. Sofa

Bayezit camisi (1501-1506), *İstanbul*

Büyük Larousse

Şehzade **camisi**
1543-1548, minarenin şerefesi

"Hassa mimarları" denilen örgütün denetiminde gelişmiştir.

XVI. yy.'da Mimar Sinan ve yardımcılarının ürettikleri camilerde osmanlı dinsel mimarlığının en önemli öğesi olan kubbe, yeni denemeler ve atılımlar gösterir. Kubbeli mekân anlayışı sultan camilerinin yanı sıra, küçük yapılarda da egemen olmuştur. Bu yy.'da çoğu Mimar Sinan'a bağlanan camiler, dört ayaklı, altı ayaklı ve sekiz ayaklı vb. olmak üzere, kubbeyi taşıyan sütun sayısına göre sınıflandırılmıştır. 1535-1537 tarihli Diyarbakır Alipaşa külliyesi, bunların ilk örneklerindendir. İstanbul'daki Hasekisultan külliyesi (1538-1539) camisindeki tek kubbeli ana mekân ve beş kubbeli son cemaat yeri, yapının klasik şemaya bağlılığını gösterir. Şehzade camisi de (1543-1548) merkezi kubbe gelişimindeki ilginç denemelerden biridir. Yanlardaki revaklar, kubbe örtüsündeki devingen görünümle duvarlardaki tekdüzeliği dengeler. Üsküdar Mihrimahsultan camisi, üç yarım kubbeyle desteklenen ana kubbesiyle oldukça değişik bir tasarımın ürünüdür. Dönemin öteki yapıları arasında İstanbul Sivrikapı'daki Hadımibrahimpaşa camisi (1551), Tekirdağ'daki Rüstempaşa külliyesi camisi (1553), İstanbul Beşiktaş'taki Sinanpaşa camisi (1555) belirtilmesi gereken önemli örneklerdir.

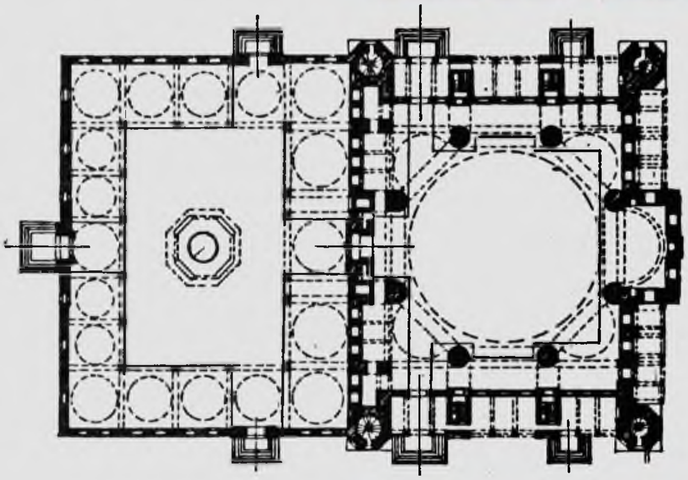
Dönemin en önemli anıtı ise Süleymaniye külliyesi'dir (1550-1557). Planı Bayezit camisi'ne benzer, ana kubbe mihrap eksenindeki iki yarım kubbeyle yanlardaki küçük kubbelerle desteklenir. Dıştan piramidal bir görünüşü olan caminin anıtsal bir avlusu vardır. Mimar Sinan'ın Selimiye camisi'nin habercilerinden biridir. İstanbul Topkapı'daki Karaahmetpaşa külliyesi (1554-1558) camisi de ikisi bağımsız, dördü duvara bitişik altı sütuna oturan kubbesiyle, Sinan'ın, Sinanpaşa camisi'nde uyguladığı planı biraz daha geliştirerek ele aldığı yapılardan biridir. İstanbul Fındıklı'daki Mollaçelebi camisi (1561) de bu türün önemli örneklerindendir. Sinan, İstanbul Eminönü'ndeki Rüstempaşa külliyesi (1561-1562) camisinde sekiz sütunlu planı denemiştir. Büyük ana kubbe, dördü duvara bitişik, dördü bağımsız sekiz sütuna oturur. 1562-1565 tarihli, İstanbul Edirnekapı'daki Mihrimahsultan külliyesi de Sinan'ın önemli yapıtlarındandır. Burada cami, tek kubbeli ana mekân ile yanlarda belirli bir yüksekliğe çıkan üç küçük kubbeli bölümlerden oluşur. Ağırlık kuleleri, aralarındaki kemerler ve alçı süslemeli çok sayıdaki pencerelerle hareketlendirilmiştir. Sinan'ın ilginç yapıtlarından biri de, İstanbul Kadırga'daki Sokullu külliyesi'dir (1570-1571). Eğimli bir alana kurulmuş olan caminin avlu revakları arkasına medrese odaları yerleştirilmiş, camiye giriş büyük dersliğin altından sağlanmıştır. Ana mekân altı ayağa oturan kubbeyle örtülüdür; son cemaat yeriyse yedi kubbelidir. İstanbul Kasımpaşa'daki Piyalepaşa camisi (1573), İznik, Bursa ve Edirne camileriyle benzer plandadır, ancak altı kubbeli yapı, yanlarda tonozlarla genişletilmiş, minare ise mihrap eksenine alınmıştır. K., D. ve B.'sına revaklı galeriler eklenerek özgün bir görünüm kazandırılmıştır. 1569-1575 tarihli Edirne Selimiye camisi, Mimar Sinan'ın tek kubbeli yapılarının en yetkin örneğidir. İstanbul Rüstempaşa camisi'nde olduğu gibi sekiz ayağa oturtulan kubbe, osmanlı cami mimarlığındaki gelişimin doruk noktası sayılır. Ayaklar arasındaki açıklık azaltılarak ana kubbeyi taşıyacak yan kubbeler ortadan kaldırılmış, böylece kubbenin görkemini gölgeleyecek mimari bir öğe kalmamıştır. Yapıdaki merkezi anlayış, köşelerde yer alan minarelerle güçlendirilmiştir. İstanbul Azapkapı'daki 1577 tarihli Sokullumehmetpaşa camisi'nde, Eminönü Rüstempaşa camisi'nin iki katlı planı uygulanmıştır. Fevkani yapıda, sekiz ayağa oturan kubbe, yanlardaki sekiz yarım kubbeyle desteklenir. İstanbul Eyüp'teki Zalmahmutpaşa külliyesi'nin camisi de aynı plandadır. Ana mekân burada da kubbeyle, bunu çevreleyen U biçimli mahfiller de tonozla örtülüdür. İstanbul Tophane'deki 1580 tarihli Kılıçalipaşa külliyesi'nin camisinde, Bayezit ve Süleymaniye camilerinin planı yinelenmiştir. Yapı, ortada kubbe, buna bağlı iki yarım kubbe ve ana mekânı çevreleyen çapraz tonozlu bölümlerden oluşur. İstanbul Toptaşı'ndaki Atikvalidesultan camisi (1583), ikisi bağımsız, dördü duvara bitişik ayaklarıyla, altı ayaklı camiler sınıflamasına girer. İstanbul Fatih'teki Mesihmehmetpaşa camisi ise sekiz ayaklı planı sürdürür. Cami, üçer kubbeli bölümlerle yanlara doğru genişler.

Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal ve iktisadi açıdan zayıflaması mimarlığı da etkilemiştir. XVI. yy. sonlarından başlayarak, önceki dönemin anıtsal külliyelerinin yerini daha küçük boyutlu külliyeler almıştır. Bunların en önemlisi Sultanahmet külliyesi'dir. Mimar Sinan'ın XVI. yy.'da ortaya koyduğu ürünlerdeki denemeler ve atılımlar, onun etkisinde kalan öğrencilerince sürdürülmüş, camilerde merkezi plan uygulanması devam etmiştir. Mimar Davut Ağa'nın ürünü olan Cerrahpaşa külliyesi (1593-1594) bu anlayışın ürünlerinden biridir. Cami, altı ayaklı şemayı geliştiren örneklerdendir. Aynı mimarın yapıtı olan Eminönü'ndeki Yenivalide külliyesi'nin camisi, ortada büyük kubbe, yanlarda yarım kubbe, köşelerde küçük kubbelerle örtülüdür. Yapıda dört ayaklı şemaya dönülmüş, D. ve B.'sına iki katlı galeriler eklenmiştir. Sultanahmet külliyesi (1609-1617), kimi yeniliklere karşılık klasik üslubu sürdürür. Caminin en önemli özelliği Şehzade camisi'nde denenen dört ayaklı şemanın yinelenmesidir. Ayrıca 260 pencereyle aydınlık bir mekân yaratılmıştır. Yapının bir başka yeniliği, altı minarenin revaklı avluya ustalıkla bağlanmasıdır. Revaklar yirmi altı sütuna oturan otuz kubbeyle örülüdür. Genel görünü-

Büyük Larousse

Sokullumehmetpaşa **camisi**
(1577), *İstanbul*

Edirne Selimiye **camisi** planı

Edirne Selimiye
camisi'nden bir görünüm

Büyük Larousse

Bursa Yeşil **camisinin** mihrabı (1419-1424)

şüyle yapıda, güçlü bir kütlesel bütünlüğe ulaşılmıştır.

XVII. yy.'da büyük camilerin yapımı azalmıştır. Bu dönem camilerin kimileri, külliyeler içinde yer alan tek kubbeli örneklerdir. İstanbul Üsküdar'daki Çinili külliye'nin (1640) camisi çok küçük boyutlu bir yapıdır, ancak üç yanı çevreleyen ahşap galeriler biçimindeki son cemaat yeriyle dikkati çeker. İstanbul Divanyolu'ndaki 1661 tarihli Köprülü külliyesi'nde ise han ve dükkânlar önem kazanmıştır, sekiz köşeli mescit ise dershane işlevini de üstlenmiştir. Aynı yol üzerindeki, 1681-1690 tarihli Karamustafapaşa külliyesi'nin mescidi, İstanbul Fatih'teki Amcazadehüseyinpaşa külliyesi mescidi de aynı özellikte yapılardır.

Anadolu'daki külliyelerin camileri kare planlı, kubbeli örneklerdir. Safranbolu'daki Köprülü camisi (1662), Vezirköprü'deki Taşkale camisi (1659), Ulukışla'daki Öküzmehmetpaşa camisi ve İncesu'daki Karamustafapaşa camisi de aynı özellikte yapılardır. Elmalı'daki 1608 tarihli Ömerpaşa camisi, geçmiş örneklere bağlı mimarisiyle dikkati çeker. Kubbeyi taşıyan dört kemer köşelere bağlanmış, kemer araları ince bir duvarla örülmüştür. Merzifon'daki Karamustafapaşa camisi (1667) ise XIV. yy. camilerinden esinlenen mimarisiyle ilginç bir örnek oluşturur.

Bu dönemde merkezi yetke sürmekle birlikte, özellikle G.-D. Anadolu'da geleneksel özellikler taşıyan yapılar vardır. Mardin'deki Zairi ya da Şeyhmuhammetezzerrar camisi (1690-1691), mihrap önü kubbesi ve öteki bölümleri çapraz tonoz örtülü enine gelişen mekânıyla, bu türe örnektir. Diyarbakır'daki Nasuhpaşa camisi (1606-1611), kare planı, dört ayağa oturan küresel bingili kubbesi ve çapraz tonoz örtülü yan mekânlarıyla yörenin ilginç yapılarındandır. Bitlis'teki Aynelbarüt camisi (1664-1665), Taş mescit ve Aşağıkale camisi de yerel özellikler taşıyan örneklerdir.

Mimar Sinan'ın osmanlı mimarlığında yarattığı etkiler XVIII. yy.'la birlikte azalmaya başlar. Bu dönemde görülen yenileşme istekleri mimarlığı da etkilemiştir. Siyasal açıdan çökme sürecine giren ülkede, yabancı ve azınlık mimarların seçmeci bir anlayışla gerçekleştirdikleri yapılarda, Batı'nın mimari öğeleriyle, türk-islam mimarisinin yüzlerce yıl içinde yarattığı öğeler yüzeysel ve karmaşık bir biçimde kaynaştırılır. Dönemin en önemli örneği Simon Kalfa'nın ürünü olan Nuruosmaniye camisi'dir (1748-1755). Barok ve rokoko üsluplarının etkilerini taşıyan caminin ana mekânı tek kubbe, son cemaat yeri beş küçük kubbelidir. Dokuz küçük kubbeyle örtülü, çok köşeli avlusuyla bu yapı, öteki uygulamalar arasında tek denemedir. Bu dönemden bir başka örnek İstanbul'daki Ayazma camisi'dir (1757-1760). Mihrişah Emine Sultan için yaptırılan caminin küresel bingili kubbesi yüksek bir kasnağa oturur. Mehmet Tahir Ağa'nın ürünü olan Laleli camisi (1759-1763) sekiz ayaklı şemayı yineler, ancak dönemin yaygın süsleme motiflerini de yansıtır. Bu yapı, türk mimarların o günkü mimari koşulları yorumlayışlarını ve geleneklere bağlılıklarını göstermesi açısından çok ilginç ve başarılı bir örnek oluşturur. Mehmet Tahir Ağa'nın başmimarlığı döneminden Zeynepsultan camisi (1769), tek kubbeli planıyla geleneklerden kopmamış bir yapıdır. Beylerbeyi camisi (1778) ve Eyüpsultan camisi (1789-1800) dönemin belirtilmesi gereken örnekleridir. Bu yapıların tümünde geleneksel planlar uygulanmış, ancak dışta ve içte barok ve rokoko üslupta süslemeler kullanılmıştır. Ayrıca rampayla çıkılan hünkâr mahfilleri gibi yenilikler de dönemin belirgin özellikleridir. XIX. yy. barok ve rokoko'nun yanı sıra, ampir ve yeniklasik üslupların uygulandığı bir dönemdir. İstanbul Tophane'deki Nusretiye camisi (1826), Üsküdar'daki Selimiye camisi (1804), Ortaköy'deki Ortaköy camisi (1853), gene aynı yıla tarihlenen Dolmabahçe camisi ile Aksaray'daki Valide camisi (1871), baroktan ampir'e geçişi örnekleyen yapılardır.

XVIII. yy.'dan sonra Anadolu'da üretilen camilerin önemli bölümü tek kubbeli, kübik mekânlı yapılardır, merkezi kubbeli camilerin sayısı azdır. Anadolu camilerinde Batı etkisi zayıftır, dış cephelerde barok ve daha sonraki üslupların etkisi pek görülmez. Bu yapılara genellikle yalınlık egemendir, ancak daha önceki dönemlerde olduğu gibi iç mekânlar zengin bezemelidir. Aydın'daki Cihanoğlu camisi (1756) ise şadırvanı, tonoz bingilerinde ve kubbesindeki C ve S kıvrımlı süslemeleri, alçıdan yapılmış meyve kâseleri ve girland motifleri ve kartuşlarıyla barok üslubun etkilerini yansıtır. Bu dönemden öteki örnekler arasında Gülşehir'deki Karavezir camisi (1779), Yozgat'taki Çapanoğlu camisi(1777-1779), İzmir'deki Kemeraltı camisi, Safranbolu'daki İzzetmehmetpaşa camisi, Söke'deki İlyasağa ve Kuşadası'ndaki Hacıziyabey camileri, Konya'daki Aziziye camisi (1867), Soma'daki Hızırilyas camisi (1791), Yozgat'taki Cevahiraliefendi ve Başçavuşoğlu camileri (1800-1801), İzmir'deki Kestanepazarı camisi (1838'de yenilendi) sayılabilir.

XX. yy. başlarında özellikle Birinci ulusal mimarlık akımı üslubunda camiler yapıldı. Mimar Kemalettin'in İstanbul'daki Bebek cami (1912) ve Bostancı camisi (1914-1915) bu dönemin seçkin örnekleridir. Vasfi Egeli'nin yapıtı olan Şişli camisi ise (1945) İkinci ulusal mimarlık akımı içinde değerlendirilir. İlk tasarımını Vedat Dalokay'ın yaptığı, ancak çeşitli nedenlerle daha sonra Hüsrev Tayla tarafından projelendirilen Ankara Kocatepe camisi'nde, XVI. ve XVII. yy. klasik osmanlı mimarlık öğeleri seçmeci bir üslupta kaynaştırılmıştır. Vedat Dalokay'ın Pakistan'daki İslamabad camisi (1969), taşıdığı çağdaş çizgilerle belirtilmesi gereken ilginç bir çalışmadır.

Dolmabahçe **camisi** (1853), *İstanbul*

Büyük Larousse

CAMİ, iranlı sufi **Ahmed-i Cam** (Ebu Nasr Ahmet bin Ebulhasan en-Namaki **EL-**) da denir, (Namak, Horasan, 1050-Maaddabat, Horasan, 1141). İri bir yapıya sahip olduğundan *dev yapılı fil* anlamına, *jende pil* lakabıyla da tanındı. Gençliğinde serseri hayatı yaşadı. Sonradan her şeye tövbe edip dağlara çekildi ve nefsini türlü yoksulluk ve sıkıntılarla eğitti. Cam'daki Maaddabat köyüne giderek burada bir tekke (hankâh) ve cami yaptırdı (1088). Bu arada Doğu İran'a yaptığı çeşitli gezilerde selçuklu sultanı Sencer ile tanışma olanağını buldu. Ölünceye kadar Maaddabat'ta kaldı. Gömüldüğü yere bir türbe, yanına da bir cami yapıldı. Sonraları bu türbe ve caminin çevresinde Türbet-i şeyh-i Cam adını alan bir kent oluştu.

Düzenli bir öğrenim görmediği ve bir şeyhe de mürit olmadığı anlaşılan Cami'nin hepsi de farsça olan tasavvufla ilgili yapıtları şunlardır: *Üns üt-tâ'ibin, Sirâc üs-sâirin, Fütûh ül-kulûb, Ravzat ül-muznibin, Bihâr ül-hakika, Künüz ül hikme. Miftâh ün-necât.* Bunlardan yalnızca ilk ve sonuncusu günümüze kadar gelebilmiştir.

CAMİ (Molla ya da Mevlana Nurettin Abdurrahman bin Nizamettin), iranlı şair, sufi ve dil bilgini (Harcird, Câm 1414-Herat 1492). Döneminin ünlü bilginlerinden Nizamettin Ahmet bin Muhammet'in oğlu. İsfahan'dan Deşt'teki Herat yöresine gelen bir aileden olduğu için ilk şiirlerinde *Deşti* mahlasını kullandı. Öğrenimini önce babasından gördü, sonra Mevlana Cüneyt Usuli, Hoca Ali Semerkandi gibi bilginlerden din bilgisi okudu. Bir süre kaldığı Semerkand'da Uluğ Bey medresesi'nde Bursalı Kadızade Rumi'den matematik öğrendi. Daha sonra tasavvufa yönelerek nakşibendi tarikatının kurucusu Bahaettin Nakşben'in mürit ve halifelerinden Sadettin Muhammet'e kapılandı. Çeşitli islam ülkelerini gezdi; Anadolu'ya da uğradı. Hacca gitti. Çağının ünlü bilgin, sanatçı, sufi ve şeyhleriyle yakın ilişkiler kurdu; Ali Şir Nevai ile tanıştı. Ömrünün sonuna kadar Herat'ta müderrislik yaptı, arap dili ve edebiyatı, hadis ve tefsir okuttu. Kimi zaman komşu kentlerde de ders verdi. Döneminin hükümdarlarından saygı gördü, ünü ülkesinin sınırları dışına taştı. Fatih onu İstanbul'a getirmek istedi; Bayezit II ona iki mektup yazdı. Çağdaşı şairlerden birçoğunun tersine, hiçbir hükümdara kaside yazmadı ve bu yoldan çıkar sağlamadı. Öldüğünde Herat sultanı Hüseyin Baykara'nın da katıldığı görkemli bir cenaze töreni düzenlendi; şeyhi Sadettin Muhammet'in yanına gömüldü. Safeviler Herat'ı ele geçirdikleri zaman, sünni olduğundan, bir zarara uğramaması için mezarı oğlu tarafından başka yere taşındı. Yapıtları çağın ünlü hattatlarına yazdırıldı, tezhip ettirildi, bazıları Kasım Ali, Bihzad gibi usta sanatçıların minyatürleriyle süslendi.

İran edebiyatının en büyük şairlerinden biri olarak kabul edilen Cami, kendisinden sonra gelen birçok şairi etkiledi. Şiirlerinde farsçayı çok ustaca ve duru, anlaşılır, etkileyici bir biçimde kullandı. Sadi, Mevlana Celalettin Rumi, Hafız gibi ustaların yolunda yürüyerek iran şiir geleneğini sürdürdü. Şiirlerinde olsun, düzyazılarında olsun din, tasavvuf ve sevgi olmak üzere üç ana temayı başarılı bir biçimde işledi. Tasavvufla ilgili şiirlerinde yaşadığımız evren ile düşlenen evreni; Allah sevgisi ile insan sevgisini özdeşleştirdi. Sık sık vahdet-i vücut (varlık birliği) görüşünü işledi. Gazel ve mesnevi türlerinde başarılı ürünler verdi.

Kırkı aşkın yapıtları arasında manzum olanlardan başlıcaları: *Heft evreng* (yedi taht) adını verdiği yedi mesnevi: 1. felsefe, ahlak ve din konusundaki fıkraları içeren *Silsület üz-zeheb;* 2. yunanca yazılmış Tevrat'taki Salamon ve Absalom öyküsünün arapça çevirisinin manzum hale getirilmiş biçimi olan *Salâmân ve Absâl* (Abdulvehhab Tarzı tarafından yapılan türkçe çevirisi, Milli eğitim bakanlığı Doğu klasikleri arasında yayımlandı); 3. ahlak ve tasavvuf konusundaki *Tuhfet ül-ahrâr* ve 4.*Subhat ül-ebrâr;* 5.*Yusuf ü Zeleyha;* 6. *Leyla vü Mecnun;* 7. Makedonya kralı Büyük İskender ile ilgili *Hırednâme-i Sikenderi.* Bu mesnevilerinin dışında, ömrünün üç döneminde (gençlik, ortayaşlılık, ihtiyarlık) yazdığı şiirleri içeren bir de *Divan*'ı vardır.

Düzyazı yapıtlarından başlıcaları: İslam sufilerinin biyografilerini içeren *Nefehât ül-üns* (Abdullah-i Ensari'nin *Tabakat üs-sûfiyye* adlı yapıtının değiştirilmiş ve büyük ölçüde genişletilmiş biçimidir. XVI. yy.'da Lamii Çelebi tarafından birtakım eklemelerle türkçeye çevrildi ve sonradan İstanbul'da yayımlandı (1872); Sadi'nin *Gülistan*'ına nazire olarak yazdığı, tarih ve edebiyatla ilgili *Baharistan* (türkçeye çevrilerek Milli eğitim bakanlığı Doğu klasikleri arasında yayımlandı). Edebiyat sanatlarıyla ilgili olarak, muamma, aruz ve kafiye hakkındaki bağımsız risaleler dışında, dilbilgisiyle ilgili kâfiye şerhi, tasavvuf alanında *Fusus ül-hikem* adlı bir yapıt ile, kendinden önceki arap ve fars şairlerinin bazı şiirlerine şerhler de yazdı. Hadis ve müzik konusunda da yapıtları vardır.

CAMİ Hacı, Hasanzade, asıl adı **Muhyittin Mehmet,** türk şair ve bilgin (Balıkesir ? - İstanbul 1505). Medrese öğrenimi gördü. Bursa ve İstanbul kadılığı yaptı. Kazaskerliğin ikiye ayrılması üzerine ilk Anadolu kazaskeri oldu (1481); daha sonra Rumeli kazaskerliği görevinde bulundu (1495-1505). Tezkireciler, zamanının ünlü bir bilgini olduğunu ve şiirlerinin beğenildiğini belirtirler. *Mecma ül-bihar, Haşiye-i tefsir-i Beyzavi* gibi yapıtları, fıkıh konusundadır; *Mizan üt-tasrif fi ilm is-sarf, Garaib-i lugat* yapıtlarıysa dille ilgilidir.

CAMİ (Pierre), fransız desenci ve mizah yazarı (Pau 1884 - Paris 1958). *Pour lire sous la douche* (1912) adlı yapıtından *Farfekis*'ye (1951) dek otuz kadar mizah çalışması yayımladı, Mizah akademisi'ni kurdu. İllustration'da yer alan "Semaine Camique" adlı köşesinde desenler, uyaklı masallar ve fanteziler yer alıyordu.

CAMİ BEY →BAYKUT (Cami).

Câmi ül-enva li-edeb li-farisi, Şeyh Ahmet Bardaklı'nın yazdığı sözlük ve türkçedeki ilk edebiyat bilgileri kitabı (1502). Sözlük, beş bölümden oluşur. Birinci bölüm, farsça sözcüklerin türkçe anlamlarını içerir (sözcük dizini, sözcüklerin son harflerine göredir); ikinci bölüm, farsça fiiller ve türkçe anlamlarını; üçüncü bölüm, harflerin simgelerini; dördüncü bölüm, yıllar, aylar, gezegenlerle ilgili bilgileri kapsar. Beşinci bölüm, şiir kurallarını, aruz vezniyle ilgili bilgileri ve edebi sanatları içerir; örneklerle açıklamalar verir. Tek nüshası Millet kütüphanesi'ndedir (Lugat blm., 99).

Câmi ün-nezair, Eğridirli Hacı Kemal' in türkçe nazireleri derleyen kitabı (1512). Anadolu'da gelişen türk edebiyatının XIII-XIV. yy.'lara ait dönemiyle ilgili bilgileri kapsar. Başka kaynaklarda bulunmayan birçok metin burada yer alır. Ahmet Fakih'in *Çarhname**'si bunlar arasındadır. Derleyici, kendi şiirlerinin de yer aldığı kitapta, 266 şairin 29 461 beyit tutarında şiiri bulunduğunu açıklar; ancak günümüze ulaşan 496 sayfalık nüshadaki (Beyazıt devlet kütüphanesi, no. 5782) şiirlerin beyit sayısı bu miktardan azdır.

Câmi'üt-tevârih, ilhanlı tarihçi Reşidettin Fazlullah Tabib'in (1248-1318) farsça iki ciltlik dünya tarihi. İlhanlı hükümdarı Olcaytu Hüdabende'ye (1281-1316) sunulan yapıtın birinci cildi türk ve moğol; ikinci cildi de islam, çin, hint, İbrani, frenk tarihine ayrılmıştır. Uygurca tek elyazma nüshası Paris Ulusal kitaplığı'nda bulunan *Oğuzname*'nin bir bölümünü de içeren yapıtının İlhanlılar ile ilgili kesimini Reşidettin Fazlullah Tabib kendisi yazarken, bunun dışındaki tüm konuları (moğol, çin, frenk) sözü geçen ulusların tarihçilerine hazırlattı. Ayrıca, çeşitli yazarlar tarafından kaleme alınan bölümlerin düzeltilmesi, yanlışlıkların giderilmesi için çağın bilginleri arasında sıkı bir işbirliği sağlamayı başardı. Yazarın devlet adamlığının yanı sıra yürüttüğü bu çalışmada çok titiz davranarak elden geldiğince tarafsız bir tutum izlemeye çalıştığı, ancak yine de yapıtında devlet kurma ve uygarlık yayma açısından türk ve Moğollar'a ayrıcalıklı bir yer verdiği görülür. Olaylar dizisiyle birlikte toplumsal kurumlara ve ekonomik sorunlara da değinen yapıt, bu nitelikleri bakımından başlıca tarih kaynaklarından biridir. Elde bulunan arapça, farsça kopyalarından yararlanan avrupalı bilim adamlarınca çeşitli dillerde yayımlandığı gibi, Gazneliler ve Selçuklular ile ilgili bölümleri de Ahmet Ateş tarafından türkçeye çevrilerek yayımlandı (Ankara 1957, 1960; TTK yayınları).

CAMİA a. (ar. *cāmiʿa*). *Esk.* **1.** Topluluk. **—2.** Herhangi bir alanda ortak yönleriyle bir birlik oluşturan insan topluluğu: *İslam camiası. Dil ve tarih-coğrafya fakültesi camiası. Yardımsevenler camiası.*

Camialtı tersanesi, İstanbul'da kurulu, Türkiye'nin en eski tersanesi. Tersane, Fatih Sultan Mehmet döneminde, Haliç kıyısında bulunan Kasımpaşa ile Camialtı arasında kuruldu (1455). 1484'te, Bayezit II tarafından genişletildi. 1502'de Selim I tersaneye yeni kızaklar ekletti. Süleyman I döneminde kızak sayısı 200'e çıkartıldı. 1785'te, Mahmut II, yapımı Abdülaziz dönemine değin süren, Kasımpaşa'daki Kurutaş havuzu ile öteki ek havuzların inşasını başlattı. 1790-1886 yılları arasında darağacı maçunası, dökümhane, haddehane, demirhane, Valide kızağı ve Taş kızak, Küçük çekiç fabrikası, çelik fırını, kazanhane, modelhane ve endaze birimleri eklendi.

1939'da tersanede, Devlet liman işletmesi umum müdürlüğü'ne bağlı Liman atölyesi kurularak mavna, duba ve onarım işleri yapılmaya başlandı. 1944'te, Fabrika ve havuzlar müdürlüğü'ne bağlı olarak Devlet denizyolları genel müdürlüğü'ne devredildi. Denizcilik bankası tao' nun kuruluşundan (1952) sonra, "Camialtı tersanesi" adını alarak bağımsız bir birim konumuna getirildi (1953). Bu dönemde teknik bakımından önemli yeniliklerle donatılan tersanenin kapasitesi de genişletildi. 1981'de sac raspalama ve boyama birimleri eklendi. 1984'te Ulaştırma bakanlığı'yla ilgili bir kuruluş olan Türkiye gemi sanayisi aş'ye bağlandı.

Günümüzde, Camialtı tersanesi'nde Türk deniz filosu için 4 000-20 000 DWT arası tanker, cevher ve kuru yük gemileri, uzunluğu 100-160 m arasında değişen yolcu gemileri ve feribotlar yapılmakta ve çeşitli deniz araçları onarılmaktadır. 72 000 m^2'lik bir alan kaplayan tersanede 400 m uzunluğunda bir rıhtım bulunmaktadır.

CAMİDE → CAMİT.

CAMİ-İ RUMİ (Cami-i Mısri), türk şair (Gelibolu XVI. yy. - Mısır XVI. yy.). Sipahi ocağında yetişti. Selim II'nin şehzadeliğinde musahibi, atmacacı başısı oldu; onun padişahlığı sırasında da bazı görevler aldı. Mısır'da hazine kâtipliği yaptığı sırada vebaya yakalandı. İyileştikten sonra Kanuni tarafından Kâbe'nin onarım işiyle görevlendirildi ve üç yıl Mekke'de kaldı. Hüseyin Vaiz'in *Ravzat üş-şüheda*'sının çevirisi olup Kanuni Sultan Süleyman'a sunduğu *Saadetname* adlı yapıtında yaşamı ile ilgili bilgiler vardır. *Saadetname*'nin dili, Âşık Çelebi'nin yaptığı *Ravzat üş-şüheda* çevirisinden daha sadedir. Nesirle yazılan yapıta, yer yer nazım parçaları da yerleştirilmiştir. 1593 tarihli yazması, eldeki nüshaların en eskilerindendir. (Süleymaniye ktp. Fatih 3921).

Cami
yazma divanından bir minyatür
Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul

Büyük Larousse

CAMİLER, İran'da *Jende Pil* lakabıyla tanınan şeyh Ahmet Namaki Cami adına kurulan camiye tarikatının yandaşları. Tarikatın hangi tarihte kurulduğu kesinlik kazanmamış olmakla birlikte, yandaşlarının Anadolu'ya kadar geldikleri, Vahidi'nin Hace-i Cihan ve Netice-i Can adlarındaki baba oğulun menkıbelerini içeren *Menakıb-ı Hace-i Cihan ve Netice-i Can* (1515) adlı yapıtından anlaşılır. Bu yapıta, göre camiler, başlarında kıldan tac, bellerinde demir kemer, ellerinde zincirler, kulaklarında küpeler bulunan, uzun saçlı, sakalları traşlı ve kendi haline bırakılmış uzun bıyıkları olan, ayrıca şaraba, raksa ve müziğe düşkün kimselerdi. Varlıklarını XVII. yy.'a kadar koruyan bu tarikat yandaşları, şeyhlerine bektaşiler gibi "baba" der, ellerinde davullar, kudümler ve bayraklar olduğu halde toplu olarak dolaşır, mevleviler gibi sema da ederlerdi. Öteki şii-batıni birçok tarikat gibi, sonraları bektaşilik içinde eriyip ortadan kalktılar.

CAMİLİ, Artvin'in Borçka ilçesine bağlı bucak; 2 153 nüf. (1990); 5 köy. Merkezi *Camili,* 288 nüf. (1990).

CAMİLLUS, dinsel törenlerde rahiplere eşlik eden kadın ve erkek yardımcıları belirten lat. sözc. Göreve başladıkları sırada camillusların anne ve babalarının sağ olması, soylu bir aileden gelmeleri, ya da İ.Ö. 300'den başlayarak, ana babalarının özgür, kendilerinin de güzel olmaları şarttı. Erkekler (*camillus*'lar) kısa bir tünik, kadınlarsa (*camilla*'lar) *stola* giyerlerdi.

CAMİLLUS, romalı general →FURIUS CAMILLUS.

CAMİLO → CASTELO BRANCO.

CAMİRİ, Bolivya'da kent, Doğu sıradağlarının eteğinde. Petrol borularıyla Sucre' ye ve Cochabamba'ya bağlanan petrol çıkarma ve arıtma merkezi.

CAMİSARDLAR a. (Languedoc dilinde *camiso,* gömlek). XVIII. yy. başında Louis XIV'ün ordularına karşı savaşan cévennesli calvincilere (yaklaşık 200 000 kişi) verilen ad. Gece baskınlarında birbirlerini tanımak için elbiselerinin üzerine beyaz gömlekler giydiklerinden böyle anılırlar.

CAMİT, CAMİDE sıf. (ar. *cāmid,* dişl. *cāmide*). *Esk.* **1.** Donmuş, donuk: *"Bu sallantıda nasıl o câmid vaziyetini muhafaza ediyor"* (H. E. Adıvar). **—2.** Cansız: *Ecsam-ı camide* (cansız cisimler). **—3.**

Ulusal enformasyon sekreterliği, Lizbon

Luís Vaz de Camões yağlıboya tablo (1570'e doğr.) ressamı belli değil

Camonica vadisi Cemmo kayasına kazılı geyikleri simgeleyen alınlık tunç çağı

L. R. Nougier

Camid-ül-ayn, acımasız, zalim. ‖ *Camid-ül-kef,* cimri, hasis.

Camiülezher, Kahire'de (Mısır), Fatımiler döneminde Cevher bin Abdullah tarafından yaptırılan cami ve medrese (970-972). İslam dünyasının geçmişten bugüne değin en önemli eğitim kurumlarından biri olarak etkinliğini sürdürmektedir. Ana yapı mihraba koşut beş sahınla, bunları mihrap ekseninde dikey olarak kesen daha yüksek ve geniş bir sahından oluşur. Dikey sahının yanlarında kemerlerle bağlanmış çifte sütunlar yer alır; sahının mihrap önü ve giriş önü küçük kubbelerle örtülüdür. Kubbe duvarına bitişik sahının iki ucunda da birer küçük kubbe vardır. Dikdörtgen avlu revaklarla çevrilidir. Revaklı son cemaat yerinin avlu cephesi bezemeleriyle dikkati çeker. Sivri kemerlerin üstü, içi istiridye motifli gülbezeklerle süslüdür. Kemer aralarında yer alan sağır hücrelerin üst bölümü de stilize istiridye motiflidir. Daha üstte altıgenlerden ve yıldızlardan oluşan bir friz bulunur. Bunun da üstünde üçgen biçiminde, basamaklı mazgallar yer alır. Yapı Eyyubiler döneminde önemini yitirmiş, Memluklar döneminde, 1303'te bir depremle yıkıldıktan sonra yeniden yaptırılmıştır. 1310'da Taybars medresesi, 1340'ta Akbuğa medresesi, 1495'te Kayıtbay kapısı ve vakıf yapılar eklenmiştir. Üç minaresi de bu dönemdendir.

Hem arap dili ve edebiyatını, hem de islam dinini öğreten bir kurum olarak gelişen Camiülezher, islam dünyasının her yanından gelen öğrencilerle doldu. Osmanlılar döneminde de din bilimleri merkezi olarak önemini korudu. Ortaçağ'da, Batı'da Paris Üniversitesi'nin oynadığı rolü, Doğu'da islam dünyasında Camiülezher üstlendi; skolastik öğretimle, islam düşüncesinin ulusal grupları arasındaki anlaşmazlıkları çözmede hakemlik yaptı. XIX. yy.'da öğretimin modernleşmesi yöntemleriyle çatıştı, ancak 1936'da yapılan reformlarla, islam dünyasındaki etkin gücünü yeniden kazandı.

CAMİYE, şii-batıni nitelikte tarikat (XIII. yy.). Kurucusu belli olmamakla birlikte, bu inançta olanlar, şeyhülislam Ahmet Namaki Cami'nin yolunda olduklarını öne sürerler. Camiye tarikatı, XVII. yy.'dan başlayarak bektaşilik içinde erimiştir.

CÂMİYET a. (ar. *cā'miyyet*). *Esk.* Toplayıcılık, bir şeyin, başka bir şeyi içine alması, onu başkalarından ayırması.

CAMKANATLIGİLLER a. Zarkanatlılara benzeyen, kanatları dar ve çoğunlukla saydam, böcekler familyası. (Bil. a. *Sesiidae;* pulkanatlılar takımı.)
—ANSİKL. Camkanatlıgillerin hortumu genellikle körelmiştir. Başlıca türlerinden *Sesia spheciformis* gürgen ve kayın, *S. tabaniformis* kavak, *S. formiciformis* söğüt, *S. conopiformis* meşe, *S. myopiformis* elma ağaçlarına ve frenküzümü camkanatlısı *(S. tipuliformis)* frenküzümüne zarar verir.

CAMLAMAK g.f. *Bir şeyi, bir yeri camlamak,* ona oraya cam geçirmek, cam takmak.
—Camc. Kullanım sırasında, potanın çeperlerini ya da eritme havuzunun ateşe dayanıklı kaplamalarını erimiş camla kaplamak.
—İnş. Camla donatmak: *Bir kapıyı, bir verandayı camlamak.*

◆ **camlanmak** edilg. f. Cam takılmak.

◆ **camlatmak** ettirg. f. *Bir şeyi, bir yeri camlatmak,* ona cam geçirtmek; camla kaplatmak: *Resmi camlatmak.*

CAMLANMAK → CAMLAMAK.

CAMLAŞABİLİR sıf. **1.** Cama dönüşen ya da camsı bir yapıya katılan maddeler için kullanılır. **—2.** *Camlaşabilir karışım,* fırınlama ve eritmeden sonra istenen bileşimde cam veren, homojen ve hafifçe nemli hammadde karışımı. ‖ *Camlaşabilir madde,* koşullandırma işleminden sonra camlaşabilir karışımın hazırlanmasında kullanılan hammadde.

CAMLAŞMA a. Camlaşmak eylemi.
—Aşındc. Bir taşlama taşının belli bir süre çalıştıktan sonra aldığı parlak görünüm. (Aşındırma işlemi aşındırıcı taneleri yıpratır ve yuvarlatır; bu yüzden taşın çalışma yüzeyi parlak bir görünüm alır. Taş artık iyi aşındırmaz ve yüzey kusurlarının işlenen parça üzerinde oluşma tehlikesi doğar.) [Eşanl. PARLAMA.]
—Camc. CAMSI GEÇİŞ*'in eşanlamlısı.
—Metalürj. Kumun eriyerek kalıba yapışan bir kabuk oluşturması.

CAMLAŞMAK gçz. f. Cam gibi olmak, cama benzer bir duruma gelmek.

◆ **camlaştırmak** ettirg. f. **1.** Camc. Eriterek cam haline getirmek. **—2.** *Bir döşemeyi, bir parkeyi camlaştırmak,* bunları korumak ve cilalı bir görünüm vermek için saydam ve sert plastik bir sıvayla kaplamak.

CAMLAŞTIRMA a. Camc. Bir kristal maddeyi eriterek cam haline dönüştürme; bu işlemden geçen kristal madde, soğutmadan sonra, aşırı erimiş ve saydam bir sıvının biçimsiz halini alır.
—Nük. müh. Yüksek etkinlikli radyoaktif artıkları depolamada kullanılan yöntem. (Artıklar yakıldıktan sonra, yüksek sıcaklıkta cam tozu katılarak, camsı bir ağla kaplanır.)

CAMLAŞTIRMAK → CAMLAŞMAK.

CAMLATMAK → CAMLAMAK.

CAMLI sıf. Camı olan ya da bir bölümü camla kaplı olan: *Camlı kapı. Camlı dolap. Camlı bölme.*
—Güz. sant. *Camlı çerçeve,* camla karton arasına konulmuş ve yapıştırıcı bant, çıta, vb. ile tutturulmuş bir resimden (gravür, desen, fotoğraf) oluşan bütün.
—İnş. *Camlı açıt,* modern binalarda, cam takılmış geniş açıklık. ‖ *Camlı bölme,* ayırma ya da kapama öğesi olarak kullanılan çerçeveli cam. ‖ *Camlı kapı,* tümü ya da en azından üst bölümü camla donatılmış kapı.

CAMLIK a. Camla örtülü yer, limonluk, sera; camekân.

CAMM (Sydney), ingiliz mühendis (Windsor 1893 - Richmond, Surrey, 1966). Hawker Siddeley'de savaş uçakları uzmanıydı. Özellikle 1935'te İkinci Dünya savaşı'nın en ünlü uçaklarından biri olan Hurricane avcı uçağının yaratıcısıdır.

Cammarano tiyatrosu, napolili sanatçı bir aileden gelme Cammarano adlı italyan opera topluluğu yöneticisi tarafından 1861'de İzmir'de yaptırılan tiyatro binası. Kentte yerleşmiş yabancı işadamlarının bağışlarıyla yaptırılan bina bugünkü Efes oteli'nin arka taraflarındaki Fasule mahallesindeydi. Üç katlı binanın içinde 17 loca bulunuyordu. İtalyan, fransız, yunan topluluklarından başka İstanbul'dan gelen Vaspuragan adlı tiyatro topluluğu da burada ermenice, türkçe, rumca oyunlar oynadı. Cammarano tiyatrosu 4 kasım 1884 gecesi yandı. (→ Kayn.)

CAMMELLİ (Antonio), **il Pistoia** denir, italyan yazar (Pistoia 1436 - Ferrara 1502), bürlesk şiirlerle (1894'te yayımlanan *Sonetti faceti*) *Dekameron*'dan (IV, I) esinlenmiş bir trajedi *(Filostrato e Panfilo)* yazdı.

CAMMU, Hindistan'da kent, Keşmir'de, Cammu ve Keşmir eyaletinin merkezi (Srınagar ile birlikte); 206 135 nüf. (1991). Dağlarla İndus-Ganj ovasının birleştiği yerde bulunan kenti Dogra racpute kalesi koruyordu. Kentte, ovada üretilen pirinçle yerfıstığı işlenir ve seramikler, ecza maddeleri ve ipekli kumaşlar üretilir.

CAMMU ve KEŞMİR, Hindistan'ın en kuzeydeki eyaleti; 143 000 km²; 5 987 389 nüf. Merkezi *Srınagar* ve *Cammu.* (→ KEŞMİR.)

CAMNAGAR, Hindistan'da (Gucerat) kent, Kuç körfezi kıyısında; 325 475 nüf. (1991). Hafif sanayi. Kimya ve dokuma sanayileri.

CAMÕES (Luís VAZ DE), portekizli şair (Lizbon 1524 ? - *ay. y.* 1580). "Portekiz şairlerinin piri" (çağdaşlarından birinin yazdığı mezar taşı yazıtına göre) olarak kabul edilen Camões'in yaşamının ayrıntıları karanlıkta kalmıştır; çevresinde onca efsane kurulan aşk hayatının içyüzü de bilinmez. 1547'de, Fas'a asker olarak gitti. Burada, sağ gözünü kaybetti. Lizbon'a dönüşünde, derbeder yaşamı yüzünden bir yıl hapis yattı. 16 yıl boyunca, Kızıldeniz'den Molük adalarına, Goa'ya, hatta Macao'ya dek uzanan macera dolu bir yaşam sürdü. Bu hareketli yaşantı, yine de, en iyi şiirlerini ve ulusal destanı *Os Lusíadas**'ı (1572) yazmasını engelleyemedi. Yapıtını ithaf ettiği genç kral Sebastiao ona küçük bir maaş bağladı. Son yıllarında bu maaştan başka gelir kaynağı yoktu. İspanya'nın memleketini ilhak ettiği sırada öldü. Yapıtı XVI. yy.'ın çeşitli sanat ve ideoloji akımlarını kucaklar, portekiz geleneğini olduğu kadar İtalya'dan gelen yenilikleri de yansıtır. Trajedi dışında her türde yapıt verdi. Ronsard'ın *Henriade*'ı ile aynı yıl çıkan *Os Lusíadas,* Rönesans'ın başyapıtlarından biridir. Ama, Camões'in lirik yapıtları (redondilhas, canzone, sone, eleji) da epik yapıtı kadar değerlidir: sağlam, aydınlık bir dille yazılan bu şiirlerin derinliklerinden, çelişkili tutkular denizinin uğultusu gelir. Camões' te şaşırtmacalar, karşıtsavlar, italyancılığa özenerek yapılan sözcük oyunları değil, şairin kendi çelişkileriyle dünyanın çelişkileri karşısında duyduğu iç gerilimlerin dile gelmesidir.

CAMON (Ferdinando), italyan yazar (Padova 1935), gazeteci, şair (*Liberare l'animale,* 1973). İlksel anlatılar biçiminde romanlar (*Il quinto stato,* 1970; *La vita eterna,* 1972; *Occidente,* 1975; *Un altare per la madre,* 1978) yazdı.

Camondo koleksiyonu, kont İsaac de Camondo'nun (1851 - 1911) topladığı ve Louvre müzesi'ne konulmak üzere devlete bağışladığı (1908) sanat yapıtları. XVIII. yy., bu koleksiyonda, mobilyalar, sanat eşyaları (Falconet'nin *Üç güzeller* duvar saati), yağlıboya tablolar, pasteller, guvaşlar, desenlerle temsil edilir. XIX. yy. ile ilgili olarak da Delacroix ve Corot'nun tabloları ve özellikle Manet *(Valencelı Lola, Fifre çalan çocuk),* Monet (4 *Rouen katedrali* görünümü, 2 *Su zambakları* tablosu), Degas *(Ütücü kadınlar, Absent, Banyo),* Sisley *(Port-Marly'de su baskını),* Boudin, Jongkind, Cézanne'ın *(Asılmış adamın evi, Kâğıt oynayanlar)* önemli yapıtları bulunur. Koleksiyonda Uzakdoğu yapıtları da (özellikle 400 japon estampı) yer alır.

CAMONİCA vadisi, İtalya Alpleri'nde yüksek vadi, Oglio ırmağı tarafından akaçlanır, İseo gölünün yukarı kesiminde. Turizm. Hidroelektrik tesisleri.
—Tarönc. Meslekler, savaş arabaları, tarım, inançlar ve savaşlar konusunda

150 000'den fazla belge veren kayalık sit. Kazıma yöntemiyle yapılmış olan bu tasvirler, Yenitaş çağından İ.S. I. yy.'a kadar uzanmaktadır. E. Angti'ye göre, kimi gravürler Üst Yontmataş'a bağlanır. İçlerinden çoğunun eski tunç çağından kaldığı sanılmaktadır.

CAMORRA a. (ital. sözc.). 1830'a doğru Napoli krallığı'nda ortaya çıkan gizli hırsızlar birliği.

—ANSİKL. Amacı, başlangıçta mahkûmların korunmasını sağlamak olan birlik, Napoli cezaevlerinde kuruldu. Hapisten kurtulan eski mahkûmlar Camorra'nın etkinliklerini cezaevi dışında, özellikle de Napoli'de geliştirdiler. Birlik, bir üst şefin emri altında 12 mahallede örgütlendi. Camorra, *alt camorra* ve *yüksek camorra* olmak üzere iki kademeden oluşuyordu. İlk kademe adi hırsızlarla dilencileri kapsıyordu. İkincisiyse "eldivenliler" *(guantigiali)* kademesiydi. Bir rütbe hiyerarşisine (*garzone* [adaylar] ve *piccioto*'dan [çıraklar] *camorrista*'ya [ustalar] dek) sahip birliğin kendi dili, değerler sistemi ve mahkemeleri vardı. Camorra, cezaevleri, ordu ve gümrük büroları üzerinde etkili olu yor ve kaçakçılık yapıyordu. Polisin çaresiz kalması üzerine, napolili tüccarlar, işlerini güvenceye almak için kendi koruma güçlerini oluşturdular. Birlik, İki Sicilya'nın kralı Ferdinando II döneminde gizli polis görevini üstlendi. 1860'ta devrimci ayaklanmalara karşı savaşımda resmi polislik yaptı. Bununla birlikte kısa zamanda yeni yöneticilerle uzlaşmazlığa düştü ve 1862'den başlayarak sert baskı önlemlerine hedef oldu. 1911'de ortadan kalktı.

CAMPAGNOLA (Giulio), italyan ressam ve gravürcü (Padova 1482 - öl. 1522'den sonra). Özellikle peyzajlarında, Mantegna'dan ve sonra da Giorgione' den etkilendi. Padova'da, Scuola del Carmine'de yer alan dört freski onun yaptığı söylenir. Mantegna, Giovanni Bellini, Giorgione gibi ressamlardan gravürler yaptı. En güzel kompozisyonlarının *(Konser, Astrolog, İsa ve Samariyeli kadın)* esin kaynağı da Giorgione'dir.

CAMPAGNOLA (Domenico), italyan ressam ve gravürcü (Padova 1500 - Venedik 1581), öncekinin evlatlığı. Padova' daki Scuola del Santo'da çalıştı. Tahta üzerine ya da ofort tekniğiyle yaptığı gravürleri G. Campagnola'nın, Pordenone' nin ve Tiziano'nun etkisindedir.

CAMPAİLLA (Tommaso), italyan yazar (Modica 1668 *-ay. y.* 1740). *Adamo, ovvero il mondo creato* (1709) adlı şiirinde Newton'a karşı descartesçıların koyutlarını savundu.

CAMPAÑA (Pieter DE KEMPENEER, **Pedro de** —denir), flaman ressam (Brüksel 1503 *-ay. y.* 1580). Resim çalışmalarının büyük bir bölümünü İspanya'da yaptı. İtalya'da bir süre kaldıktan sonra (Bologna, 1529, sonra Venedik), 1537'de Sevilla'ya yerleşti. İki ünlü *Çarmıhtan indiriliş* tablosu Fabre müzesi (Montpellier) ile Sevilla katedrali'ndedir. Sevilla'da ayrıca yine katedralde yer alan *Arınış sunakarkalığı* (1555) ile S. Ana kilisesi'nin sunakarkalığını yaptı (1557). Brüksel'e, dönüşünde (1563), duvar kaplama resimleri üzerinde çalıştı. Raffaello'nun üslubunu İspanya'ya sokan hümanist Campaña' nın, Velázquez ile Zurbarán kuşağı üzerinde kesin bir etkisi olmuştur.

CAMPANA (Dino), italyan şair (Marradi, Floransa, 1885 - Castel Pulci, Floransa, 1932). Zihinsel yeteneklerinin yozlaşmasından sorumlu tuttuğu kimya öğreniminin ardından tüm yaşamını Avrupa'nın her yanını (Rusya'ya kadar) dolaşmakla ve psikiyatri hastanelerinde tedavi görmekle geçirdi (1918'den sonra hastaneden bir daha çıkamadı). Bir süre fütürist çevrelere girip çıktı, ama *Canti orfici* (1914) adını taşıyan özyaşamsal destanı daha çok ingiliz-alman simgeciliğinin (Novalis ve Hölderlin'den Poe ve Whitman'a) çizgisindedir.

CAMPANA Dİ CAVELLİ (Giampietro, *marki*—), italyan koleksiyoncu (Roma 1808 *-ay. y.* 1880). Özellikle yunan, etrüsk, roma sanatlarını ve resimde italyan primitif'lerini kapsayan geniş bir koleksiyon oluşturdu. Bu yüzden iflas etti ve koleksiyonu, genel müdürü olduğu Roma Emniyet sandığı'na rehin etti. Yirmi yıl kürek cezasına mahkûm oldu, karar yaşam boyu sürgüne çevrildi. El konan ve satışa çıkarılan koleksiyonu 1861'de Fransa satın aldı ve Paris'te Sanayi sarayı'nda "Napoléon III müzesi" adı altında sergiledi. Değişik taşra müzelerine dağıtıldıktan sonra italyan primitif'leri dışındaki parçalar Küçük Avignon sarayı müzesi'nde yeniden toplandı ve 1976'da halka açıldı.

Campana levhaları, Louvre'daki Campana koleksiyonunda yer alan pişmiş toprak levhalar. Üretimleri Sezar zamanında başladı ve Hadrianus dönemine kadar sürdü. Duvarların üst kesimlerine alınlık biçiminde yerleştirilerek yapıları süslemede kullanıldıkları sanılmaktadır. Arkaik roma-attike sanatının özgül örneği olan süslemeleri çoğunlukla klasik yunan ya da Hellenistik dönem başlangıcı sanatının temalarını titiz bir simetrı anlayışı içinde yinelemektedir (bir şamdanın iki yanında karşı karşıya duran iki kore); kimi zaman da güncel olaylardan da esinlenildiği görülür (zafer alayları, gösteriler, vb.). Bu levhaların birçok örneği Augustus'un, Palatium tepesindeki evinde bulunmuştur.

CAMPANELLA (Tommaso), italyan filozof (Stilo, Calabria, 1568 - Paris 1639). On beş yaşında dominikenler'in yanına girdi. Telesio'nun yapıtlarını okuyup onun "duyucu" görüşlerinin etkisinde kaldı ve manastırı terk ederek Napoli'ye gitti. 1591'de, *Philisophia sensibus demonstrata*'yı (Duyularla tanıtlanan felsefe) yayımladı. Kitap mahkûm edildi ve Campanella önce Floransa'ya, sonra da Padova'ya kaçmak zorunda kaldı; orada üniversiteye girdi. Üniversitede, hıristiyanlıkta reform yapılması ve bütün halkların tek bir sivil ve dinsel düzen içinde birleştirilmesi gerektiğini savundu. Bir museviyle tartıştığı halde onu ikna edememek ve Kilise' ye haber vermemekle suçlanarak Roma' ya geri gönderildi (1594); Kilise tarafından hapse atıldı. Yargılanması sırasında görüşlerinden vazgeçtiğini söylemesi üzerine *dil sürçmesi* yaptığı kabul edildi ve Calabria'daki manastırına geri gönderildi. Orada, ispanyol rejimine karşı (o sırada İtalya, İspanya'nın egemenliği altındaydı) bir köylü ayaklanması hazırladı; tutuklandı (kasım 1599) ve ölüme mahkûm edildi. Ama işkence görürken (şubat 1600) deli taklidi yaptı; cezası ömür boyu hapse çevrildi. Hapiste geçen zamanını değerlendirerek *De Monarchia hispanica* (İspanya monarşisi üzerine), *Dialogo politico* (Siyasal diyalog) ve özellikle *Güneş* ülkesi* (La Citta del Sole) [1602'ye doğr.] adlı yapıtlarını kaleme aldı. 27 yıl sonra (mayıs 1626) serbest bırakıldıysa da, Roma'da yeniden hapse atıldı; ama kendisi gibi astrolojiye meraklı olan papa Urbanus VIII tarafından korundu ve serbest bıraktırıldı. Sonunda, Fransa'ya gitmeye karar verdi; burada Louis XIII ve Richelieu'den destek gördü. Paris'te, bir dominiken manastırında, Kilise tarafından kutsanarak öldü. Öteki yapıtları: *Atheismus triomphatus* (Tanrıtanımazlığın yenilgisi) [1630] ve *Metaphysica* (Metafizik) [1638].

Campanella, insanlarda, hayvanlarda ve nesnelerde bulunan evrensel bir duyarlığın varlığını kabul eder. Bu nedenle, duyusal bilgi, kesin bir bilgidir; akla dayanan bilgiyse, ayrıca kanıtlanmayı gerektirdiğinden kesin değildir. Ruh, şeyleri bilmeden önce, kendi kendini hiç kuşkuya yer bırakmayacak biçimde bilir (Descartes'ta da benzer düşüncelere rastlarız). Ayrıca dünya, tanrısal bilgeliğin ve tanrısal zekânın kendini göstermesi olduğuna göre, bir doğal din vardır. Var olan öteki dinler, Campanella'nın kurulması gerektiğini ileri sürdüğü bu doğal dinin özel biçimlerinden başka şey değildir.

Claude O'Sughrue

Pedro de Campaña
Çarmıhtan indiriliş
Fabre müzesi, Montpellier

CAMPANELLA burnu, İtalya'da küçük burun, Sorrento yarımadasının ucunda, Napoli körfezinin G.'inde. Eskiçağ'da adı *Minerva* burnuydu.

CAMPANİ (Niccolo), **lo Strascino** denir, italyan yazar (Siena 1478 - Roma 1523). Ruzzante tiyatrosunu haber veren, halkın çok tuttuğu farslar *(Strascino, Coltellino)* yazdı.

CAMPANİ (Guiseppe), italyan gökbilimci ve optikçi (Spoleto 1635 - öl. 1715). Roma'da yaşadı, mikroskoplar ve son derece güçlü teleskoplar yaptı. Özellikle Cassini'nin Satürn gezegeninin uydularını keşfetmekte kullandığı teleskopu çok önemlidir.

L.L.

Tommaso Campanella
Nicolas Larmessin'in
gravürü (ayrıntı) [XVII. yy.]
Bibliothèque nationale, Paris

CAMPANİA, İtalya'nın yarımada kesiminde bölge, K.'de Garigliano ve G.'de Policastro arasında, Apenninler'in batısında; 13 595 km^2; 5 773 067 nüf. (1989). Merkezi *Napoli*. Avellino, Benevento, Caserte, Napoli ve Salerno illerini kapsar.

Campania büyük çeşitlilikler gösteren bir bölgedir. D.'da killi ve kumlu tepeler (İrpini dağları) uzanır; B.'ya doğru, Abruzzi dağlarının kireçtaşlı uzantılarına rastlanır (Matese, Picentini dağları, Cilento). Önapenninler'in yüzey şekilleri kireçtaşlı (Sorrento) ya da yanardağ (Campi Flegrei, Vezüv) kökenlidir. İyice B.'da, ovalar, toprak iyileştirme çalışmalarından sonra (yüzölçümün % 15'i) verimli hale gelmiştir. Yalnızca küçükbaş hayvancılığa ve yoğun tahıl ekimine dayanan geri kalmış ekonomisiyle iç kesimlerin ıssızlaşmasına karşılık, toprakları iyileştirilmiş ovalar ve yanardağların yamaçları, sebze (domates, patlıcan), meyve (şeftali, kayısı) yetiştiriciliği ve ünlü bağlarla (lacrima-christi) yoğun biçimde değerlendirilmektedir. Sanayi, Napoli yerleşme alanının tamamında büyük bir gelişme göstermiştir (özellikle metalürji ve makine yapımı). Ticaret ile turizm de çok etkindir. Ne var ki, bütün bunlar yoksulluğu, işsizliği ve göçü engellemeye yetmemektedir.

—Tar. Campania'ya önce Samnitler, sonra da Etrüskler ve yunan kökenli göçmenler yerleşti. Capua'nın kurulmasıyla (İ.Ö. VI. yy.) birlikte, Campania'nın tarihi İ.Ö. 338'de Roma ile ittifak yapan bu kentin tarihiyle bütünleşti. İ.Ö. IV.-II. yy.'larda ku-

Campania
Salerno körfezi kıyısında Amalfi kenti

Rousseau-Top

National Portrait Gallery

Archibald Campbell
1. Argyll markisi
D. Scougall'ın yaptığı portreden ayrıntı
National Portrait Gallery, Londra

Réunion des musées nationaux

İ.Ö. IV. yy.'da yaşamış "Caivano ressamı"na mal edilen iki kulplu bir şarap testisi üzerindeki **Campania** üslubunda bir süslemeden ayrıntı
Louvre müzesi, Paris

rulan çok sayıda sömürgenin etkisiyle, Campania romalılaştı. Bununla birlikte, Pompei kalıntılarının da kanıtladığı gibi, bölge, köklü bir hellenleşmenin izlerini taşımaya devam etti. Roma soyluları, Campania kıyılarına lüks villalar inşa ettiler; topraklarının çok verimli olması nedeniyle, Campania, İtalya yarımadasının en zengin bölgelerinden biri durumuna geldi. İtalya'nın I. bölgesinde yer aldıktan sonra, Diocletianus döneminde, ayrı bir eyalet oldu. Ardından, Lombardia ve Pizans'a bağlandı. Kimi kentlerin (Amalfi) bağımsızlıklarını kazanmaları üzerine bölündü ve kolayca Normanlar'ın eline geçerek, XI. yy.'da Sicilya krallığı'nın bir parçası oldu.

CAMPANİA LEHÇESİ a. Campania'da konuşulan ve en önemli biçimi Napoli lehçesi olan bir Güney İtalya lehçesi.

■ **Campania vazoları,** İ.Ö. IV - İ.Ö. I. yy.'lar arasında, Attike seramikçiliğinin italyan kolu tarafından yapılan yunan vazoları. (Renk tonu daha sarımsı ya da kiremit kırmızısıdır; sırı daha soluk siyahtır; insan ve bitki resimlerinden oluşan süslemesi çok daha zengindir. Vazolar üstündeki pek çok resim, İtalya'daki Yunanlılar'ın tiyatro oyunlarına gösterdikleri büyük ilgiyi yansıtır.)

CAMPANİLE a. (ital. sözc.). Mim. İtalyan kiliselerinde çan kulesi ve genel anlamıyla, kilise çanlarını taşımaya yarayan, çoğunlukla ana yapıdan bağımsız, hafif ve kafesli kule.
—ANSİKL. İtalyan campanile'si, çoğunlukla kiliseden ayrı bir yapıdır. İlk campanile'lerin çoğu silindir biçimindeydi. Roma'daki Santa Maria Maggiore kilisesi'nin zafer takı üzerindeki mozaiklerde, yuvarlak, yüksek çan kuleleriyle çevrelenmiş kiliseler görülür. Ravenna'da günümüze değin gelmiş campanile'ler vardır: S. Apollinare Nuovo (VIII. - IX. yy.), S. Apollinare in Classe (IX. yy.). Eğik Pisa kulesi de (XIII. yy.) yuvarlak bir campanile'dir.
İtalyan kentleri, gösterişli campanile yapımında birbirleriyle yarışırlardı. Giotto'nun çizimlerine göre, 1334'te yapımına başlanan Floransa campanile'si bu rekabeti kanıtlayacak güzelliktedir. Venedik'te S. Marco kilisesi'nin XII. yy.'da yapılan ve birçok kez hasar gördükten sonra onarılan campanile'si 1902'de yıkıldı ve 1912'de yeniden yapıldı.

CAMPANİLE (Achille), italyan yazar (Roma 1900 - Lariano 1977). Çevresini fütürizm ile gerçeküstücülük arası bir açıdan ele alan romanlar *(Ma che cos'è quest'amore?*, 1927; *Celestino e la famiglia Gentilissimi*, 1942) ve kısa komediler (*Centocinquanta la gallina canta*, 1924; *L'amore fa fare questo e altro*, 1930) yazdı.

CAMPANİLİSMO a. (ital. sözc.). İtalyan yarımadasında, italyan hükümetinin merkezileştirme çabalarını 1861 - 1870 arasında engelleyen bölgecilik hareketi.

CAMPANİNİ (Barbara) → BARBARİNA.

CAMPANULARİA a. Zool. Kıyı denizlerinde topluca yaşayan *Calyptoblastea* öbeği hidraları içeren cins. (Çanakları çan biçimindedir.)

CAMPANUS Novaralı, italyan gökbilimci ve matematikçi (öl. Viterbe 1296). Eukleides'in *Stoikheia*'sının açıklamalı basımı ve *Theorica planetarum* adlı yapıtıyla tanındı.

CAMPANUS (Johann), Teslis'e karşı çıkan alman din adamı (Maaseik 1500'e doğr. - Kleve 1575'e doğr.). Vaazlarında dünyanın sonunun geldiğini söylemesi kargaşalıklara yol açtı ve yirmi altı yıl boyunca hapiste kalmasına neden oldu.

CAMPBELL, Argyll klanından gelme iskoç aile. XV. yy.'ın ilk yıllarından, sir Duncan **Campbell of Lochow**'a baronluk unvanı verildi. —Torunu COLİN, 2. **Campbell** lordu, evlilik yoluyla, Stuartlar'dan Lorne baronluğu'nu elde etti, 1457'de James II tarafından Argyll kontu yapıldı. Güney-Batı Highlands'de çok geniş arazilerin sahibi olan sülalenin görkemi o tarihlere dayanır. Ailenin diğer kolları, Campbell of Lawers ve Campbell of Glendorchy (daha sonra, Campbell of Carwhin) adlarını taşıdılar.

CAMPBELL (Archibald), 5. **Argyll** kontu (1530'a doğr. - 1573). Lord James Stuart (geleceğin naip Moray'i) ile birlikte John Knox'un doktrinini benimsedi (1556); "Ruhani meclis lordları" ve kraliçe naipliğine karşı olan protestanların başlıca önderleri arasına girdi. Kraliçe Mary Stuart'ın dostu olunca, Knox ve Moray'in partisinden ayrıldı, kraliçeye sadakatle hizmet etti, daha sonra Moray ile uzlaştı ve 1572'de İskoçya büyük şansölyeliğine getirildi.

■ **CAMPBELL** (Archibald), 8. **Argyll** kontu, daha sonra 1. **Argyll** markisi (1607'e doğr. - Edinburgh 1661). Charles I'in hükümdarlığı sırasında İskoçya'nın en güçlü derebeyiydi, kralı, otoriter bir dinsel politikanın yaratacağı tehlikeler konusunda uyardı. Covenantlar'a katıldı (1639) ve bu partinin başkanı oldu. İhtirasları ve aşırı derecede presbiteryenliğiyle kral adına silaha sarılan Montrose'u kendisine düşman etti. Argyll buna karşılık, 1643'te, covenant yanlısı İskoçya'yı parlamentocu İngiltere ile uzlaştırdı. Kralcıların yenilgisi sonucunda kral 1646'da Campbell'a teslim oldu. Ama, ingiliz ittifakına duyduğu bağlılık nedeniyle, Cromwell ile temasa geçti ve Charles I'in ingiliz parlamenterlere teslim edilmesine yardım etti. Kralın idam edilmesi (1649) İskoçya'da heyecan yarattı ve Argyll, Charles II ile birleşmek zorunda kaldı. Ama İngiltere ile bağların kopması, kralcı bir partinin yeniden doğması ve 1651-52'de İskoçya'nın Cromwell tarafından ele geçirilmesi, politikasını mahvetti. Campbell, kaderine boyun eğerek Commonwealth ile işbirliği yaptı. Restoration döneminde vatana ihanetle suçlandı ve boynu vuruldu.

CAMPBELL (Archibald), 9. **Argyll** kontu (Dalkeith 1629 - Edinburgh 1685), George Campbell'ın büyük oğlu. Koyu bir protestandı, 1681'de ihanetle suçlandı, Hollanda'ya kaçmak zorunda kaldı ve orada Monmouth dükü lehine ayaklanma hazırlayan gruba katıldı. Düşmanı James II'nin tahta çıkması üzerine (1685), İskoçya'ya ayak bastı, ancak yakalandı ve idam edildi.

CAMPBELL (Archibald), 1. **Argyll** dükü, 9. Argyll kontunun büyük oğlu (1651 ? - Cherton House, Newcastle yakınında, 1703). Özellikle, Glencoe katliamının sorumlusu olarak tanınır.

CAMPBELL (Colin), ingiliz mimar (öl. 1729). Palladio üslubunun yayılmasına katkıda bulunan *Vitruvius Britannicus* adlı incelemenin yazarıdır. 1718'de Londra'da Burlington House'ın cephesini çizdi ve en ünlüsü Mereworth Castle olan (Kent, 1723) birçok sayfiye evi inşa etti.

CAMPBELL (John), 2. **Argyll** dükü ve **Greenwich** dükü (Petersham, Surrey, 1680 -*ay. y.* 1743), 1. Argyll dükü Archibald'ın oğlu. Birlik lehindeki çalışmalarından dolayı Lordlar kamarası üyeliğine getirildi. Marlborough'nun yönetiminde parlak bir biçimde hizmet verdi ve 1715'te iskoç cumhuriyetçilerin ayaklanmasını bastırdı. Hannover hanedanını savundu ve Walpole ile bozuşmasına kadar (1740), George I ve George II zamanında önemli bir rol oynadı.

CAMPBELL (Archibald), 3. **Argyll** dükü, John Campbell'ın kardeşi (Ham House, Surrey, 1682 - Londra 1761). Birlik için çalıştı, ilk Büyük Britanya parlamentosu'na giren on altı iskoç âyanından biriydi. George I'in ve daha sonra George II'nin kendisine duydukları güven sonucunda İskoçya'nın gerçek kral naibi durumuna geldi.

CAMPBELL (Thomas), iskoç şair (Glasgow 1777 - Boulogne-sur-Mer 1844). Romantizm ve Victoria dönemleri boyunca klasik çizgiden ayrılmadı (*The Pleasures of Hope*, 1799; *Exile of Erin*, 1802), eleştiri de yazdı (*Specimens of the British Poets*, 1819). Günümüzde, özellikle de yurtseverlik şiirleriyle (*The Mariners of Eng-*

land, 1801; *The Battle of the Baltic,* 1809) tanınır.

CAMPBELL (John, *—baronu*), ingiliz yargıç ve siyaset adamı (Springfield, Fife, 1779 - Londra 1861). Ilımlı bir whigdi, 1830'da Parlamento'ya girdi. Buradaki çalışmaları, özellikle 1833'ten 1841'e dek yapılan hukuk reformlarına katkısı büyük önem taşır. 1841'de Lordlar kamarası'na girdi, 1850'de kraliçenin "chief -justice"lığına, daha sonra da Büyük Britanya lord-chancellor'lığına (1859) getirildi.

CAMPBELL (Alexander), ingiliz din adamı (Ballymena yakınında, Antrim, İrlanda, 1788 - Beathany College, Batı Virginia, ABD, 1866). Kutsal Kitap'ı, inanç ve uygulamada tek yetke ve tek rehber olarak benimsedi ve dinsel toplumdaki ayrılıkları ortadan kaldırmak istiyordu. ABD'de, "Hz. İsa'nın müritleri" ya da campbellciler mezhebini kurdu.

CAMPBELL (*sir* Colin), **Clyde** baronu, ingiliz mareşal (Glasgow 1792 - Chatham, Kent, 1863). 16 yaşında orduya girdi, İspanya savaşı'nda, daha sonra da çeşitli sömürge seferlerinde çarpıştı, Kırım savaşı'nda iskoç Highlanders tugayına komuta etti ve büyük ün kazandı. 1857' de sipahiler ayaklanınca, Hindistan kuvvetleri başkomutanlığına atandı ve ayaklanmayı bastırdı. Rastlantı sonucu asker olan Campbell, XIX. yy.'ın en iyi ingiliz generallerinden biriydi.

CAMPBELL (George), 8. **Argyll** dükü, ingiliz siyaset adamı ve yazar (Ardencaple Castle, Dumbarton kontluğu, 1823 - İnveraray 1900). Birçok liberal kabinenin üyesi ve Gladstone kabinesinde Hindistan işleri bakanı; İrlanda Home Rule' una (1881) duyduğu düşmanlık nedeniyle bu görevden ayrıldı.

CAMPBELL (John Douglas), 9. **Argyll** dükü (Stafford House 1845 - Kent House, Wight adası, 1914), George Campbell'in oğlu. Kraliçe Victoria'nın kızı prenses Louise ile evlendi.

CAMPBELL (Frederick), 3. **Cawdor** kontu, ingiliz siyaset adamı (Windsor 1847-Stackpole Court, Pembrokeshire, 1911). 1905'te amirallik birinci lordluğuna"getirildi, lord Fisher'ın önerdiği programları destekledi.

CAMPBELL (Wilfred), ingilizce yazan kanadalı yazar (Berlin, bugün Kitchener, Ontario, 1858 - Ottawa yakınında 1918). İnsanın evren ortasındakı trajedisini ele alan, heyecanın ağır bastığı bir şiir anlayışının öncüsüdür; çeşitli kitaplarında (*Lake Lyrics and other Poems,* 1889; *Beyond the Hills of Dream,* 1899) Kanada doğasının özünü yakalayan peyzajcı yeteneğini ortaya koydu.

CAMPBELL (William Wallace), amerikalı gökbilimci (Hancock County, Ohio, 1862 - San Francisco, Kaliforniya, 1938). Lick gözlemevi müdürlüğü (1901) ve Kaliforniya Üniversitesi rektörlüğü yaptı; yıldızların hızını saptamak için Doppler-Fizeau ilkesini fotoğrafla uygulayan ilk bilgindir. Güneş tacının ve Satürn halkasının dönüşünü inceledi; Güneş'in çekim alanından kaynaklanan ışık sapmasını ölçerek Einstein kuramlarının doğrulanması çalışmalarına katıldı.

CAMPBELL (Beatrice Stella TANNER, **Mrs. Patrick** —denir), ingiliz kadın tiyatro oyuncusu (Londra 1865 - Pau 1940). 1893'te Saint James tiyatrosu'nda, Arthur W. Pinero'nun *The Second Mrs. Tanqueray* oyununda canlandırdığı Paula kişiliğiyle bir anda ün kazandı. Sırasıyla Juliet, Ophelia, Lady Macbeth ve Shaw'un *Pygmalion*'ındaki Eliza Doolittle rollerini oynadı. Shaw ile uzun süren bir dostluk kurdu. Güzelliğiyle olduğu kadar acımasız iğnelemeleriyle de efsaneleşti.

CAMPBELL (Malcolm), ingiliz araba yarışçısı (Chislehurst, Kent, 1885 - Reigate 1948). Bir kilometre dünya otomobil sürat yarışında uzmanlaştı. 1923'te, saatte ortalama 219,378 km yaparak rekor kırdı. 1935'te, *Blue Bird* (Mavi kuş) adlı arabasıyla 485,175 km'ye ulaştı. Daha sonra, sürat tekneleriyle ilgilendi, yarışırken öldü. —Oğlu DONALD **Campbell** (Horley, Surrey, 1921 - Coniston gölü, Cumbria, 1967), klasik transmisyonlu arabalarda 1964 ile 1965 arasında yapılan en büyük sürat (648,728 km/s) rekorunun sahibidir; 1964'te kendine ait suüstü sürat rekorunu 444,615 km/s'e çıkardı. *Blue Bird* adlı teknesiyle "300 mil duvarı"nı (483 km/s) aşmayı denerken öldü.

CAMPBELL (Roy), ingilizce yazan güney afrikalı şair (Durban 1901 - Setúbal, Portekiz, 1957). Hareketli bir yaşam sürdü, Büyük Britanya'ya yerleşmeden önce, Franco yanlısı olarak İspanya savaşı'na katıldı. Apartheid yanlısıydı. Öfkeli ve saldırgan şiirler yazdı (*The Flaming Terrapin,* 1924; *Adamastor,* 1930; *The Georgiad,* 1931; *Talking Bronco,* 1946; *Light on a dark horse,* 1951).

CAMPBELL adası, Güney Büyük Okyanus'ta ada, Yeni Zelanda'ya bağlı, 52°33′ G. enleminde. Havagözlem istasyonu.

CAMPBELL-BANNERMAN (*sir* Henry), ingiliz siyaset adamı (Glasgow 1836 - Londra 1908). 1868'de Liberal parti'den milletvekili seçildi, Gladstone, Salisbury ve Rosebery'nin kurdukları liberal hükümetlerde denizcilik bakanı (1882 -1884), İrlanda bakanı (1884-1885) ve savaş bakanı (1886, 1892-1895) olarak yer aldı. 1899'da Avam kamarası'nda liberallerin lideri oldu. O zaman imparatorluk sorunları konusunda iyice bölünmüş olan bu partinin birliğini korumak için çok çaba harcadı (Güney Afrika buhranında her türlü uzlaşmazlığa karşı çıkması Liberal birlik'teki emperyalistleri çok kızdırmıştı). Korumacılığın 1905'te birlikçi hükümet tarafından kabul edilmesiyle ortaya çıkan bunalım, liberaller arasında birliği sağlayarak bu parti için yeni bir olanak yarattı ve Cambell-Bannerman, Balfour'un yerine başbakan oldu (bu görev ilk kez o tarihte resmen tanınmış oldu). 1906'da liberallerin zaferiyle sonuçlanan seçimler mevkiini güçlendirdi. Son derece güçlü bir bakanlar kurulunun (Asquith, Churchill, Grey, Lloyd George, vb.) desteğinde önemli işlere girişti: sendikacılığa yeni bir hukuki statünün kazandırılması (1906), Güney Afrika özerkliğinin hazırlanması (1908'de, ölümünden az sonra gerçekleşti), Lordlar kamarası'nın siyasal gücüne karşı çıkışın başlatılması, Fransa ile yapılan antlaşmanın sağlamlaştırılması.

CAMPBELLCİ a. 1812'de Alexander Campbell tarafından ABD'de kurulan tarikatın üyesi. (Hıristiyanlığın başlangıç yıllarındaki ilkelere uyulmasını isteyen bu tarikat, 1830'da vaftizcilerden ayrıldı ve *İsa'nın çömezleri* ya da *İsa'nın kilisesi* adını aldı. Campbell öldüğünde tarikatın Amerika'da ve özellikle Büyük Britanya' da 300 000 üyesi vardı.)

CAMPBELTOWN, Büyük Britanya'da liman kenti, İskoçya'da, Kintyre yarımadasının doğu kıyısında; 6 000 nüf. Balıkçılık. Sayfiye merkezi.

Camp David, Maryland'da ABD başkanına ayrılan özel konut. 5-17 eylül 1978 tarihleri arasında, burada bir Amerika-Mısır-İsrail konferansı toplandı. Bu konferansın sonunda, "Camp David anlaşmaları" adı verilen iki "çerçeve-anlaşma", Washington'da, ABD başkanı J. Carter, Mısır devlet başkanı Enver Sedat ve İsrail başbakanı Begin tarafından imzalandı. Birinci anlaşma, Mısır-İsrail ilişkilerinin normalleşmesini, Sina yarımadasının aşamalı olarak Mısır'a geri verilmesini ve İsrail gemilerine Süveyş kanalından, Tiran boğazından ve Akabe körfezinden serbest geçiş hakkının Mısır tarafından tanınmasını öngörüyordu. Taraflara göre, "Filistinliler'in meşru haklarını" sağlamayı amaçlayan ikinci anlaşma, Batı Şeria ve Gazze için iki aşamalı bir statü öngörüyordu.

CAMPE (Joachim Heinrich), alman yazar, sözlükçü ve pedagog (Deensen, Holzminden yakınında, 1746 - Braunschweig 1818). Fransız devrimi'nin etkisiyle Paris'e gitti, ama kısa zamanda yeni görüşler karşısında düşkırıklığına uğradı. Kendisini eğitim konularına verdi. Braunschweig'da, Almanya'nın en önemli eğitim kütüphanelerinden birini kurdu ve eğitimle ilgili çok sayıda yapıtın yanı sıra bir *Wörterbuch der deutschen Sprache* [Alman dili sözlüğü] (1807-1811) ve gençliğe yönelik kitaplar *(Robinson der jüngere,* 1779-80) yazdı.

CAMPEADOR (şampiyon anlamında isp. sözc.), El Cid'in lakabı.

CAMPECHE, Meksika'da liman, eyalet merkezi, Yucatán yarımadasının batı kıyısında; 128 434 nüf. Sömürge döneminden kalma anıtlar ve evler. Tütün işleme. Şeker fabrikası. Balıkçılık. Tropikal kereste dışsatımı. —*Campeche eyaleti,* 51 833 km^2; 528 824 nüf. Yucatán yarımadasının batı kesiminde uzanır.

CAMPECHE bankı, geniş (yaklş. 200 km), az derin, kireçtaşı temelli, Yucatán yarımadasının Meksika körfezine uzanmasını sağlayan kıta sahanlığı. Dipleri karstlı çöküntüler, mercan kayalıkları ve kum setleriyle doludur. Etkin balıkçılık. Önemli petrol yatakları. Kıyı alçaktır, denizkulaklarıyla doludur, girişi zordur ve yazın sık sık fırtınaların ("norther") etkisinde kalır.

CAMPECHE körfezi, Meksika körfezinin güney kesiminde büyük girinti, Yucatán yarımadası kıyısı ile Veracruz eyaletinin kıyı kesimi arasında.

CAMPENDONK (Heinrich), alman ressam ve tahta oymacı (Krefeld 1889 - Amsterdam 1957). 1911'de Blaue Reiter grubuna katıldı, yapıtlarında fantezi ve şiir dolu anlatımcı bir sanat tekniğini uyguladı.

CAMPENY Y ESTRANY (Damián), katalan heykelci (Mataró, Barcelona yakınında, 1771 - Barcelona 1855). Roma' da (1815), Canova'nın etkisinde kaldı. Kralın heykelcisi, Barcelona Güzel sanatlar okulu'nda profesör (1816), ardından

Scala

Ferrara yakınlarında Santa Maria de Pomposa kilisesi'nin campanilesi (1063)

Colin **Campbell**'in yaptığı Mereworth Castle (Kent, 1723)

Architectural Association, Londra

müdür oldu. Başlıca yapıtları: *Neptün* (Barcelona yakınında, Villanueva y Geltrú'daki Balaguer müzesi) ve dört mermer heykel: *Diana, Paris, Hymen, Evlilikte sadakat* (Barcelona Güzel sanatlar müzesi).

CAMPER (Petrus), hollandalı anatomici ve doğabilimci (Leiden 1722 - Lahey 1789). Yüz açısının genişliğine ya da darlığına göre zekâ derecesini belirlemeye çalıştı.

CAMPERT (Jan Remco Theodoor), hollandalı yazar (Spijkenisse 1902 - Neuengamme toplama kampı 1943). Direniş şiirleriyle ünlüdür. —Oğlu REMCO (Lahey 1929), "deneyselci" bir şairdir (*Les oiseaux volent quand même* [fr. çev.], 1951; *Animer une statue* [fr. çev.], 1953). Öyküleri ve çocuk kitapları da vardır.

CAMPESİNO (Valentin GONZALEZ, **EL** —denir), ispanyol devrimci (Malcocinado, Badajoz, 1909 - ? 1983). Komünist işçi militanıydı, iç savaşta 46. Tümen'e komuta etti. Savaştan sonra sığındığı SSCB'de düşkırıklığına uğradı ve buradaki deneyleri üzerine anılarını yazdı: *Comunista en España y antiesta linista en la URSS*, 1950; *Hasta la muerte*, 1978.

CAMPHAUSEN (Ludolf), alman bankacı ve siyaset adamı (Hünshoven 1803 - Köln 1890). Prusya'nın birleştirilmesine yardımcı olmak amacıyla demiryolu ağının kurulmasını savundu. Liberal eğilimli olan Camphausen, daha 1840'ta Rheinland diyeti'nde bir Prusya parlamentosu'nun toplanmasını istedi. 1847'de Berlin'de toplanan eyalet devletlerinin ilk genel diyetine gönderildi; mart 1848 devrimi kendisini iktidara getirdiyse de, küçük prenslerin ayrılıkçılığına direnmeyi de, halkçı partiye yaslanmayı da başaramadı, anayasal ve parlamenter bir devlet kuramadan istifa etmek zorunda kaldı (25 mart - 20 haziran 1848). —Kardeşi OTTO (Hünshoven 1812 - Berlin 1896), 1849'dan 1852'ye kadar ikinci meclisin ve Erfurt ulusal meclisi'nin üyesi, 1869'da Prusya maliye bakanlığına, ardından da devlet bakanı yardımcılığına getirildi (1873-1878).

CAMPİ, italyan ressam ailesi; ailenin başı Boccaccio Boccaccino'nun öğrencisi GALEAZZO idi (Cremona 1477 - *ay. y.* 1536). Üç oğlu XVI. yy. boyunca Cremona'nın sanat yaşamına egemen oldular. GIULIO (Cremona 1502'ye doğr. - *ay. y.* 1572), ANTONIO (Cremona 1525'e doğr. - *ay. y.* 1587) ve VINCENZO (Cremona 1536 - *ay. y.* 1591). İkisi de dini konuları işleyen Giulio ve Antonio maniyerist ve seçmecidir, fakat Antonio ışık etkileri ve gerçekçilik bakımından daha dramatiktir. Vincenzo ise, Aertsen ile Beuckelaer'in öncülüğünü yaptıkları tavukçu ya da balıkçı tezgâhlarının resimleriyle tanınır.

Scala

Michelangelo'nun planlarına göre düzenlenmiş Roma'daki **Campidoglio** alanı *arka planda,* Giacomo Della Porta ve Girolamo Rainaldi'nin yaptığı Senatorio sarayı (1592) *sağda,* Cavalieri ve Rainaldi'nin değişiklikler yaptığı (1564-1568) Conservatori sarayı *solda,* Palazzo Nuovo (1644-1645)

CAMPİ BİSENZİO, İtalya'da kent, Toscana'da, Floransa'nın B.'sında, Bisenzio ırmağı kıyısında; 27 000 nüf. Tarım merkezi.

CAMPİDANO, Sardinya adasının güney kesiminde bölge, Ferru tepesinden ve Oristano körfezinden Cagliari körfezine kadar 100 km boyunca uzanan tepeler ve ovalardan oluşur. Eskiden sıtmalık bir bölgeyken, K.'de Tirso, G.'de Flumendosa ırmakları üstünde birçok baraj kurulması geniş alanların sulu tarıma (tahıl, sebze, meyve yetiştiriciliği, bağcılık) açılmasını sağlamıştır.

CAMPİDANO LEHÇESİ a. Sardinya'nın güneyinde konuşulan Sardinya lehçesi.

CAMPİDOGLIO, lat. adı **Capitolium** (lat. *caput*, tepe'den). Roma tepelerinin en ünlüsü; kentin koruyucu tanrısı İupiter Capitolinus'un tapınağı buradaydı. (TARPEİA TEPESİ ya da COLLE CAPİTOLİNO da denir.)

—ANSİKL. Campidoglio ya da Capitolium, bir vadiyle ayrılan iki doruktan oluşur. İupiter-İuno-Minerva üçlüsünün, etrüsk egemenliğiyle Roma'da benimsenmesinden sonra, doruklardan birinin üzerine, bu üç tanrıya adanmış bir tapınak yapıldı. Gerçekte, yanmış ve yeniden inşa edilmiş bir dizi tapınak vardır. Bunların en sonuncusu, Titus ve Domitianus döneminde yapılmıştı. Bu tapınağa birçok ganimet ve değerli eşya konuluyordu. Bugün *Ara coeli* kilisesi'nin yer aldığı tepenin öteki doruğu, darphanenin bulunduğu İuno Moneta tapınağı ile birlikte kentin kalesini oluşturuyordu. Günümüzde Campidoglio alanı'nın yer aldığı iki doruğun arasında kalan bölgenin adı *İntermontium*'du. Efsaneye göre Romulus sığınağını burada kurmuş, çevresine duvarlar çekilmişti. Biraz ileride Tarpeia kayası bulunuyordu. İntermontium'un *Forum*'a bakan yanında, Sylla döneminde başlayarak arşiv binası *Tabularium* yükseliyordu. Binanın güçlü temelleri bugün bile ayaktadır. Tepenin yamacına Antikçağ hapishanesi *Tullianum* oyulmuştu.

İupiter-İuno-Minerva tapınağının çevresinde, her türden eski ya da yeni yapı ve anıtlar bulunuyordu: İupiter Custos, Fides, Venus Frucina mabetleri, İyilik, Kader ve Venus Capitolina tapınakları; gens İulia, İupiter Soter, İsis ve Serapis sunakları; Dişi kurt ve İkizler grubu; tanrı, kahraman, büyükler ya da imparator heykelleri. Campidoglio düzlüğündeki yapılar daha imparatorluk döneminin başında, öyle çoğalmıştı ki, Augustus bir sınır koymak zorunda kaldı. Bu yapıtlardan günümüze hemen hiçbir şey kalmamıştır.

Ortasında Marcus Aurelius'un Antikçağ'dan kalma tunçtan bir heykelinin yer aldığı bugünkü *Campidoglio alanı*, Michelangelo tarafından tasarlanmıştır. Bugün Roma belediye sarayı olarak kullanılan Senatorio sarayı Giacomo Della Porta ile Girolamo Rainaldi'nin yapıtıdır (1592). Capitolino müzesi sarayı ise 1644-45'ten kalmadır (→ CAPİTOLİNO MÜZESİ.) Yapımına 1450'ye doğru başlanan Conservatori sarayı'nda, Cavalieri ve Rainaldi tarafından, Michelangelo'nun desenlerine göre, değişiklikler yapılmıştır (1564-1568); bina bugün, büyük bir eski eserler müzesiyle bir resim müzesini barındırır.

Campiello ödülü, italyan edebiyat ödülü; 1963'te Associazione degli İndustriali del Vento tarafından dağıtılmaya başlandı. Düzyazı bir yapıtı ödüllendirmek için yılda bir verilir. 1965'ten bu yana, yürütme komitesinin başkanı olan Mario Valeri Manera, seçilen yapıtın yayımcısına bir armağan *(Osella d'Oro)* vermektedir.

CAMPİ ELYSİİ. Mit. Ölümlerinden sonra kahramanların ve erdemli insanların kaldıkları ölüler ülkesinin bir bölümü. Kimi yazarlara göre uzak diyarlarda, kimilerine göreyse yer altındadır.

CAMPİGLI (Massimo), italyan ressam (Floransa 1895 - Saint-Tropez 1971). Fütürizmin ve kübizmin etkilerinin ötesinde, 1928'den başlayarak, mısır ve etrüsk sanatlarından kaynaklanan belli bir figüratif primitivizmi aradı ve bu yolda açık renklerden oluşan, üsluplaştırılmış ve yalın bir resim sanatı ortaya koydu (*Plajda kadınlar*, 1935, Stedelijk Museum, Amsterdam).

CAMPİGNY ENDÜSTRİSİ a. (Seine-Maritime'de, Bresle vadisinde arkeolojik buluntu yeri; Campigny tepesinin adından). Tarönc. Çakmaktaşından, oldukça ilkel biçimde yontulmuş büyük boy aletleriyle ayırt edilen endüstri evresi.

—ANSİKL. Campigny endüstrisi, IV. binyılda, Orta Yenitaş döneminde görülür; köylerde yaşayan, tarım ve hayvancılıkla uğraşan insanların uyguladığı ormansızlaştırma ve tarla açma dönemine denk düşer. Campigny endüstrisinin son evresinde ortaya çıkan aletler, atölyelerin uzmanlaştığını ve etkinliklerinin neredeyse bir sanayi niteliği kazandığını gösterir (Spiennes'de, parçalara ayırma ve bunlara son şeklini verme ayrı ayrı yerlerde yapılıyordu). Campigny endüstrisi geleneği bazı bölgelerde Bakırtaş dönemine kadar sürdü.

CAMPİ MAGNİ, Roma İmparatorluğu'nun Afrika eyaletinde, Bagradas'ın (bugün Mecerda) doğu kıyısında bölge. Scipio, İ.Ö. 203'te Syphax'ı burada yenilgiye uğratmıştı.

CAMPİN (Robert) → FLÉMALLELİ usta.

CAMPİNA GRANDE, Brezilya'da (Paraíba eyaleti) kent, kıyıdaki tarım bölgesi ile iç kesimdeki kurak bölgelerin birleştiği yerde; 248 000 nüf. Hayvan pazarı. Dokuma sanayisi.

CAMPİNAS, Brezilya'da (São Paulo eyaleti) kent, São Paulo kentinin K.-B.'sında; 841 016 nüf. Demiryolu ve karayolu kavşağı. Büyük bir tarım bölgesinin ticaret merkezi ve pazar yeri. Tarım enstitüsü. Çeşitli sanayi (dokuma ve besin sanayileri ve bunlara yakın dönemde eklenen makine ve elektronik aygıtlar yapımı ile kimya sanayisi).

CAMPİNE, Belçika'nın kuzeyinde bölge, Escaut ve Meuse ırmakları arasında, Rupel-Demer ekseninin kuzeyinde; Hollanda'da da devam eden, az engebeli Campine'de, yükselti 5 m ile (K.-B.'da) 100 m (G.-D.'da) arasında değişir ve arazi genç kayaçlardan (killi ve özellikle de kumlu) oluşur.

CÂMPİNEANU (İon) → CÎMPİNEANU.

CAMPİON (Thomas), ingiliz hekim, şair ve müzikçi (Londra 1567 - *ay. y.* 1620). Beş kitap tutan "ayre"lerinin hem sözlerini, hem de müziklerini yazdı ve bir kontrapunto incelemesi bıraktı (1617). İlk "maske" bestecilerinden biridir.

CAMPİONESİ, Lugano gölünün doğu kıyısındaki Campione'de doğmuş heykelciler. Daha çok XIV. yy.'da etkinlik gösterdiler. Özellikle BONİNO DA CAMPİONE, yüzyılın ikinci yarısında Lombardia heykel sanatına egemen oldu; Verona'da, yardımcılarıyla birlikte, Scaligerler'in sonuncusu Cansignorio'nun (öl. 1375) mezarını inşa etti.

CAMPO a. (portekizce sözc.). Coğ. Brezilya'da bir savan tipi. Buğdaygillerin ağır bastığı, ağaçsız bir bitki örtüsüdür.

—ANSİKL. Bitki örtüsünün sık ya da seyrek olmasına, dolaşım kolaylığı verip vermemesine bağlı olarak campo'lar çeşitli tiplere ayrılır: *campo limpo* ("temiz cam-

La Colothèque

Campine
Herentals yakınında Albert kanalı

po"), *campo sujo* ("kirli campo", yani seyrek çalılarla birlikte bulunan campo), *campo cerrado* ("kapalı campo", yani çoğunlukla dikenli çalılıklar ve ağaççıklarla birlikte bulunan campo). Campo'lara Brezilya'nın bütün bölgelerinde rastlanır, ama özellikle Orta Brezilya'da geniş yüzeyler kaplar; campo'lar, az nüfuslu hayvancılık bölgeleridir.

CAMPO *(río del)*, Ekvator Afrikası'nda kıyı ırmağı, Ekvator Ginesi ile Kamerun'un güney kesimi arasında sınırın bir bölümünü belirler.

CAMPOAMOR Y CAMPOOSORİO (Ramón DE), ispanyol yazar ve siyaset adamı (Navia 1817 - Madrid 1901). Başlangıçta Byron, Lamartine ve Hugo'nun etkisinde kaldı, sonra tipik bir ispanyol gerçekçiliğine yöneldi ve yeni bir şiir biçimi yarattı (*Doloras*, 1846). Önemli yapıtları *Pequeños poemas* (1872) ve *Humoradas*'tır (1886).

CAMPOBASSO, İtalya'da il merkezi kent, Molise'de, Matese dağlarının doğu yamacında; 48 000 nüf. Bıçak yapımı. — *Campobasso ili*, 2 909 km², 241 135 nüf. (1989). Tepelerle örtülü, tahıl tarımı yapılan bir bölgedir.

CAMPO BASSO (Cola Dİ MONFORTE —*kontu*), napolili condottiero (1422'ye doğr. - 1478'e doğr.). Aragón ve Sicilya kralı Ferdinando I'e karşı ayaklandı, Gözüpek Charles'a hizmet etti, ancak Nancy savaşı sırasında (ocak 1477) onun saflarından ayrıldı.

CAMPODEA STAPHYLİNUS a. Kanatsız, küçük, sarımsı böcek. (Yosunların ve taşların altında bulunur. ÇiftkuyrukIular takımı, *Campodeidae* familyası.)

CAMPODEİDAE a. Çiftkuyruklu böcekler familyası. (Temel özelliği gövdelerinin uzun olması, karınlarının iki uzun iplikçikle son bulması ve gelişmemiş ayaklarla donanmalarıdır.)

Campo del Oro, Ajaccio havalimanı; kentin doğusundadır.

Campo di Marte, Floransa'da yayımlanan edebiyat dergisi (1938-39). "Kapalı şiir" anlayışının gelişmesine katkıda bulundu.

Campoformio antlaşması, 18 ekim 1797'de Passariano'da, Fransa ile Avusturya arasında imzalanan, ama Campoformio (Veneto) kasabasının adıyla anılan antlaşma. Bu antlaşma, Bonaparte'ın başarılı Italya seferi'ni ödüllendiriyordu. Antlaşmanın temellerini Leoben hazırladı. Avusturya, İspanyol Hollandası'nı Fransa'ya bırakıyor ve gizli bir maddeyle Ren'in sol kıyısındaki ülkeleri Fransa'ya vermeyi vaat ediyordu. Toprakları elinden alınan Rheinland prenslerine verilecek tazminatları belirlemek üzere Rastatt'ta bir kongrenin toplanması kararlaştırıldı. Avusturya, İtalya'da *Repubblica Cisalpina* adlı bir cumhuriyetin varlığını tanıdı. Bu cumhuriyet şu topraklardan oluşuyordu: Francesco II'nin İtalya'ya bıraktığı Milano bölgesi (ya da Lombardıa), Modena dukalığı, Romagna, Venedik'ten alınan Mantova, Cremona Brescia, Bergamo toprakları. Venedik Cumhuriyeti ortadan kaldırıldı ve topraklarının büyük bir bölümü, yani Adige'ye kadar Veneto, İstria, Dalmaçya ve Friuli-Avusturya'ya verildi; Fransa Korfu ile Ion adalarını zaptetti.

Bonaparte'ın imzaladığı, Directoire'ın onayladığı Campoformio antlaşması ne Fransız devrimi'nin başında ilan edilen halkların kendi kaderlerini belirleme hakkına saygı ilkesine, ne de Ancien Régime dönemindeki fransız diplomasisinin denge ilkelerine uyuyordu; yalnızca, Friedrich II ile Joseph II'nin paylaşma sistemine uygun düşen bir antlaşmaydı. Bu antlaşma sonucunda, Bonaparte büyük bir saygınlık kazandı: Fransa, kıta ülkeleriyle galip devlet olarak barışı imzalamış, geriye, savaşı tek başına sürdüren İngiltere kalmıştı.

CAMPO GRANDE, Brezilya'da kent, Mato Grosso do Sul eyaletinin merkezi; 435 448 nüf. Bir hayvancılık ve besin maddeleri tarımı (mısır, pirinç, pamuk) bölgesinin merkezi.

CAMPO GRANDE, Brezilya'da kent, Rio de Janeiro eyaletinde, Rio de Janeiro'nun batı büyük banliyösünde; 231 000 nüf.

CAMPO İMPERATORE, İtalya'da iklimi sağlığa yararlı merkez ve kış sporları merkezi, Abruzzi'de, Gran Sasso'nun güney yamacında. Gözlemevi. Dağ bitkileri bahçesi.

Campo Marzio, Roma'da. İ.Ö. V. yy.'dan başlayarak Campo Marzio'nun üç işlevi oldu. Askeri işlev: ordu burada toplanır, talim yapar ve zafer törenlerine (bu törenlerden önce ordu *pomoerium**u aşamazdı) hazırlanırdı. Siyasal işlev: centuriatus meclisleri halinde toplanan ordu, komutanlarını, özellikle de konsülleri burada seçerdi. Dinsel işlev: Campo Marzio'nun bazı bölümleri tapınmaya ayrılmıştı (yeraltı tanrılarına tapınılan Tarentum [bugünkü Vittorio Emanuele köprüsünün yakınında] daha sonra Saecularis* oyunlarının merkezi oldu).

Bu üç işlev, bölgenin, İ.Ö. III. yy.'dan başlayarak anıtsal yapılarla dolmasına neden oldu. Forum holitorium'un yakınında, Tevere boyunca uzanan güney kesimde, daha İ.Ö. V. yy.'da Apollon tapınağı, İ.Ö. 296'da da Bellona tapınağı inşa edildi. İ.Ö. 220'de, Flaminius, burada bir sirk yaptırdı (bu yüzden, yöreye "prata Flaminia" adı verilir). Bu kesimde muzaffer generaller tarafından tanrılara adanan çok sayıda tapınak ve revak inşa edildi. Cumhuriyet döneminde, sirkin doğu ucunun ve Apollon tapınağı'nın yakınında, geçici tiyatro binaları yükseldi; Augustus, bunları yıktırıp yerine Marcellus tiyatrosu'nu yaptırdı. Orta kesimde, İ.Ö. IV.-II. yy.'lar arasında, Minucia revağı'nın çevirdiği dört tapınak inşa edildi: 1930'a doğru temizlenip ortaya çıkarılan bu tapınaklar, Largo Argentina kutsal alanını oluştururlar. Daha batıda Pompeius büyük bir yapı topluluğu inşa ettirdi: Venus Victrix tapınağı, bir tiyatro ve aralarında Sezar'ın öldürüldüğü Curia'nın da bulunduğu çeşitli binalar ve revaklarla çevrili bahçeler. Kuzey kesimde, halk meclislerine ayrılan alan Sezar tarafından anıtsal bir biçimde düzenlendi. Ancak bu meclisler Augustus döneminde ortadan kalktı. Agrippa, bu kesimde, dikdörtgen bir tapınak olan ilk Pantheon'u yaptırdı. Hadrianus döneminde, bu ilk tapınağın yerine, bugün hâlâ ayakta olan yuvarlak yapı inşa edildi. İmparatorluk döneminde kuzey kesim, anıtmezarlar (Augustus'un mozolesi) ve bir kimsenin ya da olayın anısına inşa edilmiş çeşitli anıt ya da yapılarla (Ara* Pacis, Marcus Aurelius sütunu, bugün borsa binası olarak kullanılan Hadrianus tapınağı) doldu. Buraya Domitianus, adını ve biçimini Piazza Navona'ya veren bir stadyum yaptırdı.

CAMPOS a. (isp. sözc.). Güney Amerika'da köy kasaplarında ve çiftliklerinde kesilen sığırgillerden sağlanan ham deriler. (Genellikle kalitesi düşüktür.)

CAMPOS, Brezilya'da kent, Rio de Janeiro eyaletinin kuzey kesiminde, Paraíba do Sul ırmağının aşağı çığırında; 357 000 nüf. Bir şekerkamışı yetiştiriciliği bölgesinin ticaret merkezi. Besin sanayileri.

CAMPOS *(Tierra de)*, İspanya'da Palencia ilinin (Castilla la Vieja) orta ve güney kesimi, topraklarının verimliliğiyle ünlüdür.

CAMPOS (Arsenio MARTÍNEZ DE) → MARTÍNEZ DE CAMPOS.

CAMPOS (Álvaro DE) → PESSOA.

CAMPO SANTO ya da **CAMPOSANTO** a. Kimi zaman bir mezarlığı, özellikle de arkeolojik ya da sanatsal değeri yüksek bir mezarlığı belirten, *kutsal alan* anlamında italyanca sözcük.

—ANSİKL. Campo santo, revaklarla çevrili bir avlu görünümündedir. En ünlüsü,

Pisa **campo santosundan** bir görünüm (XIII.-XV. yy.)

Brossé-Fotogram

yapımını 1278'de Giovanni di Simone'nin başlattığı XV. yy.'da tamamlanan, 129,5 m × 44,5 m boyutlarındaki Pisa campo santo'sudur. Her biri gotik üslupta mızrakucu küçük kemerlerin birleşmesiyle oluşmuş 62 kemerin yer aldığı revaklar, bütünüyle fresklerle süslenmiştir: *Ölümün zaferi; Evrensel yargı, Cehennem* ve *Cennet* çevrimi (bu fresklerin kimin tarafından yapıldığı tartışmalıdır); Andrea Bonaiuti ve Antonio Veneziano'nun *Aziz Ranieri'nin yaşamı;* Taddeo Gaddi'nin *Eyüb'ün öyküsü;* Gozzoli'nin *Kutsal Kitap'tan sahneler*'i. 1944'teki yıkımlardan sonra, bu fresklerin ancak bir bölümü eski durumuna getirilebildi ve taslakları *(sinopie)* açığa çıkarılabildi. Revaklarda Pisa okulundan heykeller, antik büstler ve lahitler (*Phaidra ve Hippolytos'un öyküsü* lahdinde, kontes Matilde'nin annesi kontes Beatrice'nin külleri vardır) yer alır.

CAMPOSOSAURUS a. (yun. *khampsai*, timsah, ve *saura*, kertenkele'den). Kuzey Amerika'da Üst Tebeşir döneminde ve Eosen'de yaşamış fosil sürüngenler cinsi. (Timsaha benzer, ama daha çok kulakbaşlılarla ve özellikle de *Rhychosaurus* ile akraba olduğu sanılır.)

Campo Vaccino ("İnek Alanı"), Roma Forumu'na, üzerindeki anıtların yıkılmasından sonra verilen ad. Kalıntılar kalın bir toprak tabakasıyla örtülmüştü. Ortasından, iki yanı ağaçlı bir yol geçiyordu. Birçok ressam, özellikle Claude Lorrain, buranın resmini yapmıştır.

CAMPRA (André), fransız besteci (Aix-en-Provence 1660 - Versailles 1744). Arles'da (1681), Toulouse'da (1683) ve Notre-Dame de Paris'de (1694) capella yöneticiliği yaptı. Daha sonra dindışı müziğe yöneldi, on beş dolayında opera-bale ve çoğu başarıyla sahnelenen lirik trajediler besteledi: *l'Europe galante* (1697), *Hésione* (1700), *Tancrède* (1702), *les Muses* (1703), *les Fêtes vénitiennes* (1710), *İdoménée* (1712), *les Âges* (1718). Naip tarafından himaye edildi; 1723'te kralın capella'sının alt yöneticilerinden biri olmasından sonra, dinsel müziğe daha çok eğildi; otuz dolayında motet *(Nisi dominus, Pange lingua)*, missa *(Requiem)* ve mezmur besteledi. Divertimentoları ve 3 derlemede bir araya getirdiği dindışı kantatları (1708-1728) vardır. İtalyan ve fransız zevklerini Couperin gibi ustalıkla birleştirmeyi başaran Campra'nın, opera-balenin gelişmesinde büyük payı vardır.

André **Campra**
A. Bouys'un bir tablosundan Nicolas Edelinck'in yaptığı gravür

CAMPRODON, İspanya'da sayfiye merkezi, Katalonya'da, Gerona'nın K.-B.'sında, Ter ırmağının yukarı çığırı kıyısında; 2 500 nüf. XVI. yy.'dan kalma köprü.

CAMPTOSAURUS a. (yun. *kamptos*, kavisli, ve *saur*, kertenkele'den). *Ornitischia*'lardan fosil dinozor sürüngenleri içeren cins. (Kuzey Amerika ve Avrupa'da Üst Jura döneminde yaşadı. Çok iri [6 m] iki ayaklı, *İguanodon*'a benzeyen bir otçuldur. *Ornithopoda* alttakımından.)

CAM RANH, Vietnam'ın güney kıyısında derin koy. Nha Trang'ın G.'inde; Ba Ngoi limanı bu koydadır. 1905'te Japonya'ya giden rus filosu burada demirlemişti. (→ RUS-JAPON *savaşı*.) Fransızlar'ın Çinhindi seferleri sırasında önemli rol oynadı. Amerikalılar 1965'te burada bir hava (600 000 kişilik orduya lojistik destek verebilecek havalimanı) ve deniz üssü kurdular. 1975'te ABD'nin terk ettiği bu üssü Rusya (eski SSCB), gemi uğrak yeri olarak kullanmaktaydı.

CAMROSE (William BERRY, I. — *vikontu*), ingiliz gazeteci ve basın yatırımcısı (Merthyr Tydfil 1879 - Southampton 1954). Kardeşi GOMER BERRY (daha sonra Kemsley lordu oldu) ile birlikte özellikle Sunday Times ve Daily Telegraph'ı satın aldı.

CAM-SERAMİK a. Cam. Camcılık teknikleriyle elde edilen ve artık bir cam evresi içinde dağılmış mikrokristallerden oluşan, seramiğe yakın madde.
—ANSİKL. Cam-seramikler, haddeleme ya da presleme gibi camcılık işlemleriyle biçimlendirilen cam kütlesi, denetimli biçimde kristalleştirilerek elde edilir. Uygun ısıl işlemlerle, cam kütlesi içinde düzgün biçimde dağılmış, çok sayıda çekirdek oluturulur; ardından bu çekirdekler çevresinde kristallerin gelişimi sağlanır. Son ürün, artık cam evresi içinde dağılmış, boyutu bir mikrometreden küçük kristallerden oluşur; kristallerin kapladığı hacim toplam hacmin % 50'sini geçebilir. Camı denetimli kristalleştirme, uygun kimyasal bileşimdeki camlara çekirdeklenme etkenleri katılarak sağlanır. Nesnenin biçiminin bozulmaması için, işlem, yeterince yüksek bir akışmazlık oluşturan bir sıcaklık bölgesinde uygulanır; bu bölgede cam matris içinde dağılmış bir evre biçiminde yer alan parçacıklar matristen ayrılır ve yeterince çekirdek oluşturur. Sonra bu çekirdekler çevresinde farklı yapıda kristaller doğar ve daha yüksek bir sıcaklık bölgesinde gelişir. Isıl işlemlerin süresi ve sıcaklığı değiştirilerek kristallerin sayısı ve boyutu değiştirilebilir; kristaller yeterince küçükse ya da kırılma indisi cama yakınsa saydam ya da yarısaydam cam-seramikler elde edilebilir. Çekirdekler çevresinde camın temel bileşenleri zararına kristalleşme, ancak uygun fiziksel ve kimyasal koşullarda ortaya çıkabilir; çekirdeklenme etkeni ve camın kimyasal bileşiminin seçimi birbirine bağlıdır.

En çok kullanılan çekirdeklenme etkenleri titan ve zirkonyum oksitleridir; ayrıca krom ve vanadyum oksitler, halojenürler, sülfürler ve fosfatlar da bu amaçla kullanılabilir. Evreleri ayırmada çeşitli fiziksel ve kimyasal mekanizmalara başvurulur; örneğin yapı zayıflatılabilir (fluorürler); ikincil değerlik değişimlerinden (titan ve zirkonyum oksitler) ya da elektron yüklerinin bağdaşmazlığından (fosfatlar, vanadatlar) kaynaklanan sıvı evrelere ayrılma süreçleriyle arayüzeyler yaratılabilir.

Cam evre sistemleri, cam- seramikleri oluşturacak kristal bileşiklerin türüne bağlı olan ve elde edilmek istenen özelliklere göre seçilir. Genel kural olarak, cam-seramiklerin mekanik dayanımı türedikleri camlardan ve klasik seramik ürünlerden daha yüksektir; bu bile pek çok uygulama alanında onlara önemli bir üstünlük sağlar. En geniş uygulama alanı olan cam-seramikler, genleşme katsayısı sıfır ya da çok küçük olan spodumen ya da kordierit kristalleştirilerek elde edilir ve aşağıdaki alanlarda kullanılır: mutfak eşyaları; biçim değiştirmeyen teleskop aynaları; radyatörler; kimya sanayisi aygıtları; kimyasal, mekanik ve ısıl dayanımı yüksek her tür eşya. Cam-seramikler geçirgenliği yüksek, yarısaydam ya da saydam dielektriklerdir. Bir mika türünün, yani flogopitin kristallerini içeren cam-seramikler metaller gibi işlenebilir. Ucuz hammaddelerden üretilen cam-seramikler, yüksek mekanik ve aşınmaya karşı dayanımları nedeniyle inşaatta kullanılır. Yüksek fırın curuflarından üretilen cam-seramiklerden döşemelerde ve çeşitli kaplamalarda yararlanılır. Öte yandan cam-seramik oluşturan bileşimler kaynak camları biçiminde de kullanılır.

CAMSI sıf. Camı andıran, cam gibi saydam.
—Dokubil. *Camsı zar*, BAZAL* ZAR'ın eşanlamlısı.
—Krist. *Camsı geçiş*, termodinamik büyüklüklerde kesiklik olmaksızın bir sıvının katı hale geçişi. (Böylece, erimiş bir banyonun kristalleşmesiyle camsı geçişin birbirine karşıt olduğu anlaşılır; kristalleşmede, belli bir basınç için değişmez sıcaklıkta sıvı ve katı evrenin yararına tümüyle yok oluncaya kadar her iki evre bir arada bulunur; camsı geçişte ise akışmazlığı katıya eşdeğer oluncaya kadar sürekli artan homojen bir sıvının hamursu katılaşması-dır.) ||*Camsı hal*, camsı geçiş olayı gösteren ve kristal yapıda olmayan bir katının fiziksel hali. (Bu hal yavaş yavaş dondurarak ya da kristalleşmemiş bir sıvıya daldırarak elde edilir. Dengesiz bir haldir; büyük aralıklarda ayırtedici özelliği düzensizliktir; bu nedenle kristal halin karşıtıdır.)
—Patol. *Camsı yozlaşma*, hücrelerde sitoplazma, çekirdek ve çeşitli organitlerin, birbirinden ayırt edilemez hale gelmesi ve bütün olağan dokusal ve kimyasal niteliklerini kaybetmesi biçiminde yozlaşma.
—Petrogr. Büyük bölümü camdan oluşmuş bir kayaç dokusu için kullanılır. || Biçimi ve parlaklığı camınkini andıran bir kırık için kullanılır.
—Seram. *Camsı porselen*, yumuşak hamurlu, yarısaydam porselen.

CAMSICİSİM a. Oftalmol. Gözün içinde göz merceğinin arkasında retina ile kirpiksi cismin arasında bulunan çiğ yumurta akı kıvamında saydam madde.
—ANSİKL. Camsıcisim göz küresinin beşte dördünü oluşturur. Kolajen lif ağı örgüsünde olan bu maddenin arası hiyalüronik asitle doludur. Çevresinde lifler daha sık olduğundan ona camsı bir zar gibi görünüm verir. Pratik muayenesi, gözbebeğini genişlettikten sonra içbükey bir mercek aracılığıyla yapılır. Ama esaslı muayene için, Goldmann camı ya da biyomikroskop kullanılır. Camsıcisim hastalıkları genellikle ağırdır: iltihaplanmalar (hiyalit), kanamalar. Camsıcisim kirişçikleri retinada yırtılmalara neden olabilir. Camsıcismin arka tarafında meydana gelen yapışıklık bozulmaları, çoğu zaman önemsiz olmakla birlikte, bazen retina yırtılmalarına ve ondan sonra da retinadan ayrılmaya (dekoman) neden olur. Camsıcisim ameliyatı ancak vitreotomun bulunmasından sonra başlamıştır denilebilir.

CAMSILAŞMA a. Metalürj. Bir döküm kumunun yüzeysel camlaşması.

CAMSILIK a. Kırıldığında kırık yeri yarısaydam, camsı ve boynuzsu bir görünüşte olan sert buğday tanelerinin niteliği.

CAMSIZLAŞMA a. Petrogr. Volkanik camların kristalleşmesi.

CAMŞEDPUR, Hindistan'da (Bihar) kent; 461 212 nüf. (1991). 1907'de D. C. Tata'nın kurduğu demir-çelik merkezi. Karayolu ve demiryolu kavşağı

CAMUHA ya da **CAMUKA,** moğol beyi (XII. yy. sonları-XII. yy. başları). Cacirat boyundandı. Çocukluğunu birlikte geçirdiği ve yeminli kardeş (anda) olduğu Cengiz (Han) ile kağanlık savaşımına girişti, Cengiz'i yendi. Kendi isteğiyle toplanan büyük kurultay tarafından "Gur han" unvanıyla kağan ilan edildi (1201). Nayman hanı Buyruk ile birleşerek bir kez daha Cengiz'in üzerine yürüdü; bozguna uğradı, gizlendiği ormanda kendi adamlarınca yakalanarak Cengiz'e teslim edildi. Yeniden dost olmayı isteyen Cengiz'in önerisini geri çevirince idam edildi.

CAMULOGENUS, aulerci kavminin galyalı önderi, Vercingetorix ayaklanması sırasında Parisii halkının önderi. Sezar'ın yardımcısı Labienus'a karşı Lutetia'yı savundu; ancak yenilgiye uğradı ve öldürüldü (İ.Ö. 52).

CAMULUS ("Güçlü"), Galya savaş tanrılarından biri; sonradan Mars ile özdeşleştirildi.

CAMUS → CAMIZ.

CAMUS (Albert), fransız yazar (Mondovi, bugün Deraân, Cezayir, 1913 - Villeblevin, Yonne, 1960). Dar gelirli bir ailedendi. Babasını Birinci Dünya savaşı'nda kaybedince annesi tarafından büyütüldü. Yaşamı boyunca Cezayir'in güneşini, belki de ispanyol asıllı annesinden miras kalan o "castillalığı" sevdi ve kendi deyimiyle "yoksullukla güneş arasında" yer alan bu ışık mitolojisinde her zaman huzur buldu. 17 yaşında vereme yakalandı ve bu yüzden üniversiteden vazgeçmek zorunda kaldı. Cezayir

radyosu'nun tiyatro bölümünde çalıştı, 1938'de Alger républicain gazetesinde Pascal Pia'nın yardımcısı oldu. O tarihte, *Tersi ve yüzü* (l'Envers et l'Endroit) [1937] ve *Noces** (1938) adlı yapıtlarını yayımlamış bulunuyordu. Ama ilk başarısını birinci dönem yapıtlarını oluşturan *Yabancı** (l'Etranger) romanı ve bir deneme olan *Sisyphos efsanesi* (le Mythe de Sisyphe) [1942] ile elde etti: bu yapıtlarında toplumsal yaşamın saçmalığını, ihanetten başka bir şey olmayan dayanışmalar karşısında, içgüdünün ve yalnızlığın önemini vurguladı. *Yabancı*'nın başkişisi (bir roman kahramanının tam karşıtıdır), zamanın süzgecinden bakıldığında gerçek ve "olumlu" bir insan olarak karşımıza çıkar; tek yanlışı, başkalarının bakışına hedef olmasına yol açan işlediği o saçma cinayettir. Kurtuluş'tan sonra, Pascal Pia, Camus'yü Combat gazetesine çağırdı; orada yayımladığı başyazılar *Actuelles* (1949-1958) adı altında derlendi. Büyük bir yankı uyandıran *Veba*' da (la Peste) [1947] belirttiği gibi, "bu dünyada doğal olarak sayılabilecek tek şeyin mikrop olduğunu" keşfetti, marxçılığı eleştirdi ve *Başkaldıran* insan*'ı (l'Homme révolté) [1951] yayımlandığında eski yol arkadaşı komünistlerin hakaretlerine uğradı. Kendisinden para dünyasıyla yargı dünyası diye adlandırdığı dünya arasında bir seçim yapması isteniyordu. *Veba*da, kendini yargılamakta haklı olarak gördüğü tek şeyi, nefreti, bütün dünyayı saran her yerde karşımıza çıkan nefreti yargıladı. İkinci dönemdeki bütün yapıtlarının ortak özü budur. Üçüncü dönemde yer alan yapıtlar arasında özellikle *Düşüş* (la Chute) [1956] düşüncesini aydınlatma bakımından büyük bir önem taşır. Tehlike, yani "mikrop", sorgulamakta, yargılamakta, itiraf etmektedir. Kendi kendine suçlama zorlamayla da isteyerek de olsa bizi cadılar evine sürükleyecek amansız bir çarkı harekete geçirir. Papaz karşısında günah çıkartmaktan tutun da Engizisyon'a kadar, art niyetli iç dökmelerden tutun da Moskova davalarına kadar itirafın hiçbir şekli bir kurtuluş anlamına gelmez. Yaşlanmış ve kokuşmuş Avrupa yazarın da dediği gibi "artık hayattan tat almaz" olmuştur: bunun nedeni, bir dışavurma makinesinden başka bir şey olmayan *Düşüş*'ün kahramanı gibi Avrupa'nın da gerçekle ilgisi olmayan birtakım siyasi ve benzeri hayalleri ihraç eden bir makineye dönüşmüş olmasıdır. Bütün başkaldırmalar iyiyse demek ki hiçbir rejim iyi değildir. Kendini bir melek gibi gören devrimcinin gururu, kendini bir hayvan, dünyayı da bir hayvanat bahçesi olarak gören *Düşüş* kahramanının gurursuzluğuna benzer. Kimilerinin basmakalıp duygularla kıskıvrak bağlı bir insan olmakla suçladıkları Camus belki de kuşağının en bilinçli ve ödün vermez yazarıydı. *Noces*'ta görüldüğü gibi çok edebi bir üslup kullanmasından dünyayla tam bir uyum içinde olduğu anların bulunmasından ya da *Carnets*'de (1961-1964) insana özgü kararsızlıkların belirgin bir biçimde sergilenmesinden rahatsızlık duyanlar olmuştur. Yapıtlarında bir "Kızıl-Haç ahlakı" bulanlar da oldu. Nasıl adlandırılırsa adlandırılsın, her türlü şiddete ve totaliterciliğe karşıtlığı bakımından bu yapıt her zaman güncelliğini korumuştur. Camus, yaşanan ana, kişisel eleştirel bilince, bireysel eyleme, "deneme"ye tanıdığı ayrıcalıkta, bir zaaf, hatta aldatıcılık payı olduğunu bilmemezlik etmedi. Bu aydın huzursuzluğunun daha az klasik bir dille anlatılmamış olmasına şaşmamak gerekir: Tanrı'nın yokluğunda bile Camus hıristiyan geleneğinin bilincini ve ahlaksal kaygılarını korumuş ve bilincini kaybetmeme kaygısını aydınlık ve saydam bir dille ortaya koymayı bilmiştir.

Tiyatro yazarı olarak yaptığı uyarlamalar (Larivey, Faulkner ve Dostoyevskiy'den) ve sahnelenen özgün yapıtları (*Yanlışlık* [le Malentendu], 1944; *Caligula*, 1945; *Sıkıyönetim* [l'Etat de siège], 1948; *Doğrular* [les Justes], 1949) dönemin biraz kuru ve öğretici havasını taşır (Nobel ödülü 1957).

Camus sondası, yarı sert lastikten yapılmış ince sonda. (İçinden, ucunda zeytin iriliğinde madeni bir parça bulunan piyano teline benzer bir saplama geçirilebilir; bununla onikiparmak bağırsağında çabuk ve ağrısız olarak tübaj yapılabilir.)

CAMWOOD a. Baklagiller takımından *Baphia nitida*'dan elde edilen ve sandalağacı odununu andıran kırmızı renkli odun. (Gabon ve Sierre Leone'de üretilir.)

CAN a. (fars. *cān*). **1.** İnsan ve hayvanlarda canlılık verdiğine ve ölümle birlikte vücuttan ayrıldığına inanılan madde ötesi güç: *Can çıkmayınca huy çıkmaz* (atasözü). **—2.** Yaşam, hayat: *Adamcağız canından bezmiş gibiydi. Bir kimsenin canına kastetmek.* **—3.** Canlılık, dirilik, güç: *Can boğazdan gelir* (atasözü). **—4.** Kişi: *Beş can onun eline bakıyor. Kazada can kaybı olmadı.* **—5.** Bir kimsenin öz varlığı: *Önce can sonra canan.* **—6.** Gönül: *Bugün canım hiçbir şey yapmak istemiyor.* **—7.** *Can acısı*, çok şiddetli bedensel acı: *Can acısıyla bağırmaya başladı.* || *Can alacak* ya da *can alıcı nokta*, bir şeyin en önemli ya da en nazik yeri. || *Can alıcı*, Azrail (esk.). || *Can alıp vermek*, ölüm sıkıntısı, acısı içinde kıvranmak. || *Bir şeye, bir şey yapmaya can atmak*, onu elde etmeyi ya da yapmayı çok istemek: *Yanında olmaya, anlattıklarını yazmaya can atıyordu.* || *Can baş üstüne*, istenilen bir şeyin memnunlukla, seve seve yapılacağını belirtmek için söylenir. || *Can beslemek*, yiyip içip hiçbir şeyi dert etmemek. || *Can borcunu ödemek*, ölmek. || *Can cana, baş başa*, birbirini seven iki kişi başkalarından uzak ve birlikte. || *Can çekişmek*, ölmek üzere bulunmak. || *Can damarı*, bir şeyin en duyarlı ve en önemli yeri. || *Can damarına basmak*, bir şeyin ya da bir işin en önemli yönü üzerinde durmak. || *Bir şeye can dayanmamak*, o şeye karşı koyacak, onu yenebilecek gücü yitirmek: *Bu acıya, sıkıntıya can dayanmaz ki.* || *Can derdine düşmek*, tehlikeli ya da sıkıntılı bir durumda başkalarıyla uğraşmayı bırakıp kendini kurtarmaya bakmak. || *Can dostu*, yakın, içten dost. || *Can düşmanı*, birini öldürebilecek kadar düşman olunan kimse. || *Can evi*, yürek, kalp: *O haberi alınca sanki can evime hançer saplandı.* || *Bir kimseyi can evinden vurmak*, onu duyarlı olduğu bir noktadan yakalayarak eleştirmek, ona saldırmak. || *Can feda, can kurban*, bir kimsenin, bir şeyin ya da bir davranışın aşırı ölçüde beğenildiğini vurgulamak için söylenir: *Böyle çocuğa can feda, sesi bile çıkmıyor. Böyle öğüde can kurban, seve seve tutarım.* || *Can gelmek, canı gelmek*, güçlenmek, canlanmak. || *Can havliyle*, canını, kurtarmak istercesine: *Can havliyle yerinden fırladı.* || *Can kalmamak*, güçsüz ve bitkin bir duruma düşmek. || *Can kaygısı, can korkusu*, insanın özvarlığını koruma, sürdürme çabası, ölüm korkusu. || *Can kaygısına düşmek*, hayatını kurtarmaktan başka hiçbir şey düşünmemek. || *Bir kimseyi, bir sözü can kulağıyla dinlemek*, onu büyük bir ilgi ve dikkatle dinlemek. || *Can kurtaran yok mu!*, ölüm tehlikesiyle karşılaşıldığında çevreden yardım istemek için bağrılarak söylenen söz. || *Can kuşu*, ruh. || *Can, canı pahasına*, ölümü göze alarak, yaşamını tehlikeye atarak: *Birden suya atlamış, canı pahasına da olsa çocuğu kurtarmıştı.* || *Can pazarı*, ölüm tehlikesi karşısında herkesin kendi başını kurtarmaya çalıştığı durum. || *Can sağlığı*, kişinin sağ ve esenlik içinde olması. || *Can sıkıcı*, üzücü, sıkıntılı: *Böyle can sıkıcı şeyler yerine, iç açıcı öyküler anlat.* || *Can sıkıntısı*, tedirginlik, bunalım: *Can sıkıntısından patlamak.* || *Can, canını sıkmak*, bir kimseyi usandırmak: *Bu sözlerinle can sıkmaya başladın.* || *Can suyu*, fide, fidan dikildikten sonra dibine dökülen su; ölmek üzere olan kimseye verilen su (yörs.). || *Can vermek*, ölmek: *Babası, kollarında can vermişti.* || *Bir şeye, bir kimseye can vermek*, onu güçlendirmek; diriltmek: *Toprağa, kuru ağaçlara can veren bahar. Sözleriniz bana ümit verdi, can verdi.* || *Can, canını yakmak*, acı çektirmek, zulüm ve işkence yapmak: *O görevdeyken az can yakmadı;* bir kimseyi zarara sokmak. || *Can yoldaşı*, yalnızlıktan kurtulmak ya da bir başına kalmamak için birlikte yaşanılan kimse: *Yaşlı anası ona can yoldaşıydı.* || *Cana can istemek*, yakını öldürülen bir kimse sözkonusuysa, karşı taraftan birinin öldürülmesini istemek. || *Cana can katmak*, bir şey sözkonusuysa, insanın dinçliğini, gönül ferahlığını artırmak, onu neşelendirmek: *Bu hava, bu su cana can katar. Cana can katan türküler, ezgiler.* || *Cana, canına kıymak*, acıma duymadan bir kimseyi öldürmek. || *Cana yakın*, sevimli, sokulgan: *Cana yakın bir çocuk.* || *Candan geçmek*, ölmek, bir şey uğruna ölümü göze almak. || *Canı acımak, canı yanmak*, bedensel bir acı duymak: *Dizini direğe çarpınca öylesine canı acıdı ki gözlerinden yaş geldi.* || *Canı ağzına gelmek*, çok korkmak. || *Canı burnuna gelmek*, çok bunalmak. || *Canı burnunda*, yorgun ve bezgin. || *Canı cebinde*, aşırı zayıf kimse için kullanılır. || *Canı cehenneme*, sevilmeyen, istenilmeyen bir kimsenin başına neler gelirse gelsin umursanmadığını; bir şeyin artık önem taşımadığını belirtmek için söylenir: *Canı cehenneme, eve gelmesin de nereye giderse gitsin.* || *Canı çekilmek*, kol, bacak, el gibi vücudun herhangi bir organı sözkonusuysa, gücünü, canlılığını yitirmek: *Bacaklarımın canı çekiliyor, ayakta duramaz oluyorum.* || *Bir şeyi canı, gönlü çekmek*, ona karşı istek duymak. || *Canı çıkasıca ya da canı çıksın*, "Ölsün, gebersin" anlamında söylenilen ilenç sözü. || *Canı çıkmak*, bir işte çok yorulmak ya da sıkıntı ve güçlük çekmek: *Evi barkı silip süpürmekten canım çıktı;* ölmek: *Adam öylesine halsiz ki dokunsan canı çıkacak;* çok yıpranmak, örselenmek: *Bu ceketin canı çıkmış, giyilmez artık.* || *Canı geçmek*, uyumaya başlamak (yörs.). || *Canı gelip gitmek*, sinir bunalımı geçirmek, umutla umutsuzluk arasında bocalamak. || *Birini ya da bir şeyi canı gibi sevmek, korumak*, onu çok sevmek, üzerine titremek. || *(Bir şeye) canı gitmek*, çok sevilen, değer verilen bir şeye zarar gelecek diye kaygılanmak, üzülmek. || *Canı gönülden, canı yürekten*, isteyerek, içtenlikle. || *Canı istemek*, bir şeye karşı istek ve ilgi duymak, heves etmek: *Canı istediği zaman çok daha güzellerini yapar.* || *Canı isterse*, bir iş ya da eylemin yapılmasında olumsuz yanıt verenler için "istemezse istemesin" anlamında söylenir. || *Canı pek*, acıya, sıkıntıya karşı dayanıklı, dirençli olan kimseler için kullanılır. || *Canı sağ olsun*, uğranılan maddi bir zararın önemsenmediğini vurgulamak için söylenir. || *Canı sıkılmak*, işsiz güçsüz oturmaktan sıkıntı duymak. || *Bir kimseye* ya da *bir şeye canı sıkılmak*, bir kimse ya da bir şey yüzünden keyfi kaçmak, üzülmek, öfkelenmek. || *Canı tatlı*, zorluklardan, acı ve sıkıntılardan kaçınmak isteyen, dayanıksız kimseler için söylenir: *Canı tatlıdır onun, böyle işlere gelemez.* || *Canı, içi tez*, ivecen, sabırsız, aceleci. || *Canı yanmak*, bedeninin bir yeri acımak; bir işte zarara uğramak. || *Canı yerine gelmek*, sağlığına ve gücüne yeniden kavuşmak. || *Canı yok mu?*, bir kimsenin katlandığı sıkıntıların derecesini başka birine örnek gösterme durumunda söylenir: *Onun canı yok mu, hem okula gidiyor, hem çalışıyor.* || *Canım!*, vurguya göre hoşnutsuzluk belirtir: *Böyle yapılır mı canım!;* sevgi gösteren seslenme sözü olarak kullanılır: *Canım, biraz bekler misin?;* çok güzel olan ya da çok değer verilen şey için kullanılır: *O canım evi yakıp yıkmışlar.* || *Canım ciğerim*, sevgi ve içtenlik gösteren seslenme sözü. || *"Canım" dese, "canın çıksın" diyor sanmak*, sevilmeyen birinin sevgi ve yakınlık gösteren sözlerini bile küfrediyormuş gibi algılamak. || *(Oh) canıma değ-*

Bernand

Albert Camus (Angers festivali, 1953)

can simidi (gece aramaları için otomatik ısıklı, "nal" biçiminde)

can simidi (halka biçiminde)

can simidi çeşitleri

Eyüp Can

Mehmet Can

sin, birinin başına gelen kötü bir olaydan duyulan sevinci belirtme durumunda söylenir. ‖ *Canımı sokakta bulmadım*, tehlikeli ya da sıkıntılı bir işe karışmak istemeyen kimsece söylenir. ‖ *Canımın içi*, sevgi ve yakınlık belirten seslenme sözü: *Canımın içi, istediğin para olsun.* ‖ *Canına acımamak*, sağlığını düşünmeden kendini yıpratırcasına yaşamak. ‖ *Canına değmek*, sözkonusu bir şeyse ondan çok hoşlanmak ya da ölü için yapılan bir iyilik, verilen bir sadaka vb. ise, ölüye ulaşmak: *Babanın canına değsin, çok makbule geçti verdiklerin.* ‖ *Canına düşkün*, kendini koruyup kollayan, rahatını seven kimse için söylenir. ‖ *Canına ezan okumak*, bir kimseyi cezalandırmak (arg.). ‖ *Canına geçmek, canına işlemek, canına kâr etmek*, bir kimseyi çok etkilemek. ‖ *Canına kastetmek*, bir kimseyi öldürmeyi amaçlamak. ‖ *(Kendi) canına kıymak*, intihar etmek. ‖ *Canına, canıma minnet*, karşılaşılan bir durumun aranıp da bulunamayacak bir şey olduğunu, sevinçle benimseneceğini vurgulamak için söylenir. ‖ *Canına okumak*, iyi ve güzel bir şeye zarar vermek: *Güzelim arabanın üç günde canına okudu;* bir kimseyi büyük bir zarara uğratmak: *İkisi de iki yandan oğlanın canına okudular, elindekini avucundakini tükettiler* (tkz.). ‖ *Canına susamak*, ölümünü, belasını aramak. ‖ *Canına tak demek, etmek, canına yetmek*, çekilen bir sıkıntı, katlanılan kötü bir durum sözkonusuysa, dayanılmaz bir hale gelmek: *Yoksulluk canıma tak dedi, sabrım kalmadı.* ‖ *Canına tükürdüğümün, üfürdüğümün*, bir şeye ya da kimseye karşı duyulan kızgınlığı, öfkeyi belirtmek için söylenir. ‖ *Canına yandığım, canına yandığımın*, öfke, sevgi ya da hayranlık gibi değişik duygular anlatır: *Canına yandığımın kızı, bizi birbirimize düşürdü. Canına yandığımın dünyası* (tkz.). ‖ *Canından bezmek, bıkmak, usanmak*, acı ve sıkıntı yüzünden ölümü isteyecek duruma gelmek. ‖ *Canından geçmek*, bir şey uğruna ölümü göze almak. ‖ *Canını acıtmak, canını yakmak*, bir kimseye bedensel acı verecek bir şey yapmak: *Kolumu bükme, canımı acıtıyorsun.* ‖ *Canını almak*, öldürmek: *Allah canını alsın senin gibilerin.* ‖ *Canını bağışlamak*, bir kimseyi öldürebilecekken bundan vazgeçmek. ‖ *Canını cehenneme göndermek*, öldürmek (arg.). ‖ *Canını çıkarmak*, bir kimseyi çok yormak; bir şeyi eskitip yıpratmak. ‖ *(Bir yere) canını dar atmak*, tehlikeli bir durumdan güçlükle kurtularak güvenilir bir yere sığınmak. ‖ *Canını dişine takmak, almak*, bir işi başarmak için her türlü güçlüğe katlanmayı göze alarak bütün gücüyle çalışmak: *Canını dişine takmış, geceleri uyumadan kendini işine vermişti.* ‖ *Canını sıkmak*, bir kimsenin neşesini kaçırmak, keyfini bozmak, ona sıkıntı, üzüntü vermek. ‖ *(Bir şeye, bir şey için, bir şey uğruna) canını vermek*, bir amaç için kendini feda etmek: *Gerektiğinde bu topraklar için canımızı veririz;* bir şeye aşırı derecede düşkün olmak: *Top dedin mi canını verir.* ‖ *(Bir kimseye) canını vermek*, ondan hiçbir şeyini esirgememek: *Değil para, istesem canını bile verir.* ‖ *Canının derdine düşmek*, bir tehlike anında kendinden başka kimseyi düşünemez durumda olmak. ‖ *Bir kimseyi canının içine sokacağı gelmek*, onu aşırı ölçüde sevmek, ondan hoşlanmak. ‖ *Canıyla oynamak*, ölümü göze alarak tehlikeli işlere girişmek. ‖ *Canıyla uğraşmak*, kendinden başka hiçbir şeyi düşünemeyecek kadar hasta ya da güç durumda olmak. ‖ *Canla başla*, severek, isteyerek, bütün gücüyle: *Akşama kadar canla başla çalıştılar.*

—Denizc. *Can filikası*, geminin herhangi bir nedenle (batma, yangın, karaya oturma vb.) terk edilmesi gerektiğinde, mürettebatın ve yolcuların can güvenliğini sağlamak için belirli gereksinimleri karşılayacak biçimde donatılmış filika. (Eşanl. CANKURTARAN FİLİKASI.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Can halatı*, can filikası mataforalarının cundaları arasına gerilmiş karanfil halatı üstüne belli aralıklarla bağlanan ve deniz düzeyine kadar uzanan halat. (Bk. *ansikl.* böl.). —Can filikalarının küpeştelerini çevreleyen ve üstünde mantar ya da ağaçtan tutamaklar bulunan ince halat. (Denizden filikaya yaklaşan kazazedelerin tutunmasını sağlayan bu halat filikanın sancak ve iskelesinde baştan kıça kadar uzanan doblinler biçiminde yerleştirilir.) ‖ *Can simidi*, denize düşen bir insana ilk yardımda bulunmak ve kurtarmak için atılan, mantardan ya da köpükten yapılmış çember biçiminde can kurtarma aracı. (Üstü sağlam bir bez ya da branda ile kaplanan can simidinin yaklaşık 15 kg'lık bir ağırlığı 24 saat yüzdürebilmesi gerekir.) [Eşanl. CANKURTARAN SİMİDİ.] ‖ *Can şamandırası*, bir insanın, vücudunun bir bölümünü suyun üstünde tutmasını sağlayan yüzer cisim. ‖ *Can yeleği*, şişebilir kauçuktan ya da içi genellikle sentetik köpükle doldurulmuş naylondan yapılmış su geçirmez yelek; kazazedenin suüstünde kalmasını sağlar. (Eşanl. CANKURTARAN YELEĞİ.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Müz. *Can direği*, yaylı çalgılarda, tekne ile göğüs ya da tekne ile eşik arasına içten yerleştirilen silindir biçiminde, çamdan küçük parça. (Keman ailesinden çalgılarda, eşiğin sağ ayağının altına, göğüs ile teknenin zemini arasına sıkıştırılan can direği, göğüsü alttan destekler ve tellerin titreşimini tekneye aktarır. Çalgının ötümlülük niteliği, can direği için en uygun yer araştırılarak kesinleştirilir.)

◆ sıf. **1.** Kendisine sevgi, saygı, dostluk vb. duygular beslenilen kimse için kullanılır: *Can arkadaşım.* **—2.** Çok sevimli, sevilen, şirin kimse için kullanılır: *Ne can adamdı o. Öyle can bir çocuk ki anlatamam.*

—ANSİKL. Denizc. *Can filikası.* Sac, ahşap ve fiberglastan yapılan bu filikalar kürekle, motorla ya da yelkenle seyredebilir. Ayrıca baş ve kıç bölümlerine yerleştirilen yüzdürücü tanklar su dolması halinde bile batmasını önler. Modern can filikalarında çiftdip düzeniyle teknenin batmazlığı sağlanır. Günümüzde kullanılan can filikalarının bazılarının üstü kapalıdır; böylece kazazedelerin hava koşullarından etkilenmesi önlenir. Uluslararası denizcilik konferanslarında alınan karara göre bu filikalarda bulundurulması gereken malzemeler şunlardır: kazazedelerin belli bir süre yaşamını sürdürmeye yetecek miktarda tatlı su ve besin maddeleri; ilkyardım malzemesi; işaret fişekleri ve duman kutuları; yön saptamak için pusula; iletişim kurmak için el telsizi.

• *Can halatı.* Filika mayna edilirken ya da yukarı alınırken içindekiler ağırlıklarını bu halatlar üstüne verir; böylece palanga üstündeki yük azalır. Bazı can halatlarına tutunma kolaylığı sağlamak için eşit aralıklı düğümler atılır.

• *Can yeleği.* Mantar, köpük, cam elyafı vb. gibi maddelerden yapılır ve üstü sağlam bir bezle kaplanır. Bu yelek boyundan geçirilerek, askılarıyla omuzlara asılır ve koltuk altlarından bele bağlanır. Standart bir can yeleği yaklaşık 7,5 kg'lık bir ağırlığı 24 saat suüstünde tutabilmelidir. En kullanışlı can yeleği, gerçek bir yelek biçiminde yapılır ve kazazedenin baygın olması durumunda başını suyun dışında tutar. Ayrıca şişme can yelekleri de vardır: bunlar kazazede denize düşer düşmez otomatik olarak şişer ya da üstünde bulunan basınçlı hava doldurulmuş bir tüp ile kazazede tarafından şişirilir. Gemilerde can yelekleri personelin ve yolcuların kolayca ulaşabilecekleri yerlere konur ve sayısı gemide bulunan insan sayısından fazladır.

—Ed. Divan edebiyatında âşık ve sevgilisiyle ilgili olarak sık sık can'dan söz edilir. Can insan vücudunda maddi istek ve acıların toplandığı nokta sayılır; bu yönüyle gönlün karşıtıdır. Âşık, en değerli ve önemli varlığı olan canını sevgilisi için feda eder. Can, varlığı bilindiği halde görülemediğinden sır (raz) ve cevherdir; "yok" diye adlandırılır. Bu nitelikleri dolayısıyla dudak ve ağızla birlikte anılır. Çünkü sevgilinin ağzı "yok" denecek kadar küçüktür; ayrıca, sevgilinin dudağı ab-ı hayat'tır, dolayısıyla can çeşmesidir (çeşme-i can). Sevgilinin dudağı, can verici (can-bahş) sayılır; sevgili bu niteliği dolayısıyla İsa nefesli (İsi-dem) diye anılır. Can, ayrıca pazarda alınıp satılan mala da benzetilir ("Sattıkları hep meta-ı candır/Aldıkları suziş-i nihandır" [Şeyh Galip]). Sevgili serviye, can kumruya benzetilerek sultanın karşısındaki kulun durumuna anıştırma da yapılır. Sevgilinin yanağı can aynası (ayinei- can), can meclisinin mumu (çerağ-ı meclis-i can) diye adlandırılır; kaşlarına "can mihrabı" adı verilir. Ayrıca can, sevgilinin kaşı, gözü, saçıyla avlanan kuştur (murg-ı can). Divan şiirinin tasavvufi aşkı anlatırken sözkonusu ettiği can, Tanzimat'tan sonra, vatan sevgisiyle ilgili olarak da konu edinilmiştir: "Canı, cananı bütün varımı alsın da Hüda/Etmesin tek vatanımdan beni dünyada cüda" (M. A. Ersoy).

CAN (Mehmet), türk yönetici ve siyaset adamı (İslahiye 1927). Ankara Üniversitesi siyasal bilgiler fakültesi'ni bitirdi (1950). Çeşitli yerlerde kaymakamlık yaptı. Özellikle Adana'nın Kadirli ve Aydın'ın Söke ilçesinde görev yaparken halktan yana tutum ve faaliyetleriyle dikkatleri çekti, Kadirli'de, sulama kanallarından küçük çiftçilerin de yararlanmalarını sağladı; çevre sağlığını korumak için kısıtlayıcı önlemler aldı ve bu önlemleri uyguladı. Tarihsel yapıtların korunması, halk ve ilgililer tarafından gezilip görülmesi için çağdaş uygulamalar ve kolaylıklar getirdi. Valilik sırası geldiğinde Adalet partisi iktidarı tarafından içişleri bakanlığında pasif bir göreve alındı. Politikaya atılıp 1973 ve 1977 seçimlerinde Adana'dan CHP milletvekili seçildi. Birinci Bülent Ecevit hükümetinde gümrük ve tekel bakanlığı (1974), ikinci Bülent Ecevit hükümetinde adalet bakanlığı (1978-1979) yaptı, 1987-1991 arası SHP Adana milletvekili oldu.

CAN, soyadı **Bartu**, türk futbolcu ve basketbolcü (İstanbul 1936). Spora Fenerbahçe basketbol genç takımında başladı. Basketbolde altı kez milli formayı giydi. Futbola da Fenerbahçe'de başladı (1957). İki sezon futbolla birlikte yürüttüğü basketbolü bırakarak profesyonel futbolculuğu seçti. 1961'de İtalya'nın Fiorentina takımına transfer oldu; daha sonra aynı ülkede Venezia ve Lazio kulüplerinde de futbol oynadı. 1967'de Fenerbahçe'ye döndü. 1970'te futbolu bırakarak, spor yazarlığına başladı. Futbol milli takımında yirmi sekiz kez yer aldı ve beş kez kaptanlık yaptı.

CAN (Hasan), türk bisikletçi (Konya 1959). Bisiklete Konya Şekerspor'da başladı (1975). Türkiye şampiyonlukları kazandı. Gençler kategorisinde yer aldığı halde, üstün başarı gösterdiğinden A milli takımına alındı. Balkan şampiyonası'nda ikinci olan türk takımında yarıştı (1975). Uluslararası Mısır Başbakanlık turu'nda 3. ve 9. etaplarda birinci gelerek Türkiye'nin takım şampiyonluğunda büyük rol oynadı (1976). Fransa Amatör turu'nda Tour de L'Avenir-1978), "yokuş"taki üstünlüğü nedeniyle *onursal ödül'e* layık görüldü. Beden Terbiyesi örgütü ve yayın organları tarafından "yılın sporcusu" seçildi.

CAN (Eyüp), türk boksör (Konya 1964). Boksa Danimarka'da başladı. Bu ülkenin vatandaşlığına geçti. 57 kiloda üç kez Danimarka şampiyonu oldu. Çifte vatandaşlık hakkından yararlanarak türk milli takımıyla turnuvalara katıldı. 1984 Los Angelos olimpiyatları'nda üçüncü olarak Türkiye'ye bronz madalya kazandırdı. 1985 Dünya şampiyonası'nda üçüncü oldu. 1986'da profesyonelliği seçti. 1989'da 51 kiloda Avrupa şampiyonu oldu.

CÂN çoğl. a. (ar. *cinn*'in çoğl. *cann*). *Esk.* Cinler.

CÂNÂ ünl. (fars. *cān*, ve *-ā*, ey'den *cānā*). *Esk.* Ey, can, ey sevgili: *"Ezelden şâh-ı aşkun bende-i fermanıyuz cânâ / Muhabbet mülkinün sultân-ı âli-şânıyuz cânâ"* (Baki, XVI. yy.).

CANABAE (lat. sözc.). Esk. Rom. Ordugâhların çevresinde kurulan dükkânlar. Bu dükkânlar çoğu kez kentlerin doğmasına neden olmuştur.

Canada *(National Ballet of)*, Sadler's Wells Ballet'in üyesi Celia Franca tarafından 1951'de kurulan Kanada bale topluluğu. Canada Council tarafından desteklenen topluluğun merkezi Toronto'dadır. İlk gösterilerini 1951'de Montréal'de veren küçük bale topluluğunun repertuvarı başlangıçta Sadler's Wells Ballet'in (bugün Royal Ballet) repertuvarının aynıydı. Daha sonra kanadalı koregrafların Brian MacDonald, Grant Strate, Earl Kraul) yapıtlarıyla zenginleşti. Topluluk 1959'da kendi okulunu açtı. 1974'te, sanat yönetmenliği Celia Franca'dan David Haber'e geçti. Bu göreve 1976'da da Alexander Grant geldi.

Canada-France-Hawaii teleskopu (C.F.H.), Hawaii Üniversitesi, Fransa ve Kanada'nın işbirliğiyle gerçekleştirilen 3,60 m çapında teleskop; Mauna Kea (Hawaii) tepesi yakınına, 4 200 m yükseltiye yerleştirildi ve 1979'da hizmete girdi.

Canadian National Railway (CNR), Kanada'da, 1920'den başlayarak, var olan demiryolu hatlarının satın alınması (Kanada Kalkanı, Grand Tronc. Intercolonial) ya da yeni demiryolları inşa edilmesiyle (38 000 km) oluşturulan demiryolu şirketi. Bu geniş demiryolu ağı, ülkenin doğusuyla batısını birbirine bağlar:CNR, Kayalık Dağlar'ı Yellowhead geçidinde aşar ve İngiliz Kolombiyası'na iki noktada, Prince Rupert ve Vancouver'da ulaşır. Bunlardan başka, şirket, deniz yolları işletmelerine de sahiptir.

Canadian Pacific Railway (CPR), Kanada'da, Atlas okyanusu'nu Büyük Okyanus'a bağlamak için 1881'de kurulan demiryolu şirketi. Şirketin sahip olduğu demiryolu ağının uzunluğu 38 400 km'dir. İlk treni ülkeyi 1886'da kateden bu demiryolu, Kayalık dağlar'ı Kicking Horse Pass ve Crowsnest'te geçer. Kıtayı baştan başa aşan demiryolu, Batı Kanada'nın değerlenmesinin en önemli etkeni olmuştur: gerçekten de, şirket, demiryolunun her iki tarafında bulunan toprakları başkalarına verme imtiyazını almıştır. Şirket, bundan başka, hava ve deniz yolu işletmelerine de sahiptir. Dünyanın ilk özel taşımacılık kuruluşudur. Etkinliklerini başka alanları (doğal gaz, petrol, madenler, oteller, telekomünikasyon) kapsayacak biçimde genişletmiştir.

CANADIAN RIVER, ABD'de ırmak, Kayalık dağlar'da (Sangre de Cristo Mountains) doğar, Büyük Ovalar'ı akaçlar ve Tulsa'nın G.-D.'sunda sağ kıyısından Arkansas ırmağına kavuşur; 1 544 km.

CANAİMA, Venezuela'da turizm merkezi, Bolívar eyaletinde, orman içinde, Caroní ve Salto del Angel çağlayanları yakınında. Havalimanı.

CANAKİRAMAN, tamul yazar (doğm. 1921). Başlıca esin kaynakları doğa ve müziktir. Birçok roman *(Mogamul)* ve öykü *(Cakti vaittiyam)* yazdı.

CANAKYA → KAUTİLYA.

CANALEJAS MÉNDEZ (José), ispanyol siyaset adamı (El Ferrol 1854 - Madrid 1912). Birçok kez bakanlık yaptı. İspanya ile Amerika arasında meydana gelen ve İspanya'nın yenilgisiyle sonuçlanan 1898 Küba savaşı'nın sorumlularını kınadı. 1910'da, liberal partilerin desteğiyle başbakanlığa geldi. Demokrasiden yana olan halk kitlelerini krallığa bağlamaya çalıştı. 1904 İngiltere-Fransa-İspanya antlaşması'na dayanarak Fas'ta İspanya adına bir nüfuz bölgesi yaratmaya çalıştı. Bir anarşist tarafından öldürüldü.

CANALETTO (Giovanni Antonio CANAL, **il** —denir), italyan ressam (Venedik 1697 - *ay. y.* 1768). Tiyatro dekorcusu olan babası Bernardo'nun atölyesinde çalıştı, babasının dostu ve çalışma arkadaşı Luca Carlevaris'ten perspektif dersleri aldı. 1719'da Roma'ya gitti; orada Pannini ve Tiepolo ile tanıştı; Salvator Rosa'nın etkisinde desenler ve tablolar yaptı. 1720'de Venedik'e dönüşünde, kendini —yaşamı üzerine çok az şey bilinmektedir — Venedik'in güzelliklerini, grafik ayrıntılara inen bir üslupla yüceltmeye adadı. Kullandığı renkler, çoğu kez sönük olmakla birlikte, ışık etkisini ve havayı en ince ayrıntılarına kadar vermeye yetmiştir. Canaletto doğrudan doğruya doğayı gözlemlemiş, düzmece manzara resmi geleneğiyle bağlarını koparmıştı; bu nedenle Corot ve izinden yürüyenlerin öncüleri arasında yer alır. Tablolarını çevrelemek için optik kutudan yararlanıyordu. 1746'dan 1748'e kadar Londra'da bulundu. 1751'de yeniden bu kente döndü. Thames'in, Vauxhall bahçesi'nin, Whitehall'ün, Eton College'in resimlerini yaptı. Bu tablolar özellikle Windsor, Hampton Court galerilerinde ve National Gallery' dedir. Yapıtları İtalya'da olduğu kadar tüm Avrupa'da da çok ilgi uyandırdığı halde, Canaletto ortaya hiçbir zaman tam anlamıyla "bitmiş" bir tablo koyamadı. Başlıca yapıtları: *Roma'da Colosseum' dan görünüş* (Borghese galerisi), *Kont Gercy'nin Venedik'te görkemli karşılanışı* (Ermitage), *San Marco meydanı ve Procuratie'nin San Marco kilisesi'nden görünüşü, Piazzetta San Marco, Rialto köprüsü* (bu üç yapıt Roma'daki Corsini sarayı'nda bulunmaktadır). Canaletto'nun desenleri Viyana'da Albertina galerisi'nde ve Paris Güzel sanatlar okulu'nun kütüphanesindedir. Canaletto ayrıca yedirme baskıresimler de yapmıştır. Yeğeni Bellotto* onun öğrencisiydi.

CANAN a. (fars. *cānan*). Sevilen, gönül verilen kadın, sevgili.
—Tasav. Tanrı.

CANANE a. (fars. *cānāne*). *Esk.* Sevgili, canan: *"Cânı cânâneye itdüm dili dildâra fedâ"* (Fuzuli, XVI. yy.).

CANANEA, Meksika'da (Sonora eyaleti) kent, Batı sierra Madre'nin kuzey kesiminde; 21 300 nüf. Bakır çıkarma ve bakır metalürjisi.

CANANİ (Giambattista), italyan anatomici (Ferrara 1515 - *ay. y.* 1579). *Elayası kısa kası* denilen el kasını ve toplardamar kapakçıklarının kan dolaşımında oynadığı rolü keşfetti. Papa Julius III'ün başhekimliğini yaptı.

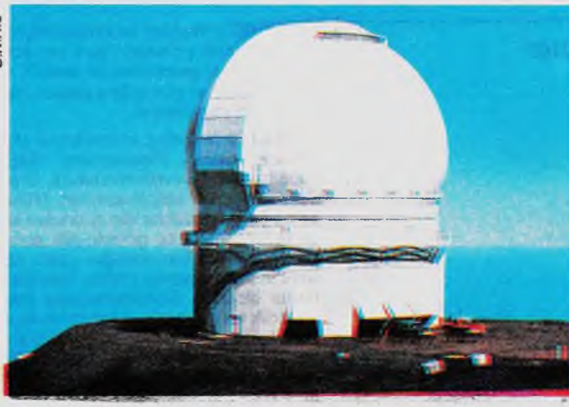
CAÑAR, Ekvador'da il; 3 377 km²; 209 505 nüf. (1989). Merkezi *Azogues.*

CANAR (Salih), türk tiyatro oyuncusu ve yönetmen (İstanbul 1909 - Ankara 1971). Devlet konservatuvarı tiyatro bölümü'nü bitirdi (1941). Tatbikat sahnesi'nde, 1949'dan başlayarak da Devlet tiyatrosu'nda çalıştı. Birçok oyunda baş rolе çıktı. 1963'ten sonra hastalığı nedeniyle çalışmalarına bir süre ara verdi. Sahneye koyduğu önemli yapıtlardan bazıları şunlar: *Kaçak* (1967), *Evlere şenlik* (1967), *Balıkesir muhasebecisi* (1969), *Gece bekçileri* (1970).

CANARD (Nicolas François), fransız matematikçi ve iktisatçı (Sézanne 1754 - Paris 1833). Moulins lisesi'nde fizik bilimleri ve yüksek matematik dersleri verdi. *Principes d'économie politique* (Ekonomi politiğin ilkeleri) [1802] adlı bir yapıtı vardır.

Canard etkisi, N. F. Canard'ın, oturmuş bir verginin yeni bir vergiden daha verimli olduğunu ileri süren kuramı.

Canard enchaîné *(le)*, [Zincire vurulmuş ördek], Maurice ve Jeanne Maréchal tarafından 1916'da Paris'te kurulan resimli haftalık hiciv gazetesi. 1940'a kadar aralıksız yayımlandı; sonra, 1944'ten başlayarak, yayımını kesintisiz sürdürdü. En çok okunan hiciv gazetelerinden biridir (ti-

C.N.R.S

Mauna Kea (Hawaii adası) tepesi yakınındaki **Canada-France-Hawaii teleskopu**'nun kubbesi

Lauros-Giraudon

il **Canaletto:** *Büyük Kanal'ın girişinden Santa Maria della Salute'nin görünüşü* (1726'ya doğr.)
Resim ve heykel müzesi, Grenoble

rajı 500 000). Yergileri ve karikatürleriyle siyasal ve mali çevrelerin yanı sıra edebiyat ve sanat çevrelerini de eleştirir, siyasal skandalları gün ışığına çıkartır. Hiçbir reklam yayımlamaz.

CANARİS (Wilhelm), alman amiral (Aplerbeck 1887 - Flossenbürg 1945). 1905'te deniz kuvvetlerine katıldı, *Dresden* gemisinin batırılmasından (1915) sonra Şili'de gözaltına alındı; oradan kaçarak İspanya'ya bir görevle gitti, sonra bir denizaltının komutanlığını yaptı. Abwehr'in başına getirildi (1935), önemli sonuçlar elde etti. *Sicherheitsdienst* (nazi güvenlik servisi) başkanı Heydrich ile kişisel ilişkileri, ona büyük bir hareket serbestliği sağladı, ama Hitler'in tasarılarına karşı düşmanlığı gittikçe artan ve Beck ile dost olan Canaris, kendisi herhangi bir suikaste karışmamakla birlikte Hitler'in hasımlarından birçoğunu korudu. şubat 1944'te, Himmler tarafından görevden uzaklaştırıldı. 20 temmuz suikastinden sonra tutuklandı, Hitler'in emriyle, 9 nisan 1945'te Folessenbürg kampında idam edildi.

CANARİUM a. Tropikal Afrika ve Asya' da yetişen ve kokulu bir reçine veren ağaç. (Bu ağaçlar *elemis* adıyla bilinen yakıcı günlük kokusunda bir reçine salgılar. Fildişi Kıyısı'nda yetişen *Canarium schweinfurthii*'nin kerestesi, ince marangozlukta ve sandık yapımında kullanılır. *C. luzonicum* ve *C. commune* türlerinden elde edilen ve Manilla elemisi denen oleorezin, parfüm ve ecza sanayisinde kullanılır. *Burseraceae* familyası.)

CANARİUM AUGURİUM ("köpek kehaneti" anlamına gelen lat. sözc.). Buğdayların olgunlaşma mevsiminde yapılan eski bir Roma kehanet ayini. Bu ayin sırasında, kula rengi köpekler kurban edilirdi.

CANARREOS takımadası, Küba'ya bağlı takımada, adanın batı kesiminin G.'inde. En önemlisi Gençlik adası (esk. *İsla de Pinos* [Çamlar adası]).

CANATAN, Rusya'da Orenburg vilayetinin Orsk bölgesinde Canatan kasabası yakınında kurganlar. Burada, K. V Salnikov'un yaptığı kazılarda (1936), İ. Ö. III. - II. ve İ. S. II. - III. yy.'lara tarihlendirilen Sarmat mezarları ortaya çıkarıldı.

CANAVALİA a. Asya'nın tropikal bölgelerinde yetişen bitki. (Yıllık bir türü [*Canavalia gladiata*], tropikal bölgelerde yem bitkisi ve yeşil gübre olarak yetiştirilir. Kelebekçiçekligiller familyası.)

CANAVAR a. (fars. *cānāver,* canlı hayvan'dan). **1.** Masal ve efsanelerde adı geçen, birkaç hayvanın özelliklerini taşıyan ya da yarı insan yarı hayvan gerçek dışı yaratık. **—2.** *Halk.* İnsan için tehlikeli olabilen hayvanlara, özellikle kurt, domuz ve yılana verilen ad. **—3.** *Tkz.* Yaramaz çocuk: *Bu canavarlara nasıl söz dinletemediğimi bilemiyorum.* **—4.** *Canavar düdüğü,* çok uzaklardan duyulabilen ve tehlike işareti vermekte kullanılan sinyal: *Canavar düdükleri ötmeye başlayınca sığınağa koşardık.* || *Canavar gibi,* iriyarı, saldırgan kimseler için kullanılır: *Canavar gibi adam, tuttuğunu yere vuruyor;* çok iyi: *Derslerine canavar gibi çalışıyor.* || *Canavar kesilmek,* saldırganca davranışlarda bulunmak, hırçınlaşmak.
—Tar. *Korsika canavarı,* Fransa'da, kralcıların Napoléon I'e verdikleri ad.

◆ sıf. ve a. Acımasız, kötü ruhlu kimse için kullanılır: *O canavardan her şey beklenir.*
—ANSİKL. Güz. sant. İnsanoğlu, efsane yaratıkları icat etmekten her zaman hoşlanmıştır: Meksika'da tüylü yılanlar; Çin' de khimairalar ve ejderhalar, Mısır'da karaleylek, atmaca, kurt ya da öküz başlı tanrılar; Asur'da griffonlar ve kanatlı boğalar. Eski Yunanistan'da, kötülük güçlerini (sirenler, harpyalar, sfenksler, Lèrna hydrası, minotauros) ya da çeşitli doğa öğelerini (tritonlar, kentauroslar, satyrler) simgeleyen çok sayıda canavar vardır. Ortaçağ'da düşsel hayvan figürleri, daha çok dekoratif zorunluklar göz önünde tutularak canlandırılmıştır; olağandışı kuşların boyunları, minyatürlerdeki (daha çok İrlanda elyazmalarında) ya da roman dönemi manastır avlularının sütun başlıklarındaki (Santo Domingo, Silos) girift bezemeler arasında uzayıp kıvrılır; Şeytan* ile yamaklarıysa en olmadık biçimlerde canlandırılmıştır. Aynı aşırı düş gücüne Bosch, Bruegel, Goya ya da O. Redon' un yapıtlarında da rastlanır.

Canavar, F. N. Çamlıbel'in 3 perdelik manzum oyunu (1924). H. F. Ozansoy' un *Baykuş**'undan sonra kırsal kesimin toplumsal gerçeklerini ele alan bir trajedi denemesi niteliğindeki oyunda, köy öğretmeni Ahmet'in aşkı uğruna elini kana bulayıp dağa çıkması işlenir. İlk kez. M. Ertuğrul'un Ferah topluluğu'nda sahnelendi.

CANAVARBALIĞI a. Kuzey ve Güney yarıkürenin sıcak, ılık ve serin denizlerinde yaşayan köpekbalığı. (Bil. a. *Carcharodon carcharias;* dikburungiller familyası.) [Eşanl. KARKARİAS, HARHARİAS.]
—ANSİKL. Akdeniz ve Ege denizi'nde de bulunan canavarbalığı ender olarak insana da saldırır. En çok 100-150 m derinliğe kadar iner. Karasularımızda boyu en çok 8 m'ye ulaşan bireylere rastlanır.

CANAVARBALIĞIMSILAR a. Beş çift ten çok solungaç yarığı bulunan, kıkırdaklı, ilkel balıkları içeren takım. (Takımın sularımızda rastlanan başlıca türleri: pamukbalığı* [*Prionace glauca*], altıyarıklı canavarbalığı ya da boz camgöz [*Hexanchus griseus*], yediyarıklı canavarbalığı ya da öküzbalığı [*Heptranchias perlo*] vb. Ayrıca takımın kıvırcık solungaçlı balık [*Chlamydoselachus anguineus*] türü de iyi bilinir. Bil. a. *Hexanchiformes.*) [→ CANAVARBALIĞI.]

CANAVARLAŞMAK gçz. f. İnsanlık dışı, tüyler ürperten işler yapacak duruma gelmek.

CANAVARLIK a. **1.** Amansızca gerçekleştirilen, tüyler ürpertici eylem: *Gözü dönmüş fanatiklerin canavarlıkları.* **—2.** Acımasızca davranan, kötü ruhlu kimsenin niteliği: *Onun canavarlığına sınır çizilemez.*

CANAVAROTU a. Çoğunlukla klorofilden yoksun, çeşitli bitkilere asalak olarak az çok bağlı, çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *orobanche;* canavarotugiller familyası.) [Eşanl. OROBANŞ.]
—ANSİKL. Canavarotlarının etli, kırmızımsı, sarımsı ya da morumsu renkte sapları ve pullardan oluşmuş aynı renkte yaprakları vardır. Çiçekleri uçta, başak biçiminde ve tohumları çok küçüktür. Canavarotları emeçleriyle yeşil bitkilerin köklerine yapışır. Baklagillere, tütüne, kenevire, bazen de asmalara musallat olur.

CANAVAROTUGİLLER a. Çeşitli bitkilerin üzerinde asalak yaşayan canavarotu gibi çokyıllık bitkiler familyası. (Personales ya da scrofulariales takımı.) [Eşanl. OROBANCHACEAE.]
■ —ANSİKL. Canavarotugiller kök sistemleri bakımından genellikle çokyıllık bitkilerdir. Bu köklerin taşıdığı çiçekli saplar, almaşık pullarla örtülü ve hemen hemen klorofilsizdir. Çeşitli renkteki üst derileri, hiçbir zaman yeşil değildir. Başak biçimindeki çiçekleri erdişidir.

CANÂVER ya da **CANEVER** a. (fars. *cān* ve *āver*'den, *can-aver*). *Esk.* **1.** Canlı, hayvan: *"Ey gel kâl ve belâdan marifetsüz cânâver"* (Nesimi, XIV. yy.). **—2.** Kurtçuk.

CANAVERAL burnu, ABD'nin Atlas okyanusu kıyısında kısa burun, Florida' nın kumlu ve denizkulaklarının yer aldığı doğu kıyısında. 1964'te, öldürülen ABD başkanının anısına adı *Kennedy burnu'* na çevrildiyse de, 1973'te bu ad değiştirilerek yeniden eski adı verildi. NASA burada ABD Hava kuvvetleri'nin bir deneme poligonu (Eastern Test Range) yakınında ülkenin başlıca uzay araçları fırlatma merkezini kurdu.

CANAVESE, İtalya'da bölge, Piemonte'de, Stura di Lanzo ile Dorea Baltea arasında çok yoğun nüfuslu bir tarım bölgesidir. Demir-çelik sanayileri.

CANAZEİ, İtalya'da yaz turizmi ve kış sporları merkezi (yüksl. 1 470 - 2 950 m), Trento'nun K.-K.-D.'sunda, Dolomi Alpleri'nde; 1 400 nüf.

CANBAKAN (Mahir), türk tramplenci (İstanbul 1923). Spora 17 yaşında başladı. Öğrenimini Tıp fakültesi'nde yaptı ve iç hastalıkları uzmanı oldu. 1940'ta başlayan sporculuk yaşamında 26 yıl boyunca tramplen ve kule atlamada Türkiye şampiyonluğunu kimseye bırakmadı. 1955'te tramplen atlamada 160.70 puan elde etti. Yeni değerlendirme sistemine göre 482.28 olan bu derece, henüz kırılamayan bir rekor oldu (1992). Spor hekimliği konusunda da çalışmalar yaptı; seminerlere katıldı, bildiriler sundu. Son havadis (1981) ve Hürgün gazetelerinde spor yazıları yazdı (1985).

CANBAZ a. (fars. *cān* ve *bāzıden*, oynamak'tan *cānbāz*). Ask. tar. Osmanlı ordusunda bir asker sınıfı.
—ANSİKL. Murat II döneminde kurulduğu ve Varna savaşı'na (1444) katıldığı sanılan [illegible]nıf, savaşta öncü görevi yapardı. A[illegible] görev yerleri Rumeli idi. Önceleri yalnızca gerek duyulan anlarda askere alınan canbazlar Kanuni döneminde düzenli ordu birlikleriyle birleştirilerek "Canbaza[illegible] vilayet-i Rumeli" adını aldı-l[illegible] XVI. yy.'daki bir düzenlemeyle on canbazın bir ocak oluşturması, her birine 50 akçe harçlık verilmesi kararlaştırıldı. Savaş zamanında her ocaktan bir kişi sefere katılır, kalan dokuzuysa gidenin masraflarını üstlenirdi. Barış dönemlerinde ise ordu için at beslerler ya da satın alırlardı. Yerine getirdikleri hizmetlerin karşılığı olarak kimi vergileri ödemezlerdi. Sayıları 41 ocağa kadar yükselen bu sınıf, Selim II döneminde kaldırıldı.

CANBAZAN çoğl. a. (fars. *cān-bāz*'ın çoğl. *cān-bāzān*). *Esk.* Cambazlar.

CANBAZANE be. (fars. *cān-bāz* ve *āne*'den *cān-bāzāne*). *Esk.* Cambazcasına, cambaz gibi.

CANBAZHANE a. (fars. *cānbāz* ve *hāne*'den *cānbāz-ḥāne*). *Esk.* Cambazlık yapılan kapalı yer.

CANBAZİ a. (fars. *cān-baz* ve -ī'den

Lauros-Giraudon

aziz Antonios'a saldıran **canavarlar** Matthias Grünewald'ın İssenheim manastırı için yaptığı sunakarkalığından (1511-1516) ayrıntı *Unterlinden müzesi, Colmar*

can-bâzî). *Esk.* **1.** Cambazlık. **—2.** Kurnazlık, hilecilik.

CANBEK GİRAY (1568-1636), Kırım hanı. Devlet Giray I'in torunu ve Şakay Mübarek Giray'ın oğlu. Babası öldüğünde çocuk yaşta bulunduğu için amcaları Fetih Giray I (1569-1596) ve Selamet Giray I'in (1596-1610) yanında yetişti. Selamet Giray'ın son yıllarında kalgaylığa (veliahtlık) getirildi; onun ölümü üzerine (1610) osmanlı padişahı Ahmet I tarafından han atandı. Hükümdarlığının ilk dönemlerinde tahtta hak iddia eden amca oğulları Mehmet Giray ve onun kardeşi Şahin Giray ile savaşmak zorunda kaldı. İran ve Lehistan seferlerine (1617), Osman II'nin Hotin seferine (1622) katıldı. Mustafa I'in cülusundan sonra hanlıktan azledildi (1623) ve Rodos'a gönderildi. Hanlığa atanan, amcasının oğlu Mehmet Giray III'ün Osmanlı devletine karşı düşmanca davranması üzerine ikinci kez hanlığa getirildi (1624). Ancak, Mehmet Giray kardeşi Şahin Giray ile birlikte onu Kırım'dan kovunca ikinci hanlığı yalnızca dört ay sürebildi. Bir süre sonra üçüncü kez han atandı ve buyruğuna verilen kuvvetlerin yardımıyla amca oğullarını yenip saf dışı etti (1628). Murat IV'ün Revan seferine katılması buyruğuna, yaşlılığını ileri sürerek karşı çıktığı için azledilerek yine Rodos'a sürgüne gönderildi (1635), orada öldü.

CANBERDİ GAZALİ, memluklu komutan ve yönetici (öl. 1521). Memluklu hükümdarı Melik Eşref Kayıtbay'ın azatlı kölesiyken, sultan Kansugavri ve Tomanbay dönemlerinde devletin önde gelen komutanlarından biri oldu. Kansugavri komutasındaki mısır kuvvetlerini yok ettikten sonra Kahire üzerine yürüyen Yavuz Sultan Selim'i durdurmak üzere gönderildiyse de Gazze yakınlarında yenilerek geri çekildi (1516). Ridaniye savaşı'ndan sonra Osmanlılar'ın hizmetine girdi ve memluklu sultanı Tomanbay'ın yakalanmasına yardımcı oldu. Bu hizmeti karşılığında, Gazze ve Kudüs'ü de kapsayan Şam valiliğine atandı (1518). Yavuz'un ölümü üzerine bağımsızlığını ilan ederek Melik Eşref unvanını aldı. Üzerine gönderilen kuvvetlere önce Halep, sonra Şam yakınlarında yenildi; kaçarken yakalanarak boynu vuruldu.

■**CANBERRA,** Avustralya'nın federal başkenti; 310 000 nüf. (1990) Ulusal kütüphane ve sanat galerisi (1980). Canberra, başkent işlevi görmek üzere yapay olarak kurulan kentlerin örnek tipidir: yeri, 1913'te, Avustralya Cordillerası'nın ortasındaki yüksek ovada, iki rakip anakentin (Sydney ve Melbourne) arasında seçildi. Kentin planını amerikalı Walter Burley Griffin yaptı. 1927'de tamamlanan kent, 1945'ten sonra büyük bir hızla gelişti. Çeşitli semtler, parklar ve geniş su örtüleriyle birbirinden ayrılır. Yönetim binaları geniş bir alana yayılır. Ticaret merkezi giderek daha da canlılık kazanmakta, sürekli büyüyen bu kentteki etkinlikler durmadan çeşitlenmektedir. —*Canberra federal arazisi*'nin yüzölçümü 2 359 km²'dir.

CANBUL CABAYEV → CABAYOĞLU.

CANBULAT ya da **CANBULADİYE,** kökeni Eyyubiler'e kadar dayandığı söylenen, Kilis ve Halep dolaylarında yerleşik büyük aile. CANBULAT BEY (Kasım el-Kürdî), ailenin kurucusu (öl. 1572). Osmanlı sarayında yetişti. Kilis ve dolayları kendisine yurtluk olarak verildi. Halep ile çevresinde dirlik ve düzeni sağlaması sonucu ünlendi. Selim II döneminde Kıbrıs seferine katılarak büyük yararlılık gösterdi. Kilis'te öldü. —HÜSEYİN PAŞA Müneccim, öncekinin oğlu (öl. Van 1604). Babasının ölümünden sonra ailenin başına geçti. Kilis sancağı kendisine ocaklık olarak verildi (1582). Musul valisi oldu (1584). Trablusşam beylerbeyliğine atandı ve vezirliğe yükseltildi (1592). Suriye'de Osmanlı devletine karşı çıkan ayaklanmanın bastırılmasında önemli rol oynadı (1599). Halep valiliğine atandığı halde burasını teslim etmek istemeyen Halep eski valisi Nasuh Paşa'nın elinden eyaleti zora başvurarak aldı (1603). İran seferine katılmakta ağır davrandığı için Cıgalazade Sinan Paşa'nın buyruğuyla Van'da öldürüldü (1604). —ALİ PAŞA, öncekinin yeğeni (öl. Belgrad 1611). Hüseyin Paşa, İran'a gittiğinde onun vekili olarak Halep'te bulunuyordu. Amcasının idam edilmesi üzerine Osmanlı yönetimine karşı ayaklandı. Batı'da Avusturya ile savaşan, Anadolu'da ise Celali ayaklanmalarıyla uğraşan Osmanlı devleti, onu Halep valiliğine atamak zorunda kaldı (1605). Humus ve Hama'dan Adana'ya kadar Suriye topraklarında etkinliğini ve gücünü artırdı. Başına buyruk davranışları yanı sıra eyaletin vergilerini İstanbul'a göndermemeye başladı; ayrıca, kendi adına para bastırarak hutbe okuttu, Yeniçeri ocağı'na benzer güçlü bir ordu kurdu ve osmanlı yönetiminin bilgisi dışında Toscana düklüğü gibi Avrupa'nın bazı küçük ülkeleriyle gizli antlaşmalar yaptı. Ancak, Anadolu'daki Celali ayaklanmalarını bastırdıktan sonra Halep üzerine yürüyen Kuyucu Murat Paşa, onu Oruç ovasında kesin yenilgiye uğratınca(1607)Eskişehir'e kaçtı; padişah Ahmet I'den af diledi. Affedilerek Temeşvar beylerbeyliğine atandıysa da yeniçerilerle anlaşmazlığa düşmesi üzerine Kuyucu Murat Paşa'nın buyruğuyla Belgrad'da öldürüldü. —MUSTAFA PAŞA, öncekinin yeğeni (öl. Erzurum 1636). Amcası idam edildikten sonra saraya alınarak Enderun'da eğitim gördü. Silahtarlığa, başmirahurluğa, kaptanıderyalığa (1630) getirildi. Topal Recep Paşa ve yeniçeri zorbalarıyla işbirliği yaptığı gerekçesiyle görevinden alınarak Rumeli beylerbeyliği payesiyle İstanbul'dan uzaklaştırıldı (1632). Murat IV onu, kız kardeşi Ayşe Sultan ile evlendirerek Erzurum beylerbeyliğine atadı. Ancak, Revan seferine asker göndermekte gevşek davrandığından padişahın buyruğuyla öldürüldü (1636). Onun ölümünden sonra aile, Canbuladiye ve Yezbekiye adları altında ıkı kola bölündü.

CANBULAT (Kemal), lübnanlı siyaset adamı (Muhtare, Şuf'ta, 1917 - Baaklin yakınında 1977). Büyük bir dürzi ailesindendir. İktisat ve tarım bakanlığı yaptı (1946) ve 1949'da İlerici sosyalist parti'yi kurdu. Cumhurbaşkanı Başere el-Huri'nin görevden ayrılmasını (1952) sağlayanlardan biridir. 1958 olaylarında da önemli bir rol oynadı. Fuat Şihab'ın cumhurbaşkanlığı döneminde, çeşitli bakanlıklarda bulundu (eğitim ve ozellikle içişleri bakanlığı). Haziran 1967 anlaşmazlıklarından sonra, yavaş yavaş Filistin örgütleriyle yakınlık kurdu. 1969'da, içişleri bakanlığına geldi. Ağustos 1970'te, Süleyman Franjiye'nin cumhurbaşkanlığına seçilmesini destekledi. Mayıs 1973'te patlak veren Filistin-Lübnan çatışmasından sonra, devlet başkanının karşısında yer aldı. Kendini, Lübnan solunun lideri olarak kabul ettirdi. Suriye'nin Lübnan'a müdahale etmesine karşı olan Canbulat, bu ülkeyle ilişkisini kesti (mart 1975). Mart 1977'de öldürüldü. —Oğlu VELİD (Beyrut 1947) onun yerine Dürziler'in başına geçti; İlerici sosyalist parti'nin başkanı oldu. Ulusal kurtuluş komitesi'ne üye seçildi (haziran 1982). 1984'te kurulan Raşit Kerami kabinesinde kamu hizmetleri, ticaret ve turizm bakanı oldu. Suriye yanlısı bir siyaset izledi. Suriye cumhurbaşkanı yardımcısı Abdülhalim Haddam ile bir barış planı üzerinde anlaştılar (mart 1987). 1991 başında hükümetteki görevinden ayrıldı.

Büyük Larousse

deniz **canavarı**
Kazvini'nin
Acaib ül-mahlukat
adlı yazmasından
bir minyatür
Süleymaniye kütüphanesi İstanbul

CANBULAT EN-NASIRÎ (öl. İskenderiye 1501), Mısır memluk sultanı (1500-1501). Emir Yeşbek'in kölesiyken, sultan Kayıtbay tarafından satın alınarak muhafız alayına yerleştirildi. Üstün yeteneğiyle yükseldi, birçok önemli hizmetlerde bulundu, bu arada osmanlı padişahı Bayezit II'ye elçi olarak gönderildi. Halep (1498), ardından Şam valisi oldu. Sultan Kansu'nun güvenini kazanarak atabegü-asakiriliğe getirildi (1499). Kansu'ya karşı ayaklanarak onu kaçmak zorunda bırakan ordu komutanlarınca memluk tahtına çıkarıldı (1500). Ancak, Şam valisinin ve Kahire'deki bazı devlet büyüklerinin karşı çıkmaları sonucu altı ay süren hükümdarlık döneminden sonra tahttan indirilerek İskenderiye'de hapsedilip ardından öldürüldü.

CANCAĞIZ a. **1.** *Tkz.* Birinci kişi iyelik ekiyle sevgi ve içtenlik bildiren sesleniş biçimi: *Otursana cancağızım.* **—2.** *Canca-*

Valentin-Explorer

Canberra'nın genel görünüşü
arka planda Burley Griffin gölü

ğızı isterse, birinden söz ederken "nasıl isterse öyle yapsın, bana ne" anlamında söylenir.

CANCAN a. (fr. *canard* [ördek] sözcüğünün kökü *can-*'dan) Genellikle doğaçtan yapılan, el, kol ve baş hareketleriyle bacakların kaldırılmasını birleştiren gürültülü patırtılı dans. 1830'larda Fransa'da, çok tutulan bu dansı Chicard'ın bulduğu sanılır. (FRENCH CANCAN da denir.) Massine, Offenbach'ın *Orpheus cehennemde* adlı bestesi üzerine koregrafilediği *la Gaîté parisienne* adlı balesinde cancan'ı kullandı.

CANCELLARİA a. (lat. *cancelli, -orum,* küçük çubuk, kafes'ten). Sıcak denizlerde yaşayan öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakçaları içeren cins. *(Cancellariidae* familyasının örnek tipi.)
—ANSİKL. *Cancellaria* cinsi üyelerinin örteneğinde bir sifon kıvrımı, geniş, yassı, önü kesik ve arkası sivri ayakları, dip kesimin dış yanında gözleri taşıyan sivri dokunaçları vardır. Kavkıları yumurta ya da kule biçimindedir. Sıcak denizlerde yüzü aşkın türü vardır. Sürgülü salyangoz *(Cancellaria cancellata)* türü iyi bilinir. Üçüncü Zaman arazilerinde yüz kadar fosil türüne rastlanır.

CANCELLARİUS a. (lat. sözc.). Eski Roma'da mahkemelerin ya da Roma imparatorluk konseyinin müzakerelerinde sükûneti sağlamakla görevli mübaşir. *Cancellarius*'lar dilek sahiplerini içeri alır, dilekçeleri sunar, yanıtlarını getirir ve kâtip görevi yaparlardı. Geç İmparatorluk döneminde, sayısı iki olan *cancellarius*'lar adalet başkâtipleriydi.

Cancelleria *(palazzo della),* Roma'da papalık mühürdarının sarayı. Sixtus IV'ün yeğeni kardinal Raffaele Riario için 1489'a doğru yapımına başlandı, 1511'de tamamlandı. Yapımında antik yapılardan devşirilen birçok gereç kullanıldı. Yalın ritimli üç kattan oluşan cephesi ve iki kat kemerli geniş avlusuyla birinci roma rönesansına ait bir başyapıttır. "100 Gün" salonu'nun dekorunu Vasari üç aydan biraz uzun bir zamanda, Paulus III Farnese onuruna resimlemiştir.

CANCER a. (yengeç anlamında lat. sözc.). Bağasının genişliği 30 cm'yi bulan, Avrupa denizlerinde yaygın yengeçleri içeren cins. (Yengeçgiller familyasının örnek tipi.)

CANCILIK a. Antropol. → ANİMİZM

CANCİANG ya da **ZHANJİANG,** Çin'de (Guangdong) liman kenti; 373 700 nüf. (1990). 1898'de Fransa burada bir toprak kiralamıştı; sözkonusu toprak İkinci Dünya savaşı'ndan sonra Çin'e geri verildi. Bugün Litang'dan (Guangşi) gelen demiryolunun son durağıdır. Sanayi merkezi (tersaneler, makine yapımı, dokumacılık, şeker rafinerisi, kimya).

CANCİĞER sıf. **1.** Çok samimi, çok yakın, sıkı fıkı: *Canciğer iki arkadaş.* **—2.** *Canciğer kuzu sarması,* birbirini çok seven, birbirlerinden ayrılmayan dostlar için söylenir. ‖ *Bir kimseyle* ya da *birbirleriyle canciğer olmak,* onunla ya da birbiriyle çok yakın, içli dışlı arkadaş olmak: *Yol arkadaşıyla hemen kaynaşmış, canciğer olmuştu.*

CANCİÓN, şanson anlamında isp. sözc. İspanyol şiirinde, halk ya da bilgin dilinde yazılmış lirik parça.

CANCİONERO a. (isp. sözc.). İspanyol edebiyatında eski lirik şiirler derlemesi.
—ANSİKL. En eski cancionero derlemecisi Juan Alonso de Baena'dır ve derlemesini Castillalı Juan II'ye ithaf etmiştir (1445). Bu yapıt XIV. ve XV. yüzyıllara ait yazıları içerir. Lope de Stúñiga'ya mal edilen (1458), bir diğeri de, Napoli ve Milano'da Aragónlu Alfonso V'i izleyen birçok ozanın yapıtlarını bir araya getirir. Santillana markisinden başlayıp 1511'e kadar uzanan ve içinde yüzü aşkın ozanın şiirleri bulunan *Cancionero general* derlemesine Juan Fernandez başlamış ve çalışma Hernando del Castillo tarafından sürdürülmüştür.

CANCOGNİ (Manlio), italyan yazar (Bologna 1916), gazetecilik yaptı ve klasik türde romanlar (*Parlami, dimmi qualcosa,* 1962; *La linea del Tomori,* 1965; *Allegri, gioventi,* 1973) yazdı.

CANCÚN, Meksika'da ada, Yucatan yarımadasının K.-D. kıyısı yakınında. Bir köprüyle karaya bağlanan ada, bir turizm merkezidir.

CANDAN sıf. (fars. *can* + çıkma durumu eki). **1.** Büyük yakınlık gösteren, içten dost, arkadaş için kullanılır: *Candan bir arkadaş. Candan dostları olmak* **— 2.** Büyük bir yakınlık, içtenlik belirten şey için kullanılır; yürekten: *Candan bir gülümseme. Candan bir karşılama.*

◆ be. İçtenlikle, istekle: *Yeni yılınızı candan kutlarım. Beni çok candan karşıladılar.*

CANDAN (Artaki), ermeni asıllı türk besteci (Selanik 1885 - İstanbul 1948). Tıp öğrenimini yarıda bıraktı; hayatını gazinolarda kanun çalarak kazandı. *Sahibinin sesi* plak firmasının İstanbul şubesinde türk müziği bölümünü yönetti. 50 dolayında şarkı besteledi. Bunlardan bazıları, günümüzde de sevilir: *Koklasam saçlarını bir gece tâ fecre kadar* (nihavend), *Ruhumda bahar açtı onun bülbülü sendin* (ferahnâk), *Ay dalgalanırken suların oynak izinde* (kürdilihicazkâr), *Bu gece Çamlar'da kalsak ne olur* (karcığar).

CANDANCHÚ → CANFRANC.

CANDAR a. Tar. Ortaçağ türk ve islam devletlerinde hükümdarı ve sarayı korumakla görevli bir asker sınıfı.
—ANSİKL. Büyük Selçuklu devletinde hassa kuvvetleri dışında sultanı ve sarayını korumakla görevli candarlar özel olarak yetiştirilmiş Türkler ile yabancı kölelerden oluşurdu. "Emir-i candar" adıyla anılan komutanları arasında, atabeyliğe kadar yükselenler de vardı. Büyük Selçuklu devletinin parçalanmasından sonra candarlık kurumu, Anadolu Selçukluları aracılığıyla Anadolu beyliklerine geçti. Anadolu dışında Şiraz ve Horasan sultanlıkları, güneyde Memluklar ve onların aracılığıyla Yemen ve Kuzey Afrika devletleri tarafından da benimsendi. Anadolu Selçuklu devletinde candarlar, seçkin hassa askerleriyle (müfret) birlikte saray muhafızlığı yaparlar, seferlerde de konak yerlerinde hükümdarı korurlardı. Ayrıca, sultanların idam buyruklarını yerine getirmekle görevliydiler. Atlı bir sınıf olan candarlar; kılıçtan başka yay, kalkan ve nacak da kullanırlardı. Memluklar'da bir alay olarak örgütlenen candarlar, "nevbe" adlı bölüklere ayrılmışlardı. Her nevbenin başındaki subay (reis-i nevbe), saray kapıcılarını ve perdedarları da yöneten emir-i candara karşı sorumluydu. Memluklar'da emir-i candar ayrıca, saray teşrifatçılığı da yapardı. Sultanın huzuruna gireceklere eşlik eder, divanda hükümdarın ardında durarak onu korur, tutuklama ve idam hükümlerini yerine getirirdi. XV. yy. ortalarına kadar "erbab-ı süyûf" denilen 25 büyük emir arasında dokuzuncu sırayı alan emir-i candarın buyruğunda tüm yüksek görevliler gibi bir mızıka (tablhane) bulunurdu. Ancak, sonraları emirlikler yeniden sınıflandırılırken, emir-i candarlığın derecesi indirildi.

Osmanlı devletinde candarlık örgütü yoktu. Bunlara ilişkin görevleri bostancılar, çavuşlar ve kapıcılar gibi saraya bağlı çeşitli sınıflar yerine getirirdi.

CANDÂR ya da **CÂNEDÂR** a. (fars. *cāne,* silah, ve *dar,* sahip olan, taşıyan'dan *cāne-dār*). *Esk.* Güveni ve düzeni sağlamakla görevli zaptiye eri, jandarma, muhafız.

Candara koyunu, Özbekistan'da yetiştirilen, iklim koşullarına dayanıklı, kaba yapağılı iri koyun ırkı. (Koçlar 120 kg, koyunlar 70-80 kg canlı ağırlıktadır.)

CANDARMA a. *Halk.* Jandarma.

CANDAROĞULLARI, Kastamonu ve Sinop çevresinde türk beyliği (1292-1462). Adını, kurucusu Şemsettin Yaman Candar'dan alan beyliğe en tanınmış hükümdarının adıyla **İsfendiyaroğulları** da denir.

Anadolu selçuklu sultanı Mesut II, Kastamonu ve çevresinin yönetimini, Kastamonu beyi Yavlak Arslan'ın ayaklanmasının bastırılmasında yararlığı görülen Şemsettin Yaman Candar'a verdi. Ancak, Yavlak Arslan'ın oğlu Mahmut'un yönetimi altındaki Kastamonu'ya giremeyen Şemsettin Yaman, Eflani'ye yerleşti. Oğlu ve ardılı Süleyman I (1309-1340) Mahmut Bey'in elindeki Kastamonu'yu alarak başkentini buraya taşıdığı gibi Sinop ve Safranbolu'yu da beyliğin egemenlik sınırları içine kattı. İlhanlılar'ın yıkılışına kadar (1335) bu devlete bağlı olarak varlığını sürdüren beylik, Gıyasettin İbrahim (1340-1345) ve Adil Bey (1345-1361) dönemlerinde önemli bir gelişme gösteremedi. Adil Bey öldükten sonra yerine geçen Kötürüm Celalettin Bayezit (1361-1385), hükümdarlığının son yıllarında oğulları Süleyman ile İskender arasında çıkan bir anlaşmazlığa tanık oldu. Babasının, beyliği İskender'e bırakmak niyetinde olduğunu sezen Süleyman, kardeşini öldürterek osmanlı padişahı Murat I'e sığındı ve onun yardımıyla Kastamonu'yu ele geçirdi (1383). Sinop'a çekilmek zorunda kalan Kötürüm Bayezit iki yıl sonra ölünce, üçüncü oğlu İsfendiyar Bey onun yerine geçtiğinden, Candaroğulları beyliği Sinop ve Kastamonu kolları olarak ikiye ayrıldı (1385).

Kastamonu emiri Süleyman II, önceleri Osmanlılar ile dostça ilişkiler kurdu. Ancak, Yıldırım Bayezit I'in Anadolu beyliklerini tek tek ortadan kaldırdığını görünce, sıranın kendisine geleceğini sezerek Osmanlılar'a karşı Kadı Burhanettin ile ittifak kurdu. Bunun üzerine Kastamonu'ya yürüyen Bayezit I, kenti ele geçirerek Süleyman'ı öldürtünce Candaroğulları beyliğinin Kastamonu kolu son buldu (1392).

Sinop'ta hüküm süren İsfendiyar Bey, Ankara savaşı'ndan sonra Timur'a bağlılığını bildirdi (1402). Anadolu beyliklerini diriltme siyaseti güden Timur, eski Candaroğulları toprakları olan Kastamonu ve Çankırı'yı da İsfendiyar Bey'e verdi. Daha sonra Safranbolu, Kalecik, Samsun kalesi ve Bafra'yı da ele geçiren İsfendiyar Bey, Candaroğulları beyliğini en geniş sınırlarına eriştirdi. Fetret* dönemi sonunda osmanlı tahtını ele geçiren Mehmet I ile dostça geçindi, Mehmet I'in Karaman ve Eflak (1417) seferlerine oğlu Kasım komutasında asker gönderdi. Ancak, İsfendiyar Bey, topraklarının bir bölümünü oğlu Hızır'a verince, Eflak seferine katılan öteki oğlu Kasım ile arası açıldı. Mehmet I'in de desteğini kazanan Kasım Bey'e Çankırı, Kalecik ve Tosya yörelerini bırakmak zorunda kaldı. Ardından, Samsun ile Bafra da Osmanlı denetimi altına girdi (1420). Mehmet I'in ölümünü fırsat bilerek oğlu Kasım'ın üzerine yürüyen İsfendiyar Bey, Murat II'ye yenilerek Sinop kalesine çekildi ve barış istedi. Yapılan antlaşmaya göre Osmanlılar'a vergi ödemeyi, gerektiğinde seferlere yardımcı kuvvet göndermeyi kabul etti ve oğlu İbrahim'in kızı olan torunu Hatice'yi (daha sonra şehzade Orhan'ın annesi) Murat II'ye verdi (1424). İsfendiyar Bey'in ölümü üzerine (1440) babasının yerini alan ve Murat II'nin kayınpederi olan İbrahim Bey dönemi (1440-1443) sakin geçti. Onun ölümünden sonra yerine geçen oğlu İsmail Bey'in, kardeşi Kızıl Ahmet ile arası açıldı. Osmanlı sarayına sığınan Kızıl Ahmet, Fatih Sultan Mehmet'i ağabeyine karşı kışkırttı. Candaroğulları

beyliğini ortadan kaldırmaya karar vermiş olan Mehmet II, Trabzon seferi sırasında Kastamonu üzerine yürüyünce müstahkem Sinop kalesine çekilen İsmail Bey, kendisine ve ailesine dokunulmaması koşuluyla teslim oldu (1461). Osmanlılar'ca beyliğin başına getirilen Kızıl Ahmet Bey' in beyliği uzun sürmedi. Trabzon seferi dönüşünde Sinop ve yöresini Osmanlı topraklarına katan Mehmet II'nin Mora sancakbeyliğine atadığı Kızıl Ahmet Bey, Karamanoğulları'na, ardından Akkoyunlular'a sığındı. Böylece, Candaroğulları beyliğinin siyasal varlığı kesin olarak son buldu (1462). Fatih'in ölümünden sonra İstanbul'a gelen Kızıl Ahmet, padişah Bayezit II tarafından affedilerek Bolu sancakbeyliğine atandı. Beyliğin ortadan kalkmasından sonra bu soydan gelen birçok kişi Osmanlı devletinde önemli görevlere yükseldi. Bunların en ünlüleri: Bayezit II' nin kızlarından biriyle evlenen Damat Mirza Mehmet (öl. 1530); Musa Paşa (öl. 1544); vezir Kara Mustafa Paşa (öl. 1565); "Şemsi" mahlasıyla şiirler yazan, Üsküdar Şemsipaşa camisi'ni yaptıran ve Murat III üzerinde büyük etkisi olan Şemsi Ahmet Paşa'dır (öl. 1580).

—Mim. Kastamonu, Sinop, Çankırı ve Safranbolu yöresinde, Candaroğulları döneminden birçok yapı bulunur. Özellikle Kastamonu, XIV. yy. ortalarından sonra bir kültür merkezi olarak gelişmiş, cami, medrese, imaret, şifahane, hamam gibi yapılarla donanmıştır. Çoğunlukla ilk osmanlı camileriyle benzerlikler gösteren, tek kubbeli ve ters T (zaviyeli) planlı camilerin en eskisi Kastamonu'daki İbninecar (Eligüzel) camisi'dir (1353). Tek kubbeli camilerin gelişmiş bir örneği olan bu yapıda, orta kubbe tonoz bingilere oturur. Önde, beş kubbeli son cemaat yeri vardır. Kapı kanatları zengin ahşap işlemelidir. Ahşap direkli camilerden olan Kasaba köyündeki Mahmutbey camisi, çokrenkli kalem işleriyle dikkati çeker. Taş işlemeli mihrabı da dönemin üslubunu yansıtır. Kastamonu'daki İsmailbey külliyesi (cami, medrese, türbe, imaret, han, hamam), dönemin en anıtsal yapılar topluluğudur (XV. yy. ortaları). Ters T planlı bu yapıda da önde beş kubbeli son cemaat yeri bulunur. Bu planıyla osmanlı camilerinin ilk örneklerine benzeyen yapıda, orta eksen üzerindeki mihrap önü kubbesi mukarnaslı tonoz bingilere, ana mekânı örten, ortası açık kubbeyse mukarnaslı küresel bingilere oturur. Taçkapıdaki, yanlara doğru açılan ve üst bölümlerde geometrik geçmeli motifler oluşturan palmet motifi, dönemin taş süslemeciliğinin özelliğini yansıtır. Aynı bezeme Sinop Ulu camisi'nin bu dönemde yaptırılan (1429) mihrabında da görülür. Candaroğulları'na özgü bu bezeme XV. yy. osmanlı yapılarında da gözlenir.

CANDAŞ (Muharrem), türk güreşçi (İzmir 1921). Güreşe genç yaşta başladı ve çeşitli Türkiye şampiyonlukları kazandı. Avrupa Serbest güreş şampiyonası'nda bronz madalya elde etti. 87 kilodan ağır siklete çıktı ve İstanbul'da Avrupa ikinciliğini kazandı (1949). Stockholm'de, 87 kilo grekoromen dünya şampiyonu oldu (1950). Bir süre antrenörlük yaptı.

■ **CANDELABRUM** a. (lat. sözc.) Süslem. sant. Duvar ayaklarını ya da yüksek ve dar alanları süslemekte kullanılan, dikey eksen üzerinde üst üste konmuş ve kıvrıkdallarla, arabesklerle birleştirilmiş kupalardan, vazolardan oluşan bezeme motifi (Rönesans sanatı).

Candelaio *(il)*, Giordano Bruno'nun, konusu Napoli'de geçen komedisi (1582).

■ **CANDELA OUTERİNO** (Felix), ispanyol-meksikalı mühendis ve mimar (Madrid 1910). E. Torroja'nın etkisiyle, taşıyıcıları beton kabuklardan oluşan yapılarda (kozmik ışınımlar inceleme laboratuvarı, Mexico, 1950) uzmanlaştı. Katalan Gaudí'ninkileri çağrıştıran paraboloit şekillerle bezenmiş dinsel yapılar (S. María Miraculosa, Mexico, 1954) ve hatta lokantalar (Xochimilco) yaptı. Mexico'da (1953), sonra Chicago'da (1971) ders verdi.

CANDELLA ya da **ÇANDELLA,** X. yy.'ın sonundan XIV. yy.'ın başına kadar Orta Hindistan'da Bundelkhand'da hüküm süren hanedan; bugün khacuraho' ya ün kazandıran tapınaklar (X.-XII.yy.'a doğr.) ve Kırat Sagar'daki (Mahoba yakınında) su yolu düzenlemeleri bu hanedan döneminde yapıldı.

CANDEMİR (Adil), türk güreşçi (Amasya 1914 - *ay.y.* 1989). Güreşe doğduğu yerde başladı. Londra olimpiyatları'nda serbest stil 79 kiloda gümüş madalya kazandı (1948). Aynı stilde ve kiloda İstanbul'da dünya şampiyonu oldu (1949).

CANDİ, *gururlu, güçlü, acımasız* anlamında sanskritçe sözc. Durga ya da Kali de denilen, bir aslanın üstüne oturmuş sekiz ya da on kollu olarak betimlenen *şakti*'yi (enerji) belirtir. Kökeni çok eski, ari olmayan kabilelerin geleneklerine dek iner. Hindistan'ın doğusunda çok yaygındır; burada, özellikle iblis Mahişa karşısında gösterdiği kahramanlıklar birçok öyküye konu oldu. Bengali edebiyatında *candi -mangal* adı verilen özel bir biçimin ortaya çıkmasına yol açtı.

CANDİA (Mario DI) → MARİO (Giovanni Matteo).

CANDİANO, Venedik'in beş dukasını yetiştiren aile. İçlerinde en ünlüsü Pietro II (932'den, 939'daki ölümüne dek Venedik dukası), Venedik devletini Adriya denizi'nin doğu kıyılarına kadar genişletti.

CANDİDA a. (lat. *candidus,* beyaz). Eşeyli sporlar üretmeyen, yalancı miselyumlar salan maya mantarı.

—ANSİKL. *Candida albicans* pamukçuk* hastalığına yol açar. *C. mycoderma (Mycoderma vini)* şarap çiçek hastalığının etkenidir; *C. utilis (Torulopsis utilis)* besin mayaları üretmekte kullanılan maya mantarlarından biridir.

CANDİDAS, Badu Candidas da denir, XIV. yy. sonu bengalli şair. Krişna üzerine yazılmış bir şiir olan *Şrikrişnakirtan*' ın yazarı. Candidas, bu yapıtta sırayla Krişna'yı, sevgilisi Radha'yı ve onun büyük teyzesini konuşturdu. Şair, aşkın şehevi yanı, doğuşu, doruk noktası ve sonu üzerinde durdu. Candidas, vişnucular arasında büyük bir üne kavuştu. Candidas'ın, Tantra geleneklerine göre aşağı kasttan bir kadınla ilişki kurduğu söylenir.

Candide ya da İyimserlik üstüne, Voltaire'in öyküsü (1759). Öykünün kahramanının gözlemlediği ya da çektiği acılar, Leibniz ile Wolff'un felsefesini özetleyen ve eğitimci Pangloss'un saçma sonuçlara varacak ölçüde savunduğu, "olabilecek en mükemmel dünyada her şey olabildiğince mükemmeldir" formülünü yalanlar niteliktedir. Eski ve yeni dünya arasında bocalayan Candide ile güzel Cunégonde'un aşk öyküsünün aracılığıyla, kötülüğün çeşitli görüntüler altında yol açtığı bir dizi simgesel oluntu sergilenir: kötülük, "doğal" afetler (Lizbon depremi), askeri ya da iktisadi yıkımlar (surinamlı zenci) ve özellikle din alanında ortaya çıkmaktadır. Voltaire birbiri ardı sıra Hollanda bağnazlığını, İspanyol Engizisyonu'nu, Paraguay'daki cizvitleri ve varlıklı kesimin gösterişçi katolikliğini yerer. Hoşgörü ve mutluluk cenneti Eldorado ise önceleri erişilmez, sonra da büsbütün yitirilen bir cennettir. Candide'in sonunda yer alan "kendi bahçemizi ekip biçmeye bakalım" biçimindeki öğüt ilk bakışta dar ve sınırlı görülebilir; gerçekte, insanı, durumunu kabullenmeye, kendi çapına ve yeteneklerine göre bir dünya kurmak için canla başla çalışmaya çağıran bir öğüttür.

CANDİDO (Pieter DE WITTE, **Peter Candid** ya da **Pietro** —denir), flaman mimar, ressam ve heykelci (Brugge 1540'a doğr. - Münih 1628). İtalya'da, Floransa katedrali'nin kubbe dekorasyonunda çalıştıktan sonra Bavyera'ya geçti. İtalyan üslubunu XVII. yy. başlarında Güney Almanya'ya götüren sanatçılardan biridir (Münih'te arşidük Maximilian'ın sarayı ve Ludwig IV'ün mezarı).

CANDİLİS (Georges), fransız mimar (Bakü 1913). Atina Politeknik okulu'nu bitirdi. Öğretmeni Le Corbusier'nin etkisiyle, 1951'den başlayarak, ayrıntılara yer veren, esnek bir mimarlık anlayışını, yerel koşullara uyarlamayı başardı. Orta Amerika, Afrika, İran, Fransa (Bagnols-sur-Cèze ve Toulouse-le-Mirail'daki konut toplulukları ünlüdür) ve Batı Berlin'de (yeni üniversite) bu anlayışa uygun birçok yapı yaptı. Ayrıca, *Recherches sur l'architecture des loisirs* (Boş zamanı değerlendirme mimarisi üzerine araştırmalar) [1972] adlı bir kitabı yayımlandı.

CANDİSH (Thomas) → CAVENDİSH.

Candlot tuzu, portland çimentolarında bulunan hidratlı kalsiyum alüminat ile toprak ya da deniz sularındaki kimyasal aşındırıcıların tepkimesinde oluşan ve genleşme özelliği gösteren kalsiyum sülfoalüminat. Çok büyük nicelikte oluştuğunda betonun çökmesine yol açabilir. (→ ETRİNGİT.)

CANDOLLE (Augustin Pyrame DE), isviçreli botanikçi (Cenevre 1778 - *ay. y.* 1841). Fransa'ya yerleşti; *Sur les propriétés médicinales des plantes* (Bitkilerin tıbbi özellikleri üstüne) adlı teziyle tıp doktorasını verdi (1804). Montpellier üniversitesi'nde botanik profesörlüğüne getirildi (1808), Jussieu'nün başlattığı, organik bileşim planının birliği üstüne kurduğu doğal yöntemi egemen kıldı. Yapıtlarının en önemlisi saydığı *Théorie élémentaire de la botanique*'i (Botaniğin temel kuramı) [1813] yayımladı. *Rapports sur mes voyages botaniques et agronomiques* (Botanik ve tarım gezilerim üstüne raporlar) [1813] adlı yapıtı Fransa'nın botanik ve tarım coğrafyasının tam bir incelemesidir. Cenevre'ye dönünce kendisine üniversitede bir doğa bilimleri kürsüsüyle bir botanik bahçesi verildi. *Système naturel des végétaux*'nun (Bitkilerin doğal sistemi) birinci cildini yayımladı (1817), sonra ikinci ciltten başlayarak bunu yeni bir yapıta dönüştürdüyse de bitiremedi: *Prodromus systematis naturalis regni vegetabilis* (Bitkilerin âleminin doğal sistemine giriş). Botanik incelemeleri üzerindeki büyük etkisi nedeniyle, Cenevre uzun yıllar bu gibi incelemelerin merkezi oldu.

CANDOLLE (Alphonse DE), isviçreli doğabilimci (Paris 1806-Cenevre 1893), Augustin Pyrame'ın oğlu. Cenevre'de babasından boşalan botanik kürsüsüne geçti

Larousse

candelabrum
Louis XII ve
Anne de Bretagne'ın mezarının
bezeme motifi
(Saint-Denis bazilikası)

Felix Candela Outerino
Cuernavaca'da
Las Lomas tapınağı (1963)

C.C.I.-Diathèque C.N.A.C.G. Pompidou

ve *Prodromus*'u sürdürdü (1824-1874), ikiçenekliler bölümünde durdu ve bir iki ek yazdı (*Monographiae phanerogamarum*, 1878-1883). Ayrıca, *Géographie botanique raisonnée* (Açıklamalı botanik coğrafyası [1855] ile *Origine des plantes cultivées* (Yetiştirilen bitkilerin kökeni [1883]) adlı yapıtları yazdı. *Lois de la nomenclature botanique*'i (Botanik terimleme yasaları) düzenlemeye de çalıştı.

CANDU (*CANada, Deuterium* ve *Uranium*'dan), yakıt olarak oksit biçiminde doğal uranyum, yavaşlatıcı olarak da düşük basınçlı ağır su kullanan, Kanada'da geliştirilmiş nükleer santral tipi; santralda ısı taşıyıcı akışkan yüksek basınçlı (yaklaşık 100 bar) ağır sudur. Reaktör havuzu iki ucu düz bir tablayla kapalı yatay eksenli bir silindirden oluşur. Zircaloydan yüzlerce yatay boru, havuzu boydan boya geçer. Borular arasında, yavaşlatıcı işlevi gören ağır su bulunur. Zircaloy boruların içinde, zirkonyum alaşımından yapılmış ve *güç borusu* adı verilen başka borular vardır; yakıt ve soğutmada kullanılan ağır su bu borularda yer alır ve ağır suyun basıncına dayanacak biçimde hesaplanmıştır. Santralları Ontario Hydro şirketi işletir. Üç ağır su reaktörü programın uygulanması için yeterli görülmüştür.

CANE (Louis), fransız ressam (Beaulieu-sur-Mer 1943). 1968'den 1971'e kadar Support/Surface grubunun üyesi. Sonradan, Peintures, cahiers théoriques dergisinin yazarıydı. Sanat tarihinin eleştirel çözümlemesinden kaynaklanan pratik ve kuramsal yapıtlar verdi. Duvar ve zemin üzerine yapılmış monokrom tuvalleriyle (1971-1973) "karatuvallerinin" ardından (1974), kültürel çağrışımların resim duyarlılığı ile ustalığın yer aldığı çok işlenmiş tablolar yaptı.

CÂNE a. (fars. *cāne*). *Esk.* Silah.

CÂNEDÂR → CANDÂR.

CANELLA (Giuseppe), italyan ressam (Verona 1788-Floransa 1847). 1826'dan başlayarak sevimli ve özlü bir üslupta Paris'i konu alan peyzajlar yaptı; çalışmaları Carnavalet müzesi'nde ve 1830'a doğru çalıştığı Milano'da sergilenmektedir.

CANELLO (Ugo Angelo), italyan yazar (Guia, Treviso, 1848-Padova 1883), filolog ve edebiyat eleştirmeni. Arnaut Daniel'in yapıtlarının çok önemli bir eleştirel yayımını hazırladı (1883).

CANELO a. Guyana'da *arı sediri* denen, tropikal Amerika ağacı. (Odunu gri ya da esmer sarı, kaba dokulu, yumuşak ve hafiftir; marangozlukta ve doğramacılıkta kullanılır. *Ocotea* cinsi; defnegiller familyası.)

CANELONES, Uruguay'da kent, yönetim merkezi, Montevideo'nun K.'inde; 27 000 nüf. —*Canelones yönetim merkezi.* 4 533 km^2; 359 700 nüf.

CANENS, Latinler'de ezgiyi simgeleyen nymphe; Picus'un karısı. Geç dönemlerin bir mitolojik uydurması olabilir.

CANEPHORRA a. Kahve ağacının *(coffea)* Afrika'da [orta havza, batı kıyısı] yetişen türü. Üretimi yapılan çeşitleri kafeince zengin (% 2-4) bir kahve verir ve özüt vermedeki yüksek verimi dolayısıyla suda eriyebilen toz kahve yapımcılarınca çok beğenilir.

CANERİĞİ a. Açık yeşil renkte, yuvarlak, sert ve sulu etli, erkenci erik çeşidi.

CANES VENATİCİ, Avköpekleri* takımyıldızının latince adı. (Kısalt. C Vn.)

CANET, esk. **Fort-Charlet,** Büyük Sahra'nın Cezayir'deki bölümünde vaha, Accer tasilisinin güney-doğu kenarında (yüksl. 1 094 m). Eski askeri karakol.

Caneton, yelken yarışlarında kullanılan küçük tekne. 1931'de gemi inşaat mühendisi V. Brix'in tasarladığı Caneton başlangıçta keskin sintine dönümlü bir tektipti ve maliyeti çok düşüktü. 1947'de bu tektipten yola çıkılarak sınırlı seri üretime geçildi; teknenin ayırtedici özellikleri, değişik tipte ancak aynı hızı yapabilen tekne planlarının çizilmesini sağlar. Bu da gemi inşaat mühendislerine iyileştirilmiş Caneton'lar tasarlama olanağı verdi. Bunlardan biri 505 denilen ve yeni bir tektip serinin doğmasına yol açan, ingiliz Westell'in çizdiği modeldir. Bu tektip teknenin uzunluğu 5,05 m, genişliği 1,90 m, çektiği su 1,30 m, yelken yüzeyi 14 m² ve deplasmanı 130 kg'dır. Tekne karinası yuvarlak tabanlıdır, yelken donanımı bir flok, bir büyük yelken ve bir spinnakerden oluşur. Uluslararası alanda benimsenen bu tektip, iki kişilik yelken yarışları için eşsiz bir teknedir.

ba köyünde birer cami ile hamam, Saraçhane'de bir sebil, Karagümrük'te bir cami ve okul, Kasımpaşa'da tersane arkasında bir zaviye yaptırdı.

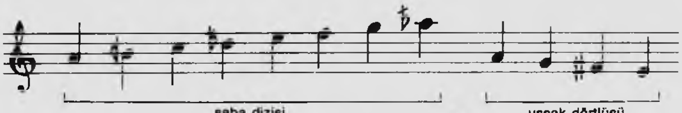
CANFES a. (fars. *cān* ve *fezā*, *can-fezā*'dan). *Esk.* **1.** Dokmc. İpekli dokumacılıkta bezayağı örgüye verilen ad. —Atkı ve çözgüsü ipek iplikten, genellikle bezayağı örgüyle dokunan, perdahsız, tafta türü bir kumaş. **—2.** *Canfes gibi*, asma ve dut yaprağı için kullanılır.

◆ sıf. İnce ipekli kumaştan yapılmış. —ANSİKL. Canfes perdahsız olduğundan, yıkandığı zaman parlaklığını ve kendine özgü sertliğini yitirmediğinden özellikle saraylı kadınların beğenisini kazanmıştı. Osmanlılar döneminde özellikle XVII. yy.'da saraydaki kadın giysilerinin çoğu canfesten yapılıyordu. Tek canfes ve çift canfes olmak üzere başlıca iki kalitede dokunuyordu. Tek canfeslerde çözgü telleri gücülerden tek kat olarak geçirilirdi. Çeşitli renklerde bezayağı örgüyle düz dokunanları yanında atkı ve çözgüsü farklı renklerde yapılanları da vardır. Genellikle çözgüsü mor, atkısı sarı olurdu. Bu tür canfeslere bukalemun*, yanardöner* de denirdi. Çift canfeslerde ise çözgü iplikleri gücülerden iki ya da fazla katlı olarak geçirilir, oluşan örgü atkı rips* i görünümünde olurdu. Atkı sıklığı çözgüye oranla fazlaydı.

Canfeslerin en iyileri İstanbul ve Bursa'da dokunuyordu. 1851'de düzenlenen Milletlerarası Londra sergisi'nde derece alan kumaşlar arasında canfesler de vardı. Yaklaşık 55-60 cm eninde dokunan canfeslerden kadın giyiminde elbise, cepken, şalvar, ferace; erkek giyiminde mintan yapılıyordu. Ayrıca yorgan yüzü, bohça vb. yapımında da kullanılıyordu.

CANFEZÂ sıf. (fars. *cān* ve *feza*, artırıcı'dan *cān-feza*). *Esk.* Can artırıcı, cana can katıcı: *"Can-fezâ vaslun meyinden fürkat ayırdı meni"* (Nesimi, XIV. yy.).

CANFEZÂ a. Müz. Türk müziğinde iki bileşik makamın adı. Birisi saba makamına, acemaşiran (fa) perdesine taşınmış çargâh beşlisi; öbürüyse yine saba makamına, hüseyniaşiran (mi) perdesine taşınmış uşşak dörtlüsü eklenerek oluşturulmuştur. Repertuvardaki canfezâ yapıtların çoğu, makamın ikinci biçimiyle bestelenmiştir.

canfezâ makamı (I)

canfezâ makamı (II)

Louis **Cane**
M comme aime ce qui chiffre et lettre la peinture (1978)
özel kol., Paris

CANETTİ (Elias), almanca yazan ingiliz uyruklu yazar (Rusçuk 1905). İspanyol yahudisi bir ana babadan Bulgaristan'da doğdu. Frankfurt ve Zürich'te kimya ve felsefe öğrenimi gördükten sonra Viyana'ya yerleşti. 1938'de Londra'ya kaçtı. Alegorik romanlar (*Körleşme* [Die Blendung], 1936) ve denemeler (*Masse und Macht*, 1960; *Sözcüklerin bilinci* [Das Gewissen der Worte], 1976) yazdı. Yapıtlarında, insan eylemlerinin derindekl nedenlerini çözümlemeye çalıştı. 1942-1972 arasında tuttuğu günlüklerinde de bu tutumunu sürdürdü. 1981'de Nobel edebiyat ödülü'nü aldı.

CANEVER → CANAVER.

CANFEDA KADIN (Saliha Hatun), harem kethüdası (?-İstanbul 1600). Murat III'ün annesi Nurbanu Sultan'ın en gözde cariyesiydi. Hanımının önerisiyle padişah tarafından harem kethüdalığına atandı ve sarayda büyük nüfuz kazandı. Murat III'ün ölümünden sonra Eski saray'a çekildi; hayır işleriyle uğraştı; Çukurbostan'da, Beykoz yakınlarındaki Akba-

Canfield, modern dance work, koregrafisini Merce Cunningham, müziğini Pauline Oliveros, senografisini Robert Morris hazırladı. İlk kez 1969'da Rochester' de (New York) Nazareth College'da Merce Cunningham and Dance Company tarafından sahnelendi.

CANFİELDİT a. (fr. *canfieldite;* amerikalı mühendis J. A. *Canfield*'in adından). Miner. Doğal gümüş ve kalay sülfür; kübik sistemde yer alır.

CANFRANC, İspanya'da köy, Aragón ırmağının yukarı vadisinde, Somport boğazı yakınında. Uluslararası gar. —Yakınında Candanchú kış sporları merkezi (1 580 - 2 020 m).

CANG (John Myon), güney koreli siyaset adamı (Seul 1899-*ay.y.* 1966). Önceleri Syngman Rhee'nin taraftarıydı, Washington büyükelçiliği yaptı (1949-50), ar-

dından başbakanlık görevini yürüttü (1951-52). Güney Kore cumhurbaşkanının otoriter yönetimine karşı yavaş yavaş cephe aldı ve Demokrat parti'nin yürüttüğü muhalefetin başlıca önderlerinden biri oldu. Syngman Rhee'nin iktidardan düşmesinden (nisan 1960) sonra hükümeti kurmakla görevlendirildi. General Park Çong-Hee'nin, 16 mayıs 1961 tarihli hükümet darbesiyle iktidardan uzaklaştırıldı.

CANGA ARGÜELLES (José), ispanyol siyaset adamı (Gijón 1770-Simancas 1843). 1812'de kurucu Cortes'te milletvekili, sonra maliye bakanı oldu, 1184'te Fernando VIII tarafından bu görevden uzaklaştırıldı. 1820'de yeniden hükümette yer aldı, ama 1823'te liberal eğilimleri nedeniyle sürüldü ve İspanya'ya ancak 1829'da dönebildi. Maliye konusunda kitaplar da yazdı.

CANG AİLİNG ya da **ZHANG AİLİNG,** çinli romancı (Tiencin 1920). Deneme ve *Histoires fantastiques* (fr. çev.) [1943] adlı öykü derlemeleri ilk yapıtlarıdır. 1955'te ABD'ye yerleştikten sonra, geçirdiği komünizm deneyiminin öyküsünü anlattı (*la Chanson du riz à repiquer* [fr. çev.], 1954; *la Terre nue* [fr. çev.], 1954).

CANGAL (Doğan), türk çellocu (Adapazarı 1938). Ankara Devlet konservatuvarı'nın yüksek çello bölümünü bitirdikten (1961) sonra, Paris'e giderek École normale de musique'te André Navarra ile çalıştı; 1965'te konser soloculuğu sınavını birincilikle kazandı. 1966'da Ankara Devlet konservatuvarı'nda çello öğretmenliğine atandı. Ankara Oda orkestrası'nda ve Hollanda'daki Het Gelders orkestrası'nda (1979-1982) solocu çellocu olarak çalıştı. Öğretmenliğinin yanı sıra, çeşitli türk orkestraları eşliğindeki sololarını sürdürmektedir.

CANGALİ a. Dilbil. MALVAİ'nin eşanlamlısı.

CANGAS, İspanya'da kent, Galicia'da, ría de Vigo kıyısında; 19 000 nüf. Güzel doğal liman.

CANGCİAKOU ya da **ZHANGJİAKOU,** Kalgan'ın çince adı.

CANG CİDONG ya da **ZHANG ZHİDONG,** çinli siyaset adamı (Nanpi, Hıbei, 1837-öl. 1909). Şanşi (1882), Guangsu ve Guangdong (1884), Hubei ve Hunan (1889) valisi oldu, bu kentleri modernleştirmeye girişti ve bilimsel anlamda bir eğitim reformu tasarısı olan *Öğrenime çağrı*'yı yayımladı (1898).

CANG CİE, kuşun kumdaki ayak izlerinden esinlenerek, çin yazısını yarattığı sanılan efsanevi mucit.

CANG DAÇİEN ya da **ZHANG DAQİAN,** çinli ressam (Neiciang, Sıçuan, 1899-Taibei, Tayvan, 1983). Çok genç yaşta ustalaştı, on yıl boyunca Çin'i ve Japonya'yı dolaştı; 1936'da Nankin'de profesörlüğe atandı. Geleneksel tarzda peyzajlar ve portreler, ayrıca Dunhuang'da 200'ün üstünde buddhacı freskin rölövelerini yaptı. 1954'te, São Paulo'ya yerleşti; 1979'da, Tayvan'a döndü.

CANGE (Charles DU FRESNE, — *senyörü*), fransız bilgin ve bizansbilimci (Amiens 1610-Paris 1668), **le Varron français** adıyla anılır. Bizans ile Latinler'in egemen olduğu doğu bölgelerinin tarihini ilk kez bilimsel olarak inceledi. Yapıtlarıyla bu alanda en yetkin bir kişi olarak kabul edildi: *Histoire ve Constantinople sous les empereurs français* (Fransız imparatorları döneminde İstanbul tarihi) [1657], *Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis* (Latince küçük tıp sözlüğü) [1678], *Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis* (Yunanca küçük tıp sözlüğü) [1688].

CANGHUA ya da **ZHANGHUA,** Tayvan'da kent, Taicong'un G.-B.'sında; 212 311 nüf. (1990). Demiryolu kavşağı. Ticaret merkezi (pirinç ve turunçgiller.) Şeker rafinerisi. Dokuma sanayisi.

CANGİKENT → YENGİKENT.

CANGIL ya da **CENGEL** a. (hint. *cangal*, step'ten fars. *cengāl*). **1.** Balta girmemiş sık orman. **—2.** Hindistan'da, kurak mevsimi çok kısa süren sıcak ve nemli bir iklimde kolayca gelişip büyüyen gür bitki topluluğu.

—Ask. *Cangıl harekâtı*, dağlardan açık düzlüklere uzanan bölgelerde, bataklık, tropik, yağmurlu,ormanlık ya da fundalık topraklarda yapılan harekâta verilen ad.

CANGIL CUNGUL be. (yansıma sözc.). Hayvan çanından ya da kimi madeni şeylerden çıkan sesi belirtir.

◆ a. Bu biçimdeki gürültü.

CANGIL KEDİSİ a. Türkiye, Mısır ve Güneydoğu Asya'da yaşayan yabani kedi. (Evcil kediye çok benzer, kuşlar ve kemirgenlerle beslenir. Bil. a. *Felis chaus*; kedigiller familyası.) [Eşanl. BATAKLIK KEDİSİ.]

Cangıl kitabı (*The Jungle Book*), Rudyard Kipling'in romanı (1894). Kipling, bunun ardından *İkinci Cangıl kitabı*'nı (1895) yazdı. Romanın efsanevi arka planı (hayvanların evlat edindiği vahşi çocuk ormanlar kralı olur), giderek bir toplumsal eleştiri (cengelin soylar ve kastlar halinde düzenlenmesi) ve orman yasasının darwinci övgüsüyle birleşir. Baloo (ayı), Bagheera (panter), Kaa (piton yılanı) ve Shere Khan (kaplan) tarafından Bandar Logs'ları aşağılayıcı duygular içinde yetiştirilen kurtların oğlu Mowgli, zorba insanoğluna karşı girişilen bir cezalandırma seferini yönettikten sonra, yeniden insanlığa döner. Kipling, bu romanıyla, Victoria dönemi idealinin anlaşılması bakımından çok yararlı bir didaktik efsane başyapıtı ortaya koymuştur.

CANGIL SIĞIRI → GAUR.

CANG JUİTU ya da **ZHANG RUİTU,** çinli ressam (Çuancou asıllı, Fucien). XVII. yy.'ın ilk yarısında yapıt verdi. Puslu manzaralar içeren birçok albüm sayfası ve düşey çizgilerin egemen olduğu büyük boyutlu resimleri özellikle Japonya' da çok tutuldu.

CANG SINGYGU ya da **ZHANG SENGYGU,** Ciangsu eyaletinden, çinli ressam. Yapıtları 500 - 550'ye doğru verdi. Nanki sarayı'nda, buddhacılığı işleyen büyük duvar kompozisyonları gerçekleştirdi, kar manzaralarıyla ünlendi. Buddhacı Hindistan ve yunan-iran sanatı aracılığıyla Batı'dan gelen gölge ve biçim kabartıları anlayışını uyguladığı ileri sürülür.

CANG ŞÜELİANG ya da **ZHANG XUELİANG,** bazen "Küçük Mareşal" diye de adlandırılan çinli general (Haiçıng, Liaoning, 1898). Cang Zuolin'in oğlu. Mançurya'da başkomutanlığı sırasında (1928), Ruslar'ı Doğu Çin'deki demiryolundan atma denemesi başınsızlıkla sonuçlandı (1929). Daha sonra, japon sızmasına karşı koydu, Çankayşek'i komünizme karşı mücadeleyi ihmal ettiği için eleştirdi. "Uzun Yürüyüş"ten sonra komünistlere yanaştı, Şi'an pusuşunu kuranlara katıldı (aralık 1936). Ancak, Çankayşek'i serbest bıraktırdı ve onunla barıştı. Buna rağmen gözden düştü ve Tayvan' da ikamete zorlandı.

CANG ŞÜEN ya da **ZHANG XUAN,** çinli ressam, VIII. yy.'ın ilk yarısında Çang'an'da (bugün Şi'an) çalıştı. Saray yaşamını ve zarif kadınları, harekete ve derinliğe önem vererek ustaca resimledi. İmparator Song Hueizong'un orijinallerinden çıkarttırdığı kopyalar sayesinde yapıtlarından ikisi bilinmektedir.

CANG TİENYİ ya da **ZHANG TİANYİ,** çinli yazar (Nankin 1906). HiciVli öyküler (*Brise de printemps* [fr. çev.], 1936) yazdı, sonra kendini çocuk edebiyatına adadı (*Petit Lin et Grand Lin* [fr. çev.], 1932).

CANGYE ya da **ZHANGYE,** Çin'de (Gansu) kent, Hei Hı kıyısında; 50 000 nüf. İpek yolunda eski ticaret merkezi olan kent, sulu tarım (pirinç, pamuk, tütün) yapılan bir yörenin ortasında yer alır. Dokuma sanayisi.

CANG ZUOLİN ya da **ZHANG ZUOLİN,** çinli siyaset adamı ve mareşal (Haiçıng, Liaoning, 1873 - Mukden 1928). Çete reisiydi; Japonlar ile birlikte Ruslar'a karşı savaştı (1905), general ve Mançurya valisi oldu (1911). Yüen Şikai'nin ölümünden sonra, en güçlü ducün, Mukden' in taçsız kralı sayıldı. Ama Japonlar'ın, eyaletini iktisadi açıdan sömürmelerine izin verdi. Güney ile uzlaşmaya karşı çıkarak Pekin'i işgal etti (mart 1918 ve temmuz 1920). Vang Şangyüen ve Tsaokun ile bir üçlü yönetim oluşturdu (1921). Ancak Vu Peifu tarafından Mançurya'ya çekilmeye zorlandı (1922). Burada, tamamen Sun Yat-sen'i destekleyerek, bağımsız şef olarak hareket etti. Vu Peifu'nun yenilgisinden sonra, Pekin'i yeniden işgal etti (1926-1928); Japonya'nın kışkırtmasıyla öldürüldü.

CANHASAN. Arkeol. Karaman ilinin sınırları içinde höyük; il merkezinin 13 km K.-D.'sunda, Çatalhöyük'ün 60 km kadar D.'sundadır. Orta Anadolu'nun Bakırtaş dönemi kültürünü aydınlatan önemli buluntu merkezlerinden olan höyükte David French yönetiminde kazılar yapıldı (1961-1970). Bu kazılarda yedi katman saptandı. En altta (7), yaklş. İ.Ö. 6500'lere tarihlenen çanak çömleksiz Yenitaş dönemi kalıntıları ortaya çıkarıldı. Gelişmiş bir mimarinin görüldüğü bu katta yapılar temelsizdir. Kerpiç duvarları çamurla sıvanmış evlerin tabanında sert kil ve çakıl döşelidir. Dörtgen planlı yapıların çoğu Çatalhöyük* ve Hacılar*'daki gibi kapısızdır ve bunlara damdan girilmektedir. Evlerin arasında avlular ve geçitler bulunur. Yapılarda odalar, ocak yerleri, duvar içlerine gömülü fırınlar ve duvarlara bitişik sekiler vardır. Tarım ve hayvancılık yapıldığını gösteren bulgulara rastlanmıştır. Kazılarda karbonlaşmış buğday, arpa, mercimek, baklagiller, yabani üzüm, çitlembik, çavdar ve ceviz gibi çeşitli ürünler ortaya çıkarılmıştır. Obsidyenden yapılmış araç gereçler arasında kazıyıcılar, deliciler, minik üçgen ya da yarım ay biçimi küçük taşların yanı sıra, çakmaktaşından orakıar, bıçaklar, kemik iğneler, cilalı baltalar bulunmuştur. Yaklaşık İ.Ö. VI. binyıl sonlarıyla V. binyıl başlarına tarihlenen Bakırtaş dönemi katmanlarındaysa kentleşme olgusunun geliştiği görülür. Özellikle 2B ve 2A katmanları, dönemin

Mowgli ile Bagheera
Rudyard Kipling'in
Cangıl kitabı'nın
bir baskısı için (Delagrave bas.)
Paul Durand'ın yaptığı
suluboya resim

mimarlığını yansıtması açısından önemlidir. Yapılar iki katlıdır; alt katları depo olarak kullanılmış, üst katlar asıl yaşama bölümlerine ayrılmıştır. Duvarların alt bölümleri çok kalındır ve bu yapılarda da kapı ya da giriş açıklığı yoktur; evlere dışardan basamaklarla çıkılan damlardan girilmektedir. Kimi evlerde geometrik bezemeli duvar resimlerine rastlanmıştır. 2A ve 2B katmanlarındaki çanak çömleklerin bir bölümü çark, bir bölümüyse el yapımıdır. Çatalhöyük buluntularıyla da büyük benzerlik gösteren ve Kilikia bölgesindeki Yümüktepe*'den (İçel) ithal edildiği anlaşılan bu kaplar, bölgeler arasındaki ilişkilere de ışık tutar. Bilezik, topuz başı benzeri bakır eşyalar, bakır işlemeciliğinin varlığını kanıtlar. Bakırtaş dönemi buluntuları arasında kilden yapılmış stilize insan ve hayvan heykelcikleri de vardır. En üst katman ise (I), Roma, Bizans ve osmanlı dönemi kalıntılarından oluşan karışık bir tabakadır. Canhasan buluntuları, Ankara Anadolu medeniyetleri müzesi'nde sergilenmektedir. (→ Kayn.)

Canhasan
İ.Ö. IV. binyıl
kadın heykelciği

CANHIRAŞ sıf. (fars. *cān* ve *ḫırāş*, tırmalayan'dan *cān-ḫırāş*). Yürek paralayan, tüyler ürpertici çığlık, feryat vb. için kullanılır: *Yanan evden canhıraş feryatlar yükseliyordu.*

CANIBEK (öl. 1357), Altınordu hükümdarı (1342-1357). Cengiz Han'ın torunu Batu Han soyundan Özbek Han'ın oğlu. Ağabeyi Tınıbek'i öldürerek Altınordu tahtına çıktı (1342). İran hükümdarı Eşref bin Timurtaş bin Çoban'ın baskısından bunalan Irak ve Azerbaycan halklarının yardım çağrıları üzerine Eşref'i Ucan yaylasında kesin yenilgiye uğrattı. Tebriz'i aldıktan sonra oğlu Berdibek'i Azerbaycan hanı olarak bıraktı (1356). İran'ı denetimi altına aldığı bu seferden dönerken hastalanınca, tahta çıkması için Berdibek'i yanına çağırdı. Oğlunun yönetimi ele almasından sonra ortaya çıkan taht kavgasında Altınordu'nun güçlü emirlerinden Toğlubeg tarafından öldürüldüğü söylenir. Ölümüyle, devletin gerileme dönemi de başladı.

CANIM HOCA → MEHMET PAŞA HACI

CANITEZ (Refet), türk yönetici ve siyaset adamı (Bursa 1880 - Ankara 1946). Mektebi mülkiye'yi bitirdi (1903). Kaymakamlık, valilik yaptı. Osmanlı Meclisi mebusanı'nda Bursa mebusu olarak yer aldı. (1912-1918). Kurtuluş savaşı'nın ilk günlerinde Anadolu'ya geçerek Adana valisi oldu (1922-1923). Bursa milletvekili olarak TBMM'ye girdi (1923-1946). Bu süre içinde TBMM başkan vekilliği, Ali Fethi Okyar hükümetinde imar ıskân ve mübadele bakanlığı (1924) yaptı.

Refet Canıtez

CANITEZ (Nezihi), türk jeofizikçi (Denizli 1931). İstanbul Üniversitesi jeofizik bölümü'nü bitirdi (1958). İstanbul Teknik üniversitesi'nde doktora yaptı (1958), doçent oldu (1968). ABD'ye giderek Massachusetts Institute of Technology'de araştırmacı olarak çalıştı (1969-1971). Yurda döndükten sonra profesör oldu (1974). İstanbul Teknik üniversitesi maden fakültesi dekanlığı (1974-1975), Karadeniz Teknik üniversitesi yerbilimleri fakültesi dekanlığı (1978-1979) ve Maden tetkik araştırma kurumu genel direktörlüğü yaptı. 1975 -1976 ve 1979-1980 dönemlerinde Massachusetts Institute of Technology'de konuk öğretim üyesi olarak çalıştı. 1980 yılından sonra İstanbul Teknik üniversitesi maden fakültesi jeofizik bölümü'nün ve TÜBİTAK temel bilimler enstitüsü yerbilimleri bölümü'nün başkanlığını üstlendi. Özellikle Türkiye'de yerkabuğu yapısı, levha tektoniği ve depremler konusunda özgün çalışmalar yaptı. Büyük bölümü yurtdışında yayımlanmış 70 kadar kitap ve makale yazdı. Başlıcaları: *Gravite ve sismolojiye göre Kuzey Anadolu'da arz kabuğunun yapısı* (İstanbul, 1962); *Türkiye ve civarında deprem odak hareketleri ve gerilme dağılımları* (İstanbul, 1968); *Yapısal jeoloji* (İhsan Ketin ile birlikte [İstanbul, 1972]); *Levha tektoniği* (İstanbul, 1983).

CANİ a. (ar. *cānī*). Acımasızca cana kıyan, önceden tasarlayarak cinayet işleyen kimse; kıyacı, katil.

◆ sıf. Cana kıyıcı, cana kıymaktan haz duyan.

CANIAPISCAU ya da **KANIAPISKAU,** Kanada'da ırmak, Québec eyaletinin kuzey kesiminde Ungava koyuna dökülür.

CANİB EFENDİ (Mehmet), asıl adı **Mehmet Salih Vesim** ya da **Besim,** türk reisülküttap (İstanbul 1755 - *ay. y.* 1824). Uzun süre tersanede caniblik yaptığından "Canib Efendi" diye anılır. Çeşitli görevlerde bulunduktan sonra reisülküttaplığa getirildi (1817-1821). Sadaret kethüdalığı, nişancılık, çavuşbaşılık yaptı. Bilgili ve dürüst bir devlet adamı olan Canib Efendi, bir ara sarayda büyük nüfuz kazanan entrikacı Halet Efendi'nin muhaliflerindendi.

CÂNİBDÂR sıf. ve a. (ar. *canib* ve fars. *dār*'dan *cānib-dār*). Ask. *Esk.* Yancı, ordunun sağında ve solunda olan birlik.

CÂNİBİ sıf. (ar. *canib* ve *-ī*'den *cānibī*). *Esk.* Yanla ilgili, yanda bulunan.

CANİCATTİ, İtalya'da kent, Sicilya'da, Agrigento'nun K.-D.'sunda; 31 000 nüf. Besin sanayisi.

CANİCE sıf. ve be. Acımasızca, hunharca: *Canice bir eylem. Adamı canice boğazlamışlar.*

CANİCULA a. (lat. *canicula*, küçük köpek, Sirius yıldızına verilen ad). Gökbil. Sirius yıldızının Güneş ile birlikte doğduğu dönem.

—ANSİKL. 3 000 yıl kadar önce, Kahire enleminde, göğün en parlak yıldızı Sirius'un heliak doğuşu yazın başına rastlıyordu ve bunun Nil nehrinin hayırlı yükselmesinin habercisi olduğuna inanan Mısırlılar, olayı dikkatle gözlerdi. Parlaklığından dolayı Sirius, dünyanın öteki bölgelerinde de, çok eskiden beri gözlemcilerin dikkatini çekiyordu. Yunanlılar, Sirius ve onu çevreleyen yıldızların oluşturduğu takımyıldızı Orion'un av yoldaşına benzettiklerinden, buna Büyük Köpek adını verdiler; daha sonra Romalılar, takımyıldızın ana yıldızı Sirius'u *Canicula* (Küçük Köpek) diye adlandırdılar. Böylece bu parlak yıldızın Güneş ile aynı zamanda doğduğu dönem de canicula adını aldı. Günümüzde Sirius'un heliak doğuşu Kahire'de ağustos başında gözlemlenebilir.

CANİFF (Milton), amerikalı çizgi-roman ressamı (Hillsboro, Ohio, 1907 - New York 1988). 1934'te, siyah-beyaz karşıtlığını kullanarak, usta kurgusuyla dikkat çeken *Terry and the Pirates* dizisini yarattı. Bu üslup *Steve Canyon* (1947) ile doruk noktasına erişti ve ABD ile Avrupa'yı büyük ölçüde etkiledi.

CANİK ya da **CENİK** a. Orta Karadeniz bölümünde, sonbaharda dağlık kesimindeki yaylaklardan inen sürülerin ve bu sürülerle mevsimlik yer değiştirenlerin kışı geçirdikleri daha alçak, kuytu ve sıcak yerlere verilen ad. (Eşanl. KIŞLAK.)

CANİK, Kızılırmak'ın B.'sında Alaçam' dan Fatsa'nın D.'sunda Bolaman çayına kadar uzanan bölge.

—Tar. Anadolu Selçukluları döneminde bölge Canik adıyla anılıyordu. Anadolu Selçuklu devletinin parçalanması sırasında değişik ailelerden gelen ve "Canik beyleri" diye anılan kişiler burada egemenlik kurdular. Daha sonra bölgenin batı kesimi Candaroğulları'nın eline geçti. Bölgeyi osmanlı topraklarına katan Bayezit I, çoğu beyleri osmanlı egemenliğini tanımak koşuluyla yerinde bıraktı. Ankara savaşı (1402) sonrasının kargaşasından yararlanan yerli beyler, başlarına buyruk davranmaya kalkıştılarsa da Çelebi Mehmet bunların bir bölümünü ortadan kaldırdı. Murat II döneminde Lala Yörgüç Paşa, burada hüküm sürmekte olan Alparslanoğulları ve Kızılkocaoğulları beyliklerine son vererek bölgeyi tam anlamıyla osmanlı denetimine soktu (1427). Osmanlı yönetiminde Samsun ve yöresinden oluşan bir sancak (liva) sayılan Canik, merkezi Sıvas olan Rum eyaletine, 1847'deki yönetsel düzenleme sırasında da Trabzon eyaletine (1867'den sonra vilayet) bağlandı. Canik İkinci meşrutiyet (1908) sonrasında, merkez kaza olan Samsun'dan başka Bafra, Çarşamba, Terme, Ünye ve Fatsa kazalarını da içine alan bağımsız mutasarrıflık durumuna getirildi.

Canik atı, Samsun yöresinde yetiştirilen ufak yapılı yerli at ırkı. (Ufak yapılı olan bu atlarda [cidago yüksekliği 135 cm] baş orta büyüklükte, boyun kısa ve düz, sağrı düşük, bacaklar kısa, ama güçlüdür. Canik atı bünyece sağlam ve dayanıklı, ama huy bakımından çok hareketli ve sinirlidir.)

CANİK dağları, Orta Karadeniz bölümünde dağ sırası. B.'da Kızılırmak yarma vadisi, D.'da Melet ırmağı, G.'de Kelkit çukuru arasında K.-B.-G.-D. doğrultusunda yaklaşık 180 km boyunca uzanır. Genişliği, ortalama 60 km kadardır. Profilleri asimetriktir; doruk çizgisi ve su bölümü G.'e yakındır. Karadeniz aklanı daha az eğimli olduğu halde, G.'deki K. Anadolu fay sisteminin geçtiği tektonik kökenli Kelkit vadisine inen yamaçları çok diktir. B.'da ancak bazı doruklarda 1000 m'yi biraz geçen yükseltileri D.'ya gidildikçe artar; orta kesiminde 1 500 m'yi bulur, D. kesiminde 2 000 m'ye yaklaşır ve hatta aşar (Fatsa'nın G.'inde Turnalık tepe 1 732 m, Eğrikırık tepesi 2 098 m). Anadolu'nun jeolojik yapısında Pontid olarak adlandırılmış tektonik birimin bir parçası olan Canik dağlarında mezozoyik ve paleojen yaşta, volkanik ara tabakalar da içeren kıvrımlı tortullar en geniş yeri kaplar. Yüksek kesimleri yılda 1 000 mm'den fazla yağış alır. Karadeniz kıyısında, çoğu yerde tarla açmaları nedeniyle tahrip edilmiş olmakla birlikte, K. yamaçları geniş meşe ve daha yukarıları gürgen ve kayın ormanlarıyla kaplıdır. Denizsel ve karasal iklimler arasında çok belirgin bir sınır oluşturan doruk çizgisinin G.'inde, yağışların azalmasıyla seyrekleşen ormanlar, karaçam, sarıçam ve meşe gibi soğuğa daha dayanıklı türlerden meydana gelir. Doruk çizgisi aynı zamanda beşeri özellikler, iktisadi etkinlikler ve başlıca ürünler bakımından da farklı olan K. ve G. aklanlar arasında bir sınır oluşturur. Canik dağları, Kızılırmak ve Yeşilırmak tarafından derin boğazlarla yarılmıştır. Ama bu gediklerden kıyı ile iç kesim arasında ulaşımda fazla yararlanılmaz. Bu bakımdan, Samsun'da denize dökülen Kavak deresi vadisini izleyerek dağları bir geçitle (Karadağ geçidi, 940 m) aşan yol en önemli rolü oynar. Günümüzde demiryolunun da izlediği bu doğal yol, tarihöncesinden beri Orta Karadeniz kıyılarını, İç Anadolu'ya ve Mezopotomya'ya bağlayan çok önemli bir kültür ve ticaret ekseni olmuştur.

Canik tütünü, Samsun-Çarşamba yöresinde üretimi yapılan küçük ya da orta boylu, ince dokulu, uzun yapraklı, tok içimli, kokulu bir tütün çeşidi.

CANİLİK a. Cani olma durumu.

CANİNA (Luigi), italyan mimar ve arkeolog (Casale Monferrato 1795 - Floransa 1856). Roma'da Villa Borghese'nin bahçelerinin anıtsal girişini yaptı (porta del Popolo tarafı) ve ilkçağ mimarlığı üzerine incelemeler yayımladı.

CANİNO, İtalya'da kent, Lazio'da (Viterbo ili); 5 150 nüf. Papa Pius VII 1814'te Canino'yu prensliğe dönüştürdü ve

prenslik Lucien Bonaparte'a verildi. Unvan sonradan, Giulio Borghese'ye geçti.

CANİP a. (ar. *cānib*). *Esk.* **1.** Yan, yan taraf: *Ordunun sol canibinde yedek bir birlik bulunduruluyordu. Eşkıyanın Halep canibinde görüldüğü bildirildi.* **—2.** Bulunulan yer: *"Kesme nazar cânib-i uşşâkdan"* (Fuzuli, XVI. yy.).

CANİS MAJOR, Büyük* Köpek takımyıldızının latince adı (kısalt. C Ma).

CANİS MİNOR, Küçük* Köpek takımyıldızının latince adı (kısalt. C Mi).

CANİTZ (Friedrich VON), alman şair ve diplomat (Berlin 1654 - *ay. y.* 1699), Boileau'nun hayranıydı, hafif şiirler ve hicivler (*Nebenstunden unterschiedner Gedichte,* 1700) yazdı.

CANİYANE be. (ar. *cānī* ve fars. *-āne*'den *cāniyāne*). *Esk.* Canicesine, cani gibi.

CAÑIZARES (José DE), ispanyol oyun yazarı (Madrid 1676 - *ay. y.* 1750). Eski yapıtlardan uyarlanmış çok sayıda oyun yazdı. En iyi oyunları komedileridir: *El dómine Lucas, El picadillo en España* ve Cervantes'in öyküsü *La ilustre fregona*'dan uyarladığı *La Más ilustre fregona.*

CANKALE → CEND.

CANKAR (İvan), sloven yazar (Vrhnika 1876 - Ljubljana 1918). Skandal yaratan bir şiir denemesinin (*Erotika,* 1899) ardından, öykü (*Hlapec Jernej in njegova pravica* 1907) ve romanlar (*Martin Kačur,* 1907) yazarak burjuva ikiyüzlülüğünü ve bencilliğini eleştirdi; bu yapıtları onu sloven düzyazısı ve kültürünün ustalarından biri durumuna getirdi. Ayrıca tiyatro oyunları (*les Valets* [fr. çev.], 1910) ve çocuk dünyasını yansıtan öyküleri (*Kurent,* 1909) vardır.

CANKOV ya da **TSANKOV** (Dragan), bulgar siyaset adamı (Suviştov 1828 - Sofya 1911). Liberal parti'nin ve Sıbrani'nin (Ulusal meclis) liderlerinden biriydi. Bir süre İstanbul'a çekildi, 1880'de hükümet başkanı oldu, ama prens Aleksandır'ın düşmanlığı yüzünden bu görevden ayrılmak zorunda kaldı. 1883'te yeniden iktidara geldiyse de 1884'te, yerini Karavelov'a bırakmaya zorlandı ve 1886'da prens Aleksandır'a karşı düzenlenen hükümet darbesinden sonra sürgüne gönderildi. Ertesi yıl Stambolov tarafından hapse atıldı, daha sonra affedildi ve 1902'de Sıbrani'nin başkanlığına getirildi.

CANKOV ya da **TSANKOV** (Aleksandır), bulgar siyaset adamı (Oryahovo 1879 - Buenos Aires 1959). Ekonomi politik profesörüydü, 1923'te Stamboliyski'yi deviren sağ koalisyonu yönetti. Gerçek bir "beyaz terör"ün hüküm sürdüğü, çok sayıda komünistin ve Stamboliyski yanlısının öldürüldüğü muhafazakâr bir diktatörlük dönemini başlattı. 1926'da yerine general Lyapçev geçti. 1944'te Avusturya'da, Hitler'in koruyuculuğunda bir ulusal bulgar hükümeti kurdu. Savaştan sonra Müttefikler'ce tutuklandı, ardından Arjantin'e çekildi.

CANKURTARAN a. **1.** Hastaları ve yaralıları hastaneye taşımaya yarayan özel donatımlı motorlu taşıt. (Eşanl. AMBÜLANS.) **—2.** Plajlarda boğulma tehlikesine karşı hazır bulundurulan görevli. **—3.** *Cankurtaran kulübesi,* dağ geçitlerinde kar fırtınasından ya da şiddetli soğuktan korunmak için yapılan barınak.

—Denizc. *Cankurtaran filikası,* CAN* FİLİKASI'nın eşanlamlısı. || *Cankurtaran simidi,* CAN* SİMİDİ'nin eşanlamlısı. || *Cankurtaran yeleği,* CAN* YELEĞİ'nin eşanlamlısı.

—Koşumc. *Cankurtaran kayışı,* çift atlı arabada hamutu oka bağlayan kayış.

—ANSİKL. Travmatoloji ve reanimasyondaki gelişmeler, ağır bozuklukları ve lezyonları olan hastaları yerinde ya da nakil sırasında tedavi etme zorunluluğunu doğurmuştur. Bu bakımı yapacak olan hekim ve hasta bakıcıların en iyi biçimde çalışmalarını sağlamak için, en gelişmiş aygıtlar ile donatılmış ve düzenleme merkezleri ile hastanelere radyotelefonla bağlantılı cankurtaranlara yerleştirilen gezici reanimasyon ekipleri oluşturulmuştur.

CANLANDIRICI sıf. Canlılık veren, canlılık kazandıran.

—Cev. hazl. Bazı minerallerin yüzmesini kolaylaştırmak için posaya katılan kimyasal madde. (Sülfürlü cevherlerin köpük içinde yükselmesini kolaylaştıran bakır sülfat en yaygın canlandırıcıdır. Diferansiyel yüzmede, bir önceki evreye eklenen çöktürücülerin etkisini dengelemek için bir canlandırıcı kullanılır.)

CANLANDIRILMAK → CANLANMAK.

CANLANDIRMA a. Canlandırmak eylemi.

—Bot. Odunsu bir bitkinin (ağaç, ağaççık ya da çalı) kütükten ve otsu bitkilerin dipten sürgün vermesini sağlamak için toprağa yakın yerden kesilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Cev. hazl. Yüzdürmeyle cevher hazırlama yönteminde bazı kimyasal bileşiklerin oluşturduğu etki. (Canlandırma, parçacıkların yüzeysel davranışlarını değiştirir; böylece yüzdürme köpüğü içinde mineral parçacıklarının elenerek toplanmasını kolaylaştırır ve bunları kısır gang parçacıklarından ayırır.)

—Güz. sant. *Bir manzarayı canlandırma,* manzaraya insan ya da hayvan figürleri ekleme.

—Petr. san. Üretim halindeki bir kuyuda normal akmayı korumak için, asit püskürtme yoluyla kayaç gözeneklerinin tıkanmasını engelleme tekniği.

—Topbil. Bir topluluktaki üyelerin, grup yaşamına etkin olarak katılmalarını sağlamak için kullanılan yol ve yöntemlerin tümü.(Bk. *ansikl.*böl.)

—ANSİKL. Bot. Canlandırma kesimi, toprak yüzünden yapılırsa, baltalık elde edilir; gövde, belirli bir yükseklikten kesilirse tetar baltalığı oluşur. Hatta, bazı durumlarda, tohumdan yetişmiş olan fidanı ya da ağaçlandırma sırasında dikilen fidanları güçlendirmek için de canlandırma kesimi yapılabilir. Canlandırma kesimi, ancak sürgün verme yeteneğinde olan yapraklı ağaçlarda uygulanır. Türkiye'de başta Doğu Anadolu olmak üzere, birçok bölgede, meşelerin egemen olduğu bozuk ve çalılaşmış baltalık ormanlarının canlandırılması için, Orman genel müdürlüğü'nce, "enerji ormanları" adı altında ve geniş çapta (hatta toprak yüzeyinin altına inilerek) canlandırma kesimi uygulanmaktadır. Böylece sürgün verme yeteneklerini kaybetmiş olan ağaç kütüklerine güçlü sürgünler verdirilerek, yeniden kapalı orman alanları elde edilmektedir.

—Topbil. Toplumsal yaşamın canlandırılması konusundaki düşünceler ve uygulamalar yenidir. Canlandırma teriminde toplumbilimsel anlamı, halk eğitimiyle birlikte, İkinci Dünya savaşı ertesinde yavaş yavaş belirdi. 1947'de bu terim, merkezi kültürden sıyrılma konusundaki resmi metinlerde kullanılıyordu. Terimin resmileştirilmesi, kâr ereği gütmeyen kuruluşlar konusunda Fransa'da 1901 yılında çıkarılan bir yasayla desteklenen durumu daha da somutlaştırdı. XX. yy.'ın ilk yarısı boyunca bu işlevi özellikle Kilise yerine getiriyordu. 1945'ten sonra, bir laiklik akımı, canlandırmanın tamamen değişikliğe uğramasına ve gelişmesine yol açtı. 1956-1963 yılları arasında, kentsel çevrede toplumsal-kültürel canlandırıcılar belirdi (gençlerin, ardından yetişkinlerin kolektif donatılması). Ele alınan toplulukların yelpazesi gitgide genişleyerek, tatil köylerini, kültürel yayın örgütlerini, mahalle ve belediyeleri kapsadı. Toplu canlandırma, toplumsal-ekonomik sorunlara da el atarak siyasetle ilişki kurdu. Tam anlamıyla siyasal canlandırma, Çin gibi, Küba gibi komünist ülkelerin deneylerinden esinlendi. Canlandırma, toplumsal-kültürel alandaki gelişmesine koşut olarak, ekonomik yaşamda da ortaya çıktı (kaynakları düzenleyen kuruluşlar, sınai ve ticari girişimler) ve ticarileşti. Sonunda, eğitimde de etkili oldu (toplumsal eğitim merkezleri, meslek için canlandırma). Canlandırma, deneysel olarak gelişti ve insan bilimleri, şehircilik, planlama gibi birçok bilim kolundan yararlandı. Canlandırmanın üç temel işlevi vardır: 1. toplumsal alanda aracı ve yenilikçi bir işlev: yeni iletişim sistemleri, yeni ilişki modelleri bulma; uyumsuzlukları önleyici, toplumsal bütünleşmeyi kolaylaştırıcı eğitim, vb.; 2. eğitimde aracı bir işlev: kitle iletişim araçlarının etkisine karşı çıkma, tüketim toplumu karşısında yaratıcılığın geliştirilmesi, vb.; 3 iktisadi büyümeye ve gelişmeye özendirici bir işlev.

Canlandırma birçok görünüme bürünür. Çünkü bu alanda farklı tasarılar vardır. Tasarının niteliğine (kültürel, ticari, siyasal...); ereğine (bir etkinlik merkezini yönetmek, boş zamanları düzenlemek, bir bölgeyi yükseltmek, geliştirmek); yaratıcısına ve isteyicisine (halk, grup, iktidar, öncü); süresine (hafta sonu, üç aylık, on yıllık) göre, canlandırma da farklılık gösterir. Canlandırma, katılımın itici gücüne (canlandırıcılar, tüketici dernekleri, ticaret şirketleri...) ve hedefine bağlıdır.

CANLANDIRMAK → CANLANMAK.

CANLANMA a. Biyol. Kuraklığın etkisi altında susuz yaşama (uyur yaşam) girmişken etkin yaşama dönüş. (Eşanl. ANABİYOZ.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Denizbil. *Canlanma dönemi,* suların çekik olduğu ve bunu izleyen büyük gelgit arasında genliğin arttığı zaman dilimi.

—Jeomorfol. *Aşınım canlanması,* bir akarsuda, yatağın yarıklarına yönelme biçiminde ortaya çıkan, morfojenik etkinlik değişimi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Biyol. Çok küçük hayvanlarda, özellikle rotatorlarla tardigratlarda canlanmayı ilk keşfeden bilgin A. Van Leeuwenhoek'tir (1704). O zamandan beri bu olgu pek çok sayıda hayvanda gözlenmiştir: bakteriler, yosunlar ve elbet tohumların ve sporların çoğunluğu. Eğer yaşamsal yapılar anhidrobiyoz evresinde ağır hasar görmüşse canlanma olamaz, fakat uzun bir süre daha son derece yavaş olarak kimyasal değiş-tokuşları sürdürebilir (tohum, spor, bakteri, vb.).

—Jeomorfol. Akarsuyun belli bir noktasında başlayan aşınım canlanması, yukarı çığıra doğru az çok yayılan bir aşınım dalgasına yol açar. Aşınım canlanması tektonik devinimlerden, genel ya da yerel taban düzeyi alçalmalarından (bir menderesin kesilmesi, vadinin oyulmasını bir süre durduran barajda bir boğazın açılması) ya da genellikle insanların yol açtığı morfoklimatik olaylardan kaynaklanır. Örneğin bitki örtüsünün kıyımı akışın sellenme derecesini, dolayısıyla sellenme sularının aşındırma ve taşıma gücünü artırır; bu sular bir yandan yarıkları oyarken, öte

Assistance publique

acil servis donanımı bulunan bir cankurtaranın içi

yandan geniş vadi tabanları, bunların taşıyıp bıraktıkları taşkın malzemesi altında kaybolur.

CANLANMAK gçz. f. **1.** Canlı bir varlık sözkonusuysa, eskisine oranla güç kazanmak, diri, canlı bir duruma gelmek: *Ateşi düşünce hasta canlandı, kendine geldi. Yağmurdan sonra ekinler canlanır.* **—2.** Bir şey, bir yer sözkonusuysa, canlılık hareketlilik kazanmak, etkinliği artmak: *Sermaye piyasası canlanmaya başladı. Akşama doğru müşteriler çoğalır, dükkân canlanırdı. Yeni açılan yollar sayesinde bölge canlanıyor.* **—3.** Bir şey sözkonusuysa, yaşıyor, hareket ediyormuş gibi görünmek, böyle bir izlenim vermek: *Sanki ağaçlar canlanmış, üstüne üstüne geliyordu.* **—4.** *(Kafasında, zihninde, gözlerinin önünde vb.) canlanmak,* sözkonusu geçmişte kalan bir şeyse, onu yeniden yaşıyormuşçasına, bir kimseyse, görüyormuşçasına anımsamak: *Kafasında canlanan eski anılar. Babasının hayali gözlerinin önünde canlandı.*

◆ **canlandırmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi, bir yeri, bir iş dalını canlandırmak,* onun güç kazanmasını, canlı, hareketli, etkin bir duruma gelmesini sağlamak: *Bahar güneşi bitkileri canlandırır. İhracatı canlandıran önlemler. Turizm, bu kıyı kasabasını kısa sürede canlandırdı. Kayaları canlandırıp konuşturan yazar.* **—2.** *Bir şeyi, bir rolü canlandırmak,* o şeyi karşısındakine yaşatacak biçimde anlatmak ya da oynamak: *Köy yaşamını canlandıran bir öykü. Resim, kıyamet gününü canlandırıyor. Ünlü oyuncu son filminde bir yargıcı canlandırdı.* **—3.** *Bir şeyi, bir kimseyi (kafasında, zihninde, vb.) canlandırmak,* geçmişte kalan o şeyi ya da kimseyi belleğinde, zihninde, vb. yeniden yaşatmak, onu anımsamak: *Düşünüyor taşınıyor, ancak o olayı bir türlü zihninde canlandıramıyordu. Film, kafasında çocukluk günlerini canlandırmıştı.*

—Cerr. *Bir yaranın kenarını, bir nedbeyi, vb. canlandırmak,* iyi beslendiğini gösteren bir kanama sağlayıncaya kadar sağlam kısımları ortaya çıkarmak üzere hasta bölgeleri yok etmek.

—Güz. sant. *Bir tabloyu canlandırmak,* eskimiş vernik ve boyaları, gerek süngerle silerek, gerekse yeni bir saydam boya ya da vernik tabakasıyla yenilemek.

◆ **canlandırılmak** edilg. f. Canlandırmak eylemine konu olmak.

CANLI sıf. **1.** Cansıza, hareketsize karşıt olarak yaşama belirtisi taşıyan için kullanılır: *Canlı organizmalar. Canlı varlıklar.* **—2.** Ölüye karşıt olarak yaşamsal işlevlerini sürdüren için kullanılır; diri, sağ: *Ölmemiş, hâlâ canlı.* **—3.** Güçlü bir yaşam belirtisi gösteren şey için kullanılır; diri, sağlıklı: *Canlı, parlak saçlar. Çiçekleriniz ne kadar canlı. Canlı bakışlar.* **—4.** Coşku, canlılık, hareket dolu kimse, topluluk için kullanılır: *Canlı, hareketli bir çocuk. Canlı bir tartışma.* **—5.** Çok hareketli yer için kullanılır: *Canlı bir alışveriş merkezi. Canlı bir liman kenti.* **—6.** Parlak, aydınlık renk için kullanılır: *Canlı renkler giymek.* **—7.** İlgi çeken, etkileyen anlatım için kullanılır. **—8.** *Canlı canlı,* diri, yaşarken: *Yakaladıkları balıkları canlı canlı yiyorlardı.* || *Canlı cenaze,* çok zayıf, güçsüz düşmüş kimse. ||*Bir şey canlısı,* bir şeye düşkün olan, onu seven kimse: *Para canlısı bir adam.*

—Balıkç. *Canlı yem,* etçil balıkları avlamak için iğneye takılan canlı küçük hayvan.

—Biyol. *Canlı varlıklar,* çevreleri bakımından açıkça sınırlı, yapıları bakımından her kademede yüksek ölçüde farklılaşmış, atomlarını kendi öz üstün yapılarından çok daha hızlı yenileyecek tarzda bazı yabancı maddeleri özümleme gücüne sahip, bulundukları ortamın direnci dışında hiçbir sınır tanımaksızın daima büyümeye ve çoğalmaya yönelik, öyle ki, her ayrı canlı varlık (birey) hemen hemen birbiriyle özdeş pek çok sayıda olmak üzere, tümü bir tür oluşturacak durumda bulunan maddi bütünler. (Bir canlı varlık ancak bir başka canlı varlıktan türeyebilir: *Omne vivum ex vivo.* Biyoloji soyu tükenmiş hayvan ve bitki türlerini de canlılar kataloğuna geçirir, elverirki fosil kalıntıları onların yaşamış olduğunu göstersin.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Çevrebil. *Canlı etmen,* bir ya da daha çok canlı organizmanın başka türler üzerindeki etkisi. (Canlı etmenler, dar anlamda alınırsa iklim, toprak, vb. gibi canlı olmayan etmenleri kapsamaz, ama geniş anlamda alınırsa canlıların gelişmesini sağlayan ve cansızları da içeren her türlü etmeni kapsar.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Dilbil. *Canlı dil,* bir dilsel toplulukta, günümüzde konuşulan dil. (ÖLÜ DİL'e karşıt olarak.)

—Hayvc. *Canlı ağırlık,* kesim hayvanının, kesilmeden önceki ağırlığı. (Net ağırlığın, canlı ağırlığa oranı kesimdeki verimi oluşturur.) || *Canlı ağırlık ölçme yöntemi,* sığırların ağırlığını belirlemek için göğüs çevresi uzunluğunu esas alan ağırlık ölçme yöntemi. Bunun için hayvanın ağırlığını doğrudan gösteren ölçekli bir şerit kullanılır.

—Müz. *Canlı kayıt,* stüdyoda değil sahnede, halk önünde kaydedilmiş bir plak, yayın ya da gösteri.

—Radiletiş. ve Telekom. *Canlı yayın,* bir ara kayıt yapılmaksızın, yapımla aynı anda yayınlanan radyo ya da televizyon programı.

—Sirk. *Canlı tablo,* figürleri, hareket ve yumuşaklık bakımından resim ya da heykel yapıtlarını çağrıştıran, sirk ve müzikhol akrobatik numarası.

◆ a. Yaşayan varlık: *Canlılar dünyası.*

—Dilbil. *Canlı adları,* insan ya da hayvan, canlı varlıkları belirten adlar. (Karşt. CANSIZ ADLARI.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Kim. *Canlıya öykünme,* BİYOMİMETİK' in eşanlamlısı.

—ANSİKL. Biyol. Canlı varlıkların, benzerliklerine, daha doğrusu olası akrabalıklarına dayanılarak aşamalı gruplar halinde sınıflandırılması, türlerin yaşama tarzına dayalı çeşitli sınıflandırmaları büsbütün ortadan kaldırmaz.

• *Beslenme.* Yalnız klorofilli türler (yeşil bitkiler) ve dokularında canlı yeşil suyosunu hücreleri barındıran nadir hayvanlar (hidra, convoluta) *fotofrof* olabilirler, yani salt "mineral" maddelerle beslenmek ve hiçbir başka canlının yaşamadığı ve daha önce de yaşamamış olduğu bir yerde yaşamak için güneş enerjisinden yararlanabilirler. Bazı *kimyotrof* bakteriler, özellikle çok derin hidromineral kaynaklarda yaşayanlar, ekzotermik tepkimeler yaratarak kendibesleklik kazanabilirler. Çürükçüldürler, toprak bakterileri, dışkılardaki fauna ve flora ve kadavralar heterojen *ayrıştırıcılar* grubunu oluştururlar.

Avcılar ya da *fagotroflar,* parçalayıp yemek için başka türlere saldıran hayvanlardır. Bunlar avlarının niteliğine göre etçiller (kaplan), böcekçiller (kertenkele), bitkiciller, meyveciller, otçullar,taneciller, vb. ya da mikrofajlar, yani minicik avları yiyenler (balinanın durumu), hematofajlar, yani kan emenler vb. diye adlandırılırlar. Asalaklar ve ortakyaşarlar başka türden bir canlının üstünde ya da içinde yaşar, orada barınak ve besin bulur, duruma göre ona kötülük ya da iyilik ederler. Besinsel bağımlılık virüslerle doruğuna ulaşır; onlar ancak yaşamakta olan bir hücrenin içinde çoğalabilirler.

• *Solunum.* Nadir anaerobi bakteriler oksijensiz yapabilir ya da hiç oksijen istemezler. Hemen hemen canlıların tümü *aerobidirler,* ama kimisi oksijeni suda erimiş olarak alır, kimisi, suda yaşasa bile havayla solunur (fok, balina) ya da tam bir ikiyaşayışlıdır (bazı yengeçler). Yeşil bitkiler solunum yapar, ama ışıkta, muhtaç oldukları oksijeni kendileri üretirler.

• *Karmaşıklık derecesi.*

1. Hücrealtı kademe: bir hücreden daha küçük ve daha basit olan virüslerin ve virüsümsülerin durumu.
2. Prokaryot hücre kademesi: bakteri, mikroplazma ve riketsiya gibi, hiçbir zarın, çekirdeği sitoplazmadan ayırmadığı ve başka hücrelerde bulunan bir kısım organitlerin bulunmadığı hücrelerin durumu.
3. Çekirdekli hücre kademesi: bir tek hücreden oluşmakla birlikte çokhücreli bir canlı kadar karmaşık yapılı olan klorofilli ya da klorofilsiz protistlerin durumu.
4. Çokhücrelilik kademesi: tam anlamında hayvanların ve bitkilerin durumu. Bu canlılar bünyelerinde değişik tipte birçok hücreler, dokular ve organlar taşır; organizmalarının en büyük bölümü *(beden)* ölür, ama özgül hücreleri *tohum* olur, aynı türden yeni bir canlıyı oluşturmak üzere ikişer ikişer birleşerek tek bir hücre (yumurta ya da zigot) meydana getirir. *Omne ovum ex ovo:* (her yumurta bir yumurtadan doğar) üreme çevrimi, ne kadar kısa olursa olsun, daima birhücreli bir devreyi içerir.

Çokhücrelilerin en mükemmellerinde bir kan ya da özsu dolaşımı vardır (triploblastik hayvanlar, damarlı bitkiler). Hayvanlar için en son aşama değişmez bir iç ortama sahip olmak (sıcakkanlılar: memeliler, kuşlar), bitkiler için tohumların varlığıdır. (→ YAŞAM.)

—Çevrebil. *Canlı etmenler* arasında şunlar sayılabilir: rekabete ya da ortak yaşamaya yol açan sayıca çokluğun etkisi, bazı maddelerin (feramon) salgılanması ve canlıların birbiriyle temas etmeleri ya da bir arada barınmaları (ortakçılık, dayanışmacılık) nedeniyle karşılıklı etkileşme, besin almak için başkasını sömürme (asalaklık ve avlanma). Bu canlı etmenler, türlerin yeryüzüne dağılımını, göçlerini ve bir türün gelişmesini ya da yok olmasını belirlemede cansız etmenler kadar etkilidir.

—Dilbil. Canlı adları, sözlük içinde, kendi aralarında alt bölümlere ayrılabilen anlamsız bir kategori oluşturur. (Karşt. CANSIZ.) Kimi dillerde, bu anlambilimsel ayrım, dilbilgisel bir ayrımla pekiştirilebilir: örneğin rusçada, farklı ad çekimleri bu iki ad biçimini belirginleştirir.Türkçede canlı adları özel bir sözdizimle belirginleşir: örneğin *kimi görüyorsun?* [canlı] / *ne görüyorsun?* [cansız] karşıtlığı. Anlamsal düzlemde, bu ayrım sıfat ve fiilleri de yapılaştırmayı sağlar: örneğin *yürekli,* [canlı] özelliği sunarken *kimyasal* [cansız], *konuşmak* [canlı özne] özelliğini taşır; *yakalamak* ise [canlı nesne] *(hırsızı yakalamak)* ya da [cansız nesne] *(şansı yakalamak)* alma özelliğine göre iki ayrı anlamı içerir.

CANLICILIK a. Ruhbil. → ANİMİZM.

CANLILAŞTIRMA a. Retorik. Yazarın söyleyeceklerini orada bulunmayan birine ya da cansız bir varlığa yüklemesi. (En ünlü canlılaştırmalar arasında, Platon'un *Kriton*'unda yasalar; Racine'in *Athalie*'sinde Joad; Rousseau'nun *Bilimler ve sanatlar üzerine konuşma** 'sında [Discours sur les sciences et les arts] *Fabricius* sayılabilir.)

CANLILIK a. Canlı olma durumu; canlı bir kimsenin, bir şeyin, bir yerin niteliği; dirilik, hareketlilik, parlaklık: *Hiçbir canlılık belirtisi göstermemek. Bakışlarındaki canlılık gitgide azalıyordu. Canlılığını yitiren bir ticaret merkezi.*

CANLILIK a. Ruhbil. İmgelerin ve tasarımların kendilerini zihnimize kabul ettirme gücü.

CANLIÖNCESİ sıf. Bir gökcismi üzerinde yaşamın ortaya çıkmasını sağlayan moleküller (aminoasitler vb.) ile tepkimeler (polimerleşme vb.) için kullanılır.

Canmaştami, Krişna'nın doğum gününün *(canma)* kutlandığı hindu dinsel bayramı. Şravana (ağustos-eylül) ayının karanlık bölümünün sekizinci günü *(astami)* kutlanırdı. Özellikle Mathura ve Vrindavan'da büyük şenlikler düzenlenirdi.

CANNABICHLER, alman müzikçi aile. —MARTİN FRIEDRICH (1675'e doğr. —öl.

1759'dan sonr.), 1723'ten başlayarak Mannheim orkestrası'nda obuacı ve flütçü olarak çalıştı. Flüt sonatları besteledi. —JOHANN CHRISTIAN (Mannheim 1731 - Frankfurt am Main 1798), öncekinin oğlu. 1744'te Mannheim orkestrası'na girdi. 1758'de, J.Stamitz'den sonra, bu orkestrayı yönetmeye başladı. Sonra, İtalya'da eğitim gördü. 1764, 1766 ve 1772'de Paris'e gitti. 1778'de seçiciprens Karl Theodor'un ardından Münih'e gitti. Orada halka açık konserler verdi. Çağının ilk orkestra yöneticilerinden biriydi. Daha çok çalgı yapıtları besteledi ve orkestralamaya büyük önem verdi (100'e yakın senfoni yazdı). 1770'ten sonra özellikle bale yapıtları (*Herakles'in yeraltı ülkesine inişi*, 1780), ayrıca operalar (*Azakia*, 1778) ve *Elektra* (1780) adlı bir melodram besteledi. —KARL THEODOR KONRAD (Mannheim 1771 - Münih 1806), öncekinin oğlu. Münih'te uzun zaman 90 kişilik bir orkestrayı yönetti.

CANNABİS a. Kenevir ya da kendir bitkisinin bilimsel cins adı.

CANNAE. Esk. coğ. Apulia'da kent, Aufidus'un (bugün Ofanto) yakınındaki bir tepenin üstünde. İkinci Kartaca savaşı sırasında, I.Ö. 216 yılının yazında burada yapılan savaşta, Annibal komutasındaki Kartacalılar Varro komutasındaki roma ordusunu perişan ettiler ve aralarında Aemilius Paulus'un da bulunduğu 45 000 romalı öldü.

CANNAN (Gilbert), ingiliz yazar (Manchester 1884 - *ay. y.* 1955). Gerçekçi bir romancıydı. (*Peter Homonculus*, 1909; *Mendel* 1916). Manchester Repertory Theatre'ı kurdu. Oyunlarında (*Mary's Wedding*, 1912), *Jean-Christophe* adlı yapıtını ingilizceye çevirdiği R. Rolland'ın etkisi görülür.

CANNANORE, Hindistan'da (Kerala) liman, Malabar kıyısında; 55 000 nüf. Dokuma sanayısı. İran ve Arabistan'la birlikte eski ticaret limanı (XII. - XIII. yy.). Vasco da Gama'nın Hindistan'da ulaştığı yerin çok yakınında bulunan Cannanore, uzun süre Portekizliler'e (1501), Hollandalılar'a (1656) ve İngilizler'e (1783) bağlı etkin bir ticaret merkezi oldu.

CANNES, Fransa'da, Côte d'Azur'de kanton (Alpes-Maritimes) merkezi; 72 787 nüf. (Banliyöleriyle birlikte 100 000'i aşar). Kent ve turistik merkezler. İkinci imparatorluk döneminden sonra gelişti. Cannes, bugün, Suquet tepesinin ardında iyi bir korunma sağlayan iki yat limanıyla ve kente gelenlerin toplumdaki seçkin yerleriyle, Fransa'nın en önemli sayfiye merkezlerinden biridir. İki kumarhaneyi birbirine bağlayan uzun gezinti yeri La Croisette boyunca, büyük oteller ve her yıl bir uluslararası film festivali düzenlenen festival sarayı yer alır. Kablolu demiryoluyla ulaşılan *Super-Cannes*'dan (223 m) Napoule körfezi ve Lerins adalarına bakan eşsiz manzara görülür. Kentte bazı sanayi tesisleri (makine yapımı) vardır. Yakındaki Valbonne platosunda sanayı kirliliğini önlemeye yönelik araştırmalar yapan bir merkez kurulmuştur.

Rella-Pix

Cannes kentten ve yat limanından bir görünüş

CANNİNG (George), ingiliz devlet adamı (Londra 1770 - Chiswick 1827). Önceleri Whiglere katıldı, ancak, kısa bir süre sonra, Pitt'in ardından gitti; 1793'te, Tory partisi'nden milletvekili seçildi ve Fransız devrimi'nin kararlı bir düşmanı oldu. Pitt'in yönetiminde 1801'e kadar çeşitli hükümet görevlerinde bulundu; Parlamento'da, basında hükümeti savunan etkileyici ve alaycı konuşmaları ve yazılarıyla ün kazandı. Katoliklere özgürlükler tanınması konusunda Pitt'i yalnız bırakmadı ve 1801'de onunla birlikte istifa etti. Pitt'in ardılı Addington'a da eşi görülmemiş, şiddetli eleştiriler yöneltti. 1804 -1806 arasında Pitt hükümetinde devlet bakanlığı yaptı; Portland kabinesinde dışişleri bakanı oldu (1807-1809). Tilsit antlaşması'ndan (1807) hemen sonra aldığı tavırla Danimarka donanmasının denetimini ve Portekiz ile ittifakın korunmasını sağlaması, Fransa'nın kuvvet gösterileri üzerine (1808) İspanya'ya tam destek vermesi, Napoleon karşısında İngiltere'nin durumunu güçlendirdi. Ancak savaş bakanı Castlereagh ile bir türlü anlaşamadı ve bu uyuşmazlık hükümet içinde bir bunalıma yol açtı; Canning istifa etti ve daha sonra, 1810'da Castlereagh ile düello yaptı.

Bu olay, halk arasında kendisine duyulan nefretin büsbütün artmasına neden oldu ve Canning uzun yıllar geri planda kaldı. 1822'de, Castlereagh'ın intiharından sonra, siyasal etkinliklerine yeniden başladı. Lord Liverpool hükümetine girdi ve dışişleri bakanlığıyla Avam kamarası'nda partinin yöneticiliğini üstlendi: aslında, Liverpool'un ölümünden sonra, 1827 nisanı ile ağustosu arasında, başbakan olmayı beklerken gerçek yönetim kendisindeydi. Canning, İngiltere'nin Kutsal İttifak'tan ayrılması için Castlereagh'ın başlattığı siyaseti sürdürdü ve geliştirdi. İç işlerine karışmama ilkesi adına, tarafsızlığı ve hatta etkili arabuluculuğuyla dünyadaki ulusal ve liberal hareketleri destekledi; bu tutumuyla eski Latin Amerika sömürgeleriyle Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasına yardımcı oldu.

National Portrait Gallery

George Canning
T.Lawrence'in bir tablosu
National Portrait Gallery
Londra

CANNİNG (Charles John, 1 —*kontu*) ingiliz siyaset adamı (Londra 1812 - *ay. y.* 1862), George Canning'in oğlu. 1836'da Tory partisi'nden milletvekili seçildi, Peel hükümetine girdi (1841-1846). 1856'da Lord Dalhousie'nin yerine Hindistan valiliğine getirildi; 1857'de sipahilerin ayaklanmasına karşı koydu. Hindistan şirketi'nin son genel müdürü ve doğrudan kral tarafından atanan ilk Hindistan kral naibiydi (1858-1862).

CANNİNG (Stratford) → STRATFORD DE REDCLİFFE.

CANNİZZARİT a. (fr. *cannizzarite*). Miner. Kurşun ve bizmut sülfür; monoklinik sistemde yer alır.

CANNİZZARO (Stanislao), italyan kimyacı (Palermo 1826 - Roma 1910). Sicilya ayaklanmasına katıldığı gerekçesiyle Paris'e sürüldü; sonra Alessandria koleji'nde fizik ve kimya öğretmenliği yaptı (1851); Cenova (1855), Palermo (1861), Roma (1870) üniversitelerinde kimya kürsüsünde çalıştı. Gaz molekülleri ile atomlar arasındaki farkı ortaya koydu ve Avogadro yasasına açıklık kazandırdı: *Avogadro sayısı* kavramını ortaya attı (1858). Dulong ve Petit yasasına uygun olarak, metallerin atom kütlelerinin günümüzde kabul edilen değerlerini belirledi. Aromatik alkolleri buldu.

Cannizzaro tepkimesi. Org. kim. Enolleşmeyen aldehitlerin

$2RCH = O + NaOH \rightarrow RCO_2Na + RCH_2OH$

denklemine göre bazlarla tersdeğişimi; bu tepkimeyi Canizzaro bulmuştur.

CANNOCK, Büyük Britanya'da (Staffordshire) kent, Walsall'ın K.-B.'sında: 56 000 nüf. Madenkömürü ocakları. Metalürji.

CANNON (Walter Bradford), amerikalı fizyolog (Prairie du Chien, Wisconsin, 1871 - Franklin, New Hampshire, 1945). Bir stres sonucu adrenalin boşalmasını (ağrı uyarması, şiddetli heyecan, *kas çabası*, kanama) tanımladı. Buna dayanarak, "beyinkabuğu-arabeyin kuramı" adını verdiği ruhsal-fizyolojik bir kuram ortaya attı. Bu kurama göre, duyulan heyecan beyinkabuğuyla arabeyin arasındaki karşılıklı etkileşimden ileri gelmektedir.

CANNU, Himalayalar'ın Nepal'deki bölümünde doruk, Kangçıncunga'nın B.'sında; 7 710 m. J. Franco'nun (1959) ilk fetih girişiminden sonra L. Terray'ın yönettiği bir sefer sırasında 1962'de doruğa ulaşıldı, sefere katılan bütün üyeler doruğa ulaştı: R. Desmaison, P. Keller, R. Paragot, G. Mickchung, sonra da J. Bouvier, P. Leroux, A. Bertrand, Y. Pollet -Villard, L. Terray, Ravier, Wongdi. Sabit iplerin kullanılması, o güne kadar tırmanılan dorukların en gücü olan bu doruğun fethine olanak verdi.

CANO (Juan Sebastián EL) → ELCANO.

CANO (Melchior), ispanyol dominiken rahibi (Tarancón, Cuenca, 1509 - Toledo 1560). Salamanca Üniversitesi'nde profesörlük yaptı, Karl V'in tanrıbilimcisi olarak Trento konsili'ne katıldı. Ölümünden sonra yayımlanan (1563) *De locis theologicis* adlı yapıtı, çağdaş tanrıbilimin belirlenmesinde kesin rol oynadı.

CANO (Alonso), ispanyol heykelci, ressam ve mimar (Granada 1601 - *ay. y.* 1667). Sunakarkalığı oymaları yapan Miguel Cano'nun oğlu. Montañés'in ve atölyesinde Velázquez ile tanıştığı Pacheco'nun öğrencisiydi. Sevilla'ya yerleşti. 1638'de Olivares kont-dükü için çalışmak üzere Madrid'e gitti ve canónigo'luk yapmak için Granada'ya yerleştiği tarih olan 1652'ye kadar orada kaldı. Fırtınalı bir yaşam sürmüş, hırçın tabiatlı bir insan olan Cano, büyük bir bölümünde dinsel konuları işlediği çok sayıda tablo bıraktı. Sırasıyla, Zurbarán'ı, Velázquez'i venedikli ressamları ve Murillo'yu anımsatan bir üslup kullandı. En büyük özgünlüğü heykelci olarak gösterdi: çokrenkli heykellerinin büyük bir bölümünde bunalımlı ve yapmacıklı bir gizemcilik gözlenir (Granada'

Alonso Cano
Conceptio İmmaculatus (1656)
çokrenkli tahta
Granada katedrali

Pietro **Canonica**'nın 1928'de yaptığı
İstanbul-Taksim Cumhuriyet anıtı

da: *Aziz Bruno* [manastır]; *Soledad* [S.Ana ve S.Paula kiliseleri]; *Aziz Paulus' un başı* [katedral]).

CANO (José Luis), ispanyol şair ve eleştirmen (Algeciras 1912). Kendini şiire adamış yetenekli gençlerin şiir kitaplarından oluşan "Adonais" adlı diziyi başlattı. *İnsula* dergisinin yayın yönetmenliğini yaptı. Andalucía geleneğine bağlı şiirler yazdı; ayrıca şiir antolojileri hazırladı, biyografiler ve edebiyat eleştirileri kaleme aldı.

CANÕAS, Brezilya'da kent, Rio Grande do Sul eyaletinde, Porto Alegre'nin kuzey büyük banliyösünde; 214 115 nüf. Petrol arıtma ve petrokimya sanayisi.

CANOĞULLARI, Buhara'da egemen olmuş türk hanedan (1599-1785). Hanedanın adı, Astrahan hanları (Astarhanlılar) soyundan Can ya da Cani bin Yar Muhammet'ten gelir. Ruslar'ın ilerlemeleri ve baskıları karşısında Can, Astrahan'dan Buhara'ya geldi (1556). Burada, Şeybaniler'den Abdullah II bin İskender'in kızı ile evlendi. Abdullah II'nin ölümünden (1598) az sonra yerine oğlu Baki Muhammet (1599-1605) geçince Canoğulları hanedanı kurulmuş oldu. Baki Muhammet' in ölümü üzerine (1605), yerine 1598'den beri Belh valiliğinde bulunan kardeşi Veli Muhammet (1605-1611) geçti. Onu izleyen İmam Kuli bin Din (1611-1640), sert yönetimi ile ülkede düzeni sağladı. Hanedanın en güçlü hükümdarı Abdülaziz (1645 -1680) oldu. Abdülaziz'in ölümünden sonra Ebülfeyz (1711-1753), Mangıtlar'ın oyuncağı durumuna geldi. 1753'ten sonraysa iktidar gerçekte Mangıtlar'ın eline geçmişti. Son hükümdar Ebülgazi'nin (1757 -1785) hükümdarlığı ise sözde kaldı.

186 yıl süren egemenlikleri sırasında Canoğulları, bir yandan şii İran'a, bir yandan da Kazaklar ve Hive hanları ile savaştı. Buhara, Canoğulları döneminde sünniliğin merkezi durumuna geldi. Edebiyat dili özbekçeden çok farsça idi.

CANONİCA (Pietro), italyan heykelci (Torino 1896-Roma 1962). Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de çalışan yabancı heykelcilerden biri. Torino Accademia Albertina'da Tabacchi ve Gamba'nın öğrencisi oldu. 1925'te Türkiye'ye çağrıldı. Türkiye'de, duygu ve heyecan öğelerinden uzak, akademik anlamda anıtlar gerçekleştirdi. 1927'de Ankara Etnografya müzesi önündeki atlı anıtı, aynı yıl Ankara Zafer alanı'ndaki mareşal üniformalı Atatürk heykelini, 1928'de İstanbul Taksim Cumhuriyet anıtını, 1932'de İzmir'deki atlı anıtı gerçekleştirdi. 1929'da İtalyan akademisi'ne üye, 1950'de de İtalyan parlamentosu'na hayat boyunca senatör seçildi. Roma Güzel sanatlar akademisi müdürlüğü ve heykel profesörlüğü yaptı. İstanbul, Ankara ve İzmir'den başka Leningrad, Bağdat, Buenos Aires ve Roma gibi dünyanın pek çok kentinde anıtlar yaptı.

CANOPUS, Karina* takımyıldızının α yıldızına verilen ad. Kadri - 0,9. Tayf tipi F0. Canopus Sirius*'tan sonra gökyüzünün en parlak yıldızıdır. Uzaklığı yaklaşık olarak 190 ıy ve gerçek ışınım gücü Güneş' inkinin 2 000 katıdır.

CANOSA Dİ PUGLİA, İtalya'da, Puglia, Bari'nin K.—D.'sunda, Ofanto ırmağı kıyısında; 34 000 nüf. Tarım pazarı. XI. yy.'dan kalma, kubbelerle örtülü katedral. Roberto Guiscardo'nun oğlu Bohémond' un mezarı (XII. yy.), küçük arkeoloji müzesi. —Burası, efsaneye göre Diomedes' in kurduğu eskiçağ kenti *Canuşium*'dur. Kentin bir bölümü 1689 depreminde yıkılmıştır.

CANOSSA, İtalya'da (Emilia) köy, Reggio nell'Emiglia'nın G.-B.'sında. Germen imparatoru Heinrich IV, kendisini 1077'de aforoz etmiş olan papa Gregorius VII'den bağışlanmasını burada dilemişti. (→ İNVESTİTÜR *kavgası*.) Aslında Heinrich IV' ün pişmanlığı sahte bir pişmanlık, kendini küçük düşürmesi de siyasal bir manevraydı.

CANOVA (Antonio), italyan heykelci (Possagno, Treviso ili, 1757 - Venedik 1822), heykel sanatında yeniklasikçiliğin en önemli temsilcisi. Venedik'te öğrenim gördü. 1799'da Roma'ya, sonra da Napoli ve Pompei'ye giderek antikçağ sanatıyla tanıştı. 1781'den başlayarak, Roma' da önemli yapıtlar gerçekleştirdi: Santi Apostoli kilisesi'nde papa Clemens XIV' ün, Vatikan'daki San Pietro bazilikası'nda da papa Clemens XIII'ün anıtları; mermer kopyası günümüzde Louvre müzesi'nde sergilenen ünlü *Eros ve Psykhe* heykel grubu. Fransız istilası yüzünden Viyana' ya sığınmak zorunda kaldı, Avusturya arşidüşesi Maria-Christina'nın mozolesini, 1802'de Napoléon tarafından Paris'e davet edilince de, imparatorun bir büstünü ve dev bir heykelini yaptı: romalı çıplak bir kahraman olarak betimlenen imparator, elinde, Zafer tanrıçası bulunan bir yerküre tutuyordu (heykelin tunç kopyası Milano'da Brera pinakotekinde, mermer kopyası da Londra'da Wellington müzesi'ndedir); Pauline Bonaparte'ı da, uzanmış bir antikçağ Venüs'ü olarak betimledi (Borghese galerisi, Roma). Fransızlar'ın italyan sanat yapıtlarını yağmalamalarına karşı çıktı. İmparatorluğun düşüşünden sonra Londra'ya giderek, lord Elgin tarafından getirtilen mermerden antikçağ yunan heykellerini inceledi. Bunların etkileri, *Theseus ile Kentauros*'ta (1805-1819) [Kunsthistorisches Museum, Viyana] ve son Stuartlar'ın stelinde [San Pietro bazilikası, Vatikan] görülür. Bu büyük sanatçının alçıdan ve kilden yapılmış donuk modelleriyle karşıtlık yaratan güçlü taslakları, Possagno' daki bir müzede sergilenmektedir.

CANOVA (Mahir), türk tiyatro sanatçısı ve yönetmen (Kavala 1914). Ankara Devlet konservatuvarı'nın ilk mezunlarındandır (1941). Tatbikat sahnesi'nde, Devlet tiyatrosu'nda oyunculuk, Konservatuvar'da ve Hasanoğlan köy enstitüsü'nde öğretmenlik yaptı. 1950'de sanat sorumlusu olduğu Ankara Radyosu için birçok program hazırladı, mikrofona uyguladı. 1945'ten 1978'e kadar Devlet tiyatrosu' nun yanı sıra bazı özel tiyatrolarda reji çalışmalarını sürdürdü. *İstanbul efendisi* oyunuyla Ankara sanatsevenler derneği'nce yılın en iyi rejisörü seçildi (1966). 1978'de Devlet tiyatrosu'ndan emekliye ayrıldı. 1981-1983 arası Danışma meclisi üyeliğinde bulundu. Görevinin sona ermesi üzerine yeniden Devlet tiyatrosu'na döndü. Rejisini yaptığı oyunlardan bazıları şunlardır: *Windsor'un şen kadınları, Lysistrata, Düşüş, Ayyar Hamza, Bir sabah gülerek uyan, Vatan diye diye.*

CÁNOVAS DEL CASTİLLO (Antonio), ispanyol siyaset adamı (Málaga 1828 -Santa Águeda, Guipúzcoa, 1897). Yazar, tarihçi, avukat, liberal muhafazakâr partinin kurucusu; birçok kez bakanlık yaptı, Narváez tarafından iktidardan uzaklaştırıldı; 1868 devrimi'nden bir süre önce sürgüne gönderildi. Restorasyon'un (1875) ve 1931'e kadar yürürlükte kalan 1876 Anayasası'nın baş sorumlusu olarak, üçüncü Carlista savaşı'nın bir an önce sona sona ermesi için var gücüyle çalıştı. Altı kez başbakan oldu; anarşist hareketleri zor kullanarak bastırdı, ancak Küba ve Filipinler'deki ayaklanmaları durduramadı. Bir anarşist tarafından öldürüldü.

CANPARA a. *Yörs.* Tarım mak. Pulluğu tekerlek düzenine bağlayan halka.

CANPOLAT (Mustafa), türk dilbilimci (Hekimhan, Malatya, 1936). İstanbul Üniversitesi türk dili ve edebiyatı bölümü'nü Türk dil kurumu'nun bursuyla bitirdi (1960). Türk dil kurumu'nda uzman olarak çalıştı (1960-1962). Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi türk dili ve edebiyatı bölümü'nde türk dili asistanı oldu (1962). *Behcet ül-hadaik* üzerine hazırladığı tezle doktorasını verdi (1965); Nevayi'nin *Lisan üt-tayr*'ını konu edinen teziyle doçent oldu (1973). 1983'te profesörlüğe yükseldi. 1984'te fakültesinin eski türk dili anabilim dalı başkanlığına getirildi. Yapıtları: *Tıpkıbasımlarıyla türk dili ve edebiyatı örnekleri* (Dr. Kayahan Erimer ile birlikte, 1981), *Mecmuat ün-nezair* (Ömer bin Mezit'in yapıtının bilimsel yayımı) [1982].

CANSEVER (Hasan Ferit), türk siyaset adamı ve hekim (İstanbul 1891 - *ay. y.* 1971). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdi (1914). Kızılay derneğinin Haydarpaşa'da kurduğu Darüleytamlar merkez hastanesi'nde iç hastalıkları uzmanı ve başhekim oldu (1917). Kurucu üyelerden biri olarak Türk ocakları genel sekreterliğine seçildi. Irkçılık-turancılık davasının sanıklarından biri olarak tutuklandı, yargılandı (1944). Salıverildikten sonra Zeki Velidi Togan ile birlikte türkçülük akımını savunan Türk yurdu dergisini çıkardı. Başlıca yapıtları: *Sarı tehlike* (1924), *Tevrat'a nazaran yakın şark'ta yamyamlık* (1926).

CANSEVER (Turgut), türk mimar (Antalya 1921). İstanbul Güzel sanatlar akademisi'ni bitirdi (1946). Aynı akademide öğretim üyeliği yaptı (1950-1951). İstanbul ve Ankara belediyeleriyle İmar ve iskân bakanlığı'nda danışman olarak görev aldı. Avrupa konseyi türk delegasyonu (1974-1977) ve Ağa Han mimarlık ödülü büyük jürisi üyeliklerinde bulundu. Çeşitli ulusal mimarlık yarışmalarında birincilik ödülleri kazandı (Büyükada Anadolu kulübü, İstanbul Beyazıt meydanı düzenlemesi, Diyarbakır koleji). Ankara Türk tarih kurumu binası ve Ahmet Ertegün evi yenilemesi ile 1980, Demir konutları ile 1992 Ağa Han mimarlık ödüllerini aldı. Yapılarında geleneksel öğelerle çağdaş mimarlık anlayışını bütünleştirmeye özen gösterdi. *Modern mimarinin temel meseleleri* (1960) yayımlanan kitaplarındandır.

CANSEVER (Edip), türk şair (İstanbul 1928 - *ay. y.* 1986). İstanbul Erkek lisesi' ni bitirdi (1946). Yüksek ticaret okulu'nda bir süre okuduktan sonra Kapalıçarşı'da kuyumculuk ve antika eşya ticareti ile uğraştı (1950-1975). Gençlik dönemi şiirlerini *İkindi üstü* (1947) adlı kitapta topladı. Art arda yayımladığı *Dirlik düzenlik* (1954), *Yerçekimli karanfil* (1957, Yeditepe şiir ödülü), *Umutsuzlar parkı* (1958), *Petrol* (1959), *Nerde Antigone* (1961) yapıtları ile *İkinci* yeni* akımının öncü şairlerinden biri oldu. Yaşam, ölüm, yalnızlık alışılmış insan ilişkilerine uyum sağlayamayan bireyin arayışları, nesneler ve olaylar ile duygu ve düşünceler arasındaki karşıtlıklar, şiirlerinin ortak temalarıdır. *Kirli ağustos* (1970), *Sonrası kalır* (1974), *Ben Ruhi bey nasılım* (1976, Türk dil kurumu şiir ödülü), *Sevda*

ile sevgi (1977), *Şairin seyir defteri* (1980), *Yeniden* (toplu şiirler, 1981 Sedat Simavi ödülü), *Bezik oynayan kadınlar* (1982), *İlkyaz şikâyetçileri* (1985), *Oteller kenti* (1986) gibi kitaplarında tedirgin, umutsuz insanın duygu ve düşüncelerini, göze çarpmayan ayrıntıları öne çıkararak, çok yönlü çağrışımlar taşıyan imgeler üretti. "Genellikle bireysel ve toplumsal dramı yazdım" diyen şairin yapıtlarında, yine kendi söyleyişiyle, "umutla-umutsuzluk, mutlulukla-mutsuzluk, gelecekle-şimdi yan yana"dır.

CANSIZ sıf. **1.** Doğası gereği yaşama belirtisi taşımayan varlık için kullanılır: *Cansız varlıklar.* **—2.** Yaşamını yitirmiş ya da hareketsizliğiyle ölü gibi görünen canlı varlık için kullanılır: *Savaş alanı binlerce cansız gövdeyle doluydu.* **—3.** Güçlü bir yaşam belirtisi göstermeyen şey için kullanılır; ölgün: *Bu çiçekler ne kadar cansız, topraklarını değiştirmek gerek.* **—4.** Canlılıktan, coşkudan, hareketten yoksun şey için kullanılır; durgun, sönük: *Cansız bir toplantı. Bu yıl tütün piyasası çok cansız.* **—5.** Etkileyicilikten uzak, ilgi uyandırmayan anlatım için kullanılır: *Cansız bir anlatımı var.*

◆ a. Yaşamayan, canlı olmayan varlık. —Dilbil. *Cansız adları,* nesneleri belirten adlar. (Karşt. CANLI ADLARI.)

◆ be. **1.** Ölü, hareketsiz olarak: *Ağacın dibinde cansız yatıyor. Cansız yere düştü.* **—2.** Hareketsiz, durgun biçimde: *Toplantı çok cansız geçiyor.* **—3.** *Cansız düşmek,* hastalık, yorgunluk gibi nedenler yüzünden gücü kuvveti kalmamak; bitkinleşmek.

CANSIZLAŞMAK gçz. f. Cansız duruma gelmek.

◆ **cansızlaştırmak** ettirg. f. Cansız duruma getirmek.

CANSIZLAŞTIRMAK → CANSIZLAŞMAK.

CANSIZLIK a. **1.** Cansız olma durumu. **—2.** Durgunluk, hareketsizlik.

CANSİGLİO *(Altopiano del),* İtalya'da karst yüzeyşekilli yüksek plato, Veneto Önalpleri'nde, yaklaşık 1 000 m yükseltide, Vittorio Veneto'nun K.'inde. Turizm.

CANSİPERANE be. (fars. *can, siper* ve *-āne*'den *cansiperane*). *Esk.* Canını siper ederek, canını verircesine, büyük bir özveriyle.

CANSO boğazı, Kanada'da boğaz, Nova Scotia'nın kara kesimini Cape-Breton adasından ayırır. Kıyılarında, bir sanayi ve liman tesisleri bölgesi (petrol terminali ve petrol arıtma, termik santral, kereste sanayisi) uzanır.

CANTABİLE be. ("kulağı okşayan" anlamında ital. sözc.). Müz. Bir çalgı ezgisinin, şarkı söyler gibi çalınmasını öneren seslendirme terimi.

CANTABRİCA dağları, İspanya'da dağ sırası, Castilla la Vieja havzasını kuzey kıyısından ayırır. D. kesiminde, Burgos ile Bilbao arasında, yükselti oldukça azdır. Reinosa yüksekliğinde Ebro'nun kaynağına doğru hercynia temeli ortaya çıkarsa da, mermersi kireçtaşları, buzul yaklaklarıyla yarılan en yüksek kütleyi (Picos de Europa, 2 648 m) oluşturur. B.'ya doğru, Apalaş tipinde doruklar Oviedo'nun G.'inde birbirlerini izler. Kıyıya doğru alçalma, özellikle Santander dolaylarında iyice belirgin sahanlıklarla (rasalar) gerçekleşir. Senklinallerde, Asturias havzasının madenkömürü tabakalarına rastlanır. Bol yağış alan Cantabrica dağları, oldukça sık ormanlarla örtülüdür.

CANTABROLAR, lat. **Cantabri,** İber yarımadasında, Asturias'ın D.'sunda yer alan Cantabrica dağlarında yaşamış eski bir halk. Cantabrolar, üç yüzyıl boyunca Romalılar ile savaştılar. Augustus, karışıklıklara son vermek amacıyla iki yıl (İ.Ö. 27-25) İspanya'da kaldı; ancak, ayrılışından hemen sonra Cantabrolar ayaklandılar. Agrippa, kanlı bir bastırma hareketiyle nüfusun bir bölümünü ovalara yerleşmeye zorlayarak Cantabrolar'a boyun eğdirdi (İ.Ö. 19). Bununla birlikte, birçok Cantabro grubu dağlara sığınarak yaşamlarını bağımsızca sürdürdüler.

CANTAL, Fransa'da (Auvergne bölgesi) *departement;* 5 726 km²; 158 723 nüf. (1992). Yönetim merkezi *Aurillac.*

CANTAL kütlesi ya da **dağları,** Auvergne'de, Cantal *département*'ının büyük bölümünü kaplayan geniş yanardağ kütlesi.

CANTARİNİ (Simone), italyan ressam (Pesaro 1612 - Bologna 1648). Bologna okuluna bağlı klasik bir sanatçıdır. Gerçeğe hesaplı yaklaşımı ve ayrı bir biçim vermesiyle ilgi çeker (*Mısır'a kaçış sırasında iki dinlenme,* Louvre müzesi).

CANTATA → KANTAT.

CANTE DE' GABRİELLİ → GABRİELLİ.

CANTE JONDO a. ("derin şarkı" anlamında isp. sözcükler). Gitar eşliğinde söylenen, acıların ve kaderciliğin dile getirildiği Andalucia halk şarkılarına verilen ad. (Ses alanı bir oktavı bile bulmayan bu şarkılar, doğaçtan süslemelerle olduğu kadar, arap ve yahudi müziğine özgü ses dalgalanmalarıyla da zenginleştirilir. XIX. yy.'ın ikinci yarısında çingene şarkılarıyla cante jondo'nun karışımından flamenko doğmuştur.) [→ FLAMENKO.]

CANTEKİN (Mustafa), **Hacı Mustafa** da denir, türk siyaset adamı ve hekim (Çorum 1878 - Ankara 1955). İstanbul'da tıp öğrenimi görürken, Abdülhamit II'ye karşı olan tutumu nedeniyle Şam'a sürgüne gönderildi (1905). Orada geçimini sağlamak için bir kitapçı dükkânı açtı. Şam'da görevle bulunan ve dükkânındaki kitaplarla ilgilenen Mustafa Kemal (Atatürk) ile tanıştı. Mustafa Kemal, Kırşehirli yüzbaşı Müfit (Özdeş) ve Dr. Mahmut beyler ile gizli Vatan ve Hürriyet cemiyeti'ni kurdu (1906). İkinci meşrutiyet'ten sonra İstanbul'a dönerek tıp öğrenimini tamamladı. Afyon Asker hastanesi'nde başhekimlik yaparken ilk TBMM'ye Kırşehir milletvekili seçildi ve aralıksız otuz yıl bu ilin milletvekili olarak kaldı (1920-1950).

CANTELLİ (Guido), italyan orkestra yöneticisi (Novara 1920 - Orly 1956). 1945'te ülkesinde parlak bir ün kazandı. 1946'da Toscanini ile tanışması, İngiltere'de de tanınmasını sağladı. Daha sonra ünü tüm dünyaya yayıldı (1948). Dünyanın en büyük orkestralarını yönetti. Bir uçak kazasında öldü.

CANTEMİR → KANTEMİROĞULLARI.

CANTERBURY, Büyük Britanya'da kent, Kent'in doğusunda, Stour ırmağı kıyısında; 32 600 nüf. Üniversite. Ünlü katedral. St. Augustine manastırı'nın yıkıntıları ve İngiltere'nin en eski kilisesi St. Martin'in kalıntıları. Başka birçok kilise, dinsel ziyaret yerlerine gidenler için yurtlar. Ortaçağ'dan kalma surlar ve evler. XI.-XIII. yy. arasında etkinlik göstermiş minyatür okulu.

—Tar. *Durovernum* adıyla bir Roma kolonisi, sonra Kent krallarının başkenti olan Canterbury, önemini dinsel yönüne borçludur. 597'de aziz Augustine ve arkadaşları önce Güney Anglosaksonları arasında hıristiyanlığı yaydılar; sonra bir benedikten manastırı kurdular. Kenti piskoposluğa dönüştüren aziz Augustine ilk piskopos oldu. Canterbury çok geçmeden metropolitliğe yükseldi. Aziz Thomas Becket'in buradaki mezarı, Ortaçağ boyunca önemli bir dinsel ziyaret yeri oldu. Anglikan kilisesi ast-üst düzeninde, Canterbury başpiskoposları, İngiltere'nin en yüksek din görevlisi sayılırlar. —Canterbury Ortaçağ'da, Winchester ve Bury Saint-Edmunds'un yanı sıra başlıca tezhip merkezlerinden biriydi (XI. yy.); XIII. yy. başında da burada dua kitapları ve kutsal kitaplar (*Manerius'un kitabı, Lothian Bibles,* vb.) tezhip edildi.

Canterbury katedrali, İngiltere'de primatlık kilisesi. Piskopos aziz Augustine'in VII. yy.'da yaptırdığı ilk katedralin kalıntıları üstünde, başpiskopos Lanfranc (1070-1089) XI. yy. sonunda, Normandiya kuşatmasının hemen ardından, roman üslubunda büyük bir katedral yaptırdı. Yapının geniş kriptası günümüze değin gelmiştir. 1170'te başpiskopos Thomas Becket çaprazsahnın kuzey kolunda öldürüldü. Beş yıl sonra, yapının doğu bölümü,

Bk. Resim sayfa 2174

Guillaume de Sens ve İngiliz William adlı mimarlarca tümüyle elden geçirildi. İngiliz William "Aziz Thomas Becket'in tacı" diye anılan eksen capellasını inşa etti. Çağdaş vitrayların en güzel örnekleriyle bezenen bu XII. yy. sonu yapısı, dikey gotik üslubundan büyük ölçüde etkilendi. Roman üslubundaki sahın, XIV. yy.'a değin varlığını sürdürdü, daha sonra yerini bugünkü sahna bıraktı. Bu sahnı, mimar Henry Yevele, dikey gotik üslupta inşa etti. Manastır ve piskoposluk kuruluna ait birçok yapı ve ortaçağ surlarının bir bölümü katedrali çevreler.

CANTERBURY, Yeni Zelanda'da (Güney adası) il; 43 371 km²; 437 400 nüf. (1990). Yönetim merkezi *Christchurch.*

CANTERBURY (Gervase of) → GERVASE OF CANTERBURY.

Canterbury Tales *(The)* [Canterbury öyküleri], G. Chaucer'ın, düzyazı ve dizelerden oluşan öykü kitabı (1390'a doğr. yazıldı ve 1478'e doğr. basıldı). Giriş bölümünde aziz Thomas'ın mezarını ziyaret etmek amacıyla yola çıkan 31 hacıdan her birinin sırayla anlattığı öykülerle ortaçağ toplumunun süslü bir panoraması çizilir: bu gerçekçi ya da eğlendirici masallar, saray efsaneleri, bürlesk hayvan öyküleri, sofuluğun, uzlaştırıcı bir ahlakçılığın ve yaşama sevincinin hoş bir karışımıdır. Yapıtın tümü, roman türünün "epik" (kolektif) boyutunun habercisidir: dünyanın tamamı yapıta yansımalıdır: mitler de ancak somutlaşarak yapıtta yer almalıdır. Evreni yansıtma amacındaki yapıtların en iddialısı ve en hoşgörülüsü sayılan bu yapıt, Pasolini tarafından sinemaya uyarlanmıştır (1972).

CANTH (Minna, kızlık adı Ulrika Vilhelmina JOHNSSON), finlandiyalı kadın edebiyatçı (Tampere 1844 - Kuopio 1897). Yedi çocuğuyla dul kaldı, bir ticarethaneyi yönetti. Taine, Zola ve İbsen'in etkisinde Finlandiya'da toplumsal gerçekçiliğin öncü-

Scala

Antonio **Canova**
Hebe, gençlik tanrıçası
mermer ve altın yaldızlı tunç
Forli pinakotek'i

Edip **Cansever**

J.D.Sudres-Scope

Cantal kütlesinin doruklarından biri
Mary tepesi

Canterbury katedrali
XI.- XV. yy.

Deutsches Museum

Georg **Cantor**

sü oldu. Hikâyelerinde (*Hanna*, 1866) ve özellikle dramlarında (*Työmiehen Vaimo*, 1885; *Sylvi*, 1893; *Anna-Liisa*, 1895) kadın haklarının savunuculuğunu yaptı.

CANTHARİS a. Çiçeklerde yaşayan etçil böcekleri içeren cins. (*Cantharis* cinsi *Malacoderma* öbeğinden, kınkanatlılardandır *Cantharididae* ya da *Telephoridae* familyasına girer.)

CANTHO, Vietnam'ın güneyinde kent, Hau Giang ilinin yönetim merkezi, Bassac ırmağının sağ kıyısında; 208 326 nüf. (1989). Çimento fabrikası.

CANTİACİ. Esk. coğ. Bugünkü Kent'te yaşamış olan ve Kent'e adını veren halk.

CANTİCUM a. ("şan, şarkı" anlamlarında lat. sözc.). **1.** Roma tiyatrosu'nda, oyuncunun flüt eşliğinde inşat ettiği bölüm (*diverbium* [diyalog] bölümünün karşıtıdır). **—2.** Roma tiyatrosu'nda oyuncu mimiği yaparken, flütün eşlik ettiği şarkı.

CANTİGA a. ("türkü" anlamında isp. sözc.). XVII. yy.'da İber yarımadasına özgü türküleri belirten ad.

CANTİLEVER sıf. (ing. *cantilever, cant*, kenar, ve *lever*, kaldıraç'tan). Havc. Hiçbir direk ya da payanda kullanılmadan gövdeye bağlanan kanat için kullanılır.

CANTİLLON (Richard), irlanda kökenli fransız bankacı, iktisatçı ve nüfusbilimci (1680-1734'te Londra'da öldürüldü). Paris'e yerleşti. Law'ın deneyiminden yararlananların başında gelir. Ona göre, üretimin temel etkenleri —toprak ve emek— malların gerçek değerini belirler. 1755'te yayımlanan *Essai sur la nature du commerce en général* (Genel olarak ticaretin doğası üzerine deneme) adlı bir kitabı vardır. Fizyokratlara ve Adam Smith'e esin kaynağı oldu.

CANTİUM. Esk. coğ. Sezar'ın Britanya adasının G.-D. bölümüne (bugün Kent yönetim bölgesi) verdiği ad. —*Cantium* burnunun bugünkü adı *North Foreland burnu*'dur.

Canto general *(genel şarkı)*, Pablo Neruda'nın 1950'de yayımlanmış şiir kitabı. Şair yapıtında Amerika kıtasını, yeraltı zenginliklerini, florasını, faunasını ve tarihini süslü bir dille anlatır. Bu, aynı zamanda, tüm baskılara karşı bir başkaldırma ve sömürülenlerden yana bir tanıklıktır.

CANTON, ABD'de (Ohio) kent, Cleveland'ın G.'inde; 94 600 nüf. Metalürji merkezi.

Silberstein-Rapho

CANTON, Phoenix takımadasında (Polinezya) mercan adası, Büyük Britanya ve ABD tarafından ortaklaşa yönetilir. Eskiden Kuzey Amerika'yı Avustralya'ya bağlayan hava yollarının önemli bir durağıydı. XIX. yy.'da adadaki guano, Büyük Britanya ile ABD arasında birçok anlaşmazlığa yol açtı.

CANTON (John), ingiliz fizikçi (Stroud, Gloucestershire, 1718 - Londra 1772). Franklin'in atmosfer elektriği üzerine deneylerini İngiltere'de ilk kez Canton yineledi. 1754'te, etkiyle elektriklenmeyi buldu ve topları mürver özünden yapılmış ilk elektroskopu yaptı. Kutup ışıkları süresince Yer manyetikliğinin değişimlerini inceledi (1759); sıvıların sıkıştırılabilirliğini gösterdi (1762) ve kalsiyum sülfürün fosforışıllığını buldu.

CANTONİ (Alberto), italyan yazar (Pomponesco, Mantova, 1841 - Mantova 1904). Esinini doğduğu ilden alan güldürücü romanlar (*Foglie al vento*, 1875; *L'Illustrissimo*, 1906) yazdı.

CANTOR (Moritz), alman matematik tarihçisi (Mannheim 1829 - Heidelberg 1920). Gauss, Dirichlet ve Steiner'in öğrencisi. Heidelberg'de, matematik tarihi profesörlüğü yaptı (1860). *Vorlesungen über Geschichte der Mathematik* (başlangıcından 1758'e kadar) [Matematik tarihi dersleri] kitabının yazarıdır.

CANTOR (Georg), alman matematikçi (Sen-Petersburg 1845 - Halle 1918), kümeler kuramının kurucusu. Kummer, Weierstrass ve Kronecker'in öğrencisi. Öğrenimini Zürich ve Berlin'de tamamladıktan sonra Halle Üniversitesi'nde profesör oldu (1879). Weierstrass'ın etkisi, gerçek sayıların oransal sayılarla tamlanarak elde edilen Cantor kuruluşunda görülür (1872). Oransal sayıları saymanın (yani bu sayılarla doğal sayılar arasında birebir örten bir uygulama kurmanın) olanaklı olduğunu bildiğinden, gerçek sayıların sayılıp sayılamayacağı sorusu üstünde çalıştı ve olumsuz sonuca vardı (1873). Daha sonra boyut problemiyle uğraştı ve (3 yıl boyunca) bir kare ile bir doğru parçası arasında birebir örten bir uygulama kurmanın olanaksızlığını kanıtlamaya çalıştı; ancak böyle bir uygulamanın bulunduğu sonucuna ulaştı. Bir kümenin (iki küme arasında birebir örten bir uygulama varsa, bunlar eşkuvvetlidir) ve sonsuz kümenin (öz parçalarından biriyle eşkuvvetli küme) kuvvetini tanımlarken birebir eşleme kavramını temel aldı. Sonsuz kümeleri sınıflandırmaya çalıştı ve yalnızca iki sınıf bulunduğu sonucuna vardı: sayılabilir kümeler sınıfı (pozitif tamsayılar kümesiyle eşkuvvetli) ve pozitif gerçek sayılarla eşkuvvetli kümeler sınıfı (süreklinin varsayımı). Cantor sürekliden sayılabilire geçişi elde etmeye çalışırken, topolojik kavramlara bağlı küme kavramlarını buldu ve doğrunun topolojisini inceledi. Kümeler kuramını, sayılar kuramının bir genişlemesi biçiminde kabul ederek, sonluötesi kardinal* sayılar ile sıra sayılarını ortaya koydu ve bunlardan bir aritmetik kurdu. Ne var ki, kuramına karşı çıkılması ve süreklinin varsayımını belirleme (kümeler kuramı çerçevesinde kanıtlanması olanaksız) çabalarının boşa çıkması, Cantor'un sinirlerini yıprattı ve 1884'e doğru bir akıl hastalığının ilk belirtileri görüldü; bu hastalık zaman zaman kendini gösterdi. Cantor bir psikiatri kliniğinde öldü. Cantor'un çalışmaları Dedekind ile yaptığı yazışmalardan izlenebilir. *Grundlagen einer allgemeinen Mannigfaltigkeitslehre* (1833) ve *Beiträge zur Begründung der transfiniten Mengenlehre* (1895-1897) adlı yapıtları önemlidir.

Cantor çatışkısı, 1899'da Cantor'un bulduğu, bütün kümelerin kümesine ilişkin çatışkı. Bu küme U olsun; U nun bütün altkümelerinin $\mathcal{P}$ (U) kümesinin kardinali U nunkinden büyüktür (→ CANTOR teoremi) bu da U nun tanımıyla çelişir. Yani bütün kümelerin öbeği bir küme değildir.

Cantor teoremi. Küm kur. Her M kümesi için, M ile $\mathcal{P}$(M) kümesinin eşkuvvetli olmadığını ortaya koyan teorem. Aksi halde, card M < card $\mathcal{P}$(M) elde edilir. Bu teoremin kısa tanıtlaması, köşegen akılyürütmenin çok açık bir örneğidir: M den $\mathcal{P}$(M) üzerine bir φ birebir örten uygulamasını göz önüne alalım; N de, M nin, φ ile görüntülerine ait olmayan x elemanlarının kümesi olsun (φ nin tanımından, $\varphi(x)$ in, M nin her x i için, M nin bir altkümesi olduğunu anımsatalım). Birebir örten olan φ, özel olarak örtendir; öyleyse M nin, $\varphi(u)$=N yi doğrulayan bir u elemanı vardır. u, N ye ait midir? Yanıt ne olursa olsun, bundan bir çelişki doğar; o halde M ile $\mathcal{P}$(M) arasında bir birebir örten uygulama bulunması varsayımı bir kenara bırakılmalıdır. Tanıtlanması gereken de buydu.

Cantor teoremi. Topol. Aşağıdaki şekilde belirtilen teorem: bir tam metrik uzayda, sonlu arakesiti olma özelliği taşıyan (her sonlu $F \subset I$ $\bigcap_{i \in I} A_i \neq \emptyset$ kümesi için) ve $\inf_{i \in I} \{\delta(A_i)\} = 0$ olan (burada $\delta(A_i)$, A_i nin çapıdır) her kapalı $(A_i)_{i \in I}$ ailesinin, bir x_0 elemanına indirgenmiş bir arakesiti vardır, yani $\bigcap_{i \in I} A_i = \{x_0\}$ dır.

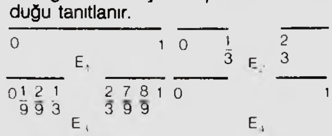
Bilinen uzaklık için $\mathbb{R}$ tam olduğundan, içiçe doğru parçaları teoremi, bu teoremin özel bir halidir.

Cantor üçlü kümesi. Topol. $x_n \in \{0,1\}$ olmak üzere, elemanları $\sum_{n=1}^{\infty} \frac{2x_n}{3^n}$ biçiminde yazılabilen [0, 1] doğru parçasının E altkümesi. Bu sayılar üçlü sayılamada 1 rakamı kullanılmadan yazılır.

$$E_1 = [0, 1], \quad E_2 = \left[0, \frac{1}{3}\right] \cup \left[\frac{2}{3}, 1\right],$$

$$E_3 = \left[0, \frac{1}{9}\right] \cup \left[\frac{2}{9}, \frac{1}{3}\right] \cup \left[\frac{2}{3}, \frac{7}{9}\right] \cup \left[\frac{8}{9}, 1\right],$$

kümeleri göz önüne alınırsa $E = \bigcap_{n=1}^{\infty} E_n$ dir. E nin, *süreklinin kuvveti*'nde olmasına rağmen *sıfır ölçülü* kapalı bir küme olduğu tanıtlanır.

Cantor-Bernstein teoremi, kümeler kuramında, kardinaller öbeği üzerinde tanımlı ≤ bağıntısının tersbakışımlı olduğunu ifade eden temel teorem: $\mathfrak{M} \leq \mathfrak{N}$ ve $\mathfrak{N} \leq \mathfrak{M}$ ise $\mathfrak{M} = \mathfrak{N}$ olur (yani, M'den N içine ve N den M içine bir birebir uygulama varsa, bunlar arasında birebir örten bir uygulama vardır). Bu teoremin, oldukça zor olan tanıtlamasını ilk kez Bernstein yaptı ve Borel 1898 de yayımladı. (SCHRÖDER-BERNSTEİN TEOREMİ de denir.)

Cantor-Dedekind belitl, bir D doğrusu üzerinde bir yanda $A_1, A_2, \ldots, A_n$ öbür yanda $B_1, B_2, \ldots, B_n$ noktaları alındığında birincilerin apsisi azalmayan bir a_n oransal sayılar dizisi, ikincilerin apsisi artmayan bir b_n dizisi oluşturduğunda ve $b_n - a_n$ farkı pozitif kalarak sıfıra yaklaştığında, içiçe A_nB_n doğru parçalarının bir M ortak noktasının bulunacağını ifade eden önerme; bu ortak noktanın tek olduğu tanıtlanabilir. M noktasına duruma göre oransal ya da orandışı bir sayı karşılık gelir. Bu özellik D doğrusunun noktalarıyla gerçek sayılar arasında bir birebir örten uygulama oluşturur. (Bu belite SÜREKLİLİK BELİTİ ya da İÇİÇE DOĞRU PARÇALARI BELİTİ de denir.)

CANTORİA a. (ital. sözc.). İtalyan kiliselerinde koronun yer aldığı tribün.
—ANSİKL. Cantoria, ilk roma bazilikalarında (Santa Sabina [VI. yy.], San Clemente [IX. yy.]) *schola cantorum*'un bulunduğu yeri almıştır. En ünlü cantorialar Floransa katedrali için yapılanlardır: Luca Della

num mezamirini söylerken betimlemiştir (1431-1438); Donatello ise, altın mozaik fon üzerine antik motiflerden esinlenmiş gülen *putto*'lar serpiştirmiştir (1433-1438). 1485'e doğru F. di Giorgio Martini tarafından Madonna del Calcinaio kilisesi'nde (Cortona) yapılan cantoria da, absidanın arka duvarı boyunca uzanan küçük loca biçimindedir ve yapının genel mimarisiyle bütünleşmiştir. XVII. ve XVIII. yy.'larda dinsel müziğin yeniden canlanmasıyla, genelde kilisenin giriş duvarına sırtını dayayan cantoria büyük bir önem kazandı ve daha görkemli bir biçimde süslendi.

Cantos, Ezra Pound'un şiir kitabı. Tamamı 798 sayfayı bulan bu yapıtın yazımı ve yayımı 1917'den 1969'a dek sürdü. Çağları yargılayan ve bütünleştiren şairin bu destanı, tarihsel göndermelerden (Doğu'dan Batı'ya, Ortaçağ'dan Amerika'ya) ve çeşitli yazılardan (yunancadan çin ideogramlarına) oluşan, kimi zaman açık, kimi zaman kapalı bir ilişki ağı biçiminde gelişir.

CANTU, İtalya'da kent, Lombardia'da, Como'nun G.-D.'sunda, Brianza'nın merkezi; 36 774 nüf. Mobilya yapımı.

CANTU (Cesare), italyan tarihçi ve siyaset adamı (Brivio, Como ili, 1804 - Milano 1895). "Genç İtalya" hareketi sırasında koğuşturmaya uğradı, hapisteyken yurtsever bir roman yazdı: *Margherita Pusterla* (1838). 1848'de Milano'daki geçici hükümet üyelerine katıldı, ama Piemonte ordusu geri çekilince kaçmak zorunda kaldı. 1859'da Lombardia'nın kurtarılmasından sonra, italyan parlamentosuna milletvekili seçildi. Yapıtları arasında en önemlisi *Storia universale*'dir (Dünya tarihi [35 cilt]; 1838-1846).

CANTUA a. Peru ve Bolivya'da yetişen ve borumsu büyük çiçeklerinin güzelliği nedeniyle süs bitkisi olarak bahçelerde yetiştirilen ağaç ya da ağaççık. (Polemoniaceae familyası.)

CANTUS a. ("şarkı" anlamında lat. sözc.). *Cantus,* daha sonra cantus *firmus* ve *tenor* (Ortaçağ *discantus*'unda ya da *conductum*'unda), ana melodinin yer aldığı parti; eklenmiş kontrapunto'nun yer aldığı *discantus*'un karşıtıdır. || *Cantus planus,* XIII. yy.'dan başlayarak dinsel törenlerde okunan metinlerin tek bir müzikçi tarafından ezgiyle okunmasını belirten ve genel olarak gregorius ilahisinin eşanlamlısı kabul edilen terim. (İlk kez Eusebius Hieronymus tarafından kullanıldı.) || *Müzikli cantus planus* (fr. *plain-chant musical*), Fransa'da XVIII. yy.'dan beri kimi manastırlarda ve kiliselerde rastlanan ayin ilahisi. (Bu türün başlıca örnekleri, Henry Du Mont'un beş missa'sı ve G.G. Nivers' in bir missa'sıdır.)

CANTÜRK (Fikri), türk ressam (Ankara 1933). Ankara Gazi eğitim enstitüsü'nü bitirdi (1957). 1976 ve 1980'de Devlet resim ve heykel sergisi'nde başarı ödülü kazandı. 1985'te DYO resim sergisi başarı ödülü'nü aldı. *Tarih balkonunda* (1982) gibi resimlerinde, çeşitli fotoğraf imgelerinin bir araya getirilmesine dayanan bir üslup sergiledi. Öteki yapıtlarındaysa *Yanılsama* dizisinde olduğu gibi, nesneleri soyut bir biçim düzeni içinde gerçeklere uygun bir tutumla işledi.

CANVEY, Büyük Britanya'da (Essex) ada, Thames ırmağının halicinde; 35 293 nüf. Petrol rafinerisi.

CANZİO (Stefano), italyan general ve siyaset adamı (Cenova 1837 - *ay. y.* 1909). Önce ressamlık yaptı; Garibaldi'nin damadı olduktan sonra, onun seferlerine katıldı. 1871'de, Dijon'da, Garibaldi kuvvetlerinden bir tugaya komuta etti.

CANZONE a. (ital. sözc.; "şarkı" anlamındaki lat. *cantio*'dan). İtalyan edebiyatında, iki eşit stanza'dan oluşan, kimi zaman ikinci stanza'sı daha kısa olabilen lirik şiir.

—ANSİKL. XIII. ve XIV. yy. lirik italyan edebiyatındaki ve üstün biçim olan canzone' nin kökeninin, XII. yy.'da fransız troubadour'lar tarafından İtalya'ya sokulan Provence şansonları olduğu sanılmaktadır. Bu dönemde İtalyanlar, birsesli canzone' yi ilkin Provence dilinde, sonra da kendi dillerinde işlediler. Dante'nin canzone'leri, bu türe büyük saygınlık kazandırdı. Dante'ye göre, canzone dizeleri, müziğe gereksinim duyurmayacak ölçüde ahenkli olmak zorundaydı. Çok geçmeden müzik eşliğinden sıyrılan canzone, Petrarca ve Tasso tarafından yaygınlaştırılan bir şiir türü oldu. Chiabrera ve A. Guidi'nin daha da geliştirdiği bu türün en yetkin örneklerini Leopardi verdi.

"Canzone" terimi, müzik dilinde de varlığını sürdürdü; XIV. yy.'da yerini "madrigal" terimine bıraktı. Çoksesli fransız şansonunun etkisiyle XVI. yy. İtalya' sında yeniden ortaya çıkan bu terim, 1560'a doğru transkripsiyonlar, daha sonra org yapıtları için kullanıldı; 1584'ten XVIII. yy.'ın başlarına değin çeşitli çalgılar için yapılmış bestelerin adı oldu. Çalgılar için bestelenen canzone'lerde füg tekniğinden yararlanıldı. Bu tür canzone' lere dans müziği öğeleri karıştırıldı, genellikle de sonat adı verildi.

CANZONETTA a. (ital. sözc.). Tek ses için küçük italyan canzonesi. (Konu canzone'ye göre daha hafif ve dizeler daha kısaydı. XVI. yy.'da, çok sesli canzonetta, villanella ve frottolaya çok benzerdi.)

Canzoniere, Ortaçağ'da ve Rönesans döneminde italyan edebiyatında birçok şiir kitabına ya da antolojisine verilen ve modern şairlerce de kullanılan ad. (En ünlü canzoniereler, Petrarca ile Saba'ya aittir.)

CÃO ya da **CAM** (Diogo), XV. yy.'da yaşamış portekizli denizci. Portekiz kralı tarafından Afrika kıyılarının keşfini tamamlamakla görevlendirildi, 1483'te Zaire ırmağının ağzında incelemeler yaptı ve 13° güney enlemine ulaştı. İkinci yolculuğunda (1484-85) Martin Behaim ile birlikte 22° güney enlemine kadar indi.

CAO BANG, Vietnam'ın kuzeyinde kent, Çin sınırına otuz km uzaklıkta, Song Bang Giang kıyısında. — *Cao Bang ili,* 8 541 km²; 566 000 nüf. (1989)

—Tar. Çin-Tonkin sınırındaki askeri karakol hattının kuzeyinde yer alan ve tahkim edilen kent, ekim 1947'de Fransızlar tarafından yeniden işgal edildi. 4 no'lu sömürge yolundan (R. C. 4) yapılan ikmal, sürekli tehdit altındaydı. 1949'un sonuna doğru sınıra çinli komünistlerin gelmesiyle kentin durumu daha da zorlaştı. Cao Bang'ın boşaltılmasına ancak eylül 1950'de karar verilebildi ve Dông Khê' ye kadar çıkan bir alayın yardımıyla, karayolundan yapılabildi. On beş kadar Viet-minh taburunun saldırısına uğrayan bu iki alay (yaklş. 5 000 kişi) birleşemediler. Aşması zor bir toprak parçasını geçmek amacıyla yolları terk ettiler ve 8 ekimde etrafları kuşatıldı, öldürüldüler ya da tutsak edildiler. Panik havası, döğüşsüz boşaltılan Lang Son'a da bulaştı. Viet-minh düzenli ordusunun değerini ortaya çıkaran ve Kore savaşı ile aynı zamana rastlayan fransız yenilgisi, amerikan yardımı ve özellikle de general de Lattre de Tassigny'nin sivil ve askeri yetkilerle Çinhindi'ne yollanmasıyla geçici bir kalkınma dönemini başlattı.

1979 martında kent, Çinliler ve Vietnamlılar arasında çarpışmalara sahne oldu.

CAO BOCÜ ya da **ZHAO BOJU,** çinli ressam (1120'ye doğr. - 1182). Song hanedanının bir üyesidir. Saray erkânıyla birlikte Kaifing'dan Hangcou'ya gitti; bilinçli bir eskilik havası verilmiş, saray yaşamından sahneleri yansıtan Tang üslubundaki resimlerde uzmanlaştı.

CAO CAO → TSAO TSAO.

CAO DAN ya da **ZHAO DAN** (CAO FING-AO, —denir), çinli aktör (Yangcou 1914 - Pekin 1980). Önce tiyatro oyunculuğu yaptı. Sinemaya 1932'de geçti ve birçok film çevirdi. *Şın Şiling* (1937) ve *Yüen Muci* (1937), onu Şanghay sinemasının yıldızı yaptı. Savaştan sonra, en önemlisi *Çıng Cunli* (1949) olan birçok filmde oynadı. Bu filmlerde iyi adam rollerine çıktı. Kültür devrimi başlar başlamaz bütün sanatsal etkinlikleri yasaklandı. 1976'da yasakları kaldırıldı ve bir çin-japon ortak yapımında rol aldı *(Bitmemiş bir go oyunu).* Ancak hastalandı ve film çevirmeyi bıraktı. Aynı zamanda ressam, şair ve film yönetmeniydi (çevirdiği dört filmden en ünlüsü *Şöhrete dönüş*'tür, 1947).

CAO DANİEN, CAO LİNGJANG ya da **ZHAO DANİAN,** 1070-1100 yılları arasında etkinlik gösteren çinli ressam. Song hanedanının bir üyesidir. Manzara resimleri yaptı: sisler altında göl ya da ağaçlı ova manzaralarıyla ün kazandı. İmparator Hueizong'un ustası oldu.

Caolun ya da **Zhaolun,** 404 yılına doğru, doğulu Cin'lerin son hanedanı döneminde, Sengcao (Soco) tarafından yazılmış metin. Mahayana buddhacılarının öğretilerini açıklayan dört incelemeden oluşur.

CAO MINOFU ya da **ZHAO MENGFU,** çinli ressam (Hucou, Cıciang, 1254 - 1322). Song hanedanının bir üyesi olmasına rağmen sanatını Yüenler'in yanında sürdürdü, bu yüzden aydınların düşmanlığını kazandı. Çok taklit edilen gerçekçi at resimlerinde ve ağırbaşlı bir eskilik havası taşıyan kayalık manzaralarında, Tang üslubuna ve Song üslubunun ilk evresine geriye dönüşü savundu.

CAO PEİ → TSAO PEİ.

CAORLE, İtalya'da balıkçı limanı ve yaz turizmi merkezi, Veneto'nun doğu kesiminde, Livenza ırmağının deltasında; 11 000 nüf.

CAORSO, İtalya'da (Emilia-Romagna) köy, Piacenza'nın D.'sunda; 4 600 nüf. Nükleer santral.

CAO ŞULİ ya da **ZHAO SHULİ,** çinli yazar (Şanşi'de 1903 - 1970). Köy yaşamını konu alan öykü ve romanları büyük ilgi gördü (*Chants rythmés de Li Youcai,* [fr. çev.], 1947). Kültür devrimi sırasında, işkence görürken öldü.

CAOUDEYRE a. Jeomorfol. Bitki örtüsündeki boşluklarda, kıyı kumulları içinde oyulmuş rüzgâr aşınımı oluğu. (Eşanl. RÜZGÂR OYUĞU.)

CAO XUEQİN → TSAO ŞUEÇİN.

CAO YU → TSAO YÜ.

CAO ZHİ → TSAO Cİ.

Garanger-Giraudon

Donatello'nun Floransa katedrali için yaptığı *putto*'larla süslü cantoriadan ayrıntı
mermer ve mozaik
1433-1438
Museo dell' Opera del Duomo, Floransa

R. Capa-Magnum

İspanya iç savaşı'nın (1936-1939) ilk çarpışmaları sırasında ölen bir cumhuriyetçi asker Robert **Capa**'nın fotoğrafı

G.T.K.

Karel **Čapek** (1929'da)

CAO ZİYANG ya da **ZHAO ZİYANG,** çinli siyaset adamı (Huaşien, Hınan, 1919). 1938'den sonra Çin komünist partisi üyeliğine, Kültür devrimi başladığında, Guangdong'da parti birinci sekreterliğine seçildi (1965-1967). Liu Şaoçi ve Dıng Şiaoping'e bağlandı, bu yüzden bir süre gölgede kaldı; ancak 1971'de saygınlığını yeniden kazandı ve partide yükselmeye başladı: 1973'ten sonra merkez komitesi üyeliğine, 1975'te Sıçuan eyaleti sekreterliğine getirildi, eylül 1979'da siyasal büroya girdi. Büro daimi komitesi üyesi oldu. 1980'de başbakan yardımcılığına atandı. Hükümet başkanı (1980) ve parti genel sekreteri (1987) oldu. Aşamalı ekonomik reformlarla ülkenin çağdaşlaştırılmasında önemli rol oynadı. 1989'da görevden uzaklaştırıldı.

CAPA (Andrei FRIEDMANN, **Robert** —denir), macar asıllı amerikalı fotoğrafçı (Budapeşte 1913 - Thai Binh, Vietnam, 1954). Dürüst ve gerçekçi bir muhabir olarak savaşın korkunçluklarını sergilemeye çalıştı. Zaman zaman sivillerin arasında bulundu, ama daha çok şiddetli çarpışmaların göbeğinde yer aldı: İspanya iç savaşı 1936; Çin-Japon savaşı 1938; İkinci Dünya savaşı (Normandiya çıkarması); Filistin çatışmaları 1948; Çinhindi savaşı (bu savaş sırasında öldürüldü). Robert Capa, Cartier-Bresson, Seymour, Rodger ve Vandivert ile birlikte Magnum fotoğraf ajansını kurmuştu (1947).

CAPAB Ballet, Güney-Afrika'daki ilk profesyonel bale topluluğu (Cape Performing Arts Board tarafından desteklenir). Dulcie Howes'un 1963'te kurduğu ve 1969'dan sonra David Poole'ün yönettiği Dulcie Howes Ballet Trust, Capab Ballet'in çekirdeğini oluşturur. Resmi adı "University Cape Town Ballet Company"-dir.

CAPABLANCA (José Raúl), kübalı satranç oyuncusu (Havana 1888 - New York 1942), 1921 ile 1927 arası dünya şampiyonu.

CAPANNORİ, İtalya'da kent, Toscana'da Lucca'nın D.'sunda; 41 400 nüf.

CAPCANLI sıf. (*canlı*'dan pekiştirilerek). Çok güçlü bir canlılık, yaşama belirtisi gösteren şey için kullanılır: *Capcanlı bir çocuk. Capcanlı saçlar.*

CAP-DE-LA-MADELEİNE, Kanada'da (Québec) kent, Trois-Rivières'in sanayi banliyösü, Saint Lawrence ırmağı kıyısında; 32 100 nüf. Dinsel ziyaret yeri.

CAPE, Güney Afrika Cumhuriyeti'nin güney kesiminde il; 721 000 km^2; 4 901 261 nüf. Merkezi *Cape*. İlin G.-B. kesiminde (Avrupalılar önce buraya yerleşmişlerdi) Akdeniz iklimi egemendir; Apalaş tipi yüzey şekilleri arasındaki vadilerde, buğday tarlaları, bağlar ve meyve bahçeleri uzanır. İç kesime doğru basamaklar halinde hızla Küçük Karroo, Büyük Karroo ve Büyük-Diklik'in ötesindeki Kuzey Karroo yarı çöllerine (yılda 125 -375 mm yağış) geçilir. Kuzey Karroo'nun birleştiği iç kesimdeki uçsuz bucaksız alanda (Orange ırmağının düzenlenmesi tamamlanınca yüzölçümünün 230 000 ha'ı bulması beklenen sulak kesimler dışında), yaygın yöntemlerle koyun (merinos ve karakul) yetiştiriciliği yapılmaktadır. Namibya'dan Güney Transvaal'a ve Özgür Orange eyaleti sınırlarına kadar uzanan bu bütün içinde ilin başlıca maden yatakları (O'Kiep'te bakır, Kemberley'de elmas, Sishen'de demir, Postmasburg'da manganez) uzanır. Akdeniz iklimi kesimin her iki yanındaki iki dar kıyı şeridi birbiriyle büyük ölçüde çelişir: B.'da Namib çölünün güney ucunda (125 mm'nin altında yağış) tek etkinlik, bazı alüvyonlu kesimlerden elmas çıkarılmasıdır; G.-D.'daysa yağışların bütün yıla düzenli biçimde dağılması (550 mm'nin üstünde) çeşitli tarıma (sağmal inek, buğday, mısır, şerbetçiotu yetiştiriciliği) olanak verir. Kıyıdaki Port Elizabeth ve East London, ilin Cape Town kentinden sonra gelen başlıca sanayi merkezleridir.

—Tar. Kıyıya sırasıyla portekizli gemiciler, Bartolomeu Dias (1487), Vasco da Gama (1497) ve İngilizler (1620) ulaştı. Hollandalılar'ın, Hindistan yolu üzerinde Table Bay'de kurmayı düşündükleri iskeleyi 1652'de Jan Van Riebeeck gerçekleştirdi. 1668'den başlayarak Van der Steel kuruluşu, fransız huguenot mültecilerini kabul etmeye başladı. Çobanlıkla geçinen yerli Hotantolar giderek hizmetkâr durumuna geldiler. 1658'den başlayarak sömürgeye köleler getirildi. XVIII. yy. sonunda Boer göçmenleri, Karroo'ya dek uzanan geniş bir bölgeye yerleştiler.

İngilizler 1795-1803 arasında, sonra da Fransa'nın Hollanda'yı ilhak etmesi üzerine, 1806-1815 arasında, Hollanda sömürgelerini işgal ettiler, Viyana antlaşması'ndan sonra da ellerinde tuttular. O sırada sömürgede 25 000 boer, 30 000 köle, 20 000 de hotanto, melez ya da azatlı köle yaşıyordu. O tarihten sonra ingiliz hükümeti, beyaz göçmenlerden çok zencilerden yana davrandı ve yerel yetkililerden çok, yerlilerden yana olan misyonerlere kulak verdi. 1817'den sonra, vali sir Charles Somerset'in Bantular'ın ve Boşimanlar'ın yaşadıkları kesimlerin sınırlarına öncü ingiliz göçmenleri yerleştirmesiyle, ingiliz nüfusu gelişmeye başladı, Grahamstown (1819) ve Port Elizabeth (1820) kuruldu. Gelen göçmen sayısının çok yüksek olmasına karşın, bu iki merkezde ingiliz nüfusu çok geçmeden hollandalı nüfusu aştı.

1823'ten itibaren göçmenlerle çatışmaların baş göstermesi üzerine, 1825'te bir yürütme kurulu oluşturulmasıyla valinin yetkileri sınırlandı. Bütün İngilizler sömürgelerinde ortak olan yönetim sistemi kuruldu, ingilizce resmi dil oldu ve kölelik 1833'te kaldırıldı. Ama köleliğin kaldırılması, Boerler'in tarıma dayalı iktisadını altüst etti. Öte yandan, 1834-35'teki Kafiriye akını ve Ksosalar'a zorla boyun eğdirmiş olan vali sir Benjamin d'Urban'ın Londra hükümeti tarafından kınanarak, işgal ettiği toprakları boşaltmaya zorlanması üzerine Boerler kuzeye (Natal, sonra Transvaal ve Orange) göçtüler. "Büyük Trek*" böylece başlamış oldu.

Cape sömürgesine 1853'te bir anayasa tanındı, ama parlamenter sistem ancak 1872'de yürürlüğe kondu. Cape, 1910'da, Güney Afrika birliği'ni (1961'de Güney Afrika Cumhuriyeti adını aldı) oluşturan dokuz kurucu eyaletten biriydi.

CAPE (Safford), amerikalı orkestra yöneticisi ve müzikbilimci (Denver 1906 - Uccle 1973). Charles Van den Borren'ın damadı. İncelemelerini Ortaçağ ve Rönesans müzikleri üzerinde yoğunlaştırdı. "Pro musica antiqua" adlı topluluğu kurdu. Brugge'daki (Hollanda) Avrupa koleji'nde Uluslararası eski müzik semineri'ni yönetti.

CAPE havzası, Güney Atlas okyanusu'nun doğu havzası, Güney Afrika kıta kenarı, Orta Atlas okyanusu sırtı, Walvis (K.'de) ve Cape (G.'de) eşikleriyle sınırlanan bu havza, Afrika ırmaklarının (Orange) getirdiği döküntülerle beslenen küçük *Cape derin deniz ovası*'nı (en derin yeri 5 220 m) içerir.

Y. Travert

Cape ili Worcester yakınlarındaki bağlardan bir görünüş

CAPE BRETON adası, Kanada'da (Nova Scotia) ada, Saint-Lawrence körfezinin girişinde, 1955'ten bu yana bir karayoluyla kıtaya bağlıdır; 10 300 km². Bu yağışlı iklimli adanın kıyıları son derece girintili çıkıntılıdır. Madenkömürü üretimindeki gerileme, ağır metalürjinin de gerilemesine yol açmıştır. Hayvancılık. Balıkçılık ve balık dondurma tesisleri. —Kuzey kesiminde ulusal park.

CAPE CLEAR İSLAND, İrlanda'da küçük ada, Cork yönetim bölümünün G.-B.'sında. Yelkencilik limanı. Kuşbilim merkezi. Turizm.

CAPE COAST, Gana'da liman kenti, Gine körfezi kıyısında, Orta Bölge'nin yönetim merkezi; 72 000 nüf. Eski ingiliz sömürgesi Altın Kıyısı'nın (Gold Coast) yönetim merkezi. Üniversite.

CAPE FEAR RİVER, ABD'nin doğu kesiminde (Kuzey Carolina) ırmak, kıyı ovasını akaçlar, Wilmington'dan geçer, denize döküldüğü yer *Cape Fear*'ı oluşturur.

ČAPEK (Josef), çek ressam, desenci, karikatürcü ve yazar (Hronov nad Metuji 1887 - Buchenwald kampı 1945). Modern çek gerçekçiliği ve estetiğinin kurucularındandır. 1911-12'de, Umelecky mesičník

(aylık sanat dergisi) adlı dergiyi çıkardı ve "Plastik sanatçılar grubu"nun (O. Gutfreund, V. Špála, E. Filla...) kurulmasına önayak oldu. Kişisel bir plastik anlayışının ürünü olan *Ateşler ve özlemler* (1938-39) dizisinde faşizme karşı çıktı.

ČAPEK (Karel), çek yazar (Malé-Svatoňovice 1890 - Prag 1938). Tüm edebiyat türlerinde başarılı yapıtlar verdi: tiyatro oyunları, romanlar, hikâyeler, denemeler, günlük fıkralar. Önemli bir liberal gazete olan Lidové Noviny'ye yazdığı fıkralarında, dönemin bağnazlıklarına karşı çıkan ılımlı, aydınca bir tutum aldı. Büyük bir çeşitlilik gösteren yapıtları arasında ilk dikkati çeken, piyesleridir. *Alemşumûl sun'i adamlar fabrikası* (Rossum's Universal Robots) [İnsana hizmet için yapılmış makinelere verilen "robot" adı ilk kez, 1920'de bu yapıtta geçer]; *Yaşadığımız devir* (Matka, 1938) [antifaşist bir oyun]. Čapek'in ilk romanları bilimkurgu türündeydi (*Tovarna na Absolutno*, 1922; *Valka s Mloky*, 1936). Daha sonra psikolojik anlatıya yöneldi (*Hordubal*, 1933; *Povetron* 1934; *Obycejny zivot*, 1934). *Povidky z Jedne kapsy* (1939) ve *Povidky z druhe kapsy* (1939) ise Čapek'in mizahi ve polisiye entrikalara duyduğu tutkuyu dile getirir. *İtalska Listy* (1923) ve *Anglicke Listy* (1924), meraklı ve düşünceli bir yolcunun gezi notlarıdır. Čapek, çağdaş fransız şiiri üzerine antolojisi (1920) ve Baudelaire, Jules Laforgue ve Apollinaire'den çevirileriyle çek şiirinin gelişmesine katkıda bulundu. Çekoslovakya Cumhuriyeti'nin kurucusu T. G. Masaryk ile söyleşileriyle de (1928-1935), hem Marsaryk'ın görüşlerini yaydı ve aydınlattı, hem de ilk çek devletinin en önemli yazarlarından biri olarak, kendi kişiliğiyle ilgili ipuçları verdi.

ČAPEK-CHOD (Karel Matěj), çek yazar (Domažlice 1860 - Prag 1927). Gazete yazılarının iğneleyiciliği ve sanat eleştirileriyle tanındı, çoğu kez karikatüre yaklaşan natüralist romanlar yazdı (*Kašpar Len mstitel*, 1908; *Turbina*, 1916; *Rešany*, 1927).

CAPEL (Arthur), **"Essex"** kontu, ingiliz siyaset adamı (1631 ya da 1632 -Londra 1683). Arthur Capel of Hadham' ın oğlu. Liberal bir kralcı ve inançlı bir protestandı; 1661'de Essex kontu unvanını aldı. 1672'den 1677'ye kadar İrlanda'yı büyük bir dürüstlükle yönetti ve Charles II' nin yandaşlarına karşı duyduğu düşmanlığı açıkça ortaya koydu. Veraset sorunu nedeniyle muhalefetini sertleştirdi, Exclusion Controversy'nin ateşli savunucularından biri oldu. Rye House suikastı ortaya çıkarıldıktan sonra (1683) şüphe üzerine tutuklandı; Londra kulesi'nde intihar etti.

CAPELLA a. ("kapüşonlu palto" anlamında *cappa*'nın halk latincesindeki küçültmeli biçimi). **1.** Eskiden içinde, kiliselerin, manastırların, şatoların ya da kentlerin sahip oldukları kutsal emanetlerin saklandığı, cemaat kilisesi niteliği taşımayan (vaftiz kurnası ve mezarlığı bulunmazdı) kilise ya da oratorium. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Günümüzde, genellikle bir sunağı bulunan, ancak cemaat ya da manastır kilisesi olmayan dinsel yapı. **—3.** Bir kilisenin yan sahınlarında ya da absidiyollarında düzenlenen ve bir sunağı barındıran bölüm. **—4.** Bir ayinin müzikli bölümünü icra eden ilahici ve çalgıcıların tümü. (Bk. *ansikl.* böl. Müz.)

—ANSİKL. Capella sözcüğü önceleri, kutsal emanetlerin korunduğu özel tapınma yerleri için kullanıldı. Saraylarda, soyluların konutlarında, manastırlarda, hastanelerde, öğretim kurumlarında ve cezaevlerinde bu tür özel capellalar vardı. XIV.-XV. yy.'da bireyler ve dernekler, daha çok ölülerini gömmek amacıyla, kiliselerin yan sahınlarına ya da deambulatoriumlarına açılan capellalar yaptırdılar. Meryem Ana'ya adanmamış kiliselerde, absidanın arka tarafında bulunan capellaya Bakire Meryem capellası denir. Capellalar özel bir kullanım amacı da taşıyabilirler: kateşizm, vaftiz, mezar capellaları. "Kutsal capellalar", bir canonicus koleji'nin hizmet verdiği, hükümdara bağlı ve halka açık tapınma yerleridir. Capellalar tek yapılar, kiliselere yapılmış eklentiler ya da hac merkezleri olabilir.

—Müz. Bir kiliseye ya da bir hükümdara bağlı olarak etkinlik gösteren —ilahicilerin ve kimi zaman onları destekleyen çalgıcıların görev yaptığı— ilk müzik capellaları erken Ortaçağ'da ortaya çıktı. Kaynağı *schoma cantorum* olan ve Aziz Büyük Gregorius tarafından örgütlenen papalık capellası, papaların Avignon'da bulunduğu dönemde (1309-1377) yeniden düzenlendi, XV. yy.'dan başlayarak clericusları, ilahicileri, missa papazlarını ve bestecileri bir araya getiren her tür müzik kurumunun ilk örneğini oluşturdu. Papalık (ya da Sistina) capellasına göre düzenlenmiş benzer müzik kurumları arasında, Fransa imparator ya da kralına, İspanya ve İngiltere krallarına, Mediciler, Esteler, Sforzalar gibi büyük prenslere, Bourgogne, Savoia ve Bavyera düklerine bağlı capellalar anılabilir.

CAPELLE AAN DEN İJSSEL, Hollanda'da kent, Rotterdam'ın doğu banliyösü; 39 000 nüf.

CAPELLEN, Lüksemburg Büyük Düklüğü'nde kanton, Lüksemburg'un batısında; 200 km²; 30 290 nüf. (1989).

CAPELLO (Bianca) → CAPPELLO.

CAPEL OF HADHAM (Arthur CAPEL, *baron*), ingiliz kralcılarının lideri (1604 - Londra 1649). Önceleri parlamentoda muhalefetin üyesiyken, 1642'de, İç savaş patlak verdiğinde kralın tarafını tuttu. Kraliçeye Paris'e kadar eşlik etti (1646). 1647'de, Charles I'in Wight adasına kaçmasına yardım etti. İkinci İç savaş'ta "süvariler"in başlıca liderleri arasında yer aldı (1648). Teslim olmak zorunda kaldı, idam edildi.

Cape Ltd *(Jonathan)*, 1921'de, Londra'da Jonathan Cape ve G. Wren Howard tarafından kurulan ingiliz yayınevi. Edebiyat, güzel sanatlar, tarih, ekonomi ve toplumbilim yapıtlarının yanı sıra çok güzel çocuk kitapları da yayımlamaktadır.

CAPENA, İtalya'da kent, Roma'nın 30 km K.'inde. Villanovalılar'ın (İ.Ö. VIII. yy.'dan kalma mezarlık) sonra Etrüskler'in olan (Falisci bölgesi Veies'e bağlıydı) kent, İ.Ö. 395'te Romalılar'ın eline geçti, 217'de Annibal tarafından yıkıldı. Forum, vb. gibi eski anıtların yıkıntıları.

Capena *(porta)* [bugün *Porta San Sebastiano*]. Roma'da, Servius Tullius surunun, Aventinus ile Caelius arasında ve *via Appia* ile *via Latina*'nın başlangıç noktasında bulunan kapısı. Yüksek görevliler, eyaletlerine gittiklerinde görkemli bir biçimde buradan hareket ederler, dönüşlerinde kente gene bu kapıdan girerlerdi.

CAPENHURST, Büyük Britanya'da (Cheshire) yer. Burada kurulan iki tesiste zenginleştirilmiş uranyum üretilmektedir. Birinci tesis, bir gazın gözenekli bir çeperden yayınması ilkesine göre çalışır. Askeri amaçlarla kurulmuş olan tesis, sonradan yapılan bir değişiklikle AGR tipi santrallara gerekli hafifçe zenginleştirilmiş uranyum üretmeye başlamıştır. İkinci tesiste, merkezkaç tekniğinden yararlanılmaktadır.

CAPET, Fransa kralı Hugues I'e, pelerininden (cappa) dolayı takılan lakap.

CAPET (Lucien), fransız kemancı (Paris 1873 - *ay. y.* 1928). Ünlü bir dörtlü kurdu (1893). Lamoureux konserlerindeki keman sololarıyla tanındı (1896). Paris Konservatuvarı'nda öğretmenlik yaptı (1907-1928). Bir eğitim kitabı yazdı: *la Technique del'archet* (Yay tekniği) [1916].

CAPETLER hanedanı, 987'den 1328'e kadar Fransa'da hüküm süren, *Kavgacı* Louis X'un doğuştan yetim oğlu

Scala

Floransa'da Pazziler capellası (Santa Croce kilisesi'nin yanında) Brunelleschi tarafından 1429-1446 arasında yapıldı

Jean I dışında, 14 hükümdar çıkaran krallar hanedanı: **Hugues Capet** (987-996, ailenin adı onun lakabından gelir), *Sofu* **Robert II** (996-1031), **Henri I** (1031-1060), **Philippe I** (1060-1108), **Louis VI** (1108-1137), **Louis VII** (1137-1180), *Büyük* **Philippe II** (1180-1223), **Louis VIII** (1223-1226), **Louis IX** (Saint Louis, 1226-1270), *Yiğit* **Philippe III** (1270-1285), *Güzel* **Philippe IV** (1285-1314), *Kavgacı* **Louis X**-(1314-1316), *Uzun* **Philippe V** (1316-1322), *Güzel* **Charles IV** (1322-1328).

National Portrait Gallery

Arthur Capel
H. Paert'in tablosu (ayrıntı)
National Portrait Gallery
Londra

Krallar saygınlıklarını kutsanmış olmalarına borçluydular; kutsal yağ ile yağlanmış olmaları onlara özel nitelikler kazandırmaktaydı. Kendi bölgesinde düzeni ve barışı koruyup sürdürmekle görevli, dolayısıyla en yüksek yargıç yetkisine de sahip olduğu için, onda bir destek arayan din adamlarınca çabucak tutulan ve XII. yy.'dan başlayarak krallık feodalitesinin en yüksek metbuu kabul edilen Hugues Capet, Fransa'da krallık otoritesinin gerçek kurucusu oldu. Fransız krallık kurumlarının çoğu Capetler'in eseridir. XIII. yy. boyunca Ortaçağ'ın başlıca krallık yönetim organı olan *Curia regis*'ten, önemli merkezi yönetim organları doğdu: kral adına adalet dağıtmakla görevli yüksek mahkeme olan parlamento; görevi maliyeyi denetlemek olan sayıştay; başlıca yönetim organı olan Kral konseyi, vb. Böylece, XIV. yy. başında, Capetler hanedanı örgütlü ve güçlü bir monarşi kurarak, krallık üzerinde hükümranlık hakkını kazandılar.

CAPE TOWN, afrikaanca **Kaapstad,** Güney Afrika Cumhuriyeti'nin resmi başkenti ve *Cape ili*'nin merkezi; banliyöleriyle birlikte 1 911 521 nüf. (ülkenin ikinci büyük yerleşme alanı). Kent 1652'de Table dağı eteğinde ve Table koyu kıyısında Doğu Hindistan şirketi gemileri için uğrak yeri olarak kuruldu. 1755-1802 yılları arasında İngilizler tarafından işgal edildi, 1806'dan sonra yeniden İngilizlere geçti.

kısmen roman dönemden kalma Beuzec-Cong capellası (Concarneau yakınında, Finistère)

Arnaud-Fotogram

Gerster-Rapho

Cape Town
kentin ve limanın
havadan görünüşü

Günümüzde, Durban'dan sonra ülkenin ikinci büyük limanı olan Cape Town'da güney yarıkürenin en büyük onarım tersanesi yeralmaktadır. Sanayi etkinliği, artülkenin tarım ürünlerine (dokuma ve besin sanayileri) ya da liman etkinliğine (balık konserve fabrikaları; petrol rafinerisi; otomobil montaj tesisi vb.) bağlıdır.

Capezio Award *(the)*, ABD'de dans yararına en çok çalışanlara verilen ödül. 1887'den beri New York'ta bale ayakkabısı ve dans aksesuarı üreten Capezio İnc. firması tarafından ihdas edildi (1951).

CAPGRAVE (John), ingiliz din adamı ve yazar (Lynn, Norfolk, 1393 - *ay. y.* 1464). Saint-Augustine keşişleri bölge başkanıydı. Tanrıbilim konusunda olduğu kadar, tarih ve hagiographa konularında da birçok yapıt verdi. Yayımladığı *Nova Legenda Angliae* baskısı, yazdığı *Vita de illustribus Henricis* adlı kitap, St. Katharine ile St. Gilbert of Sempringham'ın yaşamları ve ingiliz tarihi üzerine yapıtları büyük başarı kazandı.

CAP HAİTİEN, Haiti Cumhuriyeti'nde liman kenti, Kuzey yönetim bölgesinin merkezi, adanın kuzey kıyısında 75 500 nüf. (1986). Kahve dışsatımı. Şekerkamışının rafine edilmesi. —Fransızların limanı kurması (1670) sırasında *Cap Français* adıyla anılan kent, 1770'e kadar St. Dominque'in merkeziydi; Henri Cristophe, kenti, *Cap Henri* adıyla Kuzey krallığı'na başkent yaptı (1811-1820).

CAP-HORNİER a. (fr. sözc.). Eskiden Horn burnunu dolanan büyük uzakyol yelkenlisi.

CAPİLLATUS a. (lat. sözc.). Meteorol. Ayırtedici özelliğini üst ucundaki saçak biçiminde bölümlerden alan cumulonimbus türü. (Düzensiz bir kuyruk görünümü ve örs biçimi gösteren bu bulut türü genellikle sağanak yağışlara ve fırtınalara yol açar.)

CAPİTAN (EL), ABD'de granıtlı doruk, Yosemite National Park'ta. En yüksek noktasının ancak 2 307 m olmasına karşın, dimdik yamaçları çok sarptır. İlk olarak doruğa, güney yamacından (*the Nose*), W. Harding, W. Merry ve G. Whitemore 1958'de tırmanmışlardır.

Lauros-Giraudon

dört direkli fransız
cap-hornieri
Deniz müzesi, Paris

CAPİTİS DEMİNUTİO, medeni hakları kaybetme anlamına gelen lat. deyim. Roma hukukunda *caput* adıyla nitelenen hukuksal kişiliğin kaybını belirtmek için kullanıldı. *Capitis deminutio maxima*, özgürlüğün kaybından, *capitis deminutio media* yurttaşlığın kaybından, *capitis deminutio minima*, çeşitli nedenlerle ailenin kaybından kaynaklanıyordu.

Capitolini (Musei), Roma'da müzeler grubu. Sixtus IV tarafından toplanıp Pius V'ten Pius VI'ya kadar sürekli olarak zenginleştirilen zengin bir Antikçağ heykelleri koleksiyonuna sahiptir. Müzede bulunan başyapıtlar arasında *Ölüm halindeki Galat* (1. Bergama okulu), *Eros ve Psykhe* (hellenistik dönem), Praksiteles kopyaları *Bacchus başı* ve *Dinlenen satyr*, ayrıca V. yy.'dan kalma arkaik bir *Apollon* heykeli yer alır.

CAPİTOLİNUS (Julius) → JULIUS CAPİTOLİNUS.

CAPİTOLİNUS (Manlius) → MANLİUS CAPİTOLİNUS.

CAPİTOLİUM, Roma'daki ünlü Campidoglio tepesinin latince adı. ‖ *Capitolium oyunları*, İupiter, İuno ve Minerva onuruna eski Roma'da düzenlenen yıllık oyunlar. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İupiter Capitolinus*, İupiter'e, Capitolium'da bir tapınağı olduğu için verilen unvan.
—ANSİKL. Capitolium oyunlarını, Capitolium'un korunmasının (İ.Ö. 389 ?) bir anısı olarak Furius Camillus başlattı. Domitianus, 86'da her 4 yılda bir yinelenen başka Capitolium oyunları düzenledi. İmparator bu oyunlar sırasında şairlere, hatiplere, tiyatro oyuncularına, mim sanatçılarına, müzikçilere ödüller dağıtıyordu.

CAPİTULACİONES, *antlaşmalar* anlamına gelen bu ispanyolca sözcük, daha çok krallarla *conquistadores* (fatihler) arasında varılan ve bu ikincilerin eylem alanıyla yetkilerini sınırlayan antlaşmaları belirtir. Amerika'nın keşfinden önce 1492'de, Katolik krallar ile Kristof Kolomb arasında imzalanan antlaşmaya *Capitulaciones de Santa Fe* (Grenada eyaleti) adı verilir.

CAPİZ, Filipinlerde il, Panay adasının kuzeyinde; 2 633 km²; 394 000 nüf. Merkezi *Roxas*, 103 000 nüf. (1990). Capiz, Filipinler'in en zengin eyaletlerinden biridir. Pirinç ve şekerkamışı önemli gelir kaynağıdır. Diğer bir ekonomik etkinlik de, kuzey bölgelerde yapılan kıyı balıkçılığıyla yapay göllerde yapılan balık yetiştiriciliğidir. Yönetim merkezi Roxas adalararası bir limandır. Öteki yerleşmeler arasında Tapaz, Pontevedra ve Pilar sayılabilir.

Caplan-Colinet sendromu, romatizmamsı poliartrit ve silikozun birlikte bulunduğu hastalık.

CAPMANY (Antonio DE), ispanyol yazar (Barcelona 1742-Cádiz 1813). Önemli filoloji ve tarih yapıtları yazdı. Madrid'de ve Barcelona'da birçok arşivin korunmasını sağladı. Cádiz Cortes'inde Katalonya milletvekili olan (1812) Capmany, İlerici liberal parti'ye katıldı.

CAPMANY (Maria Aurelia), katalonyalı kadın edebiyatçı (Barcelona 1918). Genellikle Katalonya burjuvazisinin açık seçik, ama mizahtan da yoksun olmayan bir incelemesini yapan ruhbilimsel ve tarihsel romanlar yazdı (*El gust de la pols*, 1962; *Un Lloc entre els morts*, 1968; *Feliçment jo soc una dona*, 1968). Ayrıca denemeleri ve tiyatro oyunları da vardır.

CAPNODİS a. (yun. *kapnodies*, duman rengi'nden). Bedeninin bir bölümü beyaz bir buğuyla kaplı, iri, siyah süslüböcek cinsi. (Cinsin yurdumuzda en çok zararlı olan türleri arasında, şeftali, kayısı ve kiraz ağaçlarına büyük zarar veren *C. tenebrionis, C. cariosa, C. carbonaria* sayılabilir. Kınkanatlılar takımı, süslüböcekgiller familyası.)

Capodimonte porselenleri, 1743'te, Napoli ve Sicilya kralı Carlo di Borbone tarafından Capodimonte'de (Napoli varoşları) kurulan imalathanede üretilen porselenler. Bu imalathane üretimini 1759'a kadar sürdürdü, bu tarihte Carlos III adıyla İspanya kralı olan Carlo di Borbone tarafından Buen Retiro'ya (Madrid yakınlarında) nakledildi. Capodimonte porselenlerinin, önceleri Saksonya etkisi taşıyan biçim ve süsleri, giderek rokay üslubuna kaydı. Çin beyaz porselenlerinin taklitleri ve birçok heykelcikler de yapıldı. Heykelci Giuseppe Gricci burada Portici krallık villası için bir porselen dairesi kurdu (Capodimonte müzesi).

Scala

Capodimonte porselenleri
Portici krallık villası için G. Gricci'nin gerçekleştirdiği duvar bezemesinden ayrıntı
Capodimonte ulusal galerisi, Napoli

Capodimonte sarayı, Napoli yakınlarında, Capodimonte tepesi üstünde eski kraliyet konutu. 1738'de, Giovanni Antonio Medrano'nun planlarına göre yapımına başlandı. Bourbon sülalesinden Carlo III, burada bir porselen fabrikası kurdu. Şato, CAPODİMONTE ULUSAL GALERİSİ'ni barındırır ve galeride Farnese koleksiyonuna ait önemli tablolar bulunur.

CAPODİSTRİA → KOPAR.

CAPOGROSSİ (Giuseppe), italyan ressam (Roma 1900 - *ay. y.* 1972). Savaş-

tan sonra figüratif resmi bırakarak romalı *Origine* grubuyla birlikte soyut resme yöneldi. Yapıtlarında tek bir işaret kullandı: bu işaret, ilkin siyah beyaz, sonra donuk zemin üzerindeki renkli tablolarında hem simge, hem de ritim öğesi işlevi gören üçdişli bir ideogramdır.

CAPONATA a. (ital. sözc.). Zeytinyağında kızartılmış patlıcanla, ayrıca pişirilmiş kereviz, şekerli domates salçası ve soğan ilavesiyle hazırlanan yemek. Kapari, zeytin ve ançuezden oluşan bir garnitürle soğuk meze olarak sunulur. (Özel Sicilya yemeği.)

CAPONE (Alphonse CAPONE, **Al** —denir), amerikalı gangster (Napoli 1899 -Miami 1947). Servetini, ABD'de 1919'da konulan alkollü içki yasağına borçludur. New York'un arka sokaklarında geçen hareketli bir gençlikten sonra, John Torrio adlı bir çete reisi tarafından Chicago'ya çağırıldı. Capone, bir işadamı olarak yasadışı yollarla alkol taşıma ve dağıtma işlerini örgütledi (bootlegging), rakiplerini şiddet yoluyla eledi ve yerel makamlarla geniş bir suç ortaklığı ağı kurarak kendisine dokunulmazlık sağladı. 1931'de vergi kaçakçılığı suçundan mahkûm edildi, 1939'da serbest bırakıldı.

CAPONİDAE a. *Haplogynes* öbeğinden örümcek familyası. (*Nops, Caponia, Caponina* vb. cinslerinin üyeleri gibi, akciğer keselerinden yoksundur. *Araneomosphae* alttakımı.)

CAPORALİ (Cesare), italyan yazar (Perugia 1531-Castiglione del Lago 1601); güldürücü yergilerle (*Avvisi di Parnaso*, 1582) güldürücü bir kahramanlık şiiri olan *Vita di Mecenate*'yi (1578) yazdı.

CAPORETTO, bugün **Kobarid,** Slovenya'da kasaba, İsonzo nehri vadisinde; 5 000 nüf. Eskiden İtalya sınırları içindeydi. Ekim 1917'de, İtalya'nın Birinci Dünya savaşı boyunca uğradığı en büyük bozguna sahne oldu.

CAPOTE (Truman), amerikalı yazar (New Orleans 1924 - Los Angeles 1984). Her şeyden önce bir üslupçuydu, New Yorker'da çalıştı; sanatı hayret, düşsellik ve gerçeklik arasında bölünmüştür. Cutter ailesinin öldürülmesiyle ilgili tüm belgelerle beslenen *Soğukkanlılar* (İn Cold Blood, 1966), röportaj ya da belgesel roman türünün en başarılı örneklerinden biridir. Buna karşın *Other Voices, Other Rooms* (1948), *Gece ağacı* (A Tree of Night, 1949), *Çimen türküsü* (The Grass Harp, 1951) gibi yapıtlarda kendi içine kapanan kahramanlar anlatılır. Bir kapak kızıyla bir şairin buluştukları *Tiffany'de kahvaltı* (Breakfast at Tiffany's, 1958), fanteziyle ince bir özlemin karışımıdır. *The Thanksgiving Visitor* (1969) ve *Let the Dogs Bark* (1973) [deneme] adlı yapıtlardaysa bu iki değişik esin kaynağından yararlanır.

CAPPADOCİA → KAPPADOKİA.

CAPPEL → KAPPEL.

CAPPELLETTİ, efsanevi veronalı aile (XIII. yy.'da Cremona'da welfelerden yana Cappelletti üyeleri bulunduğu bilinir). Dante'nin bir şiirine dayanılarak, bu aileyle tarihsel Montecchi ailesi arasında bir rekabet öyküsü uyduruldu. Serüvenleri, Shakespeare'e ünlü oyununu esinleyen Romeo ve Juliet, sözde bu iki ailenin üyeleriydiler.

CAPPELLO ya da **CAPELLO** (Bianca), Toscana büyük düşesi (Venedik 1548-Poggio villası, Floransa yakınında, 1587). Venedikli Grimani Cappello ailesindendi. P. Buonaventuri (1569'da öldürüldü) ile evlendikten sonra, Cosimo de Medici'nin oğlu, Toscana büyük dükü Francesco de Medici'nin metresi oldu. 1564'ten beri Avusturyalı Johanna ile evli bulunan Francesco, 1574'te babasının yerine geçti. Ama kendi yerine geçecek çocuğu yoktu. Bianca ondan gebe kalmış gibi yaptı, bir halk kadınından bir çocuk aldı, büyük dük de ona Antonio adını verdi. 1578'de, Avusturyalı Johanna öldü, Bianca da Francesco ile evlendi. Bianca'nın oyunu ortaya çıkınca, Antonio, Francesco'nun vârisi olarak atanmadı. Büyük dük ile Bianca, bir av yemeğinden sonra öldüler.

Scala

Capodimonte sarayı'nın şenlik salonu XVIII. - XIX. yy.

CAPPİELLO (Leonetto), fransız yurttaşlığına geçmiş italyan desenci, afişçi ve ressam (Livorno 1875-Grasse 1942). Hiciv yeteneğini (Rire ve l'Assiette au beurre gibi yergi gazetelerinde çalıştı), "karakter portreleri", alaycı portreleri ve ünlü siluetlerini de değerlendirdi. Ama en önemli yanı, parlak renklerle birleşen canlı ve zarif desenleriyle reklam afişi sanatını kökünden değiştirmiş olmasıdır (*Ouate Thermogène*, 1909; *Bouillon Kub*, 1931). Ayrıca tablolar, duvar halısı taslakları ve duvar süslemeleri de yaptı. Yapıtlarının önemli bir bölümü Nice'teki Jules-Cheret müzesi'ndedir.

CAPPONİ, en büyük floransalı ailelerden biri. Yün ve ipek işlerinden, özellikle de bankacılıktan büyük bir servet edindi. Mediciler'in sık sık hışmına uğrayan aile, kente 57 priori (manastır başkanı) ile 10 gonfalonieri (sancaktar) verdi. —GİNO (1350'ye doğr. - 1421), Ciompi denilen işçilerin demokratik devrimi sonucu kentten sürüldü (1378); bu devrimin tarihini yazdı, 1382 restorasyonuna katkıda bulundu, Floransa ordusunu yeniden örgütledi ve Pisa'yı alarak buranın ilk valisi oldu (1406). —NERİ (1388-1457), Gino'nun oğlu; Milanolular'ı Anghiari'de yendi (1440) ve tarihle ilgili birkaç eleştirel açıklama yazdı. —PIERO (Floransa 1466-Pisa 1496). Neri'nin torunu, 1494'te Charles VIII'e karşı Floransa'yı savundu ve kurtardı. —GİNO, siyaset adamı ve tarihçi (Floransa 1792 - *ay. y.* 1876); sarayını liberal düşüncelerin odağı durumuna getirdi ve *Risorgimento* hareketini destekledi. 1848'de, Custozza'dan sonra, Toscana büyük dükü Leopoldo onu bir kabine kurmakla görevlendirdi (17 ağustos), ama bu kabine iki ay dayandı. 1834'ten başlayarak, P. Colletta'nın *Storia del Reame di Napoli*'sinin yayımlanmasını sağladı, ayrıca kendisi de bir *Storia della Repubblica di Firenze* yazdı (1875).

CAPPUCCİNO a. (ital. sözc.). Fransiskenlerin bağışık (exempt) dilenci tarikatının bir koluna mensup din adamı.

—ANSİKL. Din tar. Cappuccinoların kurucusu Matteo Baschi, kurallara sıkı sıkıya bağlı (observantin) bir fransiskendi ve tam bir yoksulluk, keşiş yaşamı, vaaz özgürlüğü gibi, ilk fransisken ruha dönülmesini istiyordu. Reform, Clemens VII tarafından onaylandı (1528).

CAPRA (Baldassare), italyan gökbilimci (Milano 1580'e doğr. - *ay. y.* 1626). *Usus et fabrica circini cuiusdam proportionis* (1607) adlı yapıtında Galileo Galilei'nin 1606'da betimlemiş olduğu oran pergelini, kendisinin icat ettiğini ileri sürdü.

CAPRA (Frank), amerikalı film yönetmeni (Palermo, İtalya, 1897 - La Quinta, California, 1991). 1903'te ABD'ye göç etti. Sinemada set fotoğrafçılığı, yönetmen yardımcılığı, oyunculuk ve kurguculuk yaptı. Mack Sennett ile birlikte çalıştı. Çoğu güldürü tarzında (*The strong man*, 1926) bir dizi filmle yönetmenliğe geçti. 1928'den başlayarak senaryocu Robert Riskin ile işbirliği kurdu ve savaş öncesinin en iyi amerikan filmlerinden birkaçını gerçekleştirdi: *Lady for a day* (1933). *Bir gecede oldu* (İt happened one night) [1934], *Şehre dönüş* (Mr. Deeds goes to town) [1936], *Para beraber gitmez* (You can't take it with you) [1938], *Bay Smith Washington'a gidiyor* (Mr. Smith goes to Washington) [1939], *Arsenik kurbanları* (Arsenic and old lace) [1944]. 1942-1944 arasında, *Why we fight?* (Neden savaşıyoruz?) adı altında toplanan ve ABD ordusu için hazırlanan haber filmleri dizisinin kurgusunu yaptı. Savaştan sonra *Şahane hayat* (İt's a wonderful life) [1946], *Aday* (State of the Union) [1948], *İşte damat* (Here comes the groom) [1951], *Miami macerası* (A Hole in the head) [1959] ve *Elmacı kadın* (A pocketful of miracles) [1961] gibi filmleri imzaladı. 1971'de özyaşamöyküsünü yayımladı (*The Name above the title* [Başlığın üzerindeki ad]).

CAPRAİA, İtalya'da (Livorno ili) yanardağ kökenli ada, Tirren denizi'nde, Piombino ile Korsika burnu arasında; 300 nüf.

Salisbury Camera Press-Parimage

Truman Capote (1970'te)

A.Z. Distribution (J.-L. Passek koleksiyonu)

Frank Capra'nın *Bir gecede oldu* (1934) filminden bir sahnede C. Colbert ve C. Gable

Schaarwächter Berlin

kont von Caprivi
di Caprara di Montecuccoli

CAPRARA (Enea Silvio), Avusturya hizmetinde çalışan italyan general (Bologna 1631 - öl. 1701). Türkler'e karşı savaştı (1685-1699).

CAPRELLA a. (küçük keçi anlamında lat. sözc.). *Amphipoda* takımının üç alttakımından birinin *(Caprellidea)* örnek tipi olan küçük kabuklu hayvanları içeren cins. (Bu cinsin temsilcilerinin bedeni ince, ipliksidir. Yüzme yetilerini yitirmişlerdir; biçim ve renk bakımından çevreye kolayca uyarlar ve su yosunları arasında arşınlayıcı tırtıllar gibi yürürler.)

CAPRERA, Sardinya'nın kuzey kıyısı açığında İtalya'ya bağlı küçük ada; 16 km²; 170 nüf. Turizm merkezi. 1507'ye kadar Korsika'nın olan ada, sonradan Cenova Cumhuriyeti'ne bağlandı ve Cenova ile birlikte İtalya'ya katıldı. Garibaldi'nin evi ve mezarı.

CAPRİ, İtalya'da küçük ada (Napoli ili), Napoli körfezinin ağzında, Sorrento yarımadasının uzantısında; 8 000 nüf. Kireçli kayaçlardan oluşan adanın çok sarp, ilginç ışık oyunlarıyla çekici bir görünüm kazanan mağaralarla dolu kıyıları vardır. Güney İtalya'nın büyük turizm merkezlerinden biridir. Eskiçağ'daki adı *Capreae* idi.

—Arkeol. Tiberius'un en sevdiği yer olan Capri'de, imparatora ait 12 villa bulunuyordu; bunlardan ikisi kazılarda gün ışığına çıkarıldı: doğu burnundaki villa Iovis ve Damecuta villası. Ayrıca adada, nymphaion olarak düzenlenmiş iki mağara bulundu: bunlar, ürkütücü hiçbir yanı olmayan ünlü "Tiberius mağaraları"dır. Sperlonga'daki mağara, bunların zengin bezemeleri üzerine bir fikir verebilir. İmparatorlar, Vezüv'ün 79'da püskürmesinden sonra adayı terk ettiler.

Capriccio, 1 perdelik opera. Librettosunu C. Krauss, müziğini R. Strauss yazdı. İlk kez 1942'de Münih'te sahnelendi. Konu, Île-de-France'taki bir şatoda, sözün üstün olduğunu savunanlarla, müzikten yana olanlar arasında "müzikli konuşma" biçiminde geçen tartışmadır. XVIII. yy. fransız müziğine sayısız anıştırma yapan Strauss, partisyonda çok sayıda alıntıya da yer vermiştir.

Capriccio espagnol, Rimskiy-Korsakov'un senfonik yapıtı (1887). Beş bölümlü olan yapıt, görkemli orkestralamasıyla ünlüdür.

Caprichos, 4 epizod ve 1 epilogdan oluşan bale. Esin kaynağı, Goya'nın *Capricho*'larından 4'ünün yanındaki yazılardır. Konusu ve koregrafisi Herbert Ross, kostümleri Helen Pons tarafından hazırlanan balenin müziği, Bela Bartók'un piyano, klarinet ve keman için *Karşıtlıklar* adlı yapıtıdır. İlk kez 1950'de, Choreographer's Workshop tarafından New York'taki Hunter College Playhouse'da sahnelendi. Aynı yıl Ballet Theatre'ın repertuvarına girdi.

Capri
kıyıdan bir görünüş

T.A. Aotami - Atlas - Photo

CAPRİCORNUS, Oğlak* takımyıldızının latince adı (kısalt. Cap).

CAPRİLLİ (Frederico), italyan subay (Livorno 1868-Pinerolo 1907). Modern binicilik sporuna yenilikler getirdi, özellikle engellide modern binme biçimini (gövde üstü öne eğik, üzengiler kısaltılmış) buldu.

CAPRİMULGİFORMES a. Zool. ÇOBANALDATANIMSILAR takımının bilimsel adı.

CAPRİNAE a. (*caper*, teke'den). Keçi, koyun ve bunlarla akraba türleri (toplam 22) içeren gevişgetirenler oymağı. (Bazıları dağda yaşar ve soğuk iklimlere uyarlanmıştır. Boynuzlugiller familyası.)

CAPRİVİ di Caprara di Montecuccoli (Georg Leo, *kont* VON—), italyan asıllı prusyalı general ve devlet adamı (Charlottenburg, Berlin, 1831-Skyren, Brandenburg, 1899). Donanma yüksek yönetimi başkanlığı (1883-1888), kolordu komutanlığı (1888-1890) görevlerinde bulunduktan sonra, Prusya bakanlar kurulu başkanlığına (1890-1892) ve imparatorluk başbakanlığına (1890-1894) atanarak, Bismarck'ın ilk ardılı oldu. Öncelinin yöntemlerini bir yana bıraktı. Wilhelm II'nin isteğine uyarak, Rusya ile karşılıklı güvenlik antlaşmasından vazgeçti (1890), ama üçlü ittifakı üçüncü kez yeniledi (1891). İç işlerinde prusyalı bakanlara daha büyük bir bağımsızlık tanıdı. En sonunda, Bismarck'ın başarısızlığını kabul ederek, sosyalistlerden, özellikle de Polonyalılar'dan öç almaktan vazgeçti (1891); bir alman-rus savaşı durumunda Polonyalılar'a güvenebilmek istiyordu.

Ülkesinin sınai ve ticari gelişmesini hızlandırmak için, alman gümrük tarifelerini indirdi; Avusturya ve İtalya (1891), Romanya, Sırbistan (1893) ve Rusya (1894) ile ticaret antlaşmaları imzaladı. Bu siyaset, tarım birliklerinde toplanan alman çiftçilerinin direnişiyle karşılaştı. Bu birliklerin en önemlisi olan "Bund der Landwirte", 1894'te kuruldu. Bu birlik tarafından hırpalanan, muhafazakâr parti tarafından, yani gerçekte Prusya tarafından yüzüstü bırakılan, Prusya Landtag'ı ile imparatorluk Reichstag'ı[illegible] çıkarlarını uzlaştırmak da bu meclislerin farklı seçim biçimleri nedeniyle başarı gösteremeyen Caprivi, 1892'den başlayarak, Prusya bakanlar kurulu başkanlığından vazgeçmek, ardından da askerlik hizmet süresini uzatan bir yasayı kabul etmeyen Reichstag'ı feshetmek zorunda kaldı (1893). Bismarck'ın nefretini kazanan ve her yönden saldırıya uğrayan Caprivi, Wilhelm II'nin isteği üzerine, ekim 1894'te başbakanlıktan da çekilmek zorunda kaldı.

CAPRİVİ çıkıntısı, alm. **Caprivi Zipfel,** ing. **Caprivi Strip,** Güney Afrika kıyısında ince uzun (en geniş yerlerinde 500×80 m boyutlarında) toprak şeridi. 1893'te, Büyük Britanya, Güney-batı Afrika'yı Zambezi havzasındaki alman sömürgelerine bağlamak amacıyla bu çıkıntıyı Almanya'ya bıraktı. Birinci Dünya savaşı'ndan sonra geçici olarak Bechuanaland'a bağlandı; 1939'dan sonra doğrudan doğruya Pretoria tarafından yönetildi. Odendaal planı (1964) uyarınca, 1975'te Doğu Caprivi "homeland"ına özerklik tanındı.

CAP-ROCK a.(ing. *cap*, başlık, ve *rock*, kayaç). Yerbil. Bir tuz kubbesinde (diyapir) üst bölümün kısmen sulanmasından ya da çözünmesinden kaynaklanan genellikle breş yapısında oluşum; çevre kayaçlardan koparılan ve alçıtaşı ya da anhidritle çimentolanan parçalar, bu oluşumun tepesinde bir blok karışımı oluşturur.

CAPROİDAE a. TAMBURBALIĞIGİLLER familyasının bilimsel adı.

CAPROLİ (Carlo), **del Violino** denir, italyan besteci (Roma 1615'e doğr. - *ay. y.* 1673). *Le Nozze di Peleo e di Teti* adlı operasını sahnelemesi için Mazarin tarafından Paris'e davet edildi (1654). Roma'da Saint-Louis-des-Français'de müzik yöneticiliği yaptı ve kardinal Barberini'nin hizmetine girdi. *Davide prevaricante e poi pentito* adlı bir oratoryo ve kantatlar besteledi.

CAPROMYİDAE a. (yun. *kapros*, yabandomuzu, mus, sıçan, ve *eidos*, görünüş'ten). Antil adalarına ve Güney Amerika'ya yayılan, ikiyaşayışlı oklukirpimsi kemiriciler familyası. (Uzun ve tüylü [*Capromys*], ya da tüysüz ve pullu [*Plagiodonta*], kuyruklu iri sıçanlara benzerler.)

CAPRONİ (Giorgio), italyan yazar (Livorno 1912). Günlük izlenimlerini kapalı bir biçimde işleyen şiirler (*Come un'allegoria*, 1936; *Il seme del piangere*, 1959; *Il muro della terra*, 1975) yazdı.

CAPSA a. (lat. sözc.). Romalılar'ın elyazması tomarlarını saklamak için kullandıkları, genellikle silindir biçiminde, ahşap, fildişi ya da metal kutu.

CAPSA. Esk. coğ. Numidia'da kent. Bugün *Gafsa*.

CAPSA ENDÜSTRİSİ a. (*Gafsa*'nın lat. adından). Tarönc. **1.** Avrupa'daki Üst Yontmataş dönemi endüstrileriyle eşdeğer afrika endüstri evresi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bu Üst Yontmataş dönemi uygarlığına ait tabakalarda ortaya çıkarılmış insan fosili. (Bazı antropologlara göre, bu insanlar bugünkü Akdenizliler'in atalarıdır.)

—ANSİKL. Tunus, Cezayir, Sahra ve Doğu Afrika'da yapılan kazılar sonucunda, en eski biçimleri la Madeleine kültürüyle çağdaş olabilecek bir Capsa endüstrisi (büyük boy dilgiler, kazıyıcılar, geometrik biçimli mikrolitler) ortaya çıkarılmıştır.

CAP-SAİNT-JACQUES → VUNG TAU.

CAPSUS a. (yük arabası ya da kafes anlamında lat. sözc.). Çiçekler üstünde yaşayan değişik renkli bitkibitlerini içeren cins. (Köryarımkanatlıgiller [*Capsidae*] familyası.)

CAPTORHİNOMORPHA a. (lat. *captare*, yakalamaya çalışmak, ve *rhis, rhines*, burun, ve *morphe*, biçim'den). Karbon devri ile Triyas arasında yaşamış fosil sürüngen *Cotylosaurus*'lar takımı. (Kafatası anapsittir [şakak çukurları yoktur], amfibyum olan *Anthracosaurus*'lara benzer.)

CAPUA, İtalya'da, Campania'da, Napoli'nin K.'inde, Volturno üzerinde kent, 17 600 nüf. Başpiskoposluk. Tarım merkezi.

—Tar. Capua, çok zengin bir bölgede yer alan ve Etrüskler tarafından kurulduğu sanılan eski Capua kenti (bugün *Santa* Maria Capua Vetere*) kalıntılarının 4 km uzağındadır. Kenti yağmalayan ve osk devletine katan dağlılara karşı direnebilmek amacıyla, İ.Ö. IV. yy.'da Roma ile birleşti. İ.Ö. 215'te kenti fetheden Annibal, Cannae savaşı'ndan sonra kışı burada geçirdi. Askerleri Capua'nın eğlenceli havasına kapıldılar. Kuşatma için gerekli malzemeden yoksun olan Annibal, Roma üzerine yürüyemedi. Romalılar, İ.Ö. 211'de kenti geri alarak bir sömürge kurdular. Geiserich (456), daha sonra da Sarazenler (840) tarafından yakılıp yıkılan Capua, daha uzakta, *Casilinum* kalıntıları üzerinde yeniden kuruldu.

—Güz. sant. Kentin en görkemli döneminden (İ.Ö. V.-III. yy.) günümüze, bir tapınak dışında (heykeller müzededir) çok az şey ulaşmıştır. Buna karşılık, imparatorluk döneminden çok sayıda kalıntı vardır: Hadrianus döneminden kalma Colosseum* büyüklüğünde bir amfitiyatro, bir tiyatro, ılıcalar ve çok sayıda anıtsal mezar. Conocchia adı verilen mezar, ilkçağ barok sanatının en yetkin örneklerinden biridir. Campania müzesi (ilkçağ arkeolojisi, ortaçağ heykelleri). XI. -XII. yy.'dan kalma katedral. —5 km K.-D.'sunda, çok güzel fresklerle süslü, XI. yy.'dan kalma S. Angelo in Formis bazilikası.

CAPUANA (Luigi), italyan yazar (Mineo 1839-Catania 1915). Eleştiri yazılarıyla, Verga'nın ve verismo'nun en bilinçli savunucularından biri oldu (*Studi sulla letteratura contemporanea*, 1879-1882; *"İsmi" contemporanei*, 1898). Romanı *Il marchese di Roccaverdina* (1901) ve özellikle *Le appassionate* (1893) ile *Le paesane* (1894) adlı kitaplarında topladığı öyküleri de verismocu edebiyatın en anlamlı yapıtları arasında yer alır. Capuana ayrıca sicilya lehçesinde tiyatro oyunları da yazdı.

CAPULİDAE a. (lat. *capul* [*us*], şapka, ve yun. *eideos*, görünüş'ten). Öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça familyası. (Örnek tipleri *Capulus* ve *Thyca*. *Capulidae* familyası üyeleri *Calyptraeidae* familyası üyelerine benzer ve onlar gibi Üst Tebeşir döneminde ortaya çıkmışlardır.)

CAPULUS a. (şapka anlamında lat. sözc.). Kavkısı takkeye benzeyen karındanbacaklı deniz yumuşakçalarını içeren cins. (Esk. adı PİLEOPSİS.)

—ANSİKL. *Capulus* cinsi, sivri, uzun dokunaçlı (diplerine yakın yerde gözler bulunur), kısa ayaklı, bir tek solungaçlı ve at nalı biçiminde kapayıcı kaslı bireyleri içerir. *Capulus*'lar birçok denizde bulunur, Hint okyanusu'ndaki bazı türler denizyıldızlarında asalak yaşar.

CAPUT, baş anlamına gelen lat. sözc. Roma hukukunda: 1. tüm haklarından soyut olarak insan varlığı. 2. Roma vatandaşının kişiliğini oluşturan haklar bütünü (→CAPİTİS DEMİNUTİO). 3. mali bir birim.

CAP VERT Senegal'de kıyı bölgesi; 550 km²; 985 000 nüf. Merkezi *Dakar*.

CAQUETÁ (rio), Kolombiya'da Andlar' da doğan ve rio Yapurá'nın yukarı çığırını oluşturan ırmak. —Amazon bölgesindeki bir yönetimsel bölüme *(İntendencia)* bu ırmağın adı verilmiştir; 90 185 km²; 264 507 nüf. Merkezi *Florencia*.

CAR a. (moğolca sözc.). *Esk.* **1.** Yüksek ses, yüksek sesle yapılan çağrı, duyuru. **—2.** *Car çekmek*, bir şeyi duyurmak için yüksek sesle ünlemek, bağırmak. ‖ *Car etmek*, nara atmak; bir şeyi bağırarak duyurmak: *"Türk ve Türkmen kabailine ve boylarına car ve çay ettiler"* (Tarih-i Âl-i Selçuk tercümesi. XV. yy.).

CAR a. (ar. *car*). Kadınların sokağa çıkarken örtündükleri büyük, dörtköşe örtü.

—ANSİKL. Anadolu'nun birçok yöresinde kullanılan car, Tanzimat'tan sonra (1839) İstanbul'da da yaygınlaşmaya başladı. Kareye yakın dikdörtgen biçiminde, pamuk ya da yünden dokunmuş tek parça bir örtüydü. Düzleri yanında desenlileri de vardı. Renk ve desenler yörelere, özellikle de kullananın yaş ve sosyal konumuna göre değişiyordu. İstanbul'da pişmiş ipekten dokunan, sırma ya da kılaptanla işlenmiş olanları da vardı. Kullanılacağı zaman kumaşın ortaya gelen bölümü başa atılır, bele gelen kısım iç giyimin kemerine ya da bele bağlanan bir kuşak arasına sıkıştırılırdı. Bürgü*'den farkı örtünme biçimi ve peçeyle birlikte kullanılmasıydı.

Anadolu'nun çeşitli yörelerinde, peçesiz olarak günümüzde de kullanılmaktadır.

CÂR sıf. (ar. *car*). *Esk.* **1.** Komşu, yan yana bulunan: *Câr-ı mülâsık*, *câr-ül-cenb* (bitişik komşu). **—2.** Alıcı, müşteri. **—3.** *Câr-ul-lah*, Mekke'ye gelip yerleşerek sürekli ibadet eden. ‖ *Câr-ül-cünüb*, akraba olmayan komşu.

—İsl. huk. *Car-ı mülasık*, bitişik komşu. (Bir taşınmazın satış, ya da ivazlı hibe yoluyla bir başkasına devredilmesi sırasında bitişik komşunun da şufa hakkı vardır.)

CÂR (EL-), Suudi Arabistan'da Kızıldeniz kıyısında eski liman, Medine'nin 150 km G.-B.'sında. Çeşitli ülkelerden gelen gemilerin uğrak yeri ve Medine'nin tahıl ambarıydı. Ortaçağ'dan sonra önemini yitirdi ve yerini 70 km K.'indeki Yenbu aldı.

CAR CAR be. (yansıma sözc.). Yüksek sesle, gürültülü bir biçimde; gevezelik ederek: *Car car bağırmak. Büyüklerinin karşısında car car konuşmak.*

◆ sıf. Çenesi düşük, geveze.

Carabelli tümseği, üst çenedeki birinci azıdişinin, ender olarak ikinci ya da üçüncü azıdişinin iç yüzünde bulunan ve dentinle mineden oluşan beşinci çıkıntı sayılabilecek küt ve sert yüzeycik. (Kişilerde bulunma oranı insan topluluklarına göre son derece değişiktir. Bu tümsek macar diş hekimi Georg Carabelli'nin [1787-1842] adıyla anılır.)

CARABİDAE a. Böcbil. KOŞARKINKANATLIGİLLER familyasının bilimsel adı.

CARABOBO, Venezuela'da eyalet, Antil denizi kıyısında, Caracas'ın B.'sında; 4 650 km²; 1 603 747 nüf. (1990). Yönetim merkezi *Valencia*. — Valencia'nın 15 km G.-B.'sındaki *Carabobo* köyünün adı, Bolívar'ın 1814'te ve 1821'de (Venezuela'ya bağımsızlığını kazandırdı) burada kazandığı zaferlerin anısına bu eyalete verildi.

CARABOİDEA a. Sözcüğün en geniş anlamıyla, koşarkınkanatlılar öbeğinden böcekleri içeren üstfamilya. (Üstfamilya, *Brachynidae*, Koşarkınkanatlıgiller, *Cicindelidae*, *Harpalidae*, *Paussidae*, vb. familyalarını, yani kınkanatlıların *Adephaga* alttakımının suda yaşamayan biçimlerini içerir.)

CARACALLA (Marcus Septimius BASSİANUS, 196'da Marcus Aurelius Antoninus oldu, —lakabıyla anılır) [Lyon 188 -Carrhae, bugün Harran, 217], Roma imparatoru (211-217), Septimius Severus ile Julia Domna'nın oğlu. Septimius Severus, 198'den başlayarak, Augustus unvanıyla onu iktidara ortak etti. Kardeşi Geta'dan nefret ediyordu. 212'de, annelerinin kolları arasında onu öldürdü. Sonra da Geta'nın ölümünden üzüntü duyan herkesi ortadan kaldırdı. İç siyaseti, babasının iç siyasetine benziyordu. Büyük bir para reformu yaptı: *aureus*'un ağırlığını azalttı; değeri Marcus Aurelius *denarius*'una göre % 100 düşürülen *antoninianus* adlı bir gümüş para çıkarttı. Üne çok düşkündü; orduyla ilgilendi ve parlak bir dış siyaset izlemeye çalıştı. Germenler ve Parthlar karşısında olumlu sonuçlar sağladı. Parthlar'a karşı bir sefer sırasında, praefectus praetorium Macrinus'un kışkırtmasıyla öldürüldü (8 nisan 217).

Caracalla çok dindardı. Hem doğulu tanrılara saygı gösterir, hem de geleneksel dinin gereklerini yerine getirirdi. Çok sınırlı birkaç katliama rağmen, dönemi hıristiyanlar için bir barış dönemi oldu. İmparatorlukta yaşayan herkese roma yurttaşlık haklarını tanıyan ferman onun hükümdarlık döneminde çıkarıldı. (→ ANTONİNUS* ANAYASASI.) *İtinerarium Antonini* de onun döneminde düzenlendi. Roma'da, yıkıntıları bugün bile görkemli olan anıtsal hamamlar yaptırdı.

—İkonogr. Caracalla'nın çocukluk döneminde —Roma'da bulunan altın yaldızlı bir cam levhada görüldüğü gibi, çoğunlukla ana-babası ve kardeşiyle birliktedir—, gençlik döneminde (Forum Boarium'daki Argentarii kemeri, Leptis* Magna kemeri) ve kısa süren iktidarı sırasında yapılmış çok sayıda portresi vardır. Kimi son dönem portreleri, bunlara "iblis Caracalla" adının verilmesine neden olan acımasız yüz ifadeleriyle çok etkileyicidir; gerçekte bu portreler, Mars ile özdeşleştirilen imparatorun, imparatorluğun düşmanlarına karşı duyduğu öfkeyi yansıtmayı amaçlıyordu.

Caracalla fermanı → ANTONİNUS* ANAYASASI.

Caracalla ılıcaları → ILICALAR.

CARACAS, Venezuela'nın başkenti, federal yönetim bölgesinin merkezi; çevresiyle birlikte 3 373 059 nüf. (1989). Kenti, Diego de Losada, denize 20 km kadar uzaklıktaki merkezi bir yerde kurdu (1567). Yüksekliği yer yer 1 700 m'yi geçen bir dağ kıvrımı kenti denizden ayırmaktadır. 900 m yükseltide, Karayib sıradağlarının çukur bir kesiminde yer alan Caracas'ın iklimi kıyıya oranla daha serindir: yıllık ortalama sıcaklık 21,8°C; yağış 800 mm. Guaire ırmağının (Tuy'un kolu) akaçladığı şekerkamışı ve kahve tarımı yapılan çöküntünün iç kesimlerle bağlantısı oldukça kolaydır.

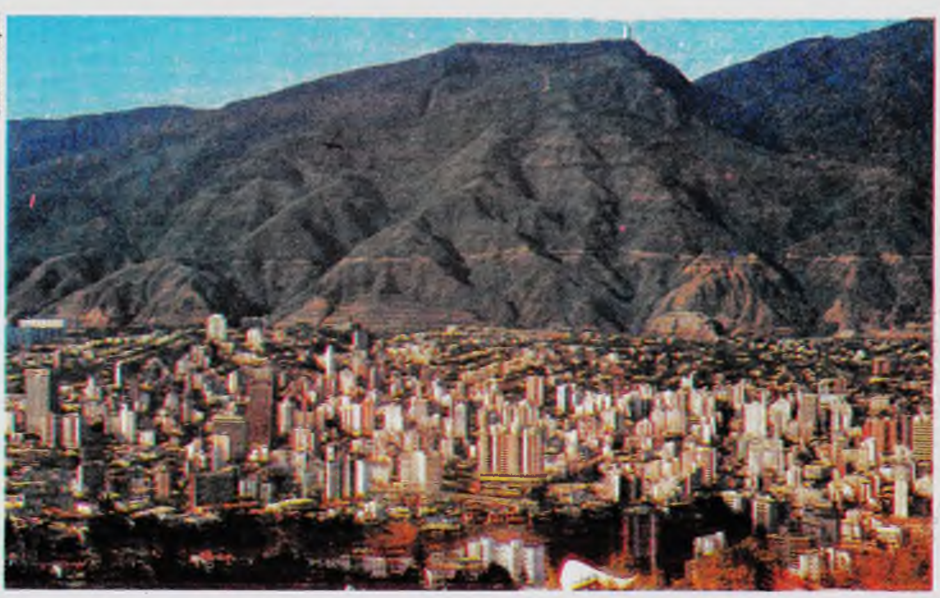
Caracas çok hızlı bir gelişme gösterdi: 1796'da 35 000 olan nüfusu 1900'e doğru 100 000'e, 1950'de 700 000'e yükseldi. Yabancı egemenliğinin ülkedeki merkezi olan Caracas 1920'den başlayarak hizmet, taşınmaz mallar, şehircilik ve sanayi alanlarında petrolden elde edilen kârların dağıtımından yararlanmıştır: ulusal gelirin % 40'ı, nüfusun beşte biri ve ülke hafif sanayisinin yarısı Caracas'ta toplandı.

Eski sömürge dönemindeki kentten geriye, Plaza Bolívar'ın çevresindeki küçük bir semt kalmıştır (katedral, San Jacinto alanı, Bolívar'ın doğduğu ev). Kent önce B.'ya (La Guaira'ya giden otoyol), 1950' den sonra Chacao ve Petare köylerini (kı-

Scala

Caracalla
Roma dönemi
mermer
Capitolini Musei, Roma

Steinheil-Rapho

Caracas'ın genel görünüşü

Scala

Giovanni Battista **Caracciolo**
Mısır'a kaçış
Capodimonte galerisi
Napoli

Romanya büyükelçiliği

İon Luca **Caragiale**

sa bir süre önce Guarenas ve Guatire'i de) içine alarak D.'ya, en sonunda da güneydeki tepelere doğru genişledi. Gökdelenlerin yükseldiği, otoyolların geçtiği (metro yapımı sürmektedir) çok modern kentte, birbirine karşıt iki tip konut semti göze çarpar: satın alma gücü yüksek sınıfların yaşadığı villalardan oluşan konut semtleri; kent çevresinde, nüfusun dörtte birinin üst üste yaşadığı, sağlık koşullarının çok kötü, hizmetlerin son derece yetersiz, yaşama düzeyinin çok düşük olduğu rancho'lar ya da gecekondular semti. Caracas, halen fabrikaların, uydu kentlerin (Los Teques, Cüa, Charallave, Santa Teresa) kurulmakta olduğu Tuy vadisinde genişletilmesi tasarlanmaktadır. Sanayilerin Valencia gölü çevresinde (aynı zamanda süt üreticiliği ve sebze yetiştiriciliği) ve kıyıda (limanın La Guaira gelişmesi, Maiquetía havalimanı, yaz turizmi) yoğunlaşmasıyla Caracas'ın etkisi ülkenin bütün orta kesiminde duyulmaktadır.

—Güz. sant. Kentte müzeler ve mimar Carlos Raül Villanueva'nın yaptığı, Paris okulundan ve Venezuelalı büyük sanatçıların yapıtlarının da yer aldığı modern bir üniversite sitesi (1950-1958) vardır.

CARACCİOLO, IX. yy.'dan başlayarak tanınan büyük napolili aile. —GİOVANNİ (1372'ye doğr. - Napoli 1431), napolili bakan. Sicilya kraliçesi Giovanna II'nin gözdesiydi. Zorbalığının halkta büyük tepki uyandırması üzerine, Giovanna II onu öldürttü. —MARİNO (Napoli 1468-Milano 1538), kardinal. Almanya'da lutherciliğe karşı savaştı ve Milano'ya imparatorluk valisi olarak atandı. —GİOVANNİ, *Melfi* prensi, Fransa mareşali (1487-Susa 1550). Napoli krallığı başkomutan vekiliydi, Lautrec'e karşı Melfi'yi savundu (1528), ama yenildi, tutsak düştü. Karl V kurtulmalığını ödemeyince, o da François I'in hizmetine girdi. Lüksemburg'u başarıyla savundu (1543) ve 1544'te Fransa mareşalliğine yükseltildi. —GİOVANNİ ANTONİO, fransız rahibi (1515'e doğr.-Châteauneuf-sur-Loire 1570), Melfi prensi Giovanni'nin oğlu. Troyes piskoposuydu (1551). Reform hareketine katıldı, katoliklikten döndü, piskoposluk görevinden çekilmek zorunda kaldı (1561). *Mirouer de la vraye religion* adlı yapıtını, 1544'te yayımladı. —DOMENİCO (Malpartida de la Serena, İspanya, 1715-Napoli 1789). 1781 ve 1786'da Sicilya'da genel valilik yaptı. Ferdinando IV döneminde dışişleri bakanı oldu. —FRANCESCO, napolili amiral ve yurtsever (Napoli 1752 - *ay. y.* 1799). İngiliz donanmasındayken amerikan devrimine katıldı. 1781'de Napoli'ye döndüğünde Ferdinando IV'ün donanmasını yönetti. 1799'da Partenopèa Cumhuriyeti'nin hizmetine girdi; cumhuriyet donanmasına komuta ederken İngiliz ve Sicilyalılar'a tutsak düşerek, Nelson'un emriyle kendi firkateyninin ana direğine asıldı.

CARACCİOLO (Giovanni Francesco), italyan yazar (Napoli 1437'ye doğr. -1506). Şiirlerinde Petrarca'yı taklit etti.

CARACCİOLO (Pietro Antonio), italyan yazar (Napoli XV. - XVI. yy.), napoliten halk güldürüleri yazdı *(La farsa de lo İmagico e del Mago, La farsa de lo ceto).*

CARACCİOLO (Giovanni Battista), **il Battistello** denir, italyan ressam (Napoli 1570'e doğr. - *ay. y.* 1637). Napoli'de Caravaggio'ya çömezlik etti (1606) ve onun etkisi altında gölge ve ışık bakımından çok uyumlu büyük dinsel kompozisyonlar yaptı: *San Antonio'nun mucizesi* (S. Giorgio dei Genovesi kilisesi), *Ayak yıkama* (S. Martino manastırı). XVII. yy. napoli resim sanatının yenilenmesine ve caravaggioculuğun yayılmasına büyük katkıda bulundu.

CARA COGNATİO, *aziz akrabalık* anlamına gelen ve 22 şubat günü bir ailenin bütün üyelerini bir araya getiren antik bir roma bayramının adı olan latince deyim. Bir barışma vesilesi olan bu bayramda bir de şölen *(charistia)* düzenleniyordu.

CARADOC KATI a. (*Caradoc*'dan, Wales ülkesi). Ordovices devrinin katı. (→ KATMANBİLİM.)

CARA DROMA RUİSG, İrlanda Cumhuriyeti'nde (Connachta ili) kent, Liathdroma yönetim bölümünün merkezi, Lough Allen'in G.'inde; 1 900 nüf. Gezinti yeri.

CARAFA, napolili aile. Bu aileden GİAN PİETRO, Paulus* IV adıyla papa oldu. Yeğenleri, GİOVANNİ, ANTONİO (Napoli 1538-Roma 1591) ve özellikle de savaşçı bir kardinal olan CARLO'yu (Napoli 1517 - *ay. y.* 1561) Kilise'nin dünyevi siyasetini yürütmekle görevlendirdi. —Ailenin öteki başlıca üyeleri şunlardır: CARLO (Napoli 1561 - *ay. y.* 1633), *Pii Operai* ("Dindar işçiler") yardım tarikatının kurucusu; —VİNCENZO (Andria 1585-Roma 1649), Carlo'nun kardeşi, 1646-1649 arasında cizvitlerin yedinci başkanı; —ANTONİO, avusturya feldmareşali (Ugento 1646 -Viyana 1693), 1683'te Viyana'nın kurtuluşu sırasında ve Transilvanya'nın fethinde ün kazandı; —ETTORE, napolili general (Andria 1767-Napoli 1799), Partenopèa Cumhuriyeti'nin hizmetine girdi, Bourbonlar'ın dönüşünde idam edildi.

Aérospatiale

bir danimarka havacılık şirketinin renklerini taşıyan **Caravelle**

CARAFA Dİ COLOBRANO (Michele Enrico), italyan besteci (Napoli 1787-Paris 1872). Joachim Murat ile Rusya'da savaştı. 1827'de Paris'e yerleşti. Bu kentteki konservatuvarda besteleme öğretmenliği yaptı (1840-1870). Fransızca ya da italyanca 36 opera besteledi. Bunlardan bazıları Rossini'nin esin kaynağıdır.

CARAGANA a. (Bir hint dilinden). Himalaya ve Sibirya kökenli bitki. (Kelebekçiçekligiller familyası.) [Eşanl. KARAGAN.] —ANSİKL. Caraganalar, küçük ağaççık ya da çalılardır; genellikle sarı olan çiçekleri, biryıllık sürgünler üzerinde tek tek ya da demetler halinde bulunur. Bahçelerde çok sayıda caragana türü yetiştirilir; örneğin *Caragana arborescens, C. frutescens* ve özellikle dikenli uzun dalları nedeniyle, geçit vermez çit yapımında kullanılan *C. spinosa.* Bu bitkiler, Türkiye'de de fidanlıklarda yetiştirilir, park ve bahçe düzenlemelerinde kullanılır.

CARAGİALE (İon Luca), romanyalı yazar (Haimanale, Ploieşti yakınında, 1852 -Berlin 1912). Çağın törelerinin uyanık ve dikkatli bir gözlemcisi olarak, aptal ve dar kafalıların beylik düşünce kalıplarını iğneli bir dille sergiledi ve böylece saçma tiyatronun habercisi oldu. Romanya tiyatrosunun başyapıtları olan komedilerinde (*O Noapte furtunoasă*, 1878; *Conul Leonida faţă cu reactiune*, 1879; *Kayıp mektup* (O scrisoare pierdută) [1884], siyasal ya da aile içi davranışları içinde betimlenen temsili tipler yarattı. *Schite* (1897) ve *Momente* (1901) adlı yapıtlarında, ustalıklı birkaç çizgiyle, bazen de alışkanlıkla yinelenen basit bir sözcük yardımıyla bağlantılarını yitirmiş, düşünce, davranış ve dil alışkanlıkları içinde çalkalanan gülünç bir dünyayı betimledi. Bununla birlikte, *Năpasta* (1890) adlı dramı ve hastalıklı bir çevreyi anlatan hikâyeleriyle (*Păcat*, 1892; *O făclie de Paşte*, 1899) trajik konulara da yöneldi. Ayrıca, doğudan esinlenen düşsel anlatı ve masallar da yazdı (*Kir Ianulea*, 1909). Caragiale'nin *Kayıp mektup* adlı oyunu Arena (1963) ve Istanbul Şehir tiyatrosu'nda (1979) oynandı.

CARAGİALE (Matei İon), romanyalı yazar (Bükreş 1885 - *ay. y.* 1936); İon Luca Caragiale'nin oğlu. Avrupa dekadanlığı çizgisinde, görkemli bir üslupla yazdı. gerçek bir şiir yapıtı olan destansı öyküsü *Remember* (1924), kuramda ve uygulayımda bir giz estetiği öneriyordu. Ama sanat bir bilgi değil, salt bir bilgisizliğin yanı sıra tadına doyulmaz bir yaşam olduğundan, bu estetik gizin kendi kendisiyle beslenmesini gerektiriyordu. Alacakaranlık bir Bükreş'in anlatıldığı *les Courtisans du cheval d'airain* (fr. çev.) [1929] romanında, romancı artık her şeyi bilen yazar değil, kendi yarattığı ve haklarında kesin hiçbir şey bilmediği roman kahramanları arasında şaşırıp kalmış bir roman kişisiydi.

CARAGLİO (Gian İacopo), italyan cevahir yontucu (Verona 1500'e doğr. -Kraków 1565). G. Delle Corniole'nin yeniden canlandırdığı taş üzerine oymacılık sanatının büyük ustalarından biriydi.

CARAGUATA a. (isp. *caraguata*, agav). Orta Amerika'da yetişen, kümeler halinde sık çiçekli epifit bitki. (Bazı türleri sıcak seralarda yetiştirilir. Ananasgiller familyası.)

CARAJÁS *(Serra dos)*, Brezilya'da yüksek topraklar, Pará eyaletinde, Xingu ve Tocantins ırmakları arasında. Demir, kurşun, bakır, vanadyum madenleri.

CARAMOTES a. Akdeniz'in derin sularında yaşayan, üç çift küçük kıskaçlı iri karidesleri içeren cins. (Boyu 20 cm; karidesgiller familyası.)

CARAN D'ACHE (Emmanuel POIRÉ, —denir), fransız mizah çizeri (Moskova 1859 - Paris 1909). Caran d'Ache takma adıyla (*karandaş* rusçada "kalem" anlamına gelir) birçok gazete ve dergide (la Caricature, le Tout-Paris, le Rire, vb.) çalıştı. Bu gazete ve dergilerdeki çalışmaları içinde, özellikle durum mizahının açık ve sağlam bir çizgicilikle verildiği "sözsüz öyküler" önemli bir yer tutar. Başlıca esin kaynağı, askerler, Panamá rezaleti, Dreyfus davası gibi güncel olaylardı. Panamá rezaleti üzerine *le Carnet de chèques* adlı bir albüm (1892), Dreyfus davasıyla ilgili olarak, Forain ile birlikte, "P'sst" adlı milliyetçi bir haftalık yergi gazetesi çıkardı.

CARANGİDAE a. Dünyanın sıcak, ılık ve oldukça soğuk denizlerine yayılan, sikloid pullu, kuyruğu çatallı, çoğunlukla

yüksek ve yanları yassı bedenli kemiklibalık familyası.
—ANSİKL. *Carangidae* familyası üyeleri, kıyılarda ve orta sularda yaşarlar. Beslendikleri balıkların sürüleri ardında kısa göçler yaparlar. Etleri lezzetli ve makbuldür. Familyanın Türkiye sularında rastlanan başlıca türleri: karagöz istavrit *(Trachurus trachurus)*, sarıkuyruk istavrit *(T. mediterraneus)*, maltapalamudu ya da kılavuzbalığı *(Naurates ductor)*, sarıkuyruk *(Seriola dumerili)*, iskenderbalığı *(Scyris alexandrina)*, akya ya da leka *(Lichia amia)*, yaladerma *(Trachynotus ovatus)*, istavritazmanları *(Caranx crysos, C. hippos, C. rhonchus, C. dentex)*, *Compogramma glaycos, Selar djeddaba.*

CARANSEBEŞ, Romanya'da (Banat) kent, Sebeş ve Timiş ırmaklarının birleştiği yerde; 17 000 nüf. Demiryolu ve karayolu kavşağı olan Caransebeş, Güney Karpatlar'da Menadia'ya doğru önemli bir doğal geçidin yakınındadır. Müze.

CARANX a. ISTAVRITBOZMASI'nın bilimsel adı.

CARAPA a. (Amerika yerli dillerinden). Tropikal bölgelerde, deniz kıyılarında yetişen boylu ağaç. (Tespihağacıgiller familyası.)
—ANSİKL. *Carapa touloucouma*, Gine ve Senegal'de yetişir, tulukuma yağı ya da kobi yağı denen ve bazı sabunların yapımında kullanılan bir yağ verir. *C. moluccensis* türünden pembemsi gri renkte ve iyi korunabilen bir odun elde edilir. *C. guyanensis* türünün odunuysa *andiroba* adıyla ünlüdür.

CARAPİCUIBA, Brezilya'da (São Paulo eyaleti) kent, São Paulo'nun büyük B.-K.-B. banliyösünde; 187 000 nüf.

CARAPİDAE a. Zool. İNCİBALIĞIGİLLER familyasının bilimsel adı.

CARÁS ya da **CARAZ,** Peru'da turizm merkezi, And sıradağlarının vadilerinden birinde, Huascarán'ın eteğinde; 5 200 nüf.

CARAUSİUS (Marcus Aurelius Valerius) [250'ye doğr. - 293], Bretagne valisi. Bagaudae halkına karşı savaştı ve *dux* unvanıyla Franklar'ın korsanlıklarını bastırmakla görevlendirildi. 286'da, askerleri tarafından imparator ilan edildi, Bretagne'ı ve Galya'nın kuzey kıyılarını denetimine aldı. Constantius tarafından Galya'dan atıldı, 293'te yardımcısı Allectus tarafından öldürüldü.

CARAUSİUS MOROSUS a. Hindistan'da yaşayan kanatsız böcek. (Ayrık, uzun bacakları, çok uzun bir bedeni vardır; yeşil bitkilerin sapları arasında yaşar ve bu saplardan güç ayırt edilir. Cadı çekirgeleri [*Cheleutoptera*] takımı, değnekçekirgesigiller familyası.) [*Carausius morosus*'lar biyolojik araştırmalarda kullanılan laboratuvar hayvanlarıdır.]

CARAVAGGİO (Michelangelo MERİSİ ya da AMERİGHİ, **il** —denir), italyan ressam (Caravaggio, Lombardia, 1571'e doğr. ya da 1573 - Porto Ercole, Grosseto ili, 1610). Alıngan ve sert mizacının yol açtığı adli kovuşturmalar, kavgalar, tartışmalarla dolu fırtınalı ve kısa bir sanat yaşamı oldu. Milano'da ressam Simone Peterzano'nun yanında yetişen il Caravaggio, 1588'e doğru Roma'ya gitti ve Cavalier D' Arpino ile çalıştı. 1599'a doğru, San Luigi dei Francesi'deki San Matteo capellası'nın süslemelerini yaptı, daha sonraları Santa Maria del Popolo (*Aziz Paulus'un hıristiyanlığı kabul etmesi, Aziz Petrus'un martyr'i,* 1601) ve Sant'Agostino'da çalıştı (*Loretto Madonnası*). 1606'da polisle başı derde girdiğinden, Roma'dan ayrılıp Napoli'ye gitti, oradan da Malta ve Sicilya'ya geçti. Roma'ya geri dönerken sıtmadan öldü.
İl Caravaggio, manierismo'nun kalıplarına karşı çıkarak, dolaysız, hatta sert denilebilecek bir "doğal resim" anlayışı getirdi. Bu anlayış, içtenliğiyle, natürmortu (*Meyve sepeti*, Milano, Ambrosiana kütüphanesi) ve dindışı konulu resmi (*Hasta Bacchus*, Roma, Borghese galerisi; *Galip gelen aşk*, Berlin-Dahlem) olduğu kadar dinsel temaları da (*Mısır'a kaçış sırasında dinlenme*, Roma, Doria Pamphili galerisi; *Azize Lucceia'nın martyr'i*, Siracusa; *Meryem Ana'nın ölümü*, Paris, Louvre) yeniledi. Gölge ve ışık karşıtlıklarıyla vurgulanan güçlü ve hacimli figürler, yapıtlarının büyük bir bölümünde siyah bir fon üzerine yerleştirilmiştir. İl Caravaggio, modern resmin atalarından biri olarak görülür.

CARAVAGGİO (Polidoro DA) → POLİDORO DA CARAVAGGİO.

CARAVAGGİOCULUK a. (özel a. *Caravaggio*'dan). İl Caravaggio'nun yapıtlarından kaynaklanan, gerçekçi betimlemelerle ve güçlü ışık-gölge karşıtlıklarıyla belirginleşen resim akımı.
—ANSİKL. Roma'da, 1600'e doğru gözde olan gerçekçilik ve ışıkçılık, daha sonra, İtalya ve Avrupa'ya yayılarak, çeşitli okullara bağlı ressamları etkisi altına aldı. İtalya'da karanlık resmin uygulayıcıları ("tenebrosi") arasında özellikle B. Manfredi, Gentileschi'ler, Saraceni ve Caracciolo'yu anmak gerekir.
"Karanlıkçılık", 1580-1630 arasında, ispanyol resminin bir akımı, bir tarzı olduğundan, Caravaggio'nun üslubu bu ülkede elverişli bir ortam buldu. İtalyan etkisinden bağımsız olarak Sánchez Cotán, Ribera, Pacheco, Yaşlı Herrera, ilk yapıtlarında Velázquez, kimi yapıtlarında Zurbarán, kaba bir natüralizme yönelerek, biçimleri yoğun değer karşıtlıklarıyla vurguladılar. Fransa'da Georges de La Tour, Caravaggio'dan esinlenen ışık-gölge öğesine abartmadan yer verirken, Valentin ve Tournier, Caravaggio'yu daha dolaysız bir biçimde taklit ettiler. Bu etkinin izlerine, Vignon ve Simon Vouet'de, daha sonra, David ve Géricault'da da rastlanır. Caravaggio'culuk, Honthorst, Gerard Seghers, Rombouts aracılığıyla Hollanda'ya da yayıldı, hollandalı ışıkçılardan Terbrugghen ve Vermeer'in çalışmalarında, Rembrandt'ın bazı başyapıtlarında da izlerine rastlanır.

Caravelle, Fransa'da, Sud-Aviation şirketinin 1955 ile 1972 arasında 272 tane yaptığı orta erimli ticari jet uçağı. Gövdesinin arka yanları iki devindirici kaporta ile donatılmış ilk uçaktır. Bu düzenleme, kanatların serbest kalmasını ses ve titreşimleri azaltarak yolcuların daha rahat seyahat etmesini sağlar; bu uygulama daha sonra çok sayıda sivil ve askeri jet uçaklarında yinelendi. Caravelle'nin farklı birçok tipi üretilerek dışsatımı yapıldı; bu tipler motor türü (Rolls Royce ya da Pratt and Whitney), gövde boyu (90 ile 130 arasında değişen koltuk sayısı) ve tonaj (kalkışta 46 ile 58 ton) bakımından birbirinden ayrılır. Uçuş hızı 1 000 m yükseltide yaklaşık 860 km/sa (0,8 mach), ulaşabileceği uzaklık 3 000 km'nin üstünde, iniş ve kalkışta gerekli pist uzunluğu 2 000 m dolayındadır. Caravelle, görüş uzaklığı çok zayıf olduğunda yarı-otomatik iniş yapabilen ilk uçaktır.

CARAZ → CARÁS.

CARAZO, Nikaragua'da yönetim bölgesi, Büyük Okyanus ile Nikaragua gölü arasında; 950 km²; 109 000 nüf. Merkezi *Jinotepe.*

CARAZO ODİO (Rodrigo), kosta rikalı devlet adamı (Cartago 1926). 1970'e kadar Ulusal kurtuluş partisi (sosyal demokrat) üyesi olarak kaldıktan sonra, muhafazakâr ve antikomünist eğilimli Ulusal yenilik partisi'ni kurdu. Sağ muhalefetin adayı olarak cumhurbaşkanı seçildi (1978-1982). Üç eski cumhurbaşkanıyla birlikte bir açık mektup yayımladı ve Kosta Rika'nın Nikaragua'ya karşı saldırgan siyasetini eleştirdi (temmuz 1985).

CARBOGNANO (Kozmas Gomidas), asıl adı **Kömürcüyan,** ermeni katolik din adamı (XVIII. yy.). İstanbul'da katolik misyonerler için türkçe dilbilgisi kurallarını içeren italyanca bir yapıt yazdı (*Primi principi della grammatica turca ad uso dei mittonari apostolici di Constantinopoli*, 1794 [İstanbul'daki katolik misyonerlerin kullanması için türk gramerinin ilk esasları]). Öteki yapıtı: *Descrizione topografica di Constantinopoli* (İstanbul'un topografik tanımı) [1794].

CARBONARO a. (çoğl. *carbonari*) [ital. *carbonaro*, kömürcü]. Carboneria yandaşı.

CARBONERİA a. Carbonarolar tarafından kurulan gizli bir dernekten kaynaklanan siyasal akım.
—ANSİKL. 1807 ile 1812 arasında kurulmuş olduğu sanılan ve kökü masonluğa dayanan bu dernek, Napoli krallığı'nda Napoléon egemenliğine karşı örgütlendi. Ortaya çıkışı, Bonaparte'ın monarşiye yönelmesine karşı olan cumhuriyetçi unsurları barındıran fransız ordusuyla bağlantılıdır. 1815'ten sonra Kilise devletleri'ne yayılan carboneria, Kutsal İttifak siyasetine ve Fransa'da yeniden iktidara gelen Bourbonlar'a karşı mücadele etti. Carbonarolar, 1820 Napoli devriminin ve 1821 Piemonte ayaklanmasının önderleridir. 1818'den başlayarak Fransa'ya yayılan carboneria, açıkça cumhuriyetçi bir tavır aldı. Masonluğun belirgin izlerini taşıyan "carbonari" ya da "buoni cugini" (iyi kuzenler) derneği üyeleri, 20'şer üyelik gruplara bölünüyorlardı. Her grup, 3 şef tarafından yönetilen bir vendita oluşturuyordu. 20 vendita'nın 20 temsilcisi, bir "ana vendita" oluşturuyor ve bu da "yü-

Scala

il Caravaggio
Mısır'a kaçış sırasında dinlenme (1588'e doğr. - 1590)
Doria Pamphili galerisi, Roma

Lauros-Giraudon

il Caravaggio
İsa'nın kırbaçlanması (1605'e doğr. - 1607 ?)
Güzel sanatlar müzesi, Rouen

Pix

Carcassonne surları ve Château comtal'dan bir görünüm

Point Cardinal galerisi

Agustin **Cardenas**
Uyanmış çiçek
tunç, 1978
Point Cardinal galerisi, Paris

L.L.

Gerolamo **Cardano**
İmzasız gravür
Bibliothèque nationale, Paris

ce vendita"ya delege gönderiyordu. Carboneria giderek zayıfladı ve Fransa'da cumhuriyetçi yeni dernekler içinde, İtalya'da da Mazzini'nin Genç İtalya'sı içinde eridi (1831).

CARBONİA, İtalya'da kent, Sardinya'da, Cagliari'nin B.'sında, Iglesiente'de; 31 000 nüf. Eski madenkömürü çıkarma merkezi.

CARCANO (Giulio), italyan yazar (Milano 1812 - Lesa, Novara ili, 1882); tarihsel dramlar, acıklı romanlar (*Angiola Maria*, 1839) ve köylü yaşamını anlatan öyküler (*Racconti semplici*, 1843) yazdı.

CARCASSONNE, Fransa'da *département* (Aude) merkezi, Paris'in 770 km G.'inde, *Carcassès*'de Aude ırmağıyla Midi kanalı kıyısında; 44 991 nüf. (1992). —Mim. Carcassonne iki kentten oluşur: Aude'un büyük dirseğine egemen bir kale olan *Cité* ve XIII. yy.'ın ortasında damalı plana göre kurulmuş yeni kent *Ville basse*. Ortaçağ'da kent surlarının en eksiksiz örneklerinden birini oluşturan Cité' de iki sur ile Viollet-le-Duc zamanında genel onarım gören *Château comtal* adında bir kale bulunur.

CARCEL a. (öz. a. B. G. *Carcel*'den). B. Carcel'in geliştirdiği, çarklı ve pistonlu gazyağı lambası.

CARCERE DURO, *ağır hücre (cezası)* anlamına gelen ital. sözc. Avusturya egemenliği sırasında siyasi mahkûmlara özgü olan bir hapis sistemini belirtmek için kullanıldı.

CARCHARHİNİDAE a. HARHARYASGİLLER familyasının bilimsel adı.

CARCHARODUS ALCOE a. Gündüz kelebeği. (Sekengiller familyası.)

CARCHESİUM a. Tatlı sularda ya da durgun denizlerde, sayısız mavimsi koloni oluşturarak yaşayan kirpikli birhücrelileri içeren cins. (*Vorticellidae* familyası.)

CARCHİ, Ekvador'da il, Kolombiya sınırında; 3 701 km² 148 922 nüf. (1989). Yönetim merkezi *Tulcán*.

CARCI a. *Yörs.* Tellal.

CARCİNOTRON a. (tesc. edil. a.). Elektron. İlerleyen dalgalı tüpler ailesinden olan ve mikrodalga üreten tüp. (Carcinotronlar bir elektron demetiyle, gecikmeli bir hattın kılavuzladığı bir elektromanyetik dalganın uzun süreli etkileşimine dayanır ve birkaç jigahertzlik frekanslarda çalışır; işaretler geniş bir frekans bandında kolayca kiplenebilir.)

CARCİNUS a. Yengecin bilimsel cins adı. (Türlerinden biri, çingene yengeci [*Carcinus maenas*] Güney Avrupa kıyılarında suların çekik olduğu kesimlerde ve az derin sularda çok yaygındır).

CARCO (François CARCOPİNO - TUSOLİ, **Francis** —denir), fransız yazar (Nouméa 1886 - Paris 1958). İlk şiir kitaplarında (*la Bohème et mon coeur*, 1912) olduğu gibi, birçok romanında da ayaktakımının (kaçakçılar, serseriler, fahişeler, muhabbet tellalları) serüvenleri aracılığıyla kendi hüznünü anlattı (*Jésus la Caille*, 1914; *l'Homme traqué*, 1922; *Brumes*, 1936). Carco'nun kişilerinde duygu ya sessiz ya da yalınkattır ve kullandığı argo'nun boğuk sesli heceleri bu duyguyla tam bir uyum içindedir. Sanatçı bohemi anlatan anı kitapları da yazdı (*l'Ami des peintres*, 1944). [Goncourt akademisi, 1937.]

CARCOPİNO (Jérôme), fransız tarihçi (Verneuil-sur-Avre 1881 - Paris 1970). Önce Cezayir (1912-1920), sonra Paris (1920-1937) edebiyat fakültelerinde profesörlük yaptı, École française de Rome'u (1937-1940) ve École normale supérieure'ü (1940) yönetti ve Paris akademisi rektörü oldu (1940). Mareşal Pétain hükümetinde milli eğitim ve gençlik işleriyle görevli devlet bakanlığı yaptı (1941-42), bu yüzden Kurtuluş'tan sonra kovuşturmaya uğradı; ama direniş hareketine verdiği üstün hizmetler göz önüne alınarak, hakkında takipsizlik kararı verildi (1945).

Virgile et les origines d'Ostie (1919) adlı tezinden sonra, kendini özellikle Roma' nın cumhuriyet dönemi tarihinin son yüzyılını ve din düşüncesini incelemeye adadı. Başlıca yapıtları: *Autour des Gracques. Études critiques* (1928), *Sulla ou la monarchie manquée* (1931), *César* (1936), *la Vie quotidienne à Rome à l'apogée de l'Empire* (1939), *Aspects mystiques de la Rome païenne* (1941), *les Secrets de la correspondance de Cicéron* (1948), *Passion et politique chez les Césars* (1958), *les Étapes de l'impérialisme romain* (1961), *les Fouilles de Saint-Pierre et la tradition* (1963). [Fr. Akad., 1955]

CARCUR a. (yansıma sözc.). *Halk.* **1.** Şarjör. **—2.** Fermuar. **—3.** *Carcur etmek.* yerli yersiz konuşmak.

CARDAMOM sıradağları, Güney Kampuçya'da dağ kütlesi. 2 000 m'yi bulmayan en yüksek noktaları, kumtaşlı yaylalardan *(khnang)* oluşur, bazaltı örtülerin kapladığı kırılmalarla sınırlanır ve parçalanır. Az nüfuslu, ağaçlarla örtülü bu platolarda kakule ve karabiber ağaçları ye tişir.

Cardano formülü, Cardano'nun bulduğu sanılan formül; p ve q parametreler olmak üzere $x^3 + px + q = 0$ denkleminin köklerini hesaplamaya yarar ve şu biçimde ifade edilir:

$$x = \sqrt[3]{\frac{q}{2} + \sqrt{\frac{q^2}{4} + \frac{p^3}{27}}} + \sqrt[3]{\frac{q}{2} - \sqrt{\frac{q^2}{4} + \frac{p^3}{27}}}$$

Köklerin önündeki işaret, bu iki kökün çarpımı $\frac{p}{3}$ olacak biçimde seçilmelidir. (→ CEBİRSEL denklemler.)

CARDANO (Gerolamo), italyan hekim, matematikçi ve filozof (Pavia 1501 - Roma 1576). Pavia ve Padova'da öğrenimini tamamladıktan kısa bir süre sonra tıp alanında Avrupa çapında bir üne kavuştu, 1534'ten başlayarak Milano, Pavia ve Bologna üniversitelerinde kendi kuramlarını okuttu; ancak birtakım skandallara karışması sonucu bu kürsülerini birbiri ardından bıraktı. 1571'de Roma'ya gitti ve orada papanın bağladığı aylıkla yaşadı. Cardano çağının adamı olmakla birlikte, astrolojiye kesin olarak inanıyordu. Aristoteles ve İbni Rüşt'ten esinlenerek yazdığı felsefe yapıtları *(De Natura, De Uno, Ars magna, De rerum varietate, De subtilitate)* dünyayı —ve dünyadaki her şeyi— yaşayan canlı ve hareketli bir varlık olarak gören engin bir doğacılığın izlerini taşır. *Dialectica* adlı yapıtı (özellikle tümevarımcı) bir bilgi kuramıdır. *Neronis encomium*'da toplumsal bir reform önerir. Ama Cardano her şeyden önce matematikçi olarak tanınır. Adı üçüncü derece denklemin çözümüyle birlikte anılır; bu çözümü Tartaglia'nın bulduğu kabul edilse de Cardano cebir alanındaki yeni çözümlerin sistemli bir açıklaması olan *Ars magna* adlı yapıtında (1545) aynı çözümün değişik bir biçimini yayımladı. Bu yapıtında negatif sayıların —sanal sayılar— kare köklerini ele aldı ve denklemin kökleri ile ikinci dereceden terimin katsayısı arasındaki bağıntıya değindi; böylece denklemler kuramını başlatmış oldu. Mekanikte, başka buluşlarının yanı sıra, o zamandan beri kendi adıyla anılan ince bir askı düzenini betimledi.

Cardano kavraması → KARDAN kavraması.

CARDARELLİ (Nazareno CALDARELLI, **Vincenzo** —denir), italyan yazar (Tarquinia 1887 - Roma 1959). La Ronda dergisinin kurucusu (1919), sonra tek yöneticisi. Katı kurallara bağlı bir klasikçiliği sürekli olarak savundu. Esininin ağırbaşlı havası düzyazıya daha uygun görünmekle birlikte (*Viaggi nel tempo*, 1920; *Il sole a picco*, 1929), *Prologhi*'den (1916) *Giorni in piena*'ya (1934) kadar uzanan şiir yapıtlarında çizdiği özportresi gerçeklikten de, biçimsel özgünlükten de yoksun değildir.

Cardarelli belirtisi (İtalyan hekim Antonio *Cardarelli*'nin [1832-1927] adından), aort yayı anevrizması olanlarda solukborusunun yan tarafında gözle görülen damar atışı.

Cardarelli hastalığı, süt çocuklarında ve öksürüğe tutulmuş olan çocuklarda dil gemciği üstünde görülen ülserli küçük ur. (Özellikle boğmaca sırasında sık görülür.) [Eşanl. RİGA HASTALIĞI.]

CÁRDENAS, Küba'nın kuzey kıyısında liman kenti, *Cárdenas koyu* kıyısında; 65 585 nüf. Balıkçılık. Şeker üretimi ve dışsatımı. Selüloz ve kâğıt hamuru. Elektronik sanayisi.

CÁRDENAS (Lázaro), meksikalı devlet adamı (Jiquilpan, Michoacán, 1895 - Mexico 1970). Madero hareketine yakınlık duydu, 1913'te Huerta'nın zorba yönetimine karşı devrimci mücadeleye katıldı. 1914'te Obregón'un ordusunda yüzbaşı, 1923'te general oldu. 1928'de Michoacán eyaleti valisi, 1930'da Ulusal devrim partisi yürütme komitesi başkanı, 1931'de içişleri bakanı, 1933'te harbiye ve bahriye bakanı, 1934'ten 1940'a kadar da Meksika Birleşik Devletleri cumhurbaşkanı oldu. İki yıl iktidarda kaldıktan sonra eski cumhurbaşkanı Calles'in vesayetinden kurtulmayı başardı. Kilise'yle çatışmaya son verdi, kendisinden önce gelenlerin hiçbir zaman girişemedikleri ölçüde büyük bir toprak reformunu başlattı. Milliyetçi duygulara ve kendi denetimi altındaki işçi sendikalarına dayanarak 1938'de petrolü millileştirdi. 1937'de L. Troçki'yi, 1939'da da ispanyol cumhuriyetçi sürgünleri yurduna kabul etti. 1943'te savunma bakanı, 1945'te de ordu başkomutanı oldu, ölümüne dek Meksika siyaset sahnesinde etkili bir rol oynadı.

CÁRDENAS (Agustín), kübalı heykelci (Matanzas, Küba, 1927). Paris'e yerleşti (1955) ve gerçeküstücülere katıldı. Önce ahşap (*Antilli çift*, 1957), sonra da mermer (*Konuşan deniz*, 1972) heykeller yaptı; yapıtlarındaki anlatım zenginliği ve lirik güç, hem Afrika geleneğini, hem de Brancusi ve Arp'ın mirasını çağrıştırır.

CARDEW (Cornelius), ingiliz besteci (Winchcomb, Gloucestershire, 1936). Londra'daki Royal Academy of Music'te öğrenim gördü (1953-1957). Daha sonra Köln'de Stockhausen ile çalıştı, Roma' da bilgi ve deneyimini artırdı. Özellikle pi-

yano için yazdığı ilk parçaları diziselci anlayıştadır: *February Pieces* (1960). Cage'in etkisiyle grafik notalamaya ve rastlantısal müziğe yöneldi (*Treatise*, 1967). 1969'da, ortak yaratı ilkesini uygulayan Scratch Orchestra'nın kurucuları arasında yer aldı, 1971'de İdeology Group'u kurmak için Scratch Orchestra'dan ayrıldı ve proletarya sınıfıyla müzik arasındaki ilişkileri incelemeye koyuldu. Bu, müziğinden (*Four Principles on İreland and Other Pieces*, 1974) çok, yazılarında (*Stockhausen Serves İmperialism*, 1974) belirgindir.

CARDİ (Lodovico) → CİGOLİ *(il)*.

CARDİFF, gaelce **Caerdydd,** Büyük Britanya'da liman, Taff halici kıyısında, Wales ülkesi'nin güney kıyısı (South Glamorgan yönetim bölümü) yakınında; 284 900 nüf. (1989). Üniversite. 1821'de nüfusu ancak 3 500, 1851'deyse 20 200 olan Cardiff, artülkede çıkarılan taşkömürü satımı ve demir-çelik sanayisi (her iki etkinlik de günümüzde ortadan kalkmaya yüz tutmuştur) sayesinde gelişti. Londra ile çok iyi ulaşım bağlantıları (otoyol, hızlı trenler) kurulması ve devlet yardımı, sanayinin (otomobil, makine ve elektronik gereçler yapımı; biracılık) modernleştirilmesini kolaylaştırdı. Wales ülkesi'nin başlıca kenti ve Wales ulusunun başkenti olan Cardiff'te hizmetler kesimi de büyük ölçüde gelişmiştir. Ünlü rugby stadı (Arm's Park).

CARDİGAN a. (ing. sözc., *Cardigan* kontunun adından). Uzun kollu, önden düğmeli, triko ya da jarse ceket.

CARDİGAN, Büyük Britanya'da liman kenti, Wales ülkesi'nde; 3 800 nüf. Gezinti merkezi. —Saint Dogmaels burg'unda bir benedikten manastırının yıkıntıları.

CARDİGAN (James BRUDENELL, 7.— *kontu*), ingiliz general (Hambleden, Buckinghamshire, 1797 - Deene, Northamptonshire, 1868), Balaklava savaşı'nda ünlü hafif süvari tugayına komuta etti (1854).

CARDİGAN koyu, Büyük Britanya (Wales ülkesi) kıyılarında geniş koy, K.'de Lleyn yarımadası ile G.'de Strumble Head arasında.

CARDİİDAE a. YÜREKMİDYESİGİLLER familyasının bilimsel adı.

CARDİN (Pierre), fransız terzi (Sant'Andrea di Barbarana, Treviso ili, İtalya, 1922). Önceleri bir erkek terzisinin yanında biçkiciydi, 1945'te Paquin'in, sonra da Lelong ve Dior'un yanında çalıştı. Dior'dan ayrılarak tiyatro kostümcülüğü yapmaya başladı (J. Cocteau'nun *la Belle et la Bête, Orphée ve Œdipe roi*'sının kostümlerini yaptı) ve 1949'da kendi kurumunu açtı. Cardin, geleneksel biçimleri değiştirmeyi amaçlayan kup araştırmaları ve hacim kaydırmalarıyla kendini gösterdi (köpük entari, kinetik entari, geometrik entari, "cosmocorps'lar", "canlı heykeller", vb.). 1959'da, ilk kez kendi imzasını taşıyan bir kadın hazırgiyimi yarattı, bunu 1960'ta bir erkek hazırgiyimi izledi. Erkek modasında ingiliz modasından gelme giyiniş tarzına yumuşaklık getirdi. Lisans altında üretilen kreasyonlarının, birçok butik aracılığıyla Fransa'da ve bütün dünyada yayılmasını sağladı.

1970'te, eski théâtre des Ambassadeurs salonlarında, gösteri ve müzik etkinlikleri için *Espace Pierre Cardin*'i, 1977'de bir çağdaş mobilya galerisi açtı.

CARDİNİA a. İkiçenetli yumuşakçaları içeren cins. (Başlıca özelliği, yatık üçgenimsi, kalın ve basık, dıştan menteşeli kavkısıdır. Trias'ta ortaya çıkan bu yumuşakçalar Alt Lias'ta gelişmelerinin doruk noktasına ulaştı. Yürekmidyesigiller familyası.)

CARDİOCERAS a. (yun. *kardia*, yürek, ve *keras,-atos*, boynuz, duyarga'dan). Paleont. Çok kırılgan, eğilmiş kenarlarla bezeli kavkılı ammonit cinsi. (Oxford katında yaygındır. *Cardioceratidae* familyasının örnek tipi.)

CARDİOCONDYLA ELEGANS a. Toprakta ya da duvarlarda yuva yapan küçük karınca. (Zarkanatlılar takımının karıncagiller familyası.)

CARDİOPHORA a. (yun. *kardia*, yürek, ve *-phoros*, taşıyan'dan). Bazı kazıcı böcekleri içeren cins. (Larvası yumuşak ve çok uzun bedeniyle dikkati çeker. Birçok türü vardır; kınkanatlılar takımı, ekintelkurdugiller familyası.)

CARDİOPTERİS a. (yun. *kardia*, kalp, ve *pteris*, eğrelti'den). Karbon devrine ait alt tabakalarda bulunan fosil eğrelti.

CARDİTA a. Denizde yaşayan, kısa bacaklı ikiçenetli yumuşakçaları içeren cins. (İnce ve çok sayıda telli bir bisüs'ü, yumurta biçiminde, uzun çenetleri, eşitsiz büyüklükte, çıkıntılı ve pullu kenarlarla bezeli kavkısı vardır. *Cardita* cinsinin birçok türü sıcak ve ılıman denizlere yayılır. Fosillerine Üçüncü Zaman arazilerinde rastlanır. *Carditidae* familyasının örnek tipi.)

CARDİUM a. (yun. *kardia*, yürek'ten). Yürekmidyesi adı verilen birçok ikiçenetli yumuşakça türünün cins adı. (Kısa süre önce, balıkçılarda en yaygın görülen *Cardium edule* türünün cins adı *Cerastoderma* olarak değiştirildi. Yürekmidyesigiller familyası.)

CARDİUM KÜLTÜRÜ a. Batı Avrupa'nın Yenitaş dönemine geçişindeki ilk Akdeniz akımını belirleyen kültür evresi (VII. - IV. binyıl).

—ANSİKL. Cardium kültürü, adını, deniz kabuklarının, özellikle de cardium kabuklarının baskısıyla elde edilen seramik bezemelerinden alır. Kuzey Afrika kıyıları da dahil olmak üzere Akdeniz çevresinde görülen bu kültür evresi, Fransa'nın güneyinde gelişmiştir; Massif central'e ve Fransa'nın orta-batı kesimindeki Atlas okyanusu kıyılarına kadar da yayıldığı söylenebilir. Arene Candide (İtalya) ve Châteauneuf-lès-Martigues'deki (Bouches-du-Rhône) bazı tabakalar, Cardium kültürünün dayanak noktalarını oluşturur.

Bk. resim sayfa 2186

CARDO (lat. sözc.), roma ordugâhlarında damalı plan şemasını düzenleyen kuzey-güney doğrultusunda yol. (Cardo ve batı-doğu doğrultusundaki decumanus, daha sonra, Apameia, Timgad, vb. gibi roma kentlerinin ana eksenlerini oluşturdu.)

CARDÓN (EL) → PUNTA CARDÓN.

CARDONA, İspanya'da kent, Katalonya'da (Barcelona ili); 8 000 nüf. Şato'da (S. Vincente) 1040'ta yapılmış ilgi çekici kilise. Tuz ve potas ocakları.

CARDONNE (Denis Dominique), fransız doğubilimci (Paris 1720 - *ay. y.* 1783). Dokuz yaşında getirildiği İstanbul'da Fransız sefarethanesi'nde Jeunes de langue (dil oğlanı) olarak yetiştirildi. Yirmi yıl bu görevde kaldı. Ülkesine dönünce Kraliyet koleji'nde türkçe ve farsça profesörlüğüne atandı. Krallık çevirmenliği ve kitaplık müfettişliği yaptı. Yapıtları: *Histoire de l'Afrique et de l'Espagne sous la domination des Arabes* (Araplar'ın egemenliğinde Afrika ve İspanya'nın tarihi, 1763), *Mélanges de litterature orientale, traduits de différents manuscripts Turcs, Arabes et Persans de la bibliothéque du Roy* (Doğu edebiyatından çeşitli yazılar, Kraliyet kitaplığındaki çeşitli türk, arap ve fars yazmalarından çeviriler, 1770), ölümünden sonra yayımlanan *Nouveaux mélanges de littérature orientale* (Doğu edebiyatından seçilmiş yeni yazılar, 1796).

CARDOSO (Joaquim LÚCIO CARDOSO FİLHO, **Lúcio** —denir), brezilyalı yazar (Curvelo, Minas Gerais, 1913 - Rio de Janeiro 1968). İçebakış tekniğiyle yazdığı romanları, şiirli bir karabasan havası yaratır (*Chronique de la maison assassinée* [fr. çev.], 1959).

CARDOSO (Fernando Henrique), brezilyalı toplumbilimci (Rio de Janeiro 1931). São Paulo'daki Cebrap'ın (Brezilya inceleme ve planlama merkezi) müdürlüğünü yaptı. Toplumsal sınıflar ve siyasal ortama dayanan bir inceleme aracılığıyla bağımlı toplumlarda kapitalist gelişmenin özgüllüğünü ortaya çıkarmaya çalıştı. Latin Amerika'da bağımlılık, gelişme ve siyaset, Brezilya'daki sanayi (*Empresario industrial e desenvolvimento económico no Brasil*, 1971) üzerine kitaplar yazdı.

CARDOSO (Antônio), angolalı yazar (Luanda 1933). Çok genç yaşta, Cultura dergisinin ön ayak olduğu fikir tartışmalarına katıldı. Angola kültür derneği içinde bir araya gelen ve portekizce konuşan bir aydınlar grubu, bu dergide ulusal kimliklerini saptamaya çalışıyorlardı. Cardoso'nun şiirleri (*Poemas de Circunstância*, 1961) ve denemeleri, onun hem siyasal tutumunu, hem de afrika ve batı etkilerinin bir bireşimine varma isteğini yansıtır.

CARDOZA Y ARAGÓN (Luis), guatemalalı yazar (Antigua 1904). Fransa'da yaşadı. Gerçeküstücülükten etkilendi (*Luna Park*, 1923; *Maelstrom*, 1924). Denemelerinde siyasal ve toplumsal kaygılar belirgin bir yer tutar (*Guatemala, las líneas de su mano*, 1955). Sanat eleştirmeni olarak, çağdaş Meksika resim sanatı konusunda birçok yapıt yazdı (*Pintura contemporánea de México*, 1974).

CARDUCCİ (Giosue), italyan yazar (Valdi Castello, Lucca yakınında, 1835 - Bologna 1907). Profesör (Bologna Üniversitesi'nde 44 yıl ders verdi) ve klasik hümanist olarak çağının siyasal yaşamına etkin bir biçimde katıldı. Risorgimento'nun kahramanca savaşımlarına derin bir saygı içinde yetiştirilmiş olmasına rağmen, anarşizmle karışık bir jakobenlik adına, italyan birliğini gerçekleştiren kurumların ve hükümetin amansız düşmanı kesildi. Ardından onu 1890'da senatör yapacak olan liberal krallığı benimsedi. Nobel ödülü alan ilk italyan yazardır (1906). Yeni İtalya'nın resmi ozanı olmakla kalmayıp, büyük bir duyarlıkla dolu kişisel anı kitapları da yazdı (*Confessioni e battaglie*, 1882-1884). Şiirinin klasikçiliği, belli başlı Avrupa edebiyatlarının etkilerini taşıyordu (*Giambi ed Epodi*, 1867-1879; *Odi barbare*, 1877-1889; *Rime nuove*, 1861-1887).

CARDUCHO (Bartolomeo CARDUCCİ, **Bartolomé** —denir), italyan ressam (Flo-

cardium
bir yürekmidyesinin dıştan ve içten görünüşü

Meksika büyükelçiliği

Lázaro Cárdenas

Roy-Explorer

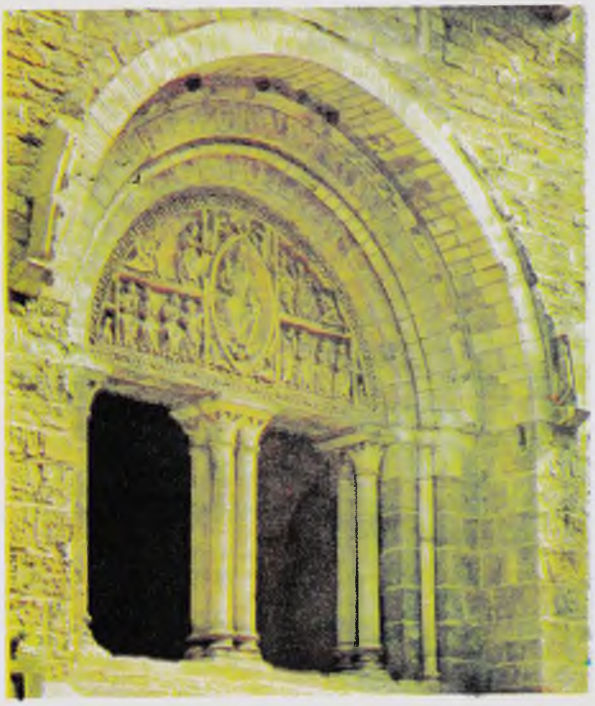
Cardiff belediye sarayı

J. Oster-musée de l'Homme

cardium bezekli çömlek parçası ve bu bezeği oluşturmakta kullanılmış olana benzer bir cardium kabuğu V.-IV. binyıl *musée de l'Homme, Paris*

J. Verroust

Carennac'taki Saint-Pierre kilisesi'nin taçkapısı roman sanatı, XII. yy.

ransa ... doğr. - Madrid 1608). İspanyol okulundandır. 1585'te, Escorial sarayı'nın süslemesinde çalışmak için ustası F. Zuccari ile birlikte İspanya'ya gitti. 1598'de kral ressamı olarak atandı. Yapıtları temelde dinsel özelliklidir.

CARDUCHO (Vicenzo CARDUCCI, **Vicente** —denir), italyan kökenli ispanyol ressam (Floransa 1576'ya doğr. - Madrid 1638), Bartolomé Carducho'nun kardeşi. İspanya'ya onunla aynı zamanda geldi. Son derece verimli bir sanatçı olan Carducho, kardeşinin ölümünden sonra 1609'da kral ressamlığına atandı ve Pardo sarayı'nda çalıştı. Çok sayıda sunakarkalığıyla manastırlar için büyük boy resimler yaptı; Paular manastırı'nın tabloları da onun elinden çıkmıştır (1626'da ısmarlanan 56 tablo). 1633'te, İspanya'da, dönemin en önemli kuramsal yapıtı olan *Diálogos de la pintura* (Resim konuşmaları) adlı çalışmasını yayımladı. Ertesi yıl, Buen Retiro için, savaşı konu alan 12 tablo yaptı (*Fleurus zaferi*, Prado).

CARDUS (Ana), meksikalı dansçı (Mexico 1943). Sanat yaşamına Meksika'daki Ballet Concierto'da başladı. (1956-1960). Daha sonra marquis de Cuevas'ın Grand Ballet'siyle anlaştı. 1962-1967 arasında baş dansçı olarak Stuttgart balesi'nde dans etti. Burada John Cranko'nun yönettiği *Onegin* adlı yapıtın prömiyerinde Olga rolünü yorumladı (1965). Köln operası'nın bale topluluğunda yıldız dansçı olarak dans ettikten (1967-1971) sonra, İtalya'da konuk sanatçı sıfatıyla sahneye çıktı. 1974'te Hannover balesi ile anlaştı.

CARDWELL (Edward, *vikont*), ingiliz siyaset adamı (Liverpool 1813 - Torquay 1886). Savaş bakanıyken (1868), şiddetli muhalefete rağmen askerlik örgütünü tümüyle yeniledi ve bu reformun sonucunda modern ingiliz ordusu ortaya çıktı. Rütbelerin parayla satın alınması usulünü kaldırdı, ordudaki hizmet süresini altı yıla indirdi, bir yedekler sınıfı oluşturdu, askerlik hizmetinin anavatanda ve denizaşırı ülkelerde nöbetleşe yapılması usulünü koydu, başkomutanlığı savunma bakanlığına (War Office) bağladı ve ordunun silahlarını yeniledi.

CAREİ, mac. **Nagy-Károly**, Romanya'da (Maramureş bölgesi) kent, Transilvanya Pannonia'sının kenarında, Satu-Mare yakınında, Someş havzasında. XV. yy.'dan kalma şato.

CARENNAC, Fransa'da (Lot) komün, Dordogne ırmağının sol kıyısında; 388 nüf. Cluny rahibi aziz Odilon'un kurduğu manastır: XV.-XVII. yy.'lardan kalma, büyük ölçüde elden geçirilmiş manastır yapıları (Fénelon bir süre burada kalmıştır); Languedoc okulunun ilgi çekici oymalarıyla süslü, XV. yy.'da büyük değişiklikler geçirmiş roman üslubunda kilise (havariler arasında İsa'nın görüldüğü alınlık).

CARETTOCHELYİDAE a. Yeni Zelanda'da tatlı sularda yaşayan kaplumbağa familyası. (Uzunluğu 50 cm'yi bulur; bağası pulsuzdur. Ailenin bilinen tek türü vardır: *Carettochelys insculpta*.)

CAREW (Richard), ingiliz hümanist (East Antony 1555-1620). Tasso'yu ingilizceye çevirdi (*Godfrey of Bulloigne or the Recouverie of Hierusalem* [Godefroi de Bouillon ya da Kudüs'ün kurtuluşu], 1594), ingiliz dilini övdü (*The Excellencie of the English Tongue* [İngiliz dilinin üstünlüğü üzerine], 1614), *Survey of Cornwall* (Cornwall'ın betimlenmesi) adlı bir yapıt yazdı (1602).

CAREW (Thomas), ingiliz şair (West Wickham, Kent, 1595'e doğr. - Londra 1639'a doğr.). Charles I'in hizmetinde çalıştı, Ben Jonson topluluğunun üyesi oldu. Hem G. Bruno'dan hem de Donne'dan esinlenen açık saçık aşk şiirleri yazdı (*A Rapture*, 1640). Şarkılı oyunu *Coelum britannicum* (1633), Jonson anlayışını sürdürdü. Şarkılarından bazıları ("He that loves a Rosy Cheek") hâlâ söylenir.

CAREW OF CLOPTON (George, *baron*), **Totnes** kontu, ingiliz asker (Windsor 1555 - Londra 1629). Özellikle İrlanda'da savaşarak, 1600'den 1603'e kadar Munster eyaleti başkanlığında bulundu ve Essex'in başarısızlığından sonra Tyrone ayaklanmasını bastırdı. İrlanda tarihiyle de ilgilenerek değerli bir belge koleksiyonu topladı.

CAREY (Henry), ingiliz besteci ve dramaturg (1689'a doğr. - Londra 1743). Özellikle operalarıyla *(The Honest Yorkshire-Man)* ve 100 baladlık bir derlemesiyle *(The Musical Century)* kendini kabul ettirdi.

CAREY (William), ingiliz misyoner ve dilbilimci (Paulerspury, Northamptonshire, 1761 - Serampur 1834). 1779'da baptist harekete katılarak 1792'de *English Baptist Missionary Society*'yi kurdu. 1793'te Kalküta'ya gittiyse de, ingiliz yetkililerin düşmanca davranışı karşısında Serampur'daki Danimarka kolonisine yerleşti ve burada önemli bir baptist misyon kurdu. Vaazları dışında, Kutsal Kitap'ı Hint dillerine (bengali, oriya, marathi, hindi, assam dili, sanskritçe ve kısmen 29 başka dile) çevirip yayımladı. Kalküta'daki Fort William College'de ders verdi, ayrıca dilbilgisi kitapları ve sözlükler (bengali, marathi ve sanskritçe) yazdı.

CAREY (Henry Charles), amerikalı iktisatçı (Philadelphia 1793 - *ay.y.* 1879). Önce serbest değişimci eğilimleri benimsedi ama, 1837-1842 bunalımından sonra, *The Past, the Present and the Future* (Geçmiş, bugün ve gelecek) [1848] adlı kitabında, çok açık bir biçimde korumacılığı tuttu. Pek çok yapıt bıraktı. Bunlarda, kendiliğinden uyumlu bir iktisadi piyasanın varlığını kanıtlamaya çalıştı: *Essays on the Rate of Wages* (Ücret hadleri üzerine deneme) [1835], *Principles of social science* (Sosyal bilimin ilkeleri) [1858-59]. Carey, Malthus'a karşı, tarımda toprak veriminin giderek arttığı görüşünü savundu.

Cargill, buğday ticaretiyle uğraşan bir amerikan işletmesi. ABD'nin en güçlü işletmelerinden biridir (kuruluşu 1865). Minneapolis'in banliyösünde bulunan şirket, etkinliklerini kömür, pamuk, çelik ve sigorta sanayilerini de içine alacak biçimde çeşitlendirmiştir. Yaklaşık 40 ülkeye yayılmış 300 fabrika ve kuruluşta, 1 500 dolayında işçi çalıştırır.

CARGNEULE a. Rengi sarı ile pas rengi arasında değişen, boşluklu görünümü olan karbonatlı tortul kayaç. (Dolomilerin ya da dolomili kireçtaşlarında yer alan dolomitin sülfatlı sularıın etkisiyle çözünmesinden kaynaklanır. Cargneuleler Alpler'de çok yaygındır.)

CARGO CULT a. Melanezyalılar'a özgü binyılcı inanç. Bu inanca göre, bir gün efsanevi bir Avrupa gemisi gelecek ve bu gemi üstün olduğu düşünülen bir toplumda üretilen ve ülkede yokluğu çekilen bütün maddi servetleri taşıyıp getirecekti. (Bu inanç, kimi zaman istenen, kimi zaman da refah ve mutluluk getirecek başka bir uygarlığın t eklentisi içinde nefret edilen beyazların varlığıyla bağlantılıdır. Cargo cult, belki de, şüphesiz, İkinci Dünya savaşı sırasında ülkede kurulan amerikan üslerinin anısından kaynaklanmaktadır.)

CARIM (Fuat), türk diplomat ve yazar (Halep 1892 - İstanbul 1972). Mektebi mülkiye'yi bitirdi (1913) Birinci Dünya savaşı süresince (1914-1918) harbiye nezaretine bağlı *Teşkilat*'ı mahsusa*'da çalıştı. Kurtuluş savaşı'nda Geyve kaymakamı olarak İzmit yöresinde Kuvayı milliye birlikleri kurdu. İlk TBMM'ye İzmit milletvekili olarak girdi. Sovyetler Birliği'ne gönderilen olağanüstü büyükelçi Ali Fuat Paşa ile Rusya'ya gitti, bir rus hanımla evlendi. Moskova ve Kazan bölgesi başkonsolosluğuna atandı (24 temmuz 1920). Cumhuriyetten sonra Kopenhag, Milano, Marsilya başkonsolosluğu; Cidde elçisi; dışişleri bakanlığı genel sekreteri; Rio de Janeiro büyükelçisi olarak görev yaptı. Hür adam gazetesine yazılar yazdı. Ayrıca, tarih konusunda ve gezi notları türünde kitaplar yayımladı. Yazar Nimet Arzık'ın amcasıdır. Başlıca yapıtları: *Cezayir'de Türkler* (1962), *Tarihin türk'e yüklediği çetin görev* (1965), *Türkler'in denizciliği* (1965), *İşlenmemiş konular* (1966), *Latin Amerika* (1968).

CARIM (Taha), türk diplomat (Cenevre 1914 - Vatikan 1977). Fransa'da, Toulouse Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi. Dışişleri bakanlığı hizmetine girdi (1944). Caracas, Karaçi, Ottawa'da ortaelçi; Beyrut'ta büyükelçi olarak görev yaptı. Vatikan'da büyükelçiyken, elçilikten evine gittiği sırada ermeni teröristler tarafından tabancayla vurularak öldürüldü (9 haziran 1977).

CARİ sıf. (ar. *cereyan*, akma'dan *cari*). *Esk.* **1.** Akan, geçen: *Mâ-i cari* (akan su). **—2.** Geçerli olan, yürürlükte bulunan: *Bu kanun hükmü bugün de caridir.* **—3.** *Cari olmak*, yürürlükte olmak, gelenek haline gelmek: *"Câri olmuşdur bu âdet turrasuz olmaz midâd"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—4.** *Mah-ı cari, şehr-i cari*, içinde bulunulan ay. ‖ *Hesab-ı carı*, karşılıklı geçen hesap.

—Bank. *Cari hesap*, iki kişinin, çoğu kez bir banka ile bir tüccarın, aralarında uygulamayı kararlaştırdıkları, karşılıklı bütün alacakların hesaba kaydedilmesine dayanan ödeme yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Bank. ve Tic. huk. *Cari hesabın kapatılması*, bu hesabın işleyişine son verilerek, sözleşmeye taraf olan iki kişiden biri yararına alacak oluşturan bakiyenin saptanması.

—Huk. *Cari hukuk*, yürürlükte olan hukuk kurallarının tümü. (Yasalar, tüzükler, yönetmelikler ve diğer hukuk kuralları.)

—İkt. *Cari fiyat*, piyasada talep fazlalarını sıfırlama zorunluluğu olmaksızın, alım ve satımların gerçekleştiği fiyat. ‖ *Cari kur*, yabancı ülke paralarının, ulusal para cinsinden birim değerlere dönüştürme işleminin tamamlandığı andaki fiyatı. ‖ *Cari piyasa fiyatı*, piyasada talep fazlalarını sıfırlayan fiyat.

—İkt. tar. *Sikke-i cari*, geçer akçe anlamında kullanılan osmanlıca tamlama.
—İşt. ikt. *Cari borçlar*, yakın gelecekte karşılanması gereken, bilançolarda kısa vadeli borçlar olarak da sözü edilen, likide edilmesi cari varlıkların kullanılmasını ya da diğer bazı cari borçlar yaratılmasını gerektiren yükümlülükler. ‖ *Cari oran*, bir işletmenin cari borçlarının cari alacaklarına oranı. (Genellikle cari alacaklar cari borçlardan fazladır ve aradaki pozitif fark işletme sermayesine eşittir. Cari oranın çok yüksek olması -gelişmiş ülkelerde ikiden büyük olması- fonların atıl kalmasına ve kârlılığın düşmesine yol açar. Gelişmekte olan ülkelerdeyse, likidite çok yüksek olmadığından ve finansal kesim gelişmediğinden, cari oranın ikinin altında olması olağan karşılanabilir.)
—Kamu mal. *Cari gider*, kamu ekonomisinde devlet harcamalarının bir alt kategorisi. (Cari giderler, üretimi doğrudan doğruya artırmaya yönelik olmayan, genel olarak piyasadan mal ve hizmet alımları için yapılan harcamalardır: ücretler, kırtasiye, ısınma ve aydınlatma vb. giderleri gibi.)
◆ **cariye** dişl. (ar. *cāriye*). *Âdet-i cariye* (devam eden gelenek). *Hayat-ı cariye* (günlük hayat). *Umûr-ı cariye* (günlük işler) vb.
—ANSİKL. Bir cari hesapta karşılıklı alacaklar birbiri içinde erir ve takas edilmek suretiyle bakiyeyi belirler ve böylece ortaya çıkan bakiye sözleşmeye taraf olan kişilerden biri yararına yeni bir alacak gösterir. Bu bakiye ya cari hesap sözleşmesinde kararlaştırılan vadede ya da bir üçüncü kişinin hesabın bloke edilmesini istemesiyle, borç ödeyememe beyanı ya da sözleşme taraflarından birinin mallarının tasfiyesi üzerine, kesin olarak durduruluncaya değin, cari hesaptaki karşılıklı alacakların birbirlerini garanti etmesini sağlar. Taraflardan herhangi birinin alacaklıları, hesapta bulunan alacakları haczedemez ve bölüşemezler. Bu nedenle, cari hesap hem bir ödeme, hem bir kredi, hem de bir garanti yöntemidir.

CARIAS ANDINO (Tiburcio), honduraslı devlet adamı (1876-1969). Ulusal parti adayı olarak, 1932'de cumhurbaşkanlığına seçildi ve tutucu bir siyaset izledi. Sürekli anayasa değişiklikleriyle iktidarını 1948'e kadar sürdürdü.

CARİBCE a. Yaklaşık 40 000 kişinin konuştuğu Güney Amerika yerli dilleri öbeği. (İspanyollar bölgeyi ellerine geçirmeden önce Antiller'den Orta Brezilya'ya dek yayılmış olan caribce dil öbeği daha sonra geriledi. Antiller'de tümüyle yok oldu, Guyana ve Venezuela'da da çok azaldı. Günümüzdeyse bu dili konuşanların çoğu Amazon ırmağının sol kıyısında, Doğu Kolombiya'da ve Brezilya'da bulunmaktadır.)

CARİBERT ya da **CHARİBERT,** Paris'in ve Batı Galya'nın frank kralı (561-567). Chlothar I'in büyük oğluydu.

CARİBOO dağları, Kanada'da dağ kütlesi, İngiliz Kolombiyası'nda, Kayalık Dağlar'dan içinde Fraser'in yer aldığı çöküntü hendeğiyle ayrılır.

CARİBOU gölü → REINDEER LAKE.

Caricature (la), 4 kasım 1830'da, Charles Philipon tarafından Paris'te kurulan haftalık hiciv dergisi. Cumhuriyetçi düşüncelerin sözcüsüydü. Alayları, ardından *Fieschi* suikasti, dergiyi adli güçlüklerle karşı karşıya getirdi. 1835'te yayımını durduran dergi, 1838-1843 yılları arasında yeniden çıktı.

CARİCOM (ing. *CARİbbean COMmunity* [*Karayibler Topluluğu*] sözcüklerinden oluşan ad). Jamaika, Guyana, Barbados, Trinidad ve Tobago tarafından 1973 temmuzunda oluşturulan (Chaguaramas antlaşması), ekonomik örgüt. Karayibler'in Ortak pazar'ı olan Caricom, 1 mayıs 1974'te Carifta'nın (Karayib devletleri serbest mübadele birliği) yerini aldı. Antigua ve Barbuda, Bahamalar, Belize, Dominik Cumhuriyeti, Grenada, Montserrat, Saint Christopher ve Nevis, Saint Lucia, Saint Vincent ve Grenadinler topluluğa üye ülkelerdir.

CARİDİDAE a. KARİDESGİLLER familyasının bilimsel adı.

CARİDİNA a. Bazı tatlı su karideslerini içeren cins. (*Atyidae* familyası.)

CARİGNANO, İtalya'da (Piemonte) kent, Po ırmağı kıyısında, Torino'nun G.'inde 8 000 nüf. Savoia ailesinin küçük kollarından biri Carignano kökenlidir.

CARİGNANO prensi → CARLO-ALBERTO.

Carignan-Sallières alayı, 1665'te Kanada'ya gönderilen seçkin fransız birliği. Alay, Tracy markisinin İroquoislar'a karşı giriştiği savaşımda belirleyici bir rol oynadı. Daha sonra üyelerinin yarıya yakını bu ülkeye yerleşti.

CÂRİH, CÂRİHA sıf. (ar. *cāriḥ*, dişl. *cāriḥa*). *Esk.* **1.** Yaralayan, yaralayıcı: *Âlât-ı câriha* (yaralayıcı aletler). *Esliha-i câriha* (yaralayıcı silahlar). **—2.** Çürüten, geçersiz hale getiren.
—İsl. huk. Bir kimsenin başı ve yüzü dışında bir başka organını yaralayan kişi.
◆ **câriha** a. Yırtıcı hayvan.

CÂRİHA → CÂRİH.

CÂRİHİN çoğl.a. (ar. *cāriḥ*'in çoğl. *cāriḥīn*). *Esk.* **1.** Yaralayanlar, yaralayıcılar. **—2.** Çürüten, geçersiz hale getirenler.

CÂRİM, CÂRİME sıf. (ar. *cārim*, dişl. *cārime*). *Esk.* **1.** Suçlu. **—2.** Hurma toplayan. **—3.** Kesen, koparan. **—4.** Ailesini geçindiren.

CÂRİME → CÂRİM.

CARİNA, Karina* takımyıldızının latince adı (kısalt. Car).

CARİNARİA a. (lat. *carina*, kabuk, karina'dan). Açık denizde yaşayan öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakçaları içeren cins. (*Carinariidae* familyasının örnek tipi.)
—ANSİKL. *Carinaria* cinsi üyeleri, derin sularda yaşamaya uyarlanmış deniz hayvanlarıdır; bütünüyle saydam bedenleri uzundur; iki dokunaç ve çok kaslı, yuvarlak bir karın yüzgeciyle donanan, silindir biçiminde, iri bir başları vardır. Kadehçik biçiminde, ince, kırılgan ve saydam küçük bir kavkı iç organları barındırır. Küçük medüzler ve büyük olasılıkla, derin deniz yumuşakçalarıyla beslenen *Carinaria* cinsi üyeleri sıcak ve ılıman denizlerde yaşar.

CARİNATAE a. KARİNALILAR altsınıfının bilimsel adı.

CARİÑENA *(Campo de)*, İspanya'da bağcılık alanı, Aragón'da, Zaragoza'nın G.'inde; 21 500 ha.

CARİNİ, İtalya'da komün, Sicilya'da (Palermo ili), *Hyccara* (kibar fahişe Lais burada doğdu) yıkıntıları yakınında yer alan Carini, Napoli kralına karşı ayaklanmasına misilleme olarak, 1860'ta yerle bir edilmişti.

CARİNUS (Marcus Aurelius), Roma imparatoru (283-285). Önce, Persler'e karşı savaşa giden babası imparator Carus tarafından kardeşi Numerianus ile birlikte imparatorluğun başına getirildi. Galya'yı barbarlara karşı korudu. Numerianus'u öldürerek imparator unvanını alan Diocletianus ile savaştı, Moesia'da onu yendi, ancak kendi askerleri tarafından öldürüldü.

CARİOCA sıf. ve a. (Rio de Janeiro bölgesindeki bir ırmağın, Carioca'nın, adından). Rio de Janeiro ile ilgili.

CARİPİTO, Venezuela'da (Monagas eyaleti) kent, Maturin'in K.'inde; 19 000 nüf. Quiriquire yatağından çıkan hidrokarbon boruhattı terminali.

CARİSBROOKE, Büyük Britanya'da kent, Wight adasının iç kesiminde, adanın eski merkezi. Charles I, Carisbrooke şatosuna (XIV., XV. ve XVI. yy.'lar da yapıldı) kapatılmıştı.

CARİSSA a. Güney Afrika ve Avustralya'da yetişen, meyveleri yenebilen, çok dallı, basit ya da çatal dikenlerle bezeli ağaç ya da ağaççık (25 tür; zakkumgiller familyası.)

CARİSSİMİ (Giacomo), italyan besteci (Marino, Roma, 1605-Roma 1674). Tivoli'de kilise korosunda söyledi, sonra orgculuk yaptı. 1630'dan ölümüne değin Roma'daki Sant Apollinare di Collegium Germanicum kilisesi'nin capella yöneticiliğini yaptı. Çok sayıda missa, motet ve kantat besteledi. Ama asıl ününü oratoryolarına borçludur. İtalyanca ya da latince metinler üzerine, recitativo'lar, aryalar ve zaman zaman da koroların yer aldığı yeni bir oratoryo biçimi geliştirdi: *Jephte, Job, Dives malus, Lamentatio damnatorum, Extremum Dei Judicium, Abramo e Isacco.* Carissimi, dindışı müziğin biçim ve öz açısından ulaştığı gelişmeyi, dinsel müziğe aktardı; Cesti ve A. Scarlatti'ye zemin hazırladı. Başlıca öğrencilerinden olan Fransız Marc-Antoine Charpentier, üstadının yapıtlarını Paris'te tanıttı.

CARİTEO (Benedetto GARETH, **il** — denir), italyan yazar (Barcelona 1450'ye doğr. - Napoli 1514). Şiirlerinde Petrarca'dan esinlendi (*Endimione*, 1506).

CARİYE a. (ar. *cāriye*). *Esk.* **1.** Savaşta tutsak edilen ya da parayla satın alınan ve sahibinin her türlü isteğine boyun eğmek zorunda olan kadın. **—2.** *Cariyeniz, cariyeleri*, eskiden söz söylenilen kişiye saygı göstermek amacıyla kadınlar kendilerinden, erkekler de eş ya da kızlarından söz ederken kullanırdı: *Cariyenizin hali ortada. Kerimem cariyeniz.*
—ANSİKL. Ed. Orhun yazıtları'nda Göktürkler'in Çin etkisinde uğradığı yıkımdan söz edilirken genç kızlarının Çinliler'e cariye oldukları anlatılır: "Tabgaç budunka beglik urı oglı kul boldı, silik kız oglı küng boldı (Çin budununa beylik erkek çocuğu köle oldu,el değmemiş kız çocuğu cariye oldu). İslam dininin Türkler'ce benimsenmesinden sonraki dönemde, müslüman Doğu'nun toplumsal yaşamında yeri olan cariye, masal ve halk hikâyelerinde de göründü. Bu tür yapıtlarda akıl ve özverisiyle efendisini felaketlerden kurtaran, sonunda onunla evlenen cariyeler canlandırılır. Padişah kızlarının sevgililerine kavuşmak için kendilerini cariye gibi satılığa çıkarması da bir masal motifidir. Tanzimattan sonra birçok yapıtta kadın hakları savunulurken konaklardaki, evlerdeki cariyelerin durumu da konu edinildi. Afrika'dan getirilmiş ya da Kafkasya'dan kaçırılıp cariye olarak satılmış kızların serüveni, efendi ile cariye arasında karşılıksız kalan ya da başkalarınca engel olunan sevgi ilişkileri birçok romanda anlatıldı. Namık Kemal'in *İntibah* romanında, Ahmet Mithat Efendi'nin *Esaret* hikâyesinde, Sami Paşazade Sezai'nin *Sergüzeşt* romanında, Nabizade Nazım'ın *Zehra* romanında cariyeler, acıklı serüvenlerden sonra yaşamlarını yitirirler. Ahmet Mithat Efendi'nin *Felatun Bey ile Rakım Efendi* romanında ise cariye Canan, efendisi Rakım ile evlenerek mutlu sona ulaşır. Eski yaşamı sahnede yansıtan tiyatro yapıtlarında da cariyeler yer almıştır. Musahipzade Celal'in *Macun hokkası, Mum söndü, Aynaroz kadısı, Kaşıkçılar* gibi oyunlarında, zavallılıkları vurgulanan cariyeler sahneye gelir. (→ ESARET.)

CARİYE → CARİ.

CARJAT (Étienne), fransız karikatürcü, fotoğrafçı ve şair (Fareins, Villefranche yakınında, Ain, 1828-Pons 1906). Karikatürcü olarak, Nadar'ın üslubuna benzer bir

Lauros-Giraudon

Henry Charles **Carey**
Bibliothèque nationale, Paris

L. L.

Giacomo **Carissimi**
W. Vaillant'ın bir tablosundan
R. Visscher'in yaptığı gravür

carlin

üslubu vardı (küçücük bir gövde üzerinde kocakafalı Daumier karikatürü). *Le Théâtre à la ville* (Şehir tiyatrosu) başlığı altında, tiyatro oyuncularının karikatürlerini yayımladı, sonra da siyasetçilerle uğraştı. Fotoğrafçı olarak, keskin görüşlü ve etkileyici bir portreciydi (Baudelaire, Ingres, Danton rolündeki Frédérick Lemaître, vb.).

CARKEND → PANFİLOV.

CARKURGAN, Özbekistan Cumhuriyeti'nin G.-D. kesiminde, Surhan Derya yönetim bölgesinde kent. Stalinabad-Termez demiryolu üzerinde, Amu Derya'nın sağdan aldığı bir kolun kıyısında ve Afganistan sınırındaki Termez'in 40 km kadar K.'indedir. Önemli pamuk üretim merkezi.

Carl Smith hastalığı, kanda lenfosit sayısının artmasıyla belirgin tehlikesiz çocuk hastalığı. (Lenfositlerin biçiminde herhangi bir değişiklik yapmayan bu hastalık, virüslerden ileri gelmiş olabilir.) [Eşanl. AKUT ENFEKSİYÖZ LENFOSİTOZ.*]

CARLAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). Yüksek sesle bağırarak konuşmak; nara atmak.

◆ g- f. *Bir şeyi carlamak,* onu carcı aracılığıyla halka duyurmak.

Carlens sondası, normal bir sondadan daha uzun olan çift kanallı esnek entübasyon sondası. (Kanalların bir tanesiyle sol ana bronşa girilir, öteki kanal yan bir delikle sağ ana bronşa açılır. Böylelikle sonda her iki akciğeri ayrı ayrı havalandırma olanağı sağlar, hatta bir tanesi [akciğer ameliyatları sırasında] istenirse devreden çıkarılabilir.) [→ BRONKOSPİROMETRİ.]

CARLENTİNİ, İtalya'da komün, Sicilya'da (Siracusa ili), Lentini gölü yakınında. Karl V'in kurdurduğu (adı onun adından gelir) kent, 1693'te bir depremde yıkıldı ve çok geçmeden yeniden kuruldu.

CARLETON (Guy), **Dorchester** 1. baronu, ingiliz general (Strabane, Tyrone kontluğu, 1724-Stubbings, Berkshire 1808). Uzun süre Kanada valiliğinde bulundu (1766-1778, 1786-1796). 1776'da bu ülkeyi amerikalı asilere karşı parlak bir biçimde savundu. Ölçülü reformları ve adaletiyle, fransızca konuşan Kanadalılar'ın dostluğunu kazanmasını bildi. 1791 Anayasası, onun valiliği sırasında ve bütün direnmelerine karşın, ülkeyi Yukarı ve Aşağı Kanada olarak ikiye böldü.

CARLETON (William), irlandalı yazar (Prillisk, Tyrone kontluğu, 1794 - Sandford, Dublin kontluğu, 1869). Yoksul bir köylü ailesinin oğluydu. Romanlarında irlandalı "dinamizmi" içinde gizlenen umutsuzluk duygusunu dile getirdi (*Traits and Stories of the Irish Peasantry,* 1830 - 1833; *Fardorougha the Miser,* 1839).

CARLETONVİLLE, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde (Transvaal) kent, Johannesburg'un G.-B.'sında; 93 000 nüf. Altın madeni.

CARLETTİ (Francesco), italyan yazar (Floransa 1573'e doğr. -*ay. y.* 1636). Asya ve Afrika yolculuklarının öyküsü ilk kez 1701'de yayımlandı *(Ragionamenti del mio viaggio intorno al mondo).*

CARLEVARİJS ya da **CARLEVARİS** (Luca), italyan ressam (Udine 1665 - Venedik 1731). *Vedutismo* türünü başlatanlardan biridir.

CARLIK a. Carcı ile yapılan duyuru; ilan, ferman.

CARLİ (Gian Rinaldo), italyan bilgin (Capodistria 1720 - Milano 1795). Para konusunda yaptığı çalışmalar (*Sulle monete* 1751-1759), sanayi ve ticaret konsey başkanlığıyla (1765) maliye komitesi başkanlığına atanmasını sağladı. İktisat çalışmalarının (*Breve ragionamento sopra i bilanci economici delle nazioni* [1770], *Del libero commercio dei grani* [1771]) yanı sıra, italyan uygarlığının ilk dönemleri, tiyatro, müzik, vb. konularında birçok kitap yazdı.

CARLİN a. (siyah maskeli yüzü köpek suratına benzeyen, Arlecchino rolüyle ün kazanan italyan oyuncu *Carlo Bertinazzi'* nin takma adı). Çin kökenli olduğu sanılan, küçük, çok kısa kıllı ve çok kısa ve yassı burunlu süs köpeği.

CARLİN, ABD'de, Nevada eyaletinin kuzey kesiminde. Yakınında altın madeni.

CARLİNGFORD → CÁIRLINN.

CARLİNGFORD (Chichester FORTESCUE, *baron*) → FORTESCUE.

CARLİSLE, Büyük Britanya'da, Cumbria kütlesinin K.'inde kent, Cumbria'nın merkezi; 71 500 nüf. Kökeni, burada bir kale *(Petriana)* ve bir kent *(Luguvallium)* kuran Romalılar'a dek uzanır. Sırasıyla Bretonlar'ın, Anglosaksonlar'ın, Danimarkalılar' ın ve İskoçyalılar'ın ele geçirdikleri kent, XI. yy.'da yeniden İngiltere krallığı topraklarına katılınca, eski önemini kazandı. 1133'te piskoposluk merkezi oldu. XII. - XIV. yy.'lardan kalma katedral. Şatoda XII. yy.'dan kalma anakule. Carlisle, günümüzde bir demiryolu kavşağı ve bir sanayi merkezidir (vinç yapımı; bisküvi fabrikası).

CARLİSLE → HARCLAY (Andrew).

CARLİSLE → HAY (Lucy).

CARLİSLE (*sir* Anthony), ingiliz cerrah ve fizyolog (Stillington 1768 - Londra 1840). Fizyolojik etkilerini incelemek amacıyla bir pil yaptı ve 1800'de Nicholson ile birlikte, elektrik akımıyla suyun ayrıştığını keşfetti. 1808'de Kraliyet akademisi'nde anatomi profesörlüğüne getirildi.

CARLİSMO a. Don Carlos (Carlos de Borbón) yandaşlarının düşüncesi. (Carlismo, siyasal gelenekle [krallığın babadan oğula geçmesi] dinsel geleneği [din adamları sınıfına toplumsal yaşamın her alanında öncelik verilmesi] savunan ve eşitliğe karşı çıkan [eski yerel ayrıcalıkların yeniden tanınması] bir monarşik sistemdir.)

CARLİSTA sıf. ve a. İspanya'da don Carlos'tan, carlismo'dan yana olanlara verilen ad.

◆ sıf. Carlismo ile ilgili.

—ANSİKL. İspanya'da, Fernando VII'nin, kızı İsabel lehine, kardeşi don Carlos'un (1788 1855) ve onun soyundan gelenlerinse aleyhine olarak, tahta verasetin sırası konusunda yaptığı değişikliği (1830) yasal bulmayan herkese "carlista" deniyordu. Eski düzen, özellikle din adamları ve köylü sınıfında yandaş bulurken, don Carlos ve Apostolica partisi'ni tutanların davası liberalizme ve merkeziyetçiliğe karşı olanlarınkiyle birleşti. Fernando VII' nin ölümü (1833) üzerine Bask ülkesinde Carlista yanlısı bir ayaklanma başgösterdi (1834-1839). Bu ayaklanmayı, 1 ekim 1833'ten başlayarak kral unvanını alan don Carlos yönetti. Madrid'i tehdit etmeyi başarmakla birlikte ülkenin orta ve güney kesimlerini gerçek anlamıyla denetimine alamadı. Carlista'ların başı Maroto tarafından imzalanan Vergara antlaşması (1839) ayaklanmaya son verdi. Don Carlos Fransa'ya kaçtı ve Bourges'da gözaltına alındı. Don Carlos öldüğünde (1855) Carlismo hareketi, oğlu Montemolín kontu Carlos'un (1824-1861) çevresinde yeniden oluştu Carlos ile küçük kardeşi Fernando (1818-1861) Ebro ırmağının ağzına çıkarma yaparak Aragón kentini ayaklandırmayı denediler. Ama yakalandılar ve ancak taht üzerindeki hak iddialarından resmen vazgeçerek özgürlüklerine kavuştular.

Carlista hareketi bu kez, yukarkilerin kardeşi olan don Juan'ın oğlu don Carlos (1848-1909) çevresinde kuruldu. İspanya tahtını ele geçirmeye yönelik ilk girişim başarısızlığa uğradı (1870-1872). Ancak Carlista'lar 1875'te İspanya'nın kuzey ve kuzeybatı kesimlerinin büyük bölümünü ellerine geçirdiler ve bir federal cumhuriyetin kuruluşunu izleyen ayaklanmadan da hafif bir yenilgiye uğradılar (1873). Ancak, Alfonso XII'nin tahta çıkması ve Orta ve Kuzey İspanya'da zaferler kazanması (1875-76) don Carlos'u bir daha geri gelmemek üzere ülkesini terk etmek zorunda bıraktı; yandaşlarının umutlarını da yok etti.

General Franco'nun saflarında İspanya İç savaşı'na (1936-1939) etkin biçimde katılan Carlista'lar Franco'nun 1969' da seçtiği halefine karşı çıkarak rejimle aralarındakı mesafeyi korudular. Bourbon-Parma prensi Hugo Carlos tarafından yönetilen Carlista parti, 1980'de kendini devrimci sosyalist ve özyönetimci olarak tanımladı. Bu durum, gelişme süreci içinde, harekette önemli bir birlik ve kimlik sorunu yarattı.

CARLO I Dİ BORBÓNE → CARLOS III, İspanya kralı.

CARLO I, Capet prensi (1226-Foggia 1285), Anjou, Maine, Provence ve Forcalquier kontu (1246-1285), Sıcilya kralı (1266-1285), Fransa kralı Aslan Louis VIII ile Castillalı Blanche'ın onuncu oğlu 1246'da Provence kontu Ramón-Berenguer IV'ün kızı ve vârisi Beatriz ile evlendi ve devletlerini titizlikle yönetti. Kentlerin bağımsızlık isteklerini kırdı. Aynı yıl kardeşi Saint Louis'den Anjou ve Maine'i has olarak aldı. 1248'de Saint Louis ile birlikte yedinci Haçlı seferi'ne katıldı; Mısır'da kardeşi gibi esir düştü ve fidye karşılığında serbest bırakıldı. Geri döndüğünde Provence'ta Marsilya'nın Anjou sülalesine karşı başlattığı bir isyanı bastırdı (1251 -52). Raimond des Baux'dan Arles kralı unvanını aldı (1257),sonra Güney Piemonte kentleri üzerinde metbuluğunu kabul ettirdi. Papa Urbanus IV tarafından Sicilya kralı ilan edildi, Friedrich II'nin evlilikdışı oğlu Manfredi'yi 26 şubat 1266'da Benevento'da bozguna uğrattı ve öldürdü. 7 martta Napoli'ye girdi ve çok geçmeden krallığı egemenliği altına aldı. 1268'de Tagliacozzo'da Sicilya'yı ele geçirmeye çalışan Hohenstaufenler'in sonuncusu Konradin'i yendi ve idam ettirdi. Kısa süre içinde Sicilya krallığı ile İtalya'nın mutlak hakimi oldu. Gücünü yavaş yavaş Orta İtalya'da da duyurdu, ancak Kuzey İtalya'da Ghibellino partisi'nin yeniden kurulması sorunuyla karşılaştı. Sicilya krallarının Doğu konusundaki projelerini benimseyerek tüm Doğu Akdeniz'i egemenliği altına almayı tasarladı.

Sicilya krallığı'nın
Urbanus IV tarafından Carlo I'e verilmesinin
Clemens IV'çe onaylanmasını
gösteren XIII. yy.'dan kalma bir freskten ayrıntı
(Pernes-les-Fontaines [Vaucluse])

Lauros-Giraudon

Akhaia prensi Guillaume de Villehardouin ile Konstantinopolis'teki latin imparator Baudouin II arasında imzalanan Viterbo antlaşmalarına (1267) dayanarak Akhaia prensliği'nin metbuluğunu elde etti. Bizans İmparatorluğu'na karşı hazırladığı seferi, Saint Louis'nin sekizinci Haçlı seferi'ne katılmak üzere erteledi. Bizans imparatoru Mikhael VIII Palaiologos'u, kiliselerin birleşmesine razı olmasına rağmen aforoz ettirdi ve ona karşı hazırlıklara girişti. Durazzo ve Valona'yı ele geçirdi; 1272'de Arnavutluk kralı oldu, 1277' de Kudüs kralı unvanını satın aldı. Bizans İmparatorluğu'nu istila etmek üzereyken Aragón kralı ve Manfredi'nin damadı Büyük Pedro III, Sicilya ayaklanması katliamına girişti (30 mart 1282) ve Palermo' da Sicilya kralı olarak taç giydi. O tarihten itibaren biri yarımadada Anjou'lu Capet sülalesinin elinde, öteki adada Aragón sülalesinin egemenliğinde olmak üzere iki Sicilya krallığı doğdu. Carlo I, doğu seferi için hazırladığı kuvvetleri Aragón kralına karşı kullanmak zorunda kaldı. Yeğeni Fransa kralı Philippe III ve papayla anlaştı, Aragón kralını aforoz ettirdi ve krallığını Charles de Valois'ya verdi. Ancak Fransa kralı, Aragón'u egemenliğine alamadı; denizlerdeyse, Carlo I'in donanması yenilgiye uğradı ve Anjou hükümdarının oğlu olan Salerno prensi, Aragónlular'a esir düştü. İki Sicilya kralıyla Fransa kralı, bir sonuç elde edilemeden öldüler.

CARLO II Topal (1248 ya da 1254'e doğr. - Napoli 1309), Sicilya kralı (1285 -1309), kral Carlo I ile Provence'lı Béatrice'in oğlu. Önce, Salerno prensiydi (1271), 1284'ten 1288'e kadar Aragónlular'ın elinde esir kaldı; özgürlüğüne kavuşabilmek için Alfonso III'ü, Aragón ve Sicilya adası kralı olarak tanımaya zorlandı. Kızı Margherita'yı Charles de Valois ile evlendirdi ve çeyiz olarak da Anjou ve Maine kontluklarını verdi (1290). Krallığına dönen Carlo II, babasının büyük siyasetini sürdürmeyi denedi; ama, Sicilya adasını yeniden ele geçiremedi ve 1302' de, Caltabellota barışı ile, Aragónlu Federico II'ye, öldüğünde Angersliler'e geri verilmesi vaadiyle Sicilya'yı "Trinacria krallığı" adı altında tımar toprağı olarak verdi. İtalya'da serbestçe hareket edebilmek için de, İsabelle I de Villehardouin'e Akhaia prensliği'ni tımar toprağı olarak verdi. Ancak, bundan vazgeçerek dördüncü oğlu Tarantolu Filipo I'i, 1307'de prens yaptı. Böylece Piemonte'deki topraklarını genişletmeyi, Roma'da gücünü korumayı ve sülalesini Macaristan'a yerleştirmeyi başardı. Carlo II, 1270'te Macaristan kralı İstvan V'in kızı Macar Maria ile evlendi. 1290'da büyük oğlu Charles Martel'e Napoli'de Macaristan kralı tacını giydirdi. Ama, genç prens, hasmı Andras III'ü yenemeden 1295'te öldü. Bununla birlikte, Charles Martel'in oğlu Karoly I, 1308'de oy birliğiyle Macaristan kralı seçildi. Ertesi yıl, Carlo II, üçüncü oğlu Akıllı Roberto'yu Sicilya'da kendisine halef olarak gösterdi ve böylelikle hanedanının macar ve sicilyalı kolları arasında ikilik tohumlarını atmış oldu. Beşinci oğlu Giovanni'ye, Durazzo dukalığı'nı, dördüncü oğlu Filippo'ya da Taranto prensliği'ni verdi. Egemenliğini Balkanlar'a da yaymak isteyen Carlo II, oğlu Filippo'yu, 1294'te Epeiros despotu Nikephoros I'in kızı Tamara ile evlendirdi. Tamara, babasına bağlı toprakların büyük çoğunluğunu "Romania despotluğu" adı altında çeyiz olarak aldı. Böylece, Carlo II, yerine geçeceklerin de anlaşması durumunda sülalesinin kudretini hem İtalya' da, hem de Doğu'da korumuş oldu. Ancak oğlunun hükümdar olmasından itibaren, sülalenin Taranto ve Durazzo kolları arasında üstünlük kavgası patlak verdi.

CARLO III (1345 - Buda 1386), Napoli (1381-1386) KAROLY II ve Macaristan kralı (1385-1386), Gravina kontu Luigi'nin (Durazzo dükü Giovanni'nin ikinci oğlu) oğlu. Macaristan'da yetişti, Anjou sülalesinin Macaristan kolu başkanı kral Büyük Lajos I, onu vârisi yapmayı düşündü; fakat veraset Lajos'un kızı Marja'ya geçti. Carlo III 1369'da Durazzo dükü Carlo ile Napolili Maria'nın (kraliçe Giovanna I'in kızkardeşi) kızı olan kuzeni Margherita ile evlendi. Kraliçe Giovanna I, önce Carlo III'ü vârisi olarak gördüyse de, daha sonra Fransa kralı iyi Jean II'nin ikinci oğlu Anjou dükü Luigi I'i evlat edindi. Carlo buna isyan ederek kendini Napoli kralı ilan ettirdi (1381) ve kraliçeyi öldürttü. Anjou dükü Luigi I'in erken yaşta ölümü (1384) istila girişimlerini sonuçsuz bıraktı ve Carlo III tek başına hüküm sürdü. Provence'ı ihmal etti, macar veraset geleneklerine dayanarak kral Lajos I'in kızı kraliçe Marja' ya karşı Macaristan tahtı üzerinde hak iddia etti ve başarıya ulaştı. Macaristan'a giderek 1385'te taç giydi, fakat bir yıl sonra Lajos I'in dul karısı naip Bosnalı Erzsebet'in emriyle Buda'da öldürüldü. Carlo III'ün yerine Napoli'de oğlu Laszlo geçti, Macaristan'daysa Marja hüküm sürdü.

CARLO IV, Sicilya kralı → KARL V ya da ŞARLKEN.

CARLO V, Sicilya kralı → CARLOS II, İspanya kralı.

CARLO VI, Sicilya kralı → KARL VI.

CARLO VII, Sicilya kralı → CARLOS III, İspanya kralı.

CARLO, Anjou'lu Capet prensi (Napoli 1298 - Napoli ya da Floransa 1328), Calabria dükü (1309-1328), Sicilya kralı Akıllı Roberto'nun büyük oğlu. Aragón-Sicilya hanedanına karşı amansız bir mücadeleye girişti, ama genç yaşta öldü. Büyük kızı Giovanna I, 1343'te Sicilya kraliçesi oldu.

CARLO ALBERTO (Torino 1798 - Porto, Portekiz, 1849), Sardinya kralı (1831 -1849), Carignano dükü Savoia'lı Carlo Emanuele'nin oğlu. Gençliğinde Fransa ve Cenevre'de sürgünde yaşadı. İtalya' ya döndüğünde kendisine bir liberal gözüyle bakıldı (1814). Vittorio Emanuele I'in tahtı bırakması üzerine, 1821'de kral naibi oldu. Bir ayaklanma üzerine, İspanyol Cortesi'nin 1812 tarihli anayasasından kopya edilmiş bir anayasayı kabul etti. Ancak bu anayasa krala çok az yetki tanıdığından, Carlo Alberto birkaç ay sonra yeni kral Carlo Felice (1821) ve Metternich tarafından görevden uzaklaştırıldı. Carlo Felice'nin ölümü (1831) üzerine Carlo Alberto tahta çıktı. 1833-34'te, Mazzini'nin ayaklanmasını çok sert biçimde bastırdı, fakat koyu Avusturya karşıtı tavrını sürdürdü. Ülkesinin yönetiminde otoriter yönde reform yaptı (Napoléon yasasından esinlenen Alberto yasasının ilanı) ve onun ekonomik evrimini destekleyici önlemler aldı (bankaların ve sigorta şirketlerinin gelişmesi, sanayileşme). Rejimini yumuşattı, böylece, 1848'de bütün İtalya'yı saran hareketin akışına uyarak, C. Balbo'nun etkisiyle, iktidarı hükümdarla iki meclis arasında bölüştüren Statuto Fondamentale'yi ilan etti. Milano ayaklanmasından sonra italyan milliyetçiliğinin savunucusu olarak ortaya çıktı ve Avusturya'ya savaş açtı (22 mart). Custoza'da yenilgiye uğradı (25 temmuz), Salasco mütarekesi'ni imzalamak zorunda kaldı. Ancak, cumhuriyetçi ayaklanmalar, onu savaşı yeniden başlatmaya yöneltti. Novara'da Piemonte bozgunundan sonra (23 mart 1849), oğlu Vittorio Emanuele II lehine tahttan feragat etti.

CARLO-EMANUELE I (Rivoli 1562 - Savigliano 1630), Savoia dükü (1580 -1630), dük Emanuele-Filiberto ile Marguerite de France'ın oğlu. Krallık haline getirmek istediği devletini güçlendirmek için büyük çaba harcadı. Saluzzo markiliğini ele geçirdi (1588), Kutsal Birlik ile anlaşarak, Provence'a müdahale etti (1589 -1593). Ardından, Henri IV ile yeni ve kısa bir anlaşmazlıktan sonra, ona yaklaşarak, Bresse, Bugey ve Gex bölgeleri karşılığında Saluzzo markiliği üzerindeki haklarını ona bıraktı (Lyon antlaşması, 1601). Ama Cenevre'ye karşı girişimleri başarısızlığa uğradı (1602 "tırmanma"sı). İspanyollar'a başvurarak, Mantovalı Gonzagalar'ın veraseti sorununu onlarla birlikte çözmeyi tasarladı. Böylece Monferrato'yu alacağını umuyordu. Louis XIII' ün, Susa geçidini zorlayan (1629), Pignerol'u, ardından tüm Savoia'yı işgal eden (1630) birliklerine yenildi. Fransa ile Cherasco antlaşması'nı imzalama yükümlülüğünü oğlu Vittorio Amedeo I'e bırakarak öldü.

CARLO-EMANUELE II (Torino 1634 - *ay. y.* 1675), Savoia dükü (1638-1675), Savoialı Vittorio Amedeo I ile Louis XIII' ün kızkardeşi Christine de Bourbon'un oğlu. Dukalık, annesinin naipliği sırasında olduğu gibi, 1663'ten başlayarak kendi yönetimi sırasında da, Fransa'nın etkisi altında kaldı.

CARLO-EMANUELE III (Torino 1701 - *ay. y.* 1773), Savoia dükü ve Sardinya kralı (1730-1773), kral Vittorio Amedeo II ile Anne-Marie d'Orléans'ın oğlu. Polonya Veraset savaşı'nda (1733-1738) Fransa ile, ardından Avusturya Veraset savaşı'nda (1742-1748) Maria-Theresia ile kurduğu ittifaklar, Novara'yı, Tortona'yı ve Milano bölgesinin Pavia'ya kadar uzanan büyük bir bölümünü elde etmesini sağladı. Krallık arazisindeki yükümlüleri tazminatsız serbest bırakarak (1762) ve bütün fiefleri özgürleştirerek (1771), Sardinya devletini modernleştirmeye çalıştı.

CARLO-EMANUELE IV (Torino 1751 - Roma 1819), Sardinya kralı (1796-1802), kral Vittorio Amedeo III ile Bourbon-İspanya prensesi Maria Antonieta'nın büyük oğlu. 1798'de Grouchy tarafından kıtadaki devletlerinden kovuldu ve Sardinya'ya çekildi. 1802'de kardeşi Vittorio Emanuele I lehine tahtından feragat etti.

CARLO FELICE (Torino 1765 - *ay. y.* 1831), Sardinya kralı (1821-1831), Vittorio Amedeo III'ün beşinci oğlu 1799 -1816 arasında Sardinya'yı kral adına yönetti, kardeşi Vittorio Emanuele'nin tahttan çekilmesi üzerine gönülsüz olarak kral oldu. Tutucu olduğu için, 1821 liberal hareketlerini sert bir biçimde bastırdı. Ölümüyle, Savoia hanedanının büyük kolu söndü.

CARLOFORTE, İtalya'ya bağlı San Pietro adasında turizm merkezi, Sardinya' nın G.-B.'sında; 6 800 nüf. Balıkçılık. Tuzlalar.

CARLOMAN, Charles Martel'in büyük oğlu (715'e doğr. - Vienne, Dauphiné, 754). Kardeşi Kısa Pépin ile 741'de iktidarı paylaştı ve Austrasia'yı yönetti. Frank topraklarını genişletti ve aziz Bonifatius' un yardımıyla yönetimi altındaki ülkelerde Kilise reformuna girişti; 747'de, Austrasia'nın yönetimini kardeşine bırakarak manastıra çekildi. 751'den beri kral olan Kısa Pépin, onun ölümü üzerine Franklar'ın tek önderi olarak kaldı.

CARLOMAN (751'e doğr. - Samoussy, Laon yakınında, bugün Aisne, ya da Chaumuzy, bugün Marne, 771), Austrasia kralı (768-771), Charlemagne'ın küçük kardeşi. 768'de onunla birlikte Franklar' ın kralı oldu ve payına düşen Provence, Septimania, Bourgogne, Alsace, Alamanya ve Aquitania'nın yarısını aldı. Aquitania'da çıkan bir ayaklanmanın bastırılmasında kardeşine yardım etmeyi reddetmesi üzerine, kardeşlerin arası açıldı (769 -770). Ölümünden sonra, Lombardlar'ın kralı Desiderio'nun kızı olan karısı Gerberga, çocuklarıyla birlikte babasının yanına sığındı. Desiderio'yu yenen Charlemagne onları bir manastıra kapattırdı.

CARLOMAN, Charlemagne'ın oğlu; Pipino adıyla İtalya kralı.

CARLOMAN (828-880), Bavyera kralı (876-880), Germen Ludwig'in ve Emma'

Scala

Carlo Alberto
H. Vernet'nin tablosu (ayrıntı)
Sabauda galerisi, Torino

nın büyük oğlu. Louis II'nin ve Kel Charles'ın ölümünden sonra payına İtalya düştü.

CARLOMAN, Kel Charles'ın dördüncü oğlu. Babasına başkaldırdı (870), yakalandı ve gözleri oyuldu (875). Yanına sığındığı Germen Ludwig tarafından Echternach manastırı'nın başına getirildi.

CARLOMAN, Fransa kralı (879-884), Kekeme Louis II'nin oğlu. Kardeşi Louis III ile birlikte kral oldu. 880'de ülkeyi aralarında paylaştıklarında Carloman'ın payına Bourgogne ve Aquitania düştü. 882'de kardeşinin ölümü üzerine tek başına kral oldu. Bir av kazasında öldü.

Scala

Carlos II
Claudio Coello'nun bir portresinden ayrıntı (1683)
Prado müzesi, Madrid

CARLONE ya da **CARLONİ,** XVI. ve XVII. yy.'larda yaşamış italyan sanatçı aile. TADDEO, heykelci (Rovio 1543 - Cenova 1613), iki oğlu oldu: GIOVANNI, *il Genovese* denir (Cenova 1590 - Milano 1630), ressamdı. Cenova'daki Annunziata kilisesi'nde çalıştı; GIOVANNI BATTİSTA Dİ TADDEO, ressam (Cenova 1592 - Torino 1677), Cenova'da, Gesù kilisesi'nin kubbe süslemesinde çalıştı (1655).

CARLONİ (Carlo İnnocenzo), italyan ressam (Scaria, Como yakınında, 1686 - *ay. y.* 1775). Özellikle Avusturya'da (Viyana'daki Belvedere 1716 - 1723), Güney Almanya'da ve Lombardia'daki (Brescia) fresk dekorlarıyla tanındı.

CARLOS I, İspanya kralı → KARL V ya da ŞARLKEN.

CARLOS II (Madrid 1661 - *ay. y.* 1700), İspanya ve Sicilya kralı (CARLO V) [1665-1700], kral Felipe IV ile Avusturyalı Mariana'nın oğlu. Babası öldüğünde daha dört yaşındaydı. Annesinin naipliği döneminde (1665-1675) iktidar, cizvit Juan Everardo Nithard ile maceracı Fernando de Valenzuela'nın eline geçti. Aachen antlaşması ile İspanya, Flandre'ı Louis XIV'e bırakmak zorunda kaldı. Carlos II' nin resmen reşit olması (1675) ve evlilik dışı kardeşi Don Juan de Austria'nın başbakan sıfatıyla kısa bir süre iktidara gelmesi (1677 -1679), Franche-Comté ve Artois'daki bazı yerlerin Nijmegen antlaşmaları (1678) ile elden gitmesini önleyemedi. 1686'da İmparatorluk ve Birleşik Eyaletler ile birleşerek Louis XIV'e karşı ittifak kurdu: Augsburg birliği savaşı, Ryswick barışı (1697) ile sona erdiyse de Katalonya yine de istila edilmekten kurtulamadı. Carlos II önce Louis XIV'ün yeğeni Orleanslı Marie-Louise ile (1679), sonra da, üzerinde büyük etkisi olan Neuburglu Mariana ile evlendi (1690). Çocuğu olmadığından Louis XIV'ün ikinci torunu Philippe d'Anjou'yu ardılı olarak gösterdi.

Hükümdarlığı döneminde, siyaset ve askerlik alanlarında güçlü olamadı: saltanat süresinin yarısını kapsayan savaş ortamı içinde saray entrikaları ve kargaşa yer aldı. Bununla birlikte, Amerika'nın getirdiği yenilikler, sınır çevresinin gelişmesi, parasal istikrar ve Vélez ve Oropesa gibi bakanların gerçekleştirdiği bazı reformlar sayesinde İspanya, XVII. yy. boyunca yaşadığı bunalımlardan kurtulma yoluna girdi. Carlos II, Habsburg hanedanının son ispanyol kralıdır.

Lauros-Giraudon

Carlos IV (1800'de)
Goya'nın *Carlos IV ailesi* adlı tablosundan ayrıntı
Prado müzesi, Madrid

CARLOS III (Madrid 1716 - *ay. y.* 1788), İspanya kralı (1759-1788), kral Felipe V ile İsabel Farneso'nun oğlu. Önce CARLO I adıyla Parma düklüğünde (1731 -1735), sonra CARLO VII adıyla Napoli ve Sicilya'da hüküm sürdü (1734-1759) ve buralarda aydın bir despotluk yönetimi kurdu. Üvey kardeşi Fernando VI çocuksuz öldüğünden (1759), İspanya'da onun yerine geçti, Napoli'yi üçüncü oğlu Fernando'ya bıraktı. Dış siyasetinde, Fransa ile aile paktı imzaladı (1761); Yedi Yıl savaşı'na ve daha sonra Amerikan Bağımsızlık savaşı'na katıldı. Versailles antlaşması (1783) ile Florida ve Menorca'yı yeniden kazandı. Cezayir'e yaptığı seferler (1775,1783 ve 1784)daha başarısız oldu.

Carlos III, hükümetle doğrudan ilgilendi ve çevresine topladığı etkin kişilerle — birkaç Napolili (Esquilache markisi, Jerónimo Grimaldi) ile İspanya'da aydın despotluğunun en seçkin temsilcileri (Aranda, Floridablanca, Campomanes, Müzquiz)— önemli reformlara girişti. Bazıları, ayrıcalıklı sınıfların ve din adamlarının çıkarlarına ters düşüyordu: orta sınıftan kişileri soylulaştırma yoluyla soylular sınıfının genişletilmesi, yetenekleri göz önünde tutularak seçilmiş kimselerden oluşan bir alayın kurulması, kilise mallarının hükümetçe vergilendirilmesi, vb. Bu siyasetin doğurduğu hoşnutsuzluğa halkın çektiği kıtlık eklenince, Esquilache'nin bazı giysilerin kullanımını düzenleyen bir kararnamesi bahane edilerek 1766'da genel bir ayaklanma oldu. Esquilache'nin yerine getirilen Aranda da gelenekçiliğe karşı savaşı sürdürdü: ayaklanmada etkin rol almakla suçlanan cizvitlerin sınır dışı edilmeleri (1767), pek çok alana (maliye, üniversiteler, bayındırlık, ticaret, sanayi, vb.) el atan devlet teşkilatının daha iyi yönetilmesi. Ülkenin genel gelişmesine eklenen bu yeni etkinliklerle ve uzun süreden beri canlanmayı köstekleyen engellerin de ortadan kaldırılmasıyla, ülkenin iktisadi ve toplumsal yaşamında daha özgürlükçü bir anlayış egemen oldu; yurt içindeki gümrük engellerinin kaldırılması, daha esnek iş yönetmelikleri, Amerika ile serbest ticaret, vb. Ancak iktisadi alanda girişilen yenilenme hareketi, yalnızca kral ve küçük bir seçkinler topluluğunca gerçekleştirildiğinden kralın ölümünden sonra varlığını sürdüremedi.

Carlos III krallık ve liyakat nişanı, kral Carlos III'ün, torunu Asturias prensinin doğumu nedeniyle 1771'de ihdas ettiği ispanyol nişanı. Meryem Ana'ya adanan ve 1772'de papa tarafından onanan bu nişan, ispanyol hükümetine olağanüstü hizmetlerde bulunanlara verilir. Franco ve daha sonra Juan Carlos yönetimlerince de verilmeye devam edilen nişan, en yüksek ispanyol rütbesidir. Beş derecesi, enine beyaz çizgili açık mavi kurdelesi vardır. (→ NİŞAN levhası.)

CARLOS IV (Portici 1748 - Roma 1819), İspanya kralı (1788-1808), Carlos III'ün ikinci oğlu (yedinci çocuğu). Parma

Carlos III
Goya'nın bir tablosundan ayrıntı
Prado müzesi, Madrid

Bulloz

dükü Filippo'nun kızı Maria-Luisa di Borbone ile evlendi, eşinin ve gözdesi Godoy'un etkisi altında kaldı. Louis XVI'yı kurtarmaya çalıştı, bu davranışı Konvansiyon'un kendisine savaş ilan etmesinden başka bir sonuç vermedi (7 mart 1793). İspanyol topraklarını istilası ve İspanya -İngiltere anlaşmazlığının belirmesiyle sonuçlanan 2 yıllık harekâttan sonra kral, Basel barışı'nı imzaladı (1795). Bundan başka, San İldefonso ittifakı (1796) onun Büyük Britanya ve Portekiz'e karşı savaşan Fransa'ya arka çıkmasını gerektirdi. Trinidad adası'nın elden çıkması (1797), Louisiana'nın Bonaparte'a geri verilmesi (1800), deniz ticaretinin bozulması ve donanmanın Trafalgar'da yok edilmesi (1805) fransız ittifakını halkın gözünden düşürdü. Godoy işin içinden sıyrılmak istedi. Kraliyet ailesine Andalucia'ya gitmeyi önerdi; oradan Amerika'ya kaçmanın daha kolay olacağı görüşündeydi. Gidiş haberi, Aranjuez pronunciamientosu'na neden oldu (17-18 mart 1808 gecesi); kral, oğlu Fernando lehine tahttan çekilmek zorunda bırakıldı; Bayonne görüşmesi sırasında oğlu da tacından vazgeçti, fakat Carlos IV, Napoléon I. lehine bir kez daha tahttan çekildi (mayıs 1808). Önce Marsilya'ya, sonra Roma'ya geçti ve orada öldü.

Carlos III'ün hükümdarlığının (siyasal istikrar, iktisadi büyüme, bilimsel gelişme) bir devamı olan bu saltanat dönemi İspanya'nın son yüzyıllarda geçirmiş olduğu en büyük bunalımla son buldu: seçkin yönetici kesiminde baş gösteren ahlak bunalımı, ülke yönetiminde aksaklıklara yol açtı; askeri başarısızlıklara bağlı mali sorunların ortaya çıkmasıyla Amerika ile ilişkiler kesildi; Amerika'da bağımsızlık hareketleri baş gösterdi; mutlakıyetçilerle liberaller arasında mücadeleler oldu.

Carlos IV ailesi, Goya'nın başyapıtı (1800). Prado müzesi'ndedir (2,80 x 3,36 m). Goya o dönemde saray ressamıydı. Ama kral ailesinin tablosunu çizerken katı gerçekçiliğinden ödün vermedi. Tabloda kral küp gibi ve alık, kraliçe şaşkın, prensler biriyse eciş bücüştür. Sanatçı Carlos IV'ü tek başına gösteren birçok portre de yapmıştır.

CARLOS DE AUSTRİA ya da **DON CARLOS,** ispanyol infante'si (Valladolid 1545 - Madrid 1568), İspanya kralı Felipe II ile Portekizli Maria'nın oğlu. Felipe II, bahtsız, yozlaşmış oğlunun skandallarından oldukça kaygılıyken 1568'de, oğlunun kaçmak için fırsat kolladığını haber aldı. Ertesi gün, Don Carlos, Madrid alcazar'ına hapsedildi ve Feria dükünün gözetimine bırakıldı. Hapiste öldü, belki de zehirlendi. —İnfantenin yazgısı, büyük bir tarihsel dayanağı olmaksızın, özellikle Jiménez de Enciso (*El principe don Carlos,* 1634), Otway (1676), Alfieri (*Filippo,* 1775), Schiller (*Don Carlos, Infant Von Spanien,* 1787), La Motte-Fouqué (1823) tarafından birçok drama konu edildi.

CARLOS DE BORBON ya da **DON CARLOS,** İspanya infantesi (Madrid 1788 - Trieste 1855), **Molina** kontu, kral Carlos IV'ün ikinci oğlu. Kadınların tahta vâris olamayacaklarını öngören ve İspanya'da Felipe V tarafından yürürlüğe konan kıyı Frankları yasasına dayanarak (bu yasa, 1830 tarihli Pragmática Sanción ile iptal edildi), kardeşi Fernando VII'den sonra, Fernando'nun kızı İsabel II yerine, Carlos V adıyla tahta geçmek istedi (1833). Carlistalar (gelenekçi ve muhafazakâr) bir iç savaşa neden oldular (birinci Carlista savaşı) ve savaşı 1839'da kaybettiler. Prens Fransa'ya sığındı ve 1845'te büyük oğlu, Montemolín kontu Carlos lehine haklarından vazgeçti.

CARLOS DE BORBON ya da **DON CARLOS,** ispanyol prens (Madrid 1818 - Trieste 1861), **Montemolín** kontu, Molina kontu Carlos ile portekizli Maria

-Francisca'nın büyük oğlu. 1845'te babası onun lehine haklarından vazgeçince, Carlos de Borbon (Carlos VI) tahtı ele geçirmek için özellikle Katalonya'da (1846-1849) sonuçsuz kalan girişimlerde bulundu (ikinci Carlista savaşı); yerine kardeşi Madrid dükü Juan geçti.

CARLOS DE BORBON ya da **DON CARLOS,** ispanyol prens (Laibach, bugün Ljubljana, 1848 - Varese 1909), **Madrid** dükü, Madrid dükü Juan'ın oğlu ve Fernando VII'nin kardeşi Carlos'un torunu. 1868'de babası onun lehine bütün haklarından vazgeçti. Savoialı Amedeo İspanya kralı ilan edilince (1870), Don Carlos (CARLOS VII) taht üzerinde hak iddia etmeye başladı. Bunun üzerine başlayan üçüncü Carlista savaşı dört yıl sürdü ve İspanya'nın kuzey bölgelerine yayıldı: bu savaş ancak, Alfonso XII'nin tahta çıkışından (aralık 1874) sonra, 1876'da sona erdi.

CARLOS I → CHARLES IV *Güzel*, Fransa kralı.

CARLOS II Kötü (1332 - 1387), Navarra kralı (1349-1387), Felipe III De Evreux ile Navarralı Juana II'nin büyük oğlu ve Fransa kralı Louis X'un torunu. Mirasının başkalarına bağışlanmış olan bölümlerini ve bu arada Fransa tahtını geri almaya çalıştı. Fransa kralı Jean II'nin kızı Jeanne de France ile evlenmesinin amacı, programının gerçekleşmesi için ilk adımı atmaktı. Fakat Jean II ona hiçbir şey vermedi ve Carlos'un, Valoislar ile arası açıldı; bir daha da hiç düzelmedi. Krala karşı entrika çevirdi, kral da onu hapsettirdi (1356). Ama taraftarları kralın tutsak düşmesinden yararlanarak onu hapisten kurtardılar (1357). Navarralı Carlos, çok geçmeden veliahta baskı yapmaya başladı. Normandiya'da ve Paris'in aşağısında, Sen üzerinde güçlü mevzileri bulunması nedeniyle Edward III ile açıkça ittifak yapmadan önce, ingiliz tehdidini kendi çıkarına kullanmayı bildi. Ayrıca, iç karışıklıklardan ve özellikle Étienne Marcel'in Paris ayaklanmasından (1358) yararlandı. Ancak, düzen yanlısı bir tepki onu Paris'in desteğinden yoksun bıraktı ve ingiliz savaşı 1360'ta sona erdi. 1363'te Bourgogne tahtına geçmek istediyse de,başarılı olamadı. Du Guesclin'e, Cocherel'de yenilince (1364), projelerinden vazgeçmek zorunda kaldı (Avignon antlaşması, 1365) ve Navarra'ya geri döndü. İspanya'daki girişimleri (1362, 1367), Pirene'deki krallığını daha da güçsüz duruma düşürmekten başka bir işe yaramadı. Giriştiği yeni bir komplodan sonra Normandiya'daki mallarına el kondu, ancak, o zaman Carlos II de, Cherbourg'u İngilizler'e sattı (1378).

CARLOS III El Noble *Soylu* (Mantes 1361 - Olite 1425), Navarra kralı (1387 -1425), kral Kötü Carlos II ile Jeanne de France'ın oğlu. Navarra'da babasının büyüklük tutkusu ve çoğunlukla görevi başında bulunmayışının yol açtığı zararları gidermeye çalıştı. Valoislar ile kesin bir anlaşma yaparak barıştı; böylece Nemours dukalığını ve pair unvanını elde etti (1404). Bir yandan, fesatçı fransız grupları arasında arabulucu rolü oynarken (1410), öte yandan diğer İberya devletleriyle çok iyi ilişkiler kurdu; 1375'te kral Enrique II'nin kızı Eleanor of Castile ile evlendi. Etrafı Fransızlar ile çevrili olan kral, fransız kültürünü yaydı ve Olite'te görkemli bir şato yaptırdı. Pamplona'da bulunan mezarı, XIV. yy. sanatının en özgün anıtlarından biridir. Tahtını, 1419'da, geleceğin Aragón kralı Juan II ile evlenen kızı Evreuxlü Blanca'ya bıraktı.

CARLOS IV (1421-1461), Viana prensi, Navarra'nın meşru kralı (1441-1461), Katalonya hanedanının büyük evladı (1460-1461), Aragón kralı Juan II ile Navarra kraliçesi Evreuxlü Bianca'nın oğlu. Navarra tahtının meşru vârisi olduğu halde, bir iç savaş sonunda babası tarafından tahttan uzaklaştırıldı (1452). Bununla birlikte, babası Katalonya hanedanının en büyük evladı olarak görevlerini sürdürmesine izin verdi (1460), fakat çok geçmeden onu hapsettirdi, bu da bir ayaklanmaya yol açtı. Katalanlar, Carlos'u kurtardılar ve Barcelona'da görkemli bir törenle karşıladılar; ancak Carlos birkaç gün sonra öldü.

CARLOS (Lizbon 1863 -*ay. y.* 1908), Portekiz kralı (1889-1908), kral Luis ile Savoialı Maria Pia'nın büyük oğlu. 1886'da, Paris kontu Philippe d'Orléans'ın kızı Orléanslı Maria-Amelia ile evlendi. 1890'da, İngiltere'nin bir ültimatomu karşısında, Portekiz'in Güney Afrika'daki emperyalist emellerinden vazgeçmek zorunda kaldı. 1906'da, cumhuriyetçi hareketin tırmanması karşısında cortes'i (meclis) dağıttı ve João Franco'ya tam yetki verdi. Bu diktatörlük döneminde muhalefet sertleşti ve 1 şubat 1908'de hem kral, hem de veliaht prens öldürüldüler. Yerine Carlos'un ikinci oğlu Manuel II geçti.

CÂRLOVA (Vasile), rumen şair (Tîrgovişte 1809 - Craiova 1831). Romantik elejiler (*Ruinele Tîrgovişte*, 1828) ve yurtsever şiirler (*la Marche des Roumains* [fr. çev.], 1830) yazdı.

CARLOW →CEATHARLACH.

CARLSBAD, ABD'de (Yeni Meksika) kent, rio Pecos kıyısında; 26 000 nüf. Uçsuz bucaksız bir dehlizler ve çok büyük salonlar ağı oluşturan mağaraların (*Carlsbad Caverns* ulusal park) K.-D.'sunda turizm merkezi. Yakınında potas madenleri.

Carlsberg bira fabrikaları, Danimarka'da 1847'de kurulan biracılık işletmesi. Kurucusu J. C. Jacobsen'in (1811 -1887) vasiyeti üzerine, bünyesinde güçlü bir hayır kurumu da bulunduran bir sanayi işletmesidir. Jacobsen, ölürken, bütün sınai varlığını, oğlu Carl'ın (1842-1914) adını taşıyan, bilim ve sanatı özendirme amacına yönelik bir kuruluşa bıraktı. Bu kuruluşun genel yönetim kurulu 1888'den beri, Danimarka Bilim ve edebiyat kraliyet akademisi'nce atanan beş bilginden oluşmaktadır. Carlsberg ve Tuborg bira fabrikaları 1969'da birleştiler.

CARLSBERG sırtı, Umman denizi'nde, Hint okyanusu'nun kuzey-batı okyanus sırtının bir bölümü, Chagos takımadasıyla (G.-D.'da) Owen kırılma kuşağı (K.-B.'da) arasında. Arabistan (K.-D.'da) ve Somali (G.-B.'da) havzalarını birbirinden ayırır. Ortalama derinliği 1 800-3 600 m arasında değişir.

CARLSON (Carolyn), Finlandiya kökenli amerikalı dansçı ve koregraf (Fresno, Kaliforniya, 1942). Utah Üniversitesi'nden diploma aldı. 1964'te Alwin Nikolais'in topluluğuna girdi. Hem klasik hem de modern danstaki güçlü tekniği ve yorum yeteneğiyle Alwin Nikolais Dance Theatre'ın başlıca dansçısı oldu. Bu topluluk-la Nikolais'in değişik düzenlemelerini (*İmago*) yorumladı; bazılarının yeni versiyonlarının prömiyerinde dans etti: *Somniloquy* (1967), *Echo* (1970). 1971'den başlayarak Compagnie Anne-Béranger'de çalıştı. Paris operası'nda Varèse onuruna düzenlenen geceye davet edildi, *Densité 21,5* adlı yapıtı sunarak, klasik bale ile "dance work" arasındaki büyük farkı ortaya koydu. Paris operası'na "modern dance" öğretmeni olarak atandı. Çok geçmeden Paris operası'nın tiyatro araştırmaları grubunun yöneticiliğine yükseldi. Başlıca düzenlemeleri: *Il y a juste un instant* ve *Sablier prison* (1974), *l'Or des fous*, "tam gösteri" *ve les Fous de l'or* (1975), *Wind, Water, Sand* (1976), *This, That, The Other* (1977), *Year of the horse* (1978), *The Architects* (1980). Venedik'teki La Fenice tiyatrosu tarafından davet edildi ve burada *Undici Onde* (müz. J. Schwarz'ın) adlı yapıtı sundu (1981), *Lady Blue* (1983).

CARLSSON (Ingvar), İsveçli devlet adamı (Borås 1934). İşçi ailesinin çocuğuydu. Lund Üniversitesi'nde, ABD'de Chicago'da eğitim gördü. Başbakan Erlander döneminde bakanlar kurulu sekreteri (1958), devlet bakanlığı müsteşarı (1967) oldu. Eğitim (1969) ve iskân bakanlığı (1973) yaptı. 1985'te başbakan yardımcılığı ve çevre bakanlığını üstlendi. Olof Palme'nin öldürülmesinden sonra onun yerine Sosyal demokrat parti başkanlığı ve başbakanlık yaptı (1986-1991).

Carlton Club, Peel tarafından 1831'de Londra'da kurulan muhafazakâr siyasi kulüp.

CARLU (Jacques), fransız mimar (Bonnières-sur-Seine 1890 - Paris 1976). Laloux'nun yanında yetişti ve 1919'da büyük Roma ödülü'nü kazandı. 1924'ten başlayarak Boston'da dersler verdi ve Fontainebleau'daki Amerikan sanatı okulu'nu yönetti. Paris'te düzenlenen 1937 sergisi için Boileau ve Azéma ile birlikte, Davioud'nun tasarladığı eski Trocadéro binasını yeniledi. Merkezi yapı yerine bir yeraltı salonu koyarak ve kanatları yeni bir cepheyle giydirerek, yapıyı *Chaillot sarayı*'na dönüştürdü. 1958'de NATO sarayı'nı yaptı (bugün Dauphine üniversite merkezi). Ayrıca yöresel radyoevi binaları, okul yapıları, psikiyatri hastaneleri de inşa etti.

CARLYLE (Thomas), iskoç yazar (Ecclefechan 1795 - Londra 1881). Bir duvarcının oğluydu, matematik dersleri verdi (1814), öğrenime yeniden başladı (1819) ve üç yıllık umutsuz bir yoksulluğun ardından, "Tanrı sevgisinden değil, Şeytan'a duyduğu nefret" yüzünden ilahi aydınlığa kavuştu. Goethe ve Byron hayranıydı, *Wilhelm Meister*'i çevirdi (1824). "Korkunç bir koca için korkunç bir eş" olan Jane Baillie Welsh ile evlendi, Tanrı'ya kavuşmasını grotesk bir dille anlattı (*Sartor Resartus*, 1833). Daha sonra, *The French Revolution* (Fransız devrimi) [1837] adlı büyük yapıtını kaleme aldı. Yalnızca giysilere ve dış görünüşe önem verilen küstah ve sahtekâr bir toplumda, iman, ancak Tanrı kelamının bir dünyevi sureti olan Tarih'e sığınarak kurtulabilir. Cariyle, kapitalizme köktenci bir biçimde karşı çıktı (tüm insan ilişkilerinin yerini alan parasal bağ) ve Marx'ın sevgisini kazandı. *Chartism* (1840), *Kahramanlar* (On Heroes, Hero-Worship, and the Heroic in History, 1841) ve *Past and Present* (Geçmiş ve bugün) [1843] adlı yapıtlarında bir yandan "bırakın yapsınlar" anlayışını kınadı ve geçmişin yüceliğine ağıt yaktı, öte yandan, burjuva karmaşasına ve demokrasi anarşisine karşı ortaçağ düzenini getirmesini beklediği üst-insanla üstün sınıfı muştuladı. Jane Welsh'in ölümünün ardından on beş yıl daha yaşadı ve eşinin *Letters and Memorials of Jane Welsh Carlyle* (1884) adlı anı ve mektuplarını basıma hazırladı. Eski değerler üzerine yeni bir düzen kurulacağını ve bunun Almanya'da ve islam'da gerçekleşeceğini haber veren öfkeli bir kâhindi.

CARMAGNOLA, İtalya'da kent, Piemonte'de, Torino'nun G.'inde; 21 000 nüf. Dökümevi.

CARMAGNOLA (Francesco BUSSONE, —denir), italyan condottiero (Carmagnola 1380'e doğr - Venedik 1432). Milano dükü Filippo Maria Visconti'nin hizmetinde (1416-1423), dükün Milano üzerinde egemen olmasını sağladı ve onun adına Bergamo, Brescia, Parma, Piacenza, Novara, Alessandria ve Cenova'yı ele geçirdi. 1425'te Venedik'in hizmetine girdi, ama Milano adına casusluk yaptığından kuşkulanılarak idam edildi.

Carmagnole *(la)*, Louis XVI'nın Temple manastırı'nda hapsedildiği dönemde ortaya çıkmış, bestecisi belirsiz devrimci şarkı. Terör döneminde çok yaygınlaşan bu şarkıyı Napoléon Bonaparte yasakladı.

B. N., Paris

Kötü **Carlos II**
Grandes Chroniques de France'taki bir minyatürden (1357) ayrıntı
Bibliothèque nationale, Paris

National Portrait Gallery

Thomas **Carlyle**
J. E. Millais'in bir portresinden (1877) ayrıntı
National Portrait Gallery, Londra

Carmen'in Opéra Comique'teki ilk gösteriminden bir sahne (3 mart 1875) *Illustration*'da yayımlanan bir gravür

CARMAN (William Bliss), ingilizce yazan kanadalı yazar (Fredericton, New Brunswick, 1861 - New Canaan, Connecticut, 1929). Aralarında *Lost Songs from Vagabondia* (1894-1900), özellikle de *Low Tide on Grand Pré* (1893) gibi yapıtların da bulunduğu on beş kadar lirik şiir kitabında, Kanadalı'nın düş dünyasının belli başlı öğelerini belirleyen doğa çağrışımlarını dile getirdi.

CARMARTHEN, Gaelce **Caerfyrddin,** Büyük Britanya'da kent, Wales ülkesi'nin güney-batı'sında; 13 000 nüf. Daha Roma döneminde bir karayolları kavşağı olan kent, Keltler'in büyük merkezlerindendi. Ortaçağ'da bunalımlı bir dönem yaşadı. Towy halici yakınında işlek bir kabotaj limanı ve bir sanayi (dökümevleri) merkezi olan kent, zamanla bu işlevlerini yitirerek bir karayollar kavşağı ve bir demiryolu istasyonuna dönüştü.
—Ed. Welsh nazmı, 1451 eisteddfod'unda Carmarthen'de kurala bağlandı; bu dildeki en eski elyazması olan *Black Book of Carmarthen* de orada bulunuyordu.

CARMARTHEN koyu, Büyük Britanya'da koy, Wales ülkesi'nin güney kıyısında.

CARME, Jüpiter'in on birinci uydusu; 1938'de amerikalı gökbilimci Nicholson buldu. Çapı yalnızca 20 km tahmin edilen bu küçük gökcismi, Jüpiter'in çevresini ters yönde 692,5 günde dolanır; gezegene ortalama uzaklığı 22 564 000 km'dir. Büyük bir olasılıkla Jüpiter'in çekimine yakalanmış küçük bir gezegendir.

CARMELİNA a. (isp. *carmelina;* [*ana*] *carmenina,* taraklanmış yün'ün bozulmuş biçimi). Vikunyadan elde edilen yün.

CARMELİTLER → KARMELİTLER.

Carmen, Prosper Mérimée'nin öyküsü (1845). Çingene kızı Carmen ile onbaşı don José'nin öyküsünün (haydut don José'nin başından geçenler yalnızca III. bölümde anlatılır), kimi zaman anlatıcı, kimi zaman da öykü kahramanının kendisi tarafından anlatıldığı (yazar, aynı bölümde yerini don José'ye bırakır) yapıt, psikolojik şemalaştırmalardan kaçınır: her karakter, gerçekte hem duygusal açıdan işlenmiş (yani serüvenle bütünleştirilmiş), hem de "nesnel" gözleme dayandırılmıştır. Bu yüzden yazar, sonradan, çingenelerin dili ve yaşayışı üzerine dördüncü bir bölüm eklemiştir. Böylece yapıta bir etnografi araştırması boyutu da ekleniyor, Mérimée, öykünün anlatıcısından çok gerçek kahramanı oluyordu.

Carmen, Georges Bizet'nin 4 perdelik opera komiği (1875). Librettoyu, Mérimée'nin aynı adlı romanından yararlanarak Meilhac ve Halévy yazdı. Onbaşı don José, çingene Carmen'e olan aşkı uğruna birliğinden ayrılarak kaçakçılara katılır. Boğa güreşçisi Escamillo için don José'yi yüzüstü bırakan Carmen, onbaşı tarafından öldürülür. Ender rastlanan yoğun bir anlatımla tiyatroya gerçekçiliği getiren bu yapıtında Bizet, doğrudan doğruya ispanyol halk müziğine özgü biçimlerden yararlandı. Besteci, Carmen teması (ölüm teması) için, çingene müziğinden alınmış artık ikili aralığı kullandı. Yapıtın özellikle orkestralaması ve sesler arasında kurduğu denge dikkat çekicidir. *Carmen,* müzikli dramların en önemlileri arasındadır. Yapıt, XIX. yy.'ın sonlarına doğru Türkiye'ye gelen birçok fransız ve italyan opera topluluğu tarafından İstanbul'da ve İzmir'de oynandı. Özellikle İstanbul lular, Cumhuriyet'e değin yabancı topluluklardan yaklaşık 50 ayrı *Carmen* yorumu izledi. N.K.Akses ile U. C. Erkin tarafından dilimize çevrilen yapıt, ilk kez 1948'de türkçe olarak Tatbikat sahnesi tarafından sahnelendi. Daha sonra İstanbul Şehir operası ve Devlet operası tarafından değişik zamanlarda yeniden oynandı. —G. Bizet'nin müziği üzerine 1 perdelik 5 sahneli bale. Koregrafisini Roland Petit, dekor ve kostümlerini Antoni Clavé hazırladı. İlk kez 1949'da Londra'da Paris baleleri topluluğu tarafından Prince's Theatre'da sahnelendi. Başlıca rollerde Zizi Jeanmaire, Roland Petit ve Serge Perrault dans ettiler. İlk temsilinden bu yana 5 000'den çok oynanan bu yapıt, Danimarka Krallık balesi'nin repertuvarına da girmiştir (1960). —John Cranko'nun hazırladığı *Carmen* versiyonu ilk kez 1971'de Stuttgart balesi tarafından sahnelendi; Carmen rolünü Marcia Haydee yorumladı. —İspanyol film yönetmeni Carlos Saura ile dansçı ve koregraf Antonio Gades'in işbirliğinden doğmuş film -bale (1983). Konusu Mérimée'nin romanından alınmış bir baleyi yorumlama hazırlıkları içindeki bir flamenkc dans kumpanyasının yöneticisi (Antonio Gades), onbaşı don José rolünü de üstlenir. Gades / don José, Carmen rolü için seçtiği dansçıya (Laura del Sol) gönül verir, ama kadının başkalarıyla düşüp kalkmasını hazmedemeyerek onu öldürür. Saura filmde, gerçek yaşamla (Gades'in ve del Sol'ün yaşamı) temsili yaşamı (don José ve Carmen'in yaşamı) büyük bir ustalıkla iç içe sokmuştur.

Carmen saeculare (*Saecularis şarkısı*), İ. Ö. 17'deki Saecularis oyunlarını ululamak için Horatius'un yazdığı marş. Güçlü bir din ve yurt sevgisini yansıtan bu şiir, Horatius'un Pax Romana'ya olan umudunu dile getirir. —Horatius'un latince metni üzerine F. A. Philidor'un bestelediği od, ilk kez 1779'da Londra'da seslendirildi, ertesi yıl Paris'te yeniden yorumlandı. Bu büyük çaplı yapıt, Händel'in oratoryolarıyla Haydn'ınkiler arasında bir geçiş niteliğindedir.

Carmen Suite, Bizet'nin Rodyon Çedrin tarafından düzenlenmiş müziği üzerine bale. Koregrafisini Alberto Alonso, dekor ve kostümlerini B. Messerer hazırladı. İlk kez 1967'de Moskova'da Bolşoy tiyatrosu'nda Bolşoy balesi tarafından sahnelendi. Başlıca rollerde Maya Plisetskaya, Nikolay Fadeyçev ve Sergey Radşenko dans ettiler.

CARMEN SYLVA, Romanya'da Köstence'nin G.'inde Karadeniz kıyısındaki Eforia kentinin K.-B.'sındaki Tekirgöl sayfiye kentine bir ara verilen ad. Günümüzde, rumence *Techirghiol.*

CARMENTA. Esk. Rom. Sular nymphe'si, Euander'in annesi ya da karısı. Geleceği görebildiği ve yerleşme yeri olarak Roma'yı onun seçtiği söylenirdi. Doğum tanrıçası oldu. Roma'da, *porta Carmentalis,* ona adanan Campidoglio' nun dibindeki tapınağın hemen yakınındaydı.

CARMENTALİA a. Esk. Rom. 11 ve 15 ocakta, Roma'da, tanrıça *Carmenta* onuruna yapılan şenliklere verilen ad.

CARMİCHAEL (Bennett L. STOKELY), amerikalı zenci lider (Trinidad adası 1942). *Black Power* hareketi yandaşı. 1964'te Student Non Violent Coordinating Committee'ye girdi ve haziran 1966'da komitenin başkanı oldu. Temmuz 1967'de bu hareketten ayrılıp Kara panterler'e katıldı. Amerikan toplumuna karşı şiddete dayalı bir mücadeleyi ve devrimci hareketlerle dayanışmayı savundu. Siyahların radikal beyazlarla güç birliği yapmalarını öneren Elridge Cleaver'a ters düşmesi üzerine, 1969'da Kara panterler'den ayrıldı. Gine'ye göç etti, ama 1972'de yeniden ABD'ye döndü.

Carmina Burana, alman benedikten manastırı Beuren'de bulunmuş elyazması. *Burana* adı Beuren'den gelir. 1230'a doğru yazılmış bu koleksiyon, latince ya da yüksek almanca dillerinde kaleme alınmış aşk şarkılarının, dinsel oyunların, işret şarkılarının sözlerini ve manzum yergileri içerir. Bazılarının satır altlarında neuma'lar (dönemin müzik yazısı) yer alır. Hiçbirinin de yazarı belli değildir. Tümüyle özgün olanı yok gibidir (pek çoğu contrafacta'dır). Bunlar, Ortaçağ'da Avrupa' nın her yanına dağılmış *cleri vagantes* repertuvarının bir bölümünü oluşturuyordu.

Carmina Burana, Carl Orff'un "Dindışı şarkılardan yararlanılarak yazılmış oyun" altbaşlığını taşıyan sahne kantatı (1937). *Catulli Carmina* (1943) ve *Trionfo di Afrodite* (1953) ile birlikte *Trionfi* başlıklı bir tiyatro üçlemesi oluşturur. Libretto, Carmina Burana başlıklı elyazması koleksiyondaki şiirleri bir araya getirir. Kutsal metinlerin okunuşunu andıran tekdüze ve ritmik bir üslupla, soprano, tenor, bariton solocular, çocuklar korosu ve karma koro, büyük orkestra, vurmalı çalgı ve iki piyano için yazılmış olan bu yapıt, yer yer Stravinskiy'in *Noces*'ini andırır. Orff, yapıtın, yalın ve ağırbaşlı olmasına çalıştığı armonisiyle de Erik Satie'nin izleyicisi gibidir. —Carl Orff'un aynı adı taşıyan müziği üzerine düzenlenmiş bale. Koregrafisini ve kostümlerini John Butler, dekorlarını Sylbert hazırladı. İlk kez 1959'da New York'ta, New York City Opera tarafından City Center'da sahnelendi. Başlıca rollerde Carmen De Lavallade, Veronika Mlakar, Glen Tetley ve Scott Douglas dans ettiler. (Heinz Rosen, Fernand Nault, Peter Darrell, Gerhard Boher gibi koregraflar da, Orff'un müziği üzerine baleler düzenlediler.)

CARMONA, İspanya'da kent, Anda-

Carmona
Romalılar'dan kalma ve XVII. yy.'da değiştirilen "Córdoba kapısı"

Algar-Salmer

lucía'da, Sevilla'nın K.-D.'sunda; 24 400 nüf. Araplar'dan (esk. *Karmuna*) kalma görünüşünü korumuştur. Hisar (alcazar), tahkimli kapılar. Las Torres markisinin barok üslubunda sarayı. Birçok kilise: S. Maria (gotik üslubunda), S. Pedro (mağrib üslubunda çan kulesi [*Giraldilla*], barok üslubunda iç süslemeler), S. Felipe (mudecar), Santiago (mudecar üslubunda, churrigueresco üslubunda iç süsleme), S. Salvador (barok üslubunda). 900'den çok mezar kapsayan, Romalılar'dan kalma mezarlık. (Resim ve heykel kalıntıları "fil" triclinium'u.)

CARMONA (Antonio Óscar DE FRAGOSO), portekizli mareşal ve devlet adamı (Lizbon 1869 - Luniar 1951). Muvazzaf subaydı, 1923'te savunma bakanı oldu, 1926'da general Gomes da Costa'nın hükümet darbesine katıldı, ardından da ülkeyi yöneten üç kişilik heyete girdi. Machado'nun görevden çekilmesi üzerine diktatör olarak devlet başkanlığına geçti ve krallık yanlılarının da yardımıyla Porto ve Lizbon ayaklanmalarını bastırdı (1927). 1928'de cumhurbaşkanlığına seçilince Salazar'ı da başbakanlığa getirdi. 1935'te, 1942'de ve 1949'da yeniden cumhurbaşkanlığına seçildi.

CARNA, roma tanrıçası. Tevere ırmağı yakınlarında bir ormanın tanrıçasıydı. Kötü cinlere karşı çocukları koruyordu.

CARNAC, Fransa'da (Morbihan) komün, Quiberon körfezinin K.'inde; 4 322 nüf. (1992). Carnac yakınında ünlü megalitik anıtlar (*menhirler, dolmenler, tümülüsler*) uzanır. Köye 1 km uzaklıktaki en büyük tümülüs (Saint-Michel dağı), bir dizi mezar odası içerir. Carnac'taki başlıca dizi Ménec, Kermario ve Kerlescan öbekleri 2 500'den çok menhir kapsar.

CARNALLİT a. (fr. *carnallite;* öz. a. von *Carnall*'den). Miner. Potasyum ve magnezyumun hidratlı çift klorürü. (Strassfurt'ta bulundu. 1858'den bu yana tarımda kullanmak için işletilir; bugün en ilgi çekici magnezyum cevherlerinden biridir.)

CARNARVON (Henry HERBERT, — *kontu),* ingiliz siyaset adamı (Londra 1831 - *ay. y.* 1890). Muhafazakâr parti üyesiydi, 1866-67 ve 1874 - 1878 arasında sömürgeler bakanlığı, 1885-86'da da İrlanda genel valiliği görevlerinde bulundu.

CARNARVON (George HERBERT, — *kontu*), ingiliz mısırbilimci ve koleksiyoncu (Highclere, Berkshire, 1866 - Kahire 1923), Carnarvon Henry Herbert'in oğlu. 1906'dan başlayarak, Howard Carter ile birlikte Teb'de düzenli bir biçimde çalıştı. En ünlü keşfi, kasım 1922'de gerçekleştirdiği Tutankhamon'un mezarıdır.

CARNAUBA a. (port. *carnauba*). Brezilya'da yetişen bir palmiye'den *(Copernicia cerifera)* elde edilen mum. (Yaprakların yüzeyinden toplanan carnauba, cila ve vernik yapımında ve ilaçların kaplanmasında kullanılır.)

CARNÉ (Marcel), fransız film yönetmeni (Paris 1906). Önceleri gazetelere sinema yazıları yazdı. Sonra René Clair ve Jacques Feyder'in asistanlığını yaptı. 1930'da *Nogent, Eldorado du dimanche* adlı bir belgesel çekti. Dostluk kurduğu şair Jacques Prévert, filmlerinin çoğunun senaryosunu yazdı. İki sanatçının işbirliğinden doğan özgün sinema atmosferi, "şiirsel gerçekçilik" diye adlandırıldı. Bu ikilinin filmlerinde, çoğu kez karamsar olan öyküler ve kimi zaman trajik olan finaller, görüntülerin ve halk kültürüne dayanan diyalogların sevecen şiirselliğiyle yumuşatılmıştır. Carné'nin en önemli filmleri arasında *Jenny* (1936), *Drôle de drame* (1937), *Sisler rıhtımı* (Quai des brumes) [1938], *Hôtel du Nord* (1938), *Son ümit* (Le jour se lève) [1939], *Gece ziyaretçileri* (les Visiteurs du soir) [1942], *les Enfants du paradis* (1944) [başyapıtı sayılır], *les Portes de la nuit* (1946), *la Marie du port* (1949), *Juliette ou la Clef des songes* (1950), *Kader değişmez* (Thérèse Raquin) [1953], *l'Air de Paris* (1954), *les Tricheurs* (1958) sayılabilir. 1960'larda ve 1970'lerde yaptığı filmler (*Terrain vague* [1960], *Trois Chambres à Manhattan* [1965], *les Assassins de l'ordre* [1970], *la Merveilleuse Visite* [1973]) öncekiler kadar önemli değildir. 1976'da Türkiye'ye gelen Carné, filmlerini sunup izleyicilerle söyleşti.

Lauros-Giraudon

Carnac menhir dizilerinden bir görünüş

CARNEGİE (Andrew), amerikalı sanayici ve hayırsever (Dunfermline, İskoçya, 1835 - Lenox, Massachusetts, 1919). Babası 1848'de ABD'ye göç etti ve genç Andrew sırasıyla bir iplik fabrikasında masuracı, telgrafçı, bir demiryolu şirketinin başkan yardımcısının özel sekreteri olarak çalıştı; sonra, 1867'de New York'a yerleşince, menkul kıymetler simsarlığı yaptı. 1862'de savaş siparişleri alan bir dökümhane kurdu, daha sonra çelik ve ray üretimine yöneldi. Çok geçmeden, Carnegie Steel Company adındaki tröstü sayesinde Pittsburgh metalürji sanayisini denetimi altına aldı. 1901'de iş hayatından çekildi ve şirketini John Pierpont Morgan'a bıraktı. Çok büyük serveti, birçok hayır kurumunu ve vakfı paraca desteklemesine olanak verdi.

CARNEGİE sırtı, Doğu Büyük Okyanus'ta sırt, Ekvador hizasında, Galápagos takımadalarından Ekvador Cumhuriyeti kıta topraklarının kenarına kadar uzanır. (Panamá havzasının açılmasından bu yana genişlemesi duran bu sırtın oluşumu depremlere bağlı değildir.)

CARNER (Josep), katalan şair (Barcelona 1884 - Brüksel 1970). 1921-1939 arasında diplomatlık yaptı. 1905-1910 kuşağının yeniromantizmine karşı çıkan (*Els fruits saborosos,* 1906) "noucentisme" akımına önderlik etti. Yapıtlarının ana temalarını —doğa, kent, aşk, sürgün, geçip gitmiş günlere özlem— ölçülü bir dille işledi (*Nabi*, 1941; *Paliers,* 1950; *Lien,* 1954; *Bestiari,* 1964).

CARNERA (Luigi), italyan gökbilimci (Trieste 1875 - Floransa 1962). Birçok gök kataloğu düzenledi; kimi sabit yıldızların uzaklığını hesapladı; çeşitli kuyrukluyıldızların yörüngesini inceledi ve çok sayıda jeodezi tabanı belirledi.

CARNEY (Robert), amerikalı amiral (Vallejo, Kaliforniya, 1895). 1942'de Washington'da lojistik harekâtla görevlendirildi. 1950'de Atlas okyanusu'nun doğusuyla Akdeniz'deki deniz kuvvetlerinin başına geçti. 1951-1953 arasında Napoli'de Güney Avrupa bölge başkomutanlığı yaptı, 1953'te deniz kuvvetleri kurmay başkanlığına getirildi.

CARNİA, İtalyan Alpleri'nde bölge, Friuli'de Tagliamento ırmağının yüksek vadisini içine alır ve kuzeyde Avusturya sınırına kadar uzanır.

CARNİA ALPLERİ, Doğu Alpler'in bir bölümü, Piave ve Tagliamento (İtalya) ırmaklarının yukarı havzaları ile Gail (Avusturya) ırmağının yüksek vadisi arasında 2 781 m.

CARNİCERO (Antonio), ispanyol ressam ve gravürcü (Salamanca 1748-Madrid 1814). Carlos IV'ün, kraliçe Maria -Luisa ile gözdesi Godoy'un portrecisi olan Carnicero, 1796'da "pintor de Cámara"lığa atandı. Biri boğalar, öteki atlar *(Real Picadero)* üzerine iki kitap resimledi.

CARNOSAURİA a. *Saurischia* öbeğinden, iri gövdeli, etçil, ikiayaklılar üstfamilyası. (Üstfamilya, Kretase devri sonunda yaşamış "kandökücü sürüngen" gibi fosil sürüngenleri içerir.)

CARNOT, Orta Afrika Cumhuriyeti'nde (Yukarı-Sangha bölgesi) kent, Berberati'nin K.'inde; 10 000 nüf. —Yakınında elmas madenleri.

Meurisse-coll. Sirot-Angel

Andrew **Carnegie**

CARNOT (Lazare), **Büyük Carnot** diye anılır, fransız siyaset adamı (Nolay, Bourgogne, 1753 - Magdeburg 1823). 18 çocuklu bir noter ailesinin sekizinci çocuğuydu. 1770'te, soylu olmayanlara açık Mézières istihkâm okulu'na girdi. 1773'te, askeri mühendis olarak çalışmaya başladı. 1784'te Dijon akademisi için *Éloge de Vauban* (Vauban'a övgü) adlı yapıtı kaleme alarak üne kavuştu. Önce Yasama meclisi'ne, daha sonra Konvansiyon'a (burada Montagnardlar grubunda yer aldı) üye seçildi, özellikle askeri konulardaki konuşmalarıyla dikkati çekti.

Ağustos 1793'te, Halk Kurtuluş komitesi'nce göreve çağrılmasıyla meslek yaşamının en parlak dönemi başladı. Çevresine en yetenekli kişileri topladı, yeni servisler kurdu ve bunları etkin bir biçimde çalıştırdı, harekât planları yaptı, orduların oluşumuyla ilerlemesi arasında eşgüdüm sağladı, askerlik yapabilecek durumdaki tüm vatandaşları silah altına aldı (23 ağus-

Arletty ve Fernand Ledoux Marcel **Carné'nin** *Gece ziyaretçileri* (1942) adlı filminin bir sahnesinde

X (J.-L. Passek koleksiyonu)

Lauros-Giraudon

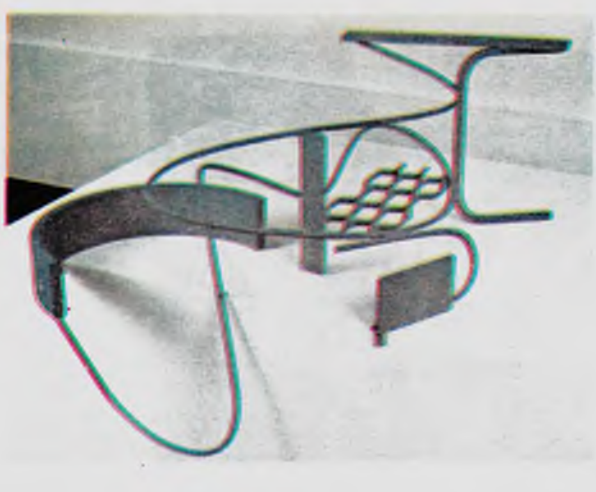
Lazare Carnot, istihkâm sınıfı yüzbaşısı üniformasıyla (1792) François Bouchot'nun, dönemin bir deseninden yararlanarak 1836'da yaptığı portre *İstihkâm komutanlığı, Paris*

LL

Nicolas Léonard Sadi **Carnot** École polytechnique öğrencisi 1813'te Louis Léopold Boilly'nin bir resminden yapılan gravür

Anthony **Caro** *Table piece CXIX* boyalı maden, 1969-1970 *Art moderne müzesi, Paris*

B. Hatala C.N.A.C.G. - Pompidou

tos 1793). Wattignies'de kazanılan zafer (16 ekim 1793) onun eseridir.

Sınırsız otoritesi, diktatörce yönetimini etkin bir biçimde desteklediği (Louis XVI' nın idamı yönünde oy kullandı) Halk kurtuluş komitesi'nin gücünden kaynaklanıyordu. Devletin yüksek çıkarları uğrunda hiçbir engel tanımadı.

Askerlik alanında etkinliğini Directoire döneminde de sürdürdü. Kasım 1795'te Beşler'den biri olarak seçildi, Kuzey bölgesinin sorumlusu oldu; İngiltere ve Avusturya'ya karşı sefer planlarını hazırladı. Siyasal eğilimleri değişti. Demokrasinin yalnızca düzene ve kurumların saygınlığına bağlı olabileceğini düşündüğünden, Babeuf'ün komplosunu bastırdı (1796). Mayıs 1797 seçimlerinden sonra, Konseyler'in kralcı çoğunluğuyla işbirliği yaptı, Barras ve Rewbell ile arası açıldı. 18-Fructidor darbesi üzerine ülkeden kaçtı (aralık 1797).

Napoléon'un iktidara gelmesi, onun için yeni bir fırsat yarattı: ülkeye döndü, savaş bakanlığı görevini üstlendi; ancak, yeterince yumuşak başlı olmadığından uzun süre bu görevde kalamadı. 1802-1807 arasında imparatorluğa karşı açıkça cephe almak cüretini gösterdiği için görevlerinden uzaklaştırıldı. Bununla birlikte, askeri durumun değişmesiyle Fransa yeniden tehlikeye girince, Carnot tekrar yurt hizmetine koştu: 1814'te, vali sıfatıyla, Anvers kentini Paris'in düşüşüne kadar savundu.

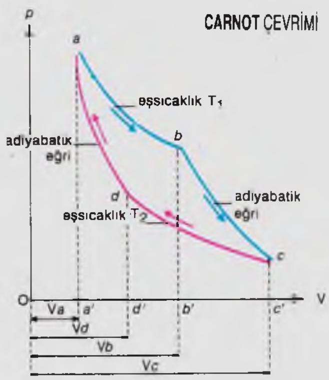
Restauration döneminde, yurtdışına kaçanlara, Kilise'ye ve mutlakiyet rejimine karşı kaleme aldığı *Memoire au roi* (Krala muhtıra) adlı yapıtıyla yönetimin şimşeklerini üstüne çekti. Ulusal savunma alanında yeni bir atılım sağlamak umuduyla Yüz Gün sırasında içişleri bakanlığı görevini kabul etti; bu yüzden de, kralın dönüşü üzerine, ülkeden kaçmak zorunda kaldı. Yurtdışında vakur bir yoksulluk içinde yaşadı ve anılarını yazabilmek için gerekli belgeleri topladı.

Carnot'nun bilim alanındaki çalışmaları da çok önemlidir. Daha 1783'te yayımladığı *Essai sur les machines en général* (Genel olarak makineler üzerine deneme) adlı yapıtında genel "şok" yasalarını inceledi, Maupertuis ilkesinin uygulanışını belirledi ve işin korunumu yasasını ortaya koydu. *Géométrie de position* (Konum geometrisi) [1803] adlı yapıtı Carnot'yu, hocası Monge ile birlikte, modern geometrinin kurucuları arasına sokmuştur.

Carnot duvarı. İstihkc. Bir şevin eteğinde hendek dibinde yapılan ve bir mevkinin korunması için Lazare Carnot tarafından önerilen, mazgallarla donatılmış ayrık duvar.

CARNOT (Nicolas Léonard *Sadi*), fransız fizikçi (Paris 1796 - *ay. y.* 1832), Lazare Carnot'nun büyük oğlu. 1812'de École polytechnique'e girdi ve okulu birincilikle bitirdi; hemen ardından arkadaşlarıyla 1814 Paris savunmasına katıldı, oysa babası Anvers'i savunuyordu. İstihkâm yüzbaşısı oldu; babası gözden düştüğü için terfisinin geciktirildiğini anladı ve kendini açığa aldırdı; gazların genleşmesi ve buharların özellikleri üzerine kuramsal araştırmalara başladı. 1824'te 200 nüsha halinde *Réflexions sur la puissance motrice du feu et les machines propres à développer cette puissance* (Ateşin devindirici gücü ve bu gücü kullanacak makineler üstüne düşünceler) adlı bir broşür yayımladı. Daha sonraları lord Kelvin ve Clapeyron'un unutulmaktan kurtardığı bu yapıtta "Carnot" ilkesi anlatılır; buna göre, ısıyı mekanik işe dönüştürmek için farklı sıcaklıkta en az iki ayrı ısı kaynağı kullanmak gerekir. 1831'de yazılan ve 1871'de yayımlanan notlardan, Carnot'nun ısı ile iş arasındaki eşdeğerlik yasasını ve kalorinin mekanik eşdeğerinin oldukça doğru bir değerini bulduğu anlaşılır. Termodinamiğin iki temel ilkesini ilk kez açıklayan Carnot, bu bilimin kurucusu olarak kabul edilebilir. Koleradan öldü.

Carnot çevrimi, iki eşsıcaklık dönüşümü ile iki adiyabatik dönüşümden oluşan, çiftkaynaklı tersinir termodinamik çevrim.

Carnot ilkesi, termodinamiğin ikinci ilkesine verilen ad. Gerçekten de yalnız ısı kaynağıyla çalışan bir ısıl motorun yapılamayacağını ilk kez 1824'te Carnot öne sürmüştü. Bu ilkenin çok sayıda eşdeğer açıklaması vardır.

Carnot makinesi, bir akışkan kütlesinin Carnot çevrimleri yaptığı ideal ısıl makine. Böyle bir makine bir ısıl motor ya da bir soğutma makinesi için model olarak kullanılabilir.

Carnot teoremi, çiftkaynaklı ısıl makinelerin verimine ilişkin teorem. Çiftkaynaklı bir ısı makinesinde bir çevrim boyunca sıcak kaynak (kazan) Q_1 ısısını verir; bunun bir W bölümü işe dönüştürülür, kalan bölümü ise soğuk kaynağa (kondansör) ısı biçiminde iletilir. Dolayısıyla,

$$R = \frac{|W|}{|Q_1|}$$

oranına ısı makinesinin verimi adı verilir.

Carnot teoremi şöyle belirtilebilir: "çiftkaynaklı bir ısı makinesi tersinir olarak çalıştığında verimi maksimumdur; bu durumda verim yalnızca kaynakların sıcaklığına bağlıdır." Lord Kelvin

$$R = 1 - \frac{T_2}{T_1}$$

eşitliğini yazarak salt sıcaklık ölçeğini tanımlanmıştır; bu eşitlikte T_1 ve T_2, sıcak ve soğuk kaynakların salt sıcaklıklarıdır.

CARNOT (Marie François *Sadi*), fransız siyaset adamı (Limoges 1837 - Lyon 1894), Hippolyte Carnot'nun büyük oğlu. Polytechnique ve Ponts et Chaussées okullarında mühendislik okudu; ocak 1871'de Gambetta tarafından Seine-İnférieure valiliğine atandı. 1871'de Côte-d'Or bölgesinden Cumhuriyetçi parti milletvekili seçildi ve cumhuriyetçi sol safta yer aldı. Waddington (1879), Freycinet (1879) ve Ferry (1880) kabinelerinde bayındırlık bakanlığı, Brisson (1885) ve Freycinet (1886) kabinelerinde de maliye bakanlığı görevini üstlendi. J.Grévy'nin düşüşüyle sonuçlanan Wilson rezaleti üzerine, Sadi Carnot, Clemenceau'nun da desteğiyle cumhurbaşkanlığına seçildi (1887). Kilise'ye saygısıyla tanınan S.Carnot'nun devlet başkanı olarak varlığı, katoliklerin cumhuriyeti meşru bir rejim olarak kabul etmelerini kolaylaştırdı. Carnot, Boulanger hareketine karşı çıktı. Dış siyasette, Rusya ile ittifakı destekledi: 24 haziran 1894'te, anarşist Caserio tarafından öldürüldü.

CARNOTİT a. (fr. *carnotite;* fransız kimyacı M. A. *Carnot*'nun adından). Miner. Hidratlı uranyum ve potasyum vanadat.

CARNOVALİ (Giovanni), **il Piccio** denir, italyan ressam (Montegrino, Luino yakınında, 1804 - Cremona 1873). Hem Lombardia ışıkçılığını, hem de Venedik renkçiliğini çağrıştıran içerik ve renk bakımından zengin yapıtlarıyla, italyan romantizmi içinde özgün bir yeri vardır (peyzajlar, konusunu mitoloji ve dinden alan tablolar, çok sayıda portre ve otoportre).

CARNUNTUM. Esk. coğ. Pannonia'da yer, Tuna kıyısında. Müstahkem bir yer ve Tuna donanmasının limanıydı. Marcus Aurelius, markomanlara karşı giriştiği askeri harekâtlarda burasını üs olarak kullandı. Bugün *Petronell* (Avusturya). —Arkeol. Çok geniş bir araziye yayılan sit'te, kentten başka, birçok lejyonun gelip geçmiş olduğu ordugâh ve orduda görev alanların kaldıkları barakalar ("canabae") yer alır. Ordugâh özellikle, araziye uyan düzensiz surlarıyla dikkati çeker. Kentin başlıca yapıları, biri sivil, biri askeri iki amfitiyatro, zafer takı ve legatus'un sarayıdır.

CARO (Annibale), italyan yazar (Civitanova Marche 1507 - Frascati 1566). *Lettere familiari* (1572-1574) adlı yapıtı çağının saray yaşantısı üstüne temel bir belge niteliğindedir. Aynı zamanda konusu Roma'da geçen bir komediyle (*La commedia degli straccioni*, 1544) Petrarca karşıtı bir yergi yazdı ve *Aeneis*'in ünlü bir çevirisini yaptı.

CARO (Heinrich), alman kimyacı (Posen 1834 - Dresden 1910). Öğrenimini Berlin'de tamamladıktan sonra boyarmadde sanayisinde, önce Mülheim'da, sonra Manchester'da (1859) ve son olarak müdürlüğünü de yaptığı Badische Anilin und Soda Fabrik'te (1868-1889) çalıştı. Birçok sentetik boyarmadde ve *Caro asidi* de denilen H_2SO_5 formüllü monopersülfirik asidi buldu.

CARO (Nikodem), alman kimyacı (Łódź 1871 - Berlin 1935). Bir laboratuvar kurarak tarım kimyası üzerine araştırmalara girişti, Frank ile birlikte kalsiyum siyanamidi buldu ve bu maddeyi amonyağın dolaylı bireşiminde kullandı. Amonyak gazının platinle temas sonucu katalitik yükseltgenmesini inceledi.

CARO (Anthony), ingiliz heykelci (Londra 1924). Londra'da Polytechnic School ve Royal Academy'de gördüğü öğrenimden (1947-1952) sonra, birçok kez H. Moore ile birlikte çalıştı (1951-1953). 1960'tan sonra figürasyondan uzaklaşarak, uzam içinde cesur bir biçimde yerleştirdiği boyalı kiriş ve levhalardan oluşan madeni yapımlara (alüminyum ve çelik) yöneldi ("Table pieces" dizisi). Minimal sanata yakın bir sadelikte olmasına karşın (*Strip*, 1965), Caro'nun sanatı, biçim arayışı (*Table piece LXXXVIII* [the Deluge], 1969-70), canlı bir imgeleme gücü ve yüzey etkileriyle (renk, pas, vernik: "Veduggio" dizisi, 1972-73) tanımlanır.

CAROBERT → KAROLY I ROBERT.

CAROL I (Sigmaringen 1839 - Sinaia 1914), Romanya prensi (1866-1881), daha sonra kralı (1881-1914). Prens Hohenzollern-Sigmaringenli Karl'ın ikinci oğludur. Düklükler savaşı'na (1864) prusya subayı olarak katıldı. 1866'da Romanya prensi seçildikten sonra, Türkiye'nin karşı çıkmasına, Avusturya ve Rusya'nın ise çekimser bir tavır almalarına karşın, Napoleon III'ün desteğiyle tahtı ele geçirdi. Temmuz 1866 anayasası ile kendisine önemli yetkiler sağladı. Reform yapmak istediyse de aristokrasinin feodal ayrıcalıklarının yarattığı engelle karşılaştı. 1877'de Rusya, Türkiye'ye savaş açınca, prens Carol çarla ittifak yaptı ve 9 mayıs 1877'de de Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bağımsızlığını ilan etti. Ayastefanos antlaşması (3 mart 1878) ile Romanya'nın bağımsızlığı ve egemenliği tanındı; ancak, Berlin kongresi (haziran-temmuz 1878), çar Aleksandr II'nin baskısıyla, Carol'u, Dobruca karşılığında (Rusya'nın ele geçirdiği) Güney Besarabya'yı vermek zorunda bıraktı. Carol, 22 mayıs 1881'de krallık tacını giydi. Çarın Berlin'deki tutumunu affetmedi, 1883'te Almanya ve Avusturya-Macaristan ile gizli anlaşmalar yaptı. Bununla birlikte, Birinci Dünya savaşı'nın başında (1914) Romanya, 1883 anlaşmalarına ve kralın isteğine karşın yansız kaldı. Tüm umutlarını yitiren Carol I, iki ay sonra öldü.

Prenses Wiedli Elisabeth (Carmen Sylva takma adıyla da tanınır) ile 1869'da yaptığı evlilikten hayatta kalan çocuğu olmadığı için, tahta vâris olmak üzere, yeğeni Hohenzollernli Ferdinand'ı evlat edindi.

Carol I madalyası, rumen kralı Carol I'in 1906'da tesis ettiği jübile madalyası. Üzerinde kralın portresi bulunan madalya, bu tarihte hayatta olan tüm askerlere verildi. Sarı kenarlı kırmızı kurdelesinin ortasında siyah bir kuşak vardı.

Carol I nişanı, 1906'da, Carol I'in iktidara gelişinin kırkıncı yılı dolayısıyla tesis edilen rumen nişanı. Dört sınıf. Hareli uçuk mavi kurdele, kırmızı şerit ve altın.

CAROL II (Sinaia 1893 - Estoril, Portekiz, 1953), Romanya kralı (1930-1940), Ferdinand I'in büyük oğlu. 1918'de, bir subayın kızı olan Zizi Lambrino ile, iki yıl sonra bozulan gizli bir evlilik yaptı; 1921'de, Yunanistan kralı Konstantinos I'in kızı prenses Helene ile evlendi. Magda Lupescu ile ilişkisini kesmeye zorlanınca, 1925'te, taht üzerindeki haklarından vazgeçti ve ülke dışına yerleşti; krallık hakları oğlu Mihail'e geçti. Kral Ferdinand'ın 1927'de ölmesi ve ülkenin genç kral Mihail adına bir naipler kurulu tarafından yönetilmesi üzerine, Carol yeniden tahta geçmek amacıyla ansızın Bükreş'e döndü (haziran 1930). Bir süre partiler arasında gidip geldikten ve Demir Muhafızlar'ın kanlı bir eyleme girişmesine seyirci kaldıktan sonra, kişisel diktatörlüğünü kurdu. İkinci Dünya savaşı'nın başlamasından kısa bir süre sonra SSCB, Macaristan ve Bulgaristan'ın toprak talepleri, Carol II'nin saygınlığına gölge düşürdü. Bu toprak ödünlerine karşı öfkelenen bir grup subay ve muhalif, kralı, tahtını (eylül 1940) ve Romanya'yı terk etmek zorunda bıraktı. Çavuşesku rejiminin 1989 yılında devrilmesinden sonra, isteği üzerine, ülkesini ziyaret etmesine izin verildi.

Caroli hastalığı (fransız hekim Jacques *Caroli*'nin [Les Essarts-le-Roi 1902 - Paris 1979] adından), otozomal çekinik yolla geçen ve karaciğer içi safra yollarının genişlemesiyle ortaya çıkan hastalık. (Çok seyrek görülmekle birlikte çoğu zaman ölümle sonuçlanan anjiyokolit nöbetleriyle belirginleşir.)

CAROLİNA, Porto Riko'da kent, San Juan'un banliyösü; 177 806 nüf. (1990). Dokuma sanayisi. Şeker ve tütün pazarı.

CAROLİNA (La), İspanya'da kent, Andalucía'da, 15 800 nüf.

CAROLİNA *(Güney)*, ing. **South Carolina,** ABD'nin Atlas okyanusu kıyısında eyalet; 80 432 km²; 3 505 707 nüf. (1990). Merkezi *Columbia*. Kuzey Carolina gibi Güney Carolina da Fall Line ile birbirlerinden ayrılan kıyı ovasıyla Piedmont üzerinde yer alır, ama Apalaş bölgesinin küçük bir bölümünü kapsar. Kuzey Carolina'dan farklı olarak, hâlâ az gelişmişliğini sürdürmektedir (ilkel tarım teknikleri, kırsal kesimden göç, geri kalmış sanayi, işsizlik). Pamuk ekimi gerilemiş, mısır, tütün, soya, tavukçuluk ve meyvecilik yaygınlaşmıştır. Greenville (Apalaşlar), Columbia (Piedmont) ve Charleston (kıyı) çevresinde üç sanayi ve kentleşme bölgesi gelişmiştir. Dokuma, kimya ve makine sanayileri dışında kaolin ve çimento üretimi de önemlidir.

—Tar. Güney Carolina federal anayasayı Kuzey Carolina'dan daha kolay benimsedi; ama daha sonra eyaletlerin özgürlük isteklerinin sözcüsü ve 1860'tan başlayarak ayrılık hareketinin hazırlayıcısı oldu.

CAROLİNA *(Kuzey)*, ing. **North Carolina,** ABD'nin Atlas okyanusu kıyısında eyalet; 136 523 km²; 6 657 630 nüf. (1990). Merkezi *Raleigh*. Kuzey Carolina üç bölgeye ayrılır: alçak, büyük bölümü bataklık, kıyı kesiminde denizkulakları (Pamlico Sound) ve diller (Hatteras burnu) yer alan tortul kıyı ovası; ovadan Fall Line ile ayrılan billurlu plato Piedmont (su gücünden yararlanan eski kentlerin kurulduğu yer); Apalaş dağları (Blue Ridge'de Mitchell dağında 2 037 m).

Yarı tropikal iklim, eskiden kölelerden yoğun biçimde yararlanılmasına bağlı olarak gelişen pamuk ekimine olanak verdi. Piedmont bir tarım bölgesine dönüştü ve bu özelliğini günümüze kadar sürdürdü. Pamuk ve mısır yetiştiriciliği, tütün (ABD'de birinci sırada), yağ bitkileri (soya fasulyesi, yerfıstığı), yem bitkileri, meyve (şeftali) yetiştiriciliği ve tavukçuluk karşısında geriledi. Piedmont bölgesinde son yirmi-otuz yıldır, elektrik üretimine, tarıma, balıkçılığa, ormancılığa ve madenciliğe (lityum) dayalı sanayi önemli ölçüde gelişmiştir. Başlıca sanayi dalları, dokuma sanayisi, sigara yapımı, mobilya ve kâğıt sanayisi, kimya sanayisi, makine yapımı ve konserveciliktir. Charlotte dolayları ile Winston-Salem, Greensboro ve High Point üçgeninde, iki büyük sanayi alanı oluşturulmuştur.

Bk. resim sayfa 2196

—Tar. Bölgeyi keşfedenler İspanyollar ile 1584-1587 arasında buraya ilk kolonları yerleştiren sir Walter Raleigh'dir. Adı, ilk toprak imtiyazlarını veren İngiltere kralları Charles I ve Charles II'nin adını hatırlatır. Güney Carolina, Kuzey Carolina'dan ancak 1730'da ayrıldı.

CAROLİNA, Bourbon sülalesinden Ferdinand I'in eşi, İki Sicilya'nın kralı. (→ MARİA-CAROLİNA.)

CAROLİNE adaları, ing. **Caroline Islands,** Büyük Okyanus'un batı kesiminde takımada, Mikronezya'da, ekvatorun K.'inde; 111 500 nüf. (1991). Halk, birçok etnik öbekten oluşur: Kapingamarangiler, Ulithiler, Palaular ve Ponape, Yap, Truk adalarının halkları. Polinezya asıllı Kapingamarangiler dışında tümü mikronezyalı olan bu halklar, bir malaya polinezya dili konuşurlar. İçinde, törenler için bir "marae"nin, erkekler ve kadınlar için evlerin, büyük reislerle büyük rahiplerin dinsel görevlerini yerine getirdikleri tapınakların bulunduğu aile köylerinde yaşarlar. Ekonomileri, tarıma (hindistancevizi ağacı, taro ağacı vb. yetiştiriciliği), meyveciliğe ve ortaklaşa yaptıkları balıkçılığa dayalıdır.

—Tar. Adaların bazılarına Portekizliler daha 1527'de ulaşmışlardı. 1686'da İspanyollar tarafından ilhak edilen takımadaya Carlos II adı verildi. 1899'da Almanya'ya satılan takımada 1918'den sonra japon mandasına geçirildi. Adaların strateji açısından önemini kavrayan Japonlar, dünyanın en güzel doğal limanlarından biri olan Truk atolünü deniz üssü biçiminde düzenleyerek, 1942'de Solomon adalarına doğru saldırılarını buradan başlattılar. Midway savaşı'ndan sonra, japon hava-deniz filosu Truk'ta toplandı. Marshall adalarına ABD saldırısı sırasında Truk 17 şubat 1944'te deniz uçaklarının akınlarıyla etkisiz hale getirildi ve o tarihten sonra bütün saldırı gücünü yitirdi. ABD'nin Japonya'ya saldırısı sırasında bilerek saldırı dışı bırakılan garnizon, savaşın bitiminden bir ay sonra teslim oldu (eylül 1945). Caroline adaları 1947'den sonra BM'nin vesayeti altında ABD yönetimine bırakıldı. 1980 ekiminde takımadanın bir bölümü ABD ile "özgürce birleşerek", savunma dışında fiili bağımsızlığa kavuştu.

CAROLİNE BONAPARTE → BONAPARTE.

CAROLİNE MATHİLDE, Hannover ve Büyük Britanya prensesi (Londra 1751 - Celle, Hannover, 1775). İngiltere kralı George III'ün kız kardeşi, Danimarka kralı Christian VII'nin karısı; kocası delirdikten sonra yurt yönetimini âşığı Struensee'ye bıraktı; bir komplo sonucu tahttan indirildi (1772).

CAROLİNE OF BRUNSWİCK (Braunschweig 1768 - Londra 1821), Karl Wilhelm von Braunschweig'ın kızı, İngiltere kralı George III'ün torunu; 1795'te Wales prensiyle evlendi. Kocasının onu bırakması ve saray çevresinden kovdurması üzerine bir Avrupa gezisine çıkan Caroline, Bergami adında bir italyana âşık oldu. Kocası, George IV adı altında tahta çıkınca, Caroline'ı kraliçe olarak kabul etmedi. İngiltere'ye döndüğünde Londralılar Caroline'a görkemli bir karşılama töreni düzenlediler. Kral, boşanma isteğinde bulunduysa da dava, kraliçenin lehine sonuçlandı. Buna karşın Caroline'ın taç giyme törenine katılmasına izin verilmedi.

CAROLİNE WİLHELMİNE, Brandenburg-Ansbach prensesi (Ansbach 1683 - Londra 1737). 1705'te Hannover prensi George Augustus ile evlendi; bu prens 1714'te Wales prensi unvanını aldı. Prenses, zekâsı ve inceliğiyle kendisini İngiltere'de çok sevdirdi. 1727'de George II adıyla kral olan kocası üzerinde büyük etkisi vardı. Walpole'un yeniden iktidara gelmesine yardım etti.

CARON (François), hollandalı sömürge yöneticisi (Brüksel 1600 - öl. Lizbon açıklarında denizde, 1673). Doğu Hindistan Hollanda şirketi'nin hizmetinde çalışırken 1619-1641 arasında Japonya'da kaldı ve Batavia'da genel ticaret müdürü oldu (1646-1650). Daha sonra, Fransa'nın hizmetine girdi ve Doğu Hindistan* Fransız şirketi'nin müdürlüğüne atandı (1664), bu görevi sırasında Surat'ta bir ticaret acentası kurdu (1668). Hollandaca yazılmış Japonya'yı anlatan bir kitap bıraktı (1648).

CARON (Leslie), fransız dansçı, sinema ve tiyatro oyuncusu (Boulogne-sur-Seine 1931). Bir süre Champs-Elysées balelerı'nde çalıştıktan sonra ABD'ye giderek meslek yaşamını Hollywood'da sürdürdü. *Paris'te bir amerikalı* (1951), *Lili* (1953), *Gigi* (1957), *Paris yanıyor mu?* (1966), *Valentino* (1977) gibi filmlerde oynadı; 1967'den başlayarak Broadway'de çeşitli gösterilerde sahneye çıktı.

CARONDELET, Franche-Comté'li ve hollandalı aile. Başlıca üyeleri: JEAN (Dôle 1428 ya da 1429 - Mechelen 1502), Bourgogne büyük şansölyesi, *coutume de Bourgogne*'un yazı kurulu başkanı; —JEAN (Dôle 1468 - Mechelen, Anvers yakınında, 1545), Brüksel konse-

Lauros-Giraudon

Marie François Sadi Carnot
Pierre Petit'nin çektiği bir fotoğrafa göre yapılan dönemin bir gravüründen ayrıntı
Carnavalet müzesi, Paris

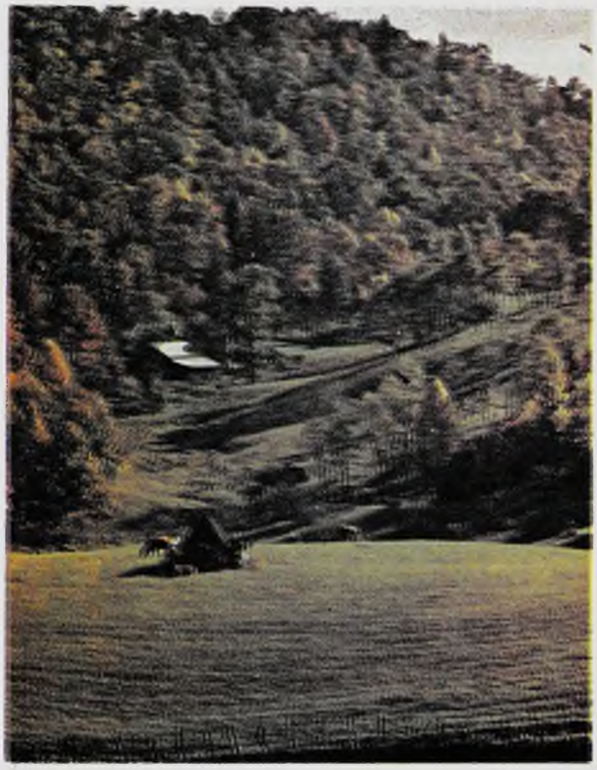
Lauros-Giraudon

Carol I (1877'de)
Tadeusz Ajdukiewicz'in bir yapıtına (1901) göre yapılan renkli bir gravürden ayrıntı
Bibliothèque nationale, Paris

Interpress

Carol II (1936'da)

Glinn-Magnum

Kuzey Carolina'dan bir görünüş

yi, sonra da Hollanda özel konseyi (1531) daimi başkanı,Palermo başpiskoposu ve Sicilya piskoposlar yargıcı. — FRANÇOIS(öl. Anvers 1635), Egmont kontunu destekledi ve hapiste öldü.

CARONİ, Venezuela'da ırmak, Guyana'larda, Orinoco'nun kolu (sağ kıyı); 690 km. Çığırının aşağı kesimindeki çağlayanlar Macagua ve Guri hidroelektrik santrallarını çalıştırır.

CARORA, Venezuela'da Barquisimeto' nun B.'sında kent; 36 100 nüf. Tarım ve ticaret merkezi.

CAROSO (Marco Fabrizio), italyan dans yöneticisi, kuramcı ve besteci (Sermoneta, Roma yakınında, 1526 - öl. XVI. yy. sonları). 1600 ve 1605'te *Nobilta di dame* adı altında yeniden basılan *Il Ballarino* (Venedik, 1581) adlı dans incelemesinin yazarı. Lavta tablaturasıyla yazılmış notalar da içeren bu kitap, iki bölümden oluşur: birinci bölüm kuramsaldır; ikinci bölümdeyse değişik dans türleri (pavanalar vb.) betimlenir.

CAROSSA (Hans), alman yazar (Tölz 1878 - Rittsteig, Passau yakınında, 1956). Goethe'nin ve kendi hekimlik deneyiminin etkisi altında kalan Carossa, romanlarında (*Dr. Bürger's Ende*, 1913; *Der Arzt Gion*, 1931; *Geheimnisse des reifen Lebens*, 1936) ve özyaşam öykülerinde (*Eine Kindheit*, 1922; *Der Tag des jungen Arztes*, 1955) ölüm ve acı karşısında duyduğu iç daralmasını dile getirdi.

Lauros-Giraudon

Carpaccio
Aziz Augustinus çalışma odasında
Scuola di San Giorgio degli Schiavoni

CAROTHERS (Wallace Hume), amerikalı kimyacı (Burlington, İowa, 1896 - Philadelphia 1937). Du Pont de Nemours şirketinde bir araştırma laboratuvarının müdürlüğünü yaptı (1928). Yüksek polimerler ve polimerleşme süreçlerine ilişkin bilgilerimizin büyük bir bölümünü ona borçluyuz. 1931'de Nieuwland ile birlikte, Neopren adlı yapay kauçuğu üretmeye başladı. 1937'de naylonu buldu.

CAROTİS →KAROTİS.

CAROTO (Giovan Francesco), italyan ressam (Verona 1480'e doğr. - *ay. y.* 1555'e doğr.). İlk yapıtlarını derinden etkileyen Mantegna'nın öğrencisi olan Caroto'nun sanatı, sırasıyla Raffaello'yu, il Correggio'yu ve Tiziano'yu çağrıştıran daha yumuşak ve daha seçmeci bir tarza doğru gelişti (S. Maria in Organo freskleri, Verona). --Kardeşi GIOVANNI (Verona 1488 - öl. 1562'den sonr.) de ressamdı; o da Mantegna'dan etkilendi (*Madonna ile aziz Petrus ve aziz Paulus*, 1515, S. Paolo di Campo Marzo, Verona).

CAROUGE, İsviçre'de (Cenevre kantonu) kent, Cenevre'nin güney banliyösünde, Arve ırmağı kıyısında; 13 100 nüf. Savoia dükü Vittorio Amedeo III, Carouge'u, 1786'da kurduğu ilin (günümüzde Fransa'daki Saint-Julien-en-Genevois [Haute -Savoie] yönetim çevresinin bir bölümünü oluşturur) merkezi yapmıştır.

CARO Y MAZA DE LİZANA (Ventura), ispanyol general (Valencia 1742 - *ay. y.* 1809). 1793'te Fransızlar'a karşı gönderilen orduya komuta etti, birkaç başarıdan sonra geri çekilmek zorunda kaldı (1794). Moncey kuvvetlerine karşı girişilen harekâta katıldı ve 1808'de onu yenilgiye uğrattı.

CARP (Petre), romanyalı siyaset adamı (Iaşi 1837 - Tibăneşti, Iaşi yakınında, 1918). Liberallerle mücadele etmek için bir gazete kurdu ve Muhafazakâr parti'nin lideri oldu. Ayrıca Junimea edebiyat hareketinin öncüsüydü. 1871'de Catargiu ve 1883'te İ. Brătianu hükümetlerine girdi. 1888'de bir hükümet kurdu, 1900'de, daha sonra 1911'de başbakan oldu. Alman yanlılığı ve rus politikasına karşı duyduğu güvensizlik nedeniyle Romanya'nın Üçlü İttifak'a katılmasını onayladı ve 1914'te ülkesinin İtilaf devletleri'ne karşı savaşa girmesinden yana tavır aldı.

CARPACCIO (Vittore), italyan ressam (Venedik 1460 dolayları - ? 1525'e doğr.). Antonello da Messina ve Belliniler'den, özellikle de Gentile'den etkilendi; ancak, flaman sanatını, Ferrara ve Urbino sanatlarını da tanımışa benzer. Bununla birlikte, Carpaccio'nun yolculuk yaptığı kanıtlanamamıştır. Sanatçının doğu dünyasına gösterdiği ilgi, daha çok Reeuwich'in desenlerinden ve XV. yy.'daki Venedik yaşantısını kendince yorumlama isteğinden kaynaklanır. Hümanist kültürle dopdolu olan yapıtları, yüksek bir şiirsel düzeye erişmiştir. 1490'dan 1496'ya kadar üzerinde çalıştığı, Scuola di S. Orsola için yapılmış ve bugün Venedik'teki Accademia'da bulunan *Azize Ursula efsanesi* adlı tablo dizisi, Carpaccio'nun olgunluk döneminin en belirgin yapıtıdır. Sanatçı, bu tablolarında, perspektifin tüm kazanımlarından yararlanarak, anlatım yeteneklerini ortaya koyar. Sanatçının tutarlı ve keşin deseni, eksiksiz biçimleri, canlı ve ışıklı renkleri, yapıtlarının tümünde görülür. Daha çok Venedik *scuola*'ları (hayır dernekleri) çerçevesinde etkinlik gösterdi; yapıtlarının dinsel karakteri de buradan kay-

Carpaccio
Nişanlıların gidişi (ayrıntı)
Akademi müzesi, Venedik

ve renkli bir çevre içine yerleştirir. Bu çevre, olayın Rialto yakınında geçtiği *Haçın mucizesi* (1494, Accademia) adlı tablodaki gibi, Venedik olabilir. Gerçeğin gözlemine ve ayrıntıların verilmesine öylesine özen gösterir ki tablolarındaki insan figürlerinin her biri neredeyse birer portre özelliğini taşır (*Saray kadınları*, Correr müzesi, Venedik). Sergilenen dram, gerçek ve masalsı öğelerin birbirine karıştığı sahnenin dinginliğini hiçbir zaman bozmaz (*İsa'nın mezara konması*, Berlin-Dahlem). *Aziz Hieronymus, aziz Trypho ve aziz Georgius'un öyküsü* (1501-1507, Scuola di S. Giorgio, Venedik) adlı tabloda sanatçı, *Aziz Stephanus'un Kudüs'teki vaazı*'nda da (Louvre) görülen açık seçik mekânı kururken, insan sevgisine daha bir yoğunluk kazandırır. Carpaccio'nun üslubu, Benedetto ve Pietro adındaki iki oğlunun da çalıştığı atölyesine müdahalelerin gitgide artması sonucunda, yaşamının son yıllarında belli bir akademik kuruluğa sapmıştır.

CARPANİ (Giuseppe), italyan librettocu ve müzik yazarı (Villalbese, Como yakınında, 1752 - Viyana 1825). Napoléon Bonaparte İtalya'ya girince Viyana'ya sığındı, orada Haydn ile tanıştı. *Le Haydine, ossia Lettere sulla Vite e le opere del Celebre Maestro Giuseppe Haydn* (1812) adlı yapıtını ona adadı. Birçok operanın librettosunu yazdı. Ayrıca Rossini üzerine bir çalışması vardır: *le Rossiniane, ossia Lettere Musico teatrali* (1824).

CARPEAUX (Jean-Baptiste), fransız heykelci, ressam ve desenci (Valenciennes 1827 - Courbevoie 1875). 1838'de Paris'e yerleşen bir duvarcı ustasının oğlu olan Carpeaux, Güzel sanatlar okulu'na girdi. Kısa sanat yaşamı, büyük başarılara karşın, kötü talihle, kamuoyuyla, ailesinin üyeleriyle çatışmakla ve hastalıkla uğraşmakla geçti. 1854'te sanatçı, Roma ödülü'nü kazandı; Napoléon III'ün ısmarladığı alçakkabartmayı (*Abdülkadir'in boyun eğişi*, Louvre) yaptıktan sonra, İtalya'ya gitti. Orada, trastevereli güzel bir kızın büstünü, *la Palombella*'yı (1856, Petit Palais), *Deniz kabuklu genç balıkçı*'yı (alçı, tunç ve mermer, 1857 - 1861) ve Roma'da büyük başarı elde eden, ancak Paris'te acımasız eleştirilere uğrayan *Ugolino ile çocukları*'nı (1859-1861, Louvre) gerçekleştirdi. 1862'de Fransa'ya döndü ve

yaptı. *İmparatorluk prensi*'ni tasvir etmekle ve Lefuel'in inşa ettiği Pavillon de Flore'un (Louvre) heykel süslemelerinin bir bölümünü (*Flora'nın zaferi, Tarımı ve bilimi koruyan Fransa* [1863-1866]) yapmakla görevlendirildi. Paris operası'nın cephesini süsleyen *Dans* adlı heykel grubu (1869), heyecan verici duygusallığından ötürü yoğun polemiklere yol açtı. Sanatçı, Paris gözlemevi'nin çeşmesi için yaptığı *Dünyanın dört yanı* adlı tunçtan heykel grubunun alçı örneğini, 1872 Salonu'nda sergiledi. Yapıtları arasında, Valenciennes'deki *Watteau anıtı*'nı da (1870) saymak gerekir. Carpeaux, İkinci İmparatorluk döneminde sivrilen kişileri betimleyen bir dizi madalyon da yapmıştır: *Napoléon III, İmparatoriçe Eugenia, Oğul Alexandre Dumas, Charles Gounod, Charles Garnier*, ressam *Gérôme*, dansöz *Mlle Fiocre*. Resim alanındaki son derece ilginç yapıtlarıysa, berrak portrelerin yanında, şaşırtıcı biçimde çağdaş bir düşünceyi yansıtan, koyu tonun egemen olduğu doğaçlamaları içerir (Valenciennes müzesi; Petit Palais; Louvre: *Berezowski suikastı*, 1867).

Lauros-Giraudon

Jean-Baptiste Carpeaux
Ugolino ile çocukları (1859-1861)
tunç *(Louvre müzesi, Paris)*

CARPELAN (Bo), isveç dilinde yazan finlandiyalı yazar (Helsinki 1926). İlk lirik yapıtlarındaki soyut hüzün (*Comme une chaleur sourde* [fr. çev.], 1946; *Moins sept* [fr. çev.], 1952) daha somut ve sıcak bir dünya görüntüsüne doğru gelişti (*73 Poèmes* [fr. çev.], 1966; *le Printemps* [fr. çev.], 1973). Ayrıca romanlar ve hikâyeler (*les Voix de la dernière heure* [fr. çev.], 1971; *l'Ombre errante* [fr. çev.], 1977; *Je me rappelle que j'ai rêvé* [fr. çev.], 1979), radyo piyesleri ve çocuk kitapları da yazmıştır.

CARPENTARİA körfezi, Avustralya'nın kuzey kıyısında geniş girinti, York burnu yarımadasıyla (Queensland) Arnhem arazisi (Kuzey Arazisi) arasında. 1606'da Hollandalılar'ın keşfettiği körfezde Tasman, Cook ve Flinders inceleme gezileri yaptı. Adı, hollandalı vali Pieter Carpenter'in adından yararlanılarak verildi. Arafura denizi'nin güney uzantısı olan körfezin ortalama derinliği 30 ve 65 m arasında değişir; suyunun durumunuysa rüzgârlar ve muson yağmurları belirlemektedir.

CARPENTER (Margaret), ingiliz ressam (Salisbury 1793 - Londra 1872). 1814'te Londra'ya yerleşti ve çok geçmeden portre ressamı olarak büyük ün kazandı. Lawrence'dan etkilenmiş olan Carpenter ölümüne değin Royal Academy'de düzenli olarak sergi açtı.

CARPENTER (Mary), ingiliz eğitimci (Exeter 1807 - Bristol 1877). Önceleri, babasının yönettiği okulda eğitmen olarak çalıştı. Sonra yoksul çocuklar için okullar açtı, cezaevlerinin ve kadınların yaşam koşullarını iyileştirmek için çalıştı.

CARPENTER (William Benjamin), ingiliz fizyolog (Exeter 1813 - Londra 1885). Londra hastanesi'nde genel anatomi ve fizyoloji profesörüydü. Bilimsel konuları herkesin anlayabileceği biçimde aktaran bir ansiklopedi yayımladı. Wyville Thomson ile birlikte *Lightning* ve *Challenger*'ın seferlerini yönetti (1868-1870).

CARPENTER (Edward), ingiliz yazar (Brighton 1844 - Guildford 1929). Papazlığı bıraktı (1874), morrisçi sosyalizme kaydı (1883), kendisini çiftçiliğe verdi ve Whitman ile dostluk kurdu. Şiirlerinde (*Towards Democracy*, 1883) ve toplumsal ruhbilim yapıtlarında (*Civilization, its Cause and Cure* [Uygarlık, nedeni ve tedavisi], 1889; *The Intermediate Sex* [Ara cinsiyet], 1908) geleneklerin yalınlaşmasının, toplumsal değişikliklere yol açtığını anlattı.

■**CARPENTİER** (Georges), fransız boks şampiyonu (Liévin 1894 - Paris 1975). Yarıorta, orta, yarıağır ve ağır sıkletlerde Fransa ve Avrupa şampiyonluğunu kazandı. Zarif ve sağlam bir teknik yanında korkunç güçlü bir yumruğa sahip olan Carpentier, 1920'de amerikalı Levinsky'yi nakavtla yenerek yarıağır sıklette dünya şampiyonluğunu kazandı. Bütün sıkletler dünya şampiyonu Jack Dempsey ile, 1921'de Jersey City'de yaptığı karşılaşmada nakavtla yenildi.

■**CARPENTİER** (Alejo), kübalı yazar (Havana 1904 - Paris 1980). Breton bir baba ve rus bir anneden dünyaya gelen Carpentier, öğreniminin bir bölümünü Paris'te yaptı ve genç yaşta ülkesinin müziğiyle ilgilenmeye başladı. Machado'nun diktatörlüğü döneminde, siyasal etkinlikleri nedeniyle hapse atıldı. Ancak, o sırada Havana'da bulunan Robert Desnos'nun çabalarıyla sürgüne gidebilmesi sağlandı ve Paris'e yerleşti (1928), burada on bir yıl yaşadı; gerçeküstücülerle, özellikle Artaud ve Prévert ile dostluk kurdu. Antil adalarındaki büyü törenlerini anlatan ilk romanını (*Ecué-Yamba-O*, 1933) yayımlandıktan sonra, 1939'da Küba'ya döndü, müzikbilim alanındaki çalışmalarını sürdürdü (*La Música en Cuba*, 1946). Bir süre sonra Venezuela'ya sürgüne gitmek zorunda kaldı. Bu dönemde yeniden roman yazmaya başlayarak imge yüklü ve görkemli bir barok üslupla Latin Amerika dünyasının akıldışı yönünü ve kültür karışımını dile getirmeye çalıştı: Haiti kralı Christophe'un hikâyesini anlatan *El reino de este mundo*, (1949); ilkel Amazon uygarlıklarının büyülediği bir müzikçinin özyaşamsal sayılabilecek serüvenlerini içeren *Los pasos perdidos* (1953); Fransız devrimi'nden kaynaklanan fikirlerin Karayibler'deki etkilerini yansıtan *El Siglo de las Luces* (1962). 1958'de *Guerra del tiempo*'yu yayımladı. Castro devrimi zafere ulaşınca Küba'ya döndü ve çeşitli resmi görevler üstlendi. 1966'dan ölümüne kadar Küba'nın Paris büyükelçiliğinde müsteşarlık yaptı. Kısa bir romandan (*El derecho de asilo*, 1972) sonra, *El recurso del Método*'da (1974), Belle Époque yıllarındaki Paris'te şatafatlı bir sürgün hayatı geçiren hayali bir latin-amerikalı diktatörün portresini çizdi. Zaman ve mekânları yeniden yaratmada son derece usta olan Carpentier, XVIII. yy. Venediki'nde büyük bir meksikalı senyörle Vivaldi'yi karşılaştırdı (*Concierto barroco*, 1974); Kristof Kolomb'u anlattığı romanındaysa (*la Harpe et l'Ombre* [fr. çev.], 1979) geniş ölçüde kültüründen ve mizah yeteneğinden yararlandı. Romanlarının en "iddialısı" olarak gördüğü *La Consagración de la primavera*'da (1979) devrimci idealleri benimsemiş bir erkekle bir kadının hikâyesi aracılığıyla kendi göçebe yaşamını yansıttı.

CARPENTRAS, Fransa'da *arrondissement* (Vaucluse) merkezi, Comtat'da, Auzon ırmağı kıyısında; 25 477 nüf. (1992).

CARPETBAGGER a. (amerikanca *carpetbag*, seyahat çantası'ndan). Tar. Amerika İç savaşı'ndan sonra, beyaz serüvencilere, federal hükümet memurlarına ve Güney'in savaşı kaybettiğini yüze vurmak istercesine oraya gelen herkese, Güneyliler tarafından takılan aşağılayıcı ad. (Güney'i yağmaladıkları, kendi çıkarları uğruna zencilerin siyasal yaşama katılmalarını destekledikleri sık sık ileri sürüldüyse de gerçekte, carpetbagger'lerin yaptığı kötülükler Güneyliler tarafından bir hayli abartılmıştır.)

CARPİ, İtalya'da (Emilia) Modena'nın kuzeyinde kent; 60 500 nüf. Pio ailesinin şatosu (XIV.-XVI. yy.'lar; müze). Roman üslubunda la Sagra kilisesi'ni elden geçirmiş, San Nicolo kilisesi'ni tamamlamış olan Peruzzi'nin planlarına göre yapılmış katedral. Dokuma sanayisi merkezi.

CARPİLİUS a. Sıcak denizlerde mercanlar arasında yaşayan yumurta biçimli, geniş bağalı yengeçleri içeren cins.

CARPİO (Bernardo DEL) → BERNARDO DEL CARPIO.

CARPOBROTUS a. Sarılgan ve sürüngen saplarıyla ve özellikle üçgen kesitli etli yapraklarıyla belirgin bitki. (*Carpobrotus edulis* türünün meyveleri [Hotanto inciri] yenir. Kap kökenli olan carpobrotus Akdeniz kıyılarında dikilirse kendiliğinden yetişir. Makasotugiller familyası.)

CARPOPHILUS HEMİPTERUS a. Sarı benekli kırmızı küçük kınkanatlı böcek. (Hemen her yerde bulunur. Kuru incirlere saldırır. Cilalıböcekgiller [*Nitidulidae*] familyası.)

CARPZOW ya da **CARPZOV,** birçok bilgin yetiştirmiş alman aile, BENEDİKT (Wittenberg 1595 - Leipzig 1666), ceza hukuku ve protestan kilise hukuku alanlarında önemli yapıtlar verdi.

CARR, CARRE sıf. (ar. *cārr*, dişl. *cārre*). *Esk.* Çeken, çekici.

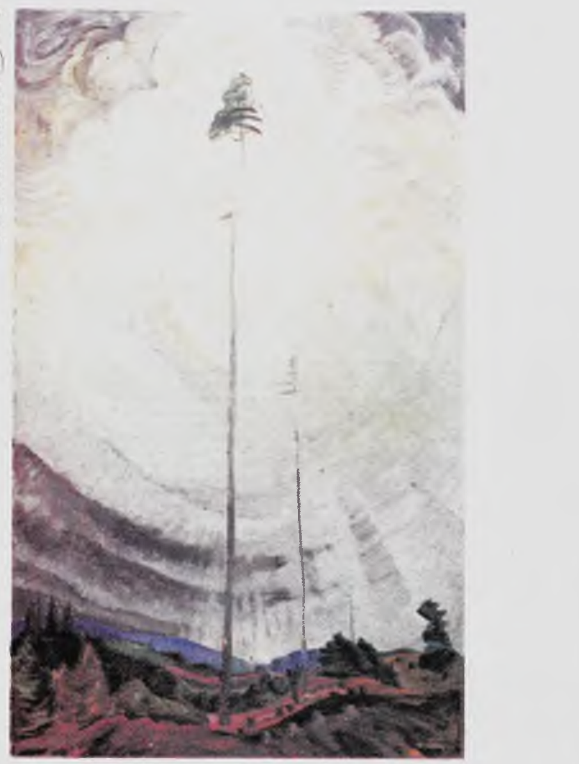
Meurisse-Sirot-Angel kol.

Georges Carpentier

Larousse

Alejo Carpentier (1978'de)

Jim Gorman-Vancouver Art Gallery

Emily Carr
Scorned as timber, beloved of the sky (1936)
Vancouver Art Gallery

Carlo **Carrà**
Anarşist Galli'nin cenaze töreni bir füzen çalışması (1910)
Grossetti kol., Milano

CARR (Robert) → KER.

CARR (William) → BERESFORD.

CARR (Emily), kanadalı kadın ressam (Victoria 1871 - *ay. y.* 1945). San Francisco'da, Londra'da ve Paris'te öğrenim gördükten sonra fovizmi keşfetti ve Kanada'nın kuzey-batı kıyısındaki yerli kültürlere ilişkin kalıntıların resmini yaptı. Yedi-

Bk. resim sayfa 2197

ler grubu'nun üyeleriyle, özellikle de Lawren S. Harris ile ilişki kurduktan sonra daha değişik konulara yöneldi. Batı'nın orman ve manzaralarını etkili bir biçimde işledi. Kimi zaman soyuta varan yapıtları da vardır. Yazıları (*Groving Pains,* 1946) Carr'ın bu alanda da üstün bir yeteneği olduğunu gösterir.

CARR (Edward Hallett), ingiliz diplomat ve tarihçi (Londra 1892-Cambridge 1982). 1916 ile 1936 arasında Foreign Office'de hizmet ettikten sonra, uluslararası siyaset profesörü ve Times gazetesinin genel yönetmen yardımcısı oldu (1941-1946). Başlıca yapıtı, 1917-1929 dönemini ele alan 8 ciltlik *A History of Soviet Russia*'dır (1950-1969).

CARR (John Dickson), amerikalı yazar (Uniontown, Pennsylvania, 1906 - New York 1977). G. K. Chesterton'dan etkilendi, kendi adıyla ya da **Carter Dickson** takma adıyla, iki dedektif kahramanın, Dr. Gideon Fell ve müfettiş Henry Merrivale'ın serüvenlerini anlatan ve polisiye roman türünü fantastiğe dönüştüren romanlar yazdı. Yapıtlarından bazıları: *Karanlıkta ayak sesleri* (The Mad Hatter mystery, 1933), *Kızıl dul* (The Red Widow Murders, 1935), *The Judas Window* (1938), *Kadife giysili şeytan* (The Devil in Velvet, 1951). Carr ayrıca Conan Doyle'un yaşamöyküsünü kaleme aldı (1949).

CARRÀ (Carlo), italyan ressam (Quargnento, Alessandria ili, 1881 - Milano 1966). Bölmeciliğin izini taşıyan natüralist bir resim anlayışını benimsedikten sonra, 1910'dan başlayarak fütürist harekete katıldı. Güçlü ve dinamik bir kurgusu olan tuvallerinde (*Anarşist Galli'nin cenaze töreni,* 1910; Museum of modern Art of New York), duyumlarla imgelerin eşzamanlılığını kübizmin öğeleriyle birleştirdi. Ne var ki eski ustaların yapıtlarını incelemesi, sonra da 1916'da De Chirico ile karşılaşması, onu metafizik resim anlayışına bağlanabilecek çalışmalara yöneltti (*Metafizik esin,* 1917). Kapalı perspektifler ve mankenler, yerlerini, 1920'den başlayarak figürlü kompozisyonlara, deniz manzaralarına ve kesin hatlarla çizilmiş, şiirsel manzara resimlerine bıraktı. Carlo Carrà'nin çok sayıda eleştiri ve kuramsal yazısı vardır.

CARRACCİLER, XVI. yy. sonunda yaşamış italyan ressam ailesi. 1585-1586'ya doğr. kurdukları ünlü İncamminati akademisi'yle resim sanatını etkilediler. Guido Reni, il Domenichino, Albani gibi sanatçıların çalışmaya geldikleri bu akademinin temel direği Ludovico idi. Her türlü yaratma eyleminin doğayı, büyük Rönesans ustalarını ve antikçağ sanatını taklide dayanması gerektiğini salık veren Carracciler, Vasari ya da Zuccari gibi ressamların ölçüsüzlüklerine karşı denetimli ve uyumlu bir sanat anlayışını savundular; böylece de manierismo'yu aştılar. Münih müzesi'nde ilginç örnekleri bulunan *ritratto carico*'lar ya da karikatürleri ilk kez bir uzmanlık dalı haline getirenler de Carracciler oldu. Ailenin başlıca üyeleri: Ludovico, kuzenleri Agostino ve Annibale kardeşler, Agostino'nun oğlu Antonio — LUDOVICO (Bologna 1555 - *ay. y.* 1619), Prospero Fontana'nın öğrencisi olmasına karşın, kendini, özellikle Tiziano, Veronese ve il Correggio'nun Parma ve Venedik'teki yapıtlarını inceleyerek yetiştirdi. Ludovico'nun, *Aziz Paulus'un düşüşü* (1587, Bologna pinakoteki), *Aziz Hyacinthus Madonna'sı* (1594, Louvre), *Vaftizci Yahya'nın vaazı* (1602, Bologna) gibi sunak tablolarıyla resim sanatına katkısı, çeşitlilik gösteren yeni bir üslubun ortaya çıkmasına yardımcı oldu. Bologna'da, kuzenleriyle birlikte çeşitli yapıları süsleyen friz dizileri üzerinde çalıştı (Fava sarayı, 1580-1585; S. Michele in Bosco, buradaki resimler günümüze ulaşmamıştır; özellikle de Magnani sarayı, 1588-1592). — AGOSTİNO, ressam ve gravürcü (Bologna 1557 - Parma 1602), önce P. Fontana'nın, sonra da Bartolomeo Passerotti'nin öğrencisi oldu; İtalya'yı dolaştı, Cornelis Cort'un yanında kazı kalemiyle gravür tekniği üzerinde çalıştı. Önemli bir gravürcü olan Agostino, daha çok Venedik okulu ressamlarının yapıtlarının gravürlerini yaptı. Bologna'ya döndükten sonra kendini resme verdi, perspektif ve mimarlık üzerine bir inceleme yazdı. Annibale ile birlikte Roma'ya gitti ve kardeşinin Farnese galerisi'ndeki çalışmalarına (*Kephalos, Galateia*) yardım etti, ne var ki, bir süre sonra iki kardeş ayrıldılar ve Agostino, bir cappucino manastırında inzivaya çekildi. — ANNİBALE, Bologna akademisi'nin üç temsilcisinden en küçüğü ve en ünlüsü (Bologna, 1560-Roma 1609). P. Fontana'nın öğrencisiydi. Fava sarayı'nın süslemelerinde (1584, *Argonautlar*) kullandığı üslup gereğinden çok gerçekçi bulundu; buna karşılık, Magnani sarayı'nın atlantlar ve askıçelenklerle sınırlanmış süslemeleri (*Romulus ve Remus,* 1588-1592) ve Sampieri sarayı'nın bezemeleriyle (1593-94) kendini kabul ettirdi. 1595'te, Roma'da Farnese sarayı galerisinin tonozlarını süsleme işini üstlendi. Camerino'daki *Hercules'in öyküsü* adlı yapıtında ve Ovidius'tan alınma mitoloji konularını işlediği galerideki fresk dizilerinde, Annibale'nin sanatı olağanüstü bir canlılığa ulaştı; sanatçı, Sistina capellası'nın tavan resimlerinden esinlenen madalyon, friz, *ignudo* gibi süsleyici öğeleri büyük bir ustalıkla yapıtlarına yerleştirdi. Süslemelerin zenginliği, o güne kadar görülmemiş derecede eksiksiz bir resim mekânı ortaya koyuyordu. Sanatçı, ışıkçı ressamların şiddetinden alabildiğine uzak, sarıya çalan açık renkler kullandı. Bu özelliklerinden dolayı, Annibale'nin yapıtları, barok dönem için kesin bir örnek oluşturdu. Annibale'nin sanatının canlılığı, neşeli bir gerçekçilikle ele aldığı yapıtlarda (*Kasap tezgâhı,* 1585, Oxford), konusunu mitolojiden alan dizilerde, dinsel tablolarda (*Meryem Ana'nın aziz Luka'ya görünmesi,* Louvre), karmaşık yapılı çalışmalarda (*Aziz Roch'un sadakası,* Dresden), hatta *İsa ile Samariyeli* (Viyana) gibi bir manzara öğesi taşıyan yapıtlarda bile kendini gösterir. — ANTONIO (Venedik 1583 - Roma 1618), babasının ve Annibale'nin öğrencisiydi (*Tufan,* Louvre).

CARRAİG NA SİUİRE, ing. **Carrick-on-Suir,** İrlanda Cumhuriyeti'nde (Munster ili, Tipperary yönetim bölümü) kent, Siuire ırmağının aşağı çığırında, 5 000 nüf. Turizm merkezi. XIV.-XV. yy.'larda yapılmış bir hisar ile XVI. yy.'da yapılmış bir malikânenin kalıntılarıyla kurulmuş şato.

CARRAND (Louis), fransız ressam (Lyon 1821 - *ay. y.* 1899). Manzara ressamıdır (Bourgogne, Bresse). Önceleri Barbizon okuluna yakın bir üslup anlayışıyla resim yaptı. Daha sonra, izlenimcileri haber veren renkli titreşimlere, belirgin fırça vuruşlarına ve ışık etkilerine yöneldi (*Lyon'dan bir görünüm,* 1870, Bagnols-sur-Cèze müzesi).

CARRANQUE DE RİOS (Andrés),

Annibale **Carracci**
Bacchus ve Ariadne'nin zaferi (1595)
Roma'daki Farnese sarayı Büyük galeri'sinde tonozu süsleyen fresk

ispanyol yazar (Madrid 1902 - *ay. y.* 1936). Orta halli bir aileden geliyordu. Önce duvarcılık, sonra sinema oyunculuğu yaptı. Hayranı olduğu Pío Baroja'nın etkisi altında, 30'lu yıllar İspanya'sını çarpıcı bir gerçekçilikle betimleyen ve toplumsal romanın öncüleri arasında sayılmasını sağlayan üç roman yazdı (*Uno*, 1927; *La vida difícil*, 1935; *Cinematógrafo*, 1936).

CARRANTUOHİLL, Kerry dağlarında doruk, İrlanda'nın güney-batı kesiminde, adanın en yüksek noktası; 1 041 m.

CARRANZA (Bartolomé DE), navarralı tanrıbilimci ve rahip (Miranda de Arga, Navarra, 1503 - Roma 1576). Karl V tarafından Trento konsili'ne gönderildi. Mary Tudor'un papazı olunca İngiltere' de katolikliğin eski durumuna getirilmesi için çalıştı. Felipe II ona Toledo başpiskoposluğunu verdi (1557). Düşmanları *Comentarios sobre el catecismo cristiano* (1558) adlı yapıtını engizisyona sevk ettiler ve kendisini yedi yıl hapiste tuttular. Papa Pius V onu Roma'ya naklettirdi; dava on altı yıl sürdü (1559-1576). Sapkınlıktan şüpheli görülünce (lutherciliği desteklediği öne sürülüyordu) on altı önermesinden dönmek zorunda kaldı ve öleceği gün bu önermeleri hiçbir zaman söylemediğini açıkladı.

CARRANZA (Venustiano), meksikalı devlet adamı (Cuatro Ciénegas, Coahuila, 1859 - Tlaxcalantongo, Puebla, 1920). Porfirio Díaz döneminde, 1898-1911 arasında senatör, 1908'de vekâleten vali oldu. General Reyes'e çok bağlıydı, Reyes'in gözden düşmesinden sonra, 1909'da Francisco Madero'nun yandaşı oldu, ama Porfirio Díaz'a karşı 1910-11 devrimi'ne isteksiz katıldı. 1911'de Coahuila valisi oldu, Şubat 1913'te başkan Madero'yu deviren general Huerta'nın darbesine karşı çıktı. Bunun üzerine, gaspçıya karşı direniş çağrısında ("Guadalupe planı") bulundu ve "anayasacı ordunun birinci şefi" olarak, temmuz 1914'te, devrimcileri zafere götürdü. Aynı yıl, devrimciler arasında mücadele başladı ve Carranza, Villa ve Zapata ile çatışmak durumunda kaldı. Savaştan galip çıktı ve 1916'da, hâlâ yürürlükte olan 1917 Anayasası'nı yapacak olan Kurucu meclis'i toplantıya çağırdı. 1917'de yeni Meksika Cumhuriyeti'nin başkanlığına seçildi. Aşırı milliyetçi olan Carranza, Birleşik Amerika ile çatıştı ve Birinci Dünya savaşı sırasında Meksika'nın tarafsız kalmasını sağladı. Yasallığa ve sivil iktidarın üstünlüğü ilkesine bağlı olan Carranza, devrimden gelme generalleri hizaya sokmayı başaramadı. Generaller, halefini kendisinin seçmek istemesine karşı çıkarak, Agua Prieta planı uyarınca 1920'de ayaklandılar. Sürgüne gitmeye hazırlandığı sırada öldürüldü.

CARRARA, İtalya'da kent, Toscana'da, La Spezia'nın D.'sunda, Apua Alpleri'nin eteğinde; 68 000 nüf. Roman - gotik üslubunda katedral. Güzel sanatlar akademisi. Carrara dağlarında birkaç yüz mermer (beyaz ya da damarlı) ocağı vardır. Eskiçağ'dan bu yana bilinen bu mermerler Carrara'da işlenir (yontma, cilalama). Kimya sanayisi.

CARRARA ya da **CARRARESİ sülalesi,** özellikle XIV. yy.'da güçlü olan Padova tiranlar ailesi. —GİACOMO (ya da JACOPO) I (öl. 1324), papalık yanlılarının desteğiyle 1318'de Padova senyörü oldu. —MARSİLİO (öl. 1338), öncekinin yeğeni, Almanya İmparatorluğu yanlılarının başı olan Verona senyörü Cangrande Della Scala'ya karşı şiddetli bir mücadeleden yana oldu ve 1328'de boyun eğmek zorunda kaldı, ama galibinin himayesinde bağımsız kaldı. Cangrande'nin ölümünden sonra, onun oğlu tarafından hakarete uğrayan Marsilio, Floransa'daki ve Venedik'teki papalık yanlılarıyla gizlice elbirliği yaparak 1337'de Padova'nın bağımsızlığını sağladı. —FRANCESCO I *Yaşlı* (öl. San Colombano 1393), 1350'den 1388'e kadar Padova derebeyi Venedikliler'e karşı zorlu savaşıyla ün yaptı. Yenilgiye uğrayan Venedikliler, Francesco'nun karşısına Milano dükü Gian Galeazzo Visconti'yi çıkardılar; Francesco, 1388'de oğlu lehine tahttan çekilip onu ömrü boyunca esir tutacak olan Gian Galeazzo'ya teslim olmak zorunda kaldı. —FRANCESCO II *Genç* (öl. Venedik 1406), öncekinin oğlu, Padova derebeyi (1388 ve 1390-1406), Milano'ya ve Venedik'e karşı savaştı, ama sonunda Venedikliler'e teslim oldu, oğullarıyla birlikte boğduruldu (1405).

CARRE → CARR.

CARRÉ (Ferdinand), fransız mühendis (Moislains, Somme, 1824 - Poncet köyü, Pommeuse yakınında, Seine-et-Marne, 1900). İlk sıkıştırmalı soğutma makinesini (1857), ilk sürekli soğurmalı makineyi (1860), soğutma aygıtlarıyla buz üretimini (1862), amonyağın soğutucu akışkan olarak kullanılmasını (1863) gerçekleştirdi. Etlerin dondurularak çok uzak mesafelere taşınabileceğini düşündü ve 1875'te bu düşüncelere göre donatılmış bir gemi olan *Paraguay* ile Buenos Aires'ten le Havre'a, -30°C'ta dondurulmuş 80 t et taşıdı. Carré, besinlerin işlenmesinde, deniz suyundan tatlı su elde edilmesinde ve gösteri salonlarının havalandırılmasında soğuğun kullanılmasını önerdi.

Carré hastalığı, bir virüsten *(Carré virüsü)* ileri gelen bulaşıcı hastalık. *Genç köpek hastalığı* da denir. Carré virüsü birçok hayvanı (köpek, tilki, kurt, vizon, sansar, gelincik...) hastalandırabilir. Aşılanmamış olan yavru köpeği hastalık yıldırım gibi çarpar: kanlı ishal, çok hızlı su kaybı, sonra ölüm. Genç köpekte birkaç gün süren bir kuluçka devresinden sonra göz ve burun akıntıları ile birlikte yüksek ateşle başlar. Bunun ardından birçok karmaşaların (bronşit, ishal) eşlik ettiği ikinci bir ateşli evre gelir. Arkasından da ansefalit belirtileri (çırpınmalar, tutarsız devinmeler) ortaya çıkabilir; bu durumda sonuç çok karanlıktır. Tedavi uzun sürer (özgül serum, antibiyotikler ve belirtileri ortadan kaldıracak ilaçlar); hayvanın iyileşeceği de kesin değildir. Genç köpeklerin aşılanması etkili bir koruma sağlar.

CARRÉ DE MALBERG (Raymond) fransız hukukçu (Strasbourg 1861 - *ay. y.* 1935). 1911 ve 1914 yılları arasında yazılan ve 1920-1922'de yayımlanan *Contribution à la théorie générale de l'État* (Genel devlet kuramına katkı), kamu hukukunun temel yapıtlarından biri sayılır. Olgucu ve katı bir biçimcilik yanlısı olan Carré de Malberg, devleti ve işlevlerini toplumbilimsel ya da siyasal etkilerden tümüyle soyutlayarak salt hukuk açısından ele alan bir kuram geliştirdi. Hukukun, örgütlenmiş devletten ya da her tür siyasal örgütlenmeden doğduğu görüşündeydi. *La loi, expression de la volonté générale* (Genel iradenin anlatımı olarak yasa) [1931] adlı yapıtında, 1875 Fransız anayasası'nın kuramcılığını yaptı, bu anayasanın, tüm siyasal iktidarı, geniş yetkileri olan Parlamento'ya bıraktığını, böylece Fransa'daki III. Cumhuriyet rejiminin, katıksız bir meclis hükümeti rejimi olduğunu gösterdi. *Confrontation de la théorie de la formation du droit par degré et du droit positif français* (Aşamalı olarak biçimlenen hukuk kuramıyla fransız pozitif hukukunun karşılaştırılması) [1933] adlı yapıtında, Viyana okulunun hukuk kuramını eleştirdi.

CARREL (Antoine, İL BERSAGLİERE, denir), italyan dağcı (Valtournanche, valle d'Aosta, 1828 - *ay.y.* 1890), ünlü bir rehber ailesindendi. Hörnli sırtından tırmanan Whymper'den 3 gün sonra, 17 temmuz 1865'te, Lion sırtından tırmanarak Cervin tepesine ulaştı. Whymper tarafından rehber olarak tutuldu, onunla Ekvador'daki And sıradağlarını aştı (1879-80). Chimborazo ve Cotopaxi dağlarına ilk olarak birlikte tırmandılar. Cervin tepesine ellinci tırmanışından geri dönerken, beraberindeki müşterilerin güvenliğini sağladıktan sonra aşırı yorgunluktan öldü.

R. Basset stüdyosu - Güzel sanatlar müzesi, Lyon

Louis Carrand
Irmak kıyısında kayıklar
Güzel sanatlar müzesi, Lyon

CARREL (Alexis), fransız cerrah ve fizyolog (Sainte-Foy-lès-Lyon 1873 - Paris 1944). Tıp doktorası yaptı (1900), Fransa'dan ayrılarak önce Kanada'ya, daha sonra ABD'ye gitti, Chicago Üniversitesi'ne, 1906'da New York Rockefeller enstitüsü'ne girdi. Kan damarlarının dikilmesi, doku ve organ nakliyle hücre, doku ve organların beden dışında yaşatılmaları konusunda birçok çalışma yaptı. 1941'de Paris'te İnsan sorunlarını inceleme vakfı'nı kurdu. *Bilinmeyen insan* (Man, the Unknown) [1936] adlı başarılı bir tınselci yapıtın yazarıdır. (1912 Nobel tıp ödülü.)

Manuel

Alexis Carrel

Carrel yöntemi, mikrop bulaşmış kirli yaraları Dakin çözeltisiyle yıkama.

CARREÑO DE MİRANDA (Juan), ispanyol ressam (Avilés 1614 - Madrid 1685). Önceleri özellikle dinsel resim (*Teslis tarikatı'nın kuruluş ayini*, 1966, Louvre) ve fresk alanında çalıştı (bu yapıtlar kaybolmuştur). Ustası ve dostu Velázquez, ona atmosfer ve kişilerin tabloya yerleştirilmesi sorunlarında yardım etti. 1669'da kral ressamlığı, 1671'de de "pin-

Juan Carreño de Miranda
Teslis tarikatı'nın kuruluş ayini (1666)
Louvre müzesi, Paris

Lauros-Giraudon

Larousse-Giraudon

Albert **Carrier-Belleuse**
Paris Operası büyük merdiveninin şamdanlarından biri
tunç galvanoplasti (1873)

Vioujard-Gamma

Santiago **Carrillo**
(1977'de)

Eugène **Carrière**
Annelik ya da Çocuğunu emziren kadın (1879'a doğr.)
Güzel sanatlar müzesi, Rouen

tor de Cámara'' görevine atandı. Portre resimleri dikkate değer çalışmalardır (Prado'da, *Çocuk Carlos II, Rus büyükelçisi Potemkin, La Monstrua*).

CARRER (Luigi), italyan yazar (Venedik 1801 - *ay. y.* 1850). Romantik eleştirmen, romanlaştırılmış bir Venedik tarihiyle (*L'anello di sette gemme o Venezia e la sua storia*, 1838) koşuklu bir halk masalları ve efsaneleri derlemesi(*Ballate*,1834)yazdı.

CARRERA (Rafael), guatemalalı devlet adamı (Guatemala 1814 - *ay. y.* 1865). Eğitimsiz bir melez olan Carrera, 1838'de binlerce yerlinin başında Guatemala kentine girerek, Orta Amerika federasyonu'na ve liberallerin hükümetine son verdi. 1840'ta yeni Guatemala devletinin diktatörü haline geldi; 1854'te ömür boyu devlet başkanı oldu. Tutucu, milliyetçi ve katolik olan Carrera, ülkede, yerli köylülerin ve alt kesimden din adamlarının da yardımlarıyla bir baskı rejimi uyguladı. Sık sık, diğer Orta Amerika ülkelerinin içişlerine karışarak tutucuları destekledi.

CARRERA ANDRADE (Jorge), ekvadorlu yazar (Quito 1903 - *ay. y.* 1978). Mesleği diplomatlık olan Carrera Andrade dünyayı dolaştı ve ülkesini Unesco'da temsil etti. Kozmopolit bir anlayışa sahipti, fransız şiiriyle beslendi ve Uzakdoğu şiirinden etkilendi; şiirlerinde (*Registro del mundo*, 1940; *Lugar de Origen*, 1945; *El Hombre planetario*, 1959) ve denemelerinde anavatanından ve kızılderili sorunundan esinlenen temalara evrensel bir boyut kazandırmaya çalıştı. Ayrıca özyaşamöykusünü yayımladı (*El volcán y el colibrí*, 1970).

CARRERAS (José), ispanyol tenor (Barcelona 1946). Doğduğu kentteki konservatuvarda öğrenim gördü. Sahneye ilkin aynı kentte, Verdi'nin *Nabucco*'sundaki İsmaele rolüyle çıktı. 1971'de Londra'da Donizetti'nin *Maria Stuarda*'sında rol aldı. Metropolitan Opera House (New York), Covent Garden (Londra) gibi birçok yerde büyük başarılar elde etti. Sesinin yumuşak tınısı ve güçlü tekniğiyle, kendi kuşağından lirik tenorların en büyükleri arasına girdi. 1992 yılında Türkiye'de de konser vermiştir.

CARRERE (Emilio), ispanyol yazar (Madrid 1881 - *ay. y.* 1947). Şiirde, etkisi altında kaldığı Verlaine'i ispanyolcaya çevirdi, birçok süreli yayımda yer aldı. Madrid bohemiyle ayaktakımının şairiydi (*El encanto de la bohemia*, 1911; *La tristeza del burdel*, 1913; *Rosas de meretricio*, 1917; *Las cortesanas*, 1927)

Lauros-Giraudon

CARRERO BLANCO (Luis), ispanyol amiral ve siyaset adamı (Santoña, Santander, 1903 - Madrid 1973). General Franco'nun şahsına son derece bağlıydı; 1951'de hükümete katıldı. Başbakan yardımcısı (1967), başbakan (haziran 1973) oldu ve devlet başkanı tarafından aday seçildi. Aralık 1973'te ETA tarafından öldürüldü.

CARRES, CARRHES ya da **CARRHAE** → HARRAN.

CARRİACOU, Grenadine adalarının en büyüğü (34 km²), Küçük Antiller'de (Rüzgâraltı adaları), Grenada'ya bağlı; 8 200 nüf.

CARRİCK a. (ing. *curricle;* lat. *curriculum*, koşu arabası'ndan). Kat kat birçok yakası olan redingot ya da palto. (Eskiden Avrupa'da arabacıların giysisiydi.)

CARRİCK-ON-SHANNON → CARA DROMA RÚISG.

CARRİCK-ON-SUİR → CARRAİG NA SİUİRE.

CARRİERA (Rosalba), italyan kadın ressam (Venedik 1675 - *ay. y.* 1757). Önceleri minyatürcü olan Carriera pastel portre çalışmalarına yöneldi. Yapıtlarında kadife yumuşaklığındaki renkleri özenle seçişi venedikli senyörler ve yabancılar tarafından (Faustina Borghese, Louis XV...) tutulmasına yol açtı.

■ **CARRİER-BELLEUSE** (Albert Ernest CARRİER DE BELLEUSE, —denir), fransız heykelci ve dekorcu (Anizy-le-Château, Aisne, 1824 - Sèvres 1887). Seçmeci ve zarif, natüralist bir sanatçıdır. ''İkinci İmparatorluk'' üslubunu temsil eden çok sayıda yapıt vermiştir: *Castiglione kontesi*, patinalı alçı, 1864, Compiègne şatosu müzesi; *Uyuyan Hebe*, mermer heykel grubu, 1869, Paris-Orsay müzesi; vb.

■ **CARRİÈRE** (Eugène), fransız ressam ve taşbaskı ustası (Gournay, Seine-Saint-Denis, 1849 - Paris 1906). Önce taşbaskı tekniğini öğrendi (1864-1868); daha sonra, Cabanel ile birlikte bu alandaki bilgisini ilerletti; Chéret ile çalıştı ve 1877-78 arasında Londra'ya gitti, orada Turner'ı keşfetti. Simgecilerin dostu olan Carrière, annelik konusunu işlediği tablolarda (*Genç anne*, 1879, Avignon müzesi) ve temel biçimlerin gri-kahverengi bir kamayöyle verildiği günlük hayattan sahnelerle (*Yün saran kadınlar*, 1877, Tate Gallery) kendi üslubunu buldu.

CARRİERLER, İngiliz Kolombiyası yerlileri. Dilleri athabaska öbeğine bağlanıyordu. Carrierler, Babine ve Stuart gölleri kıyılarında anasoylu ve anayerli dıştanevli topluluklar biçiminde dağılmışlardı; büyük av hayvanları ve som balığı avıyla geçinirlerdi. Potlaç, geçiş ayinleri ve şamanlık, toplu yaşamlarının başlıca özellikleriydi.

CARRİLLO (Julián), meksikalı besteci (Ahualulco, San Luis Potosí yakınında, 1875 - Mexico 1965). Mexico konservatuvarı'nı yönetti (1905-1914). Uzun süre Avrupa'da yaşadı. 1/16 ton'a değin mikro aralıkları ilk kullananlardan biridir. Deneyci özellikleriyle ilginç olmakla birlikte, geleneksel anlayışla yazdığı yapıtları özel olarak akortlanmış çalgılar (özellikle piyano ve arp) gerektirir.

■ **CARRİLLO** (Santiago), ispanyol siyaset adamı (Gijón 1915). 1934'te İspanyol sosyalist partisi gençlik kolları genel sekreteri görevini üstlendi, ekim ayındaki işçi ayaklanmasının ardından tutuklandı. Nisan 1936'da sosyalist ve komünist partilerin gençlik kollarının birleşmesinden doğan Birleşik sosyalistler gençlik örgütü'nün genel sekreterliğine getirildi. İspanyol komünist partisi'nin ve Madrid Savunma komitesi'nin üyesi oldu. Mart 1937'de Komünist partisi merkez komitesi'ne seçildi. İspanya'da cumhuriyetin yıkılmasından sonra kaçmak zorunda kaldı. 1946'da cumhuriyetçi Giral'in sürgündeki geçici hükümetinde yer aldı. SSCB komünist partisi'nin XX. Kongresi'nden sonra (1956), İspanyol komünist partisi genel sekreterliği için V. Uribe'yi destekledi. İspanyol komünist partisi'nin 1960'taki altıncı kongresinde genel sekreter seçildi, partisi içinde bir ulusal uzlaşma ve geniş kitlelere (özellikle katoliklere) doğru açılma siyasetinin başlıca uygulayıcısı oldu. Düşüncelerini savunmak için 1966'da *Después de Franco, que?* (Franco'dan sonra ne olacak?) başlıklı bir kitap yazdı. Uluslararası alanda İspanyol komünist partisi'ni avrupa komünizmi yoluna soktu ve SSCB'ye karşı mesafeli bir tutum aldı. General Franco'nun ölümünden sonra (1975), 1976'da İspanya'ya döndü, Cortes'e milletvekili seçildi (1977). *Eurocomunismo y estado* (Avrupa komünizmi ve devlet) adlı bir kitap yayımladı (1977). 1982'de, 1960'dan beri sürdürdüğü parti genel sekreterliğinden ayrıldı. Yönetime karşı muhalefetinden ötürü 1984'te partiden çıkarıldı.

CARRİNGTON (Richard Christopher), ingiliz gökbilimci (Londra 1826 - Churt, Farnham yakınında, Surrey, 1875). Güneş üzerine önemli incelemeler yaptı; özellikle Güneş'in değişik enlemlerdeki farklı dönüş hızlarını buldu.

CARRİNGTON (Peter Alexander, 6. —*lordu*), ingiliz siyaset adamı (Londra 1919). Kısa süren askerlik mesleğinden sonra, 1951-1956, 1959-1964, 1971-1974 muhafazakâr hükümetlerinde görev aldı. Mayıs 1979'dan bu yana, Margaret Thatcher hükümetinin dış siyasetini yönetti. 1982'de Arjantin, Falkland adalarına saldırınca bakanlıktan istifa etti; General Electric şirketi yönetim kurulu başkanı oldu. 1984-1988 yılları arasında NATO genel sekreterliği yaptı.

Carrion hastalığı, BARTONELLOZ'un eşanlamlısı.

■ **CARROLL** (Charles Lutwidge DODGSON, **Lewis** — denir), ingiliz mantıkçı ve yazar (Daresbury, Cheshire 1832 - Guildford 1898). Bir rahibin on bir çocuğunun üçüncüsü, kekemeydi, Rugby'de ve daha sonra yerleştiği Oxford'da sıkıntılar içinde öğrenim gördü. Matematik öğretmenliği (1855-1881), daha sonra ''yarı laik'' biçimde diyakozluk yaptı. Fotoğraf ve resim amatörüydü. Simgesel mantığın öncülerinden sayılmasını sağlayan incelemeler yayımladı (*A Syllabus of plane Algebraical Geometry* [Cebirsel geometri cetveli], 1860; *Euclid and His Modern Rivals* [Eukleides ve çağdaş karşıtları], 1879-1885; *Curiosa Mathematica*, 1888-1893) ve öğretmenlerin küçük dünyalarını anlatan yergiler (*Notes by an Oxford Chiel*, 1874) yazdı. Oyuncak koleksiyonu yaptı (çıplak fotoğraflarını çektiği ''küçük kız arkadaşlarını''na vermek amacıyla) ve çocuk kitaplarında bir devrim yarattı: küçük kahramanı Alice kısa sürede efsaneleşti (*Alice's Adventures Underground* [Alice'in yeraltı serüvenleri], 1886'da yayımlandı; *Alice* harikalar diyarında* [Alice's Adventures in Wonderland], 1865; *Tılsımlı ayna* [Through the Looking - Glass and What Alice Found There], 1872; *The Hunting of the Snark*, 1876; *Sylvie and Bruno*, 1889 - 1893). Yapıtın düşsel, vaktinden önce gerçeküstücü havası ve bu havayı çevreleyen mantık oyunları, taşlamalı hezeyanlar geleneğine bağlanır; yazarın getirdiği yenilik, büyümeme arzusunun savunucusu Alice'in sözümona saf kahramanlığıdır; onun karşısında, erginlerin ''arzusuz'' yalan dünyası yıkılır; gerçekte, evrensel kemirme isteğinin yarattığı arzu, arzunun sürüklediği dehşetler ve uğradığı değişimler her yerde vardır. Pek belli etmeden kandırmak, oralı olmaksızın öğretmek, istek üzerine zorlamak: delişmenlik maskesi ardında, gitgide sokularak icat edilen, ergin ile küçük kız arasındaki yeni bir ilişki

sanatıdır bu. Ama, belki bundan da ötedir: saflık, sağlık, arzu, bizim için hep başkaları, Alice de, yargıç-çocuğun evrensel simgesidir.

CARROLL (John *Bissell*). amerikalı ruhbilimci (Hartford, Connecticut, 1916). 1974'ten beri Kuzey Carolina Üniversitesi'nde ruhbilim profesörü. Daha önce burada L.L. Thurstone psikometri laboratuvarı müdürlüğü yaptı. B. F. Skinner'in öğrencisi olan Carroll'ın dil ruhbilimine ilişkin birçok yapıtı vardır (*The Study of Language* [Dil üzerine inceleme], 1953; *Language and Thought* [Dil ve düşünce], 1964). Özellikle, dil konusunda bireyler arasındaki yetenek farklılıkları, bunların ölçümü ve pedagojik sonuçlarıyla ilgilendi (*Modern Language Aptitude Test* [Modern dil yetenek testi], 1958 ve *The Teaching of French as a Foreign Language in Eight Countries* [Bir yabancı dil olarak sekiz ülkede fransızca öğretimi], 1975). Carroll, bireysel farklılıklar konusundaki çalışmalarını, son yıllarda bilgi alanını kapsayacak biçimde genişletti.

CARRONADE a. (ing. sözc., öz. a. *Carron*'dan,İskoçya'da bir kent adı). Eskiden savaş gemilerinde kullanılan dökme demirden top.
—ANSİKL. Carronade çapı büyük, kısa namlulu bir toptu; parça etkili mermisiyle düştüğü güvertede imha edici bir etki yapıyordu. Adını ilk kez döküldüğü İskoçya'daki Carron silah fabrikasından alır. Amerikan bağımsızlık savaşı sırasında, 1778'de, ingiliz donanmasında kullanılmaya başlandı; dönemin diğer toplarına oranla isabet oranı zayıf ve daha kısa erimli olmasına rağmen Fransızlar tarafından da benimsendi. Yelkenli gemiler kalkana dek kullanıldı.

Deniz müzesi

carronade bir yelkenli geminin güvertesinde (XVIII. -XIX. yy.)
gravür *(Deniz müzesi, Paris)*

CARRUCA a. (lat. sözc.). Esk. Rom. **1.** Galya kökenli, dört tekerlekli, oturma yeri çok, iki ya da dört at ya da katırla çekilen ve çoğu zaman çok süslü olan lüks araba. (İçinde uyunabilen kapalı "carruca dormitoria"lar da vardı.) **—2.** Avrupa'nın kuzeyindeki ülkelerde tekerlekli sabanın antik adı.

CARRUCCİ (Iacopo) → PONTORMO.

CARRUTHERS (Alexander Douglas Mitchell), ingiliz gezgin ve doğabilimci (Hertfordshire 1881-?). Cambridge Üniversitesi Trinity koleji'ni bitirdi. 1904-1905 arası Suriye'de doğabilimci olarak çalıştı. British Museum tarafından Afrika'nın çeşitli yerlerine gönderilen bilim grubuna katıldı (1905-1908). Türkistan'ın çeşitli yerlerinde ve Buhara'da doğa araştırmaları yaptı (1907-1908). 1909'da Kuzey-batı Arabistan'ı, 1910-1911 arası Orta Asya'yı, 1913'te Anadolu'yu dolaştı. 1910'da İngiltere Kraliyet coğrafya derneği'nin (Royal Geographical Society) madalyasını kazandı. Başlıca yapıtları: *Unknown Mongolia* (1913); *The desert route to India* (1930); *Arabian adventure* (1935); *Northern Nejd* (1938); *Beyond the Caspian* (1949).

CARS (Guy DE PÉRUSSE DES CARS, **Guy des** —denir), fransız yazar (Paris 1911). Yazdığı birçok yapıt, gerek temaları, gerekse yapıları bakımından geleneksel ruhbilimsel roman türündendir *(Croisière pour dames seules, le Château de la Juive, l'Envoûteuse)*.

CARSO → KARST

CARSON, ABD'de (Kaliforniya) kent, Los Angeles yerleşme alanında, Long Beach'in K.-B.'sında; 71 200 nüf.

CARSON CİTY, ABD'de kent, Nevada eyaletinin merkezi, sierra Nevada'nın eteğinde, 1 500 m yüksetide; 40 443 nüf. (1990). Ticaret ve turizm merkezi.

CARSON OF DUNCAİRN (Edward Henry, *baron*), ingiliz siyaset adamı (Dublin 1854 - Minster, Kent, 1935). İrlanda'da yargıçlık yaptı, 1892'de birlikçi milletvekili seçildi. 1911'de bir Home Rule projesi gerçekleşince ve İrlanda'da protestan direnişin ancak Ulster'de mümkün olabileceği anlaşılınca, Ulster birlikçi konseyi'ne girdi ve bunun başkanlığını yaptı. "Ulster gönüllüleri" adlı düzensiz bir milisin kuruluşunda etkin rol oynadı. İlk başta tüm uzlaşmalara karşı çıkarak ülkeyi bir iç savaşın eşiğine sürükledi. Ancak Birinci Dünya savaşı'nın patlak vermesi çalışmalarının yönünü değiştirdi. 1917'de amirallik birinci lordu oldu, 1917-18'de de savaş kabinesine girdi, ödünsüz bir siyaset önerdi. Savaşın bitmesiyle yeniden İrlanda sorununa yöneldi. Güney'in ayrılmasına engel olamayınca, altı Ulster kontluğunun yeni İrlanda devleti dışında tutulması için çalıştı. İrlanda'nın bölünmesini öngören 1920 ve 1925 anlaşmalarını da, biraz direndikten sonra, bu yüzden kabul etti.

CARSTARES (William), iskoç din işleri bakanı (Cathcart, Glasgow yakınında, 1649 - Edinburgh 1715). William III of Orange'e çok bağlıydı, Charles II döneminde haksızlığa uğradı ve Birleşik Eyaletler'e sığındı. 1688 devrimi'nden sonra, özellikle kilise yönetimi ve İskoçya konularında yeni hükümdarların özel danışmanlığını yaptı. Üstün kişiliği ve ılımlılığıyla yurttaşları üzerinde çok etkili oldu; 1707'de Birliği desteklemek için nüfuzunu kullandı.

CARSTENS (Asmus), danimarkalı ressam, desenci ve sanat kuramcısı (Sankt Jürgen, Slesvig, 1754 - Roma 1798). Kopenhag akademisi'ndeki öğrenimi sırasında okuldan kovulunca, Almanya'ya geçti, Berlin'de profesör oldu (1788-1792). Daha sonra, Roma'ya gitti; oradaki alman ressamlarla (J.A. Koch) Thorvaldsen'i etkiledi. Antikçağ sanatından ve Michelangelo'dan esinlenerek, gerçekte önromantik akıma bağlanabilecek bir çeşit "devrimci klasikçilik" hareketi yaratmak istedi. Özellikle desenler ve patronlar yaptı (Weimar ve Berlin-Dahlem müzeleri: *Parkalar, Gece ve çocukları, Platon'un şöleni, Argonautlar* [J.A. Koch tarafından gravürü yapılan dizi]).

CARSTENS (Karl), alman devlet adamı (Bremen 1914 - Bonn 1992). Köln Üniversitesi'nde Avrupa toplulukları hukuk enstitüsü müdürü, Bremen eyaleti Bund (Federasyon) temsilcisi, Almanya'nın Strasbourg'daki Avrupa konseyi'ndeki daimi temsilcisi. Dışişleri bakanlığı'na girdi ve 1960'ta Gerhard Schröder'in devlet bakanı oldu. K. Carstens, 1967'de yine Schröder'i izleyerek savunma bakanlığına geçti. 1968 ve 1969'da K.G. Kiesinger'in yönetiminde bakanlar kurulu başkanı oldu, sonra, üç yıl süreyle Bonn'da Alman dış siyaset derneği araştırma enstitüsü'nü yönetti. Bundestag'da milletvekili (1972) oldu, 1973'te Rainer Barzel'in yerine CDU-CSU (Hıristiyan demokrat -Sosyal hıristiyan) parlamento grubu başkanlığına seçildi. 1976'da Bundestag başkanlığına geldi, mayıs 1979'da cumhurbaşkanı seçildi. 1983'te iktidara geçen CDU ağırlıklı koalisyon başkanı Kohl'un güvensizlik oyu alması üzerine Bundestag'ın dağılması, yeni seçimlere gidilmesi kararını açıkladı. Federal anayasa mahkemesi de bu kararı onayladı. Carstens, süresinin tamamlanması nedeniyle, 1984'te cumhurbaşkanlığından ayrıldı.

CART be. (yansıma sözc.). **1.** Kâğıt, kumaş gibi şeylerin yırtılırken çıkardığı sesi belirtir. **—2.** *Cart cart ötmek,* kendini herkesten üstün gören bir tutumla konuşmak. ||*Cart curt etmek,* başkalarını korkutmak için yüksekten atıp tutmak. || *Cart ka ba kâğıt!,* söylenenlerin aldırılacak bir yanı olmadığını vurgulamak için kullanılır (arg.).

CARTA a. *Arg.* **1.** Yellenme. **—2.** *Carta çekmek,* yellenmek. || *Cartayı çekmek,* ölmek.

CARTADAK ya da **CARTADAN** be. (yansıma sözc.). **1.** "Cart" sesi çıkararak: *Makası bulamayınca kumaşı cartadak yırttı.* **—2.** Ansızın ve gürültülü bir biçimde: *Cartadak odaya girmemeliydin.*

CARTADAN → CARTADAK.

CARTAGENA, Kolombiya'nın kuzeyinde liman kenti, Bolivar idare bölgesinin merkezi; 563 949 nüf. (1990). Denizkulaklarının (*cienagas*) çevrelediği kent loş sokakları, kiliseleri, San Pedro Claver gibi eski manastırları, kalesiyle Andalucía'yı anımsatır. Magdalena'nın kolunun (El Dique) çamurla dolmasından kaynaklanan ulaşım sorunu, Calamar'a giden bir demiryolunun ve Barrancabermeja'ya ulaşan petrol boru hattının açılmasıyla giderildi. Çimento fabrikası. Gübre sanayisi. Petrokimya.
—Tar. 1533'te Pedro de Heredia tarafından kurulan *Cartagena de İndias,* alçak tepelerle korunan koyları sayesinde, her yıl Cádiz'den gelen Tierra Firme filosunun uğradığı büyük bir sömürge limanına dönüştü. Fransızlar'ın işgal ettiği (1542), 1585'te John Drake'in kuşattığı, Pointis'in ele geçirerek yağmaladığı (1697), Ducasse komutasındaki fransız filosunun İngilizler'e karşı savunduğu (1702), 1741'de ingiliz amiral Vernon'un başarısız bir saldırıda bulunduğu kent, 1811'de bağımsızlığına kavuştu. 1815'te yeniden İspanyollar'ın eline geçti. 1821'de kesin olarak özgürlüğünü kazandı.

CARTAGENA, İspanya'da kent, Akdeniz kıyısında, Murcia'nın G.'inde, yüksek burunlarla çevrili bir koyun kıyısında; 175 966 nüf. (1990). Savaş ve ticaret limanı. S. Maria la Vieja kilisesi (XIII. yy.). Arkeoloji müzesi. Metalürji (kurşun ve çinko). Kimya sanayisi. Petrol rafinerisi. Termiksantral. Tersaneler.
—Tar. Kent İ.Ö. 226-225 yılına doğru, Hasdrubal'ın buyruğuyla kuruldu ve Kar-

Jose Carreras

Radio Times-Parimages

sir Edward Carson of Duncairn

Danimarka büyükelçiliği

Asmus Carstens
Neptunus'a kurban
Argonautlar'ın seferi üzerine 24 resimlik bir dizide (1792-1798) yer alan karakalem desen
Ulusal güzel sanatlar müzesi Kopenhag

Elie Cartan

L.L.

Henri Cartan

J.C. Francolon-Gamma

Jimmy Carter

Hulton-Parimage

sir Georges Étienne Cartier

tacalılar'ın İspanya'daki başlıca hareket üssü oldu. Romalılar'ın eline geçen *Carthago nova*, istilalara dek İber yarımadasının en önemli kenti olarak kaldı. Araplar'ın *Kartacana* adını verdikleri ve bağımsız bir sultanlığa dönüştürdükleri kent, 1243'te aziz Fernando tarafından geri alınarak Castilla'ya bağlandı.

İspanyol egemenliğindeki Akdeniz için kurulan askeri tersane (1726), günümüzdeki deniz üssünün çekirdeğiydi.

CARTAGO, Kosta Rika'da kent, il yönetim merkezi, İrazú yanardağının eteğinde: 105 030 nüf. (1990). 1563'te kurulan kent, 1723'te yanardağın püskürmesiyle yok oldu; sonra, 1841 ve 1910'da depremler kenti yeniden yerle bir etti. —*Cartago ili*, 2 600 km²; 332 438 nüf. (1990).

CARTAGO, Kolombiya'da, Cauca vadisinde kent; 89 000 nüf.

CARTALLUM EBULİNUM a. Böcbil. Akdeniz bölgesinde, larvası turpun sapı içinde yaşayan uzunduyargalı böcek. (Erişkinleri maydanozgillerin çiçeklerinde bulunur. Kınkanatlılar takımı, tekeböceğigiller familyası.)

CARTAN (Élie), fransız matematikçi (Dolomieu 1869 - Paris 1951). 1924'ten 1940'a kadar Sorbonne yüksek geometri kürsüsünün başında bulundu. Çok sayıda çalışmasının büyük bir bölümü gruplar kuramı ile ilgilidir. Tezinde (1894), bütün sonlu ve sürekli Lie gruplarının bir sınıflandırmasını yaptı ve 1914'te bütün yarıyalın gerçek Lie cebirlerini belirledi. H. Poincaré ile birlikte diferansiyellenebilir katlı uzaylar üzerine dış diferansiyel biçimlerin hesabını yarattı ve geliştirdi; bu hesabı tam diferansiyelli bir denklemler sisteminin genel halinin incelenmesine uyguladı. Diferansiyellenebilir katlı uzaylar kuramı ve cebirsel topoloji arasındaki bağları açıkladı. Bir başka buluşu da Riemann geometrilerini içeren çok genel geometrilerin kuruluşudur; bu kuruluşun sonu iplikli katlı uzay kavramına varır.

CARTAN (Henri), fransız matematikçi (Nancy 1904), bir öncekinin oğlu. Nicolas Bourbaki grubunun kurucu üyesi; çalışmalarında, diferansiyel geometri, analitik fonksiyonlar kuramı ve cebirsel topoloji alanlarını birleştirdi. Holomorf dışbükeyliği kullanarak birçok karmaşık değişkenli fonksiyonların doğal varlık bölgelerinin ayırtedici özelliklerini belirledi; fonksiyonların, bu bölgelerin ötesine analitik olarak uzatılamadığını gösterdi (1931). Holomorf dışbükeylik kavramı Cartan-Serre kuramının (1952-53) temelini oluşturur, bu kuram çok değişkenli karmaşık analitik fonksiyonlar kuramının temel teoremlerini demet terimleriyle yalın bir biçimde formülleştirmeyi sağlar. Daha sonra Cartan halkalı uzay (her açığa bir halkanın eşlik-ettiği topolojik uzay) kavramını ortaya attı; böylece analitik uzaylar kuramının gelişebilmesi için gerekli olan çerçeveyi çizdi.

Cartel tiyatroları, Fransa'da G. Baty, C. Dullin, L. Jouvet ve G. Pitoeff tarafından yönetilen tiyatroların oluşturduğu topluluk. 1927-1940 arasında, bu dört kurucu sanatçı ("Dörtler karteli" de deniyordu) kendi sanatsal bağımsızlıklarını koruyarak, içlerinden birinin meslek ya da ahlak yönünden suçlanması durumunda dayanışma içine girdiler.

CARTER (Howard), ingiliz mısırbilimci (Swaffham, Norfolk, 1873 - Londra 1939). Mesleğine Newberry, Petrie, Naville, Maspero'nun yanında desenci olarak başladı. Daha sonra, 1899'da Yukarı Mısır eski eserleri genel müfettişliğine getirildi. Birlikte çalıştığı lord Carnarvon ile 1922 yılında, Krallar vadisi'nde Tutankhamon'un mezarını ortaya çıkardı. Mezarın kazılması, elde edilen eşyaların korunması ve Kahire müzesi'ne taşınması on yıllık bir çalışmayı gerektirdi.

CARTER (Elliott), amerikalı besteci (New York, 1908). W. Piston'dan ve N. Boulanger'den ders aldı. 1953'te Roma ödülü'nü kazandı. Ritim yapısının karmaşıklığıyla dikkat çeken yapıtlarında, C. Ives'in "tartım geçkisi" diye adlandırdığı temponun yavaş yavaş değiştirilmesine sık sık yer verdi. Sonra diziselciliğe yöneldi. Yaylı çalgılar için 4 dörtlü (1951, 1959, 1971, 1986) çalgıların ruhbilim açısından tanımlanması ilkesini uyguladığı *Orkestra için çeşitlemeler* (1955), klavsen, piyano ve oda orkestrası için *Double Concerto* (1961), bir piyano konçertosu (1965), orkestra için bir konçerto (1969) beş çalgı için *Penthode* (1985) besteledi. *3 orkestra senfonisi* (1977) ve mezzo, bas ve topluluk için bestelediği *Syringa* (1978) adlı yapıtı ile amerikan okulu içinde seçkin bir yere geldi.

CARTER (Alan), ingiliz dansçı, koregraf ve bale yöneticisi (Londra 1920). Sanat yaşamına Sadler's Wells Ballet'de solocu olarak başladı (1938). Savaştan sonra yine aynı toplulukta çalıştı (1946-47). Koregrafisini yaptığı ilk yapıt *The Catch*'tir (1946). Daha sonra *Kırmızı pabuçlar* (1947) ve *Dansa davet* (1953) gibi filmlerdeki danslı bölümleri düzenledi. Arts Council of Great Britain'in desteğiyle kurduğu Saint James's Ballet topluluğu ile çalıştı (1948-1950). 1954-1959 arasında Münih operası'nın bale yöneticiliğini yaptı, burada *Harika Mandaren*'i düzenledi. 1960'ta Tel-Aviv balesi'nin başına getirildi. Daha sonra Türkiye'de, Finlandiya'da ve İzlanda'da çalıştı. 1963'te Londra'da *Toccata*'yı, 1967'de Wuppertal'de *The War*'ı gerçekleştirdi. 1976'da Surrey'deki bir dans okulunun yöneticilerinden biri oldu.

Alan Carter *Harlequin in the Street* balesinde Harlequin rolünde

CARTER (Jack), ingiliz dansçı ve koregraf (Shrivenham, Berkshire, 1923). Sanat yaşamına Sadler's Wells Ballet'de atıldı. 1946'da koregraflığa başladı. ilk kez Londra'daki Ballet Guild için *Episode* adlı yapıtı düzenledi. Daha sonra birçok toplulukla çalıştı. 1954-1957 arasında Amsterdam'daki Ballet der Lage Landen'ın koregraflığını ve müdürlüğünü yaptı. Tiyatro yapıtlarından esinlenerek hazırladığı koregrafilerle kendini kabul ettirdi: *The Witch Boy* (1956). London's Festival Ballet için *London Morning* (1959), Buenos Aires Colón Tiyatrosu için *Kuğu gölü*'nün tam versiyonunu (1963), London Dance Theatre için *Agriona* (1964), Western Theatre Balet için *Cage of Good* (1967) adlı yapıtları düzenledi. 1966-1970 arasında London's Festival Ballet'in sürekli koregraflığını yaptı. 1971'de Hollanda'ya, 1972'de Japonya'ya davet edildi. 1973'te Londra'ya döndü, Galina Samsova ve Andrre Prokovsky'nin topluğu olan New London Ballet için *Pythoness Ascendant*'ı, Scottish Ballet için *Three Dances to Japanese Music*'i ve Royal Ballet için *Shukumei*'i (1975) ve *Lulu*'yu (1976) düzenledi (1976).

CARTER (James Earl, **Jimmy** — denir), amerikalı devlet adamı (Plains, Georgia, 1924). Toptancı tüccardı; 1962'de Georgia'dan Demokrat parti senatörü seçildi. Ezilmişlerin savunucusu olarak ortaya çıkan ve konuşmalarında hıristiyan inancını dile getiren J. Carter, 1970'te Georgia valisi seçildi: özellikle enerji sorunlarıyla ilgilendi ve ırk ayrımını kaldırmaya çalıştı. Beyaz Saray'a adaylığı (1974) partisi tarafından desteklendi (1976), kasım 1976'da ABD'nin 39. başkanı seçildi ve ocak 1977'de göreve başladı. Önceliği, hükümetin yeniden örgütlenmesine ve iç sorunların çözümüne vereceğini açıklamasına rağmen, ilgisini özellikle dış siyaset üstünde yoğunlaştırdı. Stratejik kuvvetlerin sınırlandırılması ve azaltılmasından yana olan Carter, haziran 1979'da, Viyana'da Leonid Brejnev ile imzalanan silahsızlanma anlaşmasını onaylamayı reddeden Cumhuriyetçi parti'nin muhalefetiyle karşılaştı. İsrail ile Mısır'ı birbirine yakınlaştırmayı (Camp David anlaşmaları) başarmasına ve Panamá antlaşmalarının (1978) onaylanma sürecini tamamlamasına karşın, Sovyetler'in Afganistan'a askeri müdahalesiyle (aralık 1979) ve özellikle İran İslam Cumhuriyeti hükümetinin Tahran'daki amerikan elçiliğindeki görevlileri rehin almasının (kasım 1979) yarattığı ciddi sorunlarla karşı karşıya kaldı. Bu arada, iktisadi durumun bozulmaya başlaması (artan enflasyon ve işsizlik, doların hızla düşmesi) üzerine Carter'ın etkisi giderek azaldı. Böyiece, kasım 1980'de rakibi cumhuriyetçi Ronald Reagan başkanlık seçimlerini kazandı (Carter'ın yüzde 42'sine karşılık yüzde 51 ile).

CARTER (William), amerikalı dansçı (Durant, Oklahoma, 1936). G. Balanchine'in *Liebeslieder Walzer* adlı yapıtının New York City Ballet tarafından gerçekleştirilen prömiyerinde başrolde büyük başarı gösterdi (1960). Graham'ın repertuvarındaki tüm büyük rollerde de aynı ölçüde başarılı oldu. 1959'da American Ballet Theatre'ın (ABT) kadrosuna girdi. 1961'de First Chamber Quartet'in kurucuları arasında yer aldı. 1969'da ABT'ye döndü. 1972'den başlayarak Martha Graham Dance Company'de çalıştı. Hem modern hem de klasik yapıtlarda başarı gösterdi. 1975'te New York'ta Young Men's and Young Women's Hebrew Association'da prömiyeri gerçekleştirilen *The Possessed* (Pearl Lang'ın) adlı yapıtta başrolde dans etti.

CARTERET (John, 2. *baron*), 1. **Granville** kontu, ingiliz siyaset adamı (1690-Londra 1763). Stanhope'un dostu ve taraftarıydı, 1719'da İsveç'e büyükelçi olarak gitti. Orada, Baltık sorunlarıyla ilgili olarak ingiliz ticaretine en elverişli koşulları sunan bir düzenlemeyi gerçekleştirme yolunda epey mesafe aldı. Walpole'a karşı olduğundan yarı sürgün olarak İrlanda naipliğine gönderildi (1724-1730). 1742'de, Walpole'un düşüşü, ona önemli bir devlet göreviyle İngiltere siyasetinde etkili bir rol oynama fırsatını verdi. Ama, fazla saldırgan olan dış siyaseti, Fransa'ya karşı başarısız bir savaşa yol açtı ve parlamento çoğunluğunu elinde bulunduran Pelhamlar'ın zorlamasıyla 1744'te istifa etti.

CARTERET (Philip), ingiliz denizci (öl. Southampton 1796). 1766'da Wallis ile birlikte Güney kutbu'na bir gezi yapmak üzere Plymouth'tan yola çıktı. Macellan boğazında ondan ayrıldı ve *Swallow* adlı geziyle Büyük Okyanus'un ekvator bölgelerinde tek başına yararlı incelemelerde bulundu. Pitcairn adasını, Yeni Britanya'yı ve Admiralty adalarını keşfetti. 1769'da İngiltere'ye döndü.

CARTERİA a. Tatlı sularda yaşayan çiftkamçılı, protist böcekler cinsi. (Volvokslar takımı.)

CARTERUS a. (yun. *karteros,* güçlü'den). Akdeniz'de yaşayan koşarkınkanatlı böcekler cinsi. (Yeraltında kazdığı bir ine topladığı taneleri yığar. Kınkanatlılar takımı, koşarkınkanatlıgiller familyası.)

Cartesianische Meditationen *(Descartes'çı düşünceler),* Husserl'in yapıtı. Filozofun, şubat 1929'da Sorbonne'da, *İntroduction à la phénomenologie transcendantale* (Transsendental fenomenolojiye giriş) başlığıyla verdiği dört konferanstan oluşuyordu. Husserl bu yapıtta, Descartes'ın felsefe geleneğini canlandırır, özellikle de aşkın ben ve epokhe kavramlarını açıklar.

CARTHALON, Pön savaşları sırasında yararlık gösteren bir dizi kartacalı önderin adı. Bunlardan biri, Regulus'un bozguna uğramasından sonra Sıcilya'ya gönderildi, Agrigento'yu aldı ve bir deniz savaşında Romalılar'ı yendi. Yerine, İ. Ö. 250'de, Hamilkar Barka geçti. Bir başka Carthalon, Annibal'in atlılarına kumanda etti; İ. Ö. 260'ta, Taranto'nun alınışı sırasında öldürüldü.

■ **CARTİER** (Jacques), fransız denizci (Saint - Malo 1491 ? - *ay. y.* 1557). Cartier, François I tarafından göreve çağrıldığı sırada zaten deneyimli bir denizciydi, ama meslek yaşamının ilk yılları hakkında bir bilgi yoktur. Cartier, Belle İsle boğazının ötesinde, Labrador ile Newfoundland arasında yer alan keşfedilmemiş topraklara gitmekle görevlendirildi. Asıl amaç büyük miktarlarda altın ve "değerli şeyler" bulmaktı.

20 eylül 1534'te iki gemiyle yola çıkan Cartier, 20 günde Okyanus'u geçti, Belle İsle boğazını aştı, Madeleine adalarına ve daha sonra Prince Edward diye adlandırılacak olan adalara vardı. Gaspé koyunun yalıyarı üzerine bir haç dikti (24 temmuz) ve kıtanın kıyı şeridine el koydu. 5 eylülde Saint-Malo'ya döndü. Gezinin öyküsünü dinleyen François I, daha özenli bir yolculuk için Cartier'nin emrine üç gemi verdi. 19 mayıs 1535'te yelken açtılar. Newfoundland'ın öte tarafına geçtiklerinde, karşılarında Saint Lawrence ırmağının büyük halicini görünce, Marco Polo'nun "Katay"a giden deniz yolunu keşfettiklerini sandılar. Fransızlar, 14 eylülde, Stadacona kızılderili köyü ve Québec siti yakınında yer alan küçük Saint-Croix limanına yerleştiler. Cartier, bir süre sonra iki şalupayla büyük Hochelaga kızılderili köyüne vardı. Bu yörenin tepelerinde daha sonra Montréal kenti kurulacaktı. Denizci 6 mayıs 1536'da dönüş yoluna çıktı. Newfoundland'ı güneyinden de dolaşarak, burasının bir ada olduğunu kanıtladı. 16 temmuzda Saint -Malo'ya vardı.

Değişik boyutlar kazanan böyle bir keşfin başına önemli bir kişinin getirilmesi gerekiyordu: Jean-François de la Roque de Roberval'in kral adına yeni toprakları yönetmesine karar verildi. 1541'de beş gemiyle yola çıkan Cartier, Roberval'e öncülük yaptı ve 23 ağustosta Québec'in yukarısında bir kamp kurdu ve toprakları değerlendirmeye başladı. Hochelaga'nın ötesine, yukarılara yapılan yeni bir keşif gezisi hızlı akan nehirler yüzünden engellendi. Ama, Cartier parlak taşlar ve kayalar bulmuştu; bunlar, hiç kuşkusuz elmas ve külçe madendi... Kış sert geçti, Kızılderililer de huysuzlanmaya başlamışlardı. Cartier, Roberval'i beklemeden dönmeye karar verdi. Roberval ile Newfoundland'da rastlaştılar. Hazinelerini krala sunma sabırsızlığı içindeki Cartier Amerika'da kalmayı reddetti. Dönüşte, zenginliklerin değersiz kaya parçacıkları olduğu ortaya çıktı... Bu acı düşkırıklığı, "Yeni Fransa" konusundaki girişimleri bir süre için engelledi.

■ **CARTİER** (*sir* Georges Étienne), kanadalı devlet adamı (Saint-Antoine-sur -Richelieu, Québec, 1814 - Londra 1873). Fransızca konuşan yurttaşlarının haklarını coşkuyla savundu. 1837 karışıklıklarına katılınca ABD'ye sığınmak zorunda kaldı. Kısa süre sonra Kanada'ya döndü ve 1848'de milletvekili seçildi. Liberal -Muhafazakâr parti'nin lideri oldu; 1857'de Macdonald ile başbakanlık görevini paylaştı. 1867'de kurulan Konfederasyon'un hazırlık çalışmalarında etkin rol oynadı.

■ **CARTİER-BRESSON** (Henri), fransız fotoğrafçı (Chanteloup, Seine-et-Marne, 1908). André Lhote'un atölyesinde çalıştı (1927-28) ve 1931'den başlayarak fotoğrafçılığa yöneldi. Yolculuk etmekten çok hoşlanırdı, gezdiği çeşitli ülkelerde (özellikle İspanya, İtalya, Meksika, ABD, SSCB) insanda birçok duygu ve düşünce, yalınlıkları ve etkileme güçleriyle ilgi uyandıran fotoğraflar çekti. Sinemayla da ilgilendi. Jacques Becker ve A. Zwoboda ile birlikte Jean Renoir'ın *Une partie de campagne* (1936) ve *la Règle du jeu* (1938) adlı filmlerinde asistanlık yaptı. 1945'te toplama kamplarındaki fransız tutsakların geri dönüşünü anlatan *le Retour* adlı kısa metrajlı bir film gerçekleştirdi. 1947'de Robert Capa, David Seymour, George Rodger ve Vandivret ile Magnum Photos adlı fotoğrafçılar kooperatifini kurdu. Birçok kitap da yayımladı: *İmages à la sauvette* (1952), *Danseś à Bali* (1954), *D'une Chine à l'autre* (1954), *Moscou* (1955), *Photographies de Henri Cartier-Bresson* (Paris, 1963), *China* (1964), *Vive la France* (1970), *L'Homme et la machine* (1972).

■ **CARTON DE WİART** (*kont* Henry), belçikalı siyaset adamı (Brüksel 1869 - *ay. y.* 1951). Avukatlık yaptı, sonra 1896'da katolik partiden milletvekili seçildi. 1911 -1918 arasında adalet bakanlığı yaptı. Kont A. de Mun'un talimatını ve Leo XIII'ün toplumsal konulardaki papalık genelgelerini izleyerek Charles Woeste'nin tutucu siyasetine ayak uydurmadı. "Genç sağ" hareketiyle Belçika demokratik birliği'nin etkin üyesi olarak hıristiyan sendikaların gelişmesine yardımcı oldu. 1914'te, alman ültimatomunu geri çeviren Taç konseyi'nde yer aldı. Kasım 1920-aralık 1921 arası Ulusal birlik hükümeti'nde başbakanlık, 1932'den 1934'e kadar da çalışma bakanlığı yaptı. Durendal adlı edebiyat ve sanat dergisinin de kurucusudur (1894).

H. Cartier-Bresson

Henri **Cartier-Bresson**
Metropol oteli'nin yapımında çalışan işçilerin kantini (Moskova, 1954)

CARTOON a. (ing. sözc.). **1.** Bir çizgi-film için çizilmiş resimlerden her biri; bu çizgifilm'in kendisi. **—2.** ABD'de, çizgi romanın bir bölümünü oluşturan güldürücü desen.

CARTWRİGHT (Thomas), ingiliz din adamı (Hertfordshire 1535 - Warwick 1603). Son derece kültürlüydü, Elizabeth döneminde presbiteriyenler arasında saygın bir yer edindi.

CARTWRİGHT (William), ingiliz şair (Northway, Gloucestershire, 1611 - Oxford 1643). Kralcı bir vaiz ve Ben Jonson'ın dostuydu; operaya benzer traji -komediler yazdı (*The Royal Slave,* 1636; *The Siege or Love's Convert,* 1639).

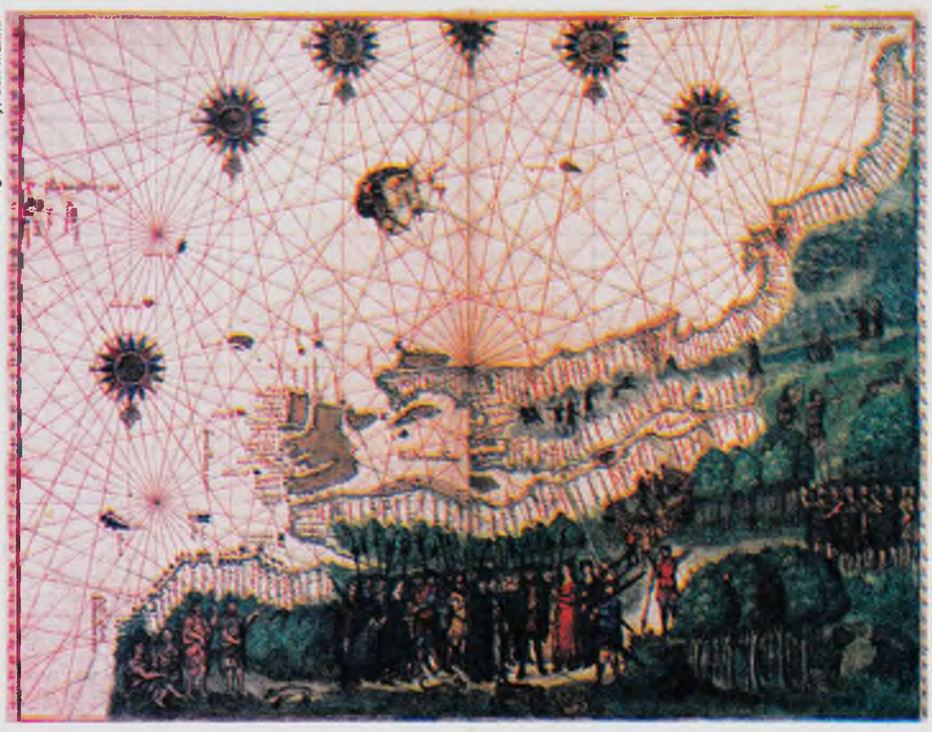
CARTWRİGHT (John), ingiliz siyaset adamı (Marnham, Nottinghamshire, 1740 - Londra 1824). Etkin bir reformcuydu; ingiliz radikalizminin kurucularındandır. Daka 1774'te Kuzey Amerika'da ayaklanan ingiliz göçmenlerden yana açık bir tavır aldı. Sayısız yergileri, ona **Reformun babası** adını kazandırdı. Fransız Devrimi sırasında bir parlamento reformu için sürdürdüğü çabalar başına birçok dert açtı. Çartist hareketin başlangıç döneminde bu harekete katıldı.

CARTWRİGHT (Edmund), ingiliz mucit (Marnham, Nottinghamshire, 1743 - Hastings 1823). John Cartwright'ın kardeşi. Mekanik dokuma tezgâhlarının (1785) ve yün tarama makinelerinin

A.F.P.

kont Henry **Carton de Wiart**

Huntington Library, San Marino

Jacques **Cartier** ve arkadaşları 1541'de Kanada'ya çıkarlarken
Vallard portolanosu (1546)

(1789-1792)ilk biçimlerini tasarladı, ama uygulamada başarısızlığa uğradı. Makineyle örme ancak 1820-1830'dan başlayarak, yün tarama makineleriyse daha da sonra, XIX. yy. ortalarına doğru yaygınlaştı.

CÂRÛ ya da **CÂRÛB** a. (fars. *cārū, cārūb*). *Esk.* **1.** Süpürge: *"Yüzümündür eğer lâyık olursa hidmet-i cârû"* (Zeyni, XV. yy.). **—2.** *Cârûb-keş,* süpürücü, süpürgeci. ‖*Cârûb-nümâ,* süpürgeye benzeyen, süpürge görünüşlü.

CARUARU, Brezilya'da (Pernambuco eyaleti) Recife'nin B.'sında kent; 175 000 nüf. Ticaret merkezi. Seramik üretimi.

CÂRÛB → CÂRÛ.

CARULLAH → MUSA CARULLAH.

CARÚPANO, Venezuela'da (Sucre eyaleti), Antil denizi kıyısında liman; 51 000 nüf.

CARUS (Marcus Aurelius), Roma imparatoru (282-283). Probus döneminde praefectus praetorii'yken, onun öldürülmesi üzerine imparator ilan edildi. Sarmatlar'ı yendi ve Mezopotamya'yı, Seleukeia'yı ve Ktesiphon'u Persler'den aldı.

CARUS (Carl Gustav), alman hekim, filozof ve ressam (Leipzig 1789 - Dresden 1869). 1827'de Dresden cerrahi akademisi'nde doğum kliniği yöneticisi ve profesörüyken, saray hekimi oldu ve devlet danışmanlığına getirildi. Felsefi görüşü Goethe ve romantiklerinkine yaklaşır; ruhsal yaşamda içgüdüye ve bilinçaltına önemli bir yer verir. *Vorlesungen über Psychologie* (Psikoloji söylevleri) [1831], *Psyche* (1846), *Physis* (1851), *Symbolik der menschlichen Gestalt* (İnsan biçimselliğinin simgeselliği) [1853] adlı yapıtları yayımladı.

Ressam ve manzara resimleri kuramcısı, aynı zamanda da C.D. Friedrich'in dostu olan Carus, alman romantizminin önde gelen sanatçılarından biridir (*Elbe' de kayık gezintisi*, 1827, Düsseldorf müzesi).

Roger-Viollet, Viollet koleksiyonu

Enrico **Caruso** (Meyerbeer'in *les Huguenots* adlı yapıtında Raoul rolünde)

CARUS (Paul), alman filozof ve yazar (İlsenburg 1852 - ABD'de 1919). Dresden'de okulu'nda öğretmenlik yaptı; daha sonra ABD'ye gitti (1881). Chicago'da The Open Court ve The Monist adlı dergileri yönetti. *Metaphysik in Wissenschaft, Ethik und Religion* (Bilimde, ahlakta ve dinde metafizik) [1881] adlı bir kitap yazdı.

CARUSO (Enrico), italyan tenor (Napoli 1873 *-ay. y.* 1921). 1898'de Milano'da prömiyerinde başrol oynadığı *Fedora*'daki (Giordano'nun yapıtı) başarısıyla dikkatleri üzerine çekti. Çok geçmeden Buenos Aires'te, Londra'da, Monte-Carlo'da, New York'ta sahneye çıktı ve geniş kitlelerin hayranlığını kazandı. 1903'te New York'a yerleşti. 1904-1912 arasında Paris'te çalıştı. Büyük ününü, olağanüstü güzel sesine, çok değişik rolleri başarıyla yorumlayabilmesine ve yapmacıksız oyun tarzına borçludur. Genç italyan okulunun sözcüsü oldu. Prömiyerinde başrol oynadığı başlıca operalar: Cilea'nın *Arlesiana* (1897) ve *Adriana Lecouvreur*'ü (1902), Franchetti'nin *Germania*'sı (1902), Puccini'nin *la Fanciulla del West*'i (1910). *How to sing* adlı kitabında opera şarkıcılarına öğütler verdi.

CARVAJAL (Juan DE), ispanyol asıllı diplomat ve kardinal (Trujillo, Extremadura 1399 - Roma 1469). 1440'tan ölümüne kadar, Germen İmparatorluğu'nun ve Macaristan'ın dini sorunlarında söz sahibiydi. Basel konsili'nde Eugenius IV'ün temsilcisi oldu.

CARVAJAL (Francisco DE), ispanyol conquistador (Salamanca yakınları 1464'e doğr. - Jaquijaguana 1548). Pavia (1525) ve Roma da (1527) savaştı. Peru'ya gitti ve 1542'de krallık ordusunda tuğgeneralliğe yükseldi. Yandaşı olduğu Gonzalo Pizarro ile birlikte yakalandı ve asıldı.

CARVAJAL Y LANCÁSTER (José DE), ispanyol siyaset adamı (Cáceres 1698 - Madrid 1754). Posta örgütünü yeniden düzenledi ve Madrid güzel sanatlar akademisi'ni kurdu. Fernando VI'nın başbakanı oldu ve bakan Ensenada ile birlikte, dışta tarafsızlık, içte kalkınma siyasetinin sürdürülmesine katkıda bulundu.

CARVAKA, maddeci hintli filozof. Öğretisinin ana noktalarını açıkladığı *Brihaspati sutra* (İ.Ö. yaklş. 600) günümüze ulaşmadı. Yine de bu öğretinin özünü ve o çağda taşıdığı önemi, ona karşı çıkan caynacı, buddhacı ve hindu metinlerden öğreniyoruz. Evreni sürekli olarak değişen ve temel madde parçacıklarının rastgele birleşmesiyle meydana gelen (ilineksel nedensellik kuramı) bir şey olarak gören bu öğreti, vedacı dogmalara kuşkuculukla yaklaşması bakımından dikkati çeker. Carvaka'ya göre doğruluk, ancak algı aracılığıyla tanınabilir; mutluluğun aranması ve acının ortadan kaldırılması insanın başlıca amacıdır.

CARVALHO (Otelo SARAİVA DE), portekizli subay (Lourenço Marques, Mozambik, 1936). Salazar rejimini deviren nisan 1974 hükümet darbesinin elebaşılarından biridir; generalliğe yükseltilen binbaşı Carvalho, Lizbon askeri bölgesinin komutanlığını üstlendi ve şiddet yanlısı devrimciliğiyle kendini gösterdi. Kasım 1975'te görevine son verildi ve tutuklandı, rütbeleri de geri alındı. Aralık 1980'de cumhurbaşkanlığına adaylığını koyduysa da başarı sağlayamadı.

CARVER (George Washington), amerikalı kimyacı (Diamond Grave yakını, Missouri, 1864 - Tuskegee, Alabama, 1943). Tarım kimyasında uzmanlaşan Carver, ABD'nin güneyinde yerfıstığı tarımının öncülüğünü yaptı; bu ve başka ürünlerin (tatlı patates, pakan cevizi) sanayideki kullanımının yanı sıra boyarmaddeler ve pamuk fidanının yan ürünleri üzerine çalışmaları vardır.

CARVİN, Fransa'da kanton (Pas-de-Calais) merkezi, Lens'in K.-D.'sunda; 17 103 nüf. (1992). Makine yapımı.

CARY (Lucius), 2. **Falkland** kontu, ingiliz siyaset adamı (Burford, Oxfordshire, 1610 - Newbury, Berkshire, 1643). 1640'ta milletvekili olarak, Strafford'un düşürülmesine katkıda bulundu. Ama Parlamento'nun taşkınlığı, onu kral Charles I'den yana olmaya zorladı. 1642'de içişlerinden sorumlu devlet bakanı olunca, anlaşmazlığı sona erdirmek için umutsuz bir çaba gösterdi. Uğradığı başarısızlıktan duyduğu kırgınlıkla, kendini Newbury savaşı'nda ölümün kucağına attı.

CARY (Henry Francis), ingiliz yazar (Cebelitarık 1772 - Londra 1844), yaşamöykücü (*Lives of English Poets* [İngiliz şairlerin yaşamları], 1846) ve çevirmendi (*The Divine Comedy* [İlahi Komedya], 1805-1814).

CARY (Arthur Joyce), ingiliz yazar (Londonderry 1888 - Oxford 1957). Gönüllü yazıldı (1913); yaralandı. Kızıl Haç için çalıştı ve yitirdiği inancın yerine, hemen hemen varoluşçu, bireysel bir protestanlık benimsedi. Nijerya'daki yöneticiliği sırasında Afrika'yı betimledi (*The House of Children* [Çocuk evi], 1941; *Herself Surprised*, 1941) ve "ilkeller"e (Nijeryalılar, çocuklar, kadınlar, irlandalı köylüler) karşı duyduğu sevgiden (*Power in Men*, 1939; *The Horse's Mouth* [Atın ağzı], 1944) şu dersi çıkardı: iktidar insanı bozar, yaşam bir kendini yaratma savaşımıdır (*The Captive and the Free* [Tutsak ve özgür], 1959). Cary, renkli betimlemeleri ve büyük üslup ustalığıyla kendini Conrad'ın mirasçısı ve Sartre'ın çağdaşı olarak kabul ettirdi.

CARYCHİUM a. (yun. *karyks, -ykos,* kavkı'dan). Bütün sıcak ve ılıman bölgelere yayılmış, akciğerli, karındanbacaklı yumuşakçaları içeren cins. (Sıcak ve nemli yerleri sever, çürümüş odunda ve ölü yaprakların altında bulunur. Tebeşir Devri ve Üçüncü Zaman arazilerinde *Carychium* cinsinden birçok fosil türe rastlanır. *Ellobiidae* familyası.)

CARYOBORUS a. (yun. *karyon,* ceviz, çekirdek, ve *boros,* obur'dan). Arka kalça kesimleri şişkin küçük kınkanatlıları içeren cins. (Özellikle akasyaların ve başka baklagillerin tanelerinde ve çöl bölgelerinde gelişir. Tohumkınkanatlısıgiller familyası.)

CARYOCAR a. Tropikal Amerika'da yetişen ağaç. (Orta ya da kaba dokulu, soluk sarı odunu yarı sert ve ağırdır. Doğramacılık, ince marangozluk, iskele ve sandık yapımında kullanılır. Çaygiller familyası.)

CARYODENDRON a. Tropikal Amerika'da yetişen ve çok sert odunu yapıcılıkta kullanılan ağaç. (Tohumlarının pütürlü bir kabuğu vardır; bademleri [çekirdekleri] % 50-55 oranında yenebilir sıvı yağ taşır ve hafif acılığına rağmen, kebap yapılarak yenir. Sütleğengiller familyası.)

CARYOPHYLLİA a. (yun. *karyon,* ceviz, çekirdek, ve *phyllon,* yaprak'tan). Deliksiz septumlu, sıcak ya da ılıman denizlerde tek başına yaşayan madrepor. *Actinaria* takımı, *Scleractinidae* familyası.)

CARYOPYLLAEUS a. Tatlısu kemiklibalıklarında asalak yaşayan, tek bölütlü, az farklılaşmış skoleksli şeritleri içeren cins. (Larvası, arakonak olarak, tatlısularda yaşayan *Tubifex* cinsinden bir solucanın asalağıdır.)

CARYOTA a. Asya'nın tropikal bölgelerinde yetişen ve felfeleğe benzeyen palmiye.

—ANSİKL. Caryota, çifte tüysü yapraklı ve uzun boylu bir ağaçtır. Ancak bütün kısımları geliştikten sonra çiçek açar; çiçeklenme ağacın tepesinde başlar, sonra yavaş yavaş alt kısımlara kadar iner; eğer ondan sonra sürgün veremezse ölür. *Caryota urens* türünün özü beyazdır, Hindistan'da sabun gibi kullanılır. Yapraklarından bitkisel kıl elde edilir. Bu türden, bir çeşit palmiye şarabı yapılır. Meyvesinin ağız yakıcı bir lezzeti vardır.

CARZOU (Jean), fransız ressam (Halep 1907). 1945'ten sonra geliştirdiği üslubu, bir çizgi anlayışı ve tekrenkli fonlarla belirginleşir. Çağdaş insanın yalnızlığını ("Mahşer" dizisi, 1956), Venedik ya da Provence'ı canlandıran şiirsel bir manzara resmi yarattı.

CAS a. (fr. *Chandière Avancée de Serie* nin kısaltması). Nükl. fiz. Zenginleştirilmiş uranyum ve basınçlı su kullanan bir reaktör ile istenen güce göre bir, iki ya da üç buhar üretecinden oluşan bütün.

—ANSİKL. CAS'lar şu alanlarda kullanılır: yüksek itme gücü isteyen gemiler; küçük elektrik santralları; ısı üreteci olarak sanayide (örneğin kimya sanayisi); hem elektrik hem de ısı üreten karma donanımları beslemede. "Karamel" denilen türdeki yakıtları, kavrulmuş uranyum oksitten kare biçiminde levhalardan oluşur ve zirkalloydan bir zarf içine yerleştirilir. CAS'ların ısıl gücü 120-420 MW arasında değişir. Elektrik üretiminde kullanılan 420 MW'lık CAS'lar, 125 MW'lık küçük bir santralı besleyebilir.

CASABLANCA, ar. *Darülbeyza,* "beyaz ev", Fas'ın başlıca kenti ve limanı, Atlas okyanusu kıyısında. Nüfusu 1900'de sadece 20 000'ken, 1945'e doğru 500 000'e, 1961'de 1 milyona, 1990'lı yılların başında 3 milyonun üstüne çıktı. Hızlı nüfus artışına, Fas'ın çağdaş etkinliklerinin önemli bir bölümünün Casablanca'da toplanması yol açtı; kentin nüfus artışı her şeyden önce liman etkinliğindeki

gelişmenin sonucudur. Fas dış ticaretinin % 80'i Casablanca'dan gerçekleştirilir; limandan, dışarıya hammaddeler (fosfat, turunçgiller, turfandalıklar) satılır; dışarıdansa enerji ya da sanayi ürünleri satın alınır. Casablanca, aynı zamanda ülkenin her yeriyle bağlantısı olan büyük bir ticaret merkezi, bir sermaye piyasası ve önemli bir hizmetler kesimi merkezi, büyük bir sanayi kentidir (ulusal sanayi potansiyelinin yarıdan fazlası: dönüştürme metalürjisi, elektrikli gereçler yapımı, kimya, dokuma, besin sanayileri). Gerçek bir turizm merkezi olmamasına karşın Casablanca, çok sayıda yolcu için geçici bir konaklama kentidir.

Casablanca, Atlas okyanusu'ndaki kıyı uzunluğu 20 km'yi ve içeriye doğru derinliği 10 km'yi bulan çok geniş bir alanı kaplar. Kent, eski medine, ilk modern liman ve iş merkezi çevresinde gelişmiştir. Kentte, birbiriyle açıkça çelişen iki kesim göze çarpar: B.'da, orta ve yüksek gelir düzeyindeki halkın yaşadığı semtler sıralanır (bu arada zengin Anfa semti); D.'da ve G.'de yeni medineler, yeni kurulan siteler ve gecekondular yayılır.

—Tar. Ortaçağ'da kurulduğu sanılan Casablanca XV. yy.'da yıkıldı, XVIII. yy.'da yeniden yapıldı ve XIX. yy. ortasına dek bir kasaba olarak kaldı. 1907'de Fransızlar tarafından işgal edilince, Fransa'nın Fas'taki müdahale üssü oldu ve kısa sürede Fas ve Marakeş'i geride bırakan yeni bir iktisadi merkez haline geldi. General Noguès komutasındaki fransız kuvvetleri, Pétain'e boyun eğerek burada 8-10 kasım 1942'de amerikan çıkarmasına karşı koydular *(Casablanca çarpışması)*. *Casablanca konferansı*, 14-24 ocak 1943'te Roosevelt ve Churchill'i bir araya getirdi.

Casa da Guinè ve **Casa da India,** XVI. yy.'dan başlayarak hint ticaretinin tümünü (baharat ve özellikle karabiber) Lizbon'da toplayan portekiz ticaret şirketleri. Yüklemede ve indirmede (Lizbon ve Kalikût) transit ürünleri denetleyen kesenekçilere *(contratadores)* baharat dışalımı ve başka malların dışsatımı için lisans veren bu ticari şirketler, kusursuz örgütlenmeleriyle Lusitania (Portekiz) monarşisine, özellikle karabiber satışından büyük kârlar kazandırdılar ve Portekiz'in XVI. yy.'ın ilk yarısının Avrupa ekonomisinde ön planda rol oynamasını sağladılar.

Casa de Contratación, Katolik Kral-lar'ın, Castilla ile Amerika arasındaki ticareti düzenlemek amacıyla, Casa da India ve Casa da Guine'yi örnek alarak, 1503'te Sevilla'da kurdukları ticaret odası. Bu kurumda şu kişiler yer almaktaydı: bir "factor", yani sömürgeler için devlet alımları, filoların ve İspanyol Hindi'nin bakımı ve silah donatımı ile görevli kral vekili; kıymetli taş ve madenleri teslim alan ve bunların üzerinden, kral payı olarak "quinto" ve 1516'dan sonra, "almojarifazgo" (dışalım vergisi) ve "averia" ("flotte" ve "galeones"leri koruyan konvoyları düzenleyen devletin giderlerini karşılamak üzere alınan refakat vergisi) kesen bir "hazinedar"; ve nihayet insan ve mal geçişlerini denetleyen "contador".

Günde iki kez toplanan Casa, ayrıcalık belgelerinin incelenmesi ve kaptanların yetiştirilmesi için okullar açarak, baş kaptanlık *(piloto mayor)* ve haritacılık görevlerini ihdas ederek (Amerigo Vespucci ve Juan de la Cosa bu görevlerde bulunmuşlardı) denizciliğin gelişmesine büyük bir hız kazandırdı. Casa'nın bir de, Amerika'da işlenmiş suçlara bakan adli bir bölümü vardı. Casa'nın merkezi Sevilla'da bulunuyordu ve Guadalquivir ırmağı üzerindeki liman, iki yüzyıl boyunca, Hindistan ile ticareti tekelinde tuttu ve Amerika'dan gelen ürünlerin ve gümüşün Avrupa'ya dağıtıcılığını yaptı.

Ancak, Sevilla limanı kumla dolup gemilerin kuma oturma tehlikesi başgösterince, 1680'den başlayarak yükleme ve boşaltma işleri Cádiz'de yapıldı. Sonunda, Patino, Casa'nın merkezini bu kente taşıttı (mayıs 1717). Kaçakçılık ve yeni ayrıcalıklı limanların (1765'te bunlar 9 taneydiler) rekabeti ve nihayet, Carlos III'ün Hindistan ile ticaret tekelini elinden alması (1778) yüzünden, durumu zaten sarsılmış bulunan Casa, 1790'da kaldırıldı. Sevilla'daki binasında, günümüzde Hindistan arşivleri yer almaktadır.

Casa di san Giorgio, 1407'de, Cenova'da, devlet alacaklılarını bünyesinde toplayan "maonalar"dan (sermayedar grupları) birçoğunun birleşerek kurdukları ve XV. yy. boyunca öteki bütün maonaları da kendisine katan dernek. Devlet tarafından kamu borçlarının faiz ve anaparalarını ödemekle görevlendirilen ve aynı zamanda "Banco di san Giorgio" adını alan Casa di san Giorgio, bu göreve karşılık sömürge kaynaklarını işletmek ve dolaysız vergiler toplamak tekelini elde etti. 52 üyeli bir konsey kurdu. Devletin denetimini ele geçirmeyi başaran ve en başta kendi çıkarlarını koruyan bu özel dernek, ortak varlığı koruyamadı (Doğu'daki Cenova sömürgeleri kaybedildi); ama, buna karşılık, üyelerine devlet işlerini gördürerek, Cenova'lı işadamlarına bankacılık tekniği konusunda derin bir bilgi kazandırdı ve böylece onlara tartışmasız bir mali egemenlik sağladı. Dernek, 1816 yılında kaldırıldı.

CASADO LOPEZ (Segismundo), ispanyol albay (Nava de la Asunción, Segovia ili, 1893 - Madrid 1968). Cumhuriyet döneminde ve iç savaş sırasında önemli askeri görevlerde bulunduktan sonra, Miaja ile birlikte Savunma konseyi'ne katıldı (mart 1939). Bu konsey, cumhuriyetçilerin teslim olması konusunda görüşmeler yapmayı denedi, ama başarı sağlayamadı.

CASAGRANDE (Arthur), avusturya-macaristan kökenli amerikalı mühendis (Trieste yakınında 1902). Viyana Technische Hochschule'de (Yüksek teknik okulu) okuduktan (1919-1924) sonra, 1926'da ABD'ye gitti. Massachusetts Institute of Technology'de birlikte çalıştığı Karl Terzaghi* ile, zemin mekanığinin kurulmasına katkıda bulundu. Daha sonra profesör olduğu Harvard'da bu bilim dalını geliştirdi, yeni deneme yöntemleri buldu ve ilk zemin mekaniği yasalarını açıkladı.

Casalanza antlaşması, 20 mayıs 1815'te Murat'nın generalleri tarafından imzalanan, İki Sicilya üzerinde yeniden Bourbon egemenliğinin kurulmasını sağlayan antlaşma.

CASALE (Luigi), italyan kimyacı ve sanayici (Langosco Lomellina, Pavia yakını, 1882 - Vigevano 1927). Elektrolizle elde ettiği hidrojeni kullanarak bir amonyak bireşim yöntemi geliştirdi; ayrıca bir metanol bireşim yöntemi buldu. Her iki işlemi de 700 bar basınç altında 400° C'ta gerçekleştirdi.

CASALECCHIO DI RENO, İtalya'da kent, Emilia'da, Bologna'nın G.-B.'sında, Reno ırmağı kıyısında: 36 700 nüf. Tarım pazarı.

CASALE MONFERRATO, İtalya'da kent, Piemonte'de, Alessandria'nın K.'inde, Po ırmağı kıyısında; 40 780 nüf. Roman üslubunda katedral ve başka anıtlar. Çimento ve yapay dokuma sanayileri. Monferrato'nun bağcılık merkezi.

—Tar. Po ırmagından geçişi denetlemeye olanak verdiği için çok önemliydi. XIII. yy.'da özgür komün haline gelen kent, sırasıyla Aleramici, Visconti ve Palaiologos (1404) ailelerinin egemenliğine girdi, 1435'te Monferrato'nun merkezi oldu. Uzun süre Fransa ile İspanya arasında çekişmelere yol açtı. 1640'ta, İspanyollar'ı yenen Fransızlar 1681-1703 arasında kenti ellerinde tuttular.

CASALS (Pablo), ispanyol çellocu, orkestra yöneticisi ve besteci (Vendrell, Tarragona, 1876 - San Juan, Porto-Riko, 1973). 1895'te Paris operası'nda solocu oldu. Sonra Lamoureux konserleri orkestrasının solocuları arasına girdi. Dünyanın birçok ülkesinde konserler vererek en ünlü virtüozlar arasına katıldı. 1919'da Barcelona senfoni orkestrası'nı kurdu. Thibaud ve Cortot ile ünlü bir üçlü oluşturdu. İspanya iç savaşı'ndan sonra Prades'e yerleşti. Bu kentte bir festival başlattı. 1971'de Birleşmiş milletler'de, W.H. Auden'in bir şiiri üzerine bestelediği Birleşmiş milletler marşı'nın ilk seslendirilişini yönetti. —Kardeşi ENRIQUE, kemancı ve orkestra yöneticisi (1894-Barcelona 1986). Portekiz ulusal orkestrası'nı, Paris Lamoureux konserleri orkestrası'nı ve kardeşinin kurduğu Prades festival orkestrası'nı yönetti.

CASAMANCE, Güney Senegal'de bölge, K.'de Gambiya ile Gine-Bissau arasında; 28 350 km²; 737 000 nüf. Merkezi *Ziguinchor*. Mandeler'in ve aynı adlı ırmağın halicinde yaşayan Diolalar'ın yerleştiği bir ovadır. Yukarı Casamance'ı, 1861-1864 arasında yarbay Pinet-Laprade işgal etti. 1886'da Fransa, Cacine yönetim bölgesine karşılık Portekiz'den Aşağı Casamance'ı aldı. Bölgede pirinç (Senegal pirinç üretiminin 3/4'ü), pamuk, yerfıstığı, mısır ve çeşitli meyve (muz ve ananas) yetiştirilir. Turizm gelişmektedir (*Aşağı Casamance* ulusal parkı).

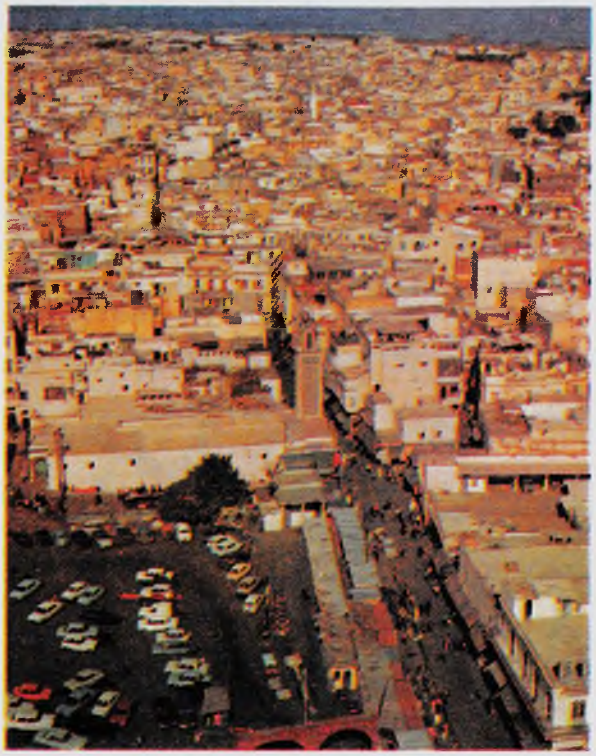
CASAMANCE, Senegal'in güneyinde ırmak, uzun bir haliç oluşturarak Atlas okyanusu'na dökülür, denizden Ziguinchor'a kadar ulaşıma elverişlidir.

CASANARE, Kolombiya'nın doğusunda Río Meta yoluyla Orinoco ırmağına kavuşan ırmak Amazon bölgesindeki bir Kolombiya yönetim bölgesine (43 953 km²; 88 000 nüf.) Casanare adı verilir. Merkezi *Yopal*.

CASANOVA (Giovanni Giacomo), **Jean Jacques Casanova de Seingalt** da denir, italyan serüvenci (Venedik 1725 - Dux, Bohemya, 1798). Sırasıyla, papaz okulunda öğrenci, Roma'da kardinal Acquaviva'nın sekreteriydi; kemancı olarak birçok ülkeyi dolaştı ve Fransa'da mason teşkilatına girdi (1750); 1755'te Venedik'e

Giovanni Giacomo **Casanova**

Fiore-Explorer

Casablanca'dan bir görünüm

döndü. Büyücülükle suçlanarak dükalık sarayının hapishanesine (Piombi) kapatıldı; 31 ekim 1756'da kaçmayı başardı. Paris'e giderek milli piyangoyu kurdu. 1759'da Paris'ten ayrılmak zorunda kalınca yeniden Avrupa gezilerine başladı. Özellikle Hollanda'yı dolaştı ve burada kendisine Seingalt şövalyesi unvanı verildi. *Confutazione della Storia del Goveno Veneto d'Amelot de La Houssaye*'yi (Amelot de La Houssaye'nin yazdığı Venedik hükümeti tarihinin çürütülmesi) kaleme aldı. Daha sonra, bir süre Torino ve Trieste'de kaldı. Sonunda bağışlanmasını sağlayarak 1774'te Venedik'e döndü. 1774-1782 yılları arasında Venedik devlet engizisyonunun hizmetinde gizli ajan olarak çalıştı. Venedik'ten yeniden ayrılmak zorunda kaldı (1782). Paris'te kont Waldstein ile yakınlık kurdu ve Bohemya'daki Dux şatosu'nda kontun kütüphaneciliğini yaptı. *Histoire de ma fuite des prisons de Venise qu'on appelle les Plombs*'un (Piombi adıyla bilinen Venedik hapishanelerinden kaçış öyküm) [1788] yanı sıra, birkaç yapıt daha yayımladı. Anıları ölümünden sonra yayımlandı; bu yapıtın tümü fransızca olarak ancak 1960-62 yılları arasında yayımlanmıştır *(Histoire de ma vie)*.

CASANOVA (Francesco Giuseppe), italyan ressam ve gravürcü (Londra 1727 - Brühl, Viyana yakınında, 1802), Giovanni Giacomo Casanova'nın kardeşi. G.A. Guardi'nin öğrencisiydi; Paris'e gitti, orada Ch. Parrocel ile tanıştı; bir süre Dresden'de kaldı. Fransa'ya döndüğünde Krallık akademisi'ne kabul edildi (1763). Daha sonra, Rusya ve Avusturya'ya yolculuklar yaptı. Başlıca resimleri: *Türk süvarilerinin yürüyüşü* (Nantes), *Ava çıkış* (Nancy), *Gezinti* (Nancy). *Freiburg savaşlarının ilki*, *Lens meydan savaşı*, vb. tabloları Louvre müzesi'nde bulunmaktadır. Manzara resimlerinde Wouverman gibi hollandalı ressamların yapıtlarından esinlendi. Özellikle Loutherbourg'u yetiştirdi.

CASANOVA (Paul), fransız nümismat ve doğubilimci (Orléansville 1861 - Kahire 1926). En önemli yapıtı, Henri Lavoix'nın başladığı, Paris'te Bibliothèque nationale'de bulunan *Catalogue des monnaies musulmanes*'dır (Müslüman paraları kataloğu).

CASAPALCA, Peru'da kent, Rimac yüksek vadisinde, La Oroya'nın B.'sında. Çok madenli (gümüş, kurşun, çinko, bakır) yatak.

CASARÈS (Maria), ispanyol kökenli fransız tiyatro ve sinema oyuncusu (La Coruña 1922). İspanyol siyaset adamı Santiago Casares Quiroga'nın kızı. 1936'da Fransa'ya sığındı. Camus'nün oyunlarında sahneye çıktı: *Yanlışlık* (le Malentendu), *Sıkıyönetim* (l'État de siège), *Doğrular* (les Justes). Yoğun, zaman zaman coşkun çıkışlarla vurgulanan içine kapanık oyunuyla, Maria Casarès modern trajedi oyuncularının en belirgin örneğidir. Birçok filmde de rol aldı: *les Enfants du paradis* (M. Carné, 1944), *Orphée* (J. Cocteau, 1949), *La Lectrice* (Michel Deville, 1988).

Ramón **Casas** ve Pere Romeu iki kişilik bisiklette
Ramón Casas'ın tablosu (1897)
Güzel sanatlar müzesi, Barcelona

Alvaro-Garcia Pelayo

CASAS (Bartolomé DE LAS) → LAS CASAS.

CASAS (Ramón), ispanyol ressam ve desenci (Barcelona 1866 - *ay. y.* 1932). 16 yaşında Paris'e gitti, Carolus-Duran'ın öğrencisi oldu ve Montmartre çevrelerine girdi. Canlı kent manzaraları ve nitelikli portreler yaptı (Erik Satie, Sorolla...). 1894'te yerleştiği Barcelona'da, *Els Quatre Gats* kabaresini kurdu. Kitap resimleyicisi ve afiş ressamı olarak, Katalonya'ya çağdaş grafik sanatını soktu ve genç Picasso'yu etkiledi.

CASAS GRANDES, Meksika'nın Chihuahua ili'nde arkeolojik mit. ABD'nin güney-batı bölgesi kültürünün görüldüğü en uzak merkez olan bu kent, İ.S. 1300'de Meksikalılar tarafından sömürgeleştirildi. Kentin önemi, iki ayrı geleneğin buluşma noktasında yer almasından kaynaklanır. 1300'e kadar, yeraltı evleri, daha sonra da çiğ tuğlalardan yapılma evlerle pueblo geleneği egemen oldu. 1300'den sonra, bir top sahası ve platformlar gibi tören yapılarıyla Meksika etkisi kendini göstermeye başladı. Chihuahua kültürü de denilen Casas Grandes kültürünün başlıca özelliği, çokrenkli çömlekler ve firuze, bakır ya da pirit pandantiflerle, deniz kabuklarından ya da bakır çıngıraklardan oluşan kolyelerdir.

CASAS Y NOVOA (Fernando DE), ispanyol mimar (öl. Santiago de Compostela 1750'ye doğr.). XVIII. yy.'da, ülkesinde barok akımın başlıca temsilcilerindendi. Lugo katedrali'nde manastır avlusunu (1709) ve *Nuestra Señora de los Ojos Grandes* capellası'nı (1726), Santiago de Compostela katedrali'nde, başyapıtı sayılan yoğun bezemeli *Obradoiro* cephesini yaptı (1738-1747).

CASATİ (Gabrio, *kont*), italyan siyaset adamı (Milano 1798 - *ay.y.* 1873). Milano podesta'sı olduğu sırada, 1848 ayaklanmasını destekledi ve geçici hükümetin başına getirildi. Lombardia'nın Piemonte tarafından ilhak edilmesinden yana olduğu için Carlo Alberto tarafından başbakanlığa atandı (temmuz-ağustos 1848). Devrimin Milano'da başarısızlığa uğraması üzerine Piemonte'ye yerleşti; senatör, eğitim bakanı ve Senato başkanı oldu.

CASATİ (Giovanni), italyan dansçı, koregraf ve dans öğretmeni (Milano 1811 -*ay. y.* 1895). Koregraf Jean Coralli tarafından keşfedildi. Auguste Vestris'in yanında sanatını geliştirmek amacıyla Paris'e gitti. 1821-1833 arasında Milano Scala di Milano'da dans etti. Çeşitli italyan tiyatrolarında, Londra'da, Viyana'da ve Lizbon'da birçok yapıtın koregrafisini hazırladı. 1867-1881 arasında la Scala'nın bale okulunu yönetti.

CASATSCHOCK a. Kökeni bir rus halk dansı olan 4/4'lük salon dansı. Avrupa'da 1968-69'da ortaya çıkan bu dansın en büyük özelliği, adımların, topukların kuvvetle yere vurularak atılması ve parmakların şaklatılmasıdır.

CASAUBON (İsaac), calvinci bilgin (Cenevre 1559 - Londra 1614). Henri IV'ün kütüphaneciliğini yaptı. Kralın öldürülmesinden sonra İngiltere'ye gitti. Scaliger ona "bilginlerin en büyüğü" sanını verdi. Polemik niteliğinde birçok inceleme yayımladı. Diogenes Laertios, Theokritos, Yeni Ahit, Aristoteles, Theophrastos, Suetonius, vb. üzerine açıklamalı basımlar hazırladı.

CASCADE RANGE, Kuzey Amerika'da dağ sırası, İngiliz Kolombiyası'ndan Klamath dağına (Oregon) kadar 1 000 km boyunca uzanır. K. kesimini buzulların büyük ölçüde aşındırdığı, G. kesiminde kalıntı dorukları (Stuart dağı, 2 886 m) ve çok büyük lav birikintileri yükselen yüksek bir platodur. Rainier yanardağının yüksekliği 4 391 m'yi bulur.

CASCAİS, Portekiz'de kent, Lizbon'un batı banliyösünde; 18 000 nüf. Sayfiye merkezi. Balıkçı limanı.

CASCALES (Francisco), ispanyol hümanist (Fortuna, Murcia ili, 1564-Murcia 1642). Çağının bilginleriyle mektuplaştı; bu yazışmaları topladığı *Cartas filológicas* (1634) adlı yapıtı, edebiyat ve tarih sorunları üzerine ilgi çekici birçok bilginin yanı sıra, üslupta yapaylığa karşı sert saldırılar da içerir.

CASCALLS (Jaume), XIV. yy.'da yaşamış Berga'lı katalan heykelci. 1336-1387 arasında Aragón kralı olan Pedro IV el Ceremonioso'nun hizmetine girdi, Poblet'teki kral mezarlarında çalıştı. Çok üretken olan bir atölyeyi yönetti ve Katalonya'da, özellikle de Lérida bölgesinde, oymalı sunakarkalığı yapımının gelişmesine katkıda bulundu. Seçmeci nitelikli sanatı kuzey ve italyan katkılarını bir araya getirir.

CASCAVLAK sıf. **1.** Saçları tamamen dökülmüş, hiç tüyü olmayan baş için kullanılır. **—2.** Çırılçıplak, örtüsüz. **—3.** *Cascavlak kalmak*, her şeyi elinden alınarak ortada kalmak.

CASCİNA, İtalya'da kent, Toscana'da, Pisa'nın D.'sunda, Arno ırmağı kıyısında; 33 300 nüf. Mobilya yapımı.

CASELLA (Alfredo), italyan besteci (Torino 1883-Roma 1947). L. Diémer'den piyano, X. Leroux'dan armoni, G. Fauré'den besteleme dersleri aldı. Fransa'da kaldığı yıllarda, sanat çevreleriyle, en çok da Diaghilev'in Rus baleleri ile ve Stravinskiy ile ilişki kurma olanağı buldu. İlk yapıtlarında, alman sonromantiklerinin etkisinde kaldı. Sonra hem onlara, hem de izlenimciliğe karşı çıkarak, kurgu, denge ve açıklık bakımından kusursuzluğu arayan kişisel bir dil geliştirdi. Müzik kültürünün uluslararası bir nitelik kazanması için çalışanların öncüsü olan Casella, ülkesinde büyük etki bırakan gösterilere ön ayak oldu (Trio italiano, Venedik festivali, Siena müzik haftaları). Teknik ve estetikle ilgili yazılar yazdı, melodiler, operalar (*La Donna serpente*, 1932; *La Favola d'Orfeo*, 1932) ve çalgı yapıtları (3 senfoni, çeşitli çalgılar için birçok konçerto) besteledi. Monteverdi'den Chopin'e değin, birçok bestecinin yapıtlarının modern basımlarını yönetti. İlginç anılarını *I Segreti della giara* (1941) adlı kitabında topladı.

CASELLİ (*papaz* Giovanni), italyan bilgin (Siena 1815-Floransa 1891). Floransa'da öğretmenlik yaptı. 1856'da *pantelegraf*'ı (yazan telgraf) icat etti. Baskı yoluyla ilk çoğaltma aygıtı olan pantelegraf, 1866'ya doğru Paris-Lyon arasında kullanılmıştır.

CASEMENT (*sir* Roger David), irlandalı siyaset adamı (Kingstown, bugün Dun Laoghaire. Dublin kontluğu, 1864-Londra 1916). İngiliz diplomasisinde geçen uzun bir meslek yaşamından sonra, 1913'ten başlayarak, kendini İrlanda milliyetçi hareketine adadı. Bir Sinn Feiner yandaşı olarak, 1914'te patlak veren savaştan İrlanda davası lehine yararlanmaya çalıştı. Alman hükümetinin kendisini etkili bir biçimde desteklemeye hazır olmadığını anlayınca, 1916 Paskalya ayaklanma tasarılarını engellemek için, bir alman denizaltısıyla İrlanda'ya döndü. Karaya çıkışından az sonra ingiliz yetkililerce yakalanarak kurşuna dizildi.

CASENTİNO, İtalya'da doğal ve tarihsel bölge. Toscana'da, Arno ırmağının yukarı havzasını içine alır. Tarım üretimi. Yün sanayisi. Turizm.

CASERİO (Sante Jeronimo), italyan anarşist (Motta Visconti, Lombardia, 1873-Lyon 1894). Fırıncıydı. 18 yaşında anarşizmi benimsedi. Hüküm giyince ön-

ce İsviçre'ye, sonra Fransa'ya göç etti. 24 haziran 1894'te cumhurbaşkanı Sadi Carnot'yu öldürmek için özel olarak Lyon'a gitti. Ölüm cezasına çarptırılarak 15 ağustos 1894'te giyotinde can verdi.

CASEROS → TRES DE FEBRERO

CASERTA, İtalya'da kent, il merkezi, Samnium dağlarının eteğinde; 65 000 nüf. *Caserta Vecchia*'da (Eski Caserta) XII. yy.'dan kalma bir katedral vardır; Caserta Vecchia'ya 4 km uzaklıkta bulunan *Caserta Nuova* (Yeni Caserta), Bourbon'ların çok büyük krallık sarayları (Vanvitelli'nin üstünyapıtı (1752-1773); suyla gösteriler yapılan geniş park, büyük çavlan ...) çevresinde kurulmuş modern bir kenttir. Tarım ve sanayi (besin, kimya, dokuma, manyetik bant) merkezi.

—*Caserta ili*, 2 639 km^2; 818 958 nüf. Monte Miletto ile Tirren denizi arasında, Volturno havzasını ve Campania'nın bir bölümünü (örneğin, çok verimli bir kesim olan ve yoğun biçimde ekilip biçilen Terra di Lavoro) kapsar.

—Tar. İtalya ve Avusturya'daki alman kuvvetlerinin teslim koşullarını düzenleyen antlaşma 29 nisan 1945'te Caserta'da imzalandı.

CASERTA (Michel), fransız dansçı, koreograf, dans öğretmeni ve topluluk yöneticisi (Cezayir 1933). 1964'te Vitry'de bir dans akademisi kurmakla görevlendirildi, 1968'den başlayarak kentin bale topluluğunu yönetti; Vitry'de ve Villejuif'te dans gösterileri düzenledi. Yapımlarından birkaçı: *le Danseur de corde* (1977), *Courses* (1978), *Visage de sable* (1980).

CASGRAİN (Henry Raymond), fransızca yazan kanadalı yazar (La Rivière-Ouelle, Québec ili, 1831-Québec 1904). Papaz (1856) ve büyük bir gezgin olan Casgrain, Soirées canadiennes ve Foyer canadien'in kuruluşuna katıldı; 60'lı yıllarda edebiyat yaşamına yöneldi, ülkesinin doğasıyla geleneklerini (*Légendes canadiennes*, 1861) ve Kanada tarihinin çarpıcı simalarını (*Histoire de la Mère Marie de l'Incarnation*, 1864); *Montcalm et Lévis*, 1891) yücelten yapıtlar verdi.

CASH AND CARRY a. (öde parayı, al malı anlamında ing. sözc.). TOPTANCI SERBEST* SERVİS'in eşanlamlısı.

CASHEL → CAISEAL MUMHAN.

CASH-FLOW → NAKİT AKIMI

CASİ (Malik Muhammet), hintli ozan (XVI. yy. ortası); doğu hintçesiyle yazılmış, uzun, epik ve istiareli bir şiir olan *Padmavata*'nın (1540'a doğr.) yazarıdır. Bu yapıtında Cittor'un müslüman imparator Alaettin tarafından ele geçirilişinin (1303) tarihsel çerçevesi içinde tanrısalın ve evrensel gerçeğin aranmasına ilişkin görüşünü anlatır. Sufiliğe yakın bir müslümanın yapıtı olan bu şiir, hint anlayışına ve retoriğine göre yazılmıştır.

CASİLİNUM. Esk. coğ. Campania'da kent. Annibal, Casilinum yakınlarında Fabius tarafından kuşatılınca, geceleyin öküzlerin boynuzlarına sarmaşık dalları bağlayıp tutuşturdu; boynuzlarından alev fışkıran öküzler roma lejyonlarında karışıklık yaratınca Annibal kaçtı (İ.Ö. 216).

CASİMİR a. (ing. *Cassimer*, Kaşmir, öz. a. *Casımir*'in bozulmuş biçimi). Çözgüsünde ve atkısında genellikle çokkatlı bükülü iplik kullanılan ve ince yünden dimi armürle dokunan kumaş.

CASİMİRİ (*Mgr* Raffaele), italyan besteci ve müzikbilimci (Gualdo Tadino, Umbria, 1880-Roma 1943). Birçok capella'da yöneticilik yaptı. Daha sonra Roma semineri'nde gregorius ilahileri üzerine ders verdi. Dinsel müzik yüksekokulu'nda da besteleme profesörlüğünde bulundu. Cantus planus'un yenilenmesi konusundaki Cecilia hareketinin ateşli bir savunucusuydu. Derin bilgi gerektiren birçok ekip çalışmasının sorumluluğunu üstlendi. Bunlar içinde Palestrina'nın tüm yapıtlarının basımını özellikle anmak gerekir. Dünyanın hemen hemen her yerinde verdiği konserlerde Sistina capellası korosunu yönetti. Casimiri'nin besteleri de göz ardı edilemeyecek düzeydedir (oratoryolar, missalar, madrigaller, dualar).

Scala

Caserta: Bourbonlar krallık sarayının şeref merdiveni Vanvitelli'nin yapıtı (1752-1773)

CASİMİR-PERİER (Jean), fransız devlet adamı (Paris 1847- *ay. y.* 1907). Auguste Casimir-Perier'nin oğlu. Siyaset hayatına, 1871'de babasının özel kalem müdürü olarak başladı. 1876'da Aube'dan milletvekili seçildi; sol cumhuriyetçi grupta yer aldı ve Dufaure kabinesinde (1877-1879) eğitim bakanlığı müsteşar yardımcılığına getirildi. Orléans prenslerinin ordudaki rütbelerini ellerinden alan yasayı protesto etmek için 1883'te istifa etti, ama yeniden milletvekili seçildi. 1883-1885 arasında, savaş bakanlığı müsteşar yardımcılığı ve Meclis başkanlığı yaptı. 1893'te başbakan oldu. Merkez güçlerden oluşan bir hükümet ve bir Sömürgeler bakanlığı kurdu. Vaillant suikastinin Meclis'te yarattığı büyük tepkiden yararlanarak anarşistlere karşı acımasız bir mücadeleye girdi; bu amaçla Meclis'ten, sosyalistlerce "caniyane yasalar" olarak adlandırılan bir dizi yasa geçirtti. 22 mayıs 1894'te istifa eden Casimir-Perier, Carnot'nun öldürülmesinden sonra 27 haziranda cumhurbaşkanlığına seçildi. Casimir-Perier'nın gazeteci Gérault-Richard'a açtığı bir davadan yararlanarak Jaurès, yeni cumhurbaşkanının sermayeyle ittifakını yerdi (Casimir-Perier Anzin madenlerinin en büyük hissedarıydı). Casimir-Perier görevinden ayrılarak, siyasal yaşamdan çekildi (15 ocak 1895).

CASİMUDDİN, bengali diliyle yazan pakistanlı yazar (Faridpur 1904). Lirik oyunları ve şiirleri Doğu Pakistan gelenek ve göreneklerini büyük bir incelikle yansıtır (*Banc de sable* [fr. çev.], 1930; *la Terre qui pleure* [fr. çev.], 1951).

Casina, Plautus'un, Diphilos'tan esinlenerek yazdığı komedi (İ.Ö. 185'e doğr.). Yaşlı bir baba, köle Casina'nın gönlünü çelmek için oğluyla yarış halindedir. Ama karısı, bir uşağı genç kızın yerine geçirerek onu tuzağa düşürür. Sahte Casina ile bir çiftçi arasında geçen zifaf gecesi gibi açık saçık sahnelerin yanı sıra oyunun asıl güldürü öğesi Casina'ya göz diken babanın şehvet düşkünlüğü ve bunaklığıdır.

CASİNG a. (ing. sözc.). Kuyuc. Bir sondajın, bir kuyunun çeperlerini borularla kaplama işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.) || KAPLAMA'nın eşanlamlısı.

—Tüt. Kıyılmadan önce tütün yapraklarına bulaştırılan şekerler, kokulu maddeler, nemlendiriciler gibi çeşitli bileşimlerden oluşan sos. || Bu sosla tütünün işlenmesi.

—ANSİKL. Kuyuc. Derin sondajlarda, yüzeyden derine doğru sıralanan eşmerkezli iki, üç, hatta dört casing yerleştirilir. Casingi, saptanan boyutta bitirmek için deliği yeterli çapta açmaya başlamak ve casing kestirimlerini göz önünde bulundurmak gerekir. Bir petrol üretim sondajında casinglerin içine işletme boru dizisi yerleştirilir.

Casino de Paris, Paris'te müzikhol. 1890'da kuruldu. Varyete temsilleriyle, Avrupa'nın en seçkin gazinosu olarak ün kazanmış, çeşitli dönemlerin en gözde sanatçıları (Mistinguett, Maurice Chevalier vb., 1969'dan sonra da Zizi Jeanmaire) burada sahneye çıkmıştı. 1980'de kapanan Casino de Paris, 1982'de Annie Girardot'nun yönetiminde tekrar açıldı.

CASİQUİARE, Venezuela'da ırmak, Orinoco'ya sol kıyıdan kavuşan Casiquiare'nin suları, mevsime bağlı olarak, Amazon'un kolu rio Negro'ya da ulaşabilir; 150 km.

CASİRİ (Miguel), maruni dilbilimci (Trablusgarp 1710-Madrid 1791). Roma'da öğrenim görerek arapça, süryanice, keldanice uzmanı oldu. Madrid'de Escorial manastırı'nın kitaplığını yönetti (1763-1791). Buradaki yapıtları ayrıntılarıyla tanıttı: *Bibliotheca arabica-hispana excurialensis* (Escorial'da endülüs arapçasıyla yazılmış yapıtların yer aldığı kitaplık, 2 c., 1750-1770).

P. Petit

Jean Casimir-Perier

CASİS a. Yumş. bil. Sıcak denizlerde yaşayan, kalın kavkılı, karındanbacaklı yumuşakça.

—ANSİKL. *Casis* cinsi üyelerinin kavkıları şişkin, düzensiz genişlemelerle kamburlaşmıştır ve ağzı uzun bir yarık biçimindedir; hayvanın yumurta biçimindeki geniş bir ayağı, bir suboruları gözeneği ve bir kenar olukçuğuyla donan kavkının dışına taşır. *Casis* cinsinin sıcak denizlerde yaşayan kırk kadar türü vardır. Akik işlemeciliğiyle uğraşanlar *Casis* cinsinin iri türlerine çok değer verirler, çünkü bunların çok kalın kavkıları düzenli biçimde katmanlanmış, birbirinden farklı renkli birçok tabaka içerir. *Casis* cinsi fosillerine Üçüncü Zaman tabakalarında bol rastlanır. (*Casis* cinsi, öndensolungaçlılar altsınıfının miğferkavkılıgiller familyasının örnek tipidir.)

Câsiye suresi, Kuran'ın 45. suresi. 37 ayettir ve Mekke'de inmiştir. Adını 28. ayetinde geçen ve ayakta duramayıp dizüstü çöken anlamına gelen "câsiye" sözcüğünden alır. Kuran'ın Allah'tan gelmiş olduğu belirtilerek başlayan surede, göklerde ve yerde, insanın yaradılışında ve onu kuşatan doğada ve doğa olaylarında ibretler bulunduğu anlatılır. Allah'

Presse-Sports

Vèra Čáslavská dengede bir *spagat* yaparken (Mexico Olimpiyat oyunları, 1968)

ın ayetlerini duydukları halde kibirleri yüzünden duymamış gibi aldırmazlık edenler yerilir. Hz. Muhammet'e, bilgisizlerin isteklerine değil, Allah'ın ilahi düzenine uyması emredilir.

CASKEL (Christoph), alman vurmalı çalgı icracısı (Greifswald 1932). Çağdaş yapıtları seslendirmede başarı gösterdi Stockhausen, Kagel gibi çağdaş bestecilerle çalıştı.

ČASLAV, X. yy.'da Sırbistan prensi. Bulgar egemenliğine son verdi ve Bizans'ın da yardımıyla egemen bir sırp devleti kurdu.

ČÁSLAVSKÁ (Věra), çekoslovakyalı jimnastikçi (Prag 1942). 1964 (genel yarışmalar) ve 1968'de olimpiyat şampiyonu oldu. 1966 dünya şampiyonasının da birincisidir.

John Cassavetes

CASLON (William), ingiliz matbaa harfi kazıcısı ve dökümcüsü (Cradley, Worcestershire, 1692-Londra 1766). Kurduğu dökümevi, bu tür kurumların İngiltere'deki ilk örneklerinden biridir.

CASONA (Alejandro RODRÍGUEZ ÁLVAREZ, **Alejandro** —denir), ispanyol yazar (Tineo, Asturias, 1903-Madrid 1965). Öğretmenlik, ilköğretim müfettişliği, gezginci bir halk eğitim kuruluşu olan Missiones pedagógicas'ta eğiticilik (1931-1934) yaptı. Ahlaksal nitelikli oyunlarında anlatımcı yöntemler kullandı (*La sirena varada*, 1934; *Otravez el diablo*, 1935; *Nuestra Natacha*, 1936). Meksika ve Arjantin'deki sürgün yıllarında, atalardan kalma değerlere ve sıradan insanların duygularına olan bağlılığını dile getirmeyi sürdürdü (*La dama del alba*, 1944; *La barca sin pescador*, 1945; *Ağaçlar ayakta ölür* (Los árboles mueren de pie), 1949; *Siete gritos en el mar*, 1952).

Felice Casorati *Çanaklı kadın ya da Bekleyiş* (1920'ye doğr.) *özel kol.*, Torino

Casoni deri içi tepkimesi, ekinokozların teşhisi için hidatik kist sıvısının antijen olarak kullanıldığı deri içi tepkimesi. Adını italyan hekimi Tomaso Casoni'den (1880-1933) alır.

Lauros-Giraudon

CASORATİ (Felice), italyan ressam (Novara 1886-Torino 1963). Önceleri simgeciliğe yakınlık duydu, daha sonra, "metafizik" resmin etkisi altında kaldı ve 20'li yıllarda, gündelik yaşam sahnelerini değişik bağlamlarda veren yalın ve kesin bir klasikçiliğe yöneldi (iç mekân resimleri, portreler, natürmortlar).

CASORİA, İtalya'da kent. Campania'da, Napoli'nin kuzey büyük banliyösünde; 69 000 nüf. Yapay dokuma sanayisi.

CASPARİ (Carl Paul), alman kökenli norveçli tanrıbilimci ve dilci (Dessau 1814-Oslo 1892). Christiana üniversite'sinde tanrıbilim profesörlüğü yaptı (1857-1892). Yakındoğu'daki araştırmalarında derlediği yeni kaynaklara dayanarak *Grammatica Araba* (Arapça dilbilgisi, 1848) kitabını yayımladı. Almancaya (1859) da çevrilen yapıtın ingilizcesi (1898-1899) uzun süre, en iyi arapça dilbilgisi sayıldı.

Caspe antlaşması, Castilla hanedanının ikinci erkek çocuğunun (Âdil Fernando I adı altında hüküm sürecekti), 1412'de Aragón tahtına getirilmesini sağlayan sözleşme. Martino I ölünce (1410), Aragón ve Sicilya tahtları üzerinde birçok kişi hak iddia etti. Aragón tahtına bağlı devletlerin Corte'leri anlaşamadıklarından, adayların haklarını araştırmak için dokuz üye seçtiler. Saltanata iki yıl ara verildikten sonra, üyeler, birçok ilke benimsediler. Kadınların veraset hakkı kabul edildi; fakat eşit durumda, erkek vâris tercih ediliyordu; böylece İolanda d'Aragóna ve Urgel kontu Jaime II, Castilla hanedanı yararına haklarını yitirdiler. Temsil yasaklandı; o zaman Castilla kralı Juan II, hanedanın ikinci erkek çocuğu amcası Fernando yararına reddedildi. Sonunda, evlilikdışı çocuğun kabul edilmemesi nedeniyle Aragónlu Federico da elendi. Sırada Castilla hanedanının ikinci erkek çocuğundan başkası kalmamıştı. Vârisler, komisyon üyelerinin kararlarına itiraz ettiler, fakat süratle gerçekleştirilen bir askeri harekât, Âdil Fernando'nun zaferini sağladı.

CASPER, ABD'de (Wyoming) kent, North Platte ırmağı kıyısında, 1 500 m'yi aşkın yükseltide; 51 016 nüf. Eskiden batıya göç edenlerin konaklama yerlerindendi.

CASPİALOSA a. Sıcak ve ılık denizlerin orta sularında yaşayan kemiklibalık cinsi. (Sardalyagiller familyası.)

—ANSİKL. Ringa balıkları genel adıyla bilinen *Caspialosa* cinsinin Türkiye sularında yaşayan 4 türü vardır: *Caspialosa maeotica*, *C. pontica*, *C. tanaica*, *C. nordmanni*.

CASPİAN SEA → HAZAR DENİZİ.

CASPİOSOMA a. Sıcak ve az serin denizlerde yaşayan kayabalığı cinsi. (Kayabalığıgiller familyası.)

—ANSİKL. Çıplak bedenli balıklar olan *Caspiosoma* cinsinin sularımızda bulunan tek türü *Caspiosoma caspium*'dur.

CASSADÓ (Gaspar), katalan besteci ve çellocu (Barcelona 1897-Madrid 1966). P. Casals'ın öğrencisi. Çello için birçok yapıt besteledi; birçok yapıtı da çelloya uyarladı.

CASSANDRE (Adolphe Jean-Marie MOURON, —denir), fransız ressam ve afişçi (Harkov 1901-Paris 1968). Paris'e yerleşti. 1923'ten başlayarak afişlerinde, güçlü ve tutarlı bir yalınlaştırmaya dayanan bir üslup geliştirdi (*Étoile du Nord*, 1927; *Dubonnet*, 1932; *Les Vins Nicolas*, 1935); bu çalışmalara koşut olarak, tipleştirme alanında araştırmalar yaptı. 30'lu yıllardan başlayarak, sahne dekorları yapımıyla da uğraşmıştır (tiyatro, opera, bale).

CASSANO D'ADDA, İtalya'da komün, Lombardia'da (Milano ili), Adda ırmağı kıyısında; 10 990 nüf. 1705'te Vendôme dükü Eugène de Savoie'yı, 1799'da da Suvorov Moreau'yu burada yendi.

CASSATT (Mary), amerikalı kadın ressam ve gravürcü (Pittsburgh 1844-Le Mesnil-Théribus, Oise, 1926). 1870'te Paris'e yerleşti. Degas'nın etkisinde kalarak 1877'de izlenimciler topluluğuna katıldı. Yapıtlarının önemli bir bölümü çocukluk ve annelik temaları üzerinedir (*Ana ve çocuk*, Louvre). Cassatt, yaşamının son yıllarında, pastel, desen ve gravür çalışmalarına ağırlık verdi. Courbet'den izlenimcilere değin, modern fransız sanatının amerikalı sanatseverler arasında yayılmasında önemli rol oynadı.

CASSAVETES (John), amerikalı sinema oyuncusu ve film yönetmeni (New York 1929 - Los Angeles 1989). D. Siegel'in *Ölüm saçanlar* (The Killers) [1963] ve R. Polanski'nin *Rosemary'nin bebeği* (Rosemary's Baby) [1968] filmlerinde oyuncu olarak dikkati çeken sanatçının, çok özgün birkaç filmi de vardır: *Gölgeler* (Shadows), 1960; *Bekleyen çocuk* (A Child is waiting), 1963; *Faces*, 1968; *Husbands*, 1970; *Minnie and Moskowitz*, 1971; *A woman under influence*, 1975; *Killing of a chinese Bookie*, 1976; *Gloria*, 1980 (Venedik Şenliği büyük ödülü); *Love Streams*, 1984 (Berlin Şenliği büyük ödülü); *Big Trouble*, 1986.

CASSEGRAİN a. Bir Cassegrain düzeniyle donatılmış teleskop. (CASSEGRAİN TELESKOPU da denir.)

Cassegrain düzeni, XVII. yy.'da fransız fizikçi N. Cassegrain'in bulduğu ve modern teleskoplarda yaygın olarak kullanılan optik düzen; bu düzende, ışık demeti önce parabolik içbükey bir birincil aynada, sonra hiperkolik dışbükey bir ikincil aynada yansır ve birincil aynanın ortasına açılmış bir delikten geçerek bu aynanın arkasında büyütülmüş bir görüntü oluşturur. Böylece aygıtta görüntünün oluştuğu yer kolayca gözlenebilir. Üstelik bu düzen birincil aynanın odak uzaklığından 2 ile 5 kat daha büyük bir bileşke odak uzaklığı elde etme olanağı sağlar; bu da özellikle küçük cisimlerin gözlemini kolaylaştırır.

CASSEL, Fransa'da kanton (Nord) merkezi, Flandre'da, Cassel tepesinde (yüksl. 176 m); 2 243 nüf. Noble-Cour konağı (XVI.-XVII. yy.'lar; müze: folklor, Birinci Dünya savaşı ile ilgili kalıntılar). Eski evler. Eski surların kapıları.

—Tar. Menapii halkının başkentiydi, sonra Roma döneminde *Castellum*'a (adı buradan gelmektedir) dönüştü. Normanlar'ın eline geçerek yakılıp yıkılan Cassel, uzun süre askeri bir kent olarak kaldı. Philippe I, 1071'de Flandre kontu Robert I'e Cassel'de yenildi. Philippe VI, 1328'de Flamanlar'ı, Orléans dükü de 1677'de Orange prensini burada yendiler (1677'deki savaşa "Cassel tepesi" savaşı da denir).

Cassia *(via)*, Romalılar döneminde yapılmış yol; Bolsena, Chiusi ve Arezzo üzerinden Roma'yı Floransa'ya bağlıyordu.

CASSİAR dağları, Kanada'da (İngiliz Kolombiyası) dağ kütlesi, Nechako platosunun K.'inde. Amyant ocakları.

CASSİDA a. (miğfer anlamında lat. sözc.). Bitkicil, ilginç kınkanatlı böcekleri içeren cins. (Yaprakböceğigiller familyası.)

—ANSİKL. *Cassida* cinsi üyelerinin bedenlerinde üst kesim bombeli, alt kesim düzdür; bedenin bütün kenarları, başı ve ayakları gizleyen, göğüs halkalarıyla elitraların genişlemesiyle oluşmuş enli bir şeritle çevrilidir. Genellikle, güzel ve madensel renklidir. Larvaları çeşitli bitkilerin yaprakları üstünde yaşar: *Cassida viridis* naneler üstünde yaygındır, *C. deflorato* en-

gınarlara, *C. Nebulosa* pancarlara saldırır.

CASSİDARİA a. Denizde yaşayan karındanbacaklı yumuşakçaları içeren cins. (*Cassis* cinsi üyelerine benzer, ama kavkısının sarımları kabartısız, kavkı ağzı yumurta biçimindedir. *Cassidaria* cinsinin birkaç türü ve birçok fosil biçimi [Üçüncü Zaman] vardır; bunlardan ikisi Akdeniz'e özgüdür. Öndensolungaçlılar altsınıfı, miğferkavkılıgiller familyası.)

CASSİDİDAE a. MIĞFERKAVKILIGİLLER familyasının bilimsel adı.

CASSİDULİDAE a. Düzensiz denizkestaneleri familyası. (Kabuğu yumurta biçimindedir. Ağzı kabuğunun orta kesiminde ya da biraz yanda bulunur. Az çıkıntılı ya da çıkıntısız gövdesi, hepsi birbirinin aynı beş koldan oluşan rozete benzer.)

CASSİDULİNA a. Sarmal deniz deliklilerini içeren cins. (*Buliminidae* üstfamilyası.)

CASSİDULUS a. (küçük miğfer anlamında lat. sözc.). Akciğerli, karındanbacaklı yumuşakçaları içeren cins. (Ayağının arkası yarık, kavkısı deliktir ve küçük bir miğfere benzer. *Cassidulus*'lar deniz kıyısında, sıcak bölgelerdeki bataklıklarda, taşların altında ya da bir tür sakızağacının kökleri arasında yaşar. *Ellobiidae* familyası.)

CASSİN (René), fransız hukukçu (Bayonne 1887-Paris 1976). Hukuk profesörlüğü yaptı, 1940 ateşkesinden sonra Londra'da general de Gaulle'e katıldı, 1944'te Cezayir Kurucu meclis üyeliğinde bulundu. Savaştan sonra Unesco'nun kuruluşunda önemli bir rol oynadı ve İnsan hakları evrensel bildirisi'ni kabul ettirdi. 1960'ta Kurucu meclis üyeliğine atandı. 1965'te lord McNair'in yerine Avrupa insan hakları komisyonu başkanlığına getirildi. (1968 Nobel barış ödülü.)

CASSİN (Riccardo), italyan dağcı (San Vito al Tagliamento, Pordenone ili, 1909). Cima Ovest dı Lavaredo'ya (1935) ve Grandes Jorasses'taki Walker burnunun kuzey tepesine tırmanan ilk dağcıdır. Daha sonra italyan ekiplerinin Gasherbrum IV (1958), McKinley (1961), Jirishanca (1969) tırmanışlarını yönetti.

CASSİNGA, Güney Angola'da yer, Huambo'nun G.'inde. Demir yatağı.

CASSİNİ, fransız gökbilim ve jeodezi uzmanları ailesi. —JEAN DOMİNİQUE, **Cassini I** denir (Perinaldo, Nice kontluğu, 1625-Paris 1712), önce İtalya'da öğretmenlik yaptı, sonra Colbert'in çağrısıyla Fransa'ya gitti ve fransız uyruğuna geçti. Louis XIV onu kendi kurduğu Paris Gözlemevi müdürlüğüne getirdi (1672). Venüs, Mars ve Jüpiter gezegenleri üzerine birçok yapıt verdi ve incelemeler yaptı; Satürn'ün iki uydusunu keşfetti. Oğlu JACQUES, **Cassini II** denir (Paris 1677-Thury, Beauvaisis, 1756) özellikle Yer'in biçimine ilişkin araştırmalarda bulundu. —CÉSAR FRANÇOİS **Cassini de Thury, Cassini III** denir (Thury 1714-Paris 1784), öncekinin oğlu, Fransa meridyeninin doğrulanması için La Caille'a yardımcı oldu ve 1744'te çalışmalarının sonuçlarını yayımladı. Fontenoy seferi sırasında işgal edilen ülkelerin haritasını çıkardı ve 1747'de krala sundu. Kral kendisini ülkenin 1/86 400 ölçeğinde bir haritasını yapmakla görevlendirdi. Bu girişimi 1789'da Capitaine tamamladı. "Cassini haritası" denilen bu Fransa haritası kurmay haritalarına örnek oluşturacaktı. Cassini, Paris Gözlemevi müdürlüğünde de bulundu. —DOMİNİQUE, **Cassini** kontu, **Cassini IV** denir (Paris 1748-Thury-sous-Clermont, Oise, 1845), öncekinin oğlu, büyük Fransa haritasını tamamladı Paris Gözlemevi müdürü görevinde babasının yerini aldı. —Dördü de Fransa Bilimler akademisi üyesiydi.

Cassini eğrileri ya da ovalleri. Geom. k verilen bir gerçek sayı, F ile F' iki kutup, r = MF ve s = MF' olmak üzere, denklemleri $r \cdot s = k^2$ olan çiftkutuplu eğriler.

CASSİNO, İtalya'da kent, Lazio'da, Frosinone'nin G.-B.'sında, Rapido ırmağı kıyısında. *monte Cassino* (Cassino* dağı) yakınında; 31 139 nüf. Tarım ve ticaret merkezi. Makine sanayisi; basımevi; kâğıt fabrikası.

—Tar. Cassino dağının eteklerinde, Gustav hattının ileri ucunda yer alan Cassino, alman paraşütçüler ile 8. Ordu'nun hintli ve yenizelandalı askerleri arasında çetin çarpışmalara sahne oldu (18 ocak - 18 mayıs 1944). 18 mayısta manastırın yıkıntıları Polonya II. Kolordusu'nun eline geçti.

CASSİNO dağı, ital. monte **Cassino,** İtalya'da, Roma ve Napoli'ye eşit uzaklıkta ve eteklerinde eski via Latina'nın bulunduğu 516 m yükseklikte tepe (Frosinone ili). 529'da Cassino dağında bir manastır kuran aziz Benedictus, 547'de burada öldü. 581 ve 589'da Lombardlar tarafından yakılıp yıkılan manastır VIII. yy.'a kadar kullanılmadı; daha sonra büyük bir gelişme gösterdi. 883'te yıkıldı, 949'da yeniden inşa edildi. Rahip Desiderio'nun —geleceğin papa Victor III'ü— yönetiminde (1058-1086), önemli bir kültür merkezi haline geldi; manastır, mermer bir avlu çevresinde, baştan aşağı yeniden yapıldı. Tüm binalar, XVI.-XVIII. yy.'lar arasında, yeniden inşa edildi. 1321'de Johannes XXII, manastır yönetimini piskoposluk düzeyine çıkardı. Cassino* savaşı sırasında 15 şubat 1944'te yıkılan manastır, daha sonra özenle onarıldı.

CASSİODORUS (Flavius Magnus Aurelius), romalı siyaset adamı ve yazar (Scylacium, Squillace, Calabria, 490'a doğr.-Vivarium 580'e doğr.). Theodorich'in imparatorluk muhafızları komutanı (praefectus praetorii) ve vakanüvisiydi. Roma ile barbar dünyası arasında arabuluculuk yaptı. 540'ta, kendi kurduğu ve elyazmalarını çoğaltma geleneğini sokttuğu Vivarium manastırı'na çekildi. Ortaçağ kültürüne katkıda bulunan başlıca yapıtı *Institutiones divinarum et saecularium litterarum*'da (Tanrısal ve dindışı edebiyat kurumları) dinsel ve dindışı bilgileri bir araya getirir.

CASSİOPEİA, Koltuk* takımyıldızının latince adı (kısalt. Cas).

CASSİOPEİA a. (mitol. a. *Kassiope*'den). Kuzey yarımkürenin soğuk bölgelerinde yaygın, her zaman yeşil ağaççık. (Fundagiller familyası.)

CASSİOPEİA a. (mitolojide geçen *Kassiope*'den). İri, gerçekmedüzler sınıfından medüz. (Kökmercanlar takımı.)

CASSİRER (Ernst), alman filozof (Wroclaw 1874 - New York 1945). Tezini, Cohen ve Natorp'un yönetiminde hazırladı; Marburg okulunun başlıca temsilcilerinden biri durumuna geldi. Berlin ve Hamburg'da ders verdi; İsveç'e göç etti, 1935'ten 1941'e kadar burada yaşadıktan sonra ABD'ye yerleşti. Cassirer, kültür oluşumlarını artzamanlı olarak ele alan yaklaşımı sistemli çözümleme ile birleştirerek felsefe tarihine yeniden bir yöntem saygınlığını kazandırmaya ve böylece bir "felsefi düşünce fenomenolojisi" kurmaya çalıştı. Ona göre, öznelliğin simgesel anlatım biçimleri doğa bilimlerindeki kavramların oluşum kiplerine denk düşmelidir. Bu araştırma, bir dil düşüncesiyle başlar, bir mit ve din düşüncesi fenomenolojisiyle sürer ve sonunda bilimsel ve kuramsal düşünce biçimlerine ilişkin bir öğretiyle bir insan bilimleri yöntembilimine varır. Yapıtları: *Philosophie der symbolischen Formen* (Simgesel biçimler felsefesi) [1923-1929] (üç cilt: 1. "Dil"; 2. "Mitos düşüncesi"; 3. "Bilginin fenomenolojisi"); *Zur Logik der Kulturwissenschaften* (Kültür bilimlerinin mantığı üstüne) [1942].

Lauros-Giraudon

Mary Cassatt
Ana ve çocuk
pastel
Louvre müzesi, Paris

CASSİS, Fransa'da (Bouches-du-Rhône) komün, Provence kıyısında, Canaille burnunun yalıyarlarıyla sınırlı *Cassis koyu* kenarında; 5 831 nüf. Balıkçılık limanı ve sayfiye yeri. Beyaz şarap üretimi.

CASSİTERİDES adaları. Esk. coğ. Britanya adasının G.-B.'sında takımada, Eskiler, özellikle de Kartacalılar buralardan kalay çıkarırlardı. Cassiterides adalarının, bugün Morbihan kıyısındaki adalar ya da *Scilly* ya da *Sorlingues* adaları olduğu sanılır.

CASSİUS (Dio) → DİON KASSİOS.

CASSİUS (Andreas), Leiden ya da Schleswig kökenli hekim ve kimyacı (1640'a doğr.-Hamburg 1673). Kalayla karışık altın klorürün çökeltilmesiyle elde edilen ve düşük sıcaklıkta pişirmeye dayanabilen lal rengini (*Cassius kırmızısı* ya da *mineral kırmızısı*) bularak bunun yayılmasını sağladı. Bu renk, sırlayıcılar, camcılar ve ressamlar tarafından XVII. yy.'ın ikinci yarısından başlayarak fayans ya da porselen üzerinde kullanılmaya başlandı.

Alec Sandro-Gamma

René Cassin

CASSİUS CHAEREA (öl. İ.S. 41). İmparatorluk muhafızlarının bir bölüğünün tribunus'u. Yönettiği bir komploda Caligula'yı öldürdü. Bir süre sonra Claudius da onu öldürttü.

CASSİUS HEMİNA (Lucius), İ.Ö. II. yy.'da yaşamış son Roma yıllıkçılarından biri. Yapıtlarında, Aineias'tan başlamak üzere, kentin bütün tarihini sergiledi.

CASSİUS LONGİNUS (Caius), Sezar'ın katillerinden (öl. Philippoi yakınları İ.Ö. 42). Parthlar'a karşı giriştiği savaşta (İ.Ö. 53) Crassus'un quaestor'uydu. İç savaş sırasında Pompeius'un bir filosuna komuta etti ve Sezar'ın kadırgalarını Messina boğazında yaktı. Farsala muharebesinden sonra Sezar'a katıldı. Kız kardeşiyle evlendiği Brutus'un kendisi yerine praetorluğa getirilmesinin yarattığı küskünlük, onu Sezar'a karşı bir komplo düzenlemeye yöneltti (İ.Ö. 44). Diktatörün ölümünden sonra Suriye valisi oldu, Sezar'a sadık kalan kentleri acımasızca cezalandırdı. Cornelius Dolabella'yı yendi ve Yunanistan'a döndü. Philippoi muharebesinde, sol kanatta yenilgiye uğrayınca, Brutus'un sağ kanatta kazandığı başarıdan haberi olmadığından, kendini azat edilmiş bir köleye öldürttü. Brutus onu SON ROMALI diye adlandırdı.

Lauros-Giraudon

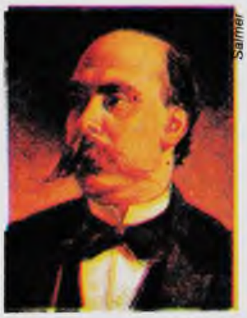
Jean Dominique Cassini
Durantel'in resminden ayrıntı
Paris Gözlemevi

CASSİUS LONGİNUS (Caius), romalı jurisconsultus (öl. İ.S. 70'e doğr.). İ.S. 30'da konsül *suffectus* oldu; Neron tarafından Sardinya'ya sürüldü (65) ve Vespasianus geri çağırıncaya kadar orada kaldı. Sabinus okulundandı.

Editions de Minuit

Ernst Cassirer

Salmer

Emilio Castelar y Ripoll
B. Maura'nın yapıtı
Ateneo de Madrid

Castel del Monte'nin (1240-1250)
ana cephesi

Scala

CASSİUS PARMENSİS (Caius), Sezar'ın katillerinden (Parma - öl. Atina İ.Ö. 30). Bir filonun komutanıyken, Philippoi savaşı'ndan sonra Sextus Pompeius ile birleşti; daha sonra Antonius'tan yana çıktı ve Actium savaşı'na katıldı. Octavianus tarafından idam ettirildi.

CASSİUS PUDENS → AVİDİUS CASSİUS PUDENS.

CASSİUS SEVERUS LONGULANUS (Titus), hatip, tarihçi ve hiciv yazarı (öl. İ.S. 37). Ateşli ve sinirli söylevleri yüzünden kendisinden çok çekinilirdi. Augustus tarafından Girit adasına, Tiberius döneminde de Seriphos adasına sürüldü, burada yoksulluktan öldü. Yapıtlarından hiçbiri günümüze kalmamıştır.

CASSİVELLAUNUS, Thames ırmağının kuzeyindeki bölgeyi yöneten breton önder. İ.Ö. 54'te, Sezar ordularını püskürttü. Ancak, kısa bir süre sonra, başkenti düştü ve haraç ödemek zorunda kaldı.

CASSOLA (Carlo), italyan yazar (Roma 1917-Monte Carlo 1987). En güzel hikayelerinde, James Joyce'un *(Dubliner's)* varoluşçuluğunu Toscana halkının ve küçük burjuvalarının dünyasına uyguladı: *Fausto e Anna* (1952), *Il Taglio del bosco* (1953), *Un cuore arido* (1961), *Il Cacciatore* (1964), *Una relazione* (1970). Belli bir kadın tipi üzerinde yoğunlaşan romanlar da yazmıştır (*Monte Mario*, 1973; *Gisella*, 1974).

CASSOLA Y FERNÁNDEZ (Manuel), ispanyol general (Hellin 1838-Madrid 1890). Carlismo yanlılarına karşı yapılan savaşa katıldı (1871-1873), sonra Küba ayaklanmasını bastırdı (1878). 1887'de başkomutan ve savunma bakanı oldu, yaptığı reformların yol açtığı muhalefet karşısında istifa etmek zorunda kaldı.

CASSOLİ (Francesco), italyan yazar (Reggio Emilia 1749 - *ay. y.* 1812), yeniklasik şair (*Versi*, 1802).

CASSOU (Jean), fransız yazar ve sanat eleştirmeni (Deusto, Bilbao yakınında, 1897-Paris 1986). İlk kitaplarında (*Éloge de la folie*, 1925; *Souvenir de la terre*, 1933) alman romantizminden ve ispanyol edebiyatından büyük ölçüde etkilendi. Eski (*el Greco*, 1931) ve modern ressamlar (*Picasso*, 1937; *Matisse*, 1939) üzerine kaleme aldığı denemelerinin yanı sıra yazdığı romanlarının (*le Bel Automne*, 1950; *le Voisinage des cavernes*, 1971) başlıca öğeleri, merhamet, ıstırap, evrensel coşku ve lanetlemedir. Etkin bir direnişçi olan Cassou, 1944'te, Toulouse'da Cumhuriyet hükümeti komiseri oldu. Paris'teki Modern sanatlar ulusal müzesi'nin genel müdürüydü (1946-1965).

CASTAGNİCCİA, Yukarı Korsika'da (İtalya) Golo, Doğu Ovası ve Alesani arasında bölge. XX. yy. başına kadar çok kalabalık olan bu dağlık bölgenin 500 ile 800 m yükseklikler arasındaki kesimi (yani zeytin ağaçlarının egemen olduğu güneye cepheli alçak yamaçlarla, yüksek kesimlere yayılan çimenler arasındaki alan) bütünüyle kestane ağacı dikimi için düzenlenmişti. Yüksek kesimlerdeki köyler elsanatları merkeziydi. Uzak değişim sistemlerine bağlanması, dış göçler vb. nedeniyle bölgenin çöken eski ekonomi sistemi, yerini, hayvancılığa dayanan yaygın bir işletmeciliğe bıraktı.

CASTAGNO (Andrea **del**) → ANDREA DEL CASTAGNO.

CASTANHEDA (Fernão Lopes DE), portekizli tarihçi (Santarém XVI. yy. başı -Coimbra 1559). 1528'den sonra yaşamının yirmi yılını Hindistan'da geçirdi ve *História do descobrimento e conquista da Índia*'yı (Hindistan'ın Portekizliler tarafından keşif ve fethinin tarihi) yayımladı (1551-1561).

CASTANOPSİS a. (yun. *kastanon*, kestane, *opsis*, görünüş'ten). Yarıtropikal ve Doğu Asya'da yetişen, meşe ile kestane arası bir ağaç. (Kayıngiller familyası.)

CASTAÑOS (Francisco Javier), **Bailén** dükü, ispanyol general (Madrid 1756 - *ay.y.* 1852). General Dupont'u Bailen önünde yenerek uzlaşmak zorunda bıraktı (1808); 1825'te devlet konseyi üyeliği, daha sonra Castilla konseyi başkanlığı yaptı ve 1843'te kraliçe İsabel II'nin vasiliğine atandı.

CASTEAU, Belçika'da (Hainaut) Mons'un K.-D.'sunda eski komün. Casteau, 1967'den bu yana Avrupa müttefik kuvvetleri (SHAPE) yüksek komutanlığının merkezidir. (Bu komutanlık eskiden Rocquencourt'daydı [Fransa].)

Castelain iğnesi, ucunda saplama bulunan trokar iğnesi. (Deriye küçük bir kesi [2-3 mm genişliğinde] yapıldıktan sonra trokar plevraya sokulur; sonra yandan kesitli, şatafılı, yuvarlak uçlu iğneler delgi yerine takılarak plevra biyopsisi yapılır.)

CASTELAR Y RİPOLL (Emilio), ispanyol yazar, hatip ve siyaset adamı (Cádiz 1832-San Pedro del Pinatar 1899). Madrid Üniversitesi'nde tarih profesörüyken, ateşli bir cumhuriyet yanlısı olduğundan Paris'e kaçmak zorunda kaldı. İsabel II'nin tahttan indirilişinden (1868) sonra İspanya'ya döndüğünde, Savoialı Amedeo'nun taç giymesine karşı çıktıysa da sonuç alamadı. 1873'te cumhuriyet ilan edilince, tüm yetkilerle başbakanlığa getirildi (1873-74). Tarih incelemeleri, romanları ve gazetelerde, özellikle de 1863'te kurduğu La Democracia'da yayımlanmış pek çok makalesi vardır.

Castel del Monte, İtalya'da, Andria yakınlarında (Bari ili) şato. 1240-1250 yılları arasında, kireçli Murge yaylası (Apulia) üstünde inşa edildi. Hohenstaufen hanedanından Friedrich II'nin yaptırdığı en ünlü yapılardan biridir. Düzgün planı —eş planlı sekiz kulenin çevrelediği merkezi avlulu sekizgen kütle— belki de islam etkisiyle, ilkçağ örneklerinden esinlenmiştir. Şato, Rönesans mimarlığının bazı öncü öğelerini taşır.

CASTELDURANTE ya da **CASTEL DURANTE,** 1635'ten sonra **URBANİA,** İtalya'nın Marche bölgesinde majolika çinilerinin yapıldığı yer; XIV. yy.'dan başlayarak çinicilikle uğraşan Urbania, XVI. yy.'da sanatının doruğuna ulaştı. Burada çalışanlar arasında iki ünlü seramik ressamı da vardı: Giovanni Maria ve Nicolo Pellipario. Pek çok öykülü süslemenin yanı sıra "şamdanlı", "meşeli", "armalı", vb. diye adlandırılan süslemeler yapıldı. Castel Duranteli Cipriano Piccolpasso *Seramikçinin üç kitabı* (1548) adlı incelemesinde bu süslemeleri anlatır.

CASTELFİDARDO, İtalya'da kent, Marche'de, Ancona'nın G.'inde; 12 500 nüf. Çalgı (akordeon) yapımı. —Napoli'ye yönelen, Cialdini komutasındaki Piemonte ordusu 18 eylül 1860'ta Lamoricière komutasındaki papalık ordusunu Castelfidardo yakınında yendi ve bu başarıdan sonra, 29 eylülde Ancona'ya girdi.

Lauros-Giraudon

Casteldurante'de yapılmış majolika çukur tabak, XVI. yy.
Ulusal seramik müzesi, Sèvres

CASTELFRANCO VENETO, İtalya'da kent, Veneto'da, Treviso'nun B.'sında, Musone ırmağı kıyısında, bir demiryolu kavşağında; 28 697 nüf. Tarım pazarı. Dokuma sanayisi.

CASTEL GANDOLFO, İtalya'da sayfiye merkezi Latium'da, Albano gölü kıyısında, 426 m yükseltide, Roma'nın 27 km G.-B.'sında; 4 400 nüf. Yapımına Urbanus VIII'in buyruğuyla C. Maderno'nun başladığı, sonradan birçok değişiklik yapılmış papalık sarayı. Bernini'nin gerçekleştirdiği (1661) merkezi planlı San Tommaso kilisesi. Domitianus'un villasının yerinde yapılmış Villa Barberini. Castel Gandolfo, Vatikan devleti sınırları içindedir; papalar tatillerini burada geçirir.

CASTELL (Edmund), ingiliz doğubilimci (Tadlow, Cambridgeshire, 1606-Higham Gobion, Bedfordshire, 1685). Cambridge Üniversitesi'nde arapça profesörlüğü yaptı. *Lexicon heptaglotton hebraicum, chaldaicum, syriacum, samaritanum, aethiopicum, arabicum et persicum* (Yedi dil üzerine sözlük: ibranice, keldanice, süryanice, samerraca, habeşçe, arapça, farsça, 2 cilt, 1669) adlı yapıtıyla tanındı.

CASTELLAMMARE Dİ STABİA, İtalya'da liman kenti, Campania'da, Napoli körfezi kıyısında; 71 000 nüf. Kapi[illegible]calar. Besin san[illegible]leri. Tersaneler. Eskiçağ'da burad[illegible] yer alan *Stabiae* kentinin Vezü[illegible] püskürmesi sırasında lavlar altında k[illegible] villalarından birçoğu ortaya çıkarılm[illegible]. Bu villaları süsleyen ilgi çekici duvar resimle[illegible] Antiquarium Stabiano'da sergilenm[illegible].

CASTELL[illegible] (Antoine-Louis), fransız res[illegible]m, gravurcü, yazar ve gezgin (Montpellier 1772 - Paris 1838). Ressam Valenciennes'in öğrencisiydi. 1793-1808 arası galerilerdeki sergilere uzun süre kaldığı doğu ülkelerini yansıtan çeşitli yapıtlarıyla katıldı. Bu tablolarından ikisi, Montpellier müzesi'ndedir. Üyeliğine getirildiği İnstitut'nün 4. bölümünden (güzel sanatlar) 21 mart 1816'da çıkarıldıysa da, az sonra, aynı yere bu kez bağımsız üye seçildi (6 nisan 1816). Çeşitli yayın organlarına (Moniteur, Biographie Michaud) güzel sanatlar ve sanatçılar üzerine yazılar yazdı. 1815'te Institut'ye, mum cila tekniği üzerine bir bildiri sundu; bu konudaki çalışmalarının sonuçlarını, aynı yıl yayımladığı bir kitapta topladı. Ölümünden sonra yayımlanan *Études sur le château de Fontainebleau* (Fontainebleau şatosu üzerine incelemeler, 1840), 85 baskı resim içerir. Bu yapıtı, "Fontainebleau okulu" denilen bir fransız resim okulunun

varlığını ortaya koydu. XVI. yy.'da, Fontainebleau'da ortaya çıkmış olan bu okul, sözkonusu kitabın yayımlanmasından önce, bir italyan okulu olarak biliniyordu. Başlıca kitapları: *Lettres sur la Morée* (Mora mektupları) [2 c., 1808]), yazar tarafından resimlenmiş olan *Lettres sur la Grèce, l'Hellespont et Constantinople* (Yunanistan, Çanakkale ve İstanbul mektupları [1811]), *Description d'une machine propre à puiser de l'eau en usage dans le Levant* (Doğu ülkelerinde kullanılan bir su çekme mekanizmasının betimlenmesi [1811]), Langlès'nin açıklamalarıyla birlikte *Moeurs, Usages et Costumes des Ottomans* (Osmanlılar'ın gelenekleri, görenekleri ve giysileri [6c., 1812]), Mora ve Yunanistan mektupları'na bir devam olarak, yazarın 50 gravürünü de içeren *Lettres sur l'Italie* (İtalya mektupları [3 c., 1819]).

CASTELLANİ (Aldo), italyan hekim (Floransa 1877 - Lizbon 1971). Uyku hastalığının mikrobunu (tripanozom), kanamalı bronşkospiroketozu ve pian hastalığının mikrobunu *(Treponema pertenue)* buldu.

CASTELLANİ (Renato), italyan film yönetmeni (Finale Ligure 1913 - ? 1985). Senaryoculuk ve yönetmen yardımcılığı yaptıktan sonra, *Un colpo di pistola* (1941) ve *Zaza* (1942) ile yönetmenliğe geçti. Bu iki filmle hemen *kaligraflar* okulunun en iyi adları arasında yer aldı. Daha sonra bu estetik araştırmalarını bir yana bırakıp yenigerçekçi bir çizgiye girdi: *Sotto il sole di Roma* (1947), *Primavera* (1949), *Due soldi di speranza* (1952), Shakespeare' den etkili bir *Giuletta e Romeo* (1954) uyarlaması yaptıktan sonra, daha önemsiz yapıtları gerçekleştirdi: *Nella citta l'inferno* (1959), *Il Brigante* (1961), *Mare matto* (1963), *İtalyan usulü hayal* (Questi fantasmi) [1969]. 1969-1970'te TV için, bizde de gösterilen *Leonardo da Vinci* dizisini hazırladı.

CASTELLANOS (Rosario), meksikalı edebiyatçı (Mexico City 1925 - İsrail'de 1975). Şiir de yazan (*Presentación en el templo*, 1951; *Lívida Luz*, 1960) sanatçı, beyaz toprak sahipleriyle kızılderili işçiler arasındaki bitmek bilmez karşıtlığı konu edinen ve yerli toplumunun değerlerini dile getiren romanlarıyla (*Bálun Canán*, 1955; *Oficio de tinieblas*, 1962) indigenismo* akımı içinde yer alır.

CASTELLANUS a. (lat. *castellum*, şato'dan). Uluslararası bulut sınıflandırmasında cirrus, cirrocumulus, altostratus ve stratocumulus cinslerine verilen tür adı. Üst bölgesinde küme biçiminde fışkırmalar gösteren bir bulutu belirtir; bu fışkırmalar ortak yatay bir tabana dayanan, dizi halinde mazgallı küçük kuleleri andırır.

CASTELLETTİ (Cristoforo), italyan yazar (Roma XVI. yy.), *Amarilli* (1580) adlı bir çoban masalı ve roma lehçesinde güldürüler yazdı.

CASTELLİ, İtalya'da, Abruzzi bölgesinde, Teramo'nun güneyinde yerleşme. Ressam aile Grueler'in etkinliğiyle XVII. ve XVIII. yy.'larda Rönesans majolika sanatını sürdürmüş seramik merkezi. Ailenin başlıca üyeleri Francesco Grue (1594 -1673) ve oğlu Carlo Antonio Grue'dir (1655-1723). Konuları tarihten alınma figürlerle süslenmiş bu majolikaların bazılarında yaldızlı sır kullanılması, daha o tarihte fayansları hafif ateşte pişirme tekniğinin bilindiğini göstermektedir.

CASTELLİ (İgnaz Franz), avusturyalı yazar (Viyana 1781 - *ay. y.* 1862). Aşağı Avusturya lehçesiyle şiirler, 200 kadar oyun yazdı.

CASTELLİ ROMANİ, İtalya'da köyler ve küçük kentler bütünü, Roma'nın G.-D.'sunda, yanardağ kökenli tepeler topluluğu colli Albani'nin yamaçlarında. Bağlarla (şarapları ünlüdür) çevrili bu kentlerin başlıcaları Frascati, Grottaferrata, Rocca di Papa, Albano Laziale, Castel Gandolfo (papanın yazlık sarayı buradadır), vb.'dir.

CASTELLO (Giambattista), **Il Bergamasco** denir, italyan ressam ve mimar (Gandino, Bergamo yakınında, 1509'a doğr. - Madrid 1569). Bu maniyerist ressam meslek yaşamını önceleri Bergamo ile Cenova arasında geçirdi, sonra İspanya'ya gitti (1567) ve Felipe II için çalıştı.

CASTELLO (Valerio), italyan ressam (Cenova 1625 - *ay. y.* 1659). BERNARDO CASTELLO'nun (Cenova 1557 - *ay. y* 1629) oğlu, L. Cambiaso'nun sanatını sürdürdü, Cenova'da, G. De Ferrari'den önceki en parlak barok ressamdı (Balbi -Senarega ve Balbi-Durazzo-Reale saraylarındaki freskler; *Kutsal aile*, Palazzo Rosso; *Kayaya vuruş*, Louvre).

CASTELLÓN DE LA PLANA, İspanya'da, Levante kıyısı yakınında, il merkezi kent; 135 863 nüf. (1990). Müze (ispanyol ressamlarının yapıtları). Kent 1251'de, Aragón kralı Jaime I'in buyruğuyla kuruldu. Tarım pazarı (sebze ve turunçgiller). Dokuma sanayisi. Petrol arıtma ve petrokimya sanayisi. *Castellón de la Plana ili*, (6 679 km²; 414 000 nüf.), Akdeniz kıyısı boyunca uzanır. Küçük kıyı ovalarında, sulamayla yoğun sebze tarımı yapılır; iç kesimdeki tepeler portakal bahçeleriyle kaplıdır.

CASTELNAU (Michel DE), **Mauvissière** senyörü, fransız diplomat ve asker (La Mauvissière, Neuvy-le-Roi, 1518'e doğr. - Joinville, Gâtinais, 1592). Piemonte ve Picardie'de savaştıktan sonra Cateau-Cambrésis antlaşmalarıyla ilgili görüşmelere katıldı (1559). Daha sonra çeşitli diplomatik görevlerde bulundu; bunların en önemlilerinden biri Mary Stuart nezdinde İskoçya'da aldığı görevdir (1561, 1565). Elizabeth I nezdindeki İngiltere büyükelçiliği sırasında (1575-1585), Mary Stuart'ı kurtarmayı başaramadı. Din savaşları sırasında Birlik'e girmeyi reddederek, önce Henri III'e, sonra da Henri IV'e bağlı kaldı. *Mémoires* başlığıyla yayımladığı anıları 1559-1570 yıllarını kapsar.

CASTELNAU (Édouard DE CURIÈRES DE), fransız general (Saint-Affrique 1851 - Montastruc-la-Conseillère 1944). Saint -Cyr askeri okulu'nu bitirdi, 1870 savaşına katıldı. 1900'de albay, 1909'da general, Yüksek savaş konseyi üyesi oldu. Ordu kurmay ikinci başkanlığına getirildi, Lorraine'de II. Ordu'ya komuta etti ve ağustos 1914'te Morhange savaşı'nı yönetti. Grand-Couronné'deki yiğitçe direnişiyle Nancy'yi kurtardı. 1915'te Merkez orduları grubuna komuta etti ve Champagne savaşı'nı yönetti. Joffre'un yardımcılığına getirildi. Selanik'te görevlendirildikten sonra, 20 şubat 1916'dan itibaren, Verdun'de, Meuse'ün sağ kıyısını korumaya yönelik önlemler aldı. Rusya'ya gönderildi (1917); dönüşünde, Doğu orduları grubuna komuta etti ve zaferle sonuçlanan büyük saldırıya katıldı (1918). Yaş haddi göz önüne alınmadı ve görevini sürdürdü; 1919'da Aveyron milletvekili seçildi ve Meclis'in ordu komisyonu başkanlığında bulundu. 1924'te yeniden seçilmeyince, Ulusal katolik federasyon'u kurdu.

general de Castelnau

CASTELNUOVO (Guido), italyan matematikçi (Venedik 1865 - Roma 1952). Roma Üniversitesi'nde izdüşüm geometrisi ve analitik geometri dersleri verdi; L. Cremona, F. Enriques, C. Segre ve F. Severi ile cebirsel geometri dalında italyan okulunu kurdu.

CASTELNUOVO-TEDESCO (Mario), ABD uyruğuna geçmiş italyan bestecı (Floransa 1895 - Hollywood 1968). Çok sayıda vokal yapıt *(33 Shakespeare Songs, 27 Shakespeare Sonnets)*, operalar (*La Mandragola*, 1926; *Il Mercante di Venezia*, 1961), oratoryolar (*The Book of Ruth*, 1949; *The Song of Songs*, 1955; *The Book of Esther*, 1962), baleler, konçertolar, çok sayıda gitar parçası, oda toplulukları için yapıtlar ve film müziği besteledi. Amerika'ya sığındıktan sonra Los Angeles konservatuvarı'nda besteleme dersleri verdi.

CASTELO BRANCO, Portekiz'de yönetim bölümü merkezi kent, Beira Baixa çöküntüsünde, Coimbra'nın G.-D.'sunda; 21 256 nüf. Önemli pazar yeri (mantar, sıvı yağ, peynir). —*Castelo Branco yönetim bölümü*, 6 704 km²; 221 200 nüf.

CASTELO BRANCO (Camilo), portekizli yazar (Lizbon 1825 - São Miguel de Ceide, Braga yakınında, 1890). Maddi zorlukların da körüklediği şaşırtıcı verimiyle, bir bakıma Portekiz'in Balzac'ı sayılır. Yeni kuşağın gerçekçi romanlarını hor görüp alaya almak isterken, kendisi de ilk romanlarındaki romantizmden (*Amor de Perdição*, 1862) sıyrılıp istemeyerek gerçekçiliğe yöneldi ve *Eusebio Maćário* (1879) ile *A Brasileira de Prazins* (1883) adlı romanlarıyla gerçekçi türün başyapıtlarını verdi. *Novelas do Minho* (12 cilt, 1875-1877) en iyi yapıtıdır; burada, köylünün doğallığıyla dilinin tadına doyum olmaz zenginliği kaynaşır.

CASTELO BRANCO (Humberto DE ALENCAR), brezilyalı mareşal ve devlet adamı (Mecejana, Fortaleza yakınında, 1900 - Fortaleza 1967). İkinci Dünya savaşı sırasında Avrupa'ya gönderilen Brezilya seferî kolordusunun kurmaylarından biriydi. Ordu kurmay başkanıyken, 1964'te cumhurbaşkanı Goulart'ı devîren askeri hareketi örgütledi. Kısa süre sonra, askerlerin baskısı sonucu cumhurbaşkanı seçilen C Branco, 1965'te siyasal partileri yasakladı ve onların yerine resmi ARENA (Milli yenileştirme ittifakı) ile yasal muhalefeti bir çatı altında toplayan Brezilya demokratik hareketi'ni kurdu. Siyasal yaşamı vesayet altında tutmakla birlikte, aşırı sağın sert çizgisini izlemedi. Yurt içinde iktisadi istikrar planı uygulamayı başardı, dış siyaseti de, ABD'nin desteğine dayandırdı. Bir uçak kazasında öldü.

Castelo do Bodo, Portekiz'de baraj, Extremadura'da, Zêzere ırmağının çığırında, Tomar'ın G.-D.'sunda. Sulamada yararlanılan 4 000 ha'lık baraj gölü.

CASTELPERRON EVRESİ → CHÂTELPERRON EVRESİ.

CASTELSEPRİO, İtalya'da (Varese ili) komün, Castiglione Olona'nın 5 km G.'inde; 950 nüf. Ortaçağ'ın başlangıcında kurulmuş, Milano piskoposlarının yazlık sarayının bulunduğu eski tahkimli kent. S. Maria foris portas kilisesi'nde (VII. yy.)

Castelseprio
Beytüllahim'e yolculuk
(800'e doğru)
Santa Maria foris portas kilisesi'ni süsleyen fresk (VII. yy.)

Scala

Giovanni Benedetto **Castiglione**
Konser
Prado müzesi, Madrid

1944'te, eski yunan geleneğine uygun, yüksek nitelikli freskler ortaya çıkarılmıştır. Yapım tarihleri tartışmalıdır (800'e doğru).

CASTELVETRANO, İtalya'da kent, Sicilya'da, Trapani'nin G.-G.-D.'sunda; 30 000 nüf. Şarap üretimi ve meyve yetiştiriciliği. Demiryolu kavşağı.

CASTELVETRO (Lodovico), italyan yazar (Modena 1505 - Chiavenna 1571), Aristoteles'in *Poetika*'sının açımlamalı uyarlamasını yaptı (1576). 1563'te yazdığı bir incelemede, Bembo'nun düşüncelerine karşı çıkarak, italyan edebiyat dilinin latince örnek alınarak düzenlenmesi gerektiğini savundu.

Casterman, Belçika'da yayınevi. 1780'de Tournai'de D. J. Casterman (1756-1823) tarafından kuruldu. 1857'de Paris şubesi açıldı. Önceleri okul ve din kitaplarında uzmanlaştı; daha sonra gençlik için albümler ve çizgi romanlar da (Hergé, Tardi, Hugo Pratt, vb.) yayımlamaya başladı.

CASTİ (Giambattista) italyan yazar (Acquapendente 1724 - Paris 1803). Kozmopolit ve çapkın bir papazdı; komik opera librettoları *(I dormienti)*, dizelerden oluşturduğu *Novelle galanti*'yi (1790), 1778'de İstanbul'a yaptığı bir yolculuğun anlatısını yazdı ve çağının italyan toplumunu, konuşan hayvanların ağzından dile getirdiği başarılı bir yergiyle (*Gli animali parlanti*, 1802) anlattı.

castigat ridendo mores, *Güldürerek ahlakı düzeltir* anlamında lat. deyim. Şair Santeul'ün komediyi betimlemek için tasarladığı ve tiyatrosunun perdesine asması için soytarı Domenico'ya armağan ettiği özlü söz.

CASTİGLİONE → BÛ İSMAİL

CASTİGLİONE (Baldassarre), italyan yazar (Casatico, Mantova, 1478 - Toledo 1529). *El Cortegiano* (Saray adamı) [1513'le 1518 arasında yazıldı, 1528'de yayımlandı] adlı incelemesinde diplomatlıktan tiyatro yönetmenliğine kadar çeşitli görevlerde bulunduğu Milano, Mantova ve Urbino saraylarında edindiği uzun deneyimleri överek anlattı. Roma'da, Leo X'un sarayında Raffaello ile dostluk kurdu; sanatçı da onun resmini yaptı (1516; Louvre; eski Mazarin koleksiyonu, daha sonra Louis XIV koleksiyonu). 1520'de karısının ölümü üzerine manastıra kapandı, Clemens VII tarafından papalık elçisi olarak Madrid'e gönderildi. Papa daha sonra onu "Roma'nın yağmalanacağını" öngörememiş ve buna karşı önlem alamamış olmakla suçladı. Bir eglogu (*Tirsi*, 1506), latince şiirleri ve XVIII. yy.'da yayımlanmış önemli mektupları da vardır.

CASTİGLİONE (Giovanni Benedetto), **il Grechetto** denir, italyan ressam ve gravürcü (Cenova 1610'a doğr. - Mantova 1665'e doğr.). Paggi'nin öğrencisi olan Castiglione, resimde Van Dyck'in, gravürdeyse Rembrandt'ın etkisinde kalmıştır. 1654'e doğru Mantova'ya gitti ve dükün hizmetine girdi. Mitolojik ya da dinsel konulu tabloları, canlı çizgilerin, çoğu kez coşkulu bir esintinin hareketlendiği kır ve köy sahnelerine dönüştü. Birçok tablosu Cenova'da bulunmaktadır: S. Luca kilisesi'nde *Nativitas* (1645), Spinola galerisi'nde *İbrahim'in yolculuğu*, Durazzo koleksiyonunda *Pan'a adanan kurban*. G. B. Castiglione'nin ayrıca çok canlı bir biçimde işlenmiş 70 kadar estampı bilinir. — SALVATOR adındaki kardeşiyle oğlu FRANCESCO da, kendisi gibi manzara resimleri ve Kutsal Kitap metinlerinden esinlenmiş hayvan resimleri yaptılar.

CASTİGLİONE (Giuseppe), italyan cizvit ve ressam (Milano 1688 - Pekin 1766). Çienlong sarayı'na kabul edildi. **Lang Şi-ning** imzasıyla, çin üslubunda birçok resim yaptı (*Haraç olarak kırgız atları alan imparatorun portresi*, Guimet müzesi'nde).

CASTİGLİONE (Virginia OLDOİNİ, VERASIS Dİ —*kontesi*) [Floransa 1837 - Paris 1899]. La Spezia'nın çok eski ve soylu bir ailesindendir. 1854'te Piemonte kralı Vittorio Emanuele'nin hizmetindeki bir silahtarla evlendi. Cavour kendisini diplomatik amaçlarla kullandı ve Paris'e gönderdi. Castiglione orada Napoléon III'ün metresi oldu. Fransa-Sardinya ittifakının gerçekleşmesine katkıda bulundu.

CASTİGLİONE DELLE STİVİERE, İtalya'da kent, Lombardia'da (Mantova ili), Mantova kentinin K.-B.'sında; 11 100 nüf. 5 Ağustos 1796'da Brenner geçidinden inen Wurmser, Mantova'da kuşatılmış Avusturyalılar'ı kurtarmayı denedi, ama Garda gölünün G.'inde Napoléon Bonaparte'a yenildi ve K.'e doğru çekilmek zorunda kaldı. Castiglione düklüğe dönüştürülerek Augereau'ya verildi.

CASTİGLİONE OLONA, İtalya'da komün, Lombardia'da (Varese ili), Varese kentinin G.-D.'sunda: 4 800 nüf. Castiglione sarayı (XIV.-XV. yy.'lar). Gotik üslubunda papa meclisi (1421) ve Masolino'nun ünlü freskleriyle (1433-1435) süslü vaftiz yeri, Rönesans'ın ilk döneminden kalma (1430-1441) kilise.

CASTİGLİONİ (Niccolo), italyan besteci (Milano 1932), Milano konservatuvarı'nda ve Salzburg'daki Akademie Mozarteum'da öğrenim gördü. 1967-1973 arasında ABD'de yaşadı. Son derecede güçlü, dramatik ve lirik mizacı ile keskin duyarlığından kaynaklanan ve genişletilmiş diziselliksonrası akımı içinde yer alan yapıtları bütün anlamını ancak kendinden alabilecek biçimde düzenlenmiştir; çoğu çalgı için yazılmış bu parçalar gelip geçici şeylermiş gibi işlenmiş, dolayısıyla da çok kısa tutulmuştur. Başlıca yapıtları: 1961'de İtalya ödülü'nü kazandığı radyofonik opera *Attraverso lo specchio;* karma koro ve 9 çalgı için *Gyro* (1963); J. Milton'un metinleri üzerine oda orkestrası ve soprano için bestelediği *A Solemn Music I* (1963) ve *II* (1966); koro ve büyük orkestra için *do* tonunda senfoni (1970); orkestra için 11 müziksel şiir *İnverno İn-Ver* (1972). Ayrıca, zekice bireşimler ortaya koyduğu bir kitabı vardır: *Il linguagio musicale dal Rinascimento ai nostri giorni* (Rönesanstan günümüze müzik dili) [1959].

CASTİLHO (DE), Asturias kökenli portekizli mimar aile. —JOÃO (La Montaña 1490 - öl. 1551'e doğr.) Belém'de, Boytac'ın başlattığı manastır avlusunu tamamladı, sonra plateresco üslubuyla S. Maria kilisesi sahnını ileri bir teknikle inşa etti; Tomar'da, Alcobaça'da birçok çalışma yönetti (Cîteaux rahiplerince yapılan manastır avlusuna bir kat ekledi). — Kardeşi DİOGO (öl. 1574'e doğr.) özellikle Coimbra'da çalıştı (S. Cruz manastırı kilisesi'nin cephesi).

CASTİLHO (António Feliciano DE), portekizli şair ve pedagog (Lizbon 1800 - *ay. y.* 1875). Altı yaşında kör oldu, yaşamı kendisine büyük bir hayranlık besleyen tilmizleri arasında geçti. En önemli şiirlerini *Feuilles Poétiques*'te (fr. çev.) [1844] topladı. Bu yapıtlar, yeniklasikçilikten romantizme geçişe tanıklık eder. İzleyicilerinden Pinheiro Chagas'ın kitabı (*Poema da mocidade*, 1864) için yazdığı sonsöz önemli bir edebiyat tartışmasına yol açtı. Bu tartışmadan karşıtları galip çıktılar, böylece "70 kuşağı"nı harekete geçirecek olan, alışılmışa aykırı bir estetiği başlattılar.

CASTİLLA, İspanya'da tarihsel bölge, İber yarımadasının eski krallıklarından biri. İber Mesetası sıradağ ve yaylalarının büyük bölümünü içine alır. Orta sıradağlar (Guadarrama ve Gredos sıradağları) Castilla la Vieja'yı Castilla la Nueva'dan ayırır.

—Tar. Castilla kontluğu, IX. yy.'ın sonlarında doğdu; León krallığı'nın önceleri *Bardulia* ya da *Vardulia* adını taşıyan güney-doğu markalığına bağlı belli sayıda şatonun (castillos; bölgenin adı olan Castilla bir sözcükten gelir) tek bir kontlukta toplanmasıyla oluştu. 884'te kont Diego Rodríguez tarafından kurulan Burgos Castilla la Vieja'nın başkentiydi. Kont Gonzalo Fernández'in (899-922 ?) Castilla kontu unvanını taşıyan ilk kişi olduğu sanılmaktadır. Onun oğlu ve halefi Fernán González (923 ya da 932-970), kontluğunu fiilen bağımsız bir devlet durumuna getirdi; başarıları kendisini XIII. yy.'da yazılan bir *romancero*'nun kahramanı yaptı.

1028'e doğru García II Sánchez'in öldürülmesiyle, Fernán González'in erkek vârisi kalmadı ve Castilla, Sancho III El Mayor'un geniş Navarra krallığı'nın egemenliğine girdi. Onun ölümüyle krallık tahtına geçen oğlu Fernando I, 1037'de kayınbiraderi Vermudo III'ü yendi ve León krallığı'nı topraklarına kattı; aslında aldığı yerler gerçek León krallığı dışında Galicia ve Asturias'ı da kapsamaktaydı. Fernando, müslümanlara karşı giriştiği çarpışmalarda "Büyük" unvanını aldı. 1063-64'te Duero'nun kuzeyindeki iki portekiz ilini ele geçirdi ve müslümanları buradan çıkardı.

Fernando'nun ölümü üzerine, eyaletleri

Bastier ve J. Evrard-Atlas-Photo

João de **Castilho**'nun
1517'de tamamladığı
Belém'deki Aziz Hieronymus tarikatı
manastırı avlusundan ayrıntı

üç oğlu ve iki kızı arasında paylaştırdı. Büyük oğlu Sancho II, Castilla ve León'u yeniden bir araya getirdi, ama öldürüldü; onun küçüğü Alfonso VI baba topraklarını birleştirmeyi başardı. Daha sonra Toledo kentinden yönetilen müslüman devletini fethe girişti; 1085'te kenti ele geçirdi; bunun sonucunda, hıristiyanlık ve islam arasındaki sınır çizgisi Duero'dan Tajo'ya doğru geriledi. "Ülkenin geri alınması"nın ("reconquista") bu önemli evresi, Castilla la Nueva ilinin doğmasını sağladı. Ama, Murabıtlar'ın İspanya'ya gelişiyle Alfonso VI Zalaca'da bozguna uğradı. 1086'da Zaragoza önünde yenildi (kent, 1118'de Aragón kontuluğunun eline geçti. 1095'e doğru, Alfonso VI, evlilikdışı kızı Teresa ile evlenen Bourgogne düklük ailesinin küçük oğlu Henrique'ye Portekiz kontluğunu (Porto bölgesi) verdi. Bu birleşmeden, ilk Portekiz kralı Afonso I Henriques doğacaktı. Alfonso VI'nın saltanatı sırasında, Rodrigo Díaz de Vivar adlı bir yüzbaşı, kralıyla bozuşup giriştiği kişisel seferlerle ün yaptı ve Valencia'da kendine gerçek bir prenslik kurdu: *El Cid* şiiri, onu reconquista'nın kahramanı yaptı. Bu dönemin sonuçları büyük önem taşır: Castilla la Vieja artık barışa kavuşuyor, büyük özerkliğe sahip önemli kentleri ve çok sayıda küçük, özgür mülk sahipleriyle aşırı kalabalık bir yerleşim birimine dönüşüyor, Avrupa'daki feodal akımın dışında kalıyordu. Krallık tahtı, Alfonso VI'nın kızı Urraca'ya, sonra onun oğlu Alfonso VII'ye geçti. Portekizli Afonso, Aragónlu Ramiro II, Barcelona kontu, Navarra kralı ve birçok fransız derebeyine baş eğdiren Alfonso VII, 1135'te León'da kendini tüm İspanya'nın imparatoru ilan ettirdi. Onun ölümünden sonra Castilla ve León krallıkları ayrıldı ve 1230'a dek ayrı kaldı. Castilla kralı Alfonso VIII, Alarcos'ta Muvahhitler'e yenildi (1195); ama Las Navas de Tolosa büyük zaferinden (1212) sonra yeniden fetih harekâtı canlandı; bu zafer, "İspanya haçlı seferleri" ile güç kazanan Castilla-Navarra-Aragón işbirliği sonucu gerçekleşebilmişti. Castillalı Berenguela'nın Leónlu Alfonso IX ile evlenmesi, sonuçta 1217'den 1230'a dek, Alfonso IX'un León kralı, oğlu Aziz Fernando III'ün de Castilla kralı olarak saltanat sürmelerini sağladı.

Alfonso IX, ispanyol Extremadura'sının yanı sıra Badajoz'u (1230), Fernando III, Andalucía ile Córdoba'yı (1236), Jaén (1246) ve Sevilla'yı (1248) ele geçirdiler. Alfonso IX'un ölümünden (1230) sonra, Fernando, León ile Castilla'yı kesin olarak birleştirdi. O hayattayken, Fernando III'ün oğlu ve geleceğin Alfonso X'u, Murcia ilini aldı. Bu olay, Akdeniz'e bir çıkış kapısı açtı ve Aragón'un yayılma olanaklarını da sınırladı. Alfonso X "Büyük Fetret" dönemi boyunca germen imparatoru olmayı bekledi. İçte birçok siyasal başarısızlığa uğradı ve en önemli etkinliğini kültür alanında gösterdi. Çok sayıda müslüman, yahudi ve hıristiyan bilginini Toledo'da topladı, geniş bir çeviri ve araştırma çalışmasıyla yaratıcı etkinliklere girişti; böylece yunan ve arap düşünürlerin yazılarını Avrupa'ya soktu. Onun döneminde, edebiyat, hukuk ve gökbilim büyük bir gelişme gösterdi; "Bilge" diye anılan kralın kendisi de İspanya tarihinin büyük ozanları arasında yer aldı. Oğlu Sancho IV (1284-1295), Tarifa'yı ele geçirdi ve böylece Castilla Cebelitarık boğazına egemen oldu. Alfonso XI (1312-1350) Salado'da Meriniler'i bozguna uğrattı (1340) ve 1344'te Algeciras'a girdi. Ama XIV. yy., Trastámara'lı Enrique II'nin üvey kardeşi Pedro I'e karşı giriştiği savaşım yüzünden kanlı geçti. Bu savaşım kimi zaman Yüz Yıl savaşları'nın bir parçası haline geldi. Sonunda Enrique kardeşini öldürttü (1369). Onun saltanat dönemi, Castilla'nın denizlerde bir güç olarak ortaya çıkması ve özellikle soyluların oynadığı rolün daha da önem kazanmasıyla belirginleşti. Soylu sınıf, Enrique'ye kardeş savaşında destek oldu. Onun oğlu ve halefi Juan I (1379-1390), Portekiz tahtını ele geçirmeye çalıştı; ama Aljubarrota bozgunuyla (1385) bu şansını yitirdi ve burayı Aviz hanedanına bıraktı. Enrique III deniz seferlerini sürdürdü; onun döneminde Jean de Béthencourt Kanarya adalarını fethetti (1402).

XV. yy.'da Castilla, Juan II ve Enrique IV'ün güçsüzlüğünden kaynaklanan entrikalarla çalkalandı. Bu entrikalar, kralın kız kardeşi Katolik İsabel I'in, kralın küçük yeğeni Aragónlu Fernando ile gizlice evlenmesi (1469) ve bu evlilikte kralın öbür yeğeni Juana'nın (kanıtlanamayan evlilikdışı doğumu gerekçesiyle) tahttan indirilmesiyle sonuçlandı. İsabel'in saltanatı sırasında Aragón ile birleşen Castilla (Aragón tahtı, 1479'da Juan II'nin ölümüyle Fernando'ya kalmıştı), mağrib egemenliğindeki Granada krallığı'nı kendine bağladı (2 ocak 1492); böylece Yeniden fetih hareketi ve Castilla'nın Avrupa kıtasındaki yayılması (Kanarya adalarına elkoyma eylemi sürüyordu) sona erdi. Aynı yıl Kristof Kolomb Antiller'deki San Salvador adasına ayak bastı (31 mart 1492). Castilla'yı kocasının elindeki Aragón ile gerçek anlamda birleştiremeyen İsabel, sömürgelerini kızı Deli Juana'ya (1498-1516) miras bıraktı. Fernando'nun ölümü üzerine Karl V annesini tahttan indirdi (1516) ve İspanya krallığı'nı kesin biçimde kurdu. Castilla, bu bütün içinde bir yürütücü güç işlevi gördü; bunun nedenleri arasında, öbür Avrupa ülkelerine göre daha düzenli bir devlet örgütlenmesine sahip oluşu da vardı; yönetim birimlerinin başında, *letradolar* denilen, üniversite mezunu ve kalabalık Castilla soylularının alt kesimlerinden gelme profesyonel uzmanlar bulunuyordu. Bu canlılık Kuzey Afrika'daki yayılma çabalarında ve özellikle de yepyeni Amerika serüveninde kendini gösterdi.

Sonuç olarak Castilla tarihinde üç temel öğe belirleyici bir rol oynadı:

1. *İspanya'ya özgü kurumların oluşumu.* 1177'den başlayarak Castilla'da, 1188'den başlayarak da León'da, "Cortes" denilen ve soyluları, rahipleri ve kent yöneticilerini içeren meclisler düzenli biçimde toplandılar. Castilla "Corte"leri, yasama yetkisine sahip değildi, ama León "Corte"leri benzerlerinden daha ileri gitti, örneğin Alfonso IX ile yapılan bir sözleşme, kralın, bir kimsenin evine, rızası olmadan girmesi durumunda, o kişiye kralı öldürme hakkı veriyordu. Geleneksel yasalar *(fueros)*, doğrudan hükümdarlar tarafından hazırlanmıştı;
2. *Yeniden fetih.* Uygulamadaki kopukluklara, iç savaşımlara ve mağrib krallıklarıyla kurulan, genellikle çok iyi ilişkilere karşın, yeniden fetih düşüncesi hıristiyan krallıklarının siyasetine temel oluşturdu. Yüzyıllık bir genişlemenin ardından, çoğu kez uzun bir sağlamlaştırma ve nüfus yerleştirme dönemi geldi; sonra, yeniden savaşıma geçildi. Böylece, yüzyıllar boyunca bir sınır halkı var oldu; bu insanları tehlikeli bölgelere çekebilmek için, onlara geniş bireysel haklar sağlandı;
3. *İktisadi büyüme.* Meseta merinoslarının yünü, sanayilerin başlıca hammaddesiydi. Burgos, Valladolid, Medina del Campo, Segovia, Salamanca, Ávila ve Toledo'nun büyük üreticileri Mesta denilen güçlü bir birlik kurdular. Elde ettikleri beyaz yün dokunuyor ve tüm Batı'ya satılıyordu. Daha sonra, XIII. yy.'da, Castillalılar'ın bir yandan Murcia'yı, öte yandan, özellikle Sevilla'yı (Gaskonya körfezi limanları hep ikinci derecede kaldı) ele geçirmeleriyle, denizde yarışmaya girecekti. Sevilla, XIII. yy.'dan başlayarak tüm Akdeniz limanları, Fas, Portekiz ve Avrupa'nın Atlas okyanusu limanlarıyla ilişki kurdu.

XIV. yy.'ın sonlarında, Sevilla daha da gelişti: topla donatılmış ilk kadırgalar burada yapıldı. Alfonso X'un gökbilim haritaları ve belki de, denizcilerinin iskorpit hastalığından korunmak amacıyla emdikleri limonlar, onlara harekât alanlarını genişletme ve cesaretlerini artırma olanağı verdi. Kanarya adaları işgal edildi. Daha sonra sıra Amerika serüvenine geldi: Andalucía armatörlerinin (Pinzón kardeşler) girişimci ruhu ve tehlike zevki, Andalucía denizcilerinin deniz bilgisi (cezaevlerinden alınıp sefere çıkarılmış da olsalar) ve Castilla monarşisinin onayı olmasaydı, Kolomb bu serüveni göze alamazdı.

Ne olursa olsun, bu sefer, Castilla ile İspanya'nın yüzyılların ötesine ulaşacak geleceğinin tohumlarını taşıyordu. Bu geleceği: 1503'te Sevilla'da, tüm "Hindistan" ticaretini bu limanda toplamakla görevli Casa de Contratación'un kurulması simgeler.

Giraudon

Aragón'lu Fernando ve İsabel,
Pedro Marcuello'nun yapıtı
Devocionario de la Reina Juana la Loca'dan (1482) alınma minyatür,
Condé müzesi, Chantilly

Lauros-Giraudon

Baldassarre **Castiglione**
Raffaello'nun tablosundan ayrıntı
Louvre müzesi, Paris

bir sarazen kalesini kuşatmak için
çıkarma yapmaya hazırlanan castillalı savaşçılar
Bilge Alfonso'nun yapıtı
Cantigas de Santa Maria'dan (XIII. yy.) alınma minyatür
Ulusal kitaplık, Floransa

Tomsisch-Ricciarini

CASTİLLA

Navarra hanedanı

Büyük Sancho III (öl. 1035)
Navarra kralı (1000'e doğr.)
Castilla kontu (1028-1029)
Castilla kontu Sancho I'in kızı Munia
Elvira ile evlendi (1001 ?)

García IV (öl. 1054)
Navarra kralı (1035)
Navarra krallarının devamı (→ Navarra)

Fernando I (öl. 1065)
Castilla kontu (1029), sonra kralı (1035)
León kralı (1037)
León kralı Alfonso V'in kızı Sancha (öl. 1067) ile evlendi (1033)

Gonzalo (öl. 1040/1045'e doğr.)
Sobrarbe ve Ribagorza kralı (1035)

evlilikdışı
Ramiro I (öl. 1063)
Aragón kralı (1035)
Aragón kralları (→ Aragón)

Sancho II (1038'e doğr. - 1072)
Castilla (1065) ve
León kralı (1072)

Alfonso VI (1040'a doğr. -1109)
León kralı (1065-1072/1072-1109)
Castilla kralı (1072)
İspanya imparatoru (1077)
Bourgogne dükü Robert I'in kızı
Constance (öl. 1092) ile evlendi ② (1081)

García (öl. 1090)
Galicia kralı (1065-1072)

② Urraca (1081'e doğr.-1126)
Castilla ve León kraliçesi (1109)
1095'e doğru Raimond de Bourgogne
ile ① (kontluk) 1109'da Aragón ve Navarra
kralı Alfonso I ile evlendi ② (1114'te ayrıldı).

evlilikdışı
Teresa (öl. 1130)
Portekiz kontu (1095'e doğr.)
Bourgognelu Henrique ile evlendi
(1093'e doğr.)
Bourgogne, Aviz ve Bragança
soylarından portekiz kralları

Bourgogne hanedanı

① Alfonso VII (1105-1157)
Galicia kralı (1112); Castilla ve León kralı (1126);
İspanya imparatoru (1135)
1128'de Barcelonalı Berenguela ① (öl. 1149), 1152'de polonyalı Riċi ile evlendi ②

① Sancho III
(1133'e doğr.-1158)
Castilla kralı (1157)
1151'de Navarralı Blanca (öl. 1157'ye doğr.) ile evlendi

① Constance
(1136'ya doğr.-1160)
Fransa kralı Louis
VII ile evlendi (1154)

① Fernando II (öl. 1188)
León kralı (1157)
1165'te Portekiz kralı
Afonso I'in kızı
Urraca ile evlendi ①
(evlilik 1175'te bozuldu).

① Sancha (öl. 1179)
Navarra kralı Sancho
VI ile evlendi (1153)
Navarra
krallarının devamı
(→ Navarra)

② Sancha (1154-1208)
Aragón kralı Alfonso II
ile evlendi (1174)
Aragón
krallarının devamı
(→ Aragón)

Alfonso VIII (1155-1214)
Castilla kralı (1158)
İngiltere kralı Henry II ve Aquitania düşesi
Aliénor'un kızları Eleanor (öl. 1214) ile
evlendi (1170)

① Alfonso IX (1171-1230)
León kralı (1188)
1191'de Portekizli Teresa ile ① (1198'de
ayrıldı), 1198'de Berenguela ile evlendi ②
(alta bakınız)

Berenguela (1181-1244)
kral naibi (1214-1217), sonra kraliçe
(1217-1217)
1198'de León kralı Alfonso IX ile evlendi
(üste bakınız)
[1209'da ayrıldılar]

Blanche (1188-1252)
Fransa kralı Louis VIII (1223
-1226) ile evlendi (1200)

Urraca (öl. 1220)
Portekiz kralı (1211-1223)
Afonso II ile
evlendi (1206)

Enrique I (1203'e doğr.-1217)
Castilla kralı (1214)

Fernando III (aziz Fernando)
[1200'e doğr.-1252]
Castilla (1217) ve León kralı (1230)
1219'da Germanya kralı Schwabenli
Philipp'in kızı Beatrix (ya da Elisabeth)
ile ① (öl. 1235), 1237'de Ponthieu ve
Aumale kontesi Jeanne de Dammartin
ile (öl. 1279) evlendi ②

Louis IX (Saint Louis)
[1214-1270]
Fransa kralı (1226)
Fransa krallarının devamı
(→ Capetler hanedanı)

Sancho II (1207-1248)
Portekiz kralı (1223)

① Bilge Alfonso X (1221-1284)
Castilla ve León kralı (1252)
Germenler'in kralı (1257)
Aragón kralı Jaime I'in kızı Yolanda (öl.
1300) ile evlendi (1249)

② Eleanor of Castille (öl. 1290)
Ponthieu kontesi (1279)
İngiltere kralı (1272-1307) Edward I ile
evlendi (1254)
İngiltere krallarının devamı
(→ Plantagenetler)

Fernando de la Cerda (1253-1275)
Fransa kralı Saint Louis'nin (IX.) kızı
Blanche (öl. 1320) ile evlendi (1269)

Sancho IV (1258-1295)
Castilla ve León kralı (1284)
María de Molina (öl. 1321) ile evlendi
(1282)

evlilikdışı
Beatriz (öl. 1303) — 1254'te evlendi. — Afonso III (1210-1279)
Portekiz kralı (1248)

Dionisio (1261-1325)
Portekiz kralı (1279)

Alfonso (1270-1327
ya da 1333)
amcası tarafından
tahttan indirildi (1284);
Lunel baronu
(onun çocukları)

Lara senyörü
Fernando
(onun çocukları)

Fernando IV (1285-1312)
Castilla ve León kralı (1295)
Portekiz kralı Dionisio'nun kızı
Constanza (öl. 1313)
ile evlendi (1302)

Beatriz
(1293-1359) — 1309'da evlendi → Afonso IV (1291-1357)
Portekiz kralı (1325)

Leonor (1307-1359)
Aragón kralı Alfonso IV
ile evlendi (1329)

Alfonso XI (1311-1350)
Castilla ve León kralı (1312) — 1328'de evlendi → María (1313-1357)

Pedro I (1320-1367)
Portekiz kralı (1357)

Alfonso XI (1311-1350)
Castilla ve León kralı (1312)
Portekiz kralı Afonso IV'ün kızı Maria (öl. 1357) ile evlendi (1328)

Trastamare

Pedro I (1320-1367)
Portekiz kralı (1357)

Fernando I (1345-1383)
Portekiz kralı (1367)

evlilikdışı

Pedro I (1334-1369)
Castilla ve León kralı (1350)

Enrique II (1333 ya da 1334-1379)
Trastamare kontu, sonra Castilla ve León kralı (1369)
Juana Manuel ile (öl. 1381) evlendi (1350)

Constanza (1354-1394)
Lancaster dükü John of Gaunt (öl. 1399) ile evlendi (1371) böylece Castilla ve León tahtlarında hak ileri sürdü (1371-1388)

İsabel (1355-1393)
York dükü Langleyli Edmund ile evlendi (1372)
(onların çocukları: → Plantagenetler)

Castilla

Leonor (öl. 1416)
Navarra kralı (1387-1425) Carlos III ile evlendi (1375)

Navarra krallarının devamı (→ Navarra)

Juan I (1358-1390) — 1383'te evlendi ② → Beatriz
Castilla ve León kralı (1379) Portekiz tahtında hak iddia etti
Aragónlu Pedro IV'ün kızı Leonor (öl. 1382) ile evlendi ①(1375)

Aragón

Catalina (öl. 1418) — 1388'de evlendi → ① Hastalıklı Enrique III (1379-1406)
Castilla ve León kralı (1390)

① Adil Fernando I (1380-1416)
Aragón ve Sicilya kralı (1412)

Maria (1401-1458)
1415'te Aragón kralı Alfonso V ile evlendi (karşıya bakınız)

Juan II (1405-1454) — 1420'de evlendi ① → Maria (öl.
Castilla ve León kralı (1406)
Portekizli İsabel (öl. 1496) ile evlendi ② (1447)

Büyük ve Adil Alfonso V
(1396-1458) Aragón ve Sicilya kralı (1416); Napoli kralı (1442) yeğeni Maria de Castilla ile evlendi (1415)
(yasal vâris bırakmadı; evlilikdışı vâris → Aragón)

Juan II (1397-1479)
Navarra kralı (1425); Aragón ve Sicilya kralı (1458)
Navarra kralı Carlos III'ün kızı Blanca ile ① (öl. 1441), 1444'te Juana Enríquez ② (öl. 1468) ile evlendi

① Güçsüz Enrique IV (1425-1474)
Castilla ve León kralı (1454)
Aragónlu Blanca ile evlendi ① (1440) [1453'te bozuldu];
Portekiz kralı Duarte'nin kızı Juana ile (öl. 1475) evlendi ② (1455)
Juana (evlilikdışı ?)
(la Beltraneja) [1462-1530]
mirastan yoksun bırakıldı (1468)

① Blanca (1422'ye doğr. -1464) Castilla kralı Enrique IV ile evlendi (1440) [karşıya bakınız]

① Leonor (öl. 1479)
Navarra kraliçesi (1479)

Navarra krallarının devamı (→ Navarra)

② Fernando V
(1452-1516)
Castilla ve León kralı (1474-1504);
Aragón ve Sicilya kralı (Fernando II) [1479];
Napoli kralı (Ferdinando III) [1504]

② Katolik İsabel I (1451-1504) — 1469'da evlendi — Fernando V
Castilla ve León kraliçesi (1474)

İsabel (1470-1498)
Portekiz kralı Manuel I ile evlendi ② (1497)

Juan (1478-1497)
Asturias prensi (1480)
imparator Maximilian I'in kızı Habsburglu Margrethe (öl. 1530) ile evlendi (1497) [vâris bırakmadı]

Juana I (1479-1555)
Castilla ve León kraliçesi (1504)
Avusturya arşidükü, sonra Castilla ve León kralı Güzel Felipe I (öl. 1506) ile evlendi (1496)

Carlos I (1500-1558)
İspanya kralı (1516); (Carlo IV) Napoli ve Sicilya kralı (1516)
Roma-Germen imparatoru (Karl V) [1519]; bu unvanı bıraktı (1556)
ispanya krallarının devamı
(→ Habsburg, sonra Bourbonlar)

Habsburg

María (1482-1517)
1500'de Portekiz kralı Manuel I ile evlendi

Portekiz krallarının devamı

Catherine (1485-1536)
Wales prensi Arthur ile ① (1501), İngiltere kralı Henry VIII ile evlendi ② (1509) [1533'te boşandılar] ②

② (vârisleri: → Tudorlar)

CASTİLLA (Ramón), perulu general ve devlet adamı (Tarapacá 1797 - Tiviliche, Arica, 1867). İlk cumhurbaşkanlığı sırasında (1845-1851), yirmi yıllık kargaşadan sonra, ülkede iç barışı sağladı ve "guano"nun (kuş gübresi) önemli bir gelir kaynağı olduğunu kavradı. 1851'de iktidarı Echenique'e devretti. 1855-1862 arasında yeniden cumhurbaşkanlığı yapan Castilla, zencilerin kölelik durumunu ve Kızılderililer'den alınan haracı kaldırdı, 1860'ta yeni bir anayasa çıkardı. Castilla'nın hükümeti döneminde Peru, bolluğa ve düzene kavuştu.

CASTİLLA denizi, İspanya'da, Madrid'in D.'sunda Tajo ırmağının çığırı üstündeki baraj göllerine topluca verilen ad. Castilla denizi'nden, ırmağın akışının düzenlenmesinde, elektrik üretiminde yararlanılır. Sayfiye merkezi.

CASTİLLA DİLİ a. Dilbil. İSPANYOLCA'nın eşanlamlısı.

Castilla kanalı, İspanya'da (Castilla la Vieja) kanal, Pisuerga ırmağının vadisini izler, Palencia'nın K.-B.'sında ikiye ayrılarak batıda Medina de Río Seco'ya, G.'de Valladolid'e ulaşır. Özellikle sulamada yararlanılır.

CASTİLLA LA NUEVA, İspanya'da Meseta'nın güney kesimini oluşturan bölge, Extremadura ile Murcia ve Valencia bölgeleri arasında Tajo ve Guadiana ırmaklarının Toledo dağlarıyla ayrılan havzalarını içine alır. Doğal sınırlarını kuzeyde Gredos ve Guadarrama sierra'ları, güneydeyse sierra Morena çizer. Bölge-

Desmarteau - Explorer

Castilla la Nueva
Cuenca yakınlarında tarım alanı

nın tarihsel başkenti ve büyük bir turizm merkezi olan Toledo dışında, Madrid'in ağırlığı karşısında işlevleri azalan kırsal pazar yerleri bir yana bırakılırsa, bölgedeki toplam kent sayısı azdır. Sanayi, madencilikle (Puertollano'da maden kömürü, Almaden'de daha Eskiçağ'da bilinen cıva yatakları) sınırlıdır. Sert kara iklimli bu tarım bölgesinde kuru tarım (*secano*) üçlüsü ağır basar: tahıllar (özellikle buğday başı çeker), üzüm (özellikle Macha'da; Tomelloso, Valdepenas) ve zeytin. Sulama (Aranjuez ve Talavera de la Reina'da erken bir tarihte başlanmıştır) bölgede yer yer sebze, şekerpancarı ve yem bitkileri yetiştirme olanağı sağlar: başlıca barajlar (Buendia, Enterpenas) Tajo ırmağının çığırı üzerindedir. Tajo'nun güneyinde, ağırlık büyük çiftliklerdedir.

1085'te Toledo'nun Araplar'dan alınmasından sonra güneye doğru ilerleyen bir yerleşme dalgasına karşın, bölgede nüfus yoğunluğu hiçbir zaman yüksek olmadı; Castilla la Nueva toprakları Ortaçağ'da *Tierras de nadie* diye adlandırıldı ve hıristiyanlarla müslümanlar arasındaki sınırı oluşturdu. Bölgeye XIII. yy.'da Tajo ekseninden başlayarak askeri tarikatlar yerleşti.

CASTİLLA LA MANCHA, İspanya'nın orta kesiminde özerk bölge. 79 226 km²; 1 665 649 nüf. (1990). Özerk bölge statüsünü ağustos 1982'de kazanmıştır. Kapsadığı iller; Ciudad, Real, Cuenca, Guadalayana, Toledo ve Albacete. Merkezi *Toledo*.

CASTİLLA LA VİEJA, İspanya'nın orta kesiminde yer alan tarihsel bölge: Meseta'nın kuzey kesimindeki, Duero ırmağının akaçladığı ovalar ve platolarda, kuzeyinde Cantabrica dağları, güneyinde Gredos ve Guadarrama sierra'ları, doğusunda İberica sıradağları arasında yer alır. Batısındaysa Portekiz sınırı vardır.

Bölge, eski iktisadi yapıları ve pek elverişli olmayan doğal gelir kaynaklarıyla, tahıl, koyun ve üzüm yetiştiriciliği (Tierra de Campos, Tierra del Pan, Tierra del Vino) üçgenine dayanan geleneksel İspanya'yı oluşturur; bölgede, yer yer, eskiden kurulmuş, sanayisiyle, yönetim işlevleriyle ve geçiş yeri olma işleviyle yenilenmiş kentler (Valladolid, Burgos, Medino del Campo) bulunur; turizme açık İspanya'nın alışılmış görünümlerinin hiçbirine rastlanmayan bölgede, sert kara iklimi çerçevesi içinde, kütleler, yüksek ve dümdüz platolar, kireçtaşlı páramolar uzanır. Burası aynı zamanda İspanya'nın Araplar'dan geri alınan topraklar üstünde bir krallığın kurulduğu ve zaman içinde genişlediği kesimidir.

CASTİLLA LEON, İspanya'nın kuzey kesiminde özerk bölge. 94 147 km²; 2 596 411 nüf. (1990). Özerk bölge statüsünü şubat 1983'te kazanmıştır. Kapsadığı iller, Leon, Palencia, Salamanque, Valladolid, Zamora, Burgos, Avila, Segovia, Soria. Merkezi *Valladolid*.

CASTİLLEJO (Cristóbal DE), ispanyol şair (Ciudad Rodrigo 1490'a doğr Viyana 1550). Cîteaux tarikatı keşişiyken ar şidük Ferdinand'a kâtiplik yapmaya başladı; Ferdinand önce Bohemya, ardından Macaristan kralı olunca yanından ayrılmadı. Ortaçağ ahlakına (*Dialogo de mujeres*, 1544) ve ıspanyol şiir geleneğine bağlı kalan Castillejo, Boscán ve Garcilaso okulunda egemen olan italyan etkisine karşı tepki gösterdi.

CASTİLLEJOS markisi → PRİM

CASTİLLO (Antonio DEL), ispanyol ressam ve desenci (Córdoba 1616 - *ay. y.* 1668). XVII. yy. Córdoba okulunun en önde gelen kişisidir. Bir ara Sevilla'da çömezliğini ettiği Zurbarán'ın yalın gerçekçiliğini abartmaya varan bir şiddetle vurguladı. Kimi zaman da ılaman estamplarından esinlendi. Temelde dinsel özellikli olan yapıtları Córdoba'da bulunmaktadır. *Aziz Pelagius'un martyr'i* (katedral, 1645), *Çarmıhta İsa, Aziz Francisco'nun vaftizi* (müze). Castillo en verimli ispanyol desencilerinden biridir (Córdoba müzesi, Madrid ulusal kütüphanesi, Louvre).

CASTİLLO (José DEL), ispanyol ressam ve gravürcü (Madrid 1737 - *ay. y.* 1793). Krallık saraylarının duvar halıları için çok sayıda desen yaptı. Resim alanında, Madrid yaşantısı sahnelerinde (çocuklar) uzmanlaştı. S. Francisco el Grande kilisesi için gerçekleştirdiği çalışmalarla 1785'te Akademi üyeliğine seçildi. Don Quijote' nin basımlarından birini de resimlemiştir (1770).

CASTİLLO dağı, İspanya'nın kuzey kesiminde dağ, Santander yakınındaki Puente Viesgo'nun yanı başında yükselir. İçindeki birçok mağaradan bazılarının duvarları Üst Yontmataş döneminden kalma duvar resimleriyle süslüdür. Mağaralardan birinde (cueva del Castillo) yapılan kazılarda, Acheul ve Azil kültürlerine kadar uzanan bir tabaka kesiti ortaya çıkarılmıştır.

CASTİLLO ARMAS (Carlos), guatemalalı devlet adamı (Santa Lucía Cotzumalguapa 1914-Guatemala 1957). Muvazzaf subaydı; 1950'de başkan seçilen albay Arbenz'e karşı başarısız bir darbe girişiminde bulundu ve bunun üzerine Honduras'a sürgüne gitmek zorunda kaldı. Orada 1954'te, ABD'nin desteğiyle bir ordu kurdu, komünistlerle işbirliği yapmakla suçlanan rakibini yönetimden çekilmek zorunda bıraktı. Cumhurbaşkanlığına atandı ve ABD ile bir işbirliği siyaseti izledi; 1957'de öldürüldü.

CASTİLLO SOLORZANO (Alonso DE), ispanyol yazar (Tordesillas 1584 -Zaragoza ? 1648), pikaresk romanları (*la Garduña de Sevilla y anzuelo de las bolsas*, 1642) ve komedileriyle (*El Marques del Cigarral*, 1634) ün kazandı.

CASTİNG a.(ing. sözc.). Sıne → SEÇİM.

CASTLE (İrene ve Vernon), ingiliz gösteri dansı çifti. **Vernon Castle** (asıl adı Vernon BLYTH) [Norwich, İngiltere, 1886 ya da 1887 - Texas'a bağlı Benbrook'ta bir uçak kazasında, 1918] ve **İrene Castle** (kızlık adı İrene FOOTE) [New Rochelle, New York, 1892 ya da 1894-Eureka Springs, Arkansas, 1969], 1911-1914 arasında dans salonlarında zenci bestecı Ford Dabny'nın müzikleri üzerine kendi buluşları olan dansları (castle walk, castle polka ve tereddut valsi) ya da Meksika matchiche'i ve Arjantin tangosu sunarak başarı kazandılar. Birlikte, salon dansları üzerine bir kitap yazdılar: *The Modern Dance* (1914). İrene, kocasının ölümünden sonra *My Husband* (Kocam) [1919] ve *Castle in the Air* (1958) adlı kitapları yayımladı. 1939'da çevrilen ve Fred Astaire ile Ginger Rogers'ın oynadıkları *The Story of Vernon and Irene Castle* adlı film, onların yaşamlarını anlatır.

CASTLE (Barbara), ingiliz kadın siyasetçi (Chesterfield 1911). Oxford Üniversitesi'ni bitirdi, sosyalist fikirleri savundu. 1945'te Parlamento'ya seçildi. 1958'de İşçi partisi'nin başkanı oldu. İşçi partisi hükümetlerinde, 1964-1970 arasında "Overseas Development", ulaştırma, istihdam ve üretim bakanlıkları, 1974-1976 arasında da sosyal hizmetler bakanlığı, 1979-1985 arası Avrupa Parlamentosu üyeliği yaptı.

CASTLEDERMOT, İrlanda'da (Cill Dara yönetim bölümü) yerleşme birimi, Ceatharlach K.-D.'sunda Laigin krallarının eski merkezi. Roman üslubunda bir kilisenin ve XIII. - XIV. yy.'larda yapılmış bir fransisken manastırının yıkıntıları.

CASTLEFORD, Buyuk Britanya'da (West Yorkshire) kent, Leeds'in G.-D.'sunda; 38 000 nüf. Kimya sanayısı.

Castle Howard, İngiltere'de (Yorkshire), York'un K.-D.'sunda şato. 1699-1724 yılları arasında Vanbrugh tarafından 3. Carlisle kontu için yapıldı. Şatoda, usta sanatçıların resimlerinden, mobilyalardan, porselenlerden ve halılardan oluşan koleksiyonlar vardır. Howard'ların parkta yer alan mozolesi, Hawksmoor'un yapıtıdır.

CASTLE-KOPPİE a. (ing. *castle*, şato ve afrikaans dilinde *koppie*, tepe). Jeomorfol. Koşutyüzlü blokların karmaşa biçiminde olmayan yığışımı; kristal kayaçların dikgen çatlaklar ağıyla kesilmesi sonucu ortaya çıkar.

CASTLEMAİNE (Barbara VİLLİERS —*kontesi*) → VİLLİERS.

CASTLEREAGH (Robert STEWART, —*vikontu*), 2. **Londonderry** markisi, ingiliz devlet adamı (Mount Stewart Down 1769 -North Cray Kent 1822). Kuzey İrlandalı büyük toprak sahibi bir ailenin çocuğuydu. Siyasal yaşamı 1790'da, İrlanda parlamentosu'na girmesiyle başladı. Birçok ingiliz gibi o da Fransız Devrimi'nden tedirgin oldu, whig partisinden ayrılarak Pitt'in "ilerici" tory'lerine katıldı. 1794'te Avam kamarası'na girdi, 1798'de İrlanda'dan sorumlu bakanlığa atandı. Bu sıfatla, 1798 ayaklanmasının bastırılmasına, 1800'de de Birleşik Krallık'ı yaratan birliğin kurulmasına katkıda bulundu; katoliklere özgürlük tanınması koşuluyla, bu birliğin gerçekleşmesi en büyük ideallerinden biriydi. 1802'de Hindistan yüksek denetleme kurulu başkanlığına atandı, Wellesley'i destekledi, daha sonra, 1805 -1806'da, Pitt hükümetinde savunma ve sömürgeler bakanlığına getirildi. 1807'de,

Castilla la Vieja
Segovia yakınlarında bir köy

J. C. Cochet - Explorer

Portland hükümetinde yeniden savunma bakanı oldu, dışişleri bakanı Canning ile birlikte, önce Danimarka'ya karşı (1807), sonra da Portekiz ile İspanya'dan yana (1808), sert müdahalelere girişti. İspanya ve Portekiz'e gönderilen askeri kuvvetin komutanlığına dostu ve geleceğin Wellington dükü Wellesley'in atanmasını sağladı. Başka konularda, halkın gözünden düşmesine yol açan ciddi başarısızlıklara uğradı. Canning ile aynı amaçları benimsemelerine karşın, araçların seçiminde ayrılıyor ve sık sık anlaşmazlığa düşüyorlardı. Bu anlaşmazlıktan doğan hükümet bunalımı 1809 sonunda, Canning ile Castlereagh arasında bir düelloya, ardından da her iki bakanın istifasına yol açtı.

1812'de dışişleri bakanlığına getirildi. Çok geçmeden, bu göreve partinin Avam kamarası grup başkanlığı da eklendi. Napoléon'u deviren büyük ittifakı kurup sürdürme başarısını gösterdi. Chaumont antlaşması (1814) onun eseridir. Viyana kongresine tam yetkili ingiliz elçisi olarak katıldı; Avrupa'da dengenin korunması için çaba gösterdi, Rusya ve Prusya'nın hırslarına gem vurmak için, Fransa ve Avusturya ile gizli bir antlaşma imzalamaktan çekinmedi. Her iki Paris antlaşmasının (1814 ve 1815) kaleme alınmasında önemli rol oynadı. Bu antlaşmalardan birincisinde Fransa eski sınırlarına geri çekiliyor, ikincisindeyse galiplerin misilleme yapma istekleri önleniyordu. Metternich'in Kutsal ittifak'ı antiliberal, gerici ve polis baskısına dayalı bir siyasal çizgiye oturtmasına karşı çıktı. Çeşitli kongrelerde karar altına alınan askeri müdahale politikasını protesto etti. Metternich ile yunan ayaklanması konusundaki ittifakıysa yalnızca Rusya'yı engellemeyi amaçlıyordu (1822). Daha sonra Canning tarafından geliştirilecek siyasetin temel ilkelerini o dönemde kaleme aldı. Ama ağustos 1822'de, ruhsal bir sarsıntı sonucu, yaşamına son verdi.

CASTLETOWN, Büyük Britanya'da liman kenti, Man adasında, adanın eski merkezi; 2 800 nüf. XIV. yy.'da yeniden yapılmış tahkimli şato.

CASTNİA a. Tropikal Amerika'da yaşayan güzel kelebek. (Kanatları, parlak kahverengi ve sarı ya da kırmızı büyük beneklidir. Tırtılları muz, ananas, kaktüs saplarında yaşar. *Castnidae* familyası.)

Castor hareketi, bazı kişilerin, evlerini, müteahhitlere başvurmaksızın elbirliğiyle inşa etmek amacıyla bir araya gelmeleri. (İlk kez, 1927'de İsveç'te ortaya çıkan bu hareket, sonra başka ülkelere de yayılmıştır.)

CASTOR ile POLLUX → KASTOR ile POLYDEUKES.

CASTOREUM a. (*kunduz* anlamında lat. sözc.). Erkek ya da dişi kunduzun ek salgıbezlerinin salgıladığı, büyük olasılıkla hayvanın bölgesini işaretlemesine yarayan madde. (Parfüm sanayisinde boya olarak kullanılmaktadır.)

CASTRACANİ degli Antelminelli (Castruccio), **Lucca** dükü (Lucca 1281 - *ay. y.* 1328). Condottiero olarak Fransa'da, sonra Visconti ve Della Scala ailelerinin hizmetinde bulunduktan sonra, 1314'te Lucca'ya döndü. Önceleri, müttefiki Pisa senyörü Uguccione'yi süzereni olarak tanımak zorunda kaldıysa da ayaklanan Luccalılar'a kendini kentin komutanı ve senyörü seçtirtmekte gecikmedi (1316). Daha sonra Pistoia'yı ve Pisa'yı ele geçirerek Floransalılar'ı Altopascio'da yendi (1325); Toscana'da büyük bir Ghibellino devleti kurmayı tasarladı. Bavyera imparatoru Ludwig IV, Castracani'nin mülkünü dukalığa dönüştürdü (1327). Ancak, ölümünden sonra bu mülk Floransalılar tarafından işgal edildi.

CASTREN (Matthias Alexander), finli dilbilimci ve türkolog (Tervola 1813-Helsinki 1852). Ülkesinde uyanan ulusal bilincin etkisinde dil ve halkbilim çalışmaları yaptı. Finlandiya, Rusya ve Sibirya'nın kuzey bölgelerindeki bilimsel araştırma gezilerinde bol malzeme derledi (1845-1849). Bu çalışmaları ölümünden sonra *Nordiska resor och forskningar* (Kuzey gezileri ve araştırmaları, 6 cilt, 1852-1870) adlı yapıtta yayımlandı. 1851'de Helsinki Üniversitesi'nde kendisi için kurulan Fin dili ve edebiyatı kürsüsü'ne getirildi. Birçok fin-ugor dilinin gramerlerini ilk kez o yazdı. Altay dilleri tarihine ilişkin araştırmalar (*De affixis personalibus linguarum altaicarum* [Altay dillerindeki kişi ekleri hakkında, 1850]) yayımladı ve türk şivelerini inceledi: *Versuch einer koibalischen und karagassischen sprachlehre* (Koybalca ve karagasça grameri denemesi, 1857).

CASTRES, Fransa'da *arrondissement* (Tarn) merkezi, Agout ırmağı kıyısında, Aquitaine ile Massif central'ın birleştiği yerde; 46 292 nüf. Saint-Benoît kilisesi. XVII. yy. sonlarından kalma eski katedral (resimler, heykeller) ve XVIII. yy. ortalarında yeniden yapılmış Notre Dame de-la-Platé. Eski piskoposluk yapısında müze. Dokumacılık geleneği, yün ve sentetik iplik, tuhafiye gereçleri üretimi sayesinde devam eder; bunlara takım tezgâhları yapımı, kereste işçiliği de eklenir. Aynı zamanda bir ticaret ve yönetim merkezi olan Castres, département'ın bütün güney kesimini etkisi altına alır.

Castres müzesi, GOYA MÜZESİ de denen devlet müzesi. J. Hardouin-Mansart'ın planına göre yapılmış olan eski piskoposluk binasındadır. Binanın bahçesini Le Nôtre tasarlamıştır. Müzede sergilenen en değerli yapıtlar arasında, Goya'nın *Don Francisco del Mazo'nun portresi, Kendi portresi,* büyük boyutlu *Filipinler kumpanyası genel kurulu* ile 80 parça oforttan oluşan *Kaprisler* dizisinin tümü sayılabilir.

CASTRİES, Küçük Antil adalarından (Windward İslands) Santa-Lucia adasının yönetim merkezi, adanın kuzey-batı kıyısında, 56 000 nüf. (1989). Muz ve şeker dışsatımı.

CASTRİES (Jean Francois DE LA CROİX, *marquis* DE), fransız doğubilimci (Paris 1725 - *ay. y.* 1797). Asker ve devlet adamları yetiştirmiş ünlü bir ailedendi. Kronolojik bir osmanlı tarihi (*Abrégé chronologique de l'histoire ottomane,* 1768) yazdı. Araplar ile öteki müslüman uluslardan fıkraları fransızca olarak derledi (*Anecdotes arabes et musulmanes,* 1772).

CASTRO, Şili'nin güney kesiminde kent, Chiloé adasında, Chiloé ilinin merkezi.

CASTRO. Esk. Latium sınırında italyan dukalığı. 1537'de ailesinin (Farneseler) mülklerini Papalık meclisi'nin mülklerine katan papa Paulus III döneminde kuruldu. 1538'de dukalık Paulus III'ün oğlu Pier Luigi Farnese'ye verildi. 1642'de Barberini ailesi dukalığı ele geçirmek için "Castro savaşı"nı başlattı. Papa Urbanus VIII, Castro'yu işgal etti, ama sonucu bulirsiz bir dizi savaş üzerine dukalığı Farneseler'e geri vermek zorunda kaldı. Ancak, 1649'da dukalık İnnocentius X tarafından yeniden işgal edildi ve yakılıp yıkıldı.

CASTRO, Reconquista hareketine ve Ortaçağ'da soylular arasındaki mücadelelere etkin olarak katılan castillalı aile. Bu soylu aileden İnes*, Portekiz veliahtı Pedro ile;kız kardeşi Juana ise Castilla kralı Pedro I ile evlendi.

CASTRO (João DE), portekizli kaptan ve yönetici (Lizbon 1500-Goa 1548). 1541'de Kızıldeniz'i dolaştı, 1545'te vali olarak Hindistan'a döndü ve müslümanlara karşı birçok zafer kazandı (Diu, 1546; São Tomé) ve Hindistan kral naipliğine atandı. Aziz Francisco de Jaso'nun kolları arasında öldü. İçlerinde haritalar da bulunan üç gezi öyküsü ya da *Roteiros*'u vardır.

CASTRO (Rodrigo DE), portekizli hekim (Lizbon 1550-Pisa 1627). Mesleğini Pisa'da büyük bir ustalıkla uyguladığı için "Hekimlerin piri" adıyla anıldı.

CASTRO (José LUCIANO DE), portekizli avukat, gazeteci ve siyaset adamı (Aveiro 1834-Anadia 1914). İlerici parti'yi kurdu, birçok kez bakanlık ve başbakanlık yaptı. Sömürgelerle ilgili çekişmeler nedeniyle bozulan Portekiz-Büyük Britanya ittifakını, XIX. yy. sonunda yeniden kurmayı başardı.

CASTRO (Rosalía DE), ispanyol kadın edebiyatçı (Santiago de Compostela 1837-Padrón 1885). Çoğu kez Galicia dilinde yazdığı şiirlerinde, Galicia'nın hüznünü dile getirdi (*Cantares gallegos,* 1863; *Follas novas,* 1880; *En las orillas del Sar,* 1884). Aynı kaynaklardan esinlenen romanlar da yazdı (*La hija del mar,* 1859).

CASTRO (Cipriano), venezuelalı devlet adamı (Capacho, Táchira, 1858-San Juan, Porto Riko, 1924). And dağlarında sığır çobanıydı, 1880'li yıllarda iç savaşlara katıldı. Kolombiya'ya sürgüne gönderildi, orada sığır ticareti yaparak zengin oldu ve kurduğu özel orduyla 1899'da Caracas'ı ele geçirdi. Önce ordu komutanı, sonra devlet başkanı olarak Venezuela'da kurduğu acımasız diktatörlük, And bölgesi caudillolarının uyguladığı beş diktatörlüğün ilkiydi. Son derece milliyetçi olan Castro, Avrupa ülkelerinin istediği tazminatı ödemeyi reddedince, ingiliz-alman-italyan donanmalarının ortak bir deniz harekâtıyla karşı karşıya kaldı; ancak bu harekât, ABD'nin müdahalesiyle başarısızlığa uğradı (1902). Castro, 1904'te ABD ile de anlaşmazlığa düştü. 1908'de başkan yardımcısı Juan Vicente Gómez tarafından devrildi.

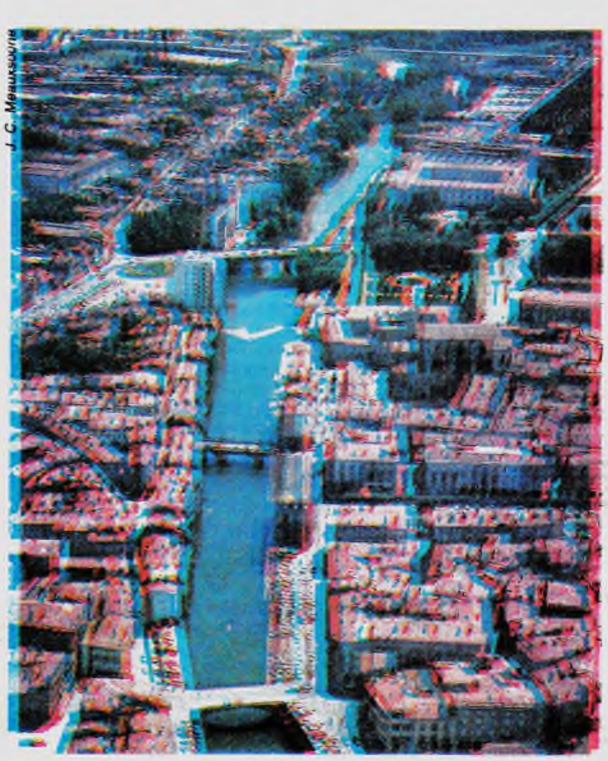
CASTRO (Eugénio DE), portekizli şair (Coimbra 1869 - *ay. y.* 1944). Başlangıçta bir tür "simgeci enternasyonel"in Portekiz temsilcisi durumundaydı. Coimbra'da kurduğu sanat dergisinde (1895-96) Verlaine, Verhaeren, Gustave Kahn, Regnier yazılar yazdı. Okuyucuların alaya aldığı lirik yapıtlarından (*Oaristos,* 1890), simgeciliği tiyatroya uyarlamaya çalıştığı

National Portrait Gallery

Castlereagh
T. Lawrence'ın yapıtı (ayrıntı)
National Portrait Gallery
Londra

J. C. Meauxsoone

Castres'dan bir görünüş

dramlardan (*Belkiss*, 1894; *El rey Galacr*, 1896) sonra, kimi zaman yerini folklora bırakan, klasik bir disiplinde karar kıldı (*Constança*, 1900; *Derniers vers* [fr. çev.], 1938).

CASTRO (Américo), ispanyol tarihçi ve eleştirmen (Rio de Janeiro 1885-Lloret de Mar 1972). Madrid'de, daha sonra Princeton'da profesörlük yaptı; ispanyol edebiyatı, özellikle de Cervantes (1960 ve 1966) ve *Celestina* (1965) üstüne birçok araştırma yayımladı. *La realidad histórica de España* (1953) ve *Los españoles: cómo llegaron a serlo* (1965) adlı yapıtlarında, ülkesinin tarihini nesnel olarak görmeyi engelleyen gelenekçi efsanelere şiddetle karşı çıktı.

CASTRO (Josué DE), brezilyalı hekim, toplumbilimci ve iktisatçı (Recife 1908 -Paris 1973). Başlıca incelemeleri dünyadaki açlık sorunuyla ilgilidir: *Geografia da fome* (Açlığın coğrafyası) [1949-50], *Geopolitica da fome* (Açlığın jeopolitiği) [1952], *Sete Palmos de terra e um caixad, ensaio sobre o Nordeste, zona explosiva* (Brezilya'nın Nordeste bölgesi) [1965], *Homens e caranguejos* (İnsanlar ve yengeçler) [1966]. Sanayileşmiş toplumlarla gelişmekte olan ülkeler arasındaki uçurumu gözler önüne serdi.

Fidel Castro

CASTRO (Fidel), kübalı devlet adamı (Mayarí, Oriente ili, 1927). Zengin bir çiftçinin oğludur. Öğrenimini Havana Üniversitesi'nde yaptı ve avukat oldu. Trujillo'ya karşı Santo Domingo'ya bir çıkarma girişiminde bulunduktan sonra (1947), Küba halk partisi'ne katıldı. 26 temmuz 1953'te Santiago de Cuba'da Moncada kışlasına başarısız bir saldırı düzenledi, tutuklanarak on beş yıl hapse mahkûm oldu. 1955'te affedildi, Meksika'ya gitti, orada "Che" Guevara ile birlikte, Küba'nın işgalini hazırladı. 1956'da girişilen çıkarma başarısızlıkla sonuçlanınca, Castro birkaç arkadaşıyla birlikte Sierra Maestra dağlarına sığındı. Oradan başlattığı gerilla hareketi kentlerdeki direnişle birleşerek Batista'nın 1 ocak 1959'da ülkeden kaçmasıyla sonuçlandı. 15 şubat 1959'da başbakan olan Castro, seçimlerin birkaç yıldan önce yapılmayacağını açıklayınca, taraftarlarından bazılarını kaybetti. Komünist parti üyelerine yaklaştı. Yaptığı kapsamlı toprak reformu ve devletleştirme ABD'nin düşmanlığını körükledi, Castro'yu SSCB'nin desteğini aramaya yöneltti. SSCB ile ilk ticari antlaşma 1960'ta imzalandı. ABD düşmanca girişimlerini sürdürdü, baskıları sonucu Küba 1960'ta Amerikan devletleri örgütü'nden dışlandı, ocak 1961'de ABD, Küba ile tüm diplomatik ilişkilerini kesti. Aynı yıl, Domuzlar körfezinde, CIA tarafından desteklenen bir çıkarma girişimi başarısızlığa uğradı. Castro, 1 mayıs 1961'de Küba'yı "sosyalist cumhuriyet" ilan etti, gittikçe sırtını genel sekreteri olacağı Komünist partisi'ne ve SSCB'ye dayadı, gerek duyduğu örgütü ve kadroları partiden sağladı. SSCB'nin ekim 1962'de adaya nükleer füzeler yerleştirmeye kalkması, büyük bir uluslararası bunalıma ve Küba'nın ABD tarafından abluka edilmesine yol açtı. ABD'ye karşı direnme sıyasetiyle üçüncü dünya liderlerinden biri durumuna gelen Castro, ülke içinde sağlık ve eğitim sorunlarına öncelik verdi ve o güne kadar yalnızca şeker üretimine dayanan Küba tarımını çeşitlendirmeye girişti. SSCB ile daha mesafeli ilişkiler kurduğu 1962-1966 döneminin ardından Castro, gerek iç siyaset (1965'te Komünist parti'nin yeni esaslara göre kurulması), gerekse dış siyaset (Çin'e karşı tavır alma, Küba ordusunun, ulusal kurtuluş hareketlerini desteklemek için Afrika'da müdahalelere girişmesi) alanında, bu ülkeyle ilişkilerini gitgide pekiştirdi. Azgelişmişlikten doğan sorunların yanı sıra gittikçe bürokratlaşan bir sistemin sorunları ile de baş etmek zorunda kalan Fidel Castro, ocak 1980'de elindeki vetkileri daha artırarak yönetimde köklü değişikliklere girişti.

COMECON'un Havana'da yapılan 39. toplantısında (ekim 1984) üye devletlere Angola, Mozambik, Tanzaniya, Etyopya, Laos, Kampuçya, Nikaragua gibi ülkelere yardım etmeleri için çağrıda bulundu. Brezilya'yı ziyaretinde verdiği demeçte (1985), son yıllarda kimi ülkelerin biriken borç yükünün, yüksek faiz oranları ve borçlu ülkelerin dışsatım maddelerine uluslararası piyasada düşük fiyat verilmesi gibi nedenlerle arttığını; bunun için de borç sayılmasının hakkaniyete aykırı olduğunu savundu. Bu borçların hiç ödenmemesini ya da alacaklı ülkelerin savunma bütçelerinden kesilecek bir fondan özel bankalara ödeme yapılmasını önerdi. Borçların ödenmemesi durumunda kapitalist düzenin üç yıl içinde çökeceğini ileri sürdü. Küba komünist partisi'nin üçüncü kongresinde (4-7 şubat 1986) yapılan seçimde partinin birinci sekreterliğine yeniden seçildi. Değişen dünya düzeni içerisinde, Castro, Küba'nın bir yalnızlığa sürüklenmesine engel olamadı.

CASTRO (Raúl), kübalı siyaset adamı (Santiago de Cuba yakınında 1931). Ağabeyi Fidel Castro gibi Havana Üniversitesi'nde öğrenim gördü; orada komünist gençlik örgütüne katıldı, Moncada kışlası baskınında ve 1956 seferinde yer aldı. 1959'da devrimin zafere ulaşmasından sonra silahlı kuvvetler başkomutanı, savunma bakanı ve gerçekte Castro rejiminin iki numaralı adamı oldu. Ağabeyi Fidel, başkan ve başbakan yardımcısı olan Raúl'un ilerde kendi yerine geçebileceğini söyledi. 1986 ve 1991 yıllarında, Küba komünist partisi ikinci sekreterliğine yeniden seçildi.

CASTRO ALVES (Antônio Frederico DE), brezilyalı şair (Muritiba, Bahia, 1847 - Salvador 1871). Kölelere özgürlük verilmesinden yana olan Castro Alves ülküsünü, romantik şiirlerde dile getirdi (*As Vozes d'Africa*, 1880; *Os Esclavos*, 1883). Bu şiirler ölümünden sonra yayımlanmıştır.

CASTROCU sıf. Castroculuğa bağlı olan.

◆ sıf. ve a. Castroculuk yandaşı olan kimseye verilen ad.

CASTROCULUK a. Fidel Castro'nun düşüncelerinden esinlenen devrimci hareket.

CASTROP-RAUXEL, Federal Almanya'da (Kuzey Vestfalya Renanya'sı) kent, Ruhr sanayi bölgesinde; 83 000 nüf. Madenkömürü. Alüminyum metalürjisi. Kimya sanayisi.

CASTRO URDİALES, İspanya'da yaz turizm merkezi, Castilla la Vieja'da, Gaskonya körfezi kıyısında, Bilbao'nun K.-B.'sında; 12 400 nüf. Gotik üslubunda kilise (XIII.-XV. yy.'lar).

CASTROVİLLARİ, İtalya'da kent, Calabria'da Cosenza'nın K.'inde; 17 300 nüf. Tarım ve ticaret merkezi.

CASTRO Y BELLVIS (Guillén ya da Guilhem DE), ispanyol oyun yazarı (Valencia 1569 - Madrid 1631). Süvari yüzbaşısı olarak hizmet gördü, Napoli kral naibinin hükümetinde görev aldı, daha sonra Madrid'e gitti. Cervantes, tiyatrosunun patetiğini övdü; Lope de Vega, Tirso de Molina ve Calderón'un ardından, çağının oyun yazarları arasında saygın bir yer edindi. Özellikle el Cid'in gençliği ve savaş başarıları üzerine iki oyunuyla tanındı Corneille, *le Cid*'i yazarken onun *Las Mocedades del Cid* adlı oyunundan geniş ölçüde yararlanmıştır.

CASTRUM, *müstahkem mevki* anlamında lat. sözc. Çoğu zaman, roma müstahkem kentlerinin ya da ordugâhlarının kurulduğu yeri belirtmek için kullanılmıştır.

CASUS a. (ar. *casus*). **1.** Bir ülkede, yabancı bir güç adına bilgi toplamakla görevli kimse; ajan. **—2.** Bir kimsenin ya da grubun gizlerini öğrenmek amacıyla onu izleyen, gözetleyen kimse: *Aramızda bir casus var.* **—3.** *İkili, iki taraflı casus,* aynı anda iki taraf adına da çalışan casus. **—4.** (Addan önce) bir ülkede gizlice bilgi toplamakla yükümlü olanı belirtmek için kullanılır: *Casus uydu. Casus gemi.*

—Ed. *Casus-ı nazar* (casusluk eden bakış), divan şiirinde sevgilinin bakışıyla ilgili benzetmelerden biri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ed. Divan şiirinde sevgilinin güzelliği ve âşığa karşı davranışı anlatılırken bir grup benzetme savaş, askerlik, ordu ile ilgili motiflere dayandırılmıştır. Yanına yaklaşılamayan sevgili ordu tarafından korunan kaleye, bakışları da düşman saflarına girerek haber toplayan casusa benzetilir: *Gamze casus-ı nazar amma hücum-ı nazdan / Fırsat elvermez dile arz-ı niyaza neylesin* (Sevgilinin yan bakışı casus gibidir. Âşık ise naz ordusunun saldırısından gönle yalvarma fırsatı bulamaz; neylesin!) [Nef'i].

—Uz. havc. *Casus uydu,* fotoğrafla hedefleri belirleyen askeri keşif uydusu.

Casus belli (*savaş nedeni* anlamına gelen latince deyim). Diploması dilinde, devletler arasında ilişkilerin kesilmesine ve savaş çıkmasına neden olabilecek her türlü eylem ve işleme verilen ad; bir devletin herhangi bir eylem ya da işlemi *casus belli* ilan etmesi, bunun tekrarlanması ya da sürdürülmesi durumunda sözkonusu devletin savaş ilan edebileceğini ifade eder.

CASUSLUK a. **1.** Kullanılması ulusal savunmaya zarar verebilecek bilgilerin yabancı bir ulus yararına elde edilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.). **—2.** Bir kimseyi, bir topluluğu izleme, gözetleme eylemi.

—Ed. *Casusluk edebiyatı,* polis romanlarına yakın serüven romanı dalı. (Casusluk romanı, sir Arthur Conan Doyle'un çalışmalarıyla tam biçimini buldu; Doyle casusluk romanlarına yeraltı topluluklarını, gizli güçleri ve uluslararası rekabetleri katti [*The Adventures of Sherlock Holmes*, 1892, *The Memoirs of Sherlock Holmes*, 1894]. Bu tür XX. yüzyılda, uluslararası çekişmeler bağlamında gelişti. Böylece, hür dünyayı kurtarabilecek üstün kahramanlar yaratıldı.)

—San. *Sanayi casusluğu,* sanayiyle, özellikle de üretim yöntemleriyle ilgili bilgi toplamak eylemi.

—ANSİKL. Uluslararası hukuk, casusun cezalandırılmasına olanak tanırken, bu eylemin cezasını belirleme hakkını, zarara uğrayan ulusun iç hukukuna bırakır. Kara savaşlarına ilişkin yasal düzenlemelere ve teamüllere göre casusa yargılamasız ceza verilmez. Türk hukukuna göre casusluk suçunun işlenmesinde vatandaşla yabancı arasında ayırım gözetilmez. Türk Cez. k. md. 133'e göre, devletin güvenliği ya da ulusal ve uluslararası çıkarları açısından gizli kalması gereken bilgiyi siyasal ya da askeri casusluk amacıyla elde eden kişi, on beş yıldan aşağı olmamak üzere ağır hapis cezasına çarptırılır. Eylem Türkiye ile savaş halinde bulunan bir devletin çıkarları adına yapılmışsa ya da devletin savaş hazırlıklarını ya da savaş gücünü ve yeteneğini ya da askeri hareketlerini tehlikeye koymuşsa ölüm cezası verilir.

CAT (*Children's Apperception Test*'in kısalt.), 7 yaşından küçük çocuklara uygulanan, TAT'dan (Thematic Apperception Test) türetilmiş yansıtıcı test. Hayvanları insan ortamı ve insan etkinlikleri içinde gösteren resimlerden oluşur. Çocukların hayvanlarla daha kolay özdeşleştikleri varsayımına dayanır.

CATA (Alfonso), Küba kökenli amerikalı dansçı ve bale yöneticisi (Havana 1937). School of American Ballet'de eğitim gördü. Roland Petit ve Robert Joffrey'in topluluklarında, Cuevas markisinin Grand Ballet'sinde ve New York City Ballet'de dans etti. 1969-1973 arasında, Ge-

orge Balanchine tarafından yetkilendirilerek Cenevre'deki Grand Théâtre'ı yönetti. John Neumeier'den sonra Frankfurt balesi'nin başında bulundu (1973-1976).

CATACLYSTA a. (yun. *katakleistos,* kapalı'dan). Tırtılı su bitkileri üstünde yaşayan küçük kelebek. (*Cataclysta lemnata*'nın tırtılı, havayla dolu bir kesecik içinde su mercimeğinin yaprakları üstünde yaşar. Piralgiller familyası.)

CATAKA, doğuş anlamında pali ve sanskritçe sözc. Buddha'nın değişik yaşamlarını anlatan, öğretici nitelikte ve halk arasında çok yaygın hikâyelere verilen ad. Genellikle mizah dolu canlı hikâyelerin her biri, Buddha'nın insan ya da hayvan suretlerinin her birinde değişik bir erdemi tanıtır. Catakalar, buddhacı ikonografi için zengin bir esin kaynağıdır. Bu hikâyelerle, *Mahabharata, puranalar* ve *Pancatantra* (hayvanları kişileştiren masallar) arasında bazı benzerlikler görülür. Ayrıca, etkilerinin Aisopos masallarına kadar uzandığı da saptanmıştır.

CATALA (Víctor) → ALBERT I PARADIS (Caterina).

CATALAUNİCİ *(Campi), Catalauni* halkının yaşadığı ve aynı zamanda *Mauriaci campi* denen Champagne ovaları. 451'de Attila'nın yenildiği yer. Savaş alanının tam yeri tartışma konusudur (Moirey, Dierrey-Saint-Julien komünü, Aube ?).

CATAMARCA, Arjantin'de kent, il merkezi, And dağları kenarında, sierra de Aconquija'nın eteklerindeki bir vadide; 77 931 nüf. — *Catamarca ili,* 100 967 km^2; 233 000 nüf. (1989).

CATAMİTUS. Mit. Yunanlılar'daki Ganymedes'in etrüsk mitolojisindeki karşılığı.

CATANİA, İtalya'da kent, Sicilya'da, il merkezi; İon denizi kıyısında. Etna'nın G.'inde; 366 226 nüf. (1990). Üniversite. İ.Ö. VII. yy.'da kurulan eski Yunan sömürgesi Catania, İ.Ö. 263'te Roma egemenliğine girdi. XVIII. yy.'da kurulan, bugünkü kent, sık sık Etna'nın püskürmelerinden zarar gördü. Catania'da, sicilyalı mimar Giovanni Battista Vaccarini'nin (1702-1768) yaptığı çok sayıda anıt vardır: katedral, benedikten manastırı, Biscari, Sarravalle ve Valle sarayları, belediye sarayı ve Elefante çeşmesi. Frederico II'nin yaptırdığı (XIII. yy.) Ursino şatosunda müze vardır. Eski tiyatro ve amfitiyatro. Ticaret ve sanayi (makine ve elektrikli gereçler yapımı, kimya) merkezi. —*Catania ili,* 3 552 km^2; 1 076 933 nüf. (1989). K.'de Nebrodi dağlarının doruğundan G.'de Simeto'ya kadar uzanır ve tüm Etna kütlesini içine alır. Başlıca etkinliğin tarım olduğu bu ilde buğday yetiştirilir, yanardağın eteklerinde ünlü bağlar vardır.

CATANZARO, İtalya'da kent, Calabria'nın ve Catanzaro ilinin merkezi. Squillace kıstağının D.'sunda; 103 521 nüf. (1990). Demiryolu hattının son istasyonu *La Marina* köyü, bir sanayi (gübre) merkezidir. — *Catanzaro ili,* 5 247 km^2; 775 954 nüf. (1989). Dağlık bir ildir, Squillace kıstağı üzerinde yayılır. En bereketli bölgeleri Sant Eufemia ve Crotone dolaylarıdır.

CATAPHOTE (tesc. edil. ad). Bir katadiyoptri markasının adı.

CATAPULAR, Andhra Pradeş'te yaşayan halk; yaklş. 70 000 nüf. Catapular tarımla uğraşır, kui dilini konuşur; totemli klanlar biçiminde örgütlenmişlerdir. Aralarında hindu dinini benimseyenlerin sayısı giderek artmaktadır.

CATARGİU (Barbu), rumen siyaset adamı ve gazeteci (1807 - Bükreş 1862). Prens Cuza döneminde, tarım reformuna karşı mücadele ederek Boyarlar'ın ayrıcalıklarını savundu. 1862'de başbakanlığa getirildi, bir macar tarafından öldürüldü.

CATARGİU (Lascăr), rumen siyaset adamı (Boğdan 1823 - Bükreş 1899). Prens Cuza'ya karşı girişilen suikaste katıldı ve kurulan geçici hükümette bakan oldu. Carol I tahta çıkınca, Muhafazakâr parti'nin başına geçti ve birçok kez başbakanlık yaptı.

CATARRHİNA a. DARBURUNLUMAYMUNLAR alttakımının bilimsel adı.

CATAVİ, Bolivya Andları'nda kent, Oruro'nun G.-D.'sunda. Kalay madeni.

Catawba, ABD'de Güney Carolina'nın K.'inde, Clover yakınlarında nükleer santral.

CAT BA adası, Vietnam'da ada, Tonkin körfezinde. Along koyuyla kıtadan ayrılır, içinde bol balık bulunan sularla çevrilidir. Yönetim merkezi güney uçtaki *Phô Cat Ba.*

CAT-BOAT a. (ing. sözc.). Finn gibi, baş tarafa çok yakın bir direk üstüne tek büyük yelken çekilen küçük gezinti yelkenlisi.

CATCH a. (ing. sözc.). Birçok tutuşa izin verilen serbest güreş türü.
—ANSİKL. Genellikle profesyonellerce uygulanan catch, her şeyden önce çok renkli ve eğlenceli bir gösteridir; çünkü oyunlar tam uygulansa sürekli kazalara yol açabilir. Bununla birlikte, catch güreşçisinin atletik nitelikleri olması, sıkı idman yapması, çeşitli oyunları ve karşılıklarını çok iyi bilmesi gerekir.

CATCH a. (ing. sözc.). XVII. ve XVIII. yy.'larda çok gözde olan, üç ya da daha çok sesin icra ettiği, kanondan türeme ingiliz müzik formu.

CATCHER a. (topu tutacak oyuncu anlamında ing. sözc.). Spor. Beyzbol ve kriket oyunlarında, sopayı tutan oyuncunun arkasında duran, maskeli ve eldivenli oyuncu.

CATEAU-CAMBRÉSİS (Le), Fransa'da kanton (Nord) merkezi, Cambrésis'te, Escaut ırmağının kolu Selle kıyısında; 8 897 nüf. Kentin tarihi, X. yy. sonlarında yapılan bir şatoyla başlar. Henri-Matisse müzesi (desenler, gravürler, resimli kitaplar, heykeller...; A. Herbin'in resimleri).

Cateau-Cambrésis antlaşmaları, 1559'da Cateau-Cambrésis'te imzalanan barış antlaşmaları. İlki Fransa ve İngiltere (2 nisan), ikincisi Fransa ve İspanya arasında (3 nisan). Bu antlaşmalarla sağlanan barış, İtalya savaşları'na ve Valois hanedanı ile Habsburg hanedanı arasındaki çatışmalara son verdi.

CATENA (Vincenzo), italyan ressam (Venedik 1470'e doğr. - *ay. y.* 1531). Giovanni Bellini'nin öğrencisi oldu ve onun yapıtlarını taklit etti; ilk başarısını, kendisine Meryem Ana'nın ayakları dibinde portresini sipariş eden Venedik dukası L. Loredano'ya borçludur. 1520'de Venedik'teki S. Maria Materdomini kilisesi için, Giorgione'nin etkisinin görüldüğü *Azize Cristina'nın martyr edilişi* adlı tabloyu yaptı.

CATERİNA da Siena *(azize)* [Caterina BENINCASA], italyan rahibe (Siena 1347 - Roma 1380). İslamiyete karşı genel bir haçlı seferi düzenlemek için hıristiyan birliğini yeniden kurmak için çalıştı. *Dialogo della Divina provvidenza* adlı kitabı ve *Lettere*'si italyan edebiyatının klasik yapıtları arasında yer alır.

Caterpillar Tractor Company, 1925'te Kaliforniya'da kurulup daha sonra İllinois'e taşınan ve günümüzde yol inşaat makineleri yapımında dünyada birinci durumda olan amerikan şirketi. Şirketin ABD'de birçok fabrikası vardır.

CATESBY (Robert), ingiliz suikastçı (Lapworth, Warwickshire, 1573 - Holbeche House, Staffordshire, 1605). Elizabeth I'in saltanatının sonlarına doğru çeşitli katolik komplolara katıldı. 1604-1605'te "Barut suikastı"nı (Gunpowder plot) düzenledi. Komplo ortaya çıkarılınca kaçtı, ancak yakalanarak öldürüldü.

CATHAİR DHUİN LASCAİGH, ing. **Cahir,** İrlanda Cumhuriyeti'nde (Munster ili, Tipperary yönetim bölümü) kent, Tipperary'nin G.'inde; 1 750 nüf. Eski hisar.

CATHARSİUS a. (yun. *katharsios,* temizleyen'den). Eski Dünya'nın sıcak bölgelerinde yaşayan, parlak siyah renkli bokböceği. (Düzlemduyargalıgiller familyası.)

CATHARTİDAE a. YENİDÜNYAAKBABASIGİLLER familyasının bilimsel adı.

CATHARTUS a. (yun. *kathartes,* temizleyen'den). Havana puroları içinde dünyaya yayılan küçük kınkanatlı böcek. (Yassıkabuklukınkanatlıgiller familyası.) [Eşanl. SİLVANUS.]

CATHCART (*sir* George), ingiliz general (Londra 1794 - İnkerman'da öldürüldü 1854). Waterloo'da Wellington'un emir subayı olan Cathcart, Petersburg'daki in-

Foto Angelo Regaldi-S.E.F.

Catania'da, G. B. Vaccarini'nin yaptığı katedralin (sağda) bulunduğu la piazza del Duomo (solda Santa Agata)

Neptune Nautisme

cat-boat (finn)

giliz büyükelçiliğinde çalıştı; sonraları, Kanada'da, Güney Afrika'da ve Kırım'da görev yaptı.

CATHER (Willa Sibert), amerikalı kadın romancı (Winchester, Virginia, 1876 - New York 1947). Nebraska ovalarında geçen çocukluğu, yapıtlarına egemen olan temayı belirledi: kırsal Batı. *O Pioneers!* (1913); *The Song of the Lark* (1915); *My Antonia,* (1918), sınır boylarında yerleşmiş toplulukları, toprakla mücadeleyi, şan ve şeref özlemini, refah bekleyişini anlatır. Yapıtlarını tümüyle saran dinsel hava, batılı bir çocukla Fransa'daki savaşı anlatan *One of Ours*'da (1922) ahlakçılığa döner, *The Professor's House'* da (1925) kaygıya bürünür ve nihayet *Death comes for the Archbishop*'da (1927) kendini açıkça ortaya koyar: ABD güney-batı uygarlığı bir kahramanlık ve kutsallık hikâyesine malzeme sağlar. Katolikliği benimsemeden önce yazdığı *Shadows on the Rock*'ta (1931), Québec Fransızları ile ilgili anılarında da dinsel inancın etkisi görülür. Cather'in, "çıplak" romanın ilk örneklerinden sayılan *My Mortal Enemy* (1926) adlı bir yapıtı daha vardır.

Lauros-Giraudon

Catherine de Médicis
François Clouet okulundan bir resim
Carnavalet müzesi, Paris

DOĞU LATİN İMPARATORLUĞU

CATHERİNE I DE COURTENAY (1274'e doğr. - 1308), asaleten Doğu Latin imparatoriçesi (1285-1308), imparator Philippe I ile Anjou-Sicilya'lı Béatrice'in kızı. Napoli'de, amcası Sicilya kralı Carlo II' nin sarayında yaşadı, 1301'de Valois kontu Charles I de France ile evlendi ve Bizans İmparatorluğu üzerindeki haklarını da çeyiz olarak getirdi. Kocası İstanbul'u yeniden ele geçirmek için bir birlik oluşturmaya çalıştıysa da, başaramadı.

CATHERİNE II DE COURTENAY -VALOİS (1301- Napoli 1346),taçsız Doğu Latin imparatoriçesi (1308-1346), Catherine I de Courtenay'in kızı. 1313'te, Güzel Philippe IV'ün beşli bir düzenlemesi sonucunda, Taranto ve Akhaia prensi ve Anjou-Sicilyalı Philippe I ile evlendi; böylece Philippe I, Doğu Latin imparatoru Philippe II adını aldı. Fakat kendisinden öncekiler gibi o da, yalnızca Akhaia, Atina dukalığı ve öteki frank senyörlüklerinin metbuluğuyla yetinmek zorunda kaldı. 1332'de dul kalan Catherine II, bundan sonra, başbakanı Niccolo I Acciaiuoli'nin öğütlerine uyarak Peloponisos üzerindeki haklarıyla ilgilendi.

FRANSA

CATHERİNE DE MÉDİCİS, Fransa kraliçesi (Floransa 1519 - Blois 1589). Medici ailesinden Urbino dükü Lorenzo II ile La Tour d'Auvergne'li Madeleine'in kızı ve papa Clemens VII'nin yeğeni. 1533'te, François I'in gelecekte Henri II adıyla Fransa kralı (1547'den 1559'a kadar) olan ikinci oğluyla evlendi ve yedisi yaşayan on çocuk doğurdu. Oğlu Charles IX'un tahta çıkışında (1560) naip ilan edildi, krallığın başlıca siyasal kişisi oldu; bu sırada ilk din kavgaları patlak verdi ve krallık iktidarı zayıflamaya başladı. Charles IX'un erginliğe ulaşmasından (1563) sonra da fiilen iktidarını kullandı ve oğlu Henri III'ün (1574-1589) hükümranlığında da önemli rolünü sürdürdü.

National Portrait Gallery

Catherine of Aragon
ressamı bilinmeyen bir tablo
National Portrait Gallery, Londra

Katolikliğe bağlı olmakla birlikte bağnaz değildi; dinsel tutkulara kayıtsız kaldığından dogma kavgalarını hanedanlık için tehlikeli buluyordu. Poissy tartışmasında (1561) katoliklerle calvincileri uzlaştırmaya çalıştı, sonra protestanlara, ocak 1562 tarihli fermanla kapatılmış kentlerin dışında, din özgürlüğü tanıdı. Protestan topluluğu şefleri Condé ve Coligny —Charles IX ile— 1567'de, hükümet ve devlete egemen olmak için onu öldürme çabasına girişince, Catherine, protestanlığa gösterdiği iyi niyetten vazgeçerek düşman oldu. Huguenot'lara karşı beslediği iyi duygulara karşın kendisine suikast girişiminde bulunulunca, Catherine, izlediği ılımlılık siyasetinin başarısızlığa uğradığını görerek, protestan topluluğunu ortadan kaldırmaya karar verdi ve katoliklerin tarafına geçti. 1569'da huguenotlar, Condé'nin öldürüldüğü Jarnac'ta ve Moncontour'da yenildiler; fakat savaşın uzaması krallık hazinesini çökertti ve hükümdarlık gittikçe Guiseler'in egemenliği altına girmeye başladı; o zaman ana kraliçe yeni bir manevraya başvurarak, boyun eğdiremediği huguenot'larla Saint-Germain barışı'nı imzaladı (1570). Protestan topluluğuyla uzlaşmayı pekiştirmek için kızı Marguerite de Valois'yı, Navarra kralı Bourbon'lu Enrique III ile evlendirdi. Fakat Catherine, Coligny'nin Charles IX üzerindeki etkisinden ve Fransa'yı İspanya'ya karşı savaşa kışkırtmasından korktu. Coligny'ye karşı hazırladığı ilk suikasttan (22 ağustos 1572) sonra, Guiseler'i, bütün protestan şeflerin katliamı için örgütlenmekte serbest bıraktı; Saint-Barthélemy katliamı (24 ağustos 1572) yeni bir iç savaşın başlamasına yol açtı. Catherine devleti ve hanedanı savunmak için, önce tek başına, sonra, Polonya tahtına seçtirdiği (1573) en sevgili oğlu Henri III ile birlikte büyük çaba harcadı. İç barışı korumak için, önce Monsieur (1576), sonra Nérac barış (1579) görüşmeleri sırasında, en küçük oğlu Alençon dükü (sonra Anjou dükü) François'ya ve damadı Navarralı Enrique' ye sürekli müdahale etti. Haksız yere, Guise dükü ve Lorraine kardinaline Blois'da suikast hazırlamakla (23-24 aralık 1588) suçlanan Catherine, "sallanan monarşi kurumunu, otuz yıl ayakta tutmayı başardıktan" sonra, 5 ocak 1589'da öldü.

BÜYÜK BRİTANYA

CATHERİNE OF FRANCE ya da **OF VALOİS** (Paris 1401 - Bermondsey manastırı 1437), Fransa kralı Charles VI'nın kızı; Henry V ile evlenerek İngiltere kraliçesi oldu. Bu evliliğin dayandığı Troyes antlaşması (1420), Fransa kral naipliğini Henry V'e veriyor ve Fransa tahtı üzerinde veraset hakkının bu evlilikten doğacak ilk erkek çocuğa ait olacağını belirtiyordu. Böylece, daha sonra Charles VII adıyla tahta geçecek olan veliaht prensin itirazlarına rağmen, Henry VI 1422'de hem İngiltere, hem de Fransa kralı ilan edilebildi. 1428'e doğru, Catherine gizlice Owen Tudor ile evlendi; torunlarından biri, Henry VII adıyla kral oldu.

CATHERİNE OF ARAGON (Alcalá de Henares, Castilla, 1485 - Kimbolton 1536), Aragónlu Fernando ile Castillalı İsabel'in kızı. Henry VIII ile evlenerek 1509'dan 1533'e kadar İngiltere kraliçesi oldu. 1501'de Wales prensi Arthur ile evlendiyse de, kocası bir yıl sonra öldü. Arkadan, henüz tahta çıkmış bulunan Henry VIII ile evlendi ve ondan, ancak biri hayatta kalan (prenses Mary*) altı çocuğu oldu. İki Gül savaşı anılarının henüz pek taze olduğu bir ülkede bir erkek vârisin bulunmayışı, etkisini acı bir biçimde duyurdu. Bu yüzden, Henry VIII, 1525'ten itibaren, boşanmanın yollarını aramaya başladı. Anne Boleyn'e âşık olması bu niyetini büsbütün pekiştirdi ve 1527'de durum, kralla kraliçenin engelleyici kan bağları bulunduğu bahanesiyle, kilise yetkililerinin incelemesine sunuldu. Önce uzlaşıcı gözüken papa Clemens VII, çok geçmeden, Catherine'in yeğeni Karl V'in etkisiyle, çekimser davranmaya başladı. Öte yandan, kraliçe de boşanmayı kabule yanaşmıyordu. Papanın engellemesine aldırmayan Henry VIII, 1531'de Catherine ile ilişkisini tümüyle kesti ve ingiliz kamuoyu çoğunluğunun da desteğiyle, mayıs 1533'te, başpiskopos Cranmer'in başkanlık ettiği bir mahkemenin boşanma kararı vermesini sağladı. Böylece, İngiltere Roma'dan tümüyle kopmuş oldu. Catherine yaşamının son yıllarında dünyadan elini eteğini çekti.

CATHERİNE HOWARD, İngiltere kraliçesi (1522'ye doğr. - Londra 1542) Henry VIII'in 5. karısı. 3. Norfolk dükü Thomas Howard'ın yeğeni. Norfolk ve Cromwell'in düşmanları, kralı bu evliliğe teşvik ettiler; evlilik 1540'ta gerçekleşti. Ancak, Catherine Howard'ın geçmişteki ve belki de tekrarlanan uygunsuz davranışları krala ihbar edilince, Henry VIII onu yargılattı ve boynunu vurdurttu.

CATHERİNE PARR, İngiltere kraliçesi (1512-Sudeley Castle 1548). 1543'te üçüncü evliliğini yaparak Henry VIII'in 6. karısı oldu. Lutherciliğe duyduğu sempati ve iyi yürekliliği nedeniyle din adına yapılan zulümlere karşı çıktı. Kralın ölümünden sonra, naibin kardeşi sir Thomas Seymour ile evlendi (1547).

PORTEKİZ

CATHERİNE OF BRAGANZA, portekizli prenses (Vila Viçosa 1638 - Lizbon 1705), kral João IV'ün kızı, 1662'de Charles II ile evlenince İngiltere kraliçesi oldu; Tanca ve Bombay'ı çeyiz götürdü. Koyu katolikti; kocası Charles II'nin katolik inançlarını güçlendirerek, onu, kendisini bağnaz protestanların hücumlarından ve Titus Oates'in suçlamalarından korumaya zorladı. 1692'de Portekiz'e döndü, Methuen antlaşması'nın (1703) sonuca bağlanmasını sağladı ve 1704'te Portekiz kral naibeliğine atandı.

Cathie sendromu, doğuştan gelen ve seyrek olarak çok küçükken görülen, yeterince alyuvar yapamama kusuru. (Başlıca özelliği normokrom ve normosit alyuvar azlığına bağlı şiddetli bir kansızlık, retikülositlerde yıkım, kanda eritroblast çokluğu, kemik iliğinde eritroblastik zenginliktir. Kemik iliği içinde eritroblast yıkımının asidofil eritroblast evresinde olup bittiği sanılmaktadır.) [Eşanl. KUSURLU ERİTROPOYEZ.]

Catholic Association ya da tam adıyla *Roman Catholic Association* ("Roma katolik birliği"). İrlanda'da 1823'te O' Connell'in kurduğu, kitleleri örgütlemek ve katolikleri özgürleştirmek için çalışan birlik. Engelleyici yasalara rağmen, kısa zamanda adayı yöneten gerçek gizli güç durumuna geldi. Birliğin baskıları karşısında ingiliz hükümeti 1829'da katoliklerin yurttaşlık haklarını engelleyen yasaları yürürlükten kaldırdı, ama daha önce de birliği yasaklamayı ihmal etmedi.

CATİ, doğuşta belirlenen sosyal düzeyi tanımlayan sanskritçe sözcük. Bir kimsenin Hint kast sistemi içindeki yerini gösterir. Bu yer hemen hemen hiçbir zaman değişmez.

CATİLİNA (Lucius Sergius), romalı siyaset adamı (İ. Ö. 108'e doğr. - Pistoia İ. Ö. 62). Sefih ve haris bir soyluydu, Sulla döneminde kandökücülüğünü gösterdi ve Afrika'da propraetorluk yaparken eyaletini yağmalattı. Konsüllüğe adaylığı senatoda kabul edilmedi: Sulla'nın eski askerlerini ve Roma'da ne kadar maceracı varsa hepsini yanına aldı. Kurduğu ilk komplo İ.Ö. 65'te başarısızlığa uğradı. 63'te, Cicero konsülken, Catilina 62 seçiminde konsül olmak için girişimde bulundu; başaramayınca şiddete başvurmaya karar verdi ve bir komplo düzenledi. Cicero, Roma'nın askerle korunmasını sağladı. 8 kasım 63'te Catilina senatoya gitti; Cicero onu çok sert bir söylevle kovdu. (→ CATİLİNARİA.) Catilina, yardımcısı C. Manlius'un Etruria'daki ordusuna katıldı; bu arada Cicero Roma'da kalan suç ortaklarını tutuklattı. Senato onları ölüme mahkûm etti. Cicero kararı hemen uygulattı. Catilina Pistoia savaşı'nda yenildi ve öldürüldü (62). Sezar'ın bu komployu bildiği ve bundan yararlanmayı düşündüğü sanılır: Sezar, senato karşısında Catilina' nın suç ortaklarını ustaca savunmuş, fakat girişiminin başarısızlıkla sonuçlandığını görünce, şüpheli duruma düşmekten korkarak, kendini İspanya'ya vali olarak göndertmiştir.

Catilina ayaklanması, Sallustius'un

tarihsel yapıtı. İ.Ö. 63'te Roma'yı sarsan bu bunalımın hikâyesinde, Sallustius, Roma Cumhuriyeti'nin çöküş nedenlerini, incelemek istedi. Yazara göre bu nedenler soyluluk geleneklerindeki bozulmada yatıyordu. Sezar yanlısı ve Cicero karşıtı yapıt kişilerin psikolojisine önemli bir yer verir ve tarih akışını insanın iradesine bağlar.

Catilinaria, İ.Ö. 63'ün kasım ve aralık aylarında Cicero tarafından Catilina aleyhine yapılmış dört konuşmaya verilen ad. Senatoda hazırlıksız olarak söylenen ve daha sonra kaleme alınan *Catilinaria*, hasmı sindirmeyi amaçlayan sert saldırılardır. İlk konuşmanın girişindeki "Catilina, sabrımızı ne zamana kadar kötüye kullanacaksın?" cümlesi ünlüdür.

CATİLLUS. Rom. mit. Antik Tibur'un kurucularından biri olan Yunanlı. *Aeneis*'te adı geçer.

CATİ LUHUR, Cava'da (Endonezya) yer. Cakarta'nın G.-D.'sunda. Citarum ırmağı üzerinde baraj (hidroelektrik ve sulama).

CAT İSLAND, Bahama takımadalarında ada; 388 km²; 2 700 nüf. Uzun süre bu adanın, Kristof Kolomb'un Atlas okyanusu'nu aşmasından sonra gördüğü (12 ekim 1492) ilk ada olduğu sanıldı.

CATİVO a. Tropikal Amerika'da yetişen ağaç. (Açık esmer, kaba dokulu, yumuşak ve hafif odunu marangozlukta, mobilyacılıkta, kaplama ve kontrplak yapımında kullanılır. Bil. a. *Priora copaifera*.)

CATİVOLCUS → CATUVOLCUS.

CATKİ a. Dilbil. MALVAİ'nin eşanlamlısı.

CATLAR, Pakistan ve Kuzey Hindistan'da yaşayan halk. Nüfusunun 11 milyonu aştığı sanılır. Atalarının II. binyılda Orta Asya'dan gelen istilacı göçebeler olduğu ve bunların çingenelerle akrabalıkları bulunduğu ileri sürülür. Hâlâ göçebe yaşamı sürdürür, kastlar ve kastdışı halklar tarafından "kâfir" olarak görülürler.

CATLİN (George), amerikalı ressam ve yazar (Wilkes-Barre 1796-Jersey City, New Jersey, 1872). Önceleri kibar çevrelerin portre ressamıydı. 1832'den sonra, kendini yaşamının büyük idealini gerçekleştirmeye adadı: Kızılderililer'in törelerini ve özelliklerini gösteren bir koleksiyon oluşturmak ve onlar için bir müze açmak. Kızılderililer arasında geçirdiği sekiz yıldan sonra. üç yüzü aşkın portre ve iki yüzden fazla yağlıboyayla döndü ve 1841'de *Letters and notes on the manners, customs and condition of the North American İndians*'ı (Kuzey Amerika Kızılderilileri'nin töreleri, davranışları ve yaşam koşulları üzerine mektuplar ve notlar) yayımladı. Avrupa'ya yaptığı yolculuk sırasında Paris'te (1845), Baudelaire'i hayran bırakan, Kızılderililer galerisi'ni sergiledi. Değerli bir bilgi kaynağı olan yapıtları Washington'da (Smithsonian İnstitution) korunmaktadır.

Cato, Addison'un trajedisi (1713). Sezar'a yenilen Cato, stoacıların tevekkül ve cesaretini ve sonsuz özgürlük özlemini canlandırır. Fransız trajedi modelinden esinlenen oyun, kraliçe Anne'ın veraset sorununun tartışıldığı dönemde çok büyük bir etki yapmıştır.

CATO (Marcus Porcius), **Yaşlı** ya da **Censor** diye anılan romalı devlet adamı (Tusculum İ.Ö. 234-öl. İ.Ö. 149). İlk kez 17 yaşında Annibal'e karşı savaştı, askerlerin tribunus'u seçildi, sonra Sicilya'da Scipio'nun quaestor'u oldu (205) ve orada generalinin sürdüğü debdebeli hayatı eleştirdi. 198'de Sardinya praetor'u, 195'te konsül oldu. İspanya'da Antiokhos III'e karşı Thermopylai savaşı'na katıldı (191). 184'te censor seçildi, lükse karşı mücadele etti, kadınların süslenmeleriyle ilgili aşırı harcamaları önleyici bir yasa kabul ettirdi ve onursuzluğuna inandığı senatörleri, bu arada büyük Scipio'nun kardeşini görevden aldı. Yalın ve canlı bir konuşmacıydı; yunanca biliyordu; fakat katı bir ahlak anlayışı adına hellenizme karşı savaşım verdi. Roma için çok tehlikeli bir rakip olarak gördüğü Kartaca'nın yok edilmesi için amansız bir mücadeleye girişti. Tusculum'daki topraklarını kendisi işler, her şeyden para kazanırdı: *De re rustica* (Tarım üzerine) adlı incelemesinde, "mal sahibi satın almasını değil, satmasını sevmelidir" diye yazar; aynı yapıtta, köylülere, bütün ürünleri kullanarak kendi kendilerini tedavi etmelerini sağlayan bin reçete derlemiştir. *Origines*'inde (Kökenler), Roma tarihini inceler, ama romalı generallerin adını asla anmaz. Bu yapıttan yalnız birkaç parça kalmıştır.

CATO, lat. **Marcus Porcius Cato,** lakabı **Uticalı** *(Uticensis)* [95- Utica İ. Ö. 46], Yaşlı Cato'nun torununun oğludur. Askerlik hayatına Spartacus ile savaşarak başladı, ardından askeri tribunus olarak Makedonya'ya gönderildi; dönüşünde quaestor olarak atandı ve Sulla'nın eski ajanlarını, gaspettiklerini geri vermeye zorladı (65). 63 yılında halk meclisine üye oldu ve Catilina'nın suç ortaklarının ölüm cezasına çarptırılmasını kabul ettirdi. Senatör olunca Sezar ve Pompeius'a karşı çıktı. Ancak, Farsala savaşı ve Pompeius'un ölümünden sonra Pompeius'un yandaşlarıyla birlikte savaşı Afrika'da sürdürmeye çalıştı. Utica'da kuşatılınca Platon'un *Phaidon*'unu bir kez daha okuduktan sonra yaşamına son verdi. Roma'da Stoa felsefesini destekleyenlerin önde gelenlerindendi.

—Ed. Cato, Cicero tarafından övülmüş *(Cato)*, Sezar tarafından suçlanmıştır *(Anticato)*. Cato, Sallustius tarafından insanlık dışı bir kişi olarak sergilenmiş (*Catilina ayaklanması*, LIV [De Conjuratione Catilinae]), Plutarkhos (*Hayatlar* [Paralleloi bioi]) ve Lucanus *(Pharsalia)* için vatanseverlik ve özgürlük aşkının simgesi olmuştur. Dante'de (*İlahi Komedya*'nın [Divinia Commedia] "Araf" bölümünde) insan ruhunun saflığının simgesi olan Cato, Addison'da ve Gottsched'de (*Der Sterbende Cato*, 1783), daha insancıl bir boyutta verilir, ancak Voltaire'in *Rome sauvée* (1752) adlı yapıtında sadomazoşist bir görünüm alır.

Uticalı Cato ve kızı Porcia
roma sanatı, İ.S. I. yy.
Pio Clementino müzesi, Vatikan

CATOCALA a. İri gece kelebeklerini içeren cins. (Üst kanatları kahverengi dalgalı kurşuni, alt kanatları kırmızı, sarı, mavi. kenarları siyahtır. Kukumavpervanegiller familyası.)

—ANSİKL. *Catocala* cinsinin birçok türü kuzey yarıkürenin soğuk ve ılıman bölgelerine yayılır; tırtılları, üstünde yaşadıkları ağaç kabukları gibi kurşunidir. Kurşuni ve kırmızı *Catocala nupta*, söğütlerin, kavakların, titrekkavakların üzerinde yaşar; Kurşuni ve mavi renkli *Catocala fraxini*'nin kanat açıklığı 10 cm'yi bulur; tırtılı söğütlerin üzerinde yaşar.

CATOCHE burnu, Meksika'da Yucatán yarımadasının kuzey-doğu ucunda yüksek burun.

CATOGAN a. (özel ad *Cadogan*'dan). Bir kurdelayla başın arkasında tutturulan saç tutamı.

CATONSVİLLE, ABD'de kent, Maryland eyaletinde, Baltimore'un banliyösü; 54 800 nüf.

CATON-THOMPSON (Gertrude), ingiliz arkeolog (Londra 1888-Broadway, Worcestershire 1985). Abydos kazılarına katıldı (1921-22), sonra Kuzey El-Fayyum'da inceleme ve araştırmalar yaptı (1924 -1926), daha sonra Afrika'nın güneyine gitti; burada Zimbabve ve Kuzey Rodezya'da gerçekleştirdiği buluşlar (1928-29), Afrika uygarlıklarının kökenlerinin biraz daha aydınlanmasını sağladı. Başlıca yapıtları: *The Badarian Civilisation* (1928), *The Zimbabwe Culture* (1931), *The Prehistoric Geography of Kharga Oasis* (1932), *The Desert Fayum* (1935), *The Tombs and Moon Temple of Hureidha* (Hadramut) [1944], *Kharga Oasis in Prehistory* (1952).

CATOPİDAE a. (yun. *kato*, aşağıda, ve *ophis*, yılan'dan). Küçük kınkanatlı böcek familyası. (Örnek tipi *Catops* cinsidir.)

CATOPS a. İpeksi kurşuni ya da kızılımsı kınkanatlı böcek. (Bitkisel ya da hayvansal kalıntılar arasında hızla koşar. Bazıları kemiricilerin yeraltı yuvalarında ya da karınca yuvalarında yaşar. *Catopidae* familyasının örnek tipi).

CATOSTOMA a. Kuzey Amerika ve Çin'de yaşayan, sazanlar takımından balık cinsi. (Sazana benzer, ama bıyığı yoktur ve ağzı karın yüzündedir. Irmakların dibindeki çamuru karıştırarak mikroorganizmalarla beslenir. *Catostomidae* familyası.)

Cato Street komplosu, 1820'de ingiliz devrimci Thistlewood tarafından hükümet üyelerini katletmek amacıyla Londra'da düzenlenen komplo. Bu komplonun ortaya çıkarılmasıyla, Fransa savaşının bitmesinden sonra Birleşik Krallık'ı sarsan devrimci heyecan doruk noktasını buldu.

CATOXANTHA a. (yun. *kató*, aşağıda, altta, ve *ksanthos*, sarı'dan). Elitraları yaldızlı yeşil zemin üzerine mavi ya da menekşe rengi aylayla çevrili sarı benekler taşıyan iri parlakböcekleri içeren cins. (*Catoxantha* cinsi üyeleri, Asya'nın ve çevresindeki takımadaların en sıcak bölgelerine yayılır: örneğin Cava'daki *Catoxantha bicolor*. Kınkanatlılar takımı, parlakböcekgiller familyası.)

CATPUR a. (ing. *jodhpurs;* özel ad *Jodhpur*'dan). Çizme giymeye gerek duyulmadan kullanılan, dizden aşağı bölümü bacakları iyice saran binici pantolonu. Catpur kısa bir botla giyilir. Eyere gelecek kısımlarıyla oturma bölümünde süet parçalar bulunur.

CATROUX (Georges), fransız general (Limoges 1877 - Paris 1969). Sömürgelerde hizmet etti. 1914'te yaralandı ve Arras'ta tutsak düştü. Savaştan sonra Fas'ta barış sağlanmasına yönelik etkinliklere katıldı, 1936'da Cezayir'de 19. müfrezenin komutanlığına getirildi. Çinhindi'ne genel vali atandı. 1943'te Cezayir genel valiliğine getirildi. 1944'te Kuzey Afrika bakanlığı, 1945-1948 arasında SSCB büyükelçiliği görevlerinde bulundu, 1954'te Légion d'honneur "grand chancelier"si oldu.

CATS (Jacob), hollandalı devlet adamı ve şair (Brouwershaven 1577 - Lahey 1660). Yüksek yargıçtı, Hollanda başbakanlığına getirildi. Karısının sofuluğundan etkilenerek, konuşma diline yakın şiir diliyle ahlakçı ve özyaşamsal yapıtlar yayımladı; bu kitaplar halk arasında çok tutuldu: *Zinne en Minnebeelden*, 1618; *Spieghel van den ouden ende nieuwen Tijdt*, 1632; *'s Werelds begin, midden en einde, besloten in den trouwring*, 1637.

Yaşlı **Cato**
mermer, roma sanatı
Laterano müzesi, Roma

Valdivia bölgesinde (Antioquia yönetim bölgesi) Cauca vadisinden bir görünüş

CATSKİLL dağları, ABD'de dağ kütlesi, New York eyaletinin güneyinde, Hudson ırmağının B.'sında; Apalaş platosunun kuzey bölümüdür; 1 281 m.

CATTAFİ (Bartolo), italyan yazar (Barcellona, Messina, 1922 - *ay. y.* 1979). Varoluşçuluktan esinlenen şiirler (*Le mosche del meriggio*, 1958; *L'aria secca del fuoco*, 1972; *L'allodola ottobrina*, 1979) yazdı.

CATTANEO (Danese), italyan heykelci ve şair (Massa 1509 - Padova 1573). Venedik'e, birlikte gittiği Sansovino'nun öğrencisi oldu (*Aziz Hieronymus*, San Salvatore kilisesi, *Leonardo Loredan'ın mezarı*, San Giovanni e San Paolo). Verona ve Padova'da da çalıştı. On üç bölümlük bir de şiiri vardır: *Dell' amor di Marfisa* (1555-1562).

CATTANEO (Carlo), italyan yazar ve siyasetçi (Milano 1801-Castagnola, Lugano yakınında, 1869). Risorgimento sırasında federalist akımın temsilcisiydi, 1839, 1844 ve 1859-1865 arasında, altbaşlığında programı *kültür ve toplumsal refaha yönelik çalışmaların aylık derlemesi* diye belirtilen Il politecnico dergisini çıkardı. Cattaneo'ya göre Risorgimento'ya giden yol, tarımın modernleşmesinden ve Lombardia'nın sanayileşmesinden geçecek ve İtalya'nın Avrupa'da yerini almasıyla gerçekleşecekti. 1848'de savaş konseyi başkanı olan Cattaneo, Lombardia ile Piemonte'nin birleştirilmesine karşı çıktı. 1849'da Paris'te *l'Insurrection de Milan*'ı (fr. çev.) [Milano ayaklanması] yayımladı. 1860'ta Milano milletvekili seçildi, Vittorio Emanuele II'ye bağlılık yemini etmemek için meclis toplantısına katılmadı. Aşırı ulusçuluğun aşırılıklarından korktuğu için, Sicilya seferi sırasında Garibaldi tarafından safdışı bırakıldı.

CATTARO → KOTOR.

CATTEGAT → KATTEGAT.

CATTELL (James McKeen), amerikalı ruhbilimci (Easton, Kaliforniya, 1860 - Lancaster, Pennsylvania, 1944). 1883 -1886 arasında Leipzig'de Wundt'a asistanlık yaptı. "Zekâ testi" terimini 1890'da ilk olarak ortaya attı ve ABD'de testlerin kullanılmasına ön ayak oldu. Birçok ruhbilim laboratuvarı kurdu ve Psychological Corporation gibi örgütlerin kurulmasına ve dergilerin yayımlanmasına katılarak bu bilim dalının gelişmesine büyük katkılarda bulundu. Bireylerdeki ruhsal farklılıkların incelenmesi açısından önem taşıyan çalışmaları, öğrencileri tarafından *James McKeen Cattell, man of science* (J. McKeen, bilim adamı) [1947, 2 cilt] adıyla yayımlandı.

CATTELL (Raymond Bernard), amerikalı ruhbilimci (West Bromwich, Warwickshire, Büyük Britanya, 1905). Çalışmalarının büyük bölümünü, kişilik incelemesine ayırdı ve bu amaçla, çeşitli yaklaşımlar ve özel olarak hazırlanmış etken çözümlemesi yöntemleri kullandı. Başlıca yapıtları: *Factor Analysis. An Introduction and Manual for the Psychologist and Social Scientist* (Etken çözümlemesi. Ruhbilimci ve sosyal bilimci için bir giriş ve elkitabı), 1952; *Personality and Motivation Structure and Measurement* (Kişilik ve güdülenim yapısı ve ölçüm), 1957; *Abilities: Their Structure, Growth and Action* (Yetenekler: yapıları, büyümeleri ve etkileri), 1971; *Motivation and Dynamic Structure* (Güdülenim ve dinamik yapı), 1975. Ayrıca, başka birçok yapıtın hazırlanmasını tek başına ya da başkalarıyla birlikte yönetti: *Handbook of Multivariate Experimental Psychology* (Çokdeğişkenli deneysel ruhbilim elkitabı), 1966; *Handbook of Modern Personality Theory* (Modern kişilik kuramı elkitabı), 1977.

CATTERMOLE MANCİNİ (Evelina), italyan kadın edebiyatçı (Floransa 1849 - Roma 1896). **Contessa Lara** takma adıyla yazdığı romanlarında ve şiirlerinde (*Canti e ghirlande*, 1867; *E ancora versi*, 1886), D'Annunzio tarzında bir estetizm göze çarpar.

CATTOLİCA, İtalya'da turizm merkezi, Emilia'da (Forli ili), Adriya denizi kıyısında, Rimini'nin G.-D.'sunda; 15 600 nüf.

CATUGNATUS, Allobroglar'ın önderi (öl. İ.Ö. 61); İsère yakınında bir Roma ordusunu yendi.

Catulli Carmina, Catullus'un latince metninden yararlanılarak yaratılmış sahne kantatı. Müziğini Carl Orff yazdı; koregrafisini John Butler, kostümlerini Venza ve Colisanti-Moore hazırladı. İlk kez 1964'te Kathonah'ta (New York) Caramoor'da J. Butler'ın topluluğunca sahnelendi. Başlıca rolleri Carmen De Lavallade, Robert Powell, Buzz Miller ve Veronika Mlakar yorumladılar.

CATULLUS (Caius Valerius), latin şairi (Verona İ. Ö. 87'ye doğr.-Roma İ. Ö. 54'e doğr.). Galya Cisalpina kökenli, 62'ye doğr. Roma'ya geldi ve sık sık roma soylularının kültür çevrelerinde bulundu. İskenderiyecilikten etkilenen "yeni şairler" grubunun içinde yer aldı; değişik konularda ve uzunluklarda 116 şiir bıraktı. Kallimakhos ile yarıştığı *De Nuptiis Pelei et Thetibos* gibi gösterişli ve yüksek sosyeteye yönelik şiirlerin yanında, çağının törelerine'ya da siyaset adamlarına karşı sayısız hicivli epigramlar yazdı. Yapıtının en önemi bölümü lirik şiirleridir. Bunlarda, şiirde adı Lesbia olarak geçen, Cicero'nun düşmanı Clodius Pulcher'in kız kardeşi Clodia ile fırtınalı aşkını anlatır. Duyguların anlatımındaki içtenlik, Roma'da eleji türündeki şiirinin gelişmesine katkıda bulunmuştu.

CATULUS (Lutatius) → LUTATİUS CATULUS.

CATUVELLAUNİ, Châlons-sur-Marne bölgesine yerleşmiş Galya halkı. Aynı adı taşıyan bir kelt halkı da Thames'in kuzeyine yerleşmişti.

CATUVOLCUS ya da **CATİVOLCUS,** Ambiorix ile birlikte Eburonlar'ın reisi (öl. Ardennes İ.Ö. 53).

CAU (Jean), fransız yazar (Bram 1925), Jean-Paul Sartre'ın eski sekreteri (1947 -1956). Deneme ve romanlar yayımladı (*le Fort intérieur*, 1948; *les Paroissiens*, 1958; *la Pitié de Dieu*, 1961). Bu kitaplarda bir kuşağın eğilimleriyle sorunlarını anlattı. Yergilerinde çağdaşlarını ve batı dünyasının "çöküşü"nü sert bir biçimde eleştirdi (*Lettre ouverte aux têtes de chiens occidentaux*, 1967). Romanlarında (*le Spectre de l'amour*, 1968) ve tiyatro yapıtlarında (*les Yeux crevés*, 1967) çocukluğuna duyduğu özlem ağır basar (*les Enfants*, 1975; *Nouvelles du paradis*, 1980; *Les Culottes courtes*, 1988)

CAUCA, Kolombiya'da ırmak, río Magdelana'nın kolu (sol kıyıdan); 1 250 km. Cordillera central'den doğan Cauca, G.-K. doğrultusunda, Cordillera central ve Batı sıradağlarıyla çevrili uzun bir çöküntü alanını aşar. Yer yer yanardağ külleriyle dolmuş "Valle del Cauca" adı verilen bu çöküntü, yaygın yöntemlerle yapılan hayvancılığın, yoğun yöntemlerle yapılan tarım (şekerkamışı, fasulye, kocadarı) karşısında giderek gerilediği verimli bir bölgedir. Çöküntü bölgesinde önemli kentler yer alır: Popayán, Cali ve Cartago. Cartago'nun aşağı kesiminde Cauca, Antioquia havzasıyla (kahve işletmeleri) kesilen boğazlara gömülür. Irmağın aşağı çığırı bir alüvyon ovasıyla son bulur ve río Porce'nin kavuşmasıyla büyüyen Cauca, río Magdalena'ya kavuşur. Irmağın yukarı çığırı kıyısındaki iki yönetim bölgesine Cauca'nın adı verilmiştir. Cauca (30 495 km²; 857 751 nüf.; merkezi *Popayán*) ve *Valle del Cauca* (21 245 km²; 3 027 247 nüf. merkezi *Cali*).

CAUCHON (Pierre), Beauvais piskoposu (Reims bölgesi 1371'e doğr.-Rouen 1442). Paris Üniversitesi rektörlüğüne atandı (1403), Bourgogne partisi'ne katıldı ve İyi Phillippe tarafından Beauvais piskoposluğuna getirildi (1420). Charles VII yanlılarınca Beauvais'den kovulunca (1429) sığındığı Rouen'da 1431'de Jeanne d'Arc'ı yargılayıp ölüme mahkûm eden mahkemeye başkanlık etti. Ödül olarak Lisieux piskoposluğuna getirildi (1432).

CAUCHY (*baron* Augustin Louis), fransız matematikçi (Paris 1789 - Sceaux 1857). Ponts et Chaussées topluluğu mühendislerinden; Cherbourg limanı çalışmalarına katıldı. 1816'dan başlayarak (Académie des sciences'a seçildiği tarih)

fen fakültesinde cebir, Collège de France' da matematiksel fizik ve École polytechnique'te mekanik dersleri verdi. 1830 devriminden sonra bağlılık andını kabul etmediği için görevinden alındı ve Torino'ya giderek kendisi için açılan matematik kürsüsünde çalışmaya başladı. 1833'te Bordeaux dükünün fen eğitimini yönetmek üzere Prag'a çağrıldı. 1838'de Paris'e döndü, 1839'da Bureau des longitudes'e üye seçildi; ancak Louis-Philippe hükümeti atama kararını onaylamadı. 1848 Cumhuriyeti daha hoşgörülü davrandı. Kralcı olduğunu açıkça belirtmesine rağmen Cauchy, Paris fen fakültesi matematiksel gökbilim profesörlüğüne atandı ve 1852'ye dek bu kürsüde çalıştı. 2-Aralık darbe hükümetine bağlılık andını reddettiği için görevden alındı. 1854'te andiçmeye zorlanmadan yeniden kürsüsüne getirildi.

Cauchy, arı ve uygulamalı matematiğin bütün bölümleriyle ilgilendi. Ama tarihe çözümleme üstüne yaptığı çalışmalarla geçti. 1821'de yayımlanan *Cours d'analyse* adlı kitabında çözümlemenin ana ilkelerini gözden geçirdi ve bunları yapıcı bir biçimde eleştirdi; böylece eleman-ter fonksiyonların ve serilerin incelenmesine kesinlik kazandırdı; limit, belirli integral, serilerin yakınsaklığı gibi temel kavramların doğru tanımlarını yaptı. Cauchy' nin diferansiyel denklemler kuramına yaklaşımı tümüyle yeniydi; çünkü o, başlangıç ve sınır koşulları belirlendiğinde diferansiyel denklemlerde çözümlerin varlığını ve tekliğini kanıtlamaya çalıştı.

Cauchy her şeyden önce, karmaşık bir değişkenin fonksiyonları kuramının yaratıcısıdır. Bu konuda çıkış noktası karmaşık bölgelerde integrallemeydi (1814-1830): eğrisel integrali tanımladı, bunun temel özelliklerini kanıtladı ve kalanlar hesabını ortaya attı. İkinci grup çalışmasında (1830-1846) fonksiyonların serilere açılımı ve karmaşık diferansiyelleme ya da analitiklik kavramlarını inceledi.

Yukarıda belirtilen ölçüsünde özgün olmasa bile cebir çalışmaları —yerine koyma hesabı, determinantlar ve matrisler kuramı, gruplar ve cebirsel genişlemeler kuramının oluşturulması— XIX. yy. tarihsel hareketine, cebirsel yapıların bulunması ve incelenmesi biçiminde geçti.

Cauchy mekanik alanında esneklik kuramının matematikle ilgili yönünü düzenledi. Gökbilim hesaplarını kolaylaştırdı ve hatalar kuramını geliştirdi.

Cauchy dizisi. Mat. çözlm. Metrik bir (E, *d*) uzayında

$$\forall \varepsilon > 0 \quad \exists N(\varepsilon) / \forall p > N(\varepsilon) \quad \text{ve} \quad \forall q > N(\varepsilon), \quad d(u_p, u_q) < \varepsilon$$

biçiminde olan (u_n) dizisi. (Bir tam uzayda, böyle bir dizi yakınsar; böylece, ℝ de $d(u_p, u_q) = |u_p - u_q|$ alınır.)

Cauchy eşitsizlikleri. Mat. çözlm. Bütün doğal *n* sayıları için geçerli

$$|a_n| \leqslant \frac{M(r)}{r^n}$$

eşitsizliği; burada a_n, O merkezli ve

$$\rho < r \quad \text{ve} \quad M(r) = \sup_\theta |f(r \cdot e^{i\theta})|$$

yarıçaplı açık bir daire içinde $f(z)$ ve yakınsayan $\sum_{n=0} a_n \cdot z^n$ *serisinin n* inci basamaktan katsayısıdır.

Cauchy integral formülü. Mat. çözlm. D nin bir γ yolu için bir D açığında bir noktaya uzamdaş ve

$$\frac{1}{2\pi i}\int_\gamma \frac{f(z) \cdot dz}{z - a} = I(\gamma, a) \cdot f(a)$$

yı içermeyen, bir değişkenli holomorf bir *f* fonksiyonu için yararlanılan formül; integralde I (γ, *a*), *a* ya göre kapalı γ yolunun indisidir.

Cauchy koşulları. Mat. çözlm. $f = P + iQ$ fonksiyonunun (x_0, y_0) noktasına holomorf olduğunu doğrulamak için gerek ve yeter olan ve birlikte gerçeklenen

$$\frac{\partial P}{\partial x}(x_0, y_0) = \frac{\partial Q}{\partial y}(x_0, y_0),$$

$$\frac{\partial P}{\partial y}(x_0, y_0) = -\frac{\partial Q}{\partial x}(x_0, y_0)$$

bağıntıları.

Cauchy serilerinin yakınsaklık ölçütü ya da **kuralı.** Mat. çözlm. Pozitif gerçek terimli (u_n) serilerinde yararlanılan ve şu biçimde ifade edilen ölçüt:

- $\overline{\lim}_{n \to \infty} \sqrt[n]{u_n} < 1$ ise, (u_n) yakınsaktır;
- $\overline{\lim}_{n \to \infty} \sqrt[n]{u_n} > 1$ ise, (u_n) ıraksaktır.

($\overline{\lim}$ "üst limit" anlamına gelir ve sonsuz olabilir; değeri 1 olduğunda bu ölçütten sonuç çıkarılamaz. Bu kural, D'Alembert kuralından daha geneldir.)

Cauchy süzgeç tabanı. Topol. Bir metrik uzayın

$$\forall \varepsilon > 0 \ \exists M \in B / \delta(M) < \varepsilon$$

biçiminde olan B süzgeç tabanı. (Yani B, δ(M), M nin çapı olduğuna göre

$$\inf_{M \in B} \{\delta(M)\} = 0$$

biçimindedir.)

Cauchy teoremi. Mat. çözlm. *f*, karmaşık düzlemin bir D açık kümesi içinde holomorf bir fonksiyon olduğunda, $f(z)$. dz biçiminin kapalı olduğunu ifade eden teorem.

Cauchy yasası, ℝ içindeki değerleri bir

$$f(x) = \frac{1}{\pi} \cdot \frac{1}{1 + x^2}$$

olasılık sıklığıyla alabilen bir raslantı değişkeninin olasılık yasası.

CAUCUS a. (amerikanca sözc.). Amerika Birleşik Devletleri'nde her partinin görevli ve yöneticilerinden çeşitli kademelerde oluşan seçim komiteleri. (Caucus, eskiden, çeşitli seçimlerde adayların saptanmasında kesin söz sahibiydi. Günümüzde bu belirleme genellikle tabanın da daha etkili olmasına olanak sağlayan önseçimler yoluyla yapılmaktadır.)

CAUDİLLO a. (şef anlamına isp. sözc.; geç lat. *capitellum, caput,* baş'tan). **1.** İspanyol tarihçilerinin, Reconquista döneminde, her iki tarafın askeri önderleri için kullandıkları terim. **—2.** XIX. yy.'da bir pronunciamiento sonucu iktidara gelen general (Espartero, Narváez, vb.). [Terim, general Franco'yu nitelemek için yeniden kullanıldı. Franco, o dönemde İspanya Cumhuriyeti'ne karşı 1936 ayaklanmasının elebaşısıydı ve hem birliklere kumanda ediyor, hem de sivil yönetimi elinde bulunduruyordu.] **—3.** Latin Amerika'da, XIX. ve XX. yy.'larda, zorba iktidarını kişisel saygınlığına ve yandaşlarının desteğine dayanarak sürdüren siyasal şef.

CAUDİNAE FAUCES ("Caudium çatalları"). Esk. coğ. İtalya'da (Samnium), Caudium kenti yakınında geçit. Campania'dan Samnium'a gitmek için bu boğazdan geçmek gerekiyordu. İkinci samnit savaşı sırasında bir roma ordusu burada kıstırıldı ve iki konsülüyle birlikte teslim olmak zorunda kaldı (İ.Ö. 321). Bugün *Stretto di Arpaja.*

CAUDRY, Fransa'da (Nord), Cambrésis'de komün; 13 662 nüf. (1992). Dokuma (makine danteli), kimya (kozmetik) ve besin sanayileri.

CAUDWELL (Christopher Saint-John SPRIGG, **Christopher** —denir), ingiliz yazar (Putney 1907 - Rio Jarama, İspanya, 1937). Eleştirmen, romancı, bireyin mutlak özgürlüğünden yana marxçı şair. İspanya iç savaşı sırasında Uluslararası tugay saflarında çarpışırken öldü (*Studies in a Dying Culture* [Can çekişen bir kültür üzerine incelemeler], 1938; *Illusion and Reality* [Hayal ve gerçek], 1937).

CAUGHNAWAGA, Kanada'da (Québec) yer, Montréal'ın G.-G.-D.'sunda. Kızılderili rezervi.

Jak Deleon

Catulli Carmina
İstanbul Devlet balesi

CAULAİNCOURT (Armand, *—markisi*), **Vicenza** dükü, fransız general ve siyaset adamı (Caulaincourt, Picardie, 1773 - Paris 1827). Ancien Régime subayıydı, 1793'te soyluluk unvanından yoksun bırakıldı, ama, Hoche 1795' te ona kurmay yüzbaşılık rütbesini geri verdi. Caulaincourt 1801'de görevle Rusya'ya gönderildi, 1802'de generalliğe yükseltildi ve Bonaparte'ın yaverliğine atandı. 1807'den 1811'e değin, Rusya' da büyükelçilik yaptı. 1808'de Vicenza düklüğüne getirildi, 1813'te de senatör ve dışişleri bakanı oldu. Châtillon kongresi'nde Napoléon'u temsil etti, ama imparatorun ısrarla istediği barış koşullarını elde edemedi. Nisan 1814'te, Napoléon'u Elbe adasına gönderen antlaşmayı imzaladı. Yüz Gün döneminde görevini sürdürdü.

CAULERPA a. (yun. *kaulos,* sap, ve *herpein,* sürünmek'ten). Sıcak denizlerde yaşayan sifonlu yeşil suyosunu. (Talı, dıştan bakıldığında, üstün yapılı bir bitkinin kök, gövde ve yapraklarını andırır, ama iç yapısı hiç de öyle değildir.)

CAULEY (Joffrey), ingiliz dansçı ve koregraf (Somerset, Bermuda, 1942). 1971'e değin Royal Ballet'de çalıştı. Scala di Milano'da John Field'in asistanı oldu. 1973-1975 arasında Zürich operası'nda bale müdürlüğü yaptı. 1975'te Floransa belediye tiyatrosu'nun baş koregraflığına getirildi. Birçok önemli yapıtın koregrafisini hazırladı: *Lazarus* (müz. Bloch'un, 1968), *In the Beginning* (1969), *Pastoral Senfoni* (A. Gide'in yapıtından, 1970), *Transfigured Night* (müz. Schönberg'in, 1972), *Laborintus II* (müz. Berio'nun, 1973).

CAULFEİLD (James), 1. **Charlemont** kontu, irlandalı siyaset adamı (Dublin 1728 - *ay. y.* 1799). Flood ve Grattan'ın dostuydu; 1780'de Gönüllüler'in başkanlığına seçildi. Aynı zamanda aydın düşünceli bir sanat meraklısıydı.

CAULLERY (Maurice), fransız zooloji uzmanı (Bergues 1868 - Paris 1958). Paris Fen fakültesi'nde Giard'dan sonra organize varlıkların evrimi kürsüsüne profesör (1909) oldu, sonra Bilimler akademisi üyeliğine seçildi (1928). Diçyemidealların çevrimi, asalaklık, cinsellik, ortamın etkisi, vb. üzerine özgül araştırmalar yaptı ve bireşimler sunan önemli yapıtlar kaleme aldı (*le Problème de l'évolution* [Evrim sorunu], *Organisme et sexualité* [Organizma ve cinsellik], *le Parasitisme et la symbiose* [Asalaklık ve ortakyaşarlık] vb.).

CAUNPUR, Hindistan'da (Uttar Pradeş) kent, Gumti ırmağı kıyısında; 105 140 nüf.

—Güz. sant. Kentte ve ilde, bağımsızlık döneminde, kısa süreli olmasına karşın önemli bir islam mimarlık okulu ortaya çık-

Augustin Louis Cauchy
Louis Léopold Boilly'nin
bir resminden taşbaskı
Bibliothèque nationale, Paris

Giraudon

Armand de Caulaincourt
Gérard'ın tablosu
özel kol.

Giraudon

Caunpur
Ulu cami (1470'e doğr.)

tı (1360-1480); ancak, yapılar zamanla çok zarar gördü (Ulu cami, tamamlanmamış, 1470'e doğr.; Atala mescidi, 1408).

CAUNPUR SULTANLIĞI, Kuzey Hindistan'da Delhi ile Bengal sultanlıkları arasında müslüman devlet (1394-1479). Tuğluklular hanedanının son üyesi Mahmut Şah II'nin memlûk hadım ağası ve veziri Melik Server tarafından kuruldu. Efendisi adına Oudh'u ele geçiren Server, daha sonra Melik üş-Şark unvanını alarak orada gerçek bir hükümdar gibi saltanat sürmeye başladı (1394). Onun evlatlığı Mübarek Şah (hük. 1399-1402), Timur'un Hindistan istilasını izleyen kargaşadan yararlanarak tam anlamıyla bağımsızlığını duyurdu. Kardeşi İbrahim döneminde (1402-1440) ülke refah ve gücünün doruğuna erişti. Onun ardılları, Delhi'nin Ludî sultanlarıyla sonu gelmeyen bir savaşa girdiler. Son Caunpur hükümdarı Hüseyin (hük. 1458-1479) bir ara Delhi kapılarına dayandıysa da sonuçta Behlül Ludî'ye yenilerek Bengal'e sürüldü ve Caunpur Delhi sultanlığı'nın denetimi altına girdi (1479).

CAUNSARİ a. Batı paharinin diğer adı.

CAUQUENES, Şili'de kent, Concepción'un K.-D.'sunda; 20 200 nüf. Ünlü şaraplar.

CAURİS, Gine Cumhuriyeti'nin para birimi; sylinin 1/100 değerindedir.

Causa, principio ed uno *(della)* (Neden, ilke ve birlik üzerine), Giordano Bruno'nun 1584'te yayımlanan ve beş diyalogdan oluşan yapıtı. Çıkış noktası, Kopernik'in dünyanın hareketine ilişkin kuramıdır. Bruno, evrenin birliğini ve sonsuzluğunu coşkuyla över. "Evren, ancak bir merkezdir; daha doğrusu onun merkezi her yerdedir, çevresiyse hiçbir yerde değildir" diye yazar. Bu sonsuz evren anlayışından, bütün varlıkların tözce birliği ve özdeşliği konusundaki tümtanrıcı ilkeyi çıkarır.

Causa sui. Fels. → KENDİNİN NEDENİ.

causes premières *(Lettre sur les:)* [İlk nedenler üzerine mektup]. Cabanis'in ölümünden sonra yayımlanan yapıtı; *Rapports du physique et du moral* (Fizik ve manevi varlığın bağıntıları üzerine) adlı kitabında açıklamış olduğu sistem için bir yorum ve düzeltme olarak yazılmıştır. Mektupta açıklanan kuram, bir tür evrensel canlıcılıktır. Cabanis, burada, kozmik güçlerin karşılıklı bağlılığını ve uyumunu açıklamak için, ilk nedende düşünce ve istenç (irade) bulunduğunu kabul eder.

CAUSSE a. (*causse*, provence dilinde kireçtaşı yaylası). Ilıman bölgelerde, derin vadilerde, kanyonlarla yarılmış ve yüzeysel karstlı engebe biçimleri içeren kireçtaşı yaylası.

CAUSSES ya da bazen **GRANDS CAUSSES,** Fransa'da, Massif central'ın (güney kenarında) Hercynia temelindeki bir çöküntüde bulunan Jura devri'nden kalma kireçtaşlı bölge, 800-1 200 m yükseltide (kalınlığı 1 000 m'yi bulur). Bölge ırmaklarla yarılmış birçok causses'a ayrılır.

CAUSSES DU QUERCY → QUERCY.

CAUTERETS, Fransa'da (Hautes-Pyrénées) komün, 1 000 m yükseltide, *Cauterets selsuyu*'nun (Pau selsuyu'nun kolu) kıyısında; 1 065 nüf. Piknik merkezi. Solunum yolu iltihaplarına, romatizmalara, kemik-eklem travmalarının yarattığı bozukluklara iyi gelen kaplıca merkezi.

CAUTİN, Şili'nin güney kesiminde ırmak; 160 km. *Cautin ili*, 18 377 km²; 466 800 nüf. Merkezi *Temuco*.

CAUTO *(río)*, Küba'nın doğusunda ırmak, Sierra Maestra'da doğar ve Guacanayabo körfezine dökülür; 254 km. Aşağı vadisinde pirinç tarımı.

CAUX *(pays de)*, Fransa'da bölge, Normandiya'nın (Seine-Maritime) kuzey-doğu'sunda, Manş denizi kıyısında.Yvetot hesaba katılmazsa, kentler (Rouen ve Le Havre, Fécamp ve Dieppe) pays de Caux'nun çevresinde yer alır.

CAUX, İsviçre'de (Vaud kantonu) yaz turizmi ve kış sporları merkezi, Montreux'nün yukarısında; yüksl. 1 054 m. Rochers de Naye'e giden kremayerli demiryolu hattı.

CAV → CAĞ.

CAV (Cavit), türk bisikletçi, çalıştırıcı ve yönetici (İstanbul 1905 - Ankara 1982). Bisiklet sporuna Sultanahmet sanat okulu'nda öğrenciyken başladı. Raif Bey tarafından yetiştirildi. 1924 Paris, 1928 Amsterdam olimpiyatlarına katıldı. Bulgaristan'a karşı yapılan ilk milli karşılaşmada milli takımda yer aldı. Bu dönemde Türkiye'de yapılan tüm sürat ve mukavemet yarışlarını kazandı. 1932'den sonra çalıştırıcılık yaptı. 1933-1942 arası Bisiklet ve motosiklet federasyonu başkanlığında bulundu. Bisiklet sporuna yaptığı katkılar nedeniyle adına yarışlar düzenlendi.

CAVA ya da **CAVİ KALEMİ** a. Hat. Cava adasında yetişen bir tür palmiye ağacından yapılan, ince ve çok sert kalem. (Hattatlarca ince çizgi çizmek ve nesih gibi küçük yazıları yazmakta kullanılırdı.)

CAVA, Güney-doğu Asya takımadalarında ada, Endonezya'da K.'de Cava denizi, G.'de Hint okyanusu, B.'da Sunda boğazları ve D.'da Bali arasında; 130 000 km² (Madura ile birlikte); 110 milyon nüf.

COĞRAFYA

doğal çevre

B'dan D.'ya doğru bin km kadar uzanan bir alanda üç yüzey şekli kuşağı bulunur. K.'deki alüvyonlu ovalar düz bir kıyıyla Cava denizi'ne ulaşır (Cakarta, Pekalongan, Lusi, Solo ovaları). Orta kesimde, konileri Üçüncü Zaman'da kıvrımlanmış, az yüksek arazilerde ya da doğrudan doğruya ovalarda yükselen bir yanardağ dizisi (25'i etkin olmak üzere 100'den çok yanardağ) uzanır. G.'de az yüksek bir platolar kuşağı sarp bir yamaçla okyanusa ulaşır ve bu yamaçların arkasındaki tek düzlük küçük Banyumas ovasıdır; bu kesimde etkin yanardağ yoktur; platoların kireçtaşlı olanlarındaysa kubbe biçiminde çok güzel karstlar görülür.

B.'da yarı tropikal olan iklim (en çok kasım-mayıs arasında görülen bol yağışlar), D.'da belirgin biçimde tropikal iklime dönüşür (yalnızca 1 000 ya da 1 500 mm yağmur ve çok kurak bir mevsim).

nüfus

Endonezyalılar'ın % 60'ı Cava'da (yüzölçümü Endonezya'nınkinin % 7'sinden azdır) yaşar. Yüzyılın başında 28 milyon olan ada nüfusu 1930'da 42 milyona, 1961'de 63 milyona, 1971'de 76 milyona ve 1990'da 110 milyona yükselmiştir.

Kırsal bölgelerde nüfus yoğunluğu çok yüksektir; halkın çoğunluğu kırsal bölgelerde yaşar: kırsal kesimde km²'ye ortalama 700 kişi düşerse de Cogcakarta'nın köylerinde bu sayı 2 000'i bulur. Genel olarak, yanardağların bazik külleri sayesinde verimlilikleri artan topraklar nedeniyle, D.'da ve orta kesimde nüfus, B.'ya oranla daha yüksektir. Çiftçiler, çok küçük toprak parçalarını işlerler; buna, topraksız köylüler ve ücretliler, zanaatkârlar, kuliler ya da dilenciler gibi ayakta kalmak için her çareye başvuranlar da eklenir. Çok yaygın tarım yöntemleri uygulanmaktadır: tarım alanlarının yaklaşık yarısından çoğunda sulama yapılır; sulanan pirinç tarlaları (savah'lar), yer yer çok dar taraçalar biçiminde dağ yamaçlarında kat kat sıralanır; sulanmayan topraklarda (tegalan) pirinç, mısır, manyok, patates tarımı yapılır... Cavalı köylüleri az nüfuslu diğer adaların öncü bölgelerine yerleşmeye teşvik eden siyaset ancak çok sınırlı bir etki yaratabilmiştir.

Starosta

Causses'tan
bir görünüş

Batıda genellikle Sundalılar yaşar. Nüfus yoğunluğu Cava ortalamasına göre düşüktür, Cakarta ovasında (250 km'ye 50 km) yakın zamana kadar yoğun tarım yapılmıyordu (yılda bir defa pirinç ürünü); Cati Luhur barajı sulama olanağını geliştirerek Bekasi bölgesinde yılda üç defa pirinç ürünü alma olanağı sağladı. Bu ovanın G.'inde yanardağlar, savahlarla kaplı çok verimli Bandung ve Garut ovalarının çevresinde halka biçiminde sıralanır. Yanardağların yamaçlarında Hollandalılar ekim alanları kurmuşlardı (bugün ulusallaştırılmıştır): alçak yamaçlarda hevea, yüksek yamaçlarda çay üretilir. Yapay kininin doğal kininin yerini alması sonucu kinkinağacı dikimi azalmıştır. Cava'nın batısı Endonezya'nın en sanayileşmiş bölgesidir: büyük anakentlerde (Cakarta, Bandung) tüketim malları sanayileri, Cava denizi'nden elde edilen doğal gaza dayalı ağır sanayiler.

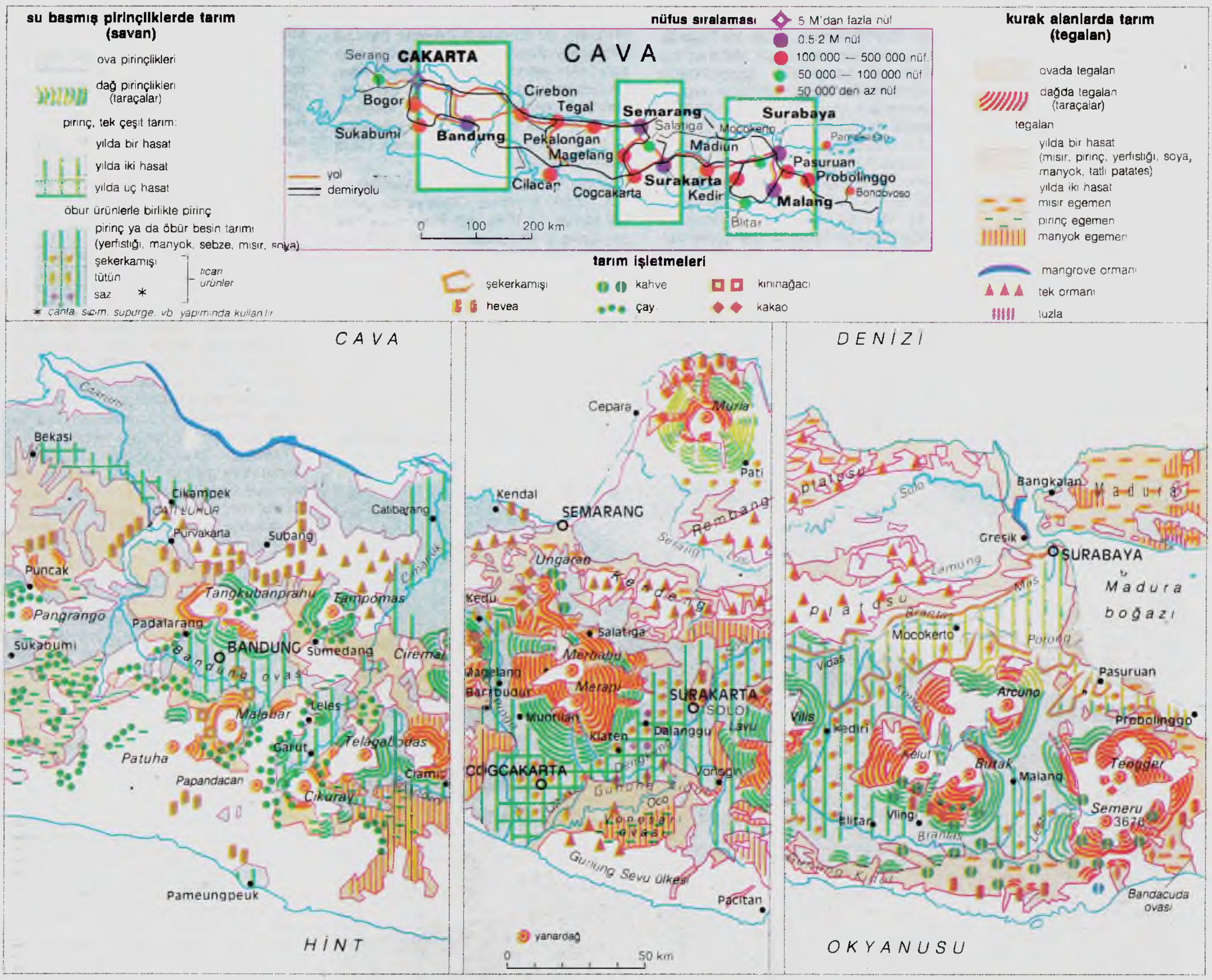
Orta kesim adanın en dar ve en yoğun nüfuslu bölgeleridir. Burada gerçek Cavalılar yaşar. K.'deki Pekalongan ovası, çok yoğun nüfuslu olmakla birlikte, verimsiz topraklı (yanardağ kökenli değildir) bir bölgedir. Burada pirinç verimi çok düşüktür; oysa, Hint okyanusu boyunca uzanan verimli Banyumas ovası (Urut Sevu) Cava'nın en büyük pirinç bölgesidir (yılda 2 -3 ürün), Semarang (bu kent dünyanın en büyük kapok pazarıdır) bölgesindeki kapok dışında ticari tarım pek yapılmaz ve sanayi (bir petrol rafinerisinin dışında) az gelişmiştir. Bu iki ova arasında Slamet (3 432 m) ile birlikte yanardağ ekseni bulunur. Gunung Sevu platosu (kubbeli karstlar), Banyumas ovasını Merapi yanardağının yükseldiği Cogcakarta ovasından ayırır ve Doğu Cava'nın ticari tarım (tütün) alanındaki önemini vurgular.

Cava'nın doğusunda Cavalılar, kuzey-doğu'sundaysa Maduralılar yaşar. Altı büyük aygıttan oluşan yanardağ dizisi (bunlar arasında Tengger ile Bromo ve Semeru'nun [Cava'nın en yüksek noktası: 3 676 m] yükseldiği ünlü caldeira sayılabilir) bu bölgede çok etkili olmaktadır. Bu yanardağlar arasındaki çok verimli çöküntü alanlarında yılda iki pirinç ürünü ya da bir pirinç ürününün ardından, pirinç tarlalarında düzenlenen yastıklarda (Madiun, Kediri ovaları ve Brantas deltası) bir mısır ürünü elde edilir. Buna karşılık, kuzeydeki ovalar (Lusi ve Solo ovaları) tek ormanlarıyla (özellikle Rembang sırtları) kaplı dağlarla kesilir ve yanardağ kökenli olmayan verimsiz topraklarla (yılda bir

Christian Sappa-C.E.D.R.I.

pays de Caux
Saint-Valery-en-Caux yakınlarında kıyıdan ve kırsal kesimden görünüş

CAVA
BÜYÜK TARIM BÖLGELERİ

tek pirinç ürünü) örtülüdür. Madura gibi Cava'nın en kurak bazı bölgelerinde, mısır başlıca besin maddesi ürünüdür. Aile işletmelerinin büyük önemi vardır: Cava'nın doğusu şekerkamışı (Pasuruan bölgesi) ve kahve (yanardağların güney yamacı) üretiminde birinci sırada yer alır. Aynı zamanda tütün de yetiştirilir. Bir savaş ve ticaret limanı olan Surabaya, bölgenin anakentidir.

TARİH

XIX. yy. sonunda E. Dubois, 1937'den sonra da G. von Koenigswald tarafından Cava pleyistoseninde bulunan insan fosilleri (Trinil pithecanthropus'u, Solo neandertaloidi, Vacak protoaustraloidi), adada çok eski zamanlardan beri insanların yaşadığını kanıtlamaktadır. Yenitaş döneminde önemli bir gelişme gösteren adada Dong* Son uygarlığının izlerine rastlandı. Cava'nın, İ.S. IV. - V. yy.'lardan başlayarak hindulaştığı, Aci Saka'nın Cava efsanesinden, bulunan Buddha resimlerinden ve yazılı belgelerden anlaşılmaktadır. İlk hindu anıtları, Dieng yaylasındaki Şiva tapınaklarıdır (VII. yy.).

Tam olarak örgütlenmiş bir devlet, 732'de adanın ortalarında, kral Sancaya tarafından kuruldu. Onun ardılları, VIII. yy.'ın son çeyreğiyle IX. yy.'ın büyük bir bölümünde, Buddha hanedanı Şailendra'nın metbuluğunu kabul ettiler. Cogcakarta'nın kuzeyindeki ovada bulunan büyük anıtların tümü (Barabudur, Kalasan, Mendut vb.) bu dönemden kalmadır. Bu hanedanın yıkılması, doğuya göç etmiş olan hindu krallarının Cava'nın iç kesimlerine dönmelerine ve Mataram hanedanının güçlenmesine yol açtı. Mataram hanedanından bazı krallar, saygınlıklarını sürdürdüler (örneğin, Prambanan tapınağı, mezar anıtı olan Balitung [901-915] ve başkenti yeniden doğuya taşıyan Mpu Sindok [929-948]). Bir kargaşa döneminden sonra Airlanga, 1028-1035 arasında ülkenin bütünlüğünü yeniden sağladı, 1037'de taç giydi ve başkentini doğuda kurdu. Airlanga ölünce (1049) devlet iki krallığa bölündü: kuzeyde Canggala krallığı ile, büyük bir deniz gücüne sahip olan ve Bali'de, Borneo'nun batı kıyılarında ve Sulavesi'nin güney kesiminde egemen olan Pancalu ya da Kediri krallığı. Guceratlı müslümanlar, Araplar ve Çinliler, Cava limanlarına gelerek baharat ve değerli ağaçlar satın alıyorlardı. Bu zenginlik ve uzak uygarlıklarla başlayan ilişkiler, XIII. yy.'ın başlarına değin süren verimli bir edebiyat ve sanat etkinliğine yol açtı.

Bu dönemden sonra Cava, yavaş yavaş Sunda adalarının siyasal ve iktisadi bakımdan bütünleşmesi girişimlerinin merkezi oldu. Bütünleşmeyi 1222'de, Cava'nın doğusunda kurulan Singasari hanedanı gerçekleştirdi. Bu hanedandan olan ve 1254'te yönetimi devralan Kertanagara (1268'den 1292'ye değin tahtta kaldı), Cava'nın gücünü Endonezya'ya değin yaydı ve tantra buddhacılığının gelişmesine ön ayak oldu. Ama, 1289'da moğol imparatorunun elçilerine kötü davranılması, bir Çin seferine yol açtı (1293); sefer başarısızlıkla sonuçlandı. Yönetime Kertanagara'nın damadı Raden Vicaya geçti ve başkenti daha kuzeye, Macapahit'e taşıdı. Bu yeni krallık, çok geçmeden, Sumatra'daki o sıralar çözülmekte olan Şrivicaya devletini sıkıştırmaya başladı. Bu baskı, Malakka yarımadasındaki Siyam krallığı Ayuthia'nınkiyle birleşince, Malezya'nın çok eskiye dayanan deniz egemenliği sona erdi. Büyük devlet adamı Gacah Mada'nın öğütleriyle ülkeyi yöneten Hayam Vuruk (Racasanagara, 1350-1389) döneminde, Macapahit krallığı, takımadaların tümü üzerinde tartışılmaz bir üstünlük kurdu. Bu tarihten sonra, Cava'nın üstünlüğüne gölge düşürecek hiçbir durum görülmedi.

XIII. yy.'da Endonezya'ya girmeye başlayan islam dini, XV. yy.'ın başlarına doğru, Melik İbrahim döneminde Cava'da görüldü ve 1520'ye doğru en yaygın din durumuna geldi. Bunun üzerine, din değiştirmeyenler Bali adasına sığındı. Küçük müslüman prenslikleri, 1511'de Cava'ya ayak basan Portekizliler'e hiç karşı koymadılar. Ama adanın orta bölümünün kuzeyindeki Demak ve batısındaki Banten krallıkları bağımsızlıklarını korudular. Portekizliler, bu iki büyük devletle baharat alışverişini düzenleyen ticaret anlaşmaları yapmakla yetindiler ve bu ürünlerin tekelini ellerinde tutmaya çalıştılar. Böylece, kendilerinden daha tekelci olan Hollandalılar'a öncülük etmiş oldular. Hollandalılar'ın 1596 ve 1602'deki seferleri, Cava tarihinde yeni bir çağ açtı.

Doğu Hindistan şirketi'nin kuruluşundan (1602) az sonra, Cava'ya bir genel vali atandı. 1619'da, Jan Pieterszoon Coen, daha o dönemde önemli bir liman olan Cakarta'nın bulunduğu yerde Batavia ticaret merkezini kurdu. Yerli prenslerle sürekli savaşlar sonunda Şirket, etkinliğini artırdı. Preanger 1705'te Mataram'dan Şirket'e geçti. Mataram, 1755'te Hollanda'ya bağımlı iki prensliğe bölündü: Cogcakarta ve Surakarta prenslikleri. Bununla birlikte Cava, XVIII. yy.'ın ikinci yarısında, Doğu Hindistan şirketi'nin bir iç bunalımından zarar gördü. Adada birçok ayaklanma çıktı, hepsi de bastırıldı. 1795'te Fransa'ya bağlanan Batav Cumhuriyeti'nin toprakları İngilizler tarafından tehdit edilmeye başlandı. Ama iktisadi konjonktür, ticaretin tarafsız gemiler (ABD ve Danimarka gemileri) aracılığıyla yeniden başlamasına olanak sağladı. Vali Daendels (1808-1811), bazı yapısal reformlar yaptı ve adanın kendi kendini savunabilmesini sağlayan bir düzen kurdu.

1811'de, cavalı askerlerin desteğini yitiren Hollandalılar, Batavia'yı İngilizler'e bıraktılar. Vali Raffles, Şirket'in müdahale ve ilhak siyasetini yeniden uygulamaya başladı. 1816'dan başlayarak, Hollandalılar yeniden Cava'ya yerleştiler; Doğu Hindistan şirketi'nin yerini Hollanda hükümeti aldı. Cogcakarta prensi Diponegoro Hollandalılar'a karşı ayaklandı (1825 -1830). Ayaklanmayı izleyen anarşi, kimi ürünlerin yok edilmesi ve toprakların terk edilmesi, açlığa ve salgın hastalıklara yol açtı. Vali Van den Bosch (1830-1833), sömürgenin borçlanmasını engelleyebilmek için, zorunlu tarım sistemini yeniden kurdu ve geliştirdi: devlete devredilen *savan'*larda, Cavalılar Avrupalılar'ın yönetimi altında, ihracat ürünleri yetiştirmeye zorlandı; ürünler resmi depolara teslim ettirilerek yönetim tarafından devlet adına satıldı. Ama yeni yasalarla insan haklarına ilişkin reformlar yapıldı (1854) ve zorunlu tarım sistemi 1870'te bırakıldı. 1903'ten başlayarak Cavalılar yerel yönetime katıldılar. 1918'de kurulan bir halk meclisi, 1925'te yasaların hazırlanmasına katılmaya başladı. 1940'ta Hollanda alman işgaline uğramakla birlikte Cava'daki hollandalı görevliler, sömürgeyi yönetmeyi sürdürdü. Ama Cava denizi savaşı (27-28 şubat 1942) sonunda Japonlar adayı işgal etti. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, Cava'nın iç ve batı kesimleri Endonezya cumhuriyeti'nin — kuruluşundan başlayarak — denetimine geçti. Hollandalılar'ın 1948'de adanın doğusunda ve batısında kurduğu özerk devletler, 1950'de Endonezya tarafından ilhak edildi. (→ ENDONEZYA.)

EDEBİYAT

Cava edebiyatı, Cava adasının hint kültüründen oldukça etkilendiği İ.S. X. yy.'da ortaya çıktı. İlk metinler, *Ramayana** ve *Mahabharata** gibi hint destanlarının uyarlamalarıdır. Yapıtlar, *lontar (Borassus flabellifer)* adı verilen ince uzun (örn. 4×30 cm) palmiye yapraklarına yazılır ve bunlar daha sonra bambudan iki "kapak" arasında iple birleştirilirdi. Metinler, Güney Hindistan'dan uyarlanan bir abeceyle, bir şişin yardımıyla kazılırdı.

Yetkenin doğuya (Kediri, Singasari, Macapahit) geçtiği XI., XV. yy. dönemi boyunca birçok yapıt *kakavin*'ler*'in ölçübilimiyle nazma çevrildi. Bunlar, şiirsel (*Arcunavivaha* [Mahabharata'nın kahramanlarından *Arcunavivaha'nın evliliği; Bhoma Kavya; Harivangsa*), dinsel (hinducular ve buddhacılar) ya da tarihsel *(Nagarakertagama*)* yapıtlardı. Düzyazı biçimindeki tarihsel metinler de *(Pararaton, Tantu Panggelaran)* oldukça yaygındı; içerikleri olayların sıralanmasından çok, belirli bir tarih kavramına dayalıydı.

XV. yy.'da, islam Cava'ya girdiğinde cava diliyle yapılan edebiyat, eskiye uygun biçimiyle Bali'ye kaydı ve Cava'da müslümanlığa özgü temalar işlenmeye başlandı. Bali'de, dilin yapısına daha uygun ve *macapat* adında yeni bir ölçübilim gelişti. Dinsel metinler her zaman öndeydi. Bunun yanı sıra, hintlileşme dönemi öncesi cava temaları da yeniden ortaya çıktı: özellikle saflık, bilgelik ve ölümsüzlük temaları. Bunların arasında, *Calon Arang*'ın, *Nava Ruci*'nin ve *Panci* döneminin aşk ve savaş öyküleri malaycaya ve siyam diline bile uyarlandı.

Müslüman esinli metinler farsça ve arapça yapıtların, çoğunlukla malayca yardımıyla yapılan uyarlamalarıydı. *Me-*

Loliot Fotogram

Cava'nın orta kesiminde Prambanan yakınlarında pirinç tarlaları (arka planda, hindu tapınakları [VIII. - IX. yy.] bütünü)

nak'ın romanı (Peygamber'in amcası Hamza'nın malaycadaki adı) ya da *Yusuf'un romanı* (Hazreti Yusuf'un, Kuran'a göre Mısır'daki öyküsü) bunların en önemli örneklerindendir. Bu yapıtların yanı sıra, örneğin genç gizemcilerin gerçeği aramalarını konu alan (*Catisvara. Cabolang* ve *Centini*'nın kitaplarındaki gibi), çoğunlukla gizemci özgün yapıtlar da vardır.

XVIII. ve XIX. yy.'da, Surakarta ve Cogcakarta'daki *pucangga* adı verilen saray şairleri, edebiyat alanında bir rönesans başlattılar. Baba oğul Yosodipurolar, Ronggovarsito ve prensler eski kakavinleri günün anlayışına uygun bir biçimde ve yalın bir dille yeniden yazdılar. Bu dönemde tiyatro alanında da yenileştirme hareketleri gözlemlendi: gölge tiyatrosu modelinden yararlanılarak oyuncu tiyatroları, hatta operalar yazıldı. Bu tiyatro bugün de yaşamaktadır, ama klasik edebiyat, yerini romanlardan, öykülerden ve serbest vezinle yazılmış şiirlerden oluşan "batı" türü çağdaş bir edebiyata bırakmıştır.

SANAT

→ ENDONEZYA.

CAVA çukuru, Hint okyanusu'nun K.-D.'sunda, Sumatra ve Cava adalarının G. kıyıları önünde bir yay biçiminde uzanan dar, fakat çok derin (7 450 m) denizaltı çukuru.

CAVA denizi, Büyük Okyanus'un Endonezya kesiminde kenar denizi, Cava, Sumatra ve Kalimantan (Borneo) arasında, Karimata boğazıyla Güney Çin denizi'ne bağlanır. Yüzölçümü: 433 000 km^2. Sığ (ortalama 40-50 m) dip topoğrafyası, yakın geçmişte sular altında kalan ırmakların izleri olan ve *Cava vadisi*'ne doğru birbirlerine kavuşan, bir küçük kanallar ağıyla yarılır. Sürekli sıcak (27° -29°C) ve tuzlu (‰ 31-33,5) suları, mevsimine göre D.'ya (kış) ve B.'ya (yaz) akmalarına yol açan mevsimlik akıntıların etkisindedir. Birbiri ardı sıra yinelenen bu yön değişikliğine rüzgârın ve gelgitin neden olduğu etkin su karışmaları da eklenir; sözkonusu su karışmaları çamurlu ve bataklık kıyılardan yeterince uzaktaki derin diplerde yer yer mercan kayalıklarının gelişmesini sağlar. Suların verimliliği geleneksel ve gelişmemiş yöntemlerle yapılan balıkçılıkla, yeni gelişen sanayi balıkçılığının birlikte uygulanmasına izin vermektedir. Ticaret ve liman etkinliğine Karimata boğazındaki adaların çevresinde bulunan deniz dibi kasiterit yataklarının işletilmesi de eklenmiştir.

CAVA DİLİ a. Endonezya öbeğinden bir dil. Cava adasının büyük bir bölümünde konuşulur.

—ANSİKL. 61 milyondan fazla kişinin ana dili olan cava dili, günümüzde de, 80 milyon kişinin konuştuğu, ancak çoğunlukla ikinci dil olarak kullanılan endonezya dilinden sonra en önemli dildir. Cava'nın tüm orta bölgesinde, madura diliyle birlikte doğu bölgesinde, sunda dilinin egemen olduğu adanın batısındaki kimi bölgelerde bu dil kullanılır. Birçok değişik lehçe bölgeleri görülür. Bu lehçeler birbirlerinden, özellikle ünlülerin açıklığıyla ayrılır: batıda bu ünlüler açık, adanın doğusuna doğru gidildikçe kapalıdırlar. Orta bölgede kullanılan ağız, özellikle de Surakarta ağzı, en arı ağız sayılır.

Cava dili aralıksız 11 yüzyıldır konuşulmaktadır; bu, bir malaya-polinezya dili için oldukça az rastlanır bir durumdur ve dilbilim alanında bu dile olan ilgiyi de açıklar (W. von Humboldt'un kavi diline ilişkin önemli bir çalışması vardır). Sırasıyla devanagari (eski cava dili) abecesinden türeyen bir abeceyle, arap abecesiyle (orta cava dili) ve son olarak da latin abecesiyle yazılmıştır. Kavi dili de denen eski cava dili, çok sayıda yazıtsal metin, XVIII. ve XIX. yy.'larda Cava'nın doğusunda ve Bali'de ortaya çıkarılan palmiye yaprağına yazılmış belgeler aracılığıyla tanınır. Cava dili, tam anlamıyla endonezya dili özelliği gösteren çok zengin bir ek dizgesi sunar. Sözcük dağarcığı, cava dili ve sanskritçenin karışımıyla, sunda dili, malayca ve hatta çince kökenli aktarma sözcüklerden oluşur. Esinini Buda'dan, siva ve vişnudan alan edebi yapıtlar genellikle kavya biçemiyle yazılmışlardır; bu yapıtlar "kakavin" adını taşır (bu dile kavi adı bu yüzden verilmiştir). Bu yapıtlar, Mahabharata ve Ramayana gibi Hindistan'ın ünlü şiirlerinden aktarmadır ya da bu şiirlerin taklitleridir.

XIII. yy.'a doğru, konuşma dilinin öğeleri yazı diline de girmeye başlar. Biçimler, aşamalı olarak yalınlaşmaya başlar ve orta cava dili adıyla bilinen bir dil durumuna bürünür. Edebiyatta yerli öğeler ortaya çıkar: tarihsel olaylar, ulusal nitelikli efsaneler, giderek sanskritçe yapıtlardan yapılan uyarlamaların yerini alır. Bu türden önemli bir edebiyat, müslümanlığın yayılışı ve Macapahit krallığı'nın yıkılışı sırasında, çok sayıda hinduculuk yandaşının sığındığı Bali'den kaynaklanır. XVI. yy.'dan sonra esinini islam dininden alan orta cava dilindeki yapıtlarda, özellikle sözdizim düzleminde, arapçanın büyük ölçüde etkisi görülür. Çağdaş cava dili (XVII. yy.'dan sonra) bitişim dizgesini önemli oranda yalınlaştırmış, ancak bu konuda malaycadan çok daha tutucu kalmıştır. Sözlüksel zenginliğin önemli boyutlara ulaşması, bir yandan yüzyıllar boyu sanskritçeden, çinceden, hindustaniden, arapçadan, acemceden, portekizceden, ispanyolcadan, hollandacadan, ingilizceden ve komşu endonezya dillerinden yapılan aktarmalardan, öte yandan muhatabın sınıf, yaş, akrabalık durumuna göre ayrılıklar gösteren çeşitli dil düzeylerinin ya da değişik biçimsel özelliklerin varlığından kaynaklanır. Birbirine yakın ya da eşit düzeydeki konuşucuların kullandıkları "ngoko" ("sen"li konuşma biçimi) ile kibarlık ve nezaket dili olan "krama" arasındaki önemli karşıtlıklar bu iki düzeyi ayırır. Bu düzeylere uymayan durumlarda, ara bir dil olan "madhya" kullanılır. Ayrıca, aşırı nezaket dili "krama inggil", bir saray dili olan ve kraliyet üyelerinden söz ederken kullanılan "basa kedaton" ve bilinçli bir kabalığı belirtmeye yarayan "ngoko andap" dilleri de bulunmaktadır.

CAVACCHİOLİ (Enrico), italyan yazar (Pozzallo, Ragusa, 1884 - Milano 1954). Fütürist şiirler (*Cavalcando il sole*, 1914) ve çarpıcı güldürüler yazmıştır (*La corte dei miracoli*, 1928).

CAVA DE' TİRRENİ, İtalya'da kent, Campania'da, Sorrento yarımadasındaki dar bir vadide; 50 558 nüf. Tütün işleme. Pamuklu kumaş dokumacılığı. Sayfiye yeri - 4 km K.-B.'sında, Cluny tarikatından bir keşişin kurduğu Trinita manastırı; 1096'da papa Urbanus II'nin hizmete açtığı, XVIII. yy.'da büyük ölçüde elden geçirilmiş kilise; XIII. yy.'dan kalma avlu dehlizi; değerli el yazmaları kapsayan müze ve kitaplık.

CÁVADO, Portekiz'in kuzey kesiminde kıyı ırmağı; 117 km. Hidroelektrik tesisleri.

CAVAEDİUM a. (lat. sözc.). Esk. Rom. Roma evinin iç avlusuna verilen ad. (Bu terim, ya *atrium*'u ya da *peristylon*'u belirtir.) [CAVEDİUM olarak da yazılır.]

CAVAİGNAC (Godefroy), fransız siyaset adamı (Paris 1801 - *ay. y.* 1845). Konvansiyon meclisi üyesi Jean-Baptiste Cavaignac'ın (1763-1829) oğlu. Temmuz 1830'da kurulan Halkın dostları derneği'ne katıldı; koyu bir cumhuriyetçi olarak, temmuz yönetimine karşı komplolara girişti. Nisan 1834 olaylarından sonra tutuklandı, İngiltere'ye kaçtı. 1841'de Paris'e döndüğünde la Réforme'u çıkaranlara katıldı; 1843'te de İnsan hakları derneği'nin başkanı oldu.

CAVAİGNAC (Louis Eugène), fransız general ve siyaset adamı (Paris 1802 - Ourne, Sarthe, 1857), Louis-Godefroy Cavaignac'ın kardeşi. Mühendislik okulunu bitirdikten sonra istihkâm subayı olan Cavaignac, cumhuriyetçi eğilimleri ve gizli carboneriacı eylemlerinden ötürü, 1831'de görevinden alındı. 1832'de görevine iade edildi, Cezayir'e gönderilerek Oran ili komutanlığına atandı. 1848 geçici hükümeti tarafından Cezayir genel valiliğine getirildi, fakat Paris'e dönerek savunma bakanlığına atandı. Parisli işçilerin ayaklanmasının en şiddetli günü olan 24 haziran 1848'de, gerçek diktatör yetkileri alan Cavaignac, ayaklanmayı çok sert biçimde bastırdı. 28 haziranda bu yetkilerini iade etti, fakat Kurucular meclisi onu, yürütme organı başkanlığına getirdi. Kurduğu hükümet, National gazetesi eğilimli, cumhuriyetçi görünümlüydü. 10 aralık seçimlerinde cumhurbaşkanlığına aday olan Cavaignac, sağcıların desteğini sağlamak amacıyla hükümete orléansçıları aldı, fakat Thiers ve Montalembert' in kendisinden ısrarla istedikleri güvenceleri vermekten ve özellikle öğrenim gördüğü konusunda vaatte bulunmaktan kaçındı. Seçimlerde, prens Louis Napoléon karşısında yenilgiye uğradı, 1852'de Yasama meclisi'ne seçildi, fakat andiçmek istemediğinden görevi reddetti.

Réunion des Musées nationaux

Louis Eugène Cavaignac
A. Scheffer'in yapıtı (ayrıntı)
Versailles müzesi

CAVAİLLÉ, Gaillac kökenli, org yapımcısı fransız aile. —JEAN PIERRE (Gaillac 1743 - Llansá, İspanya, 1809), Fransa'nın güneyinde ve İspanya'da org yaparak hayatını kazandı. —ARİSTİDE **Cavaillé-Coll** (Montpellier 1811 - Paris 1899). 1833'te Paris'e yerleşti. St-Denis bazilikası'ndaki orgun dışında, Paris'teki Madeleine, Ste-Clotilde ve St-Sulpice kiliselerinin ve Notre-Dame katedrali'nin orglarını (Paris'teki en büyük orglar) yaptı. Ayrıca Fransa'nın öteki kentlerinde ve başka Avrupa ülkelerinde de orgları vardır.

CAVAİLLÈS (Jean), fransız matematikçi ve filozof (Saint-Maixent 1903 - Arras 1944). 1938'de bilim felsefesi tezini verdi. Strasbourg'da, sonra Sorbonne'da bir yandan dersler verip matematiksel mantık üstüne çalışmalarını sürdürürken, öbür yandan da yönetici üyesi olduğu Libération-Sud ve Libération Nord direniş hareketine katıldı. Ağustos 1943'te tutuklandı ve Almanlar'ca idam edildi. En önemli yapıtları şunlardır: *Remarques sur la théorie abstraite des ensembles* (1938), *Méthode axiomatique et formalisme, essai sur le problème du fondement des mathématiques* (1938), *Transfini et Continu* (1947), *Sur la logique et la théorie de la science* (1946-1948).

CAVAİLLON, Fransa'da kanton (Vaucluse) merkezi, Comtat'da, Durance yakınında; 23 470 nüf. (1992).

Bk. resim sayfa 2228

CAVALACOZ sıf. *Arg.* Değersiz, önemsiz, derme çatma.

CAVALAİRE - SUR - MER, Fransa'da (Var) komün, Maures kıyısında (*Cavalaire koyu*), *Cavalaire burnu* yakınında; 4 200 nüf. (1992). Sayfiye yeri. Yat limanı. —ABD birlikleri, 15 ağustos 1944'te Cavalaire kumsalına çıkarma yapmışlardı.

CAVALCA (Domenico), italyan yazar (Vico Pisano 1270'e doğr. - Pisa 1342), dominiken vaiz. Hıristiyan kilise ulularının

Godefroy Cavaignac
bronz heykel
Rude'ün yapıtı (1847)
Montmartre mezarlığı, Paris

Lauros-Giraudon

Lauros-Giraudon

Cavaillon sinagogunda ayini yöneten hahamın çıktığı kürsü

yaşamlarını anlatan ünlü bir derlemesi vardır: *Vite dei Santi Padri.*

CAVALCANTİ (Guido), italyan şair (Floransa 1255'e doğr. - *ay. y.* 1300). Cavalcanti'ye ait olduğu kesin olan 52 şiirin (36 sone, 12 balad, 2 şarkı ve 2 stanza) tümü aşk konusuna ayrılmıştır: yorum, ululama ve ruhbilimsel inceleme. *Donna me prega* şarkısı "dolce stil* nuova"nun en önemli kuramsal metnidir. Dante'nin "komedisi"nin diyalektik yükselişine —Beatrice'nin aşkından Tanrı aşkına— karşılık, Cavalcanti arzu olgusu üzerine kurulmuş aşk bunalımının durağan "trajedi"sini önerir.

CAVALCANTİ (Bartolomeo), italyan yazar (Floransa 1503 - Padova 1562). Yapıtları: *Trattati sopra gli ottimi reggimenti delle repubbliche antiche e moderne* (Eski ve modern cumhuriyetlerin başarılı yönetimleri üstüne incelemeler) [1555] ve Aristoteles'in izinde bir *Retorica* (Retorik) [1559].

CAVALCANTİ (Alberto), brezilyalı sinemacı (Rio de Janeiro 1897 - Paris 1982). 20 yaşında Fransa'ya gitti, önce dekoratörlük yaptı, sonra öncü bir film gerçekleştirdi: *Rien que les heures* (1926). Ardından, *En rade* (1927), *Yvette* (1928), *le Train sans yeux* (1928), *la P'tite Lilie* (1928), *le Capitaine Fracasse* (1928), *le Petit Chaperon rouge* (1929) adlı filmleri çevirdi. 1934'te Londra'ya yerleşti ve Grierson ve Flaherty ile birlikte ingiliz belgeselcileri grubuna katıldı. Birçok kısa metrajlı filmden (Grierson'la *Pett and Pott,* 1934, *Coal Face,* [1935]) sonra *Dead of night* (1945), *Nicholas Nickleby* (1946) ve *They made me a fugitive*'i (1947) gerçekleştirdi. Brezilya'ya döndüğünde Vera Cruz şirketi'ni kurdu, *O canto do mar*'ı (1953) ve *Mulher de verdade*'yı (1954) çevirdi. 1955'te batı alman DEFA için bir Brecht uyarlaması yaptı: *Herr Puntila und sein Knecht Matti.*

Pietro **Cavallini**
Meryem Ana'nın doğuşu (1291)
Roma'daki Santa Maria in Trastevere kilisesi'nin absidasını süsleyen mozaiklerden biri

Scala

CAVALCASELLE (Giovanni Battista), italyan sanat tarihçisi (Legnano 1820 - *ay. y.* 1897). 1859'da Güzel sanatlar genel müdürlüğüne atandı. İnceleme yöntemleriyle Rönesans sanatının daha iyi anlaşılmasına yardımcı oldu. Yapıtları bugün bile sağlam birer başvuru kaynağıdır: *Storia della pittura italiana* (İtalyan resim sanatı tarihi) [1864-1870], *Tiziano* (1877-78), *Raffaello* (1882-1885).

CAVALI ya da **ORANG CAVA** ya da **VONG CAVA** ya da **TİCANG CAVİ,** Cava adasının orta ve doğu kesimlerinde yaşayan etnilerin tümü. Bir malaya-polinezya dili konuşan Cavalılar, Malaylar topluluğundandır. İslam (XV. yy.'dan başlayarak) ve Hollanda (XVI. yy.'dan başlayarak) etkilerine karşın, babasoyluluğun bir aşamasını ağır bastığı ikiyanlı soyzincirine dayanan bir klan düzenini korumuşlardır. Yiyecek bitkileri ve sulu pirinç tarımı, balıkçılık, dokumacılık ve özellikle gümüş işçiliği (kılıçlar, süs eşyası, kâseler) yaparlar.

CAVALİER (Jean), camisard'ların lideri (Ribaute-les-Tavernes 1680 - Chelsea, Jersey, 1740). Önce çobanlık, sonra fırıncı çıraklığı yaptı; huguenot olduğu için 1701'de Cenevre'ye sığınmak zorunda kaldı. Camisard ayaklanmasına ilişkin ilk haberler gelir gelmez (1702), ülkesine dönerek gücü ve zekâsıyla isyancıların başına geçmeyi başardı. De Broglie, Montrevel ve Villars'a direndi. Sonunda, belli bir maaş ve albaylık rütbesi karşılığında Villars'a boyun eğdi ve 130 adamıyla birlikte Güney Fransa'dan ayrıldı. Emir üzerine Versailles'a gitti, fakat, Louis XIV tarafından iyi karşılanmadığı düşüncesiyle askerlerini yanına alarak İsviçre'ye geçti. Fransız ordularına karşı Savoia, Hollanda ve İngiliz ordularında hizmet etti. Sonunda İngiltere'ye yerleşti ve orada *Memoirs of the Wars of the Cevennes*'i (Cevennes savaşı anıları) yayımladı (1726); tugay komutanı ve Jersey valisi oldu.

Cavalier song writers, İngiltere'de aristokrat, zarif, ince zevkli bir grup XVII. yy. şairini (Carew, Suckling, Lovelace) belirten deyim.

CAVALİER D'ARPİNO → CESARİ (Giuseppe).

CAVALİERE (Alik), italyan heykelci (Roma 1926). İlk dönemlerinde anlatımcılık ve düşsellik gibi eğilimlere ilgi duydu, sonra çeşitli malzeme ve nesneleri, zaman zaman Pop art'a yakın bir anlayış içerisinde ele alarak, doğalla yapayı alaycı bir edayla birleştiren anlatımsal heykele yöneldi.

CAVALİERİ (Emilio DE'), italyan besteci (Roma 1550'ye doğr. - *ay. y.* 1602). Soylu bir ailedendi. Amatör olarak müzikle uğraştı. Roma'daki "Oratorio del Crocifisso in San Marcello" çevrelerinde kendini tanıttı. 1588'de floransalı Medici hanedanından Ferdinando I'in sarayında sanatlar ve sanatçılar denetmeni oldu. Ölümüne değin dükün işleriyle ilgilendi. Sık sık Roma'ya gitti. Peri ve Caccini ile birlikte *recitar cantando* üslubunu hazırladı. *Rappresentazione di anima e di corpo* (Roma, 1600) adlı yapıtı, ilk oratoryo sayılır. Ayrıca tanınmış madrigalleri ve ara oyunları vardır.

CAVALİERİ (Bonaventura), italyan cizvit ve matematikçi (Milano 1598 - Bologna 1647). Galileo'nun öğrencisi; *Geometria indivisibilibus Continuorum Nova quadam Ratione Promota* (1635) adlı yapıtında bölünemezler kuramını geliştirdi, böylece integral hesabının öncülerinden biri oldu. Bu kuramda bir yüzeyin, bir doğruya koşut olan sonsuz sayıda çizgiden oluştuğu düşünülür; bu çizgilereyse yüzeyin bölünmezleri adı verilir. Bu oluşturucu öğeler kümesi, yüzeyi tarayan bir devinimle elde edilir ve bu alanı ölçmek bütün bölünemezlerin toplamını almak demektir. Cavalieri sonsuz sayıda öğeyi toplamanın zorluğunun bilincindeydi; ama daha çok, kurucu doğru parçaları değişmez oranda olan alanlar arasındaki oranları hesapladı, böylece sonsuzu tanıtlamalarının dışında bıraktı.

Cavalleria rusticana, Pietro Mascagni'nin bir perdelik operası. Librettoyu, Giovanni Verga'nın aynı adlı romanından yararlanarak G. Targioni Tozzetti ve G. Menasci yazdı. İlk kez 1890'da Roma'da sahnelendi. Bir yayınevinin açtığı yarışmada birinci olan yapıt, "verismo" akımının en başarılı örneklerinden biri sayılır. Turiddu'yu seven ve onun eski sevgilisi Lola'ya dönmesini hazmedemeyen Santuzza, bir yortu günü, Lola'nın kocası Alfio'ya, karısının kendisini Turiddu ile aldattığını haber vererek, Alfio ve Turiddu'nun düelloya tutuşmasına yol açar; Turiddu ölür.

Yapıt Türkiye'de ilk kez *Köylü namusu* adıyla sahnelendi (Ankara, 1949). Özgün adıyla ilk kez 1964/65'te yine Ankara'da oynandı.

CAVALLERO (Ugo), italyan mareşal (Casale Monferrato 1880 - Frascati 1943). 1917'deki Diaz harekâtlarında şube başkanlığında bulundu. 1925-1928 arasında savunma bakanlığı müsteşarlığı yaptı, 1937'de Doğu Afrika'daki italyan kuvvetlerinin başına getirildi. Üç yıl sonra Arnavutluk'a başkomutan olarak gönderildi. 1940'ta, Badoglio'nun halefi olarak genelkurmay başkanı oldu. Afrika'da, sağlanması zor italyan-alman işbirliğini örgütledi. 1943'te Tobruk'un düşmesinden sonra görevinden alındı. İtalyan-alman askeri ittifakını bozmak için gizli bir plan hazırladı. Önce Badoglio hükümeti, sonra Kesselring'in gizli ajanları tarafından tutuklandı; esrarlı bir biçimde öldü.

CAVALLİ (Pier Francesco CALETTİ, — denir), italyan besteci (Crema 1602-Venedik 1676). Venedik'teki San Marco kilisesi korosuna girdi. Monteverdi'nin öğrencisi oldu. İlk operası *(le Nozze di Teti e Peleo),* 1639'da San Cassiano tiyatrosu sahnelerinde oynandı. San Marco'da orgculuk yaptıktan sonra 1668'de kiliseye müzik yönetmeni oldu. 1660'ta Mazarin onu, Louis XIV'ün düğünü ve Pireneler barışı dolayısıyla Paris'e çağırdı. Louvre'un büyük galerisinde, *Serse* adlı operası, Lully'nin baleleri de eklenerek oynandı, ama bütün başarı balelerin oldu. 1662'de *Ercole amante* operası aynı akıbete uğradı, yanıldığını gören Cavalli, Venedik'e döndü. Küçük şarkılar, kantatlar, motet'ler besteledi. 1656 ve 1675'te, 2-12 ses için, içinde 4-10 çalgılık altı sonat bulunan dini iki müzik kitabı yayımladı. Ancak, hemen hemen bütün çalışmalarını operaya ayırdı: aralarında *La Didone* (1641), *L'Egisto* (1643), *La Doriclea* (1645), *Il Giasone* (1649), *L'Eritrea* (1652), *L'Orione* (1653), *Serse* (1654), *Ercole amante* (1662), *Scipione Africano* (1664), *Pompeo Magno* (1666) bulunan, en az 42 opera besteledi. Gençlik dönemi operalarında hemen hemen sürekli, üzünçlü recitativoları, olgunluk döneminde, ezgisel aryaları ağırlıktadır. Son ope-

ralarında, recitativo secco ile napolili müzikçiler tarafından benimsenen *da capo*'lu aryaları arasında ayrılık vardır.

CAVALLİNİ (Pietro), romalı ressam ve mozaikçı (Roma 1240/1250'ye doğr. - *ay. y.* 1340/1350'ye doğr.). Torriti ile birlikte, XIII. yy.'ın sonunda Roma mozaik okulunun en önemli temsilcilerinden biridir. Roma'da kaldığı süre içinde Cimabue'ye hocalık yapan Cavallini, Giotto'nun doğrudan habercisidir. Bizans tiplerinden yola çıkarak, antikçağ örneklerine yönelik güçlü ve zengin bir üslup yarattı (*Meryem Ana'nın öyküsü* mozaikleri, S. Maria in Trastevere). Cavallini ile birlikte, Napoli'de, kral Roberto için gerçekleştirdiği yapıtlar, Giotto'nun aynı dönemdeki yapıtları gibi, yörenin süsleme sanatına canlılık kazandırmıştır.

CAVALLOTTİ (Felice), italyan siyaset adamı ve yazar (Milano 1842-Roma 1898). 1873'te milletvekili seçildi, 1883'te marxçılıkla anarşizm arasında bir konumu benimseyen Andrea Costa ile birlikte *Fascio della democrazia*'yı kurdu. İkisi birlikte Lombardia'da meslek derneklerinden hareketle oluşturulan İtalyan İşçi partisi'ne karşı mücadele ettiler; bu partiyi sınıf işbirlikçiliğiyle suçladılar. Cavallotti düelloda öldü. Garibaldi romantizminin belirli izlerini taşısa da marksizmin yayılmasına katkıda bulundu. Lirik şiirler ve tiyatro oyunları yazdı (*I pezzenti*, 1871).

CAVALLY, Afrika'da ırmak, Gine sırtında doğar ve aşağı çığırıyla Liberya ile Fildişi Kıyısı arasındaki sınırı oluşturur; Palmas burnu yakınında Büyük Okyanus'a dökülür.

CAVAN → CABHÁN.

CAVASSİCO (Bartolomeo), italyan yazar (Belluno 1480'e doğr. - *ay. y.* 1555). Şiirler, Venedik lehçesiyle köy söyleşileri yazdı.

CAVATİNA a. ("kazıyarak oymak, yazmak" anlamındaki ital. *cavare*'den gelen *cavata*'nın küçültmesi). **1.** Bir recitativo metninde, önemini vurgulamak için ezgiyle söylenen son bölüm. **—2.** Belirgin biçimde yalın, tek bölümlü opera aryası. (Mozart, Grétry, Bellini, Rossini ve Gounod'nun operalarında bu tür aryalara rastlanır.) **—3.** Kısalığı ve serbest yapısıyla tiyatro cavatina'sını andıran melodik nitelikte çalgı müziği parçası. (Beethoven'ın 13. dörtlüsünün 5. bölümü buna bir örnektir.)

CAVAZZA (Gabriele), venedikli gezgin ve yazar (XVI. yy.). Venedik hükümetinin İstanbul'daki balyosu Girolamo Lippomano'yu tutuklamak için Venedik tarafından görevlendirilen Lorenzo Bernardo'nun kafilesinde bulundu. Kafile, kuşku uyandırmamak amacıyla İstanbul'a tüccarların izledikleri yoldan ulaştı. Cavazza, bu gezinin öyküsünü, *Viaggio a Constantinopoli di ser Lorenzo Bernardo per l'arresto del Bailo ser Girolamo Lippomano* adlı yapıtında anlattı. Yapıtında, gördüğü osmanlı yerleşim birimleriyle ilgili bilgilerin yanı sıra, padişah Murat III, sadrazam Sinan Paşa ve dönemin önde gelen osmanlı yöneticileriyle ilgili bilgiler de verdi.

CAVAZZONİ da Bologna (Marco Antonio), italyan orgcu ve besteci (Bologna XV. yy. sonları - Venedik 1570). Bir org tablaturası yazdı. —Oğlu GIROLAMO — *Urbinolu* denir— (Urbino XVI. yy. başları -Mantova 1565'ten sonra) da bir org tablaturası yazdı (1543). *Ricercare* ve *toccata*'ya olan düşkünlüğünü gösteren bu tablaturada çeşitli missa'ları, ilahileri, mezmurları, motet'leri orga uyarladı, bunların bazılarını kısalttı. Andrea Gabrieli ve Claudio Merulo ile birlikte Frescobaldi'nin sanatına zemin hazırladı.

CAVCAV a. *Halk.* Telve ile yapılmış kötü kahve.

CAVEA a. (lat. sözc.). Antik. Amfitiyatroda ya da roma tiyatrosunda, seyircilerin oturduğu, basamak basamak yükselen sıraların yer aldığı bölüme verilen ad.

Caveant consules *(ne quid detrimenti respublica capiat)* ["Konsüller cumhuriyetin hiçbir zarar görmemesine dikkat etsin"], Roma senatosu bunalımlı dönemlerde, bu formülle konsüllere geniş yetkiler verirdi.

Cave canem, köpekten sakın anlamına gelen lat. yazıt. Roma evlerinin girişlerinde sık sık görülürdü; kimi zaman yazıya ek olarak, zincire bağlı bir buldog köpeğinin tasviri de yer alırdı.

Scala

Cave canem
Pompei'de bulunan mozaik, İ.S. I. yy.
Ulusal arkeoloji müzesi, Napoli

CAVE CİTY, ABD'de (Kentucky) yer, Nashville'in K.-D.'sunda. Dünyanın en büyük mağara ağlarından birinin yer aldığı Mammoth Cave National Park'a düzenlenen gezilerin hareket merkezi.

CAVEDİUM a. CAVAEDİUM'un değişik bir yazılışı.

CAVEDONİ (Giacomo), italyan ressam (Sassuolo, Modena ili, 1577 - Bologna 1660), Carracci'lerin öğrencisi. Bologna'nın S. Paolo Maggiore kilisesi'ndeki Arrigoni capellası'nı süsledi. Başyapıtı, *Meryem Ana ile aziz Alo ve aziz Petronio* adlı tablodur (1614, Bologna pınakoteki).

CAVELİER DE LA SALLE → LA SALLE.

CAVELL (Edith Louisa), ingiliz kadın kahraman (Swardeston, Norfolk, 1865 - Brüksel 1915). Brüksel hemşire okulu müdiresiydi (1906). 1914'te, Belçika'nın istilası sırasında görevi başında kaldı. Birçok belçikalı, ingiliz ve fransız savaş esirinin Hollanda yoluyla kaçmasına yardımcı oldu. 1915'te almanlar tarafından yakalanıp ölüm cezasına çarptırıldı. Kurşuna dizilmesi, Avrupa'da şiddetli bir tepki yarattı.

CAVENDİSH, Suffolk kökenli büyük bir ingiliz ailenin soyadı. Ailenin bir kolu Devonshire kontluğunu, sonra dukalığını, başka bir kolu da Newcastle dukalığını aldı. Aile servetinin kurucusu olan sir William, Shrewsbury kontesi Elizabeth Talbot ile evlendikten sonra bütün mal varlığını Derbyshire'a nakletti ve orada, bugün de Devonshire düklerinin malı olan, görkemli Chatsworth şatosu'nu inşa ettirdi.

CAVENDİSH ya da **CANDİŞH** (Thomas), ingiliz denizci (Trimley Saint Martin, Suffolk 1560'a doğru - denizde 1592). Kraliçe Elizabeth'ten aldığı geçici görevle 1586'da üç gemiyle yola çıktı, Macellan boğazını geçti ve Güney Amerika'nın batı kıyısındaki çeşitli ispanyol limanlarını yağma etti. Bir kalyondan altı ton altın ele geçirdi. Sonra Filipinler'e, Cava'ya, Ümit burnuna gitti. Eylül 1588'de Plymouth'a geri döndü. İkinci seferi başarısızlıkla sonuçlandı ve ülkesine dönerken denizde öldü.

CAVENDİSH (William), 1. **Newcastle** dükü, kral yandaşlarının lideri ve ingiliz edebiyat adamı (1592-1676), 1. Devonshire dükünün amcazadesi. 1639'da, Iskoçyalılar'a karşı Charles I'e yardım etmek üzere kendi hesabına bir ordu kurdu ve 1642'de iç savaş patlak verdiğinde aynı orduyu parlamento taraftarlarına karşı kullandı. Kuzeydeki askeri harekâtı yönetti, fakat Hull'ın direnişi karşısında iyice sıkıştı ve sonunda York'ta mahsur kaldı (1644). Rupert sayesinde kuşatmadan kurtuldu, ama Rupert, Newcastle'ın uyarısına rağmen Marston Moor'da muharebeye tutuşunca bozgun kaçınılmaz oldu. Kaybettiğine hükmeden Newcastle, İngiltere'den ayrıldı ve ancak Restoration'dan sonra geri döndü. Döndükten sonra kendini at yetiştirmeye ve edebiyata verdi, birçok yazarı koruması altına aldı, kendisi de yazılar yazdı.

CAVENDİSH (William), 1. **Devonshire** dükü, ingiliz siyaset adamı (1640-1707). 1661'de Parlamento'ya girdi, Saray'ın siyasetine ve katolik eğilimlere sürekli karşı çıktı. 1688 devriminde önemli bir rol oynadı. William of Orange'a yapılan çağrının altında imzası bulunan yedi kişiden biriydi; karaya çıktığı andan itibaren onun yanında yer aldı ve Midlands'da onun adına ayaklanma çıkardı.

CAVENDİSH (Henry), ingiliz fizikçi ve kimyacı (Nice 1731 - Londra 1810). Amcasından kalan yüklü bir servetin mirasçısı, Royal society ve Bilimler Akademisi üyesi (1803). Tüm yaşamını araştırmaya adadı. Kimya alanında, özellikle gazları inceledi ve bu incelemeleri sırasında ilk kez cıva tankını kullandı; 1766'da hidrojeni ayırdı; 1783'te havanın eksiksiz çözümlemesini ilk kez o yaptı ve suyun bireşimini gerçekleştirdi. 1785'te, elektrik kıvılcımlarının etkisiyle azot ve oksijeni bileştirdi. 1798'de burulma terazisiyle evrensel çekim değişmezini ölçtü; bu ölçüme dayanarak Yer'in ortalama yoğunluğunu hesapladı. Coulomb ile birlikte nicel elektrostatiğin yaratıcısıdır; ancak araştırmaları arasındaki bağıntıyı bulan ve 1879'da bunu yayımlayan Maxwell'dir. *Cavendish yarıküreleri* deneyinde yüklü bir iletken içindeki elektrik etkisinin sıfır olduğunu gösterdi; potansiyel kavramını ortaya attı, bir iletkenin sığasını tanımladı, yalıtkanların dielektrik değişmezini buldu ve ölçtü, dirençlerin varlığını ve Ohm yasasını sezdi.

CAVENDİSH (Spencer COMPTON), 8. **Devonshire** dükü, ingiliz siyaset adamı (Lower Holker, Lancashire, 1833 - Cannes 1908). Whig aristokrasisi geleneği çizgisinde liberal milletvekili oldu (1857), Gladstone'un ısrarı üzerine, 1874-1880 arasında partinin Avam kamarası'nda yönetimini üstlendi. Hindistan işleri bakanı (1880-1882) ve savaş bakanı (1882-1885) oldu, parti fikrine daima inançla bağlı kaldı. İrlanda milliyetçiliğine ve Gladstone'un istediği Home Rule (özerklik) yönetimine karşı olduğu için, partisinin bölünmesinden (1886) sonra birlikçi liberallerin lideri oldu. Önceleri ihtiyatlı bir tutum aldıysa da, sonunda muhafazakârlarla işbirliğine gitti ve başbakan oldu (1895-1903). Serbest mübadeleciliğe çok bağlıydı; gümrük tarifeleri konusunda birlikçi çoğunluk tarafından azınlıkta bırakılınca istifa etti.

Cavendish laboratuvarı, 1870'te, Devonshire dükünün Cambridge Üniversitesi'nde kurdurduğu laboratuvar. Sırasıyla Maxwell (1871-1879), lord Rayleigh (1879-1883), J. J. Thomson (1883-1919), Rutherford (1919-1937), W. L. Bragg (1937-1954) ve Mott'un (1954-1971) yönettiği laboratuvar, atom fiziğinin beşiği oldu; 1932'ye dek laboratuvar ekibinden sekiz bilimadamı Nobel ödülü aldı.

CAVENDİSH (*lord* Frederick Charles), ingiliz siyaset adamı (Eastbourne, Sussex, 1836 - Dublin 1882), 7. Devonshire dükünün oğlu. İrlanda işleri birinci sekreterliğine atandıktan (1882) kısa bir süre sonra, yardımcısı Burke ile birlikte Phoenix

Hulton Picture

Henry Cavendish
W. Alexander'ın deseni

Park'ta (Dublin), "Yenilmezler" adlı gizli İrlanda örgütünün milliyetçi üyeleri tarafından öldürüldü.

Cavenham Ltd., besin ürünleri üretim ve dağıtımında Avrupa'da öncü olan, kuruluşu 1894'e dayanan ingiliz şirketi.

CAVİ a. Çamgillerden *Agathis australis* türünün fosil reçinesi. (Yeni Zelanda'da toprak altından iri parçalar halinde çıkarılır. Soluk sarı ya da yeşilimsi sarı renkte, terementi kokulu bir oleorezin olan cavi, kaynar alkolde tamamen çözünür. Uçucu yağ, rezin, reçine asitleri, acı maddeler taşır. Boya, cila ve muşamba endüstrisinde önemli bir hammaddedir.)

CAVİ KALEMİ → CAVA KALEMİ.

CÂVİD →CAVİT.

CAVİDAN sıf. (fars. *cavidan*). *Esk.* Ebedi, sonsuz, ölümsüz: *"Fenâ dârında ey şengül senünle gülşene girmek / Behişt-i câvidân oldur bekâ-yı dâr-ı ukbâdur"* (Ömer bin Mezit, XV. yy.).

CÂVİDAN *(Sipâh-i)* [Ölmezler Ordusu], Ahemeniler ordusunda 10 000 kişilik seçme birlik. Ölen ya da hastalanan erlerin yerine hemen başkalarının geçmesi nedeniyle bu birliğe ölmezler (Câvidan) adı verildi.

CAVİDANE be. (fars. *cavid* ve *-ane*'den *câvidane*). *Esk.* Ebediyen, sonsuza değin.

Cavidan-ı hıred, eski iran, yunan, hint, arap felsefecileri ve bilge kişilerinin sözlerinden seçilmiş öğütleri içeren yapıt. İran'ın efsanevi hükümdarı Huşeng'e ait olduğu ileri sürülür. Avesta diliyle yazılmış olan bu yapıt, orta farsçaya (Pehlevi dili) sonra da Memun döneminde (813-833) Hasan bin Sehl tarafından arapçaya çevrildi. Yapıttan günümüze yalnızca İbni Miskeveyh'in *Adab ül-arap ve'l-fürs* adıyla Hasan bin Sehl'in çevirisinden yaptığı seçmelerin yeniden düzenlenmiş biçimi ulaşmıştır. İbni Miskeveyh'in yapıtı Kahire'de *el-Hikmet ül-halide* (1952) adıyla; Hindistan'da (Cihangir döneminde 1605-1627) ve İran'da (Tahran 1876) farsça yayımlandı.

Cavidan-ı kebir, hurufilik* tarikatının kurucusu Fazlullah Hurufi'nin, Kuran'ı hurufilik ilkelerine göre yorumlayan kitabı. Yarısı farsça, yarısı esterabad lehçesinde yazılmış olan yapıt, hurufilik ilkelerini ortaya koyan en önemli kaynaktır. Kitabı, Ferişteoğlu Abdülmecit *Işıkname* adıyla türkçeye çevirmiş, Viran Abdal da şerhetmiştir.

CAVİDANİ sıf. (fars. *cavidan* ve ar. *-i*'den *câvidani*). *Esk.* Sonsuza dek kalacak olan; ebedi, bengi.

CAVİİDAE a. KOBAYGİLLER familyasının bilimsel adı.

CAVİNO (Giovanni DAL), italyan gravürcü (Padova 1500 - *ay. y.* 1576). Usta bir kalpazandı, yunan paralarının ve özellikle Roma sestertius'larının taklitlerini yaptı.

CAVİT ya da **CAVİD** sıf. (fars. *cavid*). *Esk.* Ebedi, sonsuz, ölümsüz: *Hayat-ı cavit* (ölümsüz yaşam, sonsuz yaşam).

CAVİT →HÜSEYİN CAVİT.

CAVİT BEY, türk maliyeci ve siyaset adamı (Selanik 1875 - Ankara 1926). Mülkiye mektebi'ni bitirdi (1896). Ziraat bankası'nda bir süre çalıştı.1898 ve 1902 yılları arasında Darülmuallimin-i Aliye'de maliye, ilm-i servet dersleri verdi. 1902'de Selanik'e giderek Mekteb-i Feyziye'ye müdür oldu; Osmanlı hürriyet cemiyeti'ne girdi (1906). Bu cemiyet İttihat ve Terakki cemiyeti ile birleşince (1907), İttihat ve Terakki'nin önde gelen üyeleri arasına katıldı; meşrutiyetin yeniden kurulması için çalıştı.

1908'de İkinci meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a geldi. Mülkiye mektebi'n de ve Darülfünun'da iktisat dersleri verdi. Meclisi mebusan'ın I. ve II. dönemlerinde Selanik, III. dönemdeyse Biga mebusuydu. Haziran 1909'da Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinde maliye, 1912'de Sait Paşa hükümetinde nafıa (bayındırlık) nazırlıkları yaptı; aynı yıl hükümetin istifasıyla ayrıldı. 1914'te kısa bir süre yeniden maliye nazırlığı yapan Cavit Bey, 1917 başlarında 4 milyon sermayeli Osmanlı itibar-ı milli bankası'nı kurdu. Bankanın kuruluş gerekçesinde, iktisadi gelişme için milli bir bankanın kurulmasının zorunlu olduğu, bu yolla özel sermayenin sanayi yatırımlarına yöneltilebileceği, bu yolla Osmanlılar'ın yabancıların iktisadi denetiminden kurtulacağı, kendi sanayisini güçlendireceği savunuluyordu. Talat Paşa ve İzzet Paşa kabinelerinde maliye nazırlığı yapan Cavit Bey 1916-1918 yılları arasında İttihat ve Terakki'nin genel merkez üyesi olarak çalıştı, Düyunu umumiye Osmanlı dayinler vekilliği görevini üstlendi. Mütareke döneminde İttihatçılar'ın yargılanması girişimi üzerine bir süre saklandı, sonra Avrupa'ya kaçtı. Yokluğunda Divanı harbi örfi tarafından 15 yıl hapse mahkûm edildi. 1921'de Londra konferansı'na delege olarak katıldı. Lozan'a giden türk delegasyonunda mali danışmanken sonradan bu görevden alındı.

Haziran 1926'da İzmir'de Atatürk'e karşı düzenlenen suikast girişimi nedeniyle suçlanarak tutuklandı. İstiklal mahkemesi'nce suçlu görülerek idam edildi.

Cavit Bey'in klasik iktisat öğretisinden esinlenen görüşleri liberal ve bireyci temellere dayanır. Başlıca yapıtları: *İlm-i iktisat* (1899-1903), Türkiye'de yayımlanan ilk kuramsal istatistik yapıtı olan *İhsaiyat* (1909), *Malumat-ı iktisadiye* (1913).

CAVİTE, Filipinler'de kent, Luzon adasının güneyinde, Manila körfezi kıyısında; 87 666 nüf. Deniz üssü.

CAVKAYTAR (Yücel), türk okçu (İstanbul 1948 - Stockholm 1967). İstanbul Kulaksız okspor'da yetişti. On dört yaşında milli takıma girmeyi başardı. 1962'de, Avrupa gençler şampiyonluğunu kazandı. Bu dalda uluslararası b. incilik alan ilk türk sporcusu oldu. Aynı yıl, gazetelerce, yılın sporcusu seçildi. 1963'te yakalandığı kan kanserinden kurtulamadı.

CAVLAK sıf. **1.** Çıplak kafalı, dazlak. **—2.** Tüyü dökülmüş kuş için kullanılır. **—3.** Soyunmuş, çıplak kimse için kullanılır. **—4.** *Cavlağı çekmek,* ölmek (arg.). || *Cavlağı soyulmak,* saçı dökülerek tepesi açılmak (arg.).

◆ a. Soyunup diyar diyar gezen kalenderi dervişi.

CAVLAKLIK a. Saçsızlık; çıplaklık.

CAVLAMAK gçz. f. *Arg.* Ölmek.

CAVO dağı, İtalya'da, Lazio'da, Albini dağlarındaki başlıca doruk; 949 m. Eskiden tepesinde İupiter Latialis tapınağı yer alırdı. Cavo dağının yamacındaki kutsal Ferentino ormanında, 30 latin sitesinin konfederasyonu toplanırdı. Tarquinius Superbus döneminde burada, "latin şenlikleri" adı verilen ulusal şenlikler kutlanmaya başlandı.

CAVOLİNİA a. (öz. a. Ph. *Cavolini*'den, lat. sözc.). Öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakçaları içeren cins. (Bütün sıcak ve ılıman denizlere yayılır. Kapakçıklı lobun bulunmaması, loplu geniş yüzgeçleri ve kireçli kavkısının inceliği başlıca özellikleridir. Miyosen ve Pliyosen arazilerde on kadar fosil türüne rastlanmıştır. *Cavolinidae* familyasının örnek tipi.)

CAVOS (Catterino), italyan besteci (Venedik 1775 - Petersburg 1840). Bir italyan opera topluluğuyla 1799'da Rusya'ya gitti. *İvan Susanin* (1815) adlı operasını burada besteledi. Bu yapıtının kazandığı başarı üzerine, imparatorluk tiyatrolarının müzik yöneticiliğine getirildi.

■ **CAVOUR** (Camillo BENSO. —*kontu*), italyan devlet adamı (Torino 1810 - *ay. y.* 1861). Carlo Alberto'nun hizmetinde pajlık yaptı (1824), istihkâm asteğmeni (1827) oldu. Liberalizme ve temmuz 1830 fransız devrimine duyduğu yakınlıktan dolayı 1831 yılında ordudan ayrılmak zorunda kaldı. Kendini tarım ve iş hayatına verdi, Leri'deki topraklarını modern bir işletme durumuna getirdi. Banco di Torino'nun kuruluşuna katıldı. Fransa, Belçika ve İngiltere'ye yolculuklar yaptı; İngiltere'de Tocqueville ile karşılaştı. 1847'de kralın olağan danışmanı kont Cesare Balbo ile anlaşarak Il Risorgimento gazetesini kurdu; bu gazetede meşruti krallıktan ve Savoia hanedanının başkanlığında italyan birliğinden yana çıktı. Ekonomi alanındaki liberal görüşlerine rağmen, Cavour politikada tutucuydu. Haziran 1848 ara seçimlerinde milletvekili seçilince, Custoza yenilgisinin yarattığı kargaşa ortamında akıl yolunu göstermeye çalıştı. Çabalan boşa çıktı, ocak 1849 seçimlerinde yenik düştü. Novara yenilgisi ve Carlo Alberto'nun tahttan çekilmesinden sonra yeniden Torino milletvekili oldu. Azeglio kabinesinde tarım ve ticaret bakanlığına (ekim 1850), ardından maliye bakanlığına getirildi (ağustos 1851). 4 kasım 1852'de Vittorio Emanuele II tarafından başkanlığa atanınca, kendi merkez sağ partisiyle Rattazzi'nin yönettiği merkez sol parti arasında ittifaka (connubio) dayalı bir bakanlık kurdu. Hükümeti ortaya bir ekonomik reform programı koydu: toprakların ıslah edilmesi ve sulanması, Piemonte ticaretini geliştirme, Banco di Sardegna'nın kurulması ve demiryolu yapımı. Cavour aynı zamanda orduyu yeniden düzenledi. Piemonte kilisesi'nin ayrıcalıklarını kaldırarak ve manastırların mal varlığına el koyarak Kilise'nin gücünü azaltmaya çalıştı. Bu politika Kilise'ye karşıt olarak yorumlandı ve Kilise çevrelerinin Cavour'a karşı çıkmasına yol açtı. Cavour istifa etti, ancak görevine yeniden getirildi.

İtalyan birliğini gerçekleştirmek amacıyla La Farina'nın kurduğu Società nazionale'den yararlanarak, yarımadada, ulusal bir hanedanın yönettiği tek krallık olan Piemonte ile birleşerek yabancı boyunduruğundan kurtulma düşüncesini yaydı. Öte yandan, Avusturya'ya karşı müttefikler edinmek gereğini anlayan Cavour, Piemonte'nin İngiltere ve Fransa'nın yanında Kırım savaşı'na katılmasına karar verdi (ocak 1855). Paris kongresi'nde (şubat -nisan 1856) italyan sorununu ortaya atma olanağını buldu. Avusturya böylece Avrupa kamuoyunda yalnız kaldı. 20 ve 21 temmuz 1858 günlerinde, Plombières görüşmesinde Cavour ve Napoléon III, Avusturya'nın italyan topraklarından çekilmesini amaçlayan bir antlaşmanın temelleri üzerinde görüş birliğine vardılar. Buna göre, Napoléon III Adriya denizi'ne ulaşan bir Kuzey İtalya krallığı'nın kurulmasını onaylıyor, buna karşılık, Savoia ve Nice kontluğu Fransa'ya geri veriliyordu. Cavour o zaman bütün ustalığını, Napoléon III'ün Fransa'nın müdahalesi için zorunlu gördüğü koşulu sağlamak, yani Avusturya'yı Piemonte'ye bir ültimatom göndermeye ve savaş ilan etmeye (23 nisan 1859) zorlamak için kullandı. Magenta zaferi (4 haziran) Lombardia'yı Fransa -Piemonte güçlerine kazandırdı. Zafer haberi üzerine Orta İtalya'da geniş bir devrimci ayaklanma başladı. Fransız-Piemonte ordularının Solferino'daki zaferinden sonra (24 haziran) devrimci ayaklanmanın boyutlarından ürken Napoléon III, Vittorio Emanuele'nin haberi olmadan Avusturya imparatoruyla Villafranca'da Lombardia'nın Piemonte'ye bırakılması temeline dayanan bir mütareke imzaladı (temmuz 1859). Cavour istifa etti, ancak ocak 1860'ta yeniden iktidara geldi.

Hemen sonra yapılan olumlu bir halkoylamasının sonucunda, Emilia ve Toscana'yı Piemonte'ye bağlayan kararname yayımlandı. Fransa, karşılığında Nice ve

Roger-Viollet

Cavour kontu
*Risorgimento ulusal müzesi
Roma*

Savoia'yı alacaktı. Ancak Garibaldi'nin yönettiği binlerin yürüyüşü (6 mayıs - 7 eylül 1860) üzerine Cavour, Garibaldi'nin Kilise Devletleri'ne saldırmasından endişelendi. Bir Piemonte taburunu Napoli krallığı'na gönderdi. Roma dışında Kilise Devletleri ile Napoli devletlerinin birleşmesi gerçekleşti. 1861'de Torino'da toplanan Ulusal parlamento, Sardinya krallığı'nı İtalya krallığı'na dönüştürdü (14 mart).

Cavour ile, doğduğu kent olan Nice'in Fransa'ya bırakılmasını onaylamayan Garibaldi anlaşmazlığa düştülerse de, kısa sürede barıştılar. Cavour, Roma sorununu üzerine görüşmeler yapmayı sürdürdü, ancak 6 haziran 1861'de öldü.

Cavour kanalı, İtalya'da sulama kanalı, Piemonte'de, Po ırmağı kıyısında Chivasso'dan Ticino'ya kadar uzanır.

CAVŞİR → ÇAVŞIR.

CAVTAT, Hırvatistan'da sayfiye merkezi, Dubrovnik'in G.-D.'sunda. Soyluların XV. yy.'dan kalma konutları. Küçük müzeler.

CAWDOR (Frederick CAMPBELL 3. *kont*) → CAMPBELL (Frederick).

CAWNPORE → KANPUR.

CAXİAS (Luis ALVES DE LİMA E SİLVA, *—dükü*), brezilyalı mareşal ve devlet adamı (Vila do Porto da Estrela 1803-Barão de Juparanã 1880). İmparator Pedro II'nin korumasındaydı, 1855'te milli savunma bakanı ve başbakan oldu. Paraguay'a karşı savaş sırasında (1865-1870) Brezilya, Arjantin ve Uruguay kuvvetlerine başkomutanlık yaptı, Asunción'u ele geçirdi. 1875'te yeniden başbakan oldu.

CAXİAS DO SUL, esk. **Caxias.** Brezilya'da (Rio Grande do Sul) kent, Serra do Mar'ın batı yamacında; 225 000 nüf. Metalürji. Şarapçılık merkezi.

CAXTON (William), ingiliz matbaacı (Kent 1422 - Londra 1491). 1441'e kadar Londra'da çuhacı çıraklığı, 1476'ya kadar Brugge'de ingiliz tüccarların Hollanda temsilciliğini yaptı. 1471-72'de, Mansion ile birlikte Köln'de matbaacılığı inceledi ve 1473'te yine onunla birlikte Brugge'de bir matbaa kurarak *Recueil des histoires de Troyes* (Truva hikâyeleri derlemesi) ile Jacques de Cessolles'ün *Jeu des échecs* (Satranç oyunu) adlı yapıtlarının çevirilerini bastı. 1476'da İngiltere'ye dönerek Westminster'da bir matbaa kurdu ve İngiltere'de ilk basılı kitabı yayımladı (*The Dictes and Sayenges of the philosophers* [Filozofların sözleri ve deyişleri], 1477). Daha sonra, fransızca, yunanca ve latinceden seçilmiş seksen kadar yapıtı, çoğu kez çevirilerini kendisi yaparak yayımladı. Altı ayrı tipte harf döktürdü.

CÂY → CÂ.

CAYADEVA, hintli yazar (XII. yy.), bengali diliyle karışık geç sanskritçeyle yazdığı, Krişna'yı öven yirmi dört şarkıdan oluşan *Gita Govinda (Krişna'nın şarkısı)* ya da *Sığırtmacın şarkısı)* adlı bir şiiri vardır; burada genç tanrıyla gözdesi Radha'nın zaman zaman kaygı ve kıskançlıkla gölgelenen aşkları ve cinsel ilişkileri anlatılır. Bu yapıt Bengal'in vişnucu tarikatlarını ve tüm Kuzey Hindistan ortaçağ edebiyatını etkilemiştir.

CAYAPALAR ya da **CAYAPOLAR,** Ekvador'un K.-B. kıyılarıyla alçak topraklarında yaşayan amerika yerlileri. Cayapalar'ın sayısı 2 000 dolaylarındadır ve çimça dil ailesinden bir dil konuşurlar. Babayerliliğin egemen olduğu konutları olsun (genellikle kazık temeller üzerinde duran evler), iktisadi kendine yeterlik sistemleri olsun (avcılık, balıkçılık, sinirotu, şekerkamışı, koka, pamuk ve tütün yetiştirme), sıkı sıkıya hanehalkına bağlıdır. Temel toplumsal birim hanehalkıdır. Topraklarının devredilmezliği, beyaz kültürlenmeye karşı onları bir ölçüde korur.

CAYAPURA ya da **JAYAPURA,** esk. **Hollandia,** sonra **Sukarnopura,** Endonezya Yeni Ginesi'nin (İrian Jaya) yönetim merkezi, adanın kuzey kıyısında; 107 164 nüf. Ticaret limanı.

CAYATTE (André), fransız film yönetmeni (Carcassonne 1909 - Paris 1989). Avukatlık ve yazarlık yaptı. Sinemaya senaryocu olarak başladı (*Entree des artistes* 1938, H. Jeanson ile birlikte). Daha sonra yönetmen olarak pek çok filme imzasını attı (*la Fausse Maîtresse,* 1942; *Pierre et Jean,* 1943; *Verona âşıkları* [les Amants de Vérone], 1948; *Ren geçidi* [le Passage du Rhin], 1960; *la Vie conjugale,* 1963). *Hak yerini buldu*'dan (Justice est faite) [1950] başlayarak gerçekçi bir üslupla, sürekli olarak adalet düzeninin kusurlarını eleştirdi: *Hepimiz katiliz* (Nous sommes tous des assassins) [1952]; *le Dossier noir* (1955); *le Glaive et la Balance* (1962); *Öğretmenin kaderi* (les Risques du metier) [1967]; *Ölesiye sevmek* (Mourir d'aimer) [1970]; *Verdict* (1974); *l'Amour en question* (1978).

CAYCE (Edgar), amerikalı medyum (Hopkinsville, Kentucky, 1877 - Virginia Beach, Virginia, 1945). Trans halindeyken tıbbi teşhisler koyuyor ve tedavi yollarını gösteriyordu. Ayrıca, hastalarının önceki yaşamları, tarih (Atlantis) ve gelecek konusunda açıklamalarda bulunuyordu.

CAYDIRICI sıf. **1.** Bir kimseyi bir şey yapmaktan vazgeçirmeyi amaçlayan eylem, tutum, önlem vb. için kullanılır: *Kararlı ve caydırıcı bir politika izlemek. Ölüm cezasının caydırıcı bir önlem olup olmadığı tartışılabilir.* **—2.** Amacı düşmanı saldırmaktan caydırmaya yönelik şey için kullanılır: *Nükleer silahların caydırıcı etkisi.* —Ask. *Caydırıcı güç,* düşman ülkenin her türlü misilleme olanağını engellemek için, öncelikle, onun nükleer silahlarını yok etmeyi amaçlayan ve kullanıma hazır bulundurulan stratejik nükleer silahlar. (Gerçekte böyle bir stratejinin bir yerleşim alanında konumlandırılması can ve mal güvenliği bakımından büyük sakıncalar doğurur.)

CAYDIRICILIK a. Caydırıcı olma durumu.

CAYDIRILMAK → CAYMAK.

CAYDIRMA a. Caydırmak eylemi. —Savunm. Bir devletin, olası bir düşmanı kendisine karşı saldırıya geçmekten vazgeçirmek için giriştiği eylem. (Bu eylem sonucunda, düşman, elde edeceği şeyin, saldıracağı devletin kendisine vermek kararında olduğu zarara değmeyeceğine inanmalıdır.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Savunm. Caydırmanın inandırıcılığı, her an misilleme yapmaya elverişli hazır bir kuvvete ve özellikle de nükleer güce bağlıdır. Caydırma gücünü de, nükleer silah kullanma felsefesini de tam olarak tanımlamak olanaksızdır. Bunlar bir yandan karşı karşıya gelen devletlere, öte yandan da özgün nitelikte silahların yapımına ve askeri nükleer güce yeni devletlerin katılmasına bağlıdır.

CAYDIRMAK → CAYMAK.

CAYENNE, Fransız Guyanası'nda *departement* merkezi, Cayenne ırmağı ağzının doğu kıyısında ve Guyanalar kıyısının yerleşmeye elverişli ender kesimlerinden birinde; 41 659 nüf. (1992).

CAYES, Haiti Cumhuriyeti'nde liman kenti, Güney yönetim bölgesinin merkezi, *Cayes körfezi* kıyısında; 35 800 nüf. Şeker rafinerisi, kahve dışsatımı. *—Cayes ovası*'nda, şekerkamışı ve kahve tarımı.

CAYGİR → ÇÂĞIR.

CAYIK. Mit. Altay şamanlığında tufan tanrısı.

CAYIR CAYIR be. (yansıma sözc.). **1.** Bir şeyin birdenbire ve şiddetle yandığını anlatır: *Ev cayır cayır yandı.* **—2.** Çokluk, çabukluk belirtir: *Dükkân cayır cayır işliyor. Cayır cayır para kazanıyor.*

CAYIRDAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). Sert ve uzun ses çıkarmak.

◆ **cayırdatmak** ettirg. f. Cayırdamasına neden olmak.

CAYIRDATMAK → CAYIRDAMAK.

CAYIRTI a. (yansıma sözc.). **1.** Şiddetle yanan bir şeyin çıkardığı ses: *Cayırtıyla yanmak.* **—2.** Gürültü, bağrışma: *Dışarda bir cayırtı koptu.* **—3.** *Cayırtı vermek,* gürültü patırtı yaparak korkutucu davranışlarda bulunmak.|| *Cayırtıyı basmak, koparmak,* bağırıp çağırmaya başlamak, yaygara koparmak.

CAYLEY (*sir* George), ingiliz mucit (Scarborough, Yorkshire, 1773 - Brompton Hall 1857). 1796'dan başlayarak küçük bir helikopterle Launoy ve Bienvenu'nün deneylerini tekrarladı. Kısa bir süre sonra, modern uçakların bütün parçalarını belirleyerek, kendi icadı olan bir uçağın temel ilkelerini açıkladı. Daha XIX. yy.'ın başlarında, pervanenin ve Niepce tarafından yeni icat edilmiş olan gaz motorunun ya da patlamalı motorun havacılıkta kullanılmasını önerdi. 1816'da, güdümlü balonlar yapımını tasarladı.

CAYLEY (Arthur), ingiliz matematikçi (Richmond, Surrey 1821 - Cambridge 1895). Önce avukatlık yapan Cayley, büyük bir tutkuyla matematikle ilgilendi ve Cambridge Üniversitesi'nde profesör (1867), Royal Society'ye de üye oldu. Birinci sınıf bir cebirciydi; soyut grup kavramını ortaya attı ve bunun uygulamalarını araştırdı. Sylvester ile birlikte determinantlarla ve değişmezlerle ilgili kuramların temelini attı. Doğrusal dönüşümlerin değişmezlerini inceleyerek matris kavramını ve bunun özelliklerini belirledi. Değişmezler kuramına dayanarak afin geometriyi ve metrik geometriyi izdüşüm geometrisinin özel durumları biçiminde yorumladı.

Cayley-Hamilton teoremi, n boyutlu bir K- vektör uzayının her f içyapı uygulaması ya da ayırtedici polinomlarının bütün sıfırları K içinde bulunan M_n (K) nin her A matrisi için:

f nin ayırtedici polinomu P_f olduğunda, $P_f(f)=0$ elde edildiğini ve A nın ayırtedici polinomu P_A olduğunda, $P_A(A)=0$ elde edildiğini açıklayan teorem.

$P(x)=a_0+a_1x+...+a_nx^n$, K [x] in bir polinomuysa, $P(f)=a_0e+a_1f+...+a_nf^n$, $\mathcal{L}_K$(E) nin bir elemanıdır; burada $e=I_E$, $f^n=f\circ f^{n-1}$ ve $P(A)=a_0I+a_1A+...+a_nA^n$ dir.

CAYLUS (Anne Claude Philippe DE PESTELS DE LÉVIS DE TUBIÈRES-GRIMOARD, *—kontu*), fransız arkeolog, koleksiyoncu, gravürcü ve yazar (Paris 1692

Hulton Picture

Arthur Cayley

L. L.

Anne Claude de Tubières-Grimoard
Caylus kontu
Charles Nicolas Cochin'in
bir yapıtından
"genç De Launay"nin gravürü (1786)
Bibliothèque nationale, Paris

Cayenne
balıkçılık limanından bir görünüş

Ray-Halin-Rapho

Lauros-Giraudon

caynacılık
Adinatha ya da Rsabbanatha (24 Tirthankara'nın ilki) Orissa'da (Hindistan) bulunan kabartma, gri kireçtaşı, XII.-XIII. yy. (?)
Guimet müzesi, Paris

Caypur
XVIII. yy.'da Cay Singh II döneminde yapılan gözlemevinin bugünkü hali

J. L. Nou

- *ay. y.* 1765). İtalya (1714), Küçük Asya (1716-17), Yunanistan, Hollanda ve İngiltere'ye gitti. Paris'e döndüğünde Watteau ve P.-J. Mariette ile dostluk kurdu. *Recueil d'antiquités égyptiennes, grecques, étrusques, romaines et gauloises* (Mısır, yunan, etrüsk, roma ve galya eski eserleri derlemesi) [1752-1757] adlı önemli bir kitap yazdı.

CAYMA a. Caymak eylemi.
—Bors. *Cayma akçesi* → PRİM.
—Huk. *Cayma tazminatı*, sözleşmeden cayan tarafın karşı tarafa ödediği tazminat; *pişmanlık akçesi* ya da *dönme tazminatı* da denir. (Cayma tazminatı sözleşmenin yapılması sırasında verilir. Cayma tazminatı veren taraf sözleşmeden dönerse, ödediği tazminatı geri isteyemez; tazminatı alan taraf sözleşmeden dönerse, aldığının iki katını geri vermek zorundadır [Borçlar k. md. 156].)

CAYMAK gçz. f. *(Bir sözden, işten vb.) caymak,* dönmek, vazgeçmek: *"Akşama geleceğim" demişti, sonradan caymış.*
◆ **caydırmak** ettirg. f. *Bir kimseyi (bir şeyden) caydırmak,* onun (sözünden, kararından vb.) dönmesini, vazgeçmesini sağlamak ya da buna neden olmak.
◆ **caydırılmak** edilg. f. Sözünden, kararından döndürülmek, vazgeçirilmek.

CAYMAN adaları ya da **CAYMAN İSLANDS,** Antil denizi'nde takımada, Küba'nın G.'inde, üç adadan (*Grand Cayman* [Büyük Cayman], *Little Cayman* [Küçük Cayman] ve *Cayman Brac)* oluşur; 260 km²; 28 100 nüf. (1992). Yönetim merkezi *George Town.* Turizm. Deniz kaplumbağası avcılığı. Mali merkez. Eskiden Jamaika'ya bağlı olan takımada 1959'dan bu yana ingiliz sömürgesidir.

CAYNACILIK a. Hindistan'daki üç büyük dinden biri, adı "cina" (muzaffer) sözcüğünden gelmektedir. Kurucusu Mahavira'nın (Buddha'nın çağdaşı) 24. Tirthankara olduğu kabul edilir.
—ANSİKL. Caynacılık da, buddhacılık gibi brahmancılığa karşı bir reform hareketi biçiminde ortaya atıldı. Caynacılığın amacı, insanı varoluştan gelen acılardan ve *karma*'ya bağlı yeniden doğuştan kurtarmaktır. Caynacılık iki kategori ayırt eder: canlı öz *(civa)* ve canlı olmayan öz *(aciva).* Bunların arasındaki tek fark bilinçtir. Temel ilkeyse *ahimsa*'dır, yani bütün canlılara karşı şiddetten kaçınmaktır. Mantıksal planda, *Anekantavada* ("gerçeğin görünümlerinin çeşitliliği") benimsenmiştir. Bu görüşe göre, bütün mutlak olumlamalar olanak dışıdır. Buddhacılık ve brahmancılıkla birçok benzerlikler gösteren cayna evrenbilimi, öğretinin en önemli yanlarından birini oluşturur. Cayna ahlakı üç temel ilkeye dayanır: doğru görüş, doğru bilgi, doğru davranış. Laiklerin yaşamı daha sonraki sıkı çileci yaşama geçiş için bir hazırlık olarak düşünülmüştür.
Caynacılığın ortaya çıkışından başlayarak görülen bölünmeler İ.S. 80'de iki ayrı grubun doğmasıyla sonuçlandı: *şvetambaralar* ("beyaz giyinenler") ve *digambaralar* ("göğü giyinenler" yani çıplaklar). Bunlar da kendi aralarında birçok tarikata ayrıldılar. *Digambaralar* kadının kurtuluşunun olanaksızlığına inanıyorlardı.
Başlangıçta, etkisi Hindistan'ın doğusunda Kaşi ve Kosala'ya kadar uzanan caynacılık, İ.Ö. II. yy.'ın sonlarından başlayarak batı ve güneye doğru yayılmaya başladı. V. yy.'da toplanan büyük bir meclis, şvetambaraları Valabhi'de bir araya getirdi: burada kutsal metinler, bir daha değiştirilmemek üzere kaleme alındı *(Agamalar).* Caynacılık, gupta döneminde özellikle Orta ve Batı Hindistan'da çok güçlendi. Güneydeki topluluklar XII. yy.'a kadar huzur içinde yaşadılar. IX. yy.'da da *Rastrakütalar* ile de en parlak dönemlerine girdiler. Batı'da şvetambara caynacılığının, VII.-VIII. yy.'larda Gucerat ve Racastan'da büyük bir yaygınlık kazandığı sanılmaktadır. Özellikle X. ve XI. yy.'larda büyük cayna tapınakları burada yapıldı. XII. yy.'da cayna dinini kabul eden hükümdar Kumarapala, Gucerat'ı örnek bir cayna devleti yaptı.
Bugün Hindistan'da yaklaşık iki milyon caynacı vardır ve bunlar Gucerat, Racastan, Maharaştra, Maysor ve Tamil Nadu' ya dağılmışlardır. Çoğu tüccarlar sınıfındandır ve zengindir, çünkü *ahimsa* ilkesiyle bunların zanaatla ilgilenmeleri yasaklanmıştır. Bütün insanların eşitliğine inanan caynacılar, buddhacıların tersine başkalarıyla birlikte oturup yemek yiyebilirler. Çileci tarikatları herkese açıktır. Yalnızca laik caynacılar, yaklaşık Ortaçağ' dan bu yana bazı kast ayrımlarını benimsemişlerdir (mesleklerine bağlı olarak). Ancak buradaki kast ayrımı hiçbir zaman hindularınki gibi katı olmamıştır.
Caynacılar, belli başlı *Tirthankaralar*'ın yaşamlarındaki önemli olayları çeşitli şenliklerle (bazıları hindularınkiyle ortaktır) kutlarlar. En eski hac yerleri Bihar (Sametha Sikhara, Parasnath Hill, Racgir) ve Maysor'dur (Bahubali'nin X. yüzyıldan kalma yirmi metre boyundaki büyük heykelinin [*Gommataşvara*] bulunduğu *Şravana-Belgola*).
Caynacılık her alanda bol ve çeşitli edebiyat yapıtlarının yazılmasını sağladı. Caynacı sanatçılar heykel *(stupa),* resim, minyatür (çok değerli minyatür koleksiyonları manastırların [*bhandara*] kütüphanelerinde korunmuştur) ve fresk (Tamil Nadu'da Sittanavasal mağaraları, X. yy. doları) alanlarında da başarılı olmuşlardır.

CAYO a. (isp. *cayo,* mercan kayası'ndan). Az ya da çok çimentolaşmış mercan kumlarından oluşan küçük ada ya da su yüzüne çıkmış kaya.

CAYPUR, Hindistan'da kent. Racastan'ın başkenti. Delhi'nin G.-B.'sında, 1 004 669 nüf. (1991). Üniversite. Hava, kara, demiryolu kavşağı. Turistik merkez. Racput uygarlığının merkezi olan kent, Moğollar'ın minyatür okuluyla çağdaş bir okul barındırdı, ama XVIII. yy.'da burasının yerini alan Amber sitinde Hindistan'ın eski sanatından örneklere rastlanır. "Racastani" adı verilen bu üslubun ayırıcı özelliği büyük bir süsleme duygusu ve zaman zaman biraz sertleşen bir üsluplaştırmadır. Camiler, saraylar, XVIII. yy.'dan kalma ilginç bir gözlemevi.

CAYRASKAL a. Ağır cisimleri kaldırma ya da indirme işleminde kullanılan makineli palanga. (Bu palangalar her türlü yükü bir kişinin kaldırabileceği biçimde tasarlanmıştır.)

CAYRO a. Sil. *Cayro donanımı,* tank topunun, kasanın sallantılarından etkilenmeden hedefe yöneltilmesini sağlayan düzenek. (Tank ilerlerken atış yapma olanağı sağlar.)

CAYROL (Jean), fransız yazar (Bordeaux 1911). İlk şiirlerindeki kaygı havası (*le Hollandais volant,* 1936), sürgün deneyiminden sonra büsbütün derinleşti (*Poèmes de la nuit et du brouillard,* 1945). Cayrol şiirden romana geçerken, hiçlik ve yadsıma yanında olay örgüsünün ikinci derecede kaldığı bir başıboşluk edebiyatında, fiziksel dehşet metafizik kaygıyı daha da belirginleştirdi (*Je vivrai l'amour des autres,* 1947-1950; *les Corps étrangers,* 1959; *Midi Minuit,* 1966); ancak gitgide belirli bir doğal dengeye ulaştı (*Histoire de la foret,* 1975; Exposés au soleil, 1980; Poèmes clefs, 1983).

CAYROLASER a. (ing. *gyrolaser*). Havc. Mekanik parçaları olmayan ve bağdaşık optiğin özelliklerinden yararlanan cayroskop.

Sfena

cayrolaser

Sfena belgesine göre

cayrolaserin çalışma şeması

—ANSİKL. Cayrolaser, ilerleyen iki dalga yayan optik bir salıngaçtır (laser). Bu dalgalar üçgen biçiminde bir düzlemden oluşan optik yolu, birbirine ters yönlerde geçer; bu üçgenin köşelerinde ise aynalar yer alır. Sistem döndüğü zaman göreli bir etki, optik yolların uzunluğunu değiştirir ve iki sinyal arasında bir frekans farkı doğar; bir ışıkalgılayıcıyla kaydedilen bu fark, sistemin dönüşünü tam bir duyarlıkla ve ortam koşullarından (ivmeler, titreşimler, sıcaklık değişimleri) hemen hemen hiç etkilenmeden ölçme olanağı verir. Bu tip cayroskopun uzay havacılığı sanayisinde hızla gelişimi işte bu niteliğinden kaynaklanır.

CAYROMETRE a. (ing. *gyrometre*' den). Havc. Bir hava taşıtının yön değişikliklerini üç eksenine göre gösteren aygıt. (Cayrometre, bir cayroskoptan oluşur; bu aygıtın devingen olan dönme ekseni, uçağın eksenini izleyen yaylara bağlıdır. Uçak yönünü değiştirdiğinde, bu eksen yer değiştirerek yayları sıkıştırır ve yer değiştirme miktarı uçağın dönüşünün açısal hızını verir.)

CAYROPİLOT a. (ing. *gyropilot*'dan). Gemilerde ve uçaklarda otomatik pilot olarak kullanılan ve cayropusulayla kumanda edilen seyir aygıtı. (Gemi ya da uçak gereken rotaya alındıktan sonra cayropilota bağlanır; bu aygıt cayropusuladan aldığı değerlere göre gemi ya da uçağı rotasında tutar. Uzun yolda serdümen ya da pilota gerek kalmadığı gibi birçok kişisel hatalar da önlenir.)

CAYROPUSULA a. Havc. ve Denizc. Değişmez yönlü elektrikli cayroskop.
—ANSİKL. Cayropusulalar XX. yy.'ın ilk

yıllarında, savaş gemilerinde, manyetik pusulaların yerini aldı ya da bunların tamamlayıcısı olarak kullanıldı; çünkü kumanda kulelerine ya da denizaltılara yerleştirilen manyetik pusulalar çok güç koşullar altında çalışıyordu. Nitekim metal bir ekran oluşturan gövde, dalma motorlarının yeğin ve değişken akımları çevresinde Yer'in manyetikliğini maskeler. Cayropusulalar daha sonra büyük ticari gemilerde kullanıldı. Nihayet gelişmeleri ve hafiflemeleri oranında uçaklarda yer aldı. Bu aygıtlar, doğrudan doğruya manyetik kuzeyi gösteren manyetik pusulalardan farklıdır ve dayandıkları ilke nedeniyle, çok sayıda etkene karşı duyarlıdır; her biri düzeltme gerektiren bu etkenler şunlardır: geminin ya da uçağın hızının büyüklüğü ve doğrultusu, hız ya da kerteriz değişiklikleri, enlem vb. (→ cayroskop PUSULA'sı.)

CAYROSKOP a. (ing. *gyroscope*'tan). Yer'in dönmesinin kimi etkilerini ortaya koymak için Foucault'un 1852'de icat ettiği aygıt. (Eşanl. JİROSKOP.)

—Fiz. *Cayroskop etkisi*, bir eksen çevresinde hızla dönen her ağır cismin (tekerlek, motor volanı vb.), dönme ekseninin doğrultusunu değiştirmeye yönelik her güce karşı koyma eğilimi. (Eşanl. JİROSKOP ETKİSİ.)

—ANSİKL. Cayroskopun çalışma ilkesi, kinetik momentin korunumu yasasına dayanır; mekanik bakımdan yalıtılmış, dönen bir sistem, bu kinetik momenti korur; yani sistemin dönme ekseni, Galilei işaretine, yani ilk yaklaşımla Güneş'e bağlı bir işarete göre değişmez bir doğrultu gösterir. Yerdeki bir gözlemciye göre bu sistem Yer'in dönme yönüne ters yönde devinir.

Uygulamada bir cayroskop, yüksek bir hızla dönen çok büyük kütleli bir rotordan oluşur. Dönme ekseni, birbirine eklemle bağlı iki çemberden oluşan bir desteğe ve rotora sürtünmesiz kardan askılarla asılmıştır. Rotor çalıştırıldığında, cayroskopun ekseni, Yer eksenine göre değişmez bir konum alır ve bulunduğu bölgenin düşey doğrultusu çevresinde dönel bir koni çizerek döner.

Cayroskopun bir başka ilginç özelliği de şudur: rotorun Δ dönme eksenini belli bir D doğrultusu çevresinde döndürmek için, rotor çalışmıyorsa D'ye koşut, çalışıyorsa D ve Δ'ya dik bir moment çifti uygulamak gerekir. Üstelik, rotor ne kadar hızlı dönerse Δ'nın yönünü değiştirmek o kadar güçtür. Dolayısıyla cayroskop, açısal işaret ve kararlılaştırıcı olarak kullanılabilir.

Cayroskopun çeşitli uygulama alanı vardır. Cayropusula*'dan denizcilikte ve havacılıkta, yapay ufuktan ve dönüş göstergesinden ise uçaklarda yararlanılır.(→ CAYROMETRE.) Uçakların ve füzelerin otomatik pilotu, dümene kumanda ederek önceden belirlenen bir yolu izlemelerini sağlar. Bu sistem bütün dünyada, uzay araçlarının otomatik kumanda düzeni olarak kullanılır. Üç cayroskoptan oluşan bir sistem çok duyarlı ivmeölçerlerle donatılan bir platformun kararlılaştırılmasını şöyle sağlar: hiçbir elektronik uyarıya ya da algılamaya gerek kalmadan önceden belirlenen bir yörüngeye göre sapmaları ölçer ve bunları düzeltmek için dümenleri yönlendirir. Böylece bu sistem Yer'den ya da uzaydan verilecek hiçbir işaret gerektirmez. Dolayısıyla eylemsizlikle güdüm denilen bu sistem, elektronik yayın bozuculardan etkilenmez.

Eylemsizlikle güdüm santrallarında kullanılmak için cayroskopların çok zayıf, hatta gözardı edilebilecek bir sapma göstermesi gerekiyordu; bu sapmanın temel nedeni, dönüş hızı 20 000 dev/dk'yı aşan cayroskopun gövdesinde görülen sürtünmeden kaynaklanıyordu. Nitekim sürtünmesiz askı düzenleri geliştirmek için çeşitli yollar denendi: özellikle elektrik askı düzeni (bağımsız cayroskop yapımında yaygın olarak kullanılır ve bir bilyeden oluşan cayroskop topacı elektromanyetik bir alanın etkisindedir); hidrodinamik askı düzeni (topaç, bir gazlı yatak üzerinde döner); hidrostatik askı düzeni (gazlı yatak bir dış pompayla beslenir). Bununla birlikte gelecek, laserli cayroskop ya da cayrolaserindir.

CAYROSKOPİK sıf. Balis. *Cayroskopik hareket*, TOPAÇ* HAREKETİ'nin eşanlamlısı.

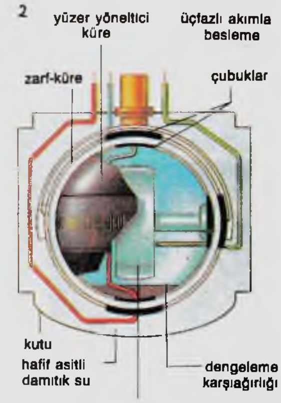
CAYROSTAT a. (ing. *gyrostat*'tan). Mak. san. Eksen doğrultusunu kararlılaştırmak için bu eksen çevresinde hızla döndürülen katı cisim. (Örneğin volan.) [Eşanl. JİROSTAT.]

CAYSALMER, Hindistan'da (Racasthan) kent, Thar çölünde; 16 600 nüf. Kervan ticareti (yün, deri ve tuz) merkezi. Räjpūte'nin eski başkenti, kentte birçok güzel cayna tapınağı vardır.

CAYTONİALES a. (özel a. *Cayton*'dan). Paleobot. Üst Triyas'tan Alt Kretase'ye kadar değişik tabakalarda bulunan fosil bitkiler takımı. (Bunların yalnız yaprakları [*sagenopteris*] ve üreme aygıtları [*gristhorpia*] bilinmektedir.)

Anschütz Kiel belgesine göre

cayroskopun volanını oluşturan motor; elektrik devresine hafif asitli suyla bağlıdır

1. cayropusulanın bir geminin kaptan köprüsündeki yeri
2. Bir cayropusulanın ayrıntıları

CAZ a. (amerikanca *jazz band* sözcüklerinin kısaltması). XX. yy.'ın başlarında ABD'nin güneyinde yaşayan zenci ve kreol topluluklarınca yaratılmış, doğaçlamanın büyük önem taşıdığı, ses ve ritim öğelerinin özgün bir anlayışla ele alındığı Afrika kökenli amerikan müziği.

—ANSİKL. Caz, Avrupa ve Afrika müzik geleneklerinin Amerika'da yüz yüze gelmesiyle doğdu; başlangıcından beri, Batı müzik kültürünün, bir başka kültür (Amerika'da "ikinci sınıf" yurttaş sayılan kölelerin ve onların torunlarının, özellikle de beyaz olmayan kreollerin karşı-kültürü) tarafından bir başka yöne çevrilmesini amaçlayan yoğun bir çaba olarak belirdi. Uzun zaman basit bir dans ve bar müziği sayılan caz, günümüzde büyük bir sanat olduğunu tüm dünyaya kabul ettirdi.

"Caz" sözcüğünün kökeni, hâlâ tartışmalıdır. Sözcük ilk kez 1917'de, Original Dixieland Jass (ya da Jasz veya Jaz, sonra da Jazz) Band adlı bir beyaz orkestranın gelişi üzerine New Yorklu gazetecilerce kullanıldı.

• *Cazın başlangıç dönemi.* New Orleans'ın cazın "beşiği" olduğu herkesçe kabul edilmektedir. 1890-1910 arasında burada, o güne dek bir arada yaşayan üç müzik akımı kaynaştı: zenci halkın müziği (dinsel müzik, iş şarkıları, özellikle de blues), ragtime ve Afrika kökenli amerikalı halkın müziğinin avrupalılaştırılmış "beyaz" versiyonu (minstrel show şarkıları ve vodvil müziği). Eğer "renkli kreoller" ile, yani Louisiana yasalarının zenci saydığı —fransızca konuşan— melezlerle zenci müzikçiler bir araya gelmeseydi bu bireşim gerçekleşmezdi. Zencilerden daha çok müzik öğretimi görmüş olan renkli kreoller, zenci-amerikan halk müziğinin özgün yanlarını(seslerin ve tınıların insan sesi aracılığıyla işlenmesi, vurmalı çalgıların taşıdığı önem, çeşitli pentatonik dizilerin geleneksel Batı gamına uyarlanması) çabucak özümlediler. "Cazın öncülerinin" çoğunun (Jelly Roll Morton, Sidney Bechet) renkli kreollerden çıkmasının nedeni de budur.

• *New Orleans cazı.* Her ne kadar caz, New Orleans'da doğmuş ve az çok efsaneleşmiş müzikçiler (Buddy Bolden, Manuel Perez, George Baquet, Alphonse Picou) tarafından halka burada benimsetilmişse de, gerçek gelişimini Chicago'da tamamladı. Ünlü "Storyville" mahallesinin kapatılması (1917), müzikçilerin akın akın, verimli bir iş alanı olan Chicago'ya göçmelerine yol açtı. King Oliver, Original Creol Jazz Band adlı topluluğuyla (klarinette Johnny Dodds ya da Jimmie Noone, trombonda Honoré Dutrey, piyanoda Lil Hardin, davulda Baby Dodds ve kornette Louis Armstrong) 1918'de Chicago'ya yerleşti. King Oliver, New Orleans üslubunun en tipik örneklerini içeren kayıtları 1923'te bu toplulukla gerçekleştirdi. Bu üslup, öncelikle toplu halde doğaçlamaya ve önceden kararlaştırılmış olmayan bir çokseslilik araştırmasına dayanıyordu. Öte yandan 1922'de Jelly Roll Morton, Red Hot Peppers adlı topluluğu kurdu; başyapıtlarının çoğunu bu toplulukla yarattı. Louis Armstrong, 1925'te King Oliver'ın orkestrasından ayrılarak, Hot-Five adlı topluluğu kurdu ve yönetti. Zenci müzikçilerin etkinliklerinin yanı sıra, genç beyaz müzikçiler, New Orleans üslubundan etkilenerek özgün ve başarılı bir tür yarattılar. "Chicago üslubu"nun en ünlü temsilcileri trompetçi Bix Beiderbecke, Muggsy Spanier, saksofoncu ve klarinetçi Frank Teschemacher, Frankie Trumbauer, Pee Wee Russell, Bud Freeman, Benny Goodman, Mezz Mezzrow ve davulcu Gene Krupa'dır. Chicago'nun yerini yavaş yavaş New York aldı. Ragtime ve stride piyanocuları (James P. Johnson),

Larousse

cayroskop

J.-P. Leloir

midd'ə-caz
klarinetçi Benny Goodman ve orkestrası (1966'da)

J.-P. Leloir

be-bop
Bud Powell
piyanosunun başında (1964'te)

J.-P. Leloir

alto saksofoncu
Ornette Coleman (1965'te)

New Orleans cazı
1923'te Chicago'da
King Oliver'ın "Original Creole
Jazz Band"ı
(soldan sağa: Honore Dutrey,
Baby Dodds, Joe [King] Oliver,
Louis Armstrong [diz üstü]
piyanoda Lil Hardin, Bill Johnson ve
Johnny Dodds)

IPS

iyice karmaşıklaşmış biçimler geliştirmeye başladılar. Fletcher Henderson, ilk büyük orkestrasını 1920'de burada kurdu. Louis Armstrong, ilk "caz yıldızı" olarak kendini New York'ta kabul ettirdi.

Ama New Orleans'a özgü orkestra anlayışı ve üslup, 1929'dan sonra da yaşadı. King Oliver ve Jelly Roll Morton, müziği bıraktılar. Louis Armstrong, yalnızca büyük orkestralarla çalmayı sürdürdü. Bu orkestraların bazıları ticari amaçlıydı. Bu üslup ancak, 1940'ta, New Orleans Revival rağbet görmeye başladıktan sonra halkın beğenisini kazandı.

• *Middle-caz* (ya da *mainstream* veya *klasik caz*). Cazın özgürlüğünü kazandığı, aynı zamanda da geniş bir dinleyici kitlesine ulaştığı dönemdir. New Orleans üslubuna özgü toplu halde doğaçlamanın dar çerçevesi, solocuların doğaçlamalarının ve orkestralamanın lehine kırıldı. Fletcher Henderson, caza yeni anlatım olanakları getirmeye çalışanların başındaydı. Yetenekli solocuların (özellikle Benny Carter ve "saksofonun yaratıcısı" Coleman Hawkins) ünlendiği F. Henderson orkestrası, ilk topluluğunu 1927'de kuran Duke Ellington'a öncülük etti. Ellington, 1928'de Harlem'deki Cotton Club'de çalmaya başladı, burada dört yıl çalıştı. Caz tarihinde önemli bir yeri olan bu klüpte, Ellington'dan sonra Cab Calloway'in büyük orkestrası, 1934'ten sonra da Jimmie Lunceford'ınki çaldı. Andy Kirk'ün ve Bennie Moten'ın orkestraları, Reno Club'de ilgi çeken programlar yaptılar. Count Basie topluluğu, burada ilk kez 1935'te konser verdi.

"Big band" denilen büyük orkestraların başarı kazandığı bu parlak dönem, sonraları "swing dönemi" diye anıldı. "Swing", 1930'ların ortalarında ABD'de, bir üslup olduğu ölçüde, toplumsal bir olguydu da. Caz, bir eğlence ve "saygın" bir dans müziği durumuna geldi. 1920'lerde, 10'dan çok müzikçinin oluşturduğu büyük topluluk azdı; 1936-1944 arasında bu tür topluluklar çoğaldı ve 1938 yazından başlayarak, New York'un 52. sokağındaki ("hiç uyumayan sokak"taki) en küçük klüpleri bile istila etti.

Caz, Coleman Hawkins, Johnny Hodges, Teddy Wilson, Benny Carter, Lionel Hampton, Fats Waller ve başka cazcılarca klasiklerine kavuşturulurken, halk da swing eşliğinde kendinden geçerek dans etti ("swing craze": swing çılgınlığı). Beyaz klarinetçi Benny Goodman "swing kralı" ilan edildi. İlk kez, beyaz olmayan müzikçilerden oluşan bir orkestrada kendini gösteren Benny Goodman, "ciddi" müziğin tapınağı sayılan Carnegie Hall'ün kapılarını caza, 16 ocak 1938'deki tarihsel konserle ardına kadar açtı. Benny Goodman swing'e egemenken, özellikle Count Basie'nin müziğinde de swing egemendi. Saksofoncu Lester Young, Count Basie'nin orkestrasında üne kavuştu.

J.-P. Leloir

cool caz
saksofoncu Stan Getz (1979'da)

• *Modern caz. Be-bop devrimi.* 1930'lu yılların sonlarında, büyük caz doğaçlamacılarının teknik ve buluşları, doruğa ulaştı. Artan konformizmi reddeden genç kuşaktan müzikçiler, doğaçlamanın geleneksel kalıplarını parçalamaya karar verdi. Be-bop adı verilen yeni bir üslup, 1943'ten başlayarak "Minton's Playhouse" kabaresinde yoğuruldu. Bu müzik devrimini gerçekleştirenlerin başlıcaları Kenny Clarke, Thelonious Monk, Dizzy Gillespie, Bud Powell, Fats Navarro ve Charlie Parker'dı. Böylece müzik, üç yönden zenginleşti. Başta ritim yönünden: middle-caz üslubunda, çoğunlukla tek biçimli, dört zamanın eşitliğine dayanan esnek bir ritim eşliği vardı; be-bop ise, davulcuya ve basçıya daha geniş bir özgürlük tanıyarak yenilik getirdi. Armoni yönünden: geçiş akorlarının sürekli olarak kullanılması ve alışılmadık akorlara başvurulması, temaların yenilenmesini sağladı. Melodi yönünden: müzik cümleleri, sistemli bir kromatizme uydu ve daha geniş aralıklar kullanılmaya başlandı.

Cool-caz. 1940'ların sonlarında, be-bop'un ateşli anlatımına karşıt yeni bir üslup ortaya çıktı: cool yani taze caz. Cool-caz, birbirinden bağımsız üç dizi deneyin sonucudur: ilk deneyler, Claude Thornhill'in orkestrasındaki iki yetenekli düzenlemeci (Gil Evans ve bariton saksofoncu Gerry Mulligan) tarafından gerçekleştirildi. 1949-50'de Miles Davis'in dokuzlusunda yeniden bir araya gelen bu iki müzikçi, Davis için be-bop besteleri üzerine düzenlemeler yaptı. Lee Konitz, Warne Marsh ve Billy Bauer gibi öğrencileriyle birlikte, büyük bir biçimsel güzellik sergileyen yeni bir caz yaratan piyanocu Lennie Tristano, ikinci deneyi gerçekleştirdi. Üçüncü cool eğilimini, Four Brothers topluluğu (Herbie Steward, Stan Getz, Zoot Sims, Serge Chaloff, daha sonra Jimmy Giuffre ve Al Cohn), ile Woody Herman orkestrasındaki saksofoncular temsil etti. Bu müzikçiler, Lester Young ile Charlie Parker'ın üsluplarını birleştirdi. Cool-caz daha sonra, West Coast'un (Batı kıyısı) beyaz müzikçileri arasında yayıldı ve 1950'ler boyunca, klasik müzikten alınmış ciddi besteleme teknikleriyle cazı zenginleştirdiğini ileri süren "Third Stream"in (üçüncü akım) çeşitli etkinliklerine sokuldu. Bu bağlamda özellikle Gunther Schuller'i anmak gerekir.

Hard-bop. 1950'lerin ortalarında, genç zenci müzikçiler, cool'e tepki olarak, cazı her türlü entelektüellikten arındırmak ve onun zenci kökenlerine (blues, gospel ve iş şarkıları) dönmek gerektiğini savundular. Bop'tan türeyen bu yeni üsluba "hard bop" (sert bop) ya da "funky caz" (kirli caz) adı verildi. Bu çoşkulu ve tutkulu müzik, kısa sürede geniş bir dinleyici kitlesi kazandı. Daha çok beşlilerin çaldığı hard bop, Max Roach, Sonny Rollins, Art Blakey, Horace Silver ve Cannonball Adderley'in topluluklarınca işlendi.

Coltrane devrimi. 1960'ların başlarında, caz dünyasında büyük bir yenilikçi ortaya çıktı: kontrabasçı Charles Mingus, Duke Ellington'un müziğinden de yararlanarak, free cazın habercisi olan solocularla (örn. Eric Dolphy) birlikte renkli ve çoşkulu bir müzik yarattı. Charlie Parker'ın başlattığı yenilikçi çizgi üzerinde yer alan alto saksofoncu Ornette Coleman, yerleşik armoni ve doğaçlama ilkelerini başaşağı çevirdi. Ama cazda devrimi hiç kuşkusuz John Coltrane gerçekleştirdi. 1960'ta modal bir deneye girişti, 1964'te free caz akımına katıldı.

• *Free caz* (özgür caz) ya da *new thing* (yeni şey). 1960'ların ortalarında, kabul edilmiş değerlere ve "yerleşik düzen"e karşı, müzikle ilgili olduğu ölçüde siyasal nitelikli bir hareket başladı. O güne değin caz müziğini belirleyen tüm geleneksel ölçütleri (swing, armoni örgüsü vb.) reddeden bu hareketin temsilcileri, şiddetli, karmakarışık, toplu halde doğaçlamadan başka ilke tanımayan bir müzik yarattılar. Free cazın başlıca temsilcileri, piyanocu Cecil Taylor, trompetçi Don Cherry, saksofoncu Albert Ayler, "Pharoah" Sanders, Archie Shepp ve Association for the Advancement of Creative Musicians adlı derneğin bünyesinden çıkan Art Ensemble of Chicago adlı topluluktur. Bu topluluk, Roscoe Mitchell, Joseph Jarman, Lester Bowie ve Malachi Favors'tan oluşuyordu.

Free sonrası. 1970'lerin başlarında free caz heyecanı yatışmaya yüz tutmuşken, Miles Davis trompeti elektrikli bir çalgı gibi kullanarak, cazla rock arasında bir köprü kurmaya çalıştı. Davis bu kaynaştırmayı gerçekleştirmek için, Herbie Hancock, John McLaughlin, Tony Williams, Jack Dejohnette, Chick Corea ve Keith Jarrett gibi genç müzikçileri çevresine topladı. Bu müzikçiler, Davis'ten ayrıldıktan sonra da ünlerini sürdürdü.

Bu sıralarda, cazı çağdaş Avrupa müziğine yaklaştıran yenilikler doğrultusunda "caz ötesi" araştırmalara öncelik veren saksofoncu Anthony Braxton'un temsil ettiği yeni bir akım doğdu.

1970'lerin sonlarında, be-bop'a dönüş biçiminde önemli bir hareket ("be-bop revival") başladı. Böylece, free caz fırtınasının unutturduğu nice müzikçi (Dexter Gordon, Sonny Rollins) yeniden cazseverlerin ilgisine kavuştu. Öte yandan, Archie Shepp gibi müzikçiler de geleneği sürdürmeye çalışmaktadır.

CAZALET (Peter), ingiliz dansçı ve desenci (Kitwe, Zambiya, 1934). Mimarlık öğrenimini tamamladıktan sonra dans dersleri aldı. Sanat yaşamına University of Cape Town Ballet Company'de başladı. Büyük Britanya'ya gitti, daha sonra Scottish Theatre Ballet'e dönüşen Western Theatre Ballet topluluğu'nun kadrosuna girdi (1960-1972). Birçok yapıtın senografisini çizdi *(la Sylphide).* Londra'da yayımlanan Dance and dancers adlı dergi için günlük yazılar yazdı, çizgi romanlar çizdi. Cape Town'a dönünce kentin operasıyla ve CAPAB Ballet ile işbirliği yaptı.

CAZBANT a. (amerikanca *jazz-band*'dan). Caz orkestrası.

CAZCI a. **1.** Caz müzikçisi. **—2.** Caz uzmanı. **—3.** Caz meraklısı.

CAZGIR a. Spor. Yağlı güreşte, güreşçileri izleyicilere tanıtan, onları coşturan kişi. Kimi yörelerde "salavatçı", "peşrevci", "okuyucu", "meydan şeyhi" de denir. (Güreş başlamadan tüm pehlivanları önüne katarak sırayla adlarını, sanlarını, ustalıklarını şiirsel bir anlatımla sunar. Daha sonra, pehlivanlara yönelik bir dizi öğüt ve dilekle birlikte, dua eder. Cazgır sözünü bitirince davul zurna eşliğinde güreşe tutuşulur.)

◆ sıf. Gürültücü, çenesi kuvvetli kimse için kullanılır.

CAZGIRLIK a. Cazgır olma durumu.

CAZIR CAZIR be. (yansıma sözc.). Yanma ve kaynamanın şiddetini belirtmek için kullanılır: *Ocakta unutulan tencere cazır cazır yandı.* (CAZIR CUZUR da denir.)

CAZIR CUZUR → CAZIR CAZIR.

CAZIRDAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). "Caz" diye ses çıkarmak.

CAZIRTI a. (yansıma sözc.). Cazırdama sesi.

CAZİBE a. (ar. *cezb*'den *cazibe*). **1.** İstek ve ilgi uyandıran bir şeyin, bir kimsenin niteliği; çekicilik, alımlılık, albeni: *Çok güzel sayılmaz ama cazibesiyle dikkati çekiyor. Eski cazibesini kaybetmek.* **—2.** Fiz. *Esk.* Çekim: *Cazibe-i arz* (yerçekimi).

CAZİBELİ sıf. Alımlı, çekici, güzel kimse için kullanılır.

CAZİBESİZ sıf. Çekiciliği olmayan, alımsız; albenisiz.

CAZİM (Mehmet), türk şair (İstanbul ? - *ay. y.* 1725). Nakibüleşraf Zeyrekzade Abdurrahman Efendi'nin torunu. Anadolu kazaskeri Osman Efendi'den öğrenim gördü; müderris oldu (1714). İstanbul'da çeşitli medreselerde ders verdikten sonra sahn müderrisliğine yükseldi. *Divan*'ının bir nüshası Millet kütüphanesi'ndedir (Mnz. 88).

CÂZİM sıf. (ar. *cazim*). *Esk.* Kesin, kesin kararlı: *"Sözüne mukabele dahi etmeyeceğine câzim ve belki bulunduğu belâdan kurtulmak ümidiyle..."* (Namık Kemal). *İtikad-ı câzim* (kesin inanç).

CÂZİM DEDE → MUSTAFA CAZİM DEDE.

CAZİP sıf. (ar. *cāzib*). **1.** İstek, ilgi uyandıran, çekici şey için kullanılır: *Cazip bir iş. Cazip bir teklif.* **—2.** Nitelikleriyle, görünümüyle başkalarını çeken, alımlı kimse, onun davranışı için kullanılır; çekici: *Cazip bir kadın.*

CAZİP, asıl adı **Salahattin**, türk şair (XIX. yy.). Yaşamına ilişkin bilgiler *Divan*'ına dayanmaktadır. Düşürdüğü tarihlerle dikkati çeker. *Divan*'ında Mevlana için methiye; Fuzuli, Nabi, Şeyh Galip ve Dertli gibi şairlere yazdığı nazireler, Hafız, Saip ve Sadık'ın farsça gazellerine türkçe tahmisler ile gazeller yer almaktadır. *Divan*'ının baş tarafında mevlevi şairlerinden Çuhadarzade Cazim'in yazdığı övgüden, yapıtın 1849'da derlendiği anlaşılmaktadır.

CAZOTTE (Jacques), fransız yazar (Dijon 1719 - Paris 1792). Deniz gereç memuru olarak, bir süre Martinique'te bulundu. Çok sayıdaki masal ve öykülerinde düşselliği önce hiciv amacıyla (*la Patte du chat*, 1741; *les Mille et Une Fadaises*, 1742), daha sonra ahlaksal amaçla (*le lord impromtu*, 1767 ve başyapıtı *le Diable amoureux*, 1772) kullandı. Yaşamının sonuna doğru aydınlanmışçılığa yönelen Cazotte, doğaüstü olayları belki de *Rachel ou la Belle Juive* (1778) ve *la Continuation des Mille et Une Nuits* (1788) yapıtlarıyla ciddiye almış oldu. Bir tür yarı kehanet olan ve gerçekte La Harpe tarafından yazılmış bulunan *la Vision de Cazotte*'ta, "önceden haber verdiği" ileri sürülen Fransız devrimi'ne karşı çıktı; giyotinle idam edildi.

Cazu, karagöz oyunlarından Cazular*' da görülen, kötülüğün simgesi büyücü kadın tiplemesi. Olağanüstü kişiler grubuna girer. Oyunda iki cazu vardır. Adları Azraka Banu ve Nakayi Cazu'dur. Başlarında ejderha biçimli hotoz, ellerinde yılandan kamçı bulunur. Giyimlerinde yeşil renk egemendir. Her fırsatta kötülük yapar ve büyüye başvururlar.

CÂZÛ → CADI.

Cazular, bir karagöz oyunu. Birbirlerini seven Çelebi ile Zenne, yolda karşılaşırlar. Karşılıklı sitem ederken iş kavgaya dönüşür. Zenne'nin annesi büyücü Azraka Banu, Çelebi'ninki ise Nakayi Cazu'dur. Zenne, annesinden Çelebi'yi cezalandırmasını ister; o da Çelebi'nin başını kaz başı yapar. Zenne ilkin alay edip eğlenirse de, dayanamayıp Çelebi'nin eski haline dönmesi için yalvarır, cazu büyüyü bozar. Bu kez Çelebi, annesine gidip olanları anlatır, o da Zenne'yi eşek başlı yapar. Çelebi başta öç aldığı için sevinir, ama o da, dayanamayıp büyüyü bozdurur, iki sevgili barışırlar. Bütün bu olanları izleyen Karagöz cazularla, Çelebi ve Zenne ile alay eder. Hacivat, karışmaması için Karagöz'ü uyarırsa da o bu uyarıyı dinlemez. Sonunda cazular birleşip Karagöz'ü cezalandırmak ister, bu kez onu eşek kılığına sokarlar. Karagöz'ü kurtarmak için saçma sapan dualar eden Hacivat'ı da keçiye dönüştürürler. Hacivat ile Karagöz, eşeğin mi yoksa keçinin mi üstün olduğuna ilişkin bir tartışmaya girişirler. Sonunda cazular gelip her ikisini de eski haline döndürür.

CAZZATİ (Maurizio), italyan besteci ve orgcu (Guastalla 1620 - Mantova 1677). Çok verimli bir besteciydi. Dinsel yapıtlar, operalar, dans ve bale müzikleri, aryalar, canzonetta'lar ve sonatlar besteledi.

CB, askeri harekâtlarda kullanılan ya da düzeni sağlamak için güvenlik kuvvetlerince yararlanılan solunum yollarını tahriş edici bileşiğin (klorobenziliden - malononitril) kod adı. (Anglosakson ülkelerde "CS" denir.)

Cb Anorg. kim. *Kolombiyum*'un simgesi.

C.B. a. CİTİZEN BAND'ın kısaltması. (→ HALK* BANDI.)

CBR deneyi (*California Bearing Ratio*' nun [*Kaliforniya Taşıma Oranı*] kısaltması), bir toprak örneği üstünde gerçekleştirilen mekanik dalma deneyi: toprağın taşıyıcı kuvvetini ve bir karayolunun temelinde ya da yapısında kullanılabilirliğini ölçmeye yarar. (KTO *deneyi* de denir.)

CBS, COLUMBİA* BROADCASTİNG SYSTEM'in kısaltılmışı.

CC. Viol ve keman ailesinden çalgıların teknesinin orta bölümünde, her iki yanda da bulunan C harfi biçimindeki oyuklar; yayın en pes ve en tiz tele kolayca sürtülebilmesi için yapılmışlardır. —Viola da gamba'ların göğüs deliklerini betimlemek için kullanılan harfler.

Cc. Rhesus sistemi antijenleri.

CCD a. (ing. *Charge Coupled Device*'ın kısaltılmışı). YÜK* EŞLEMELİ ÖĞE'nin eşanlamlısı.

C.C.İ.R., COMİTÉ CONSULTATİF İNTERNATİONAL DES RADİOCOMMUNİCATİONS' un kısaltılmışı, Uluslararası telekomünikasyon* birliği'nin teknik kuruluşu.

C.C.İ.T.T., COMİTÉ CONSULTATİF İNTERNATİONAL TÉLÉGRAPHİQUE ET TÉLÉPHONİQUE'in ilk harflerinden oluşan kısaltma; Uluslararası telekomünikasyon* birliği'nin teknik kuruluşu.

cd, *kandela*'nın simgesi.

Cd Anorg. kim. *Kadmiyum*'un simgesi.

cd/m², *metre karede kandela*'nın simgesi.

CDU, Christlich-Demokratische Union' un kısaltması. (→ HIRİSTİYAN DEMOKRAT BİRLİĞİ.)

CE ünl. **1.** Küçük çocukları, şaşırtmak için saklanan yerden ansızın çıkıldığında ya da elle kapatılmış yüz birden açıldığında çıkarılan ses. **—2.** *Ce demeye mi geldin?*, ziyaretini çok kısa kesen kimseye şaka yollu söylenir.

Ce Anorg. kim. *Seryum*'un simgesi.

—CE → —CA.

CEÁN BERMÚDEZ (Juan Agustín), ispanyol hukukçu, ressam ve sanat tarihçi (Gijón 1749-Madrid 1829). A. R. Mengs'in öğrencisi olan Ceán Bermúdez, *Diccionario histórico de los más ilustres profesores de las bellas artes en España* (En ünlü ispanyol sanatçıları sözlüğü) [1800] adlı bir yapıt yayımladı. Bu çalışma İspanya'daki mimarlar ve mimarlık sanatı üzerine kısa bilgiler içermesinin yanı sıra, ressam ve heykelciler üzerine değerli bir kaynaktır.

CEANN SÁİLE, ing. **Kinsale,** İrlanda Cumhuriyeti'nde (Corcaigh kontluğu) kent, Corcaigh'in G.'inde. 1601'de Juan del Águila komutasında küçük bir ispanyol birliği burada karaya çıktı ve Mountjoy' un ordusu tarafından kuşatıldı. O'Neill komutasında bir İrlanda ordusu da yardıma gelip kuşatmacıları kuşattı; ama savaş büyük bir bozgunla sonuçlandı ve gael bağımsızlığının son kalıntıları ortadan kalktı.

CEARÁ, Brezilya'nın K.-D.'sunda eyalet; 148 000 km²; 6 471 800 nüf. (1990). Merkezi *Fortaleza.* Yılda 800 mm'nin üstüne çıkan yağışların gerçek vahalar haline getirdiği platolar (güney kesimde chapada do Araripe) ve dağlık kesimler (meyve bahçeleriyle tanınan serra de Baturite dağları) dışında, eyaletin büyük bölümünde yarıkurak bir iklim egemendir. Uzun lifli pamuk tarımı, son derece yaygın yöntemlerle yapılan hayvancılıkla birlikte yürütülür. Kıyıda temel gelir kaynağı olan balıkçılığın (balık ve böcek) modernleştirilmesine çalışılmaktadır. Meyve toplamacılığı (bir mum palmiyesinin tohumları ve bir yağ palmiyesinin meyveleri) da geleneksel bir gelir kaynağıdır. Günümüzde kıyı yakınındaki tabuleiro'larda böbrekağacı yetiştirilen büyük tarım işletmeleri kurulmuştur. Yirmi-otuz yıldır biriktirme barajlarının kurulmasından yarar gören Ceará, sulamanın başlamasıyla (Jaguaribe vadisi ve kıyıdaki vadiler) gelişmiştir. Hidroelektriğin (dışarıdan getirilir) yaygınlaşması, kırsal alanda (motorlu tulumbalarla sulama) ve kentlerde (Fortaleza'da sanayinin kurulması) çok önemli yenilikleri gerçekleştirme olanağı vermektedir.

CEATHARLACH, ing. **Carlow,** İrlanda Cumhuriyeti'nde (Laigin ili) kent, yönetim bölümü merkezi, Cil Mhantáin dağlarının B.'sında, Barrow ırmağı kıyısında; 9 600 nüf. Eski tahkimli yer. XIII. yy.'da yapılmış bir şatonun kalıntıları. Besin sanayisi. —*Ceatharlach yönetim bölümü*, Cill Mhantáin dağlarının G.-B.'sında uzanır, 896 km²; 34 200 nüf.

CEAUŞESCU (Nicolae) → ÇAVUŞESKU (Nicolae).

CEBA (Ansaldo), italyan yazar (Cenova 1565 - *ay. y.* 1623), Petrarca'cı şair, dram yazarı (*La principessa Silandra*). Aristoteles kurallarına sıkı sıkıya bağlı bir destanın (*Furio*) da yazarıdır.

CEBÂBİRE çoğl. a. (ar. *cebbār*'ın çoğl. *cebābire*). *Esk.* **1.** Zorlayanlar, zorbalar: *"Cebâbire-i hükümdârânın ulûma olan tazyikleri de pek tabiidir"* (Y. Akçura). **—2.** Güçlü ve ulu kimseler.

J.-P. Leloir

free caz
saksofoncu Albert Ayler (1970'te)

cazular

CEBAİL, Lübnan'da, Akdeniz kıyısında, İbrahim ırmağının ağzında bulunan yöre. Eskiçağ'da *Byblos** adıyla Fenike'nin önemli bir limanı olan Cebail, daha sonra Haçlılar'ın kalesi oldu (önemli surlar ve burçlar).

CEBÂN ya da **CEBBÂN** sıf. (ar. *cebān, cebbān*). *Esk.* Korkak, ödlek.

CEBÂNET a. (ar. *cebānet*). *Esk.* Korkaklık, ödleklik: *"Cebânet, meskenet dünyada sığmaz rûh-ı islâma"* (M. A. Ersoy).

CEBAR (Fatma Zehra İMALAYEN, **Âsiye** —denir), fransızca yazan cezayirli romancı (Şerşel 1936). *La Soif,* 1957; *les İmpatients,* 1958; *les Enfants du Nouveau Monde,* 1962; *les Alouettes naïves,* 1967; *Femmes d'Alger dans leur appartement,* 1980, adlı romanları, siyasal ve toplumsal başkaldırılarla karşı karşıya olan ailelerin ahlak alanında karşılaştıkları güçlükleri duyarlılıkla dile getirir. *Nouba des femmes du mont Chenoua* (1978) adlı bir film çevirmiştir.

CEBBÂN → CEBÂN.

CEBBAR sıf. (ar. *cebr,* zorlama'dan *cebbār*). *Esk.* **1.** Büyüklük, kahredicilik, yücelik sahibi olan Tanrı. **—2.** Zorba. **—3.** Becerikli, ekmeğini taştan çıkaran.
—Esk. astron. Yunan mitolojisinde heybetli, dev bir avcı olarak gösterilen Orion burcuna Araplar'ca verilen ad. Önceleri Araplar, aynı burca "el-cezva" derlerdi.
—İsl. Allah'ın Kuran'da geçen esmayı hüsna'sından (güzel adlarından) biri. (Kuran' da Allah için kullanıldığında O'nun "celal" sıfatlarından biri olarak gücünün, iradesinin ve yönetiminin sınırsızlığı [LIX, 23]; insanların bir niteliği olarak kullanıldığında zorba, despot anlamına gelir (XI, 59].)
—Bazı sahabenin adı. Sonradan Hz. Muhammet, bu adı Abdülcebbar (Cebbar' ın kulu) biçiminde değiştirmiştir.

CEBBARANE be. (ar. *cebbār* ve fars. *-āne*'den *cebbārāne*). *Esk.* Zorbacasına, zalimce, acımasız bir biçimde.

CEBBARİ a. (ar. *cebbār* ve fars. *-ī*'den *cebbārī*). *Esk.* Zorbalık, zalimlik.

CEBBARİYET a. (ar. *cebbār* ve *-iyyet*' ten *cebbāriyyet*). *Esk.* Zorbalık, zalimlik.

CEBBARZADELER → ÇAPANOĞULLARI.

CEBBUL, Suriye'nin K. kesiminde Halep kentinin G.-D.'sunda, kurak mevsimde büyük kısmı kuruyan ve tabanı bir tuz tabakasıyla kaplanan sığ göl (Sebhat el Cebbul) ve aynı addaki kasaba. Tuz üretimi.

CEBE a. (moğolca *cebe*). *Esk.* **1.** Halkalar geçirilerek yapılmış ya da zincirden örülmüş zırh. **—2.** Her türlü savaş araç ve gereci. ‖ *Cebe-püş,* zırh giyen.

CEBE, Cengiz Han'ın en iyi subaylarından biri. Kuzey Çin'in ve Kore'nin ele geçirildiği savaşlara katıldıktan sonra Karahıtay hükümdarı olan Nayman Küt-lüg'e karşı yürütülen seferi yönetti, onu yendi (1218) ve tüm Doğu Türkistan'ı kan dökmeden ele geçirdi. Subutay ile birlikte İran, Kafkasya ve Güney Rusya üzerine yapılan akınları yönetti (1221-22).

CEBE ALİ BEY, türk komutan(XV. yy.). İstanbul'un fethine Bursa sancak beyi olarak, kendi sipahilerinin başında katıldı. Ele geçirdiği kapı (Cibali kapısı) onun adıyla anıldı. Fetihten sonra kente yerleştirilen müslümanların kayıtları ve sayımıyla görevlendirildi. Ancak, Bursa beyi de olduğundan, bu görevini yeğeni ünlü tarihçi Tursun Bey'e devretti.

cebeci
Askeri müze, İstanbul

■**CEBECİ** a. (moğolca *cebe*'den). Ask. tar. Osmanlı ordusunda silah yapımı, onarımı ve savaş zamanı bunları ileri hatlara ulaştırmakla görevli asker sınıfı. (Kapıkulu ocağı'na bağlıydılar. Önem sırasında yeniçerilerden sonra gelirlerdi.) ‖ *Cebeci çavuşu,* törenlere ya da divan toplantılarına gelenleri karşılayan görevli. (Divana katılanların kubbealtında toplandıklarını sadrazama bildirir, sadrazamın gelişini "hazır olun" diye bağırarak divan heyetine duyururdu.) ‖ *Cebeci kâtibi,* Cebeci ocağı'nın kalem işlerini yürüten görevli. (Ulufe, silah, cephane, depo defterlerini tutar, ele geçirilen yerlerden sağlanan silah, barut vb.'yi deftere işlerdi.) ‖ *Cebeci ocağı,* cebecilerin bağlı oldukları ocak. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Elli dokuz bölük, otuz yedi ortadan oluşan ocağın bir bölümü ok, yay, kılıç, kalkan, cebe, tüfek, barut gibi savaş gereçlerini hazırlar, öteki bölümüyse bunları savaş alanında bulundurur, savaştan sonra cebehaneye teslim ederdi. Ocağın İstanbul'da bir cebehanesi, eyalet merkezlerinde, sınırlarda, kalelerde de daha küçük birimleri bulunurdu. Önceleri acemi oğlanları arasından seçilenler ocağa alınırken, daha sonra ocak üyelerinin çocukları ile dışardan da adam alınmaya başlandı. Ocağın komutanı cebecibaşı idi. Onu başkethüda ve üç kethüda izlerdi. Sayıları yeniçeri sayısıyla birlikte artan ya da eksilen Cebeci ocağı'nda XVII. yy.'da 2 500 cebeci bulunuyordu. Çeşitli yeniçeri ayaklanmalarında etkin rol oynayan ocak, 1826'da Yeniçeri ocağı ile birlikte kaldırıldı.

CEBECİ, İstanbul'un Gaziosmanpaşa ilçesi belediyesi sınırları içinde, 3 mahalleden (Cebeci, 50. Yıl ve Habibler) oluşan bir köyken, kentin büyümesi sonucu, ilçe merkeziyle birleşti.

CEBECİ, Ankara'da Çankaya ilçesine bağlı semt. Eski Ankara'nın dışında kalan yeni yerleşme birimlerindendir. Siyasal bilgiler fakültesi, Hukuk fakültesi, Eğitim fakültesi, Basın yayın yüksek okulu, Ankara Üniversitesi mediko-sosyal merkezi, Harita genel müdürlüğü, Ankara merkez cezaevi, Askeri dikimevi, Cebeci stadyumu bu kesimdedir.

CEBECİ AHMET PAŞA, türk devlet adamı (İstanbul ? - Viyana yakınları 1683). Devlet görevine girdikten sonra kısa sürede yükselerek cebecibaşı oldu. Ekonomik yapının bozuk olduğu bir dönemde başdefterdarlığa getirildi (1162). Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın Uyvar seferine ordu defterdarı olarak katıldı (1663), vezirliğe yükseldi (1665). Girit seferine katıldı, Kandiya'nın alınmasında yararlık gösterdi. On üç yıl başarıyla yürüttüğü başdefterdarlık görevinden Mısır valiliğine atandı (1675). Baskıcı yöntemlerle vergi toplaması yüzünden ayaklanan halk tarafından hapsedilince görevden alındı. Diyarbakır (1677), Bosna (1679), Temesvár (1681) valiliklerine getirildi. Katıldığı ikinci Viyana kuşatması sırasında hastalanarak öldü.

CEBECİBAŞI a. Ask. tar. Cebeci ocağı'nın komutanı. Devlet protokolünde kapıcılar kethüdasından sonra yer alırdı. Yeniçerilerin donanımıyla ilgili araç, gerecin sağlanması, gerekli yerlere ulaştırılması, cephanedeki eksikliklerin divana bildirilmesiyle görevliydi. Ayrıca İstanbul' un Ayasofya, Hocapaşa, Ahırkapı semtlerinin güvenliğinden de sorumlu olan cebecibaşı, yetmiş akçe gündelik alırdı.

CEBEHANE a. (moğolca *cebe* ve fars. *hane*'den *cebe-hāne*).*Esk.* Osmanlı devletinde hem savaş araç ve gereçlerine hem de bunların korundukları yere verilen ad.
—ANSİKL. Cebehane, Ayasofya camisi'nin arkasında, darphanenin karşısında bulunurdu. İçinde savaş araçlarının yapıldığı ve onarıldığı atölyeler vardı. Cebeci ustaları yapabildikleri araçları burada yaparlar, yapamadıklarını da dışardan sağlayarak yine bu yapının başka bir bölümünde depo ederlerdi. Burası daha sonra uzun süre askeri müze olarak kullanıldığı gibi, Gülhane hastanesi'nin eski yerinde de bir cebehane vardı. Ayrıca, yanan eski adliye binasının yerinde ve bir zamanlar geçici olarak Yerebatan sarayı'nın üzerinde bulunan cebeciler kışlası da cebehane adıyla anılırdı.

CEBEL a. (ar. *cebel*). *Esk.* **1.** Dağ. **—2.** Tarıma elverişli olmayan dağlık arazi.
—Ask. *Cebel topu,* eskiden dağlık bölgelerde kullanılan bükük mermi yollu, hafif dağ topuna verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Çeşitli parçalara ayrılarak ateş mevzisine taşındıktan sonra yeniden birleştirilerek atışa hazır duruma getirilirdi. Bu toplarda kullanılan mermiler sahra toplarından farklıydı. Mermi ile barut hakkı ayrı ayrı paketlenir, her hedef ve uzaklığa göre, namluya sürülen mermiye değişik oranda barut hakkı doldurulurdu. Cebel topları genellikle büyük engebelerin arkasında bulunan yatay hedefleri ateş altında tutmak amacıyla kullanılırdı. Türk silahlı kuvvetleri'nde de çeşitli tip ve çaptaki cebel topları uzun süre kullanıldı.

CEBEL EŞ-ŞARKÎ → ANTİLÜBNAN.

CEBEL EVLİYA, Sudan'da yer, Hartum'un G.'inde. Beyaz Nil üzerinde baraj.

CEBEL İGUD, Fas'ta, Asfi'nin 60 km G.-D.'sunda yer alan, fosilleşmiş iki insan kafatasının ele geçtiği Moustier evresine ait arkeolojik buluntu yeri. Avrupa'daki Neandertal insanıyla çağdaş olmalarına karşın, Cebel İğud kafatasları, kafatası yapılarının, özellikle de yüz yapılarının bazı hatlarıyla Neandertal tipinden ayrılırlar. Kimi bilginlere göre, bunlar, kökeni *Homo erectus*'a kadar uzanan ve Kuzey Afrika' da kendi başına gelişen bir insan türüne ait olabilirler.

CEBEL KAFZA → KAFZA (Cebel).

CEBEL ZANNA, Abu Zabi'nin batısında petrol yükleme limanı. Bu Hase ve Murban yataklarından gelen petrol borularının terminali.

CEBELE ya da **CEBLE.** Tar. coğ. Suriye'nin Akdeniz kıyısında, Lazkiye'nin 30 km G.'inde küçük liman kenti; 17 000 nüf. Önemli bir ilkçağ yerleşmesi olan kentte Fenikeliler'den kalma limanın izlerinin yanı sıra, Roma döneminden büyük bir tiyatronun kalıntısı ve İbrahim bin Ethem' in türbesi başlıca anıtlardır.
—Tar. 638'de Araplar'ın eline geçti. Şam valisi Muaviye, kenti güçlendirerek müslüman halkı yerleştirdi. Bir ara bizans egemenliğine girdiyse de Cebele kadısı Abdullah bin Mansur tarafından geri alındı (1080). Bir süre Haçlılar'ın işgalinde kalan kent, 1189'da Selahattin Eyyubi tarafından fethedildi. XV. yy.'dan sonra önemini yitirdi.

CEBELİ,CEBELİYE (ar. *cebel* ve *-ī*'den *cebelī,* dişi. *cebeliye*). *Esk.* Dağla ilgili.

CEBELİ ya da **CEBELÜ** a. (moğolca *cebe*'den). *Esk.* Silahlı ve zırhlı asker.
—Ask. tar. Osmanlılar'da savaş zamanında timar ve zeamet sahiplerinin, dirlikleri oranında orduya sağlamakla yükümlü oldukları tam donanımlı süvari. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Cebeli belediyesi,* savaş zamanında orduya cebeli vermekle yükümlü timar ve zeamet gibi dirlik sahiplerinin, yükümlülüklerini yerine getirmediklerinde, bunun yerine ödedikleri vergi.
—ANSİKL. Bunlar ya para ile satın alınır ya ücretli askerlerden ya da savaş tutsaklarından oluşurlar; bütün giderleri dirlik sahiplerince karşılanırdı. Savaş sırasında giydikleri, "cebe" denilen bir tür zırh nedeniyle cebeli ya da cebelü adıyla anılırlardı. Savaşlarda yararlık gösterenlerine boşalmış timarlar verilirdi.

CEBELİAKRA → KILIÇ dağı.

CEBELİBEREKET, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Adana vilayetini oluşturan beş sancaktan birinin adı. Islahiye, Payas, Osmaniye ve Hassa kazalarından meydana geliyordu. Günümüzde Adana, Hatay ve Gaziantep illeri arasında bölüşülmüştür.

CEBELİGARBİ, Osmanlı devletinin Trablusgarp vilayetine bağlı sancak. Akdeniz kıyısındaki merkez sancağı ile Fizan sancakları arasında Tunus, Cezayir sınırlarına kadar uzanan sancağın halkı göçebelerden oluşmaktaydı. Bir dağın eteğinde kurulu hükümet binaları, küçük bir kışla ve birkaç evden oluşan Cebel, sancağın merkeziydi. Osmanlı mebusan meclisi'nde bir mebusla temsil ediliyordu.

CEBELİLÜBNAN, Lübnan'da Osmanlı devletine bağlı, içişlerinde özerk sancak. Lübnan'ın kıyılarında, kuzeyde Ras Şakke burnundan Sayda'nın kuzeyine kadar uzanıyor, doğuda Lübnan dağlarının dorukları ile sınırlanıyordu. Lübnan'ın ingiliz kuvvetleri tarafından işgali sonucu (ekim 1918) sancaktaki osmanlı yönetimi son buldu.

CEBELİSTAN a. (ar. *cebel* ve fars. *-istān*'dan *cebelistān*). *Esk.* Dağlık yer.

CEBELİTARIK, İber yarımadasının güney ucunda İngiliz toprağı, aynı adlı boğazın kıyısında; 6 km²; 30 689 nüf. Eteklerinde kentin yer aldığı, 423 m yükseklikte, 4,5 km uzaklıklı ve en geniş yeri 1,2 km olan kireçli bir kayaçtan (alçak ve bataklık bir kum ovasıyla karaya bağlıdır) oluşur. Akdeniz'in girişini denetim altında tutan Cebelitarık, çok sayıda ispanyol işçinin çalıştığı bir hava-deniz üssüdür.

—Tar. Cebelitarık (cebeli Tarık, Tarık'ın dağı), Antikçağ'ın Kalpe'sidir. Bu kayalık, Afrika kıyısındaki Septe'ye (Abyla) hâkim olan kayalıkla birlikte ünlü Herkül Sütunları'nı oluşturur. Bu sütunlar, Antikçağ'da faal rol oynamamakla birlikte, Akdeniz'in Atlas okyanusu'na çıkışını denetler. Cebelitarık müslümanların İspanya'yı fethettikleri ilk noktadır: Berberi önderi Tarık bin Ziyad birkaç bin kişinin başında boğazı geçerek burnu ve kenti işgal etti (711); o günden beri burası önemli bir limandır. 1309'da İyi Guzmán'ın ele geçirdiği, 1333'te Mağribliler tarafından yeniden geri alınan kent, 1462'de kesin olarak Castilla'ya bağlandı. Karl V ve halefleri kenti sürekli tahkim ettiler. 1704'te, İspanya Veraset savaşı sırasında, İngilizler bir baskınla kenti aldılar. İspanyollar'ın birçok girişimlerine (1705, 1727, 1779 ve 1782) rağmen, Utrecht antlaşması ile (1713) kendilerine verilen kenti İngilizler günümüze kadar korumayı bildiler. İngilizler'i Napoléon ile karşı karşıya getiren deniz savaşında Cebelitarık'ın stratejik değeri iyice belli oldu: 1805'te, Villeneuve donanmasına karşı gözetleme üssü oldu; İspanya savaşı sırasında Lizbon ile birlikte İngilizler'in en önemli ikmal ve çıkartma noktası haline geldi. XIX. yy. sonunda, İngilizler, alman deniz gücünün önemli ölçüde büyümesinden korkarak burayı büyük oranda tahkim edip donattılar. İki dünya savaşı sırasında Cebelitarık, Süveyş ve Cape yolları üzerinde önemli stratejik üs görevi yaptı. Kasım 1942'de, Kuzey Afrika'ya müdahale eden harekât kuvvetlerinin üssü oldu. Daha önce, ekim ile aralık 1940 arasında, Hitler Cebelitarık'a karşı bir kara harekâtı tasarlamış, ama bu tasarı iptal edilmişti.

İngiltere tahtının sömürgesi olan Cebelitarık'ın İspanya'ya iadesi sorunu, 1951, 1954 ve 1964 olaylarının da gösterdiği gibi sürüp gitti. Bununla birlikte, 1967'de, Cebelitarık halkı, ingiliz egemenliğinin sürmesi lehinde oy verdi 1969 Anayasası ile yürütme yetkisi genel valiye verildi; vali, konseyin ve meclisin görüşleri doğrultusunda hareket etmek zorundaydı. Meclis yasama yetkisini elinde bulunduruyor ve Cebelitarık belediye başkanını tayin ediyordu. Birleşmiş Milletler Örgütü, İngiltere'nin Cebelitarık üzerindeki sömürge yönetimine en geç 1.10.1996'da son vermesini istedi

CEBELİTARIK boğazı, İspanya ile Fas arasında, Atlas okyanusu'nu Akdeniz'e bağlayan geçit. Hidrografya açısından sınırları şunlardır: Trafalgar burnu -Spartel burnu çizgisi (B.'da), Avrupa burnu-Almina burnu çizgisi (D.'da). En sığ yeri 250 m, en dar yeri 14 km'dir. Tabanı, Pliyosen'deki çökme sonucu açılmış karmaşık ve bağdaşmaz bir yüzey şekli sergiler. Orta kesimi, tabanı (500-900 m arası derinlikte) özellikle B. çıkışında az derin sığlıklarla bölümlenen bir çeşit vadidir (200 m eşderinlik çizgisiyle sınırlanır). Akdeniz'in akış bilançosuna, hava durumuna ve geçidin darlığına eklenen çeşitli hidrolik karışıklıklarla bağlantılı olarak gerçekleşen hızlı boşalma akıntıları boğazın bütününü aşar. Atlas okyanusu' nun yüzey suyu (tuzluluğu % 36'dan az; ortalama debisi 10^6 m^3/sn) D.'ya doğru giderek incelir; altta, daha az hacimli (960 000 m^3/sn) ve daha tuzlu (‰ 36-38) Akdeniz kökenli su, etkin bir süpürme olayının etkisinde kalan en derin bölümlerde akar. Eşiğin ötesinde, Akdeniz suyu, bütün Doğu Atlas okyanusu'nda, özellikle de Cádiz körfezi kenarı boyunca, 800 -1 100 m derinlikler arasında dağılır. Bu orta rejimin üzerinde, tidal dalgaların ve iç dalgaların oluşmasının sonucu gelişen çalkantılar yer alır. Günümüzde Cebelitarık boğazı birinci derecede önemli stratejik işlevini yitirdiyse de etkin bir ticaret yolu görevini sürdürmektedir.

Cebelitarık kafatası, 1848'de "Forbe's Quarry" mağarasında ortaya çıkarılan Neandertal insanı kafatası. 1929'da, bu mağaranın çok yakınında Neandertal tipinde bir çocuk kafatası bulundu.

CEBELİYE → CEBELİ.

CEBELLEŞMEK gçz. f. (ar. *cedel*, çekişme'den). *Bir kimseyle, bir şeyle cebelleşmek;* onunla boğuşmak, uğraşmak, çekişip didişmek: *Bütün gün çocuklarla cebelleştik. Yoklukla, yoksullukla cebelleşip duruyor. Sınavlarla cebelleşmek.* (Halk arasında BECELLEŞMEK de denir.)

CEBELLEZİ a. *Arg.* Kendinin olmayan bir şeyi cebine indirme, koyma; araklama, yürütme: *Bizim sigara paketini gene cebellezi etmişler.*

CEBELÛ → CEBELİ.

CEBEL-ÜL-EREK, Orta Mısır'da, Nil' in D.'sunda, Denderah ile aynı enlemde bulunan çöl platosunda arkeolojik buluntu yeri. Ünlü bir mezar adağı olan *Cebel-ül-Erek kaması*'nın (Louvre) sapı oymalı fildişindendir: bir yüzünde bir ırmak savaşı sahnesi, öbür yüzünde ise iki aslanı zapteden ve Gılgamış'ı andıran sakallı bir insan figürü yer alır; alt bölümde ise çeşitli çöl hayvanları betimlenmiştir. Sümerler'e özgü bu süsleme temaları, hanedan öncesi dönemde, Mezopotamya'nın Mısır üzerindeki etkisinin kanıtıdır.

CEBEL-ÜS-SARÂC, Afganistan'da, Kâbil'in K.'inde kent. Hidroelektrik santralı. Dokuma sanayisi.

CEBERTİ (Abdurrahman bin Hasan **EL-**), habeş kökenli arap tarihçi (Kahire 1753 - Şubra 1822). İyi bir öğrenim gördü. Camiülezher'in koyu dindarlıklarıyla tanınan Cebertliler için ayrılan bölümüne (revak) şeyh oldu. Mısır'ı ele geçiren Napoléon tarafından eşraf ve ayan divanı üyeliklerine getirildi. Kendisini saray muvakkitliğine atayan Mehmet Ali Paşa ile anlaşmazlığa düşünce Şubra'da öldürüldü. Yapıtlarından 1688-1821 arası yıllarını anlatan Mısır tarihi *Acâib ül-âsâr fî terâcim ve'l ahbâr*, Mehmet Ali dönemini eleştirdiğinden ancak 1879-1880'de yayımlanabildi. Fransız yönetimindeki Mısır'ı konu alan ve osmanlı yanlısı bir tutum sergileyen *Muzhir üd-takdis bi-zehâbi devlet il- ferensis* (1801), tarihçi Asım ve doktor Behçet tarafından iki kez türkçeye çevrildi. Behçet'in çevirisi *Tarih-i Mısr* adıyla İstanbul'da yayımlandı (1885/1886).

CEBERUT, -tu a. (ar. *ceberūt*). *Esk.* **1.** Tanrısal büyüklük, ululuk; tanrısal kudret. **—2.** Aşırı ölçüde kendini beğenmişlik; kibirlilik, zalimlik.

—Tasav. Allah'a ulaşma çabasının aşamalarından biri. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. Acımasız, zorba.

—ANSİKL. Ceberut, ehl-i sünnet inançlarına aykırı görüşler ileri sürdüğü gerekçesiyle idam edilen Sühreverdi el-Maktûl'ün geliştirdiği işrâki felsefede ve tasavvufta, genellikle beşeri ve maddi bir âlem olan melekût âleminin üstünde, bütünüyle tanrısal olan lâhut âleminin altında, ortada yer alan bir âlem olarak gösterilir. Sühreverdi, ceberût âleminin, bilge kişilerin cezbe halindeyken gördükleri bir âlem olduğunu, bu kişilerin belki de ceberutta kudret âleminin "nur"unu gördüklerini söyler.

CEBESOY (Ali Fuat), türk asker ve siyaset adamı (İstanbul 1882 - *ay. y.* 1968). 1877-1878 Türk-Rus savaşı komutanlarından Müşir Mehmet Ali Paşa'nın torunu, Ferik İsmail Fazıl Paşa'nın oğlu. Harp okulu'nu (1902), Harp akademisi'ni (1905) bitirdi. Atatürk'ün askeri okullarda sınıf arkadaşıdır. Beyrut ve Selanik'te stajını yaptıktan sonra kolağalığına yükseldi (1905-1907), Rumeli'nin çeşitli yörelerinde bulgar ve yunan çetelerini izledi. Türk -İtalyan savaşı öncesi Roma'da askeri ataşe olarak bulundu (1909-1911). Balkan savaşı sırasında kolordu erkânıharp reisi (kurmay başkanı) olarak Yanya sa-

Réunion des musées nationaux

Cebel-ül-Erek
sapı fildişinden,
ağzı çakmaktaşından kama
Mısır, hanedan öncesi dönem
İ.Ö. 3400'e doğr.
Louvre müzesi, Paris

Pix

Cebelitarık
Kayaç'ın eteğinde uzanan
kentten görünüş

Ali Fuat Cebesoy

vunmasında gösterdiği üstün yararlık sonucu kaymakamlığa (yarbaylık) yükseltildi (1914). Birinci Dünya savaşı'nda çeşitli cephelerde tümen komutanlıklarında ve kolordu, ordu kurmay başkanlıklarında gösterdiği başarılar sonunda miralay (1915) ve ardından da mirliva (1917) olarak XX. Kolordu komutanlığına atandı (1917). Kafkas ve Filistin cephelerinde savaştı. Mondros ateşkesi'nde (1918) kolordusunun karargâhını Suriye cephesinden Konya Ereğlisi'ne, sonra Ankara'ya getirdi. Ulusal kurtuluş hareketinin ilk adımı olan Amasya protokolü'nü imzaladı. Batı Anadolu'da ilerleyen yunan kuvvetleri karşısında ilk çete birliklerini kurdurarak direniş cephelerinin ortaya çıkmasına katkıda bulundu. Sıvas kongresi sonunda Heyeti temsiliye'ce Umum kuvayı milliye komutanlığına atandı (eylül 1919 - haziran 1920). İlk TBMM'ye Ankara mebusu seçildi ve TBMM hükümetlerinin garp cephesi komutanlığına (haziran-kasım 1920) getirildi. Yunanlılar'a karşı başlattığı bir saldırı başarısız olunca, yerine İsmet Paşa atandı, Ali Fuat Paşa da olağanüstü yetkilerle Moskova'ya büyükelçi gönderildi (1920-1922). Orada Lenin ve Stalin ile görüşerek Kurtuluş savaşı'na silah ve para desteği sağlanmasında etkin oldu. Türkiye'ye dönüşünde TBMM 2. başkanı seçildi, Meclis'ten izinli sayılarak 2. ferik rütbesiyle 2. Ordu müfettişi atandı; mebusluğu devam etti (1923-1924). Cumhuriyet'in ilanından sonra, askerlerin milletvekilliği ya da askerlik görevlerinden birini seçmesi istenince ordu müfettişliğinden çekildi. Meclis üyesi olarak kaldı (31 ekim 1924). Halk fırkası'na karşı Terakkiperver cumhuriyet fırkası'nın kurucu üyeleri arasında yer aldı ve fırkanın genel sekreteri seçildi (17 kasım 1924). Şeyh Sait ayaklanması'nın yol açtığı kargaşa ortamında Terakkiperver cumhuriyet fırkası, yeni kabul edilen Takriri sükûn kanunu gereğince hükümet tarafından kapatıldıktan sonra (1925) Atatürk'e karşı tasarlanan suikast girişimine katıldığı savıyla İstanbul'da tutuklanarak İzmir istiklal mahkemesi'nce yargılandı (1926). Aklandı, salıverildi. Bir süre siyasetten uzak kaldı (1927-1931). 1. ferik (orgeneral) rütbesiyle askerlikten emekli edildi (5.12.1927). Konya'dan milletvekili seçilerek yeniden Meclis'e girdi (1931) ve 1950 yılına kadar Konya ve Eskişehir milletvekilliği yaptı. Bu arada, bayındırlık (nisan 1939-mart 1943), ulaştırma (mart 1943-temmuz 1946) bakanlıkları ve TBMM başkanlığı (ocak 1948-kasım 1948) görevlerinde bulundu. 1950 seçimlerinde Demokrat parti listesinden bağımsız aday oldu, Eskişehir, sonraki seçimlerde İstanbul milletvekili seçildi (1950-1960). 27 mayıs 1960'tan sonra siyasal yaşamdan ayrıldı. Ölümünden sonra, vasiyeti uyarınca Geyve yakınında adını taşıyan kasabanın tren istasyonu yanındaki cami avlusuna gömüldü. Başlıca yapıtları: *Birüssebi-Gazze meydan muharebesi ve 20. kolordu* (1938), *Milli mücadele hatıraları* (1953), *Moskova hatıraları* (1955), *General Ali Fuat Cebesoy'un siyasi hatıraları* (2 cilt; 1957-1960), *Sınıf arkadaşım Atatürk* (1967).

CEBİDAE a. YENİDÜNYAMAYMUNUGİLLER familyasının bilimsel adı.

CEBİLET *(gara),* Büyük Sahra'nın Cezayir'deki bölümünde diklik, Moritanya sınırı yakınında, Tinduf'un G.-D.'sunda. Demir filizi.

CEBİLET ("küçük dağ"), Güney Fas'ta tepe zinciri, Hauz ovasının (ve Marakeş'in) K.'inde. Bu eski kayaçlar kabartısına birkaç kalıntı yüzey şekli egemendir.

CEBİN sıf. (ar. *cebanet*'ten *cebîn*). Korkak.

CEBİN a. (ar. *cebîn*). *Esk.* **1.** Alın: *"Cebîn ü çeşme ü ruhsârı yavuz gözden yavuz dilden"* (Kerimi, XV. yy.). **—2.** *Cebin-sa,* alın sürücü, alnını yere sürerek yakaran: *"Sen de mihrab-ı hilafette cebîn-sây-ı senâ / Kapanıp secde-i şükrâna Reşad eyle duâ"* (Y. K. Beyatlı).

CEBİR a. (ar. *cebr.* zorlama, indirgeme, onarma). Matematiğin kolu; birbirini izleyen şu iki eğilimi yaşadı: önce klasik cebir, cebirsel denklemleri açık formüllerle çözmeye çalıştı, sonra modern cebir, kümeler kuramını temel aldı ve somut oluşumlarından bağımsız olarak yapıları (gruplar, halkalar, cisimler, idealler) inceledi; ardından vektör uzayı ile aynı temel kavrama dayanan doğrusal ve çoklu doğrusal cebirlerle birlikte topolojik cebiri (düzgülü uzaylar, topolojik vektör uzayları vb.) konu edinerek sürdü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ceb. *Birim cebir,* iç çarpmasının bir etkisiz elemanı bulunan cebir. || *Birleşmeli olmayan cebir,* iç çarpması birleşmeli olmayan cebir (bu durumda E halka yapısı taşımaz). || *Değişmeli bir* K *cisim üzerinde cebir,*ya da K-*cebir,* her ikisi de iç işlem olan bir toplama, bir çarpma ve K × K den E içine tanımlanan bir dış çarpmayla donatılmış E kümesi; E toplama ve dış çarpma için K üzerinde bir vektör uzayı yapısındadır; E, toplama ve iç çarpma için (birleşmeli kabul edilen) bir halka yapısı taşır; K nin her λ elemanı ve E × E nin her (x,y) ikilisi için $\lambda\,(xy) = (\lambda\,x)y$ dir. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Değişmeli cebir,* iç çarpma işlemi değişmeli olan cebir.

—Esk. ceb. *Cebir ve mukabele,* denklem. || *Cebr-i adi,* basit cebir. || *Cebr-i âlâ,* yüksek cebir.

—Mant. *Mantık cebiri,* 1847'de, aynı zamanda Boole ve De Morgan tarafından kurulan ve XIX. yy.'ın sonunda Schröder tarafından geliştirilen kuram. (Bu kuram, cebir formüllerinin kavramlar arasındaki mantıksal ilişkileri dile getirebileceği düşüncesine dayanır [örneğin, kavramların ayrıklığına sayıların toplanması; birlikte-evetlenmesine de sayıların çarpılması tekabül eder].)

—ANSİKL. *Cebirin tarihi.* Babil matematiği (İ.Ö. 3000 yılına doğr.) daha o dönemde tartışmasız cebirsel bir düşünüş biçimi ortaya koymuştu. Babilliler birinci ve ikinci dereceden denklemler kurmayı ve çözmeyi biliyor, doğrusal denklem sistemlerini ustaca kullanıyordu. Bilinmeyenler için simgelerden yararlanıyor ve problemleri bilimsel olarak öbekliyorlardı. Babil ve Mısır metinlerinde cebir, aritmetiği genişletme, bir genelleştirme biçiminde ortaya çıktı; oysa Yunanlılar klasik dönemde onu geometriye dayandırmaya çalıştılar. Dolayısıyla geometrinin egemenliği cebirin gelişmesine engel oldu ve ancak lojistikçilerin (hesap uzmanları) geleneğe dönüşleri, özellikle İskenderiye'de görülen Babil ve Mısır etkisi sonucu miladın başlangıcında özerk bir bilim dalı halini aldı. Bu dönemde cebir teknikleriyle çözülen problem kitapları ortaya çıktı; bu yapıtlar arasında en özgünü Diophantos'un *Arithmetika'sıdır.* Diophantos cebirsel hesap kurallarını geliştirdi ve cebire simgeciliği kazandırdı. Öte yandan Hintliler İskenderiye okulunun matematik mirasına sahip çıkmakla birlikte Babil ve Çin'in de etkisinde kaldılar. Simgeciliği ve ilk kez Diophantos'un kullandığı belirsiz denklemlerin genel çözümünü geliştirdiler. İskenderiye bilimi hint uygarlığından çok arap uygarlığını etkiledi. Araplar Yunanlılar'ın bilgilerini önce özümleyip çevirdiler, sonra yorumlayıp genişlettiler. Cebire sağladıkları en büyük katkı, Ömer Hayyam (XI. yy.) ve artçılarının, koniklerin kesitlerini kullanarak üçüncü dereceden birkaç denklem tipinin çözümünü bulmalarıdır.

Avrupalılar, Araplar ile ilişkiye girdikten sonra bilimsel yunan metinleriyle ilgilenmeye başladılar. 1202'de Leonardo Fibonacci (Pisa'lı Leonardo denir) elde ettiği Hint ve arap belgelerini latinceye çevirerek yayımladı. 1494'te, Luca Pacioli —Türkler'in İstanbul'u alması üzerine (1453), yunan bilginlerinin Bizans'tan kaçarak İtalya'ya gelmelerinden sonra— edindiği matematik bilgilerini Venedik'te, bir kitapta topladı. Bu iki yapıt Avrupa'da matematiksel etkinliğin doğuşundan önce ortaya çıkmış eski bilgilerin yaygınlaşmasında büyük bir rol oynadı. Pacioli matematiksel simgeleri hiç kullanmadı; ama Rönesans cebircileri, uygulamadan kaynaklanan baskı sonucu, zamanla daha kullanışlı bir simgeleme geliştirmek zorunda kaldı. Parisli hekim Nicolas Chuquet (1484) negatif sayıları en iyi hintli ve çinli cebirciler kadar yerinde kullandı ve bilinmeyenin kuvvetlerini göstermek için matematiğe üsler kavramını kazandırdı. Alman matematikçiler yeni edinilmiş bu bilgileri düzenleyen, birinci derecede önemli cebir ve aritmetik kitapları yazdılar.

Üçüncü ve dördüncü dereceden denklemlerin kesin çözümünü bularak cebiri yenileyenler de XVI. yy. italyan cebircileridir. $x^3 + mx = n$ tipi denklemin "köklerle" çözümünü Scipione dal Ferro (1500) buldu; $x^3 + mx^2 = n$ tipindeki denklemi rakibi Tartaglia (1535) çözdü ve dördüncü derece denklemin çözümünü ise Ludovico Ferrari başardı. Gerolamo Cardano, adı geçen matematikçilerin yöntemlerini *Ars magna* adlı yapıtında yayımladı (1545); bu yayın buluşta söz hakkı olanlar arasında öncellik çatışmalarına yol açtı. İtalyan Rönesansı cebircilerinin, sanal sayıları belli ölçüde bu öncülere rağmen buldukları söylenebilir. Bu sayıları kullanarak "indirgenemez" denen hallerde [$\left(\frac{n}{2}\right)^3 + \left(\frac{m}{3}\right)^3$ niceliğinin negatif olduğu ve kare kök içinde göründüğü hal] 3 üncü derece denklemin gerçek çözümlerini elde etmeyi düşündüler; sonra bu ifadelerle biçimsel hesaplar yaptılar. Raffaele Bombelli cebir kitabında karmaşık sayılar konusunda hesap kurallarını açıkladı. Cebirsel hesabın yeni matematiksel varlıklara bu genişletilmesinde, soyut bileşim yasası düşüncesinin tohumu bulunsa da, bu kavramdan gerçek anlamda belitsel bir anlayışın ortaya çıkması için, XIX. yy. başında karmaşık sayıların geometrik gösteriminin kesinleşmesini beklemek gerekti. Kuşkusuz bu kavramı işlemek için, XVI. yy.'da bilinmeyen soyut yasaların formülleştirilmesine uyarlanmış bir simgecilik gerekiyordu. Cebirsel simgecilik XVII. yy.'da yavaş yavaş yetkinleşti: François Viète cebirsel denklemlerde harfli katsayıları kullandı; Descartes bu simgeleme sistemini geliştirdi. Bu yenilikler cebirin, nesne sınıflarını inceleme alanı olmasını sağladı. Descartes için cebir, bir hesap tekniği ya da bir yöntemdi; bu yöntemi geometri alanına uygulayarak analitik geometriyi yarattı. Bu yeni bağlamda, her tür genelleştirmeyle cebirsel denklemlerin çözümü problemi sorulabilecekti. Bu problem XVIII. yy. boyunca belirginleşti ve XIX. yy. ortalarına kadar denklemler kuramı cebirin ana konusu olma niteliğini korudu. Harriot ve Girard (1629) denklemin kökleriyle katsayıları arasındaki bağıntıyı ortaya koymuştu. Dolayısıyla denklemin derecesinin önemi ortaya çıkmış ve Girard, n inci dereceden bir denklemin n kökünün bulunduğunu açıklamış, ama kanıtlamamıştı (buna cebirin temel teoremi denir). XVIII. yy. boyunca kanıtlama girişimleri birbirini izledi. Carl Friedrich Gauss, d'Alembert'in bir görüşünü ele alarak bu teoremi ilk kez tam anlamıyla kanıtladı; bu kanıtlamada açıkça belirtmeden karmaşık sayıların geometrik gösteriminden yararlanmıştı. Öte yandan 4 ten yüksek dereceli denklemlerin çözümü çabaları sürüyordu ve çalışmalar $x^n - 1 = 0$ denklemleri üzerinde yoğunlaştı; bu konuda Vandermonde $n = 11$ için köklerle çözüme ulaşırken Gauss da asal n için bir çözüm buldu. 1770'ten başlayarak Lagrange ve Vandermonde, derecesi 4 ten küçük olan denklemlerin çözümünde deneysel yöntemleri sistemli biçimde incelediler ve başarılarının nedenlerini açıkla-

maya çalıştılar. İncelemeleri, ornatma* (yerine koyma) grupları kuramının kaynağını oluşturdu. Paolo Ruffini, 1799 ve 1813 arasında, 5 inci dereceden genel denklemin köklerle çözülemeyeceğini kanıtlamaya çalışırken onların düşüncelerinden yararlandı.

Ruffini ornatma kuramı üzerinde belli sonuçlar elde etti; daha sonra Augustin Cauchy bunları sistemleştirerek genelleştirdi. Sorunun tümüyle aydınlatılması için gruplar kuramı dili, cisim, katma, bir polinomun bir cisim üzerinde indirgenemezliği gibi kavramların belirlenmesi zorunluydu. Niels Abel ve Evariste Galois açık bir biçimde bu kavramların çatısını kurdu. Abel 5 inci dereceden genel denklemi çözdüğünü sanıyordu; ama yanıldığını anlayarak çözmenin olanaksızlığını kanıtladı; ardından köklerle çözülebilecek bütün denklemleri bulma çabasına girdi. Galois bu çalışmayı sürdürdü ve cebirsel bir denklemin incelenmesini, köklerinin dizilimi (sonlu) grubunun incelenmesine indirgeyerek başarıya ulaştı (1830).

XIX. yy.'ın başından beri, matematikçiler, sayı kümeleri dışında kalan kümeler üzerinde tanımlanmış çok sayıda bileşim yasası örnekleri incelediler ve grup yapısının çeşitli gösterimleriyle karşılaştılar. Gauss (1801), katsayıları tamsayılardan oluşan $ax^2 + bxy + cy^2$ ikilenik biçimler kümesi ($b^2 - 4ac$ diskriminantı verilen) üzerinde, kümeye bir Abel grubu yapısı veren bir bileşim yasası tanımladı. Soyut bileşim yasası kavramını kesin olarak cebire kazandıran, ingiliz okulunun sanalların türü üzerine yaptığı çalışmalar oldu. Bu kavram, çeşitli konulara hemen uygulandı: vektörler, kuaterniyonlar, matrisler, dizilimler vb. 1849'da, Arthur Cayley, ornatmalar kuramını inceledi ve bunun genelleştirilebileceğini görerek soyut grubun ilk tanımını yaptı. Böylece matematikçiler somut nesneleri soyutlayarak soyut kümeleri incelediler, elde ettikleri bilgilerle somut kümeler üstünde sonuçlar çıkarmaya çalıştılar. Ama soyut yapılar üstündeki çalışmalar çok çabuk ve kendiliğinden son buldu. İlk gelişen (sonlu) gruplar kuramı oldu. Camille Jordan sonsuz gruptan ilk örneği, yani $\mathbb{R}^3$ te yerdeğiştirmeler grubunu inceledi. Ardından dönüşüm grupları ve onların değişmezleri sistemli biçimde ele alındı. Felix Klein ünlü Erlangen programında (1872), bu grupların, geometrileri sınıflandırmada kullanılabileceğini göstermeye çalıştı. Ne var ki dönüşüm gruplarında, bileşim yasaları süreklidir. Sophus Lie "sürekli grup" düşüncesini, yeniden ele alarak bir genel kuram çıkardı ve bunu diferansiyel denklemlere uyguladı. Lie'nin kuramı, çok büyük bir gelişme gösterdi; bugün cebir, topoloji, çözümleme ve geometri bu kuramda iç içe girmiştir.

Alman matematikçileri (Dedekind, Kummer, Hilbert ve Kronecker), Galois'nın çalışmalarında sezilmiş cisimler kuramını yeniden ele aldı. Heinrich Weber, Galois'nın kuramını, cisimler kuramı olarak yeniden biçimlendirdi ve soyut cisim kavramını tanımladı. XIX. yy.'da bilinen değişmeli cisimlere (oransal gerçek ve karmaşık sayılar cismi, cebirsel sayılar cismi, oransal fonksiyonlar cismi), Hensel (1908) p-sel cisimleri, Veronese de biçimsel serilerin cisimlerini ekledi. Weber'in, Kronecker'in ve Hensel'in çalışmalarından etkilenen Ernst Steinitz, 1910'da, cisimler kuramının geniş bir bireşimini yapmaya çalıştı. Öte yandan sayılar kuramı, cebirsel eğrilerin ve yüzeylerin incelenmesi, halkanın ilk örneklerinin elde edilmesini sağladı. Emmy Noether ve okulu bu örneklerden yola çıkarak belit temeline dayanan genel bir kuram geliştirdi.

XIX. yy.'da cebirsel yapıların incelenmesine koşut olarak doğrusal ve çoklu doğrusal cebir gelişti. Sanal sayıların geometrik gösterimi, yüzyılın başında, düzlem vektörlerinin toplamasını tanımlama ve vektör hesabını geliştirme olanağı verdi. Hemen hemen aynı dönemde matematikçiler 2 ya da 3 boyutlu uzayların sınırlarını aştı ve çok değişkenli cebirsel fonksiyonlardan esinlenerek, çok boyutlu uzayları ele aldı. Bu yeni alanı Hermann Grassmann, August Ferdinand Möbius ve William Rowan Hamilton gibi matematikçiler ortaya koydu. Ancak bu alanın açılmasından sonra, doğrusal cebirin genel kavramları kesinleşti. Grassmann doğrusal bağımsızlık ve boyutu inceledi; böylece dış cebiri kurdu. James Joseph Sylvester matrisler kavramını matematiğe kazandırdı ve Cayley matris hesabını işledi. Bu çalışmalar sonucunda çağdaş biçimiyle doğrusal denklem sistemleri kuramı kuruldu. Kronecker tansör çarpımı kavramını tasarladı. Doğrusal cebirde ikillik düşüncesi ortaya çıktı ve bir uzaydaki vektörlerle (eşgredyent değişkenler) ikil uzaydaki vektörler (karşı gredyent değişkenler) arasındaki ayrım, tansör hesabının gelişimiyle noktalandı; Gregorio Ricci-Curbastro ile Tullio Levi-Civita bu hesabı diferansiyel geometriye başarıyla uyguladı.

Cebirde belitleme eğilimi XIX. yy. sonuna doğru belirginleşti. Giuseppe Peano gerçek vektör uzaylarının belitsel tanımını verdi; Toeplitz herhangi bir cisim üzerinde bir vektör uzayı tanımladı. Doğrusal cebirin kuruluşları matematiğin birçok alanına uygulandı ve bunlar bir ölçüde doğrusallaştırıldı; örneğin bu uygulama bir halka üzerindeki modüllerde görüldü; nitekim halkanın vektör uzayları, bir cisim üzerindeki modülleri oluşturur ve ancak özel bir haldir. Modüllerin incelenmesi benzeşik cebirin doğmasına neden oldu; bu da, MacLane ve Eilenberg'in yarattığı kategoriler kuramının kökenini oluşturdu.

Değişmeli olmayan cebir doğrusallaştırma eğiliminden yararlandı. Bu cebirin kaynağı, Hamilton'un kurduğu (1845) ve değişmeli olmayan cismin ilk örneğini veren kuaterniyonlar kuramıdır. Benjamin Peirce, sonlu ranktan cebirlerin yapısını inceledi. Kısa süre sonra, Frobenius, Burnside ve Schur, cebir kuramına yakın bir kuramı, yani sonlu grupların doğrusal gösterimi kuramını geliştirdi; bu kuram Cayley'in bir açıklamasına (sonlu her soyut grup bir dizilimler grubuyla gösterilebilir) dayanıyordu. Daha sonra Jordan bu kuramı ele aldı ve ornatma gruplarını doğrusal dönüşümle gösterdi. XX. yy.'da doğrusal gösterim genişletilerek sürekli gruplara da uygulandı.

Böylece yapılar, sayı cisimlerinden cisimlere, sonra herhangi bir halkaya genişletilerek, cebir daha büyük bir genelliğe ulaştırıldı. Bugün matematiğin bu kolu, soyut yapıların incelemesini derinleştirmeyi sürdürüyor; cebirsel ve topolojik yapıları aynı küme üzerinde birlikte ele alarak yeni yapılar yaratıyor.

—Ceb. Cebir yapısı örnekleri, E nin $\mathfrak{L}$ (E) içyapı uygulamaları cebiri, *n* inci basamaktan kare matrislerin cebiri ve polinomların K [*x*] cebiri ile verilir. E vektör uzayının bir tabanına cebirin tabanı ve vektör uzayı olarak ele alınan E nin boyutuna cebirin boyutu denir. $B = (e_i)\ i \in I$, E nin bir tabanı ve $x = \sum_{i \in I} \alpha_i e_i$, $y = \sum_{i \in I} \beta_i e_i$ E nin iki elemanı olduğunda, cebirin çarpım tablosu biliniyorsa *xy* çarpımı, yani

$$e_i e_j = \sum_{k \in I} \alpha_{ijk} e_k$$

çarpımları hesaplanabilir.

CEBİR, -brı a. (öncekiyle eş kökenli). *Esk.* **1.** Zorlama, zorla yaptırma; zor kullanma: "*...hiçbir cebir ve tazyik olmaksızın...*" (H.C. Yalçın). **—2.** Düzeltme, onarma. **—3.** Kırık ya da çıkık bir kemiği yerleştirip sarma. **—4.** *Cebir kullanmak,* birine bir şey yaptırmak için zora başvurmak. ‖ *Cebr-i hatır,* gönül alma, kırık gönlü düzeltme. ‖ *Cebr-i mâfât,* kaybedilen bir şeyin yerine başka bir şey koyarak oyalanma. ‖ *Cebr-i nefs,* kendini zorlama, kendini tutma. ‖ *Cebr-i noksan,* eksiği tamamlama.

—Huk. Bir kişiyi iradesi dışında herhangi bir eylemi yapmaya ya da yapmamaya zorlama.

—ANSİKL. Huk. Türk Cez. k.'nun 429. maddesine göre, cebir yoluyla kız, kadın ve erkek kaçırmak üç yıldan on yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılan bir suçtur. Aynı yasanın 515. maddesi, cebir yoluyla bir kişinin emlak ve arazisini kullanmasını engellemek de suçtur. Yine aynı yasanın 496. maddesi, cebir kullanarak birine senet imzalatmayı, 414. maddesinin ikinci fıkrası cebir kullanarak ırza geçmeyi, cezalandırmaktadır. Ceza yasasında cebir'e ilişkin başka düzenlemeler de vardır. Özel hukuk alanında cebir, genellikle iradeyi sakatlayan, kişilerin özgür iradeleriyle hukuksal işlemler yapmalarını önleyen ve bu nedenle de hukuksal işlemleri sakatlayan bir öğedir.

CEBİRCİ a. **1.** Cebir alanında uzman olan matematikçi. **—2.** Cebir öğretmeni.

CEBİRE a. (ar. *cebr,* düzeltme, onarma'dan *cebîre*). *Esk.* **1.** Kırık ve çıkıkları tedavi etmek amacıyla kullanılan, tahta, demir, karton ya da teneke gibi sert bir maddeden yapılan ve üzeri sargı ile kaplanan düz levha.(Eşanl. SÜYEK.) **—2.** Birbirini izleyen iki rayın birleştikleri uçları bağlayan lama demiri biçimindeki özel çelik levha.

—Dy. Yuvarlanma yüzeyinin sürekliliğini ve bükülmezliğini sağlamak için iki rayın uçlarını birleştirmeye yarayan uzun çelik plaka. (Bk. *ansikl.* böl.)

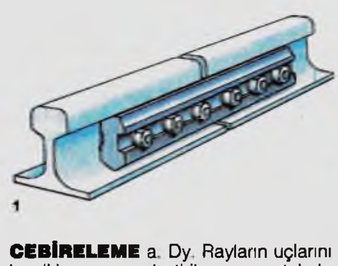
—ANSİKL. Cebireler türlerine göre dört ya da altı cıvatayla bağlanır; bunlar yassı, köşebentli ya da takviyeli olduğu kadar alt kenarlarında bir paten bulunabilir; kimi zaman rayların uçlarını taşımak için, cebireler destek ya da köprü oluşturur.

Tümüyle ahşap ya da yalıtkan bir dolguyla bağlanmış cebire türleri de vardır. İkinci tür cebireler hat ya da işaretleme aygıtlarının manevra ya da denetiminde kullanılan hat devrelerinin elektrik yalıtımını sağlar.

Larousse

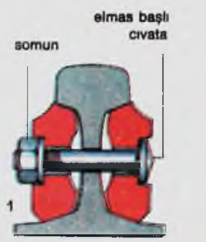
bacak için havalı cebire (kaza yerinde ilkyardım aygıtı)

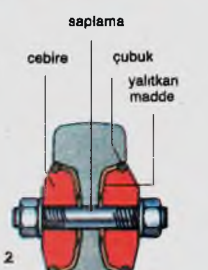

1

cebire

1. 6 delikli cebireler taşıyan bir contanın dış görünümü ve kesiti;
2. 4 delikli yalıtkan conta

CEBİRELEME a. Dy. Rayların uçlarını her iki yanına yerleştirilen ve cıvatalarla sıkıştırılan iki cebireyle birbirine bağlama. ‖ *Elektriksel cebireleme,* genellikle kaynaklanmış bağlantılarla iki rayın uçları arasında elektrik akımının sürekliliğini sağlama.

CEBİROL → GABİROL (Şelomo İbn).

CEBİRSEL sıf. Cebirle ilişkili olan. ‖ *Cebirsel olarak kapalı cisim,* katsayıları K içinde olan her polinomun, K de bir kökü bulunacak biçimde değişmeli bir K cismi. (K cebirsel olarak kapalı ise $n > 0$ dereceden her K [*x*] polinomunun K içinde *n* kökü vardır. $\mathbb{C}$ cismi cebirsel olarak kapalıdır.) ‖

Cebirsel geometri, $\mathbb{R}^2$ düzleminin ya da $\mathbb{R}^3$ uzayının cebirsel eğrileri ile $\mathbb{R}^3$ uzayının cebirsel yüzeylerinin incelenmesinden doğan cebir kolu. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Değişimli bir* k *cisminin cebirsel genişlemesi*, *k* nin, bütün elemanları *k* üzerinde cebirsel olan genişlemesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Değişmeli bir* k *cisminin cebirsel kapanışı*, *k* nin, bir eşyapı uygulaması dışında biricik ve cebirsel olarak kapalı olan cebirsel K genişlemesi. (*k* [*x*] in *k* [*x*] üzerinde indirgenemez *n* dereceli her *f* (*x*) polinomu, bu durumda K [*x*] içinde birinci dereceden indirgenemez polinomlar çarpımına ayrılır.) || *Değişmeli bir* A *halkası üzerinde cebirsel tamsayı*, A nın, $a_0 + a_1x + \ldots + a_{n-1}x^{n-1} + x^n = 0$ ı gerçekleyen $a_0, a_1, \ldots, a_{n-1}$ elemanları bulunduğuna göre A nın bir üsthalkasının elemanı. || *Değişmeli bir* K *cismi üzerinde cebirsel denklem*, P(*x*), katsayıları K içinde olan bir polinom olmak üzere P(*x*)=0 biçimindeki denklem. [P(*x*) in derecesi *n* ise, P(*x*)=0, derecesi *n* olan cebirsel bir denklemdir.] (Bk. *ansikl.* böl.) || *Değişmeli bir* k *cismi üzerinde cebirsel eleman*, *k* [*x*] in *f* (α)=0 ı gerçekleyen, sıfırdan farklı bir *f* (*x*) polinomu bulunduğuna göre *k* nin bir K üstcisminin bir α elemanı.

—Arit. *Cebirsel sayı*, $\mathbb{C}$ karmaşık sayıların, $\mathbb{Q}$ oransal sayılar cismi üzerinde cebirsel olan *z* elemanı, yani, $a_i \in \mathbb{Q}$ olmak üzere $a_n z^n + \ldots + a_1 z + a_0 = 0$ biçimindeki bir bağıntıyı gerçekleyen eleman. (a_n, 1 e eşitse, *z* cebirsel bir tamsayıdır. $\sqrt{2}$, $\mathbb{Q}$ üzerinde cebirsel bir sayıdır; bu $x^2 - 2$ polinomunun köküdür. $\mathbb{Q}$ üzerinde cebirsel sayıların kümesi sonsuzdur ve cebirsel bakımdan kapalıdır; şu halde bu küme $\mathbb{Q}$ nün cebirsel bir kapanışıdır.)

—Geom. *Cebirsel uzay eğrisi*, iki cebirsel yüzeyin arakesiti olarak elde edilen eğri. || *Cebirsel yüzey*, afin bir işarette bir Descartes denklemi $f(X,Y,Z)=0$ biçiminde olan yüzey; burada *f*, $\mathbb{R}$[X, Y, Z] nin ya da $\mathbb{C}$[X, Y, Z]nin bir polinomudur. (*f* polinomunun derecesine, *cebirsel eğrinin* ya da *yüzeyin derecesi* denir. Afin işaret değiştirildiğinde bu derece değişmez.) || *Düzlem cebirsel eğri*, afin bir işarette bir Descartes denklemi *f* (X,Y)=0 biçiminde olan eğri; burada *f*, $\mathbb{R}$ [X,Y] nin ya da $\mathbb{C}$ [X,Y] nin bir polinomudur.

—ANSİKL. Ceb. • *Cebirsel denklemler.* K = $\mathbb{C}$ karmaşık sayılar cismi olduğunda, cebirsel denklemlerin derecelerine göre incelenmesi aşağıdaki çözümleri verir:

— $ax + b = 0$ genel biçimine konmuş *birinci derece* denklemi için,

$a \neq 0$ ise, bir tek $x = -\frac{b}{a}$ çözümü vardır;

$a = 0$, $b \neq 0$ ise çözüm yoktur;

$a = 0$, $b = 0$ ise sonsuz çözüm bulunur ($\mathbb{C}$ nin her elemanı çözümdür).

— $ax^2 + bx + c = 0$ genel biçimine konmuş *ikinci derece* denklemi için çözümler diskriminant denen $\Delta = b^2 - 4ac$ niceliğine bağlıdır;

$\Delta > 0$ ise iki gerçek çözüm vardır:

$$x_1 = \frac{-b + \sqrt{\Delta}}{2a}, \quad x_2 = \frac{-b - \sqrt{\Delta}}{2a};$$

$\Delta = 0$ ise $x = -\frac{b}{2a}$ ikikat çözümü elde edilir;

$\Delta < 0$ ise eşlenik iki karmaşık çözüm bulunur:

$$x_1 = \frac{-b + i\sqrt{-\Delta}}{2a}, \quad x_2 = \frac{-b - i\sqrt{-\Delta}}{2a}$$

$ax^2 + bx + c$ polinomunun katsayıları ile çözümler, $x_1 + x_2 = -\frac{b}{a}$ ve $x_1x_2 = \frac{c}{a}$ bağıntılarıyla birbirine bağlıdır. Sonuç olarak, iki sayının toplamı S, çarpımı da P ise bunlar, $x^2 - Sx + P = 0$ denkleminin çözümleridir.—$ax^3 + bx^2 + cx + d = 0$ genel biçimine konmuş *üçüncü derece* denklemi için $x = y - \frac{b}{3a}$ değişkeninin değiştirimi, buna eşdeğer $y^3 + py + q = 0$ denklemine götürür. $y = u + v$ değişkeninin yeni bir değiştirimi:

$$(u^3 + v^3) + (u + v)(3uv + p) + q = 0$$

denklemine ya da buna eşdeğer olan

$$\begin{cases} u^3 + v^3 = -q \\ uv = -\frac{p}{3} \end{cases} \quad \begin{cases} u^3 + v^3 = -q \\ u^3v^3 = \frac{-p^3}{27} \end{cases}$$

sistemlerine götürür. Öyleyse, toplamı $-q$ ve çarpımı $-\frac{p^3}{27}$ olan u^3 ile v^3,

$$z^2 + qz + \left(\frac{-p^3}{27}\right) = 0$$

ikinci derece denkleminin çözümleridir;

$$\Delta = \frac{4p^3 + 27q^2}{27}$$

ye bağlı olan bu çözümler şunlardır:

$$z_1 = u^3 = \frac{-q + \sqrt{\Delta}}{2}$$

ve $z_2 = v^3 = \frac{-q - \sqrt{\Delta}}{2}$; buradan

$$y = u + v = \sqrt[3]{-\frac{q}{2} + \sqrt{\frac{p^3}{27} + \frac{q^2}{4}}} + \sqrt[3]{-\frac{q}{2} - \sqrt{\frac{p^3}{27} + \frac{q^2}{4}}}$$

çıkar (Cardan formülü adıyla bilinen formül). $\mathbb{C}$ içinde, α bir karmaşık sayının küp kökü ise, öbür kökler $j\alpha$ ve $j^2\alpha$ dır. (1, j, j^2 birin küp kökleridir). Öyleyse $y^3 + py + q = 0$ denkleminin çözümleri ($v = -\frac{p}{3u}$ olmak üzere) şunlardır:

$$y_1 = \alpha - \frac{p}{3\alpha},$$

$$y_2 = j\alpha - \frac{j^2p}{3\alpha}, \quad y_3 = j^2\alpha - \frac{jp}{3\alpha}$$

(karmaşık çözümler). *p* ve *q* nün gerçek olması halinde: $4p^3 + 27q^2 \geqslant 0$ ise, bir gerçek ve iki karmaşık çözüm vardır; $4p^3 + 27q^2 < 0$ ise, üç gerçek çözüm bulunur.

—$ax^4 + bx^3 + cx^2 + dx + e = 0$ genel biçimine konmuş *dördüncü derece* denklemi için, bir değişken değiştirilerek $x^4 + px^2 + qx + r = 0$ denklemi elde edilir; bu da $(x^2 + \lambda)^2 + g(x) = 0$ biçiminde yazılabilir; λ öyle seçilir ki, $g(x)$ bir ikiterimlinin karesi olur; bu durumda denklem, üçüncü dereceden bir denklem ile ikinci dereceden iki denklemin çözümüne indirgenir. $x^4 + bx^2 + c = 0$ biçimindeki bir denkleme ikikat* denklem denir.

—Dördüncü derece denkleminin ötesinde genel bir cebirsel çözüm yoktur, ama *n* inci dereceden her denklemin *n* çözümünün olduğu biliniyor; çünkü, $\mathbb{C}$ içinde *n* inci dereceden her polinomun *n* kökü vardır.

$$\begin{aligned} P(x) &= a_0 + a_1x + \ldots + a_nx^n \\ &= a_n(x - \alpha_1)(x - \alpha_2)\ldots(x - \alpha_n) \\ &= a_n(x - \alpha_1)^{h_1}(x - \alpha_2)^{h}\ldots(x - \alpha_m)^{h_m} \end{aligned}$$

ise, köklerin katlılık basamağı $h_1 + h_2 + \ldots + h_m = n$ olmak üzere $h_1, h_2, \ldots, h_m$ olduğuna göre, P(*x*)=0 denkleminin çözümleri ile P(*x*) in katsayıları

$$\sigma_1 = \alpha_1 + \alpha_2 + \ldots + \alpha_n = -\frac{a_{n-1}}{a_n}$$

$$\sigma_2 = \alpha_1\alpha_2 + \alpha_1\alpha_3 + \ldots + \alpha_{n-1}\alpha_n = \frac{a_{n-2}}{a_n}$$

$$\sigma_h = \alpha_1\alpha_2\ldots\alpha_h + \ldots + \alpha_{n-h+1}\ldots\alpha_n = \frac{a_{n-h}}{a_n} \times (-1)^{n-h}$$

$$\sigma_n = \alpha_1\alpha_2\ldots\alpha_n = \frac{a_0}{a_n} \times (-1)^n$$

bağıntılarıyla birbirine bağlıdır; $\sigma_1, \sigma_2, \ldots, \sigma_n$, P(*x*)=0 ın köklerinin temel bakışımlı fonksiyonları adını alır.

• *Cebirsel genişleme.* α, bir K cismi üzerinde bir eleman ise, K(α), K üzerinde cebirsel bir genişlemedir ve K(α)=K[α] dır. K(α) ya yalın* cebirsel genişleme denir. K, *k*-vektör uzayı olarak sonlu boyutlu *k* cisminin bir genişlemesi ise, K, *k* üzerinde cebirseldir ve sonlu sayıda eleman tarafından doğurulur. Her *k* cismi cebirsel olarak kapalı, cebirsel bir genişleme kabul eder (öyleyse bu genişleme, K nin cebirsel kapanışıdır).

• *Cebirsel geometri.* XVIII. ve XIX. yy.'da eğri ve yüzeylerin arakesitlerinin, $\mathbb{C}^2$ karmaşık düzleminde ya da $\mathbb{C}^3$ karmaşık uzayında yer alınırsa, çok daha kolay incelenebileceği kanısına varıldı; böylece $\mathbb{C}$ cebirsel olarak kapalı bir cisim olduğuna göre, karmaşık koordinatlı noktalar elde edildi. Kimi sonuçların geçerliğini genişletmek için "sonsuzdaki noktalar" ortaya atıldı; bu da $P_2(\mathbb{C})$ izdüşüm düzlemi ya da $P_3(\mathbb{C})$ izdüşüm uzayı içinde yer almak anlamına geliyordu. Bu tür incelemelerin çerçevesi, $\mathbb{R}$ ve $\mathbb{C}$ cisimleri yerine sayılar kuramında geçen sonlu sayıda ya da *p*-sel cisimler konarak genişletildi. Daha sonra alman okulu, *k* yı cebirsel olarak kapalı tabanı olan gelişigüzel bir cisim biçiminde ele alıp, k^n afin uzayının ya da $P_n(k)$ izdüşüm uzayının cebirsel kümelerini inceledi (XX. yy.'ın birinci yarısı). A. Weil (1946), cebirsel bir kümenin özünlü özelliklerini incelemek için, k^n den ve $P_n(k)$ den bağımsız olarak "soyut cebirsel katlı uzaylar"ı tanımladı. Analitik uzaylar kuramından esinlenen J. P. Serre buna eşdeğer, daha yalın ve kullanışlı bir tanım yaptı. A. Grothendiek, cebirsel olarak kapalı olmayan ya da daha genel bir cisim ele alarak, bu kuramı daha da genelleştirdi (şemalar kuramı).

CEBLE → CEBELE.

CEBR → CEBİR.

CEBR (Cemil), lübnanlı yazar (Beyrut 1924). Yazdığı romanlarla modern arap edebiyatında varoluşçuluğun başlıca temsilcisidir: *Après l'orage* (fr. çev.) [1954]; *Angoisse* (fr. çev.) [1961].

CEBRA (Cebra İbrahim), ıraklı yazar ve ressam (Beytüllahim 1919). Kudüs'te ve sonra Bağdat Üniversitesi'nde ingiliz edebiyatı profesörü olan Cebra, Irak modern sanat derneği'nin kurucularındandır. Cebra, Avrupa edebiyatları üzerine eleştirel incelemeler (*la Liberté et le Déluge* [fr. çev.], 1960; *le Huitième voyage* [fr. çev.], 1967), romanlar (*Un cri dans une longue nuit* [fr. çev.], 1946), öyküler (*Sueurs* [fr. çev.], 1956), şiir derlemeleri (*Tammuz dans la ville* [fr. çev.], 1960; *le Cercle fermé* [fr. çev.], 1964; *la Douleur du soleil* [fr. çev.], 1979), denemeler (*l'Art irakien contemporain* [fr. çev.], 1972) ve aynı zamanda ingilizceden birçok çeviri (*Hamlet* ,1960) yayımlanmıştır. Cebra'nın ayrıca birçok ingilizce yapıtı vardır.

CEBRAİL a. (ibranice sözcükten *Tanrı' nın kulu* ya da *Tanrı güçlüdür* anlamında), Allah'a en yakın olan dört melekten peygamberlere haber getirip götürmekle görevli olanı.(*Cibril* ya da *Cebre'il* de denir.)

—ANSİKL. Kutsal Kitap'ta Danyal'e gördüğü hayallerin anlamını açıklayan, Zekeriya'ya Vaftizci Yahya'nın doğuşunu ve Meryem'e İsa'nın doğuşunu bildiren Tanrı'nın haberci meleği olarak geçer. Kutsal Kitap edebiyatı Cebrail'i (Mikail ve Rafael ile) bir başmelek yapar.

Kuran'da ise Cebrail, "Cibril" adıyla üç yerde geçer; ayrıca Resul, Ruh, Ruh ul -Emin gibi adlarla ya da ad verilmeden dolaylı olarak anılır. İslam inancına göre, Cebrail Allah'a en yakın meleklerden (Melâike-i mukarrebûn) sayılır, Allah ile peygamberler, dolayısıyla da insanlar arasında elçidir.

CEBRAİL BİN ÖMER (öl. 1102), Batı Karahanlı hükümdarı (1099-1102). Doğu Karahanlılar'dan olduğu halde Batı Karahanlı hükümdarı Ebülkasım Mahmut'u öldürerek tahtını ele geçirdi (1099). Bu oldubitti karşısında büyük selçuklu sultanı Berkyaruk da onun hükümdarlığını tanımak zorunda kaldı. Berkyaruk'un kardeşi Sencer'in komutanlarından Gündoğdu ile güçbirliği yaparak Horasan'ı ele geçirmeye kalkıştıysa da, Tirmiz kenti önündeki

savaşta yenildi, yakalandı ve öldürüldü (1102).

CEBREN be. (ar. *cebr,* zorlamadan *cebren*). Zor kullanarak, zorla: *"Cebren ve hile ile aziz vatanın, bütün kaleleri zaptedilmiş..."* (M. K. Atatürk).

CEBRETMEK g.f. (ar. *cebr*'den). *Bir kimseyi (bir şeye) cebretmek,* onu (o şeyi yapması için) zorlamak.

CEBRİ, CEBRİYE sıf. (ar. *cebr* ve *-i*'den *cebri,* dişl. *cebriyye*). Mat. *Esk.* Cebirsel, cebirle ilgili: *İşarat-ı cebriye* (cebirsel işaretler).

CEBRİ, CEBRİYE sıf. (ar. *cebr* ve *-i*'den *cebri,* dişl. *cebriyye*). *Esk.* Zorla, zorlanarak yapılan: *Muamele-i cebriye* (zor kullanma).

—Ask. *Cebri geçiş,* düşman tarafından savunulan köprü ya da akarsu kıyısında kurulu mevziden geçmek amacıyla yapılan saldırı harekâtı. (Ayrıntılı olarak hazırlanan keşiflere dayanılarak girişilecek bu tür harekât, yakın hava desteğindeki piyade, istihkâm, zırhlı birliklerce gerçekleştirilir.) || *Cebri keşif,* beklenmeyen bir anda karşılaşılan düşman direnişiyle ilgili bilgiyi elde etmek amacıyla zor kullanılarak yapılan sınırlı harekât. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Cebri yürüyüş,* olağan yürüyüş süresinden daha uzun yapılan yürüyüş biçimine verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Bayınd. *Cebriboru,* BASINÇLI BORU*'nun eşanlamlısı.

—Huk. *Cebri icra,* borçların devlet gücü yardımıyla yerine getirilmesi. (Kendi isteğiyle borcunu yerine getirmeyen kişi aleyhine, alacaklı icra ve iflas dairelerine başvurarak alacağını zorla tahsil eder.) [→ İCRA* TAKİBİ.] || *Cebri icra yasağı,* evlilik süresi içinde eşlerin birbirlerine karşı icra takibi yapamamaları. (Türk Med. k.'nun 165/1. maddesinde belirtilen bu ilkenin bazı istisnaları vardır. Bu istisnaların en önemlileri şunlardır: eşlerden biri aleyhine üçüncü kişi tarafından icra takibine başlanmış olursa, öteki eş, kendi hakkından dolayı hacze ya da iflas masasına katılabilir [Türk Med. k. md. 166]; mahkeme, eşlerden birinin ötekine nafaka ödemesine karar verdiği durumlarda, bu karar, cebri icra yoluyla takibe konu olabilir [Türk Med. k. md. 168].)

◆ a. İsl. Allah'ın iradesi karşısında hiçbir özgürlüğü ve iradesi olmadığını savunan; Allah'ın iradesinin kaçınılmaz (mukadder) ve zorunlu olduğu görüşü. (→ CEBRİYE.)

◆ be. Zorla, zorlanarak: *"Cebri sürüklenir gibi indim adım adım"* (Tevfik Fikret).

—ANSİKL. *Cebri keşif.* Olağan keşif yöntemlerinin istenilen sonucu vermediği durumlarda bu keşif yöntemi uygulanır. Düşmanın harekete geçmesini sağlayarak ateş gücünü, varlığını ortaya çıkarmak için ateş açılarak ya da saldırı düzenlenerek yapılır.

• *Cebri yürüyüş.* Savaş durumundaki birliklere yardım ulaştırmak, düşmandan önce stratejik önemi olan bir bölgeyi ele geçirmek, bozularak çekilen düşman kuvvetlerinin toparlanmasına engel olmak vb. amaçlarla dinlenmeye ya da araç bakımına en az zamanı ayırarak yürüyüşün sürdürülmesidir. Bu uygulamada yürüyüş hızının artırılmasından çok, günlük yürüyüş zamanı artırılır.

CEBRİO a. (mitolojideki bir devin adı olan *Kebriones*'ten). Kahverengi ya da kırmızı, uzun kınkanatlı böcekleri içeren cins. (*Cebrionides* familyasının örnek tipi.)

—ANSİKL. *Cebrio*'lar arasında çok açık bir cinsel çiftbiçimlilik görülür. Erkekler kanatlıdır; kanatsız, kısa ve gelişimini tamamlayınca açılan elitralı dişiler şişkin ve iridir. Dişiler toprak altında yaşarlar ve yalnızca çiftleşmek için gövdelerinin yarısını deliklerinden dışarı çıkarırlar. Erkekler yazın, fırtına biçimindeki yağmurlardan sonra ve geceleri sürüler halinde uçar. *Cebrio gigas* Güney Avrupa'da yaygındır.

CEBRİONİDAE a. Larvaları toprak içinde yaşayan ve bitkilerin köklerini kemiren kınkanatlı böcekler familyası. (Üyeleri ekintelkurdugiller familyası üyelerine benzer).

CEBRİYE → CEBRİ.

CEBRİYE, insan eylemlerinin tümünün Allah tarafından belirlendiği inancında olanların öğretisi. Öğreti, insan iradesinin özgürlüğünü savunan kaderiye öğretisine ve mutezile mezhebi inancının karşıtıdır. Cebriye inancına göre, her şey, önceden Allah tarafından nasıl takdir edilmişse (takdir-i ilahi) öylece gerçekleşir; insanın ise hiçbir zaman irade özgürlüğü yoktur; insan, tanrısal güç ve irade karşısında rüzgâra kapılmış bir yaprak durumundadır, kaderinden asla kurtulamaz.

CEBU, Filipinler'de ada, Visayas takımadasında D.'da Leyte ile Bohol, B.'da Negros arasında; 5 088 km²; 1 634 000 nüf. Engebeli yer şekillerine karşın bu ada yoğun biçimde işlenmiştir (mısır, tütün, şekerkamışı). Kömür, demir ve bakır madeni. Demir-çelik ve kimya sanayileri.
— *Cebu* kenti, adanın doğu kıyısındadır; 610 000 nüf. (1990). Öğretim ve din (katolik başpiskoposluk) merkezi olan kent, kopra ve şeker dışsatımı yapan önemli bir limandır. Macellan buraya uğradı (1521) ve pek uzakta olmayan küçük Mactan adasında öldü.

CEBUANO a. Orta Filipinler'de (Cebu, Negros, Bohol, Leyte, Mindanao'nun kuzey ve batı kıyıları) 8 milyonu aşkın kişi tarafından konuşulan malaya-polinezya dili.

C.E.C. ya da **E.C.C.** (fr. *Circulation Extra Corporelle* ve ing. *Extra-Corporeal Circulation*'ın [vücut dışı dolaşım] kısaltması), kalp cerrahisinde kullanılan kan dolaşımı tekniği. (Kanın organizma dışında oksijenlenmesini ve itimini sağlayan bir araç sayesinde kalp devre dışı bırakılır ve boşluklarının açılması sağlanır.)

CECCHETTİ (Enrico), italyan dansçı, bale yöneticisi ve dans öğretmeni (Roma 1850 - Milano 1928). Anası da, babası da dansçıydı. Lepri'den ders aldı, Carlo Blasis tarafından yetiştirildi. Sahneye ilk kez 1870'te Scala di Milano'da çıktı. Birçok turneye katıldı, 1887'de Petersburg'a gitti. İmparatorluk balesi'yle anlaştı, 1890'da burada bale yöneticisi yardımcısı oldu, 1892'de de topluluğun dans okulunda öğretmenliğe getirildi. 1902'de Varşova İmparatorluk tiyatrosu'nun bale bölümü yöneticiliğine başladı. Burada çok önemli çalışmalar yaptı. 1905'te İtalya'ya döndü, sonra ikinci kez Petersburg'a gitti ve Mariynskiy tiyatrosu (bugün Kirov tiyatrosu) dansçılarının devam ettiği bir özel okul açtı. 1909'dan başlayarak Serge de Diaghilev'in Rus baleleri topluluğu'nda bale yöneticiliği yaptı ve karakter rollerini yorumladı (*Şehrazat*'ta Büyük haremağası, *Petruşka*'da kuklacı, *Altın horoz*'da Müneccim). 1913'te bir turnede Anna Pavlova'ya eşlik etti, sonra yeniden Diaghilev ile işbirliği yaptı. 1918'de Londra'da kurduğu dans akademisi, ingiliz balesinin yaratılmasında çok önemli bir rol oynadı. 1923'te İtalya'ya döndü, Milano'da kendi adına bir okul açtı. 1925'te Scala'nın bale yöneticiliğine atandı.

Cecchetti'nin etkisi çok büyük oldu. Parlak italyan tekniğini Rusya'ya soktu ve çalışma alıştırmalarında geliştirici bir sistem hazırladı. Adımların icrasında *legato* ve *bağlı* kavramları onunla doğdu. Salt virtüozluğu bir tarafa bırakarak arabeski uzattı, épaulement'ın plastik etkilerini gün ışığına çıkardı. C. W. Beaumont ve L. Idzikowski'nin yardımlarıyla yazdığı öğretim yöntemi, *A Manual of the Theory and Practice of Classical Theatrical Dancing* (Klasik tiyatro dansının kuramı ve uygulaması için elkitabı) başlığı altında 1922'de Londra'da yayımlandı. En ünlü öğrencileri arasında şunlar sayılabilir: Olga Preobrajenska, Liubov Yegorova, Agrippina Vaganova, Tamara Karsavina, Olga Spessivtseva, Alicia Markova, Vaslav Nijinski, Leonide Massine, Serge Legat, Anton Dolin.

Cecchetti Society, 1922'de Londra'da Cyril W. Beaumont'un ön ayak olmasıyla kurulan ve Enrico Cecchetti'nin öğretim geleneğini korumayı amaçlayan dernek. Cecchetti Society, 1924'te Imperial Society of Teachers of Dancing'in bir bölümü oldu. Royal Academy of Dancing ile birlikte, Büyük Britanya'da dans öğretimini düzenler.

CECCHİ (Giovanni Maria), italyan yazar (Floransa 1518 - *ay. y.* 1587), yazdığı yirmi kadar komedide Antikçağ yazarlarını taklit etmiş, ama bu taklide canlı diyaloglar ve çağdaş yaşantıdan ayrıntılar da katmıştır (*La dote,* 1544; *La stiava,* 1546; *L'assiuolo,* 1550).

CECCHİ (Emilio), italyan yazar (Floransa 1884 - Roma 1966). La Ronda dergisini kurdu, ince bir zevkin ürünü olan denemeler ve sanat eleştirileri (*Pesci rossi,* 1920; *Et in Arcadia ego,* 1936; *Corse al trotto vecchie et nuove,* 1947) yazdı.

CECCO D'ASCOLİ (Francesco STABİLİ, —denir), italyan şair ve astrolog (Ascoli 1269 - Floransa 1327). *L'Acerba* adlı yarım kalmış şiirinde *İlahi komedya*'nın dayanağı "sahte bilim"i çürüten astroloji ve simya kanıtlarını birbiri ardınca sıralar. Düşünceleri yüzünden sapkınlıkla suçlanarak diri diri yakıldı.

ČECH (Svatopluk), çek yazar ve gazeteci (Ostředek, Benešov yakınında, 1846 -Prag 1908). Yurtsever bir ailedendi, hukuk mesleğini daha başında bırakarak kendini edebiyat ve ulusal kurtuluşa adadı. Destansı şiirleri (*Adomite,* 1874; *Slavie,* 1882; *Lesetinsky Kovar,* 1883) ulusunun geleceğiyle ilgili düşüncelerini yansıtır. *Pisne Otroka* (1895), ulusal esarete karşı çıkmasıyla günümüzde hâlâ ilgiyle okunur. Prag küçük burjuvalarını hicveden düşsel hikâyelerinde de (*Vylety Pana Broucka do Mesice,* 1886) ulusçu kaygıları ağır basar.

ČECH (Eduard), çek matematikçi (Stračov 1893 - Prag 1960). G. Fubini'nin öğrencisi oldu, önce diferansiyel geometriyle ilgilendi, sonra, 1932'den başlayarak (P. S. Aleksandrov ve Vietoris ile) benzeşikliğe yeni bir yaklaşım getirdi: önceleri yalnızca çokyüzlüler için tanımlanan benzeşiklik gruplarını, bunlardan daha genel uzaylara yaydı.

ČECHY → BOHEMYA.

CECİDOMYİDAE a. MAZISINEĞİGİLLER familyasının bilimsel adı.

CECİL, wales'li aile. Cecil'ler, gentry'liğe Henry VII'nin zaferinden sonra yükseltildiler. Stamford yakınlarına yerleşen aile gittikçe zenginleşti; sonra Burghley lordu William Cecil'in siyasi talihi ailenin soyluluk katına yükseltilmesini sağladı: ailenin büyük kolu Exeter kontu (sonra markisi), küçük kolu da Salisbury kontu (sonra markisi) unvanını taşır.

CECİL (William), baron **Burghley** ya da **Burleigh,** ingiliz devlet adamı (Bourne, Lincolnshire, 1520 - Londra 1598), 1550'den 1553'e, 1558'den 1572'ye kadar dışişleri bakanı, 1572'den 1598'e kadar maliye bakanı. Cambridge'de John Cheke'in gözetimi altında tamamladığı öğrenimden sonra, erken yaşta, Saray'daki etkili protestan çevrelere girdi. Siyaset hayatına Somerset'in himayesinde atıldı. Onun iktidardan düşmesinden sonra (1549) durumunu düzeltti ve Northumberland'a gösterdiği temkinli dostluk sayesinde 1550'de krallık bakanlığına atandı. Mary Tudor'un tahta çıkmasından sonra bu görevden alındı. Elizabeth tahta çıkınca (1558), yeniden krallık bakanı oldu ve kırk yıl boyunca kraliçenin başdanışmanı olarak kaldı. Cecil'in izlediği siyaset, ülkeyi istikrara kavuşturmak ve gücünü pekiştirmesi için krallığa zaman kazandırmaktı. Cecil'e, ölünceye kadar tam bir güven duyan kraliçe, onu 1571'de soyluluğa yükseltti.

B.N., Paris

Anna Pavlova Petersburg'da Enrico **Cecchetti** yönetiminde çalışırken (1906'ya doğru.)
Bibliothèque nationale, Paris

National Portrait Gallery

William **Cecil**
baron Burghley
yağlıboya tablo (ayrıntı)
ressamı belli değil
National Portrait Gallery Londra

Meşrutiyet yönetimine yürekten bağlı ve yasalara saygılı bir devlet adamı olan Cecil, krallık otoritesini Parlamento otoritesine dayandırması için kraliçe Elizabeth'i teşvik etti. Whitgift'in sert önlemlerini tehlikeli bir hoşgörüsüzlük sayarak eleştirdi. Maliyeyi büyük bir dikkatle yönetti ve krallığın iktisadi etkinliğini geliştirdi. Sınırlı bir serbestlik içinde tasarladığı ticari ilişkileri geliştirme çabalarıyla gümrük gelirleri iki katına çıktı. Sanayi kolları da aynı şekilde canlandı. Sosyal istikrara da büyük önem veren Cecil, yoksul kesimlere yardım ve destek sağlayabilmek için birçok yasa *(poor laws)* hazırladı. Krallığın askeri gücünü artırmanın yollarını aradı, özellikle de donanmayı eski gücüne kavuşturmak için Hawkins reformları üzerinde çalıştı.

Dış siyasette, İngiltere'ye hazırlık yapacak zaman kazandırmak için, İspanya ile çatışmayı elden geldiğince geciktirmeye uğraştı. İskoçya'yı 1559-60 ve 1569-70'te sarsan iç karışıklıklar sırasında silahlı bir müdahale yerine protestan partisine dolaylı yoldan yardım yapılmasını öğütledi; ülkenin bir maceraya sürüklenmesini engellemek için, 1579'da yapılan bir istila projesine karşı çıktı: böylelikle iskoç protestanlarını İngiltere'nin safına çekmeyi, Fransızlar'ın her türlü müdahale girişimini de imkânsız hale getirmeyi başardı. Buna karşılık, Mary Stuart'ın çevresinde birtakım dolaplar çevrildiğini anladığı andan itibaren de İskoçya kraliçesine karşı sert bir tutum takındı, onun önce hapsedilmesini, sonra da mahkûm edilmesini istedi. Güttüğü siyaset meyvelerini verdi; İngilizler'in İspanyollar karşısında 1587-1588 zaferlerini (Drake'in başarıları ve Yenilmez Armada'nın bozguna uğratılması) kazanmalarını sağladı.

CECİL (Robert), 1. **Salisbury** kontu, ingiliz devlet adamı (Londra 1563 ? - Marlborough, Wiltshire, 1612), William Cecil' in oğlu. 1588'den başlayarak diplomatik misyonlara katıldı ve 1589'da fiilen, 1596'dan 1608'e kadar da asaleten dışişleri bakanlığı yaptı. 1598'de babasının ölümü üzerine, kraliçe Elizabeth tarafından başdanışmanlığa getirildi ve bundan sonra, krallık otoritesine dayanarak İngiltere' nin işlerini sürekli olarak yönetti. Tahta vâris atanması sorunuyla uğraştı, İskoçya kralı James VI ile gizlice ilişki kurdu ve ona ihtiyatlı davranması yolunda verdiği sürekli öğütler sayesinde 1603'te kral Stuart'a (James I adını almıştır) tartışmasız bir veraset hakkı sağladı. Kral da onu lütuf ve ihsanlara boğarak minnettarlığını gösterdi. Ama, James I'in otoriter yönetimi, Cecil'in kişisel nüfuzunun azalmasına yol açtı. Bununla birlikte, Fransa ile İspanya arasında yürüttüğü denge siyasetini sürdürmekten geri kalmadı ve ingiliz güdümünde bir protestan devletler grubu oluşturma tutkusundan vazgeçmeyerek, 1612'de, prenses Elizabeth'i Pfalz seçicisiyle evlendirmek üzere görüşmelere girişti. 1608'de dışişlerini bırakarak hazine lordluğu görevini üstlendi. İyi bir yöneticiydi, krallık gelirlerini artırdı, ama James I'in harcamaları daha büyük bir hızla artıyordu. Yapmak zorunda kaldığı pazarlıklar ve kralın aşırı taleplerini savunması, kralla Parlamento arasında sürtüşmeler dönemini başlattı.

CECİL (Robert GASCOYNE), **Salisbury** 3. markisi → SALİSBURY.

CECİL (Hugh GASCOYNE), **Quickswood** 1. baronu, ingiliz siyaset adamı (Londra 1869 - Bournemouth 1956), üçüncü Salisbury markisinin sonuncu oğlu. W. Churchill ile beraber, birlikçiliğin ve daha sonra yeni muhafazakâr kuşağın en etkin kişilerinden biriydi.

CECİL (Robert Arthur GASCOYNE), **Salisbury** 5. markisi → SALİSBURY.

CECİL OF CHELWOOD (Edgar, 1. *vikont*), ingiliz siyaset adamı (Londra 1864 - Tunbridge Wells, Kent, 1958). Üçüncü Salisbury markisinin üçüncü oğlu. 1906'da, Muhafazakâr parti'den milletvekili seçildi, 1916'dan 1918'e kadar abluka bakanlığı, daha sonra dışişleri bakan yardımcılığı yaptı. Milletler cemiyeti antlaşması'nı kaleme alanlardan biridir. (1937 Nobel barış ödülü.)

CECİNA, İtalya'da kent, Toscana'da, Livorno'nun G.'inde, Cecina ırmağının denize döküldüğü yerde; 21 400 nüf. Tarım ve ticaret merkezi. —Yakınında, *Marina di Cecina* ya da *Cecina Mare* sayfiye merkezi.

CECROPİA a. (öz. a. *Cecropia*'dan). Orta ve Güney Amerika'da yetişen sütsü özsulu ağaç. (Dutgiller familyası.)

CECU, esk. **Quelpart,** Kore'ye bağlı ada (Güney Kore), Doğu Çin denizi'nde, Japonya ile Kore arasında. Yanardağ kökenli bir ada olan Cecu'da turunçgil ve tatlı patates yetiştirilen birçok verimli bölge vardır. Balıkçılık. Turizm. Ada, komşu adacıklarla birlikte 1 820 km² genişliğinde, 507 000 nüf.'lu bir il oluşturur (1990). —Merkezi *Cecu* (232 687 nüf. [1990]) kuzey kıyısında *Cecu boğazı*'ndadır; balıkçılık, besin sanayileri.

CED → CET.

CED a. Esk. Mıs. Mit. Dört basamaklı bir sunak, bir nilometre, gökyüzünü taşıyan dört sütunun perspektif görünümü ya da budanmış bir ağaca benzetilen bir cins Mısır fetişi.(Ced'e tapınma, çok eski dönemlerde Memfis'te gelişti; Ced sütunu, Ptah [ya da Sokaris] yararına, kral tarafından dikiliyordu [bu gelenek geç dönemde de devam etti]. Ptah, Sokaris ve Osiris'in birleşmesiyle, Ced, Osiris tapınmasına da dahil oldu. Adı "istikrar" ve "süre" anlamına gelen sözcükle eşsesli olduğundan, Ced çok sayıda nazarlığa da konu oldu.)

CEDAR, ABD'de (Minnesota ve Iowa) ırmak, sağ kıyısından Iowa ırmağına kavuşur; 500 km.

CEDAR LAKE ya da **SEDİRLER GÖLÜ,** Kanada'da (Manitoba) göl, Winnipegosis gölünün K.'inde. İçinden Saskatchewan ırmağı geçer.

CEDAR RAPİDS, ABD'de (Iowa) kent.*Cedar* ırmağı (sağ kıyısından Mississippi ırmağına kavuşur) kıyısında; 108 750 nüf. (1990). Ticaret merkezi. Besin sanayisi ve elektronik aygıtlar yapımı.

CEDÂVİL çoğl. a. (ar. *cedvel*'in çoğl. *cedâvil*). *Esk.* **1.** Cetveller. **—2.** Çizelgeler. **—3.** Su arkları.

CEDDANİ sıf. (ar. *cedd*'den *ceddānī*). *Esk.* Atalardan gelen, ata ile ilgili.

CEDDAT çoğl. a. (ar. *cedde*'nin çoğl. *ceddat*). *Esk.* Nineler, büyükanneler.

CEDDE a. (ar. *cedd*'in dişl., *cedde*). *Esk.* Büyükanne, nine, babaanne ya da anneanne.
—İsl. huk. Ana babanın anaları ve bunların anaları. ‖ *Cedde-i faside*, ölüyle aralarında cedd*-i fasit bulunan büyük ana (ananın babasının anası gibi). ‖ *Cedde-i sahiha*,ölüyle aralarında cedd*-i fasit bulunmayan nine (ananın anası, ananın anasının anası gibi).

CEDDEN be. (ar. *cedd*'den *cedden*). *Esk.* Ataları bakımından, soyca.

CEDEL a. (ar. *cedel*). *Esk.* **1.** Sert tartışma, çekişme. **—2.** Kavga gürültü. **—3.** *Cedelgâh*, kavga gürültü yeri; dünya.
—Fels. Eytişim, diyalektik.

CEDELİ sıf.(ar. *cedel* ve *-ī*'den *cedelī*). *Esk.* **1.** Tartışmayla ilgili. **—2.** Tartışmacı. **—3.** *Cedeli-i mücîb*, tartışmada soruya karşılık veren. ‖ *Cedeli-i sâil*, soru sorarak tartışmayı başlatan.

CEDERE a. (ar. *cedere*). Tıp. *Esk.* Guatr, boyundaki kalkanbezinin büyümesi hastalığı.

CEDERİ ya da **CÜDERİ** a. (ar. *cederī*). *Esk.* Tıp. **1.** Çiçek hastalığı. **—2.** *Cederi-i bakar*, sığırçiçeği. ‖ *Cederi-i kâzib*, suçiçeği.

CEDERSTRÖM (*baron* Gustaf), isveçli ressam (Stockholm 1845 - *ay. y.* 1933). Paris'te yaptığı *Karl XII'nin cenaze töreni* adlı tablo başyapıtıdır. Yapıtın orijinali Göteborg müzesi'nde, bir kopyası Stockholm Ulusal müzesi'ndedir.

CEDİ ya da **CEDİY** a. (ar. *cedy*). *Esk.* **1.** Oğlak, keçi yavrusu. **—2.** Oğlak burcu.

CEDİ a. Gana'nın başlıca para birimi.

CEDİDAN ya da **CEDİDEYN** a. (ar. *cedid*'in ikili biçimi *cedidan, cedideyn*). *Esk.* Gece ile gündüz.

CEDİDE → CEDİT.

CEDİDE (EL-), esk. **Mazagan,** Fas'ta liman kenti, il merkezi, Dukkele'ler ovasının kıyısında; 55 600 nüf. 1502-1769 arasında Portekizliler'in işgalinde kalan liman, bu dönemden birçok kalıntıyı saklar (tabyalar, sarnıç, burç, vb.). Sayfiye merkezi. — *El-Cedide ili*, 6 000 km²; 882 000 nüf. (1988).

CEDİDEYN → CEDİDAN.

CEDİDİZM → CEDİTÇİLİK.

CEDİR sıf. (ar. *cedīr*). *Esk.* **1.** Uygun, değer. **—2.** *Cedîr-i takdir*, takdire değer. ‖ *Cedîrün bi'z-zikr*, anılmaya değer, sözünü etmeye değer.

CEDİT, CEDİDE sıf. (ar. *cedid*, dişl. *cedide*). *Esk.* Yeni, kullanılmamış; modern: *Tarz-ı cedit* (yeni biçim). *Edebiyat-ı cedide* (yeni edebiyat).
—Nümism. *Cedit adliyye altını*, Mahmut II'nin (1808-1839) tahta çıkışının on altıncı ve yirminci yılları arasında bastırılmış bir tür altın sikke. (Ön yüzünde tuğra, arka yüzünde basım yeri ve yılı bulunuyordu. 17 30/32 (% 0,748) ayarında olan bu sikkelerin yarım ve çeyrek birimleri de vardı.) ‖ *Cedit beşlik*, Mahmut II'nin tahta çıkışının yirmi ikinci yıldönümünde çıkarılan, gümüş oranı düşük, beşlik altınlara verilen ad. (→ BEŞLİK.) ‖ *Cedit ikilik*, Mahmut II'nin saltanatının on dördüncü ve on altıncı yılları arasında bastırılmış bir tür gümüş sikke. (37 mm çapında, % 0,730 ayarında ve dört dirhem [12,869 g] ağırlığındaki sikkeler, iki kuruşa eşit değerdeydi. (→ İKİLİK.) ‖ *Cedit İslambol* ya da *Cedit İstanbul altını*, Ahmet III döneminde (1703-1730) bastırılmış bir tür altın sikke. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Cedit eşrefi altını*, Mustafa II döneminde (1695-1703) bastırılmış bir tür altın sikke. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Cedit Mahmudiyye altını*, Mahmut II'nin tahta çıkışının yirmi altıncı yılından başlayarak ölümüne değin bastırılmış bir tür altın sikke. (20 mm çapında, 19 29/32 [% 0,830] kırat ayarında ve 8 kırat [1,604 g] ağırlığındaki sikkelerin yarım [onluk] ve çeyrek [beşlik] birimleri de vardır.) ‖ *Cedit rumi altını*, Mahmut II'nin saltanatının dokuzuncu ve on üçüncü yılları arasında bastırılmış bir sikke türü. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Cedit yüzlük* → YÜZLÜK. ‖ *Cedit zerri-i İslambol altını* → ZERR*-İ İSLAMBOL ALTINI. ‖ *Cedit Zerr-i mahbub altını* → ZERR*-İ MAHBUB ALTINI. ‖ *Cedit zincirli altını*, Ahmet III döneminde bastırılmış bir tür altın sikke. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Nümism. *Cedit İslambol* ya da *Cedit İstanbul* altınının ön yüzünde tuğra, arka yüzünde basım yeri ve yılı bulunuyordu. İki türde hazırlanan bu sikkelerin bir türünde, beş, üç, iki ve bir buçuk altınlıkların kenar suyu farklıydı. Bir buçuk, tek ve yarım'ları bulunan öteki türdeki sikkelerde ise kenar suyu bulunmaz; zemin, bitkisel süslemeyle doldurulmuştur. Zerr-i mahbub ve zincirli altınlarından ağırlık ve ayarca biraz farklı olan bu altınlar, 23 8/32 (% 0,970) ayarında ve 1 dirhem 1 kırat 1 habbe (yaklş. 3,457 g) ağırlığında, 450 akçe (150 para) değerindeydi.
• *Cedit eşrefi altını*, tam ayar ve ağırlıktaki İstanbul altınlarıyla, onlardan ayar ve

ağırlıkça daha düşük değerde olan Mısır altınlarının ticarette yarattığı sorunların çözümü için bastırıldı. Ön yüzlerinde "iki kıtanın sultanı, iki denizin hakanı, sultanın oğlu sultan" yazısı, arka yüzde altın sikkelerde ilk kez görülen tuğra ile altında basım yeri ve yılı bulunur. 23 8/32 (% 0,970) kırat ayarında ve 1 dirhem 1 kırat (3,407 g) ağırlığındaki sikkelerin dönemlerindeki itibari ve gerçek değerleri eşitti (300 akçe).

• *Cedit rumi altını*'nın, rumi altınlarından farklı olarak ön ve arka yüzleri çepeçevre yazılıydı. Bu yüzden halk arasında yazılı* mahmudiye olarak biliniyordu. 19 6/32 (% 0,800) kırat ayarında, 11 kırat 3 habbe (2,354 g) ağırlığında olan bu altınlar, döneminde 8 kuruş değerindeydi.

• *Cedit zincirli altını*,İstanbul, Mısır, Revan, Tebriz ve Tiflis darphanelerinde bastırılmıştı. Kenarlarındaki zincir biçiminde tırtıllarından ötürü halk arasında bu adla anılan sikkeler, tümüyle Zerr-i İslambol altınlarının ağırlığında ve ayarındaydı. 19 mm çapında, tam ayarda (24 kırat) ve 1 dirhem 1 kırat 2 40/100 habbe (yaklş. 3,50 g) ağırlığındaki altınların dönemlerindeki değeri 360-400 akçeydi.

CEDİTÇİLİK a. Rusya müslümanları arasında XIX. yy.'ın sonlarına doğru, batı uygarlığının ve islam dünyasında beliren uyanışın etkisiyle başlayan yenileşme hareketi.

—ANSİKL. Bu hareketi destekleyenlere "ceditler" ya da "ceditçiler" denildi. Yenileşme dönemi bütün Rusya Türkleri arasında aynı tarihlerde, aynı koşullarda başlamadı. Yenilik girişimleri Kırım, Azerbaycan, Türkistan gibi türk illerinde olumlu ve olumsuz türlü tepkilere yol açtı. Ceditçilik hareketi, yeni düzendeki okulların (usul-i cedit) kurulmasıyla kendini gösterdi. Kırım tatarlarından Gaspıralı İsmail Bey, çağdaş yöntemlerle eğitim yapan ilk "usul-i cedit" okulunu 1884'te Bahçesaray'da açtı. Öğrencilere kısa sürede okumayı öğretmek için, arap harflerinin adları yerine, harfleri fonetik olarak söylemeye dayanan bir yöntemi (usul-i savtiye) uygulamaya girişti. *Hace-i sıbyan* adlı bir okuma kitabı ve Tercüman gazetesinde yayımladığı makaleleriyle, Rusya Türkleri arasında bu yeni hareketi başlattı. Çeşitli yazılarında "dilde, düşüncede, işte birlik" fikrini savundu. Türkçeden yabancı kelimeleri elden geldiğince uzaklaştırmak; okuyup yazanlara anlaşılması güç gelen arapça-farsça terimleri bırakmak ve yerel kullanışlar yerine osmanlı türkçesine uymak yollarını önerdi. Usul-i cedit'e göre okul medreseden ayrılacak, okulların ayrı öğretmenleri olacak, öğretmen aylık alacak, kızlar için ayrı okullar açılacak, öğretim bir programa göre yapılacak, her yaşa göre değişik ders kitapları kullanılacaktı. Ancak "usul-i kadimciler" diye adlandırılan bağnaz mollalar, işanlar (şeyhler, dervişler) bu tür yeniliklere karşı çıktılar. Mollalar yeni usulü gözden düşürmek için XIX. yy. sonlarında *Ennusül-i hadide fi hilaf-ı usul-i cedide* (Yeni usule karşı demir oklar) gibi kitaplar yayımladılar. Çarlık hükümeti yeni düzendeki okullara para yardımı yapmadığı gibi, türlü nedenlerle bu okulları kapatabiliyordu. Kazan'da Abdünnasır Kursavi ile Şehabettin Mercani, islamiyetin bazı dogmatik görüşlerine, özellikle buharalı din adamlarının güç öğretim yöntemlerine karşı koydular. Skolastik öğretim yerine, pratik eğitime yer verilmesi gerekliği üzerinde durdular. Kayyum Nasıri tatarca coğrafya, fizik, aritmetik, etnografya, edebiyat, dilbilgisiyle ilgili ders kitaplarıyla halkını aydınlatmaya çalıştı. Azerbaycan'da ceditçilik, din adamlarının tepkisiyle karşılaştı. Bakihanlı Abbas Kuli Ağa ve Azim Şirvani, yeni okullar açarak, Hasan Melikzade Zerdabi ilk azeri gazetesi Ekinci'yi (1875) çıkararak Mirza Fethali Ahundzade de oyunlar yazarak ceditçilik hareketini desteklediler. Kazaklar arasında ceditçiliğin başlamasında Kazan Türkleri'nin büyük etkisi oldu. Çokan Velihan, ulusal destan olan *Manas destanı*'na aydınların dikkatini çekti. İbrahim Altınsarin, ilk kazak gramerini yazdı. Abay Kunanbay rusçadan şiirler çevirdi; rus kültür ve yaşamını öğrenmeyi önerirken, eğitimin kazakça yapılmasını istedi. Buhara ve Semerkand çevresindeyse yenilik fikrini ilk kez Ahmet Kaile adıyla tanınan Ahmet Daniş ortaya attı. *Nevadir ül-vekaî, Tercüme-i ahval-i emirân-ı Buhara* gibi yapıtlarıyla döneminin toplumsal sorunlarını ele aldı. Münevver Kari, Gaspıralı İsmail Bey'in öğretime, eğitime ilişkin yayınlarından yararlandı. 1901'de ilk usul-i cedit okulunu Taşkent'te açtı; *Edib-i evvel* ve *Edib-i sani* adlı alfabe ve okuma kitaplarını hazırladı. Ders kitaplarının basılması için Türkistan adlı bir yayın şirketinin kurulmasına yardımcı oldu. Hurşit gazetesini (1906) çıkardı. (→ Kayn.)

CEDİY → CEDİ.

CEDRELA a. Asya, Amerika ve Avustralya'da yetişen büyük ağaç.(Başağımsı salkım biçiminde, kokulu, beyaz çiçekli *Cedrela sinensis*, Avrupa'da yol kenarlarına süs ağacı olarak dikilir. Tesbihağacıgiller familyası.)

CEDRO a. (sedir anlamında isp. sözc.). Tropikal Amerika'da yetişen ağaç. (Orta ve kaba dokulu, kırmızı, özgül kokulu, yumuşak ve hafif odunu marangozlukta, kontrplak yapımında, kaplamacılıkta ve özellikle puro kutusu yapımında kullanılır *Cedrela* cinsi; tespihağacıgiller familyası.)

CEDROXYLON a. (yun. *kedros*, sedir, ve *ksylon*, odun'dan). Bugünkü sedir ağacının oduruna benzeyen fosil odun.

CEDVAR a. (ar. *cedvâr*). Çinhindi'nin güneyinde ve Endonezya'da yetişen *Curcuma zedoaria* (zencefilgiller familyası) türünün yuvarlak dilimler halinde kesildikten sonra güneşte kurutulan kök sapı. (Bitki yuvarlak ve uzun olmak üzere iki değişik biçimde köksap yapar. Bu yüzden ticarette *yuvarlak cedvar* ve *uzun cedvar* olmak üzere iki çeşidi bulunur. Cedvar, kâfuru tadında, zencefil kokulu, külrengin-de bir maddedir; iştah açıcı, uyarıcı, idrar artırıcı, balgam ve gaz söktürücü olarak kullanılır. Baharat olarak kullanılışı da yaygındır.) [Eşanl. ZİDVAR, ZURUMBAZ.]

CEDVARİ sıf. (ar. *cedvar* ve *-î*'den *cedvarî*). *Esk.* Cedvar denilen safran kökü ile ilgili.

◆ a. Aybaşı âdetinin düzensizliklerinde kullanılan ilaç.

CEFA a. (ar. *cefa*). **1.** Eziyet, büyük sıkıntı: *Sefası az cefası çok bir iş.* **—2.** *(Bir kimseye) cefa etmek,* (ona) eziyet etmek, (onu) üzmek. **—3.** *Cefa çekmek, cefa görmek,* sıkıntı ve üzüntü içinde yaşamak. —*Esk. Cefa-cû,* cefa arayan. ‖ *Cefa-dîde,* cefa görmüş, ayrılık acısı çeken. ‖ *Cefa-pîşe,* hep cefa eden; sevgili.

CEFAKÂR sıf. (ar. *cefa* ve fars. *-kâr*'dan *cefakar*). **1.** *Esk.* Eziyet eden. **—2.** Acılara, sıkıntılara katlanmış, eziyet çekmiş kimse için kullanılır: *Benim cefakâr arkadaşım.*

CEFAKEŞ sıf. (ar. *cefa* ve fars. *-keş*'ten, *cefâkeş*). Eziyet çeken, eziyete, sıkıntıya sessizce katlanan kimse için kullanılır; cefakâr.

CEFALI sıf. **1.** Eziyetli, sıkıntılı: *Bu çok cefalı bir iştir, dayanamazsın.* **—2.** Eziyet çekmiş kimse için kullanılır: *Annem çok cefalı bir kadındı.* **—3.** Eziyet eden kimse için kullanılır: *"Cefalı yar bana lazım değilsin"* (Pir Sultan Abdal, XVI. yy.).

■ **CEFALU,** İtalya'da kent, Sicilya'da, Tirren denizi kıyısında, Palermo'nun D.'sunda; 12 300 nüf. Tarım merkezi. Balıkçılık limanı ve sayfiye merkezi. Mandralisca müzesi.

• TARİH. Antikçağ'da *Kephaloidion (Cephaloedium)* adı verilen, Fenikeliler' in kurduğu Cefalu, önce yunan, sonra roma egemenliğine girdi. 858'de Araplar, daha sonraysa Normanlar tarafından ele geçirildi. Akropolisin kalıntıları ile eski sur duvarının bir bölümü günümüze kadar gelmiştir.

• GÜZEL SANATLAR. Sicilya kralı Ruggero II, 1127'de Cefalu piskoposluğunu kurdu ve öldüğünde yeni katedrale gömülmesini istedi. Bu nedenle, yapımına 1131'de başlanan katedralin çok görkemli olması düşünülmüştü. Ancak, kral, Palermo kentine üstünlük tanıyınca, yapı çok daha gösterişsiz bir biçimde tamamlandı. Katedralde, anglonorman, müslüman ve bizans etkileri göze çarpar. Absidadaki bizans mozaikleri 1148'den kalmadır; koro bölümündekilerse, daha yenidir (1155-1175'e doğr.). Avlu, 1170 -1180'e doğr. inşa edilmiştir.

CEFFÂRE, Güney Tunus'ta ve Libya' da ova, Akdeniz ile Dahar platolarını ve cebel Nefusa'yı sınırlayan cuestalar arasında. Dördüncü Zaman'da alüvyonların yığılmasıyla oluşan bu ovada küçük tepeler ve tuz tabakasıyla örtülü çöküntü alanları vardır. Yaygın yöntemlerle tahıl tarımı. Otlaklar.

CEFFELKALEM be. (ar. *ceff,* bir grup altında toplama ve *el-kalem*'den *ceff-el-kalem*). *Esk.* Bir çırpıda; düşünüp taşınmadan, birdenbire: *"Gösterişi itibarile bu resmi ceffelkalem kabul ederler ya.."* (R. N. Güntekin).

CEFN a. (ar. *cefn*). *Esk.* **1.** Gözkapağı. **—2.** Hançer ve kılıç kını. **—3.** Asma çubuğu.

CEFR ya da **CİFR** a. (ar. *cefr*). **1.** Harflere sayısal değerler vererek gelecekten ya da gaipten (gizli olan, bilinmeyen) haber verme yöntemi ve bu amaçla geliştirilen ve "ilm-i cefr" diye anılan sözde bilim dalı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Hz. Ali ya da Cafer-i Sadık'ın bu konuda yazdığı söylenen bir kitap.

—*Dilbil.* Arapçada "cefr" yetişmiş oğlak ya da kuzu anlamındadır. İlm-i cefri ortaya atanlar, bu konudaki bilgilerini deri

Cefalu
Pantokrator İsa katedralin absidasını süsleyen mozaik altta, *Melekler arasında dua eden Meryem Ana* en altta, 12 havari (1148'e doğr.)

Scala

üzerine yazdıklarından böyle adlandırılmışlardır.

—Ed. İçrek bir müslüman edebiyat için kullanılır. (İçinde İlmül-hurûf yoluyla harflerin gizli değerleri belirlenir. Cifr yolu ile şiirler, Kuran'ın fikri, mistik ve içrek bir tefsirini yapmışlar, bunu sünnilerin sözcük anlamına bağlı anlayışlarına karşı kullanmışlardır.)

—ANSİKL. Özellikle şii kaynaklı söylentilere göre, Hz. Ali *Cefr* ve *Câmia* adlı iki kitap yazmış; bu kitaplarda, başından sonuna kadar dünyada olmuş ve olacak olayların gizli bilgilerini vermiştir. Hz. Ali'nin bu bilgileri nereden aldığı konusunda değişik söylentiler vardır: bir söylentiye göre bu bilgiler, Hz. Musa'nın Tur dağındayken Tanrı'dan aldığı levhalar'dan gelir. Hz. Muhammet, kendisine ulaşan bu bilgileri kuzu ya da oğlak derisine (cefr, cifr) yazdırmış, sonra da damadı Ali'ye vermiştir. Başka bir söylentiye göre ise Hz. Ali *Cefr* kitabını Kûfe'de minberde hutbe okurken söylemiş; *Câmia*'yı da Hz. Muhammet gizlice yine Ali'ye yazdırmıştır. *Cefr* kitabı Hz. Ali'den oğullarına, onlardan sonra da şii imamların birinden ötekine geçerek sonunda 6. imam olan Cafer-i Sadık'a ulaşmıştır. *Cefr* hakkında Muhittin Arabi Ebu Abdullah Muhammet bin Ali'ye de *Şecere-i numâniyye* adlı bir kitap isnat edilir. Söylendiğine göre, bu kitapta ünlü sufi, gelecekle ilgili pek çok şeyleri rumuzlarla bildirmiştir. Sözgelimi, Muhittin Arabi bu kitapta "sin (s), şın'a (ş) girdiğinde Muhittin'in (kendisi) kabri ortaya çıkacak" demiş; Yavuz Sultan Selim'in Şam'ı fethetmesinden sonra Muhittin Arabi'nin kabrinin bulunması üzerine, bu cümledeki sin'in Selim, şın'ın da Şam olduğu öne sürülmüştür. Bu söylentiler islam dünyasında, özellikle Ehl-i sünnet dışı tarikat ve mezheplerde ilm-i cefrin doğmasına yol açmış; Kuran ve öteki dinsel metinlerin gizli (batını) anlamlarını açığa çıkarmak için, bu sözde ilimden yararlanılmıştır. Harflere özel anlamlar yükleyerek Kuran'ın yorumunu yapma yöntemi olan hurufîlik, aynı yöntemi noktalara kadar götüren noktavîlik gibi gizemci akımlar, temelde *Cefr* ile ilgili sözü edilen inanç ve söylentilerden doğmuş; böylece *Cefr*, Hz. Ali'ye özgü bir kitap olmanın ötesinde, bir uğraş durumuna gelmiştir. Bununla birlikte, müslümanların çoğunluğu ve islam dininin temel kaynakları olan Kitap (Kuran) ve Sünnet'e (Hz. Muhammet'in sözleri, tutumu) bağlılıkları ile tanınan Ehl-i sünnet yandaşlarına göre, Kuran'da da belirtildiği gibi "Gaybı, Allah' tan başkası bilmez" (VI, 59). Hz. Muhammet bile "Size, Allah'ın hazineleri bendedir, demiyorum. Ben gaybı da bilmem" (VI, 50) demiştir. Bu nedenle islam inancında, birer Allah vergisi olan mucize ve keramet hak olmakla birlikte, falcılık, tılısım, kehanet vb. gibi, cefrin de gerçek müslümanlıkla ilgisi yoktur; bu konuda Hz. Ali ve öteki islam büyükleri hakkında söylenenler yakıştırmalar olarak kabul edilir.

Öte yandan Tevrat'ta, Kilise Babaları' nın (özellikle aziz Augustinus'un) yazılarında ve haham metinlerinde birçok cefr örneklerine rastlanabilir. Kabala*'da ve çeşitli eski ya da yeni içrek* metinlerde de bu yöntemin kullanıldığı görülür. Tevrat'ın Tekvin kitabında (XIV, 14), İbrahim' in, vekili Eliezer'i 368 askerle, aralarında birleşmiş dört krala karşı savaşa gönderdiği söylenir. Bu 368 rakamı, ibrani harfleriyle Eliezer'in sayısal toplamını oluşturur. Yine Kutsal Kitap'ın Yuhanna'nın Vahyi bölümünde (XIII, 18) sözü geçen canavarın sayısı (366) ile Neron'un, daha doğrusu imparator Domitianus'un adı arasında bağlantı olduğu kabul edilir. Yöntemin içrek nitelikte olması, çözüm işlemini genellikle çok zorlaştırır.

CEGİELSKİ (Hipolit), polonyalı sanayici (Ławki, Poznań, 1815 - Poznań 1868). Öğrencilerine karşı alınan polisiye önlemlere katılmayı reddettiği için Prusya okul yetkilileri 1846'da Poznań'daki öğretmenlik görevine son verdiler; Cegielski bir tarım makineleri fabrikası kurdu ve Poznań'da lehçe iki gazete çıkardı. Lokomotif, vagon takım tezgâhı, vb. üreten H. Cegielski -Poznań fabrikası Polonya'nın en büyük metalürji fabrikalarından biri niteliğini kazandı.

CEGLÉD, Macaristan'da (Peşte yönetim bölgesi) kent, Budapeşte'nin G.-D.'sunda; 40 000 nüf. Demiryolu ulaşım merkezi. Demiryolu gereçleri onarımı. Tahıl ve davar pazarı.

CEGLİE MESSAPİCO, İtalya'da kent, Puglia'da, Brindisi'nin B.'sında; 20 600 nüf. Eskiçağ'dan kalma yıkıntılar. XIV.,XV. ve XVI. yy.'lardan kalma anıtlar.

CEĞET, Tokat'ın, Almus ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 2 169 nüf. (1990).

—CEĞİZ → —CAĞIZ.

CEHALET a. (ar. *cehalet*). Bilgisizlik, cahillik.

CEHARET a. (ar. *cehâret*). *Esk.* **1.** Yüksek ses, gür ses: *"... ve hattâ onlardan daha yüksek bir cehâret ile gülünüz"* (Cenap Şehabettin). **—2.** Güzellik, yakışıklılık.

CEHDİ, türk halk şairi (XIX. yy.). Hece ve aruz kalıplarıyla yazdığı üç şiiri bilinmektedir. Bir koşmasında arap abecesindeki harflere dayanarak söz oyunları yapar: *"Koymadın Cehdi'de cim ü elif nun* (can) */ Dünyayı eyledin dal ü elf ra* (dar)"

CEHDİ (İbrahim), türk şair (Diyarbakır ? - *ay. y.* 1808 ?). Diyarbakırlı Said Paşa' nın babası, Servet-i fünun kuşağı yazarlarından Süleyman Nazif ile Faik Âli Ozansoy'un dedesidir. Divanı bulunamamıştır. Süleyman Nazif, Servet-i fünun dönemindeki yazılarında, dedesine ait "İbrahim Cehdi" takma adını kullandı.

CEHELE çoğl. a. (ar. *câhil*'in çoğl. *cehele*). *Esk.* **1.** Cahiller, bilgisizler. **—2.** Haddini bilmezler.

CEHENNEM a. (ar. *cehennem;* ibr. *ge Hinnom*, Kudüs yakınındaki Hinnom vadisinin adından). **1.** Dinsel inanışa göre günah işleyenlerin öldükten sonra cezalandırılacakları yer. **—2.** Antik dinlerde ölülerin kaldığı yer. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** Kimi zaman vaftiz olmadan ölen çocukların ruhlarının gittiği yer. **—4.** Koşulları çok kötü, çok sıkıntılı yer: *Evleri bir cehennem.* **—5.** *Cehennem azabı*, katlanılması çok güç, acı, üzüntü, eziyet: *Buyruğunda çalışanlara cehennem azabı çektirirdi.* || *Cehennem gibi*, aşırı ölçüde sıcak. || *Cehennem hayatı*, mutluluktan yoksun, üzüntü ve sıkıntılarla yüklü yaşam: *Sizin keyfiniz yerinde, bizse burada cehennem hayatı sürüyoruz.* || *Cehennem kütüğü*, kötü eylemleri yüzünden cehennemde yanmaya layık kimse; cehennemlik. || *Cehennem olmak, cehennemin dibine gitmek*, kalması istenmeyen bir kimse sözkonusuysa, çekip gitmek, defolmak: *Onu görmek istemem, cehennem olsun buradan.* || *Cehennem zebanisi*, zalim, gaddar. || *Bir yeri cehenneme çevirmek*, orayı yaşanılmaz bir duruma getirmek. || *Cehenneme direk olmak*, cehennemden çıkamamak. || *Cehenneme gitse bir köseği getirmek*, zarar edileceği önceden belli bir işten bile kazançlı çıkmak. || *Cehenneme kadar yolu var*, kızılıp öfkelenilen birine "nereye giderse gitsin" anlamında söylenir. || *Cehennemi boylamak*, sevilmeyen bir kimse sözkonusuysa, ölmek, cehenneme gitmek. || *Cehennemin dibi, bucağı*, gidilmesi güç, çok uzak yer: *Sonunda onu bu cehennemin dibine atamışlardı. Evi cehennemin dibinde.*

—ANSİKL. Din. Yaşanılan dünya, öte dünya; günah işleyenlerin öte dünyada cezalandırılacaklarına inanılan yer olan cehennem kavramlarının yazısız halklar da denilen 'ilkel' kabilelerden başlayarak ortaya çıktığı bilinmektedir. Sümer, Babil, Asur, Hitit gibi eski Mezopotamya kavimlerinin inancına göre, insanlar öldükten sonra dünyanın batısında yer alan ve yedi kapı ve yedi sur ile çevrili bir yere giderler. Kötüler, bu yerde Kigalu'da (cehennem) cezalandırılırlar. Kigalu'nun kralı Nergal ve kraliçesi Ereşkigal'dir. Kigalu, içinden kurtulunamayan, karanlık bir yerdir; ölüler her tarafı tozla kaplı ve karanlık olan bir zeminde otururlar; canlılar mezarlarına yiyecek ve içecek bir şey bırakmamışlarsa, bulanık, kirli bir suyu içer, karınlarını toprak parçalarıyla doyururlar. Kigalu'da en çok arkalarında çocuk bırakmayanlar ve ölüsü gömülmeyip ortalıkta kalanlar ceza görürler. Eski Mısır'da önceleri ölülerin çok uzak bir ülkede, sonraları gökyüzünde oturduklarına inanılırdı. Daha sonraları, ölenlerin doğa ve ölüler tanrısı Osiris*'in dünyasına gittiklerine inanıldı. Burada, ölüyü gerçek tanrıçası Maat içeri alır, çakal başlı Anubis ile atmaca başlı Horus, ölünün yüreğini tartarak günah ve sevaplarını ölçer; yazıcı tanrı Thot da durumu Osiris'e iletirdi. Ölü, çevresinde 42 yargıcın yer aldığı Osiris' in karşısına çıkarılır, kendini savunur, eğer yalan söylerse cehennem azabına hüküm giyer, doğru söylerse kurtulurdu. Veda dininde cehennem, ölüler ülkesi olarak tanımlanan Narakada'dır. Ölülerin sevap ve günahları burada bir terazide tartılır. Günahkârlar süresiz azap çeker.

Buddhacılık inancında cehennem çok sıcak ve çok soğuk bir yerdir. Günahkârlar, burada günahları oranında ceza çektikten sonra, yeni bir bedende yeniden doğarlar. Brahmacılıkta cehennem, tanrı Yama'nın yeraltı ülkesindedir ve yedi tanedir. Bunların her birinde değişik nitelikteki suçlular cezalandırılır. Ceza tamamlandıktan sonra ruh, başka bir bedene göçmek için Samsara bölgesine gider. Çeşitli Çin inançlarına cehennem kavramı, buddhacılık aracılığıyla girmiştir. Japonlar'ın şinto inancında Cigoku ve Yomo ya da Yomu çu kuni adıyla iki ayrı cehennem vardır. İki cehennemin tanrısı da Susanoo'dur. Üstün kişilerinkiler dışında bütün ruhlar yeraltı dünyasına gider. Cehennem ya eziyetli bir yaşam sürülen ve yeryüzünü andıran bir yer ya da bir çirkef kuyusudur.

Eski Yunan'da kötülerin Hades* ya da Tartaros denilen cehennemde cezalandırıldığına inanılırdı. Romalılar da, cehennemi bir yeraltı dünyası olarak düşünmüşlerdi ve inançlarına göre orada Manes denilen gezgin ruhlar dolaşırdı. Romalılar cehennemi, Orhus ve Dispater'in yönettiğine inanırdı. Eski germen inancında tanrıça Hel, ölüler dünyasını yönetirdi. Hel'in ülkesinde, kötülere ve günahkârlara cehennem köpeği Garm sürekli işkence eder, böylelikle ayrıca içinde bıçaklar bulunan kuyulara düşerek acı çekerlerdi. Eski Kelt kavminde ise, ölüm korkusu ve cehennem kavramı yoktu. Aztekler'in inançlarında, yaşlılık ya da hastalık nedeniyle ölenler, yeraltı dünyası olarak tasarlanan cehenneme giderlerdi. Nasaroya ya da Mandaya denilen Sabiiler'e göre, insanın ruhu bedenden ayrıldıktan sonra çetin ve uzun bir yolculuğa çıkardı. Bu yolculukta ruh, yedi ya da sekiz gezegenden (gözetleme istasyonu) geçmek zorundaydı. Gezegenlerin hepsi kötü huylu, ışık düşmanıydı; şeytan ve cinlerle doluydu. Bunlar, yolculuğa çıkmış olan ruhları engellemek için çaba gösterirler, günahkâr ruhları yakalayarak onlara eziyet, işkence ederlerdi. İyi ruhlarsa işkence ve eziyetten kurtulurlardı. Sabii olmayan, başka dinden olan ruhların hepsi, cehennemi andıran birer araülke olan gezegenlerde kalırlardı. Kötü ruhlar cezalarını tamamladıktan, iyi ruhlar da gezegenleri geçtikten sonra ışık elçileri tarafından ışık âlemine (cennet) götürürlerdi. Zerdüştçülük (mecusilik) inancında, ruh öldükten sonra dördüncü günün sabahı öte dünyaya (ahiret) göçerdi. Eğer ruh, kötü

ve kâfirse, dünya ile ahiret arasındaki Çinvant ya da Sinvant'ın (ayrılık köprüsü) altındaki cehenneme düşerdi. Mani inancına göre, tanrısal yargılamayla iyiler ve kötüler birbirinden ayrılırdı. Mani inancına göre, İsa, kısa bir süre dünyaya egemen olduktan sonra, seçkinlerle birlikte dünyadan yeniden ışıklar âlemine dönecekti. Geriye kalan iyiler, Adrias denilen yerde toplanır ve onlar da ışıksal bir güçle gökyüzüne (cennet) yükselirlerdi. Bütün bunlar bittikten sonra Dünya kendisini yok edecek; kötüler, lanetliler ve cinler Bolos'a (cehennem) atılacaklardı. Bolos, kozmik bir mezar; derinliği, biçimi olmayan, her yanı dev bir kaya parçasıyla örtülü karanlık bir yerdi.

Musevilerde ilk zamanlarda iyi ya da kötü bütün ruhların, aralarında herhangi bir ayrım olmaksızın, dünya yaşamının uzantısı olan bir yeraltı ülkesinde (Şeol) oturduklarına inanılırdı. Babil esaretini (İ.Ö. 597 - İ.Ö. 538) izleyen yıllarda, İran inançlarının etkisiyle museviler, Şeol'da kötü ruhların işkence görerek cezalandırılırken, iyilerin ödüllendirildiğine inandılar. Hıristiyanlıkta cehennem, Tanrı tarafından lanetlenenlerin öldükten sonra cezalandırıldıkları yer ve Tanrı'yı yadsıyanların içinde bulundukları durum anlamlarına gelir. Hıristiyan ilahiyatı ise cehennemi, kurtarılmaları için İsa'nın gelmesini bekleyen ruhların toplu olarak bulundukları yer olarak tanımlar. Hıristiyan inancına göre, cehennem kükürt ve ateş doludur ve burada şeytan, mutlak olarak egemendir. Günahkârlara bedensel işkence yapıldığı gibi, Tanrı'yı sonsuza kadar görememeleriyle manevi azap da çektirilir. Aslında günümüzde gitgide terk edilen, geçmişte, sonsuz cehennem, şeytanlar, lanetlilerin yazgısı üzerine kurulu bu sistem, katolikliğe aittir. Protestanlarda cehennem sözcüğü uzun süreden beri Tanrı ile ilişki kuramayan ruhların durumunu belirten simgesel bir anlam taşıdığı gibi, bu kavramın hiç yer almadığı bazı hıristiyan tarikatlar da vardır. Müslümanlığın kabulünden sonra Kutadgu Bilig, *Divanü lûgat it-Türk* ve türkçeye çevrilen Kuran'larda cehennem sözcüğünün karşılığı olarak "tamu" sözcüğü kullanılmış olmakla birlikte, şaman inancında bu sözcükle anlatılması amaçlanan bir cehennem kavramı yoktur. Cehennem inancı, en canlı ve çarpıcı anlatımını müslümanlıkta bulmuştur. Kelam bilginleri, müslümanlığın genel ilkelerini üç ana noktada toplarlar: Allah'a, Hz. Muhammet'in peygamberliğine ve içinde cehennemin de yer aldığı ahirete inanmak. Kuran, Peygamber'in beşir (cennet nimetlerini müjdeleyici) ve nezir (cehennem azabı ile korkutucu) olduğunu sık sık belirtir. "Cehennem" sözcüğü Kuran'da 76 kez geçer. Nar (ateş) sözcüğü de aynı anlamda 124 kez kullanılır. Kuran'da bunun dışında cehennem, lezâ (alevli ateş), hutame (tutuşturulmuş ateş), sair (yanan ateş), sakar (kızıl ateş), cahim (şiddetli ateş) ve hâviye (hararetli ateş) gibi sözcüklerle de anılır. Kuran'a göre, cehennemin 7 kapısı vardır (XIV, 44). Bazı tefsirciler, Kuran'da cehennemi belirlemek için geçen sözcüklerden her birinin, cehennemin bir derecesi ya da katı olduğunu öne sürerlerken, bazı tefsirciler de bu sözcüklerin, cehennemin farklı anlatımları olduğunu savunurlar. Ehli sünnet bilginleri, Kuran'ın zahiri (dış) anlatımına dayanarak, cehennem azabının hem maddi hem de ruhsal olacağını belirtirlerken; özellikle islam filozofları ve batıniler, insan bedeninin öteki bütün maddesel ve dünyasal varlıklar gibi çürüyüp yok olacağını, bu nedenle cehennem azabının yalnızca ruhsal ve manevi olacağını savunarak ilgili ayetleri bu yolda tefsir etmişlerdir. Ehli sünnet bilginleri, Kuran'da geçen Hz. Âdem ile Havva'nın cennetten çıkarılmaları olayında, Kuran'da cennet ve cehennemle ilgili olarak geçmiş zaman kipleri kullanılmasından hareketle, cennet ve cehennemin önceden yaratılmış olduğunu belirtirken, mutezile mezhebinden bazı bilginler, bunların, kıyametin kopmasından sonra yaratılacağını ileri sürmüşlerdir. Cehmiyye mezhebi, Allah'tan başka her şeyin yok olacağını belirten ayete (LV, 26) dayanarak cennet ve cehennemle bu yerlerdekilerin günün birinde yok olacağını savunur. Buna karşılık islam tefsircilerinin çoğunluğu, Kuran'da sık sık geçen "onlar orada (cennette ya da cehennemde) sonsuza kadar kalırlar" anlamındaki ayetleri kanıt göstererek, cennet ve cehennemin sürekliliğini öne sürerler. Bazı bilginler de "Rahmetim her şeyi kuşatmıştır" anlamındaki ayete (VII, 156) dayanarak günün birinde cehennemde kimsenin kalmayacağı umudunda olduklarını bildirirler.

British Library

bir melek tarafından kapısı kapatılan cehennem
Winchester piskoposu Henri de Blois'nın mezamir kitabından minyatür
İngiltere, XII. yy. ortası
(British Museum, Londra)

—Ed. W. Bang ile R. R. Arat'ın yayımladığı uygurca metinde (Türkiyat mecmuası c. IV., 1934) buddhacı inanca bağlı cehennem tasvirleri yer alır. Metinde Buddha'nın ilkelerini öğreten din adamı, canlıları öldürme, et yeme şeklindeki en büyük günahı işleyenlerin cezalandırılacakları cehennemi ayrıntılarıyla tanımlar: burada günah sahipleri kaynar kazanlara atılır, binlerce yıl ateşte yakılır. Dibinde sivri şişler döşeli küllü ırmağın kıyıları keskin usturalarla kaplıdır vb. İslam inancına bağlı cehennemi canlandıran en ünlü yapıtlardan biri Yazıcızade Mehmet' in manzum *Muhammediye*'sidir. Divan edebiyatında sevgiliden ayrı kalan âşığın çektiği acı cehennem azabına benzetilir: *"Vâiz bize dün duzahı vasfetti Fuzuli / Ol vasf senin külbe-i ahzanın içindir"* (Camide vaaz veren din adamı bize dün cehennemi anlattı. Fuzuli, onun anlattığı yer sanki senin içinde yaşadığın hüzünlerle dolu kulübedir) [Fuzuli]. Laik anlayışsa, konuyu öte dünyadan, içinde yaşanan gerçek dünyaya aktarır: *"Duzahı dünyada gördüm, kendi vicdanımda ben"* (Ben cehennemi dünyada, kendi vicdanımda gördüm) [Namık Kemal].

—İkonogr. Eski Yunanlılar, kahramanların cehennemde geçen serüvenlerine (Orpheus, Hermes, Aineias vb.) ya da mahkûmların cehennem azabı görüntülerine (Danaos kızları, Sisyphos) çok sık yer vermişlerdir; Polygnotos, Knidoslular'ın leskhe'sine (Delphoi) Truva'nın alınışı ve Cehennem konulu iki resim yaptı fakat bu eserler ancak Pausanias'ın betimlemelerinden bilinmektedir. Ortaçağ'da günah işleyenlere yapılan işkenceler hıristiyan ikonografisinin, özellikle katedrallerin heykel süslemelerinin başlıca temalarından biridir (Autun, Bourges, Orvieto' daki son yargı*lar). Cehennem, canavar Leviathan'ın ardına kadar açık ağzından geçilerek varılan alevli bir kor yığınıyla simgelenmiştir. Cehennemi konu alan resim düzenlemelerinin sayısı da heykellerden aşağı kalmaz: Santa Maria Antiqua kilisesi'nin freskleri(Roma) ya da Münih mezamir kitabı minyatürleri (XII. yy.). Ayrıca Giotto (Arena di Padova), Orcagna (Floransa S. Croce kilisesi'ndeki büyük fresklerin kalıntıları), Pisa'da Campo santo'nun adı bilinmeyen ressamı, Signorelli (Orvieto) ya da Van der Weyden (Beaune kilisesi'ndeki mihrap arkalığı), Albi katedrali'ndeki anonim resimleri de bu arada saymak gerekir. Michalangelo, Sistina capellası'nda(1541) hıristiyanlığa daha yabancı bir cehennem anlayışı geliştirmiştir (antik Kharon ortaya çıkar). Bu yeni anlayış Floris de Vriendt ve Rubens için esin kaynağı olmuştur; cennetle cehennemin yatay karşı-karşıyalıklarının yerine cennetliklerin yükselişini ve cehennemliklerin başdöndürücü bir kargaşalık içinde düşüşü koyar. Cehennem güçleri Bosch'un eserinde olduğu gibi (Madrid) Pieter lerinde görülür (*Aineias ve Sibylla cehennemde*, Budapeşte; *Iunon cehennemde*, nemde, Budapeşte; Iunon cehennemde, Dresden). Ünlü bir dizi çizer Botticelli'den başlayarak (1481), G. Doré ve S. Dalí'ye kadar birçok ressam, Dante'nin *İlahi komedyası*'nda anlatılan cehennem azaplarını ve mekânlarını görüntülemişlerdir.

Cehennem (İnferno) → İLAHİ KOMEDYA.

Cehennem dansı *(Dödsdansen)*, Strindberg'in oyunu (1900'de yazılmış). İki kişilik bir trajedinin gerçekçi dış görüntüleri altında, aşk ve kin dolu alegorik bir söyleşi.

Cehennem obruğu, Akdeniz bölgesinde, Silifke'nin yaklaşık 20 km D.'sunda, kıyıdaki Narlıkuyu mevkiinden 2 km kadar içerde miyosen kireçtaşlarında açılmış iki büyük obruktan biri. 75 m kadar B.'sında Cennet obruğu yer alır. Cehennem obruğu Cennet obruğunun da oluşumuna yol açan aynı yeraltı mağara sisteminin, tavanının çökmesiyle meydana gelmiştir. Oval, fakat daha küçük (50×75 m) ağızlı, yamaçları çok dik, içine ancak özel gereçler yardımıyla inilebilen, görünümü ürperti verici bir karst kuyusudur. Dibi, tavan çöküntüsü blok ve molozlarla kaplıdır. Derinliği, tabanının B. kenarında yüzeyden 80 m, D. kenarında 110 m aşağıdadır. Obruğun dibinden, B.'daki Cennet obruğunun altına yönelen bir yeraltı akarsuyu geçer.

Cehennemden dönüş *(Stagecoach)*, amerikan filmi (1939), yönetmeni John Ford. Bu film, o güne dek önemsiz bir tür olarak kalan ve B kategorisi filmlerde uzmanlaşmış yönetmenlere teslim edilen western türüne kuşku götürmez bir saygınlık kazandırdı. Senaryosunu Dudley Nichols'ın yazdığı, başrollerini John Wayne, John Carradine, Claire Trevor ve Thomas Mitchell'in paylaştıkları yapıt, bir posta arabası içinde, ABD'nin kızılderili saldırılarına açık Batı topraklarından geçen birkaç ilginç kişinin serüvenlerini anlatır.

CEHENNEMİ sıf. (ar. *cehennem'* ve *-î*'den *cehennemi*). *Esk.* **1.** Cehennemle ilgili, cehennemde bulunacak cinsten. **—2.** Cehennem gibi sıcak: *"Onu bir ateş üstünde bir et parçası gibi mütemadiyen çeviren bu uzun ince, bu cehennemi demir..."* (Y. K. Karaosmanoğlu). **—3.** Cehennemlik, cehenneme gitmesi gereken.

CEHENNEMİYUN çoğl. a. (ar. *cehennemî*'nin çoğl. *cehennemiyyûn*). *Esk.* Cehennemlikler, cehenneme gitmesi gerekenler.

CEHENNEMLİK sıf. Öldükten sonra yerinin cehennem olduğu düşünülen, cehenneme layık kimse için kullanılır.

—Isıbil. *Cehennemlik duvarı*, ATEŞ* KÖPRÜSÜ'nün eşanlamlısı.

—Mim. Eski türk hamamlarının ısıtılması için döşeme altında bırakılan boşluklara

verilen ad. (Külhan* dan gelen sıcak hava, bu boşluklarda dolanarak hamamın ısınmasını sağlar.) [Eşanl. TÜTEKLİK.]
—Seram. → ATEŞHANE.

CEHENNEMTAŞI a. Eczc. Gümüşün nitrik asitte ergitilmesiyle elde edilen beyaz kristal madde; gümüş nitrat. (Doğal gümüş nitrat Suriye'de Gaga ırmağı vadisinde [Cehennem vadisi] bulunduğu için bu adı almıştır.)
—ANSİKL. Eczc. Cehennemtaşı antiseptik olduğundan % 4-5 çözeltisi mikrop öldürücü olarak kullanılır. % 1'lik çözeltisi yenidoğanın gözlerinde bakterilerden ileri gelen konjonktivitleri önlemek için göze damlatılır. Tedavide nikris hastalığına karşı kullanılır.

CEHİL ya da **CEHL** a. (ar. *cehl*). *Esk.* **1.** Bilgisizlik, bilmezlik. **—2.** *Cehl-i mücessem, cehl-i mürekkeb,* çok bilgisiz olma durumu.

CEHÎR sıf. (ar. *cehîr*). *Esk.* **1.** Yüksek sesle söylenen: *"Şair Şekip istiyor ki bahçelerin taze seslerine hiçbir mahlûkun sâkıt veya cehîr hiçbir şikâyeti karışmasın"* (Cenap Şahabettin). **—2.** Açıkça söylenen. **—3.** Güzel, göze çarpan.

CEHL → CEHİL.

CEHM BİN SAFVAN (Ebu Muhriz), islam kelamcı (öl. 745/746). Tirmizi ya da Sermerkandi lakaplarıyla da tanınır. Emevi döneminin sonlarına doğru Doğu Horasan komutanı "Kara Bayraklı Adam" diye tanınan Hâris bin Sureyc'i desteklediği için Selm bin Ahvez tarafından idam edildi. Görüşleri ehli sünnet görüşlerine aykırıydı. Bazen mutezile, bazen de mürcie görüşlerini benimsiyor, cennet ve cehennemin sürekli olmadığını savunuyordu. İdam edilişinden sonra Tirmiz kenti ve dolaylarında onun görüşlerini savunup sürdürenler oldu. Cehmiye denilen müritleri, sonradan eş'ariye mezhebine katıldılar.

CEHMİYE, cebriye* öğretisinin en yaygın mezhebi. Cehm bin Safvan tarafından kuruldu. Ehli sünnet inancında olanlar tarafından sapkınlık sayılan bu mezhebe göre, Allah, insanlar için ne yazmışsa ancak onu yapabilirler; insanların kendiliklerinden herhangi bir şey yapabilecek güçleri yoktur, bütün eylemleri birer mecazdır (yakıştırma). "Ay doğdu" denildiğinde Ay'ın kendiliğinden nasıl bir eylemi yoksa, "Hilmi şu işi yaptı" denirken, Hilmi'nin de o işin yapılmasında hiçbir eylemi yoktur.

CEHR a. (ar. *cehr*). *Esk.* Yüksek sesle söyleme ya da okuma: *"Hattâ namazda Kur'an-ı Kerim dahi cehr ile okunmazdı"* (Ahmet Cevdet Paşa, XIX. yy.).

CEHRE a. (fars. *cehre*). *Esk.* **1.** Pamuk, yün, ipek, keçi kılı gibi şeyleri eğirmeye yarayan araç; iğ. **—2.** İğde eğirildikten sonra çıkarılan pamuk yumağı. **—3.** Ufak, boncuk biçiminde meyveleri olan ve boyacılıkta kullanılan bir ağaç türü.

CEHRE a. (ar. *cehr,* açıklık'tan *cehre*). *Esk.* Apaçık ve ortada olan, görülen şey.

CEHREN be. (ar. *cehr*'den *cehren*). *Esk.* **1.** Yüksek sesle, herkesin işiteceği bir sesle. **—2.** Açık olarak.

CEHRETEN be. (ar. *cehr*'den *cehreten*). *Esk.* Açıkça, açıktan açığa.

CEHRİ, CEHRİYE sıf. (ar. *cehr* ve *-î*'den *cehri,* dişl. *cehriye*). *Esk.* **1.** Yüksek sesle söylenen. **—2.** Açıkça ortaya konan.

CEHRİ a. **1.** Daha çok Kuzey yarıkürenin ılıman bölgelerinde yetişen, yapraklarını döken ya da dökmeyen, dikenli ya da dikensiz ağaççık ya da çalı. (Bil. a. *rhamnus;* cehrigiller familyası). **—2.** Aynı bitkinin sarı içli meyvesi. (Cehrigillerin örnek tipi *rhamnus* cinsinin 100 kadar türü vardır. Bunlardan *Rhamnus petiolaris* cehri, alacehri, boyacıdikeni; *R. cathartica* akdiken ya da geyikdikeni; *R. frangula* barutağacı ya da erkek akdiken; *R. alaternus* yalancı akdiken; *R. aleoides* kördiken adıyla bilinir.)
—ANSİKL. Asıl cehri *(R. petiolaris)* 3 m boyunda dikenli bir ağaççıktır. Kışın yapraklarını döker. Meyvesi 6-7 mm çapında, dışı esmer yeşil, içi parlak sarı renkli taneler halindedir. Eskiden Orta Anadolu'da, Ankara, Kayseri, Maraş bölgelerinde yetiştirilirdi. Şimdi tarımı yapılmaz, ama tarla kenarlarında sık rastlanır. Meyveleri taşıdığı sarı boya nedeniyle eskiden beri kumaş (ipek, yün, pamuk) boyamada kullanılır. XIX. yy.'ın ortalarında Türkiye'de yılda 10 000 t dolayında cehri (meyve) elde edilir, bir kısmı ABD, Fransa ve İngiltere'ye satılırdı. Avrupa'da yetişen cehri türlerinden *(R. infectorius, R. tinctorius)* elde edilen boyarmadde de eskiden boya olarak kullanılırdı. Günümüzde ticarette yalnız Anadolu'da elde edilen ürün kullanılmaktadır.

CEHRİGİLLER a. Çoğunlukla hepyeşil yapraklı, küçük, yeşil ya da beyaz çiçekli, parlak görünümlü ağaç ya da ağaççıklar familyası. (Çiçekleri salkım ya da koçan biçiminde, tohumları çok renkli ve etli bir kapçıkla örtülüdür. Taflan *"evonymus"* ve cehri *"rhamnus"* bu familyanın en iyi bilinen cinsleridir. *Celastrus edulis* türünün yaprakları, bazı arap tohumlarınca, genellikle sakız gibi çiğnenir ve uyarıcı bir etkiye sahiptir [kat ya da hat]. Cehrigiller familyasında yaklaşık olarak 500 tür bulunur.)

CEHRİYE → CEHRİ.

CEHT a. (ar. *cehd*). *Esk.* **1.** Çalışıp çabalama. **—2.** *Ceht etmek, ceht kılmak,* çalışıp çabalamak: *"Gözleri canun dilemiş gafil olma ey Ömer / Cehd kıl verme yü gör alup günahkâr olmasun"* (Ömer bin Mezit, XV. yy.). ‖ *Ceht ü gayret, ceht ü ikdam,* çok çalışma.

CEHÛD → CAHÛD.

CEHÛDANE → CAHÛDANE.

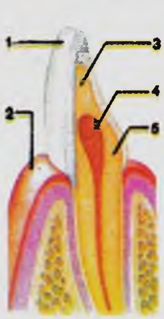
CEHVER BİN MUHAMMET (Ebu Hazm) [öl. 1043], Kurtuba'da (Córdoba) Cehveriler hanedanının kurucusu (1031-1043). Endülüs emevi halifesi Hişam II döneminde yüksek nitelikleriyle tanınmış bir vezirdi. Halife ve ailesini kentten kovarak bir tür cumhuriyet ilan eden Kurtubalılar tarafından başa getirildi. Demokratik yöntemler uygulayarak, Kurtuba'da düzeni sağladı, ticareti geliştirdi.

CEHVERİLER, Kurtuba'da (Córdoba) hüküm süren hanedan (1031-1069). Endülüs emevi devleti yıkıldıktan sonra, Kurtubalılar, zekâsı ve yöneticilik yetenekleri ile tanınan Ebu Hazm Cehver'i işbaşına getirdiler (1031). Cehver, ülkede düzeni sağladı; komşu devletlerle iyi ilişkiler kurdu, ticareti geliştirdi. Ölümünden (1043) sonra yerine geçen oğlu Muhammet er-Reşit'te babasının yeteneği yoktu, devletin yönetimini veziri İbnürrakka'ya bıraktı. Bu durumu kıskanan küçük oğlu Abdülmelik, Sevilla (İşbiliye) emiri el-Mutezit ile işbirliği yaparak veziri öldürttü ve babası tarafından veliaht ilan edildi. 1058'de tahta çıkan Abdülmelik, Badajoz (Batliyos) emiri İbnülaftas, Kurtuba'yı kendi topraklarına katınca Saltés adasına sürüldü (1069).

CEİBA, Honduras'ta liman kenti, Atlántida yönetim bölgesinin merkezi, Antil denizi kıyısında; 39 000 nüf.

—CEK → —CAK.

CEKET a. (fr. *jaque*'tan, bir tür uzun ceket). **1.** Bedenin üst kısmını kalçalara kadar saran, önden düğmeli, kollu giysi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Erkeklerin törenlerde giydiği, bele oturan, etekleri önden geniş, arkada dize kadar uzanan giysi. **—3.** XX. yy.'ın başında, kadın tayyörlerinin etekli ve bele oturan üst parçası.
—Diş cerr. Çürük bir dişin noksanlaşmış olan mine ve dentin kısmını yeniden oluşturmak amacıyla seramik ya da sentetik reçineden yapılan kaplama kuron. (Seramik ceketler, duruma göre, platin-altın ya da nikel-krom alaşımlarından yapılmış kaplama ya da yalancı diş üzerine oturtulur.)
—Metalürj. Çift metal çeperli, su dolaşımlı fırın; bakır, kurşun ve nikel metalürjisinde matları eritmede kullanılır. ‖*Su ceketi,* bir fırının su dolaşımını sağlayan metal zarfı.
—Sil. Bir top namlusunun ön bölümünü kuvvetlendiren ya da namlu bileziklerinin üstüne takılan metal manşon.
—ANSİKL. Osmanlılar döneminde bir tür uzun ceket olan setre*'nin kullanılması, Mahmut II'nin 1820'de başlattığı, giyim kuşama da yansıyan yenilik hareketiyle başlar. Bu dönemde devlet kesiminde çalışan sivil görevlilerin setre pantolon ve fes giymeleri zorunlu tutulmuştu. XIX. yy. boyunca girişilen Tanzimat, Meşrutiyet gibi yenileşme hareketleri de giyim kuşamı etkilemiş, ancak bu değişimler İstanbul ile sınırlı kalmıştı. İlkin sivil devlet görevlilerinin giyinme biçimi olan setre pantolonun, yenileşme hareketlerinin de etkisiyle varlıklı kesim arasında da yaygınlaşmaya başladığı görüldü. Resmi toplantılarda ise kolalı frenk gömleği, boyunbağı ve yelekle giyilen redingot* kullanılıyordu. Bunun yanı sıra, redingotu kullanmakta zorluk çeken devlet görevlileri gömleksiz olarak giyilen, yakası kapalı ve uzunca bir ceket olan İstanbulin*'i yeğliyorlardı. Osmanlılar'ın son döneminde yoğun değişimlere uğrayan giyim kuşam, Cumhuriyet'in ilk yıllarında da önemsenen konulardan oldu. 1925'te şapka ile başlayan giyim kuşama ilişkin düzenlemelerle şapka, ceket, gömlek, pantolon, yelek ve fotinden oluşan batılı giyim öngörüldü. İlkin Ankara ve İstanbul'da görülen bu giyim biçimi, giderek Anadolu'ya da yayıldı.

1. ceket; 2. dişeti; 3. taç; 4. dişözü; 5. kök

CELA, hint dilinde bir gurunun çömezine verilen ad.

CELA (Camilo José CELA TRULOCK, **Camilo José** —denir), ispanyol yazar (Padrón, La Coruna, 1916). Franco döneminin ilk büyük romanı sayılan *La familia de Pascual Duarte* (1942) ve 40'lı yıllarda Madrid yaşantısının geniş bir betimlemesini yapan *La Colmena* (1952) ile tanındı. *La Cucaña, La Rosa* (1959) ve *Nuevo retable de don Cristobita* (1957) adlı yapıtlarında, anılarıyla Galicia mizahını yansıtan hikâyeleri bir araya getirdi. *Nuevas escenas matritenses*'de (1965) Madrid'in küçük insanlarını anlattı. *Diccionario secreto*'da (1968-1971) ahlaki tabular nedeniyle dışlanan sözcükleri derledi. İç savaşın her iki cephesinde çarpışanlara adadığı *San Camilo 36* (1969), fransız "yeni roman"ından etkilendiğini ortaya koyar: *Homenaje al Bosco, El carro de heno o el inventor de la guillotina* (1970) ise Valle-Inclán'ın etkisinde yazılmıştır. Papeles de Son Armadans (1956-1978) dergisinin kurucusu ve ispanyol akademisi üyesidir. *Mazurca Para dos Muertos* (1983) ile İspanya edebiyat ödülünü aldı (1984). 1989 yılı Nobel Edebiyat ödülü ona verildi.

Alvarez Pelayo

Camilo José Cela

CELÂ a. (ar. *celâ*). *Esk.* **1.** Doğduğu yerden ayrılıp gurbete gitme. **—2.** *Celâ-yı vatan etmek, eylemek,* gurbete gitmek, memleketinden ayrılmak.

CELÂCİL çoğl. a. (ar. *cülcül*'ün çoğl. *celâcil*). *Esk.* Küçük çanlar, çıngıraklar; tef zilleri.

CELADET a. (ar. *celâdet*). *Esk.* Gözüpeklik, yiğitlik, kahramanlık: *Celadet erbabı. Şemşir-i celadet.*

CELADETLİ sıf. (ar. *celâdet*'ten). *Esk.* Yiğit, kahraman, gözünü budaktan sakınmayan.

CELÂFET a. (ar. *celâfet*). *Esk.* **1.** Kabalık, yontulmamışlık, kaba saba oluş. **—2.** *Celâfet-endam,* kaba saba vücutlu. ‖ *Celâfet-tabiat,* kaba saba karakterli.

CELÂİL çoğl. a. (ar. *celîl*'in çoğl.*celâ'il*). *Esk.* Önde gelen kişiler, ileri gelenler. *Celâil-i mesâlih-i devlet* (devlet büyükleri).

CELAİRLİLER → CELAYİRLİLER.

ČELAKOVSKÝ (František Ladislav), çek yazar ve gazeteci (Strakonice 1799 -Prag 1852). Milliyetçi bir militan olarak geçirdiği uzun ve sıkıntılı yıllardan sonra, önce Breslau'da (1842), sonra Prag'da (1848) slav dil ve edebiyatları profesörü oldu. En önemli yapıtları *Ohlas pisni ruských* (1829) ve *Ohlas pisni českých*' dir. (1839). Ayrıca daha kişisel şiirler içeren bir kitap yazdı (*Rouze stolistá*, 1840). Şiir etkinliklerinin yanı sıra slav gerçekçiliği üstüne de araştırmalar yapan Čelakovský, bir yandan geç klasikçiliğin sınırında boy atan, diğer yandan da yenilikçi romantizm dalgasıyla karşı karşıya kalan çek yazarlarının en önemli temsilcisidir.

CELAL a. (ar. *celāl*). *Esk*. **1.** Büyüklük, ululuk, azamet. **—2.** Büyük öfke, kızgınlık. —İsl. Allah'ın kahhâr, cebbâr, mütekebbir, aziz gibi sertlik, öfke ve saygınlık anlamlarını içeren sıfatlarının hepsine birden verilen ad. Karşıtı, "cemal"'dir.

CELAL BOZOKLU Şah Veli → BOZOKLU CELAL AYAKLANMASI.

CELAL İSMAİL PAŞA, türk hekim (İşkodra 1862 - İstanbul 1925). Askeri tıbbiye'yi bitirdi (1886). İç hastalıkları üzerine uzmanlık öğrenimi için Paris'e gitti. İstanbul'a dönerek (1890), Mekteb-i tıbbiye-i şâhâne seririyât-ı dahiliye hocası Zoiros Paşa'nın muallim muavini oldu. Onun görevinden ayrılmasından sonra yerine geçti. Paşalığa yükseltilmişken (1907), rütbesi II. Meşrutiyet'ten (1908) sonra kaymakamlığa (yarbay) indirildi. *Musahabe-i sıhhiye, deniz havası ve hamamları, Dürûs-i seririyât-ı tıbbiye* (Pratik tıp dersleri) adlı çalışmaları ile birçok makalesi vardır.

CELAL PAŞA (Seyyit Ali Celalettin), türk şair ve devlet adamı (Diyarbakır 1757 - Yenişehir 1822). Diyarbakır'da medrese öğrenimi gördü. İstanbul'a geldi (1784); Divan-ı hümayun kalemi'ne girdi. Yusuf Ziya Paşa'nın divan kâtibi oldu (1789). Daha sonra Sadaret mektubi kalemi'nde ve Darphane'de çalıştı (1808). Önce Edirne (1818), daha sonra Bosna valiliğine atandı (1820). Rumeli seraskerliğine yükseldi (1822); görevine giderken yolda öldü. *Münşeat*'ı ile basılmamış bir *Divan*'ı vardır.

CELAL PAŞA, türk asker (İstanbul 1844 - Losfaki, Yunanistan, 1897). 1877 -1878 Türk-Rus savaşı'nda yararlık gösterdi. Tuğgeneral (Mirliva) rütbesiyle ve İkinci tugay (Liva) komutanı olarak katıldığı Yunan savaşı'nda (1897), Losfaki tepesinin alınışı sırasında şehit oldu.

CELAL PAŞA (Abdullah Celalettin), türk şair (Serez 1847 - İstanbul 1903). Özel öğrenim gördü. Hariciye mektubi kalemi' ne girdi (1862). Mahmut Nedim Paşa'nın valiliği sırasında Trablusgarp meclis-i tahkik başkanlığına atandı; daha sonra meclis-i bahriye başkâtibi oldu (1871). Halep, Girit, Trablusgarp vilayetleri mektupçuluğu, Humus, Urfa, Kütahya, Muş, Yozgat, Hama vb. mutasarrıflığı yaptı. Rumeli beylerbeyliği rütbesi aldı. Son görevi olan Hama mutasarrıflığından hastalığı nedeniyle ayrıldı. Mevlevi tarikatındandı. Şiirlerinde tasavvuf öğretisini işledi. *Divan*'ı basılmadı.

CELAL-ABAD, Kırgızistan'da kent, Fergana'nın D.'sunda; 44 300 nüf. — Yakınında, kaplıca merkezi, 980 m yükseltide.

CELALÂBÂD, Afganistan'da il merkezi kent; 57 824 nüf. Kâbil-Peşaver yolu üzerinde ticaret merkezi.

CELALET a. (ar. *celālet*). *Esk*. **1.** Ululuk, yücelik, azamet. **—2.** *Celalet-meab*, "Ululuğun sığındığı" anlamında hükümdar için kullanılan san.

CELALETLÜ sıf. (ar. *celālet*'ten *celāletlü*). *Esk*. Ululuk, yücelik sahibi anlamında, hükümdarlar için sıfat olarak kullanılır: *Celaletlü efendümüz*.

CELALETTİN AĞA (Mehmet), son yeniçeri ağası (? - İstanbul 1863). Yeniçeri ocağı'nda yetişti. Yeniçeri ocağı'nın kaldırılmasını tasarlayan Mahmut II tarafından yeniçeri ağalığına atandı (1825). 15 haziran 1826'da başlayan ve ocağın kaldırılması ile sonuçlanan yeniçeri ayaklanması (Vakai Hayriye) sırasında, kendisini öldürmek isteyen yeniçerilerden saklanarak kurtuldu. Önerilen vezirlik rütbesi ile seraskerlik görevini kabul etmedi, imrahorluk payesiyle kapıcıbaşı oldu. 1834'te devlet görevinden ayrıldı.

CELALETTİN ARİF BEY, türk hukukçu ve siyaset adamı (Erzurum 1875 - Paris 1930). Galatasaray sultanisi'ni, Paris Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi. Kahire' de avukatlık yaptı. II. Meşrutiyet sonrasında İstanbul'a gelerek (1908) avukatlık ve Darülfünun'da öğretim üyeliği yaptı. İstanbul Barosu başkanı (1914-1920). Son Osmanlı Meclisi mebusan'ına Erzurum mebusu seçildi (12 ocak 1920). Meclis başkanlığına getirildi. İstanbul'un İtilaf devletleri askerlerince işgali üzerine (16 mart 1920) Ankara'ya geçerek, 23 nisan 1920'de açılan TBMM'ye Erzurum mebusu olarak katıldı. TBMM'de başkanlık beklerken, Mustafa Kemal Paşa'dan sonra ikinci başkanlığa seçilince düş kırıklığına uğradı. Birinci icra vekilleri heyeti'nde adliye vekili (3 mayıs 1920 - 31 ocak 1921), Fevzi Paşa başkanlığındaki üçüncü icra vekilleri heyeti'nde yine adliye vekili (12 temmuz - 16 ağustos 1922) olarak görev aldı. TBMM'den sağlık nedeniyle izinli olduğu iki aylık dönemde Erzurum'da Hüseyin Avni Bey (Ulaş) ile işbirliği yaparak Ankara hükümetine karşı hazırlamaya kalkıştığı komplo engellenince, Ankara'ya dönmesi sağlandı, sonra da TBMM hükümetinin Roma büyükelçiliğine atandı (1922). Elçilik görevi sona erince Türkiye' ye dönmedi, Paris'e yerleşerek orada öldü (1930).

CELALETTİN BAYKARA (Ahmet) **Dede,** türk mevlevi şeyhi ve neyzen (Gelibolu 1853 - İstanbul 1942). Babası Gelibolu mevlevi şeyhlerindendi. Doğduğu yerde başladığı öğrenimini, babası Mısır'a atanınca Elezher medresesi'nde tamamladı. Aralarında Mehmet Sehi Bey'in de bulunduğu çağının ünlü neyzenlerinden ney dersleri aldı. Mevlevilik çilesini tamamladıktan sonra, Kahire mevlevihanesi'ne kudümzenbaşı, ardından neyzenbaşı oldu. İstanbul'a döndükten (1908) sonra Üsküdar mevlevihanesi'nin önce şeyh vekilliğine, sonra şeyhliğine getirildi (1909). Bir yıl sonra Galata mevlevihanesi şeyhi oldu, tekke ve zaviyeler kapatılıncaya kadar (1925) bu görevde kaldı.

Arapça ve farsçayı iyi bilen Celalettin Baykara'nın, tasavvuf konusunda bir divan oluşturacak kadar şiirleri de vardır.

CELALETTİN DEDE (*Şeyh* Mehmet), türk besteci ve müzik kuramcısı (İstanbul 1849 - *ay. y.* 1907). Yenikapı mevlevihanesi'nin şeyhlerinden. Şeyh Ataullah Efendi ve Hüseyin Fahrettin Dede ile birlikte türk müziği ses sistemi üzerinde çalıştı. Bu üç kuramcının birikimlerini, Rauf Yekta, Suphi Ezgi ve Saadettin Arel devraldı. Celalettin Dede'nin en önemli bestesi *Dügâhîcedit mevlevi ayini*'dir (1904).

CELALETTİN HARİZMŞAH (? - Silvan yakınında 1231), son harizmşah hükümdarı (1220-1231). Alaettin Muhammet bin Tekiş'in büyük oğlu. Gurlu ülkesi genel valisi olarak babasının tüm seferlerine katıldı. Cengiz Han'ın öncü kuvvetlerini yöneten Cuci'yi bozguna uğrattı (1216). Ordunun sağ kanadına komuta ederek istilacı moğol güçlerini ikinci kez püskürttü (1218). Tahta çıkınca (1220) iki kardeşiyle güçbirliği yapan bazı komutanlarının kendisini öldürme girişimi üzerine Horasan'a kaçmak zorunda kaldı. Gazne' de oluşturduğu kuvvetlerle Cengiz Han'ın "yenilmez noyan" diye ün salmış komutanı Şeke Hutun'u, Parvan meydan savaşı'nda yendi. Bu zafere karşın (1221), ordusunun bir bölümü ayrılınca, annesi Ayçiçek Hatun'un ülkesi Hindistan'a yöneldi. Cengiz Han komutasındaki Moğollar'a İndus kıyısında yenildi (1221), ama az sayıda askeriyle karşı kıyıya geçmeyi başardı. Hindistan'da üç yıl kaldıktan sonra Harizm'e döndü (1224). Kirman emiri Barak Hacib'i, ardından kızıyla evlendiği Fars hükümdarı atabey Sad bin Zengi'yi, Irak-ı Acem ve İsfahan'da hüküm süren kardeşi Gıyasettin Pir Şah'ı, tüm lur başkanlarını kendisine bağlayarak Harizm İmparatorluğu'nu bir bakıma yeniden kurdu. Moğollar'a karşı yardım istediği halde, üzerine kuvvet gönderen abbasi halifesi Nâsır'ın ordusunu, daha sonra da Azerbaycan atabeyi Özbey'i yendi ve Tebriz'i alarak ordugâhını buraya taşıdı (1225). Anadolu selçuklu sultanı Alaattin Keykubat'a, Mısır ve Suriye Eyyubileri'ne elçiler göndererek Moğollar'a karşı güçbirliği yapmayı önerdi. Gürcüler'i Garni'de yenerek Tiflis'i ele geçirdi (1226). Kirman'da Barak Hacip ve Azerbaycan'da türkmen ayaklanmalarını bastırdı. Ceyhun'u geçen moğol kuvvetlerini İsfahan önünde bozguna uğrattı ama Moğollar'ı izlerken tuzağa düştü ve güçlükle Luristan'a kaçtı (1228). Yeniden ordu toplayarak İsfahan'a döndü ve gürcü ayaklanmasını bastırdı (1229). Bu arada, Erzurum meliki Cihanşah ile Mardin artuklu emiri el-Melik ül-Mansur ona bağlılıklarını bildirdiler, halife Mustansır da saltanat hilatı gönderdi. 1230'da ortaçağ islam dünyasının sayılı bilim ve kültür merkezlerinden biri olan Ahlat'ı ele geçirerek yağmaladı. Bunun üzerine eyyubi hükümdarı el-Melik ül-Eşref ile güçbirliği yapan Alaettin Keykubat I, onu Erzincan yöresinde Yassıçimen'de kesin bir yenilgiye uğrattı (1230). Azerbaycan'a çekilen Celalettin, Mugan bozkırında, Şirkebut kalesi önünde Cormagon komutasındaki moğol birliklerinin baskınına uğradı; canını güç kurtararak önce Ahlat, sonra Diyarbakır yöresine kaçtı. Kendisini izleyen Moğollar'ın önünde Silvan'a doğru kaçarken Ahlat'ta ölen kardeşinin öcünü almak isteyen bir köylü tarafından öldürüldü. Ölümüyle, Harizmşahlar devleti de ortadan kalkmış oldu. (→ Kayn.)

Celalettin Harzemşah, Namık Kemal'in oyunu (1885). Konusunu tarihten alır. Panislamizm ülküsünü yaymak, islam ülkeleri arasında birlik kurulamayışı yüzünden uğranılan zararları belirtmek amacıyla yazılmıştır. Harizm hükümdarı Celalettin Harzemşah (Harizmşah), ülkesini işgal eden Moğollar'a karşı giriştiği savaşta yenilir. Hindistan'a kaçarken, kendisini izleyen moğol askerlerinin ellerine düşmemeleri için, karısıyla kızını Sind nehrine atar. Bir süre sonra bir ordu toplayarak Tebriz'e kadar ilerler. Burada kaleyi savunan kadın komutan Mihrican'a âşık olur, onunla evlenir. Bu arada eyyubi ve selçuklu ordularının saldırısına uğrayarak geri çekilir. Moğollar'ın yaptığı kuşatmada derviş kılığına girerek Mihrican'ın gizlendiği dağa kaçarsa da, bir komutanının ihanetine uğrayıp öldürülür. Mihrican da kendi kalbine sapladığı hançerle yaşamına son verir.

Oyunda kişilerin karakterleri olaylardan çok, sözlerle yansıtılmıştır. 15 perdelik oyun, İkinci meşrutiyet'ten sonra Jöntürk tiyatrosu (1908), Burhanettin tiyatrosu (1909), Sahne-i milliye-i osmaniye (1911) gibi topluluklarca oynandıysa da, sahnelenmeye elverişli olmadığı için bir daha oynanmadı.

Yapıta önsöz olarak yazılan *Mukaddime-i Celal*, ayrı bir kitap halinde basıldı. Yazar, Victor Hugo'nun *Cromwell önsözü*' nü örnek tutarak yazdığı bu metinde, roman ve tiyatro üzerine görüşlerini açıklamış; tragedyaya karşı romantik dramı savunmuş, "üç birlik kuralı"na bağlı kalmamak gerektiğini ileri sürmüş, tiyatronun eğitici bir sanat olduğunu vurgulamıştır.

CELALETTİN KARATAY → KARATAY.

CELALETTİN PAŞA (Mahmut) → MAHMUT CELALETTİN PAŞA.

CELALETTİN PAŞA (Mahmut) **Damat** → MAHMUT CELALETTİN PAŞA Damat.

CELALETTİN RUMİ (Muhammet Mevlana) → MEVLANA (Celalettini Rumi).

CELALİ sıf. (ar. *celal* ve *-i*'den *celālī*). *Esk.* **1.** Tanrıyla ilgili, tanrısal. **—2.** Hemen öfkelenen, bağırıp çağıran.

CELALİ a. (özel ad *Celal*'den). Tar. Osmanlı devletinin ekonomik bunalım içinde bulunduğu yıllarda (XVI. ve XVII. yy.'lar) Anadolu'da ayaklanma çıkaranlara Bozoklu Celal'in adından ötürü verilen genel ad. (→ CELALİ İSYANLARI.)

CELALİ → BAYBURTLU CELALİ.

CELÂLİ sıf. (fars. *celālī, Celāl üd -dīn*'den). *Celali reformu,* Selçuklu sultanı Melikşah (1073-1092) döneminde iran takviminde yapılan değişiklik. || *Celali takvimi,* selçuklu sultanı Celalüddevle Melikşah bin Alpaslan'ın 1074-1075 yıllarında hazırlattığı takvim. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Aralarında ünlü matematikçi, gökbilimci ve şair Ömer Hayyam'ın da bulunduğu bilginler topluluğu, güneş yılı sistemine dayanan eski iran takvimini yeniden düzenlediler. Sultan Melikşah'ın "Celalüddevle" sanına nispetle, bu takvime "Celali takvimi" denildi. Takvim, sultan Melikşah'ın ölümünden (1092) sonra kullanılmaz oldu.

Celali isyanları, XVI. ve XVII. yy.'larda Anadolu'da çıkan ayaklanmaların genel adı. Osmanlı devletinin iktisadi, toplumsal ve siyasal düzenini sarsan bu ayaklanmalar, 1519'da başkaldıran Bozoklu (Yozgat) batını şeyhi Celal'in adıyla anılırsa da, genelde Bozoklu Celal, Baba Zünnun, Kalender Çelebi ayaklanmaları gibi dinsel yönleri yoktur; mezhep ya da tarikat eylemleri değildirler. Belli düşünsel temellere de dayanmazlar. Anadolu'nun en verimli ve zengin yörelerine saldıran bu eşkıya çetelerinde medrese öğrencileri (suhte, softa), toprağını bırakıp kaçan çiftçiler (çiftbozan), boşta gezen leventler yer alıyordu. Celalilere, zaman zaman emirlerindeki sekbanlarla devlet görevlileri (ehli örf), kapıkulu süvarileri de katıldı. Bu ayaklanmacılar ortak ve belli bir inançları, amaçları olmadığı için kolayca taraf değiştiriyor, bir süre eşkıyalık yaptıktan sonra devlet güçlerine katılabiliyorlardı. Bunun gibi, devlet kapısından ayrılıp eşkıya arasına karışanlar da oluyordu. Devlet adına huzuru, asayişi sağlamakla görevli ehli örfün yarattığı terör, yaptığı soygunlar da zaman zaman eşkıyanın zulmünü geride bırakıyordu. Halkın artan şikâyetleri karşısında padişahlar adelet fermanları çıkararak köylülere, ehli örfe karşı silahlanma hakkı tanıdılar.

XVI. yy. ortalarında Osmanlı devletinin içinde bulunduğu büyük iktisadi bunalımın yarattığı sorunlar ayaklanmaların temel nedenidir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde iktisadi yapının sarsılması, devlet gelirlerinin azalması, paranın değer kaybı, geniş kitlelerin işsiz kalması toplumun geleneksel düzenini etkiledi. Gelirleri artırmak için vergilerin yükseltilmesi, bu yüksek vergileri ödeyemeyen köylünün toprağını bırakmasına neden oldu. İşsizliğin yaygın olduğu ortamda, çiftbozan köylü ya celali çetelerine katılacak ya da bunları ortadan kaldırmaya çalışan ehli örfün sekbanları safına geçecekti. Öte yandan medreselere yığılan öğrenci kitleleri de geçim zorlukları, medreseyi bitirdikten sonra geleceklerinin belirsiz olması gibi nedenlerle, huzursuzdu. Bunlar, Bursa gibi büyük medreselerin bulunduğu kentlerde sık sık olaylar çıkardılar. Sert medrese disiplini, islam ahlak kurallarına dayanan eğitim düzeni de bu olayları önlemekte yetersiz kalmaktaydı.

Ülkedeki huzur ortamının bozulmasının bir nedeni de timar düzeninin sarsılması oldu. Şehzade Bayezit ile Selim arasındaki taht kavgasında (1559) Bayezit'i tutan timarlı sipahiler, o yenilince ellerindeki timarları yitirdiler. Sancaklarda güvenlik görevleri, onlardan alınıp başkentten gelen kapıkullarına, özellikle "altı bölük" süvarilerine bırakıldı, ehli örf kadrolarını bunlar oluşturdu. Bayezit ordusunda savaşa katılan çiftbozan leventler de, yenilgiden sonra ortada kalmıştı. Savaşı izleyen yılda celali çetelerinin Anadolu'nun dört yanında birden başkaldırdıkları görüldü. Softa çeteleri de bu tarihte Anadolu'ya yayılmaya başladı. Kıbrıs seferi (1570-1571), sürüp giden İran ve Avusturya savaşları ayaklanmaların yaygınlaşmasını kolaylaştırdı. Savaşlardan kaçanlar eşkıyaya katılırken, devletin ordusunun savaşta olması eşkıyaya karşı kesin sonuç alınmasını sağlayacak bir harekâtın yapılmasını engelledi.

Celalilerle savaşmak için, illere muhafız olarak paşalar atandı. Bu paşalar, yöre gençlerinden muhafız kuvvetleri oluşturdular. Savaşlar sırasında kimi sancak beylerinin sancaklarının başında kalmasına, savaşa gitmeyip eşkıyaya karşı kendi sancağını ve komşu sancakları korumasına izin verildi. İstanbul'dan, "suhte teftişi", "ehli fesat teftişi", "eşkıya teftişi" gibi görevlerle gezici denetçiler (müfettiş) yollandı. Denetçilerin yanında görevlendirilen kadılar, yakalanan celalilerin davalarını hemen karara bağlıyorlardı. Bu denetçilerin bir görevi de ehli örfün, eşkıyayı bahane ederek halkı soymasını, ezmesini önlemekti. Köylerde gençlerden kurulan "il erleri" örgütü de celalilere karşı köyleri korumada etkili oldu. Birer "yiğitbaşı"nın önderliğinde örgütlenen gençler, adalet fermanlarının verdiği izinle silahlanarak, gerektiğinde ehli örfe karşı da direnebiliyorlardı. Ehli örfün saldırılarına karşı, medreseli çeteler de köylüye yardım ediyordu. Halkın elindeki silahların toplanması da oldukça sık uygulanan bir önlemdi.

Celali isyanları, önderlerinin adıyla anıldı. İlk büyük celali önderi Karayazıcı* Abdülhalim, sekban subaylığı ya da sancakbeyliği yaparken başkaldırmıştı (1598). Dirlikleri ellerinden alınan sipahiler, çiftbozan leventler, yönetime karşı çıkan beyler, paşalar, Anadolu'ya geçen altı bölük sipahileri Karayazıcı'ya katıldılar. Onunla birlikte eski beylerbeyi Hüseyin Paşa da ayaklandı. Önceki celali gruplarına göre çok kalabalık oldukları için köyleri soymakla yetinmediler; kasabalara, kentlere de saldırdılar. Sinanpaşazade Mehmet Paşa "celali serdarı" atanarak eşkıya üzerine gönderildi. Ordu Avusturya'da savaşmakta olduğu için, Mehmet Paşa İstanbul'dan sekban topladı. Anadolu'dan toplayacağı sekbanların celaliler tarafına geçebileceğinden kuşkulanıyordu. Karayazıcı'yı Urfa'da kuşattı. Ancak emrindeki sekbanların soygunları ve zorbalığı celalileri gölgede bıraktığı için İstanbul'a geri çağrıldı. Eylemlerinin hesabını veremeyince de idam olundu. Karayazıcı'nın ölümünden sonra, adamlarının bazıları kendi çetelerini kurdular. Kardeşi Deli Hasan (Paşa) onun yerine geçti. Adamlarından Yularkastı, Kastamonu kentini haraca bağladı, birkaç kez yaktı. Arabacı Süleyman, Saruhan taraflarını soydu. 1603'te İstanbul'da çıkan "zorba isyanı"na katılan sipahilerin bir bölümü, isyan bastırılınca Anadolu'ya kaçarak celali oldu. Aynı yıl Deli Hasan hükümetle anlaşarak Bosna beylerbeyliğine atandı, celaliliği bıraktı. On bin celali de onunla birlikte Avusturya savaşı'na katıldı. Deli Hasan ve yedi arkadaşının beylerbeyliği ve sancakbeyliklerine atandığını duyan Serdar Nuh Paşa'nın, "Bir yerine yüz nefer Deli Hasan peyda olur" sözü gerçekleşti. Ahmet I döneminde (1603-1617) Kalenderoğlu*, Canbulatoğlu, Tavil Ahmet, Yusuf Paşa, Tanrıbilmez, Ağaçtanpiri gibi daha birçok celali grubu türedi. Devletin baş edemediği bir celali olup oradan sancakbeyliğine geçmek ve soygunları bu unvanla sürdürmek çekici bir yükselme yoluydu. Altı bölük sipahilerinin de, devletten beylik koparmak için, İstanbul'dan Anadolu'ya geçip celalilik yaptıkları görülüyordu. Anadolu halkıysa süregiden soygunlardan, cinayetlerden, saldırılardan bezmişti. Celalilerin kahramanlıklarını, büyüklüklerini yansıtan türküler, destanlar dinleyerek büyüyen gençler için celali önderi olmak yaşamlarının amacı olmuştu.

1606'da veziriazam olan Kuyucu Murat Paşa celalilerle baş edebilmek için devletin düzenli ordusundan yararlanmanın zorunlu olduğuna inanıyordu. Bunun için öncelikle Avusturya ile barış yaptı. Kapıkullarından oluşan orduyu celaliler üzerine sürdü. Sekbanlardan hiç yararlanmadı. 30 000 celaliyi öldürerek bir süre için duruma egemen oldu (1607-1608). Kalenderoğlu gibi İran'a kaçan celalilerin bir kısmı Diyarbakır valisi Nasuh Paşa tarafından bağışlandılar. Nasuh Paşa veziriazam olunca bu celalileri hizmetine alarak onlardan bir maiyet ordusu kurdu.

Osman II'nin (Genç), yeniçeriler tarafından öldürülmesinden sonra, Erzurum valisi Abaza* Mehmet Paşa, padişahın öcünü alacağı gerekçesiyle celalileri çevresinde topladı (1622). Yeniçerilere karşı saldırılara başladı. Kaçan yeniçeriler İstanbul'a gidip durumu bildirdiler. Veziriazam Hüsrev Paşa, Abaza ile anlaşarak onu Vidin valiliğine atadı. 1624'te Cennetoğlu; sultan İbrahim döneminde Vardar Ali* Paşa, Karahaydaroğlu*, Katırcıoğlu* ayaklandılar. Vardar Ali Paşa ile Karahaydaroğlu idam edildiler. Katırcıoğlu hükümetle uzlaşarak Karaman beylerbeyi oldu. İkinci Viyana kuşatması sırasında da savaştan yararlanan Akkaş, Kara Mahmut, Yadigâroğlu, Bölükbaşı, Yeğen Osman gibi celaliler Sivas ve Bolu dolaylarında ayaklandılar. Bu celalilerden bir bölümü Avusturya'ya karşı sürdürülen savaşlarda orduya alındı, cepheye gönderildi.

Yüzyıldan fazla süren celali isyanları sonunda Anadolu'nun en zengin yöreleri, Ege, Bursa çevresi, Yeşilırmak yöresi, Orta Anadolu büyük çatışmaların yıkıntılarını taşıyordu. Mallarını yitiren köylüler canlarını, namuslarını korumak için İstanbul'a, savunması güçlü kentlere kaçtılar. Çoğu da ıssız dağ köylerine sığındı. "Büyük kaçgun" denilen bu kaçıştan sonra Anadolu, iktisadi açıdan büyük bir çöküntüye uğradı. Zengin ticaret ve üretim merkezleri yıkılmış, yakılmış, tarım üretimi çok azalmıştı. Açlık yaygınlaşırken, tarım ürünlerinin fiyatları da aşırı biçimde yükselmişti. Tahıl, Rumeli yakasından getirtilmeye başlandı. Ordunun ve İstanbul'un beslenmesini öncelikle düşünen hükümet Rumeli'den Anadolu'ya tahıl, özellikle buğday geçirilmesini yasakladı. Tüm ülkede tahıl alım satımı vesikaya bağlandı. İmalat sektörü de çöküntüye uğradı. Köylünün parasız kalmasından, ulufeliler (kapıkulları), kadı, müderris gibi belli geliri olanlar yararlandılar. Köylüye yüksek faizle kredi vererek onları borçlandırdılar. Bu borçlarına karşılık da topraklarına el koydular. Mirı toprak düzeni bozuldu. Kayseri, Ankara, Kastamonu, Malatya, Harput, Maraş, Urfa gibi zengin kentler yıkıldı. Tüm Anadolu yüzyıllar boyu onarılamayacak biçimde harap oldu. (→ Kayn.)

CELALİYE a. İsl. **1.** İran'da kalenderilere verilen ad. (→ KALENDERİLİK.) **—2.** İbni Battuta'ya göre ilk çıkış yıllarında mevlevilere verilen ad. (→ MEVLEVİLİK.)

—Tar. Şah İsmail'in dedesi şeyh Cüneyt' in öldürülmesinden sonra, şeyh Cüneyt'e benzetilerek mehdi olduğu öne sürülen Bozoklu Celal adlı bir türkmen dervişinin başlattığı ayaklanmalar dizisi. (→ CELALİ İSYANLARI.)

CELALİYE, İstanbul'un Silivri ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 5 033 nüf. (1990). Belediye.

CELALLENMEK gçz. f. Birdenbire kızmak; öfkelenmek.

CELALLİ sıf. Birden kızan, öfkelenen; kızgın, öfkeli.

CELALLİ, Sıvas'ın Hafik ilçesine bağlı bucak; 1 962 nüf. (1990), 26 köy. Merkezi *Celalli*, 337 nüf. (1990).

CELALÜDDEVLE (Ebu Tahir bin Bahaüddevle) [993-1044], büveyhi hükümdarı (1025-1044). Amcasının ölümü üzerine emirülümera ilan edildi, ancak tahtı amcaoğlu Ebu Kaliçar ile yaptığı uzun savaşlardan sonra ele geçirebildi. Daha sonra türk askerlerin ve halkın ayaklanmalarıyla uğraşmak zorunda kaldı.

CELALZADE MUSTAFA ÇELEBİ, Koca Nişancı da denir, türk devlet adamı ve tarihçi (Tosya 1494/1495 ? - İstanbul 1567). Kanuni döneminin ünlü din bilginlerinden Tosyalı Kadı Celal'in oğlu. Doğduğu yerde başladığı öğrenimini İstanbul'da tamamladı. Sadrazam Piri Mehmet Paşa'nın divan kâtibi oldu (1516). Aynı görevle sadrazam Makbul (Damat, Frenk, Maktul) İbrahim Paşa ile birlikte Mısır'a gitti (1524); gösterdiği başarı nedeniyle İstanbul'a dönüşünde reisülküttaplığa getirildi (1525). Dokuz yıl reisülküttaplık yaptıktan sonra nişancı oldu ve aralıksız yirmi üç yıl bu görevde kaldı (1534-1557). Bu süre içinde çok sayıda yasa, ferman, name-i hümayun, hüküm ve beratın hazırlanmasında, kaleme alınmasında önemli hizmetleri yerine getirdi. Bir söylentiye göre kendisini çekemeyen sadrazam Rüstem Paşa'nın çabaları sonucu görevinden alındı, bir başka söylentiye göre de kendisi istifa etti ve müteferrikabaşılıkla emekli oldu. Zigetvar seferinde yeniden nişancılığa getirildi (1566), ölümüne kadar bu görevde kaldı.

Celalzade Mustafa Çelebi, şiirle de uğraştı ve Nişâni mahlasını kullandı. *Münşe' ât*'ı ve *Divan*'ı vardır. Tarih konusunda, Kanuni Sultan Süleyman döneminde 1555'e kadar geçen olayları ve yapılan fetihleri anlattığı *Tabakât ül-memâlik ve derecât il-mesâlik* adlı yapıtı, osmanlı devlet örgütü için önemli bir kaynaktır. Yine tarihi bir yapıt olan *Selîmnâme*'de *(Me'âsir-i Selim hâni)*, Yavuz Sultan Selim'in savaşlarını anlattı. Din ve ahlak konusunda da *Mevahib ül-Hallak fi merâtib il-ahlak* ve *Enîs üs -selâtîn (Celis ül-havakin)* adlı iki yapıtının yanı sıra İslam bilginlerinden yaptığı çeşitli çevirileri de vardır.

CELALZADE SALİH ÇELEBİ, türk tarihçi ve şair (Vulçitrin 1493 - İstanbul 1565). Celalzade* Mustafa Çelebi'nin kardeşi. Kadı olan babasından ve Kemalpaşazade'den özel öğrenim gördü. Kanuni'nin tahta geçtiği yıllarda, Edirne Seraciye medresesine atandı. İstanbul Murat Paşa medresesi müderrisi, ardından Sahn-ı seman medresesi müderrisi oldu (1536). Padişah'ın emriyle "Firuz şah hikâyesi"ni farsçadan çevirdi (1542/1543, 8 cilt); ödül olarak Edirne Bayezit medresesi'ne, oradan da Halep kadılığına atandı (1544). Aynı yıl Hadım Davut Paşa'yı denetlemek üzere Mısır'a gönderildi; bu sırada yazmaya başladığı *Tarih-i Mısr-ı cedid* adlı yapıtını 1546'da tamamladı. Şam'da ve Mısır'da kadılık yaptıktan sonra, 1550'de emekliye ayrıldı; İstanbul'a döndü. Şehzade Bayezit'in emriyle Cemalettin Muhammet Avfi'nin Nizam ül Mülk adına yazdığı *Cami ül -hikâyat ve lami ül-rivayat* adlı yapıtını farsçadan çevirdi (1557). Edebiyatla ilgili yapıtları: *Leyla ile Mecnun* mesnevisi, *Divan, Münşeat;* yaşlılık günlerinin ürünü *Dürer-i nesayih.* Tarih yapıtları: *Tarih-i feth-i Budin* (Mohaçname), *Fetihname-i Rodos. Tarih-i Sultan Süleyman* (Süleymanname). Mısır tarihiyle ilgili bir başka yapıtı: *Kitab ül-muhtasar fi ahval il-beşer.*

CELAN (Paul ANTSCHEL, **Paul**—denir), rumen asıllı avusturyalı şair (Çernovtsıy 1920 - Paris 1970). Fransız ve rus simgecilerinin, Rimbaud ve René Char'ın yapıtlarını çevirmekle birlikte büyük ölçüde gerçeküstücülüğün etkisinde kaldı. Yalnızlık ve ölüm karşısında duyduğu korkuyu yalın bir dille anlattı (*Mohn und Gedächtnis*, 1952; *Von Schwelle zu Schwelle*, 1955; *Sprachgitter*, 1959; *Die Niemandsrose*, 1963). Ölümünden sonra belli başlı yapıtlardan bir seçme yayımladı (1971).

Paul Celan

CELANO (Tommaso DA) → TOMMASO DE CELANO.

CELANOVA, İspanya'da (Galicia, Orense ili) kent, Orense'nin G.'inde; 8100 nüf. Dağ turizmi merkezi. Yapımına XVI. yy.'da başlanan, XVIII. yy.'da tamamlanan manastır (Churrigueresco üslubunda mihraparkalıkları) ve X. yy.'dan kalma mustarib üslubunda çok küçük bir kilise.

CELASIN → CİLASUN.

CELASTRACEAE a. Bot. CEHRİGİLLER familyasının bilimsel adı.

CELASUN (O. Sedat), türk asker (İstanbul 1915). Kara harp okulu'nu (1939), Topçu okulu'nu (1941), Kara harp akademisi'ni (1955) bitirdi. Ordunun çeşitli kademelerinde görev yaptı. Korgeneralliğe yükseldi (1973). Genelkurmay Lojistik daire başkanlığından 3. Ordu komutanlığına atandı. Orgeneral rütbesiyle genelkurmay ikinci başkanı (1977), Jandarma genel komutanı (1978) oldu. 12 Eylül 1980'de Türkiye'de yönetime el koyan silahlı kuvvetler komuta kademesinde yer aldı. Milli Güvenlik Kurulu (MGK) adını alan beş kişilik komitenin üyesi oldu. TC anayasası'nın geçici ikinci maddesi uyarınca Cumhurbaşkanlığı konseyi üyeliğinde bulundu (1983-1989).

Sedat Celasun

CELAYA, Meksika'da (Guanajuato eyaleti), Querétaro'nun B.'sında kent; 147 300 nüf. Demiryolu ulaşım merkezi. Dokuma ve besin sanayileri.

CELAYA (Rafael MÚGICA, **Gabriel** — denir), ispanyol şair (Hernani 1911 - Madrid 1991). Mühendis olarak çalışmaya başlamasından kısa bir süre sonra kendini şiire adamaya karar verdi. Geniş bir kültüre sahipti; Rimbaud'yu çevirdi; çağdaş İspanya'nın en önemli bağımlı şairidir. "Şiirin, gelecekle dolu bir silah olduğunu" düşünür ve bu anlayışla en geniş okuyucu kitlesine ulaşmaya çalışır; insanların günlük sorunlarını anlatırken hiçbir zaman işin kolayına kaçmaz. Hem simgeci, hem de erotik bir düzyazı olan *Tentativas* (1946) denemesinden sonra pek çok şiir derlemesi yayımladı; bunlardan bir bölümünü Amparo Gastón ile birlikte hazırladı. Ayrıca romanlar (*Lázaro calla*, 1949; *Los buenos negocios*, 1965), eleştiri denemeleri (*Exploración de la poesía*, 1964; Bécquer, 1972) ve heykelci Chillida üstüne bir inceleme de yazdı (1974).

CELAYİR, moğol boylarından biri. Bir bölümü Doğu Moğolistan'da Onan ırmağı kıyılarında, bir bölümü de Karakurum çevresinde göçebe olarak yaşıyorlardı. X. ve XI. yy.'larda Karahıtaylar'ın saldırısına uğrayan Celayirler, daha sonra Cengiz Han'ın kabilesi Kiyat ile birleşti. Çin'in fethi sırasında Celayir'in Catka oymağı beyi Mukalı Noyan, ordunun sol kanat komutanı olarak önemli rol oynadı ve onun soyundan gelenler Çin'de moğol egemenliği sona erene kadar devlet kadrolarında yer aldılar. Yurtlarında moğol olarak kalan Celayir boyunun bir bölümü Çin, Türkistan, Maveraünnehir, Kıpçak, İran, Irak gibi Asya'nın çeşitli bölgelerine dağıldı. Çin'e gidenler çinlileşti, türk ülkelerine yerleşenler türkleşirken, İran ve Irak'a gidenlerse büyük ölçüde iran etkisinde kaldılar. Bunların kurduğu devlet, bir ara Azerbaycan, Tebriz, Bağdat ve Musul bölgelerini egemenlik sınırı içine aldı.

CELAYİRLİLER ya da **CELAİRLİLER, İlkeniler** de denir, Azerbaycan ve Irak'ta hüküm süren bir moğol hanedanı (1336-1432). Hanedan adını Celayir adlı moğol kabilesinden alır. Cengiz Han'ın fetihleriyle moğol boyları ve oymakları yeni bölgelere dağılırken Celayirler'in bir bölümü de İlhanlılar ile birlikte İran ve Irak'a yerleşti. Celayirli devletinin kurucusu Büyük Hasan'ın (Hasan-ı Büzürg) ataları İlhanlılar'ın buyruğunda komutan ve yönetici olarak görev yaptılar. Bağdat'ın alınışı sırasında Hulagu'nun yanında bulunan ve onun Suriye seferine de katılan İlken Noyan; Geyhatu döneminde vezirliğe getirilen Ak Boğa; Gazan Han ve Olcaytu Han dönemlerinde valilik yapan Ak Boğa'nın oğlu Emir Hüseyin bu sülalenin önemli kişileridir. Hanedanın kurucusu Büyük Hasan, Ebu Sait Bahadır Han öldüğünde Anadolu valisiydi. Ebu Sait Bahadır Han'ın ölümünden sonra başlayan taht kavgalarından yararlanarak başkenti Bağdat olmak üzere Celayir devletini kurdu (1340). Yerine geçen oğlu Şeyh Üveys I (1356-1374) önce Azerbaycan ile Tebriz'i aldı (1358), daha sonra da Musul ve Diyarbakır'ı ele geçirdi (1364). Oğlu ve ardılı Hüseyin bin Üveys (1374-1382) daha çok D. İran'daki Muzafferiler ve Van gölü çevresini egemenliklerinde tutan Karakoyunlular ile savaştı. Onun ölümü üzerine (1382) iki oğlu Ahmet ile Bayezit arasında başlayan taht kavgasını, kardeşini yakalatarak gözlerine mil çektiren Ahmet Celayir kazandı (1384). Karakoyunlular ile iyi ilişkiler kuran Ahmet, Kara Mehmet'in kızıyla evlenerek iki devlet arasındaki dostluğu güçlendirdi. Ancak, Kuzey İran ve Van yöresini ele geçiren Timur (1387), ardından Diyarbakır, Elcezire ve Bağdat'ı da Celayirliler'den alınca, Ahmet, Mısır memluk sultanı Berkuk'a sığındı, Timur Semerkand'a dönünce, Berkuk'un yardımıyla Bağdat'ı geri aldı ve karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf ile bağlaşarak Timur'a karşı koymaya çalıştıysa da yenildi, Kara Yusuf ile birlikte bir kez daha Mısır'a kaçtı. Timur'dan çekinen Mısır hükümdarı onları kabul etmekten kaçınınca, ikisi birlikte osmanlı padişahı Yıldırım Bayezit'e sığındılar. Timur'un ölümünden bir yıl sonra Ahmet Celayir Bağdat'ı yeniden ele geçirdi (1406); ama bu kez de komşuları Karakoyunlular ile bozuştu; karakoyunlu Kara Yusuf'a yenildi ve kaçarken yakalanarak oğullarıyla birlikte öldürüldü (1410). Böylece önemini ve yarı yarıya bağımsızlığını yitiren Celayir tahtına Bağdat'ın istilasına kadar (1411) hükümdarlık yapan Şah Velet getirildi. Daha sonra Şah Velet'in oğulları Üveys ve Muhammet, Basra Vasıf ve Şuşter'de Timur'un oğlu Şahruh'un bağlısı olarak hüküm sürdüler (1411-1420). Ahmet Celayir'in torunu Hüseyin bin Alaüddevle, Irak-ı Arab'ın büyük bölümünü (Bağdat dışında) ele geçirerek devleti biraz canlandırır gibi olduysa da karakoyunlu Şah Muhammet bin Kara Yusuf'un saldırısı karşısında Hille kalesine kapandı. Yedi aylık bir kuşatmadan sonra kaleyi ele geçiren Karakoyunlular, Hüseyin ile ailesinin tüm üyelerini öldürdüler (1432) ve bu olay Celayirliler hanedanının sonu oldu.

Celayirliler kurdukları devlette, İlhanlılar'ın yönetim biçimini örnek aldılar. Irak'ı imar ettiler ve Bağdat'ı bir bilim merkezi olarak geliştirdiler. Türkmen oymaklarının Irak'a yerleşmelerini özendirmeleri bölgede türk nüfusunun artmasına yol açtı.

CELBE a. Avcı çantası.

CELEBES → SULAVESİ.

CELEBES denizi, Büyük Okyanus'ta kıyı denizi, Sulavesi. Borneo ve Mindanao adaları arasında. Güney bölümünde derinliği 5 000 m'yi geçer.

CELEP a. (ar. *celeb*). Kesimlik hayvan alım satımıyla uğraşan kimse. (Eskiden CELEPÇİ de denirdi.)

—Kur. tar. Osmanlı devletinde Edirne, Galata ve İbrahimpaşa saraylarında görev yapan acemi oğlanı.

CELEPÇİ → CELEP.

sedeften bir celi yazı örneği (1904)
Topkapı sarayı müzesi, İstanbul

CELEPLİK a. Celebin işi, uğraşı.

CELERES a. (lat. sözc.). Antik. Roma'da atlı birliği.

—ANSİKL. Romulus'un, Roma'nın ilk dönemindeki üç tribus'un (boy) her biri için on curia hesabıyla, curia başına on delikanlı aldığı ve bu gençlerle üç yüz atlıdan *(celeres)* oluşan özel bir muhafız birliği kurduğu söylenir. Celeres'in gerçekte, ilk kez Tullus Hostilius'un Roma'ya çağırdığı etrüsk atlılarından bir krallık muhafız birliği olduğu anlaşılmaktadır. Celeres, krallık döneminde, Roma süvari sınıfının çekirdeğini oluşturdu.

CELESTA a. (fr. sözc.). Müz. İdyofonlar ailesinden bir çalgı. (Ağaçtan yapılmış rezonans tüplerine bağlı serbest madeni dillerin titreşim ilkesine göre ses verir. 4. kimi zaman da 5 oktavlık bir duvar piyanosu biçimindedir; bir klavyesi, bir pedalı ve bir susturucu mekanizması vardır. Tuşların hareket ettirdiği çekiçler, çelik ve bakırdan lamalara çarpar. Çalgının berrak bir sesi vardır.)

Celestina *(La)*, ya da *Tragicomedia de Calisto y Melibea (Calisto ve Melibea'nın traji-komedisi).* Fernando de Rojas'a (1499) ait olduğu sanılır. İspanyol tiyatrosunun bu ilk taslağı gerçekte yüksek sesle okunmak için yazılmış, karşılıklı konuşmaya dayalı, konusu XII. yy.'dan beri çok iyi bilinen, üzünçlü latince dizelerle yazılmış ikili konuşmalardan, *Pamphilus*'tan esinlenmiş bir çeşit romandır. Rojas'ın kişileri, tutkulu bir genç adam, bilgisiz bir genç kız, dalavereci ve ahlaksız bir uşak, muhabbet tellalı bir kadın, sokak kadınları ve onların kaypak âşıklarıdır. Muhabbet tellalı Celestina, şaşırtıcı bir gerçekçilik ve derinlikle çizilmiştir. Bu ahlaksızlık ortamında Calisto ve Melibea'nın temiz duyguları daha iyi belirir.

CELESTİNUS III (Giacinto DI PIETRO DI BOBONE) [öl. 1198.], 1191'den 1198'e kadar papalık yaptı. İberya'da (1154-1156 ve 1172-1174), Fransa'da (1162-1165) ve Friedrich I'in(1158) sarayında papalık temsilcisiydi. İmparator Henry VI'ya taç giydirdi (1191) ve Töton şövalyeleri tarikatının kurulmasını onayladı. Henry VI'nın Sicilya krallığı üstünde hak iddia etmesine karşı çıktıysa da başarılı olamadı.

CELFA (EL-), Cezayir'de vilayet merkezi kent, Uled Neyil dağlarının kuzey yamacında, yüksl. 1 153 m ; 51 000 nüf. Celfa'nın kökeni, 1853'te kurulan bir askeri karakola dayanır; Uled Neyil'in başlıca pazarı. Tarım enstitüsü. —*El-Celfa vilayeti*, 22 905 km^2; 494 494 nüf. (1987).

CELİ sıf. (ar. *celi*). *Esk.* Açık, gizli olmayan; göz önünde: *Hafi ve celi.* (Gizli ve açık.)

—Hat. Özellikle büyük levhalara ve taş üzerine yazılan, kalın ve büyük yazı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Celi divani* ya da *divani celisi*, divani yazının çok girift, süslü ve sanatkârca yazılmış olanına verilen ad. (→ DİVANİ.) || *Celi kalemi*, büyük boy yazılarda kullanılan bir tür kalem. (Celi kalemi ya çok kalın kamıştan, ya da her hattatın kalem açışına göre tahtadan yapılırdı.) ||*Celi nüvis*, celi yazı yazan hattata verilen ad.

—ANSİKL. Hat. Celi, normal görüş uzaklığından daha uzakta bulunan yazıların rahatça okunması için kullanılmış, daha çok sülüs ve talik yazıda uygulanmıştır. Celi sözcüğü, yazı türünün başında ya da sonunda olabilir (celi sülüs ya da sülüs celisi, celi talik ya da talik celisi gibi). "Celi" sözcüğü tek başına kullanıldığında ise, sülüs celisi anlaşılır. Sülüs ve talik celisi cami, mescit, türbe, çeşme vb. tarihsel yapılarda ve bunların levhalarında kullanılmış, nesih yazının celisi ise yaygın bir uygulanım alanı bulmamıştır. Celi yazının kalınlığı ve büyüklüğü değişebilir, üç-beş cm'den elli cm'ye kadar kalınlıkta olanları vardır (Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin Ayasofya'daki levhaları, 55 cm kalınlığındadır). Celi sülüs Mehmet II (Fatih) döneminden başlayarak kullanılmış, gerçek niteliğini ünlü hattat Mustafa Rakım Efendi ile kazanmıştır. Bunların dışında Şefik Bey, Esat Yesari Efendi, Sami Efendi, İsmail Hakkı Altınbezer, Necmettin Okyay, Hulusi Efendi, Macit Ayral, Halim Özyazıcı, Hamit Aytaç sülüs ve talik celi yazılarda ünlü hattatlardır. İslam dünyasının en güzel celi yazıları Türkiye'de yazılmıştır.

CELİL, CELİLE sıf. (ar. *celil*, dişl. *celile*). *Esk.* **1.** Yüce, ulu, büyük: *Celil-ül-itibar* (çok güvenilen, büyük değer verilen). *Celil-ül-kadr* (çok değerli). *Rabb-i celil* (ulu Tanrı). *Celil-ül-unvan* (sanı yüce olan). *Celil-üş-şan* (şanı, şöhreti büyük). **—2.** Vezir ve müşir rütbesindeki kişilere ve bulundukları makama yazılan yazılarda, o makamın yüksekliğini belirtmek için kullanılır: *"Rütbe-i celile-i vezâret ile ikrâm ve Diyarbekir eyâleti ihsân ve in'âm..."* (Raşit Tarihi, XVIII. yy.). *Maarif Nezaret-i celilesine. Vilayet-i celile.* (Vezir ve müşirden aşağı rütbeli kişiler ve bulundukları makam için "behiyye" ve "aliyye" kullanılır.)

CELİL → MEHMET KULUZADE CELİL.

CELİL (Musa Mustafoviç), tatar şair (Mustafino, Orenburg yakınında, 1906-Berlin 1944). Gazetecilik yaptı, komsomolun, kolhozların ve işçi hareketinin savunucusu olarak ün kazandı (*Nous avançons* [fr. çev.], 1925). Direnişçiler arasında yer alan Celil, nazi zindanlarında idam edilmeden önce, sarsılmaz onurunu dokunaklı biçimde dile getiren şiirler yazdı: *Cahier de Moabit* (fr. çev).

CELİLE → CELİL.

CELİLE, Kuzey İsrail'de bölge, Akdeniz ile Taberiye gölü (ve Ürdün) arasında, denizden iç kesimin çorak bölgelerine geleneksel geçiş yolu. G.'inde Yizre'el vadisi bulunan Celile'nin büyük bölümü, meyve bahçeleri, zeytinlikler ve tahıl üretim alanları içeren tepelerle (en yüksek yeri 1 208 m) kaplıdır.

—Tar. Celile, Zebulun ve Naftali* kabilelerinin topraklarını kapsıyordu. Halkı, Yahudiler, Fenikeliler ve Aramiler'den oluşan bir karışımdı; İşaya'nın sözü *galil a goyim* (ulusların Celile'si) bu özelliği yansıtır. Eski İsrail'in tarihinde büyük rol oynamayan Celile, İ.S. I. yy. başında ön plana çıktı. İsa'nın yurdu olarak, bu peygamberin yaşamının ilk bölümünde önemli bir yer tuttu. İncil'de anılan başlıca kentler, Taberiye, Naim, Kana, Nasıra, özellikle de İsa'nın hıristiyanlığı yaymaya başladığı Kefarnahum'dur. İşgalci Romalılar'a karşı ayaklanmalar sırasında (66-70), Celile, yahudi milliyetçiliğinin ve Roma egemenliğine karşı direnişin etkin bir merkeziydi. Kudüs'ün düşmesinden (70) ve Bar Kohba ayaklanmasının (132-135) başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra Kudüs ve Yahudiye'den kovulan Yahudiler, Celile'ye sığınarak burasını yahudi halkının birliğini ve imanını korumasını sağlayan hahamcılık hareketinin ve yahudi rönesansının merkezi haline getirdiler.

CELİLE denizi, kimi kaynaklarda Taberiye* gölüne verilen ad.

Celile kafatası, 1925'te El-Zuttiye (İsrail'deki Taberiye gölü yakınında) mağarasındaki Moustier devri tabakalarında ortaya çıkarılan fosil insan kafatası parçası. Önce Avrupa Neanderthal insanıyla çağdaş olduğu ve aynı öbeğe girdiği sanılan bu fosilin, bugün, Acheul devrinden kalma olduğu kabul edilmektedir.

CELİLE prensliği, 1099'da birinci haçlı seferi sırasında Tancrède tarafından ele geçirilen Kudüs krallığı'nın dört büyük malikânesinden biri. Karmel dağının kuzeyi ile Ürdün ve Taberiye gölünün batısında yer alıyordu. XII. yy.'da bu gölü de içine aldı, ama Akdeniz'e ulaşamadı. Başkenti Taberiye idi. Celile, 1187'de, Tripoli kontu Raimond II'nin burada senyör olduğu sırada Selahattin tarafından istila edildi. Taberiye ele geçirildi ve frank ordusu yok edildi.

Celile'de Taberiye kenti ve gölü

Fiore-Explorer

CELİLİ İznikli, türk şair (İznik XV. yy.). Yaşamı hakkında bilgi yalnızca *Sehi Bey tezkiresi*'ndedir. XV. yy. sonlarında Nizami'nin *Hamse*'sini çevirdi. Ayrıca gazelleri de vardır.

CELİLİ Hamidizade, asıl adı **Abdülcelil,** türk şair (Bursa 1487 - *ay. y.* 1569). Babası iran asıllı şair Mevlana Hamidi'nin sürgüne gönderildiği Bursa'da doğdu. Garipsenen davranışları dikkati çekerdi: yalınayak dolaşır, sarığına gül takardı; kimseye aldırmaz, kimseyle de arkadaşlık kurmazdı. Âşık Çelebi, onu anlatırken kişiliğine de değinmiş, kendisiyle konuşmayı güçlükle başardığını yazmıştır. Nizami'nin *Hamse*'sini örnek alarak bir hamse yazdı. Külliyatı (Paris Milli kütüphanesi'nde Ancien fond No 364) içindeki bu beş mesneviyi Nizami'nin *Penc genc*'ine nazire olarak kabul etmek güçtür. *Husrev ü şirin* (yazılışı 1512), *Leyla ve Mecnun* (yazılışı 1514), *Gül-i sadberk-i bi-hâr, Hecr-name* (yazılışı 1509) ve *Mehek-name* mesnevilerinden yalnız ilk ikisi Nizami'nin hamsesinde aynı adı taşıyan iki mesneviye naziredir. Bunlar Yavuz Sultan Selim adına yazılmıştır. Külliyatın ön kapağında *Hamse-i Celili* kaydı bulunmaktadır. Aynı külliyatın içinde Celili'nin *Divan*'ı da vardır. Tezkirelerde adı geçen *Şehname* çevirisi ile *Yusuf ile Züleyha* adlı yapıtları ise, henüz ele geçmemiştir. (→ Kayn.)

Célimène, Molière'in *Adamcıl* (Misanthrope) oyununun kahramanı; kaygısız, nükteci ve dedikoducu genç kadın tipi.

■ **CÉLINE** (Louis Ferdinand DESTOUCHES, **Louis-Ferdinand** —denir), fransız yazar (Courbevoie 1894-Meudon 1961). Çocukluğu, Paris'te Choiseul pasajında yahudi düşmanı bir baba ile veremli bir annenin arasında geçti. 1912'de orduya katıldı. İlk çarpışmalarda büyük yararlık gösterdi, 1914'te yaralandı ve çürüğe çıkarıldı. 1919'da tıp öğrenimine başladı, ve 1924'te *la Vie et l'oeuvre de Philippe-Ignace Semmelweis* (Philippe-Ignace Semmelweis'ın yaşamı ve yapıtı) üzerine bir doktora tezi verdi. Bu inceleme, çevresindeki dünyanın güvensizlik ve düşmanlığına hedef olan bir kişiyi çiziyordu: bu tema, yapıtının sürekli özelliklerinden birini oluşturacaktı. İki yıl süreyle Afrika'da ve Amerika Birleşik Devletleri'nde (burada zincirleme çalışmanın korkunçluğunu gördü) görev yaptıktan sonra, Paris'te, halk kesiminin yaşadığı bir banliyöde hekimliğe başladı. 1932'de yayımladığı *Voyage au bout de la nuit*'de, bir başka "kendisi" olan Ferdinand Bardamu'nün öyküsüyle yaşadığı çeşitli deneyimlerin bir dökümünü yaptı: Avrupa ve savaş, Afrika ve sömürgelerdeki sefalet, Amerika ve makineleşme, fransız banliyöleri, hastalıklar. Bütün bu anlatılanlara bir ölüm ve tiksinti havası egemendi. Halk ağzıyla yazılmış, argoymuş gibi görünen, ustalıkla dizginlerini koparmış anlatımı yepyeni bir anlatımdı; yazarın çizdiği çılgın dünya görüntüsüne çok uyuyordu. *Mort à crédit'* de (1936) anlatım daha kesintilidir. Bu yapıt, Bardamu'nün gençliğini anlatan Voyage'ın başlangıcını oluşturur. O tarihte, birçokları gibi, Céline de "Moskova'ya yolculuk" yaptı; döndüğünde bunalmıştı ve fordculuğun yarattığı yabancılaşmaya stakhanovculuğunkini de katmaya başladı (*Mea culpa*, 1936). Ertesi yıl yahudi düşmanlığı dönemi başladı: *Bagatelles pour un massacre* (1937), *L'École des cadavres* (1938) ve *les Beaux Draps* (1941) adlı yapıtlarında yahudileri ve "yahudi gücü"nün gülünç ve temelsiz bir görüntüsünü sergiledi. Düşünce ve mantık yokluğu bu yergi sağanağına nerdeyse eğlenceli bir hava verebilirdi, ancak yazar yeri geldikçe nazizmden söz ediyor, böylece kıyımı bildiğini ve kabul ettiğini gösteriyordu. Öte yandan bu üç kitap, aydınlara beslediği inatçı kinin, belki de kendinden duyduğu nefretin bir anlatımıydı. 1944'te *Guignol's Band* ile Céline, Bardamu'yü İkinci Dünya savaşı sırasında Londra'da karşımıza çıkardı; bu yapıtı *Le Pont de Londres* (1964) izledi. *Guignol çetesi*'ndeki mizah duygusu, *D'un château l'autre* (1957), *Nord* (1960) ve *Rigodon*'dan (1961) oluşan üçlemesinin habercisiydi. Naziciliğin, işbirlikçilerinin çökmesi ve onlarla birlikte kendi çöküşü (Danimarka'da tutuklanması ve sürgün yaşamı) Céline için bir kıyamet tablosu oluşturdu, bu tablonun dehşetini, gülünçlüğünü nerdeyse zevkle çizdi. Tam aradığını bulmuştu: alevler içinde çaresiz bir Almanya, dünyanın sonunun sanrılı bir görüntüsünü sunuyordu. Güçlü ve çarpıcı bir dille yarattığı çöküş destanı güldürü öğelerinin yanı sıra trajik bir boyut taşıyordu. Sancılı bir dünyada yaşamanın açtığı yaraları ve parçalanmayı dile getiren Céline çağının en ilginç yazarlarındandı.

CELİS sıf. (ar. *celis*). *Esk.* Birlikte oturan; yakın arkadaş: *Celis-i enis* (yakın dost, sıkı fıkı arkadaş).

CELİYE a. Esk. denizc. Osmanlılar zamanında Tuna nehrinde kullanılan çektiri türünden İnce Donanma gemisi. (Dümen yerinden tek kürekle idare edilirdi.)

CELJE, Slovenya'da kent, Ljubljana'nın K.-D.'sunda; 31 000 nüf. Romalılar'dan kalma yıkıntılar. Gotik üslubunda kilise. Celje kontlarının sarayı (bölge müzesi). Çinko metalürjisi. Dökümcülük. Dokuma sanayisi.

CELL a. (ing. sözc.). Çizgi filmlerde kullanılan saydam selüloit yaprakları.

Cell, 1 perdelik modern dance work. Koregrafisini Robert Cohan, müziğini Ronald Lloyd, senografisini Norberto Chiesa hazırladı. İlk kez Londra'daki The Place'te, London Contemporary Dance Theatre tarafından sahnelendi. Başrolde Robert Powell dans etti. Yapıtta, toplumun tutsağı olan bireyin dramı anlatılır.

CELLA a. (lat. sözc.). Arkeol. Bir tapınakta, tanrıya ayrılmış bölüm. (Capitolium'daki üçlü tapınakta üç cella bulunuyordu.) [Yun. sözc. NAOS'un eşanl.]

CELLÂBE a. (ar. sözc.). Yanları furo oluşturacak biçimde dikili, dikdörtgen kumaş parçasından yapılan giysi. (Baş ve kol yerleri açık bırakılmıştır, üzerine çoğunlukla düşük kollar, bir de *kapüşon* takılır ve şeritlerle süslenir. Yünlü, pamuklu ya da kaba dokumadan dikilen, bu giysi Mağrib'de giyilir.)

CELLADİYE a. (ar. *cellâd* ve *-iyye*'den *cellâdiye*). *Esk.* Cellada ödenen ücret.

CELLAE NIGRAE. Esk. coğ. Mauretania Caesariensis'te troglodit kent, Sitifis'e (Setif) 50 km uzaklıkta; Donatusçuların önderi Donatus'un görev yaptığı piskoposluğun merkeziydi.

CELLAMARE (Antonio DEL GIUDICE, GIOVENAZZO *dükü, —prensi*), ispanyol diplomat (Napoli 1657 - Sevilla 1733). 1712'de danıştay üyesi, 1715'te kraliçenin başyaveri oldu, Fransa sarayına elçi olarak gönderildi. 1718'de, Alberoni'nin etkisiyle, Louis XV'in naipliğini, İspanya kralı Felipe V'e devretmek amacıyla bir komploya katıldı. Cellamare'nin yazışmaları ele geçirilince komplo ortaya çıktı. Dubois, Ispanya'ya savaş açmak için komplo girişimini fırsat bildi, Cellamare sınırdışı edildi.

■ **CELLAT** a. (ar. *cellâd*, kırbaçlayan'dan). **1.** Ölüm cezalarını yerine getirmekle görevli kimse. **—2.** *Cellat gibi*, acımasız, gaddar, zalim.
—*Esk. Cellad-ı felek*, göğün celladı, Azrail; Merih yıldızı.
—ANSİKL. Eski Türkler'de *cellat* sözcüğü yalnız kırbaçla uygulanan dayak cezalarını yerine getiren kişiler için kullanılırken, sonradan, özellikle Osmanlılar döneminde her tür ölüm cezasını uygulayanlara bu ad verildi. Osmanlı devletinde kadılık örgütü bulunan her kaza ya da nahiyede, kadıların buyruğunda birer cellat bulunduğu gibi, başkentte de saray örgütüne bağlı bir cellat vardı. Saray cellatlığının ne zaman kurulduğu ve burada kaç cellat bulunduğu konusunda kesin bir bilgi yoksa da cellatların bostancıbaşına bağlı oldukları ve gerçekte bir tek cellat ile yamaklarından oluşan bir örgüt olduğu anlaşılmaktadır. Bu saray celladı kimi zaman "cellatbaşı" diye de anılırdı. Saray celladı ya da cellatbaşı, idamı emredilen devlet büyüklerini Topkapı sarayı'nın Orta kapısı önündeki "Siyaset meydanı" diye bilinen yerde öldürürdü. Bu meydanda hükümlünün gözündeki bağı çözen cellat, kollarını sıvar, kılıcını omuzunda asılı peştamala sildikten sonra bir süre hünere dayalı gösteriler yapar ve sonunda öldürülecek kişinin başını tek kılıç darbesiyle gövdesinden ayırırdı. Kesik baş, kapı önündeki ibret taşının (Seng-i ibret) üstüne konularak sergilenirdi. Cellat da idamdan sonra kanlı kılıcını ve ellerini Orta kapının sağ yanında bulunan çeşmede (Cellat* çeşmesi) yıkardı. Osmanlı soyundan olanların kanlarını akıtmak günah sayıldığından, cellat hanedan üyelerini yay kirişi ya da kementle boğardı. Osmanlı soyundan olmayan devlet büyükleri, genelde, kılıçla boyunları vurularak öldürülmekle birlikte, gerektiğinde bu geleneğin dışına çıkıldığı durumlar da oldu: kementle boğdurulan Murat IV'ün sadrazamı Kemankeş Mustafa Paşa gibi.

İstanbul'da idam fermanı çıkan devlet adamları saray celladınca öldürüldükleri halde, başkent dışında görevli devlet ricalinin idamı için merkezden özel bir çavuş gönderilirdi. Osmanlı devletinde idam buyruklarının yerine getirilmesinde cellat ve çavuşlar dışında yine sarayda görev yapan dilsizler, bostancılar vb. kullanılırdı: Kanuni Sultan Süleyman oğlu şehzade Mustafa'yı bu saray dilsizlerine boğdurmuştur.

Murat IV döneminde birçok devlet adamının boynunu vuran ve sonunda İbrahim I'i de kementle boğan Kara Ali, osmanlı tarihindeki cellatların en ünlüsüdür.
—Ed. Divan edebiyatında sevgilinin gözleri ve gamzesi, âşığın ölümüne neden olacak kadar güzel sayıldığından "cellat" diye tanımlanır: *"Olmaz ol gamze-i cellad gibi bir âfet/Ki ne tîg-i müje ne hançer-i pûlâd ister"* (Nef'i).

■ **Cellat çeşmesi,** İstanbul'da Topkapı sarayı'ndaki bir çeşmenin adı. Orta kapıya yakın bir yerde bulunan siyaset meydanında devlet büyüklerinin başı kesildiğinden ve cellat bıçağını buradaki çeşmede yıkadığından bu adla anılır.

CELLAT gölü, Küçük Menderes ovasının batı kıyısında, eskiden zaman zaman yayılarak geniş bir alanı kaplayan ve bu arada İzmir-Aydın demiryolunu da sular altında bırakan sığ göl. Torbalı'nın G.'inde ovayı B.'dan kuşatan ve Permo-karbon yaşlı kireçtaşlarından oluşan dik

Büyük Larousse

cellat

Z. E. Hubert-L'Herne

Louis Ferdinand Céline

Büyük Larousse

Cellat çeşmesi
Topkapı sarayı, İstanbul

yamaçlı tepelerin hemen eteğindeydi. Taşkın döneminde Küçük Menderes'in ve çevredeki dağlardan inen öteki derelerin suları burada toplanıyor ve göl alanının genişlemesine neden oluyordu. Ayrıca bir sıtma yuvası da oluşturan göl, kanallar açılarak kurutulmuş ve buradaki Cellat demiryolu istasyonunun adı da Sağlık olarak değiştirilmiştir.

Cellat mezarlığı, İstanbul'da Eyüp Karyağdı mezarlığının arkasında özel kabristan. Buraya sadece cellatlar gömüldüğü için bu ad verildi. Cellat mezarlığında boyları 1,70-1,90 m arasında olan mezartaşları yazıtsızdı. Para karşılığında insan canına kıydıklarından, Osmanlılar döneminde cellatlar öteki mezarlıklara alınmaz, yalnız Cellat mezarlığına gömülürlerdi. Son zamanlarda tam anlamıyla ortadan kalkan bu mezarlığın yerine gecekondular yapıldı.

CELLATLIK a. **1.** Celladın görevi. **—2.** Acımasızlık, katı yüreklilik.

CELLE ünl. (ar. *celāl*'den *celle*). *Esk.* **1.** Tanrı için "ulu olsun" anlamında ululama sözü: *Hak celle ve ala* (Tanrı ulu ve yüce olsun). *Allah celle celaluhu* (ululuğu yücelesi Allah). **—2.** *Celle celaluhu*, ulu, yüce Allah. ‖ *Celle şanuhu*, ünü büyüsün, şöhreti artsın.

CELLE, Almanya'da, Aşağı Saksonya eyaleti sınırları içinde yer alan kent, Aller ırmağı kıyısında, Hannover'in K.-D.'sunda; 74 000 nüf. 1371-1705 arasında Braunschweig-Lüneburg düklerinin merkeziydi. XV.-XVIII. yy.'lardan kalma evler ve anıtlar. Petrol arıtım merkezi; bölgedeki petrol işletmeleri için gerekli araç-gereçleri üreten tesisler. Kimya, dokuma ve elektronik sanayileri. Dolaylarında ünlü haralar.

CELLE-SAİNT-CLOUD *(La)*, Fransa'da kanton (Yvelines) merkezi, Versailles'ın K.'inde; 22 884 nüf. XVII. ve XVIII. yy'a ait şato. Sinemacılık laboratuvarları.

CELLİERS (Jan), afrikaans dilinde yazan güney afrikalı yazar (Wamakersvlei, Wellington, Cape eyaleti, 1865 - Johannesburg 1940). Totius ve Leipoldt ile afrikaans dilinde edebiyatın öncüleri arasında yer aldı. Özellikle, *Die Vlakke* (1908) ile ataerkil bir yaşamı canlandıran anlatının (*Martjie*, 1911) yazarıdır.

Benvenuto Cellini
Perseus
tunç, 1545-1553
Loggia dei Lanzi, Floransa

CELLİNİ (Benvenuto), italyan heykelci, kuyumcu ve madalyoncu (Floransa 1500 - *ay. y.* 1571). Yaşamının serüven dolu olaylarını *la Vita* adını verdiği anılarında anlattı. Clemens VII'nin himayesine girdi. Roma'daki Castel Sant' Angelo'yu Bourbon connétable'ına karşı savundu. Sonra sırasıyla Floransa, Mantova ve yeniden Roma'da bulundu. Bu son kentte, Paulus III tarafından doğruluğa aykırı hareket etmekle suçlandı. François I tarafından 1540'ta çağrıldığı Fransa'da 5 yıl kaldı. Bu süre içinde, üzerinde Neptunus ve Amphitrite'nin figürleri bulunan, ünlü *François I tuzluğu*'nu (Viyana müzesi) ve *Fontainebleau Nymphe*'si (Louvre) olarak bilinen alçakkabartmayı gerçekleştirdi. 1545'te Floransa'ya, grandük Cosimo' nun yanına döndü, grandükün büstünü ve Loggia dei Lanzi'de bulunan Perseus heykelini yaptı (1553). Kayıp balmumu yöntemiyle dökülmüş olan bu heykel, güçlü ve kusursuz beden yapısının yanında, üstün bir kuyumculuk sanatıyla işlenmiş süslemeleriyle dikkati çeker. Michelangelo'nun cenaze töreninde kendisiyle tartıştığı için Vasari ile rekabete girmesi, kişiliğini ortaya koyan bir örnektir.

Cellini (Benvenuto) → BENVENUTO CELLİNİ, Berlioz'un operası.

CELLOSOLVE a. Anorg. kim. Formülü $RO—CH_2—CH_2—OH$ olan glikol monoeterlerin yaygın ve tescil edilmiş adı; selüloz esterlerinin çözücüsü olarak kullanılır.

CELLO-TEXTE a. (tesc. edil. ad). Selülozlu pelikül üzerine basılan tipo dizgi provası. (Cello-texte, pozitif filmlerle birlikte ofset ya da çukurbaskı için, baskı kalıplarının yerleştirilmesine yönelik montajlarda kullanılır. Fotodizgiden çıkan filmler giderek cello-texte'lerin yerini almaktadır.)

CELONİTES a. Alt kesimi içbükey olan, karınları göğsün altında kıvrılarak bitki saplarını kavrayabilen zarkanatlı böcekleri içeren cins. (*Masaridae* familyası.)
—ANSİKL. *Celonites* cinsi üyeleri sarı ya da turuncu çizgili siyah böceklerdir; Akdeniz bölgesinde yaşarlar ve yan yana dizilmiş hücrelerden oluşan yuvalarını taşların ya da kuru sapların üstüne yaparlar. Larvaları bal ve çiçektozuyla beslenir.

CELOPE a. (yun. *koilopes*, çukura kaçmış gözlü'den). Siyahımsı küçük sinekleri içeren cins. (Deniz kıyısında fükusler üstünde uçar, sıçrar ve yassı çakılların altına gizlenir. Denizyosunusineğigiller [*Coelopidae*] familyasının örnek tipi.)

CELP a. (ar. *celb*). *Esk.* **1.** Çekme, kendine çekme: *"Hocânıma her müracaat eden himmetini celbe muvaffak olamıyordu"* (H. R. Gürpınar). **—2.** Yazı ile isteyip getirtme: *Evrakın celbi.* **—3.** *Bir kimseyi, bir şeyi celp etmek*, onu kendine doğru çekmek; bir kimseyi resmi yazı ile çağırmak. ‖ *Celb-i kulûb*, kalpleri çekme, sevgi kazanma.
—Ask. → ASKER'E ÇAĞIRMA.

CELPNAME a. (ar. *celb* ve *name*'den). Mahkeme ya da askerliğe çağrı yazısı.
—Huk. Davacı, sanık, tanık ve bilirkişilere, belirli gün ve saatte mahkemede hazır bulunmaları için mübaşir ya da posta aracılığıyla gönderilen çağrı kâğıdı.

CELSE a. (ar. *celse*). **1.** Bir kurulun yaptığı toplantı: *Celseyi açmak, kapamak.* (→ OTURUM.) **—2.** Yargılamanın her bir evresi: *Yargıç ilk celsede boşanmalarına karar verdi.* (Bk. *ansikl.* böl.)
—*Esk. Celsegâh*, birkaç kişinin oturması için ayrılan yer. ‖ *Celse-i aleniye*, açık oturum. ‖ *Celse-i hafife*, hemen kalkacak biçimde ilişerek oturma. ‖ *Celse-i hafiyye*, gizli oturum.
—ANSİKL. Huk. Mahkeme celselerinin herkese açık olması, duruşmaların açıklığı Anayasa ve usul yasalarının benimsediği bir ilkedir. Celselerin kapalı (gizli) yapılmasına ancak genel ahlak ya da kamu güvenliğinin kesin olarak gerekli kıldığı durumlarda karar verilebilir. (Anayasa md. 141; Huk.us. muh. k. md. 149; Cez. us. muh. k. md. 373.) [→DURUŞMA.]

CELSİUS (Anders), isveçli fizikçi ve gökbilimci (Uppsala 1701 - *ay.y.* 1744). Uppsala Üniversitesi'nde gökbilim profesörü oldu (1730). 1737'de kutup bölgelerinde bir meridyen derecesinin ölçümü için Fransızlar'ın düzenlediği bilimsel geziye katıldı. Celsius yıldızların parlaklığını ilk kez karşılaştıran bilim adamlarından biridir. Manyetik yükselimin günlük değişimini (1740) ve kutup ışığının neden olduğu tedirginlikleri inceledi. 1742'de kendi adıyla anılan termometre ölçeğini buldu.

Celsius derecesi, Celsius sıcaklığını ölçme birimine verilen özel ad; kelvine benzer sıcaklık aralığı (sim.: °C). [Eşanl. SANTİGRAD.]

Celsius sıcaklık ölçeği, mutlak ölçeğe $t_c = T — 273{,}15$ eşitliğiyle bağlı t_c sıcaklık ölçeği; eşitlikte T, mutlak sıcaklığı gösterir. Ölçekte, bir atmosferlik basınç altındaki suyun erime ve kaynama sıcaklıkları 0° ve 100°C'a çok yakındır. Dolayısıyla, Celsius ölçeği, uygulamada yüzdelik ölçekle çakışır.

CELSUS, filozof; Antoninuslar döneminde Roma'da yaşadı (İ. S. II. yy.). *Alethes Logos* (Gerçek söylev) adlı yapıtında hıristiyanlığa yöneltilmiş eleştirilerle ün kazandı. Bu yapıtı ancak, Origenes'in *Contra Celsum* (Celsus'a karşı) adlı kitabında öne sürdüğü karşı görüşler dolayısıyla biliyoruz.

CELSUS (Aulus Cornelius), Augustus' un çağdaşı hekim ve bilgin. Sezar döneminde Verona'da doğduğu ve cerrahlıkla uğraştığı söylenir. Başlıca yapıtı olan *De arte medica* (Tıp sanatı üstüne), hem eski tıbbın, hem de kendi zamanındaki tıbbın çok açık bir betimlemesidir. Sağlığın korunmasına ilişkin bölüm özellikle ilgi çekicidir. Hippokrates'ten beri yunan ve roma kimya tarihi üzerindeki bilgilerimizi de Celsus'a borçluyuz. Celsus "tıbbın Cicero'su" diye anılır.

Celsus dörtgeni, Celsus'un, iltihaplanmanın özgül belirtisi saydığı dört belirti: kızarıklık, şişlik, sıcaklık ve ağrı.

Celsus kitaplığı
Efes

Celsus kitaplığı, Batı Anadolu'daki Efes (antik Ephesos) kentinde bulunan kitaplık. Hellenistik dönem agorasının G. kapısı yanında, agoranın G.-D. köşesindedir. Antikçağ'ın en önemli yapılarından biri olan kitaplık, R. Heberdey ile Ernst Berndorf'un kazılarıyla ortaya çıkarıldı (1903-1905). Yapının kimi kabartmaları ve ön cephedeki dört kadın heykeli, Viyana güzel sanatlar müzesi'ne gönderildi. 1970'te Avusturya arkeoloji enstitüsü'nce başlatılan ve en son tekniklerin kullanıldığı restorasyon çalışmaları, 1978'de son buldu. Kitaplık dört gün süren büyük bir sanat şöleniyle ziyarete açıldı.

Doğu cephesindeki girişin sağında bulunan yazıta göre kitaplık, Asia eyaleti valisi Tiberius Julius Celsus Polemaeanus' un anısına, oğlu Tiberius Julius Aquila tarafından yaptırıldı. Celsus'un mezarı üstünde yükselen yapı, aynı zamanda bir heroon* olarak nitelenir. Araştırmalar kitaplığın yapımının İ. S. 115-117 yılları arasında başladığını, Tiberius Claudius Aristion zamanında (İ. S. 135) bitirildiğini göstermiştir. Daha sonra Gotlar'ın yağmalamaları sırasında yakılmış (İ. S. 262), yalnızca mermer ön cephe ayakta kalmıştır. V yy.'da onarılan kitaplık daha sonra deprem ve yangınlardan zarar görmüştür.

Dokuz basamakla çıkılan bir podium üzerinde yer alan yapının iki katlı ön cephesi 21 m genişliğinde, 16 m yüksekliğindeydi. Basamakların yanlarındaki kaideler üzerinde heykeller bulunuyordu. Ön cephe de sütunlar ve heykellerle süslüydü. Buradaki üç kapıdan kitaplık salonuna giriliyordu. 16x10 m boyutlarındaki salonun zemini renkli mermer döşeliydi. B. duvarındaki büyük nişte Athena'nın ya da Celsus'un heykelinin bulunduğu sanılır. Öteki duvarlarda kitapların konulduğu dikdörtgen nişler vardır. B. Götze'nin saptamalarına göre, bu nişlerde yaklş. 12 500 kitap bulunuyordu. Araştırmalarda nişlerin önünde iki katlı, sütunlu bir galerinin olduğu anlaşılmıştır. Yapının çevresindeki çift duvarlar arasındaki boşluklar yağmur sularının akışını sağlar. Celsus'un tonoz örtülü mezar odası büyük ni-

şin altındadır, beyaz mermerden lahdi Eros ve Nike kabartmalarıyla bezelidir. (→ Kayn.)

Celsus koryonu, saçlı deride ve sakalda görülen irinli saçkıran.

Celsus yöntemi, Celsus tarafından düşünülmüş bir sistotomi yöntemi.

CELTİS ya da **CELTES** (Konrad PICKEL ya da BICKEL denir), alman hümanist (Wipfeld, Bavyera, 1459-Viyana 1508). Roswitha* von Gandersheim'ın yapıtlarını ve Peutinger haritası denilen ünlü Roma İmparatorluğu haritasını buldu. Ovidius ve Horatius'dan esinlenen latince şiirler yazdı (Quatuor libri amorum, 1502).

CELÛLA. Tar. coğ. Irak'ta kent, Babil ile İran'ı bağlayan Horasan yolu üzerinde önemsiz bir duraktı. Halife Ömer zamanında arap orduları Sasaniler'i önce burada (637), daha sonra da Nihavend kenti yakınlarında yenerek tüm İran'a egemen oldular.

CELVE ya da **CELVET** a. (ar. *celvet*). *Esk.* Yerini, yurdunu terk etme.
—Tasav. Sâlikin (tarikat yolcusunun), Tanrı'nın sıfatlarıyla bezenmiş olarak halvetten (yalnızlıktan) çıkıp Tanrı varlığında fena bulması (yok olması).

CELVETİYE ya da **CELVETİLİK** a. (ar. *celvet*, terk etmek'ten *celvetiye* ya da *celvet*, *-i* ve *-lik*'ten *celvetilik*). Bayramiye tarikatının kollarından, Aziz* Mahmut Hüdayi'nin kurduğu tarikat. Tam bir sünni tarikat olan celvetilik, dinin zahitlik yönüne ağırlık verir. Bayramiyye şeyhlerinden İbrahim Zahit Gîlânî'nin zikir için kabul ettiği yedi ad'a (esma-i seb'a) celvetilikte beş ad (esma-i hamse) daha eklenmiştir. "Usulü esma" (temel adlar) da denilen yedi ad "La ilahe illallah, Allah, Hu, Hak, Hayy, Kayyum ve Kahhar"; "furu-ı esma" (ikinci derecede adlar) denilen beş ad ise "Vehhab, Fettah, Vahid, Ahad ve Samed" sözcüklerinden oluşan tanrısal sıfatlardır.
Az yemek (kıllet-i taam), az konuşmak (kıllet-i kelam), az uyumak (kıllet-i menam), Allah'tan başka her şeyden (masiva) uzak kalmak, sürekli aptesli olmak, günlerin çoğunu oruçlu geçirmek, kalbi Hakk'a ve şeyhe bağlamak, şeyhe karşı koymamak celvetilikte Aziz Mahmut Hüdayi'nin koyduğu ilkelerin belli başlılarıdır. Celvetiler, yeşil çuhadan 13 dilimli taç giyerlerdi. Bu dilimlerden 12'si yukarıda belirtilen 12 adı, 1'i de bu adların birliğini simgelerdi. Celvetiliğin "pir makam"ı Üsküdar'daki Aziz Mahmut Hüdayi tekkesi, ikinci merkezi ise Bursa'daki İsmail Hakkı tekkesiydi.

CEM ya da **CEMİ** a. (ar. *cemᶜ*). *Esk.* **1.** Toplama, yığma, biriktirme: *Cem-i nukud* (para biriktirme). *Cem-i servet* (servet toplamak). **—2.** Topluluk, kalabalık: *"Erenler cemidür yerümüz bizüm"* (Derviş Hatayi, XV. yy.). **—3.** *Cem etmek*, toplamak, biriktirmek, bir araya getirmek: *"Dört kitabı cem eder lisânı dervişlerün"* (Eşrefoğlu Rumi, XV. yy.). || *Cem olmak, olunmak.* toplanmak.
—Dilbilg. *Esk.* Çoğul. || *Cem-i müennes*, dişil çoğul, sonunda dişillik gösteren "-e(t)" bulunan ya da dişil sayılan sözcüklerin "-at" ekiyle yapılan çoğul biçimleri: *hikâye*, çoğl. *hikâyat; malum*, çoğul. *malumat* vb. (Türkçe adların da bu ekle çoğul yapıldığı görülmüştür: *gidişat, gelirat.*) || *Cem-i mükesser*, kırık çoğul, kuralsız çoğul, arapça adlarda sözcük kalıbı değiştirilerek yapılan çoğul: *âlim*, çoğl. *ulema; kâtip* çoğl. *ketebe* ya da *küttâb* vb. || *Cem-i müzekker*, eril çoğul, arapça eril adların sonuna "-ûn", "-în" ekleri getirilerek yapılan çoğul: *hâzır*, çoğl. *hâzırûn; mücrim*, çoğl. *mücrimîn* vb. || *Cem-i sahih, cem-i salim*, kurallı çoğul, arapça eril ya da dişil adlarda yapı bozulmadan sonuna dişil çoğul ya da eril çoğul ekleri getirilerek yapılan çoğul. || *Cem-ül-cem*, çoğulun çoğulu, arapça çoğul bir sözcüğün ikinci kez çoğul yapılması: *fetih*, çoğl. *fütuh*, çoğulun çoğulu: *fütuhat* vb.
—Esk. mat. Toplam.

CEM ya da **CEMM** a. (ar. *cemm*). *Esk.* Kalabalık, kitle, yığın: *cemm-i gafir* (büyük kalabalık).
—Dilbil. Arapçada asıl anlamı "bir kuyuda toplanan ya da akan su kitlesi"dir. Buradan "insan kalabalığı" anlamına kaymıştır.

CEM (EL-), Tunus'ta Sus ile Sfaks arasında kasaba. El sanatları merkezi. III. yy.'da Kuzey Afrika'nın en zengin yerleşmelerinden biri olan roma kenti *Thysdrus*'a ait çok önemli kalıntılar. Amfitiyatro, belki de, Afrika'daki en etkileyici roma yapısıdır (148 m'ye 122 m). Efsaneye göre burası, Berberiler'in ünlü kadın kahramanı Kahine'nin sarayıdır. Roma kentinin merkezinde (forum, ılıcalar, vb.) kazılar sürmektedir. Çok güzel mozaiklerinin (II. ve III. yy.) bir bölümü antik kentteki müzede ve Tunus'taki Bardo müzesi'ndedir.

CEM ya da **CEMŞİT,** şarabı bulduğuna inanılan efsanevi İran hükümdarı. Avesta'da İran'a altın dönemini yaşattığı, tufanın onun döneminde meydana geldiği, kutsal ateşi, insanlarla hayvanları ve bitki tohumlarını tufanın sonuna dek bir mağarada sakladığı anlatılır. Bu kaynağa göre 700 yıl yaşadı. Hükümdarlığı süresince 300 yıl halkından hiç kimse ölmedi. Dokumacılığı, tarımı, yapı işlerini, denizciliği, savaşı insanlara o öğretti. İran takviminde nevruz adı verilen yılbaşı gününü başlattı. (→ CEMŞİT. NEVRUZ.) Dahhak İran'a egemen olunca Cem, Çin'e gitti; orada öldü. Şarabı icat eden kişi olarak divan şiirinde sık sık anılır; üzerinde yedi hikmetin yazılı kadehinden (cam-ı Cem) söz edilir: *Esti nesim-i nevbahar açıldı güller subh-dem/Açsın bizim de gönlümüz saki medet sun cam-ı Cem* (İlkbahar rüzgârı esti, sabah vakti güller açıldı. Saki, medet et, Cem'in kadehini sun da bizim de gönlümüz açılsın) [Nef'i].

CEM → CEM SULTAN.

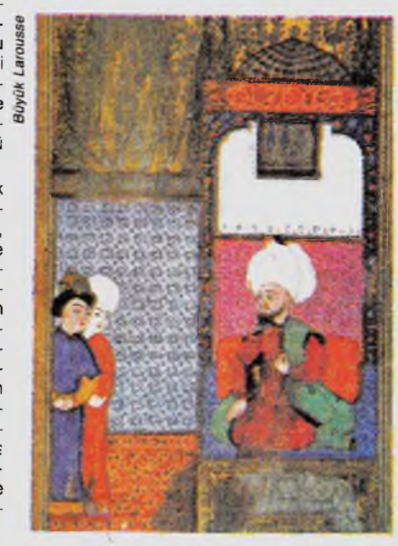
CEM (Cemil), türk karikatürcü (İstanbul 1882-*ay.y.* 1950). İstanbul Hukuk mektebi'ni bitirdi. Paris'te siyasal bilimler öğrenimi gördü. Dışişleri görevlisi olarak Fransa, İsviçre ve İtalya'da çalıştı. İkinci meşrutiyet'in ilanından sonra (1908) İstanbul'a döndü. Karikatürlerini Kalem dergisinde yayımladı. 1910'da kendi adını taşıyan gülmece dergisi Cem'i çıkarmaya başladı. Balkan savaşı yenilgisinin etkisiyle dergisini kapattı (1912). Sanayii nefise mektebi müdürlüğü yaptı (1914-1918). Mütareke yıllarında gittiği Paris'ten döndükten sonra Cem'i yeniden çıkardı (1927). Kurtuluş savaşı yıllarında yurtdışında bulunduğu için siyasal baskılarla karşılaşınca dergisini kapattı (1928). Portre karikatürcülüğü ve çizgiden çok, alt yazılarda gösterdiği gülmece ustalığıyla adını duyurdu ve "Üstat Cem" diye anıldı. Gerçekçi yaklaşımı, siyasal yapılarca her dönemde tepkiyle karşılandı. Kalem dergisinde çıkmış Abdülhamit II'nin yirmi karikatüründen oluşan *Cem* (1909) adlı bir albümü vardır.

Cem, İstanbul'da yayımlanmış haftalık mizah dergisi. Cemil (Cem) tarafından çıkarıldı (1910-1912, 43 sayı; 1927-1929, 49 sayı; toplam 92 sayı). 16 sayfaydı ve 1927'ye kadar yarısı fransızcaydı; bu tarihten başlayarak tamamı türkçe yayımlandı. Refik Halit (Karay), derginin hemen hemen bütün yazılarını "Kirpi", "Dûranda", "Vakanüvis" takma adlarıyla yazarken, her sayıda çıkan mizah manzumelerini "Âmâ" takma adıyla Hamdullah Suphi (Tanrıöver) kaleme alıyordu. Dergide Cemil Bey'in (Cem) siyasal karikatürlerinin yanı sıra A. Rigopulos, N. Fléchs ve A. Ménélas'nın da karikatürleri yayımlanmıştır. Cem, türk mizah tarihinin önde gelen dergilerinden biri olarak kabul edilir.

CEM (İsmail), eski soyadı **İpekçi,** türk gazeteci ve siyaset adamı (İstanbul 1940). Lozan Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi (1962). Cumhuriyet ve Milliyet gazetelerinde çalıştı. 1974'te TRT genel müdürlüğüne getirildi. Milliyetçi cephe iktidarınca görevden uzaklaştırıldı. Danıştay tarafından göreve iade edildiyse de gazeteciliğe dönmeyi yeğledi. Ercan Arıklı, Kadri Kayabal ile birlikte kurduğu (1975) Politika gazetesinde başyazarlık da yaptı. 1983'ten sonra aktif politikaya atılarak Sosyal demokrat halkçı partinin merkez karar ve yürütme kurulunda görev aldı: 1987'de İstanbul milletvekili seçildi. 1992'de Cumhuriyet halk partisine geçti. Başlıca yapıtları: *Türkiye'de geri kalmışlığın tarihi* (1970), *Tarih açısından 12 Mart* (1973), *Sosyal demokrasi nedir? Ne değildir* (1985), *Engeller ve Çözümler* (1987).

İsmail Cem

CEM SULTAN, türk şehzade (Edirne 1459-Napoli 1495). Mehmet II'nin (Fatih) Çiçek Hatun'dan olma küçük oğlu. Öğrenimi için beş yaşında hocaya teslim edildi. Dokuz yaşında Kastamonu sancakbeyliğine atandı ve öğrenimini orada sürdürdü. Babası, Uzun Hasan'a karşı sefere çıktığında (1473), Edirne'de bırakılarak Rumeli'nin korunmasıyla görevlendirildi. Karaman beylerbeyi olarak gönderildiği (1474) Konya'da, lalası Gedik Ahmet Paşa'nın gözetiminde öğrenimini sürdürdü, iyi yönetimiyle halkın sevgisini kazandı. Larende'de (Karaman) saray, cami, bedesten ve çarşı yaptırdı. Babası tarafından türk-rodos ilişkilerini düzenlemekle görevlendirildi (1476), yapılan görüşmelerden bir sonuç alamadıysa da Rodos şövalyeleriyle ilk temasını gerçekleştirmiş oldu. Mehmet II'nin bilinmeyen bir yöne sefer hazırlığı içerisindeyken ansızın ölümü (3 mayıs 1481) 22 yaşındaki genç şehzade için dönüm noktası oldu. Padişahın ölümünü gizleyen sadrazam Karamani Mehmet Paşa, bir yandan Amasya valisi Bayezit'e haber iletirken, bir yandan da güvenilir adamlarından birini kendisini tahtın vârisi sayan Cem'e göndererek onu İstanbul'a çağırdı. Ancak, Cem'e gönderilen haberciyi Anadolu beylerbeyi Sinan Paşa yolda öldürttü. Öte yandan, Bayezit'in tahta çıkmasını isteyen yeniçeriler, Cem yanlısı Karamani Mehmet Paşa'yı öldürdüler. Olayların gelişmesinden zamanında haber alamayan Cem'den önce İstanbul'a varan Bayezit tahta çıktı. Saltanat hakkından vazgeçmeyen Cem, tahtı ele geçirmek için başkaldırdı: ağabeyi Bayezit II'nin birliklerini dağıtarak Bursa'ya girdi, hükümdarlığını ilan ederek adına hutbe okuttu, para bastırdı. Bu arada, ağabeyine elçi olarak gönderdiği halaları Selçuk Hatun aracılığıyla Anadolu'nun kendisine bırakılarak impa-

Büyük Larousse

Cem Sultan
Ali Emiri kütüphanesi, İstanbul

ratorluğun ikiye bölünmesini önerdi. Bu öneriyi geri çeviren Bayezit II, Cem'e karşı harekete geçti. İki kardeşin ordusu Yenişehir ovasında karşılaştı ve savaş öğleye kadar sürdü (1481). Yenilen Cem yaralı olarak Konya'ya kaçtı. Ardından Mısır sultanına sığınmak üzere ailesi ve maiyetiyle birlikte Kahire'ye gitti (1481) ve sultan Kayıtbay tarafından gerçek bir hükümdar gibi karşılandı. Hacca gitti, dönüşünde Anadolu ile bağlantı kurdu. Halkın Bayezit'ten yüz çevirdiğini, tahta geçmek için koşulların uygun olduğunu bildiren Karamanoğlu Kasım Bey'in çağrısı üzerine Anadolu'ya geçti; Adana'da buluştuğu Karamanoğlu Kasım Bey ile bir anlaşma yaptı. Buna göre, Cem tahta çıkınca Kasım Bey'e Karaman bölgesini bırakacak, o da karşılığında Cem'i metbu tanıyacaktı. Hemen harekete geçerek kuvvet topladı ve Kasım bey ile birlikte Konya'yı kuşattı. Padişaha bağlı kalma andı içen kenti alamayınca, kuşatmayı kaldırarak Ankara üzerine yürüdü, ama orasını da ele geçiremedi. Bayezit II komutasındaki kuvvetlerin hızla yaklaştığını haber alması üzerine Taşeli'ne çekildi çaresizlik içinde Rodos şövalyelerine sığınmak zorunda kaldı. Rodos şövalyeleriyle yaptığı anlaşma uyarınca Rumeli'ye geçerek taht kavgasını sürdürebileceğini sanıyordu, ama gerçekte hıristiyan dünyasının değerli bir esiriydi. Rodos şövalyeleri, onu ellerinde tutma karşılığında her yıl 45 000 duka altını vermeyi kabul eden Bayezit II ile anlaştılar. Cem bir süre sonra Macaristan'a gönderileceği vaadiyle Rodos'tan Fransa'nın Nice kentine götürüldü (1482). Bu arada, Cem yanlılarını ortadan kaldırmakla uğraşan Bayezit II, Gedik Ahmet Paşa'yı öldürttükten (1482) sonra kardeşinin üç yaşındaki oğlu Oğuz Han'ı da boğdurttu. Cem, Nice'te başgösteren veba üzerine Savoia dukalığının merkezi Chambery'ye oradan da Rumilly'ye getirildi, daha sonra Dauphiné'de Le Pauet şatosunda, ardından Rochechinard şatosunda kaldı. Burada Baron Jacques de Sassenage'nin kızı Phillippine-Hélène'e ilgisi Guy Allard'ın romanına konu oldu (Zizimi, prince ottoman, amoureux de Philippine-Helène de Sassenage). Rodos şövalyelerinin elindeki malikânelerde dolaştırıldıktan sonra Bourganeuf şatosunda kendisi için yaptırılan kuleye (Grosse Tour ya da Tour de Zizimi) kapatıldı. Papa İnnocentius VIII'in Rodos şövalyeleriyle yapmış olduğu anlaşma uyarınca "Hıristiyanlığın çıkarı için", altı yılı aşkın gözaltında yaşadığı Fransa'dan Roma'ya götürüldü (1489). Durumu kaygıyla izleyen Bayezit II, kardeşini gözetim altında tutması karşılığında papaya yılda 40 000 altın vermeyi önererek, üç yıllık ödeneği peşin gönderdi. Papa İnnocentius VIII'in yerine geçen papa Alexander VI, bir yandan Cem için Osmanlılar'a güvence verirken, öte yandan da onu elinde tutmakla Osmanlı İmparatorluğu'nun hıristiyanlığa karşı hareketini sınırlamayı umuyordu. İtalya'yı istila ederek Roma'ya giren Fransa kralı Charles VIII, Kudüs'e yapacağı haçlı seferi için kendisine teslim edilmesini istediği Cem'i, Napoli seferi'nde yanına aldı (1495). Yolda hastalanan Cem, Napoli'de öldü (Bayezit II'nin isteği doğrultusunda papa tarafından zehirletildiği ileri sürülür). Cenazesi 1499'da Napoli'den getirilerek Bursa'da büyük ağabeyi Mustafa'nın türbesine gömüldü. Cem Sultan döneminin tanınmış şairlerindendi. Karaman beylerbeyi olduğu sırada çevresine toplanan ve Cem şairleri diye tanınan Sadi, Haydar, Sehai, La'li, Kandi, Şahidi gibi sanatçılardan bir kısmı onun yanından ölümüne kadar ayrılmadı. Cem'in sürgündeyken gördüğü yerleri, sürdürdüğü yaşamı anlatan özlem ve acılarını yansıtan başarılı şiirleri türkçe ve farsça *Divan*'larındadır. Bir de *Cemşid ü Hurşid* mesnevisi vardır. Cem Sultan'ın yaşamı bazı romanlara (Feridun Fazıl Tülbentçi, 1959), tiyatro yapıtlarına (A. Turan Oflazoğlu, 1974) konu oldu. Bulgar tarihçi Vera Mutafçıyeva'nın belgesel romanı *Cem Sultan olayı* türkçeye de çevrildi.

Cem yayınevi, İstanbul'da Oğuz Akkan tarafından kurulan yayınevi (1964). Nobel kazanmış yazarlardan yapıtlar yayımlayarak yayım yaşamına atıldı. Sırasıyla; Yirminci yüzyıl klasikleri, Türk yazarlar, Dünya klasikleri, Sanat kitapları, Ansiklopedi ve sözlükler, Güvercin çocuk kitapları vb. dizilerini gerçekleştirerek 1 000'in üzerinde kitap yayımladı. Kurucusunun ölümünden sonra (1982), oğlu Cem Akkan tarafından yönetildiyse de bir süre sonra devredildi (1987). Bugün Ali Uğur, yayınevinin sahip ve yöneticisidir.

CEMA'A a. Mağrib'de, devarı temsil eden eşrafın (arap bölgede *kibar*, kabiliye bölgesinde *ümera*) bir araya gelmesi.
—ANSİKL. Geleneksel nitelikteki bu yerel meclisler, sömürge yönetiminde köy yerel yönetimine ortak edilerek geliştirildi. Bu kurum Batı Sahra'da hâlâ canlıdır. İspanya, Fas ve Moritanya arasında 1975 kasımında imzalanan Madrid antlaşması, Ayun cemaatini vekâleten yürütülen Batı Sahra yönetimine ortak ediyordu. Antlaşmada cemaatin dile getirdiği halk görüşüne saygı gösterileceği de özellikle belirtiliyordu. Fas, Batı Sahra'nın işgali siyasetini bu maddeye dayandırmıştır.

CEMAAT, -ti a. (ar. *cem*ᶜ'den *cemāᶜat*). **1.** *Esk.* Topluluk, kalabalık. **—2.** Namaz kılmak, vaaz ya da mevlit dinlemek için bir araya gelmiş kimselerden oluşan topluluk: *Cuma namazı için cemaat yavaş yavaş toplanıyordu.* **—3.** Aynı dinden ya da soydan insanların oluşturduğu topluluk: *Musevi cemaati. Ermeni cemaati. Bulgaristan türk islam cemaati.* **—4.** *Cemaate uymak*, bir toplulukta herkes nasıl davranıyorsa öyle davranmak.
—Ask. tar. Yeniçeri ocağı, saray gibi yerlerde çeşitli hizmetlerin yürütülmesiyle görevli çeşitli topluluklara verilen ad. || *Cemaat ortaları*, Yeniçeri ocağı'nı oluşturan 196 ortanın birinciden yüz birinciye kadar olanlarına verilen ad.
—İsl. Müminler topluluğu, islam inançları çevresinde toplananlar. || *Cemaatle namaz kılmak*, başkalarıyla birlikte imama uyarak namaz kılmak.
—Sey. oy. XVI. yy.'da aynı konuda hüner gösteren oyuncu topluluklarına verilen ad. (Bunlar, *cemaati hayali zılciyan* [karagöz oynatanlar], *cemaati taşbazan* [taşlarla hüner gösterenler], *cemaati gürzbazan* [gürzlerle oyun yapanlar] vb. adlarla anılırlardı. Daha sonraki yüzyıllarda *cemaat* yerine *kol** sözcüğü kullanılmaya başlanmıştır.)
—ANSİKL. Bütün müslümanlar için "islam cemaati" denilir. "Ümmet"le eşanlamlıdır. Kuran'da "ümmet" deyimi birçok kez yinelendiği halde "cemaat" sözcüğü hiç geçmez. Ancak, Hz. Muhammet, "cemaat" sözcüğünü sık sık kullanmıştır. Hz. Peygamber, Medine'de, islam devletini kurduktan sonra, komşu ülkelere gönderdiği habercilerle onları cemaate katılmaya çağırdı; dinsel, toplumsal ve siyasal birliğin süreklilği konusundaki duyarlılığını "cemaatten bir karış bile ayrılan kişi, islam bağını boynundan sıyırmış olur", "cemaatten ayrılan kişi, cahiliye* insanının durumuna düşmüş sayılır" gibi sözlerle dile getirdi. Bunun dışında, Hz. Muhammet'in "Allah'ın eli (ilgi ve yardımı) cemaatle birliktedir", "ümmetim dalalet (sapkınlık ve yanlışlık) üzerinde birleşemez" yolundaki sözleri, onun islam cemaatine, bir başka deyişle islam kamuoyuna beslediği güveni gösterir. Bu güven, cemaatle aynı kökten olan bu ibadet, hukuk, yönetim vb. alanlardaki sorunların çözümüne, tüm islam cemaatinin ya da onların temsilcilerinin ortak görüşü anlamına gelen "icma"nın, Kitap (Kuran) ve Sünnet (Hz. Muhammet'in söz, davranış ve onayları) ile birlikte üçüncü bir karar mercisi olması sonucunu doğurmuştur. Cuma ve bayram namazlarının cemaatle kılınması gerekir. Öteki namazlar tek olarak kılınabilirse de, Hz. Muhammet, cemaatle kılınan namazın tek başına kılınandan en az 27 kez daha sevap olduğunu söylemiş, bir engel bulunmadıkça namazı cemaatle kılmayı sık sık öğütlemiştir. Bu özendirmenin, yılda iki kez bayram namazlarında, haftada bir kez cuma namazında ve günde beş kez vakit namazlarında alabildiğince çok müslümanı bir araya getirmek yoluyla "islam cemaati" arasında birlik ve yakınlığı güçlendirmeyi, toplumsal dayanışmayı sağlamayı amaçladığı açıktır.

CEMÂD a. (ar. *cemad*). *Esk.* Cansız varlık cisim.

CEMÂDAT çoğl. a. (ar. *cemad*'ın, çoğl. *cemadāt*). *Esk.* Cansız nesneler: *"Mâhiyyeti yer olsa cemâdata mürebbi / Tasvîr-i hacer keşh-i kemâl-i beşer eyler"* (Nef'i, XVII. yy.).

CEMÂDÎ sıf. (ar. *cemad* ve *-ī*'den *cemādī*). *Esk.* Cansız, ruhsuz varlık için kullanılır.

CEMÂDİYET a. (ar. *cemad* ve *-iyyet*'ten *cemadiyyet*). *Esk.* Cansız, ruhsuz olma; cansızlık.

CEMAHİR çoğl. a. (ar. *cumhūr* ve *cumhūriyet*'in çoğl. *cemahır*). *Esk.* **1.** Halklar. **—2.** Cumhuriyetler: *Cemahir-i müttehide* (birleşik cumhuriyetler).

CEMAHİRİYE a. (ar. *cemahir* ve *-ıyye*'den *cemahiriye*). Birkaç cumhuriyetin birleşmesiyle ortaya çıkan devlet: *Birleşik Arap Cemahiriyesi.*

CEMAL a. (ar. *cemāl*). *Esk.* **1.** Yaradılış ve görünüşçe güzel olma. **—2.** Güzellik, yüz güzelliği: *"Âşüfteyüz cemâline sultan Mehemmed'ün"* (Nev'i, XVI. yy.). **—3.** Yüz, güzel yüz: *"Kız bir cemâl-i müstesnâya mâlik olmamakla beraber çirkin de değildi"* (H. R. Gürpınar). **—4.** *Cemal-i âlem-ârâ*, dünyayı süsleyen güzellik: *"Nice müştak u zâr olam cemâl-i âlem-ârâya"* (Sahibi, XV. yy.) || *Cemal-i ber-kemal*, eksiksiz, olgun güzellik: *"Zevâl erişmesün hergiz cemâl-i ber-kemaline"* (Nebi, XV. yy.). || *Cemalullah*, tanrısal güzellik.

CEMAL a. Tasav. Allah'ın gafûr, rahim, kerim, latif gibi, sevgi, bağış, cömertlik, ululuk ve hoşnutluğunu içeren sıfatlarının hepsine birden verilen ad. (Karşt. anl. CELAL.)
—ANSİKL. "Rahmetim her şeyi kuşatmıştır" (Kuran, VII, 156) anlamındaki ayette belirtildiği gibi, Allah'ın celal sıfatları, tasavvufta, Allah âşığının gurur ve benliğini yok etmesine yardımcı olması bakımından cemal'in görünüşte farklı bir tecellisidir. Temelde celal ile cemal arasında bir zıtlık yoktur. Celal, cemalin şiddetlenmiş biçimidir. Bu nedenle arifler (tanrısal bilgeliğe erişenler), celal tecellisi içinde yine cemali görürler ve tasavvufun, Allah-kul ilişkisi konusundaki iyimser felsefesini anlatmak için "Allah'ın celali de hak, cemali de haktır" derler. Aynı iyimserlik "kahrın da hoş, lütfun da hoş" özdeyişiyle de dile getirilir.

CEMAL ya da **CEMALCİK** a. Tohumun toprağa atıldığı sonbahar aylarında düzenlenen, bolluk töreni niteliğinde bir köy seyirlik oyunu. Trakya'da, Sivas, Yozgat çevresinde ve çeşitli Balkan ülkelerinde günümüzde de aynı ya da benzer adlarla oynanmaktadır. Bolluk getireceğine inanılan oyun, yörelere göre farklı biçimlerde oynanmakla birlikte genelde, tohumun toprağa düşüşünü çeşitli mücadelelerden sonra dirilip boy vermeye başlamasını simgeler. Bir anlamda Anadolu folklorunda çok yaygın olan doğa'nın ölüp dirilmesi motifini işler. Tekirdağ ve çevresinde oynanan biçimi şöyledir: dört delikanlıdan birisi gelin, birisi şeytan, ötekiler cemal olur. Gelin aklar giyinir, şeytanın yüzü isle karaya boyanır, başına

posttan sivri bir külah geçirilir. Cemal olanlar ise, içine saman doldurulmuş çuval kepenek giymiş, bellerine ve ayaklarına çıngıraklar, çanlar takmışlardır. Oyun ateş çevresinde başlar. Şeytan cemallerden birine sopasıyla vurur, öteki cemal yere düşer, kalkıp birlikte sıçrarlar. Şeytan tekrar vurur, cemal yere düşüp ölür. Öteki cemal şeytanı uzaklaştırmaya çalışırken, gelin gelip ölenin başında ağlamaya başlar. O ağladıkça yerdekinin ayağı havaya kalkar, ağır ağır doğrulup canlandıktan sonra hep birlikte oynarlar. Bundan sonra önde oyuncular, arkada çocuklar ve delikanlılar "Cemal geldi duydunuz mu, selam verdi aldınız mı" sözleriyle başlayan tekerlemeyi söyleyerek, evleri dolaşır ve buğday toplarlar. Ev sahipleri onlara verdikleri buğdaydan bir avuç alıp evlerinin damına saçarlar. Oyuncular buğday verenlere bolluk, bereket ve arzularının gerçekleşmesi dileklerini yansıtan maniler söyler, vermeyenleri eleştirirler. Daha sonra topladıkları buğdayı hep birlikte pazarlık yaparak satar, yerine yiyecekler alır, harman yerinde toplanarak eğlence düzenlerler.

Oyundaki ak-kara öğesi, iyiyle kötünün savaşımı şaman inanışlarıyla da yakınlık göstermektedir.

CEMAL BEY (Ahmet) → HATİBZADE CEMAL BEY.

CEMAL BEY Eyüblü, türk ressam (İstanbul 1836- *ay.y.* 1898). Mühendishane-i berri-i hümayun'un resim bölümünü bitirdi (1858). Askeri rüştiyelerde resim öğretmenliği yaptı. Gülhane rüştiyesi ve Mühendishane'nin resim bölümünde öğretmenlik görevinde bulundu (1883-1888). Resme yetenekli öğrencilere yardımcı oldu.

CEMAL BEY, Artin Cemal de denir, türk yönetici ve siyaset adamı (İbradı, Antalya, 1862-?). Mülkiye mektebi'nde bir süre okudu. Çeşitli yerlerde kaymakamlık, Elazığ (1912-1915) ve Konya (1918-1919) valilikleri yaptı. Damat Ferit Paşa'nın birinci hükümetinde dahiliye nazırı oldu. İngiliz muhipleri cemiyeti'ne katıldı. Koyu bir Hürriyet ve İtilaf partili olarak ittihatçılar'a düşmanca davrandı. Onları suçlamak için ermeni yanlısı bir tutum izledi. Bu tutumundan dolayı kendisine "Artin Cemal" adı yakıştırıldı. Partice desteklendiği halde Damat Ferit ile geçinemediği için hükümetten ayrıldı, Konya valiliğine döndü (mayıs-eylül 1919). İlde, milli mücadele için örgütlenenleri engelledi. Sıvas kongresi'ne Konya'dan delege göndermedi. İstanbul ile resmi haberleşmenin kesilmesi kararına karşı çıktı. Mustafa Kemal Paşa'nın, kendisini tutuklatmak üzere albay Refet Bey'i (Bele) gönderdiğini duyunca İstanbul'a kaçtı. Damat Ferit'in dördüncü hükümetinde sadaret müsteşarı, beşinci hükümetinde (31 temmuz 1920) ticaret ve ziraat nazırı oldu. Kurtuluş savaşı'ndan sonra vatana ihanetten yargılandı (1923). 150'likler listesine girdi, yurtdışına çıkarıldı. 1938'deki af yasasından yararlanarak yurda döndü. Keşmir soyadını aldı. Cumhuriyet dönemi maliye bakanlarından Halit Nazmi Keşmir'in (1897-1948) babasıdır.

CEMAL dağı, D. Anadolu bölgesinde Erzincan ovasının D.'sunda K.'de Tuzla çayı ve G.'de Peri suyunun yukarı çığırı arasındaki dağlık kütleye bazı haritalarda verilen ad. Karasu-Aras sıradağlarının orta kesiminde yer alır; Koşan (3 078 m), Serçelik (3 015 m) ve Alacakarda (2 766 m) dağları başlıca doruklarını oluşturur.

CEMAL KARŞİ (Ebu Fazl bin Muhammed), türk yazar, tarihçi (Almalık, Orta Asya, 1230-? 1315). İlköğrenimini Isık Köl' ün güneyindeki Almalık'ta yaptı. Kâşgar'a giderek döneminin tanınmış şeyh ve bilginleriyle görüştü. Orta Asya'nın birçok kentini dolaştı, ülkenin tarih, coğrafya, kültür yaşamına ilişkin bilgi topladı. Ebu Nasr İsmail Cevheri'nin *Sıhah* adlı sözlüğünü farsçaya çevirdi (1282); buna *Mülhakat-ı Sıhah* adlı bir ek yazdı. Bu yapıtında Orta Asya'nın tarihi, kültürü, Türkistan'daki eski türk hanedanları, moğol hanları, bilginler, şeyhler hakkında geniş bilgiler verdi. Yapıtın tek nüshası, Sen-Petersburg devlet kütüphanesi'ndedir.

CEMAL NADİR GÜLER → GÜLER (Cemal Nadir).

CEMAL PAŞA Mersinli → MERSİNLİ (Cemal).

CEMAL PAŞA (Ahmet) **Büyük,** türk asker ve devlet adamı (Midilli 1872-Tiflis 1922). Harp akademisi'ni kurmay yüzbaşı rütbesi ile bitirdi (1895). Merkezi Selanik' te bulunan 3. Ordu'da görev yaparken yaşamının sonuna kadar bağlı kalacağı İttihat ve Terraki cemiyeti'ne girdi (1899). Binbaşılığa yükselince, Rumeli demiryolları müfettişliğine atandı. Bu görevinden yararlanarak İttihat ve Terakki'nin Rumeli'de yaygınlaşması için çalıştı; Cemiyet' in bölük adı verilen yerel birimlerini oluşturdu. İkinci meşrutiyet'in ilanının (1908) ardından, Cemiyet'in İstanbul'a gönderdiği temsil heyetinde yer aldı, rütbesi miralaylığa (albay) yükseltildi. 31 Mart vakasında (1909) etkin bir rol oynadı ve Üsküdar muhafızlığına getirildi. Aynı yıl Adana'da patlak veren ermeni ayaklanması (Adana* vakası) üzerine Adana valiliğine atandı; ayaklanmayı yatıştırdı, dirlik düzenliği sağladı. Arap aşiretlerinin ayaklanmaları üzerine Bağdat valiliğine getirildi (1911). Konya redif fırkası komutanı olarak Balkan savaşı'na katıldı, Pınarhisar' da yenildi ve fırkası ile birlikte Çatalca'ya çekildi. Umum menzil müfettişliği görevini üstlendi (6 ekim 1912).

İttihat ve Terakkı cemiyeti'nin gerçekleştirdiği hükümet darbesinde (Babıâli* baskını) görev aldı ve İstanbul merkez komutanı (muhafız) oldu (1913). Balkan savaşı sonunda Bulgarlar'ın eline geçen Edirne'nin geri alınmasını savundu. Aldığı önlemlerle İttihat ve Terakki'nin karşıtlarını susturdu. Ancak sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesini önleyemedi. Edirne'nin geri alınmasından sonra Enver Bey'in paşa ve harbiye bakanı olmasının ardından paşalığa (mirliva) yükseltildi (1913); nafia, (aralık 1913) ardından bahriye (şubat 1914) nazırlığına getirildi. Bu görevinde deniz kuvvetlerini güçlendirmeye çalıştı. Temmuz 1914'te Osmanlı İmparatorluğu ile Fransa arasında yakın işbirliği sağlamak amacıyla Paris'e gitti; çabaları sonuç vermeyince Enver Paşa'nın Almanya ile işbirliği politikasını, istemeyerek de olsa destekledi.

Cemal Paşa, Birinci Dünya savaşı başladığı sırada, Enver ve Talat Paşa ile birlikte İttihat ve Terakki'nin ve Osmanlı devletinin üç güçlü adamından biriydi. Bahriye nazırlığına ek olarak genel karargâhı Şam'da bulunan 4. Ordu komutanlığı ve Suriye (Filistin ve Hicaz da dahil) askeri valiliği görevlerini üstlendi. Bu süre içinde, Almanya'nın baskısı ile Mısır'ı İngilizler'den kurtarmak üzere giriştiği şubat 1915, nisan ve temmuz 1916 saldırıları (Kanal* harekâtı) türk kuvvetleriner ağır kayıplar vererek geri çekilmesi ile sonuçlandı ve Osmanlılar'ın Mısır'ı İngilizler'e karşı ayaklandırmak ümidi kırıldı. Cemal Paşa, savaşın ilk yıllarında Suriye eyaletlerinde büyük bayındırlık çalışmalarına girişti ve bölgenin arkeolojisi ile ilgilendi. Yerel arap önderlerinin Osmanlı devletine karşı olumsuz tutumları, Cemal Paşa'nın sert hareket etmesine neden oldu: on bir arap ileri geleni, ağustos 1915'te, yirmi biri de mayıs 1916'da asıldı (Aliye* Divanı harbi). Bir ay sonra Şerif Hüseyin'in yönetiminde Hicaz ayaklanması baş gösterdi. Bu, 4. Ordu'nun durumunu zayıflattı. 1917 başlarında ingiliz kuvvetleri Filistin üzerine saldırıya geçtiler. Cemal Paşa Suriye'deki katı davranışları nedeniyle İstanbul'a çağrıldığında (1917) kuvvetleri ingiliz generali Allenby karşısında geri çekiliyordu. Son Talat Paşa kabinesindeki bahriye nazırlığı görevinden ayrıldı. Savaşın yenilgiyle sonuçlanması üzerine 2 Kasım 1918'de Enver ve Talat paşalarla birlikte önce Berlin'e, sonra da İsviçre'ye kaçtı. Tam bu sırada, sıkıyönetim mahkemesince gıyabında önce ordudan atılmasına, sonra da idamına karar verildi. Avrupa' da bulunduğu sırada Afganistan emiri Emanullah'ın hizmetine girdi; Kari Radek aracılığı ile Rusya'ya gitti, afgan ordusunun yenileştirilmesi için, Sovyet dışişleri komiseri Çiçerin'in desteğini sağladı. Moskova'da, Mustafa Kemal Paşa'nın yönettiği türk bağımsızlık hareketini destekledi; Mustafa Kemal Paşa ile mektup ve telgraf aracılığıyla ilişki kurdu. Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa (Kut) ile birlikte Ankara hükümeti ile Sovyetler arasında 1921 Moskova antlaşması ile sonuçlanan siyasi temasları kolaylaştırdı. 1920 yazında Taşkent'te kaldı; Rusya'da tutsak düşmüş bir grup türk subayını yanına alarak afgan ordusunun genel müfettişliğini üstlenmek üzere Afganistan'a geçti. Eylül 1921'de bolşevikler, Mustafa Kemal ve Enver paşalarla yeni görüşmeler yapmak için Moskova'ya gitti (Enver Paşa'yı Mustafa Kemal Paşa'ya karşı faaliyetleri ile Özbekistan'daki serüvenci planlarından vazgeçirmeye çalışıyordu.) Afganistan'a dönerken 21 temmuz 1922'de Tiflis'te Karakin Lalayan ve Sergo Vartanyan adlı iki ermeni tarafından şehit edildi. Tiflis' te gömüldü, sonra kemikleri oradan alınıp Erzurum'da toprağa verildi (Erzurum şehitliği).

Suriye'de bulunduğu sırada yaptığı incelemeler 1918'de Berlin'de kitaplaştırıldı: *Alte denkmaeler aus Syrien, Palastina und wezt Arabien.* Ayrıca, 1913-1922 arasındaki yaşam kesitini kapsayan anıları ölümünden sonra *Cemal paşa hatıratı 1913-1922* (1923) adıyla yayımlandı. Bu yapıtı oğlu Behçet Cemal tarafından gözden geçirilerek latin harfleriyle de yayımlandı: *Hatıralar* (1959).

CEMAL SAHİR → KEHLİBAĞCIOĞLU (Cemal Sahir).

Cemal Süreya

CEMAL SÜREYA, soyadı SEBER, türk şair (Erzincan 1931 - İstanbul 1990). Ankara Üniversitesi siyasal bilgiler fakültesi'ni bitirdikten sonra (1954) Maliye bakanlığı'nda müfettişlik (1955-1965, 1972-1975) ve Darphane genel müdürlüğü (1975-1976) görevlerinde bulundu. Çevirmenlik ve ansiklopedi yazarlığı yaptı. "Papirus" dergisini aralıklarla (1960-1980, 51 sayı) çıkardı. Politika (1976) ve Aydınlık (1980) gazetelerinde sanat ve kültür konularında yazılar yazdı. İlk kitabı *Üvercinka* (1958, Yeditepe şiir armağanı)ile İkinci yeni* akımının öncü şairlerinden oldu. Kapalı anlatımdan uzak, aydınlık bir söyleyişle, şaşırtıcı eğretilemeler ve gerçeküstücü imgeler taşıyan bir şiir estetiği oluşturdu. Bu şiirlerinde, yalnızlık ve umutsuzluktan kurtulmanın bir yolu olarak gördüğü cinsel aşkı konu edindi. *Göçebe*'de (1965, Türk Dil kurumu ödülü) erotizm ve aşk temalarıyla birlikte toplum, tarih ve kültür öğelerini, biçim, ses ve imgeye ağırlık vererek işledi. *Beni öp sonra doğur beni* (1973), tarihsel bakış açısıyla yaşam, aşk, yalnızlık, kent, uygarlık gibi konuları divan ve halk şiiri geleneklerinden de yararlanarak ele aldı. Bütün şiirlerini *Sevda sözleri* (1985) adlı kitabında topladı. Şiirin konu ve biçim alanını zenginleştiren, türk şiirine yeni bir söyleyiş gücü getiren şairlerden biri oldu. Şiirlerinin dışında edebiyat ve sanat konularında denemeleriyle de tanındı: *Şapkam dolu çiçekle* (1976), *Günübirlik* (1982). *Mülkiyeli şairler* (1966), *100 aşk şiiri* (1967) adlı antolojileri yayımladı. Son yıllarda, *Güz bitiği* (1988), *Sıcak nal* (1988) adlı şiir kitapları ve *Onüç günün mektupları* (1990) adını verdiği anıları yayımlandı.

CEMAL ÜL-HÜSEYNİ, asıl adı **Atullah bin Fazlullah-ı Şirazi,** iranlı din bilgini ve tarihçi (öl. 1511 ya da 1520). Ali Şir Nevai'ye adadığı ve 1494'te bitirdiği

Ravzat ül-ahbâb fî siyer in-Nebî ve'l-Âl ve'l-eshâb adlı tarihi Hz. Peygamber'i, soyunu ve sahabeyi anlatır. Uyaklarla ilgili *Tekmîl üs-sınaâ fi'l-kavâfî* adlı önemli bir eseri daha vardır.

CEMALCİK → CEMAL.

CEMALETTİN (Ali bin Yusuf el-Kıfti) → İBNÜLKIFTİ (Ebülhasan Cemalettin Ali bin Yusuf).

CEMALETTİN (Ahmet bin Ali bin Hüseyin bin Ali bin Mühenna), arap bilgin (? 1347 - Kirman 1424). Eserlerine bakılırsa, İmam Hasan soyundan gelmektedir. On iki yıl ders alarak yanında yetiştiği hocası Tacettin Muhammet'in kızıyla evlendi. Başlıca yapıtları: Ali bin Ebu Talib'in soyunu saptamak için yazdığı ve en ünlüsü olan *Umdet üt-Tâlib fî ensâbi Ali bin ebî Tâlib, et-Tuhfet ül-Cemâlî* ve *Umdet üt-Tâlib*'in bir özeti olan *Umdet üt-Tâlibi suğrâ*.

CEMALETTİN → KARSLIZADE CEMALETTİN.

Cemalettin Afgani

CEMALETTİN AFGANİ, asıl adı **Seyyit Muhammet bin Safder,** Afganistanlı düşünür ve siyaset adamı (Esedabat 1838 - İstanbul 1897). İran'da medrese eğitimi gördü. 1857'de yerleştiği Hindistan'da Batı kültürünü inceledi. Afganistan kralı Dost Muhammet Han'ın ölümünden sonra gittiği (1866) bu ülkede Emir Muhammet Azam'ın vezirliğini yaptı. Azam tahttan indirilince hacca gitme gerekçesiyle Hindistan'a, oradan da İstanbul'a geldi (1870). Meclisi kebiri maarif ve Encümeni daniş üyeliğine getirildi. Konferanslarında ve derslerinde müslümanlık karşıtı görüşler yaydığı, şeyhülislam tarafından saraya jurnal edilince Mısır'a gönderildi (1871). Genç aydınları felsefe, milliyetçilik ve meşrutiyetle ilgili düşünceleriyle etkiledi. Yaydığı milliyetçi görüşler İngilizler'i, islam felsefesinde ortaya attığı yenilik düşüncesi de tutucuları tedirgin etti. 1879'da İngilizler'in isteğiyle Mısır' dan çıkartıldı. Gönderildiği Hindistan'da bir süre hapis yattı; Mısır'daki Arabi Paşa ayaklanması bastırılınca serbest bırakıldı (1883). ABD'ye, oradan da İngiltere'ye geçti. Mısırlı islam yenilikçisi Muhammet Abduh ile Paris'e giderek El-urvet ül-vuska adlı dergiyi çıkarmaya başladı (1884). Müslüman ülkeler üzerinde ingiliz emperyalizminin baskılarına karşı bir mücadele aracı olan bu dergiyi on sekiz sayı çıkarabildi. Journal des débats'da Renan ile birlikte siyaset ve polemik yazıları yazdı. Nasırettin Şâh'ın çağrısıyla İran'a gitti (1886). Bir ara Rusya'da yaşadı. 1889'da yeniden İran'a döndü. İngiltere'nin bu ülkedeki tütün tekelini ele geçirmesi yüzünden başlayan ayaklanmada önemli rol oynadı. İran'dan çıkarılınca İngiltere'ye gitti. Abdülhamit II'nin çağrısıyla İstanbul'a yerleşti (1892) ve kendisine aylık bağlanarak Beşiktaş'ta bir ev verildi. İstanbul'daki İranlılar'ı çevresinde topladı. Bunlardan Mirza Asgar Han, İran'da Nasrettin Şah'ı öldürünce evinde göz hapsine alındı ve kanserden öldü. Cesedi 1944'te Kabil'e götürülen Cemalettin Afgani, *El-Seyyit* ya da *El-Seyyit El Hüseyin* imzasıyla yayımlanan makalelerinde Batı karşısında islam uygarlığını yüceltti, islamın gelecek rönesansına olan inancını belirtti. Selefiye adıyla bilinen ve islam dininde akıl ile mantığa yer olduğunu savunan görüşleri, siyasal mücadelesindeki tavırları kimi çevrelerce olumlu karşılanırken, kimileri ise, onu ajan, mason ve müslümanlık düşmanı olarak niteledi. İslam dünyasının birlik ve özgürlük etkeni olarak çöküş durumundaki Osmanlı devletinden çok, panislamizme güvendi. Başlıca yapıtları: *Tetimmet ül-beyan, fî târîh il-Afgan* (1879); *Er-reddu ale'd-dehriyyin* (1881). Yayımlanmamış yapıtlarının tam listesi İ. Afşar ile A. Mehdevi'nin *Documents inéditst concernant Seyyed Jamal al-Din Afgani* (Tahran, 1963) adlı yapıtında bulunmaktadır.

CEMALETTİN AKSARAYİ, türk din bilgini ve sufi (Aksaray ? - *ay.y.* 1388). Aksaray'daki Zincirli medrese'de müderrislik yaptı. Eski Yunan filozoflarını örnek alarak öğrencilerini üç gruba ayırdı: "meşşaiyun" (yayalar) dediği ilk gruba evinden medreseye giderken yolda; "revakiyun" dediği ikinci gruba medrese revakları altında ayakta; ileri düzeydeki üçüncü grubaysa, medrese içinde ders verdi. Molla Fenari bu üçüncü grup öğrencilerdendi. Cemalettin, derslerinin yanı sıra çeşitli konulardaki yapıtlarıyla da ün kazandı. Bunlar arasında en tanınanı İbni Sina'nın *Kanûn* adlı yapıtının özeti olan *Mucez ül-kanûn*'a *Hall ül-mucez* adıyla yazdığı şerhtir. Öteki yapıtlarından başlıcaları: *Etvâr ül-kulûb, Ehâdîs ül-kudsiyye, Hadîs-i erbaîn şerhi.*

CEMALETTİN ÇELEBİ, Hacı Bektaş şeyhi (1884-1922). Kurtuluş savaşı'nı destekledi. Birinci TBMM'ye Kırşehir milletvekili olarak katıldı; Meclis ikinci başkan yardımcısı seçildi.

CEMALETTİN EFENDİ (Mehmet), türk şeyhülislam (İstanbul 1848 - Remle, Mısır, 1917). Gelenbevi İsmail Efendi'nin torunu, kazasker Ahmet Halit Efendi'nin oğlu. Eğitimini, babasının ve özel olarak tutulan öğretmenlerin gözetiminde tamamladı. 1858'de rüus* defterine kaydedilerek maaşa bağlandı. Medrese'de (1866), Meşihat dairesi mektubi kaleminde (1870) görev aldı. Aynı yıl Anadolu kazaskeri mektupçusu oldu. 1872'den sonra İstanbul birinci ceza mahkemesi'nde çalışmaya başladı. 1879'da Bilad-i hamse kadılığı ve Haremeyn, 1885'te İstanbul, 1889'da Anadolu, 1891'de Rumeli kazaskerliği payelerini aldı. 1891'de şeyhülislam oldu, on yedi yıl bu görevde kaldı, hastalığını ileri sürerek istifa etti (1908). İttihat ve Terakki partisi'nin muhalifleriyle işbirliği yaptı. 7 temmuz 1912'de, Gazi Muhtar Paşa'nın kabinesinde yine şeyhülislam olarak görev aldı. Kabinede, İttihat ve Terakki partisi üyelerine karşı önlemler alınmasını istedi; Mehmet V'e, bu partiyi destekleyen kabine üyelerinin görevden alınmaları için baskı yaptı. Daha sonra kurulan Kâmil Paşa kabinesinde de aynı görevi yürüttü. İttihat ve Terakki'nin Babıâli baskınından sonra (23 ocak 1913) siyasal yaşamı sona erdi ve Mısır'a gitmek zorunda kaldı. İmparatorluk içinde osmanlıcılık, islam dünyası içinde panislamcılık görüşlerini savundu.

CEMALETTİN İNCU (Mir Cemalettin Hüseyin bin Fahrettin-i Şirazi), iranlı sözlük yazarı (XVII. yy.). Çeşitli sözlük, divan, fıkıh ve tefsir kitaplarını tarayarak düzenlediği, farsçadan farsçaya *Ferheng-i Cihangir* (1876) adını verdiği ünlü sözlüğüyle tanınır. Yapıtını, Ekber Şah'ın oğlu Cihangir'e sundu.

CEMALİ, türk şair (Akşehir 1410/12 - 1510 ?). Mesnevileri ile tanınır. 1446'da yazdığı, 4 600 beyit tutan *Hüma ve Hümayun* (ya da *Gülşen-i uşşak*) adlı mesnevisini Murat II'ye (Üniversite kütüphanesi, Yıldız kitapları, No.630); 1455'te yazdığı, tasavvufi hikâyelerden, ayet ve hadislerin açıklanmasından oluşan *Miftah ül-ferec* adlı mesnevisini ise Mehmet II'ye (Fatih) sundu (Üniversite kütüphanesi, No.2331). Bunlardan başka, edebi sanatları anlatan *Risalet ül-acibe fis-sanayi vel-bedayi* adlı manzum yapıtını da Mehmet II (Fatih) adına yazdı. *Divan*'ı henüz bulunamamıştır.

CEMALİ, Defterdarzade Ahmet, türk şair (İstanbul ? - *ay.y.* 1583). Medresede okudu, danişment oldu. Bir süre Rumeli'de müderrislik ve kadılık yaptı. Mizaha ve nükteye ilgi duyan şair, daha çok atasözü biçiminde müfretler yazdı. *Riyazi tezkiresi*'nde, hece sırasına göre düzenlenmiş bir müfretler divanı olduğundan söz edilir.

CEMALİ (Mehmet Cemalettin —denir), türk mutasavvıf (Edirne ? - İstanbul 1750). Uşşaki tarikatı şeyhi Bağdatlı Hamdi'ye bağlandı. İstanbul'da Harami Ahmetpaşa zaviyesi şeyhliğine getirildi. Uşşaki tarikatında "pir-i sani" unvanını aldı. Uşşakiliğin cemaliye tarikatını kurdu. Aruz vezniyle yazdığı tasavvuf konulu şiirlerini bir *Divan*'da topladı.

CEMAL-İ HALVETİ Çelebi Halife, türk mutasavvıf (Aksaray ? - Tebük 1496). Ünlü din bilgini Cemalettin Aksarayi'nin torunu olduğu sanılır. Karaman'da halveti şeyhi Abdullah'a, ölümü üzerine Tokat'taki Şeyh İbni Tahir'e, daha sonra da Erzincan'da Pir Mehmet Bahaettin'e bağlandı. Halife olarak gönderildiği Amasya'da Fatih'in oğlu Bayezit (II) ile tanıştı. Cem Sultan olayında Bayezit II'nin yanını tuttu. Onun çağrısıyla İstanbul'a gitti. Sadrazam Koca Mustafa Paşa'nın yaptırdığı cami ve dergâhın şeyhliğine atandı. İstanbul'da başlayan veba salgını ve depremler üzerine dua etmesi için padişah tarafından Mekke'ye gönderildi. Kırk dervişiyle birlikte çıktığı yolculuk sırasında öldü. Tasavvufa ilişkin arapça, farsça, türkçe yapıtları *Risale fit-tasavvuf, Risalet ül-kavsiyye* ve bir *Divan*'da toplanan şiirleri vardır. Halvetiliğin cemaliyye kolunu kurdu.

CEMALÜLMÜLK (Ebu Cafer Muhammet), büyük selçuklu devlet adamı (öl. 1082). Vezir Nizamülmülk'ün oğlu. Belh valisi atandıktan sonra başına buyruk davranışlarıyla dikkat çekti. Devlet büyüklerinden Amidüddevle bin Behmenyar'ın gözlerine mil çektirmesi üzerine sultan Melikşah'ın buyruğuyla öldürüldü.

CEMÂLZÂDE (Seyyid Muhammed Ali), iranlı yazar (İsfahan 1895). Cemalzade, *Yekî Bûd Yekî Nâbûd* [1922] (Bir varmış bir yokmuş) adlı hikâye derlemesiyle, İran'da modern edebi düzyazının başlatıcısı oldu. Birinci Dünya savaşı'ndan bu yana ulusçuların ön saflarında yer alan Cemalzade, tüm önem ve ağırlığı yaşayan dile vererek geçmişle bağları kesin olarak kopardı. Gönüllü bir sürgün olan Cemalzade, daha sonra birçok yapıt kaleme aldı: *Dar-ül mecanin* (1942) (Deliler evi), *Turş u şîrîn* (1950), *Emû Hüseynali ya da heft kıssa, Köhne vü nev* (1958), halk deyimlerini ve argosunu içeren sözlüğü *Ferheng-i lugat-i âmiyâne*. Cemalzade, iran edebiyatında, din adamları ve zorba iktidarların baskılarına maruz kalan sıradan insanların yaşantılarını dile getirmiş büyük bir betimleme ustasıydı.

CEMAN be. (ar. *cem*ᶜ, toplama'dan *ce-m*ᶜ*an*). *Esk.* **1.** Toplam olarak. **—2.** *Ceman yekûn,* toplam olarak tümüyle.

CEMÂNİYE a. (ar. *cem*ᶜ, topluluk'tan *cem*ᶜ*âniye*). *Esk.* Ortakçılık, kolektivizm; bütün üretim araçlarının kamu yararına verilmesini isteyen ekonomi kuramı.

CEMAYEL (Pierre), lübnanlı siyaset adamı (Bikfaye 1905 - *ay.y.* 1984). Maruni hıristiyandı. 1936'da Kataib partisi'ni kurdu. Lübnan'da fransız mandasının sona erdirilmesine ilişkin görüşmelere katıldı ve iç savaş sırasında (1958) arap milliyetçilerine karşı mücadelenin önderliğini yaptı. Birkaç kez bakanlık görevinde bulundu, halkın selameti hükümetinde başbakan yardımcısı oldu. Beyrut milletvekili seçildi (1960), Şihab rejimi hükümetlerinde görev aldı. Raşit Kerami'nin kurduğu kabinede maliye bakanlığını kabul etmedi. Kerami'nin istifasından sonra Sabri Hamat, Kemal Canbulat ve Henri Firavun ile birlikte ulusal bir komite kurarak hükümet bunalımını ve Lübnan topraklarındaki Filistinliler sorununu çözmeye çalıştı. Raşit Kerami'nin kurduğu ulusal birlik hükümetinde (Kasım 1969 - Ekim 1970) tutucu kanadın temsilcisi olarak bayındırlık bakanlığı yaptı. 1975 başında Lübnan'da silahlı Filistinliler'in varlığına karşı yeni bir kampanya başlattı. Lübnan savaşı'nın başlamasına yol açan Ayn ür

-Remane suikastından (13 nisan 1975) sonra, Cemayel hıristiyan sağ kanadın çeşitli unsurlarını bir araya getiren "Lübnan cephesi"nin önderliğini üstlendi. 1976'da Suriye'yi müdahaleye çağırdı, sonra, bu ülkeyle bağlarını kopardı (1978) ve İsrail'e yaklaştı. İsviçre'de yapılan Ulusal barış konferansı'na *Lübnan cephesi* örgütü başkanı olarak katıldı. Raşit Kerami hükümetinde posta, haberleşme, sağlık ve sosyal işler bakanı oldu (nisan 1984). Son yıllarda, falanjistlerin önderi olarak müslümanlara ve sol fraksiyonlara karşı ılımlı bir siyaset izledi.

CEMAYEL (Emin), lübnanlı devlet adamı (Bikfaye 1942), Pierre Cemayel'in oğlu. 1970'te milletvekili seçildi. Kardeşi Beşir'in öldürülmesinden sonra onun yerine cumhurbaşkanı oldu (eylül 1982). Bir Lübnan milliyetçisi olarak, ülkesinin dinamik güçlerinin birleşmesini ve tüm yabancı kuvvetlerin geri çekilmesini savundu. Bağımsızlık siyasetine omuz verecek uluslararası bir destek aradı ve aralık 1982'de İsrail kuvvetlerinin geri çekilmesi konusunda bu ülkeyle görüşmeler yaptı. İsviçre'de, "Ulusal barış konferansı" toplanması için çağrıda bulundu. Lübnan'da barışın sağlanması için uluslararası düzeyde görüşmeler yaptı. Suriye ile uyumlu bir siyaset izledi. Suriye de, şii ve dürzi grupların muhalefetine karşı onu destekledi. Müslüman ve ona karşı olan hıristiyan önderlerin oluşturduğu Ulusal birlik cephesi'nin başkanlığı bırakması için baskı yapmasına karşın (1986) yerini korudu. 1988'de görev süresi dolunca cumhurbaşkanlığından ayrıldı.

CEMAYEL (Beşir), lübnanlı devlet adamı (Beyrut 1947 - *ay. y.* 1982), Emin Cemayel'in kardeşi. Avukatlık yaparken, Kataibler arasında etkin bir rol oynadı, askeri gücünü geliştirmeye çalıştı. Lübnan savaşı başladıktan bir yıl sonra Kataibler askeri konseyi başkomutanı (Temmuz 1976) oldu, son Lübnan kuvvetleri birleşik komutanlığını yönetti (Ağustos 1976), yavaş yavaş, kimi zaman da zor kullanarak (temmuz 1980'de Kataibler'in Ulusal liberal parti kuvvetleriyle çatışması) hemen tüm hıristiyan milisleri kendi liderliğinde tek bir askeri örgütte birleştirdi. Lübnan kuvvetleri başkomutanı, Kataibler siyasal büro üyesi ve "Güvenlik konseyi" lideri oldu. Ağustos 1982'de cumhurbaşkanı seçildi, ama görevi teslim almasından birkaç gün önce öldürüldü (eylül).

CEMAZİYELÂHİR → CEMAZİYÜLÂHIR.

CEMAZİYELEVVEL → CEMAZİYÜLEVVEL.

CEMAZİYÜLÂHIR ya da **CEMAZİYELÂHİR** a. (ar. *cümād-el-āhire*'den *cemāzi-el-āhir, cemāzi-ülāhir. Esk.* Arap takviminin altıncı ayı.

CEMAZİYÜLEVVEL ya da **CEMAZİYELEVVEL** a. (ar. *cümād-el-ūla*'dan *cemāzi-el-evvel, cemazi-ül-evvel). Esk.* **1.** Arap takviminin beşinci ayı. **—2.** *Bir kimsenin cemaziyülevvelini bilmek,* onun geçmişiyle ilgili başkalarınca bilinmeyen kötü bir yönünü ya da kötü geçmişini bilmek.

CEMBEK → CEMEK.

CEMCEME SULTAN, Bayezit II'nin kardeşi şehzade Cem Sultan'a Mısır-Memluklu kaynaklarında verilen ad.

CEMDET-NASR. Arkeol. Mezopotamya'da, Babil'in yaklş. 15 km K.-D.'sunda kazı yeri, Mezopotamya öntarihinde Uruk çağından sonraki döneme adını vermiş önemli sitelerdendir (Yaklş. İ.Ö. 3300-3000). Cemdet-Nasr'daki höyükler 850 × 180 m genişliğinde bir alana yayılmıştır. 1925'te, Oxford Üniversitesi'nce başlatılan düzenli kazılarda, dönemin kültür tarihini de yansıtan önemli buluntular ortaya çıkarılmıştır. Mimarlık kalıntılarının en büyüğü, yüksek bir platform üzerinde yer alan büyük tapınaktır. Duvarlar tuğladan örülmüştür, ayrıca pişirilmiş kilden yapılmış çivilerin başları boyanıp yan yana duvara çakılarak bir tür mozaik de elde edilmiştir. Bu dönemden çok sayıda yazılı tablet (biri üzerindeki Kidnum sözcüğü kimi arkeologlara göre sitenin eski adıdır), insan ve hayvan figürleri, tarım ve av sahneleri işlenmiş, gelişmiş bir üslup gösteren silindir mühürler ve çok sayıda çark yapımı çanak çömlekler ele geçirilmiştir. Değişik biçimlerdeki çanak çömlekler, çoğunlukla çokrenklidir; üzerleri geometrik motifler, bitki ya da hayvan figürleriyle süslüdür.

CEMEK ya da **CEMBEK** a. *Yörs.* Tarım. Övendirenin arka ucuna takılan ve pulluk demirine yapışmış toprağı temizlemeye yarayan üçgen biçiminde demir parçası.

CEMEL a. (ar. *cemel*). *Esk.* Erkek deve.

Cemel vakası, Hz. Muhammet'in dul eşi Ayşe'nin Ali'ye biat etmemesi üzerine çıkan savaş (656). Halife Osman öldürülünce, yerine Hz. Muhammet'in amcaoğlu ve damadı Ali seçildiğinde Ayşe, Mekke'de Ali'ye karşı propagandaya başladı. Önde gelen müslümanlardan Talha, Zübeyr, Abdullah bin Ömer, Yemen valisi Ya'la, emevi soyundan Mervan bin Hakem ve Basra valisi Abdullah da Ayşe'nin çevresinde toplandı. Bunlar, yandaşlarını çoğaltmak amacıyla Basra'ya giderek kenti ele geçirdiler. Öte yandan, Medine'de kendini güvende görmeyen Ali, oğlu Hasan'ın, daha önce uygun bir ortam hazırladığı Kûfe'ye doğru yola çıktı. Ayşe ve yandaşlarına yaptığı uyarılar sonuçsuz kalınca da Kûfe'den topladığı kuvvetlerle Basra önüne geldi. Çarpışmalar Basra yakınlarındaki Hureybe'de, genellikle Ayşe'nin bindiği devenin çevresinde geliştiğinden, bu savaşa Cemel (Deve) vakası dendi. Ali'nin zaferiyle sonuçlanan savaşta (656) Talha öldürüldü, Ayşe tutsak düştü. Ali, gerekli saygıyı gösterdiği Ayşe'yi Medine'ye gönderdi. Halife ordusundan 5 000, Ayşe'nin yandaşlarından da 13 000 kişinin öldüğü söylenen bu savaştan sonra hilafet merkezini Kûfe'ye taşıyan Ali, baş düşmanı Suriye valisi Muaviye'ye karşı savaşmak için hazırlıklara başladı.

CEMESÎ (Muhammet), **Muhammet abd el-Rani el-Camazi,** mısırlı general (Kahire 1920). Ordu kurmay heyeti askeri harekât sorumlusu (1969). 1973'teki dördüncü Arap-İsrail savaşı sırasında Süveyş kanalını geçme planının hazırlanmasını üstlendi. 23 ekim ateşkesinden sonra genelkurmay başkan yardımcısı olarak, Süveyş-Kahire yolunun 101. kilometresinde, İsrail ile yapılan görüşmelerde mısır heyetine başkanlık etti. Aralık 1974'te general Şazili'den (El-Şazili) sonra, Mısır ordusunun genelkurmay başkanlığına yükseldi. Aralık 1974'te savunma bakanlığına atandı. 1978-1981 yılları arasında devlet başkanı Sedat'ın askeri danışmanlığını yaptı.

CEMGİL (Adnan), türk yazar ve çevirmen (İstanbul 1909). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi felsefe bölümü'nü bitirdi (1935). Ankara Meslek öğretmen okulu ve Atatürk lisesi'nde öğretmenlik yaptı. 1945'te bakanlık emrine alındı; Danıştay kararıyla görevine döndü; bir süre sonra öğretmenlikten ayrıldı (1947). Kurucularından olduğu Türk barışseverler cemiyeti'nin genel sekreterliğini yaptı (1950); bu derneğin faaliyeti nedeniyle yargılandı, 15 ay hüküm giydi.

İlk yazıları, 1934'te Yeni adam dergisinde yayımlandı. Yurt ve dünya dergisinin (1941-1944) ve 24 saat gazetesinin yazı işleri müdürlüklerini yaptı (1947). İnönü ansiklopedisi'nde redaktör olarak çalıştı (1944-1945). Diderot, Romain Rolland, Roger Martin Du Gard vb. gibi düşün ve sanat adamlarından çeviriler yaptı. 1942-1987 yılları arasında türkçeye 50 kadar çeviri yapıt kazandırdı.

CEMİ sıf (ar. *cem*ᶜ ve *-î*'den *cem*ᶜ*î*). *Esk.* Toplumla ilgili.
—Esk. mat. Toplamla ilgili.

CEMİ, CEMİ'A sıf. (ar. *cemî*ᶜ, dişl. *cemî*ᶜ*a*). *Esk.* **1.** Bütün, hep, tüm: *Cemi-i âlem* (bütün dünya). *"Olur sultanlık isteyen cemi-i halk muhtacı"* (Ahmedi, XIV. yy.). **—2.** *Cemi cümle,* herkes, hepsi.

CEMİ → CEM.

CEM'İ, asıl adı **Mehmet,** türk şair (İstanbul ? - *ay. y.* 1659). Medrese öğrenimi gördü. Kadılık ve müderrislik yaptı. Devrinin ünlü şairlerindendi. Bazı gazellerine tazminler yazılmıştır. *Divan*'ında Sakiname'si de yer alır. Şiir mecmualarında şiirlerine rastlanır. *Divan*'ı Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi Revan 795/4'te kayıtlıdır.

CEMİ'A → CEMİ.

CEMİAN be. (ar. *cemî*ᶜ'den *cemî*ᶜ*an*). *Esk.* Hep birlikte, tümü birden.

CEMİL, CEMİLE sıf. (ar. *cemil*, dişl. *cemile*). *Esk.* Güzel, iyi: *Hulk-ı cemil* (iyi yaradılış). *Sabr-ı cemil* (güzel sabır). *Vesile-i cemile* (güzel bahane).

◆ **cemile** a. Beklenmedik bir iyilik ya da hoşa gidecek bir hareket, hoş sürpriz.

CEMİL, soyadı TURAN, türk futbolcu (İstanbul 1947). Futbola, 15 yaşında Sarıyer genç takımında başladı. 16 yaşında A takımına girdi. 1967'de İstanbulspor'a, 1972'de olaylı bir transfer serüveninden sonra da Fenerbahçe'ye geçti; 1980'de futbolu bir jübile ile bırakıncaya kadar sürekli bu takımda oynadı, kaptanlık yaptı. Bir hücum futbolcusu olarak, zarif stili, kısa mesafelerdeki olağanüstü sürati, golcülüğüyle ün kazandı. 56 kez milli oldu, 20 kez milli takım kaptanlığını yaptı. 1973-1974, 1975-1976 ve 1978-1979 sezonlarında gol kralı oldu. 1977'de Yılın sporcusu seçildi ve 50'den fazla milli olduğundan Futbol federasyonu tarafından altın madalya ile ödüllendirildi.

CEMİL BEY Şekerci, Udi, Hafız → ŞEKERCİ CEMİL BEY.

CEMİL BEY Tanburi, türk tanbur ve kemençe virtüozu, besteci (İstanbul 1871 ya da 1873 - *ay.y.* 1916). On yaşından başlayarak kendi kendine keman ve kanun öğrendi. Daha sonra tanburla ilgilendi. Kısa sürede bu çalgıda ustalaştı. Bir amatör olan ağabeyinden kuramsal müzik, Aleksan Efendi'den de nota öğrendi. Bilgisini daha sonra tanıştığı ünlü müzikçilerden yararlanarak zenginleştirdi. Yirmi yaşına gelmeden, geleneksel üslubu hiçe sayan bir tanburi olarak ünlendi. Bir yıl Mülkiye'de okuduktan sonra Hariciye nezareti'nde çalışmaya başladı. İşine çok seyrek gidip geldiği halde, hayranları arasındaki paşalar, şehzadeler tarafından korundu. 1890'larda, yalnız İstanbul'da değil, imparatorluğun en uzak yörelerinde, gelmiş geçmiş en büyük tanburi olarak ünü hızla yayıldı. İlerlemiş sayılabilecek bir yaşta kemençeye başladı, çok geçmeden hocası Vasil'i gölgede bıraktı. Plaklarını 1910'ların sonlarından başlayarak doldurdu.

Tanbur ve kemençe dışında büyük ustalıkla lavta ve çello da çalan Cemil Bey'i, virtüoz, doğaçlamacı ve besteci olarak ayrı ayrı değerlendirmek gerekir: önceleri çok az mızrapla çalınan tanburu, —ut ve lavta gibi— bol mızrapla çalma tekniğini geliştirdi; sapının çok uzun oluşu yüzünden kıvrak melodilerin icrasına elverişli olmayan tanburu —ut ve lavta kadar— kıvrak bir çalgı olarak kullandı. Genellikle bir buçuk oktavlık bir çalgı kabul edilen kemençeyi, tel eklemeksizin, iki buçuk oktavlık bir ses alanına kavuşturdu. Gerek kemençeden, gerek çellodan, üstün bir yay tekniğiyle, lirik taksimlerine uygun, pürüzsüz bir ton elde etti.

Dejean-Sygma

Pierre Cemayel (kasım 1975)

A. Mingam-Gamma

Emin Cemayel (23 eylül 1982)

Tanburi Cemil Bey

Cemil Bey'in virtüozluğunu doğaçlamacılığından ayırmak güçtür; türk müziğinde öteden beri büyük önem verilen doğaçlama, onun taksimleriyle, sağlam cümlelerle kurulmuş üç bölümlü bir form durumuna geldi. Güçlü sağ ve sol el tekniğini sergilemekten kendini alamadığı taksimleri, coşkun lirizmleriyle, birer virtüozluk gösterisi olmaktan kurtulmuştur.

Verimli bir besteci değildi. Bu, genellikle, doğaçlamaya olan düşkünlüğüne bağlanır. 8 peşrev, 7 sazsemaisi, 16 şarkı, 3 oyunhavası ve 2 ninni olmak üzere toplam 36 yapıt besteledi. Ama bunlara 80 dolayındaki taksim plağı da eklenmelidir.

Başlıca yapıtları: PEŞREVLER: *Ferahfeza, Şedaraban, Mahur;* SAZSEMAİLERİ: *Ferahfeza, Şedaraban, Muhayyer, Hicazkâr;* OYUNHAVALARI: *Çeçen kızı* (hüseyni), *Nihavend / Nikriz sirto;* ŞARKILAR: *Feryat ki feryadıma imdat edecek yok* (şehnaz), *Görmek ister gözlerim her dem seni* (hüseyni), *Nazirin yok senin ey mâh yerde* (evç); TAKSİMLERİ: tanburla: *Şedaraban, Gülizar, Müstear, Nihavend II, Suzidil;* kemençeyle: *Pesendide, Sultaniyegâh, Hüseyni, Ferahnâk, Evcârâ, Acemaşiran;* çelloyla: *Muhayyer, Bestenigâr, Hüseyni;* lavtayla: *Kürdilihicazkâr.*

CEMİL BEY Vassafzade → MAHMUT CEMİL BEY VASSAFZADE.

CEMİL BİN ABDULLAH EL-UZRİ, arap şair (? 660 - Kahire 701). Besne ya da Büseyne adlı bir kıza duyduğu karşılıksız aşkı yüzünden, yaşadığı Hicaz'dan uzaklaştı. Mısır'da vali Abdülaziz bin Mervan'ın yanına gitti. Umarsız aşkını dile getirdiği şiirlerini burada yazdı. Çok az bölümü günümüze ulaşan *Divan'*ı IX. yy.'da elden ele dolaştı, aşkı edebiyatçıların yapıtlarına konu oldu.

Cemil Çeto ayaklanması, Kurtuluş savaşı sırasında, Garzan'da ayaklanma girişimi. Bahtiyar aşireti reisi Cemil, kimi aşiret reislerinin desteğiyle, Kuvayı milliye'ye karşı başkaldırdı (20 mayıs 1920). Bunun üzerine XIII. Kolordu'ya bağlı 2. Tümen'in 1. Piyade alayı'ndan 1. Tabur yöreye gönderildi ve eşkıyayı kuşatarak teslim aldı (7 haziran).

CEMİL PAŞA (Mehmet), türk diplomat (1828-1872). Mustafa Reşit Paşa'nın oğlu. Üç kez Paris büyükelçiliği yaptı (1855-1859, 1862-1865, 1866-1872). Paris kongresi'ne (1856)ikinci murahhas olarak katıldı. 1872'de hariciye nazırlığına getirildi. Kırım'da rus çarını karşıladıktan sonra Bükreş üzerinden İstanbul'a dönerken yolda öldü.

CEMİL PAŞA Namıkpaşazade → HÜSEYİN CEMİL PAŞA.

CEMİL SÜLEYMAN → ALYANAKOĞLU (Cemil Süleyman).

CEMİLAT, -tı çoğl. a. (ar. *cemile*'nin çoğl. *cemilât*). *Esk.* Umulmadık güzel şeyler, hoş sürprizler.

Cemile
Caracalla'ya adanmış zafer takı
İ.S. 216

P. Tetrel-Explorer

CEMİLBEY, Çorum'un merkez ilçesine bağlı bucak; 5 012 nüf. (1990); 23 köy. Merkezi *Çorak,* 315 nüf. (1990).

CEMİLE → CEMİL.

Cemile ya da **Cemilem,** Denizli, Acıpayam ve çevresinde, kadınlar tarafından oynanan türkülü bir halk oyunu.

CEMİLE, Cezayir'de (Setif vilayeti), Ferciva dağlarının eteklerinde, Setif'in K.-D.'sunda kent; 24 200 nüf. Antikçağ örenleri; bunlar, Traianus tarafından kurulan ve sonraları bir bizans kenti olan roma sömürgesi *Cuicul*'un kalıntılarıdır; ılıcalar, tiyatro, tapınaklar, evler, zafer takı, sur duvarı, revak, forum, pazar yeri ve hıristiyan mahallesi.

CEMİLE, ilk Emeviler döneminde (680'e doğr.) ünlenmiş medineli şarkıcı. Olağanüstü yetenekleri dolayısıyla bir müzik okulu kurmasına izin verildi. Burada ünlü ses sanatçıları ve şairler yetiştirdi.

CEMİLE SULTAN, osmanlı padişahı Abdülmecit'in kızı (İstanbul 1843 - *ay.y.* 1915). Üç yaşındayken annesini yitirince, babası tarafından gözetimine verildiği Perestu Kadınefendi'nin yanında yetişti. Kocası Mahmut Celalettin Paşa ile Abdülhamit'in tahta çıkması için çalıştı. Ancak, Abdülhamit II, kuşkulandığı Mahmut Celalettin Paşa'yı Taif'e sürünce, kız kardeşine de kocasından ayrılmasını buyurdu. Cemile Sultan'ın buyruğunu yerine getirmemesi üzerine ona darıldıysa da daha sonra barıştı.

CEMİLEM → CEMİLE.

CEMİLİ, türk şair (XV/XVI. yy.). Bir süre Tebriz'de yaşadıktan sonra Herat'a gitti (1949). Ali Şir Nevai'nin şiirlerine nazireler yazdı. Azerbaycan'ın Safeviler tarafından işgal edilmesi üzerine Diyarbakır'a, daha sonra da İstanbul'a geldi (1508). *Divan'*ı Topkapı sarayı müzesi ktp. Revan 755 numarada kayıtlıdır.

CEMİLKÖY, Nevşehir'in Ürgüp ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 499 nüf. (1990). Erken hıristiyanlık döneminden Başmelek manastırı kalıntıları.

CEMİYAT, -tı çoğl. a. (ar. *cemᶜiyyet'* in çoğl. *cemᶜiyyât*). *Esk.* **1.** Kurumlar, dernekler. **—2.** Toplumlar.

CEMİYET, -ti a. (ar. *cemᶜiyyet*). **1.** Topluluk, toplum: *Cemiyet hayatı. Osmanlı cemiyeti muhtalif unsurlardan teşekkül etmişti.* **—2.** Belli bir amaçla bir araya gelmiş topluluk; dernek: *İttihat ve Terakki cemiyeti.* **—3.** *Esk.* Düğün, sünnet vb. çalgılı toplantı: *Bir cemiyet tertip etmek.* **—4.** *Esk.* Perişanlığa karşıt olarak bir araya gelme, toplanma durumu.

—*Esk. Cemiyetgâh,* toplantı yeri. ‖ *Cemiyet-güriz,* toplumdan kaçan: "Cemiyet-gürîz iseniz yalnız âhere değil, kendi kendinize bile tabasbusun tatsızlığını duyarsınız" (Cenap Şehabettin). ‖ *Cemiyet-i beşeriye,* insan topluluğu. ‖ *Cemiyet-i hatır,* zihnin ve gönlün derli toplu ve rahat olması (*perişani-i hatır* karşıtı). ‖ *Cemiyet-i hıtan,* sünnet düğünü. ‖ *Cemiyet-i kelam,* bir sözün birkaç anlamı olması.

—Ed. Divan şiirinde birbirleriyle ilgili sözcükleri bir beyitte bir araya toplama sanatı. Tenasüp*, müraat*-ı nazir, tezat* vb. gibi söz sanatlarını kapsar.

—Huk. DERNEK'in eşanlamlısı.

—Tasav. Zihnin ve gönlün, her şeyle ilgisini keserek yalnızca Tanrı ile dolu olması.

Cemiyet-i akvam → MİLLETLER* CEMİYETİ.

Cemiyeti ilmiyei osmaniye, İstanbul'da Münif Paşa'nın öncülüğünde kurulan bilim derneği. Bazıları Avrupa'da öğrenim görmüş bir grup türk aydını ve yüksek dereceli memur ve bilgin tarafından, İngiltere'deki "Royal Society" ile, 1859'da İskenderiye'de açılan Mısır Enstitüsü örnek alınarak kuruldu (1861). XIX. yy. Türkiyesi'nde ortaya çıkan üçüncü bilim derneği olarak dikkat çekti (öteki ikisi Mahmut II dönemindeki Beşiktaş cemiyeti ilmiyesi ve 1851'de kurulan Encümeni daniş). Cemiyeti ilmiyei osmaniye, ilk çalışmalarına halka açık konferanslar ve öğretici kurslar düzenleyerek başladı. Bu konferansların konuları yeni bilimler, özellikle fen dalındaki son buluşlar üzerine bilgi vermek; kursların amacı da halkı aydınlatarak sanayileşmeye duyulan ilgiyi artırmaktı. Cemiyet kısa sürede kendisine ait bir konferans salonu edindiği gibi, küçük bir kitaplığı da halkın hizmetine sundu. Daha sonra cemiyet, Tıbbiye'nin ilk mezunlarından Fuat Paşa'nın korumasında ve Münif Paşa'nın yönetimi altında, türkçe ilk bilim dergisi olan "Mecmuai* fünun"u yayımlamaya başladı (1862). Derginin sayfaları doğal bilimler, ekonomi, hukuk, felsefe konularında batı düşüncesini yansıtan yazılar ve avrupalı yazarların ünlü yapıtlarından örnekler içeriyordu. A. Hamdi Tanpınar, derginin Türkiye'deki rolünü XVIII. yy.'da Fransa'da yayımlanan Grande Encyclopedie Larousse ile karşılaştırır. Nitekim, Darülfünun'un kurulması görüşü, bu derneğin ve onun yayımladığı derginin çevresinde gelişti. Kolera salgını sırasında (1865) yayınına ara vermek zorunda kalan dergi, birkaç yıl sonra yeniden çıkmaya başladıysa da Abdülhamit II tarafından kapatıldı (1882).

Cemiyeti inkılabiye, türk siyasi derneği. İstanbul'da Mercan lisesi öğrencileri tarafından gizli olarak kuruldu (1904). Kuruculardan Selim Satı, Satvet Lutfi (Tozan), Ferit Necdet, Mübin ve Dr. Mahmut merkez kurulunu oluşturdular. Amaçları, 1876 Anayasası'nın yeniden yürürlüğe konmasıydı. Hücreler biçiminde örgütlendiler. Liseden sonra üniversiteye geçen kurucular, örgütü genişlettiler; Hukuk, Mülkiye ve Tıbbiye'den katılanlarla üye sayısı yüzü aştı. Merkez kuruluna Mülkiye'den Köprülülü Hamdi Bey (Milli mücadele'de Edremit kaymakamı), Nafi Atuf (Kansu), Hukuk'tan Vehbi Semuh katıldılar. Dernek, Mecmuai inkılabiye adlı bir dergi yayımladı; Avrupa'daki Jön Türkler ile ilişki kurdu; onların gönderdiği yayınları dağıttı. Daha sonra Prens Sabahattin'in Teşebbüsü şahsi ve ademi merkeziyet cemiyeti'nin İstanbul şubesi durumuna geldi ve cemiyet, II. Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'a taşınınca onunla kaynaştı. Kurucu üyeler daha sonra Nesli cedit kulübü'nü oluşturdular.

Cemiyeti ulema fırkası, 1917 Devrimi'nden sonra tutucu din adamları tarafından Türkistan'da kurulan dine dayalı siyasal parti. Merkezi Taşkent'te olan partinin programında, çarlık dönemindeki gibi şeri mahkemelerin sürdürülmesi, eğitimin din bilginleri (ulema) denetimine bırakılması öngörülüyordu. Devrimin ardından ilk kez yapılan Taşkent belediye seçimlerini bunlar kazanınca, aydınlar halkın dinsel duygularını sömüren bu partiye karşı örgütlenme gereğini duydular ve Milli şûra'yı kurdular. Bir yıl yaşayabilen parti, 1918 sonunda dağıldı.

Cemiyeti umumiyei belediyenin ilk içtimai hatırası madalyası, İstanbul'un yalnızca belediye işlerine bakmakla görevli Cemiyeti umumiyei belediye'sinin ilk toplantısı anısına çıkartılan madalya (1908).Şehremini Ziver Bey döneminde bastırılan bakır madalyanın ön yüzünde, belediyenin çalışmalarını simgeleyen motiflerle birlikte İstanbul boğazı manzarası, arka yüzünde Sultanahmet meydanı betimlenmiştir.

CEMİYETLİ sıf. (ar. *cemᶜiyyet,* toplanma'dan). *Esk.* Derli toplu, eksiksiz.

CEMM → CEM.

CEMMAL a. (ar. *cemmal*). *Esk.* Deveci.

CEMMAŞ sıf. (fars. *cemmâş*). *Esk.* Zampara.

Cemo, Kemal Bilbaşar'ın romanı (1966). Şeyh Sait ayaklanması sırasında Doğu Anadolu'daki ağa-topraksız köylü-devlet üçgeni içindeki ilişki ve çatışmalar üzerine kurulmuştur.

Değirmenci Cano güçlü, yiğit bir kişidir. Karısı ölmüştür; kızı Cemo'yu gözü pek bir erkek gibi yetiştirir. Güzelliği dillere destan olan Cemo'yu birçok kişi ister. Kız, gücünü ispatlayan ve güreşte kendisini yenen çancı Memo ile evlenir. Toprak ağası Sorikoğlu, kaymakamla işbirliği yapıp, köyün önde gelen erkeklerini hapse attırır; Cemo'yu kaçırdığı yayla evinde içki meclisinde oynatmak ister. Memo evi basar; Cemo, Sorikoğlu'nu sopayla öldürür, evi ateşe verir; kocasıyla birlikte kaçarlar.

Yazar, halk hikâyesi, masal ve destan öğelerinden yararlanmıştır. Cemo'yu isteyenler arasında yarışma açılması, *Dede Korkut kitabı*'ndaki "Bamsı Beyrek" ve "Kanturalı" hikâyelerini anımsatmaktadır. Dil ve anlatım da yerel öğelerle örülmüştür. Romanın birinci bölümü, değirmenci Cano'nun, ikinci bölümü çancı Memo'nun ağzından, onların görüş açılarına göre anlatılır.

Türk Dil kurumu roman ödülü'nü kazanan (1967) yapıt filme de alındı (1972).

CEMPOALA, Veracruz yakınında, Meksika körfezi kıyısında dinsel tören merkezi. Totonaklar'ın klasiksonrası üslupla yaptıkları (950-1500) bu site, bir ana ve dört ikincil surdan oluşur. Birçok meydan ve yapıları vardı, duvarları yalancı mermerden kafataslarıyla bezenmiş *Las Caritas* tapınağı da bunlardandı. Fetih sırasında İspanyollar Cempoala'nın nüfusunun 30 000 olduğu kanısındaydılar.

CEMRE a. (ar. *cemre*). **1.** *Esk.* Kor halindeki ateş. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Şubat ayının ikinci yarısıyla, mart ayının ilk yarısı arasında, önce havaya, sonra suya ve en son olarak da toprağa düşerek onların ısınmasını sağladığına inanılan enerji. (Bk. *ansikl.* böl.). **—3.** *Esk.* Hacıların Mekke yakınındaki Mina vadisinde şeytan taşlamaları. **—4.** *Esk.* Çakıl taşı.

—*Esk. Cemre-i sâlise,* havaya düşen ilk cemre. ‖ *Cemre-i sâniye,* toprağa düşen ikinci cemre. ‖ *Cemre-i ûlâ,* suya düşen üçüncü cemre.

—Esk. tıp. Halk arasında karakabarcık, kabarcık, kabarcuk, ateşgöynüğü ya da yanıkara adlarıyla bilinen iltihaplı çıban.

—ANSİKL. Cemre sözcüğüyle adlandırılan sayılı günlerin, takvim klimatolojisine nasıl girdiği bilinememektedir. Cemrelerin, yılın 180 gün süren soğuk yarısı olarak ayırt edilen kasım döneminin 100. gününden sonra, sıcaklığın yükselmesiyle ilgili gözlem birikimini, kora benzetilen bir enerji kaynağıyla açıklama düşüncesinden kaynaklandığı söylenebilir. Birinci cemrenin 20 şubatta (kasım 105) havaya, ikinci cemrenin 27 şubatta suya, üçüncü cemreninse 6 martta (artık yıllarda 5 mart) toprağa düştüğü varsayılır. İstanbul'da 60 yıllık dönem için yapılan bir araştırma, cemrelerin kıştan bahara geçilirken ortalama sıcaklık eğrilerinin yükselmeye başladığı dönemin başlangıcını belirledikleri ve bu dönemde mevsim normallerinin üzerindeki az ya da çok bir sıcaklık artışıyla çakıştıklarını ortaya koymuştur. Cemreler arasındaki günlerdeyse, sıcaklıkta az da olsa bir düşüş olduğu saptanmıştır. Aynı araştırmaya göre her üç cemre dikkate alındığında, bir iki günlük farklarla bu tarihlerde % 42 olasılıkla, iki cemre dikkate alındığındaysa % 74 olasılıkla belirgin bir ısınma gerçekleşmektedir.

CEMREVİYE a. (ar. *cemre*'den). Divan edebiyatında, nesip bölümünde cemrelerin düşmesinin konu edinildiği kaside. Cemreviyelerin sayısı çok azdır. Sabit'in (1650-1712), Şeyhülislam Ali Efendi'ye yazdığı *cemreviye* ünlüdür.

Cemşah u Âlemşah, Behişti'nin mesnevisi (XVI. yy.). 2 471 beyitten oluşur. Kimi yönleriyle *Mihr*ü müşteri, Yusuf* ile Züleyha* mesnevilerini andırır. Hemedan padişahı Nezir ile veziri Beşir'in çocukları Cemşah ile Âlemşah'ın başlarından geçen olayları konu edinir. İki erkek çocuk birlikte büyürler. Cemşah'ın annesi ölünce padişah yeniden evlenir. Üvey annenin Cemşah'a âşık olması ve ona iftira etmesiyle (*Yusuf ile Züleyha*'daki gibi) olaylar gelişir. Padişah, oğlunun öldürülmesini emreder. Cemşah ile Âlemşah, işin içyüzünü bilen vezirin yardımı ile kaçarlar. Gezileri sırasında Cemşah, Sultan Namşah'ın kızına âşık olur; Çin hakanının oğlu da aynı kıza tutulunca aralarında savaş çıkar. Sonunda Çin'i ele geçiren Cemşah, sevdiği kızla evlenir; ülkeyi de Âlemşah ile birlikte yönetirler. Mesnevinin eldeki tek nüshası, Süleymaniye Ktp. Esat Ef. 2614'te kayıtlıdır.

CEMŞASB, Hz. Süleyman'ın adlarından biri. Bu ad dolayısıyla Doğu edebiyatında Hz. Süleyman ile İran'ın efsanevi hükümdarı Cemşid birbirine karıştırılmış, Cemşid'in aslında Süleyman Peygamber olduğunu öne sürenler bile ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, Cemşasb adı "yüzük", "rüzgâr", "taht" vb. sözcüklerle birlikte anılırsa, Hz. Süleyman'dan; "câm (kadeh)", "şarap" vb. sözcüklerle birlikte anılırsa, Cemşid'den söz edilmiş sayılır.— Cemşid'in oğlu.

Cemşid ü Hurşid, ilk kez fars şairi Selman Saveci tarafından yazılmış (1361) mesnevi. Selman, bunu, Firdevsi'nin *Şehname*'sinden, Nizami'nin *Husrev vü Şirin*'inden ve daha başka mesnevilerden aldığı motifleri birleştirerek düzenlemiştir. 2 700 beyit kadardır. Konusu şöyledir: Çin fağfurunun (hükümdar) oğlu Cemşid, rüyasında gördüğü bir kıza âşık olur. Babası, ülkenin bütün güzellerini toplatıp onun önünden geçirtir; bunların hiçbiri şehzadenin rüyada gördüğü kız değildir. Bezirgân Mihrab, tarif edilen kızın, daha önce gördüğü Rum kayserinin (hükümdar) kızı olduğunu anlar, resmini çizip Cemşid'e gösterir. Birlikte Rum diyarına giderler, yolda geçirdikleri türlü serüvenlerden sonra kızı bulup alırlar, Çin diyarına dönerler.

Bu konu, türk edebiyatında da çeşitli şairler tarafından ele alınmıştır. İlkin, Şeyhoğlu Mustafa *Hurşidname (Hurşid ü Ferahşad)* adıyla yazdı (1387). Daha sonra, Emîr Süleyman'ın isteği üzerine Ahmedi, Selman'ın mesnevisini temel olarak alıp, başka kaynaklardan da yararlanarak, aynı adla, yarı çeviri, yarı telif bir mesnevi düzenledi (1403). İçine kıtalar ve gazeller de ekledi. 5 000 beyit tutan yapıtı önce Emîr Süleyman'a, daha sonra Mehmet I'e ve daha başkalarına sundu. Tek nüshası, İstanbul Üniversitesi kitaplığındadır (TY. 921), (bas. 1975). Cem Sultan, *Selman'ın Cemşid ü Hurşid*'ini babası Mehmet II (Fatih) adına nazımla çevirdi. Cem de, yapıtın içine bazı kıtalar ve gazeller ekledi. Eksik bir nüshası, Kütahya Vahit Paşa kütüphanesi'nde (TY 1666), bütünü Ankara İlahiyat fakültesi'ndedir. Aynı konunun, XVI. yy. şairlerinden Abdi (Süleymaniye kütüphanesi, Pertev Paşa, no. 443) ve Ayşe Hubba Hatun (nüshası henüz bulunamadı) tarafından da yazıldığı biliniyor. (→ Kayn.)

CEMŞİT (*cem* ve ışık anlamına gelen *şit*'ten), İran'ın efsanevi hükümdarı Cem' in öteki adı. (→ CEM.) Bu adın verilmesi şu efsaneye dayanır: Bütün dünyayı dolaşan Cem, en çok beğendiği yer olan Azerbaycan'da mücevherli elbisesini giyer, mücevherlerini takarak mücevherli tahtına oturur. Güneş doğarken üzerine vuran ışınları görenler bu görkemli güne nevruz (yeni gün) adını verirler, Cem'i de o günden sonra Cemşit diye anarlar: *Âsuman-ı devletin hurşid-i kutsi-pertevi / Bezmgâh-ı şevketin Cemşid-i hurşid -efseri* (Devlet göğünün kutsal ışıklı güneşi, ulularının katıldığı toplantının güneş taçlı Cemşid'i) [Nef'i].

CEMŞİT BİN MEBUT EL-KASİ (Gıyasettin), türk matematikçi ve gökbilimci (Kaşan ?- Semerkand 1437). Karakoyunlu sultanı İskender'in hizmetinde bulundu (1416). Timur'un torunu Uluğ Bey, hocası Kadızade Rumi'nin tavsiyesiyle onu Semerkand'da kurduğu gözlemevinin yöneticiliğine getirdi (1420). Uluğ Bey'e sunduğu *El Miftâh ül-Hisâb* (1427) adlı kitabında, sonraki yüzyıllarda başka bilginlerin yararlandıkları "kök alma yolları"nı anlattı. *Risale fi muhit-daire* adlı kitabında on yedi ondalık rakamla (pi) π sayısını doğru olarak hesapladı. Uluğ Bey'in adıyla anılan astronomi cetvellerinin (zeyç) hazırlanmasına yardım etti. Gökbilim dışında hekimlikle de uğraştı. On kadar yapıtından en önemlileri *er-Risâlet ül -kemaliyye (Süllem üs-sema* adıyla da bilinir), *Risâle fi istihraci ceybi deracetin vahide*'dir.

CENA → SON YEMEK.

CENA (Giovanni), italyan yazar (Montanaro Canavese, Torino, 1870 - Roma, 1917), dokunaklı ahlakçılığıyla dikkati çeken şair ve romancı (*Gli ammonitori* [Uyarıcılar], 1903).

CENABET , -ti a. (ar. *cenabet*). **1.** İslam dinine göre boy aptesi almayı gerektiren durum. **—2.** Bu durumdaki kimse.

◆ sıf. ve a. Aşağılama sözü olarak pis, kötü, uğursuz kimse ya da şey için kullanılır: *Bu cenabeti görmek istemiyorum. Bu cenabet yerde yaşanmaz.*

CENABİ ya da **CENNABİ** (Mustafa), türk tarihçi (öl. Halep 1590). İstanbul'da Ebussuut Efendi'nin yanında yetiştikten sonra Edirne'de öğrenimini tamamladı. Halep kadılığına atandı. Son görev yıllarında sağlığı bozulunca, kardeşi Sundî Efendi yerine getirildi. İki yıla kalmadan Halep'te öldü. Hiçbiri yayımlanmadığı için elyazması olarak kalmış başlıca yapıtları: bir müslüman hanedanları tarihi olan ve aslı 82, türkçe özeti de 60 bölümden oluşan *Ey-eylem-üz-zâhir fî ahvâl-il-evail ve'l -evâhir; Tarih-i bilad-ı Magrib; Cevâhir ül -garâib* ve *Fırsatname.*

CENABİ AHMET PAŞA → AHMET PAŞA Cenabi.

CENACULUM a. İsa'nın ölümünden önce *yandaşları* ile birlikte paskalyayı kutladığı yer.

—ANSİKL. Kudüs geleneğine göre, cenaculum, Sion dağındaki Nabi Davut (Davut peygamberden) camisindedir. Burası V. yy.'dan beri, Son yemek'in yendiği ve Resullerin İşleri kitabına göre Ruhülkudüs'ün Hamsin günü havarilere indiği yer olarak kutsal sayılır. Burada, birçok kez yıkılan ve yeniden yapılan bir bazilika inşa edildi. Bizans dönemi bazilikası, 1524'te, müslümanlar tarafından camiye dönüştürüldü. 1936'da hıristiyanların da bu tapınağın bir bölümünde dua etmelerine olanak sağlandı.

CENAH a. (ar. *cenāh*). *Esk.* **1.** Kanat, kuş kanadı: *"Gönül ki özge hümâdır kalır mı yerde Kemal / Uçup açılmalı son hamle-i cenaha kadar"* (Y. K. Beyatlı). **—2.** Yan, taraf. **—3.** Kol, pazı. **—4.** Siyasal yelpazenin sağ ve sol kanadı. **—5.** Dolap vb. nesnelerin kanatlarından her biri.

—Ask. Muharebe düzenindeki birliğin iki kanadından her birine eskiden verilen ad.

—Mim. Osmanlı mimarlığı ile ilgili eski metinlerde, yapının yan taraflarına doğru çıkan bölümler, kanatlar için kullanılır.

CENAHEYN a. (ar. *cenāh*'ın ikili çoğl. *cenāḥeyn*). *Esk.* **1.** İki kol, iki yan. **—2.** *Zü-l-cenaheyn,* hem bu dünyada hem de öbür dünyada işleri yolunda olan; iki tarafa da yarayan, ikiyüzlü.

CENAHİYYE ya da **TAYYARİYE,** Cafer-i Tayyar Zülcenaheyn'in torununun oğlu Abdullah bin Muaviye'nin yandaşları.

—ANSİKL. Cafer, oğlu ve torunu şiiler için çok kutsal ve saygın kişilerdi. Şiilerin Emeviler'e karşı giriştikleri genel ayaklanmada komutayı ele alan Abdullah'ın partisinde, en faal şiiler bulunuyordu. "Cenahiyye" terimi, imamlığın yalnızca Abdullah'ın hakkı olduğunu öne sürenler için kullanıldı. Bu görüşte olanlar, Ebu Haşim bin el-Hanefiyye'nin, imamlığı, Abdullah bin Muaviye ve haleflerine bıraktığı inancındaydılar. Ayrıca, imamın "gayb"ı bildiğine ve imamı tanıyanın dinsel yükümlülüklerden affedilmiş olduğuna inanıyorlardı. Abdullah bin Muaviye'nin kendisinin de bu inançta olduğu yolunda herhangi bir kanıt yoktur. Cenahiyye inancındakiler arasında İshak bin Zeyd bin el-Hasis ve yanlıları tenasuha ve ilahi nurun imamda bulunduğuna inanırlardı. Abdullah bin Muaviye öldükten sonra, bazı yandaşları onun İsfahan dağlarına çıktığını, bir süre geçince oradan gelerek bir Ali yanlısını imamlık tahtına oturtacağını öne sürdüler. Bir bölüm Abdullah yanlısı da yeni imam olarak İshak bin Hasis'i tanıdılar.

CENÂİB ya da **CENÂYİB** çoğl. a. (ar. *cenibe*, yedek binek hayvanı'nın çoğl. *cenāʾib*). *Esk.* Yedek binek hayvanları.

CENAN a. (ar. *cenan*). *Esk.* Yürek, gönül: *Halis-ül-cenan* (temiz yürekli).

CENANİ → CİNANİ.

CENANİZADE MEHMET KADRİ PAŞA → KADRİ PAŞA MEHMET CENANİZADE.

CENAP a. (ar. *cenab*, avlu). *Esk.* **1.** Hazret; Tanrı'yı ve yüce kişileri ululama sözü: *Cenab-ı Hak. Cenab-ı hilafet-penahi.* **—2.** Ev, bina avlusu.

Cenap Şahabettin

CENAP ŞAHABETTİN, türk şair ve yazar (Manastır 1870 - İstanbul 1934). Babası, Pilevne savaşı'nda (1877) ölen binbaşı Osman Şahabettin Bey'dir. Babasının ölümünden sonra, annesiyle birlikte İstanbul'a gitti; Gülhane askeri rüştiyesi'nde, Tıbbiye idadisi'nde ve Askeri tıbbiye'de okudu. Okuldayken yazdığı ilk şiirleri Muallim Naci'nin yönettiği Saadet gazetesinde (1885), daha sonra Gülşen ve Sebat dergilerinde yayımladı (1886). Doktor yüzbaşısı olarak Tıbbiye'yi bitirdikten sonra (1889) cilt hastalıkları uzmanı olması için Paris'e gönderildi; üç yılı aşkın orada kaldı (1890-1893). Bu sırada fransız edebiyatını yakından tanıdı; İstanbul'a dönünce, Malumat, Şelale-i edeb, Maarif, Hazine-i fünun, Mektep gibi dergilerde yayımladığı yeni yoldaki şiirleriyle tanınmaya başladı; bir süre sonra, Mektep dergisindeki öteki arkadaşları gibi, o da Servet-i fünun'a geçti (1896); dergi kapanıncaya kadar oraya şiir, makale, gezi mektubu yolunda çeşitli yazılar verdi. Avrupa'dan döndükten sonra Mersin, Rodos ve Cidde'de karantina doktorluğu yaptı, Hicaz dönüşünde Meclis-i kebir-i sıhhiye üyeliği, Umur-i sıhhiye müfettişliği gibi görevlerde bulundu, 1914'te emekliye ayrıldı. 1908'den sonra ara sıra yine şiir yazmakla birlikte, daha çok Servet-i fünun, İçtihat, Tanin, Hadisat, Tasvir-i efkâr gibi dergi ve gazetelerde edebiyat ve siyaset üzerine makaleler yayımladı. Birinci Dünya savaşı sırasında Darülfünun edebiyat fakültesi lisan şubesi fransızca müderrisi, az sonra Garp edebiyatı müderris vekili (1914), Mütareke yıllarında osmanlı edebiyatı tarihi müderrisi (1919) oldu, Kurtuluş savaşı'na karşı çıkan düşüncelerine öğrencilerin tepki göstermesi üzerine Darülfünun'dan ayrılmak zorunda kaldı (1921). Cumhuriyet döneminde bazı dergi ve gazetelere sohbetler yazdı; İstanbul'da beyin kanamasından öldü.

Edebiyat*-ı cedide akımının Tevfik Fikret ve Halit Ziya ile birlikte en önemli kişilerinden biri sayılan Cenap Şahabettin, şiir ve nesir alanlarında ürünler verdi.

Şiir alanında ilkin Muallim Naci yolunda gazeller, Recaizade Mahmut Ekrem ve Abdülhak Hamit tarzında manzumeler yazdı, öğrenim için gittiği Fransa'da Parnasyen'lerin, özellikle sembolizm akımının etkisi altında kaldı. Bu okulların "sanat için sanat" görüşünü benimseyerek *"Edebiyattan maksat ancak edebiyattır"* ve *"Edebiyat için güzellikten başka gaye tanımam; itikadımca, güzel bir eser vücuda getirerek karilerde tatlı bir hulya uyandıran şair muvaffak olmuştur"* diye düşündü ve, Fikret'in tersine, hiçbir toplum sorununa değinmeyerek sadece aşk ve doğa şiirleri yazmakla yetindi. Bunlar, derin duygulardan çok, o zamana kadar kullanılmamış bileşik sözcükleri, yeni isim ve sıfat tamlamaları, parlak mecazları, anlatım hünerleri, yeni nazım biçimleri (soneler, üçer dizeli bendler, serbest müstezatlar, aynı şiir içinde başka başka vezin kalıplarını kullanmalar) ile göz kamaştıran, gösterişli, süslü, özentili şiirlerdir. Cenap, etkisi altında kaldığı sembolistlerin yolundan yürüyerek, düşünce ve duygularını yeni sözcüklerle anlatmak için arap ve fars sözlüklerinden o zamana kadar kullanılmamış sözcükler bulup aldı; bu yabancı sözcüklerle birtakım yeni isim ve sıfat tamlamaları ve bileşik sıfatlar kurdu. *Sâât-ı semenfâm* (yasemin renkli saatler), *berf-i zerrin* (altın kar), *lerze-i rûşen* (parlak titreyiş) gibi yabancı sözcüklerle kurulan bu yeni söyleyişler birtakım çetin tartışmalara yol açtı ve bunlardan birçoğunun fransızcadan çevirme olduğu ileriye sürüldü. Ahmet Mithat Efendi Cenab'ı 'Dekadanlık'la suçladı. Divan edebiyatında kalıplaşmış birçok mecazlar ve söz kalıpları nasıl farsçadan aktarıldıysa, Edebiyat-ı cedide döneminde de, birtakım kavramları anlatan yeni söz kalıpları türkçeye Cenap Şahabettin ve arkadaşlarının kalemiyle, fransızcadan aktarıldı.

1908'den sonra, ara sıra yine şiir yazmakla birlikte, daha çok nesir alanında çalıştı; çeşitli dergi ve gazetelerde yayımladığı makalelerden başka, gezi mektupları ve özdeyişler yazdı, başarı kazanmayan üç de oyun kaleme aldı. Düzyazılarında da, şiirlerinde olduğu gibi, süslü anlatıma, zekâ gösterişine, nükteye, sözcük oyununa ve her türlü yazı hünerine düşkünlük gösterdi.

Dil konusunda gerek kendinden önce gerek kendinden sonra yetişenlere karşı hep eski anlayışı savundu; sanat yaşamının ilk döneminde, sade dille yazma davasını tutanlara karşı yabancı sözcüklerden ve bu sözcüklerle yapılan yeni isim ve sıfat tamlamalarından yana oldu; 1908'den sonra da, "Yeni lisan" (sade dil) hareketini ortaya çıkaranlarla uzun ve sert tartışmalara girişti ve dilden yabancı sözcüklerle yabancı dil kuralları atılırsa türkçenin "fakirleşeceği"ni iddia etti. Sade dil akımının güçlendiği Cumhuriyet döneminde, bu akımın etkisinden kendini kurtaramadı, eyey geç kalmış olmakla birlikte, bu dönemde sade dille birkaç şiir (*Senin için, İhtiyar çınar* vb.) ve bir hayli "musahabe" yazdı.

Yine 1908'den sonra, "Milli edebiyat" akımıyla birlikte başlayan hece veznini kullanma hareketine karşı ise ömrünün sonuna kadar aruzu savundu, hece vezninin bir ahenk ölçüsü olamayacağını ileri sürdü.

Çocukluk dönemine ait ilk manzumelerini *Tâmât* (1887) adlı bir kitapta toplamıştı; çoğu "Servet-i fünun"da olmak üzere çeşitli dergilerde yayımladığı öteki şiirlerini kitap halinde bastırmadı. Bir kısım seçme şiirleri, ölümünden sonra, *Cenap Şahabettin, hayatı ve seçme şiirleri* (1935) adlı bir kitapta toplandı; şiirlerin bütünü, *Cenap Şahabettin'in bütün şiirleri* (1984) adıyla yayımlandı. Gezi yazılarını *Hac yolunda* (1909), *Avrupa mektupları* (1919) adlı kitaplarda; 1908'den sonra yazdığı söyleşi ve deneme yolundaki makalelerinin bir bölümünü *Evrak-ı eyyam'* da (1915), bazı makaleleriyle özdeyişlerini *Nesr-i harb, nesr-i sulh ve tiryaki sözleri* (1918) adlı kitapta topladı; çeşitli dergi ve gazetelerde dağınık bir halde bulunan pek çok makaleleri ile, "Servet-i fünun" dergisinde *Serseri fikirler* başlığı altında yayımladığı öteki özdeyişleri kitap halinde toplanmadı. Oyunları, bir perdelik *Körebe* (1917) ile kitap halinde basılmayan *Yalan* ve *Küçükbeyler*'dir. Bunlardan başka, Shakespeare üzerine *Vilyem Şekspiyer* (1931) adlı bir incelemesi vardır. (→ Kayn.)

CENÂYİB → CENÂİB.

CENAZE a. (ar. *cinâze*, tabut). **1.** Gömülmek üzere hazırlanan ölü: *Cenazesi yarın toprağa verilecek.* **—2.** Cenaze töreni: *Bütün ünlüler cenazedeydi. Cenazeye gitmek.* **—3.** *Cenaze alayı*, ölüyü gömme törenine katılanların oluşturduğu topluluk. ‖ *Cenaze gibi*, çok zayıf, güçsüz, benzi sararmış kimse için kullanılır. ‖ *Cenaze töreni*, bir kimsenin özellikle de önemli bir kimsenin gömülmesi sırasında düzenlenen tören. ‖ *Cenazeyi kaldırmak*, ölüyü mezara götürmek; gömmek.

—Din. *Cenaze namazı*, ölü gömülmeden önce kılınan namaz. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Esk. Rom. *Cenaze oyunları*, büyük kişilerin cenaze törenleri dolayısıyla düzenlenen oyunlar.

—Müz. *Cenaze salatı* → SALAT.

—Tar. telm. *Buyurun cenaze namazına.* İçinde bulunulan bir durumun elverişsiz olduğu fark edilince söylenir. Murat IV ile ilgili bir fıkraya telmihtir: tütün yasağı uygulayan padişah tebdil gezerken yakaladığı bir tiryakiye kendisini tanıyıp tanımadığını sorar. Kuşkulanan adam, "Sakın adın Murat olmasın?" diye sorar. Karşısındakinin padişah olduğunu öğrenince de, arkadaşlarına "Buyurun cenaze namazına!" diye seslenir.

—ANSİKL. İsl. Ölmek üzere olan (müstahzar) bir müslümanın yanında anımsatma amacıyla, kelimei şahadet getirilir; ancak kendisi getirmeye zorlanmaz. Bu arada, yasin ve ra'd surelerini okumak da sevaptır. Kişinin; öldükten sonra gözleri sıvazlanarak kapatılır; bir bez ile çenesi sıkıca bağlanır; yıkanmadan önce yanında Kuran okunmaz. Üzerine bir örtü kapatılarak elbisesi çıkarılan ve yıkanmaya hazırlanan cenaze, ayakları kıbleye doğru gelecek biçimde, teneşire sırtüstü yatırılır ve karnının üstüne bir bıçak ya da makas konur, göbeğinden diz kapaklarına kadar örtülür. Bir engel yoksa, cenazenin bir an önce yıkanarak gömülmesi için özel bir çaba harcamak gerekir. Yıkama işlemi (gasil), yıkayıcı ve yardımcılarından başkasına kapalı bir yerde yapılmalıdır. Yıkayıcının, cenazenin yakınlarından olması yeğ tutulur; bununla birlikte, yıkama işlemini bilen herhangi biri de bu işi yapabilir. Ancak kadın cenazesini erkek, erkek cenazesini kadın yıkayamaz. Cenazenin olanak varsa ılık su, sabun vb. temizlik maddesiyle yıkanması gerekir. Bir bez parçasıyla cenazenin aptes yerlerinin temizlenmesiyle yıkama işlemine başlanır; tıpkı namaz kılmaya hazırlıkta olduğu gibi ergin kişinin cenazesine aptes aldırılır; sonra cenazenin başı, sol yanı üzerine çevrilerek sağ yanı ve sağ yanı üzerine çevrilerek sol yanı baştan aşağı yıkanır. En az üç kez yapılması sünnet olan bu işlemden sonra, cenaze belinden biraz doğrultularak karnı sıvazlanır; makattan bir şey çıkması durumunda su ile giderilir. Ölü doğan çocukların yıkanması gerekmez. Yıkama işlemi bittikten sonra cenazenin başına, yüzüne, gözlerine, ellerine, dizlerine ve ayaklarına hoş kokular sürülür. Daha sonra, özel biçimde hazırlanmış kefen giydirilir ve tabuta konur. Böylece namazını kılmaya hazır duruma gelen cenaze, musallaya konur.

• *Cenaze namazı*, farz-ı kifayedir. Rükû ve secdeye varmaksızın ayakta, toplu ve bir imama uyularak kılınır. Allah için na-

maza, ölü için duaya niyet edilir. Niyette namazın erkek, kadın, erkek ya da kız çocuk için olduğu da belirtilir. Bu durum, genellikle müezzin tarafından cemaate namazdan önce duyurulur. İftitah tekbiri (Allahü ekber) ile başlanan namazda, eller bağlanır; "sübhaneke" duası okunur. Bu kez eller kaldırılmadan imam açıktan ve cemaat içinden sessizce "Allahü ekber" der ve "Allahümme salli...", "Allahümme barik..." duaları okunur. Yine "Allahü ekber" denildikten sonra, fıkıh kitaplarında yer alan özel cenaze duası ya da başka birkaç dua cümlesi (örneğin Fatiha suresi gibi Kuran'dan birkaç dua ayeti) okunur. Son kez "Allahü ekber" denildikten sonra sağa ve sola selam verilerek namaz tamamlanır. Tekbirleri ve selamı imam açıktan, cemaat içinden okur; duaları ise hem imam hem de cemaat içlerinden okurlar. Birkaç cenaze için bir tek namaz kılmak caizse de, bir güçlük bulunmadıkça her biri için ayrı ayrı kılmak daha uygundur. Müslüman iken dinden çıktığını açık açık duyuran, ana ya da babasını bile bile, haksız yere öldüren, ülke düşmanla savaşırken yol kesme, eşkıyalık gibi eylemlere girişerek bu sırada öldürülenlerin cenaze namazı kılınmaz.

Namazdan sonra, musalladan alınan cenazenin tabutu omuzlar üzerinde kabre götürülür. Taşıma sırasında ölünün başı gidiş yönünde olmalıdır. Bir müslümanın tabutunu, her ucundan on adım olmak üzere en az kırk adım omuzda taşımak sünnettir. Cenaze kabre, sağ yanı üzerine ve yönü kıbleye dönük olarak konduktan sonra kefen bağları çözülür. Mezardan çıkarılan toprak, mezarın üzeri deve hörgücü gibi yükselecek biçimde yeniden mezara doldurulur. Defin (gömme) işlemi bittikten sonra Kuran'dan bazı sureler (örneğin Mülk, Vakıa, İhlâs, Falak, Nâs ve Fatiha sureleriyle Bakara suresinin ilk beş ayeti) okunduktan sonra yapılan bir dua ile sevabını cenazenin ve müslüman ölülerin ruhlarına hediye etmek, onlar için Allah'ın sevgi ve bağışını dilemek sevaptır. Cenazenin muhatap olacağı kabir sorgusunu kolaylıkla yanıtlamasına yardımcı olacağı umuduyla, bir müslüman tarafından cenazeye hitaben söylenen ve Allah'ın birliğini, Hz. Muhammet'in peygamberliğini vb. iman ilkelerini içeren sözlerle (→ TELKİN) cenaze için yapılan işlemler son bulur.

Açık denizde ölen bir müslümanın cenazesi, karaya çıkıncaya kadar bozulma tehlikesi varsa, tüm öteki işlemler tamamlandıktan sonra denize bırakılır. Şehitler kefenlenmeksizin, şehit oldukları sırada üzerlerinde bulunan elbiseleriyle ve yıkanmadan gömülür.

Cenazenin arkasından üzülmek ve gözyaşları dökmekte bir sakınca bulunmamakla birlikte, bağırıp çağırmak, dövünmek, ağıt yakmak haramdır. Cenaze sahibinin cenaze törenine katılanlara yemek vermesi mekruhtur (dinde hoş karşılanmaz). Geleneğe göre, akrabalar ve komşular ölü evine yemek götürür, başsağlığına gelen misafirleri ağırlarlar.

—Huk. *Cenaze giderleri*, Türk Med. k.'nun 454. maddesine göre, tasarruf nisabı'nın hesaplanmasında cenaze giderleri tereke'den indirilir. İc. ifl. k.'nun 206. maddesi cenaze giderlerini ayrıcalıklı bir alacak sayar.

Cenaze nakli, gerek gömmeden önce, gerekse sonra, cenazenin nakli için ölüm ya da gömmenin gerçekleştiği yer belediyesinden izin alınması gerekir. Kolera, veba, çiçek, vb. gibi bulaşıcı hastalıklardan ölenlerin cenazeleri ölümden en az bir yıl geçmeden nakledilemez. Yabancı ülkelerden cenaze nakli için, ölümün gerçekleştiği yer belediyesinden cenaze nakli belgesi alınması gerekir (Umumi hıfzıssıhha k. md. 228, 229, 234). Bu konuda 1973'te imzalanan Cenazelerin nakli anlaşması'na Türkiye, 17 nisan 1975 tarih ve 1887 sayılı yasa uyarınca taraftır.

CENAZE HASAN PAŞA → HASAN PAŞA CENAZE.

CENB a. (ar. *cenb*). *Esk.* **1.** Yan, taraf. **—2.** Böğür, insan vücudunda kaburgaların bulunduğu bölge.

CENBİ, CENBİYE sıf. (ar. *cenbi*, dişl. *cenbiyye*). *Esk.* Yanal: *Bir mahrutun mesaha-i cenbiyesi* (bir koninin yanal alanı).

◆ **cenbiye** a. Belin yan tarafına asılan eğri arap kaması.

CENBİYE → CENBİ.

CENCİ (Beatrice), italyan kadın (Roma 1577 - *ay. y.* 1599), Francesco Cenci'nin kızı. Sefahat içinde varını yoğununu yitiren Francesco, Beatrice'yi ikinci karısı Lucrezia ile birlikte Petrella şatosu'na kapadı (Aquila ili). Beatrice, üvey annesi ve kardeşlerinden Giacomo ile anlaşarak eylül 1598'de babasını öldürttü. Olaya kaza süsü verildi. Ancak üçü de tutuklandılar ve cinayeti kabul ettiler. 1599'da Lucrezia ve Beatrice başları kesilerek idam edildiler, Giacomo'nun ise kol ve bacakları atlara bağlanarak koparıldı. Cenciler' in mallarına el kondu ve onları bağışlamayan papa Clemens VIII, Cenci ailesini isteyerek batırmakla suçlandı.

Cenci (The), Shelley'in 5 perdelik manzum trajedisi (1819). Babası tarafından ırzına geçilen Beatrice, ağabeyi ile üvey annesinin de rızalarını alarak babasını öldürtmeye karar verir. Baba ise, papanın desteğini sağlar. Beatrice idama mahkûm edilerek ölür, ama suçsuzdur. Ağabey-kız kardeş cinsel ilişkisini ve Viyana antlaşması sırasında "güçsüzler"in ataerkil despotluğa karşı birleşmesini konu alan oyun, Artaud tarafından unutulmaz bir biçimde sahneye konulmuştur. — Cenciler'in öyküsü, Stendhal'in *İtalya hikâyeleri*'nden *(Chroniques italiennes)* birine de esin kaynağı olmuştur.

CENCİUS → CRESCENTİUS.

CEND ya da **CANKALE,** Tar. coğ. Kazakistan'da oğuz kenti kalıntısı, Sir Derya nehrinin sol kıyısında, Kızıl Orda kentinin yakınında. IX. yy.'da şehir halkı islamlığı benimsedi. XII. yy.'da gelişti. Aynı yy.'da moğol istilasıyla yıkıldı, ancak Özbek Han döneminde, Aşağı Sir Derya bölgesine egemen olan Erzene bin Sasıbuka (1320-1345) tarafından onarıldı, camı, medrese vb. yapılarla donandı.

CENDEL, Cezayir'de (Eş Şelif vilayeti) kent, Melyana'nın D.'sunda; 30 500 nüf.

CENDERE a. (fars. *cendere*). **1.** Sıkma, ezme, sıkıştırma işlemlerinde kullanılan düzenek ya da aygıt; pres. **—2.** Baskısını yoğun biçimde duyuran, içinden çıkılması zor durum: *Bu cendereden nasıl kurtulacağını bilemiyordu.* **—3.** *Esk.* İki ağaç silindirden oluşan, çamaşır ve elbiselerin arasından geçerek ütülendiği aygıt. **—4.** *Esk.* Dar akarsu, boğaz, vadi. **—5.** Kalın oklava. **—6.** *Bir kimseyi cendereye sokmak, koymak,* onu aşırı ölçüde sıkıştırmak, baskı altına almak.

—Ciltç. Ciltçilikte mengene biçiminde kullanılan ve vidalarla donatılmış iki tahta levhadan oluşan alet. (Eşanl. PRES.) ‖ *Cendereye alma,* ciltlenecek kitabı diktikten ve sırtına yapışkan sürdükten sonra, cenderede sıkıştırma. (Eşanl. PRESLEME.)

—Denizc. *Cendere bağı,* yük kaldırmak için kurulmuş makas üç ayaklarını birleşme noktalarına vurulan bağ. — Yük kaldırmada kullanılan ve yükün ağırlığı bindikçe sıkışan bağ.

—Dy. *Su cenderesi,* buharlı lokomotiflerde, tenderlere ya da su depolarına su doldurmaya yarayan aygıt.

—Süslem. sant. Biri oyuk, öteki kabarık iç içe geçen iki parçadan oluşan ve aralarında yaprak ya da taçyaprak deseninin sıcak baskısı yapılan madeni alet.

—Yağ. mad. Yağlı hammaddelerden sıvı yağ çıkarmaya yarayan aygıt. (Aralıklarla çalışan eski hidrolik cenderelerin yerini, günümüzde sürekli çalışabilen ve daha çok yağ üreten vidalı cendereler almıştır.) ‖ *El cenderesi,* eskiden elle çalıştırılan yağ çıkarma presi. ‖ *Sürekli cendere,* EKSPELLER'in eşanlamlısı.

CENDERE, Çankırı'nın Ilgaz ilçesi merkez bucağında köy; 287 nüf. (1990). Yörede yapılan araştırmalarda Bakırçağ'dan Salman höyük ile, Roma dönemi sonlarıyla Bizans dönemi başlarına tarihlenen, bindirme tekniğinde yapılmış bir mezar odası ortaya çıkarıldı.

CENDEREHANE a. (ar. *cendere* ve fars. *ḫane*'den *cendere-ḫane*). *Esk.* Ütü evi.

CENDRARS (Frédéric SAUSER, **Blaise** — denir), fransız yazar (La-Chaux-de-Fonds, İsviçre, 1887 - Paris 1961). Cendrars'ın yapıtları, tüm dünyanın hızı, karışıklığı ve belleği olarak özetlenebilir (*Du monde entier*, 1919). *Bourlinguer* (1948), Napoli'den Çin'e, Rusya'dan Hindistan'a, kendi isteğiyle koşturup durmakla geçen çocukluk ve delikanlılığından başlayarak, tüm yaşamı boyunca yaptıklarını aktarır. *Les Pâques à New York* (1912) ile *la Prose du Transsibérien et de la Petite Jehanne de France* (1913) evrensel bir tanığı ortaya koyar (*Anthologie nègre*, 1921). Her yerde kendi evinde olan bu tanık flaş-şiiri sürekli hareket halindeki bir dünyayı derinden kavramanın ayrıcalıklı bir aracı durumuna getirir. Savaş deneyiminin (bu deneyimi Légion étrangère' de geçirdi ve bir kolunu yitirdi) daha da hızlandırdığı bu hızlı yaşamla, *l'Or* (1925), *Moravagine* (1926), *Rhum* (1930), *la Vie dangereuse* (1938) ve *l'Homme foudroyé* (1945) gibi romanlarda da karşılaşılır. Cendrars "edebiyatçı" olmayı ya da bir yapıt "kurmayı" hiçbir zaman kabul etmedi. Kısa ve statik şiiri yadsıma, kesintisiz ve dinamik bir uyumu benimseme, sürekli olarak romansı şimdiki zaman kullanımı ve katıksız bir eylem şemasına uyma, Cendrars'ı bir "ben-şimdi-burada" uygulayımcısı durumuna getirdi. Bu çerçevede, her yolculuk, hep yeniden başladığı, dolayısıyla birbiri içine geçtiğinden, hep daha şaşırtıcı bir benzeşim alarak tasarlanır. Yazma da, bilinmeyeni öğrenme, başka bir deyişle yolculuk olarak yaşanır.

CENDUBA, esk. **Suk el-Arba,** Tunus'ta kent, il merkezi, Mecerda ırmağı kıyısında, Dakrla ovasında; 18 100 nüf. Tahıl üretim merkezi. — 8 km K.-B.'da Roma kenti *Bulla Regia*'nın çok önemli kalıntıları. — *Cenduba ili*, 403 000 nüf. (1988).

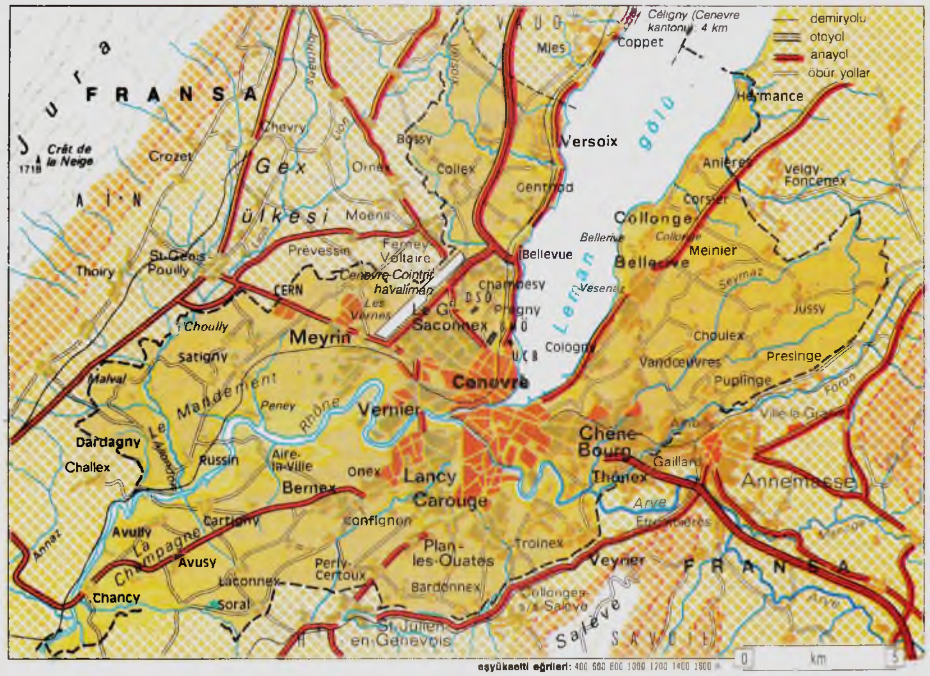
CENERALYA a. (lat. *cineraria*, kül'den bozma). Külrengi yapraklı birçok kanaryaotu türünün yaygın adı. (Bileşikgiller familyası.)

—ANSİKL. Ceneralyanın bu adla en iyi bilinen türü *Senecio cruentus* ve ondan elde edilen tüm melezler, süslü görünüşlerinden dolayı bahçelerde yetiştirilir. Ceneralya pembe, firfiri, mor ya da mavi çiçekli ve sapı saran, yürek biçiminde oval yapraklı bir bitkidir.

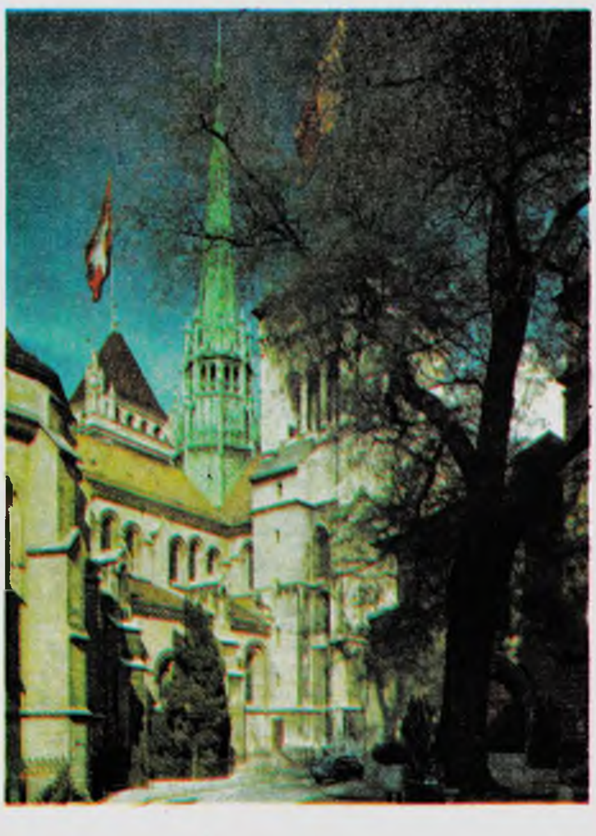
Türkiye'de yılbaşı döneminde çiçek açan ceneralyalar, saksı bitkisi olarak büyük ilgi görür.

CENEVİZ, Osmanlılar'ın Cenova Cumhuriyeti'ne verdikleri ad. (→ CENOVA.)

Ceneviz kalesi, Anadolu'daki kimi eski kalelerin ve kale kalıntılarının halk arasındaki adı. Cenevizliler Anadolu'nun sınırlı kesimlerinde bulundukları, önemli bayındırlık çalışmaları olmadığı ve bu kaleler çoğunlukla Cenevizliler tarafından yapılmadığı halde bu adla anılırlar. Amasra'daki Ceneviz kalesi, Bizans dönemindendir, ancak duvarlarda Cenevizliler' den kalma, soylu ailelerin armaları vardır. İstanbul'da, Galata kesiminde önemli bir ceneviz kolonisi bulunuyordu ve buradaki kimi yapılar ve sur duvarları bu dönemde yapılmıştır. İstanbul boğazının K. ucunda, Anadolukavağı ve Rumelikavağı'ndaki iki kale de Ceneviz kalesi olarak

CENEVRE KANTONU

Cenevre'de Saint-Pierre tapınağı'ndan (eski katedral) [XII.-XIII. yy.] görünüş (ok XIX. yy.'da yapılmıştır.)

Jaeger-Pix

bilinir. Eskiçağ'da yapılan, Bizans döneminde yenilenen bu kaleler, daha sonra Cenevizliler'in eline geçmiştir. Osmanlı döneminde de bir süre kullanılmış, Murat IV döneminde yeni kaleler yapılınca önemlerini yitirmiş ve boşaltılmışlardır.

CENEVİZLİ sıf. ve a. Tar. Ceneviz (bugünkü Cenova kenti) Cumhuriyeti halkından olan.

CENEVRE, İsviçre'de kent, Leman gölünün batı ucundaki kanton yönetim merkezi; 165 404 nüf. (1990).

• COĞRAFYA. Cenevre, yer yer akarsu -buzul kalıntılarıyla ve Cenevre gölü çıkışında Rhône'un yatağına iyice gömülmesiyle tekdüzeliği bozulan molaslı bir ovada yer alır. Rhône üzerindeki bir köprü, kenti İtalya'ya giden Alplerötesi yolun Jura eteklerinde uzanan yolla kesiştiği yere (Flandre) bağlar ve kentin ticaretine (Ortaçağ'da panayırlar, XVII. yy.'dan başlayarak bankalar) canlılık getirir. Cenevre'nin 1789'da 26 000 olan nüfusu, 1860'ta 54 000'e, 1902'de 100 000'e, 1952'de 153 000'e ve 1989'da 371 000'i aştı. Cenevre'yi Savoia'dan ayıran Reform hareketi kenti banliyösüz bırakmıştı; ancak 1815'ten sonra (Viyana antlaşması), fransız topraklarında serbest bölgelerin oluşturulmasıyla kente tarım ürünleri, işçi ve hatta sanayi alanları sağlanmıştır. Saatçiliğin yanı sıra pek çok sanayi kolu da gelişmiştir: makineler ve elektromekanik aygıtlar yapımı, hazırgiyim, besin sanayileri, matbaalar. Bankacılık, ticaret, İsviçre ve özellikle uluslararası yönetim sayesinde hizmetler kesimi öbür kesimlerin önünde gelir (çalışmaların % 60'ı). Cenevre holdinglerin olduğu kadar, çok sayıda uluslararası kuruluşun da toplandığı bir kenttir: GATT, Birleşmiş milletler örgütü'nün Avrupa'daki daireleri, Uluslararası çalışma bürosu, Kızılhaç, Avrupa nükleer araştırmalar merkezi. Cointrin havalimanı ülkenin ikinci büyük havalimanıdır. Kentin nüfusu çok kozmopolittir (halkının % 30'u 75'i aşkın ülkeden gelen yabancılardır); protestan ve katoliklerin sayısıysa hemen hemen eşittir.

• TARİH. Önceleri Allobroglar'ın oturduğu basit bir yerleşmeydi *(vicus)*. Helvetler'e karşı yapılan savaş sırasında (İ.Ö. 58) Sezar tarafından tahkim edilen Cenevre, bir site yönetim merkezi (I. yy.), sonra da bir piskoposluk merkezi haline geldi. V. yy.'da Burgundlar'ın ele geçirdiği Cenevre, 500'e doğru Gondebaud tarafından tahkim edildi, 534'te Franklar'ın topraklarına geçti, daha sonra Bourgogne krallığı'na bağlanarak onunla birlikte İmparatorluğa katıldı (1032). X. yy.'da kontluk haline getirildi, ama cismani bir iktidar için can atan ve kentin gerçek sahibi olan piskopos, kendisini Friedrich I Barbarossa tarafından, doğrudan imparatora bağlı vasal ilan ettirmeyi başardı (1162). Uzun mücadeleler sonunda, metbuluğunun Cenevre kontu tarafından tanınmasını sağladı (1213), ama vidomluk görevini ele geçiren (1290) ve iktidarlarını kabul ettirmeye çalışan Savoia kontlarıyla baş edemedi. Bunlar kontluğu satın alıp (1401) düklüğe yükselince (1416), imparatorluk unvan belgesini elde ettiler (1422) ve siyasal nüfuz sahibi oldular, ancak siyasal özgürlük yanlısı *Eidgenosslar*'a (alm. *Eidgenossen*) yenik düştüler.

Yüz Yıl savaşı'nın yol açtığı kargaşa ticaret yollarının doğuya kaymasına neden oldu ve Dijon, Chalon ve Lyon fuarlarının yok olması Cenevre'nin gelişmesini sağladı. Louis XI'in 1463'ten itibaren Lyon fuarı'nı yeniden kurarak Cenevre ile rekabet etmeye çalışmasına karşın Cenevre, Kuzey-batı Avrupa'nın tüm ürünlerinin pazarlandığı büyük bir batı pazarı olarak kaldı ve hatta bu konumundan ötürü önemli bir bankacılık merkezi haline geldi. Kendi burjuva meclisleri tarafından yönetilen site, Savoia'ya karşı, Fribourg ile ittifak kurmaya çalıştı (1519); Bern'in etkisi (1526) protestanlığın yayılmasına katkıda bulundu, aynı dönemde piskoposun yetkileri elinden alındı (1533) ve Savoia dükü geri püskürtüldü (1533).

Guillaume Farel tarafından Cenevre'ye çağrılan Calvin, ilk gelişinde bir süre kaldığı (1536-1538) kente, eylül 1541'de kesin olarak yerleşti. Bunun üzerine Cenevre "protestanlığın Roma'sı" ve onun fransızca konuşulan en önemli merkezi haline geldi; fransız mültecilerin, özellikle zanaatçıların üçte ikisini bünyesinde topladı ve 1555 ile 1562 arasında Fransa'ya protestan papazlar gönderdi. Calvin, bütün yurttaşların kilise otoritesine boyun eğmesini sağlayarak kente teokratik bir yönetim getirdi. Kilise titizlikle seçilen bir bakanlar kurulu tarafından yönetiliyordu. Kurul her hafta kongregasyon, her ay sinodlar şeklinde toplanıyordu. Consistorium (seçilen 6 bakan ile eskilerden kurulca belirlenen 12 kişi) İncil'e göre ahlak ve töreleri denetliyordu. 1559'da kurulan ve Th. de Bèze'in rektörü olduğu (1564) bir Akademi, protestan papazların eğitim ve öğretimiyle dışa yönelik düşünsel yayılmayı sağlıyordu.

Bu yönetim, hoşgörüsüzlüğüne karşın (sürgünler, idamlar, örneğin Miguel Servet'nin idamı [1553]) iki yüzyıl boyunca sürdü. 1589-1593 savaşı'ndan ve Savoia dükünün son girişiminden (*Tırmanma gecesi*, 11-12 aralık 1602) sonra Cenevre, dükü kentin bağımsızlığını tanımak zorunda bıraktı (Saint-Julien antlaşması, 1603). Akademisiyle gurur duyan, Ferney'de zor durumda kalan Voltaire'i Délices'de ağırlayan (1758-1778), kozmopolit kent Cenevre, bankası (Malletler) ve saatçilik sanayisi sayesinde refaha kavuşan "menfiler" olarak adlandırılan eski soyluların egemen olduğu oligarşik bir örgütlenmeye yöneldi. Bu sırada burjuvaların ve siyasal haklardan yoksun kalan kent yerlilerinin birçok ayaklanma girişimine göğüs germek zorunda kaldı (1707'de ve 1738'de Pierre Fatio hareketi, 1782'de Nicolas Chenaux hareketi).

Cenevre'de devrimci bir yönetimin kurulması (1792) kentin Fransa'ya bağlanması sonucunu doğurdu (1798); kent Leman departmanının yönetim merkezi oldu. 1814'te, toprakları bir miktar genişledi, bağımsızlığını elde etti ve kanton olarak İsviçre Konfederasyonu'na katıldı. İlk anayasa ile muhafazakâr bir rejim kurularak soylu ailelerin etkinliklerinin sürmesine olanak veren cens sistemi (seçme ve seçilme hakkını ödenen belli bir vergi karşılığında elde etme) korundu. Yeni anayasa (1842) bu egemenliğe son verdi. O tarihten itibaren siyasal yaşama muhafazakâr parti ile radikal partinin rekabeti egemen oldu; Sonderbund olayı sırasında radikal parti, James Fazy önderliğinde iktidara geldi (1846) ve 1864 seçimlerine kadar iktidarda kaldı: bu tarihte daha demokratik bir anayasa ilan edildi. 1849'dan başlayarak surları yıkılan Cenevre hızla yayılarak modernleşti. Bir cenevreli olan Henri Dunant tarafından Kızılhaç'ın kurulması (1863-1864) Cenevre'yi birçok uluslararası konferansın toplandığı uluslararası bir kent haline getir-

di. 1920'den itibaren Cenevre, Milletler cemiyeti'nin merkezi oldu.

• GÜZEL SANATLAR. Kentin eski bölümü özellikle, Rhône'un sol kıyısındaki bir tepenin üzerinde, XVIII. yy. cephesine sahip kısmen gotik bir yapı olan katedralin (bugün Saint-Pierre protestan kilisesi) çevresinde uzanır. Cenevre'nin bu bölümündeki yapıların başlıcaları, Ortaçağ evleri ile XVII.-XVIII. yy. saraylarının dışında, Belediye sarayı (XVI.-XVII. yy.) ve Madeleine kilisesi'dir (XIV. -XV. yy.). Eski kent, G.-D. ve G.-B.'da, geniş caddeli modern mahallelerle çevrilmiştir. Tiyatro binası (1879), Place Neuve'deki Rath sarayı, promenade des Bastions'daki üniversite binası, Casemates sokağı ile boulevard Helvétique arasındaki Sanat ve tarih müzesi (bk. Cenevre Sanat ve tarih müzesi) bu kesimde yer alır. K.'de, göl kıyısında, güzel bir ingiliz bahçesi düzenlenmiştir. Rhône'un sağ kıyısındaki tarihi mahallede St-Gervais protestan kilisesi (XV. yy.) bulunur. Ayrıca, Ariana* müzesi, Saatçilik ve minecilik müzesi, Eski çalgılar müzesi, Baur müzesi (Uzakdoğu sanatı) ve Petit Palais müzesi'ni (Oscar Ghez koleksiyonu: 1880'den 1930'a, özellikle Paris okulu resimleri) saymak gerekir.

Jaeger-Pix

Cenevre
Rhône üzerindeki
Mont-Blanc köprüsü

CENEVRE gölü, Leman gölünün güney-batı ucuna (Versoix'nın G.'i) Cenevre'de verilen ad. Gölün bu en dar kesimine Küçük göl *(Petit lac)* de denir. XIX. yy.'a kadar bütün Leman gölüne *Cenevre gölü* deniyordu.

■ **CENEVRE kantonu,** İsviçre'de kanton, ülkenin batı ucunda; 282 km²; 371 356 nüf. (1989), merkezi *Cenevre.*

Cenevre yerleşme alanı hemen hemen bütün kantonu kaplar: tepelerde lüks konutlar ya da villalar, ovada fabrikalar ya da demiryolu işletmeleri tarım alanlarını giderek küçültmektedir (sebze yetiştiriciliği, bağcılık, süt hayvancılığı).

Cenevre konferansı (nisan-temmuz 1954), iki blokun (batı ve komünist) ve bağlantısız ülkelerin temsilcilerini bir araya getiren uluslararası konferans. Kore' de barış koşullarıyla ilgili olarak başarısızlığa uğradı; ancak Çinhindi için bir ateşkes anlaşmasıyla sonuçlandı. Bunun açıklanması Viêt-minh'in her ne pahasına olursa olsun Diên Biên Phu'da başarı kazanma kararını etkiledi ve kent 7 mayıs 1954'te düştü. Viêt-minh heyeti üzerinde Sovyet ve Çin baskıları, anlaşmanın 20 temmuzda imzalanmasına olanak sağladı. Anlaşmanın başlıca hükümleri Vietnam'ı 17. paralelin her iki yanında iki bölgeye ayırıyor ve karşılıklı olarak kuzeyde Viet-minh'in, güneyde fransız-vietnam kuvvetlerinin toplanmasını öngörüyordu. Birleşme amacıyla, 1956 temmuzuna kadar —hiçbir zaman gerçekleşmeyecek olan— serbest seçimler yapılacaktı. Laos ve Kamboçya bütünlüklerini koruyacak, ancak Laos, komünist Pathet Lao'ya belli bir özerklik tanıyacaktı. İki yeni Vietnam devleti paylaştırmaya karşı çıktı. Güney ile önceden bağlaşmış olan ABD, gerçekte basit bir ateşkes anlaşması olmakla birlikte, Fransa'nın dünyanın bu bölgesiyle bağlantısının koptuğunu gösteren anlaşmayı onaylamadı.

Cenevre konferansları, Kıbrıs sorununun çözülmesi için 1974'te türk, yunan ve ingiliz dışişleri bakanlarının, daha sonra da Kıbrıs türk ve rum toplumları temsilcilerinin katılmalarıyla yaptıkları görüşmeler. Birinci Cenevre konferansı'nda (25-30 temmuz) bakanlar, bölgede barışın sağlanması ve Kıbrıs'ta anayasal hükümetin yeniden kurulması konularını görüştüler. Bir ortak bildiri yayımlayarak ateşkes koşullarını ve ikinci konferansın tarihini saptadılar. İkinci konferansta (8-13 ağustos) türk toplumu adına Rauf Denktaş, rum toplumu adına Glafkos Klerides yer aldılar. Taraflar anlaşamadan konferans dağıldı. (→ KIBRIS.)

CENEVRE kontluğu, IX. yy.'da kurulan ve Jura'dan Orta Alpler'e kadar uzanan Arve vadisindeki bölgeyi kapsayan kontluk. Kontluk, uzun bir mücadele sonunda, 1213'ten itibaren (Desingny antlaşması), piskoposun lehine olmak üzere Cenevre kentinden ayrıldı. En ünlü kontlar arasında Pierre de Genève'i (1371-1392) ve kardeşi, düzmece papa Clemens VII adıyla tanınan Robert de Genève'i (1392-1395) belirtmek gerekir. Nihayet, 1401'de kontluk, tartışmalı bir vâris olan Villarslı Odon'dan Cenevre'nin son kontlarının haklarını satın alan Amedeo VIII tarafından Savoia dukalığı'na katıldı.

Cenevre Sanat ve tarih müzesi, Promenade des Bastions'da; müzede arkeoloji, tarih, süsleme sanatları koleksiyonlarının yanı sıra, Konrad Witz (*Mucizevi balık avı* ikikanatlısı), Veronese, Cranach, Avercamp, De Keyser, Ph. de Champaigne, Quentin de La Tour *(Jean-Jacques Rousseau'nun portresi)*, Hogarth, Liotard, Agasse, B.Menn, Corot, Couture *(Lamartine'in portresi)*, Manet, Renoir, Monet, Hodler, Vallotton gibi ressamların yapıtları vardır.

Cenevre sözleşmeleri, başlıca amacı yaralı askerlerin korunması olan 22 ağustos 1864 tarihli ilk Cenevre sözleşmesi, Uluslararası Kızılhaç* komitesi'nin çabası ve Henri Dunant'ın önayak olmasıyla gerçekleştirildi. Etkinliğini genişletmek isteyen bu komite, 1929'da savaş tutsaklarına uygulanacak işlemlere ilişkin sözleşmenin imzalanmasını sağladı. 1940'ta savaş, başka anlaşmaların imzalanmasını engellediyse de, 1949'da, Cenevre anlaşmalarının yürütücüsü olan İsviçre Federal konseyi'nin çağrısı üzerine Cenevre'de 63 devletin katıldığı bir diplomatik konferans toplandı. Konferans sonunda, 12 ağustos 1949 tarihli dört sözleşme imzalandı. 1. kara savaşında yaralı ve hastaların durumunu iyileştirme sözleşmesi; 2. silahlı kuvvetlerin denizdeki hasta, yaralı ve kazazedelerinin durumunu iyileştirme sözleşmesi; 3. savaş tutsaklarına uygulanacak işlemlere ilişkin sözleşme; 4. savaş zamanında sivil halkın korunmasına ilişkin sözleşme. 1929 sözleşmesine de taraf olan Türkiye, 21 ocak 1953 tarih ve 6020 sayılı yasa uyarınca 1949 sözleşmelerine de taraftır.

Cenevre sözleşmesi, karayoluyla mal taşımacılığına ilişkin olarak 19 mayıs 1956'da Cenevre'de imzalanan sözleşme. Biri yükleme, diğeri varış noktası olan iki ayrı ülke arasında malların motorlu araçlarla naklini sağlayan karayolu taşımacılığında uygulanır. Bu uygulama için, ülkelerden en az birinin sözleşmede imzası bulunmalıdır. Böylece sorumluluk kuralları uluslararası düzeyde tek tip haline getirilmiştir.

Cenevre sözleşmesi, yazar hakları konusunda 1952'de imzalanan, 1955'te yürürlüğe giren ve 1971'de değişiklik geçiren uluslararası sözleşme. Yapıtların ve yazarların korunması konusunda bu sözleşmede yer alan hükümler, 1886 tarihli Bern sözleşmesindekilerden biraz daha esnektir (yayın kavramının daha dar tutulması, daha az sayıda sözleşme kuralı getirilmesi, yapıtın korunması için gereken formalitelerin en düşük düzeye indirilmesi). Cenevre sözleşmesi, Bern sözleşmesine taraf olan ülkeler arasında ve bu ülkelerde yaratılan yapıtların korunması konusunda uygulanamaz. Ayrıca korunma kuralı da getirilmiştir; buna göre, Bern sözleşmesine taraf olan ülkeler, Cenevre sözleşmesine katılmak için Bern sözleşmesinden çekilemezler. Ancak bu kural, gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasında uygulanmaz.

Cenevre zirvesi, ABD ve eski SSCB önderlerinin toplantısı (19-20 kasım 1985). Cenevre'de buluşan ABD başkanı Ronald Reagan ile Sovyet önderi Mikael Gorbaçov güvenlik, silahların denetimi, silahsızlanma konularında görüştüler. Kültür, eğitim, bilim ve teknik alanlarında karşılıklı olarak uzman göndermeyi kararlaştırdılar.

CENGÂVER a. (fars. *ceng* ve *âver*, getiren'den *ceng-aver*). *Esk.* Savaşçı, silahşor.

◆ sıf. Savaşkan, savaşmayı meslek haline getiren kişiler için kullanılır.

CENGÂVERLİK a. Savaşçılık, silahşorluk.

CENGEL → CANGIL.

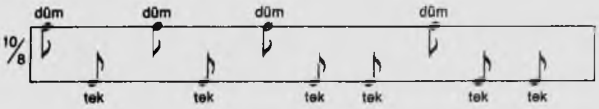
CENGELİLER, iranlı yurtseverlerin rus ve ingiliz işgalcilerine karşı İran'ın Hazar denizi kıyısındaki Gilan ilinde kurdukları çeteler. Gilan'ın cengellerinde (sık orman) barındıkları için Cengeliler diye anılan bu çetelerin önderi Küçük Han idi. Küçük Han, birkaç yandaşıyla birlikte yabancıları İran'dan kovmak için birlikler kurdu (1914). Bu birliklerde her kesimden yurtseverler yer aldı. Bağımsızlık kazanmak yanında baskıyı ortadan kaldırmak, ekonomik durumu düzeltmek de amaçları arasında yer alıyordu. Sloganları "İran İranlılar'ındır" oldu. Dayanışmayı sağlamak için "İttihadı islam" komiteleri örgütlediler. Türk ve alman gizli servisleri de İran'ın kuzey eyaletlerindeki güçleri Ruslar'a karşı harekete geçirmek için Küçük Han ile ilişki kurdular, silah sağladılar. Cengeliler arasında alman, avusturyalı ve türk subaylar da vardı. İran başbakanı Mustevfil Memalik de onları destekledi. Cengeli birlikleri general Baratof komutasındaki rus birlikleriyle savaşa girdi ve yenildiler. Bir yıl bekledikten sonra 1917'de Gilan'da Ruslar'a karşı yeniden savaşa başladılar. Etkinlikleri Mazenderan ve Esterabad bölgelerine yayıldı. Devrimden

sonra sovyet yönetimi, cengelileri İran'da kurulan komünist partisinin silahlı kanadı durumuna getirmek istedi. İranlı yurtseverlerle birlikte İngilizler'e karşı savaşan önderlerden İhsanullah Han da cengelilere sığındı. İran hükümeti,İngilizler'in desteğiyle, cengelileri etkisiz duruma getirdi (1921).

CENGERLİ, Erzincan'ın Refahiye ilçesine bağlı bucak; 1 559 nüf. (1990); 19 köy. Merkezi *Doğandere,* 72 nüf. (1990).

CENGÎ sıf. (fars. *ceng* ve *-î*'den *cengî*). *Esk.* Savaşçı, cengâver.

CENGİHARBİ a. Müz. Türk müziğinde bir küçük usul. 10 zamanlı, 10 vuruşludur. Daha çok mehter müziğinde kullanılmıştır.

cengiharbi usulü

CENGİZ HAN (moğolca Çingiz Kagan, muhtemelen, "Okyanus Han", yani evrensel anlamına), Moğol İmparatorluğu'nun kurucusu Timuçin'in unvanı (Dülün Boldak, günümüzde Çita bölgesinde, 1155, 1162 ya da daha büyük bir ihtimalle 1167 - Çingşuei, bugünkü Gansu'da, 1227). Otoritesini birtakım moğol kabileleri üzerinde yayan, kiyat alt klanı önderi Yesügey'in oğlu olan Timuçin, babası Tatarlar tarafından zehirlenerek öldürüldüğünde henüz çocuktu. Bu ölüm aileyi çok büyük yoksulluğa düşürdü ve geleceğin hükümdarı sefil ve güvensiz bir yaşam sürdü. Nesturi hıristiyanlığı benimsemiş Moğollar olan Karayitlerin desteğini elde eden Timuçin, Merkitler'i yenilgiye uğrattıktan sonra, muhtemelen Çingiz Kagan adıyla aşiretinin hanı seçildi (1196). Bundan sonra, Tatarlar'ı (1202), eski müttefikleri olan Karayitler'i (1203), Naymanlar'ı (1204) egemenliği altına aldı. Tek bir ulus, moğol ulusu halinde birleştirilen bütün göçebe Moğolistan kabilelerinin hâkimi olan Timuçin, Onon nehrinin çıktığı yerde büyük bir meclis (Kurultay) topladı (1206). Bu kurultay onu imparator (kağan ya da han) ilan etti. Moğol imparatorluk kanununun *(yasa)* ilk taslakları bu tarihlerde ortaya çıktı ve yine bu tarihlerde nüve halinde bir imparatorluk mühürdarlığı makamı (önce Naymanlar'a, sonra Uygurlar'a verildi) ve büyük imparatorluk ordusu kuruldu. Çok geçmeden Uygurlar, Cengiz Han'ın vasali olmayı kabul ettiler.

Cengiz Han, 1205'ten 1209'a kadar bugünkü Gansu'da bulunan Tangutlar'ın Şişia krallığı'na; 1211'den 1216'ya kadar da Curçenler'e, yani asıl Çin'e (Cin hanedanı) karşı seferler yaptı. 1216'da, Çin'deki harekâtın yönetimini yardımcısı Mukali'ye bıraktı. Moğolistan'a dönen Cengiz Han, batıya doğru bir sefer hazırlığına girişti. 1218'de Karahitay İmparatorluğu topraklarına girdi; 1219'da, Sir Derya üzerindeki Otrar'da elçilerinin katledilmesinden sonra Harizm'e saldırmaya karar verdi. Moğol ordusu beş yılda İran'ı ele geçirdi ve kumandanları Cebe ile Subutay,Kafkasya'yı aşarak Güney Rusya'ya girdiler. Burada Ruslar ile Kıpçaklar'ı yenilgiye uğrattıktan sonra, Hazar'ın kuzeyinden dönüp Volga Bulgarları'nı da egemenlik altına alarak Sir Derya üzerinde Cengiz Han ile birleştiler. Bu arada Cengiz Han'ın oğlu Toluy (Tuli), Horasan'ı, Merv'i, Nişapur'u, Tus'u ele geçirdi. Kendisi de 1221'de Afganistan'a girdi; Gazne'yi, Herat'ı yağmaladı ve İndus'a ulaştı. 1225'te Moğolistan'a döndü ve imparatorluk yasasına sadakatsizlik gösteren Şişialar'a karşı sefere girişti. Ağustos 1227'de öldü. Sağlığında imparatorluğunu dört oğlu arasında bölüştürmüştü. Böylece, büyük oğlu Cuci Batı Sibirya, Türkistan ve Batı'da fethedilecek topraklara; ikinci oğlu Çağatay, eski Karahitay İmparatorluğu topraklarına; üçüncü oğlu Ögedey, Altay ile Balkaş gölü arasında kalan bölgeye; dördüncü oğlu Toluy ise Moğol ülkesine sahip oldular. Ögedey'in kurultay tarafından Cengiz Han'ın halefi olarak seçilmesine kadar geçen iki yıl boyunca, Toluy hükümdar naipliği yaptı.

Göçebe topluluklarını takdire değer bir biçimde yönetmeyi bildi. Çeşitli danışmanlarının etkisiyle uygur yazısını ve yönetim biçimini imparatorluğuna soktu. Büyük bir anarşi içine düşen bir topluma düzen ve disiplin getirdi. Değişik dinlere karşı iyi davrandı. Böylece, imparatorluğu, muazzam büyüklüğünün oluşturduğu tehlikelere karşı bir süre dayanabildi. Cengiz Han, Asya'yı Pasifik'ten Avrupa kapılarına kadar birleştirerek burada düzenin ve barışın hüküm sürmesini sağladı. Böylece halklar ve kültürler arasında meydana gelen dev çaplı kaynaşma, uygarlığın esaslı ilerlemeler yapmasını sağladı. (→ Kayn.)

Cengiz Han vasalleri arasında tahtında otururken
XVI. yy. (?) İran minyatürü
Bibliothèque Nationale, Paris

B. N., Paris

Cengiz yasası → YASA.

CENGİZKÖY, rumca **Peristeronari,** KKTC'de Lefkoşa ilçesine bağlı köy.

Cengizname, Cengiz Han'ın atalarını, yaşamını, fetihlerini konu edinen türk destanı. Cengiz Han'ın Orta Asya Türkleri arasında yaygın ünü, onun adı çevresinde bu destanın oluşmasına yol açtı. Destanda moğol tarihinden, Cengiz'in yaşamından gelen tarihsel öğelerle Türkler'in kendi destanlarından alınan motifler birleştirildi. Cengiz'in atası olarak Oğuz'u gösteren, kahramanın ışıktan ve bozkurttan doğması, kutsal 40 sayısı gibi Türkler'e ait motifler taşıyan *Cengizname* XV. yy. sonunda yazıya geçirildi; XVII. yy.'da Ebülgazi Bahadır Han'ın *Şecere-i türk* adlı destansal tarihinin kaynaklarından biri oldu. Birbirinden farklı yazmaları bulunan yapıt ilk kez Kazan'da basıldı (1822). Radloff Kazak-Kırgızlar'dan derlediği bir metni yayımladı (1882). Kazakça bir yazmaya dayanılarak rusçaya çevirisi yapıldı (1908). Özbek yazarı İmami'nin *Hanname* adlı destanı (1663) *Cengizname*' nin bir çeşitlemesidir.

CENİK → CANİK.

CENİN a. (ar. *cenin*).DÖLÜT'ün eşanlamlısı.

—Esk. tıp. *Cenin-i gayr-i müstebin il-hilka,* organları kısmen oluşmuş cenin. ‖ *Cenin-i kâzip,* gerçek olmayan gebelik, dış gebelik. ‖ *Cenin-i müstebin il-hilka,* organları belirmiş cenin. ‖ *Cenin-i sakıt,* düşük.

—İsl. huk. *Cenin-i gayrı müstebin- il-hilka,* organları belirmemiş cenin, kan pıhtısı gibi sayılır. ‖ *Cenin-i gayrı tamm-il-hilka,* organları kısmen oluşmuş cenin. ‖ *Cenin-i gayrı zîhayat,* hareket etmeye başlamamış cenin. ‖ *Cenin-i müstebîn- il -hilka,* organları belirmiş cenin. ‖ *Cenin-i tamm-il -hilka,* organları tümüyle oluşmuş cenin. (Başı, tırnakları, tüyleri belli olan cenine denir.) ‖ *Cenin-i zîhayat,* hareket etmeye başlamış olan cenin.

—ANSİKL. Türk Med.k.'nun 27. maddesine göre çocuk sağ doğmak koşuluyla ana rahmine düştüğü andan başlayarak medeni haklardan yararlanır. Aynı yasanın 524. maddesine göre cenin, sağ olarak doğarsa mirasçı olur. Ölü doğan çocuk mirasçı olamaz. Yasanın, bölüşülmesine ilişkin 584. maddesi, mirasçılar arasında cenin varsa, bölüşmenin doğuma kadar erteleneceğini öngörmektedir.

CENİN, Ürdün'de (Nabulus ili) kent, Batı Şeria'da; 13 400 nüf. Hurma, zeytin ve meyve yetiştirilen vaha. Tarım pazarı.

CENİS (Mont *—kütlesi*), Fransa'da, Batı Alpler'de kütle, yüksek Arc vadileriyle (Maurienne) Dora Riparia arasında; 3 610 m. *Mont-Cenis geçidi;* 2 083 m yükseltide.

CENK, -gi a. (fars. *ceng*). **1.** Savaş, harp: *"Son günün cengi olurken, ne şafakmış o şafak"* (Y.K. Beyatlı). **—2.** Kavga, çekişme, mücadele. **—3.** *Cenk etmek, eylemek,* savaşmak; çekişmek.

—*Esk. Ceng-âzmâ, ceng-azmûde,* savaş görmüş. ‖ *Cengbaz,* savaşçı, kahraman. ‖ *Ceng-cû, ceng-cûy,* savaş arayan, kavgacı. ‖ *Cengcûyane,* savaşçıya yakışır biçimde. ‖ *Ceng-i zergeri,* yalancıktan yapılan savaş. ‖ *Der ceng-i evvel,* işin başında.

Cenk kitapları, Hz. Ali'nin savaşlarını konu edinen dinsel-destansı halk kitaplarının genel adı. Hz. Ali'nin Hz. Muhammet'ten aldığı buyruğa uyarak islam dinini yaymak için giriştiği cenkleri anlatır. Kahramanları arasında tarihsel kişiler (Hz. Ali, S'ad ibn Ebi Vakkas, Halit bin Velit, Kayser-i Rum), belirli yer adları (İran, Hayber kalesi) bulunmasına karşın olaylar bütünüyle kurmacadır. Sık sık devler, ejderhalar, cadılar, periler gibi masal yaratıklarına yer verilir. Hz. Ali Zülfikâr* adlı kılıcı, Düldül* adlı atının yardımıyla müslümanların düşmanlarını alt eder. Anadolu'da XVI. yy.'dan başlayarak kaleme alınmış cenk kitapları daima geniş halk topluluklarının ilgisiyle karşılandı. *Muhammet Hanefi cengi* ve benzeri örneklerin ilk biçimleri, manzum olarak kaleme alınmıştı. Başlıcalarını *Muhammet Hanefi cengi, Kan kalesi, Haverzemin ve billur-ı azam, Gazavat-ı bahr-ı umman ve sandık* gibi kitapların oluşturduğu bu yapıtlar arap abecesiyle ve taşbaskısıyla basılarak geniş çevrelere yayıldı; dilleri sadeleştirilip kısaltılarak daha yeni basımları da yapıldı. Murathan Mungan, bu hikâyelerden çağdaş edebiyatı besleyecek bir kaynak olarak yararlandı (*Cenk hikâyeleri,* 1986).

CENKÂR a. (fars. *jenkar*). *Esk.* Bakır pası, pas.

CENKÂRÎ sıf. (fars. *jenkar* ve ar. *-î*'den *jenkârî*). *Esk.* Pas renginde olan.

CENKÇİ sıf. Savaşçı; cengâver.

CENKLEŞMEK gçz. f. **1.** Savaşmak. **—2.** Kavga etmek, çekişmek.

CENKNAME a. (fars. *ceng* ve *nâme*). *Esk.* Manzum ya da düzyazı biçiminde yazılan, savaş ve kahramanlık öykülerini anlatan kitap.

CENKŞİ HAN (öl. 1339), çağatay hanı (1334-1339). Almalık kentini hanlığın merkezi yaptı. Buddha dininden olduğu halde, avrupalı ve iskenderiyeli hıristiyan misyonerleri korudu. İki oğlunun hıristiyan olmasına izin verdi. Müslümanlara uyguladığı baskıcı siyaset yüzünden ülkenin müslüman halkı Ali Han önderliğinde ona karşı ayaklandı ve tüm hıristiyanlar, buddhacılar ve ailesiyle birlikte ortadan kaldırıldı.

CENNABİ (Ebu Sait bin Behram **EL-**), Doğu Arabistan'da karmati egemenliğinin kurucusu (Cennabe ?-? 913). Basra'da un ticaretiyle uğraşırken karmati propagandacısı (dai) olarak Güney İran'a gönderildi. Burada İranlılar'ı tutarak Araplar aleyhinde çalıştı. Daha sonra gönde-

rildiği Bahreyn'de seçkin bir ailenin kızıyla evlendi ve kısa sürede çok sayıda yandaş kazandı. 899'da Bahreyn'in büyük bir bölümünü kendisine bağlı kıldığı gibi el Katif'i de aldı. Halife Mutezit'in üzerine gönderdiği kuvvetleri yendi. Uzun bir kuşatmadan sonra Hacer'i, ardından Yemame ve Umman'ı zaptetti. 912'de bütün Basra bölgesini eline geçirmiş bulunuyordu. Bir köle tarafından öldürüldü. Ölümünden sonra yandaşları tarafından kutsallaştırılarak velilik aşamasına yükseltildi. Bir gün döneceğine inanıldığından, türbesinin kapısında sürekli olarak eyerli bir at bekletildi. Onun adına nisbetle kendilerine Ebu Saidiler diyen Bahreyn Karmatileri, onu devletlerinin kurucusu olarak gördüler.

CENNÂBİ (Mustafa) → CENABİ (Mustafa).

CENNAT çoğl. a. (ar. *cennet*'in çoğl. *cennāt*). *Esk.* Cennetler: *"İşte beşerin sukûtuna sebep olan cennat-i adenin meyve-i memnuası"* (Ahmet Muammer ve Şükrü Kaya).

CENNE, Mali'de kent, Bani ırmağı kıyısında Mopti'nin G.-B.'sında; 9 500 nüf. Bölgede VIII. yy.'dan bu yana insanların yaşamasına karşın, ancak XIV. yy.'da Soninkeler tarafından kuruldu. Çölün bitimine 400 km uzaklıkta önemli bir etnik ve değişik yaşam biçimleri kavşağında yer alan ve Tombuktu'ya karayoluyla bağlı olan Cenne, özellikle ticari bir rol oynamıştır. Sırasıyla Mali, Songhay, Gao, Fas, Pöl ve Tukulorlar imparatorluklarına dinsel merkez görevi yapan Cenne'yi 1893'te albay Archinard fransız egemenliğine soktu. Bugün ünlü büyük camisinin (1905'te yeniden yapıldı) tanıklık ettiği gibi, aynı zamanda islam dininin önemli bir merkezi oldu. Günümüzde kent basit bir ticaret merkezidir.

—Arkeol. Cenne bölgesinde, pişmiş topraktan yapılmış hayvan ve insan biçimli heykelcikler bulunmuştur. Biçimlerine ve boyutlarına bakılarak mezar çömleği olarak kullanıldıkları sanılan küplerle birlikte ele geçmiş olmaları, bu heykelciklerin cenaze törenleriyle ilgili olabileceklerini gösterir; ırmağın kıyılarında bulunan ve pişirildiğinde pembe ile koyu gri arasında değişen bir renk veren, kırmızı renkli killi topraktan yapılmışlardır. Kimi örneklerde, beyaz, siyah boya ya da aşıboyası izlerine rastlanır.

İkonografiye bakılarak, Cenne uygarlığına hangi temaların egemen olduğu anlaşılabilir: önderler, savaşçılar, avcılar, gebe kadınlar, analar ve çocuklar, tutsaklar, tuhaf biçimli yaratıklar (bunlar çok sayıdadır). Hayvanlar (köpek, maymun, kertenkele, yılan, kuş, vb.) ya çok gerçekçi ya da tam tersine çok üsluplaştırılmıştır. Isılışıldama yöntemiyle, kimi heykelciklerin hangi döneme ait olduğu saptanmıştır; bunların en eskileri, XIV. yy.'a kadar uzanır.

Cenne uygarlığını, daha geniş olarak da Nijer ırmağı deltasının iç kesimlerinde görülen uygarlığı, Nijerya'daki Nok ve İfe uygarlıkları, Çad'daki Sao uygarlığı ile bir arada anmak gerekir.

CENNE da la Chitarra, italyan yazar (Arezzo, XIII. yy.'ın ikinci yarısı - *ay. y.* 1336'dan önce), Folgore da San Gimignano'nun *Sonetti dei mesi*'sinin (Aylara soneler) bürlesk bir parodisini yazdı.

CENNET a. (ar. *cennet*). **1.** Dinsel inanışa göre, günahsız ya da günahlarından arınmış insanların ölümünden sonra sonsuz bir mutluluğa ve gönence kavuştukları yer (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Çok güzel, huzur ve mutluluk veren yer: *Burası bir yeryüzü cennetiydi.* **—3.** *Bir canlı, bir şey, bir kimse cenneti,* kimi canlıların her türlü tehlikeden uzak üreyip yaşadıkları; bir şeyin kolayca bulunduğu; belli nitelikte kimselerin rahat ve ayrıcalıklı durumda oldukları yer: *Kuş cenneti. Bu ülke, bir uyuşturucu cennetiydi. Vergi kaçakçılarının cenneti olan bir ülke.* **—4.** *Cennet gibi,* güzel, iç açıcı, bakımlı yer için kullanılır: *Cennet gibi köyler.* || *Cennet kuşu,* küçükken ölen bebek ya da hiçbir kötü niteliği olmayan kimse. || *Cennet öküzü,* hiç kimse için kötülük düşünmeyen, budala sayılacak kadar saf kimse. || *Cennet taamı,* çok beğenilen, lezzetli yemek. || *Cennetin kapısını açmak,* büyük bir iyilik yaparak çok sevap kazanmış olmak. —*Esk.* *Cennet-âsâ,* cennet gibi: *"Peyâ pey medh okur bülbül bu bâğ-ı cennet âsâya"* (Sahibi, XV. yy.). || *Cennet-karar, cennet-makar, cennet-makam, cennet -mekân,* yeri cennet olan. || *Cennet-i sâni,* ikinci cennet, dünyadaki cennet: *"Bu dâr -ül ayş kim oldu bu gün uş cennet-i sâni"* (Ahmet Dâi, XV. yy.).

—ANSİKL. Din. tar. Cennet kavramı, doğa halkları, yazısız halklar da denilen ilkel kabilelerin inançlarında, iyilerin öldükten sonra rahat ve mutlu bir yaşam sürecekleri yer olarak tasarlanmıştır. Sümer, Babil, Asur gibi Eski Mezopotamya inançlarına göre, tanrıça Alattu'nun egemen olduğu ahirette, cennet ile cehennem bir arada yer alır. Cennette yalnızca savaşlarda ölenlerin ruhları iyi su içirilerek ödüllendirilir. Hititler'in, Luviler'in ve Urartular'ın cennet ile ilgili inançları da Mezopotamya kavimlerininki gibiydi. Eski Mısır'da cennete "Aşhlu" denirdi. Tanrı Osiris*'in yeraltı dünyasındaki sınavını başarıyla veren ruh, Aşhlu'ya giderek esenliğe kavuşurdu. Eski Yunan inancında iyi, kutsal ve seçkin kişilerin ruhları, öldükten sonra dünyanın batısındaki "Elysiom kırları" ya da "Elysiom adası"nda mutlu bir yaşam sürerlerdi. Romalılar'ın cennet ile ilgili inançları Yunanlılar'ınki gibiydi. Eski Germen'de iyi ruhların ölüler dünyasına egemen olan tanrıça Hel'in ülkesinde eziyet çekmeden ama pek mutlu da olmadan, sıradan bir yaşam sürdüklerine inanırlardı. Kelt kavminde cennet kavramı yoktu. Güney Amerika'da yaşayan Aztekler, yıldırım çarpması, boğulma ya da ateşli bir hastalık sonucu ölenlerin, doğuda bir dağ üzerinde bulunan yağmur tanrısı "Tlaloc"un cennetine gittiklerine inanır, bu nedenle ölülerini Tlaloc'un rengi kabul ettikleri maviye boyayarak gömerlerdi. (Sabiiler → CEHENNEM.) Zerdüştçülük inancında, iyi ruhlar dünya ile ahiret arasındaki ayrılık köprüsünden (Çinvant ya da Sinvant) başarıyla geçer ve yukarıya, cennete doğru yükselirler. (Manicilik → CEHENNEM.) Buddhacılık inancında, iyi ruhlar, erişkinlik derecelerine göre, gökyüzü katlarından birine (cennet) giderek bir süre orada kalırlar. Ancak, bu inançta, tanrıların mutlulukları bile geçicidir; bilge olanlar tanrılar dünyasının mutlu ve eğlenceli yaşantısına önem vermezler. Onlara göre, gerçek mutluluk Nirvana'ya ulaşmakla olur. Hinduculuk'un ilkel bir biçimi olan vedacılık inancında, cennet de cehennem de ölüler ülkesi diye bilinen "Naraka"dadır. Burada, iyiler cennet yaşamıyla ödüllendirilir. Çin inançlarına göre, iyiler ya gökyüzünde ya da yer altındaki "Sarıkaynaklar"da cennete kavuşurlar. Japon şinto inancına göre, ancak üstün kişilikleri olanların ruhları öldükten sonra dünyada yaşamlarını sürdürebilirler ve bunlardan bazıları da göğe (cennete) çıkmayı başarır. Musevilikte, Babil esaretini izleyen yıllarda "cennet kavramı oluştu ve iyilerin "Şeol" denilen yerde sonsuza kadar ödüllendirildiğine inanıldı. Hıristiyanlıkta cennet, insan ruhlarının bir gün Tanrı ile karşılaşacakları kutsal bir ülke olarak tasarlanır ve "ruhani gök" olarak nitelenir. Cennette yalnızca iyi ruhlar yaşayabilir. Bazı hıristiyan inançlarında cennetin ruhani gökten bir kat aşağıda yer aldığına inanılır. Müslümanlığın kabulünden önce Türkler, cennet sözcüğünün karşılığı olarak "uçmak" sözcüğünü kullanıyorlardı. Ancak, şamanlıkta "cehennem" gibi "cennet" kavramları da yoktu. Bu iki kavram, çok sonraları başka dinlere inanan kavimlerle ilişkiler sıklaştıktan sonra bu eski Asya inancına girdi. İslam dininde cennet, inanan ve iyilik yapanlar için ahirette hazırlanmış ya da hazırlanacak olan rahatlık, esenlik ve mutluluk yerinin özel adı olarak tanımlanabilir. Kuran'da bağ, bahçe anlamında geçen sözcük (yaklş. 140 kez) genellikle cehennemin karşıtı olarak kullanılır. Ayrıca, "nimet cenneti ya da cennetleri", "firdevs (bahçe) cenneti ya da cennetleri" ve "adn (ikamet, süreklilik) cenneti" biçiminde de geçer. Hz. Muhammet'in miraç'ı anlatan hadisinde cennetin sekiz kapısından söz edilir ve bu kapılardan her birinden belli ibadet ve iyilikler yapmış olanların girecekleri belirtilir. Kuran'da cennet ile ilgili olarak oldukça geniş ve ayrıntılı betimlemeler yer alır. Örneğin, "Allah'a saygısı olanlara vadedilen cennete içinden tertemiz sular akan ırmakların yanı sıra, içinden bozulmayan süt, süzme bal, içenlere lezzet veren şarap akan ırmaklar da vardır. Bu saygılı kullar için orada, her türlü meyve yanında Rab'lerinden bir bağış da vardır (XLVII, 15)". "Rab'lerine karşı gelmekten çekinenler için iki cennet vardır. Bu cennetlerde türlü türlü ağaçlar, meyveler, tatlı tatlı akan saf su kaynakları, parlak atlastan yataklar; sevgi dolu, iyi huylu, inci ve yakut gibi güzel, ceylan gözlü eşler vardır (LX, 46 - 79)" gibi ayetler bunu gösterir. Cennetin Kuran'da bu betimlemeleri yanında, orasının bir sonsuzluk yurdu (dâr'ul-huld, XV, 48), barış yurdu (dâr'us-selâm, X, 25), güvenlik bahçesi (cennet'ül-me'vâ, XXXII, 19), dirilik sarayı (dar ül-hayevan, XXIX, 64) olduğundan söz edilerek soyut nitelikleri de anlatılır. Kuran, Allah'ın cennet halkının kalplerini kin ve kıskançlık duygusundan arındıracağını, bu nedenle onların yüz yüze oturup kardeşçe yaşayacaklarını bildirerek (XV, 47), cennette evrensel mutluluk, barış ve kardeşliğin gerçekleşeceğini belirtir. İslam filozofları, bazı başka bilginler ve mutasavvıflar, "Ben iyi kullarıma, kulakların duymadığı ve hiçbir insan aklından geçmeyen şeyler hazırladım" anlamındaki kudsi hadisten hareket ederek, Kuran'daki cennet nimetleriyle ilgili sözlerin simgesel olduğunu, gerçekte bunların yaşanılan dünyada algılananlardan tümüyle başka nitelikte olması gerektiğini belirtirler. Kuran'daki bir ayette (IX, 72), Allah'ın inançlı erkek ve kadınlara ahirette vereceği "adn cennetleri"nden ve oranın nimetlerinden söz edildikten sonra, Allah'ın hoşnutluğuna ermenin, bu nimetlerin hepsinden daha değerli olduğu belirtilir. Bazı islam bilginlerine göre, Allah, kendisini cennette en yüksek düzeydeki kullarına göstererek, bu hoşnutluğunun mutluluğunu onlara tattıracaktır. Ancak, Allah'ın cennette görülüp görülemeyeceği konusu, islam bilginlerinin en çok tartıştıkları kelam sorunlarından biridir. Havaric (Hariciler) ve Zeydiyye gibi bazı öğretiler Allah'ın görülemeyeceğini öne sürerlerken, ehl-i sünnet, müminlerin cennette Allah'ı açıkça görebileceklerini savunur. Kuran'daki bir ayette, "İyilik edenlere daha iyi olan verilecek, bir de fazlalık... (X,26)" denilir. Bu "fazlalık"ı, ehl-i sünnet bilginleri Allah'ın kendisini cennettekilere göstermesi biçiminde yorumlarlar. Çok yönlü bir islam bilgini olan Gazali*, bu ayeti hatırlattıktan sonra, "Bu fazlalık Allah'ı görmektir; bu cennetin bütün öteki nimetlerini unutturacak olan en yüksek lezzettir. Hiçbir cennet nimeti, Allah ile buluşmanın (likaullah) lezzeti ile karşılaştırılamaz. Çünkü; öteki nimetlerden otlaklarda dolaşan hayvanlar da yararlanır" der (İhya, IV, 543).

—Ed. Divan edebiyatında huld, firdevs, behişt, cinan, uçmak diye de adlandırılır. Sevgiliyle ve kasidelerle övülen kişiyle ilgili pek çok benzetme ve telmihte cennetten söz edilir. Övülen kişinin sarayı, kasrı, yalısı, bahçesi vb., cennetin sekiz katının (heşt behişt, sekiz uçmak: haim, adn, dar üs-selam, dar ül-huld, dar ül-mukame, cennet ül-meva, der ül-hayevan, makam ül-emin) adlarından biri kullanılarak cennete benzetilir ya da cennetten bile güzel olduğu belirtilir: *Edrine şehri mi bu ya*

Cennet obruğu'ndan bir görünüm *Silifke-Mersin*

gülşen-i me'vâ mıdır/Anda kasr-ı padişahi cennet-i A'lâ mıdır (Burası Edirne şehri mi yoksa me'va cennetinin gül bahçesi midir? Padişahın oradaki köşkü A'lâ cenneti midir?) [Nef'i]. Cennet sevgilinin yanağı ve yüzüdür. Boyunun cennetteki Tuba ve Sidre ağaçlarına benzetilmesine dayanılarak sevgilinin yaşadığı yer de cennet sayılır: *Kûyunu görmekle dilden zail olmaz şevk-i yâr/Kani olmaz cenneti Firdevs'e didar isteyen* (Gönülde sevgiliye duyulan istek onun bulunduğu yeri görmekle yok olmaz. Sevgilinin yüzünü görmek isteyen Firdevs cennetiyle bile yetinmez) [Ahmet Paşa]. İlkbaharı anlatırken bu mevsimde yeniden canlanan yeryüzü cennete benzetilir. Cennet ya da cennetin adlarından biri anılırken huri, gılman, rıdvan, kevser vb.'den de söz edilerek tenasüp sanatı yapılır. Âdem, Havva, yılan, iblis vb. anılarak da telmih yapılır. Hayatta olmayan padişahların sözü edilirken *firdevs aşiyan* (yuvası cennet olan), *cennet mekân* (yeri cennet olan) vb. gibi kalıplaşmış sözler kullanılır. Cennetin ayrıntılı tanımlamasını yapan, kimlerin hangi cennet katlarına gidebileceğini anlatan yapıtlar (ör. Yazıcıoğlu Mehmet'in manzum *Muhammediye*'si) yazılmıştır.

cennetkuşları 1. Wallace cennetkuşu (çiftleşme dönemi tüyleriyle) [Molük takımadaları]; 2. Mayer cennetkuşu (Yeni Gine); 3. Arşidük Rudolf cennetkuşu (Yeni Gine); 4. Superbus cinsi (çiftleşme dönemi tüyleriyle) [Yeni Gine]; 5. Prens Albert cennetkuşu (Yeni Gine)

CENNET ÇAĞI a. Fourier'ninki gibi bazı düşünce sistemlerinde, insanın yabanıl durumundan önce geldiği kabul edilen bir döneme verilen ad.

Cennet obruğu, Akdeniz bölgesinde, Silifke'nin yaklaşık 20 km D.'sunda, kıyıdaki Narlıkuyu mevkiinde 2 km kadar içerdeki iki büyük obruktan (Cennet ve Cehennem obrukları) biri. Ağzı, denizden 150 m yükseklikte olan Cennet obruğu, bir yeraltı akarsuyunun Miyosen kireçtaşları içinde açtığı mağara sisteminin tavanının çökmesiyle meydana gelmiş bir karst kuyusudur. Elips biçiminde olan ağzının uzun ekseni 275, kısa ekseni 125 m kadardır. Derinliği 130 metreyi geçer. Obruğun zemini eğimlidir ve yer yer, eski mağara tavanının çökmesi sırasında yukardan düşmüş iri bloklarla kaplıdır. Ağzından itibaren 90 metre aşağıya, Roma devrinden kalma merdivenli bir patika ile inilir. Patikanın sonunda ilk hıristiyanlık dönemine ait küçük bir kilise vardır. Daha aşağıda obruk, yüksek tavanlı bir mağaraya dönüşerek son bulur. En alçak yeri denizden yaklaşık 15 m yükseklikte olan bu mağaranın tabanı, yeraltı suyu düzeyinin yüksek olduğu sıralarda bir gölcükle kaplanır; bu gölün suları mağaranın en sonundaki bir düdenle boşaltılır. Kurak mevsimde göl kaybolur; buna karşılık daha derinde akan bir yeraltı deresinin çağıltısı duyulur. Cehennem obruğunun oluşumuna da yol açmış olan bu yeraltı akarsuyu Narlıkuyu kıyısında deniz altındaki karstik tatlı su kaynaklarını besler.

Cennet yolu *(East of Eden)*, J. Steinbeck'in romanı (1952). Yazarın en sevdiği yer olan Salinas vadisi, bu romanda, Tevrat'a göre Kabil'in Habil'i öldürdükten sonra sığındığı bölge olur. Yapıtta, bir aileyi parçalayan çatışmalar, İyi ile Kötü arasındaki mücadelenin manici bir anlayış içinde gösterilmesinde kullanılmıştır. —Elia Kazan'ın filmi (1955). Romana dayanılarak gerçekleştirilen filmde başrolü James Dean oynamıştı.

Cennetâbâd kasrı, İstanbul'da, Küçük Çamlıca'da Sultan Mehmet IV tarafından yaptırılan (1654) ve bugüne ulaşmayan köşk. Kasrın çeşmesi üzerindeki dizeler dönemin şairlerinden Cevrî'nindi.

CENNETBALIĞI a. Güney Çin kökenli, hem suda, hem havada soluyabilen kemiklibalıklardan tropikal süs balığı. (Bedeni mavimsi yeşildir ve bakır rengi düşey şeritlerle bezelidir. Akvaryumlarda yalnızca bir çift cennetbalığı beslenebilir, çünkü aynı akvaryuma birden çok çift yerleştirildiğinde, güçlü olan erkek öbür erkekleri öldürür. Bil. a. *Macropodus viridiauratus;* cennetbalığıgiller familyası.)

CENNETBALIĞIGİLLER a. Tropikal Asya'nın tatlı ve acı sularında yaşayan kemiklibalıklar familyası. (Bu balıkların solungaç boşluğunun içinde bir sırt kesesi, onun içinde de balığa suyun dışında da soluma olanağı veren labirentimsi bir organ vardır; *Anabas testudineus* solungaç yarığının önünde ve kuyruk yakınında bulunan dikenleri sayesinde karada ve hatta ağaçların üzerinde yürüyebilir. Bil. a. *Anabatidae.*)

CENNETBİBERİ a. Zencefilgillerden *Amomum paradisi* ya da *Aframmomum meleguetta* türünün karabiber lezzetinde olgun tohumu. (Cennetbiberi değerli bir bahardır. Tadı çok acıdır. İştah açıcı ve sindirime yarar etkisinden dolayı daha çok baharat olarak kullanılır. Bitkisi dönencelerarası Afrika'nın kıyı bölgelerinde yetişir.

CENNETKARIOĞLU ya da **CENNETOĞLU,** celali reisi (öl. Birgi 1624). Karesi sancağında halkı eşkıyaya karşı koruma savıyla ortaya çıktı (1623-1624). Kısa sürede çevresine çok sayıda başıbozuk toplayarak güçlendi ve osmanlı yönetimine karşı ayaklandı. Aydın ve Saruhan köylerini yağmaladı. Bunun üzerine sadrazam Çerkes Mehmet Paşa, kethüdası Kanlı Mehmet Ağa'yı paşalık payesiyle, onun üzerine gönderdi. Ayrıca, Anadolu beylerbeyliği görevinden alınmış olan Dişlek Hüseyin Paşa da yine bu celali reisini cezalandırmakla görevlendirildi. Dişlek Hüseyin Paşa, Ege'nin bazı yörelerinden topladığı kuvvetlerle, Manisa ovasında Cennetoğlu'nu yenilgiye uğrattı. Adamları dağılan Cennetoğlu kaçtıysa da yakalanarak Birgi'de öldürüldü (1624). Yandaşları da idam edildi.

CENNETKUŞU a. Güney gökküresinde bulunan küçük takımyıldız; XVII. yy.'da Johann Bayer buldu. Bu takımyıldızda yalnızca parlaklığı zayıf yıldızlar yer alır. (→ GÖK haritası.)

CENNETKUŞU a. Güney Afrika kökenli, çokyıllık köksaplı otsu büyük bitki. (Yenlerin içinde toplu halde bulunan ve bir kuş biçimini andıran parlak renkli çiçekleri büyük ve çok gösterişlidir. Çiçeğin çanakyaprakları sarı-turuncu, taçyaprakları koyu mavi renktedir. Bil. a. *Strelitzia reginae;* muzgiller familyası.)

CENNETKUŞU a. Doğu Endonezya ve Kuzey Avustralya'da yaşayan, cennetkuşugiller ailesi üyelerine verilen genel ad. (Çiftleşme mevsiminde erkeklerin tüyleri çok çeşitli biçim ve renkte olur.)
—ANSİKL. XVI. yy.'da Avrupa'ya saman doldurulmuş olarak getirildiğinde bu kuşların ayaksız olduğu sanılmış (çünkü yerliler bacaklarını kesmişlerdi) ve hiç konmadan uçtuklarına ilişkin bir efsane yayılmıştı. Cennetkuşları, her yükseltideki tropikal ormanlarda yaşarlar. Meyve, böcek ve kurbağa ya da kertenkeleyle beslenirler. Kırk kadar türü bilinir; üyelerinin uzunluğu 20-120 cm arasında değişir.

CENNETKUŞUGİLLER a. Yeni Gine ve çevresindeki adalarda, Avustralya'nın kuzeyinde yaşayan ötücükuşlar familyası. (Bil. a. *Paradiseidae.*)
—ANSİKL. Cennetkuşugillerin tüyleri çok güzel renkli, süslü, zariftir; kuyrukları uzun, gagaları yandan basıktır. Süs kuşu olarak beslenebilirler. 120 kadar türü vardır. Başlıca cinsleri arasında *Paradisea, Pteridophora Seleucides, Cincinnurus, Ptilorhynchus, Paradisornis* sayılabilir

CENNETLİK sıf. Öldükten sonra yerinin cennet olduğu düşünülen, cennete layık kimse için kullanılır.

CENNETOĞLU → CENNETKARIOĞLU.

CENNİNİ (Cennino), italyan ressam ve sanat yazarı (Colle di Val d'Elsa, Siena yakınlarında, 1370 dolayları - Padova ? XV. yy. başları). Agnolo Gaddi'nin öğrencisiydi. XIV. yy. sonlarında, muhtemelen Padova'da yazdığı *Trattato della Pittura* (Resim bilgisi kitabı), hem Rönesans arifesindeki

italyan sanat kültürünü, hem de o dönem tekniklerini tanıtması bakımından çok değerlidir.

CENNİNİ (Bernardo), italyan kuyumcu ve matbaacı (Floransa 1415 - öl. 1498'e doğr.). Floransa vaftizhanesinin ikinci kapısının yapımında Ghiberti ile; aynı yapıtın gümüş sunak önlüğünün yaılmasında da Verrocchio, Pollaiolo ve Michelozzo ile birlikte çalıştı. Tipografi alanındaki çalışmalarından günümüze yalnız bir *Vergilius* (1471-72) kalmıştır.

CENOBİTA a. Kuyruksuz, onayaklı kabuklu. (Kabuklukeşişgiller familyası üyelerine ya da kabuklukkeşişe benzer. Karada yaşamaya uyarlanan *Cenobita*'lar yalnızca çiftleşme zamanında denize dönerler ve dişiler larvalarını denize bırakırlar. Tropikal bölgelere yayılan *Cenobitidae* familyası, karınlarını bir kavkı içinde barındıran biçimleri ve çok iri bir tür olan palmiye hırsızı ya da palmiye yengecini [*Birgus latro*] içerir. Palmiye hırsızı, karnını kavkı içinde korumaz).

CENOMANLAR. Esk. coğ. Kelt halkı, Aulerci kollarından biri. Sarthe ve Mayenne' in büyük bölümüne yayılmışlardı. Öteki Cenomanlar ise Po ovasının kuzeyinde Cisalpina'ya yerleşmişlerdi.

CENOTE a. (maya dilinde sözc.). Jeomorfol. Tabanında karstik bir doymuşluk örtüsü bulunan, dik çeperli, silindir biçiminde boşluk.

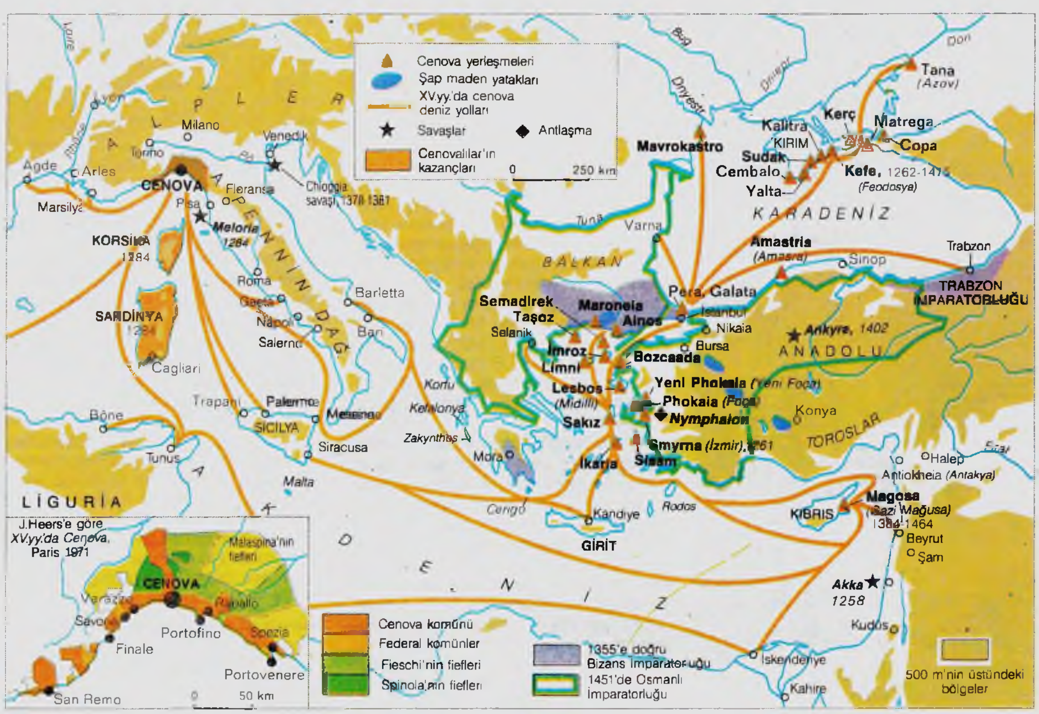
CENOVA, ital. **Genova,** İtalya'da liman, Liguria'nın merkezi, *Cenova körfezi* kıyısında il merkezi; 706 754 nüf. (1990).

• COĞRAFYA. Cenova'nın önemi, Polcevera vadisi ve Apenninler'i aşma olanağı veren Giovi geçidi aracılığıyla kolayca Po ovasına bağlanmasından gelir. Buna karşılık kentin yeri pek parlak değildir: Cenova körfezinin sonunda bulunan kent, denizle dik yamaçlı Apenninler arasında sıkışıp kalmıştır.

Günümüzde yerleşme alanı D.'dan B.'ya doğru Nervi ile Volti arasında 25 km boyunca uzanır ve 19 komün içerir. Bu yerleşme alanında hem sanayi, hem ticaret kuruluşları yer alır. Kentin en önemli tesisi limandır: yıllık trafik 50 Mt; bir milyonu aşkın yolcu; gelip giden gemilerin toplam sayısı 15 000. İtalya dış ticaretinin beşte birinin yapıldığı (hidrokarbon dışalımlarının başlıca yeri) Cenova limanı çok iyi donatılmıştır; rıhtımının uzunluğu 22 km, yüzölçümü 45 km²'dir. Bir dizi üçüncü kesim etkinlikleri limanda gerçekleştirilir: dışalım, dışsatım, sigortalar, ticaret. Üçüncü kesim etkinlikleri arasında limanla ilişkisi olmayan işlemler de yer alır: yönetim, üniversite, yayıncılık. Sanayiler iktisadın ikinci önemli öğesidir. Metalürji (Cornigliano), makine yapımı, tersaneler (Sestri Ponente sanayiye egemendir; petrokimya gelişmekte (rafineriler) ve gelenksel sanayiler (sabun, sıvı yağ, konserve, vb. yapımı) varlığını korumaktadır.

Kent, eski limandan (üçüncü kesimin merkezi buradan çevreye yayılır) başlayarak gelişir. Tepelerde varlıklıların evleri bulunur; D.'da konut semtleri, B.'da sanayi ve işçi semtleri egemendir. Yerleşme yeri, çok pahalı ve büyük bayındırlık çalışmaları (Polcevera viadükü, dağın delinmesi, kent otoyolu) gerektirmiş ama, bütün bu çalışmalar, hiç de kolay olmamakla birlikte, sanayi bunalımından sonra, Cenova'yı Kuzey İtalya'nın üçüncü iktisadi merkezi (Milano ve Torino'dan sonra) durumuna getirmiştir. —*Cenova ili*, 1 835 km²; 992 801 nüf. (1989). Apenninler'in Liguria kesimindeki en yüksek doruklar ve Varazze'den Sestri Levante'ye kadar uzanan kıyı şeridi Cenova ilinde yer alır. Dağlardaki doğal çayırlarda yapılan hayvancılık ve yamaçlardaki bostan tarımları kentin gereksinimini karşılar. Riviera'daysa çiçekçilik ve turizm etkinlikleri vardır.

• TARİH. Eski Cenova (Osmanlılar'ın deyimiyle Ceneviz), İ.Ö. 218'de Romalılar tarafından federe kent durumuna getirildi. Ancak, yerinin darlığı ve coğrafi bakımdan yalıtılmış olması nedeniyle çok yüzeysel bir biçimde romalılaşmış olduğu söylenebilir. IV. yy.'da, çevresine ilk surlar inşa edildi. Daha sonra Ostrogotlar kralı Büyük Theodorich (V. yy.) ve bizanslı Belisarios (VI. yy.) tarafından işgal edilen kent, giderek İtalya valisi ve Milano başpiskoposunun ikamet yeri haline geldi. O dönemde yunan, germen ve arap dünyalarıyla sınırdaş, önemli bir pazar durumundaydı. 641'de Lombardlar tarafından ele geçirilen kent, sonunda İtalya kralı Berengario II'den gelenek-göreneklerinin tanınması hakkını elde etti (958). X. yy.'ın sonuyla XI. yy.'ın başlarından itibaren çıkılan çeşitli deniz seferleri, kentin deniz gücünün doğduğunu kanıtladı. Cenovalılar, Birinci Haçlı seferi sırasında papa Urbanus II'yi desteklediler ve müslümanlardan alınan ganimetlerle zenginleşmesini bildiler. Donanma gelişti ve Cenovalılar kutsal topraklarda ilk ticaret acentalarını kurarak gerçek bir deniz imparatorluğu oluşturdular. Her sınıftan Cenovalı, hatta soylular bile (Embriaci, Della Volta, vb.) köle ve temel ihtiyaç maddeleri karşılığında doğu ürünleri almaya dayanan (Hindistan ve Küçük Asya'dan baharat, Şam'dan ipekli kumaş, Küçük Asya'dan şap) ticarete katıldılar. Cenovalılar, çok ileri tekniğe sahip denizci, tüccar ve bankerler olarak kendilerini gösterdiler. XII. yy.'da doğan deniz *commenda* sözleşmesi, ödünç para verenle tüccarı bir tek yolculuk için işbirliğine sokuyor ya da birçok iştirakçi arasında bir bağ kuruyordu. Cenova başpiskoposluğunun, 3 Korsika piskoposluğu üzerinde yargı yetkisine sahip bir başpiskoposluk mertebesine çıkarılması (1133) ve Kuzey Afrika ile İspanya'da kaba kuvvete başvurulması, kente bütün Batı Akdeniz'i denetleme olanağı verdi. Denizlerdeki gücü, Cenova'ya bir yandan Norman kralı Guglielmo I'den Güney İtalya ve Sicilya' da (1156), diğer yandan da Bizans imparatoru Manuel I Komnenos'dan İstanbul' da (İstanbul'un bir mahallesi üzerinde ayrıcalık) önemli ticari kolaylıklar sağladı. Bununla birlikte, Germen imparatoru Kızılsakal Friedrich'in muhtemel bir müdahalesinden çekinen Cenova, gücünü artırdı (1155). Pisa, Germen yanlısı olduğu için, o da papa yanlısı oldu ve Friedrich II'ye karşı mücadele verdi. 1190'dan 1257'ye kadar Cenova'da iktidar, konsül ve danışmanlardan bir podestata geçti ve bu yeni yönetim kente yayılma olanağı verdi. 1252'de Floransa *florin*'iyle aynı zamana rastlayan, *genovino* adlı altın paranın basımı, Cenova'nın gelişmesini somutlaştırdı. La Meloria'da kazanılan kesin deniz zaferi sayesinde, Cenova, Pisa'nın Korsika ve Sardinya üzerindeki haklarını ele geçirdi (1284), ama aynı anda karşısında Venedik gibi yeni bir rakip buldu. 1204'te Latin İmparatorluğu'nun kurulmasıyla güçlenmiş olan Akdeniz'de ticaret tekelini, Bizanslılar'ın yardımıyla Venedik'in elinden almaya çalıştı. Kent, önce kaderini halktan gelen bir yüzbaşıya (1257-1262), sonra Sekizler konseyi içinde çoğunluğu elde etmeye çalışan iki aile grubuna (Doria ve Spinola; Fieschi ve Grimaldi) [1262 -1270], podestatı halk temsilcileriyle birleştiren bir diyarşi'ye (1270-1285), 1289'dan

XIII.-XV.YY. ARASI CENOVA

Cenova özerk limanı

Cenova limanın ve kentin genel görünüşü

itibaren yabancılar arasından seçilen bir halk kumandanına (1285-1299) ve nihayet 1339'da hayat boyu görevde kalacak bir dukaya bağladı. Akkâ deniz savaşı'nda (1258) Venedikliler'e yenilen Cenovalılar, öçlerini İstanbul'da aldılar. Latin İmparatorluğu'nu yıkan (1261) müttefikleri Mikhael VII, Nymphaeum antlaşması'yla Cenovalılar'a ayrıcalık tanıyarak İzmir limanını, başkentin bazı mahallelerini (Pera ve Galata) bıraktı; böylece Boğaz'dan geçen gemiler üzerinde de hak sahibi oldular. Karadeniz yolu kendilerine açıldı. Cenovalılar, İran pazarları yoluna, Orta Asya'ya, Hindistan'a bir giriş kapısı olan Trabzon İmparatorluğu'nu denetimleri altına aldılar ve bu yolları baştan başa katettiler. Kuzeyde kıpçak hanından Kefe (Feodossia) limanını (1262), ardından da Kırım kıyılarındaki başka kent ve mahalleleri ele geçirdiler. Cenovalılar'ın nüfuzu altına giren Bizans İmparatorluğu, şap üretim merkezi Foça'yı (1275), sonra XIV. yy.'da Sakız (sakız için), Sisam, Midilli, XV. yy. başlarında Limni, Taşoz, İmroz ve Semadirek adalarını onlara verdi. Magosa'nın bir mahallesine yerleşen Cenovalılar, sonunda onu ele geçirip (1373-74) teslim aldılar (1384) ve 1464'e kadar yönetimleri altında tuttular. Çeşitli müslüman ülkelerde ticaret acentaları açarak bunların dış ülkelerle bağlantısını sağladılar. Avrupa'da, Uzakdoğu'nun değerli ürünlerinin (baharat) dağıtımını yaptılar; tekellerinde olan şapı, 1300'den itibaren Brugge'e getirmeye başladılar. Teknikleri giderek belirginleşti: Cenovalılar ilk deniz sigortacılığı işlemlerini gerçekleştirdiler ve ilk komandit şirketleri kurdular. Ticaret, *mahoneler*'in, yani devlet alacaklılarınca kurulan ve bir bölge subayı tarafından yönetilen şirketlerin elindeydi. Cenova, bütün hükümdarlara ve özellikle Fransa kralına sermaye, donanma ve arbaletçiler (zemberekli okçular) yetiştirdi.

Cenova'da Spinola sarayı'nın (XVI-XVIII. yy.) Aynalı galerisi (Lorenzo De Ferrari'nin [Gregorio'nun oğlu] freskleri, Louis XVI Cenova üslubunda mobilyalar)

Fabbri

Savaşlar devletin kasasını kurutunca, mahoneler, Casa di San Giorgio'da bir araya geldiler (1407); bu banka daha sonra devlet borçlarını düzene koymak amacıyla İl Banco di San Giorgio'yu kurdu. Devlet Karadeniz, Kıbrıs ve Korsika'daki sömürgelerin işletilmesini ve vergilerin toplanmasını bu bankaya bıraktı. Bir kara devleti kuramayan Cenova, dönem dönem yabancı devletlerin hizmetine girdi: milanolu Visconti'lerin (1421-1436) ya da Sforza'ların (1464-1499), Fransa krallarının (1396-1409; 1458-1460). Gerileme, Venedik'e karşı girişilen ve *Chioggia savaşı* diye adlandırılan son savaşla başladı (1378-1381). 1387'de bir ticaret anlaşmasıyla Cenova, Murat I'den osmanlı ülkesinde ticaret yapma hakkını aldı; buna karşılık Galata'da işleri olan müslümanlara kolaylık gösterecekti. İstanbul'un fethinden sonra Galata'nın anahtarlarını Mehmet II'ye göndererek, ayrıcalıklarının devamını istediler; yapılan anlaşmayla kendilerine bazı haklar tanındı. Ama Türkler, Cenova sömürgelerini birer birer ele geçirmeye başladılar (Foça 1455, Limni 1456, Amasra 1459, Midilli 1462) ve sonunda Kefe'yi aldılar (1475). Bununla birlikte Cenovalılar, osmanlı ülkesinde ticarete devam ettiler ve Foça'daki şap ayrıcalığını korudular.

Venedikliler, Cenovalılar'ı Kuzey Afrika'dan çıkardılar. Ancak Casa okulunda yetişmiş cenovalı tüccarlar, giderek Avrupa'nın en büyük bankacıları haline geldiler. Kambiyo mektupları, sigortalar, devlet tahvilleri ticareti yoluyla ödünç para verme işlemlerine giriştiler ve böylece, 1450'den itibaren banka işlemlerinde en modern yöntemleri kullanarak kentlerini Avrupa'nın en işlek menkul kıymetler borsalarından biri durumuna getirdiler. Nihayet, değerli madenin az oluşu, daha bu dönemde Cenovalılar'ı yeni ödeme araçları kullanmaya itti: çekler, ciro edilerek alınıp satılabilen kambiyo mektupları; yine bu nedenle ve Doğu yolunun kapalı olması dolayısıyla, Batı'nın deniz yollarının kullandılar ve 1440'tan sonra Portekizliler'in Gine kıyılarına yaptıkları seferlere katıldılar. XVI. yy.'da 100 000 nüfusu olan Cenova, François I'in elinden kurtulduysa da ispanyol egemenliği altına girdi. İspanyol egemenliği amiral Andrea Doria aracılığıyla yürütüldü. Andrea Doria, kentte aristokratik bir düzen kurdu ve kent bir tüccar cumhuriyetine dönüştü (1528). 1560'tan sonra ticaret, Atlantik limanlarının çetin rekabeti yüzünden geriledi. Onun yerini bankacılık ve *naveler*'in (XIX. yy.'a kadar kullanılan Avrupa'nın en büyük ticaret gemileri) yapımı aldı. İspanya kralı için kadırgalar yapan Cenova, Louis XIV'ün filosu tarafından topa tutuldu ve kentin dörtte üçü yıkıldı (mayıs 1684). XVIII. yy.'da Cenova Cumhuriyeti, Korsika üzerindeki haklarını Fransa kralına bıraktı (1768). 1797'de Fransa Cumhuriyeti'nin kardeşi Liguria Cumhuriyeti haline geldi (Bonaparte'ın düzenlemesi). 1805'te Fransa'ya katıldı; 1815'te Sardinya krallığı tarafından ilhak edildi. 1849'da bağımsızlık için başarısız bir girişimde bulundu; o günden sonra yalnızca İtalya'nın büyük bir limanı olarak faaliyet gösterdi.

• GÜZEL SANATLAR. Eski yapılar kent merkezinde toplanmıştır. Çok sayıda saray vardır: S. Giorgio (1260-1571), Doria-Tursi (XVI. yy., bugün Municipio), Bianco (XVII. - XVIII. yy.), Rosso (1677) sarayları; krallık sarayı (1650'ye doğr.); dukalık sarayı (XIII-XIX. yy.). Yapımına XII. yy.'da başlanan S. Lorenzo katedrali, ancak XVI. yy.'da tamamlanabilmiştir (Alessi'nin kubbesi, 1567; L. Cambiaso'nun resimleri, hazine dairesi). Dikkate değer diğer kiliseler: l'Annunziata (XVII. yy.); Tibaldi'nin 1597'de inşa ettiği S. Ambrogio; roman dönemden kalma S. Donato; XI. yy.'da yapılmış, XV. yy.'da değişikliğe uğramış S. Maria di Castello; yapımına 1552'de Alessi* tarafından başlanan, 1700'de tamamlanan S. Maria di Carignano (Puget'nin yaptığı iki heykel); S. Matteo (1125-1278); S. Stefano (XII. yy.); XVI. yy.'da yeniden inşa edilen eski katedral S. Siro. Kentin Cenova belediyesi'ne bağlı eski kenar mahalleleri, merkezin çevresinde bir çember oluşturur; şaşırtıcı anıtlarla dolu ünlü mezarlık (campo santo) Staglieno'dadır. Rosso, Bianco ve Spinola saraylarının galerileri, E. Chiossone Uzakdoğu sanatları müzesi, kentin anılmaya değer müzeleri arasında yer alır. (→ CENOVA *okulu*.)

Cenova konferansı, Avrupa ekonomisini yeniden kurmak üzere nisan-mayıs 1922'de toplanan konferans. Almanya ve eski SSCB de dahil olmak üzere bütün Avrupa ülkelerini bir araya getiri-

yordu. Konferans, kimi konularda görüşlerini bildirmekle yetindi.

CENOVA körfezi, Tirren denizi'nde körfez; B.'sında Mele, D.'sunda Portovenere (La Spezia körfezinin girişinde) burunları vardır. Geniş ağzı geçilince hemen açık denize varılan körfezin, Liguria Apenninleri'nin oluşturduğu kıyıları yüksek ve girintili çıkıntılıdır. B.'sında *Riviera di Ponente,* D.'sunda *Riviera di Levante* uzanır (her ikisi de, kıyıda sıralanan çok sayıda tatil merkeziyle ünlüdür). Ayrıca körfezde çok hareketli Cenova ve Savona limanları bulunur. —Cenova'daki Vado Liguria askeri hedeflerini 14 haziran 1940'ta fransız deniz filosu bombaladı.

Cenova kuşatması, İtalya seferinin (1800) bir aşaması. 1800 baharında, İtalya ordusu Liguria'da dağılmış durumdaydı. Masséna, Cenova çevresinde toplanma emriyle bu ordunun komutanlığına getirildi. Ama avusturyalı general Melas'ın ani baskını karşısında Cenova kalesine kapanmak zorunda kaldı (nisan). Erzakı tükeninceye kadar dayandıktan sonra, 4 haziranda şerefiyle teslim oldu ve ordusu yurduna geri gönderildi. Dönüş masraflarını İngiltere karşıladı. Masséna'nın Avusturya kuvvetlerinin büyük bir bölümünü meşgul eden direnişi, Fransızlar'ın Cenova'ya yeniden girmesini sağlayan Marengo harekâtının (14 haziran) başarıya ulaşmasına katkıda bulundu.

CENOVA LEHÇESİ a. Cenova'da konuşulan italyan lehçesi. (Liguria lehçesinin en önemli biçimi.)

Cenova okulu, XV. yy.'ın sonundan başlayarak Cenova'da gelişen sanat okulu.
—ANSİKL. *Cenova okulu,* flaman ressamların etkisiyle, ressam Carlo Braccesco (XV. yy. sonu) ve Brealar ile ortaya çıktı; milanolu ve mantovalı ustaların, özellikle de, Pierin del Vaga'nın gelişiyle (1527 -1536), Roma sanat çevrelerinin etkisi altında kaldı. XVI. yy.'da, S. Maria di Carignano ve *Strada nuova*'yı (bugün Garibaldi caddesi) yapan G. Alessi, XVII. yy.'da da G. A. Falcone ve üniversite binasını inşa eden B. Bianco, Cenova'nın mimari açıdan modernleştirilmesine katkıda bulundular. XVII. yy.'da kentte, birbirine rampalarla bağlanan geniş teraslar ve belirli bir düzene göre yerleştirilmiş zengin süslemeli saraylar inşa edildi. Duvar ve tavan süslerinin büyük bir bölümü özellikle Lazzaro ve Pantaleone Calvi kardeşler, L. Cambiaso, G. ve B. Castello tarafından gerçekleştirildi. Bu yüzyılda Cenova birçok büyük sanatçının uğrak yeriydi (il Caravaggio, Gentileschi, Rubens, Van Dyck, Vouet, Puget, vb.). Caravaggio'cu ressamların (Fiasella, Assereto, De Ferrariler ve B. Strozzi) ardından, barok sanatçılar (V. Castello, G.B. Castiglione) ortaya çıktı; yüzyılın sonunda, en canlı barok üslupta tavan resimleri gerçekleştiren, G. De Ferrari ve Piolalar gibi yetenekli süslemeciler ağır bastı. Sehpa resmi ise, 1735'te Magnasco'nun kente gelmesiyle yoğunluk kazanan, daha çok romantik bir anlayışa yöneldi. Cenovalı heykelcilerin en önemlisi, Bernini okuluna bağlı olan G. F. Parodi'dir.

CENSOR a. (lat. sözc.). Rom. tar. Romalılar'da sayım *(census)* yapmak ve törelere karşı işlenen suçları cezalandırmakla görevli curulis yargıç.
—ANSİKL. Rom. tar. Censorların ilk kez İ.Ö. 443'te ortaya çıktığı sanılmaktadır. Önceleri centuriatus halk meclisi tarafından, soylu yurttaşlar arasından 2 kişi olarak 5 yılda bir seçilen censorlar, ancak 18 ay süreyle görev yapabilirlerdi. *İmperium* yetkisine sahip olmayan bu iki censor, yurttaşların mal ve mülklerinin sayımını yapmak ve defterini tutmakla (census) görevliydiler. Senatörlerin ve şövalyelerin listesini *(album)* düzenler, yurttaşları *centuria*'lara ve *tribus*'lara ayırır, bütçeyi tanzim eder, vergi toplama işini 5 yıllığına üstlenir ve kamu işlerini ihaleye çıkarırlardı. Öte yandan, censorlar, töreleri gözetmekle yükümlüydüler ve yetki suiistimallerini, lüks ve şatafattan yana aşırılıkları, askeri disiplin suçlarını, vb. cezalandırabilirlerdi *(nota censoria).* Censorların görevi, roma toplumunca aklandıkları bir törenle *(lustratio)* son bulurdu. *Cursus* honorum*'un en yüksek derecesini oluşturan censorluk, dokunulmazlığa sahipti ve özel bir saygı görürdü.

CENSORLUK a. Antik. Romalılar'da censorun görevi.

CENSUS a. Rom. tar. Orduya asker toplanmasına, siyasal hakların belirlenmesine ve vergi tahsilatına temel olan sayım.
—ANSİKL. Geleneğe göre, census müessesesi Servius Tullius tarafından kurulmuştur. Census'un görevi yurttaşların sayımını yapmak, adlarını, servetlerini, ve bütün özelliklerini kaydetmek ve böylece mantıki bir sıraya göre yurttaşları sınıflandırmaktı. Bu sınıflandırma sonucunda devletin işleyebilmesi, özellikle de ordunun düzenlenebilmesi için görevlerin nasıl dağıtılacağı ortaya çıkacaktı. Census'un dayandığı temel, servetti. Bununla birlikte, ahlaksal, bedensel ve toplumsal etkenler de hesaba katılırdı. Census işlemleri, her 5 yılda bir censorların başkanlığında, Campo Marzio'da yapılırdı. Her aile babası, orada, adını, mal ve mülkünü açıkça bildirirdi. Vergi ödeyebilecek, yani orduda hizmet görebilecek durumda olan yurttaşlara *assidui* denirdi.

CENT a. (angloamer. sözc.). **1.** Birçok anglosakson ülkesinde, temel para biriminin yüzde biri. (Bk. *ansikl.* böl.)—**2.** Hollanda'da florin'in yüzde biri.
—ANSİKL. Parac. "Cent" adı, başlangıçta, Kuzey Amerika devletleri tarafından bağımsızlıktan sonra bastırılan değişik tiplerdeki bakır paralar için kullanıldı. 1792 yasası'yla cent emisyonu düzene sokuldu: cent, doların yüzde biri olarak kabul edildi ve ağırlığı 264 bakır tanesi (1 tane - 0,05 g) olarak belirlendi. 1873'te, gümüş 20 centler basıldı.

Centaur, amerikan Atlas-Centaur ve Titan-Centaur uzay fırlatıcılarının üst katı. (1966'dan bu yana kullanılan bu kat, sıvı oksijen ve hidrojen tüketen her biri 6 810 kgf itme kuvvetinde iki roket-motorla donatılmıştır. Uzunluğu 9,14 m, maksimum çapı 3,05 m ve fırlatma sırasındaki kütlesi 16,8 t'dur.)

CENTAURUS, Erboğa* takımyıldızının latince adı (kısalt. Cen).

CENTAVO a. (isp. sözc.). İspanyolca ya da portekizce konuşan birçok ülkede (Arjantin, Brezilya, Şili, Kolombiya, Küba, Ekvador, Guatemala, Honduras, Meksika, Peru, Portekiz, vb.) temel para biriminin yüzde biri.

CENTENARİUS a. (geç lat. sözc.). Tar. **1.** Roma ve Ortaçağ ordularında yüz kişilik birliğin komutanı. **—2.** Franklar döneminde, bir kontun emrinde, yüz kişilik bir topluluğu yönetmek ve idari bölge mahkemesine *(mallum)* başkanlık etmekle görevli kimse.

CENTESİMO a. (ital. sözc.). Liretin 1/100'ü değerinde italyan parası.

CENTÉSİMO a. (isp. sözc.). Panamá ve Uruguay para biriminin yüzde biri.

CENTİANACEAE a. CENTİYANGİLLER' in bilimsel adı.

CENTİLMEN sıf. ve a. (ing. *gentleman*' den). İyi eğitilmiş, seçkin erkek için kullanılır: *Centilmen bir adam. Bu davranış bir centilmene yakışmaz. Tam bir centilmen gibi davrandı.*
—Huk. *Centilmen anlaşması,* iki ya da daha çok devletin temsilcileri arasında,

CENOVA OKULU

Lauros-Giraudon

Bulamaçlı Madonna
Bernardo Strozzi, *Denon müzesi, Chalon-sur-Saône*

Kürek mahkûmlarının gemilere bindirilmesi, Alessandro Magnasco *(Güzel sanatlar müzesi, Bordeaux)*

Danvers

büyük ya da sarı centiyan *(Gentiana lutea)*

mavi centiyan *(Gentiana asclepiadea)*

bodur centiyan *(Gentiana acaulis)* [bunun alttürü *Gentiana alpina*'dır]

doğrudan hukuksal sonuç doğurmayan ancak görüş ve niyetleri genel olarak açıklayan anlaşma.

CENTİLMENCE sıf., be. Bir centilmene yakışır biçimde: *Centilmence bir davranış. Her iki takımın oyuncuları da centilmence mücadele ettiler.*

CENTİLMENLİK a. **1.** Centilmen olma durumu; incelik, kibarlık. **—2.** Centilmene yaraşan davranış. **—3.** *Centilmenlik anlaşması,* hukuksal ya da yasal bir dayanağı, bağlayıcılığı olmayan ancak tarafların karşılıklı güvenlerine dayanan sözlü anlaşma.

CÉNTIMO a. İspanyolca konuşan bazı ülkelerde temel para biriminin yüzde biri.

CENTİYAN a. Kuzey yarıkürede ovalarda ve dağlarda biten otsu bitki. (Bil. a. *gentiana;* centiyangillerin örnek tipi.) [Eşanl. CENTİYANE.]
—İçit san. *Centiyan likörü,* kurutulup öğütülen centiyan kökleri alkole yatırıldıktan ve elde edilen özütün bir kısmı damıtılıp çeşitli esanslarla birlikte bir sıvıya katıldıktan sonra ortaya çıkan acı lezzetli aperitif likör.
—ANSİKL. Centiyanlar bir ya da çokyıllık bitkilerdir; kimi türleri dik ve yüksek boy atar (*Gentiana lutea* 1 m), kimi türleriyse çok kısadır *(G. alpina).* Yapraklar karşılıklı ve genellikle sapsızdır. Çiçekler borumsu, yalnız ya da toplu olur; taçyapraklar birbirine bitişiktir. Çiçek rengi koyu mavi, mor ya da sarıdır. Büyük centiyan ya da sarı centiyan *(G. lutea)* [Türkiye'de buna büyük kantaron da denir], Avrupa dağlarında yaygındır, Türkiye'de seyrek bulunur (Bursa-Uludağ, Ödemiş-Bozdağ), boğum çevresinde güzel sarı çiçekler açar. Mavi centiyanlardan *G. asclepiadea* Kuzey Anadolu, *G. cruciata* Kuzey ve İç Anadolu, *G. olivieri* İç ve Doğu Anadolu dağlarında yetişir.
—Halk. hek. Büyük ya da sarı centiyanın *(Gentiana lutea)* sonbaharda toplanıp güneşte kurutulan kökleri yağ, pektin, tanen ve acı glikozitler taşır. Zehirli olmayan çok iyi bir acı ilaçtır. Sindirim sistemi sinirlerinin uçlarını uyararak salgıyı artırır ve iştah açar. Eskiden ateş düşürücü olarak da kullanılırdı. Yara iyileştirici etkisi nedeniyle, yaralara sürülür. Alyuvarları artırıcı etkisi olduğu kanıtlanmıştır. Tozu (0,2 -1 g) günde 2-3 kez hap halinde, infusyonu günde 2-3 bardak yemeklerden önce aç karnına alınır. Cerahatli yaralar dekoksiyonuyla yıkanır.

CENTİYANGİLLER a. Ilıman ve tropikal bölgelerde yetişen, genellikle karşıt yapraklı, birbirine bitişik beş taçyapraktan oluşan büyük ve güzel çiçekli otsu ya da dibi odunsu bitkiler familyası. (Bil. a. *gentianaceae;* yaklaşık 800 tür.)

CENTİYANLAR a. Centiyan ve su üçgülü gibi bitişik taçyapraklı, üst yumurtalıklı ve tek sıra ercikli bitkiler takımı. (Centiyangillerle suyoncasıgilleri kapsar; eskiden zakkumgiller, ipekotugiller ve loganiaceae familyaları da bu takıma bağlanırdı.)

CENTLİVRE (Susanna), ingiliz-irlandalı kadın oyun yazarı ve oyuncu (Lincoln kontluğu, İrlanda, 1667 - Londra 1723). 16 yaşında evlendi, 17'sinde dul kaldı. İkinci evliliğini, evlenmelerinden 18 ay sonra düelloda öldürülen bir subayla yaptı. Erkek öğrenci kılığına girerek Cambridge'de öğrenim gördü. Kraliçe Anne'ın aşçıbaşısı Centlivre ile evlendi. Anlamı kaypak feminist komediler yazdı (*The Wonder! a Woman keeps a secret,* 1714; *A Bold Stroke for a Wife,* 1717).

CENTO, İtalya'da kent, Emilia'da, Ferrara'nın G.-B.'sında, Reno ırmağı kıyısında; 27 000 nüf. Özellikle XVI. ve XVII. yy.'lardan kalma anıtlarla bezeli eski kent. Burada doğmuş olan Guercino'nun birçok yapıtı özellikle Rosario kilisesi'nde ve pinakotekteddir. Tarım merkezi. Tarım makineleri yapımı.

CENTRAL, Büyük Britanya'da yönetimsel bölge, İskoçya'da, Edinburgh'un K.-B.'sında; 2 621 km²; 271 500 nüf.

CENTRAL vadisi, Kaliforniya'daki (ABD) Great Valley'nin diğer adı.

Central American common market (CACM) → ORTA AMERİKA ORTAK PAZARI.

CENTRAL CİTY, ABD'de (Colorado), Denver'in B.'sında eski maden ocağı merkezi (altın ve gümüş).

Central European İnternational Bank limited (CİB), sosyalist bir ülkede —Macaristan— kurulan (1979'da) ilk "kıyı bankacılığı" örneği. Sermayesinin çoğunluğu batılı paydaşların (6 avrupa ve japon bankası) elindedir.

Central İntelligence Agency (CİA), ABD merkezi haberalma örgütü. "Soğuk savaş"ın başlangıcında, başkan Truman tarafından 1946'da kurulan CİA, 1947 National Security Act (Ulusal güvenlik yasası) tarafından kurumlaştırıldı. (CİA, Roosevelt'in 1942'de kurduğu *Office of Strategic Services*'ın (OSS) yerini aldı). Bu sıfatla, yabancı devletlerin, özellikle de SSCB'nin faaliyetlerini içeren bütün önemli bilgileri iletmek zorunda olduğu National Security Council (Ulusal güvenlik kurulu) aracılığıyla doğrudan başkanın emrine verildi. CİA, esas olarak dört alanda faaliyet gösterir: yabancı ülkelerde casusluk, Sovyet KGB'sinin faaliyetlerine yönelik karşıcasusluk, özellikle doğulu göçmenler ve "muhalif"ler aracılığıyla yürütülen psikolojik eylem ve nihayet "özel", yani uluslararası gelişmeleri etkileyecek nitelikte gizli eylemler. CİA, bu işleri yerine getirmek için, başkan Nixon' ın düşüşüne kadar (1974), aralarında "yeşil bereliler" denen özel askeri birliklerin de bulunduğu önemli miktarda insan ve para kullandı. Bu dönemde, ajanlarının sayısının 12 000, dünyanın çeşitli yerlerinde ilişkide bulunduğu kişilerin sayısının da 100 000 dolayında olduğu tahmin ediliyordu. Çok modern bilgisayar ve elektronik çevirici'lerle donatılmış olan CİA, elde edilen bütün bilgileri Washington yakınındaki Langley merkezinde topluyor ve işliyordu. Genellikle resmi ABD temsilcilerinin otoritesi dışında hareket eden CİA, giderek bir tür devlet içinde devlet haline geldi; uluslararası önemi olan birçok eylemin sorumluluğu da ona yüklendi: Küba çıkarması girişimi (1961), Güney Vietnam'da Ngô Dinh Diêm'in düşürülmesi (1963), Şili'de Allende'nin devrilmesi (1973), gerillalarla savaşan Latin Amerika hükümetlerine yardım, Afrika'nın ve Yakındoğu'nun birçok ülkesinde hükümet darbeleri. Nixon'ın düşüşüne yol açan Watergate olayı (1973), CİA'yı ciddi biçimde sarstı. Örgüt bir meclis soruşturmasına konu oldu. Yetkilerini kötüye kullandığı ve ahlaki değerleri çiğnediği gerekçesiyle üç yıl boyunca Kongre'nin ve amerikan basınının boy hedefi oldu. Başkan Carter, Beyaz Saray'a geldiğinde, CİA'nın faaliyetlerini sınırlamaya ve izlemeye karar verdi. Ancak, amerikan kamuoyunun İran ve Afganistan olayları nedeniyle görüş değiştirmesi ve başkan Reagan'ın iktidara gelmesi, CİA'nın faaliyetlerinin yeniden güçlenmesi olasılığını gündeme getirmiştir.

Central latinoamericana de trabajadores (CLAT) [*Latin Amerika çalışanlar merkezi*], 1954'te Santiago'da kurulan, Güney Amerika hıristiyan sendikalarını birleştiren ve 1971'de *Confederación latinoamericana de sindicatos cristianos* (CLASC) [*Latin Amerika sendikalar konfederasyonu*] adını alan örgüt. Merkezi Caracas'tadır.

CENTRARCHİDAE a. Zool. GÜNEŞBALIĞIGİLLER familyasının bilimsel adı.

CENTRARCHUS MACROPTERUS a. Amerika'da tatlı sularda yaşayan, çoğunlukla akvaryumlarda yetiştirilen balık. (Sırtında siyah bir leke vardır. Güneşbalığıgiller familyası.)

CENTRE, Fransa'da yönetimsel bölge; Cher, Eure-et-Loir, İndre, İndre-et-Loire, Loir-et-Cher ve Loiret *département*'larını içerir; 39 151 km²; 2 371 036 nüf. (1992). Yönetim merkezi *Orléans.*

Centre national d'art at de culture Georges-Pompidou, *Beaubourg merkezi* ya da *Pompidou merkezi* de denir, Paris'te, çok amaçlı kültür, bilgi ve eğlence merkezi. Cumhurbaşkanı Pompidou'nun 1971'de aldığı karar uyarınca yapımına başlandı. Renzo Piano ve Richard Rogers adlı mimarların alışılagelmiş uygulamalara hiç benzemeyen, cüretli binasında, ocak 1977'de hizmete girdi. Yönetsel olarak kamu kuruluşu gibi örgütlenen Pompidou merkezi, bir başkanın yetkesi altında çalışan birçok bölümden oluşur: Halk kitaplığı,Sanayi yaratımları merkezi, Akustik-müzik araştırma ve eşgüdüm enstitüsü, Modern sanat ulusal müzesi.
Pompidou merkezi, bu dört bölümün katkılarıyla gerçekleştirilen büyük sergiler düzenler. (İlk sergilerden biri 1978 "Paris -Berlin" sergisidir.) Bu bölümlerin dışında merkez, bir sinematek, bir atölye, bir çocuk kitaplığı, geçici sergi salonları ve Brâncuşi atölyesinin bir benzerinin canlandırıldığı bölümüyle de halka hizmet etmektedir.

CENTRİSCİDAE a. Zool. TROMPETBALIĞIGİLLER familyasının bilimsel adı.

Centro ya da **Centro Lamar,** Venezuela'da, Maracaibo gölünün altında petrol yatağı.

CENTROLOPHİDAE a. (yun. *kentron,* arı iğnesi, ve *lophos,* sorguç'tan). Güney Avrupa kıyılarında üyelerine seyrek olarak rastlanan kemiklibalık familyası. (Yavruları medüzlerle ve sifonoforlarla birlikte yaşar.)

CENTROPHORUS a. (lat. *centrum,* merkez, ve yun. *phoros,* taşıyan'dan). Batı Avrupa kıyılarında görülen, derisinden marokencilikte yararlanılan küçük köpekbalıklarını içeren cins. (Camgözbalığıgiller familyası.)

CENTROTUS a. (yun. *kentron,* arı iğnesi'nden). Göğsü iri dikenlerle donanan sıçrayıcı eşkanatlı böcek. (Daha çok sıcak ülkelerde yaygındır. Güney Avrupa'da *Centrotus cornatus* gibi bazı türleri bulunur. Kamburağustosböceğigiller [*Membracidae*] familyası.)

CENTRUM a. (lat. sözc.). Bir kentin en eski, en hareketli merkezi semti.

CENTRURUS a. (yun. *kentron,* arı iğnesi, ve *ura,* kuyruk'tan). Amerika'nın tropikal bölgelerine özgü akrep. (Sokması insan için tehlikelidir. *Buthidae* familyası).

CENTUMCELLAE. Esk. coğ. İtalya'da kent, Etruria'da, Tirren denizi kıyısında ve Aurelianus yolunun kenarında. Traianus, burada, *Traiani Portus* da denilen önemli bir liman yaptırmıştı. Günümüzde *Civitavecchia.*

CENTUMVİR a. (fr. sözc.). Esk. Rom. İ.Ö. III. yy.'da ortaya çıkan, özellikle miras davalarına bakmakla görevli yargıç kurulu üyesi. (Bu kurulun 105 üyesi Cumhuriyet döneminde praetor, daha sonra imparator tarafından atanır, bir yıl süreyle görevde kalırdı.)

CENTURİA a. (lat. sözc.; *centum,* yüz' den.) Esk. Rom. **1.** Roma halkının askeri ve siyasal bölümü. (İlk [illegible], 100 kişilik bir bölüğe bu ad veriliyordu; Titus Livius'a göre, centuria'lar çok kısa sürede 60'ar kişiye indirildi ve ikişer ikişer *manipulus* halinde gruplandırıldı.) **—2.** İki yüz jugerum'luk (yaklaşık 50 hektar) roma tarım birimi. **—3.** *Halk centuria'ları,* bir araya gelerek centuriatus halk meclislerini oluşturan seçim birimleri.

CENTURİATİO a. (lat. sözc.). Esk. Rom. Bir roma sömürgesinde, centurialara göre dağılmış hisselerin sınırlarının arazi üzerinde belirlenmesi. (Kartaca sömürgesindeki centuriationun izleri, arazi üzerinde kolayca görülür. İtalya'da, Kuzey Afrika'da, İngiltere'de ve Fransa'nın kuzeyinde havadan çekilen fotoğraflarla, bunlara benzer izler ortaya çıkarıldı. İzler, birbirini dik açıyla kesen 2 ana eksen [*cardo* ve *decumanus*] etrafında gelişen kareler oluşturur. Bir kenarı 2 400 ayak uzunluğunda olan ve yollarla birbirinden ayrılan bu kareler centuriaların sınırlarını belirler.)

CENTURİATUS sıf. (lat. sözc.). Rom. tar. *Centuriatus halk meclisi,* roma halkının siyasal meclislerinin en eskisi ve en önemlisi.

—ANSİKL. Geleneğe göre, centuriatus meclisinin kökeni, Servius Tullius tarafından census'un kurulmasına kadar uzanır. Bu meclis, halkın, kendi aralarında centurialara ayrılan sınıflar halinde örgütlenmesine dayanır. Centuriaların her biri büyük bir olasılıkla aşağı yukarı aynı "yükümlülük değeri"ni temsil ettiğinden, askere alınmak üzere eşit sayıda insan sağlamak zorundaydı.

Askeri donanımlarını sağlayabilenler *(classis)* ile sağlayamayanlar *(infra classem)* arasındaki ayrımdan ortaya çıkan centuriatus halk meclisleri, İ.Ö.V. yy.'dan başlayarak kesin bir biçim aldı. Toplam olarak 193 centuria vardı. Bunlar 5 sınıfa ayrılmıştı. Birinci sınıfta 18 atlı centuria (bunlarda Roma'nın en zengin kişileri yer alıyordu) ve 80 piyade centuriası (bunların 40'ı *junior*'lardan, yani 45 yaşına kadar olanlardan, 40'ı da *senior*'lardan, yani daha yukarı yaştakilerden oluşuyordu) bulunuyordu. Geriye kalan 90 centuria ise diğer 4 sınıf arasında paylaştırılıyordu. Ayrıca 2 işçi, 2 de müzikçi centuriası vardı. Bunların tümü *assidus*'tu (askerlik yapmak ve vergi vermekle yükümlü olanlar); geriye kalanlar ise, yoksullukları yüzünden silah altına alınamayan *proletarius*'tu (ya da *capite censi*). Oylama sırasında çoğunluk, şövalyelerin ve birinci sınıfın (98 centuria) elindeydi.

İ. Ö. 241 ile İ.Ö. 179 arasında, bu sisteme yenilik getirildi: buna göre, centuriaların toplam sayısı 193 olarak kaldı; ancak, sınıfların dağılımında, centurialarla tribuslar arasındaki ilişkilerde ve oylama düzeninde değişiklik yapıldı. 18 atlı centurianın dışında, birinci sınıfta artık yalnızca 70 centuria (35 tribus'un her biri için ikişer centuria: birisi *junior*'lar, öbürü *senior*'lar için) vardı. Çoğunluğu sağlamak için artık ikinci sınıfın birkaç centuriasına da gerek duyuluyordu; ayrıca, ilk olarak oy verecek *praerogativa centuria*'yı belirlemek için birinci sınıfın piyade centuriaları arasında kura çekiliyordu (Halikarnassoslu Dionysios "daha demokratik yönde" bir reformdan söz edebildi). Bu sırada, İ. Ö. 214'e doğru değeri düşürülen asa bağlı olarak, censusun da değiştirilmesi zorunluluğu ortaya çıktı.

Centuriatus halk meclisinin görevleri, giderek azalmakla birlikte, önem taşıdı. Yüksek görevliler (konsüller, praetorlar, censorlar), *imperium*'a sahip magistratusların başkanlığında centuriatus halk meclisi tarafından seçiliyordu. Savaş ilan etme, barışa karar verme ve censorların yetkilerini onaylama dışında, bu meclisin yasama yetkisi, İ.Ö. 218'den sonra sınırlandı; yargı alanında ise, meclis, kısa bir süre sonra yalnız vatana ihanetle sınırlanan önemli suçlamalarla ilgilenmeye başladı. Toplantılar her zaman pomoeriumun dışında, Campo Marzio'da yapılıyordu.

Centuries astrologiques, Nostradamus'un dizeleştirilmiş ve bilmecemsi öndeyileri.

CENTURİO a. (lat. sözc. *centum,* yüz'den). Esk. Rom. Roma ordusunda, bir centuria'nın başına getirilen subay.

—ANSİKL. *Centurio prioris centuriae,* manipulus'a kumanda eder ve sağ kanatta yürürdü; bir başkası ise sol kanattaki centuria'ya kumanda ederdi.

Bk. resim sayfa 2272

Centuriolar lejyonun iskeletini oluştururlardı. Bu subaylar yalnız yetenekleri sayesinde sivrilir ve en iyilerini *primipiles* mevkisine, yani birinci cohors'un birinci centuria'sının komutanlığına yükseltecek bir hiyerarşiyi, genellikle yavaş yavaş tırmanırlardı. Centuriolar'ın simgesi, komuta değneği olarak kullandıkları bir asma sapıydı.

Cent Vingt Journées de Sodome *(les),* Sade'ın 1904'de yayımlanan romanı (1782-1785). Dört dinsiz adam (bir dük, bir yargıç, bir piskopos ve bir maliyeci) "yüz yirmi gün" için ıssız bir şatoya kapanırlar. Onlarla birlikte, görevleri titizlikle dağıtılmış yardımcıları ve kurbanlar da kapanmışlardır: genç kızlar, küçük oğlanlar, katılanların hayal gücünü kamçılamakla yükümlü "masalcılar". Olaylar birbirini izler ve yavaş yavaş bölümler hızlanır, düzen bozulur ve "Kötülük İncili"nin metni, sefahat ve "hikâyeler"in birkaç sözcükle geçiştirildiği, bölük pörçük bir döküm haline gelir.

CENUBİ sıf. (ar. *cenūb* ve *-ī*'den *cenūbī*). *Esk.* Güneyle ilgili, güneyde bulunan: *Cenubi Amerika* (Güney Amerika).

CENUP a. (ar. *cenūb*). *Esk.* Güney.
—Esk. coğ. *Cenub-i garbi,* güney-batı. || *Cenub-i şarki,* güney-doğu.

CEORL a. (ing. sözc.). Tar. Anglosakson İngilteresi'nde hür köylü. (Ceorl toprak sahibiydi, wergeld'de belli bir değeri vardı ve yalnızca bağlı olduğu krallık yönetimine vergi vermek ve askerlik hizmeti yapmak zorundaydı. Yerel meclisler aracılığıyla, topluluğun işlerinde sorumluluk payı vardı. Başka bir deyişle, bir ölçüde yeomanın atası sayılır.)

CEP a. (ar. *ceyb,* yaka'dan). **1.** Giysinin, kesilerek içine sarkıtılan bir kumaş torbadan ya da giysi üzerine üç taraftan dikilerek tutturulan bir kumaş parçasından oluşan, içine birtakım küçük şeyler koymaya yarayan parçası. **—2.** Çanta, bavul vb. şeylerin ek bölmesi: *Bir çantanın, bir cüzdanın cebi.* **—3.** Sert bir yüzeye tutturulan esnek bir malzemeyle çevrelenmiş boşluk: *Kirli çorapları çamaşır torbasının sağ cebine koyun.* **—4.** Tamlayan olarak, küçük boyutlu ya da özellikle birlikte taşınabilecek bir boyuta getirilmiş nesneler için kullanılır: *Cep saati. Cep bıçağı. Cep feneri.* **—5.** *Cep kitabı,* küçük boyda, fazla basılıp ucuz fiyatla satılan kitaplar için söylenir. || *Cep harçlığı,* küçük kişisel harcamalara ayrılmış para miktarı. || *Cebi delik,* parasız, züğürt. || *Cebi para görmek,* kazanç sağlamaya başlayarak parasızlıktan kurtulmak: *Bir işin olacak, cebin para görecek, kurtulacaksın*

Beaujard

Centre
Jargeau'nun (Loiret) doğusunda Val de Loire'da sebze tarımı

J. M. Chourgnoz-Vloo

1977'de açılan **Centre national d'art et de culture Georges-Pompidou**
mimarlar: Renzo Piano ve Richard Rogers

centurio savaş kıyafetiyle (Neron'un hükümdarlık dönemi İ.S. I. yy.)

erik ağacında **cephastalığı** (solda, hasta meyvenin kesiti)

yoksulluktan. ‖ *Bir kimseyi cebinden çıkarmak,* o kimseden kat kat üstün olmak. ‖ *Cebine* ya da *cebe indirmek, atmak,* bir işten gelen parayı hakkı olmadığı halde alıp kendine mal etmek: *Haftalıkların bir bölümünü işçilere dağıtmaz, cebine indirirdi.* ‖ *Cebinde akrep var,* parası olduğu halde hiçbir masrafa katılmayan, başkalarından geçinen kimseye söylenir. ‖ *Cebini doldurmak,* fırsat ve olanaklardan yararlanıp zengin olmak. ‖ *Cepten* ya da *cebinden vermek, ödemek,* başkası için alınan bir şeyin bedelini kendi parasıyla ödemek.

—Ask. Bir savunma hattına derinlemesine girilerek elde edilen toprak.

—Ask. denizc. *Cep zırhlısı,* İkinci Dünya savaşı'ndan önce Almanlar'ın geliştirdiği zırhlı küçük savaş gemisi. (Bordaları, güverteleri ve komuta merkezi zırhla kaplı 12 100 t'luk bu geminin ana bataryası 280 mm'lik, orta bataryası 150 mm'lik toplarla donatılmıştı; ayrıca 8 torpido kovanı ve uçaksavar bataryalarıyla güçlendirilmişti. Almanlar bu gemilerle Amerika'dan Avrupa'ya ve İngiltere'ye yapılan yardımları uzun bir süre engelledi.)

—Böcbil. Sürü halinde yaşayan tırtılların ördüğü bir çeşit ipek yuva. ‖ *Cinsellik cebi,* böceklerde, dişinin sperma toplanma haznesine girmeden önce spermaların biriktiği cep.

—Karş. anat. *Yutak cebi,* omurgalıların embriyonlarında yutağın yanında yer alan ve balıklarda solungaç yarığına dönüşen cep biçiminde girinti. (Amfibyumlardan başlayarak birinci cep, östaki borusu yoluyla ağız-yutak boşluğuna açılan ortakulağa, öbür cepler de gelişerek timüs, paratiroit ve damak bademciği gibi çeşitli organlara dönüşür.)

—Kur. tar. *Cep harçlığı,* osmanlı padişahlarına Mısır eyaletinden gelen vergiye verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Cebi hümayun,* padişahların özel hazinesi ve kişisel parası. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Cebi hümayun akçası,* padişahların kendilerine verilen bir çeşit para (7 500 kuruş olan bu para özel vergiyle yalnız Bursa sancağından toplanırdı. Tanzimat'ta kaldırıldı). ‖ *Cebi hümayun dairesi,* padişahların kişisel varlığının hesabıyla uğraşan özel daire. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Müz. *Cep kemanı* → KEMAN.

—Oto. Otomobilde çeşitli eşyaları koymak için kapıların iç yüzeylerinin alt kesimine ya da koltuğun arkasına yerleştirilen üstü açık bölme.

—Seram. *Cep bardağı,* Kütahya'da seramikten yapılan cebe sığacak biçimde yassıtılmış, 10-12 cm boyunda bardak.

—Teknol. Bir sanayi aygıtına sıcaklıkölçer gibi bir denetleme aygıtını yerleştirmeye yarayan sızdırmaz rakorlu boru parçası.

—Terz. *Arka cep,* bir pantolonun arka kısmına takılan üstten dikili ya da gizli cep.

—Ulaş. Taşıtların trafik akışını engellemeden durabilmesi için yol kenarlarında yapılan girinti.

—Yerbil. Toprak yüzeyine yakın kimi kayaçlarda, pedolojik kökenli olayların (ayrışma, çözünme) etkisiyle kazılan ve daha sonra tortul birikintilerle dolan oyuk; bu birikintiler bazen boksit gibi işletilebilir cevherlerden oluşur.

—Zool. → TAKKE. ‖ *Cep deliği,* yılanyıldızlarında kolların altında bulunan ve cep biçimindeki bir iç keseye bağlanan, hem solunum hem dışkının atılması, hem cinselliğe ilişkin görevleri yüklenen bir çift delik.

—ANSİKL. Kur. tar. *Cep harçlığı.* Mısır, türk egemenliğine girdikten sonra bu eyaletin gelir kaynaklarından, her yıl özellikle padişaha gelen paranın miktarı 1587'ye kadar yalnız 500 000 altındı. Ancak, daha sonra yine *cep harçlığı* olarak anılan ve mansıp almak için kâşif*ler tarafından "mal-i keşufiye" adı altında verilen 100 000 altın da Mısır'dan gönderilen toplama eklenince, bu miktar 600 000 altına yükseldi.

•*Cebi hümayun.* Mısır vilayetinden gönderilen 600 000 altın, padişah haslarının varidatı, saray bostanları, çayırları ve ormanlarından elde edilen paralar, Bursa'dan gelen cebi hümayun akçası padişahların yıllık düzenli gelirleriydi. Ayrıca Erdel, Eflak ve Boğdan beyliklerinin tevcihinden ve bazı başka mansıplardan alınan caizeler, savaş ganimetlerinden ayrılan paylar, zoralımlar sonucu oluşan paralar da padişahların düzenli olmayan gelirleri arasında sayılırdı. Padişahın kişisel parasını meydana getiren tüm bu gelirler, Enderun hazinesinde saklanırdı.

•*Cebi hümayun dairesi.* Başmabeyincinin denetimi altındaki dairenin giderleri her ay hazine-i hassadan gönderilen gelirlerle karşılanırdı. Sözgelimi, Abdülhamit II'nin aylık ödeneği 9 000 altındı. Hazine-i hassa nazırı bu miktar parayı her ay başında Abdülhamit'in kendisine verirdi. Nitekim, veliaht Reşat Efendi ile adamlarının maaşları da bu dokuz bin altınlık ödenekten karşılanırdı. Abdülhamit II tahttan indirildikten sonra sultan Reşat ve Vahdettin dönemlerinde de etkinliğini sürdüren daire, Osmanlı devletiyle birlikte ortadan kalktı.

Cep ya da **Çep,** Adıyaman ve çevresinde oynanan halay türü bir halk oyunu. Oyunun figürleri, karşıtlıkları simgeler. Davul zurna eşliğinde oynanır. *Tek* ayaklı* da denir.

Cep tiyatrosu, oda* tiyatrosundan daha küçük boyutlarda, genellikle 30-50 kişinin sığabileceği büyüklükte tiyatro salonu. Haldun Dormen, 1955'te oluşturduğu ilk topluluğuna bu adı verdi. Topluluk, çalışmalarını Beyoğlu, Tel sokak 4 numaradaki Tiyatro derneği salonunda sürdürdü. 1957'de Küçük sahne'ye geçtikten sonra bu topluluk *Dormen tiyatrosu* adını aldı.

CEPÇİ a. *Arg.* Yankesici.

CEPHAELİS a. Dünyanın sıcak bölgelerinde yetişen bodur çalı. (Yetmişten fazla tür içeren bu cinsin bir türünden [*Cephaelis ipecacuanha*] emetin denen bir madde elde edilir. Kökboyasıgiller familyası.)

CEPHALASPİDOMORPHES a. (yun. *kephale,* baş, ve *morphe,* biçim'den). Silures ve Devon devirlerinde yaşamış çenesiz fosil omurgalıları içeren altsınıf. (*Ostracoderma* sınıfının zırhlı balıklar öbeğine girer. *Osteostracea* ve *Anaspida* öbeklerini içerir. Günümüzde yaşayan bofabalıklarının atasıdır.)

CEPHALOBAENİDA a. Kertenkelelerin ve yılanların akciğerlerinde, bazen de çeşitli kuşların hava torbacıklarında asalak yaşayan dilsolucanları (ya da *Linguatula*) içeren takım.

CEPHALOCHORDATA a. Zool. KAFATASSIZLAR şubesinin bilimsel adı.

CEPHALODİSCUS a. (yun. *kephale,* baş, ve *diskos,* disk'ten). Solucan biçiminde, koloni oluşturarak yaşayan hayvanları içeren cins. (Ağızlaşmış borucuklar ağı oluştururlar. Her zooidin, küçük avları yakalamak için bir dokunaç demeti ve bir çift solungaç yarığı vardır. Koloni tomurcuklanmayla ürer; *Cephalodiscus*'lara Antarktika'nın derin sularında rastlanır. *Pterobranchia* sınıfının stomokardalılar şubesi.)

CEPHALOPHUS a. Afrika ormanlarında yaşayan küçük antilop. (Boynuzları geriye yönelik ve sert bir kıl tutamıyla örtülüdür. *Cephalophinae* oymağının iki cinsinden biridir [öbürü *Sylvicapra*]; boynuzlugiller familyası.)

CEPHALOPİNA a. Gevişgetirenlerin burun-yutak boşluklarına yumurtlayan sinek. (Oestridae familyası.)

—ANSİKL. *Cephalopina*'ların larvaları, konaklarının alın sinüslerine ve yutağına girer, burada sümüksü maddelerle beslenir; sonra toprağa düşer, toprağa gömülür ve krizalit evresine girer. *Cephalopina titillator* develere ve mandalara saldırır.

CEPHALOPODA a. Zool. KAFADANBACAKLILAR sınıfının bilimsel adı.

CEPHALOPTERUS a. (yun. *kephale,* baş, ve *pteron,* kanat'tan). **1.** Boynuzlu kedibalığının bilimsel cins adı. **—2.** Tropikal Amerika'da yaşayan kara tüylü ötücü kuşların cins adı. (Erkeğinde gaganın üstüne düşen bir tepelik ve göğsüne kadar sarkan bir ibik bulunur. Kotingagiller familyası.)

CEPHALOSPORİUM a. İnsanlarda hastalık yapan mantar. (Bazı türleri [*Cephalosporium potroni*] tüysüz deride mantar hastalığı yapabilir. En tehlikeli türleri [*C. falciforme, C. recifei*] topraktan elde edilerek yalıtılmış ve bunların beyaz kabarcıklı mantar urlarının nedeni olduğu anlaşılmıştır [Afrika, Amerika]; tedavisi ancak erken ameliyat edilmekle sağlanabilir.)

CEPHANE a. (moğolca *cebe* ve fars. *hane, cebehane*'den). **1.** Ateşli silahların kullanılabilmesi için gerekli olan (mermi, fişek, barut, kapsül, füze vb.) gereçlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl. Ask.) **—2.** *Tkz.* Herhangi bir iş için gerekli olan şey, genellikle para: *Cephanemiz (para) tükendi.* **—3.** *Arg.* Uyuşturucu, afyon.

—Ask. *Cephane ağırlığı,* cephaneyi gerekli yerlere taşıyan personel, araç ve gereçten kurulu ikmal birliğine verilen ad. ‖ *Cephane arabası* ya da *aracı,* birliklerin cephanelerini taşımada kullanılan araç. (Eşanl. MÜHİMMAT ARACI.) ‖ *Cephane payı,* bir ere verilen ya da bir silah içinde taşınan mermi miktarı. ‖ *Cephane sarfiyatı,* birliğin atım, tahsis, kullanılmaz duruma gelme ya da muharebe nedeniyle harcadığı cephane miktarı. ‖ *Cephane tahsisi,* bir harekâtla görevli birliğin gereksinim duyduğu çeşit ve miktardaki cephaneyi depolamak, ne zaman ve nasıl alınacağını planlamak için yapılan işlemlerin tümü. (Ayrıca topçu birliklerinde her top için talimatla saptanmış cephane miktarını belirten bir terim olarak da kullanılır.)

—Ask. denizc. *Cephane asansörü,* savaş gemilerinde mermileri ve hartuçları topların bulunduğu bölüme ulaştıran otomatik kumandalı, elektrikle çalışan düşey asansör.

—ANSİKL. Ask. Cephane ikmali ve depolanması çağımızda en önemli konulardan biridir. Güdümlü mermilerin, roketlerin, nükleer başlıklı taktik ya da stratejik füzelerin ortaya çıkışıyla ordularda kullanılan cephanenin büyük ölçüde çeşitlenmesi, ikmal ve depolama konularının daha kritik bir uğraş olmasına yol açtı. Günümüzde müttefikler arasında, özellikle silah ve cephane alanında standartlaşmaya gitme, böylece karşılıklı değiş tokuş olanaklarını sağlama eğilimi vardır; örneğin top ve mermilerin aynı çapta olması, hatta aynı markaların kullanılması düşünülmektedir. Ayrıca aynı ağırlık ve hacim için daha çok cephane taşımak amacıyla, silah çapı küçültülemediğinde kendiliğinden yanan ya da sert plastikten yapılan kovan kullanarak merminin toplam kütlesini hafifletme çabası vardır.

Türkiye'de silahlı kuvvetlerin tümünde (kara, deniz, hava ve jandarma) 7,65, 9 ve 11,43 mm'lik tabancalar ile 7,62 mm'lik M-1, G-1 ve G-3 tüfekleri kullanılır. 7,62 mm'lik hafif makineli tüfek Kara kuvvetlerinin silahıdır. 12,7 mm'lik uçaksavar ağır makineli tüfeği ise her üç kuvvette de bulunur. Kara kuvvetlerinde topçu birlikleri 105, 120, 155, 203 ve 240 mm'lik toplarla donatılmıştır. Ayrıca 35 mm'lik OERLİKON uçaksavar toplarından bütün kuvvetler yararlanır.

Patlayıcı maddelerin ve cephanenin çeşitliliği, korunması ve yönetimi için çok sıkı yönetmeliklere bağlı önlemler alınmasını zorunlu kılar. Depolama amacıyla cephaneliklerin yapımı, kazaları önlemek ve sınırlamak için kurallara bağlanmıştır.

Bu yapılar her tür yerleşim bölgesi dışında kurulur, bu da denetim ve gözetimin uzaktan yapılmasına yol açar, yere gömüldüğü gibi yeraltında da inşa edilebilir. Bütün müstahkem mevkilerde cephanelikler çok sağlam kapılarla öteki bölümlerden ayrılır.

Türkiye'de cephanenin alımını, depolanmasını ve dağıtımını mühimmat birlikleri sağlar. Bu amaçla mühimmat bölükleri ve mühimmat depo komutanlıkları kurulmuştur. Karargâhlarda mühimmat hizmetlerinin yönetimini komutanlıkların lojistik şubeleri yürütür. Savaş halinde, birliklerin kuruluşunda yer alan mühimmat takımları, cephaneyi dağıtım noktalarından alarak kendi birliklerine götürür ve savaş boyunca bu ikmal kesintisiz sürdürülür.

Muharebe sırasında kullanılacak cephane türü ve miktarı, er üzerinde, muharebe ağırlıklarında ve ikmal kollarında olmak üzere üç biçimde saptanır. Er üzerinde bulunan ya da silah içinde taşınan cephanelere *pay* denir. Paylar erin kütüklüğünde, ağır piyade silahları için sandıklarda, topların payı ise topçekerlerle ya da kamyonlarla taşınır. Topçuların cephane ikmali ve tanımı top başına tüketime göre yapılır. Bu miktarı, bütün gün boyunca ortalama şiddetle süren bir muharebede bir topun kuramsal tüketimi belirler.

Türkiye'de cephane ikmaliyle ilgili bütün sorunların çözümü Genelkurmay lojistik daire başkanlığı, lojistik şube başkanlıkları ve müdürlüklerine verilmiştir.

—Ask. tar. *Cephane arabası,* koşulu (hayvanlı) topçu döneminde kullanılan cephane arabaları iki tekerlekli toparlak ve bir ard arabadan oluşmaktaydı. Ard araba 75 mm'lik hafif sahra topları için 96 mermi taşır, gerektiğinde ateş mevzisinde topun yanına cephanenin kolaylıkla boşaltılmasını sağlardı. Toparlaklar ise arabadaki erlerin oturma yerleriydi. İkmal birliklerinde kullanılan cephane arabaları (park arabaları) 140 mermi alabiliyordu. Türk silahlı kuvvetleri'nde 1945'ten sonra hayvan kullanımı bırakıldı ve topçu cephanesi topçekerlerle ya da kamyonlarla taşınmaya başlandı.

CEPHANECİ a. **1.** Kara, deniz ve hava birliklerinde cephanelik görevlisi ya da sorumlusu. **—2.** Otomatik olarak çalışan piyade ağır silahlarında ya da toplarda cephaneyi namluya doldurmakla görevli numara eri.

CEPHANELİK a. Ask. Patlayıcı madde ve mühimmatın depolanması için yeraltı ya da yerüstünde kurulmuş tesislere verilen ad. (Cephanelikler, savaşta ve barışta ayrı biçimde kurulur. Barışta cephaneler sınıflandırılarak kapalı, sağlam tesislerde korunur. Bu tesisler herhangi bir kazaya ya da sabotaja karşı kent ya da garnizonlardan uzak, kırsal bölgelere yapılır. Savaş durumunda ise, genellikle açıkta ya da geçici olarak hazırlanmış yerlere kurulur.)

—Ask. denizc. Savaş gemilerinde silah ve cephanenin korunduğu özel bölüm. (Cephanelik, geminin düşman ateşinden en az etkilenen su kesiminin altında bulunur. Her gün ısı ve nem durumu denetlenir. Yara alma ya da gemide yangın çıkma durumunda, güvertedeki selbastı vanaları açılarak cephaneliğe su alınır; böylece patlama önlenir.)

CEPHASTALIĞI a. Bitki patol. Asklı bir mantarın *(Taphrina pruni)* neden olduğu erik hastalığı. (Mantar çiçek açma döneminde çiçeğe bulaşır; yumurtalık aşırı derecede büyüyerek meyve uzunca ve çekirdeksiz bir cep biçimini alır.)

CEPHE a. (ar. *cebhe*'den). **1.** Bir yapının dış yüzlerinden her biri (ana cephe, arka cephe, yan cepheler). [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Bir yapıda girişin bulunduğu yüz (bahçeye açılan yüze karşıt olarak sokağa, avluya açılan taraf): *Evin cephesi denize bakıyor.* **—3.** Ask. Savaşın yapıldığı alan, bölge: *Cepheye asker göndermek.* **—4.** Yön, taraf, yan: *O, her cephesiyle büyük bir insandı. Olaya bir de bu cepheden bakın.* **—5.** Düşünce ve görüşleri ortak kimselerin oluşturduğu birliktelik. **—6.** *Birine* ya da *bir şeye cephe almak,* ona karşı düşmanca bir tutum takınmak, karşı çıkmak. ‖ *Cephe gerisi,* savaş alanının gerisinde kalan yerler. ‖ *Cepheden cepheye koşmak,* sürekli savaşmak, yılmamak. ‖ *Cepheden hücuma geçmek,* bir kimseye doğrudan doğruya, açıkça karşı çıkmak: *Onu susturmak için en iyi yol cepheden hücuma geçmektir.*

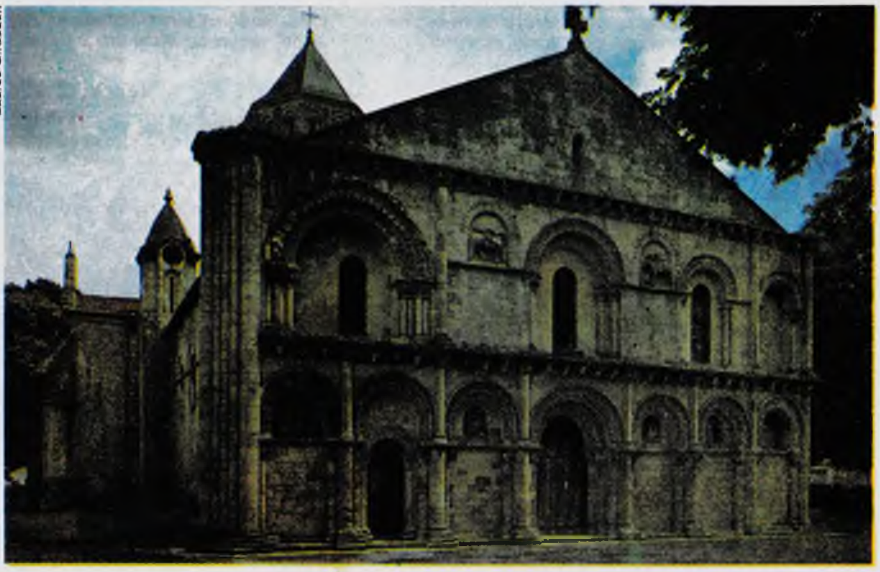
—*Esk. Cebhe-sâ, cebhe sây,* bir kimsenin önünde eğilerek saygısını göstermek için alnını yere süren. ‖ *Cebhe-sâyi,* alnını yere sürerek saygı gösterme. ‖ *Cebhe-i sefid,* ak alın, ak yüz.

—Ask. Bir birliğin enine tuttuğu alan. ‖ Savaş düzeni almış bir birliğin ya da bir deniz filosunun oluşturduğu dış hat. ‖ Çatışma alanının önündeki sınır. ‖ Çatışma alanının kendisi. ‖ Düşmana karşı korunmak için güçlendirilecek çokgenin kenarlarından her biri. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Cephe değiştirme,* taktik manevra. —Birliğin cephesini bir başka tarafa yöneltme. ‖ *Cephe hattı,* aynı hat üzerinde yan yana dizilmiş savaş gemilerinin taktik düzeni. ‖ *Deniz cephesi,* kıyı savunma kesimi. ‖ *Tahkim edilmiş cephe,* derinlemesine kademelenmiş mevzi ve savunma tesislerinin tümü. (Eşanl. HAT.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Denizbil. *Okyanus cephesi,* iki okyanusu ayıran sınır bölgesinin ana yüzeyi; deniz suyunun fiziksel ya da kimyasal özellikleri bakımından, yatay gradyanların yüksek değerlere ulaştığı bölge. (Harita üzerinde okyanus cephesi, eşsıcaklık ya da eştuzluluk eğrilerinin daraltılmasıyla belirtilir.) ‖ *Mercan kayası cephesi,* daha sığ denizlerde mercan kayası düzlüğünün kabuğu.

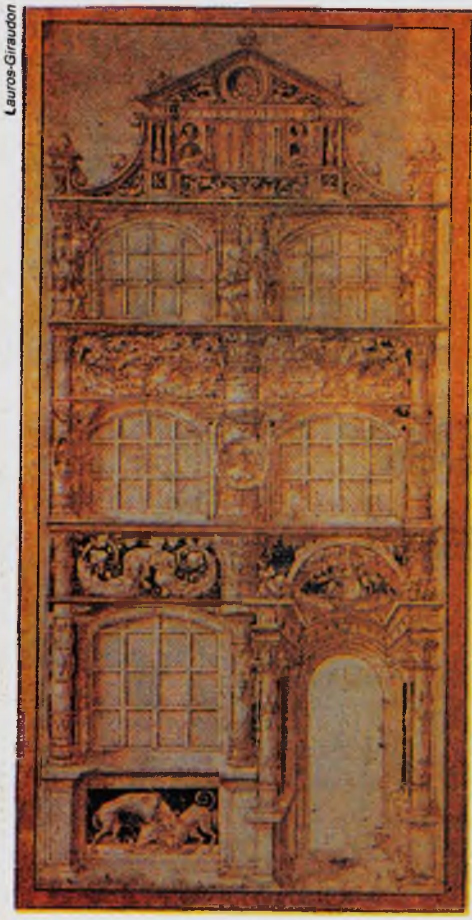
—Denizbil. ve Jeomorfol. *Cephe yayı,* bir ada yayının kırılma geçirmiş, yanardağ kökenli olmayan dış bölümü.

—Güz. sant. Resim ya da heykel sanatında, beden oranlarını saptamada birim olarak kullanılan insan yüzünün yüksekliği.

Lauros-Giraudon

altta
Surgères'deki (Charente-Maritime) Notre-Dame kilisesi'nin **cephesi**, XII. yy.

Lauros-Giraudon

en altta
genç Hans Holbein'ın bir ev için hazırladığı **cephe** projesi XVI. yy.'ın birinci yarısı *Louvre müzesi, Paris*

Hirmer

Raver'in Gize'deki (Mısır) mezarında bulunan, kapı ve pencereleriyle bir saray **cephesi** biçiminde bezemesi olan lahdi Eski İmparatorluk V. hanedan *Kahire müzesi*

—İnş. *Cephe çizimi*, GÖRÜNÜŞ'ün eşanlamlısı. ‖ *Serbest cephe*, önüretimli yapım öğeleriyle gerçekleştirilen bir binanın, kaplama levhalarıyla oluşturulan ve estetik araştırmalara konu olan dış yüzü. ‖ *Takma cephe* ya da *hafif cephe*, metal iskeletli ya da betonarme bir yapıda, taşıyıcı olmayan kılıf; bu kılıf, yalnız bir kat boyunca süren bir levha olabileceği gibi tam ya da yarım giydirme cephe de *(perdeduvar*)* olabilir.
—Jeomorfol. *Cuesta cephesi*, CUESTA ALNI*'nın eşanlamlısı.
—Koregr. *Cepheden*, seyirciye dönük olarak alınan pozisyonu ya da yapılan adımı nitelemek için kullanılır. (EN FACE da denir.)
—Meteorol. Farklı sıcaklıklarda ve yakınsak iki hava kütlesinin birbirine değmesiyle oluşan ideal yüzey. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Siyas. bil. Siyasal parti ya da topluluklar aralarında kurdukları birlik. (Bu durumda büyük harfle yazılır: *Halk Cephesi. Ulusal Kurtuluş Cephesi.*) ["Cephe terimi bazen aşırı sağda yer alan birtakım küçük partiler tarafından da benimsenir.]
—Topogr. Büyük ölçekli bir harita alımında ayrıntı noktalarının ya da dikmelerinin apsis ve ordinatlarını ölçmeye yarayan işlem çizgisi.
—Yerbil. ALIN'ın eşanlamlısı.
—ANSİKL. Ask. *Tahkim edilmiş cephe* kavramı, istihkâmcılıkta düşmana karşı kurulan yapıların tümünü içeriyordu. Birinci Dünya savaşı sırasında mevzi savaşının gelişimi "cephe" kavramının değişmesine yol açtı ve bir dizi savunma tesisini birleştiren bütün bir ateş hattına dönüştü. Savaştan sonra, "tahkim edilmiş cephe" deyimi tüzüklere alındı; bu cephelerden 1939'dan önce kurulanlara *hat* adı verilir; Maginot hattı, Mannerheim hattı, Siegfried hattı vb.
—İnş. Her bina, çevresine belirli görüntüler sunar ve bu çevreyle iletişim kurar. Binanın ayırtedici özelliklerini mimarlık diliyle anlatmak, bu bağlantıları vurgulama ve cepheleri biçimlendirme çabasıyla sonuçlanır. Bir borsa binası, tüm cepheleriyle dış dünyaya açık bir mekân olduğundan, cephelerden birini ötekilerden daha farklı ve ayrıcalıklı yapmak hiç gerekmez; oysa, bir zigguratın sarmal duvarı (Babil kulesi), kesintisiz bir sınır çizmek zorundadır. Bu uç örnekler arasında, ayrık bir bina, kimi zaman birbirini dik kesen iki eksen (ateş tapınakları, Khmer tapınakları), kimi zaman da gereğinde ara cephelerle noktalanan tek eksen boyunca (Mısır ya da Roma tapınağı, latin kilisesi), girişleri

Scala

Borromini'nin Roma'da Quattro Fontane kavşağında yaptığı San Carlino alle Quattro Fontane kilisesi'nin **cephesi** (1662'ye doğr.)

Landsberg am Lech'te (Bavyera), Büyük Meydan'ı çevreleyen evler ortada, Belediye sarayı (1720'de yapılan cephe)

Everts-Rapho

Frévent (Pas-de-Calais) yakınında, Cercamps şatosu **cephesi** (XVIII. yy.)

Everts-Rapho

3

2

4

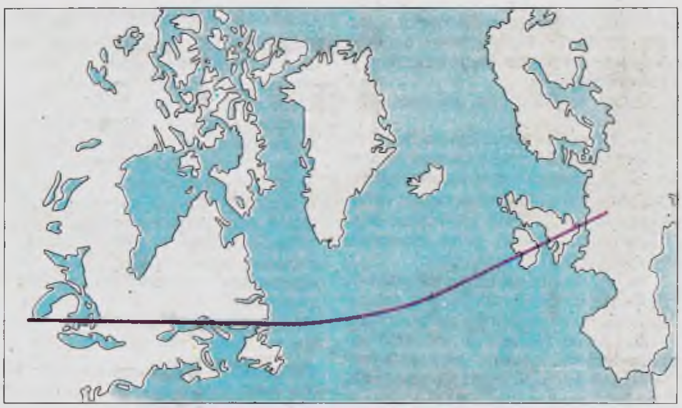

1. ahşap dekorasyonlu hareketli **cephe**, XIX. yy. İstanbul; 2. çok yönlü **cephe** (özellikle Boğaziçi yalılarında, XIX. yy. sonları); 3. kerpiç ağırlıklı geleneksel **cephe** (Orta Anadolu); 4. ahşap konut **cephesi** (Batı etkisinde osmanlı geleneği) 5. Büyükdere'de bir yalı **cephesi** osmanlı konut mimarlığının Boğaziçi'nde özgün bir yorumu XX. yy.

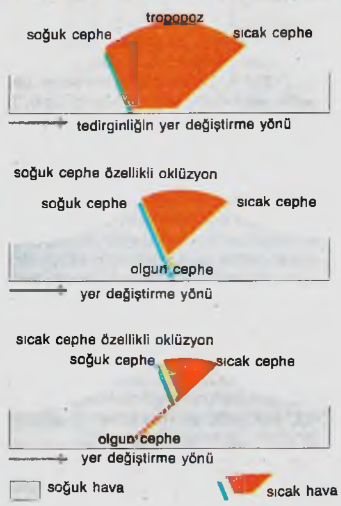
5

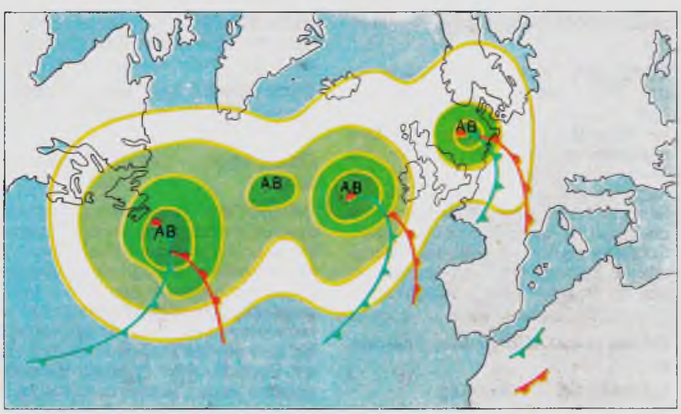
Büyük Larousse

yazın Kuzey Atlas okyanusu üstünde oluşan kutup **cephesi** izi

kutup **cephesi** alçak basınç katmanının evrimi (kesit olarak)

Kuzey Atlas okyanusu üstündeki **cephe** tedirginlikleri

ve hacimleri düzenlemeye yönelir. Gösteriler ve dinsel tören olayları, peristylon'ların yapılmasını gerektirmiştir: bir avluya ya da tapınağa açılan cepheler ya da peripteros diye adlandırılan bazı yunan tapınaklarında olduğu gibi dışa dönük cepheler. Saraylar, şatolar, manastırlar ve az çok önemli çok amaçlı işlevleri olan başka yapı toplulukları, eksenler yardımıyla kurulan damalı plan şemaları, ölçek çeşitlemeleri ve cephe oyunlarına olanak veren girinti-çıkıntılar yaratır.

Ne var ki, bir yapı, çoğunlukla kentsel bir çerçeve içinde yer alır. Sınırları içinde bulunduğu yapı adasında, komşularıyla aynı hizada olması gerektiğinden, cephelerini dilediği gibi eklemleyemez. Olsa ol-

sa, özel bir konak, tıpkı antik atriumda olduğu gibi, bir avlu çevresinde cephesini yuvarlaklaştırabilir; düzenlenebilir; ama bu durumda da, ana görüş bahçeye yönelecek ve yapı kendi içine kapanarak toplu mekâna sırtını dönecektir. Kamu yapıları ve kiliseler de, ortak cephesellik kuralına uymak zorundadır. Katedralin kendisi de kent dokusuyla bütünleşir; cepheleri (batı cephesi ve çaprazsahın cepheleri) kapalı alanların dip duvarını oluşturur. Bu yapılar ancak XIX. yy.'a gelindiğinde, çevreden ayrılmış ve her yandan görülebilen göz alıcı anıtlara dönüşmüştür. Bu gelişme, yapı adasından da vazgeçerek, çağdaş şehircilik bilimiyle birlikte, her yapıyı tekil bir yaratı olarak ele almaya ve artık tek bir cepheyi değil tüm hacmi ön plana çıkarmaya yönelmiştir.

—Meteorol. Bir cephenin oluşumu için iki hava kütlesi arasında sıcaklık karşıtlığı bulunması ve bu iki kütlenin yakınsaması gerekir. Isıl gradyan bulunsa bile rüzgârlar koşut eserse (genellikle kıyılar boyunca) cephe oluşamaz. Isıl gradyan olmadan tek başına yakınsama da cephe oluşumu için yeterli değildir, yalnızca kinematik süreksizlik çizgisinden söz edilir. Bu gerekli iki koşuldan biri yok olduğunda cephe *(frontoliz)* ortadan kalkar.

Yer atmosferi cephe değeri olan yakınsamalarla ayrılmış bölgesel büyük hava kütlelerine bölünür; arktik hava ile kutup havası arasında arktik cephe, kutup havası ile tropikal hava arasında kutup cephesi yer alır. Her iki yarıkürenin tropikal havasını sınırlayan tropiklerarası yakınsama, kesin bir cephe oluşturmasa bile bazı hallerde belli cephe özellikleri gösterebilir (Afrika kıtası üstündeki tropiklerarası cephe ya da muson "cephe"si).Bütün hallerde, temas halindeki hava kütlelerinin sınırlarında bir ısıl gradyan gösteren cepheler, baroklin atmosferlere bağlıdır. Bu olay kutup jet akımının bağlı olduğu kutup cephesi için de geçerlidir.

Norveç* kuramına göre tropiklerdışı enlemlerin siklonları ya da cephesel alçak basınç katmanları, büyük cephelerin (özellikle kutup) dalgalanmalarından kaynaklanır. Bu alçak basınç katmanlarının bir soğuk ve bir sıcak cephesi vardır; bunlar olgunluk evresinden sonra oklüzyona geçer (olgun cephe). Kutup cephesi tedirginliklerinin soğuk cephesinde, alçak basınç katmanının arkasında yer alan soğuk hava, merkezdeki daha sıcak havanın altına kama biçiminde girer. Bu sıcak hava kütlesi yükselir (genişler ve yağmurlara yol açar). Merkezi sıcak havanın, alçak basınç katmanının önündeki soğuk havanın üstüne yükselmesi sonucu sıcak cephe de yağmurlara neden olabilir. Olgun cephe, soğuk cephenin sıcak cephenin yerini almasından kaynaklanır; bu da sıcak havanın hızlı yükselmesine yol açar ve yüzeyde ön soğuk havayla arka soğuk havanın temasını sağlar. Soğuk cepheler (ve sıcak cepheler) birbirinden bağımsız olabilir (kutup havasının ortasındaki soğuk cepheler gibi). Bu betimleme, hava kütlelerini ve cepheleri atmosfer yapısının temeli sayan norveç kuramını oluşturur. Bir ara bu kuram gezegenimizin tümüne uygulandı; oysa alçak enlemler için geçerli olamazdı. Bununla birlikte bu kuram yarıkürenin kış evresi ve mevsimlerarası dönem sırasında nemli tropiklerin sınırlarında göz ardı edilemez. Norveç cephe kuramının ara enlemlerde ("Akdeniz" alanında) ancak kısmen uygulanabileceğini de eklemek gerekir.

cerambyx
büyük meşe tekeböceği
(Cerambyx cerdo)

CEPHELEŞMEK gçz. f. Birbirine karşıt görüşler etrafında toplanmak, cepheler oluşturmak.

CEPHELİ sıf. Taraflı, yönlü, yüzlü: *İki cepheli ev. Çok cepheli savaş.*

CEPHEUS, Sefe* takımyıldızının latince adı (kısalt. Cep).

CEPKEN a. (fars. *çep*, sol ve *ken* çıkarılan; *çep-ken*'den). Gömlek üstüne giyilen kolları uzun ve yırtmaçlı, yakasız ve kısa giysi.

—ANSİKL. Osmanlılar'da esnafın, köylünün ve askerlerin giydiği bir üstlük olan cepken, genellikle çuhadan yapılırdı. Kaba bezden yapılmış olanları da vardı. Yakası düz olur, önü düz ya da çapraz kavuşur, kolları elin üstüne, boyu bele değin uzanırdı. Geçmişte efe giyiminin de bir parçası olan cepken, günümüzde kadın giysilerinde de kullanılmaktadır.

CER a. (ar. *cer'*). *Esk.* Yudum yudum içme.

CER ya da **CERR** a. (ar. *cerr*). *Esk.* **1.** Çekmek. **—2.** Üç aylarda medrese öğrencilerinin köyleri dolaşarak imamlık edip para ve erzak toplamaları: *"İstanbul'da ve cer mevsiminde dolaştığı Anadolu, Rumeli köylerinde gördüğü, işittiği şeyler ona saray hakkında kâfi bir fikir vermişti"* (R. N. Güntekin). **—3.** *Cer hocası*, köylerde imamlık edip para ve erzak toplayan medrese öğrencisi. ‖ *Cerre çıkmak*, imamlık edip para ve erzak toplamak üzere köylere gitmek. ‖ *Cerr-i menfaat*, yarar sağlama. ‖ *Cerr-i nükud*, para sağlama.

—Dilbilg. Arapçada adların sonunun (-i) okunması. ‖ *Harf-i cer*, başına geldiği adın sonunu (-i) okutan ilgeç.

—Denizc. *Cer kancası*, bir yükün çekilmesinde ya da bir zincirin, bir halatın sağlamlığını denemede kullanılan sağlam kanca. — Römorkörlerde çekme halatı kasasının geçirildiği kanca.

—Dy. *Cer atölyesi*, demiryollarında, çeken ve çekilen (lokomotif, vagon) araçların bakımı, onarımı, yeni araç ve gereçlerin yapımından sorumlu kuruluş. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Çok birimli cer* ya da *ranforlu cer*, elektrikle ya da diesel-elektrik ikilisiyle yapılan cerde, bir trenin iki ya da daha çok devindirici makinesinden oluşan kumanda sistemi. (Katara dağılmış özdevinimli taşıtlar ve başa yerleştirilen lokomotif grupları.)

—Mekan. fiz. *Cerr-i sürat*, sürüklenme hızının eski adı.

—Sil. *Tırtıllı bir aracın cer takımı*, kasanın süspansiyonunu, aracın hareket etmesini ve yol almasını sağlayan mekanik organların tümü. (Tekerlekleri [taşıyıcılar]ve süspansiyonu [kasanın tırtıl üstüne oturmasını sağlar], paleti, gergi makarasını ve yönlendirici tekerlekleri içerir.)

—ANSİKL. Dy. Türkiye'de cer atölyelerinin ilki Eskişehir'de, diğerleri Sıvas ve Adapazarı'nda kuruldu. Günün gereksinimine uygun olarak gelişen cer atölyeleri zamanla fabrika düzeyine ulaştı ve Demiryolu fabrikalar müdürlüğü adı altında birleştirildi. Ardından çalışmalarını TCDD genel müdürlüğüne bağlı olarak sürdüren kuruluş, müessese müdürlüklerine dönüştürüldü. 1986'da ise, sermayesinin büyük bölümü TCDD'ye ait, Ulaştırma bakanlığı'na bağlı bir anonim ortaklık oldu.

CER, I. Mısır hanedanının 3. hükümdarı (İ.Ö. 2900'e doğr.). Abydos'ta ortaya çıkarılan mezarında yalnızca, üzerinde adının yazılı olduğu çok güzel bileziklerle süslenmiş bir iskelet kolu bulundu. Bu mezar belki de bir kenotaphiondu. Cer hakkında yalnızca, Nübye'ye, Vadi Halfa'nın G.'ine bir sefer düzenleyecek kadar güçlü bir kral olduğu bilinmektedir. Gerçekten de, Nil'in 2. şelalesinin yakınındaki bir kayalıkta, Cer'in hükümdarlığı sırasında bir askeri sefer yapıldığını kanıtlayan graffitolar bulundu.

CERA ya da **ÇERA,** eski hint hanedanı → KERALA.

CERABLUS → KARGAMIŞ.

CERÂD a. (ar. *cerād*). *Esk.* **1.** Çekirge. **—2.** Yağmacı güruhu. — Esk. bot. *Âkil -ül-cerâd*, çekirge yiyenler, XX. yy.'da fr. *aeridophages* karşılığı olarak kullanılmıştır.

CERADA, Fas'ta kent, Ucda'nın G.-B.'sında, uved İsli vadisinde, Tlemsen dağlarının (Cerada dağları) başladığı yerin eteklerinde; 30 600 nüf. Kömür yatağı. Termik santral.

CERADİNİ (Giulio), italyan fizyolog (Milano 1844 - *ay. y.* 1894). On altı yaşındayken Binler seferi'ne katıldı. Sigmoit kapakçıklarının işlevini aydınlığa kavuşturdu ve Milano Üniversitesi'ne fizyoloji profesörü olarak atandı.

CERAHAT, -tı a. (ar. *cerahat*). **1.** İrin. **—2.** Yara. **—3.** *Cerahat bağlamak, cerahat toplamak*, irin toplamak, irin tutmak.

CERAHATLENMEK gçz. f. Yara sözkonusuysa, irin toplamak; iltihaplanmak.

CERAHATLİ sıf. İrin toplamış yara için kullanılır.

CERAHOR a.(ar. *cera* ya da *cerāye*, tayın ve fars. *h'ar>hōr*, yiyen'den *cerahor*). Kur. tar. Osmanlı ordusunda ücretli olarak görev yapan bir hizmet sınıfı.

—ANSİKL. Osmanlılar'ın ilk döneminde, daha çok geri hizmetlerde kullanılan cerahorlar, gereksinim olduğunda toplanırdı. Sonraları askerlikle ilişkileri kalmadı; yalnızca köprü, yol yapımı, kale onarımı gibi belirli işlerde çalıştırılmak üzere, ücretle toplanmaya başladılar. İşleri ağır olduğundan kendi istekleriyle gelmezler ya da fırsatını bulduklarında kaçarlardı. Cerahorluk, zamanla, az ücretli bir tür angarya durumuna geldi.

CERAİD çoğl. a. (ar. *ceride*'nin çoğl. *cerā'id*). *Esk.* Gazeteler.

CERAİM çoğl. a. (ar. *cerime*'nin çoğl. *cerā'im*). *Esk.* **1.** Suçlar, kabahatler. **—2.** Suç karşılığı ödenecek para cezaları.

CERAMBYCİDAE a. Böcbil. TEKEBÖCEĞİGİLLER familyasının bilimsel adı.

CERAMBYX a. (yun. *kerambyks*, teke'den). Eski dünya'da yaşayan, uzun duyargalı tekeböceğinin bilimsel cins adı. (Tekeböceğigiller familyasının örnek tipi.)

—ANSİKL. Başlıca türleri arasında 3-4 cm boyundaki büyük meşe tekeböceği ya da meşe delen tekeböceği (*Cerambyx heros* ya da *Cerambyx cerdo*) ve öncekinin yarı büyüklüğündeki *C. scopolii* sayılabilir. Büyük meşe tekeböceği oldukça tehlikeli, oduncul bir böcektir; geceleri dolaşır ve meşeler üstünde yaşar; larvası meşe ağaçlarında derin dehlizler kazar. *C. scopolii* gündüz dolaşır ve maydanozgillerin çiçekleri üstünde çok yaygındır; larvası meyve ağaçlarının gövdesini kazır.

CERAMİ (Vincenzo), italyan yazar. (Roma 1940). Önsözünü Pasolini'nin yazdığı ilk romanı *Un borghese piccolo, piccolo* (1976), terörizmin darbeleriyle çılgına dönen bir küçük burjuvazinin şiddete yönelişini anlatır.

CERAMİALES a. Yumurta biçiminde ve hepsi bir yaşta hücrelerden oluşan *ceramium* gibi kırmızı suyosunları takımı.

CERAMİUM a. (yun. *keramion*, toprak küp'ten). Denizlerde yaygın kırmızı suyosunu.

CERANO (Il) → CRESPİ (Giovanni Battista).

CERASTE a. (yun. *kerastes*, boynuzlu'dan). Büyük Sahra bölgelerinde yaşayan, küçük boylu, başı çok belirgin, zehirli yılanları içeren cins. (Gözlerinin üstündeki iki sivri pul nedeniyle boynuzlu engerek genel adıyla da bilinirler. Kertenkeleler ve kemiricilerle beslenirler; az saldırgandırlar, ama ısırıkları tehlikelidir. İki türü vardır: Boynuzlu mısır engereği [*Cerastes cerastes* ya da *Cerastes cornutus*] ve *C. vipera;* engerekgiller familyası.)

CERASTODERMA a. YÜREKMİDYESİ'nin bilimsel adı.

CERATİ (Antonio), italyan yazar (Parma 1750 - *ay. y.* 1816), şiirlerinin esin kaynağı, yeniklasikçilik akımıyla önromantizm akımı arasında yer alır (*Il mercato immaginario*, 1803; *La morte*, 1807).

CERATİAS a. (yun. *keratias*, boynuzlu' dan). Yuvarlak gövdeli, batipelajik kemiklibalık. (Dişisinin sırtında bir tek ışın [illikiyum] vardır. Beden biçimleri çok çeşitlidir, ışık saçan bir soğancıkla donanır ve balıkçılar tarafından yem olarak kullanılır. Erkekler çok küçüktür ve çoğunlukla dişilerin yakaladığı avların artıklarıyla beslenir. Fenerbalığımsılar takımı; *Ceratiidae* familyası.)

CERATİNA a. Yalnız yaşayan, hemen hemen çıplak bedenli küçük arıları içeren cins. (Çoğunlukla madensel renklidir. Böğürtlenlerin ve başka bitkilerin kuru saplan içine yuvar yapar ve buraya larvasına yiyecek görevi yapacak, bala benzeyen bir ezme bırakır.) [Arıgiller familyası.]

CERATİTES a. (yun. *keratitis*, boynuzlu'dan). Disk biçimi kavkılı, geniş karınlı, sert loblu iki küçük dişli ammonit cinsi. (*Ceratites*'ler Trias devrinde yaşamış fosil hayvanlardır.)

CERATİUM a. Denizde ve tatlı suda çok yaygın yaşayan *Peridinia* öbeğinden *Protozoa*'ları içeren cins. (Bedeni levhalarla kaplıdır, ön kesime doğru yalnızca bir, arkaya doğru bir ya da iki ucu vardır; bu uçların büyüklüğü ve yönü değişebilir. *Ceratium fusus* denizi fosfonlaştırır, *Ceratium* cinsi üyeleri, arka kamçıları sayesinde yüzebilmelerine karşın, planktonlar içinde yer alır.)

CERATOCYSTİS a. (yun. *keras, -atos*, boynuz, ve *kytos*, boşluk'tan). Bitkilerde hastalık yapan tehlikeli iki mantarın cins adı. (*Ceratocystis fimbriata* çınarda renkli şankr, *C. ulmi* karaağaçta kuruma hastalığı yapar.)

CERATODES a. (yun. *keratodes*, boynuzlu'dan.) *Marisa* cinsinsen öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakçaların eski cins adı.

CERATODİFORMES a. Zool. BOYNUZDİŞLİMSİLER takımının bilimsel adı.

CERATODON a. (yun. *keras, atos*, boynuz, ve *odous, -ontos*, diş'ten). Esmer renkte dik kısa saplı ve üzerinde kaba damarlar bulunan mızrak biçiminde yapraklı küçük yosun. (*Ceratodon purpureus* genellikle kayaların ve duvarların üzerinde yetişir.)

CERATOMORPHA a. (yun. *keras, -atos*, boynuz, duyarga, ve *morphe*, biçim'den). İri bedenli, üyelerinde 3 ya da 4 parmak bulunan tekparmaklı memeliler alttakımı. (*Ceratomorpha*'nın iki familyası vardır: Tapirgiller ve gergedangiller.)

CERATOPHRYS a. (yun. *keras, -atos*, boynuz, duyarga, ve *ophrys*, kuş'tan). Güney Amerika'da yaşayan iri kurbağaları içeren cins. (Yerel olarak *escuerzo* adı verilen bu hayvanın gözü üstünde bir saydam tabaka çıkıntısı vardır. Sırtı, hayvana çok iyi kamuflaj olanağı veren, çok kontrastlı geometrik biçimlerle bezelidir. *Leptodactylidae* familyası.)

CERATOPOGON a. (yun. *keras, -atos*, boynuz, duyarga, ve *pogon*, sakal'dan). Erkeklerinin duyargaları telek biçiminde olan çok küçük (1-4 mm) sinekleri içeren cinsi. (Dişileri kanla beslendiğinden insanları ısırabilir; larvalar durgun sularda yaşar. Isırantitreksinekgiller familyasının örnek tipi.)

CERATOPOGONİDAE a. Böcbil. ISIRANTİTREKSİNEKGİLLER familyasının bilimsel adı.

CERATOPSİA a. (yun. *keras, -atos*, boynuz, duyarga, ve *opsis*, görünüş'ten). Kuzey Amerika ve Moğolistan'da yaşamış, kuşa benzeyen fosil sürüngen dinozorlar takımı. (Bireylerinin kafatası çok büyüktü ve enseyi koruyan bir arka yakalıkla donanırdı. Değişik sayıda kemiksi boynuzu vardı. *Ceratopsia* takımı üyeleri, *Protoceratops*'tan türemiş, Üst Kretase'de yaşamış dörtayaklılardır. En iyi bilinen cinsi *Triceratops*'tur.)

CERATOTRİCHA a. Zool. ACTİNOTRİCHA'nın eşanlamlısı.

CERÂYE a. (ar. *cerāye*). *Esk.* **1.** Asker tayını. **—2.** Vakıfların verdiği yiyecek.
—Kur. tar. Osmanlı devletinde vakıf tarafından fakirlere verilen yiyecek. Arşiv belgelerinde rastlanılan "Haremeyn cerayesi", Haremeyn (Mekke ve Medine) fakirlerine ve din bilginlerine ayrılan para anlamına geliyordu. Mısır'da da bilginlere ve fakirlere ayrılan paraya "ceraye" deniliyordu.

CERBAZAKANİ ya da **CERFADAKANİ** (Ebüşşeref Nâsih bin Zafer **EL-**), iranlı tarihçi (XIII. yy.). El-Utbi'nin, Gazneliler'den Sebük Tigin, oğlu sultan Mahmut ve çağdaşı hükümdarların tarihini içeren *Kitâb ül-yemînî* adlı arapça yapıtını 1205'te farsçaya çevirdi. Çevirisine Selçuklular'dan Tuğrul III ile Harizmşahlar hakkında da bilgiler ekledi. Bu çeviri 1856'da Tahran'da basıldı ve *The Kitab -i Yamini, historical memoirs of Amir Sabaktagun and Sultan Mahmut of Gazne* (Kitab ül-Yemini, Sebük Tigin ile Gazneli Mahmut'un tarihsel anıları) adıyla ingilizceye çevrildi (Londra, 1858).

CERBE, Tunus'ta ada; Gabes körfezinde, kıyıya bir karayoluyla bağlanır; 514 km². Basık ve düz bir ada olan Cerbe, Fenikeliler'in eski *Meninx* adasıdır (*Odysseia*'da adı geçen Lotophagoi adası). Çoğunluğu berberi olan (günümüzde azalan israilli azınlıkla birlikte) halkın (65 000 nüf.) büyük bölümü harici mezhebinden müslümanlardır (ibadiler). Adanın başlıca merkezi, kuzey kıyıdaki Humett-üs-Suk' tur. 4 000'e yakın kuyu ve 2 000'den fazla sarnıç, bahçelerin, meyveliklerin, zeytinliklerin, hurmalıkların, portakal bahçelerinin sulanmasını sağlar. Adadaki başlıca etkinlikler önemli el sanatları (çömlekçilik, mücevherler, dokuma), balıkçılık (balık ve sünger) ve özellikle, yumuşak bir iklimin (tarımda olduğu gibi) elverişli kıldığı dış turizmdir.
—Tar. 665'te Araplar'ca ele geçirildi. Çeşitli arap hanedanlar arasında el değiştiren ada, 1135'te Normanlar'a bağlandı. 1160'tan sonra Muvahhitler ile hıristiyanlar arasında el değiştirdi. Bir ara Hafsiler' in (1334-1335) ve Cenovalılar'ın (1392) egemenliğine girdi. İspanyollar ile Türkler arasında Akdeniz'deki egemenlik savaşımında Oruç Reis, Barbaros ve Turgut Reis gibi türk denizcilerince üs olarak kullanıldı. Böylece osmanlı egemenliğine giren ada önlerinde, İspanyollar Türkler karşısında bozguna uğradılar. (→ CERBE DENİZ SAVAŞI.) Tunus'taki türk dayılar adına yerli şeyhler ya da kaidlerce yönetilen Cerbe, 1881'de fransız egemenliğine girdi.

Cerbe deniz savaşı, osmanlı donanması ile haçlı donanması arasında Cerbe adası açıklarında yapılan deniz savaşı (14 mayıs 1560). Batı Akdeniz'deki türk egemenliğine son vermek amacıyla İspanya kralı Felipe II'nin öncülüğünde Papalık, Malta, Toscana, Ceneviz, Almanya, Fransa ve Monako kuvvetlerinin katılımıyla bir haçlı donanması oluşturuldu. Giovanni Andrea Doria komutasındaki Haçlılar, Akdeniz'de önemli bir stratejik nokta olan Cerbe adasını ani bir baskınla ve direnişle karşılaşmadan ele geçirdiler (12 mart 1560). Trablusgarp beylerbeyi Turgut Reis'in, durumu İstanbul'a bildirmesi üzerine Piyale Paşa komutasındaki osmanlı donanması harekete geçti (4 nisan 1560). Mora'daki Modon üssünde Rodos beyi Kurdoğlu Ahmet ve Midilli beyi Mustafa' nın kuvvetleri ile birleşen donanma, 13 mayısta Cerbe önlerine geldi. Ertesi gün çarpışmanın başlamasından kısa bir süre sonra haçlı donanması sayıca üstün olmasına karşın ikiye ayrılarak çekildi. Osmanlı donanmasının Piyale Paşa komutasındaki bölümü, açık denize çekilen Haçlılar'ı izleyerek yetmiş haçlı gemisini batırdı, on dokuzunu ele geçirdi. Denizde kazanılan savaşın ardından, haçlı kuvvetlerinin bir bölümünün sığındığı adadaki kale de yeniden ele geçirildi. (→ Kayn.)

CERBEZE a. (ar. *cerbeze*, hilekârlık). **1.** Güzel, etkili konuşma özelliği. **—2.** Beceriklilik, girginlik. **—3.** Etkileyici dış görünüş: *"...Selim-i sâlis tahtına ümidler veren bir cerbezeyle çıkıyor..."* (Y. K. Beyatlı).

CERBEZELİ sıf. (ar. *cerbeze*, hilekârlık' tan). **1.** Güzel ve etkili konuşan. **—2.** Girgin, becerikli. **—3.** Dış görünüşü, tavır ve hareketleriyle insanları etkileyen.

CERBUB, Libya'da vaha, Sirenayka çölünde, Mısır sınırı yakınında. Senusiler dinsel cemaatinin başlıca etkinlik merkezlerinden biridir.

CERCA GRANDE, Brezilya'da Lagoa Santa bölgesinde (Minas Gerais) arkeolojik sit. Arkeoloji ve paleontoloji buluntuları açısından zengindir. Özellikle hayvan tasvirlerinin ve geometrik figürlerin yer aldığı kaya resimleriyle ünlüdür. Bunların, İsa'dan birkaç binyıl önce yaşamış avcı -toplayıcı halklar tarafından yapıldığı sanılır.

CERCERİS a. (lat. bir kuş adı). Genellikle siyah, sarı benekli, karın bölütleri belirgin kazıcı yabanarılarını içeren cins. (Kazıcıyabanarısıgiller familyası.)
—ANSİKL. *Cerceris* cinsinin birçok türü kumlu kesimlerde yuva yapar. Dişiler yeraltı inleri kazar ve içini avladığı çeşitli böceklerle (kınkanatlılar, zarkanatlılar, balarıları) doldurur (larvalar bu böceklerle beslenir). *Cerceris arenaria* Güney Avrupa' da yaşar.

CERCİ a. Dy. Çekim servisinde çalışan memur.

Garcin-Diaf

Cerbe adasında Gellele'deki cami

cercopithecus
Etyopya uzunkuyruklu maymunu
(Cercopithecus aethiops)

Cerdanya
Pyrénées-Orientales'de
La Cabanasse (ön planda)
ve Saint-Pierre-dels-Forcats köyleri

Cercle et Carré, 1929'da Paris'te, Seuphor ve Torres García tarafından kurulan sanat grubu. Yerini daha sonra Soyutlama*-Yaratma hareketine bırakmıştır.

CERCOBODO a. Birhücreli kamçılı hayvanları içeren cins. (Su birikintileri ve gübre sularında yüzer ve sürünür. Bodolar takımı.)

CERCOCEBUS a. (yun. *kerkos*, kuyruk ve *kebos*, maymun'dan). Sık Afrika ormanlarında yaşayan, otçul, uzun kuyruklu, iri maymun mangabeyin cins adı. (5 türü vardır. Uzunkuyruklumaymungiller familyası.)

CERCOPİDAE a. Böcbil. TÜKÜRÜKLÜYARIMKANATLIGİLLER familyasının bilimsel adı.

CERCOPİS SANGUİNOLENTA a. Kırmızı ve siyah renkli eşkanatlı böcek. (Birçok türü bulunan *Cercopis* cinsi, tükürüklüyarımkanatlıgiller familyasının örnek tipidir.)

CERCOPİTHECİDAE a. Zool. UZUNKUYRUKLUMAYMUNGİLLER familyasının bilimsel adı.

CERCOPİTHECOİDEA a. (yun. *kerkos*, kuyruk, *pithekos*, maymun, ve *eidos*, görünüş'ten). Darburunlumaymunlar öbeği. *Cercopithecoidea* öbeğinin iki familyası vardır: tümü Afrika'da yaşayan uzunkuyruklumaymungiller ve daha çok Asya'ya yayılan *Colobidae* familyası. (Karşt. anl. İNSANSILAR.)

■ **CERCOPİTHECUS** a. (yun. *kerkos*, kuyruk, ve *pithekos*, maymun'dan). Afrika'da yaşayan bazı maymunların cins adı.
—ANSİKL. *Cercopithecus* cinsinin 20'yi aşkın türü vardır. Bu türlerin tümü otçuldur, ağaçta az dolaşır, postu az renkli, kuyruğu güçlüdür. On kadar bireyden oluşan topluluklar halinde yaşar, tarıma büyük zararlar verebilir. Evcilleştirilebilir ve tutsak yaşamı sırasında rahatça üreyebilir. Başlıca türleri Etyopya uzunkuyruklu maymunu *(Cercopithecus aethiops)*, *C. pygerythrus*, bıyıklı maymun *(C. cephus)* ve ailenin en küçük bireylerini içeren ozem *(C. talapoin)*.

CERCOSPORA → SERKOSPORİYOZ.

CERCOSPORELLA a. (yun. *kerkos*, kuyruk, ve *spora*, tohum'dan). Basit yapılı mantar. (*Cercosporella herpotrichoides* tahıllarda yatma hastalığının etmenidir.)

CERCOTRİCHAS GALACTOTES a. Güney Avrupa'da yaşayan öteğen. (Başlıca özelliği uzun kızıl kuyruğudur; kaktüsler arasında yuva yapar. Öteğengiller familyası.)

CERCYON a. (mitolojideki *Kerkyon*'dan). Su kıyılarında, çürümüş bitkiler altında, otçulların pisliklerinde ve bazen de leşlerin altında yaşayan, siyah ya da kızılımsı, küre biçimli bedenli küçük kınkanatlı böcekleri içeren cins. (Subödeğigiller familyası.)

CERDA (La) → CASTİLLA *sülalesi*.

■ **CERDAN** (Marcel), fransız boksör (Sidi-Bel-Abbas 1916 - Asor 1949). Georges Carpentier'den sonra yetişen en ünlü fransız boksörü. Çok çabuk ve güçlü bir vuruş yeteneğine sahipti. Orta ve yarıorta sıklette birçok kez Fransa ve Avrupa şampiyonu oldu. 1948'de amerikalı Tony Zale'i yenerek orta sıklette dünya şampiyonluğunu kazandı. Yaptığı 113 karşılaşmadan 110'unu kazandı. Bir uçak kazasında öldü.

CERDAÑA sülalesi, Barcelona sülalesinin kolu → KATALONYA.

■ **CERDANYA,** Pyrénées-Orientales'de bölge, Pireneler antlaşması'yla (1659) Fransa ile İspanya arasında paylaştırıldı. Carlitte ve Puigmal kütleleri arasında, Sègre ırmağıyla akaçlanan (İspanya'ya doğr.) yüksek bir havzadır (ortalama 1 200 m). Bir zamanlar temel geçim kaynağı olan hayvancılık yerini yaz ve kış sporları turizmine bırakmıştır.

CERDE a. (fars. *cerde*). *Esk.* Açık sarı donlu at.

CERDİC, saksonyalı lider, Wessex krallığı'nın kurucusu (495) [öl. 534]. Bugün, bir efsane kahramanı olduğu sanılmaktadır.

Cerealia ya da **ludi cereales.** Esk. Rom. Proserpina'nın yeryüzüne dönüşünü kutlayan tarım şenlikleri. Önceleri düzenli olmayan bu şenlikler, sonradan her yıl düzenlendi ve Roma'da 12-19 nisan arasında kutlandı. Bunlar özellikle Hellenler'e ve pleblere özgü nitelikler taşıyordu.

CEREB a. (ar. *cereb*). *Esk.* **1.** Uyuz, uyuzluk. **—2.** *Cereb-i firengi*, firengi hastalığı. ‖ *Cereb-ül-ayn, cereb-ül-ecfan*, gözkapakları içinde çıkan sivilce. ‖ *Cereb-ül-kilye*, böbrekte çıkan çıban. ‖ *Cereb-ül-mia*, bağırsakta çıkan çıban.

CEREBİ sıf. (ar. *cereb* ve *-î*'den *cerebî*). *Esk.* Uyuz, uyuz hastalığına tutulan.

CEREBİYET a. (ar. *cereb* ve *-iyyet*'ten *cerebiyyet*). *Esk.* Uyuz olma.

CEREBRATULUS a. Ilıman soğuk sularda yaşayan, dikensiz hortumlu, Nemertinlerden yassı solucanları içeren cins. (Yüzebilir. *Lineidae* familyası.)

CEREK ya da **ÇEREK** a. *Yörs.* Ormanc. 4-7 cm çapında, 1 m'den uzun sırık.

CEREM a. (ar. *cerem*). *Esk.* **1.** Ağaçtan meyve çalma. **—2.** Suç, kabahat. **—3.** Günah. **—4.** *La-cerem*, kuşkusuz, kesinlikle.

CEREME ya da **CERİME** a. (ar. *cerîme*). *Esk.* **1.** Suç. **—2.** Suç karşılığı ödenecek para cezası. **—3.** *Ceremesini çekmek*, kendisinin ya da cezadan kurtulmasını istediği bir kimsenin verdiği zarar ziyanı ödemek; yaptığı kötülüğün sonuçlarına katlanmak.
—İsl. huk. → CÜRÜM'ün eşanlamlısı.

CEREN a. *Halk.* Ceylan.

CERENYAN (Minas) → CERYANOĞLU.

CEREROLS (Juan), katalan besteci (Martorell 1618 - Montserrat 1676). Montserrat manastırı'nda müzik öğretimini yönetti. Dinsel yapıtlar ve villancico'lar besteledi.

CERES a. (ar. *ceres*). *Esk.* **1.** Küçük çan; koyun, keçi gibi hayvanların boynuna takılan çıngırak. **—2.** Zindan. **—3.** *Ceresdar*, çıngıraklı.

CERES, 1 ocak 1801'de italyan Piazzi' nin bulduğu küçük gezegenlerin en büyüğü. Tahmini çapı 1 000 km. Yörüngesinin yarı büyük ekseni 2,77 AB. Dolanım süresi 1 680 g. (→ KÜÇÜK GEZEGEN.*)

CERES. Mit. Romalılar'da hasat tanrıçası. Campania kökenli ve çok eski bir tanrıça olan Ceres, Romalılar tarafından benimsendi, İ.Ö. V. yy.'da Demeter* ile bir tutuldu. İ.Ö. 493'te Aventino tepesinde adına bir tapınak yaptırıldı. Bu tapınak daha önce burada kutlanmakta olan kült gibi yunan özellikleri taşımaktaydı; oysa helenleştirme ancak İ.Ö. III.-II. yy.'larda tamamlanmıştı. Ceres, bu tapınakta Liber ve Libera ile bir tutuldu. Pleblerin taptığı bir tanrıça olan Ceres adına düzenlenen Cerealia oyunlarını pleblerin başkanları yönetirdi.

CERESİO, Lugano gölünün daha az kullanılan başka bir adı.

CERESOLE ALBA, İtalya'da Piemonte'de (Cuneo ili), köy; 1 000 nüf.
—Tar. 14 nisan 1544'te Piemonte'de, Enghien kontu François de Bourbon'un emrindeki fransız ordusu, del Vasto markisiyle Karl V'in Milano temsilcisi Alonso de Ávalos komutasındaki imparatorluk ordusunu burada yendi. François I bu zaferden yararlanamadı, çünkü Karl V ve Henry VIII'in Champagne ve Picardie'yi istila girişimine karşı, Piemonte'deki birliklerinin bir bölümünü geri çekmek zorunda kalmıştı.

CEREŞ → GERASA.

CÉRET, Fransa'da *arrondissement* (Pyrénées-Orientales) merkezi, Vallespir'de; 7 451 nüf. (1992). Céret, XX. yy. başlarında birçok sanatçının (Manolo, Picasso, Braque, Juan Gris, Matisse, vb.) buluşma yeriydi. Ressam Pierre Brune'ün kurduğu Modern sanat müzesi. Maillol'un ölüler anıtı.

CEREYAN a. (ar. *cereyan*). **1.** *Esk.* Akma, akış: *Batiyy-ül-cereyan* (yavaş akan). *Seri-ül-cereyan* (hızlı akan). *Hoş-cereyan* (tatlı akan). **—2.** Akım: *Hava cereyanı. Elektrik cereyanı.* **—3.** Hava akımı: *Cereyanda kalmak. Cereyanda oturmak.* **—4.** Elektrik akımı: *Cereyana tutulmak, kapılmak. Cereyan çarpmak.* **—5.** Bir olayın, durumun, işin oluş, akış, gelişme biçimi (genellikle *etmek* yardımcı fiiliyle kullanılır): *Aramızda küçük bir tartışma cereyan etti. Olay, belirsiz bir yerde, belirsiz bir tarihte cereyan eder.* **—6.** Benzer duyguların, düşüncelerin yönlendirdiği hareket; akım: *Fikir cereyanları. Milliyetçilik cereyanı.* **—7.** *Esk.* Dolaşım, dönme, dönüş: *Cereyan-ı dem* (kan dolaşımı).
—Esk. elekt. *Cereyan-ı daimi*, doğru akım. ‖ *Cereyan-ı mütenavil*, alternatif akım. ‖ *Cereyan-ı müvellidi*, jeneratör.

CEREYANLI sıf. **1.** İçerisinde hava akımı oluşan: *Cereyanlı bir oda.* **—2.** Elektrik enerjisiyle yüklü şey için kullanılır: *Islak eliyle cereyanlı teli tutmak.* **—3.** *Halk.*

F. Gohier

Elektrik ağına bağlanarak çalışan araç için kullanılır: *Pilli değil, cereyanlı bir radyo almak. Cereyanlı soba.*

CEREZO (Mateo), ispanyol ressam (Burgos 1626'ya doğr. - Madrid 1666). Carreño'nun öğrencisidir. Madrid'deki koleksiyonlardan venedikli ve flaman ressamların çalışmalarını inceledi ve sayıları pek de kabarık olmayan yapıtlarında, özellikle renk açısından büyük bir ustalığa erişti (*Azize Caterina'nın gizemli evliliği*, 1660, Prado).

CERFADAKÂNİ → CERBAZAKANİ.

CERGE a. *Yörs.* Tarım. **1.** Kendir saplarından yapılan demet, deste. **—2.** Dağılmayacak kadar kurumuş tezeklerin daha çok ve daha çabuk kuruması için üst üste ve aralarında boşluk kalacak biçimde dizilmesiyle yapılan ve duvarı andıran örgü.

CERH a. (ar. *cerḥ*). *Esk.* **1.** Yaralama. **—2.** Bir düşünceyi, bir kanıtı çürütme, yanlışlığını ortaya koyma. **—3.** *Cerh etmek*, yaralamak; çürütmek. **—4.** *Cerh fi hükm-il-hata*, istemeyerek, kaza sonucu yaralama. || *Cerh-i amd*, bile bile, kasıtlı olarak yaralama.

—İsl. huk. Baş ve yüz dışındaki organlardan birini yaralama. || Yargılamada tanıkların tanıklığının kabul edilmemesi, davalıların tanıkların güvenilir olmadığını belirtmeleri. || *Cerh fi hükmi'l-hata*, elde olmayan bir davranışla oluşan yaralama. (Hammalın arkasından kazayla düşen bir yükün bir kişiyi yaralaması.) || *Cerh-i hata*, hatayla oluşan ve kasıt unsuru bulunmayan yaralama. (Ava atılan kurşunun rastlantıyla bir kişiyi yaralaması.) || *Cerh-i mühlik*, yaralının ölümüne yol açan yaralama. || *Cerh-i müshin*, yaralının bir gün ya da daha az yaşadığı ağır yaralama.

CERHA (Friedrich), avusturyalı besteci ve orkestra yöneticisi (Viyana 1926). Doğduğu kentte besteleme, keman ve müzik pedagojisinin yanı sıra felsefe ve alman filolojisi dallarında öğrenim gördü. 1958'de çağdaş müziğin halka tanıtılmasına çalışan Die Reihe topluluğu'nu kurdu. İzlenimcilikten ve dizisel tekniklerden yola çıkarak, 1956'dan sonra, malzemenin seçiminde anlaştırmadan çok, işlenmesinde niteliği öne çıkaran kişisel bir dil geliştirdi. Başlıca besteleri: 6 yorumcu için *Enjambements* (1959), orkestra ve manyetik bant için *Spiegel* (*I*'den *VII*'ye değin) [1960-1971], 16 kişilik eşliksiz koro için *Verzeichnis* (1969), orkestra için *Sinfonie* (1975), keman, çello ve orkestra için *İkili konçerto* (1976), konusunu B. Brecht'in yapıtından aldığı *Baal operası* (1981), *Flütler için konçerto* (1984), konusunu Zuckmayer'in yapıtından aldığı *Der Rattenfänger* (ilk kez 1987'de sahnelendi).

CERÎ sıf. (ar. *ceri*). *Esk.* **—1.** Cüretli, gözü pek, korkusuz. **—2.** *Ceri-ül-kalem*, korkusuzca yazılar yazan. || *Ceri-ül-lisan*, sözünü esirgemeyen.

CERİANTHARİA a. (lat. *centrum*, merkez ve yun. *anthos*, çiçek'ten). İskeletsiz, kuma gömülü jelatinsi bir boru içinde kapalı ve yalnız yaşayan *Hexacorallia* öbeğinden birhücreli yakıcıkapsüller takımı. (Polipinin uzunluğu 30 cm'yi bulabilir; iki dokunaç çemberi ağzı çevreler.)

CERİB a. (ar. *cerîb*). Ölç. bil. *Esk.* **1.** Eni boyu 60 arşın karelik, yaklaşık 1 dönümlük arazi ölçüsü. **—2.** Aşağı yukarı 216 litrelik bir hacim ölçüsü.

CERİD (*Bilâd-ül-Cerid*, "Palmiyeler ülkesi"), Güney Tunus'ta bölge, Şot el-Cerid ve Şot el-Garsa arasında. Cerid'de, toplam nüfusu yaklaşık 45 000 kişi olan dört vaha (Tuzur, Nefta, Vudyen, Hamma) vardır. Birçok su kaynağı bir milyon kadar hurma ağacını, bahçeleri ve meyvelikleri sular.

CERİD (*şot-EL*), Güney Tunus'ta kapalı çöküntü alanı. 16 m yükseltideki bu çamurlu ve tuzlu çukurluklar 5 000 km²'lik bir alanı kaplar; bazen bir tuz tabakası, alttaki suları örter. Dar doğu bölümünün adı "şot el-Fecec"'dir.

CERİDE a. (ar. *ceride*). *Esk.* **1.** Osmanlı devletinde haraç tahsildarlarının, arazilerin yüzölçümünü yazdıkları defter. **—2.** Tutanak. **—3.** Gazete: *"Bu şehirde ufacık tefecik, satışı bini geçmez, yerli lisanlarda sönük cerideler çıkar"* (Y. K. Beyatlı). **—4.** *Ceride-i nüfus*, nüfus kütüğü.

—Ask. Süvari kolu.

—Esk. basın. Türk basınında, *gazete* sözcüğü yerine, önce *ceride* kullanıldı. Bu adın halk arasında yayılmasında Ceride-i havadis'in (1840-1864) katkısı büyük oldu. Daha sonra dergi ve gazete türünden pek çok süreli yayın bu adla birlikte anıldı: *Ceride-i resmiye* (resmi gazete), *Ceride-i adliye*, *Ceride-i ilmiye*, *Ceride-i mehakim*, *Ceride-i askeriye*, vb.

Ceride nezareti, Osmanlı devletinin maliye örgütüne bağlı olarak XIX. yy. başlarında kurulan daire. Mahmut II'nin ıslahat hareketleri sırasında Ceride muhasebesi'nin yerini aldı. Vakıfların mali işlerinin yürütülmesi, nüfus sayımına göre vergilerin saptanması gibi görevleri olan daire, Darphane defterdarlığına bağlıydı. 1838'de yeni kurulan Maliye nezaretine bağlandı. 1840'ta Ruznamçecilik kalemi ile birleştirilerek Muhasebei umumiye müdürlüğü adını aldı.

Ceride-i askeriye, sadrazam Fuat Paşa'nın yayımlattığı askerlik gazetesi (1863). Gazetenin yazarları arasında Şinasi ve Ahmet Mithat Efendi bulunuyordu.

Ceride-i havadis, Türkiye'de yayımlanan ilk özel gazete (1840-1864, 1212 sayı). William Churchill adlı bir ingiliz tarafından kuruldu. Yayımı, oğlu Alfred Churchill tarafından sürdürüldü. Başlangıçta 10 günde bir çıkan gazete, daha sonra haftalık oldu. Hükümetten parasal yardım ve destek görerek yarı resmi bir nitelik kazandı. 1860 ekiminden sonra 4 günde bir *Ruzname* adıyla ek de vermeye başladı. 25 eylül 1865'te Ruzname-i ceride-i havadis adını aldı.

Ceride-i havadis'te, Tercüman-ı ahval' de tefrika edilen Şinasi'nin *Şair evlenmesi*'nden "kocakarılara mahsus mesel" diye söz edilmesi, iki gazete arasında yıllarca sürecek olan tartışmalara yol açtı. Bu tartışmalar, türk basınında bu yoldaki ilk örneklerdir.

CERİDLER, Oğuzlar'ın Bozok koluna bağlı Dulkadırlı ulusundan bir boy. Büyük bölümü Dulkadırlı ulusuyla, bir kolu da Bozulus ile birlikte yaşıyordu. Dulkadırlı ulusu içinde yaşayan ana kolu, Bayırcerid, Karahasanlı, Oruçgazili, Mamalu gibi oymaklara ayrılmıştı. Bozulus içinde yaşayanlar, genellikle Cerid Sultanhacılu adıyla anılıyorlardı. Baraklar'ın da bir Cerid oymağı olduğu öne sürülür. Bozulus içinde yaşayan Ceridler, XVII. yy.'da öbür bozulus oymakları gibi Orta Anadolu'ya gelmiş, Kırşehir ve Ankara'ya bağlı Keskin ilçesi çevresine yerleşmişlerdi. 1692'de başka türk boylarıyla birlikte, Rakka yöresinde oturmaya zorlandılarsa da bir süre sonra kaçarak Anadolu'ya geldiler. 1712'de tekrar Rakka'ya gönderildiler. Çok geçmeden bir bölümü Anadolu'ya döndü, bir bölümü ise Rakka'da kaldı.

XVI. yy.'da Cerid Sultanhacılu adıyla anılırlarken XVII. yy. kayıtlarına, çeşitli yörelerde yaptıkları yağmacılık nedeniyle Cerid Silsüpür adıyla geçtikleri görülmektedir. Safevi kaynaklarında da 1606-1607 yıllarında Anadolu'dan 2 000 çadırlık Silsüpür adlı bir oymağın İran'a gittiği, Şah Abbas'ın bunların başı Halil'e sultanlık sanı verdiği kayıtlıdır. Bu oymak varlığını XVIII. yy'ın ortalarına değin sürdürmüştür. Eldeki bulgular, bunların Bozulus içinde yaşayan Ceridler'den olduklarını kesin olarak ortaya koymaktadır. Anadolu'da kalan Silsüpürler'inse Kırşehir ve Kaman yöresinde yerleşik yaşama geçtikleri bilinmektedir.

Dulkadırlılar ile Ceridler, öteki Dulkadırlı boyları gibi, G. Anadolu'da, özellikle Urfa'nın K.-B.'sında, Maraş ve Çukurova bölgelerinde yerleşmişlerdi (XVII. yy.). Yazı Sıvas'ın G.'indeki Uzunyayla'da, kışı da Ceyhan'da geçiriyorlardı. Bu yörelerde büyük boyutlu çapulculuk hareketlerinde bulunduklarından 1706'da Karaman beylerbeyi Hasan Paşa yönetiminde bir ordu Ceyhan yöresine gönderilerek Ceridler'i engellediyse de bir süre sonra yeniden çapulculuğa başladılar. 1865'teki Fırkai ıslahiye hareketiyle yerleşmeye zorlandılar ve kendi istekleriyle Ceyhan yöresinde yurtlandılar.

CERİGNOLA, İtalya'da kent, Puglia'da, Foggia'nın G.-D.'sunda; 50 682 nüf. Tarım pazarı. Gonzalo Fernández de Córdoba, Nemours dükü Louis d'Armagnac'ı burada yenmişti (1503).

CERİGO → KYTHİRA.

CERİGOTTO → ANDİKYTHİRA.

CERİH sıf. (ar. *cerîḥ*). *Esk.* Yaralı, ağır yaralı: *"Ol cerîh eyitdi âyâ şâh-ı kibâr"* (Ahmedi, XVIII. yy.). *Cerîh-ül-kalb*, *cerîh-ül-fuad* (yüreği yaralı).

CERİHA a. (ar. *cerîḥa*). *Esk.* **1.** Yara: *"... bu sualler dimağında bir cerîha açtığı sırada..."* (H. Z. Uşaklıgil). **—2.** *Cerîha-i iltiyam-na-pezîr*, *cerîha-i merhem-na-pezîr*, onulmaz yara.

—Dilbil. Bu sözcük arapçada yoktur, osmanlıcada kullanılmıştır.

CERİKAN a. (ing. *jerry-can*), BENZİN* ÇANTASI'nın eşanlamlısı.

CERİM sıf. (ar. *cerim*). *Esk.* Suçlu, cani, kabahat işleyen.

CERİME → CEREME.

Cerines şatosu, Kıbrıs'ta feodal şato. Venedikliler'ce elden geçirilen yapı, Lusignan ailesinin tarihinde önemli bir yer tutar (XIII.-XIV. yy.).

CERİR BİN ATİYE, arap şair (VII. yy.'ın sonlarında - Yemame 728). Ferezdak ve Ahtel ile birlikte, Emeviler döneminin önde gelen yergici şairleri arasında yer aldı. 683'te Irak'ta tanıştığı Ferezdak ile, kabileleri arasında çatışmalara da yol açan çekişmeleri kırk yıl sürdü. Irak valisinin aracılığıyla emevi halifesinin sarayına girmeyi başaran Cerir, burada da Ferezdak ve Ahtel ile yarıştı. Yaşlanınca Yemame'ye çekildi. Yergileri ve kasideleri bir *Divan*'da toplanmıştır.

CERİSA, Tunus'ta yer, Tel Atlasları'nın yüksek kesiminde, Kef ve Kasserine arasında. Demir madeni.

Cerisy kolokyumları, 1952'den beri Cerisy-la-Salle şatosu'nda düzenlenen kültürel toplantılar. Şato, babası Paul Desjardins'in yapıtı *les Décades de Pontigny*'yi devam ettiren Anne Heurgon-Desjardins tarafından onarıldı. 1972'de kamuya yararlı olduğu kabul edilen Pontigny-Cerisy dostları derneği, her yaz, *Cerisy uluslararası kültür merkezi*'ni faaliyete geçirir.

CERİTELLA a. (yumuşakça cinsi *cerithium*'dan). Jura ve Kretase devirlerinde yaşamış fosil karındanbacaklı yumuşakçaları içeren cins. (*Ceritellidae* familyasının örnek tipi.)

CERİTHİİDAE a. Öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça familyası. (Üyelerinin temel özelliği, kavkılarının sarmal, uzun, kuleye benzeyen biçimde olması ve genellikle kabartılar, çıkıntılar ya da dikenlerle donanmasıdır. *Cerithium* cinsini ve buna benzeyen birçok başka cinsi içerir. Familya üyeleri kıyı kesiminde ya da az derin yerlerde, kayaçların altında ve deniz bitkileri arasında yaşar. Birçok türü sıcak ve ılıman denizlerde bulunur. Kretase devri sonu katmanlarından başlayarak fosillerine rastlanır.)

CERİTHİOPSİDAE a. Bütün denizlere yayılan, dar ve deliksiz küçük kavkılı yumu-

Paris Match

Marcel Cerdan
ingiliz boksör Turpin'i
yendiği karşılaşmadan sonra
(Londra, 29 mart 1949)

Ceride-i havadis'in
ilk nüshasından
bir sayfa

şakça familyası. (*Cerithiopsis, Eumetula, Seila* vb. cinslerini içerir.)

CERİTHİUM a. Öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakçaları içeren cins. (Dokunaçları az gelişmiştir. Gözleri dışarda, dokunaçların dibine yakın yerdedir. Kısa bir sifonu ve uzun yumurtamsı bir ayağı vardır; deliksiz kavkısı dayanıklı, uzun bir kule biçimindedir ve yumurtamsı ağızlıdır. *Cerithiidae* familyasının örnek tipi.)
—ANSİKL. *Cerithium* cinsi üyeleri, yerkürenin bütün sıcak ve ılıman denizlerinde yaşar. Üst Kretase dönemi katmanlarından başlayarak fosillerine rastlanır; Eosen devrinde çok yaygınlaşmıştır.

cerithium

CERJİNSK, Rusya'da aşağı Oka ırmağı kıyısında, Gorki yakınlarında yer alan kent; 285 000 nüf. (1989). Kimya sanayisi. Yapı gereçleri.

ČERMÁK (Johann Nepomucensis), çek hekim (Prag 1828 - Leipzig 1873). Kendi adını taşıyan bir laringoskopla birlikte bir sfigmograf icat etti.

ČERMÁK (Jaroslav), çek ressam (Prag 1830 - Paris 1878), Johann Nepomucensis Čermák'ın kardeşi. Brüksel'de Gallait'nin, sonra Paris'te Robert-Fleury'nin öğrencisi oldu. Slavlar'ın kahramanlık savaşları, töreleri ve tarihleri, tablolarının başlıca temalarıdır (Prag müzesi, Viyana'da Czernin galerisi).

CERME a. Nil nehrinde ve İskenderiye kıyılarında seyreden küçük tekne.

CERMNİKİT a. (Bohemya'da, Čermníky adlı yer adından). Miner. Doğal amonyum şapı; kübik sistemde lifli küçük kütleler halinde bulunur ve sekizyüzlü biçiminde kristalleşir.
Cern (*Conseil européen pour la recherche nucléaire*'in kısaltması; bugün *Organisation européene pour la recherche nucléaire*), 1952'de on iki avrupa devletinin oluşturduğu devletlerarası bilimsel kuruluş. Fransa-İsviçre sınırında Meyrin'de kurulan bu merkez, bu iki ülkenin toprakları üzerinde yayılır. Cern, boyut ve maliyeti üye ülkelerin gücünü aşan parçacık hızlandırıcıları yapma görevini üstlenmiştir. Nitekim 1959'dan bu yana, 28 GeV'luk (28 milyar elektronvolt) bir enerjiyle çalışan bir eşzamanlı proton hızlandırıcısı kurdu ve 1976'da da 450 GeV'luk bir başka eşzamanlı proton hızlandırıcısını hizmete açtı. Öte yandan Cern, İsviçre-Fransa sınırında kurulan dünyanın en büyük elektron-pozitron çarpıştırıcısı (çember uzunluğu 26,7 km) LEP'in (*large electrons positrons storage ring*) yapımını tamamlamıştır. Kuruluş iki organla yönetilir: genel kurul üye ülkelerden gelen ikişer delegeden, yürütme organı ise bir işletme genel müdürü ile bir araştırma genel müdüründen oluşur.

CERNĂUTİ → ÇERNOVTSİ.

CERNE. Esk. coğ. Atlas okyanusu'nda, kartacalı amiral Hannon tarafından bulunan ada. Bu adanın, Batı Sahra açıklarındaki Herne adası olduğu sanılır.

ČERNÍK (Oldřich), çek siyaset adamı (Ostrava 1921). Bir maden işçisinin oğluydu. Mühendis oldu, Komünist partisi'ne girdi, 1963'ten 1968'e dek. Planlama komisyonu'nun başkanlığını yürüttü. "Prag baharı" sırasında, 8 nisan 1968'de, Lenárt'ın yerine hükümet başkanlığına geldi ve parti prezidyumunda merkez eğilimi temsil etti. 20-21 ağustos 1968 gecesi, Sovyetler'in Prag'a girdiği sırada, Dubček ile birlikte tutuklandı ve adı, direnişin simgelerinden biri haline geldi. Nisan 1969'da, Dubček'i bırakıp Husák ile birleşti. Ancak bu hareketi bir sonuç vermedi: 28 ocak 1970'te hükümet başkanlığı görevinden alındı ve aralık 1970'te Komünist partisi'nden çıkarıldı.

ČERNOHORSKÝ (Bohuslav Matěj), çek besteci ve orgcu (Nymburk 1684 - Graz 1742). Prag'da ve İtalya'da öğretmenlik yaptı. Ses ve org için çok sayıda dinsel yapıt besteledi.

CERNUATUS a. (*tepesi üstüne düşen* anlamında lat. sözc.). Antikçağ'da panayır cambazı.

CERNUDA (Luis), ispanyol şair (Sevilla 1902 - Mexico 1963). Bir "arı şiir" döneminden sonra (*Perfil del aire*, 1927), *Donde habite el olvido*'da (1934), her türlü etkiden sıyrılmış olarak kendini gösterdi. 1938'den başlayarak sürgünde yaşadı, *La Realidad y el deseo*'da (1936-1956), çok duru bir lirizm içinde, insanların kaynaşmasının olanaksızlığı karşısında duyduğu acıyı dile getirdi. İngiltere ve ABD'de ders verdi, çağdaş şiir ve ingiliz lirik şiiri üzerine denemeler yazdı (1957-58). 1925 kuşağı içinde, yalnızlığı ve acıyı en iyi anlatan şairdir.

CERNUSCHİ (Enrico), italyan bankacı (Milano 1821 - Menton 1896). 1848'de Lombard devrimi'ne katıldı ve Fransa'ya sığındı. Burada Paris fransız italyan bankası'nın müdürü oldu. Uzakdoğu'ya yaptığı bir yolculukta, birçok sanat eşyası topladı ve ölümünde bunları vasiyetle Paris belediyesi'ne bıraktı (Cernuschi müzesi).

CERNUSCO SUL NAVİGLİO, İtalya'da sanayi banliyösü. Milano'nun K.-D.'sunda; 25 000 nüf.

CEROCOMA a. (yun. *keras*, *-atos*, boynuz, duyarga, ve *kome*, saç'tan). Madensel yeşil ya da mavi kınkanatlı böcekleri içeren cins. (Erkeklerin duyargaları çok geniş ve sarıdır. Larvası *Tachytes* öbeği üyelerinin yuvasında gelişir ve bu zarkanatlıların yemek için biriktirdikleri yavru peygamberdeveleriyle beslenir. Yakıböceğigiller familyası.)

CEROPLASTES a. Kalın bir mum tabakası salgılayan koşnilleri içeren cins. (Salgıladığı tabaka altında yaşar, ama bu tabakaya yapışmaz. Cinsin örnek tipi kanlı balsıra ya da kanlı basra adıyla da bilinen incir koşnilidir [*Ceroplastes rusci*]; kanlı balsıra, dışbükey, küçük bir kaplumbağa gibi beneklidir ve özellikle incir ağaçlarına çok zarar verir. Kabuklubitgiller familyası.)

CEROSTOMA a. (yun. *keros*, balmumu, ve *stoma*, *-atos*, ağız'dan). Güveler öbeğinden küçük kelebekleri içeren cins. (Canlı renkli tırtılı, kayık biçiminde ipeksi bir koza içinde krizalit evresini geçirir. Güney Avrupa'da yaygın olan şeftali güvesinin [*Cerostoma persicellum*] yeşil tırtılı, şeftalilerin dal uçlarını yer. *Plutellidae* familyası.)

CEROXYLON a. (lat. *cera*, mum, ve *xylon*, odun'dan). And dağlarında, Bolivya ve Ekvador'da yetişen palmiye. (Eşanl. MUMPALMİYESİ.)
—ANSİKL. *Ceroxylon andicola*, 2 000 -3 000 m arasında yetişen çok güzel bir ağaçtır; 40 m'ye varan gövdesinin tepesinde, hurma yaprağını andıran 7-8 m uzunlukta alt yüzü gümüşi renkte yapraklardan oluşan bir taç bulunur. Pürüzsüz gövdesi "palmiye mumu" (seroksilin) denen beyaz ve mumsu bir madde salgılar. Bu madde, gövde hafifçe kazınarak toplanır.

CERQUOZZİ (Michelangelo), **Michelangelo delle Battaglie** denir, italyan ressam ve gravürcü (Roma 1602 - *ay. y.* 1660). P. Van Laer'in etkisi altında kalarak, gündelik yaşam sahnelerini (zanaatçılar, oyuncular vb.) şiirli bir aydınlığa boğan tablolar yaptı. Konularını mimarlık ürünlerinden alan Viviano Codazzi ile ortak çalışmalar gerçekleştirdi.

CERR →CER.

CERR a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir usul. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.) ‖ *Cerr-i hafif*, türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir usul. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

CERRAH a. (ar. *cerḥ*, yaralama'dan *cerrāḥ*). **1.** Cerrahi dalında uzman hekim. (Eşanl. OPERATÖR.) **—2.** Eskiden önemsiz yaralara bakıp sağaltan kimse.
—ANSİKL. Eskiden, osmanlı döneminde ordu hekimlerine cerrah denirdi. O zamanlar cerrahlar çıraklık yöntemiyle yetişir, ilkel yöntemlerle ameliyat yaparlardı. Avrupa usulünde ameliyat yapmak üzere ilk cerrah okulu gene ordunun ihtiyacı için 1827'de İstanbul'da açıldı. Yüz yıla yakın bir süre cerrahlar Askeri tıbbiye'de yetişti. Sonra asker ve sivil tıp okulları cerrah yetiştirmeyi sürdürdü.
Cumhuriyet döneminde çıkarılan ve hekimlerin, bu arada cerrahların çalışma koşullarını da belirleyen 1928 tarih ve 1219 sayılı "Tababet ve şuabatı sanatlarının tarzı icrasına dair kanun"un 3. md. ile cerrahi ameliyatların bu yasaya uygun uzmanlık belgesi olmayanlarca yapılamayacağı hükme bağlandı. Ancak önemsiz küçük ameliyatları ("cerrahi sagire") her tabibin yapabileceği de belirtildi. Bu ayrımın yapılmasının nedeni ameliyatların, herhangi bir yanlışlık yapıldığı takdirde, ağır hukuki ve cezai sonuçlar doğurabilecek işlemler olması ve genellikle bir daha eski duruma dönülme olanağı bırakmamasıdır. Cerrahlık yetkisi, tıp fakültesini bitirdikten sonra herhangi bir tıp fakültesinin cerrahi anabilim dalında ya da devlet hastanelerinin hariciye bölümlerinde uzman hekimlerin yanında ve yönetiminde 4 yıllık bir uzmanlık öğrenimi ve staj gördükten sonra elde edilir. Cerrahların yetkisi genel cerrahi ile sınırlıdır; sinir, göz, kulak -burun-boğaz, böbrek, kadın-doğum vb. ameliyatları bu dallarda uzman hekimlerce yapılır.

CERRAH, Bursa'nın İnegöl ilçesi merkez bucağında belde; 2 603 nüf. (1990).

CERRAH MEHMET PAŞA, türk sadrazam (öl. İstanbul 1604). Devşirme olarak Enderun'da yetişti. Hasoda'da cerrah olarak görev yaparken, Murat III'ün oğlu şehzade Mehmet'i kendine özgü başarılı bir yöntemle sünnet etti. Bunun üzerine yeniçeri ağalığına atanarak (1575) taşraya çıkarıldı; dördüncü (1578) ve üçüncü kubbealtı vezirliğine (1581) yükseltildi. Mehmet III'ün Eğri seferine katılarak (1596) gönderildiği Belgrad'da, orduya zahire sağlama görevini başarıyla yerine getirmesi sonucu ikinci vezirlik ile sadaret kaymakamlığına, Hadım Hasan Paşa görevden alınınca da sadrazamlığa getirildi (9 nisan 1598). Ancak, uzun zamandır sürüp giden Avusturya savaşlarında damla hastalığı yüzünden etkinlik gösteremediği, divan toplantılarına bile katılamadığı için devlet işleri aksamaya başlayınca, Mehmet III tarafından görevden alındı, emekliye ayrıldı (6 ocak 1599). Bugün İstanbul'da kendi adıyla anılan semtte (Cerrahpaşa) yaptırdığı caminin (1593-1594) haziresinde gömülüdür. Aynı semtte ayrıca bir medresesi, dershanesi, sebili, çeşme ve şadırvanı, iki hamamı vardır.

CERRAHBALIĞI a. Tropikal sularda yaşayan, savunma silahı olarak kuyruk sapının yan taraflarında bir ya da birçok keskin uzantı taşıyan çokrenkli kemiklibalık. (Alaca renkleri hem erkeğe ve dişiye göre, hem de balığın büyümesi sırasında farklılıklar gösterir. Bil. a. *Acanthurus leucosternon*. *Acanthuridae* [200 kadar türü vardır] familyası.)

CERRAHBAŞI a. Kur. tar. Osmanlı sarayında görevli cerrahların amiri. (Şehzadelerin sünnetleri, Saray'a alınacak hadımların muayenesi cerrahbaşı tarafından yapılırdı. Hekimbaşına bağlı olarak çalışırlar, atanmaları ya da görevden alınmaları onun emriyle olurdu.)

CERRAHHANE → CERRAHHANEİ AMİRE.

Cerrahhanei amire, Osmanlı İmparatorluğu'nda, orduda görevlendirilmek üzere cerrah yetiştiren kurum. Hekimba-

şı Mustafa* Behçet Efendi'nin girişimleriyle açıldı (14 mart 1827). İstanbul Şehzadebaşı'ndaki Tulumbacıbaşı konağının alt katı cerrahhaneye, üst katı da aynı tarihte öğrenime başlayan Tıphanei amire'ye ayrıldı. Gündüzlü olan cerrahhanede öğrenim türkçe yapılıyordu. Süresi üç yıl olan okulun öğrencileri, kura neferlerinin en küçüklerinden seçilirdi. Her iki okulu da Mustafa Behçet Efendi yönetiyordu. Dönemin ünlü hekimlerinin ders verdiği okula rağbeti artırmak için giriş sınavı yapılmıyordu. Öğrenci sayısı artıp bina yetersiz hale gelince Cerrahhanei amire, Topkapı sarayı'nın ek binalarından olan Hastalar odası'na taşındı (1831). Bu tarihlerde cerrahhanede ders vermek üzere Fransa'dan Sade de Callière adlı bir cerrah getirtildi. Cerrahhanei amire bir süre sonra öteki askeri okullar gibi yatılı oldu, öğrenim süresi beş yıla çıkartıldı. Müneccimbaşı Osman Saib Efendi ders nazırlığına getirildi. 1836'da Cerrahhanei amire ve Tıphanei amire, Topkapı sarayı içindeki Otlukçu kışlası'na (Kırmızı kışla) taşındı. Daha sonra her ikisi de Galatasaray'daki eski Enderun ağaları mektebi binasına nakledildi. Aynı yıl çıkan Galatasaray yangınında yanan bina, bazı ekler yapılıp genişletilerek onarıldı ve Tıphanei amire ile Cerrahhanei amire birleştirilerek Mektebi tıbbiyei adliyei şahane (Askeri tıbbiye) adını aldı (1839). Öğrenciler tabip sınıfı, cerrah sınıfı ve eczacı sınıfı olmak üzere üçe ayrıldı. Tabip sınıfı fransızca, ötekiler türkçe eğitim görüyordu. Giderek azalan cerrahi sınıfı öğrencileri, öğretim dilinin tamamen türkçeleştirilmesi üzerine (1876) tabip sınıfına devam etmeye başladılar. Cerrahinin bir ihtisas dalı olarak benimsenmesi üzerine, cerrahi sınıfında hiç öğrenci kalmadı. Galatasaray yangını sırasında evrakların da yanması nedeniyle buradan yetişen hekim ve cerrahlardan pek azı bilinmektedir.

CERRAHİ a. (ar. *cerrâhî*). **1.** Elle ve bazı aletlerle canlı bir vücut üzerinde ameliyat yapmayı öngören tıp dalı. **—2.** *Diş cerrahisi*, ağız, diş ve çene hastalıklarının teşhis ve tedavisini öngören diş hekimliği dalı. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. Cerrahlıkla ilgili, cerrahlığa ilişkin: *Cerrahi müdahale.*

—ANSİKL. Delgi izleri taşıyan kafataslarının bulunması, bazı ameliyatların Tarihöncesi'nden beri yapıldığını göstermektedir. Teb, Luksor ve Denderah'ta bulunan kabartmalarda, bugün kullanılmakta olan aletlerin benzerleriyle yapılmış kol ve bacak ameliyatlarına rastlanır. Bununla birlikte gerçek bilimsel cerrahinin kuruluşu Yunanlılar ile başlar. Bu bilim dalının en önemli tarihi belgesi, Hippokrates'in İ.Ö. V.-IV. yy.'a ait derlemesidir. Birçok ameliyat orada tanımlanmıştır: hacamatlar, kan almalar, burundan et alınması, göğüs kafesi açılarak içindeki irinin boşaltılması, kırık ve çıkıkların mekanizması ve tedavisi, sargıların ve ortopedik aygıtların kullanılması.

Hıristiyanlıktan önceki üç yüzyıl içinde insan cesetleri üzerinde yapılan incelemeler (tahnit işlemleri) sayesinde anatomik ve fizyolojik birçok bilgi edinildi. İskenderiye okulu Herophilos ve Erasistratos ile ün kazandı. Antik döneme ait bilgiler, Tiberius zamanında yaşadığı sanılan ve *De Arte Medica* (Tıp sanatı) adlı kitabı günümüze ulaşan Celsus ile Roma okulunun başlıca temsilcisi olan ve 131 yılına doğru Bergama'da dünyaya gelen Galenos sayesinde zamanımıza kadar gelebildi.

Herculanum ve Pompei harabelerinde bronzdan yapılmış çeşitli cerrahi aletler bulundu. Bunların içinde en ilginci XIX. yy.'da Récamier tarafından yeniden icat edilen üç parçalı bir spekulumdur. İ.S. I. yy.'da arap ve iranlı hekimler sayesinde tıp ve cerrahi büyük ilerleme gösterdi: İbni Sina ile ez-Zehravi'nin adları bu bakımdan unutulmaz adlardır. İkincisi cerrahi alanında önemli bir kitap bırakmıştır.

Hıristiyan Batı'da cerrahi, Ortaçağ'da Kilise'nin tekelindeydi. Hıristiyan felsefesi yüzünden cerrahi büyük bir gerileme gösterdi; uygulama alt düzeyde kişilerin eline kaldı; berberlerin eline kadar düştü.

Rönesans döneminde temel bilgilerin yeniden günışığına çıkmasıyla cerrahinin gelişmesi kolaylaştı. André Vesale ilk resimli anatomi kitabını yayımladı; William Harvey kan dolaşımını buldu; Ambroise Paré modern cerrahinin kurucusu olarak ortaya çıktı; fransız dilinde yazılan ilk cerrahi kitabı onun yapıtıdır. Duverney, Dionis ve Winslow ile anatomi ve cerrahi öğrenimi daha da gelişti. Padova'da Morgagni, sonra Venedik'te Scarpa, Glasgow'da John Hunter ile Avrupa'nın öteki ülkelerinde de cerrahi büyük bir ilerleme gösterdi.

XIX. yy.'ın ortalarında yapılan iki önemli buluş cerrahide devrim yarattı: ağrısız ameliyat yapma olanağı sağlayan anestezi ve enfeksiyona karşı savaşmayı sağlayan asepsi ve antisepsi (asepsiyi Semmelweis sezmiş, Pasteur gerçekleştirmiştir; Büyük Britanya'da Lister, Fransa'da Terrier uygulamıştır). 1875'ten sonra cerrahi yavaş yavaş gelişti. Önce karın cerrahisi büyük bir gelişme gösterdi, sonra Birinci Dünya savaşı içinde ameliyat tekniklerinde ilerlemeler oldu. İki büyük savaş arasındaki dönemde kan nakli ve sinir cerrahisi ortaya çıktı. İkinci Dünya savaşı biyolojik işlevlerin daha yakından incelenmesine yol açarak, yaralılara kan, kan serumu ve benzer maddeler verilmesine, böylece de ölümcül yaralıların kurtarılmasına olanak sağladı. Antibiyotiklerin ortaya çıkması, insan vücudunda enfeksiyonla savaşma olanağı verdi. Akciğer, kalp ve beyin üzerinde, beş on yıl öncesine kadar akıldan bile geçmeyen ameliyatlar yapılır oldu. Organ nakli büyük umutlar doğurdu; ama bu alandaki cerrahi teknikler çok iyi belirlenmiş olduğu halde, organ naklinin geleceği bağışıklık sorunlarının çözümüne bağlı görünmektedir.

• *Türkler'de cerrahi.* Bu konu ile ilgili terim ve ilaç tariflerinin bulunduğu ilk kaynaklar eski Uygur belgeleri ve Orhun kitabeleridir (VIII. yy.). İslam dini kabul edildikten sonra cerrahi islam hekimlerinin etkisi altında gelişmeye başladı. İslam tıbbında önceleri cerrahi aletler demirden yapıldığı için, *hadid* (demir) sözcüğü cerrahi karşılığı genel bir terim olarak kullanıldı. Bunun yanı sıra *a'mâl ül-hadid* (demir işi) ve *el-ilac bil-hadid* (demir ile tedavi) terimleri de kullanıldı. Cerrahi aletler demirden başka madenlerden yapılmaya başlanınca *el-a'mâl bil-yed* (el ile yapılan iş) terimi ortaya çıktı. İlk kez Huneyn b. İshak, Ali b. Abbas el-Mecusi ve Ebul -Kâsım el-Zehravi'de görülen bu terim dağlama, yarma, delme, kan alma, şişe çekme, kazıma ve ok çıkartma işlemlerini kapsıyordu. Ali b. Abbas el-Mecusi ve Ebul Kâsım el-Zehravi *cirahe* sözcüğü ile onun türevleri olan *cerrah* ve *cerrahi* sözcüklerini sadece bıçakla yapılan tıbbi ameliyatlar için kullandılar.

Selçuklu Türkleri'nde Musul'daki Gökbörü hastanesi'nde, Kayseri'deki Gıyaseddin tıp okulu ve Gevher Nesibe hastanesi'nde usta cerrahlar bulunuyordu. Musul ve Halep Atabeyi İmadeddin Zengioğlu Nureddin Şehid'in kurduğu hastanede Muvaffaküddin İbnül Matran (öl. 1191) birçok başarılı ameliyat yaptı. Ünlü cerrah Fasil (Vasil), Alaeddin Keykubad'ın tehlikeli bir çıbanını cerrahi müdahale ile iyileştirdi. Selahattin Eyyubi'nin Kahire'de kurduğu hastanede hekim ve göz uzmanlarının yanında cerrahlar da bulunuyordu. Daha sonra kurulan Konya, Divriği, Harput, Çankırı, Kastamonu, Tokat, Aksaray (Niğde) darüşşifalarında da cerrah kadroları vardı.

İslam hekimleri cerrahi monografi yazma geleneğinden önce, yapıtlarının bazı bölümlerini cerrahiye ayırdılar. Osmanlı hekimleri de bu yapıtları kaynak olarak kullandılar. Muhammet b. Zekeriyya er-Razi, *el-Havi* adlı yapıtının 7. bölümünü genel cerrahiye ayırdı. Ali b. Abbas el-Mecusi'nin *Kitab ül - kâmil - is - sınâ'at it-tıbbiyye* ya da *Kitab ül-meliki* adlı ünlü yapıtının ikinci bölümünde cerrahi hastalıklar ve tedavileri anlattı. Bu yapıt XIV. yüzyılda Aydınoğlu Umur Bey adına türkçeye çevrildi. İslam tıbbının en tanınmış cerrahı Ebul Kasım ez-Zehravi'nin *et-Tasrif fi't-tıbb* adlı yapıtının son üç faslı cerrahi ile ilgilidir ve bu fasıllarda yaraların dağlanması, böbrek taşlarının çıkarılması, canlı hayvanlar üzerinde deneysel operasyonlar yapılması ve kırık çıkık tedavileri anlatılır. 1308 yılında İlhanoğulları tarafından kurulan Amasya darüşşifası'nda 14 yıl cerrahlık yapan türk hekim ve cerrahı Sabuncuoğlu Şerefeddin *Cerrahiyet ül-haniye* adlı yapıtını yazarken bu cerrahi bölümünü esas aldı. (→CERRAHNAME.) Fatih Sultan Mehmet döneminin tanınmış hekimlerinden Altunizade, idrar tutulmasını kendi yaptığı sonda ile *Kanun*'daki yönteme göre tedavi etti. Altunizade Türkiye'de bu yöntemi kullanan ilk hekim kabul edilir. Onun öğrencilerinden Ahi Ahmet Çelebi de *Risale-i hasâ ül-kilye vel-mesâne* (Mesane ve böbrek taşları kitapçığı) adı ile bu konuda bir monografi yazdı. İbni Sina, iltihaplı şişlerin yarılarak içindeki cerahatin boşaltılması işleminin sinir ve damar yapısını iyi bilen bir cerrah tarafından yapılması gerektiğini belirtti. İbni Sina ve çağdaşları cerrahi müdahalelerde duyusuzluk sağlamak için deliceotu, afyon, banotu ve sarısabır kullandılar. *Kanun*'da kırık çıkıklara da oldukça fazla yer veren İbni Sina, çıkık omurları baskıyla yerine yerleştirme yöntemini ilk uygulayanlardan oldu.

XIX. yüzyıla kadar osmanlı tıbbında cerrahlık usta-çırak yöntemi ile muayenehanelerde, askeri ve sivil hastanelerde öğretildi. Orduda özellikle Yeniçeri ocağı'nda sürekli cerrah kadroları vardı. Yetenekli erler şakirt (öğrenci)-kalfa-cerrah aşamalarından geçirilirdi. Seferde yaralanan askerler, anında, arkadaşları tarafından tedavi edilirdi. Bu dönemde yapılan cerrahi uygulamalar küçük cerrahi adı altında toplanan diş çekimi, apse açma, yara pansumanları, kan alma ve sünnet gibi müdahalelerdi.

Mahmut II döneminde Cerrahanei amire'nin kurulmasıyla Türkiye'de cerrahlık öğrenimi kurumlaştı. (→ CERRAHHANEİ AMİRE.)

1885 yıllarında Türkiye'de daha gerçek anlamda antisepsi ve asepsi yoktu. Pansumanlar ilkel koşullarda yapılıyor ve bu nedenle hastanelerimizden septimesi eksik olmuyordu. Cemil Paşa (Topuzlu)*, antisepsi ve yeni cerrahi yöntemlerini öğrenmek üzere Paris'e gönderildi (1887). Cemil Paşa yurda dönünce (1890) ilk kez operatör unvanı ile Haydarpaşa hastanesi'nde çalışmaya başladı ve antisepsi yöntemini uyguladı.

Cumhuriyet döneminde Türkiye'de başarılı cerrahlar yetişti. Bugün Türkiye'de beyin, kalp, akciğer. göz gibi çok duyarlı organlarda da her türden ameliyat gerçekleştirilmekte, en son cerrahi yenilikler, organ nakilleri ve estetik müdahaleler uygulanmaktadır. Son yıllarda özel hastahanelerin kurulması da ameliyat teknolojisi açısından yeni gelişmelere olanaklar sağlamıştır.

—Diş cerr. Modern diş cerrahisinin babası, 1728'de *Chirurgien-dentiste* (Diş cerrahı) adlı kitabı yayımlayan fransız Fauchard'dır. Daha sonra amerikalı Black, diş cerrahisinin büyük öncülerinden biri oldu.

Diş cerrahisi birçok dala ayrılır:

—*koruyucu diş hekimliği*, diş minesinin, dentinin, dişözünün, diş çevresinin hastalıklarını tedavi eder. Bunun için onarım araçları kullanır: amalgam, silikat, kompozit, inlay ya da onlay, seramik;

—*ağız-diş cerrahisi*, basit ya da karmaşık diş çekme tekniklerini, kist çıkarma ameliyatını ve protez takmadan önceki düzeltme ameliyatlarını kapsar. Kakma-diş he-

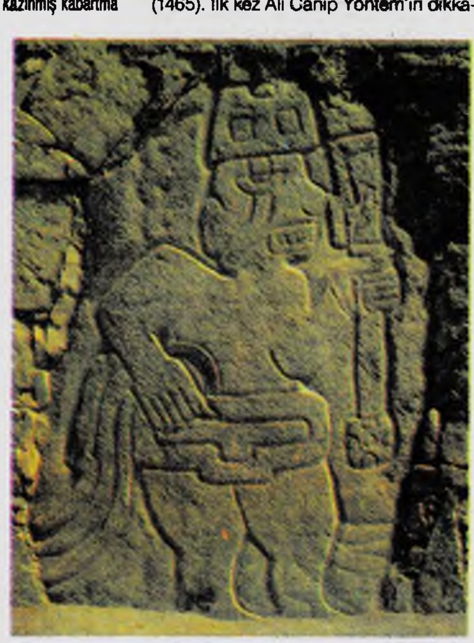
kimliği, kemik altına ya da düpedüz kemiğin içine, sabit ya da çıkarılabilir protezler için tutunma yerleri bulunan madeni destekler yerleştirmeyi öngörür;
—*takma* ya da *kaplama diş yapımı*, dişlerin tümünün ya da bir bölümünün yerine sabit ya da çıkarılabilir protezler yapmayı öngörür;
—*ortodonti* ya da *diş-yüz ortopedisi*, çenelerdeki biçim bozukluklarıyla dişlerdeki yerleşme bozukluklarını düzeltmeyi öngörür ve özellikle çocuklar bakımından önem taşır. Çene kemiklerinin uyumlu gelişmesini, dişlerin doğru çıkmasını, dişlerin ve çenelerin düzgün kapanmasını sağlama amacı güder;
—*paradontoloji*, diş destek dokularının (dişeti, bağ ve kemik) her çeşit bozukluğunu tıbbi ve cerrahi yoldan inceleme ve tedavi etmeyi üstlenir.
—Vet. Veteriner cerrahi, insan cerrahisindeki ilerlemelerden yararlanmıştır; günümüzde de insanlar, kalp naklinde olduğu gibi hayvanlar üzerinde denenen ameliyat tekniklerinden yararlanmaktadırlar. Veteriner cerrahi üç bölüme ayrılır: genel cerrahi (çeşitli doku, organ, kemik vb. hastalıklarının tedavisi), zootekni cerrahisi (kısırlaştırma, sığırlarda boynuz kesme, vb.), estetik cerrahi (kulak kesme, kuyruk kesme, kedilerde yumurtalık çıkarma, vb.). Büyük çapta yapılan hayvan cerrahisi insan cerrahisine yakın koşullarda (ameliyathane, uzmanlaşmış personel) yapılırsa da kırsal kesimde pratik cerrahi çok basit koşullar altında yapılır: ameliyatın niteliğinde hiçbir eksiklik olmadan bir ahırda, bir dam gölgesinde, hatta dışarda.

CERRAHİYE, halvetiye tarikatının bir kolu. Nurettin Cerrahi tarafından İstanbul'da kuruldu (XVII. yy.). Halvetiye tarikatında olduğu gibi, bunda da Tanrı'yı anma (zikir) temel ilkelerden biridir; ancak, zikir sırasında yinelenmesi gereken Tanrı adlarının sayısı artırılmış; ayrıca, devran* adı verilen ayinin de süresi uzatılmış ve ayinden önce mevlit okunmasına da yer verilmiştir. Tarikata giriş yolları, kurucusu Nurettin Cerrahi'nin *Mürşid-i dervişân* adlı yapıtında ayrıntıları ile anlatılır.

Tarikat, son zamanlarda İstanbul'da sahaf Muzaffer Ozak (öl. 1985) tarafından yaşatılmaya çalışıldı. Ayrıca, yurtdışında da yayılmasını sağlamak amacıyla New York'ta tekke niteliğinde bir yer açıldı.

Cerrahiyet ül-haniye, Osmanlılar döneminde, cerrahi konusunda yazılmış en ünlü tıp kitabı. Amasyalı Sabuncuoğlu Şerafettin bin Ali bin Elhac İlyas tarafından yazılıp Fatih Sultan Mehmet'e sunuldu (1465). İlk kez Ali Canip Yöntem'in dikkatini çeken yapıt (1927), Süheyl Ünver tarafından incelendi (1931). Adının okunuşu önceleri *Cerrahiyei ilhaniye*, daha sonra *Cerrahiyet ül-haniye* olarak benimsendi. Üç bölümden oluşan yapıtta, dağlama (koterizasyon), cerrahi müdahaleler ve ilaçları ile kırık çıkıkların tedavi yöntemleri anlatılır. Minyatür tekniğiyle yapılmış 134 ameliyat ve pek çok alet, araç, gereç resmini kapsar. Bu resimler, osmanlı tıp tarihinde cerrahi müdahaleleri gösteren ilk örnekler olarak kabul edilir. Yapıt, Ebul Kasım el Zehravi'nin *et Tasrif fi't-tıbb* adlı yapıtının *Kitab ül-a'mal bil-yed* adını taşıyan cerrahi bölümüyle paralellik gösteriyorsa da tam bir çevirisi değildir. Bu yapıtta uçuk dağlama (koterizasyon) bölümü ile temriyeye ilişkin bölüm ve sondaki Akrabadin* bölümü Sabuncuoğlu'na aittir. Ayrıca Sabuncuoğlu'nun yapıta kişisel deneyimlerini de eklediği anlaşılmaktadır. Üç nüshası bilinen yapıt, harekeli olarak yazılmış olması bakımından da önem taşır. Basımı yapılmamıştır.

Cerro Sechín
gürz tutan savaşçı
tapınağın ana cephesini süsleyen
bir diorit blokunun üzerine
kazınmış kabartma

Giraudon

CERRAHLIK a. Cerrahın mesleği. (Eşanl. OPERATÖRLÜK.)

CERRAHNAME a. Esk. tıp. Cerrahiyi konu edinen kitaplara verilen ad.

—ANSİKL. İslam tıbbında cerrahnamelerden önce hekimler, tıp kitaplarının bir bölümünü cerrahiye ayırıyorlardı. Muhammet bin Zekeriya er-Razi, *el-Havi* adlı yapıtının 7. bölümünü genel cerrahiye ayırmıştı. Ali* el-bin Abbas el-Mecusi'nin *Kitab ül-kâmil-is-sınâ'at it-tıbbiyye* ya da kısaca *Kitab ül-meliki* adıyla bilinen yapıtının birinci bölümü teorik, ikinci bölümü de uygulamalı tıp bilgilerini içerir. İkinci bölümün 3. makalesinden başlayan cerrahi bilgiler içinde, kan alma, katarakt ameliyatı, diş çekme, mesane taşı ameliyatı, hadım etme, dağlama (koterizasyon), kırık ve çıkıklar anlatılır. İslam tıbbının en ünlü cerrahlarından Ebul* Kâsım El Zehravi'nin *et -Tasrif fi't-tıbb* adlı yapıtının son üç bölümü de cerrahi ile ilgilidir. İbni* Sina da *el -Kanûn fi't-tıbb*'ın 4. cildinde bazı bölümleri cerrahiye ayırmıştır. İbni Yakup bin İshak bin el-Kuff, *Kitab ül-umde fî sınâ'at il -cirâhe* adını taşıyan 20 bölümlük yapıtının son on bölümünde pratik tıp bilgileri verir. 17. bölümünde yaraların tedavisi, kırık çıkıklar, 19. bölümde de ülser, ur, ödem ve hemoroid tedavileriyle beyinde su toplanması, kulağa giren yabancı cisimler, burun polipleri anlatılır. Muhammet bin Ali bin Ferec eş-Şafra el Kirbilyânî'nin *Kitab ül-istiska ve'l-ibrâm fî ilac il-cirâhat ve'l-evrâm* adlı yapıtında tümörler, yanıklar, fistül, kırık ve çıkıklar gibi cerrahiye ilişkin konularda bilgi verilir.

Osmanlılar dönemine ilişkin ilk cerrahname Sabuncuoğlu* Şerafettin'in *Cerrahiyet*ül-hâniye*'sidir (1465). Bunu cerrah İbrahim* bin Abdullah'ın *Alâ'im-i cerrahîn* (1504) ve cerrah Mesut'un farsçadan çevirdiği *Terceme-i hülâsa fi fenn il-cirâhe*, *Hülâsat üt-tıbb* ve *Hülasa tercümesi* adıyla bilinen yapıtlar izler. Son yıllarda yapılan araştırmalarda yazarı bilinmeyen *Cerrahname* (1504) adlı bir yazma daha bulunmuştur. XVIII. yy. hekimlerinden Bursalı Ali* Münşi'nin de *Cerrahname* adını taşıyan bir yapıtı olduğu bilinmektedir. Şanizade* Ataullah'ın *Hamse*'sinin 4. kitabı olan *Kanun ül-cerrahin* (1828) klasik tıbbın sürdürüldüğü ve batılılaşmanın başladığı XIX. yy. osmanlı tıbbının en önemli cerrahi kitabıdır.

Cerrahpaşa, İstanbul'da Aksaray ile Kocamustafapaşa arasında semt. Adını, Cerrah Mehmet Paşa'nın XVI. yy. sonlarında mimar Davut Ağa'ya yaptırdığı Cerrahpaşa külliyesi'nden alır. İstanbul'un yedinci tepesinde kurulan ve Bizans döneminde Kserolophos diye bilinen bu kesimde, günümüze yalnızca kaidesi ulaşan Arcadius* sütunu vardı. Osmanlı döneminde Gevher Nesibe Sultan adına yaptırılan medrese, Cerrahpaşa tıp fakültesi ve hastanesi de bu semttedir.

Cerrahpaşa hastanesi, İstanbul'un Cerrahpaşa semtinde İstanbul Üniversitesi'ne bağlı hastane. İstanbul Belediyesi sağlık işleri müdürlüğü tarafından Takiyettin Paşa konağında 80 yataklı bir tedavi kurumu olarak hizmete açıldı (1910). Daha sonra konak yıktırılıp yerine, günümüzde çıkış kapısı yanında bulunan bina yaptırıldı (1916). Böylece 150'ye ulaşan yatak sayısı, yapımı tamamlanan üçüncü pavyonun da hasta kabul etmeye başlamasıyla 250'yi buldu. İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi, Haydarpaşa'dan İstanbul yakasına taşınınca (1933), fakültenin hariciye, I. dahiliye ve göz klinikleri buraya yerleştirildi. Fakülte tarafından yaptırılan yeni dersanenin alt katı patolojik anatomi laboratuvarı ve müzesi ile otopsi dairesi oldu. Daha sonra gene fakülte tarafından yaptırılan binalarda göz pavyonu (1940), deri ve frengi servisi (1941), 30 yataklı yeni bir dahiliye ve 40 yataklı üroloji kliniği (1943) hizmete girdi. Yeni bir poliklinik binası, 200 yataklı verem pavyonu, I. kadın doğum ve çocuk kliniği açıldı (1947) ve cerrahi bölümüne 20 yatak daha eklenerek toplam yatak sayısı 724'e çıkartıldı. İstanbul Üniversitesi'ne bağlı olarak Cerrahpaşa Tıp fakültesi adıyla ikinci bir tıp fakültesi kurulunca (1967), belediye burasını tümüyle üniversiteye bıraktı. Bunu izleyen yıllarda yeni servislerin açılmasıyla hızla büyüyen hastanede yatak sayısı 2 000'e ulaştı.

Cerrahpaşa tıp fakültesi (İstanbul Üniversitesi), merkezi İstanbul'da bulunan öğrenim kurumu. Darülfünun tıp fakültesi Haydarpaşa'daki binasındayken, müderrisler meclisi (profesörler kurulu) fakültenin son iki sınıfının öğretimini İstanbul yakasındaki üç büyük hastanede sürdürmesini kararlaştırdı (eylül 1924). Bu karar üzerine öğrenciler Haseki, Cerrahpaşa ve Gureba hastanelerine dağıtıldılar. Bu üç hastanede çeşitli klinikler kurularak gerekli atamalar yapıldı. Kerim Sebati Bey Cerrahpaşa hastanesi I. cerrahi kliniği şefliğine ve hastane başhekimliğine getirilirken Neşet Ömer (İrdelp) dahiliye, Hasan Reşat (Sığındım) da deri ve frengi kliniği şefi oldular. Bir sömestr sonra, öğrenim yeniden Haydarpaşa'da sürdürüldü. Darülfünun kaldırılıp İstanbul Üniversitesi kurulunca (Üniversite* reformu, 1933), Haydarpaşa'daki tıp fakültesi bütünüyle yeniden İstanbul yakasına taşındı. Tıp fakültesinin merkezi ile enstitüler, Bayezit'teki eski Harbiye nezareti binasında; klinikler ise Şişli Çocuk, Haseki, Cerrahpaşa, Gureba ve Bakırköy Ruh ve sinir hastalıkları hastanelerinde faaliyet göstermeye başladılar. Bu arada, Cerrahpaşa'ya verilen I. Cerrahi kliniği şefliğine Ord. Prof. Dr. Rudolf Nissen, I. dahiliye kliniği şefliğine Ord. Prof. Neşet Ömer (İrdelp) ve göz hastalıkları kliniği şefliğine de Ord. Prof. Dr. Igerscheimer atandılar. Bu tarihten sonra, İstanbul belediyesi'nin malı olan Cerrahpaşa hastanesi arazisinde yeni yapılar yapılmaya başlandı. Göz (1940), deri ve frengi (1941), cerrahi ve üroloji (1943), verem (1947), nöroloji (1951), çocuk hastalıkları ve bakımı ile kadın hastalıkları ve doğum, kulak-burun-boğaz, psikiyatri, anesteziyoloji (1967) bölümleri faaliyete geçti. Belediye ile sürdürülen ortak çalışmalar sonunda, İstanbul Üniversitesi'nin ikinci tıp fakültesi olan Cerrahpaşa tıp fakültesi'nin kurulması kararlaştırıldı. Anlaşma gereği, belediye hastanedeki personelini çekip binalarını Cerrahpaşa tıp fakültesi'ne devretti ve yeni tıp fakültesi 903 öğrenci ile öğretime başladı (1967).

CERRETTİ (Luigi), italyan yazar (Modena 1760 - Ravenna 1828). *Dissertazione sullo stato presente della lingua italiana* (İtalyan dilinin günümüzdeki durumu üstüne inceleme) [1810] adlı yapıtında ve *Le Grazie* (1812) başlıklı söyleşisinde XIV. yy.'daki edebiyat dilinin arılığına dönüşü savundu.

CERRİDWEN, kelt mitolojisinin bir ka-

dın kahramanı. Tohum, beyaz dişi domuz, gelincik, dişi kedi, dişi kurt biçimine girdiğinden değişimler kraliçesidir; *Mabinogion* adlı yapıtta, "Beyaz tanrıça"-nın biçimlerinden biridir. Ölüm ve esin tanrıçası olarak, kapalı olanı açar, açık olanı kapar. Sihirli ilacı, geçmişi, içinde bulunulan anı ve geleceği görme gücü kazandırır. Bu ilaçtan içen Gwyon (ya da Gwydion) [Taliesin], yeniden doğmak için onun karnına sığınmıştır. Cerridwen, İngiltere masal ve efsanelerinde önemli bir yer tutar.

CERRİK, Arnavutluk'ta kent, Elbasan'ın G.-B'sında; 8 000 nüf. Petrol üretim merkezi.

CERRİTO (Francesca, **Fanny** —denir), italyan romantik dansçı (Napoli 1817 - Paris 1909). Jules Perrot, Carlo Blasis ve Arthur Saint-Léon'dan ders aldı. Sanat yaşamına 1832'de, Napoli'deki San Carlo tiyatrosu'nda başladı. Viyana'da (1836), Milano'da (1838) ve Londra'da (1840) sahneye çıktı. Londra'da rol aldığı *la Vivandière* ve *Ondine* adlı yapıtlarda dikkat çekti. Lucile Grahn, Carlotta Grisi ve Maria Taglioni ile birlikte Jules Perrot'nun ünlü *Pas de quatre*'ının prömiyerinde dans etti. 1846'da, M. Taglioni ve L. Grahn ile birlikte *Pas des déesses*'i ilk kez yorumladı. Bir süre evli kaldığı A. Saint-Léon'un birçok yapıtının Paris operası'ndaki prömiyerinde dans etti: *la Fille de marbre* (1847), *le Violon du diable* (1849), *Stella ou le Contrebandier* (1850).

CERRO a. (bıçak anlamında isp. sözc.). Coğ. İspanyolca konuşan ülkelerde, tepe, tepecik.

CERRO BOLIVAR, Venezuela'da (Bolívar eyaleti) bölge, Ciudad Bolívar'ın G.'inde. Demir filizi.

CERRO COLORADO, Panamá'da David'in D.-K.-D.'sunda yer. Bakır yatağı.

CERRO DE PASCO, Peru'da kent, *Pasco yönetim bölgesi*'nin merkezi; Lima'nın K.-D.'sunda, 4 400 m yükseltide; 76 000 nüf. Huallaga ve Mantaro vadileri arasında bulunan ve XVII. yy.'da gümüş üretim merkezi olan kent, bakır, çinko, kurşun, altın ve hâlâ gümüş üretmektedir.

CERRO MATOSO, Kolombiya'da yer, Montería'nın G.'inde. Nikel yatağı.

CERRO SAN İSİDRO, Venezuela'da, Caroní vadisinde sit. Demir filizi yatağı.

Cerros Colorados, Arjantin'de, Neuquén'in K.-B.'sında, Neuquén ırmağı üzerinde hidroelektrik tesisi (ve büyük baraj gölü).

■ **CERRO SECHÍN,** Kuzey Peru kıyılarının orta kesiminde, Casma vadisinde arkeolojik sit alanı. En önemli yapısı, taş kaplamalı toprak bir yükseltiden oluşan tapınaktır. K.'deki ana cephede, 22 büyük ve 44 daha küçük taş blok bulunur. Üzerlerine, gürz sallayan savaşçılar ya da önemli kişiler, yarı çıplak insanlar, insan başları ve geometrik motifler kazılmıştır. Cerro Sechín üslubu Chavín üslubuyla karşılaştırılmışsa da, ondan önce mi, sonra mı ortaya çıktığı henüz belirlenememiştir.

CERRO TORRE, Arjantin Andları'nda, Patagonya'da doruk; 3 020 m. 1 800 m'yi aşan yükseklikteki güney-doğu sırtına ilk defa 1970'te bir italyan dağcı grubu (C. Maestri, E. Alimonta ve C. Claus) tırmandı.

CERRO VERDE, Güney Peru'da bakır cevheri yatağı, Arequipa'nın K.'inde.

CERTOSA a. (ital. sözc.). → CHARTREUSE.

Certosa del Galluzzo, 1341'de Floransa'da, kraliçe Giovanna'nın büyük seneşali, floransalı Nicolas Acciaiuolli tarafından kurulan chartreuse. Birçok mezarın yer aldığı manastırın, A. ve G. Della Robbia'nın pişmiş topraktan madalyonlarıyla süslenmiş büyük bir avlusu vardır. Bu avluda Pontormo'nun, Dürer'in estamplarından esinlenerek yaptığı (1522 -1525) ve Çile sahnelerini betimleyen freskleri bulunur.

■ **Certosa di Pavia,** Pavia'da ünlü manastır. 1396'da dük Gian Galeazzo Visconti tarafından kuruldu. Yapının avlular ve kilise dışında kalan bölümleri, Galeazzo'nun ölümünden (1402) az sonra tamamlandı. Yapım çalışmaları, 1453'te, Guiniforte Solari yönetiminde yeniden ele alındı. Yapımına 1475'e doğru başlanan ve büyük bölümüyle Giovanni Antonio Amadeo'nun yapıtı olan kilise cephesi, ancak 1560'a doğru tamamlanabildi; bu cephenin yoğun bezemeli üslubu, ilk fransız Rönesans'ı mimarlığını önemli ölçüde etkiledi. Kilisede Ludovico Sforza ve Beatrice d'Este'nin Cristoforo Solari tarafından gerçekleştirilmiş mezar heykelleri, Gian Cristoforo Romano ve Benedetto Briosco'nun yaptığı ve 1562'de Galeazzo Alessi'nin tamamladığı Gian Galeazzo Visconti mezarı bulunur. Avluları, Mantegazza, G. A. Amadeo ve Rinaldo De Stauris adlı sanatçılarca bezenen (1466) Pavia manastırı, 1782'de kapandı; 1843 -1881 yılları arasında yeniden açıldı ve sonunda kamu mülkiyetine geçti.

CERUCHUS a. (yun. *kerukhos,* boynuzlu'dan). Parlak kahverengi ya da siyah geyikböceklerini içeren cins. (Kuzey yarıkürenin dağlık bölgelerinde yaşar.)

CERURA a. Tırtılı söğütlerin, kavakların ve kayınların üstünde yaşayan kelebekleri içeren cins. (*Cerura* cinsi, pulkanatlıların dişlikelebekgiller familyasına girer; bazı bilim adamlarıysa bu cinsi *Ceruridae* familyasının örnek tipi sayar.)

CERUS, Ceres'e yoldaşlık ettiği sanılan çok eski bir latin tanrısı. İ.Ö. III. yy. sonrasında adına rastlanmaz.

■ **CERUTİ** (Giacomo), italyan ressam (Piacenza 1691-Brescia 1760'tan sonra). İtalyan resminde ilk kez doğal boyutlarda temsil edilen çok sayıda dilenci ve yoksul tablosu yaptı. Aynı zamanda portreciydi (*Rahibenin portresi,* Poldi-Pezzoli müzesi, Milano).

■ **CERVANTES SAAVEDRA** (Miguel DE), ispanyol yazar (Alcalá de Henares 1547 - Madrid 1616). Yoksul bir hekimin oğluydu; babasının gezginci yaşamına ayak uydurmak zorunda kaldı ve düzenli bir öğrenim göremedi. Bununla birlikte, bir süre Alcalá ve Salamanca üniversitelerine devam ettiği sanılmaktadır. Okumaya meraklıydı. Madrid'de, erasmusçu López de Hoyos'un öğrencisi oldu. 1568'de Élisabeth de Valois'nın ölümü üzerine birkaç dize yazdı. Ama, bunlar ürkek denemelerdi. Cervantes önce askerlik mesleğine girdi. Sonra, papanın İspanya kralı nezdindeki elçisi Acquaviva kardinalinin cameriere'si oldu ve efendisiyle birlikte Roma'ya gitti (1569). 1570'te yeniden askerliğe döndü; Colonnalar'ın hizmetine girdi ve bütün İtalya'yı dolaştı; bir yandan da eski klasikleri ve çağının italyan yazarlarını okuyarak edebiyat öğrenimini tamamladı. Ama savaş devam ediyordu. Cervantes, Selim II tarafından kuşatılan Lefkoşa'nın düşüşünü gördü; 7 ekim 1571'de İnebahtı savaşı'na katıldı, yaralandı ve sol elini kullanamaz hale geldi. Messina'da geçirdiği bir nekahat devresinden sonra, 1572'de Navarin'de, 1573'te Tunus'ta, 1574'te Halk el-Uvet'te savaşlara katıldı. Eylül 1575'te izne ayrılarak İspanya'ya dönmek üzere gemiye bindi. Ancak bindiği kadırgaya Saintes -Maries-de-la-Mer açıklarında Türkler elkoydu. Esir düşen Cervantes, Cezayir'e götürüldü. Orada beş yıl kaldı, birçok kez kaçmayı denediyse de, ancak 1580 sonunda, bedeli ödenince serbest bırakıldı.

Madrid'e döndüğünde edebiyat çalışmalarıyla geçimini sağlamayı denedi, ama başarılı olamadı. Tiyatro oyuncusu bir kadınla yaşamaya başladı, ondan bir kızı oldu; Toledo'ya, Asor adaları'na gitti, sonunda Esquiviaslı bir toprak sahibinin kızıyla evlendi (1584). İspanya'nın İngiltere'ye karşı saldırı hazırlıkları sırasında, Felipe II tarafından levazım müdürlüğüne atandı, 1585-1589 arasında sık sık Sevilla'da bulundu. Yenilmez Armada'nın bozgununa uğramasından sonra bu görevi

Lauros-Giraudon

Certosa di Pavia kilisesi'nin çokrenkli mermerden cephesi (1475'e doğr. - 1560)

Miguel de Cervantes Saavedra
Juan de Jáuregui y Aquilan'ın yapıtı (1600)
Madrid İspanyol akademisi

Dominguez Ramos

Giacomo Ceruti
Ormanda karşılaşma
özel kol., Padernello

Fabbri

de sona erdi; üstelik 1589'da görevini kötüye kullanmakla suçlandı. Tutuklandı ve aforoz edildi. Yasadışı buğday ticareti yapmakla suçlanarak 1592'de Castro del Río'da, kamu fonlarını ortadan kaybolan bir bankere emanet ettiği için 1597'de Sevilla'da, 1602-03'te Valladolid'de, bir süre sonra suçsuzluğunun anlaşılacağı bir cinayet suçlamasıyla 1605'te yeniden Valladolid'de hapse atıldı. Bu arada, 1592'de altı komedi yazmak üzere bir sözleşme imzalamıştı; ama hapse girdiği için sözleşmeye uyamadı. Madrid'de yaşayarak yapacağı bir iş olan Granada vergi tahsildarlığına atanması, maddi sorunlarını bir süre için çözümledi. 1601'de Felipe III'ün maiyetiyle birlikte Valladolid'e gitti, 1608'de yine bu maiyetle Madrid'e döndü. Cervantes açısından iki olay bu döneme damgasını vurdu: 1585'te ilk yapıtı *La Galatea*'nın basılması ve 1605'te *Don* Quijote*'nin yayımlanmasından hemen sonra elde ettiği olağanüstü başarı. Artık güçlü kişilerce korunduğundan, kendini tümüyle edebiyata verebilecekti: koruyucuları arasında Lerma dükü, Béjar dükü, Lemos dükü, Toledo başpiskoposu vardı. Gerçekten de ölüm tarihi olan 23 nisan 1616'ya kadar yayım etkinliklerini aralıksız sürdürdü.

Lena-Gamma

Aimé Césaire (1971'de)

Böylesine serüvenlerle dolu bir yaşam, Cervantes için sanatını besleyecek geniş bir kaynaktı. Ama, günlük yaşamın gözlemlenmesi ve verimli bir imgeleme yetisi de Cervantes için, en az kendi yaşamı kadar tükenmez kaynaklar oluşturdu. *La Galatea* (1585) Cezayir'de yazmaya başladığı ve tutsaklık yaşamının olaylarından hiçbir iz taşımayan pastoral bir romandır. Bu yapıt pek bir başarı elde edemediyse de, Cervantes'in ünlenmesini sağlayan öbür yapıtları için durum değişik oldu: 1605 başlarında yayımlanan *Don* Quijote*'nin ilk bölümü aynı yıl içinde altı kez basıldı. 1613'te on iki öyküden oluşan *Novelas ejemplares* yayımlandı. 1614'te yayımlanan *Viaje del Parnaso* Caporali'nin 1582'de yayımlanmış italyanca bir yapıtına öykünülerek yazılmıştı; bu yapıtta Cervantes'in güttüğü asıl amaç XVI. yy. sonu ve XVII. yy. başı ispanyol edebiyatının eleştirel bir görünümünü sunmaktı. 1615'te Cervantes, *Ocho comedias y ocho entremeses nuevos* ile dehasının bir başka yönünü gösterdi. Bunlardan üçü (*El Gallardo Español, Los Baños de Argel, La Gran Sultana*), doğrudan doğruya tutsaklık anılarından esinlenilerek yazılmıştı. Buna karşılık, *El Rufián dichoso* Calderón'un *La Devoción de la Cruz*'una ve Tirso de Molina'nın öğretici *comedia*'larına yaklaşır; *Pedro de Urdemalas* ise "tiyatro içinde tiyatro"dur. Cervantes' in oyunları nitelik bakımından birbirinden çok değişiktir, ama sekiz ara oyunu çok ustaca düzenlenmiş kısa entrikalar içinde, yaşam dolu insanları sahneye getirir. En iyileri *El juez de los divorcios, El vigo celoso* ve özellikle hayranlık uyandırıcı *Retablo de las maravillas*'tır; bunlar, çoğu zaman ortaya koydukları sorunlar, bu sorunlara getirdikleri, kimi zaman beklenmedik çözümler ve ruhsal çözümlemedeki derinlikleriyle *comedia*'lardan daha üstündürler. Cervantes tiyatro yapıtlarıyla çok övünürdü. *Ocho Comedias*'ın öndeyişinde ispanyol tiyatrosunun kısa bir eleştirel incelemesini sunuyor, hepsi sahneye konulmuş yirmi-otuz oyun verdiğini belirtiyordu: bu yazdıklarından günümüze yalnızca iki yapıt, *El Cerco de Numancia* (1582'ye doğru yazıldı ve 1784'te basıldı) ve *El Trato de Argel* kalmıştır. Bu öndeyişte, Cervantes ayrıca, Lope de Vega'nın 1609'da *Arte nuevo de hacer comedias*'ta (Komedi yazma sanatı) önerdiği, perde sayısının beşten üçe indirilmesi düşüncesinin ilk uygulayıcısı olduğunu ileri sürdü. 1615'te, bilinmeyen bir kişinin "Avellaneda" takma adıyla, *Don Quijote*'nin devamı niteliğinde bir yapıt yayımlamasından bir yıl sonra, Cervantes başyapıtının ikinci bölümünü yayımladı. Öldüğünde, geride, dört ciltlik bir "kuzey" romanı olan ve dul eşinin 1617'de yayımlayacağı *Los trabajos de Persiles y Segismunda*'nın elyazmalarını bırakmıştı. Kendini her zaman bir marjinal gibi gören ve daha soylu türlerde başarı kazanmaya can atan (*Persiles y Segismunda*'daki Lemos kontuna ithaf yazısında, en iyi yapıtlarından biri olarak gördüğü *La Galatea*'nın devamını yazma niyetini açıklamıştı) Cervantes, yeni bir türü, modern romanı yarattığının farkında bile değildi.

Cerveteri üzerinde bir çiftin uzandığı lahit (ölü küllerini koymaya yarıyordu) çokrenkli pişmiş toprak İ.Ö. 520'ye doğru. *Villa Giulia ulusal etrüsk müzesi Roma*

Scala

CERVELAT a. (fr. sözc.; "beyincik" anlamındaki ital. *cervelletto*'dan). Müz. XVI. - XVIII. yy. arasında Avrupa'da kullanılmış, fagota benzer, kısa boylu, çift dilli üflemeli çalgı. (Tahtadan ya da fildişinden yapılan silindir biçimindeki gövdesinde 8 ya da 16 delik bulunurdu. Şalemi ailesinin bası olarak kullanılmıştır.)

CERVERA, İspanya'da (Katalonya, Lérida ili) kent, Lérida'nın D.'sunda; 5 800 nüf. Ortaçağ'dan kalma anıtlar. 1718'den başlayarak Felipe V'in buyruğuyla Barcelona Üniversitesi'nin yerini alan (1842'ye kadar) eski üniversitenin yapıları.

CERVERA burnu, Fransa'da (Pyrénées-Orientales) burun, Akdeniz kıyısında, İspanya sınırında. —*Cervera komünü;* 1 940 nüf. Uluslararası gar. Sayfiye merkezi. Deniz banyolarıyla tedavi merkezi.

CERVERA Y TOPETE (Pascual), ispanyol amiral (San Fernando 1839 -Puerto Real 1909). 1892'de donanma bakanı oldu, 1898'deki İspanyol-Amerikan savaşı sırasında, İspanya'nın Atlas okyanusu filosuna komuta etti. Santiago de Cuba körfezine sığınmışken, Madrid'in emri üzerine temmuz ayında oradan çıkmayı denedi. Ancak, komutasındaki filo, amerikan amirali Sampson yönetimindeki filo tarafından yok edildi ve kendisi de tutsak düştü.

CERVERA Y VALDERRAMA (Juan), ispanyol amiral (San Fernando 1870 -Puerto Real 1952). Donanmada kurmay başkanlığı yaptıktan sonra 1931'de emekliye ayrıldı. 1936'dan 1939'a kadar süren iç savaş sırasında, Franco tarafından göreve çağrılarak İspanya deniz kuvvetleri komutanlığına getirildi.

CERVERÍ de Girona (Guilhem DE CERVERA —denir), oc dilinde yazan katalan şair (öl. 1285). 119 şiir yazdı (şanson, balad, sirventes). Bunlardan, provence şiiri hakkında tam bir fikir edinilebilir.

CERVETERİ, İtalya'da, Lazio'da (lat. *Latium;* Roma ili), Tirren denizi kıyısında komün; 13 700 nüf. Bir Villanova uygarlığı merkezi olan Cerveteri, başlıca etrüsk kentlerinden biri durumuna geldi (*Chisra*, lat. *Caere*); Etrüskler ile Kartacalılar arasındaki ittifak burada kuruldu (İ.Ö. 535). İ.Ö. 351'de kent, Roma egemenliği altına girdi. Kazılar sonucunda, kent tipi geniş bir nekropolisle seramik atölyeleri ("Caere hydriaları" adı verilen hydria grubu, İ.Ö. VI. yy.'ın 2. yarısı) ve pişmiş toprak heykeller üretilen atölyeler gün ışığına çıkarıldı.

CERVİA, İtalya'da liman kenti ve sayfiye merkezi, Emilia'da, Adriya denizi kıyısında; 23 000 nüf.

CERVİDAE a. Zool. GEYİKGİLLER familyasının bilimsel adı.

CERVİNAE a. (lat. *cervus*, geyik'ten). Geyik, alageyik, aksis ve sika gibi türleri içeren oymak (Geyikgiller familyası).

CER-VİT a. (tesc. edil. ad). Özellikle teleskop aynalarının yapımında kullanılan, çok küçük uzama katsayılı cam-seramik.

CERYANOĞLU ya da **CERENYAN** (Minas), türk halk şairi (Harput 1730 -İstanbul 1813). Yazdığı destanlardan âmâ olduğu anlaşılır. Kendi kendini yetiştirdi. Anadolu'nun çeşitli kentlerini dolaştıktan sonra XVIII. yy. sonlarına doğru İstanbul'a geldi. Şarkılar, mezartaşı yazıtları, dini şiirler ve destanlar yazdı. 1766 İstanbul depremiyle ilgili iki destanı vardır. Bazı şiirlerinde Geçit mahlasını da kullandı.

CÉSAİRE (Aimé), fransız yazar ve siyaset adamı (Basse-Pointe, Martinique, 1913). Şiir ve tiyatro onun için zenciliğin kaynaklarına dönmenin iki aracıdır (*Cahiers d'un retour au pays natal*, 1947). Batı kültürünün geleneksel biçimlerinden kurtulmaya çalışarak (*Ferrements*, 1959), *Soleil cou coupé*'de (1948) başkaldırı amacıyla gerçeküstücü yöntemleri benimsedi. Tiyatrosu da aynı temalardan esinlendi (*la Tragédie du roi Christophe*, 1963; *Une saison au Congo*, 1967; *Moi Laminaire*, (1980).

CESALPİNİACEAE a. ERGUVANGİLLER familyasının bilimsel adı.

CESALPİNO (Andrea), italyan filozof ve hekim (Arezzo 1519 - Roma 1603). Pisa'da öğrenim gördükten sonra, Roma'da botanik dersleri verdi, hekimlik yaptı ve felsefe okuttu. Bitkilerin morfolojik karakterine dayanan ve erek kavramına geniş yer veren bir sınıflandırma yöntemi ileri sürdü (*De plantis* [Bitkiler üzerine], 1583). Aristoteles'ten esinlenerek yazdığı *Quaestionum peripateticarum libri* (Aristotelesçi sorunlar) [1571] adlı kitabında, gözlemi ve tümevarımı her türlü bilginin temeli olarak kabul etti.

CESAMET, -ti a. (ar. *cesâmet*). *Esk.* Büyüklük, irilik: *"Küçük birer kazgan cesametinde çorba ve aşure kâseleri"* (Y. K. Karaosmanoğlu).

CESAMETLİ sıf. Büyük, iri.

CESANO BOSCONE, Milano'nun (İtalya) güneyinde sanayi (makine yapımı) banliyösü; 27 000 nüf.

CESANO MADERNO, İtalya'da kent, Lombardia'da, Milano'nun K.'inde; 33 000 nüf. Kimya, makine ve dokuma sanayileri.

CESAR, Kolombiya'nın kuzeyinde yönetim bölgesi, Venezuela sınırı boyunca uzanır; 23 794 km²; 699 428 nüf. Yönetim merkezi *Valledupar*.

CÉSAR (César BALDACCİNİ, —denir), fransız heykelci (Marsilya 1921). Marsilya Güzel sanatlar okulu'nda (1935-1939) ve Paris'teki Güzel sanatlar yüksekokulu'nda (1943) öğrenim gördü. Özellikle demir teller kullandığı ilk heykel denemelerinin ardından, 1952'de, hurda demir ve kaynakla çalışmaya başladı. Anlatımcı anlayışta (*Kanat*, 1955-56), çoğu kez mizahi öğeler taşıyan (*Ginette*, 1958-1965) yapıtlara yöneldi; bunların yapıları giderek yalınlaştı (*Villetaneuse zaferi*, 1965). Ancak, César, "gerçeğe uygunluk" olgusunu geliştirmeyi amaçlayan yeni gerçekçiler grubunun kuruluş çalışmalarına katılmadan hemen önce, 1960'ta, çoğu kez göz alıcı nitelikli yeni bir arayış içine gire-

rek, preste sıkıştırılmış araba kaportaları ("sıkıştırmalar") üzerinde çalıştı. 1964 -1966 arasında, insan bedeninin çeşitli bölümlerinin (başparmak, göğüs) çok büyütülmüş mulajlarını ("izler") yaptı. 1967'den sonra, kimi kez bir seyirci topluluğu önünde gerçekleştirdiği, katmanlı ya da lakeli poliüretan köpüğünden "yayılmalar"a yöneldi. "Sıkıştırma" deneyleri çeşitlilik gösterdi (takılar, 1971; motosikletler, 1971; plastikler, 1972; karton, 1975-76). Aynı dönemde, (1972-73) daha klasik bir anlayışta, tunç ya da plastikten bir dizi maske gerçekleştirdi, kendi portrelerini yaptı. Kullanılan malzemeye ve bunun sanatçıya benimsettiği mantığa önem verdi; genellikle zanaatsal bir nitelik taşıyan uygulamasına teknolojik coşkuyu da kattı. César, çağdaş heykel sanatının en çarpıcı ve en önemli temsilcilerinden biridir.

César Birotteau *(Grandeur et décadence de César Birotteau)*, Balzac'ın romanı (1837). *Scènes de la vie parisienne* (Paris yaşamından sahneler) adlı yapıtın bir parçasını oluşturan bu romanda, ticaretle uğraşan küçük burjuvazinin hırs ve yaratıcı zekâsının, doğmakta olan büyük kapitalizmin (Du Tillet, Nucingen) çevirdiği dolaplar karşısında nasıl ezildiği anlatılmaktadır.

CESARE (Carlo DE) → DE CESARE.

CESARE DA SESTO, italyan ressam (Sesto Calende, Lombardia, 1477-Milano 1523), Leonardo da Vinci'nin öğrencisi ve öykünmecisiydi; daha sonraları Raffaello ile rekabete girişti.

CESARET, -ti a. (ar. *cesāret*). **1.** Tehlikeleri, güçlükleri göze almayı sağlayan ruhsal güç; korkusuzluk, yüreklilik: *Cesaretle karşı koymak. Biraz cesareti varsa onlara direnir. Bir dağcının cesareti. Bu iş cesaret ister.* **—2.** Cüret, çekinmezlik: *Cesaretimi bağışlayın ama bu iş böyle yapılmaz.* **—3.** *Bir şeye, bir şey yapmaya cesaret etmek,* onu, o şeyi yapmaktan korkmamak, onun tehlikelerini göze almak: *Böyle bir işe nasıl cesaret etti? Ona gerçeği anlatmaya cesaret edemiyorum.* **—4.** *(Bir şeyden bir kimseden) cesaret almak, bulmak,* ondan güç ve destek almak: *Babasından cesaret almasa böyle davranamaz.* || *(Bir kimseye) cesaret gelmek,* korkudan, yılgınlıktan sıyrılarak yüreklenmek, üzerindeki ürkü ve yılgınlığı atmak. || *Cesaretini kaybetmek, yitirmek,* ürküntü ve yılgınlık içine düşmek; umutsuzluğa kapılmak. || *Cesaretini kırmak,* bir kimseyi yılgınlığa sürüklemek, umutsuzluğa düşürmek. || *Cesaretini toplamak,* korkusunu yenerek yüreklenmek.

■ **Cesaret Ana ve çocukları** *(Mutter Courage und ihre Kinder)*, Bertolt Brecht' in 12 tablolu oyunu. 1939'da yazıldı, ilk kez 1941'de sahnelendi. Esin kaynağı, Grimmelshausen'in *Lebenschreibung der Ertzbetrügerin und Landstörtzerin Courasche* (Gezgin dolandırıcı Courasche'ın yaşamöyküsü) [1670] adlı yapıtı olan oyun, "Otuz Yıl savaşı'nın bir kroniği" olarak sunuldu. Oyunun baş kişisi Anna Fierling, arabasıyla karargâh karargâh dolaşarak öteberi satar, gittikçe yoksullaşır. Üç çocuğunu peş peşe elinden alacağını sezmişçesine savaştan nefret etmekle birlikte ekmeğini savaştan çıkarmakta direnir.

CESARETLENDİRMEK → CESARETLENMEK.

CESARETLENMEK gçz. f. Bir kimse sözkonusuysa, korkusunu, çekingenliğini yenmek; yüreklenmek.

◆ **cesaretlendirmek** ettirg. f. *Bir kimseyi (bir şey yapması için) cesaretlendirmek,* ona (şu ya da bu biçimde davranması için) cesaret vermek, onu teşvik etmek; yüreklendirmek: *Bu başarı onu cesaretlendirdi.*

CESARETLİ sıf. Cesur, yürekli, korkusuz.

CESARETLİLİK a. Cesaretli olma durumu; yüreklilik, korkusuzluk.

CESARETSİZ sıf. **1.** Bir işin tehlikesini, güçlüğünü göze alamayan kimse için kullanılır; korkak, yüreksiz. **—2.** Çekingen.

CESARETSİZLİK a. Cesaretsiz olma durumu; cesaretsiz bir kimsenin, davranışının niteliği; yüreksizlik, korkaklık, çekingenlik.

CESARİ (Giuseppe), **Cavalièr d'Arpino** da denir, italyan ressam (Arpino 1568 -Roma 1640). Son maniyeristlerdendir. Kilise ve saray süslemeciliği alanında ün yaptı: Santa Prassede'nin, San Giovanni in Laterano kilisesi'nin *(Uruç)*, Roma'daki Conservatori sarayı'nın *(Dişi kurdun keşfi)* ve Frascati'deki Aldobrandini villasının fresklerini gerçekleştirdi.

CESÂRÎ, türk halk şairi (Bender ? - 1829 ?). Asıl adı Hasan. Önce mevlevi, sonra bektaşi oldu. Şiirlerinde Âşık Ömer etkisi görülür. Aruzda başarılıdır. Yazma *Divan*'ı vardır.

CESARİNİ (Giuliano), italyan diplomat (Roma 1398 - Varna 1444). Padova'da hukuk profesörü, papa Martinus V'in danışmanı, 1426'da kardinal, Basel konsili'nde Papalık elçisi. Basel'de, papa Eugenius IV ile konsil arasındaki anlaşmazlığı çözmek için hakemlik yaptıysa da başarılı olamadı. Ayrıca, husçulara karşı alınan önlemlerin de hazırlayıcısıydı. Eugenius IV'e Floransa konsili'nde refakat etti (1439 -1442). Tuna havzası papalık elçisiyken (1442-1444), Türkler'e karşı savaştı ve Varna savaşı'nda öldü.

CESAROLİT a. (fr. *césarolite;* italyan mineraloji uzmanı G. *Cesaro*'nun adından). Miner. Hidratlı doğal kurşun ve manganez oksit.

CESAROTTİ (Melchiorre), italyan yazar (Padova 1730-Selvazzano, Padova, 1808). Tümü 40 cildi bulan yapıtları arasında Homeros ve Voltaire'den çeviriler, siyasal nitelikli kitapçıklar, edebiyat tarihi incelemeleri ve 1785'te yayımlanmış, estetiğe ilişkin iki deneme vardır. Ossian'dan yaptığı çevirilerden oluşan *Poesie di Ossian* (1763-1772) romantik şiirin habercisidir.

CESAR STRABO (Caius Julius), romalı hatip ve şair; konsül Lucius Julius'un kardeşi. Yüksek rahipler kurulu'nun üyesiydi, aristokrasi partisindendi. İ.Ö. 87'de Marius'un aldığı önlemler (proscriptio) üzerine öldürüldü.

CESBRON (Gilbert), fransız yazar (Paris 1913 - *ay. y.* 1979). Katolik bir romancı olarak, çağdaş dünyanın ahlaksal ve toplumsal sorunlarına yardımseverlik açısından yaklaştı *(les Saints vont en enfer,* 1952; *Chiens perdus sans collier,* 1954; *C'est Mozart qu'on assassine,* 1966). *Il est minuit docteur Schweitzer* (1952) adlı oyunu ünlüdür.

CESENA, İtalya'da kent, Emilia'da, Forli'nin G.-D.'sunda, Savio ırmağı kıyısında; 90 000 nüf. Tarım ve ticaret merkezi. Konserve fabrikaları. Tarım makineleri. Hipodrom. Eski anıtlar (1447-1452 arasında yapılan Malatestiana kitaplığı).

—Tar. XI.-XIII. yy. arasında özgür komün, sonra papalık toprağı olan Cesena, Malatesta sülalesine fief olarak verildi (1379 -1466). İtalyan Rubico *departement*'ının merkezi (1801-1814) oldu, sonra 1859'da İtalya krallığı'na katıldı. Murat, Avusturyalılar'ı burada yenilgiye uğratmıştır (30 mart 1815).

CESENATİCO, İtalya'da (Emilia -Romagna) sayfiye merkezi, Rimini'nin K.-K.-B.'sında; 19 000 nüf. Balıkçılık.

CESET a. (ar. *cesed*). **1.** Canlılığını yitirmiş insan vücudu; ölü: *Cesedini gölün kıyısında buldular.* **—2.** Cansız hayvan vücudu. **—3.** *Esk.* Gövde, ten.

—Cez. huk. *Cesedin muayenesi* → OTOPSİ.

diathèque C.N.A.C.G.-Pompidou

César
"yayılma" tekniğiyle gerçekleştirilmiş polyester başlar (1972)
Creuzevault galerisi, Paris

—ANSİKL. Adli tıp. Ölümün ardından kalp ve solunum tümüyle durur; beynin çalışması tümüyle sona erer; vücut hareketsizleşir ve soğur; önce gevşeyip sonra katılaşır; kan ve suyuklar yer çekimine bağlı olarak alt taraflara doğru akar ve çevreden çekilir; bu yüzden deri soluk bir renk alır. Pıhtılaşan kanın sıvı kalan kısımları damarların dışına çıkar ve basınç görmeyen noktalar dışında morumsu kırmızı lekeler meydana getirir. Karnın içinde oluşan gazlar şişkinlik yapabilir. Ölümden birkaç saat sonra (bir ila altı saat) başlayan katılaşma birkaç gün sürer, ondan sonra vücut yeniden yumuşar ve kokuşma başlar.

Bundan sonra ortaya çıkan özellikler cesedi kokuşturan mikropların işidir. Onların ürettikleri fermentler yavaş yavaş cesedin organik molekküllerini parçalar, onları elementlere ya da madensel duruma dönüştürür. Fermentlerin bu işlevleri kokuşmaya özgü kokuların ortaya çıkmasına neden olur. Mikropların etkisini daha yüksek yapılı asalakların, özellikle böcek larvalarının etkisi izler.

Bazı durumlarda, tahnitten sonra, cesetin açık havada kalması ve bu havanın kuruluğu ya da gömüldüğü toprağın özel yapısı nedeniyle kokuşma olmayabilir. Örneğin, tahnitte kullanılan kokulu maddeler ya da antiseptikler kokuşmayı önler; kurumada ise, su olmaması mikropların etkisini ve dokuların erimesini önler. Madensel maddelerle dolu sulara batırılmış cesetler bir çeşit madenleşme yüzünden görünümünü uzun zaman koruyabilir. Kemikler, uzun süre madensel tuzla dolu kalmaya elverişli olan dokulardır: soyu tükenmiş birçok hayvan türüne ait kemiklerin, fosiller halinde korunmuş olabilmesi bundan ötürüdür.

CESİM, CESİME sıf. (ar. *cesīm,* dişl. *cesīme*). *Esk.* **1.** İri yapılı, kocaman, çok büyük: *"Almanya, İspanya, hatta Portekiz ve Belçika'nın da cesîm müstemlekeleri vardı"* (Ömer Seyfettin). **—2.** *Cesîm -ül-cüsse,* iri gövdeli.

CESİME → CESİM.

CESİMİ, asıl adı **Yusuf,** türk halk şairi

Bernand

Brecht'in ***Cesaret Ana ve çocukları*** adlı oyununun 1976'da Saint-Denis Gérard-Philipe tiyatrosu'ndaki gösteriminden bir sahne
(sahneye koyan: José Valverde, senografi: Jean Michel Quesne)

(Soğanlı, Ardanuç, 1835 - Vezirköprü 1915). Babası Şöhreti de şairdi. Bir ağanın Servidar adlı kızına gönül verdiği için gurbete çıkarak Gerede'ye gitti. Buradayken, kızın ölüm haberini aldığı zaman söylediği ağıt ün kazandı. İran'da ve Batum'da da bulundu. Cihani ve Karari'yi alt ettiği atışmaları ünlüdür.

CESKÁ TREBOVÁ, Doğu Bohemya'da yer alan (Çekoslovakya) kent, Çek-Moravya tepelerinde, Brno'nun K.'inde; 15 000 nüf. Demiryolu kavşağı.

CESKÉ BUDEJOVİCE, Güney Bohemya'nın (Çekoslovakya) merkezi kent, Vltava ırmağının yukarı havzasında, 92 000 nüf. Gölcükler, göller, bataklıklarla dolu, sert iklimli yüksek platolardan oluşan oldukça verimsiz bir bölgenin merkezi.

Kral Přemysl Otakar II'nin buyruğuyla kurulmuş olan kent için, 1265'te Zvíkov burggraf'ı ve şehirci Hirzo, sırakemerli evlerle çevrili kare bir alan çevresinde gelişen damalı bir plan tasarladı; gotik ve Rönesans dönemlerinden kalma sur duvarları ve kuleler. Makine yapımı. Fayans üretimi. Bira fabrikası. Kurşunkalem fabrikası.

CESKÉ STREDOHORİ ("Çek merkez kütlesi"), Bohemya'nın kuzey kesiminde (Çekoslovakya) yüksek tepeler dizisi, en yüksek noktası 835 m, Litomerice ile Ustí nad Labem arasında, Luzické Hory'nin G.-B.'sında; Labe (Elbe) ırmağı tarafından boğazlarla aşılır.

CESKOMORAVSKÁ VRCHOVİNA (ya da **VYSOCİNA**) ["Çekoslovakya-Moravya yükseklikleri], Bohemya ile Moravya arasında (Çekoslovakya) büyük bölümü ormanlık orta yükseklikte dağlar bütünü, en yüksek noktası 836 m. Moravya yönünde daha belirgindir ve yüksekliği 500 m'yi aşan Olomouc ve Brno havzalarının yanı başında yükselir; Bohemya platosundansa güçlükle ayırt edilirler.

CESKOSLOVENSKO → ÇEKOSLOVAKYA.

CESKY KRUMLOV, Güney Bohemya'da (Çekoslovakya) kent, Vltava ırmağı kıyısında, C·ské Budejovice'nin yukarı kesiminde; 11 700 nüf. XIII. yy.'da yapılmış, Rönesans'ta büyütülmüş ve yenilenmiş önemli şato (müze). Ortaçağ'dan kalma evler. Rönesans üslubunda belediye konağı.

CESKY LES, Bohemya'yı batı yönünden sınırlayan dağ; Cerchov'da 1 042 m. Bu dağlar, coğrafi yönden, Almanlar'ın Böhmerwald (buna çekçede Šumava adı verilir) dedikleri dağlar değildir. Asıl Český Les, Cheb'in G.'inde, Ohře ırmağının yukarı havzasında uzanır, Domažlice'nin B.'sında, Všeruby geçidinde sona erer. Yakın dönemde aşınmanın ve Dördüncü Zaman'da birkaç buzulun gençleştirdiği bir Hercynia kütlesidir.

CESKY RÁJ ("Bohemya Cenneti"), Bohemya'nın kuzey kesiminde bölge (Çekoslovakya), görünümlerinin (kumtaşı kayaçları) ve anıtlarının güzelliğinden ötürü koruma altına alınmıştır. Başlıca kentleri, *Turnov* ve *Jicin*.

CESKY TESİN, Kuzey Moravya'da (Çekoslovakya) kent, eski *Teschen* kentinin (Polonya'daki kesimine verilen ad *Cieszyn*'dir) Çekoslovakya'da kalan bölümü; 17 000 nüf.

CÉSPEDES (Pablo DE), ispanyol ressam ve sanat kuramcısı (Córdoba 1538'e doğr. / 1540 - *ay. y.* 1608). İtalya'ya iki yolculuk yaptı ve F. Zuccaro ile çalıştı. İspanya'da gerçekleştirdiği yapıtları arasında, Córdoba katedrali'ndeki *Son yemek* (1595) adlı sunak arkalığı anılmaya değer. Céspedes bundan başka, Pacheco'nun 1649'da *Del arte de la pintura* (Resim sanatı üstüne) adlı kitabında yayımladığı *Poema de la pintura* (Resmin şiiri) başlıklı bir çalışma kaleme aldı.

CÉSPEDES (Carlos Manuel DE), kübalı yurtsever (Bayamo 1819-San Lorenzo 1874). Avukattı, 1868'de İspanyollar'a karşı On Yıl savaşları'nı başlatan ayaklanma hareketini örgütledi, Santiago'yu ele geçirdi, cumhuriyeti ilan etti ve cumhurbaşkanlığına getirildi (1869). Görevi bırakmak zorunda kalınca (1873), San Lorenzo dağına çekildi ve orada İspanyollar tarafından öldürüldü.

CÉSPEDES Y MENESES (Gonzalo DE), ispanyol yazar (Madrid 1585'e doğr. - *ay. y.* 1638). *Poema trágico del español Gerardo y desengaño del amor lascivo* (1615) adlı şiiri ve *Fortuna varia del soldado Píndaro* (1624) adlı picaresco türü romanı yazdı. Birçok mahkûmiyetin ve Lizbon'a sürgün edilmesinin ardından, *Historia de Felipe IV* (1631) adlı yapıtı sayesinde İspanya'ya geri dönebildi, Olivares kont-dükünün korumasını sağladı ve kralın tarih yazarı unvanını aldı.

CESSAS (Ebu Bekir Ahmet bin Ali er -Razi **EL-**), hanefi fıkıhçı (Rey 917) -Bağdat 980). Bağdat'ta ünlü bilginlerden fıkıh öğrenimi gördü. *Ahkâm ül-Kur'ân* adlı yapıtı ile tanındı. Mutezile mezhebine eğilimi olduğunu gösteren bu kitapta, fıkıhla ilgili önemli bilgiler de bulunur. Değişik bilginlerin kitaplarına şerhleri ile *Kitabu ilhâm il-Kurân* ve *Kitâbun fî usûl id -dîn* adlı yapıtları da vardır.

CEST a. (fars. *cest*). Atlama, sıçrama. —Mat. Sıçramanın eski adı.

CESTE CESTE be. (fars. *ceste ceste*). Azar azar, parça parça.

CESTİ (Pietro, Antonio —denir), italyan besteci (Arezzo 1623 - Floransa 1669). Din adamıydı. 1652'de İnnsbruck'ta Avusturyalı Ferdinand Karl'ın hizmetine girdi. Papalık capella'sında kısa bir süre çalıştıktan sonra 1665'te Viyana imparatorluk sarayında müzik yöneticisi oldu. Daha çok opera (*L'Orontea* [1649], *La Dori* [1661], *Il Pomo d'oro* [1667]) ve kantat besteledi. Monteverdi'nin sanatından beslenen ve görkemli bir saray sanatının temsilcisi olan Cesti, koro ve orkestraya önemli bir yer verdi. Son yapıtları, Napoli lirik tiyatrosunun habercisidir.

CESTİUS (Caius), romalı yargıç (öl. İ.Ö. 12'den evvel), halkın sözcüsü, kutsal şölenleri düzenleyen *septemviri epulones*'ten biri; özellikle *Cestius piramidi* diye anılan mezarıyla ünlüdür. Bu piramidin yüksekliği 37 m, taban genişliğiyse 30 m'dir. Mezar odasında resim izlerine rastlanır. —Lucius **Cestius**, Caius'un kardeşi. Aedilis olan Lucius, Tiberina adasını bir köprüyle nehrin sağ yakasına bağladı. Bu köprü hâlâ onun adını taşır *(Ponte Cestio)*.

CESTODARİA a. Ne sindirim borucuğu, ne de skoleksi bulunan, bölütsüz bedenli, balıklarda ve tatlı su kaplumbağalarında asalak yaşayan bireyler içeren küçük yassısolucanlar sınıfı.

CESTODES a. ŞERİTLER sınıfının bilimsel adı.

CESTUS a. (*kayış, dövüş* anlamında lat. sözc.). Esk. Rom. **1.** Atletlerin yumruk dövüşünde kullandıkları eldiven. **—2.** Cestusla yapılan yumruk dövüşü.

—ANSİKL. Cestus, iç içe geçmiş meşin kayışlardan oluşur, elleri ve parmakların dizi kemiklerini kaplar, bileğe ve önkola bağlanırdı. Cestus'lar, kimi kez demir ya da kurşunla süslenirdi.

CESUR sıf. (ar. *cesāret*'ten *cesur*). **1.** Tehlikelerden, güçlüklerden korkmayan kimse için kullanılır; korkusuz, gözü pek, yürekli: *Cesur bir adam. Güçlüklere karşı koyan cesur bir kadın.* **—2.** Gözü pekliği, cesareti, korkusuzluğu ortaya koyan şey için kullanılır: *Cesur bir davranış. Cesur bir girişim.*

CESURANE be. (ar. *cesūr* ve fars. *-āne*'den *cesūrane*). *Esk.* Cesur bir biçimde; yiğitçesine, korkusuzca.

CESURLUK a. Cesur olma durumu; cesur bir kimsenin niteliği; korkusuzluk, gözü peklik, yüreklilik.

CET, -ddi (ar. *cedd*). **1.** Bir kimsenin baba ya da annesinin babası; büyükbaba, dede. **—2.** Ata, soy. **—3.** *Cet becet*, soyca, sülalece. ‖ *Ceddine* ya da *yedi ceddine lanet*, "soyunuz sopunuzla birlikte Tanrı tümünüzün cezasını versin" anlamında söylenen ilenme sözü. ‖ *Ceddine rahmet*, "yaşa, aferin ya da Tanrı razı olsun" anlamında söylenen iyi dilek sözü. ‖ *Cedd-i âlâ*, bir soyun bilinen en eski atası. ‖ *Cedd-i büzürgvar*, bir soyun bilinen eski ve değer verilen ulusu. ‖ *Cedd-i fasit*, annenin babası. ‖ *Cedd-i sahih*, babanın babası.

CET ya da **UACİ,** I. Mısır hanedanının 4. hükümdarı (İ.Ö. 2890'a doğr.). Cet, Arabistan çölüne bir askeri birlik gönderdi (bilinen en eski sefer); amacı belki de, maden ve taş ocaklarını işletmekti; adı, Kızıldeniz'e giden yol boyunca uzanan doğudaki çölün bir kayası üzerine kazılıdır. Hükümdarın bugün Louvre müzesi'nde bulunan mezar taşı, çizgilerle hacimler arasındaki dengenin oluşturduğu bir uyum örneğidir. Bu taş, o dönemde yaşamış zanaatçıların teknik yetkinliklerinin kanıtıdır.

CETACEA a. BALİNALAR takımının bilimsel adı.

CETATEA ALBA → BELGOROD -DNYESTROVSKİ.

CETEVAYO ya da **CETİVAYO,** zulu şefi (Eşove yakınında, 1820'den sonra - Eşove 1884). Şaka'nın yeğeni ve Mpanda'nın (Panda) oğlu. 1857'den başlayarak iktidarın bir bölümünü üstlendikten sonra, 1873'te babasının yerine iktidara geçti. İngilizler, onu denetimleri altına almaya çalıştılarsa da başaramadılar ve 1879'da Zulu savaşı patlak verdi. Önceleri galip olan Cetevayo, daha sonra, özellikle Ulundi'de yenik düştü ve yakalandı. Halkının isteği üzerine ve Natal'deki sömürgelilerin karşı koymalarına rağmen, 1883'te sir Theophilus Shepstone tarafından sıkı bir ingiliz denetimi altında yeniden başa geçirildi.

CETİGARA, Kazakistan'da yer, Magnitogorsk'un güney-doğusunda. Amyant yatağı.

CETİNA, Hırvatistan'da ırmak, Splitsremska Mitrovica'nın güney doğusunda Adriya denizi'ne dökülür. Hidroelektrik tesisleri.

CETİNA (Gutierre DE), ispanyol şair (Sevilla 1520'ye doğr. - Mexico ? 1557). İtalya'da Karl V'in ordusunda bulundu ve iki kez Meksika'ya gitti. Petrarca ve italyan madrigalcileri tarzında şiirler bırakmıştır.

CETİNJE, Yugoslavya'da kent, Karadağ'ın eski başkenti; 12 000 nüf. XV. yy.'da kurulmuş manastır. Petar II Njegos'un sarayı (XIX. yy.). Müzeler. Elektrikli ev aletleri.

— Tar. Kentin önem kazanması Zeta prensi İvan Crnojevic'in Cetinje'yi ikametgâh seçerek burada bir manastır kurmasından (1484'e doğr.) sonraya rastlar. Birkaç kez yangın geçiren kent, Karadağ'ın 1918'de "Sırp, Hırvat ve Sloven krallığı"na (Yugoslavya) katılmasına değin, önceleri Karadağ'ın dini liderlerinin, sonraları da laik hükümdarlarının merkezi oldu.

CETİSAURUS a. (yun. *ketos*, dev, ve *saura*, kertenkele'den). Jura Devri'nde yaşamış fosil, çok iri bireyleri içeren *Sauropoda* cinsi üyeleri dört ayaklıdır. Uzunluğu 15 m'dir. *Brachiosaurus* ve *Diplodocus*'lara benzer.)

CETİVAYO → CETEVAYO.

CETODONTA a. DİŞLİBALİNALAR takımının bilimsel adı.

CETOMİMİDAE a. Bedeni balinaya benzeyen, batipelajik, ışık saçan, küçük kemiklibalıklar familyası. (*Stephanoberyciformes* takımı.)

CETORHİNİDAE a. Zool. FİLKÖPEKBALIĞIGİLLER familyasının bilimsel adı.

CETRA a. (lat. sözc.). Antik. Meşin kaplı küçük, yuvarlak kalkan.

CETRARİA a. (lat. *cetra*, kalkan). Yerde, toprağın üstünde yetişen liken. (Bir türü [*İzlanda likeni*] göğüs yumuşatıcı bir yakı yapmaya yarar.)

CETTE → SÈTE.

CETUS, Balina* takımyıldızının latince adı (kısalt. Cet).

CETVEL a. (ar. *cedvel*). **1.** Doğruları çizmeye ve bir nesnenin boyutlarını ölçmeye yarayan alet. || *T cetveli*, T harfi biçiminde birleştirilmiş iki cetvelden oluşan alet. **—2.** Çizelge, tablo, liste: *Çarpım cetveli. Vergi cetveli.* **—3.** Oyma ve kakmalarda, birbirine paralel olarak yerleştirilmiş fildişinden çubuk halinde motif. **—4.** Yazmalarda sayfanın çevresine çizilen çizgi. **—5.** *Esk.* Kanal: *Süveyş cetveli.*

—*Esk.* *Cetvel-keş*, yazmalara cetvel çeken sanatçı. || *Cedvel-i sim*, Haliç: *"Cedvel-i sîmin kenârından bu âvâzın Kemâl/ Koptu bir fevvâre-i zerrîn gibi mâhûrdan"* (Y.K. Beyatlı).

—Ask. *Günlük hizmet cetveli*, silahlı kuvvetlerde yürütülecek günlük hizmetlerin (yatmak, kalkmak, vizite, eğitim, öğretim, yemek, yoklama vb.) başlama zamanını, süresini, emirlerin ulaştırılmasını, karakolların, nöbetçilerin değişme zamanlarını gösteren cetvele verilen ad.

—Ask. denizc. *Günlük vakit cetveli*, savaş gemilerinde yapılan günlük çalışmaları ve hizmetleri günün saatlerine göre belirleyen ve donanmada temel çalışma düzenini sağlayan cetvel. (Ana çizgileriyle her tür gemiye uyacak biçimde düzenlenir ve eğitim, bakım, haftalık denetlemeler, spor, dinlenme saatlerini gösterir.)

—Ask. ve sil. *Atış cetveli* → ATIŞ.

—Camc. *Ayna cetveli*, ayna camı dökümünde masanın her iki yanına yerleştirilen ve açıklıkları ile yükseklikleri camın enini ve kalınlığını belirleyen metal cetvellerden her biri.

—Ciltç. Bir cildin sırtındaki yatay kılavuz.

—Denizc. *Seyir cetveli*, seyir hesaplarını kısaltmaya yarayan sayısal öğelerden oluşmuş kaptan köprüsü elkitabı.

—Dy. *Günlük hizmet cetveli*, makine personelini yönlendiren, başka bir deyişle bir gün boyunca yapması gereken işleri saptayarak ilan eden çizelge. || *Hizmet cetveli amiri*, makine personelinin hizmet cetveline uygun olarak görev yapıp yapmadığını denetlemek ve özellikle günlük cetvelleri hazırlamakla yükümlü cer amiri. (SERVİS DEPO* ŞEFİ de denir.)

—Esk. tar. *Besin cetvelleri*, Roma İmparatorluğu'nda, fakirlere tahsis edilen fonların kullanımı ile ilgili resmi metinlerin yer aldığı belgeler. || *Herekleia cetvelleri*, Lucania Herekleiası'nda bulunmuş tunç cetveller. Bu cetveller, Sezar tarafından ilan edilmiş belediye yönetimiyle ilgili kanun olan *lex Julia municipalis*'i günümüze dek muhafaza etmişlerdir. || *Lyon cetveli*, CLAUDİA* CETVELİ'nin diğer adı.

—Gökbil. ÇİZELGE'nin eşanlamlısı.

—Graf. sant. Grafik sanatlarda kullanılan tahta ya da metal, bölmeli ve düz çizim aleti.

—Hat. Yazma kitap sayfaları, levha ve resimleri çerçeveleyen çizgilere verilen ad. (Bunlar tek çizgiden ya da araları altın yaldız ya da değişik renklerle doldurulmuş biri kalın ötekisi ince iki çizgiden oluşabilir.) || *Cetvel çekmek*, yazma kitap sayfalarının, levhaların ya da resimlerin kenarlarına çizgi çizmek. (Cetveli tezhipçiler çekebileceği gibi, bu işi meslek edinmiş cetvelkeş*ler vardı.) || *Cetvel doldurmak*, iki cetvel çizgisi arasına fırçayla altın yaldız ya da boya sürmek. || *Cetvel kalemi*, cetvel çekmekte kullanılan kamış, tahta gibi araçlardan yapılmış kalem. (Vida ile açılıp kapanabilen iki madeni dilden oluşan kalemler de vardır.)

—İnş. *Taşçı cetveli*, taşçıların, yontulacak taşların boyutlarını ölçmede kullandıkları ince, ahşap cetvel.

—Kâğ. san. Kâğıt makinesinde, iki lamadan (alt ve üst ağız) oluşan ve elek üstünde hamur katmanının kalınlığını sınırlayan ayarlanabilir organ.

—Mak. san. *Denetim cetveli*, kalite denetleyicisinin ya da tesfiyecinin bir birleştirme köşesinin düzgünlüğünü ya da bir yüzeyin düzlemselliğini denetlemek için kullandığı aygıt.

—Mat. *Hesap* ya da *logaritma cetveli*, logaritma hesaplarını çok çabuk yapmaya yarayan küçük alet. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Matbaac. Tipografide garnitür görevi gören küçük ve düz tahta cetvel.

—Res. *Tarama cetveli*, desinatörlerin tarama çizgileri çekmekte kullandıkları cetvel.

—Spor. *Uluslararası cetvel*, atletizmde, pentatlon (beşli yarış), heptatlon (yedili yarış) ve dekatlon (onlu yarış) yarışlarında, her yarış sonucu sağlanan dereceleri değerlendiren puanlama düzeni.

—Tar. *Cetvel-i sim*, Lale devrinde, Kâğıthane'de açılmış yapay bir dere.

—Tekst. *Desen okuma cetveli*, dokuma ve karton delme atölyelerinde desen okumakta kullanılan tahta cetvel.

—ANSİKL. Mat. Hesap cetveli, logaritma bölmeleri taşıyan sürgülü bir cetvelden ve bu cetvelin oluğu içinde öteleyen özdeş bölmeli daha küçük bir cetvelden oluşur. Kimi tamamlayıcı ölçekler hesapların bir kısmını kolaylaştırır; öteki bölümleri ise duyarlı teknik hesaplara uyarlanabilir. Özel yöntemlerle, ölçeklerin askatlarını kullanmaya olanak verir. Hesap cetvelleri, elektronik cep hesap makinelerinin ortaya çıkışından bu yana hemen hemen hiç kullanılmamaktadır.

CETVEL, Akrep takımyıldızının güney-doğu'sunda yer alan küçük güney takımyıldızı; XVIII. yy.'da La Caille buldu. Takımyıldızda zayıf parlaklıkta yıldızlar yer alır ve en parlağının kadiri 4'tür. Eskiden *Gönye* denirdi. (→ GÖK haritası.)

CETVELKEŞ a. (ar. *cedvel* ve fars. *keş*'ten *cedvel-keş*). Yazma kitapların sayfa kenarlarına, levhalara ve resimlere cetvel çeken sanatçı.

CEUTA → SEPTE.

CEUTHORHYNCHUS a. (yun. *keuthein*, gizlemek, kapatmak, ve *rhynkhos*, gaga, burun'dan). Larvası otsu bitkilerde asalak yaşayan hortumlu kınkanatlı böcek.

—ANSİKL. *Ceuthorhynchus*'ların ayaksız larvaları, otsu bitkilerin (özellikle de turpgillerin) saplarında, çiçeklerinde ya da meyvelerinde gelişir. Larvalar bazen urlar oluşturur. *Ceuthorhynchus pleurostigma*, çeşitli lahanaların köklerinde ve saplarında yarı küre biçiminde urlara yol açar. (Cinsin 300 türü vardır; hortumluböcekgiller familyası.)

CEV a. (ar. *cevv*). *Esk.* **1.** Gök, hava, atmosfer. **—2.** *Cevv-i hava*, hava boşluğu. || *Cevv-i kebûd*, mavi gök.

CEVA (Giovanni), italyan matematikçi (Milano eyaleti 1648'e doğr. - Mantova 1734). Adını verdiği teoreme göre bir üçgenin A, B, C köşelerinden geçen ve bu köşelere karşıt kenarları sırasıyla A', B', C' noktalarından kesen üç doğru ancak ve ancak

$$\frac{\overline{A'B}}{\overline{A'C}} \times \frac{\overline{B'C}}{\overline{B'A}} \times \frac{\overline{C'A}}{\overline{C'B}} = (-1)$$

olduğunda kesişendir. Burada kenar kavramı doğru parçası kavramına bağlıdır; bu özellik (AB), (BC), (CA) tam doğrularına genişletildiğinde, (AA'), (BB') ve (CC') ün koşutluğu olasılığını da göz önüne almak gerekir.

CEVA (Tommaso), italyan cizvit, yazar ve matematikçi (Milano 1649 - *ay.* *y.*1736). Giovanni Ceva'nın kardeşi. Koşuk biçiminde kaleme alınmış bir felsefe kitabı ve *Jesus puer* (1690) adında latince bir şiir yazdı. Francesco de Lemene için düzdüğü övgü, Arkadhia şiir sanatı üzerine önemli bir belgedir.

CEVA (Teobaldo), italyan yazar (Torino 1697 - Cherasco 1746). Hazırladığı bir eleştirel sone seçkisinde (1735) barok beğeninin aşırılıklarına karşı çıktı.

CEVABEN be. (ar. *cevâben*). *Esk.* Cevap olarak, karşılık olarak.

CEVABİ sıf. (ar. *cevab* ve *-î*'den *cevabî*). Cevap olarak söylenen ya da yazılan: *Cevabi mektup. Cevabi nota.*

CEVÂBİ çoğl. a. (ar. *cābi*'nin çoğl. *cevabî*). *Esk.* Tahsildarlar.

CEVAD → CEVAT.

CEVAHİR a. (ar. *cevher*'in çoğl. *cevâhir*). *Esk.* **1.** Değerli taşlar; elmaslar. **—2.** *Cevahir bedesteni*, değerli taşlar satılan kapalıçarşı. || *Cevahir yumurtlamak*, saçma konuşmak, yere ve zamana uymayan söz söyleyenler için alay yollu kullanılır.

CEVÂHİRÎ (Muhammet Mehdî **EL-**), ıraklı şair (Necef 1903). Önceleri haftalık üç derginin kuruculuğunu üstlendiği Bağdat'ta gazetecilik yaptı; çok geçmeden sol militan oldu. Geleneksel özellikte ve çok tutulan şiirleri, halkının yoksulluğunu dile getirir, uzlaşmalara karşı çıkar ve dayanışmanın önemini vurgular (*Divan el-Cevahîrî*, 3 cilt). Cevahîrî, yeniklasik Irak okulunun önderidir.

CEVÂİZ çoğl. a. (ar. *cā'ize'* nin çoğl. *cevā'iz*). *Esk.* Bahşişler, armağanlar.

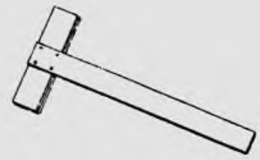
—Kur. tar. Osmanlı devletinde Divanı hümayun erkânlığı, vezirlik, beylerbeylik, valilik ve sancakbeyliği gibi yüksek memurluklara atananların, sadrazama ve sadrazamlık görevlilerine vermek zorunda oldukları armağanlar. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Önceleri kumaş, çuha, kürk gibi daha çok giyim eşyası olarak verilen cevaiz, XVII. yy. sonlarından itibaren sadece para olarak verilmeye başlandı. Cevaizin miktarı verenle alanın rütbe ve memurluk derecesine göre değişir, özellikle valilerin atandıkları vilayetlerin gelir oranına bakılarak saptanırdı. 1779'dan sonra cevaiz almak, yalnız sadrazamlara tanınan bir hak olduysa da, sadrazam kethüdasının ve kapu halkının tevcihattan para almaları sürüp gitti. 1828'de kaldırılan cevaiz usulüne kısa bir süre sonra yeniden dönüldü. Ancak, bundan böyle alınan cevaiz, sadrazamın kişisel ödeneği olmaktan çıkarılarak mukataa hazinesine devredildi. Cevaiz usulü Tanzimat'ta kesin olarak kaldırıldı.

CEVALİ çoğl. a. (ar. *calî*, terk eden'in çoğl. *cevâlî*). *Esk.* Bulundukları yeri değiştirenler, memleketlerinden ayrılmak zorunda kalanlar.

—Kur. tar. Müslüman olmayan Araplar'ın ödemekle yükümlü bulundukları cizye vergisi.

—ANSİKL. Kuran'da *kitâbî* (Yahudiler ve hıristiyanlar) diye anılan kişilerden alınması buyrulan (sure IX, ayet 28) cizye vergisi. Ömer halife olunca, arap ve islam birliğini kesin olarak kurmak amacıyla Arap yarımadasında yaşayan ve müslüman olmayan kitâbî toplulukları Suriye ve Irak'a sürdürdü. Böylece yurtlarından atılan ve müslüman olmayan Araplar'ın, din özgürlüğü için ödedikleri vergiye bu dönemden başlanarak "sürgün Araplar'dan alınan cizye vergisi" anlamında *caliye* ya da çoğul olarak *cevali* denildi. Cevali daha sonra Suriye, Irak ve Mısır'da yaşayan ve müslüman olmayan arap halkının ödediği vergi olarak genel bir anlam kazandı. Abbasiler döneminde, cizye ile eşanlamda kullanılan cevali sözcüğü, Memluklar döneminde cizye vergisinin bir bölümü vakıflaştırıldığından ve bu tür vakıflara ce-

T cetveli

vali adı verildiğinden yine anlam değişimine uğradı. Osmanlı yönetimi döneminde, Suriye ve Mısır'da çerkes emirlerinin tevliyetinde bulunan cevali vakıfları doğrudan Havass-ı hümayun'a bağlandı. Daha sonra giderek özel bir anlam alan cevali Mısır, Suriye ve Irak topraklarına yeni yerleşen yabancı toplulukların ödemekle yükümlü bulundukları vergi karşılığında kullanıldı. Abdülmecit döneminde cevali de, cizye ve haraç vergileri gibi 7 mayıs 1855 nizamnamesi ile kaldırıldı.

CEVALİKİ (Ebu Mansur Mevhub bin Ahmet bin Muhammet bin el-Hızır **EL-**), arap dilbilimci (Bağdat 1073 - *ay. y.* 1114). Nizamiye medresesi'nde, ünlü dil bilgini Tebrizi'den öğrenim gördü ve aynı yerde hocasının yerine ders verdi. Arapça sözcük ve dilbilgisiyle ilgili yapıtlar yazdı. Bunlardan başlıcaları, başka dillerden arapçaya geçerek arapçalaşmış sözcükleri derlediği *Kitap ül-mu'arreb,* Cevheri'nin yazdığı *Sıhah* adlı sözlüğün özeti, İbni Kuteybe'nin *Ede bül-kâtip* adlı yapıtına yazdığı *Şerh*'tir.

CEVÂMİ çoğl. a. (ar. *cāmi*ᶜ'in ve *cāmi*ᶜ*a*'nın çoğl. *cevāmi*ᶜ). *Esk.* **1.** Camiler, mescitler. **—2.** Toplu şeyler.

CEVÂNİB çoğl. a. (ar. *cānib*'in çoğl. *cevānib*). *Esk.* Her taraf; yönler: *Cevânib-i erbaa* (dört taraf).

CEVANŞİR (Behbut), türk tenisçi ve yönetici (İstanbul 1926). Öğrenimini Galatasaray lisesi ve İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'nde yaptı, profesör oldu. Büyük ada kortlarında başladığı tenis çalışmalarını TED'de (Tenis-eskrim dağcılık kulübü) sürdürdü. 1949-1956 arasında üst üste tek erkeklerde Türkiye şampiyonluklarını kazandı. Çift erkeklerde 1946'da İstanbul, 6 kez de Türkiye birincisi oldu. Davis kupası'nda milli formayı giydi. TED'de çeşitli görevler aldı, yöneticilik ve başkanlık yaptı.

CEVAP a. (ar. *cevāb*). **1.** Bir soruya, başvuruya, isteğe vb. verilen karşılık; yanıt: *Sorumun cevabını alamadım. Başvurumuzu yaptık, cevap bekliyoruz. Cevaplar kısa olacak. Cevap olarak omuzunu silkti. Cevap yok.* **—2.** Alınan bir mektup, yazı vb. karşılığında yollanan mektup, yazı vb: *Mektubumun cevabı gecikti. Son gelen yazıya cevap yazıldı mı?* **—3.** *(Bir soruya, mektuba vb.) cevap vermek,* (onu) yanıtlamak. ‖ *Bir gereksinime cevap vermek,* onu karşılamak: *Bu maden ocağı bölgenin yakıt gereksinimine cevap verecek kapasitede değil.* ‖ *Bir ilaca, tedaviye vb. cevap vermek,* ondan olumlu sonuç sağlanmak: *Verilen ilaçların hiçbiri cevap vermiyor.* ‖ *Bir (kimseye) cevap vermek,* çocuk sözkonusuysa, kendinden büyük bir kimseye saygısızca karşılık vermek: *Annesine, babasına cevap veriyor.* ‖ *(Bir kimseye) cevabı dikmek, dayamak, yapıştırmak,* (ona) beklenmedik, ters bir yanıtı hemen vermek.

—*Esk. Cevap-dik,* cevap veren, yanıtlayan. ‖ *Cevap-name,* karşı yazı. ‖ *Cevab-ı cevab, redd-i cevab,* verilen cevaba karşılık verme. ‖ *Cevab-ı kati,* kesin yanıt. ‖ *Cevab-ı müskit,* karşıdakini susturucu yanıt. ‖ *Cevab-ı na-savap,* doğru olmayan yanıt. ‖ *Cevab-ı ret,* olumsuz yanıt. ‖ *Cevab-ı şâfi,* inandırıcı yanıt.

—Elektroakust. YANIT'ın eşanlamlısı.

—Huk. *Cevap hakkı,* bir basın-yayın organında, kendisiyle ilgili bir haber ya da yazı çıkan her (gerçek ya da tüzel) kişinin, aynı basın-yayın organında cevap ya da düzeltme yazısının yayımlanmasını isteme hakkı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Med. us. huk. *Cevap dilekçesi,* davacının iddialarına karşı davalının cevaplarını içeren, yargılama usulü kurallarına göre düzenlenmiş dilekçe, cevap layihası da denir. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Cevaba cevap* → REPLİK* ve DÜPLİK.

—Teknol. *Cevap verme,* bir makinenin, bir taşıtın, bir mekanik organın bazı kumandalara karşı duyarlığı.

—ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında bir mesnevinin veznine, genel çizgilerine dayanılarak yaratılmış özgün yapıt. Örneğin Ali Şir Nevai'nin *Hayret ül-ebrar*'ı Genceli Nizami'nin *Mahzen ül-esrar*'ına cevaptır. Nevai, Cami'nin mesnevisindeki vezni (Müfteilün müfteilün fâilün) kullanmış, yapıtını onunki gibi dini, ahlaki, tasavvufi 20 makale biçiminde düzenlemiş, her makaleden sonra Cami'nin yaptığı gibi birer hikâyeye yer vermiştir. Ancak bu hikâyeleri ondan aktarmamış, kendisi kaleme almıştır. İki yazarın işledikleri konular da bütünüyle aynıdır. Bu yönüyle cevap, bir ustanın yapıtından yola çıkılarak ona duyulan hayranlığın dile getirilmesi ya da onunla boy ölçüşme niteliği taşır. Örnek alınan yapıtın özelliklerine bağlı kalarak bir benzerini yaratmak demek olan nazire*den daha özgür bir türdür.

—Huk. Bu hak, ancak, kişilerin şeref ve haysiyetlerine dokunulması ya da kendileriyle ilgili gerçeğe aykırı yayınlar yapılması durumlarında tanınır. Cevap ve düzeltme hakkının kullanılması yasayla düzenlenir. Cevap ve düzeltme hakkı, 1982 Anayasası'nın 32. maddesi doğrultusunda 5680 sayılı Basın kanunu'nun değişik 19. maddesi ile düzenlenmiştir. Bu yasaya göre bir kişi, onuruna dokunan ya da kendisine gerçeğe aykırı hareketler, düşünceler ve sözler yakıştıran bir yayından dolayı, adı geçen yayının yer aldığı basın -yayın organına en geç 3 aylık bir süre içinde, cevap ya da düzeltme yazısı gönderebilir. İlgili basın-yayın organının sorumlu müdürü, cevap ve düzeltme yazısını almasından başlayarak 3 gün içinde inceler; yayımlanmasına karar verirse, çıkan ilk nüshada, kendisine gönderilen metne hiçbir yorum ve işaret katmaksızın ve görüş bildirmeksizin, cevap yazısını aynen yayımlar. Bu konuda cevap hakkının kullanılması bir ölçüde sınırlandırılmıştır; cevap ya da düzeltme yazısı, ilişkin olduğu yazı ya da haberin iki katından daha uzun olamaz. Ancak, 20 satırdan az olan haber ya da yazıların cevabı 30 satır olabilir.

Cevap ya da düzeltmenin zamanında yayımlanmaması durumunda, ilgili kişi, 30 gün içinde, bulunduğu yerin sulh ceza yargıcına başvurur. Sulh ceza yargıcı, konu hakkında en geç 7 gün içinde, gerekli incelemeleri yapar ve cevap yazısının yayımlanmasının gerekip gerekmediğine karar verir. Bu karara karşı, 5 gün içinde Asliye ceza mahkemesi'ne itiraz edebilir.

Yargıç, cevap yazısının yayımlanmasına karar verirse, bu karar ve cevap yazısı, sözkonusu yayının yer aldığı organ, günlük gazete ise en geç 2 gün içinde, diğer yayın organlarında, çıkacak ilk nüshada yayımlanır.

—Med. us. huk. *Cevap dilekçesi*'nde bulunması gereken kayıtlar Hukuk usulü muhakemeleri k.'nun 200 ve 201. maddelerinde belirtilmiştir. Yasaya göre cevap dilekçesine şunlar yazılır: mahkemenin adı; tarafların ad ve soyadlarıyla adresleri; cevabın konusu, cevaplar, deliller ve son istem. Cevap dilekçesi mahkemeye verilir. Dava dilekçesinden farklı olarak cevap dilekçesi harca bağlı değildir. Ancak posta gideri ödenir. Mahkeme kalemi, posta giderini davalıdan aldıktan sonra dilekçenin bir örneğini davacıya tebliğe gönderir. Davalı, cevap dilekçesinde tüm iddia ve savunmalarını bildirmek zorundadır; cevap dilekçesinde belirtmediği şeyleri daha sonra belirtirse davacı taraf buna itiraz edebilir. Yazılı yargılama usulünde cevap süresi kural olarak on gündür. Davalı dava dilekçesinin kendisine tebliğ edilmesinden başlayarak on gün içinde cevap vermek zorundadır. Süresi içinde cevap dilekçesi vermeyen davalı davayı inkâr etmiş sayılır. Dava dilekçesine cevap vermemek davayı kabul anlamına gelmez. Davacı bu durumda da iddialarını kanıtlamak zorundadır.

CEVAPLAMAK, CEVAPLANDIRMAK g. f. *Bir soruyu cevaplamak, cevaplandırmak,* onu yanıtlamak, ona cevap vermek.

◆ **cevaplanmak, cevaplandırılmak** edilg. f. Yanıtlanmak.

CEVAPLANDIRILMAK → CEVAPLAMAK.

CEVAPLANDIRMAK → CEVAPLAMAK.

CEVAPLANMAK → CEVAPLAMAK.

CEVAPLI sıf. İçinde cevap olan.

—Postc. *Cevaplı telgraf,* alınacak yanıt için parası önceden ödenmiş telgraf.

CEVAPSIZ be. Yanıtlanmamış olarak, karşılıksız: *Bütün sorularım cevapsız kaldı. Mektuplarımı cevapsız bıraktı.*

◆ sıf. Yanıtı olmayan: *Cevapsız sorular sormak.*

CEVÂRİ çoğl. a. (ar. *cevārī*). *Esk.* Cariyeler, halayıklar, odalıklar.

—Astron. *Esk. Cevâriy ül-künnes,* gezegenler, Merih (Mars), Müşteri (Jüpiter), Utarit (Merkür), Zuhal (Satürn), Zühre (Venüs).

CEVAT ya da **CEVAD** sıf. (ar. *cevād*). *Esk.* Cömert, eli açık.

CEVAT Üsküdarlı, türk ressam (İstanbul 1871 - *ay. y.* 1939). 1892'de Harbiye'yi bitirdi. Askerlik mesleğinin yanı sıra resim çalışmaları yaptı, ressam olarak ünlendi. Doğalcı desen ve suluboya çalışmaları Tırhala, Selanik, Yemen manzaraları ile daha az başarılı olan yağlıboyaları (en başarılısı *Çağlayan köşkü*) çeşitli müzelerde ve koleksiyonlardadır.

CEVAT AHUNDZADE → AHUNDZADE (Ahmet Cevat).

CEVAT İSFAHANİ (Ebu Cafer Muhammet bin Ali), zengi atabeyleri veziri (öl. Musul 1164). Selçuklu sultanı Mahmut'un hizmetindeyken kendisine Nusaybin ve Rakka valiliklerini veren İmadettin Zengi'nin buyruğuna girdi, veziri oldu. Zengi'nin oğlu Seyfettin Gazi döneminde (1146-1149) de görevini sürdürdü. Mekke ve Medine kentlerinde yaptırdığı hayır eserleriyle ün kazandı. Kubbettin Mevdut (1149-1170) tarafından hapsedildiği Musul kalesinde öldü.

CEVAT PAŞA (Ahmet), türk asker, sadrazam (Şam 1851 - İstanbul 1900). Kabaağaçlızade miralay Mustafa Asım Bey'in oğlu, tarihçi Mehmet Şakir Paşa'nın kardeşi, Halikarnas Balıkçısı'nın (Cevat Şakir Kabaağaçlı) amcası. Harp akademisi'ni kurmay yüzbaşı rütbesi ve birincilikle bitirdi (1871). Aynı yıl Abdülaziz'in yaverliğine atandı. Yazdığı coğrafyaya ilişkin *Malumat ül-kâfiye fi ahval-i memalik-i osmaniye* (1871) adlı yapıtı askeri liselerde ders kitabı olarak okutuldu. 1877-1878 Türk-Rus savaşı'nda (Doksanüç harbi) Tuna ordusunda görev aldı. Miralaylığa yükseldi ve tümen kurmay başkanlığı ile tümen komutanlığı görevlerinde bulundu. 1878'de imzalanan Berlin antlaşması hükümlerinin sınırlar ile ilgili uygulamasında Osmanlı devletinin temsilciliğini yaptı (1882). Mirliva rütbesine yükseldikten sonra Çetine'de elçilik görevinde bulundu (1884-1886). Rahatsızlığı nedeniyle görevinden ayrılıp bir süre yurt dışında tedavi gördü. İstanbul'a dönüşünde Teftiş-i askeri komisyonu üyeliğine getirildi (1888). İkinci cildi sansür nedeniyle yayımlanamayan *Tarih-i askeri-i osmani* (1882) adlı kitabının birinci cildinde yeniçeri örgütünün tarihini resimli ve ayrıntılı olarak anlattı. Bu kitabıyla Abdülhamit II'nin dikkatini çekti ve beğenisini kazandı. Çıkan karışıklıklar nedeniyle ferik (korgeneral) rütbesiyle, vali Şakir Paşa'nın kurmay başkanı olarak gittiği Girit'te, onun İstanbul'a alınmasından sonra, vali vekilliği ve olağanüstü yetkilerle komutanlık yaptı (1890). Buradaki çalışmaları sonucu karışıklıkları yatıştırınca müşirlik rütbesiyle sadrazam oldu (4 eylül 1891). Dört yıla yakın sadrazamlığı sırasında barışçı ve uzlaşmacı bir politika izledi. Doğu Ana-

dolu'daki hıristiyan osmanlı uyruklarından bir kesimiyle ilgili olarak yabancı ülkelerin eleştirilerine uğradı. Hükümetin yetkilerinin geliştirilmesi yolunda Abdülhamit II'ye bir mektupla başvurması, görevinden alınmasına yol açtı (8 haziran 1895). Girit'te yeniden karışıklıklar baş gösterince Girit fırka-i askeriye komutanlığına atandı (1897). Girit ile ilgili olarak Osmanlı hükümeti Avrupa devletleriyle bir antlaşmaya varınca Şam'daki V. Ordu komutanlığına getirildi. Ancak, hastalığı nedeniyle bu görevine gidemedi, İstanbul'a döndükten bir süre sonra öldü.

Arapça, farsça, rumca, italyanca, fransızca bilen Cevat Paşa, aydın bir devlet adamıydı. Bir süre Ceride-i askeriye adlı derginin başyazarlığını yaptığı gibi Yadigâr adlı bir dergi de çıkardı (1879, 24 sayı). *Tarih-i askeri hulasası* (1893), *Riyaziyenin mebahis-i dakikası, Kimyanın sınayia tatbiki, Sema* ve *Telefon* adlı kitapları da vardır. (→ Kayn.)

CEVAT PAŞA →ÇOBANLI (Cevat).

CEVAT RİFAT →ATİLHAN (Cevat Rifat).

CEVAT ŞAKİR → HALİKARNAS BALIKÇISI.

CEVAZ a. (ar. *cevāz*). *Esk.* **1.** Yasaya ya da töreye uygun olma; açıkça izin verildiği belirtilmese bile tersine bir hükümde bulunmama. **—2.** *(Bir şeye) cevaz vermek,* ona izin vermek; onu hoş görmek: *"Halbuki, ahlâk ve âdâtımız her zaman buna cevaz vermemiştir"* (H. C. Yalçın). || *Cevaz-ı kanuni,* yasal olarak sakınca bulunmayış. || *Cevaz-ı şer'î,* şeriata göre bir sakınca bulunmayış.

—Ed. *Cevaz-ı edebi,* divan edebiyatında vezin, kafiye, dil kusurları için şairlere gösterilen hoşgörü. (Edebiyat kurallarına uymayan, ancak zevki selime de aykırı gelmeyen uygulamalar "Başkalarının yapması caiz olmayan bir şeyi bir şairin yapması caizdir" yolundaki arap özdeyişine dayanılarak bağışlanırdı.)

CEVBERİ (Zeynettin Abdurrahman bin Ömer ed-Dimaşki), arap bilim adamı (XIII. yy.). Çeşitli islam ülkelerini gezdikten sonra Hısnı Keyfa ve Âmid bölgelerinin emiri Melik ül-Mesut'un hizmetine girdi. Bu emire sunduğu *Kitab ül-muhtar fi keşf il-esrar il-eskar* (Sırları açıklama ve örtüleri yırtma hakkında seçkin kitap) adlı yapıtında dolaştığı yerlerde rastladığı sahte hekim ve kimyacıların hilelerini açıkladı. *Kitab ül-halâl* adlı bir yapıtı daha vardır.

CEVDET a. (ar. *cevdet*). *Esk.* **1.** İyilik, güzellik, mükemmellik, olgunluk. **—2.** Üstünlük: *Cevdet-i fikr* (düşünce üstünlüğü). *Cevdet-i kariha* (kavrama yeteneğinin üstün olması). *Cevdet-i kelam* (konuşma yeteneğinin üstünlüğü). **—3.** *Cevdet-bahş,* iyilik, güzellik bağışlayan.

CEVDET KUDRET → KUDRET (Cevdet).

CEVDET PAŞA (Ahmet), türk devlet adamı, tarihçi, hukukçu (Lofça 1822 ya da 1823 - İstanbul 1895). İlköğrenimini Lofça'da yaptı; 1839'da medrese eğitimi için İstanbul'a gitti (Medrese ona arapçayı, sabırla çalışma yeteneğini, mantık disiplinini kazandırdı). Öğrenciliği sırasında devam ettiği Murat Molla tekkesi'nde farsça öğrendi, döneminin devlet adamları, edebiyatçıları ile tanışma olanağını buldu. İcazet aldıktan sonra, şeyhülislam tarafından Mustafa Reşit Paşa'ya tavsiye edilmesi (1846), bu genç mollanın yaşamında dönüm noktası oldu; konağına devam ettiği Reşit Paşa'nın hizmetinde, siyasetle ilgilenmeye başladı. 1850'de Maarif meclisi üyeliğine ve erkek öğretmen okulu (Darülmuallimin) müdürlüğüne atandı. Bursa'ya yaptığı bir gezi sırasında Fuat Paşa ile birlikte *Kavaid-i osmaniye* adıyla ilk osmanlı gramerini yazdı ve Boğaziçi halkı için bir vapur şirketi kurulmasına ilişkin projeleri hazırladı. Encümeni daniş'in kurulmasında önemli rol oynadı (1851), üyesi olduğu bu kurulun kararı üzerine 1774-1826 arası osmanlı tarihinin yazımını ve İbni Haldun'un *Mukaddime*'sinin çevirisini üstlendi. Fuat Paşa ile Mısır'a gitti (1852); dönüşünde tarihinin ilk üç cildini Abdülmecit'e sunması üzerine vakanüvisliğe getirildi (1855). 1856'da islam hukuku (fıkıh) muamelatına ilişkin Metn-i metin komisyonu'na atandı ve hukuk alanındaki çalışmalarına başladı. 1857'de "Meclisi âlii tanzimat" üyesi seçildi, Ceza kanunnamesi'nin tamamlanmasına çalıştı. Arazii seniye komisyonu başkanı olarak Arazi kanunnamesi'ni hazırladı. Meclisi vâlâyı ahkâmı adliye üyeliğine getirildi (1861). Aynı yıl olağanüstü komiser sıfatıyla İşkodra'ya, daha sonra Bosna-Hersek müfettişi olarak Bosna'ya (20 haziran 1863) gönderildi. Bu bölgenin içişlerini düzenlemekte büyük başarı gösterdikten sonra, Derviş Paşa ile birlikte Kozan ıslahatıyla görevlendirildi (1865). Vakanüvislikten ve ilmiye mesleğinden ayrılarak vezir rütbesiyle Halep valiliğine atandı (1866). İstanbul'a çağrılarak yeni kurulan Divanı ahkâmı adliye reisliğine getirildi (1868). Mahkemelerin ıslahı ve yeni kuruluşların (Nizamiye mahkemeleri) düzenlenmesi bu dönemde ele alındığı gibi, onun başkanlığında kurulan bir bilim kurulu (Mecelle cemiyeti), hanefi fıkhına göre hazırlanmış *Mecelle**'nin dört kitabını yayımladı. Cevdet Paşa, hukuk ve şeriat görüşünü paylaşmayan şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi'nin baskısıyla azledilerek Hüdavendigâr (Bursa) valiliğine atandı (1870). Ancak, onun katkısı bulunmadan hazırlanan *Mecelle*'nin 5. ve 6. kitapları şiddetli eleştirilere uğrayınca, Şûrayı devlet tanzimat dairesi başkanlığıyla birlikte yeniden Mecelle cemiyeti başkanlığına getirildi (ağustos 1871). Onun gözetiminde *Mecelle*'nin 6. kitabı yeniden yazıldı ve ötekilerin de tamamlanmasına çalışıldı. Evkaf-ı hümayun (şubat 1873), ardından maarif nazırlığına (nisan 1873) atandı. Bu görevdeyken, sıbyan okullarının ıslahı, rüştiye ve idadilerde okutulacak derslerin düzenli bir programa bağlanması ve bu derslere ilişkin kitapların hazırlanması gibi önemli çalışmalarda bulundu. Daha sonra sırasıyla devlet şûrası başkan yardımcılığı (nisan 1874), Yanya valiliği (kasım 1874), yeniden maarif nazırlığı (haziran 1875), adliye nazırlığı (kasım 1875) görevlerini üstlendi. Sadrazam Mahmut Nedim Paşa ile anlaşmazlığa düştü, Suriye valiliğine atandıysa da, daha bu görevine başlamadan Mahmut Nedim Paşa düşünce, üçüncü kez maarif nazırlığına getirildi. Yeni padişah Abdülhamit II, paşayı yeniden adliye nazırlığına atadı (16 ekim 1876). Kanunu esasi'nin hazırlık çalışmalarına katıldı. Ethem Paşa başkanlığındaki hükümette dahiliye nazırı olarak görev aldı. 1877-1878 Türk-Rus savaşı'na karşı olduğundan, önce evkaf nazırlığına alındı (aralık 1877), sonra da Suriye valisi atanarak (şubat 1878) İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Kısa bir süre ticaret nazırlığı yaptıktan sonra yeniden adliye nazırlığına getirildi (1879). Bu nazırlığı sırasında imparatorluk adliyesine tam bir biçim vermeyi başardı; ilk hukuk mektebini açtı. Ahmet Vefik Paşa'nın başvekil olması üzerine adliye nazırlığı görevinden ayrıldı (kasım 1882). Birkaç yıl açıkta kaldıktan sonra beşinci kez adliye nazırlığına getirildi (8 haziran 1886). Bu dönemde padişahın özel encümenlerine, maliye komisyonlarına ve Girit sorunuyla ilgili siyasal görüşmelere katılarak birçok alanda büyük etkinlik gösterdi. Ancak, sadrazamlığa getirilen Kâmil Paşa ile anlaşmazlığa düştüğü için bir kez daha bu görevden ayrıldı. Abdülhamit II tarafından Meclisi âliye üyeliğine getirildi (mayıs 1890) ve yaşamının son yıllarını daha çok bilimsel çalışmalarla geçirdi. Kısa bir rahatsızlığın ardından Bebek'teki evinde öldü (26 mayıs 1895).

Tanzimat döneminin en önemli devlet adamlarından biri olan Cevdet Paşa, batıcılara karşı geleneğin temcilcisiydi. Sıkı sıkıya bağlı olduğu geleneğin, özünde aynı kalması için bazı şeylerin değişmesi gerektiğini anlamıştı. Tanzimat batıcılığı ile geleneği uzlaştırmaya çalıştı, muhafazakâr bir reformculuğu savundu.

Siyasette hiçbir zaman birinci sınıf adam olamadı. Mustafa Reşit Paşa için güvenilir ve yetenekli bir yardımcıydı. Abdülaziz döneminde önce Âli ve Fuat paşaların dostuydu. Onlarla bozuşuncu Abdülaziz'e dayandı ve bir denge unsuru oldu. Abdülhamit döneminde ise padişahın sadık bendesiydi. Kanunu esasi'ye ve onun savunucusu Mithat Paşa'ya sonuna kadar karşı çıktı. Mithat Paşa'nın yargılanmasında gösterdiği gayretkeşlik (İzmir'e giderek Mithat Paşa'yı tutuklaması) siyasal yaşamını lekeledi.

Metn-i metin komisyonu'nda çalışırken hukuksal sorunlarla ilgilenmeye başlayan Cevdet Paşa bu alandaki asıl ününü büyük ölçüde kendi eseri olan *Mecelle* ile yaptı. Medeni hukuk alanındaki boşluğun Fransız medeni kanunu'nun çevrilerek doldurulmasını savunan batıcılara karşı olduğu kadar, bu alanın ulemanın elinde başıboş bırakılmasına da karşıydı. Medeni hukukun islam hukukundan çıkarılması gerektiğini savundu ve görüşünü kabul ettirdi: başkanlığındaki "Mecelle cemiyeti" 1868-1876 arasında *Mecelle*'nin on altı kitabını hazırladı.

Encümeni daniş'in görevlendirilmesi üzerine başlayan tarih çalışmalarını ölümüne kadar sürdürdü. 1774-1826 arası Osmanlı İmparatorluğu'nu konu aldığı tarihi *(Tarih*-i Cevdet)* osmanlı tarihçiliğinin en büyük başarılarından biridir. İmparatorluğun dayandığı kurumların bir çözümlemesini yaparak, osmanlı toplumunu batılılaşmaya götüren nedenler üzerinde durur. Vakanüvisliği dönemindeki tanıklıklarına dayanan *Tezakir** döneminin siyasal ve toplumsal tarihi için önemli bir kaynak olduğu gibi, yazarının gözlem yeteneğini de yansıtır. Abdülhamit II'nin isteği üzerine yazdığı *Maruzat*'ta 1839-1876 yılları olaylarını değerlendiren Cevdet Paşa, ayrıca *Kısas-ı enbiya ve tevarih-i hulefa* adlı bir de islam tarihi yazdı.

Cevdet Paşa, edebiyat alanındaki çalışmalarına şiirle başladı. Sade bir dille yazdığı şiirlerini *Divançe*'sinde topladı. Dil alanında en önemli çalışması olan *Kavaid-i osmaniye* (1850), bilimsel nitelikteki ilk osmanlı grameridir. Bu yapıtta osmanlıcayı oluşturan üç dilin kurallarını özetler. Türkçenin bir bilim dili olabilmesi için yeni kavramları karşılaması gerektiğini gösterir. Halk diline yakın, açık, yalın bir dili savunur. Bu kitabın sadeleştirilmiş biçimi olan *Kavaid-i Türkiye* (1873) uzun yıllar ders kitabı olarak okutuldu. Yazarın *Belagat-ı osmaniye* (1881) adlı yapıtı edebiyat kurallarını kapsar. Bu yapıtta hece vezninin türkçeye en uygun vezin olduğu ileri sürülür. Cevdet Paşa'nın sade bir anlatımla ele alınmış tarihi yanında *Tezakir, Kısas-ı enbiya* gibi yapıtlarının birçok bölümü de içtenlikli anlatımı, ustalıklı gözlemleri ve sağlam yargıları bakımından edebiyat başarısını yansıtır. *Mecelle*'nin yoğun ve kesin anlatım özelliği de, onun usta bir edebiyatçının kaleminden çıktığını belli eder. Telif ve çeviri kırka yakın yapıtının başlıcaları: *Tarih-i Cevdet* (12 cilt, 1855-1884), *Kavaid-i osmaniye* (bazı baskılarda *Kavaid-i osmani*) [Fuat Paşa ile birlikte, 1864], *Kısas-ı enbiya ve tevarih-i hulefa* (6 kitap, 1874-1889), *Belagat-ı osmaniye* (1881), *Kırım ve Kafkas tarihçesi* (1890), *Tezakir* (1953 -1967), *Maruzât* (1980). [→ Kayn.]

CEVDETİYE, Adana'nın Osmaniye ilçesi, Tecirli bucağına bağlı belde; 4 534 nüf. (1990). Belediye.

CEVELAN ya da **CEVLAN** a. (ar. *cevelān*). *Esk.* **1.** Dolaşma, gezinme, gidip

F. Varin

Cévennes ulusal parkından bir görünüm

gelme, dönüp dolaşma: "... *defterlerinde yüz binlerce liranın suret-i cevelânını işaret eden bu dört fakir...*" (H. Z. Uşaklıgil). **—2.** *Cevelan-ı dem,* kan dolaşımı.

CEVELANGÂH ya da **CEVLANGEH** a. (ar. *cevelan* ve fars. *-gāh, -geh*'ten *cevelāngāh, cevlāngeh*). *Esk.* **1.** Dolaşma yeri: "... *kendime cevelângâh olarak Galata ve Beyoğlu'nu seçmiştim*" (Neyzen Tevfik). **—2.** İnsanların üzerinde gezip dolaştıkları yer, dünya.

■ **CÉVENNES,** Fransa'da bölge, Massif central'ın güney-doğu kenarında; Causses ile Vivarais arasında, Rhône'un sağ kıyısından aldığı kollarla (Gardons, Cèze, Ardèche) yarılan, billurlu, şistli, dağlık bir bloktur. Kütle, ortalama 800 m yükseltili, Akdeniz'e 100 km'den az uzaklıkta bir set oluşturur.

CEVF a. (ar. *cevf*). *Esk.* **1.** Boşluk; oyuk. **—2.** İç, kalp. **—3.** *Cevf-i leyl,* gece yarısı.

—Esk. anat. *Cevf-i batni,* karın boşluğu. ‖ *Cevf-i fem,* ağız boşluğu. ‖ *Cevf-i nuhai,* beyin boşluğu. ‖ *Cevf-i sadri,* göğüs boşluğu.

—İsl. huk. Göğüste, arkada, karında açılan boşluğa kadar giden yara.

CEVF (EL-), Suudi Arabistan'da vaha öbeği, Badiyetüşşam'ın G.'inde, Nufud çölünün kuzey-batı'sında. Anaza göçebeleri el-Cevf'de yaşar. Şammar ülkesi içinde yer alan el-Cevf'i, o sıralarda Necit emiri olan Abdülaziz III Bin Suud 1922'de Suudi Arabistan topraklarına kattı. Suriye çölüyle Arabistan yarımadasının iç kesimi arasında başlıca kervan ticaret merkezidir.

CEVHER a. (ar. *cevher*). **1.** Bir şeyin özü, esası; öz, maya. **—2.** Üstün nitelik, yetenek: *Bu çocukta cevher var.* **—3.** *Esk.* Değerli taş; mücevher. **—4.** Kılıcın yüzündeki meneviş ve halka biçimindeki dalgalar. **—5.** Ebced hesabında noktalı harf. **—6.** *Cevher* ya da *cevahir yumurtlamak,* bir kimse sözkonusuysa, saçma sapan, anlamsız sözleri çok değerli, çok güzel şeylermiş gibi söylemek (tkz.).

—*Esk. Cevher-dar,* iyi özlü, nitelikli; bir şeyi yapmaya doğuştan yatkınlığı ve yeteneği olan; ebced hesabında yalnız noktalı harfleri sayılan tarih; elmas ve benzeri kıymetli taşlarla süslenmiş kılıç; eski tüfeklerden birinin adı. ‖ *Cevher-fürûş,* cevher satan, kuyumcu. ‖ *Cevher-pare,* mücevher parçası. ‖ *Cevher-şinas,* mücevherden anlayan. ‖ *Cevher-traş,* mücevher işleyen. ‖ *Cevher-i ferd,* bir cismin artık bölünemeyen en ufak parçası, atom. ‖ *Cevher-i kül,* evrenin tözü, aslı. ‖ *Cevher-i mücerred,* mutlak, katıksız cevher; madde halinde olmayan ve evrenin özünü oluşturan nesne. ‖ *Cevher-i ulvi,* yüce cevher, felek.

—Denizc. *Cevher gemisi,* dökmeyük ve özellikle cevher taşımak için özel olarak düzenlenmiş yük gemisi. (Hızla yüklemek ve boşaltmak için cevher gemilerinde ambarların tabanı dar, orta bölümleri geniş ve ağızları dardır; dar ağızlar yükün kendiliğinden istiflenmesini sağlar. Büyük cevher gemilerinin deplasmanı 65 000 t'a ulaşır.) ‖ *Cevher dökmeyük gemisi,* cevher, ağır yük ve hafif dökmeyük (kömür, kok ya da tahıl) taşımak için düzenlenmiş gemi. (Bir cevher-dökmeyük gemisinde almaşık ambarlar vardır; cevher taşırken yalnızca, destekli ve gemi içindeki dağılımı düzenli bir kısım ambardan yararlanılır.) [Bu gemiler için genellikle ingilizce ■ OB kısaltması kullanılır.] ‖ *Cevher dökmeyük petrol gemisi,* cevher, hafif dökmeyük ve petrol taşıyabilen çokamaçlı gemi. (Genellikle ingilizce OBO kısaltmasıyla anılır.) ‖ *Cevher petrol gemisi,* hem cevher hem petrol taşıyacak biçimde düzenlenmiş gemi. (Özellikle cevher gemilerinden oluşmuş özel filosu olan armatörlerce kullanılır; böylece dönüşte balast yerine petrol taşırlar.) [Genellikle ingilizce OO kısaltması kullanılır.]

—Dilbilg. *Esk. Cevher fiili,* EKFİİL'in eşanlamlısı.

—Ed. Ebced* hesabıyla tarih düşürmede arap abecesinin noktalı harflerine (ب [b], ج [c] vb.) verilen ad.

—Esk. anat. *Cevher-i ebyaz,* akmadde. ‖ *Cevher-i sincabi,* bozmadde.

—Kuyumc. Hastaşların ve değerli taşların genel adı. (Traşlanan ya da perdahlanan cevherler, mücevhercilik, kuyumculuk ve oymacılıkta kullanılır.)

—Mad. oc. *Cevher kaybı,* işletmelerde çıkarılamayan cevher bölümü. ‖ *Cevher kazı oranı,* cevher içeren bir katmanda işletilebilen cevher oranı. (Topukların terk edildiği oda-topuk yöntemiyle işletilen ocaklarda, yüzey kararlılığı ancak cevher kazı oranı, kayacın direncine ve örtü arazinin ağırlığına bağlı bir değerle sınırlı kaldığında sağlanabilir.) [Eşanl. YÜZEYDEN ELDE ETME ORANI.] ‖ *Cevher kirlenmesi,* işletme yöntemlerinden ya da madencinin uygulamasından kaynaklanan cevher oranındaki düşme. ‖ *Cevher topuğu,* bir yerüstü ya da yeraltı kuruluşunu ya da yolunu korumak için yerinde bırakılan cevher kütlesi. ‖ *Cevher varlığı,* bugün ya da gelecekte işletmeye elverişli, bilinen ya da bulunacak cevherlerin ton olarak miktarı. (İşletilebilir rezervler cevher varlığının yalnızca çok az bir bölümünü oluşturur.)

—Tasav. ve Fels. Varlığı kendinden olan ve gerçekleşmesi için bir başka varlığa gereksinimi olmayan. (Eşanl. TÖZ.)

—Yerbil. Yararlı mineraller bakımından aşırı ölçüde yüksek bir derişim gösteren kayaç. (Bir cevher, gangı oluşturan değersiz mineraller de içerebilir.)

CEVHER ya da **GİOHAR,** esk. **Villabruzzi,** Somali'de kent, bölge merkezi. Mukdişo'nun K.'inde; 17 500 nüf. Şeker fabrikası.

CEVHER AĞA, darüssaade ağası (? - 1887). Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Sultan'ın başağasıydı. Abdülaziz'in padişahlığında musahip (1861), hazinedar (1874), darüssaade ağası (1876) oldu. Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden sonra görevinden alındı (31 mayıs 1876).

CEVHER BİN ABDULLAH ES SİKILLİ, fatımi komutan ve devlet adamı (öl. 992). Köle olarak satıldığı fatımi sarayında kısa sürede yükseldi, halife el-Muizz tarafından Kuzey Afrika'ya gönderilen 20 000 kişilik ordunun başkomutanlığına atandı. Üstün berberi kuvvetlerini yenerek Merkezi ve Uzak Mağrib'i fatımi egemenliğine soktu (960). Daha sonra İhşidiler'in elinde bulunan Mısır'ı ele geçirdi (969). Eski başkentin (Fustat) bitişiğinde yeni bir başkent (Kahire) inşasına girişti; ünlü Camiülezher'i yaptırdı; Mısır'ın gelirlerini düzene soktu. 704'te Kahire'ye çağırdığı el-Muizz tarafından bütün rütbe ve görevleri alındı, ama onun ardılı el-Aziz döneminde eski durumunu yeniden elde etti. Karmatiler ve müttefikleriyle savaşarak Hicaz'da da fatımi egemenliğini kurmayı başardı. 978'den ölümüne kadar vaktini ibadetle geçirdi.

CEVHERBİLİM a. Cevherlerin (hastaşların) yapılarını araştıran ve bunların süslemede kullanım alanlarını belirleyen bilim.

CEVHERCİ a. Cevherbilim uzmanı.

CEVHERHAZIRLAMA a. Sanayicinin doğrudan kullanabileceği ya da metalürji uzmanının dönüştürebileceği nitelikte ürünler elde etmek için ham cevherlere uygulanan işleme tekniklerinin tümü. (Eşanl. MİNERALÜRJİ.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Isıl cevherhazırlama,* ısıl işlemle ham cevher işleme tekniği. (Eşanl. PİROMİNERALÜRJİ.) ‖ *Mekanik cevherhazırlama,* fiziksel ayırma (ağırlık) ya da manyetik ayırma (yüzdürme vb.) ile ham cevher işleme tekniği. ‖ *Sıvı cevherhazırlama,* sıvı

Sumitomo Heavy Industry

cevher dökmeyük petrol gemisi (deplasman: 142 000 t, hız: 15,55 deniz mili)

fazda kimyasal yolla yapılan ham cevher işleme tekniği. (Eşanl. HİDROMİNERALÜRJİ.)

—Mad. oc. *Cevherhazırlama atölyesi*, bazı cevherleri işleme ya da zenginleştirme atölyesi.

—ANSİKL. Cevherhazırlama art arda uygulanan iki evre içerir:

1. cevherleri mekanik yolla hazırlama; bu evrede kayaç, ayıklamaya elverişli boyutta parçalar halinde ufalanır. Serbestleşme boyutu denilen irilikte cevher elde etmek için önce kayaç kırılır sonra öğütülür. Her aşamada ayıklanarak ince taneler bir alt kata inerken, iri taneler geri dönerek yeniden çevrime girer.

2. ayırma aşamasında, cevher ile gangın mekanik ya da fizikokimyasal özellikleri arasındaki farktan yararlanılır. Bu işlem zenginleştirme atölyelerinde uygulanır. Uygulanan teknik ne olursa olsun ayırma işleminde bir dış kuvvete başvurulacaksa, değişik türde cevherlerin davranış farkları göz önüne alınır. Bu dış kuvvetler yalnız fiziksel (manyetik, elektrostatik, optik vb.), fizikokimyasal (yüzdürme, liçing vb.) ve hatta biyokimsayal (bakterilerin etkisiyle zenginleşme) nitelikte olabilir.

Artan cevher istemi gittikçe daha düşük oranlı yatakların işletmeye açılmasına yol açtı; dolayısıyla cevheri zenginleştirmek için özellikle sıvı cevherhazırlama alanında daha seçkin yöntemler geliştirildi.

Cevherhazırlama işlemleri genellikle cevheri koşullamayla (kurutma, topaklama) son bulur.

CEVHERİ, CEVHERİYE sıf. (ar. *cevher* ve *-ī*'den *cevherī*, dişl. *cevheriye*). *Esk.* Değerli taşlardan ya da kristalden yapılmış ya da değerli taşlarla süslenmiş.

◆ a. Mücevher alıp satan.

CEVHERİ (Ebu Nasır İsmail), türk bilgin ve sözlükçü (? - Nişapur 1010). Öğrenimini önce Farab, sonra Bağdat'ta yaptı. Gittiği Suriye, Elcezire ve Hicaz'da arapça dilbilgisini güçlendirmek için çalıştı. Rey ve Horasan'da arapça sözlük üzerine çalıştığı gibi hüsnühat dersleri aldı. Yazdığı bir Kuran'ın çok yüksek fiyatlarla satıldığı söylenir. Hezarfen Ahmet Çelebi'den 600 yıl önce, kanat takarak uçma denemelerine girişti ve bu denemelerden birinde öldü. *Tâc ül-lüga ve sihah ül -arabiye* adlı arapça sözlüğünün yanı sıra, arapça dilbilgisiyle ilgili *Mukaddime* ve aruz vezniyle ilgili *Aruz ül-varaka* adlı iki yapıtı daha vardır.

CEVHERİ (Aka Mirza), azerbaycanlı türk şair ve matematikçi (Tebriz ? - *ay. y.* 1887). Matematik, astroloji, mimarlık konularındaki geniş bilgisiyle tanındı. *Ravzat ül-vaizin* adlı yapıtından başka Kerbela olayını anlatan mersiyelerle *Yusuf ile Züleyha* mesnevisini yazdı.

CEVHERİN sıf. (ar. *cevher* ve fars. *-in*'den *cevherīn*). *Esk.* **1.** Değerli taşlarla süslenmiş. **—2.** Kristalden yapılmış, kristal: *Cevherîn kadeh* (kristal kadeh).

—Ed. *Cevherîn tarih* (tarih-i cevherîn), ebced* hesabıyla tarih düşürmede arap abecesine göre noktalı harflerin (→ CEVHER) toplanmasından oluşacak biçimde düzenlenmiş tarih. (Eşanl. MÜCEVHER [cevherli], MENKUT [noktalı], MU'CEM [noktalı] tarih.)

CEVHERİYE → CEVHERİ.

CEVHERİYUN a. (ar. *cevher*'den *cevheriyyūn*). *Esk.* Allah'ı bir cevher varsayan mutezile sınıfı.

CEVHERLİ sıf. Yeteneği olan, yetenekli: *Çok cevherli çocuklar bunlar.*

CEVHERLİ, Adana'nın Karaisalı ilçesine bağlı Çatalan bucağının merkezi; 1 684 nüf. (1990).

CEVHERSİZ sıf. Yeteneksiz.

CEVİR → CEVR.

CEVİZ a. (ar. *cevz*). **1.** Ilıman bölgelerde meyvesi için yetiştirilen ve çok değerli bir odun veren büyük ağaç. (Cevizgiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Aynı ağacın, ince marangozlukta ve mobilyacılıkta kullanılan odunu. **—3.** *Amerika cevizi*, cevizgiller familyasından *carya* (acıceviz) ya da *juglans* (ceviz) cinsinden birçok ağacın ortak adı. ‖ *Gabon* ya da *Afrika cevizi*, birçok ağaca denirse de, doğrusu iki Lovoa türünün (*Lovoa trichilioides* ve *L. brownii*) bu adla anılmasıdır; bu ağaçların kerestesi, piyasada "dibetu" adıyla tanınır. (Tesbihağacıgiller familyası.) ‖ *Hint cevizi*, Hindistan'da yetişen acanthaceae (ayıpençesigiller) familyasından bir ağacın *(Adhathoda vasica)* adı. Orada herkesçe bilinen bu ağaç balgam söktürücü ve kaşıntıyı giderici olarak kullanılır. (Yapraklarından astıma karşı özellikle sigara yapımında yararlanılır.)

—Marangl. *Ceviz boyası*, açık renkli ahşabın rengini koyulaştırmak ya da karışık renkli yüzeyleri uyumlu hale getirmek için kullanılan boya. (Bir tür toprağın sodayla kaynatılmasıyla oluşan, pekmez görünümündeki sıvı kurutularak öğütülür. Böylece elde edilen ve suda kolayca çözünen boya, yüzeylere fırça, sünger ya da bezle sürülür.) [ALMAN CEVİZ BOYASI da denir.]

—ANSİKL. Ağ. yet. Adi ceviz *(Juglans regia)*, Avrupa'da ve Asya'da Atlas okyanusu'ndan Mançurya'ya kadar uzanan ülkelerde doğal olarak yetişir; İran kökenli olabilir. Adi ceviz 30 m kadar boylanabilen ve 150-200 yıl yaşayabilen, yuvarlak tepesiyle toprağı örten ve otların gelişmesini engelleyen, hatta insan sağlığı için zararlı sayılacak kadar koyu gölge veren bir ağaçtır. Gövde kabuğu, önceleri beyaza yakın gümüşi gri renktedir, yaşlandığında koyulaşır ve çatlar. Bir yıllık dalları pürüzsüzdür. Sürgünleri (dalları) tüysüzdür (çıplak). Bileşik yaprakları 5-7 adet uzun oval yapraktan oluşur. Ekimde olgunlaşan meyvesine ceviz; yeşil dış kabuğuna gövek ya da tetir denir.

Ceviz ağacı bir evciklidir; yani dişi ve erkek çiçekler aynı ağaç üzerinde bulunur. Dişi çiçek tomurcuklarında yalnız taçyapraklı 2-3 çiçek ve her çiçekte büyücek 2 tepecik bulunur; erkek çiçek kümesine kedicik ya da tırtılsı adı verilir. Çiçeklenmesi genellikle geçtir (mayıs). Kendi kendini dölleyen bir türdür; bununla beraber, ikievcikliliğin baskın ve çiçektozu ömrünün kısa oluşu nedeniyle çoğunlukla çapraz bir döllenme ister. Ceviz fidanı yetiştirmede en çok kullanılan aşı yöntemlerinden ikisi, yama ya da levha gözaşısı ve dilcikli ingiliz kalem aşısıdır. Fidandan gelişerek büyüyen ağaçlar 1,50 m'yi geçmeyen yükseklikte bir kâse biçimini alır; bunların meyveye yatması daha çabuk olur ve ürün miktarı, dikimden sonra 7. ve 8. yılda bollaşır. Bakteriyoz ve antraknoz, cevizin en önemli hastalıklarıdır. Böceklerden carpocapsa (meyve kurdu) önemli ölçüde ürün kaybına neden olabilir.

Türkiye'de yaklaşık 4,5 milyon ceviz ağacı vardır ve bunlardan yılda 100-150 bin ton dolayında ceviz alınır.

Diğer ceviz türleri arasında Amerika kara cevizinden başka, gene Kuzey Amerika kökenli başlıca ceviz türleri *(J. hindsii, J. major, J. rupestris)* sayılabilir. Bunların hepsinde gövde kabuğu koyu renkte ve çatlaklıdır, meyvenin yeşil dış kabuğu kendiliğinden açılmaz ve iç kabuk çok serttir; bileşik yapraklarındaki yaprak sayısı *J. regia* türüne göre daha çok, yapraklar daha uzun ve dişlidir. Ayrıca, meyveleri salkım durumunda, meyve kabuğu kalın, sürgünleri, yaprakları ve çiçeği tüylü, beyaz ya da külrengi cevizler grubu olarak Kanada cevizini *(J. cinerea)* ya da Uzakdoğu cevizlerini *(J. sieboldiana, J. mandshurica, J. cathayensis, J. stenocarpa, J. cordiformes)* saymak gerekir.

—Mobc. Ceviz ağacı, Anadolu Selçukluları ve osmanlı dönemlerinde mihrap, minber, Kuran rahlesi, Kuran mahfazası, vaaz kürsüsü, kapı ve pencere kanatları, sanduka, sandık vb. yapıtlarda yaygın biçimde kullanılmıştır. Bu ürünler İstanbul Türk ve islam eserleri müzesi, Topkapı sarayı, Ankara Etnografya müzesi, Konya Mevlana müzesi, Taş ve ahşap eserler müzesi ve Etnografya müzesi başta olmak üzere, Anadolu'nun çeşitli müzelerinde sergilenmektedir. Nevşehir'in Ürgüp ilçesine bağlı Damse köyündeki Taşkınpaşa camisi'nin mihrabı (XIV. yy.) bu türün az rastlanır örneklerindendir. Yazıt kuşakları, kıvrık dallar, bitkisel ve geometrik motiflerle süslü mihrap Ankara Etnografya müzesi'ndedir. Ankara Alaettin camisi'nin ceviz oymalı minberi de ahşap minberlerin ilk örneklerindendir (XII. yy. sonu). Karamanoğulları döneminden Aksaray Ulu camisi'nin minberi (XV. yy.), Mevlana Celalettin Rumi'nin ve Necmettin Ahmet'in sandukaları, İstanbul Türk ve islam eserleri müzesi'ndeki, tek parça ceviz ağacından, palmet ve rumi bezemeli rahle, İstanbul'da Süleymaniye camisi'nin vaaz kürsüsü türk ceviz işçiliğinin yetkinliğini yansıtır. Ceviz ağacı türk folklorunda da gelin sandığı olarak yerini almıştır. Günümüzde masif olarak Maraş işi köşelik, telefon sehpası vb. eşya dışında, çoğunlukla kaplama biçiminde değerlendirilmektedir.

—Ormanc. Adi ceviz *(J. regia)* ve Amerika kara cevizi *(J. nigra)* birçok ülkede kerestesi için yetiştirilmektedir. Bu iki tür arasında çaprazlama ile elde edilen melez ceviz, deneme evresindedir ve gelecek için çok umut vericidir. Adi ceviz, geçirgen, derin, serin, su ve besince zengin toprakları seven bir ışık ağacıdır. Uygun koşullarda bulunduğu zaman 60-80 yaşında kesilip işlenecek duruma gelir.

Ceviz, odun olarak üstün kaliteli, yarı sert, ince dokulu, türdeş ve işlenmesi kolay, güzel görünüşlü ve eşsiz mekanik özelliklere sahip bir ağaçtır. Kaplamacılıkta, kakmacılıkta, ince marangozlukta, mobilyacılıkta ve tüfek dipçiği yapımında kullanılır.

Türkiye'de, çoğunlukla meyvesi için yetiştirilen 4,5 milyon kadar ceviz ağacı vardır; salt kereste için yetiştirilme âdeti yoktur. Ancak, ceviz üretimi düşmüş olan çok yaşlı ve kalın ceviz ağaçları sahibinden alınarak, çok kere kaplama ve masif mobilya yapımında değerlendirilir. Amerika kara cevizi az miktarda park ve bahçe ağacı olarak yetiştirilir.

yapraklar ve meyveler

ceviz ağacı
(Juglans regia)

meyvenin dıştan görünüşü ve kesiti

CEVİZ a. (ar. *cevz*). **1.** Ceviz ağacının, "gövek" denen yeşil bir dış kabukla kaplı odunsu iç kabuklu meyvesi. (Eşanl. KOZ.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Ceviz içi*, cevizin kabuğundan ayrılmış iç kısmı. ‖ *Yeşil ceviz*, yeşil kabuğu henüz olgunlaşmamış ve göveğinden ayrılmamış ceviz. **—2.** *Ceviz kabuğu gibi*, ufak, dalgalara karşı dayanıksız tekne için kullanılır.

—*Esk.* *Cevz-i bûyâ* ya da *cevz-i bevvâ*, küçük hindistancevizi. ‖ *Cevz-i hindi*, büyük hindistancevizi. ‖ *Cevz-i mâsil*, tatula (datura stramanium) ya da şeytanelması.

—Denizc. Bir halatın çımasında, kendi kollarından ya da gırcaladan yapılan düğüm. || *Bosa cevizi*, eski gemilerde halat bosaların çımasında yapılan ceviz. || *Düdük cevizi*, gemi vardiyalarının düdük, çakı ve kavalya kaytanlarında tek ya da çift beden üstüne yapılan ceviz. (Eşanl. ÇAKI CEVİZİ.) || *Sapan cevizi*, yük sapanlarının çımasında yapılan ceviz. || *Türk cevizi*, her halat kolu, yandaki kolun üstünden ve öteki kolun altından geçirilerek halat çımasında oluşturulan ceviz. (Görünümü eski türk sarıklarını andırdığından bu ad verilmiştir.)

—Esk. sil. Eskiden süvarilerin kullandıkları ve keçi ayaklı denilen bir tür tatar okunun son bölümüne verilen ad. (Yayı geren kiriş buraya takılır ve nişan alınarak yay çekilir.)

—Mutf. *Ceviz içi*, ceviz meyvesinin kabuğundan ayrılmış iç kısmı. || *Ceviz sucuğu*, ipe dizilen ceviz içlerini, üzüm suyu ve şekerli nişasta karışımına batırarak yapılan tatlı sucuk. (Batırma işlemi belirli bir kalınlığa ulaşıncaya değin sürdürülür.) || *Ceviz yağı*, ceviz içinden çıkarılan yağ.

—Pedol. *Ceviz biçimli*, organik maddelerce zengin toprakların yapısı için kullanılır; bu yapıdaki toprak, faunanın oluşturduğu, yuvarlak, çeşitli büyüklükte (1 cm'ye eşit ya da daha büyük), çok dayanıklı topaklar biçiminde yüzeysel olarak parçalanır. (Eşanl. NÜSİFORM.)

◆ sıf. Ceviz ağacı kerestesinden yapılmış mobilya için kullanılır: *Ceviz sandık*.

—ANSİKL. Cevizin kabuğu az ya da çok girintili çıkıntılı, çenetlerin bitişme çizgisi boyunca çok kabarıktır. Ağırlığı 8-12 g arasında değişen kuru cevizin % 35-60'ı kabuktur. Kabuğun içi, olgunlaşınca sertleşen ince deliksiz 2 bölmeyle şöyle böyle 4 odacığa ayrılmıştır. Ceviz içi, yüzeyi çok kırışık bir beyin görünüşündedir ve kabuğun içini hemen hemen tümüyle doldurur. İki ana parça halinde bulunan ceviz içi, kuru cevizin toplam ağırlığının % 35-60'ı dolayındadır.

Cevizde bol miktarda doymamış yağ asitleri bulunur (ceviz içinin % 68-75'i). Bu nedenle, havayla temas edince çabucak acılaşır. Ceviz içinde protein oranı ortalama % 15-20 dolayındadır. Cevizde birçok önemli madensel elementler (potasyum, fosfor, magnezyum, kalsiyum, demir), ayrıca vitaminler, özellikle C vitamini vardır. Bir kilo cevizin enerji değeri 3 000 kalori dolayındadır.

XX. yy.'ın başlarında yağından da yararlanılmaya başlanan ceviz her şeyden önce bir kış meyvesidir. Ceviz yağı halk hekimliğinde müshil ve safra artırıcı olarak kullanılır. Ceviz içi elde etmek için cevizler kırılarak kabukları ayıklanır. Elde edilen içler, kuru yemişçilerde satılır; şekerleme ve pasta yapımevlerinde, köylerde pestil sucuğu yapımında kullanılır. Şeker hastalarına besin olarak verilir.

Türkiye'de üretilen başlıca ceviz çeşitleri:

—Ağustos cevizi, ağustosta olgunlaşır, orta irilikte, yuvarlak, ince kabuklu ve içi yağlıdır.

—Beykoz cevizi, iri, ince kabukludur ve genellikle taze olarak yenir.

—Cevkel cevizi, küçük, beyaz içli ve yağlıdır.

—Kaman cevizi, iri ve ince kabukludur.

—Niksar cevizi, eylülde olgunlaşır, iri, uzun yuvarlak biçimli (söbü), dolgun içlidir.

—Uzun ceviz, ağustosta olgunlaşır, orta irilikte, uzunca, ince kabuklu, sarı içli ve tatlıdır.

—Boyac. Cevizin yaprağından ve taze meyvesi üzerindeki yeşil kabuktan, doğal boyamacılıkta da yararlanılır. Boyarmaddesi *juglan*'dır. Pamuk, ipek ya da yün iplikleri kahverengiye boyamada kullanılır.

—Halk hek. Cevizin yaprakları yazın toplanıp havadar ve gölgelik bir yerde kurutulur. Tanen, uçucu yağ ve bir boyarmadde içeren yapraklar haşlandıktan sonra suyu iştah açıcı, peklik verici, kan şekerini düşürücü, kuvvet verici ve deri hastalıklarında antiseptik olarak kullanılır. Bunun için cevizin yaprakları yerine göveği de (taze meyvenin yeşil dış kabuğu) kullanılabilir.

—Mutf. Ceviz, türk mutfağında daha çok tatlılarda, kek, çörek ve turtalarda kullanılır. Baklava, tel kadayıf vb. tatlıların arasına ya da üstüne konur. Bunun yanı sıra çerkeztavuğu, tarator gibi soğuk meze türü yiyeceklere ve bazı yörelerde böreğe, çiğ köfteye ya da içli köfteye konacak kıymaya da dövülmüş ceviz katılır.

CEVİZGİLLER a. Kuzey Amerika kökenli, sütsü özsulu büyük ağaçlar familyası. (Tek evcikli ceviz ağaçlarının bileşik tüysü almaşık yaprakları, tırtılsı erkekçiçekleri [kedicik ya da tırtılsı]; tek tek ya da gevşek salkım halinde bulunan dişi çiçekleri vardır. İkiçenetli meyveleri, "gövek" ya da "tetir" denen etli bir dış kabukla kaplıdır. Tohumları yağlı, albumensiz ve kırışık çeneklidir. Cevizgiller küçük bir familyadır; Üçüncü Zaman'da Kuzey kutbu yöresinde de yetiştiği anlaşılan başlıca cinsleri: acıceviz [*carya*], *pterocarya*, ceviz [*juglans*].)

CEVİZKIRAN a. İki kolu arasındaki boşlukta, elle ya da bir vidayla sıkıştırarak ceviz kırmayı sağlayan aygıt.

CEVİZLİ sıf. İçinde ceviz bulunan yiyecek, özellikle tatlılar için kullanılır: *Cevizli sucuk. Cevizli kadayıf.*

—Mutf. *Cevizli tarator*, dövülmüş ceviz, ekmek içi, sarmısak, zeytinyağı ve limonla yapılan bir soğuk meze. (Ekmekler ıslatılır, yumuşadıktan sonra sıkılır ve ufalanır, cevizle karıştırılıp içine azar azar limon ve zeytinyağı katılır. Yağı emmesi için bir süre dövüldükten sonra içine sarmısak konur.)

CEVİZLİ, Antalya'nın Akseki ilçesine bağlı bucak; 10 032 nüf. (1990); 8 köy. Merkezi *Cevizli*, 5 320 nüf. (1990).

CEVİZLİ, rumca **Kisidil**, Kıbrıs rum kesiminde Larnaka ilçesine bağlı köy.

CEVİZLİK a. Ceviz ağaçları bulunan yer; ceviz bahçesi.

CEVİZLİK → MAÇKA.

CEVİZLİK, Siirt'in Şirvan ilçesine bağlı bucak; 3 528 nüf. (1990); 5 köy. Merkezi *Cevizlik*, 1 371 nüf. (1990).

CEVLAN → CEVELAN.

CEVLAN. Tar. coğ. G.-B. Suriye'de B.'da Şeria nehri, K.'de Hermon dağlarının etekleri, G.'de Yarmuk ırmağı ile çevrili engebeli yarıkurak ve volkanik bölge.

CEVLANGEH → CEVELANGÂH.

CEVLANİ, türk halk şairi (Kağızman, Kars, XIX. yy.). Yaşamı hakkında bilgi yoktur. 93 Harbi'nde (1877-1878) Ruslar'ın Kağızman'ı işgal etmesi sonucu birçok ailenin Tokat'a göçmesini dile getiren ağıtı ünlüdür.

CEVR ya da **CEVİR** a. (ar. *cevr*). *Esk.* **1.** Haksız olarak incitme, eziyet: "*...bizler her cevrine tahammül gösterirdik*" (Ali Ekrem). **—2.** Üzme, sevgilinin neden olduğu üzüntü: "*Cevri gönlümdür çeken gözdür gören ruhsarını*" (Fuzuli, XVI. yy.). *Cevr ü cefa*, eziyet ve zulüm: "*Âdeti hûblarun cevr ü cefadur amma / Bize etdüklerini kimselere etmediler*" (Necati, XV. yy.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Tasav. Tarikat adamının ruhça ilerlemesine engel olan şey.

—ANSİKL. Ed. *Cevr ü cefa*, divan edebiyatında sevgili-âşık ilişkileri içinde genellikle âşığın kaderi, kısmetidir. Âşık, cefayı çekmekle yükümlüdür. Sevgilide cefa, âşıkta ise vefa gerekmektedir. (*Cefâ vü cevr ile mu'tâdem anlarsız nolur hâlim / Cefasına had ü cevrine pâyân olmasın yâ Rab*[Fuzuli].) Genellikle sevgilinin saçından ve gözlerinden gelen cefa, âşığın canına ve gönlüne yöneliktir. Cefa, uzunluk açısından, sevgilinin saçına benzetilir Cevr ü cefa, her zaman sevgiliden gelmez, bazı hallerde rakipten, devirden, zamandan, kaderden gelir. (*Kısmetleri dersen ezeli cevr ü cefadır / Cevr ola niçin zevk u safâ olmaya kısmet* [Bağdatlı Ruhi].)

CEVRİ ÇELEBİ, asıl adı **İbrahim**, türk şair ve hattat (İstanbul 1595 ? - *ay. y.* 1654). Medrese öğrenimi gördü. Divan-ı hümayun kâtipliği yaptı. Talik ve talik kırması yazıda usta idi. Selim III'ün Şeyh Galip'e armağan ettiği ünlü *Mesnevi* nüshası onun tarafından yazılmıştı. Mevlevi tarikatına mensuptu. Baki ile Nef'i'nin etkileri altında kaldı. Yazma *Divan*'ının İstanbul kütüphanelerinde yirmi altı nüshası bulunmaktadır (yeni türk abecesiyle basımı 1981). *Külliyatı* Nuruosmaniye ve Topkapı sarayı müzesi kütüphanelerindedir. *Selimname*'sini Bitlisli Şükrü'nün *Selimname*'sinden yararlanarak yazdı (1627). *Hilye-i çihâryâr-ı güzin*, Hakani'nin *Hilye*'sinden esinlenerek oluşturulan 145 beyitlik bir mesnevidir (bas. 1899). *Melhame*, Yazıcı Selahattin'in yapıtından etkilenilerek yeniden yazılan 3 617 beyitlik bir mesnevidir (bas. 1875). *Ayn ül -füyuz*, Yusuf Sineçak'ın *Cezire-i mesnevi*'sine yapılan yorumdur (bas. 1852) vb. *Cevri tarihi* adı ile bilinen tarih ise Cevri'nin olmayıp Edirneli Mahmud Örfi'nindir. (→ Kayn.)

Cevri Çelebi hikâyesi, yazarı bilinmeyen, olayların tümü Murat IV döneminde, İstanbul'da geçen halk hikâyesi. Gönlünü Abdi adlı delikanlıya kaptıran Cevri Çelebi, Abdi'ye bir genç kızın resmini gösterip onu kıza âşık eder. Abdi, kızı bulmayı vaat eden Cevri Çelebi'ye yakınlık göstermektedir. Abdi'nin, ferace giyerek kızın evine girerken yakalanmasından sonra, olup bitenleri Cevri Çelebi'den öğrenen Sultan Murat, sevgilileri evlendirir. Cevri'ye de saraydan bir kız verir. XVII. yy.'a ilişkin gerçekçi ve yerel çizgileri, masal öğeleriyle birleştiren yapıtta Cevri'nin Abdi'ye duyduğu eşcinsel ilgi, benzer halk hikâyelerinden farklı bir motif olarak dikkati çeker. Sade bir anlatımla kaleme alınmış olan hikâyenin arap abecesiyle tarihsiz bir basımı vardır. (→ Kayn.)

CEVRİ KALFA, çerkez kökenli saray cariyesi (? - İstanbul 1824). Selim III'ü öldüren ve şehzade Mahmut'u öldürmek üzere saldıran Mustafa IV yandaşlarını, gözlerine kül atarak durdurdu. Şehzadenin kaçarak saklanmasını sağladı (28 temmuz 1808). Daha sonra Alemdar Mustafa Paşa'nın tahta çıkardığı Mahmut II tarafından, hizmetlerinin karşılığı olarak hazinedar ustalığına getirildi. Sultanahmet semtinde bir okulla çeşme yaptırdı.

Cevriye, Trakya ve çevresinde oynanan karşılama türü bir halk oyunu. Davul zurna eşliğinde oynanır.

CEVŞEN a. (fars. *cevşen*). *Esk.* **1.** Örme zırh. **—2.** *Cevşen-dûz*, zırh ören. || *Cevşen-güdaz*, zırh eriten. || *Cevşen -güzar*, zırhı delen. || *Cevşen-pûş*, zırhlı. || *Cevşen-şigâf*, zırhı parçalayan.

CEVVAL sıf. (ar. *cevelān*, dolaşma'dan *cevvāl*). *Esk.* **1.** Hareketli, canlı; işlek: *Cevval bir hayat. Cevval bir zekâ.* **—2.** Yerinde durmayan, iş canlısı kimse için kullanılır: *Cevval bir çocuk.* **—3.** Parlak: *Ateş-i cevval. Fikr-i cevval.*

CEVZ → CEVİZ.

CEVZA a. (ar. *cevzā*). Astron. *Esk.* İkizler burcu.

CEWALAR → CHEWALAR.

CEYAKANTAN, tamul diliyle yazan hintli yazar (doğm. 1934). Önceleri marxçı militandı; paryaları, proleteryayı ve yoksulları savundu. 1960-1970 arasında, halkçı ve yalın tarzda yazdığı yapıtlarla çok büyük bir başarı kazandı. Kent proleteryasını iyi bir biçimde betimledi ve ülkücü bir sosyalizm geliştirdi. Konuşma dilini, yapıtlarında ilk kullanan yazardır. Bir

kadın memuru ele aldığı *Cila nerankalil cila manitarkal* (1978) adlı kitabı on dört hint diline çevrildi ve daha sonra bir tamul filmine konu oldu.

CEYB a. (ar. *ceyb*). *Esk.* **1.** Yaka. **—2.** Cep. **—3.** Gömleğin iki yakası arasındaki açıklık. **—4.** Kese. **—5.** *Ceyb-i hümayun,* padişahın özel bütçesi. || *Ceyb-i murakabe,* dervişlerin düşünceye dalmak için başlarını öne eğmeleri. || *Ceyb-i sabr,* sabretme. || *Ceyb-i tefekkür,* düşünceye dalma. || *Der-ceyb etmek,* cebe indirmek, çalmak.
—Mat. Sinüsün eski adı.

CEYBİ sıf. (ar. *ceyb,* sinüs'ten *ceyb-î*). Esk. mat. Sinüzoidalin eski adı.

CEYHAN, Akdeniz bölgesi'nde Adana iline bağlı ilçe; 161 523 nüf. (1990); 1 427 km²; merkez bucağı dışında 2 bucak, 81 köy. Merkezi, Adana'nın 48 km doğusundaki *Ceyhan,* 85 308 nüf. (1990). Bir ilçe merkezi olmasına rağmen Ceyhan, kendi adını taşıyan ve Yukarıova da denilen çok verimli bir tarım alanının, Osmaniye'den sonra en kalabalık ve çok işlevli kentidir. XIX. yy.'da Yarsuvat adlı küçük bir köydü. XX. yy. başında çoğu Kırım, Kafkasya ve Rumeli'den gelen göçmenlerin yerleştirilmesiyle nüfusu 5 000'e ulaştı ve bu arada adı önce Orfiye, daha sonra Hamidiye olarak değiştirildi. Cumhuriyet döneminde bugünkü adını alan Ceyhan uzun süre tarımsal bir yörenin, kırsal özelliği ağır basan merkezi olarak kalmış (1945'te 13 125 nüf.), ancak 1960'tan sonra giderek hızlanmak suretiyle gelişmiş, son 25 yıl içinde nüfusu iki buçuk kat artmıştır. Bugün pamuk, yağlı tohumlar ve tahıl üretilen zengin bir sulu tarım alanının ticaret ve toprak ürünlerine dayalı sanayi merkezidir.

Ceyhan hidroelektrik santralı, Kahramanmaraş ilinde, Ceyhan ırmağı üzerinde kurulu santral. İller bankası'nca yaptırılarak 1958'de işletmeye açıldı. Toplam 3,60 MW gücünde 3 türbinden oluşan santralın yıllık üretim kapasitesi 12 milyon kWh'tır.

CEYHAN nehri, D. Anadolu'nun B. kesiminde doğarak Adana'nın G.'inde Akdeniz'e dökülen nehir; 509 km; havzası 21 222 km². Kaynak kollarını Tahtalı dağdan inen Hurma, Nurhak dağlarından inen Söğütlü ve Binboğa dağlarından inen Göksun çayları meydana getirir. Geniş Elbistan havzasına yönelen bu çayların birleşmesiyle oluşan Ceyhan, Elbistan havzası ile Ceyhan ovası (ya da Yukarıova) arasında Güney-doğu Toroslar'ın bazıları 3 000 metreyi bulan doruklarının (Berit dağı 3 027 m, Engizek dağı 2 814 m) meydana getirdiği dağlık bir alana girer. Buradaki dağ sıralarını, derin ve dolambaçlı boğazlarla yarar, dağlık alandan çıkmadan önce, K. Maraş'ın batısında, D. Anadolu fayı boyunca sıralanmış göllerin sularını toplayan Aksu ırmağını soldan alır ve tekrar dar boğazlardan geçerek Yukarıova'ya iner. Zaman zaman taşkına uğrayan ve bataklık alanlar içeren bu ovada, K.'deki dağlardan gelen sel karakterli birçok akarsuyu alır ve epijenik kökenli Misis (Yakapınar) boğazından sonra Çukurova'ya çıkar. Bu delta ovasının D. kenarını izleyen Ceyhan, Karataş doğusunda Misis dağlarının uzantısı olan alçak tepeleri Bebeli boğazında yararak denize ulaşır. Bu kıyıda Ceyhan, kendi oluşturduğu deltada bazı ağız kollarına ayrılır. Bunlardan biri ve daha uzun süre kullanılanı doğuda Yumurtalık'a doğru dile benzeyen sivri bir delta çıkıntısı boyunca uzanır. İkinci ağız kolu, Bebeli'nin hemen G.'inde Hurma boğazı mevkiinde denize ulaşır. Nehir bu kola 1930'lu yıllardaki bir taşkın sırasında dönmüştür. Antikçağ'a ait kaynaklarda da çok alüvyon taşıyan, zaman zaman yatak değiştiren sel karakterli bir nehir olarak tanımlanan Ceyhan, Çukurova deltasının oluşumunda Seyhan ile birlikte başlıca rolü oynamış, sık sık çığır değiştirmiş, bazen Seyhan ile de birleşerek Karataş B.'sında denize dökülmüştür. Geçirdiği su bakımından başlıca akarsularımız arasında yer alır. Ortalama debisi saniyede 237,7 m³'tür ve havzası daha küçük olduğu halde debisi Seyhan'ınkinden fazladır. Rejimini, iç kısımlardaki ilkbahar yağışları, dağlık alanlardaki karların erimesi ve aşağı çığırındaki kış yağışları bir arada belirler. Bu nedenle en çok su geçirdiği aylar nisan ve mayıstır. Yukarıova ve Çukurova'da meydana gelen taşkınlardan korunmak için nehir kenarında seddeler yapılmıştır. Yazın debisi 7-8 kat azalır. Ceyhan, getirdiği alüvyonlarla yatağını da doldurur. Bu nedenle Antikçağ'da Misis'e kadar küçük gemilerin sokulduğu bilinen nehirden bugün ulaşımda yararlanılmaz. Suları sulamada kullanılır.

CEYHAN ovası ya da **YUKARIOVA,** Akdeniz bölgesi kıyı kesiminde Toroslar'ın eteğinde geniş ova; yaklaşık 2 200 km² G.'de alçak bir tepelik alanla (Uyuzdağ 376 m, Hespek tepe 242 m) Akdeniz'den, G.-B.'da Nurdağı (eski Misis dağı) ile Çukurova'dan ayrılır. Yükseltisi K.'e doğru artan ovanın orta kesiminde ünlü Anavarza tepesi alüviyal taban üzerinde bir ada gibi yükselir. Torosların önülkesinde tektonik bir çukurlaşma alanı olan ovayı baştan başa geçen Ceyhan nehri, Nurdağlarını epijenik bir boğaz içinde aşarak Çukurova'ya çıkar. Kara ve demiryolu da iki ovayı birleştiren bu boğazı izler. Ova tabanının özellikle G. kesimi zaman zaman taşkınlara uğrar ve yer yer bataklıklar, kopmuş menderes halkaları ile kaplıdır. Denizden daha uzak olduğundan iklimi Çukurova'dan biraz daha karasal olan ova, sulu tarımın da uygulandığı çok önemli bir tarımsal üretim alanıdır.

CEYHUN, Amu Derya'nın eski adı.
—ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında Ceyhun adı, âşığın sevgilisi için döktüğü gözyaşının ne kadar çok olduğunu anlatır. Genellikle Aras ile birlikte anılır: *"Odlara yandı çün gönül gözden / Aksa Ceyhun ile Aras nidelim"* (Ahmet Paşa).

■**CEYHUN** (Ekrem), türk siyaset adamı (Erzurum 1927). İTÜ'yü bitirerek inşaat mühendisi oldu. Ulaştırma bakanlığı'nda çalıştı. YSE'nin kurucuları arasında yer aldı ve ilk genel müdürü oldu. Ulaştırma bakanlığı müsteşarlığı yaparken, İstanbul AP milletvekili seçildi (1977-1980). Demirel başkanlığındaki hükümetlerde devlet bakanı olarak görev aldı (1977-1978 ve 1979-1980). 12 Eylül harekâtından sonra kimi eski AP ve CHP yöneticileriyle birlikte MGK kararıyla bir süre gözetim altında tutuldu (1983). Doğru yol partisi'nde görev aldı. 1991 yılında DYP Balıkesir milletvekili oldu. Devlet bakanlığı görevini üstlendi (ekim 1991).

■**CEYHUN** (Demirtaş), türk yazar (Adana 1934). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi mimarlık bölümü'nü bitirdi (1959). Mimarlık, kitapçılık yaptı. Mimarlar odası İstanbul şubesi ve Türkiye yazarlar sendikası yönetimlerinde görev aldı. Büyük kentin yoksul insanının bunalımını işlediği ilk kitabı *Tanrıgillerden biri* 1961'de yayımlandı. Sonraki hikâyelerinde toplumsal değişmeler içindeki Anadolu insanını anlatmayı amaçladı: *Sansaryan hanı* (1967), *Çamasan* (1972, Sait Faik ödülü), *Apartman* (1974, Türk dil kurumu ödülü), *Babam ve oğlum* (1983). Doğu Anadolu'dan İstanbul gecekondularına uzanan bir yaşamöyküsünü konu edindiği romanı *Asya*'dan (1970, TRT ödülü) sonra *Yağmur sıcağı* (1976) ve *Cadı fırtınası* (1983) romanlarını yayımladı. Türkiye'nin toplumsal yapısını, edebiyat dünyasının ve basının sorunlarını incelediği yapıtları: *Haçlı emperyalizmi* (1967), *Yağma edilen Türkiye* (1968), *20. yüzyıl ve edebiyat* (1979), *Babıâli'nin şu son kırk yılı* (1984), *Çağımızın Nasrettin Hoca'sı Aziz Nesin* (1984), *Can çekişen kitap* (1985), *Entellektüelden entele* (1989).

CEYHUN AHMET EFENDİ, türk doktor (? - Yenişehir 1896). Askeri tıbbiye'yi yüzbaşı rütbesi ile bitirdi. Askeri kuruluşlarda hekimlik yaptı. 1890'da yazdığı *Mir'at üs-sıhha fi ahkâm il-islâmiyye* adlı kitabı Abdülhamit II'ye sundu. 1892'de fransızcaya çevrilen kitap içki, karantina, tütün, sünnet, vücut ve gıda temizliği gibi unsurların din ile ilişkisinden ve aptes, namaz, oruç, taharet, hac, zekât gibi islamın farzlarından söz eder. Binbaşı rütbesiyle Tesalya'ya görevli olarak giderken Yenişehir'de öldü.

CEYHUNİ, türk halk şairi (Zile 1832 - ? 1912). Tokatlı Âşık Nuri'nin çıraklığını yaptı. Orta Anadolu'nun kentlerini ve İstanbul'u gezdi; kahvelerde, düğünlerde çalıp söyleyerek geçimini sağladı. Çok sayıda âşık yetiştirdi. Şiirlerinde bektaşi inançlarını dile getirdi.

CEYHUNİ, türk halk şairi (Akkom [Akdere-Susuz], Kars, 1843 - Domalan, Çorum, 1912). Akkom'da köy medresesinde ve Kars'ta Kâmiliye medresesi'nde okudu. Babasının ölümü üzerine köyüne dönerek çiftçilik yaptı. Hak âşığı olduğu ve kimsenin çırağı olmadan yetiştiği söylenir. Yurt ve ulus sevgisini dile getirdiği şiirlerinden 93 harbi'ne (1877-1878) katıldığı anlaşılmaktadır.

CEYLAN a. **1.** Kuzey Afrika, Arabistan ve Batı Asya bozkır ve çöllerinde yaşayan, halka biçiminde boynuzlu, narin bedenli, ince bacaklı antilop türü. (Bil. a. *Gazella dorcas;* boynuzgiller familyası, *Antilopinae* altfamilyası.) [Eşanl. GAZAL.] **—2.** *Ceylan gibi,* vücudu ince ve uyumlu kimseler için kullanılır. || *Ceylan gözlü, bakışlı,* gözleri güzel, bakışları etkileyici kimse için kullanılır.
—Esk. sant. *Ceylan kâğıdı,* üzerine yazı yazılacak duruma getirilen ceylan derisi. (Kâğıdın bulunuşundan önce kullanılmıştır. Müze ve kitaplıklarda ceylan kâğıdı üzerine yazılmış Kuran ve sureler vardır.)

CEYLAN, Muğla'nın Fethiye ilçesi Seki bucağına bağlı köy; 1 138 nüf. (1990).

CEYLAN, rumca **Kollavi,** Güney Kıbrıs rum kesiminde Limasol ilçesine bağlı köy.

CEYLANLI, Hatay'ın Kırıkhan ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 2 232 nüf. (1990).

CEYLANPINAR, G.-D. Anadolu bölgesi'nde Şanlıurfa iline bağlı ilçe; 49 555 nüf. (1990); 31 köy. Merkezi, Şanlıurfa'nın 141 km D.-G.-D.'sundaki *Ceylanpınar,* 33 238 nüf. (1990). Türkiye'nin en büyük ve aynı zamanda dünyanın sayılı çiftliklerinden biri olan Ceylanpınar* devlet üretme çiftliği bu ilçededir. GAP kapsamındaki Aşağı Fırat projesi, Ceylanpınar ovasının da daha geniş ölçüde sulanmasını amaçlamaktadır.

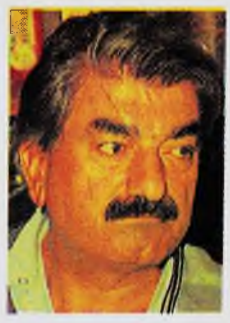
Ceylanpınar kapısı, G.-D. Anadolu'da Türkiye-Suriye sınırında, Ceylanpınar (Türkiye) ile Resülayn (Suriye) arasında gümrük kapısı.

Ceylanpınar tarım işletmesi, Urfa'nın Ceylanpınar ilçesinde kurulu devlet deneme çiftliği. 1943'te Tarım bakanlığı'na bağlı Zirai kombinalar idaresi'nce Urfa grup amirliği adıyla 170 000 ha'lık bir alanda kuruldu. 1950'de, Devlet üretme çiftlikleri (DÜÇ) genel müdürlüğü'ne bağlanarak Ceylanpınar devlet üretme çiftliği adını aldı. 1983'te, Ceylanpınar tarım işletmesi adıyla Tarım işletmeleri genel müdürlüğü'ne (TİGEM) bağlandı.

Türkiye'nin en büyük deneme çiftliği olan kuruluş, Beyazkule, Pınar ve Gümüşsuyu adlarında üç işletmeden oluşmakta, çalışmalarını tarla tarımı, bahçe kültürleri ve hayvancılık şubeleri aracılığıyla yürütmektedir. Tarla tarımı kolu, kuru ve sulu

Ekrem Ceyhun

Demirtaş Ceyhun

tarım alanlarında, yöre koşullarına en uygun bitki türlerini belirlemeye çalışır. Kuru tarım alanlarında nadas yöntemiyle yetiştirilen buğdayın benjamo, wanser ve bezostaya I türlerinden olumlu sonuçlar alınmıştır. Sulu tarım alanlarındaysa pamuk, ayçiçeği ve yem bitkileri yetiştirilmektedir. Bahçe kültürleri kolu çalışmalarında, daha ağırlıklı olarak, antep fıstığı ve zeytin yetiştirilmekte, bunun yanında, çok çeşitli türden sebze ve meyve tarımı da yapılmaktadır.

Hayvancılık kolundaki çalışmalarda sığır ve koyun yetiştiriciliğine öncelik verilmiştir. Sığırcılıkta Holstein, koyunculukta ivesi türleri üzerinde durulmaktadır.

İşletmede elde edilen ürünler satışa çıkarılmakta, olumlu sonuçlar alınan tohumluk, fidan ve damızlık hayvanlar tüm Türkiye'de dağıtılmaktadır.

CEYŞ a. (ar. *ceyş*). *Esk.* **1.** Ordu, toplu asker. **—2.** Taşma, taşkın. **—3.** *Mukaddimet-ül-ceyş*, öncü birlik.
—Kur. tar. Osmanlı ordusunda atlı ve piyadelerden kurulu dört yüz kişilik kıtalar. (Aynı sözcük Cezayir'in ve Fas'ın güneyindeki çeteler ve fas ordusundaki bir tür feodal örgütlenme için de kullanıldı.)

CEYYİD, CEYYİDE sıf. (ar. *ceyyid*, dişl. *ceyyide*). *Esk.* **1.** İyi, hoş. **—2.** Arı, saf: *"Cenap ve Siret'in mısraları bize güzel bir ilkbahar sabahının saf ve ceyyid havası içinde akseden bir bülbül hatırlattığı halde..."* (Neyzen Tevfik).
—Nümism. Karışık ayarlı ya da eksik ağırlıkta olmayan, tam ayarlı sikke. (Osmanlılar tam ayarlı Venedik dükalarına *sah* kelimesini damga olarak basarlardı.)

CEYYİDE → CEYYİD.

CEZA a. (ar. *ceza'*). **1.** Suç işleyen kişilere devletçe uygulanan yaptırım: *İdam cezası. Para cezası. Hapis cezası.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Yanlış bir davranış ya da kurallara uymama yüzünden uygulanan yaptırım: *Okuldan uzaklaştırma cezası almak. Ceza ve ödül. Bu, çok ağır bir ceza.* **—3.** Yanlış bir davranışın istenmeyen, kötü sonucu: *Akılsız başın cezasını ayak çeker* (atasözü). *Senin yaptıklarının cezasını niye ben çekeyim?* **—4.** *Ceza almak*, sözkonusu öğrenciyse, cezalandırılmak; bir görevliyse, suçludan para cezası kesmek. ‖ *Ceza çekmek*, işlenilen bir suçun karşılığı olarak hapiste yatmak: *Adam yaralamadan iki yıl ceza çekmişti.* ‖ *Ceza görmek*, cezalandırılmak. ‖ *(Bir kimseye) ceza kesmek, yazmak*, onu para cezasına çarptırmak; kendisiyle birlikte başkasına da çay vb. ısmarlamak (arg.).‖ *(Bir kimseye) ceza vermek*, onu hapis, para vb. bir yaptırımla cezalandırmak. ‖ *Cezasını bulmak*, hak ettiği kötü sona uğramak. ‖ *Cezasını çekmek*, yaptığı yanlış bir iş ya da davranışın zararını görmek; yasalara göre verilmiş bir cezayı hapiste yatarak tamamlamak. ‖ *Cezaya çarptırılmak, ceza yemek*, hüküm giymek, cezalandırılmak. ‖ *Cezaya kalmak*, öğrenci sözkonusuysa, son dersten sonra bir süre cezalı olarak okulda beklemek.
—Cez. huk. *Ceza ehliyeti*, yasanın suç saydığı bir eylemden dolayı bir kişinin sorumlu tutulabilmesi, cezalandırılabilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Ceza hukuku*, suç sayılan eylemlerle bunlara uygulanacak cezaları inceleyen hukuk dalı. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Ceza kararnamesi*, sulh mahkemelerinin görevlerine giren suçlarda yargıcın duruşma yapmaksızın verdiği, itiraz edilebilir ceza kararı. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Ceza yargılama usulü hukuku*, ceza yargılamasına ilişkin kuralları inceleyen hukuk dalı, ceza usul hukuku da denir. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Ceza yargılama usulü yasası*, ceza yargılamasına ilişkin kuralları düzenleyen temel yasa. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Ceza yasası*, suçları ve cezaları belirleyen temel yasa. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Ceza zamanaşımı*, bir suçtan dolayı kesin bir karara bağlanmış olan cezanın yasada belirtilen süre içinde infaz edilmemesiyle düşmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Cezaların içtimaı*, birden çok suçtan mahkûm olan kişinin cezalarının yasada belirtilen biçimde toplanması. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Cezanın ağırlaştırılması*, yasal ya da takdiri nedenlerle suça verilecek cezanın artırılması. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Cezanın düşmesi*, mahkûmun ölümü, affedilmesi, zamanaşımı, suçtan zarar görenin davasından vazgeçmesi gibi yasada belirtilen nedenlerle cezanın ortadan kalkması. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Cezanın hafifletilmesi*, yasal ya da takdiri nedenlerle suça verilecek cezanın azaltılması. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Cezanın infazı*, mahkeme tarafından verilen cezanın yerine getirilmesi, cezanın çektirilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Cezanın kişiselleştirilmesi*, cezanın, suçlunun kişiliği, ruhbilimsel ve toplumsal durumu göz önünde tutularak saptanması. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Cezanın kişiselliği*, cezanın yalnızca suç işleyen kişiye uygulanması, bunun dışındakilerin cezadan etkilenmemesi ilkesi. ‖ *Cezanın yasallığı*, suçlulara verilecek cezanın ancak yasalarda yazılı ve her suç için ayrı ayrı belirtilmiş olması. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Cezaya itiraz* → İTİRAZ.
—Esk. denizc. *Ceza punteli*, suçlu gemicileri bağlamada kullanılan, güverteye tutturulmuş demir çubuklar.
—Huk. *Cezai şart*, bir sözleşmenin yerine getirilmemesi ya da eksik olarak yerine getirilmesi durumunda ödenmek üzere kararlaştırılan ceza. (Tersi sözleşmeden anlaşılmadıkça alacaklı, ancak sözleşmenin yerine getirilmesini ya da cezanın ödenmesini isteyebilir. Cezai şart olarak kararlaştırılan edim* genellikle belirli bir paradır. Ancak başka bir edim de olabilir.)
—İsl. huk. ve Tar. *Ceza kanunnamesi*, Osmanlılar'da ceza yasalarına verilen ad (Bk. *ansikl.* böl.)
—Oy. Kimi salon ya da çocuk oyunlarında, hata yapan ya da yenilen kişiye uygulanan yaptırım.
—Spor. *Ceza alanı*, futbolda kale önünde dik çizgilerle belirlenmiş alana verilen ad. (Kale direklerinden yanlara doğru 16,5 ve orta alana doğru da 16,5 m uzaklıkta çizilen çizgilerin oluşturduğu dikdörtgen biçimli bir alandır. Kalenin ortasından 11 m uzaklıktaki penaltı noktası da bu alan içinde yer alır. Alan içerisinde kaleyi savunan takım oyuncuları, karşı takım oyuncularından birine dokuz kusurlu hareketten birini yaparlarsa hakem o takımı penaltı* ile cezalandırır.)

—ANSİKL. Huk. Cezanın niteliği konusunda değişik görüşler ortaya atılmıştır. Eski dönemlerde ceza, suç işleyen kişiye ödetilen bir kefaret, intikam duygularını karşılama amacı taşıyan bir yaptırımdı. Günümüzde bu tür bir yaklaşım açıkça dile getirilmiyorsa da tümüyle bu anlayıştan uzaklaşıldığını söylemek kolay değildir. Cezanın tarihçesi ve kaynağı tam olarak bilinmez; ama giderek kurumsallaştığı, öç almaktan çıkıp göreceli olarak daha insancıl bir nitelik kazanma eğilimi gösterdiği söylenebilir. Cezanın niteliği konusunda bir ortak anlayışa varılmamış olsa da bazı nitelikleri konusunda görüş birliği sağlanmıştır. Bu ortak anlayışa göre ceza şu özelliklere sahiptir: 1. Ceza, suçluya acı veren bir nitelik taşır. Cezanın, tarih içindeki gelişmesi ve giderek insancıllaşması bu niteliğini ortadan kaldırmamıştır. 2. Ceza, yasa tarafından saptanan bir yaptırımdır. Çağdaş ceza hukuku anlayışında suçların ve onlara verilecek cezaların yasalarda, önceden belirlenmesi ilkesi egemendir. Hiç kimseye yasalarda yazılı olmayan bir ceza verilemez. 3. Ceza, suçun ağırlığı ve suçlunun sorumluluk derecesiyle orantılıdır. 4. İlke olarak, ceza yargı organları tarafından verilir.

Ceza, suçlunun özgürlüğüne, malvarlığına istisnai olarak da saygınlığına dokunan bir yaptırımdır. Kefaret niteliğiyle ahlaksal bir işlevi, korkutucu niteliğiyle de yararcı bir işlevi yerine getirir. Cezaları, yalnızca savunmayı güvence altına alma işlevi gören emniyet tedbirlerinden ayırmak gerekir.

Türk Ceza kanunu, cürümlere verilecek cezalarla kabahatlere verilecek cezaları ayırmıştır. Cürümlere verilecek cezalar şunlardır: idam (ölüm), ağır hapis, sürgün (13 temmuz 1965 tarih ve 647 sayılı, Cezaların infazı hakkında kanun ile kaldırıldı), kamu hizmetlerinden yasaklanma. Kabahatlere ilişkin cezalarsa: hafif hapis, hafif para cezası, meslek ve sanatın tatil cezalarıdır.

T. Ceza kanununda son yıllarda başlıca değişiklikler rüşvet, irtikap, irtişa suçları, adam öldürme, hırsızlık vb. suçlar ve yeni bir fasıl olarak bilgisayar suçları konularında yapıldı. Bütün bu değişiklikler, Adalet bakanlığı'nca kurulan ve Prof. Sulhi Dönmezer'in başkanlığında çalışan komisyonun hazırladığı "Ceza kanunu ön tasarısı"ndan yararlanıldı.

• *Ceza ehliyeti*'ne sahip olmak için suçlunun temyiz kudretinin bulunması ve suçu özgür iradesiyle işlemiş olması gerekir. Suçlunun temyiz sahibi olması da, işlediği eylemin sonuçlarını kavrayabilmesidir. İşlenen eylemin ceza yasalarına göre suç olup olmadığını bilmemek, ceza ehliyetini kaldırmaz. Türk Cez. k.'nun 44 maddesine göre yasayı bilmemek özür sayılmaz. Ceza ehliyetine ilişkin kurallar Türk Cez. k.'nun 44. maddesiyle 60 maddesi arasında düzenlenmiştir. Örneğin yasanın 46. maddesine göre, suçu işlediği zaman, bilincini ya da davranış özgürlüğünü tümüyle ortadan kaldıracak derecede akıl hastası olan kişiye ceza verilmez. Bu durumdaki suçlular cezaevi yerine hastaneye yatırılır. Akıl hastalığı ceza ehliyetini ve bunun sonucu olarak ceza sorumluluğunu ortadan kaldıran bir nedendir. Türk Cez. k.'nun 47. maddesine göre suçu işlediği zaman bilincini ve davranış özgürlüğünü önemli ölçüde azaltacak derecede akıl hastası olan kişinin cezası indirilir. Anılan maddeye göre, idam cezası yerine 15 yıldan aşağı olmamak üzere ağır hapis; müebbed ağır hapis yerine 10 yıldan 15 yıla kadar ağır hapis; kamu hizmetlerinden ömür boyu yasaklanma cezası yerine geçici olarak yasaklanma cezaları verilir. Öteki cezalar, üçte birden yarıya kadar indirilir.

• *Ceza hukuku*'nun genel bölümü suçlarla cezalara ilişkin genel kuralları içerir. Bu bölümde suçların nitelikleri, türleri, unsurları, ceza ehliyeti ve sorumluluğuyla bunları ortadan kaldıran nedenler, cezaların nitelikleri, cezayı ağırlaştıran ya da hafifleten nedenler incelenir. Ceza hukukunun özel bölümünde ise değişik suçlar ayrı ayrı ele alınır; bunların unsurları, ağırlaştırıcı ve hafifletici nedenleri incelenir. Ceza hukuku, kamu hukuku alanına giren bir hukuk dalıdır. Geniş anlamıyla ceza hukuku, ceza yargılama hukukunu da içerir. Ancak günümüzde ceza yargılama hukuku, giderek ceza hukukundan bağımsız bir hukuk dalı olmuştur.

• *Ceza kararnamesi* ile ancak para cezasına ya da üç aya kadar hafif hapis cezasına, meslek ve sanatın tatiline, müsadereye ya da bunların birkaçına ya da tümüne karar verilebilir (Cez. muh. us. k. md. 386). Ceza kararnamesiyle ceza verme, hafif suçların kısa zamanda karara bağlanması gereğinden kaynaklanır. Ceza kararnamesine karşı, tebliğ tarihinden başlayarak sekiz gün içinde itiraz edilebilir. İtiraz edilmeyen ceza kararnameleri kesinleşir.

• *Ceza yargılama (muhakemeleri) usulü hukuku*, kovuşturma, savunma ve yargılama etkinliklerini inceleyen bir usul hukukudur. İddia, savunma ve yargı etkinliklerinin yöntemlerini ele alır. Anayasa'nın hakların korunmasına ilişkin 36. maddesine göre, herkes, yargı organları önünde davacı ya da davalı olarak iddia ve savunma hakkına sahiptir. Bu hakların güvence altına alınması ve uygulanabilmesi, ceza yargılama usulü hukukunun görevleri arasındadır. Çağdaş anlayışa göre ceza yargılama hukuku kuralları yal-

nız yöntemle ilgili biçimsel kurallar değil maddi içerikleri olan kurallardır. Türk hukukunda ceza yargılama usulünü düzenleyen temel yasa, 4 nisan 1929 tarih ve 1412 sayılı Ceza muhakemeleri usulü kanunu'dur. 426 maddeden oluşan bu yasa, mahkemelerin görev ve yetkileri, yargılama usulü, kanun yolları, yargılamanın yenilenmesi gibi konuları düzenler.

• *Ceza yasası*, suç ve ceza konularında uygulamaya temel oluşturan yasadır. Türk hukukunda suçları ve cezaları düzenleyen temel yasa, 1 mart 1926 tarih ve 765 sayılı Türk Ceza kanunu'dur. 592 maddeden oluşan bu yasa, uygulama alanını, cezaları, çeşitli suçları, bu suçların ağırlatıcı ve hafifletici nedenlerini, ceza ehliyetini ve bunu kaldıran nedenleri, iştirak, içtima, cezaların tecili, zamanaşımı vb. konuları düzenler.

• *Ceza zamanaşımı* süreleri suçun türüne ve ağırlığına göre değişir. Türk Ceza k.'nun 112. maddesine göre 1. idam ve ömür boyu ağır hapis cezaları otuz yıl; 2. yirmi yıl ve daha çok süreli ağır hapis cezası yirmi dört yıl; 3. beş yıldan çok ağır hapis ve hapis cezaları yirmi yıl; 4. beş yıla kadar ağır hapis cezalarıyla kamu hizmetlerinden geçici olarak yasaklanma ve ağır para cezaları on yıl; 5. bir aydan çok hafif hapis ya da meslek ve sanatın tatili cezaları dört yıl ve daha aşağı cezalar on sekiz ay geçmekle zamanaşımına uğrar. Ceza zamanaşımı süreleri, dava zamanaşımı sürelerine paralel olarak düzenlenmiştir. Ancak bu ikinciler, daha uzun bir süreyi içerirler. Ceza kuralı içeren özel yasalarda zamanaşımı için ayrı bir açıklama bulunmuyorsa, bu maddedeki genel kurallar uygulanır.

• *Cezaların içtimaı* konusunda üç sistem vardır: erime sistemi, hukuki içtima sistemi ve toplama sistemi. Erime sistemi, suçlunun işlediği değişik suçlardan hangisinin cezası daha ağırsa bu cezanın verilmesiyle yetinilmesini önerir. Ağırlaştırma sistemi de denen hukuki içtima sistemine göre, kaç suç işlenmişse o kadar ceza verileceği ilkesinden hareket edilir. Ancak, cezanın tümü değil bir bölümü temel alınan cezaya eklenir. Böylece belirli bir sınırın aşılmaması sağlanır. Maddi içtima sistemi de denen toplama sistemine göre ise, kaç suç işlenmişse o kadar ceza verilmesi sözkonusudur. Bu sisteme göre suçlu işlediği tüm suçların cezalarını ayrı ayrı çeker. Türk Ceza k., ilke olarak hukuki içtima sistemini kabul etmekle birlikte, para cezalarıyla feri ve tamamlayıcı cezalarda olduğu gibi toplama sistemine de yer verir.

• *Cezanın ağırlaştırılması*, ya yasal nedenlere dayanır, yani hangi durumlarda cezanın artırılacağı yasada açıkça gösterilmiştir ya da yargıç suçun işleniş biçimine ve suçlunun kişisel durumuna göre ağırlaştırıcı nedenleri değerlendirir. Cezayı ağırlatan nedenler, suçların basit biçimlerinde verilen cezadan daha ağır ceza verilmesini gerektiren nedenlerdir. Ağırlaştırıcı nedenlerin, suçun unsurlarıyla karıştırılmaması gerekir. Aradaki fark şudur: unsurlardan birinin eksik olması, suçun oluşmasını önler; oysa ağırlaştırıcı nedenlerin bulunmaması durumunda suç oluşmuştur, ancak oluşan suç, basit biçimdeki suçtur. Ağırlaştırıcı nedenler, oluşmuş suçun cezasını artıran nedenlerdir. Hangi durumlarda unsur hangi durumlarda ağırlaştırıcı nedenin sözkonusu olacağı, suçun yasalarda belirtilen tanımlarından anlaşılır. Ağırlaştırıcı nedenler ya eylemin kendisinden ya da suçlunun kişiliğinden kaynaklanır. Örneğin, adam öldürme suçunda suçun zehirlemeyle işlenmesi, eyleme ilişkin bir ağırlaştırıcı nedendir. Buna karşılık bir kişinin anne ya da babasını öldürmesindeki ağırlaştırıcı neden, kişisel ağırlaştırıcı nedendir. Bu ayırımın önemi suça iştirak'te kendini gösterir. Eyleme ilişkin ağırlaştırıcı nedenler, suça katılmış olanların tümü için geçerlidir. Kişisel ağırlaştırıcı nedenlerin suça katılan öteki kişilere geçmesi ise onların bu nedeni bilmelerine bağlıdır.

• *Cezanın düşmesi*'ni doğuran nedenlerden biri mahkûmun ölümüdür. Ölümle kamu davası ortadan kalkacağı gibi kararlaştırılmış ceza da ortadan kalkar. Ölümle cezanın düşmesi, cezaların kişisel olmasının doğal bir sonucudur. Mirasçılar aleyhine kamu davası açılamayacağı gibi, ceza da uygulanmaz. Af, cezayı düşüren nedenlerden bir başkasıdır. Affedilmiş ceza, artık infaz edilmez. Genel af, cezayı bütün sonuçlarıyla ortadan kaldırır. Özel af kesinleşmiş cezayı ya tümüyle kaldırır ya da azaltır. Yasada belirtilen süreler içinde ceza kararının yerine getirilmemesi, yani cezanın zamanaşımına uğraması da cezayı düşüren nedenlerden biridir. Zamanaşımına uğramış bir ceza infaz edilemez. Bazı durumlarda suçtan zarar gören kişinin davasından vazgeçmesi de cezayı düşürebilir.

• *Cezanın hafifletilmesi*, ya yasal nedenlere dayanır, yani hangi durumlarda cezanın hafifletileceği yasada açıkça gösterilir, ya da yargıç, suçun işleniş biçimine ve suçlunun kişisel durumuna göre hafifletici nedenleri değerlendirir. Türk Ceza k. yaş küçüklüğünü, akıl zayıflığını, hırsızlık suçunda çalınan eşyanın çok değersiz olmasını, vb. hafifletici neden sayar. Bu ve buna benzer biçimde yasada açıkça belirtilen hafifletici nedenleri yargıcın dikkate alması sorunludur. Yasada açıkça belirtilmese de, yargıç bazı durumlarda cezayı hafifletebilir. "Takdiri hafifletici nedenler" diye anılan bu nedenler, ya eylemin niteliğine ya da suçlunun kişiliğine ilişkindir. Türk Ceza k.'nun 59. maddesine göre, yasal hafifletici nedenlerinden ayrı olarak mahkeme, takdiri hafifletici nedenlerle, ölüm cezası yerine ömür boyu ağır hapis; ve ömür boyu ağır hapis yerine otuz yıl ağır hapis cezası verebilir. Öteki cezaları da altıda birden çok olmamak üzere indirebilir.

• *Cezanın infazı*, kesinleşmiş cezanın yerine getirilmesidir. Mahkûmiyet kararları kesinleşmedikçe infaz edilemez. Türk hukuk sisteminde infaz rejimini düzenleyen temel yasa, 13 temmuz 1965 tarih ve 647 sayılı Cezaların infazı hakkında kanun' dur. Bu yasaya göre cezalar üçe ayrılır: ölüm; uzun ya da kısa süreli özgürlüğü bağlayıcı cezalar, para cezası (md. 1). Ölüm cezası, buna hükümlü olan kişinin asılmasıyla yaşamına son verilmesidir. Uzun süreli özgürlüğü bağlayıcı cezalar, ömür boyu ya da geçicidir. Altı aya kadar özgürlüğü bağlayıcı cezalar, kısa süreli sayılır. Yasanın değişik 6. maddesine göre, adliye mahkemelerinde daha önce para cezasından başka bir cezayla mahkûm olmamış kişi, işlediği bir suçtan dolayı ağır ya da hafif para ya da altı aya kadar ağır hapis ya da bir yıla kadar hapis ya da hafif hapis cezalarından biriyle mahkûm olmuş ve geçmişteki durumuyla ahlaki eğilimleri cezanın ertelenmesinin ilerde suç işlemeyeceği konusunda bir kanıya varılmasına yol açmışsa mahkeme bu cezanın ertelenmesine karar verebilir. (→ TECİL.) Adli yargılama alanında infaz görevi kural olarak C. savcılarınındır. Para cezalarının infazı, kararda belirtilen para tutarının devlet hazinesine ödenmesiyle yerine getirilir. Para cezası hükmünü içeren mahkeme kararı kesinleşince C. savcılığına gönderilir. C. savcılığı bir ay içinde cezanın ödenmesi için hükümlüye ödeme emri tebliğ eder. Yerine getirilmeyen para cezaları bir gün için üç yüz lira sayılmak üzere özgürlüğü bağlayıcı cezaya çevrilir.

• *Cezanın kişiselleştirilmesi*, cezanın suçlunun kişiliğine uydurulmasıdır. Genel ilke cezanın yasal olması ve nesnel ölçülere göre ceza verilmesidir. Cezanın yasallığı ilkesinin doğal sonucu cezanın eşitliğidir. Ancak, çağdaş ceza hukuku suçlunun kişiliğini de gözardı etmemektedir. Cezanın kişiselleştirilmesi, etkin bir cezanın uygulanması amacına yöneliktir. Suçlunun yeniden topluma kazandırılmasının, en azından kişiliğe uygun bir cezayla daha kolay olacağı görüşü kabul edilir.

• *Cezanın kişiselliği*, bir suçtan dolayı yalnızca o suçu işleyen ya da işlemeye katılan kişilerin cezalandırılması anlamına gelir. Bu ilke Anayasa'nın 38. maddesinde "ceza sorumluluğu şahsidir" deyimiyle dile getirilmiştir. Çağdaş ceza siyasetinin benimsediği bu görüş, eski dönemlerin toptan cezalandırma yöntemlerine karşı ve ileri bir anlayışı dile getirir. Suçluya verilen cezanın onun yakınlarını etkileyeceği açıktır. Ancak cezanın kişiselliği ilkesi, bunun ötesinde, suçla ilgili olmayan kişilere ceza verilemeyeceği anlamına gelir.

• *Cezanın yasallığı*, onun bir yasaya dayanması, yasada yer almayan bir cezayla kimsenin cezalandırılamayacağı demektir. Bu ilke Türk Ceza k.'nun 1. maddesinde şöyle dile getirilmiştir: yasanın açık olarak suç saymadığı bir eylem için kimseye ceza verilemez, yasada yazılı cezalardan başka bir ceza ile de kimse cezalandırılamaz. Bu ilke, "yasasız suç ve ceza olmaz" (Nullum crimen nulla pena sine lege) deyimiyle özetlenebilir. Cezanın yasallığı ilkesi, Anayasa'nın 38. maddesinde şöyle dile getirilmiştir: "Kimse işlediği zaman yürürlükte bulunan kanunun suç saymadığı bir fiilden dolayı cezalandırılamaz; kimseye suçu işlediği zaman kanunda o suç için konulmuş olan cezadan daha ağır bir ceza verilemez."

—İsl. İnsanlara din kurallarına aykırı davranışlardan dolayı, dünyada ve ahrette verilecek acı anlamına gelir. Kuran'a göre, iyilik yapanlar, yaptıkları iyiliğin on katı oranında ödüllendirilir; kötülük yapanlar ise, yaptıkları kötülüğün bir katı oranında kötülük görürler. Kuran'da en büyük ceza "cehennem ateşi"dir.

İslam şeriatında ceza Hakkullah (Allah hakkı) ve Hakk el-ademî (kul hakkı) olmak üzere iki türlüdür. Birinci türde, suçları Allah; ikincisinde ise insanlar cezalandırırlar. Şeriata göre insanlar tarafından verilebilecek cezalar dört türdedir: 1. *Kısas:* suçlu, işlediği suçun aynıyla cezalandırılır. —2. *Diyâ* (Diyet): kan parası; kısasın uygulanmasına olanak bulunmaz ya da cevaz verilmezse uygulanır. —3. *Hadd:* şeriatın belli sayıda kamçı vurulması, el ya da ayak kesmek, recm etmek (taşlayarak öldürmek) biçiminde belirlendiği cezalar. Bu tür cezalarda indirim ya da ağırlaştırma olamaz. —4. *Tâzir:* yargıcın takdirine bırakılmış cezalar.

—İsl. huk. ve Tar. Osmanlılar'dan günümüze ulaşmış ilk ceza kanunnamesi, Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) çıkarıldı. Üç fasıldan meydana gelen bu yasanın 1. faslında zina; 2. faslında sövüşmek, dövüşmek, cana kıymak, öteki cürümler ve siyasal nitelikteki suçlar; 3. faslında ise suç ve ceza ile ilgili hükümler yer aldı. Yasa maddeleştirilmedi.

Mehmet IV döneminde, 1680'de çıkan ceza yasası da üç fasıldı. 1. fasılda sanıklarla ilgili hükümler, 2. fasılda zanaatkârlarla ilgili hükümler, 3. fasılda muhtesip*lerle ilgili hükümler yer aldı. Bu yasa da maddeleştirilmedi.

Abdülmecit döneminde çıkartılan ceza kanunnamesi (1840) 40 maddelik, bir mukaddime, bir hatime ve 13 fasıldan oluşan bir yasaydı. Bu yasadaki bazı eksikliklerin giderilmesi amacıyla 1851'de yeni bir ceza yasası daha (kanun-u cedit) çıkarıldı. Yeni yasa 43 madde ve 3 fasıldı. Bu tarihe kadar çıkarılan ceza yasaları islam hukukuna uygun bir biçimde düzenlendi. Bu yasalarda kısas cezalarından pek söz edilmemesi; zina, hırsızlık, zina iftirası, içki içme ve yol kesme ile ilgili hadd cezalarının da belirtilmeyip, onların yerine uygulanacak tâzir cezalarının yer almış olması, hadd ve kısas cezalarının fıkıh kitaplarında açık seçik bir dille betimlenmiş olmasından dolayıdır. İslam hukukuna göre, hadd ve kısas cezaları alanlarında devletin yasa koyma yetkisi yoktur. Devlet, ancak hadd ve kısas cezala-

rını ortadan kaldırıcı hukuksal nedenler ortaya çıkınca, tâzir adı altında ceza verme yetkisini elde eder. Yasalar, bu yüzden şeriatın devlete verdiği yetki oranında hükümler içermiştir.

Yine Abdülmecit döneminde, 1857'de çıkarılan ceza yasası, fransız ceza yasasından çevrilmiş; bu çeviriye yerli birtakım öğeler de eklenerek bir uyarlamaya gidilmiştir. Bu yasa, 264 madde, bir mukaddime ve 3 babdan oluşur.

Ceza kanunu, İbnürrefik Ahmet Nuri Sekizinci'nin üç perdelik vodvili (1913). P. Veber - M. Hennequin'in *Vingt jours à l'ombre* (Gölgede yirmi gün) adlı oyununa dayanmakla birlikte, kişileri ve motifleri ustalıkla yerelleştirilmiştir. İlk kez, 1913'te, Benliyan ve Yeni Osmanlı tiyatrolarında oynanan yapıt, o tarihten bu yana çeşitli özel topluluklarca sahnelendi; Devlet tiyatrosu'nda da oynandı (1973-1974).

CEZAEN be. (ar. *ceza'*'dan *cezâ'en*). *Esk.* Ceza olarak, ceza olmak üzere.

CEZAEVİ a. (ar. *ceza'* ve türkç. *ev*'den). Özgürlüğü bağlayıcı cezaların infaz edildiği kurum. (Eşanl. HAPİSHANE.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Açık cezaevi,* dıştan koruma ile görevli personeli ve kaçmaya karşı engelleri olmayan cezaevi. || *Çocuk cezaevleri,* suçu işlediği zaman on beş yaşını bitirmiş ve cezanın çektirilmesine başlandığı anda on sekiz yaşını doldurmamış hükümlülerin cezalarının infaz edildiği cezaevi. || *Kadın cezaevleri,* kadın hükümlülerin özgürlüğü bağlayıcı cezalarının infaz edildiği cezaevi. || *Kapalı cezaevi,* içten ve dıştan koruma ile görevli personeli bulunan, dışarıyla ilişki ya da görüşmenin olanaksız olduğu cezaevi. || *Yarıaçık cezaevi,* dıştan koruma ile görevli personeli bulunmayan, buna karşılık kaçmayı önlemek için engelleri olan cezaevi.

—ANSİKL. Musevilerin, taşa tutarak öldürmek ya da köle gibi satmak istedikleri insanları attıkları suyu boşaltılmış sarnıçlardan bu yana, cezaevlerinin gelişme ve kullanım amaçları çok değişti. Eski Yunanlılar kürek cezası mahkûmlarını maden ocaklarına atıyorlardı. Bu ocaklardaki galeriler cezaevi gibi kullanılıyordu. Siracusa'da Büyük Dionysios I (İ.Ö. 405-367) kurbanlarını "latomies" diye anılan, işletilmeyen taş ocaklarına atıyordu; Kartacalılar, daha sonra da Romalılar başkaldıran köleleri ya da asi askerleri, duvar örüp çıkış yerinde nöbetçi koydukları işletilmeyen taş ya da maden ocaklarına atarlardı. Ancak Roma'da, hapsetme bir cezadan çok güvenlik önlemi olarak görülürdü. Hapisin çeşitli dereceleri vardı: ağır suçlular ve devlete karşı suç işlemiş olanlar yargı kararlarını ya da infazlarını beklemek üzere Mamertina hapishanesi'nde tutulurdu. Belirli düzeydeki Roma vatandaşları, çıkmamaya söz vererek kendi evlerinde hapsedilebilirlerdi (bu, askeri tutuklamaların kaynağı oldu). Nihayet aile babaları, aile bireylerini cezalandırmak için bir aile cezaevine ve köleleri için de bir zindana sahiptiler.

Hapis cezasının suçluyu ıslah ve bazı durumlarda da korkutma aracı olarak görülmesi Ortaçağ başlarında Kilise ile başlamış sayılır. Bu dönemde manastır hücrelerinin yanı sıra şato hücre ve zindanları da bu işler için kullanılıyordu. Her feodal senyörün ve yüksek din adamının bir ceza yeri vardı.

İslam hukukunda, Hz. Muhammet ve halife Ebubekir döneminde (632-634) müslüman tutuklu ya da hükümlüler için cezaevi olarak ayrılmış ayrı bir yer yoktu. Böyleleri, Mescid-i şerif'in dehlizine kapatılırdı. Ebubekir'den sonra suçlular için özel cezaevleri yapıldı. İlk cezaevleri gerek yapı gerekse suçluların yaşam koşulları bakımından çok ilkeldi. İslam devleti büyüyüp imparatorluk durumunu aldıktan sonra cezaevlerinin sayıları çoğaldı.

Türk hukuk sisteminde ceza infaz kurumlarından biri olan cezaevleri, mahkeme bulunan her yerde kurulur. Açık, yarıaçık ve kapalı cezaevleri ayrı ayrı kurulabileceği gibi, müdür ve personeli ayrı olmak koşuluyla bir arada da bulunabilir. Kadın ve çocuklara ait cezaevlerinin bulunmadığı yerlerde bunlar, öteki hükümlülere ait cezaevlerinin ayrı bölümlerine konur. Cezaevlerinin yönetimi cezaevi müdürlerince sağlanır. Ayrıca, cezaevlerinde hükümlü sayısına, kurumun önem ve niteliğine göre gözetim, eğitim ve sağlık gibi hizmetleri gören personel vardır. Hükümlüler cezaevi memurlarının emirlerine kesin olarak uymak zorundadırlar. Başgardiyan ve gardiyanlar, kurumun düzen ve disiplinini, hükümlülerin gözetimini, verilen emirlerin yerine getirilmesini sağlarlar. Ömür boyu ağır hapis ve uzun süreli özgürlüğü bağlayıcı ceza ile hükümlü olanlar, bulundurulacakları infaz kurumunun belirlenebilmesi için ayrı bir yerde gözetime alınırlar. Gözetim sonunda hükümlüye ait dosya Adalet bakanlığı'na gönderilir. Bakanlık buna göre hükümlünün durumuna uygun olan cezaevini belirler. Cezaevlerinden hangilerinin gözetim merkezi olarak kullanılacağını da Adalet bakanlığı saptar. Kısa süreli özgürlüğü bağlayıcı cezaya mahkûm olanlar ayrı cezaevlerine ya da aynı cezaevinin ayrı bölümlerine konur. Hükümlü, kişisel durumundaki gelişme göz önüne alınarak, bulunduğu kurumun önerisi üzerine Adalet bakanlığı'nca, kapalı cezaevinden yarıaçık ya da açık bir cezaevine gönderilebilir. Hükümlüler kendileri için saptanan işlerde çalışmak zorundadırlar. Çalışma, kurum içinde ya da kurum dışında olabilir. Hükümlülere bu çalışmalarına karşılık, Adalet bakanlığı'nca saptanan bir ücret ödenir. Kurum dışı çalışmalar Adalet bakanlığı'nın belirleyeceği ilkelere göre C. savcılığı tarafından düzenlenir. Cezaevlerinin dışındaki öteki infaz kurumları, tutukevleri* ve ıslahevleri* dir.

—Ed. *Cezaevi,* türk edebiyatında, mesnevilerde *(Yusuf ile Züleyha),* halk hikâyelerinde *(Tahir ile Zühre, Kerem ile Aslı, Battal Gazi, Köroğlu),* Macuncuzade Mustafa'nın (1597), Tamaşvarlı Osman Ağa'nın (1688) anılarında vb. yer alır. Tanzimat döneminde Namık Kemal'in, Ahmet Mithat'ın, Ebüzziya Tevfik'in türlü yapıtlarında Magosa ve Rodos'taki cezaevlerinin çeşitli yönleri, yaşama koşullarının ağırlığı anlatılır. Hüseyin Cahit Yalçın, Ahmet Emin Yalman, Ziya Gökalp, Ebubekir Hazım Tepeyran, Falih Rıfkı Atay vb.'nin yapıtlarında mütareke dönemiyle ilgili cezaevi gerçekleri gözler önüne serilir. Cezaevini dile getiren anılar, Cumhuriyet döneminde de sürer: Orhan Kemal *(Nazım Hikmet'le üç buçuk yıl),* A. Kadir *(1938 Harb Okulu olayı ve Nazım Hikmet),* ressam Balaban *(Şair baba ve damdakiler),* Necip Fazıl Kısakürek *(Cinnet müstatili),* Reha Oğuz Türkkan *(Tabutluktan günışığına),* Adnan Veli Kanık *(Mapusane çeşmesi),* Aziz Nesin *(Poliste),* Hasan İzzettin Dinamo *(6-7 eylül kasırgası),* Sevgi Soysal *(Yıldırım bölge kadınlar koğuşu)* cezaevine yabancı olanlara ürpertici görünümler sergilediler. Cezaevi, anılar dışında, daha birçok edebiyat türüne yansımıştır. Mektup türünde, Namık Kemal'in Magosa'dan, Ziya Gökalp'in Malta'dan gönderdiği cezaevi mektupları anılabilir. Cumhuriyet döneminde Nazım Hikmet'in *(Nazım ile Piraye, Oğlum canım evlâdım Memedim, Kemal Tahir'e mapusaneden mektuplar, Bursa cezaevinden Vâ-Nû'lara mektuplar),* Yılmaz Güney'in *(Selimiye mektupları)* yazdıkları ilginç örneklerdir. Cezaevi, roman ve hikâyede de işlenmiştir: Kemal Tahir *(Esir şehrin mahpusu, Kelleci Memet, Namusçular, Karılar koğuşu),* Orhan Kemal *(72. Koğuş),* Rıfat Ilgaz *(Bizim koğuş),* Kerim Korcan *(Tatar Ramazan, Linç),* Sevgi Soysal *(Şafak),* Fakir Baykurt *(İçerdeki oğul),* Erdal Öz *(Kanayan, Yaralısın)* vb. Cezaevini konu edinen ozanlar, şiirlerinde yalnızlıklarını, umarsızlıklarını ya da umutlarını dile getirmişlerdir. Cezaevini anlatan anonim hapishane türküleri de pek çoktur. Bunlardan bazıları Cahit Öztelli'nin derlemesinde *(Evlerinin önü)* yer almıştır. Çağdaş türk şiirinde Sabahattin Ali'nin *Hapisane şarkıları*'nda dile getirdiği hapishane yaşamını, Nazım Hikmet *(Dört hapishaneden, Saat 21-22 şiirleri),* Hasan İzzettin Dinamo *(Mapusaneden şiirler),* Faruk Nafiz Çamlıbel *(Zindan duvarları),* Ahmet Arif *(Hasretinden prangalar eskittim),* Attilâ İlhan *(Tutuklunun günlüğü),* Can Yücel *(Bir siyasinin şiirleri)* vb. gibi şairler de işlemişlerdir.

CEZAİR çoğl. a. (ar. *cezire*'nin çoğl. *cezâ'ir*). *Esk.* Adalar.

—Esk. coğ. *Cezair-i Bahr-i Sefid,* Akdeniz adaları.|| *Cezair-i müctemia,* takımada.|| *Cezair-i Seb'a**, yedi ada (Ege denizi'ndeki İonia adaları için de kullanılır).

CEZAİR-İ BAHR-İ SEFİD EYALETİ, Osmanlılar'da Cezayir-i garp beylerbeyliği ile birlikte Kaptanpaşa eyaletini oluşturan eyalet ve bunların her ikisinin genel adı. İlk zamanlar merkezi Gelibolu'da olan beyliğe, o dönemde "derya beyliği" deniliyordu. Sonraları, yeni fethedilen Ege, Akdeniz adaları, Anadolu ve Rumeli beylerbeyliklerinden alınan bazı kıyı sancakları, derya beyliği ile birleştirilerek Cezair-i Bahr-i Sefid eyaleti kuruldu. (→ KAPTANPAŞA EYALETİ.)

CEZAİRİ HÂLİDÂT. Tar. coğ. Kanarya adaları.

CEZAİRİ MÜLÛK. Tar. coğ. Molük adaları.

CEZAİRİ SAADET. Tar. coğ. Kanarya adaları.

CEZAİR-İ SEBA-İ MÜCTEMİA-İ YUNANİYE, İon denizi'nde bulunan yedi ada (Kefalonya, Aya Mavri [Lefke], İthaki, Cerigo [Çuha], Korfu, Zanta [Zakynthos] ve Paksos'ta kurulan hükümetin osmanlı resmi kayıtlarındaki adı). [→ İONİA takımadaları.]

CEZAİRİGARP, ar. **Cezâir-i garb,** Cezayir.

CEZAİRİİSNAAŞER, ar. **Cezair-i isna aşer,** Ege denizi'ndeki on iki ada.

CEZALANDIRILMA a. Cezalandırılmak eylemi.

CEZALANDIRILMAK → CEZALANDIRMAK.

CEZALANDIRMA a. Cezalandırmak eylemi.

—Spor. Bir yarışta ya da yarışmada kurallardan birine uymayan bir yarışmacıya ya da bir takıma verilen ceza. (Cezalandırma, kazanılan puanlardan bazılarının iptaliyle ya da yarışta geçen süreye bir ya da birçok dakika eklenmesiyle yapılır.)

—ANSİKL. Psikan. Psikanaliz, bir öznede, doyuma ulaşmayı kendisine yasaklayan ya da elde etmiş olduğu bir doyumdan dolayı kendisinden öç almaya yönelen birçok eğilim bulunduğunu ortaya koydu. Özcezalandırma, ölüm içgüdüsünün dile gelişi olduğu için, burada tam anlamıyla bir cezalandırma değil, daha çok bir özcezalandırma söz konusudur.

CEZALANDIRMAK g. f. *Bir kimseyi cezalandırmak,* ona işlediği bir suç, yaptığı yanlış bir davranış nedeniyle bir yaptırım uygulamak; ceza vermek.

◆ **cezalandırılmak** edilg. f. Cezalandırmak eylemine konu olmak; bir cezaya çarptırılmak.

CEZALANMA a. Ruhbil. Bir hayvan ya da insan bireyinin davranışını, bu birey için zararlı ya da rahatsız edici bir olayın sistemli bir biçimde izlediği her durum.

CEZALET a. (ar. *cezâlet*). *Esk.* **1.** Dilde tutukluk, bozukluk olmaması, akıcılık: *"Sözün tamamında görülecek cezalet veya rikkat, mana kuruluşundan ibaret olan fikirdir"* (Muallim Naci, XIX. yy.). **—2.**

Hans Hinz

Lauros-Giraudon

Paul Cézanne
Asılmış adamın evi (1873); *Louvre müzesi, Paris*

Paul Cézanne: *Yıkanan kadınlar* (1902-1906)
[*özel kol., Zürich*]

Cezalet-i lafz, sözün akıcılığı. ‖ *Cezalet-i mana,* anlam doğruluğu.
—Ed. sesleri kulağa sert gelen sözcüklerin niteliği. (Divan edebiyatında, "söğüt, sülün, ev, leb" vb. gibi ünlüleri ince olan sözcüklere "elfaz-ı rakika", "at, çıkrık, toprak, odun" vb. gibi ünlüleri kalın olan sözcüklere de "elfaz-ı cezle", bunların durumuna ise "cezalet" denirdi. Şairler, sözcüklerin ince-yumuşak ya da kalın-sert söylenişlerine dikkat ederlerdi.)

CEZALI sıf. **1.** Cezaya çarptırılmış, cezalandırılmış kimse için kullanılır: *Cezalı öğrenci. Cezalı futbolcu. O bugün cezalı, sinemaya gidemez.* **—2.** Gününde ödenmeyen borç, vergi vb. için kullanılır: *Cezalı vergi.*

◆ be. Para cezası ödeyerek: *Telefon faturasını, sigorta primini, öğrenim harcını vb. cezalı ödemek.*

CÉZANNE (Paul), fransız ressam (Aix-en-Provence 1839 - *ay. y.* 1906). Babası mütevazı bir şapkacıyken zenginleşerek 1848'de bankerlik yapmaya başladı. Cézanne daha gençken ailesi tarafından baba mesleğine yöneltildi. Aix'teki Bourbon lisesi'nde öğrenim gördüğü sırada (1852-1858) Émile Zola ile tanıştı. Onunla kurduğu dostluk yaşamına yön verdi. Daha sonra, hukuk fakültesindeki dersleri izledi. Daha o zamanlar babasının, Aix yakınındaki Jas de Bouffan adı verilen yazlık evinde kurduğu atölyede resim yapmaya başlamıştı; 1861'de, resim sanatını öğrenmeye karar vererek Paris'e, Zola'nın yanına gitti. İsviçre akademisi'nde ve Louvre'da çalıştı; ancak, cesareti kırıldı ve Aix'e döndü. Ertesi yıl yeniden Paris'e gitti ve Güzel sanatlar okulu'nun giriş sınavlarına katıldı, ama başarılı olamadı; ancak Pissarro ve Guillaumin gibi sanatçılarla kurduğu ilişkiler, Delacroix, Courbet ve Manet'ye karşı duyduğu hayranlık onun için bu sınavdan çok daha önemliydi. Romantik ve gerçekçi etkilerin birbirine karıştığı, erotizm ve ölüm temalarını işleyen o dönemdeki resimlerinde (*Zevk âlemi,* 1864-1868'e doğr.) bir tür anlatımcı üslup göze çarpar; koyu renkler kullanır, kalın bir tabaka oluşturan boyayı (*Çayırda öğle yemeği,* 1869'a doğr.) kimi zaman bıçakla sürer (*Zenci Scipio,* 1865, São Paulo müzesi). Biçimler, yüzey ve mekân arasındaki ilişkileri salt resim diliyle yansıtmaya başladığı fırçayla gerçekleştirilmiş natürmortlarda (*Siyah duvar saati,* 1869-70, özel koleksiyon, ABD) bu kaba saba üslup yumuşadı. Cézanne çok geçmeden motifler üstünde çalışmaya başladı; bu çalışmasını önce l'Estaque'ta, daha sonra da metresi Hortense Fiquet ve oğlu Paul ile birlikte gittiği Pontoise'da (1872), Pissarro ile hekim Gachet'nin yanında, Auvers-sur-Oise'da (1873) yaptı. Pissarro'nun etkisiyle izlenimciliği benimsedi: daha canlı renkler kullandı; fırça vuruşları kısaldı ve tonlar yerine biçimlendirmeye önem vermeye başladı (*Asılmış adamın evi,* 1873, Louvre). Ancak, aynı zamanda, kompozisyonlarında kendine özgü yapıcı bir tutarlılıktan yana oldu. (*Kırmızı koltuklu Madame Cézanne,* 1877, özel koleksiyon, ABD.) Yaptığı araştırmalar ve denemeler sonucunda, özellikle manzara resimlerinde (*Maincy köprüsü,* 1879, Louvre) ve ünlü elmalı natürmortlarda gölgeden aydınlığa geçişleri düzenleyen, kompozisyonun öğeleri arasında uyumu ve birliği sağlayan, bir yönlendirilmiş fırça vuruşu yöntemi geliştirdi. 1879-1882 arasındaki yapıtlarında, özellikle de biçim arayışları yararına atmosfer etkilerinden vazgeçtiği durgun ve zaman dışı manzara resimlerinde (*l'Estaque,* 1878-79, Louvre), Cézanne izlenimciliğin de ötesine geçti. Önemli olayların özel yaşamını etkilediği bir sırada (1886: Zola ile arası bozuldu, Hortense Fiquet ile evlendi; daha sonra, başlıca mali desteği olan babasının ölümü üzerine önemli bir servete kavuştu), tümüyle bağımsız bir resim mekânı arayışını, natürmortlar (*Mavi vazo* ve *Sepetli natürmort,* Louvre), Sainte-Victoire dağının görünümleri, manzaralara katılmış yıkanan kadın ve erkek figürleri gibi birkaç büyük tema çevresinde derinleştirdiği "klasik" denebilecek bir döneme girdi. O güne kadarki tüm araştırmalarının resim olarak yansıyan anıtsal bireşimi olan *Cezveli kadın* (1890-1895'e doğr., Louvre) ve *Kâğıt oynayanlar* (1890 yıllarında çeşitli versiyonlarını yaptı) adlı tablolarda Cézanne'ın sanatı dengeye ve yetkinliğe ulaştı. Bu "kurgu" idealini özümledikten sonra, belli bir lirizme ve daha özgür fırça vuruşlarına (aynı zamanda, daha hızlı bir yöntem olan suluboya tekniğini de kullanıyordu) yönelerek gösterişli ve cüretkâr yapıtlar verdi (*Elmalar ve portakallar,* 1895-1900'e doğr., Louvre). Bibémus taşocağının, Château-Noir'ın özellikle de Sainte-Victoire dağının esinlediği (daha çok 1902-1906 arasında) manzara resimleriyle ve yaşamının son yıllarında gerçekleştirdiği *Yıkanan kadınlar* adlı tabloyla, Cézanne'ın sanatı doruk noktasına erişti. Tek başına kalan ve zaten pek geçimli olmayan sanatçının yapıtları çağdaşlarının çoğu tarafından anlaşılmadı ve küçümsendi. Bununla birlikte, Cézanne'ın yapıtları, özellikle 1907'de Paris'te açılan Salon d'Automne'dan sonra, XX. yy. resminin en önemli kaynakları arasında sayıldı.

Cézanne'a saygı, Maurice Denis'nin tablosu (1,80 × 2,40 m) [1900]. André Gide tarafından Lüxembourg müzesi'ne bağışlanmıştır (1928) [bugün Louvre müzesi'nde]. Tabloda, Ambroise Vollard'ın dükkânında, Cézanne'ın bir natürmortu

Bk. resim sayfa 2298

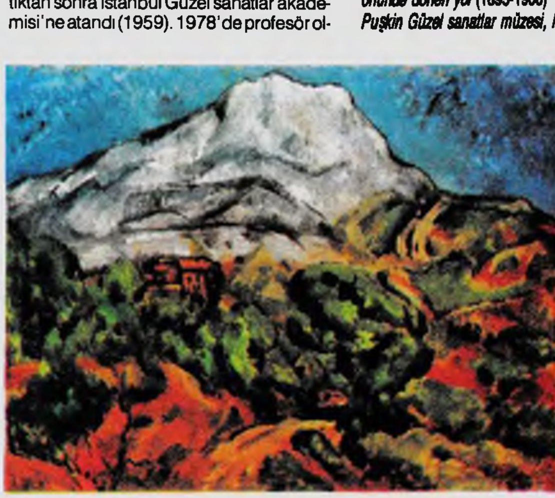
çevresinde toplanan Redon, Vuillard, Mellerio, Vollard, Denis, Ranson, K. X. Roussel, Bonnard, Marthe Denis, Sérusier'nin yaptığı yorumu dinlemektedirler.

CEZAR (Mustafa), türk sanat tarihçisi (Amasya 1920). Ankara Gazi eğitim enstitüsü'nün tarih-coğrafya bölümünü bitirdi (1946). Çeşitli kentlerde öğretmenlik yaptıktan sonra İstanbul Güzel sanatlar akademisi'ne atandı (1959). 1978'de profesör ol-

Lauros-Giraudon

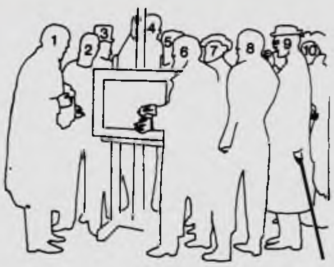
Paul Cézanne
Bardak ve elmalar
R. Staechelin kol., Basel

Paul Cézanne
Sainte-Victoire dağı önünde dönen yol (1895-1900)
Puşkin Güzel sanatlar müzesi, Moskova

Lauros-Giraudon

Cézanne'a saygı (1900)
Maurice Denis'nin tablosu
Louvre müzesi, Paris
1. Odilon Redon; 2. Vuillard; 3. Mellerio; 4. Ambroise Vollard; 5. Maurice Denis; 6. Sérusier; 7. Ranson; 8. K. X. Roussel; 9. Bonnard; 10. Marthe Denis.

du. 1982'de akademi Mimar Sinan Üniversitesi'ne dönüştürülünce, yeni kurulan Fen-edebiyat fakültesi'nde Arkeoloji ve sanat tarihi bölümü başkanlığına getirildi ve bu görevde 1987'ye kadar kaldı. 1971'de yayımladığı *Sanatta Batı'ya açılış ve Osman Hamdi* adlı yapıtı, türk sanatının batılılaşma sürecini inceleyen araştırmacılar için temel kaynaklardan biridir.

Öteki yapıtları: *Özlü osmanlı tarihi* (1956); *Resimli-haritalı mufassal osmanlı tarihi* (4 cilt, 1957-1960); *Osmanlı devrinde İstanbul yapılarında tahribat yapan yangınlar ve tabii afetler* (1963); *Osmanlı tarihinde leventler* (1965); *Hun sanatı üzerine* (1974); *Anadolu öncesi Türkler'de şehir ve mimarlık* (1977); *Typical commercial buildings of the ottoman classical period and the Ottoman construction system* (1982); *Tipik yapılarıyla osmanlı şehirciliğinde çarşı ve klasik dönem imar sistemi* (1985); *Müzeci ve ressam Osman Hamdi Bey* (1987).

CEZASIZ sıf. Cezalandırılmamış kimse; cezası olmayan eylem için kullanılır: *Cezasız futbolcu hemen hemen yok gibi. Cezasız cürmün sahibi çok olur* (atasözü).

◆ be. Cezaya çarptırılmadan, bir yaptırıma uğramadan: *Hainler cezasız kalmamalı.*

CEZAYİR, ar. **Berrül-Cezâ'ir**, Kuzey Afrika'da devlet, Akdeniz kıyısında, Tunus ve Fas arasında, 2 376 391 km²; 24 700 000 nüf. (1990). Başkenti *Cezayir*. Resmi dili *arapça*.

COĞRAFYA

Cezayir, iki büyük coğrafya alanının birleştiği noktada yer alır: Akdeniz bölgesi ve Büyük Sahra. Yüzey şekillerinin kabaca B.'dan D.'ya doğru uzanan büyük şeritlere bölünmesi, K.'den G.'e doğru birbirini izleyen çeşitli doğal çevreler arasındaki farklılığı daha da belirginleştirir. Akdeniz kıyı şeridi yumuşak ve oldukça yağışlı bir iklimin etkisindedir. İç kenarında Tel sıraları yükselir, yüzey şekilleri çoğunlukla sarptır (Küçük Kabile doruğu gibi). Ama aynı zamanda, yakınlarında başlıca kentlerin gelişmiş olduğu kıyı ya da kıyı yakını ovalara açılır. Tel sıradağları, Akdeniz'in hemen kenarında, aşağı yukarı kesintisiz biçimde birbirlerini izler. Bununla birlikte, iç kesimde küçük ovalarla ya da kıyıya yakın ovalarla nöbetleşe uzanan bu dağlar görünümü, B.'dan D.'ya doğru büyük değişik görünümler alır.

B.'da, Oran yöresinde, yüzey şekilleri, birçok havzaya ve yükseltileri 1 500 m'yi çok ender aşan (Traralar, Tessala, Tlemsen, Sayda vb. dağları) dağlara bölünür. Akdeniz iklimi, temeli kuraklığa dayanan ikincil bir özellik kazanır: genellikle yılda 500 mm'nin altında olan yağışlar, ovalarda ırmakların denize ulaşamadan yitip gitmelerine, dağlarda da ağaçlı bitki örtüsünün gerilemesine neden olur.

Orta kesimde, Oran yöresi ile Cezayir bölgesi arasında, yüzey şekilleri, kıyı bölgesinin hemen yanında yükselen tepeler (Dahra, Cezayir Sahil'i), iç ova koridorları (Şelif vadisi) ya da kıyıya yakın koridorlar (Mitice) ile başlıca doruklarının yükseltisi 2 000 m'yi bulan büyük dağ kütleleri (Uarsenis, El Buleyde [Blida] Atlası) arasında bölünür. Akdeniz ikliminin çelişkileri, yüzey şekillerindeki çelişkileri de artırır; yağışlı ve ormanlık dağlar ile daha kurak, kışın iyi akaçlanmayan, eskiden bataklık, günümüzdeyse zengin tarım bölgeleri olan ovalar birbiriyle çelişir.

D.'da, Tel Atlasları'nın en dağlık, en kütlesel ve en yağışlı bölümü yer alır. Deniz ile iç ovalar arasında Büyük Kabiliye ve Küçük Kabiliye kütlelerinin yükseltisi, 2 000 m'yi aşar. Yılda 1-2 m yağış alan bu büyük kütleler ülkenin en güzel ormanlarıyla (silisli yamaçlarda mantar meşeleri, en yüksek doruklarda sedirağaçları) örtülüdür.

Yüksek Ovalar, Tel Atlasları ile Sahra Atlasları'nın oluşturduğu iki dağ sırası arasında uzanır. Oldukça yüksek (500-1 200 m) dağ kütleleriyle (başlıcası Hodna) az ya da çok parçalanmış bu ovalar, sert bir iklimin etkisindedir: yağışlı ve soğuk kışlar, sıcak ve çok kurak yazlar. Yağışlar genellikle yılda 400 mm'nin altındadır. Doğal bitki örtüsünü, bozkır (alfa ya da miskotu gibi kuraklığa uyarlanmış bitkiler) oluşturur. Ama kuraklık D.'dan B.'ya doğru Konstantin bölgesinden Oran bölgesine, K.'den G.'e doğruysa Tel yakını ovalarından Sahra önü havzalarına doğru giderek azalır.

Sahra Atlasları, Yüksek Ovalar'ı G.'e doğru sınırlar, kıvrımlanmış kireçtaşlı ve marnlı bir dizi dağ sırasından oluşur: B'dan D.'ya doğru Ksur dağları, cebel Amûr, Uled Neyil dağları, Ziban dağları, büyük ve yüksek Avras kütlesi, Nemenşa ve Tbessa dağları. Komşu ovalardan daha çok yağış alan bu kütlelerin çalılık yamaçlarının eteğe yakın kesimlerinde birkaç yeşil meşe ve Halep çamı ormanı gözlenir.

G.'de Büyük Sahra, Cezayir topraklarının en büyük bölümünü kaplar. İkliminin aşırı kuraklığı, çıplak alanlarının tekdüzeliği (kumlu ergler, taşlı hamadalar), güneydeki büyük engebelerinin (bu arada Hoggar) geniş ve yaşanması son derece güç bir yer olmasına karşın, yüzyıllardan bu yana birkaç insan topluluğu barındırmaktadır; yeraltında petrol ve doğal gaz (çağdaş Cezayir'in büyük kozları) vardır.

nüfus ve toplum

Hızla artan nüfus önemli bir olaydır. Bağımsızlığa kavuşulmadan önce yapılan son nüfus sayımında (1954) Cezayir'in nüfusu 8 milyonken, o günden bu yana üç kat artmıştır. Yıllık nüfus artış hızı yaklaşık % 3'tür (yılda yarım milyon kişi). Aynı artış hızı sürerse, ülkenin nüfusu 2000 yılında en az 35 milyonu bulacaktır. Bu büyük artış (dünyada en yüksek değerlerden biridir), oldukça düşük yıllık ölüm oranı (‰ 8) ile çok yüksek doğum oranının (‰ 33'ün üstünde) sonucudur. Bu iki etkenin diğer sonuçları, nüfusun çok gençleşmesi (toplam nüfusun yarıdan çoğu 18 yaşından küçüktür), eğitim sorunlarının son derece önem kazanması, iş pazarının ve iktisadın büyük ölçüde zorlanmasıdır (her yıl çok sayıda işçinin ülkeden göçmesini açıklar).

Cezayir halkı, son otuz yıl içinde yepyeni bir toplumsal gerçeklik haline gelmiştir. Kuşkusuz, geçmişin bazı izleri silinmedi: kırsal kesimde göçebeler ve yerleşikler arasındaki geleneksel karşıtlık; arapça (% 75) konuşanlara oranla berberice (% 25) konuşanların (özellikle Kabiliye ve Avras'ta) azlığı; nüfusun çok eşitsiz biçimde dağılışı (güneye doğru ilerlendikçe yoğunluk azalır). Ama bağımsızlık savaşı, bir cezayirli kimliği bulunduğunu ortaya koymuş ve bu kimlik 1962'den bu yana sürekli pekişmiştir. Çağdaş toplumda, bazı geleneklere bağlılık ile modernleşme eğilimleri bir arada görülür. Geleneklere bağlılık, aile bağlarının sağlamlığında, bir aile içi ve kişisel ahlak anlayışı çerçevesinde islam dinine bağlılıkla yansır; bunun kaçınılmaz sonucu da nüfusun artması ve öğretim ile yönetimde arapça kullanılmaya başlanmasıdır. Modernleşme eğilimleriyse, öğretimin toplumun katlarına yayılması, kadınların kamu yaşamına günden güne daha çok katılmaları, çok güçlü bir kentleşme hareketi, ülke ekonomisinin bütünüyle değişmesi ve halkın günden güne daha çok hareketlilik kazanmasıyla kendini göstermektedir.

ekonomi

Cezayir ekonomisi, bağımsızlıktan önce, sömürge tipi bir duruma özgü olarak, simetriden yoksun bir nitelik taşıyordu. Bir yanda, gelişmemişliğin damgasını taşıyan ve Cezayir nüfusunun büyük bir çoğunluğunu kapsayan geleneksel bir tarım ekonomisi; öbür yanda, Avrupalılar tarafından işletilip yönetilen çok daha modern ve özellikle tarım ürünleri ihracatı bakımından (narenciye, turfanda meyve ve sebze ve en başta da şarap) tümüyle metropole dönük bir kesim yer almaktaydı. Sömürgecilik döneminin sonlarına doğru hazırlanan Konstantin planı, bu şemada ancak pek kısmi

Cezayir
modern kentten ve limandan bir görünüm

Viollon-Rapho

bir değişiklik yapabilmişti.

Bağımsızlığı izleyen bir bocalama döneminden sonra, Cezayir, başkan Bumedyen'in kişisel çabaları ve tek parti olan FLN'nin yönetimi altında, geçerliliğini bugün de hâlâ koruyan, yeni bir gelişme modeline yöneldi.

Gelişmenin temelini sanayinin oluşturması gerekiyordu; ve Cezayir, Sahra'nın önemli petrol (Ecele, Zarzaitin, Tin Fuye ve özellikle Hassi-Mesut) ve doğal gaz (Hassi-R'Mel) kaynaklarına sahip olmasından bu konuda gerekli olanaklara sahipti. Cezayir, 1971'de, petrol şirketlerini millileştirerek, üretimini kendi egemenliği altına aldı. Ülkenin ilk sanayi işletmesi olan güçlü devlet şirketi SONATRACH, hidrokarbürlerle ilgili bütün etkinliklerin sorumluluğunu üstlendi. Yıllık petrol üretimi 1990'da 56 Mt'a ulaştı (büyük bir bölümü dış ülkelere satılmaktadır). Bundan başka Cezayir, dünya çapında bir sıvı gaz satıcısı oldu (1989'da 48,4 milyar m^3). Petrolden çok (1 260 Mt) doğal gaz rezervleri (3 000 milyar m^3) yönünden zengin olan Cezayir, OPEC içinde "sert" bir politika izleyerek, hidrokarbürlerin dışsatımından en yüksek düzeyde gelir sağlamanın yollarını aramaktadır.

Fakat, bütün sanayi petrol çevresinde toplanmış değildir. Göz ardı edilemeyecek başka birçok maden kaynakları da işletilmekte (demir cevheri [Cebel El Vanza (Vanza)] ve özellikle fosfat) ve bunlara belli bir miktar hidroelektrik potansiyeli eklenmektedir.

Bu temeller üzerinde, Cezayir, iddialı bir sanayileşme politikası bina edebildi. Sanayiye dönük yatırımlar büyük ölçüde arttı. Ancak, petrol gelirlerinin devlet ya da banka kredileriyle tamamlanması zorunluluğu giderek kendisini daha çok hissettirmektedir. Hidrokarbürler konusundaki SONATRACH gibi, millileştirilmiş bazı büyük şirketler, belli başlı üretim kesimlerine egemen durumdadır. Bu "devlet sosyalizmi"-nin, sanayide çalışan işçilerin, işletmelerin yönetimine katılmaları ile tamamlanması gerekmektedir.

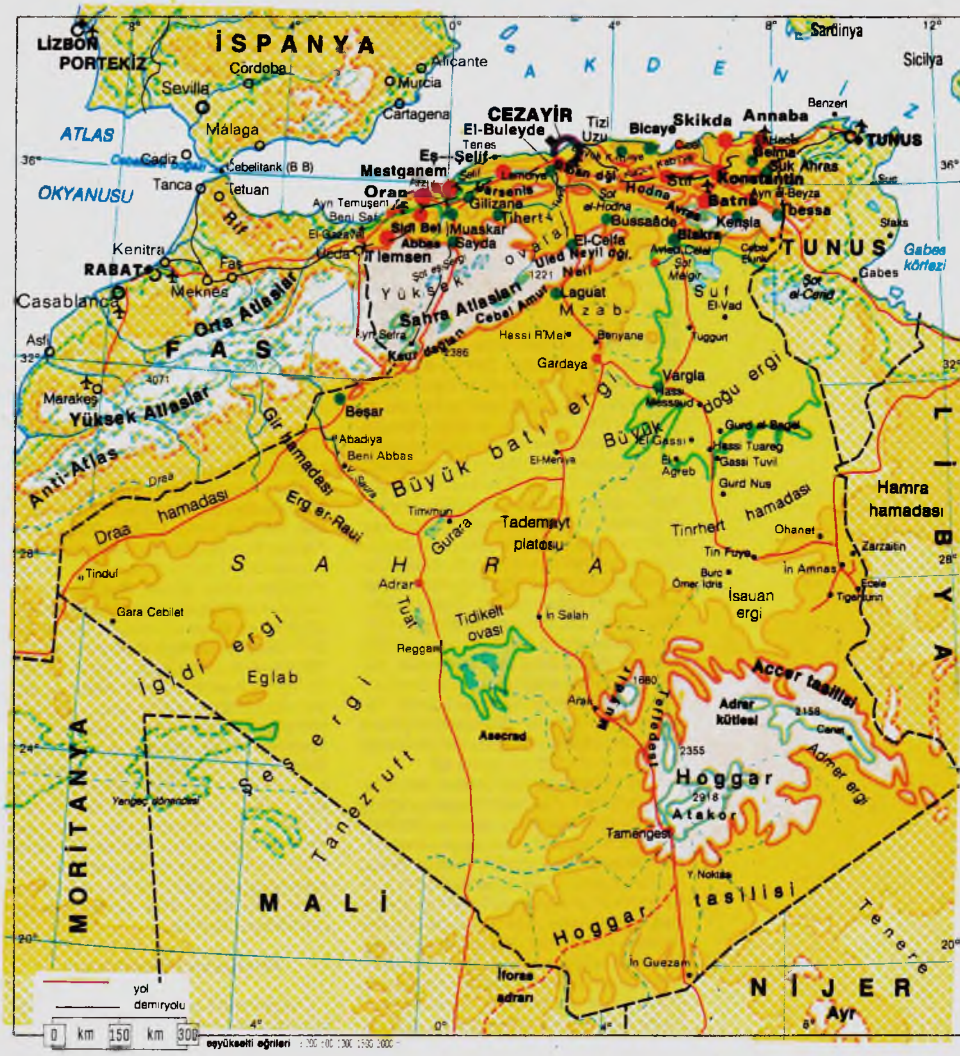
Petrol arıtımı ve sıvı gaz üretiminden, Arziv, Cezayir, Bicaye, Skikda ve Annaba limanlarında kurulmuş petro-kimya tesislerinin yelpazesinden sonra, Cezayir, özellikle demir-çelik endüstrisini (Annaba), madeni donatım sanayilerini (Ruviba'dan kamyon, Annaba'da vagon, Konstantin'de Kasentina makine, vb.), çimento ve inşaat malzemesi üretimini ve oldukça geniş bir yelpaze oluşturan çeşitli sanayi kollarını (özellikle tekstilde ve tarım-besin alanında) geliştirdi. Kıyıdaki büyük gelişme merkezleri, özellikle Arziv, Skikda ve Annaba, orta büyüklükteki kentlerde ya da iç bölgelerdeki küçük kentlerde kurulan hafif sanayilerle tamamlandı.

Sanayi kesimindeki değişiklikleri, ticaret ve hizmetler kesimindeki değişiklikler izledi. Diğer Akdeniz ülkelerinden farklı olarak, Cezayir, turistik etkinliklerini, kesinlikle sahip olduğu imkânlara rağmen, henüz oldukça az geliştirebilmiştir. Üçüncü sektörün bütün dallarında, devlet ya da büyük ulusal şirketler tarafından yönetilen modern bir sektör, giderek yavaş yavaş geleneksel etkinliklerin yerini almaktadır.

En gözalıcı, "ileri atılım", bir "kültür devrimi" olarak nitelendirilebilecek ölçüde olmak üzere, okul ve üniversite alanında gerçekleştirildi. Kalite yönünden bazı eksikliklerine karşın, Cezayir'in öğretim alanındaki çabaları olağanüstü olarak nitelendirilebilir. 1978'de, 6-14 yaşlarındaki çocukların % 76'sı, 14-16 yaşlarındaki ergenlerin de % 45'i okula gidiyordu. Bugün Cezayir kentinde beş yeni üniversite daha açılmış bulunmaktadır.

Ticaret alanında, büyük ulusal şirketler, dış ticaret ile bir bölüm toptan ticaretin denetimini ellerinde tutmaktadırlar. Ama, perakende ticaretin millileştirilmesi, sessiz bir direnişle karşılaşmaktadır.

Dış ticaretin bünyesi büyük değişikliğe uğradı. Dış ticaret, başlangıçta tümüyle

Fransa'ya yönelikken, bugün Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Rusya ve Doğu Avrupa ülkeleriyle çeşitli ilişkileri içermektedir. Cezayir'in belli başlı dış ticaret partönerleri, alıcı olarak ABD ve Almanya, satıcı olarak da Fransa ve Almanya'dır.

Daha yirmi yıldan kısa bir süre önce başlıca etkinlik alanı olan tarım kesimi, bugün ekonominin yoksul akrabası durumuna düşmüştür. Tarım devriminin birbirini izleyen evreleri sonunda, tarım, üç tür yapıyı bünyesinde birleştirir duruma geldi: 1. sömürgecilik döneminden kalma, kendi kendini yöneten kesim; 2. kooperatifçi kesim; ve 3. fellahların geleneksel tarım biçimini sürdüren bir özel kesim.

Yapılan başlıca üretimler, hissedilir bir daralma gösteren bağcılık ile dağ düzlüklerinde narenciyecilik ve bostancılık, Yüksek Ovalar'da kuru tahıl tarımı ve koyunculuk, dağlık bölgelerde de meyve ağacı yetiştirimi ve sulu tarımdan oluşur.

Ancak, tarım, yetkili organların gayretlerine karşın, ne diğer etkinlik kesimlerinin gelişmesine, ne de nüfus artışına ayak uydurabilmiştir. Çoğu kez çetin doğa şartları ve değişinim geçiren yapılar içinde yaşayan fellahlar, hiçbir zaman çağdaş üretim tekniğini tam olarak benimseyemediler. Bu nedenle, bostancılık ve tavukçuluk gibi bazı üretim dallarının gelişmesi yeni ihtiyaçların karşılanması bakımından yeterli olmadı. Cezayir, gitgide dışalıma daha çok başvurmak zorunda kaldı. Halkın beslenme ihtiyaçlarının karşılanması sürekli olarak zorlaştı. Nitekim, 1969'da ulusal tarım ürünleri, nüfusun beslenme ihtiyacını % 73 oranında karşılarken, 1988'de bu oran % 25'e düşmüş bulunmaktadır. Bu durum, uygulanmakta olan deneyimin uğradığı en ciddi başarısızlıktır.

Cezayir ekonomisi, inkâr edilemez bir biçimde ve genellikle kendine özgü formüllere göre gelişmektedir. Ne var ki, sanayileşmeye ve eğitime tanınan öncelik, bugün bazı yeni toplumsal gereksinmeleri ve aynı zamanda yabancı ülkelere iktisadi bağımlılık konusunda bazı yeni tehlikeleri de ortaya çıkarmaktadır. Bu tehlikeler, özellikle, yatırımların finansmanı ve bazı besin gereksinmelerinin dengelenmesi konusunda kendini gösteriyor.

TARİH
Eskiçağ'da Cezayir

Fenikeliler, II. binyılın sonundan başlayarak, Orta Mağrib'de iskeleler ve limanlar inşa ettiler. Tirliler'in Kartaca'yı kurmalarından (İ.Ö. 814-813) sonra, Cezayir kıyılarını ele geçiren Kartacalılar buralarda ticaret tesisleri kurdular ve ülkenin iç kesimindeki numidialı (ya da berberi) önderler arasındaki rekabeti kışkırtmakla ve Kartaca'nın egemenliğini kabul edenleri desteklemekle yetindiler. Roma da, Zama zaferi'nden (İ.Ö. 202) sonra, Kartaca yıkılıncaya (İ.Ö. 146) ve Numidia kralı Jugurtha bozguna uğrayıncaya kadar (İ.Ö. 105) aynı siyaseti izledi. Thapsus savaşı'ndan (İ.Ö. 46) sonra Sezar, Numidia'yı bir Roma eyaletine dönüştürdü. Octavius, Mauretania'da sömürgeler kurdu, ama ülke ancak İ.S. 42'de ilhak edildi ve Muluya arada sınır olmak üzere, Mauretania Caesariensis ve Mauretania Tingitana olarak ikiye bölündü. İmparatorluk yönetimi o tarihten başlaya-

rak ülkenin zenginleşmesini sağladı. Cezayir romalılaştı ve hıristiyanlığı kabul etti. (→ *Roma* AFRİKA *eyaleti*.) 429'da ülkeye Vandallar egemen oldu, ama 533'te Bizanslılar tarafından püskürtüldüler. Bizans'ın uzak ve fazla güçlü olmayan yetkesi arap baskısına dayanamadı.

müslüman Cezayir

Günümüzde "Cezayir" adıyla bilinen bölgenin Araplar tarafından işgali Tunus ve Fas'ın işgaliyle bir bütün oluşturdu. Ukbe bin Nafi'nin Fas'a kadar uzanması (682), Bizanslılar tarafından desteklenen Berberiler'in direnişini kıramadı. Berberiler Kartaca'yı yeniden işgal ettiler, ama bu başarıları geçiciydi. Araplar Batı'ya doğru ilerlediler ve VIII. yy.'ın ilk yıllarında tüm Mağrib'i aldılar. Ülkenin müslümanlaştırılması yaklaşık 710-720 yıllarına doğru tamamlandı. Araplaştırma süreciyse daha yavaş ve daha yüzeysel bir biçimde gerçekleşti.

Biçimsel olarak Kayrevan'a boyun eğen, valilerin aralıksız değiştiği, Araplar'ın sürekli berberi isyanlarına karşı savaşmak zorunda kaldıkları ülke, belli ölçüde bağımsız emirliklere bölündü. Kendi iç isyanlarıyla uğraşan Doğu Emevileri bu parçalanmayla ilgilenmediler. Oran yöresindeki Tahert, VIII. yy.'ın sonuna doğru Rüstemi hanedanının başkenti oldu. Yukarı Yaylalar'da hüküm süren Rüstemiler, harici, göçebe ve arap olmayışları bakımından Aglebi emirliği'nden ayrılıyordu. Tahert imamı, Kayrevan'daki ortak düşmana karşı, Córdoba (Kurtuba) emirleriyle birleşti ve onun metbuluğunu kabul etti.

X. yy.'ın başında, Batı Cezayir'deki Rüstemi hanedanı, Fatımiler'in egemenliğine girdi. Şii propagandası, Kotama Berberileri'ni yeni hanedanın kurucusu Ubeydullah'ı desteklemeye yöneltti. Fatımiler nüfuz alanlarını genişlettiler, ama Berberiler kısa süre sonra Konstantin ve Tahert'te, onlara karşı ayaklandılar. 944'te, Abres'te daha da ciddi karışıklıklar baş gösterdi. Harici Ebu Yezit'in kışkırtmasıyla, Mehdiye şiilerine karşı isyan başladı. Fatımi orduları yok edildi, Kayrevan alındı, ama Miliana Berberileri takviye kuvvetleri gönderdiler ve Fatımiler isyanı bastırdılar (947). Cezayir, Miliana'ya kadar egemenlikleri altına girdi ve Oran yöresi bir süre için onların eline geçti.

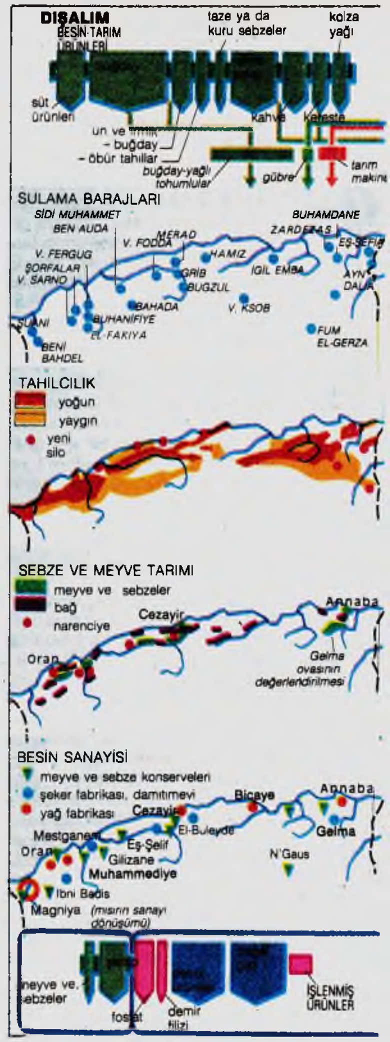
Fatımiler'in ardılları Ziriler döneminde parçalanma iyice kesinleşti. XI. yy.'ın başında emir Badis'in amcası Hammad, Bicaye'nin güneyindeki bölgeyi has olarak aldı, Tunus'taki ziri akrabalarıyla savaşmak amacıyla Fatımiler'e bağlılığı reddetti ve abbasi egemenliğini tanıdı. O dönemde Ziri ve Hammadi krallıkları, metbularından memnun olmayan Fatımiler'in başlattıkları ve "Hilali isyanı" adıyla bilinen bedevi istilasına uğradılar. Önce Beni Hilaller, sonra da Beni Süleymler ülkeyi işgal ettiler. Hammadiler, başkentleri Kal'at Beni Hammad'ı terk ettiler ve Bicaye kenti kıyısına sığındılar (1090-91). Berberiler verimsiz dağlara püskürtüldü. Başarıya ulaşan bu araplaştırma süreci, Mağrib tarihinin en önemli olayıdır. Bölgede yaygınlaşan göçebelik nedeniyle ekilecek topraklar geçiş yolları durumuna girdi ve Kuzey Afrika'daki ekonomik ve toplumsal çöküşü derinleştirdi. Kent yaşamı, kıyıda ve iç kesimlerdeki bazı büyük yerleşim alanlarında sürdü. 1148'de, Bicaye'ye sığınan Mehdiye Zirileri Sicilyalı Normanlar tarafından bu bölgeden kovuldu.

Bu arada batıda, berberi Murabıt hanedanının başarıları giderek arttı. Tlemsen, Oran yöresi, Uarsenis bunların egemenlikleri altına girdi. Kabiliye kurtarıldı. Ama, İbni Tümert 1120'ye doğru Konstantin'de, Bicaye'de ortaya çıktı. Abdülmümin ile karşılaştı. Murabıtlar hanedanına karşı savaşmak için onunla birlikte, Fas'a gitti. Ziriler' in çağrısı üzerine, İbni Tümert'in halefi ve Muvahhitler hanedanının ilk halifesi Abdülmümin, İfrikiye'yi ele geçirdi. Cezayir kentini, Bicaye'yi, Beni Hammadlar'ın Kala'sını aldı. Sitif yakınlarında, Beni Hilaller'i yendi, vb. Birçok limanı ellerinde bulunduran Normanlar karşısında kazandığı başarılar, Mağrib'in birliğini geçici biçimde sağladı.

Balear adalarındaki Muvahhitler'in berberi kolu olan Beni Ganiyeler Bicaye'ye çıktılar. Cezayir kenti, Miliana, Kala alındı. Konstantin kuşatıldı. Beni Süleym Araplan onları D.'ya doğru püskürttüler ve egemenlikleri altına aldılar. Burada da, Tunus'u bir kral naipliği yapan Muvahhitler tarafından yenilgiye uğratıldılar. Tunus, Doğu Cezayir'i bağımlılığı altına alan Hafsi hanedanının ilk çekirdeğini oluşturdu. Batıda Tlemsen emiri bir Orta Mağrib krallığı olan Abdülvadi krallığı'nı kurdu (1235). Bu hanedan Muvahhitler'e karşı savaştı, sonra onlarla birlikte Meriniler'e karşı birleşti. Birçok kez yenik düştüler ve Tlemsen Faslılar'ın korkunç bir kuşatmasıyla karşı karşıya kaldı, ama sonuna dek direndi (1299-1307). Abdülvadiler Bicaye'yi kuşatmayı denedilerse de Meriniler Tlemsen'i (1337) ve Orta Mağrib'i ele geçirdiler. Cezayir karışıklık içine düştü. Fas'taki Meriniler ve Tunus'taki Hafsiler Cezayir'i ele geçirmek için çatıştılar.

türk egemenliğinde Cezayir

Cezayir belirli bir siyasal bütünlüğe ancak 1514'te, türk denizcilerinden Baba Oruç ile Hayrettin'in (Barbaros) gelmesi ile kavuştu. Akdeniz'de, hıristiyan gemilerine karşı başarılı savaşlar veren bu iki kardeşten Oruç, kendilerini ispanyol akınlarına karşı koruması için, Cezayirliler tarafından çağrılmıştı. Oruç, Miliana, Médéa, Tenes ve Tlemsen'i aldı, ama bu son kenti kuşatan İspanyollar ile savaşırken şehit düştü. Hayrettin 1518'de Cezayir'i osmanlı padişahı Selim I'in himayesi altına soktu, 1518 ile 1536 arasında Collo, Bône, Konstantin, Şerşel kentlerini ele geçirdi, Penon kalesini zapt ederek Cezayir'e sağlam biçimde yerleşti. 1534'ten başlayarak bir osmanlı eyaleti durumuna getirilen Cezayir, 1587'ye kadar, Osmanlı devletinin atadığı beylerbeyleri tarafından yönetildi. Barbaros Hayrettin Paşa'dan sonra gelen beylerbeyleri İspanyollar'ın akınını püskürttüler (Karl V'in Cezayir önünde yenilmesi, 1541) ve Oran dışında ispanyol kentlerini ele geçirdiler. Batı'da Tlemsen devletini Doğu'da Fas'ı fethettiler. Yarı bağımsız hükümdarlar gibi hareket eden beylerbeylerinin gücünden kuşkulanan Osmanlı devleti, Cezayir'e 1587'den başlayarak üç yılda bir değiştirilen paşalar gönderdi. Bunlar 1659'dan sonra yerli milis reislerinin (ağa), 1671'den sonra da dayı*ların gölgesinde kaldılar. Ağalar dönemi (1659-1671) ve onu izleyen dayılar dönemi (1671-1830) karışıklıklar içinde geçti. Yeniçeriler ve denizci reisler arasındaki rekabet kanlı çatışmalara yol açtı (1659-1671 arasında dört ağa öldürüldü, yirmi sekiz dayıdan on dördü de aynı sonla karşılaştı). Osmanlı yönetiminde Cezayir "dar üs-sultan" denilen ve dayının gözetiminde türk kaid'ler tarafından yönetilen yedi vatan'a ayrılan Cezayir bölgesi dışında üç bölgeye (beylik) ayrılmıştı: Doğu (merkezi Konstantin), Batı (merkezi sırasıyla Mazuna, Maskara, Oran), Titteri (merkezi Médéa). Dayı tarafından geniş yetkilerle atanan beyler kendi bölgelerinde asayişin sağlanması ve vergilerin toplanmasından sorumluydular. Türkler ülkenin yönetiminde başlangıçta kabileler arasındaki düşmanlıktan, daha sonra da tarikatlardan yararlandılar. Ancak, Cezayir'e denizden geldikleri için daha çok kıyı şeridi ile ilgilendiler. Ülke gelirinin büyük bölümü Akdeniz'deki korsanlıktan sağlanıyordu. En parlak çağını XVII. yy.'da yaşayan korsanlık, İngiliz ve fransız donanmalarının faaliyetleri sonucu XVIII. yy.'da geriledi.

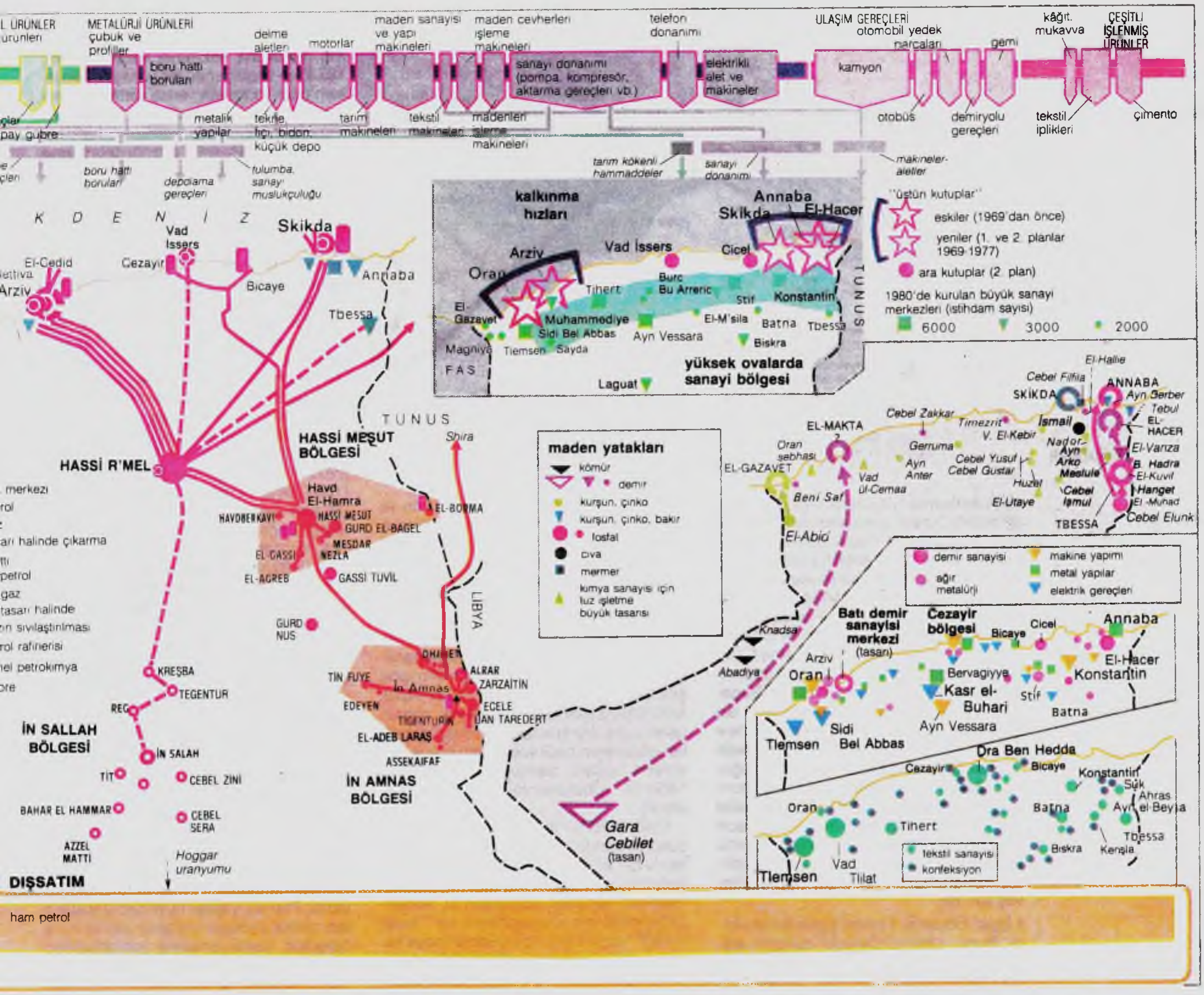

Fransa'nın Cezayir'e yerleşmesi (1830-1870)

1798, Fransa'ya buğday satan cezayirli musevi tüccarlardan Susnach ve Bacri'

V. VE VI. YY.'DA MAĞRİB

CEZAYİR'İN İKTİSADI

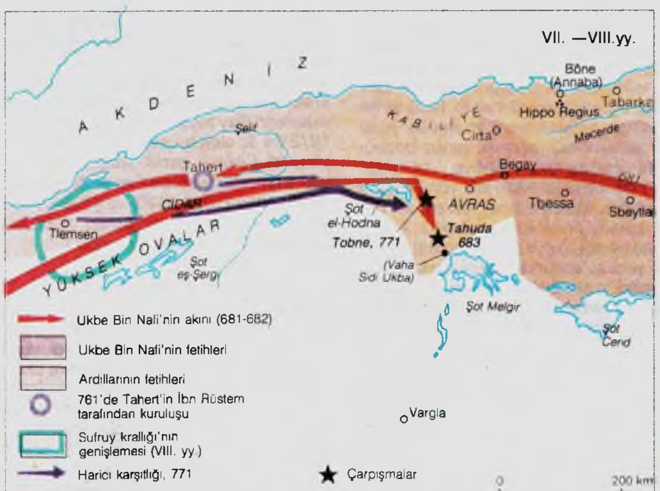
nin bir alacaklarının tahsili konusunda 1826 yılında başlayan sert tartışmalar, Fransa'nın Cezayir'i kuşatmasına neden oldu. Fransız hükümetiyle, bu tahsilatla kişisel biçimde ilgilenen Cezayir kenti dayısı arasındaki ilişkiler kısa sürede bozuldu; hatta 1827'de dayı, yelpazesiyle fransız elçisi Deval'e vurdu. Başka olayların da patlak vermesi üzerine (1829'da fransız gemisi *Provence*'ın Cezayir kenti kalelerinden top ateşine tutulması), İngiltere'nin muhalefet etmesine rağmen, Charles X ile Polignac, ocak 1830'da Cezayir'e karşı askeri bir harekâta girişmeye karar verdiler.

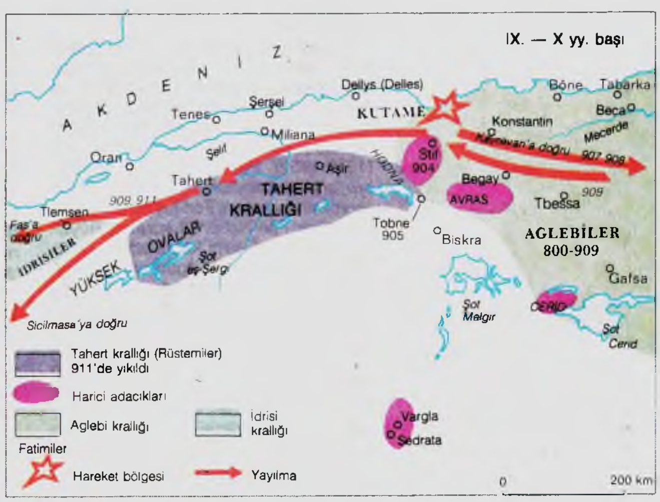
General Bourmont'un, amiral Duperré komutasındaki gemilerle taşınan 36 000 kişilik kuvveti, 14-16 haziranda Sidi Frec' de karaya çıktı. Bölgeyi osmanlı hükümeti adına işgal eden Türkler'e ve dayının damadı İbrahim'in topladığı 40 000 süvariye karşı savaşan Fransızlar, Cezayir kentini ele geçirdiler. Dayı 5 temmuzda teslim oldu.

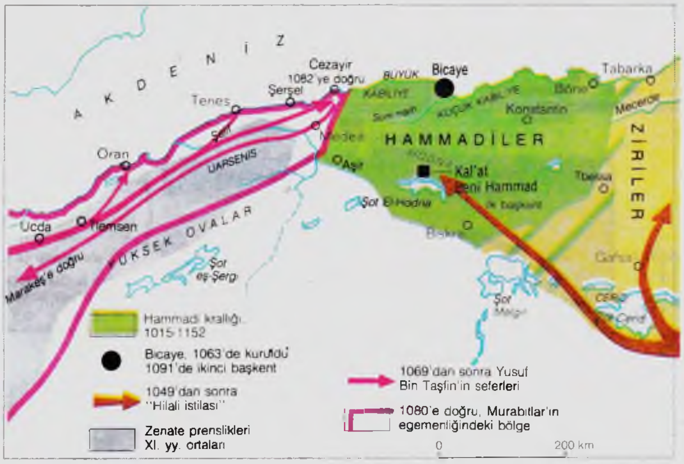
• *Sınırlı işgal.* Louis-Philippe, önce sınırlı bir işgalle yetindi. Beş yıl boyunca, birbiri ardı sıra Cezayir'de görev yapan Clauzel, Savary, Berthezène, Voirol ve Drouet d'Erlon gibi generaller de olanakların kısıtlı oluşu nedeniyle Cezayir kentini ve çevresindeki Oran, Bône ve Bicaye'yi işgalle yetindiler. Kumandanlık, asker sayısını artırabilmek için yeni birlikler oluşturdu; zuaflar, lejyon, sipahiler, yerli askerler, avcılar, vb. Bu arada arap büroları da halklarla ilişkiyi sağlıyordu.

Bununla birlikte, 1832'de iki arap lideri, Maskara emiri Abdülkadir ve Konstantin beyi hacı Ahmet Fransızlar'a karşı ayaklandılar. Fransızlar önce sorunu görüşmeler yoluyla çözmeyi denediler ve 26 şubat

ARAPLAR'IN FETHİ

HAMMADİLER

1834 antlaşması'yla Desmichels, Abdülkadir'in Batı Cezayir üzerindeki otoritesini tanıdı. Ama general Trezel, emirin kendisine bağlı saydığı aşiretleri koruması altına aldı: Abdülkadir yeniden savaşmaya başladı ve Trezel alayını Makta'da yendi (1835). Bu yenilgi üzerine, Fransa yardım kuvvetleri gönderdi; Clauzel ve Orléans dükü, Maskara'yı ele geçirdiler, ama Konstantin önünde başarısız kaldılar. Abdülkadir'i etkisiz kılmakla görevlendirilen Bugeaud, Tafna antlaşması'nı yaptı (1837). Bu antlaşmayla arap önderin limanlar ve kıyı kentleri dışında kalan tüm ülkede yetkesi tanındı. Bununla birlikte, Fransızlar doğuda çabalarını Konstantin üzerinde yoğunlaştırdılar. Burası 15 ekim 1837'de Valée tarafından ele geçirildi. Ancak Abdülkadir iki yılda 50 000 kişiyi aşan gerçek bir ordu kurdu ve Fas sultanının desteğini sağladıktan sonra 18 kasım 1839'da Fransa'ya savaş ilan etti.

• *İşgal.* Böylece, Fransa işgale karar verdi. Bunu, 1840'ta Cezayir valiliğine atanan Bugeaud gerçekleştirdi. Elindeki 100 000 kişiyi hareketli savaşın gereklerine uygun biçimde düzenledi ve hareketli kolların sürekli saldırılarıyla Abdülkadir'i çöle doğru geri püskürtmeye girişti. 1841'den başlayarak egemen olduğu yerlerin tümü ele geçirildi ve zamâlâ'sı Tagin'de, Aumale dükü tarafından 1843'te yıkıldı. Cezayir'den kovulan Abdülkadir, Fas'a sığındı ve sultan Abdurrahman'ın desteğini aldı. Sultan, emiri ülkesinden çıkarmayı reddedince ordusu İsli'de Bugeaud tarafından yenilgiye uğratıldı (1844). Bu arada, fransız donanması da Tanca ve Mogador'u top ateşine tuttu. Sultan bunun üzerine Abdülkadir'i kovdu. Emir, savaşı üç yıl daha sürdürdü, özellikle fransız avcı kuvvetlerini Sidi Brahim'de kılıçtan geçirdi (1845), ama 1847'de Lamoricière'e teslim oldu. Böylece işgal tamamlandı.

• *Fransızlar'ın yerleşmesi.* İkinci imparatorluk, askeri çabasını Berberiler'in yaşadığı bölgeler üzerinde yoğunlaştırdı ve onlara boyun eğdirmeye çalıştı. Zaaça'nın alınmasından (1849) sonra Saint-Arnaud Küçük Kabiliye'ye saldırdı (1849-1852); Fransa, mareşal Randon hükümeti zamanında, 1857'de İşeriden'in alınmasından sonra Fort-Empereur'ü (daha sonra Fort-National) kurarak Büyük Kabiliye'ye yetkesini kabul ettirdi. Önce güney bölgesine —Laguat ve Tuggurt (1854) vahalarının işgalinden sonra kâşif Duveyrier, Tuaregler bölgesine girdi— sonra da Güney Oran yöresine girildi. Burada Beni Snesenler'e karşı yapılan birçok seferin ardından, general Wimpffen 1870 savaşı öncesinde Cezayir-Fas sınırlarını egemenliği altına aldı.

Ama Fransa eritme siyasetiyle bir yarı özerklik siyaseti uygulama arasında duraksama geçirdi. Napoléon III, 1852'den 1858'e kadar, II. Cumhuriyet'in sivil yönetimi yerine askeri bir yönetim kurdu ve böylece Cezayir'in Parlamento'da temsili ortadan kaldırıldı. Cumhuriyet tarafından kurulan ve güneydeki askeri topraklar dışında valilerce yönetilen üç yönetim bölgesi (Cezayir kenti, Oran, Konstantin) varlığını korudu. Genel vali Randon sömürgeleştirmeyi kolaylaştırmak üzere yerlileri yerleştirdi; ancak kolonların ordu denetimine düşmanlıkları, müslümanların işine çok yaradığından 1858'de genel valilik kaldırıldı ve yerine bir Cezayir ve sömürgeler bakanlığı kuruldu. Paris'ten yönetilen bakanlığın başına getirilen prens Napoléon başarılı olamayınca bu göreve 1859'da Chasseloup-Laubat markisi atandı.

Eylül 1860'ta Cezayir'e yaptığı bir yolculuk sırasında yerlilerin soyluluğuna hayran kalan ve Avrupa ülkelerinin sömürgeleştirme girişimlerinin aşırılıklarından memnun olmayan Napoléon III, sömürgeleştirmekten vazgeçmeye ve "arap krallığı" düşüncesini gerçekleştirmeye karar verdi. Buna göre, arap krallığı sömürülemeyecek ve anavatan Fransa düzeyine yükseltilecekti (Pélissier'ye 1863 tarihli mektup). Napoléon III bu nedenle genel valiliği ve askeri rejimi yeniden kurdu (Pelissier, 1863-64 ve Mac-Mahon 1864-1870) ve 1863'teki senato kararıyla arap obalarına işgal ettikleri toprakların mülkiyetini verdi.

Bu siyaset Avrupalılar'ın küçük yerleşmelerinin (1860-1870 arasında yalnızca 4 500 yeni kolon), kapitalist büyük yerleşmeler (Setif çevresinde Cenevre şirketi, 1853'ten başlayarak 20 000 hektar, vb.) lehine gerilemesi sonucunu doğurdu.

1870-1919 arasında Cezayir

• *Zorluklar.* İmparatorluk'tan cumhuriyet'e geçiş, gizli güçlükleri ortaya çıkardı: kolonların orduya karşı düşmanlığı, musevi sorunu, Kabiliye sorunu. Avrupalılar'ı memnun etmek amacıyla yeniden sivil rejim kuruldu; cezayir musevileri fransız uyruğuna alındı (24 ekim 1870 tarihli Cremieux kararnamesi); museviler yararına alınan önlemlerle ve fransız bozgunuyla çalkalanan Kabiliye, 14 mart 1871'de başağa Mokrani yönetiminde ayaklandı. Mokrani cihat ilan etti ve 150 000 askeriyle Hodna'ya dek girdi. Ancak mayıs ayında öldürüldü ve amiral Gueydon yedi ay sonunda isyanı bastırdı. Kabiliyeliler'in silahsızlandırılması, 36 milyonluk para cezası ve 500 000 hektarlık bir alanın zorla alınması Kabiliye'ye darbe vurdu. Fransız egemenliğinin Güney Cezayir'e doğru genişlemesi Mzab'ın işgaliyle (1882) kendini gösterdi ve Fransa'ya bu doğrultuda hareket özgürlüğü tanıyan 1890 fransız-ingiliz antlaşmasıyla genişleme kolaylaştı. Fas sınırıysa 1903'te saptandı.

• *Siyasal ve ekonomik düzen.* Eritme siyasetinden yana olan kolonlar bunu kamu hukukuna sokmaya karar verdiler. 1873'ten başlayarak, bir yasayla, kabilelerin ortak toprakları yerine yerlilerin bireysel mülkiyeti esasa bağlandı. Yerliler Avrupalılar'ın satın alma önerilerine karşı koyamadılar. Resmi sömürgeleştirme (Alsace-Lorraine'liler) ve serbest sömürgeleştirme bu yasayla kesin bir hız kazandı. 1871 ile 1881 arasında, Cezayir'e 13 000 kolon yerleşti. Ancak toprak mülkiyeti öylesine hızla el değiştirmeye başladı ki, temyiz mahkemesi yerlilerin tümüyle topraksız kalacakları endişesiyle 1888'de, 1873 tarihli yasayı yürürlükten kaldırdı.

Bununla birlikte, kolonların ve seçtikleri Cezayirliler'in sayısal gücü, bunlara cumhurbaşkanının (1879-1881) kardeşi vali Albert Grévy'ye "bağlanma" siyaseti uygulatma olanağı tanıdı. Yerel işler, Paris'teki dokuz bakanlık arasında bölüştürüldü. Valinin görevi hükümetin kararlarını yürütmekle sınırlandı. Fransız yasaları Cezayir'deki Avrupalılar'a uygulandı (1881 kararnameleri). 1889'da çıkan bir yasayla Cezayir'de doğan yabancıların tümü, doğrudan fransız uyruğuna geçirildi. Yerlilereyse yerlilik rejimi uygulandı (1881). Baskıcı ve baştan savmacı yargılama sistemi, adli yetke tarafından değil, yönetsel yetke tarafından kamu hukuku kapsamı dışında bırakıldı ve bu durum, tutuklama, toplu ceza gibi cezalarla yürürlüğe kondu. Yerlilere karşı uygulanan yarı-ayrımcılığın tamamladığı merkezileştirme ve siyasal eritme rejimi başarısızlığa uğradı. Jules Ferry 1892 tarihli raporunda bu siyasetin geçersizliğini ileri sürdü. Özetçe, Cezayir'in, Fransa'nın uzantısı olmadığı, ancak bir sömürge olduğu görüşünü savundu.

1896-1902 arasında genel valinin yetkileri güçlendirildi ve vali yalnızca içişleri bakanına karşı sorumlu sayıldı. Cezayir özerk bir bütçeye sahip oldu. Yönetim bölgesi çerçevesinde üç çeşit belediye vardı. Fransız yasası uyarınca yönetilen tam yetkili yerleşim bölgesi; yerlilerin de belediye komisyonlarına katılabildikleri karma yerleşim bölgesi; bir yöneticinin ya da bir subayın denetimi altında geleneklerini koruyan yerli yerleşim bölgeleri. 1919 tarihli bir yasayla yerlilerin yerel meclislere daha geniş ölçekte katılımı sağlandı. Yerlilik rejimi 1914 ile 1944 arasında giderek ortadan kalktı.

• *Askeri örgütlenme.* 1870 savaşı ertesinde Cezayir kenti, Oran ve Konstantin'deki üç askeri tümene bağlı birlikler 19. kolorduyu oluşturdular. Bu kolordu 1946'da genel karargâhı Cezayir kentinde bulunan X. askeri bölge haline geldi. *Güney Cezayir toprakları* 1902'den başlayarak ayrı bir komutanlığa bağlandı. Komutanı doğrudan genel valiye karşı sorumluydu. Ayn Sefra, Gardaya, Vargla ve Tuggurt çevrelerine bölünen güney toprakları, yerli işlerine bağlı subaylar tarafından yönetiliyordu. Bu subayların emrine 1891'den başlayarak, çöl polisliği yapan sahra birlikleri verildi. Cezayir'de asker toplama ilkesi 1912'de kabul edilmekle birlikte, en azından barış zamanında tam anlamıyla uygulanmadı; ancak cezayirli askerlerin alay sayısı düzenli biçimde arttı. 1872'de üç olan bu sayı 1914'te dokuza yükseldi. Cezayir, gerek Birinci Dünya savaşı sırasında, gerekse Fas ve Suriye harekâtlarında (1920-1930) ve 1939 seferberliğinde Fransa'nın askeri gücüne önemli ölçüde katkıda bulundu.

1919-1945 arasında Cezayir

• *İktisadi yaşam.* Sömürge döneminde karayolları açıldı, demiryolları yapıldı, yeni topraklar sürüldü. Tahıl tarımında ve özellikle bağcılıkta hızlı bir gelişme yaşandı. Demir ve fosfat çıkarıldı. Cezayir kenti Fransa'nın ikinci limanı oldu. Kolonların sayısı fazlalaştı ve yabancıların oranı (Konstantin yöresinde İtalyanlar ve özellikle Oran yöresinde İspanyollar) hiç dur-

maksızın arttı: böylece özgün kişiliği olan önemli bir avrupalı topluluk oluştu. 1933'te kurulan yerli yardım sandıkları sayesinde geleneksel cezayir-müslüman tarımı, özellikle köyleri verimli kılma sektörleri çerçevesinde gelişti.

• *Muhalefetin artışı.* Fransız kültürüne karşı itme duyan müslüman yerliler, hıristiyan kolonlarla kaynaşmadılar. Ayrıca okul açma çok yetersiz kaldı, hıristiyanlığı yayma girişimleriyse etkili olamadı. Ayrıca fransız yönetimi, merkeziyetçilik kaygısı ve bürokratik elverişlilik nedeniyle berberi ülkelerinde müslümanlığın yayılmasını destekledi. Bununla birlikte, 1910'dan başlayarak fransız okullarından mezun olan genç Cezayirliler kişisel konumlarının korunması koşuluyla fransız vatandaşı olmayı kabul ettiler, ama hem 1939'da Blum -Violette yasa tasarısını ("gelişmiş Cezayirliler'e" siyasal haklar tanıyordu) birliklerin gizlice yeniden silahlanma girişimlerini denetim altına aldı.

Kasım 1941'de Almanlar'ın isteği üzerine Fransa'ya geri çağrıldı ve başkomutanlığa general Juin getirildi. Juin de Weygand gibi birlikleri her tür saldırıya karşı savaşmak üzere hazırladı.

8 kasım 1942 tarihli müttefik çıkarmasından (→ İngiliz-amerikan kuvvetlerinin KUZEY AFRİKA çıkarması) sonra Cezayir, önce Tunus'ta savaşan ingiliz-amerikan ve fransız kuvvetlerinin vazgeçilmez geri üssü haline geldi, sonra da Tunus ve Fas'ta olduğu gibi, yeni bir fransız ordusunun kurulmasına katkıda bulundu. Amerikalılar tarafından donatılan bu ordu Korsika'da, İtalya'da, sonra da Provence'ta savaştı. Yarısı kuzey afrikalı olmak üzere yarım milyonu aşkın insan bu amaçla silah altına alındı. Batı Akdeniz'deki müttefik kuvvetlerinin sürdürdüğü sız ulusal kurtuluş komitesi'nin Fransa cumhuriyeti geçici hükümetine dönüşümü (3 haziran 1944), Cezayir'i, savaş halindeki Fransa'nın, Paris kurtarılıncaya dek siyasal başkenti yaptı.

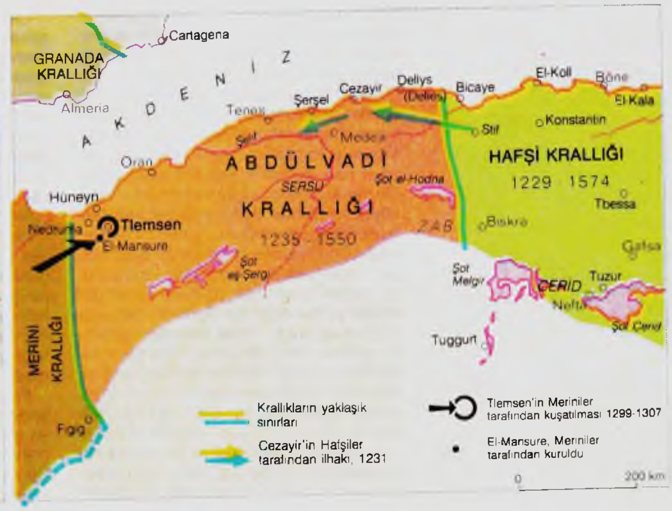
• *Anayasal ve siyasal gelişme (1943-1954).* Fransa'nın 1940 bozgunuyla saygınlığını yitirmesi, Cezayirliler'in kurtuluş komitesi hareketine katılmaları, müslüman siyasal liderleri iktidar sorumluluğunu paylaşma isteğinde bulunmaya yöneltti.

Bu konudaki en büyük girişimi 1938'de, Cezayir halk birliği'ni kuran Ferhat Abbas yaptı. Birlik, avrupalı ve müslüman topluluklar arasında eşitliğe karşı cephe alan Parlamento'nun ve eritmeye karşı çıkan mesalicilerin muhalefetine karşın müslümanların fransız uyruğuna alınması için mücadele etti.

Ferhat Abbas, aralık 1942'de fransız

MUVAHHİTLER
ABDÜLVADİLER

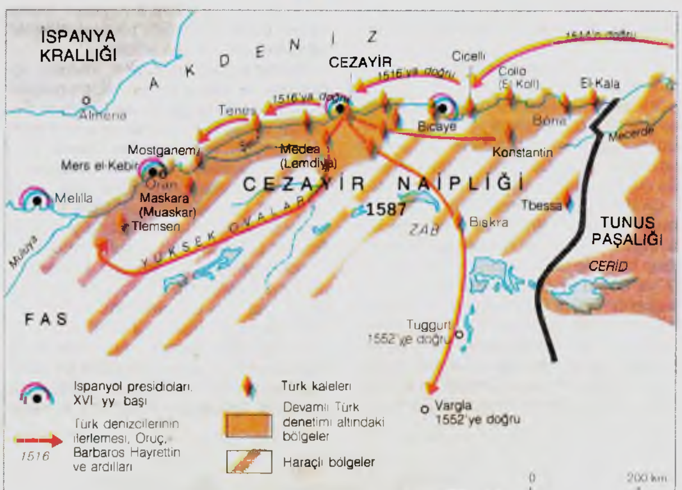

başarısızlığa uğratan kolonların, hem de her türlü eritmeye düşman ulemaların muhalefetiyle karşılaştılar.

Cezayir ulemalar birliği başkanı şeyh İbn Badis 1935'ten başlayarak ıslamiyet adına Cezayir'i bir ulus haline getirmeyi ve 1789 ilkeleri adına Avrupalılar ile eşit haklara sahip olmayı ve "Fransa himayesinde demokratik bir ulus" kurulmasını istedi. Bu görüşlerini ölünceye kadar (1940) savundu.

Ama bu düşünceler o tarihte bile daha dinamik partiler tarafından aşılmıştı: 1935'te Villeurbanne kongresi'nde kurulan Cezayir komünist partisi ve bir de Mesali Hac'ın partisi. Bu ikinci partinin kökeni, Ali Abdülkadir tarafından 1926'da kurulan ve başlangıçta Komünist partisi' ne bağlı olan Afrika yıldızı hareketi'ydi. Bu hareket dağıldı ve Mesali Hac tarafından 1929'da Kuzey Afrika müslümanları ulusal birliği adıyla yeniden kuruldu. 1937'de Nanterre'de Cezayir halk partisi'ne dönüştü. Parti üyeleri Paris bölgesinde çalışan ve Cezayir'in tam bağımsızlığını amaçlayan cezayirli işçilerden oluşuyordu. Ama İkinci Dünya savaşı'nın başında ulusal sorunlar ikinci plana itildi ve Halk partisi dağıldı.

• *Cezayir ve İkinci Dünya savaşı.* Haziran 1940 silah bırakışması'nın ardından Cezayir, Vichy hükümetinin yönetiminde kaldı. 6 eylülde Weygand tüm Fransız Afrikası'nda hükümet genel temsilciliğine ve başkomutanlığa atandı. Weygand, Cezayir kentinde ulusal devrim programını uyguladı (Crémieux kararnamesi'nin yürürlükten kaldırılması), başkentteki amerikan konsolosuyla Weygand-Murphy adı verilen ve Kuzey Afrika'ya yiyecek ve petrol yardımı yapılmasını sağlayan sözleşmeleri imzaladı. Askeri düzlemde alman -italyan denetim komisyonlarının etkinliğini azami ölçüde sınırlandırdı. Cezayir'deki

OSMANLI HİMAYESİ

askeri etkinliğin (Eisenhower'ın karargâhı) başkenti olan Cezayir kenti, aynı zamanda ve özellikle savaş halindeki Fransız Afrikası'nın da başkentiydi. Sömürge valilerinin oluşturduğu ve öldürülünceye (24 aralık 1942) kadar Darlan'ın yönettiği İmparatorluk konseyi'nin, sonra general Giraud'nun sivil ve askeri komutanlığının merkezi durumundaki Cezayir kenti 3 haziran 1943'ten başlayarak Fransız ulusal kurtuluş komitesi'nin merkezi oldu. Önceleri de Gaulle ve Giraud tarafından ortaklaşa yönetilen komitenin başına daha sonra Giraud'yu saf dışı bırakan de Gaulle geçti.

Direniş hareketinin birçok temsilcisinin gelişi, 17 eylül 1943'te Cezayir'de bir danışma meclisinin toplanışı, ardından Fransız yetkililerine bir bildiri gönderdi. Yanıt alamayınca, 10 şubat 1943'te 28 müslüman temsilciyle fransız kültürünü savunan, sömürge hareketini eleştiren ve sömürgeleştirmenin kaldırılmasını isteyen *Cezayir halkının bildirisi*'ni imzaladı. Bu belgeyle ayrıca müslümanların özgürlüğü, eşitliği ve cezayir hükümetine gerçekten katılmalarını güvence altına alacak bir anayasanın hazırlanması isteniyordu. Ferhat Abbas bu programın yayılmasını sağlamak üzere 1944'te Bildiri dostları derneği'ni ve 1946'da Cezayir bildirisi demokratik birliği'ni kurdu.

Sömürge halklarının özgürlüklerine kavuşmaları ve "fransız birliği" çerçevesine katılmaları vaadinde bulunan Brazzaville konferansı (1944) yeni umutlara yol

açtı. Ama Berberiler açısından tam bağımsızlık anlamına gelen özerklik tanınmayınca, ilk ayaklanma mayıs 1945'te Babor Kabiliyesi'nde ve Konstantın yöresinde patlak verdi. Birçok fransız kılıçtan geçirildi, buna karşılık ayaklanma şiddetle bastırıldı. Müslümanlara bazı ödünler verildi. 7 mart 1944 kararnamesiyle bazı müslümanlara, kişisel konumlarının korunmasıyla birlikte, fransız uyruğuna girme hakkı tanınmıştı; özellikle 20 eylül 1947 tarihli Cezayir organik yapısı yasası ile, yarısı fransız vatandaşları (464 000 fransız ve 58 000 müslüman fransız), diğer yarısı da fransız vatandaşı olmayanlar (1 200 000 cezayirli) tarafından seçilecek 120 üyeli bir Cezayir Meclisi kuruldu. Bu Meclis özellikle mali sorunlarla ilgilenecekti. Siyasal karar yetkisi genel valiye bırakılmıştı. Ama, vali de görevi meclis kararlarının uygulanmasını gözetmek olan bir Hükümet konseyi'nce (6 danışman) denetlenecekti. Çeşitli seçimlerin değişik koşulları yüzünden birçok müslümanın gözünde Meclis tam anlamıyla temsil yeteneğinden yoksundu.

1946'dan sonra milliyetçi hareket, öncelikle Demokratik özgürlüklerin zaferi için hareket tarafından temsil edildi. Başkanı Mesali Hac olan bu hareket aslında Cezayir halk partisi'ni yeniden kuruyordu. Ne var ki birlik çok çabuk bozuldu. Yaşlı liderlerin otoriter kişiliği, merkez komitesi üyelerinin çoğunluğunu içeren bir muhalefetin (merkezciler) gelişmesine neden oldu. Diğer yandan, hareketin Özel kuruluş üyeleri tarafından, özellikle yeraltı görevleri yapan diğer bir devrimci milliyetçi akım oluşturuldu. Yasal milliyetçi hareketin giderek felce uğraması, Özel birlik militanlarının nisan 1954'te devrimci birlik ve eylem komitesi kurmalarına yol açtı. Üyelerden Ayt Ahmet, Bin Bella ve Hıdır, Kahire'de yeni kuruluşun "dış temsil heyeti"'ni meydana getirdiler ve yeraltında kurulmakta olan gruplara silah sağlanmasına yardım ettiler. Cezayir o dönemde beş vilayete bölündü. 10 ekim 1954'te Cezayir'de toplanan vilayet şefleri ayaklanma günü olarak 1 kasımı saptadılar.

Cezayir savaşı

31 ekimi 1 kasıma bağlayan gece ayaklanma patlak verdi ve daha önceki kabile ayaklanmasına benzer bir hareket bekleyen yetkilileri tümüyle gafil avladı. Bu eylem uzun bir sürede hazırlanmıştı.

Çinhindi seferi nedeniyle fransız kuvvetlerinin yetersiz kalması ayaklanmayı kolaylaştırdı; Avras ve Nemenşa dağlarındaki mevzilerden başlayan ayaklanma D.'ya doğru Hobna tepeleriyle birbirine bağlanan Tel ve Sahra Atlasları'nın uzandığı hat boyunca devam etti. Kuzey Konstantin'de, Kabiliye'de ve Güney Cezayir' de hızla yayıldı. Bu arada Cezayir-Fas sınırlarında Rif'ten ya da Şerifiler Fası'ndan gelen silahlı çeteler Trara dağlarına ve Tlemsen'deki sık ağaçlık kütleye yerleştiler.

İsyancıların askeri eylemine, geniş toprakları denetimine alan, Cezayir'de bir başkenti olan, Birleşmiş milletler kürsüsünde özgür Cezayir'in sesi gibi sunulabilecek tüm öğeleri kapsayan bir "özgür Cezayir hükümeti" kurmaya yönelik siyasal eylem de eklendi. Hareket tarafından bir "Ulusal kurtuluş ordusu" kuruldu. Bu ordunun bağlı olduğu "Ulusal kurtuluş cephesi" bütün hareketlerin ve 1935'te İbn Badis tarafından kurulan Ulemalar birliği'nin merkez komite üyelerini bir araya getirdi ve komünistler tarafından da desteklendi. Cephe önderleriyle tamamen görüş ayrılığı içinde olan Mesali Hac, Cephe'ye katılmadı ve Demokratik özgürlüklerin zaferi partisi'ni, Cezayir'den ve Fransa'dan üye toplayan ve terörizme başvuran Cezayir ulusal hareketi'ne dönüştürdü.

Ulusal kurtuluş cephesi'nin içinde de askerler (Bin Bella), siyasiler (Lahouel, Ferhat Abbas, Ahmet Francis) ve din adamları (el Medani) arasında görüş ayrılıkları vardı. Bununla birlikte, örgütün eylem programı Kahire'de, Fransız Kuzey Afrikası'ndaki üç ülkenin temsil edildiği bir Mağrib kurtuluş komitesi'nin (1955 sonbaharı) ve özellikle Summam kongresi'nden sonra (ağustos 1956) bir Cezayir devrimi millet meclisi'nin kurulmasıyla sonuçlandı. Bağdaştırma ve yürütme komitesi adı verilen yürütme organı, Cezayir hükümetine dönüşmek istedi, ama Arap birliği, latin Amerika, İskandinavya devletleriyle komünist ülkeler nezdinde sürdürülen canlı propagandaya karşın, Birleşmiş milletler örgütü'nün desteğini alamadı.

Fransız hükümeti görülmemiş askeri önlemlerle genel ayaklanmayı bastırmaya çalıştı: İhtiyatların silah altına alınması (19 mayıs 1955, 11 nisan 1956), Cezayir' de olağanüstü durum ilan edilmesi (28 ağustos 1955), güvenliği sağlamak amacıyla 400 000 asker gönderilmesi. Kentlerde düzen sağlanınca (Cezayir muharebesi, ocak-şubat 1957) ordu ayaklanan bölgeleri sindirmeye yöneldi.

Siyasal açıdan, toplumsal, tarımsal, yönetimsel ve siyasal bir dizi reform gerçekleştirildi. 1955'te genel vali Jacques Soustelle'in Cezayir'i Fransa'ya katma doğrultusundaki çabalarından sonra, Guy Mollet hükümeti 1956'da "Cezayir'in varlığının" kabul edilmesine karar verdi ve şubat 1956'dan mayıs 1958'e kadar Cezayir'de cumhuriyet hazırlığı yapan Robert Lacoste'u üç koşulu kabul ettirmekle görevlendirdi: ateşkes, serbest seçim, müzakere. Kurtuluş cephesi'nin önkoşuluysa tam bağımsızlıktı.

İlk çerçeve yasanın (3 eylül 1957) başarısızlığından sonra Fransız millet meclisi fedaratif bir yapıyı öngören bir statüyü oylayıp kabul etti (3 ocak 1958). Ama Tunus'ta Sakiet-Sidi-Yusuf'taki Kurtuluş cephesi üssünün fransız uçakları tarafından bombalanması, bu ülkeyle arasında, uluslararası yankılar doğuran ciddi bir bunalıma yol açtı. Baş gösteren hükümet bunalımının (mayıs 1958) uzaması ve Cezayir'deki Avrupalılar'ın bu ülkeyi terk edilmiş ya da bölüşülmüş görmeleri, Cezayir kentinde 13 mayıs hareketine (Cezayir bakanlık binasının işgali, Halk kurtuluş komitesi'nin kuruluşu) ve sonuçta general de Gaulle'ün yeniden iktidara gelmesine neden oldu.

General de Gaulle tam yetkiyi alınca (2 haziran 1958) ulusal birliği yeniden sağlamak üzere Cezayir'e gitti (4-7 haziran). İktisadi ve toplumsal sorunlara öncelik verdi ve 3 ekimde Cezayir'in, "Konstantin planı" adı verilen beş yıllık gelişme planını hazırlattı. Siyasal açıdan kararsızlık havası sürüp gitmekteydi. Ayaklananlar safında Ferhat Abbas başkanlığında kurulan Cezayir Cumhuriyeti geçici hükümeti eylül ayında bağdaştırma ve yürütme komitesinin yerini aldı. Devlet başkanı de Gaulle'ün 23 ekim 1958'deki "yiğitler barışı" çağrısı yanıtsız kaldı. Buna karşılık, Cezayir'e kendi geleceği konusunda karar verme hakkının verileceğini açıkladığı ve üçlü seçenek —ayrılma, fransızlaşma ya da federasyon— önerisinde bulunduğu 16 eylül 1959 tarihli konuşması büyük yankı uyandırdı. Geçici hükümet kendisini tek muhatap olarak tanıtma girişimini sürdürürken, Avrupalılar' ın oluşturduğu topluluklar da G. Bidault başkanlığında Fransız Cezayiri için birleşme örgütü'nde bir araya geldiler.

Avrupalı Cezayirliler arasındaki coşkulu ortam, 13 mayısın simgesi olan general Massu'nün Paris'e geri çağrılması üzerine öfkeye dönüştü. Bu kızgınlık 24 ocakta kanlı olaylara yol açtı ve bunu "barikatlar haftası" (25 ocak-1 şubat) izledi. Ancak, bu düşmanlık gösterisi hükümetin siyasetini değiştirmedi. Cezayir'de temsilci kurulları oluşturuldu ve Fransa ile Ulusal cephe arasında, Melun'de resmi görüşmelere geçildi (haziran 1960). Ancak Cezayirliler tutumlarını katılaştırdılar ve Birleşmiş milletler örgütü'ne çağrıda bulunarak, geçici hükümet başkanını Moskova'ya ve Pekin'e gönderdiler, anlaşmazlığı uluslararası platforma çekmeyi denediler.

De Gaulle'ün "cezayirli Cezayir", hatta "Cezayir Cumhuriyeti" deyimlerinden ne anladığını açıkladığı 4 kasım 1960 tarihli demecinden sonra Cezayir'deki hava daha da sertleşti. Evian'da resmi görüşmelere başlanacağı haberi, ordudaki bazı birliklerin Challe, Jouhaud, Salan ve Zeller gibi generallerin önderliğinde hükümete karşı başkaldırmasına yol açtı (22 nisan 1961). Ama ayaklanma, eratın, çok sayıda subay ve astsubayın asilerin peşinden gitmeyi reddetmesi ve anavatanda fransız halkının büyük çoğunluğu tarafından destek gören hükümetin kararlı tutumu karşısında bastırıldı. "Cezayir Fransızlar'ındır" görüşünün yandaşları, OAS (Gizli ordu teşkilatı) bünyesinde toplandılar. Fransa ile Ulusal cephe arasındaki görüşmeler Evian'da (20 mayıs), sonra Lugrin'de (20 temmuz) yeniden başladı. Cephe'nin yüksek organı Cezayir ulusal devrim konseyi'nin Trablus'ta dağılması (ağustos 1961), yeni devletle ilgili projelerin sosyalist doğrultuda yol alışını hızlandırdı ve Bin Hedda'nın geçici Cezayir Cumhuriyeti hükümeti başkanlığına getirilmesine yol açtı.

Avrupalı ve müslüman topluluklar arasındaki çarpışmaların artmasına karşın, Évian'da kendi kaderini kendi tayin hakkının özel koşulları üzerine genel bir anlaşmaya varıldı (18 mart 1962) ve ateşkes uygulamasına geçildi. Antlaşma haberi bir kez daha terörün alevlenmesine (Bab El-Uved'de OAS isyanı [23 mart], Avrupalılar'ın gösterisi, Cezayir kentinin Isly sokağı'nda kurşunlama olayı [26 mart]) yol açtı.

CEZAYİR BAĞIMSIZLIK SAVAŞI (1954-1962)

Bununla birlikte, Cezayir geçici yürütme kurulu'nun, A. Farès başkanlığında 7 nisandan başlayarak çalışmaya başlamasını engellemedi. Kendi kaderini tayin hakkı konusunda yapılan referandum (1 temmuz 1962) büyük çoğunlukla Cezayir'in bağımsızlığı lehinde sonuçlandı. Yine bu sırada Ulusal cephe saflarında ciddi bir bunalım baş gösterdi.

Bin Bella'nın Cezayiri

Gerçekten de, mayıs ayından başlayarak, Bin Hedda ile Bin Bella arasında bir güç gösterisi izleniyordu. Yandaşlarını (Hıdır, Bumencel, Bumedyen) Tlemsen'e yerleşen bir "siyasi büroda" yeniden bir araya toplayan Bin Bella, kendini kabul ettirmeyi başardı. 20 eylülde seçilen bir Ulusal kurucu meclis, Bin Bella'yı ilk Cezayir hükümetinin başkanlığına getirdi (29 eylül). Kısa süre sonra (8 ekim) Cezayir, Birleşmiş milletler örgütü'ne kabul edildi.

Yeni devlet iç muhalefeti (Mesali Hac yandaşları, Komünist partisi ve yeni kurulan Sosyalist devrim partisi) azaltmaya ve aynı zamanda Avrupalılar'ın kitleler halinde ülkeden ayrılmalarının doğurduğu ağır iktisadi güçlüklerin üstesinden gelmeye çabaladı. Çalışan nüfusun % 70'i işsizdi (2 milyonu aşkın insan) ve 1 milyon hektardan fazla arazi ekilemiyordu. Böylece, devlet büyük tarım işletmelerinin sorumluluğunu Fellahlar tarafından seçilen "yönetim komiteleri"nin yüklenmesi gibi özgün sosyalist çözümler aramaya yöneldi.

8 eylül 1963'te yapılan referandumla onaylanan anayasayla tek partiye, bir başka deyişle Ulusal kurtuluş cephesi'ne dayalı bir başkanlık sistemi getirildi. Cumhurbaşkanı seçilen (15 eylül) Bin Bella çok geniş yetkilere sahip oldu. Bu yüzden Bin Bella'ya karşı liberal bir muhalefet başladı. Bu muhalefetin önderi Ferhat Abbas, anayasa tasarısına karşı olduğu için ağustos ayında Millet meclisi'nden istifa etmişti.

Tizi-Uzu'da Ayt Ahmet tarafından toplanan bir kongrenin ertesinde Kabiliye'de, Bin Bella'nın kişisel yönetimine karşı bir ayaklanma patlak verdi (eylül). Fas ile Cezayir arasında çıkan bir sınır anlaşmazlığı (ekim 1963), durumun yatışmasını kolaylaştıran bir yurtseverlik akımının doğmasına yol açtı. Ülkedeki büyük eğilimlerin ortaya çıkmasını sağlayan Ulusal cephe'nin Cezayir kentindeki ilk kongresinde de (16-21 nisan 1964) aynı yönde görüşler belirdi. Bu konferans ayrıca rejimin radikalleşmesinde yeni bir aşama oluşturdu. Partiyle ordu arasındaki ayrılıklar o tarihten başlayarak tehlikeli biçimde arttı. Bin Bella, Biskra'da patlak veren (temmuz 1964) bir ayaklanmayı durdurdu ve elebaşı albay Şabani'yi idam ettirdi. Ancak albay Bumedyen yönetimindeki askerler Bin Bella'yı devirip (19 haziran 1965) bir Devrim konseyi kurdular. Yeni rejim, Cezayir siyasetini büyük hedeflere yöneltti: içte ekonominin geliştirilmesi ve sosyalist bir devletin kurulması; dışta bağlantısızlığa yönelik bir siyasetin izlenmesi ve arap ülkeleri arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi.

Bumedyen ve Şadli döneminde Cezayir

• *Siyasal yaşam.* 1967'nin son aylarında hükümet içinde görüş ayrılıkları belirirken rejime karşı muhalefet hareketleri de arttı (Ebülkasım Kerim tarafından kurulan Cezayir'in yenilenmesi için demokratik hareket; Muhammet Lebcevi tarafından yönetilen Cezayir gizli devrim örgütü). Görüş ayrılıkları orduya yayıldı ve Ulusal halk ordusu kurmay başkanı albay Zbiri sendikacıların ve öğrencilerin de desteğiyle hükümeti devirmeyi denedi (aralık 1967); Cezayir, Tizi-Uzu ve Oran üniversiteleri boykot eylemlerine giriştiler (şubat 1968). Bumedyen'e karşı başarısız bir suikast girişiminde bulunuldu (25 nisan 1968). Muhalefet ortak yönetim sistemine saygı gösterilmesini, yasama görevi de olacak bir kurucu meclisin serbestçe seçilmesini, ayrıca katı sosyalist ideale bağlılığın sürdürülmesini istiyordu.

Bununla birlikte, yönetim, bunalımın üstesinden gelmeyi ve ülkede gücünü giderek sağlamlaştırmayı başardı. Bumedyen 1975'te, iktidarın Devrim konseyi tarafından ele geçirilişinden tam on yıl sonra verdiği bir söylevde 19 haziran 1965 hükümet darbesiyle kurulan rejimi kurumsallaştırmak istediğini açıkladı. 1976'nın ikinci üç ayında ülkenin sosyalist doğrultuda yönlendirilmesine ilişkin geniş bir kamuoyu tartışması açıldı. Tartışma "Ulusal yasa" adlı bir belge üzerinde yoğunlaştı. Bu belgeyle Cezayir deneyiminin bir bilançosu yapılıyor, yönetici kadronun sosyalist doğrultudaki görüşleri tanımlanıyor, yapılmakta olan kurumsal değişikliklerin anlamı ve hedefleri ortaya konuluyordu.

Ulusal yasa 27 haziran 1976'da yapılan bir referandumla onaylandı (% 98,5 kabul oyu). Ulusal yasa'da geliştirilen konular ve kamuoyu tartışmalarından çıkarılan sonuçlar temelinde bir anayasa hazırlandı ve 19 kasım 1976 referandumuyla kabul edildi (% 99,18 kabul oyu). 10 aralık 1976'da Bumedyen cumhurbaşkanlığına seçildi.

Şubat 1977'de Ulusal halk meclisi'nin oluşturulması için düzenlenen seçimlerle, Devrim konseyi tarafından on iki yıldır fiilen yürütülen iktidara, halk desteğini temel alan bir yasallık kazandırıldı.

Rejimin yeniden düzenlenmesinin son aşaması olan Ulusal cephe kongresi'nin hazırlıkları 1978'de başladı, ama Huari Bumedyen'in ölümü üzerine kesildi. Ocak 1979 sonunda kongre toplandı, yeni tüzüklerin kabul edilmesi, parti yönetim kademelerinin belirlenmesi gibi sorunların yanı sıra, ölen cumhurbaşkanı yerine kimin geçeceği üzerinde duruldu.

31 ocakta Devrim konseyi eski üyesi albay Şadli Bencedid, partinin genel sekreterliğine getirildi. 7 şubatta yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinin tek adayı olarak gösterildi. Şubat ayı içinde Cephe'nin çarkları (siyasal büro, merkez komitesi) oluşturuldu. Nihayet 8 mart 1979'da Muhammet Binahmet Abdülgani başkanlığında bir hükümet kuruldu. İktidar içte, bazı çevrelerin araplaştırma sürecinin geliştirilmesine yönelik taleplerini ve Kabiliyeliler'in berberi dil ve kültürüne belli ölçüde yer verilmesi yolundaki isteklerini dikkate almak zorunda kaldı.

• *İktisadi yaşam.* Albay Bumedyen rejimi, ülkedeki tüm kaynaklara sahip çıktı ve millileştirme hareketlerini hızlandırdı. Cezayir milli bir petrol siyaseti başlattı. İngiliz ve amerikan şirketlerinin tümü devlet denetimine geçti; amerikan şirketleri millileştirildi (ağustos 1967). Bu arada devlet gelirlerinin büyük bölümünü oluşturan petrol vergileri iyice arttı. Yabancı şirketlerin ödedikleri vergileri temmuz 1970'te artıran hükümet, şubat 1971'de petrol boruhatlarıyla doğal gaz yataklarının tümünün, ulusal SONATRACH'ın denetimindeki fransız CFP ve ERAP şirketlerinin hisse senetlerinin % 51'inin millileştirilmesine karar verdi.

Yeraltı kaynaklarının işletilmesiyle elde edilen gelirlerle gerçekleşen sanayileşme, tarım yatırımlarını geniş ölçüde engelledi. Çalışan nüfusun % 40'ını kapsamasına karşın, tarımın ulusal gelirdeki payı ancak % 10'du. Cezayir yetkilileri kasım 1971'de "tarım devrimi"ni başlatma yoluyla bu duruma çare bulmaya çalıştılar. Belirli bölgelerde ve belirli koşullarla büyük arazilerin ve işletmelerin, toprağı yeterince değerlendirmeyen sahiplerinden alınarak millileştirilmesi yoluna gidildi. Tarım devrimiyle ilgili kesim çeşitli türden kooperatifler biçiminde örgütlendi.

• *Dış siyaset.* Bumedyen ve dışişleri bakanı Büteflika tarafından savunulan eylemci antiemperyalist siyaset Cezayir'i Filistin direnişinden ABD'deki Siyah Panterler'e, Güney Afrika'daki ve Asya'daki milliyetçi gruplara varıncaya dek, dünyadaki tüm kurtuluş hareketlerinin kesişme noktası durumuna getirdi.

FKÖ, kuruluşundan başlayarak Cezayir'den siyasal, mali, askeri ve diplomatik açılardan hatırı sayılır bir yardım gördü. Ürdün'deki "Kara eyiül"den (1970) sonra Cezayir, Amman ile ilişkilerini kesti. Ekim 1973 savaşı sırasında petrol ambargosuna katıldı ve savaş cephelerine birlikler gönderdi. Mısır ile birlikte Kara Afrika devletlerini İsrail ile diplomatik ilişkilerini kesmeye teşvik etti. Kasım 1973'te Cezayir'deki Arap zirvesinde FKÖ'nün davasını etkili biçimde savundu. Aralık 1977'de diğer arap ülkeleri ve FKÖ ile Sedat'ın barış girişimlerine karşı koymak üzere "kararlılık cephesi"ni kurdu. Nihayet, filistin halkının kendi kaderini kendisinin tayin etmesi hakkına ters düştüğü gerekçesiyle Washington antlaşması'nı (mart 1979) reddetti.

70'li yılların başında Mağrib işbirliğini geliştirmeye —Cezayir ve Fas bu amaçla haziran 1972'de önemli bir antlaşma imzaladılar— yönelik çabalar Cezayir'in Polisario cephesi'ne sağladığı askeri ve mali tam destek yüzünden boşa çıktı. Cezayir'e göre Fas'ın Batı Sahra'ya ilişkin emelleri Afrika birliği örgütü'nün 1964'te ilan ettiği sömürge döneminden kalma sınırlara ilişilmemesi kuralının çiğnenmesiydi. Nitekim, Cezayir bu nedenle Eritre ve Somali kurtuluş hareketleri karşısında Etyopya'yı desteklemeyi reddetti.

Cezayir'in benimsediği bağlantısızlık siyaseti, bu ülkeyi bir yandan hiçbir blok içinde yer almamaya, öte yandan da süper güçlerin etkisinden sıyrılmayı sağlayacak bütünler oluşturmaya (örneğin avrupa-arap, arap-afrika diyalogları) yöneltti. Cezayir kendisine sunulan çeşitli olanaklardan yararlanıp (özellikle 1973'ten 1976'ya kadar bağlantısız ülkeler başkanlığı) uluslararası yeni bir düzenin kurulmasını sağlamaya çalıştı. Sanayileşmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasındaki ilişkilerin "yeniden dengelenmesi" konusu, Cezayir'i Petrol ihraç eden ülkeler örgütü (OPEC) içinde katı bir fiyat politikası izlemeye ve "uluslararası yeni bir ekonomik düzen" sorununu görüşmek üzere Birleşmiş milletler genel kurulu'nu olağanüstü toplantıya çağırmaya yöneltti (nisan 1974). Üçüncü dünya'nın sanayileşmesiyle ilgili bağlantısız ülkeler konferansı (Cezayir, şubat 1975), OPEC'e bağlı kral ve devlet başkanları arasındaki ilk konferans (Cezayir, mart 1975) ve Uluslararası ekonomik işbirliği konferansı Cezayir'i Üçüncü dünya'nın önderlerinden biri durumuna getirdi.

Cezayir ile Fransa arasındaki ilişkiler fransız petrol şirketlerinin millileştirilmesinden (1971) sonra bozulmaya yüz tuttu. Bu olay Paris ve Cezayir arasındaki "ayrıcalıklı ilişkiler"in son bulmasına yol açtı. Eylül 1973'te Fransa'da çalışan cezayirli işçilerin maruz kaldıkları birçok ırkçı olay üzerine Cezayir, Fransa'ya işçi göçünü durdurma kararı aldı. Cumhurbaşkanı Giscard d'Estaing'in Cezayir'i ziyareti (nisan 1975) dostça bir ortamda gerçekleşti, ama iki ülke arasındaki ilişkiler iki nedenle yeniden gerginleşti: karşılıklı ticari ilişkilerin Cezayir aleyhine bozulması ve Paris'in Batı Sahra savaşı'nda Fas'ı destekleyen bir tutum benimsemesi. Özellikle fransız uçaklarının Sahra'daki çetecilere karşı giriştiği müdahale iki ülkeyi ilişkileri kopartma noktasına getirdi. Bununla birlikte, Cezayir ile Fransa arasındaki ilişkiler Cezayir'de iktidara Şadli'nin gelmesi, sonra da Fransa'da cumhurbaşkanlığına F. Mitterrand'ın seçilmesiyle iyice düzeldi. F. Mitterrand'ın Cezayir'i ziyaretini (kasım-aralık 1981) Fransa ve Cezayir arasında önemli bir doğal gaz anlaşmasının imzalanması (şubat 1982) izledi.

Tunus ile 20 yıllık dostluk ve işbirliği antlaşması imzalandı (mart 1985). Batı Sahra'da özgürlük için çarpışan Polisario örgütü desteklendi. Yurt dışında bulunan

eski cumhurbaşkanı Bin Bella, Cezayir demokrasi hareketi adını taşıyan bir parti kurdu (1984). 1985 sonunda da kendisi gibi Cezayir kurtuluş savaşı önderlerinden olan Ayt Ahmet ile, iktidardaki FLN'ye karşı "Birleşik cephe"yi kurduklarını açıkladı. Tutucu müslümanların gösterileri, yeniliklere karşı direnişleri iktidar için bir sorun oldu. 1986 sonunda iktisadi bunalımı atlatmak için uygulanan kemerleri sıkma önlemleri, işsizlik ve pahalılıktan bunalan gençleri gösterilere yöneltti. Öğrencileri yönlendirmek için okullara din ve siyaset dersleri konması öğrencilerin tepkileriyle karşılandı.

1986 yılından itibaren, Cezayir'de radikal islamcı hareketler ve hükümetin bu kesime karşı aldığı sert tedbirler giderek arttı. 1988 yılının ekim ayında patlak veren olaylar yüzünden sıkıyönetim ilan edildi, ancak olaylar yine de engellenemedi. Resmi makamlarca olaylar sırasında 159 kişinin öldüğü açıklandı, buna karşılık bazı kaynaklar 500'den fazla ölü olduğunu öne sürdü.

1988'de dış politikada gelişmeler kaydedildi: Fas'la 12, Mısır'la 11 yıl önce kesilen diplomatik ilişkiler yeniden kuruldu.

1989 yılında yapılan referandum sonucunda % 74'lük bir çoğunlukla kabul edilen yeni anayasa ile çokpartili sisteme geçildi, FLN tek parti niteliğini kaybetti. Ocak 1990'da, başkan Şadli Bin Cedid, sürgündeki bütün muhaliflerin ülkeye dönebileceğini açıkladı. Bunun üzerine, Sosyalist güçler cephesi (FFS) lideri Hüseyin Ayt Ahmet ve eski başkan Ahmet Bin Bella ülkeye döndüler. 1990'da yapılan ilk çokpartili yerel seçimlerde İslami selamet cephesi (FIS) yaklaşık 8,5 milyon seçmenin % 54'ünün oyunu aldı. Bunun üzerine Ulusal halk meclisinin yenilenmesi istendi. Uzun süre direnen Şadli Bin Cedid, 1991 başında, seçime gidileceğini açıkladı. 27 aralık 1991'de yapılan genel seçimlerin ilk turunda FIS 430 sandalyenin 180'inini kazanarak beklenmedik bir başarı elde etti. Bunun üzerine ülkedeki laik güçler demokrasinin korunması için harekete geçtiler; Cezayir şehrindeki gösterilere 1 300 000 kişi katıldı. 11 ocak 1992'de Şadli Bin Cedid görevinden istifa etti. Kurulan Yüksek Devlet konseyi yönetime geçici bir süre için el koydu ve seçimler donduruldu. Şubat 1992'de sıkıyönetim ilan edildi, mart ayında FIS kapatıldı. Yüksek Devlet konseyi'nin başına getirilen Muhammet Budiaf 29 haziranda bir suikast sonucu öldürüldü. Konseyin diğer 4 üyesi, Belaid Abdüsselam'ı hükümeti kurmakla görevlendirdiler. Böylece bir olağanüstü hal rejimi kurulmuş oldu.

Cezayir sokaklarında FIS militanlarının gösterisi (1992)

KURUMLAR

8 eylül 1963 tarihli Cezayir anayasası, haziran 1965 hükümet darbesinden sonra yürürlükten kaldırıldı. 22 kasım 1976'da ilan edilen yeni bir temel yasayla on bir yıl süren fiili hükümet dönemi sona erdi. Bu temel yasa, 27 haziran 1976 referandumuyla kabul edilen "Ulusal şart"ta belirtilen ilkelere uygun olarak "Cezayir toplumunun temel örgütlenme ilkeleri"ni saptadı. Rejimin sosyalizme yöneldiği açıklandı, Ulusal kurtuluş cephesi (FLN) tek yasal siyasal güç oldu ve islamıyet, devlet dini ilan edildi.

Kurumlar, yetkilerin devlet başkanında toplanmasının derin izlerini taşır. Devlet başkanı, devletin ve (genel sekreteri olduğu) partinin "yönetim birliği"ni temsil eder. FLN'nin önerisi üzerine, genel oyla beş yıl için seçilen devlet başkanı, siyasal ve cezai bakımdan mutlak olarak sorumsuzdur. Cumhurbaşkanı, bir başbakanın "yardımı" ile ülkenin genel siyasetini saptar; icrai karar alma yetkisi vardır ve silahlı kuvvetleri yönetir. Ulusal halk meclisi'ni dağıtabilir, anayasa değişikliği önerme hakkına sahiptir ve "ulusal önem"deki her sorun için referanduma başvurabilir. Ağır bunalım durumunda olağanüstü yetkileri vardır. Bakanlar yalnız devlet başkanına karşı sorumludur. Ulusal halk meclisi'nin elindeki yasama yetkisi oldukça sınırlıdır. Meclis tatildeyken, bu yetki cumhurbaşkanı tarafından kullanılır.

Çok kuramsal bulunan, iktisadi gerçeklere uymadığı ileri sürülen "Ulusal Şart", aralık 1985'te değiştirildi. 16 ocak 1986' da halkoylamasıyla yürürlüğe giren yeni "Ulusal Şart" ile, "pragmatik sosyalizm" uygulanması, devlet sektörünün tamamlayıcısı olarak özel sektörün desteklenmesi, sosyal adaletin güvence altına alınması, üretici çabaların ödüllendirilmesi ve halkın temel gereksinmelerinin öncelikle karşılanması ilkeleri kabul edildi. Bir yandan devlete yön veren temel ilke olarak islamın rolü belirtilirken, öte yandan da islam ilkelerinin çağdaş toplumun gereksinimlerine göre uygulanması gerektiği vurgulandı.

1989 yılında yapılan referandum sonucu kabul edilen yeni anayasayla rejimin sosyalist niteliğine son verildi. Kuvvetlerin ayrılığı ilkesi kabul edildi, ordunun yetkileri sınırlandırıldı ve çok partili sisteme geçildi.

EDEBİYAT

• *Cezayirliler'in fransız dilindeki edebiyatı.* Halkın fransızca konuşmaya zorlanması ve öğretim dilinin fransızca olması, yavaş yavaş fransızca yazan Cezayirliler'in yetişmesine yol açtı. Böylece, sözlü arap ve berberi edebiyatıyla yazılı arapça edebiyatın yanı sıra, fransızca dilinde yazılan ancak fransız etkisi altında kalmayan bir edebiyat ortaya çıktı. Bu nedenle sözkonusu edebiyatın belirgin özelliği vurgulanmak istenirse, yazıda fransız, anlatımda cezayirli olduğu söylenebilir.

Ben Chérif'in 1920'de yayımlanan *Ahmed Ben Mostapha, goumier,* adlı yapıtı, Cezayir edebiyatının fransız dilinde yazılan ilk romanıdır. Bunu, Hadj Hamou' nun, *Zohra, la femme du mineur* (1925) adlı romanı izledi. Bu ilk dönemin (1920 -1950) romanları, birkaç istisna dışında Fransa ile bütünleşme siyaseti doğrultusundadır. Jean Amrouche (1906-1962) dışındaki şairler, parnasyenlere öykünmüşlerdir.

Yaklaşık olarak 1950-1956 arası, Cezayir halkının ve cezayirli yazarın kimliğinin araştırıldığı, gerçeklerin görülmeye başlandığı bir huzursuzluk dönemidir. Mouloud Feraoun (1913-1962), *le Fils du pauvre* (1950) ve *la Terre et le Sang* (1953) adlı yapıtlarıyla tanındı. Ama cezayirlilik sorununu ortaya koyan Mohammed Dib oldu (doğm. 1920). Dib'in en ünlü yapıtı, *la Grande Maison* (1952), *l'Incendie* (1954) ve *le Métier à tisser* (1957) adlarını taşıyan romanlarının oluşturduğu üçlüdür. Bu kitaplarında Dib, yoksulluk içindeki köylüleri ve dokuma işçilerini ele aldı. Mouloud Mammeri (doğm. 1917), *la Colline oubliée* (1952) adlı yapıtında, dağlarda yaşayan genç kuşağın sıkıntısını anlattı. Malek Ouary *le Grain dans la meule* (1956) adlı yapıtında, Fransızlar gelmeden önce de Cezayir toplumunun değerleri olduğunu ortaya koydu. Cezayirli yazarlar, artık öğrendikleri bir dersi tekrarlamıyor, bir farkı vurgulamaya çalışıyorlardı.

1 kasım 1954'te ulusal kurtuluş savaşının başlamasıyla yeni bir döneme, on iki yıl boyunca sürecek olan mücadele edebiyatı dönemine girildi. Kateb Yacine'in(doğm. 1929) 1956'da yayımlanan ve Cezayir'in kimlik sorununu, hemen hemen psikanalitik sayılabilecek bir düzleme oturtan *Nedjma* adlı yapıtı, edebi tür kavramını alt üst etti. Aynı yıl Malek Haddad, *le Malheur en danger* adlı şiir kitabıyla yeni bir şiir akımı başlattı. Henri Kréa, Jean Senac (1926-1973) [*Matinale de mon peuple,* 1961], Bachir Hadj Ali (*Chants pour le onze décembre,* 1961), Boualem Khalfa, Anna Greki (*Algérie, capitale Alger,* 1963), Hocine Bouzaher ve Djamal Amrani gibi şairler bu akıma katıldılar. Dahası, şiir, roman türünü geri plana itti. Bununla birlikte, M. Haddad, Reda Falaki (*le Milieu et la Marge,* 1964), Mouloud Mammeri (*l'Opium et le Bâton,* 1965) ve özellikle, kıyamet gününden söz eder gibi savaşı ele alan Mohammed Dib (*Qui se souvient de la mer,* 1962) gibi romancılar dikkati çektiler. Aynı dönemde, Assia Djebar kadın hakları için mücadele etmeye başladı (*la Soif,* 1957; *les Impatients,* 1958; *les Enfants du nouveau monde,* 1962). Olaylara tanıklık niteliğinde bir edebiyat da bu dönemde doğdu: Djamal Amrani (*le Témoin,* 1960), Mouloud Feraoun (*Journal,* 1962), 1985'te başbakan olan Ahmed Taleb İbrahimi (*Lettres de prison,* 1966). Mostefa Lacneraf'ın *l'Algérie, nation et société* (1965) adlı denemesi de bu dönemde yayımlandı.

Bağımsızlıktan yaklaşık iki yıl sonra, eski temaların ve tarzların gözden geçirildiği yeni bir dönem başladı, savaş edebiyatı durakladı. Mohammed Dib, son derece kişisel (*Dieu en Barbarie,* 1968), zaman zaman da zor anlaşılır (*Habel,* 1977) yapıtlar verdi. Kateb Yacine, bağımlı tiyatro çerçevesinde (*le Cercle des représailles,* 1959) konuşma diliyle oyunlar yazdı. 1968'den sonra, Mourad Bourboune (doğm. 1938), *le Muezzin* adlı romanıyla tabuları yıkmaya çalışırken, Rachid Boudjerda, düşünsel ve toplumsal aldatmacaları ortaya koydu (*la Répudiation,* 1969; *l'Escargot entêté,* 1977). Nabile Farès, biçimsel araştırmalara ağırlık verdiği romanlarında (*Mémoire de l'absent,* 1974), çoğulculuğu ve dış dünyaya açılmayı savundu. Ali Bouhmadi (*le Village des asphodèles,* 1970) ve Mouloud Achour (*les Dernières Vendanges,* 1975) gibi yazarlar Nabile Farès'in yolundan gittiler. Şairler arasında Noureddine Aba, Hamid Tibouchi, Tahar Djaout, Malek Alloula dikkati çekti. Şairlerin en genç olanları, kimi zaman çiğ bir dille bütün kalıplaşmalara karşı çıktılar. Felsefe ve toplumbilim, Abdallah Mazouni (*Culture et enseignement en Algérie,* 1969) ve Fadela M'Rabet (*les Algériennes,* 1967) ile gelişti. "Ulusal yayınlar", edebiyat yapıtlarının yanı sıra, arapça ve fransızca üniversite kitapları da yayımlamaktadır.

• *Arap dilinde edebiyat.* Sömürgecilik süresince arapça gelişememişti. XIX. yy.'da, emir Abdülkadir (1808-1883), gizemci yazı ve şiirleriyle, klasik arap edebiyatının son temsilcilerinden biridir. XX. yy.'da, 1925-1930 arasında, şiir antolojileriyle ve İbn Badis'in (1889-1940) çevresinde toplanmış reformcu ulemanın çabalarıyla arapçanın rönesansı başladı. Bu dönemde de edebiyat demek, özellikle şiir demekti (Muhammet Leyd Halife, 1904 -1979); bunun yanı sıra birkaç seçkin tarihçi de yetişti: Tevfik el-Medeni (doğm. 1899), Mübarek el-Milli (1897-1945).

Kurtuluş savaşı ve bağımsızlık, arapça

edebiyatın gelişimini hızlandırdı. Müfdi Zekeriya (1913-1977), milli marş *Kasaman'ı* (Ant) yazan Muhammet el-Ekdar Abdülkadir Seyhi, Abdülkasım Hammar, Abdullah Şeriat (*Cendres* [fr. çev.], 1969), Salah Harefi (*Atlas des miracles* [fr. çev.], konuları ele alan romancılar içinde en ünlüleri Mirzek Bektaş ve İsmail Gammukat'tır. Oyun yazarlarının sayısı çok değildir: A. Medvi, A. Dudu, T. Vattar. Buna karşılık, Kateb Yacine'in konuşulan arapçayla yazdığı oyunlar, halkın büyük beğenisini toplamaktadır. Üniversite öğretim üyeleri, Cezayir edebiyat tarihi (M. et -Temr) ya da edebi türler üzerine (A. Rakibi, A. Sadullah, Ş. Harafi) arapça kitaplar yayımladılar. Arapçanın sanat ve kültür dili olarak gelişmesi yolunda harcanan sistemli çabalar, Cezayir'i yeni bir müslüman-arap ülke kimliği kazanmaya yönelterek bu edebiyatın zenginleşmesine katkıda bulunacaktır.

1968), Ahlam Müsterhani (*Au havre des jours* [fr. çev.], 1972), Ahmet Hamdi, Abdülali Razagı, Bahri Hamrı, Ömer Ezrec gibi şairler zengin bir edebiyat yarattılar. Hikâye dalında Rıza Huhu (1911 -1956) gibi birkaç yazar başarılı yapıtlar verdiler. Ama asıl yenilik, arapça romanın gelişmesiydi. Abdülhamit bin Hadduka (doğm. 1929), köy yaşamını konu edinen romanlar yazdı (*le Vent du sud* [fr. çev.], 1971; *la Fin d'hier* [fr. çev.], 1975), daha sonra Cezayir kentini ele aldı (*Mirages* [fr. çev.], 1980). Sosyalist gerçekçilik, Tahir Vattar (doğm. 1936) ile (*l'As* [fr. çev.], 1974; *le Séisme* [fr. çev.], 1974) etkisini duyurdu. Hâlâ Kurtuluş savaşı'nı anlatan birkaç roman görülmekle birlikte, arap romanlarının konusu genellikle güncel sorunlardı: toplumsal değişimler, zihniyet değişiklikleri, iktisadi zorluklar. Bu

SİNEMA

50'li yılların sonuna doğru, Cezayir savaşı sürerken, yeraltında ve direniş örgütleri içinde doğan Cezayir sineması, ulusal bağımsızlığın ilk yıllarında giderek bir altyapıya kavuştu. 1964'te, Ulusal sinema merkezi ile Cezayir sinematek'i kuruldu. 1967'de devlet başkanının bir kararnamesiyle Ulusal sinema merkezi ikiye ayrıldı: genel mevzuat, film denetimi ve sinema programlarından sorumlu Cezayir sinema merkezi ve planlı ulusal film yapımcılığının finansmanından sorumlu Ulusal sinema ticaret ve sanayi bürosu. 1969'da bu örgüte filmlerin yapım ve dağıtım tekelinin sorumluluğu da verildi. 1974'te buna, o güne dek, 1963'te kurulan Cezayir haber filmleri bürosunun görevi olan haber filmleri yapımı da eklendi. Genç sinemacıların yetişmesinde Cezayir radyo-televizyon kurumu'nun rolü büyük oldu. Bu kurum çevresinde yaklaşık 15 yılda oluşan küçük bir sinemacı çekirdeği filmler yapıldıkça ortaya çıkan kimi çelişkileri çözmeye çalıştı; Cezayir sineması ulusal kimlik arayışı içinde, islam gelenekleri, sosyalist ilericilik ve batı toplum modelinden etkilendi. 1972'de, bir grup sinemacı, toprak devrimine ilişkin filmler yaparken, kimileri de daha iyi dağıtılan, ama yapım giderleri yönünden tepkiler toplayan pahalı filmlerle Cezayir sinemasının adını duyurdular. Cezayir sineması 1975'te, Muhammet Lahdar Hamina'nın *Ateş yıllarının öyküsü* (Chronique des années de braise) filmiyle Cannes şenliği büyük ödülü'nü kazandı. Buna karşılık, daha gösterişsiz başka filmler, gelişmekte olan bu ülkede, halka dönük sinema sanatının olgunlaştığını tam anlamıyla kanıtladı. Cezayir, Mısır'dan sonra, arap dünyası ve Afrika'nın film yapım ve gösterim düzeyi en gelişmiş ülkesi oldu. En önemli yönetmenler arasında şu adlar sayılabilir: Ahmet Raşidi (doğm. 1938): *l'Aube des damnés*, 1965; *l'Opium et le Bâton*, 1969; *Ali au pays des mirages*, 1978; Muhammet Lahdar Hamina (doğm. 1934): *le Vent des Aurès*, 1965-66; *Décembre*, 1972; *Ateş yıllarının öyküsü* (Chronique des années de braise), 1975; *Vent de sable*, 1982; Muhammet Buamari (doğm. 1941): *Kömürcü* (le Charbonnier), 1972; *l'Héritage*, 1974; Seyit Ali Mazif (doğm. 1943): *Sueur noire*, 1970; *les Nomades*, 1975; *Leïla et les autres*, 1977; Muhammet Süleyman Riad (doğm. 1932): *la Voie*, 1968; *Güney Rüzgârı* (Vent du Sud), 1975; Abdülaziz Tolbi (doğm. 1937): *Noua*, 1972; Mustafa Bedi (doğm. 1928): *l'Ennemi public (le Charlatan)*, 1969; *la Mort de Hassan Tero*, 1974; Merzak Alluaş (doğm. 1944): *Omar Gatlato*, 1976; Ahmet Lallem (doğm. 1940): *Zone interdite*, 1974; *Barrières*, 1977; Lamin Merbah (doğm. 1946): *les Spoliateurs*, 1972: *les Déracinés*, 1976; Musa Haddad (doğm. 1937): *les Enfants de novembre*, 1975; Muhammet Zinet (doğm. 1932): *Alger insolite*, 1971; Muhammet İftisen (doğm. 1943): *Journal d'un jeune travailleur*, 1972; Ali Galem (doğm. 1943 - Fransa'da yaşıyor): *Mektoub?*. 1970; *l'Autre France*, 1975.

CEZAYİR, ar. **El-Cezair**, Cezayir'in başkenti ve vilayet (il) merkezi. Nüfusu 1 483 000 (1987). başkent işlevinin sonucu olan üçüncü kesim etkinlikleri, yerleşme alanındaki sanayileri ve Cezayir devletinin kurulmasındaki tarihsel rolü bakımından, ülkenin başlıca kentidir.

Cezayir'de, büyük bir başkentin çeşitli etkinlikleri toplanır: siyasal etkinlikler (bakanlıklar, büyükelçilikler, yönetim organları); kültür etkinlikleri (üniversiteler, yüksekokullar, gazeteler); parasal etkinlikler (büyük devlet şirketlerinin, bankaların merkezleri). Ulaşımın da merkezidir: deniz limanı (günümüzde yetersiz kalmaktadır); karayollarının ve demiryollarının kavşak noktası; uluslararası Darülbeyza havalimanı (yılda 2 milyonu aşkın yolcu). Sömürge döneminin sona ermesinden bu yana kentte ve çevre belediyelerde çeşitli sanayiler gelişmiştir: petrol arıtma; dönüştürme metalürjisi; otomobil yapımı; tarıma dayalı besin sanayisi; yapı sanayisi...

Anakentte ve çevre belediyelerde nüfus sürekli artmakta ve çoğunlukla elverişsiz koşullarda (eski semtlerde [eski gecekondu semtleri, yeni plansız semtler] yığılma) yerleşmektedir: 1962'den bu yana, 200 000 avrupa kökenlinin göçmesine karşın, nüfusun 3 kat arttığı sanılmaktadır. Bu artış sonucunda, birçok toplumsal sorun (konut sorunu; sağlık koruma önlemleri sorunu; su sorunu; suçların artması sorunu; trafik sorunu) ortaya çıkmıştır.

Çelişkilerle dolu bir kent olan Büyük Cezayir, Sahil tepelerine yaslanır ve Burc el-Bahri burnuna kadar uzanan geniş bir körfeze bakar. Kent sömürge öncesi dönemden kalma eski semtleri (Kasba), orta kesimde ya da kent yakınında sömürgecilerin kurduğu semtleri (Bab el-uved, Belcourt), körfeze egemen tepelerdeki güzel semtleri, D.'ya doğru da sanayi semtleri ve yakın dönemde kurulmuş işçi banliyölerini (Hüseyin Dayı, El Harraş, Ruviba) kapsar.

• TARİH. Cezayir önceleri küçük bir pön ticaret merkeziydi, daha sonra Romalılar'ın eline geçti, ardından, birbirini izleyen istilalarla yıkıldı. Ziri hanedanından prens Buluggin 980'e doğru kenti yeniden kurdu. Huzursuzluklarla dolu bir siyasal yaşama karşın, o tarihten başlayarak Cezayir, Akdeniz'in her yanıyla ilişkisi olan canlı bir ticaret merkezi haline geldi. 1492'ye doğru Gırnata'dan kaçan moriskoların buraya gelmesi sonucunda, kentte korsanlık gelişti; İspanyollar 1514'te körfezdeki başlıca adacığı *(Peñon)* ele geçirince, Barbaros kardeşlerden yardım istendi:1516'da kenti işgal eden Barbaros kardeşler (Baba Oruç ve Hayrettin) Osmanlı İmparatorluğu'nun himayesine girince, kent imparatorluğun metbuluğunu büyük ölçüde kabul eden Cezayir devleti'nin başkenti oldu. 1541'de Karl V kenti kuşattıysa da, almayı başaramadı. Yeniçerilerle denizci reisler arasında bazı çekişmeler patlak vermesine karşın Cezayir, korsanlığın en parlak döneminde (XVII. yy.) büyük ölçüde zenginleşti. Kasaba'daki kalenin eteklerinde uzanan kent, bütün yamaçları kapladı ve saraylarla, camilerle süslü, zengin ticaret semtleri deniz kıyısında yayıldı. 4 temmuz 1830'da Bourmont komutasındaki Fransızlar kenti aldılar, 1830'dan sonra, eski anıtlar yok edildi ve yerlerine Avrupa türü askeri ve yönetsel yapılar kuruldu. Bir süre bir garnizon kenti görünümü alan Cezayir, 1880'den sonra gelişti ve büyük bir şarap pazarı, mali bir merkez ve büyük bir liman durumuna geldi.

İkinci Dünya savaşı sırasında Müttefik kuvvetleri, 7 kasım 1942'de Cezayir'e çıkarma yaptılar. Çıkarmaya pek az direnen fransız birlikleri çok geçmeden Müttefik devletler safında savaşa katıldılar. General Darlan'ın 24 aralık 1942'de öldürülmesinden sonra, general Mirand, Kuzey Afrika'nın askeri ve sivil başkomutanlığına getirildi. Müttefik devletler arasında yapılan Casablanca konferansı sonucunda (nisan 1943), general de Gaulle, 3 haziran 1943'te kurulan Fransız ulusal kurtuluş komitesi'nin ("Cezayir komitesi" denir) başkanlığını Giraud ile paylaştı. Ama çok geçmeden de Gaulle tek başına komitenin başkanı oldu. Cezayir, Fransız Cumhuriyeti geçici hükümetinin, Kurtuluş'tan sonra Paris'e gitmesine kadar (ağustos 1944) "özgür Fransa'nın başkenti" olarak kaldı.

Kent, "Cezayir savaşı" (kasım 1954 -temmuz 1962) sırasında, Cezayir ulusal kurtuluş cephesi'nin (FLN) başlıca merkezlerinden biriydi. Bu savaşta Cezayir kentinde geçen başlıca olaylar şunlardır: FLN'nin kentteki yeraltı eylemlerinin, general Massu ve 10. paraşütçü tümeni tarafından denetim altına alınması (ocak -eylül 1957); 13 mayıs 1958'de bir Halk kurtuluş komitesi'nin kurulması sonucu IV. Cumhuriyet'in çökmesi ve general de Gaulle'ün yeniden işbaşına gelmesi; de Gaulle'ün sorunları görüşmelerle çözme siyasetine tepki olarak 24 ocak 1960'ta, kentte barikatların kurulması. General Salan, Challe, Jouhaux ve Zeller'in 22 nisan 1961'de yaptıkları "Cezayir darbe"sı, bu siyasete karşı gerçekleştirilen son askeri girişimdi. Darbenin kısa sürede başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, Cezayir'deki Fransızlar'ın bağımsızlığa karşı direnmeleri, gizli silahlı örgütün umutsuzca giriştiği terör hareketleri biçiminde kendini gösterdi. 1962 temmuzunda Cezayir kenti, bağımsız Cezayir'in başkenti oldu.

• GÜZEL SANATLAR. Büyük ölçüde Türkler döneminde kurulan bu "arap" kentinde bir bütünlük göze çarpar. Yalnızca, 1006 yılında yapılmış güzel bir minberle süslü Ulucami (XI. yy.) daha önceki döneme aittir. Dinsel yapılar Anadolu ya da İstanbul mimarlık anlayışını yansıtır (Balıkpazarı camisi, 1660). Kare biçiminde, merkezi bir pâtionun çevresinde akılcı bir düzenlemeyle inşa edilmiş kent konutları ve villalar, hoş bir görünüm sunar. Fayansların ve mobilyaların büyük bir bölümü Avrupa'dan getirtilmiştir.

Başlıca müzeler: Tarihöncesi ve etnografya müzesi, Antikçağ ve islam eserleri müzesi, Güzel sanatlar müzesi.

CEZAYİR (Vilayet **EL-**). Cezayir'de il; 272,97 km²; 1 699 043 nüf. (1987).

Cezayir, uzun ya da kırık hava türü bir ağıt (Cezayir marşı) ve bu ağıt eşliğinde, daha çok kadınlar tarafından oynanan karşılama türü bir halk oyunu. Ağıtın sözleri ve oyunun figürleri, Cezayir'e gidip dönmeyenlere duyulan özlemi dile getirir.

Cezayir arap konferansı, ekim 1973 israil-arap çatışmasının ertesinde, Ortadoğu'da ortaya çıkan yeni durumu incelemek amacıyla 26-28 kasım 1973 arasın-

da toplanan konferansta, toplantıyı boykot eden Irak ve Libya devlet başkanlarının dışında, tüm arap ülkelerinin devlet başkanları bir araya geldi. Ürdün, kral Hüseyin'in hükümet başkanı tarafından temsil edildi. Cezayir konferansı'nın aldığı en önemli karar, Ürdün'ün muhalefetine karşın, Filistin kurtuluş örgütü'nü (FKÖ) Filistin halkının tek temsilcisi olarak tanımasıdır.

CEZAYİR BÖLGESİ, Cezayir'de bölge, ülkenin orta kesimini, yani sömürge dönemindeki Cezayir yönetim bölgesini içine alır.

Cezayir Cumhuriyeti Geçici Hükümeti, Cezayir ulusal kurtuluş hareketi'nin yürütme organı. 19 eylül 1958'de Ulusal kurtuluş cephesi tarafından kuruldu. Başkanlığına Ferhat Abbas, sonra Bin Hedda getirildi (1961). Geçici hükümet, 1962'de dağıtıldı.

CEZAYİR havzası, Akdeniz'in batı kesiminde, İspanya, Fransa, İtalya yarımadası ve Cezayir ile sınırlı üçgen havza; 240 000 km². En derin yeri; 2 800 m. Yakın dönem tortul örtüsü (çok sayıda tuz kubbesinden oluşur) altında, yaklaşık bir km'lik evaporit bulunduğu saptanmıştır.

CEZAYİR KESİMİ a. XVIII. yy.'ın sonlarına doğru cezayirli gemicilerin giyiminden esinlenerek oluşturulmuş ve Yeniçeri ocağı'nın kaldırıldığı tarihe değin (1826) kullanılmış bir giyinme biçimi.
—ANSİKL. İlkin, gemiciler arasında kullanılan bu giyinme biçimi, giderek her kesimden genç arasında moda oldu. Cezayir kesiminde, başa sarık sarılır, bele hint ya da iran şalından kuşak dolanırdı. Üstte genellikle bürümcükten yapılmış bir gömlek olur, önü iliklenmez bele değin açık bırakılırdı. Üzerine cepken*, camadan* ya da fermene* giyilir, bunlar giyenin durumuna göre kadife, çuha vb. kumaşlardan yapılır, çoğu zaman da sırma, sim vb. ile işlenirdi. Kimi zaman cepken çıplak ten üzerine de giyilir, bu durumda *sine* perçemi* bırakılırdı. Altta cepkenle aynı kumaştan ya da ak dimi*'den, boyu dizi aşmayan, ağı körüklü bir çakşır bulunurdu. Yazın ayaklara bir şey giyilmez ya da ayağa arkası kısa, önü ancak parmak uçlarını örten bir yemeni geçirilirdi. Beldeki kuşağın arasına yatağan bıçağı sokulur, ucu dışarıda dururdu. Bazen, bıçağın hemen yanına bir de tabanca konurdu. Kışın üste yünden yapılmış bir bornoz alınırdı.

Bir tür bıçkın giyimi olarak bir dönem çok moda olan Cezayir kesimi, 1826'dan sonra kullanılmaz olmuştur.

CEZAYİR LEHÇESİ a. Cezayir'de birçok değişik ağıza ayrılan arap mağrib lehçesi.

Cezayir ocakları, XVI. yy.'da Osmanlı Türkleri'nin Cezayir ve Tunus'ta kurdukları denizci örgütleri. Asker gereksinimi çeşitli ülkelerden, özellikle Aydın, Antalya yörelerinden ve Rodos'tan toplanan gönüllülerle karşılanan bu ocaklardan çok ünlü denizciler yetişti. Akdeniz'de türk egemenliğinin kurulmasında önemli katkıları olan bu ocakların başında bulunanlar *dayı* adıyla anılırdı. Önceleri yabancı donanmalara karşı başarılar elde eden ocaklarda, daha sonra merkezi yönetimin zayıflaması ve dayıların bağımsız davranışlara yönelmeleri üzerine disiplin bozuldu. Bu arada, ocaklar da görevlerini yerine getiremeyince, XIX. yy.'dan başlayarak bölge, giderek hıristiyan devletlerin denetimine geçti, ocaklar ortadan kaldırıldı.

Cezayir şairleri, XVI - XVIII. yy.'larda Kuzey Afrika'da Garp (Mağrib) ocaklarında yetişen türk saz şairlerine verilen ad. XVI. yy.'da, Akdeniz'de dolaşan türk denizcileri arasında saz şairleri de yer alıyordu. Cezayir'deki askeri ocaklarda yetişen bu şairler, önemli tarihsel olayları, deniz savaşlarını konu edindiler. Avrupa donanmalarına karşı kazanılan zaferleri anlattılar. Cezayir kahramanlarına övgü ve cenk şiirleri yazdılar. Anadolu'da ürün veren halk şairleri gibi âşık atışmaları yaptılar. Aralarından yetişen Oğuz Ali, Turgut Reis'in ölümü üzerine bir mersiye yazdı (1565). Geda Muslu, Cezayir gemilerinin bir ispanyol kalyonunu ele geçirmeleriyle ilgili (1609) bir şiir söyledi. Cezayir ocağından Çırpanlı, Armutlu, Kul Çulha Akdeniz'in ünlü kahramanı Murat Reis için şiirler yazdılar: "Bilen Gazi Murat Reis'i der bak / Resulullah sancağını çeker ak / Denizde karada yardımcısı hak / Gerçek Mağrib erlerinin velisi" (Çırpanlı).

Kayıkçı Kul Mustafa Cezayir'e ve Murat Reis'e övgüler yazdı ("Kalktı yelken eyledi Murat Reis / Baş başa düşmana varırım demiş / Vaktinize hazır olun gaziler / Ya ser verir ya ser alırım demiş"). Benli Ali, Fransızlar tarafından Cezayir'e yapılan bir saldırıyı aruzla yazdığı şiirinde konu edildi. Murat IV döneminin ünlü saz şairlerinden Kuloğlu, koşmalarında Cezayir'de katıldığı deniz savaşlarını anlattı. XVIII. yy.'da Garp ocaklarında yetişen en usta âşıklardan sayılan Nakdi, İspanya, Portekiz, Nemçe'nin birleşip saldırmasını anlattı. Seferlioğlu da şiirlerinde aynı havayı yansıttı. Nakdi ile Seferlioğlu'nun deyişlerinden önemli bir kısmı Osmanoğlu Koca Mehmet Paşa'nın Cezayir ocağında dayı olduğu döneme aittir (1766-1791). Mağriplioğlu ve Kara Hamza vb. XVIII. yy.'ın tanınan Cezayir şairlerindendir. (→ Kayn.)

Cezayir ulusal hareketi, aralık 1954'te Mesali Hac tarafından kurulan Cezayir'deki ulusalcı parti. 1946'da kurduğu "Demokratik hürriyetlerin zaferi için hareket"in, ağustos 1954'te bölünmesinden ve fransız makamları tarafından 5 kasım 1954'te feshedilmesinden sonra "Ulusal kurtuluş cephesi" önderleriyle çatışmaya giren Mesali Hac, Cezayir ve Fransa'daki yandaşlarını "Cezayir ulusal hareketi" içinde bir araya getirdi. Fransa'ya karşı eylemi, "Ulusal kurtuluş cephesi" ile ortak bir zeminde örgütlemeyi amaçladı; ancak kısa süre sonra "Cezayir ulusal hareketi" ile "Ulusal kurtuluş cephesi" üyeleri arasında Cezayir'de (Meluza katliamı, mayıs 1957) olduğu kadar Fransa'da da bir çarpışma başladı. "Cezayir ulusal hareketi", etkisini giderek yitirdi, 1962 yılındaki görüşmelere alınmadı.

CEZAYİRLİ sıf. ve a. Cezayir halkından olan.

CEZAYİRLİ HASAN PAŞA Gazi, **Palabıyık,** türk denizci ve sadrazam (? 1715 - Şumnu, Bulgaristan, 1790). Kafkas kökenli olduğu söylenir. Küçük yaşta İran sınırında tutsak edilerek tekirdağlı bir tüccara satıldı. Yeniçeri ocağı'na girdi; Rusya'ya ve Avusturya'ya düzenlenen seferlere katıldı (1738); Belgrat kuşatmasında büyük yararlık gösterdi. Sefer dönüşü Cezayir'e gitti, cesaretiyle kendisini gösterdi ve Tlemsen sancak beyliğine kadar yükseldi. Ama, Cezayir dayısı ile arası açıldığından İspanya'ya kaçtı; Napoli yolu ile İstanbul'a gitti (1760). Osmanlı donanmasına girdi, kalyon kaptanlığına atandı. Riyale (1762), patrona (1766) ve kapudane-i hümayun rütbelerine yükseldi (1768). Osmanlı-Rus savaşı'nın Akdeniz'deki harekâtına (1768) mirimiran rütbesiyle katıldı. Koyun adası deniz savaşı'nda donanmanın sağ kanadına komuta etti. Osmanlı donanmasının Çeşme'de Ruslar tarafından yakılmasından (1770) sonra kara yolu ile İzmir'e gitti ve Ruslar'ın İzmir limanına girmesini önlemek amacıyla Yenikale'deki (Sancak burnu) mevzileri sağlamlaştırdı. Daha sonra, Çanakkale boğazı muhafızı Moldavancı Ali Paşa ve Baron de Tott ile birlikte, Çanakkale boğazının savunulmasında hizmet gördü. Limni kalesini, küçük bir filo ile rus işgalinden kurtardı (6 ekim 1770). Birkaç gün sonra Mondros limanına çıkartma yapan Ruslar'ı yenilgiye uğrattı. Başarılarından dolayı, üç tuğlu vezaret ile kaptanıderyalık görevi ve gazi unvanı verildi (kasım 1770). Daha sonra, Anadolu valiliği ile Rusçuk seraskerliğine gönderildi (27 şubat 1774). Aynı yılın temmuz ayı başlarında ikinci kez getirildiği kaptanıderyalık görevinde 20 nisan 1789'a kadar kaldı. Donanmayı yeni baştan düzene sokup güçlendirdi. Suriye'deki Şeyh Tahir Ömer ayaklanmasını bastırdı (1776). Rus donanmasının çekilmesinden sonra Mora'ya yerleşmiş olan Arnavutlar'ı buradan çıkardı ve Mora eyaleti kendisine muhassıllık olarak verildi (ağustos 1779). İskenderiye'ye çıkarak Mısır'ın önde gelenlerinden İbrahim ve Mahmut bey ayaklanmalarını bastırdı (haziran 1787). Osmanlı devletiyle Rusya ve Avusturya arasında savaş çıkınca İstanbul'a döndü (ekim 1787) ve donanma ile Karadeniz'e açıldı. Ruslar, Özi (Oçakof) kalesini kuşattıkları sırada, kaledeki türk kuvvetlerine, denizden destek ve yardım sağladı. Sivastopol limanına gelen rus gemilerini Yılan adası açıklarındaki deniz savaşında yenilgiye uğrattı. Ancak, Özi kalesinin düşmesi, saygınlığını sarstı. Buna, kendisini çekemeyenlerin dedikodu ve kışkırtmaları da eklenince, Selim III tarafından kaptanıderyalık görevinden alınarak Anadolu beylerbeyiliği ile İsmail kalesi seraskerliğine atandı. Burada Rusları yenerek kaleyi kuşatmadan kurtardı ve bu başarısı nedeniyle sadrazamlığa getirildi (3 aralık 1789). Ordu merkezi olan Şumnu karargâhına geldi ve savaşta ihmalleri görülen bazı devlet adamlarını idam ettirdi. Ordu-

Cezayirli kadınlar haremde (1834) Delacroix'nın yapıtı *Louvre müzesi, Paris*

Lauros-Giraudon

da tam bir disiplin sağlamak üzereyken öldü ve Şumnu'da yaptırmış olduğu bektaşi tekkesine gömüldü.

Hasan Paşa'nın İstanbul, Çanakkale ve Vize'de yaptırdığı kışla, cami, hamam ve çeşmeleri vardır. 1787 rus seferinde devlete 12 000 kese altın yardımında bulunacak kadar eli açık olan paşanın özellikle yabancı ülkelerde ünü çok yaygındı.

Cezayirli kadınlar haremde, Delacroix'nın tablosu (1834; 1,80 x 2,29 m). Louvre müzesi'ndeki bu yapıt, Fas ve Cezayır gezilerinin Delacroix'nın sanatına yaptığı etkinin önemli bir kanıtıdır; izlenimcilerin arayışlarına kaynak olmuştur.

CEZAYİRMENEKŞESİ a. Her zaman yeşil, bol kök salan yatay gövdeli ve çiçek veren dik saplı otsu bitki. (Yaprakları karşılıklı, çiçekleri mavi, ender olarak beyazdır; her çiçekte birbirine kaynamış 5 çanak yaprak, yalnız dipleri bitişerek borulaşmış 5 taçyaprak bulunur; çiçekler hafifçe eğik durur; meyvesi kapsül biçimindedir. Bil. a. *vinca;* zakkumgiller familyası.)

CEZB a. (ar. *cezb*). *Esk.* Çekme, kendine yaklaştırma.

CEZBE a. (ar. *cezbe*). **1.** Tasav. Gönülden inanan bir kimsenin tanrısal varlığın çekimine kapılarak aşırı bir coşkuyla kendinden geçmesi durumu. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Coşkuya kapılarak kendinden geçme. **—3.** *Cezbeye tutulmak, cezbeye kapılmak,* bir inanç ya da duygunun etkisiyle aşırı ölçüde coşkulanıp kendinden geçmek.

—*Esk. Cezbe-dar, cezbe efken,* insanı coşkuyla kendinden geçiren.

—ANSİKL. Sufi, ibadet ve riyazetle kendisini bu ruhsal duruma hazırlayabilirse de, cezbe kesbi, kulun istem ve gücüne bağlı değil, vehbidir, yani Tanrı vergisidir. Vahdet-ı vücut (varlık birliği) felsefesine göre, cezbeye giren (meczup) bu durum içindeyken kulluktan çıkar, Tanrı-kul ya da Yaratan-yaratılan ikileminin vehimden başka bir şey olmadığını anlar. Hallac-ı Mansur, bu nedenle cezbe durumundayken "Ben Tanrı'yım" (Ene'l-Hakk) demişti. Ancak, tasavvuf inancına göre, sufinin cezbede fazla kalmaması, irşat makamına ulaşması için geri dönmesi şarttır. Öte yandan meczubun, bütün güçlüğüne rağmen, durumunu başkasına belli etmemesi gerekir. Bu nedenle meczuba mevleviler "kanını içine akıt", rıfailer de "yan, ama tütme" derler.

CEZBELENMEK gçz. f. Bir kimse sözkonusuysa, cezbeye tutulmak, kendinden geçmek.

CEZBETMEK g. f. **1.** *Esk. Bir şeyi cezbetmek,* bir şey sözkonusuysa, başka bir şeyi kendine doğru çekmek. **—2.** *Bir kimseyi cezbetmek,* onu kendine bağlamak ya da ilgisini, sempatisini uyandırmak; çekmek: *Güzelliğiyle çevresindekileri cezbeden bir kadın. Hiçbir şey beni cezbetmiyor.*

CEZBİ (Ahmet Efendi), türk şair (? - İstanbul 1829). Köprülü Mehmet Paşa'nın damadı. Selim III döneminde çeşitli devlet görevlerinde bulundu. Nakşibendi ve bayrami tarikatlarına bağlandı. *Aşkıye* adlı manzum bir yapıtı ve tek nüshası Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi'nde bulunan *Divan*'ı (H. 1089) vardır.

CEZERİ (EL-), asıl adı **Bedîu'z-Zaman Ebü'l-İzz Ebubekr İsmail bin er-Rezzâz,** artuklu dönemi saray başmühendisi (Diyarbakır, ? - ay. y. 1206). Yaşamına ilişkin bilgiler kesin değildir, ancak *El-Câmi beyne'l-ilm ve'l-ameli'n-nâfi'fi sina'ati'l-hiyal* adlı kitabının önsözündeki bilgilere göre, 1174'te artuklu sarayına girmiş; Nurettin Muhammet (1167), oğulları Kutbettin Sökmen (1185) ve Nasirettin Mahmut (1201) dönemlerinde sarayın reis ül-âmali (başmühendis) olarak hizmet etmişti. Kitabının 10 nisan 1206'da tamamlanan ve Topkapı sarayı Ahmet III kütüphanesi'nde bulunan kopyasının önsözünde resim ve şekillerin El Cezerî tarafından çizildiği, yazıların ise Hısnıkeyfalı Muhammet bin Yusuf bin Osman tarafından, yazarın özgün yapıtından kopya edildiği yazılıdır. Sanatçıdan da "rahmetullah" olarak söz edilir. Bodleian library'deki (Oxford) kopyada ise, El Cezerî'nin özgün kitabının 16 ocak 1206'da bitirildiği belirtilir. Buna göre sanatçı bu iki tarih arasında ölmüştür. Çok değişik alanlarda ilginç bilgiler içeren kitabın özgün nüshası bulunamamıştır, ancak beşi Türkiye'de olmak üzere on beş kopyası olduğu bilinmektedir.

CEZERİ (Şemsettin Ebu Abdullah Muhammet bin Mecdettin **EL-**), arap tarihçi (Şam 1260-Vasıt 1338). Ünlü bilginlerden ders gördü. Kısa adı *Tarih ül-Cezeri* olan *et-Tarih ül-müsemmâ bi-havâdis iz-zaman ve enbâ'ihi ve vefeyât il-ekâbir ve'l ayân min ebnâ'ihi* adlı yapıtıyla ün kazandı. Zehebi'nin *Tarih ül-islam* adlı yapıtının devamı gibi görünen bu yapıtın 1326-1338 arası olayları anlatan son bölümü günümüze ulaşmıştır.

Büyük Larousse

El-Cezeri
Kitab-ı Hiyal'dan bir minyatür
Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul

CEZİL, CEZİLE ya da **CEZL** sıf. (ar. *cezil,* dişl. *cezile*). *Esk.* **1.** Bol, çok. **—2.** Peltek ve tutuk olmayan, akıcı söz için kullanılır.

CEZİLE → CEZİL.

CEZİN, Lübnan'da kent, Lübnan dağının güneyinde, dağın batı yamacında; 8 900 nüf. Sayfiye merkezi. Tarım pazarı.

CEZİR ya da **CEZR** a. (ar. *cezr*). *Esk.* **1.** Kök. **—2.** Denizlerin çekilme durumu, gelgit olayındaki "git" durumu. (Karşt. MED.)

—Bot. *Esk. Cezr-i arızi,* yan kök. ‖ *Cezr-i dereni,* yumru kök. ‖ *Cezr-i rîşi,* saçak kök. ‖ *Cezr-i vetedi,* kazık kök.

—Denizc. ALÇALMA'nın eşanlamlısı.

—Dilbilg. *Esk.* Herhangi bir ekle genişlememiş olan sözcük; kök.

—Mat. Kökün eski adı. ‖ *Cezr-i âsam,* asal sayının eski adı. ‖ *Cezr-i mikâb,* küp kökün eski adı. ‖ *Cezr-i murabba,* kare kökün eski adı. ‖ *Cezr-i tam,* kesirsiz kökün eski adı.

CEZİRE a. (ar. *cezîre*). *Esk.* **1.** Ada. **—2.** Yarımada.

CEZİRE (EL-), Sudan'da bölge, Bahrülebyad ile Bahrülazrak arasında. Bölgede kurulan sulama tesisleri (Sennar barajı) sayesinde yaklaşık 750 000 hektarlık alanın (Hartum yakınlarında olan bu alan, ülkenin en zengin tarım bölgesidir) verimi artırılmıştır; pamuk egemen üründür; pamuğu çok gerilerden şekerkamışı ve tütün izler.

CEZİRE (EL) → MEZOPOTAMYA.

CEZİRETÜLARAB, ar. *Ceziret ül-arab,* Arap yarımadası.

CEZKAZGAN, Kazakistan'da sanayi merkezi, Karaganda ile Aral denizi arasında; 85 000 nüf. Bakır ve manganez cevheri üretimi ve metalürjisi.

CEZL → CEZİL.

CEZM a. (ar. *cezm*). *Esk.* **1.** Kesme. **—2.** Kesin karar verme. **—3.** Kesinlikle bilme ve anlama.

—Dilbilg. Arapçada harekeli bir harfin herhangi bir nedenle sükûnlu okunması; *yektubu* yerine *yektub* gibi.

CEZMEN be. (ar. *cezm*'den *cezmen*). *Esk.* Kesinlikle, kararlı olarak.

CEZMİ sıf. (ar. *cezm* ve *-î*'den *cezmî*). *Esk.* **1.** Kesin karar vermekle ilgili. **—2.** Kesin kararlı.

Cezmi, Namık Kemal'in romanı (1880). İki cilt olarak düşünülmüş, ancak ikinci cilt yazılmamıştır. Romanın kahramanı Cezmi (1603'te bir sipahi ayaklanmasına katılmış gerçek bir kişidir), iyi yetişmiş, şair ruhlu bir osmanlı sipahisidir. Mehmet III döneminde İran seferine katılır ve Kırım kalgay'ı (han) Adil Giray ile tanışır. Adil Giray tutsak edilerek İran sarayına götürülür. Olaylar bundan sonra şahın eşi Şehriyar, kız kardeşi Perihan ve Adil Giray'ın çevresinde üçlü bir aşk ilişkisi içinde gelişir. Birbirlerini seven Adil Giray ile Perihan, İran tahtını şiilerden kurtarıp sünni bir yönetim kurmak isterler. Ancak amaçlarına erişemezler. Her ikisi de öldürülür, Cezmi de yaralı olarak ülkesine döner. *Cezmi,* tarihsel roman türünün türk edebiyatındaki ilk örneğidir. Nitekim, kitabın kapağında, "Tarihe müstenit hikâye" diye yazılmıştır. Ancak, yayımlanan bir tek ciltte, Cezmi'den çok Kırım Kalgay'ı Adil Giray'ın serüveni üzerinde durulmuştur.

Yazar, *Celalettin* Harzemşah* oyununda olduğu gibi, burada da, "islam birliği" görüşünü ileri sürer. Abartmalı, coşkulu bir üslupla kaleme alınan yapıtta, fransız romantizminin yoğun etkisi görülür.

CEZMİ Kâtip, "Zorba ayaklanması" olarak anılan sipahi ayaklanmasının önderlerinden (?-? 1603). Hüseyin Halife, Öküz Mehmet ve Poyraz Osman ile birlikte Anadolu'daki ekonomik bozukluğu gerekçe göstererek sipahileri ayaklandırdı (3 ocak 1603). Rumeli'den gelen sadrazam Yemişçi Hasan Paşa, ayaklanmayı bastırınca bir tabutun içinde Üsküdar'a geçti. Anadolu'ya kaçarken parasında gözü olan yandaşlarınca öldürüldü. Namık Kemal'in *Cezmi* romanı adını ondan alır.

CEZR → CEZİR.

CEZRİ sıf. (ar. *cezr,* kök ve *-î*'den *cezrî*). *Esk.* Köktenci, köklü, esaslı, radikal: *Cezri tedbir* (kesin önlem).

CEZRİYE a. (ar. *cezr* ve *-iyye*'den *cezriyye*). Fels. *Esk.* Köktencilik, radikalizm.

—Mat. Köklü ifadenin eski adı.

CEZULİ (Ebu Abdullah Muhammet bin Süleyman **EL-**), şaziliye tarikatının on iki kolundan biri olan cezuliyenin kurucusu berberi şeyh (Sus ? - ? 1470). Doğduğu yerde başladığı tasavvuf ve fıkıh öğrenimini Fas'ta sürdürdü. Tanca, Mekke, Medine ve Kudüs'e uzun süren geziler yaptı. Fas'a döndükten sonra şaziliye tarikatına girerek on iki yıl inzivada kaldı. İnzivadan çıktıktan sonra Afsi kentinde, adına nisbetle cezuliye denilen tarikatı kurdu. Müritlerinin sayısı gittikçe artıp, bu durum kentin güvenlik ve esenliğini bozmaya başlayınca, Afsi valisi onu önce sürgüne yolladı, sonra da zehirleterek öldürdü. Müritlerinden el-Sayyaf, şeyhinin öcünü almak için cesedini bir tabuta koyarak 1490'a kadar, 20 yıl yanında gezdirdi ve gittiği her yerde korku ve yılgınlık saçtı. Ceset, ancak el-Sayyaf öldürüldükten sonra gömülebildi. Aradan yıllar geçtikten sonra, Cezuli'nin kemikleri mezarın-

cezayirmenekşesi

çiçekten ayrıntı

S. Marmounier

Yukarı **Chablais**'de Chauffé dağı

Christian Vioujard-Gamma

Jacques **Chaban-Delmas** Fransız meclisinde bir oturumu yönetirken (nisan 1978)

Philippe de **Chabot** Célestins kilisesi'ndeki (Paris) mezarı için 1570'e doğru Pierre Bontemps tarafından yapılan mermer heykel *Louvre müzesi, Paris*

Lauros-Giraudon

dan çıkartılarak Marakeş sultanı Ebu Abbas Ahmet'in Marakeş'te yaptırdığı bir türbeye gömüldü (1567). Cezuli'nin tasavvufla ilgili *Delail ül-hayrat* ve *Hızb ül-felah* adlı iki yapıtı vardır.

CEZVE a. (ar. *cezve*). Genellikle kahve pişirmekte kullanılan, silindir biçiminde, uzun saplı, küçük kap.

■ **CEZZAR** a. (ar. *cezzar*). *Esk.* **1.** Kasap; özellikle deve kasabı.

◆ sıf. **1.** Çok öldüren, zalim, gaddar, kanlı. **—2.** Kahraman, düşmanları öldüren.

CEZZAR (Engin), türk tiyatro oyuncusu ve yönetmen (İstanbul 1936). Robert kolej'i bitirdi, 1955'te Amerika'ya giderek Actor's studio'ya devam etti. 1959'da Hamlet rolüyle İstanbul Şehir tiyatrosu'nda sahneye çıktı. 1962'de Gülriz Sururi ile evlenerek Gülriz Sururi-Engin Cezzar tiyatrosu'nu kurdu. *Kurban* ve *Teneke* oyunlarıyla İlhan İskender armağanı'nı (1967), televizyona uyarlanan *Kaldırım serçesi*'ndeki yönetmenliği ile Sedat Simavi vakfı Radyo-TV ödülü'nü (1990) aldı. Yönettiği ve oynadığı oyunlardan bazıları: *Keşanlı* Ali destanı* (1964-65), *İttihat ve Terakki* (1968), *Düşenin dostu* (1969), *Morfin* (1971), *Hair* (1971), *Kabare* (1983), *Filumena* (1985).

CEZZAR AHMET PAŞA, türk vezir (Bosna ? - Akkâ 1804). Genç yaşta İstanbul'a gelerek sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın hizmetine girdi ve onunla birlikte Mısır'a gitti (1750). Ali Paşa'nın görevinden alınmasından sonra da Mısır'da kaldı; kölemen beylerinden Ali Bey el-Kebir'in, daha sonra Abdullah Bey'in maiyetinde çalıştı. Çöl Arapları'nın Cidde yöresinde çıkardıkları ayaklanmaların bastırılmasında yararlık gösterdi. Abdullah Bey bir çarpışmada öldürüldükten sonra Zülfikâr Bey adlı bir başka kölemen beyinin hizmetine girdi. Bahire (Bahra) kâşifliğine (sancak beyliği) getirildi. Burada Bedeviler ile giriştiği çarpışmalarda ayaklanmaları bastırdı. Abdullah Bey'in öcünü almak için yetmiş bedevinin başlarını keserek Kahire'ye Ali Bey el-Kebir'e yolladı. Bu nedenle Ali Bey el-Kebir ona "deve kasabı" anlamına "Cezzar" lakabını verdi. Ali Bey el-Kebir'in Mısır'a tek başına egemen olmak için kendisini öteki kölemen beylerine karşı kullanmak istediğini anlayınca kılık değiştirerek önce İskenderiye, ardından İstanbul'a gitti. Orada umduğu ortamı bulamayınca Bahire'ye döndü. Lübnan'da Beyrut ve Sayda hâkimi Emir Mansur'un, bir süre sonra da Şam muhafızı Osman Paşa'nın hizmetine girdi. Yerli derebeylerine karşı girişilen savaşlarda ve özellikle Tahir Ömer ayaklanmasının bastırılmasında büyük başarı gösterdi. Akkâ'da bulunan kaptanıderya Cezayirli Hasan Paşa'nın önerisiyle İstanbul hükümeti tarafından, önce beylerbeyi rütbesi ile Akkâ muhafızlığına, ardından vezirlik rütbesi verilerek Sayda valiliğine getirildi (1775). Suriye'de aşiret reisleriyle derebeylerinin ayaklanmalarını sert bir biçimde bastırdı; alevi şeyhlerini merkezi otoriteye boyun eğmek zorunda bıraktı, Suriye, Lübnan, Ürdün ve Filistin'de düzeni sağlayarak iç çatışmalara son verdi. Bunun için bölgeden sağlanan askerlerin yanı sıra Rumeli'den arnavut ve boşnak asıllı muhariplerle Kuzey Afrika'dan paralı askerler getirip çok disiplinli, özel bir ordu kurdu, ayrıca küçük bir filo oluşturdu. Gücü giderek arttı ve Akkâ muhafızlığı ile Sayda valiliğinin yanı sıra Şam valiliği ve emirülhaclık görevlerini de üstlendi. Kabileleri vergiye bağlaması, ekonomik yönden de büyük güç kazanmasına yol açtı.

1798'de Mısır'ı işgal eden Napoléon Bonaparte, Cezzar Ahmet Paşa'yı kendi saflarına çekmek istediyse de başaramadı. Bunun üzerine Napoléon el-Ariş, Gazze ve Yafa'yı işgal edip Akkâ kalesini kuşattı (18 mart). Ancak, Cezzar Ahmet Paşa kaleyi başarıyla savundu. İki aydan fazla süren kuşatma sırasında fransız kuvvetlerinin kaleye karşı düzenlediği on sekiz saldırıdan hiçbir sonuç alınamadı. Sonunda Napoléon, birliklerini Mısır'a çekmek zorunda kaldı (21 mayıs 1799).

Cezzar Ahmet Paşa, Napoléon Bonaparte karşısında kazandığı bu başarıdan sonra, egemen olduğu osmanlı topraklarında devlet içinde devlet gibi hareket etti. Bu nedenle zaman zaman osmanlı hükümeti ile arası ciddi biçimde açıldı. 1802'de Yafa'yı zorla ele geçirmesi ve hükümet yanlısı Nabulus emiriyle mücadeleye girişmesi ayaklanma sayıldıysa da bastırılarak vahhabi ayaklanmasını bastırmakla görevlendirildi. Ancak, hasta olduğu için bu göreve gidemedi ve 80 yaşına yaklaştığı bir sırada veremden öldü. (→ Kayn.)

Cf Anorg. kim. *Kaliforniyum*'un simgesi.

C. F. ya da **C ve F** (ing. fiyat ve navlun anlamına gelen *cost* ve *freight* sözcüklerinin başharfleriyle yapılan kısaltma). Fiyatın, sigorta giderleri dışta kalmak üzere, yalnızca malın değeri ile ulaşım giderlerini içerdiği satış işlemi.

C.F.H. teleskopu, CANADA* -FRANCE - HAWAİİ teleskopunun kısaltması.

C. F. R. (*contact flight rule*, temasla uçuş kuralı, deyiminin baş harflerinden oluşan kısaltılmış deyim). Yeri ve suyu görmeye elverişli meteorolojik koşullarda özel uçakların yaptığı uçuş.

C.G.S. (fr. *centimètre, gramme, seconde* sözcüklerinin kısaltılmışı). 1881'de elektrikçiler kongresinde benimsenen fizik birimleri sistemi; bu sistemde üç temel birim, *santimetre* (uzunluk), *gram* (kütle) ve *saniye*'dir (zaman). [→ BİRİM *sistemi*.]

Ch Mat. çözlm. *Hiperbolik kosinüs*'ün kısaltması.

■ **CHABAN-DELMAS** (Jacques), fransız siyaset adamı (Paris 1915). 1946'dan başlayarak, önce radikal sosyalist, sonra Rassemblement du peuple français, Gironde milletvekili. IV. Cumhuriyet döneminde çeşitli bakanlıklarda bulundu. Milli savunma bakanlığı (1957-58) yaptı. 1958'den başlayarak Union pour la nouvelle république partisi'nden milletvekili oldu. Millet meclisi başkanlığı yaptı (1958-1969). G. Pompidou'nun başkanlığı sırasında başbakanlığa getirildi (haziran 1969-temmuz 1972); G. Pompidou'nun isteği üzerine istifa etti. Mart 1973'ten başlayarak yeniden milletvekili seçildi (Union des démocrates pour la république). 1976 yılında Jacques Chirac tarafından kurulan Rassemblement pour la republique partisi'ne girdi. Nisan 1978 - mayıs 1981 ve nisan 1986 - haziran 1988 tarihleri arasında Millet meclisi'ne başkanlık etti.

■ **CHABLAİS,** Alpler'de kütle, Haute-Savoie *département*'ının kuzeyinde, Önalpler'in kuzey ucunda; *Hauts Forts*' da 2 464 m'ye ulaşır.

CHABLİS, Fransa'da kanton (Yonne) merkezi, Serein ırmağı kıyısında; 2 414 nüf. XII. yy.'dan kalma St-Martin kilisesi. Beyaz şarap üretimi.

■ **CHABOT** (Philippe DE), **Brion** senyörü, Fransa amirali (1480-1543). François I'in çocukluk arkadaşıydı. 1517'de sarayda *gentilhomme de la chambre* görevine getirildi. Pavia'da esir düştü (1525). François I'in kurtarılması için görüşmelerde bulundu. Bunun üzerine, François I kendisini Fransa amirali ve Bourgogne valisi olarak atadı (1526). 1535'te hükümetin başına getirildi, 1536'da da Piemonte'yi işgal eden orduya komuta etti. 1538'de gözden düştü. 1540'ta yargılanarak yolsuzluk ve krala ihanet suçlarından hüküm giydi; tüm görevlerinden alınıp mallarına da el konduktan sonra sürgüne gönderildi. 1541'de kral, saygınlığını iade edince görevlerinin başına döndü.

■ **CHABRİER** (Emmanuel), fransız besteci (Ambert 1841 - Paris 1894). Özel müzik dersleri aldı. Vokal yapıtları arasında, bağımsız melodiler (*l'Invitation au voyage*, 1871), *Six Mélodies*, lirik sahne *la Sulamite* (1885), solocular ve kadınlar korosu için *Ode à la musique* (1890) önemlidir. Ayrıca piyano yapıtları besteledi: *Valses romantiques* (1883), *Bourrée fantasque* (1891). Chabrier'nin *España* (1883), *Joyeuse Marche* (1888) gibi orkestra yapıtlarını ve *l'Étoile* (1877), *l'Éducation manquée* (1879), *Gwendoline* (1885), *le Roi malgré lui* (1887) ve yarım kalmış *Briséis* (1888-1891) gibi sahne müziklerini de anmak gerekir.

Bk. resim sayfa 2312

Chabrier, Wagner'e hayrandı ama ona öykünmek gibi bir yanılgıya düşmedi; fransız ve ispanyol halk müziği kaynaklarına, modaliteye ve ritim araştırmalarına yönelmeyi yeğledi. Yapıtları, zaman zaman maskaralığa varan taşkın neşesiyle ve tüm müziğine egemen aşırı bir canlılıkla ayırt edilir. Bestecinin fransız okulu üzerindeki etkisi yadsınamaz.

CHABROL (Jean-Pierre), fransız yazar (Chamborigaud, Gard, 1925). Önceleri, *les Fous de Dieu*'de (1961) Cévennes protestanlarının, *le Canon Fraternité*'de (1970) Paris komüncülerinin başkaldırısını anlattı. *Le Bouc du desert*'de (1975) hayali psikanalizi denedi. *La folie des miens* (1977) adlı yapıtında direnişçiliktén, doğrudan stalinciliğe geçen yitik kuşağı betimledi. 1982'de *Le lion est mort ce soir* adlı kitabı yayımlandı.

CHABROL (Claude), fransız film yönetmeni (Paris 1930). Film eleştirmenliği (özellikle Cahiers du cinéma dergisinde) yaptı; Eric Rohmer ile birlikte Alfred Hitchcock üzerine bir kitap yazdı. 1958'de yönetmenliğe başladı. İlk filmi *le Beau Serge*, çok geçmeden "yeni-dalga" diye

adlandırılacak akımın ilk örneklerinden biridir. Sonraki yapıtlarıyla (*Les Cousins* 1959; *Tehlikeli rabıtalar* [A double tour], 1959; *les Bonnes Femmes,* 1960) özgün ve etkili bir sinemacı olduğunu kanıtladı. Daha sonra sipariş üstüne çeşitli uzun metrajlı filmler çekti. Özgün birkaç özelliğini (iğneli bir mizah, burjuva çevrelerinin acımasız bir betimlemesi) kimi zaman bir araya getiren birçok film gerçekleştirdi. Öbür başlıca yapıtları: *Landru* (1962), *les Biches* (1967), *Vefasız kadın* (la Femme infidèle) [1968], *Que la bête meure* (1969), *le Boucher* (1970), *Kanlı âşıklar* (les Noces rouges) [1973], *Nada* (1974), *Zehirli çiçek* (Violette Nozière) [1978], *le Cheval d'orgueil* (1980), *les Fantômes du chapelier* (1982; Simenon'dan); *le Sang des autres* (1984; S. de Beauvoir'dan); *Madame Bovary* (1991); *Betty* (1992).

CHAC, Mayalar'da yağmur tanrısı. Aynı zamanda rüzgârı, şimşeği ve insanla toprağın doğurganlığını da simgelemekteydi.

CHACABUCO, Şili'de (Santiago ili), Santiago'nun K.'inde köy; 700 nüf. San Martin komutasındaki amerikalı isyancılar burada ispanyol ordusunu yenerek (12 şubat 1817) İspanyollar'ı Şili'den attılar.

CHA-CHA-CHA a. (isp. yansıma sözc.). → ÇA-ÇA-ÇA.

CHACHAPOYAS, Kuzey Peru'da kent, Amazonas yönetim bölgesinin merkezi, Cordillera central'da; 10 400 nüf.

CHAC-MOOL, toltek tanrısı. Elinde, belki de kurbanların yüreklerini koymaya yarayan bir kap tutan, dizleri bükük olarak uzanmış bir insan heykeli biçiminde betimlenmiştir.

CHACO, Paraguay'ın kuzey-batı'sında yönetim bölgesi; 36 367 km².

CHACO, esk. bazen **Gran Chaco,** Pampa'nın K.'inde büyük ova, Paraguay ve Paraná ırmaklarıyla Andlar'ın eteği arasında. Paraguay (245 000 km²'ye yakın) ve Arjantin (400 000 km²'ye yakın) arasında paylaşılmıştır. Chaco K.-B.'dan (600 m'ye yakın) G.-D.'ya (200 m) doğru hafifçe eğimli, çok sıcak, ama kısa süreli ani soğukların da görüldüğü bir karasal iklimin egemen olduğu yarı çorak bir ovadır. Chaco'nun yağış alan güney-doğu kesiminden (Paraná yakınında 800 mm) başlayarak B.'ya doğru azalan yağışlar giderek sıfıra iner. Ovayı güçlükle aşan (Pilcomayo, Bermejo) ya da G.'den dolanan (Salado ve Saladillo-Dulce) ırmaklar And sistemine bağlı dağlardan doğar. Güney ve doğu kesimlerindeki bataklık çöküntü alanlarında, taşkın sonucu su altında kalabilen ve yer yer palmiyelerin de görüldüğü savanlarda hayvancılık yapılmaktadır; quebracho ormanı, iç kesimin ve kuzeyin egemen bitki örtüsüdür; büyük şirketler, işlettikleri bu ormandan tanen elde ederler. Arjantin Chaco'sunun orta ve güney kesimlerinde, küçük pamuk işletmeleri gelişmiştir; daha batıda, kuraklığın her tür tarımı engellediği kesimde, Paraguay Chaco'sunun ortasında çok iyi donanımlı kalabalık bir mennocu topluluğu ve ırmak boylarında da birkaç kızılderili kabilesi yaşar. Nüfusu 150 000'i geçmeyen Paraguay Chaco'sunun orta kesimi Bolivya dağ eteğine ulaşan bir yolun yapılmasına *(Transchaco)* ve petrol bulma umutlarına karşın, çevreden oldukça kopuk bir bölgedir.

Chaco ili (99 633 km² ve 824 000 nüf. [1989]) Arjantin Chaco'sunun yalnızca bir bölümünü kaplar; ama merkezi Resistencia'nın kalabalık liman kesimiyle karayolu kavşağının çevresi yoğun bir etkinlik alanıdır.

Chaco savaşı, Bolivya ile Paraguay'ı, 1928-1929 ve 1932-1935 arasında birbirine düşüren anlaşmazlık. Bu iki ülke, 1879-1913 arasında imzalanan beş antlaşmaya karşın, Chaco çölünün her zaman uzlaşmazlık konusu olarak kalan topraklarının mülkiyeti için çekişiyordu. Yeraltında petrol bulunması olasılığı iki ülke arasında silahlı bir çatışmaya yol açtı (1928-1929), ama savaş ancak 1933'te ilan edildi. Kanlı bir savaştan sonra kazanan taraf olan Paraguay, en sonunda bırakışmayı (12 haziran 1935), ardından da kuzey ve güney Amerika devletleri tarafından kendisine dayatılan, bir dereceye kadar elverişli bir barışı kabul etti (Buenos Aires konferansı, temmuz 1936). Oligarşik hükümetlerin birçok insanın yaşamına mal olan (Bolivya'da 80 000, Paraguay'da 50 000 ölü) savaşı zorla kabul ettirmelerinin ve elverişsiz olduğu düşünülen barış koşullarının (uzlaşmazlık konusu olan bölgenin hakem kararıyla paylaşılması) her iki ülkede de yol açtığı hoşnutsuzluk, bu iki ülkede askeri darbeye neden oldu (şubat 1936'da Paraguay'da; mayıs 1936'da Bolivya'da). Chaco'nun Paraguay işgalindeki bir yöresinin tarafsız bölgeye dönüştürülmesine yönelik bir girişim, mayıs 1937'de bu ülkedeki albay Rafael Franco diktatörlük rejiminin devrilmesine yol açtı.

CHACONA (isp. sözc.) ya da **CHACONNE** (fr. sözc.) a. **1.** Koregr. XVI. yy.'ın sonlarında İspanya'da kastanyetle yapılan, çok canlı, üç zamanlı dans. (Meksika kökenli olduğu sanılmaktadır.) **—2.** Müz. Bu dansın ritminde bestelenmiş müzik parçası.

—ANSİKL. Koregr. Felipe II'nin sarayına giren chacona başlangıçta hafif bir danstı. 1600'e doğru Fransa'ya geçti, burada ciddi bir dansa dönüştü. Louis XIII döneminde saray balesine giren chacona, XVII. yy.'ın ikinci yarısında da özellikle bir tiyatro öğesi durumuna geldi (Lully, Rameau ve Gluck'un operaları). Dansçı Louis Dupré, en ünlü chacona yorumcularından biridir.

—Müz. XVII. ve XVIII. yy.'larda, gerek ses için (Monteverdi, Purcell), gerek çalgı için (L. Couperin, Pachelbel, Buxtehude, Händel, Bach) yazılmış bir tür çeşitlemeye chacona adı verildi. Bu tür çeşitlemenin ayırıcı özelliği, İtalya ve Almanya'da, bir *ostinato* motifinin bas partisinde yinelenmesi; Fransa'da ise, *ostinato* motifinin yalnızca nakarat bölümünde yer almasıdır (rondo biçiminde fransız chacone'u).

CHACRARAJU, Cordillera Bianca'da doruk; Peru Andları'nda; 6 112 m. Bu dağ tropikal bölge Andları'nın en güzel ve tırmanılması en güç olanlarından biridir. Doruğa ilk tırmanışı L. Terray yönetiminde M. Davaille, C. Gaudin, M. Martin, R. Sennelier, R. Jenny ve P. Souriac'tan oluşan bir fransız-isviçre dağcılık takımı gerçekleştirdi (1956).

CHACTİDAE a. Akrep familyası. (Familya üyelerinin, yürüyücü ayaklarının bilekleri dibinde iki mahmuz vardır ve iki yan gözleri çoğunlukla ayrı ayrı görür.)

CHADBURN a. (ing. öz. ad *Chadburn*'den). Bir gemide, kaptan köprüsünden verilen komutları makine dairesine iletmeye yarayan aygıt.

CHADDERTON, Büyük Britanya'da sanayi (dokuma sanayisi, uçak ve elektrikli gereçler yapımı) kenti, Manchester'ın kuzey-doğu banliyösünde.

CHADWİCK (*sir* Edwin), ingiliz reformcu (Longsight, Manchester yakınında, 1800 - East Sheen, Londra yakınında, 1890). Bentham'ın öğrencisiydi; yoksullar yasasını ele alıp değişikliğe uğratan kurulda görev aldı (1834). İyi niyetlerle hazırlanmasına rağmen bu yasa halk yığınlarının baskıya uğramasına yol açtı. Bunun üzerine Chadwick, sağlık sorunlarına yöneldi. 1837 yurttaşlık yasasına dayanarak ölüm nedenleri konusunda geniş bir araştırmaya girişti. Çalışmaları, bir halk sağlığı yasasının çıkarılmasını sağladı (1848). Aynı yasa gereği kurulan dairenin başına da Chadwick getirildi.

Vautier-Decool

Chac-Mool
Chichén İtzá'daki
Savaşçılar tapınağı'nın
üst platformunda bulunan heykel
maya-toltek sanatı (900-1200)

CHADWİCK (*sir* James), ingiliz fizikçi (Manchester 1891 - Londra 1974). Rutherford'un öğrencisi; öğrenimini önce Manchester'de, sonra Berlin'de yaptı; Birinci Dünya savaşı sırasında bu kentte gözaltına alındı. Çalışmalarını 1919'dan 1935'e kadar Cambridge'de sürdürdü; nükleer fiziğin çeşitli sorunlarını, özellikle çekirdeklerin yükünü ve alfa parçacıklarının elementleri yapay olarak bozundurmasını inceledi. 1923'te Cavendish laboratuvarı'nda araştırma bölümü müdür yardımcılığına atandı. 1935'te Liverpool'da, fizik kürsüsünün başına geçti; İkinci Dünya savaşı sırasında Los Alamos'ta ingiliz heyetinin başkanlığını, daha sonra Cambridge'de bir kolejin müdürlüğünü yaptı (1948). Maurice de Broglie'den bağımsız olarak, döteryumu gama ışınlarıyla bozundurdu ve böylece nükleer ışılelektrik etkiyi buldu. 1932'de nötronun özelliklerini belirleyen çalışmasıyla 1935 Nobel ödülü'nü kazandı.

Engin Cezzar
Bay alkolü takdimimdir adlı
TV dizisinden bir sahne, 1985

CHADWİCK (Lynn), ingiliz heykelci (Londra 1914). 1950'li yılların ortalarına doğru kendi üslubunu buldu: dolgulu hafif metal armatürler yardımıyla, yalnızca üçgenlerden oluşan fantastik ve çarpıcı figürler yarattı.

CHADWİCK (John), ingiliz filolog (East Sheen, Londra yakınında, 1920). Michael Ventris ile birlikte 1953'te mykenai yunancasının yazıldığı hece yazısı çizgisel B'yi çözdü.

CHAENİCHTHYDAE a. Güney denizlerinde yaşayan, kanı hemoglobinsiz, çıp-

Presidencia Roque yakınlarında
Arjantin Chaco'sundan görünüm

Pignata-Monti

Giraudon

Emmanuel Chabrier
bir gravürden ayrıntı *(özel kol.)*

lak derisi çok damarlı kemiklibalıklar familyası. (Küçük balıklar ve karideslerle beslenir. Levrekbalığımsılar takımı, *Notothenioidea* alttakımı.)

CHAENOCEPHALUS a. Antarktika bölgesinde yaşayan, kanı hemoglobinsiz kemiklibalıkları içeren cins. (Ağzı çok geniştir: büyük avları bile yutabilir. En yaygın türü *Chaenocephalus aceratus*. *Chaenichthyidae* familyası.)

CHAEREA →CASSİUS CHAEREA.

CHAETOCNEMA a. (yun. *khaite*, uzun saç, ve *kneme*, ayak'tan). Küçük yaprakböceklerini içeren cins. (Çok farklı biyotoplarda yaşar. Yaprakböceğigiller familyası.)

CHAETODERMA a. (yun. *khaite*, uzun saç, ve *derma*, *-atos*, deri'den). Solucan biçiminde deniz hayvanlarını içeren cins. (Kalın derisi, kireçli iğneciklerden oluşan sıkı bir tabaka içerir. Kuzey denizi'nde taşların altında yaşar [burada sayıları çok azalmıştır]. *Chaetodermatidae* familyasının tek cinsidir. Yumuşakçalar şubesi, ilkelyumuşakçalar sınıfı, kurtsuyumuşakçalar takımı.)

CHAETOGNATHA a. Zool. KILÇENELİLER şubesinin bilimsel adı.

Giraudon

Marc Chagall
Musa On emir levhalarını alırken
(1950-1952)
sanatçının koleksiyonu

CHAETOPODA a. Zool. KILLIHALKALISOLUCANLAR öbeğinin bilimsel adı.

CHAETOPTERUS a. (yun. *khaite*, uzun saç, ve *pteron*, kanat'tan). Yerleşik yaşayan çokkıllı halkalısolucanlar cinsi. (Parşömene benzeyen bir boru yapar. Bütün Avrupa denizlerinde bulunur. *Chaetopteridae* familyasının örnek tipi.)

CHAFARİNAS, Fas'ın Akdeniz kıyısında küçük takımada. Chafarinas, Agua burnuyla (Chafarinas bu burnun bir uzantısıdır) birlikte, Fas sınırında ve Muluya'nın B.'sında uzanan kıyıdaki en iyi doğal barınaktır. 1848'den bu yana İspanya'nın işgalindedir.

■ **CHAGALL** (Marc ya da Mark Zaharoviç), fransız vatandaşlığına geçmiş rus ressam, gravürcü ve dekoratör (Vitebsk 1887-St-Paul-de-Vence, Alpes Maritimes, 1985). Vitebsk'te Jehuda Penn'in resim okuluna (1907), sonra da Petersburg'da Zvanseva okulu'na (Bakst'ın atölyesine) devam etti. 1910-1914 arasında Paris'te Montparnasse öncü akımına katıldı. 1911'de Paris'te Bağımsızlar salonu'nda (*Ben ve köy*, Modern sanat müzesi, New York), 1912'de de Larionov'un Moskova'daki sergisinde ("Eşek kuyruğu") yapıtlarını sergiledi. Chagall'in resim sanatı, kübizmi özümlemiş olmasıyla, yeniilkelci özgürlüğüyle, resimsel "mantıkdışı"lığıyla ve renk zenginliğiyle belirginleşir. 1914'te Berlin'de bir sergi açtı (Der Sturm galerisi). 1915-1922 arasında Rusya'da bulundu; güzel sanatlar sorumlusu olduğu Vitebsk'te, 1917'de bir güzel sanatlar okulu kurdu (bu okul 1919'da Maleviç'in ve süprematizmin karargâhı olacaktı); 1919-20 yıllarında, Moskova'daki Granovski yeni yahudi tiyatrosu için süslemeler yaptı. 1923'te Fransa'ya yerleşti, ABD'ye sığındığı altı yıllık süre (1941-1947) dışında, buradan hiç ayrılmadı.

Chagall'in yapıtlarına duyulan ilgi durmadan artmış, dünyanın her yanında sayısız sergileri açılmıştır. Kullandığı şatafatlı renkler, yahudi halk efsanelerinden, özellikle de Eski Ahit'ten alınma fantastik öğelere uygun düşer. Sanatçının etkinliği kitap resimlemesine (Gogol'ün *Ölü canlar*'ı, 1923-1927, yayımı 1948; La Fontaine'in *Masallar*'ı,1927-1952; *Binbir gece*, 1946; *Kutsal Kitap*, 1931-1956), bale dekorlarına (Stravinskiy'in *Ateş kuşu*, 1945; Ravel'in *Daphnis et Chloé*'si,1958), seramiğe, alçakkabartmaya, duvar halılarına, vitraya (Assy platosu kilisesi, Metz katedrali, Kudüs'te Adassa sinagogu) kadar uzanır. Chagall, özellikle, bir özyaşamöyküsü (*Ma vie*, 1931) ve şiirler yazmıştır. 1967'de Nice'te kurulan *Musée national Message biblique Marc Chagall* adlı müze (1955'ten sonra yaptığı 17 büyük boy tablo ve bunlara ek olarak tamamlayıcı çalışmalar) Chagall'in anıtsal ve çok yönlü sanatını özetlemektedir. Paris'teki Modern sanat ulusal müzesi'nde de sanatçının *Rusya'ya, eşeklere ve ötekilere* (1911-12), *Şarap kadehli çifte portre* (1917-18), *Karıma* (1933-1944) gibi yapıtları yer alır.

CHAGAS (Carlos), brezilyalı hekim (Oliveira 1879 - Rio de Janeiro 1934). Osvaldo Cruz enstitüsü'nün yöneticiliğini yaptı, *Chagas hastalığı*'na yol açan *Trypanosoma cruzi* asalağını belirledi.

Chagas hastalığı, Güney Amerika'da milyonlarca kişide görülen asalak hastalığı. Reduviidae familyasından kan emici eklembacaklı böceklerle *(triatoma, rhodnius)* insana geçen kamçılı birhücrelilerden *Trypanosoma cruzi* bu hastalığı yapar. Hastalığın birkaç hafta süren ve gözkapağı ödemi (Romaña belirtisi) ya da deri şankrı (şagom) biçiminde belirtiler gösteren akut evresinde yüksek ateş, kalp kası ya da beyin-omurilik zarı karmaşaları ortaya çıkar ve hastalık on hastadan birinde ölümle sonuçlanabilir. Süreğen evrede, bulaşmadan aylarca, hatta yıllarca sonra ağır karmaşalar (kalp yetmezliği, kalp kası hastalıkları, beyin ve beyin zarı hastalıkları, yemekborusu büyümesi, kalınbağırsak büyümesi) ortaya çıkabilir.

Teşhis, başlangıçta, özellikle kalın damla tekniği kullanılarak asalağın kanda dolaşan çeşidini ortaya çıkarmaya dayanır; ksenodiyagnostik çok incelikli, fakat dolaylı bir yöntemdir; bağışıklık testi (özellikle komplemanın sapma tepkimesi) süreğen dokusal evrede olumlu teşhis koymaya yarar. Tam iyileştirici bir ilaç tedavisi yoktur; tedavi belirtilerin giderilmesiyle sınırlı kalır. (Eşanl. AMERİKA TRİPANOZOMYAZI.)

CHAGOS, Hint okyanusu'nda mercan adalarından oluşan takımada, Maldivler'in (Hint okyanusu'nda Büyük Britanya'ya bağlı arazi) G.'inde; 46 km²; 920 nüf.

CHAGRES, Orta Amerika'da, eski Chagres kenti yakınında Antil denizi'ne dökülen kıyı ırmağı (bir bölümü Panamá kanalıyla birleştirilmiştir); 130 km.

CHAİKİN (Joseph), amerikalı tiyatro oyuncusu ve oyun yönetmeni (New York 1935). *Living Theatre*'ın oyuncusu olan sanatçı, ticari tiyatroyla mücadele etmek için 1963'te *Open Theatre*'ı kurdu; amacı, aynı zamanda, oyuncu-yazar işbirliğine ve oyuncuların beden hareketi tekniklerine dayanan bir oyun biçimi önermekti (*The Presence of the Actor*, 1972).

CHAİLLEY (Jacques), fransız müzikbilimci ve besteci (Paris 1910). Sorbonne Üniversitesi'nde müzik tarihi profesörlü-

Réunion des musées nationaux

Marc Chagall
Düğün (1910)
sanatçının koleksiyonu

ğü (1952-1969), Paris Üniversitesi Müzikbilim enstitüsü'nde yöneticilik yaptı (1969 -1973). 1962'den sonra Schola cantorum'u yönetti. Geleneksel ilkelere bağlı besteleri de olmakla birlikte, müzikbilim çalışmalarıyla tanınmıştır: *la Musique médiévale* (Ortaçağ müziği) [1951], *Traité historique d'analyse musicale* (Müzik çözümlemesi üzerine tarih incelemesi) [1951], *la Musique grecque antique* (Eski Yunan müziği) [1979].

Chaillot sarayı, Paris'te Carlu, Boileau ve Azéma'nın 1937'de yaptığı anıtsal yapı topluluğu. Eski Trocadero* sarayı'nın bir bölümü yeniden kullanılarak, iki kanat değerlendirilmiştir. Bu kanatlarda, İnsan, Deniz ve Fransız anıtları müzeleri, Fransız sinematek'i ve Sinema müzesi yer alır. Kanatlar arasında, Belmondo ve Gimond'un çok sayıda heykeliyle bezenmiş terasın altında bir tiyatro bulunur. J. Vilar'ın topluluğu TNP'ye uzun yıllar hizmet eden ve 70'li yıllarda yeni bir tasarıma göre baştan yapılan tiyatronun giriş ve fuayeleri, çeşitli ressamlarca (Bonnard, M. Denis, Dufy, Friesz, Vuillard...) bezenmiştir. Terasla Iéna köprüsü arasındaki eğimli alanı, bahçelerle çevrelenen su oyunları süsler.

CHAİLLU dağları, Ekvator Afrikası'nda kütle, Gabon'da, Ogoue'nin G.'inde Kongo çanağının kenarını oluşturur; 1 190 m. Adı Paul du Chaillu'nun adından gelir.

CHAİN (Ernst Boris), alman asıllı ingiliz fizyolog (Berlin 1906 - Caislean an Bharraigh, İrlanda, 1979). Oxford'da kimyasal patoloji profesörüydü; enzimler üzerine araştırmalar yaptı. 1945'te penisilinin bulunuşunda işbirliği yaptığı Florey ve Fleming ile birlikte Nobel fizyoloji ve tıp ödülü'nü aldı.

CHAİN kırık zonu, Atlas okyanusu sırtını kesen fay zonlarından biri. S. Roque burnu (Brezilya) ile Gine körfezi arasında.

CHAİRMAN a. (ing. sözc.). **1.** Anglosakson ülkelerinde şirketlerin yönetim kurulu başkanı. **—2.** ABD'de bölüm yöneticisi üniversite profesörü.

CHAİSE-DİEU (La), Haute-Loire'ın (Fransa) kuzeyinde kanton merkezi; 953 nüf. Dağ konaklama merkezi (1 083 m). —Güz. sant. 1046'da aziz Robert tarafından kurulan La Chaise-Dieu manastırı, benedikten tarikatının merkezi oldu. Manastır avlusunun yapımına XIV. yy. sonlarında başlandı. İçinde papa Clemens VI'nın heykelci Pierre Roye tarafından yapılan (1346-1351) mezarının kalıntıları, ünlü duvar resmi *Ölüm dansı* (1470-1480), çok güzel bir halı koleksiyonu (XV. yy. sonu -XVI. yy. başı) vardır.

CHAİSSAC (Gaston), fransız ressam (Avallon 1910 - La Roche-sur-Yon 1964). Desen ve guvaş çalışmalarına 1937'de Otto Freundlich'in özendirmesiyle başladı, ama kültürel kalıplara tümden yabancı olduğundan, brut sanatın önemli bir kişisi olarak sivrildi. İlkel biçimler ve genellikle bölmeli canlı renklerle belirginleşen özgün ve anlatımcı sanatı, resimlerinde (*Sivri parmaklı yeşil baş,* 1948-49), kolajlarında, çokrenkli sac ya da ahşap nesnelerde ve boyalı ahşap "Totemler"de aynı ustalığa ulaşır. *Hippobosque au bocage* başlıklı bir mektup derlemesi 1952'de yayımlandı.

CHAİTOPHORİNUS a. (yun. *khaite,* uzun yele, ve *phoros,* taşıyan'dan). Çeşitli ağaçlarda yaşayan bitkibitlerini içeren cins. (*Chaitophorinus granulatus* yalancı çınarların yapraklarının üstünü verniğe benzeyen salgısıyla sıvayarak yaprakların zamanından önce düşmesine yol açar. (Eşkanatlılar takımı; *Chaitophoridae* familyasının örnek tipi.)

CHALAİS (Henri DE TALLEYRAND, —*kontu*) [1599-Nantes 1626]. Kralın elbisecibaşılığına getirildi (1622). Metresi Cheuvreuse düşesinin kışkırtmasıyla Richelieu'nün öldürülmesini amaçlayan bir komploya katıldı (1626); Louis XIII ile Richelieu'nün Gaston ile Marie de Bourbon - Montpensier'nin evlendirilmesi yolunda aldığı karara karşı çıkan Anne d'Autriche, Orléanslı Gaston ve çok sayıda soylu da bu komploda yer aldı. Ele verilen Chalais, Nantes'ta tutuklandı, yargılandı ve başı kesilerek idam edildi (19 ağustos 1626). "Chalais komplosu"nun böylesine sert bir biçimde bastırılması, kralın ve bakanının, soyluları boyun eğdirmeye kararlı olduklarını kanıtlamaktadır.

CHALATENANGO, Kuzey Salvador'da kent, yönetim bölgesi merkezi; 9 500 nüf. —*Chalatenango yönetim bölgesi;* 2 017 km²; 248 100 nüf.

CHALCATZİNGO, Meksika'da, mağara resimleri açısından zengin arkeolojik sit (Morelos eyaleti). Burada bulunan bazı alçakkabartmalar ve tamoyma bir heykel, Meksika körfezi kıyılarında yaşayan Olmekler'in, orta önklasik dönemde (İ.Ö.

S. Marmounnier

La Chaise-Dieu'de Saint-Robert kilisesi'ndeki *Ölüm dansı*'ndan ayrıntı (1470-1480)

diathèque C. N. A. C. G-Pompidou

Gaston Chaissac *Sivri parmaklı yeşil baş* (1948-49) *Art moderne müzesi, Paris*

Magnin

Chaillot sarayı büyük havuzun üstünde, solda Passy, sağda Paris pavyonları

1000-300) iç platoyu ele geçirdiklerini kanıtlar. Mitolojiden esinlenen betimlerin yanında savaş sahnelerine de (çıplak ve sakallı bir tutsağın üzerinde gürz sallayan kişiler) yer verilmiştir.

CHALCHİUHTLİCUE, Azteklerin ırmak, göl ve deniz tanrıçası ve yaşamın dişi ilkesi. Tanrı Tlaloc*'un eşidir, onun gibi Teotihuacán uygarlığında da yer alır.

CHALCİDİDAE a. Böcbil. BRONZARIGİLLER familyasının bilimsel adı.

CHALCİDİUS, latin filozof (İ.S. IV. yy.). Platon'un *Timaios* adlı diyaloğunun açıklamalı bir çevirisini yaptı. Bu çevirinin Batı'da ortaçağ düşüncesine etkisi büyük olmuştur.

CHALCİS a. (yun. *khalkis,* taş, çakıl' dan). *Stratiomys* cinsinden sineklerin suda yaşayan larvalarında asalak yaşayan böcek cinsi. (Bronzrenkli arıgiller familyası.)

J. Bottin

Tlalmanalco'da bulunan Chalchiuhtlicue'nin heykeli aztek sanatı *(Mexico müzesi)*

CHALCOİDES a. (yun. *khalkos,* bakır, ve *eidos,* görünüş'ten). Yaldızlı ya da bakırımsı yeşil renkli, güzel yaprakböceklerini içeren cins. (Söğüt ve kavak ağaçlarında yaşar ve larvaları bu ağaçların yapraklarını kemirir. Kınkanatlılar takımı, yaprakböceğigiller familyası.)

CHALCOPHORA a. (yun. *khalkos,* bakır, tunç, ve *phoros,* taşıyan'dan). Az çok açık tunç rengi, iri parlakböcekleri içeren cins. (Cinsin örnek türü çam büyük süslüböceği [*Chalcophora mariana*] çamlara saldırır, larvaları elips kesitli dehlizler açar. Parlakböcekgiller familyası.)

CHALCOSOMA a. (yun. *khalkos,* bakır, tunç, ve *soma, -atos,* beden'den). Tunç renkli, çok iri bokböceklerini içeren cins. (Erkeklerin göğsünde üç uzun boynuz vardır. Dişiler kahverengi ya da donuk renklidir, boynuz biçiminde eklentileri yoktur. *Chalcosoma atlas,* Endonezya -Malezya bölgesinde yaşar. Yaprakduyargalıgiller familyası.)

CHALEURS koyu, Kanada'da Saint -Lawrence körfezinin oluşturduğu koy, New Brunswick'ten ayırdığı Gaspe yarımadasının G.'inde. Restigouche ırmağı buraya dökülür.

CHALİCODOMA a. (yun. *khaliks, -ikos,* taş, çakıl, ve *domos,* ev'den). Yalnız yaşayan, siyah arıları içeren cins. (Yuvasını, duvarların ya da kayaçların dibinde, çakıllı ve kumlu gevşek toprakların içine yapar. Arıgiller familyası.)
—ANSİKL. Yuvaları bölmelidir; her bölmede bir larva ve beslenmesi için ballı bir macun bulunur. Bu yuvalardan bazıları yumruktan çok daha büyüktür. Réaumur, Paris dolaylarında rastladığı *Chalicodoma muraria*'ya "duvarcı arı" adını vermişti.

CHALİCOTHERİDAE a. (yun. *khaliks, -ikos,* taş, çakıl, *therion,* hayvan,ve *eidos,* görünüş'ten). Üçüncü Zaman'da yaşamış fosil memeliler familyası. (Tekparmaklılara benzer. Üçparmaklı ayakları toynaklarla değil, güçlü tırnaklarla son bulur. Başlıca cinsi *Chalicotherium*'dur. Familyanın bazı cinsleri, Eski dünya'da Dördüncü Zaman'a kadar yaşadı.)

CHALİNA a. (yun. *khalinos,* gem'den). İskeleti, biraksonlu silisli iğneciklerden ve sünger telciklerden oluşan süngerleri içeren cins. (Avrupa denizlerinde ve Hint okyanusu'nda çok yaygındır. *Demospongiae* sınıfı.)

CHALK RİVER, Kanada'da (Ontario) yerleşme, Ottawa ırmağı kıyısında; 1 095 nüf. —Yakınında, nükleer araştırma merkezi.

CHALK STREAM a. (ing. *chalk,* tebeşir, ve *stream,* akıntı'dan). **1.** Batı ülkelerinde sinekli olta avcılarının, tebeşirli ovalarda yatak açmış alabalık derelerini belirtmek için kullandığı deyim. **—2.** Yavaş akan alabalıklı akarsu.

CHALLENGE (*meydan okuma* anlamında ing. sözc.). *Challenge round,* Davis tenis kupasında, kupayı elinde bulunduran ülkeyle bölgelerarası finali kazanan ülkenin karşılaşmasına eskiden verilen ad.

CHALLENGER (ing. sözc.). Unvanını ortaya koyan şampiyon boksöre "meydan okuyan" boksör.

Challenger, amerikan uzay mekiği. 1981 yılında Columbia, daha sonra Discovery, ardından da Challenger ile sürdürülen uzay mekiği çalışmaları 28. 1. 1986'da 7 kişilik mürettebatın yaşamını yitirmesiyle sonuçlanan kazayla 2 yıl için kesintiye uğradı. Yapımcılığını Rockwellow ve Lockheed firmalarının üstlendiği mekik, Cape Canaveral üssünden fırlatıldıktan 70 saniye sonra 16 km yükseltide ve 3 080 km/sa'lik hızla uçarken patlayarak Atlas okyanusu'na düştü. Nedeni tam olarak bilinmemekle birlikte uzay tarihinin bu en büyük kazasına, katı yakıt tankına sızan bir kıvılcımın neden olduğu sanılıyor. NASA'nın mekik tasarısı çerçevesinde gerçekleştirilen bu uçuşun en ilginç yanı ilk kez bir "sade vatandaş"ın bu uzay yolculuğuna katılmasıydı. (→ MEKİK)

Challenger kazası
28 ocak 1986; saat 11.39.13

CHALLENGER kırık zonu, Büyük Okyanus'un G.-D.'sunda Albatros denizaltı sıradağlarını kesen başlıca fay zonlarından biri. D.-B. doğrultusunda uzanır. Orta kısmında 34° G., 110° B.

CHALMETTE, ABD'de (Louisiana) yer, Mississippi ırmağı kıyısında, New Orleans'ın aşağı kesiminde. Petrol arıtma. Şeker fabrikası. Jackson 1815'te İngilizler'i burada yenmişti. (Tarihsel ulusal park.)

CHÂLONS-SUR-MARNE, Fransa'da bölge (Champagne-Ardenne) ve *departement* (Marne) *merkezi,* Paris'in 167 km D.'sunda; 51 533 nüf. (1992)
—Güz. sant. St-Jean-Baptiste (XI.-XIV. yy.), St-Alpin (XII. - XVI. yy.), St-Loup (XV. yy.) kiliseleri. Yapımına 1138'de başlanan, ama XIII. yy.'da ışınlı üslupta bütünüyle yeniden yapılan St-Étienne katedrali.

CHALON-SUR-SAÔNE, Fransa'da *arrondissement* (Saône-et-Loire) merkezi, Saône ırmağının sağ kıyısında; 56 259 nüf. (1992). Roman ve gotik üslubunda eski St-Vincent katedrali. XVIII. yy. başlarında yapılmış Saint-Pierre kilisesi. XVI. yy.'dan kalma hastane.
—Tar. Aedui halkının yaşadığı sitenin başkenti; Antikçağ'da *Cabillonum* ya da *Cabilonnum* diye adlandırılan kent; Sezar, Galya savaşı sırasında depolarını burada kurdu ve tarihi boyunca önemli kara ve akarsu yolları kavşağında olmasının büyük yararını gördü.

CHÂLUS, Fransa'da kanton (Haute-Vienne) merkezi, *Châlus dağları*'nda, Tardoire ırmağı kıyısında, 2 015 nüf (1992). Aslan Yürekli Richard 1199'da, burada okla yaralanarak ölmüştür.

CHAM, İsviçre'de (Zug kantonu), Zug gölü kıyısında komün; 9 300 nüf. Kâğıt fabrikası.

CHAMA a. (dar ve alçak yatak anlamına gelen lat. sözc.). İkiçenetli deniz yumuşakçası cinsi. (Sıcak denizlerde [Akdeniz, Kızıldeniz, Hint okyanusu, Büyük Okyanus, Çin denizi, Antil denizi vb.], çoğunlukla mercan kayalıklarında, istiridyeler ve rüdistler gibi çenetlerinden biriyle mercan kayasına yapışarak yaşar. *Chamidae* familyasının örnek tipi.)
—ANSİKL. *Chama*'ların kavkıları düzensiz, kalın, tepesi çok sarmaldır; her çenetinde, çıkıntılı dişçikler ve bir dış bağı bulunan güçlü bir reze vardır. Kabuk sağlamdır, ya çok çıkıntılı ince tabakalarla ya da az ya da çok parlak renkli uzun dikenlerle bezelidir.

CHAMAELEON, Bukalemun* takımyıldızının latince adı (kısalt. Cha).

CHAMAELEONTİDAE a. Zool. BUKALEMUNGİLLER familyasının bilimsel adı.

CHAMALİÈRES, Fransa'da kanton (Puy-de-Dôme'da) merkezi, Clermont-Ferrand'ın banliyöşü, 17 885 nüf. (1992).
—Arkeoı. 1968'de burada kaynak tapınağı bulundu; çevresinde, çoğu, bu mucizevi kaynağın iyileştirdiği hastaları simgeleyen yaklaşık 5 000 ağaç heykel vardı. Bu dizi, Sen kaynakları dizisiyle birlikte, Galya ahşap heykelciliğine ilişkin en önemli belgedir; İ.S. I. yy.'ın ilk yarısından kalmadır.

CHAMAVLAR. Esk. coğ. İ.S. IV. yy.'da Ren ağızlarının kuzeyine yerleşen Germanya halkı. Sol kıyıya geçmeye kalkıştı, bu girişim, imparator Julianus tarafından engellendi. Buna rağmen, Chamavlar Roma'ya yardımcı birlikler yetiştirdi.

CHAMBELLAN a. (esk. geç frankça *kamerling*'den). Tar. Bir prensin dairesinin iç hizmetleriyle ilgili her şeyle görevli olan saray subayı. ‖ *Baş chambellan,* chambellanların rütbe bakımından en yükseği.

CHAMBERLAİN (*sir* Neville Bowles), ingiliz mareşali (Rio de Janeiro 1820 - Lordswood, Southampton yakınında, 1902). 1837'den başlayarak tümüyle Hindistan'da geçen meslek yaşamının sonunda, Bengal'deki kuvvetlerin başkomutanlığına getirildi (1875), sonra da Kâbil'deki ingiliz askeri misyonunda başkanlık yaptı (1878).

CHAMBERLAİN (Joseph), ingiliz siyaset adamı (Londra 1836 - Birmingham 1914). "Joe" Chamberlain, önce, Birmingham'da aile fabrikasını başarıyla yönetti. 38 yaşında sanayiyi bıraktı ve girişimdeki ortaklık payını 120 000 sterlinge sattı. Siyasal yaşamı 1869'da Birmingham belediye meclisi üyeliğine seçilişiyle başladı. Yerel Liberal parti'nin önderleri arasına girdi ve Anglikan kilisesi'nin görüşüne karşı çıkarak, herkese tarafsız bir eğitim verilmesini savundu. 1873-1876 yılları arasında Birmingham belediye başkanlığı yapan Chamberlain, kamu yetki ve fonlarını büyük şehircilik projelerinin gerçekleştirilmesinde cüretle kullandı ve kenti mimari bütünlük taşıyan örnek bir yerleşim alanı haline getirdi. Reformcu eylemleri ve koyu radikalizmi yüzünden adı "kızıl"a çıktı.

1876'da Liberal parti milletvekili olarak Parlamento'ya girdi; burada, yalnız muhafazakârlar tarafından değil, liberal meslektaşlarının çoğu ve parti başkanı Gladstone tarafından da kaygıyla karşılandı. Ancak kamuoyu üzerinde giderek artan etkisi karşısında Gladstone ona ticaret bakanlığı görevini vermek zorunda kaldı (1880). Chamberlain bu görevi sırasında, geniş bir toplumsal reform programını kamuoyu önünde savundu. İrlan-

da'da geniş bir tarım reformu yapılması ve baskı önlemlerinin kaldırılması konusunda Gladstone'dan daha kararlı bir tutum takındı. 1882'de Parnell ile Kilmainham "antlaşması" görüşmelerini yürüttü. İmparatorluğun bütünlüğünü hiçbir zaman tehdit etmemesi koşuluyla, İrlanda'ya içişlerinde belirli bir özerklik tanımayı tasarlıyordu. Bu nedenle, 1886'da Gladstone ve eski liberallerle bozuştu, Home Rule'un İrlanda'ya tanınmasına karşı olan genç kuşağın büyük bir bölümünü peşinden sürükledi. Bu, Liberal parti'nin bölünmesine yol açtı: Gladstone yanlısı liberaller ve birlikçi-liberaller. Chamberlain'in siyasal geleceği yıkılmış görünüyordu. Ancak, birlikçiler 1895 seçimlerini kazanınca, muhafazakârlarla birleştiler. 1895'ten 1903'e kadar, Salisbury ve Balfour hükümetlerinde sömürgeler bakanlığı yapan Chamberlain (hükümetin ikinci başkanı durumundaydı), emperyalizmin baş savunucusu durumuna geldi. Transvaal'de yaşayan Boerler'in direnişe geçmeleri, İngiliz Afrikası'nın geleceği için bir tehlikeydi, çünkü yabancı güçler bu durumdan yararlanmaya kalkışabilirlerdi. Chamberlain, C. Rhodes'a güvenmemekle birlikte, Jameson* baskınını düzenlemesine de engel olamadı; Rhodes ile birlik olduğu sanıldığından durumu sarsıldı. Barışçı bir çözüm yolu bulamayınca, Boer cumhuriyetleriyle savaşa girmek zorunda kaldıysa da, daha sonra, 1902'de Vereeniging barışı'nı yapmayı başardı. Öte yandan, 1900'de Avustralya sömürgeleri arasında askıda kalmış birçok çetin sorunu çözümledi ve bu sömürgelerin federasyon biçiminde birleşmelerini sağladı; nihayet Avustralya federasyonu'na dominyon statüsü verdi. Chamberlain, Almanya ve ABD ile bir anlaşma yapılmasını öğütledi, ancak, alman hükümetinin kaypak tutumu üzerine bu tasarılarından vazgeçti.

Chamberlain'in federal emperyalizmi kurma ülküsü, serbest ticarete karşı olan tutumuna da uygun düşen, imparatorluk çapında bir iktisadi örgütlenme programı hazırlamasına yol açtı. "İmparatorluk tercihi" düşüncesini ortaya attı; buna göre, gümrük tarifeleri oyunlarıyla, imparatorluğun çeşitli ülkeleri arasında ticaret yapılması teşvik ediliyordu. Meslektaşlarının kararsız davranması yüzünden ve kampanyayı rahatça yürütebilmek için 1903'te Balfour hükümetinden istifa etti. Fakat 1906 seçimlerinde birlikçi koalisyon dağıldı. Kısa bir süre sonra geçirdiği felç Joe Chamberlain'i kamu görevlerinden uzaklaştırdı.

CHAMBERLAİN (Houston Stewart), alman yazar (Southsea, Portsmouth yakınında, 1855 - Bayreuth 1927). Britanyalı bir generalin oğludur; önce Dresden'e (1884-1889), ardından da Viyana'ya (1889-1909) yerleşti. Richard Wagner'in kızı Eva ile evlendi ve etkin bir biçimde pangermanist öğretilerin propagandasını yaptı. Kan ve ırk bağına dayalı felsefesi nasyonal-sosyalizmi etkiledi (*Die Grundlagen des 19 Jahrhunderts,* 1899; *Rasse und Persönlichkeit* 1925).

■ **CHAMBERLAİN** (*sir* Joseph Austen), ingiliz siyaset adamı (Birmingham 1863 - Londra 1937), Joseph Chamberlain'in büyük oğlu. 1892'de Liberal-birlikçi parti'den milletvekili seçilen Chamberlain, Salisbury (1895-1902) ve Balfour (1902-1905) hükümetlerinde yer aldı. 1903'ten 1906'ya kadar maliye bakanlığı yaptı; hükümette gümrük reformu ve imparatorluk tercihi projelerini savundu; babası da bu tasarıları dışarıdan destekliyordu. Balfour bildirisinden önce Muhafazakâr parti başkanı olmayı başaramadı; parti, Bonar Law'u tercih etti (1911). 1915 ile 1917 yılları arasında Hindistan işleri müsteşarlığı yapan Chamberlain, 1918'de Savaş kabinesine girdi, sonra yeniden maliye bakanlığına getirildi (1919-1921) ve çok ağır vergiler pahasına İngiltere'nin mali itibarını yükseltmeye çalıştı. Koyduğu yeni vergiler, bağımsız İrlanda devletinin kurulmasını sağlayan 1921 anlaşması'nın gerçekleşmesindeki payı ve İşçi partisi'ni engellemek için liberallerle yaptığı anlaşmayı sürdürme isteği, onu ciddi eleştirilerle karşı karşıya bıraktı. Bu nedenle, birlikçiliği benimsemiş olan Muhafazakâr parti'nin yönetimini, 1922'de bir kez daha elinden kaçırdı. Fakat 1924'te Baldwin, parti içi birliği yeniden sağladı ve A. Chamberlain dışişleri bakanı oldu (1924-1929). Bu görevi yürütürken büyük bir çaba gösterdi; 1925'te Locarno paktı'nın imzalanması ona Nobel barış ödülü'nü kazandırdı. Milletler cemiyeti'ni ve Briand - Kellogg paktı'nı (1928) bütün gücüyle destekledi. İşçi partisi'nin iktidara gelişi (1929) ve Milletler cemiyeti'ne dayalı bütün umutların suya düşmesi, uluslararası düzlemde oynadığı başrole son verdi.

■ **CHAMBERLAİN** (Arthur Neville), ingiliz siyaset adamı (Edgbaston, Birmingham yakınında, 1869 - Heckfield, Reading yakınında, 1940), sir Austen'in üvey kardeşi, 1918'de Muhafazakâr parti'den milletvekili seçildi, 1923'te ve 1924'ten 1929'a kadar sağlık bakanı olarak görev yaptı; çok başarılı bir yöneticiydi. Baldwin'in başlıca yardımcıları arasına girdi; 1924'te partide yeniden birliği sağladı. 1931'den 1937'ye kadar maliye bakanlığı yaptı. Himayeciliğe döndü ve imparatorluk tercihi projesini gerçekleştirdi (Ottawa anlaşmaları, 1932); böylece, 1929-1931 mali krizinin ertesinde ingiliz ekonomisinin yeniden yönlendirilmesi ve modernleştirilmesi siyasetinde olumlu sonuçlar doğuran bir atılım yapıldı. Toplumsal reformların sürdürülmesine de katkıda bulundu. Bu nedenlerle, 1937'de başbakan olarak Baldwin'in yerine geçti. Fakat o sıralarda Avrupa tehlikeli bir siyasal gerginlik dönemine girmişti. Chamberlain, bir yandan hızla silahlanma çabasına önem verirken, öte yandan da haklı gördüğü istekleri yerine getirerek barışı olabildiğince sürdürmeye çalıştı. 1938 eylülünde alman-çek bunalımı patlak verince, Chamberlain bütün gücünü uzlaşma yolunda harcadı, Berchtesgaden'de (15 eylül), Godesberg'de (22 eylül) Hitler ile buluştu ve Münih antlaşmaları'nı imzaladı (29-30 eylül). Ama, Bohemya ve Moravya'nın Almanlar tarafından işgali (mart 1939) "yatıştırma" politikasının iflas ettiğini ortaya koydu. Bu olaydan sonra Chamberlain, alman yayılışına karşı direnme hazırlıklarını hızlandırdı ve hemen Polonya ile bir garanti antlaşması imzaladı; fakat SSCB ile yapılmış bir antlaşma bulunmaması bu garantiyi etkisiz bıraktı; alman birlikleri Polonya'yı istila edince Chamberlain Almanya'ya savaş ilan etti (eylül 1939). Fakat hükümeti, Almanlar'ın ilk başarıları karşısında güçsüz duruma düşünce, Chamberlain mayıs 1940'ta ülkenin yönetimini W. Churchill'e devretti.

CHAMBERLAİN (Owen), amerikalı fizikçi (San Francisco 1920). Öğrenimini Dartmouth koleji'nde yaptı; doktorasını 1949'da Chicago'da verdi. 1958'den bu yana Berkeley Üniversitesi profesörlerindendir. 1955'te bu üniversitenin bevatronunda Segrè ile birlikte karşıtproton üretimini gerçekleştirdi. Bu iki bilim adamı, 1959 Nobel fizik ödülü'nü aldılar.

CHAMBERLAİN (John Angus), amerikalı heykelci (Rochester, Indiana, 1927). Önceleri, araba parçalarıyla yaptığı heykel ve kabartmalarıyla informel soyutlama anlayışına yakın bir çizgi izledi; saç ve makine artıklarını bir araya getirerek olağanüstü biçimlerde, canlı renklere boyanmış siluetler yaptı. Sonraları, poliüretan heykel artıklarını kullandı. Chamberlain' in amerikan sanatının yenidadacılık akımı içinde özel bir yeri vardır.

CHAMBERLAİN (Wilt), amerikalı zenci basketboicu (Philadelphia 1936). Çok iri cüsseli (2,18 m) bir hücum oyuncusuydu. Profesyonel olarak basketbol oynadığı 1959-1974 yılları arasında 30 000'den fazla sayı yaptı.

CHAMBERLAND (Charles Édouard), fransız bilgin (Chilly-le-Vignoble, Jura, 1851 - Paris 1908). Pasteur'ün çalışma arkadaşı. Kendi adını taşıyan su arıtma filtresini buldu. Birçok kitap yazdı: *Recherches sur l'origine et le développement des organismes microscopiques* (Mikroskobik canlıların kökeni ve gelişimi üzerine araştırmalar) [1879]; *le Charbon et la vaccination charbonneuse d'après les travaux récents de Pasteur* (Pasteur'ün yeni çalışmalarına göre şarbon ve şarbon aşısı) [1883]; *les Eaux d'alimentation dans l'hygiène et les maladies épidémiqes* (Halk sağlığında beslenme suları ve bulaşıcı hastalıklar) [1885].

CHAMBERLAND (Paul), fransızca yazan kanadalı şair (Longueuil 1939). 1963'te Parti pris dergisini kurdu ve kuramcılığını yaptı. Devrimci bir lirizmle şiirler yazdı (*Terre Québec,* 1964), yaşamın dönüştürülmesini ve bir karşı-kültür yaratılmasını savundu. Daha sonra, bir tür doğacı gizemcilik ve grafitto tarzında üslup yenilikleri denedi (*Demain les dieux naitront,* 1974; *Terre souveraine,* 1980).

CHAMBERLEN, iki yüzyıl boyunca forsepsin sırrını saklamış olan ingiliz ebeler ailesi. O zamandan beri geliştirilen bu buluşun (1630'a doğr.), özellikle, Londra'da kraliyet ailesinin çocuklarını doğurtmuş olan *Büyük* PETER **Chamberlen**'e (1560-1631) ait olduğu sanılmaktadır.

CHAMBERLİN (Edward Hastings), amerikalı iktisatçı (La Conner, Washington, 1899 - Cambridge, Massachusetts, 1967). 1933'te yayımlanan başlıca yapıtı *The Theory of Monopolistic Competition*'da (Tekelci rekabet kuramı), iktisadi durumların rekabet ve tekel karışımları olduğunu gösterir. Ona göre, piyasanın iyi işlememesi özellikle ürünlerin farklılaştırılmasından ve piyasanın homojen olmamasından ileri gelir.

CHAMBERS (Ephraim), ingiliz ansiklopedici (Kendal, Westmoreland, 1680 - İslington, Londra yakınında, 1740). *Cyclopaedia* ya da *An Universal Dictionary of Arts and Sciences* (1728) adlı ansiklopedisi bu yapıtı fransızcaya çevirmekle görevlendirilen Diderot'ya bir ansiklopedi çıkarma fikrini verdi.

CHAMBERS (*sir* William), ingiliz mimar (Göteborg 1723 ya da 1726 - Londra 1796). Hindistan'a ve Çin'e yolculuk yaptıktan sonra Paris ve İtalya'da mimarlık okudu; 1755'te Londra'ya yerleşti. 1757'de önemli çin yapılarının resimlerini *(Designs of Chinese Buildings),* 1759'da ise sivil mimarlık üzerine bir yapıt *(a Treatise on Civil Architecture)* yayımladı ve kısa sürede ün kazandı (1760'ta R. Adam ile birlikte kralın mimarı oldu). Kew bahçelerinde gerçekleştirdiği (1756'da çizdiği) pagodanın dışında, üslubu, fransız klasikçiliği ve yeniklasikçilikle palladio geleneğinin bileşimidir: Dublin yakınında Marino gazinosu (1757) ve birçok kır evi; Londra'da Somerset House (yapımına 1776'da başlanmıştır).

CHAMBERS (William), iskoçyalı yayımcı ve yazar (Peebles 1800 - Edinburgh 1883). Kardeşi Robert ile birlikte Chamber's Journal'ı kurdu (1832). Tarih kitapları ve 1950'ye kadar yeni basımları yapılan on ciltlik bir ansiklopedi yayımladı (1859-1868). —Kardeşi ROBERT (Peebles 1802 - Saint Andrews 1871) kitapçı ve yayımcı. Edebiyat ve tarih üzerine yapıtlar yayımladı (*Vestiges of the Natural History of Creation* [Yaratılışın doğal tarihinin kalıntıları], 1844).

CHAMBERS (George), trinidad ve tobago'lu siyaset adamı (Trinidad 1928). 1966'da siyasete atıldı. Çeşitli bakanlıklarda bulundu. Ulusal halk partisi'nin ön-

Hulton-Parimage

Joseph **Chamberlain** (1877'de)

Hulton-Parimage

sir Joseph Austen **Chamberlain**

Hugo Jaeger-Time Life-Colorific

Arthur Neville **Chamberlain**'in Münih konferansı'na katılmak üzere 29 eylül 1938'de Almanya'ya gelişi

Lang-Rapho

Chambéry ve ön plandaki şatodan bir görünüm

den olarak, parti iktidarı süresince başbakanlık yaptı (1981-1986). Partisi seçimleri kaybedince görevinden ayrıldı.

CHAMBÉRY, Fransa'da *département* (Savoie) merkezi, Paris'e 553 km uzaklıkta, Leysse ırmağı kıyısında, Bauges ve Chartreuse arasındaki Chambéry klüzünde; 55 603 nüf. (1992).
—Tar. Chambéry (lat. *Chamberiacum*), 1232-1562 arasında Savoıa kontlarının, sonra düklerinin başkenti oldu. 1792'den 1815'e kadar fransız Mont-Blanc *département*'ının merkezi olan Chambéry, 1860'ta Savoie *département*'ının merkezi olarak kesin bir şekilde Fransa'ya bağlandı.

CHAMBLY, Kanada'da (Québec) kent, Montréal'ın banliyösü; 11 800 nüf.

CHAMBORD, Fransa'da (Loir-et-Cher) komün, Sologne'da, Cosson ırmağı kıyısında; 214 nüf. (1992). Rönesans'tan kalma ünlü şato.

Chambord şatosu, Rönesans dönemi fransız mimarlığının başyapıtlarından biri. Blois kontlarının av köşkünün bulunduğu yerde, 1519'da François I için yapımına başlandı. Loire şatoları içinde en büyük olanıdır. 440 odası bulunan şatonun mimarı bilinmemektedir.

CHAMBORD (Henri DE BOURBON), Bordean *dükü*, — *kontu*, fransız prensi, Bourbon hanedanının büyük kolunun son temsilcisi (Paris 1820 - Frohsdorf, Avusturya, 1883). Berry dükünün oğlu. Ancak dükün ölümünden sonra doğmuş ve "mucize çocuk" sayılmıştır. Chambord malikânesi kendisine verildi, kendisi de daha sonra bu adı aldı. Charles X'un sürgünde ölümünden sonra (1836), Henri V adıyla Fransa tahtına meşruiyetçilerin adayı oldu. 1846'da arşidüşes Modenalı Maria Teresa ile evlendi. İkinci imparatorluğun çöküşünde üç bildiriyle (9 ekim 1870, 8 mayıs ve 5 temmuz 1871) tahta adaylığını koydu. 5 ağustos 1873'te Frohsdorf'a gelen Paris kontunun kendisini Fransa'da monarşinin temsilcisi olarak kabul etmesinden sonra, Chambord kontunun tahta çıkacağı düşünüldü. Ancak değişik olaylar bu sonucu önledi. Chambord kontu öldüğünde, III. Cumhuriyet çoktan kurulmuştu.

CHAMBRAY ya da **CHAMBRAİ** (Roland FREART DE CHANTELOU, *sieur* DE —), fransız sanat yazarı (Le Mans 1606 - *ay. y.* 1676'ya doğr.). Richelieu tarafından kraliyet konutlarını süslemek amacıyla çeşitli sanat yapıtları satın almak ve Poussin'i Fransa'ya dönmeye ikna etmek için İtalya'ya gönderildi (1640). Leonardo da Vinci'nin *Trattato di pittura* (Resim sanatı) kitabıyla Palladio'nun *De architectura* (Mimari) adlı kitabını fransızcaya çevirdi; ama kendisine asıl ün kazandıran *Parallèle de l'architecture antique avec la moderne* (Antik mimarinin çağdaş mimariyle karşılaştırılması) [1650] adlı kitabıdır.

CHAMBRUN (Charles, — *kontu*), fransız diplomat ve yazar (Washington 1875 - Paris 1952). 1928'de Ankara, 1933'te de Roma büyükelçiliklerinde bulundu, 1935 Fransa-İtalya anlaşmalarını ve Stresa konferansı'nı hazırladı. Tarih ve diplomasi konusunda kitaplar yazdı.

CHAMFORT (Sébastien Roch NICOLAS, DE — denir), fransız yazar (Clermont - Ferrand yakınında, 1740 - Paris 1794). Soylu bir aileden gelmiyordu; piçti. Paris'te, Grassins koleji'nde, burslu öğrenci olarak çok iyi bir öğrenim gördü. Bu arada komediler (*la Jeune Indienne*, 1764; *le Marchand de Smyrne,* 1770) ve bir de trajedi yazdı (*Mustapha et Zéangir*, 1776). Ünlü "Şatolara savaş, kulübelere barış" özdeyişini ortaya attıktan (1789) sonra, tehlikeli açık sözlülüğünü Terör döneminde de sürdürdü ("Bu adamların kardeşliği, Eteokles ile Plyneikes'in kardeşliğidir"). Tutuklandı. İntihara kalkıştı; aldığı yaralardan öldü.

Chamfort'un başyapıtı olan *Maximes, pensées, caractères et anecdotes* (1795'te Guinguené yayımladı), Ancien Régime toplumuna karşı düzenlenmiş bir dosyaydı. Bu yapıt, değer ve duyguların, kibar çevre söylemi tarafından gizlenip maskelenmiş yüzlerini ortaya seriyordu. Buna göre iyilikseverlik, "başkasını kendi buyruğu altına alma" isteğinden, aşk "iki değişik hevesin değiş tokuşu ile iki cildin birbirine değmesi"nden başka bir şey değildi. Fikirleri "yüksek mevkilere ulaşma aracı" durumuna getiren bir devrimle de alay eden Chamfort, gerçek düşmanın yan tutuculuk olduğunu gösteriyordu. Önemli olan, tüm baskı söylemlerini güldürerek başarısızlığa uğratmaktı. Buna belki filozofun söylemi de dahildi. Hatta doğrulukçu olduğunu ileri sürdüğü için, filozofun söylemi daha da tehlikeliydi. Nietzsche'nin, "gülmeyi yaşamak için bir ilaç kadar zorunlu" gören bir adama neden saygı gösterdiği (*Die fröhliche Wissenschaft*) böylece daha iyi anlaşılıyordu.

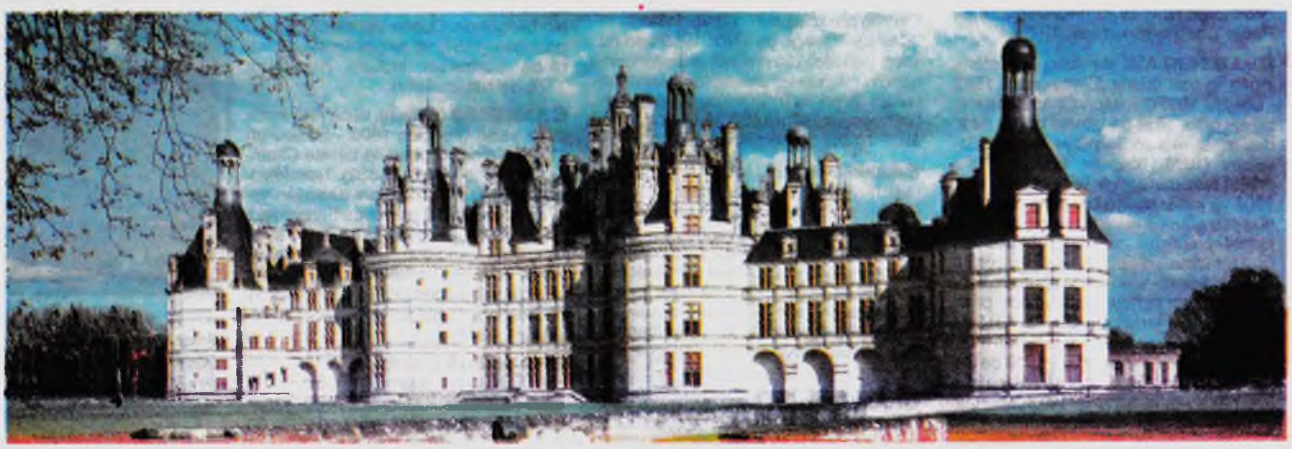
CHAMİLLART (Michel DE), fransız devlet adamı (Paris 1652 - *ay. y.* 1721). 1676'da parlamentoda danışmanlık yaptı. Mme de Maintenon'un himayesine girdi; 1699'da maliye bakanlığı genel müfettişliğine, 1701'de de savaş bakanlığına atandı. Colbert okulunda yetişmiş dürüst, çalışkan bir devlet adamı olan Chamillart, İspanya Veraset savaşı'nın getirdiği yükle büsbütün ağırlaşan bir mali yıkımla karşı karşıya kaldı. Kaynak yaratmak için geçici önlemlere dayanan bir siyaset izledi (yeni kurumların kurulması, rantların düşürülmesi, yardımların artırılması, paranın ikinci el dökümünün yapılması, borçlanmalar); 1701'de, faiz gelirli kâğıt para bastırdı. Bütün bunlara karşın bütçe açığının büyümesini engelleyemeyen Chamillart halkın kendisine karşı duyduğu hoşnutsuzluk yüzünden 1708'de genel müfettişlikten, 1709'da da savaş bakanlığından istifa etmek zorunda kaldı.

CHAMİSSO DE BONCOURT (Louis Charles Adélaïde DE CHAMİSSO DE BONCOURT, **Adelbert von** — denir), alman yazar ve bilgin (Boncourt şatosu, Champagne, 1781 - Berlin 1838). Fransa'dan Berlin'e göç eden (1790) ve bir Prusya alayında teğmenlik yapan Chamisso de Boncourt, Varnhagen von Ense ve La Motte-Fouqué ile dost oldu, onlarla birlikte *Berliner Musenalmanach*'ı kurdu. *Faust* adlı bir yapıtla (1803) R. Schumann'ın ünlü liedlerine esin kaynağı olan şiirler *(Frauenliebe und Leben)* yazdı; 1806 Prusya yenilgisinden sonra askerliği bıraktı, tıp ve botanik öğrenimi gördü. *Peter* Schlemihl Wundersame Geschichte* (1814) adlı yapıtıyla edebiyat alanında büyük bir ün kazanmasına karşın, doğabilimci olma tutkusu gittikçe arttı, bir dünya gezisinden sonra (*Bemerkungen und Ansichten auf einer Entdeckungsreise*, 1821) Berlin Botanik bahçesi'nin müdürlüğüne atandı.

CHAMONİX-MONT-BLANC, Fransa'da kanton (Haute-Savoie) merkezi, Arve ırmağı kıyısında, 1 037 m yükseltide, *Chamonix vadisi*'nde; 10 062 nüf. (1992). Fransa'da dağcılığın gerçek merkezi olan Chamonix, canlı bir kış sporları merkezidir (3 842 m'ye kadar kayak sporu yapılır).

CHAMPAGNE, Kuzey-doğu Fransa'da tarihsel bölge, K.'inde Belçika, B.'sında Picardie ve Île-de-France, G.'inde Bourgogne, D.'sunda Lorraine vardır. Yönetim açısından birçok *département*'a ayrılır. Toprağın yapısı ve kullanımı açısından üç kesim göze çarpar: B.'da, orman ve

Chambord şatosu (1519-1537)

Brumaire-Ziolo

bağlar (bölgenin en değerli şaraplarını üreten Reims ve Épernay bağları çok önemlidir) bakımından zengin *Côe de-l' Île -de-France;* orta kesimde, bir bölümü ormanlar, bir bölümü çayırlarla kaplı *Champagne pouilleuse;* D.'da, gür çayırlarla kaplı *Champagne humide.*

—Tar. Roma egemenliğinde kaldığı dönemde birçok Galya iline ayrılan Champagne, çok uzun bir süreç içinde bir toprak bütünlüğü kazandı. Merovenj hükümdarları, Champagne'ı bir düklük haline getirerek sıkı denetim altında tuttular. IX. yy.'da Karolenjler Troyes kontluğunu kurdular; Troyes kontluğu kısa zamanda özerkleşti; kontluk unvanı babadan oğula geçmeye başladı. X. yy.'ın ortasına doğru, Fransa kralı Louis IV, kontluğu Reims başpiskoposu Herbert de Vermandois'ya (Robert de Troyes'nın damadı ve kalıtçısı) verince, Herbert de Vermandois, Champagne bölgesini yönetimi altında birleştirmeye çalıştı: Meaux kontluğuyla Troyes kontluğunu birleştirdi. XI. -XII. yy.'lar arasında kontluk, H. de Vermandois'nın soyundan Blois kontlarınca yönetildi. Blois kontları, Fransa, Bourgogne ve *Lorraine* arasında gerçek ve bağımsız bir devlet yarattılar; bu devlet XIII. yy.'a kadar, Champagne pazarlarının Avrupa'da ticaret ve borsa alanında kazandığı önem sonucu, refah içinde yaşadı. 1234'te, Blois-Champagne kontları Navarra tahtını ele geçirince, Fransa'daki bölgeyle daha az ilgilenmeye başladılar. Yüz Yıl savaşları'ndan sonra (XIV. yy.) kontluk eski zenginliğini yitirdi ve 1361'de bütünüyle Fransa'ya bağlandı.

CHAMPAGNE → ŞAMPANYA.

CHAMPAGNE (Philippe DE) → CHAMPAIGNE.

CHAMPAGNE KATI a. Kretase devrinin katı. (→ KATMANBİLİM.)

Champagne savaşı (1915-1918), Birinci Dünya savaşı sırasında Champagne'da sürdürülen büyük askeri operasyonların tümü. Kanlı ve sonuçsuz saldırıların birbirini izlediği 1914-1915 kışından sonra, 1915 eylülünde Fransızlar bir yarma hareketine giriştiler, piyade birlikleri büyük kayıplar verdi. General Pétain, 27 mayıs 1918'deki Chemin des Dames bozgunundan sonra, general Gouraud' ya "ikinci mevzi taktiği" adı verilen derinlemesine savunma taktiğini kabul ettirdi. 1918'deki beşinci ve son alman saldırısı, Gouraud'nun 5. Ordusu karşısında başarısızlığa uğradı. Bu savunma zaferi, Müttefikler'i zafere götüren stratejik değişmenin belirtisi oldu.

CHAMPAGNE sülalesi, X. yy.'dan XII. yy'a kadar Troyes ve Meaux kontluklarını elinde bulunduran ve Champagne kontluğunu oluşturan sülale.

Sülalenin ilk kolu, *Vermandois sülalesi*'dir. Vermandois kontu ve Fransa kralı Robert I'ın damadı olan Herbert (öl. 942), kaynatasından 923'te aldığı Troyes kontluğuna Meaux kontluğunu kattı.

Bunu *Blois-Champagne sülalesi* izledi. 1037'de, Eudes II yönetimi feodal devletin kurulması için kesin bir adım attı. Bir bölüşmeden sonra, 1089'dan 1125'e kadar Troyes ve Meaux kontlukları birbirinden ayrıldı. Ancak, 1125'te Thibaud II, bunları yeniden birleştirdi, Chartres ve Blois kontluklarını da bunlara kattı. 1152'de ölünce, yerine büyük oğlu Liberal Henri I geçti ve Blois-Champagne sülalesinin mallarını zilyetliğinde bulunduran fief oldu. Blois ve Chartres kontlukları, 1234'ten sonra, Navarra krallığı'na da egemen oldular.

Blois-Champagne sülalesi, 1274'te, son Champagne kontu Henri III ile sona erdi. Henri III'ün kızı Jeanne, 1284'te, Fransa'nın gelecekteki kralı Güzel Philippe IV ile evlendi ve ona Champagne ve Navarra'yı çeyiz olarak götürdü.

CHAMPAGNE-ARDENNE, Fransa da yönetimsel bölge; Ardennes, Aube, Marne ve Haute-Marne *departement*'larını içine alır; 25 600 km²; 1 347 848 nüf. (1992). Yönetim merkezi *Châlons-sur-Marne.* Ülke yüzölçümünün % 4,7'sini oluşturan bölge topraklarında Fransa nüfusunun % 2,5'i yaşar.

CHAMPAGNE CASTLE, Lesotho' nun kuzey-doğu kesiminde, Güney Afrika Cumhuriyeti (Natal) sınırında dağ; 3 375 m.

CHAMPAGNY (Jean-Baptiste DE NOMPÈRE DE) **de Cadore** dükü, fransız siyaset adamı (Roanne 1756 - Paris 1834). 1774-1787 arasında krallık donanmasında hizmet gördü, Forez soylularının temsilcisi olarak États généraux'ya seçildi, 1791'den 1800'e kadar siyasetten uzak kaldı; 18-Brumaire'den sonra Devlet konseyi üyesi, daha sonra Viyana büyükelçisi (1801-1804) oldu. Chaptal'dan sonra, içişleri bakanlığı (1804-1807), Talleyrand'dan sonra da dışişleri bakanlığı yaptı (1807-1811); bu görevini yürütürken 1809 Viyana antlaşması ve Napoléon'un Marie-Louise ile evlenmesi konusunda görüşmelere katıldı. Bourbonlar döneminde Chambre des pairs üyeliğine atandı (1819); Yüz Gün sırasında Napoléon' un yanında yer aldı.

CHAMPAİGN, ABD'de (İllinois) kent, Springfield'in K.-D.'sunda, Urbana ile tek bir yerleşme alanı oluşturur; 58 133 nüf. Eyalet üniversitesi.

CHAMPAİGNE (Philippe DE), brabantlı ressam (Brüksel 1602 - Paris 1674). Flaman ve fransız okullarına bağlı sanatçıların yanında çalıştıktan sonra Marie de Médicis'nin kişisel ressamı oldu (1628), fransız uyruğuna geçti (1629). Saray ressamlığına atandıktan sonra, sırasıyla Luxembourg sarayı, Palais-Cardinal, Sorbonne capellası ve Palais-Royal'in süslemelerini yaptı. Krallık resim ve heykel akademisi' nin kurucularındandır (1648). Richelieu' nün, saray çevresinin ve fransız yüksek tabakasının portre ressamlığını yaptı. Port -Royal yöneticileri ve rahibelerinin, güçlü ve ruhbilim araştırmasına dayanan portrelerini gerçekleştirdi (başyapıtı *Ex-voto,* 1662, Louvre). Yoğun bir ruhaniliği yansıtan dinsel tablolar yaptı (*Son yemek,* Louvre). — JEAN-BAPTİSTE, yeğeni (Brüksel 1631 - Paris 1681) ressam, 1663'te Akademi'ye girdi. Resimlerinde amcasının yolunu izledi.

CHAMPASSAK → ÇAMPASAK.

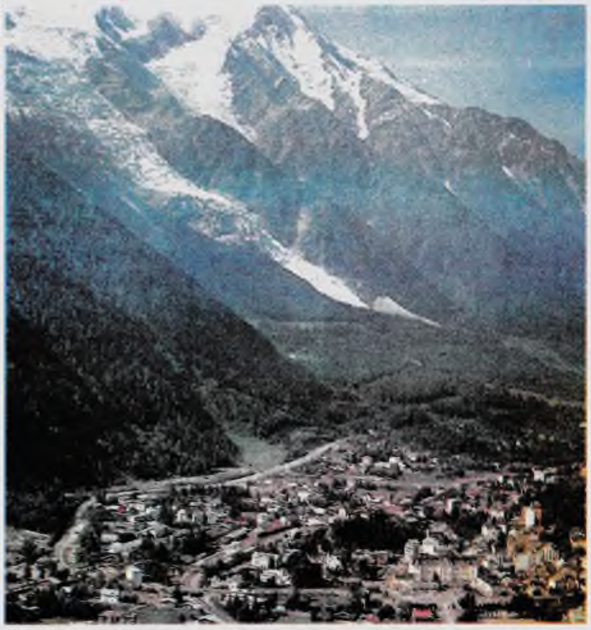
CHAMPEAUX (Guillaume DE) → GUİLLAUME DE CHAMPEAUX.

CHAMPERY, İsviçre'de (Valais) yaz turizmi ve kış sporları merkezi, 1 053 m yükseltide, Culet ya da Ayerne kayasının eteğinde, Midi Doruğu'nun karşısında; 900 nüf.

CHAMPFLEURY (Jules HUSSON), fransız yazar (Laon 1821 - Sèvres 1889), Baudelaire, Murger, Nadar'ın dostu olan Champfleury (dagerrotipiye merak sarmıştı), gerçekçi okulun öncüsü olmakla birlikte bu okulun geleceği konusunda fazla iyimser değildi ("Gerçekçilik otuz yıldan fazla sürmeyecek bir geçiş sözcüğüdür", *le Réalisme,* 1857). Kuramsal yazılar yanında, yirmi dolayında roman yazdı (*Chien-Caillou*, 1847; *les Aventures de Mlle Mariette,* 1853; *les Bourgeois de Molinchart,* 1855; *Fanny Minoret,* 1882). Bu yapıtlarında genellikle günlük yaşamı betimledi, taşra ve burjuva yaşayışını eleştirdi. *Histoire de la caricature*'de (1866) antik ve modern karikatürün gelişimini anlattı. Halk sanatına eski saygınlığını kazandırmak yolunda çaba harcayan ilk yazarlardan biriydi; o güne dek küçümsenen nesnelerin estetik değerini tanıtladı ve halk kültürünün varlığını ortaya koyan bu kanıtların tarih ve etnografya için taşıdığı önemi vurguladı (*Histoire des faïences patriotiques sous la Révolution,* 1866; *Histoire de l'imagerie populaire,* 1869). Sèvres seramik müzesi müdürlüğünü yaptı.

CHAMPİGNY-SUR-MARNE, Fransa'da kanton (Val-de-Marne) merkezi, Paris'in güney-doğu banliyösünde, Marne ırmağının sol kıyısında, Saint-Maur büklümünün K.'inde; 79 778 nüf. (1992).

CHAMPİONNET (Jean Étienne VACHİER, — denir), fransız general (Valence 1762 - Antibes 1800). 1794'te generalliğe atandı. 1798'de Roma'daki ordunun komutanlığını üstlendi; Capua'yı, sonra Napoli'yi ele geçirdi ve orada Partenopéa Cumhuriyeti'ni ilan etti. Directoire yönetimi komiseri Faipoult ile aralarında çıkan bir anlaşmazlık sonucu hapsedildi (mart 1799). Daha sonra serbest bırakıldı, Moreau'nun yerine İtalya ordusu komutanlığını üstlendi (ağustos 1799). Kasımda, Genola'da Avusturyalılar'a yenildi, ordusu içinde yayılan bir salgın hastalık sonucu öldü.

R. Morin

Chamonix-Mont-Blanc'dan bir görünüm

Garanger-Giraudon

Philippe de Champaigne ***le Président de Mesmes*** **(1653)** ***Louvre müzesi, Paris***

chartreuse de Champmol Claus Sluter'in yaptığı heykellerle süslü taçkapı (XIV. yy. sonu)

Jean-François Champollion Léon Cogniet'nin yaptığı bir portreden ayrıntı *Louvre müzesi, Paris*

Champs-Élysées'den bir görünüm

CHAMPLAİN (Samuel DE), fransız sömürge kurucusu (Brouage 1567 ile 1570 arası - Québec 1635). Bretagne'da krallık ordusunda Birlik'e karşı savaştı (1593-1598). Yeni Fransa'daki bir sömürgenin durumunu incelemek amacıyla, 15 mart 1603'te Honfleur'den yola çıkarak Saguenay nehri ağzındaki Tadoussac'a ulaştı ve Saint Lawrence ırmağı boyunca Lachine ivintisine dek ilerledi. Daha sonra Gaspe yarımadasına gitti. 20 eylül 1603'te Le Havre'a döndü ve sömürgeleştirme girişimlerinin gerekliliğini kanıtlamak amacıyla yolculuk anılarını (*Des Sauvages* [Vahşiler]) yayımladı. 1612'de, prens Henri de Condé Yeni Fransa'nın kral naibi oldu, Champlain'i de vekilliğe atadı. Champlain, 1613'te Kanada'ya yapılan yeni bir yolculuk sırasında Ottawa'ya dek gitti. 1615-16'da Batı'ya doğru büyük bir keşif yolculuğu düzenlendi: gezgin, birkaç arkadaşıyla birlikte Ottawa'yı geçti, Nipissing ve Huron göllerini keşfetti, Ontario gölünün doğu bölümüne ulaştı. Vekil ve vali unvanı, Condé'nin görevini üstlenen Montmorency dükü tarafından 1619'da kabul edildi. Bütün Kanada otoritesi altındaydı.

CHAMPLAİN gölü, Kuzey Amerika'da göl, Kanada (Québec) ile ABD (New York eyaleti ve Vermont) sınırında; 1.550 km². Sularını, Richelieu ırmağı aracılığıyla St. Lawrence ırmağına akıtır ve bir kanal sistemiyle Hudson ve Erie gölüne kavuşur. Champlain tarafından bulunan bu gölü, XIX. yy.'da amerikalı keşif heyetleri Kanada'ya gitmek için kullandılar (Amerikalılar'ın İngilizler'e karşı kazandığı deniz savaşı, 11 eylül 1814).

CHAMPLEVÉ → İNDİRME.

■**Champmol** *(chartreuse de)*, Bourgogne dükü Philippe'in, 1383'te, aile mezarlığı olarak kullanılmak üzere Dijon'un 1 km uzağında inşa ettirdiği yapı topluluğu. Planlar Drouet de Dammartin tarafından çizildi. Heykelci olarak önce Jean de Marville, 1389'dan sonra da Claus Sluter çalıştı. Sluter'in taçkapı için yaptığı beş heykel günümüzde de yerlerindedir.

CHAMPOLLİON (Jacques), **Champollion-Figeac** denir, fransız arkeolog (Figeac 1778 - Fontainebleau 1867). Grenoble Edebiyat fakültesi'nde profesörlük yaptı, sonra Krallık akademisi'nde elyazmaları bölümü yöneticisi, École des chartes'ta paleografi profesörü oldu. Cumhuriyet yönetimince 1848'de görevden alındı. Başlıca yapıtları: *Annales des Lagides* (Lagoslar'ın yıllıkları) [1819], *l'Égypte ancienne* (Eski Mısır) [1839], *l'Égypte et les Cent-Jours* (Mısır ve Yüz gün) [1844] ve *Documents sur l'histoire de France* (Fransa tarihi üzerine belgeler) dizisinin birçok cildi.

■**CHAMPOLLİON** (Jean-François), **Genç Champollion** denir, fransız mısırbilimci (Figeac 1790-Paris 1832), Jacques Champollion'un kardeşi. Bonaparte ile Mısır'a giden bilginlerce kopyaları getirilen hiyeroglif yazıtları çözme tutkusu gençliğinde başladı. Bilinen doğu dilleriyle, özellikle de kıpti dilini tutkuyla inceledi; bu dilde Eski Mısırlılar'ın kullandığı dilin izlerini bulacağına inanıyordu. İnceleyeceği metinleri, Grenoble Üniversitesi'nde tarih profesörlüğü yaptığı sırada (1812-1815, 1818-1821) toplamaya başladı. Üzerinde Ptolemaios V'in onuruna mısırca (hiyeroglif ve demotike yazılarıyla) ve yunanca bir kararnamenin yazılı olduğu Reşit taşı'nı inceleyince, metinde geçen özel adları kesin bir biçimde ayırarak hiyeroglif yazısının çözümü için sağlam bir dayanak elde etti. Hiyerogliflerin okunuşunun temel kurallarını açıkladığı *Lettre à M. Dacier relative à l'alphabet des hiéroglyphes phonétiques*'i (Fonetik hiyeroglif alfabesine ilişkin Dacier'ye mektup) 17 eylül 1822'de Académie des inscriptions et belles-lettres'de okudu ve hemen sonra yayımladı. Müzeleri ve özel koleksiyonları gezmek amacıyla 1824'te İtalya'ya gitti. 1826'da Louvre müzesi'nin eski mısır eserleri bölümünün sorumlusu oldu. 1828'de eski mısır anıtlarındaki yazıtların kopyasını çıkarmak göreviyle Mısır'a gönderildi. 1831'de Collège de France'ta profesörlüğe atandı. *Précis du système hiéroglyphique* (Hiyeroglif sisteminin elkitabı) adlı yapıtı daha önce, 1924'te yayımlanmıştı. Diğer yapıtlarından başlıcaları, *Lettres écrites d'Égypte et de Nubie* (Mısır ve Nübye mektupları) [1833], *Monuments de l'Égypte et de la Nubie* (Mısır ve Nübye anıtları) [1835-1845], *Grammaire égyptienne* (Mısır dili grameri) [1835-1841] ve *Dictionnaire égyptien en écriture hiéroglyphique* (Hiyeroglif yazısıyla mısır dili sözlüğü) [1841-1843], ölümünden sonra, kardeşi Jacques'ın çabasıyla yayımlandı.

CHAMPOLUC → AYAS-CHAMPOLUC.

■**Champs-Élysées,** Paris'te anayol, dünyanın en ünlü caddelerinden biri; uzunluğu 1 880 m. Özellikle İkinci İmparatorluk zamanında kibar çevrenin gözde buluşma yeriydi; bugün de Fransızlar'ın ve yabancıların en beğendikleri eğlence yerlerinden ve lüks eşya ticaretinin merkezlerinden biridir.

Champs-Élysées *(ballet des)*, fransız bale topluluğu (1945-1951). Topluluğun sanat yönetmenliğini Boris Kochno, bale yöneticiliğini —1948'e değin— Roland Petit, genel yazmanlığını İrene Lidova yaptı. Tam anlamıyla fransız olan ilk bale topluluğudur. Etkinliğini yalnızca 6 yıl sürdürebilmekle birlikte, fransız dansına ve balesine köklü bir değişiklik getirdi.

CHAMSON (André), fransız yazar (Nîmes 1900 - Paris 1983). Yapıtlarında önceleri protestanlık ve bölgecilik yanları ağır basan bazı tarihsel anıları Cévennes bölgesinin gerçekleriyle birleştirdi *(Roux le Bandit*, 1525; *les Hommes de la route*, 1927). Sonra daha geniş ve siyasete daha dolaysız bir biçimde yer veren bir aktüaliteyi romanlaştırdı *(l'Année des vaincus*, 1934; *le Puits des miracles*, 1945). Çağının büyük sorunlarının hiçbirine yabancı kalmamak için çoğu özyaşamöyküsü niteliği taşıyan bir dizi kitapta izlenimlerini aktardı (*la Neige et la Fleur*, 1951; *Comme une pierre qui tombe*, 1964). Ama en başarılı yapıtlarını tarihsel ve bağımlı bölgeciliğe döndükten sonra verdi (*les Taillons*, 1974). [Fr. Akad., 1956.]

CHAÑARAL, Şili'de, Atacama bölgesinde liman kenti, *Chañaral* ilinin merkezi.

CHANCAY, Peru'da, Lima'nın K.'inde balıkçı limanı kent; 10 000 nüf. Balık unu.

CHANCAY KÜLTÜRÜ a. Orta Peru'nun kıyı kesiminde (Chancay ve Chillón vadisi) İ.S. 1200-1400 arasında gelişen Kolomböncesi kültür. En ayırtedici arkeolojik kalıntılar, beyaz üstüne siyaha boyanmış, genellikle döküm kalıbıyla yapılmış çömleklerdir. Bunlar, Ancón mezarlığı gibi, kimi mezarlarında çok zengin ölü eşyaları: kumaş bebekler, kumaşlar (tül, brokar, desenli kumaşlar) ve kızgın demirle resimlenmiş asmakabakları bulunan büyük mezarlıklarda ortaya çıkarılmıştı. En önemli kent merkezleri, piramit biçimindeki küçük tepeleriyle dikkati çeken Pisquillo Chico ile bir merkez tapınağı ve daha küçük boyutta birçok tapınağı bulunan Lumbra'ydı.

CHANCE (Edward Ferguson), ingiliz camcı (1861 - Sandford Park, Oxford yakınında, 1923). 1890'da Birmingham'da baskı camlarını kesintili biçimde haddelemeyi başardı. Potalardaki cam akıtılıyor ve düz iki haddeleme rulosunun arasından geçirildikten sonra oymalı bir ruloyla baskı uygulanıyordu.

CHANCELLOR (Richard), ingiliz gemici (öl. İskoçya kıyılarında, Pitsligo koyu, 1556). Avrupa kıtasının K.-D.'sunda Doğu'ya doğru bir geçit bulmak için 1553'te Willoughby ile birlikte yola çıktı. Beyaz deniz'e girdi. Çar İvan IV'ün çağrısı üzerine Dvina halicinden Moskova'ya ulaştı. Yararlı ticari görüşmelere girişti. İkinci yolculuğunda İngiltere ile Rusya arasındaki ticari ilişkileri geliştirdi; ama dönüşte bir deniz kazasında öldü.

CHANCELLORSVİLLE, günümüzde **Chancellor,** ABD'de (Virginia) köy, Fredericksburg'un B.'sında. Ayrılık savaşı sırasında general Lee komutasındaki Güneyliler, Kuzeyliler'i burada yenmişlerdi (mayıs 1863).

■**CHANCHÁN,** Chimú krallığı'nın başkenti (İ.S. 1200-1400), Peru'nun kuzey kıyısında, Moche vadisinde. Bugüne kalan başlıca yapılar, pişmemiş tuğladan yapılmış dokuz sur, chimú krallarının oturdukları evler ve yeraltı mezarları. Yüksek duvarların içinde birçok yapı bulunur (evler, dükkânlar, kabul salonları, avlular, mutfaklar, büyük su sarnıçları). Surların birindeki kral mezarında, birçok armağanın (çoğu bilinmeyen hırsızlarca soyulmuştu) kalıntıları ve hükümdarın ölümü nedeniyle kurban edilen 200 kişinin cesedi ortaya çıkarılmıştır.

CHANCİLLERİA → AUDİENCİA'nın eşanlamlısı.

CHANCOURTOİS (Alexandre Émile BÉGUYER DE), fransız yerbilimci ve kimyacı (Paris 1820 - *ay. y.* 1886). Paris'te École des mines'de (madencilik okulu) profesördü. Türkistan dağlarında, İzlanda ve Grönland'da yerbilim araştırmaları yaptı. *Yer vidası* adıyla, kimyasal elementlerin dönemsel bir sınıflandırmasını tasarladı. Bu sınıflandırma, Mendeleyev tablosunun habercisiydi.

CHANDLER (Seth Carlo), amerikalı gökbilimci (Boston 1846 - Wellesley Hill, Massachusetts, 1913). Yer'in dönüşü ve biçimi üstüne yaptığı çalışmalarla tanınır.

CHANDLER (Raymond Thornton), amerikalı yazar (Chicago 1888 - La Jolla, Kaliforniya, 1959). Polisiye roman yazarıydı. Meslek yaşamına Black Mask dergisinde başladı. Geniş kitleye seslenen bir türü seçmekle birlikte, gerçek bir yazar olma kaygısını da taşıyordu, *Letters* adlı yapıtında türün kuralları, özellikle de bilmeceli romanla kara roman arasındaki fark üzerinde durdu. Bir özel dedektif olan kahramanı Philip Marlowe aracılığıyla, bireyin bazı temel değerleri herkese karşı ve tek başına, korumak zorunda kaldığı bir dünya çizdi (*The Big Sleep,* 1939; *Farewell, My Lovely,* 1940; *The Lady in the Lake,* 1943; *The Long Good-bye,* 1953).

CHANDOS (*sir* John), Yüz Yıl savaşı'nın en iyi ingiliz askerlerinden biri (öl. Mortemer, Poitou, 1370). Kara Prens'in vekiliydi, Cambrai kuşatmasına (1337), Crécy zaferine, savaş sırasında prensin hayatını kurtardığı Poitiers zaferine ve Castilla'daki Nájera zaferine katıldı. İngiltere kralının Fransa temsilcisi seçildi ve Brétigny antlaşması'nın uygulanışı sırasında, Guyenne connétable'ı (1362) ve Poitou seneşali (1369) oldu. Saint-Savin manastırı'nı geri almaya çalışırken, Lussac-les-Châteaux'da yaralandı, ertesi gün de öldü. Chandos Herald, Kara Prens'in yaşamını konu alan ilginç bir manzum yapıt yazdı.

CHANDRASEKHAR (Subrahmanyan), hint asıllı amerikalı astrofizikçi (Lahor 1910). Kuramsal gökbilim çalışmaları (gezegen ışıklarının kutuplaşmasını inceleme, evrendoğum kuramı) ve özellikle yıldızlardaki ışınım aktarımı kuramı üstüne yaptığı araştırmalarıyla tanındı. Beyaz cücelerin kütlesinin, Güneş'in kütlesinden en çok 1,4 kat büyük olabileceğini gösterdi *(Chandrasekhar sınırı).* [Nobel ödülü, 1983.]

■**CHANEL** (Gabrielle BONHEUR, **Coco** —denir), fransız terzi (Saumur 1883 - Paris 1971). Yaptığı şakalarla 1914'te moda dünyasına katıldı. Bu tarihten başlayarak, denizci giysilerinden esinlenen ilk jarselerini tanıttı. 1916'da Paris'te açtığı dikimeviyle modada büyük değişiklik yaptı. Kadınlara, yalın ve rahat giysiler içinde arı bir görünüm kazandırdı.

CHANGBAİ SHAN →ÇANGBAİ ŞAN.

CHANGCHOW, Çangcou'nun (Çin) ingilizce adı.

CHANGCHUN → ÇANGÇUN.

CHANGDE →ÇANGDI.

CHANG JİANG → ÇANG CIANG.

CHANGLİ → ÇANGLİ.

Changma → ÇANGMA

CHANG MAGHİANA, Pakistan'da kent, Pencab'da, Lahor'un B.-G.-B.'sında; 136 000 nüf. Kent, Chang ve Maghiana kesimlerinden oluşur. Tekstil.

CHANGSHA → ÇANGŞA.

CHANGSHU → ÇANGŞU.

CHANGZHİ → ÇANGCI.

CHANGZHOU → ÇANGCOU.

CHANNEL adaları, Manş denizi'nde Büyük Britanya'ya bağlı adalar, Cotentin'in B.'sında; 135 000 nüf. Channel adaları topluluğu iki büyük ada (G.-D.'da Jersey, K.-B.'da Guernesey) ile başlıcaları Sark ve Alderney olan yedi küçük adadan oluşur.

Channel adalarını, 933'te Guillaume Longue-Epee Normandiya düklüğüne kattı ve İngiltere kralı adalar üstünde egemenliğini, Normandiya dükü sıfatıyla sürdürdü. Adalar iki yönetim bölgesine ayrılır: Jersey ve küçük adaların bağlı olduğu Guernesey. Kralı, her iki bölgede birer askeri vali ile eyaletlerin seçtiği meclise başkanlık eden bir görevli temsil eder. Adalet sistemi hâlâ Normandiya geleneklerine dayanır; Sark adacığında derebeylik harçları ancak 1969'da kaldırılmıştır.

Armorik kütlesinin parçaları olan adalar, yüksek yalıyarlar ve güzel kumsallarla süslü, çarpılmış (Jersey G.'e, Guernesey K.'e doğru) küçük billurlu kayaç bloklarıdır. Okyanus iklimi, yumuşak, güneşli, hafif nemlidir.

Guernesey'de tarım, Büyük Britanya pazarı için çiçek ve domates yetiştirilen 400 hektarlık seralar sayesinde hâlâ önemli bir gelir kaynağıdır. Jersey'deyse tarım daha az yoğun yöntemlerle yapılır, (sağmal inek, patates, karnabahar ve fulya yetiştiriciliği).

Sanayinin toplam gelire katkısı, yüksek katma değerli üretim (trikotaj, elektronik, akustik gereçler, bilimsel aygıtlar) sayesinde tarımınkine eşittir.

Güzel koruların yer aldığı bu adaların çekiciliği ve Büyük Britanya ile Fransa'ya hem denizden hem havadan bağlanması sayesinde, turizm hızla gelişmektedir. 1990 yılında Jersey'yi 1 507 439, Guernesey'yi 40 000 turist ziyaret etmiştir. Ama günümüzde turizm de, ayrıcalıklı bir vergi rejiminin desteklediği son derece etkin mali hizmetlerin gerisinde kalmıştır: birçok büyük şirketin merkezleri Jersey ya da Guernesey'dedir

CHANNİNG (William Ellery), amerikalı tanrıbilimci (Newport, Rhode İsland, 1780 -Bennington, Vermont, 1842). 1803'te Boston'da protestan rahibi olarak çalışmaya başladı. Daha sonra Yeni İngiltere kilisesi'nin başkanı oldu. Derin bir özgürlük aşkıyla ünitarizm öğretisini geliştirdi. Meksika ve Oregon sorunlarında, etkisini ABD ile Avrupa arasında barışın sağlanması yolunda kullandı. Köleliğin kaldırılması ve işçilerin durumunun düzelmesi için çaba harcadı.

CHANOS a. Denizde yaşayan, karın yüzgeçli kemiklibalıkları içerin cins. (Otçul ya da mikrofajdırlar. Ringabalığına benzerler, Hint okyanusu ile Büyük Okyanus'un birleştiği kesimin kıyılarında yaşarlar. Etinden sanayide yararlanılan bu cinsir üyeleri *Chanidae* familyasını oluşturur.)

CHANSİ, Hindistan'da (Uttar Pradeş, kent; 301 304 nüf. (1991). Karayolu ve demiryolu kavşağı. Chansi'de birçok sanayi kolu (özellikle ağır metalürji) gelişmiştir.

Chanson d'Antioche *(la),* 9 000 alexandrin'den oluşan kahramanlık destanı. Graindor de Douai, bu destanı, Richard le Pèlerin'in bugün elimizde bulunmayan bir şiirini yeniden ele geçirerek yazdı (1180'e doğr.). Richard le Pèlerin, sözkonusu şiirinde, Pierre l'Ermite'in başarısız haçlı seferini anlatmıştı. Graindor, Antakya'nın 1098'de alınmasına kadar götürülen bir anlatıyı beş tutsak şövalyenin romansı öyküsü *(Chétifs)* ve Godefroi de Bouillon'un taç giymesiyle sonuçlanan Kudüs'ün alınması öyküsü *(Chanson de Jérusalem)* ile birleştirdi. Bu öykünün provence dilindeki bir çevirisi (1120'ye doğr.), güneyli senyörlerin kahramanlıklarını vurgular.

Chanson de Guillaume *(la),* varlığı 1903'te ortaya çıkarılan tek bir elyazması metin içinde korunan kahramanlık destanı. XII. yy.'ın ilk yarısından kalan ve iyice bozulmuş olan metin, gerek destan tarihi, gerekse ilkörneği hiç kuşkusuz Toulouse kontu Guillaume olan Guillaume d'Orange destan çevresi bakımından çok önemlidir.

Chanson de Roland *(la),* fransız kahramanlık destanlarının en eski, en ünlü ve en güzeli. 1100-1125 arasında yazıldı. Kayıp özgün metnin en eski ve en iyi kopyası olan ve 1170'e doğru yazılıp 1832'de Oxford Bodley kitaplığı'nda bulunan anglo-norman elyazması metin, onar heceli 4 002 yarım uyaklı dize içeren 291 parçadan oluşur. Yazarı belli değildir, son dizesinde yer alan Turoldus adının, destan yazarının mı, kopya edenin mi, yoksa söyleyenin mi adı olduğu saptanamamıştır. Ancak öyküyü ustalıkla kuran, kişileri güçlü bir yalınlıkla çizen, klasik kültür almış, bilgili bir kişinin elinden çıktığı açıktır. Eginhard'ın andığı tarihsel bir olayı, 15 ağustos 778 günü, Bretagne kontu Roland komutasındaki artçı birliğin, Charlemagne ordusunun İspanya seferinden dönüşünde, Pireneler'den geçerken, Roncevaux vadisinde Basklar tarafından öldürülmesini efsaneleştiren destan, İspanya seferini bir haçlı seferi anlayışıyla anlatır, feodal fransız aristokrasisinin din, ahlak ve kahramanlık idealini dile getirir. Aralarında yaşlı imparator Charlemagne'ın yeğeni Roland'ın da bulunduğu 12 kişilik artçı birliği, Ganelon'un ihaneti sonucu "sarazenler" diye adlandırılan müslümanlarca kuşatılarak öldürülür. Destanın en etkileyici bölümü, Roncevaux savaşı ile Roland'ın dramının anlatıldığı bölümdür. Roland, gururu yüzünden borusunu çalarak ilerdeki orduyu yardıma

Gallimard

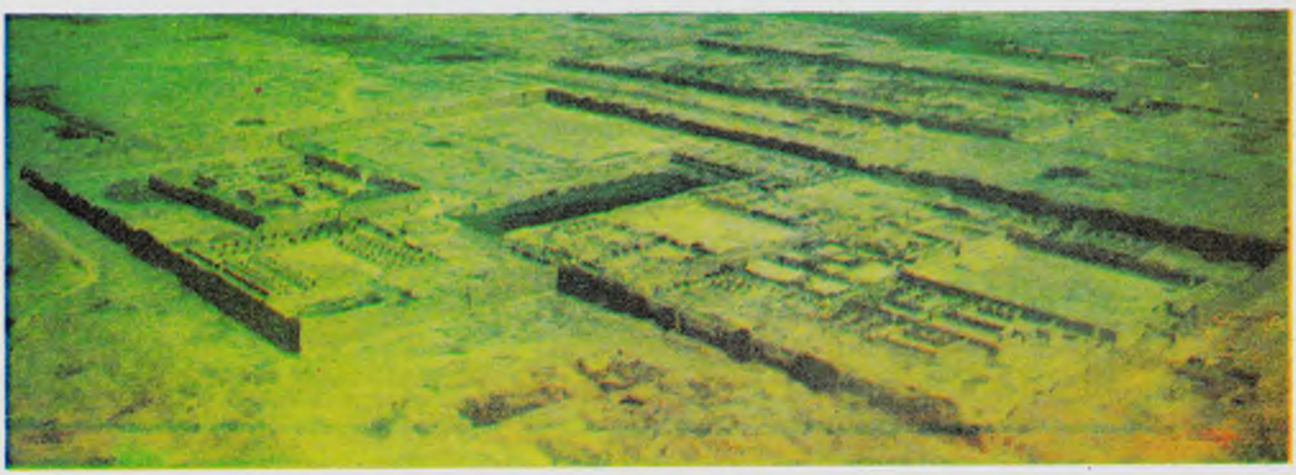
Raymond Chandler

Lipnitzki-Viollet

Coco Chanel (1936'da)

Peru'daki **Chanchán** sitinin havadan görünüşü (chimú kültürü)

Charles-Lénars

Giraudon

Chanson de Roland bir vitraydan ayrıntı Chartres katedrali (XIII. yy.)

çağırmak istemez. Arkadaşlarıyla birlikte dövüşür, sonra borusunu bütün gücüyle çalar; ancak yalnız kalmıştır, düşmanı yenmiş olmakla birlikte kendisi de can çekişmektedir. Bunu Charlemagne'ın Roland ve arkadaşlarının öcünü alması ve Ganelon'u cezalandırması izler. Destanın topladığı ilgi, daha sonra bu türün batı edebiyatında yayılıp gelişmesine yol açmıştır.

Chantemesse ve Widal basili, SHİGA BASİLİ'nin eşanlamlısı.

CHANTERÈNE ya da **CHANTEREİNE** (Nicolas), fransız heykelci. 1516-1540 arasında Portekiz'e yerleşti. Belém kilisesi'nin taçkapı çalışmalarını yönetti. Burada gerçekleştirdiği kral Manuel ve kraliçe Maria'yı diz çökmüş durumda gösteren heykeller özellikle dikkat çekicidir. Ama Chanterène en önemli yapıtlarını Coimbra'da Santa Cruz manastırı'nda yaratmıştır: Vaiz kürsüsü (1521), Alfonso I Henriques ve Sancho I'in heykelleri (1518-1520). Daha sonra çalışmalarını Sintra ve Évora'da sürdürmüş, Rönesans üslubunun Portekiz'e sokulmasında büyük katkıda bulunmuştur.

CHANTİLLY a. (fr. sözc.). *Krem chantilly,* meyve, pasta ya da dondurma ile birlikte kullanılan, dövülerek köpürtülmüş ve şeker katılmış çok soğuk taze krema. || *Sos chantilly,* dövülmüş taze krema ilave edilmiş mayonez ya da hollanda sosu. (ŞANTİ, ŞANTİYİ de denir.)

CHANTİLLY, Fransa'da kanton (Oise) merkezi, Nonette ırmağı kıyısında, Chantilly ormanı kenarında; 11 525 nüf. (1992). İtilaf devletleri, 1915'te (temmuz ve aralık) ve 1916 kasımında, çeşitli cephelerdeki harekâtların eşgüdümünü sağlamak için burada önemli konferanslar yaptılar.

Chantilly danteli, Alais ipeği adı verilen siyah ya da beyaz dantel ipeğiyle, iğ kullanılarak örülen dantel.

Chantilly hipodromu, 1834'te açılan atyarışları alanı; antrenman merkezi olarak kullanılan bu hipodromda, 2 100 m'lik Diane ödülü ve 2 400 m'lik Jockey-Club ödülü gibi birkaç engelsiz atyarışı koşulur.

Chantilly ormanı, Fransa'da (Île-de-France), Chantilly ve Nonette vadisinin güneyinde Chantilly ormanı 6 300 ha'lık bir alan kaplar.

Chantilly şatosu ve müzesi, 1528-1532 arasında, Orgemont şatosu'nun bulunduğu yerde yapılan şato, XVII. ve XVIII. yy.'larda genişletildi. Fransız devrimi sırasında tahrip edilen yapıyı, Aumale dükü 1840'ta yeniden yaptırmaya başladı. İkinci Empire sırasında kesintiye uğrayan yapım çalışmaları, 1875-1881 arasında, mimar Daumet yönetiminde sürdürüldü. Dükün sanat koleksiyonunun şatoya taşınmasıyla Condé müzesi oluştu. Müzede italyan (Perugino, Veronese, Raffaello vb.) ve fransız (Clouet, Poussin, Gros, Ingres, Delacroix, Corot, vb.) resim okullarından 500'ü aşkın tablonun yanı sıra, çok sayıda minyatür (*les Très riches heures du duc de Berry*), seramikler ve değerli elyazmalarıyla estampları içeren bir kitaplık bulunur.

CHANTRE (Ernest), fransız bilgin (Lyon 1843 - Écully, Rhône 1924). Yerbilim, tarihöncesi ve arkeoloji dallarında çalıştı. Museum'da görev aldı, Lyon edebiyat fakültesi'nde etnoloji dersi verdi. Doğu'da çeşitli araştırmalara girişti. Başlıca yapıtları: *Études paléoethnologiques* (Paleoetnoloji incelemeleri) [1867-1880], *Études paléontologiques* (Paleontoloji incelemeleri) [1873-1879], *Recherches anthropologiques dans le Caucase* (Kafkasya'da antropoloji araştırmaları [1885-1887], *Recherches archéologiques dans l'Asie occidentale, mission en Cappadoce 1893-94* (Batı Asya'da arkeoloji araştırmaları, Kappadokia'da çalışmalar) [1898], *l'Homme quaternaire dans le bassin du Rhône* (Rhône havzasında Dördüncü Zaman insanı) [1901], *Recherches anthropologiques dans l'Afrique orientale* (Doğu Afrika'da antropoloji araştırmaları) [1904].

CHANTREY (sir Francis LEGATT), ingiliz heykelci (Norton, Sheffield yakınında, 1781 - Londra 1841). Flaxman ile birlikte İngiltere'de yeniklasikçiliğin en önemli ustası. At üzerinde insan anıtları (Wellington, Trafalgar Square'de George IV), ayakta insan portreleri (Sir J. Banks, W. Pitt), büstler (W. Scott büstünden sayısız kopya çıkarılmıştır), özellikle de mezar anıtları (Westminster Abbey'de D. P Watts, F. Horner, 1. Sutherland dükü, James Watt, 1. Malmesbury kontu, Mrs. Siddons) yaptı.

Chants de Maldoror, Lautréamont'un düzyazı biçiminde 6 bölümlük destanı. I. bölümü ağustos 1868'de Paris'te yayımlanan yapıtın tümü 1869'da Brüksel'de basıldı. André Breton'a göre, "şiirsel neslerin bugünkü durumunun sorumluluğu" bu kitaba düşüyordu. Koyu bir romantizmle, kara romanın en kaba hilelerinden ve adım başı karşılaşılan ürkünç ve aşırı şakalardan örülmüş olan *Chants de Maldoror,* tüm yerleşik değerlerin, tüm edebiyat ve kültür kalıplarının aşağılanmasıdır. Yapıtta retorik, retorikle hırpalanır ve Lautréamont, alaylı öykünüyü yaratımının güç kaynağı olarak kullanır. Yapıtta yer alan hayvanlar (Bachelard bunların bir dökümünü yapmıştır) hayvan maskeleri ardına gizlenmiş insanlığın patlayışıdır sanki. Her şey çözülüp dağılır, karşılaştırma ve simge oyunlarıyla yeniden kurulur, böylece de dil saf düşünceye dönüşür.

B. N., Paris

Chants de Maldoror'un Skira yayınevi tarafından 1934'te gerçekleştirilmiş basımı için Salvador Dalí'nin yaptığı bir resim *(Bibliothèque nationale, Paris)*

CHANUTE (Octave), amerikan yurttaşlığına geçmiş fransız mühendis (Paris 1832 - Chicago 1910). Demiryolu mühendisiydi; mesleki yaşamının sonlarına doğru Lilienthal'ın yaptığı deneylerle (süzülme uçuşları) ilgilendi ve havacılığın gelişmesine katkıda bulundu. Çeşitli uçak modelleri yaptı ve denedi; daha sonra Louis

Chantilly şatosu ve müzesi

Lauros-Giraudon

Mouillard'ın çalışmaları sayesinde bunları geliştirdi. Çalışmalarına yeni başlayan Wright kardeşlere büyük ölçüde yardım etti.

CHAO'AN → ÇAO'AN.

CHAO PHRAYA → MENAM.

CHAOYANG → ÇAOYANG.

CHA PA, Vietnam'ın kuzeyinde yer, Lao Cai'nin G.-B.'sında, Fan Si Pan'ın eteğinde. 1 500 m yükseltide sayfiye merkezi.

CHAPADA a. Coğ. Brezilya'da çok dik bayırlarla sınırlanan kumtaşlı platolara verilen ad.

CHAPAİS (*sir* Thomas), kanadalı siyaset adamı ve tarihçi Saint-Denis-de -Kamouraska, Québec, 1858 - *ay. y.* 1946). Québec Yasama meclisi başkanı (1895-1899), 1919'dan başlayarak senatör. Birçok tarih kitabı, özellikle bir Kanada tarihi yazdı: *Cours d'histoire du Canada, 1760-1841* (8 cilt; 1919-1934).

CHAPALA, Meksika'daki göllerin en büyüğü, 1 500 m yükseltide; 1 080 km². Sularının fazlası Lerma ırmağı aracılığıyla Büyük Okyanus'a boşalır.

CHAPARE, Bolivya'da ırmak, Doğu Cordillerası'ndan doğar, Mamoré'nin sol kıyısından kolu. Tarımsal işletme bölgesi. Koka üretimi.

CHAPELAİN (Jean), fransız yazar (Paris 1595 - *ay. y.* 1674). Marino'nun *Adone*'sine yazdığı eleştirel bir Önsöz ile tanındı (1623). Kuruluşunda büyük katkıda bulunduğu Fransız akademisi'nin üyesi oldu. *Les Sentiments de l'Académie sur le Cid*'i (1638) yazdı, büyük saygınlık kazandı; yazarlara ödenek verilmesi konusunda Colbert'in danışmanı olunca önemi daha da arttı. Estetik bakımından, klasik ilkeleri birer dogma olarak benimsedi. *Pucelle* (1656) adlı yapıtı yayılmasına katkıda bulunduğu kuralların tam olarak uygulandığı ilginç bir şiir denemesidir: okurların tepkisi ve Boileau'nun alayları, kuralları "koymak" ile "uygulamak" arasında ne kadar büyük bir fark olduğunu Chapelain'e göstermiştir.

CHAPEL CROSS, Büyük Britanya'da (Dumfries and Galloway) köy, Carlisle'ın K.'inde. Nükleer santral.

CHAPEL HİLL, ABD'de (Kuzey Carolina) kent, Apalaş dağeteği kenarında; 26 000 nüf. Eyalet üniversitesi.

CHAPETÓN a. (isp. *chapetón*). İspanyol sömürgesi olduğu dönemlerde Peru'da ispanyol kökenliler için kullanılan aşağılayıcı sözcük.

CHAPLİN (Charles Spencer, **Charlie** —denir), ingiliz film yönetmeni ve sinema oyuncusu (Londra 1889 - Corsier-sur -Vevey, İsviçre, 1977), *Şarlo** kişiliğinin yaratıcısı. Sirk oyuncusu olan anne babası onu altı yaşında seyirci önüne çıkardı. Fred Karno'nun müzikhol topluluğuna giren Chaplin, 1910'da ABD'ye gitti. 1912'de buraya yerleşti ve Mack Sennett'in yardımıyla sinema oyunculuğuna atıldı. 1913 ve 1914'te Keystone şirketi için otuz beşin üstünde kısa filmde oynadı. 1915'te Essenay şirketi için on beş film çevirdi. 1916 ve 1917'de Mutual için on iki kısa ve orta uzunlukta film yaptı (*Şarlo patinajcı* [The Rink], *Şarlo rejim yapıyor* [The Cure], *Şarlo göçmen* [The İmmigrant], *Şarlo kaçıyor* [The Adventurer], vb.). 1918-1923 arasında, *Şarlo asker* (Shoulder Arms) [1918], *Yumurcak* (The Kid) [1921] ve *Şarlo hacı* (The Pilgrim) [1922] vb. sekiz önemli filmde yönetmenlik ve oyunculuk yaptı. 1919'da Griffith, Mary Pickford ve Douglas Fairbanks ile birlikte United* Artists firmasını kurdu. 1952'ye dek çoğu filmini bu firma ya da kendi adına çekti: yalnızca yöneticiliğini yaptığı *Parisli kadın* (A Woman of Paris) [1923], senaryosunu yazdığı, oynadığı ve yönettiği *Altına hücum* (The Gold Rush) [1925], *Şarlo sirkte* (The Circus) [1927], müzikli, ama konuşmasız yapıtı *Şehir ışıkları* (City Lights) [1930], sesinin ilk kez duyulduğu (uydurma dille bir şarkı söylüyordu) *Asri zamanlar* (Modern Times) [1935], ilk tam sesli filmi *Şarlo diktatör* (The Great Dictator) [1940], *Monsieur Verdoux* (1947), *Sahne ışıkları* (Limelight) [1952]. Daha sonra ingiliz yapımı olarak *A King of New York*'u (1956) çevirdi. Chaplin, 1952'de yerleşmek üzere İsviçre'ye gitti, 1964'te özyaşamöyküsünü yayımladı (*My Autobiography* [Yaşamöyküm]). 1966'da duygusal güldürü türündeki *Hong Kong'lu kontes*'i (A Countess from Hong Kong) yönetti; son filmi bu oldu. Chaplin, yapıtlarında yergi, maskaralık ve güldürü öğelerini iç içe kullandı; senaryo yazarı, mim oyuncusu ve yönetmen olarak kusursuz sanatıyla her türlü seyirciyi etkiledi. Toplumsal kaygıların giderek ağır bastığı bütün filmlerinde, onu çağımızın en gerçek sanatçılarından biri yapan aynı iyi yüreklilik ve yakından tanıdığı insana duyduğu derin sevgi görülür.

X-coll. J.-L. Passek koleksiyonu

Charlie **Chaplin** 1925'te yönetip oynadığı *Altına hücum*'un bir sahnesinde

CHAPMAN (George), ingiliz manzum oyun yazarı (Hitchin, 1559'a doğr. - Londra 1634). Shakespeare'in rakibiydi. Çocuk toplulukları için yazdığı oyunlardan sonra (*The Shadow of Night*, 1593; *Ovid's Banquet of Sense*, 1595), güncel sorunlara yöneldi (*Bussy d'Ambois*, 1607; *Charles, Duke of Byron*, 1608; *The Tragedy of Chabot*, 1613). Stoacı olarak, ahlak yüceliğinin özünde bulunan özyıkım arzusunun etkisiyle Saint-Barthélemy katliamını onayladı, aldatılmış kocaları ve tütünü övdü. Marlowe'un dostuydu (onun yarım bıraktığı *Hero and Leander*'ini tamamladı). Komedileri (*All Fools*, 1599; *Eastward Hoe*, 1605) ve maskeleriyle (*İnigo Jones* ile birlikte hapse atıldığı Ben Jonson'a yaklaşır. Hermes Trimegistos'a bağlı olduğunu söyleyen, Homeros'u (*Iliad*, 1611; *Odyssey*, 1616) ve Petrarca'yı çeviren Chapman, şiirin zor anlaşılmasından yanaydı: erdeme olduğu gibi, şiire de güç varılabilmelidir. Donne ile Keats'in öncüsü olan Chapman, ingiliz şiirinin doruklarından sayılır.

CHAPMAN (Frederic Henric AF), isveçli gemi mühendisi (Göteborg 1721 - Karlskrona 1808). 1781'den 1790'a kadar Karlskrona kraliyet tersanelerini yönetti. Top şalopasını ve gemi yapım sanatı üzerine bir yapıtı (*Architectura navalis mercatoria*, 1768) ona borçluyuz.

CHAPMAN (David Leonard), ingiliz fizikçi (Wells, Norfolk, 1869 - Oxford 1958). Dixon'un öğrencisiydi. 1899'da patlama hidrodinamiği kuramının temellerini attı.

CHAPMAN (Sydney), ingiliz fizikçi (Eccles, Lancashire, 1888 - Boulder, Colorado, 1970). Londra imparatorluk koleji'nde matematik profesörlüğü yaptı; çalışmalarını Yer manyetikliğinin incelenmesine adadı. Özellikle, Ay'ın etkisini ve manyetik fırtınaları inceledi; iyonosferin oluşumu üstüne bir kuram ortaya koydu.

CHAPMANİT a. (fr. *chapmanite*; öz. a. *Chapman*'dan). Miner. Hidratlı doğal antimon ve demir silikat.

Chapman-Jouguet kuramı, şok dalgalarının denklemleri üzerine kurulu patlama kuramı.

CHAPONE (Hester), ingiliz edebiyatçı (Twywell, Northamptonshire, 1727 - Hadley, Middlesex, 1801), Richardson'un dostu. Kadın eğitimi konusunda yapıt verdi.

CHAPOT (Victor), fransız arkeolog (Grenoble 1873 - Paris 1954). Hukuk ve edebiyat doktorası yaptı. École française d'Athènes üyesi oldu (1899). École des hautes etudes'te öğretim görevlisi olarak çalıştı. P. Goudin ile birlikte, Manisa'nın Kırkağaç ilçesindeki Yortan* köyünde yaptığı kazılarda İlk Tunç Çağ'a tarihlenen önemli bir mezar kültürünü ortaya çıkardı. (1900-1901). Yapıtları: *Destinées de l'hellénisme au-delà de l'Euphrate* (1904); *la Province romaine proconsulaire d'Asie* (1904); *Manuel d'archéologie romaine* (R. Cagnat ile birlikte, 1916); *Le Monde romain* (1927).

CHAPPE, fransız gökbilimci ve mühendis aile. —Rahip JEAN **Chappe d'Auteroche,** fransız gökbilimci (Mauriac, Auvergne, 1728 - San Lucar, Kaliforniya, 1769). Yer ile Güneş arasındaki uzaklığı tam olarak hesaplamak için 5 haziran 1761'de Sibirya'da, sonra da 1769'da Kaliforniya'da Venüs'ün Güneş önünden geçişini gözlemekle görevlendirildi; Kaliforniya'da öldü. —Yeğeni CLAUDE **Chappe,** fransız mühendis (Brûlon, Sarthe 1763 -Paris 1805). Tasarımı İlkçağ'a kadar inen telgraf hava hattını yalın bir sistem kullanarak ilk kez gerçekleştirdi. Paris ile Lille arasındaki ilk telgraf hattı 1794'te tamamlandı ve ilk denemesinde Konvansiyon'a, Condé-sur-L'Escaut'nun Avusturyalılar'dan kurtarılışı duyuruldu. Meclis onu yeni telgraf hatları kurmakla görevlendirdi. Ancak, başta Breguet olmak üzere pek çok kişi gerçek mucitin kendisi olmadığını ortaya atınca Chappe melankoliye kapıldı ve telgraf atölyesini kurduğu evinin kuyusuna atlayarak intihar etti.

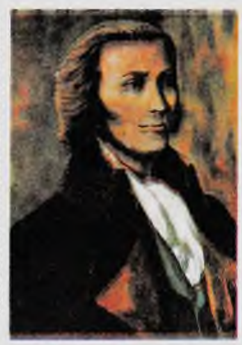
CHAPPELL (William), ingiliz dansçı ve dekorcu (Wolverhampton 1908). Marie Rambert'in öğrencisi. Meslek yaşamına 1929'da Ballet Rambert'de başladı. Daha sonra Nijinska ve Massine ile çalıştı. F. Ashton'ın *Façade* (1931), Ninette De Valois'nın *Hovardanın sonu* (1935) ve *Satranç* (1937) adlı yapıtlarının prömiyerlerinde rol aldı. 1930'dan başlayarak Ballet Rambert, Markova-Dolin kumpanyası ve René Blum'un yönetimindeki Ballet russe de Monte-Carlo için çok sayıda koregrafik gösterinin dekorlarını ve kostümlerini gerçekleştirdi. *Studies in Ballet* (1948; resimlerini de kendisi çizdi) ve *Margot Fonteyn* (1951) adlı kitapları yazdı.

CHAPTAL (Jean Antoine), **de Chanteloup** kontu, fransız kimyacı ve siyaset adamı (Nogaret, Vialas komünü, Lozère, 1756 - Paris 1832). 1777'de Montpellier'de tıp doktoru oldu, 1791'de aynı kentte kimya profesörlüğüne yükseldi. Hidroklorik asit üretimini gerçekleştirdi ve "şaraba şeker katma" işlemini kesinleştirdi. 1793'te, Montpellier'de federalist ayaklanma merkez komitesi başkanlığı yaptı, ancak ayaklanma başarıya ulaşamadı ve Chaptal hapsedildi. Kimyacıların (Berthollet) girişimiyle serbest bırakıldı; iki yıl boyunca barut ve güherçile üretimini yönetti. Kuruluşundan sonra Institut'ye kabul edildi. 18-Brumaire'in ardından Devlet konseyi'ne çağrıldı ve daha sonra Lucien Bo-

L.Y. Loirat-Explorer

Nicolas **Chanterène** Belém'deki (Portekiz) hieronymusçular kilisesi'nin batı taçkapısını süsleyen ve koruyucu azizin desteğinde kral Manuel'i diz çökmüş halde gösteren heykel (1517)

Ass. des Amis de l'hist. des P.T.T. d'Alsace

Claude **Chappe** *Strasbourg müzesi*

napartə'ın yerine içişleri bakanlığına atandı (1800-1804). Yaptığı bir dizi girişimle (ilk meslek ve sanat okulunun, ticaret odalarının kurulması...) Konsüllük dönemi Fransa'sında ekonomik canlanmanın mimarlarından biri oldu. Bunun yanında halk sağlığı ve hapishanelerle de ilgilendi. 1804 ağustosunda bakanlığı Champagny'ye devretti; senatör ve imparatorluk kontu oldu. Chaptal daha çok uygulamalı kimyayla uğraştı; pamuğu canlı bir kırmızıya boyamayı, çivitotu yetiştirmeyi, bunun yerine indigoyu kullanmayı, Berthollet ağartma yöntemini yaygınlaştırdı. Yapıtları şunlardır: *Éléments de chimie* (1790), *Traité des salpêtres et goudrons* (1796), *L'Art de faire les vins* (1801), *Chimie appliquée aux arts* (1807), *Art du teinturier et du dégraisseur* (1808), *Chimie appliquée à l'agriculture* (1823).

G. Freund

René Char

CHAPULTEPEC, Mexico'nun (Meksika) G.-B.'sında tepe. Bir süre Maximilian'ın oturduğu şato (ulusal tarih müzesi); modern sanat müzesini ve ulusal antropoloji müzesini kapsayan güzel park.

Chapultepec antlaşması, savaş ve barış sorunlarını görüşmek üzere Mexico'da toplanan Amerika ülkeleri konferansı'na katılan amerikan uluslarının temsilcileri tarafından Chapultepec sarayı'nda imzalanan karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma bildirisi (6 mart 1945).

CHAPUT (Ernest), fransız jeolog (1880-1943). Dijon Üniversitesi profesörüyken, İstanbul Üniversitesi coğrafya enstitüsü'nde jeoloji temeline dayalı fiziki coğrafya öğretimini geliştirmek üzere davet edildi (1928). Coğrafya ve jeoloji enstitülerindeki görevini 1935'e değin aralıksız sürdürdü. Ülkenin çeşitli yörelerini inceleyerek Türkiye'nin jeolojik yapısının tanınmasına önemli katkılarda bulundu. Fransa'ya döndükten sonra da (1935), Türkiye'ye ilişkin çalışmalarını sürdürdü. En önemli yapıtı, *Türkiye'de jeolojik ve jeomorfojenetik tetkik seyahatleri* (1947) adıyla türkçeye çevrilen *Voyages* d'études *géologiques et géomorphogéniques en Turquie* (1936)'dir. Yapıtın birinci bölümü gezi gözlemlerini, ikinci bölümüyse Türkiye jeolojisi ve jeomorfolojisiyle ilgili sentez niteliğindeki görüşlerini içerir.

Pierre Petit

Jean Martin Charcot

CHAR (René), fransız şair (L'Isle-Sur-la-Sorgue, Vaucluse, 1907 - Paris 1988). İlk kitabından (*Arsenal*, 1929) en son kitaplarına (*Fenêtres devorantes et portes sur le toit*, 1979) kadar, tek bir çizgiyi gitgide yalınlaşarak izledi, ama mağrur ve gösterişsiz bir alaycılığı da elden bırakmadı.

Gerçeküstücülere katılarak, A. Breton ve P. Eluard ile yazdığı *Ralentir travaux*'da, daha sonra da *le Marteau sans maître*'de (1934), özlü bir dil geliştirdi ve bilinçaltının derinliklerini araştırdı. Dış dünyaya duyarlı olan şiiri, umudu vurgulayarak saçmayı benimsemeye yönelir (*Placard pour un chemin des écoliers*, 1937; *Dehors la nuit est gouvernée*, 1938). Alman işgalinde, bir direnme örgütünün başındaydı; bu militan istemini ve insan deneyimini *Seuls demeurent* (1945) ve *Feuillets d'Hypnos* (1946) adlı yapıtlarında dile getirdi. Kendi yolunda tek başına sürdürdüğü şiir (*Fureur et Mystère*, 1948; *les Matinaux*, 1950; *La Parole en archipel*, 1962; *le Nu perdu*, 1971) ve tiyatro (*Trois coups sous les arbres*, 1967) yapıtları, Herakleitos ve Heidegger'i bağdaştırarak karşıtların birliğini ve dönüşümü vurgular. Parlama, atılım ve gece çakan şimşek, en uygun ifadelerini özdeyişlerde bulan ayrıcalıklı temalardır. Diğer eserleri: *Aromates chasseurs* (1976); *le Voisinages de Van Gogh* (1985); *Eloge d'une soupçonnee* (1988).

Branger-Roger-Viollet

Jean Charcot (1908'de)

CHARA a. Tatlı sularda yetişen çiçeksiz bitki. (*Charophyta* grubunun örnek tipi.)

CHARACİDAE a. (yun. *kharaks*, - *akos*, deniz balığı, ve *eidos*, görünüş'ten). Afrika ve Güney Amerika'da yaşayan tatlı su kemiklibalıkları familyası.

—ANSİKL. *Characidae* familyası sazanlar takımına girer. Üyelerinin ağızları yakınında sakal yoktur; sırtlarında ikinci bir yağlı yüzgeç bulunur; besin rejimine iyice uyarlanmış birçok dişi vardır. Etçil türlerinin sayısı çoktur ve bunların boyu Kongo'nun kaplanbalığı (*Hydrocyon goliath*, 1,50 m; 50 kg) yırtıcılıklarıyla ünlü, Güney Amerika'nın piranhaları (*Serrasalmus* cinsi, 20 cm) örneklerinden anlaşılacağı gibi çok farklı olabilir. Hepçil ve otçul türlerinin çoğu akvaryumlarda yetiştirilir (neonlar, tetralar, Hemigrammus, vb.). 600'e yakın tür içeren bu familyada yalnızca otçul ve çamurcul türler, çöpçü balıklar ve uçan balıklar yer alır.

Characteristica universalis → EVRENSEL SİMGELER.

CHARACTRON (tesc. edil. ad). Elektron. Belli bir repertuvardan seçilmiş karakterleri (harfler, sayılar ya da işaretler), ekranının istenen bölümünde görüntüleyen katot ışınlı tüp.

—ANSİKL. Charactron, birbirini izleyen ve ışık demetini saptıran iki sistemle donatılmıştır. Birinci sistem demeti, delik biçiminde karakterler bulunan ve saydam olmayan bir hedef üzerine düşürür; bu deliklerde bölünen demet ikinci sistemle ekrana iletilir.

CHARAEAS GRAMİNİS a. Avrupa'nın kuzey ve orta kesiminde yaşayan pervane. (Tırtılı bazen yem bitkilerine çok zarar verir. Buğdaygillerin dibinde, toprağa gömülü yaşar, buğdaygilleri kemirir ve onları yok eder. Kukumavpervanegiller familyası.)

CHARALES → CHAROPHYTA.

CHARAXES a. (yun. *kharassein*, kertiklemek, kesmek'ten). Eski Dünya'da yaşayan güzel kelebekleri içeren cins. (Kanatları tırtıllıdır; alt kanatlarda kuyruk biçiminde uzantılar vardır. Şiller kelebeği [*Charaxes jasius*] Akdeniz kıyılarındaki makiler arasında bulunur; tırtılı kocayemişlerin üstünde yaşar. Güdükbacaklıkelebekgiller familyası.)

CHARBRAY a. Kuzey Amerika'da brahman zebu sığırı ile (1/8 - 1/4 kan) charolais boğasının (7/8-3/4 kan) çaprazlanması sonucunda elde edilen sığır ırkı.

CHARCOT (Jean Martin), fransız nörolog (Paris 1825 - Settons gölü yakını, Nièvre, 1893). Paris tıp fakültesi'nde nöroloji profesörü oldu, Bilimler akademisi'ne üye seçildi (1883). 1862'de servis şefi olduğu ve 20 yıl boyunca ders verdiği hastanenin ünlü Salpêtrière nöroloji okulu'nun kurucusudur. Nörolojiye önemli katkıda bulunan birçok ünlü kişiyle birlikte çalıştı: J. Babinski, J. Déjerine, P. Marie, F. Raymond, artistik anatomi laboratuvarıyla ilgilenen heykelci S. Richer, oftalmoloji bölümünü yöneten H. Parinaud ve klinik psikoloji bölümünün şefi P. Janet. Charcot derslerinde hastaları kürsüye getiriyor ve projeksiyonla mikroskobik kesitler gösteriyordu; hele "salı dersleri" çok ünlüydü. Bu derslere yabancı ziyaretçiler de katılırdı; bunlar arasında V. M. Beşterev, S. Freud ve G. Marinesco sayılabilir.

Anatomoklinik yöntem sayesinde Charcot, insanda ön rolando kıvrımının devindirici rolünü kesin olarak belirledi, bu bölgedeki lezyonun karşıt yanda felce yol açtığını gösterdi; bozukluk art rolando kıvrımını da sarmışsa belirtiler duyusal ve devindirici olacaktır. Charcot'nun birçok konuda yaptığı çalışmalar nöroloji bilimine çok önemli katkı sağladı: lekeli skleroz, Parkinson hastalığı, tabes, çocuk felci, titreme, amyotrofili sklerozun tanımı (Charcot hastalığı) ve ilerleyici amyotrofi (Charcot-Marie amyotrofisi). Charcot histerik çırpınmalarla sara nöbetlerini birbirinden ayırmaya önem verdi ve 1877 -1880 arasında *İconographie photographique de la Salpêtrière*'de bu konuya ilişkin birçok fotoğraf yayımladı.

Charcot'nun pek çok fotoğraflı makalesi *Nouvelle iconographie de la Salpêtrière*'de çıktı ve birçok ders notları öğrencileri sayesinde derlenip yayımlandı: *Leçons sur les maladies du système nerveux* (1873-1884) [Sinir sistemi hastalıkları üstüne dersler], *Leçons sur les localisations dans les maladies du cerveau et de la moelle épinière* (1880) [Beyin ve omurilik hastalıklarında yer belirleme dersleri], *Leçons du mardi à la Salpêtrière* (1890-1893) [Salpêtrière'de salı dersleri] bunların en önemlileridir.

CHARCOT (Jean), fransız bilgin ve kâşif (Neuilly-sur-Seine 1867 - denizde 1936), öncekinin oğlu. Tıp öğreniminden sonra keşfe ve denizbilime yöneldi. *Pourquoi pas?* adlı gemide Amerika'nın G.'indeki antarktik bölgelere iki yolculuk yaptı (1903-1905 ve 1908-1910); bu yolculuklar sırasında Bellingshausen denizi'nin G.'indeki Palmer yarımadasından Charcot adasına (babasının anısına adaya verilen ad) kadar yerkürenin güney bölgelerinin haritasını tamamladı ve kesinleştirdi. Daha sonra 1920'den başlayarak, Kuzey Atlantik'te, Manş'ta ve Akdeniz'de denizbilim araştırmalarına yönelik yolculuklar yaptı. Özellikle Grönland'ın doğu kıyılarını inceledi (1925-1936). *Pourquoi pas?* Faxafjord'un içlerindeki sığ kayalıklarda parçalandı; bir kişi dışında Charcot ve arkadaşları öldü.

CHARCOT adası, Antarktika'da kıyıya yakın ada, Bellingshausen denizi'nde.

Charcot-Leyden billurları, astımlıların balgamlarında ve asalaklı iseler dışkılarında bulunan çift mızrak ucu biçiminde billur. (Eozinofillerin yıkılmasından doğduğu sanılmaktadır.)

CHARDİN (Jean), fransız gezgin (Paris 1643 - Londra yakını 1713). 1665'te Hindistan'da elmas ticareti yapmak üzere yola çıkan Chardin, İran'a geçti ve bir süre İsfahan'da kaldı. Hindistan'dan geçerek Avrupa'ya döndü (1681), İngiltere'ye yerleşti, sonra Hindistan ingiliz şirketi'nin temsilcisi ve kralın devletler nezdindeki tam yetkili elçisi olarak Hollanda'ya gönderildi. Yapıtları, *Récit du couronnement du roi de Perse Soliman III* (İran kralı Süleyman III'ün taç giyme öyküsü) [1671] ve *Voyage en Perse et aux Indes orientales*'dir (İran'da ve doğu Hindistan'da yolculuk) [1686].

CHARDİN (Jean-Baptiste Siméon), fransız ressam (Paris 1699 - *ay. y.* 1779). Tüm yaşamı Saint-Germain-des-Prés semtinde geçti. Usta bir marangoz ve kralın bilardo yapımcısı olan babası onu önce P.J. Cazes'ın yanına verdiyse de Chardin burada pek gelişme gösteremedi, asıl öğrenimini Noël Coypel ile J. B. Van Loo'nun yanında yaptı. Bir cerrah tabelası ve akademiye girişini (1728) sağlayan iki tabloyla (*Büfe* ve *Kedibalığı*, Louvre) dikkati çekti. Natürmort ressamı olarak, ışığı ve aynı nesne üzerinde çeşitli renkler doğuran yansımaları doğru bir biçimde saptaması, meslektaşları arasında üstünlüğünü sağladı. İç mekân, figür ve portre çalışmalarında da renkleri aynı ustalıkla kullanmıştır. Deseni rahat, biçimleri doyurucudur. Gerçeğe uygunluk ve renk kullanımı açısından, Chardin, fransız ressamların ilk sırasında yer alır. *Büfe* ve *Kedibalığı* adlı tablolarından başka *Fırdöndülü çocuk*, *Genç kemancı*, *Kâhya kadın**, *le Bénédicité**, *İskambil şato*, *Ölü tavşan*, *Çalışkan anne*, *Şeftali sepeti*, *Ressam maymun*, *Zeytin kavanozu*, *le Souffleur* (ya da *Filozof*, dostu ressam Aved' in portresi olduğu sanılır), *Sanatların simgeleri*, *Müziğin simgeleri*, vb. adlı yapıtları da Louvre müzesi'nde yer alır. Dublin müzesi'nde *Öğretmen*, Stockholm müzesi'nde de *Sabah tuvaleti* adlı tabloları vardır. Yaşamının son yıllarında pastel çalışmalara yöneldi ve özellikle *gözlüklü ve yeşil abajurlu* denilen ünlü kendi

Lauros-Giraudon

Jean-Baptiste Siméon **Chardin**
Bir masanın üzerine konmuş kalaylanmış kırmızı bakırdan bakraç, biberlik, pırasa, üç yumurta ve güveç
(1734'e doğr. ?) [*Louvre müzesi, Paris*]

Lauros-Giraudon

Jean - Baptiste Siméon **Chardin**
Çalışkan anne (1740 salonu)
Louvre müzesi, Paris

portrelerini (Louvre) yaptı. Chardin'in teknik araştırmalarını, fırça vuruşlarındaki rahatlığı ve kullandığı renklerdeki karşıtlığı, çağdaşları her zaman iyi anlayamadılar. Antik konuları hiç işlemedi, mitolojiyi küçümsedi; yalnız çevresinde gördüklerinin —bir burjuva evinin içi ve aile üyeleri— resmini yapan usta bir sanatçıydı. En basit şeylerden inandırıcı bir şiirsellik çıkarmayı başarıyordu.

Chardon *(Çok Eski — Tarikatı),* 1687'de James II tarafından kurulan ve aziz Andreas'a bağlanan iskoç şövalyelik tarikatı. Saygınlık bakımından Jarretière tarikatından sonra gelir.

CHARDONNE (Jacques BOUTELLEAU, **Jacques** —denir), fransız yazar (Barbezieux 1884 - La Frette-sur-Seine 1968). 1921'de, *Épithalame* adlı yapıtıyla tanındı: bu yapıtta, geçen zamanın, insanı usul usul, ama acımasızca ezen zamanın pençesindeki bir çiftin yaşamını çiziyordu. Bütün yapıtlarının ana konusu da böylece ortaya çıktı: kadın-erkek çiftinin çözümlemesi. *Le chant du bienheureux*'de (1927) gene birbirinden kopan iki insanı ele aldı, *Les Varais*'de (1929) ise bir aşkın sonu ile bir mülkün sonu arasında koşutluk kurdu. Başka yapıtlarında aşkın evlilikle ne kadar zor bağdaştığını ve yazgının gücü ile insan zaafı karşısında bu aşkın ne kadar dayanıksız kaldığını anlattı (*Éva*, 1930; *Claire*, 1931). *Les Destinées sentimentales* (1934-1936) adlı yapıtında bu temayı, durgun burjuva ve taşra yaşamının çerçevesi içinde ele aldı. Burada yalnızca "ebedi acılar"a ve köhne erdemlere yer vardı (*le bonheur de Barbezieux*, 1938). *Romanesques* (1937), *Chimériques* (1948) ve *Vivre à Madère*'de (1953) hayal peşinde koşan, durumlarının farkında ve bıkkın insanları canlandırdı.

CHARDONNET (Hilaire BERNIGAUD, DE —*kontu*), fransız kimyacı ve sanayici (Besançon 1839 - Paris 1924). Ponts et Chaussées mühendisi; 1891'de Besançon'da dünyanın ilk yapay iplik fabrikasını kurdu. Nitroselüloz kullanımına dayanan üretim yöntemi 1884'te ona ilk ihtira beratını kazandırdı ve bu yöntem 1889'da düzenlenen Evrensel sergi'de halka tanıtıldı. Tüm yaşamını bu yeni sanayi alanına adadı.

CHARENTE, Poitou-Charentes bölgesinde (Fransa) *département;* 5 953 km²; 341 993 nüf. (1992).

CHARENTE, Fransa'nın batı kesiminde ırmak; özellikle, kendi adını taşıyan iki *département*'dan geçer; 360 km.

CHARENTE ENDÜSTRİSİ a. Tarönc. La Quina ve La Ferrassie tipi moustier endüstrilerini bir araya toplayan moustier endüstrisi evresi.
—ANSİKL. Bu endüstri, temel olarak, La Quina tipi moustier endüstrisine özgü, çoğu zaman kat kat düzeltilmiş kalın ve kısa yankazıyıcıdan oluşmaktadır. Levallois tekniği, pratik olarak temsil edilmemiştir. Charente'ta ve Périgord'da bol miktarda Charente endüstrisi örneklerine rastlanır; bunlar çoğunlukla Neandertal insandan kalmış nesneler arasında sayılır.

CHARENTE-MARİTİME, Poitou-Charentes bölgesinde (Fransa) *département;* 6 864 km²; 527 146 nüf. (1992). Yönetim merkezi *La Rochelle* Günümüzde etkin nüfusun üçte birini istihdam eden sanayi, Rochefort ve özellikle La Rochelle'de toplanır.

CHARENTON, İle-de-France'da (Fransa) burg; iki köye ayrılmıştır: *Charenton -le-Pont,* adını Marne ırmağı üzerindeki bir köprüden (bu köprüyü ele geçiren D.'dan gelerek kolayca Paris'e girebileceğinden, Ortaçağ ile 1914 arasında köprüyü ele geçirmek isteyenler arasında birçok savaş oldu) alır; **Charenton-Saint-Maurice** ise, 1642'den beri Saint-Maurice adını taşımaktadır.

CHARENTON-LE-PONT, Fransa'da kanton (Val-de-Marne) merkezi, Paris'in güney-doğu banliyösünde; Sen ve Marne ırmaklarıyla Vincennes ormanı arasında; 21 991 nüf. (1992). Konut ve sanayi merkezi.

CHARETTE DE LA CONTRİE (François Athanase DE), vendéeli önder (Couffé 1763-Nantes 1796). Devrimden önce donanma subayıydı, 10 ağustos 1792'de Tuileries'nin savunmasına katıldı. Mart 1793'te, köylüleri, onu başlarına geçmeye ikna ettiler. Machecoul'da kazandığı zaferden sonra Saumur'ün alınışına katkıda bulundu ve katolik kraliyet ordusuna katıldı. Nantes önünde geri püskürtüldü ve Luçon'da yenildi, ancak Torfou'da başarılı oldu ve 1793 yazında kazanılan zaferlerde payı oldu. Vendéeli önderlerin anlaşmazlığa düşmeleri üzerine Marias poitevin'e dönmek zorunda kaldı, burada, Konvansiyon temsilcileriyle La Jaunaye antlaşması'nın imzalanmasına kadar (17 şubat 1795) savaşmayı sürdürdü. Göçmenlerin Quiberon'da karaya çıktıkları haberinin duyulması, yeniden silaha sarılmasına yol açtı. Marais'de Hoche'un birliklerince sarıldı, yaralandı, yakalanarak kurşuna dizildi.

CHARİA, Hindistan'da (Bihar) kent, Damodar ırmağı kıyısında; 45 000 nüf. Charia madenkömürü yatağı.

CHARİBERT → CARİBERT.

Charing Cross, Londra'da kavşak, Trafalgar Square'ın G.'inde, adı 1291'de buraya Edward I'in diktirdiği haçtan gelir. Hubert Le Sueur'un yaptığı Charles I'in at üstünde heykeli. Önemli gar.

CHARİOT a. (fr. *chariot).* Ask. havc. Eskiden kimi savaş uçaklarının kalkışını sağlayan ve kimi kez roketlerle desteklenen fırlar düzenek; alman Arado Ar 234 ya da Messerschmitt Me 163 ve fransız SE 5000 Baroudeur'de kullanıldı. (Pahalı olan bu yöntem bugün bırakılmıştır.)

CHARİSİUS (Aurelius Arcadius), IV. yy. roma hukuk bilgini. Tanıklar ve kamu görevleri üzerine iki inceleme kitabı yazdı. *Digesta*'da bu yapıtlardan seçmeler vardır.

CHARİSSE (Cyd), asıl adı Tula Ellice **Finklea,** amerikalı kadın dansçı (Amarillo, Texas, 1923). A. Bolm, B. Nijinska ve daha sonra evlendiği Nico Charisse'ten ders aldı. Meslek yaşamına Basil'in yönettiği Rus baleleri'nde başladı (1939). Bu toplulukta D. Lişin'in versiyonu olan *Müsrif oğul*'u ve *Uyuyan güzel*'den seçilmiş bölümlerden oluşan "le Mariage d'Aurore"u yorumladı. Sonra sinemaya geçti. Başlıca filmleri: *Ziegfeld Follies* (1946), *Yağmurda şarkı* (Singin' in the Rain) [G. Kelley ile, 1952], *Asri âşıklar* (The Band Wagon) [1953], *Ateşli aşk* (Sombrero) [1953], *Eğlenceler beldesi* (Brigadoon) [G. Kelly ile, 1954], *Can yoldaşları* (It's Always Fair Weather) [1955], *Las Vegas kumarbazı* (Meet Me in Las Vegas) [1956], *İpek çoraplar* (Silk Stockings) [1957], *Gangsterin sevgilisi* (Party Girl) [1958].

Lauros-Giraudon

François Athanase
de Charette de la Contrie
Paulin-Guérin'in bir yapıtından ayrıntı
Cholet müzesi

CHARLEMAGNE ya da **KARL I Büyük,** lat. **Carolus Magnus** (2 nisan 742 - Aachen 28 ocak 814), Franklar'ın kralı (768-814) ve Batı imparatoru (800-814),

Kısa Pépin ile Laon kontu Caribert'in kızı Bertrade'ın büyük oğlu.Kısa Pépin'in ölümü (24 eylül 768) üzerine, iktidar, daha babalarının sağlığında kral olarak kutsanmış olan Charles ve kardeşi Carloman'a kaldı. Pépin'in öngördüğü paylaşım anlaşmazlıklara yol açacak gibi görünüyordu; ancak Carloman'ın 4 aralık 771'de ölmesi Karl'ın ülkeyi kolayca ele geçirmesini sağladı. Charles frank devletinin tek hâkimi oldu. Kilise devletlerini tehdit eden ve Franklar'ın yayılmasını engelleyen Lombard krallığı'nı ele geçirdi. Frank İtalyası'na bir kral vekilliği statüsü kazandırdı, burayı henüz dört yaşında olan oğlu Pépin'e verdi (781).

Krallığın önünde duran en önemli iş, Saksonlar'a karşı 772'den beri sürdürülen savaştı. Saksonlar'ı dize getirmek için tam otuz yıl gerekti. Saksonlar amansız bir savaş verdiler; Charles buna terörle karşılık verdi; 782'de 4 500 kişiyi öldürdü, rehineler aldı, 799 ve 804 arasında toplu sürgün uygulamasında bulundu. Sonunda Saksonya yola getirildi. Ülke 799'da yeniden frank devletine bağlandı, 804'te Elbe'nin ötesindeki halklar da boyun eğdiler.

Ulrich H. Kerth

Kel Charles II
bir minyatürden ayrıntı
Schatzkammer der Residenz, Münih

Böylece Charles, frank devletinin sınırlarını doğuya ve kuzeye doğru büyük ölçüde genişletti. Güneyde de İspanya'yı kendisine bağlamak istiyordu. 778'de Barcelona valisinin Abdurrahman'a karşı başlattığı isyana destek göndermeyi denedi: ama sefer başarısızlıkla sonuçlandı ve artçı birlikler Roncevaux'da kılıçtan geçirildi Charles bunun üzerine fetihten vazgeçti; 785'ten sonra yavaş yavaş ilerlemekle ve Pireneler'in güneyinde, frank devletini müslümanlardan koruyan 150 km genişliğinde bir uç eyaleti oluşturmakla yetindi.

IX. yy'ın eşiğinde, frank devleti geniş bir imparatorluk olmuştu: ağırlık merkezi doğuya doğru kaymış, Charles da Aachen'a yerleşmişti. Frank kralı Batı'nın tek hâkimiydi. Papa Leo III 799'da düşmanlarına karşı ondan yardım istedi.Konstantinopolis'te iktidar, oğlu Konstantinos VI'yı deviren kraliçe Eirene'nin elindeydi.Charles'a Kilise'yi savunmak ve imparatorluk tahtına oturmak kalıyordu. 800 yılının Noel gününde papanın elinden imparatorluk tacını giydi. Halk onu alkışlar ve "Augustus, Tanrı'nın taçlandırdığı, Romalılar'ın büyük ve barışçı imparatoru Charles'a uzun bir ömür ve zafer!" haykırışlarıyla karşıladı. Konstantinopolis ile başlayan görüşmeler, Eirene'nin devrilmesiyle kesildi. Bunun üzerine Franklar ve Bizanslılar, Venezia ve İstria için savaşa girdiler; sonunda görüşmeler yeniden başladı ve 812'de Bizans imparatoru Mikhael I Rangabe'nin elçileri Aachen'deki Charlemagne'ı "basileus" unvanıyla selamladılar.

Geniş imparatorluğunda Charlemagne, yerel özelliklere saygı göstermekle birlikte, frank kurumlarını korudu. Zamanında, araştırmaların ve eskiçağ uygarlığının canlandırılması için çaba harcandı; Charlemagne bu amaçla, York okulu öğretmeni Alcuin'e, italyan Paolo Diacono, Pietro di Pisa ve ispanyol Teodulfo'ya başvurdu. Laik ve ruhani devlet görevlileri yetiştirmek üzere sarayda bir okul kuruldu; manastır atölyelerinde eski ve kutsal elyazmalarının kopyaları çıkarıldı; kütüphaneler zenginleşti; tanrıbilim ve kutsal metinlerin incelenmesi desteklendi; latince yeniden kullanılmaya başlandı. Alcuin liberal sanatlar öğrenimini getirdi. Charlemagne'a göre bu yenidendoğuşu dinin gelişmesi sağlamıştı. Kilise'nin gerçek hâkimi olan Charlemagne, piskoposların atanmasında tartışmasız söz sahibiydi, Kilise hiyerarşisini yeniden düzenledi; tanrıbilimsel ve dinsel törenlere ilişkin tartışmalara katıldı. Ona göre hıristiyanlık, imparatorluğunun çeşitli kesimleri arasındaki en güvenilir bağdı.

806'da Charlemagne, devletlerini üç oğlu arasında paylaştırmayı öngörmüştü. Ama, oğullarından Pépin'in 810'da ve Genç Charles'ın da 813'te ölmesi üzerine, diğer oğlu Louis'ye 813'te taç giydirdi. İmparatorluğun birliği, Charlemagne'ın ölümünden az sonra dağılacaktı. (KAROLENJLER.)

Lauros-Giraudon

Charlemagne'ı betimlediği sanılan
atlı heykelcik
at Eskiçağ'dan, şövalye IX. ya da X. yy.'dan
kalma olabilir, tunç
Louvre müzesi, Paris

CHARLEMONT → CAULFEİLD (James).

CHARLEROİ, Belçika'da *arrondissement* (Hainaut) merkezi, Sambre kıyısında; 206 779 nüf. (1990). Kömür yatakları yakınındaki Charleroi, Belçika'nın en büyük demir-çelik sanayi merkezlerinden biridir. Demiryolu ve karayolu kavşak noktasındaki kent, bir kanalla Brüksel'e ve Anvers'e bağlanır. Kent, 1666'da İspanya kralı Carlos II'nin emriyle bir kale çevresinde kuruldu; 1668'de imzalanan Nijmegen antlaşması ile Fransa'nın eline geçti. 1678'de İspanya'ya geçen kent, 1798-1814 arasında yeniden Fransa yönetiminde yaşadı.

Charleroi-Brüksel kanalı, Belçika'da ulaşıma elverişli su yolu, Meuse'ü ve Hainaut sanayi havzasını başkente bağlar; 73 km. Gabarisi 1 350 t'dur.

FRANSA

CHARLES MARTEL (688'e doğr. - Quierzy 741), frank prensi ve son Merovenjler döneminde saray yöneticisi. Herstallı Pépin ile onun nikâhsız karısı Alpaïde'ın oğlu. Babası ölünce (714), babasının nikâhlı karısı Plectrude, küçük oğlu Théodoald'ın haklarını korumak amacıyla onu hapsettirdi. Charles kaçmayı başardı (715). Austrasialılar'ı Plectrude'e karşı ayaklandırarak onu 717'de yenilgiye uğrattı, Neustrialılar ile savaştı ve 719'da Austrasia ve Neustria'ya egemen oldu. 721'de küçük bir çocuk olan Thierry IV'ü tahta geçirdi, ama saray yöneticisi sıfatıyla yönetimi elinde tuttu ve Thierry IV ölünce yerine birini seçmedi. Bundan sonra büyük fetihlere girişti. Germanya'da Saksonlar ile (720, 722, 724, 738) ve Kuzey Frisonları ile (733, 734) savaştı, Bavyera'yı (725, 728) ve Alamanya'yı fransız topraklarına kattı (728-730); ekim 732'de Poitiers yakınlarında Abdurrahman'ın ordularını yenerek Aquitania'nın müslümanların eline geçmesini önledi, kendisini yardıma çağırmış olan Aquitania dükü Eudes'e de boyun eğdirdi. 733-739 arasında Güney-doğu Galya'da Bourgogne ile Provence'ı ele geçirdi. Charles Martel, düşmanlarıyla savaşırken Kilise büyüklerine itibar etmedi, pek çok piskoposu görevden aldı, sürdü ya da hapsetti: ordularını besleyebilmek için Kilise'nin mallarına el koymaktan ve bunları vasallarına aktarmaktan çekinmedi. Frank devletinin en büyük önderi olan Charles Martel, 741'de, oğulları Carloman ile Pépin arasında veraset sorununu da çözüme bağladı.

CHARLES II Kel (Frankfurt-am-Main 823 - Avrieux, Alpler'de, 877), Fransa kralı (843-877), Batı imparatoru (875-877), Sofu Louis I'in ikinci eşi, Bavyeralı Judith'ten olan tek oğlu. Bavyeralı Ludwig IV'ün gözetiminde bir manastıra kapatılan Charles, babası Sofu Louis yeniden tahta çıkınca (834) özgürlüğüne kavuştu. 28 şubat 835'te yeniden imparatorluk tacını giyen Louis, Judith'in etkisiyle eylül 838'de Charles'ı krallığa getirerek ona Maine'i, Pépin'in ölümünden sonra (13 aralık 838) da Aquitania'yı verdi.

Sofu Louis'nin ölümünden (840) sonra, Charles, Germen Ludwig I ile ittifaka girdi, Fontenoy-en-Puisaye çarpışmasında (haziran 841) Lothaire ve Pépin II'yi (Pépin'in oğlu) yenilgiye uğrattı: 14 şubat 842'de, Strasbourg andı Charles ve Ludwig'in ittifakını kesinleştirdi. 843'te Verdun antlaşması imparatorluğu üçe bölerek, Charles'a *Francia occidentalis*'i bıraktı. Ancak Aquitania'da Pépin II, Bretagne'da da kral Nominoë otoritesine karşı çıktılar. 844'te Pépin II'nin, 846'da Nominoë'nin bağımsızlığını kabul etmek zorunda kaldı. Ancak, Orléans'da kendisini Aquitania kralı ilan ettikten (848) sonra, Toulouse'u ele geçirdi (849); 852'de Pépin II'yi tutsak aldı, 855'te oğlu Charles'a Aquitania kralı olarak taç giydirdi. Bu arada, yeni yeni sorunlar çıkıyordu: Normanlar

Charleroi'dan bir görünüm

Loire, Sen, Escault ve Provence'a akınlarını artırıyordu; Neustria ve Aquitania'da soylular ayaklanarak Germen Ludwig'e başvurmuşlardı. Ludwig 858'de Fransa'yı işgal etti, ancak ruhban sınıfının kendisini desteklemeyi reddetmesi üzerine çekilmek zorunda kaldı. Ancak kendi oğlu Kekeme Louis 862'de Charles'a karşı ayaklandı. Bretagne'da yeni kral Salomon otoritesini artırdı. Charles Normanlar'a karşı koyabilmek için Sen ile Loire arasında kalan bölgeyi Güçlü Robert'in (861) komitesine bıraktı.

Lothaire II'nin ölümünden (869) sonra Germen Ludwig ve Kel Charles Lotharingia'yı bölüştüler (Meerssen antlaşması, 870). 875'te, Charles, Louis II'nin ölümünden sonra Provence'ı ele geçirdi ve papa Johannes VIII'in elinden imparatorluk tacını giydi. 876 şubatında İtalya kralı seçildi. Aynı yılın ağustosunda Germen Ludwig'in ölümü üzerine Germanya'yı istilaya çalıştı, ancak Andernach'da (8 ekim) Genç Ludwig tarafından yenilgiye uğratıldı. Sarazenler'in tehdit ettiği Papalığın yardımına koşabilmek için *Francia orientalis*'ten el çekti ve İtalya dönüşü öldü. Hükümdarlığının son yıllarında krallığın soyluların denetimine girmesiyle *honor*'ların miras yoluyla geçmesi, prensliklerin doğuşunun kökeninde yatan bölgesel yönetimlerin ortaya çıkmasına yol açtı.

CHARLES III Sade (879 - Péronne 929), Fransa kralı (898-923). Louis II ile Adélaide'in oğlu. Babasının ölümünden sonra doğdu. Louis II'nin ilk evliliğinden olma kardeşleri Louis III (882) ile Carloman'ın ölümünde (884) çok genç olduğundan, soylular önce imparator Şişman Charles'ı, onun tahttan indirilmesinden (887)sonra da Paris kontu Eudes'i tahta çıkardılar. 893'te Charles III Fransa kralı olarak taç giydi, ancak Eudes'ün ölümünden (898) sonra gerçekten hüküm sürebildi. Normanlar ile barış sağlamak için, Saint-Clair-sur-Epte antlaşması'nın (911) yaptı ve gelecekte Normandiya'yı oluşturacak olan toprakları onlara bırakmak zorunda kaldı. Son Karolenj imparatoru Çocuk Louis'in ölümünden sonra Germanya'da çıkan karışıklıklardan yararlanarak 911-920 yılları arasında Lorraine'i ele geçirdi. Gilbert de Lorraine, Raoul de Bourgogne ve kral ilan edilen (29 haziran 922) Robert de France'ın oluşturduğu koalisyona karşı kendini savunmak zorunda kaldı. Soissons savaşı'nda (923) Robert öldürüldü, ama yenik düşen Charles da kaçmak zorunda kaldı ve Robert'in damadı Raoul de Bourgogne tahta çıkarıldı (13 temmuz 923). Kısa bir süre sonra Herbert de Vermandois'nın kurduğu pusuya düşen Charles III, kapatıldığı Péronne kulesinde altı yıl tutsak kaldıktan sonra öldü. Kraliçe, oğluyla birlikte (sonradan Louis IV d'Outremer) İngiltere'ye, kardeşi kral Æthelstan'ın yanına sığınmayı başardı.

CHARLES IV Güzel (1295'e doğr. -Vincennes 1328), Fransa ve Navarra kralı (Carlos I) [1322-1328], Fransa kralı Güzel Philippe IV ile Navarra kraliçesi Jeanne I'in oğlu. Önce Marche kontu oldu, ölümünde erkek çocuk bırakmayan kardeşi Philippe V'in yerine geçti ve onun soylulara karşı izlediği politikayı sürdürdü. Soyluların el koyduğu toprakların krallığa geri verilmesini sağlamaya çalıştı, karşılıksız olarak verilmiş devlet görevlerini geri alarak satışa çıkardı. Ödemeleri karşılamak, gittikçe büyüyen yönetici kadroyu beslemek ve krallığın saygınlığını sürdürebilmek için halk tarafından tutulmayan bir vergi ve tasarruf politikası yürüttü. Akrabası Charles de Valois'nın kısmen ele geçirdiği İngiliz Guyanası'nı ülkeye kattı (1324), Aquitania'daki önemli bazı bölgeleri koruyarak İngiltere ile barış yapmayı kabul etti (1327). Nesle kulesi olayında adı lekelenen karısı Blanche de Bourgogne-Comté'den ayrılarak, Lüksemburglu Marie, ardından da Jeanne d'Évreux ile evlendi, ama çocukları hep kız oldu. Yerine, Fransa'da kuzeni Philippe VI, Navarra'da ise Louis X'un kızı Juana II tahta geçti.

■ **CHARLES V Bilge** (Vincennes 1338 - Nogent-sur-Marne 1380), Fransa kralı (1364-1380), kral İyi Jean ile Bonne de Luxembourg'un oğlu. Kendisinin de katıldığı Poitiers savaşı'nda babasının yenilgiye uğrayıp İngilizler'e tutsak düşmesinden sonra, krallığın başına geçti (1356). États généraux bir naiplik konseyi kurmak istedi. Charles önce karşı çıktıysa da bu öneriye bir yıl sonra boyun eğmek zorunda kaldı. Kötü Carlos II'nin yandaşlarınca da desteklenen, Paris tüccarlarının başı Étienne Marcel, veliahtın iki danışmanı Champagne ve Normandiya mareşallerini veliahtın gözü önünde öldürtmekle (22 şubat 1358) monarşiyi iyice vesayet altına alacağını düşünmüştü. Onuru kırılan Charles başkentten ayrıldı, birliklerinin başına geçerek 2 ağustos 1358'de,Étienne Marcel'in öldürülmesinden iki gün sonra, birlikleriyle Paris'e girdi. Bu arada köylüler başkaldırdılar: bu, Picardie, Île-de -France ve Champagne'da ortalığı kırıp geçiren Jacquerie ayaklanmasının başlangıcıydı; ama soylular bu ayaklanmayı hızla bastırdılar.

İçte kargaşalıklar son bulmuştu ama İngiltere ile savaş sürüyordu: Jean II Londra öngörüşmelerinde (1359) alınan kararlara razı oldu. Gerçek bir kapitülasyon niteliğindeki bu kararların Fransa'da büyük bir tepkiyle karşılanması üzerine Edward III daha elverişli koşullar önermek zorunda kaldı (Brétigny öngörüşmeleri ve Calais antlaşması, 1360). Jean II Fransa'ya döndü. Ancak 1364'te karmaşık birtakım nedenlerden dolayı Londra'ya dönerek teslim oldu, kısa bir süre sonra orada öldü (8 nisan 1364).

26 yaşında kral olarak kutsanan Charles, köklü bir deneyim kazanmıştı. Cocherel'de kötü Carlos'un birliklerini yenilgiye uğratan Du Guesclin'in yardımıyla Navarra kralını barışa zorladı, İngilizler'e karşı saldırıya geçti. 1380'de İngilizler'in elinde yalnızca Calais, Bordeaux, Bayonne, Cherbourg ve Brest kalmıştı. Charles 1365 nisanında Jean IV de Montfort'u Bretagne'nın tek dükü olarak tanımak zorunda kaldı (Guérande antlaşması). Ancak Flandre'daki fransız varlığı, kralın kardeşi Atak Philippe III ile Marguerite de Flandre'ın evliliğiyle yeniden sağlandı.

Charles V bilginlerin, hukukçuların, soyluların yardımıyla krallık yönetimini yeniden düzenledi. Bu silik görünümlü büyük hükümdar on yıl içinde İngilizler'i Fransa'dan tamamen çıkartmayı ve Batı'nın önde gelen hükümdarlarından biri olmayı başardı. Fakat 16 eylül 1380'de öldüğü zaman oğluna bıraktığı krallık ayrılık yanlısı etkin güçlerce içerden çökmek üzereydi.

■ **CHARLES VI Sevgili** (Paris 1368 -*ay.y.* 1422), Fransa kralı (1380-1422), kral Charles V ve Jeanne de Bourbon'un oğlu, 1368-1380 arası Viyana veliahtı. Charles V'in kralların rüştlerini 14 yaşında ispatlayacaklarına ilişkin kararnamesine rağmen, amcaları Anjou, Berry, Bourgogne ve Bourbon dükleri iktidarı 1388'e kadar muhafaza ettiler. Para açığı başgösterince, vergiler artırıldı; bunun üzerine halk ayaklandı. Flandre'da komün isyanının patladığı sırada parisli isyancılar vergi tahsildarlarını öldürdüler. Charles VI Rozebeke'de ayaklanan Flamanlar'ı (1382) yenilgiye uğratarak, başkaldıran kentleri (Rouen, Reims, Troyes ve en nihayet, birçok eski ayrıcalığını yitiren Paris) denetimi altına aldı. Atak Philippe'in etkisiyle dük Étienne II'nin kızı Isabeau de Bavière ile evlendi. İngilizler ağustos 1388 ateşkesine zorlanınca, Fransa ve İngiltere arasında bir yakınlaşma başladı.

Ancak, Charles 1392'de ilk delilik nöbetini geçirdi. Bundan sonra, sık sık bu tür nöbetler atlattı ve hiçbir etkinliği kalmadı. Kardeşi, Orléans dükü Louis I kendiliğinden naip haline geldi, ancak 1407'de Bourgogne dükü Korkusuz Jean'ın emriyle öldürüldü; 1408-1410 arası Korkusuz Jean kral konseyini dilediği gibi yönetti. Louis d'Orléans'ın ölümü, Charles d'Orléans'ın kayınpederi, Louis'nin oğlu Bernard VII d'Armagnac tarafından, Parisliler'i, reformcuları ve özellikle üniversite üyelerini biraraya toplayan ve Korkusuz Jean'ın harekete geçirdiği Bourguignonlar'a karşı başlatılan Armagnaclar iç savaşı'nın habercisi oldu. Bu grup düzensizliğe çare aradı, ancak başarısız oldu. İngiltere kralı Henry V bu karmaşadan yararlanarak, Fransa'yı istilaya girişti. Normandiya'yı ele geçirdi ve fransız süvarilerini Azincourt'da (1415) bozguna uğrattı. O andan itibaren İsabeau de Bavière'in desteklediği Bourguignon parti denetimi ele geçirdi: İngilizler ile gizli ittifak kuran Korkusuz Jean 1418'de Paris'te denetimi ele geçirerek ülkeyi Charles VI'nın adına yönetti. Daha sonra veliaht Charles'ın desteklediği Armagnaclar ile yakınlık kurmaya çalıştı ve Montereau köprüsü'nde bir görüşme yapıldı. Jean, orada veliahtın yakınları tarafından öldürüldü (1419). Yeni Bourgogne dükü İyi Philippe İngiltere kralı ile kesin bir ittifak kurdu ve Fransa'yı Henry V'e teslim etmek için İsabeau de Bavière ile anlaştı. Troyes antlaşması'na göre Henry V, Charles VI'nın kızı Catherine ile evlenmek zorundaydı ve veliaht sıfatıyla Fransa kralı olacaktı; Charles VI ise yaşadığı sürece kral unvanını taşıyacaktı. Ancak, Henry V, 1422'de Charles VI'dan iki ay önce öldü.

■ **CHARLES VII** (Paris 1403 - Mehun -sur-Yèvre 1461), Fransa kralı (1422-1461), Charles VI ve İsabeau de Bavière'in oğlu. Önce Poitiers, sonra Touraine dükü. 1417'de üç ağabeyinin ölümü üzerine veliaht oldu. Babasının ölümünden sonra Armagnaclar tarafından kral ilan edildi; ancak ülkesini yeniden fethetmesi gerekiyordu. Çocuk yaştaki Henri VI, Troyes antlaşması (1420) gereğince hem Fransa, hem İngiltere kralıydı. İngilizler, Bedford dükünün Henri VI adına Fransa naibi olmasından yararlanarak, kıyıda köşedeki bir kaç kent ve kale dışında Loire'ın kuzeyinde kalan tüm Fransa'yı ve Guyenne'in batı bölgesini ele geçirmişti. Charles VII'nin ise Bourges'de sözde bir hükümeti, Poitiers'de bir parlamentosu vardı; Loire'ın güney kesimini elinde tutuyor ve halkın desteğine güveniyordu. Ancak ne parası, ne düzenli ordusu, ne de ciddi bağlaşıkları vardı. Birlikleri Cravant'da (1423), Verneuil'de (1424) yenilgiye uğradı. Charles VII'nin güçsüzlüğünden yararlanan İngilizler Orléans'ı işgal ederek, direncine son vermeye karar ver-

British Museum

Bilge Charles V
bir XIV. yy. minyatüründen ayrıntı
British Museum, Londra

Caubone-Edimages

Sevgili Charles VI (1392'de)
bir XV. yy. elyazmasından minyatür
Bibliothèque nationale, Paris

Lauros-Giraudon

Charles VII
Jean Fouquet'nin
bir portresinden ayrıntı
Louvre müzesi, Paris

Lauros-Giraudon

Charles VIII'in büstü
italyan sanatı, XV. yy.
Bargello müzesi, Floransa

Lauros-Giraudon

Charles IX (1560'ta)
François Clouet atölyesinde yapılan
bir boy portresinden ayrıntı
Louvre müzesi, Paris

Lauros-Giraudon

Charles X (1825'te)
François Gérard'ın
bir portresinden ayrıntı
Versailles şatosu

diler ve 1428 ekiminde Orléans'ı kuşatmaya giriştiler. Tam kesin bir zafer elde etmek üzereyken, Jeanne d'Arc Charles VII'nin imdadına yetişti. Charles VII, son birliklerinin yönetimini Jeanne d'Arc'a bıraktı. Jeanne d'Arc bu birliklerin başında 8 mayıs 1429'da Orléans'ı kurtardı. 18 haziranda, Patay'da bir ingiliz destek birliğini yenilgiye uğrattı; 17 temmuz'da Charles VII'ye Reims'te taç giydirtti. Kral böylece yasallığını sağladı. Jeanne d'Arc daha sonra kral tarafından desteklenmedi; Compiègne önünde tutsak düştü (1430), yakılarak idam edildi (1431).

1433'te George de La Trémoille'ın kral üzerindeki etkisi son buldu; Charles VII'ye 1425-1427 arasında danışmanlık yapmış olan başkomutan Arthur de Richemont bağışlanarak geri döndü; İngilizler'e karşı verilen savaşın başına geçti. Arras antlaşması ile İyi Philippe İngilizler ile olan ittifaktan ayrıldı. Paris 1436'da Richemont tarafından ele geçirildi; ülkenin kurtuluşu düzenli bir biçimde sağlanıyordu. 1450'de Formigny seferi ile Normandiya İngilizler'den alındı. 1453'te Castillon zaferi ile Bordeaux ve Guyenne ele geçirildi. İngilizler'in elinde yalnızca Calais kalmıştı.

Charles VII'nin danışmanları 1436'da başlatılan girişimi başarıyla tamamladılar ve krallık iktidarını yeniden kurdular.

Kral, saltanatının son dönemini iktidardaki partinin düşmanı olan oğlu veliaht Louis tarafından zehirlenmek korkusu içinde geçirdi.

CHARLES VIII (Amboise 1470 - *ay.y.* 1498), Fransa kralı (1483-1498), Louis XI ve Charlotte de Savoie'nın oğlu. Ölüm döşeğindeki babası tarafından büyük kız kardeşi Anne ve kocası Pierre de Beaujeu'nun himayesine bırakıldı. Anne, kralı Beaujeuler'in etkisinden kurtarmak amacıyla Louis d'Orléans önderliğinde büyük senyörlerce başlatılan Çılgın savaş'ı kolaylıkla bastırdı. Kardeşinin düşes Anne ile evlenmesini (1491) sağlayarak, Bretagne'ı topraklarına katma hazırlıklarını yaptı. Ancak, bu tarihten sonra Beaujeuler'in etkisi de hızla azaldı. Yönetime geçmek için sabırsızlanan Charles VIII, Anjou'lu Charles'ın Napoli üzerindeki isteklerini sürdürerek, İtalya seferi'ni tasarladı. Bu siyaset gereği komşularının tarafsızlıklarını sağlamak kendisine pahalıya mal oldu: Narbonne ve Barcelona (1492-1493) antlaşmalarıyla Roussillon ve Cerdanya'yı Katolik Fernando'ya bıraktı; Avusturya Artois'sını Franche-Comté'ye terk etti ve Étaples antlaşması ile Henry VIII'e 745 000 fransız altını ödeme sözü verdi. İtalyan devletleri bölünmüş durumda bulunduklarından İtalya seferi hızlı oldu. 1495'te Napoli krallığı ele geçirildi. Ancak, bu başarı Avusturyalı Maximilian ve Aragónlu Fernando'yu korkuttu, bunlar Charles VIII'e karşı papa ve hemen hemen tüm İtalya prensliklerini etraflarında toplayan tehlikeli bir ittifak kurulmasına yardım ettiler. Kral, Fornovo'daki düşman hatlarını aşarak Fransa'ya dönmek zorunda kaldı ve Moralı Ludovico'yu Vercelli barışı'nı imzalamaya zorladı. Bu arada Aragonlular Napoli krallığı'nı yeniden işgal ettiler: son fransız garnizonları da 1497'de teslim oldu. Ertesi yıl Charles VIII yeni bir İtalya seferi hazırlıklarına başladı. Amboise şatosunda alçak bir kapının kirişine alnını çarparak öldü.

CHARLES IX (Saint-Germain-en-Laye 1550 - Vincennes 1574), Fransa kralı (1560-1574), Henri II ile Catherine de Médicis'nin ikinci oğlu. 1560'ta, henüz on yaşındayken, kardeşi François II'nin ölümüyle tahta geçti. 1563'te reşit sayılmasına karşın, 1570'e dek yalnızca adı kraldı: ülkeyi annesi rejan Catherine de Médicis yönetiyor, orduya kardeşi Anjou dükü Henri komuta ediyordu. Yirmi yaşında, annesinin himayesinden kurtulma ve bir rol oynama arzusuyla Nassaulu Ludwig'in kendisine önerdiği Hollanda'ya müdahale tasarısını benimsedi. Hollanda'yı işgal etmesi ve İspanya ile bozuşması için kendisini sıkıştıran amiral Coligny'ye, gizlice birlikler toplayıp Philippe II'ye (1572) karşı ayaklanmış olan denizcilere Genlis komutasında 4 000 huguenot'yu yardıma göndermesi için izin verdi. Ancak, Genlis'in Mons'da yenilgiye uğramasından sonra, ikiyüzlülüğünün ortaya çıkmasından korkan kral, huguenotlar'ı tanımadı ve Coligny'den uzaklaştı. Rejan da, Coligny'nin dış siyasetine karşı çıktı. 22 ağustos 1572'de amirale karşı bir tuzak hazırladıysa da amiral bundan yaralanarak kurtuldu. Huguenotlar'a adaleti yerine getireceği konusunda söz vermiş olan Charles IX, protestan önderlerin katledilmesi tasarısına karşı çıkmadı. Bu tasarı Saint-Barthélemy olaylarıyla sonuçlandı (24 ağustos) ve kral bu cinayetin sorumluluğunu üstlendi. Kralın, Élisabeth d'Autriche ile evliliğinden (1570) bir kızı dünyaya gelmişti. Metresi Marie Touchet'den ise, Angoulême dükü olan oğlu Charles olmuştur.

CHARLES X (Versailles 1757 - Görz, bugün Gorizia, 1836), Fransa kralı, Louis XV'in torunu, Louis XVI ve Louis XVIII'in kardeşi. Önceleri Artois kontu olarak tanındı. 1773'te Marie Thérèse de Savoie ile evlendi, bu evlilikten iki çocuğu oldu. Devrim'den önce birçok rezalete adı karıştığı ve tam bir mutlakıyetçilikten yana olduğu bilindiği için halk arasında pek tutulmuyordu. 1789'un 16 temmuzu 17 temmuza bağlayan gecesi ülkeden kaçtı. 1791 ilkbaharına kadar Piemonte'de kaldı ve Devrim'den kaçanların önderi olarak kabul edildi. Yabancı saraylarda yoğun etkinliklerde bulundu. Braunschweig manifestosu'nu (1792) destekledi. Göçmen ordusunu Valmy'e götürdü. İngiltere'ye giderek 1814'e kadar orada kaldı. 1814 nisanında geçici hükümet kendisine olağanüstü kral vekili unvanını verdi; ancak krallık kesinlikle yerine oturunca bir kenara itildi ve aşırı kralcıların önderi oldu.

Louis XVIII ölünce, Artois kontu Charles X adıyla tahta çıktı (eylül 1824). 29 mayıs 1825'te, Reims'de, kendisini eski günleri andıran görkemli bir törenle kutsattı. Yeni mecliste hükümete karşı bir çoğunluk oluşması üzerine, Villèle görevinden ayrılmak zorunda kaldı. Charles X bunun üzerine yarı-liberal Martignac hükümetini kabullendi, ancak bu ılımlı kralcıya hiçbir zaman güven duymadı. 1829'da Martignac hükümeti yerine kendi istekleri doğrultusunda bir hükümet kurdu. Bu hükümetteki kilit mevkiler halkın sevmediği birtakım yeteneksiz kişilere verildi. 1830 martında, kışkırtıcı bir söylevin ardından, meclis 221 milletvekilinin imzaladığı ortak bir yazıyla ulusal temsil hakkının dokunulmazlığını ilan etti. Bunun üzerine Charles X Saint-Cloud kararnameleriyle zor kullanma yolunu tuttu; bu kararnamelerle basın özgürlüğü askıya alınıyor, seçim yasası değiştirilerek seçmen sayısı daha da sınırlanıyordu. Paris ayaklandı, 27, 28 ve 29 temmuz çatışmalarının ardından Rambouillet'e sığınan Charles X, Bordeaux dükü olan torunu lehine tahttan çekildi. İngiltere'ye giderek Holyrood'da (İskoçya), daha sonra Prag'da yaşadı. Otuz yılı aşkın bir sürgün yaşamından sonra Görz' de öldü.

CHARLES I de France, Capet hanedanı prensi (1270 - Le Perray, Rambouillet yakınında, 1325) Valois kontu (1285-1325), Alençon ve Perche kontu (1293-1325), Anjou ve Maine kontu CHARLES III [1290-1325], Doğu Latin imparatoru (1301-1307). Philippe IV'ün kardeşi. İlk karısı Sicilyalı Margherita ona Anjou ile Maine'i, ikinci karısı Catherine de Courtenay, Doğu Latin İmparatorluğu'nu getirdi. Fakat kendisi ne bu tahta, ne de 1284'te papanın verdiği Aragón tahtına oturabildi. Sonunda Batı Latin imparatoru seçilmek istedi, bunda da başarısızlığa uğradı. Louis X devrinde derebeyleri ayaklandırdı ve ilerde Philippe V unvanını alacak olan Philippe de Poitiers'nin naipliğini önlemeye çalıştıysa da başaramadı. Capet hanedanının Valois kolunun atasıdır.

CHARLES DE BLOIS (1319 - Auray 1364), Bretagne dükü (1341-1364). Blois kontu Gui de Châtillon'un oğlu, 1337'de Bretagne dükü Jean III'ün yeğeni olan ve 1341'de ölen Jeanne de Penthièvre ile evlendi. Bu sırada, Bretagne Veraset savaşı patlak verdi. Fransa kralı tarafından desteklenen ve Paris Parlamentosu'nun kararı ile Bretagne dükü ilan edilen Charles de Blois, fransız Bretagne'ına egemen oldu; bu sırada Jean III' ün kardeşi olan Montfort kontu, Bretagne'ın breton dilinin konuşulduğu kesiminde dük olarak tanınmış ve ingiltere kralına bağlılığını bildirmişti. 1347'de Roche -Derrien savaşı'nda esir düşen Charles, 1356'ya kadar İngiltere'de tutsak kaldı. Fidye karşılığı serbest bırakıldı, ancak Auray savaşı'nda öldü.

CHARLES DE BOURBON → BOURBON (Charles III, 8. — *dükü*).

CHARLES DE VALOIS, Angoulême dükü → ANGOULÊME.

ANJOU ve MAINE

CHARLES II, Anjou ve Maine kontu → CARLO II, Sicilya kralı.

CHARLES III, Anjou ve Maine kontu → CHARLES I DE FRANCE, Valois kontu.

CHARLES MARTEL, Anjou'lu Capet hanedanı prensi (1271-1295). Calabria dükü, Macaristan'ın taç giymiş hükümdarı (1290-1295), Sicilya kralı Carlo II ve macaristanlı Marja'nın büyük oğlu. Anne tarafından Ladislas IV'ün yeğeniydi, dayısının Macaristan tahtına halef olarak gösterdiği Andras III'e karşı savaştı, ancak başarı sağlayamadı.

BELÇİKA

CHARLES Belçikalı, Flandre kontu, kral Albert I'in (Brüksel 1903 - Ostende 1983) ikinci oğlu. Belçika'nın kurtuluşundan ve kardeşi Léopold III'ün İsviçre'ye gidişinden sonra Belçika parlamentosu tarafından kral naipliğine atandı (20 eylül 1944). Kardeşi dönünce iktidarı bıraktı (1950).

BOURGOGNE

CHARLES Atak (Dijon 1433 - Nancy önleri 1477), Bourgogne dükü (1467-1477), İyi Philippe ve Portekizli İsabel'in oğlu. Charolais kontu sıfatıyla flaman ayaklanmalarını acımasızca bastırdı (1452-1453). Kamu yararı birliği'ni kurdu. Louis XI'e karşı, sonucu belirsiz kalan Montlhéry savaşı'na girdi (1465); Paris'i kuşattıysa da ele geçiremedi, ancak Fransa kralını Saint-Maur ve Conflans antlaşmalarını imzalamaya zorladı (1465). Bu antlaşmalar sonucu Louis XI'in İyi Philippe'den satın aldığı Somme kentlerini ele geçirdi. Dük olduktan sonra, Lorraine ve Champagne'ı da ele geçirmek ve topraklarını birleştirmek amacıyla kendisine müttefik arayan Charles, temmuz 1468'de Edward IV'ün kız kardeşi Yorklu Marguerite ile evlendi. Aynı yılın ekim ayında Péronne'da Louis XI ile görüşmeye razı oldu, ancak Liège'in Fransa kralı adına ayaklandığı açıklanınca Louis XI'i tutsak aldı, Champagne ile Brie'nin kendi kardeşi Charles de France'a verilmesini ve Liège ayaklanması'nın bastırılmasını krala zorla kabul ettirdi. Louis XI ile çatışması çeşitli aralıklarla sürdü. Bourgogne'luların ihtirasından ürken kişileri çevresinde toplayan Fransa kralı karşısında yalnız ve müttefiksiz kalan dük, Louis XI ile 9 yıllık bir ateşkes imzalamak zorunda kaldı. Bunun hemen ardından, Fransa'dan gördüğü gizli yardımlarla Lorraine düküne ve İsviçre'ye saldırılara girişti. Almanya'da Neuss savaşı'nda bitkin düşmüş olan Bourgogne kuvvetleri İsviçre'de, Grandson ve Morat bozgunlarına

(1476) uğradı. Charles, bu kez, dönüp Lorraine dükune saldırınca, Nancy yakınlarında ağır bir yenilgiye uğradı (1477). Bir gölcüğün donmuş çamurları arasından çıkarılan cesedi önce Nancy'de gömüldü, sonra Karl V'in emriyle Brugge'ye taşındı.

FLANDRE

CHARLES I İyi *(mutlu)* [Danimarka 1083'e doğr. - Brugge 1127], Flandre kontu (1119-1127), Danimarka kralı Aziz Knud IV ile kont Robert I'in kızı Adèle de Flandre'ın oğlu. Haçlı seferleri'ne katıldıktan sonra kuzeni Baudouin VII Hapkin'in yerine geçti (1119). Adalete bağlılığıyla halkın sevgisini kazandı ve Flandre'da ticaretin canlanmasını destekledi. Baudouin II'nin müslümanlara tutsak düşmesi (1124) üzerine, kendisine önerilen Kudüs krallığını kabul etmedi, imparatorluğa da adaylığını koymak istemedi (1125). Barışçı politikası flaman derebeylerini kızdırdı ve bunlardan biri tarafından öldürüldü.

BÜYÜK BRİTANYA

CHARLES I (Dunfermline, İskoçya, 1600 - Londra'da, Whitehall'da idam edildi, 1649). İngiltere, İskoçya ve İrlanda kralı (1625-1649), James I ve Anne of Denmark'ın ikinci oğlu. Büyük kardeşi Henry 1612'de ölünce, İskoçya ve İngiltere krallıklarının tek vârisi oldu. Babası kadar onun üzerinde de etkili olan Buckingham'ın öğütlerine uyarak 1623'te, Felipe III'ün ikinci kızı Maria'yı istemek için İspanya'ya gitti; katolik düşmanı kamuoyunun istemediği bu evlilik gerçekleşmedi, kral ve Buckingham Fransa ile yakınlık kurmaya karar vererek İngiltere'ye döndüler. 1625'te kral olan Charles I İspanya'ya karşı başlatılan savaşı sürdürdü, Fransa kralı Henri IV'ün kızı prenses Henrietta-Maria ile evlendi. Buckingham hâlâ devletin en güçlü adamıydı. Ama askeri girişimler, İngiltere'nin eskisi kadar güçlü olmadığını gösteriyordu (Câdiz bozgunu, 1625). Bu arada kral ve Buckingham'ın Fransa ile araları açıldı ve yeni yenilgilere uğradılar (Ré adası bozgunu, 1627). Savaşların ve saray adamlarının savurganlığının daha da artırdığı krallık masrafları para gereksinimini büyütüyordu. Buckingham'a duyulan hoşnutsuzluk en üst noktaya ulaşmıştı. Bu hoşnutsuzluk ortamında, birbirini izleyen Parlamentolar kralın isteklerine karşı direndiler. Kamuoyu geleneksel özgürlüklere ve krallık ayrıcalıkları üzerindeki yasal sınırlamalara saygı gösterilmesini istemekteydi. Eliot'un etkisiyle 1628'de, Parlamento krala Hukuk dilekçesi'ni verdi. Bu dilekçede kralın yetkileri iyiden iyiye sınırlandırılıyordu. Kral bunu kabul eder gibi gözüktü, ama kısa bir süre sonra dilekçedeki ilkeleri çiğnedi ve 1629'da Parlamento'yu kapattı.

Böylece İngilizler'in "uzun zorbalık dönemi" olarak adlandırdıkları 11 yıllık mutlakiyetçi yönetim dönemi başladı. 1628'de Buckingham öldürüldü, ama kral yeni danışmanlar bulmakta gecikmedi: katolikliği ve darkafalı inatçılığı yüzünden düşmanlarının artmasına yol açan kraliçe, Laud, özellikle de Wentworth. Daha sonra Lord Strafford adını alacak olan Wentworth uzlaşmasız bir siyaset öneriyordu (*thorough,* sonuna kadar). Wentworth başbakan olduktan sonra, para toplayabilmek için yürürlükten kalkmış yasaları bile keyfi bir biçimde yorumlayarak ve Hampden gibi muhalifleri baskı altında tutarak İngiltere'ye boyun eğdirtti, İrlanda'yı da düzene soktu, burada, kralın fazlasıyla gereksinim duyduğu parayı ve askeri toplamayı becerdi. Laud ise "episkopalist" bir biçimde yorumlanan anglikan mezhebinin kurallarına uyulmasını sağlamaya çalışıyordu: ingiliz püritenlerini baskı altında tutmakla yetinmeyip 1637'de, ingiliz dinsel töresini İskoçya'da (burada çoğunluk presbiteriyendi) da yaymaya karar verdi. Charles I Laud'un bu girişimini iskoç derebeyleriyle anlaşmayı denemeden destekledi. Gerek dinsel, gerek ulusal tepki kendini göstermekte gecikmedi. Presbiteriyen İskoçya özgürlüklerini korumak için 1638 Covenant' ıyla birleşti. İskoç ayaklanmasının habersiz yakaladığı kralın güçlükle topladığı derme çatma ordu, ilk çarpışmalardan sonra dağıldı (1639). Charles I'in umduğunun tersine, ingiliz kamuoyu harekete geçmedi; hükümete karşı duyduğu hoşnutsuzluk geleneksel İskoçya düşmanlığından daha ağır basmıştı.

Parasızlıktan bunalan Charles I, nisan 1640'ta, bir Parlamento'nun toplanmasını kabul etmek zorunda kaldı. Daha öncekiler gibi presbiteriyenleri tutan bu "Kısa Parlamento", krala güvence almadan yardım etmeyi reddetti. Bunun üzerine hemen dağıtıldı. Ama ingiliz parlamenterleriyle bağ kuran İskoçyalılar ilerlemeye devam ettiler. Sorunlar altında ezilen kral kasım 1640'ta, yeni bir Parlamento'yu, "Uzun Parlamento"yu toplantıya çağırdı. Aynı olaylar yinelendi. Ama artık kral kendinde direnebilecek güç görmüyordu, ilerde geri almak umuduyla ödünler verdi: yalnız bıraktığı Strafford Parlamento'ca yargılanarak idam edildi (1641). Aynı yıl İrlanda'da hem bir köylü isyanı, hem de ulusal tepki niteliğinde bir ayaklanma patlak verdi. Bu ayaklanmayı katoliklere yakınlığı nedeniyle Charles I'in kışkırttığından kuşkulanıldı. Parlamento tutumunu sertleştirdi, yönetim en katı püritenlerin, özellikle Pym'in eline geçti. Parlamento' nun kraldan istekleri ve krala karşı güvensizliği arttı, kral da çok sayıda ılımlı kralcıyı peşinden sürükleyerek Parlamento ile ilişkilerini kopardı (1642). Böylece bir devrimle sonuçlanacak ilk iç savaş başladı. Krallık ordusu Naseby'de yenildi (1645) ve Charles I İskoçlar'a teslim oldu (1646). Çeşitli partiler arasında gidip geldi, ama hiçbiriyle anlaşamadı. İngiliz Parlamentosu'na teslim edildi, ancak 1647'de kaçtı ve böylece, Cromwell'in ve yandaşı bağımsızların egemen olduğu "yeni model" ordunun zaferiyle kısa sürede sona eren ikinci iç savaşı başlattı. Bu ordunun ikinci başarısı, içinden çıkılmaz bir durumu kuvvet yoluyla çözmek oldu. Parlamento'yu bütün güvenilmez öğelerinden arınmaya zorladı, geri kalanların ("Rump parliament") kralı yargılamasını sağladı. Yargılanan kral ölüme mahkûm oldu ve idam edildi (ocak 1649). Kralın ölümüyle meydan Commonwealth'e kaldı, onu da Cromwell'in kişisel diktatörlüğü izledi.

CHARLES II (Londra 1630 -*ay.y.* 1685). İngiltere, İskoçya ve İrlanda kralı, Charles I ve Fransalı Henrietta Maria'nın ikinci oğlu. İç savaşa katıldı, ama krallığın uğradığı bozgunlar yüzünden Paris'e, annesinin yanına kaçmak zorunda kaldı (1646). Babasının idam edilmesinden sonra (1649), Cromwell'e düşman olan İskoçya'ya gitti, Presbiteriyen Covenant'ı tanımasına ve İskoç "süvariler"inden ayrılmasına karşılık İskoçya'nın desteğini sağladı. Ocak 1651'de Scone'de taç giydi, ama eylülde, Cromwell'in Worchester' de kazandığı zafer onu yeniden Avrupa kıtasına sürgüne gitmeye zorladı. Önce Fransa'da, sonra Hollanda'da zor koşullarda yaşamını sürdürmeye çalıştı. 1659'da, ordu ile Parlamento arasındaki çatışma ona yeni bir olanak sağladı; ileri gelen ingiliz püritenleriyle gizlice yürütülen pazarlıklardan ders çıkartarak, nisan 1660'ta, genel af, inanç özgürlüğü ve ordu alacaklarının ödenmesini vaat eden Breda bildirgesi'ni yayımladı. Mayısta, duruma egemen olan Monk'un da kendisine katılmasıyla Stuart Restoration*'u gerçekleşmiş oldu.

Clarendon kabinesi (1660-1667) ve "Cabal" adıyla tanınan kabine (1667-1673) dönemleri, siyasal çizgi arayışında kararsızlıklarla geçti. Bu dönem boyunca, Charles II devrimin kazanımlarını kendi yararına sürdürmeye kararlı olan Parlamento karşısında ayrıcalıklarını korumaya çalıştı. Restoration'un halkta yarattığı coşkuya, 1662'de evlendiği Catherine of Braganza'ın getirdiği zengin çeyize karşın, Charles II kısa bir zaman sonra güçlüklerle karşı karşıya kaldı: her şeyden önce, yetkilerini elden kaçırmak istemeyen Parlamento'nun kesin bir çözüm bulmaya yanaşmadığı parasızlık sorunu sözkonusuydu; Parlamento'nun katı anglikancılığı kralın hoşgörü siyasetiyle çelişiyordu. Bu durum, Hoşgörü bildirgesi'nin kaldırılarak (1662 ve 1672), Test yasası'nın (1673) yayımlanması sonucunu doğurdu; hükümet çevrelerindeki hizip çatışmaları önce Clarendon'un, ardından da "Cabal" ın devrilmesine yol açtı; ayrıca, 1665'teki korkunç veba salgını İngiltere'yi çökertti, 1666 yangını da Londra'yı yerle bir etti. Ancak, gerilimi artıran en önemli neden dış siyaset alanındaki kararsızlıklardı. Commonwealth'in denizlerdeki kazanımlarını elinde tutan ingiliz hükümeti, 1665'te Birleşik Eyaletler'e karşı bir savaşa sürüklendi. Önceleri başarıyla sürdürülen savaş, 1667'de kesin bir sonuca varılamadan sona erdi (Breda barışı). Uzun süre, denge sağlamak kaygısıyla İspanya, Fransa ve Birleşik Eyaletler arasında siyasi manevralar yapan Charles II daha sonra, para yardımı umuduyla Fransa'ya yanaştı. 1 haziran 1670'te Louis XIV ile katoliklik lehine hükümler içeren Dover antlaşması'nı imzaladı. İngiliz kamuoyu bunun üzerine kaygılandı, bir zamanlar Hollandalılar'a karşı beslenen kin bu kez Fransızlar'a yöneldi. 1672'de Birleşik Eyaletler'e karşı yeni bir savaş patlak verince, kamuoyundan olumlu bir tepki gelmedi, 1674'te de İngiltere ayrı bir barış imzalamak zorunda kaldı.

Krallık, Danby kontu Thomas Osborne'un başbakanlığı sırasında istenen dengeyi kurar gibi oldu (1674-1679). Charles II başbakanının belli bir bağımsızlığa sahip olmasını ve iktidarını Parlamento'ya dayandırmaya çalışmasını kabul etmek zorunda kaldı. Kamuoyunun sözcülüğünü yapan Parlamento'nun siyasal rolü belirginleşti. Partilerin ilk çekirdekleri ortaya çıktı: kabine çevresinde "Saray partisi" ve muhalefette Shaftesbury'nin yönlendirdiği "Ülke partisi". Ayrıca, maliyenin denetlenmesinde de gelişme kaydedildi. Dışarda ise, Charles II'nin yeğeni Mary Stuart'ın William III ile evlenmesi (1677) yeni bir denge öğesi oldu.

Ama 1678'de Oates olayı patlak verdi. Bu serüvencinin kraliçe ile York dükünün katıldığını ileri sürdüğü "papacı komplo" konusundaki suçlayıcı açıklamaları bütün İngiltere'yi sarstı. Danby'i yerinden eden komplonun yarattığı hava şiddetli bir protestan tepkisine yol açtı, bu tepki karşısında kral boyun eğmek zorunda kaldı. Monarşiye karşı yeniden doğan güvensizlik 1679'da *habeas corpus* yasasının çıkartılmasına yol açtı. Muhalefet saldırılarını katolik veliaht York dükü üzerinde yoğunlaştırdı. 1679'da, sonra da 1680'de Avam kamarası bir "Exclusion controversy" sundu, Shaftesbury ise Charles II'nin evlilik dışı oğlu Monmouth ile birlikte, onu tahta vâris etmek için entrikalar çeviriyordu. Ancak muhalefet gruplarının aşırılıkları, yarattıkları iç savaş havası karşısında İngilizler'in çoğunluğu onlardan desteğini çekti ve Charles II fazla bir güçlükle karşılaşmadan 1681'de son Parlamento'yu feshetti. 1683'te Rye House komplosunun ortaya çıkartılması, kamuoyunun taraf değiştirmesi daha da belirginleşti. Charles II katolik inancını benimseyerek ölünce (1685), James of York yasal yerini aldı.

Charles II sevilen bir kraldı. Bilimlere ilgi duyan bu kuşkucu ve uyanık, sık sık metres değiştiren bu çapkın kral bir "kurnazlık ve sinsilik" örneğiydi. Krallığı döneminde bazı olumlu gelişmeler olmuştur: yasama alanında ilerlemeler, İngiltere'nin denizcilik, ticaret ve sömürgecilik alanlarında gelişme göstermesi (İngiltere'nin artan refahı aynı zamanda tam bir atılım içindeki orta sınıfların da refahı demekti),

Berlin-Dahlem müzesi

Atak Charles
R. Van der Weyden'in olduğu sanılan bir portreden ayrıntı
Berlin-Dahlem müzesi

Lauros-Giraudon

Charles I
av giysileriyle
Van Dyck'in (1635 doğr.-1638) bir tablosundan ayrıntı
Louvre müzesi, Paris

National Portrait Gallery

Charles II
bir portreden ayrıntı
National Portrait Gallery, Londra

J.-P. Leloir

Ray Charles (Nancy, 1973)

photothèque des Musées nationaux

Mme Georges Charpentier'nin portresi (1877) Renoir'ın yapıtı *Louvre müzesi, Paris*

Charles-de-Gaulle havalimanı Roissy-en-France'ta 1 no'lu pist ve uyduları

1662'de Londra Kraliyet şirketi'nin kurulması, vb.

LORRAİNE

CHARLES II (ya da **I**) [1366'ya doğr. - Nancy 1431], Lorraine dükü (1391-1431). 1406'ya kadar Fransa kralının müttefikiydi, Bourguignonlar'a yanaştı, sonra tarafsızlığı seçti (1419). Ölümünde, Lorraine, kadınlar aracılığıyla, Rene d'Anjou'ya geçti.

CHARLES III (ya da **II**) **Büyük** (Nancy 1543 - *ay.y.* 1608), Lorraine dükü (1545-1608), dük François I'in oğlu. 1559'da Henri II'nin kızı Claude de France ile evlenerek komşu krallıkla dostluk bağlarını güçlendirdi. Ancak 1588'de tahta taiip olan Henri de Navarre'ın ayağını kaydırmak düşüncesiyle, açıkça Birlik'ten yana tutum aldı. Henri IV'ün katolikliği kabul etmesiyle iki rakip barıştı (1594). Nancy'de "Ville-Neuve"ün kuruluşu, düklüğün iktisadi ve kültürel gelişmesine büyük katkısı olan Charles III'ün hükümdarlık dönemine rastlar.

CHARLES IV (ya da **III**) [Nancy 1604 - Allenbach, Trier yakınında, 1675], Lorraine dükü (1624-1634, 1641-1675), François II'nin oğlu ve ardılı. Fransa'nın can düşmanıydı, topraklarından birçok kez kovuldu (1633, 1670) ve yerini geçici olarak kardeşi Nicolas François'ya bırakmak zorunda kaldı (ocak 1634). Fransız birlikleri tarafından işgal edilen düklük, kesin olarak krallığın yörüngesine oturtuldu. İmparatorluk ordularında görev alan dük, Créqui'ye karşı Konz (Trier yakınında) zaferini kazandı.

MONAKO

CHARLES III (Paris 1818 - Marchais şatosu, Liesse yakınında, 1889), Monako prensi (1856-1889). 1861'de, prensliğinin özerkliğinin tanınması karşılığında Menton ve Roquebrune'ü Fransa'ya verdi.

CHARLES (Jacques Alexandre César), fransız fizikçi (Beaugency 1746 - Paris 1823). Sorbonne'da fizik profesörü Franklin'in ve Montgolfier kardeşlerin buluşlarını Fransa'ya duyurdu ve balonları şişirmek için sıcak hava yerine hidrojen kullandı (1783). Robert kardeşlerle yaptığı, hacmi yaklaşık 60 m^3 olan bir balonu 27 ağustos 1783'te Tuileries'den havalandırdı; Gonesse yakınlarına inen balon, korkuya kapılan köylülerce parçalandı. 1 aralık 1783'te Genç Robert ile ilk hidrojenli balonu uçurdu. Tuileries'den yola çıkan araç Nesles yakınlarında indi ve yolcusunu bıraktı. Daha sonra Charles tek başına 3 000 m yükseltiye çıktı. XVI. Louis Charles'a fizik çalışmalarını Louvre'un bir bölümünde yapması için izin verdi. 1795'te Bilimler akademisi'ne girdi. 1798'de değişmez hacimdeki gazların basınç değişimini inceledi; basınç katsayının ilk basınçtan, sıcaklıktan ve gazın türünden bağımsız olduğunu belirledi (Charles yasası); sıcaklık ölçümüne dayanan bir düzeyölçer yaptı ve 'S Gravesande'ın helyostatını geliştirdi. —Karısı, JULIE BOUCHAUD DES HERETTES'in (Paris 1784 - *ay.y.* 1817) Mâzarin sarayı'ndaki dairesinde kralcıların uğrak yeri olan bir salonu vardı. Aix-les-Bains'de bir veremliye bakarken Lamartin ile karşılaştı. Yazar ona âşık oldu ve *Méditations*'daki birçok şiirinin yanı sıra *Raphaël* adlı romanını onun anısına yazdı.

■**CHARLES** (Ray), amerikalı caz şarkıcısı, piyanocusu, bestecisi ve orkestra yöneticisi (Albany 1932). Altı yaşında kör oldu. Körler okulunda müzik öğrenimi gördü. Profesyonel müzikçi olarak çalışmaya başladı. 1946'da bir üçlü kurduysa da büyük bir başarı elde edemedi. 1954'te bir rhythm and blues topluluğunun başına geçti, blues ve rock and roll tarzındaki şarkılarıyla birdenbire ünlendi. 1961'de Fransa'da ve Antibes festivali'nde büyük bir orkestra eşliğinde konserler vererek parlak bir başarı kazandı. Acıklı tonlamalarla şarkı söyleyen Ray Charles'ın bestelerinin özgün yanı, blues, gospel ve rock and roll'ü ince bir zevkle kaynaştırmasıdır. Başlıca plakları: *Greenbacks* (1954), *Yes indeed* (1956), *Ain't that love* (1957), *I got a woman* (1958), *Come rain or come shine* (1959), *Drifting blues* (1965). *Brother Ray* (1979) adlı kitabında yaşamöyküsünü anlattı.

CHARLES burnu, ABD'nin (Virginia) doğu kıyısında burun, Henry burnu ile birlikte, Chesapeake koyunun girişini oluşturur.

CHARLESBOURG, Kanada'da (Québec) kent, Québec'in kuzey-kuzey-batı banliyösünde; 68 000 nüf.

■**Charles-de-Gaulle,** Paris'in (Fransa) havalimanlarından biri; başkentin K.-D.'sunda Roissy-en-France'ta yapıldı.

CHARLES EDWARD, James Stuart'ın büyük oğlu ve James II'nin torunu (Roma 1720 - *ay.y.* 1788). Stuartlar'ın tahtını yeniden ele geçirmek üzere İskoçya'ya bir çıkarma girişiminde bulundu. Prestonpans'ta, ingiliz kuvvetlerini alt etti (1745), İngiltere'ye kadar girdi, fakat Culloden*'de yenildi (1746). Böylece jacobiteler'in davası suya düşmüş oluyordu.

CHARLESTON, ABD'de (Güney Carolina) liman kenti, Atlas okyanusu'ndaki bir koyun kıyısında; 67 000 nüf. Deniz üssü. Metalürji ve kimya sanayileri. Charleston, eski evleriyle güzel bir kenttir. 1670'te göçmen İngilizler'in kurduğu, 1680'de protestan Fransızlar'ın da yerleştiği kente, Charleston adı 1783'te verildi. Amerika İç savaşı sırasında, Güney Eyaletleri'nin direnme merkeziydi; 17 şubat 1865'te kentin ele geçirilmesiyle savaş sona erdi.

CHARLESTON, ABD'de kent, Batı Virginia eyaletinin merkezi, Apalaş platosu bölgesinde; 64 000 nüf. Odun kömürü (özellikle) ve hidrokarbon üretimi. Kimya sanayisi.

CHARLESTON *a.* (ABD'nin *Charleston* kentinin adından). Dansçının, bulunduğu yerde hızla dönmesinden ve dizlerini büktükten sonra ayaklarını yana atmasından oluşan dans. (1923'te Charleston'da ortaya çıkan bu dans, Josephine Baker'ın sanat yaşamına başladığı *la Revue nègre* ile Fransa'ya girdikten [1925] sonra, 1928'e değin Avrupa'da çok ilgi gördü.)

CHARLESTOWN, İngiliz Küçük Antiller'inden (Rüzgârüstü adaları) Nevis adasının merkezi; 1 500 nüf.

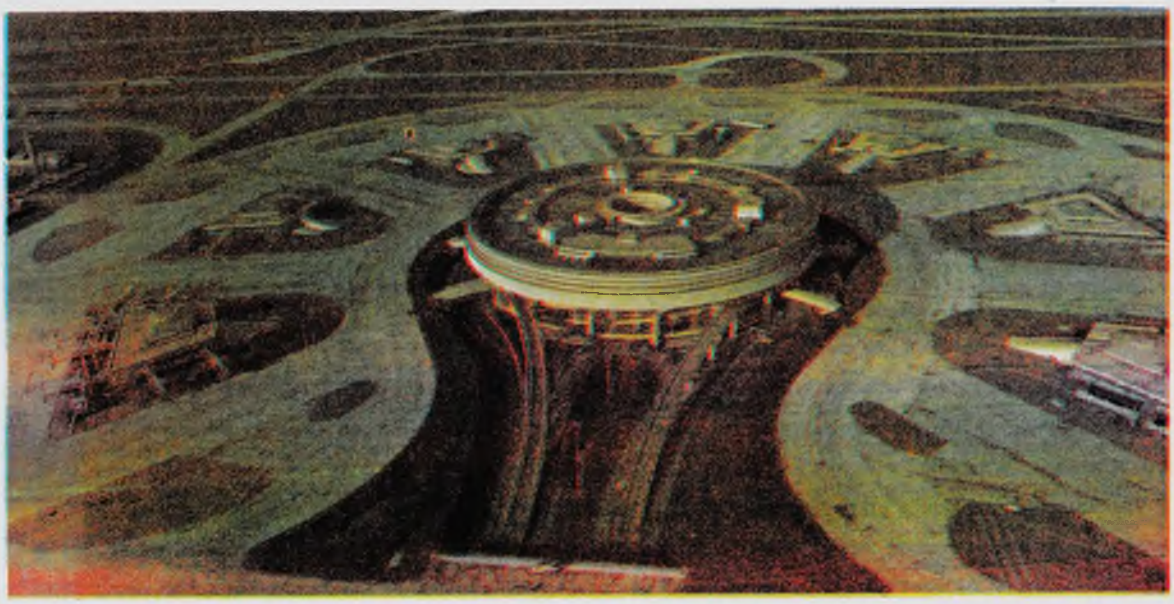
■**CHARLEVİLLE-MÉZİÈRES,** Ardennes *departement*'ının (Fransa) yönetim merkezi, Meuse kıyısında; 59 439 nüf. (1992). 1966'da *Charleville, Étion, Mézières, Mohon* ve *Montcy-Saint-Pierre* komünlerinin birleşmesinden oluşmuştur. 1608'de Charles de Gonzague tarafından kuruldu. Planını 1611'de Clément II Metezeau'nun çizdiği, taş, tuğla ve arduvazın uyumlu biçimde birlikte kullanıldığı kemerli evleriyle Ducale meydanı.

■**CHARLİEU,** Fransa'da kanton (Loire) merkezi, Roannais ile Charolais dağları sınırında; 3 891 nüf. (1992). 1094'te tamamlanan kiliseden günümüze sadece XII. yy.'da eklenen iki katlı bir giriş sahınının önündeki cephe kalmıştır; iki taçkapı, roman bourgogne heykelciliğinin en güzel parçaları arasındadır.

CHARLOT → ŞARLO.

CHARLOTTE, ABD'de kent, Kuzey Carolina eyaletinin nüfus bakımından en kalabalık kenti, Piedmont ile Piedmont ovasının birleştiği yerde; 395 930 nüf. (1990). Tekstil (özellikle pamuk) sanayisi. Yapı gereçleri.

CHARLOTTE, Saksonya-Coburg-Gotha ve Belçika prensesi (Laeken 1840 - Bouchout şatosu, Brüksel yakınında,

J. Gaumy-Magnum

1927), Belçika kralı Léopold I ile Louise d'Orléans'ın kızıdır. 1864'te Meksika imparatoru olan, Avusturya imparatoru Franz-Joseph'in erkek kardeşi arşidük Maximilian ile evlendi (1857), Maximilian'ın idam edilmesinden sonra aklını yitirdi.

CHARLOTTE AMALİE, Saint Thomas adasının güney kıyısında liman kenti, Antil denizi kıyısında; 12 400 nüf. Adanın yönetim merkezi. Güzel görünümlü eski kent. Turizm merkezi.

CHARLOTTE DE NASSAU (Berg şatosu 1896 - Fischbach şatosu 1985), Lüksemburg büyük-düşesi (1919-1964). Büyük-dük Guillaume IV'ün ikinci kızıydı; ablası Marie-Adélaïde'in yerine geçti ve Bourbon-Parmalı Félix ile evlendi. 1964'te tahttan feragat ederek yerini büyük oğlu prens Jean'a bıraktı.

CHARLOTTENBURG, Almanya'da eski kent; günümüzde Berlin'in yönetim çevrelerinden biridir. 1699'da yapılan, 1706'da Friedrich I'in buyruğuyla büyütülen, 1943'te yanan, sonradan onarılan şatoda bugün bir dizi müze açılmıştır. Charlottenburg parkı'nda Friedrich -Wilhelm III'ün eşi kraliçe Luise'nin anıt mezarı bulunmaktadır.

CHARLOTTESVİLLE, ABD'de (Virginia) kent, Apalaş platosu bölgesinde; 45 000 nüf. Eyalet üniversitesi.

CHARLOTTETOWN, Kanada'da kent, Prens Edward adası ilinin merkezi, Hillsborough koyu kıyısında; 15 776 nüf. Üniversite.

CHARLTON (Bobby), ingiliz futbolcu (Ashington, Northumberland, 1937). Yetenekli bir oyun kurucusuydu. İngiltere'nin 1966 Dünya kupası'nda kazandığı zaferde büyük payı oldu. 106 kez ulusal takımda yer aldı. —Kardeşi JACKY de büyük bir futbolcuydu.

Charmes, P. Valéry'nin şiir kitabı (1922); *Deniz mezarlığı* (le Cimetière marin) bu şiirlerin en ünlüsüdür.

CHARMEY, İsviçre'de (Fribourg kantonu) yaz turizmi ve kış sporları merkezi, Bellegarde vadisinde (Fribourg Önalpleri); 1 150 nüf. XVI. yy.'da eski derebeylik merkezi.

CHARNLEY (Michael), ingiliz dansçı ve koregraf (Manchester 1927). K. Jooss'un öğrencisi. Sadler's Wells Ballet'in okulunda da eğitim gördü. 1943-1946 arasında Sadler's Wells Ballet kadrosunda yer aldı, daha sonra Ballets Jooss'ta çalıştı. Mizahlı bir üslubu olan Charnley, koregrafilerinde klasik ve modern teknikleri kaynaştırdı. *Symphony for Fun* (1952) ve *Alice harikalar diyarında* (1953) gibi yapıtların koregrafilerini hazırladı. 1960'ta Avustralya'ya yerleşti.

CHAROLAİS ya da **CHAROLLAİS,** Fransa'da, Massif central'da (Saône-et -Loire) bölge, Morvan'ın güneyinde.

CHAROLAİS *kontu* → CHARLES Atak.

Charolais sığırı, fransız et sığırı ırkı. (Etinin üstün kalitesi nedeniyle fransız et sığırlarının en önemlisi ve en irisidir. Kaslarındaki olağanüstü gelişme sayesinde aşırı yağ bağlamaksızın çok ağır karkas edinir. Bu niteliklerinden dolayı altmış kadar ülkeye damızlık olarak ihraç edilmiştir. Hint sığırı [brahman zebu] ile melezlemesinden charbray ırkı elde edilmiştir.)

CHARON, Pluto gezegeninin uydusu; 1978'de amerikalı gökbilimci James W. Chirsty buldu. Çapı: yaklaşık 2 000 km. Pluto'ya ortalama uzaklığı: 20 000 km. Dolanım süresi: 6,39 g (bu süre Pluto'nun dönme süresine eşittir ve olay çekimsel bir çınlama etkisine bağlanır).

CHARONİA a. Oval biçimde, uzunca ve sağlam kavkılı, silindir biçimli uzun dokunaçlı, geniş ayaklı karındanbacaklı büyük yumuşakçaları içeren cins. (Ağız açıklığı yassı bir kapakçıkla kapalı olan kavkısı Akdeniz kıyısında yaşayan uluslarca çoğu zaman trompet gibi kullanılmıştır [deniz kulağı]. *Cymatiidae* familyası.)

CHARONTİDAE a. Örümceğimsi, oldukça küçük bedenli bireyler içeren böcek familyası. (Üyeleri daha çok mağaralarda yaşar. Arka tarsusları yastıklarla donanır. *Amblypygi* takımı.)

CHARONTON (Enguerrand) → QUARTON.

CHAROPHYTA a. Tatlı ya da acı sularda yaşayan ve tallarıyla suyosunlarını, üremesiyle karayosunlarını andıran bitki grubu. (*Charophyta* sınıflandırmada küçük bir bölüm oluşturur.) [Eşanl. CHARALES.]

—ANSİKL. *Charophyta* grubunda talın sap gibi bir ekseni ve bir boğum çevresinde dizili dalları vardır. Yüzeyleri kireçleşmiş olan *chara* cinsi, tatlı ve acı sularda yetişir; kireçleşmemiş ve daha pürüzsüz yüzeyli olan *nitella* cinsi, özellikle kireççe fakir sularda yaşar. Charophytanın günümüzde yaşayan birkaç cinsi varsa da fosilleşmiş türleri daha çok ve çeşitlidir; ne var ki, bunlar çoğunlukla yalnız kireçleşmiş yumurtacıklarıyla tanınmaktadır. Kendileri çok belirgin olmakla birlikte, grubun bitkiler arasındaki yeri belirsizdir; suda yaşayan yosun olarak charophytanın yaşam tarzı suyosunlarından farklı değilse de, dallanma biçimleri ve üremeyle ilgili yapıları, daha karmaşık yapılı bitkilerinkine kolay kolay bağlanamaz.

Charpentier (*Mme Georges —'nin portresi),* Renoir'ın başyapıtlarından biri; Louvre müzesi'nde (0,46 × 0,39 m). *Mme Charpentier ve çocukları* (Metropolitan Museum, New York) adlı ünlü tablodan bir yıl önce, 1877'de yapıldı. Kocası yayımcı Georges Charpentier gibi, Mme Charpentier de izlenimcilere önemli destek sağladı; onları natüralist yazarlar ve siyaset adamlarıyla birlikte salonunda ağırladı.

CHARPENTİER (Marc Antoine), fransız besteci (Paris 1634'e doğr. - *ay.y.* 1704). Gençliğinde bir süre Roma'da bulundu ve Carissimi'den ders aldı. Paris'e dönünce Molière'in oyunlarına müzik bestelemeye başladı (1672). Molière'in ölümünden sonra Théâtre-Français için beste yaptı. 1692'ye doğru, geleceğin naibi olan Chartres dükü'ne ders vermeye başladı. Kuramsal kitaplarını dük için yazdı: *les Règles de la composition* (Bestelemenin kuralları). Sonunda Sainte -Chapelle'de müzik yöneticiliği görevine kavuştu (1698), bu görevi ölümüne değin sürdürdü. Çok sayıda ve çeşitli türlerde beste yaptı: Théâtre-Français için uvertürler, ara müzikleri ve çalgı müziği parçaları (*Hastalık hastası* [le Malade imaginaire, 1673]; *Circé*; *l'İnconnu*, 1675; pastoral *la Couronne de fleurs* gibi vokal yapıtlar; dindışı kantat türünün Fransa'daki ilk örneklerinden biri olan *Orphée* (1683'e doğr.). Müzik öğrenimini Roma'da yapmış olduğu, dinsel yapıtlarında daha belirgindir: *le Jugement de Salomon* (1702) gibi dinsel öyküler; *David ile Jonathas* gibi dinsel trajediler, missa'lar, motet'ler, ilahiler ve mezmurlar. *Médée* (1693) adlı lirik trajedisini geleneksel kalıplar içinde kalarak yazdıysa da, bu türe cüretli uyumsuzluklar soktu. Campra, bunlardan yararlanmayı bildi. Solocular ve sürekli bas için bestelediği mersiyeler, Couperin'inkilerin habercisidir.

CHARPENTİER (Gustave), fransız besteci (Dieuze 1860 - Paris 1956). Massenet'nin öğrencisi. 1887'de Roma ödülü'nü kazandı. *İtalya izlenimleri* (1890) adlı yapıtı başarılı olunca *Şairin yaşamı*'nı besteledi. Natüralist anlayışla bestelediği *Louise* (1900) adlı dram, ününü genişletti. Bu "müzikli roman"ı, aynı anlayışı yansıtan *Julien* adlı dram izledi. Charpentier, bu yapıtında mutsuzluklarını ve gündelik küçük mutluluklarını sergilediği halkın sözcüsü olarak belirdi. Victor Hugo'nun yüzüncü doğum yıldönümü için bestelediği *Chant d'apothéose* adlı yapıtı da anılmaya değer.

CHARPENTİER (Jacques), fransız besteci (Paris 1933). 1952-54 arasında Hindistan'da kaldı. *Yetmiş iki karnatik etüd* (1958) başlıklı yapıtında, bir süre ders aldığı T. Aubin'in ve O. Messiaen'ın etkisi görülür. Charpentier bu etüdlerde, bir vurmalı çalgı olarak ele aldığı piyanodan, çeşitli hint çalgılarını çağrıştıran tınılar elde etmeye çalıştı. *İntroduction à l'étude de la musique de l'Inde* (Hindistan müziğini incelemeye giriş) adlı çalışmasıyla 1978'de Paris kenti büyük müzik ödü-

Pix

Charleville-Mézières'deki place Ducale'in (1611) ortasında Charles de Gonzague'ın Ch. A. Colle tarafından yapılan (XIX. yy. sonu) heykeli

Tréla-Ziolo

Gustave Charpentier Villa'nın yapıtı (ayrıntı) ***Meyer kol.***

Cauchetier-Pix

Charlieu kilisesi'nin (XII. yy. ortası) Cana'nın düğününü konu alan tasvirlerle bezeli kapılarından birinin alınlık tablası roman - bourgogne heykelciliği

lü'nü kazandı. Yeniklasik üsluptaki *Kısa senfoni* (1958), *Sinfonia sacra* (1965) ve *Yaratılış için prelüd* (1966) adlı yapıtları dışında *5. senfoni*'si (1977), *Beatrix de Planissolas* (oc dilinde yazılmış 5 perdelik opera; ilk kez 1971'de Aix-en-Provence'ta sahnelendi) ve özellikle *Org kitabı* (1973) anılmalıdır.

Charpentier galerisi, 1924'te Paris'te, Faubourg-Saint-Honoré ve Duras sokaklarının kesiştiği köşede kurulmuş sanat galerisi. Büyük sergilerin düzenlendiği bu galeride özellikle *Géricault'nun yüzüncü yıldönümü, Fransız manzarası, Şıklığın iki yüzyılı, Yüz kadın portresi,* Vuillard, Maillol, Friesz, Bauchant, Modigliani, Buffet, Utrillo, vb.'ye saygı sergileri; ayrıca, İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, Paris okulunun yıllık gösterileri düzenlendi. 1965'te galeri çalışmalarına son vermiştir.

Ed Gallimard dokümantasyonu

James Hadley Chase

CHARPY (Antoine), fransız general (Perpignan 1869 - Elne, Pyrénées-Orientales, 1941). 1911'de Yunanistan'da askeri misyon üyesi oldu. 1917'de Guillaumat'daki doğu ordusu kurmay başkanlığına getirildi. Mondros ateşkesi döneminde İstanbul'daki işgal kuvvetlerinin komutanlığını yaptı (1920-1923). Mudanya ateşkes görüşmelerinde Fransa delegesi olarak bulundu ve ateşkes antlaşmasını imzaladı. 1926-1928 arası Polonya'daki askeri misyonu yönetti.

Charpy rezilyansı → REZİLYANS *deneyi.*

Charpy tedavisi (fransız deri uzmanı Jacques *Charpy*'nin [1900-1957] adından), kalsiyum eşliğinde yüksek dozda D vitamini verilerek yapılan kabarcıklı lupus tedavisi.

CHARRAT (Janine), fransız dansçı ve koregraf (Grenoble 1924). Jeanne Ronsay, Liubov Yegorova ve Aleksandr Volinin'in öğrencisi. İlk önemli koregrafisini Stravinskiy'in müziği üzerine yaptı: *Kâğıt oyunu* (1945). Roland Petit yönetimindeki Ballets de Paris için, J. Genet'nin yapıtından yararlanarak *Adame Miroir*'ın ve *la Femme et son ombre*'un koregrafisini hazırladı (1948). Ertesi yıl Berlin operası için *Abraxas*'ın bir versiyonunu yaptı. Çağdaş bale repertuvarındaki en başarılı pas de deux'lerden biri olan *Concerto de Grieg*'i, Serge Perrault ile birlikte ilk kez kendisi yorumladı (1951). 1956 yılında koregrafik bir mister olan *les Sept Peches capitaux*'nun Scala di Milano'daki temsilinde dans etti. *Le Joueur de flûte*'ün Buenos Aires Colón tiyatrosu'ndaki prömiyerinde sahneye çıktı. Bir süre "yediler grubu"nun yöneticiliği görevini üstlendi.

CHARRETON (Enguerrand) → QUARTON.

CHARRIÈRE (İsabella VAN TUYLL VAN SEROOSKERKEN VAN ZUYLEN, Madame DE), hollanda kökenli isviçreli edebiyatçı (Zuilen, Utrecht yakınında, 1740 - Colombier, Neuchâtel kantonu, 1805). Benjamin Constant ile, Madame de Staël'den önce uzun süre ilişkisi oldu. *Lettres neuchâteloises*'da (1784) ve öykülerinde (Caliste, 1788) törelerin gülünç yanlarını vurgularken insan psikolojisini de inceledi.

CHARRON (Pierre), fransız ahlakçı (Paris 1541 - *ay.y.* 1603). Önce parlamentoda avukattı, sonra tarikata girdi ve ünlü bir vaazcı oldu. En tanınmış yapıtı *De la sagesse*'tir (Bilgelik üstüne) [1603]: bu yapıtında Seneca, Plutarkhos, Du Vair gibi klasik ve modern ustalardan esinlenir ve Montaigne'in *Denemeler*'ini (les Essais) dogmatik bir bağlama oturtur, bilgiçce ve ağır bir üslupla bilgelik öğütleri verir.

Chartered Companies, İngiltere'de ayrıcalık ya da tekel sahibi kumpanyalara verilen ad. Hollandalılar, Fransızlar ve özellikle İngilizler uzak bölgeleri sömürgeleştirmek için bu tür kumpanyaları kullanmışlardır. Kumpanyalar (özel kişilere ait olmayı sürdürmekle birlikte), gereğinde bir sömürge kurmak, yönetmek, işletmek ve savunmak görevini kendilerine veren, buna karşılık, belli bir bölge içinde onlara ticaret tekeli sağlayan bir ayrıcalığa sahip kılınıyorlardı. İngilizler, XIX. yy.'da, Hindistan kumpanyası'nın kaldırılmasından sonra bile, bu gibi kumpanyaları kullanmayı sürdürdüler. Örneğin, Nijerya, bu biçimde, Royal Niger Company'den çıkmıştır. Chartered sözcüğü, özel olarak, Cecil Rhodes'in 1889'da kurmuş olduğu *British* South Africa Chartered Company* için kullanılır.

CHARTERGUS a. (yun. *khartes,* kâğıt, ve *eryon,* iş'ten). Topluluk halinde yaşayan küçük yabanarısı cinsi. (Kurşuni ya da sarı ve siyahtır. Karnı yumurta biçiminde ve sivridir. Yabanarısıgiller familyası.) —ANSİKL. *Chartergus*'lar Orta ve Güney Amerika'da yaşar; kâğıda benzeyen bir maddeyle yuva yapar; yuvanın kılıfı su geçirmez, cilalı, kurşuni, gösterişli bir kartona benzer Kartoncu yabanarısı*(Chartergus chartarius),* silindir biçiminde bir yuva yapar; bütün petekleri dolaşan yuva içi yolu, sivri çatıda bırakılan bir delik aracılığıyla dışarıya açılır.

CHARTERİS (Leslie), amerikalı yazar (Singapur 1907). İngiliz kökenli olan Charteris, Malezya'da büyük bir tarım işletmecisiydi, Oxford'da hukuk öğrenimine başladı, daha sonra 1941'de ABD'ye yerleşti. Polisiye romanlarında, "The Saint" denilen soyguncu fakat adil centilmen Simon Templar tipini yarattı: *Saint New York'ta* (The Saint in New York, 1935); *Saint Miami*'de (The Saint in Miami, 1940); *Saint Batı'ya gidiyor* (The Saint Goes West, 1942).

CHARTİER (Alain), fransız şair ve latince hitabet uzmanı (Bayeux 1385'e doğr. - 1435'e doğr.). Daha sonra Charles VII adıyla kral olan veliahtın sekreterliğini ve noterliğini yapan Chartier, özellikle Macaristan'da diplomatik görevlerde bulundu. Paris ve Tours katedrallerinde rahipler meclisi üyeliği yaptı. Şiirlerinde, ince saray lirizmi temalarını ele alıp işledi. Ama bu temaları işleyişindeki belagat ve mantık, onu XV. yy. ortası yazarlarının ustası durumuna getirdi. Güçlüklerle dolu bu dönemin büyük siyasal sorunlarına el atmaktan çekinmedi. Nitekim, Azincourt yenilgisinden (1415) sonra, felaketten edinilen çeşitli deneyleri birbiriyle karşılaştırmak için, dört kadının söyleşisi biçiminde *Quatre Dames*'ı yazdı. *Débat patriotique* adlı yapıtında, bir şövalyeyle bir halk adamını karşı karşıya getirdi. *Bréviaire des nobles*'da balad tarzını kullanarak soyluluğun ideal erdemlerini sayıp döktü. *Le Curial*'de, saraylı yaşantısına karşı gösterişsiz yaşantıyı övdü. Tartışma biçiminde yazılmış *Réveille Matin* ve *Deux Fortunes d'amour* ile sık sık taklit edilmiş olan başyapıtı *Belle* Dame sans merci* [1424] gibi diğer yapıtlarıysa, doğrudan doğruya courtois ve aşk edebiyatı sınıfına girer. Rondoları ve çeşitli derlemeler içinde korunmuş olan baladları, alegoriye ulaşma çabası bakımından dikkate değer. Chartier, aynı zamanda, büyük bir düzyazı ustasıdır: Halk'a, Feodal soylulara ve Rahipler'e, Fransa karşısında durumlarının savunmasını yaptıran *Le Quadrilogue invectif* [1422] ile yarım kalmış bir ahlak incelemesi olan ve hasta şairin sanrılı hayalgücünden fışkıran alegorilerle dolu *L'Espérance* ya da *Consolation des Trois Vertus* bunun kanıtıdır. Chartier'nin yapıtlarında hümanizm, courtois ülküsü ve tanrıbilim, birleşerek, savaşın ve siyasal mücadelelerin yarattığı kargaşanın ötesinde, Tanrı'nın istediği doğal düzenle uyum kurmaya çabalayan bir insan imgesi ortaya koyar; ne var ki, bu durumda melankoli ve umutsuzluktan kurtulmak da güçleşir.

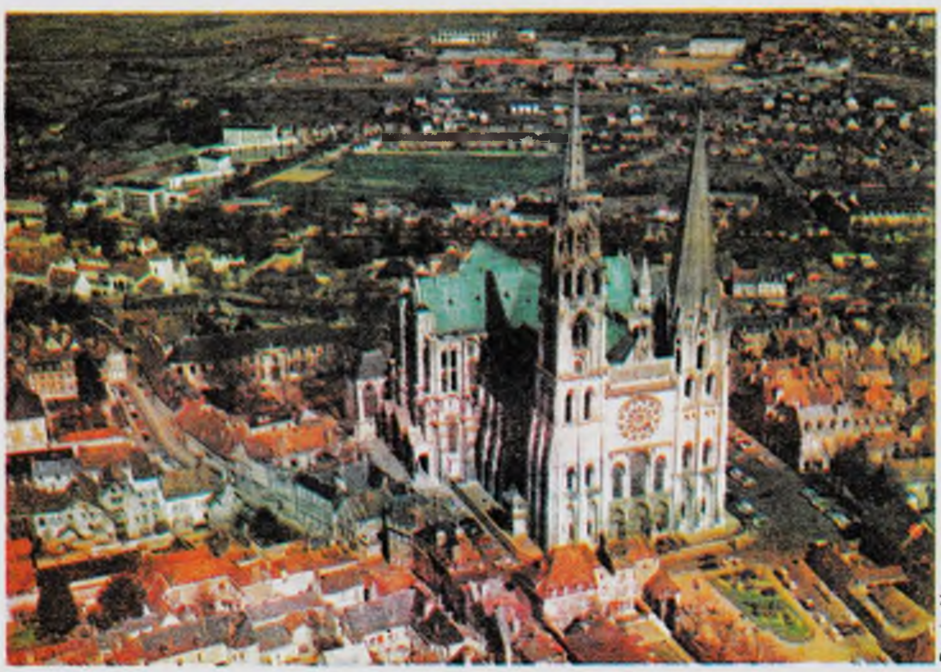
CHARTİER (Émile) → ALAIN.

CHARTİSM → ÇARTIZM.

CHARTRES, Fransa'da *departement* (Eure-et-Loir) merkezi, Beauce'ta, Eure ırmağı'nın kıyısında; 41 850 nüf. (1992). Tarım ve sanayi (elektronik) merkezi.

Chartres katedrali, fransız gotik sanatının en yetkin örneklerinden biri sayılır; 1134 ve 1194 yangınlarında tahrip olan roman üslupta daha eski bir yapının yerine, 1194-1264 arasında, latin haçı biçiminde bir plan şemasına göre inşa edildi. Cephenin alt bölümü krallar taçkapısıyla henüz roman üsluptadır; üst bölümse, üçlü pencere grubu, gülçe, krallar galerisi ve okia artık kesinlikle gotiktir. Cephenin iki yanında birer çan kulesi yükselir: *Clocher neuf* (1134-1150; XVI. yy.'da çeşitli ekler yapıldı) ve *Clocher vieux* (1145-1165). Katedralde, krallar taçkapısından başlayıp çaprazsahın taçkapılarına değin yayılan, konuları Eski ve Yeni Ahit'ten alınma çok sayıda heykel, oyma ve kabartmadan oluşan süsleme öğeleri

Chartres katedrali (XII.-XVI. yy.) genel görünüm

Beaujard-Larousse

vardır. Katedral ayrıca, Ortaçağ'ın en dikkate değer vitray örneklerine de sahiptir; bunların en eskileri, cephedeki üç pencereyi *İsa'nın yaşamından sahneler* ve *Yesse ağacı* temasıyla, koro bölümünün güneyini de *Notre-Dame la Belle Verrière* tasviriyle süsleyen, XII. yy.'dan kalma vitraylardır. Ana sahnı, yan sahınları ve çaprazsahın gülçelerini süsleyen vitraylarsa XIII. yy.'dan kalmadır.

CHARTREUSE a. (fr. sözc.). Aziz Bruno tarikatına ait manastır. (Keşişler için yapılan chartreuse'ler, bir dizi hücreden oluşur. İnzivaya çekilmiş din adamları, günlerini ibadet ederek, inceleme ve elişleri yaparak geçirirler.) [ital. CERTOSA.]

CHARTREUSE a. (fr. tescilli ad). Grande-Chartreuse manastırı'ndaki keşişlerce yapılan yeşil ya da sarı renkli likör. (Bunun için çeşitli bitkiler alkole yatırılır, elde edilen sıvı bir iki kez damıtılır, sonra içine şeker şurubu katılır.)

CHARTREUSE ya da **GRANDE -CHARTREUSE,** Fransa'da, Alpler'de kireçtaşlı kütle, Önalpler'de, Dauphiné (B.'da) ile İsère vadisinin yanı başında (burada Grésivaudan adını alır; D.'da) yükselir ve büyük bölümü İsère *département*'ında yer alır; *Chaumechaude*'da 2 082 m. Yaz ve kış turizmi.

■ **Chartreuse** (*la* **Grande**-) Chartreux tarikatının ilk manastırı. Isère'de, Saint -Pierre-de-Chartreuse'e 4 km'e uzaklıktadır. 1084'te aziz Bruno tarafından kuruldu, birçok kez yıkıldı ve yeniden yapıldı (XV. yy. capellası, XVII. yy. manastırı). *Correrie* ek yapıları (XVI. ve XVIII. yy.) tarikat müzesi olarak düzenlendi.

CHARUSATHİEN (Prapas) → ÇARUSATHİEN.

CHARYBDEİDEA a. Küp biçimli gerçekmedüzler alttakımı. (Çok büyük dört dokunacı vardır. Sıcak denizlerin planktonlarında bulunur. Alttakımın Akdeniz'deki en yaygın türü *Charybdea marsupialis*'tir.)

CHASE (Salmon Portland), amerikalı siyaset adamı (Cornish, New Hampshire, 1808 - New York 1873). Avukat olan Chase, kaçak kölelerin haklarını savundu; 1849'da senatör oldu, Ohio valiliği görevinde bulundu. Daha sonra, İç savaş döneminin zorlukları içinde usta bir maliye bakanı olarak kendini gösterdi. 1860'ta ABD başkanlık seçimlerinde başarısızlığa uğradı, ancak, hazine bakanlığına geldi. 1864'te Lincoln onu Yüksek mahkeme yargıçlığına atadı.

CHASE (William Merritt), amerikalı ressam (Franklin, İndiana, 1849 - New York 1916). Eğitimini 1872'de Münih akademisi'nde tamamladı. Manet'ye duyduğu hayranlık, Whistler ile olan dostluğu, onu, izlenimciliğe yakın, parlak ve açık bir resim anlayışına götürdü.

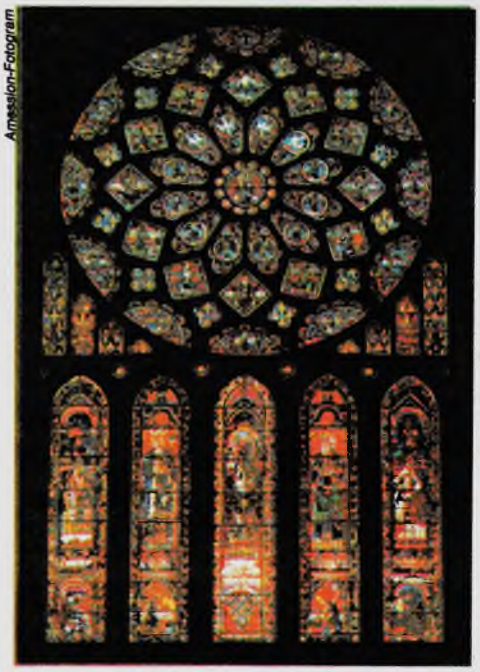
■ **CHASE** (René Brabazon RAYMOND **James Hadley** —denir), ingiliz yazar (Londra 1906 - Corseaux-sur-Vevey, İsviçre, 1985). Hindistan'daki ingiliz ordusunda görevli bir subayın çocuğuydu; bilimsel bir meslek edinmek üzere yetiştirildi; bir kitapçıda bölüm şefi oldu. Amerikan cinayet romanının biçimini inceledi. *No Orchids for Miss Blandish*'te (1938) bu yapıyı yeniden kurdu. Bu roman, ticari dağıtımı olduğu kadar, edebi kurgusu da titizlikle yapılan başarılı polisiye romanların ilk uzun dizisini başlattı. Bu romanlarda karamsar bir hava içinde şiddet ve cinsellik bol bol yer alır *(Eve, A Lotus for Miss Chaung, Blondes Requiem).* Chase, İkinci Dünya savaşı sırasında RAF journal'ı çıkarttı ve Raymond Marshall adıyla öyküler yayımladı.

CHASE (Lucia), amerikalı dansçı ve topluluk yöneticisi (Waterbury, Connecticut, 1907 - New York 1986). Mordkin, Fokine, Tudor ve Nijinska'dan ders aldı. Sanat yaşamına Ballet Mordkin'de başladı (1938-39). Sonra bu topluluğun yıldız dansçıları arasına katıldı. 1940'ta Ballet Theatre'ı kurdu ve yönetti. Bu topluluk, 1957'de ABD'nin en önemli iki bale topluluğundan biri olan American* Ballet Theatre'a dönüştü, burada yorumladığı yapıtlarda, oyun yeteneğini kanıtladı: *Pillar of fire, Fall River Legend.* 1945'ten başlayarak Oliver Smith ile birlikte American Ballet Theatre'ı yönetti. 1980'de yerini Mihail Barışnikov'a bıraktı. Dans yararına yaptığı çalışmalardan dolayı 1968'de Capezio Award'ı aldı.

Chase Manhattan Corporation, 1969'da kurulmuş bir amerikan holding şirketi. Chase Manhattan International Investment Corporation, Chase Manhattan Capital Corporation, Chase Manhattan Overseas Banking Corporation ile Chase Manhattan Bank holdingin işletmesine katılan başlıca şirketlerdir. Bu şirket, bir "one bank holding" (tek banka holdingi) oluşturmakta ve bu statüsüyle, tam anlamıyla banka türünden olmayan bazı kesimlerde çeşitli kârlar sağlayabilmektedir.

Chase National Bank, bankacılık alanında dünyanın en güçlü kuruluşlarından biri. 1877'de New York'ta kurulan Chase National Bank, 1915'e değin "bankalar bankası" rolünü oynadı, çünkü, başlıca müşterilerini, bütün Amerika'ya yayılmış ikinci derecedeki kredi kuruluşları oluşturuyordu. Birinci Dünya savaşı sonrasında iş bankası haline gelen Chase National Bank, birinci derecede önemli bir sıra mali kuruluşu bünyesine kattı: 1921'de Metropolitan National Bank, 1926'da Metals National Bank, 1927'de Mutual Bank, 1929'da Garfield National Bank ve National Park Bank. Yine 1929'da American Express Company'nin denetimini de ele geçirdi. Ertesi yıl dünya iktisadi bunalımının yansımaları Chase Bank'ı, o dönemde ABD'nin üçüncü büyük bankası olan, Rockefeller grubu içindeki Equitable Trust ile birleşmeye zorladı. 1932'de cumhurbaşkanı adayı olan Franklin D. Roosevelt'i destekleyen Chase National Bank, 1936'da, iktidardaki demokrat partili ekibi tutmaktan vazgeçerek New Deal'e karşı yürütülen kampanyanın öncüsü oldu. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, Chase National Bank, Marshall planından yana tavır aldı; uçak sanayisine, elektrik inşaat kuruluşlarına, maden sanayisine ve petrol şirketlerine önemli krediler açtı. 1955'te, Bank of the Manhattan Company (kuruluşu 1979) ile birleşerek Chase Manhattan Bank'ı oluşturdu. (→ CHASE MANHATTAN CORPORATİON.)

CHASLES (Michel), fransız matematikçi (Épernon 1793 - Paris 1880). Politeknik okulda öğrenciyken 1814'te Paris savunmasına katıldı. İstihkâm sınıfında görev yaptıktan sonra istifa etti ve kendini geometri incelemelerine adamak üzere

Amesson-Fotogram

Chartres katedrali
kuzey çaprazsahınındaki vitraylar: Meryem Ana'nın yüceltilmesi XIII. yy. ortaları

Pix

1084'te aziz Bruno tarafından kurulmasından sonra birçok kez yeniden yapılan la **Grande-Chartreuse** manastırı

Chartres'a çekildi. 1846'da Paris Bilimler fakültesi'nde onun için bir yüksek geometri kürsüsü açıldı. 1851'de Bilimler akademisi'ne seçildi. Monge ve Poncelet' nin yöntemlerini uygulayarak her tür analitik yöntemden arındırmak istediği izdüşüm geometrisinin temel kavramlarını açıklığa kavuşturdu. İkikat oranının izdüşüm özelliğinin üstünde durdu ve bundan bir taban kavramı yarattı; ikillik ilkesini kesinleştirdi ve bunu sistemli olarak kullandı; yer değiştirmelerin, benzerliklerin ve afinliğin, Möbius'un ortaya attığı eşçizimli dönüşümün özel halleri olduğunu gösterdi.

L. Chastel

André Chastel

Chasles formülü. Mat. çözlm. Şu integraller için gerekli formül:

$$\int_a^b f(t)\cdot dt + \int_b^c f(t)\cdot dt = \int_a^c f(t)\cdot dt.$$

Bu formül, herhangi sonlu sayıda gerçek integrallere genelleştirilebilir.

Chasles formülleri. Geom. Yarıdoğrular ikilisi açıları için,

$$\widehat{(d, d')} + \widehat{(d', d'')} = \widehat{(d, d'')}$$

bağıntısı. || Bir eğrinin yönlü yayları için $\widehat{AB} + \widehat{BC} = \widehat{AC}$ bağıntısı. || Bir doğru üzerinde tanımlanmış cebirsel ölçüler için $\overline{AB} + \overline{BC} = \overline{AC}$ bağıntısı. || Vektörler için $\vec{AB} + \vec{BC} = \vec{AC}$ bağıntısı. (Bu formüller sonlu herhangi sayıda yarıdoğrulara ya da noktalara genelleştirilebilir.)

CHASSÉ (David Hendrik, *baron*), hollandalı general (Tiel, Gelderland, 1765 -Breda 1849). 1787'de Fransa'nın hizmetine girdi, Devrim ve İmparatorluk döneminde savaşlara katıldı. 1814'te yurduna döndükten sonra, Waterloo'da Fransa'ya karşı savaştı ve 1832'de Anvers kalesi'ni Belçikalılar'a ve Fransızlar'a karşı savundu.

CHASSÉ-CROİSÉ a. (fr. sözcükler). Koregr. Kadril figürü. (Erkek kadının arkasında olmak üzere, iki çift karşılıklı durur. Erkekler sağa, eşleri sola doğru yer değiştirir, sonra her biri eski yerini alır. Tek bir çift de bu figürü yapabilir.)

CHASSÉRİAU (Théodore), fransız ressam (Santa Bárbara de Samaná, Haiti, 1819 - Paris 1856). 1822'de, Paris'e gitti, 11 yaşındayken İngres'in atölyesine girdi. Erken gelişmiş yeteneğini fark eden İngres, Roma'ya gitmesini salık verdi (1840). Kısa zamanda mesleğinin gereklerini kavrayan Chassériau (*Adèle Chassériau* [kız kardeşi], 1836, Louvre), ustasının saf desenini devraldı (*Lacordaire' in portresi* 1840, Louvre); ancak, özellikle yaratmış olduğu kadın tipinden (*Esther' in yıkanması*, 1841, Louvre; *Uyuyan Nymphe* [Alice Ozy], 1850, Calvet müzesi, Avignon) yayılan çok özgün çekicilikle ustasından ayrıldı. Renk öğesine karşı giderek artan ilgisi, Delacroix'nın etkisi, Cezayir'i (1846) ve belli bir egzotizmi keşfetmesi, Chassériau'yu mitoloji ve Kutsal Kitap'tan alınma ya da Doğu'ya ilişkin konulara yöneltti (*Tepidarium*, 1853, Louvre); Chassériau bu konuları, İngres'in sanat anlayışının ötesine geçerek, romantik bir tarzda işledi. Yapıtlarının büyük bir bölümü duvar süslemelerinden, özellikle de dinsel konulu süslemelerden oluşur (Paris'te St-Merri kilisesi'ndeki Ste-Marie -l'Égyptienne capellası, 1841-1843; St-Roch kilisesi'nin vaftizhanesi, 1853; St-Philippe-du-Roule kilisesi'nde *Çarmıhtan indiriliş*, 1854-1856). En önemli yapıtı olan Cours des comptes binasındaki fresklerinden (1844-1848), 1871 yangınından sonra geriye yalnızca günümüzde Louvre müzesi'nde sergilenen bazı bölümler kalmıştır (*Barış, Savaş, Ticaret*). Chassériau'nun, güçlü bir kişilikten doğmuş, soylu ve tensel sanatı, Puvis de Chavannes ve G. Moreau'yu etkilemiştir.

CHASSERON, İsviçre Juraları'nda (Vaud kantonu) dağ kütlesi, Neuchâtel gölüne ve İsviçre platosuna egemendir; 1 607 m.

CHASSEY EVRESİ a. Saône-et-Loire'da, Chassey-le-Camp arkeolojik sitinde ele geçen malzemeyle tanımlanan, Fransa Orta Yenitaş dönemi kültür evresi (Akdeniz kökenli, ince bir tür seramik, Chassey evresinin bütünlüğünü sağlar).

CHASSUARİİ → ATTUARİİ

CHASTEL (Andre), fransız yazar ve sanat eleştirmeni (Paris 1912 - *ay.y.* 1990). Sorbonne'da, 1957'den 1970'e kadar sanat tarihi profesörlüğü yaptı. 1970'ten başlayarak College de France'ta, İtalyan Rönesans sanatı ve uygarlığı kürsüsü'nün başında bulundu. Fransız Enstitüsü, Roma'daki Lincei akademisi, İngiliz akademisi ve Münih'teki Bavyera akademisi üyeliklerine ve Amerikan Sanat ve Bilim akademisi onur üyeliğine seçildi. Legion d'Honneur ile ödüllendirildi (1986). Yapıtlarında, önemli tarihsel dönemlerin psikolojisi üzerinde durdu: *Art et humanisme à Florence au temps de Laurent le Magnifique* (1959), *Renaissance méridionale, İtalie, 1460-1500* (1965), *la Crise de la Renaissance* (1968), *le Mythe de la Renaissance* (1969) ve çeşitli monografiler (*Vuillard, Leonard de Vinci, Marcile Ficin et l'art, Nicolas de Staël*).

CHASTELER (Jean, *—markisi*), belçikalı general (Malbais şatosu, Mons yakınında, 1763 - Venedik 1825). Avusturya ordusunda, 1787-1792 Türk-Rus ve Avusturya savaşı'na (1789) ve Devrim sırasında Fransa'ya karşı yapılan savaşlara katıldı. Suvorov'un komutası altında İtalya'da Wattignies'de yararlılık gösterdi, 1809'da, Lefebvre'e karşı Tirol'ü savundu. 1815'te Murat'ya karşı savaştı ve Venedik hükümetinin başına geçti.

CHASTELLAİN (Georges), Bourgogne sarayı kronikçisi (Aalst kontluğu, Flandre, 1415 - Valenciennes 1475). Bourgogne dükleri İyi Philippe ve Atak Charles'ın hizmetine girmeden önce, 10 yıl boyunca Fransa sarayında hizmette bulundu (1435-1446); Bourgogne sarayı'na yaranmak istemesine rağmen, kroniklerinde (1420'den 1474'e dek) Fransa kralına karşı belli ölçüde bir hoşgörürlük saptanır. Baladlar, ezgiler, mezar taşı yazılarıyla birlikte çok sayıda şiirsel yapıt bıraktı (*l'Oultré d'amour*). Üslubundaki belirli bir disiplin ve ton birliğiyle diğer retorikçilerden ayrılır.

Laurens-Giraudon

François René de Chateaubriand
Girodet-Trioson'un
bir portresinden ayrıntı
Saint-Malo müzesi

CHATEAUBRİAND (François René, *—vikontu*), fransız yazar ve siyaset adamı (Saint-Malo 1768 - Paris 1848). Navarra alayında teğmenken Fransız devrimi' nin başlangıcına tanık oldu; ardından Amerika'ya gitmeye karar verdi. *Essai historique, politique et moral sur les révolutions anciennes et modernes considérées dans leurs rapports avec la Révolution française* (1797) adlı çalışmasını yayımladı. Rousseau'ya özgü bir yaklaşımla yazdığı bu incelemede, Fransız devrimi'nin hem zorunlu, hem de yanıltıcı niteliğine ilişkin çözümleme ve gözlemler arasında, "parya" kişiliği, hatta henüz adı konmamış René kişiliği ortaya çıkıyordu: sanayi, lüks ve çıkar dünyasında Roma ya da Sparta türü bir cumhuriyete özenmek neye yarardı? Böylelikle tarih *trajik* bir nitelik kazanıyordu. Hem annesinin ölümünden ve ailesindeki öteki mutsuz olaylardan kaynaklanan şokun etkisiyle, hem de yaşadığı yüzyılda bir dönüm noktasına gelindiği duygusuna kapılarak Chateaubriand "saf değiştirdi". Hıristiyanlığı öven bir denemeye başlayan yazar, 1800'de Fransa'ya döndü; *Essai historique*'i yeniden yayımlamaktan vazgeçti, Amerika'da başladığı *les Natchez* adlı romanını yarım bıraktı. Bu yapıttan yalnızca *Atala* ve *René*'yi, önce ayrı ayrı, sonra da *Génie du christianisme*'e katarak yayımladı (nisan 1802). Büyük bir başarı ve ün kazandı. Bu kitabı, hıristiyanlığın etkisini canlandırma girişiminde önemli bir silah olarak gören Bonaparte, yazarı önce Roma'ya elçilik kâtibi, ardından da Valais Cumhuriyeti'ne bakan olarak atadı. Ancak, Enghien dükünün idamı (1804) Chateaubriand ile Bonaparte' ın arasını açtı. Bakanlıktan istifa ederek kendini edebiyata adayan yazar, aynı zamanda rejime karşı kararlı bir muhalefetin simgesi oldu. Roma'da bulunduğu dönemde anılarını yazmaya başladı (→ MEZAR ÖTESİNDEN HATIRALAR) ve *Génie du christianisme*'i düzyazı türünde yazılmış çağdaş bir destanla (*les Martyrs*) tamamlamayı tasarladı. Bu amaçla Yunanistan'a, Türkiye'ye, Kutsal topraklar'a gitti ve İspanya üzerinden ülkesine döndü. *Les Martyrs* 1809'da, *Paris-Kudüs yolculuğu* (itinéraire de Paris à Jerusalem) 1811'de yayımlandı. Aynı yıl, Akademi' ye seçildi, ama imparator, yazarın kabul töreninde yapacağı konuşmayı hükümete karşı görüşler içerdiğinden yasakladı. Kamu etkinliklerinden zorla uzaklaştırılan Chateaubriand yalnızca yazarlıkla yetinmek durumunda kaldı. Tarih incelemelerine girişti ve ancak 1831'de yayımlanabilen *Études historiques* ile Fransa tarihinin geniş kapsamlı bir dökümünü yaptı.

1814 ve Bourbonlar'ın dönüşü, sanatçıyı çağına etkin bir biçimde katılmaya yöneltti. *De Buonaparte et des Bourbons* (1814) adlı yapıtı Chateaubriand'ı aşırı sağcı politikanın resmi sözcülerinden biri yaptı. Bakan oldu ve Yüz Gün sırasında Gent'te Louis XVIII ile birlikte oldu. Ancak, İkinci Restauration döneminde katılmadığı hükümeti devrimcilerle gizli anlaşma yapmakla suçladı.

Journal des débats'daki kavgacı yazı dizisi, Chateaubriand'ın *René* adlı yapıtını büyük bir coşkuyla okuyan ve kendisini siyasal bir önder olarak gören liberal gençliğin ilahı durumuna getirdi. 1828'de, Charles X tarafından Roma'ya

Calvet müzesi

Théodore Chassériau
Uyuyan Nymphe
(Alice Ozy, 1850)
Calvet müzesi, Avignon

büyükelçi atanan Chateaubriand, Polignac hükümeti kurulurken istifa etti. 1826'da Ladvocat tarafından gerçekleştirilen ve yüzyılın ilk büyük yayımcılık girişimlerinden biri sayılan, *les Natchez, le Voyage en Amérique, Essai sur les révolutions* gibi o güne dek bilinmeyen yapıtlarını halka tanıtan Chateaubriand külliyatının yayımı, yazarın modern fransız edebiyatındaki büyük üstatlık konumunu pekiştirdi.

1830'da, Chambre des pairs'de görkemli bir söylevden sonra, iç savaş yanlılarını destekleyen krala hizmet etmemeye karar veren Chateaubriand, meşrutiyetçi bir çözümü başarıya ulaştırmak için çaba harcadı.

Üzerinde titizlikle çalıştığı anılarını *(Mémoires)*, para sıkıntısı çektiği için bir şirkete sattı; bu şirket de anıların yayın hakkını bir gazeteye verdi. 1844'te son ve en modern başyapıtı *la Vie de Rancé*'yi yayımladı, haziran 1848 olaylarının ertesinde öldü ve devlet töreniyle toprağa verildi.

Yazar, yapıcı kurguların ve efsanelerin yaratıcısı, estetik kuramcısı, gezgin, siyaset adamı, bir dönemin tanığı, çağının kulak verdiği bir yalnız adam olan Chateaubriand "romantik" bir duyarlılığın ve yine "romantik" bir betimleme ve anlatma sanatının ilk örneklerini verdi. Ama asıl önemini bir meslek, yükümlülük ve dil olarak, edebiyata yeni bir boyut kazandırmasına borçludur. Stendhal ile birlikte, aydınların, "yeni Fransa"nın, "düşünen sınıf"ın toplumdaki gücünü kavrayan ve açıklayan ilk yazar, Chateaubriand olmuştur.

CHATEAUBRİAND → ŞATOBRİYAN.

CHÂTEAUBRİANT, Fransa'da *arrondissement* (Loire-Atlantique) merkezi; 13 378 nüf. (1992).

■**CHÂTEAUDUN,** Fransa'da *arrondissement* (Eure-et-Loir) merkezi, Beauce'da, Loir kıyısında; 15 328 nüf. (1992).

CHÂTEAUDUN-DU-RHUMEL → ŞELGUM EL-AYİD.

CHÂTEAUGUAY, Kanada'da (Québec) kent, Montréal'ın 10 km G.'inde; 36 329 nüf. 1813'te Kanada ile ABD arasındaki çatışma sırasında, albay Salaberry komutasındaki fransız asıllı Kanadalılar burada istilacı ABD birliklerini püskürttüler.

Château-Latour, Pauillac (Gironde) komününde mülk; Médoc nitelikli şaraplarının en iyileri arasında yer alan kırmızı şaraplar burada üretilir.

CHÂTEAUMORAND (Jean DE) [Saint-Martin-d'Estréaux, Forez, 1352'ye doğr. -öl. 1429]. Forezli bir aileden dünyaya geldi. Doğu'da Jean II Boucicaut ile savaştı ve Jean II, Doğu imparatoru Manuel II'yi Batı'ya götürürken, o da İstanbul'u Türkler'e karşı savundu (1399-1403).

CHÂTEAUNEUF (Pierre Antoine DE CASTAGNERY —*markisi*), fransız diplomat (Chambéry 1647 - Paris 1728). Paris Krallık mahkemesi üyesi (1674), İstanbul'da (1689-1699), Lizbon'da (1703), daha sonra Lahey'de (1713-1718) büyükelçi olarak görev yaptı ve Lahey'de Üçlü ittifak antlaşması görüşmelerine katıldı (1717).

CHÂTEAUNEUF EVRESİ a. Châteauneuf-lès-Martigues yatağı kalıntılarına göre saptanmış Eski Yenitaş fasiyesi.

CHÂTEAUNEUF-DU-PAPE, Fransa'da (Vaucluse) komün, Comtat'da, Rhône yakınında; 2 067 nüf. (1992). Papalar şatosunun (XIV. yy.) görkemli kalıntıları. Bağlarıyla ünlüdür.

CHÂTEAUNEUF-LÈS-MARTİGUES, Fransa'da (Bouches-du-Rhône) komün, Estaque sıradağının K.'inde, Berre gölcüğü yakınında; 10 973 nüf. (1992). Orta taş (ya da *Châteauneuf*) çağından Son Tunç çağı'na uzanan 22 kültür katını içeren tarihöncesi alanı.

CHÂTEAU-RENAULT (François Louis DE ROUSSELET, —*markisi*), tümamiral ve Fransa mareşali (Château-Renault 1637 - Paris 1716). 1689'da tümgeneral olan Château-Renault, James II'yi ve ordusunu İrlanda'ya taşımakla görevlendirildi ve İngilizler'e karşı yapılan savaşta Bantry zaferini kazandı. 1690'da Bévéziers zaferinin kazanılmasına katkıda bulundu. İspanyalı Felipe V tarafından okyanuslar başkaptanlığına atanan Château-Renault, bir ispanyol filosunun başında, Meksika'dan gelen kalyonları korumakla görevlendirildi. Vigo'ya yanaşmak zorunda kaldı ve bu arada, ingiliz amirali Rooke'un saldırısına uğrayarak konvoyun ve ona eşlik eden gemilerin büyük bir bölümünü kaybetti (23 ekim 1702). Bununla birlikte, 1703'te Fransa mareşalliğine yükseltildi.

■**CHÂTEAUROUX,** Fransa'da *departement* (İndre) merkezi, Berry Champagne'ında; 52 949 nüf. (1992).

CHÂTEAU-THİERRY, Fransa'da, Marne ırmağı kıyısında *arrondissement* (Aisne) merkezi; 15 830 nüf. (1992). Fransa seferi sırasında Napoleon I burada Blücher'i yendi (12 şubat 1814).

CHÂTELET (Émilie LE TONNELİER DE BRETEUİL, —*markizi*), fransız kadın edebiyatçı ve bilgin (Paris 1706 - Lunéville 1749). Yüksek rütbeli bir subayla evlendi; 1733'te Voltaire ile duygusal ve düşünsel bir ilişki kurdu ve Voltaire'i Cirey'deki şatosunda ağırladı. *İnstitutions de physique* (Fizik kurumları) [1740], *Dissertation sur la nature et la propagation du feu* (Ateşin yapısı ve yayılışı üzerine bilimsel inceleme) [1744], ayrıca *Discours sur le bonheur* (Mutluluk üzerine deneme) [1746'ya doğr.] adlı yapıtların yazarıdır. 1748'de şair Saint-Lambert'e âşık oldu ve Newton'ın *Philosophiae naturalis principia mathematica*'sının (Doğa felsefesinin matematik ilkeleri) çevirisini tamamlamak üzereyken öldü.

CHÂTELİNEAU, Belçika'da (Hainaut) sanayi yerleşmesi, Sambre ırmağı kıyısında, Charleroi'nun doğu banliyösünde; günümüzde Châtelet komününün bir bölümüdür.

CHÂTELLERAULT, Fransa'da, Vienne ırmağı kıyısında *arrondissement* (Vienne) merkezi; 35 691 nüf. (1992).

CHÂTELPERRON, Fransa'da (Allier) komün; 250 nüf. Üst Yontmataş döneminden bir kültür evresine adını veren tarihöncesi mağarası.

CHÂTELPERRON EVRESİ a. Tarönc. Üst Yontmataş döneminin başlangıcını belirleyen kültür evresi. (Périgord endüstrisinin eski evrelerine tekabül eder.) [Eşanl. CASTELPERRON EVRESİ.]

—ANSİKL. Châtelperron evresinin belirgin özelliği Châtelperron (Allier département'ı, Fransa) ucu ya da bıçağıdır. Bu uç ya da bıçak, dik düzeltme darbeleriyle elde edilmiş kavisli bir sırtı olan çakmaktaşından bir dilgi ya da dilgi biçiminde bir kopuntudur. Bu endüstri, Orta Yontmataş döneminden Üst Yontmataş dönemine geçişi belirler. Châtelperron evresinde, Moustier endüstrisinin izleri hâlâ belirgin olmakla birlikte, Périgord endüstrisi aletlerinin başlıca özellikleri de görülmeye başlanır. Kemik endüstrisi önemli bir gelişme gösterir. Châtelperron evresi yaklaşık olarak İ.Ö. 35 000'e tarihlenir. Aurignac kültürünün ilk evrelerine ilişkin tabakaların Châtelperron evresine ait tabakalarla iç içe görülmesi, Châtelperron evresinin eski Aurignac kültürüyle çağdaş olduğunu kanıtlar.

CHÂTENAY-MALABRY, Fransa'da (Hauts-de-Seine) komün, Paris'in güney banliyösünde, Sceaux parkıyla Verrières ormanı arasında; 29 359 nüf. (1992). Özellikle XIII. yy.'dan kalma bölümleriyle Saint-Germain-l'Auxerrois kilisesi; XVIII yy.'da yapılmış Roseraie şatosu.

CHATFİELD (Philip), ingiliz dansçı (Eastleigh 1927). 1955'te Sadler's Wells Ballet'in başdansçısı oldu. 1959'da dansı bıraktı, Yeni Zelanda'ya yerleşti. 1972'de, Wellington'daki National School of Ballet'in müdür yardımcılığına atandı.

CHATHAM, Büyük Britanya'da liman kenti (Kent), Medway halicinin sağ kıyısında, Rochester'ın karşısında; 62 000 nüf. Ticaret merkezi. Besin sanayisi. Limanın ilk kanal havuzları Henry VIII, tersane de Elizabeth I döneminde yapıldı. Charles I ve Charles II'nin yeniden düzene koydurduğu müstahkem mevki İngiltere'nin ilk deniz üssü oldu. Üs, 1867'de yapılan yeni çalışmalarla modernleştirildi. 1667'de, M. A. De Ruyter komutasındaki Hollanda donanması Medway ağzını zorlayarak tahkimatı ve tersaneyi yıktı.

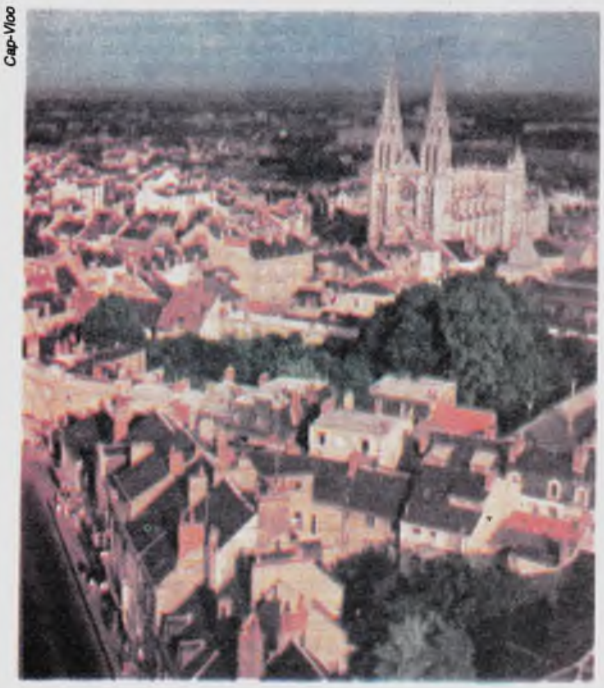
CHATHAM, Kanada'da (Ontario) kent, Thames kıyısında; 41 000 nüf. Ticaret merkezi (tarım ürünleri dışsatımı). Besin sanayisi.

CHATHAM, Kanada'da (New Bruns-

Brumaire-Ziolo

Châteaudun
Loir'a bakan şatonun kuzey cephesi (XV.-XVI. yy.)

Cap-Viloo

Châteauroux'dan bir görünüm

Fleming

Geoffrey Chaucer'ın portresi Thomas Hoccleve'in bir elyazmasını süsleyen XV. yy. minyatürü *British Museum, Londra*

Bulloz

Pierre Gaspard Chaumette F. Bonneville'in bir resminden F. Lorieux'nün gravürü

wick) kent, Miramichi koyu (Saint -Lawrence körfezi) kıyısında; 7 600 nüf. Saint-Joseph Üniversitesi. Balıkçı limanı.

CHATHAM (*—kontları*)→ PITT.

CHATHAM adaları, Yeni Zelanda'nın D.'sunda, Yeni Zelanda'ya bağlı küçük takımada; 963 km²; 751 nüf. Bu adaları 1791'de ingiliz Broughton buldu. Yeni Zelanda'dan gelen ve bugün nüfusun büyük bölümünü oluşturan Morioriler XIX. yy.'da adaların yerli halkını bütünüyle yok ettiler. Hava gözlem istasyonu.

CHATİLLON, İtalya'da (Val d'Aosta) yerleşme, Dor Baltea'nın Alpler'deki vadisinde; 4 400 nüf. Ortaçağ'dan kalma şato, XVI. ve XVII. yy.'lardan kalma evler. Kimyasal kumaş üretimi.

CHÂTİLLON ya da **CHÂTİLLON-SOUS-BAGNEUX,** Fransa'da kanton (Hauts-de-Seine) merkezi, Paris'in güney banliyösünde; 26 508 nüf. (1992). Eski bir kalede Atom Enerjisi komiserliği'ne bağlı tesisler (araştırma reaktörü).

CHÂTİLLON-SUR-SEİNE, Fransa'da kanton merkezi, Côte-d'Or'un kuzeyinde; 7 451 nüf. (1992). X. yy. sonlarından kalma St. Vorles kilisesi. Philandrier'nin evinde belediye müzesi ve Gal-ya-Roma (1953'te Lassois tepesinde [Châtillon'un 7 km K.-B.'sında] bulunan ünlü Vix* hazinesi) kalıntıları.

CHATİNOLAR, Oaxaca eyaletinin (Meksika) güneyinde yaşayan ve zapotekler grubundan bir dil konuşan Kızılderililer. Nüfusları 10 000 kişi olarak tahmin edilen Chatinolar, özellikle mısır ve kahve yetiştirmekte gündelikçi işçi olarak çalışırlar. Vaftiz hısımlığı toplumsal yaşamlarında önemli bir rol oynar. Katolikliği benimsemelerine karşın, kum üzerine özgün resimler çizdikleri geleneksel cenaze ayinlerini sürdürmektedirler.

Chat noir *(le),* Paris'te 1881'de Rodolphe Salis tarafından açılan kabare; zamanın en seçkin sanatçıları burada çalışmışlardı. Kabare 1885'te Montmartre'a taşındı, 1897'de de kapandı.

CHATOU, Fransa'da kanton (Yvelines) merkezi, Paris'in batı banliyösünde, Sen ırmağı kıyısında; 28 077 nüf. (1992). Kilise (XIII. yy.'da yapılmış koro yeri).
—Güz. sant. Chatou ve çevresi açık hava ressamlarının ilgi duyduğu bir yöredir: Courbet'den (*Sen kıyısında genç kızlar,* 1856) başka izlenimciler (Monet, *Kurbağalı bataklık,* 1869; Renoir, *Sandalcıların öğle yemeği,* 1881) sonra Derain ve daha 1900'de atölyesi ilk fovistlerin merkezlerinden biri olan Vlaminck.

CHATRİAN → ERCKMANN-CHATRİAN.

CHATSWORTH, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde kent, Natal'de, Durban'ın batı banliyösü; 114 600 nüf.

Chatsworth şatosu, Derbyshire'da (İngiltere) şato. 1687-1706 yılları arasında 1. Devonshire dükü William Cavendish için William Talman tarafından inşa edildi. Kuzey kanadı 1820-1827 yılları arasında eklendi. Bezemeleri Antonio Verrio, Louis Laguerre, Thornhill tarafından gerçekleştirilen şatoda, Devonshire düklerinin ünlü koleksiyonları yer alır; bu koleksiyonlar çeşitli Avrupa okullarından usta sanatçıların resim ve desenleri (özellikle XVII. yy.) yönünden zengindir.

CHATTANOOGA, ABD'de (Tennessee) kent, Tennessee ırmağı kıyısında, Apalaşlar'ın iç kesimindeki çöküntünün güney bölümünde; 152 470 nüf. (1990). Demiryolu kavşağı. Madenkömürü, demir, tuz yatakları ve pamuk üretim bölgeleri yakınında ırmak limanı. Tennessee ırmağında hizmete giren hidroelektrik santralı kentte makine yapımı, kimya ve tekstil sanayilerinin gelişmesini kolaylaştırmıştır. Üniversite. —Amerikan İç savaşı sırasında general Grant, Güneyliler'i burada yenmişti (23-25 kasım 1863).

CHATTEN a. (Almanya'da Kassel ülkesinde eski bir kavim adı). Paleojen sistemin (oligosen dizisi) üst kısmındaki katman ya da kimilerine göre, neojen sistemin (miyosen dizisi) alt kısmındaki katman.

CHATTERTON a. (*Chatterton,* bulucunun adından). Katran, reçine ve gutta -perkadan oluşan yalıtkan bir karışım emdirilmiş pamuk şerit; elektrikçiler iletken telleri yalıtmada kullanırlar.

CHATTERTON (Thomas), ingiliz şair (Bristol 1752 - Londra 1770). Deli kız kardeşinden ötürü acılar çekmiş bir ilkokul öğretmeninin doğuştan yetim çocuğuydu, daha çocukluğunda "gotik" Ortaçağ'a merak sardı ve XV. yy. rahibi Thomas Rowley adı altında bu geleneği canlandırmayı denedi *(Hastings savaşı).* Yaptığı hile, H. Walpole'un desteğini kaybetmesine neden oldu. Beckford'un ölümü üzerine intihar etti. Köleliğe karşı, ruh çağırmaya meraklı bir insan olan Chatterton, romantiklerin gözünde "kurban-şair" tipini temsil ediyordu.

■ **CHAUCER** (Geoffrey), ingiliz şair (Londra 1340'a doğr. - *ay. y.* 1400). Bir tüccarın oğluydu; Clarence düşesinin maiyetine girdi (1357), Brétigny barışının (1360) ardından Fransa'da tutsak kaldı ve kral tarafından geri alındı. Jean de Meung'den çeviriler yaptı ve Guillaume de Machaut'dan esinlenerek ilk önemli yapıtı *Book of the Duchess*'ı (1369) ve *Hous of fame*'i (1370'e doğr.) yazdı. Diplomatik görevdeyken Petrarca ve Boccaccio ile karşılaştığı sanılmaktadır (Cenova, 1372 ?). Londra limanı gümrük amirliği görevinin (1374) ardından Parlamento'ya girdi (1376). Boccaccio'dan esinlenerek, hıyanete uğrayan aşkın gizli trajedisi *Troilus and Criseyde*'yi (1382), "kral" uyağına (çift çift uyaklanan vurgulu dizeler) göre düzenlediği *Legend of good women*'ı (1385) ve ardından *Canterbury* masalları*'nın (Canterbury Tales [1387-1400] yazdı. Bu sonuncu yapıtta hicivle acıma, toplumsal gerçeklikle saray esinleri, açık saçıklıkla mizah arasında mükemmel bir denge vardır. Arka plana itilen geleneksel ders verme eğilimi, yerini rahiplerin, şövalyelerin ve köylülerin burjuvalar ve halkla tartıştıkları güzel bir günlük yaşam anlatısına bırakır. Yazar 1386'da parasız kalınca ve *Complaint of Chaucer to his Empty Purse*'ü (Chaucer'ın boş kesesine şikâyeti) [1389] yazdıktan sonra yeniden kralın sekreterliğine getirildi. Doğu Midland lehçesini "ingilizce"ye dönüştüren yüksek sanatıyla ingiliz edebiyatının Batı Avrupa edebiyatları arasına girmesini sağladı. Westminster manastırı'na gömülen ilk ingiliz yazardır.

CHAUDET (Paul), isviçreli siyaset adamı (Rivaz, Vaud kantonu, 1904 - Lozan 1977). 1955'te federal hükümette danışman oldu, hemen ardından Askeri daire müdürlüğü'ne (bakanlığına) atandı ve İsviçre ordusu'nda köklü bir reforma girişti. 1959'da Konfederasyon başkanlığına getirildi. 1962'de bu göreve yeniden seçildi.

CHAU DOC → CHAU PHU.

Chauffard-Still sendromu, amerikalı hekim Andrew T. *Still* (1828-1917) tarafından çocuklarda ve fransız Anatole *Chauffard* (1855-1932) tarafından 1896'da erişkinlerde tanımlanmış olan sendrom. (Ateş, eklem ağrıları, lenf bezlerinde, karaciğer ve dalakta büyümeyle kendini belli eder. Evrimi çok yavaştır, yıllarca sürebilir. Sonucu kortizon tedavisiyle çok değişmiştir. Bu hastalığın kökeni tartışmalıdır, enfeksiyon sonucu olduğunu söyleyenler vardır, ama retikülo-endotelyal sistem hastalıklarına yakın olduğunu kabul edenler daha çoktur. Fransız çocuk hekimleri onu çok özgül anatomoklinik bir hastalık sayma eğilimindedirler.)

CHAUKLAR. Esk. coğ. Germanya'nın kuzey-batı kesiminde yaşamış halk. Chauklar korsanlıkla geçinir ve kıyı bölgelerine dehşet saçarlardı. III. yy.'da Galya'yı yakıp yıktıktan sonra, diğer halklarla kaynaştılar.

CHAULİODİDAE a. (yun. *khauliodon,* çıkıntılı dişlerle donanmış, ve *eidos,* görünüş'ten). Anüs yakınında ve sırtının kuyruğa yakın kesiminde yağlı, ışık saçan yüzgeçleri bulunan, çenesinde sakalları olmayan, sardalyamsılardan batipelajik kemiklibalıklar familyası. (*Chauliodidae* familyası üyelerinin ağız iskeleti, dilkemiğinin sağa sola iyice yatabilmesine olanak verdiğinden bu tehlikeli dişli balıklar çok iri avları bile yutabilirler. Sıcak denizlerde 3 000 m derinliğe kadar yayılan *Chauliodus sloani*'ye Akdeniz'de sık rastlanır.)

CHAULNES, Fransa'da kanton (Somme) merkezi, Santerre'de; 1 810 nüf. (1992). 1914'te Almanlar'ın işgal ettiği kent, Hindenburg hattının müstahkem mevkisi haline getirildi. Mart 1917'de İngilizler, mart 1918'de Almanlar kenti ele geçirdiler.

CHAUMETTE (Pierre Gaspard), fransız devrimci (Nevers 1763 - Paris 1794). 1790'da Kordelyeler kulübü'nün en ateşli hatiplerinden biriydi. 10 ağustos komününde savcı yardımcılığına getirildi ve kendi yardımcısı Hébert ile birlikte, Konvansiyon meclisi'ni, Girondinler'in sürgüne gönderilmesine ve Terör yönetiminin kurulmasına yönelten "devrim günleri"nin hazırlanmasında etkin rol oynadı. Paris'teki tüm kiliseleri kapattırdı ve Notre -Dame'da bir Akıl bayramı düzenledi. Hébert'ci komplonun elebaşısı olduğu için giyotinle idam edildi.

CHAUMONT, Haute-Marne'ın (Fransa) yönetim merkezi, Paris'e 252 km uzaklıkta, Marne ırmağının yukarısında; 28 900 nüf. (1992).
—Tar. İttifak devletleri, 1814'te işgal ettikleri Chaumont'da, Dörtlü İttifak'ın habercisi olan Chaumont paktı'nı imzaladılar (9 mart 1814). Kent, 1917-18'de Pershing'in kurmay heyetinin merkezi oldu.

CHAUMONT-SUR-LOİRE, Fransa'da (Loir-et-Cher) komün, Touraine'de, Loire ırmağı kıyısında; 793 nüf. XV. ve XVI. yy.'da Amboise ailesinin yaptırdığı şato.

CHAUNA a.(*khaunos,* geçicilik, kendini beğenmişlik'ten). Güney Amerika'da yaşayan bataklık kuşu. (Uzun bacakları hafifçe perdeli, kanatları sivri mahmuzlu, gagası çengel biçiminde kıvrıktır. Bitkiler ve böceklerle beslenir. İki türü vardır. Brezilya ve Arjantin'de bulunan tepeli çobankuşu [*Chauna torquata*] ve Kolombiya'da yaşayan siyah boyunlu çobankuşu [*C. chaviara*]. Kazsılar takımı, boynuzlukuşgiller familyası.)

CHAU PHU, esk. **Chau Doc,** Vietnam'ın güneyinde kent, Kampuçya sınırı yakınında. 1724'te Annam'a bağlanan Chau Phu bölgesi Annamlılar'ın güney -batı'daki yayılma sınırlarının uç noktasıdır.

CHAUSSAT (Geneviève), isviçreli dansçı (Mexico 1941). Marika Besobrasova ve Solange Golovine'in dersleriyle yetişti. Sahneye ilk kez 1957'de Nice Operası'nda bale grubunda (corps de ballet) çıktı. 1964'te, Serge Golovine'in yönettiği Cenevre'deki Grand-Théâtre'ın bale topluluğuna girdi. 1968'de Münih Operası'na geçti. 1962'de René Blum ödülü'nü kazandı, 1975'te Düsseldorf Operası'nda yıldız dansçı oldu.

Chaussier aylası, şarbon kabarcığının kara kabuğunu çevreleyen küçük sivilceler çemberine verilen ad.

Chaussier belirtisi, karnın üst çukurunda duyulan ağrı. (Gebelikte, idrarda albümin bulunmasıyla birlikte görülür ve eklampsi nöbetinin öncüsü olabilir.)

■ **CHAUSSON** (Ernest), fransız besteci

(Paris 1855 - Limay, Mantes-la-Jolie, 1899). Paris Konservatuvarı'nda Massenet'nin öğrencisi oldu. Sonra Franck'tan ders aldı ve onun görüşlerini benimsedi. Bir yandan da Wagner'e hayranlık duyuyordu. Debussy, Duparc ve d'Indy ile dostluk kurdu. Ulusal müzik derneği'nin sekreterliğini yaptı, birçok yapıtı ilk kez burada seslendirildi. Vokal yapıtlarında (*le Colibri*, melodi; soprano ve orkestra için *Aşkın ve denizin şiiri*, 1892; yaylı çalgılar dörtlüsüyle *Chanson perpétuelle*, 1898; koro ve orkestra için *Hymne védique*, 1886) ve lirik dramı *Kral Arthus*'ta (1895) hüzün, alttan alta kendini duyurur. Çalgı yapıtlarında ise, zengin bir armoni ve coşkulu bir çalgılama dikkat çeker; *Viviane* (senfonik şiir, 1882); *si* bemol majör senfoni (1890); keman ve yaylı çalgılar dörtlüsü için *Concert* (1891); keman ve orkestra için *Poème* (1896).

CHAUVEAUD (Gustave), fransız hekim ve botanikçi (Aigre 1859 - Paris 1933). Tüm damarlı bitkiler için ortak bir birim (filoriz) bulunduğunu varsayan bir kuram öne sürdü. *Constitution des plantes vasculaires révélée par leur ontogénie* (Bireyoluşları açısından damarlı bitkilerin yapısı) [1921] adlı bir kitap yazdı.

CHAUVİRÉ (Yvette), fransız dansçı (Paris 1917). Paris Operası'na girdi, Serge Lifar'ın birçok balesinin prömiyerinde başrolde dans etti. 1946'da Monte -Carlo'da *Dramma per musica* ve *Chota Roustaveli* adlı balelerin başrolünü ilk kez yorumladı. 1949'da uluslararası bir yıldız olarak çeşitli ülkelerde sahneye çıktı: *Kuğunun ölümü* (1953), *Rondo capriccioso* (1954), *Güzel Helena* (1955). 1956'dan sonra bağımsız "prima ballerina assoluta" olarak çalıştı. *Giselle*'in Marsilya Operası'ndaki sahnelenişinde Nureyev ile dans etti (1966); ertesi yıl Paris Operası'nda Cyril Atanassoff ile aynı balenin yeni bir yorumunu gerçekleştirdi. 1970'te Buenos Aires'teki Colón tiyatrosu'nda *Kuğunun ölümü*'nü yeniden yorumladı. 1972'de Paris Operası'ndan ayrıldı, öğrenci yetiştirmeye başladı.

CHAUX-DE-FONDS (La), İsviçre'de (*Neuchâtel* kantonu) kent, Jura dağlarındaki vadilerden birinde, 998 m yükseltide; 37 234 nüf. La Chaux-de-Fonds'da saat yapımına 1705'te başlandı ve bölge o tarihten bu yana dünya saatçiliğinin büyük merkezlerinden birine dönüştü. Uluslararası saatçilik müzesi. Tarih, Doğabilim ve Güzel sanatlar (XIX.-XX. yy.'larda yetişmiş isviçreli ressamların [Leopold Robert, vb.] tabloları; Le Corbusier salonu; çağdaş Avrupa sanatı örnekleri) müzeleri.

CHAVAL (Yvan LE LOUARN, —denir), fransız mizah çizeri (Bordeaux 1915 - Paris 1968). Çok sayıda gazete ve dergide yayımlanan ya da albüm biçiminde bir araya toplanmış kesin çizgili desenlerinin (*Vive Gutenberg*, 1956; *Les Gros Chiens*, 1962; *Les oiseaux sont des cons*, 1965; *l'Homme et l'Animalier*, 1970) ve resim altyazılarının ayırıcı özelliği, yanılgılardan kurtulmuş bir kara mizah ve hafif bir insan düşmanlığıdır. Aptallığın ve bunaklığın şaşmaz bir gözlemcisi olan Chaval, kitap (Swift Queneau), metin ve film resimlemeleri de yaptı.

CHAVANNES (Jean-Baptiste), saint domingue'li melez (Grande-Rivière-du -Nord 1749-Cap-Français, bugün Cap -Haïtien, 1791). Kurucu meclis döneminde, Ogé ile birlikte yerli halkı beyazlarla eşit haklara kavuşturmak için ayaklandırmayı denedi, başarılı olamadı ve öldürüldü.

CHAVANNES (Édouard), fransız türkolog, çinbilimci ve arkeolog (Lyon 1865 -Paris 1918). Çin'e yaptığı iki inceleme gezisinden (1889-1893 ve 1907) sonra, *Mission archéologique dans la Chine septentrionale* (Kuzey Çin'de arkeolojik sefer) [1913] adlı yapıtını ve ayrıca temel nitelikli birçok monografi yayımladı. Yirmi sekiz yaşında Collège de France'a atandı. *Şici*'den (*Sima Çian*'ın tarihsel anıları) ve buddhacı Çin metinlerinden yaptığı çevirilerin yanı sıra, Çin kaynaklarını tarayarak Türkler'e ait bilgileri Batı dünyasına tanıttığı *Documents sur les T'ou-Kiue (Turcs) occidentaux* (Batı Tukyular [Türkler] hakkında belgeler) [1903] adlı yapıtı önemlidir.

CHAVES (Manuel DA SILVEIRA PINTO DA FONSECA, 2. AMARANTE *kontu*, 1. *—markisi*), portekizli general (Vila Real 1784 - Lizbon 1830). Devrimci parti'ye karşı savaştı (1823). Mutlakıyet yanlısıydı, Dom Miguel'in tahta çıkmasına yardımcı oldu ve onu "mutlak kral" ilan etti.

CHÁVEZ (Jorge CHÁVEZ, **Geo** —denir), peru asıllı havacı (Paris 1887 - Domodossola 1910). Alpler'i ilk olarak havadan geçmeyi başardı ve bu başarının kurbanı oldu. 23 eylül 1910'da Simplon üstünden uçtuktan sonra, "Blériot" tipi uçağının Domodossola yakınında bir kanadı koptu; bu kazada ağır yaralandı ve 27 eylülde öldü.

CHÁVEZ (Carlos), meksikalı besteci (Mexico 1899 - *ay. y.* 1978). Manuel Ponce'nin öğrencisi. Avrupa'da ve New York'ta öğrenim gördü. 1928'de Meksika senfoni orkestrası'nı kurdu ve Mexico Konservatuvarı'nı 1934'e değin yönetti. 1947-52 arasında Ulusal güzel sanatlar enstitüsü'nün yöneticiliğini yaptı. Kızılderili çalgıları da içinde olmak üzere folkloro büyük ilgi duydu. Toplumsal ve siyasal sorunlarla yakından ilgilendi. Çok sayıda ve değişik türlerde yapıt besteledi: *El Fuego nuevo* (1921), *Los Cuatro Soles* (1926), *La Hija de Colquide* (1944) gibi baleler; *Proletarya senfonisi* (1934), *Cumhuriyet uvertürü* (1935), *Kızılderili senfonisi* (1936) gibi orkestra yapıtları; konçertolar; oda müziği yapıtları; *El Sol* (1934) ve *Canto a la tierra* (1946) gibi koro yapıtları.

CHÁVEZ (Gerardo), perulu ressam (Trujillo 1937). 1962'de Paris'e yerleşti. Gerçeküstücü bir kuşaktan gelen Chávez'in resimleri ve taşbaskıları kapalı ve boğuk bir ortamda kaygı verici, fantastik biçimlerden oluşur.

CHÁVEZ ALFARO (Lizandro), nikaragualı yazar (Granada 1929). Sandino devrimci cephesi'nin kurucusu (1950). Şiddet, barok imge ve acımasız bir alayla dolu öykülerinin konusunu ülkesinin siyasal ve toplumsal gerçeklerinden aldı (*les Singes de San Telmo* [fr. çev.], 1963). Aynı esinle yazdığı bir de romanı vardır: *Trágame tierra* (1969).

CHAVÍN DE HUANTAR, Peru'da, Cordillera Blanca'da (Kuzey yüksek arazisi), bugünkü Chavín köyünün yakınında, İ.Ö. I. binyılın başlarında inşa edildiği sanılan tören merkezi. Karşısında, platformlar ve sekilerle çevrili bir alanın yer aldığı El Castillo piramidi, büyük boy kesik piramitlerin en önemlisidir. Tapınağın iç kısmındaki dar geçitler, küçük odalar ve merdivenler, taş yollarla dışarı açılır. Mimarı dışında, Chavín üslubu, özellikle anıtsal taş heykellerle (El Lanzón, Raimondi ve Tello tektaşları), seramikle, altından ve deniz kabuklarından yapılmış eşyalarla temsil edilir. Çok zengin olan ikonografide, kimi zaman insan çizgileriyle de birleşen kedigiller motifi sık sık kullanılmıştır. Bu üslubun, İ.Ö. VIII. ve VII. yy.'a doğru Peru topraklarının büyük bir bölümüne barışçı yöntemlerle yayılan dinsel düşüncelerin sanat yoluyla dile getirilişi olduğu sanılır.

CHAYNES (Charles), fransız besteci (Toulouse 1925), Toulouse Konservatuvarı'nın derslerini izledi. Daha sonra Paris Konservatuvarı'nda D. Milhaud'dan ve J. Rivier'den ders aldı. Atonal yazımı benimsemekle birlikte, dizi ilkesini esnek bir anlayışla uyguladı. Akdeniz ülkelerinin müziklerine büyük yakınlık duydu. Başlıca yapıtları: trompet (1956), keman (1958), org (1966) ve klarinet (1979) konçertoları; soprano ve yaylı çalgılar üçlüsü için *Sapho'nun dört şiiri* (1969); yaylı çalgılar için bir dörtlü (1970); org ve 5 bakır üflemeli çalgı için *Séquences pour l'Apocalypse* (1972); ondes Martenot, piyano ve bir vurmalı çalgı için *Tarquinia* (1973); piyano için *M'zab* adlı süit (1975); zenciler üzerine yazılmış metinlerden soprano ve orkestra için bestelediği *Pour un monde noir* (1978).

Charles Lenars

Chavín de Huantar
"Jaguarlar merdiveni"nden bir görünüm
(İ.Ö. VIII. -VI. yy.)

CHEADLE, Manchester'in (Büyük Britanya) banliyösü; 60 650 nüf. (Gatley yerleşme merkeziyle birlikte). Tuğla fabrikası. Eczacılık ürünleri.

Alinari-Giraudon

Ernest Chausson

Cheat *(The)* [*Dalavere*], Cecil B. De Mille'in amerikan filmi (1915). Oynayanlar: Hayakava Sesşu ve Fanny Ward. Film, dramatik etki amacıyla kullandığı nesne ve oyuncu yakın planlarıyla (baş plan) sinema tarihinde bir dönüm noktası sayıldı. Griffith aynı tekniği daha önce de uygulamıştı, ama, *The Cheat* ile bu teknik halkın kolay anlayabileceği bir biçime girdi.

CHEB, Bohemya'nın batı kesiminde (Çekoslovakya) kent, Ohre ırmağı kıyısında; 26 000 nüf. Kent (alm. *Eger*), XIII. yy. başında, XII. yy.'da yapılmış bir tahkimli şatonun eteğinde gelişti. Tarihsel merkezinde, gotik ve barok üsluplarında evler.

CHECCHİ (Eugenio), italyan gazeteci ve yazar (Livorno 1838 - Roma 1932). *Memorie alla casalinga di un garibaldino* (1888) adlı yapıtında Garibaldi ile ilgili anılarını anlattı.

CHECHAOUEN → ŞAFŞAVAN.

Checkmate → SATRANÇ.

CHECK OFF a. (ing. sözc.). İşçi sendikalarında, üyelik ödentisinin işçinin ücretinden, işverence kesilerek sendikaya yatırılmasını belirten terim.

—ANSİKL. Sözkonusu sistem, işçi sendikalarına üyelik ödentilerinin toplanması açısından büyük kolaylıklar sağlamış ve sendikaların mali bakımdan güçlenmelerine olanak vermiştir. İlk kez ABD'de uygulanan check off sistemi, sendikacılığın beşiği sayılan Avrupa'da kuşkuyla karşılanmış, hatta bazı ülkelerde yasaklanmıştır.

Check off sisteminin en önemli yararı, kolay ve sürekli gelir sağlayarak güçlenen sendikaların üyelerine daha iyi hizmet gö-

Serge Lido

Yvette Chauviré
koregrafisini V. Gsovski'nin yaptığı
***Grand Pas classique*'te (1968)**

türebilmesi, işveren karşısında üyelerinin haklarını daha etkin bir biçimde savunabilmesidir. Check off sistemini eleştirenler ise, ödenti verme yükümlülüğünün, işçi ile sendika arasında bir sorun olduğunu, ortada işvereni ilgilendiren bir konu olmadığını ileri sürmektedirler. Ödentilerin toplanmasında işvereni devreye sokmak, işveren için haksız bir yük olduğu gibi, sendikal özgürlükler açısından da sakıncalıdır.

Türkiye'de 1963 yılında, 274 sayılı Sendikalar yasası'nda check off sistemi yer almıştır. 1970'te yapılan değişiklik sırasında, sözkonusu sistem ile ilgili hükümler işçi sendikaları yararına genişletilmiş, işverenler hakkında hukuki ve cezai yaptırımlar öngörülmüştür. 1983'te yürürlüğe giren Sendikalar yasası sistemde önemli değişiklikler yapmamıştır.

CHECK-UP → ÇEKAP.

CHEDDAR, Büyük Britanya'da (Somerset) köy, Bristol'ün G.-B.'sında, Mendip Hills'in eteğinde, kireçli kayaçlarda oyulmuş *Cheddar boğazı* yakınında; 2 800 nüf. Adı, ünlü bir peynir türüne ("çedar") verilmiştir.

CHEDDAR ya da **ÇEDAR** a. (öz. a. *Cheddar*'dan). Sert hamurlu, çoğu kez boyanmış, genellikle silindir, kimi kez dikdörtgen biçiminde, 5 ila 35 kg ağırlığında, inek sütünden ya da pastörize sütten yapılan ingiliz ve amerikan peyniri. (Peynir pıhtısı doğranır, yoğrulur, öğütülür, tuzlanır, kalıba konur, baskıdan geçirilir, düşük sıcaklıkta kurutulup arıtılır.)

Chedlak hastalığı ya da **Chedlak-Higashi sendromu,** çekinik olarak geçen kalıtımsal hastalık. (Ender görülür ve pronostiği çok ağırdır. Albinizm, karaciğer, dalak ve lenf bezlerinde büyümeyle belirgindir. Kan muayenesi, akyuvarlarda çok iri taneciklerin olduğunu gösterir. İlkel taneciklerin [lizozom] anormal birleşmesinden ileri gelen bir duruma *Chediak anomalisi* denir. Akyuvarlardan başka hücrelerde de görülür.)

CHEDİD (Andrée), suriye-lübnan kökenli mısırlı kadın edebiyatçı (Kahire 1920). 1946 yılında Fransa'ya yerleşti, fransız dilinde yirmi kadar fransızca şiir kitabı yayımladı; bu yapıtlarında erotik bir hava ile dışa vurulmamış bir lirizm egemendir (*Terre regardée*, 1957; *Double-Pays*, 1965; *Cavernes et Soleils*, 1979). Romanlarında, insanın yaşam ve yazgısını araştırdı (*le Sommeil délivré*, 1952; *le Sixième Jour*, 1960; *l'Autre*, 1962; *la Cité fertile*, 1972). Eserlerinde yakındoğu sorunlarına gösterdiği duyarlık (*Cérémonial de la violence*, 1976) ve insan olma durumunun evrensel dramı görülür (*Nefertiti et le rêve d'Akhenaton*, 1974). Hikâyeleri (*l'Etroite Peau*, 1965), oyunları (*le Montreur*, 1969) ve denemeleri de (*Liban*, 1969) vardır. Son eserleri: *la Maison sans racines* (1985); *l'Enfant multiple* (1989).

CHEEK (*sir* John) → CHEKE.

CHEEVER (John), amerikalı romancı (Quincy, Massachusetts, 1912 - Ossining, New York, 1982). 1934'te New Yorker' da yayımlamaya başladığı ilk çalışmalarının ardından amerikan ailesinin karikatürleştirilmiş bir tarihçesini verdi (*The Wapshot Chronicle*, 1957; *The Wapshot Scandal*, 1964; ardından *Bullet Park*, 1969 ve *Falconer*, 1977). Cheever tüm romanlarında pervasızca modernliği ve kırsal dünyayı hicvetmiştir.

CHEFOO → YENTAİ.

CHEHOU (Mehmet) → SHEHU.

CHEİRO (Louis HAMON, —denir), ingiliz asıllı gizli bilimci (İngiltere ? - 1866 -Hollywood, ABD, 1936). Özellikle, elfalcılığıyla ün yaptı. Başlıca yapıtları: *Cheiro's Memoirs* (Cheiro'nun anıları, 1912) ve 1916'da yayımladığı, elfalcılığıyla ilgili bir elkitabı.

CHEİROGALEUS a. (yun. *kheir, kheiros*, el, ve *gale* ya da *galeos*, gelincik [hayvan], kokarca'dan). Madagaskar'a özgü küçük memeli yarımaymunları içeren cins. (*Cüce maki* genel adıyla anılan *Cheirogaleus* cinsi üyeleri nemli ormanlarda ve kurak mevsimde derin yeraltı inlerinde yaşar. İki türü: büyük cüce maki [*Cheirogaleus major*] ve kalın kuyruklu cüce maki [*C. medius*]. Makigiller familyası.)

CHEKE ya da **CHEEK** (*sir* John), ingiliz hümanist (Cambridge 1514 - Londra 1557). Protestandı, ama bu inancından vazgeçmek zorunda kaldı. İngiltere'de yunanca incelemelerine yenilik getirdi (*Aziz Matta'ya göre İncil*, 1550).

CHELA (*serra de*), Angola'nın güney -batı'sında sıradağ; 2 279 m.

CHELAM → CHELUM.

CHÊ LAN VIÊN (PHAN NGOC HOAN, —denir), vietnamlı yazar (Quang Tri 1920). Şair ve deneme (*Vang Sao*) [Yıldızın sarısı] yazarıdır. Ülkesinin bağımsızlık savaşımında ve komünist rejimin kurulmasında etkin bir rol aldı.

CHELČICKÝ (Petr), çek yazar, din adamı ve düşünür (Chelčice, Vodňany yakınında, 1390'a doğr. -*ay. y.* 1460'a doğr.). Jan Hus'un, varlığıyla canlandırdığı başkent Prag'ı tanıdıktan sonra, doğduğu köye çekildi; orada önemli yapıtlarını tasarladı ve kaleme aldı. XV. yy.'ın en özgün çek yazarı olarak kabul edilen Chelčický, aynı zamanda çek reformunun en önemli kişilerinden biridir, ve "Unitas fratrum" un manevi babasıdır; İncil'in sadeliğine geri dönülmesini ister, Kilise'yi ve bozulmuş sosyal sınıfları eleştirir, kötülüğe ve baskıya karşı koymamayı öğütler.

CHELEUTOPTERA a. (yun. *kheleutos*, ilmikli kumaş dokuyan, ve *pteron*, kanat' tan). *Phasma* ve *Phyllium* gibi cinsleri içeren düzkanatlı böcekler öbeği. (Eşanl. PHASMOPTERA.)

—ANSİKL. *Cheleutoptera* öbeği üyeleri, çiğneyici ağız aygıtlı, uzun bacaklı, kısa öngöğüslü böceklerdir. Kanatları körelmiş ya da yok olmuştur. Larvaları ya da yavruları erişkinlere benzer. *Phasma* cinsi üyeleri, günümüz direyinin en iri böcekleridir. Bedenleri hep uzun olur (*Phyllidae* familyası üyeleri dışında); çoğunlukla çıplak olan örtenekleri loplarla ya da bazen çok gelişmiş olabilen dikenlerle donanır. Gece dolaşırlar, bitkicildirler, dallar arasında gizlenerek yaşarlar; üstünde bulundukları dala çok benzemeleri sayesinde düşmanlarından korunurlar. Bazı türleri okaliptüslere ve hindistancevizlerine zarar verebilir. (→ RENKTEŞLEŞME.)

CHELİCERATA a. Zool. ZEHİRÇENGELLİLER altşubesinin bilimsel adı.

CHELİFER a. (yun. *khele*, cımbız, ve lat. *ferre*, taşımak'tan). Ön kolları akrebinki gibi uzun, küçük kahverengi örümcekieri içeren cins. (Yalancıakrepler takımı.)

—ANSİKL. Kitap yalancı kelebeğine (*Chelifer cancroïdes*) eski kitaplarda, kurumuş otlarda vb. sık rastlanır; buralarda, *Psocus* cinsi üyeleri, keneler vb. gibi çok küçük zararlı hayvanları avlayarak beslenir.

CHELİNGUE a. Koromandel (Hindistan) kıyılarında kullanılan tekne. (Kum setlerini aşmak için tasarlanmıştır; başı ve kıçı çok sivridir, hafif olan teknesi düz ve kısadır. Mürettebatı 12 kürekçiden oluşur.)

CHELLEEN → CHELLES KÜLTÜRÜ.

CHELLES, Fransa'da kanton (Seine-et-Marne) merkezi, Paris'in 20 km D.'sunda, Marne ırmağı kıyısında; 45 495 nüf. (1992). Tarihöncesi'nden kalma yapıtlar.

CHELLES KÜLTÜRÜ a. Tarönc. Acheul kültüründen önce gelen Alt Yontmataş çağına ilişkin bir dönemin eski adı. (Döneme adını veren sit yeterli bir katmanbilgisi vermediğinden bu döneme günümüzde "Abbeville kültürü" denmektedir.)

CHEŁM, Polonya'nın güney-doğu kesiminde voyvodalık merkezi kent, Lublin platosunun doğu ucunda; 50 000 nüf. Çimento fabrikası. Dokuma sanayisi. — *Chełm voyvodalığı*, 3 865 km²; 244 300 nüf. (1989). Güney kesimi verimli (buğday, şekerpancarı), kuzey kesimi verimsiz (ormanlar, çayırlar, çavdar ve patates) bir tarım merkezi.

CHEŁMNO, Polonya'da kent, Vistül ırmağı kıyısında, Bydgoszcz'un K.-D.'sunda; 20 000 nüf. Makine yapımı.

—Tar. Chełmno,1226'da dük Mazovyalı Konrad tarafından töton şövalyelerine verildi. Hansa birliği'ne katıldı. Toruń antlaşması ile (1466) tekrar Polonya'ya bırakıldı. 1772'den başlayarak Prusya'ya bağlanan ("Büyük Varşova düklüğü"ne ait olduğu dönem dışında) ve *Culm* adını alan kent, 1919'da Polonya'ya geri verilmiştir.

CHEŁMOŃSKİ (Józef), polonyalı ressam (Boczki, Łowicz yakınında, 1849 - Kuklówka, Varşova yakınında, 1914). Çalışmalarının bir bölümünü Paris'te gerçekleştirdi ve orada izlenimcilerle dostluk kurdu. At ve süvarileri konu alan coşkulu tabloların (*Dörtlü koşum*, Ulusal müze, Kraków) yanı sıra peyzajlar ve gündelik yaşamdan sahneler de resimledi.

CHELMSFORD, Büyük Britanya'da kent, Essex'in merkezi, Londra'nın K.-D.'sunda *Chelmer* ırmağı yakınında; 58 159 nüf. Ortaçağ'dan kalma, bir bölümü XIX. yy.'da yeniden yapılmış kilise (günümüzde katedral). Elektrikli gereçler yapımı. Besin sanayisi.

CHELMSFORD (*baron, vikont*) → THESİGER.

CHELODİNA a. (yun. *khelys*, kaplumbağa'dan). Avustralya ve Yeni Gine'de yaşayan, çok uzun boyunlu, yılan kafalı tatlısu kaplumbağalarını içeren cins. (Başlıca türü: gündüzleri dolaşan, avcı, evcilleştirilmesi kolay uzun boyunlu yılan kaplumbağasıdır [*Chelodina longicollis*]; yılanboyunlukaplumbağagiller familyası.)

CHELONA a. Zarkanatlı küçük böcekleri içeren cins. (Karnının kabuğu tek parçalıdır. Larvası tırtıllarda asalak yaşar. *Braconidae* familyası.)

CHELONETHİ a. Zool. YALANCIAKREPLER takımının bilimsel adı.

CHELONİA a. Zool. KAPLUMBAĞALAR takımının bilimsel adı.

CHELONİA a. ARCTİA'nın eşanlamlısı.

CHELONİELLON a. Alt Devon sisteminde rastlanan, fosil *Merostomoidea* öbeğinden eklembacaklılar cinsi.

CHELONİİDAE a. Zool. DENİZKAPLUMBAĞASIGİLLER familyasının bilimsel adı.

CHELONOBİA a. Denizkaplumbağalarının bağasına tutunarak yaşayan *Balanomorphae* öbeğinden sülükayaklı kabuklular cinsi. (En yaygın türü *Chelonobia testudinaria.*)

CHELSEA, ABD'de (Massachusetts) kent, Boston yerleşme alanının kuzey -doğu kesiminde; 30 600 nüf. Ayakkabı sanayisi. Kâğıt fabrikası. Besin sanayisi.

Chelsea, Londra'nın batısında konut semti (*Kensington* ve *Chelsea* borough'u), Thames ırmağının sol kıyısında, Westminster'in yukarı kesiminde. George V döneminden kalma apartmanlar ve küçük, zarif evlerden oluşan bu semtte birçok sanatçı oturmaktadır. Carlyle'in evi. XII.-XVI. yy.'lardan kalma eski Chelsea kilisesi. Yaşlı emekli askerler için kurulmuş Chelsea Hospital'ın XVII. yy.'dan kalma yapıları.

Chelsea porseleni. 1745'e doğru Chelsea'de (Londra dolayları) bir porselen imalathanesi kuruldu ve 1784'e kadar

çalıştı. İmalathane, 1749'dan başlayarak, George II'nin korumasında, Liège'li kuyumcu Nicholas Sprimont tarafından yönetildi ve 1770'te Derby'nin sahipleri tarafından satın alındı. Bow'un yönetimi zamanında, fosfatlı ingiliz porseleninin özelliğini oluşturacak olan yanmış kemik külünü hamurlarına katarak "Bone China"-yı meydana getirdi. Dekorlarında Meissen ve Sèvres'den esinlendi (mazarin mavisi denen mavi zemin). İmalathanede ayrıca heykelcikler ve minyatür eşya da yapıldı. Alameti: üçgen ve çapa (kabartma olarak kırmızı, sonraları altın yaldızlı).

CHELTENHAM, Büyük Britanya'da (Gloucestershire) kent, *Chelt* ırmağı kıyısında, Cotswolds'un eteğinde; 75 000 nüf. George III'ün 1788'de ün kazandırdığı, suları karaciğer hastalıklarına iyi gelen kaplıca. Üniversite. Uçak yapımı.

Cheltenham, 1904'te New York Cheltenham Press'in yöneticisi İngalls Kimball tarafından kazınan matbaa harfleri. Avrupa'da ilgi görerek yaygınlaşan bu harfler, çizgilerinin tekbiçimliliği nedeniyle eski romen harflerine (XV. yy.) çok benzer.

CHELUM, Pakistan'da kent, Pencab'da, Chelum ırmağı kıyısında; 106 462 nüf. Dokuma sanayisi.

CHELUM ya da **CHELAM,** Keşmir'de ve Pakistan'da ırmak; 725 km. Banihal geçidinin eteğindeki bir kaynaktan doğar, K.-B. yönünde ilerler, Keşmir vadisini, Srinagar'ı ve Vular gölünü aşar, B.'ya döner, Pir Pancal'ı derin boğazlarla keserek Pencab ovasına ulaşır ve bu ovada G.'e doğru akarak Çinab'a kavuşur (sağ kıyıdan). Mangla'da yapılan bir baraj sayesinde bir milyon hektardan fazla bir alan sulanır. Bu ırmağa Eski Yunanlılar *Hydaspes* adını veriyorlardı.

CHELURA a. (yun. *khele,* kıskaç, ve *ura,* kuyruk'tan). Kıyılarda yaşayan kabuklupire cinsi. (Tahta direklerde dehlizler açarak zararlı olur. *Cheluridae* familyasının örnek tipi.)

CHELYDRİDAE a. Zool. KAPANKAPLUMBAĞAGİLLER familyasının bilimsel adı.

CHELYİDAE a. Zool. YILANBOYUNLUKAPLUMBAĞAGİLLER familyasının bilimsel adı.

Chemin des Dames *(le),* Fransa'da, Aisne ve Ailette arasındaki sırtı (ortalama 185 m) izleyen 30 kilometrelik karayolu. İlk savaş, bugünkü yerleşim bölgeleri Pontavert ve Berry-au-Bac arasındaki yerde oldu (İ.Ö. 57). Sezar burada Galyalılar'ı yendi. XVIII. yy.'da, Romalılar'ın eski yolunun yerine yapılan modern yol Louis XV'in kızlarının ("Dames de France", yolun adı buradan gelir) Bouconville'de Bove şatosu'ndaki nedimeleri Narbonne düşesine gitmelerini sağlıyordu.

• *1917 muharebesi.* General Nivelle, 1916 aralık ayında başkomutan olunca, Joffre'un 1917 için yaptığı planları bıraktı ve Artois'da bir tespit saldırısından önce kesin hedefli bir saldırı için, Almanlar tarafından iyice tahkim edilmiş Chemin des Dames bölgesini seçti. Fransız orduları birkaç günde eridi ve hareket 21 nisanda zorunlu olarak durduruldu. General Pétain, bu başarısızlığın neden olduğu bunalımdan orduyu kurtararak ekimde durumu düzeltti. Fakat, 27 mayıs 1918'de Almanlar, Chemin des Dames cephesini yararak Marne'a ulaştılar.

CHEMNİTZ → KARL-MARX-STADT.

CHEMNİTZ ya da **CHEMNİTZİUS** (Martin), lutherci alman tanrıbilimci (Treuenbrietzen 1522 - Braunschweig 1586). Braunschweig'da protestan rahibiyken lutherci partiler arasında birlik sağlamaya çalıştı. *Concordiae Formula*'yı kaleme alanlardan biridir.

CHEN BODA → ÇIN BODA.

CHEN DUXİU → ÇIN DUŞIU.

CHENEVİÈRE (Jacques), fransızca yazan isviçreli yazar (Paris 1886 - Cenevre 1976), şiirler (*les Beaux jours* 1909; *la Chambre et le Jardin,* 1913 ve izlenimci romanlar (*l'Île déserte,* 1917; *Retours et İmages,* 1965) yazdı.

CHENGDE → ÇINGDI.

CHENGDU → ÇINGDU.

CHÉNİER (Louis DE), fransız diplomat (Montfort, Aude, 1722 - Paris 1795). İstanbul'da kumaş ticareti yapan bir fransız firmasında çalışırken (1742) bu kentteki fransız tacirlerin temsilcisi oldu. 1765'te Fransa'ya döndü ve 1767-1782 arasında Fas sultanı nezdinde başkonsolosluk yaptı. *Recherches historiques sur les Maures et l'histoire de l'empire du Maroc* (Mağribliler üzerine tarihsel araştırmalar ve Fas İmparatorluğu tarihi) adlı bir kitap yayımladı (3 cilt, 1788).

CHÉNİER (André DE), fransız şair (İstanbul 1762 - Paris 1794), Louis de Chénier'nin oğlu. Strasbourg'da sürdürdüğü askerlik mesleğini sağlık nedeniyle bıraktı, Paris'e gitti. Londra'da elçilik kâtibi olarak geçirdiği üç yıldan sonra, 1790'da yeniden Fransa'ya döndü, siyasi makaleler yazdı. Journal de Paris gazetesinde yayımladığı yergi yazılarıyla jacobinler aleyhine yazdığı şiirler onu sakıncalılar arasına soktu. 1794'te Saint-Lazare hapishanesi'ne kapatıldı. Burada *Iambes* ve *la Jeune Captive* adlı şiirlerini yazdı. Robespierre'in devrilmesinden iki gün önce idam edildi.

Kendi döneminde bir polemikçi olarak ün kazandı, şair olarak pek tanınmadı; bu yönü, ancak 1819'da, ilk yayımcısı H. de Latouche sayesinde ortaya çıktı. Bu kadar gölgede kalması belki de girişimindeki ölçüsüz hırsa bağlanabilir. Chénier, *Bucoliques* ve *les Élégies* adlı yapıtlarında, yunan-latin örneklerine dönmek istemişti. Chénier'nin iki "modern" destanı, *l'Hermès* ve *l'Amérique* yarım kaldı. Şair ilerleme düşüncesiyle eskilere öykünme düşüncesini bağdaştırmaya çalışan bir üslupla döneminin çelişkilerini ortaya koydu. En başarılı yanını, kendisine göre pek önemli olmayan yapıtlarında aramalıdır: bunlar, *Néaere* ve *la Jeune Tarentine*'deki, eskiçağ şiir üslubuyla yazılmış dizelerdir.

CHÉNİER (Marie-Joseph DE), fransız siyaset adamı ve tiyatro yazarı (İstanbul 1764 - Paris 1811), André Chénier'nin kardeşi. Tiranları ve din adamlarını kınayan trajedileriyle (*Charles IX,* 1789; *Henri VIII,* 1791; *Caius Gracchus,* 1793; *Jean Calas,* 1793) Fransız devrimi döneminde büyük başarı kazandı. Konvansiyon, Beşyüzler meclisi ve Tribunat üyesi, İmparatorluk döneminde de Üniversite genel müfettişi oldu. *Tableau historique de l'état et des progrès de la littérature française depuis 1789* (1789'dan bu yana fransız edebiyatının durumunun ve gelişiminin tarihsel tablosu) [1808] adlı yapıtında romantizm akımına şiddetle saldırdı.

Lauros-Giraudon

André de Chénier
François Thomise'in yapıtı
Güzel sanatlar müzesi, Béziers

CHENNAULT (Claire Lee), amerikalı hava generali (Commerce, Texas, 1890 - New Orleans 1958). 1917'den 1937'ye kadar ABD ordusunda hizmet ettikten sonra, Çankayşek tarafından, kurulmakta olan Çin hava kuvvetleri'ni çalıştırmakla görevlendirildi. 1941'de Çin'de gönüllü amerikan pilotlarından oluşturduğu birlik, kısa sürede *Uçan kaplanlar* adıyla ün saldı. ABD'nin savaşa girmesinden sonra amerikan ordusunda yeniden görev alan Chennault, 1945'e kadar, Çin'de görev yapan 14. hava filosu'na komuta etti. Savaş bitince ordudan ayrıldı ve merkezi önce Çin'de, sonra Tayvan'da, daha sonra da Hongkong'da bulunan bir çin-amerikan hava taşımacılık şirketi kurdu. 1954'te Çin Hindi'nde, Diên Biên Phu savaşı sırasında, fransız komutanlığına yardımcı oldu.

CHENONCEAUX, Fransa'da (İndre-et-Loire) komün, Amboise'ın 12 km G.-D.'sunda, 316 nüf. Rönesans döneminin Touraine'deki en güzel yapılarından biri olan *Chenonceaux* (ya da *Chenonceau*) şatosu 1515-1522 arasında Cher ırmağının sağ kıyısında yapıldı. Özgün olduğu kadar zarif bir mimari yapıt olan Chenonceaux'da XVI. yy.'da yapılmış flamand halıları, XVI.-XVIII. yy.'dan kalma resimler ve XVII. yy. mobilyaları vardır.

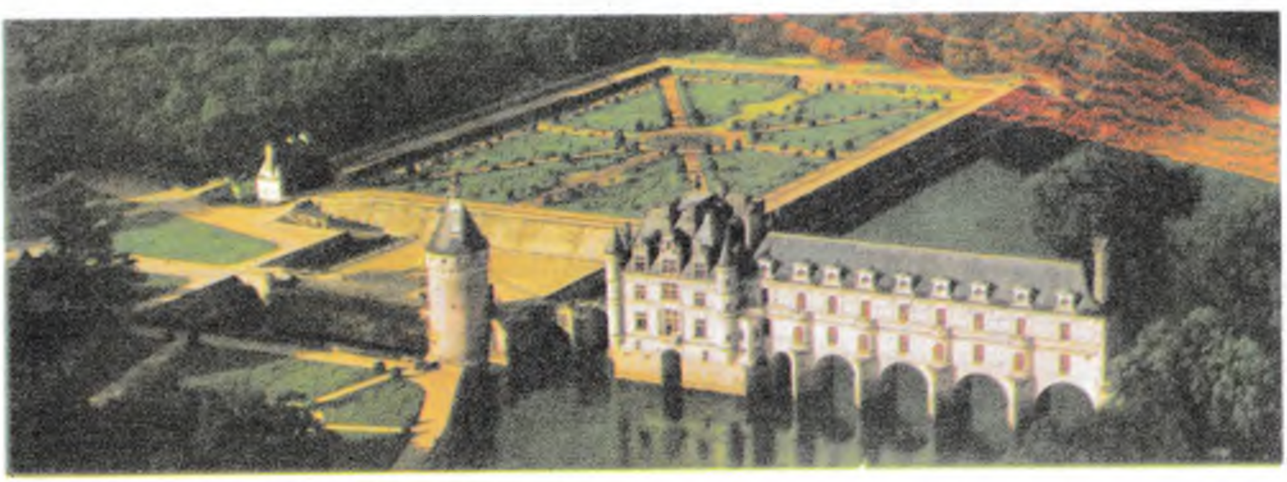
CHEN Yİ → ÇIN Yİ.

CHEN YUN → ÇIN YÜN.

Chequers, İngiltere'de, Buckinghamshire'da, Londra'ya 50 km uzaklıkta sayfiye evi. 1921'de lord Lee of Fareham,

Chenonceaux şatosu'nun havadan görünümü

Beaujard

başbakanların resmi sayfiye konutu olarak kullanılması için, yapıyı ingiliz hükümetine bağışladı.

CHER, Centre bölgesinde (Fransa) *département;* 7 235 km²; 321 559 nüf. (1992). Yönetim merkezi *Bourges.* Büyük bir tarım *departement*'ı (tahıllar, yağ bitkileri, hayvancılık, şarap, meyve; etkin nüfusun % 13'ü) olan Cher'de aynı zamanda, eski etkinliklerin (demirhaneler, tarım makineleri, silah yapımı, seramik, camcılık, yün işçiliği, hazırgiyim) kalıtı olan önemli sanayi (etkin nüfusun % 43'ü) kolları da vardır.

CHER, Loire ırmağının (Fransa) kolu, uzunluğu 350 km; yaklaşık 14 000 km²'lik bir havzayı akaçlar. Başlıca kolları, Cher'e Vierzon'da sağdan katılan Yèvre, aşağı çığırında yine sağdan katılan Sauldre'dur.

CHER (Cherilyn Sarkisian, —denir), amerikalı şarkıcı ve sinema oyuncusu (El Centro, California, 1946). 1969'da müzikal komedilerde rol aldı ve sinema oyunculuğuna başladı. 1971-1974 arası eşi Sonny Bono ile CBS televizyonuna şov programları hazırladı. 1987 yılında Norman Jewison'un *Moonstruck* (Ay çarpması) filmiyle en iyi kadın oyuncu oskarını aldı.

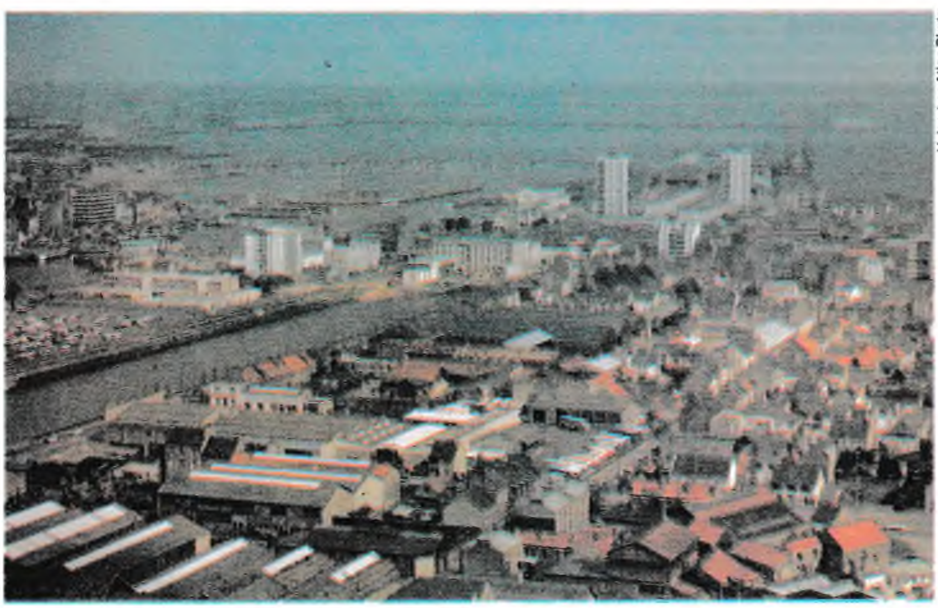
Lauros-Giraudon

Jules Chéret'nin bir afişi (1893) *Bibliothèque des Arts décoratifs* *Paris*

CHERAGA → ŞRAGA.

CHERASCO, İtalya'da (Piemonte, Cuneo ili) komün, Saluzzi'nin D.'sunda; 6 300 nüf. Eski anıtlar. Müze (12 000 madeni paradan oluşan koleksiyon).
—Tar. 1243'te kurulan bu tahkimli bölge, Savoia (1259) ve Visconti (1348) hükümdarlarının eline geçti. Kent, Cateau-Cambrésis antlaşması (1559) uyarınca Savoia'ya geri verildi. Richelieu burada, Charles de Nevers'in Gonzaga-Mantova'nın verasetini kabul ettiği antlaşmayı imzaladı. Bonaparte ise, Sardinya krallığı ile savaşı sona erdiren ve Avusturya'yı yalnız bırakan silah bırakışmasını (28 nisan 1796) burada yaptı; bu bırakışma, Paris'te bir antlaşmaya dönüştürüldü.

CHERBOURG, Fransa'da *arrondissement* (Manche) merkezi, Cotentin'in kuzeyinde, Manche körfezi kıyısında, Divette ırmağının Hague yarımadasıyla Val de Saire arasında denize döküldüğü yerde; 28 773 nüf. (1992). Eskiden transatlantiklerin uğradığı bir iskeleyken bugün bir ticaret limanıdır. Makine ve kereste sanayileri ve turizm merkezi. Tersaneler. Eski bir roma kenti olan Cherbourg, Ortaçağ'da Norman düklüğüne katıldıktan sonra 1450'ye kadar ingiliz egemenliğinde kaldı. XVII. yy.'da tahkim edilen limanı, Louis XVI'nın (3 750 m uzunluğunda bir mendirek [1783-1858 arasında gerçekleştirildi]) ve Napoléon I'in yaptırdığı tesisler sayesinde ticari ve askeri bakımdan büyük önem kazandı. XIX. yy.'ın sonunda sivil amaçlarla kullanılan liman, iki dünya savaşı sırasında askeri harekâta sahne oldu: Müttefikler, Normandiya çıkartmasından hemen sonra, Cherbourg'u da ele geçirdiler.

Valarcher-Atlas-Photo

Cherbourg limanından bir görünüm

CHERBULİEZ (Antoine Élisée DE), isviçreli kuramcı ve toplumbilimci (Cenevre 1797-Zürich 1869). Hukuk profesörü oldu. Marx'a göre Cherbuliez, "ürünlere sermayeye dönüşmelerinden önce sahip çıkıldığını; dönüşümün onları bu sahip çıkma olgusundan kurtaramadığını" kanıtladı (*Riche ou pauvre* [Zengin ya da Yoksul], 1841).

CHERBULİEZ (Antoine Élisée), isviçreli müzikbilimci (Mulhouse 1888 - Zürich 1964). A. Schweitzer'den ve Max Reger'den ders aldı. Sinfonia adlı dergiyi yönetti. 1938-48 arasında Schweizerischer Musikpädagogischer Verband'ın başkanlığını yaptı. Zürich Üniversitesi'nde ders verdi.

CHÉREAU (Patrice), fransız oyun yönetmeni (Lézigné, Maine-et-Loire, 1944). Klasik ve çağdaş oyunlardan oluşan bir repertuvara (Molière'den *Don Juan;* Shakespeare'den *Richard II;* T. Dorst'tan *Toller;* Marivaux'dan *la Dispute*), oyuncularla dekorun hareketliliğine dayalı plastik bir anlayış içinde, toplumsal ve siyasal bir boyut katmaya çalıştı. 1974'te film yönetmeni olarak ilk denemesi olan *la Chair de l'orchidée*'yi çevirdi. Alban Berg'in *Lulu*'sunu sahneye koydu. Sinemadaki son çalışmaları: *Judith Therpauve* (1978), *l'Homme blessé* (1983).

CHÉRET (Jules), fransız ressam ve afişçi (Paris 1836 - Nice 1932). Çok sayıda tiyatro (*Girard'lar,* 1879, *Moulin-Rouge'da balo,* 1889, *Loïe Fuller,* 1893 ve 1897) ya da ticari reklamcılık için (*Saxoléine,* 1891, 1892 vb.) afiş yaptı. Resim ve pastellerin (Chéret müzesi, Nice) yanı sıra duvar halıları ve kaplamaları için resimler yaptı. Seurat'yı, Lautrec'i, nabileri etkiledi, Art nouveau'nun gelişimine katkıda bulundu.

CHERİMOLİA a. Tropikal bölgelerde yetişen orta boyda (5 m) ağaç. (Az çok yuvarlak biçimdeki meyveleri birbirine kaynamış meyveyapraklarından oluşur; beyaz etli ve lezzetlidir; içinde oval ve kahverengi tohumlar bulunur. Bil. a. *Anona cherimolia;* anonagiller familyası.)

CHERMES a. (ar. *kırmız,* koşnil'den). Sokuşlarıyla köknarlarda ve başka kozalaklılarda mazılara yol açan bitkibiti cinsi. (Yaşama biçimi çok karmaşık olan bu cinsin üyeleri, iki konağa göç eder, iki yıl süren ve eşeyli bölünmeyle çoğalmanın gerçekleştiği çok çeşitli bir kuşaklar çevriminden geçer. *Chermes* cinsi [*Kermes* cinsiyle karıştırmamak gerekir] eşkanatlılardandır; *Chermesidae* familyası.)

CHERMESİDAE a. (ar. *kırmız,* koşnil, ve *eidos,* görüş'ten). *Sternorhyncha* takımından eşkanatlı böcek familyası. (*Phylloxera* öbeğinden bitler gibi ya da yalnızca kozalaklara saldıran bitler gibi üreme çevriminin karmaşıklığıyla dikkati çeker.)

CHERN (Şiing Şın), çin asıllı amerikalı matematikçi (Ciaşing, Çin, 1911). Berkeley'deki Kaliforniya Üniversitesi'nde matematik profesörü (1960'tan beri); diferansiyel geometri alanında araştırma yaptı. Karmaşık bir analitik katlı uzay üstünde diferansiyellenebilir bir yapıya bağlı topolojik türden değişmezlere onun adı verildi: Chern sınıfları.

CHEROKEE a. **1.** Cherokeeler'in konuştuğu iroquois öbeğinden yerli dili. **—2.** *Cherokee abecesi,* XIX. yy.'da cherokee dilini yazmaya yarayan yazı dizgesi. (1821'de ortaya konulan bu dizge, bir ünlüyü kimi zaman tek olarak, kimi zaman da kendinden önce gelen ünsüzle birlikte gösteren 86 simgeden oluşur.)

Cherokee, ABD'de nükleer santral, Güney Carolina eyaletinin kuzey kesiminde, Gaffney yakınında.

CHEROKEELER, iroquois dil öbeğinden Kuzey Amerika yerlileri. Cherokeeler, önceleri Apalaşlar'ın güneyinde yaşamış olmalarına karşın, mısır yetiştiren ve özellikle de avcılık yapan ova yerlileriydi. Crow sistemine yakın, anasoylu klanlar biçiminde örgütlenmeleri, yankee kültür biçimine karşı koymalarını sağlayamadı. Amerikan devrimi sırasında İngilizler'i desteklediler. 1827'de, çift meclisli bir anayasası, vergi ve eğitim sistemi olan bir eyalet biçiminde örgütlendiler. Ama, topraklan üzerinde altın bulunmasıyla aralık 1835'te bir grup Cherokee, Mississippi'nin doğusundaki topraklarını ABD'ye bırakan bir antlaşma imzaladı. Cherokeeler günümüzde özellikle Oklahoma ve Kuzey Carolina'da yaşamaktadırlar.

CHERRY a. CHERRY BRANDY'nin kısa adı.

CHERRY (Donald, **Don** denir), amerikalı trompetçi (Oklahoma City 1936). 1959'da Los Angeles'ta saksofoncu Ornette Coleman ile tanıştı, onunla çalışmaya başladı. Afrika kökenli amerikan müziğinden yeni biçimler çıkaran ikili, cazdan free caza geçişe katkıda bulundu. Aynı zamanda kornet, flüt, piyano ve çeşitli vurmalı çalgılar da çalan Don Cherry, Sonny Rollins, John Coltrane, Gato Barbieri, Steve Lacy, Pharoah Sanders, Albert Ayler ve Archie Shepp gibi saksofoncularla ve davulcu Okay Temiz ile konserler verdi, plaklar doldurdu. Başlıca plakları: *Complete Communion* (1965), *Mu* (1969), *Relativity Suite* (1973), *Old and New Dreams* (1976).

CHERRY-BRANDY a. (ing. sözc.). Kirazdan yapılan alkollü sert içki. (Kısaca CHERRY adıyla anılır.)

CHERT a. (ing. sözc.). Yerbil. Başka bir kayacın yapısında yumru, katman ya da damarlar biçiminde görülen silisli taşlaşma. (Çakmaktaşlarını, jaspları vb. içerir.)

CHERTSEY, Büyük Britanya'da (Surrey) kent, Thames ırmağı kıyısında, Londra yerleşme alanının güney-batı kesiminde; 45 000 nüf. Bir benedikten manastırının yıkıntıları. Ticaret merkezi.

CHERUBİNİ (Luigi), italyan besteci (Floransa 1760 - Paris 1842). Bologna'da öğrenim gördü ve Sarti ile çalıştı.

1787'de Paris'e yerleşti. 1789-92 arasında Monsieur tiyatrosu'nun yöneticilerinden biriydi. Daha sonra Konservatuvar'da eğitim müfettişi oldu (1795). Viyana'dayken (1805-06) Haydn ile tanıştı. Paris konservatuvarı'nda besteleme dersi verdi, 1822'de okulun müdürü oldu. Beethoven'ın hayranlık duyduğu bir kontrapunto ve armoni ustası olan Cherubini, sonatlar, yaylı çalgılar için 6 dörtlü, bir beşli, bir senfoni (*re* majör), uvertürler, marşlar, kantatlar, operalar (*Lodoiska*, 1791; *Medeia*, 1797; *Anakreon*, 1803; *les Abencérages*, 1813) ve çok başarılı dinsel yapıtlar (missa'lar, 2 requiem) besteledi. Kuramsal yapıtları arasında *Cours de contrepoint et de fugue* (Kontrapunto ve füg dersleri) [1835] önemlidir.

CHERUSCİ, Esk. coğ. Weser ile Elbe arasında yerleşmiş güçlü germen ulusu. İ.Ö. 12'de Romalılar'a yenik düştüler, Arminius'un ayaklanmasında önemli rol oynadılar. Arminius'un ölümünden sonra iç çekişmeler nedeniyle güçsüz düşen Cherusci halkı, komşu halklarla, özellikle Chatti halkıyla yaptıkları savaşlarda Romalılar'a yardım etmiş ve onların etkisinde kalmışlardır.

CHERWELL (Frederick Alexander LINDEMANN CHERWELL, 1. *vikont* ve *baron*), ingiliz fizikçi (Baden-Baden 1886 - Oxford 1957). 1919'da Oxford Üniversitesi'nde deneysel fizik profesörü oldu. Birinci Dünya savaşı boyunca RAF fizik laboratuvarının müdürlüğünü yaptı. 1940'ta W. Churchill'in özel yardımcısı, bütün bilimsel ve teknik düzenleme sorunlarında danışmanı oldu. Böylece gizli olduğu kadar önemli bir askeri görev üstlendi. 1951 ile 1953 arasında idari görevlerine döndü ve nükleer sorunlarda başdanışman oldu.

CHESAPEAKE, ABD'de (Virginia) kent, Norfolk yakınında, *Chesapeake körfezi*'nin G.'inde; 151 980 nüf. (1990). Petrol deposu. Metalürji.

CHESAPEAKE, ABD'nin doğu kıyısında (Maryland ve Virginia) büyük körfez, uzunluğu yaklaşık 300 km, genişliği 6-60 km. Chesapeake körfezi, rüzgârlardan korunan, en büyük gemilerin girmesine elverişli, iyi donatılmış limanları (Baltimore, Norfolk ve Portsmouth) bulunan gerçek bir iç denizdir. Balıkçılık. Susquehanna ırmağının aşağı vadisinin Dördüncü Zaman'da sular altında kalmasıyla oluşan körfez, karaya yakın kesiminde toplam uzunluğu yaklaşık 30 km olan bir köprüler ve tüneller sistemiyle aşılmaktadır.

CHESELDEN (William), ingiliz cerrah ve oftalmolog (Somerby, Leicestershire, 1688 - Bath 1752). Bir doğuştan köre başarıyla uyguladığı ameliyat, görme duyumunun oluşumu hakkında değerli bilgiler sağladı.

CHESHİRE ya da **CHESTER**, İngiltere'nin K.-B. kesiminde yönetim bölümü, Marsey ırmağının ve halicinin G.'inde; 2 323 km²; 955 800 nüf. (1988). Merkezi *Chester*. Peniniler'in ilk yamaçlarının B.'sında yer alan Cheshire, özellikle, hayvancılık (ünlü Chester peynirleri üretimi) yapılan ovalarda yayılır. Trias'tan kalma tuzlalar, bölgede (Northwich, Runcorn) kimya sanayisinin kurulmasını kolaylaştırmıştır. Kuzey-doğu kesimindeki tekstil sanayisi, yönetim bölümündeki etkinlikleri tamamlar.

CHESHUNT, Londra'nın kuzey banliyösünde (Hertfordshire) konut kenti; 45 000 nüf. Dın okulu. Richard Cromwell 1712'de bu kentte öldü.

CHESHEY (Francis Rawdon), ingiliz general ve gezgin (Annalong, Down kontluğu, İrlanda, 1789 - Mourne 1872). 1830'da Ön Asya'da keşif gezileri yaptı, iki kez (1831, 1836) Fırat nehrini, kaynağından denize döküldüğü yere kadar salla katetti.

CHESNEY (*sir* George Tomkyns), ingiliz general (Tiverton, Devon, 1830 - Oxford 1895). Bengal istihkâm birliğinde subaylık (1848), Hint konseyi üyeliği (1887) yaptı. Askerlikle ilgili birçok kitap yazdı. Özellikle *The Battle of Dorking* (Dorking savaşı) [1871] adlı kitapçığında olası bir alman istilası karşısında ingiliz savunma araçlarının yetersizliğini ortaya koydu.

Chester, müzik yapıtları yayımlayan ingiliz yayınevi. 1860'ta John ve William Chester kardeşler tarafından kuruldu. Başlangıçta Brighton'da bulunan merkezi, yayınevi 1915'te Otto Kling tarafından satın alındıktan sonra, 1918'de Londra'ya taşındı. 1924'te ölen Otto Kling, 1936'da ölen oğlu Harry ve R. Douglas, sırasıyla yayınevinin yöneticiliğini yaptılar. Firma 1957'de Kopenhag'daki Wilhelm Hansen firması ile birleşti. Başlangıçta rus müziği yapıtlarının basımında ve çağdaş fransız müziğinde uzmanlaşan yayınevi, daha sonraları ingiliz müziğine yöneldi. The Chesterian adında bir dergi yayımlamaktadır.

CHESTER, Büyük Britanya'da liman kenti, Cheshire'ın merkezi, Liverpool'un G.'inde, Dee ırmağı kıyısında; 58 436 nüf. 48 yılına doğru Romalılar'ın kurduğu eski *Deva* kenti önemli bir ticari ve askeri merkezdi. 614'te Aethelfrith'in yıktığı kent X. yy.'da onarıldı ve Fatih William'a uzun süre direndi. Galyalılar ile İngilizler arasındaki savaşlardan zarar gördü, ancak daha sonra, panayırları, yün ticareti ve XIX. yy.'da bile etkinliğini sürdüren limanı sayesinde gelişti. Bugün Chester'da Roma döneminin kimi kalıntıları görülebilir; İngiltere'de, sur kuşağı tümüyle günümüze kalmış tek kenttir (XIV. yy.). Kent merkezinde ilgi çekici galeriler (Rows), evlerin birinci katı düzeyinde kesintisiz geçitler oluşturur. XIII. ve XVI. yy.'lar arasında yeniden yapılmış eski benedikten manastır kilisesi olan katedral; roman ve gotik üsluplarda manastır yapıları. Metalürji.

CHESTER → CHESHİRE.

CHESTER, ABD'de (Pennsylvania) liman kenti, Philadelphia'nın G.-B.'sında, Delaware körfezi kıyısında; 45 794 nüf. Petrol arıtma ve kimya sanayileri.

Chester çevrimi, her guild'in bir konuyu işlemeyi üstlendiği, XIV. ve XV. yy.'da Chester loncaları tarafından düzenlenen mister ve mucize oyunları (İblis'in düşüşü, Yaratılış, vb.). 1327-28'de yazılmaya başlanan Chester çevrimi, mister çevrimleri'nin ilki ve dinsel törenlerin başlangıcına en yakın olanıdır (Corpus Christi ayinleri 1311'de onaylanmıştı). Bu çevrimde kötülük, şiddet ve karmaşanın kaynağı olarak gösterilir.

Chester projesi, Chester grubuna 9 nisan 1923 tarih ve 327 sayılı yasayla demiryolu ve denizlimanı yapımı karşılığı verilen ayrıcalık. Chester grubunun yükümlülüklerini yerine getirmemesi üzerine, proje uygulamaya dönüşmeden durdu. Projeye göre, ABD kökenli bir sermaye grubu, Adana-Yumurtalık, Musul-Kerkük ve Samsun yörelerinde 4 400 km'ye yakın demiryolu ve denizlimanı yapacak, bunun karşılığında da bu demiryolları ve limanların çevresinde 40 km'lik bir kuşak boyunca, bilinen ve sonradan bulunacak petrol de içinde olmak üzere tüm madenlerin işletme ayrıcalığını 99 yıl için elde edecekti. Chester grubu, gerek demiryolları ve limanlar ve gerek maden işletmelerinden elde edeceği kârdan türk hükümetine bir pay verecekti. Chester ayrıcalığı, Cumhuriyet döneminin ilk yabancı sermaye yatırım girişimi olması nedeniyle türk iktisat tarihinde önem kazanmaktadır. Lozan antlaşması uyarınca Musul-Kerkük Türkiye Cumhuriyeti toprakları dışında kalınca, amerikan şirketi 50 000 TL'lık teminat akçesinden vazgeçerek, anlaşmayı tek taraflı olarak bozdu.

CHESTERFİELD, Büyük Britanya'da (Derbyshire) kent, Pennin dağlarının güney ucu kenarında, Sheffield'in G.'inde 71 000 nüf. XIV. yy.'dan kalma kilise (George Stephenson'un mezarı). Madenkömürü yatağı. Metalürji. Makine ve elektrikli gereçler yapımı.

CHESTERFİELD (Philip STANHOPE, *—kontu*) → STANHOPE (Philip, *—kontu*).

CHESTERFİELD adaları, Büyük Okyanus'un güney-batı'sında insanların oturmadığı takımada, Yeni Kaledonya'nın B.-K.-B.'sında. Yeni Kaledonya'ya bağlıdır.

CHESTERTON (Gilbert Keith), ingiliz yazar (Londra 1874 - Beaconsfield, Buckinghamshire, 1936). Annesi fransız-iskoç kökenliydi; sanat eleştirmeni, edebiyat eleştirmeni ve polemikçi olarak tanındı. Önce "Boerler"in tarafını tuttu, daha sonra liberalliği ve radikalliği seçti; kapitalizme ve sosyalist devletçiliğe karşı bir seçenek oluşturmak amacıyla "dağıtımcılık" adını verdiği toplumsal kuramı geliştirdi. Paradokslardan hoşlanan ve yaşama sevincini dile getiren (*Heretics* [Sapkınlar], 1905; *Orthodoxy*, 1909; *What's Wrong with the World* [Dünya'da yürümeyen nedir], 1910; *St. Francis of Assisi* [Aziz Francesco, di Assisi], 1923; *The Man called Christ* [İsa diye bir adam], 1933) Chesterton, tam bir faşist düşmanıydı. Tanrı'nın inayetine sığınmaktan başka kurtuluş yolu olmadığına inanıyor ve bu görüşünü polis romanlarında (*The Napoleon of Notting Hill*, 1904; *The Man Who Was Thursday*, 1908) ve imanın Sherlock Holmes'u sayılan P. Brown adlı kahramanının serüvenlerinde (*The Wisdom of Father Brown*, 1914; *The Secret of Father Brown*, 1927; vb.) savunuyordu.

Chester-White domuzu, beyaz postlu amerikan domuz ırkı. (Başlıca özelliği çok gelişmesi, dayanıklılığı ve bol yağ depolamasıdır.)

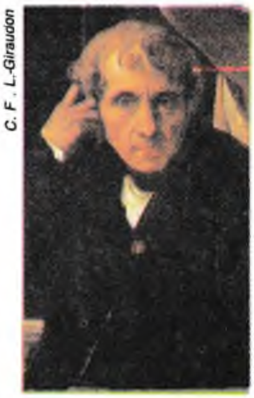
CHESTOV (Lev İssaakovitch CHVARTSMAN) → ŞESTOV (Lev İsaakoviç ŞVARTSMAN).

CHESWORT (John), ingiliz dansçı ve koregraf (Manchester 1930). Hava kuvvetleri'nde görev yaptıktan sonra Ballet Rambert'e girdi (1952). Dansçı olarak çalışmaya geç başladığından yalnızca karakter rollerine çıktı. Ama 1966'dan başlayarak koregrafiler yaptı (*Time Base*). 1967'de yeniden örgütlenen Ballet Rambert'in müdür yardımcısı oldu. 1970'te aynı kurumun müdürlerinden biri, 1975'teyse tek başına müdür oldu. Koregrafisini yaptığı balelerden *Pawn to King 5* (1968), *Four According* (1970) önemlidir. Her sahnelenişinde yeniden yaratılan bir toplu doğaçlama deneyini (*Ad Hoc*, 1972) yönetti.

CHETTLE (Henry), ingiliz yergi ve oyun yazarı (1560'a doğr. - 1607'ye doğr.). Dekker, Ben Jonson ve Webster ile ortak oyunlar yazdı. Elizabeth döneminin en ateşli oyun yazarlarından (*The tragedy of Hoffman, Robin Hood, The Blind-Beggar of Bednal-Green, Jane Shore*) ve hicivcilerindendir (*Kind harts dreame*, 1593).

CHETUMAL, Meksika'da kent, Quintana Roo bölgesinin merkezi, Yucatán'ın doğu kesiminde, *Chetumal koyu* kıyısında; 24 000 nüf.

CHEVAL (Joseph Ferdinand), fransız sanatçı (Charmes, Drôme, 1836 - Hauterives, Drôme, 1924). Kendi kendini yetiştiren Cheval, postacılığı sırasında daha önce düşünde gördüğü *İdeal saray*'ı gerçekleştirmek amacıyla taş ve deniz kabukları topladı. Hayvanların (ayılar ve filler), hint tapınağını çağrıştıran kuraldışı mimari bir yapı içinde, simgesel şekillerle (devler, mumyalar) bir arada yaşadıkları barınak niteliğindeki bir yontuyu, 1879-1912 arasında Hauterives'de gerçekleştirdi. Bunun yanında kendi mezarını yap-

C. F. L.-Giraudon

Luigi **Cherubini**
İngres'in bir portresinden ayrıntı
Louvre müzesi, Paris

British Council

Gilbert Keith **Chesterton**

Joseph Ferdinand **Cheval** ("Postacı Cheval" denir) tarafından 1879-1912 arasında Hauterives'de (Drôme) yapılan *İdeal saray*'dan bir görünüm

Lauros-Giraudon

tı (*Suskunluk ve sonsuz dinlenme mezarı*, 1914-1922). Bu fantastik ve safça yapıt gerçeküstücülerin ilgisini çekmiştir.

CHEVALİER (Michel), fransız iktisatçı ve siyaset adamı (Limoges 1806 - Lodève 1879). Politeknik okulu'nu bitirdi, maden mühendisi oldu. Saint-simon'culuğu benimsedi ve mesleğini bıraktı. 1830-1832 arasında Globe gazetesini yönetti. Enfantin ile birlikte Ménilmontant'da komün hayatı deneyine katıldı (1831) ve gizli dernek kurmaktan hapse mahkûm edildi. Hapisten çıktıktan sonra Bayındırlık bakanlığı'ndaki işine döndü (1832) ve görevli olarak ABD'ye gönderildi; oradan Journal des débats'ya bir dizi mektup yazdı ve bu arada birçok yapıtı için malzeme topladı. Sonra İngiltere'ye gönderildi. 1840'ta Danıştay üyeliğine atandı ve Collège de France'ta iktisat profesörü oldu. 1845'te Aveyron'dan milletvekili seçildi, ama bir yıl sonra yapılan seçimi kaybetti. 1848 devrimi'nden sonra Danıştay ve Collège de France'taki görevlerinden uzaklaştırıldıysa da, 1852'de başkan-prens Louis-Napoléon tarafından görevlerine iade edildi. Hérault ili genel meclis başkanı oldu ve 1860'ta Napoléon III tarafından senatör yapıldı. Michel Chevalier, yakın dostu Pereire ile birlikte, imparatorluk yönetimiyle işbirliği yapan ve iş çevrelerine karışan eski saint-simon'culardandır. Devletin iktisadi hayatta önemli bir rolü olduğu görüşündeydi ve aynı zamanda serbest mübadeleciliğin belli başlı savunucularındandı. Richard Cobden ile birlikte, Fransa ile İngiltere arasında gümrük vergileri önemli ölçüde düşüren 1860 fransız-ingiliz ticaret antlaşması'nın baş mimarlığını yaptı. Ayrıca, serbest bankacılığı ve işçi karnesi kullanımını savundu. Başlıca yapıtları: *Histoire et description des voies de communication aux États-Unis* (Birleşik-Devletler'de ulaşım yollarının tarihi ve betimlenmesi, [1840]; *Lettres sur l'organisation du travail* (İş örgütlenmesi üzerine mektuplar), [1848]; *la Liberté aux États-Unis* (Birleşik-Devletler'de özgürlük), [1849]; *le Monopole et la liberté* (Tekel ve özgürlük), [1867]; *les Brevets d'invention* (İhtira beratları), [1878].

Lauros-Giraudon

Michel **Chevalier**'nin portresi Léon Cognier tarafından yapıldığı sanılıyor *Versailles şatosu*

■ **CHEVALİER** (Maurice), fransız şarkıcı ve sinema oyuncusu (Paris 1888 - *ay. y.* 1972). Şarkıcılığa 13 yaşında başladı. Folies-Bergère'de Mistinguett'nin eşlikçisi olarak kendini kabul ettirdi. Savaştan sonra Casino de Paris'de söyledi. Kimi operetlerin ilk temsilinde başrol oynadı. Fransız şansonunun en iyi temsilcisi olarak ünü yayılmaya başladı. Sessiz sinema döneminde önemsiz rollerde göründü, 1929'dan sonra aranan sinema oyuncuları arasına girdi. Özellikle Ernst Lubitsch' in filmlerinde oynadı: *Aşk resmigeçidi* (The Love Parade, 1930), *The Smiling Lieutenant* (1931), *Seninle bir saat* (One hour with you, 1932), *Şen dul* (The Merry Widow, 1934). İngiltere'de de birkaç film çevirdikten sonra Fransa'ya döndü; İkinci Dünya savaşı'ndan sonra şarkıcılık mesleğinin yanı sıra film çevirmeyi sürdürdü: *Sükût altındır* (le Silence est d'or, 1947), *Serseri milyarder* (Ma pomme, 1950), *Öğleden sonra aşk* (Love in the Afternoon, 1957), *Gigi* (1958). Anılarını *Ma route et mes chansons* adı altında topladı (10 cilt).

Lauros-Giraudon

Chevalier et la Damoiselle *(le)*, konusunu ve koregrafisini Serge Lifar'ın hazırladığı 2 perdelik, 3 tablolu bale. Müziğini Philippe Gaubert, dekor ve kostümlerini Cassandre hazırladı. İlk kez 1941'de Paris operası'nda sahnelendi; başlıca rollerde Solange Schwarz, Serge Lifar, Serge Peretti, Paul Goubé, Roger Ritz dans ettiler. Konusunu, Marie de France'ın bir lai'sinden alan, peri masallarını ve ortaçağ şövalyelerinin yaşamlarını anımsatan bu bale, Serge Lifar'ın en önemli yapıtlarındandır. Lifar yeniklasik üslubu bu balede ortaya koydu.

CHEVALLEY (Claude), fransız matematikçi (Johannesburg 1909 - Paris 1984). Paris-VIII üniversitesi'nde ders verdi; Nicolas Bourbaki grubunun kurucularındandır. Cebirsel sayılar kuramıyla ilgilendi ve 1933'te, hiçbir genel teoreme başvurmadan yerel sınıflar cismi kuramının sistemli bir açıklamasını yaptı. Tümel kuramın yerel kuramdan çıktığını göstermek için "idel" kavramını ortaya attı. Cebir gruplarını ilk inceleyenlerden biridir. Karmaşık sayılar üzerindeki yalın Lie cebirlerinden yola çıkarak herhangi sonlu bir cisimde, sonlu yalın gruplar serisini belirlemeyi başardı; bu gruplar A_n ($n \geqslant 5$) almaşık grupları ve 5 kuraldışı grup (1860'ta Mathieu'nün belirlediği) dışında bilinen başka bir grup yoktur. Bu konuda, 1960'tan beri sistemli bir inceleme sürdürülmektedir.

CHEVALLİER (Gabriel), fransız yazar (Lyon 1895 - Cannes 1969). Fransız kırsal kesimini, kaba halk mizahıyla hicveden yapıtlar (*Clochemerle*, 1934) verdi.

CHEVÈNEMENT (Jean-Pierre), fransız siyaset adamı (Belfort 1939). 1971'de, F. Mitterrand ile birlikte yeni Sosyalist parti'nin kurucuları arasında yer aldı, bu partinin ulusal sekreteri oldu ve ortak programın hazırlanmasında önemli rol oynadı (1972). "Sosyalist proje"nin başlıca hazırlayıcılarından olan Chevènement, F. Mitterrand'ın cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra (mayıs 1981), araştırma ve teknoloji (1981-1982), araştırma ve sanayi (1982-1983) bakanı oldu. Yeni devletleştirilen kurumlara güdümcü bir yönetim uygulanmasını istediği için cumhurbaşkanı Mitterrand ile anlaşmazlığa düştü, bakanlıktan ayrıldı (1983). Fabius hükümetinde eğitim bakanlığı yaptı (1984-1986). 1988-1991 arası milli savunma bakanlığı görevini üstlendi. Körfez savaşına karşı olduğu için 1991'de istifa etti.

Maurice **Chevalier**'nin Casino de Paris'deki gösterisi için Charles Kiffer'in yaptığı afiş (1925) [*Ch. Kiffer kol.*]

CHEVİOT a. (*Cheviot* dağları'ndan). Bol ve ince yün veren ingiliz koyun ırkı.

CHEVİOT dağları, Büyük Britanya'da yüksek tepeler dizisi; İngiltere ile İskoçya arasında, K.-D.'dan G.-B.'ya doğru uzanır; *Cheviot tepesi*'nde 816 m. Kenarları dik vadilerle yarılmış bu tepeler, *cheviot* ırkı adı verilen koyunların yetiştirildiği otlaklarla kaplıdır. Ayrıca bir ulusal park düzenlenmiştir.

CHEVREUL (Eugène), fransız kimyacı (Angers 1786 - Paris 1889). Vauquelin'in yönettiği fabrikada kimyacı olarak çalıştı (1804), sonra Muséum'da Vauquelin'in asistanlığını yaptı (1810); 1824'te kimya profesörlüğüne ve Manufacture des Gobelins boya atölyesi müdürlüğüne atandı. 1826'da Bilimler akademisi'ne kabul edildi ve 1830'da Vauquelin'in yerine Muséum'daki kürsünün başına geçti. 1864'te de Muséum'un müdürlüğüne atandı. Chevreul, *Recherches chimiques sur les corps gras d'origine animale* [Hayvan kökenli yağlı maddeler üstüne kimyasal araştırmalar] (1823) adlı yapıtında organik maddelerle mineral bileşiklerin aynı yasalara uyduğunu gösterdi.

Bu maddelerin temel bileşenlerini ayırmak için bölümlemeli çözünme, erime ve kaynamayı kullandı ve bir karışımın bileşenlerini bölümlemede kullandığı bu çeşitli yöntemlere *doğrudan çözümleme* adını verdi. Bu temel bileşenlerin türünü belirledi ve bunlara denk düşen asitleri ayırarak, sabunlaşmayla ilgili bir kuram ortaya koydu ve stearik mumları buldu. Çok sayıda boyarmaddeyi ayırdı: bakam odunundan hematoksilin, muhabbet çiçeğinden sarı boya luteolin, indigodan indigotin vb. İzlenimci ve bölmeci ressamlara esin kaynağı olan ve renkser çemberlerin kullanımına dayanan bir renk kuramını da ona borçluyuz.

CHEWALAR ya da **CEWALAR,** merkezi Bantular ailesinden, Maravi adıyla bilinen toplumlar öbeğine giren halk. Chewalar'ın çoğu çiftçilik yapar ve Malavi'de yaşarsa da, Zambiya'da da bir azınlık vardır. Genellikle karıyerli konutlarda barınan anasoylu topluluklar biçiminde örgütlenir, tercihen babasoylu çapraz kuzinleriyle evlenirler. Yetkileri birçok köyü kapsayan ve görevleri babadan oğula geçen başkanların hem askeri hem de dinsel (yağmura söz geçirme) görevleri vardır.

CHEWİNG-GUM → ÇİKLET.

CHEYENNE, ABD'de kent, Wyoming eyaletinin merkezi, Kayalık dağlar'da, 1 800 m'yi aşkın yükseltide; 47 500 nüf. Ticaret ve turizm merkezi. Besin sanayileri.

CHEYENNE, ABD'de (Wyoming ve Güney Dakota) ırmak; Pierre'in K.'inde sağ kıyısından Missouri ırmağına kavuşur; 848 km.

CHEYENNELER, ABD ovalarında yaşayan kızılderili halk. Algonkin öbeğinden bir dil konuşurlar. İki meclisin (biri erkekler topluluğundan çıkan, bütünüyle askeri bir meclistir) yönettiği Cheyenne kabilesi, dıştanevli, anasoylu ve anayerli, fratrı klanlar biçiminde örgütleniyordu. Tepee'lerde (koni biçiminde çadırlar) yaşarlar, özellikle bizon avlarlar ve deri işlerlerdi; aralarından ikinci bir öbekse Missouri kıyılarında mısır yetiştirirdi. Şamanlık dört okla güneş törenleri önemli bir rol oynardı. Bugün Cheyenneler (yaklaşık 7 000 kişi) Montana ve Oklahoma'daki rezervlerde oturmaktadırlar.

CHEYLETUS a. Duyu ayakları hemen hemen bedeni uzunluğunda olan, eklem-

bacaklıları avlayan akar. (*Actinotricha* üsttakımı, *Actinedidea* takımı, *Cheyletidae* familyası.)

CHEYNE (John), ingiliz hekim (Leith 1777 - Sherington, Buckingamshire, 1836). İskoçya ve İrlanda'da hekimlik yaptı. Bulaşıcı hastalıklar ve çocuk hastalıkları üstünde çalıştı.

Cheyne-Stokes sendromu (hastalığı tanımlayan ingiliz hekimlerinin adından), solunumun kısa ya da uzun bir süre durmasından sonra yeniden başlayıp önce yüzeysel ve zayıf, sonra giderek daha derin birkaç soluk alıştan sonra yeniden durmasıyla belirgin hastalık. (Erişkinlerde sonucu ağır olan bu bozukluğun kökeni soğaniliktir ve çoğunlukla beyindeki damar hastalıkları, ayrıca menenjit, böbrek yetersizliği, kalp yetersizliği ve beyin urları sırasında ortaya çıkar. Buna karşılık süt çocuklarında ve çok küçük çocuklarda sıradan bir hastalık halidir.)

CHEYNEY (Reginald Evelyn Peter SOUTHOUSE-CHEYNEY, **Peter** —denir), ingiliz yazar (Londra 1896 - *ay. y.* 1951). Tiyatro oyunculuğu yaptı, Birinci Dünya savaşı sırasında ağır yaralandı ve gazeteciliğe başladı. Daha sonra, kuzey amerikan yöntemlerini (argo ve halk dili, mizah ve şiddet, erkeklik miti) ingiliz polis edebiyatına uyguladı, böylece yapıtın havası adına entrikayı feda etti ve polis romanının casus romanına doğru kaymasına yol açtı (*This Man Is Dangerous*, 1936; *Dance Without Music*, 1947).

CHÉZY (Antoine DE), fransız matematikçi ve mühendis (Châlons-sur-Marne 1718 - Paris 1798). Neuilly, Mantes ve Tréport, vb.'nin eski köprüleri onun eseridir.

Chézy formülü, bir borudaki U_m ortalama akış hızını, birim uzunluktaki J yük kaybına bağlayan formül:

$$J = \frac{p_1 - p_2}{l}$$

olmak üzere

$$U_m = C\sqrt{Jr_h}$$

bağıntısıyla verilir: (bu bağıntıda r_h ıslak kesitin ıslak çevreye oranı olan hidrolik yarıçapı, p_1 ve p_2 aralarında l uzaklığı bulunan iki kesitteki basınçları, C deneylerden elde edilen Chézy değişmezini belirtir). Chézy formülü su dağıtım borularının hesabında kullanılan belli sayıda deneysel formülün temelini oluşturmuştur: Bazin, Darcy formülleri vb.

Üstü açık bir kanal sözkonusu olduğunda yük kaybı kanalın i eğimiyle orantılıdır ve Chézy formülü

$$U_m = C\sqrt{ir_h}$$

biçimini alır.

CHİABRERA (Gabriello), italyan yazar (Savona 1552 - *ay. y.* 1638). Gelenekler adına marinocu okulun barok aşırılıklarına karşı çıkan bu lirik şairin klasikçiliği, Arkadhia reformunun habercisidir (*Canzoni eroiche, Canzoni lugubri, Canzoni morali, Canzoni sacre*, 1586-1625; *Sermoni*, 1623-1632).

CHİAMADA a. (ital. sözc.). Tar. Kuşatılmış bir kentte, teslim olma kararını bildiren trampet ya da boru sesi.

CHİANA (Val di), İtalya'da vadi, Umbria'da, Arezzo ile Orvieto arasında. Chiana ırmağının geçtiği, eskiden bataklık ve sağlığa zararlı halde olan vadide, büyük kurutma çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Autostrada del Sole (Güneş otoyolu) de bu vadiden geçer.

CHİANCİNO TERME, İtalya'da kaplıca merkezi, Toscana'da, Siena'nın G.-D.'sunda, Val di Chiana'da; 6 800 nüf.

CHİANİNA a. (ital. sözc.). Çok iri, hızlı büyümesiyle ünlü, italyan sığır ırkı.

CHİANTİ, İtalya'da bölge, Toscana'da (Siena ili), Arno ve Ombrone ırmaklarının havzaları arasında. Kireçtaşlı tepelerden oluşan bölgede, tahıl, zeytin, özellikle de çok ünlü şaraplar üretilir.

CHİANTİ a. (öz. a. *Chianti*'den). İtalya'nın Chianti bölgesinde yapılan kırmızı şarap. (Mayalanma sona ermeden şişelenen bu şarabın acı bir lezzeti vardır.)

CHİAPA DE CORZO, Meksika'da (Mezcalapa vadisi, Chiapas eyaleti) arkeolojik sit. Maya yüksek arazisinde yer alan Chiapa de Corzo'da, Orta Amerika'nın en uzun süren kültür evrelerinden biri görülür. Bunlar erken klasik öncesi dönemden (yaklş. İ.Ö. 2000 - İ.Ö. 1000) geç klasik sonrası döneme (İ.S. 1200-1500) kadar uzanır; 1960'lı yılların başında yapılan kazılar sırasında birbirini izleyen 18 evre saptandı; bunlardan 5'i, daha sonra, tabanı 50 m, yüksekliği 6 m olan bir tepecikte ortaya çıkarıldı. En önemli bulgular arasında, kilden platform tabanları, III. evreye (İ.Ö. 1000- İ.Ö. 450) ait bir mezarda ortaya çıkarılan minyatür taş vazolar ve IV. evreye (İ.Ö. 450 - İ.Ö. 100) tarihlenen 6 sekili, cepheden merdivenli geniş bir platform yer alır. Bu platformun altında, içinde ölüye ait değerli eşyalar (yeşimtaşından, deniz kabuklarından süsler; seramik kaplar) bulunan çok sayıda mezar ortaya çıkarıldı. Bu tepeciğin en üst bölümündeki kalıntılar İ.Ö. I. yy.'a tarihlenir; bu dönemin belirgin özelliği, bir kesmetaş mimarisinin ortaya çıkmasıdır.

CHİAPAS, Meksika'nın güney-doğu ucunda eyalet, Büyük Okyanus kıyısında; 73 887 km²; 3 203 915 nüf. (1990). Merkezi *Tuxtla Gutiérrez*. Bu dağlık (hidroelektrik üretimi) eyalet, sıcak, ılık ve soğuk toprakları oluşturan üç bitki katı üstünde yayılır. Meksika kahvesinin yarısı burada üretilir. Büyük ormanlar, günümüzde sürekli ağaç kesimi ve tarla açma nedeniyle yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Petrol ve doğal gaz yatakları.

CHİARA (Pietro), italyan yazar (Luino 1913). Casanova ve D'Annunzio'yu incelediği özyaşam kitaplarında da, romanlarındaki taşra sahnelerinde de (*Il piatto piange*, 1962; *La spartizione*, 1964) mizahi bir anlayış egemendir.

CHİARAVALLE MİLANESE, İtalya'da yerleşme, Milano'nun banliyösünde. 1135'te kurulmuş manastır. Primitif gotik üslubunda ilgi çekici manastır kilisesi (XII. yy. sonu); XIII. yy.'dan kalma avlu dehlizi.

CHİARELLİ (Luigi), italyan yazar (Trani 1884-Roma 1947). Öykülerinde (*La mano di Venere*, 1936) ve komedilerinde (*La maschera e il volto*, 1916) kentsoyluların ikiyüzlülüğünü hicvetti.

CHİARİ (Pietro), italyan yazar (Brescia 1711 - *ay. y.* 1785). Goldoni ile arasındaki rekabet 1749-1761 arasında Venedik kamuoyunca coşkuyla izlendi. Oyunlarının çoğu —başlıklarına varıncaya kadar— Goldoni'nin güldürülerine koşut bir doğrultudadır (*La schiava cinese*). En değişik türlerde, daha çok da açık saçık ve göz yaşartıcı bir havada kaleme aldığı kırk kadar romanında (*La donna che non si trova*, 1762) da Chiari aynı başarıyı sürdürmüştür.

CHİARİ (Roberto), panamalı devlet adamı (Panamá 1905). Muhafazakârdı. 1960'tan 1964'e değin Panamá cumhurbaşkanlığı yaptı.

Chiari-Frommel sendromu. Kad. doğ. Doğumdan sonra çok ender görülen hastalık hali. (Önce H. Chiari ve sonra R. Frommel tarafından tanımlanan bu durum, sürekli bir amenore, bol ve uzun süreli bir galaktore ve dölyatağı-yumurtalık atrofisiyle belirgindir.)

CHİARİNİ (Giuseppe), italyan yazar (Arezzo 1833-Roma 1908). Gazeteci, şair, çevirmen (Heine, Swinburne, Shelley'den çeviriler yaptı). Foscolo, Leopardi ve Carducci'nin yaşamöykülerini kaleme aldı.

CHİARRAİGHE, ing. **Kerry,** İrlanda Cumhuriyeti'nin güney-batı ucunda (Munster ili) yönetim bölümü, Shannon halicinin G.'inde, Slieve Mish'in kıyısında ve *Chiarraighe dağları*'nda; 4 701 km²; 124 159 nüf. (1986). Merkezi *Tralee*. — *Chiarraighe dağları*, Daengean ve Kenmare koyları arasında güzel ve vahşi görünümlü bir kütledir. Buzul aşındırmasının kırmızı, yaşlı kumtaşlarını oymasıyla oluşmuştur. İrlanda'nın en yüksek noktası olan Carrantuohill (1 041 m) buradadır.

CHİASMA OPTİCUM → GÖRSEL ÇAPRAZ*.

CHİASSO, İsviçre'de (Ticino) komün, İtalya sınırında; 9 000 nüf. Sankt Gotthard demiryolu buradan geçer. Makarna fabrikası. Kimya ve metalürji sanayileri. İtalya'daki Ponte Chiasso köyünde, çimento fabrikası.

CHİAVARİ, İtalya'da kent, Liguria'da, Cenova'nın G.'inde, Rapallo körfezinin kıyısında; 31 000 nüf. Ticaret ve sanayi (mobilya fabrikası) merkezi. Sayfiye merkezi.

CHİAVENNA, İtalya'da kent, Lombardia'da, Como gölünün K.'inde; 7 300 nüf. Turizm merkezi. Mera ırmağının çığırında baraj. Splügen karayoluna egemen olan bu Alp kenti, daha XI. yy.'da tahkim edilmişti; XIV. yy.'da, önce Visconti (1335), sonra Balbiani sülalelerinin yönettiği bir kontluğun merkezi oldu; 1512-1797 arasında İsviçre'deki Graubünden kantonunun bir bölümüydü.

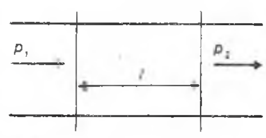
CHİAVES (Carlo), italyan yazar (Torino 1883 - *ay. y.* 1919); şiirlerinde "crepuscolarismo*" akımını benimsedi (*Sogno e ironia*, 1910).

CHİBOUGAMAU, Kanada'da (Québec) kent, *Chibougamau gölü* yakınında, Québec'in K.-B.'sında; 10 536 nüf. Bakır ve amyant madenleri.

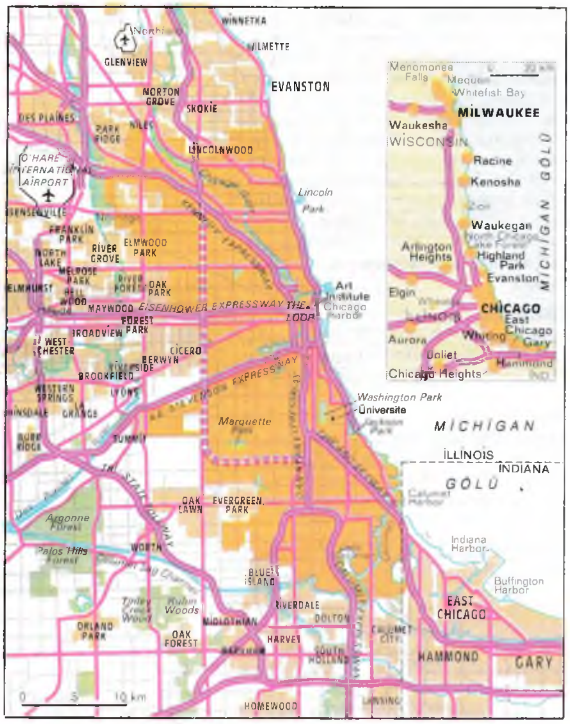
CHİCAGO, ABD'de kent, İllinois eyaletinde, Michigan gölü kenarında; banliyöriyle 8 065 633 nüf. (1991). Çok eski bir tarihte Kızılderililer'in sırtla yük taşımak için açtıkları kısa bir yol çevresinde kurulmuştur. Kanada ile Louisiana arasındaki başlıca ulaşım hatlarından biri üzerinde yer alan ve Büyük Göller'i Mississippi çanağından ayıran bu yoldan, XVII. ve XVIII. yy.'larda kâşifler (L. Joliet, P. Marquette, R. Cavelier de La Salle), misyonerler ve tüccarlar geçerlerdi. İlk kalıcı kuruluş, Jean-Baptiste Point du Sable'in amerikan devrimi sonrası kurduğu kürk ticaret merkeziydi. Amerikalılar 1795'te Kızılderililer ile imzaladıkları Greenville antlaşması'yla, Chicago River halici bölgesini satın aldılar. 1803 (Chicago River'ın ağzına küçük bir kalenin yapılması) ile 1870 arasında Chicago, günümüzde de koruduğu birtakım özellikler ve işlevler kazandı. Gemilerin son durağı, dolayısıyla da Batı'ya açılan kapılardan biriydi. Zamanla yerleşim sınırı Midwest'e ulaştı. Kentin bu ayrıcalıklı durumu, demiryolu ağının geliştirilmesiyle pekişti; New York hattından (1852) sonra, ileri görüşlü iş adamları, her yöne uzanan hatlar döşediler (Chicago ile San Francisco arasında Union Pacific hattı 1869'da tamamlandı). Bu arada, Amerikan İç savaşı, harekât alanlarına çok yakın olan Saint Louis'te gelişmenin yavaşlamasına, buna karşılık Chicago'nun büyümesine yol açtı. Midwest'in tarım bakımından değer kazanması, demiryolu ağının düzenlenişi sayesinde Chicago'nun önemini artırdı. Bir demiryolu kavşağı ve tarım pazarı olduğu için, ilk sanayi kolları (makine yapımı ve besin sanayisi) burada kuruldu. 1833'te 350 olan nüfusu, 1850'de 30 000'e, 1870'te 300 000'e yükseldi (bir yıl sonra çıkan büyük bir yangın kentin büyük bir hızla yeniden yapılmasına neden oldu). Buzultaşların oluşturduğu engebelerle dolu bataklık bir ovada, yani elverişsiz bir yerde kurulmasına rağmen Chicago, büyük göç dalga-

Peter Cheyney

Chézy formülü

CHİCAGO

ları, ülkenin ağırlık merkezinin batıya doğru kayması, kendi gereksinimlerinin artması sonucu genişledi ve yeni işlevler üstlendi. Nüfusu 1890'da 1 milyonu, 1910'da da 2 milyonu aştı.

Günümüzde ülkenin ikinci büyük sanayi merkezi olan kentte ilk sırayı metalürji sanayisi alır: Chicago'nun güneyinde ve Gary'de (İndiana) büyük demir-çelik sanayisi şirketlerinin (US Steel, Republic Steel, Youngstown Sheet and Tube) yüksek fırınları ve çelikhaneleri vardır. Metal kullanan bütün sanayi kolları bu kentte toplanmıştır: en eski ve en önemli kol olan demiryolu araç-gereçleri, tarım makineleri, elektrikli ve elektronik aygıtlar, uçak, otomobil ve takım tezgâhları yapımı. Bir başka geleneksel etkinlik olan besin sanayisi, en çok unculuk, biracılık, konservecilik ve özellikle et ürünleri sanayisi alanlarında gelişmiştir. Chicago ve banliyösünde petrol, kimya ve ilaç sanayileriyle kent yaşamına özgü sanayilerin tüm kolları görülür (basımcılık, yayıncılık, mobilyacılık ve büro gereçleri, duyarlı ölçü ve laboratuvar aygıtları).

ABD'nin en önemli demiryolu merkezi olan Chicago (200 marşandiz garı, 12 500 km triaj hattı; günde 2 000 yük ve yolcu treni) aynı zamanda bir havayolu kavşağıdır (ABD'nin üçüncü uluslararası, iç trafik de hesaba katılırsa dünyanın en büyük havalimanı). Limanıyla (80 km boyunca göl kıyıları, İllinois-Michigan kanalı, Chicago ırmağı, Calumet ırmağı ve gölü) Büyük Göller, özellikle Atlas okyanusu kıyısı ve Avrupa limanları arasında 100 Mt'a yakın mal gelip gider.

Chicago ayrıca, bir maliye, bankacılık, sigortacılık ulaşım ve ticaret şirketleri (Sears, Roebuck and Company, yazışmayla satımda dünya birincisi) merkezidir. Tahıl, hayvan, soya fiyatları burada belirlenir. Bu kent aynı zamanda gelişmiş bir teknoloji ve bilim odağı (5 üniversite ve teknoloji enstitüleri), bir müzeler (Michigan gölü kıyıları) kentidir.

Nüfusu 2 783 730 düzeyinde kalan kent merkezi, hızla yayılan konut (Evanston, Skokie) ve sanayi (Gary, Hammond, Elgin, Aurora, Joliet) yerleşme birimleriyle çevrilidir. Eski kent merkezi ikiye ayrılır: zenci gettolardan (toplam 1 500 000 zenci) biri ve yeniden kurulan bir yönetim merkezi; gökdelenlerden Sears Towers (443 m), New York'taki World Trade Center'dan (411 m) yüksektir.

Chicago mimarlık okulu. 1871'deki büyük yangından sonra Chicago'da, 1880-1900 yıllarında, yenilikçi bir mimarlık okulu kuruldu. Bu okul, haddelenen çeliğin sunduğu olanaklardan (çekme ve basınç kuvvetlerine dayanan iskeletler), merkezi ısıtmadan ve asansörden yararlanarak, *gökdelen* diye anılan çok katlı yapıların yaratıcısı oldu. Okulun başlıca temsilcileri, William Le Baron Jenney (1832-1907), Daniel H. Burnham (1846-1912) ile ortağı John W. Root (1850-1891), William Holabird (1854-1923) ile ortağı Martin Roche (1855-1927) ve Louis Henry Sullivan'dı. Dankmar Adler ile birlikte *Auditorium Building*'i (1889) tasarlayan Sullivan, bir yandan "biçim işlevi izler" görüşünü savunurken, bir yandan da, bina cephe kaplamalarının özenle seçilmiş noktalarında, Art nouveau'yu müjdeleyen yoğun bir bezemeye yer vermekten geri kalmadı. Frank Lloyd Wright'ın meslek yaşantısı, Chicago'da Sullivan ile birlikte başladı (1893), ama çok geçmeden Wright kendi hesabına çalışmayı yeğledi (Oak Park kilisesi, 1906). Yapımla ilgili somut gerçeklerin mimarlığın temeli olarak kabulü ve işlevselcilik, Chicago'da uzun ömürlü olmadı ve bu kent, yüzyılın sonundan başlayarak ve yaklaşık elli yıl boyunca, akademik seçmeciliğe bir kez daha dört elle sarıldı.

İkinci Dünya savaşı'ndan sonra Chicago, mimarlık yaratılarının hazırlanıp geliştirildiği bir laboratuvar olma özelliğine yeniden kavuştu. Mies van der Rohe'nin Lake Shore Drive'daki binaları (1951), Bertrand Goldberg'in *Marina City* kuleleri (1964), Skidmore, Owings and Merrill mimarlık bürosunun sondaj kulesi biçimindeki gökdeleni *John Hancock Center* (1969) gibi dikkate değer yapılar, bu laboratuvarın en seçkin uygulamaları arasında yer aldı.

Chicago müzeleri. 1882'de kurulan ve 1893'te, bugünkü binasına taşınan ART İNSTITUTE, Amerika'nın en önemli müzelerinden biridir. Uzakdoğu sanatına ve Poussin'den günümüze fransız resmine ait çok zengin bir koleksiyona sahiptir. FIELD MUSEUM OF NATURAL HISTORY ve MUSEUM OF SCIENCE AND INDUSTRY dünyanın en önemli müzeleri arasında yer alır.

Chicago okulu, amerikan "yeni iktisat"ını oluşturan akımların en önde geleni. Başlıca temsilcisi, Milton Friedman*'dır. Monetarist temele dayanan muhafazakâr düşünceli bir okul olan Chicago okulu, daha çok mikroekonomik araştırmalara yönelir ve insanın bütün etkinliklerindeki rasyonellik eğilimini inceler ve olabildiğince tam bir iktisadi liberalizme dönülmesini salık verir.

CHİCANO a. (isp. sözc.). ABD'de, Meksika kökenli kişilere verilen ad.

CHİCHELE ya da **CHİCHELEY** (Henry), ingiliz papaz (Higham Ferrers, Northamptonshire, 1362'ye doğr. Canterbury 1443). 1414'te Canterbury başpiskoposu oldu. Oxford'taki All Souls College'i kurdu (1438).

CHİCHÉN İTZÁ, Yucatán yarımadasında (Meksika) maya kenti. İ.S. 900-1000 yıllarında toltek kökenli savaşçıların eline geçmeden önce Maya İmparatorluğu'nun başlıca merkezlerinden biriydi. Bilinmeyen nedenlerle, XV. yy.'da terk edildi.

Yapılar ve heykeller iki ayrı üsluptadır. Geç klasik dönem (600-950) yapıları, zengin alçakkabartmalarla süslü Las Monjas'takiler, hiyerogliflerle kaplı Akab D'Zib'dekiler gibi ya da *Tres Dinteles* tapınağı gibi Puuc üslubundadır. Klasik sonrası dönem (950-1500) yapılarında, Mayalar'a özgü Puuc üslubunda biçimlerle toltek mimarisine özgü biçimler bir arada kullanılmıştır. Bu dönemin dikkati çeken yapıları arasında, piramit biçiminde bir tapınak olan *El Castillo*, basamaklı bir platform üzerinde yükselen Savaşçılar tapınağı, duvarları fresklerle süslü Jaguarlar tapınağı sayılabilir. Diğer ünlü bir yapı da, gökbilim gözlemlerinde kullanıldığı sanılan *El Caracol*'dur. Top oyunu alanı, Orta Amerika'nın en büyük oyun alanlarından biridir. Chicén İtzá, üstün nitelikli heykel ve oymalarıyla da ünlüdür: bunlar arasında Chac-Mool'lar, toltek heykel sanatının en özgün örnekleridir. Büyük alanın K.'inde, içine tanrılar için değerli eşyalar atılan, çocuklar ve erişkinlerin kurban edildiği kutsal *Cenote* (kurban kuyusu) yer alır.

CHİCHESTER, Büyük Britanya'da (West Sussex) kent. Manş denizi yakınında, 24 189 nüf. Büyük bölümü XI. yy. sonuyla XII. yy. sonu arasında yapılmış, roman üslubundan gotik üslubuna geçiş döneminin örneklerinden olan büyük ka-

Vautier-de Nanxe

Michigan gölü kıyısındaki Chicago'dan bir görünüm

tedral; koro yeri boyunca XII. yy.'dan kalma kabartmalar. Başka eski anıtlar. —Yakınındaki Fishbourne'da, Romalılar döne-

Bk. resim sayfa 2344

minde yapılmış bir villanın kalıntıları.
—Tar. Daha Roma döneminde önemli bir kent *(Regnum)* olan Chichester, Anglosaksonlar döneminin başlangıcında, Sussex'teki başlıca krallık merkeziydi *(Cissaceaster)*. Başlangıçta Selsey'de bulunan eyalet piskoposluğu, 1075'te buraya aktarıldı. Bütün Ortaçağ boyunca kent canlı bir ticaret merkeziydi.

CHİCHESTER (*sir* Francis Charles), ingiliz denizci (Barnstaple, Devon, 1901 - Plymouth 1972). Atlantik aşırı ilk yelkenli yarışın galibi (1960); 1964'te, aynı yarışmada, É. Tabarly'nin ardından ikinci oldu. 1966 ve 1967'de, 225 günde 50 000 km yaparak dünyayı dolaştı.

CHİCHESTER-CLARK (James DAWSON, *baron* MOYOLA), ingiliz siyaset adamı (Castel Dawson, Kuzey İrlanda, 1923). 1942-1960 arasında orduda görev yaptıktan sonra, 1960'tan 1973'e kadar Kuzey İrlanda Parlamentosu'nda milletvekilliği yaptı. 1967-1969 arasında tarım bakanı, Birlikçi partisi'nin lideri ve Kuzey İrlanda başbakanı oldu (şubat 1969 - mart 1971). Enerjik siyaseti, şiddetli ayaklanmalara yol açtı.

CHİCHESTER OF BELFAST (Arthur CHİCHESTER, *—baronu*), ingiliz subay (Raleigh 1563 - Londra 1625). Donanmada hizmet verdikten sonra, 1599'da İrlanda'ya gönderildi. 1604 ile 1614 yılları arasında Lordlar kamarası'nda adayı temsil etti, 1607'de Tyrone ve Tyrconnell kontlarının kaçışından sonra kazanılan Ulster savaşı'nı sona erdirdi. Kuzey İrlanda'nın sistemli bir biçimde protestan kolonlarca sömürgeleştirilmesini ve İrlandalı katolik mülk sahiplerinin mülklerinin ellerinden alınmasını öngören ünlü Ulster "plantasyonu"nun yaratıcısıdır.

CHİCHİCASTENANGO, Guatemala'da köy, Quezaltenango'nun K.-D.'sunda. Kızılderililer'in pazarı. Turizm merkezi.

CHİCKAMAUGA, Tennessee ırmağının (ABD) kolu. Vadisinde yapılan kanlı çarpışmada (19-20 eylül 1863) Güneyliler (konfedereler) Kuzeyliler'i (federeler) yenmişti.

CHİCLANA DE LA FRONTERA, İspanya'da kent, Andalucía'da, Cádiz'in G.-D.'sunda; 36 203 nüf. Kaplıcalar.

CHİCLAYO, Kuzey Peru'da kent, Lambayeque yönetim bölgesinin merkezi; 426 300 nüf. (1990). Ticaret merkezi. Besin ve makine sanayileri.

CHİCONTEPEC, Meksika'da büyük petrol havzası, Meksika körfezi yakınında, Mexico'nun K.-D.'sunda.

CHİCOPEE, ABD'de (Massachusetts) kent, Connecticut ırmağı kıyısında; 67 000 nüf. Makine, elektrikli gereçler ve silah yapımı.

CHİCOUTİMİ, Kanada'da (Quebec) kent, *Chicoutimi* ve Saguenay ırmaklarının birleştiği yerde; 60 000 nüf. Ticaret ve hizmetler kesimi merkezi.

CHİEMSEE, Almanya'da göl, Bavyera Alpleri'nin kenarında; 80 km². Köknar ve gürgen ormanlarıyla çevrili göl, önemli bir turizm merkezidir. Sularının fazlası Alz ırmağı aracılığıyla İnn ırmağına boşalır.

CHİERİ, İtalya'da kent, Piemonte'de, Torino'nun D.'sunda; 30 500 nüf. XV. yy. başından kalma gotik üslubunda katedral (XIII. - XV. yy.'lardan kalma vaftiz yeri). Tekstil sanayisi. Şarap üretimi.

CHİESA *(musica da)*, XVI. yy.'da, *musica da camera* (oda müziği) teriminin karşıtı olarak, kilisede icra edilen her tür müziği belirten italyanca terim. || *Sonata da chiesa*, XVII. ve XVIII. yy.'da *sonata da camera*'nın karşıtı olarak, kilisede icra edilmek üzere bestelenmiş sonat türünü belirten italyanca terim.

CHİESA (Francesco), italyanca yazan isviçreli yazar (Sagno, Ticino, 1871 - Lugano 1973). Hem biçim hem esin açısından parnasyen şiirler yazdı (*Calliope*, 1903-1907; *I viali d'oro*, 1911; *La Stellata sera*, 1933; *Sonetti di San Silvestro*, 1971). Romanları ve konusunu özyaşam öyküsünden alan hikâyeleri de vardır (*Racconti Puerili*, 1921; *Tempo di marzo*, 1925; *Ricardi del Mio Orto*, 1929).

CHİESE, İtalya'da ırmak 160 km. Sol kıyısından Oglio ırmağına kavuşan bu Alp rejimli selsuyu, Adamello kütlesinde doğar, İdro gölünü aşar ve Po ovasında Oglio'ya kavuşur. Hidroelektrik üretimi.

CHİETİ, İtalya'da il merkezi kent, Abruzzi'de, Pescara ırmağı vadisinin yanında; 56 000 nüf. Romalılar'dan kalma yıkıntılar. Abruzzi Eskiçağ yapıtları ulusal müzesi. Rüzgârlara karşı koruntulu bir yerde bulunan Chieti'de görünüm olağanüstü güzeldir. Çeşitli sanayi (dokuma, metalürji, kimya sanayileri, kâğıt fabrikası; tütün işleme). — *Chieti ili*, 2 587 km²; 386 623 nüf. (1989). Maiella'nın doğu yamacında Pescara'dan Trigno'ya kadar bereketli bir bölgede uzanır.
—Tar. Yunanlılar'ın kurduğu, Marrucini halkının başkenti, Antikçağ *Teate*'sı, İ.Ö. 305'te Roma'nın eline geçti. İstilalar sırasında yıkılan kent, Theodorich tarafından yeniden inşa ettirildi, sonra, X. yy.'da bir norman kontluğunun merkezi haline geldi. Kentin piskoposlarından biri, G.P. Carafa (ilerde Paulus IV) 1524'te burada Teatinus tarikatını kurdu.

CHİÈVRES (Guillaume de CROY, *—senyörü*), **Soria** dükü; flaman kökenli ispanyol devlet adamı (Chièvres, Hainaut, 1458-Worms 1521). Charles VIII ile Louis XII'nin ordularında İtalya savaşları'na katıldı. Arşidük Güzel Felipe I, Chièvres'i, geleceğin Karl V'i olacak oğluna eğitici seçti. Karl V, İspanya kralı olunca (1516) Chièvres'i başbakanlığa atadı ve tüm yetkilerini ona devretti. Ama, Chièvres ve Flamanlar'dan oluşan çevresi, İspanyollar ile hiç anlaşamıyordu. Valladolid komplosu (1520) ondan kurtulmak için düzenlendi. Karl V, imparatorluk tacını giymek için Almanya'ya gittiğinde Chièvres kendisine refakat etti. Chièvres, Karl V'in hükümranlığının ilk dönemini, Bourgogne dönemini temsil eder.

CHİFENG → ÇIFING.

CHİFLEY (Joseph Benedict), avustralyalı siyaset adamı (Bathurst 1885-Canberra 1951). Sendikacılıktan İşçi partisi milletvekilliğine geldi (1928), İşçi partisi hükümetlerinden birkaçında yer aldı ve J. Curtin kabinesinde (1941-1945), ülkesinin savaşa katkısının düzenlenmesinde rol aldı. Başbakanlığa getirildiğinde (1945 -1949), maliye bakanlığını da birlikte yürüttü; devletçi tutumu soğuk savaş ortamına ters düştü ve Labour Party 1949'da seçimleri kaybetti.

CHİGİ, sanat ve bilim adamlarını korumasıyla tanınan aristokrat italyan ailesi. Kurucusu AGOSTİNO (Siena 1465-Roma 1520), 1485'te Roma'ya yerleşti. Peruzzi, Raffaello'nun freskleriyle donatılmış olan Villa Farnese'yi onun için yaptı. —Yeğenleri FABİO (Siena 1599 - Roma 1667) sonradan Alexander VII adıyla papa oldu. —Yeğenleri FLAVİO I (Siena 1631-öl. 1693) ve SİGİSMONDO (1649-1677) Chigi sarayı'nı yaptırdılar. Yapımına Giacomo Della Porta tarafından başlanan (1562), Carlo Maderno tarafından sürdürülen ve Felice Della Greca tarafından tamamlanan saray, 1923-1950 arasında dışişleri bakanlığı olarak kullanıldı.

CHİHUAHUA, Meksika'nın kuzey kesiminde eyalet merkezi kent. Batı Sierra Madre'nin eteğinde; 530 487 nüf. (1990). Yapımına 1726'da başlanan (cephesini 1740'a doğru Juan Antonio de Navia yaptı) barok üslubunda katedral. Zengin bir madencilik (kurşun, çinko, gümüş, altın, uranyum) bölgesinin ticaret merkezi. Kimyasal tekstil sanayisi. Uranyum işleme. — *Chihuahua eyaleti*, 247 087 km²; 2 439 954 nüf. (1990). Batı Sierra Madre'nin bir bölümünde ve Meksika'nın kuzey kesimindeki platolarda uzanır.

CHİHUAHUA a. (özel ad *Chihuahua*'dan). Küçük boylu, yuvarlak kafalı, oldukça büyük ve dik kulaklı köpek.

Chilam-Balam, Maya*-yucateco ede-

Talan-C.C.I.

Chicago mimarlık okulu
Daniel H. Burnham'ın
1890-1894 arasında yaptığı
Reliance Building'in cephesi

O. de Kersauson-Neptune Nautisme

sir Francis Charles **Chichester**

C. Rivière

Chichén İtzá
El Castillo da denilen
Kukulkán piramit tapınağı
klasik sonrası dönem
İ.S. 950-1500

biyatının en üstün yapıtı. Birçok elyazmasından oluştuğu için bir bütün olarak "Chilam-Balam kitapları" terimiyle adlandırılır. XVI. yy.'da yerli yazıcılar tarafından latin harfleriyle kaleme alınan özgün metin bugün yitmiştir. Eldeki tek belge dizisi XVIII. yy.'a aittir. Yazılış tarihi kesin olarak kolomböncesi dönemi kapsarsa da (işgal öncesi sözlü gelenekler ve kodeks*lerin çeviriyazıları) bazı bölümlerde Avrupa'nın ve hıristiyanlığın etkileri görülmektedir. Mitoloji ve kehanetlere geniş yer verilen bu yapıtta tarih, din, gökbilim ve tıp metinlerine de rastlanır. Yapıtı oluşturan elyazmalarının sayısı 8'e (Chumayel, Tizimin, Perez, İxil, Káua, Tekay, Nah, Tusik ve Maní Chilam-Balam'ları; bu sonuncusuna Perez kodeksi de denir) ulaşmaktaysa da, kimliği kesin bir biçimde belirlenememiş başka kitapların da var olduğu sanılmaktadır.

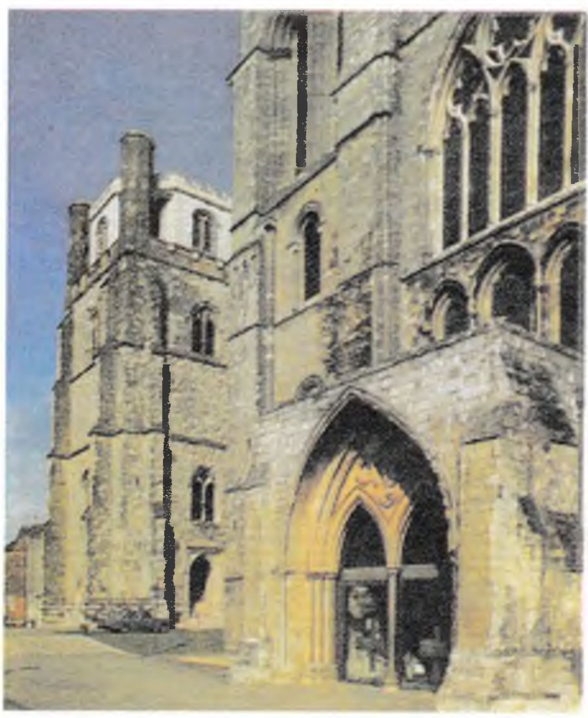
CHİLCOTİNLER, İngiliz Kolombiyası'nda yaşayan ve athabaska dilleri grubundan bir dil konuşan Kızılderililer. Komşuları Carrierler gibi anasoylu bir soyzincirine uyan, avcı ve balıkçı, dıştanevli Chilcotinler'in 1 600 kişi oldukları tahmin ediliyor.

CHİLD (*sir* Josiah), ingiliz tüccar ve iktisatçı (Londra 1630 - *ay. y.* ? 1699), Doğu Hindistan şirketi'nin baş kaptanı ve amirali (1686). Şirketi mutlak bir yetkiyle yönetti. Güttüğü askeri yayılmacılık siyaseti, Bengal nababına karşı üç yıl süren bir savaşa, sonra da görevinden alınmasına yol açtı (1687-1690). *A new discourse of Trade* (Yeni bir dıştica*r*et yöntemi) [1690] adlı kitabında, faiz hadlerinin düşürülmesini ve ticari arbitraj kurlarının uygulanmasını salık verdi.

CHİLD (Lydia Maria), amerikalı kadın edebiyatçı (Medford 1802 - Wayland 1880). Köleliğe karşıydı, *An Appeal in Favor of that Class of Americans Called Africans* (Afrikalı denilen Amerikalılar sınıfı için bir çağrı) adlı yapıtı (1833) kaleme aldı. Öğretici ve tarihsel romanlar (*Hobomok,* 1824) yazdı.

CHİLD (Francis James), amerikalı halkbilimci (Boston 1825 - *ay. y.* 1896). *The English and Scottish Popular Ballads* (İngiliz ve iskoç halk baladları) [1882-1898] başlıklı klasik derlemeyi hazırladı.

CHİLDE (Vere Gordon), büyük britanyalı arkeolog (Sydney 1892 - Mount Victoria, Yeni Güney Galler, 1957). Edinburgh'da (1927-1946) ve Londra Üniversitesi'nde (1946-1957) ders verdi. Avrupa'nın yakın Tarihöncesi dönemi uzmanıdır. Doğu'nun etkisine karşın Avrupa'da özgün bir kültürün varlığını savundu. SSCB'ye yaptığı bir gezinin (1934) ardından Tarihöncesi toplum ve ekonomi ilişkileri üzerinde durdu. Başlıca yapıtları: *The Dawn of European civilisation* (Avrupa uygarlığının doğuşu) [1925]; *The Danube History* (Tuna tarihi) [1929]; *The Bronze Age* (Tunç çağı) [1931]; *The Most Ancient East* (En eski Doğu)[1934]; *What happened in History* (Tarihte neler olup bitti) [1942].

Chichester
katedral ve saat kulesi

Ronald Sheridan

CHİLDEBERT I, frank kralı (511'den - 558'e kadar), Clovis ile Clotilde'nin üçüncü oğlu. Babasının ölümü üzerine ülkenin Paris merkez olmak üzere Sen ve Loire arasındaki kesimiyle Bordeaux ve Saintes onun payına düştü. Clodomir ölünce (524), kardeşleri Chlothar ve Childebert, yeğenlerini boğazlayıp mirası aralarında pay ettiler. Childebert, daha sonra Chlothar'ı öldürtmeye kalkıştı ve oğlu Chramne'ın ayaklanmasına neden oldu. Bununla birlikte, iki kral Vizigotlar'a karşı savaşmak üzere birleştiler ve ari kral Amalarich'i 531'de Narbonne yakınlarında yendiler. Ardından, 534'te Burgund krallığı'nı fethettiler. Childebert, ardında evlat bırakmadan öldü.

CHİLDEBERT II (570-595), Austrasia (575-595) ve Bourgogne kralı (593-595), Sigebert I ile Brunehaut'nun oğlu. Babasının öldürülmesi üzerine 575'te annesinin kışkırtmasıyla tahta çıktıysa da, gerçekte annesi Brunehaut hüküm sürdü. 587'de Bourgogne kralı Guntram ile yaptığı Andelot antlaşması'na göre, hangisi önce ölürse, krallığı ötekine geçecekti. Bu durumda, Guntram ölünce (592) Childebert, Bourgogne tahtına çıktı. Ölümünde, reşit olmayan oğulları Théodebert II ile Thierry II, büyük anneleri Brunehaut'nun vesayeti altında Austrasia ve Bourgogne' da tahta çıktılar.

CHİLDEBERT III (683-711), Neustria ve Bourgogne kralı (695-711), Thierry III' ün oğlu. Kardeşi Clovis III'ün yerine geçti ve saray nazırı Genç Pépin'in vesayeti altında hükümdarlık yaptı; yerine oğlu Dagobert III geçti.

Childe Harold's Pilgrimage, Byron' un dört bölümden oluşan şiiri (1812 -1818). Childe Harold (silah kuşanarak şövalye olmayı beklemektedir) İngiltere' nin karşısına, dışlanmış yüce bir kişi, belirsiz bir peygamber kimliğiyle dikilir. Portekiz, İspanya, Yunanistan, Almanya, İsviçre ve İtalya'ya öğrenmekten çok turizm amacıyla yapılmış yolculukların bu hikâyesi, saydam bir maske altında tüm romantik gösteriş ve etkileme merakını yansıtır (tiksinti ve güzellik enternasyonali, milliyetçiliklere yönelik övgü, fırtınalı tutkular, yarıda kesilen şenlikler). İlk bölüm yayımlanır yayımlanmaz büyük bir üne kavuşan Byron, yine de sürgünde kalmaya devam etti. Bu yapıtın Avrupa şiiri (Lamartine Potoçki, Puşkin) ve müziği (Beethoven, Liszt, Berlioz) üzerindeki etkisi çok büyük olmuştur.

CHİLDERİCH I ya da **CHİLPERİC I** (436'ya doğr. ? - 481 ya da 482), Frank Salienler'in kralı (457-481 ya da 482), Merovech'in oğlu (?), Clovis'in babası. Halkı tarafından kovulunca Thüringen havzasına giderek, burada sekiz yıl geçirdi. 463'te geri çağrıldı ve tüm saygınlığına yeniden kavuşturuldu. 1653'te Tournai' de ortaya çıkarılan mezarında silahlar, mücevherler, üzerinde Doğu imparatoru Zenon'un baş resminin yer aldığı altın paralar ve mühürlü bir yüzük bulunmuştur.

CHİLDERİCH II (650'ye doğr. - 675), Austrasia kralı (667-675), Clovis II ile Bathilda'nın oğlu. Önceleri, teyzesi Himnechilde'nin vesayeti altında hüküm sürdü. Neustria ve Bourgogne ileri gelenlerinin saray yöneticisi Ebroïn'e karşı mücadeleleri, ona bu krallığı 673'e doğru istila etme fırsatını verdi; ancak bir suikaste kurban gitti.

CHİLDERS (Hugh Culling Eardley), ingiliz siyaset adamı (Londra 1827 - *ay. y.* 1896). 1860'ta liberal partiden milletvekili seçildi, amirallik lordu (1868-1871), 1880 -1882'de Gladstone kabinesinde savaş bakanı oldu ve Mısır seferini düzenledi. 1882'den 1885'e kadar maliye bakanlığı yaptı, Home Rule sorununda Gladstone'u destekledi ve 1886'da onun içişleri bakanlığına getirildi.

Child-Langmuir yasası, bir termoelektronik katodun yayım akımıyla, anot gerilimi arasındaki

$$I = kU^{3/2}$$

bağıntısı; bu bağıntıda *k,* elektrotların biçimine, göreli konumlarına, yapılarına ve katot sıcaklığına bağlı bir değişmezdir. Amerikalı C.D. Child (1868-1933) ve Langmuir'in açıkladığı bu yasa, yalnızca doyma akımından küçük akımlar için geçerlidir.

CHİLDRENİT a. (fr. *childrénite;* ingiliz mineraloji uzmanı J. G. *Children*'dan). Miner. Alüminyum, demir ve manganezin hidratlı doğal fosfatı.

Children's apperception test (CAT) [Çocuklar için algı testi], TAT'dan (Thematic apperception test) türetilmiş yansıtmalı test. Hayvan görüntülerinin yer aldığı bu test, sekiz yaşından küçük çocuklara uygulanır.

CHİLDS (Lucinda), amerikalı dansçı (New York 1940). Merce Cunningham ve Yvonne Rainer ile dans çalıştı. 1962-66 arasında Judson Dance Theatre'ın kurucuları arasında yer aldı: topluluğun araştırma çalışmalarına katıldı. Bir süre yalnız öğrenci yetiştirmekle uğraştı. Tiyatroya ve dansa döndükten sonra, Bob Wilson'ın çeşitli gösterilerinde rol aldı: *Einstein on the Beach* (1976), *I was sitting on my patio* (1977). 1972'de kurduğu kendi topluluğunun ilk gösterisi olan *Dance*'i 1979'da Paris'te sundu. Childs doğal dansı uygular, çok ince ayrılıklar gösteren yalın ve yinelemeli hareketlere yer verir, karmaşık bir çizgisel geometri oluşturarak uzamda gider gelir; bu dansa eşlik eden müzik de yinelemeli, hatta saplantı niteliği taşıyan bir müziktir.

CHİLE CON CARNE a. (*etli biber* anlamında isp. sözc.). Sığır kıyması, soğan, barbunya ve domatesle pişirilen, kimyonla çeşnilendirilen acılı yahni türü. (Meksika mutfağı.) [CHİLİ CON CARNE de denir.]

CHİLİFAERİDAE a. Kirpikli *Protozoa*' lar familyası. (*Colpidium* ve *Colpoda* cinsi üyelerini içerir.)

CHİLİLABOMBWE, esk. **Bancroft,** Zambiya'da Copper Belt'te madencilik kenti. (→ CHİNGOLA.)

CHİLKAT geçidi, Kanada kıyı sıradağlarında (İngiliz Kolombiyası), Skagway'in K.-B.'sında boğaz. İçinden Alaska karayoluna bağlantı sağlayan bir yolun geçtiği boğaz, 1890'daki "altına hücum" sırasında önemli bir geçitti.

CHİLKOOT geçidi, Kanada kıyı sıradağlarında boğaz, Alaska ve İngiliz Kolombiyası sınırında, Skagway'in kuzeyinde; içinden Klondike karayolu geçer; 1 060 m.

CHİLLÁN, Şili'de kent, Nuble ilinin merkezi, Great Valley'de, Concepción'un K.-D.'sunda; 159 663 nüf. (1990). Sık sık depremlerden zarar gören (özellikle 1939'da) ticaret merkezi.

CHİLLER a. (ing. sözc. *to chill,* soğutmak'tan). Petr. san. KAZIYICILI SOĞUTUCU*'nun eşanlamlısı.

CHİLLİDA (Eduardo), ispanyol heykel-

ci (San Sebastián 1924). 1951'den itibaren demir döküm çalışmalarıyla soyut eğiliminin örneklerini verdi; 1960'lı yıllarda çelik biçimlerden gücü ve kesinliği daha belirgin köşeli ve karmaşık kütlelere yöneldi. Malzeme olarak demirin yanında, tahta, kaymak taşı ve daha yeni olan dev yapıtlarında çelik (Düsseldorf'taki Thyssen kuruluşlarındaki yontu, 1971) ya da betonarme (*Karşılaşma yeri*, 1973, Barcelona'daki Miró kuruluşu) kullandı. 1958 Venedik Bienali heykel ödülü, 1960 Kandinsky ödülü, 1964 Uluslararası Carnegie ödülü ve 1979'da Andrew Mellow ödülü'nü aldı.

Chillon, İsviçre'de, Montreux yakınında, Leman gölü kıyısında bir kayalık üzerine inşa edilmiş tahkimli şato. Şimdiki şato bir geçidi koruyan tahkim edilmiş eski bir karakolun yerine yapıldı. XIII. yy.'ın ikinci yarısında kont Savoialı Pietro tarafından inşa ettirilen şato, iki yüzyıl boyunca Savoia kontları ve düklerinin gözde ikametgâhıydı. Burada oturan son prens, sonradan Felix V adıyla papa olan dük Amedeo VIII idi. 1530'dan 1536'ya kadar Cenevre'deki Saint-Victor manastırı'nın başrahibi Bonivard bu şatoda tutuklu kaldı: Bonivard'ın mutsuzlukları, Byron'a şiirlerinden birini esinledi. Şato, kara tarafında çift surlu ve üç savunma kuleli bir ortaçağ kalesinden; göl tarafındaysa bir prenslik ikametgâhından oluşmaktadır.

CHİLO a. (yun. *kheilos*, dudak'tan). Tırtılı oyuk bitki saplarında yaşayan kelebekleri içeren cins. (*Chilo phragmitellus* gül saplarında yaşar; *C. simplex* [Hindistan] ise, şekerkamışına zarar verir. *Pyralidae* familyası.)

CHİLOCORUS a. (yun. *kheilos*, dudak, ve *koris*, tahtakurusu'ndan). Kambur bedenli, siyah, parlak, küçük uğurböceklerini içeren cins. (Çoğunlukla kırmızı benekli̇dir ve larvası koşnilleri yer. Kınkanatlılar takımı, uğurböceğigiller familyası.)

CHİLODON a. Tatlı su bitkilerinde çok yaygın kıllı birhücrelileri içeren cins.

CHİLOE, Güney Şili'de ada, parçalanmış kıyı sıradağlarının bir parçasıdır. Şistli platolardan oluşur, yağışlı ve sisli bir iklimin etkisindedir. Rüzgâr almayan doğu kıyısında buğday yetişir, oysa ada, tarım yapılabilecek alanların güney sınırındadır. Başlıca geçim kaynakları balıkçılık, orman işletmeciliği ve patatestir. İyice melezleşmiş olan halkının bir bölümü, cizvitlerin hıristiyanlaştırdığı Kızılderililer'dir. Kıtadaki *Chiloe*'liler, XIX. yy.'da ve XX. yy'ın başında, güneyin büyük ılıman ormanlarını işleterek odunculuk yaptılar; daha sonra, kitleler halinde Arjantin'e ve Şili'nin güneyine göç ettiler. —*Chiloe ili* Amerika kıtası üzerinde de uzanır; 26 695 km²; 120 000 nüf. Merkezi *Castro*.

CHİLOPODA a. (yun. *kheilos*, dudak, ve *podos*, ayak'tan). Etçil çokayaklılar altsınıfı. (Çıyan, *Lithobius* ve *Geophilus* cinsi üyeleri ve evçıyanı gibi bir çift zehir çengeli vardır. Bedeni örten zarı yumuşak, gövdesi yassıdır; arkada bir tek çiftleşme deliği vardır.)

—ANSİKL. *Chilopoda* altsınıfı üyeleri zehirli ve etçildir. Kuru yapraklar arasında, taşların altında, mağaralarda yaşar. Boyu 0,30 m'yi bulan çıyanların ısırması küçük hayvanlar için öldürücü, insan için çok acı vericidir. Çok hızlı koşarlar; evçıyanı, çok uzun bacaklarıyla yıldırım hızıyla avının üstüne atılır. *Chilopoda* altsınıfı üyeleri yumurtalar yapar; dişi, avcılara karşı savunmak için, yumurtaların çevresine sarılır. Yavrular, embriyo sonrası evrede, epimorfoz ve anamorfozla gelişir.

CHİLOSİA a. Ortoraf sinekleri içeren cins. (Larvası bazı bitkilerin saplarında ve mantarlarda yaşar. Birçok türü vardır; süprüntüsineğigiller familyası.)

CHİLOSTOMA a. (yun. *kheilos*, dudak, ve *stoma*, *-atos*, ağız'dan). *Ectoprocta* öbeğinden yosunhayvanları takımı. (Kolonileri, belli görevler için farklılaşmış bireyleri içerir: savunma [*avikula*], temizlik [*vibrakulum*] ve yumurta olgunlaştırma [*ovisel*] görevlileri; her zooit'in bir kapakçığı vardır.)

CHİLPANCİNGO DE LOS BRAVOS, Meksika'da kent, Guerrero eyaletinin merkezi, Güney Sierra Madre'nin kuzey yamacındaki bir vadide; 36 000 nüf. Yönetim ve ticaret (mısır, şeker, muz) merkezi. 60 km kadar uzağında, olmek döneminden kalma Juxtlahuaca mağaraları.

CHİLPERİCH ya da **CHİLPERİC** (539-Chelles 584), Franklar'ın kralı (561-584), Chlothar I'in oğlu. Babası ölünce (561) krallığı üvey kardeşleri Caribert, Guntram ve Sigebert ile bölüşmek zorunda kalarak Neustria'yı aldı. İlk karısı Audovère'i boşadıktan sonra 567'de vizigot kralı Athanagild'in büyük kızı Galswintha ile evlendi. Galswintha'nın, yatağında boğulmuş olarak bulunmasından sonra Chilpérich, metresi Frédégonde ile evlendi. Galswintha'nın öldürülmesi, küçük kızkardeşi Brunhilde'in kraliçesi olduğu Austrasia ile kanlı savaşlara yol açtı. Üvey kardeşi Sigebert'e yenik düşen Chilpérich, felaketten Sigebert'in katledilmesiyle (575) kurtulabildi. Frédégonde da oğlu Chlothar'ın tahta geçmesini güvence altına almak için Audovère'i öldürttü. Chilpérich Guntram ile Sigebert'in oğlu Childebert'e karşı sonuçsuz savaşlar verdikten sonra, avlanırken öldürüldü.

CHİLPERİCH II ya da **CHİLPERİC II** (670-721), Neustria kralı (715-721), Childérich II'nin oğlu. Babası ölünce, bir manastıra kapatıldı (673), ama Dagobert III'ün ölümü (715) üzerine Neustrialılar onu kendilerine kral seçtiler. Chilpérich, Charles Martel'e yenildiyse de, 719'da Chlothar IV'ün ölümü üzerine Charles Martel onun krallığını tanıdı.

CHİLTERN HİLLS, İngiltere'de tebeşirli sarplıklar dizisi, Londra havzasında, Thames ırmağı ile Cambridge'in G.'indeki bölge arasında.

CHİMALTENANGO, Guatemala'da kent, yanardağ kökenli platolar bölgesinde yönetim bölgesi merkezi; 13 150 nüf. —*Chimaltenango yönetim bölgesi*, 1 979 km²; 324 651 nüf. (1989).

CHİMBORAZO, And sıradağlarının Ekvador'daki bölümünde yanardağ; 6 272 m. Kratersiz bir kubbeden oluşur ve son zamanlarda etkinlik belirtileri göstermemektedir. Dağa ilk defa ingiliz Whymper, italyan rehberleri Giovanni Antonio ve Luigi Carrel ile birlikte 4 ocak 1880'de tırmandı. Yanardağın batı eteklerinde yanardağ kökenli kum çölleri uzanır. Chimborazo'nun lav akıntıları, yakınındaki Caruhuairazo yanardağının lavlarıyla karışır. —*Chimborazo ili*, 5 556 km²; 379 997 nüf. (1989). Yönetim merkezi *Riobamba*.

CHİMBOTE, Peru'da liman kenti, Lima'nın K.-K.-B.'sına 400 km uzaklıkta, rio Santa ırmağının ağzında; 296 600 nüf. (1990). Peru'nun başlıca çelik sanayisi merkezi. Balık avcılığı ve balıkları tüketilebilecek hale getirme.

CHİMBULAR, aynı adı taşıyan vadide, Chimbu bölgesinde yaşayan (Batı Yeni Gine), yaklaşık 60 000 kişilik etnik grup. Central Highlandlar dil grubuna giren Chimbular, verimli toprakların arasına serpiştirilmiş yerleşim merkezlerinde tatlı patates gibi yumrular, sebze ve kahve yetiştirirler. Başlıca değişim birimleri domuzdu. Babasoylu toplumları klanlar ve altklanlardan oluşan kabilelerden (siyasal ve topraksal birimler) oluşmuştur.

CHİMERA → KİMERA.

CHİMONİUS a. Taşların altında yaşayan, çok küçük örümcekleri içeren cins. (Yalancıörümcekler takımı.)

Martinot-Top

Leman gölü kıyısında Chillon şatosu XIII. yy.'ın ikinci yarısı

CHİMULAR, 1200'lere doğru, Peru'nun kuzey kıyılarında Moşikalar'ın yerini almış, kültürleri Moş vadisinde gelişmiş eski bir halk. İki yüzyıl içinde Chimúlar Peru kıyılarının büyük bölümüne egemen oldular. Çok güçlü bir merkezi örgütlenmesi olan bu devletin başında mutlak hâkim *Ci-quic* vardı. XV. yy. ortalarına doğru İnkalar tarafından fethedilen krallık, bağımsızlığını kesin olarak kaybetmişti.

Şehircilikte çok ileri olan Chimúlar, başkentleri Chanchân gibi, çoğu kez kerpiçten büyük siteler yaparlardı. Genellikle siyah renkteki seramiklerinde, moş çömlekçiliğinden esinlenilmiş biçim ve süsler vardır; aynı motiflere kumaşlar üzerinde de sık sık rastlanır. En ünlü zanaatçılar, kuyumcular, altını, gümüşü, bakır ve tuncu işlemek için çeşitli yöntemler kullanmışlardır. Chimúlar'ın dini çoktanrılıydı ve başlıca tanrıları Ay'dı, ama Güneş'e, denize ve takımyıldızlarına da taparlardı.

China, çin yapay uydularına verilen ad. 24 nisan 1970'te China 1 uydusunu fırlatan Çin Halk Cumhuriyeti, SSCB, ABD, Fransa ve Japonya'dan sonra bir uyduyu kendi olanaklarıyla yörüngeye oturtan beşinci ülke oldu. Çin kozmodromu, Gobi çölünde, Pekin'in 1 600 km batısında Şuangcengzi yakınındadır. İlk iki çin uydusu, sovyet SS-4 güdümlü füzesinin türevi olan bir füzeyle fırlatıldı ve her birinin kütlesi yaklaşık 200 kg'dı; ardından beş uzay aracı, daha güçlü, sınırlı erimli kıtalararası güdümlü füze CSS-X-3 (CSS amerikan terimcesinde *China Strategic System* demektir) ile yörüngeye oturtuldu. Bu araçların kütleleri yaklaşık 2 t'du. Bu

Vautier-Decool

Chimúlar'ın sanatı tören bıçağı (1200-1400) türkuvaz kakmalı altın *Lima ulusal müzesi*

Collin-Delavaud-A.A.A.

Ekvador Andları'ndaki Chimborazo

ağır uydulardan üçü (China 4, 7 ve 8) Yer'e indirildi. Böylece Çin, bir uzay aracını Yer'e indirme tekniğini geliştiren üçüncü ulus oldu; uyduları Yer'e indirmeye duyulan ilgi, kuşkusuz yörüngeden çekilen fotoğrafları yeryüzüne getirebilecek bir keşif uydusu gerçekleştirme isteğine bağlıdır.

CHİNA-CLAY a. Feldispatların bozunmasıyla oluşan ve apre olarak kullanılan yumuşak, killi toprak.

CHİNANDEGA, Batı Nikaragua'da kent, yönetim merkezi, Viejo yanardağının eteğinde; 67 792 nüf. Besin sanayileri. 1849'da Birleşik Nikaragua, Honduras ve Salvador cumhuriyetlerinin başkenti oldu. —*Chinandega yönetim bölgesi,* 4 600 km^2; 228 573 nüf. İl topraklarının büyük bölümü kıyı düzlüklerinden ve Fonseca körfezindeki ovalardan oluşur. İlin güneydoğusu ile kuzeyinde Los Marrabios dağları yer alır. Ülkenin en önemli tarım bölgelerinden biri olan Chinandega'da şekerkamışı, kahve, muz ve başka meyveler ile pamuk, mısır, susam, sorgum ve sebze yetiştirilir. Hayvancılık ve kerestecilik de önemlidir. Santo Tomás yakınlarında bakır madenleri vardır. Sanayi etkinlikleri büyük ölçüde deri, gıda, ağaç ve maden işlemeye dayanır. Nikaragua'nın en büyük şeker fabrikası Ingenio San Antonio'dadır. İl topraklarının içinden geçen Pasifik demiryolu Estero Real ırmağı kıyısındaki Puerto Morazan'a ve Büyük Okyanus kıyısındaki liman kenti Corinto'ya kadar uzanır. Karayolları, il merkezi Chinandega'da kesişir.

CHİNANTECOLAR, Oaxaca Eyaleti'nin (Meksika) kuzey-batı'sında yaşayan Kızılderililer. Toplam nüfusların 60 000 civarında olduğu saptanan Chinantecolar'ın çoğunluğu tarımla uğraşır. Otomang dilini kullanan Chinantecolar güçlü bir katolik etkisi altında kalmışlardır. Yukarı Chinantecolar arasındaysa şamanlık hâlâ ağır basar.

CHİNARD (Joseph), fransız heykelci (Lyon 1756 - *ay. y.* 1813). 1786'da *Andromede' yi kurtaran Perseus* adlı yapıtıyla Roma' da Accademia Nazionale di san Luca ödülü'nü kazandı. Doğduğu kentin, büyük devrim bayramları nedeniyle yapılan dekorasyon çalışmalarına katıldı. Lyon akademisi'ne girdi ve heykel bölümünde ders verdi. Napoléon'un aile ressamıydı. En önemli yapıtı *Madame Récamier*'nin mermer büstüdür (Lyon müzesi).

CHİNCHA adaları, Peru kıyıları açığında küçük adalar, Lima'nın G.'inde. Günümüzde tükenmiş olan guano kaynaklarıyla ünlüydü.

CHİNCHA ALTA, Peru'da kent, Büyük Okyanus yakınında, Lima'nın G.-G.-D.'sunda; 55 300 nüf. Sulu tarım.

CHİNCHİLLA DE MONTE ARAGÓN, İspanya'da (Albacete ili) kent, Albacete'nin G.-D.'sunda; 5 100 nüf. S. María del Salvador kilisesi (XV. - XVI. yy.'lar).

CHİNCHİLLİDAE a. Zool. ÇİNÇİLYAGİLLER familyasının bilimsel adı.

CHİNCHÓN *(—kontesi),* Peru'nun on dördüncü kral naibi Luis Jerónimo Fernández de Cabrera'nın karısı. Sıtmaya yakalanan kontesi, 1630'da doktoru Juan de Vega'nın Kızılderililer'in öteden beri kullandığı, "ateş ağacı"nın kabuğuyla iyileştirdiği söylenmektedir. 1632'de cizvit rahiplerinin "kontes tozu" adıyla Avrupa'ya getirdikleri bu ilaca Linné "cinchona" adını verdi: bu ilaç kinindi.

CHİNCOTEAGUE a. Virginia'da *Assateague* adasında yabani halde yaşayan amerikan midilli ırkı.

Chindits, Birmanya mitolojisindeki bir hayvandan esinlenerek, İkinci Dünya savaşı sırasında Birmanya'da Japonlar'a karşı çarpışan general Wingate'in birliklerine takılan ad.

CHİNGOLA, Zambiya'da kent, Kitwe'nin K.-B.'sında. Chililabombwe ile birlikte, 194 350 nüfuslu bir yerleşme alanı oluşturur (1988). Bakır arıtma.

CHİN HİLLS SPECİAL DİVİSİON, Birmanya'da Çinler'in yaşadığı eyalet; 36 009 km^2; 368 949 nüf. Merkezi *Falam.* Hindistan ile Bangladeş sınırında, K.'deki Manipur dağlarıyla G.'deki Arakan dağları arasındaki bu eyalet, içine girilmesi güç, dağlık ve ormanlık bir bölgedir.

Chinh phu ngâm *(Savaşçının karısının ağıdı),* XVIII. yy. Vietnam elejisi. Önce Dang Trang Côn tarafından çince olarak yazıldı; daha sonra Doan Thi Diêm tarafından 412 dize halinde vietnam diline çevrildi.

CNİNİ ya da **CHİNO** (Eusebio Francesco), italyan cizvit misyoner (Segno, Trentino'da, 1645 - Magdalena, Meksika, 1711). 1683'te Aşağı Kaliforniya'yı keşfetti. 1684 ve 1702'de Sonora ve Arizona'nın güneyindeki yerlileri hıristiyanlaştırdı. Etkin misyonlar kurdu. Chini aynı zamanda yetenekli bir coğrafyacıydı.

CHİNON, Fransa'da *arrondissement* (İndre-et-Loire) merkezi; 8 961 nüf. (1992). Kente egemen tepede üç şato kalıntısı: Saint-Georges; Milieu şatosu; Coudray şatosu. Chinon'da birçok eski ev (özellikle Grand Carroi'da) ve üç ilginç kilise vardır: St. Mexme; St. Maurice; St. Etienne. —8 km uzaklıkta, Devinière'de Rabelais doğmuştu. —*Chinon beylik ormanı,* Chinon'un K.-D.'sunda Vienne ve İndre vadileri arasında uzanır (5 220 ha).

CHİNOOK a. (özel. a. *Chinooks*'tan). XIX. yy.'da, Kuzey Amerika'nın batısında Kaliforniya'dan Alaska'ya uzanan bölgede ticaret dili olarak kullanılan karma dil. (Chinook, kürk ticareti yapan avcılarla yerliler arasındaki ilişkiyi sağlıyordu. Kökeni, yine chinook diye adlandırılan ve belli sayıda ingilizce ve fransızca sözcükle geliştirilmiş bir yerli dilidir.)

CHİNOOK a. ABD'de Kayalık dağlar'dan çıkan ve Missouri'ye karışan ırmakların vadilerinde esen kuru ve sıcak rüzgâr. (Esme biçimi ve özellikleriyle, Alp dağlarındaki fönü andırır. Bu sıcak rüzgârın etkisiyle, tahılların kutup sınırı, Kayalık dağlar'ın eteğinden Athabaska gölüne kadar ilerlemiştir.)

CHİNOOKLAR, Columbia'nın iç bölgelerinde yaşamış olan Kuzey Amerika Kızılderilileri.

CHİOGGİA, İtalya'da kent, Veneto'da, Venedik denizkulağının G.'inde; 54 000 nüf. Bir ada üstünde kurulmuş olan Chioggia'nın daha Romalılar döneminde kullanılan *(Claudia Fossa)* son derece güvenli bir limanı vardır. Balıkçılık. Tersaneler. Eski anıtlar.
—Tar. Chioggia, uzun zaman Venedik ve Cenova arasında çekişme konusu oldu; iki devlet, özellikle XIV. yy. boyunca bu kent için birçok kez savaşa tutuştu (Chioggia savaşı, 1378-1381). Macar kralı ve Padova senyörü F. Carrara ile ittifak kuran Cenovalılar 1379'da kenti ele geçirdilerse de, Venedikliler ertesi yıl geri aldılar.

CHİOGLOSSA a. (yun. *khion,* kar, ve *glossa,* dil'den). İberik yarımadasında yaşayan, bayağı semendere benzeyen, ama ileri fırlatılabilen uzun bir dili bulunan semenderleri içeren cins. (Semendergiller familyası.)

CHİON (Michel), fransız besteci (Creil 1947). 1971-76 arasında Ulusal görsel-işitsel teknikler enstitüsü'nün Araştırma grubu'nda çalıştı. Daha sonra bağımsız besteci olarak çok sayıda elektroakustik yapıt besteledi. Çoğu "programlı" olan bu yapıtların barok, renkli bir üslubu vardır: *le Prisonnier du son* (1972), *Requiem* (1973), *Diktat* (1979). Ayrıca *Strobo*

Giraudon

Chinon kentin Vienne ile şatolar arasındaki kesiminden bir görünüm

(1978) gibi kısa metrajlı filmler yaptı ve müzikli gösteriler (*Melchisedech*, 1980) hazırladı. Guy Reibel ile birlikte elektroakustik müzik üzerine bir kitap yazdı: *les Musiques électroacoustiques* (1976).

CHİONANTHUS a. (yun. *khion, -onos,* kar, ve *anthos,* çiçek'ten). Kuzey Amerika'da ve Çin'de yetişen boylu çalı. (Karağacı, karçiçeği ve karyumağı da denen bu çalı, uzun, sarkık salkım biçimindeki güzel beyaz çiçekleri için süs bitkisi olarak yetiştirilir. Zeytingiller familyası.)

CHİONASPİS EVONYMİ a. Papaztakkesi bitkisinde yaşayan bitkicil eşkanatlı böcek. (Kabuklubitgiller familyası, *Diaspidinae* öbeği.)

CHİONE a. Üçgen ya da yumurta biçimi kavkılı ikiçenetli yumuşakçaları içeren cins. (Kavkısı az çok kalındır; çenetleri bazen kaygan, çoğunlukla yapraksıdır. *Chione* cinsi üyeleri hemen hemen yerkürenin bütün denizlerinde, fosilleri de Üçüncü Zaman arazilerinde bulunur. *Veneridae* familyası.)

CHİONEA a. Kanatsız, uzun ve tüylü bacaklı ilginç bostansineklerini içeren cins. (Kuzey Amerika korularında, bazen kış mevsiminde kar üstünde bulunur. Çiftkanatlıların *Nematocera* öbeği, bostansinegigiller familyası.)

CHİONİDİDAE a. Zool. KARKUŞUGİLLER familyasının bilimsel adı.

CHİPATA, esk. **Fort Jameson,** Zambiya'da kent, Doğu ilinin merkezi; 19 000 nüf. Bir tarım (mısır, tütün) bölgesinin ticaret merkezi.

CHİPEWYANLAR ya da **CHİPPEWYANLAR,** Athabaska gölü ile Büyük Esir gölü arasındaki geniş topraklar üzerinde yaşayan Algonkinler grubundan kızılderili kabile. En yetenekli avcının yönettiği anayerli topluluklar biçiminde örgütlenen Chipewyanlar, özellikle avcılık (ayı, kurt, tavşan, vb.), kürk ticareti ve balıkçılık yaparak geçiniyorlardı. Büyük kolektif ayinlerin yokluğuna karşın, şamanlık Chipewyanlar'da önemli bir rol oynuyordu.

CHİPPENDALE (Thomas), ingiliz ince marangoz (Otley, Yorkshire, 1718'e doğr. - Londra 1779). Tahta heykelcisi olan babasıyla birlikte gittiği Londra'da 1749'da bir atölye açtı. 1760'ta Sanat birliği'ne üye oldu. Nostell Priory, Yorkshire (1766 -1770) ve Harewood House'dakiler (1771) dışında atölyesinde yapılan mobilyalar bilinmemektedir. Döşeme üstüne bir model derlemesi olan *The Gentleman and Cabinet Maker's Director* (Kibarlara ve ince iş yapan marangozlara rehber; 1754, 1755, 1762) ile Avrupa'da ün kazandı; bu derlemedeki gravürler (desenlerinin çoğunu ince marangoz Lock ve Copland çizmiştir) "fransız" beğenisine uygun (yani rokoko), "gotik" ya da "çin" üslubunda mobilya ve eşya örnekleridir. Bu yapıt *Chippendale üslubu*'nun temel kurallarını ortaya koyar.

■**Chippendale üslubu,** İngiltere'de, Avrupa "rokoko"sunun karşılığı olarak, fakat epeyce bir gecikmeyle, ortaya çıkan mobilya üslubu. "Queen Anne" üslubunun yerini alan Chippendale üslubu, bir oluşum döneminden sonra, 1750-1770 arasında tam bir gelişme gösterdi. Bu üslubun belirgin özelliği, genellikle maun'u işlemesi ve Hollanda, fransız (Louis XV), gotik ve Çin üsluplarından yaptığı alıntıları, şık ve özgün bir biçimde ve aşırı bir fantezi anlayışıyla kullanmasıdır.

CHİPPEWYANLAR → CHİPEWYANLAR.

CHİPPİS, İsviçre'de (Valais) köy, Sierre' in G.-G.-D.'sunda; 1 600 nüf. Alüminyum metalürjisi.

CHİQUİMULA, Guatemala'nın doğu kesiminde kent, yönetim bölgesi merkezi; 16 200 nüf. —*Chiquimula yönetim bölgesi*, 2 376 km²; 241 895 nüf. (1989).

CHİQUİNQUİRÁ, Kolombiya'da kent, Doğu sıradağlarında, Bogotá'nın K.'inde; 21 700 nüf. Dinsel ziyaret yeri.

CHİQUİTA *(mar).* Arjantin'de Córdoba'nın K.-D.'sunda göl. Bataklıklarla çevrilidir. Río Dulce bu göle dökülür.

■**CHİRAC** (Jacques), fransız siyaset adamı (Paris 1932). Mayıs 1967'de Corrèze' den milletvekili, daha sonraki yasama meclislerine de seçilerek, mayısta toplum işlerinden sorumlu devlet bakanı oldu. 1974'te içişleri bakanı oluncaya dek çeşitli bakanlıklarda bulundu. Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanan V. Giscard d'Estaing tarafından başbakan olarak atandı. Union des Démocrates pour la république'in genel sekreteri oldu (aralık 1974-haziran 1975). Ağustos 1976'da başbakanlıktan istifa etti. Kendini de gaullecü hareketin gelişmesine adadı. Aralık 1976'da partisi, Rassemblement pour la République adını aldı. 1977 yerel seçimlerinde Paris belediye başkanı oldu. 1979-1980 arası Avrupa parlamentosu'nda görev yaptı. 1981 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde adaylığını koydu fakat seçilemedi. 1986-1988 arasında başbakanlık yaptı. 1988'de bir kere daha cumhurbaşkanlığı için aday oldu fakat gene kazanamadı.

CHİRACANTHİUM a. (yun. *kheir, kheiros,* el, ve *akantha,* diken'den). Oldukça büyük, kırmızımsı örümcekleri içeren cins. (Çalılar, çitler arasında yaşar ve altta deliği bulunan bir koza içinde durur. Her yerde rastlanan *Chiracanthium punctorium*'un çok etkin zehiri tehlikelidir. Isırdığı insana acı verir. *Clubionidae* familyası.)

CHİRİCAHUALAR, Apaçiler grubu üyesi bir kızılderili kabilesi.

CHİRİCO (Giorgio DE) → DE CHİRİCO.

CHİRİGUANOLAR, Güney Amerikalı tupiguarani grubu Kızılderilileri. Bolivya' da And sıradağlarında, mısır, fasulye, manyoka, patates ve tütün yetiştiren Chiriguanolar'ın 1972'de yaklaşık 15 000 kişi oldukları sanılmaktadır. Seramik çömlekleriyle çok ünlüdürler.

CHİRİQUİ, Panamá Cumhuriyeti'nin batısında yanardağ; 3 478 m. —*Chiriqui ili,* Büyük Okyanus kıyısında (*Chiriqui körfezi*), 8 758 km²; 368 023 nüf. (1990). Yönetim merkezi *David*.
—Arkeol. Chiriquí, arkeolojik kalıntılar açısından zengindir: çoğunlukla İ.S. 800 -1525 arasına tarihlendirilen çanak çömlek, taştan heykeller, kuyumculuk işleri. Boyasız pişmiş toprak eşyalarsa özellikle üç ayaklı yüksek vazolardan oluşur. Açık kahverengi üzerine kırmızı, siyah boyalı olan seramik, geometrik ve doğadan esinlenmiş motiflerle bezelidir. Üzerlerinde çok sayıda okarina, düdük ve küçük figürler yer alır. Taş heykelciliğinin en özgün objeleriyse kedi ayakları üzerine oturtulmuş bir tepsiden oluşmuş *metate*'lerdir (değirmen taşı). Konuların bir çerçeve içinde işlendiği altından heykelcik ve pandantiflerse Chiriquí kuyumculuğunun özgün örnekleridir.

CHİROCENTRİDAE a. (yun. *kheir, kheiros,* el, *kentron,* arı iğnesi, ve *eidos,* görünüş'ten). Çok ilkel bedenli, yüzme kesesi petekli, bağırsağı sarmal tıkaçlı bireyleri içeren kemiklibalık familyası. (Familyanın bir tek türü vardır: *Chirocentrus dorab.*)

CHİROCENTRUS DORAB a. Hint okyanusu ve Çin denizi'nin derin kesimlerinde yaşayan, boyu 3 m'yi bulabilen yırtıcı kemiklibalık. (*Chirocentridae* familyası.)

CHİROGRAPHUM a. (yun. *kheirographon*'dan lat. sözc.). Diplom. Roma döneminde, geçerliliği, sahibinin ya da vekilinin elyazısıyla yazılmış olmasına dayanan yazılı belge.

CHİROLEPTE a. (yun. *kheir, kheiros,* el, ve *leptos,* ince, dar'dan). Avustralya' da kile gömülü yaşayan, bedeni su dolu kurbağaları içeren cins. (Yerliler, kurak mevsimde, suyunu içmek için bu kurbağayı ararlar. *Leptodactylidae* familyası.)

CHİRON, amerikalı gökbilimci C. T. Kowal'ın 1977'de bulduğu küçük gezegen. Güneş'e ortalama uzaklığı: 2 milyar km. Dolanım süresi: 50,682 yıl. Yörünge dışmerkezliği: 0,379. Tahmini çapı: 150 ile 600 km arası. Satürn'ün eski bir uydusu olmasından şüpheleniliyordu. Ancak Kitt-Peak gözlemevi'nden Mike Belton ile Hawaii üniversitesi'nden Karen Meeche 1989'da, Chiron'un çevresinde çok büyük gaz ve toz bulutu saptadılar. Bu bulut o tarihten sonra gitgide büyüyerek 130 000 km'yi aştı. Bu olayı bazı bilim adamları henüz açıklığa kavuşturulamamış iç ve dış olayların bir sonucu olarak değerlendirdiler. Chiron'un yörüngesi üstünde yapılan hesaplar da gezegenin kuyrukluyıldız karakterini doğruladı.

CHİRONOMUS a. (yun. *kheir, kheiros,* el, ve *nomos,* yasa, âdet'ten). Sivrisineğe benzeyen ama sokmayan sinekleri içeren cins. (Titreksinekgiller familyası.)
—ANSİKL. *Chironomus* cinsi üyelerinin larvaları suda yaşar. Titreksineğin *(Chironomus plumosus)* güzel, kan kırmızısı rengindeki larvaları çamurlar arasında bulunur ve balıkçılarca yem olarak kullanılır.

CHİROTEUTHİS a. (yun. *kheir, kheiros,* el, ve *teuthis,* mürekkepbalığı'ndan). Çok uzun ve ince iki dokunacıyla dikkati çeken kafadanbacaklı yumuşakçaları içeren cins. (Dokunaçların ucunda iri birer ışık organ vardır. Çekmenleri, küçük plankton canlılarını yakalama olanağı veren yapışkan ağlara dönüşmüştür. Işık organları, iri kolların her biri üstünde boyuna olarak sıralanır. Hemen hemen bütünüyle saydam bu kafadanbacaklılar sıcak denizlerde yaşar; en iyi bilinen türü Akdeniz ile Atlas okyanusu'na yayılan *Chiroteuthis veranyi*'dir. *Chiroteuthidae* familyasının örnek tipi. *Dibranchiata* altsınıfı, onayaklılar takımı.)

CHİRRİPO *(Cerro),* Kosta Rika'nın en yüksek noktası, Talamanca sıradağlarında, San José'nin G.-D.'sunda; 3 820 m.

Chislehurst and Sidcup, Londra'nın güney-doğu kesiminde (Bromley *borough*'u) semt, Folkestone yolu üzerinde. Napoléon III, sürgündeki yıllarını burada geçirdi ve burada öldü.

CHİSRA → CERVETERİ.

CHİTARRONE a. (ital. sözc.). Arciliuto denilen çalgının italyancadaki adı. (Romalılar'a özgü bir çalgı olan chitarrone'nin teknesi oldukça küçüktür. Boş olarak ses veren sap dışı telleri, bağırsaktan ya da madenden olabilir, tek ya da çift çift takılabilir. Özellikle insan sesine eşlik etmede kullanılmıştır.)

CHİTON → KİTON.

CHİTRE, Panamá Cumhuriyeti'nde kent, Panamá körfezi kıyısında, Herrera ilinin yönetim merkezi; 12 600 nüf.

CHİUSİ, İtalya'da kasaba, Toscana'da (Siena ili), Val di Chiana'nın güney ucunda; 8 850 nüf.
• TARİH. Chiusi, güçlü bir etrüsk sitesinin yerine kurulan antikçağ kenti *Clusium*'dur (etrüskçe biçimi *Clevsia* ya da *Chamars*). Kralı Porsenna, efsaneye göre, Tarquinius Superbus'u yeniden tahta çıkarmak için Roma'yı ele geçirmeye kalkıştı. Kent, İ.Ö. IV. yy.'ın sonuna doğru Roma egemenliğine girdi.
• GÜZEL SANATLAR. Kentin önemli nekropolisinde, İ.Ö. IX. yy.'dan kalma urna' lar (içinde ölü küllerinin saklandığı kaplar), doğu esinli duvar resimleriyle bezenmiş anıtsal mezarlar (İ.Ö. VII. yy.) ve İonia etkilerinin izlerini taşıyan, İ.Ö. V. yy.'da yapılmış mezar odaları (Maymun'un mezarı) bir arada görülür.

Giraudon

Chippendale üslubunda bir iskemle
İngiltere, XVIII. yy.
Dekoratif sanatlar müzesi, Paris

Ch. Vioujard-Gamma

Jacques Chirac
(nisan 1978'de)

CHİVASSO, İtalya'da komün, Piemonte'de, Torino'nun K.-D.'sunda, Po ırmağı kıyısında; 26 000 nüf. Ulaşım yolları kavşağı. Metalürji, makine ve kimya sanayileri.

CHİVU (Stoica), rumen siyaset adamı (Smeeni 1908 - Bükreş 1975). 1931'de komünist görüşü benimsedi, işçi mücadelelerine katıldı ve tutuklandı. 1945'te politbüro üyesi oldu, Rumen işçileri konfederasyonu başkanlığına getirildi ve 1946' da milletvekili seçildi. 1948-1952 arasında sanayi ve çalışma bakanlığı yaptı, 1955-1961 arasında başbakanlık görevini yürüttü. 1961'de Komünist parti genel sekreteri oldu; 1965'ten Çavuşesku tarafından görevden alındığı 9 aralık 1967'ye kadar Devlet konseyi başkanlığı yaptı. Partinin V. kongresinde sekreterlikten de uzaklaştırıldı (ağustos 1969).

CHİXOY *(rio)*, Guatemala'da, çığrının bir bölümü Meksika-Guatemala sınırını oluşturan ırmak; 400 km. Usumacinta'nın ana kollarından biridir.

CHLADEK (Rosalia), avusturyalı dansçı, koregraf ve dans öğretmeni (Brno, Moravya, 1905). Hellerau-Laxenburg'daki Emile Jaques- Dalcroze okulu'nda öğrenim gördü. 1924'te bu okulda ders vermeye başladı. 1930-1938 arasında da kurumun sanat yöneticiliğini yaptı. 1942 -1952 arasında Viyana belediye konservatuvarı'nı, 1952-1970 arasında da Viyana Müzik ve dramatik sanatlar akademisi' nin dans bölümünü yönetti. Modern dansın Avrupa'daki en ilginç temsilcilerinden olan Chladek, kuramını, çeşitli vücut hareketleri için gerekli enerji miktarındaki değişiklikler üzerine kurdu.

CHLADNİ (Ernst), alman fizikçi (Wittenberg 1756 - Breslau 1827). Katılarda titreşim devinimlerini inceledi; çubukların boyuna titreşimlerini buldu ve burulma salınımları yasalarını açıkladı. 1800'e doğru, levhaların üstüne ince kum dökerek titreşimleri deneysel olarak araştırdı ve düğümlerle karınların yerlerini belirleyen "akustik şekiller" elde etti. Org borularından çıkan notalarla çeşitli gazlarda ses hızlarını ilk belirleyen de odur. Uyumların ve kakışmaların nedenini açıkladı (1798), işitilebilir seslerin sınırını ölçtü ve değişik müzik aletleri yaptı. 1794'te göktaşlarının kozmik kökenini ilk kez ortaya koyan da odur.

CHLAİR, ing. **Clare,** İrlanda Cumhuriyeti'nde (Munster ili) yönetim bölümü, Atlas okyanusu kıyısında; 3 188 km^2; 91 344 nüf. (1986). Merkezı *İnis.*

CHLAMYDİA a. İnsanda çeşitli hastalıklar, omurgalı hayvanlarda solunum yolu enfeksiyonları ya da septisemi yapan, hücre asalağı, Gram negatif bakteri.
—ANSİKL. Chlamydia cinsi mikroplar riketsiyalara ve bedsonialara yakındır. Hücre dışında çoğalamamaları bakımından da virüslere benzerler, ama onlardan farklı olarak DNA ve RNA'lıdırlar; ayrıca tetrasiklinden de etkilenirler. Chlamydia enfeksiyonlarının klinik belirtileri üç büyük grupta toplanabilir:
—klinik belirtileri daha çok lenf bezlerinde ortaya çıkan enfeksiyonlar: zührevi lenfogranülomatoz ya da Nicolas* ve Favre hastalığı; çizilmeyle bulaşan önemsiz lenforetiküloz* ya da kedi tırmalama hastalığı;
—klinik belirtileri solunum yollarında olan enfeksiyonlar: ornitoz* ve psittakoz*. Bu gruptan olanlar deride de hastalık yapabilir; Stevens-Johnson sendromunun nedenlerinden biri de odur;
—klinik belirtileri gözlerde ya da görme -idrar-üreme sistemlerinde beliren enfeksiyonlar: trahom*, idrar yolları iltihapları, Fiessinger*-Leroy-Reiter sendromu (TRİC grubu); gevişgetiren hayvanlarda salgın kerato-konjonktivit.

CHLAMYDOMONAS a. Tatlı sularda yaşayan birhücreli suyosunu.
—ANSİKL. Hücreler çok küçük olup selüloz zar, çekirdek ve yeşil bir plasttan oluşur. İki kamçı, hücrenin hareketini sağlar. Birbirine yakın birçok cinsi ancak ayrıntılarda farklılık gösterir, bir kısmıysa hücre kolonileri oluşturur. Örneğin *volvox*, tamamen chlamydomonas gibi binlerce hücrelik küremsi koloniler halinde bulunur.

CHLAMYS a. (yun. *khlamys*, gömlek' ten). Kavkısı taraklarınkine benzeyen ikiçenetli yumuşakçaları içeren cins.

CHLAPOWSKİ (Dezgdery, *baron*), polonyalı general (Poznań'da 1788-*ay.y.* 1879). Poznańlı soylu bir ailedendir, 1807'de Napoléon I'in muhafız birliğine girdi; Napoléon I, kendisini emir subayı olarak yanına aldı ve baron yaptı. 1813'e kadar savaşlara katıldıktan sonra kendi malikânesine çekildi, ama, 1830 ayaklanmasında yeniden Polonya ordusunda görev aldı. Büyük Ordu ile ilgili anılar yazdı.
—ALFRED (Bonikowo 1874-Kościan 1940), aynı ailenin üyesi, Reichstag'ta (1903-1909) ve Varşova diyeti'nde (1922) milletvekili, tarım bakanı (1923) oldu. Polonya'nın Fransa'daki ortaelçiliğini, sonra büyükelçiliğini yaptı (1924-1936), Gestapo tarafından öldürüldü.

CHLİDONİAS HYBRİDA a. Güney Avrupa'da oldukça yaygın su kuşu. (Martıgiller familyası; uzunluğu 25 cm.)

CHLODOVECHUS (Louis) → CLOVIS I.

CHLOPİCKİ (Józef, *baron*), polonyalı general (Kapustynia, Volinya, 1771 - Kraków 1854). Poniatowski komutasındaki Fransızlar'ın saflarında, Devrim ve İmparatorluk dönemleri savaşlarına katıldı. 1830 (5 aralık) Polonya ayaklanmasında diktatör oldu, rus ordusuyla açıktan açığa uyuşmazlığa düşmeye yanaşmadığından altı hafta sonra istifa etti; bununla birlikte Grochów savaşı'nda başkomutanlık yaptı (şubat 1831) ve yaralandı.

CHLORELLA a. Tatlı sularda yaşayan, kamçısız ve yuvarlak birhücreli yeşil suyosunu.
—ANSİKL. Chlorella bütün tatlı sularda bulunduğundan ve çok kolay üretilebildiğinden bitkisel metabolizmanın özelliklerini anlamak için çok işe yarar. Bu yosunda çok protein, vitamin (özellikle C vitamini) ve şeker vardır. Bu nedenle hem sanayide üretilmeye çalışılmakta, hem de oldukça uzun süre kapalı devre içinde kendi kendine yeterli yaşamaya elverişli olduğundan kapalı ortamlarda (örneğin uzay kapsülleri) kullanılmaktadır. Fakat elde edilen ürün selülozca çok zengindir, bu yüzden, insan beslenmesinde kullanılacaksa ayrıca işlenmek ister ve çok pahalıya mal olur.

CHLORİDEA a. Mısır kukumavpervanesinin cins adı. (Tırtılı mısırlar için tehlikeli bir asalaktır. Pulkanatlılar takımı, kukumavpervanegiller familyası.)

CHLOROGONİUM a. (yun. *khloros*, yeşilimsi sarı, ve *gonos*, tohum, üreme'den). Pis sularda yaşayan, mekik biçimi bedenli *Protista* öbeğinden kamçılı hayvanları içeren cins. (Laboratuvarda kolayca yetiştirilir.)

CHLOROMONADALES a. Öglenaları andıran, ama asit sularda yetişen yeşil renkli birhücreli suyosunları takımı.

CHLOROMYİA a. (yun. *khloros*, yeşilimsi sarı, ve *myia*, sinek'ten). Madensel parıltılı, siyah kafalı sinekleri içeren cins. (Nemli çayırlıklarda çok yaygındır. Silahlısinekgiller familyası.)

CHLOROPERLA a. Güzel sarı ya da yeşil renkli böcekleri içeren cins. (Larvası suda yaşar. *Plecoptera* takımı, *Perlidae* familyası.)

CHLOROPHANUS a. (yun. *khloros*, yeşilimsi sarı, ve *phaneros, phanos*, görülebilir'den). Canlı renkli, genellikle meyve buğusuna benzeyen bir tabakayla kaplı hortumlukınkanatlıları içeren cins. (*Chlorophanus viridis* Avrupa'da söğüt üstünde yaşar. Kınkanatlılar takımı, hortumluböcekgiller familyası.)

CHLOROPHORA a. (yun. *khloros*, yeşilimsi sarı, *phoros*, taşıyan'dan). Kara Afrika'da yetişen ağaç. (Fildişi Kıyısı'nda yetişen *Chlorophora excelsa* Afrika'da iroko, Guyana'da tatajuba denen sarı renkli bir odun, *C. tinctoria* da bir boya maddesi verir. Dutgiller familyası.)

CHLOROPHYCEAE a. (yun. *khloros*, yeşilimsi sarı, ve *phykos*, suyosunu'ndan). Boya maddesi olarak en çok klorofil taşıyan suyosunları sınıfı.
—ANSİKL. Chlorophyceae sınıfından yosunların çoğu tatlı sularda yetişir; bazıları denizlerdeki yosun topluluklarının üst katmanında bulunur; bazılarıysa su dışında yaşar (ağaçların nemli gövdelerindeki suyosunları). Chlorophyceae sınıfı beş takıma ayrılır: volvocales, protococcales; siphonales, siphonocladales, ulothricales. Bu ayrım sözkonusu suyosunlarının yetişme yerleri (ağaçların kabuk ya da yaprakları, tatlı sular, başka deniz yosunlarının talları), üremeleri (spor, yumurta ya da her iki biçimin almaşık ya da bir arada gerçekleşmesi), biçimleri (bir yere yapışık ya da serbest iplik, şerit ya da ayrı hücreler halinde) göz önüne alınarak yapılmıştır. Bir yandan üstün yapılı bitkilerin, öte yandan, bazı mantarların doğrudan doğruya chlorophyceae sınıfından türediği varsayılabilir; bu nedenle bu sınıfın canlılar âleminin tarihinde çok önemli bir yeri vardır.

CHLOROPİDAE a. Böcbil. SAPSİNEĞİGİLLER familyasının bilimsel adı.

CHLOROPS a. (yun. *khloros*, yeşilimsi sarı, *ops*, göz'den). Kahverengi ya da siyahla karışık sarı renkli küçük sinekler cinsi. (Gözleri parlak yeşil renklidir. *Chlorops pumilionis* türünün larvası, buğday ve arpa sapında şişkinliğe yol açar, başak tutmayı engeller. Sapsineğigiller familyasının örnek tipi.)

CHLOROPSİS a. Endonezya ve Malezya'nın tropikal ormanlarında yaşayan, parlak yeşil tüylü, ince ve kıvrık gagalı ötücükuşları içeren cins. (Meyve ve böcekle beslenir. 8 türü vardır; maviperikuşugiller familyası.)

CHLOROSPLENİUM a. Ağacı yeşile boyayan şapkalı mantar.

CHLOROXYLON a. (yun. *khloros*, yeşilimsi sarı, ve *ksylon*, odun'dan). Endonezya'da yetişen ve odunu ince marangozlukta kullanılan ağaç. (Bil. a. *Chloroxylon swietenia;* tespihağacıgiller familyası.)

CHLOTHAR I (497-Compiègne 561), frank kralı (511-561), Clovis'in sonuncu oğlu. 511'de krallığın paylaşılması sırasında Soissons başkent olmak üzere kuzey bölgesini aldı. 523-524'te kardeşleriyle birlikte Burgundlar'a karşı savaştı. Clodomir' in ölümünden sonra, kardeşi Childebert ile anlaşarak, onun oğullarını, Clodoald (ya da Cloud) dışında, öldürttü. 532'de Childebert ile, Bourgogne'u ele geçirerek paylaştılar. 558'de, Childebert'in ölümü üzerine, Frank krallığı'nın tek hâkimi oldu. Oğlu Chramne'in isyanını bastırarak onu karısı ve çocuklarıyla birlikte yaktırdı. Öldüğünde krallığını dört oğlu, Charibert, Guntram, Sigebert ve Chilpérich aralarında paylaştılar.

CHLOTHAR II (584-629), frank kralı (584-629). Neustria kralı Chilpérich I ile Frédégonde'un oğlu. Annesinin vesayeti altında babasının yerine geçtiğinde henüz dört aylıktı. Annesi, Guntram'ın (592) ve Childebert II'nin (595) ölümünü fırsat bilerek Paris'i işgal etti ve Austrasialılar'a karşı Latofao zaferini kazandı. Bunlar da, Frédégonde'un ölümü üzerine (597) öçlerini aldılar ve Dormelles (600) ve Etampes (604) zaferlerini kazanarak, Chlothar'ı, pahalıya patlayan Compiègne barışı'na zorladılar. 613'te Thierry II öldü. Bunun ardından, Austrasia'nın ileri gelenlerinin

ihaneti sonucunda Brunehaut, Chlothar II'ye teslim edildi. Brunehaut'nun öldürülmesinden sonra, Chlothar Frank krallığı'nın tek hâkimi durumuna geldi. Ama 614 fermanıyla soylulara tavizler vermek ve saray nazırlıklarının babadan oğula geçişini kabullenmek zorunda kaldı. Oğlu Dagobert'i Austrasia'nın kralı ilan etti.

CHLOTHAR III (öl. 673), Neustria kralı (657-673), Clovis II ile Bathilde'nin büyük oğlu. Önce annesinin vesayeti altında krallığını sürdürdü, sonra da saray nazırı ihtiraslı Ébroïn'in kuklası haline geldi.

CHLOTHAR IV (öl. 719), Neustria kralı (717-719). Charles Martel tarafından Chilpérich II'ye karşı tahta çıkarıldı.

CHOANOFLAGELLATA a. Zool. YAKALIKAMÇILILAR öbeğinin bilimsel adı.

CHOAPA, Şili'de il, adı And sıradağlarından doğan bir kıyı ırmağından gelir. Merkezi *İllapel.*

Chobe, Botsvana'nın K.-D.'sunda ulusal park.

CHO BO, Vietnam'da kent, Hanoi'nin G.-B.'sında, Sông Da (Kara ırmak) ırmağı kıyısında.

CHOCANO (José Santos), perulu şair (Lima 1875 - Santiago, Şili, 1934). Şili'de bir cinayete kurban giden ve modernistlerin çağdaşı olan bu serüvenci yazara uzun süre Ruben Darío'nun rakibi gözüyle bakıldı. Daha çok Hugo'nun sanat anlayışını sürdürmeye ve Whitman'ın rakibi ("Whitman kuzeyi elinde tutuyor, bense güneyi", diyordu) olmaya özenen Chocano, *Iras santas* (1895) adlı yapıtında devrimci olarak görünürken, daha sonra Güney Amerika'nın doğa betimlemesinin ve amerikan emperyalizmine karşı ispanyalılığın sözcüsü oldu (*Cantos del Pacífico,* 1904; *Alma América,* 1906).

CHOCİM → HOTİN.

CHOCÓ, Kolombiya'da, Büyük Okyanus kıyısında, Batı sıradağlarının bir bölümünü kapsayan bölge. Az nüfuslu, çok sıcak ve bol yağışlı, sık ormanlı bir bölgedir. Altın yatakları. Platin. Değerli keresteler. Kıyılarda balıkçılık. —*Chocó yönetim bölgesi,* 47 205 km²; 313 567 nüf. Merkezi *Quibdó.*

CHOCOLAR, carib grubundan bir dil konuşan Kolombiya ve Panamá Kızılderilileri. Noanamálar'ı, Emberalar'ı, Catiolar'ı ve Chaniler'i kapsarlar. Babasoylu dıştanevli soysoplar halinde örgütlenen chocalar, otu yakılmış tarlalarda çiftçilik yapar, balıkçılık ve avcılıkla uğraşırlar. Çömlekleri ve şamanlarının ahşap heykelciliği ünlüdür.

CHOCON, Arjantin'de, Limay ırmağı kıyısında, Neuquén'in yukarı kesiminde yer. Hidroelektrik tesisleri.

CHOCTAWLAR, natchez-muskogee grubundan bir dil konuşan ABD Kızılderilileri. Choctawlar beş kızılderili halktan biridir; güçlü bir kültürlenmeye uğradılar. İki bölüme ayrılmaları ve bölümler arasında evliliğe izin vermemeleriyle ünlüdürler. 1970'te 20 000 olarak tahmin edilen Choctawlar daha çok Mississippi'de —atalarının toprağı—, az bir bölümü de Alabama ile Oklahoma'da yaşar.

CHODERLOS DE LACLOS → LACLOS.

CHO DIÊN, Vietnam'ın kuzeyinde yer, Ha Giang'ın G.-D.'sunda. Çinko madenleri.

CHODKİEWİCZ (Jan Karol), polonyalı asker (Vilna 1560-Hotin 1621). Jan Zamoyski'nin komutası altında Boğdan'da Türkler ile savaştı; Litvanya büyük hetmanı oldu (1600). Kirchholm'da İsveçliler'i kesin yenilgiye uğrattı (1605). Türk ordusuna karşı Hotin kalesini savundu (1621). Bu savaşta aldığı yaralar sonucu öldü.

CHODOWİECKİ (Daniel), alman okuluna bağlı polonyalı ressam ve gravürcü (Gdańsk 1726-Berlin 1801). 1764'te Berlin akademisi'ne üye seçildi, 1797'de buranın yöneticisi oldu. Kendini özellikle gravür çalışmalarına vererek, burjuvazi ortamını başarıyla betimledi (*Berlin'den Dantzig'e yolculuk,* 1773).

CHODZKO (Leonard), polonyalı tarihçi (Oborek 1800-Fransa, Poitiers, 1871). Tanınmış bir ailedendi. Genç yaşta Paris'e giderek liberallere katıldı. Paris Ulusal kitaplığı'na müdür olarak atandı. Polonya ile komşularının tarihi üzerine yazdığı yapıtları arasında *La Pologne historique, littéraire, monumentale et pittoresque* (1834-1847) en ünlüsüdür. Ayrıca, kısa bir *Osmanlı tarihi* de vardır.

CHOEROCAMPA a. (yun. *khoiros,* domuz, ve *kampe,* tırtıl'dan). Tırtılının başı ve kasılabilen iki halkası (ilk iki halka) bulunan kelebek cinsi. (*Choerocampa* [ya da *Hippotion*] *celerio* daha çok Güney Avrupa'da yaygındır; tırtılı yoğurtotu üstünde yaşar. Bağ sfenksi *C.* [ya da *Pergesa*] *elpenor* bazen bağlara zarar verir. Pulkanatlılar takımı, *Heteronaura* öbeğinin *Sphingidae* familyası.)

CHOİSEUL, Solomon takımadalarının en kuzeydeki adalarından biri; 5 850 km²; 8 000 nüf. Kopra üretimi.

CHOİSEUL (Claude, —*kontu*), **Francières** markisi, Fransa mareşali (Langres 1632-Paris 1711). Süvari alay komutanlığı yaptı (1653), 1653-1658 arasında Flandre'da savaştı. 1664'te Sankt Gotthard çarpışmasına, 1669'da Türkler'e karşı yapılan Kandiye savunmasına katıldı. Hollanda savaşı sırasında Turenne'in, daha sonra Condé'nin emrinde bulundu, Seneffe çarpışmasına katıldı ve Zwei Brücken'i ele geçirdi (1674). 1676'da tümgeneral oldu. 1693'te Fransa mareşalliğine yükseltildi.

CHOİSEUL (Étienne François, —*dükü*), fransız devlet adamı (Nancy 1719-Paris 1785). Stainville markisi ve Beaupré baronu François Joseph'in oğlu; 1750'de Louise Honorine Crozat (1735-1801) ile evlendi. Şatafata düşkün ve müsrif bir büyük senyör olan Choiseul, **Stainville kontu** adıyla askerlik mesleğini sürdürdü ve ordular mareşalı oldu (1748). Viyana büyükelçisiyken (1757-58) ve veliahtın arşidüşes Marie-Antoinette ile evlenmesi konusundaki görüşmeleri yürüttü. Büyük tasarısını bu dönemde hazırlamaya başladı: Fransa ile Avusturya arasında bir ittifak yapılmasını sağlayarak, İngiltere'nin üstünlük kurmasını önlemek. Choiseul dükü unvanını aldı ve Yedi Yıl savaşları'nın sürdüğü bir sırada dışişleri bakanlığına atandı (1758); bu görevi daha sonra kuzeni Praslin düküne devrederek savaş (1761-1770) ve denizcilik (1761-1766) bakanlıklarını üstlendi. Choiseul, gerçekte on iki yıl boyunca (1758-1770) Fransa'nın siyasetini tek başına yönetti.

Bernis'in yerine dışişleri bakanı olduğunda, dış durum, beceriksizce sürdürülen bir savaş yüzünden çok kötüleşmiş bulunuyordu. Choiseul, Paris antlaşması ile (1763) Fransa'nın elinden Hindistan ve Kanada'yı alan İngiltere'den öç alma hazırlığına girişti ve bu amaçla Ispanya, Parma ve Napoli'deki Bourbonlar'la kurduğu Aile paktı'na (1761) dayandı. İngiltere ile savaşmak üzere orduyu ve donanmayı yeniden düzenledi. Lorraine'in Fransa ile birleşmesini sağladı (1766) ve Korsika'yı Cenovalılar'dan satın aldı (1768).

Liberal düşüncelerle Aydınlanma çağı görüşlerinden yana bir kişi olan Choiseul, görünüşe göre, ingiliz tarzı aristokratik bir monarşiden yanaydı. Ansiklopedicilerin dostuydu, İsa birliği'nin yasaklanmasına (1764) katkıda bulundu. Parlamenterlerin de dostuydu ve Bretagne olayında (1765-1770) krala karşı onları gizliden gizliye destekledi. Gözden düşmesinin başlıca nedeni de budur. Choiseul 1770'te azledilerek Chanteloup'daki malikânesine sürüldü. Burada, Verşailles'dan kaçan birçok saraylıyı barındırdı ve dostlarının kendisine gösterdikleri bağlılığı ölümsüzleştirmek için bir pagoda yaptırdı.

CHOİSY (Auguste), fransız mühendis ve arkeolog (Vitry-le-François 1841-*ay. y.* 1909). École des ponts et chaussées'de mimarlık profesörüydü. Roma (1873), Bizans, Yunan, Mısır mimarileri üzerine yapıtlar yayımladı. *Vitruve* (1910) ve özellikle şekillerin aksonometrik izdüşümle gösterildiği *Histoire de l'architecture* (Mimari tarihi) [1899] önemli kitaplarıdır.

CHOİSY-LE-ROİ, Fransa'da kanton, (Val-de-Marne) merkezi, Paris'in G.-G.-D.'sunda, Sen ırmağı kıyısında; 34 230 nüf. (1992). Sanayi merkezi (makine yapımı, camcılık). Su arıtma tesisi.

CHOJNİCE, Polonya'da Bydgoszcz'un K.'inde kent; 30 000 nüf. Demiryolu kavşağı. Besin ve makine sanayileri. Ağaç işleme.

CHOKE a. (ing. *to choke,* boğmak). Saçma demetinin gereğince toplanması için yivsiz av tüfeğinin namlu ağzını daraltma. (Bir namlu, tam choke, dörtte üç choke, yarım choke, çeyrek choke ya da düzeltilmiş perdahlı olabilir.) [Eşanl. CHOKE-BORE.]

CHOKER a. (ing. *choker,* gerdanlık). Aynı büyüklükte incilerden yapılmış, boynu sıkıca saran gerdanlık.

CHOLET, Fransa'da *arrondissement* (Maine-et-Loire) merkezi, Mauges'da, Moine kıyısında; 56 540 nüf. (1992).

CHOLLAR, maya dili konuşan Meksıka Kızılderilileri. Nüfusları 61 000 tahmin edilen Chollar kültür bakımından özümsenmiş ve babasoylu klan sistemlerini pek koruyamamışlardır. Bugün çiftçilik yapmakta, Chiapas'ın K.'indeki bölgede mısır ve fasulye yetiştirmektedirler.

CHOLMONDELEY (Mary), ingiliz kadın romancı (Hadnet, Shropshire, 1859 - Londra 1925). Birçok polis romanının ardından, burjuvalara karşı şiddetli hicivler içeren *Red Pottage* (1899) adlı yapıtı yazdı.

Cholet
kentin orta kesiminin ve Notre-Dame kilisesi'nin (XIX. yy.'da yeniden yapıldı) havadan görünümü

Beaujard

Avram Noam Chomsky

Frédéric Chopin
Ary Scheffer'in yaptığı bir portreden ayrıntı
Versailles şatosu

CHOLO a. **1.** Peru'da, XVIII. yy.'da, beyaz ve kızılderili karışımı melez anlamına gelen terim. **—2.** Günümüzde, geleneksel köy yaşamından kopmuş, Kızılderili dahil her tür melez.

CHO LON, Vietnam'da kent, Saygon ırmağının kolu olan Çin *arroyo*'sunun sol kıyısında, Hô Chi Minh-Ville yerleşim alanının güney-batısında. Çinliler'in 1778'de kurduğu kentin etkinliklerine uzun süre pirinç ticareti egemen oldu; daha sonra kentteki etkinlikler —büyük ölçüde elsanatları (kâğıt, cam, besin maddeleri, maden işleme) ağırlıklı olmakla birlikte— çeşitlendi.

CHOLTİTZ (Dietrich VON), alman general (Schloss Wiese, Neustadt yakınında, bugün Prudnik, 1894-Baden-Baden 1966). Saksonya ordusunda yetişti, Polonya (1939), Hollanda (1940) savaşlarına katıldı, daha sonra Sivastopol'da (1942), İtalya ve Normandiya'da (1944) kolordu komutanlığı yaptı. Paris'teki alman kuvvetleri komutanlığına getirilen (9 ağustos 1944) Choltitz, İsveç konsolosu Raoul Nordling'in ısrarlı ricaları karşısında Hitler'in kesin emrine rağmen Paris'i yıkmaktan vazgeçti ve general Leclerc'e teslim oldu.

CHOLULA, Meksika'da (Puebla eyaleti) kent, 2 150 m yükseltide; 15 400 nüf. İ.Ö. II. yy. ile İ.S. XI. yy. arasında üst üste yapılmış yapılardan oluşan (yeni yapıları, eski yapıları kapsayacak biçimde yapardı) çok büyük bir piramidin egemen olduğu arkeolojik sit.

CHOLUTECA, Güney Honduras'ta kent, yönetim bölgesi merkezi, *rio Choluteca* kıyısında; 53 799 nüf. (1988). Tarım merkezi. —*Choluteca yönetim bölgesi*, 4 211 km²; 293 260 nüf. (1988).

CHOMSKY (Avram Noam), amerikalı dilbilimci (Philadelphia 1928). Pennsylvania Üniversitesi'ni bitirdi, burada Z. Harris'in derslerini izlemişti. Chomsky, 1955'ten bu yana, Massachusetts İnstitute of Technology'de (MİT) [Massachusetts teknoloji enstitüsü] modern diller ve genel dilbilim profesörlüğü yapmaktadır. Basılan ilk kitabı *Syntactic Structures*'ta (Sözdizimsel yapılar) [1957] yapısal dilbilimin bilgi kuramsal temellerini irdeledi. Özellikle otomatlar kuramına dayanarak, sonlu sayıda durumların modeliyle (Markov modeli) dağılımcılar tarafından geliştirilen oluşturucular modelinin sözdizimsel betimleme için yetersiz kaldığını kanıtladı. Önerdiği dönüşümsel model, hem daha yalındır, hem de açıklama ve betimleme gücü daha yüksektir. Bunun yanı sıra, dilbilgisellik ve yaratıcılık kavramlarını da ortaya attı, bunlara göre: anadilini konuşan herkesin, bu dilin yapısı hakkında belirli bir önsezisi vardır. Bu, dilbilgisel cümleleri dilbilgisel olmayanlardan ayırmaya ve daha önce duyulmamış cümleleri anlamaya ve söylemeye yarar. Ayrıca dilbilgisi, belirli bir dilin tüm dilbilgisel cümlelerini açıklamalıdır. Chomsky, *Current İssues in Linguistic Theory* (Dilbilim kuramında yeni sonuçlar) [1964] adlı yapıtında, dönüşümsel modelle yapısalcıların "sınıflandırmacı" modeli arasındaki karşıtlığı gösterdi. *Aspects of the Theory of Syntax*'taysa (Sözdizim kuramının görünümleri) [1965], kendi sözdizim kavramını ve bunun sesbilim ve anlambilimle ilişkilerini, üretici dilbilgisinin çok daha gelişmiş çerçevesi içinde mükemmelleştirdi. Yine aynı sırada, Port-Royal'ın dilbilgisinden ve W. von Humboldt'un çalışmalarından (*Cartesian Linguistics* [Descartesçı dilbilim], 1966) oluşan kavramlarla belirlenen bir geleneğin varlığını bildirdi. *Language and Mind* (Dil ve düşünce) [1968] adlı yapıtında, kendi sözdizimsel görüşlerinin genel bir bilgi ruhbilimi ve dil felsefesi kuramı içinde nasıl yer aldığını gösterdi. M. Halle ile birlikte yazdığı *Sound Pattern of English* (İngilizce ses kalıpları) [1968] adlı yapıtındaysa, dilbilgisinin sesbilimsel bileşenine ilişkin görüşünü açıkladı. Son çalışmaları (*Deep Structure, Surface Structure and Semantic İnterpretation* [Derin yapı, yüzeysel yapı ve anlamsal yorum], 1971, *Some Empirical İssues in the Theory of Transformational Grammar* [Dönüşümsel dilbilgisi kuramından bazı deneysel sonuçlar], 1972) ise, kuramıyla ilgili uygulamaları ve üretici anlambilim yandaşlarının eleştirilerine verdiği yanıtları içermektedir. Chomsky aynı zamanda, ABD'nin emperyalist siyasetine ve Vietnam savaşı'na (*American Power and the New Mandarins* [Amerikan gücü ve yeni mandarinler], 1969; *At War with Asia* [Asya ile savaşırken], 1970) karşı aldığı şiddetli tavırla da tanınmaktadır. Siyasal inancı, *Problems of Knowledge and Freedom* (Bilgi ve özgürlük sorunları) [1971] adlı yapıtında da açıkladığı gibi, hümanist değerleri vurgulayan yaşam felsefesiyle uyum içindedir.

CHOMUTOV, Kuzey Bohemya'da (Çekoslovakya) kent, Krusne Hory'nin önündeki linyit havzasında; 55 000 nüf. Demiryolu kavşağı ve sanayi (linyit yatakları, demir-çelik sanayisi) merkezi.

CHONDRACANTHUS a. (yun. *khondros*, kıkırdak, ve *akantha*, diken'den). Birçok deniz balığının solungaçlarında asalak yaşayan kürekayaklı kabukluları içeren cins. (Asalak kürekayaklıların çoğu gibi, erkekle dişi arasındaki fark çok belirgindir; dişi oldukça iri, bölütsüz, parmaksı yan uzantılarla donanır; oysa erkek çok küçük ve bölütlü göğüslüdür.)

CHONDRİCHTİI a. Zool. KIKIRDAKLIBALIKLAR sınıfının bilimsel adı.

CHONDROSTEİ a. Zool. MERSİNBALIKLARI üsttakımının bilimsel adı.

CHONDROSTOMA a. (yun. *khondros*, kıkırdak, ve *stoma, -atos*, ağız'dan). Ağzı karın yüzünde bulunan, dudakları sert ve boynuzsu, karnı siyah, tatlı sularda yaşayan kemiklibalıkları içeren cins. (İki türü vardır: kababurun [*Chondrostoma nasus*] ve *C. toxostoma;* sazangiller familyası.)

CHONDRUS a. *Bulimunus* cinsi üyelerine benzeyen, ama açıklıkları dişçiklerle donanmış, akciğerli karındanbacaklı yumuşakçaları içeren cins. (*Chondrus* cinsi üyeleri karada yaşar; Güney Avrupa ve Akdeniz çevresi ülkelerinde bulunur. *Enidae* familyası.)

CHONGMİNG → ÇONGMİNG.

CHONGQİNG → ÇONGÇİNG.

CHONOS takımadası, Şili'nin güney kesiminde takımada, 1 000 ada ya da adacıktan oluşur, karadan Moraleda boğazıyla ayrılır. Adalar hemen hemen ıssızdır.

CHONTALES, Nikaragua'nın orta kesiminde yönetim bölgesi, Nikaragua gölünün kıyısında; 5 311 km²; 81 800 nüf. Merkezi *Juigalpa*.

CHONTALLAR, maya dilini konuşan Meksika Kızılderilileri. Tabasco kıyısına yerleşmiş olan aşağı yukarı 25 000 Chontal, ya şapkacılıkta çalışır ya da topluluğa ait topraklarda özellikle mısır, fasulye ve balkabağı yetiştirirler. İkiyanlı akrabalık sistemlerini korumaya çalışmalarına rağmen, siyasal ve dinsel bir denetim altına alınmışlardır.

CHO OYU → ÇO OYU.

Chopart eklemi (fransız cerrah François *Chopart*'ın [Paris 1743-1795] adından), ayaklarda, iki eklemden oluşan bilek eklemi: dışta topukkemiği-küpkemik, içte aşıkkemiği-sandalkemiği arasındadır; bu iki eklem ortak bir kirişle birbirine bağlıdır; buna *Chopart kirişi* ya da *Y kirişi* denir.

CHOPİN (Frédéric), polonyalı piyanocu ve besteci (Zelazowa Wola, Varşova yakını, 1810-Paris 1849). Varşova'ya yerleşmiş Lorraine'li bir fransız öğretmenin oğlu olmakla birlikte, sanatının özellikleri ve esin kaynağı göz önüne alındığında polonyalı sayılmalıdır. Piyano çalmakta gösterdiği olağanüstü yetenekle küçük yaşta dikkati çekti. J. Elsner'den ders almaya başladı. Elsner, 1826'dan sonra öğrencisinden "müzik dehası" diye söz etti. Bilgisini artırmak amacıyla 1830 sonlarında doğduğu ülkeden ayrıldı, 1831'de Paris'e yerleşti ve kendisinden ders alabilmek için birbiriyle yarışan aristokratların arasına girdi. Delacroix, Musset ve kendisi gibi büyük bir virtüoz olan Liszt ile dostluk kurdu. Kimi zaman yüksek sosyeteden insanlar arasında, kimi zaman da —kolay bozulan sağlığı yüzünden— münzevi olarak yaşadı. Tüberküloza yakalandı, sağlığı iyiden iyiye bozuldu. 1837'de George Sand ile tanıştı; 1838 kışını onunla, Mallorca'daki Valldemosa şatosu'nda geçirdi. Prelüdlerinin çoğunu burada besteledi. 1839-47 arasında Paris'te ve Nohant'da George Sand'ın malikânesinde yaşadı. Sand ile ilişkisi aniden kesildi. Hastalığı ilerleyince, kendini toparlamak umuduyla 1848'de İngiltere turnesine çıktı. Paris'e döndükten sonra hiçbir etkinlikte bulunmadı, ekim 1849'da da öldü.

Bir konçertante duo, bir piyano-çello sonatı ve gençliğinde bestelediği 17 melodi (ölümünden sonra yayımlandı) bir yana bırakılırsa, Chopin yalnızca piyano için yazmıştır. Bunlar dört grupta toplanabilir: klasik tarzda olanlar (rondolar, çeşitlemeler, konçertolar, sonatlar), halk müziğinden kaynaklananlar (polonezler ve mazurkalar), serbest tarzda olanlar (scherzo'lar, impromptu'ler, noktürnler, baladlar, prelüdler, etüdler) ve çeşitli parçalar (valsler, barkaroller, bolero vb.). Biri iki piyano, biri de orkestra için yazılmış olan beş rondosu ve dört defter tutan tüm çeşitlemeleri virtüozlara göredir. Yirmi yaşından önce bestelediği iki piyano konçertosu Hummel'in etkisini taşırsa da, op. 21'in adagio'su, gerçek bir dehanın erken yaşta belirişi olarak kabul edilir. Üç sonatın "cenaze marşı" olarak bilinen ikincisi, ünlü marşıyla birlikte düşsel bir dünyayı çağrıştırır (son bölüm). Üçüncü sonatıysa, sağlam yapısıyla, daha gelenekçi bir anlayışa dönüşü belirtir. Elli dolayında mazurka ve yirmi dolayında polonez, Chopin ile Polonya'yı birleştiren somut bir bağ gibidir. Bunlar, Polonya halk müziğinden kaynaklanan cüretli armoni yenilikleri ve büyük bir yazım çeşitliliği gösterir. Chopin'in öğretici yapıtları (27 etüd; op. 10 [1833], op. 25 [1827;1840] ve 4 balad [1836-43]) ile şiirselliğini ve melodi dehasını ortaya koyan yapıtları (19 noktürn [1827-46], 25 prelüd [1839;1841] ve 4 impromptu [1834;1838-43]), derin ve özlü bir lirizmi yansıtır ve bestecinin üslubunun özünü oluşturur. Chopin'in müziğindeki melodi zenginliği, klavyeyi kullanma dehası, armoni duyarlığı ve düşgücü, herhangi bir edebi dayanağa gereksinim duymaksızın, bir iç zorunluluktan kaynaklanır. *Fa* minör *fantezi* (1842), *Ninni* (1845) ve *Barkarol* (1846), bestecinin değişik biçimler aramaktan hoşlandığı o şiirsel dünyadan görünümler sunar. Kimi zaman da *Boléro, Tarentelle* ve ünlü valsler gibi kısa parçalarla kendini dile getirdi. Kaynaklarını gelenekte bulmuş olmakla birlikte, Chopin'in sanatı, Fauré, Debussy ve Ravel'in getireceği sarsıntıları haber veren XIX. yy.'ın ilk yarısını yansıtır.

CHOPİNE a. Ölçbil. **1.** Hacmi kullanıldığı yörelere göre değişen eski bir sıvı ölçüsü. (Paris Chopine'i 0.466 litreydi ve iki yarım-setier'e bölünüyordu.) **—2.** Kanada'da bir pint'in yarısına (sekizde bir galon ya da 0.568 litre) eşdeğer hacim ölçüsü.

CHOPİNEL (Jean) → JEAN DE MEUNG.

Chopiniana, Michel Fokine'in, ilk kez 1908'de Petersburg'da sahnelenen, daha sonra da Rus baleleri topluluğu tarafından *les Sylphides** adı altında sunulan balesinin özgün adı.

CHOPPER a. (amer. sözc.). Selesi geride bulunan ve arkaya doğru yaslanmak için çember biçiminde bir sırtlığı olan yüksek gidonlu, uzun motosiklet ya da motorlu bisiklet.

CHOPPER a. (*kesici* anlamında ing. sözc.). Tarönc. Taş endüstrisinin en kaba örneğini simgeleyen, bir yanı düzleştirilmiş yassı çakıldan alet.

CHOPPİNG-TOOL a. Tarönc. İki yüzü de sivriltilmiş yassı çakıltaşından gereç.

CHORDA a. (yun. *khorde*, bağırsak, sicim). 3-4 m uzunluğunda sicimi andıran esmer deniz yosunu.

CHORDARİALES a. (yun. *khordarion*, küçük sicim). Denizlerde yaşayan, oldukça helmeli görünüşte, çok değişik biçimlerde esmer suyosunları takımı.

CHORDATA a. KORDALILAR üstşubesinin bilimsel adı.

Choreartium, 4 bölümlü bale. Koregrafisini Léonide Massine, dekor ve kostümlerini Constantin Térechkovitch ve Eugène Lourié, sahne perdesini Georgiy Annenkov hazırladı. Müziği, Brahms'ın *mi* minör 4. senfonisidir. İlk kez 1933'te Londra'da Ballet russe de Monte-Carlo tarafından Alhambra Theatre'da sahnelendi. Başlıca rollerde İrina Baronova, Aleksandra Danilova, Tatyana Ryabuşinska, Nina Verşinina, Vera Zorina, David Lişin, Paul Petrov, Roman Jasinskiy, Yurek Şabelevskiy dans ettiler. Massine tarafından düzenlenmiş ikinci senfonik bale olan *Choreartium*, koregrafinin müzik partisyonunu izlediği ilk soyut bale girişimidir.

Choreology *(İnstitute of)*, Rudolf ile Joan Benesh'in, 1955'te tamamladıkları, hareketleri (dans, spor vb.) kâğıt üzerinde gösterme sistemini (choreology) öğretmek ve bu sistemi uygulayacak yazıcıları yetiştirmek amacıyla 1960'ta Londra'da kurdukları enstitü.

CHOREUTİCS a. (ing. sözc.). Rudolf von Laban'ın sisteminde, dansçı ile mekân arasındaki tüm ilişki değişikliklerini belirten terim. (Laban, olabilecek tüm hareketler içinde, belli sayıda ayrıcalıklı hareketin var olduğunu gösterdi.)

CHORİN, Almanya'da köy (Brandenburg eyaleti sınırları dahilinde), Eberswalde'nin K.-D.'sunda; 800 nüf. Manastır kilisesi (XIV. yy.) yıkıntıları. Bu kilise gotik tuğla mimarisi hakkında tam fikir veren bir örnektir.

CHORİOPTES a. At, sığır, köpek ve kedide asalak yaşayan ve mazılar oluşturan keneleri içeren cins. (Uyuzböceğigiller familyası.)

CHORİZO a. (isp. sözc.). Tatlı kırmızı biberle çeşnilendirilmiş ve renklendirilmiş yarı kuru ispanyol sucuğu.

CHORLEY, Büyük Britanya'da (Lancashire) kent, Penninler'in kenarında, Preston'un G.'inde; 32 600 nüf. Tekstil sanayisi. Makine yapımı. Kauçuk sanayisi. Ayakkabı yapımı. —Chorley, yeni Chorley-Leyland kentinin bir bölümünü oluşturmaktadır.

CHORLEY (Richard John), ingiliz coğrafyacı (Minehead, Somerset, 1927). Öncüsü olduğu yeni coğrafyanın fiziksel coğrafyadaki sonuçlarını gösterdi (*Atmosphere, Weather and Climate* [Atmosfer, hava ve iklim] 1968, Barry ile birlikte; *Physical Geography, a system Approach* [Fiziksel coğrafyaya sistem açısından bir yaklaşım], 1971, Barbara Kennedy ile birlikte). P. Haggett ile birlikte modeller (*Models in Geography* [Coğrafyada modeller], 1967) ve ağ örgüleri (*Network Analysis in Geography* [Coğrafyada ağ örgüleri analizi], 1969, Haggett ile birlikte) üzerine düşünmeyi özendirdi. Aynı zamanda jeomorfoloji tarihçisidir (*The Study of Landforms* [Yüzey şekilleri üzerine inceleme], 1964-1973, A. J. Dunn ve R. P. Beckinsale ile birlikte).

CHOROSCRİPT a. Alwin Nikolais'in *Choroscript* (1957) adlı kitabında geliştirdiği dans yazısı. Müzikte kullanılan notalamaya, vücudun hangi bölümüyle hangi yönde ne tür bir hareket yapılacağını belirten işaretlerin eklenmesiyle oluşturulmuştur.

CHOROTİLER, mataco-mataguayo grubundan bir dil konuşan Chaco Kızılderilileri. Özellikle Paraguay'a yerleşmiş olan Chorotiler, her biri saygın bir yaşlı tarafından yönetilen, belirli bir bölgeye yerleşen ve balıkçılıkla geçinen üç grup halinde yaşarlar. Hıristiyanlığın baskısına rağmen, şamanlığın etkisi kaybolmamıştır.

CHORRERA, Panamá'da kent, Panamá'nın G.-B.'sında; 26 000 nüf.

CHORTHİPPUS a. (yun. *khortos*, ot, yem, ve *hippos*, at'tan). Avrupa'da, birçok türü dağlarda ya da güneyde yaşayan çekirgeleri içeren cins. (Düzkanatlılar takımı, kısaduyargalıçekirgegiller familyası.)

CHORTİLER, Guatemala Kızılderilileri. 1950'de nüfusları 60 000 olan Chortiler, çiftçi, küçük tüccar ya da zanaatçıdır (seramik, dokuma). Toplumsal yaşamlarında, temel birim hane halkıdır ve vaftiz hısımlığı çok önemli bir rol oynar.

CHORTOPHİLA a. (yun. *khortos*, ot, saman, ve *philos*, arkadaş'tan). Büyük kanatlı küçük sinekleri içeren cins. (Larvası bitkilerin dokularında gelişir; *Chortophila brassicae*'nin larvası turp ve lahanaya saldırır. Sinekgiller familyası.)

CHORUS a.(*koro* anlamında lat. sözc.). **1.** Bir caz temasının ana bölümü. (Verse [kıta] dışında, yalnızca chorus'ta doğaçlama yapmak bir gelenek olmuştur.)—**2.** Doğaçtan yapılan caz solosu.

CHORZÓW, esk. **Królewska Huta,** alm. **Königshütte,** Polonya'da kent, yukarı Silezya'da sanayisi gelişmiş Katowice bitişikkentinin içinde; 132 700 nüf. (1990). Kömür madenleri. Kok kömürü fabrikaları. Demir-çelik ve kimya sanayileri. Demiryolu gereçleri yapımı.

CHOTTİN (Alexis), fransız müzikbilimci (Cezayir 1891). 1929-1959 arasında Rabat konservatuvarı'nı yönetti. Özellikle, Kuzey Afrika, genel olarak da arap müziği üzerinde çalıştı. Çok sayıda kitap ve makale yayımladı: *Tableau de la musique marocaine* (Fas müziğinin tablosu) [1939] vb.

CHOTUSİCE, alm. **Chotusitz,** Bohemya'nın doğu kesiminde (Çekoslovakya) köy. Cáslav'ın K.'inde, Prusya kralı Friedrich II'nin 17 mayıs 1742'de Avusturyalılar'ı burada yenmesi (*Cáslav* [Tschaslau] zaferi de denir) üzerine, Maria Theresia Silezya'yı bütünüyle Prusya'ya bıraktı.

CHOUAN a. (esk. fr. *choan* "baykuş"tan fr. sözc.). Tar. Birinci Fransız Cumhuriyeti'ne karşı silaha sarılan Bretagne ve Maine'deki kralcı köylülere verilen ad. (Bu adla çağrılmaları, ilk başkanlarından biri olan Jean Cottereau'nun Jean *Chouan* diye anılmasındandı; bu lakap, ona daha çok geceleri dışarı çıkması ve adamlarını baykuş sesiyle toplamasından dolayı takılmıştı.)

■ **CHOUANNERİE** a. (fr. sözc.). Tar. Fransa'da, cumhuriyete ve uyguladığı din siyasetine karşı çıkan köylüler arasında, 1793'ten başlayarak, Bretagne, Normandiya, Maine ve Anjou bölgelerinde yaygınlık kazanan fransız karşı-devrim hareketi. Jean Cottereau (La Rouërie markisine bağlı), Georges Cadoudal, La Frotté kontu gibi önderlerin yönlendirdiği, yerel aristokrasinin himayesindeki asiler (bunlara *chouanlar* deniyordu), büyük ordular biçiminde örgütlenen vendéelilerin tersine çete savaşı verdiler. Monarşi yanlılarının Savenay (1793) ve Quiberon'da (1795) bozguna uğramalarından sonra, 1798-99'da yeniden güçlendiler; ancak 1801'de tümüyle etkisiz hale getirildiler.

CHP, Cumhuriyet halk partisi'nin kısa yazılışı.(→ CUMHURİYET HALK PARTİSİ.)

CHP edebiyat ödülleri, Türkiye'de şiir ve romana verilen ilk edebiyat ödülleri (1942-1946). 1942'de verilen CHP roman ödülü'nde 1928'den sonra yayımlanmış romanlar arasından seçim yapıldı. H. E. Adıvar'ın *Sinekli bakkal*'ı (1936) birinci, Y. K. Karaosmanoğlu'nun *Yaban*'ı ikinci, A. Ş. Hisar'ın *Fahim Bey ve biz*'i (1941) üçüncü oldu. 1946'da bir yıl önce yayımlanmış şiirlerin katıldığı şiir ödülünde "Otuz beş yaş" şiiriyle C. S. Tarancı birinci, "Gâvur dağlarından rivayet (Cebbaroğlu Mehemmet)" şiiriyle A. İlhan ikinci, *Çakır'ın destanı*'ndan bir şiiriyle F. H. Dağlarca üçüncü oldu. CHP ödülleri daha

chouannerie
İngilizler tarafından karaya çıkarılan ve karşılamaya gelen chouanlar tarafından desteklenen göçmen birliklerine karşı general Humbert'in 27 haziran 1795'te Quiberon'da kazandığı zafer
Swebach-Desfontaines'in bir tablosundan
C.N. Malapeau'nun gravürü
Bibliothèque nationale, Paris

Christian II
Yaşlı Lucas Cranach'ın yaptığı (1523) bir portreden ayrıntı
Germanisches Nationalmuseum Nürnberg

prens Valdemar geleceğin kral **Christian V**'i Justus Sustermans'ın tablosundan ayrıntı
Pitti galerisi, Floransa

Chrétien de Troyes
Kızıl Esclados'un cenaze töreni XIII. yy. fransız elyazması *Yvain ou le Chevalier au lion*'u (1177'ye doğr.) süsleyen bir minyatür
Bibliothèque nationale, Paris

sonra bir yasayla "İnönü* armağanları" na dönüştürüldü.

CHRAÏBİ (Driss), fransızca yazan faslı yazar (Mazagan, bugün El-Cedide, 1926). Kimya mühendisiydi; gazeteciliği ve edebiyatı seçti, Fransa'ya yerleşti. İlk romanı (*le Passé simple*, 1954) büyük bir skandal yarattı. Chraïbi, bu yapıtında bir isyan olayını ele alıyor ve sözünü esirgemeden her şeyi dobra dobra anlatıyordu. *Les Boucs* (1955), göçmenlerin çektikleri sefaletin romanıdır. *l'Âne* (1956), *la Foule* (1961) gibi romanlardan sonra Kuzey Afrika ve Üçüncü Dünya'daki kültürel ve toplumsal değişimleri dile getirdi (*Civilisation, ma mère*, 1972). Diğer eserleri: *Mort au Canada* (1975); *la Mere du Printemps* (1982); *Naissance a l'aube* (1986); *l'Inspecteur* (1991).

CHRÉTİEN (Henri Jacques), fransız fizikçi (Paris 1879 - Washington 1956). Çalışmalarının büyük bir bölümü optik ve optiğin gökbilimdeki uygulamaları üzerinedir. Katadiyoptrileri buldu ve anamorfozu sağlayan objektif "Hypergonar"ı (1925) yaptı; daha sonra bu objektiften yararlanılarak sinemaskop yöntemi geliştirildi.

■ **CHRÉTİEN DE TROYES,** fransız şair (1135'e doğr. - 1183'e doğr.). XII. yy. sonu büyük romanlarının yazarıdır: *Érec et Énide, Cligès, Lancelot* ou le Chevalier à la charrette, Yvain ou le Chevalier au lion, Perceval* ou le Conte du Graal.* Yaşamı hakkında fazla bilgi yoktur: kontes Marie de Champagne'ın ve Flandre kontu Philippe d'Alcase'ın hizmetinde çalıştığı, Ovidius'un bazı yapıtlarından uyarlamalar yaptığı, Iseut ile kral Marcus efsanesinin değişik bir anlatımını kaleme aldığı bilinmektedir. Kullandığı dil Champagne lehçesi özellikleri taşır. Chrétien de Troyes' nın XIII. yy. romancılarına örnek olan yapıtlarında, kelt efsanelerine özgü dekor ve yaratıklar (periler, cüceler, devler) bir tür şairane ima biçiminde ortaya çıkar; bunların doğaüstü yanı, gerçeğe benzer ve inandırıcı bazı öğeler katılarak hafifletilmiştir. Yazar, yalnız ikisi günümüze ulaşabilen melodiler de bestelemiştir.

CHRİS-CRAFT a. (tesc. edil. a.; ing. *craft*, tekne'den). Bir tür motorlu gezinti teknesi.

CHRİST (Hermann), isviçreli avukat ve botanikçi (Basel 1833-*ay. y.* 1933). Eğreltiotları üzerine çeşitli yazılar ve *Pflanzen Leben der Schweiz* (İsviçre'nin botanik coğrafyası) [1879] adlı bir yapıt yayımladı.

Christabel, S. T. Coleridge'in tamamlanmamış şiiri; 1797-1801 arasında yazıldı, 1816'da yayımlandı. Annesini kaybetmiş olan Christabel, anlamını yitirmiş bir nefret yüzünden katılaşmış bir babayla birlikte, "gotik" bir şatoda yaşamaktadır. Bir gece, ormanda karşılaştığı mutsuz "kız kardeş" Geraldine'i alıp eve getirir. Bu kız gerçekte, güzelliği, kurumuş göğüslerini gizleyen bir büyücüdür. Geraldine'in, babasını yasından kurtarmaya, yani onu kendisinden çalmaya geldiğini anlayan Christabel, kıskançlığından yılan kesilir: uğursuz konukseverlik, kötülüğün bulaşıcılığı ve bir türlü açıklanamaması: *Ancient Mariner*'ın temaları, burada kadın açısından ele alınmıştır.

CHRİSTADELPHİANS a. (*Christ*, İsa ve yun. *adelphos*, kardeş'ten). ABD'de bir hıristiyan tarikatının üyeleri. —ANSİKL. Christadelphianslar ya da *İsa' nın kardeşleri*, 1832'de Amerika'ya göç eden ingiliz hekim John Thomas'ın (1805 -1871) çömezleridir. ABD'de darbicilere, baptistlere ve binyılcılara benzer, kalabalık olmayan bir tarikat oluştururlar.

CHRİSTALLER (Walter), alman coğrafyacı (Berneck 1893-Königstein 1969). Toplumbilime ve ekonomiye ilgi duyan Christaller, tezinde "Güney Almanya'da merkezi yerler" konusunu ele aldı (1933). Meslek yaşamı savaş yüzünden yarıda kaldı. Bir tek kitabın yazarı ve bir kuramın yaratıcısı olan Christaller'in uzun süre değeri bilinmedi; oysa, yeni coğrafyanın gerçek kurucusudur.

CHRİSTCHURCH, Büyük Britanya'da (Dorset) kent, Bournemouth'un D.'sunda, deniz yakınında; 31 400 nüf. XI.-XII. yy.'lardan kalma güzel manastır topluluğu. Hava taşıtları yapımı.

CHRİSTCHURCH, Yeni Zelanda'da kent, Güney adasının doğu kıyısındaki Canterbury ilinin merkezi, 290 200 nüf. (1990). 1850'de, ingiliz kolonların verimli ovanın girişinde kurduğu Christchurch, dama tahtası planına göre düzenlenmiş sokakları ve katedrali içeren kent meydanıyla oldukça tekdüze bir kenttir. Kentin çekiciliği, parkları, Avon ırmağı ve yeni gotik üslubundaki yapılarından (adalet sarayı, üniversite) gelir. Yönetimsel ve ticari bir merkez olan Christchurch'de bazı sanayiler gelişmiştir. Christchurch limanı Lyttelton, dar ve girintili çıkıntılı bir körfezin kıyısındadır.

Christengemeinschaft, 1922'de, protestan rahip Friedrich Rittelmeyer'in başkanlığında, Rudolf Steiner'in yandaşları tarafından kurulan tarikat. Tarikatın Steiner'in denetlediği ve onayladığı öğretisi ve ayinleri, özellikle hıristiyanlık bilimi, üstalgı ve maddesel araçların (hareketler, sözler, renkler, vb.) daha üst düzeylere etkisi açısından, antropozofiye sadıktır.

CHRİSTENSEN (Jens Christian), danimarkalı siyaset adamı (Hoven, Ringkøbing ili, 1856-He, Ringkøbing ili, 1930). 1890'da girdiği Parlamento'da ılımlı solun lideri oldu ve parlamenter sistemin kabulü için uğraştı (1901). Eğitim bakanı (1901-1905), sonra da 1905'ten 1908'e kadar hükümet başkanı olarak önemli rol oynadı. Daha sonra milli savunma bakanlığına getirildi (1909).

CHRİSTENSEN (İnger), danimarkalı kadın şair (Vejle 1935). Romanlar (*la Chambre peinte* [fr. çev.], 1976) ve doğanın yaratılışını ve sanayi toplumunda insanın yazgısını ele alan epik bir şiir kitabı yazdı (*Cela* [fr. çev.], 1969).

CHRİSTENSEN kardeşler, Danimarka kökenli amerikalı dansçı ve koreograf kardeşler. Amcaları Peter Christensen'den (Salt Lake City'de) ve Luigi Albertieri'den ders aldılar, ayrıca School of American Ballet'de öğrenim gördüler. —WILLIAM (Brigham City, Utah, 1902), Novikov ve Fokine ile çalışarak eğitimini tamamladı. 1932'de Portland'da (Oregon) kendi okulunu açtı. Bu okul, Portland Ballet'in kökenini oluşturdu. 1938'de San Francisco Ballet'i kurdu, bu topluluk için *Coppélia, Kuğu gölü* ve *Fındıkkıran*'ın tam versiyonlarını hazırladı. 1952'de Utah Üniversitesi'nde profesörlüğe getirildi, Utah Ballet'i kurdu. Bu topluluk 1968'de Ballet West adını aldı. Burada *Kül kedisi*'nin bir versiyonunu hazırladı (1970). —HAROLD (Brigham City, Utah, 1904), 1946'da dansı bıraktıktan sonra, kardeşleriyle birlikte San Francisco Ballet'i yönetti. —LEW (Brigham City, Utah, 1909), American Ballet, Ballet Caravan, Ballet Society (1946-1948), New York City Ballet (1948-1955) gibi Amerika'nın çeşitli topluluklarında hem solocu, hem de koregraf ve bale yöneticisi olarak çalıştı. School of American Ballet'de ders verdi, 1955'ten başlayarak San Francisco Ballet'in baş koregraflığını yaptı. Başlıca baleleri: *Pocahontas* (1936), *Filling Station* (1938), *Jinx* (1942), *Con Amore* (1953). —Christensen kardeşler, Kaliforniya'da ve ABD'nin batısında dansa olan hizmetleri dolayısıyla, Dance Magazine Award adlı ödülü aldılar (1973).

CHRİSTİAN I (1426 - Kopenhag 1481), Danimarka (1448), Norveç (1450 -1481) ve İsveç (1457-1464) kralı. Oldenburg soyunun ilk danimarkalı hükümdarıdır. Yeni bir Birlik antlaşması Norveç ile olan ilişkileri sağlamlaştırdı, İsveç ise 1448'de birliği bozdu. 1460'ta Ribe'de imzalanan bir antlaşmayla Christian I, Danimarka fiefi Slesvig'in dükü ve Germen İmparatorluğu ülkesine bağlı bulunan Holstein'ın kontu oldu. Kopenhag Üniversitesi'ni kurdu (1479).

■ **CHRİSTİAN II** (Nyborg 1481 -Kalundborg 1559), Danimarka, Norveç (1513-1523) ve İsveç (1520-1523) kralı. Danimarka ve Norveç kralı olan babası Johan I'in yerine geçti. Yıllarca süren savaşlardan sonra İsveç tacını ele geçirdi ve verdiği sözleri tutmayarak yüksek mevkilerde bulunan 82 kişiyi öldürttü. "Stockholm katliamı", kasım 1520'de Birliğe öldürücü bir darbe indirdi ve Gustaf I Vasa'nın (1523'te İsveç kralı seçildi) ayaklanmasını kolaylaştırdı. Christian II bununla da kalmadı: köylülerin durumunu iyileştiren bir yasa çıkararak ve soylularla din adamlarının siyasal ve ekonomik gücünü kısıtlayan reformlar yaparak, bu iki sınıfı karşısına aldı. İç ve dış siyasetinde (devletler arasındaki ticari ortakların gücünü kırma girişimi) kral, sevgilisi hollandalı Dyveke'nin annesi nüfuzlu Sigbrit Villoms'un desteğini aldı. Kralın halk tarafından sevilmemesi, onu, 1523'te ülkeyi terk etmeye zorladı ve yerine amcası Gottorplu Frederik I geçti. 1531'de, Christian tacını geri almayı denedi, ama başaramadı.

CHRİSTİAN III (Gottorp 1503 - Kolding 1559), Danimarka ve Norveç kralı (1534-1559), Frederik I'in oğlu. Kral ilan edildikten sonra, soyluların ve Holstein ordusunun yardımıyla, Christian II yandaşlarını ve Lübeck kuvvetlerini yenerek Danimarka ve Norveç'i fethetti. Kopenhag'ı bir yıl süren bir kuşatmadan sonra, ancak 1536'da alabildi. Kilise'nin mal varlığını sivil güçlere devretti, luthercıliği devletin resmi dini olarak kabul ettirdi ve krallık yönetiminin gücünü pekiştirdi. Meclisini lağvederek Norveç'i bir fief durumuna getirdi.

CHRİSTİAN IV (Frederiksborg 1577 - Kopenhag 1648), Danimarka ve Norveç kralı (1588-1648). Babası Frederik II'nin yerine geçtiğinde henüz reşit değildi, 1596'da rüştünü ispat ederek taç giydi. 1611'de İsveç'e karşı kısa bir savaşa girişti, bundan bazı çıkarlar sağladı; daha sonra yumuşak bir siyaset izledi, ülkenin ticaretini ve sanayisini geliştirdi ve birçok kent kurdu, bunlardan biri Norveç'teki Christiania'dır. 1624'te ülkesini Otuz Yıl savaşı'na soktu ve bu savaştan yenik çıktı (Lübeck barışı, 1629). Daha sonra, Danimarka'nın Sund'dan geçiş resmini artır-

ması, Hollanda'dan da yardım gören İsveç'in savaş açmasına neden oldu (1643), savaş Brömsebro antlaşması'yla (1645) sona erdi. Bu antlaşmaya göre İsveç geçiş resminden muaf tutuldu, Ösel ve Gotland adalarıyla Norveç'in bir eyaleti İsveç'e verildi. Bu antlaşmayla Danimarka'nın kuzeydeki hegemonyası son bulmuş oldu.

■ **CHRİSTİAN V** (Flensborg 1646 - Kopenhag 1699), Danimarka ve Norveç kralı (1670-1699). Danimarka tahtına veraset yoluyla geçen ilk kraldır; Danimarka ve Norveç için kendi adını taşıyan yasaları çıkararak otokrasiyi sağlamlaştırdı. 1676'da gözden düşen güçlü danışmanı Griffenfeld, yönetimi ve savunmayı düzene soktu ve yeni bir soylu sınıfı oluşturdu. Christian V, Skane'yi geri almak için 1675'te Fransa'nın müttefiki olan İsveç'e savaş açtı. Bazı başarılar elde etmesine karşın Louis XIV'ün müdahalesi sonucunda, Fontainebleau'da bir antlaşma imzalamak zorunda kaldı; Lund'da (1679) teyid edilen bu antlaşma gereğince, Christian, elde ettiği yerleri geri verdi.

CHRİSTİAN VI (Kopenhag 1699 - Hørsholm 1746), Danimarka ve Norveç kralı (1730-1746), Frederik IV'ün oğlu. Şatolar inşa ettirdi (Christiansborg), eğitimde reform yaptı, sanayi ve ticareti teşvik etti ve ülkeye yeniden bir tür kölelik sistemi getirdi. Çevresinde alman etkisinin oluşmasına göz yumdu ve piyetist hareketin gelişmesi için uygun bir ortam hazırladı.

CHRİSTİAN VII (Kopenhag 1749 -Rendsborg 1808), Danimarka ve Norveç kralı (1766-1808), Frederik V'in oğlu ve halefi. Oldenburg'u, Slesvig ve Holstein düklükleriyle değişti. Dengesiz ve düşüncesiz bir insan olan Christian VII, ülkenin yönetimini Bernstorff'a, Danimarka'ya aydın despotluğu getiren Struensee'ye (1770-1772) Guldberg'e (1784-1797) ve sonunda kraliyet prensi Frederik'e bıraktı.

CHRİSTİAN VIII (Kopenhag 1786 - Amalienborg 1848), Danimarka kralı (1839-1848), Frederik V'in torunu ve Frederik VI'nın halefi. Christian-Frederik adıyla Norveç kralı seçildi; Kiel antlaşması'ndan sonra tacından vazgeçerek Avrupa'nın isteğine boyun eğmek zorunda kaldı. Saltanatı, Düklükler sorunundan kaynaklanan huzursuzluk dışında, bir reform ve bolluk dönemiydi.

■ **CHRİSTİAN IX** (Gottorp 1818 - Kopenhag 1906), Danimarka kralı (1863 -1906). Holstein-Sønderborg-Glücksburg sülalesinin küçük kolundan gelir; bu sülalenin büyük kolu Augustenborg ailesidir. Karısı, Frederik VII'nin kuzini ve vârisi Hessenli Luise'in hakları sayesinde Frederik VII tarafından halef olarak seçildi ve bu durum, büyük devletlerle (Londra antlaşması, 1852) parlamento (1853) tarafından onaylandı. Fakat tahta çıktığında (kasım 1863) Christian, Slesvig'i Danimarka'ya katan yeni anayasayı, istememesine karşın kabul etti. Alman düklükleri bu durumu protesto ettiler ve dük Frederik Augustenborg, Kiel'e yerleşerek Slesvig ve Holstein düklüklerini talep etti. Frankfurt Diyeti'ne başvurdu ve böylece Avusturya -Prusya'nın işe karışmasına, sözü edilen düklüklerin Danimarka'dan kopmasına yol açan 1864 savaşının çıkmasına neden oldu. 1849 anayasası gözden geçirilerek hazırlanan yeni anayasa 1866'da ilan edildi ve uzun sürecek çatışmalara yol açtı.

■ **CHRİSTİAN X** (Charlottenlund 1870 - Kopenhag 1947), Danimarka (1912 -1947) ve İzlanda (1918-1944) kralı, Frederik VIII'in oğlu ve halefi. Birinci Dünya savaşı süresince tarafsız kalan Danimarka, Versailles antlaşması ile kararlaştırılan bir halkoylaması sonunda Kuzey Slesvig'i geri aldı. 1918'de İzlanda'nın kurduğu, kraliyet açısından Danimarka'ya bağlı bağımsız devlet, haziran 1944'te ortadan kalktı. Nisan 1940'ta Almanlar Danimarka'yı işgal edince, kral kendini tutuklu kabul ederek direnmeyi yeğledi; bu durum 1943'te o kadar belirgin bir hal aldı ki sarayında göz hapsinde tutuldu. Almanya'nın teslim olmasından hemen sonra demokratik rejimi yeniden kurmak amacıyla 9 mayıs 1945'te parlamentoyu açtı.

CHRİSTİAN (Charlie), amerikalı caz gitarcısı (Dallas 1919 - New York 1942). 1937'de elektrikli gitar kullanmaya başladı, bu çalgıyı ilk kullananlardan biri oldu. 1939'da katıldığı Benny Goodman orkestrası'nın en beğenilen üyesi durumuna geldi. Aynı zamanda Lionel Hampton ve Minton's playhouse'da bir araya gelen bop müzikçileriyle de çaldı. Yaratıcı bir doğaçlamacı ve be-bop üslubunun öncülerinden olan Christian, gitarı bir ritim çalgısı olmaktan kurtararak caz tarihinde yeni bir dönem başlattı. Başlıca plakları: *Star Dust* (1939), *Six Appeal* (1941), *Solo Flight* (1941, Benny Goodman ile), *From Swing to Bop* (1941).

■ **CHRİSTİANİA** a. (öz. a.; bu duruş yöntemi ilk kez Christiania kentindeki kayakçılar tarafından uygulandığı için). Kayış sırasında, kayakların paralelliğini bozmadan yönlerini değiştirerek yapılan dönüş ve duruş hareketi.

CHRİSTİANİA, Norveç'in başkenti Oslo'nun 1624-1924 arasındaki adı.

CHRİSTİANİT a. (fr. *christianite;* Danimarka kralı *Christian* VIII'in adından). Miner. Zeolit türü. Potasyumlu ve kalsiyumlu bir alüminosilikattır; ortorombik sistemde yer alır ve kimi kez iç içe geçerek haç biçiminde bir ikiz kristal oluşturur.

CHRİSTİAN-JAQUE (Christian MAUDET, —denir), fransız film yönetmeni (Paris 1904). Önce afişçilik ve dekorculuk, sonra yönetmen yardımcılığı yaptı. *Bidon d'or* (1932) adlı filmle yönetmenliğe başladı. İlk filmleri küçük, eğlenceli denemelerdi: *François Ier* (1936), *Ernest le rebelle* (1937). *Les Perles de la Couronne* (1937) filminde Sacha Guitry'ye teknik danışmanlık yaptı. İlk büyük başarısını *les Disparus de Saint-Agil* (1938) ile kazandı. Sinema tekniğini çok iyi bilen sanatçı, daha sonra pek çok film yaptı. Başlıcaları: *l'Enfer des anges* (1939), *l'Assassinat du Père Noël* (1941), *Premier Bal* (1941), *la Symphonie fantastique* (1942), *Voyage sans espoir* (1943), *Sortilèges* (1944), *Boule de suif* (1945), *Un revenant* (1946), *Kanlı Prens* (la Chartreuse de Parme) [1947], *Souvenirs perdus* (1950), *Kahraman âşık* (Fanfan la Tulipe) [1951], *Siyah lale* (la Tulipe noire) [1963], *l'Homme à la camera* (1985).

CHRİSTİANSEN (Sigurd), norveçli yazar (Drammen 1891 - *ay. y.* 1947). Drammen'de posta memurluğu yaptı. Suçluluk kompleksinin irdelenmesine ağırlık verdiği psikolojik romanlar yazdı. *To Levende og En Död* (1931) adlı yapıtıyla, iskandinav ülkeleri yazarlarına verilen büyük bir edebiyat ödülünü kazandı. En önemli yapıtları *Mannen fra Bensinstasionen* (1941) ile kendi yaşamöyküsünden izler taşıyan *Drömmen og Livet* (1935) ve *Det Ensomme Hjerte* (1945) adlı romanlarıdır. Aynı zamanda oyunlar da yazdı. Başlıca oyunu *En Rese i Natten*'dir (1930).

CHRİSTİANSTED, Virgin İslands adalarında (ABD) liman kenti, Saint -Croix (Antil denizi) adasının kuzey kıyısında; 3 000 nüf.

CHRİSTİE (Wilhelm Frimann Koren), norveçli avukat ve siyaset adamı (1778 -1849). Danimarka şansölyeliği eski üyesi, Bergen milletvekili, sekreter ve Moss konvansiyonu'ndan (14 ağustos 1814) sonra Eisvoll meclisi başkanı. İsveç ile Norveç'in birleşmesiyle sonuçlanan görüşmeleri yönetti (1814). Daha sonra Norveç'in iç işlerinin örgütlenmesine katkıda bulundu; ama Karl XIV ile iyi ilişkiler için de oluşu nedeniyle eleştirilere uğradı, görevinden (1821) ve siyasal yaşamdan (1825) ayrılmak zorunda kaldı. Bergen müzesi'nin kurucusudur.

CHRİSTİE (*sir* William Henry Mahoney), ingiliz gökbilimci (Woolwich, Kent, 1845 - Mogador ile Cebelitarık arasında denizde, 1922). 1881'den 1910'a kadar Greenwich gözlemevi'nin müdürlüğünü yaptı; çalışmalarını gökcisimlerinin fotoğrafla ve tayfgözlemle incelenmesi üzerinde yoğunlaştırdı.

■ **CHRİSTİE** (Agatha Mary Clarissa MİLLER, **Agatha** —denir), ingiliz roman ve oyun yazarı (Torquay 1891-Wallingford 1976). Annesi ingiliz, babası amerikalıydı. İlk kocası albay Archibald Christie'nin yanında olabilmek için, Birinci Dünya savaşı sırasında hemşirelik yaptı. 1930'da boşanarak arkeolog Mallowan ile evlendiyse de, öyle tanındığı için Christie soyadını bırakmadı. Hastanedeki işinden artakalan zamanlarında ilk öyküsünü yazdı: *The Mysterious Affair at Styles* (1920). Bu yapıtta, dedektif Hercule Poirot ile yaşlı kız miss Marple, polisi uğraştıran düğümlerin çözümünde birbiriyle yarışır. *Roger Ackroyd öldürüldü* (The Murder of Roger Ackroyd, 1926) adlı romanı yayımlanınca ünlenen Christie, Conan Doyle'un başlattığı muammalı roman geleneğini sürdürdü: *Şark ekspresinde cinayet* (Murder on the Orient Express, 1934), *On küçük zenci* (Ten Little Niggers, 1939), *Güneşin altında kötülük* (Evil Under the Sun, 1941), *Sıfıra doğru* (Towards Zero, 1944), *Çarpık ev* (Crooked House, 1949), *Solgun at* (The Pale Horse, 1961), *Çatlak ayna* (The Mirror Crack'd from Side to Side, 1962), *Son perde* (Curtain, 1976). Ayrıca oyunlar (*The Mousetrap*, 1952) ve **Mary Westmacott** takma adıyla yayımladığı psikolojik romanlar yazdı, yaşamöyküsünü kaleme aldı (1949).

Snowdon-Camera Press-Parimage

Agatha Christie
(1974'te)

Christie's ya da **Christie, Manson and Woods Ltd,** 1766'da Londra'da kurulan müzayede salonu. Bu türdeki en eski şirket olan Christie's, aynı zamanda bu türün en önemlileri arasında yer alır.

■ **CHRİSTİNA** (Stockholm 1626 - Roma 1689), İsveç kraliçesi (1632-1654), Gustaf II Adolf'un kızı. Babasının ölümü üzerine 1632'de 6 yaşındayken tahta geçti. Yetkilerini başbakan Axel Gustavsson Oxenstierna kullandı. 1644'te reşit olunca yönetimi ele alan Christina, Danimarka ile Brömsebro antlaşması'nı imzaladı, Westfalen antlaşması'nın (1648) görüşmelerini hızlandırdı. Ülke büyük bir güce kavuştuysa da, savaşların yol açtığı karışıklıklar yüzünden Christina, krallık topraklarının önemli bir bölümünü soylulara dağıtmak zorunda kaldı. Öte yandan köylülerin durumu kötüleşti, siyasal statüleri önemini yitirdi. Edebiyata ve güzel sanatlara büyük ilgi duyan Christina, Descar-

Frederiksborg müzesi

Christian IX
Hans Christian Jensen'in yaptığı bir portreden ayrıntı (1887)
Frederiksborg müzesi

Frederiksborg müzesi

Christian X
Herman Vedel'in yaptığı (1929) bir portreden ayrıntı
Frederiksborg müzesi

Contamine-Diatec

christiania

Lauros-Giraudon

İsveç kraliçesi Christina
Sébastien Bourdon'un yaptığı (1652-53)
bir portreden ayrıntı
Güzel sanatlar müzesi, Beziers

tes, Grotius, Vossius, Claude Saumaise gibi düşünce ve bilim adamlarını çevresinde toplayarak sarayını gerçek bir bilim akademisine dönüştürdü. Bilim kurumları yararına çıkardığı kararnameler bu siyasetin bir uzantısıdır. Evlenmek istemeyen kraliçe, ülkeyi, La Gardie kontu ve İspanya büyükelçisi Pimentel kontu gibi gözdeleriyle yönetti. A. Messenius tarafından düzenlenen ve hem kraliçenin, hem de gözdelerinin yaşamlarını tehdit eden komplo, Christina'nın iktidardan soğumasına yol açtı; 1654'te tahtı kuzeni Karl X Gustaf'a bırakarak ülkesinden ayrıldı. Almanya ve Birleşik Eyaletler'den geçerek Brüksel'e vardı, burada gizlice lutherciIikten çıkarak (aralık 1654), İnnsbruck katedrali'nde toplanmış kalabalığın önünde yeniden katolikliğe geçti (3 kasım 1655). Daha sonra papa Alexander VII tarafından Roma'da kutsandı. 1656'da başlayan Fransa gezisi sırasındaki aşırı serbest davranışları yüzünden eleştirildi. Üstelik, ertesi yılki gezisinde, baş seyisi Gian Rinaldo Monaldeschi'yi "ihanet" ettiği gerekçesiyle Fontainebleau şatosu'nda öldürttü.

Christina, 1660'ta Karl X Gustaf ölünce, veliaht prens henüz çocuk olduğundan, yeniden İsveç tahtına çıkmayı denedi, ama başaramadı. Bunun üzerine, Polonya kraliçesi olmaya çalıştı. Sonunda Roma'ya yerleşti. Büyük bir kitaplığı, zengin bir tablo ve antika koleksiyonu vardı. La Rochefoucauld tarzında özdeyişler kaleme aldı ve anılarını yayımladı.

■ **CHRİSTİNE DE PİSAN** ya da **DE PİZAN,** fransız kadın şair (Venedik 1365'e doğr.-1430 ?). Charles V'e danışmanlık yapmak için Fransa'ya gelen italyan kökenli bir astrolog ve doktorun kızı olan Christine, kralın sekreterlerinden Étienne du Castel ile evlendi. Kocasının ölümü (1389) onu, üç çocuğuna bakabilmek için bir gelir kaynağı aramaya zorladı. Böylece, aşk konulu şiirler yazdı (balad, virelai, rondo, alegorili tartışmalar) ve prenslere sunulmak üzere, bunlardan derlemeler yaptı. Guillaume de Machaut tarafından kurallara bağlanan bu geleneksel şiir türlerine Christine, ölçü ve tema yönlerinden önemli değişiklikler getirdi. Bununla birlikte, bir süre sonra daha ciddi yapıtlara yöneldi ve *filozoflar* diye adlandırdığı eski yazarlardaki bilgileri düzyazı ya da şiirle aktarmaya çalıştı. Bunun sonucunda, 1400 ile 1410 yılları arasında, bir dizi iddialı yapıt meydana getirdi *(Roman de la Rose).*

CHRİSTİNO a. Tar. İspanya'da, Fernando VII'nin dul eşi Maria-Christina De Borbón yanlısı, carlistaların karşıtı.

Christlich-Demokratische Union (CDU) → HIRİSTİYAN DEMOKRAT BİRLİĞİ.

CHRİSTMAS adası, Hint okyanusu'nda ada, Cava adasının güney kıyısının G.'inde; 135 km²; 3 300 nüf. 1888'de Büyük Britanya topraklarına katılan ada, 1958'den bu yana Avustralya'ya bağlıdır. Dağlık, ormanlarla örtülü adada birçok fosfat yatağı vardır.

CHRİSTMAS adası, Büyük Okyanus'ta (Sporades adaları) ada; bu okyanustaki en büyük mercan adasıdır; 359 km²; 700 nüf. 1777'de Cook'un bulduğu ada, 1888'de Büyük Britanya topraklarına katıldı; 1919'da Gilbert ve Ellice sömürgesine bağlandı; günümüzde Kiribati'ye (esk. Gilbert adaları) bağlı olan ada üzerinde ABD hak iddia etmektedir. İngilizler, burada, atom ve termonükleer bomba denemeleri (özellikle 1957-1958'de) yapmışlardır.

Christmas Books *(Noel masalları),* Ch. Dickens'ın yapıtı (1843-1848). *A Christmas Carol*'da iflah olmaz bir cimri, Tanrı esiniyle cömertleşir; bir başka masalda da yaşlı bir oyuncakçı, kör kızını lüks içinde yaşadığına inandırır: bütün bu kişiler, Victoria çağının toplumsal barış düşüne göre uyarlanmış ve şiirleştirilmiş "mucizeler içindeki hıristiyan" tipinin örnekleridir.

Christmas Carol, Ch. Dickens'ın *Christmas Books* adlı kitabındaki masalların en ünlüsü (1843). Masalın kahramanı cimri Scrooge, tanrısal bir esinle cömertleşir.

■ **CHRİSTO** (Christo JAVACHEFF, —denir), amerikan yurttaşlığına geçmiş bulgar sanatçı (Gabrovo 1935). Resim ve tiyatro çalışmaları yaptığı Bulgaristan'dan ayrılarak Viyana'ya (1956), Paris'e (1958), sonra da New York'a (1964) gitti, *yenigerçekçilik*'e yakın yapıtlar verdi: vitrinler, nesnelerin kumaşla kaplanması, anıtların brandayla sarılması (özellikle de müzelerin: Bern'de Kunsthalle, 1968; Philadelphia Museum of Art, 1970)...).Daha sonraları çalışmalarını giderek devleşen boyutlardaki doğal manzaralara yöneltti (*Wrapped Coast,* Avustralya'daki Little Bay kıyısının kumaşla kaplanması, 1969; *Valley Curtain,* Colorado'da bir vadinin sarılması, 1971 ve 1972; *Running-Fence,* Kaliforniya'yı kateden 40 km'lik bez duvar, 1976). Christo'nun başlıca amacı çevrenin ve insan davranışının değişikliğe uğratılmasıdır.

Christo
Wrapped Coast (1969)
Avustralya'daki bir kıyının
(Little Bay, Yeni Güney Galler)
bir bölümünü
kumaşla kaplama tasarısı
fotoğraf, kalem, şerit
Danielle Varenne galerisi, Cenevre

Danielle Varenne galerisi, Cenevre

CHRİSTOF I (1219 - Ribe 1259), Danimarka kralı (1252-1259), Valdemar II'nin üçüncü oğlu.

CHRİSTOF II (1276 - Nyköping 1332), Danimarka kralı (1320-1326 ve 1330 - 1332), Erik Menved'in kardeşi ve ardılı. Tahta çıkınca Kilise'nin ve soyluların bağımsızlığına saygı göstereceğini taahhüt eden bir fermanı imzaladı. Çok geçmeden fermanı ihlal edince, 1326'da senyörler tarafından kovuldu. Onun yerine, Slesvig dükünün oğlu olan genç Valdemar III getirildi. Christof, 1330'da topraklarını parçalara ayırma pahasına tacını geri almayı başardı; kısa bir süre sonra da öldü.

CHRİSTOF III (1418 - Hälsingborg 1448), Danimarka (1440-1448), İsveç (1441-1448) ve Norveç (1442 -1448) kralı. Yeğeni olduğu Pomeranyalı Erik'in yerine geçti, her ülkenin kendi yurttaşları tarafından yönetilmesini kabul ederek Birliğe bağlı üç ülkenin kralı oldu. Hiçbir zaman gerçek bir etkinlik gösteremedi.

CHRİSTOFF (Boris), bulgar şarkıcı (Plovdiv 1919). Hukuk doktorası yaptı. İtalya'da Stracciari ile şan çalıştı. Meslek yaşamına 1946'da İtalya'da başladı. Daha sonra Londra, New York, Paris gibi büyük kentlerde de sahneye çıktı. Bas sesli kusursuz bir oyuncu (Boris ve Philippos II rolleri) ve lied yorumcusu olarak, savaş sonrası dönemin en büyük şarkıcıları arasına girdi.

CHRİSTOFFEL (Elwin Bruno), alman matematikçi (Montjoie, bugün Monschau, 1829 - Strasbourg 1900). Dirichlet ve Riemann'ın öğrencisi. Riemann'ın ardından diferansiyel değişmezleri inceledi. Bir $F = \sum_{r,s} g_{rs}\, dx_r\, dx_s$ cebirsel biçiminin kendine eşdeğer bir $F' = \sum_{r,s} g'_{rs}\, dy_r\, dy_s$ biçimine dönüşebilmesi için gerek ve yeter koşulları belirledi ve Christoffel simgelerini ortaya koydu. Ricci bu sonuçları tansör çözümlemesinde bir araya getirdi.

CHRİSTOFOROU (John), yunan ressam (Londra 1921), 1957'de Paris'e yerleşti. *Yeni betimleme*'de ("Maskeler" dizisi, 1964) anlatımcı akımın başlıca temsilcilerinden biridir. Çoğu kez büyük boyutlu olan tuvallerinde renkler ve biçimler arasında sert ve olağandışı yalınlaştırmalar ve aktarmalar yapar (*Spazm ve kurbanlar,* 1972).

CHRİSTOPHE (Henri), Haiti kralı (Grenada adası 1767 - Port-au-Prince 1820). Azat edilmiş bir köleydi; zencilerin Saint -Domingue'deki ilk ayaklanmaları sırasında Toussaint Louverture'ün yardımcısı olarak etkin bir görev üstlendi. 1802'de Cap -Français'yi (bugün Cap-Haïtien) general Leclerc komutasındaki fransız seferi birliklerine karşı savundu. Dessalines tarafından kurulan ilk Haiti İmparatorluğu'nda başkomutanlık yaptı, Dessalines'in öldürülmesinde rol oynadı (1806). 1807'de Haiti başkanı olarak atandı. Port-au-Prince'te başkan ilan edilen melez Pétion ile arasında bir iç savaş patlak verdi. Ama, Pétion tarafından yenilgiye uğratılınca Kuzey'e çekildi ve **Henri I** adıyla kral ilan edildi (1811). Askeri şeflere ve askerlere toprak dağıttı ve Haiti'nin kuzeyini enerjik biçimde yönetti. Hastayken çıkan bir ayaklanmayla tahttan düşürüldü ve intihar etti.

Christus, F. Liszt'in oratoryosu. 3 bölümden oluşur: *Noel, Epiphania'dan sonra, Çile ve Dirilme* (1856-1866). Latince olan metin, İncillerden ve Ortaçağ düzyazılarından Liszt tarafından seçilmiştir. Yapıtta, gregorius ilahilerinin temaları vardır.

CHRİSTUS (Petrus), flaman ressam (Baerle, Drongen yakınında, 1420'ye doğr. - Brugge 1472-73). Kayıtlarda, 1444'te Brugge'de başusta olduğu yazılıdır. J. Van Eyck'in etkisinde yetişti (*Kedili Madonna,* Berlin-Dahlem müzesi), daha sonraları da R. Van der Weyden ile Bouts'un etkilerinde kaldı. Başlıca yapıtları: *Aziz Eligius* (1449, Metropolitan Museum, New York), *Meryem Ana'nın ölümü* (Washington), *Pietà* (Brüksel), *Genç kadın portresi* (Berlin).

CHROMEL a. (fr. *chromel;* tesc. edil. ad). % 10 krom içeren nikel alaşımı; tel biçimindeki chromelden, Alümel alaşımıyla birlikte, 1 100° C'tan düşük sıcaklıkların ölçümünde yaygın olarak kullanılan termoelektrik çiftlerin yapımında yararlanılır.

CHROOCOCCALES a. (yun. *khros, -otos* ya da *-oos,* deri, vücut, ve *kokkos,* meyve, tohum). Hücreleri bir jöle içinde ayrık duran mavi-yeşil suyosunları takımı. (Başlıca cinsi: *aphanotheca.*)

CHROZOPHORA a. Bot. Akdeniz, Asya ve tropikal Afrika bölgelerinde yetişen küçük ot. (*Chrozophora tinctoria* türü, grimsi tüylü biryıllık küçük bir bitkidir; kimyada ayıraç olarak kullanılan turnusol boyası bundan elde edilir. Bu amaçla Fransa gibi bazı ülkelerde özel olarak yetiştirilir; sütleğengiller familyası.)

CHRUDİM, Doğu Bohemya'da (Çekoslovakya), kent, Pardubice'nin güneyinde; 17 000 nüf. XVIII. yy.'dan kalma belediye konağı ve başka eski anıtlar.

CHRYSANDER (Friedrich), alman müzikbilimci (Lübtheen, Lauenburg yakınında, 1826 - Bergedorf, Hamburg yakınında, 1901). Händel'in tüm yapıtlarını baskıya hazırladı (95 cilt, 1858-1894), bu bes-

tecinin biyografisini yazdı (3 cilt, 1858 -1867). Ayrıca dönemin yayın organlarında çok sayıda müzikbilim incelemesi yayımlandı.

CHRYSAORA a. (yun. *khrysaoros,* altın kılıç'tan). Ilıman denizlerin derin kesimlerinde yaşayan medüzleri içeren cins. (Şemsiyesinin kenarında 32 dilcik, 8 ropalyum ve 24 dokunaç sıralanır. Erdişidir, bütün *Scyphomedusae*'ler gibi, her biri erişkin bir medüz oluşturan yüz kadar larvanın *(Ephyra)* ortaya çıkmasına yol açan bir sabit strobil aracılığıyla çoğalır. *Semeostoma* takımı, *Pelagidae* familyası.)

CHRYSİDİDAE a. Küçük, zarkanatlı böcekler familyası. (İğnelidir. Bedenini top gibi yusyuvarlak yapabilir. Kökeni boyarmaddelere dayanmayan fiziksel nitelikli parlak madensel renklerle bezenir. Dünyaya yayılan 2 000'i aşkın türü vardır. Larvası, yuva yapan zarkanatlılarda asalak yaşar.)

CHRYSİS a. Değerli taşlar gibi parıldayan zarkanatlı böcekleri içeren cins. (*Chrysididae* familyasının örnek tipi.)
—ANSİKL. *Chrysis*'ler genellikle gök yakut, yeşil zümrüt ya da kırmızı yakut rengindedir. Çok güneşli havalarda eski duvarların, kum yığınlarının, duvarcıyabanarısıgillerin (çünkü duvarcıyabanarısıgillerin yuvasında gelişirler) bulunabileceği her yerde koşuşur. Avrupa'da yüz kadar türü bulunur.

Chrysler Corporation, Amerika Birleşik Devletleri'nde bir otomobil yapım şirketi. 1925'te amerikalı mühendis Walter Percy *Chrysler* (1875-1940) tarafından Maxwell Motor Corporation'ın sanayi varlığı satın alınarak kurulan şirket, lüks araba yapımında uzmanlaştı. İkinci Dünya savaşı sırasında, askeri siparişleri karşılamak amacıyla, kamyon, sanayi ve deniz motorları yapımında bir hayli gelişti. 1968'de ciddi mali güçlüklerle karşılaştı. 1978'den sonra İspanya, İngiltere ve Fransa'daki üç şubesini Peugeot-Citroen A.Ş.'ye satmak zorunda kaldı ve ayrıca federal hükümetten mali yardım talebinde bulundu. 1985'te Japon firması Mitsubishi ile ortak olarak, ABD'de küçük tipte araba yapmak üzere Diamond-Star Motors Corporation adlı yeni şirketi kurdu.

CHRYSOBALANUS a. (yun. *khrysos,* altın, ve *balanos,* pelit'ten). Amerika ve Afrika'nın tropikal bölgelerinde yetişen ağaç. (Gülgiller familyası.)
—ANSİKL. Erik ağacına oldukça benzeyen chrysobalanus salkım halinde beyaz çiçekler açar. *Chrysobalanus icaco* türünün meyvesi (çeşidine göre sarı, beyaz, kırmızı ya da mor) yumuşak, etlisulu, beyaz ve hafifçe buruktur, hem kendisi hem çekirdeği yenir. Tanence zengin olan kabuğu dizanteriye karşı kullanılır. Çekirdeğinden eczacılıkta kullanılan bir yağ elde edilir.

CHRYSOBOTHRİS a. (yun. *khrysos,* altın, ve *bothros,* delik'ten). Elitraları üstünde parlak madensel renkli benekler bulunan, yassı parlak böcekler cinsi. (Kınkanatlılar takımı, parlakböcekgiller familyası.)

CHRYSOCHLORİDAE a. Zool. ALTINKÖSTEBEKGİLLER familyasının bilimsel adı.

CHRYSOCHRAON a. (yun. *khrysos,* altın, ve *khrainein,* boyamak'tan). Avrupa'da nemli çayırlıklarda yaşayan çekirgeleri içeren cins. (Ağaççileği ağacının odunu içine yumurtlar. Düzkanatlılar takımı, çekirgegiller familyası.)

CHRYSOCHROA a. (yun. *khrysos,* altın,ve *khroa,* deri, beden'den). Endonezya ile Malezya yöresinin tropikal bölgelerinde yaşayan çok güzel parlakböcekler cinsi. (Kınkanatlılar takımı, parlakböcekgiller familyası. Bazen süs eşyası olarak kullanılır.)

CHRYSOCHROMA a. (yun. *khrysos,* altın, ve *khroma, -atos,* renk'ten). Alnında iki beyaz leke bulunan, madensel renkli sinekler cinsi. (Tezeklerin, çürümüş organik maddelerin ve gübrenin üstünde çok yaygındır. Silahlısinekgiller familyası.)

CHRYSOCHUS ASCLEPİADEUS a. Bedeni bütünüyle mor kınkanatlı böcekler cinsi. (Panzehir otu üstünde yaşar ve larvası bu otun kökleriyle beslenir. Rahatsız edilen erişkin böcek, elitralarının deliklerinden ince sıvı damlacıkları çıkarır. Yaprakböceğigiller familyası.)

CHRYSOLOPHUS a. (yun. *khrysos,* altın, ve *lophos,* sorguç, tutam'dan). Asya'da yaşayan, canlı renkli, uzun kuyruklu sülün cinsi. (Tutsak olarak yetiştirilebilir. Sülüngiller familyası.)

CHRYSOMELA a. (yun. *khrysos,* altın, ve *melos,* üye'den). Larvaları otsu bitkiler üstünde yaşayan kınkanatlı böcekler cinsi. (Yaprakböceğigiller familyasının örnek tipi.)
—ANSİKL. Avrupa'da birçok türü vardır; bunların en güzelleri nane yaprakböceği *(Chrysomela menthastri)* ve ballıbabaların üstünde yaşayan *Galeopsis* cinsinden süslü yaprakböceği'dir *(C. fastuosa).*

CYRYSOMELİDAE a. Böcbil. YAPRAKBÖCEĞİGİLLER familyasının bilimsel adı.

CHRYSOMİTRA a. (yun. *khrysos,* altın, ve *mitra,* kemer, sarık'tan). Sifonoforlar (ör. *Velella*) kolonilerinin üreyen, serbest, küçük medüzlerine verilen ad.

CHRYSOMYİA a. (yun. *khrysos,* altın, ve *myia,* sinek'ten). Yerkürenin sıcak bölgelerinde yaşayan, madensel renkli sinekleri içeren cins. (Larvaları insanda ve hayvanlarda hastalığa yol açar. Mavisinekgiller familyası.)

CHRYSOMYZA a. (yun. *khrysos,* altın, ve *mudzein,* emmek'ten). Yeşil ve bal rengi gözlü, uzun hortumlu sinekleri içeren cins. (Dışkıcıl larvası çok yaygındır. *Ulidiidae* familyası.)

CHRYSOPA a. (yun. *khrysos,* altın, ve *ops, opos,* ses'ten). Yeşil ya da sarımsı bedenli, tunç ya da bakır rengi, küremsi ve fırlak gözlü güzel böcekleri içeren cins. (*Planipennia* takımından *Chrysopidae* familyasının örnek tipi.)
—ANSİKL. *Chrysopa* cinsi üyeleri bitki bitleriyle beslenir. Dişi, yumurtalarını bitki yaprakları üstüne bırakır; yumurtalar tepelerindeki uzun bir sapçıkla yaprağa tutturulur. Bu böcekler düşmanlarından korunmak için kokulu bir sıvı salgılarlar.

CHRYSOPHORUS a. (yun. *khrysos,* altın, ve *phoros,* taşıyan'dan). Kolombiya ve Peru'ya özgü, yaldızlı yeşil renkli böceklerini içeren cins. (Yörede yaşayan yerlilerce kolyeleri süslemede kullanılır. Yerliler, böceğin arka bacaklarının üst kesimi nokta nokta mavi parıltılı olduğundan bunları kolyeye dizer ve elitralarından küpe yaparlar. Kınkanatlılar takımı, yaprakduyargalıgiller familyası.)

CHRYSOPHYCEA a. Tatlı suda ya da denizde yetişen parlak sarı renkli ve hepsi birhücreli suyosunları takımı.
—ANSİKL. Gerek boya maddeleri, gerek nişasta yerine lökosinden oluşan glusit türü yedek besinleri bakımından tipik "esmer suyosunları" olan chrysophyceae çok çeşitlilik gösteren bir gruptur. Hem bu özellikleriyle, hem silisli kistleriyle xanthophyceae grubuna ve diyatomelere benzer. Ayrıca pheophyceae grubunu da andırır. Birhücrelilere de yakın olan bu suyosunları bitkisel tipte beslendikleri gibi hayvansal tipte de beslenirler. Bazıları yakalıkamçılılara ve dolayısıyla süngerlere benzer. Bazılarıysa tam anlamıyla amipleri andırır. Yine bazılarının peridinialarla ve dolayısıyla selenterelerle bağlantıları vardır. Bu yosunlar tatlı sularda, özellikle soğuk sularda yaygındır. Denizlerde coccolithophoraceae gibi çoğalırlar. Bazı türlerin silisli tabakalarının incelenmesi için elektronik mikroskop kullanmak gerekir.

CHRYSOPHYLLUM a. (yun. *khrysos,* altın, ve *phyllon,* yaprak'tan). Amerika' da yetişen ve bazı türleri süs ağacı olarak, bazılarıysa yenebilen meyveleri için yetiştirilen büyük ağaç. (Antiller'de yetişen *Chrysophyllum caimito,* sapotilla meyvesi kadar değerli bir meyve verir. Sapotaceae familyası.)

CHRYSOPS a. (yun. *khrysos,* altın, ve *ops,* göz'den). İri, parlak yeşil gözlü, alacalı, küçük boylu büvelekleri içeren cins. (Ilıman bölgelerde, *Chrysops coecutiens,* yazın insanları ve hayvanları inatla sokar. *Chrysops* cinsi üyeleri sığırsineğigiller familyasından ortorof çiftkanatlı böceklerdir.)

CHRYSOSPLENİUM a. Nemli ve gölge yerlerde yetişen, sarımsı yeşil çiçekli, 5-20 cm yüksekliğinde otsu bitki. (Taşkırangiller familyası.)

CHRYSOZONA a. (yun. *khrysos,* altın, ve *dzone,* kemer, bağ'dan). Üç renkli kıllı gözlü, çam ormanlarında ve su kıyılarında çok yaygın büvelek cinsi. (Dinlenirken kanatları çatı biçiminde durur. Çam ormanlarında ve su kenarlarında çok yaygındır. Dişisi insanı sokar. Sığırsineğigiller familyası.)

CHRZANÓW, Polonya'da kent, Katowice'nin G.-D.'sunda, Silezya havzası kenarında; 35 000 nüf. Demirdışı metaller metalürjisi. Demiryolu gereçleri yapımı.

CHRZANOWSKİ (Wojciech), polonyalı general (Kraków 1793 - Paris 1861). 1812 ve 1813'te Fransa'nın hizmetinde bulundu, rus genelkurmayında görevli olarak Türkler'e karşı savaştı (1829) ve Varna savaşı'nda yararlık gösterdi. 1830 polonya ayaklanmasına katıldı. 1849'da, Carlo-Alberto tarafından Piemonte birliklerini yeniden örgütlemekle görevlendirdi.

CHTHONİUS a. (yun. *khthonios,* yeraltı'ndan). Uzun kıskaçlı yalancıakrepleri içeren cins. (Yosunlar, döküntüler içinde, karanlık yerlerde yaşar. *Chthonius tetrachelatus* evlerin yakınındaki nemli taşların altında, *C. ischnocheles* kırlarda ve ormanlarda bulunur. *Heterosphyronidae* alttakımı, *Chthoniidae* familyası.)

CHUBUT, Arjantin'de ırmak; Rawson'da Atlas okyanusu'na dökülür; 850 km. Aşağı çığırı sulama olanakları sayesinde yoncalıklarla çevrilidir. —*Chubut ili,* 224 686 km^2; 328 000 nüf. (1989).

CHUERA *(tel),* Kuzey Suriye'de höyük. Alman prof. A. Moortgat yönetiminde başlatılan kazılarda (1958), İ.Ö. III. binyılın değişik dönemlerine tarihlenen, üst üste kurulmuş beş tapınak yapısı ortaya çıkarıldı. İ.Ö. III. binyılın ortalarına tarihlenen katmanda, küçük bir tapınak çevresinde toplanmış taş temelsiz, kerpiç duvarlı yapılar vardır. Gene aynı dönemden iki tapınak, kerpiç taban üzerinde yükselen taş duvarlarıyla, değişik mimaride yapılardır. (→ Kayn.)

CHUETA sıf. ve a. (Mallorca dilinde *chuya,* domuz, ya da bir ispanyol lehçesindeki *judio,* yahudi'den). Tar. Mallorca'da 1391 ve 1435'teki baskı ve işkenceler sırasında hıristiyanlığı kabul eden marranolara verilen ad. (Günümüzde, bunlardan, yahudiliğini unutmayan birkaç bin kişi kalmıştır; bazıları, 1966'da, İsrail'e yerleşmeyi denemişlerdi.) Chuetalar, Blasco İbáñez'in bir romanına konu olmuştur: *los Muertos mandan* (1909).

CHUJOY (Anatole), leton kökenli amerikalı dans eleştirmeni ve yazarı (Riga 1894 - New York 1969). Riga, Varşova ve Petersburg'da öğrenim gördükten sonra 1920 dolaylarında ABD'ye göç etti. Denishawn School tarafından yayımlanan American Dancer'da çalışmaya başladı. Dance Magazine'in kurucuları arasında yer aldı ve derginin yazıişleri müdürü oldu (1937). Aylık Dance News dergisini

B.N., Paris

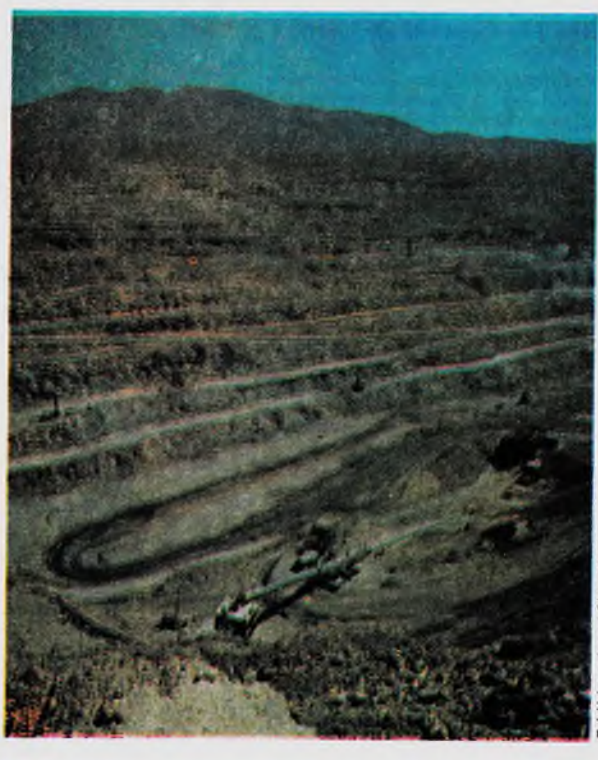
Christine de Pisan
***Cent Ballades* (XV. yy.)**
adlı fransız elyazmasının
bir minyatüründen ayrıntı
Bibliothèque nationale, Paris

Kaliforniya Üniversitesi

Alonzo Church

Chuquicamata açık hava bakır madeninin genel görünümü (Antofagasta bölgesi, Şili)

Frédérique Jannel-Objectif 2000

kurdu (1942). 1949'da yayımladığı *Dance Encyclopedia*'yı (Dans ansiklopedisi), 1967'de P. W. Manchester ile yeniden yayımladı. *The New York City Ballet* adlı incelemesi 1953'te basıldı. Rus dans öğretmeni Agrippina Vaganova'nın ders kitabını ilk olarak ingilizceye çevirdi, 1946'da New York'ta *Fundamentals of Classic Dance* (Klasik dansın temelleri) adıyla yayımladı.

CHULA VİSTA, ABD'de kent, Kaliforniya'da, San Diego yerleşme alanının güney kesiminde; 135 165 nüf. (1990).

CHULLPA a. (aymara dilinde *mezar* anlamında sözc.). Arkeol. Bindirme tonoz ya da bir kapak taşıyla örtülü, dairesel ya da dikdörtgen planlı,kolomböncesi taş yapı. (Titicaca yüksek platolarındaki bu mezar yapıları İnka dönemi'nden [İ.S. 1400 -1533] ya da bu dönemin az öncesinden kalmadır.)

CHULUPİLER, AŞHLUSLAYLAR ya da **CHUNUPİLER,** mataco -mataguayo grubundan bir dil konuşan Chaco Kızılderilileri. 1944'te sayıları 15 000 tahmin edilen Chulupiler, başlıca etkinlikleri sırasıyla balıkçılık, avcılık ve tarım olan "ırmak halkı", "orman halkı" ve "tarla halkı" diye üç öbeğe ayrılırlar.

CHUQUET (Nicolas), fransız matematikçi (Paris 1445'e doğr. - 1500). Fransızlar'ın en eski cebir kitabı olan *Triparty en la science des nombres*'un (1484) yazarıdır. Chuquet'de çok geniş olan sayı kavramı, sıfırı, negatif sayıları ve kökleri de içerir. Chuquet negatif sayıları çok iyi kullandı ve işaretler kuralını belirledi. Denklemlerde a^n, ax^n yi göstermek üzere, bilinmeyeni belirtmek için 1^1 i ortaya attı. a^n yi a^m ile çarpmak ya da bölmek için —temel aritmetiğe benzeterek— üsleri toplama ya da çıkarma kuralını büyük bir cesaretle uyguladı. Chuquet, üslerin sonlu aritmetik dizisiyle kuvvetlerin sonlu geometrik dizisini eşleştirdi. Bu düşünce logaritma kavramının tohumunu içinde taşır.

■ **CHUQUİCAMATA,** Şili'nin kuzey kesiminde, río Loa vadisinde kent; 30 000 nüf. Demiryoluyla Antofagasta'ya bağlanır. Dünyanın en önemli açık hava bakır madenlerinden biri. Dökümcülük ve bakır arıtma sanayisi.

CHUQUİSACA, Bolivya'da yönetim bölgesi, Cordillera'nın doğu yamacında; 51 524 km²; 498 000 nüf. (1990). Merkezi *Sucre*.

CHUR, İsviçre'de kent, Graubünden kantonunun merkezi, Ren ırmağı vadisinde, Plessur'ün denize döküldüğü yerde; 32 000 nüf. Turizm merkezi ve bütün Graubünden'de ulaşımı sağlayan yolların kavşak noktası (Ret Alpleri'ndeki dar hatlı demiryolu ağının son istasyonu). Surlarla (*Am Burg* kapısı) çevrili yukarı kent ya da *Piskoposluk sarayı*, eski bir roma sitesinin yerinde kurulmuştur; roman üslubunda katedral (ilkel sivri kemerlerle kubbelendirilmiş sahın); Piskoposluk sarayı (1730). Ticaret ve sanayi (tekstil, makine yapımı, çikolata üretimi) merkezi.
—Tar. Daha Tunç çağında Chur'da bir yerleşme bulunuyordu. Strateji bakımından değerini anlayan Romalılar, buraya askeri bir karargâh kurdular *(Curia Rhaetorum)*. En geç V. yy. ortalarında kurulan piskoposluk, XIX. yy.'ın başına dek, günümüzün Graubünden ve Schwyz kantonlarını, Sankt Gallen kantonunun güneyini, Lichtenstein prensliğini ve Vorarlberg'in büyük bir bölümünü yetki alanı içinde tuttu.
Rhaetia "praeses"leri unvanıyla (IX. yy.'ın ikinci yarısı - 1526) bölgeyi yöneten ve Otto I (X. yy.) tarafından desteklenen piskoposlar, 1160'ta prens, 1300'de de imparatorluk yargıcı unvanını aldılar. Ticaret ve sanayinin gelişmesine bağlı olarak burjuva sınıfının güçlenmesi, karışıklıklara yol açtı: Tanrı'nın evi birliği'nin kurulması (XIV. yy.), piskoposluk şatosunun yağmalanması (1418), kentin ateşe verilmesi (1464). O tarihte Friedrich III tarafından serbest imparatorluk kenti ilan edilen Chur, Reform'u benimsedi (1526), ancak, aziz Carlo Borromeo'nun ve Karşı reform görevlilerinin gayretleriyle yeniden katolikliğe döndü (1570-1643). XVI. ve XVII. yy.'lardaki karışıklıklardan sonra, Graubünden kantonunun merkezi oldu (1803); önceleri bir burgmeister'in (1840), 1874'ten bu yana da bir başkanın yönettiği, seçimle işbaşına gelen Büyük ve Küçük konseyler tarafından yönetilmeye başlandı.

CHURCH (*sir* Richard), ingiliz subay (Cork 1784 - Atina 1873). Yunan bağımsızlık savaşı'na gönüllü olarak katılan Church (1821) yunan kuvvetleri başkomutanlığına getirildi (1827), sonra senatör oldu (1844).

CHURCH (Frederick Edwin), amerikalı ressam (Hartford 1826 - New York 1900). Önceleri Thomas Cole'dan, sonralarıysa Turner'den etkilenen büyük bir peyzajcıydı. Amerika'daki geniş bölgelerin (Labrador, Niagara şelaleleri, Andlar) romantik bir lirizmle resmini yaptı. Suluboyaları ve taslakları da oldukça ilginçtir.

CHURCH (Richard Thomas), ingiliz yazar (Londra 1893 - Cranbrook, Kent, 1972). *Criterion*'un kurucularındandı. Şiirler *(Twelve Noon*, 1936), biyografiler yazdı *(Mary Shelley)*, sol eğilimli hıristiyanların yayın organı New Statesman'de başyazarlık yaptı. Düzyazı türündeki başlıca yapıtları: *The Porch* (1937), *Over the Bridge* (1955), *The Golden Sovereign* (1957), *The Voyage Home* (1964).

■ **CHURCH** (Alonzo), amerikalı mantıkçı (Washington 1903). 1947 - 1967 arasında Princeton Üniversitesi'nde matematik, sonra Kaliforniya (Los Angeles) Üniversitesi'nde felsefe ve matematik profesörü oldu, birinci dereceden yüklemlerin hesabında karar verilemezliği gösteren önemli bir teorem ortaya koydu (1936). Bundan başka, "sezgisel fiilen hesaplanabilir fonksiyon" kavramını, "genel yinelemeli fonksiyon" kavramıyla özdeşleştirdi. Böylece, hesaplanabilirlik kavramına ilişkin birtakım biçimsel ikamelerin —özellikle "lambda-tanımlanabilirlik" adını verdiği ikamenin— genel yinelenebilirlik kavramıyla eşdeğerli olduğunun kanıtlanmasında büyük payı oldu. Yapıtları: *The Calculi of Lambda-Conversion* (Lambda -Dönüşüm hesabı),1941; *Introduction to Mathematical Logic* (Matematiksel mantığa giriş), 1944.

Church savı, matematiksel mantığın, gerçek anlamda hesaplanabilen her fonksiyonun genel gerilemeli olduğunu ifade eden temel savı. Bu sav gerçekte kanıtlanamaz, yalnızca tanımlanmış matematiksel gerileme kavramı ile bir fonksiyonun sezgisel hesaplanabilirlik kavramının eşdeğerliğini ortaya koyar; bununla birlikte bu sav (bu durumda bir teorem olmayan!) oldukça yaygın olarak benimsenir ve bu konuda iki argüman grubu öne sürülebilir:
1. incelendiğinde bilinen bütün hesaplanabilir fonksiyonların, gerilemeli olduğu görülür;
2. şimdiye dek, sezgisel hesaplanabilirlik kavramına matematiksel bir eşdeğer bulmak için yapılan bütün denemeler (lambda-tanımlanabilirlik, bir Turing makinesiyle hesaplanabilirlik, vb.) bu kavramın gerileme kavramına eşdeğer olduğunu ortaya koymuştur; bu da, fonksiyonları gerilemeli/gerilemesiz biçiminde sınıflandırmanın oldukça doğal olduğunu gösterir.

Church teoremi, aritmetiğin her özyeterli genişlemesinin (aritmetiğin kendisi de dahil) karar verilemez olduğunu ifade eden teorem.

CHURCHİLL, esk. **Hamilton,** Kanada'da (Labrador) ırmak, uzunluğu yaklaşık 1 000 km. Yukarı çığırında çağlayanlar *(Churchill Falls)* bulunan ırmak, D.'ya doğru akar; Melville gölünü aştıktan sonra, 25-50 km genişliğinde, 230 km uzunluğunda bir fiyord oluşturarak Atlas okyanusu'na dökülür.

CHURCHİLL, Kanada'da (Saskatchewan ve Manitoba) ırmak. La Loche gölünden çıkar, daralmalarla ve çağlayanlarla birbirinden ayrılan göl örtüleri oluşturarak Hudson körfezine ulaşır; 1 600 km. —Körfeze döküldüğü yerdeki *Churchill* limanı, Hudson körfezi demiryolu hattının son istasyonu ve Kuzey kutbu bölgelerinin ikmal merkezidir; 1 700 nüf. Askeri üs.

CHURCHİLL, büyük bir ingiliz ailesinin soyadı. 1. MARLBOROUGH dükü general John **Churchill** ve daha az ölçüde, karısı Sarah JENNİNGS tarafından üne kavuşturuldu. —Kızları ANNE, 1700'de Charles SPENCER ile evlendi ve bunların torunlarının oğlu. 5. Marlborough dükü George SPENCER, kendi adına Churchill soyadını ekledi. Bu soyadı, soyundan gelenler tarafından da kullanılmaya devam edildi. (→ MARLBOROUGH.)

CHURCHİLL (Charles), ingiliz şair (Westminster 1731 - Boulogne - sur-Mer 1764). Hell'Fire Club'ın üyesiydi. Karısından ayrılması skandala yol açtı. Bu yüzden kilisedeki görevini bırakmak zorunda kaldı (1762). *The Rosciad* (1761), *The Prophecy of Famine* (1763) gibi başlıklar altında topladığı şiirlerinde, siyaset adamlarını sert bir dille yerdi, bu yüzden de Wilkes'in dostluğunu kazandı.

CHURCHİLL (William), ingiliz kökenli türk gazeteci (? - İstanbul 1864). Mahmut II'nin saltanat yıllarında (1808-1839) yerleştiği İstanbul'da, bir yandan Morning herald adlı ingiliz gazetesinin muhabirliğini yaparken, öte yandan da ticaretle uğraştı. Avlanırken bir türk çocuğunu yaralaması üzerine gözaltına alındı (1836). Araya ingiliz elçiliğinin girmesi üzerine, olay siyasal bir nitelik kazanarak büyüdü ve hariciye nazırı Akif Paşa'nın istifa etmesine yol açtı. Churchill, gözaltında kalışının bir tür bedeli olarak, osmanlı hükümetinden yağ dışsatımı ve gazete çıkartma izni aldı. Yağ işini bir başkasına devretti ve uygun bir zamanını kollayıp türk-

çe ilk özel gazete olan Ceride*-i havadis'i çıkardı (31 temmuz 1840). Gazete, önceleri pek ilgi görmedi ve yaşamını devletten para desteği alarak sürdürebildi. Churchill'in Kırım savaşı sırasında savaş muhabiri olarak cepheden yolladığı haberler (1854), gazetenin satışını artırdı. 26 eylül 1864'e kadar 1212 sayı çıkan gazete, William Churchill'in ölümünden sonra, oğlu Alfred Churchill tarafından bir süre daha Ruznâme-i ceride-i havadis adıyla yayımlandı.

CHURCHİLL (*lord* Randolph Henry SPENCER), ingiliz siyaset adamı (Blenheim Palace, Oxfordshire, 1849 - Londra 1895). 1873'te Muhafazakâr parti'den milletvekili seçildi, "ilerici torycilik" adı verilen görüşü savundu. Mısır olayı dolayısıyla liberal hükümeti sistemli biçimde eleştirdi. İrlanda'ya geniş ödünler verilmesinden yanaydı. Fakat İrlanda'nın tam bağımsızlığa kavuşmasının bir ön işareti saydığı Home Rule Gladstone tarafından benimsenince (1886) uzlaşmacı tutumundan vazgeçti. Primrose League'i kurdu, parti örgütünü canlandırdı ve 1886 seçimlerinde birlikçilerin zafer kazanmasına büyük katkısı oldu. Avam kamarası liderliği ve Salisbury hükümetindeki maliye bakanlığı birkaç ay sürdü.

■**CHURCHİLL** (*sir* Winston Leonard SPENCER), ingiliz devlet adamı (Blenheim Palace, Oxfordshire, 1874 - Londra 1965), lord Randolph Henry Spencer Churchill'in büyük oğlu. Genç bir subayken, Küba ayaklanmasını bastırmakla görevli ispanyol ordusu nezdinde gözlemci olarak bulundu. Daha sonra Hindistan ve Sudan'da savaş muhabirliği yaptı. Siyasetin çekiciliğine kapılarak ordudan ayrıldıysa da katıldığı Oldham kısmi seçimini kaybetti. Transvaal'da yeniden savaş muhabirliğine başladı, Ladysmith'te Boerler'ce tutsak edildi; kaçmayı ve başından geçenleri gazetesine iletmeyi başarınca üne kavuştu. Bundan yararlanmayı düşünerek seçim kampanyasına (1900'deki "kaki" seçimleri) girişti ve Muhafazakâr parti'den Oldham millletvekili seçildi. 1904'ten başlayarak liberallere yaklaştı, Liberal parti'nin radikal kanadının temsilcileriyle, özellikle de Lloyd George ile dostluk kurdu. 1906'da Liberal parti'den Manchester milletvekili seçildi ve Campbell-Bannerman hükümetinde, sömürgelerle ilgili devlet bakanı olarak yer aldı.

1908'de Dundee'den (liberal) milletvekili seçildi. Başbakan olan Asquith, ticaret ve sanayi bakanlığına Churchill'i getirdi. Radikalleri ve sosyal demokratları toparlayan Churchill, madenlerdeki işgününü kısaltmaya uğraştı, işsizlikle ve sweating system ile (düşük ücret sistemi) mücadele etti, bütçesinde zenginleri vergilendiren Lloyd'u destekledi. 1910-11'de içişleri, ardından da bahriye bakanlığına getirildi (1911). Amirallik birinci lordu iken, donanmayı silah açısından güçlendirdi ve İrlanda sorununu ateşli bir tutumla ele aldı.

Çevre stratejisinin, cepheden saldırı yöntemine üstün olduğuna inanan Churchill, 1915'te ingiliz ve fransız birliklerinin Çanakkale boğazı üzerine bir sefere girişmelerini önerdi. Fakat Türkler'in direnme gücünü ve cesaretini hesaba katmadan tasarlanan Gelibolu çıkarması, büyük can kaybına yol açtı, başarısızlıktan Churchill sorumlu tutuldu. 1915 sonunda hükümetten istifa eden ve Fransa'da bir göreve atanmasını isteyen Churchill Flandre siperlerinde yarbay rütbesiyle çarpıştı. İngiltere'de koalisyon hükümetinin başına geçen Lloyd George, 1917'de Churchill'i levazım bakanlığına, 1919'da da savaş ve havacılık bakanlığına getirdi. 1921'de sömürgeler bakanı olan Churchill, Araplar ile ilgili sorunlar için albay Lawrence'ı danışman seçti; İrlanda bunalımı sırasında, bu ülkeye bağımsızlık verilmesini öngören anlaşmadan yana tutum takındı. Ama 1922'de liberallerle muhafazakârların koalisyonu çözüldü, Churchill seçimi kaybetti ve sosyalizm karşısında zaaf göstermekle suçlandığı Liberal parti'den ayrılarak Muhafazakâr parti'ye geçti. 1924 seçimlerinde Epping (Essex'te) milletvekili olmayı başardı. Başbakan Baldwin, onu maliye bakanlığına atadı. Altın standardını yeniden yürürlüğe koyması üzerine Keynes'in çok sert eleştirileriyle karşılaştı (1925).

Komünizmi büyük bir tehlike olarak gören Churchill, militanca bir radikalizmden en koyu muhafazakârlığa kaydı. Bu da onun, partinin en gerici üyeleri tarafından çok tutulmasına yol açtı. Hindistan'daki rejimin liberalleşmesini amaçlayan her harekete karşı çıkan Churchill, Edward VIII'i tahttan çekilmeye zorlayan başbakana ve Canterbury başpiskoposuna karşı kralı savundu.

Hitler'in, Büyük Britanya'yı ve Avrupa'yı tehdit eden ihtirası karşısında tetikte duran Churchill, ingiliz kamuoyunu uyanık tutmaya çalıştı ve Fransa ile sıkı bir siyasal işbirliği ve askeri ittifak kurulmasını savundu.

1939'da yeniden amirallik birinci lordu oldu. "Tuhaf savaş"ın başlamasından birkaç ay sonra, Chamberlain hükümetine duyulan güven sarsıldı. Kamuoyu, mücadeleyi kararlılıkla sürdürecek bir lider istiyordu. Chamberlain 10 mayıs 1940'ta istifasını krala sununca, kral da Winston Churchill'den bir ulusal birlik hükümeti kurmasını istedi. İşçi partisi ile Liberal parti işbirliği yaparak yönetime geldiler. Oysa, Fransa'nın ezilip geçilmesi üzerine Büyük Britanya, güç koşullar altında kalmıştı. 1940 ilkbaharıyla sonbaharı arasındaki yoğun askeri hazırlıklardan sonra Churchill, hedefi belirledi: "Ne pahasına olursa olsun, zafer!" Nazilere karşı direnişi her cephede örgütledi: Büyük Britanya'da, Luftwaffe'nin (Alman hava kuvvetleri) saldırılarına ("İngiltere savaşı") ve istila tehdidine karşı; Afrika'da İtalyanlar'a karşı ve ABD'nin yanında (Atlantik belgesi, 14 ağustos 1941).

1941 haziranında SSCB'nin, aralığında da ABD'nin savaşa girmesiyle Büyük Britanya tek başına kalmaktan kurtuldu. Buna karşılık, yeni ve tehlikeli bir düşmanla, Uzakdoğu'daki tüm mevzilerini ele geçirmiş olan Japonya ile de uğraşmak zorunda kaldı. SSCB'ye elinden gelen yardımı gönderen Churchill, savaşan üç ülke arasında bir "Büyük ittifak" kurulmasına çalıştı, bir yandan da Charles de Gaulle'ü destekledi. Roosevelt ile sıkı bir işbirliğine girişti. Batı'da ikinci bir cephe açmak yerine, bir Akdeniz ve Balkan stratejisi izlemeyi yeğliyordu: kasım 1942'deki Kuzey Afrika çıkarması, 1943'teki Sicilya ve İtalya savaşı ve Tito'nun desteklenmesi bu stratejinin gereğiydi.

Nazilere karşı koyma çabasını eşgüdüme kavuşturmak amacıyla çeşitli yolculuklar yaptı: aralık 1941'de Washington'a, ağustos 1942'de Moskova'ya, ocak 1943'te Casablanca'ya gitti: üç büyüklerin Tahran konferansı'ndaki (kasım 1943) görüşmeleri, Churchill'in bu gezilerinin sonucudur. Batıda yapılması öngörülmüş çıkarma, 6 haziran 1944'te Normandiya kıyılarında gerçekleşti: Fransa'nın, Belçika'nın ve Hollanda'nın işgalden kurtarılmasına ingiliz kuvvetleri de katıldı.

Savaşın son aylarından, özellikle de Yalta konferansı'ndan (şubat 1945) başlayarak SSCB ile görüş ayrılıkları belirdi: Churchill, Avrupa'nın doğu yarısının üzerine indirilen "demir perde"yi protesto etti; ingiliz birliklerini, yunan direniş hareketi içinde yer alan komünistlerin üzerine gönderdi. Öte yandan ülke içinde, Almanya'nın teslim şartlaşmasını imzalayanlardan biri olduğu halde, koalisyon hükümetini sürdürebilmek için İşçi partisi'nden müttefiklerinin desteğini elde edemedi. Muhafazakârlar, temmuz 1945'teki genel seçimlerden yenik çıktılar; İşçi partisi 399 milletvekilliğini alırken, Muhafazakâr parti 215 milletvekilliği elde edebildi. Churchill ise, Woodford (Essex'te) milletvekili seçildi (bu görevi 1964'e değin sürecektir). Potsdam konferansı sürerken siyaset sahnesinden çekilen Churchill, yerini hasmı Attlee'ye bıraktı.

Bununla birlikte, partisinin 1951 seçimlerinden başarıyla çıkması üzerine yeniden iktidara geldi. Kurduğu muhafazakâr hükümet, lideri R. A. Butler olan liberal kanada yaslanıyor, içte İşçi partisi'nin devletçiliğini temkinli bir tutumla yumuşatma siyaseti izliyor, dışta ise ABD ile sıkı ittifakını sürdürüyordu. Churchill, sekseninci doğum gününü kutladıktan sonra iktidarı ve partisinin yönetimini Anthony Eden'a bıraktı (nisan 1955).

W. Churchill'in çeşitli türlerde çok sayıda kitabı vardır. Başlıcaları: *My African Journey* (1908), *The World Crisis, 1911-1918* (6 cilt, 1923-1929), siyasal günlüğü (*Step by Step 1936-1939*, 1939), *War Speeches* (6 cilt, 1941-1946), *A History of the English-speaking Peoples* (4 cilt, 1956-1958) ve özellikle *War Memories* (6 cilt, 1948-1954). 1953'te Nobel edebiyat ödülü'nü aldı.

Camera-Press-Parimage

sir Winston **Churchill**

CHURCHİLL FALLS, Kanada'da Churchill ırmağının çığırında çağlayanlar dizisi, Labrador'da (Newfoundland ili). Önemli hidroelektrik tesisleri.

CHURFİRSTEN, Walensee'nin kuzey kıyısının kenarında yükselen, İsviçre Önalpleri'nde doruk; 2 306 m.

■**CHURRİGUERA** (DE), XVII. ve XVIII. yy.'da üyelerinden birçoğu marangozluk, mimarlık ve heykelcilik alanında etkinlik gösteren ispanyol ailesi. İlk ünlü üyesi JOSÉ SİMON (öl. Madrid 1682), 1674'te, Madrid'de, Montserrat hastanesi kilisesi'nin sunakarkalığını yaptı. Bu yapıtı oğlu José Benito'nun çalışmalarına örnek oldu. Salamanca'ya yerleşen üç oğlundan Joaquín ve Alberto sırayla katedralin yapı işlerini yönettiler. —JOSÉ BENİTO (Madrid 1665 - *ay. y.* 1725), 1689'da, Marle-Louise d'Orléans'ın katafalkını yaptı. Salamanca'da bulunan S. Esteban kilisesi'nin ana sunak arkalığı (1693) ile Madrid'de kilise ve sarayların (S. Fernando akademisi) cephelerini yaptı. 1709'da tasarladığı, Nuevo Baztán kentini kurdu.

Churchill ırmağının çığırındaki **Churchill Falls**'dan biri (Labrador, Kanada)

George Hunter

Oronoz, Madrid

Alberto de Churriguera Rueda'da (Valladolid ili) Asunción kilisesi'nin (yapımına 1738'de başlandı) cephesi

—JOAQUÍN (Madrid 1674 - Salamanca 1724), Salamanca katedrali'nin arkalıklı iskemleleriyle bir kubbe (1755 depreminde yıkıldı) yaptı. Aynı kentte Anaya ve Calatrava kolejlerinin yurtlarını yaptı. — ALBERTO (Madrid 1676 - ? 1740), çizimini José Benito'nun hazırladığı Plasencia katedrali'nin sunakarkalıklarını yaptı. 1729'da, Salamanca'da, İspanya'nın en güzel alanlarından biri sayılan Piazza Mayor'u açtı. 1731'de S. Sebastián kilisesi'ni yaptı.

CHURRİGUERESCO sıf. (isp. sözc., [José Benito] *Churriguera*'nın adından). XVII. yy. başı ile XVIII. yy. sonu arasında ispanyol mimarlığını ve süsleme heykelciliğini etkileyen bir üslup için kullanılır.
—ANSİKL. İlk kez Marie-Louise d'Orléans'ın cenaze töreninde (1689) görülen churrigueresco üslubun belirgin özelliği yoğun bir barokçuluktur. N. Tomé, F. Hurtado, P. de Ribera, L. de Figueroa bu üslupta çalıştılar. Churrigueresco üslubun en yetkin örnekleri 1715-1740 yılları arasında verilmiştir: Toledo katedrali'ndeki *El Transparenta*, Madrid'deki S. Fernando güçsüzler yurdu'nun ve Sevilla'daki S. Telmo koleji'nin kapıları,*Madrid'de Toledo köprüsü.

CHURWALDEN, İsviçre'de (Graubünden) yaz turizmi ve kış sporları merkezi, Rabiusa ırmağı kıyısında, Chur'un G.'inde; yüksl. 1 230 m; 1 140 nüf. Eski bir manastırın gotik üslubunda kilisesi (XV.-XVI. yy.'lar), 1477'den kalma oymalı mihrap arkalığı.

CHUSQUEA a. Tropikal Amerika'nın dağlık bölgelerinde yetişen ağacımsı bambu. (Buğdaygiller familyası.)

CHUTNEY a. (ing. sözc.; hindi dilinde baharat anlamında *catni*'den). Sirke, şeker ve baharatla pişirilen meyve ya da sebzelerden yapılan bir tür mayhoş çeşnilik. (İngiliz spesiyalitesi.)

Chvostek belirtisi, elmacık çıkıntısı ile dudak bileşiği arasına vurulduğunda, yüz kaslarının, daha doğrusu üst dudağın orta bölümünün kasılması. (Adını çekoslovak hekim Franz *Chvostek*'ten [1835 -1884] alır ve tetanosla spazmofilide görülür. YÜZ BELİRTİSİ de denir.)

CHWİSTEK (Leon), polonyalı mantıkçı (Zakopane 1884 -Moskova yakınlarında 1944). *Dallandırılmış* kuramın *sade* tipler kuramı lehine terk edilebileceğini ispat ederek (1921) *tipler kuramı*'na önemli bir katkıda bulundu. Başlıca yapıtları: *Antynomie logik formalnej* (1921), *The Theory of Constructive Types* (1923) ve *Journal of Symbolic Logic*'de çıkan makaleleri.

CHYDORUS a. Bütün küçük su örtülerinde çok yaygın bulunan çok çevrimli kabuklu supirelerini içeren cins. (*Chydoridae* familyasının örnek tipi.)

CHYTRİDALES a. (yun. *khytridion*, küçük toprak küp). Genellikle sularda suyosunlarında ya da protistlerde asalak yaşayan, bazen de karada tarım bitkilerinde hastalık yapan (patatese dadanan *syntrichium* gibi) basit mantar. (Bu mantarlarda tal, şişe biçiminde bir sporokist halindedir; tek kamçılı yüzücü sporlar bu kistten çıkar. Bazı türlerde, hemen hemen izogam yapıdaki değişik tallar arasında eşeyli bir üreme görülür. *Chytridiales* mantarları *chytridiomycetes* sınıfının en önemli takımını oluşturur.)

—CI [—Cİ, —CU, —CÜ, —ÇI, —Çİ, —ÇU, —ÇÜ]. Yapım eki. Adlardan somut ve soyut anlamlı meslek adlarıyla bir öğretiye, bir düşünce ve sanat akımına bağlı olan anlamında ad ve sıfatlar türetilir: *demirci* (demir-ci), *eğitimci* (eğitim-ci), *solcu* (sol-cu), *cumhuriyetçi* (cumhuriyet-çi) vb. Bu ekle türemiş sıfatların bir bölümü de huy ve alışkanlık belirtir: *kavgacı* (kavga-cı), *şakacı* (şaka-cı), *yalancı* (yalan-cı) vb.

CIBIL sıf. *Yörs.* **1.** Üzerinde hiçbir şey olmayan; çıplak. **—2.** Yoksul kimse için kullanılır.

CIBIR sıf. ve a. *Tkz.* **1.** Züğürt, parasız. **—2.** Zayıf, cılız.

CICIK a. **1.** Derisi soyulmuş et. **—2.** İç organlar. **—3.** Süs. **—4.** *Bir kimsenin cıcığı çıkmak*, aşırı ölçüde yorulmak. ‖ *Bir şeyin cıcığı çıkmak*, çok yıpranmak. ‖ *Bir şeyin bir kimsenin cıcığını çıkarmak*, bir şeyi yıpratmak, didik didik etmek ya da bir kimseyi çok yormak.

CICİANG ya da **ZHEJİANG,** Çin'de, Doğu Çin denizi kıyısında il; 101 000 km^2; 41 445 930 nüf. (1990). Merkezi *Hangcou*. İki doğal bölge içerir: K.'de Cıciang'ın alçak ovasını ve Yangzi Ciang deltasının güneyini içine alan bir alüvyon ovası; G.'de çok farklı engebeler içeren ve adalarla açıklara doğru devam eden geniş dağlık bölge (1 900 m). İklim yarı tropikaldir (ocak 8°C); yazlar sıcak ve çok yağışlı (yılda 1 500 mm yağış) geçer. Bitki örtüsü çok zengin (kâfurağacı, boyacı sumağı, bambular) ve tarım çok çeşitlidir (mısır, kuzeyde pirinçle almaşık ekilen tütün, dut, tatlıpatates, çay, orta yükseklikteki taraçalarda portakal). Balıkçılık, özellikle Couşan yarımadasında çok etkindir. Cıciang'da demir (Şaoşing) ve şap çıkarılır; K.-B.'da madenkömürü ve tuzlu bataklıklar bulunur; ama il için asıl önemli olan akarsulardan elde edilen elektriktir (Şinan Ciang kıyısında). İlin kaynaklarının, daha çok, Hangcou' nun kuzeyinde, 130 km uzaklıkta bulunan Şanghay sanayi bölgesini beslediği sanılmaktadır.
—Güz. sant. İl, daha sonra Ming döneminin profesyonel manzara ressamlarını Dai Cin ve Vu Vei çevresinde toplayan ve *Cı okulu* diye anılan resim akımına adını verdi. Başlarında Don Çiçang'ın bulunduğu aydınlar tarafından ağır eleştirilere uğrayan bu okul zamanla yapmacıklı bir sanata dönüştü. Cıciang, Han sülalesinden (Huyao, Dıcing, Ciuyen) başlayarak, Tanglar (Yüecou), Güney Songları (Hangcou bölgesi) ve Yüenler (Longçuan seladonları) dönemlerinde birçok seramik fırınıyla ünlüydü.

CIDA a. (moğolca *yıda*, uygur *cıda*). *Esk.* Mızrak: *Altın cıdasın eline aldı* (Dede Korkut kitabı, XIV. yy.).

CIDAĞI, CIDAĞU ya da **CİDAGO** a. At ve sığır gibi dört bacaklı hayvanlarda omuzun üstünde, boyun, sırt ve kürekkemikleri arasında yer alan bölge (*cıdav, cidav, cıdavı, cidago, cidavo* da denir). [Bk. *ansikl.* böl.]
—Ask. *Cıdağu yüksekliği*, eskiden silahlı kuvvetlerde çeşitli hizmetlerde kullanılan at, katır, eşek gibi tek tırnaklı hayvanların boy yüksekliğinin saptanması amacıyla alınan ölçüye verilen ad. (Veteriner denetiminde cıdağu ile yer arasındaki fark belirlenir; hayvanlar bu yüksekliğe göre çeşitli sınıflara ayrılırlardı. En yüksek boyluları süvari ve topçu sınıflarına, kalanlarıysa ulaştırma vb. hizmetlere verilirdi.)
—Vet. *Cıdağı yarası*, cıdağıda semer, eyer ya da boyunduruğun sürtünmesinden ileri gelen yara.
—ANSİKL. Cıdağı anatomik olarak ilk sırt omurlarının dikensi çıkıntılarından ve kürekkemiklerinin uç kıkırdaklarından oluşur. Burası diken üstü kirişinin bağlandığı ve boyun kirişiyle birlikte devindiği bölgedir. Atlarda, baş ve boynun güzel ve uygun biçimde durması için cıdağının yüksek ve "çıkıntılı" olması, ama keskin olmaması gerekir; binek atlarında bu tip cıdağı eyerin tam yerine oturmasını sağlar. Aynı biçimde, öküzlerde de yüksek cıdağı aranır. Kasaplık hayvanlarda boyun kaslarının kalın olması istendiğinden cıdağının geniş olması gerekir.

CIDIROĞLU a. *Yörs.* Anadolu köy seyirlik oyunlarında, oyunu düzenleyen ve yöneten kişiye verilen adlardan biri. (Oyunun düzenlenmesi, duyurulması, oyun alanının hazırlanması ve oyunun yönetilmesinden sorumludur. Öncü*, meydancı*, yiğitbaşı*, delil* de denir.)

CIĞA a. Kadınların süs için başlarına taktıkları taç, çelenk, sorguç.
—Ed. Doğu Anadolu'da ve azeri edebiyatında halk şairlerinin cinasa verdiği ad. (→ CİNAS.)

CIĞALI sıf. Ed. Cinaslı. ‖ *Cığalı bayatı*, Doğu Anadolu'da ve azeri edebiyatında bir tür cinaslı maniye verilen ad. (→ BAYATI, CİNASLI.)

CIĞCIK ya da **CIVCIK** a. *Yörs.* Haşhaşın kurumuş sapı.

—CIK [—CİK, —CUK, —CÜK, —ÇIK, —ÇİK, —ÇUK, —ÇÜK]. Yapım eki. **1.** Adlar ya da sıfatlara, sevgi, acıma, küçültü, vb. bir anlam katmak amacıyla getirilir: *tepecik* (tepe-cik), *ihtiyarcık* (ihtiyar-cık), *kuzucuk* (kuzu-cuk), *anacığım* (ana-cık -ım), *yüz liracık* (lira-cık), *ufacık* (ufak -çık), *toparlacık* (toparlak-çık) vb. **—2.** Adlardan adlar türetilir: *elmacık* (elma-cık), *tomurcuk* (tomur-cuk), *karıncık* (karın-cık), *kapakçık* (kapak-çık) *sözcük* (söz-cük) vb. **—3.** *-ca* ekiyle yapılmış kimi belirteçlerin anlamını pekiştirir: *hemencecik*, (hemen-ce -cik), *usulcacık* (usul-ca-cık) vb.

—CIL [—CİL, —CUL, —CÜL, —ÇIL, —ÇİL, —ÇUL —ÇÜL]. Yapım eki. **1.** Ad soylu sözcüklerden andırma, düşkün olma anlamı içeren sıfatlar türetmede kullanılır: *kırçıl* (kır -çıl), *akçıl* (ak-çıl) *nemcil* (nem-cil), *erkekçil* (erkek-çil), *kadıncıl* (kadın-cıl), vb. **—2.** Addan ad türetilir: *balıkçıl* (balık-çıl), *tavşancıl* (tavşan-cıl) vb.

CILBIR ya da **ÇILBIR** a. *Yörs.* Tarım. Büyükbaş hayvanları yürütmek için boyunlarına takılan yuların iliştirildiği ip ya da zincir.

CILGA a. *Yörs.* Tarım. Deste olarak dizilmiş ekin ya da ekin yığını.

CILIZ sıf. **1.** Zayıf, çelimsiz görünümlü

kimse, hayvan ve onun bedeni için kullanılır; sıska, kavruk: *Cılız bir çocuk. Cılız bacaklarının üzerinde, zorla yürüyor. Cılız bir kedi.* **—2.** İnce, dayanıksız bitki için kullanılır: *Kurumaya yüz tutmuş cılız ağaçlar. Taşlar arasından çıkan cılız otlar. Ağacın cılız dalları. Cılız kökler.* **—3.** Gücü, şiddeti yetersiz; önemi, değeri yok denecek kadar az olan şey için kullanılır: *Cılız bir ışık. Soruları cılız bir sesle yanıtlamak. Cılız bir umut belirdi.*
—Opt. ve Boyac. Boyarmaddeler bakımından doymamış ve sönük bir boya, bir renk için kullanılır.

CILIZGAGA a. Akdeniz ülkelerinde ve Kuzey Afrika'da kışlayan göçmen kuş. (Bataklıkları yeğleyen, *ince gagalı kervançulluğu* adıyla da bilinen bu av kuşu, böcekler, larvalar, salyangozlarla beslenir. Boynunun arkası tarçınrengi, göğsü ve gerdanının alt kesimi kahverengi çizgilidir. Bil. a. *Numenius tenuirostris;* çullukgiller familyası.)

CILIZLAŞMAK gçz. f. **1.** Bir kimse sözkonusuysa, zayıflamak, güçsüz düşmek. **—2.** Ses, ışık sözkonusuysa, giderek azalmak, sönükleşmek, kısılmak: *Arka sokaklara doğru cılızlaşan ışıklar. Sesler gittikçe cılızlaşıyordu.* **—3.** Bir şey sözkonusuysa, etkisini, gücünü yitirmek: *Gitgide cılızlaşan edebiyat dünyası.*

CILIZLAŞMIŞ sıf. Jeomorfol. Akışı, vadisinin boyutlarına göre çok zayıf olan akarsu için kullanılır. (Bu durum, kapma olayına uğramış bir akarsuda gözlenebilir.)

CILIZLIK a. Cılız olma durumu; zayıflık, güçsüzlük.
—Boyac. Bir sıvanın ya da boya katmanının örtme yetersizliği.

CILİNG ya da **ZHELİNG geçidi,** Çin'de eşik, Hunan ile Guangşi arasında. Eskiden tahta kazıkların da yardımıyla küçük yelkenlilerin halatla çekilerek geçirildiği Cıling geçidinden bugün Guangcou-Hankou demiryolu geçmektedir.

CILK sıf. **1.** Kuluçkada civciv çıkmayan ya da sarısı beyazına karışmış, bozuk, bayat yumurta için kullanılır. **—2.** İrin toplamış, sulanmış yara için kullanılır. **—3.** *Cılk çıkmak,* iyi, kusursuz, işe yarar sanılan bir kimsenin böyle olmadığı anlaşılmak: *Ona güvenmiştik, ama cılk çıktı.* || *Cılk etmek,* bozmak, çürütmek. || *Cılkı çıkmak,* bir iş ya da etkinliğin güvenilir, ciddi bir yönü kalmamak; laçkalaşmak.

CILKAVA a. (ar. *cild-i ķafā*'dan *cılkava*). *Esk.* Kurt ya da tilkinin ensesinden yapılan kürk.

CILKLAŞMAK gçz. f. Cılk duruma gelmek.

CILMAR a. *Yörs.* Tarım. Ark, evlek.

CIMAR a. Müc. Altın ya da gümüş kaplanacak bakırı bu metallerin banyosundan geçirme deneyi.

CIMARLAMAK g. f. Müc. Altın ya da gümüş kaplamak için bakırı bu metallerin banyosuna daldırmak.

CIMBAR a. *Yörs.* Filiz, sürgün.

CIMBAR ya da **ÇIMBAR** a. Tekst. Dokuma tezgâhındaki kumaşı gergin tutmaya yarayan aygıt; üstü iğnelerle donatılmış belli sayıda moletten oluşur ve dokuma tezgâhının iki yanına yerleştirilir. Dokuma sırasında kumaşı genişliği yönünde gergin tutar.
—ANSİKL. El tezgâhlarında kullanılan cımbarlar, bir ucunda eşit aralıklarla yan yana birkaç çivi ya da iğne bulunan, iki tahta parçasından oluşur; genellikle her iki parçada eşit aralıklarla açılmış delikler vardır. Tahtalar iğneli uçlarından tezgâhın üzerindeki kumaşın iki yanına karşılıklı olarak takılır. İki tahta dışarı doğru itilerek kumaş gerildikten sonra birbirini karşılayan deliklerden bir pim geçirilerek sabitleştirilir. El tezgâhlarında kullanılan cımbarlar devingendir. İşlenti ilerledikçe cımbar yerinden çıkarılıp ileriye alınabilir.

Mekanik tezgâhlarda kullanılan cımbarlar, çelik iğneler taşıyan metal yüksükler bir mile yan yana dizilerek oluşturulur. Yüksükler dışa doğru belli bir açı yapacak biçimde hafifçe eğim verilerek yerleştirilir. Bu konum dokunan kumaş sarıldıkça kenarlarının sürekli olarak dışa çekilmesini sağlar. İki cımbar arasındaki uzaklığın tarak enine eşit olması gerekir. Cımbarlar ayrıca ağızlığın düzgün açılmasına da yardımcı olur.

CIMBARLAMAK g. f. *Yörs.* Dokunmakta olan bez ya da halının kenarını cımbarla geriye almak.

CIMBIZ a. Kıl gibi ince şeyleri çekip çıkarmaya yarayan küçük madeni pens.
—Al. tak. Tutulması güç küçük parçaları sıkma ya da manyetik çekme yoluyla tutmaya yarayan, esnek ya da eklemli el takımı.
—Kozmet. Kıl almakta kullanılan küçük metal pens.
—Tekst. Kumaşı cımbızlamada kullanılan araç.

CIMBIZCI sıf. ve a. Dokumacılıkta cımbızlama yapan kimse.

CIMBIZLAMA a. Tekst. Dokumalarda, özellikle yünlü kumaşlarda elle yapılan tüm bitim işlemlerinden sonra görünür tüm hataları, örneğin şardon kalıntılarını, kalınlıkları, atkı ve çözgü ipliklerindeki düğümleri temizleme işlemi.

CIMBIZLAMAK g. f. Tekst. Kumaştaki çift iplikleri ayırmak, seyrek yerlerdeki iplikleri birbirine yaklaştırmak ayrıca düğümleri ya da nopeleri gidermek. || *İpek cımbızlamak,* ipeği iğnelerle çile makinesi üstünde temizlemek.

CINCIK a. *Yörs.* **1.** Cam ya da porselenden yapılmış şeyler; züccaciye. **—2.** *Cıncık boncuk,* değersiz taşlardan yapılan takılar; incik boncuk.

CING ya da **ZHENG** a. (çince sözc.). Dar, uzun çin kitarası. (ÇENG biçiminde de yazılır.)
—ANSİKL. İ.Ö. III. yy.'da icat edilen cıng, *çin*'e oranla bir halk çalgısıdır. XI. yy.'dan başlayarak soylular dünyasına girdi. Tek başına ya da bir çalgı eşliğinde kullanıldı; kimi zaman da bir oda topluluğunda yer aldı. İpekten ya da madenden telleri sağ elin başparmağı, işaret parmağı ve orta parmağıyla çekilerek çalınır. Teller hareketli eşikler üzerinden geçer. Sol el telin eşik ve burgu arasındaki bölümünde, gerginliği azaltıp artırarak süsleme yapar

CING BANÇİAO → CING ŞIE.

CING ÇINGGONG → KOXINGA.

CINGCOU ya da **ZHENGZHOU,** Çin'de kent, Hınan'ın merkezi; Pekin'den Hankou ve Longhai'ye giden demiryollarının kavşağında; 1 110 700 nüf. (1990). Pamuk iplikçiliği ve dokumacılığı. Demiryolu gereçleri onarım merkezi. Traktörler. Dokuma makineleri. Un fabrikası. Tütün. Besin sanayileri.
—Güz. sant. Sarı ırmak havzasındaki en eski Çin kentlerinden biri olan Cıngcou'yu İ.Ö. 2100'de Şanglar istila etti. Bu sırada kent, dikdörtgen planlı, 7 km uzunluğunda toprak bir duvarla çevriliydi ve silolar, tunç dökümevleri, çömlek fırınları, kemik işleme atölyeleri ve geniş bir nekropolis içeriyordu. Çevrede yapılan kazılarda çıkarılan tunçlar ve öteki buluntular buna tanıklık etmektedir.

CINGIL ya da **ÇINGIL** a. *Yörs.* **1.** Küçük üzüm salkımı. (*Cıngıl* ya da *çıngıl* de denir.) **—2.** Boncuk, altın, gümüş vb. şeylerden yapılmış, başlığa ya da elbiseye takılan sallantılı süs.

CINGIL a. (ing. *jingle,* şıngırtı'dan). Bir radyo ya da televizyon reklamı için bestelenmiş ya da uyarlanmış, kolayca akılda kalabilecek kısa müzik.

CINGIRAK → GILDIRGAÇ.

CING ŞİE ya da **ZHENG XİE,** Cıng Bançiao da denir, çinli ressam (Yangcou, Ciangsu, 1693-1765). Şair, hattat, orkide ve bambu ressamı olan Cıng Şie, "Yangcoulu sekiz garip" grubunun üyesidir.

CINHAİ ya da **ZHENHAİ,** Çin'de (Cıciang) liman kenti, Yong Ciang'ın ağzında, Ningbo'nun K.-D.'sunda.

CIR CIR be. (yansıma sözc.). **1.** Sürekli, ince ve tedirgin edici bir sesle: *Cır cır konuşmak.* **—2.** *Cır cır ötmek,* yerli yersiz konuşup durmak.

CIRBIT a. *Yörs.* Tarım. Hasat sırasında pamuğa takılan yaprak, dal, vb.

CIRBOĞA a. (fr. *gerboise*'den bozularak). **1.** Halk arasında ARAPTAVŞANI'na verilen ad. **—2.** Cılız, çelimsiz çocuk.

CIRCIR a. (yansıma sözc.). **1.** KAYNANAZIRILTISI'nın eşanlamlısı. **—2.** Fermuar'a halk arasında verilen ad. **—3.** CIRCIRBÖCEĞİ'nin eşanlamlısı. **—4.** *Cırcır olmak,* ishal olmak (yörs.).
♦ sıf. Geveze, çok konuşan.
—Dokmc. El dokuma tezgâhları ve basit eksantrikli dokuma tezgâhlarında, ağızlık ayarlarının yapılmasında kullanılan metal askı. (Makaralara asılı iki gücü çerçevesinden birinin askı iplikleri üzerine, her iki başa takılır. Yanlarında ayarlanabilmesi için delikler bulunur.)
—Tekst. *Çerçeve cırcırı,* dokuma tezgâhının gücü tellerini tutan iplere, bu tellerin yüksekliğini ayarlamak için geçirilen küçük pullardan her biri.

CIRCIRBÖCEĞİ a. Sıcak ve alacakaranlık yerlerde yaşayan kazıcı küçük böcek. (Düzkanatlılar takımı; cırcırböceğigiller familyasının örnek tipi.) [Halk arasında CIRCIR, ÇIRÇIR, CIRLAK da denir.]
—ANSİKL. Cırcırböcekleri iri başlı, kısa elitralı, daha uzunca kanatlı böceklerdir. Erkeklerin cırlama sesi çıkaran güçlü bir aygıtı vardır. Hepçildirler, yumuşak arazilerde kazılmış yeraltı inlerinde yaşarlar. Ev cırcırböceği ya da oda çekirgesi *(Acheta domesticus),* kurşuni sarı renkte, 15-20 mm uzunluğundadır ve bütün Avrupa'ya yayılır; ocakların yakınında yuva yapmayı sever, fırınlarda bol bulunur ve burada un ve döküntülerle beslenir. Daha iri, siyah ve kahverengi olan kır cırcırböceğine *(Gryllus campestris)* her yerde rastlanır.
Çin'de, özel beslenen cırcırböceklerinin döğüşü çin geleneğinde önemli bir yer tutar.

CIRCIRBÖCEĞİLLER a. Cırcırböceklerini içeren familya. (Düzkanatlılar takımı.)

CIRCIRÇİÇEĞİ a. Akdeniz bölgesinde çorak topraklar üzerinde yer yer bol yetişen, mavi çiçekli, tüylü bitki. (Bil. a. *Catananche;* bileşikgiller familyası.)

CIRDAVAL a. Eskiden cirit oyunlarında ya da savaşlarda kullanılan ucu demirli uzun mızrağa verilen ad.

CIRDAVALLI a. *Esk.* Cırdaval taşıyan asker; mızraklı asker.

CIRGINA a. Denizc. Kırılan bir direği ya da sereni, kırık yerlerin yanlarına ağaç çakarak ve birkaç yerden halatla sararak kuvvetlendirme.

CIRIK a. Nümism. Osmanlı döneminde, XV. ve XVI. yy.'larda kullanılmış değeri düşük bakır para. *Mangır**'ın birimlerinden olup, bir mangır dört cırık değerindeydi. Değersizliğinden ötürü, geveze, düzenbaz kişilere de bu ad verilirdi.

CIRILDAMAK gçz. f. (yansıma sözc. *cır-ıl-da-mak*). Cırıltı çıkarmak; cırlamak.

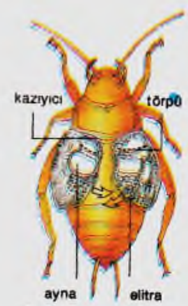
CIRILTI a. (yansıma sözc.). Sürekli, ince ve tedirgin edici bir ses.

CIRKALAN, Kayseri'de merkeze bağlı bir köy iken, kentin büyümesi nedeniyle 1985'ten sonra mahalle haline geldi.

CIRLAK sıf. (*cırlamak*'tan *cırla-k*). **1.** Kulağı tırmalayan, ince ses için kullanılır; cırt-

erkek ev cırcırböceği
(Acheta domesticus)

erkek ev cırcırböceği'nin
ses çıkarışı
(elitralar dişli kanat damarları üstünde birbirine sürtüldüğünde sesler çıkarır ve ayna, bu seste, bireye özgü ayrılıklar yaratır)

lak. **—2.** Parlak, göze çarpan renk için kullanılır: *Cırlak yeşil.* **—3.** CIRCIRBÖCEĞİ'nin eşanlamlısı. **—4.** *Cırlak cırlak,* ince, tiz, kulağı rahatsız eden bir sesle: *Dışarıda bir çocuk cırlak cırlak bağırıyor.*
—Zool. *Cırlak yay,* çekirgelerin cırlama aygıtının parçalarından biri.

CIRLAKSIÇANGİLLER a. Sıçanımsılardan kemirgenler familyası. (Familyada hamster gibi 570 tür vardır.)
—ANSİKL. Cırlaksıçangiller, üyelerinin çoğu "sıçanlara" ve "farelere" benzeyen 7 oymağa ayrılır. Bunlar arasında Amerika "sıçanları" ve "fareleri" *(Hesperomyinae),* hamsterler *(Cricetinae),* körfareler *(Myospalacinae),* Madagaskar fareleri *(Nesomyinae),* Doğu Afrika'nın "yeleli sıçanları" *(Lophiomyinae),* tarla sıçanları, lemmingler ve misk sıçanları *(Microtinae)* ve *Gerbillus (Gerbillinae)* bulunur.

CIRLAMA a. Bazı böcekler ve kabuklularca çıkarılan keskin ses.
—ANSİKL. Cırlayan böcekler, bedenlerindeki çok ince tırtıklı, dişli ya da pütürlü iki parçayı birbirine sürterek cırlama sesini çıkarırlar. Nitekim boynuzlu tekeböcekleri öngöğüs halkasının arkasını ortagöğüs halkasının sırt yüzüne, *Crioceris*'ler karınlarının son bölütlerini elitralarının uçlarına, "cırcır" denen bazı çekirgeler art oyluklarının iç yüzünü elitralarının bazı damarlarına sürterek cırlarlar. Ağustosböceklerinin ses aygıtı gerçek anlamda bir cırlama sesi çıkarmaz. Bu böceklerde meydana gelen ses, özel kaslarla çalıştırılan bir zarın (davul) 4 500 Hz frekansla titreşmesiyle sağlanır. Yengeçlerden birçoğu da eklentilerini birbirine ya da başlığöğüslerine sürterek kuş sesini ya da eğe sesini andıran sesler çıkarırlar.

CIRLAMAK gçz. f. (yansıma sözc. *cır-la-mak*). İnce, kulağı tırmalayıcı ses çıkarmak, cırıldamak.
—Zool. Cırlayarak sesli işaretler yaymak.
◆ **cırlatmak** ettirg. f. Cırlamasına yol açmak.

CIRLATMAK → CIRLAMAK.

CIRLAYAN a. Zool. Cırlama sesi çıkaran hayvan için kullanılır.

CIRMALAMAK ya da **CIRNAKLAMAK** g. f. *Yörs.* Tırmalamak.

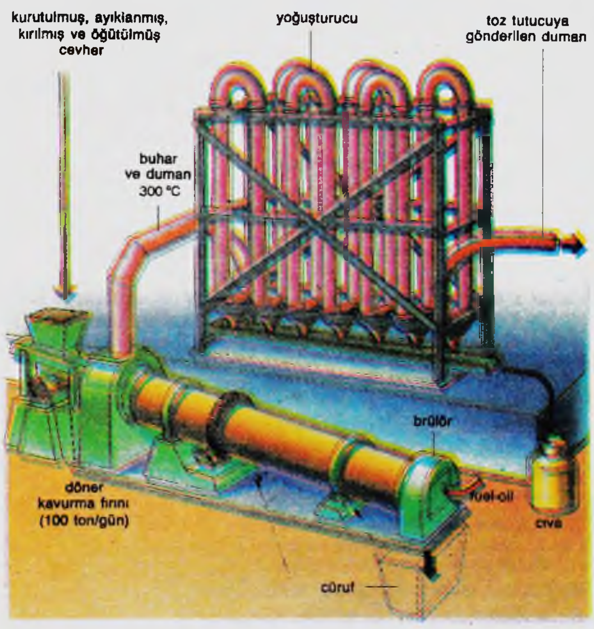
CIRMIK a. Tırnak izi; tırmık.

CIRNAK a. *Halk.* Yırtıcı hayvanların tırnağı.
—Zool. Avcı kuşların pençesi.

CIRNAKLAMAK → CIRMALAMAK.

CIRNAKLAŞMA a. Patol. Anatomik oluşumların, özellikle tırnakların pençe biçiminde kıvrılması.

cıvanın sanayisel üretimi

CIRNIK a. Set duvarlarında suyun akması için açılan delik.

CIRT a. (yansıma sözc.). Kâğıt, kumaş gibi şeylerin yırtılırken çıkardığı ses.

CIRTLAK sıf. (yansıma sözc. *cırt-la-k*). **1.** İnce, rahatsız edici ses için kullanılır; cırlak. **—2.** İyice olgunlaşarak yumuşamış, çatlamış meyve, sebze vb. için kullanılır.

CIRTLAMAK gçz. f. (yansıma sözc. *cırt-la-mak*). **1.** Kâğıt, kumaş vb. sözkonusuysa, cırt diye yırtılmak. **—2.** Olgun meyve sözkonusuysa, patlamak.

CIS a. (yansıma sözc.). Çocuk dilinde ateş.
◆ ünl. Çocukların tehlikeli şeylerden, özellikle de ateşten uzak durmalarını sağlamak için söylenen uyarı sözü.

CISR EŞ ŞUGUR, Suriye'de (Halep ili) kent, Asi ırmağının sol kıyısına egemendir; 16 000 nüf. Eski Halep-Lazkiye yolu üzerinde bulunan kentin, birçok defa onarım görmüş çok eski bir köprüsü vardır.
—Yakınlarında, haçlılardan kalma şatonun yıkıntıları.

CIVA a. (fars. *Cive*'den). **1.** Olağan sıcaklıkta sıvı halde bulunan metal. (Simgesi Hg olan kimyasal element.)

Atom sayısı:	80
Atom kütlesi:	200,59
Özgül kütlesi:	13,6 g / cm³
Erime sıcaklığı:	—38,87°C
Kaynama sıcaklığı:	356,58°C
Elektron biçimlenmesi:	[2,8,18,32,8] $5d^{10}6s^2$
Yükseltgenme dereceleri:	+1, +2
İzotopları:	196-205 arası
Doğal cıva:	^{196}Hg % 0,146;
	^{198}Hg % 10,02;
	^{199}Hg % 16,84;
	^{200}Hg % 23,13;
	^{201}Hg % 13,2;
	^{202}Hg % 29,8;
	^{204}Hg % 6,85.

—2. *Cıva gibi,* çok hareketli, yerinde duramayan, ele avuca sığmaz kimse için kullanılır: *Cıva gibi bir çocuk.*
— Patol. *Cıva zehirlenmesi,* cıva ile yavaş yavaş zehirlenme.
—ANSİKL. Anorg. kim. Cıva, çok eski çağlardan beri bilinen bir metaldir; Yunanlılar cıvadan altın gibi kimi metallerin amalgamını hazırlamada yararlandı ve ona "canlı-gümüş" adını verdi.

Beyaz ve oldukça parlak olan cıva, olağan sıcaklıkta sıvı halde bulunan tek metaldir. Katılaştığında gümüşü andırır. Oldukça uçucu bir elementtir ve buharı son derece zehirlidir. 20°C'ta cıva buharına doymuş hava, zehirlilik sınırını yüz kat aşan bir derişim gösterir. Cıvanın yoğunluğu, 13,6 gibi bir sıvı için olağanüstü sayılan bir düzeye ulaşır; ayrıca özgül direnci de oldukça yüksektir. Altın, gümüş, kurşun ve alkali metalleri kolayca çözerek amalgam* adı verilen az çok dayanıklı alaşımlar oluşturur. Bu alaşımlar ısıtılırsa bozunur ve içerdikleri cıva buharlaşır.

Cıva, havadan yavaşça etkilenir ve üstünde gri renkte ince bir cıva I oksit katmanı oluşur. 350°C sıcaklıkta hızla yükseltgenerek HgO formülüyle kırmızı cıva II oksidi verir. Cıva II oksit ise daha yüksek sıcaklıkta ayrışır. Lavoisier, havayı çözümlemek için cıvanın bu çifte özelliğinden yararlanmıştı.

Cıva kimyası, bakır kimyasıyla büyük bir benzerlik gösterir; bu metalin zayıf bir tepkinliği ve indirgen bir niteliği vardır; +1 ve +2 yükseltgenme derecelerinde iki katyon oluşturur. Hg / Hg^{2+} ile $2Hg / Hg_2^{2+}$ çiftinin yükseltgeme-indirgeme potansiyelleri açıkça pozitiftir (sırasıyla +0,85 V ve 0,79 V).

Bu potansiyeller, cıva I iyonunun kararlılığını ve bir tersdeğişime uğramadığını, ancak kararlılık sınırının çok dar olduğunu gösterir. Bir kompleks oluşturarak Hg^{2+}'nın etkinliğini indirgeyen anyonların eşliğinde, tersdeğişim, cıvanın açığa çıkması sonucu kolaylaşır. Sözgelimi:

$$Hg_2^{2+} + 2CN^- \rightarrow Hg + Hg(CN)_2 .$$

Cıva, soğukta klor, sıcakta kükürtle tepkimeye girer; derişik sülfürik asit ve nitrik asidi ayrıştırır.

Cıva cevheri HgS formülüyle gösterilen *zencefre*'dir. Zencefre 600°C'ı geçmeyen sıcaklıkta hava eşliğinde kavrularak cıva elde edilir.

Cıvadan pek çok aygıtın yapımında yararlanılır: sıcaklıkölçerler, barometreler, vakum pompaları, cıva buharlı lambalar, doğrultucular, kontaktörler. Ayrıca aynaların sırlanmasında, altın ve gümüşün özütlenmesinde kullanıldığı gibi boyarmaddelerin, cıva fulminatın, amalgamların üretiminde ve hatta tıpta cıvadan geniş oranda yararlanılır. Klorun sanayisel üretiminde cıvayı katot olarak kullanan yöntem, bu elementin zehirli olması yüzünden kaybolmaya başlamıştır.

• *Cıva bileşikleri.* Cıva, cıva I bileşiklerinde birdeğerli (Hg_2^{2+} biçiminde), cıva II bileşiklerinde ise ikideğerlidir.

Cıva I oksit (Hg_2O), siyah renklidir; kolayca tersdeğişime uğrayarak cıva ve *cıva II oksit* biçiminde ayrışır. Formülü HgO olan cıva II oksit, sıcakta hazırlanırsa (cıvayı yükseltgeme ya da nitratı kavurma) kırmızı kristal pul görünümü alır; soğuk ve yaş yöntemle, potasyum hidroksit ile cıva II tuzu tepkimeye girerse, amorf, sarı bir toz elde edilir. Bu oksit 400°C'a doğru ayrışarak cıva ve oksijen verir.

Cıva I klorür ya da *kalomel* (Hg_2Cl_2), sodyum klorürün, cıva I nitrata etkimesi sonucunda elde edilir. Süblimleşebilen, renksiz kristaller oluşturur. Su ve alkolde çözünmez, ışık altında yavaş yavaş bozunur, alkali klorürlerle tepkimeye girerek cıva II klorüre dönüşür.

Cıva II klorür ya da *süblime* ($HgCl_2$), ısıtılmış cıva üzerine klorun etkimesi sonucunda elde edilir. Kristal biçiminde kolayca süblimleşen renksiz bir bileşiktir. Su ve alkolde çözünür, aşırı ölçüde zehirlidir.

Cıva II sülfür (HgS), doğal zencefredir. Güzel kırmızı renginden dolayı, boyacılıkta ve mühür mumunu renklendirmede kullanılır.

Cıva I sülfat (Hg_2SO_4), sülfürik asidin cıvaya etkimesi sonucunda elde edilir ve kimi pillerde kullanılır. *Cıva II sülfat* ($HgSO_4$), iğne biçiminde beyaz bir bileşiktir; su ile bozunarak sarı bazik bir tuz (türbit minerali) oluşturur.

Cıva fulminat $Hg(OCN)_2$, patlayıcı maddelerle birlikte fünye olarak kullanılır.

• *Cıva tuzlarının ayırtedici özellikleri.* Asit, renkli değilse, cıvayla oluşturduğu yansız tuzların tümü renksizdir. *Cıva I tuzları,* alkalilerle siyah oksit çökeleği verir; alkali klorürler beyaz kalomel çökeleğini oluşturur; kalomel amonyakla karşılaştığında kararır. *Cıva II tuzları,* potasyum hidroksitle sarı bir çökeltiye yol açar. Kükürtlü hidrojen ise beyaz bir çökelti doğurur; bu çökelti önce sararır, sonra esmerleşir.

• *Organik bileşikleri.* Cıva, alifatik ya da aromatik köklerle tepkimeye girerek yalın (R_2Hg) ya da karma (RHgCl, RHgOH) organometal bileşikler oluşturur.

—Coğ. Dünya cıva üretimi 5 500 t'dur (1989). Cıva üretiminde ilk sırayı eski sovyet cumhuriyetlerinden Kazakistan ve Ukrayna alır: ikisinin toplam üretimi 1 500 t (1989). Bu devletleri Çin (1 000 t), İspanya (700 t), ABD (400 t), Meksika (300 t), Türkiye (200 t) ve Çekoslovakya (160 t) izler (1989).

Türkiye, cıva rezervlerinin zenginliği bakımından dünyanın önde gelen ülkeleri arasında yer alır. Ülke cıva rezervlerinin % 85'i Ege bölgesindedir ve cıva üretiminin % 65'i buradan sağlanmaktaydı. Türkiye'deki başlıca cıva yatakları

şu bölgelerde bulunur: İzmir'de Karaburun ve Tire ilçeleri ile Halıköy'de (toplam rezerv 3 853 000 ton); Uşak'ta Gürlek, Baltalı, Yaşamışlar ve Karacahisar köylerinde (toplam rezerv 2 976 000 ton); Konya'da Halıcı ve Sızma beldelerinde (toplam rezerv 265 000 ton); Kastamonu'da Çiçekyayla köyünde (toplam rezerv 75 000 ton). Bu yataklar Etibank tarafından işletilmekteydi. DİE verilerine göre, 1975'te 176 ton olan Türkiye'nin cıva üretimi 1989'da 200 tona çıktı.

1970 başlarına değin gelişmiş olan Türkiye'nin cıva dışsatımı, cıva kullanımının çevre kirlenmesine yol açması, tarım ilaçlarında zehirli madde kullanımının yasaklanması, cıva yerine ikame maddeleri kullanılması vb. nedenlerle önemli ölçüde geriledi. Etibank, 1989 sonunda, o güne dek işlettiği yataklarda cıva üretimini durdurdu.

—Çevrebil. Cıva doğal ortamda çok az bulunur. Bu elementin kayaçlardaki, havadaki ve sulardaki oranı çok değişiktir ve genellikle, kirlenme yoksa, 0,01 ile 0,0001 arasında oynar. Ama sanayi etkinliklerinden doğan cıva gerek bazı sanayi ürünleri (pil, ölçü aygıtı, boya, fongisit, bakterisit, vb.), gerek üretim sürecinin çeşitli yan ürünleri (klor, sudkostik, plastik maddeler) ya da yine petrol, gaz ve kömürün yanma artıkları halinde çevreye yayılır. Dünyadaki yıllık cıva tüketimi yaklaşık 8 000 t dolayındadır, buna ayrıca fosil yakıtların kullanımı sırasında atmosfere uçucu gaz halinde karışan 700 t cıvayı eklemek gerekir. Çevreye yayılan cıvalı atıklar çeşitli biçimlerde olabilir: metal, iyon, sülfat, klorür, organik bileşikler, organik kelatlar, vb.

Cıva biyosferin çeşitli bölümlerine hızla yayılır. Bu özelliğinden dolayı, kirlenme sırasında bir akarsuya karışan cıvanın bir bölümü uçucu gaz halinde atmosfere geçer, burada ışılayrışımla doğal cıvaya dönüşür ve yağmurlarla tekrar yere iner. Sudaki bitki ve hayvanlar tarafından dolaysız ya da dolaylı soğurulan bir bölüm cıva da yayılarak beslenme zincirinin çeşitli halkalarında birikir. Bir bölümü de kimyasal çökelmeden sonra tortullarda birikebilir. Ama ekosistemlerde bir bölümden bir başka bölüme geçiş iki yönde olur. Tortullarda biriken metalik cıvayı, metillendikten sonra son derece zehirli ve uçucu organik cıvaya dönüştüren mikroorganizmaların etkinliği sonucunda cıva yeniden beslenme zincirine döner. Cıvanın biyolojik metillenme süreci açıklığa kavuşturulduktan sonra, kimyasal ürünler/maddeler üreten bir fabrikanın doğrudan cıva boşalttığı Minamata koyundaki balıklarda fazla miktarda tiyometil-cıva bulunmasının nedeni anlaşıldı. Bu balıkların tüketimi, balıkçı köyünden 46 kişinin ölümüne yol açtı, 1953-1960 yılları arasında 126 zehirlenme olayı saptandı ve 19 çocuk da ciddi kusurlarla doğdu. 1965'te Niigata köyünde aynı durumla karşılaşıldı. Bunun üzerine, deniz ve tatlı su balıklarındaki cıva oranının saptanması için büyük çapta çalışmalar yapıldı. Sonuç olarak Avrupa ve Amerika'da bazı ırmaklarda ve deniz koylarında avlanan balıkların satışı ve tüketimi yasaklandı. Göllerin besinle kirlenmesi tortullardaki organik madde miktarının çoğalmasına neden olur, bu da aerobi ve anaerobi bakterilerin etkinliklerinin artmasına, sonra da cıvanın metillenmesine yol açar.

Cıva bileşikleri hayvanlarda ve insanlarda sindirim sisteminde, akciğerde ve deride etki gösterir. Bu bileşiklerin en zehirlileri metil-cıva tuzlarıdır, bunların ayrıca çok çabuk birikmek gibi bir sakıncası vardır. Örneğin balıkların ve yumuşakçaların kaslarındaki metil-cıva birikiminin, bu hayvanların yakalandığı sulardakinden 10 000 kat fazla olduğu saptandı. İnsanda bu zehirlenmelerin klinik belirtileri çok çarpıcıdır ve kolay kolay düzelmez. Zehirlenme belirtileri duyu ve hareket bozuklukları biçiminde ortaya çıkar. Merkez sinir sisteminde ve çevresel sinirlerdeki yıkım ağırsa, zehirlenenler kısa zamanda ölür. Belirtiler metil-cıvanın soğurulmasından aylar, hatta yıllar sonra da ortaya çıkabilir.

—Eczc. Eskiçağ'da antiseptik ve kurt düşürücü, Yeniçağ'da frengiye karşı ilaç olarak kullanılan cıva, daha etkili, az zehirli ve az tahriş edici başka ilaçların bulunmasıyla tedavi değerini yitirdi. Kuvvetli bir antiseptik olan biklorür (süblime), etkili bir kolagog ve müshil olan protoklorür (kalomel) bugün de kullanılan cıva tuzlarıdır. Cıvanın sarı ve kırmızı oksitleri deri ve göz merhemlerinde kullanılır. Organik cıva tuzlarının çeşitli kullanma yerleri vardır: bazı frengi vakalarında ilaç (siyanür iğnesi), kalp ödemlerinde ve sirozda kuvvetli idrar söktürücü (daha az toksik idrar söktürücülerin çıkmasıyla, bunlar da terk edilmiştir) ve yaralarda dezenfektan olarak (merküressein ve merkürobütol) kullanılır.

—Metalürj. Cıva metalürjisi, cıvanın kolay buharlaşmasına, oksidinin kararsızlığına ve 400°C'tan sonra ayrışarak cıva ve oksijeni açığa çıkarmasına dayanır.

Ana cevheri cıva sülfür ya da zencefredir; bu cevher hava eşliğinde kavrulursa aşağıdaki denklemle gösterilen tepkime oluşur: $HgS + O_2 \rightarrow Hg + SO_2$. Bu tepkime sonucunda buhar halinde cıva ve kükürtdioksit elde edilir; ardından cıva buharı yoğuşturulur. Zengin cevherler aşağıda gösterilen tepkimeler uyarınca demir ya da kireçle ayrıştırılır:

$$HgS + Fe \rightarrow Hg + FeS\;;$$
$$4\,HgS + 4\,CaO \rightarrow 4\,Hg + CaSO_4 + 3\,CaS.$$

Buhar halinde açığa çıkan cıva yoğuşturulur. Arta kalan tozlar topaklaştırılarak yansımalı fırında işlenir. Fırın çıkışında gazlar, cıva buharı kaybını önlemek için sızdırmaz yoğuşturma aygıtlarına gönderilir.

—Patol. Cıva zehirlenmesi, uzun süre cıvalı ilaç kullananlarda, cıva ile çalışan ya da cıva tuzları çıkaran işçilerde (madenci, kalaycı, aynacı, kuyumcu, kimyager, havayi fişekçi) görülür. Meslek hastalıkları listesinde de yer alır.

• *Yarı akut zehirlenme.* Ağız iltihabı (ağrılı ağız içi iltihabı, metal tadı duyumu, pis ağız kokusu; yumuşak, yaralı, kolayca kanayan dişetleri; dişlerin sallanması, tükürüğün sürekli akması), uykusuzluk, solukluk, bitkinlik, heyecan ve çalışamama, kas ağrıları, ishal, deride döküntü ve idrarda albümin belirtilerine neden olur.

• *Süreğen zehirlenme.* Sadece ilerleyici sinir bozuklukları biçiminde ortaya çıkar, halsizlik, ruhsal bozukluklar, önce ellerde ve kollarda, sonra bacaklarda, başta ve dilde titremeler, konuşmada kekeleme ve tutukluk görülür.

Hastalık uzun sürer, D penisilamin ve BAL (British Anti Lewisite) gibi bazı antidotlarla düzeltilebilir.

—Sim. Cıva simyada dişi maddedir; edilgen, nemli, uçucu ve soğuktur; su ve hava öğeleriyle özel bir uyum halindedir. Ruhun (kükürt) seçkin bileşenidir. Ateşin etkisiyle, cıva ve kükürt art arda başkalaşımlara uğramaya hazır bir bileşik verir. Cıvanın en yaygın kullanılan simgeleri kraliçe, kadın, gümüş, kartal, kanatlı yılan ve kanatlı ejderhadır. Cıva ya basit bir çözücüdür ya da ikinci bir madde eklendiğinde bileşik bir çözücü oluşturur.

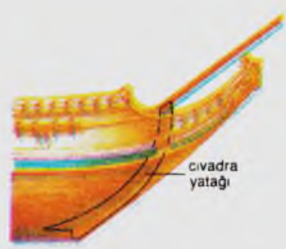
CIVA I sıf. Anorg. kim. Hg_2^{2+} iyonuna denk düşen cıva bileşikleri için kullanılır. (Gerçekte bu iyon, yansız bir cıva atomu ile buna sıkıca bağlanmış olan cıva II iyonundan oluşur.)

CIVA II sıf. Kim. Cıva oksit (HgO) ile iki değerli cıva tuzları için kullanılır. (Örneğin cıva II klorür $HgCl_2$.)

CIVADRA a. Denizc. Yelkenli gemilerin baş bodoslamasından belirli bir açıda ileriye doğru uzatılan ve pruva direği istiralyaları bağlanan seren. || *Cıvadra armadorası,* baş bodoslama yelpazelerinin her iki yanına alabandalara yerleştirilmiş armadora. (Flok selviçeleri alabandalarda bulunan deliklerden geçirildikten sonra bu armadoralar üstündeki çeliklere volta edilir.) || *Cıvadra bağı,* yatağa oturtulan cıvadrayı gemiye sağlam bir biçimde tutturmak için bir halatın cıvadra üstüne volta edilerek baş bodoslamasına yakın bir mapaya bağlamada uygulanan bir bağ türü. || *Cıvadra çanaklığı,* cıvadranın sancak ve iskelesinde destemora ile arma arasına konan ağaç bloklar; bunların üstünde yer alan bastikalardan gabya istiralyaları donatılır. || *Cıvadra döşeği,* cıvadranın baş bodoslaması üstüne oturtmak için açılmış yuva. || *Cıvadra gönderi,* cıvadra üstüne dikilen küçük gönder. ||*Cıvadra meyli,* yatay düzlemle cıvadranın oluşturduğu açı. || *Cıvadra sancağı,* eski yelkenli gemilerde cıvadra gönderi üstüne geminin demirli olduğunu belirtmek için çekilen küçük sancak. —Modern savaş gemilerinde, demirliyken cıvadra gönderine çekilen küçük ulusal bayrak. || *Cıvadra sereni,* büyük baston ventolarını cıvadradan açık tutmak için cıvadranın her iki yanına ve kemerelere koşut olarak konulan seren. ||*Cıvadra seren kösteği,* cıvadra serenlerinin cundalarından alınarak talimarın her iki yanındaki mapalara bağlanan halat. || *Cıvadra seren ventosu,* cıvadra serenlerinin cundalarından alınıp teknenin baş omuzluklarına bağlanan halat. || *Cıvadra şıpkası,* büyük baston cundası ile cıvadra serenleri arasına gerilen ağ. (Büyük flok arya edildiğinde floğun sarkmasını önler; ayrıca flokla uğraşan gemicilerin güvenliğini sağlar.) || *Cıvadra vardevelası,* cıvadra üstünde çalışan gemicilerin tutunmasını sağlamak için baştüstü vardevelasından cıvadra üstündeki ana istiralya boğatalarının sapanlarına kadar uzanan gergin halat. || *Cıvadra yatağı,* baş bodoslamasının iki yanına dik konumda yerleştirilen sağlam ağaç takviyeler. (Hem gemi pruvasını kuvvetlendirir hem de cıvadra topuğunu destekler.) ||*Cıvadra yelkeni,* cıvadra serenine açılan, cıvadraya dik, kemerelere koşut yelken.

—ANSİKL. Yatay çizgiye göre cıvadranın eğimi 25°'ye kadar ulaşır. Geminin eksenine, baş bodoslamasının üstüne ya da hemen yanına yerleştirilir. Bir geminin direk sayısı belirtilirken hiçbir zaman cıvadra göz önüne alınmaz. Eski yelkenlilerde cıvadra iki parçaydı: ana cıvadra ve baston; gemi limandayken baston geri çekilirdi. Günümüzde kullanılan yelkenli gemilerde cıvadra metalden yapılır ve tek parçadır.

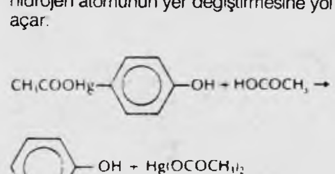
• *Cıvadra gönderi.* Eskiden bu gönder üstüne, gemi demirliyken, gündüzleri cıvadra sancağı, geceleri de demir feneri çekilirdi. Modern gemilerde bu gönder geminin baş bodoslamasında bulunur. Gemi demirliyken bu göndere, gündüzleri, savaş gemilerinde demir sancağı, ticaret gemilerindeyse, demir küresi çekilir. Geceleri bu gönderin cundasında baş liman feneri yer alır.

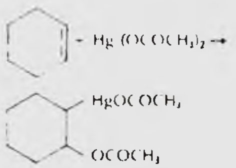
XVIII. yy.'da kullanılan bir geminin cıvadra yatağı

CIVALAMA a. Org. kim. Organik bir moleküle, cıva atomu içeren bir HgX grubunun katılmasını sağlayan tepkime.

—ANSİKL. Cıva II tuzları, örneğin cıva II klorür ($HgCl_2$), organik bileşikler karşısında elektroncul parçacık ($HgX)^+$ içeren tuzlar gibi davranır. Dolayısıyla bunlar, elektroncul ornatma ya da elektroncul katılma tepkimeleri doğurabilir. Ornatma tepkimeleri, özellikle çok tepkin olan alttepkenler üzerinde gerçekleşir ve aşağıda gösterildiği gibi bir ya da daha çok hidrojen atomunun yer değiştirmesine yol açar:

Katılma tepkimeleri ise alkenler ve alkinler üzerinde oluşur:

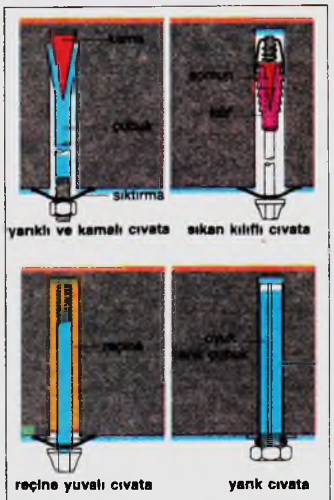
Bu tepkimeler, özellikle cıva tuzları ile katalizlenen alkinlerin hidratlanmasında görülür.

CIVALI sıf. İçinde cıva bulunan: *Cıvalı termometre.*
—Eczc. Etkili maddesi cıva ya da cıva bileşiklerinden biri olan.
—Oy. *Cıvalı zar,* oyunda hile yapmak için içine cıva konulmuş zar.

CIVAOĞLU (İlhamı), türk kimyacı (İstanbul 1898 - *ay.y.* 1988). İstanbul Üniversitesi fen fakültesi kimya ve fizik bölümlerini bitirdi. Paris'te J. Perrin ve M. Curie'nin yanında fiziksel kimya ve radyoaktivite dallarında uzmanlık eğitimi gördü (1923-1926). Türkiye'ye dönüşünde Darülfunun fen fakültesi'nde radyoaktivite ölçüm laboratuvarını kurdu (1926). Yüksek mühendis mektebi'nde fiziksel kimya profesörü oldu (1934), İTÜ makine fakültesi'nde dekanlık ve rektörlük yaptı (1952). Erzurum Atatürk, Karadeniz Teknik ve Ege üniversitelerinin kurulmasında rol oynadı. Türk Dil kurumu ikinci başkanlığı yaptı (1941-1963). Fransız hükümeti tarafından kendisine Légion d'Honneur nişanı verildi (1957). Societe de Chimie İndustrielle'in onur üyeliğine seçildi. Başlıca yapıtları: *Şimi-fizik* (1938), *Yanma kimyası ve tabii yakacaklar* (1949), *Kimyanın temel prensipleri* (1967).

CIVAOĞLU (Güneri), türk gazeteci (Ankara 1939). Ankara Hukuk fakültesi'ni bitirdi. 1962 yılında Akis dergisinde gazeteciliğe başladı. 1976'da Tercüman gazetesine geçerek yazar ve genel yayın müdürü oldu. 1981'de Güneş'in kurucuları arasında yer aldı, bu gazetenin baş yazarlığını ve genel yayın yönetmenliğini yaptı. 1983'te Sabah gazetesine geçti.

CIVATA a. Bir vida ile bir somundan oluşan ve sıkıştırmadan sonra vidanın geçtiği parçaları birleştiren bütün. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Cerr. Kerte kerte sıkabilmek için kemik cerrahisinde kullanılan yivli çubuk.
—Denizc. Eski yelkenli gemilerde cıvadra bıyığının altına açılan dört köşe yelken. || *Uzun cıvata,* başlı uzun metal pim. (Dört köşeli ya da altı köşelidir; genellikle iki parçanın birbirine sağlamca kenetlenmesini sağlar.)
—Fizs. mekan. *Ankraj cıvatası,* dikdörtgen biçimli başı, bir bağlama kutusu ya da karşı plakanın aynı biçimdeki yarığından geçtikten sonra 90° döndürülerek tutturulan ve böylece kenetleme yerine sökülebilir bağlamaya olanak veren cıvata. || *Kenetleme cıvatası,* bir parçayı, bir duvara tespit etmeye yarayan ve çimentoyla duvara kenetlemek için başında çeşitli biçimlerde çıkıntılar bulunan cıvata.
—Mad. oc. ve Bayınd. *Ankraj cıvatası,* birkaç metre uzunluğundaki çelik bir çubuktan oluşan tahkimat düzeneği; bu amaçla açılmış deliğe sokulduktan sonra kayaca ya bir ucundan ya da tüm uzunluğunca kenetlenir. (Eşanl. TAVAN CIVATASI.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Fizs. mekan. Cıvata, *somun* döndürülerek sıkılır; bu işlem sırasında *vida,* dönmesini engelleyen bir tırnak taşımıyorsa, yapısına göre bir tornavida, bir anahtar ya da parçalardan biri üzerine önceden açılmış bir kanal ya da çıkıntıyla sabitleştirilir. Vida başı yerine diş açılmışsa ve bu uç parçalardan birine vidalanacaksa cıvata *saplama* adını alır. Genellikle somunla parça arasına bir *pul* yerleştirilir ve böylece sıkma sırasında somunun dayandığı parçanın zedelenmesi önlenir. Cıvata bir *karşı somun*'la ya da iki kertik taşıyan bir pulla kilitlenebilir; bu pulun kertiklerinden içte bulunanı, vidanın anadoğrusunu izleyen bir kanala girerken, dışta bulunan diğeri somunun yanaklarından birine doğru kıvrılır. Küçük boyutlu cıvatalar, baş biçiminde profil çekilmiş çubuklar tornalanarak üretilir, diğerleri ise dövmeyle elde edilir.
—Mad. oc. ve Bayınd. Ankraj cıvataların çeşitli türleri vardır:
1. *noktasal ankrajlı* cıvatalar, deliğin dibine, ya bir yarık ve kama düzeneğiyle ya da delik içinde genişleyen iki parçalı kabukla yerleştirilir. Birinci yöntemde cıvata, kama takıldıktan sonra deliğe sokulur ve üst ucundan vurularak delik dibinde kamanın yarığa girip iki dudağı ayırması sağlanır; ikinci yöntemde ise cıvata vidalandıkça iki yarım kabuk birbirinden ayrılarak sıkışmayı sağlar. Ankrajdan sonra metal bir plaka ya da sıktırma, somunla bağlanıp sıkılır;
2. *çizgisel ankrajlı* cıvatalar, iki şekilde yerleştirilir: lokum haline getirilmiş bir yapıştırıcı plastik kılıf içinde sertleştiriciyle birlikte deliğe konur ve cıvata deliğe girerken yaptığı dönme devinimi sertleştiricinin karışmasını sağlar; ikincisinde ise deliğe pompayla çimento şerbeti püskürtülerek cıvata gömülür. Bu cıvatalar, bir plaka vıdalanarak da sıkıştırılabilir;
3. *yarık* cıvatalar bir ana doğru boyunca yarılmış içi boş çubuklardır. Cıvatanın çapından daha küçük çaplı deliklere basınçla girmesi sağlanır; bu tür cıvatalar deliğin çeperlerine sürtünme yoluyla tutunur.

çeşitli ankraj cıvatası türleri

CIVATALAMA a. Teknol. Cıvatalamak eylemi. || *Cıvatalama makinesi,* cıvataları takıp sıkıştırmaya yarayan makine.
—Bayınd. ve Mad. oc. Yeraltında kazılan boşlukları, yan kayaçlara sistemli biçimde cıvata yerleştirerek tahkim etme yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Denizc. Ağaç gemilerin çeşitli parçalarını cıvatalarla birleştirme. (Basit, çift başlı ya da başı gömülü cıvatalama türleri vardır.) || Bir direği ya da sereni cıvatayla bir yere tutturma. || İki parçadan oluşan bir direği ya da sereni cıvatayla tek parça haline getirme. || Cıvata yelkenini açma.
—ANSİKL. Bayınd. ve Mad. oc. Yürüyen tahkimata başvurulan uzun ayaklar dışında, cıvatalama, en yaygın tahkimat biçimidir. Cıvataların rolü karmaşıktır: başlangıçta noktasal ankraja olanak veren her yerde "asılı tahkimat" olarak (dayanımı azalan bir kayacın yüzeysel bölümü, daha dayanıklı bir başka kayaca bağlanır) kullanıldı; böylece, cıvatayla sıkıştırılan bir kuşağın, cıvata boyu kalınlığındaki bir araziye sağlamlık kazandırdığı anlaşıldı; aynı sonuç, tutarsız arazilerde bile kuşak kullanmadan çizgisel ankrajlı cıvatalamayla da elde edildi. Cıvatalama kazılan boşluk çevresinde tutarlı bir arazi halkası oluşturur ve bu halka kayacın derinliğine biçim değiştirmesini önler.

CIVATALAMAK f. Teknol. Cıvatayla tutturmak. || Cıvataları yerine takarak sıkıştırmak.

CIVCIK → CIĞCIK.

CIVIK sıf. **1.** Yoğunluğu, biçimini koruyamayacak kadar az olan, kolayca bulaşıp sıvaşan şey için kulanılır: *Cıvık bir hamur.* **—2.** Çevresindekilere can sıkıcı şakalar yapan, yılışık kimse için kullanılır: *Cıvık bir adam.* **—3.** *Cıvık cıvık,* can sıkıcı, hoş olmayan biçimde.

CIVIKLAŞMAK gçz. f. **1.** Bir şey sözkonusuysa, yoğunluğu azalarak biçimini koruyamayacak duruma gelmek. **—2.** Bir kimse sözkonusuysa, can sıkıcı şakalar ve hoş olmayan davranışlarla çevresindekilere rahatsızlık vermek: *İçkinin de etkisiyle iyice cıvıklaştı.*

CIVIKLIK a. **1.** Cıvık olma durumu. **—2.** Cıvık bir kimsenin, durumu, niteliği, davranma biçimi.

CIVIKMANTARLAR a. Bakterilerle sürekli simbiyoz halinde yaşayan, hayvansal nitelikler ve ilkel özellikler taşıyan jelatinimsi mantarlar altsınıfı. (Bil. a. *myxomycetes.*)
—ANSİKL. Cıvıkmantarların sporu haploittir, çimlenince kamçılı ve yüzücü bir zoospora dönüşür; bir yere tutunduktan sonra amip (myxamoeba) görünümü alır. Türüne göre ya zoospor ya myxamoeba, izogam gamet rolü oynar ve eşeysel birleşme hücrenin çoğalmasını sağlar (sadeleşmiş bir mitozla ve bölme oluşmaksızın). Sonuçta eşzamanlı ve ahenkli zonklama hareketleri yapan ve fagositozla beslenen bir plazmod meydana gelir.

Çoğalmak için plazmod durağanlaşır, hücrelere bölünür, sporkeseleri meydana getirir ve bunların içinde meyoz bölünmeyle sporlar oluşur. Sporkeselerinin yapımına katılmayan öğeler kapillityum oluşturur ve yaşlanarak ölürler. Meşe kabuk uru mantarı (*Fuligo septica* ya da *Aethalium septicum*) ile lahana kök uru mantarı (*Plasmodiophora brassicae*) cıvıkmantarların en iyi bilinenleridir.

CIVIL CIVIL be. (yansıma sözc.). **1.** Kuşlardan söz ederken, cıvıltıyla ötüşerek. **—2.** Neşeyle, coşkuyla: *Cıvıl cıvıl konuşmak.*
◆ sıf. **1.** Neşeli, canlı kimse için kullanı-

bir maden ocağı galerisinin tavanını cıvatalama

Charbonnages de France

lır: *Cıvıl cıvıl bir kız.* **—2.** Hareketli, canlı, kalabalık: *Bu bahar gününde parklar cıvıl cıvıldır.*

CIVILDAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). Kuş ya da civcivden söz ederken ötmek.

◆ **cıvıldaşmak** işt. f. Kuşlardan ya da civcivlerden söz ederken ötüşmek.

CIVILDAŞMAK → CIVILDAMAK.

CIVILTI a. (yansıma sözc.). Kuşların çıkardıkları ötüşme sesi: *Ormanda kuş cıvıltılarını dinlemek.*

—Kuşbil. Ötleğen gibi bazı kuşların yavaştan ve düzensiz ötüşü.

CIVIMA a. Fizs. kim. Pelte durumundaki kimi karışımların hafif bir çalkalanma ile sıvı hale geçmesi olayı. (Eşanl. TİKSOTROPİ.)

—ANSİKL. Fizs. kim. Cıvıyarak sıvı hale gelen bir kütle, dinlenmeye bırakılırsa yeniden pelte haline döner. Bu tür bir özelliği olan demir hidroksit, alümin, vanadik asit, benzopurpurin, kaolen, jelatin vb.'nin sulu kolloit çözeltileri dinlendirilerek önemli ölçüde sertleştirilebilir. Cıvımanın maksimum etkiye ulaşması için kullanılan tuzlara uygun oranlarda elektrolit katmak gerekir.

CIVIMAK gçz. f. **1.** Cıvık duruma gelmek. **—2.** Bir iş sözkonusuysa, ciddiyetini yitirerek akışı, düzeni bozulmak: *Bu iş iyice cıvıdı.* **—3.** Bir kimse sözkonusuysa, yakışıksız, saygısız davranmak (*cıvıtmak* da denir): *Bir kadeh içince hemen cıvıyor (cıvıtıyor).*

◆ **cıvıtmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi cıvıtmak,* onu cıvık duruma getirmek. **—2.** *Bir işi cıvıtmak,* onun cıvımasına, ciddiyetini yitirmesine neden olmak.

CIVITMAK → CIVIMAK.

CIVIYAN sıf. Fizs. kim. Çalkalanma ile sıvılaşabilen ve dinlendirildiğinde yeniden eski haline gelen pelteler için kullanılır. (Eşanl. TİKSOTROP.)

CIYAK CIYAK → CİYAK CİYAK.

CIYAKLAMAK gçz. f. İnce, acı ve yüksek sesle bağırmak.

◆ **cıyaklatmak** ettirg. f. Cıyaklamasına neden olmak.

CIYAKLATMAK → CIYAKLAMAK.

CIYIRDAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). Kâğıt, bez vb. şeyler yırtılırken cıyır sesi çıkarmak.

◆ **cıyırdatmak** ettirg. f. Cıyırdamasına neden olmak.

CIYIRDATMAK → CIYIRDAMAK.

CIZ a. (yansıma sözc.). **1.** Kalın, tonlu bir ses (ateşe su döküldüğünde, kızgın yağa bir şey atıldığında, camın çizilip kesilmesi sırasında çıkan sesi betimler). **—2.** Çocuk dilinde ateş. (→ CIS) **—3.** *Cız etmek,* cız sesi çıkarmak. ‖ *İçi, yüreği cız etmek* → İÇ, YÜREK.

CIZBIZ a. (yansıma sözc.). Izgara pişirilen köfte (*cızbız köfte* de denir).

—ANSİKL. *Cızbız* genellikle koyun kıymasından yapılır. Kıyma, ufalanmış ekmek içi, yumurta, soğan ya da soğan suyu, tuz ve karabiberle yoğurulur. Ceviz büyüklüğünde parçalara ayrılıp yassıltıldıktan sonra tel ızgara üzerinde pişirilir. Pişme sırasında ateşe damlayan yağ damlacıklarının çıkardığı sesten dolayı bu adı almıştır.

CIZGI a. *Yörs.* Tarım. Haşhaş sakızını kapsülden sıyırmaya yarayan ağaç saplı, ağzı dişli demir araç.

CIZIK a. *Yörs.* Çizgi.

CIZIKTIRMAK g. f. *Yörs.* Çiziktirmek.

CIZILDAMAK → CIZIRDAMAK.

CIZILTI → CIZIRTI.

CIZIR CIZIR be. (yansıma sözc.). Cızırtılar çıkararak: *Yağ cızır cızır etmeye başlayınca patatesleri içine atın. Kalemin ucu bozulmuş, yazarken cızır cızır ses çıkarıyor.*

CIZIRDAMAK gçz. f. (yansıma sözc. *cızır-da-mak*). "Cızır cızır" ses çıkarmak: *Yağ cızırdıyor. Plak cızırdıyor.* (CIZILDAMAK da denir.)

◆ **cızırdatmak** ettirg. f. Cızırdamasına yol açmak.

CIZIRDATMAK → CIZIRDAMAK.

CIZIRTI a. (yansıma sözc.). Yağda kavrulan ya da bir yüzeye hafifçe sürtünen bir cismin çıkardığı ses: *Mutfaktan bir cızırtı geliyor. Bu plakta bir cızırtı var.* (CIZILTI da denir.)

CIZIRTILI sıf., be. Cızırtı çıkaran ya da cızırtılı biçimde: *Cızırtılı bir plak. Ses cızırtılı geliyor.*

CIZLAK a. *Yörs.* Tarım. Verimsiz toprak.

CIZLAM a. *Arg.* **1.** Kaçma, savuşma (*cızdam* da denir). **—2.** *Cızlamı çekmek, cızlam etmek,* kaçmak, savuşup gitmek.

CIZLAMAK gçz. f. (yansıma sözc. *cız -la-mak*). "Cız" diye ses çıkarmak; cız etmek.

CI Nükleer etkinlik birimi *curie*'nin simgesi.

Cİ a. Batı'dan alınan müziğin gereksinimlerini karşılamak için Tang dönemi sonunda ortaya çıkan, yuefu geleneği mirasçısı, çin şiir biçimi. (Şair, revaçtaki altı yüz melodiden birini seçer ve bütün kafiye ve ton kurallarına uyarak sözleri yazar: önceleri yalnızca şölen müziğine ve hafif konulara bağlı kalan ci, Songlar döneminde, özellikle de Su Dongpo sayesinde, daha geniş ve daha kişisel bir esin kaynağı oldu.)

Cİ, *merhamet, evrensel aşk* anlamında japonca terim; XIII. yy. sonunda *İppen* tarafından kurulan buddhacı bir japon mezhebini belirtir.

—Cİ → —CI.

CİA, CENTRAL* İNTELLİGENCE AGENCY' nin kısaltması.

CİALDİNİ (Enrico), **Gaeta** dükü, italyan general ve siyaset adamı (Castelvetro di Modena 1811 - Livorno 1892). Parma ve Modena ayaklanmalarına katıldı (1831), Paris'e sığındı, burada tıp öğrenimini tamamladı, sonra, Maria-Cristina'nın davası uğruna ispanyol ordusunda (1835), ardından da Bağımsızlık davası uğruna Piemonte ordusunda (1848-49) görev yaptı. Kırım'da bir tugayın komutanlığını yaptı, Palestro (1859) ve Gaeta'da (1860-61) ün kazandı. 1864'te senatör oldu ve Madrid büyükelçisi (1870 -1873) sıfatıyla, daha sonra İspanya kralı olan Aosta dükü-ne eşlik etti. 1876 ile 1881 yılları arasında Paris'te büyükelçilik yaptı.

CİAM, (Congrès İnternationaux d'architecture moderne'in kısaltması). → MODERN* MIMARLIK ULUSLARARASI KONGRELERİ.

CİAMİCİAN (Giacomo Luigi), italyan kimyacı (Trieste 1857 - Bologna 1922). Roma'da Cannizzaro'nun asistanlığını yaptı. Padova (1887) ve sonra Bologna üniversitelerinde profesör olarak çalıştı (1889). Pirol üstüne ve bitki toplulukları alanında, özellikle biyolojik kimyada ışığın kimyasal etkileri üzerine yaptığı araştırmalarla tanınır.

CİAMPİ (Vincenzo Legrenzio), italyan besteci (Piacenza 1719 - Venedik 1762). Napoli'de Leo'dan ve Durante'den ders aldı. Bir klavsen virtüozuydu. *Bertoldo in corte* (1747) adlı operasıyla çok büyük bir başarı elde etti. 1748-54 arasında, dördü Londra'da sahnelenen yirmi kadar opera dışında, sonatlar ve konçertolar da besteledi.

Ciampino, Roma'nın havalimanı, kentin 15 km G.-D.'sunda.

CİAMPOLİ (Giovanni), italyan yazar (Floransa 1589 - İesi 1643). Kilisede yüksek görevlere doğru yükselirken, öğretmeni ve dostu Galilei'nin yargılanmasından sonra gözden düştü. Klasik yapıdaki şiirlerinin çoğu ölümünden sonra yayımlandı (*Rime,* 1648). Yayımlanmamış kimi yazıları, Galilei okulunun en parlak düşünürlerinden biri olduğunu ortaya koyar.

CİAMUSİ ya da **JİAMUSİ,** Kuzeybatı Çin'de (Heilongciang) kent, Sungari'nin kıyısında; 462 400 nüf. (1990). Sanciang ovalarının merkezi olan kent çok gelişti. Makine yapımı. Besin sanayileri.

CİANG CİEŞİ → ÇANKAYŞEK.

CİANG CİNGGUO ya da **JİANG JİNGGUO,** tayvanlı devlet adamı (Ciciang 1910 - Taibei 1988). Çankayşek'in büyük oğlu. 1950-1954 arasında ordunun siyasi bölümünün sorumlusu, 1965-1969 arasında savunma bakanı, daha sonra başbakan yardımcısı. 1972'de başbakanlığa atandı. Babasının (1975 nisan) ölümünden sonra Guomindang başkanı, 1978'de cumhurbaşkanı oldu. Çin Halk Cumhuriyeti'nin yakınlaşma girişimlerine karşı çıktı; komünist yöneticilerin Çin'i temsil etmediklerini savundu.

CİANG ÇİNG ya da **JİANG QİNG,** çinli kadın siyasetçi (Şamdong 1914'e doğr. - Pekin 1991). Oyunculuk yaptı, daha sonra Mao Zıdong ile evlendi. Kültür devrimi komisyonunda Çin Boda'nın yardımcılığına getirildi, bir süre sonra da ordunun kültür işlerinden sorumlu danışmanı oldu. Çin komünist partisi'nin IX. kongresinde (nisan 1969) oluşturulan Merkez komitesi'nin siyasi bürosuna seçildi; ağustos 1973'teki X. kongrede yeniden siyasi büroya seçildiyse de, etkin bir rol oynayamadı. 1976'da tutuklanarak, Mao'nun söylediklerini "çarpıtmak"la ve ona suikast hazırlamakla suçlandı. Kasım 1980'deki Dörtler çetesi davasında suçlamaları kabul etmedi. Ülkesine ihanetle suçlanarak ölüm cezasına çarptırıldı; bu ceza 1983'te ömür boyu hapse çevrildi. 4 haziran 1991'de hükümet onun intihar ettiğini bildirdi. Yapılan açıklamalarda ayrıca hapisten çıkarılmış olduğu ve 1984'ten beri tedavi gördüğü de belirtildi.

CİANGMIN ya da **JİANGMEN,** esk. **Sunvul,** Çin'de (Guangdong) kent, Şi Ciang deltasının batı kolu kıyısında; 210 000 nüf. (1990). Tarım merkezi. Makine yapımı. Kırtasiye.

CİANGSU ya da **JİANGSU,** Orta Çin'de Çin denizi kıyısında il; 102 200 km^2; 67 056 519 nüf. (1990). Merkezi *Nankin.* Nüfusu bakımından Çin'in üçüncü ili olan Ciangsu, en yoğun nüfuslu ildir. G.-D.'da, alçak ovanın ve Yangzi halicinin de eklendiği Büyük Kuzey ovasını sınırlar. Alçak kıyılar hızla açıklara doğru ilerler; birçok denizkulağı ve göl vardır. İklim oldukça serttir (Nankin'de ocak ayı ortalaması 2,3°C), ama 900 - 1 200 mm yağış alır. Huai'nin K.'inde, mısır ve soyanın yanısıra kış buğdayı ve darı yetiştirilmesine karşılık. G.'inde pirinç tarımı egemendir; pamuk ise kıyıda, devlet çiftliklerinde yetiştirilir ve bazen 40 000 ha'ı aşan alanlarda ekilir. Balıkçılık ve tuzlu bataklıktan yararlanma önemli etkinliklerdir. İyice güneyde, Cıciang'ın yakınında, Çin'in en önemli ipekçilik bölgesi bulunur.

Kent yaşamı, Şanghay'ın yönetimsel açıdan ilden ayrılmış olmasına karşın, çok etkindir (Nankin, Sucou, Vuşi). Sayısız kanal, imparatorluk kanalı ve iki büyük akarsu sık bir demiryolu ağına (Nankin'in büyük köprüsüyle Yangzi'yi aşar) eklenince yoğun bir ticaret etkinliğinin gereksinimlerini karşılamaktadır. Sanayi, tarım ürünlerine (ipek, pamuk), tuz ve fosfora dayanır. Kimya sanayilerinin başlıca merkezi Nankin'dir; Ciangsu, Çin'in en büyük fosfat üreticisidir.

CİANGŞİ ya da **JİANGXİ,** Güney Çin'de il, Yangzi Ciang'ın G.'inde; 164 800 km^2; 37 710 281 nüf. (1990). Merkezi *Nançang*. Alçak dağların bulunduğu bölgeyi G.'den K.'ye uzanan ve Poyang gölünde son bulan bir çöküntü yarar; tropikal yazlarda ve soğukların bastırmadığı kış aylarında Ciangşi'nin ovalarında pamuk ve pirinç (mısır, soya, tatlıpatates ile almaşık olarak) ekilir; tepelerde de, çay, turunçgiller, tütün yetiştirilir. Birçok sarnıç, yetersiz yaz yağmurlarının yarattığı susuzluğu giderir. Toprakaltı zengindir: Güney'de tungsten (Dayu'da önemli bir tungsten yatağı), antimon ve volfram; Pingşiang'da madenkömürü. Bilindiği kadarıyla, bu kaynakların çoğu daha kuzeydeki sanayi merkezlerine (Vuhan, Şanghay) gönderilmektedir; ildeki kentler, Yangzi kıyısındaki büyük ırmak limanı Ciuciang ve çin seramikçiliğinin en büyük merkezi Cingdıcın dışında kentler, daha çok bölgesel pazarlardır.

CİANO (Galeazzo), **Cortellazzo** kontu, italyan siyaset adamı (Livorno 1903 - Verona 1944). Birinci Dünya savaşı kahramanı amiral Costanzo Ciano'nun oğlu. Daha başında faşizme bağlandı ve 1925'te diplomatlık mesleğine girdi. 1930'da Mussolini'nin en sevdiği kızı Edda ile evlendi ve 1933'te önce dışişleri bakanlığı basın bürosu müdürlüğüne, ardından da basın ve propaganda işlerinden sorumlu devlet bakan yardımcılığına getirildi. İtalya ile Hitler Almanyası arasında yakınlaşma sağlamak ve Roma-Berlin mihverini kurmak amacıyla 9 haziran 1936'da dışişleri bakanı oldu. Çelik paktı'nı imzaladı (mayıs 1939) ve Mussolini'yi Arnavutluk'a saldırmaya zorladı. Öte yandan, III. Reich'ın gittikçe artan gücü karşısında endişelenerek, İtalya'nın saldırmazlık döneminde (eylül 1939 - haziran 1940) savaşa doğru gidişi durdurmaya çalıştı, ama Fransa'nın yenilgisinden sonra ülkesinin savaşa girmesini engelleyemedi. Ciano'nun çekimser tutumu karşısında Mussolini onu dışişleri bakanlığından aldı (1943) ve Vatikan'a büyükelçi atadı. Büyük Faşist konseyi'nin 25 temmuz 1943 tarihli oturumunda Ciano, Mussolini'ye güvensizlik oyu verdi. Duce'nin tutuklanmasından sonra Almanya'ya kaçtı ve orada gözhapsine alındı. Kuzey İtalya'da Mussolini tarafından yeniden kurulan İtalyan cumhuriyeti'ne teslim edilen Ciano idam edildi (ocak 1944).

CİAO ya da **JİAO** a. (çince sözc.). 10 fen'den oluşan ve temel para birimi olan yuan'ın onda biri değerindeki çin bozuk parası.

CİAOCOU ya da **JİAOZHOU,** Çin'de körfez, Şandong yarımadasının güneyinde. 1898-1914 arasında Almanya, Ciaocou körfezini ve Çin'in "kiralık toprak" olarak bıraktığı Çingdao limanını işgal etti.

CİARDİ (John), amerikalı yazar (Boston 1916 - New Jersey 1986). Saturday Review'da yazarlık yaptı. *Homeward to America* (1940), *Person to person* (1964), *The Little that is all* (1974) başlıklı kitaplarında topladığı, T. S. Eliot ve Laforgue'un etkisini taşıyan şiirleri, ülkesinin özelliklerini yansıtır. Dante'nin *İlahi komedya*'sını çevirdi, denemeler yazdı.

CİAŞİNG ya da **JİAXİNG,** Çin'de (Ciciang) kent, Büyük Kanal'ın kıyısında, Hangcou'nun K.-D.'sunda; 214 600 nüf. (1990). Dokuma sanayisi (pamuk ve ipek). Kırtasiye. Besin sanayileri.

CİAŞİ ya da **JİAXİ,** Tayvan'ın ortabatısında kent, yönetim bölümü merkezi; 255 982 nüf. (1990). —*Ciaşi yönetim bölümü*, 1 951 km^2; 591 685 nüf. (1990).

CİA Yİ ya da **JİA Yİ,** çinli yazar ve devlet adamı (İ.Ö. 201 - İ.Ö. 169). Yirmi beş yaşında bakan olan Cia Yi, yeni Han hanedanının inançlarına uygun düşen bir konfuçyüsçülüğü salık verdi; düşüncelerini *Şinşu*'da ve *fu* üslubunda yazılmış çok güzel birkaç şiirde dile getirdi.

CİAYÜGUAN ya da **JİAYUGUAN,** Çin'in Gansu ilinde kent, Çin Seddi'nin batı ucunda. Vei ve Batı Cin hanedanlarından kalma 8 mezarı, çok iyi korunmuş 600'ü aşkın duvar resmiyle geniş bir nekropolisi vardır.

Ciba-Geigy AG, 1970'te iki büyük isviçreli kimya işletmesinin birleşmesinden oluşan kimyasal ürünler şirketi. Sözkonusu iki işletmeden biri 1884'te Basel'de kurulan ve fransız asıllı kimyacı Alexandre Clavel (1805-1873) tarafından kurulmuş olan bir işletmenin yerini alan Ciba AG, öteki ise yine Basel'de aynı tarihlerde kurulan J. R. Geigy AG'dir. Bu kuruluşlardan birincisi, ikincisini bünyesine katmıştır. Ciba-Geigy AG, 100 kadar kendine bağlı kuruluşla, İsviçre'nin ikinci büyük sanayi topluluğunu oluşturur. Şirket, 7 özerk ve çokuluslu bölümün boya, tıbbi malzeme, tarım ilaçları, plastik maddeler, Airwick grubu (koku gidericiler, bahçe ilaçları ve haşarat öldürücüler...), fotoğrafçılık ürünleri ve çeşitli etkinlikler arasında eşgüdümü sağlar.

CİBÂH çoğl. a. (ar. *cebhe*, alın'ın çoğl. *cibāh*). *Esk.* Alınlar: *"Hengâm-ı rezmi bildiren âvâz-ı hâtifî / Aksetti her tarafa cibâlin cibâhına"* (Y. K. Beyatlı). *Cibâh-ı sâcidîn* (ibadet edenlerin alınları).

CİBAL çoğl. a. (ar. *cebel*'in çoğl. *cibāl*). *Esk.* Dağlar: *"Âhir ağardı tan yeri re's-i cibâlden"* (Y. K. Beyatlı). *Cibal-i şahika* (yüksek dağlar).
—İsl. huk. *Cibal-i mübaha*, kimsenin mülkiyeti altında olmayan dağlar.

CİBAL. Tar. coğ. İspanya'da ve Ortadoğu'da kimi yerlerin ortak adı. **1.** Andalucia'da (Endülüs) bölge. Muhammet bin Ahmet, Muhammet bin el-Hasan gibi kimi islam bilginleri bu bölgeden olmakla (Cibalî) tanınırlar. **—2.** Herat'ta bir yer adı. Ebu Sad Muhammet (öl. 1126) bu bölgeden olmakla tanınır. **—3.** Suriye'nin G.'inde, K.'de Sel ül-Karahi, G.'de Vadi Ebülhamam arasında kalan bölge.

CİBAL. Tar. coğ. D.'da Kevir çölü, G.-D.'da Fars, B. ve G.-B.'da Irak-ı Arap, K.-B.'da Azerbaycan, K.'de Elburz dağları ile çevrili bölge (eski Media). Arap istilasından (VII. yy.) sonra Cibal adıyla anıldı. Bölge, XII. yy.'da Selçuklular döneminde Irak-ı Acem diye adlandırılmaya başlandı. Moğol istilasından sonra "Cibal" adı kullanılmaz oldu. Cibal'in bazen tamamı, bazen de bir bölümü, Samaniler'in (864), Karahanlılar'ın, Büveyhiler'in (983), Selçuklular'ın (1039), Azerbaycan atabeylerinin (1194) ve Moğollar'ın egemenliği altına girdi. Bu arada Alamut kalesinin bulunduğu bölgede de ismaililer egemen oldular.

CİBALAE ya da **CİBALİS.** Esk. coğ. Aşağı Pannonia'da kent. İmparator Valentinianus ile Valens ve belki de babaları Gratianus burada doğmuştur. Lucinius, 314'te burada Constantinus'a yenildi. Bug. Yugoslavya'da *Vinkovci*.

CİBALİ, İstanbul'da Haliç kıyısında, Fatih ilçesine bağlı semt; Fener ile Unkapanı arasındadır. Adını, İstanbul'un fethine katılan komutanlardan Cebe* Ali'den ötürü Cebe Ali kapısı diye anılan Cibali kapısı'ndan alır. XVIII. yy. sonlarına değin daha çok azınlıkların oturduğu semt, yangınlarıyla ünlüydü. Gül* camisi (Aya Theodosia kilisesi), Mimar Sinan'ın yapıtları arasında sayılan Validesultan hamamı ile Kaptan hamamı ve Cibali (Sivrikoz) camisi önemli anıtlardır. İstanbul belediyesi'nce Haliç projesi kapsamında yapılan düzenlemelerle, semtin haliç kıyıları açılarak park haline getirildi. Cibali tekel fabrikası.

CİBAL-İ BARİZ, G.-D. İran'da Kirman eyaletindeki bir dağın, bu dağın adını taşıyan bir yönetim biriminin ve bu birimin merkezi olan kasabanın adı. Bazen kısaca *Bariz* de denir.

Cibali karakolu, *Nuits de noces* adlı bir fransız bulvar komedisinden Refik Kordağ ile Muammer Karaca tarafından uyarlanan oyun. 1951 yılında Muammer Karaca tiyatrosu'nda sahnelendi. 16 yılda üç binin üzerinde oynanarak Türkiye'nin en uzun süre afişte kalan oyunu oldu. Filme alındı.

CİBALİS → CİBALAE.

CİBAO, Dominik Cumhuriyeti'nin kuzey kesiminde bölge. 15-40 km genişliğinde, D.-G.-D.'dan B.-K.-B.'ya doğru 225 km uzunluğunda olan bölge Cordillera central ile Kuzey sıradağları arasında toprakla dolmuş bir çöküntü hendeğidir. Verimli toprakları ve sulama sayesinde, kalabalık ve eski bir yerleşme bölgesi olan Cibao yoğun biçimde değerlendirilmektedir: orta ve doğu kesiminde çok ürünlü tarım (tütün, kahve ve kakao), K.-B.'da sulanan alçak Yaque vadisinde makinelerle işlenen geniş çeltik tarlaları ve muz bahçeleri.

CİBÂVET → CİBÂYET.

CİBÂYET ya da **CİBÂVET** a. (ar. *cibayet, cibavet*). *Esk.* **1.** Toplama, tahsil etme. **—2.** Vergilerin ve devlet gelirlerinin toplanması. **—3.** Vakıf kiralarının toplanması. **—4.** *Cibâyet etmek*, toplamak, tahsil etmek.
—İkt. tar. Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselme döneminde şer'i vergiler esasına göre öşür, haraç, cizye karşılığı tarh olunan resimlerin tahsili anlamında kullanılan sözcük.

CİBBER (Caius Gabriel), ingiliz heykelci (Flensburg, Holstein, 1630 - Londra 1700). Danimarka kraliyet marangozlarından birinin oğludur. Öğrenimini Roma'da yaptı. Restoration'dan az önce İngiltere'ye döndü. John Stone'un öğrencisi oldu. Londra borsası, Moorfield akıl hastanesi ve Chatsworth bahçesiyle capellasında bulunan heykelleri yaptığı söylenir.

CİBBER (Colley), ingiliz tiyatro oyuncusu ve oyun yazarı (Londra 1671 - *ay. y.* 1757), Caius Gabriel Cibber'ın oğlu. Drury Lane'de oyuncu, sonra yönetici olarak çalıştı. Pope tarafından alaya alındı. Dönemin yüksek sosyete için yazılmış açık saçık güldürülerine karşı savaşım verdi, duygusal güldürüyü savundu (*She Would and She Would Not*, 1702; *The Careless Husband*, 1704; bir *Tartuffe* uyarlaması olan *Nonjuror*, 1717). *The Apology for the Life of Colley Cibber, Comedian* (1740) adlı yapıtı, XVII. yy. tiyatro dünyası üzerine önemli bir belgedir.

CİBİLLİ sıf. (ar. *cibillî*). *Esk.* Doğuştan, yaradılıştan gelen, fıtri: *"Hacer, çocuklara has cibilli hıyanet saikasıyla birisini döğmeğe,... muhtaç idi"*(H. Z. Uşaklıgil).

CİBİLLİYET, -ti a. (ar. *cibillet*'ten). *Esk.* **1.** Yaradılış, karakter, huy. **—2.** *Cibilliyeti bozuk*, karaktersiz, soysuz.

CİBİLLİYETSİZ sıf. Kötü yaradılışlı, soysuz kimse için kullanılır: *Cibilliyetsiz adam.*

CİBİLLİYETSİZLİK a. Kötü yaradılışlı olma durumu; cibilliyetsiz bir kimseye özgü davranış; soysuzluk: *Ondan her türlü cibilliyetsizlik beklenir.*

CİBİN a. (esk. türkç. *çibin*, sinek'ten). Sivrisinek, tatarcık vb. rahatsız edici küçük sineklere verilen ad.

CİBİNLİK a. Zararlı böceklerden, özellikle de sivrisineklerden korunmak için kullanılan, yatağı çepeçevre saran çadır biçiminde tül.

CİBONEYLER ya da **SİBONEYLER,** kökenleri İ.Ö. III. binyıla kadar uzanan Büyük Antiller'de yaşayan Amerind'ler. Uygarlık ve kültürleri (balıkçılık ve toplayıcılık) Aravaklar'ın kültürü içinde eridi, conquistadorların darbeleriyle de yok oldu.

CİBORİUM a. (lat. sözc.). Bir sunağın, bir vaftiz teknesinin, hatta kimi zaman ayrıcalıklı bir mezarın üzerine yerleştirilen, sütunlarla taşınan baldaken biçiminde mimari öğe.
—ANSİKL. Ciboriumlar hıristiyanlar tarafından, simgesel bir koruma öğesi ya da saygınlık işareti olarak IV. yy.'dan başlayarak kullanıldı. Çoğu kez taş ya da mermerden yapılırdı. Daha ender olarak da metal ya da değerli metallerle kaplı olurdu (Roma *Liber Pontificalis*'inde sözü edilen bağışlar). Dindışı alanda ciborium, hükümdarın tahtının üzerini örtmede de kullanılırdı.

Ciboulette, Reynaldo Hahn'ın opereti. Librettoyu R. de Flers ve F. de Croisset yazdılar. İlk kez 1923'te Paris'teki Variétés tiyatrosu'nda sahnelendi. Operet türünün Fransa'daki en iyi örneklerinden esinlenen yapıt, bayağılığa kaçmadan, halka seslenebilecek tarzda yazılmıştır.

CİBRAN (Cibran Halil), lübnanlı yazar ve ressam (Bşere 1883 - New York 1931). 1894'ten sonra ABD'de, 1909-1911 arasında da Paris'te yaşadı. Düzyazı şiirlerden (*les Cortèges* [fr. çev.]), hikâyelerden, töre romanlarından (*Arâ'is ül-mürûc*, 1906; *el-Ervâh ül-mütemerride*, 1908) özyaşamöyküsü hikâyelerinden (*les Ailes brisées* [fr. çev.], 1912) ve doğrudan ingilizce olarak kaleme alınmış birçok düşünce yapıtından (*Sand and Foam*, 1926; *Jesus, the Son of Man*, 1928) oluşan çok sayıda ürün verdi. İlk yapıtları, modern ve kilise karşıtı düşünceler taşıdığı için mahkûm edildi ve herkesin gözü önünde yakıldı. Ama *Ermiş* (The Prophet, 1923) adlı yapıtının yayımlanması Cibran'a Batı'da büyük bir ün kazandırdı. Suriye-Lübnan göçmen okulunun (*el-Mehcer*) önderi olan Cibran, coşkulu ve yarı gizemci bir romantizmle yapmacıktan uzak ve içten bir toplumsal değişim özlemini birleştirdi. Ölümünden sonra, külleri Lübnan'a getirildi.

CİBRARİO (Luigi), italyan tarihçi ve siyaset adamı (Torino 1802 - Trebiolo 1870). Carlo Alberto tarafından Veneto'nun Piemonte ile birleştiğini ilan etmeye gönderildi (1848). Maliye (1852), milli eğitim (1852) ve dışişleri bakanlığı (1853) görevlerinde bulundu.

CİBRE a. Suyunu çıkarmak için sıkılan meyvelerin, özellikle üzümün posası.
—ANSİKL. Tarım san. Üzümün çeşidine ve cenderenin gücüne göre sıkılan üzümün % 15-25'i cibre olur. Bunun yarısı kabuk, dörtte biri çekirdek, bir o kadarı da çöptür. Büyük ölçüde şarap yapılan ülkelerde (Fransa, İtalya, vb.) üzüm cibresi de damıtık içki yapımında kullanılır. Ayrıca üzüm çekirdeği yağı elde etmeye yarar. Cibre özellikle Batı Akdeniz bölgesindeki Avrupa ülkelerinde gevişgetiren hayvanların yemine katılır. Silolanarak ve kurutularak saklanmaya da elverişlidir. Cibrede azotlu madde oranı azdır (% 11-13) ve enerji değeri düşüktür (kilogram başına 0,1 ila 0,3 yem birimi).
Elma şarabı üretimi sırasında çıkan elma cibresi, su, kabuk ve meyve eti karışımından oluşur. Bu cibreden pektin elde edilir. Bu da silolanarak ya da kurutularak saklanır, hayvan yemi olarak kullanılır. Elma cibresi proteinsiz, fosfor ve kalsiyum bakımından dengeli ve potasyumca zengin, enerji verici bir yem maddesidir.

CİBREBALIĞI → ÇAPAKBALIĞI.

CİBRİL → CEBRAİL.

CİBT a. (ar. *cibt*). *Esk.* Put, sanem.
—İsl. Kâhin, büyücü gibi islam inancına göre inanılmaması gereken kişi; Allah'ın haram kıldığı her şey.

CİBUTİ, Cibuti Cumhuriyeti'nin başkenti; 290 000 nüf. (1988). Fransızlar'ın Tacura körfezi kıyısında kurdukları kent, 1896'da Somali Fransız Kıyısı sömürgesinin merkezi oldu. Fransızlar'ın kurdukları liman, Kızıldeniz'in girişinde, Süveyş kanalına giden yol boyunca uğrak limanı (önemli ikmal etkinliği) olarak kullanıldı. Sonra, Addis-Abeba demiryolu hattının 1917'de tamamlanmasıyla (1977'de buna paralel uzanan bir karayolu da hizmete girdi), liman etkinliklerine Etyopya ile ticaret de eklendi. Kentte bir serbest bölgenin kurulması, mal depolama ve yeniden dağıtma ticaretinin gelişmesini destekledi. Cibuti'nin ekonomisi, kentte bulunan fransız garnizonunun yarattığı gelir kaynaklarına ve devlet görevlileri çevresinde toplanan "küçük zanaatkârlar"ın etkinliklerine de dayanmaktadır. Ayrıca Cibuti'de birçok yunanlı ve yemenli tüccar bulunur.

CİBUTİ CUMHURİYETİ, Doğu Afrika'da devlet; 21 700 km²; 541 000 nüf. (1989). Başkenti *Cibuti*. Resmi dilleri *fransızca* ve *arapça*.

COĞRAFYA

Cibuti Cumhuriyeti, Kızıldeniz'in girişinde (Babülmendeb boğazı), yerkabuğundaki iki büyük kırık kuşağının birleştiği yerdedir: Doğu Afrika Rift vadisi ile Afrika ve Arabistan levhalarının ayrılarak Kızıldeniz'in oluşumuna yol açan büyük kırık. Burası, yanardağ etkinliklerinin sık görüldüğü bir tektonik kararsızlık alanıdır. Kırılma tektoniği, bloklar arasında (en yüksek noktası 2 000 m) bir düzey farkına yol açar; burada bulunan Assal gölü, Afrika'nın en alçak noktasıdır (deniz düzeyinin altında). İklim yarıkuraktır. Belirli bir yağmur mevsimi yoktur, yağışlar son derece düzensizdir (Cibuti'de 1966 ortalaması 29 mm, 1967'de 557 mm: genel ortalama: 150 mm civarında). Mayıs-eylül arası sıcak (yaklaşık 35°C), ekim-nisan arası da daha serin (yaklaşık 25°C) olmak üzere başlıca iki mevsim ayırt edilir. Öğleden sonra denizden karaya doğru esmeye başlayan meltem, sıcaklığın birkaç dakika içinde 8°C düşmesine, görece nemin artmasına yol açar. Seyrek bitki örtüsü ağaççıklardan ya da dikenli kurakçıl çalılardan (akasya, sütleğen, vb.) oluşur. Bu bitkiler ancak, kuzey ve batı kesimlerde göçebe çobanlık yapan Afarlar'la (bu danakil altöbeği, toplam nüfusun yaklaşık üçte ikisidir) İsalar'ın (G.'de yaşayan Somalili topluluk) sürülerini (deve, koyun, keçi) besler. Ancak, son yıllarda görülen kuraklık, geleneksel göçebe yaşantısını olumsuz yönde etkiledi ve Cibuti'ye doğru önemli bir çoban göçüne yol açtı.

TARİH

Fransız bayrağı Obock limanına ilk kez 1862'de çekildi, ama Léonce Lagarde'in işbaşına geçmesi, afar ve somali önderleriyle anlaşmalar yapması ancak 1884'te gerçekleşti. 1888'de Cibuti kuruldu. Lagarde, imparator Menelik ile dostça ilişkilere girdi, Abisinya sınırına kesin biçimini verdi ve fransız-etyopya demiryolunun yapımını başlattı (1897-1917). 1896'da sömürge, Somali Fransız Kıyısı adını aldı. 1940'ta italyan işgalinden kurtuldu, ama aralık 1942'de, hür Fransa'ya bağlanana değin, İngilizler'in ablukasında kaldı.

1946'dan beri Fransa'nın denizaşırı toprağı olan Somali Fransız Kıyısı 1957'de, 32 seçilmiş üyeden oluşan bir Meclis'in seçtiği 8 üyeli ve valinin başkanlık ettiği bir hükümete kavuştu. Ayrıca fransız parlamentosunda bir milletvekili ve bir senatör tarafından temsil edildi. Etyopya ve Somali, Somali Fransız Kıyısı ve özellikle Cibuti limanı üzerinde hak iddia ediyorlardı. İçerde iki rakip kavim mücadele halindeydi; Afarlar ve somalili İsalar. Özellikle Cibuti'de toplanan İsalar'ın çoğu, ülkenin, 1960'tan beri bağımsız olan İngiliz Somalisi'ne bağlanmasını isterlerken, Afarlar Fransız Cumhuriyeti'nde kalmayı tercih ediyorlardı. Ağustos 1966'da general de Gaulle, Cibuti'yi ziyareti sırasında, ülkenin, yazgısını demokratik biçimde belirleyebileceğini açıkladı. Ama eyiülde ciddi ayaklanmalar başladı.

19 mart 1967'de yapılan bir referandum, ülkenin, yeni bir hükümet ve yönetim statüsüyle, Fransız Cumhuriyeti bünyesinde kalmasını isteyenlerin açık yengisiyle sonuçlandı. Ali Arif, hükümet konseyi başkan yardımcılığına seçildi (5 nisan 1967). Sömürge meclisi isteği üzerine bölge, Afarlar ve İsalar fransız toprağı adını aldı (temmuz 1967). Yeni statü çerçevesinde kasım 1968'de yapılan milletvekili seçimleri Afarlar'ın lideri Ali Arif'in mecliste çoğunluğu sağlamasıyla sonuçlandı; Ali Arif başbakanlığa getirildi.

İsalar, Mukdişo'da Somali Fransız Kı-

Scala

Sovana'daki (Toscana) Santa Maria kilisesi'nin sunağı üzerindeki **ciborium** VIII. ya da IX. yy.

Moser-Objectif 2000

Cibuti'nin havadan görünümü

CİBUTİ CUMHURİYETİ

eşyükseltı eğrileri: 200 (300) 800 1000

yısı kurtuluş cephesi adında bir örgüt kurdu: yaptıkları çeşitli eylemlerle, uluslararası kamuoyunun dikkatini bölgenin bağımsızlığına kavuşması zorunluluğuna çektiler. Cephenin, Hasan Gulet Aptidon önderliğindeki ılımlı üyeleri Afrika halk birliği'nde (Somali) toplandı; Birlik 1972'de Düzen ve gelecek için birlik (Afarlar) örgütüyle birleşerek Bağımsızlık için afrika halk birliği'ni oluşturdu. İktisadi güçlükler ve toplumsal gerginlikler bölgeyi sardı. Cibuti, Süveyş kanalının kapatılmasından çok zarar gördü; 1967'den başlayarak liman trafiğinin % 75'ini yitirdi. Bu durum araç-gereç yetersizliğinin ve düşük istihdamın artmasına yol açtı.

1975'te Ali Arif'i destekleyen Bağımsızlık için ulusal birlik partisi, bağımsızlığa kavuşma sürecini başlattı; fransız hükümeti bu girişimi ilke olarak benimsedi (18 mayıs 1977). Referandumdan sonra, Afarlar ve İsalar fransız toprağı Cibuti Cumhuriyeti adıyla bağımsızlığına kavuştular (27 haziran): Hasan Gulet Aptidon başbakan, sonra cumhurbaşkanı oldu; Ahmet Dini 12 temmuzda atandığı başbakanlıktan 17 aralık 1977'de istifa edince yerine Abdullah Muhammet Kâmil, onun yerine de, ekim 1978'de Berket Gurat Hamadu geçti. 3 eylül 1977'de Cibuti, Arap birliği'ne kabul edildi. Mart 1979'da H. Gulet Aptidon, Bağımsızlık için afrika halk birliği'nin yerini alan İlerleme için halkın birliği partisi'ni kurdu. Haziran 1981'de de yeniden cumhurbaşkanı seçildi. Afar ve İsalar arasındaki çatışmalar zaman zaman yinelendi. Afar muhalefeti, Halkın kurtuluşu hareketi ve Cibuti'nin kurtuluşu için demokratik cephe partilerinin birleşmesiyle, güçlendi. İki eski başbakan Abdullah Kâmil ve Ahmet Dini Paris'te Cibuti halk partisi'ni kurdular. Ülkeye dönen Ahmet Dini tutuklandıysa da ocak 1982'de serbest bırakıldı. Afrika'daki yaygın kuraklık ülkeyi de etkiledi. Avrupa toplulukları, özellikle Fransa'dan yardım gönderildi. 1987 yılında yapılan seçimleri, oyların % 90'ını alan Hasan Gulet Aptidon bir kere daha kazandı. 1991 başında, bir Afar olan Ali Aref Bourkan liderliğindeki darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Çıkan çatışmalar can kayıplarına yol açtı.

CİCADELLA a. (lat. *cicada*, ağustosböceği'nden). **1.** Sıçrayan, küçük, eşkanatlı, cüceağustosböceğigiller familyasından böcek cinsi. (*Cicadella viridis* nemli yerlerde çok çeşitli bitkilerde yaşar.) **—2.** Tükürüksüeşkanatlıböcekgiller, kamburağustosböceğigiller ya da *Jassidae* familyasından sıçrayıcı böcekler cinsi.

CİCADETTA a. (lat. *cicada*, ağustosböceği'nden). Çok küçük, siyah ağustosböceklerini içeren cins. (Özellikle Fransa ve İngiltere'de fındık ağaçlarında bulunur.)

CİCADİDAE a. Böcbil. AĞUSTOSBÖCEĞİGİLLER familyasının bilimsel adı.

CİCADULA a. Avrupa'da yaşayan küçük eşkanatlı böcek cinsi. (*Cicadula sexnotata* bazen tahıllara zarar verir. Cüceağustosböceğigiller familyası.)

CİCCOLİNİ (Aldo), fransız uyruğuna geçmiş italyan piyanocu (Napoli 1925). Küçük yaşta piyano ve besteleme öğrenimine başladı. 1949'da Marguerite Long-Jacques Thibaud yarışmasında ödül kazandı. Carnegie Hall'de ilk kez 1950'de çaldı. 1971'de Paris konservatuvarı'nda öğretmenliğe getirildi.

CİCEL, Cezayir'de kent, vilayet (il) merkezi, Babor Kabiliyesi kıyısında; 50 000 nüf. Cicel, eski Kartacalılar'ın ve Romalılar'ın *İgilgili* ticaret merkeziydi; XVI. yy.'da Barbaros kardeşlerin üslerinden biri oldu. Sayfiye merkezi. Balıkçılık ve ticaret (mantar) limanı. Sepicilik. —*Cicel vilayeti*, 2 399 km^2; 471 319 nüf. (1987).

CİCERBİTA a. Dere kenarlarında ve ormanlarda biten ve 2 m kadar boy atabilen güzel, morumsu mavi çiçekli bitki. (Bileşikgiller familyası.)

CİCERİ (Pierre Luc Charles), fransız ressam (Saint-Cloud 1782-Saint-Chéron 1868). Bellangé'nin öğrencisi ve İsabey' in damadı. Romantizmin etkisinde kaldı. Paris operası'nın başdekoratörlüğünü yaptı. F. Taglioni'nin *la Sylphide*'i (1832), J. Coralli ile J. Perrot'nun *Giselle*'i (1841), J. Mazilier'nin *Le Diable à quatre* (1846) gibi romantik balelerin dekorları onun elinden çıktı. Paris operası'nın mizansenlerinde gaz lambalı ışıklandırmaya yenilikler getirdi (1822). Suluboya çalışmaları da vardır. —Oğlu EUGÈNE (Paris 1813 - *ay. y.* 1890), Le Mans tiyatrosu'nun dekorlarını yaptı; Barbizon okuluna bağlı yetkin bir manzara ressamıydı.

CİCERO, ABD'de konut ve sanayi banliyösü, Chicago yerleşme alanının batı kesiminde; 67 000 nüf.

CİCERO (Marcus Tullius), romalı hatip, siyaset adamı ve filozof (Arpinum 106 -Formiae [Formia] İ.Ö. 43). Taşra kökenli ve atlı sınıfı bir aileden gelen genç Marcus, Antonius, L. Crassus, Scaevola'lar gibi hatipler ve jurisconsultuslarla yakınlık kurdu. Tüm bu ustaların senatodaki soyluların partisinden olması, Cicero'yu muhafazakârların saflarında yer almaya itti. Geçici olarak İtalya'da bulunan Rodoslu Molon'un hitabet sanatı üzerine verdiği konferansları 87'den başlayarak izledi. Daha sonra, yenipythagorasçı Diodotos ile evine kapandı; iç savaşın (87-82) sona ermesinden sonra sıradan bir avukat olarak kendini yeniden kamu hizmetine verdi. 80'de yaptığı ilk savunma *Pro Quinctio*, tümüyle medeni hukuka ilişkindi; ocak 79'da, Sulla'nın güvenini kazanmayı başaran özgürlüğüne kavuşturulmuş köle Chrysogonus'a karşı, Sextus Roscius için yaptığı *Pro Roscio Amerino* adlı ikinci savunmasıyla ün kazandı. Bu davayı kazandıktan bir süre sonra deniz yoluyla Atina'ya gitti; Akademi başkanı Askalonlu Antiokhos ile epikurosçuluğu işleyen Zenon'un derslerini izledi. 78 yılında Smyrna'ya, koyu bir muhafazakâr olan Rutilius Rufus'un yanına gitti, sonra Rodos'a geçerek Molon'u buldu ve ılımlı stoacılığı ile pythagorasçı eğilimleri dolayısıyla sistemler dengesi sistemini benimseyen Apameialı Poseidonios'un konuşmalarını izledi.

Sulla'nın ölümünden sonra (78) İtalya'ya geri döndü, yöneticilik yaşamına atıldı ve quaestor seçildi (76). Kura sonucu Sicilya quaestorluğuna atandı, görevini başarıyla yürüterek halkın övgüsünü kazandı. Sicilya'dan ayrıldıktan sonra, Sicilyalılar'ın isteği üzerine, onlara büyük baskılar yapan (73-71) eski magistratus C. Verres'e karşı açılacak davayı kabul etti (70). Yaptığı konuşma *Verrinae* orationes* sonunda Verres'in mahkûm edilmesini sağladı. Cicero'yu ödüllendirmek için Sicilyalılar kendisine bir gemi yükü buğday gönderdiler. Avukatların ödül almasını yasaklayan Cincia yasası'na olan bağlılığından ötürü Cicero bu büyük armağanı pleb ambarlarına bağışladı; tokgözlülüğünün belirtisi olan bu davranışının 69 yılında aedilis görevine getirilmesinde büyük payı oldu. Ayrıca, Verres davasında gösterdiği başarı avukatlık ününü pekiştirdi ve birçok davanın savunmasını aldı (69'da *Pro Caecina;* 68'de *Pro Roscio Comoedo;* 66'da *Pro Cluentio;* 62'de *Pro Archia;* 54'te *Pro Rabirio Postumo*). Davalardan elde ettiği gelire, devlet adamlarına yaptığı danışmanlıktan kazandıklarını (Cluvius, 44 yılında ona Puzzuoli'deki villasını bırakmıştı) ekleyen Cicero bu sayede, Roma'da Palatinus'daki evinde ve çeşitli villalarında çok varlıklı bir yaşam sürdü.

69 yılında Narbonensis Galyalılar'nın valilik yetkilerini kötüye kullandığı için şikâyet ettikleri Fonteius'u savundu. Bu bir yıl önceki tutumuna ters düşüyordu, ama aynı zamanda, *nobilitas* ile atlı sınıfının uzlaşmasına doğru atılmış ilk adımdı.

66 yılında praetor olan Cicero, Pompeius'a yanaştı ve Mithridates'e karşı yapılacak savaşın yürütülmesini prokonsüle bırakan Manilia yasası'nı savunan konuşmasıyla başarı kazandı. Niyetlerinin belirsizliğiyle, 64'te halk meclisi konsülünde Catilina'nın ayağını kaydırmayı başardı; 63'te ise Catilina ile aynı listede bulunan ve halkın gözdesi olan meslektaşı Antonius'un karşısına senato konsülü olarak çıktı. 63 yılı konsüllerinin yönetecekleri eyaletlerin kurayla çekilmesi sırasında, Cicero, daha göreve başlamadan önce, büyük bir ustalıkla Antonius'u etkisiz bırakmıştı. Antonius'a Cisalpina; Cicero'ya ise yararlanmasını bilen için büyük olanaklar taşıyan Makedonya düştü. Cicero, ileri değiştirmeyi Antonius'a teklif etti, o da hemen kabul etti. Böylelikle kendisine rakip olan meslektaşını borçlu duruma soktu.

63 ocak ayı başında, *De Lege agraria* adlı iki söyleviyle Rullus'un toprak reformu tasarısını reddettirdi. İlkbaharda, Crassus ve Sezar'ın önderlik ettiği populares'e cephe aldı. Sezar 37 yıl önce Saturninus'un öldürülmesi olayına katılmış olan C. Rabirius'u vatana ihanetle suçluyordu. Cicero, *Pro Rabirio*'sunda, yaşlı senatörü başarıyla savundu. Ancak 63 yılı eylülünde yapılan 62 yılı konsül seçimlerinde yeniden yenilgiye uğrayan Catilina, zora başvurma yolunu seçerek Roma'da bir suikast hazırladı. Crassus ve Sezar iç savaşa yol açabilecek bu serüvenden ürktüler; Crassus 20 ekimi 21'e bağlayan gece durumu Cicero'ya bildirdi. Ertesi gün senato, Cicero'ya senatus-consulte ultimum olarak sınırsız yetki tanıdı.

Cicero bu yetkiyi 8 kasımda, şafakla birlikte kendisini öldürmeye hazırlanan suikastçılara karşı kullandı. Suikastçılar eyleme geçmediği için Cicero sert davranmayı göze alamadı ve senatoyu toplantıya çağırdı. Oturuma katılacak olan Catilina'nın, kendi isteğiyle Etruria'daki birliklerine katılmak üzere sürgüne gideceğini ummuyordu. Beklenen sonucu veren *I. Catilinaria* adlı söylevinin amacı buydu. Cicero, 9 kasımda halkın önünde verdiği *2. Catilinaria* söylevinde suikastçıların adlarını açıkladı; ancak, suikastçılar Cato'nun, konsüllüğe atanan Murena aleyhine düzmece bir dava açmasından cesaret aldılar ve Murena'nın aklanmasından sonra bile bozguncu tutumlarında direndiler. Cicero, senatoda onları susturdu ve 3 aralık akşamı, *3. Catilinaria*'sıyla halka durumu açıkladı. 5 aralıkta Cicero tek başına cevap verme yetkisine sahip olduğu soruyu *Patres*'lere sordu: tutuklular ne yapılacak? Sezar, ömür boyu tutuklu kalmalarını önerdi. *4. Catilinaria*'sında Cicero ölüm cezası talebinde bulundu. Cato da ölümden yana çıkınca, senato ölüm cezasını onayladı. Hemen ardından Cicero, kararın uygulanmasıyla bizzat ilgilendi. Kamuoyunun gözünde, senatonun üzerine yıkmaya çalıştığı sorumluluk onun omuzlarına yüklendi ve 29 aralık 63'te, görevi sona erdiğinde, Cumhuriyeti kurtarmaya söz vermesi bu sorumluluğunu daha da artırdı.

61 ocağında Pompeius'un geri dönüşü, Cicero'nun kendine duyduğu güveni daha da artırdı. Öyle ki, Damia (Kybele onuruna düzenlenen şenlikler) kutlanma törenlerini bozan skandalı yarattığı gerekçesiyle Clodius aleyhine açılan davada (bu dava, beraetle sonuçlandı) aleyhte tanıklık etti. Cicero'nun durumu, kötüye gidiyordu; çünkü, biraz sonra, 60 yılında Pompeius, Crassus ve Sezar arasında ilk triumviratus'un kurulması, Clodius'un 58 yılı için, tribunatus pleb seçilmesi sonucunu doğurdu; yeni tribunusun ilk işi ise, bir roma yurttaşını halkın rızası olmadan ölüm cezasına çarptıran ve bu işte suçu sabit görülen her romalının ölüme mahkûm edileceğine ilişkin yasayı oya sunmak oldu. Böyle bir tehdit karşısında Cicero, Roma'dan uzaklaştı (20 mart 58). Malları Clodius tarafından açık artırmayla satıldı ve evi yıktırıldı. Cicero, Roma'ya ancak 57 yılı ağustosunda konsüllerin çağrısı üzerine geri döndü. Senatoya olan minnettarlığını söylevlerinde dile getirdi (*De Reditu, De domo, De haruspicum responsis*) ve siyaset hayatına *Pro Sestio* (mart 56) ve *Pro Caelio* (nisan 56) savunmalarıyla döndü. *Pro Balbo* savunması (56 sonu), *In Pisonem* iddianamesi (55 yazı), Vatinius gibi bir düşmanı (temmuz 54) ile Clodius'un bir dostunun (Scaurus'un) savunmasını yaparak (54 yazı), triumvir'leri destekledi.

53 yılında Licinius Crassus'un ölümüyle sarsılan triumviratus dağıldı. Sezar ile Pompeius'un anlaşmış olduklarını açıkça ortaya koyan son olay, Clodius'un 1 ocak 52 tarihinde Milo'nun adamları tarafından öldürülmesi oldu. Pompeius, Milo aleyhine *Vi* davasını açtı. Cicero'nun *Pro Milone*'u en güzel söylevlerinden biridir; bugün elimizde bulunan metin, sonradan kaleme alınmıştır. Bundan böyle Cicero kendini, güzel konuşma sanatına (*De oratore*, 55) ve siyasete (*De legibus*, 52; 54'ten 51 yılına kadar üzerinde çalıştığı *De republica*) ilişkin incelemeler yazmaya verdi. 51 yılında prokonsül görevine atanarak Kilikia iline gitti. Eylül 50'de Roma'ya dönüşünde, çekişmelerde tarafsız kaldı. Doğuya gitmek üzere İtalya'dan ayrılan Pompeius'a (9 şubat 49) katılmaya, ancak 7 nisan 49 tarihinde karar verdi. Farsala bozgunundan sonra (29 haziran 48) sağ kalanların ona vermek istedikleri komutanlık görevini reddetti ve Sezar'ın hoşgörüsüne güvenerek kasım 48 tarihinde Brindisi'ye ayak bastı.

47 eylülünün sonunda, imparator tarafından bağışlandı ve Tusculum'a çekildi. Forum, Pompeius yandaşlarına yönelik ve onların bağışlanmasını isteyen ve diktatörün bağışlayıcılığına övgüler düzen Cicero'nun güzel savunmalarıyla yine çınladı (*Pro Marcello* ve *Pro Ligario*, 46). Ancak, etkisini yitirmenin üzüntüsünü ve az sonra, 45 yılında ölen kızı Tullia'nın acısını unutmak için kendini çıkar gütmeyen çalışmalara verdi. 46 yılında güzel konuşma sanatı üzerine yazdığı kitaplar, yani *Orator* ve *Brutus* yayımlandı. *Paradoxa* adlı yapıtıysa, ahlakçı yazar olarak verdiği ilk üründür. 45 yılında, *De amicitia* ve *De senectute* adlı diyaloglarının dışında, *Academica*'nın 4, *De finibus*'ün 5, *Tusculanae disputationes*'in 5, *De natura deorum*'un 3 kitabını ve 44 yılında da *De officiis*'in 3 kitabını yayımladı; böylece yunan felsefesi latin kültürüne girmiş oluyordu.

Sezar'ın 15 mart 44 tarihinde öldürülmesi üzerine siyaset hayatı yeniden canlanan Cicero 17 martta senatoyu bir uzlaşma gereğine inandırdı: buna göre, Cesar'ın katilleri bağışlanacak ve kurbanın eylemleri onaylanacaktı. Cicero bu başarıyı, iktidarın elinde olduğundan hâlâ kuşku duyan Marcus Antonius'un tedirginliği sayesinde elde etmişti. Durumu güçlenir güçlenmez, Marcus Antonius tutumunu sertleştirdi ve Cicero, Clodius'un dulu olan karısı Fulvia'nın Antonius'a aşıladığı kinden kurtulmak için kaçmayı tasarladı. Sezar'ın evlat edindiği Octavianus İtalya'ya çıkagelmişti. Cicero, pek önemsemediği ve yönlendirebileceğini düşündüğü bu delikanlıyı, senatodan yana çekerek Antonius'un karşısına çıkarmayı düşündü; *Philippicae* orationes*'deki şiddet, bu yanlış hesaptan kaynaklanır. Octavianus, Antonius'u Modena savaşı'nda yendi (nisan 43), ama Aemilius Lepidus'un ordusunun katılmasıyla, birlikleri daha da güçlenen Antonius ile anlaştı. Bu üç adam, böylece, ekim 43'te,ikinci bir triumviratus oluşturarak, düşmanlarının başlarını birbirlerine peşkeş çektiler. Onların kara listesinde Cicero da yer alıyordu: nitekim peşinden gönderilen katiller tarafından Formiae'de yakalanarak, 7 aralık 43 tarihinde öldürüldü.

—İkonogr. Cicero'ya ait olup olmadığı zaman zaman tartışılan büst ve heykeller vardır (Floransa, Roma, Madrid ve Napoli'de). La villa medicea di Poggio a Caiano'da (Floransa), Franciabigio'nun *Sürgününden dönen Cicero;* Valenciennes' in *Cicero Arkhimedes'in mezarı başında* (Louvre); Delacroix'nın *Cicero Verres'i suçlarken* (Paris Millet meclisi ve senato kütüphanesindeki pandantif) adlı resimleri vardır. Houdon ise, Cicero'nun bir heykelini yaptı (Senato). Cicero, Ortaçağ'da, müzik, resim ve heykeltraşlık sanatları ikonografisinde retorik (güzel konuşma sanatı) figürünün yanıbaşında sık sık yer alır (Puy katedrali'ndeki resim, Floransa'daki S. Maria Novella kilisesi'nde Andrea da Firenze'nin freski).

Cicero'nun mektupları, Cicero'nun yazışmalarından yalnızca bir kısmı korunabilmiştir ve bugün elde bulunan 931 mektup, dostu Atticus'a (16 mektup kitabı), ailesine ve dostlarına (16 kitap), kardeşi Quintus'a (3 kitap), Brutus'a (2 kitap) yazılmıştır. Kaleme alınışı İ.Ö. 68'den 43'e kadar süren bu yazışmalar, Roma'daki siyasal ve özel yaşamdan günü gününe canlı tablolar sergiler. Mektupların içtenliği ve çeşitliliği Cicero'nun kişiliğini, zayıflıklarını, kararsızlık ya da coşkularını ve zekâsının birçok yönünü daha iyi anlamamıza yardımcı olur.

CICERO (Quintus TULLIUS) [İ.Ö. 102-43'e doğr.], hatip Cicero'nun küçük kardeşi. Praetordu ve Asya'yı yönetiyordu (61-59); kardeşinin geri çağrılması için Clodius ile mücadele etti. Galya'da Sezar'ın yardımcısıydı. Bretagne seferinde ona eşlik etti; Pompei'nin tarafını tuttu, ama Farsala'dan sonra yeniden Sezar'ın saflarına katıldı ve 43 proscriptioların ölüm listesine dahil edildi.

Cicero
mermer büst
Roma sanatı
Uffizi galerisi, Floransa

CICERO (Marcus TULLIUS) [İ.Ö. 65 - İ.Ö. 27'ye doğr.], hatip Cicero ile Terentia'nın oğlu. Çok yiğitti; kendini Farsala ve Philippoi savaşlarında gösterdi ve Sextus Pompeius'un yanında çarpıştı. 30 yılında Augustus onu konsül seçti; Asya'nın prokonsülü ve Suriye'nin legatusu oldu.

CICERUACCHIO (Angelo BRUNETTİ, denir), italyan yurtsever (Roma 1800 - Ca' Tiepolo, Porto Tolle, 1849). Roma'da, 1846'dan 1848'e kadar süren demokrasi yanlısı gösterilerin düzenleyicilerindendir. Roma Cumhuriyeti'nin yıkılışından sonra, Avusturyalılar tarafından kurşuna dizildi.

CICHLASOMA a. (yun. *kikhla*, balık, ve *soma, -atos*, beden'den). Orta Amerika'da tatlı sularda yaşayan, kumu emerek yakaladığı küçük omurgasızlarla beslenen küçük kemiklibalıkları içeren cins. (Sihlidgiller familyası.)

CICHLIDAE a. Zool. SİHLİDGİLLER familyasının bilimsel adı.

CICI sıf. (çocuk dilinden). **1.** Güzel, sevimli: *Cici bir bebek. Cici bir kız. Cici bir elbise almış. Bana cici bir kart göndermiş.* **—2.** Küçük çocuklarla konuşurken sevimli, hoş gösterilmek istenen şey ya da kimse için kullanılır: *Cici kardeşe hiç böyle yapılır mı? Cici elbiseni kirletme. Kızımın cici arkadaşları gelmiş.* **—3.** *Cici bici*, süslü gösterişli: *Evini cici bici eşyalarla süslemek.* ‖ *Cici el*, çocukla konuşurken sağ el. ‖ *Cici mama*, toy bir delikanlının ilişki kurduğu kadın ve bu ilişki (arg.).

◆ a. **1.** *Tkz.* Yeni giysi, ayakkabı vb: *Bu cicini görmemiştik.* **—2.** Çocuğa alınan yeni giyecek ya da oyuncak: *Bak sana ne ciciler aldım. Cicini kirletme.* **—3.** *Cicim*, "Güzelim, yavrum" anlamında kullanılan bir sevgi sözü; alay yollu kullanılan bir seslenme sözü: *Demek, böyle düşünüyorsun cicim.* ‖ *Cicim ayı*, evliliğin ilk zamanları, balayı.

CICIANNE a. Kimi ailelerde çocukların, üvey anneleri, büyük anneleri ya da o yaştaki kadın yakınları için kullandıkları sözcük.

CICIK a. *Yörs.* İnsan ya da hayvan memesi.

CICILI BICILI sıf. Aşırı süslerle bezenmiş şey için kullanılır; süslü püslü: *Cicili bicili bir elbise. Cicili bicili bir kart.*

CICIM a. Dokmc. Bezayağı örgüyle dokunmuş ya da kilim gibi atkı yüzlü dokumalarda, atkı iplikleri arasına renkli desen iplikleriyle motifler yaparak dokumanın yüzeyinde kabartma desenler oluşturma tekniği; bu teknikle yapılmış dokuma.—Çözgü iplikleri üzerine halı düğümü atılarak desenlendirilmiş düz dokumalara da aynı ad verilir.

—ANSİKL. Cicim dokumalarda zemini oluşturan atkı ve çözgü iplikleri aynı renkte ve kalınlıktadır. Atkı atıldıktan sonra öne geçirilen desen ipliği, desene göre ayrılmış çözgü iplikleri üzerinden atlatılarak arkaya geçirilir. Dokumanın eni boyunca, desene göre çözgü ipliklerinin altından ve

üstünden geçen desen ipliği, sıra bittiğinde dokumanın arkasına alınır ve çaprazlama üst sıraya geçer. Böylece desen ipliği çözgü ipliklerine dolanmış olur. Birbirine yakın ve küçük desenler dokunurken, desen ipliği kısa aralarla dokumanın yüzüne ve arkasına geçer. Desen ipliklerinin bu hareketini izleyebilmek ve yanlışlık yapmamak için, genellikle tezgâhın önünde ve arkasında birer kişi bulunur. Bunlardan arkada olan desen ipliklerini, çözgü ipliklerini sayar ve desen ipliğini arkaya geçirip öteki dokumacıya verir. Tezgâhın önünde bulunan ise desen ipliğini çözgü iplikleri üzerinden atlatıp ötekine verir ve bir sıra tamamlandıktan sonra atkı ipliğini geçirip kirkitle sıkıştırır.

Cicim dokumaların arkası, desen ipliklerinin başlangıç ve bitiş noktaları ve sıralar arasındaki atlamalar nedeniyle karışık bir görünümdedir. Desen ipliğinin atladığı çözgüler iki çiftten fazla olursa önde uzun bir atlama yapacağından görünümü iyi olmaz, takılabilir ve çabuk bozulur. Dokumanın arkasında da uzun atlamalar olur. Dokumanın arkasının düzgün olması ve desen ipliği yığılmalarının önlenmesi için desenin birbirinden uzak bölümlerinde ayrı iplikler yürütülür. Özellikle seyrek ya da serpme motiflerde herbiri için ayrı bir desen ipliği kullanılır. Cicim dokumaların çoğunluğunda desen ipliği bir çift çözgü üzerinden atlatıldığından, desenler dokuma üzerine sonradan işlenmiş gibi görünür.

İç ve G. Anadolu'nun çeşitli yörelerinde yaşayan Avşarlar arasında çok kullanılan bir dokuma tekniği olan cicimde genellikle yün ya da tiftik iplikler kullanılır ve bunlar doğal boyalarla boyanır. Günümüzde kalın pamuk iplikleri de kullanılmaya başlanmıştır. Cicim tekniğiyle kilim, yastık ya da minder yüzü, heybe, çuval vb. eşyalar yapılır. Avşarlar çadırlarının kapısına da perde yerine cicim dokumalar asarlardı. Tek parça olarak dokunanlar yanında aynı biçimde dokunmuş ensiz parçaların yan yana dikilmesiyle oluşturulan cicimler de vardır. Cicim dokumacılığı günümüzde azalmış olmakla birlikte bazı kuruluşlar aracılığıyla geleneksel biçimiyle sürdürülmesi için çalışmalar yapılmaktadır.

cicindela

CİCİNDELA a. (parıltılı böcek anlamında lat. sözc.). Çok çevik, gündüz dolaşan kınkanatlı böcek cinsi. (Yeşil ya da tunç rengine çalan siyah elitraları üstünde fildişi rengi benekler vardır. Tür bakımından çok zengin olan *Cicindela* cinsi kumkınkanatlıgiller familyasına girer.)

—ANSİKL. *Cicindela* cinsi üyeleri çok yırtıcıdır. Açık yerlerde sürüler halinde ya da yalnız bulunurlar, buralarda avlanırlar, sıcak ve güneşli havalarda uçarlar. Larvaları, toprak altında derin yuvalar kazar; yuvalarının girişinde, önlerinden ulaşabilecekleri kadar yakınlarından geçecek avları yakalamak için pusuda bekler. En yaygın türü, sarı benekli, yeşil bedenli kır kumkanatlıböceği'dir *(Cicindela campestris).*

CİCİNNOBOLUS a. Çok basit yapılı mantar cinsi. (*Cicinnobolus cesatii*, erysiphaceae familyasından mantarların zararına yaşayan bir aşırı asalaktır.)

CİCOGNANİ (Bruno), italyan yazar (Floransa 1879 - *ay. y.* 1971). Burjuva çevrelerin anlatıldığı roman ve öyküleri, Toscana gerçekçiliğinin gelenekleri çerçevesinde kalmakla birlikte, yenigerçekçiliğin de habercisidir (*La Velia* [1923], *Villa Beatrice* [1931], *La Nuora* [1954]).

CİCOGNARA (*kont* Leopoldo), italyan yazar ve siyasetçi (Ferrara 1767 - Venedik 1834). 1800'de Cisalpina Cumhuriyeti'nde Meclis üyesi oldu. Daha sonra atandığı devlet danışmanlığı görevini 1806'ya değin sürdürdü. Siyaseti bıraktıktan sonra Venedik Güzel sanatlar akademisi başkanlığına getirildi (1808). Canova'nın en yakın dostlarındandı. Özellikle sanat yazarı olarak tanındı (*Del bello* [Güzel üzerine], 1808; *Storia della scultura* [Heykel sanatının tarihi], 3 cilt, 1813-1818).

CİCONİA (Johannes), Liège'li besteci (Liège 1335 - 1340'a doğr. - Padova 1411). Müzik öğrenimini, 1350'de gittiği Avignon'da yaptı. İlk yapıtlarını (madrigaller, *ballate* ve *caccie*), 1360'ta besteledi. 1372-1402 arasında Liège'deki St. Jean l'Évangéliste piskoposlar kurulunun sağladığı gelirle yaşadı, missa'lar, motet'ler besteledi. 1403'te Padova'ya gitti, katedralin "musicus"u ve "custos"u olarak mesleğini sürdürdü. *Nova Musica* (Yeni müzik) adlı bir inceleme yazdı.

CİCONİİDAE a. Zool. LEYLEKGİLLER familyasının bilimsel adı.

CİCONİİFORMES a. Zool. LEYLEKSİLER takımının bilimsel adı.

CİCOZ a. **1.** Çocukların oynadıkları cam bilye. **—2.** Bunlarla oynanan çocuk oyunu. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** YÜZÜK oyununun eşanlamlısı. **—4.** ÜÇTAŞ oyununun eşanlamlısı.

◆ ünl. *Arg.* "Yok" anlamında söylenir: *Bende para cicoz!*

—ANSİKL. Cicoz oyunu, yere belli aralıklarla dizilmiş, oyuncu sayısı kadar düğme, boncuk ya da parayı bilyeyle vurma ilkesine dayanır. Oyuna başlayacak oyuncuyu saptamak için yere bir çizgi çizilir. Oyuncular 3-4 m geriden bilyelerini bu çizgiye doğru atarlar. Bilyesi çizgiye en yakın olan birinci olur. Oyuncular belli bir uzaklıktan yere dizili boncuk, para ya da düğmeyi vurmaya çalışır, vurduğunu alır. Bunlardan en çok toplayan oyunu kazanır.

CİCOZLAMAK gçz. f. *Arg.* Savuşmak, ortalıktan kaybolmak, kaçmak.

CİD a. (ar. *cidd*). *Esk.* **1.** İşi sıkı tutma. **—2.** Ciddilik. **—3.** *Cidd ü cehd,* çalışıp çabalama, üzerine düşerek gerekli her şeyi yapma: *"Assısı ne cidd ü cehdün çün ki takdîr eylemez"* (Ahi, XV. yy.).

CİD a. (isp. *cid;* senyör anlamında ar. *seyyid*'den). Rodrigo Díaz de Vivar'a verilen unvan, Cid Campeador da denir.

CİDAĞI → CIDAĞI.

CİDAL a. (ar. *cidāl*). *Esk.* **1.** Çatışma, kavga, çekişme: *"Babamın ne tekemmülât-ı zihniyemde ne de kalbime şekil veren cidâl-i ruhide bir mevkii vardı"* (H. E. Adıvar). **—2.** *Cidal etmek,* uğraşıp didinmek. ‖*Cidal-i hayat,* yaşam kavgası. ‖*Cidal-i maişet,* geçim mücadelesi.

CİDALCİ sıf. ve a. *Esk.* Savaşçı.

CİDALCÛ sıf. (ar. *cidāl* ve fars. *cū*'dan cidal-cū). *Esk.* Kavgacı: *"Karadağın hırçın ve cidâl-cû hareketi ortalığa epeyce velvele vermemiş olsaydı..."* (İsmail Suphi, XIX. yy.).

CİDALCÛYANE be. (ar. *cidāl*, fars. *cū* ve *-āne*'den *cidāl-cūyane*). *Esk.* Kavgacılara yakışır bir biçimde, kavga etmek istercesine: *"O şüphesiz kelimenin mânâ-yı cidâl-cûyânesiyle ihtilalci bir sosyalist de olmamıştır"* (Ahmet Muammer, Şükrü Kaya).

CİDAMBARAM ya da **ÇİDAMBARAM,** Güney Hindistan'da, en önemli beş şivacılık merkezinden biri. Büyük şiva tapınağı'nın (X.-XVII. yy.) çevresinde inşa edilen ve işlevsel olarak bu tapınağa bağlı olan bu geniş külliye, Dravida* sanatının en belirgin örneği sayılır. D. gopura*'sı (1250'ye doğr., yüksekliği 40 m), 56 ayaklı revak ve "1 000 sütunlu" *Racasabha* ünlüdür.

J. Bottin

Cidambaram kuzey gopurası (XVI. yy.) ve Şivaganga havuzundan bir görünüm

CİDAR a. (ar. *cidār*). *Esk.* **1.** Duvar. **—2.** Çeper, iç duvar.

—Esk. anat. Zar, iç organları çevreleyen ince doku.

—Sil. *Yiv cidarı,* ateşli silah namlusunda yiv dibinde birleşen kenarlardan her biri.

CİDARİS a. (yun. *kidaris,* hükümdar tacı'ndan lat. sözc.). Küre biçimli büyük denizkestanelerini içeren cins. (Üzerinde çizikli ya da pütürlü, bazen ucu yuvarlak uzun dikenler bulunur. *Cidaris* cinsi üyelerinin dış solungaçları yoktur, içteki geniş yalancısolungaçlarla solurlar. Karbon devri katmanlarında ve daha genç katmanlarda fosillerine rastlanır. Günümüzde, bütün dünya kıyılarında bu cinsin üyeleri bulunur. *Cidaridae* familyasının örnek tipi.)

CİD CAMPEADOR (Rodrigo DÍAZ DE VIVAR, **el** —denir), ispanyol kahraman (Vivar, Burgos yakınında, 1043 - Valencia 1099), don Diego Láinez'in oğlu. Castilla kralı Sancho II ile beraber öğrenim gördü, sonradan onun emrine girdi. Ama, Sancho, Zamora'da kardeşi Leónlu Alfonso VI'yı kuşatırken öldürülünce (1072), Castilla tacı Alfonso VI'ya kaldı ve el Cid, Sancho'nun öldürülmesiyle bir ilgisi bulunmadığına dair ona yemin ettirdikten sonra yeni krala bağlılığını bildirdi. Rodrigo, 1074'te, kralın kuzini ve Oviedo kontunun kızı doña Jimena ile evlendi; bu evlilik yine de 1081'de Castilla'dan sürülmesini önleyemedi. Kendisine sadık 300 şövalyeyle, Katalonlar tarafından desteklenen mağribli Valencia kralına karşı savaşmak için Zaragoza kralı mağribli el -Muktedir'in emrine girdi. Müslüman askerler arasında büyük bir ün kazandı, kendisine Sidi (Seyiddi) dedikleri için de, adı el-Cid olarak kaldı. 1094-95'te Valencia'yı ele geçirdi ve burada ölümüne dek hüküm sürdü (1099). Doña Jimena Murabıtlar'a karşı koydu, ancak, sonunda, 1102'de Castilla'ya çekildi. Bugün, Burgos katedrali'nde gömülü olan, büyük kahramanın cesedini de beraberinde götürdü. El-Cid, sadece Mağribliler'e karşı kazanılan zaferin değil, özellikle, haksız olsa bile bir metbuya karşı silah kullanmayı yasaklayan vasal bağlılığının simgesidir.

—Ed. El-Cid'in kişiliği pek çabuk efsaneleşti; daha 1140'ta Campeador'un yaşamının son yıllarını anlatan *Cantar de mio Cid*'e ilham kaynağı oldu. Çok büyük bir sadelikle yazılan, bu 4 000 dizelik destan, Ortaçağ ispanyol edebiyatının en güzel örneklerinden biridir; 1307 tarihli bir elyazmasıyla ortaya çıkarılan destan, ilk defa, 1779 tarihinde Tomás Antonio Sánchez tarafından yayımlandı. Daha yeni tarihli bir yapıt olan *Crónica rimada*'da (XV. yy. başı) ise şüphesiz daha eski bir şiire dayanılarak, Cid'in gençliği anlatılır. Bu yapıtta, Rodrigo *Cantar*'dakinden daha acımasız bir kahraman olarak görülür:

kont Gómez Gormaz'ı öldürür ve cinayetini bağışlatmak için kontun küçük kızı Jimena ile evlenir.

Bu iki yapıt, XV. yy.'dan başlayarak Cid'in maceralarını konu alan tüm lirik şiir ve romanların kaynağıdır. Bunların sayısı, *Romancero* çerçevesi içinde *Cid'in Romancerosu* diye ayrı bir çevrim oluşturacak kadar çoktur.

Rodrigo efsanesinden esinlenen ilk önemli tiyatro yapıtları, 1618'de Guilhem de Castro tarafından yazıldı: *Las Mocedades del Cid* ve *Las Hazañas del Cid*. Fransız yazarı Corneille, *Cid*'inde bu yapıtların ilkinden esinlendi.

CİDDE, Suudi Arabistan'da liman kenti, Hicaz'da, Kızıldeniz kıyısında; 1 500 000 nüf. Mekke'nin limanı ve denizyoluyla gelen hacıların karaya çıktıkları yer olan Cidde, havayolu taşımacılığında da bu geçiş yeri olma işlevini sürdürdü (Cidde havalimanı kutsal yerlerin ulaşımını sağlar). Suudi Arabistan'ın diplomatik merkezi (bu özellik bugün de sürmektedir) ve modernleşen ilk merkez olan Cidde, uzun süre Suudi Arabistan'ın dışarıya açılmış tek merkeziydi. Ülkenin başlıca dışalım limanı Cidde, aynı zamanda bir sanayi (besin, kimya, metalürji ve imalat sanayileri) ve bankacılık merkezidir.

—Tar. İslamiyetten çok önce kurulduğu bilinen kent, halife Osman döneminde Mekke'nin limanı durumuna getirilerek önem kazandı. XI. yy.'da surlarla çevrilerek berkitildi. Mısır ile Hindistan arasında çalışan ticaret gemilerinin uğrak yeri olarak gelişimini sürdürürken, Memluklar'ın eline geçti (1452). Osmanlı egemenliğine giren kent (1517), önce sancak, sonra Habeş eyaletinin merkezi, daha sonra da Hicaz vilayetinin bir parçası oldu. Osmanlılar'ın Hint seferinde (1537) donatım üssü olarak kullanıldı. 1541'de Portekizliler'in saldırısına uğradı. XIX. yy. başlarında vahhabilerin (1803), ardından Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın (1811) eline geçen kent, 1840'ta yeniden osmanlı egemenliğine girdi. 1916 ile 1925 arasında Haşimi krallığı'nın yönetiminde kaldıktan sonra Suudi Arabistan'a bağlandı. Petrol üretiminin başlaması üzerinde 1947'den sonra hızla gelişti.

Cidde vakası, Cidde'de müslüman -hıristiyan çatışması (15 temmuz 1858). Islahat fermanı'nın (1856) hıristiyanları, hukuk yönünden müslümanlarla eşit duruma getirmesi, müslüman kamuoyunda büyük tepki yaratmıştı. Büyük devletlerin himayesine güvenen hıristiyanların taşkınlıkları, müslümanların hoşnutsuzluğunu daha da artırıyordu. Olay bu gergin ortamda patlak verdi. Hac mevsiminde birtakım dervişlerin kışkırttığı müslümanlar hıristiyanlara saldırdı. Olaya müdahale eden fransız konsolosu ile ingiliz viskonsülü öldürüldü. Bunun üzerine bir ingiliz -fransız ortak filosu Cidde'yi topa tuttu. Filo komutanlarının talebi üzerine Cidde eşrafından on kişi olayın sorumlusu sayılarak idam edildi. İngiltere ve Fransa'nın bu tutumu müslüman halkta büyük heyecan yarattı ve daha sonra Suriye ve Lübnan'da çıkan olaylara ortam hazırladı.

CİDDEN be. Gerçekten, şaka yapmaksızın, ciddi olarak: *Cidden üzülüyor mu? Bu sorunuzu cevaplandırmak cidden çok zor.*

CİDDİ sıf. (ar. *cidd.* ve *-î*'den *ciddî*). **1.** Dediğine ve yaptığına önem veren, verdiği sözü yerine getiren, kendinden beklenildiği gibi özenle, dikkatle davranan kimse, topluluk, kurum için kullanılır; ağırbaşlı, güvenilir, sağlam: *Ciddi bir arkadaş. Ciddi bir çocuktur, ona güvenebilirsiniz. Yirmi yıldır tanınan ciddi bir kuruluş.* **—2.** Üstlenilen yükümlülüklere uyularak yapılan eylem için kullanılır; özenli: *Ciddi bir çalışma.* **—3.** Dayanak oluşturabilecek şey için kullanılır; sağlam: *Ciddi bir kanıt. Bu konuda yazılmış en ciddi kitap.* **—4.** Eğlendiriciye, oyalayıcıya karşıt olarak üzerinde düşünmeyi, üzerine dikkatle eğilmeyi gerektiren şey için kullanılır: *Ciddi bir film. Ciddi bir roman.* **—5.** Şaka yapmayan kimse, onun sert yüz hatları, konuşma biçimi için kullanılır: *Ciddiyim, size söylediğim gerçek. Ciddi ve düşünceli bir havası olmak.* **—6.** Şaka olmayan söz, davranış için kullanılır: *Bu söz şaka mı, ciddi mi anlayamadım.* **—7.** Sağlam, gerçek, kalıcı temellere dayanan, hafife alınmaması gereken şey için kullanılır: *Ciddi bir tasarı. Ciddi bir aşk, macera. Uzun sürecek ciddi bir ilişki.* **—8.** Hayati tehlikesi olan, önemli hastalık, ameliyat vb. için kullanılır: *Ciddi bir kalp hastalığı. Ciddi bir ameliyat.* **—9.** Tehlikeli sonuçlar doğurabilecek, kaygı verici şey için kullanılır: *Ciddi bir suç. Ciddi bir durum.* **—10.** Yoğunluk, önem belirten, kendi içinde büyük bir önem taşıyan, ağırlığı olan şey için kullanılır: *Bu iş ciddi bir çalışmayla bir haftada biter. Doğru söylediğini düşünmek için ciddi nedenlerim var. Bu ciddi bir sorun.* **—11.** *Ciddi ciddi,* ciddi olarak. ||*Bir şeyi ciddiye almak,* onu önemsemek; gerçek sanmak, doğru olarak kabul etmek: *Hastalığını ciddiye almamak. Şakayı ciddiye alıp telaşlanmak. Bu sözlerimi fazla ciddiye almış.* ||*Bir kimseyi ciddiye almak* , onun davranışlarının, sözlerinin değerli, önemli olduğunu düşünmek.

—Tıp. Ağır bir hastalık ya da sakatlık için HAFİF karşıtı olarak söylenir: *Ciddi bir pnömoni.*

◆ be. Önem vererek, gerçek olarak, şaka karıştırmadan: *Ciddi söylüyorum, bana inanın. Bu kez işe çok ciddi başladı.*

CİDDİLEŞMEK gçz. f. **1.** Bir durum sözkonusuysa, kaygı verici boyutlara ulaşmak, kötüye gitmek: *Durum ciddileşiyor.* **—2.** Bir kimse sözkonusuysa, ciddi bir görünüm almak: *Mektubu okurken yüzü birden ciddileşti.*

CİDDİLİK a. Ciddi olma durumu.

CİDDİYET, -ti a. (ar. *cidd* ve *-iyyet*'ten *ciddiyyet*). **1.** Ağırbaşlı, düşünceli, olayları özenle, dikkatle değerlendiren kimsenin niteliği; ağırbaşlılık: *Ciddiyetiyle ilgi çeken bir çocuk. Olayı ciddiyetle değerlendirmek.* **—2.** Kendi değeri, önemi nedeniyle dikkate değer olan, hayati bir tehlikesi bulunan, tehlikeli sonuçlar doğurabilecek şeyin özelliği: *Çalışmanın ciddiyeti. Durumun ciddiyetini fark etmek.* **—3.** Ciddi, asık suratlı olma durumu: *Bu ne ciddiyet böyle!* **—4.** *Ciddiyetini takınmak,* laubalice davranmaktan vazgeçmek.|| *Ciddiyetle,* ciddi olarak, ciddi bir biçimde.

CİDE, Karadeniz bölgesinde, Kastamonu iline bağlı ilçe; 29 355 nüf. (1990); 939 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 85 köy. Merkezi, Kastamonu'nun (İnebolu üzerinden) 188 km K.-B.'sındaki *Cide.* 5 128 nüf. (1990). Kereste-parke fabrikası, orman ürünleri kuruluşu, çok çeşitli ağaçların bulunduğu korular.

CIECHANÓW, Polonya'da kent, voyvodalık merkezi. Varşova'nın K.'inde; 32 000 nüf. Besin ve kereste sanayisi. Halk sanatı ürünleri. —*Ciechanów voyvodalığı* (6 362 km²; 424 100 nüf.) sanayiden çok tarım ağırlıklı bir bölgedir.

CIECHOCINEK, Polonya'nın başlıca kaplıca merkezi, Włocławek'in K.-B.'sında.

CIECO DA FERRARA (*"Ferrara'lı kör"*), Francesco **Bello** ya da Francesco **Orbo da Firenze** adlı italyan yazarın (öl. 1505'e doğr.) takma adı. Şövalye yaşamını dile getiren *Mambriano* (1509) adlı manzum yapıtı yazdı.

CIEGO DE ÁVILA, Küba'da kent, il merkezi, adanın ortasında; 74 200 nüf. Ticaret merkezi. —*Ciego de Ávila ili*'nde (yaklş. 7 000 km²; 358 059 nüf. [1989]) şeker, ananas ve turunçgiller yetiştirilir.

CIELO D' ALCAMO, italyan yazar (XIII. yy.). *Rosa fresca aulentissima* başlıklı diyaloglu şiir, filolog Angelo Colocci tarafından ona atfedilmiştir (XVI. yy.). Dante, *De vulgari eloquentia* (Halk belagatı üzerine) adlı yapıtında (I, XII, 6), 1231-1250 arasında yazılmış olan bu şiiri, Sicilya lehçesine örnek olarak anmıştır.

CIÉNAGA, Kolombiya'nın kuzey kesiminde liman kenti, Barranquilla'nın D.'sunda; 180 000 nüf.

CIENFUEGOS, Küba'da liman, il merkezi, Antil denizi kıyısında; 119 300 nüf. (1989). Bitki bahçesi. Şeker dışsatımı. — Yakınında, nükleer santral. —*Cienfuegos ili,* 4 148 km²; 358 589 nüf. (1989).

CIENFUEGOS (Nicasio ÁLVAREZ DE) → ÁLVAREZ DE CIENFUEGOS.

CIEPLIŃSKI (Jan), polonyalı dansçı ve koregraf (Varşova 1900 - Brooklyn 1972). Anna Pavlova'nın kumpanyasında, Rus baleleri'nde dans etti. Daha sonra Stockholm, Budapeşte, Buenos Aires, Londra ve Varşova'da bale yöneticisi olarak çalıştı. Koregraf olarak, önce polonyalı bestecilerin (S. Moniuszko, M. Moszkowski, K. Szymanowski) yapıtları üstüne düzenlenmiş balelerle ünlendi. 1950'de Londra'ya yerleşti, bu kentteki Legat School'da öğretmenlik yaptı. 1959'da New York'a geçti, burada bir bale okulu açtı. *The History of Polish Ballet* (Polonya balesinin tarihi) [1955] adlı bir inceleme yazdı.

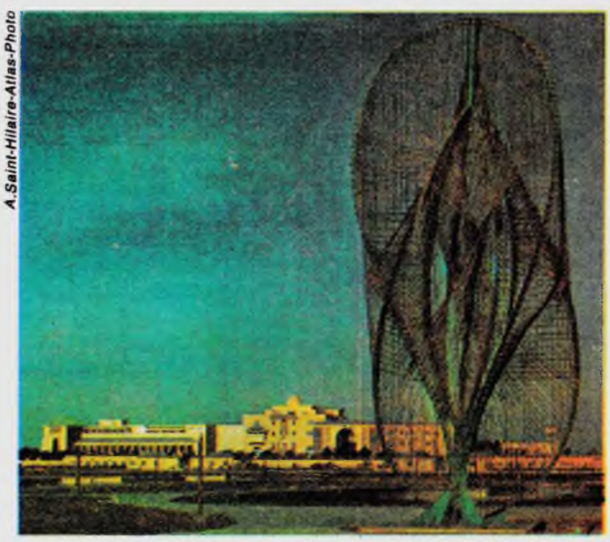
CIERVA Y CODORNÍU (Juan DE LA) → LA CIERVA Y CODORNÍU.

CIEŚLEWICZ (Roman), polonyalı grafikçi (Lvov 1930). Varşova'da afiş öğrenimi gördü, grafik anlayışını birçok yayın organının hizmetine sundu (Polonya'da Ty i ja; 1963'te yerleştiği Fransa'da Elle, Vogue, Opus International, Kitsch vb. dergileri). Ayrıca çok sayıda afiş yaptı. Afişlerinin kurgusunda, özgün Polonya gerçeküstücülüğünün ötesinde, fotoğraf klişesi tekniklerinin sunduğu çeşitli olanakları (kontak şasisi etkileri, simetrik yinelemeler vb.) titizlikle hazırlayarak yalın bir biçimde kullandı.

CIESZKOWSKI (August, *kont*), polonyalı filozof ve iktisatçı (Sucha 1814 - Poznań 1894). Benimsediği hegelci tarih felsefesini, özellikle *Ojcze Nasz* (Babamız) [1848-1906] adlı kitabında açıkladı.

CIESZYN, alm. **Teschen,** Polonya'nın güney kesiminde sınır kenti; 32 000 nüf. Sanayi merkezi. 1920'de Teschen, Çekoslovakya (Těšín) ve Polonya (Cieszyn) arasında bölündü: 1938 ekiminde Polonyalılar, kenti topraklarına kattılarsa da, 1939'da Almanlar'a bırakmak zorunda kaldılar. İkinci Dünya savaşı'nın sonunda, 1920'deki duruma dönüldü. —*Teschen*

Cidde'den bir görünüm

A.Saint-Hilaire-Atlas-Photo

antlaşması ile (13 mayıs 1779), Bavyera veraset savaşı sona erdi.

CİEZA, İspanya'da, Segura ırmağı kıyısında, Murcia'nın K.-B.'sında kent; 25 300 nüf.

CİEZA DE LEÓN (Pedro), ispanyol conquistador ve kronikçi (Llerena, Extremadura, 1520'ye doğr. - Sevilla 1554). Peru'yu fetheden birlikte er olarak yer aldı, kralın vekili La Gasca'nın resmi kronikçiliğini yaptı. *Crónica del Perú* (1553) adlı yapıtı, Kolomb'dan önceki Peru ile ve conquistador'lar arasındaki iç savaşla ilgili en önemli kaynaklardandır.

CİF (ing. fiyat, sigorta ve navlun anlamına gelen *cost, insurance* ve *freight* sözcüklerinin başharfleriyle yapılan kısaltma). Dış ticarette malın gümrük değerinin onun fiyatını, sigorta giderlerini ve gidiş yerine değin taşıma ücretlerini içerdiği anlamına gelir. (Dışardan alınan malların bedeli genellikle CİF olarak hesaplanır. CİF satışa ilişkin kurallar Türk Tic. k.'nun 1139 ve onu izleyen maddelerinde yer alır.)

CİFE a. (ar. *cife*). *Esk.* **1.** Leş, laşe: *"Hastalık kokusu degül cife bu"* (Ahmedî, XIV. yy.). **—2.** Pislik, iğrenç şey: *"Cifedür dünya anın talibi itler der nebi"* (Eşrefoğlu Rumî, XV. yy.).

CİFEHÂR sıf. (ar. *cife* ve fars. *ḫār*, yiyen'den *cife-ḫār*). *Esk.* Leş yiyen: *"Bulara kuds bülbülleri her dem cîfe-hâr derler"* (Hassan, XV. yy.).

CİFR → CEFR.

CİFRA (Antonio), italyan besteci (Terracina 1584 - Loreto 1629). Nanino'nun öğrencisi. Roma'da, Collegium germanicum'da, Loreto kilisesi'nde ve San Giovanni in Laterano'da capella yöneticiliği yaptı. Missa'lar, mezmurlar, motet'ler, madrigal'ler besteledi.

CİFRÎ sıf. (ar. *cefr* ve *-î*'den *cifrî*). *Esk.* Rakam, harf ve sembollerden gelecekle ilgili bilgiler elde eden falcılığa ilişkin.

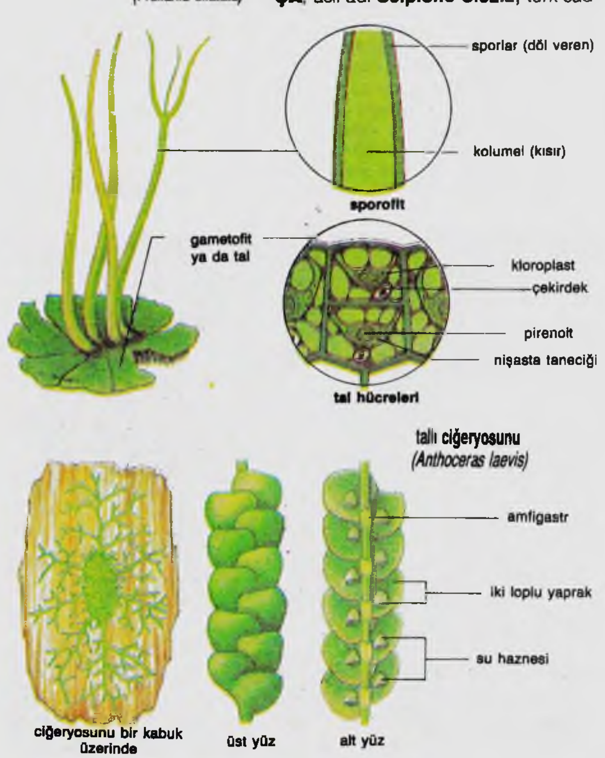
CİFRİYAT a. (ar. *cifrî*'nin çoğl. *cifriyāt*). *Esk.* Rakam, harf ve sembollerden kehanet çıkaran falcılıkla ilgili şeyler.

CİFU → YENTAİ.

CİG a. Balıkç. ÇARPMA'nın eşanlamlısı.

CİGALAZADE YUSUF SİNAN PAŞA, asıl adı **Scipione Cicala**, türk sadrazam (Messina 1547 - Diyarbakır 1605). Messina'da yerleşmiş cenovalı bir aileden. Cerbe savaşı'nda babasıyla birlikte Osmanlılar'a tutsak düştü (1560). Enderun'da yetişti; silahtar, kapıcıbaşı oldu. Yeniçeri ağalığına (1575), Van ve vezirlikle Revan (1583) beylerbeyliğine atandı. İran seferinde yararlık gösterdi, bir süre İran serdarlığı yaptı; Tebriz ve Tiflis'i kuşatmadan kurtardı. Bağdat, Erzurum (1590) beylerbeyliğinde bulundu. Kaptanıderyalığa (1591), kubbe vezirliğine (1595) getirildi. Eğri seferine üçüncü vezir olarak katıldı. Haçova savaşı'ndaki başarısı üzerine sadrazam atandı (1596). Kimi kapıkulu askerleriyle tımarlı sipahilerin cepheden kaçtıklarını öne sürerek dirliklerini kesmesi, Kırım'da Gazi Giray'ı azletmesi huzursuzluklara yol açınca görevden alındı, Akşehir'e sürüldü. Şam beylerbeyliğine (1598), ikinci kez kaptanıderyalığa (1599) getirildi. Kaptanıderyalık üzerinde kalmak koşuluyla atandığı İran serdarlığında başarılı olamadı, gene görevden alındı (1605). İstanbul'da sarayı ile hamamının bulunduğu semt (Cağaloğlu) sonradan onun adıyla anıldı.

yapraklı ciğeryosunları *(Frullania dilatata)*

CİGARA a. *Halk.* Sigara.

CİGNANİ (Carlo), italyan ressam (Bologna 1628 - Forli 1719). Albani'nin öğrencisiydi ve özellikle Correggio'dan etkilendi. Bologna'da (Halk sarayı, S. Michele in Bosco kilisesi), Roma'da (S. Andrea della Valle) ve Forli'de çalıştı (*Meryem Ana'nın yükselişi*, katedralin freski, 1681 -1706).

CİGNAROLİ (Giambettino), italyan ressam (Salo, Verona yakınında, 1706 - Verona 1770). Antonio Balestra'nın öğrencisidir, büyük bir ustalıkla çok sayıda sunak tablosu yaptı. Bu çalışmalarında hem Veronese'den hem de Ludovico Carracci'den esinlendi.

CİGOLİ (Lodovico CARDİ, **il** —denir), italyan ressam, heykelci ve mimar (Cigoli, San Miniato, 1559 - Roma 1613). Michelangelo'nun, Correggio'nun, Andrea del Sarto'nun çalışmalarını ve Venedik resmini inceleyerek yetişti, Floransa akademisi'ne üye oldu. Başlıca yapıtları: S. Maria Novella büyük manastırının freskleri (1581-1584), Floransa; *Psykhe'nin öyküsü* freskleri (1610-1613, Capitolium'un resim müzesi, Roma); *Çarmıhtan indiriliş* ve *Ecce Homo* tabloları (1597 ve 1607, Pitti galerisi). Mimar olaraksa, Floransa'daki Nonfinito sarayı'nın cortile'sini tamamladı (1596). Floransa'nın Carracci'si olarak kabul edilir.

CİGOR a. (belki de *çık* ve *gör*'den). *Yörs.* G. ve G.-D. Anadolu'da özellikle Siirt ve Diyarbakır yörelerinde şubat ayında yapılan bahar şenliği.

—ANSİKL. Bir tür baharı karşılama töreni olan şenlik, üç gün sürer. İlk gün erkekler, daha sonraki günlerde kadınlar en iyi giysilerini giyip topluca kırlara çıkar, eğlenirler. Zimbilok* denen bumbar dolması, özellikle Siirt'te cigor şenliğinin geleneksel yemeklerinden biridir. Akşamları her evin damında meşale yakılır ve bu meşaleler kötülüklerden, günahlardan ve hastalıklardan arınmak için baş üzerinde gezdirilir.

CİĞER a. (fars. *ciger*). **1.** AKCİĞER'in eşanlamlısı: *Ciğerlerinden hasta olmak. Ciğerleri su toplamak.* **—2.** Bağlamına göre karaciğer ya da akciğer anlamında kullanılır: *Kasaptan ciğer* (karaciğer) *almak. Kedi için ciğer* (akciğer) *almak.* **—3.** *Ciğer acısı*, evladını yitiren ana babanın duyduğu çok büyük acı: *Ciğer acısı bu, hiçbir şeye benzemez.* ‖ *Ciğeri beş para etmez*, bir kimsenin aşağılık, işe yaramaz, değersiz biri olduğunu belirtmek için söylenir. ‖ *Ciğeri sızlamak, parçalanmak*, bir şey ya da kimse için çok acı duymak, üzülmek: *Bağına bahçesine el koydukları gün ciğeri sızladı, yemeden içmeden kesildi.* ‖ *Ciğeri yanmak, dağlanmak, ciğeri kebap olmak*, dayanılması güç, büyük bir acıya uğramak. ‖ *Ciğerimin köşesi*, "sevgilim, çok sevgili evladım" anlamında kullanılan sevgi sözü. ‖ *Ciğerine işlemek*, kötü bir söz ya da davranış sözkonusuysa, bir kimseyi çok etkilemek, ona dokunmak: *O gün bana söylediklerini asla unutmam, ciğerime işledi her biri.* ‖ *Ciğerini delmek*, acıklı bir durum, bir haber ya da olay sözkonusuysa, birini büyük bir üzüntüye sokmak. ‖ *Bir kimsenin ciğerini, ciğerinin içini okumak*, onun içinden geçenleri, ne düşündüğünü çok iyi bilmek. ‖ *Ciğerini sökmek*, bir kimseyi büyük bir yıkıma uğratmak, onu her türlü olanaktan yoksun bırakmak. ‖ *Ciğerini yakmak*, birini derin bir acı ve büyük bir sıkıntı içine düşürmek. ‖*Ciğerleri bayram etmek*, içimi güç, kötü sigaradan sonra iyi cins sigara içerek keyiflenmek; açık havaya çıkıp temiz hava soluyarak bundan hoşlanmak (arg.).

—*Esk. Ciger-âşâm, ciger-güdâz, ciger-hây, ciger-sûz*, büyük acılar veren. ‖ *Ciger-dâr*, yürekli, cesur. ‖*Ciger-der*, ciğer paralayan. ‖*Ciger-dûz*, ciğeri delen. ‖ *Ciger-fürûş*, ciğerci. ‖ *Ciger-gâh*, göğüs, ciğerin bulunduğu yer. ‖ *Ciger-gûşe, ciger-yâre*, çok sevilen kimse, evlat. ‖*Ciger-hûn*, çok acıklı, ciğeri yaralı: *"Dil yanup hicr odına oldı ciger-hûn lâle-veş"* (Atayi, XV. yy.).

—Kasapl. *Takım ciğer*, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlarda akciğer, karaciğer, dalak ve yürekten oluşan takım.

—Mutf. *Ciğer ezmesi*, dana, koyun, kuzu gibi büyük ve küçükbaş hayvanların ya da tavuk, hindi, kaz gibi kümes hayvanlarının karaciğerinden yapılan ezme. (Ciğerler sotelik doğranıp 8-10 saat sütte bekletildikten sonra tavada kızartılır ve iyice ezilir. Bundan sonra yağda kavrulup süt karıştırılarak muhallebi kıvamına getirilmiş unla karıştırılıp soğutulur.) ‖*Ciğer ızgara*, koyun ya da kuzu ciğeriyle yapılan ızgara. (Dilimlenmiş ve soğan suyu, karabiber, kekik, tuz karışımında bekletilmiş ciğerler, ızgarada pişirilerek yapılır. Ciğerler kuzu gömleğine sarılarak ızgaraya konursa daha lezzetli olur.) ‖*Ciğer sarması*, kıyma makinesinden geçirilmiş takım ciğeri, haşlanmış pirinçle yoğurup kuzu gömleğine sararak yapılan yemek. (Ilık suya sokup çıkarılarak yumuşatılan küçük kuzu gömleği yayılır, içine malzemesi konduktan sonra bohça biçiminde katlanır, üzerine yumurta sürülüp fırına verilir. ‖*Ciğer tava*, dana ya da koyun ciğerini dilimleyip una bulayarak yapılan kızartma. ‖*Ciğer yahnisi*, takım ciğer, yalnız akciğer ya da karaciğerle yapılan bol soğanlı tencere yemeği. ‖*Arnavut ciğeri* → ARNAVUTCİĞERİ.

CİĞERCİ a. **1.** Kasaplık hayvanların ciğer, baş, ayak, işkembe gibi yenilebilen parçalarını satan kimse; bunların satıldığı dükkân; sakatatçı. **—2.** Ciğerden yapılmış yemekler satan kimse; bu tür yiyeceklerin satıldığı dükkân. **—3.** *Ciğerci sırığı (gibi)*, çok uzun boylu kimseler için kullanılır.

CİĞERDELDİ a. **1.** İşleme yapmak üzere kumaş üzerinde küçük delikler açmaya yarayan, ucu sivri, gövdesi giderek genişleyen, yuvarlak kalem biçimli araç. (Kemik, plastik ya da metalden yapılır, boyu 5-8 cm arasında değişir. Kimisinin arkasında kordon ya da zincir geçirmek üzere delik bulunur.) **—2.** Ciğerdeldiyle kumaş üzerinde oluşturulan deliklerin kenarlarını sararak yapılan işleme. (Çeşitli işlemelerde, özellikle beyaz işte, işlemeyi zenginleştirmek için kullanılır.)

CİĞERDELEN, Estergon-Uyvar yolu üzerinde türk palankası. Çit ile çevrilmiş, duvarları dolma olan palankanın kara tarafı hendekle çevriliydi ve Tuna kıyısında rıhtımı vardı. Estergon kalesinin alınmasından sonra türk egemenliğine girdi (1543). Kale dizdarı rütbesinde bir komutanla birlikte 250 asker, 80 ev, 10 dükkân, 1 tahta minareli cami ve askeri amaçlı binaların bulunduğu küçük bir yerleşim yeri

idi. Macaristan'daki birçok askeri harekâtta önemli işlev gördü. 1594 yılında Avusturyalılar'ın eline geçtiyse de 1605'te geri alındı. Osmanlı ordusunun İkinci Viyana kuşatması'nın (1683) ardından Estergon kalesi Avusturyalılar'ın eline geçince, Türkler'in Ciğerdelen'deki egemenliği de son buldu.

CİĞERLİBALIKLAR a. Hem solungaçları, hem akciğerleriyle soluyan kemiklibalıkları içeren altsınıf. (Bil. a. *Dipneustes.*)
—ANSİKL. Ciğerlibalıkların, kosmoid pulları, çift dizi iskeletli palet biçiminde çift yüzgeçleri, günümüzde bakışımlı hale gelmiş heteroserk bir kuyruk yüzgeçleri vardır. Dişleri, sabankemiği ve alt çeneden çıkan diş levhalarından oluşur. Günümüzdeki ciğerlibalıklar türlerinin larvaları, iribaşlarınkine benzeyen dış solungaçlarla donanır. Ciğerlibalıklar Orta Devoniyen döneminde ortaya çıktılar; en değişmez özellikleri, ciğerlibalıklara kavkıları öğütme olanağı verdiği sanılan bu diş levhalarının bulunmasıdır. Trias'tan başlayarak, geçirdikleri evrim bu balıkların günümüzdeki türlere çok benzeyen biçimlere bürünmelerine yol açmıştır. Günümüzdeki ciğerlibalıklar türleri, ılıman tropikal tatlı sularda, sayıları azalmış, eski bir faunanın kalıntılarını oluşturur: Avustralya'daki barramundalar, Afrika'daki *Protopterus*'lar, Paraguay'daki balçıkbalıkları.

■ **CİĞEROTU** a. **1.** Avrupa ve Batı Asya'da kırlarda yetişen çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *Pulmonaria officinalis;* hodangiller familyası.) [Ciğerotunun sapı ve yaprakları genellikle alacalı ve kaba sert tüylüdür. Kırmızı çiçekleri olgunlaşınca maviye döner ve sap ucunda talkım oluşturur. Borumsu çiçek tacı yayvan beş parça halinde açılır. Çiçekli dalları idrar artırıcı ve göğüs yumuşatıcı nitelikler taşır.] **—2.** Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika'da yetişen ve manisalalesine çok benzeyen ot. (Erken çiçek açan, kışın yapraklarını dökmeyen, çokyıllık otsu bir bitkidir; baltalıklarda, taşlık yerlerde biter; bahçelerde de yetiştirilir. Bil. a. *Hepatica triloba;* düğünçiçeğigiller familyası.)

CİĞERPARE sıf. ve a. (fars. *ciger* ve *pāre*'den). Çok sevilen kimse, özellikle evlat ve torun için kullanılır.

■ **CİĞERYOSUNLARI** a. Genellikle altlı-üstlü bakışım gösteren ve gametofitleri yatay duran karayosunları sınıfı. (Bil. a. *bryopsidea.*)
—ANSİKL. Ciğeryosunları sınıfında 8 000'den fazla tür yer alır; dünyanın her yerinde, özellikle sıcak ve nemli bölgelerde yaygın olan bu yosunlar çoğunlukla yerde, kayaların üzerinde ya da ağaçların gövdesinde yaşar. Altlı-üstlü bakışım gösteren *tallı ciğeryosunları* grubunda marchantiales, anthoceratales, sphaerocarpales takımları ile jungermanniales takımının bir kısmı, çoğunlukla yaprağımsı yatay saplı, ikiyanlı bakışımlı *yapraklı ciğeryosunları* grubundaysa (türlerin % 85'i) jungermanniales takımının büyük kısmı yer alır.

Tallı ciğeryosunlarından *Marchantia polymorpha* türünde tal yassı, tal çevresi lopludur; bu yosun ince çengelciklerle yere tutunur, eşeysiz çoğalma organları olan gemulaları zarif küçük sepetçikler meydana getirir. Erkek talların üzerinde kısa saplı şapkalar, onların alt yüzünde de anteridiler bulunur; dişi tallardaki şapkaların sapı daha uzun, şapka loplarının yarıkları da daha derindir, bu lopların arasında arkegonları barındıran zarsı pulcuklar bulunur: iri sporogonlar burada doğar ve döllendikten sonra burada büyür, olgunlaşınca düzenli biçimde açılarak sporları çevreye saçar. Sporlar çimlenerek ya erkek tal, ya da dişi tal haline gelir.

Yapraklı ciğeryosunlarından *Frullania dilatata* yaprağımsı biçimde sürüngen saplıdır. Sapın alt yüzü "amfigastr" denen iki loplu pulcuklarla kaplıdır. Yapraklar daima damarsızdır. Sporogonun bodur bir sapı, tepesinde dört yarıkla açılan bir spor kesesi vardır. *Anthoceras laevis* türünde sporofitle gametofit gözle görülür derecede eşit önem taşır.

Ciğeryosunlarının soyoluş açısından ilginç yanı, türüne göre karayosunlarıyla, suyosunlarıyla ve kibritotlarıyla önemli ölçüde benzerlik göstermesidir.

CİHADİ, türk şair (İzvornik, Bosna ?, - *ay. y.* 1592'den sonr.). Kaynaklarda yaşamına ilişkin bilgi yoktur. Günümüze Teşrih*-i tıbâ adlı manzum sözlüğü kalmıştır.

CİHADİYE sıf. (ar. *cihād* ve *-iyye*'den *cihādiyye*). *Esk.* Savaşla ilgili.
—İkt. tar. Asakiri mansure masraflarının finansmanına tahsis edilen ihtisab resmi. 1826-27 yıllarında yeni bir düzenlemeye tabi tutulan ihtisab resminin tahsiline önce İstanbul'dan başlanmıştır. Vergi, savaş hazırlıklarının etkisiyle, "cihadiye" ya da "rüsum-ı cihadiye" adıyla bilinmektedir. Vergi, esnafı ve gündelik hayatta alım-satımı yapılan zorunlu ihtiyaç maddelerini hedef almaktaydı. Cihadiye, ülkenin her yerinde aynı anda uygulanmamış, İstanbul'dan sonra, önce İzmir, Edirne ve Bursa gibi ticari yaşam bakımından canlı kentler vergi kapsamına alınmıştır.

CİHADİYE a. Nümism. Mahmud II'nin saltanatının (1808-1839) üçüncü ve on birinci yılları arasında bastırılmış bir tür gümüş sikke. Savaş giderlerinin karşılanması amacıyla kesildiklerinden bu adla anılmışlardır. Eski ikilik*'lerin benzeri olarak, 40-41 mm çapında, 8 dirhem (25,656 g) ağırlığında, % 0,730 ayarında, 5 kuruş (200 para) değerindeydiler. Cihadiyelerin yaklş. 12 - 12,5 g ağırlığında, 35-36 mm çapında *yarım*'larının (100 para) yanı sıra, *çeyrek*'leri de (50 para) vardı.

CİHAN a. (fars. *cihān*). **1.** Dünya: *Cihanı zapt etmek.* **—2.** Evren. **—3.** Dünyada yaşayan insanların tümü, herkes: *Cihan üstüme yürüse, yolumdan dönmem.* **—4.** *Cihan âlem,* herkes (halk.). ||*Cihanı tutmak* → DÜNYA*YI TUTMAK.
—*Esk. Cihan-âferin,* evrenin yaratıcısı olan Tanrı. ||*Cihan-ârâ, cihan-pîrâ,* dünyayı süsleyen. ||*Cihan-bahş,* dünyalar bağışlayan: *"Cihan-bahş u melik-çâger melek-dil Şeh Murâd ol kim"* (Hassan, XV. yy.). ||*Cihan-ban,* dünyanın bekçisi: *"Ki bu encüm nihâd üstine oldugı cihan-bânı"* (Nâmûsi, XV. yy.). || *Cihan-bin,* dünyayı gösteren: *"Getür saki bana câm-ı cihan-bîn / Gönüller gözgüşi ol câm-ı cemdür"* (Ahmed-i Dâi, XV. yy.). ||*Cihan-cû* ya da *cihan-cûy,* dünyayı egemenliği altına almak isteyen hükümdar. ||*Cihan-dar,* dünyaya hükmeden hükümdar: *"Padişah-ı bahr u ber Sultan Murâd-ı râd kim / Ancılayın bir cihangîr ü cihandâr olmasun"* (Hassan, XV. yy.). ||*Cihan-dari,* hükümdarlık. || *Cihan-dide,* dünya görmüş, çok gezmiş. ||*Cihan-didegi,* dünya görmüşlük. ||*Cihan-efrûz,* dünyayı aydınlatan. ||*Cihan-gerd, cihan-neverd,* dünyayı gezip dolaşmış olan, gezgin. ||*Cihan-güşâ* ya da *cihan-küşâ,* dünyayı fetheden. ||*Cihan-key,* dünyayı düzenleyen hükümdar. ||*Cihan-mutâ,* bütün dünyanın baş eğdiği hükümdar. || *Cihan-penâh,* herkesin sığınma yeri olan hükümdar. || *Cihan-penâhi,* hükümdarlık. || *Cihan-perver,* dünyayı besleyen hükümdar. || *Cihan-revâ,* bütün dünyanın kabul ettiği. ||*Cihan-sâlâr,* dünya hükümdarı. || *Cihan-sitan,* dünyayı zapt eden. ||*Cihan-sitani,* hükümdarlık. ||*Cihan-suz,* dünyayı yakan (güzel). ||*Cihan-tab,* dünyayı parlatan.

CİHAN ARA BEGÜM, hint-türk imparatoru Şah Cihan ile anısına ünlü Tac Mahal'in yapıldığı Mümtaz Mahal'in kızı (Ecmir 1614 - Delhi 1681). Güzelliği, dindarlığı nedeniyle Fatımet üz-zaman (zamanın Fatıması) unvanıyla anıldı. Annesinin ölümünden (1631) sonra sarayda birinci sırayı aldı ve babası üzerindeki etkisi arttı. Doğumgününde (1644) elbiselerinin tutuşması sonucu yanma tehlikesi geçirdi; tanrıya şükran borcu olarak Âgrâ'da bir cami yaptırdı (1644-1658). Babasının hükümdarlığının son dönemlerinde aile içinde çıkan taht kavgalarında arabuluculuk yaptı. Timurlu ailesi içinde tasavvufa bağlanan ilk kadın oldu: önce kadiri, sonra çişti tarikatına girdi. Vasiyeti üzerine Nizamettin Evliya'nın türbesi yanında sağlığında yaptırdığı mezara gömüldü. *Sâhibiye* (kadiri tarikatı şeyhi Molla Şah Kadiri'nin yaşamöyküsü) ve *Munis ül-ervah* (çişti tarikatının kurucusu Muinettin Çişti'nin yaşamöyküsü) adlı yapıtları vardır.

CİHAN HATUN, iranlı şair (XIV. yy.). İncû hanedanından Ebu İshak'ın veziri Emidettin'in karısı, Hafız ve Ubeyd-i Zâkâni adlı şairlerin çağdaşıdır.

Cihan kitabevi, İstanbul'da yayınevi (1885). Kurucusu Mihran Acun. Çeviri yapıtlar ve Samipaşazade Sezai, Halit Ziya Uşaklıgil, Mehmet Rauf, Süleyman Nazif gibi türk yazarlarının yapıtlarını yayımladı. Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet dönemi yasalarını kapsayan 53 ciltlik *"T. C. sicilli kavanin külliyatı"* yayınevince yayımlanan en önemli yapıtlardan sayılır.

CİHANBEY, Zonguldak'ın Yenice ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 2 398 nüf. (1990).

CİHANBEYLİ, İç Anadolu bölgesi'nde, Konya iline bağlı ilçe; 69 952 nüf. (1990): 5 215 km^2; merkez bucağı dışında 1 bucak, 31 köy. Tahıl üretimi ve küçükbaş hayvancılık. Merkezi Konya'nın 93 km K.'inde aynı adı taşıyan platonun D. kenarında *Cihanbeyli;* 15 071 nüf. (1990).

CİHANBEYLİ platosu, İç Anadolu'da, Yukarı Sakarya havzası ile Tuz gölü havzası arasında vadilerle hafif yarılmış, az engebeli geniş düzlüklere verilen ad. Yükseltisi 1 000 m kadar olan plato yüzeyi üzerinde birkaç yüz metreyi aşmayan bazı tepeler (Kırkarşın tepe 1 321 m, Çayır tepe 1 357 m) yer alır. Plato alanında en geniş yeri neojen çökeltileri kaplar. İklim yarıkurak (yıllık yağış 400 mm'den

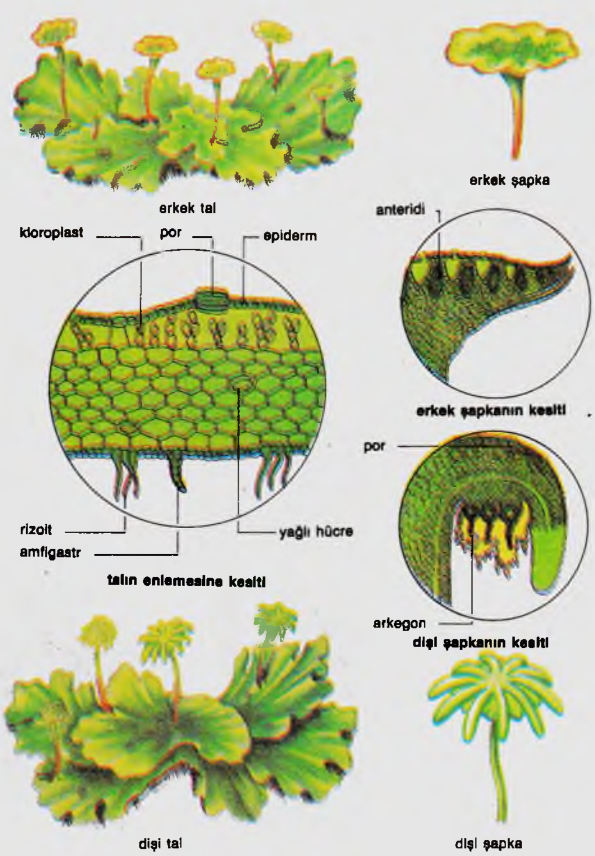
ciğerotu
(*Hepatica triloba*)

ciğerotu
(*Pulmonaria officinalis*)

tallı ciğeryosunları
(*Marchantia polymorpha*)

az), bitki örtüsü bozkır özelliğinde, nüfus seyrektir (km kareye 20 kişiden az). Küçükbaş hayvan yetiştiriciliği ve tahıl üretimi.

CİHANDAR ŞAH (Muizzettin Muhammet) [1661-1713], hint-türk hükümdarı (1712-1713). Âlem Bahadır Şah'ın büyük oğlu. Babası öldüğünde (1712) Multan eyaleti valisiydi; Zülfikâr Han'ın yardımıyla kardeşleri Azimüşşan, Refiüşşan ve Cihan Şah'ı ortadan kaldırarak tahta çıktı. İçki ve eğlenceye düşkün, sorumsuz bir kişi olduğundan, devlet işlerini vezir atadığı Zülfikâr Han'a bırakarak sefahate daldı. Bengal'de ayaklanarak Âgrâ ve Delhi'yi ele geçiren yeğeni Ferruhsiyer' in buyruğuyla öldürüldü.

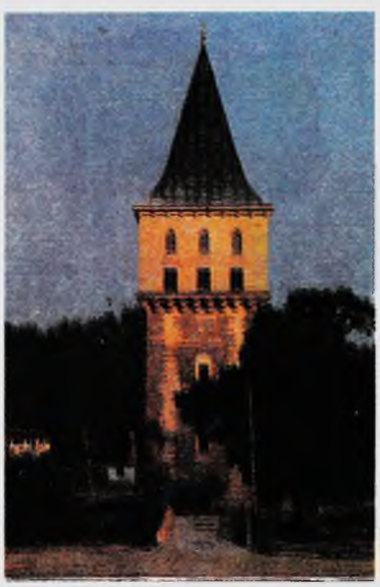
CİHANGİR sıf. ve a. (fars. *cihan* ve *gir*, tutan'dan, *cihangir*). Pek çok ülkeyi, pek çok toprağı ele geçiren, egemenliği altına alan padişah, kral vb. için kullanılır. —Ed. Divan şiirinde padişahlar övülürken bütün cihanı ele geçirmiş olduğu belirtilir ya da bunu gerçekleştirmesi dileğinde bulunulur: *"Ola a'dâsı zebun baht-ı cihangiri kavi / Olmaya lazime-i devletinin noksanı"* (Düşmanları âciz, cihangir talihi güçlü olsun. Devleti için gerekenlerin eksiği olmasın) [Nef'i].

CİHANGİR, İstanbul'da, Beyoğlu ilçesine bağlı semt. Adını Mimar Sinan'ın yapıtı olan Cihangir* camisi'nden alır. Marmara'yı, Boğaziçi'ni ve İstanbul limanını gören konumuyla, yakın dönemlere değin kentin seçkin semtlerinden biriydi.

CİHANGİR, rumca **Epiho,** KKTC'de Lefkoşa ilçesine bağlı köy.

CİHANGİR, bazı osmanlı şehzadelerinin ortak adı. **1.** Kanuni Sultan Süleyman'ın sekizinci ve en küçük oğlu (İstanbul 1531 - Halep 1553). Kambur ve sağlıksız olmasına karşın, babasınca çok sevildiğinden, annesi Hürrem Sultan tarafından tahta aday gösterilmek istendi. Ancak, ağabeyi şehzade Mustafa'nın Konya Ereğlisi'nde, babası tarafından boğdurulması sonucu kapıldığı büyük korkudan ötürü sağlığı daha da bozuldu. Babasının yanında hasta olarak yola çıktığı seferde Konya'dan Halep'e varıldığında genç yaşta öldü. Çok ince ve duyarlı bir şair olan şehzadenin cenazesi, İstanbul'a getirilerek ağabeylerinden Mehmet'in anısına yaptırılan Şehzade camisi'nin avlusundaki türbeye gömüldü. Babası daha sonra, onun adına Cihangir camisi'ni yaptırdı (1559) ve o tarihten başlayarak bu semt genç şehzadenin adıyla anılır oldu. **—2.** Selim II'nin oğlu. Murat III'ün tahta çıkışı sırasında (1574) boğduruldu. **—3.** Murat III'ün oğlu. 1585'te bir yaşına gelmeden öldü. —Murat III'ün aynı adlı öteki oğlu (İstanbul 1587 -*ay. y.* 1595). Mehmet III'ün tahta çıkışı sırasında erkek kardeşlerinden on sekizi ile birlikte idam edildi. **—4.** Mehmet III'ün oğlu (öl. 1602). **—5.** Sultan İbrahim'in oğlu (İstanbul 1646 - *ay. y.* 1648).

Cihannüma kasrı
Edirne

CİHANGİR (Fethpûr Sikri 1569-1627), hint-türk hükümdarı (1605-1627). Adı Selim'di. Kendisini doğru yola getirmek isteyen Ebülfazl'ı öldürtüp, büyük oğlu olduğu babası Ekber'i zehirlettikten sonra, 1605'te "Cihangir" unvanıyla tahta çıktı. Miras aldığı imparatorluk o dönemde dünyanın en güçlü imparatorluklarından biriydi. Ülke o kadar güçlüydü ki, içki ve afyon düşkünü ve bahçe tutkunu olan imparator, savaşmak yerine, kendini zevk ve eğlenceye verebiliyordu. 1613'ten itibaren savaşmayı, bu konuda çok usta olan oğlu Hürrem'e (daha sonra Şah Cihan) bıraktı. NUR CİHAN ("Dünyanın ışığı") adıyla tanınan Mihr ün-Nisâ ile evlendiği 1611'den, Keşmir'den Lahor'a giderken yolda öldüğü 28 ekim 1627'ye kadar, imparatorluk fiilen bu persli prenses ile ailesinin denetimi altında yönetildi. Nur Cihan kızı Mümtaz Mahal'i Hürrem ile, kız kardeşini ise Hürrem'in küçük kardeşi Şehriyâr ile evlendirdi. 1621'den 1627'ye değin süren taht kavgalarından Şah Cihan galip çıktı ve tüm rakiplerini öldürttü. Şehriyâr'ı destekleyen Nur Cihan'sa, 1645'te Lahor'da sürgündeyken öldü. Cihangîr'in saltanatı sırasında farsça devlet ve kültür dili olmuştu. Pers şair, sanatçı, heykelci ve müzisyenler Âgrâ'yı İsfahan' ın kültürel düzeyine yükseltmişlerdi.

Cihangir camisi, İstanbul'un Cihangir semtinde cami. Kanuni Sultan Süleyman, 1553'te ölen oğlu Cihangir'in anısına Mimar Sinan'a yaptırdı (1559). Ahşap kubbeli olan ve yanındaki mektep, tekke ve imaretle birlikte külliye oluşturan cami altı kez yangın geçirdi. Mahmut II döneminde yenilendi (1823), Abdülhamit II zamanında büyük ölçüde onarıldı (1889/1890).

CİHANGİR HAN-I ŞİRAZİ (Mirza), iranlı gazeteci (? - Tahran 1908). Özgürlük ve meşrutiyetten yana düşünceleri ve Muhammet Ali Şah'a karşı yayımlarıyla tanındı. Kurup yönettiği Sûr-i israfil adlı gazete ile kamuoyunu etkiledi. Gazetesinde, dönemin birçok aydını kendisine yardımcı oldu. Muhammet Ali Şah tarafından İran' ın ilk parlamentosu topa tutulduğunda tutuklandı ve yargılanmadan asıldı.

CİHANGİR MİRZA (öl. Mardin 1469), Akkoyunlu hükümdarı (1444-1453). Akkoyunlu devletinin kurucusu Kara Yülük Osman Bey'in torunu, Ali Bey'in oğlu. Babası tarafından Diyarbakır (Amid) valiliğine atandı. Suriye Döğerleri'nden Emir Gökçe Musa Bey'in baskınına uğrayarak tutsak düştü ve Mısır memluk sultanı Baybars'a gönderildi (1436). Bir süre Kahire' de tutuklu kaldıktan sonra sultan Çakmak tarafından serbest bırakılarak babasının yanına döndü (1437). Babasına karşı ayaklanan amcası Hamza Bey, Diyarbakır'ı ele geçirerek Ali Bey'i Erzincan'a çekilmek zorunda bırakınca, yardım istemek üzere kardeşi Uzun Hasan ile birlikte Kahire'ye gönderildi. Sultan Çakmak'tan sağladığı yardımla amcası Hamza'nın elinden Urfa'yı aldı ve daha sonra amcası ölünce (1444) Diyarbakır'ı da ele geçirdi. Aynı yıl Mardin, Erzincan ve diğer kentleri de denetimi altına aldıktan sonra Akkoyunlu devletinin başına geçti (1444). Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'a karşı ayaklanan (1448), ancak yenilerek kendisine sığınan (1449) Musul valisi Elvent'i geri vermeyi reddetti. Erzincan, Urfa ve Mardin'i ele geçirdikten sonra Diyarbakır'ı kuşatan Cihanşah'ı metbu tanıdı (1451). Ancak, bir süredir arasının açık olduğu kardeşi Uzun Hasan, onun başkentten ayrılmasını fırsat bilerek Diyarbakır'ı ele geçirince (1453), Mardin'e çekilmek ve Cihanşah'tan yardım istemek zorunda kaldı. Karakoyunlu hükümdarının yardımına gönderdiği orduyla kardeşinin üzerine yürüdüyse de Mardin yakınlarında yenildi (1457), anneleri Sara Hatun'un aracılığıyla yapılan anlaşma uyarınca Uzun Hasan'ın hükümdarlığını tanıdı. Cihanşah büyük bir orduyla Akkoyunlu topraklarına girdiğinde (1467), Uzun Hasan' ın yanında yer aldı; Cihanşah'ın kesin yenilgiye uğratılmasında ve Karakoyunlu devletinin ortadan kaldırılmasında önemli rol oynadı. Mardin valisiyken öldü.

CİHANGİRANE be. (fars. *cihangir* ve *-āne*'den *cihāngirāne*). *Esk.* Dünyayı zapt edenlere yakışır bir biçimde: *"Cihangirâne bir devlet çıkardık bir aşiretten"* (Namık Kemal).

CİHANGİRLİK a. Cihangir olma durumu.

CİHANİ sıf. ve a. (fars. *cihan* ve ar. *-ī*'den *cihanī*). *Esk.* **1.** Dünyalı, insan. **—2.** Dünya ile ilgili.

CİHANİYAN çoğl. a. (fars. *cihani*'nin çoğl. *cihāniyan*). *Esk.* Dünyalılar, insanlar.

CİHANNÜMA a. (fars. *cihan* ve *nümā* gösteren'den *cihân-nüma*). Mim. Bir yapının üstünde genellikle çatının tepesinde yer alan, dört yönden görünüme açık oda. (İstanbul'un eski ahşap konaklarında cihannüma örneklerine sıkça rastlanır. Ayrıca İstanbul Yıldız sarayı'nda bir cihannüma köşkü, Edirne'de Cihannüma kasrı vardır.)

Cihannüma, Kâtip Çelebi'nin coğrafya yapıtı. İki bölümden oluşan yapıtın birinci bölümünde, denizler, nehirler, adalar; ikinci bölümde de karalar, harf sırasına göre kentler ve XIII. yy.'dan sonra keşfedilen ülkeler anlatılır. Ayrıca İspanya (Endülüs), Kuzey Afrika (Mağrib), İstanbul, Edirne, Bursa, Rumeli, Bosna ve Macaristan hakkında bilgiler verilir. Yazar kitabını kaleme alırken kimi Avrupa ülkeleri konusunda bilgi edinemeyince, 1648'de başladığı çalışmasını yarıda bıraktı. 1654'te *Cihannüma*'yı yeni bir planla ele alırken G. Lorenzo, (*Universale fabrica del mundo,* bas. 1582), A. Ortelius (*Catalogus geographorum,* bas. 1595), G. Mercatori (*Atlas minor,* bas.1621), P. Cluverius (*Introductio geographica,* bas. 1629) gibi batı kaynakları ile Piri Reis *(Kitab-ı bahriye),* Ebül Fida *(Takvim ül -büldan),* Cevzi *(Mirat üz-zaman)* vb. doğu kaynaklarından yararlandı. Uzun giriş yazısında Ptolemaios sistemine göre astronomiden söz etti. *Atlas minor*'dan ve Gluverius'un yapıtından aktardığı gök ve yer dairelerini anlatırken, astronomi terimlerinin yunanca ve latincelerini verdi. Doğu kaynaklarının yanlışlarını düzeltmeye çalıştı. Özellikle islam yazarlarının çoğu kez resim ve haritayı bırakarak "elfaz ve ibarata" (kelimeler ve cümlelere) rağbet etmelerinin yanlışlıklara neden olduklarını gösterdi. Mesudi'den başlayarak Gelibolulu Mustafa Ali'ye kadar coğrafya konulu kitapların aksaklıklarını sıraladı. Ebubekir bin Behram, Kâtip Çelebi'nin ikinci kez bitiremeden yarım bıraktığı *Cihannüma*'yı devam ettirdi (yapıtın basılmış nüshasında Behram'ın yazdığı bölümler s. 422'den başlar). İbrahim Müteferrika, Kâtip Çelebi'nin önsözüne "Tezyil üt-tabi" (basanın katkısı) başlığı altında, matematik ve astronomi bilgileri ekleyerek 1732'de kırk harita ve şekil ile *Cihannüma*'yı kendi matbaasında 500 adet bastı.

Cihannüma kasrı, Edirne Sarayiçi'nde, Sarayı cedit'e (Yeni saray) bağlı yapılardan biri. Yazıtında, Mehmet II (Fatih) döneminde yaptırıldığı (1452) belirtilir. Günümüzde çok yıkık olan kasrın mimarisi kimi gravür ve resimlerle fotoğraflardan bilinmektedir. 25 x 25 m'lik bir alanı kaplayan yapının duvarları taş ve tuğla dizilerinden oluşur. Geniş tutulan zemin ka-

tın üzerinde, kare planlı, yüksek bir kat vardır. Bunun üzerinde on altı köşeli, alçak bir bölüm yer alır. En üstteyse, aşağıdan yukarıya doğru dışa taşan kademeli konsollara oturan, sekiz pencereli cihannüma vardır. Bu kat, ucu alemli, köşeli bir külahla örtülüdür. İç düzenlemesine ilişkin fazla bilgi yoktur, ancak Fatih döneminde bir tahtı hümayun, hasoda ve kitaplık bulunduğu, Kanuni döneminde hünkâr sofası eklendiği bilinmektedir.

Cihannüma köşkü, İstanbul'da Yıldız sarayı'na bağlı olarak Abdülhamit II döneminde yaptırılan köşk. Üç katlı, kırma çatılıdır. Sultanın buradaki büyük dürbünüyle Boğaziçi'ni ve İstanbul'un önemli bir kesimini izlediği söylenir.

CİHANOĞLU (Sait Selahattin), türk sporcu ve yönetici (İstanbul 1895 - *ay.y.* 1975). *Sporculuk ve avcılık hatıralarım* (1971) adlı bir kitabı vardır.

CİHANSUZ → ALAETTİN CİHANSUZ.

CİHANŞAH (Rüknettin), selçuklu emiri (öl. 1230). Erzurum meliki Tuğrulşah'ın oğlu. Babası ölünce (1225), ardılı oldu. Alaettin Keykubat I'e karşı Erzincan meliki Davutşah ile güçbirliği yaptı. Davutşah'ı yenen Alaettin Keykubat, Erzurum üzerine yürüyünce Eyyubi meliki Eşref'e bağlandı. Daha sonra Moğollar'ın önünden kaçarak Azerbaycan'a gelen ve Ahlat'ı kuşatan Celalettin Harizmşah'ın hizmetine girdi. Ancak, Yassıçimen savaşı'nda birlikte yenildikleri Harizmşah gibi kaçamayarak yakalandı ve Alaettin Keykubat'ın buyruğuyla öldürüldü (1230).

CİHANŞAH (Muzafferettin) [1405-1467], karakoyunlu hükümdarı (1438-1467). Kara Yusuf'un oğlu. Babası tarafından Sultaniye valiliğine atandı (1415). Timur'un oğlu Şahruh'a karşı savaşa giden babasının Ucan yaylasında ölmesi üzerine (1420), Sultaniye'den ayrıldı ve ağabeyi Bağdat valisi Şah Mehmet'in, daha sonra büyük ağabeyi İskender'in yanına gitti. İskender öldürülünce Irak dışında tüm Karakoyunlu ülkesine egemen oldu (1438). Tiflis'i ele geçirdi (1440). Bağdat'a girdi (1446). Şahruh'un ölümü (1447) üzerine sultan ve hakan unvanlarını aldı. Timuroğulları arasında çıkan taht kavgalarından yararlanarak Kazvin ve Sultaniye'yi topraklarına kattı. Akkoyunlular'dan Erzincan, Urfa ve Mardin'i aldıktan sonra Diyarbakır'ı kuşattı (1451). Kendisini metbu tanıyan akkoyunlu hükümdarı Cihangir Mirza ile barış yaptı. Daha sonra Fars ve Şiraz bölgelerinin tümüne egemen oldu. Cürcan'ı ele geçirerek (1458) Harizm ve Mangışlak bölgelerinde yaşayan türkmen boylarını kendisine bağladı, Horasan'ı egemenliği alanına kattı. Oğulları Hasan Ali ve Pir Budak'ın ayaklanmalarını bastırdı. Komşuları Osmanlılar ve Memluklar ile iyi ilişkiler geliştirirken, kendisi için gitgide büyüyen bir tehlike olarak gördüğü akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın üzerine yürüdü (1467), başarı sağlayamadığı gibi Akkoyunlular'ın baskınına uğradı ve öldürüldü (1467).

Ülkesinin bilim ve sanatının gelişimine önemli katkıları olan Cihanşah döneminde, Karakoyunlu devleti en parlak çağını yaşadı. Tebriz'de Gökmedrese'yi (Muzafferiye medresesi) yaptırdı. "Hakiki" mahlasıyla türkçe ve farsça şiirler yazdı.

CİHANŞÜMUL sıf. (fars. *cihan* ve ar. *şümūl*'den *cihān-şümūl*). *Esk.* Her yanı kaplayan, dünya çapında, evrensel.

CİHAR a. (fars. *çehār, çār*). *Esk.* **1.** Dört sayısı. **—2.** *Cihar etraf,* dört yan.
—Ciltç. *Cihar-gûşe* → ÇARKÖŞE.
—Oy. Tavla oyununda atılan zarlarda, dört sayısını belirtir. ‖ *Cihar ü dü,* dört iki. ‖ *Cihar ü se,* dört üç. ‖ *Cihar ü yek,* dört bir. ‖ *Dört cihar,* dört dört.

CİHÂR a. (ar. *cihār*). *Esk.* **1.** Yüksek sesle, apaçık söyleme. **—2.** Yüksek sesle okuma.

CİHAT a. (ar. *cihād*). **1.** Din uğruna yapılan savaş. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Nefis mücadelesi. **—3.** *Cihat açmak,* kutsal savaş başlatmak.
—İsl.huk. Allah yolunda yapılan savaşlarda, savaşa bizzat katılma ya da geri hizmetlerde bulunarak yardım etme. (Bu yardım malla yapılabileceği gibi, yaralıların bakımları, savaşanlara yiyecek içecek hazırlanması biçiminde de olabilir.)
—Tasav. *Cihad-ı asgar,* küçük savaş, düşmanla yapılan savaş. ‖ *Cihad-ı ekber,* nefisle yapılan savaş.
—ANSİKL. İsl. Hz. Muhammet'in bir savaş dönüşünde söylediği rivayet edilen "küçük cihattan büyük cihada döndük" anlamındaki hadisini dikkate alan islam din bilginleri, düşmana karşı silahla savaşı "küçük cihat", ben'in kötü isteklerine karşı koymayı ve olanakların hepsini Allah yoluna adamayı, Allah'ın hoşnutluğu için tam bir özveriyle bütün sıkıntılara göğüs germeyi "büyük cihat" diye adlandırmışlardır. Tasavvufta, özellikle ikinci anlamdaki cihadın büyük bir önemi vardır. Müslümanların sayı ve güç yönünden oldukça yetersiz oldukları Mekke döneminde (622'den önce), cihat kavramı, bu ikinci anlamda uygulanmaktaydı. Bu dönemde inen bir ayette (XXV, 52), Hz. Muhammet'e, kâfirlere boyun eğmemesi ve onlara karşı kılıçla değil, Kuran ile cihat edilmesi emrediliyordu. Aynı dönemde inen Müzzemmil suresinin ilk ayetleri "Kuran ile cihat"ın nasıl yapılacağını açıklayan bir içerik taşır. Bu ayetlerde, Hz. Muhammet'e geceleri namaz kılması, Kuran okuması, Allah'ın adını anması, bütün kalbi ile O'na yönelmesi ve yalnızca O'na güvenmesi öğütlendikten sonra "onların (puta tapanların) söylediklerine sabret, onlardan güzellikle uzaklaş" denilir ve onlara zaman tanınması istenir.

Hz. Peygamber'in çevresinde toplanmış az sayıda müslümanın, Kuran'ın bu buyruklarını, olumsuz bütün koşullara rağmen, büyük bir titizlikle uygulamaları biçimindeki bu "manevi cihat, büyük cihat, cihad-ı ekber", kılıçla cihattan (küçük cihat) daha etkili oldu; bu durum, bir yandan islam dinine, bir yandan da müslümanlara karşı olanları ciddi biçimde kaygılandırırken, öte yandan çevrede gittikçe artan bir saygı ve hayranlık uyandırdı. Bu duygunun etkisiyle, Hz. Muhammet ile iki defa görüşen Medine (Yesrib) önde gelenlerinin çağrısı sonucunda gerçekleşen hicret olayından (622) sonra, Medine'de islam devletinin kurulmasıyla manevi cihadın yanında, silahlı cihat dönemi de başladı. Stratejik bir konumu olan Medine'de islam devletinin kurulmasından kaygılanan mekkeli müşrikler, silaha sarılmakta gecikmediler. Bu sıralarda ilk kez silahlı savaşa izin veren şu anlamdaki ayetler indi: "kendilerine savaş açılan müslümanlara, haksızlığa uğramaları nedeniyle (savaşmaları için) izin verilmiştir. Onlar, sırf Rabbimiz Allah'tır dedikleri için yurtlarından çıkarıldılar. Eğer Allah, bazı insanları karşısına başkalarını çıkarmasaydı, içlerinde bol bol Allah'ın adı anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler yıkılır giderdi. Kuşkusuz Allah, kendi yolunun destekçisi olanlara yardım edecektir. Çünkü Allah gerçekten güçlüdür, onurludur (XXII, 39-41)".

Kuran'da temel ilke olarak "barış en iyisidir (IV,128)" denilmiştir. Hz. Muhammet de, Kuran'dan sonra en güvenilir kaynak kabul edilen Sahih-i Buhari'de geçen bir hadisinde "düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyiniz, Allah'tan sağlık dileyiniz. Ancak, savaşmak zorunda kalırsanız sabırla direniniz ve biliniz ki cennet kılıçların gölgesi altındadır" der. Böylece, ilke olarak barıştan yana olan Kuran, yaşamın gerçeklerini görmezden gelmek yerine, müslümanlara, "kendilerine ve Allah'ın düşmanlarının cesaretlerini kırmak amacıyla" savaşa hazırlıklı olmalarını emretmiş (VIII,60), cihadı yalnız bir güvenlik gereği değil, değerli ibadetlerden biri de saymıştır. Kuran'a göre, sözleşmeyi bozmak, uluslararası politikada ikiyüzlülük yapmak, el altından düşmanla işbirliği etmek, arkadan vurmak savaşın önemli nedenlerindendir. Savaş, kesinlikle dini zorla kabul ettirmek için bir araç değildir: Kuran, açıkça "Dinde zorlama yoktur (II,256)" der ve Hz. Muhammet'e şöyle seslenir: "Sen, onların (inanmayanların) üzerine bir zorba değilsin (LXXXVIII,22)." İslam geleneğine göre, savaşta karşı taraf, önce islam olmaya çağrılır, kabul etmezlerse düşmana, savaştan vazgeçmeleri ve cizye (vergi) ödemeleri önerilir. Bu öneri de kabul edilmezse, savaş başlar. Düşman tarafından savaşa katılmayan kadın, çocuk, hasta, sakat ve yaşlıların öldürülmesi kesinlikle yasaktır, Kuran, savaşta aşırı gitmeyi (II,190-193) ve tarafsızlara dokunmayı da (IV,90-91) yasaklamıştır.

CİHAT çoğl. a. (ar. *cihet*'in çoğl. *cihāt*). *Esk.* **1.** Yönler, yanlar. **—2.** Yerler, semtler. **—3.** Konular, görüşler. **—4.** Vakıf işlerinde çalışanlara ödenen ücret. ‖ *Cihat -ı selase,* üç boyut: en, boy, yükseklik. ‖ *Cihat-ı sitte* ya da *şeş cihat,* altı yön: ön, arka, sağ, sol, üst, alt.
—İsl.huk. Vakıf kurumlarına ait görevler. ‖ *Cihat nizamnamesi,* 15 ağustos 1913'te "Tevcih-ı cihat nizamnamesi" adıyla yayımlanan 62 maddelik tüzük. Cihat tanımları, görevlendirme, sınav usulleri vb. hükümleri içermektedir. ‖ *Cihat-ı asliye,* vakfın asıl amacının gerçekleşmesini sağlayan görevler: imamlık, hatiplik, kayyımlık vb. (Cihat-ı zaruriye de denir.) ‖ *Cihat-ı fer'iye,* vakfın ikinci derecede önemli amacının gerçekleşmesini sağlayan görevler: tahsildarlık, kütüphane memurluğu vb. (Cihat-ı gayr-ı zaruriye de denir.) (Vakfın geliri yeterli olmadığı zaman, cihat-ı zaruriye öteki görevlere üstün tutulur.)
—Kur.tar. *Cihat idaresi,* Osmanlı devletinde din görevlilerinin özlük işlerine bakan ve evkaf nezaretine bağlı olarak çalışan kurum. (→ CİHET* tevcihi.)

CİHAT, soyadı ARMAN, türk futbolcu (İstanbul 1919). Gençlerbirliği (1934-1937), Güneş (1937-1939) ve Fenerbahçe (1939-1952) takımlarının kalesini korudu. Bu süre içinde 13 kez milli oldu, 9 kez de milli takımın kaptanlığını yaptı. Yakından atılan şutları çevik plonjonlarla kurtarmasıyla tanınarak "uçan kaleci" diye anıldı.

CİHAT, soyadı İLKBAŞARAN, türk basketbolcu (Gaziantep 1947). Basketbole İTÜ' de başladı (1960). Uzun yıllar takımın kaptanlığını yaptı. 32'si genç, 23'ü A olmak üzere 55 kez basketbol milli takımında yer aldı. 5 kez, milli takımın kaptanı olarak sahaya çıktı.

CİHAZ a. (ar. *cihaz*). **1.** AYGIT'ın eşanlamlısı. **—2.** Çeyiz. **—3.** Bir işlevi yerine getiren organlar bütünü. **—4.** Cenaze levazımatı. **—5.** *Cihaz alayı,* gelinin çeyizlerini babasının evinden kocasının evine götüren ve sıra halinde yürüyerek bunları herkese gösteren insan topluluğu. ‖ *Cihaz halayığı,* gelinin baba evinden götürdüğü cariye (esk.).
—Esk. anat. *Cihaz-ı asabi,* sinir sistemi. ‖ *Cihaz-ı basari,* görme sistemi. ‖ *Cihaz-ı deverani,* kan dolaşımı. ‖ *Cihaz-ı hazmi,* sindirim sistemi. ‖ *Cihaz-ı tenasüli,* üreme sistemi. ‖ *Cihaz-ı teneffüsi,* solunum sistemi.
—Huk. Karının evlenirken birlikte getirdiği mallar. (Eşanl. ÇEYİZ.) ‖ *Cihaz usulü,* karının kendi mallarından bir bölümü aile giderlerine katkı olmak üzere kocasına bırakması (Türk Med.k.md.236).
—Telekom. *Telefon cihazı,* en az bir mikrofon, kulaklık biçiminde bir alıcı ve birbirine doğrudan bağlanmış iletkenlerle organlardan oluşan aygıt.

CİHAZLAMAK g. f. *Esk.* (ar. *cihāz* ve türkç. *-lamak*). *Bir şeyi, bir kimseyi bir şey-*

le cihazlamak, onu, onunla donatmak; teçhiz etmek: *Orduyu modern silahlarla cihazlamak.*

◆ **cihazlandırmak.** ettirg. f. Kamu mal. Bir kuruluşu, işlevselliğini sağlamak amacıyla, parasal fonlarla desteklemek.

CİHAZLANDIRMAK → CİHAZLAMAK.

CİHET a. (ar. *cihet*). **1.** Yön, taraf: *Anadolu cihetine kalkan trenler.* **—2.** Sebep, neden: *Bu cihetle beyanı hakikate uygun görülmedi.* **—3.** *Cihetiyle,* nedeniyle, bu nedenden dolayı.

—Ask. *Cihet tayini,* açık alanda bulunulan yerin ana yönlere (özellikle kuzeye) göre saptanmasına verilen ad. || *Cihetine koyma,* haritadan, açık alanda doğru olarak yararlanmak amacıyla üzerindeki yön gösteren okun doğrultusunda ya da üzerindeki boylam çizgileri kuzeyi gösterecek biçimde tutulması.

—Esk. mant. Aklın vardığı yargı.

—Tar. Osmanlı devletinde ulemanın devletten ya da vakıftan alacağı ücrete verilen ad. (Buna vazife de denirdi.) || *Cihet tevcihi,* din kurumlarındaki atamalara ilişkin kullanılan bir deyim. (Cihet: görev, tevcih: atama anlamında kullanıldığından, örn. "imamlığa tayin edildi" denilmez "imamlık ciheti tevcih edildi" denilirdi. Cihet tevcihi *Cihat* idaresi*'nce yapılırdı.)

CİI- Honeywell Bull, 1976'da Honeywell Bull ve CİI'nin (Compagnie Internationale pour l'informatique) üst düzey bilişim etkinliklerini birleştirmeleri sonucunda kurulan şirket. Şirketin kökeni özellikle Norveçli mühendis F. R. Bull'un 1919'da bilgisayar donanımlarının ilk taslağını oluşturan bir istatistik makinesini geliştirmesine değin iner. 1931'de Paris'te Bull makineleri şirketi kuruldu ve delikli kartla çalışan muhasebe ve istatistik makineleri alanında uzmanlaştı. Şirket 1951'de ilk elektronik hesap makinesini piyasaya sürdü. 1964'te Avrupa'da istatistik ve elektronik hesap makineleri üreticileri arasında ilk sıraya yerleşti. Bu arada mali sıkıntılar yüzünden General Electric'e yaklaştı; ama bilişimde uzman Amerikan Honeywell şirketi, 1970'te General Electric'in hisselerini ele geçirdi. Fransız iktidarından gelen istek üzerine 1976'da CİI-Honeywell Bull şirketi kuruldu; şirketin % 47 hissesi Honeywell Information Systems'e verilirken, % 53'ü bir fransız holdingine, yani anaparasının % 51'i Saint-Gobain-Pont-à-Mousson'a ait olan Compagnie des machines Bull şirketine bırakıldı. Grup, Avrupa'nın ilk bilgisayar üreticisi oldu. Olivetti ve CİI-Honeywell Bull, Compagnie des machines Bull'un iki kolunu oluşturur. 1982'de Amerikan Honeywell Information Systems grubu hissesini % 19,99'a indirdi.

Cíjara, İspanya'da (Extremadura) baraj, Guadiana ırmağının yukarı vadisinde. Badajoz projesinin temel bölümünü oluşturur.

—CİK → —CIK.

CİKKAİ, *on emir* anlamına gelen japonca sözcü. Üç değişik anlamda kullanılır: 1. buddhacı çömezin yerine getirmekle yükümlü olduğu on kural: öldürmemek, çalmamak, zina etmemek, yalan söylememek, içki içmemek, pahalı giysiler giymemek ve takı takmamak, şarkı dinlememek ve dans seyretmemek, büyük bir yatakta yatmamak, yemek saatleri dışında yememek, yanında gümüş ve mücevher taşımamak; 2. bir bodhisattvanın on kuralı: evrensel kurtuluş kuralı, buddhacılık dışı ilkelerin reddi, üç dünyadan kopma, buddhacı kuralları uygularken pişmanlık duymama, gerçek kurallara uyma, büyü ve uyuşturucuya yeltenmeme, saf olmayan kuralların reddi, dünya zevklerini arzulamama, yoğunlaşma; 3. *mahayana* öğretisinin on temel emri.

—CİL → —CIL.

CİLA a. (ar. *cila*'dan). **1.** Yüzeylerin dış etkilere karşı dayanıklılığını artırmak, nem alışverişini azaltmak ve dekoratif bir görünüm kazandırmak için ağaçişlerine uygulanan bileşik. **—2.** Bir yüzeye parlaklık vermek üzere sürülen cila tabakası; parlaklık: *Cilası gitmek. Cilası bozulmak.* **—3.** Bir kimsenin ya da bir şeyin dış görünüşündeki parlaklık, gösteriş, süs: *Bunlar işin cilası. Bir şeyin ya da bir kimsenin cilasına aldanmak. Cilasını kazırsan geride hiçbir şey kalmaz.*

—*Esk. Cila-bahş,* parlaklık veren. || *Cila-dâde,* cilalanmış. || *Cila-dar,* cilalı, parlak. || *Cila-ger,* cila yapan, cilacı. || *Cila-saz,* parlatıcı.

—Deric. Bir çözücüde çözünmüş mum karışımından ya da reçine ve silikonlu bileşiklerden oluşan, derinin bakım ve parlatılmasına yarayan ürün.

—Elektrotekn. *Kolektör cilası,* bir elektrik makinesinin kolektörüne sürülen ve fırçaların kaymasını kolaylaştıran,kömür,bakır ve bakır I oksitten oluşmuş ince katman.

—Ev ekon. Hayvan ve bitki kökenli mumlarla petrol damıtma ürünü çözücülerden oluşan ve ahşap nesnelerin korunmasında ya da bakımında kullanılan bileşik. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ev eşy. *Cila makinesi,* özellikle cilalı zeminlerin bakımını yapmaya yarayan elektrikli ev aleti. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kozmet. *Tırnak cilası,* film oluşturucu bir selüloz türevinden, tiksotrop etkenlerle asıltı halinde tutulan pigmentlerden ve çözücülerden oluşmuş ürün.

—Kuyumc. *Cila çıtası,* bir yüzüne zımpara kâğıdı takılan ya da cila macunu sıvanan ve metali cilalamaya yarayan tahta çıta.

—Marangl. *Cila taşı,* ahşabın gözeneklerini doldurmak amacıyla toz haline getirilip cilayla birlikte uygulanan süngertaşı. || *Cila topu,* cilanın sürülmesinde kullanılan ve gözenekli bir bez içine doldurularak oluşturulan yün ya da pamuk yumak. || *Cila yağı,* gomalak cilası vurulmadan önce ve cilalama sırasında, topun rahat kayması için yüzeye ve topa sürülen yağ. (Koyu renkli yüzeylerde bezir ya da zeytinyağı, açık renkli olanlarda sıvı parafin ve vazelin kullanılır. Bezir neftle, vazelin ve parafin benzenle inceltildikten sonra yüzeye sürülür.) || *Cam cila,* çözünmeyen, ateşe dayanıklı parke cilası. (Parlak ve mat çeşitleri bulunan, asit sertleştiricili sentetik bir verniktir. Doğrudan ya da dolgu verniğinden sonra fırçayla sürülebileceği gibi, püskürtme yoluyla da atılabilir.)

—Parac. Bir madalya ya da paranın, doğal ya da yapay rengi.

—Seram. SIR'ın eşanlamlısı.

—Yerbil. *Çöl cilası,* çöl bölgeleri kayaçlarını kaplayan, camsı ve parlak görünümlü, siyaha çalan kahverengi örtü. (Bu cila, manganez ve demirin yüzeye doğru taşınmasından ileri gelir.)

—ANSİKL. Ev ekon. Cilalayıcı ürünlerin çoğunda çok çeşitli mumlar yer alır; bu mumların her biri özgün nitelikleriyle ürünün kalitesine katkıda bulunur: hayvan kökenli mumlardan balmumu cilaya tekdüze bir yapı verirken, gomalak iyi bir yayılma özelliği kazandırır. Bitki kökenli carnauba mumu, çok sert, erime noktası yüksek bir maddedir ve tozların araya girmesini önler; mineral kökenli mumlar (parafin, ozoserit) cilaya yumuşaklık ve kayganlık verir. Çözücülerden ve mumlardan oluşan sıvı cilalarda çözücü oranı çok yüksektir. Yapay cilalar ya kimi doğal mumlardan elde edilir ya da kimyasal yapay bileşimlerdir (yükseltgenmiş cilalar, polietilen cilaları, silikon cilaları, yağ asitleri ve yağlı maddelerden türeyen cilalar) ve yabancı madde içermezler; bunlara genellikle carnauba mumu gibi yüksek nitelikte maddeler katılır.

—Ev.eşy. Cila makinesi, eklemli bir sapla yönetilen plastikten ya da plastik kaplı metalden yapılmış bir gövde ile bunun altına takılan ve zemine temas eden aksesuarlardan oluşur. Bir elektrik motoru, gerek zemindeki kir ve lekeleri temizlemeye yarayan kazıyıcı diskleri, gerek cilayı yaymaya ve parlatmaya yarayan yassı yuvarlak fırçaları dikey bir eksen çevresinde çevirir ve bu sırada bir cila dağıtıcısı, makinenin önüne cila püskürtür. Bazı cila makineleri işlem sırasında çıkan tozu emer; bazıları da düzgün bir örtüyle kaplı zeminlerin yıkanmasını ya da moketlerin şampuanla temizlenmesini sağlar.

CİLACI a. Cila yapan kimse.

CİLACILIK a. Cila yapma işi.

CİLALAMA a. Cilalamak eylemi.

—Taşoc. Mermere ve sert taşlara cilalı bir görünüm verme işlemi. (Bu işlem cilalama makinesiyle yapılır.) || *Cilalama makinesi,* taşa, uygun ve az çok parlak bir görünüm vermeye yarayan mermer ya da taş işleme makinesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Cilalama makinesi, sabit bir tabla ve devingen, döner bir kafadan oluşur. Tablaya cilalanacak blok ya da kapak yerleştirilir; kafa ise işlenecek tüm yüzeyi dolaşır ve değişik inceliklerde aşındırıcı tırnaklarla donatılmış döner bir tablayı sürükler. İşlem genellikle bir su eşliğinde uygulanır.

CİLALAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi (ahşap, deri vb.) cilalamak,* cila sürerek parlatmak; cila vurmak, cila çekmek: *Mobilyaları cilalamak. Ayakkabıları cilalamak.* **—2.** *Bir şeyi (metal, plastik, cam vb.) cilalamak,* pürüzlerini gidererek parlatmak.

—Tekst. Pamuk, keten ve kenevir ipliğine mekanik yolla parlaklık vermek.

◆ **cilalanmak** edilg. f. Cilalamak eylemine konu olmak.

◆ **cilalatmak** ettirg. f. *Bir şeyi cilalatmak,* onun cilalanmasını sağlamak.

CİLALANMAK → CİLALAMAK.

CİLALATMAK → CİLALAMAK.

CİLALI sıf. Cila sürülmüş ya da pürüzleri alınarak parlatılmış şey için kullanılır.

—Deric. *Cilalı deri,* büyük oranda yağlı madde (balmumu olması şart değildir) katılarak ön yüzünün bitkisel sepilenmesi yapılmış ve siyaha boyanmış giysilik deri.

—Taşoc. İnş. ve Heykc. *Donuk cilalı kesme taş,* düzgün ve donuk bir yüzeyi olan, hemen hemen hiç çiziği bulunmayan ve ışığı hafifçe yansıtan taş ya da mermer. (Donuk cilalı kesme taş, taş üzerine zımpara tozu ve su ya da eşdeğer, ince bir aşındırıcı vurularak elde edilir.) || *Parlak cilalı kesme taş,* düzgün, parlak ve ayna gibi bir yüzeyi olan kesme taş (sert taş ya da mermer). [Parlak cilalı kesme taş, donuk cilalı kesme taşı, kalay tozu ve su ile ya da çok ince eşdeğer bir aşındırıcı ile parlatarak elde edilir.]

—Yerbil. Doğal bir parlaklığı olan kayaç için kullanılır *(cilalı kumtaşı, cilalı şist).* [Cilalı şistler, Alpler'de bindirme ve sürüklenme kuşaklarının ayırtedici özelliğini oluşturur.] || Buzulların sürtmesiyle kaygan ve parlak bir görünüm kazanan kayaçlar için kullanılır.

CİLALITAŞ → YENİTAŞ.

Cilappatikaram, tamul şiiri (II.-VIII. yy.). Bir Cera prensi olan yazarı İlanko'nun caynacılık yandaşı olduğu sanılmaktadır. Üç tamul krallığının siyasal ve toplumsal yaşamının betimlenmesi, halk şarkıları, müzikle ilgili bilgiler bu yapıtı zengin bir ulusal dağarcık haline getirdi; yapıtta, adli bir hatanın yol açtığı dram, kadınların sadakatını yücelten toplumbilimsel bir röportaj biçiminde gelişir.

CİLASIZ sıf. Cilalanmamış ya da cilası kalmamış şey için kullanılır: *Cilasız tahta.*

CİLASUN ya da **CELASIN** sıf. **1.** Kahraman, yiğit. **—2.** Eli çabuk, becerikli.

CİLAVUZ. Arkeol. Kars ın Susuz ilçesinde, Cilavuz deresi kıyısında buluntu yeri.

1940'ta başlatılan araştırmalarda, buradaki mağaralardan birinde Yontmataş döneminden bir el baltası ele geçti.

CİLBEND a. (ar. *cild* ve fars. *bend*'den *cild-bend*). *Esk.* **1.** Büyük cüzdan. **—2.** Kâğıt ve belgeleri saklamak için yapılmış dosya ya da mukavva kap. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** Evrak çantası.

—ANSİKL. Yaprak halindeki metinlerin saklanması için önceleri madenden ya da ince tahtadan yapılan cilbendlerde daha sonra deri de kullanılmıştır. Kitap gibi iki kapaklıdır, kapakların iç taraflarında gözler bulunur; ağız ve yanlardaki küçük şeritlerle bağlanır. Kapaklar ceviz ya da sedeften yapılan ve şemse* denilen geometrik motiflerle bezelidir. XVII. yy.'dan sonra lake süslemeli cilbendler de yapılmıştır.

CİLDEKİ (Ali bin Aydemir bin Ali), türk bilim adamı (öl. 1342). Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. Ancak, gizli bilimler ve kimya üzerine yapıtlar yazdığı, *El -misbâh fi esrar ilm il-miftâh* ile *Netayic ül -firâr fi ahvâl, il-hacer* adlarını taşıyanların bunların en önemlisi olduğu ve bu iki yapıtından ilkini Şam'da, ötekini de Kahire' de yazdığı bilinir.

CİLDİYE a. (ar. *cildi* insan derisiyle ilgili'nin dişl. *cildiyye*). **1.** DERİ HASTALIKLARI BİLİMİ'nin eşanlamlısı. **—2.** Hastanelerde deri hastalıklarıyla ilgilenen bölüm.

CİLDİYECİ a. Deri hastalıkları uzmanı doktor. (Eşanl. DERMATOLOG.)

CİLEA (Francesco), italyan besteci (Palmi, Calabria, 1866 - Varazze, Liguria, 1950). Napoli Konservatuvarı'nda öğrenim gördü, Palermo Konservatuvarı'ndan sonra Napoli Konservatuvarı'nda da yöneticilik yaptı. "Verismo" akımının ilkeleri doğrultusunda operalar besteledi. Daudet'den yararlanarak bestelediği *L'Arlesiana* (1897-1912), *Adriana Lecouvreur* (1902) ve *Gloria* (1907) adlı operalarıyla yeteneğini kabul ettirdi.

CİLENTO, İtalya'da bölge, Campania' da. Sele ırmağı havzasının G.'inde Salerno ilinin güney kesimini oluşturan Cilento, K.-D. kesimindekiler kireçtaşlı, orta ve G. kesimlerindekiler kilIi dağ ve tepelerden oluşan bir bölgedir.

CİLİATA a. Zool. KİRPİKLİLER sınıfının bilimsel adı.

CİLİCİA → KİLİKİA.

CİLİGA (Ante), italyan uyruklu hırvat siyaset adamı (Segotici, Hırvatistan, 1898). Komünist enternasyonal'de Yugoslav Komünist partisi temsilcisiydi, 1926'da Moskova'daki troçkici muhalefete katıldı, 1930-1935 arasında sürgüne gönderildi. 1938'de Paris'te yayımladığı Stalin dönemi SSCB'siyle ilgili kitap belgesel niteliktedir.

CİLİN ya da **JİLİN,** Kuzey-doğu Çin'de il; 290 000 km^2; 24 658 721 nüf. (1990). [% 12'si koreli ve mançu]. Merkezi *Çangçun.* Üç bölgeye ayrılır: B.'da, Moğol platosunun kenarı; ortada, Liaohı ve Sungari ovalarını birbirinden ayıran eşik; doğuda, yüksek (Baitou Şan'da 2 750 m) dağ sıraları. Yıllık sıcaklık ortalaması 23°C ile -17°C arasında değişir; yağışlar, D.'da 1 000 mm'yken B.'da 400 mm'ye iner. Yılın 130 gününün donsuz geçmesi sayesinde 700 000 ha'lık alanda darı, soya ve şekerpancarının yanı sıra pirinç de yetiştirilir. Doğudaki yüksek kesimler çok ormanlıktır ve ile (ilin adı "mutlu orman" anlamına gelir) temel gelir kaynağını sağlar. Fıngman barajından (Sungari ırmağında) sağlanan elektrik ve Tonghua'da çıkarılan madenkömürü sayesinde Cilin çelik üretmektedir (Tonghu-a'da); ilin eski merkezi Cilin'de ve Çangçun çevresinde birçok kimyasal madde üretilmektedir.

CİLİN, Kuzey-doğu Çin'de (Cilin ili) kent, Sungari ırmağının kıyısında, Çangçun'un D.'sunda; 998 700 nüf. (1990). Önemli sanayi merkezi (ağaç işleme, kırtasiye, kimya [gübre, boyalar, plastik maddeler], yapı gereçleri).

CİLL AİRNE, ing. **Killarney,** İrlanda Cumhuriyeti'nde (Munster ili, Chiarraighe yönetim bölümü) kent, Kerry dağlarının K.'inde, Cill Airne gölünün yakınında; 7 000 nüf. Makine (vinç) yapımı. Bir bölümü doğal park olarak düzenlenmiş güzel manzaralı bölgeler yakınında turizm merkezi.

CİLL ALAİDH, ing. **Killala,** İrlanda Cumhuriyeti'nde (Connachta ili, Mhuigheo yönetim bölümü) koy. Atlas okyanusu kıyısında.

CİLL CHOİNNİGH, ing. **Kilkenny,** İrlanda Cumhuriyeti'nde (Laigin ili) kent, yönetim bölümü merkezi, Nore ırmağı kıyısında; 10 000 nüf. Tahkimli şato, özellikle XIII.-XVII. yy.'lardan kalma katedral (Ormonde sülalesinin lahitleri, XVI.-XVII. yy.'lar) ve başka anıtlar. Eski evler. Tarım gereçleri yapımı. Tekstil ve besin sanayileri. *—Cill Choinnigh yönetim bölümü,* Barrow'un B.'sında uzanır; 2 061 km^2; 69 200 nüf.

CİLL DARA, ing. **Kildare,** İrlanda Cumhuriyeti'nde (Laigin ili) kent, yönetim bölümü merkezi. Dublin'in G.-B.'sında; 7 750 nüf. Azize Brigide'in kurduğu sanılan bir manastırın yerinde, birçok kez yeniden yapılmış ya da onarım görmüş protestan katedrali. *—Cill Dara yönetim bölümü,* Cill Mhantáin dağlarının K.-B.'sında, orta kesimdeki ovanın kenarında; 1 694 km^2; 116 247 nüf. (1986).

—Tar. Cill Dara kontluğu Fiztgerald ailesinin bir koluna verilmişti; unvan 1316'da John Fitzthomas için ihdas edildi. Ortaçağ'da, Cill Dara ailesi, İrlanda siyaset sahnesinde çok önemli bir rol oynadı. İngiliz tahtına bağlı kalmakla birlikte, İngiltere-İrlanda halkları arasında hakemlik görevini üstlendi. Bu tutum Londra'da kuşku uyandırınca, ezeli düşmanları Gautier'ler ya da Ormonde'lu Butler ailesi bu kuşkuları büsbütün körükleyerek Cill Dara ailesinin XVI. yy.'da kontluktan uzaklaştırılmasına neden oldular.

CİLLİ (Ahmet Muhtar), türk siyaset adamı (Rize 1871 - İstanbul 1958). Mühendis mektebi'ni bitirdi. Bir süre yol mühendisi olarak çalıştı. Son Osmanlı Meclisi mebusan'ında Trabzon mebusu olarak görev yaptı. Kurtuluş savaşı sırasında Anadolu' ya geçerek Kuvayı milliye'ye katıldı. Trabzon'dan mebus seçilerek TBMM'ye girdi. Fevzi Paşa (Çakmak) başkanlığındaki ikinci icra vekilleri heyetinde hariciye vekili olarak yer aldı (9 şubat 1921 - 17 mayıs 1921). Cumhuriyetin ilanından sonra İsmet Paşa başkanlığındaki hükümette nafıa vekili (bayındırlık bakanı) oldu (30 ekim 1923 - 18 ocak 1924). Terakkiperver* cumhuriyet fırkası kurucu ve yöneticileri arasında yer aldı (1924-1925) Cumhuriyet halk fırkası'na karşı muhalefete geçti. Terakkiperver cumhuriyet fırkası' nın kapatılmasından sonra politik yaşamdan ayrılmak zorunda kaldı.

CİLL MHANTÁİN, ing. **Wicklow,** İrlanda Cumhuriyeti'nde (Laigin ili) liman kenti, Laigin yönetim bölümünün merkezi, İrlanda denizi kıyısında, *Cill Mhantáin burnu (Wicklov Head)* yakınında; 5 200 nüf. Hisar yıkıntıları. Balıkçılık. Sayfiye merkezi. *—Cill Mhantáin yönetim bölümü,* Dublin'in G.'inde, İrlanda denizi kıyısında uzanır; 2 025 km^2; 94 542 nüf. (1986).

CİLL MHANTÁİN dağları, ing. **Wicklow,** Doğu İrlanda'da (Cill Mhantáin yönetim bölümü) kütle; en yüksek noktası: Lugnaquillia'da 926 m. Turizm merkezi.

CİLO dağı → BUZUL *dağı.*

CİLONG ya da **JİLONG,** Tayvan'da liman kenti, adanın kuzey ucunda; 350 283 nüf. (1990). Önemli askeri üs. Tersaneler. Kimya (gübre) ve besin sanayileri.

CİLO-SAT buzulları, Buzuldağı ve İkiyaka dağlarındaki buzullara eski yayınlarda verilen toplu ad. Türkiye'de güncel buzullaşmanın en büyük ölçüye ulaştığı bu sıradağların K.'e bakan yamaçlarında birçok sirk ve vadi buzulu vardır. Bazılarının uzunlukları 4 km'ye varan vadi buzullarının dilleri 2 800-3 000 m'ye kadar sarkar. Dördüncü Zaman'da bunlardan bazılarının uzunluğu 10 km'yi geçiyor ve dilleri 2 200 m'ye kadar uzanıyordu.

CİLO-SAT dağları, Hakkâri'nin G. -D.'sundaki Buzuldağı ve İkiyaka dağlarının eski adı.

CİLT a. (ar. *cild*'den). **1.** Deri, ten: *Cilt hastalıkları. Cildi çok bozulmuş.* **—2.** Uzun süre kullanılması gereken bir kitabın ya da lüks bir yayının kaplandığı, üzerine genellikle deri ya da işlenmiş bir bez geçirilen karton kap. **—3.** Bir yapıtın yazar tarafından öngörülen ve çoğu zaman ayrı bir kitap halinde basılan bölümü: *Söylev'in ikinci cildi.*

Ahmet Muhtar Cilli

—Ciltç. *Cilt tezgâhı,* ciltlenecek kitapların elde dikildiği tahta aygıt. || *Amatör cilt,* ağızları hafifçe traşlayarak yapılan cilt. || *Cilt ara kapağı,* ciltlenmiş bir kitapta, dış kapakların iç yüzlerini cilde bağlayan, dış kapakla ara kapak arasındaki yaprak. (Bu yaprağın ön ve arka yüzü yazısızdır. Osmanlı ciltçiliğinde bu kapaklar çoğunlukla ebruludur.) [→ YAN* KÂĞIDI.] || *Cilt kanadı,* kanata benzetilerek kitap kapakları için kullanılırdı. || *Dikişli cilt,* formaları iplik ya da tel kullanılarak elle ya da makineyle dikilmiş cilt. || *Dikişsiz cilt,* formaları çabuk yapışan bir tutkalla yapıştırarak elde edilen cilt. (Dikişsiz cilt, gazete koleksiyonlarını, belge tomarlarını vb. ciltlemede elle yapılır; dizi romanları ve süreli yayınları broşlamada, yıllıklar ile kitapları ciltlemede sınai olarak gerçekleştirilir. Dikişsiz cilde anglosakson ülkelerinde *perfect binding* [kusursuz cilt] denir.) || *Kılavuzlu cilt,* kitabın niteliğine ve önemine göre, kapakların, tek, çift ya da üçlü kılavuzla bezendiği cilt. || *Kordonlu cilt,* forma kırnaplarının kitabın sırtında küçük çıkıntılar oluşturduğu cilt. || *Tam parşömen cilt,* cildin tümünün (sırt ve kapaklar) aynı tip deri ya da bezle kaplandığı cilt. || *Yarıklı cilt,* forma kırnaplarını geçirmek için yaprakların sırttan yarıldığı cilt.

CİLTÇİ a. **1.** Kitap ciltleme işini yapan kimse. (Esk. eşanl. MÜCELLİT.) **—2.** Ciltevi. **—3.** Bir cilt atölyesinin sahibi.

CİLTÇİLİK a. **1.** Bir yapıtın sayfalarını çeşitli işlemlerle bir araya getirip ona son biçimini vererek süslü ve koruyucu sert ya da yumuşak bir kapakla donatmaya yönelik etkinlik. **—2.** Basın sanayisinin bu etkinliği gerçekleştiren kesimi.

—ANSİKL. En eski papirüs elyazmaları Mısır, Yunanistan ve Roma'da rulo biçiminde hazırlanıyordu. Bunlara Yunanistan' da *kulindros,* Roma'da ise *volumen* de-

Lauros-Giraudon

aziz Ludger İncili'nin cilt kapağı (ortada mineli bakır üstünde Çarmıha gerilme; bakır kenarlar çekiçle dövülerek işlenmiş) Fransa, XII. yy. *Condé müzesi, Chantilly*

Giraudon

kont Peter Ernst von Mansfield'in altın noktalamalı zemin üzerine girift motifler ve çiçeklerle bezeli, armalı kızıl maroken cilt kapağı (arka kapak) 1556
Condé müzesi, Chantilly

B.N., Paris

Henri Creuzevault'nun Apollinaire'in *Bestiaire*'i için yaptığı, bej maroken üzerine siyah maroken mozaik süslerle bezeli özgün cilt (1951'e doğr. ?)
Bibliothèque nationale, Paris

Bulloz

Almanach royal'in bir cildinin Pierre Paul Dubuisson tarafından yapılan, rokay süslü cilt kapağı XVIII. yy.'ın ortaları
Arsenal kitaplığı, Paris

Büyük Larousse

Büyük Larousse

Turhan Valide Sultan Vakfiyesi'nin iç ve dış cilt kapakları XVII. - XVIII. yy.
Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul

Enam-ı Şerif'in iç ve dış cilt kapakları XVIII. yy.
Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul

Büyük Larousse

Büyük Larousse

nirdi. Parşömen de başlangıçta aynı yöntemle kullanıldı: elyazması, sedir ya da abanoz ağacından yapılmış 10-12 mm çapında bir silindire tutturularak sarılıyordu. Silindirin iki ucuna düğme biçiminde fildişi ya da metal birer kapak vurulur ve yapıtın adını belirten bir fiş bağlanırdı. Ayrıca bu elyazması yine silindir biçiminde bir kılıfın içinde korunmaktaydı.

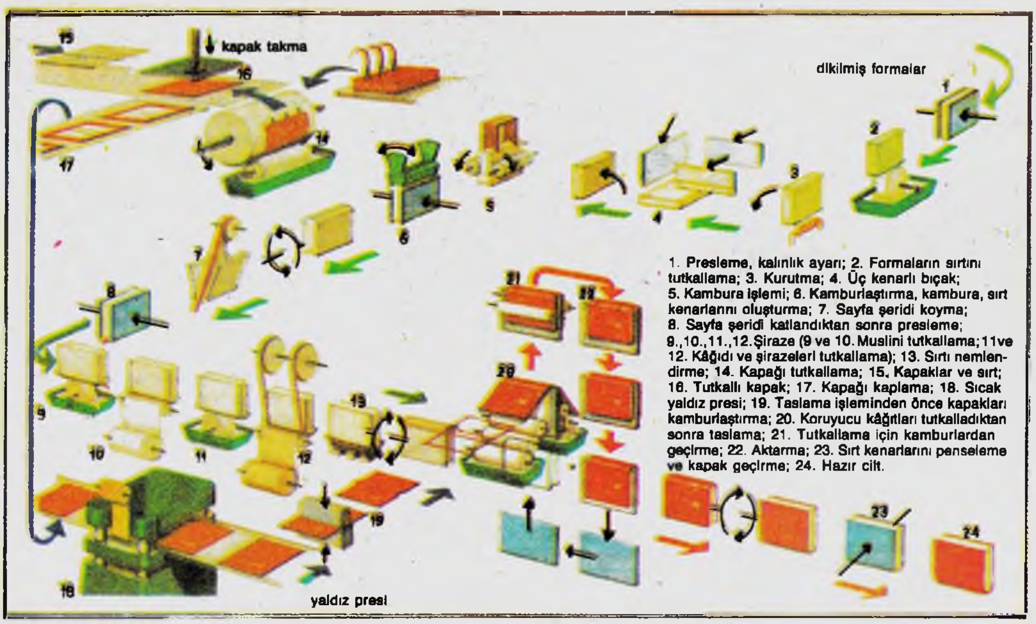
Hıristiyanlık döneminin başlarında papirüs ya da parşömen dikdörtgen yapraklar biçiminde kesildi ve böylece ciltlenmiş ilk kitaplar ortaya çıktı. Bu yapraklardan elde edilen sayfa ya da formalar deri şeritler üzerine bir iki iplikle bağlanarak iki tahta levha (cam, şimşir, çınar vb.) arasına yerleştiriliyordu. IV. yy.'da ciltler, deri geçirilmiş papirüs kapaklarla kaplandı ve böylece belli bir esneklik kazandı. Bu ciltlerde, deri şeritler ya da iplikler genellikle kapak levhalarında açılan deliklerden geçiriliyordu; deri şeritler bazen kapağın bir bölümünü örtmekteydi. Daha sonraki dönemlerde kapak levhaları oyma ve boya ile bezenmeye başlandı, ardından bezekli derilerle kaplandı. Bu türün ilk örnekleri Roma imparatorluk yöneticilerine yazılı buyruk niteliğinde notlar içeren *codex*'lerdir. Eşkenar dörtgen biçimi oluşturan altın yaldız çizgilerle süslenmiş deriyle kaplı bu codex'ler kemere takılarak taşınıyordu. Kıpti elyazmaları da aynı teknikle ciltlenmiştir; yalnız bunların kapak derisi kabartma ya da oyma süslerle bezelidir.

VI. yy.'da, ciltçilik, Fransa ve İngiltere' de manastırlarda ortaya çıktı: yazıcı ve tezhipçilerin yanında bulunan *ligator* sayfaları desteler, *religator* ise ciltlemeyi gerçekleştirildi. Cilde deriden yarım bir sırt geçirildikten sonra kordonlar ya da sicimler üstünden dikiş atılıyordu. Sırt kenarlarına gelen yanı pahlanmış ahşap kapaklar, kumaş (kadife, ipek vb.) ya da deri (domuz, geyik vb.) ile kaplanmaktaydı. Charlemagne ciltçilikte kullanılacak derileri elde etmeleri için manastırlara avlanma izni verdi. Bu dönemde sunak missalislerinin ve dua kitaplarının ciltleri mineler, altın ya da gümüş motifler, fildişi levhalar ve değerli taşlar ile bezendi. Ayrıca sürtünmeden kaynaklanacak yıpranmayı önlemek için kapak köşelerine ve ortasına kabarık metal kakmalar yerleştirildi, kitabı kapamaya yarayan metal kanca ya da deri şeritler takılmaya başlandı. Ciltleme tezgâhı ilk kez XII. yy.'a ait bir minyatürde görülmüştür.

Daha sonraki yüzyıllarda, kapak olarak levhalar yerine, kâğıt yaprakları birbirine yapıştırılarak elde edilen kartonlar kullanılmaya başlandı. Bazen karton yapımında eski elyazmalarından yararlanılıyordu. Nitekim bu ciltler söküldüğünde bu eski metinlerle karşılaşılmıştır. Deriler yaldız kalıplarıyla ve soğuk işlemle süsleniyordu.

XV. yy.'da İtalya'da görülen yaldızı, Venedik'e Yunanlılar, Napoli'ye ise ispanyol mücear zanaatçılar getirdi. Aynı dönemde, kalıpla süsleme Hollanda ve Paris'te (G. Tory atölyesinde) uygulandı ve deri üstüne mozaik ise Paris ve Lyon atölyelerinde görüldü.

• *Türk-islam ciltçiliği.* Önceleri yazma kitapların korunması amacıyla geliştirilen ciltçilik, müslümanlığın yaygınlaşması, din kitaplarına verilen önemin artmasıyla, tüm islam dünyasında bir sanat dalı haline geldi. Orta Asya Türkleri'nin ciltçilikte deri kullandıkları ve deri üzerine madenden süsler yaptıkları, Bin Buda (Tung Huang) mağaralarında ingiliz A. Stein ve fransız P. Pelliot tarafından gerçekleştirilen araştırmalarda saptanmıştır. İlk türk ciltleri Doğu Türkistan'daki Uygur Türkleri'nce yapıldı (VII.-VIII. yy.'lar). Hoço (Kara Hoca) kazılarında bulunmuş bir uygur cildi bunların ilk örneklerindendir (VII. yy.). IX. yy.'da Samerra'ya gelen Uygurlar, ciltçilik sanatının burada da gelişip yaygınlaşmasında etkili oldu. Türkler'in müslüman-

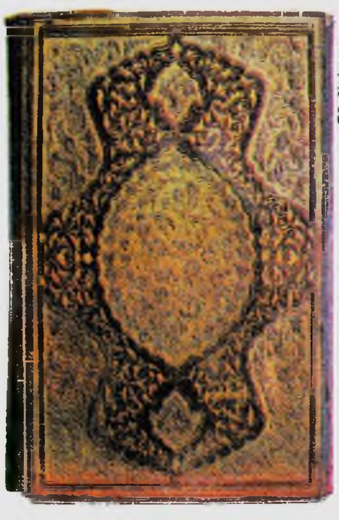
SANAYİ CİLTÇİLİĞİNDE ÇEŞİTLİ İŞLEMLER

1. Presleme, kalınlık ayarı; 2. Formaların sırtını tutkallama; 3. Kurutma; 4. Üç kenarlı bıçak; 5. Kambura işlemi; 6. Kamburlaştırma, kambura, sırt kenarlarını oluşturma; 7. Sayfa şeridi koyma; 8. Sayfa şeridi katlandıktan sonra presleme; 9.,10.,11.,12.Şiraze (9 ve 10. Muslini tutkallama; 11ve 12. Kâğıdı ve şirazeleri tutkallama); 13. Sırtı nemlendirme; 14. Kapağı tutkallama; 15. Kapaklar ve sırt; 16. Tutkallı kapak; 17. Kapağı kaplama; 18. Sıcak yaldız presi; 19. Taslama işleminden önce kapakları kamburlaştırma; 20. Koruyucu kâğıtları tutkalladıktan sonra taslama; 21. Tutkallama için kamburlardan geçirme; 22. Aktarma; 23. Sırt kenarlarını penseleme ve kapak geçirme; 24. Hazır cilt.

lığı kabul etmelerinden sonra ciltçilik hızla gelişti. Sanat tarihçileri türk-islam cilt sanatını, hatayî (Kaşan, Horasan, Buhara), herat (Herat, Şiraz, İsfahan), arap (Algeciras [Elcezire], Halep, Şam), rumi (selçuklu), memluk (Mısır), mağribi (İspanya, Sicilya, Fas), türk (Diyarbakır, Bursa, Edirne, İstanbul, şükûfe, barok), lake (türk, iran, hint), Buhara-yı Cedit gibi üsluplara ayırırlar. Arap, memluk, rumi ve mağribi üslupları VII. ile XII. yy. arasında büyük bir gelişme gösterdi, daha sonra gerileyerek yerini hatayi ve herat üsluplarına bıraktı. Klasik üslup diye adlandırılan bu iki üsluptan hatayi, Kaşan, Buhara, Herat, Şiraz, Diyarbakır, Bursa ve Edirne kentlerinde gelişimini sürdürdü. İstanbul'da bu kente özgü bir görünüm kazanarak XVII. yy.'a değin devam etti. Daha sonra şükûfe, lake, barok ve rokoko üsluplarında ciltler hazırlandı, ancak ciltçilik sanatı da gerilemeye başlamıştı. XIX. ve XX. yy.'larda, makineleşmeyle birlikte el yapımı ciltçilik durma noktasına geldi. Bu dönem ciltçileri arasında kişisel çabalarıyla bu sanatı sürdüren Nuri Efendi, Baha Bey ve onun öğrencisi olan Necmettin Okyay'dan söz edilebilir.

Bu gelişim sürecinde, arap üslubunda geometrik motifler ve yazı çokça yer alırken, hatayi üslupta bitkisel bezemeler yaygındı; bu nedenle gerçekçi bir nitelik taşıyordu. İran'da ise hayvanlar, efsanevi yaratıklar, hatta insan figürleri kullanılıyordu. Ciltçilikte ana malzeme deri olmakla birlikte, lake, ebru ve kumaşa (kadife, ipek) da yer verilmekteydi.

Kur'an-ı Kerim'in cilt kapağı
XVIII. yy. Şekerzade hattı
Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul

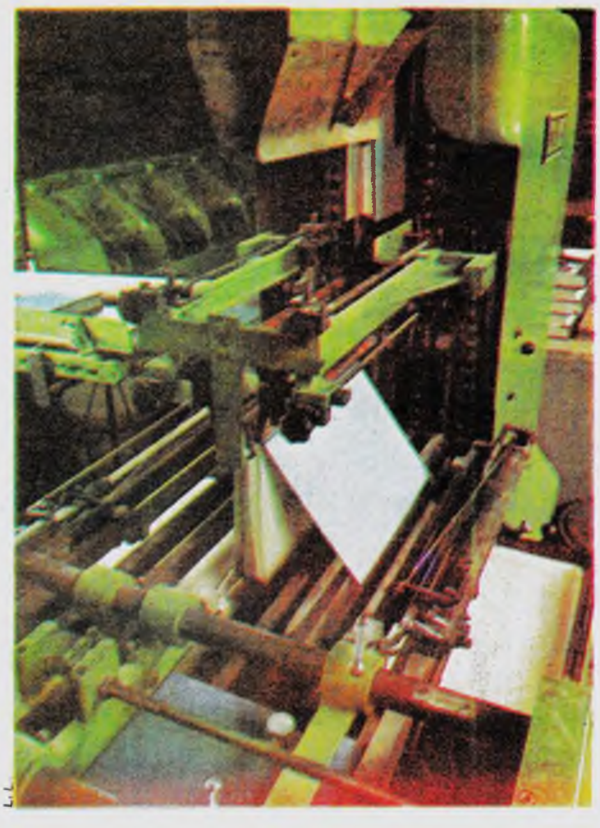
Büyük Larousse

Türk cilt sanatının gelişiminde osmanlı sarayının büyük etkisi oldu. Ciltçiler öteki sanat dallarında olduğu gibi, kendi loncalarını kurmuştu ve usta-kalfa-çırak ilişkisini sürdürüyorlardı. Saray ciltçilerine sermücellit (başciltçi), serbölük (bölükbaşı), seroda (odabaşı), serkethüda ya da yalnızca kethüda gibi sanlar verilirdi. Bu sanatçılar yapıtlarına imza koymadıklarından, adlarını ancak eski kayıtlardan öğrenmekteyiz: XVI. yy.'ın başından XVIII. yy. sonlarına değin Topkapı sarayı sermücellitleri arasında Yedikuleli Alaettin (1518), Mehmet Çelebi (1544), Süleyman Çelebi (1595), Kara Mehmet (1605), Mehmet Abdi (1637), Mehmet Yadigâr (1650), Pîr Davut (1654), Cafer Eyyubî (1670), Ali Yusuf (1687), Süleyman Emektar (1698), Hasan bin Ahmet (1734), Mehmet Halife (1776), Hâtif Ali (1777-1797) sayılabilir. XVIII. yy.'ın ünlü tezhip ve lake ustası Ali Üsküdarî de döneminin önemli ciltçilerindendi.

Yazma bir cilt üst kapak, alt kapak, sırt, sertab* ve mıklep* bölümlerinden oluşuyordu. Sertab ve mıklep alt kapağa bağlıydı. Ciltte bezemelerin üst ve alt kapakta ve mıklepte yoğunlaşması klasik türk üslubunun, kapak içlerinin müşebbek* bezemeli olması herat üslubunun, cildin süslemeye elverişli her yanının bezemeli olması şiraz üslubunun, şemselerin yüksek oluşu isfahan üslubunun, cilt üzerinde celi yazı bulunuşu rumi üslubun özelliklerini oluşturur. Ciltler yapıldığı malzemeye ve bezemelere göre değişik adlar alıyordu (çarkôşe*, yazma*, ebru*, lake*, zerduva*, gömme*, yekşah*, zilbahar*, şemse*, mülevven*). XV. yy. ciltlerinde hatayi*, rumi* ve bulut* gibi klasik osmanlı motifleri kullanıldı. XVI. yy. ciltleri ise daha süslü olmalarıyla dikkati çeker. Elimizdeki kimi örneklerde cildin şemse* ve zemin kısımları tümüyle altın varakla kaplanmış, değerli taşlarla süslenmiştir. XVII. yy.'da deri üzerine işleme tekniği yaygınlaştı, sim ve renkli iplikle koyu renk zemin üzerine çiçek, rumi ve bulut motifleri işlenmeye başlandı. Bu işlemelerde derinin yanı sıra kadife, ipek gibi kumaşlar da kullanılıyor, işleme ve kumaşlar deriden bir çerçeve içine alınarak korunuyordu. Bu teknik kâğıt ya da ebru ciltlerde de uygulandı.

• *El ciltçiliği.* Ciltçi, ciltlenecek kitabı genellikle broşlanmış olarak aldıktan sonra, sayfaları bağlayan iplikleri söker ve bazen kapağı çıkararak yeni yapacağı ciltte kullanmak için saklar. Yıpranmış formaları onardıktan sonra, metin dışı sayfaları yerlerine, koruyucu yaprakları da cildin başına ve sonuna yapıştırır (yerleştirme). Formaların ve metin dışı sayfaların yerlerinde olup olmadığını denetler (denetleme); daha sonra bir dikiş tezgâhında formaları sırtlarından diker (kordonlar, sicimler ya da şeritler üstüne dikiş). Dikilen cildin sırtına bir kat tutkal sürüldükten sonra sırt kamburlaştırılır (kamburlaştırma) ve kapak için iskelet görevi yapacak kartonlarda açılmış deliklerden sicimler geçirilir. Ardından cilt preslenir ve ağızları traşlanır. Ağızlar gerektiğinde süslendikten,

sanayi ciltçiliği
(koruyucu kâğıtları tutkalladıktan sonra taslama)

Larousse

el ciltçiliği
(kamburlaştırmadan önce sicimler üstüne dikme işlemi,

şiraze ve sayfa şeridi yerleştirildikten sonra ciltçi, deri, bez ya da kâğıt kaplamayı kapağa geçirir (kaplama). Bitirme işleminde ön ve arka kapaklara süsleyici ve koruyucu kâğıtlar konur; son olarak sırt ve kapaklar süslenir (yaldız).
• *Sanayi ciltçiliği.* Baskı makinesinden çıkan kâğıt düz olarak alınır. Bıçakta büyük formalar halinde kesilen bu kâğıtlar daha sonra kırma makinesinde 4,8,12,16 ya da 32 sayfalık formalar biçiminde kırılır. Koruyucu kâğıtlar mekanik olarak yerleştirilir. Formalar destelenip denetlendikten sonra iplik dikiş makinelerinde dikilir. Cildin en kolay yıpranan sırt bölümü bez ya da kâğıt bir şeritle kaplanarak sağlamlaştırılır. Ağızlar her üç kenardan traşlanır ve kitabın sırtı kamburlaştırılır. Cilt artık kapak takmaya hazırdır. Mekanik olarak hazırlanan kapak, iki yan kartonu ve bir sırt kartonundan oluşur; deri, bez, ya da plastik bir maddeyle kaplanır ve sıcak yaldız presinde süslenir; bu kapak cilde sırttan takılır ve kartonlar koruyucu kâğıtlar üzerine tutkallanır (taslama). Cilt son kez prese konulduktan sonra, gömlek geçirilir.

Scala

Domenico Cimarosa
ressamı bilinmeyen tablo
San Martino müzesi, Napoli

CİLTEVİ a. Cilt işleri yapılan işyeri. (Esk. eşanl. MÜCELLİTHANE.)

CİLTLEME a. Ciltlemek eylemi.

CİLTLEMEK g. f. *Bir kitabı ciltlemek,* onu ciltleme işleminden geçirmek.

◆ **ciltlenmek** edilg. f. Ciltlemek işine konu olmak: *Bunca kitap bir günde ciltlenemez.*

◆ **ciltletmek** ettirg. f. *Bir kitabı ciltlemek,* ciltlenmesini sağlamak.

CİLTLENMEK → CİLTLEMEK.

CİLTLETMEK → CİLTLEMEK.

CİLTLİ sıf. Ciltlenmiş kitap için kullanılır.

CİLTSİZ sıf. Ciltlenmemiş olan: *Ciltsiz kitap.*

Lauros-Giraudon

Cima da Conegliano
Kutsal konuşma
İnstituto Gulbenkian, Lizbon

CİLVE a. (ar. *cilve*). **1.** Bir kimsenin, özellikle bir kadının baştan çıkarmayı, kendine bağlamayı amaçlayan davranışları. **—2.** *Esk.* Ortaya çıkma, görünme, tecelli etme. **—3.** Bir şeyin insanı zor durumda bırakan, şaşırtan yanları: *Mesleğin cilveleri. Havanın cilvesi. Kaderin, talihin cilvesi.* **—4.** *(Bir kimseye) cilve yapmak,* (onu) baştan çıkarmaya, cilveleriyle kendine bağlamaya çalışmak. || *Cilve kutusu,* cilveli, işveli.
—*Esk. Cilve-fürûş,* cilve satan, kendisini güzel göstermeye çalışan, kırıtkan. || *Cilve-gâh,* görünme yeri, hükümdarın halka göründüğü yer: *"Cilve-gâhundur gönül ferşi gel ey tâvûs-ı avş"* (Kerimi, XV. yy.). || *Cilve-ger, cilve-kâr, cilve-nüma* ya da *cilve-saz,* cilveli, oynak, cilveli güzel: *"Cilve-ger tâvûsa benzer kim per ü ser depredür"* (Ezheri, XV. yy.). || *Cilve-kûnan,* cilveli bir biçimde.

Cilvegözü kapısı, Türkiye-Suriye sınırında gümrük kapısı. Antakya'nın 50 km D.'sunda. Antakya'dan Halep'e giden EM5 karayolu buradan geçer.

CİLVELENMEK gçz. f. *(Bir kimseye) cilvelenmek,* (ona) cilve yapmak.

CİLVELEŞMEK gçz. f. Karşılıklı cilve yapmak, oynaşmak ya da birbirine takılmak, şakalaşmak.

CİLVELİ sıf. Cilveleriyle baştan çıkarmaya çalışan kimse; ona özgü şey için kullanılır; nazlı, işveli: *Cilveli bir kadın. Cilveli bakışlar. Soruları cilveli bir sesle yanıtlamak.*

Cilveloy, Artvin ve çevresinde, kadınlar tarafından oynanan türkülü, horon türü bir halk oyunu. Oyunun figürleri, genç kızların delikanlılara yaptığı cilveleri simgeler.

CİM a. (ar. *cim*). *Esk.* **1.** Arap abecesinin beşinci, osmanlı, fars abecesinin altıncı harfi; ebced hesabında değeri 3'tür. **—2.** *Cim karnında bir nokta,* bir kimsenin cahilliğini, bilgisizliğini vurgulamak için söylenir.
—Hat. *Cim-i arabi,* c sesi. || *Cim-i farsi,* ç sesini gösteren üç noktalı cim.
—ANSİKL. Dilbilg. *Cim,* lehçelere göre, çıkış yeri, yumuşak damaktan sert damağın önüne dek uzanan oldukça farklı sesleri içerir. Cim'in aslında *g,* yani arka damakta oluşan tınlayıcı bir ses olduğu, genellikle benimsenmektedir.
Fenikeliler icat ettikleri sami abecesinde c (g) sesi için kullandıkları işaretin adını, biçim bakımından benzettikleri ve "köşe, dirsek, kavis, çıkıntı, büklüm, hörgüç, deve" anlamına gelen *gaml* sözcüğünden aldılar. Sonradan çeşitli uluslarca da kullanılan bu harfin adı, yine *gaml* ile ilgilidir. Nitekim ibranice *gimel,* süryanice de *gāmal / gımal,* arapça *cim;* yunanca gamma'nın, bu sözcüğün anlamları ile ilişkisi vardır.

CİMA a. (ar. *cem*ᶜ, toplama, bir araya gelme'den *cima*ᶜ). *Esk.* **1.** Cinsel birleşme: *"Er cima isterse avret râm ola"* (Ahmedi, XVIII. yy.). **—2.** *Cima etmek,* birleşmek, cinsel ilişkide bulunmak.

■**CİMA** (Giovanni Battista), **Cima da Conegliano** denir, venedikli ressam (Conegliano 1459'a doğr. - *ay. y.* 1517 ya da 1518). Vicenza'da Montagna'dan ders aldı, 1492'ye doğru Venedik'e yerleşti ve Giovanni Bellini'den etkilenerek tablolarında, Veneto'nun, ufukta belli belirsiz seçilen küçük köyleri çizdi: *Muştulama* (Dresden), *İsa'nın vaftizi* (1494. S. Giovanni in Bragora), *Portakallı Madonna* (1495'e doğr., Accademia). Başyapıtlarından biri olan *Çobanların tapınması* (1510, Carmina kilisesi), Giorgione'nin yapıtlarında görülen sıcak ve titreşen ışığı, insan ile doğanın diyaloğunu çağrıştırır.

■**CİMABUE** (Cenni di Pepo ?, —denir), italyan ressam ve mozaikçi (Floransa 1240'a doğr. - Pisa 1302). Dante tarafından, ustası olduğu Giotto'dan önceki en ünlü ressam olarak anılır, ancak Cimabue'nin yaşamı hakkındaki bilgilerin çoğu söylencenin ötesine geçmez. Büyük olasılıkla Floransa'da, Vaftizhane'nin mozaiklerini yapan atölyede yetişti ve *Yusuf' un yaşamından sahneler* adlı tablonun yapımına katkıda bulundu. 1272'de Roma'ya gitti ve Cavallini ile Torriti'nin yanında çalıştı. Bizans resminin geleneksel biçimlerini ağırbaşlı ve ölçülü bir üslup içinde canlandıran, S. Francesco bazilikası için, 1277'de yaptığı resimler (*Melekli Madonna ve Aziz Francesco,* aşağı kilisede, *Mahşer'den ve Meryem Ana'nın yaşamından sahneler,* yukarı kilisede), Pisa katedrali'ndeki *Aziz Yuhanna* mozaiği, ayrıca S. Croce'deki büyük *Çarmıha gerili İsa* ile Floransa S. Trinità'daki (Uffizi) *Maestà,* Cimabue'nin elinden çıktığı kesin olarak bilinen yapıtlar arasındadır. Louvre müzesi'nde de Cimabue'nin yaptığı ve Pisa'daki S. Francesco kilisesi'nden getirilen *Melekli Madonna* ya da *Maestà* adlı büyük bir tablo bulunmaktadır. Cimabue, bizans estetiğine bağlanmış olmasına karşın bu estetiğe bir heyecan ve yaşam öğesi getirmiş ve bu öğe daha sonra Roma ve Assisi'de arkadaşlık ettiği sanatçılar, özellikle de Giotto tarafından değerlendirilmiştir.

■**CİMAROSA** (Domenico), italyan besteci (Aversa, Napoli, 1749 - Venedik 1801). Napoli'deki Santa Maria di Loreto'da öğrenim gördükten sonra yazdığı müzikli güldürülerle (*Le Stravaganze del Conte* ve *Le Magie di Merlina e Zoroastro,* 1772) sanat dünyasına girdi. İlk büyük başarısını *La Finta Parigina* (1773) adlı yapıtıyla elde etti. Genç yaşta Paisiello'nun rakibi olarak tanındı. 1780'den başlayarak bestelediği 80'e yakın dramatik yapıtla meslek yaşamının doruğuna ulaştı. 1787-1791 arasında Rusya çariçesi Yekaterina II'nin sarayında yaşadı. Avrupa'ya dönünce Viyana'da en ünlü yapıtı olan *Il Matrimonio segreto*'yu sahneletti (7 şubat 1792). Yeniden Napoli'ye yerleşti. Burada, aralarında *Le Astuzie femminili*'nin de (1794) bulunduğu en iyi yapıtlarından birkaçını besteledi. Geçici Partenopea Cumhuriyeti ile yakınlık kurması, hapsedilmesine neden oldu. Bourbon'lar dönünce sürgüne gönderildi. Bunun üzerine Venedik'e sığındı. Opera buffa alanında olağanüstü başarı gösterdi. Öteki yapıtları arasında, *Missa pro defunctis* (1787), birkaç klavsen parçası ve tek bölümlü 32 klavsen sonatı, klavsen konçertosu ve iki flüt için konçerto anılmalıdır.

CİMARRÓN a. (isp. sözc.). Tar. İspanyol sömürge Amerika'sında kaçak zenci köle.

CİMARRON, ABD'de ırmak, Kayalık dağlar'ın (Yeni Meksika) güney kesiminde doğar, sağ kıyısından Arkansas ırmağına kavuşur; 1 123 km.

CİMBAKUKA sıf. *Halk.* Çelimsiz, çarpık, eğri büğrü kimse için kullanılır.

CİMBEX a. (yun. *kimbeks,* yabanarısı'ndan). Kalın bedenli, kısa ve topuz gibi şiş duyargalı büyük testerearısı cinsi. (Larvaları ormanlardaki çeşitli ağaçların ve çalıların yapraklarıyla beslenir: huş ağacı yaprakarısı [*Cimbex femorata*] ve bademarısı [*C. quadrimaculata*], karaağaç testerearısı [*C. americana*]. Zarkanatlıların *Symphytes* alttakımı, yaprakarısıgiller familyası.)

CİMBORİO a. (lat. kupa anlamında *ciborium*'dan isp. sözc.). **1.** Kimi ispanyol katedrallerinde (Orense, Valencia, XIV. yy.; Burgos, XVI. yy.), çaprazsahın karesini örten kaburgalı kubbe. **—2.** Pirenler bölgesindeki bazı kiliselerde, kimi mustarib kiliselerde ve bazı camilerde (Córdoba, Toledo, IX. yy.; Tlemsen, XI. yy.) aynı tip kubbelere verilen ad.

CİMCİME a. **1.** Küçük ve tatlı bir karpuz türü. **—2.** *Esk.* Paçavra tabanlı, örme konçlu bir tür ayakkabı: *"Oturduğu yer-*

den ayak üzerine turdu, cimcimelerin önüne koydular, giyip mağara kapısından taşra çıktı" (Hacı Bektaş velayetnamesi, XV. yy.).

◆ sıf. ve a. Ufak tefek, sevimli kız, özellikle kız çocuğu için kullanılır.

Cimcime Sultan destanı, türk yazar Hüsam Kâtip'in kıpçakça mesnevisi (1368). Hz. İsa'ya başından geçenleri anlatan ve putperestlik dönemindeki günahları bağışlandıktan sonra dirilerek yaşamını dine adayan bir kurukafanın serüvenini anlatır. İran şairi Attar'ın mesnevisinden kaynaklanan yapıt, dünya ve ahiret konularında islam inancını dile getirir. Halk topluluklarının çok okuduğu çeşitlemelerinden biri Kazan'da basıldı (1872).

CİMCOZ (Salah), türk siyaset adamı ve gazeteci (İstanbul 1877 - *ay. y.* 1947). İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi. Bir süre serbest avukatlık yaptı. II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra Kalem adlı bir mizah dergisi yayımladı. Meclisi mebusan'a İstanbul'dan mebus seçildi (1914). Birinci Dünya savaşı sürerken, Stockholm'de toplanan Uluslararası sosyalist kongresi'nde Türkiye'yi temsil etti (1917). Mütareke döneminde, İttihat ve Terakki üyesi olduğundan tutuklanarak Malta'ya sürüldü. TBMM'de İstanbul milletvekili olarak bulundu (1931-1946).

CİMCOZ (Adalet), türk dublaj sanatçısı (Çanakkale 1910 - İstanbul 1970). Ağabeyi sinema sanatçısı Ferdi Tayfur ile birlikte dublaj çalışmaları yaptı. 1933'ten başlayarak yabancı filmleri seslendirmesiyle dikkati çekti. Yerli filmlerin seslendirilmesinde de çalışarak Neriman Köksal, Türkân Şoray vb. gibi oyuncuları konuşturdu. İlk özel resim galerisi Maya*'yı kurdu. Kafka'dan çevirdiği *Milena'ya mektuplar* ile TDK ödülü'nü kazandı (1962).

CİMİCİDAE a. Böcbil. TAHTAKURUSUGİLLER familyasının bilimsel adı.

CİMİNİ dağları, İtalya'da sönmüş yanardağlar bütünü, Lazio'da, Vitesbo'nun G.-D.'sunda. Dorukları ormanlarla kaplı *Cimino dağı* (1 053 m) ve Vico dağı Vico gölünü çevreler. Romalılar bir orduyla buraya girmeyi ancak İ.Ö. 310'da göze alabilmişlerdi.

CİMİS ya da **CİMİZ** a. *Yörs.* Tarım. Sulu toprak.

CİMİT a. *Yörs.* Tarım. Keten tohumu.

CİMİZ → CİMİS.

CİMMA ya da **GİMMA,** Etyopya'da kent, Kaffa ilinin merkezi, Addis Abeba'nın G.-B.'sında; 52 400 nüf. Ticaret (kahve) merkezi. Kereste sanayisi.

CİMMU TENNO, ilk Japonya imparatoruna ölümünden sonra verilen ad. Bu yarı efsanevi kişinin İ.Ö. 711 yılından 585 dolayına kadar yaşadığı, Kyuşu adasından yola çıkarak, birçok serüvenden sonra, Honşu'da Yamato eyaletini fethettiği ve 660'ta törenle Japonya imparatoru ilan edildiği söylenir. Gerçekte ise daha sonraları, çağımızın başlangıcına yakın bir dönemde hüküm sürdüğünü söylemek daha doğru olur.

CİMNASTİK → JİMNASTİK.

CİMONE dağı, İtalya'da (Toscana) doruk, Adriya denizi yamacında. Kuzey Apenninler'in en yüksek noktası: 2 163 m.

CİMPİNA, Romanya'da kent, Muntenia'da, Güney Karpatlar'ın eteğinde; 24 000 nüf. Ploieşti havzasına bağlı petrol alanı. Petrol rafinerisi.

CİMPİNEANU ya da **CÂMPİNEANU** (İon), rumen devlet adamı (Focşani, Putna yakınında, 1798 - Bükreş 1863). 1848 geçici hükümetinde görev aldı, devrinin halk arasında en tutulan hatiplerindendi; fransız ve ingiliz hükümetleri nezdinde defalarca ülkesinin çıkarlarını savundu.

CİMPULUNG, Romanya'da kent, Muntenia'da, Güney Karpatlar'ın kenarında; 26 000 nüf. Taşocakları. Makine yapımı. Yakınında kükürtlü su kaynakları. Romalılar'ın kurdukları Cîmpulung, XIII. yy.'da Eflak'ın ilk başkenti oldu.

CİMRİ sıf. ve a. (fars. *cimri*). Temel harcamalarını bile kısarak para biriktirmekten haz duyan kimse için kullanılır; eli sıkı, hasis, pinti, nekes: *Cimri bir kadın. İhtiyar cimri. Cimri babaya savurgan çocuk.*

Cimri *(l'Avare),* Molière'in düzyazı biçiminde 5 perdelik güldürüsü (1668). Kurgusu Plautus'un *Aulularia* adlı yapıtını, kahramanı ise Elizabeth dönemi ingiliz tiyatrosundaki "açgözlü" tipini andıran bu güldürüde, para biriktirme tutkusu, bir saplantı manyasına dönüşür, yazar bu çılgınlığı, ahlak açısından suçlamak yerine bir hekim gibi incelemeyi yeğlemiştir. Yapıt, Teodor Kasap tarafından *Pinti Hamid* (1874), Ahmet Vefik Paşa tarafından *Azarya** (1879) adıyla türkçeye uyarlanmış, oyunun başkişisi birçok türk oyununda işlenmiştir. *Cimri,* 1943'ten başlayarak İstanbul Şehir tiyatrosu'nda, 1948'den başlayarak Devlet tiyatrosu'nda çeşitli tarihlerde sahnelendi.

CİMRİ, asıl adı **Alaettin Siyavuş,** Anadolu selçuklu sultanı İzzettin Keykavus II' nin oğlu (öl. 1277 ya da 1278). Karaman Türkmenleri'nin desteğiyle Gıyasettin Keyhüsrev III'e karşı ayaklandı. Konya' yı ele geçiren Karamanoğlu Mehmet Bey tarafından sultan ilan edildi, adına hutbe okutuldu ve para bastırıldı (1277). Vezir atadığı Karamanoğlu Mehmet Bey, farsça yerine türkçeyi resmi dil yaptı. Cimri ve Mehmet Bey, Konya üzerine yürüyen Sahipataoğulları ve Germiyanlılar'ı yendilerse de, Moğollar'dan yardım alan Keyhüsrev III'e yenildiler. Karamanoğlu Mehmet Bey öldürüldü. Anadolu'nun batı uçlarına giderek çevresine topladığı Türkmenler ile mücadeleyi sürdüren Cimri, Germiyan destekli selçuklu kuvvetlerine yenildi, derisi yüzülerek öldürüldü.

CİMRİLEŞMEK gçz. f. Cimrice davranır duruma gelmek.

CİMRİLİK a. **1.** Para biriktirmek isteğiyle harcamalarını aşırı ölçüde kısan kimsenin tutumu, niteliği; eli sıkılık, pintilik, hasislik, nekeslik. **—2.** *Cimrilik etmek,* cimrice davranmak.

CİN a. (ar. *cinn*). **1.** İslam inanışına göre, bir dumandan ya da ateşten oluşan, duyularla algılanamayan ve zekâsı olan cisimsel varlık. (Bk. *ansikl.* böl. İsl.) **—2.** *Cin başka şeytan başka,* bir davranış ya da durumun bir kimse için doğru ve yerinde, bir başkası içinse bunun tam tersi olabileceğini belirtmek için şaka yollu söylenir. ‖ *Cin cin bakmak,* kurnazca bakmak; uyanık biçimde bakmak. ‖ *Cin çalığı,* çirkin, vücudu çarpık kimse için kullanılır. ‖ *Cin çarpmak,* inanışa göre cinlerin kötülüğüne uğrayarak ağzı burnu eğilmek, aklını yitirmek. ‖ *Cin çarpmışa dönmek,* başına gelen kötü şeyleri anlayamayacak kadar şaşkın ve perişan bir durumda olmak. ‖ *Cin fikirli,* çok kurnaz, akıllı ve zeki kimselerin bu yönünü belirtmek için kullanılır. ‖ *Cin gibi,* çok zeki, kurnaz: *Cin gibi çocuk.* ‖ *Cin ifrit olmak* ya da *cin ifrit kesilmek,* aşırı ölçüde kızmak, öfkelenmek. ‖ *Birini cin tutmak,* cinlerin kötülüğüne uğrayarak delirmek, kendinden geçmek. ‖ *Cinler cirit atıyor, cinler top oynuyor,* bir yerde hiçbir kimsenin bulunmadığını, oranın tam bir sessizlik içinde olduğunu vurgulamak için söylenir. ‖ *Cinleri ayağa kalkmak, cinleri başına toplanmak, cini tepesine çıkmak, cini tutmak,* çok sinirlenmek, öfkelenmek.

—Sey. oy. *Cin askeri,* osmanlı dönemi seyirlik oyunlarında, curcunabazlar*'la birlikte gösteriler yapan çocuk soytarılara verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tar. İslamöncesi Arabistan'da, çölde yaşayan ve insana düşman olan hayali yaratık.

—ANSİKL. Ed. Cin, yaygın bir halk inancının ürünüdür. Bu yönüyle sözlü ve yazılı eski edebiyatı beslediği gibi çağdaş edebiyata da yansımıştır. Firdevsi-i Rumi' nin yapıtı *Davetname**'de (XV. yy.), Âdem'den önce yaşamış Sahrennar adlı cinle ondan türemiş cinlere ait bilgiler verilir. Cinlerin etkilerini ortadan kaldıracak sihir, büyü, tılsımlar gösterilir. Bu yapıtın minyatürlü nüshasında cinlerin resimleri de vardır. Masal ve halk hikâyelerinde sık sık cinlere yer verilmiştir. Bir masalda cinlere ait bir pınar vardır; genç kız oradan su almaya gönderilir. Sihirli sularından alındığını anlayan cinler kızı cezalandırarak erkek yaparlar. Cinlerin elinden kurtulmayı başaran delikanlı, içenleri gençleştiren suyu padişaha getirir ve kızıyla evlenir. Başka bir masalda mağaradaki cin padişahının kızı gülünce yanaklarında gül biter. Bu kızı bulması için gönderilen çoban engelleri aşmayı ve kızı getirmeyi başarır. *Muhayyelat**-ı *Aziz Efendi*'de cinlerin Cabilka ülkesinde yaşadıklarını anlatılır. Bunların kaçırdıkları insanların kurtarılmaları simya bilgisiyle sağlanır. Padişahları islam dininden ve şafii mezhebinden

Scala

Cimabue
Santa Trinità'daki
Maestà
Uffizi galerisi, Floransa

Bernand

Molière'in Cimri'sinin
nisan 1965'te
Comédie-Française'deki
gösteriminden bir sahne

Şemhail Şah'tır. Karagöz oyununda *Kanlıkavak* ve *Yazıcı* fasıllarında perdeye cin tasviri de getirilir. Cin, Muslu adlı çocuğu kaçırır. Karagöz'ü, ardından Hacivat'ı çarpar. Karagöz'ü havada asılı tutar. Tekinsiz bir yapıda arzuhalciliğe başlayan Karagöz'e görünüp korkutur; başına tenekeyle vurarak döver. Cinin konuşması "Zır zır zır" şeklindedir. Hacivat ondan kurtulmak için "El cinli mela, kel cinli mela, kebap kestane mestane" gibi uydurma dualar okur. Cinle ilgili inanışlar çağdaş edebiyata da yansımıştır: Y. K. Beyatlı "Cinler" şiirinde cinleri insanın düşüncesinde oluşmuş bir kuruntu, duyulan vicdan azabı, insanoğlunu kötülük yapmaktan alıkoyan korku olarak yorumlar (Bir def'a hisseden bizi! Bildin mi kimleriz? / Cinler veyahut onlara benzer vehimleriz). Latife Tekin'in *Sevgili arsız ölüm* romanında, köyden kente göç etmiş bir ailenin toplumsal ve ekonomik sorunları yansıtılırken, cinler halkın boş inançlarını, küçük bir çocuğa aşılanmış kuruntuları, korkuları sergileyen bir motif olarak kullanılır. Hulki Aktunç'un *Bir çağ yangını* romanında da, XX. yy.'da, harap bir İstanbul evinde birkaç kuşağın yaşantısına tanık olmuş bir eşik cininin gözlem ve değerlendirmeleri sözkonusu edilir.

—Folk. Anadolu'da yaygın inanışa göre cinler göze görünmeyen, insan biçiminde küçük yaratıklardır. Genellikle ağaç kovuklarında, terk edilmiş değirmenlerde, karanlık çöktükten sonra hamamlarda ve ıssız evlerde yaşarlar. Gündüzleri ortaya çıkmaz, güneş batımından tan ağarıncaya değin ıssız yerlerde dolaşır, eğlenceler düzenlerler. Yaşama biçimleri insanlar gibidir. Doğar, büyür, evlenir, çocukları olur ve ölürler. İnsanlara kimi zaman iriyarı bir arap, kimi zaman kara köpek, keçi, tavuk gibi hayvan kılığında görünürler. Bazı insanları etki altına alıp istekleri doğrultusunda kötü işler yaptırdıklarına inanılır. İstedikleri kişiyi tanıdıklarının sesiyle çağırıp evden çıkarır karanlıkta uzaklara götürüp bırakır ya da çeşitli hayvan biçimlerine sokarlar. Kendilerine iyilik eden insanları ödüllendirir, saygısızlıkta bulunanlarıysa mutlaka cezalandırırlar. Buna halk arasında *cin tutması* ya da *cin çarpması* denir. İnsanlara âşık olup onları kaçırdıkları da olur. Başlarında bir padişah bulunur *(cin padişahı)*, tümünü o yönetir. Padişah, cinler içinde en çok olağanüstü güce sahip olandır. İnanışa göre cinlerin büyücülükte de önemli bir yeri vardır. Bazı kişiler cinleri buyrukları altına almanın yollarını bilir ve bundan yararlanarak onlara çeşitli büyüler yaptırırlar.

Cinlerin kötü etkisinden korunmak için Anadolu'nun birçok yöresinde hava karardıktan sonra ağaç altına su, özellikle kirli su dökülmez; akşam olduktan sonra hamamda kalınmaz; eski evlere değirmenlere "tekin değil" diye girilmez. Cinlere karşı en etkili yöntemin onlara zarar vermekten, saygısızlık etmekten kaçınmak ve cinlerin bulunduğu yerlerde besmele çekip dua etmek ya da Kuran okumak olduğuna inanılır. İnanışa göre çekilen besmeleler, cinlerle insanlar arasında duvar oluşturarak cinlerin zarar vermesini engeller.

—İsl. Bu yaratıklar Kuran'da 22 kez "cin", 8 kez de "cân" sözcükleriyle anılır, birçok kez de "insan türü" anlamına gelen "ins"in karşıtı olarak kullanılır. Kuran'a göre, akıllı varlıklardan insanlar, topraktan ya da çamurdan, melekler nurdan, cinler ise ateşten (LV,15) ya da çok sıcak ateşten (XV, 27) yaratılmışlardır. Cinlerin de insanlar gibi akılları, sorumlulukları ve yükümlülükleri vardır. Allah, insanları ve cinleri kendisine kulluk etsinler diye yaratmıştır. Kuran'ın 72. suresi, Cin suresi adını taşır. (→ CİN SURESİ.) Aynı surenin 14. ayetinde müslüman olan ve olmayan cinlerden de söz edilir. Cinler, insanlara değişik biçimlerde gözükebilirler. Bazı yetenekli insanlar, onları yapılması olanaksız işlerde kullanarak başarıya ulaşabilirler. (→ HUDDAM.) Nitekim, Hz. Süleyman'ın buyruğundaki cinlerden bir "ifrit", Saba melikesi Belkıs'ın tahtını bir anda Hz. Süleyman'ın sarayına getirmeyi başarır (XXVII, 17). Kuran'a göre, cinler "gayb"ı (göze görünmeyen, gizli) bilmezler. Bu nedenle, Hz. Süleyman ayakta sopasına dayanmış durumda ölüp, uzun süre de bu durumda kalmış olmasına rağmen, o sırada önünde çalışmakta olan cinler, onun öldüğünü anlayamamışlardır (XXXVII, 14).

Kuran'da cinlerin varlığından söz edilmesi, bütün müslümanların cinleri tanımalarını zorunlu kılar. Bu yaratıkların içerik ve nitelikleriyle ilgili değişik görüşler ileri sürenler varsa da, islam bilginlerinin çoğunluğu, cinler hakkında Kuran ve hadislerde verilen bilgilerin geçerli olduğunda birleşirler. Cahiliye* döneminde, Arabistan'da doğanın, insan denetimi dışında kalan, korkutucu ve üstesinden gelinemeyen yönleri cinlere bağlanarak açıklanırdı. Kuran'da bildirildiğine göre, Cahiliye döneminde Araplar, Allah ile cinler arasında bir soy yakınlığı görürler (XXXVII, 158) ve cinleri Allah'a ortak (şerik) koşarlardı (VI, 100). Kuran, Allah'ı bu tür yakıştırmalardan kesinlikle ırak tutar.

—Sey. oy. Ahmet III döneminde düzenlenen 1720 şenliklerini anlatan Mehmet Hazin, surnamesinde cin askerleri hakkında da bilgi vermektedir. Buna göre cin askerleri 10-15 çocuktan oluşur, başlarına takke, üstlerine alaca basmadan yapılmış şalvara benzeyen, elleri ve kolları da içine alarak uçkuru boğazda bağlanan bir tür tulum giyerlerdi. Bir an bile durmaksızın türküler söyler, dans eder, sıçrarlardı. Açık saçık türküler söyledikleri de olurdu. Mehmet Hazin, cin askerlerinin vezirler önünde de çeşitli gösteriler yaptıklarını, hatta bunlardan birinin bir taş üzerine başını koyup amuda kalkarak ayaklarıyla çengiler gibi oynadığını anlatır.

CİN a. (ing. *gin*, ardıç'tan). Özellikle anglosakson ülkelerinde tahıl tanelerinin (çavdar, buğday, arpa ya da yulaf) mayalanması ve ardıç kozalağı katıldıktan sonra damıtılmasıyla elde edilen içki.

Türkiye'de Tekel idaresi'nce yapılan cinde hammadde olarak melas ispirtosu kullanılır. Bu ispirto, Uludağ'da yetişen ardıçlardan toplanan kozalaklar ve bir miktar da şerbetçiotu ve melekotu katılıp damıtılmak suretiyle kokulandırılır.

CİN ya da **JİN,** Çin'de (Liaoning) kent, Lüda bitişikkentinde.

CİN ya da **JİN** ("Altın hanedanlığı"), Kuzey Çin'de yabancı bir hanedanlık (1115-1234). Çitanlar'a karşı ayaklandıktan sonra kendini imparator ilan eden curçen prensi Akuta tarafından kuruldu (1115). Akuta, kısa sürede, Çitanlar'ın eski yurtluklarını ve Çin'de bulunan illerini kısa sürede ele geçirdi (1123). Curçenler, Song sülalesinden Cin imparatorlarını Hangcou'ya sığınmaya zorladılar. Bu kent, moğol istilasına kadar Çin'in başkenti olarak kaldı. Curçenler ise, önce Mançurya'da Hueining'i, daha sonra da Pekin'i kendilerine başkent yaptılar. Oldukça çinlileşen Cin İmparatorluğu, 1234'te Moğollar tarafından ortadan kaldırıldı.

CİN ya da **ŞİCİN,** Çin hanedanı (265 -419). → ÇİN HALK CUMHURİYETİ.

CİN ALİ BEY → ALİ BEY Cin, Bulutkapan.

Cin cin, açık havada topla oynanan bir çocuk oyunu. Oyuncular daire biçiminde sıralanıp önlerine top girecek büyüklükte çukurlar açarlar. Sırası gelen oyuncu, altı adım geriden çukurlardan birine topu atar, top kimin çukuruna girmişse o oyuncu topu alır, kaçışan öteki çocukları vurmaya çalışır. Topun değdiği oyuncu çukuruna bir taş atar. Buna, *yumurtlamak* denir. Çukurda on taşı biriken eline topu alır ve çukurunun başında çömelir. Buna da *gurka yatmak* denir. Öteki oyuncular şarkı söyleyip bağrışarak gurkun çevresinde dönerler. Oyunculardan biri ansızın gurkun sırtına vurur ve herkes kaçışır. Gurk, topla, kaçanlardan birini vurmaya çalışır. Vurabilirse oyuna yeniden başlanır, vuramazsa tekrar yerine çömelir.

CİN RAMİ a. (amerikanca *gin-rummy*). Rami'nin başlıca türü olan iskambil oyunu. Oyunda amaç, aynı renk ya da aynı değerde en az üç kartlık diziler yaparak tüm kartları elden çıkarmaktır.

—ANSİKL. Cin rami 2 kişiyle oynanır. Kâğıtların değeri ve sırası, rami'deki gibidir. Kâğıt dağıtan, her oyuncuya 10'ar kâğıt verir. 21. kâğıdı ters çevirir ve destenin yanına koyar. Karşıdaki oyuncu bu kâğıdı alıp almamakta serbesttir. Alırsa, elindekilerden kendisine en az yarayan kâğıdı yüzü açık biçimde destenin yanına koyar. Almazsa, değiştirme hakkı dağıtana geçer. İkisi de almazsa, ilk oynayan, destenin en üstündeki kâğıdı alır ve ona karşılık, görünür biçimde, elindeki kâğıtlardan birini atar. Böylece öteki oyuncu ya atılan kâğıdı ya da desteden bir başka kâğıt alabilir. Oyun bu biçimde sürer: oyunculardan her biri destenin en üstündeki kâğıtla, atılan kâğıt arasında bir seçim yapma durumundadır. Oyunculardan biri, elindeki kullanmadığı kâğıtların değeri 10'u aşmayacak kadar dizi yapınca elindeki kâğıtları açar. Bunun üzerine rakibi de elini açar ve kâğıtlarını birinci oyuncunun açtığı dizilere işleyebilir. Elde kalan kâğıtların değeri en az olan oyuncu oyunu kazanır.

Cin suresi, Kuran'ın 72. suresi. 28 ayettir. Mekke'de inmiştir. Surenin 1. ve 2. ayetlerinde "De ki birkaç cin Kuran okuduğuma kulak verip şöyle dediler: çok hoş bir Kuran işittik, ona iman ettik, bundan sonra Rabbimize hiçbir şerik (ortak) koşmayacağız" denilerek cinlerden söz edildiğinden sure bu adla anılır.

CİNACILIK → CAYNACILIK.

CİNAİ, CİNAİYE sıf. (ar. *cinayet*'ten *cināʾī*, dişl. *cināʾiyye*). *Esk.* Cinayetle ilgili: *Cinai roman* (polisiye roman).

CİNAİYE → CİNAİ.

CİNAN çoğl. a. (ar. *cennet*'in çoğl. *cinān*). *Esk.* Cennetler, cennet bahçeleri, cennetteki gibi güzel bahçeler: *"Âhir çalındı kûs-i rahîl ettin irtihâl / Evvel konağın oldu cinân bûstânları"* (Baki, XVI. yy.).

CİNAN ya da **JİNAN,** Çin'de kent, Şandong'un merkezi, Huang hı'nın aşağı kesimi kıyısında; 1 322 600 nüf. (1990). Gelişmesini, demiryolu kavşak yeri olmasına ve tarım ürünlerinin dönüştürülmesine (pamuk iplikçiliği, unculuk, sıvı yağ) borçludur.

CİNANİ ya da **CENANİ,** asıl adı **Mustafa Çelebi,** türk şair (Bursa ? - *ay. y.* 1595). Medrese öğrenimi gördü. Anadolu kazaskeri Muallimzade'nin kâtipliğini yaptı (1566). Bursa'da müderrislik ve çeşitli yerlerde kadılık görevlerinde bulundu. Yapıtlarında mizah öğesi ve halkın yaşamına ilişkin gözlemler ağırlıktadır. *Divan*'ı kaside, gazel, tahmis ve nazirelerden oluşur. Azeri Çelebi'nin *Nakş-ı hayâl* adlı yapıtına nazire olarak yazdığı (1586) *Riyaz ül-cinan*'da, meyhanelerden, mesire yerlerinden ve günlük yaşamın çeşitli görünümlerinden söz eder. Murat III'e sunduğu *Bedayi ül-asâr*'da derlediği fıkra, latife ve gülünç hikâyeleri nazımla yazmıştır. Ayrıca *Cila ül-kulûb* adlı bir mesnevisi ve bir *Sakiname*'si vardır.

CİNAS a. Ed. Anlamları ayrı, yazılış ve söylenişleri benzer sözcükler kullanılarak yapılan söz sanatı.

—ANSİKL. Ed. Cinas sanatı divan edebiyatında arap abecesinin türlü özelliklerinden yararlanılarak yaygın biçimde uygulandı. Halk edebiyatında da özellikle cinaslı* manilere temel oldu. Eski edebi-

yat bilimcileri sözcüklerin yazılışına, özelliklerine göre cinasları 7'ye ayırıyorlardı: 1. *Cinas-ı tam.* Söyleniş ve yazılışları bir, anlamları ayrı sözcükler arasında yapılır: Eyleme vaktini zayi, deme kış yaz, oku yaz (Sünbülzade Vehbi) [*Yaz* mevsim adı ve *yazmak*'tan emir]. 2. *Cinas-ı mürekkep.* Cinaslı sözcüklerden biri iki ayrı sözcüktür. İkiye ayrılır: a. *Cinas-ı mefruk.* Cinas -ı mürekkebin tanımına uyar: Girer koynuna şem'in gece pirahenle pervane / Derununda yer etmiştir dil-i ruşenle perva ne (Şeyhülislam Yahya) [*Pervane* "kelebek" ve *perva ne* "korku ne?"]. b. *Cinas-ı merfu.* Cinaslı sözcüklerden biri başka bir sözcüğün bir parçasının eklenmesiyle oluşur: Ah kim ağzım sulandı seyr ederken sakızı / Buse va'diyle şeker çiğnerdi bir tersa kızı (Sünbülzade Vehbi) [*Sakızı* ve tersa "hıristiyan" sözcüğünün ikinci hecesi *sa + kızı*]. 3. *Cinası muharref.* Arap abecesine göre yazılışları aynı olan, fakat farklı yazım işaretleriyle (hareke) başka başka biçimlerde okunan sözcükler arasında yapılır: Şehrin içinde şöhreti artar cemalinin / Evsaf-ı verd-i ârızı vird-i zeban olur (Nef'i) [İkisi de arap abecesine göre "v-r-d" ünsüzleriyle yazılan, fakat farklı harekelerle okunan *verd* "gül" ve *vird* "söz"]. 4. *Cinas-ı nakıs.* Sözcüklerden biri, başında *(cinas-ı mutarraf)*, ortasında *(cinas-ı müşevveş)*, sonunda *(cinas-ı müzeyyel)* yer alan fazla bir harfle oluşmuştur: Sinesin etse kaçan kân-ı maarif ârif / Kılsa her harfe nazar bir nice mânâ görünür (Baki) [*Ârif* ve bunun başına *m* gelmesiyle oluşan *maarif*]. 5. *Cinas-ı lâhik.* Cinaslı sözcüklerden birinin bir harfi farklıdır: Mihr ü vefalar etmez isen dostum nola / Minnet değil mi canıma cevr ü cefaların (Baki) [*Vefa* ve bu sözcüğün bir harfinin değişimiyle oluşan *cefa*]. 6. *Cinas-ı mükerrer.* Cinaslı sözcüklerden biri ile öteki sözcüğün son hecesi aynıdır: Etti nisar âdeme keff-i nesim sim (Baki) [*Nesim* "yel" ve *sim* "gümüş"]. 7. *Cinas-hat (cinas-ı hatti, cinas-ı musahhaf, cinas-ı tashif).* Arap abecesiyle yazılışlarında sözcüklerin yalnızca noktaları değişir: Ey Fuzuli öldün efgan etmedin rahmet sana / Rahm kıldın halka efganınla zahmet vermedin (Fuzuli) [*R* (ra) ile yazılan rahmet ve r'ye nokta konulmasından oluşan *z* (ze) ile yazılan *zahmet*].

CİNASLI sıf. İçinde cinasa yer verilen. —Ed. *Cinaslı kafiye,* aralarında cinas* ilişkisi bulunan sözcüklerin oluşturduğu kafiye. ‖ *Cinaslı mani* ya da *kesik mani,* cinaslı kafiyelere dayanan mani.

—ANSİKL. *Cinaslı kafiye,* divan şiirinde zaman zaman uygulanmış bir söz oyunudur: Her nefeste eyledik yüz bin günah / Bir günaha etmedik hiçbir gün ah (Süleyman Çelebi) [*günah* ve *gün ah*]. Ancak cinaslı kafiyeler, özellikle cinaslı manilerde ve hoyratlarda çok geniş biçimde uygulandı.

• *Cinaslı mani* ya da *kesik mani.* Maninin başında cinasa temel olan sözcüğe yer verilmiştir. Mani ezgiyle okunurken bu sözcük "Adam aman" sözcüklerinden sonra gelerek ilk dizeyi oluşturur. 2. ve 4. dizelerin kafiyeleri arasında cinas vardır: Adam aman güle naz / Bülbül eyler güle naz / Girdim bir dost bağına / Ağlayan çok gülen az (*güle naz* ve *gülen az*).

Cinaslı maniler kafiye düzeni ve anlam bakımından birbirine eklenmiş beyitler biçimindedir. En yaygın tip 4 dizelidir: Giyin yarim pembeler / Yakışmıyor al sana / Canım mezatta gezer / Artırıp da alsana (*al sana* ve *alsana*). 4'ten fazla dizeli cinaslı manilerde de cinas çift sayılı dizelerin sonundadır: "Madem çoban değilsin / Ardındaki sürü ne / Ben bir körpe kuzuyum / Al beni kat sürüne / Beni böyle yandıran / Sürüm sürüm sürüne (*sürü ne, sürüne* "senin sürüne" ve "sürünsün").

CİNÂYAT çoğl. a. (ar. *cinayet*'in çoğl. *cināyāt*). *Esk.* Cinayetler, ağır suçlar.

—İsl. huk. *Cinayat-ı müçtemia,* bir kişinin aynı anda bir davranışla işlediği birkaç cinayet. (Atılan bir kurşunla birkaç kişinin ölmesi ya da yaralanması.) ‖ *Cinâyât-ı münferide,* bir kişinin ayrı ayrı işlediği birkaç cinayet. ‖ *Cinayat-ı müştereke,* iki ya da daha çok kişinin bir başka kişiye karşı işledikleri cinayet.

CİNAYET a. (ar. *cināyet*). **1.** Adam öldürme: *Cinayet aleti. Alçakça bir cinayet. Bir kimseyi cinayetle suçlamak.* **—2.** Adam öldürmeyle eş değerli tutulan suç: *Çocuğu anasından ayırmak cinayettir.* **—3.** *Cinayet işlemek,* adam öldürmek.

—İsl. huk. Kişinin ölümü, yaralanması, bir organının kesilmesi ya da işlemez duruma gelmesiyle sonuçlanan haksız fiil. (Suçlunun durumuna göre kısas*, diyet* ya da hükümet*-i adl cezası verilir.) ‖ *Cinayet ale'l-behime,* bir hayvanı gaspetme ya da öldürme. (Cezası tazminat ya da bazı konularda kefarettir.) ‖ *Cinayet ale'r-rakik,* köle ya da cariyeye karşı işlenen cinayet. ‖ *Cinayet fi'l- aza,* kişinin yaralanması, bir organının kesilmesi ya da işlemez duruma gelmesi. (Cinayet fi'l-etrâf da denir.) ‖ *Cinayet fi'n-nefs,* bir kişinin ölümüne neden olma. ‖ *Cinayet-i hâit,* bir duvarın yıkılarak kişinin ölümüne neden olması. ‖ *Cinayet-i râkib,* bir kişinin bindiği hayvanla neden olduğu cinayet. ‖ *Cinayet-i rakîk,* bir köle ya da cariyenin işlediği cinayet. ‖ *Cinayet-ül behâim,* hayvanların basması, dokunması, ısırmasıyla oluşan cinayet. ‖ *Cinayetlerin tedâhülü,* ceza açısından birkaç cinayetin yalnızca bir cinayet sayılması.

CİNBİLİM a. Cinleri, onların niteliklerini, türlerini ve özellikle insanlara karşı davranışlarını inceleyen bilim.

CİNBLOK a. Denizc. Vinç bumbalarının cundalarında ve ağır yük donanımlarında zincir donatılan torno.

CİNCA, İspanya'da (Aragón) ırmak, Pirene dağlarından doğar, sağ kıyısından Segre ırmağına kavuşur; 280 km. Çığırında, 50 000 ha'lık bir alanın sulanmasını sağlayan Mediano baraj gölü.

CİNCİ sıf. ve a. Cin ve perilerle ilişki kurarak insanların sorunlarını çözümleyebileceğini öne süren, bu yolla kendine çıkar sağlayan kimse için kullanılır; üfürükçü: *Cinci hoca.*

—ANSİKL. Doğaüstü güçlerle ilişki kurduklarını, görünmez yerler ve kişilerden haber verdiklerini ileri sürerlerdi. İnsanların saflığını sömürmekte çok usta olan böyleleri arasında, bazıları zekâ ve kurnazlıklarıyla saraylara kadar girip önemli mevkiler edinerek servet sahibi olmayı başardılar. Osmanlı sarayında *Cinci* Hoca* ve Çarlık Rusyası sarayındaki *Rasputin** bunların en bilinenleridir.

Cinci akçesi ya da **parası,** Mehmet IV'ün tahta çıkışı sırasında Cinci Hoca'nın cülus bahşişi olarak dağıtılan parası. Mehmet IV'ün tahta çıkışı (1648) sırasında askere dağıtılacak bahşiş parası bulunmadığından Cinci Hoca'dan 200 kese akçe istenmesi kararlaştırıldı. Önceleri parayı vermek istemeyen Cinci Hoca, daha sonra ayarı bozuk akçeleri vermek için hazırlarken çavuşbaşının gelmesi üzerine paralarını bırakarak kaçtı. Ancak yakalanarak hapsedildi ve tüm paraları-na, samur kürklerine el kondu. Bu olaydan sonra, piyasadaki paralara uzun süre Cinci akçesi ya da parası denildi.

CİNCİ HOCA, asıl adı **Hüseyin,** türk kazasker (Safranbolu ? - Mihalıç, bugün Karacabey, 1648). Efsunculuk (büyücülük) üzerine geniş bilgiye sahip bir ailedendir. Genç yaşta geldiği İstanbul'da bir yandan medrese öğrenimi görürken bir yandan da efsunculuk yaptı. Adı, kısa süre sonra ünlendi ve Kösem Sultan'ın kulağına kadar gitti. Kösem Sultan, sinirleri çok bozuk olan şehzade İbrahim Efendi'yi tedavi edebileceğini umarak onu saraya çağırdı. Cinci Hoca, yaptığı telkinlerle şehzadeyi iyileştirince saraydaki saygınlığı arttı, sözü her yerde geçer oldu. Sultan İbrahim padişah olunca (1640) medrese öğrenimini tamamlamadığı halde, şeyhülislam Yahya Efendi'nin karşı çıkmasına rağmen ilmiye sınıfına alındı ve 1643'te Galata kadısı oldu. Padişaha olan yakınlığı ve kazasker Kara Çelebizade Mahmut Efendi'nin kızıyla evlenmesi, gücünü daha da artırdı; rüşvet alarak birçok kişinin çeşitli görevlere getirilmesini sağladı. Anadolu kazaskerliğine yükseldi (1644). Bu görevdeyken kadılıkları büyük rüşvetler karşılığı satmayı alışkanlık haline getirdiği anlaşılınca görevinden alındı (1646). Kısa sürelerde üç kez yeniden Anadolu kazaskerliğine getirildiyse de rüşvet almayı sürdürdüğünden yine görevinden alınarak önce İzmit'e, ardından Gelibolu'ya sürüldü (1647). Ancak, bir süre sonra affedilerek İstanbul'a döndü. Sultan İbrahim'in yerine Mehmet IV tahta çıktığında (1648), kapıkuluna verilecek bahşiş için Cinci Hoca'dan da yardım istendi, vermeyince bütün mal varlığına el konuldu. (→ CİNCİ* AKÇESİ.) Mısır'a sürgüne gönderildi. Yolda sağlığı bozulunca Mihalıç'ta oturmasına izin verildi. Affedilerek İstanbul'a dönmesi için Kırım hanını araya soktuysa da bir sonuç alamadı. Az sonra da İstanbul'dan gönderilen Limnili Hüseyin Çavuş adlı bir cellat tarafından işkence edilerek öldürüldü.

Cinci meydanı, İstanbul'un Eminönü ilçesinde meydan, Kadırga semtindedir. Osmanlı döneminde kentin önemli binicilik ve cirit oyunu alanlarından olduğu için Cündî meydanı adıyla da anılıyordu. Burası aynı zamanda İstanbul'un ünlü bayram yerlerindendi.

Cincilik ya da **Karagöz'ün cinciliği,** bir karagöz oyunu. Karagöz düşünde delileri ve hastaları iyileştirecek bir büyü öğrenmiştir. Bunu Hacivat'a söyler, Hacivat da ona hasta bulmaya gider. Bu sırada Hacivat'ın kızı Dilber, sevgilisi Tosun Bey ile buluşmuş konuşmaktadır. Hacivat, kızını evlendirmek için yüklüce bir başlık parası istemektedir, oysa Tosun Bey'in o kadar parası yoktur. Dilber, babasının bahçedeki dut ağacının altına altınlarını gömdüğünü, onları gizlice çıkartıp babasına verirse evlenebileceklerini söyler. Karagöz konuşulanları duymuştur. Hacivat'a haber vermenin yollarını ararken içeri deli taklidi yapan Tosun Bey ile birlikte Hacivat girer. Karagöz Tosun Bey'e her şeyi bildiğini söyler, kendisi dua okuyunca iyileşmiş gibi yapmasını tembihleyerek evlenme işini ayarlayacağına söz verir. Duayı okur okumaz Tosun Bey sözde iyileşir. Bundan sonra Hacivat'a gizlediği paralardan söz eder ve kızını Tosun Bey'e vermezse altınlarını yitireceğini söyler. Şaşıran ve Karagöz'ün cinciliğine iyice inanan Hacivat, kızını Tosun Bey'e vermeye razı olur.

Meşrutiyet'in ilanından sonra (1908) tuluat tiyatrolarının etkisiyle oluşturulmuş bir oyun olan cincilik, *Şeytan* dolabı* adıyla da bilinir.

CİNCINNATI, ABD'de kent (Ohio), Ohio ırmağı kıyısında; 364 040 nüf. (1990), banliyöleriyle 1,4 milyona yakın. Katolik başpiskoposluk. Önemli sanat müzesi. Kent, Ohio vadisinin genişlediği ve alüvyon sekilerinin su altında kalmayacak yerler sunduğu bir noktada kuruldu; bu eski alanda bugün ticaret ve sanayi semtleri yer almaktadır. Ama Cincinnati, Ohio ırmağı kıyılarında gelişti. Çok sayıda kenar mahalle ve uydu kent, daha aşağıda kalan merkeze füniküllerle bağlıdır. Yerleşme merkezi, nehir taşımacılığının kavşağında bulunduğundan ticaret önemli ölçüde gelişti. Kentin aynı zamanda bir demiryolu kavşağı olmasıyla pekişen bu elverişli durum, XIX. yy.'da, büyük bölümünü Almanlar'ın ve İrlandalılar'ın oluşturduğu çok sayıda göçmeni buraya çekti. Böylece Cincinnati, dönüşüm metalürjisinin ağır bastığı (takım tezgâhları, otomobil, demiryolu gereçleri, elektromekanik), besin, tekstil ve yayıncılığın

Hüsamettin **Cindoruk**

A.F.P.

Muhammet Ali **Cinnah**

onun hemen ardından geldiği bir sanayi merkezi oldu.

Cincinnati derneği, Bağımsızlık savaşı'nın anısına 10 mayıs 1783'te kurulmuş, üyeliği babadan oğula geçen amerikan birliği. Üyeleri, Washington, La Fayette ve benzeri ünlü kişilerin soyundan gelen subaylardır. Özel işareti: mavi zemin üzerinde Quinctius Cincinnatus'u sabanını sürerken gösteren bir madalyayı taşıyan altın kartal. Mavi kurdele.

CİNCİNNATUS → QUİNCTİUS CİNCİNNATUS.

CİNCLUS a. (yun. *kigklos*, sukaratavuğu'ndan). Kaba biçimli, kısa kuyruklu, ötücükuş cinsi. (Akarsuların yakınında yaşar ve yiyeceklerini suda arar. Sukaratavuğugiller familyası.)

—ANSİKL. *Cinclus* cinsine giren sukaratavukları yerleşik, selleri ve çağlayanları seven ve bunların yakınına yuva yapan kuşlardır. Suda yakaladıkları avlarla, *Dytiscus*'larla *Phryganea* larvalarıyla, kızböceği nemfleriyle, kurtlarla ve iribaşlarla beslenir; avlarını, dipteki taşları kaldırarak saklandıkları yerden dışarı çıkarır. Sukaratavuğu, suöpeni ya da suşapırdatanı *(Cinclus cinclus)* adıyla tanınan türü Avrasya'da ve Mançurya'ya kadar uzanan alanda yaygındır. Öbür üç tür, Asya' da yaşayan boz sukaratavuğu, Meksika sukaratavuğu ve Andlar'da yaşayan beyaz kafalı sukaratavuğu'dur.

CİNCOU ya da **JİNZHOU,** Kuzeydoğu Çin'de (Liaoning) kent, Liaodong körfezi kıyısında; 653 000 nüf. (1990). Madencilik ve yapı gereçleri. Elektrikli gereçler. Besin sanayileri. Termik santral.

CİNCU, Güney Kore'de Nakdong ırmağı kıyısında kent; 258 365 nüf. (1990). Tarım (pirinç, pamuk, tütün) pazarı. Tekstil sanayisi.

CİNDALI a. *Yörs.* Tarım. Ağacın en yüksekteki ince dalı.

CİNDORUK (Hüsamettin), türk hukukçu ve siyaset adamı (İzmir 1933). Ankara Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi (1955). Öğrenciliğinde ve avukatlık yaparken, DP gençlik kollarında çalıştı. DP'den ayrılarak HP'ye (Hürriyet partisi) girdi ve bu partinin çeşitli kademelerinde görev aldı. 27 mayıs 1960'tan sonra başlayan Yassıada duruşmalarında Celal Bayar, Hasan Polatkan ve Tevfik İleri'nin avukatlığını üstlendi. Bir ara YTP'yi (Yeni Türkiye partisi) destekledi, daha sonra AP'den ayrılanların kurduğu Demokratik parti'ye girdi (1970). Bu siyasal örgütün AP'ye katılması üzerine yeni partisinin İstanbul il başkanı olarak görev yaptı (1978-1980). 12 eylül 1980'den sonra siyasal partilerin kurulmasına izin verilince, BTP'nin (Büyük Türkiye partisi) kurucu üyelerinden biri oldu. Bu parti Milli güvenlik konseyi kararınca kapatıldıktan sonra bir süre Zincirbozan'da gözaltında tutuldu. Özgürlüğüne kavuşunca, yeni kurulan DYP' ye (Doğru yol partisi) girdi, yapılan ilk büyük kongrede Yıldırım Avcı'nın yerine bu partinin genel başkanlığına getirildi (14 mayıs 1985). Ara seçimlerde DYP Samsun milletvekili seçildi (28 eylül 1986). Eylül 1987'de partinin başındaki yerini S. Demirel'e bıraktı. Kasım 1990'da yapılan DYP kongresinde genel idare kuruluna seçildi ve genel başkan yardımcılığına getirildi. 20 ekim 1991 genel seçimlerinde Eskişehir'den milletvekili seçildi. 15 kasım 1991'de TBMM başkanlığına seçildi.

Cinecitta, 1936-37'de Roma'nın G.-D.'sunda inşa edilen italyan sinema (stüdyo, laboratuvar vb.) kuruluşu.

CİNEMA SCOPE (tesc. edil. ad). → SİNEMASKOP.

CİNERAMA → SİNERAMA.

CİNGDICIN ya da **JİNGDEZHEN,** Çin'de (Ciangşi) kent, önemli kaolin yatakları bulunan bir bölgede, Poyang gölünün D.'sunda; 319 000 nüf. (1990). Çin seramikçiliğinin merkezi olan kent tepelerin eteğindedir; bu tepelerden birinde, Gaoling dağında, porselenin icadına olanak veren "kaolin" dediğimiz toprak çıkarılır. Doğu Hanları'ndan bu yana çalışan porselen fırınları, Tanglar, sonra da Güney Songlar döneminde büyük bir gelişme gösterdi ve 1682'de Çingler döneminde imparatorluk imalathanesine dönüştü. İmalathanelerinin yanı sıra kentte bir de Porselen müzesi vardır.

CİNGDİ, Batı Hanlar hanedanından Çin imparatoru (156-141). Ayaklanan bağımlı küçük krallıklara karşı savaştı (154) ve hun akınlarına karşı koydu.

CİNGDİ ya da **JİNGDİ** (öl.1456),Ming hanedanından Çin imparatoru (1450 -1456). Ağabeyi imparator Yingçong,Tatarlar'ın eline düşünce onun yerine tahta geçti. Bakanı Yücien'in yardımıyla Moğollar'a direndi ve ağabeyi için istenen fidyeyi ödedi. Hastalanınca, 1456'da iktidarı Yingçong'a devretti.

CİNGETORİX, Treviri halkının galyalı önderi; Roma'nın istilasına karşı koyan İndutiomare'nin damadı ve rakibi. Cingetorix Roma'ya boyun eğdi ve Sezar'dan, ulusunun en yüksek yöneticisi unvanını aldı (İ.Ö. 54-53).

CİNG HAO ya da **JİNG HAO,** çinli ressam (Hınan ili, IX. yy.'ın sonuyla X. yy.'ın ilk yarısı arasında etkinlik gösterdi). Beş Hanedan döneminin büyük sanatçılarından biridir. Hiçbir resmi günümüze kalmayan Cing Hao'nun sanat anlayışını *Bifacı* adlı kuramsal incelemesinden öğreniyoruz. Bu incelemede Cing Hao manzara resminin portreye, mürekkebin boyaya, "iç canlılık"ın biçimsel benzeyişe üstün olduğunu savunur. Onun yolundan giden tek ressam Guan Tong'dur.

CİNGİL ya da **ÇİNGİL** a. *Yörs.* **1.** CINGIL'ın eşanlamlısı. **—2.** Küçük bakraç.

CİNGÖZ sıf. Kolay kolay aldanmayan, zeki, açıkgöz kimse için kullanılır.

Cingpo Hu ya da **Jingpo Hu,** Çin'de baraj ve hidroelektrik santralı, Heilongciang'ın güney-doğu'sunda, Mudanciang kıyısında.

CİNGŞİ ya da **JİNGXİ** a. ("büyük kent tiyatrosu" anlamında çince sözc.). XVIII. yy.'ın sonlarında Anhuei'de doğmuş müzikli oyun türü. Tanınmayacak ölçüde makyajlı oyuncular, şiir okurlar, şarkı söylerler, dans ederler, mim ve kimi zaman da akrobası yaparlar. Oyunculara kalabalık bir orkestra eşlik eder. Bu orkestra 5 vurmalı, 2 üflemeli ve 5 yaylı çalgıdan oluşur. Bu çalgıların en önemlisi, bir tür viyel olan 2 telli, kısa saplı *cinghu*'dur. *Guoçü* (ulusal tiyatro) ya da *guçü* (eski tiyatro) diye de anılan *çingşi*'nin Batı'da "Pekin operası" diye adlandırılması, tartışmalara yol açmıştır.

Cingtu, Çin'de buddhacı tarikat. Hueiyüen tarafından IV. yy.'da Çin'e getirildiği sanılır. Hueiyüen'in çevresinde topladığı keşiş ve laik tarikatçılar, Amitabha'ya tam bir imanla tapınanların Temiz Toprak'a *(sukhavati)* kabul edileceklerine ve son aydınlanmaya kadar orada kalacaklarına inanıyorlardı. VI. ve VII. yy.'larda Tan Luan, Dao Ço ve Şan Dao tarafından düzenlenip yayılan bu öğretinin sanat üzerinde büyük bir etkisi oldu.

CİNGU KOGO, (170'e doğr. - 269'a doğr.), Japonya imparatoriçesi, 14. imparator Çuai'nin eşi. Kocasının ölümünden sonra, oğlu Ocin'in naipliğini üstlendi ve Mimana'yı fethetti (Kore'nin güneyi).

CİNGULARİA a. (lat. *cingulum*, kemer, kolan). Paleobot. Karbon devri katmanlarında bulunan calamitaceae familyasından bitkilerin fosil kozalağı.

CİNGULUM a. (lat. *cingulum*, kemer, kuşak). Nöroanat. **1.** *Cingulum kıvrımı*, beyin yarımküresinin iç yüzünde nasırlı cismi çevreleyen beyin kıvrımı. **—2.** *Cingulum korteksi* ya da *cingulum girusu*, limbik korteks. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Cingulum korteksi soyoluş açısından en eski olandır ve limbik sisteme aittir. Talamustan, önalın bölgesinden, alt yankafa lopçuğundan ve şakak kutbundan gelen sinir yollarını alır. Ondan çıkan sinir yollarıysa dirseksi çekirdeğin başına, hipotalamusa, beyin sapına ve talamusa doğru gider.

Cingulum girusu ancak ikiyanlı olarak kesilip çıkarılırsa bozukluklara neden olur. Korkunun azalması ve sosyal bilincin yitirilmesi biçimindeki bu bozukluklar çoğunlukla geçicidir.

CİNHE, Güney Kore'de, Kore boğazı kıyısında kent; 120 207 nüf. (1990). Balıkçı limanı. Kimya sanayisi. Deniz üssü.

CİNİNG ya da **JİNİNG,** Çin'de kent, Şandong'un güney-batı'sında, Büyük Kanal'ın kıyısında; 246 900 nüf. (1990). Makine, tekstil ve besin sanayileri.

CİNİNG ya da **JİNİNG,** Çin'de (İç Moğolistan) kent, Moğolistanötesi demiryolunun (Ulan Batur'a doğru) Pekin-Baotou hattından ayrıldığı yerde; 156 200 nüf. (1990). Besin sanayileri. Yün üretimi.

CİNİSELLO BALSAMO, Milano'nun kuzeyinde (İtalya) sanayi (özellikle kimya sanayisi) banliyösü; 80 000 nüf.

CİNLENMEK gçz. f. *Halk.* Öfkelenmek, kızmak.

CİNLİ sıf. **1.** Cine uğradığına inanılan kimse için kullanılır; cin çarpmış: *Bu çocuk cinli.* **—2.** İçinde cinlerin bulunduğuna inanılan yer. **—3.** Sinirli, öfkeli.

CİNMISIRI a. Sert ve küçük taneli mısır alttürü *(Zea mays everta).* [Yuvarlak ve sivri taneli olmak üzere iki çeşidi vardır. Tane kabuğu kalın ve sert olduğundan ısıtılınca içindeki nemin buharlaşmasıyla patlar. Patlamış mısır çerez olarak kullanılır. Cinmısırı Ege ve İç Batı Anadolu bölgelerinde (en çok Isparta, Burdur) az miktarda yetiştirilir.]

CİNMİNDAO → KEMOY.

CİNNA (Lucius Cornelius), romalı general (öl. Ancona İ.Ö. 84). Marius yanlısıydı, 87'de konsül seçildi. Sulla, Asya'daykken, kabilelere yeni vatandaşların kabulü için Sulpicia yasası'nın yürürlüğe konmasını istedi. Konsül Octavius buna karşı çıktı ve Cinna kovuldu. Ama Afrika'dan yardımına gelen Marius ile Sertorius ve Carbo'yu da yanına alarak silah zoruyla Roma'ya girdi. Askeri bir ayaklanmada öldürüldü.

CİNNA (Caius Helvius), Sezar'ın dostu, İ.Ö. 44'te halk meclisi üyeliğine seçildi. Sezar'ın cenaze töreninden sonra L. Cornelius Cinna olduğu sanılarak halk tarafından linç edildi.

CİNNA (Cneius Cornelius), Caius Helvius Cinna'nın oğlu, Pompeius'un torununun oğlu. Kendisini dinsel başkanlığa getiren Octavianus'a karşı Antonius'un safında yer aldı. Seneca ve Dıon Kassios'a göre, Augustus, Cinna'nın kendisine karşı bir komplo düzenlediğini ortaya çıkarmasına rağmen onu bağışladı ve İ.S. 5'te konsüllüğe atadı.

CİNNAH (Muhammet Ali), pakistanlı devlet adamı (Karaçi 1876 - *ay. y.* 1948). 1913'te Müslüman birliği'ne girdi. Yasama meclisi'nde Bağımsız parti'ye başkanlık etti. 1928'de, müslümanlar tarafından ısrarla istenen, 14 anayasal garanti maddesini yayımladı. 1937'de, sonradan Hindistan'ın K.-D. ve K.-B.'sında bir islam devleti kurulmasına yol açan düşünceyi benimseyenlerle birleşti. Ağustos, 1947'de bu devletin ilk yöneticisi olan Cinnah, Pakistan'ın gerçek kurucusu olarak tanınır.

CİNNET, -ti (ar. *cin*'den *cinnet*). **1.** Delilik. **—2.** *Cinnet getirmek,* delirmek, çıldır-

mak, aklını kaçırmak.

—Esk. psik. Delilik, çılgınlık. ‖ *Cinnet-i maniya-i inhitatiye*, ruhi çöküntü (depresyon) sonucu ortaya çıkan delilik. ‖ *Cinnet-i mütenavibe*, zaman zaman gelen delilik krizi.

CİNNÎ sıf. (ar. *cinn*, cin ve *-î*'den *cinnî*). *Esk.* Cin taifesinden olan: *"Her kaçan kopsa havada savt-ı berk / Cinniler cere düşerler sanki berg"* (Ahmet Rıdvan, XV. yy.).

CIN NONG ya da **JIN NONG,** çinli ressam (Jınhı, Cıciang, 1687-1764'ten sonra). "Yangcou'nun sekiz eksantrik ressamı" arasında en seçkin olanıdır; resimlerinde belirli hiçbir kurala uymayarak, kendi acemiliğine bir de bilinçli beceriksizlikler ekleyerek bu topluluğun özelliği olan "aydın amatörlüğü"nü temsil eder.

CİNO da Pistoia, italyan yazar (Pistoia 1270'e doğr. - 1337'ye doğr.). Tanınmış bir hukukçuydu. *Lectura in codicem* (1314) başlıklı kitabı önemlidir. Genellikle aşk konusunu işleyen çok sayıda şiir yazdı (165 şiirin ona ait olduğu kesindir; birçok şiirinse Dante'nin mi, onun mu kaleminden çıktığı kesinlikle bilinmemektedir). "Dolce stil nuovo"nun önde gelen şairlerinden biri olan Cino'nun Petrarca üzerinde büyük etkisi olmuştur.

Cin Ping Mei ya da **Jin Ping Mei,** yazarı bilinmeyen, XVI. yy. çin romanı. Adını üç kadın kahramanının adlarından alması, özellikle kadın karakterlerin incelenmesine yeni yeni önem verildiğini gösterir. Kitapta, çapkın, utanmaz ve altı karısıyla yaşayan tacir Şimın Çing'in toplumsal yükselişi anlatılır. *Cin Ping Mei*, gündelik yaşantıyı, orta sınıfları ele alan ilk romandır ve erotik öyküleriyle de ünlüdür.

CİNQ MARS (Henri COEFFİER DE RUZÉ D'EFFİAT, *—markisi*), fransız soylu (1620 - Lyon 1642). Louis XIII tarafından Fransa has ahırları eminliğine atanan (1639) Cinq-Mars, kral üzerinde büyük bir etkinlik kazandı ve Richelieu'nün otoritesini yıkmaya kalkıştı. Gaston d'Orléans, Bouillon dükü ve dostu F. de Thou ile birlikte, kardinali öldürmek üzere komplo kurdu ve İspanya'nın desteğini sağladı: komplocular, Fontrailles vikontu aracılığıyla kont-dük Olivares ile bir antlaşma imzaladılar (13 mart 1642); buna göre, Olivares, Gaston d'Orléans'ın genel kral vekilliğine atanması ve İspanya ile barış yapılması amacıyla komploculara askeri birlikler sağlamayı üstleniyordu. Antlaşmanın bir örneği Richelieu'nün eline geçince, Louis XIII, gözdesini (13 haziran 1642) ve F. de Thou'yu tutuklattı. Grenoble parlamentosu'nun olağanüstü bir komisyonunca yargılanan iki komplocu, ölüm cezasına çarptırılıp başları kesilerek idam edildiler (12 eylül 1642).

CİNQUE TERRE, İtalya'da (Liguria) beş köyden oluşan bütün, La Spezia ile Levanto arasında denizin yanı başında yükselen dağın yamacında. Yalnızca demiryoluyla, katır sırtında ya da tekneyle ulaşılabilen bu köylerde, denize kadar inen sarp taraçalarda üzüm yetiştirilir ve *sciacchetra* adı verilen beyaz şarap üretilir.

CİNS a. (ar. *cins*). **1.** Aralarında ortak özellikler bulunan ve bir bütün oluşturan varlıklar ya da nesneler topluluğu. **—2.** Çeşit, tür: *Aralarında her cinsten insan vardı.* **—3.** Bir hayvanın soyu, kökü, aslı: *Doberman cinsi bir köpek.* **—4.** *Cins cibilliyet*, soy sop. ‖ *Cins cins*, çeşit çeşit, tür tür.

—Biyol. Birbirine çok yakın türleri birlikte belirten topluluk kavramı. (Grupların aşama sırasında cins, türle familya arasında yer alır.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Dilbil. Kimi dillerde, genellikle dünyadaki nesnelerin betimlenmesine ilişkin anlamsal ölçütlere bağlanan *(doğal cins)* belli sayıda biçimsel özelliğe *(dilbilgisel cins)* göre, adların iki ya da üç sınıfa (eril, dişil, yansız) dağılmasıyla oluşan dilbilgisel kategori. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Dilbilg. *Cins adı*, özel ada karşıt olarak, genel bir kategoride yer aldığı varsayılan bir varlığı ya da bir nesneyi belirten ad (örn. *çocuk, köpek, ev, cesaret*, vb.). [Eşanl. TÜR ADI, ORTAK AD.]

—Fels. Aristoteles felsefesinde, bir bilimin inceleme alanına giren bütün nesneler, yani, bu nesneler sınıfının ortak özelliği. ("Özde bulunan ve ilk kurucu öğe olan şey, niteliklerine farklar dediğimiz şeydir" (*Metafizik* [Meta ta physika], 4, 28). ‖ *Cinslerin aktarılmazlığı.* Aristoteles felsefesinin bu temel tezine göre, her bilim, bir tip nesnelerin cinssel tanımına dayanır ve bilimler, inceledikleri nesnelerin arasındaki cins farkına göre birbirinden ayırt edilir. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İsl. huk. Vakıfta kullanılan anlamıyla; bir kişinin dedesinin soyundan gelen erkek ve kadın akrabalar. ‖ *Cins-i nafaka*, nafaka cinsinden olan et, ekmek, un, yağ, giyim eşyaları vb.

◆ sıf. **1.** Herhangi bir nitelikte olan, türlü: *Bu cins işlerden hoşlanmaz.* **—2.** Melezleştirilmemiş, çok iyi bir soydan gelen kimi hayvanlar için kullanılır; saf kan: *Cins at. Cins bir köpek.* **—3.** *Tkz.* Kendine özgü tuhaf alışkanlıkları, özellikleri olan kimse için kullanılır: *Ne cins adamsın yahu, bunu yapmak da nereden aklına geldi?*

—ANSİKL. Biyol. Cins, tür kadar kesin tanımlanmaya elverişli olmayan saymaca bir gruptur. Bir cinsten olan türler aynı cins adını taşır. Cins, altcins ve tür adları her zaman latince yazılır. Örnek: *canis* cinsi, *Canis lupus* (kurt) türünü, *C. vulpes* (tilki) türünü ve *C. familiaris* (köpek) türünü belirtir. Aynı cinsten birçok canlıyı art arda sıralarken, cins adı ikinciden başlayarak yalnız büyük baş harfle gösterilir ve yanına bir nokta konur. Günümüzde, zoolojide birbiriyle çaprazlandıktan sonra, kısır da olsa, yaşayabilir yavru veren türleri aynı cinsten sayanlar da vardır.

Birbirine yakın birçok cins bir familya oluşturur. Ama bir cins kapsadığı tür bakımından çok zenginse altcinslere bölünür. Günümüzdeki eğilim, daha alttaki birimleri çoğaltmamak için cins sayısını artırma yönündedir.

—Dilbil. Bazı dillerdeki adlar, cins kavramına denk düşen iki ya da üç dilbilgisel sınıfa dağılır: eril ve dişil (fransızca, ibranice, hindî, vb.'de); eril, dişil ve yansız (yunanca, latince, almanca, rusça vb.'de). Bu kategorileşme ad ekleri (önekler, sonekler ya da durum çekim ekleri) ve/ya da sıfat ve geçmiş zaman sıfatfiil uyumu, ve/ya da adıl göndermeleriyle gerçekleşen biçimsel özelliklere bağlanır.

—Fels. *Cinslerin aktarılmazlığı*, Aristoteles'e göre cins, her bir bilimin inceleme alanına giren konuyu belirtir. Bundan ötürü cinsler, bir alandan ötekine aktarılamaz. Örneğin "aritmetik tanıtlama, her zaman tanıtlaması yapılan nesnenin cinsindendir ve başka bilimler için de aynı şey geçerlidir." Bundan ötürü, "aritmetik tanıtlama, büyüklüklerin (geometrik) özelliklerine uygulanamaz. Uygulama ancak, büyüklüklerin sayı olduğu varsayıldığında yapılabilir" (*İkinci analitikler* [Analytka ystera], 1, 7). Bu görüş, bir cebirsel geometrinin ve daha genel olarak bir "mathesis üniversalis"in, yani bir evrensel matematiğin kurulmasına, cinslerin aktarılmazlığı tezinin engel olduğunu düşünen Descartes tarafından, XVII. yy.'da sürekli olarak eleştirildi.

CİNSAÇI a. Bot. KÜSKÜT'ün eşanlamlısı.

CİNSEL sıf. (ar. *cins*'ten). **1.** Cinsiyete, erkek ve dişi arasındaki biyolojik ayrılığa ilişkin; cinsi **—2.** Cinsellikten kaynaklanan: *Cinsel deneyimler. Cinsel ilişki, eylem. Cinsel suçlar.*

—Anat. *Cinsel organlar*, erkekte kamış (penis), erbezi, vb., kadında dölyolu, dölyatağı, vb. üreme organları ile eklentileri.

—Nörobiyol. *Cinsel davranış*, aynı tür içinde çiftleşme ve üremeyle sonuçlanan davranışların tümü.

—Tıp. *Cinsel yolla geçen hastalık* (C.Y.G.H.), cinsel ilişki sırasında bulaşan hastalık. (Eşanl. ZÜHREVİ HASTALIK.) [Bk. *ansikl.* böl.]

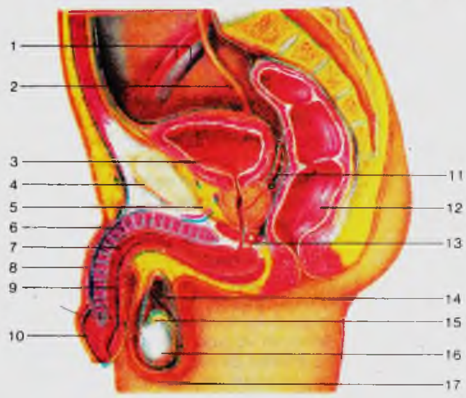
—ANSİKL. Nörobiyol. Cinsel davranış bünyesel uyarılarla hazırlanan bir davranıştır; bu davranışta, hipotalamus mekanizmalarınca denetlenen bir temel yönelim, bir de insanlarda son derece çeşitli olabilen ve limbik sistemce yapımı sağlanan o yönelimin uygulanışı görülebilir.

Cinsel davranışın temeli, yaşamın erken dönemlerinde edinilen yapı farklarına dayanır. Sıçanda, hipotalamusun preoptik bölgesindeki sinapsların sayısı ve yapısı erkek ve dişide farklıdır. Cinsel ve bedensel farkların yanı sıra, nöronlarda da farklılaşma vardır. Cinsellik hormonlarının doğumdan sonra normalden erken bir dönemde verilmesi bu farklılaşmayı bozabilir, hatta ortadan kaldırabilir.

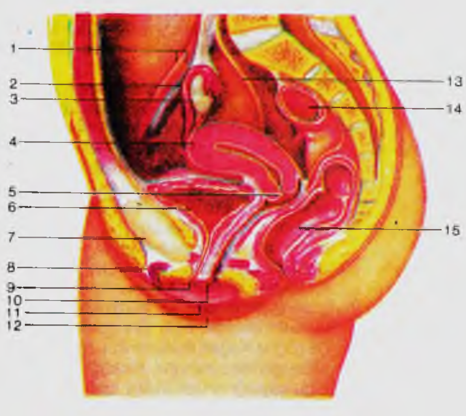
Beynin bazı bölgeleri, cinsel hormonlar salgılayarak cinsel davranışta rol oynar: LRF *(luteinizing hormone releasing factor)* salgılayan orta hipotalamus bu bölgelerden biridir. LRF, hipofiz hormonları aracılığıyla yumurtlamayı başlatır ve cinsel davranışın gerçekleşmesini kolaylaştırır. Örneğin dişi sıçanları (cinsel organ-

Cinq-Mars markisi
Léon de Lestang-Parade'ın XVII. yy.'da yapılmış özgün bir resme dayanarak gerçekleştirdiği tablodan (1837) ayrıntı
Versailles şatosu

erkek cinsel organları
1. Dış kalça damarları; 2. Üreter; 3. İdrar torbası; 4. Çatı kaynağı; 5. Prostat; 6. Kovucuklu cisim; 7. Süngersi cisim; 8. Kamış; 9. Üretra; 10. Kamış başı; 11. Atmık keseciği; 12. Gödenbağırsağı; 13. Cooper bezi; 14. Sperma kanalı; 15. Epididim; 16. Erbezi; 17. Torba derisi.

kadın cinsel organları
1. Dış kalça damarları; 2. Dölyatağı borusu; 3. Yumurtalık; 4. Dölyatağı; 5. Dölyatağı boynu; 6. İdrar torbası; 7. Çatı kaynağı; 8. Bızır; 9. İdrar deliği; 10. Dölyolu; 11. Küçük dudak; 12. Büyük dudak; 13. Üreter; 14. Kalınbağırsak; 15. Gödenbağırsağı.

larında değişim yaratarak) cinsel temasa hazır hale getirmek ve çiftleşme sırasında arkasını dikeltmesini sağlamak için yeterince cinsel steroit hormon verilmesi mutlaka gereklidir.

Hipofiz hormonlarından başka yapılar da cinsel davranışın gerçekleşmesinde doğrudan etkili olur: ön hipotalamus ya da preoptik bölge. Erkek sıçanda bu bölgenin (ya da onu besleyen telansefalın orta demetinin) harap olması, çiftleşme etkinliğinin yok olmasına neden olur, oysa karşısında dişi sıçan varsa cinsel uyanma davranışı ve çiftleşme öncesi etkinlik sağlam kalır.

Öte yandan, diensefalın başka bölgelerinin harap olması, tersine, normal olarak cinsel etkinlikte bir azalmaya yol açan "tatmin" olgusunun yokluğu nedeniyle cinsel davranışta bir hızlanmayla sonuçlanabilir.

Cinsel davranışın, temel özellikleri açısından, cinsel hormonları normal düzeyde olan bir hayvanda hipotalamus tarafından düzenlendiği kabul edilebilir. Ancak beynin limbik bölümü de bu etkinlikle etkileşim içindedir. Saldırgan davranışlarda rol oynadığı bilinen bademsi çekirdek sisteminin de bu konuda işe karıştığı söylenebilir. Limbik sistem sayesinde, bireyin gelişmesi ve yaşanmış deneyimler cinsel tutum ve davranışı değiştirir. Beynin limbik bölgesinin bir kısmının harap olması cinsel etkinliğin azalmasına ya da tersine, özgünlüğün yitimiyle (eşcinsel ya da türlerarası davranış) birlikte davranışın şiddetlenmesine yol açabilir.

İnsanda, cinsel tutum ve davranış üzerinde beynin öğrenmeyle bağlı bir baskısı vardır. Bu baskı ya da engelleme alın lobu lezyonlarında ortadan kalkabilir. Tersine, cinsel davranışları hastalık derecesinde artmış sayılan kişilerde bademsı çekirdeğin köreltilmesi ve böylece cinsel isteğin azaltılması da önerilmiştir.

—Tıp. C.Y.G.H.'lar yalnız cinsel temasla bulaşan ve geçen hastalıkları (frengi, yumuşak şankr, belsoğukluğu, Nicolas-Favre hastalığı) değil, bulaştırıcı kişinin ile de cinsel temasta bulunmasını gerektirmeyen ve sayıca sınırsız olan birtakım hastalıkları da kapsar: örneğin, idrar yolları ve cinsel organlarda görülen kandidozlar, çeşitli mikropların yaptığı üretritler, özellikle *chlamidia* ve *mycoplasma* üretritleri (gebeliği önleyici araç kullanan kadınlarda ve eşlerinde stafilokok enfeksiyonları sık görülür), trikomonaz, herpes, kondiloma akuminata, enfeksiyöz mononükleoz, B virüsü hepatiti de bu gruba girer.

CİNSELLİK a. **1.** Biyol. Canlılarda gözlemlenebilen cinsiyete bağlı ya da cinsel olayların tümü. **—2.** Ruhbil. ve Seksol. Çeşitli cinsel doyum yaşantılarının tümü.
—Psikan. Cinsel dürtüler alanı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ed. Edebiyat metninde cinselliği dile getiren öğeler, cinsellikle ilgili sözcüklerden, cinsel anlatımlı betimlemelerden, cinsel imgelerden, cinsel ilişkilerin anlatımından vb. oluşur. Türk dilinin en eski sözlüğü *Divanü lügat it-Türk*'te cinsellikle ilgili kavramlar, sözcükler de verilmiştir. Erkek ve kadın cinsel organlarının adları, bugün kaba sayılan biçimiyle sözlüğe alınmıştır. Bu durum, eski türk toplumunda cinsellik konusunda örtülüp gizlenecek hiçbir yan görülmediğini ortaya koymaktadır. Eski türk destanlarında da (Oğuz Kağan destanı vb.), cinsellik bu anlayışla ele alınmıştır. Anlatıcı, doğal bir olgu saydığı cinsel ilişkiyi açık bir söyleyişle anar, geçer (Sevdi, aldı. Onunla yattı, dileğini aldı. Kız gebe kaldı.). Destanlarda kahramanların tanrı, yarı tanrı ve peri kızı gibi doğaüstü varlıklarla ya da kutsal sayılan hayvanlarla cinsel ilişkileri de dile getirilir. Uygurlar'ın Türeyiş destanı'nda hakanın kızı kurtla birleşir; *Cengizname*'de de Alankova bir kurt olarak beliren göksel yaratıkla birleşir, bundan Cengiz doğar. *Dede Korkut hikâyeleri*'nde kadın-erkek ilişkilerinde, destan döneminin sağlıklı, dengeli, doğaya bağlı cinsel yaşamı konu edinilir. Hikâyelerde genç, güzel kadınları canlandıran bölümler, cinselliği doğal sayan; onu ne örten ne de abartan anlayışa uygun düşer. Deli Dumrul'a eşinin seslenişinde (Tatlı damak verip soruştuğum, bir yastığa baş koyup emiştiğim) ya da Salcan Hatun'un Kanturalı'ya söylediği sözlerde cinsel bir kışkırtıcılık değil, içtenlikli bir anlatım vardır.

İslamiyet döneminde ise, edebiyata yansıyan kadın-erkek ilişkileri, cinsel içerikli serüvenler, cinsel motifler, islam din ve değer yargılarının izlerini taşır. Bu dönemde divanlar, mesneviler, şehrengizler, tasavvuf kitapları vb.'de kadın-erkek ilişkileri ile ilgili konular, mecazlar, motifler oldukça çoktur. İslamiyet döneminde cennete giden erkeklerin huri ve gılmanlarla ilişkilerini iç gıcıklayıcı biçimde anlatan yapıtlar görülür. Aşk, hemen bütünüyle tasavvuf düşüncesine dayandırılmıştır. Tanrı, gerçek güzelliğin sahibidir: kendi güzelliğini görmek için evreni yaratmıştır. Bundan dolayı güzellere duyulan aşk, gerçekte Tanrı'ya karşı beslenmiş demektir.

Divan şiirinde sevgiye geniş yer verilmiştir. Ancak, kadını toplum yaşayışından uzaklaştıran anlayışın egemenliği nedeniyle, kadın küçümsenmiştir (Merd isen evde kahpeyi tutma / Ger boyunca batırsa altına / Lanet olsun ana da maline de / Mâli mel'ûn kendi mel'ûne) [Lamii]. Bu görüş, şairlerin eşcinsel ilişkileri işlemesine de yol açmıştır. Bazı mesnevilerde sevişme konularına geniş yer verilir, cinsel ilişkiler açık bir dille anlatılır. Mevlana'nın *Mesnevi*'sinde cinsel organlardan, kadın-erkek, insan-hayvan ilişkilerinden ve eşcinsellikten apaçık bir dille söz edilir. Yerel yaşantıyı, yerel rengi yansıtan "şehrengiz"lerde, büyük kentlerin güzellerinin cinsel çekicilikleri dile getirilir. Bu güzeller genellikle çarşılarda, dükkânlarda ya da eğlence yerlerinde çalışan genç çocuklardır. Şehrengiz yazarları güzellere tutkun olduklarını, tasvir ettikleri gençlere kendilerinin de ilgi duyduklarını dile getirmekten çekinmezlerdi. Cinsellik, geniş ölçüde mizahın da konusu olmuştur. Kadından uzak toplumda mizah, alabildiğine açık saçık, yüz kızartıcı şakalarla yüklüdür. Yergi türünde cinsellik, genellikle yerilenin sapıklığını ileri sürerek onu küçük düşürmek biçiminde yapılır. Eski edebiyatta "hezl, mülatefe, hiciv, tariz, tehzil, zem, şetm, kadh" diye anılan kimi ürünlerde açık saçık söyleyişler, cinsel anlamlı sataşmalar, yerilen kişiyi, anasını, eşini, çocuklarını konu edinen küfür niteliğinde saldırılar pek sık görülür. Nef'i, *Siham-ı kazâ* adlı yapıtında devrinin ileri gelen kişilerini bu yolda yermiştir. Eşref de açık saçık yergilerinde cinsellikle ilgili sözleri kullanmıştır.

Nasrettin Hoca ve bektaşi fıkralarında da, meddah, hikâyelerinde kadın-erkek cinsel ilişkileri sık sık ele alınır.

Halk edebiyatında şair, soyut bir güzellik canlandırmaz, sevgiliyle birleşme isteğini apaçık dile getirir; sevgilinin güzelliklerini betimler; çekici yanlarını tanımlar; özellikle sevgilinin dudak, göğüs, koyun, meme, bel vb. gibi beden bölümlerinin güzelliğinden söz eder. Halk edebiyatında bu anlamda aşkı işleyen en ünlü şair Karacaoğlan'dır. Onun yapıtında canlı, sağlıklı bir sevgi dile gelir, sevgiyle yaşama sevinci birleşir. Anonim halk şiirinde ise çapkınlık serüvenlerini, evlilikdışı ilişkileri konu edinen türkü ve maniler oldukça yaygındır. Masallar, cinsel temaları simgelerle işler. Bu ürünlerde halkın iyilikçi, sevecen duyguları yansıtılır. Masal boyunca ayrı kalan kızla delikanlı sonunda birleşir, murada ererler. "Hançerli hanım", "Tayyarzade" gibi gerçekçi halk hikâyelerinde XVII. yy. İstanbul yaşamı, meyhaneleri, batakhaneleri ve fuhuş merkezleri, yarıaydın kent insanının zevk anlayışı, erotik yanı ağır basan bir anlatımla işlenir.

Karagöz ve ortaoyununda da cinsel temalara ve sözlere geniş yer verilir. Bir halk güldürüsü olan bu oyunlarda Karagöz tipi işlenirken serbest, gülünç ve şehvetli yönü vurgulanır. Tanzimat yazarları açık saçıklığı nedeniyle karagöz oyunlarına cephe almışlardı. Günümüze ulaşan metinler Abdülhamit II döneminde sansüre uğratılarak yazıya geçirilmiş olanlardır. Daha önceki bazı oyunlarda "toramanlı Karagöz", "zekerli Karagöz" diye anılan karagöz figürlerinin perdeye erkeklik organıyla çırılçıplak çıktığı bilinmektedir. Ortaoyunları da içerik yönünden karagöze benzer, ancak kadının sahneye çıkmasının olanaksızlığından, bu roller erkeklerce (zenne) oynanırdı. Bu oyunlarda da cinsel temalar cinaslı sözlerle işlenirdi.

Tanzimat edebiyatında kadın-erkek ilişkileri, ahlak dersi çıkarmak amacıyla ele alındı. Bir yandan da, sansür denetimi, cinsellikle ilgili konuları yerleşik ahlak kurallarına göre baskı altına aldı. Sözgelimi, Abdülhak Hamit'in *Kahpe* adlı yapıtının adı, sansürde *Bir sefilenin hasbihali* biçiminde değiştirildi. Gerçekte tanzimat yazarları, edebiyatı "insana edep öğreten bir marifet" saydıkları için cinsel konulardan uzak dururdular. İlk gerçekçi köy romanı *Karabibik*'te, Nabizade Nazım, kadın-erkek ilişkilerini de ilk kez gerçeğe uygun çizgilerle anlattı. Edebiyat-ı cedide ve Fecr-i âti sanatçıları da, cinselliği üstü örtülü biçimde ele aldılar. Bu arada, Halit Ziya'nın *Aşk-ı memnu* romanında anlatılan ve üstün bir sanat değeri taşıyan ayna sahnesi, bu genellemenin dışında kalır. Fecr-i âti yazarı Şahabettin Süleyman'ın da kadınlararası eşcinselliği işleyen *Çıkmaz sokak* adlı oyunu eleştirilere uğradı.

Milli edebiyat şairlerinden bazıları (Yusuf Ziya Ortaç, Orhan Seyfi Orhon) cinsel konulardan söz ettiler. Yahya Kemal Beyatlı, bazı şiirlerinde (Sicilya kızları, Nazar) kadın çıplaklığını, *Vuslat* şiirinde de cinsel birleşmeyi anlatır. Romanda Hüseyin Rahmi Gürpınar, konuyu güldürücü, taşlayıcı yanıyla ele aldı; yosmalar, metresler, aldatan, aldatılan karı-kocalar başlıca roman kişileri oldu. Ahmet Rasim de, kimi roman ve anılarında (*Hamamcı Ülfet, Fuhş-i atîk* vb.) cinselliği aynı yöntemle işler. Natüralist okula bağlı Selahattin Enis'in *Zaniyeler* adlı romanında cinsellik önemli bir yer tutar.

Yeni şiirde cinsellikle ilgili en dikkate değer şiirleri (Kadın bacakları vb.), ilkin Necip Fazıl Kısakürek yazdı. Garip* akımı şiire günlük yaşantıyı, küçük insanın serüvenini, yaşama sevincini getirirken cinselliği de bu temalar arasına katmıştır. Attilâ İlhan şiirinde büyük kentlerin karmaşası içinde, batakhaneleri, genelevleri zaman zaman konu edinir. Metin Eloğlu, taşlama niteliğindeki şiirlerinde, cinselliği alaylı bir dille işler. İkinci* yeni şiirinde cinsellik önde gelen temalardandır. Bu akımın şairlerinden Cemal Süreya ve İlhan Berk'in bazı şiirlerinde cinsellik ve aşk kavramları iç içe işlenir; cinsel aşk yüceltilir. Yeni türk edebiyatının gerçekçi roman ve hikâyelerinde de cinselliğe zaman zaman geniş yer verilir. Kemal Tahir'in bazı romanlarında (*Köyün kamburu, Kurt kanunu* vb.) cinsel ilişkiler sergilenir. Necati Cumalı *Ay büyürken uyuyamam* adlı hikâye kitabında Anadolu insanının cinsel bunalımını yansıtır. Küçük yaşta cinselliği yeni uyanan çocuklardan, erkeklik gücü tükenmiş yaşlılara kadar çok çeşitli kişiler çevresinde cinsel olaylara yer verir. Attilâ İlhan'ın *Fena halde Leman, Haco hanım vay*, Yusuf Atılgan'ın *Anayurt oteli*, Çetin Altan'ın *Büyük gözaltı*, Pınar Kür'ün *Bitmeyen aşk* vb. adlı romanları bu temaya en çok yer veren örnekler arasındadır. (→ Kayn.)

—Psikan. Freud'da, cinselliğin kesin bir tanımına rastlanmaz. Çünkü bu kavrama verdiği kapsamın genişliği, üremeyi, cinselliğin özel bir durumuna dönüştürdüğü gibi, bizi de ancak iki ayrı doğrultuda tanım yapmaya zorlar.

Bu doğrultulardan biri kısmi dürtüler, öbürü de Oidipus kompleksidir. Ama bu çeşitli yapıların, neyi değişikliğe uğrattığını kesinlikle söyleyemeyiz ve cinselliği, ister istemez, bir öz "enerji"yle, mecazi olarak dile getirilmiş bir kavramla (libido'yla) tanımlamak zorunda kalırız. Öte yandan Freud, bu libidonun, yalnızca erkeksel olduğunu söyler. Bu da, psikanalizde, çözülmesi çok güç olan kadınsal cinsellik sorununun ortaya çıkmasına yol açar.

CİNSEYN a. (ar. *cins*'in ikili çoğl. *cinseyn*). *Esk.* İki cins. erkek ve dişi.

CİNSİ sıf. (ar. *cins,* ve *-i*'den *cinsi*). Cinsel: *Cinsi uzuvlar. Cinsi temas. Cinsi cazibe.*

CİNSİL sıf. Dilbil. Her biri tek tek ele alındığında özgül bir ad alan doğal nesneler sınıfını kapsayan yeterince genel anlamlı sözcük için kullanılır; bu anlam, değer ve sözkonusu sözcüğün kullanımı için de kullanılır. (Örneğin, *kuş* sözcüğü, *serçe, karga, kartal*'ı kapsayan bir sınıfın cinsil terimidir. Cinsil / özgül karşıtlığı, üstsözlükbirim, üstaşamalı, altanlamlılık kavramlarıyla kesinleşmiştir.)

CİNSİYET, -ti (ar. *cinsiyyet*). İnsan, hayvan ya da bitkilerde, erkek ve dişi bireyleri ayırt etmeye olanak sağlayan kalıcı fiziksel özellik. (Eşanl. EŞEY. CİNSLİK.)

CİNSLİK a. CİNSİYET'in eşanlamlısı.

CİNSLİKBİLİM a. SEKSOLOJİ'nin eşanlamlısı.

CİNSLİKSİZ sıf. **1.** Biyol. Ne erkek ne dişi olan birey için kullanılır. (Eşanl. EŞEYSİZ.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Dilbil. YANSIZ'ın eşanlamlısı.

—ANSİKL. Cinsliksiz bireyler, özellikle toplum halinde yaşayan türlerde (arılar, karıncalar, termitler, vb.) görülür. (Cinsliksiz bireyler kovanın, karınca yuvasının daima en kalabalık öbeğidir. Bunlara, alışıldığı üzere işçi denir; karıncalarla termitlerde cinsliksiz bireylerin de çeşitleri vardır ve askerler bunların en önemlisidir.)

CİNSSEL sıf. Etol. ve Nörobiyol. Aynı türden erkek ve dişi bireylerde görülen ve cinsel yanı bulunmayan farklı davranışlar için kullanılır.

—Fels. Aristoteles'in felsefesinde, cinse ilişkin, şeye denir.

◆ a. Belli bir alan içindeki bitki türlerinin sayısının, cins sayısına oranı.

CİNTEPE. Arkeol. Çorum ilinde, Kızılırmak ile Devrez çayının birleştiği kesimin K.'inde höyük. Von der Osten (1936), Kılıç Kökten (1952), C. A. Burney (1956) ve U. B. Alkım (1972) tarafından yapılan araştırmalarda, İlk Tunç çağ yerleşmesi (yakl. İ.Ö. 3000-2000) saptandı, çanak çömlekler bulundu.

■ **CİNTO dağı,** Korsika'nın en yüksek doruğu (Yukarı Korsika yönetim bölgesi); 2 710 m.

CİNTOLESİ (Ottavio), şilili dansçı, koregraf ve kumpanya yöneticisi (Santiago, Şili, 1924). Şili Ulusal balesi'ne girdi (1946). Santiago Üniversitesi'nde, New York'ta, Chicago'da, San Francisco'da ve Paris'te ders verdi. 1954-1956 arasında Paris'te Janine Charrat ile işbirliği yaptı. 1959-1966 arasında Şili'de Ballet Clásico Nacional'i yönetti. 1973'te Bonn Belediye tiyatrosu'nun bale bölümünün yönetimine getirildi.

CİN-TONİK a. (amerikanca *gin and tonic* deyiminin kısacası). Tonik katılarak içilen cin.

CİNTSUN ya da **JİNCUN,** Çin'de Luoyang (Hınan) kentinin eski yerinde, Savaşçı Krallıklar dönemine ait arkeolojik sit. Mezarlardan çok sayıda vazo, çan ve yeşim taşından eşya çıkarılmıştır.

■ **CİNYA** a. (alm. botanikçi J. G. *Zinn*'in adından). Meksika ve Texas'ta yetişen yıllık ya da çokyıllık otsu ya da odunsu yarı-kır bitkisi. (Kibar cinya [*Zinnia elegans*] bahçelerde yetiştirilen pek çok cinya çeşidinin ana bitkisidir. Meksika cinyasının [*Zinnia hoegeana*] yaprakları güzel koyu yeşil renktedir; yaprakların üzerinde siyahımsı bir diske bağlı, parlak sarı -turuncu renkte çiçekler yükselir.)

CİNYOLU a. *Yörs.* Tarım. Tarlanın içinde yer yer rastlanan verimsiz kısımlar.

CIO → CONGRESS OF INDUSTRIAL ORGANIZATIONS.

CIOCIARIA, İtalya'da bölge, Lazio'nun güney kesiminde; Sora, Frosinone, Anagni ve Guarcino komünleri çevresinde. Ciociaria adı, deri tabanlı, şeritleri bacağa dolanan, çarığı andıran yerel ayakkabılardan *(ciocie)* gelir.

Ciompi, XIV. yy.'da Floransa'da, özellikle hiçbir loncadan olmayan işçilere verilen ad. İşverenleri tarafından ağır baskı altında tutulan, hiçbir devlet memurluğuna alınmayan, yabancı bir çavuşun emrinde çalışan Ciompolar (Ciompi), XIV. yy. sonlarında yöreyi kasıp kavuran ekonomik bunalımdan özellikle etkilendiler. Burjuvazinin çeşitli kesimleri arasındaki savaşımlara sürüklenen Ciompolar, tam yok olmak üzereyken 20 temmuz 1378'de ayaklandılar, kenti ele geçirdiler, elebaşları hallaç Michele di Lando'yu başyargıçlığa getirdiler ve birtakım toplumsal reformları kabul ettirdiler. Ancak sonunda, burjuvaziyle uzlaşmak zorunda kaldılar; burjuvazinin güçlenmesi, 1382'de aristokrasi rejimi kuruluncaya kadar sürdü.

CIONE (Andrea DI) → ORCAGNA.

CIONE (Benci DI) → BENCI DI CIONE.

CIONE (NARDO DI) → NARDO DI CIONE.

CIONE INTESTINALIS a. Taşlara ya da gemilerin omurgalarına yapışarak tek başına yaşayan tulumlu. (Bedeni uzun ve yeşilimsidir. Hemen hemen her yerde bulunur.)

CIONELLA a. Kabukl. COCHLICOPA'nın eşanlamlısı.

CIONUS a. (yun. *kion,* ve *onos,* eşek'ten). Elitraları siyah benekli, toparlak bitkibiti cinsi. (Larvaları sıracagillerin [*Verbascum* ve *Scrofularia*] yaprakları üstünde yaşar. Hortumluböcekgiller familyası.)

CIOTAT (La), Fransa'da kanton (Bouches-du-Rhône) merkezi. Akdeniz kıyısında; 30 748 nüf. (1992). Balıkçılık limanı. Sayfiye merkezi. Deniz tedavisi merkezi. Gemi yapımı.

CİP → JEEP.

Cip barajı, Elazığ ilinde, Cip suyu üzerinde kurulu baraj. Sulama amacıyla yapılan tesis 1965'te işletmeye açıldı. Gövdesi toprak dolgu tipinde olan barajın su toplama hacmi 7 milyon m^3, göl alanı 1,1 km^2, sulama alanı 1 100 ha'dır.

CİPANGO ya da **CİPANOU,** Ortaçağ'ın sonunda, Batı ülkelerinde, Japonya'ya verilen ad.

CİPOLLATA a. (soğan anlamında *cipolla*'dan ital. sözc.; lat. *caepulla*). Domuz etinden ve yağından yapılan çok kısa sosis. Zarı, koyun bağırsağındandır.

CİPPENŞA İKKU, japon yazar (Şizuoka 1765-Tokyo 1831). Edo'da o zamanlar çok tutulan gülmece halk edebiyatının her türünü denedikten sonra, 1802-1822 yılları arasında tefrika halinde yayımlanan *Tokaidoçu-Hizakurige* adlı yapıtıyla, kendini güldürü ustası olarak kabul ettirdi. Hiciv, cinas, parodi ve erotizmi ustaca kullanarak, kendi resimlediği hikâyelerinde, esnaf ve zanaatçıların gündelik hayatlarından komik kesitleri işledi. Halk için yazdığı altmış kadar eğitsel kitapçıkta gazetecilik yeteneğini gösterdi.

CİPRİANİ (Amilcare), italyan siyaset adamı (Anzio 1844-Paris 1918). Garibaldi'nin yardımcısı olarak İtalya'nın bağımsızlığı için yapılan seferlere katıldı. Devrimci faaliyetleri dolayısıyla birkaç kez sürgüne yollandı, Enternasyonal'in kurulmasına katkıda bulundu (1864). Paris Komünü'nün (1871) liderlerinden biriydi. Yeni Kaledonya'ya sürüldü. Özgürlüğüne kavuşunca, 1898'de Yunanlılar'ın saflarında çarpıştı. Birçok kez milletvekili seçildi, fakat İtalyan anayasası'na bağlılık andı içmeyi reddetti.

CİPS a. (yonga anlamında ing. *chip*'den). Buharda kurutulmuş, ince kızarmış patates.

CİRADE → CERADA.

CİRAN a. Denizlerin sığ kesimlerinde yaşayan kemiklibalık. (Bil. a. *Liza ramada;* kefalgiller familyası; boyu 60 cm'ye kadar) [Eşanl. GULARYA, PULATARİNA.]

—ANSİKL. Beslenmek ya da üremek için haliçlere, ırmaklara, denizkulaklarına, acı sulara giren ciranın sırtı, yanlara doğru giderek açılan koyu çelik rengidir; yanlarında koyu çizgiler bulunur. Karnı gümüşi kirli beyazdır. Yavrularına *paçoz,* boyu 15 cm dolayında olan gençlerine *ilarya* denir. Tütsülenen ya da kurutulan ciranlar "likorinoz" adı altında satılır.

CİRANTA a. (ital. *girante*). Tic. huk. Emre yazılı senedi ciro* yoluyla başkasına devreden kişi. (Ciranta, kendisinden sonra hamil* olan kişilere karşı senedin ödenmemesinden sorumludur.)

CİRCE a. (mitolojideki *Kirke*'nin adından). Sıcak ve tropikal denizlerde bulunan ikiçenetli yumuşakçalar cinsi. (Üçüncü Zaman topraklarından başlayarak fosillerine rastlanır. *Veneridae* familyası.)

CİRCEO *(monte),* Eskiçağ'da *Circoeum promontorium,* Lazio (İtalya) kıyısında kayalık mahmuz, Roma'nın G.'inde. Gaeta körfezini K.'den sınırlar. Son derece alçak Pontino bataklıklarının üstünde apansız yükselerek 541 m'yi bulan kayalık, deniz mağaralarıyla oyulmuştur; bunların en ünlüsü olan *Circeo* mağarasında eskiden büyücü Kirke'nin oturduğuna inanılırdı. Romalılar'ın gezinti ve sayfiye yerlerinden olan monte Circeo, yaklaşık 7 500 ha'lık bir ulusal park içine alınmıştır. Fransızlar 2 ve 9 ağustos 1798'de burada Napolililer'i yenmişlerdi.

—Paleont. S. Sergi, 1939'da, Circeo dağında bir mağarada, yumurta biçiminde dizilmiş bir öbek taş ortasında bir neanderthal kafatası buldu. Altçene eksikti ve göz deliklerinin kenarı özellikle kırılmış gibiydi. Bu buluntu, neanderthal insan dönemindeki (Mustier) kafatası kültüne ilişkin en sağlam kanıtı oluşturmaktadır.

CİRCİNUS, Pergel* takımyıldızının latince adı (kısalt. Cir).

CİRCİS, hıristiyan aziz Georgius*'a is-

Cinto dağı

lam dünyasında verilen ad. İsa'dan sonraki peygamber olduğu, hıristiyanlığı yaymaya çalıştığı için Musul hükümdarı tarafından çarmıha gerdirildiği anlatılır. Edebiyat yapıtlarında, uğradığı işkenceler sırasında yetmiş kez ölüp dirildiği, bir hükümdarın kızını ejderhadan kurtardığı belirtilir, inancı ve bilgeliği sözkonusu edilir.

CİRCULATİNG a. (ing. sözc.). Boyac. Hazne ile uygulama donanımları, özellikle tabanca boya postaları arasında boyanın sürekli dolaşımını ve dağıtımını sağlayan boru, pompa ve aksesuarların tümü. (Pigmentleri bağlayıcı içinde tam bir asıltı durumunda tutmak ve tabancaların beslenmediği anlarda çökelmeyi önlemek için boyaların sürekli dolaşımını sağlamak gerekir. Bu donanımlar ayrıca, dağıtım hatlarında boyanın debi ve basınç ayarını da sağlar.)

CİRCUMCELLİUS a. Mevsimlik işlerde çalışmak üzere, Kuzey Afrika'daki romalı büyük toprak sahiplerinin hizmetine giren gündelikçi özgür tarım işçilerine verilen ad (IV. yy.-V. yy. başı). [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Kuzey Afrika tarım proletaryasının, özellikle Numidia'daki derin sefaleti, genellikle berberi asıllı olan circumcellius'ların ayaklanmasına yol açtı. Bu arada belki eski kolonlar, yıkıma uğramış köylüler, eski köleler vb. de ayaklandılar. Ayaklanan circumcellius'lar, alacaklıların borçların ödenmesini istemelerini yasakladılar, pazar yerlerini işgal ettiler ve kendilerine tüm haksızlıkları ortadan kaldıracak kimselermiş süsünü verdiler (örneğin efendileri, kendi kölelerinin bindikleri yük arabalarının arkasında yürümeye zorladılar). Constans'ın Begay'ı alıp Begaylılar'ı kılıçtan geçirmesinden sonra circumcelliuslar, 347'den başlayarak, o zamana kadar yüksek rahipler sınıfı kendileriyle mücadele halinde olan donatusçulara yaklaştılar. Aralarındaki yoksul gündelikçiyi düpedüz soyguncudan ayırt etmenin güç olduğu circumcelliuslar'ın yol açtıkları toplumsal karışıklıklar bastırma hareketinin sertliğine rağmen, Vandallar'ın Kuzey Afrika'ya gelişlerine kadar sürdü (429-439).

CİRDAVAL a. Esk. sil. Eskiden savaşlarda ve cirit oyunlarında kullanılan, ucu demirli uzun mızrak.

CİRDAVALLI a. Esk. Savaşlarda cırdaval kullanan süvari.

CİREBON, Endonezya'da, Cava'nın kuzey-batı'sında liman kenti; 223 700 nüf. Tütün. Makine, kimya ve tekstil sanayileri.

CİRENCESTER, Büyük Britanya'da (Gloucestershire) kent, Gloucester'in G.-D.'sunda; 13 000 nüf. Eski Roma sitesi *Corrinium*'un yakınında kurulmuştur.

CİRİDOĞLU, türkmen beyi, celali (XVII. yy.'ın ikinci yarısı), Sıvas beylerbeyi celali Gedik Mehmet Paşa'nın adamıydı. 1689'da ayaklanarak İzmit üzerinden Üsküdar'a kadar geldi. Sarayın oyalama ve yakalama çabaları sonuç vermedi. Gedik Mehmet Paşa ile Geyve köprüsünde buluştu ve Bursa üzerine yürüdü. Birlikte Anadolu müfettişi vezir Hüseyin Paşa'yı yendiler, ama Bolvadin ve Emirdağı dolaylarında kıstırıldılar; Gedik Mehmet Paşa öldürüldü, Ciridoğlu ise Türkmenler arasına kaçtı.

CİRİLLO (Domenico), italyan yurtsever (Grumo Nevano, Napoli yakınında, 1739 -Napoli 1799). Hekim ve botanikçiydi. Parthenopea Cumhuriyeti'nin yasama kurulu başkanlığına getirildi (1799); Nelson' un emri ile tutuklandı ve öldürüldü.

CİRİM, -rmi a. (ar. *cirm*). *Esk.* **1.** Oylum, büyüklük: *Ateş olsa cirmi kadar yer yakar. Cirmi ne ki ne olsun.* **—2.** Cansız varlık, cisim.

CİRİT a. (ar. *cerid*, kabukları soyulmuş hurma dalı'ndan). **1.** At üzerindeki yarışmacıların birbirlerine belli kurallara göre değnek atarak oynadıkları oyun. **—2.** Bu oyunda ve cirit atma sporunda kullanılan değneğe verilen ad. **—3.** *(Bir yerde) cirit atmak,* zarar verecek şey ya da kimse sözkonusuysa, orada çok bulunmak; istediği gibi hareket etmek: *Ambarda fareler cirit atıyor. Etrafta hırsızlar cirit atıyordu.*

—Esk. sil. Mızrak biçiminde, ucu temrenli bir silah olan cirit süvarilerce kullanılırdı. Ağırlıkları ve boyları çok değişik olan ciritlerin mızraktan farkı, çapının daha ince olmasıydı. ‖ *Cirit ucu,* TEMREN'in eşanlamlısı.

—Folk. *Cirit oyunu,* Orta Asya'da Türkler' in at üzerinde cerit ya da cirit adı verilen 1 m'lik sopalarla oynadıkları oyun. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Spor. *Cirit atma,* atletizmde atmalar dalında uygulanan yarışma. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Folk. Bir takım oyunu olan ciritte amaç, at üzerindeki binicileri hedefleyip sopaları isabet ettirmektir. Orta Asya kökenli olan cirit oyununun moğol akınlarıyla Anadolu'ya geldiği öne sürülür. Osmanlı döneminde, özellikle XV. yy.'da saray çevresinde, orduda ve onların etkisiyle halk arasında yaygınlaşmıştı. Osmanlı padişah ve komutanlarının seferler sırasında bile askerlerinin gücünü ve moralini artırmak amacıyla cirit oyunları düzenledikleri bilinmektedir. Yıldırım Bayezit ve Çelebi Mehmet döneminde cirit oyununa büyük önem verilmiş, Amasya ve Merzifon'da binicilikleriyle tanınmış kişilerden birbirine rakip iki binici bölüğü oluşturulmuştu. Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra eski önemini yitiren cirit oyunu, günümüzde Anadolu'nun bazı yörelerinde (Erzurum, Diyarbakır, Siirt, Konya vb.) düğün, bayram gibi özel günlerde oynanmaktadır.

—Spor. Uzun madensel gövdesi olan cirit, sivri bir uç ve ip sargıyla kaplı saptan oluşur. Cirit atmada erkekler; boyu 2,60 - 2,70 m, ağırlığı 800 g, kalınlığı 30 mm; (1986'da ciritin ağırlık merkezi 4 cm ileri alınmış ve bu durum dereceleri % 10 nispetinde etkilemiştir); bayanlar ise boyu 2,20 - 2,30 m, ağırlığı 600 g, kalınlığı 20 mm olan ciritlerle yarışırlar. Cirit atma rekorları: dünya (erkekler: Jan Zeleny, Çekoslovakya, 94,74 m [1992]; bayanlar: Petra Falke, Almanya, 80 m [1988]); Türkiye (erkekler: Fikret Özsoy, 75,28 m [1992]; bayanlar: Aysel Tar, 56,60 m [1991]).

—Tar. Cirit atma, XVI. ve XIX. yy.'lar arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda, özellikle de saray çevrelerinde önemli yer tutan bir spor türüydü. Bireysel savaş gücünü artırdığından saray ve enderun eğitim programlarına alınmıştı. Bu spor yapılırken beden eğitici çalışmalar yanında, çeşitli ağırlık ve yapıdakı ciritleri çeşitli uzaklıktaki hedeflere isabet ettirme, ciritlerle kalın hedefleri parçalama vb. çalışmalara da yer veriliyordu. Bu konularda beceri sahibi olanlar, aynı alıştırmaları koşan atlar üzerinde yapmaya başlarlardı. Osmanlı ordusunda ciridi ustalıkla kullananlardan oluşturulmuş *cundî** adlı özel bir süvari sınıfı vardı.

Naima, Ata tarihleri ve birçok yabancı kaynak, padişahların da katıldıkları cirit atma yarışlarından söz etmekte, bu yarışlarda uzağa atma rekorları kırıldığını belirtmektedirler.

CİRİTÇİÇEĞİ a. Avustralya'da yetişen ve soğuk seralarda süs için yetiştirilen, agav görünümünde firfiri kırmızı çiçekli güzel bitki. (Bil. a. *doryanthe;* nergisgiller familyası.)

CİRLEKTEPE. Arkeol. Samsun'un Bafra ilçesi merkez bucağına bağlı Kuşçular köyü yakınında höyük. Orta Anadolu İlk Tunç çağ kültürünün Kızılırmak deltasına değin yayıldığını göstermesi açısından önemlidir. Kazılarda (1940-1941), Dündartepe II ile çağdaş çanak çömlekler ortaya çıkarıldı. İkinci grup buluntular ise hitit çanak çömlekleridir.

CİRMAN a. (ar. *cirm*, cisim'den *cirmān*). *Esk.* Baş, gövde, kollar ve bacaklarla bütün vücut.

CİRO a. Bank. ve Tic. huk. Ticari senetlerin ya da çeklerin arka yüzüne imza atılmak suretiyle (ciro) devredilmesi. Bu imza ile senet ya da çekin lehdarı (ciranta), kendi borçlusuna sözkonusu tutarı yeni bir lehdara ödemesi için talimat vermiş olur. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Ciro etmek,* bir ticari senedin ya da çekin arkasına devir ibaresi koymak. ‖ *Ciro lehdarı,* lehine bir ticari senet ya da çek ciro edilen kişi. ‖ *Mülkiyet cirosu,* mülkiyet hakkını aktaran, ödeme emrini ve cirantanın imzasını taşıyan ciro. (Senet üzerindeki mülkiyetin geçmesi için hem ciro ve hem de teslim işlemine gerek vardır.) ‖ *Tahsil cirosu,* kıymetli evrakın, keşideci ya da ciranta tarafından bir başkasına devredilmesi.

—İkt. → İŞ* HACMİ.

—ANSİKL. Bank. ve Tic. huk. Cironun usulüne uygun olması için cirantanın imzası yeterlidir (bu tür ciroya, *açık* ya da *beyaz ciro* denir). Aksine bir kayıt bulunmadığı takdirde, ciro senedin temsil ettiği bütün hakları, provizyonun (karşılığın) mülkiyeti de içinde olmak üzere lehdara (adı belirtilen bir üçüncü kişi ya da senet hamili) devreder. Ciro, lehdarın, ciranta hesabına ödenmesi gereken parayı yalnızca almakla görevli bir vekilden ibaret olduğunu belirtebilir. Aynı kıymetli evrak ya da senet, art arda birçok cirolar taşıyabilir. Bu durumda, cirantalardan her biri, ödemeyi asıl borçluya dayanarak garanti ediyor demektir. Ciro, senet ya da kıymetli evrakı salt cirantanın alacakları lehine rehin göstermek üzere yapılmış da olabilir. O zaman, *rehin cirosu* sözkonusudur. Bir kredi, birkaç banka tarafından birden verildiğinde, bankaların ciro ve iskontaları birbiriyle karışabilir; bunlara *çapraz cirolar* denir.

CİRODİN a. (ing. *girodyne;* geç lat. *gyrare*, çevirmek ve *-dyne*'den). Havc.

cirit atma

Havada tutunma ve düşey devinimini bir motorun döndürdüğü rotorla, öteleme devinimini de kendi itme aygıtlarıyla (pervane, türbojet) sağlayan ciropleyn.

CİROPLEYN a. (ing. *gyroplane*). Havada tutunma kuvvetinin tümünü ya da bir bölümünü, düşey eksenli bir ya da birkaç rotorun dönmesinden alan hava taşıtı. (İşleyiş biçimine göre değişik tipleri vardır: helikopterler, autogirolar, cirodinler. Bunlar arasında en çok kullanılanı helikopterlerdir. Karma* ve dönüşebilir hava taşıtları da ciropleynler arasında sayılabilir.)

CİRO REDONDO, Küba'nın orta kesiminin doğusunda kent; 29 000 nüf. Bir tarım bölgesinin ticaret merkezi. Şeker fabrikası.

CİRRATULUS a. Parapotları ikiçatallı, yerleşik, halkalı solucan cinsi. (Dokungaçları ve birçok solungaç iplikçiği vardır. Özellikle çamurlu kumlar arasında bulunur.)

CİRRİPEDİA a. Zool. SÜLÜKAYAKLILAR altsınıfının bilimsel adı.

CİRRİS a. (ar. sözc.). Esk. zool. Sazan ya da yılanbalıklarına eskiden verilen genel ad.

CİRROCUMULUS a. Cirrus ailesinden bulut.

CİRROSTRATUS a. Cirrus ailesinden bulut.

CİRROTEUTHİS a. (lat. *cirus*, saç tutamı, püskül, sorguç, ve yun. *teuthis*, mürekkepbalığı'ndan). Denizin çok derin yerlerinde yaşayan ahtapot cinsi. (Çiftsolungaçlı kafadanbacaklılar altsınıfı, sekizayaklılar takımı.)

CİRRUS a. Yükseklerde koşut iplikler, saç bukleleri, çiviler ya da kırışıklıklar biçiminde oluşan ipek beyazlığında bulut.

—ANSİKL. Cirrus ailesi ılıman enlemlerde 6 000 ile 10 000 m arasında yer alan yüksek bulutları kapsar. Çok ince buz parçacıklarından oluşan ve siklon yükselmesi sonucu donma düzeyine dek çıkan bu bulutlar cephelerin önünde bulunur ve kötü havayı haber verir. Cirruslar üç cinse ayrılır: 1. ayrı ayrı iplikler biçimindeki asıl *cirrus*'lar; 2. gökyüzünde Ay'ın ya da Güneş'in çevresinde beyaz tülbentten bir hale gibi görülen *cirrostratus*'lar; 3. küçük yumaklar, çiviler ya da çok ince kırışıklıklar biçimi (yumak yumak beyaz bulutlarla kaplı gökyüzü) gösteren *cirrocumulus*'lar. Bütün bu tipler genellikle bir alçak basınç katmanının önünde yer alır.

CİRTA. Esk. coğ. Numidia'da kent, Ampsaga kıyısında. Masinissa, Syphax'ı bu kentin yakınında tutsak aldı (İ.Ö. 203) ve kenti başkent yaptı. Oğlu Micipsa kenti güzelleştirdi ve aydın Yunanlılar'ı buraya çekti. Yeğeni Jugurtha kenti koruyan romalı tüccarların kılıçtan geçirilmesiyle sonuçlanan uzun bir kuşatmadan sonra (İ.Ö. 112), Micipsa'nın oğlu Adherbal'ı burada esir aldı. Marius, kenti Jugurtha'dan alarak (107-106 kışı kuşatması) Masinissa'nın torunu Gauda'ya verdi. Sittius adında bir maceracı Cirta'yı ele geçirip (İ.Ö. 46) Juba I'i Batı'ya çekilmek zorunda bırakarak Sezar'a Thapsus zaferini hazırlama olanağını verdi. Bunun üzerine, kentin surları içinde, Sittius'un veteranusları için roma hukukuna dayalı bir koloni kuruldu; bu koloniye üç koloni daha katılarak "Cirta federasyonu" denilen gerçek bir federasyon kuruldu; federasyonu bir magistratus heyetiyle Cirta'yı temsil eden bir decurio yönetiyordu. Maxentius'un praetorium praefectus'u Cirta'yı gaspçı imparator Domitius Alexander'den geri alırken kenti yağmaladı (311). Constantinus kenti kalkındırdı ve ona kendi adını verdi. (→ KONSTANTİN.)

CİSA geçidi, İtalya'da boğaz (yüksl. 1 039 m), Liguria'da, La Spezia'nın K.'inde; Taro (K.'de) ve Magra (G.'de) ırmaklarının havzalarını birbirine bağlar.

Cisalpin, Paris'i Milano'ya bağlayan hızlı ve elektrikli Trans-Europ-Express treni. Bu tren, Paris-Dole arası 1500 V'luk doğru akım, Dole-Vallorbe arası 50 Hz sanayi frekanslı 25 kV'luk tekfazlı akım, İsviçre güzergâhında 16 2/3 Hz'li 15 000 V'luk tekfazlı akım ve İtalya güzergâhında 3 000 V'luk doğru akım kullanır.

CİSALPİNA *(Repubblica)*, Bonaparte'ın 1797 yazında İtalya yarımadasının kuzeyinde kurduğu ve Avusturya'nın Campoformio antlaşması ile tanıdığı (ekim 1797) devlet. Başlangıçta (29 haziran) Po'nun kuzeyinde kurulan ve Lombardia'yı (ya da Transpadana) içine alan devlet, çok geçmeden (9 temmuz), Cispadana topraklarının, Venedik Cumhuriyeti'nin batı yarısının, daha sonra da (1800) Novara'nın katılmasıyla büyüdü. Başkenti Milano idi. Anayasa'sını, fransız devrim takviminin III. yılında (1795) kabul edilen Anayasa'dan aldı, beş üyeli ve yürütme işlevi üstlenen Directoire ile yönetildi. Fransızlar'a şiddetle direnmesine rağmen, halk, Marengo zaferinden (14 haziran 1800) sonra, boyun eğmek zorunda kaldı. Napoléon'un bu çekirdek çevresinde 1802'de kurduğu İtalya Cumhuriyeti, 1805'te İtalya krallığı'na dönüştü.

CİSERİ (Antonio), italyan yurttaşlığına geçmiş isviçreli ressam (Ronco, Ticino, 1821 - Floransa 1891). Yapıtları akademik nitelikli milano natüralizmini temsil eder. Lugano yakınlarındaki la Madonna del Sasso'da *Mezara indiriliş* adlı dokunaklı bir tablosu vardır.

CİSİM a. (ar. *cism*'den). **1.** Elle tutulan her şey; madde, nesne: *Karbon basit bir cisimdir. Bütün cisimler boşlukta bir yer kaplar.* **—2.** Ruh'a ve can'a karşıt olarak beden, gövde.

—*Esk. Cism-i cevheri*, ilk madde, ana madde. ‖ *Cism-i hâil*, korkunç cisim. ‖ *Cism-i havai*, gaz. ‖ *Cism-i latif*, beş duyu ile hissedilemeyen cin, melek gibi yaratık. ‖ *Cism-i mayi*, sıvı, akışkan madde. ‖ *Cism-i nâmi*, yaşayan vücut. ‖ *Cism-i natık*, konuşan varlık, insan. ‖ *Cism-i nizar*, hasta, zayıf vücut. ‖ *Cism-i üryan*, çıplak vücut.

—Anat. Uzun kemiklerin gövde kısmı. (Eşanl. DİYAFİZ.)

—Biyol. *Merkezi cisim*, mavi yeşil suyosunlarının hücrelerinde bulunan ve dağınık bir çekirdek sayılan ortadaki kromatin yumağı.

—Ceb. {0} a indirgenmeyen ve sıfırdan farklı her elemanı evirtilebilen birim halka. (**Q**, **R**, **C** birer cisimdir, **Z** ise bir cisim değildir.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Değişmeli cisim*, çarpma yasası değişmeli olan cisim.

—Dokubil. *Tanecikli cisimler*, yağlı taneciklerle dolu büyük çapta akyuvarlar. (Bazı sinir sistemi lezyonlarında, özellikle beyin yumuşamasında ya da beyin maddesinin herhangi bir yozlaşma sürecinde bol miktarda bulunur.)

—Esk. fisz. mekan. *Cism-i sulb*, katı cismin eski adı.

—Fels. Descartes için cisim, yalnızca ruhun niteliklerini ve özellikle de düşünceyi tanımlamaya yarayan bir karşıt kavramdır: "Cisim denince, bir şekille sınırlandırılabilen; bir yerde bulunabilen ve bir mekânı, başka hiçbir cisme yer bırakmayacak şekilde doldurabilen; dokunma, görme, işitme, tatma ya da koklamayla duyulabilen; kendisi tarafından değil de, kendisine dokunan ve kendisini etkileyen bir yabancı şey tarafından harekete geçirilebilen şeyi anlıyorum." (*Metafizik düşünceler* [Méditations], 1.)

—Fizs. mekan. *n cismin devinimi*, gök mekaniğinde, birbirini karşılıklı olarak çekim kuvvetleriyle çeken, belli bir andaki hızları ve konumları saptanabilen, *n* cismin devinimini belirleme problemi. (Bu problemin ancak iki cisim sözkonusu olduğunda tam çözümü vardır.)

—Mad. oc. *Mineralleşmiş cisim*, bir yatakta mineralleşmenin hemen hemen süreklilik gösterdiği bölüm. (Bir damar içinde mineralleşmiş cisimler kolon ya da az çok eğik bir kuşak biçimi alabilir.)

—Opt. Bir görüntüleme sistemince görüntüsü oluşturulan alanlar, noktalar kümesi.

—Patol. *Yabancı cisim*, insan vücudunda bulunan ve doğal olmayan cisim. (Ya dıştan gelmedir [kurşun, yutulmuş ya da solunmuş cisimler] ya da yerinde oluşur [taşlar, kemik ya da kıkırdak parçacıkları].)

—Seram. Kütahya çiniciliğinde, kullanılabilecek hale getirilmiş seramik hamuru.

—Vet. *Yabancı cisim*, gevişgetiren hayvanların yemle birlikte yuttukları nesne (tel parçası, çivi, vb.). Uçları sivri olursa bu nesneler börkenekten diyaframa ve kalbe doğru ilerleyerek yaralanmalara ve bu yüzden retikülo-peritonite yol açar.

—Zool. *Son solungaç cismi*, omurgalıların son yutak solungaç kesesinden türeyen bezsi cisim. Bugüne kadar işlevi konusunda bilgi edinilememiştir.

J. P. Bourret-Pitch

cirrocumulus

Delatre-Pitch

cirrus

—ANSİKL. Ceb. Bir K kümesi üzerinde bir cisim yapısı, iki iç bileşim yasası verilerek tanımlanır:

—toplamada K değişmeli bir grup yapısındadır;

—çarpma şu özellikleri taşır: birleşmelidir, toplamaya göre dağılımlıdır, etkisiz elemanı 1 dir ve sıfırdan farklı her elemanı evir-

Binois-Pitch

cirrostratus

tilir (yani $\forall\ x \in K$ için $x x^{-1} = x^{-1} x = 1$ olacak biçimde $\exists x^{-1} \in K$); başka bir deyişle, $K^* = K - \{0\}$ kümesi bir çarpma grubu yapısı taşır.

Q,R,C cisimleri için çarpma değişmeli olduğundan, bunlara değişmeli cisimler adı verilir. Değişmeli olmayan ilk cisim örneğini Hamilton verdi: kuaterniyonlar* cismi. Değişmeli cisimlerin öteki önemli örneklerine, bir halkanın kesirler* cisminde, polinomların K [X] halkasının oransal kesirler* cisminde, cebirsel* sayılar cisminde rastlanır. Bir K cisminin altcisimlerinin incelenmesi, K nin asal altcismi denen, K nın en küçük altcisminin (K nin bütün altcisimlerinin arakesiti) ele alınmasına neden olur. Bu asal altcisim sonsuzsa (bu cisim, K nin tamsayılar halkasının kesirler cismine eşittir, dolayısıyla Q ile eşyapılıdır), K cisminin ayırtedicisi sıfırdır denir; bu asal altcisim *p* basamağında sonlu ise (bu altcisim, tamsayıların modülo *p* $\mathbb{Z}/p\mathbb{Z}$ cismiyle eşyapılıdır), K cisminin ayırtedicisi *p* dir (*p*, *p*1=0 olan en küçük pozitif ve asal tamsayıdır). Bir K değişmeli cisminin cebirsel genişlemelerinin incelenmesi ve daha özel olarak K nin normal bir L cebirsel genişlemesinin K- özyapı uygulamalarının (K nin elemanlarını değişmez bırakan L nin özyapı uygulamaları) araştırılması, Galois genişletmeleri kuramını kurmaya ve G (L/K) Galois* grubu yardımıyla, bir P(*x*)= 0 cebirsel denkleminin "köklerle çözülebilirliği" problemini çözmeyi sağlamıştır. Galois kuramının ilginç bir uygulaması sonlu* cisimlerin incelenmesidir.

Algar

Jimenez de **Cisneros** ressamı bilinmeyen yağlıboya tablo *Santa Cruz müzesi, Toledo*

CİSİMCİK a. Çok küçük cisim.
—Biyol. *Temel cisimcik*, BLEFAROBLAST' ın eşanlamlısı.

CİSİMLENDİRMEK → CİSİMLENMEK.

CİSİMLENMEK gçz. f. Cisim durumunu almak; tecessüm etmek, cisimleşmek.

◆ **cisimlendirmek** ettirg. f. *Bir şeyi cisimlendirmek*, onu görülebilir, algılanabilir kılmak; tecessüm ettirmek.

CİSİMLEŞME a. Din. Manevi bir varlığın, bir tanrının canlı bir yaratık görünümü alması, bir insan ya da hayvan biçimine girmesi: *Zeus'un cisimleşmeleri.*
—Hıris t. Teslisin ikinci kişisiyle bir insan niteliğinin İsa'da birleşmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Hırist. Cisimleşme, Kelam'ın İsa'da insana dönüşmesidir. Bu dönüşmede, tanrısal nitelik ile insansal nitelik, özelliklerinden ve olanaklarından hiçbir şey yitirmeden, tanrısal kelamın kişiliğinde bir arada bulunurlar. Cisimleşme temelde tanrısal bir olgudur: Meryem'in, oğlunun insan niteliğini dünyaya getirmekten başka hiçbir görevi yoktu. Cisimleşmenin en önemli vargısı, tapınmaya İsa' nın insanlığını da katmasıdır.

Üç önemli sapkın mezhep, cisimleşme' nin anlamını bozmuştur: ariusçuluk, cisimleşmiş Kelam'ın tanrısallığını reddeder ve İsa'da ancak ikincil ya da alt bir tanrısallık olduğunu ileri sürer. Nesturilik, birleşmeyi olanaksızlaştıracak kadar nitelikler arasındaki ayrılığı vurgular. Monofizitm ise, niteliklerin ikiliğini olanaksızlaştıracak derecede kişinin birliğini abartır.

CİSİMLEŞMEK gçz. f. Tinsel ya da tanrısal bir varlık sözkonusuysa, etten kemikten bir vücut görünümüne girmek, insan ya da hayvan biçiminde görünmek; tecessüm etmek. (CİSİMLENMEK de denir.)
—Hırist. *Cisimleşmiş Kelam*, Teslisin, İsa' da bir insan bedeni ve ruhu bulan ikinci kişisi.

CİSKEİ, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde bantustan, Cape eyaletinin doğu kesiminde. Transkei gibi halkı Ksosalar'dan oluşan ve 1981'de Pretoria hükümeti tarafından bağımsızlığı ilan edilen Ciskei'nin yüzölçümü 7 948 km², nüfusu 844 000'dur (1990). Başkenti Swelistha'dır. Ciskei'de yaşayanların çoğu cumhuriyet sınırlarının hemen dışındaki East London ve King Williams Town'da bulunan sanayi bölgelerine hergün çalışmaya gidip gelir.

C.İ.S.L., CONFÉDÉRATION INTERNATIONALE DES SYNDICATS LIBRES'in kısaltması. (→ ULUSLARARASI* HÜR SENDİKALAR KONFEDERASYONU.)

C.I.S.L. → CONFEDERAZIONE* ITALIANA SINDICATI LAVORATORI.

CİSLEİTHANİA, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Avusturya bölümü. Cisleithania, *Leitha*'nın B.'sındaki ülkelerin yanı sıra, bu ırmağın K.-D. ve G.-D.'sunda yer alan, Avusturya tahtına bağlı toprakları da kapsıyordu: Aşağı Avusturya, Yukarı Avusturya, Salzburg, Steiermark, Karnten, Krain, Kıyı bölgesi (İstria), Dalmaçya, Tirol ve Vorarlberg, Bohemya, Moravya, Silezya, Galiçya, Bukovina. İmparatorluğun öbür bölümünü oluşturan Transleithania*'dan ayırt edilen Cisleithania 21 aralık 1867 yasasıyla kuruldu ve 1918'e kadar varlığını sürdürdü.

CİSMANİ sıf. (ar. *cismān*, beden ve *-i*'den *cismānī*). *Esk.* **1.** Bedensel, vücutla ilgili: *"Onların bütün cismani ve fikri kabiliyetlerini tahrik eder"* (H.C. Yalçın). **—2.** Dinle ilgili olmayan, ruhani karşıtı. **—3.** *Cismani ad*, hıristiyanlarda, bir kimseye kiliseden ayrı olarak ailesi tarafından verilen ad.
—Huk. *Cismani zarar*, haksız fiil sonucu bir kişinin bedensel ve ruhsal yapısında doğan zarar. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ **Cismaniye** dişl. (ar. *cismāniyye*). *Âlâm-ı cismaniye* (bedensel acılar). *Lezzet-i cismaniye* (bedensel haz). *Umûr-ı cismaniye* (dünya ile ilgili işler, konular).
—ANSİKL. Huk. Borçlar k.'nun 46. maddesine göre, cismani bir zarara uğrayan kişi, çalışma gücünü yitirmekten ve ileride iktisadi bakımdan karşılaşacağı yoksunluktan doğan zararlarını ve tüm giderlerini isteyebilir. Bu zararlar, tedavi giderleri, çalışma gücünün yitirilmesinden doğan zararlar ve iktisadi geleceğinin sarsılmasından doğan zararlardır. Borçlar k.'nun 47. maddesine göre yargıç, özel durumları göz önüne alarak cismani zarara uğrayan kişiye, o ölmüşse ailesine manevi zarar karşılığı olarak adalete uygun bir tazminat ödenmesine karar verebilir. (→ HAKSIZ* FİİL.)

CİSMANİYE → CİSMANİ.

CİSMANİYET ya da **CİSMİYET, -ti** a. (ar. *cisman* ve *-iyyet*'ten *cismāniyyet* ya da *cism* ve *-iyyet*'ten *cismiyyet*). *Esk.* **1.** Bir cismi, vücudu olma. **—2.** Cisim, vücut.

CİSMEN be. Cisim olarak, bedence.

CİSMİ sıf. (ar. *cism* ve *-i*'den *cismi*). *Esk.* Cisimsel, yalnızca ad olarak değil, gerçekten.

CİSMİYET → CİSMANİYET.

CİSNEROS (Francisco JIMÉNEZ DE), ispanyol kardinal (Torrelaguna, Castilla, 1436-Roa 1517). Kardinal Mendoza'nın piskopos yardımcısı. Toledo'daki çok katı kurallarıyla bilinen fransısken tarikatına girdi (1484). 1492'de Castilla'lı İsabel'in günah çıkartıcısı, iki yıl sonra da düzenlemeye çalıştığı tarikatının bölge başkanı oldu. 1495'te Toledo başpiskoposluğuna, İspanya piskoposlar yargıcı başpapazlığına, Castilla şansöyleliğine getirildi. 1507'de kardinal ve katolik Fernando'nun isteğiyle Büyük Engizisyoncu oldu. Cisneros otoritesini sertlikle kullandı, özellikle Granada Mağriblileri'ni bir an önce dinlerini değiştirmeye zorladı: soyluların hukuki ve mali ayrıcalıklarını azalttı. 1508'de Berberiler üstüne bir filo gönderdi ve çok kısa bir süre için Oran, Bicaye ve Trablusgarp'ı işgal etti(1509). 1516' da Katolik Fernando'nun vasiyetiyle naiplik görevini üstlendi, geleceğin Karl V'inin tahta çıkmasına yardım etti.

Fakat Cisneros özellikle din ve düşünceye ilişkin etkinlikleriyle İspanya'da derin bir iz bıraktı. Gerek tarikatçıları, gerekse bağımsız din adamlarını sıkı bir düzene soktu.Dolayısıyla da Reform'un İber yarımadasına girmesini önledi, ispanyol din adamları arasında, XVI. yy. boyunca Papalık'a bile karşı koyacak bir güç oluşturan sıkı bir dayanışma sağladı. Bu rahipleri yetiştirmek için Alcalá de Henares Üniversitesi'ni kurdu (1498). Bu üniversite 1509'da açıldı, geleneksel skolastik yöntemler bırakıldı. Cisneros burada ders vermek üzere iki kez Erasmus'u çağırdı. Bilgili uzmanlara yunanca ve ibranice metinlerden kalkarak ünlü çok dilli İncil' in *(Complutensis)* çevirisini başlattı. Bu kitap ancak 1514 ile 1517 arasında basıldı. 1520'de yayımlandı. Böylece 1530'a kadar hümanizmin ve Erasmus'un düşüncelerinin İspanya'da yayılmasını sağladı.

Cisneros nişanı, yurttaşların ve yabancıların siyasal hizmetlerini ödüllendirmek için 1944'te ihdas edilen ispanyol nişanı. Beş derecesi ve lal renginde bir kurdelesi vardır.

CİSOTTİ (Umberto), italyan matematikçi (Voghera, Pavia yakını, 1882-Milano 1946). 1913'te Padova Üniversitesi'nde matematik fizik kürsüsü profesörü oldu; 1921'den başlayarak Milano politeknik okulu'nda matematiksel çözümleme ve rasyonel mekanik öğretti. Arı matematiğin yanında hidrolik ve akışkanlar mekaniğinide inceledi. Ağdalı akışkanların dinamiği laminer akışlar ve ideal akışkanların hareketleri ile ilgili çalışmalar yaptı. Vardığı sonuçları *İdromeccanica piana* (1922) adlı yapıtında topladı.

CİSR a. (ar. *cisr*). *Esk.* **1.** Köprü. **—2.** *Cisr-i muallak*, asma köprü. || *Cisr-i tâir*, hareketli köprü.
—Tar. *Cisr-i atik* (eski köprü), İstanbul'da bugünkü Unkapanı ya da Atatürk köprüsünün yerindeki köprü. || *Cisr-i cedit* (yeni köprü), İstanbul'da bugünkü Galata köprüsünün yerindeki köprü.

CİSREYN a. (*cisr*'in ikili çoğulu). *Esk.* Cisr-i atik ve cisr-i cedit'in ortak adı.

CİSRHENANE (*République*), 1797'de Ren'in sol kıyısındaki alman toprakları üzerinde kurulup Fransa'nın himayesine verilen, Campoformio antlaşması ile de (ekim 1797) Fransa'ya katılan devlet.

CİSRÜŞŞUGUR, Suriye'nin K.-B.'sında (Halep eyaletinde), Asi ırmağının sol kıyısında kasaba, Türkiye sınırından yaklaşık 20 km uzaklıkta, Halep'i Lazkiye'ye bağlayan antik yol üzerindedir. 16 000 nüf. Önemli tarım ve yerel ticaret merkezidir. Tarihsel köprüsü birkaç kez onarılmıştır. Çevresinde Haçlı seferlerinden kalma bir kale kalıntısı vardır. Kasaba, Haçlı seferleri sırasında önemli rol oynadı. 1188'de Selahattin Eyyubi tarafından ele geçirildi. XVI. yy.'da Suriye ile birlikte osmanlı yönetimine girdi.

CİSSA a. Endonezya-Malezya yöresinde yaşayan, saksağana benzeyen, renkli tüylü, tepeli büyük ötücükuşları içeren cins. (Kargagiller familyası.)

CİSTA a. (lat. sözc.). Esk. Rom. **1.** Özellikle dinsel amaçla kullanılan sepet, küfe. **—2.** Bronz sandık. **—3.** Kitap sepeti. **—4.** Oy sandığı. **—5.** Taş tabut.
—ANSİKL. Saz ya da tahtadan yapılan yunan cistaları ancak vazo resimlerinde görülür. İtalya'da, üzerleri gümüş ve bronz levhalarla kaplı kutular, özellikle de dikdörtgen, oval, çoğu zaman silindir biçiminde, ekleme kapaklı bronz çekmeceler bulunmuştur. *Kordonlu* cista denilen, Demir çağından kalma, çekiçle işlenmiş madenden yapılan cistalara ise, Orta Avrupa'da ve Po vadisinde rastlanmıştır. En güzelleri de Praeneste'dekilerdir (İ.Ö. IV -III. yy.); bunların ayakları ile kapak tutamaklarına heykelcikler oyulmuş, kutu göv-

desine de mitolojik sahneler işlenmiştir. En ünlüleri *cista Ficoroni*'dir (Roma, villa Giulia):bu cista'da Argonautlar'ın Bebrykler ülkesine gelişleri ve Polydeukes'in kral Amykos ile dövüşü betimlenmiştir.

Scala

cista Ficoroni
İ.Ö. IV. yy.
villa Giulia, Roma

CİSTACEAE a. Bot. LADENGİLLER familyasının bilimsel adı.

CİSTERNA Dİ LATİNA, İtalya'da komün, Lazio'da, Roma'nın G.-D.'sunda, Pontino ovasının K.'inde; 23 000 nüf. Tarım merkezi.

CİSTİCOLA a. (lat. *cista*, sepet, ve *colore*, ekmek, ikamet etmek'ten). Eski Dünya'nın tropikal kuşağında yaşayan çok küçük ötleğenleri içeren cins. (Saz ötleğeni [*Cisticola juncidis*], sinekkapangiller familyasından. *Cisticola* cinsi üyeleri, su otları arasında, çok iyi dikilmiş ve hazırlanmış yuvalar yapar, fareler ve böceklerle beslenirler.)

CİSTRE a. (fr. sözc.; orta fr. *citre*'in bozulmuş biçimi; lat. *cithara*'dan). Yuvarlak, çok sığ bir teknesi ve üzerinde 15-20 madeni perde kakılı bir sapı olan telli-mızraplı çalgı.
—ANSİKL. Tenor ve bas olmak üzere iki türü olan cistre'in telleri madendendir ve ikişer ikişer takılır (4 ya da 6 çift). 1550-1650 arasında Fransa'da ve İngiltere'de, cistre için bestelenmiş parçalar içeren sayısız derleme yayımlanmıştır. Cistre, XVIII. yy.'ın sonlarında yeniden rağbet görmeye başladı. Bu dönemde bazı biçim değişiklikleri geçirdi, şarkılara ya da günün moda ezgilerinin transkripsiyonlarına eşlik etti. XVIII. yy.'ın sonlarında, sapın dışında burdon telleri bulunan archicistre'ler de yapıldı.

CİŞİ ya da **JİXİ,** Kuzey-doğu Çin'de (Heilongciang) kent, bir kömür bölgesinin ortasında; 657 000 nüf. (1990).

CİTATİ (Pietro), italyan yazar (Floransa 1930). Edebiyat eleştirileri yayımladı; Goethe, Manzoni, Büyük İskender gibi ünlülerin yaşamöykülerini yazdı; tarihsel konular üzerine serbest çeşitlemeler kaleme aldı.

CİTEAUX, Saint-Nicolas-lès-Cîteaux (Côte-d'Or, Fransa) komününde köy, aynı adlı ormanın ortasında. 1098'de aziz Robert tarafından kurulan, 1790'da kapatılan, XIX. yy. sonlarından başlayarak Cîteaux keşişlerinin yeniden yerleştikleri ünlü Notre-Dame-de-Cîteaux manastırı.

CİTELLUS a. Güney-doğu Avrupa ve Asya'da yaşayan boyuna çizgili postlu, yer sincaplarını içeren cins. (Sincapgiller familyası.)

CİTERİOR sıf. (lat. sözc.). Esk. Rom. İki bölgeden, konuşan kişiye göre kendine daha yakın olanını belirtmek için kullanılırdı.

CİTHARİNUS GEOFFROYİ a. Afrika'nın Sahil bölgesindeki ırmaklarda bulunan, beyaz pırıltılı, küçük dişli, küçük balık. (Eski Mısırlılar bu balığa "ay balık" derlerdi. *Characinidae* familyası.)

Citibank NA, ABD ticaret bankası. City Bank of New York adıyla ilk kuruluşu 1812'ye değin uzanan First National City Bank, 1876'dan beri varlığını bu ad altında sürdürmektedir. Amerika'nın ikinci büyük ticaret bankasıdır.
1981 yılında Türkiye'de şube açan Citibank NA (3 şubede) toplam 152 kişi çalıştırmaktadır. Türkiye şubelerinin, 1990 sonu itibariyle toplam mevduat hacmi 187,2 milyar TL, krediler toplamı 262,8 milyar TL, yedek akçelerinin toplamı 2,6 milyar TL'dir.

CİTİZEN BAND ya da **CİTİZEN'S BAND,** HALK* BANDI'nın eşanlamlısı.

CİTLALTEPETL ya da **ORİZABA,** Meksika'da yanardağ; ülkenin en yüksek noktası; 5 700 m.

CİTORİO *(monte)*, lat. **mons Citorius,** Roma'da tepe, Campo Marzio ve Pantheon yakınında. Günümüzde burada, İtalya Millet meclisi sarayı (*Monte Citorio* da denir) yer almaktadır.

CİTROËN (André), fransız mühendis ve sanayici (Paris 1878-*ay.y.* 1935). Politeknik okulu eski öğrencisiydi. Polonya'dan satın alınan çentikli bir dişli çark beratını değerlendirmek için Paris'te küçük bir fabrika açtı. 1908'de, kendisinden yardım isteyen Mors otomobil şirketinin yıllık üretimini 125'ten 1 200'e çıkardı. 1915'te, Javel rıhtımındaki fabrikasını altı haftada kurdu ve günde 55 000 top mermisi üretti. Savaşın hemen ardından seri halinde halk tipi araba imal etmek için fabrikasında değişiklikler yaptı. 1919'da, ilk A tipi 10 CV sahibine teslim edildi. 1922'de 5 CV piyasaya sürüldü. 1934'te çıkardığı önden çekişli araba, getirdiği cüretli yenilikler sayesinde, aşağı yukarı yirmi üç yıl boyunca araba sürücülerinin ilgisini çekti.

Citroën, 1924'te kurulan otomobil yapımı anonim ortaklığı. André Citroen tarafından temelleri atılmış olan işletmenin devamıdır. Şirket, 1934'te, ilk "önden çekişli" fransız arabasını yaptıysa da uğradığı mali güçlük yüzünden, aynı yıl, ödemelerini durdurmak zorunda kaldı. 2 450 alacaklı arasından, alacağı 59 milyonu bulan Michelin şirketi, işi yeni baştan düzenlemeyi kabul etti. 1939'da Citroen, günde 300 arabadan fazla üretiyordu ve üretim kapasitesi 400'e çıkabilecek durumdaydı. Fabrikaların, 1940 bombardımanları yüzünden azalan üretim potansiyeli, kurtuluştan sonra hızla eski durumuna geldi ve 1951'de, şirket ilk kez olarak üretimini yılda 100 000 arabanın üstüne çıkardı. 1965'te, eski Panhard ve Levassor A.Ş.'yi bünyesine kattı.
Fiat firmasıyla pek kısa süreli bir yakınlaşmadan (1971-1973) sonra, Michelin, 1976'da, kendi hissesini Peugeot grubuna sattı. Böylece, Peugeot, bu firmanın denetimini ele geçirdiyse de, Citroën, özellikle teknik alanda ve ortak kuruluşların gereksinimlerinin karşılanmasında Peugeot ile işbirliği yapmakla birlikte, kendi kimliğini, yönetimini, üretim yelpazesini ve dağıtım ağını korudu.

CİTROPSİS a. Afrika'da yetişen ve limonu *(citrus)* andıran bitki. [Sedefotugiller familyası.]

CİTRULLUS a. Acı karpuz *(Citrullus colocynthis)* ve karpuz *(C. vulgaris)* gibi tropikal Asya ve Afrika kökenli otsu bitkilerin bilimsel cins adı. [Kabakgiller familyası.]

CİTRUS a. (lat. *citrus*, limon). Sedefotugiller familyasından on kadar türü kapsayan ve tek başına aurantieae oymağını oluşturan bitki cinsi.
—ANSİKL. Citruslar çoğunlukla dikenli küçük ağaçlardır. 5 beyaz taçyaprağı bulunan çiçekleri tek olabildiği gibi dal ucunda talkım biçiminde toplu da olabilir. Bitişik karpellerden oluşan yumurtalıkta 8-15 tohum bölmesi bulunur. Meyve etlidir; meyve kabuğunun (mezokarp) dış kısmı salgı bezli, iç kısmı süngerimsidir. Endokarpın içini kaplayan 3-4 mm çapındaki uzantılar şekerli ve hoş kokulu bir özsuyla doludur ve meyvenin etini oluşturur Citrusların çoğunluğu sıcak iklim bitkisidir; bununla birlikte birçok türü ılıman bölgelerde, özellikle Akdeniz ikliminde büyük ölçüde yetiştirilir. İklimi çok sert olan yerlerdeyse özel kasalarda yetiştirilir ve kışın kapalı yerlere alınarak korunur.
Citrus cinsinin başlıca türleri şunlardır: bergamot *(Citrus bergamia)*, limon *(Citrus limon, Citrus medica)*, altıntop *(Citrus grandis, C. paradisi, C. decumana*, vb), mandalina *(Citrus reticulata, C. deliciosa)*, klemantin *(Citrus clementinia)*, portakal *(Citrus sinensis, C. aurantium*, vb.), tangelo *(Citrus reticulata* X *Citrus paradisi)*, tangerina *(Citrus reticulata tangerina)*.

CİTTA, zihnin işleyişini (düşünme, kavrama, usavurma, vb.) adlandırmakta kullanılan sanskritçe sözcük. Hindu ruhbilimi *citta*'yı, denetim altında tutulması gereken taşkın bir etkinlik olarak görür. Bu yüzden yoganın birinci *sutra*'sı şöyle der: *yoga citta vritti nirodha* (yoga, *citta* etkinliğinin dizginlenmesidir).
Tibet buddhacılığında *citta*, birbirini izleyen aşamalardan geçerek Buddha katına kadar yücelen "ruh-ışık" (tibet dilinde *sems*) öğesini belirten ana kavramdır. Buddhacı okullardan bazıları, ruh öğesinin doğası gereği ışık olduğunu, bazıları ise ışığın ruha özgü bir nitelik olduğunu kabul ederler.

CİTTADELLA, İtalya'da kent, Veneto'da (Padova ili), Brenta ırmağının vadisinde; 13 800 nüf. Ortaçağ'da tahkimli bir kent olan Cittadella'nın görkemli suru günümüze kadar gelmiştir. Ticaret merkezi.

Archives photographiques

Cîteaux manastırı'nın avlusu (1613'te)
Martellange'ın deseni
Bibliothèque nationale, Paris

Citroën

Citroën marka tırtıllı araç Sarı yolculuk sırasında
(nisan 1931-şubat 1932)
Toksum geçidini (Himalaya) aşarken

CİTTÀ Dİ CASTELLO, İtalya'da kent, Umbria'da Perugia'nın K.'inde, Tevere ırmağının kıyısında; 35 000 nüf. Tarım (tütün) ve sanayi (basımevi, tarım makineleri yapımı, mobilya yapımı, hazır giyim sanayisi). XIV-XVI. yy. arasında onarım görmüş roman üslubunda katedral (gümüş işlemeli sunak önü), XVI. yy.'dan kalma Vitelli sarayı (pinakotek) ve başka anıtlar. Romalılar'ın kurdukları *(Tifernum)* Città di Castello, VI.-yy.'da lombard kralı Totila'nın saldırısıyla yerle bir edildi, aziz Luitprando'nun çabasıyla yeniden kuruldu. XV. yy.'da kentin fief olarak verildiği Vitelli ailesi birçok anıt yaptırdı.

CİTTÀ VECCHİA ya da **CİTTÀ NOTABİLE** → MDİNA.

City *(the),* Londra'nın orta kesiminde semt, Thames ırmağının sol kıyısında, Londra kulesi'nin hemen yukarısında. Bu geleneksel bankacılık semtinin (özellikle İngiltere Bankası merkezinin yapısı) halkı günümüzde büyük ölçüde başka semtlere göçmüştür (6 000'den az nüf.).

City olgusu, büroların, iş merkezlerinin arttığı ve çevrede oturanları uzaklaşmaya zorladığı bir iş semtinde sık sık rastlanan tenhalaşma. (Bu deyim, önce Londra *City'*sinde görülen, daha sonra da başka iktisadi anakentlerde rastlanan süreçten kaynaklanır.)

CİUCİANG ya da **JİUJİANG,** Çin'de liman kenti, Ciangşi'nin kuzeydoğu'sunda, Yangzi Ciang'ın orta kesimi kıyısında, Vuhan'ın aşağı kesiminde; 275 900 nüf. (1990). Tarım ürünleri ticaret merkezi. Dokuma sanayisi.

CİUDAD BOLİVAR, Venezuela'da, Bolivar eyaletinin merkezi kent, Orinoco ırmağının kıyısında; 266 565 nüf. (1990). 1764'te ırmağın daraldığı ve gizli kayalıkların deniz ulaşımını engellediği bir yerde kurulan kentin adı, 1846'ya kadar *Angostura*'ydı; kent, hem And ve İlanos illerinin denize açıldığı, hem de Guyana altın yataklarına giden yolun başladığı yerdeydi. 1819'da, bugünkü Venezuela, Kolombiya ve Ekvador'dan oluşan Büyük-Kolombiya'nın (başkanı Bolívar'dı) temellerinin atıldığı *Angostura kongresi* burada toplandı. XIX. yy.'da gerileyen kent, demir yataklarının işletilmesiyle yeniden gelişmeye başladı. Günümüzde bir ticaret ve turizm merkezidir. Orinoco ırmağı üzerinde kurulan bir köprü, 1967'den bu yana kentin Puerto La Cruz ve Caracas ile bağlantısını sağlamaktadır.

CİUDAD DE VİCTORİA → DURANGO.

CİUDADELA, İspanya'da (Balear adaları) kent, Minorca adasının batı kıyısında; 15 100 nüf. 1722'ye kadar adanın merkeziydi. Küçük ticaret limanı. Cephesi yeni klasik üslupta, gotik üslubunda katedral. Yakınında, *Es Tudons* adı verilen *naveta,* Minorca'daki bu tür megalitik yapıların en iyi korunmuş olanıdır.

Londra'da the City'de Royal Exchange ve İngiltere Bankası (solda)

Tony Stone

CİUDAD GUAYANA, Venezuela'da kent, Orinoco ile Caroní ırmaklarının kavuştuğu yerdeki San Felix ve Puerto Ordaz'ın birleştirilmesiyle oluşmuştur; 536 506 nüf. (1990). Demir-çelik sanayisi. Alüminyum metalürjisi. Çimento sanayisi.

CİUDAD JUÁREZ, esk. **Paso del Norte,** Meksika'da (Chihuahua eyaleti) kent, Rio Bravo kıyısında, ABD sınırında, El Paso'nun karşısında; 681 000 nüf. (1988).Turizm ve ABD şirketlerinin sanayi tesisleri (özellikle makina ve elektrikli gereçler yapımı) sayesinde gelişmiştir.

CİUDAD MADERO, esk. **Villa de Cecilia,** Meksika'da (Tamaulipas eyaleti) kent, Tampico'nun K.-D.'sunda; 132 444 nüf. Petrol arıtma. Petrokimya sanayisi.

CİUDAD MANTE, Meksika'da, (Tamaulipas) kent, Tampico'nun K.-B.'sında; 94 000 nüf. (1989). Sulu tarım yapılan (şekerkamışı, meyve ve sebze) bir bölgenin ticaret ve sanayi merkezi.

CİUDAD OBREGÓN, Meksika'da (Sonora eyaleti) kent, Yaqui ovasında; 182 000 nüf. Bir tarım (pamuk) bölgesinin ticaret merkezi.

CİUDAD OJEDA, Venezuela'da kent, Maracaibo gölünün doğu kıyısında; 88 000 nüf. Lagunillas maden yatağının yakınında petrol merkezi.

CİUDAD PEMEX, Meksika'da (Tabasco) kent, Villahermosa'nın D.'sunda. Devlet petrol şirketi (Pemex) tarafından kuruldu. Petrokimya sanayisi.

CİUDAD REAL, İspanya'da kent, Castilla la Nueva'da, il merkezi, Guadiana ile kolu Jabalón arasında kalan bir ovada; 54 000 nüf. Bu kentin eski surlarından günümüze kalan, XIV. yy. mücear askeri mimarlığının güzel bir örneği olan Puerta de Toledo'dur. Gotik üslupta inşa edilmiş bir katedrali vardır (XVI. yy.; XII. yy.'dan kalma taçkapı). Sebastiani komutasındaki Fransızlar, burada İspanyollar'ı yendiler (27 mart 1809). Ticaret merkezi. Besin sanayisi (şeker ve bira fabrikası). —Kent yakınında, *Alarcos*'da, el-Mansur, Castilla kralı Alfonso VIII'i bozguna uğratmıştı (1195). —*Ciudad Real ili,* 19 749 km²; 489 170 nüf. (1990). Guadiana'nın yukarı çanağında kurulmuştur. Tarım alanı olan (buğday, üzüm, zeytin) La Mancha ovası ıssızlaşmaktadır. Güney kesiminde iki sanayi merkezi vardır: Almadén (cıva) ve Puertollano (kimya sanayisi).

CİUDAD REAL (Álvaro GÓMEZ DE) → GÓMEZ.

CİUDAD RODRİGO, İspanya'da (Castilla la Vieja), Salamanca'nın G.-B.'sında kent, 13 700 nüf. —Yakınında uranyum yatağı ve zenginleştirme tesisi. —1810'da Fransızlar'ın ele geçirdikleri kenti, 1812'de Wellington komutasındaki ingiliz ve portekiz birlikleri geri aldı.
—Güz. sant. Castilla'nın Reconquista'sında önemli rol oynayan kent, Portekiz sınırında Enrique II'nin alcázar'ı (1372) eteğinde yer alır. Salamanca ve Zamora katedralleriyle benzerlik gösteren roman üslubundaki katedralin batı cephesinde, Glora de Santiago de Compostela sundurmasından türemiş büyük bir taçkapı (XIII. yy. başı) yer alır, çaprazsahnın güney taçkapısı, aynı dönemde yapılmış roman üslubunda oymalarla süslüdür. Çeşitli eski anıtlar.

CİUDAD SAHAGÚN → SAHAGÚN

CİUDAD TRUJİLLO → SANTO DOMİNGO.

CİUDAD VİCTORİA, Meksika'da kent, Tamaulipas eyaletinin merkezi, doğu sierra Madre'nin eteğinde; 140 165 nüf. (1989). Ticaret ve madencilik (kurşun, gümüş, altın) merkezi. Turizm.

CİUFFAGNİ (Bernardo), italyan heykelci (Floransa 1381 - *ay. y.* 1457). Floransa katedrali'nin ön cephesini süsleyen birçok heykeli arasında *Aziz Matta* (1410-1415), *İşaya* (1427), *Davut* (1433) gibi yapıtları yer alır. Donatello ile işbirliği yaptı ve Rimini'de Malatestalar'ın tapınağı için çalıştı.

CİULONG → KOWLOON.

CİVA, sanskritçe sözc., *canlı* anlamında kullanılır ve caynacılık ve buddhacılıkta, canlı varlık olarak ruhu belirtir; bunun karşıtı da *aciva* ya da cansız varlıktır. Civa'lar sahip oldukları duyu organlarının sayısına göre alt bölümlere ayrılır. Civa, geçici ve bireysel bir bilinç durumudur ve bu haliyle *atman*'dan, bir başka deyişle sonsuz ve değişmez ruhtan ayrılır.

CİVA burnu, Karadeniz kıyısında, Samsun'un 25 km K.-D.'sunda burun. Yeşilırmak deltasının K.-B. çıkıntısı. Yeşilırmak burada denize dökülür.

Civakacintamani, tamul şiiri (IX.-X. yy.), Tiruttakkatevar adında caynacı bir çileci tarafından yazıldı: caynacı ahlak anlayışına uygun çileci bir yaşam sürmek amacıyla eski yaşam tarzını bırakan bir kralın ve daha önce evlendiği sekiz karısının öyküsü anlatılır. Yapıt ölçübilim açısından yeniliklerle doludur ve türünün en önemli örneğidir.

CİVAN sıf. ve a. (fars. *cüvān* ya da *cevān*'dan). **1.** Genç, yakışıklı kimse için kullanılır: *Bu civana nasıl kıydılar?* **—2.** *Civanım,* sevgi belirten bir seslenme sözü (tkz.). **—3.** *Civan-baht,* talihli, şanslı (esk.).

CİVAN AĞA Lavtacı, asıl adı **Zivanis,** rum asıllı türk besteci (? - 1910 ?). İstanbul gazinolarındaki fasıllarda çalarak hayatını kazandı. Hacı Arif Bey etkisini taşıyan şarkılarından bazıları, klasik repertuvarın seçkin parçaları arasındadır: *Mecnun gibi sahra-yı cünun içre yerim var* (hicaz), *Dil seni sevmeyeni sevmede lezzet mi olur* (nihavend), *Bir acaip hab-ı gaflete düştüm* (rast).

CİVANAN çoğl. a. (fars. *civan*'ın çoğl. *civānān*). *Esk.* Gençler, delikanlılar.

CİVANANE be. (fars. *civan* ve *-āne*'den *civānāne*). *Esk.* Gençlere yakışan bir biçimde, delikanlıcasına.

CİVANİ a. (fars. *civan*'dan *civānī*). *Esk.* Gençlik.

CİVANKAŞI a. Türk süsleme ve işleme sanatlarında kullanılan zikzak biçimli motif.

CİVANMERDAN çoğl. a. (fars. *civānmerd*'in çoğl. *civānmerdān*). *Esk.* **1.** Yiğitler. **—2.** Eliaçık insanlar.

CİVANMERDAN be. (fars. *civanmerd* ve *-āne*'den *civānmerdane*). *Esk.* Yüce gönüllü, yiğit, insanlara yakışacak biçimde.

CİVANMERDİ a. (fars. *civānmerd* ve *-ī*'den *civānmerdī*). *Esk.* Yüce gönüllülük; cömertlik; iyilikseverlik.

CİVANMERT sıf. Yiğit, yürekli, yüce gönüllü kimse için kullanılır.

CİVANMERTLİK a. Yiğitlik, yüreklilik.

CİVANMUKTA, sanskritçe sözc., hinduculukta, henüz dünya üzerinde yaşarken ruhları kurtulan azizleri belirtir. Bu azizler Brahman'a dönerler ve bir daha hiç cisimleşmezler. Buddhacılıkta aynı kavram için *arhat* terimi kullanılır.

CİVANPERÇEMİ a. Birçok türü bulunan, beyaz ya da sarı çiçekli otsu bitki. (Bil. a. *achillea;* bileşikgiller familyası.)
—ANSİKL. Civanperçemleri yünlü gibi tüylü, parçalı yapraklı, beyaz ya da sarı çiçekli, 10-100 cm yüksekliğinde, çokyıllık otsu bitkilerdir. Türkiye'de 40 kadar türü yetişir. Kimi türleri halk hekimliğinde kullanılır, kimi türleri süs bitkisi olarak yetiştirilir; çoğu türleri kendiliğinden yetişen çayır ve mera bitkisidir. Türkiye'de bilinen başlıca türleri: adi civanperçemi *(Achillea*

millefolium), sarı civanperçemi *(A. micrantha* ya da *A. biebersteinii)*, ayvadana *(A. nobilis)*, çok parçalı civanperçemi *(A. multifida)*, gümüşdüğme *(A. ptarmica)*, tilkikuyruğu ya da yılandili *(A. setacea)*, keteğen *(A. santolina)*, vb.

—Halk hek. Adi civanperçeminin kurutulmuş çiçekli ve yapraklı dalları idrar artırıcı, iştah açıcı, gaz söktürücü, âdet söktürücü ve yara iyileştirici etkilere sahiptir. İnfusyonu günde 2-3 bardak içilir. Yara iyileştirici ve basur ağrılarını dindirici olarak taze yaprağın sıkılmasıyla elde edilen özüt, bir tülbentle yaranın ya da basur memelerinin üzerine konur.

CİVANŞİR → KALEBEĞİ (Mirza Cemal).

CİVANŞİRLER, Azerbaycan'da yaşayan bir türkmen boyu. Daha çok Karabağ ve Derbent yörelerine yerleşmiş olan Civanşirler, 32 oymaktan oluşuyordu. Karabağ beylerbeyliğine bağlı bir sancak konumundaydılar. Aslında şafii mezhebinden olmakla birlikte, aralarında şii nanışlarının da yaygın olduğu bilinmektedir. XVII. yy.'ın başında Revan valisi Emir Gûne Han'ın Karabağ bölgesine Şahsevenler'i yerleştirmek istemesi üzerine, Kaçarlar ile birleşerek Emir Gûne'nin kuvvetlerini bozguna uğrattılar. Osmanlılar döneminde de bazı karışıklıklara adları karıştığından Murat IV döneminde cezalandırıldılar. Bunun sonucunda Karabağ'ın etnik yapısı değişime uğradı, bölgedeki üstünlüklerini yitirdiler.

CİVAR a. (ar. *civâr*). **1.** Yakın yer, çevre; bir yerin, bir kimsenin yakını, çevresi: *Civarda hiç ev yok. Civarda hırsızlar dolaşıyormuş. Evin civarından uzaklaşma. Korkudan civarına uğramıyor. Levent civarında bir ev arıyorum.* **—2.** *Civarında*, yakın bir zamanı, yaklaşık bir niceliği belirtir; dolayında: *Saat üç civarında uğrarım. Bu evlerin kirası 100 000 civarında. Bu marka arabalar 5 milyon civarında satılıyor.*

◆ sıf. Komşu, yakın olan yer için kullanılır: *Civar köylerde kızamık salgını var.*

—Huk. *Civar hısımlığı* → HISIMLIK.

CİVATE, İtalya'da (Como ili) komün, Annona gölünün K.'inde; 2 630 nüf. Komünün yanı başında yükselen tepede, güney roman sanatının ilk döneminde (XI. yy.) yapılmış eski S. Pietro al Monte manastırı yer alır. 1100'e doğru manastırda yapılan değişiklikler (bir yön değişikliği) sırasında, birçok duvar resmi (mahşer gününü konu alan, Bizans etkisinde bir çevrim) yapılmıştı. Yeraltı mezarlığında yalancımermerden, konulu bir süsleme (XII. yy.) vardır. Yakınında S. Benedetto (XI. yy.) capellası.

■ **civciv** a. **1.** Tavuk türünün yumurtadan çıkıştan sonra ilk haftalardaki yavrularına verilen ad. **—2.** Tanelerle beslenen çeşitli kuş türlerinin yavruları. ‖ *Civciv yemi*, civcivlere verilen yem. (Tahıl unları, fiğ, yonca, korunga unu, ayçiçeği ve mısır küspesi, et-kemik ve balık unu, tuz, kireçtaşı tozu, vb. maddelerle ön karışım maddelerinin belli bir orana göre karıştırılmasıyla hazırlanır.)

—Mutf. *Civciv çevirmesi*, 300-400 g ağırlığındaki civcivlerle yapılan bir fırın yemeği. (Temizlenen civcivler karabiber, tuz ve yağla ovulur, ayakları bağlanıp sırtüstü tepsiye dizilir. Beyaz şarap ve esmer et suyu ile fırında pişirilir.)

civcivli sıf. Bir olayın, bir durumun karışık, zorlu, bir etkinliğin, bir ortamın canlı, telaşlı zamanı için kullanılır: *Birinci Dünya savaşı'nın en civcivli günleri. Alışverişin en civcivli saatleri.*

civcivlik a. Civcivlerin, sekiz-on haftalık oluncaya kadar bakılmak ve büyütülmek için konuldukları kümes.

CİVELEK sıf. Canlı, neşeli, oynak.

—Kur. tar. Yeniçeri ocağı'nda yeniçeri adaylarına verilen ad.

—Tar. giy. *Civelek peçesi*, civeleklerin dışarı çıkarken yüzlerine örttükleri, hasır püskülünden peçe. (XVIII. yy.'ın ikinci yarısında ortaya çıkmış, Yeniçeri ocağı'nın kaldırılmasından sonra [1826] kullanılmaz olmuştur.)

—ANSİKL. Kur. tar. XVII. yy.'ın ikinci yarısında, devşirme usulü kaldırılıp ocağa her tabakadan asker alınmaya başlanınca, acemi neferlerin dışında bir de adaylar için defter açıldı. Yaşlarının çok ufak olması nedeniyle "civelek" denilen bu adaylara, ulufe verilmediği gibi maaş da bağlanmadı. Ancak, bunlar yeniçeri kışlalarında yatıp kalkar ve bağlı oldukları ortanın sofrasında yemek yerlerdi. Civelekler, başlarına çaprazlamasına sarılmış külah, üstlerine kırmızı salta, bacaklarına mavi şalvar, ayaklarına mavi yemeni giyer; bellerine madenden bir kemer takarlardı. Civeleklerden bazıları, sokağa çıktıklarında yüzlerini saçak bir peçe (civelek peçesi*) ile örterlerdi.

CİVELEKLİK a. Civelek olma durumu, niteliği.

CİVETTA, Dolomit Alpleri'nde dağ (3 220 m); 7 km uzunluğunda ve 1 200 m yüksekliğinde, tırmanması çok güç 30'a yakın dağcı yolu bulunan kuzey-batı cephesiyle ünlüdür. Bu cepheden ilk olarak E. Solleder ve G. Lettenbauer tırmanmışlardır (1925).

■ **CİVİDALE DEL FRIULI,** İtalya'da komün, Veneto'da (Udine ili), İsonzo'nun kolu Natisone ırmağı kıyısında; 10 800 nüf. Kentin Eskiçağ'daki adı Forum Julii, merkezi olduğu Friuli'ye verildi. İtalya'da kurulan ilk Lombard düklüğünün (568) başkenti, bir süre de Aquileia başpiskoposluğunun merkezi oldu. Ortaçağ'ın ilk bölümünden kalma önemli anıtlar: tempietto S. Maria in Valle (800'e doğr.), VIII. yy.'dan kalma Lombard oymaları. XVI. yy.'dan kalma katedrali 1976 depreminde yıkıldı.

Civil Service, anglosakson ülkelerde yargıçlar ve öğretim üyeleri dışında kalan devlet memurlarını ve kamu yönetimini betimleyen ingilizce sözc. İngiltere'de kamu yönetimi kavramı Charles II zamanına kadar gider ama, çağdaş biçiminin belirmesi için Victoria dönemini beklemek gerekir. 1854'te, yavaş yavaş sınavla memur alınmaya başlanmış, 1870'te bu işlem (Foreign Office [Dışişleri] dışında) genelleştirilmiştir.

CİVİLİS (C. Julius), İ.S. I. yy.'da yaşamış batav önder. Roma vatandaşı oldu, yardımcı bir birliğe komuta ederken, roma yetkilileriyle yaptığı birçok sürtüşme sonunda öfkeye kapıldı, halkını, Frisonlar'ı ve Roma Germanyası'nın bir bölümünü ayaklandırmak için İ.S. 69 yılındaki imparatorluk çekişmelerinden yararlanmayı tasarladı. Rheinland bölgesinin bir bölümünü ele geçirdi, "Galya ve Germanya'nın kurtarıcısı" ilan edildi. Ancak, Vespasianus Galya'ya Petilius Cerealis'i gönderince, batav kahramanı Bağımsız Germanya'ya kaçmak zorunda kaldı (İ.S. 70).

CİVİTACASTELLANA, İtalya'da komün, Lazio'da (Viterbo ili), Treia ırmağı kıyısında; 14 500 nüf. Antik *Faleriae* kentinin yerinde kurulmuş Papalık devleti kalesi. Önemli etrüsk uygarlığı merkezi. Burada Eskiçağ'dan birçok kalıntı, özellikle de değerli Falisci yazıtları bulunmuştur. —6 km uzaklıkta, Romalılar'dan kalma görkemli surlarıyla Falerii Novi. Roman üslubunda bir kilisenin yıkıntıları.

CİVİTALİ (Matteo), italyan heykelci ve mimar (Lucca 1436 - *ay. y.* 1501). Floransa'da Rossellino'nun atölyesinde çalıştı. Başlıca yapıtları doğduğu kentte bulunan katedralde Noceto anıtı, Santo Sacramento sunağı, Volto Santo capellası, Bertini ailesi anıtı, Trinidad kilisesi'nde "della Tosse" Bakire Meryem'idir. Ayrıca Pisa ve Cenova'da da çalışmalar yaptı.

CİVİTANOVA MARCHE, İtalya'da kent, Marche'de, Adriya denizi kıyısında, Ancona'nın G.'inde; 33 000 nüf. Ayakkabı sanayisi. Deniz kıyısındaki *Portocivitanova* semti bir sayfiye merkezidir.

Civitas Dei *(Tanrı Devleti)*, aziz Augustinus'un yapıtı. 413 ile 426 yılları arasında yazıldı. Bundan az süre önce, Vizigotlar'ın kralı Alarik, Roma'yı ele geçirip yağmalamıştı (410). Çoktanrıcılar, imparatorluğun uğradığı felaketleri, hıristiyanlığın ilerlemesine öfkelenen tanrıların gazabına bağlıyorlardı. Aziz Augustinus, bu yapıtıyla onların suçlamalarını cevaplandırdı. Parça parça yazılıp yayımlanmış olan kitabın sağlam bir bütünlüğü olduğu söylenemez. Bu yapıtın, üzerinde en çok durulan yanı, gelip geçici dünya devletinin karşısına, yazgısı Tanrı tarafından önceden belirlenmiş ruhların devletini koyan kuram olmasıdır. Daha sonraki yüzyıllarda —aziz Augustinus'un açıkça dile getirmiş olduğu düşüncenin tersine—, bu tanrısal devlet, kapsamı genişletilerek, Kilise ile özdeşleştirildi. Siyasi augustinusçuluk adıyla bilinen teokratik öğreti, buradan yola çıkılarak oluşturulmuştur.

CİVİTAVECCHİA, İtalya'da liman kenti, Lazio'da, Tirren denizi kıyısında, Roma'nın K.'inde 49 389 nüf. (1989). Daha çok Sardinya ile ilişki içindedir. Metalürji, kimya ve besin sanayileri.

—Tar. Kent İ.S. 106'ya doğru imparator Traianus'un villasının çevresinde kuruldu *(Centumcellae)*, Ostia limanının yapılmasından sonra da önem kazandı. Yabancı kavimler (VI. yy.), sonra da Sarazenler tarafından yıkılan (828) kent, 854'te yeniden kuruldu. Papalık devletlerinin limanı durumunda olan Civitavecchia, Michelangelo'nun tasarımlarına göre yapıldı. 1849'dan 1870'e kadar bir fransız garnizonunun işgalinde kaldı. İkinci Dünya savaşı'nda bir bölümü yıkıldı.

CİVİTELLA DEL TRONTO, İtalya'da (Abruzzi), Teramo'nun 15 km K.'inde yer. Kent, dört kuşatmaya direnmiş olmasıyla ünlüdür: 1557'de Guise dükünün, 1798'de general Duchesne'nin, 1806'da Frigeville'in komutasındaki Fransızlar'a ve 1860-61'de italyan birliklerine karşı direnmişti.

■ **CİVRAY,** Fransa'da Charente ırmağı kıyısında kanton (Vienne) merkezi; 3 232 nüf. XII. yy.'dan kalma roman üslubunda,

civciv

Cividale del Friuli
Santa Maria in Valle
küçük kilisesi
(ya da Tempietto Longobardo)
VIII. - IX. yy.'lar
(1976 depreminden önce
çekilmiş fotoğraf)

Scala

Civray
Saint-Nicolas kilisesi'nin cephesi
Roman sanatı, XII. yy.

onarım görmüş kilise (oyma bezekli dikkat çekici cephe).

CI XI → TSI ŞI.

CIXIUS a. Ağaçlarda ve çalılarda yaşayan, sıçrayıcı, eşkanatlı küçük böcekleri içeren cins. (Yumurtaları, balmumsu beyaz iplikçiklerle çevrilidir. Parlakağustosböceğigiller familyası.)

CİYAK CİYAK ya da **CIYAK CIYAK** be. (yansıma sözc.). Bağırma eyleminin yüksek, tiz bir sesle ve sürekli olarak yapıldığını vurgular: *Çocuk elinden oyuncağı alınınca ciyak ciyak haykırarak annesine koştu.*

CİZE → GİZE.

CİZRE, G.-D. Anadolu bölgesi'nde Şırnak iline bağlı ilçe; 63 626 nüf. (1990); 460 km^2; merkez bucağı dışında 1 bucak, 26 köy. Merkezi, Şırnak'ın karayoluyla 48 km doğusunda, Suriye sınırı yakınında, Dicle kıyısında önemli bir yol kavşağı ve hayvan ürünleri merkezi olan *Cizre*, 50 023 nüf. (1990).

—Tar. Cizre, halife Ömer döneminde arap ordularınca fethedildi. Araplar kente "Ceziret-i ibni Ömer" ya da kısaca "Cezire" (ada) adını verdiler (Kâtip Çelebi, Dicle taştığı zaman ikiye ayrılan suları, kenti ve kalesini kuşattığı için buraya "Cezire" denildiğini ve adının emevi halifesi Ömer bin Abdülaziz'e ilişkin olduğunu yazar). Kentin kuzeyindeki Sasaniler döneminden kaldığı sanılan köprünün kalıntıları, eski yerleşmenin bu köprüye yakın olduğunu göstermektedir. En parlak çağını yaşadığı X. yy.'da oldukça kalabalıktı ve Musul'a kayık ve keleklerle bal, tereyağı, ceviz, badem vb. ihraç ediyordu. XIV. yy.'da büyük bölümü yıkıntı durumundaydı. Selim I döneminde osmanlı yönetimine girdi.

cizvit üslubu
rahip Derand'ın 1627'de yapımına başladığı Paris'teki Saint-Paul-Saint-Louis kilisesi'nin cephesi (kilisenin planları rahip Martellange tarafından çizilmiştir)

Studio des Grands Augustins

Larousse

CİZVİT a. (fr. *jésuite*'ten). **1.** İsa birliği üyesi. **—2.** Tamlayan olarak, cizvitlere ilişkin: *Cizvit okulu.*

—Mim. *Cizvit üslubu*, uzun süre cizvitlere özgü olarak kabul edilen, XVII. yy.'da Fransa'da egemen olmuş bir dinsel mimari üslubu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Mim. "Cizvit" üslubu denilen üslup, yayılmasını, bir Roma gezisi sırasında büyük bir olasılıkla Gesù kilisesi tipine ilgi gösteren rahip Martellange'a borçludur. Martellange'ın Fransa'ya döndüğü yıllarda, Karşı-reform'un etkisiyle çok sayıda kolej kuruluyordu. Martellange, rahip Derand ve Liautaud, frer Turmel ve Musmier ile birlikte, bu kolejlerin capellalarının planlarını tasarladı. Başlangıçtaki Gesù tipi (tonozlarla örtülü sahın; bunları taşıyan ayakların arasında capellalar) oldukça sık kullanıldı; ancak, daha geniş bir cemaati barındırmak amacıyla tribünler eklendi (Eu, Rodez, Avignon kolejleri; Paris'te St-Paul-St-Louis). Cephe düzenlemeleri daha çeşitlidir; büyük bir bölümü klasik italyan üslubundan esinlenir ve iki katlıdır, birinci kattan ikinci kata geçiş yanal koltuklarla sağlanır; bir bölümü de barok üsluptan esinlenir (Cambrai, La Flèche capellaları). St-Paul-St-Louis kilisesi'nin, St-Gervais'ninkinden esinlenen 3 katlı bir cephesi vardır; Dieppe ve Rennes capellalarında, cephenin her iki yanında birer çan kulesi yükselir. Aslında cizvit üslubu, bölgelere göre büyük çeşitlilik gösterir; yabancı etkiler de sezilir. Mimaride bu biçimleri, cizvit olmayanlar da kullanmışlardır.

CİZYE a. (ar. *cizye*). *Esk.* **1.** Osmanlı İmparatorluğu'nda müslüman olmayan ahaliden alınan vergi. (Harac-i rüus da denir.) [Bk. *ansikl.* böl. İsl. huk.] **—2.** *Cizye-dar*, cizyeyi toplayan görevli. ‖ *Cizye-güzar*, cizye yükümlüsü. ‖ *Cizye-i gebran*, hıristiyanlardan alınan cizye.

—İkt. tar. Kişinin kazancını, ürününü, ya da mülkiyetini değil, doğrudan kendisini hedef alan vergi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. İkt. tar. Fıkıh, cizyeyi hıristiyanlar, yahudiler, mecusiler ve samiriler tarafından ödenmek üzere "fert başına tarh edilmiş şahsi bir vergi" olarak tanımlar. Bu vergiyi ödeyen yükümlüler, islam cemaati ile, yalnız dinsel uygulamalarına hoşgörü değil, korunma istemek hakkını da kendilerine veren bir antlaşma yapmış olurlar. Vergi ile yükümlü tutulanlar, sadece bedensel ve zihinsel olarak sağlam ve ödeme gücü olan reşit erkeklerdir. Kadın ve çocuklar ile ihtiyar erkekler, savaşmakla yükümlü olmadıklarından cizyeden muaf tutulurlar. Körler ile sakat ve malullerden sadece servet sahibi olanlar cizye mükellefidirler.

Osmanlı İmparatorluğu'nda cizye, Kırım savaşı'na kadar uygulandı. 10 mayıs 1855 tarihli kanun ile dinsel bir vergi olan cizye yerine, askerlik hizmetinden muafiyet vergisi kondu. Ancak, bu vergi de, hıristiyanların askerlik hizmetine yükümlü tutuldukları I. Meşrutiyet'ten itibaren tamamen kaldırıldı.

—İsl. huk. Cizye, müslüman olmayanların islam ülkesinde elde ettikleri can, mal güvenliği ve din özgürlüğüyle çeşitli haklarına karşılık ödedikleri bir tür bedel sayılır. Cizye: 1. Barış antlaşmasıyla konur ve değiştirilemez. 2. Savaşta yenildikleri halde yurtlarında bırakılanlara konur. Akıl hastaları, çocuklar, bunamışlar, kadınlar, köleler, sakatlar, çok yaşlılar ve bir yılda altı aydan çok hasta yatanlar cizye vermezler. Müslümanlığı kabul edenlerle, cizye tahsil edilmeden ölenlerin cizye borçları düşer.

C/kg Ölçbil. *Kilogramda coulomb*'un simgesi.

CKMP, Cumhuriyetçi köylü millet partisi' nin kısa yazılışı. → CUMHURİYETÇİ KÖYLÜ MİLLET PARTİSİ.

Cl Anorg. kim. *Klor*'un simgesi.

CLACTON ENDÜSTRİSİ a. (*Clacton-on-Sea* özel adından). İlk Yontmataş dönemi endüstri evresi. Bu evrede öncelikle düz ve geniş vurma düzlemi karın yüzeyi ile geniş bir açı oluşturan koparıcı aletler görülür. (Clacton endüstrisi, henüz iki yüzlü balta olmaktan uzak koparıcı aletlere dayanmakla birlikte, yaşları Mindel' den buzullararası Mindel-Riss'e değin değişen chopper'ler ve chopping-tool'ler de içeren bir endüstridir. Bu nedenle Abbeville kültürü ile çağdaş olduğu ve Acheul kültürüne kadar sürdüğü söylenebilir.)

CLACTON-ON-SEA, Büyük Britanya' da (Essex) kent, Kuzey denizi kıyısında; 38 500 nüf. Sayfiye merkezi.

CLADOCERA a. Zool. SUPİRELERİ takımının bilimsel adı.

CLADOMELEA a. Avustralya'da yaşayan örümcek cinsi. (Ucunda yapışkan bir damlacık bulunan bir ipek ipliğini avlarının üstüne atarak avlanır. Örümcekgiller familyası.)

CLADONEMA a. (yun. *klados*, dal, ve *nema, -atos*, iplik, tel'den). Koloni halinde yaşayan *Gymnoblastida* öbeğinden hidra cinsi. (Bazı polipleri ve kraspedonlu medüzleri, adımlama olanağı veren çekmenlerle donanır.)

CLADOPHORA a. Çokçekirdekli hücrelerden oluşan ipliğimsi ve çok dallı yeşil renkte suyosunu. (Türleri pek çok olduğundan teker teker tanımlanmaları güçtür; tatlı sularda olduğu kadar tuzlu sularda da yaygın olan bu yosunlar çevre kirlenmesine karşı bir hayli dayanıklıdırlar. *Siphonocladales* takımı.)

CLADOSELACHE a. (yun. *klados*, dal, ve *selakhos*, köpekbalığı'ndan). Kuzey Amerika'da Üst Devoniyen döneminde yaşamış köpekbalığı cinsi.(Günümüzde yaşayan güçlü göğüs yüzgeçli köpekbalığınınkine benzeyen heteroserk bir kuyruk yüzgeci vardı.)

CLADOSPORİUM a. Bazı türleri hastalık yapan ilkel mantar. (*Cladosporium pisicolum* bezelyede, *C. fulvum* domateste, *C. cucumerinum* kavunda, *C. carpophilum* şeftalide ve *C. trichoides* ile *C. wernecki* insanlarda hastalık [kladosporyoz] yapar.)

CLADOXYLOPSİDA a. (yun. *klados*, *dal*, *ksylon*, odun, ve *opsis*, görünüş'ten). Cladoxylon gibi fosil eğreltiler sınıfı. (6 cinsi bulunan bu bitkiler bir familyada [cladoxylaceae] ve bir takımda [cladoxylales] toplanır ve özgün karakterleri nedeniyle gene de ayrı bir sınıf sayılır.)

—ANSİKL. Bu sınıftaki bitkilerin örnek tipi olan *cladoxylon*, dallı budaklı bir ağaççıktır; sporkeseli yaprakları yelpazemsi, en eski açıktohumlularda olduğu gibi, damarlı dokuları kıvrımlı ve karmaşıktır; kısır yapraklarsa basit dalcıkları andırır. Bu özellikler onları psilophyta grubuna yaklaştırır. Bu bakımdan, bitki soyoluşunu inceleyenler için çok ilginç bir "kavşak" bitki sözkonusudur.

CLAESSON (Stig), isveçli yazar (Stockholm 1928). Stockholm günlük yaşamı (*Västgötalagret* 1965) ile isveç kırlarının yalnızlığını yansıtan izlenimci romanlar yazdı (*Qui aime Yngve Frej?* [fr. çev.], 1968; *Des palmes et des roses* [fr. çev.], 1975).

CLAESZ (Pieter), hollandalı ressam (Burgsteinfurt, Westfalen, 1597'ye doğr. -Haarlem 1661). 1617'den başlayarak Haarlem'de çalıştı. Işık vurmuş günlük

nesnelerden oluşan natürmortları, sade bir üslup ve tek renkliliğe yönelen yalın bir renk düzeniyle oluşturulmuştur. Amsterdam, Rotterdam, Lahey, Brüksel, Londra, Strasbourg, vb. müzelerinde yapıtları vardır.

CLAFOUTİS a. (fr. sözc.). Yağlanmış yayvan bir kap içine yerleştirilmiş kirazlar üstüne krep hamuru dökülerek hazırlanan ve fırında pişirilen bir tür tatlı. (Limousin spesiyalitesi.) [CLAFOUTİ biçiminde de yazıldığı olur.]

■**CLAİR** (René CHOMETTE **René** —denir), fransız film yönetmeni (Paris 1898 - *ay. y.* 1981). Önceleri gazetecilik yaptı. Yazar olmak istedi, ama rastlantı sonucu oyuncu olarak sinemaya başladı. 1920-21'de *le Lys de la vie, le Sens de la mort, l'Orpheline, Parisette* gibi filmlerde oynadı. Yönetmen Jacques de Baroncelli'nin asistanlığını yaptı. 1923'te *Paris qui dort* ile yönetmenliğe başladı. Sessiz sinema döneminde, ikisi kısa metrajlı olmak üzere (*Entr'acte*, 1924; *la Tour*, 1928) sekiz film yönetti. Fantezi, alay ve inceliği birleştiren bu ilk filmlerinde, hem şiirsel, hem de halkçı bir yönetmen olarak belirdi; *le Voyage imaginaire* (1925), *Un chapeau de paille d'Italie* (1927), *les Deux Timides* (1928) [Labiche'in yapıtından], *Sous les toits de Paris* (1930), *le Million* ve *À nous la liberté* (1931), *14-Juillet* (1932), *le Dernier Milliardaire* (1934) gibi filmleriyle 1930'ların fransız sinemasını derinden etkiledi. Londra'da, *The Ghost Goes West* (1935) ve *Break the News* (1937) adlı filmlerini çevirdi. 1939'da Paris'te başladığı *Air pur*'ü bitiremedi. 1945'e dek kaldığı Hollywood'da *The Flame of New Orleans* (1940), *I Married a Witch* (1942), *It Happened Tomorrow* (1943), *And Then They Were None* (1945) adlı filmleri yaptı. Fransa'ya dönünce *Sükût altındır*'ı (le Silence est d'or) [1947], daha sonra Roma'da *Şeytanın güzelliği*'ni (la Beauté du Diable) [1949] çekti. Yeniden Paris'e döndüğünde *Gecenin güzelleri* (les Belles de nuit) [1952], *Hileli aşk* (les Grandes Manoeuvres) [1955], *Lale sokağı* (Porte des Lilas) [1957], *Tout l'or du monde* (1961), *les Fêtes galantes* (1965) gibi filmleri gerçekleştirdi. Clair'in şiir ve hafif alay yüklü sineması, zaman zaman —gerçeklikle bağını koparmaksızın— masalsı bir tat verir. Edebi yapıtları: *Adams* (1926) ve *la Princesse de Chine* (1951) adlı iki romanısı anlatı; sinema üstüne düşüncelerini topladığı *Réflexion faite* (1951) ve 1947-1957 arasındaki filmlerinin senaryolarını bir araya getiren *Comédies et Commentaires* (1959). 1980'de Ulusal sinema büyük ödülü'nü aldı. Fransız akademisi'ne kabul edilen ilk sinemacıdır (1960).

CLAİRAUT (Alexis), fransız matematikçi (Paris 1713 - *ay. y.* 1765). Erken gelişmiş bir çocuk olan Clairaut 12 yaşında Bilimler akademisi'ne bir bildiri sundu, kralın kendisi için özel izin çıkartmasından sonra 18 yaşında bu kuruma kabul edildi. 1736'da Maupertuis ile bir meridyen derecesinin o bölgedeki uzunluğunu belirlemek üzere Laponya'ya gönderildi. Dönüşünden az sonra *Yer'in biçimi kuramı*'nı açıkladı (1743); bu görüş Newton'un yerçekimi kuramının Fransa'da benimsenmesine katkıda bulundu. *Ay kuramı*'nda (1752) Newton yasasına göre birbirini karşılıklı olarak çeken üç maddi noktanın devinimi, yani üç cisim problemine yaklaşık bir çözüm önerdi. Bu çözümde bulduğu sonucu Halley kuyrukluyıldızının devinimine uyguladı ve Satürn ile Jüpiter'in, kuyrukluyıldızın yörüngesi üzerindeki bozucu etkilerini göz önüne olarak, onun günberiden geçiş tarihini on beş günlük bir yanılmayla hesapladı. Bu tür gökbilim problemleri daha çok diferansiyel denklemlerle ifade ediliyordu ve Clairaut basit diferansiyel denklemler kuramına gerçek ilerlemeler getirdi. Denklemleri integrallemek amacıyla bir integralleme çarpanı kullanmayı düşündü ve denklemlerden yola çıkıp tekil sonuçlar elde etmek için bir yöntem geliştirdi.

Clairaut diferansiyel denklemi. Mat. çözlm. g herhangi bir fonksiyonu göstermek üzere, Lagrange denkleminin, $y = x \cdot y' + g(y')$ biçimindeki özel denklemi. m doğrultusuna eşlik eden ve Clairaut denklemine ilişkin olan bir eşeğim çizgisinin doğrultu katsayısı yine m dir; eşeğim çizgisinin denklemi $y = mx + g(m)$ dir. Bu denklem, m ne olursa olsun diferansiyel denklemin bir çözümüdür. m değiştiğinde elde edilen ve parametrik denklemi $x = -g'(m)$ ve $y = -m \cdot g'(m) + g(m)$ olan eşeğim çizgilerinin zarfı, diferansiyel denklemin tekil çözümünü gösterir.

CLAİRE gölü, Kanada'da (Alberta) göl, Athabasca gölünün B.'sında; 1 411 km².

CLAİRFAYT → CLERFAYT.

CLAİRTON, ABD'de (Pennsylvania) kent, Pittsburgh'un G.-G.-D.'sunda; 15 000 nüf. Kok kömürü fabrikası. Demir-çelik, kimya sanayisi.

CLAMART, Fransa'da kanton (Hauts-de-Seine) merkezi, Paris'in güney-batı banliyösünde, Meudon ormanı kenarında; 47 755 nüf. (1992).

CLAM CHOWDER a. (midye çorbası anlamında ing. sözc.). İçine domuz yağı parçacıkları ile doğranmış midye katılan, üstüne kırmızı biber serpilmiş patates ve soğan çorbası. (Kuzey Amerika mutfağı.)

CLAM-GALLAS (Eduard, *—kontu*), avusturyalı general (Prag 1805-Viyana 1891). İtalya (1848) ve Macaristan (1849) savaşlarında başarı gösterdi; İtalya (1859) ve Prusya'ya (1866) karşı girişilen savaşlarda kolordu komutanlığı yaptı.

CLAM-MARTİNİTZ (Karl Josef — *kontu*), avusturyalı general (Prag 1792-Viyana 1840). Metternich siyasetinin etkin işbirlikçisi olarak Viyana kongresi'ne katıldı. Prens Metternich ile imparator Franz I'in yaverliklerinde bulundu.

CLAM MARTİNİTZ (Heinrich, Jaroslaw, *—kontu*), çek asıl'ı avusturyalı siyaset adamı. (Sankt Georg, bugün Ják, Macaristan, 1826-Prag 1887). Bohemya ulusal aristokrasinin önderlerinden biriydi. 1860'tan sonra Palacký ve Rieger ile birleşerek, federalist görüşleri ve krallığın geleneksel haklarını savundu.

CLAM-MARTİNİTZ (Heinrich, — *kontu*), avusturyalı devlet adamı (Viyana 1863-Clam, Yukarı Avusturya, 1932). Arşidük Franz Ferdinand'ın dostuydu; başbakanlığı sırasında (aralık 1916-haziran 1917) ulusal topluluklara iç özerklik tanımayı göze alamadı. Alabilse, belki de ikili krallığı (Avusturya-Macaristan) dağılmaktan kurtarabilirdi.

CLANCULUS PHARAONİUS a. Kızıldeniz'de yaşayan öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça. (Kavkısı çok renklidir. *Trochidae* familyası.)

Clann na Poblachta ("Cumhuriyet çocukları"), İkinci Dünya savaşı'ndan sonra kurulan irlandalı bir siyasi parti Sean MacBride başkanlığında, Fine Gael'e bağlı olarak, 1948 seçimlerini kazandı. Başlangıç dönemindeki Fianna Fáil partisi'ne benzemeyi amaçlıyordu.

CLANRİCARDE (Ulick DE BURGH, — *markisi*) → BURGH.

CLANVOWE (*sir* Thomas), XIV. yy. sonlarında yaşamış ingiliz şair. Aşk ve Bilgelik (*The Cuckoo and the Nightingale*) arasında geçen simgesel diyaloğu, daha sonra ingiliz şiirinde sürekli olarak kullanılmıştır.

CLAPARÈDE (David), isviçreli protestan tanrıbilimci (Cenevre 1727 - öl. 1801). Cenevre akademisi rektörü. Rousseau'nun *Troisième Lettre de la Montagne* adlı yapıtına karşı *Considérations sur les miracles de l'Évangile*'i (1765) yayımladı.

Boymans Van Beuningen müzesi

Pieter Claesz
Natürmort (1636)
Boymans Van Beuningen müzesi
Rotterdam

■**CLAPARÈDE** (Edouard), isviçreli ruhbilimci ve pedagog (Cenevre 1873 *-ay. y.* 1940). Cenevre'de deneysel ruhbilim dersleri verdi ve 1912'de çocuk ruhbilimi üzerine araştırmalar yapmaya yönelik J.-J. Rousseau Enstitüsü'nü kurdu. Bu enştitünün yöneticilerinden biri de J. Piaget olacaktı. Aktif eğitime dayalı okuldan ve çocukların gereksinim ve ilgi alanlarını göz önünde bulunduran bir pedagojiden yanaydı. Önemli yapıtları şunlardır: *l'Association des idées* (Fikirlerin çağrışımı) [1904], *Psychologie de l'enfant et pédagogie expérimentale* (Çocuk ruhbilimi ve deneysel pedagoji) [1909], *l'Éducation fonctionnelle* (İşlevsel eğitim) [1931], *l'Invention dirigée* (Güdümlü buluş) [1937], *Morale et politique* (Ahlak ve siyaset) [1940].

Boissonas

Édouard Claparède
(1873-1940)

CLAPEYRON (Émile), fransız fizikçi ve mühendis (Paris 1799 *-ay. y.* 1864). École polytechnique'te okudu (1816); 1820'de rus hükümetinin yeni kurduğu Petersburg Yol ve ulaştırma okulu'nda ders vermek üzere Lamé ile birlikte Rusya'ya gönderildi. 1830 devrimi'nden sonra Fransa'ya döndü ve Paris-Versailles, Paris-Saint-Germain demiryollarını yaptı. 1834'te Journal de l'École polytechnique'te termodinamiğin kurulmasına katkıda bulunan "ısının motor kuvveti" üzerine bir bildiri yayımladı. Bu bildiride Carnot'nun ünlü kitapçığını unutuluştan kurtardı; Carnot'nun kuramının grafiğini çıkararak kendi adını taşıyan formülleri oluşturdu. Homojen katıların dengesini inceledi ve sürekli kiriş hesabını çözümledi. 1842'de buharlı makinede dağıtma çekmecesi kullanımı ve eksantrik mili üzerine bir bröve aldı. 1858'de Bilimler akademisi'ne seçildi.

Clapeyron bağıntısı. Termodin. Arı bir cismin birinci basamaktan bir evre değişimi sırasındaki hal değişiminin gizli ısısını veren bağıntı. Bir cismin belli bir kütlesini bir evreden diğerine geçirmek için

René Clair'in 1931'de çektiği
À nous la liberté
adlı filmden bir sahne:
Raymond Cordy (sağda) ve
Henri Marchand

Cinémathèque française

verilmesi zorunlu ısı miktarını belirten L gizli ısısı,

$$L = T(U_f - U_i)\frac{dp}{dT}$$

bağıntısıyla verilir; bu bağıntıda T salt sıcaklığı, U_i ve U_f göz önüne alınan kütlenin sırasıyla ilk ve son hallerdeki hacimlerini, $\frac{dp}{dT}$ de $p(T)$ fonksiyonunun T noktasındaki türevini belirtir; bu fonksiyon iki evrenin birlikte bulunabileceği basınç ve sıcaklık arasındaki bağıntıyı ifade eder. Belli bir kütle için gizli ısı yalnızca sıcaklığa bağlıdır.

Eric Clapton

Clapeyron diyagramı, termodinamikte değişmez sıcaklıktaki bir sistemin, V hacmine göre *p* basıncının değişimini veren diyagram.

CLAPHAM (*sir* John), ingiliz tarihçi (Salford, Lancashire, 1873 - Cambridge 1946). Cambridge Üniversitesi'nde ilk iktisat tarihi profesörü (1928-1938). *Economic History of Modern Britain* (Çağdaş İngiltere'nin iktisat tarihi) [1926-1938] adlı bir yapıt yazdı.

CLAPPERTON (Hugh), iskoçyalı gezgin (Annan, Dumfries kontluğu, 1788 -Sokoto yakınları, bugün Nijerya'da, 1827). 1822'de hekim Oudney ve binbaşı Denham ile birlikte Trablusgarp'tan Bilma yoluyla hareket eden Clapperton, o zamanlar hiçbir Avrupalı'nın görmediği Çad gölüne ulaştı (4 şubat 1823). Böylece Nijer'in Çad gölüne dökülmediği kanıtlanmış oldu. Clapperton, Oudney ile birlikte Bornu'nun başkenti Kuka'dan başlayarak Pöl İmparatorluğu'na doğru yola çıktı, Oudney birden ölünce yola yalnız devam eden Clapperton Kano'ya, daha sonra da Sokoto'ya ulaştı. Burada sultan Muhammet Bello onu batıya doğru devam etmekten caydırdı. Clapperton dönüşte Denham ile Kuka'da buluştu. Ocak 1825'te, gelirken izledikleri yoldan Trablusgarp'a vardılar. Clapperton, yolculuk öyküsünün 1826'da yayımlanmasından önce, Gine körfezinden geçen yeni bir yol izlemek üzere hareket etti. Uşağı Richard Lander ile birlikte Badagri'de karaya çıktı (aralık 1825); buradan başlayarak Nijer'e ulaşmak için kuzey yönünde Yoruba ülkesini (özellikle Oyo'yu gezdiler) ve Borgu'yu katettiler. Busa'da ırmağı geçtiler, Zaria yoluyla Kano'ya ulaştılar. Clapperton o sırada seferde olan Bello ile buluştu, 13 nisan 1827'de dizanteriden öldü.

CLAPPİNG → KLAPİNG.

National Portrait Gallery

Edward Hyde
1. Clarendon kontu
XVII. yy.'da yapılmış
bir tablodan ayrıntı
National Portrait Gallery
Londra

■**CLAPTON** (Eric), ingiliz rock gitarcısı ve şarkıcısı (Ripley, Surrey, 1945). Sanat yaşamına 1963'te Yardbirds topluluğunda başladı. 1965'te John Mayall'ın Bluesbreakers'ına katıldı. 1966'da Jack Bruce ve Ginger Baker ile birlikte Cream* adlı grubu kurdu. En sevilen genç gitarcılar arasına giren Clapton, 1968'de Cream dağılınca, kısa ömürlü Blind Faith'i kurdu. Daha sonra ABD'de, Friends topluluğunun, 1970'te de Derek and the Dominos' un lideri oldu. Bir suskunluk döneminden sonra 1975'te yeniden ön plana geçti ve parlak bir gitarcı olarak etkinliğini sürdürdü. Blues'dan büyük ölçüde etkilenmiş olan Clapton, başta reggae olmak üzere başka üsluplardan da yararlandı. Başlıca albümleri: *Fresh Cream* (1966), *Disraeli Gears* (1967), *Wheels of Fire* (1968), *Blind Faith* (1969), *Layla And Other Assorted Love Songs* (1971), *E. C. was here* (1972), *Just one Night* (1979), *Behind the Sun* (1985), *August* (1986), *Unplugged* (1992).

Clar aynası, paralel ışın demeti oluşturmaya yarayan aygıt. (Özellikle kulak-burun-boğaz hastalıklarında, görülmesi güç bölgeleri aydınlatmada kullanılır. Odağında nokta şeklinde bir ışık kaynağı bulunan içbükey bir aynadan oluşur.)

CLARÁ (José) ispanyol heykelci (Olot, Katalonya, 1878 - Barcelona 1958). Toulouse'da Güzel sanatlar okulu'nda okudu (1897), 1900'de Paris'e yerleşti, École Nationale Supérieure des Beaux Arts'da ve Rodin atölyesinde çalıştı. "Tanrıça" adlı yapıtıyla ün kazandı (1908, plaza de Cataluña, Barcelona). Dansçı Isadora Duncan'dan esinlenerek pek çok desen yaptı. 1916'da Barcelona'ya döndü, Maillol ile karşılaştı ve hacimlerin genişliği ve uyumluluğu açısından beğenilen yapıtlarla çalışmalarını sürdürdü (*Huzur*, 1918; *Gençlik*, 1934).

CLARA (Max), italyan kökenli alman hekim (Völs, Almanya, 1899 - Münih 1966). İnnsbruck tıp fakültesi'ni bitirdi (1923). Birinci Dünya savaşı sonunda İtalya'ya giderek Roma Üniversitesi'nde histoloji ve embriyoloji doçenti oldu (1928). Padua Üniversitesi'nde mikroskobik anatomi dersleri verdi (1929-1934). Alman vatandaşlığına geçti ve Leipzig Üniversitesi tıp fakültesi anatomi kürsüsü'ne direktör ve ordinaryüs profesör olarak atandı (1935). Daha sonra Münih Üniversitesi tıp fakültesi anatomi enstitüsü direktörü oldu (1942). Hitler rejiminde aktif görev aldığı için savaş bitince yeni yönetim tarafından tüm resmi görevleri geri alındı (1945). Bir süre özel dersler verdi (1945-1948). Anlaşmalı yabancı profesör olarak, İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi histoloji ve embriyoloji kürsüsü'ne geldi (1950). Türkiye' deki on beş yıllık çalışma yaşamında, çağdaş histoloji ve embriyolojinin yerleşmesinde katkıları oldu. Başlıca yapıtları: *Über die Aufgaben und Ziele der Anatomie in unserer Zeit* (1935), *Entwicklungsgeschichte des Menschen* (1938), *Die arterio-venösen Anastomosen: Anatomie, Biologie und Pathologie* (1939), *Das Problem der Ganzheit in der modernen Medizin* (1940), *Das Nervensystem des Menschen* (1952), *Goethe's Begriff des Urbildes im Lichte der modernen Entwicklungsgeschichte* (1942), *Die Bestimmung des Geschlechtes beim Menschen* (1944), *Histoloji I, II* (Ü. Maskar ile, 1961, 1970). Ayrıca iki kitabı ölümünden sonra basıldı: *Histoloji atlaması* (T. Erbengi ile, 1969), *Atlas der normalen mikroskopischen Anatomie der Menschen* (Herschel Ferner ile, 1974).

CLARE → CHLAIR.

CLARE (John), ingiliz şair (Helpston, Northampton yakınında, 1793 - Northampton 1864). Dedesi gezgin kemancı ve öğretmen, babası yoksul bir köylüydü. Çocukluğu, toprak kapatmaları nedeniyle oradan buraya dolaşarak geçti. *Poems Descriptive of Rural Life and Scenery* (1820) adı altında topladığı şiirleriyle ün kazandı. *The Shepherd's Calendar* (1827) ve *The Rural Muse* (1835) adlı yapıtları nedeniyle, hakkındaki yanlış anlama sürdü: pastoral bir sanatçı olduğunu sanıyorlardı, oysa köylüydü. Doğaya ezgiler söylediği sanılıyordu, oysa doğanın yıkımına ağlıyordu. Kendisini iki eşli sandığı için 1837'de deli olduğuna karar verildi (iki eşlilikten dolayı cezalandırıldı). Kapalı kaldığı yirmi üç yıl boyunca yazmayı sürdürdü. İngiliz romantizminin en saygın "delilerinden"dir.

CLARE ailesi, ülkenin fethinden sonra İngiltere'ye yerleşen, daha sonra welsh markalarında ve İrlanda'da genişleyen norman kökenli aile. Normandiya dükü Richard I'in evlilikdışı oğlu kont Geoffroi ile başlar. Ailenin ingiliz kolunun atası, Fatih William'ın Suffolk'ta, Tunbridge ve Clare beyi yaptığı RİCHARD'dı (öl. 1090'a doğr.). —Büyük oğlu GİLBERT, Henry I' den Cardigan senyörü unvanını aldı. —Ölümüyle (1115 ?), unvanları büyük oğlu RİCHARD'a (öl. 1136) geçti; ikinci oğlu GİLBERT (öl. 1148), 1138'de kral Stephen'dan Pembroke kontu unvanını aldı; bu unvan, ailenin küçük kolunda kaldı. Gilbert'in oğlu RİCHARD, ikinci **Pembroke** kontu, **—Strongbow** denir (1130'a doğr. - Dublin 1176). Leinster kralı Dermot MacMurrough'nun yardımına koştu: onun kızıyla evlendi, fakat İrlandalılar'ın öfkesi ve Henry II'nin kıskançlığı yüzünden kralın ölümünden sonra tahta çıkmaktan vazgeçmek zorunda kaldı. Henry II'yi İrlanda'ya çağırdı, o da İrlandalılar'a boyun eğdirerek Strongbow'un varlıklarını güvence altına aldı. Böylece Strongbow İngiltere'nin İrlanda'ya el koymasına da öncülük etmiş oldu.

CLARE kontları → FİTZGİBBON.

Claremont şatosu, İngiltere'de (Surrey) Esher yakınlarında şato. 1770'te Lancelot "Capability" Brown tarafından, Lord Clive için yapıldı. Henry Holland ve John Soane tarafından dekore edildi. 1816'da Belçika'nın gelecekteki kralı prens Léopold tarafından satın alındı, 1848 devrimi'nden sonra Louis-Philippe ve kraliçe Amelia'nın konutu oldu.

CLARENCE (Lionel D'ANVERS, —*dükü*), [1338-1368], Edward III'ün üçüncü oğlu. Clarence unvanı Lionel d'Anvers'in karısı Burgh ailesinden Elizabeth aracılığıyla miras olarak aldığı Clare unvanından gelir. Tek kızı Philippa, 1368'de, Marche kontu Edmund Mortimer ile evlenmiştir; böylece, Lancastre kralları, Edward III'ün dördüncü oğlu olan John of Gaunt'ın soyundan geldiklerinden, Mortimer ailesi İngiltere tahtı üzerinde hak iddia edebilecek duruma gelmiştir.

CLARENCE (Thomas, —*dükü*) [1388 ? - Baugé, Anjou, 1421], İngiltere kralı Henry IV'ün 2. oğlu. 1401'den 1413'e kadar İrlanda naipliğinde bulundu; Armagnac partisi yararına Fransa'ya müdahale etti. Fransız-İngiliz savaşı'nın yeniden başlaması üzerine, kardeşi Henry V'e yardım etti ve Baugé savaşı'nda öldü.

CLARENCE (George, —*dükü*) [Dublin 1449 - Londra 1478], York dükü Richard' ın oğlu. 1470'te, büyük kızı ile evlendiği Warwick kontu Richard Neville'in etkisiyle, kardeşi Edward IV'e ihanet etti. Yenildi ve isteklerinde hayal kırıklığına uğrayınca Warwick'i terk etti. Ama, kısa süre sonra, yeniden komplolara başladı, ihanet suçuyla yargılanarak idam edildi.

■**CLARENDON** (Edward HYDE, 1. —*kontu*), ingiliz siyaset adamı (Dinton, Wiltshire, 1609 - Rouen 1674). 1640 Uzun parlamentosu'na girdi, Strafford'ın yetkeci siyasetine ve monarşinin yolsuzluklarına karşı koydu, ama, kralın ve piskoposluğun geleneksel haklarına saygı gösterdi. Kraliçenin ve bazı danışmanların aşırı etkilerine karşı direndi ve iç savaş sırasında Charles I'e sadakatle hizmet etti. Genç prens Charles'ın kaçışında onun yanında yer aldı (1645). Tutuculuğu nedeniyle, Charles II adıyla kral olan prensin İskoçya politikasını benimsememekle birlikte, krala yardımı sürdürdü. 1651-1660 sürgünü sırasında kralın birinci danışmanıydı; Monk ile anlaşarak krallığın geri getirilmesini sağlayan Breda bildirisi'ni hazırladı. Krallığın yeniden kurulmasıyla (mayıs 1660) başbakanlığa getirildi. Kral ve Parlamento arasında uyuşmaya dayalı bir monarşi kurmak ve püritenlere karşı misilleme önlemleri almadan piskoposluğu tekrar ihdas etmek istedi. Parlamento'da, Anglikanlar'ın çabaları sabrını taşırdı ve ılımlı görüşlerini uygulayamadı. Hem kralcılar, hem de püritenler tarafından kötü gözle görüldü, fransız yanlısı politikası ile halkı hoşnutsuzluğa düşürdü ve Hollanda savaşı yenilgisinden sonra (1667), Avam kamarası'nın kendisini ihanetle suçlaması üzerine, Fransa'ya kaçmak zorunda kaldı. *History of the Rebellion and Civil Wars in England* (İngiltere'de ayaklanma ve iç savaşlar tarihi) [1702-1704] adlı yapıtını sürgünde tamamladı. Kızı Anne, geleceğin James II'si olan York dükü ile evlendi.

CLARENDON (Henry HYDE, 2. —*kontu*), ingiliz siyaset adamı (1638 - 1709),

öncekinin büyük oğlu. 1685 ile 1687 arasında İrlanda Lord-lieutenanti idi. Kayınbiraderi kral James II'nin emirlerinden hiç çıkmadı, 1688 devrimi'nden sonra da krala sadık kaldı.

CLARENDON (George VILLIERS, 4. — *kontu*), ingiliz siyaset adamı ve diplomat (Londra 1800 - *ay. y.* 1870). 1833-1839 arasında Madrid büyükelçisi olarak burada ispanyol veraset sorununa bir çözüm yolu bulmak için görüşmeler yaptı. İrlanda Lord-lieutenant'ı oldu (1847-1852). Büyük açlık felaketiyle kasıp kavrulan ve Genç İrlanda hareketiyle karışıklık içine düşen adayı büyük bir ustalıkla yönetti. 1853-1858, 1865-66 ve 1868-1870 yılları arasında Foreign Office'i (Dışişleri) yönetti. Kırım savaşı sırasında, Paris kongresi'nde, daha sonra Amerikan iç savaşı'nın ardından İngiltere ile Amerika arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesinde ingiliz siyasetini yürütme sorumluluğunu üstlendi.

Clarendon kararları, İngiltere kralı Henry II'nin Clarendon Park'ta (Wiltshire) 1164'te sunduğu, Kilise ile devlet ilişkilerini kapsayan yasaların tümü. Reformcu kilisenin aşırı bağımsızlığına tepki duyan kral, norman kralları döneminde yürürlükte olan kural ve âdetlere dayanarak, dini adaleti krallık adaletine bağlamaya ve İngiliz kilisesi'ni yeniden monarşinin denetimi altına almaya kalkıştı. Canterbury başpiskoposu Thomas Becket'in şiddetli muhalefetiyle karşılaştı. Bu çatışma sonucu başpiskopos öldürüldü (1170).

CLARENS, İsviçre'de (Vaud kantonu) turizm merkezi, Leman gölü kıyısında, Montreux yerleşme alanında. Bağcılık.

CLARİ (*rahip* Giovanni Carlo Maria), italyan besteci (Pisa 1677 - *ay. y.* 1754). Bologna'da G. P. Colonna'dan ders aldı. 1703-24 arasında Pistoia'da, 1724-54 arasında da Pisa'da capella yöneticiliği yaptı. İnsan sesi ve bas çalgısı için duolar ve triolar, operalar (*Il Savio delirante, Il Principe corsaro*) ve oratoryolar besteledi.

CLARİGATİO, Eskiçağ'da Roma halkı adına başka bir halka yapılan uyarıyı belirten lat. sözc.; bu uyarı, özel rahipler tarafından yüksek sesle *(clara voce)* yapılırdı.

CLARİİDAE a. Afrika'da ve G.-D. Asya takımadalarında tatlı sularda yaşayan kedibalıkları familyası. (Küçük canlılarla beslenen ve başında dört çift bıyık bulunan bu balıkların solungaçlarının üzerinde ağaç dalları gibi yayılmış organları vardır; bu sayede doğada havayı soluyabilir ve sudan dışarıda uzun süre kalabilirler. Başlıca cinsi *Clarias.*)

CLARÍN (Leopoldo GARCÍA DE LAS ALAS Y UREÑA, —denir), ispanyol yazar (Zamora 1852 - Oviedo 1901). Oviedo'da (romanlarında *Vetusta*) hukuk profesörlüğü yaptı. Gazete ve dergilerde, kimi zaman sorunları çok iyi kavrayan, sert; kimi zaman da şaşırtıcı derecede konformist eleştiriler yayımladı (*Solos de Clarín*, 1881; *Palique*, 1893, *Crítica popular*, 1896). *Pipá* (1886), *El señor* (1893) gibi kitaplarında topladığı öyküleri, özellikle de *La Regenta* (1885) adlı romanıyla, natüralizmin İspanya'daki başlıca temsilcisi olarak kabul edildi. XIX. yy. sonlarında Avrupa'da yazılmış romanların en iyilerinden biri sayılan ve belirgin bir Flaubert etkisi taşıyan bu romanın kadın kahramanı Madame Bovary'yi anımsatır. Daha özlü bir üslupla yazdığı *Su único hijo* (1890) adlı yapıtı da ilgiye değer.

CLARİON kırık zonu, Büyük Okyanus'un K.-D. kesimindeki birbirine paralel fay zonlarından biri. Kaliforniya yarımadasının G. ucundan Hawaii takımadalarının G.'ine kadar 5 000 km boyunca uzanır.

CLARİS (Pablo), katalonyalı din adamı (Barcelona 1586 -*ay. y.* 1641). Seo de Urgel'de piskoposluk kurulu üyesi. 1638'de kilise adamlarını temsil etmek için Generalitat de Catalunya üyeliğine atandı. Kral naibi ve Generalitat arasındaki gerginlik, 1640 ayaklanmasına neden oldu. Kral naibi öldürüldü. Bu olayla, Katalonya, Felipe IV'e karşı savaşı başlatmış oldu (1640-1659). Claris, Generalitat'ın başkanı seçilince, İspanya kralının yetkesini reddetti ve Katalonya'nın Louis XIII'ün koruması altında, bağımsız bir cumhuriyet olması için çalıştı. Brézé markisinin Katalonya'nın fransız kral naibi olarak seçilmesinden sonra, savaşın ilk günlerinde öldü.

Clarissa or the History of a Young Lady *(Clarissa, ya da genç bir hanımefendinin öyküsü)*, Samuel Richardson'ın mektup tarzındaki romanı (1747-48). İğrenç Lovelace'e güvenen Clarissa'nın, uyutularak ırzına geçilir: yapıtta erotizm hariç, pornografi romanının tüm öğeleri vardır. Diderot ile Rousseau, bu romandaki tehdit altındaki iffetin savunusunu dâhice bulmuşlardı.

CLARİSSİMUS (çok ünlü anlamında lat. sözc.). Esk. Rom. İ.S. II. yy.'dan başlayarak senatörlere, eşlerine ve çocuklarına verilen unvan. (Geç imparatorluk döneminde "clarissimusluk", en önemli görevleri üstlenmiş devlet memurlarını bir araya getiren, kalıtsal, sosyal bir sınıfı oluşturuyordu.)

CLARK (William), amerikalı subay ve kâşif (Caroline County, Virginia, 1770 -Saint Louis, Missouri, 1838). 1804'le 1806 arasında, yüzbaşı Lewis ile birlikte, yukarı Missouri'nin suladığı yörelere yapılan ilk keşif gezisine çıktı ve Kayalık dağlar'dan geçerek Columbia'ya vardı. Clearwater'ı, ardından da Snake ırmağını izledikten sonra gene Columbia'ya ulaştı ve ırmağın ağzına kadar indi. Dönüşünde, Kızılderili sorunları "baş yöneticiliği"ne atandı, sonra Missouri valisi oldu (1813). Yaptığı keşif gezisi henüz hiç yararlanılmamış geniş bölgelerin kürk ticaretine açılmasını sağladı.

CLARK (Alvan), amerikalı optikçi ve gökbilimci (Ashfield, Massachusetts, 1804 - Cambridge, Massachusetts, 1887). Önce fildişi üstüne resim çizdi, sonra optik cam perdahçılığı yaptı. 1846'da Cambridge'te bir mercek fabrikası kurdu. —Oğlu ALVAN GRAHAM (Fall River, Massachusetts, 1832 —Cambridge, Massachusetts, 1897). 1850'den sonra, gök dürbünlerinde kullanılan dünyanın en iyi merceklerini yaptı. 1862'de, Sirius yıldızının, varlığı daha önce Bessel tarafından açıklanan uydusunu keşfetti.

CLARK (Latimer), ingiliz elektrikçi (Great Marlow, Buckinghamshire, 1822 -Londra 1898). İngiltere Telgraf şirketi'nde mühendis olarak çalıştı, birçok telgraf hattı kurdu. 1854'te mektup taşıma için bir pnömatik sistem beratını aldı. Kutuplanmayan bir pil yaptı (1874), bu pil elektromotor kuvvet ölçü birimi olarak kullanıldı.

CLARK (John Bates), amerikalı iktisatçı (Providence 1847 - New York 1938), amerikan marjinalist okulunun temsilcisi. Başlıca yapıtları: *The Philosophy of Wealth* (Refah felsefesi) [1885], *Distribution of Wealth* (Servet dağılımı) [1899], *Essentials of Economic Theory* (İktisat teorisinin esasları) [1907], *The Control of Trusts* (Trustlerin denetimi) [1907], *Social Justice without Socialism* (Sosyalizmsiz sosyal adalet) [1914].

CLARK (Francis Edward), amerikalı protestan propagandacı (Aylmer, Québec eyaleti, 1851 - Newton, Massachusetts, 1927). 1881'de hıristiyan eylem örgütlerini kurdu (Young People's Society of Christian Endeavor).

CLARK (Eliot R.), amerikalı biyolog (Shelburne, Massachusetts, 1881 - Philadelphia 1963). Vücudunda bir kısım iç organları görünecek derecede saydam bölgeler bulunan canlı hayvanlar üzerinde önemli gözlemlerde bulundu (kan dolaşımı, büyüme, yara kapanması, vb.).

CLARK (John Maurice), amerikalı iktisatçı (Northampton, Massachusetts,1884 -Westport, Connecticut, 1963), John Bates Clark'ın oğlu. Keynes'in sürdürücüsü, institüzyonalizm okulu adı verilen okulun temsilcilerinden. Başlıca yapıtları: *Social Control of Business* (İşletmelerin toplumsal denetimi) [1926-1939], *Strategic Factors in Business Cycles* (Konjonktür dalgalanmalarının stratejik faktörleri) [1933], *Economics İnstitutions and Human Welfare* (İktisadi kuruluşlar ve insanın refahı) [1957]. Ayrıca, *Economic Reconstruction*'a katkıda bulunmuştur (1945).

CLARK (William Mansfield), amerikalı kimyacı (Tivoli, New York, 1884 - Baltimore 1964). John Hopkins Üniversitesi'nde okudu, 1927'de burada organik kimya profesörü oldu. Çalışmalarında yükseltgeme-indirgemeyi konu almış ve bu amaçla rH'ı tanımlamıştır.

CLARK (*sir* George Norman), ingiliz tarihçi (Halifax 1890 - Oxford 1979). English Historial Review adlı tarih dergisinde yazı işleri müdürlüğü (1920-1926 ve 1938-39), iktisat tarihi profesörlüğü (1931-1943) ve Cambridge Üniversitesi'nde çağdaş tarih profesörlüğü (1943 -1947) yaptı. XVII. yy. ingiliz tarihine ilişkin önemli yapıtlar yazdı.

CLARK (Mark Wayne), amerikalı general (Medison Barracks, Jefferson County, 1896 - Charleston, Güney Carolina, 1984). West Point'ten 1917'de karacı olarak mezun oldu. 1918'de, fransız cephesinde ağır yaralandı. 1939'da, general Marshall'ın kurmay başkan yardımcısı, 1942'de II. Kolordu komutanı oldu. 8 kasım 1942 çıkarmasından önce fransız direnişçileri ile bağlantı kurmak üzere Cezayir'e gizli bir yolculuk yaptı. Kısa bir süre sonra, *Clark-Darlan anlaşması* adıyla bilinen 22 kasım 1942'de fransız -amerikan anlaşması görüşmelerine katıldı. Tunus'ta, 5. Amerikan ordusu komutanı oldu (1943), İtalya'ya yapılan amerikan çıkarmasına komuta etti ve Roma'ya girdi (haziran 1944), Alexander'in ardından, İtalya'daki müttefik orduları 15. grubu komutanı oldu, İtalya ve Avusturya'daki alman kuvvetlerini Caserta'da teslim aldı (nisan 1945). 1945'te, Avusturya'da ABD yüksek komiserliğine getirildi, daha sonra 1947'de ABD Kara kuvvetleri komutanı oldu, 1952-1953'te de Birleşmiş milletler Kore kuvvetleri ve ABD Uzakdoğu kuvvetleri başkomutanı göreviyle Ridgway'in yerini aldı.

CLARK (*lord* Kenneth), ingiliz sanat tarihçisi (Londra 1903 - *ay. y.* 1983). Floransa'da Berenson ile birlikte çalıştıktan sonra, sırasıyla Oxford Ashmolean Museum'da müdürlük, Londra National Gallery'de yöneticilik yaptı (1934-1945), ardından Büyük Britanya Arts Council (sanat konseyi) başkanlığına getirildi (1953-1960). Başlıca yapıtları ressamlar (*Leonardo da Vinci*, 1939; *Piero della Francesca*, 1951; *Rembrandt and the İtalian Renaissance* [Rembrandt ve italyan Rönesansı], 1966), manzara (*Landscape into art*, 1949) ve çıplak (*The Nude*, 1955) üzerinedir. Bunun yanı sıra Büyük Britanya ve başka ülke televizyonlarında yayınlanan (1969-70) sanat programları (*Civilisation* [Medeniyet]) hazırladı.

CLARK (Colin Grant), ingiliz iktisatçı (Westminster 1905 - Avustralya 1989). Milli gelir hakkındaki çalışmaları, bu alanda yapılan araştırmalara temel olmuştur. Başlıca yapıtı *The Conditions of Economic Progress*'de (İktisadi ilerlemenin koşulları) [1940], Allan Fisher'in iktisatta üç kesim –birinci, ikinci, üçüncü– ayrımını herkesin anlayabileceği bir dille açıklayarak, tanıttı. Çeşitli ülkelerin eriştiği bü-

yüme düzeylerinin karşılaştırmalı olarak gösterilmesinde, C. Clark'ın yapıtının istatistik katkısı çok önemlidir.

CLARK (John Grahame Douglas), ingiliz arkeolog ve tarihöncesi uzmanı (Shortlands, Kent, 1907). Tarihöncesi toplumlarını inceleyen birçok yapıt verdi. Bunların başlıcaları: *Archaeology and Society* (Arkeoloji ve toplum) [1957, 3. baskı]; *Prehistoric Europe* (Tarihöncesi dönemde Avrupa) [1952]; *World Prehistory, An Outline* (Dünyada tarihöncesi dönemin ana hatları) [1961]; *Prehistoric Societies* (Tarihöncesi toplumları) [1965].

CLARK (Jim), ingiliz otomobil yarışçısı (Duns, Berwick kontluğu, İskoçya, 1936 - Hockenheim yolu, AFC, 1968). İki kez dünya sürücüler şampiyonluğunu (1963 ve 1965) ve 25 büyük ödül kazandı. 1914'ten beri İndianapolis 500 mil yarışını kazanan (1965) ilk avrupalıdır.

CLARK (Charles Joseph, **Joe** —denir), kanadalı siyaset adamı (High River, Alberta, 1939). Alberta'dan milletvekili seçildi (1972), Muhafazakâr parti'nin lideri (1976), haziran 1979'da P. E. Trudeau nun yerine Kanada başbakanlığına getirildi. Ancak, aynı yılın aralık ayında hükümeti düşürüldü ve şubat 1980'de, Trudeau yeniden başbakan oldu. 1983'te parti liderliğinden ayrıldı. 1984 seçimlerinde Muhafazakâr parti iktidara gelince dışişleri bakanlığına atandı.

CLARKE (Jeremiah), ingiliz besteci (Londra 1674'e doğr. - *ay. y.* 1707). Londra'daki St. Paul katedrali'nde, sonra da Krallık capella'sında koro şefliği ve orgculuk yaptı.Dinsel yapıtların yanı sıra çalgı müziği ve oyun müzikleri de besteledi. *Trumpet Voluntary* adlı yapıtı uzun zaman Purcell'e mal edildi.

CLARKE (Samuel), ingiliz filozof ve dinbilimci (Norwich 1675 - Leicestershire 1729). Öğrenimini, Descartes felsefesinin egemen olduğu Cambridge Üniversitesi'nde yaptı ve anglikan papazı oldu. 1704 ile 1705'te verdiği vaazlar, Hobbes ve Spinoza'ya bir yanıt sayılan, *A Demonstration of the Being and Attributes of God*'da (Tanrının varlığı ve nitelikleri üzerine inceleme) bir araya getirildi. Clarke'a göre, Tanrı'nın varlığı, yalnızca, salt akıldan kaynaklanan kanıtlara dayandırılmalıdır. Böylece Clarke, Tanrı'nın varlığını, öncesizsonrasız bir Varlık fikrinden yola çıkarak önsel (a priori) bir biçimde ortaya koyuyor ve bu akılyürütmeyi, Newton'dan alınan ve Tanrı'nın nitelikleri olarak düşünülen sonsuz zaman ve uzama dayandıran kanıtlamayla tamamlıyordu. 1706'da, *A Discourse Concerning the Unchangeable Obligatious of Natural Religion*'ı (Doğal dinin değişmez yükümlülükleri üzerine konuşma) yayımladı.

CLARKE (Alexander Ross), ingiliz jeodezi uzmanı (Reading 1828 - Reigate, Surrey, 1914). Tüm meslek yaşamını Ordnance Survey'de geçirdi (1854-1881). 1862'de Royal Society üyesi oldu. Yersel elipsoit değişmezlerinin belirlenmesiyle uğraştı. Bilimsel yapıtları arasında özellikle *Geodesy*'i (1880) anmak gerekir.

CLARKE (Marcus Andrew Hislop), avustralyalı yazar (Londra 1846 - Melbourne 1881). 17 yaşında Avustralya'ya geldi. Yazarlığa gazetecilikle başladı, 1870-71'de tefrika biçiminde yayımlanan ve kürek mahkûmları devrinin kasvetli ve melodramatik bir görünümünü sunan uzun romanı *For the Term of His Natural Life* ile başarıya ulaştı. Öyküler de yazdı. Röportajları 1972'de bir kitapta toplandı.

CLARKE (Frank Wigglesworth), amerikalı jeofizikçi ve jeokimyager (Boston 1847 - Washington 1931). *Data of Geochemistry* (1912) ve *The Composition of the Earth's Crust* (1924, H. S. Washington ile birlikte) adlı kitapların yazarı. Bunların ikincisinde yerkabuğu temel bileşiminin bir değerlendirmesini yaptı.

Manuel

Georges Claude

CLARKE (öz. a. F. W. *Clarke*'dan). Yerkabuğunda bir oluşumun kayaç örneklerinde bir elementin jeokimyasal çözümleme sonuçlarının aritmetik ortalaması.

CLARKE (Austin), irlandalı şair (Dublin 1896 - *ay. y.* 1974). Yeats'in izleyicisi. İrlanda akademisi'nin başkanlığını yaptı ve lirik tiyatro topluluğunu kurdu (*Later Poems*, 1961; *Mnemosyne lay in dust*, 1966, *The Echo at Coole*, 1968; *Tiresias*, 1971).

CLARKE (Kenneth SPEARMAN, **Kenny** —denir), amerikalı caz davulcusu (Pittsburgh 1914 - Paris 1985). Roy Eldridge'e (1935), Edgar Hayes'e (1937), Teddy Hill'e (1939-40), birkaç ay boyunca da Louis Armstrong ve Ella Fitzgerald'a eşlik etti. Benny Carter (1941-42) ve Coleman Hawkıns ile birlikte çaldı. 1946'da Dizzy Gillespie'nin topluluğuna katıldı. 1952'de Modern Jazz Quartet'in kurucuları arasında yer aldı. 1956'da, Jacques Hélian'ın orkestrasında çalmak üzere Fransa'ya gitti, fransız ve amerikalı müzikçilere eşlik etti. Gillespie ve Parker ile birlikte bop üslubunu yarattı. Davulu yepyeni bir tarzda çalan Clarke, kontrzilin işlevini değiştirerek ona sürekli temel tempoyu vurma görevini yükledi, noktalama ve uygulamayı da groskese devretti. Başlıca albümleri: *Thing's to come* (1948), *la Ronde* (1952), *On a riff* (1958).

CLARKE (Arthur Charles), ingiliz yazar (Minehead, Somerset, 1917). RAF'ta kısa bir görevden sonra, British İnterplanetary Society'ye (İngiliz gezegenlerarası derneği) başkan oldu (1946-1953), halk için bilim kitapları yazdı. Haberleşme amacıyla yer eksenli uyduların kullanılmasını ilk o önerdi. Uyduyla haberleşme düşüncesini geliştirmesi nedeniyle Franklin enstitüsü'nün altın madalyasıyla, bilim yazarı olarak UNESCO'nun Kalinga ödülü'nü aldı. Ama özellikle bilimkurgu türündeki romanlarıyla ün yaptı (*Earthlight*, 1955; *A Fall of Moondust*, 1961; *Voices from the sky*, 1965; *2001: Bir uzayın destanı* [2001: A Space Odyssey], 1968). Kitaplarından bazıları dilimize çevrildi: *Şafak projesi* (1983), *Kara güneş* ve *Susuz deniz* (1984).

CLARKE (Mary), ingiliz dans yazarı (Londra 1923). The Dancing Times adlı derginin yazı işleri müdürlüğünde bulundu. 1952-1963 arasında The Ballet Annual'da yazıları yayımlandı. 1943-1955 arasında da Dance Magazine'de muhabirlik yaptı. 1955-1970 arasında New York'ta yayımlanan Dance News'ın yayınını Londra'dan yönetti. Clement Crisp ile birlikte *Ballet: An Illustrated History* (Resimli bale tarihi) [1973], *Making a Ballet* (Bale sahneye koymak) [1974] ve *İntroducing Ballet* (Baleye giriş) [1976] adlı kitapları yazdı. *The Encyclopedia of Dance and Ballet* adlı dans ve bale ansiklopedisinin yazımını David Vaugham ile birlikte yönetti.

CLARKE (Ronald, **Ron** —denir), avustralyalı atlet (Melbourne 1937). Uluslararası yarışmalarda pek başarılı olamadı, ancak 1965'te 3 mil, 5 000 m, 10 000 m rekorlarını kırdı. Böylece Zátopek ve Kuts' un ardılı oldu.

CLARKE (Paul), ingiliz dansçı (Byfleet, Surrey, 1947 - Londra 1976). Royal Ballet' de baş dansçılığa yükseldi (1968). Öncelikle soylu tarzda başarılı olan Clarke, topluluğun repertuvarındaki tüm büyük rollerde dans etti. Frederick Ashton'un *le Creature di Prometeo*'sunun (1970), Joe Layton'un *le Grand Tour*'unun (1972) ve Kenneth MacMillan'ın *Ballade*'ının (1973) prömiyerlerinde başrol oynadı. 1973'te London's Festival Ballet'e geçti, Barry Moreland onun onuruna *Müsrif oğul*'u düzenledi (1974). Monako Uluslararası sanatlar şenliği'nde Ronald Hynd'in *l'Eventail*'ını ilk kez yorumladı.

Clarke sütunu. Nöroanat. Omurilikte arka boynuzun aşağı ve iç bölümünde, ilk sırt omuru kökünden, birinci ya da ikinci bel omuru köküne dek uzanan hücre sütunu. (Omurilik-beyincik sinir demetinin başlangıcı burasıdır.)

CLARKEİT a. (fr. *clarkéite;* öz. a. F. W. *Clarke*'dan). Miner. Uranyum, kurşun ve sodyum hidratlı doğal oksiti; koyu kahverengidir, uraninit'in bozulmasıyla oluşur.

Clark Field, Luzon adasında (Filipinler) bulunan amerikan hava üssü, Manila'nın 150 km B.'sında.

CLARKS a. (tesc. edil. ad). Hint ordusu askerlerinin giydikleri ayakkabılara benzer, kalkık burunlu, deri ya da bez ayakkabı.

CLARKSBURG, ABD'de (Batı Virginia) kent; 24 900 nüf. Madenkömürü ve hidrokarbür üretimi.

CLARKSON (Thomas), ingiliz reformcu (Wisbech, Cambridge yakınında, 1760 -İpswich, Suffolk, 1846). 1787'de bir grup quakerle köleliğin kaldırılması için bir komite kurdu. 1807'de köle ticaretinin kaldırılması, 1833'te kölelerin özgürlüğe kavuşturulması ve bu sorunların dünya kamuoyuna duyurulması onun çabalarıyla gerçekleşti.

CLASİO (Luigi FIACCHİ, **il** —denir), italyan yazar (Scarperia, Mugello, 1754 - Floransa 1825), filolog, köy şairi (*Sonetti pastorali*, 1789) ve masalcı (*Favole*, 1795-1807).

classes sociales (*Études sur les*) [Toplumsal sınıflar üzerine incelemeler] (1966), Georges Gurvitch'in yapıtı. Gurvitch bu kitabında, marxçı ve marxçı olmayan çözümlemelerden yola çıkarak toplumsal sınıflar kavramını yorumlar. Bir yandan toplumsal sınıflar, bir yandan da "kabul ettirilmiş" ya da ekonomik topluluklar ile toplumsal katmanlar arasında bir ayrım yapar. Toplumsal sınıfların, öteki toplumsal gruplara ve genel toplumsal yapıya olan bağıntıları ve "toplumculluk biçimleri" açısından kavranabileceğini söyler. Ona göre, toplumsal sınıflar üst işlevseldir (başta iktisadi işlev olmak üzere çeşitli işlevler içerirler), birbirleriyle bağdaşamazlar, genel toplumun etkisine direnirler ve yapısallaşabilirler.

CLASSİCUS → JULİUS CLASSİCUS.

CLASTİDİUM. Esk. coğ. Galya Cisalpina'da (İtalya) kent. Marcellus, İnsuberler'i ve Gaesatlar'ı burada yendi (İ.Ö. 222). Bu zafer Po ovasının fethini ve Piacenza ve Cremona kolonilerinin kurulmasını sağladı. Bugün *Casteggio*.

C.L.A.T. → CENTRAL LATİNOAMERİCANA DE TRABAJADORES.

CLATHRİNA a. Avrupa kıyılarında sık rastlanan, yalın yapılı kireçli sünger cinsi.

CLATHRUS a. (lat. *clatri, -orum,* parmaklık'tan). Kafesli bir fener görünümünde pis kokulu mantar. (*Gastromycetales* takımı.)

CLAUBERG (Johann), alman filozof (Solingen 1622 - Duisburg 1665). Descartesçılıktan etkilendi ve aranedenciliğin öncülerinden biri oldu. En önemli yapıtı *Elementa philosophiae sive ontosophia*'dır (1660). Ayrıca, ruh ile beden arasındaki ilişkileri irdeledi (*Corporis et animae in homine conjunctio*, 1663).

CLAUDE (Georges), fransız fizikçi ve sanayici (Paris 1870 - Saint-Cloud 1960). Bir elektrik fabrikasında laboratuvar yöneticiliği, sonra değişik sanayi şirketlerinde mühendislik yaptı. Önemli pratik sonuçlar veren birçok çalışma yaptı. 1897'de asetilenin aseton içinde çözülerek tehlikesizce taşınabileceğini gösterdi ve bu uygulama sanayide hemen benimsendi. 1902'de dış etkiyle genleşme yoluyla havanın sıvılaştırılması konusunda bir sanayi yöntemi geliştirdi; oksijen ve azotu hazırlamak için sıvı havadan yararlandı. 1909'da, 1912'den başlayarak sanayide kullanılan sıvı oksi-

jenli patlayıcılarla deneyler yaptı. 1910'da ışıklı neon tüplerinden aydınlatmada sağlanabilecek yararları gösterdi. Düşük sıcaklıklarda gözenekli kömürün emici gücünün arttığını buldu; bu özellik gaz boşaltma işleminde kullanıldı. 1917'de binlerce atmosfer düzeyinde bir basınç kullanarak amonyağın bireşim yöntemini buldu. 1926'dan sonra yeni enerji kaynaklarının araştırılmasıyla uğraştı; deniz derinlikleri ile deniz yüzeyi arasındaki sıcaklık farkının kullanımı üzerine deneyler yaptı. 1924'te Bilimler akademisi'ne seçildi, ama 1944'te alman yanlısı tutumu yüzünden bu kurumdan çıkarıldı.

CLAUDE (Albert), Belçika asıllı amerikalı biyolog (Longlier, Belçika, 1898 - Brüksel 1983), Brüksel'deki Jules Bordet enstitüsü'nün yöneticisi (1948-1972). Hücrenin yapısal ve işlevsel düzeni konusundaki çalışmaları nedeniyle Christian de Duve ve George Emil Palade ile birlikte 1974 Nobel tıp ve fizyoloji ödülü'nü kazandı. Rous sarkomunu ayırmış ve arıtmıştır.

Claude-Bernard-Horner sendromu. Nörol. Gözbebeğinde küçülme, gözün çukura kaçması ve gözkapaklarında daralmayla belirgin sendrom. (Görme sinirlerinin geçtiği yol üzerinde, çevresel ya da merkezi herhangi bir yerde meydana gelen bir lezyondan doğar.)

■**CLAUDE DE FRANCE** (Romorantin 1499 - Blois 1524), Fransa kraliçesi (1515-1524), Louis XII ile Anne de Bretagne'ın büyük kızı. Geleceğin Karl V'i olan arşidük Karl ile evlenme tasarısı (Blois antlaşması, 1504), Louis XII tarafından bozuldu; Louis'nin isteği üzerine 1506'da geleceğin François I'i olan kuzeni Angoulême kontu François ile nişanlandı ve, 1514'te de evlendi. Böylece kocasına Bretagne düklüğünü ve Milano üzerindeki haklarını getirdi. Claude de France, siyasal rol oynamadı, kendini Bretagne düklüğü ile Blois kontluğunun yönetimine verdi.

CLAUDEL (Camille), fransız heykelci (Fère-en-Tardenois, Aisne, 1864 - Avignon 1943). Paul Claudel'in kız kardeşi. Rodin' in (*Rodin'in büstü*, bronz, 1888, Rodin müzesi) çalışma arkadaşı ve dostu. *Bırakış* (mermer, 1888, Rodin müzesi) ve *Vals* (bronz, 1893) gibi heykellerinde Rodin'in etkisi görülür. Bu etki ayrılmalarına kadar (1893) sürer. Son yapıtlarının anlaşılmaz ve karmaşık dinamizmi kişisel dramını yansıtır: *Olgunluk çağı* (bronz, 1899, Rodin müzesi). Yaşamının son otuz yılını delilerevinde geçirdi.

■**CLAUDEL** (Paul), fransız yazar (Villeneuve-sur-Fère, Aisne, 1868 - Paris 1955). Çok genç yaşta, çevrede gerçekçilikle maddeciliğin benimsetmeye zorladığı "maddenin boyunduruğu"na karşı başkaldırdı. 1886'da, Rimbaud'yu okuyunca sarsıldı ve aynı yılın 25 aralığında, Notre-Dame kilisesi'nde izlediği ayinin etkisiyle ateşli bir katolik oldu. 1889'da, *Tête d'or* adlı dramını yazdı. Bu yapıtı kaygı ile güç'ün, kadınlıkla erkekliğin çatışması üzerine kurmuştu. Bir yıl sonra, Dışişleri bakanlığı'nın sınavını birincilikle kazandı. Mallarmé'nin salı toplantılarına katıldı. 1893'te New York'a, sonra Boston'a konsolos vekili olarak atandı. *L'Échange* adlı dramını da Boston'da yazdı; bu yapıtta, kutsal duygu alışverişine karşı çıkılıyordu: nasıl parayla sevgi alınamazsa ruh da maddeyle elde edilemezdi.

1894-1909 arasında Çin'de değişik görevlerde bulundu. Bu süre içinde *Connaissance de l'Est* (1895-1905), *Connaissance du temps* (1903) ve *Traité de la co-naissance au monde et de soi-même* (1904) adlı yapıtlarını yazdı. Bu son iki yapıtı, *Art poétique* başlığı altında bir araya getirdi. Fransa'da bulunduğu bir sırada (1900-01), Ligugé manastırı'na çekildi ve keşiş olmayı düşündü. Ama bu on beş yıl, özellikle *Partage du midi* (1905) ile *Cinq Grandes Odes*'un (1900-1908) hazırlık evresidir. Yazdığı ister dram, ister şiir olsun, ister kişisel, ister kurgusal bir temayı işlesin, kendi söylediği lirik ve teksesli sözlerde de, oyunsu ve diyaloglu söyleşilerde de şair her şeyden önce adlandıran kişidir. Aşırı ritim zenginliği gizemsel coşkunluğun güvencesidir: şair Tanrı, sözü de yaratığıdır.

1909'dan sonra, Claudel 1917'ye kadar Avrupa'da kaldı. Atandığı her kentte yazmayı sürdürdü. Alışılmış soyluluk ve para temasını işleyen tarihsel üçlüsü (*l'Otage*, *le Pain dur* ve *le Père humilié*) geçmişle geleceği birleştirmenin zorunluluğunu ve zorluğunu gösterir. Yazara göre bu birleştirme yalnızca (yüce birleştirici Papa'nın kişiliğinde) inançla gerçekleştirilir. *L'Annonce faite à Marie* (1912), gurur ve Tanrı sevgisi arasındaki trajik çatışmayı anlatır. İlk kez büyükelçi olarak atandığı Tokyo'da, Claudel, *le Soulier de satin*'i yazdı. Değişik biçimlere bürünebilen bu çok yönlü yapıtta, katolik dünyanın egemenliği için Avrupa, Amerika ve Afrika birleşir. Çünkü "tutsak ruhlar"ı yalnızca katoliklik kurtarabilir. Bu oyun, aynı zamanda Claudel' in, "bu dünyayla öteki"nin bir araya geldiği "tam" bir tiyatro yaratma isteğinin de bir örneğidir. Claudel daha sonra Washington büyükelçiliği'ne atandı (1927 -1933). *le Livre de Christophe Colomb*'u bu kentte yazdı, "toplanmış" bir dünya özlemini bir kez daha vurguladı. Son görev yeri Brüksel'di (1933-1935). (Fr. Akad., 1946.)

CLAUDETİT a. (fr. *claudétite;* fransız kimyacı F. *Claudet*'nin adından). Miner. As_2O_3 formüllü, rombik arsenolit türü.

CLAUDİA (Antonia), imparator Claudius ile Plautia Urgulanilla'nın (öl. 65'ten sonra) kızı. Önce, komutan Pompeius Magnus ile evlendi; kocası, Messalina tarafından öldürtülünce, Faustus ile evlendi; ikinci kocasını da kendisi ile evlenmek isteyen Neron öldürtünce, Claudia, Neron'u reddetmenin bedelini yaşamıyla ödedi.

CLAUDİANUS CLAUDİUS, latin şair (İskenderiye, Mısır, 370'e doğr. - Roma 404'e doğr.). Honorius'un saray şairiydi. Stilicho'nun koruması altında yaşadı, Roma'da pagan şiirin son büyük temsilcilerindendir. İdiller, epigramlar ve mitolojik yapıtlar (*De raptu Proserpinae*) yanında güncel konulu şiirler, övgü ve sövgüler yazdı. Vergilius ve Horatius'un klasik yapıtlarından esinlenerek Roma'nın gücünü ve Stilicho'nun kahramanlığını yüceltti.

CLAUDİOPOLİS. Tar. coğ. Roma İmparatorluğu döneminde, Anadolu'daki kimi antik kentlere verilen ad. —Bithynia bölgesindeki Bithiynion (bugün Bolu) kentinin Roma dönemindeki adı. —Kilikia bölgesinde kent. Bizans döneminde piskoposluk merkeziydi. (Bugün Mut.)

■**CLAUDİUS I (Tiberius Claudius Caesar Augustus Germanicus)** [Lyon İ.Ö. 10 - Roma İ.S. 54], Roma imparatoru (41-54). Drusus'un oğlu, annesi Genç Antonia dolayısıyla Augustus'un yeğeni. Değişken bir kişilikli, kekemeydi, başı sürekli titrerdi. Yalnızca sıradan onurlar elde etti, bilimsel çalışmalara sığındı; *Tyrrhenikon* ve *Karkhedoniakon* adlı yapıtlarını yunanca yazdı, abeceye üç yeni harf kazandırdı.

Caligula öldürüldüğünde, praetoriumlar, onu bu paravananın arkasında korkudan titrerken buldular ve imparatorluğu senatoya zorla kabul ettirdiler. Claudius'un hiçbir siyasal deneyimi yoktu, ancak gerçekçi kavrayışıyla özgün ve olumlu kararlar verebileceğini hemen gösterdi. Hükümdarlığı, Caligula'nın yaptıklarına tepkiyle başladı: bir af çıkarıldı; devlete karşı işlenen suçlara ilişkin davalar yasaklandı, halk collegiumları dağıtıldı. Claudius, sırasıyla bütün karılarının, özellikle Messalina'nın, sonra Agrippina'nın, en çok da azatlı köleleri Polybios, Narcissus, Pallas ve Callistus'un etkisi altında kaldı. Bu sonuncular, en önemli devlet hizmetlerini aralarında paylaştılar ve iktidarı eski cumhuriyet görevlileri aleyhine, imparator ve soylular lehine merkezileştirmeye giriştiler. Claudius imparatorluk divanını dört kurula ayırdı: haberleşme (*ab epistulis*), adalet (*a libellis*), evrak (*a studiis*) ve maliye (*a rationibus*). Bundan başka, *fiscus*'u, yani imparatorluk kasasını kurdu; imparatorun bir mahkemeden başka bir mahkemeye dava aktarma yetkisini genişletti; *frumentationes*'i (buğday dağıtımı) senatodan alarak üretim işleriyle uğraşan kurula verdi, yollar yaptırdı, yeni Ostia limanını inşa ettirdi ve Roma'nın su gereksinimini karşılamak üzere sukemerleri yaptırdı. Fucino gölünü kuruttu. Öte yandan, site hukukunu eyaletler yararına yumuşattı, İ.S. 48 yılında Galya ileri gelenlerine senatoya girme hakkı tanıdı (Claudius yasası). Usta bir hukukçu ve pratik bir yasa koyucuydu, din alanında eski kültlere önem verdi; kâhinler topluluğunu düzenledi; yabancı dinlere karşı savaştı. İskenderiye'deki kargaşalıklardan sonra Yahudiler ile Yunanlılar'ı hoşgörülü olmaya çağırdı, fakat 49 yılında Yahudiler ile birçok hıristiyanı Roma'dan kovdu.

Dış siyaset alanında, hükümdarlığı sırasında yapılan en önemli iş, 43 yılında Britanya adasının ele geçirilmesiydi. Bu iş için dört lejyon yetti, Claudius'un kendisi de Camulodunum'a (Colchester) kadar gitti. Ren üzerinde, Aşağı Germanya ordusunun nehrin ötesinde fetih yapmasını engelledi ve 50 yılında Köln kentini (Colonia Claudia Ara Augusta Agrippinensis) kurdu, via Claudia Augusta yolunu (Rhateia'dan başlayıp Brenner geçidinden geçerek Kuzey İtalya'ya ulaşır) yaptırdı, Trakya'yı ilhak etti (46) ve Kırım'a bir ordu gönderdi. Doğu'da, güçlükle de olsa Parthlar'ı durdurdu; Afrika'da Mauretania krallığı'nı, Mauretania Caesariensis ve Mauretania Tingitana adları altında iki procurator eyaleti haline getirdi.

48'de, üçüncü karısı Messalina'yı öldürttü ve 49'un başında kendi yeğeni Agrippina ile evlendi. Agrippina, imparatoru, Britannicus'un yerine Neron'u evlat edinmeye razı etti, sonra da zehirledi.

—İkonogr. İmparator Claudius'un pek çok portresi vardır: bunlardan bazılarında büyük pontifex, bazılarında (daha seyrek) imparator kılığında, çoğunda da bir tanrı (genellikle İupiter) kılığında resmedilmiştir. Bu sonuncularda, başında meşe yapraklarından yurttaşlık tacıyla görülür. Yüz hatları, özellikle Vatikan'daki İupiter heykelinde babasınınkileri andırmakla birlikte, heykeltraş, onu bütün öteki Julia Claudialar'dan ayıran kurnaz bakışını yakalamayı bilmiştir.

CLAUDİUS II Gothicus (Marcus Aurelius Claudius Augustus) [214'e doğr. - Sirmium 270], Roma imparatoru (268-270). İllyrialı ünlü bir ailedendi. İmparator Decius zamanında askeri alandaki başarılarıyla kendini gösterdi ve yabancı kavimlere karşı Thermopylai'yi savundu. Valerianus döneminde İllyria valisi oldu ve on yıl boyunca Got akınlarını durdurdu. Sonra Gallienus'a hizmet etti. 268 yılında askerleri tarafından imparator diye alkışlandı ve bu karar senatoca onaylandı; Milano'da Gallienus tarafından sıkıştırılan Aureolus, ölmeden önce imparatorluk alametlerini ona verdi: Claudius II, Gotlar'ın önemli bir ordusunu Naissus'ta (Niş) yendi, İspanya'da ve Narbonensis'te egemenliği yeniden kurdu, ama, Postumus' un öldürülmesine karşın (268) Galya'da başarı kazanamadı, özellikle Mısır'da iç barışı yeniden sağlamakta ve Zenobia'ya da boyun eğdirtmekte başarısız kaldı. Tuna'da yeniden başlayan akıncı saldırılarına karşı savaşmaya hazırlanırken vebadan öldü.

CLAUDİUS (Appius), Claudius Caecus'un kardeşi. İ.Ö. 264'te, birinci Pön savaşı'nın başında konsül seçildi. Hieron II ile Kartacalılar'ın kuşattığı Messina garnizonunu kurtardı, fakat Siracusa kuşatmasında başarısızlığa uğradı.

Réunion des Musées nationaux

Claude de France
ressamı bilinmeyen tablo (ayrıntı)
XVI. yy. fransız okulu
Versailles şatosu

G. Freund

Paul Claudel

Lauros-Giraudon

Claudius I
Louvre müzesi, Paris

CLAUDİUS (Matthias), alman şair (Reinfeld, Holstein, 1740 - Hamburg 1815). Almanya'nın ilk halk gazetesi olan Wandsbecker Bote'yi çıkardı. Bu nedenle kendisine Wandsbeck ulağı adı takıldı, 1775-1812 arasında külliyatını bu takma adla yayımladı. Klopstock'un dostu olan Claudius, doğayı Tanrı'nın eseri olarak yücelten şiirler yazdı *(Stimmt an mit hellem Klang, Der tod und das Mädchen).*

CLAUDİUS CAECUS (Appius), roma patricius'u (İ.Ö. IV-III. yy.). Çağının en kültürlü insanlarından biri, yazar, hatip ve hukukçu. 312-308 yılları arasındaki censorluğu sırasında bir reform politikası izledi. Census'u belirlerken yalnız taşınmaz malları değil, taşınabilir malları da göz önüne aldı. Her yurttaşın seçtiği tribunus'a yazılmasını sağladı ve azatlı kölelerin çocuklarını senatörler listesine aldırttı. Tüm eylemleri, elli yıldır iktidarda bulunan ve daha o zamandan kendi içine kapanma belirtileri göstermeye başlayan yeni soylu sınıfa karşıydı. Başarılı bir yönetici olarak gelecek için de önemli işler yaptı: Roma'nın ilk sukemerini, Roma'dan Capua'ya giden karayolunu yaptırdı, bu yola onun adı verilerek *via Appia* dendi. **Caecus** (kör) adı, ömrünün son yıllarında, kör olduğunda takıldı.

CLAUDİUS MAMERTİNUS, Julianus'un devlet hazinedarı (361), gene Julianus tarafından konsüllüğe getirildi (362). Hazine, daha sonra da İllyria praefectus'luğu yaptı. Valentinianus tarafından devlet malını zimmetine geçirmekle suçlanarak görevden alındı. Julianus'a bir övgü yazdı.

Belga

Hugo Claus

CLAUDİUS MARCELLUS (Marcus), romalı general (İ.Ö. 268'e doğr. - 208). Beş kez konsül seçildi (222, 215, 214, 210, 208). İlk konsüllük döneminde, Cisalpina Galyalıları'na karşı başarılar kazandı (222). Praetor olarak Sicilya'ya gönderildi. Cannae bozgunundan sonra (216) lejyonlardan arta kalanların komutanlığını yapmak üzere göreve çağrıldı. Annibal'i başarısızlığa uğrattı. Daha sonra, Kartacalılar'ın bağlaşığı Sicilyalılar'a karşı savaşmakla görevlendirildi. Arkhimedes tarafından savunulan Siracusa kentini kuşattı. Arkhimedes kentin alınması sırasında öldürüldü ve Marcellus, ona görkemli bir cenaze töreni yaptırdı (212). Ardından, Annibal'e karşı girişilen saldırıları yönetti ve düşmanını Brutium'a çekilmeye zorladı. Halkın önünde suçlanınca, Marcellus yaptığı hizmetleri anımsattı, halk da onu beşinci kez konsüllüğe getirdi. Bir pusuda öldürüldü.

CLAUDİUS MARCELLUS (Marcus), aynı adı taşıyan konsülün torunu (öl. Afrika İ.Ö. 148). İ.Ö. 166'da, 155'te ve 152'de konsül seçildi. Keltiberler'e karşı ılımlı bir tavır aldı. Córdoba'da bir roma kolonisi kurdu.

CLAUDİUS MARCELLUS (Marcus), İ.Ö. 51'de konsül seçildi (öl. İ.Ö. 45). Sezar'a düşman olduğundan, Pompeius'u izledi, onun ölümünden sonra Midilli'ye çekildi. Cicero ve dostları, diktatörün Marcellus'u geri çağırmasını sağladılar, Cicero teşekkür olarak senatoda Sezar'ın bağışlayıcılığı konusunda *Pro Marcello* başlıklı görkemli övgü konuşmasını yaptı. Marcellus Midilli'den ayrıldı, Pire limanında yol arkadaşlarından P. Magius Cilo tarafından hançerlendi.

CLAUDİUS MARCELLUS (Marcus), Augustus'un yeğeni (İ.Ö. 42-23), Augustus ölümünden sonra onun imparator olmasını istemişti. 25'te Augustus'un kızı Julia ile evlendi ve aedilitas curulis'e hak kazandıktan sonra 19 yaşında öldü. Claudius'un ölümünün yarattığı ortak üzüntü Vergilius'un yapıtına da yansıdı (*Aeneis,* VI, 882).

CLAUDİUS NERO (Caius), romalı general. Marcellus'un yardımcılığına atandı (İ.Ö. 216). İspanya'da praetor oldu, 207'de düşmanı Livius Salinator ile birlikte konsül seçildi. İki konsül uzlaşarak Hasdrubal'ı Metauro'da bozguna uğrattılar. Nero, Hasdrubal'ın kesik başını Annibal'in ordugâhına attırdı. 204'te censor seçildi.

CLAUDİUS NERO (Tiberius), Livia'nın ilk eşi ve Tiberius'un babası (öl. İ.Ö. 33). Sezar'ın Mısır filosunu yenilgiye uğratan donanmasına komuta etti (İ.Ö. 47). Diktatörün öldürülmesinden sonra Brutus'un ardından gitti, sonra Octavianus ile uzlaştı. Sezar'ın yeğeninin âşık olduğu karısını boşadı. Octavianus, Livia ile evlenerek oğlu Tiberius'u ve hamile olduğu Drusus'u evlat edindi.

CLAUDİUS PULCHER (Publius), Appius Claudius Caecus'un (İ.Ö. 312'de censor) oğlu. İ.Ö. 249'da konsül seçildi. Drepanum'daki (Trapani) deniz savaşında Kartacalılar'a yenildi, dinsizlikle suçlandı. Senato kendisini geri çağırdı ve bir diktatör adayı göstermesini istedi. O da, horgörüyle, azatlı kölelerinden birini seçti, bunun üzerine mahkûm edildi.

CLAUDİUS PULCHER (Appius), Claudius Pulcher Publius'un oğlu. İ.Ö. 216'da askeri tribunus oldu, Cannae savaşı'na katıldı. 212'de konsül seçildi, Annibal'e karşı savaştı ve Capua'yı kuşattı.

CLAUDİUS PULCHER (Appius), aynı adı taşıyan konsülün torunu, İ.Ö. 143'te konsül seçildi. Kuzey İtalya'da Salassi halkına karşı savaştı. Tiberius Gracchus'un kayınpederiydi; 133'te tarım yasasını uygulamakla görevli triumvirlerden biri seçildi.

CLAUDİUS PULCHER (Appius), aynı adı taşıyan konsülün torunu; İ.Ö. 54'te konsül, 53'te Kilikia prokonsülü seçildi. Rüşvet almaktan hakkında kovuşturma açıldı. Pompeius'un koruması sonucunda kurtuldu. 50'de censor oldu, uygulamalarında aşırı derecede katı davrandı.

CLAUDİUS QUADRİGARİUS (Quintus), Roma'nın en eski yıllıkçılarından biri. Sulla zamanında yaşadı. Titus Livius yapıtından kaynakça olarak yararlandı.

CLAUS (Hugo Maurice Julien), hollandaca yazan belçikalı edebiyatçı (Brugge 1929). Ressam, film yönetmeni ve deneysel Tijd en Mens dergisinde (1949-1953) yazıişleri müdürü, *Cobra** hareketine katıldı. Şiir serüveni, erotizmle yüklü temalar aracılığıyla (*Tancredo infrasonic,* 1952; *Poèmes d'Oostakker* [fr. çev.], 1955) bilinçaltını irdelemekle başladı. Faulkner'ı anıştıran, güç romanlar açısından (*Ördek avı,* 1950; *Eyyambahur günleri,* 1952; *l'Homme aux mains vides* [fr. çev.], 1956) ve anlatımcı tiyatro piyesleri yönünden (*Andréa Een Bruid in de Morgen,* 1956; *Sucre* [fr. çev.], 1958) zengin olan bu ilk dönem, Claus'un, edebiyatın rolü ve yazarın güdümlülüğünün anlamı üzerine düşündüğü bir dönemle kesintiye uğradı. Bu arada barok özellikler gösteren iki roman yazdı (*l'Étonnement* [fr. çev.], 1962; *À propos de Dédé* [fr. çev.], 1963). 60'lı yılların sonunda klasik ve yabancı tiyatro yazarlarından (Seneca, Büchner, Lorca) piyesler çevirmeye ve uyarlamaya yöneldi. Ayrıca, kişisel temalarını *The Knife* (1961) adlı filmin senaryosuna ve tiyatro alanlarına (*Vendredi* [fr. çev.], 1970; *Dent pour dent* [fr. çev.], 1970) aktararak işledi. Şiir alanında olduğu gibi (*Cavalier peint* [fr. çev.], 1961; *Monsieur Sanglier* [fr. çev.], 1971), roman (*la Honte* [fr. çev.], 1972; *l'Année du cancer* [fr. çev.], 1972) ve tiyatro alanında da (*le Désir* [fr. çev.], 1978) tüm estetik ve toplumsal uzlaşmaları acı bir gülmece anlayışıyla eleştirdi.

CLAUS (Heinz), alman dansçı ve dans öğretmeni (Esslingen 1933). Stuttgart bale okulu'nu bitirdi (1951). 1957'ye değin bu toplulukta dans etti, Zürich balesi'ne geçti. Bir süre de Hamburg balesi'nde çalıştıktan sonra Stuttgart'a döndü. Sanat yaşamının Stuttgart'ta geçen dönemi (1959-1967) başarılarla doludur: John Cranko'nun birçok yapıtının prömiyerinde başrol oynadı (*Eugène Onéguine,* 1965), Balanchine'in *Apollo*'sunu ustalıkla yorumladı. 1976'dan bu yana, Stuttgart'ta J. Cranko'nun kurduğu bale okulunu yönetmektedir.

CLAUSEL ya da **CLAUZEL** (Bertrand, *kont*), Fransa mareşali (Mirepoix 1772 - Secourrieu, Haute-Garonne, 1842). 1791'de gönüllü olarak orduya katıldı; 1802'de general oldu, Cumhuriyet ve İmparatorluk döneminde yapılan bütün askeri seferlere katıldı. Yüz Gün sırasında Napoléon'un yanında yer aldı, sonra ABD'ye gitti, 1830'da Fransa'ya döndü, yeniden orduda görev aldı ve general Bourmont'un yerine Afrika ordusunun başkomutanlığına getirildi. 1831'de Fransa mareşali, 1835'te Cezayir genel valisi oldu. Konstantin önündeki başarısızlığından (1836) sonra Fransa'ya geri çağrıldı.

CLAUSEWİTZ (Carl VON), prusyalı general, filozof ve askeri tarihçi (Burg, Magdeburg yakınında, 1780 - Breslau 1831). Saksonyalı protestan bir papaz ailesinden gelen, babası Friedrich II'nin komutan yardımcısı olan Clausewitz on iki yaşında Prusya ordusuna girdi. Mainz kuşatmasında teğmen oldu (1793). 1801'de, daha sonra en yakın dostu olan Scharnhorst'un yönettiği Berlin savaş okulu'na gitti. 1806'da tutsak düştü, Fransa'da hapsedildi; dönüşünde kendini Prusya ordusunu yeniden canlandırmaya adadı. Harp okulu'nda dersler verdi ve Kronprinz'in askerlik eğitimiyle görevlendirildi. 1812'de, kendisini parlak bir gelecek beklerken, yurtseverlik duyguları ve Fransa düşmanlığıyla dolup taşan üç *Bekenntnisse* (İtiraflar) yazarak köprüleri yıktı, görevinden istifa etti; Prusya kralı Rusya'yı işgal eden Napoléon'a asker sağlarken, izin almadan, "özgür prusyalı" olarak rus ordusuna girdi. Çarın genelkurmayında yer aldı, York'un Prusya birliği'ni Büyük Ordu'dan ayıran Tauroggen anlaşması'nın sonuçlandırılmasında (aralık 1812) belirleyici bir rol oynadı. Blücher'in yanında rus irtibat subayı, sonra Kuzey ordusundaki "Alman lejyonu"nun kurmay başkanı oldu (1813-14). 1814 silah bırakışmasından sonra, albay rütbesiyle yeniden Prusya ordusuna girdi. 3. Ordu'nun (Wavre muharebesi, haziran 1815), daha sonra da Koblenz'de feldmareşal Gneisenau'nun kurmay başkanlığını yaptı, 1818'de generalliğe yükseldi, Berlin harp okulu'nun müdürü oldu, on iki yıl boyunca bu görevde kaldı. Breslau'da topçu birlikleri bölge müfettişliği yaptı (1830), Polonya ayaklanmasını "yakından izlemek" üzere Gneisenau'nun kurmay başkanı olarak Poznán'a gönderildi; Breslau'ya döndükten sonra, koleradan öldü.

Savaş üzerine* (Vom Kriege) adlı yapıtının çağdaş siyaset ve strateji öğretileri üzerinde büyük bir etkisi oldu; bu yapıt sekiz kitaba ayrılır (yalnızca birinci kitap tümüyle bitmiştir) ve isteği üzerine dul eşi tarafından ölümünden sonra yayımlanan (1832-34) on ciltlik yapıtının üç cildini oluşturur.

1793-1815 dönemi savaşlarına doğrudan katılan Clausewitz daha sonra, bu savaşların yanı sıra XVII. ve XVIII. yy.'ın başlıca savaşlarını da inceledi. Kitle ordularının, devrimci ve ulusal tutkuların ortaya çıkmasıyla savaş sanatında görülen büyük değişiklikten çok etkilenen Clausewitz, Napoléon ile (imparatora karşı duyduğu nefret onun askeri yeteneklerine duyduğu hayranlığı hiçbir zaman etkilemedi) Friedrich II'nin görünürde benzer durumlarda bulunmalarına rağmen neden, aynı ölçüde haklı nedenlerle birbirine karşıt çözümlere başvurduklarını anladı. Her türlü dogmacılığı yadsıyarak, bütün savaş biçimlerine uygulanabilecek bir askeri eylem biliminin yasa ve ilkelerini buldu ve bunu kuramsal bir "mutlak savaş" modeline benzetti: doğası gereği şiddetin en uç noktalarına kadar varan bu

geniş çaplı düello, çeşitli öğeleri birbirine bağlı olan bütün eylemlerinin de aynı amaca yönelmesi ve aynı düşünceyle yönlendirilmesi gereken örgensel bir bütündür. Ama savaş, "bu bukalemun" düşmanın tümüyle yok edilmesinden tutun da yalnızca sindirilmesine kadar her tür biçime girebilir. Savaş "insanın özündeki şiddeti [...], olasılıkları ve rastlantıyı [...] siyasete bağlı araç olma niteliğiyle birleştiren "garip bir üçlem" oluşturur; siyasetin özel bir biçimidir: "savaş siyasetin —başka bir yerde siyasal değişimin *(Verkehr)* diye belirtir— başka araçlarla sürdürülmesidir". Dolayısıyla savaş, yüce devlet çıkarlarının tümü diye tanımlayabileceğimiz bu siyasete bağlı olarak yürütülmelidir. Savaşın amacı devletler arasında yeni bir dengeden doğacak olan barıştır. Clausewitz savaşın hazırlanması ve yönetimi sırasında, komutanlıkla hükümet arasındaki ilişkilerin karmaşık yapısını inceler; çünkü ona göre, "savaşın kendine özgü bir yapısı olsa bile mantığı siyasetin mantığından farklı olamaz". XVIII. yy.'ın karmaşık manevralara düşkün savaş kuramcılarından farklı olarak Clausewitz düşmanın yok edilmesi için açılan her savaşta sonuçlandırıcı muharebenin saptanması gerektiğini kanıtlar. Bu da genellikle güçlü bir saldırıyla elde edilir, ama sonuçlandırıcı muharebenin zamanı kuvvetler dengesinin olası gelişimi göz önünde bulundurularak seçilmelidir: etkin bir savunma "savaşmanın en güçlü biçimidir". Böyle bir savunma, saldırganın "hücumun doruk noktası"na varmasını beklemenin en iyi şeklidir; bu doruk noktasından sonra saldırgan ister istemez bozguna uğrar.

Vom Kriege hiçbir öğretiyi kabul ettirmeye çalışmaz; teknikteki gelişmelerin (Clausewitz bunlarla hiç ilgilenmez) kısa zamanda çağdışı kılacağı bir yönetmelik de değildir; ama bu yapıt bize eksiksiz, tutarlı bir kuram getirir. Bu kuram kimi zaman birbirleriyle çelişen, değişik yorumlara neden olmuştur. Daha XIX. yy.'ın ortalarında, önce Prusya (Moltke), sonra da alman genel kurmayları bu görüşlerin etkisinde kaldılar; bununla birlikte her iki genel kurmay da savaş içinde politikanın rolünü giderek küçümsemişler, Ludendoff ise Clausewitz'in öğretisinden "topyekûn savaş" kavramına varmış, Hitler de bu kavramı daha da yaygınlaştırarak benimsemiştir. Hitler Wehrmacht'ın kendi siyasal görüşlerine tümüyle boyun eğmesini isterken Clausewitz'in görüşlerine dayanıyordu, ancak Beck, Führer'in savaş amaçlarının akıldışı ölçüsüzlüğü nedeniyle daha 1938'de bu isteğe karşı çıktı.

Ama Clausewitz'in düşüncesi en derin yankıları marxçılarda uyandırdı: Marx ve Engels Clausewitz'in görüşlerindeki dinamik pragmacılığa hayran kaldılar. Lenin 1915'te Clausewitz'i özenle inceledi ve onun ünlü formülünü tersinden alarak şu biçime dönüştürdü: "Politika savaşın devamıdır..." Ayrıca emperyalizme karşı verilecek savaşın stratejisini de bu temele oturttu ve bir sovyet askeri öğretisini hazırlamakla görevlendirdiği Frunze'ye Clausewitz'i okumasını salık verdi. Mao Zıdong ise özellikle "halkın silahlandırılması" ve bir kurtuluş savaşında düzenli orduyla partizanlar arasındaki işbirliğinden sağlanacak olanaklar üzerinde durdu. Che Guevara da sık sık Clausewitz'den söz eder.

Öteki yapıtlarından bazıları şunlardır: *Der Feldzug von 1814* (1814 seferi), *Der Feldzug von 1815* (1815 seferi), *Der Feldzug von 1796 in Italien* (1796 İtalya seferi) [1888], *Nachrichten über Preussen in seiner grossen Katastrophe* (Büyük Prusya bozgunundan haberler) [1806], *Der Feldzug 1812 in Russland und die Befreiungskrieg von 1813-1815* (1812 Rusya seferi ve 1813-1815 kurtuluş savaşı) [1906], *Über das Leben und den Charakter von Scharnhorst*(Scharnhorst'un yaşamı ve karakteri üstüne), *Übersicht des Feldzuges von 1813* (1813 seferinę toplu bakış) [1814].

CLAUSİLİA a. (lat. *clausus,* kapalı'dan). Çok ince, akciğerli karındanbacaklı yumuşakçalar cinsi. (Dört dokunacı, sarmal biçimde sola doğru uzanan, mekik biçimli bir kavkısı vardır; yosunlar, ağaç gövdeleri, kayaçların yarıkları içinde yaşar. 700'ü aşkın tür içeren *Clausilia* cinsi *Clausiliidae* familyasının örnek tipidir.)

CLAUSİUS (Rudolf Emanuel), alman fizikçi (Köslin, Pomeranya, 1822 - Bonn 1888). Berlin topçu okulu'nda, sonra Zürich politeknik enstitüsü'nde (1855) fizik profesörüydü. Daha sonra Würzburg'da (1867) ve Bonn'da (1869) ders verdi. Çalışmalarını önce esnekliğin matematiksel kuramı, daha sonraysa termodinamik üzerinde yoğunlaştırdı. 1850'de termodinamiğin ikinci ilkesine yeni bir anlatım kazandırdı ve entropi kavramını ortaya koydu. 1852'de elektrik akımlarının yarattığı ısıyı kalorinin mekanik karşılığını ölçmek için kullandı. Başlıca kurucularından biri olduğu gazların kinetiği kuramını geliştirdi (1857).

Clausius eşitsizliği. Termodin. Çevrimsel dönüşüm sırasında bir sistemin ısı alışverişlerini belirleyen eşitsizlik. Bu eşitsizlik termodinamiğin ikinci ilkesinin olası önermelerinden biridir. Tersinir bir dönüşüm boyunca bir sistem T sıcaklığında çeşitli ısı kaynaklarına art arda temas ediyorsa, dönüşümde entropi değişimi aşağıdaki bağıntıyla verilir:

$$\Delta S = \int \frac{\delta Q}{T}$$

(bu bağıntıda δQ, T sıcaklığındaki kaynağın sisteme verdiği sonsuz küçük ısı miktarını belirtir). Dönüşüm tersinmez ise,

$$\Delta S > \int \frac{\delta Q}{T}$$

bağıntısı sözkonusudur. Çevrimsel bir dönüşümde, $\Delta S = 0$ dır ve Clausius eşitsizliği şöyle yazılır:

$$\oint \frac{\delta Q}{T} \leq 0,$$

burada eşitlik işareti tersinir bir dönüşümü belirtir.

CLAUSOCALANUS a. Akdeniz'de, deniz yüzeyinde çok yaygın kürekayaklı kabuklu cinsi. (*Calanidae* familyası.)

CLAUSON (*sir* Gerard), ingiliz devlet adamı, doğubilimci ve türkolog (Londra 1891 - *ay. y.* 1974). Oxford Üniversitesi'nde okudu. Sanskrit, süryani, arap ve türk dilleri üzerinde çalıştı. Birinci Dünya savaşı'nda Çanakkale, Mısır ve Irak'ta askeri görevlerde bulundu. 1919'da Sömürgeler bakanlığı'nda görev aldı, 1951'de emekli oldu. Başlıca çalışmaları: *Turkish ghost words* (Türkçede kurallara uymayan sözcükler, 1955), *The case against the Altaic theory* (Altay kuramına karşı bir dava -Central Asiatic Journal'da 1956), *The Turkish Y and related sounds* (Türkçedeki Y ve bununla ilgili sesler. Ural-Altaische bibliothek dizisinde Studia Altaica adlı ciltte, 1957), *The ongin inscription* (Ongin yazıtı -Journal of the Royal Asiatic society'de, 1957), *The earliest Turkish loan words in Mongolian* (Moğolcada türkçeden alınma en eski kelimeler— Central Asiatic Journal' da 1959), *Turkish-Mongolian studies* (1962). Clauson'un en önemli yapıtı XIII. yy. öncesi türk dilinin etimolojik sözlüğüdür: *An etymological distionary of prethirteen century Turkish* (Oxford, 1972). Türkologların görüşüne göre bu sözlük türkolojide çığır açtı.

CLAUSSEN (Sophus), danimarkalı şair (Langeland 1865 - Gentofte, Kopenhag, 1931). Erotik öyküler yazdı (*Kitty,* 1895); ülkesinde simgeciliğin, en iyi temsilcilerinden biridir (*Pilefløjter,* 1899; *Heroica,* 1925).

CLAUSTHAL-ZELLERFELD, Almanya'da (Aşağı Saksonya eyaleti içinde) kent, Harz kütlesinde; 16 400 nüf. Madencilik okulları. Ormanlar ortasında turizm merkezi. —Gümüş, demir ve bakır madenleri sayesinde daha XVI. yy.'da zenginleşen kent, XVII. yy.'da özgün ahşap yapılarla donatılmıştır. Günümüzde bira ve cam fabrikaları.

CLAUSTRA a. (lat. *claustrum,* çit). Bir açıtı örtmek, bir bölme oluşturmak gibi işlevleri olan kafesli yüzey. (Ortaçağ'ın başlarından roman dönemine değin kilise pencerelerini örtmede kullanılan claustralar, çeşitli süsleme motifleri oluşturacak biçimde oyulan taş levhalarla yapılırdı. XX. yy.'a gelindiğinde, claustraların yerini kafesli beton yüzeyler, seramik ya da ahşap bölme öğeleri aldı. Bu öğelerin işlevi yapının bazı bölümlerine ışık ve hava girmesini sağlamak ya da iç mekânda bazı özel hacimleri sınırlandırmaktır.)

CLAUX (les) → VARS.

CLAUZEL → CLAUSEL.

CLAVAGELLA a. Kireçli kayaçları, kavkılarının testumu mercanları delebilen ikiçenetli yumuşakça cinsi. (Akdeniz, Avustralya çevresi denizleri ve Büyük Okyanus' ta yaşar. *Clavagellidae* familyasının örnek tipi.)

CLAVAGELLİDAE a. İkiçenetli yumuşakça familyası. (Örnek tipi *Clavagella* ve *Penicillus*'tur. Denizde yaşarlar; ikiçenetli kavkısı, ucu bahçe sulama süzgeci gibi delikli olabilen bir çıkıntıyla son bulan kireçli bir borudur.)

CLAVARİA a. Üreme organlarının tümü bir arada lobut ya da karnabahar biçiminde olan bazitli mantar. (Bu mantarların hepsi yenebilir, ama bazı türlerinin sindirimi ağırdır.)

CLAVATELLA a. (lat. *clavus,* delik'ten). Koloni halinde yaşayan, dokunaçları çatallı, *Gymnoblastida* öbeğinden hidraları içeren cins. (Dokunaçlarında ya bir çekmen ya da bir diken tutamı vardır. *Clavatella*'lara Avrupa kıyılarında sık rastlanır.)

CLAVATULA a. Mekik biçimi kavkılı, öndensolungaçlı, karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (Otuz kadar türü bilinir. Çoğunlukla Afrika'nın batı kıyılarında yaşar. Üçüncü Zaman katmanlarından başlayarak fosillerine rastlanır. *Turridae* familyası.)

CLAVÉ (Antoni), ispanyol ressam, gravürcü ve dekoratör (Barcelona 1913). Kitap resimleyicisi, afişçi ve dekoratör olarak çalıştı. 1939'da Paris'e yerleşti, savaştan sonra, pat ve kolajların karıştığı zengin, ağırbaşlı ve renkli bir resme yöneldi: natürmortlarla birlikte "Savaşçılar", "Şövalyeler", "Krallar" ve "Kraliçeler" en sevdiği konulardır. 60'lı yıllarda soyutlamaya yöneldi ve heykelciliğe başladı. Çok sayıda bale (özellikle Roland Petit için) ve sinema dekorunun yaratıcısıdır.

CLAVEL (Maurice), fransız yazar ve gazeteci (Frontignan 1920 - Asguins, Yonne, 1979). Felsefe agrejesi, de Gaulle'cü direnişçi, sonra solcu ve ateşli hıristiyan. Piyesler ve romanlar (*la Pourpre de Judée,* 1967) ve denemeler (*Dieu est Dieu, nom de Dieu,* 1976; *Nous l'avons tous tué ou "ce Juif de Socrate..."* 1977) yazdı.

CLAVEL (Bernard), fransız yazar (Lons -le-Saunier 1923). *La Grande Patience* adlı çevriminin dördüncü cildi olan *les Fruits de l'hiver* ile, 1968 Goncourt ödülü'nü kazandı. İşçi ve kırsal yaşam, XVII. yy. Franche-Comté'si (*les Colonnes du ciel,* 1976-1980), bir zamanların mavnacılığı (*le Seigneur du fleuve,* 1972), barışçıl ve hümanist romanlarının çerçevesini oluşturur.

CLAVELİNA a. (lat. *clavus,* çivi'den). Ortak bir stolon üzerinde toplanmış az sayıdaki zoitten oluşan, koloni halinde yaşayan tulumlu hayvanları içeren cins. (*Clavelina*'lar eşeysiz olarak, stolonda meydana gelen tomurcuklanmayla ürerler. Ilıman denizlerde bulunan başlıca türü *Clavelina lepadiformis*'tir.

Larousse

Carl von **Clausewitz**

lobut **clavaria**

karnabahar biçiminde **clavaria**

National Portrait Gallery, Washington

Henry Clay
G.P.A. Healy'nin yaptığı portreden ayrıntı
National Portrait Gallery Washington

Scala

papa Clemens V
Vatikan kitaplığı'nda bulunan bir freskten ayrıntı

CLAVELLA a. Deniz balıklarının solungaçlarında asalak yaşayan kürekayaklı kabuklu hayvan cinsi.

CLAVİERE, İtalya'da yaz turizmi ve kış sporları merkezi (1 760 - 2 297 m), Piémonte'de Montgenèvre geçidi eteğinde, Fransa sınırı yakınında; 200 nüf.

CLAVİGER a. (lat. *clava*, topuz, ve *gerare*, taşımak'tan). Kızılımsı ya da sarı bodur bedenli, çok kısa elitralı, küçük kınkanatlı böcekler cinsi. (Karıncakınkanatlıgiller familyasının örnek tipi.)
—ANSİKL. Kör, ağız parçaları körelmiş olan *Claviger* cinsi üyeleri, *Lasius* cinsinden karıncalarla bir arada yaşarlar, onlardan ve bitlerden özenli bir bakım görürler. Karıncalar, *Claviger*'leri, ağızlarına şekerli bir sıvı boşaltarak beslerler; buna karşılık konuklarının sırt yüzünde bazı kıl tutamlarının salgıladığı maddeyi yalarlar. Bu nedenle *Claviger*'lere karıncasever böcekler denir.

CLAVİJERO (Francisco Javier), meksikalı tarihçi (Veracruz 1731 - Bologna 1787). Üyesi olduğu İsa birliği'nin kapanmasından (1767) sonra İtalya'ya çekildi, burada, *Historia de México* (Meksika'nın eski tarihi) [1780-81, 4 cilt] ve *Historia de California* (Kaliforniya'nın tarihi) [1789] adlı yapıtları yazdı.

CLAVİJO → GONZÁLES DE CLAVIJO (Ruy).

CLAVİJO Y FAJARDO (José), ispanyol yazar (Puerto Arrecife, Kanarya adaları, 1730 - Madrid 1806). Beaumarchais'nin bir kız kardeşiyle sevişmesi, sonradan da evlenmekten cayması Beaumarchais ile çatışmalarına neden oldu. Anılarında *(Memorias)* anlattığı bu olayı Goethe *Clavigo* (1774) adlı dramında işledi.

CLAVULARİA a. Koloni halinde yaşayan *Octocorallia* öbeğinden hayvanlar cinsi. (Dik polipleri, kabuk görevi yapan bir tabaka oluşturarak sürünen stolonlarla birbirine bağlanır. (Stolonlular takımı.)

CLAY (Henry), amerikalı siyasetçi (Hanover County, Virginia, 1777 - Washington 1852). Önce senatör (1806), sonra Temsilciler meclisi üyesi (1809) oldu. Amerikan-İngiliz savaşı sırasında uzlaşmaya şiddetle karşı çıktı, ancak daha sonra Gent barış görüşmesine katıldı (24 aralık 1814). Birçok kez Kongre başkanlığına seçildi. Korumacılık anlayışının öncüsüydü. Missouri uzlaşması'nda önemli rol oynadı ve kendisine *the Great Pacificator* (Büyük barışçı) unvanı verildi. Jackson'un demokrasi anlayışına karşı olan Clay, J. Q. Adams ve Webster ile birlikte Ulusal cumhuriyetçi parti ya da Whig partisi'nin başlıca liderlerinden biriydi. ABD cumhurbaşkanlığına birkaç kez adaylığını koydu.

CLAY (Jacob), hollandalı fizikçi (Berkhout 1882 - De Bilt 1955). Kozmik ışınlar üstüne incelemelerin öncüsü. Bu ışınların yoğunluğunda enleme göre bir değişme olduğunu amerikalı Compton ile aynı zamanda kanıtladı.

CLAY (Lucius DU BIGNON), amerikalı general (Marietta, Georgia, 1897 - Chatham, Massachusetts, 1978). West Point akademisi'ni bitirdikten sonra, istihkâm subayı olarak Alleghany nehri (1928 ile 1933 arasında) ve Red River (1938) üzerindeki barajların yapımına katıldı. Hava savunması ile ilgili bir program yapmakla görevlendirildi (1940-41), 1942'de tuğgeneralliğe yükseldi, 1944'e kadar donatım bölümünde kurmay başkanlığı yaptı. 1945'ten başlayarak, general Eisenhower'ın yanında, Almanya'daki amerikan işgal bölgesinde Sivil işler sorumlusu olarak çalıştı; 1948-49'da SSCB'nin Berlin'i abluka sırasında hava köprüsünü kurdu, sonra görevinden ayrıldı. 1961-62 Berlin bunalımı sırasında yeniden göreve çağrıldı, başkan Kennedy'nin özel temsilcisi olarak Almanya'ya gitti.

CLAY (Cassius) → ALİ (Muhammet).

CLAYMORE a. (ing. sözc.; gaelce *claid heamh-mòr*, büyük kılıç). XIV - XVI. yy. arasında İskoçya'da kullanılan ve iki elle tutulan büyük kılıç. —XVII. ve XVIII. yy.'da ingiliz süvarilerinin kullandığı kabzası siperli estramason.

CLAYTON (Wilbur, **Buck** —denir), amerikalı caz trompetçisi (Parsons, Kansas, 1911). Sanat yaşamına dans orkestralarında başladı. 1934-36 arasında Teddy Weatherford ile, 1936-43 arasında da Count Basie ile çalıştı. Jazz at the Philharmonic topluluğu'nun birçok turnesine katıldı. 1951-53 arasında Joe Bushkin'in dörtlüsünde çaldı. Daha sonra kendi topluluğunu kurdu. Yumuşak tonu ve swing'iyle "middle caz"ın en büyük solocuları arasına girdi.

Clean hands kuramı (elini bulaştırmama kuramı), diplomatik koruma ile ilgili kuram. Bu kuram, yabancı bir devletin yasalarına karşı gelen bir kişinin o devlet tarafından cezalandırılması halinde kendi devletinin ona sahip çıkmamasını öngörür.

Clear, Alaska'nın Montague adasında bulunan amerikan üssü.

CLEARANCE → KLİRENS.

CLEARİNG-HOUSE, ing. sözc. Anglosakson ülkelerinde takas odası anlamında kullanılan sözcük.

CLEARWATER, ABD'de kent, Florida'da, Meksika körfezi kıyısında, Tampa'nın B.'sında; 85 450 nüf. (1989).

CLEARWATER, Alberta'da ırmak, Banff ulusal parkında sağ kıyısından Kuzey Saskatchewan ırmağına kavuşur; 140 km. —Saskatchewan ve Alberta eyaletlerinde ırmak, sağ kıyısından Athabaska ırmağına kavuşur; 180 km.

CLEARWATER ya da **EAU-CLAİRE (À l')**, Kanada'da (Québec) göl, Hudson körfezine dökülür; 1 238 km^2.

CLEBSCH (Rudolf), alman matematikçi (Königsberg, bugün Kaliningrad, 1833 - Göttingen 1872). Bir süre matematik fizikle uğraştıktan sonra, Jacobi'nin yapıtlarından etkilenerek cebirsel geometriye yöneldi. Riemann'ın abel fonksiyonları kuramının sonuçlarını cebirsel eğrilerle belirtti ve değişmezler kuramının sonuçlarını eğrilerin geometrik özellikleriyle yorumladı. Gordon ile birlikte, abel fonksiyonları kuramını geometriye dayandırmaya çalıştı.

CLEBURNE (Patrick Ronayne), güneyli amerikan generali (Corcaigh kontluğu, İrlanda, 1828 - Franklin 1864). Helena'da (Arkansas) avukatlık yaptı, İç savaş başlayınca konfederal orduya katıldı. Bir yıl sonra generalliğe yükseltildi, Shiloh'da (1862), Richmond'da ve Perryville'de yararlılık gösterdi, burada yaralandı. Chattanooga yenilgisinden sonra birliklerin geri çekilmesini güvence altına alarak Missionary Ridge'de Sherman'ın kuvvetlerini geri püskürttü, birliklerinin başında can verdi.

CLEETHORPES, Büyük Britanya'da sayfiye merkezi, Kuzey denizi kıyısında, Grimsby'nin G.-D.'sunda; 36 000 nüf.

CLEFİ, Lombardlar'ın kralı (572-574). Hükümdarlığı döneminde, Roma aristokrasisinin toprakları ellerinden zorla alındı.

CLELAND (John), ingiliz yazar (Londra 1709 - *ay. y.* 1789). İlk istatistikçilerden birinin oğlu. Önce İzmir'de, sonra Bombay'da konsolosluk yaptı, bir skandal yüzünden yıllarca esrarengiz bir göçebe yaşamı sürdü. *Fanny* Hill* (1749), onun yeniden saygınlık kazanmasını sağladı. İçrek kültüre yöneldi ve pornografik romanın klasik örneği sayılan *Surprises of Love*'dan (1765) sonra, serseriler arasında kayboldu.

CLEMENCE (Gerald Maurice), amerikalı gökbilimci (Greenville 1908). Washington US Naval Observatory'nin baş gökbilimcisi. Konum ve gezegen gökbilimi, özellikle de Merkür günberisinin ilerlemesi ve Ernest William Brown'ın Ay cetvelinin düzeltilmesi konusunda önemli çalışmalar yaptı.

CLEMENCEAU (Georges), fransız siyaset adamı (Mouilleron-en-Pareds, Vendée, 1841 - Paris 1929). Montmartre belediye başkanı oldu (eylül 1870). Şubat 1871'de Radikal parti Seine bölgesi milletvekili olarak Millet meclisi'ne girdi, Paris Belediye meclisi başkanlığına getirildi (1875). Paris' in XVIII. *arrondissement*'ından milletvekili seçildi (1876). 1877'de yeniden seçilince, daha sonra Radikal parti'nin çekirdeğini oluşturacak aşırı sol grubun başına geçti. 1880'de kurduğu "la Justice" radikallerin resmi yayın organı oldu. 1885'te milletvekili seçildi. Katoliklerin adayı Jourdan karşısında 1893 seçimlerini kaybetti, bu tarihten sonra siyasal yaşamdan çekilerek, kendini gazeteciliğe verdi. Ekim 1897'de, Dreyfus olayının patlak verdiği sırada, l'Aurore gazetesinin başyazarı oldu. Milliyetçi ve yahudi karşıtı kampanyaya karşı çıktı. 1901'de, l'Aurore'dan ayrılmasının ardından, haftalık le Bloc gazetesini çıkardı. 1902'de Var bölgesinden senatör seçildi; Sarrien hükümetinde içişleri bakanlığına getirildi (1906), ardından Sarrien' in yerine hükümet başkanı oldu (ekim 1906), ancak içişleri bakanlığı görevini de sürdürdü. Bir Çalışma bakanlığı kurdu. Ancak, Genel işçi konfederasyonu'nun kurulmasını izleyen günlerde birçok grev patlak verdi, Clemenceau bunları şiddet kullanarak bastırdı, bu davranışıyla sosyalistlerden koptu. Solun lideri durumuna gelen Jean Jaurès ile ve sosyalistlerle arası açıldı, radikaller de kendisinden uzaklaştı.

Lauros-Giraudon

Georges Clemenceau
Manet'nin yapıtı
Orsay Louvre müzesi, Paris

1909'da Clemenceau hükümeti devrildi. Yeniden muhalefete dönen Clemenceau l'Homme libre dergisini kurdu (1913). Kasım 1917'de, savaşın kritik bir anında Poincaré, Clemenceau'yu başbakanlığa getirdi. Savaştan sonra Barış konferansı'nın (ocak 1919) başkanlığına getirilen Clemenceau, Almanya'nın tazminat ödemesi, neden olduğu zararı onarıp gidermesi gerektiğini ileri sürerek Wilson ve Lloyd George ile sık sık anlaşmazlığa düştü. 1920 cumhurbaşkanlığı seçimlerini kaybetti ve siyasal yaşamdan çekildi. Clemenceau'nun 1918'de türkçeye çevrilen *Saadet perdesi* (le Voile du bonheur) adlı bir oyunu ve birçok yapıtı (*Démosthène*, [1925], *Au soir de la pensée*) [1927] vardır.

CLEMENS (Samuel Langhorne) → TWAIN (Mark).

CLEMENS non Papa (Jacques CLE-

MENT, —denir), flaman besteci (1510'a doğr. - Dixmude 1555'e doğr.). *Non Papa* (papa olmayan) takma adının, onu ya papa Clemens VII'den, ya da şair Jacobus Papa'dan ayırmak için verildiği sanılmaktadır. 1544'te Brugge'deki bir kilisede rahip ve ilahi öğretmeniydi. Aynı görevi S'Hertogenbosch'ta sürdürdü. Verimli bir besteciydi (14 missa, 200'ü aşkın motet, 100'e yakın şanson vb.). Yalın bir çoksesli teknikle yazdığı yapıtları Anvers'te Susato, Louvain'de Phalèse tarafından yayımlandı. Şansonları, Fransa'da, Almanya'da ve İtalya'da dönemin birçok derlemesinde yer aldı.

CLEMENS I *(aziz)*, 88'den 97'ye kadar papa. Aziz Petrus'un bu üçüncü ardılı hakkında hemen hiçbir bilgi yoktur. Ancak, Roma kilisesi adına, Korinthos kilisesi'ne gönderdiği önemli bir mektup bilinmektedir.

CLEMENS III (WIBERTO Dİ RAVENNA) [Parma 1023 - Civita Castellana 1100], düzmece papa (1080, 1084-1100). İtalya'da imparatorluk şansölyesi oldu (1057-1063). 1061'de düzmece papa Honorius II'yi (Cadalus) destekledi, sonra ona katıldı. Heinrich IV'ün yardımıyla Ravenna başpiskoposu oldu, sonra, gene Heinrich IV, 1080'de, Brixen kurulunda, onu, aforoz edilmiş olmasına rağmen (1078), yasaya aykırı biçimde papa yaptı, Gregorius VII'ye karşı sürdürdüğü düşmanca politikasında bir araç olarak kullandı. Clemens III 1098'de Roma'dan kovuldu, boyun eğmeden öldü.

CLEMENS III (Paolo SCOLARİ) [öl. Roma 1191], 1187'den 1191'e kadar papa. Roma'daki karışıklıklar (Roma komününün ayaklanması) sona erdikten sonra, III. Haçlı seferi'nin hazırlıklarıyla uğraştı ve din adamlarını sefere parasal yardımda bulunmaya zorladı.

CLEMENS IV (Gui FOULQUES) [Saint-Gilles, Gard, XII. yy. sonu - Viterbo 1268], 1265'ten 1268'e kadar papa. Puy piskoposu (1257), Narbonne başpiskoposu (1259) ve kardinal (1261) oldu. Papa iken Anjoulu Carlo'nun Sicilya'da, Manfredi ve Konradin'e karşı izlediği siyaseti destekledi.

■ **CLEMENS V** (Bertrand DE GOT) [Villandraut ? - öl. Raquemaure 1314]. 1305'te papa seçildi. Vienne konsili'ne başkanlık etti (1311-1312), Avignon papalarının ilkiydi, 1309'da geçici olarak buraya yerleşti. Fransa krallığı'nın adamı olan Clemens V yakınlarını kollamasıyla ün saldı.

CLEMENS VI (Pierre ROGER) [Maumont, Limousin, 1291 - Avignon 1352], 1342'den 1352'ye kadar papa. Avignon'a yerleşti, burada egemenliği eline geçirdi (1348). Avignon'daki konutunu görkemli bir saraya dönüştüren Clemens VI, Petrarca ve Villani'yi koruması altına aldı ve sanatı cömertçe destekledi.

■ **CLEMENS VII** (Robert DE GENÈVE) [Cenevre 1342-Avignon 1394], 1378'den 1394'e kadar Avignon'da papa. Urbanus VI'yı papa olarak tanımayı reddeden kardinaller tarafından papa seçildi. Böylelikle batı ayrılığı patlak veriyordu; her iki papa da bunu silaha başvurarak sona erdirmek istediler. Marino'da yenilgiye uğrayan (1379) Clemens VII Avignon'a yerleşti.

CLEMENS VII (Giulio DE MEDİCİ) [Floransa 1478 - Roma 1534], 1523'ten 1534'e kadar papa. Giulio de Medici'nin evlilikdışı oğlu. Karl V'e karşı François I'in yanında yer aldı; Roma önce Colonna, daha sonra imparatorluk birlikleri tarafından (1526-27) işgal edilip yağmalanınca, imparatorluk ittifakına katlanmak zorunda kaldı. 1530'da Bologna'da imparatora taç giydirdi.

CLEMENS VIII (İppolito ALDOBRANDİNİ) [Fano 1536 - Roma 1605], 1592'den 1605'e kadar papa. Henri IV'ün günahlarını bağışladı (1595), *Vulgata*'yı yayımlattı (1592) ve Bellarmino, Baronius, Perron, F. de Toledo'yu kardinal yaparak düşünsel çalışmalara verdiği değeri kanıtladı. Roma engizisyonu Giordano Bruno'yu onun papalığı sırasında öldürttü (1600).

CLEMENS IX (Giulio ROSPİGLİOSİ) [Pistoia 1600 - Roma 1669], 1667'den 1669'a kadar papa.

CLEMENS X (Emilio ALTİERİ) [Roma 1590 - *ay. y.* 1676], 1670'ten 1676'ya kadar papa. Uygulamada, yönetimi yeğeni kardinal Paluzzo Paluzzi'ye bıraktı.

CLEMENS XI (Giovan Francesco ALBANİ) [Urbino 1649 - Roma 1721], 1700'den 1721'e kadar papa. Amedeo di Savoia ile mücadele etti ve çin ayinlerini yasakladı (1704, 1715).

CLEMENS XII (Lorenzo CORSİNİ) [Floransa 1652 - Roma 1740], 1730'dan 1740'a kadar papa. Masonluğu yasakladı (1738).

CLEMENS XIII (Carlo REZZONİCO) [Venedik 1693 - Roma 1769], 1758'den 1769'a kadar papa. Cizvitleri destekledi. Bu tutumu katolik hükümdarların tepkisine yol açtı, cizvitler bu hükümdarlarca sınır dışı edildi.

■ **CLEMENS XIV** (Giovanni Vincenzo GANGANELLİ) [Sant'Arcangelo di Romagna 1705 - Roma 1744], 1769'dan 1774'e kadar papa. Prenslerin ve özellikle Bourbonlar'ın istek ve baskılarını çok önemsedi.

CLEMENS (Titus Flavius) → KLEMES İskenderiyeli.

CLÉMENT (René), fransız film yönetmeni (Bordeaux 1913). Mimarlık öğrenimi gördükten sonra sinemaya ilgi duydu. Önce amatör filmleri, daha sonra da profesyonelce kısa metrajlı filmler çekti. 1938'de Arap yarımadasında üç arkeoloji filmi yaptı; 1942'de *la Grande Pastorale* adlı kısa belgeseli gerçekleştirdi. Başarılı bir yarıbelgesel olan ilk uzun filmi *Demiryolu savaşı* (la Bataille du rail) [1945] ile birden üne kavuştu. *La Belle et la Bête* (1946) filminde Jean Cocteau'nın, *le Père Tranquille*'de (1946) Noël-Noël'in teknik yardımcılığını yaptı. Daha sonra yönettiği başlıca filmler: *Lanetliler* (les Maudits) [1946], *Firari âşık* (Au-delà des grilles) [1948], *Billur köşk* (le Château de verre) [1950], *Jeux interdits* (1952), *Monsieur Ripois* (1954), *Sen bir melektin* (Gervaise) [1956], *Okyanusa karşı* (la Diga sul Pacifico) [1958], *Kızgın güneş* (Plein Soleil) [1959], *Quelle joie de vivre* [1961], *le Jour et l'Heure* (1962), *Aşk kafesi* (les Félins) [1964], *Paris yanıyor* (Paris brûle-t-il?) [1966], *Yağmurla gelen adam* (le Passager de la pluie) [1969], *Sisli günler* (la Maison sous les arbres) [1971], *Devlerin* yarışı (la Course du lièvre à travers les champs) [1972], *Baby-Sitter* (1975).

■ **CLEMENTİ** (Muzio), italyan besteci, piyanocu ve piyano yapımcısı (Roma 1752 - Evesham, İngiltere, 1832). Doğduğu kentte bir süre öğrenim gördü. Zengin bir sanat dostu tarafından 1766 sonunda ya da 1767 başında götürüldüğü İngiltere'de öğrenimini sürdürdü. 1773 ya da 1774'te yerleştiği Londra'da resitaller verdi, İtalyan operası'nın orkestrasını yönetti. Özellikle 1779'da opus 2 altı sonatını yayımladıktan sonra ünlendi. Ertesi yıl, birçok Avrupa ülkesini kapsayan ilk turnesine çıktı. En çok Viyana'da kaldı, burada 1781 sonunda, imparator Joseph II tarafından Mozart ile piyano çalmada yarıştırıldı. Duygusal bir ilişki dolayısıyla Lyon'da da bir yıldan çok kaldı. 1783 sonunda Londra'ya döndü. 1784'te yeniden Lyon'a ve Bern'e gitti. 1785-1802 arasında Londra'dan hiç ayrılmadı. Bu dönemde kendini beste yapmaya verdi, orkestra yöneticisi ve piyanocu olarak çalıştı, öğrenci yetiştirdi. 1790'da piyano konserleri birdenbire kesildi. 1798'den, 1830'da emekli oluncaya değin uğraştığı nota yayını, piyano satışı ve yapımı işlerinde de oldukça başarılıydı. 1802'de, en iyi öğrencisi John Field ile, 1810'a değin sürecek yeni bir Avrupa turnesine çıktı. 1813'te Londra'daki Philharmonic Society'nin kuruluşuna katıldı. 1817-1827 arasında dört Avrupa yolculuğu daha yaptı. Yorumcu olarak, XIX. yy.'ın başlarında yaşayan pek çok piyano virtüozu için bir örnekti. Hemen hemen yalnızca klavyeli çalgılar için beste yaptı. Teknik ve tını açısından yeni bir piyano üslubu geliştirdi. Beethoven, onun, yüz dolayındaki —yalnız ya da eşlikli piyano için— sonatının, Mozart'ınkiler düzeyinde olduğunu söyler. En önemli sonatları: opus 13 nº 6 *fa* minör (1785), opus 40 nº 2 *si* minör (1802), *Didone abbandonata* denilen opus 50 nº 3 *sol* minör (1821'de yayımlandı). Öteki yapıtlarından, opus 33 nº 1 sonatın özgün versiyonu olan piyano konçertosu, ikisi opus 18 no'lu (1787), dördü 1790'larda yeniden biçimlendirilmiş senfoniler ve ünlü eğitim kitabı *Gradus ad Parnassum* (3 cilt; 1817, 1819 ve 1826) anılmalıdır.

CLEMENTİ (Aldo), italyan besteci (Catania 1925). G. Petrassi ve B. Maderna ile çalıştı. Darmstadt yaz kurslarında ders verdi. Roma'daki *Arcadia* müzik enstitüsü'nde besteleme ve çözümleme öğretmenliği yaptı. Özellikle Marcel Duchamp'ın anısı için bestelediği *Blitz* (1973), 11 çalgı için *Clessidra* (1976), solo kontrabas, bir grup çalgı ve çan çalgısı için bir dizi konçerto (1976), piyano konçertosu (1976), keman konçertosu (1977), üç yaylı çalgı için *Sphinx* (1978), ses ve çalgılar için *Otto Frammenti* (1978) ile kendini kabul ettirdi.

clementia *(De)* [*Bağışlayıcılık üstüne*], filozof Seneca'nın, Neron'un imparatorluk dönemi başlarında yazdığı, iki kitaptan oluşan felsefe yapıtı.

CLEMENTİS (Vladimir), slovak siyaset adamı (Tisovec, Slovakya, 1902-Prag 1952). Avukattı. 1924'ten itibaren Slovak komünist öğrencilerinin yayın organı Dav dergisinde çalıştı. 1935'te komünist partisinden milletvekili seçildi. 1938'den sonra Fransa ve İngiltere'ye sığındı, Londra'daki Çekoslovak hükümetinin Yasama kurulu'na girdi. 1945'te devlet bakanı, mart 1948'de de Jan Masaryk'in ölümü üzerine dışişleri bakanı oldu. 1950'de görevlerinden alındı, Slovak milliyetçiliği yaptığı gerekçesiyle Slánský ile birlikte ölüm cezasına çarptırıldı ve 1952'de asıldı. Haziran 1963'te itibarı iade edildi.

CLEONUS a. Eski Dünya'nın ılıman ve bozkır bölgelerinde yaygın, iri, hortumlu kınkanatlılar cinsi. (Kınkanatlılar takımı, hortumluböcekgiller familyası.)
—ANSİKL. *Cleonus* cinsi üyelerinin larvası bileşikgiller familyasının çeşitli türlerinde, sığırdiligillerin ve ıspanakgillerin vb. kökünde yaşar. *Cleonus mendicus* şekerpancarında gelişir ve önemli zararlara yol açar.

CLEPSİNA a. (yun. *kleptein*, gizlemek, çalmak'tan). Avrupa'da tatlı sularda yaşayan sülükler cinsi. (*Physa*'ların asalağıdır. Eskiden bu cinse *Glossosiphonia* [kırındanbacaklılar] denirdi. Erdişi olan *Clepsina* cinsi üyeleri çapraz dölleme uygularlar: eşlerden her biri eşine bir ya da birçok spermatofor zerk eder; serbest kalan spermatozoyitler, özel bir doku sayesinde, döllenmenin gerçekleşeceği yumurtalığa giderler.)

CLEPTA a. (yun. *klepton*, hırsız'dan). Zarif, hareketli, parlak renklerle bezeli, yumurta biçimi ya da sivri karınlı küçük böcekleri içeren cins. (*Clepta* cinsi üyeleri asalaktır. Avrupa'da yaşayan bazı türleri yaprakarılarının larvalarına saldırır. Zarka-

Scala

Clemens VII
Vasari'nin bir tablosundan ayrıntı
Palazzo Vecchio, Floransa

Scala

Clemens XIV
mermer
Vatikan sitesi

Österreichische Nationalbibliothek

Muzio Clementi
T. Hardy'nin bir yapıtından
J. Neidl'in yaptığı gravür
Österreichische Nationalbibliothek
Viyana

natlıların *Aculeata* alttakımı, *Chrysididae* familyası.)

CLÉRAMBAULT, fransız müzikçi aile. En ünlü üyesi LOUİS NİCOLAS (Paris 1676 - *ay. y.* 1749), J. -B. Moreau'nun ve A. Raison'un öğrencisidir. Saint-Cyr'de ve St-Sulpice'te orgcu olarak Nivers'in yerine geçti. Birçok kantat kitabı (bunlardan *le Soleil vainqueur des nuages*'ı krala adadı), *Aquilius et Florus* adlı trajedinin ara müzikleri, bir oratoryo *(Histoire de la femme adultère)*, Saint-Cyr'li kadınlar için şarkılar ve motet'ler, italyan ve fransız beğenilerini birleştirdiği org ve klavsen parçaları besteledi.

CLERFAYT ya da **CLAİRFAYT** (Charles DE CROİX, — *kontu*), avusturyalı mareşal (Bruille, Hainaut, 1733 - Viyana 1798). Yedi Yıl savaşı'na katıldıktan sonra, Valmy, Jemmapes ve Neerwinden'da bir kolorduya komuta etti. Le Quesnoy'yı ele geçirdi, ancak Wattignies'de Jourdan'a yenildi (1793).

CLERGYMAN ing. sözc. **1.** Anglikan mezhebine bağlı papaz. **—2.** *Clergyman giysisi*, 1963'te katolik Roma kilisesi'nin de kabul ettiği anglosakson din adamlarının, kilise dışında giydikleri kıyafet.

Stephen Grover Cleveland

CLERİCİ (Felice), italyan fayansçı (Floransa 1719 - Milano 1774). 1745'lere doğru yerleştiği Milano'ya fayans sanatını getirdi. Pembe çin porselenlerine özenen dekorlar ve japon "imari" dekorları (mavi, kırmızı ve altın) yaptı. Markası: adı ya da adının baş harfleri ve "Milano".

CLERİDAE a. Böcbil. DAMALIKINKANATLIGİLLER familyasının bilimsel adı.

CLÉRİSSEAU (Charles Louis), fransız mimar, desinatör ve ressam (Paris 1721 - Auteuil 1820). Krallık mimarlık akademisi'nde okudu, 1746'da mimarlık büyük ödülünü kazandı. 1769'da Krallık resim akademisi'ne kabul edildi (guvaşları bugün Louvre'un resim koleksiyonundadır), Grimod de La Reynière köşkünü Pompei stilinde dekore etti. 1771-1773 yılları arasında Londra'da kaldı, bugünkü Metz adalet sarayı'nın planlarını çizdi ve 1777'de Krallık mimarlık akademisi'ne alındı. 1778'de *Antiquités de la France, monuments de Nîmes* (Fransa'da Antikçağ yapıtları, Nîmes anıtları) adlı gravür kitabını yayımladı. Yekaterina II tarafından Rusya'ya çağrıldı, ona 1 100 adet büyük boy desenini sattı (Ermitaj). 1785-1790 yılları arasında Virginia devletinin Capitol'ü-nü gerçekleştirmek üzere Jefferson ile birlikte çalıştı.

CLERMONT-FERRAND, Fransa'da Auvergne bölgesi'nin ve Puy-de-Dôme *département*'ının merkezi; 401 m yükseltide, Paris'in 382 km G.'inde; 140 167 nüf. (1991).

Günümüzde "taşıt lastiği merkezi" olan Clermont-Ferrand, Massif central bölgesindeki en önemli yerleşme alanıdır.

—Tar. Clermont, Romalılar tarafından *Augustonemetum* adıyla kuruldu ve Arvernler sitesinin başkenti oldu. Ortaçağ'da burada birçok konsil toplandı ve papa Urbanus II, ilk haçlı seferi çağrısını burada yaptı.

—Güz. sant. Clermont-Ferrand'ın en önemli sanatsal yapısı, Volvic'in koyu renk taşlarının kullanıldığı Notre-Dame katedrali'dir.

Clermont-Ferrand kentten genel görünüm ve Notre-Dame katedrali

Loic-Jahan

CLERMONT-GANNEAU (Charles), fransız doğubilimci (Paris 1846 - *ay.y.* 1923). Dışişleri'nde görev aldı, eski sami eserleriyle yakından ilgilendi. Moab kralı Mesa'nın ünlü dikilitaşını buldu ve okudu. Çalışmalarının kendisine Académie des inscriptions'un, sonra da Collège de France'ın yolunu açması üzerine (1890) Dışişleri'nden ayrıldı. Saitaphernes'in papalık tacı olduğu ileri sürülen tacın sahteliğini ortaya çıkardı ve *Recueil d'archéologie orientale* (Doğu arkeolojisi derlemesi) [1885-1924; 8 cilt] adlı bir yapıt bıraktı.

CLERVAUX, Lüksemburg'un kuzeyinde kanton, Ardenne kütlesinde; 302 km²; 1 500 nüf. Merkezi *Clervaux* (1 380 nüf.; bir bölümü XII. yy.'dan kalma şato).

CLETHRA a. (yun. *klethra*, kızılağaç). Amerika'nın ılıman bölgelerinde, Madera'da, Japonya'da ve Malezya'da yetişen, funda benzeri bitki. (*Clethra alnifolia*, yaprakları kızılağaç yapraklarını andıran, küçük ve kokulu beyaz çiçekli, 2 m boyunda bir çalıdır; genellikle bahçelerde yetiştirilir. Küçük clethraceae familyasının örnek tipi.)

CLEVE (Per Teodor), isveçli kimyacı (Stockholm 1840 - Uppsala 1905). 1874'te Uppsala Üniversitesi'nde kimya profesörü. Naftalinin türevleri ve amonyaklı metal kompleksleri üzerine araştırmaları vardır. 1879'da holmiyumu ve tulyumu buldu. Ramsay ile aynı zamanda cleveit'ten helyum elde etti.

CLEVEDON, Büyük Britanya'da kent, Bristol kanalı kıyısında, Bristol yakınında; 14 300 nüf. Sayfiye merkezi.

CLEVEİT a. (fr. *clévéite;* P. T. *Cleve*'in adından). Miner. %. 10 oranında nadir topraklar içeren uraninit türü; Cleve ve Ramsay bu mineralden helyumu elde ettiler ve ayırdılar.

CLEVELAND, Büyük Britanya'da yönetim bölümü, İngiltere'nin K.-B. kesiminde; 583 km²; 553 001 nüf. (1988). Merkezi *Middlesbrough.*

CLEVELAND a. (öz. a. *Cleveland*'dan). En eski ingiliz at ırklarından biri. (Yorkshire at yetiştirme bölgesinde ortaya çıktı. Temel özellikleri, büyük boyu, sırtında koyu bir şerit bulunması ve yalnızca doru renkli olmasıdır.)

CLEVELAND, ABD'de kent, Erie gölü kıyısında, Ohio eyaletinin başlıca merkezi; 505 620 nüf. (1990), banliyöleriyle 2 759 823 nüf. (1990). Cleveland başlangıçta bir su yolları kavşağıydı: Erie-New York kanalı (1825), Pittsburgh, Columbus ve Ohio göllerine doğru kanallar, *Soo*'nun hizmete girmesiyle (1855) kent, demir-çelik ürünlerinin demiryolundan ırmak teknelerine aktarılma merkezi oldu: Pittsburgh'a demir filizi, Detroit, Chicago ve Duluth'a kömür ve kok. Demir-çelik sanayisinin yanı sıra, Cleveland'da özellikle makine yapımı (otomobil, uçak parçaları, takım tezgâhlar, elektrikli gereçler yapımı) ve kimya sanayisi (ayrıca petrol ürünleri sanayisi; J. D. Rockefeller 1870'te burada *Standard Oil*'u kurdu) bulunur. Günümüzde demir-çelik sanayisi darboğaza girmiştir ve demir-kömür taşımacılığının demiryolundan gemilere aktarılma noktası Toledo'ya kaymaktadır.

Cleveland Museum of Art, 1916'da halka açılan Cleveland müzesi. Müzede, tüm uygarlıklara ait çok çeşitli sanat eşyaları ve resim koleksiyonları yer alır; özellikle fransız sanatından pek çok örnek içerir.

CLEVELAND (John), ingiliz şair (Loughborough 1613 - Londra 1658). Cromwell'in saygı duyduğu bir kralcı, Donne'in izleyicisi, zamanının en tanınmış şairiydi (*The Rebel Scot*, 1656).

CLEVELAND (Stephen Grover), amerikalı devlet adamı (Caldwell, New Jersey, 1837 - Princeton 1908). 1859'da avukat oldu, 1863'te Buffalo'da attorney seçildi. Demokrat parti tarafından aday gösterilerek Buffalo'da önce sheriff (1870), sonra belediye başkanı (1881), sonunda da New York valisi seçildi (1882). 1884'te başkan oldu, böylece Demokrat parti'yi iktidara getirdi. Ahlaksızlıkla savaştı, ABD yönetimini "ganimetler sistemi" olmaktan kurtardı. Gerektiğinde, veto hakkını kullanarak her türlü yararsız harcamayı kararlı biçimde engelledi, böylece Hazine'ye büyük oranda ek gelir sağladı. Geleneksel korumacılığa karşı çıktı (gümrük vergilerinde indirim), aynı zamanda Güney Devletleri'ne karşı önlemleri yumuşatması ve siyasal "manevra"lara karşı son derece kayıtsız kalması yüzünden her iki partiden de birtakım kişileri kendisinden uzaklaştırdı, 1888'de yeniden seçilemedi.

Cumhuriyetçi rakiplerinin mali konulardaki beceriksizlikleri sayesinde, 1892'de yeniden başkan seçildi. Maliyeye çeki düzen verdi, 1893'te, Batı'nın tepkisine aldırmadan gümüş satışını serbest bırakan yasayı yürürlükten kaldırttı. Ama, bu önlemler aynı anda patlak veren ve toplumsal karışıklıklara neden olan iktisadi bunalımı durduramadı. Cleveland, 1894'te Chicago'daki büyük grevi kırmak için federal askeri birlikleri kullandı. Böylece demokrat çoğunluktan koptu. 1897'de seçimi kaybetti. Yerine emperyalist cumhuriyetçilerin adayı McKinley geldi.

CLEVELAND → VİLLİERS (Barbara).

CLEVELAND HEİGHTS, ABD'de (Ohio) kent, Cleveland'ın konut banliyösü; 60 800 nüf.

CLİCHY, Fransa'da kanton (Hauts-de-Seine) merkezi, Paris'in kuzey-batı yakın banliyösünde, başkentin eski surlarıyla Sen ırmağı arasında; 48 204 nüf. (1992).

CLİEU (Gabriel DE), fransız subay ve tarım işletmecisi (Dieppe 1687 - Paris 1774). Piyade yüzbaşısı, daha sonra Martinique'de kralın vekili. 1723'ten itibaren, Martinique'de kahve tarımını yerleştirmeyi başardı. Clieu, 1730'da, Guadeloupe valiliğine atandı.

CLİFF-DWELLİNGS a. (ing. *cliff -dweller*, mağara adamı, *clif*, yalıyar, ve

dwelling, konut). ABD'nin G.-B.'sındaki çorak topraklarda, yalıyarlar üzerinde Anasaziler tarafından 1200'e doğr. yapılmış konutlar. (İki tipi vardır: yalıyarın içine kazılmış konutlarla doğal bir mağaranın içine yapılmış olanlar [en ünlüsü Colorado'da Mesa Verde'in Cliff-Palace'ıdır].)

CLİFFE-LESLİE (Thomas Edward), ingiliz iktisatçı. → LESLİE.

CLİFFORD, Herefordshire'lı aile, XII. yy.'dan başlayarak, özellikle Rosamunde*'nin serüvenleriyle ün kazandı. —ROGER **de Clifford** (öl. 1285), önce Simon de Montford'un yandaşıydı, daha sonra Henry III'ün tarafına geçti: karşılık olarak kendisine Westmorland'da geniş topraklar verildi. Clifford ailesi, bu tarihten başlayarak, Percy ve Neville aileleriyle birlikte Kuzey'in en büyük ailelerinden biri durumuna geldi. —ROBERT (1273-1314), Westmorland'ın ilk baronuydu, Bannockburn'de öldürüldü; 10 ardılının hemen hepsi ünlü askerlerdi, özellikle JOHN, 9. baron (öl. 1461), İki Gül savaşı'nın en önde gelen lancasterli önderlerinden biriydi. 11. baron 1525'te Cumberland kontu unvanını aldı, bu unvan 5. kontun 1643'te ölümüyle sona erdi. 5. baron ROGER (öl. 1389), **Clifford of Chudleigh** kolunun atasıdır. Ailenin en ünlü üyeleri: GEORGE **Clifford,** 3. **Cumberland** kontu, ingiliz donanmasında subay (Brougham Castle, Westmorland, 1558 - Londra 1605). Yenilmez Armada'ya karşı çarpıştı (1588) ve ispanyol topraklarına birçok korsan seferi düzenledi, büyük ganimetlerle döndü. —THOMAS **Clifford,** 1. **Clifford of Chudleigh** baronu, ingiliz siyaset adamı (Ugbrooke, Devon, 1630 - *ay. y.* 1673), ateşli bir kralcıydı, katolikliği kabul etti, kralı Parlamento'ya karşı direnmeye ve Birleşik Eyaletler'e karşı savaş açmaya zorlayan "Cabal* hükümeti"ne katıldı.

CLİFFORD (Gerard George), hollandalı botanikçi (Amsterdam 1685 - Heemstede 1760). Hartenkamp'ta bir botanik bahçesi, hayvan koleksiyonu ve bir müze kurdu ve yönetimini Linné'ye verdi. Linné *Hortus Cliffortianus*'u (Clifford bahçesi) [Amsterdam, 1737] yayımladı ve bir tür rozaseye onun adını *(cliffortia)* verdi.

CLİFFORD (John), ingiliz baptist papaz (Sawley, Derbyshire, 1836 - Londra 1923). Yerleşik düşüncelere karşı çıktı, siyasal ve toplumsal konularda güçlü bir söylevciydi

CLİFFORD (William Kingdon), ingiliz matematikçi (Exeter 1845 - Madeira 1879). Riemann geometrisini Büyük Britanya'da tanıttı. Görecelik kuramında yeniden ele alınan, fiziksel uzayın onun içinde bulunan cisimlerle belirlendiğini, geometri gerçekliğinin deneyimin bir ürünü olduğunu savundu. Öte yandan, Riemann yüzeylerinin topolojisini inceledi ve değişmesiz cebir alanında, adını taşıyan cebirlerle ikil kuaternıyonları ortaya atarak aşırıkarmaşık sistemlerin gelişmesine katkıda bulundu.

Clifford koşutluğu. Geom. Küresel geometride, $S^3 = \{x \in \mathbb{R}^4 / \|x\| = 1\}$ küresinin büyük çemberleri arasında tanımlanan bağıntı. (Burada büyük bir çember, S^3 ile $\mathbb{R}^4$ün 2 boyutlu bir vektör altuzayının arakesitidir.)

Clifford koşutluğu bir eşdeğerlik bağıntısı olamaz; çünkü bu bağıntı geçişli değildir: bir C büyük çemberi dışındaki *m* noktasından, C ye koşut ve farklı iki büyük C′ ve C″ çemberi geçer.

Ama P nin, kendi dikgeh düzleminde (C yi içeren vektör düzlemi) pozitif ve negatif izometrileriyle, *birinci tür ve ikinci tür Clifford koşutluğu* denen iki eşdeğerlik bağıntısı ortaya konabilir; dolayısıyla $+\|$ ve $-\|$ gösterimi kullanılır.

Clifford koşutu. Geom. *d(m,* C′), C üzerinde seçilen *m* noktasına bağımlı olmadığında, S^3 ün iki büyük C, C′ çemberi.

CLİFFORD (John), amerikalı dansçı ve koregraf (Hollywood 1947). Eugene Loring'den ders aldı, American School of Ballet'i bitirdi. 1967'de New York City Ballet'e girdi, burada yıldız dansçı oldu. Çok geçmeden Los Angeles Ballet Theatre'ın başına getirildi. Birçok yapıtın prömiyerinde dans etti. Bunlardan bazıları: Balanchine' den *Glinkiana* (1967) ve *Variations pour une porte et un soupir* (1974); Jerome Robbıns'ten *Dances at a Gathering* (1969). New York City Ballet için birçok bale düzenledi: *Stravinsky Symphony* (1968), *Saraband and Dance* (müz. Debussy, 1970), *Bartok* nº 3 (piyano konçertosu, 1974).

CLİFF-PALACE, Mesa* Verde'nin en önemli binası.

CLİFT (Montgomery), amerikalı sinema ve tiyatro oyuncusu (Omaha 1920 - New York 1966). Çok genç yaşta sahneye çıktı; K. Čapek, R. E. Sherwood, T. Wilder, L. Hellman, T. Williams ve A. Çehov gibi yazarların oyunlarında dikkati çekti. H. Hawks'ın bir western'iyle sinemaya başladı: *Kızıl nehir* (Red River) [1948]. *İnsanlık suçu*'ndaki (A Place in the Sun) [G. Stevens, 1951] rolüyle kendini kabul ettirdi. Titiz ve çok duyarlı bir oyuncu olan Clift, güçlü kişiliğiyle birçok filme damgasını bastı: *Termini istasyonu* (Stazione Termini) [V. De Sica, 1953], *İ confess* (A. Hitchcock, 1953), *Bir yaz macerası* (Suddenly Last Summer) [J. Mankiewicz, 1959], *Vahşi nehir* (Wild River) [E. Kazan, 1960], *Uygunsuzlar* (The Misfits) [J. Huston, 1961], *Gizli hakikatler* (Freud) [J. Huston, 1961], *l'Espion* (Raoul Lévy, 1966).

CLİFTON, ABD'de (New Jersey) kent, New York yerleşme alanının kuzey-batı kesiminde; 74 388 nüf. (1989). Konut ve sanayi (tekstil sanayisi, makine yapımı, elektronik ve kimya sanayileri).

CLİMAX, ABD'de (Colorado) madencilik (molibden) merkezi, Kayalık dağlar'da, Denver'in G.-B.'sında.

CLİNCH, ABD'de ırmak, Apalaş dağlarında *Clinch Mountains*'ın (Great Valley' de bölge) sırtı boyunca akarak Tennessee ırmağına kavuşur; 480 km. Tennessee Valley Authority'nin çalışmalarıyla akışı düzenlenmiştir.

CLİNİDAE a. Zool. PULLUHOROZBİNAGİLLER familyasının bilimsel adı.

CLİNTON (*sir* Henry), ingiliz general (Newfoundland 1738'e doğr. - Cebelitarık 1795). Amerika'da İhtilalciler'e karşı savaştı ve Kuzey Amerika'da başkomutan göreviyle Howe'un yerine geçti (1778). New York bölgesini denetim altında tuttuysa da, fransız birliklerinden yardım gören Amerikalılar'ın güçlenmelerine engel olamadı; Cornwallis ile anlaşamadığından 1791'de görevi bıraktı.

CLİNTON (George), amerikalı devlet adamı (Little Britain, New York, 1739 - Washington 1812). Kanada'da Fransızlar'a karşı savaştı (1758), daha sonra İngiltere' ye karşı mücadele etti, 1777-1795 arasında New York valiliği yaptı. 1788 Anayasası'na karşı çıktı, ancak başarı sağlayamadı. 1800'de Cumhuriyetçi parti federalcileri yenilgiye uğratınca, Clinton yedinci kez New York valisi oldu (1801), daha sonra 1804'te ve 1808'de ABD başkan yardımcılığına seçildi.

CLİNTON (DeWitt), amerikalı siyaset adamı (Little Britain, New York, 1769 - Albany, New York, 1828), George Clinton' ın yeğeni ve James Clinton'ın oğlu, 1803-1815 arasında New York belediye başkanı, senatör, daha sonra da eyalet valisi görevlerinde bulundu.

CLİNTON (Bili), amerikalı siyaset adamı (Hope, Arkansas, 1946). Baptist bir çevrede büyüdü. Georgetown üniversitesi'nde uluslararası ilişkiler, Oxford üniversitesi'nde iktisat, Yale üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördü. 1978'de Arkansas valisi seçildi, 1980 seçimlerini kaybetti. 1982'de bir kere daha vali seçildi ve bu görevi 1992'ye kadar sürdürdü. Üvey babayla büyümek, iki kere seçim kaybetmek gibi deneyimlerle pekişti. Serbest piyasa ekonomisinin egemen olduğu 1980'li yıllardan sonra, daha güçlü devlet, iç sorunların ön plana alınması ve yenilikçilik sloganlarıyla iktidara talip oldu. Demokrat parti'nin adayı olarak girdiği 1992 başkanlık seçimlerinde, oyların % 43'ünü alarak başkan seçildi (diğer adaylar : cumhuriyetçi G. Bush, % 38; bağımsız Ross Perot, % 19).

CLİO a. (mitolojideki *Kleio*'dan). Derin denizlerde yaşayan arttansolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (Akdeniz, Atlas okyanusu ve Hint okyanusu'nda bulunur. En yaygın türü *Clio borealis,* kuzey denizlerinde çok büyük sürüler halinde yaşar.)

CLİONA a. Çıkardığı enzimlerle kireçli maddelerin (örneğin deniz kabukluları) üstünü kaplayan ve delip içine yerleşen çokbiçimli süngerleri içeren cins. (İstiridyelerde "baharlı ekmek" denen hastalığı yapar; istiridyeler tatlı suya sokularak bu hastalıkla savaşılır. *Demospongiae* sınıfı, *Monaxonidea* takımı.)

CLİPEUS a. (kalkan anlamında lat. sözc.). Esk. Rom. **1.** Yuvarlak dışbükey roma kalkanı. **—2.** Mermer ya da metalden yapılma yuvarlak duvar süsü.

■ **CLİPPER** a. (ing. *clipper, to clip,* yarmak, kesmek'ten). İnce, uzun profili ve çok geniş yelken yüzeyi ile hız teknesi biçiminde tasarlanmış XIX. yy. gemi tipi.
—ANSİKL. Clipper XIX. yy.'ın ilk yarısında

Hartmann-Magnum

Cleveland'dan bir görünüm (arka planda, Erie gölü)

Bili **Clinton**

Larousse

İngiliz clipperi (XIX. yy.)
Deniz müzesi, Paris

Baltimore'da inşa edildi. Ortaya çıkışı uluslararası ticaretin yoğunlaştığı ve yasadışı ilan edilen zenci ticareti gibi kaçakçılıkların yok olduğu bir döneme rastlar. Böylece teknesi uzun, baş ve kıç tarafı ince, uzun direkli ve genellikle gulet ya da brik biçiminde donatılmış gemiler yapıldı; 1850'den sonra bu gemiler üç kare yelkenli gemilere dönüştü. Avrupa'dan kömür ve işlenmiş ürünler alarak yola çıkan bu gemiler Asya'dan pamuk, özellikle çay ve baharat getiriyordu. İngiltere'de çok pahalı ve değerli olan bu malların gelmesini armatörler heyecanla bekler ve limana ilk giren gemilere prim verirlerdi. Bu nedenle kaptanlar Çin, Avustralya ve Avrupa arasında büyük performans gösteriyordu. Bu gemiler için de *Lightning* saatte 22 deniz mili hız yapabiliyordu. Buhar makinesinin gelişimi XX. yy.'ın başında bu kahramanlıklara son verdi; ancak clipperler yelkenli gemilerin en gelişmiş biçimlerinden biri olarak kaldı ve tüm zamanların en güzel gemileri arasında yer aldı.

National Portrait Gallery

Robert Clive
N. Dance'ın bir tablosundan ayrıntı
National Portrait Gallery Londra

CLİPPERTON adası, Büyük Okyanus'ta küçük mercan adası, Meksika'ya 1 300 km uzaklıkta. Kimsenin yaşamadığı bu küçük ada Fransa'ya bağlıdır.
—Tar. Adını ingiliz korsan John Clipperton'dan alan (XVIII. yy.) adacık. Buradaki guanoyu değerlendirmek amacıyla Fransa tarafından 1858'de ilhak edildi. Ama 1907'de Meksikalılar buraya sahip çıktılar. Clipperton 1931'de Fransa'ya geri verildiğinde guano kaynakları tükenmişti.

CLİPPERTON kırık zonu. Büyük Okyanus'un tabanındaki önemli fay zonlarından biri. Meksika'nın B. kıyılarında okyanusun ortasındaki Line adaları yakınlarına (yaklaşık 2°K., 153°D.) kadar 7 000 km boyunca uzanır.

cloporta

CLİTOCYBE a. Lamları sapın üst başına kadar taşan şapkalı mantar.
—ANSİKL. Beyaz renkteki bazı türleri (*Clitocybe dealbata,* yol kenarlarında biten *C. rivulosa*), sinekmantarı denen *amanita muscarina* kadar tehlikelidir, ama clitocybelerin çoğunluğu yenebilen mantarlardır: yeşil şapkalı ve kuvvetli anason kokulu küçük bir tür olan *Clitocybe odora;* kozalaklı ağaçların altında biten ve huniyi andıran *Clitocybe infundibuliformis;* kötü şöhretine rağmen iyi bir mantar olan *turuncu yumurta mantarı;* ormanlarda sık rastlanan külrengi şapkalı büyük mantar (*Clitocybe nebularis*), vb. Antibiyotik bir madde olan *klitosibin, Clitocybe candida* türünden elde edilir.

bazı clitocybe türleri

CLİVE (Robert), ingiliz asker ve yönetici (Styche, Shropshire, 1725 - Londra 1774). 1743'te Madras'ta Doğu Hindistan şirketi'ne girdi. Arkot'a saldırma fikri (1751), fransız etkisindeki Karnatik'te ingiliz etkisini yerleştirmesine olanak sağladı. İngiltere'de iki yıl geçirdikten sonra, Saint-David kalesi (Madras) yöneticiliği göreviyle 1755'te Hindistan'a geri döndü. Kalküta felaketi üzerine Bengal'e saldırdı (1757), kenti geri aldı, Çandernagor'daki fransız karakolunu yok etti ve Plassey'de, nabab Sıracüddevle'nin ordusunu dağıttı, ölen Sıracüddevle'nin yerine "adamı" Mir Cafer geçti. Böylece Clive gerçekte Bengal'in hâkimi oldu. 1760'ta İngiltere'ye geri döndü ve Shropshire seçim bölgesinin yarısını satın aldı. Bengal'deki karışıklıklar nedeniyle 1765'te, vali ve başkomutan unvanıyla bu eyalete gönderildi. Düzeni sağladı ve Moğol imparatoru Şah Alem ile, İngiliz şirketi'ne vergi toplama hakkı veren bir antlaşma yaptı (1765); bu, gerçekte Bengal, Bihar ve Orissa üzerinde bir tür egemenlik anlamına geliyordu. Clive, yerli kuvvetleri (sipahiler) büyük ölçüde geliştirerek sivil ve askeri yönetimi yeniden düzene soktu. 1767'de Hindistan'dan kesin biçimde ayrıldığında, bir imparatorluk kurmuştu, ancak bunu gerçekleştirmek için başvurduğu yollar düşmanlarınca sert bir biçimde eleştirilecekti.

CLİVUS, Eski Roma'nın dik bir sokağına verilen ad. (*Clivus argentarius* Forum ile Mars alanını birbirine bağlardı; *clivus capitolinus* ise Forum ile Capitolium arasındaydı.)

CLO a. Giysilerin ısıl dayanım birimi; özellikle konfor incelemeleri için kullanılır.

Cloaca maxima ("Büyük kanalizasyon"). Esk. Rom. Roma'nın Forum bölgesini kurutmak için kurulmuş büyük kanalizasyon şebekesi. Cloaca maxima'nın yapımı Yaşlı Tarquinius Priscus Lucius döneminde başladı, Tarquinius Lucius Superbus tarafından bitirildi, imparatorluk döneminde yeniden elden geçirilip son biçimini aldı. Kanalizasyon şebekesi Argiletum'dan başlıyor, Forum'u baştan başa katediyor ve Aemilius köprüsünün aşağısında son buluyordu. Kanalizasyonun ağzı Tevere ırmağı kıyısında hâlâ durmaktadır.

CLODİA, pleb tribunusu P. Clodius'un kız kardeşi, İ.Ö. 94'e doğr. doğdu. Evini edebiyatçılara, sanatçılara açtı, Catullus, şiirlerinde *Lesbia* adıyla ondan söz etti. Clodia daha sonra Caelius'a âşık oldu, kendisine ihanet eden sevgilisini suçlayarak öç almak istedi. Cicero, Caelius'un savunmasını üstlendi ve aklanmasını sağladı.

CLODİON (Claude MİCHEL, —denir), fransız heykeltraş (Nancy 1738 - Paris 1814). Dayısı L. S. Adam ve Pigalle'in öğrencisi olan Clodion, Pajou'nun kızıyla evlendi. 1759'da Roma ödülü'nü alan büyük heykeltraş, üslubu biraz soğuk olmakla birlikte Antikçağ'ın belirgin bir taklidini ortaya koyar: *Montesquieu*'nün oturan heykeli (Versailles), *Sainte-Cécile* (Rouen katedrali'nin mimberinde). Clodion'un, pişmiş topraktan yapılmış hareket ve yaşam dolu satyrleri, faunaları ve bakkhaları büyük bir başarı kazandı ve sık sık taklit edildi.

CLODİUS (Publius Appius), romalı kışkırtıcı (İ.Ö. 93-52'ye doğr.). Soylu Claudia gens'inden gelmesine karşın, adının yazılış ve okunuşunu değiştirerek kendini halktan biriymiş gibi göstermeye çalıştı. 62 yılında, Bona Dea onuruna yapılan kutsal törenler sırasında, erkeklerin katılması yasak olduğu halde, Sezar'ın karısı Pompeia ile buluşmak amacıyla Sezar'ın evine gitti. Kutsal törelere saygısızlıkla suçlandı, ama Cicero'nun çabalarına rağmen aklandı. Rakiplerinden öç almak için halktan bir ailenin kendisini evlat etmesini sağladı ve halk meclisinde tribunus oldu (58). Kötü ün yapmış birçok kişiyi bir araya getirerek Roma'da terör estiren bir çete kurdu. Cicero'yu sürgüne gönderdi, halktan yana birçok yasayı çıkarttı, meclisleri savaş alanına çevirdi. Yarattığı şiddet olaylarına karşı senato, başka bir kışkırtıcıyı, Annius Milo'yu karşısına çıkardı. Milo, Clodius'u Albani dağlarında öldürttü; bu olay büyük bir ayaklanmaya neden oldu. Milo'nun savunmasını Cicero üstlendi.

CLODİUS ALBİNUS (Decimus), romalı general, 193'te Septimius Severus caesar'ı unvanını aldı. 195 yılının sonunda kendini imparator ilan ettirdi, Bretagne'ı ve Galyalılar'ı yönetti. Şubat 197'de Lyon'un kuzeyinde Septimius Severus'a yenildi ve öldürüldü.

CLODİUS MACER (Lucius), Neron döneminde Afrika propraetoru. İ.S. 68'de imparatorluğunu ilan etti ve aynı yıl Galba'nın buyruğuyla öldürüldü.

CLOELİA, efsane kahramanı romalı kadın. Romalılar tarafından diğerleriyle birlikte Porsenna'ya rehine olarak teslim edildi (İ.Ö. 507), çok tehlikeli koşullar altında kaçtı, Tevere ırmağını geçip Roma'ya döndü. Romalılar onu Porsenna'ya geri göndermek zorunda kaldılar. Porsenna, Cloelia'ya büyük saygı gösterdi. Sacra yolu üzerine Cloelia'nın atlı heykeli dikildi.

CLOEON a. Arka kanatlarının bütünüyle körelmesiyle dikkati çeken günlükböcekler cinsi. (*Cloeon dipterum*'a çoğunlukla insanların oturduğu evlerde rastlanır. Birgünsinekleri takımı, *Baetidae* familyası.)

CLOETE (Stuart), ingilizce yazan güney afrikalı yazar (Paris 1897 - Cape Town 1976). Avrupa eğitiminden çok etkilendi, özellikle Boerler'in göçünü anlatan *Turning Wheels* (1937) adlı yapıtıyla ün kazandı. Ayrıca, öncüler dönemini anlatan birçok roman ve öykü yazdı (*Rags of Glory,* 1963; *The Writing on the Wall and Other African Stories,* 1967; *Three White Swans and Other Stories,* 1971).

CLONCURRY, Avustralya'da Queensland'ın batısında kent. Demiryolu kavşağı (hayvan ticareti).

CLONMEL → CLUAİN MEALA.

CLONTARF, Dublin'in (İrlanda) kuzey-doğu banliyösü. 23 nisan 1014'te Brian Boru komutasındaki İrlandalılar, İskandinavlar ile müttefiklerini burada yendi.

CLOOS (Hans), alman yerbilimci (Magdeburg 1885 - Bonn 1951), Avrupa'da, Endonezya'da, Güney Afrika'da ve Amerika'da tektonik ve sokulmuş granitlerin yapısı üzerine çalıştı. *Gespräch mit der Erde* (Yerküreyle konuşma, 1947) adlı bir yapıt bıraktı.

CLOOTS (Jean-Baptiste DU VAL-DE-GRÂCE, —*baronu*), **Anacharsis Cloots** takma adıyla anılır, Prusya kökenli siyaset adamı (Gnadenthal şatosu, Kleve yakını, 1755 - Paris 1794). Prusya kralının bir özel danışmanının oğlu olan Cloots, 1776'da Paris'e geldi. 1789'da Jacobinler kulübü'nde ateşli bir devrimci olarak göze çarptı; kendini "insanlığın söylevcisi" diye adlandırdı. 1792'de evrensel bir cumhuriyet kurma düşüyle savaş açtırmaya çalıştı. Fransız vatandaşlığına geçti ve Oise milletvekili olarak kurucu meclise girdi. Hebertçi önderlerden biri olan Cloots, hıristiyanlıktan arınma eyleminin en etkin yandaşlarından biriydi. Robespierre, hebertçilerin düzenlediği komploda yer aldığını ileri sürerek onu giyotine gönderdi.

CLOPİNEL (Jean) → JEAN DE MEUNG.

CLOPORTA a. Karada yaşayan eşayaklı kabuklu hayvanlar alttakımı. (*Oniscoidea* takımı.)
—ANSİKL. Öbür eşayaklıların temelde suda yaşamalarına karşın, *Cloporta* alttakımı üyeleri suyla bütün ilişkilerini kestiler: havada solumaya alışan *Cloporta*'ların

Lauros-Giraudon

sağda:
François **Clouet**
Mme Daluye'ün portresi
(Jeanne d'Halluin)
Condé müzesi Chantilly

solda:
Jean **Clouet**
Lautrec senyörü Odet de Foix'nın portresi
Condé müzesi Chantilly

Lauros-Giraudon

Clodion
küçük bir fauna taşıyan bakkha
pişmiş toprak
Güzel sanatlar müzesi, Orléans

yaşam çevrimleri bütünüyle karada gelişti. Dünyanın bütün bölgelerine yayılan *Cloporta*'lar, daha çok karanlık ve nemli yerlerde dolaşırlar. Orta Asya bozkırlarındaki bazı türleri (*Hemilepistus* cinsi) 1 m derinliğindeki yeraltı yuvalarında yaşar ve verimli bir toprağın oluşmasına büyük katkıda bulunur; ne var ki bitkilerle beslenmeleri *Cloporta*'ları tarım için zararlı hale getirmektedir.

Cloquet bağı, karınzarı-erbezi kanalının tıkanmasından ileri gelen ve erbezi kordonunda yer alan lifli oluşum.

CLOSED SHOP a. (ing. sözc.). *Closed shop yöntemi*, Büyük Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yürürlükte olan ve bir toplu iş sözleşmesine ya da bir işyeri sözleşmesine işverenin yalnızca sendikalı işçi çalıştıracağı konusunda bağlayıcı bir hüküm konmasını öngören sendikal uygulama.

CLOSİNG İN a. (ing. sözc., içte kapanma). Nöropsikol. Benzerini yapması istenen modelden sıyrılamayan ve çizimini modelin üzerinde yapan ya da parçaları doğrudan doğruya modelin üzerine yerleştiren, böylece kurma açısından apraksi gösteren öznenin yeteneksizliği.

CLOSTERMAN (Johann Baptist ya da John), alman kökenli ingiliz ressam (Osnabrück 1660'a doğr. - Londra 1713). Paris'te (1679) François De Troy'un öğrencisi oldu, sonra Somerset ve Marlborough düklerinin hizmetine girdi, Londra'da John Riley'in atölyesinde çalıştı (1681-1691). Başlıca portreleri Londra müzelerindedir *(Henry Purcell, Marlborough dükü, Kraliçe Anne).*

CLOSTERMANN (Pierre), fransız hava subayı (Curitiba, Brezilya, 1921). Özgür fransız hava kuvvetlerine katıldı ve 600 saatlik savaş uçuşunda 33 düşman uçağı düşürdü. Resmi makamlarca da onaylanan bu başarısından dolayı, İkinci Dünya savaşı'nın en ünlü fransız kahramanı oldu. Önce 1946-1958, daha sonra 1962-1969 yılları arasında milletvekilliği yaptı. Savaş anılarını *le Grand Cirque* (1948) adlı kitabında anlattı.

CLOSTERSEVEN → KLOSTER ZEVEN.

CLOT BEY (Antoine Clot), fransız hekim (Grenoble 1793 - Marsilya 1868). Marsilya'daki Charité hastanesi'nde hekimlik yaptı (1822). Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın hekimi oldu. Kahire yakınlarındaki Ebu Zabel hastanesi'nde kurulan tıp okulunun (1826) reis ve başhekimliğine getirildi. Mısır'da milli eğitim kurumlarının kurulmasında önemli rol oynadı. Veba ve kolera salgınlarıyla yaptığı mücadeleler nedeniyle büyük ün kazandı. Bu çalışmalarına karşılık kendisine "Bey" unvanı verildi. Fransız Tıp akademisi'ne muhabir üye seçildi. Mehmet Ali Paşa ölünce, Marsilya'ya döndü. *Et-taun* (1835), *Muaccele-i etfal* (1844) ve *Kunuz-ü es -sıhhat* (1845) adlı yapıtları aynı adlarla arapça ve türkçe olarak yayımlandı.

CLOTAİRE → CHLOTHAR.

CLOTİLDE *(azize)*, burgund prensesi (475'e doğr. - Tours 545). Frank kralı Clovis I'in karısı, burgund kralı Chilperich' in kızı ve Gondebaud ile Godegisèle'in yeğeni. Kocasına katolikliği kabul ettirdi ve onun ölümü üzerine Tours'da bir manastıra çekildi. Papa Pelagius tarafından azizeliği onaylandı.

CLOUET, Fransa'da portre sanatının yaratılması ve yayılmasında büyük bir rol oynamış olan, flaman kökenli fransız ressamları ve desinatörleri.

JEAN, **Janet** ya da **Jehannet** denir: büyük olasılıkla Güney Hollanda kökenliydi, Fransa'da, XVI. yy.'ın ilk kırk yılında yapıt verdi. 1516'da, François I'in ressamlığına getirildi ve *les Commentaires de la guerre gallique* (Paris, B. N.)'i, Marignan kahramanlarını betimleyen minyatürlerle süsledi. Kralın baş ressamı olarak Paris'e gitmeden önce, Tours'da kaldı ve burada bir kuyumcunun kızıyla evlendi. Yalnızca portrelerden oluşan yapıtları, *Guillaume Budé*'nin portresi (desen, 1536'ya doğr., Chantilly, bugün New York Metropolitan müzesi'nde bulunan tablo için bir etüt) esas alınarak yeniden düzenlendi. Jean Clouet'nin çoğu Chantilly'deki Condé müzesi'nde bulunan kara taşla çizilmiş ve bazıları sanginle belirginleştirilmiş bu resimleri hem 1516 ile 1540 arasında yaşamış önemli kişiler üzerine (kral ailesi, büyük kişiler, hümanistler) değerli bir ikonografidir, hem de Fransa'da psikolojik portre sanatının kapsamını ve niteliğini gösteren ilk örnektir. Özlü bir anlatıma dayanan ve fizyonomi incelemesine özen gösteren bu desenler, kişiliği görünüş aracılığıyla ortaya çıkarmaya çalışan sabırlı bir araştırmanın ürünüdür. Çoğu kez resimler için birer etüt niteliği taşıyan bu desenler çok geçmeden kendi başlarına da değerli bulundular. Bu tablolar arasında en önemlileri: *François I*'in şatafatlı portresi (Louvre), *le Dauphin François* (Anvers), daha önce anılan *Guillaume Budé*'nin portresi ve Hampton Court'da bulunan *l'Homme au Pétrarque.*

François **Clouet**
Diana'nın banyosu
Güzel sanatlar müzesi, Rouen

Lauros-Giraudon

P. Raveaux-Amiens

aziz Remi'nin yaşamından sahnelerle bezeli, fildişinden bir cilt kapağı (IX.-X. yy.); alt bölmede kraliçe Mathilde'in huzurunda Clovis I'in vaftizi *Picardie müzesi, Amiens*

Bu son portre gövdesinin yarısını resmeden, elleri ilk plana alan ve yüzü esnek bir biçimde vurgulayan ölçülü ışığıyla flaman portre geleneğini sürdürür.

FRANÇOIS, **Janet** de denir (Tours 1505/1510'a doğr. - Paris 1572). Jean'ın oğlu. Babası tarafından yetiştirildi, kralın oda uşağı ve ressamı olarak onun yerine geçti, François I ile Henri II'nin cenaze törenlerine katıldı. Bütün portre ressamları gibi o da kendine bir koruyucu buldu: Catherine de Médicis'nin hayranlığını kazandı. Catherine de Médicis onun kalemle yapılmış portrelerinin koleksiyonunu yaptı (bu portreler Chantilly'de, Paris B. N.'de ve Ermitage'dadır). Çizgi bakımından incelikli ve zengin olmakla birlikte, bu resimler babasının resimlerinin düzeyine ulaşmaz. Modelin görünüşüne daha çok önem veren François, kostümleri özenle, kimi zaman psikolojik çözümlemeyi gölgede bırakacak ölçüde, ama incelikle betimlemeye çalıştı (*Charles IX*, Ermitage; *La Reine Élisabeth d'Autriche*, 1571, B. N.; *Marguerite de France enfant*, Chantilly). François görünüş bakımından biraz soğuk, ama dikkate değer portreler çizdi (*Pierre Quthe*, Louvre; *Élisabeth d'Autriche*, ay. y., B. N.'deki kurşunkalem aslı esas alınarak). Ayakta portre türünü yaratan da odur (*Charles IX*, Viyana; *Henri II*, Uffizi). François, bir yandan oldukça basmakalıp ve anlaşılması zor, bir yandan da zengin bir malzemeyle işlediği çıplak tablolarıyla (*Dame au bain* [Yıkanan kadın], Nat. Gal., Washington; *Diane au bain* [Diana'nın banyosu], Rouen, belki de kaybolmuş olan orijinalinin taklidi) özellikle Fontainebleau okulu üzerine etkili oldu.

Press-Explorer

beyaz clown Étaix sirkinde

CLOUGH (Arthur Hugh), ingiliz şair (Liverpool 1819 - Floransa 1861). Bir tüccarın oğlu, Th. A. Arnold'un öğrencisiydi, Newman'ın etkisiyle bilinemezciliği seçti ve Oriel College'den istifa etti. Matthew Arnold ve Emerson'un dostu olan Clough, inançsızlığındaki kararlılık ve ruhun bölünmüşlüğünü apaçık ortaya koymasıyla, T. S. Eliot'nun habercisidir. Direnmeden başka hiçbir değer tanımazdı (*The Bothie of Tober na Vuolich*, 1848; *Dipsychus*, 1850).

CLOUZOT (Henri Georges), fransız film yönetmeni (Niort 1907 - Paris 1977). Önceleri gazeteciydi. Sinemaya 1931'de, senaryo yazarı ve uyarlamacı olarak başladı. Sonra Berlin'de E. A. Dupont ve Anatole Litvak'a yardımcılık yaptı. 1942'de *Katil 21 numarada oturuyor* (L'assassin habite au 21) filmiyle yönetmenliğe geçti. Sonraki yapıtları: *Karga** (le Corbeau) [1943], *Katil kim? (Quai des Orfèvres)* [1946], *Manon* (1948), *Miquette et sa mère* (1950), *Dehşet yolcuları* (le Salaire de la peur) [1953], *Şeytan ruhlu insanlar* (les Diaboliques) [1954], *Picasso gizemi* (le Mystère Picasso) [1956], *les Espions* (1958), *Hakikat* (la Vérité) [1960], *la Prisonnière* (1968). Tiyatroya *Comédie en trois actes* adlı oyunu kazandırdı. 1951'de Bahia büyücüleri üzerine etnografik bir çalışma olan *le Cheval des dieux*'yü yayımladı.

CLOVIO (Juraj KLOVIĆ, **Giulio** —denir), hırvat kökenli italyan minyatürcü (Grižane, Hırvatistan, 1498 - Roma 1578). Büyük çağdaşlarının yapıtlarını (Tiziano, Michelangelo, Dürer vb.) küçük boyutlara indirgedi. Kardinal Alessandro Farnese (1545-1554) için gerçekleştirdiği *Dua kitabı* adlı yapıtı, Pierpont Morgan kitaplığı'ndadır (New York).

CLOVİS I ya da **CHLODOVECHUS** (Louis), [465 - Paris 511], Franklar'ın kralı (481-511). Hükümdarlığından yalnızca, Grégoire de Tours'un *Historia Francorum*'unda söz edilir; saltanatının üstünden bir yüzyıldan uzun bir süre geçtikten sonra yazılmış bu yapıtın kronolojisi pek sağlam değildir. Childerich I'in oğlu olan Clovis, Tournai kıyısı Frankları'nın kralı olarak, 481'de babasının yerine geçti. Romalı komutan Syagrius'u Soissons'da büyük bir yenilgiye uğratarak —daha sonra onu öldürttü— 486'da egemenliğini tüm Kuzey Galya'ya kabul ettirdi. Clovis bundan sonra Thüringenliler'e karşı başarılı seferler düzenledi. Ama en önemlisi, uzun savaşlardan sonra Alamanlar'ı egemenliği altına almasıdır (496'ya doğr.). Grégoire de Tours, Clovis'in Alamanlar ile yaptığı bu önemli savaş sırasında (sözkonusu savaş uzun süre "Tolbiac savaşı" olarak bilindi; oysa Tolbiac savaşı'nda Alamanlar ile çarpışanlar deniz kıyısı Frankları değil, Ren kıyısı Frankları idi), zafere ulaşınca katolikliği kabul edeceğine söz vermiş olduğunu söyler. Bu efsane kuşkuluysa da Clovis'in, karısı, burgund prensesi Clotilde'nin etkisiyle katolikliği kabul ettiği kesindir. Bu olay "Reims vaftizi" diye bilinir. Tarihi tam olarak belirlenemeyen bu din değiştirme olayı çok önemlidir. İnançlarına sıkı sıkıya bağlı tek barbar hükümdar olan Clovis' in (ötekiler ariusçuydu) iktidarı Kilise'ce tanındı ve Clovis galyalı-romalı din adamlarından büyük destek gördü: Sen ile Loire arasındaki toprakları kan dökmeden ele geçirmesinde, büyük bir olasılıkla, piskoposların da payı vardı.

Clovis daha sonra, Burgundlar'ın kralı Gondebaud'a karşı bir sefer düzenledi, onu yendikten sonra adil davrandı ve yalnızca yıllık bir haraç istedi. Sonra, Gondebaud ile işbirliği yaparak, ariusçu olan Vizigotlar'a karşı sefere çıktı; vizigot kralı Alarik II, 507'de Poitiers yakınında, Vouillé'de yenilgiye uğratılarak öldürüldü: Franklar Toulouse ve Aquitania'yı ele geçirirken Burgundlar da Marsilya ve Provence'ı işgal ettiler. Clovis'in o sırada Tours'da Doğu imparatoru Anastasios' un elçilerinin getirdikleri imtiyaz belgelerini ve unvanları (belki de konsül unvanı) kabul ettiği söylenir; daha sonra sarayını Paris'e taşıdı; Orléans konsiliyle Galya kilisesi'ni düzene soktuktan (511) ve tüm frank kabilelerine egemenliğini kabul ettirdikten sonra (Köln kralı Aksak Sigebert ile oğlu Chloderich'in öldürülmesi üzerine Ren kıyısı Frankları'nın krallığını 509'a doğru topraklarına kattı) Paris'te öldü. Dört oğlu Thierry, Clodomir, Childebert ve Chlothar krallığı bölüştüler.

CLOVİS II (635-657), Neustria ve Bourgogne Frankları'nın kralı (639-657). Dagobert I'in ikinci oğlu. Hükümdarlığı, tıpkı kardeşi Sigebert'in Austrasia'daki hükümdarlığı gibi, merovenj hanedanının yozlaşmasının başlangıcı oldu; bu tarihten sonra hanedan saray nazırlarının vesayetine boyun eğdi.

CLOVİS III, Austrasia kralı (675), Chlothar III'ün gerçek ya da sözde oğlu. 675 ayaklanmasından ve Childerich II'nin öldürülmesinden sonra, Thierry III, Neustria ve Bourgognelular tarafından yeniden kral olarak tanındı, ancak eski saray nazırı Ébroïn, Austrasialılar ile anlaşarak Thierry III'ü kovup Clovis III'ü tahta çıkardı. Bir süre sonra, eski gücüne kavuşan Ébroïn Thierry III'ü yeniden kral olarak tanıyıp da kendisini yüzüstü bırakınca, Clovis III ortadan kayboldu.

Clovis uçları. Tarönc. Kuzey Amerika avcılarının büyük hayvanları avlamada kullandıkları sivri uçlu taş alet (Geç Pleyistosen). Tek parça taştan, mızrak biçiminde olan bu aletin uzunluğu 5-11 cm'ydi ve kimi zaman uçlarının orta bölümü yivli yapılırdı. Bu uçlar yayla atılmaz, mızrak gibi fırlatılırdı. Çok geniş bir bölgeye yayılmış olan clovis uçları, adını Yeni Meksika'nın D.'sundaki bir yöreden alır. Bunlar burada çoğu kez bizon iskeletleriyle birlikte ortaya çıkarılmıştır.

CLOWER (Robert), amerikalı iktisatçı (Pullman, Washington, 1926). *Monetary Theory* (Para teorisi) [1969] adlı kitabın yazarı. Ayrıca A. Leijonhufvud* ile birlikte *The Coordination of Economic Activities, a Keynesian perspective*'i (İktisadi faaliyetlerin koordinasyonu, keynesçi bir görüş) [1975] yazdı. Gene Leijonhufvud ile birlikte, ekonomide dengesizlik kavramını derinleştirdi.

CLOWN a. (ing. sözc.). Sirklerde, boyalı bir yüz ve kaba, gülünç giysilerle pantomimler ve bazen de akrobatik hareketler yapan güldürü sanatçısı.

CLUAİN MEALA, ing. **Clonmel,** İrlanda Cumhuriyeti'nde (Munster ili) kent, Tipperary yönetim bölümünün merkezi, Suir ırmağı kıyısında, Comeragh dağları kenarında; 1 160 nüf. Gezinti merkezi.

CLUBİONA a. Otların içinde, ağaçların üstünde ya da ağaç kabuklarının, taşların vb. altında beyaz ipekten kozalar içinde yaşayan, kulamsı ya da açık kırmızımsı renkli küçük örümcekleri içeren cins. (Yüz kadar türü bilinir. *Clubionidae* familyasının örnek tipi.)

Club Méditerranée, 1950'de kurulan, 1962'de anonim ortaklığa dönüşen fransız turizm şirketi. Club, kulübeler, bungalovlar ya da geleneksel otelcilik kuruluşlarından oluşan ve kırk dolayında ülkeye yayılmış yüze yakın tatil köyünü işletir, dünyanın her yanına geziler düzenler. Türkiye'de Foça (1967), Kuşadası (1968), Antalya Kemer (1983) tatil köyleri ile Kapadokia'da (Nevşehir) bir oteli vardır.

CLUDİANİS. Esk. coğ. Roma döneminden kalma kent. 1966'da Süveyş bölgesinde ortaya çıkarıldı. Yüksek surlarla çevrili kentte, bir tapınak ve fresklerle süslü birçok kilise vardır.

CLUFF LAKE, Kanada'da (Saskatchewan) yer, Saskatoon'un K.-B.'sında. Uranyum filizi işletmesi.

■ **CLUJ-NAPOCA,** esk. **Cluj,** mac. **Kolozsvár,** alm. **Klausenburg,** Romanya'da kent, *Cluj yönetim bölgesi'*nin merkezi; 317 914 nüf. (1989). Erdel'in (Transilvanya) başlıca kenti olan Cluj-Napoca'da birçok eski anıt vardır; sur kalıntıları (XIII.-XVII. yy.'lar); gotik üslubunda katedral (XIV.-XV. yy.'lar), Matyas Corvinus'un evi (XV. yy.); eski fransisken manastırı (XV. yy.) ve barok üslubunda kilise (XVIII. yy.). Banffy sarayı'nda (XVIII. yy.) sanat müzesi. Etnografya ve tarih müzesi. Sanayinin (besin ve tekstil sanayileri, makine yapımı) de gelişmiş olmasına karşın, Cluj-Napoca, her şeyden önce, ünü Romanya dışına taşmış eski bir üniversite merkezidir. —*Cluj yönetim bölgesi,* 6 650 km^2; 736 170 nüf. (1989).

CLUMBER a. (ing. öz. a.). İngiliz ferma köpeği. (Bilinen en eski ispanyol ırkıdır. Bir ingiliz adı [Newcastle dükünün şatosunun adı] taşımasına karşın clumber ırkı fransız kökenlidir. Burnu iyi koku alır ve sürek avında kışkışçı olarak kullanılır.)

CLUNİO MARİNUS a. Dişisinin kanatları körelmiş küçük sinekleri içeren cins. (Üyeleri gelgitlerle zaman zaman su altında kalan yerlerde yaşar. İkikanatlıların *Nematocera* alttakımı, titreksinekgiller familyası.)

■ **CLUNY,** lat. **Cluniacum,** Fransa'da kanton (Saône-et-Loire) merkezi, Mâconnais dağlarının kenarında; 4 724 nüf. (1992). Kentin kökeni, manastır tarihinde çok ünlü olan ve benedikten tarikatının en önemli kollarından birine merkezlik yapan manastıra dayanır.

Cluny müzesi, Cluny manastırı başrahiplerinin Paris'teki eski konutunda bulunan ulusal müze. Bu konut, Galya-Roma dönemine ait ılıcaların kalıntıları üzerine 1330'da kurulmuştu. Müzenin en değerli parçaları arasında *Basel sunağı* (XI. yy.), senyörlük yaşamını betimleyen 6 duvar halısı (XV. yy. sonu), *Tekboynuzlu kadın duvar halısı* (XVI. yy. başı), Notre-Dame de Paris'deki krallar galerisi heykellerinin başları (XIII. yy. başı) bulunmaktadır. Ilıcaların büyük salonuna, belediye koleksiyonlarından alınma Galya-Roma dönemine ait birkaç kabartma *(Paris ırmak gemicilen sunağı)* konulmuştur. Bahçede, yok olmuş yapıların bazı bölümleri yeniden yapılmıştır (St-Germain-des-Prés'nin Meryem Ana cepallası'nın ve St-Benoît'nın taçkapıları).

CLUPEA. Esk. coğ. Roma İmparatorluğu'nun Afrika eyaletinde serbest kent, sonra Sezar kolonisi. Bon burnu yarımadasının kuzey-doğu kıyısında. Bugün *Kelibya**.

CLUPEİDAE a. SARDALYAGİLLER familyasının bilimsel adı.

CLUPEİFORMES a. Zool. SARDALYAMSILAR takımının bilimsel adı.

CLUSİA a. (öz. a. *Lécluse*'den). Güney yarıkürede yetişen, bazen başka ağaçların üzerinde asalak yaşayan, hepyeşil yapraklı ağaç ya da ağaççık. (200 tür; *Clusiaceae* familyası.)

CLUSİACEAE a. Sıcak ülkelerde yetişen ve *clusia, garcinia, mammea, rheedia* gibi bitkileri kapsayan familya. (Bu familyaya *Garcinia hanburyi* türünün salgıladığı bir çeşit lastik reçineden (*gutta,* hint reçinesi) dolayı *Guttiferaceae* familyası da denir.)

CLUSTER a. (ing. sözc.). Dilbil. ANLAMSAL YIĞIŞMA*'nın eşanlamlısı.
—Müz. En yalın biçimiyle, birbirinden ikili majör ve ikili minör aralıklarla ayrılmış en az üç notayı eşzamanlı olarak tınlatmaktan ibaret ses olgusu. (Bu tür katışmaçlara, daha önce Ravel, kimi yapıtlarında yer vermişti.) [Daha çok TONE CLUSTER denir.] (Bk. *ansikl.* böl.)
—Sesbilg. YIĞIŞMA'nın eşanlamlısı.
—Sil. *Cluster bombası,* parça tesirli bomba.
—ANSİKL. Müz. Cluster, kapsamı genişletilerek, verilen bir aralığın tüm derecelerini, sözgelimi tampere kromatik bir ıskalanın on iki derecesini birlikte tınlatma anlamını kazandı. Bu kavram, elle ya da önkolla, az ya da çok rastlantısal biçimde piyanonun tuşlarına vurmayı da kapsamına alır (bunu dinleyici önünde ilk kez 1912'de Henry Cowell yaptı). Rastlantıyı da içeren bu tür vuruş, cluster'lar geleneksel müzik sesiyle gürültü arasındaki sınırda yer aldığı ölçüde temel öğe niteliği taşır. Cluster'lar, bileşimlerine göre üç tip sonuç doğurur: elde edilen ses toplamının tizlik peslik derecesinin güç algılanması, özel bir tınının doğması ve güçlü bir uyumsuzluk izlenimi. Cowell, 1919'da yazıp 1930'da bastırdığı *New Musical Resources* (Yeni müzik kaynakları) adlı kuramsal kitabında, cluster'ların, hem yalnız ikililerle yapılmış birer akor, hem de tek bir ses gibi algılanması gereken birer bütün olduklarını belirtti. Bu aynı zamanda, bir armoni olgusunun, —özellikle yüksekliğine (tizlik peslik derecesine), genişliğine ve yoğunluğuna göre— nasıl bir tını olgusuna dönüşebilip dönüşemediğini de gösterir. Piyanodan başka çalgılarda da —özellikle yaylılarda—, tampere olmayan ıskalalarda ve yarımtondan daha küçük aralıklarda uygulanan ve icra sırasında birçok iç değişim geçiren cluster'lar, 1950'lerin sonlarından bu yana çağdaş besteleme düşüncesinin temel bir öğesi durumuna geldi.

CLUVER (Philipp) ya da **CLUWER,** lat. **Cluverius,** alman coğrafyacı ve arkeolog (Dantzig 1580 - Leiden 1622). Scaliger'in öğüdüne uyarak Eskiçağ tarih ve coğrafyasını sistemli biçimde inceledi. Hollanda'ya yerleştikten sonra (1616), *Germania antiqua*'yı (Eski Almanya) [Leiden, 1616-1630, 3 cilt] yayımladı. Ayrıca, ilk sistemli siyasal ve tarihsel coğrafya denemesi olan ve 1629'da Daniel Heinse tarafından yayımlanan *İntroducto in Universam Geographiam tam Veterem tam Novar'ı* (Eski ve yeni genel coğrafyaya giriş) yazdı.

CLUYTENS (André), fransız uyruğuna geçmiş belçikalı orkestra yöneticisi (Anvers 1905 - Neuilly-sur-Seine 1967). Anvers'teki Théâtre-Royal'de orkestra yöneticisi oldu. Toulouse'daki Capitole'de (1932-35), Lyon Operası'nda (1935-38), Bordeaux'daki Grand Théâtre'da (1938-44) ve Paris Operası'nda (1944-47) orkestra yöneticiliği yaptı. 1947-52 arasında Opéra-Comique'te müzik yönetmenliğinde bulundu. 1952'de Konservatuvar konserleri derneği'nin başına getirildi. 1955-65 arasında Bayreuth'ta düzenli konserler verdi.

CLWYD, Büyük Britanya'da yönetim bölümü, Wales ülkesi'nin kuzey kesimindeki; 2 425 km^2; 407 000 nüf. (1988). Merkezi *Mold.*

CLWYD, Büyük Britanya'da kıyı ırmağı; 55 km. Wales ülkesi'nin kuzey kesimindeki bir yönetim bölümüne ırmağın adı verilmiştir. İrlanda denizi'ne dökülür.

Evers-Raphc

Cluj-Napoca
Aziz Mihail kilisesi
XIV. yy. sonu - XV. yy. başı

CLYDE, Iskoçya'da ırmak. Lowlands'ın batısını akaçlar, Glasgow'dan geçer ve Kuzey kanalına ulaşır; 170 km. —*Clyde halici,* Dumbarton ile Ailsa Craig adası arasında 100 km'yi aşkın bir alana yayılır.

CLYDEBANK, Büyük Britanya'da kent, İskoçya'da, Clyde ırmağı kıyısında, Glasgow yakınında; 49 000 nüf. Makine (petrol kuyusu açma gereçleri) yapımı. Clydebank eskiden büyük bir gemi yapım merkeziydi (*Queen Mary* ve *Queen Elizabeth* yolcu gemileri burada yapıldı).

Clydesdale atı a. (öz. a. *Clydesdale*'dan). İngiliz at ırkı. (Anayurdu İskoçya'daki Clyde vadisidir ve oldukça iri bir hayvandır. Temel özelliği iri olması, bukağılıkları boyunca bol kıl bulunması, koyu doru derisi ve sekileridir.)

CLYMENİA a. (mitolojideki *Klymene*'den). Fosil kafadanbacaklı yumuşakçaları içeren cins. (Başlıca özelliği sifonunun gövde içindeki konumudur. Devon devrinde yaşamıştır. *Ammonoidea* takımından *Clymenidae* familyasının örnek tipi.)

CLYPEASTER a. İkiyanlı bakışımlı, yassı, iri denizkestanelerini içeren cins. (Sırt yüzlerinde ucu kapalı, taç yaprağa benzeyen, güzel ambulakrum'lar bulunur. *Clypeastridae* familyası.)
—ANSİKL. *Clypeaster*'lerin tepesi bir tek büyük levhadan oluşur; bu levhada beş cinsellik deliği, beş uç deliği ve hidrofor çukurları vardır. Aristo feneri çok gelişmiş ve alçaktır; testum ince dikenlerle kaplıdır. Atlas okyanusu, Kızıldeniz, Hint okyanusu'nda canlı *Clypeaster*'lere, Üçüncü Zaman katmanlarında fosil *Clypeaster*'lere rastlanır.

CLYPEASTROİDA a. İki yanlı bakışımlı

1665'e doğru
Cluny manastırı
(ortada, yaklaşık olarak 1088-1132 arasında yapılan üçüncü kilise)
Bibliothèque nationale, Paris

J.Bottin

Coatlicue
bazalt, aztek sanatı,
Ulusal arkeoloji müzesi, Mexico

denizkestanesi takımı. (Örnek tipi *Clypeaster* cinsidir.)

CLYPEUS a. Paleont. Jura devrinde yaşamış fosil ikiyanlı bakışımlı denizkestaneleri cinsi.

CLYSİA a. Böcbil. Bağ yapraklarını büken bazı böceklerin cins adı.

Clytemnestra, modern dance work; Aiskhylos'un *Oresteia* adlı yapıtından esinlenilmiş 4 perdelik koregrafik trajedi. Koregrafisini ve kostümlerini Martha Graham, müziğini Halim Ed-Dabh, dekorlarını Noguçi İsamu hazırladı. İlk kez 1958'de New York'ta Martha Graham Dance Company tarafından Adelphi Theatre'da sahnelendi. Başlıca rollerde M. Graham, Bertram Ross, Paul Taylor ve Yuriko dans ettiler. Modern dansın ilk büyük örneği olan *Clytemnestra,* Martha Graham'ın oyunculuk hayatında bir doruk noktasıdır.

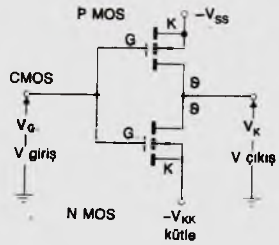
CLYTHRA a. (yun. *kleithron,* çit, bahçe duvarı'ndan). Silindir biçimli, genellikle sarı ya da kırmızımsı bedenli kınkanatlı böcek cinsi. (Elitraları mavi ya da siyah lekelidir.)
—ANSİKL. *Clythra*'ların larvaları, hiç değilse bir ölçüde kendi dışkılarından yapılmış taşınabilir kılıflarda yaşar. Dört benekli *Clythra*'nın larvası, kızıl karıncanın yuvasında zararsız konuk olarak yaşar.

CLYTUS a. (yun. *klytos,* ünlü'den). Uzun bedenli, güzel tekeböceklerini içeren cins. (Koyu renkli, tüylü, açık renk şeritlidir. Kınkanatlılar takımı, tekeböceğigiller familyası.)
—ANSİKL. *Clytus* cinsinin birçok türü, yerkürenin her yanına yayılır, odun parçalarının ya da maydanozgillerin üstünde dolaşır. Larvaları kesilmiş ağaçların kabukları altında ya da reçinesiz işlenmiş tahtalarda dehlizler kazar.

Cm Anorg. kim. *Curium*'un simgesi.

CMOS a. Elektron. P kanallı ve N kanallı tümleyici MOS'lardan oluşan tümdevreler ailesi. (Seri bağlandıklarından, akım sürekliliği gerektirmez, dolayısıyla güç tüketimleri çok azdır ve TTL ailesinden bir öğenin tüketiminin binde biri düzeyindedir.)

C/N. Pedol. Toprağın organik maddelerinin ayırtedici özelliğini veren, karbon ve azot oranı. Çok verimli toprakların etkin humuslarında (mull) C/N genellikle düşüktür (12'ye eşit ya da daha az). Ham humuslarda (mor) C/N 25'in üstüne çıkar; bunlar soğuk iklim kuşakları ile fakir ve

Biri P kanallı (P MOS), diğeri N kanallı (N MOS) iki MOS tranzistörden oluşan bir CMOS kapının temel şeması Besleme V_{SS} ve V_{KK} uçları arasına yapılır (G: geçit; S: savak, K: kaynak.)

çok asitli topraklarda (çalılık toprağı) sık görülür.

CNANA, hinduculukta ve buddhacılıkta kurtuluş yollarından birini belirten sanskritçe sözcük. Diğer ikisi ise *yoga* yani çile ve *bhakti*'dir (sofuluk). Veda metinlerindeki anlamıyla cnana biricik gerçeğin sezgisidir, yani bilincin Brahman ile özdeşliğidir. Bu bilgi, bilim dallarının ve sanatların pratik bilgisi olan *vicnana*'dan (ya da *vidya*'dan) ayrılır. *Cnana*'nın karşıtı olan *acnana* (ya da *avidya*) ise gerçeği gizleyen ya da bireyi gerçekten saptıran yanlış anlamadır.

CNANEŞVARA ya da **CNANADVA,** marathi dilinde yazan hintli yazar (Alandi, Maharaştra, 1271 - *ay. y.* 1296). Bir brahmanın oğluydu. Gençliğinde, toplumsal saygınlığını yeniden elde etmek zorunda kaldığı sanılır. Çünkü, babası, karısının rızasını almadan keşiş olmuş, sonra yeniden aile yaşamına dönmeye karar vermişti. Bunun üzerine tarikatından atılmış, kendini bağışlatmak için intihar etmek zorunda kalmıştı. Kitaplarında bir mandaya *Veda*'yı okutturan ve ölüleri canlandıran Cnaneşvara, ortodoksları dehşete düşürdü. *Bhagavad-Gita*'nın yerel dilde bir açıklaması olan ritmik düzyazıyla yazılmış *Cnaveşvari* (1290'a doğr.), onun cahil halka adadığı bir yapıttır. Herşeyden önce anlaşılır olmayı isteyen yazar, doğadan ya da günlük yaşamdan aldığı karşılaştırmalarla anlatımını süslemiş, asıl metne tümüyle bağlı kalmamıştır.

CNEMİDOPHORUS a. (yun. *knemis, -idos,* dizlik, ve *phoros,* taşıyan'dan). Amerika'nın yarı çöl bölgelerinde yaşayan iri kertenkeleleri içeren cins. (Çok hızlıdır, iki ayağı üstünde koşabilir. Teyugiller familyası.)

CNEORUM a. (yun. *kneoron,* bir çeşit defne'den). Bot. Akdeniz bölgesinde ve Kanarya adalarında yetişen gri-yeşil, hepyeşil yapraklı, sarı çiçekli ağaççık. (Tek başına, iki türü ile *Cneoraceae* familyasını oluşturur.)

CNEPHASİA a. (yun. *knephas,* karanlık'tan). Çitlerin ve çalıların üstünde yaygın görülen bükücü böcekler cinsi. (Pulkanatlılar takımı, yaprakbükengiller familyası.)

CNR, CANADİAN* NATİONAL RAİLWAY'in simgesi.

CNT → CONFEDERACIÓN* NACIONAL DEL TRABAJO.

Co Anorg. kim. *Kobalt*'ın simgesi.

C/O, "eliyle" anlamına gelen ing. *care of* deyiminin kısaltması. Adresi bilinmeyen bir alıcıya bir başkası eliyle mektup ya da paket gönderildiğinde, bu kişinin postayı gerçek sahibine teslim etmesini belirtmek amacıyla adrese eklenir. Türkiye'de yurt içi mektup ve paket göndermelerde adresi bilinmeyen alıcılar için "eliyle" deyimi kullanılır; yurt dışı mektup ve paketler için bu durumlarda C/O kısaltmasının kullanılması gerekir.

COACH a. (araba anlamında ing. sözc.). İki kapısı, dört yanal camı olan ve arka koltuklara geçiş ön koltukları yatırarak sağlanan kapalı otomobil karoseri. ‖ Bu tür karoseri olan otomobil.

COAHUİLA, Meksika'nın kuzey kesiminde eyalet. K. kesimi kurak, G. kesimi daha yağışlı (pamuk ve tahıl üretimi) yüksek ovalar ile doğu sierra Madre'nin ucunu oluşturan küçük dağ sıraları üzerinde yayılır; 151 571 km^2; 1 971 344 nüf. (1990). Merkezi *Saltillo.* Doğu kesiminde madenkömürü ve petrol yatakları.

COAL-CAR a. (ing. *coal,* kömür, ve *car,* araba). Kok fırınlarında kullanılan taşıt. (Bu taşıt fırınlarda dik konumda raylar üstünde devinen ve bir kuleden aldığı toz kömürü sürekli olarak fırınlara dağıtan bir huniyle donatılmıştır.)

COALVİLLE, Büyük Britanya'da (Leicestershire) kent, Leicester'in K.-B.'sında; 28 300 nüf. Madenkömürü yatakları. Yapı gereçleri üretimi.

Coandă etkisi ya da **olayı** (Rumen mühendis Hanri *Coandă*'nın [1886-1972] adından), bir akışkan jetinin ansızın genişleyen çepere yapışma etkisi; olay, jet ile genişleyen çeper arasında burgaçlı akış içinde, akışkanın sürüklenmesinin doğurduğu basınç düşmesinden kaynaklanır. Bu etki flüidikin, devingen parçası bulunmayan kimi mantık bileşenlerinde kullanılır.

COAST RANGES *(Kıyı sıradağları),* ABD'nin Büyük Okyanus cephesinde 2 200 m boyunca uzanan dağlara verilen ad. En kuzeydeki (Olympic dağları 2 400 m), orta kesimdeki (Klamath dağları 2 400 m) ve en güneydeki (San Gabriel ve San Bernardino dağlarında (2 500 - 3 000 m) üç kesim dışında çok yüksek olmayan (500 - 1 000 m) dağlardır. Az yüksek kesimler kıvrılma geçirmiş, küçük, tortul dağ sıralarından, en yüksek kesimlerse, yükselme geçirmiş granitli ya da başkalaşmış kütlelerden oluşur. Etkinliği hâlâ süren (depremler bunun kanıtıdır) büyük San Andreas yırtılma kırığı, Coast Ranges'i Kaliforniya körfezinden San Francisco körfezine kadar keser. Birkaç iç çöküntü (Salinas, Santa Clara vadileri) dışında, bu ıssız dağlar, 40° enleminin kuzeyinde kozalaklı ormanlarıyla, güney kesimde de bir tür makiyle *(Chaparral)* örtülüdür.

COATBRİDGE, Büyük Britanya'da kent, İskoçya'da Glasgow'un doğu banliyösü; 52 000 nüf. Metalürji.

Coast Ranges'deki
San Benito vadisinden görünüm

Boutin-Atlas-Photo

COATEPEQUE, Salvador'un kuzey -batı'sında krater gölü, Santa Ana yanardağının kuzey eteğinde.

COATİCOOK, Kanada'da (Québec) kent, Sherbrooke'un G.'inde, Saint -François ırmağının kolu olan *Coaticook'* un kıyısında; 6 400 nüf.

COATLİCUE, Aztekler'de toprak ve çiçek tanrıçası. Mucize olarak doğan kabile tanrısı Huitzilopochtli'nin annesidir.

COATZACOALCOS, esk. **Puerto México,** Meksika'da (Veracruz eyaleti) liman kenti, Tehuantepec kıstağının kuzey kıyısında; 186 000 nüf. (1990). Petrol terminali. Petrol arıtma.

COBÁ, Meksika'daki Quintana Roo eyaletinin K.'inde yer alan maya arkeolojik sitler topluluğu. Bu sitleri birbirine bağlayan 16'yı aşkın yol vardır. Örme taştan döşenen bu yolların biri de yaklaşık 100 km uzaklıktaki Yucatán maya kenti Yaxuná' ya kadar uzanır. Cobá'daki bazı yapılar (tapınak-piramitler ve saraylar) son klasik dönemden (İ. S. 600-950), Tulum*'dakilere benzeyen öteki yapılarsa klasiksonrası dönemden (950-1500) kalmadır.

COBALT, Kanada'da yerleşme, North Bay'in K.'inde, Ontario'nun doğu kesiminde; 2 050 nüf. Dünya kobalt üretiminin eski merkezi.

COBÁN, Guatemala'da kent, Alta Verapaz yönetim bölgesinin merkezi; 12 000 nüf. Ticaret (kahve) merkezi.

COBAN, Japonya'da (İbaraki ve Fukuşima illeri) eski madenkömürü bölgesi, Honşu adasında, Büyük Okyanus kıyısı yakınında, Tokyo'nun 160 km K.'inde.

COBB (Howell), amerikalı siyaset adamı (Cherry Hill, Georgia, 1815 - New York 1868). Georgia barosunda avukat oldu (1836), Temsilciler meclisi'ne seçildi (1842 - 1851); bu mecliste Demokrat parti milletvekillerinin yöneticiliğini yaptı.1850 uzlaşmasını kabul etmekle birlikte, köleliğin yaygınlaştırılmasına taraftardı, 1860 ayrılmasını savundu ve yedi Güney eyaleti meclisi'nin başkanlığına atandı; 8 şubat 1861'de, bu yedi eyalet Alabama'da, geçici bir Amerika Konfedere devletleri hükümeti kurmayı kararlaştırdılar.

Cobb-Douglas üretim fonksiyonu, Chicago Üniversitesi profesörlerinden, amerikan matematikçi ve iktisatçı Charles W. *Cobb*'un 1928'de Paul H. *Douglas* ile birlikte ortaya attığı fonksiyon; üretimle, ikame edilebilir iki üretim etkeni —emek ve sermaye— arasında bir bağıntı kurarak ürünün bu iki üretim etkenince paylaşımını belirleme amacı güder. Cobb-Douglas fonksiyonu neoklasik okuldan doğmuştur; 1. dereceden homojen fonksiyondur.

COBBE (Frances Power), ingiliz feminist (Newbridge, Dublin yakınında, 1822 —Hengwrt, Wales, 1904). Unitarian inançtaydı, boşanma hakkı için ve canlı hayvanların deney için canlı olarak kesilmelerine karşı kampanyalar yürüttü. Dinsel bir töreni yöneten ilk kadınlardan biri oldu (*Criminals, İdiots, Women and Minors* [Suçlular, geri zekâlılar, kadınlar ve küçükler], 1869; *The Duties of Women* [Kadının ödevleri], 1881).

COBBETT (William), İngiliz siyaset adamı ve gazeteci (Farnham 1763 - Guildford 1835). Orduda hizmet verdiği sekiz yıldan sonra, zimmetine para geçiren subayları mahkemede suçladı (1791). Bu yüzden, İngiltere'yi terk etmek zorunda kaldı ve 1792'de, Amerika Birleşik Devletleri'ne yerleşerek gazeteciliğe başladı. Fransız ihtilali ve amerikan demokrasisinin belirsizlikleri, Cobbett'i ateşli bir muhafazakârlığa itti. 1800'de İngiltere'ye döndü ve 1802'de, başlangıçta tory yanlısı olan Weekly Political Register'ı kurdu: ancak, Pitt'in uyguladığı mali politika ve tarım işçilerinin sefaleti, Cobbett'i radikalizme yöneltti. 1806'dan başlayarak gazetesi, en etkili radikal basın organı oldu. 1810'dan 1812'ye kadar hapsedildi. Place Londra radikalizminin olduğu gibi Cobbett de taşra radikalizminin önderiydi. 1816'da, tanesi iki peniye satılan bir nüsha çıkarttı. Bu yeni yayının tirajı 60 000'i geçti: hükümeti endişelendiren bu beklenmedik başarı, Cobbett'i yeniden Amerika Birleşik Devletleri'ne kaçmak zorunda bıraktı (1817-1819). Dönüşünde, kraliçe Caroline'den yana bir tutum alarak yeniden siyasal kampanyalara başladı; 1832'deki seçim reformunu, yapılması gereken asgari reform olarak karşıladı ve Parlamento'ya seçildi.

Makaleleri dışında, en ünlü yapıtları, bir ingilizce dilbilgisi kitabı (1818), *Advice to Young Men* (1829) ve *Rural Rides*'dir (1830).

COBDEN (Richard), ingiliz sanayici, iktisatçı ve siyaset adamı (Dunford Farm Heyshott, Sussex, 1804 - Londra 1865). Fakir bir köylü ailesinin çocuğuydu, küçük yaşta çalışma hayatına atıldı ve seyyar tüccar oldu. 24 yaşında Lancashire' de bir pamuk ipliği fabrikası satın aldı ve bu fabrikayı geliştirdi. Ardından serbest ticaret için mücadele derneğine girdi. Önce Anti-Corn-Law League'in kurucularından biri (1838), sonra da yöneticisi oldu. Birlik sözcüsü John Bright'ın yardımıyla korumacılığa karşı bir kampanya başlattı. 1841'de Avam kamarası'na girdi, Peel'e karşı kazandığı zaferle 1846-1851 yılları arasında korumacılığı destekleyen yasaların kaldırılmasına ön ayak oldu. Fransa ile İngiltere arasındaki anlaşmazlığa son vermek amacıyla 1860'ta Michel Chevallier ile ticaret anlaşmasının koşullarını görüştü: bu anlaşma iki ülke arasındaki gümrük engellerini ortadan kaldırıyor ve en gelişmiş ülkeye en uygun koşulu yaratıyordu.

Yaşamının son evresinde iç politikadaki tüm radikal davaları destekledi: mezheplere dini özgürlük, Parlamento reformu. Cobden, aristokrasiye karşı çıkarak, sanayi ve ticaret burjuvazisinde sınıf bilincinin oluşmasına yardımcı oldu.

COBENZL (Ludwig), avusturyalı devlet adamı (Brüksel 1753 - Viyana 1809). 1779-1797 arasında Petersburg'da elçilik yaptı, bu görevi sırasında Avusturya -Rusya ittifakı ile Polonya'nın son iki paylaşımıyla ilgili pazarlıkları yürüttü. İkinci koalisyon sırasında, 1798-1800 arasında yeniden bu göreve geldi. Campoformio (1797) ve Lunéville antlaşmaları (1801) için Fransa ile görüştü. Başbakan yardımcısı oldu, Rastatt kongresi'nde Avusturya'yı temsil etti (1803 recessus'u), daha sonra Fransa'ya karşı düşmanca olmakla birlikte, yine de ihtiyatlı bir siyaset güttü. Fransız İmparatorluğu'nun kurulması ve Napoléon I'in özellikle İtalya'ya yönelik saldırıları onu, Rus ittifakını kabul etmeye ve üçüncü koalisyona girmeye zorladı. Austerlitz bozgunundan sonra istifa etti.

COBER a. (İng. *jobber*). Bors. Londra kıymetler borsasında, piyasaya kendi hesabına giren borsa uzmanı. (Cober'in yaptığı, aslında, bir karşılık işlemidir. Kazancı, alışlarıyla satışları arasındaki lehte farktan doğar.)

COBERGHER → COEBERGHER.

CÓBH, esk. **Queenstown,** İrlanda Cumhuriyeti'nde (Munster ili, Corcaigh yönetim bölümü) kent, Cork Harbour ırmağı kıyısında; 6 100 nüf. Eski transatlantik limanı. Sayfiye merkezi. Metalürji.

COBHAM *(vikont)* → TEMPLE (Richard).

COBİJA, Bolivya'da kent, Pando yönetim bölgesinin merkezi, Acre ırmağı kıyısında, Brezilya sınırında; 4 500 nüf. Ticaret merkezi.

COBİTİDAE a. Zool. TAŞISIRANGİLLER familyasının bilimsel adı.

COBOL a. (İng. *common business oriented language*'in kısaltması). Bilş. Bilgisayar için geliştirilen ve özellikle yönetim programlarının yazımında kullanılan programlama dili. (1959'da ABD'de geliştirilen cobol, öğrenme hızı ve okunma kolaylığı nedeniyle bu alanda dünyada en çok kullanılan dildir.)

COBOS (Francisco DE LOS), ispanyol siyaset adamı (Úbeda 1477'ye doğr. - 1547). Memurdu, fakir bir aileden geliyordu. Karl V'in İspanya'ya gelmesinden hemen önce, şefi Conchillos ile kralın tarafına geçti ve krala karşı daha kararlı bir tutum içine giren kardinal Cisneros'a cephe aldı. Gattinara'nın ölümünden sonra (1530), Karl V'in ispanyol işlerine bakan resmi danışmanı oldu; sahip olduğu büyük gücü sadece Granvelle ile paylaştı.

Cobra, uluslararası sanat akımı. Danimarkalı Jorn, belçikalı Dotremont ve Joseph Noiret, hollandalı Appel, Constant ve Corneille tarafından 1948'de Paris'te ortaya çıkan Cobra akımı, bu sanatçılar ile onların temsil ettikleri gruplar (Danimarka'da "Høst", Belçika'da "Surréaliste -Révolutionnaire", Hollanda'da "Reflex" grupları) arasında bir "deneysel organik işbirliği" geliştirdi. Cobra adı, COpenhague - BRüksel- Amsterdam kentlerinin baş harflerinden meydana geliyordu. Akımın 1951'de ortaklaşa kararlaştırılan dağılmasına kadar süren hareketli ve yoğun yaşamını, kolektif deneyler (ortaklaşa çıkartılan Cobra dergisi ve "Cobra kitaplığı" yayınları), sergiler (mart ve ağustos 1949'da Brüksel Güzel sanatlar sarayı'nda, ekim-kasım 1949'da Amsterdam Stedelijk Museum'da 1951'de Liège Güzel sanatlar sarayı'nda) ve "kongreler" (özellikle 1949'da, Amsterdam'da, grubun genişlemesinden sonra bir "deneysel sanatçılar enternasyonali"nin kararlaştırıldığı ikinci "kongre") doldurdu.

Kendiliğindenliğe ve ortaklaşa arayışlara (özellikle ressam / şair işbirlikleri) öncelik veren, akademik kuralların karşısına mitlerin ve efsanelerin, halk sanatı ya da "kaba" sanatın, zanaatçılığın ve çocuk yaratıcılığının zenginliğini çıkaran bu etkinliklerin dayandığı başlıca akımlar, gerçeküstücülük ve daha da çok anlatımcılıktı. Her sanatçının kendi özgünlüğü ne olursa olsun, figüratif/ soyutlama kısır karşıtlığının aşılması olarak ortaya çıkan bir resim üslubunun belirgin niteliğini, hareketlerin şiddete varan içgüdüsel etkisi, renklerin saldırganlığa varan anlatım gücü ile birlikte, gerçek bir şiirsel atılım oluş-

National Portrait Gallery

William Cobbett
National Portrait Gallery
Londra

Hulton-Parimago

Richard Cobden

Cobra: *Boğa güreşi* (1951)
Jacques Doucet'nin tablosu
Pollak kol., Paris

Lauros-Giraudon

Garanger-Larousse

Cobra
Kırgınlar
("de Ontevredenen") [1948]
Asger Jorn'un tablosu
özel kol.

turuyordu. Herkes için, herkes tarafından yapılan bir sanat yolundaki coşkulu arayışıyla devrimci bir nitelik taşıyan Cobra akımının etkisi, kısa ömrüne karşın büyük ve derin oldu. Kurucularının daha sonraki yapıtları dışında, bu akım, Alechinsky, Lucebert, Carl Henning Pedersen gibi sanatçıları Atlan, Jacques Doucet, Bran Van Velde gibi ressamları, Étienne-Martin ve Reinhoud gibi yontucuları da etkiledi.

COBRİZA, Peru'da yer, Huancayo'nun G.-D.'sunda. Bakır madeni.

COBURG, Almanya'da (Bavyera eyaleti) kent, Thüringerwald'ın eteğinde; 46 500 nüf. XV. yy.'dan kalma Sankt Moritzkirche. Coburg düklerinin kalesi (bir bölümü XVI. yy.'dan kalmadır; bugün müze). XVI. yy. sonundan kalma şato (kütüphane; barok üslubunda daireler). Ağaç işi. Makine ve elektrikli gereçler yapımı.

COBURG prensliği → SAKSONYA-COBURG.

COBURG PENİNSULA, Avustralya'nın kuzeyinde yarımada, Darwin'in K.-B.'sında. Ulusal park (1 927 km²).

COBURN (Alvin Langdon), amerikalı fotoğrafçı (Boston 1882 - Colwyn Bay, Wales ülkesi, 1966). "Photo-Secession" grubunun kurucu üyesiydi. İlkin olağandışı perspektifleriyle (*Octopus,* 1913; *Paris damları,* 1917), ardından 1917'de "Vortographs" adını verdiği soyut dizisiyle (aynalarla çoğaltılan gönye), soyut fotoğrafın öncüleri arasında yer aldı.

Alvin Langdon **Coburn**
Octopus (1912)
International Museum of Photography
George Eastman House
Rochester (ABD)

George Eastman House

COBWEB a. ("Örümcek ağı" anlamında ingilizce sözc.). Anglosakson iktisatçılarının, bir iktisadi denge sürecinde çalışan uyarlama mekanizmalarını gösteren şemaya verdikleri ad.

COCA → KOKA.

COCA, İspanya'da (Segovia ili) burg; 2 000 nüf. 1453-1473 arasında Sevilla başpiskoposluğu yapan Alonso de Fonseca için mudecar sanatçıların yaptıkları dev boyutlu şato. Dörtgen planlı, bütünüyle tuğladan yapılmış, birçok kulesi bulunan bu şato, top ateşine dayanması için tasarlanmış tahkimli şatoların ilk örneğidir.

COCA *(Pizzo di),* Bergamo Önalpleri'nin en yüksek noktası; 3 052 m. Valtellina'nın yanında yükselir.

COCA-COLA a. (tescilli ad). Coca-Cola şirketince yapılan gazoz tipi içit.

Coca-Cola şirketi, 1886'da eczacı John Pemberton'un icat ettiği Coca-Cola'yı yapıp satmak için 1892'de kurulan amerikan şirketi. Coca-Cola yapan fabrikalar bu şirkete ve şubelerine aittir; şişeleme ve dağıtım işleri, bağımsız şirketlerce yürütülür. Dünyanın en büyük besin sanayi kuruluşları arasında yer alan Coca-Cola grubu, 1954'ten sonra iş alanını çeşitlendirdi: alkolsüz başka içkiler ve California şarapları. Ayrıca besinle hiç ilgisi olmayan alanlarla da ilgilenmeye başladı: örneğin 1982'de Columbia film şirketi'ni satın aldı.

COCAİ (Merlin) → FOLENGO (Teofilo).

COCCHİ (Antonio), italyan yazar (Benevento 1695 - Floransa 1758). F.Redi'nin çizgisinde hümanist bir hekimdi (*Discorsi toscani,* 1761-62; *Consulti medici* [Tıbbi konsültasyonlar], 1791).

COCCİDAE a. Böcbil. KABUKLUBİTGİLLER familyasının bilimsel adı.

COCCİDİOİDES a. Koksidioyidomikoz hastalığını yapan asalak mantarın *(Coccidioides immitis)* bilimsel cins adı.

COCCİDOTROPHUS a. Guyana'da büyük topluluklar oluşturarak yaşayan kınkanatlı böcek cinsi. (Bazen kabuklubitgiller de *Coccidotrophus* topluluklarına katılır. *Coccidotrophus*'lar kabuklubitgillerin salgıladığı besleyici salgıyı yalar. Yassıkabuklukınkanatlıgiller familyası.)

COCCİNELLA a. Kubbe biçimi elitralı, bahçelerde çok yaygın görülen küçük böcekler cinsi. (Çeşitli türleri uğurböceği ya da gelinböceği genel adı altında da toplanır. Kınkanatlılar takımı uğurböceğigiller familyası.)

—ANSİKL. Asıl uğurböceklerinin *(Coccinella)* çeşitli türleri vardır. Gövdeleri toparlak, genellikle siyahtır; kırmızı ya da sarı elitraları siyah beneklidir. Larvaları ve erişkinleri bitki bitleriyle beslenir ve böylece tarıma büyük yarar sağlar. En yaygın türlerinden biri, uzunluğu 9 mm'yi bulan yedi noktalı uğurböceği ya da yedi noktalı gelinböceğidir *(Coccinella septempunctata)*; iki noktalı uğurböceği ya da iki noktalı gelinböceği *(Coccinella bipunctata)* kışı genellikle evlerde geçirir. Bazı türler dağların tepelerinde kalabalık topluluklar oluşturur. Zorda kalan uğurböcekleri yakıcı bir sıvı salgılar. (→ HEMORE.)

COCCİNELLİDAE a. Böcbil. UĞURBÖCEĞİGİLLER familyasının bilimsel adı.

COCCİOLİ (Carlo), italyan yazar (Livorno 1920). Gazeteci ve mistik romancı, uzun süre Meksika ve Paris'te yaşadı (yapıtlarının bir bölümünü fransızca yazmıştır); yazarlığı modern kuşakların bunalımı ile insana duyduğu güven arasında gelişti (*la Difficile Speranza,* 1947; *Il Cielo e la Terra,* 1950; *Manuel le Mexicain,* 1956; *Journal,* 1957; *L'erede di Montezuma,* 1964; *Mémoires du roi David,* 1976).

COCCOLİTHOPHORACEAE a. Açık denizlerde yaşayan sarı suyosunları grubundan birhücreli suyosunları familyası. Önceleri yalnız kalkerli pulcuklarıyla (kokkolit) biliniyorlardı. (Çok narin yapılı olduklarından incelenmeleri güçtür, ama denizlerdeki planktonların önemli bir bölümünü oluştururlar. [Senegal ırmağının ağzında 1 litre suda 30 milyon tane.] Bugünkü tebeşir tabakaları onların Kretase çağında oluşturduğu kalkerli balçıkların birikimidir.)

COCCOLOBA a. (yun. *kokkos,* tane, ve *lobos,* lop, badıç'tan). Tropikal Amerika'da yetişen, dar, uzun salkım biçiminde erdişi çiçekli olan, süreğen yapraklı ağaç ya da ağaççık. (*Coccoloba pubescens,* Antiller'de yetişir; çok sert, kırmızı renkli, çürümez [dayanıklı] bir odunu vardır. *C. uvifera*'nın odunu kaynatılarak esmer kırmızı renkte, tanence zengin, "Jamaika kinosu" adıyla bilinen pekiştirici bir özsu elde edilir. Bazı türler ise seralarda süs bitkisi olarak yetiştirilir. Karabuğdaygiller familyası.)

COCCOSTEUS a. (yun. *kokkos,* tane, böcek, ve *osteon,* kemik'ten). İskoçya'da Devon devrinde yaşamış zırhlı balık cinsi. (*Placoderma* sınıfı, *Arthrodira* altsınıfı.)

COCCULUS a. Asya, Afrika, Okyanusya ve Amerika'nın tropikal bölgelerinde yetişen, genellikle tırmanıcı, hepyeşil ağaççık. (*Menispermaceae* familyası.)

COCHABAMBA, Bolivya'da kent, yönetim bölgesi merkezi, Doğu sıradağlarının iç havzasında, 2 500 m'yi aşan yükseltide; 403 600 nüf. (1989). Kent, birbirine dik sokaklı eski ispanyol kentinin çekirdeğini, kemerli güzel bir meydanı, modern semtleri ve sanayi dış mahallelerini (petrol rafinerisi, makine, amyant sanayisi) içerir. —*Cochabamba yönetim bölgesi,* 55 631 km²; 1 098 000 nüf. (1990). *Cochabamba vadisi,* verimli ve sulanan topraklar üzerinde çeşitli tarımların yapıldığı bir bölgedir. Yönetim bölgesinin güneyinde hidrokarbon yatakları.

COCHET (Henri), fransız tenisçi (Villeurbanne 1901 - Saint-Germain-en-Laye 1987). 1926-1931 arası, dünya klasmanı birincisi. İki kez Wimbledon şampiyonu.

COCHET (Gabriel), fransız havacı general (Saumur 1888 - Perpignan 1973). Topçu subaylığından ayrılıp 1915'te hava kuvvetlerine katıldı. 1940 nisanında generalliğe yükseltildi, fransız direniş örgütüne katıldı, haziran 1941'de, sonra da 1942 ekiminde yakalandı, kaçmayı başararak İngiltere'ye gitti. 1943'te Hür Fransa istihbarat servisinin başına getirildi. 1944 nisanında Güney bölgesi Hür Fransa kuvvetlerinin başkomutanlığını üstlendi, birkaç ay sonra da işbirlikçi Fransızlar'ı saptamakla görevli komisyonun başkanlığına atandı.

COCHİN, XVII. ve XVIII. yy.'larda yaşayan fransız oymacılar. CHARLES NİCOLAS, **Yaşlı** denir (Paris 1688 - *ay. y.* 1754), yedirme baskıressamı ve kazıma kalemcisi olarak yapıtlar verdi, 1731'de akademiye girdi ve XVIII. yy.'ın en iyi röprodüksiyon oymacılarından biri sayıldı. —Hem oğlu hem de öğrencisi olan CHARLES NİCOLAS, **Genç** denir (Paris 1715 - *ay. y.* 1790), *Observations sur les fouilles d'Herculanum et la sculpture des Anciens* (Herculanum kazıları ve ilkçağ heykelciliği üzerine gözlemler) [1754] adlı bir yapıt yayımladı ve *Lettre aux orfèvres*'inde (Kuyumculara mektup) süslemecileri çalışmalarında sadeliğe çağırdı. Rokay üsluptan "Louis XVI üslubu"na geçiş geniş ölçüde onun etkisiyle gerçekleşti. Çizdiği desenlere göre ya kendisi veya babası, ya da sekseni aşkın başka oymacı tarafından oyulan yaklaşık 1 500 yapıtı vardır.

COCHİSE, ABD'de yönetim bölümü, Arizona'nın güney-doğu kesiminde. Adı

Amerika'daki tarihöncesi uygarlıklardan birine verilmiştir. Söz konusu uygarlık, Kayalık dağlar'ın B.'sında ve Meksika'da gelişmiş olan ABD'de "Çöl uygarlığı" diye nitelenen bir uygarlık çerçevesinde yer alır. Cochise uygarlık evresinin kökenleri henüz pek iyi bilinmemekte, VIII. binde geliştiği, dolayısıyla Folsom uygarlığıyla çağdaş olduğu sanılmaktadır. "Sulphur Springs Uygarlığı" denen bu ilk evrenin sanayisi (chopper'lar ve kertikli ok uçları), mamutlar, atlar ve bizonlardan oluşan bir hayvan topluluğuyla çağdaştır. Sonraki Chiricahua (IV.-II. bin yıllar arası) ve San Pedro (İ. Ö. 2000 - 500) evrelerinde, değirmen taşları gibi gereçlerin bolluğu, beslenmede bitkisel besinlere yer verildiğini kanıtlamaktadır.

COCHİSE, Chiricahualar kabilesinin apaçi şefi (1812-1876). Geronimo ile birlikte, Apaçiler'i birliğe kavuşturdu ve Beyazlar'ın saldırılarına karşı koyabilmeleri için örgütledi. 1856'da, Chiricahualar'ı bir koruma bölgesine kavuşturan bir barış antlaşması imzaladı.

COCHLÄUS (Johannes), katolik alman tanrıbilimci ve tartışmacı (Wendelstein, Schwabach yakınında, 1479 - Breslau 1552). Luther'in en ateşli karşıtlarından biri. Tartışma yapıtları arasında *Commentaria de actis et scriptis M. Lutheri* (M. Luther'in eylemleri ve yazıları üstüne yorumlar) [1549] sayılabilir. Bu yapıt Luther'in ilk yaşamöyküsü ve bir katolik tarafından yapıtları hakkında yayımlanan ilk açıklamadır.

COCHLEARİİDAE a. Zool. İBRİKGAGALIGİLLER familyasının bilimsel adı.

COCHLİCOPA a. Karındanbacaklı akciğerli yumuşakçalar cinsi. (Hayvan, uzun, parlak, armut biçimli bir kavkı içinde yaşar. Daha çok serin yerleri, su kıyılarını yeğler. *Cochicopidae* familyasının örnek tipi.) [Eşanl. CİONELLA.]

COCHLİDİİDAE → LİMACODİDAE.

COCHON DE LAPPARENT → LAPPARENT.

COCHRAN (Jacqueline), amerikalı kadın havacı (Pensacola, Florida, 1907 [?] -İndio, Kaliforniya, 1980). 1932'de uçuş lisansını aldı, genç yaşta birçok havacılık yarışmasına katıldı. İkinci Dünya savaşı sırasında, askeri uçakların atlantikötesi refakat pilotu oldu. Daha sonra, kadınlararası hız, yükseklik ve uzak mesafe rekorlarını kırarak ün kazandı; ayrıca, 18 mayıs 1953'te, ses duvarını aşan ilk kadın pilot unvanını elde etti. 1951'den 1963'e kadar kapalı devrede kadınlararası 100 km hız rekorunu kırmak için Jacqueline Auriol ile çekişmesi ünlüdür (sonunda rekoru Fransa kırdı). 1958'den 1960'a kadar Uluslararası havacılık federasyonu'na başkanlık etti.

COCHRANE (Thomas), 10. **Dundonald** kontu, ingiliz amiral (Annsfield 1775 - Kensington 1860). Royal Navy'de yirmi yıldan fazla çalıştıktan sonra (1793-1814), önce Şili'nin (1817-1822), ardından, bağımsızlığını savunduğu Brezilya'nın hizmetine girdi (1823-1825). Avrupa'ya döndü, ayaklanan Yunanlılar'ın filosuna komuta etti (1827-1828). 1828'de İngiltere'ye döndü.

Cocitsu, Çin'de çıkıp 750'ye doğru Japonya'ya giren buddhacı felsefe okulu. Bu okula göre, ne ben'in, ne düşünce dünyasının, ne de maddesel dünyanın gerçek bir varlığı vardır. Varlığını artık yalnızca Japonya'da sürdüren bu okul, *sanron* mezhebine bağlıdır.

COCK (Hieronymus), flaman gravürcü, tüccar ve estamp yayımcısı (Anvers 1507 ya da 1510 - *ay. y.* 1570). Bir süre Roma'da kaldıktan sonra (1546-1548), Anvers'te "Aux Quatre Vents" adıyla kendi yayınevini kurdu. Çevresine Frans Floris, Cornelis Bos ve özellikle de Bruegel gibi sanatçıları topladı (1556'dan 1569'a kadar), bunların yapıtlarını, Filips Galle, P.Van der Heyden, Cornelis Cort, Frans Huys, Jan Wierix gibi çağın en iyi gravürcülerine kazıttı.

COCKCROFT (*sir* John Douglas), ingiliz fizikçi (Todmorden, Yorkshire, 1897 - Cambridge 1967). Birinci Dünya savaşı'ndan sonra Manchester Teknoloji enstitüsü'nde elektroteknik öğrenimi gördü. Metropolitan Vickers Electrical Company'ye mühendis olarak girdi. Öğrenimini Cambridge'deki Cavendish laboratuvarı'nda tamamlamak üzere bu işten ayrıldı. Rutherford'un yönetiminde, Kapitsa ile birlikte, çok düşük sıcaklıkların ve yoğun manyetik alanların elde edilmesine çalıştı. Atomların başkalaşımı için E.T.S. Walton ile birlikte ilk kez olarak yapay bir biçimde hızlandırılmış parçacıklar kullandı (1932); protonların lityum ve bor üzerindeki etkileri böyle bulundu. 1939'da Cambridge'de ders vermeye başladı. İkinci Dünya savaşı sırasında radarın geliştirilmesinde ve nükleer patlayıcının gerçekleştirilme çalışmalarında etkin bir rol oynadı. 1944'te Montréal laboratuvarları'nı da bu amaçla yönetti. İngiltere'ye dönünce, 1946'da Harwell atom araştırmaları merkezi müdürlüğüne atandı. İlk ingiliz reaktörleri bu merkezde yapıldı. 1951'de Walton ile birlikte Nobel fizik ödülü'nü kazandı.

Lauros-Giraudon

veliahdın evlenme şenlikleri (1745) dolayısıyla Navarra düşesinin balesi
Genç Charles Nicolas Cochin'in yapıtları
kalem ve suluboya
Versailles şatosu

COCKER a. (ing. sözc.). İngiliz kökenli, küçük av ve süs köpeği.
—ANSİKL. Cocker, küçük boylu, uzun ve ipeksi tüylü, büyük sarkık kulaklı, kısa kesik kuyruklu bir köpektir. Tüyleri çeşitli renklerde olabilir: siyah, siyah ve beyaz, parlak kızıl. Önceleri yalnızca çulluk avında kullanılan cocker, bugün çok amaçlı bir av ferma köpeğidir ve özellikle refakat köpeği olarak yetiştirilir.

cocker

COCKERELL (Charles Robert), ingiliz mimar (Londra 1788 - *ay. y.* 1863). Babası Samuel Pepys Cockerell'in (1754 - 1827) mimarlık bürosunda yetişti. 1810 ile 1816 arasında Yunanistan'ı gezdi, Aighina ve Phigalia'daki heykel ve kabartmaları inceledi. Cambridge Üniversitesi kitaplığını, Ashmolean Museum'u ve Oxford'da Institut Taylor'u ve Londra'da pek çok yapıyı inşa etti. Klasik üslubu, yeniyunan yalınlaştırmalarından çok İnigo Jones ve Wren'inkine yakındır. 1836'da Londra Akademisi'ne kabul edildi ve 1840'ta mimarlık profesörü oldu.

COCKERİLL (John), ingiliz asıllı belçikalı mühendis ve sanayici (Haslington, Lancashire, 1790 - Varşova 1840). Babası William Cockerill'in 1817'de Liège'de kurduğu makine fabrikasını geliştirdi, Willem I'in de desteğiyle, bu fabrikayı çok genişletti. 1821'de yaptığı, kıtanın ilk kok kömürlü yüksek fırını 1829'da çalışmaya başladı.

Cockerill Sambre, Belçika demir-çelik sanayisi ve makine yapım grubu; kuruluşu XIX. yy. başlarına iner. Grup birçok şirketin birleşmesiyle oluştu; en son birleşme 1981'de Cockerill de Liège ile Triangle de Charleroi grupları arasında gerçekleşti. Sermayesinin büyük bir bölümü Belçika devletinin elinde bulunan Cockerill Sambre, Belçika'da kendi sektöründe ilk sırada yer alır. Başlıca etkinlikleri çelik üretimi, makine ve kazan yapımı alanında görülür (elektrik santrallarının kazanları, lokotraktörler, metalürji sanayisinde kullanılan gereçler, Diesel motorları). Çok sayıdaki filyalleri aracılığıyla demir-çelik sanayi ürünlerinin dönüşümü ve metalürji alanlarında ortaklıkları vardır.

COCKERMOUTH, Büyük Britanya'da kent, Lake District'te; 6 400 nüf.

COCKNEY [kɔknɛ] a. (esk. ing. *cocken -ey*, horoz yumurtasından ing. *cockney*). Londra'da halk tabakasının oturduğu semtlerde konuşulan ağız. (Cockney'in en önemli özelliği, gösterdiği sesçil farklılıklardır [cockney vurgusu]: [w] yerine [v], [f],[ð], ve [θ] yerine [v], [u] yerine [a], vb.)
◆ sıf. ve a. Bu ağzı kullanan Londralı için kullanılır. (Başlangıçta, cockney kente yeni gelmiş köylülerin oturduğu St -Marylebone semti sakinlerini belirtmek için kullanılırdı.)

COCKPİT COUNTRY, Jamaika'nın orta-batı'sında kireçtaşı tepeleri içeren bölge, en yüksek noktası *Cockpit tepesi*'dir (748 m).

COCKSCOMB dağları, Belize'de billurlu dağ kütlesi; 1 122 m.

COCKY-LEEKY a. (*cock*, horoz, ve *leek*, pırasa'dan ing. sözc.). Tavuklu, arpalı

Henri Cochet

ve pırasalı çorba. (İskoçya mutfağı.)

COCLÉ, Panamá Cumhuriyeti'nde il, Panamá körfezinin kuzey-batı kıyısında; 5 035 km²; 172 165 nüf. (1990). Merkezi *Penonomé.*

—Arkeol. *Coclé kültürü* (İ. S. 800-1525), özellikle Sitio Conte mezarlığı'nda bulunan kalıntılar sayesinde gün ışığına çıkarıldı. Sungularla dolu mezarlarda, kremrengi üstüne siyah, kırmızı, kahverengi ve yeşile boyanmış güzel bir çokrenkli seramik bulundu. Yaygın motifler, bazen insansı özelliklerin ve geometrik şekillerin, özellikle kıvrımların yer aldığı aşırı üsluplaştırılmış hayvanlardan oluşuyordu. Aralarında özellikle altın ve tumbaga (altın ve bakır alaşımı) takıların göze çarptığı mücevherler, dövme ya da döküm yöntemiyle hazırlanmıştır.

COCLES (Horatius) → HORATİUS COCLES

Giraudon

Jean Cocteau
kendi yaptığı portresi (1952)
özel kol.

COCLİCO (Adrianus PETİT, — denir), besteci ve müzik kuramcısı (Flandre 1499 ya da 1500 - Kopenhag 1562). Son derece ilginç bir kişiliği olan Coclico, 1545'ten sonra Almanya'da yaşadı. Wittenberg'de, Frankfurt an der Oder'de, Stettin'de (bugün Szczecin) çalıştı; Königsberg'de Prusya kralının hizmetinde bulundu,Nürnberg'de motet'lerini yayımladı (*Musica reservata,* 1522). Wismar'da bulundu, son yıllarını Danimarka kralının hizmetinde geçirdi. Josquin des Prés'nin öğrencisi olduğu kesinleşmemiş bir söylentidir.

COCO *(isla del),* Büyük Okyanus'un ekvator bölgesinde (5°K., 88°B.) ada. Kosta Rika'ya bağlıdır. Adının bozulmuş biçimi *Cocos,* Galápagos takımadasını Orta Amerika'ya bağlayan, deprem etkinliği göstermeyen sırta ve bunu taşıyan taşküre dilimine verilmiştir.

COCO *(río),* esk. **Sergovia,** Orta Amerika'da Antil denizi'ne dökülen ırmak. Nikaragua-Honduras sınırını oluşturur. Deltasının ucunda Gracias a Dios burnu vardır.

COCOBOLO a. Tropikal Amerika'da yetişen ve *granadillo* adıyla da anılan ağaç. (Turuncu ya da kırmızı renkli, ince dokulu, çok sert ve çok ağır olan odunu kakmacılık ve bıçakçılıkta kullanılır. Pelesenkler grubundan, *dalbergia* cinsi, kelebekçiçekliler familyası.)

COCOS ya da **KEELİNG adaları,** Hint okyanusu'nda küçük takımada, Cava adasının 800 km G.-B.'sında ve 1955'ten beri bağlı olduğu Avustralya'nın yaklaşık 3 000 km K.-B.'sında; 14 km²; 444 nüf. Kopra. Havalimanı, Avustralya -Güney Afrika havayolu için önemli bir ikmal ve konaklama yeriydi. 1609'da William Keeling'in bulduğu, XIX. yy.'da yerleşilen takımadayı, 1857'de İngiltere ele geçirdi. Darwin, mercan adalarının oluşumuna ilişkin kuramını bu adaları gezdikten (1836) sonra geliştirdi.

Coço
Amida buddhası
lake ve yaldızlı tahta
(1053)
Anka pavyonu (Hoo-do)
Byodo-in, Uci

Ogawa-Ziolo

COCOS, *İsla del Coco**'yu taşıyan okyanus sırtı ve taşküre dilimi.

COCTEAU (Jean), fransız yazar ve sinemacı (Maisons-Laffitte 1889 - Milly-la -Forêt 1963). İlkin aristokrat çevrenin güzelliğine kapılarak *Prince frivole* (Havai prens) adlı şiir kitabını yayımladı (1910). Sonradan bu şiirleri yadsıdıysa da, onlara verdiği addan kurtulamadı. Dadacılara yöneldi, onlarla birlikte çarpıcı gösteriler düzenledi (*Parade* [Gösteriş], 1917; *le Boeuf sur le toit* [Damdaki öküz], 1920; *les Mariés de la tour Eiffel* [Eyfel kulesi evlileri], 1924). Ancak bu sevda çok sürmedi: Cocteau hiçbir şeye bağlanacak adam değildi, nerde yeni bir şey varsa Cocteau oradaydı. İlk gençliğin şenlik fişeğinden (*Plain-Chant* [İlahi], 1923) olgunluğun sorgulamalarına (*Allégorie,* 1941; *la Crucifixion* [Çarmıha geriliş], 1947; *Clair -Obscur* [Alacakaranlık], 1954; *Requiem* [Ağıt], 1962). yapıtlarının temelinde hep aynı "varolma güçlüğü" yatıyordu ("difficulté d'être", 1947'de yayımlanan özyaşamsal bir denemenin başlığı). Romanlar yayımladı (*le Potomak,* 1919), ama içleri hep şiir doluydu. *Le Grand Ecart* (Büyük sapma) [1923], *Thomas l'imposteur* (Düzenbaz Thomas) [1923] ve *les Enfants* terribles* (Korkunç çocuklar) [1929] ile tanındı. Ama asıl ününü, tiyatroya (*Saatli bomba* [la Machine infernale], 1934; *Müthiş bir aile* [les Parents terribles], 1938; *la Machine à écrire* [Yazı makinesi], 1941; *İki başlı kartal* [l'Aigle à deux têtes], *Kaygısız* [le Bel indifférent], *İnsan sesi* [la Voix humaine]) ve özellikle sinemaya *(le Sang d'un poète* [Şairin kanı], 1930; *l'Éternel Retour* [Ezeli dönüş], 1943; *la Belle et la Bête* [Güzel ve Hayvan], 1946; *Orphée* [Orpheus], 1950; *le Testament d'Orphée* [Orpheus'un vasiyeti], 1959) borçludur.

Çok yönlü dehasının özelliği (ayrıca kitap ressamlığı, bale kostümcülüğü yaptığı gibi, Villefranche-sur-Mer, Fréjus ve Milly-la-Forêt kiliselerini de süsledi), kısaca söylemek gerekirse, klasiktir: yaşama bağlılığın ve sözcük oyunlarının ardında, belli belirsiz, kaygı, acı ve yazgının izleri sezilir. Cocteau'nun şiirleri, desenleri ve filmleri, bir çağı aydınlatan ve özgürlük düşkünlüğü ile ona durmadan "başka yere" bakma fırsatını vererek o çağı dönüştüren birer "gösterim"dir. (Fr. Akad., 1955)

COCUY *(Sierra Nevada del),* Doğu sıradağlarında (Kolombiya) Andlar'a bağlı kütle, Bucaramanga'nın G.-D.'sunda; 5 493 m.

COÇO, japon heykeltraş (Kyoto'da çalıştı, 1057'de öldü). Uci'deki Byodo-in Hoo-do pavyonu için 1053'te yaptığı Amida buddhası (lake ve yaldızlı tahtadan) ulusal üslubun *(vayo)* ve *yosegi* tekniğinin (birleştirilmiş parçalar) klasik örneğidir. Bu teknik, XIII. yy.'daki tahta yontuculuğunun doğuşunu hazırlayan ortaklaşa bir çalışmayı ve heykeltraş atölyelerinin *(busşo)* kurulmasını gerektirir.

COD burnu yarımadası, ABD'de (Massachusetts) dar ve uzun kara çıkıntısı. Atlas okyanusu'nda önce D.'ya, sonra K.'ye doğru uzanır. Buzulların bir çukuru doldurması sonucu oluşmuştur. Cod burnuyla (1602'de burayı bulan gemici, çevrede pek çok morina balığı [ing. *cod*] gördüğü için *Cod burnu* adını vermiştir) sona erer. Sayfiye merkezleri, konut kentleri ve balıkçı limanları. Ulusal park.

CODA a. ("kuyruk" anlamında ital. sözc.). Müz. **1.** Bir fügde, konu tamamlandıktan sonra yanıtın hemen girmediği durumlarda, konuya eklenen uzatma. **—2.** Senfoni, sonat gibi yapıtlarda bölüm sonu.

—Koregr. Klasik balede bir pas de deux' nün üçüncü ve son bölümü. || Bir klasik balenin bitimi; bu bölümde başlıca rollerin yorumcuları yeniden sahneye çıkar (örneğin, *Uyuyan güzel*'in 3. perdesinin mazurkası).

CODAZİ → AGUSTİN CODAZZİ.

CODAZZİ (Agostino), italyan haritacı (Lugo, Ferrara yakınında, 1793 - Espíritu Santo, Kolombiya, 1859). Kolombiya'da ve Venezuela'da harita çalışmaları yaptı. *Atlas físico y político de la Republica de Venezuela* (Venezuela Cumhuriyeti'nin fiziki ve siyasi atlası) [1841] ve *Geografía física y política de los Estados Unidos de Colombia* (Kolombiya Birleşik Devletleri' nin fiziki ve siyasi coğrafyası) [1862-63] adlı yapıtları yayımladı.

CODDE (Pieter), hollandalı ressam (Amsterdam 1599 - *ay. y.* 1678). Askerleri ve zarif genç kadınları bir araya getiren küçük ev içi sahnelerde uzmanlaştı. Düz, saydam bir boyayla ayrıntılı etkiler yaratmaya çalıştı (Amsterdam, Lahey, Dresden, Lille müzeleri).

CODEMO GERSTENBRAND (Luigia), italyan kadın yazar (Treviso 1828 - Venedik 1898), kendi kendini yetiştirdi, saf ve tumturaklı bir sosyalizm anlayışıyla romanlar yazdı (*Memorie e splendori della povera gente,* 1865; *La rivoluzione in casa,* 1872).

Code of Terpsichore, Carlo Blasis' in (1828) öğretici yapıtı. Klasik dansın teknik temellerinin kaynağıdır. Londra'da 1830'da yeniden yayımlandı.

CODEX a. (lat. sözc.). Esk. Rom. **1.** Romalılar'ın, balmumu ile kaplayarak yazı yazdıkları ve kitap gibi birleştirdikleri tahta levhalara verdikleri ad. **—2.** Aynı biçimde bir araya getirilerek dikilmiş sayfalardan oluşan kitap. (Codex, silindir biçimindeki *volumen*'den ayrılır.) **—3.** Kölelerin ayaklarını bağlamada bukağı işlevi gören çok ağır odun parçası.

Codex Cumanicus, kıpçakça (kumanca), sözcükleri ve metinleri derleyen yapıt (XIII. yy.). San Marco (Venedik) kitaplığı'ndaki tek yazması 1303 tarihinde kopya edilmiştir. 82 yapraktan oluşan yazmanın 55 yaprak tutan ilk bölümünü bir italyan, latin abecesiyle, geri kalanını bir alman rahip gotik abeceyle yazmıştır. Yapıtın ilk bölümünde önce abece sırasına, sonra hıristiyanlık (*Mariam Katun* [Meryem Ana]), doğa (*salkun* [rüzgâr, hava]), insan vücudu (*sarı* [safra]), ticaret (*satuk* [alışveriş]), günlük yaşam (*açkus* [anahtar], *olturguç* [sandalye], *ağınguç* [merdiven]), meslekler (*culahak* [dokumacı], *yalçı* [işçi]), yönetim (*yarguçı* [hâkim, vali], *çeribaşı* [komutan]) vb. gibi konulara göre düzenlenmiş 2 680 türkçe sözcük yer alır. İkinci bölümde kıpçakça -almanca, kıpçakça-latince sözlükler, kıpçakçanın bazı dil özellikleri, kıpçakça hıristiyan din metinleri, dualar, bilmeceler (örn. *İtip itip ırgamas / içindeki çaykalmas. Ol uru.* [İtip itip kımıldamaz, içindeki çalkalanmaz. O kuyudur.]) vb. yer almaktadır. Yapıtın, kıpçak bölgesinde ticaretle uğraşan hıristiyanlara yardımcı olmak için düzenlendiği ya da fransisken rahipler tarafından din propagandası için hazırlandığı ileri sürülmüştür. Öte yandan Codex Cumanicus'un Kırım kıyılarında kolonileri bulunan italyanların, türkçe ve farsça konuşan çevrelerle ilişkilerinde yararlanmalarına yönelik olduğu da söylenir. Yapıtın önemli yanlarından biri, türkçenin ses özelliklerini (uzun ünlüler, kapalı e sesi vb.) yansıtmada yetersiz kalan arap abecesi yerine, latin harfleri aracılığıyla, tarihsel sesbilgisi ve tarihsel şiveler konusunda verdiği bilgilerdir. Kitabın ilk yayımı, latince açıklama ve latinceye çevirisiyle Geza Kuun tarafından yapıldı (1880). K. Grönbach tıpkıbasımıyla dizinini yayımladı (1936, 1942).

CODHPUR, Hindistan'da kent, Racasthan'da; 648 621 nüf. (1991). Üniver-

site. Codhpur tahılların, yağ bitkilerinin, yün ve pamuğun pazarlandığı bir ticaret merkezidir. Tarım pazarı olması nedeniyle doğan sanayiler (pamuklular) çeşitli dallara ayrılır: spor gereçleri, eczacılık ürünleri, metal aygıtlar. Elsanatları geleneksel etkinliğini sürdürmektedir: fildişi, deri ve laka işleme.
—Güz. sant. 1459'da Racput devleti'nin başkenti olarak kurulan ve XVI. yy.'dan kalma toprak tabyalarla çevrilmiş bulunan kentte kırmızı kumtaşından çok büyük bir kale ve birçok saray yer alır.

CODİCİLLİ a. (lat. sözc.) Rom. huk. Vasiyetnameyi değiştirmek ya da tamamlamak için sonradan düzenlenen ek. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Rom. huk. Roma hukukunda vasiyetnamelere, mirasçıyı yükümlülük altına sokmayan ve yerine getirilmesi yalnızca iyi niyete bağlı olan kısa bir yazı (codicilli) eklenebiliyordu. Ancak Augustus döneminde fideicommissum'lar geçerli sayılınca codicilli'lerin geçerliliği de dolaylı olarak kabul edildi.

CODİM Ceb. EŞBOYUT'un kısaltması.

CODİOPSİS a. (yun. *kodion*, küçük post, ve *opsis*, görüş, görünüş'ten). Değirmi beşgen biçimli düzgün denizkestanesi cinsi. (Fosillerine Kretase devri tabakalarında rastlanır. *Arbaciidae* familyası.)

CODİUM a. (yun. *kodion*, yapağı). İplikçikler ve kesecikler içeren sifonumsu yapıda yeşil deniz yosunu. (Genel biçimi silindirimsi, dallı ya da topludur. Codium'ların üreme çevrimi, üstün evrimli hayvanların yapısını andırır.)

Codo ya da **Codo-şu,** XII. yy.'da *Honen* tarafından kurulan ve Amitabha adının yinelenmesinin, Cingtu'ya *(Sukhavati)* kavuşmak için en uygun yöntem olduğunu öğütleyen buddhacı japon tarikatı. En ünlü öğrencisi Şinran, *Şin* tarikatını kurdu. Codo tarikatının 1960'ta Japonya'da 4 milyona yakın yandaşı vardı.

CODOGNO, İtalya'da kent, Lombardia'da, Cremona'nın batısında, Adda ve Po ırmakları arasında; 15 000 nüf. Demiryolu kavşağı. Tarım (süt ürünleri) ve sanayi merkezi.

CODOKYO, "Cingtu" denilen buddhacı öğretileri belirten japonca sözc.; bu öğretilere göre insan, Amida Cingtu'sunda doğarak Buddha durumuna erişebilir. Japonya'da, *Codo*, *Şin* ve *Ci* tarikatları bu öğretiye bağlanır. Çin'de, bu öğretiye dayanan üç okul vardır: *Huei Yüen*, *Şandao* ve *Ci Min.* Hindistan'da, *Aşvaghosa*, *Nagarcuna* ve *Vasubandhu* bu öğretiyi yaymışlardır.

CODONA (Alfredo), meksikalı trapezci (Hermosillo, Meksika, 1893 - Long Beach, Kaliforniya, 1937). Kardeşi Lalo (Mexico 1896-öl. 1951) ve ilk karısı Lillian Leitzel (1893-1931) ile birlikte **Codonalar** adıyla üçlü perendede uzmanlaşmış dünyaca ünlü bir trio kurdu. 1933'te bir kazadan sonra perende çalışmalarına son vermek zorunda kaldı. Dört yıl sonra da intihar etti. Rosa Sullivan ve Clayton Behee ile birlikte kendilerine ün kazandıran numarayı yeniden yapmaya başlayan kardeşi, 1937'de, geçirdiği kazadan sonra ip üzerindeki gösterileri bıraktı.

Codo-şu → CODO.

CODREANU (Corneliu Zelea), rumen siyaset adamı (Yaş 1899 - Jilava ormanı 1938). Genç bir avukatken Yaş polis müdürünü öldürdü. Mahkemede aklandıktan sonra, 1927'de aşırı milliyetçi bir partiyi (Melek Mikail lejyonu), daha sonra da Demir muhafızlar'ı (1931) kurdu. Yandaşlarının uyguladıkları şiddet eylemleri sonucu tutuklandı. On yıl hapisle cezalandırıldı. Bir cezaevinden ötekine götürülürken on üç yandaşıyla birlikte öldürüldü.

CODRİNGTON (*sir* Edward), ingiliz amiral (Dodington, Gloucestershire, 1770 - Londra 1851). *Orion* savaş gemisinin komutanı olarak Trafalgar savaşı'na (1805) katıldıktan sonra, 1827'de Navarin deniz savaşı'na katılan ingiliz, fransız ve rus birleşik donanmasının başına getirildi.

CODRİNGTON (*sir* William John), ingiliz general (1804 - Londra 1884), sir Edward Codrington'ın oğlu. General Simpson'dan sonra, Kırım'daki ingiliz kuvvetlerinin başına geçti.

CODUCCİ (Mauro), italyan mimar (Lenna, Bergamo eyaleti, 1440'a doğr. - Venedik 1504). Venedik'teki S. Michele all' Isola kilisesi'ni (1468-1480), S. Zaccaria'nın cephesini, S. Giovanni Crisostomo kilisesi'ni (yapımına 1497'ye doğr. başlanmıştır), San Marco meydanı'ndaki Orologio kulesi'ni, Corner Spinelli ve Vendramin Calergi saraylarını yaptı. Venedik dekoratif geleneğine Alberti'nin ilkelerini uygulayarak yenilik getirdi.

CODY (William Frederick) → BUFFALO BİLL.

COE (Sebastian), ingiliz atlet (Londra 1956). 1980 Moskova Olimpiyatları'nda 1 500 metrede altın, 800 metrede gümüş madalya aldı. 1981'de 800 m (1 dk 41 sn 73/100), 1 mil (3 dk 47 sn 33/100) ve 1 000 m (2 dk 12 sn 18/100) dünya rekorlarını kırdı. 1984 Los Angeles Olimpiyat oyunları'nda 1 500 metrede altın madalya aldı.

COEBERGHER ya da **COBERGHER** (Wenceslas ya da Wenzel), flaman mimar ve ressam (Anvers 1561 - Brüksel 1634). Ressam Marten De Vos'un öğrencisi oldu (1573), Paris (1583) ve Roma'da bulundu, S. Maria in Vallicella kilisesi'ni süsleme çalışmalarına katıldı. Hollanda'ya geri döndüğünde Brüksel arşidüklerinin saray ressamlığı, mimarlığı ve mühendisliği görevine atandı (1604). Resim alanında, Coebergher, italyan esinli manierismo akımının temsilcilerinden biridir (*Mezara konuş*, 1605, Brüksel krallık müzesi; *Aziz Sebastianus'un martyri*, Nancy). Mimar olarak, Diest yakınında Montaigu'de, Flandres bölgesinin barok üslupta ilk rotondasını (Ste-Marie, 1609 - 1621), daha sonra da Anvers Aziz Augustinus kilisesi'nin rotondasını (1615-1618) inşa etti.

COECKE (Pieter), **Van Aelst** denir, flaman ressam, heykelci, mimar ve dekoratör (Aalst 1502 - Brüksel 1550). B. Van Orley'in öğrencisiydi, büyük bir olasılıkla Roma'da kaldı, Anvers'de serbest öğretmenlik yaptı (1527) ve İstanbul'u ziyaret etti (1533). Flaman Rönesansı'nın ilk "evrensel" kişilerinden biridir. Vitruvius ile Serlio'nun mimarlık incelemelerini hollandacaya çevirdi (1539). Coecke'nin dinsel bir nitelik taşıyan resmi, XVI. yüzyıl başlarının "anvers maniyerizmi"nden, yüzyılın ikinci yarısının romanizmine geçişi sağladı. Duvar halısı resimleri de yaptı *(Aziz Paulus'un yaşamı; Yeşu'nun öyküsü; Büyük günahlar).* Kızı Maria ile evlenen Bruegel'in ustasıdır.

COEHOORN (Menno, *baron* VAN) → VAN COEHOORN.

COELEBOGYNE a. Avustralya kökenli ikievcikli bitki. (Anayurdunda sıradan olan üreme tarzı Avrupa'da ilginçtir; döllenme yeteneğinde herhangi bir eksilme olmadığı ve erkek çiçekli bitki bulunmadığı halde partenogenetik [döllenmesiz] olarak çoğalabilmektedir. Sütleğengiller familyası.)

COELHO (Joaquim Guilherme Gomes) → DİNİS (Júlio).

COELHO NETO (Henrique Maximiano), brezilyalı yazar (Caxias, Maranhão, 1864 - Rio de Janeiro 1934). Bölgeci hikâyeleri, çoğu kez "parnascı" olarak nitelendirilen üslubunun yalınlığıyla ünlüdür (*Miragem*, 1895; *Rei Negro*, 1914).

COELİFERA a. (yun. *koilos*, oyuk, ve lat. *ferre*, taşımak'tan). Dişilerinde yumurtlama borusu bulunmayan (örneğin kısaduyargalıçekirgegiller) düzkanatlı böcekler alttakımı.

COELİOXYS a. *Megachile*'lerde tek başına ve asalak yaşayan arı cinsi. (Arıgiller familyası.)

COELLO (Alonso SÁNCHEZ) → SÁNCHEZ COELLO.

COELLO (Claudio), portekiz asıllı ispanyol ressam (Madrid 1642 - *ay. y.* 1693). İlk yapıtlarında ustası F. Rizi'nin etkisi görülür: *Aziz Augustinus'un zaferi* (1664, Prado), *Muştulama* (1668, San Plácido kilisesi, Madrid). Kralın ressamı (1684), ardından da *pintor de cámara* olarak atanınca (1685), barok üslupta birçok dinsel

Bk. resim sayfa 2414

resim yaptı. Başyapıtı olan *la Sagrada Forma*'yı (Escorial'in sacristiası) 1690'da gerçekleştirdi. Coello burada Velázquez'in havadan perspektif anlayışından yararlanarak görkemli bir portreler galerisi düzenledi: Carlos II, Medinaceli dükü, kendi portresi... Yaşamının sonunda, Luca Giordano'nun saraya gelmesiyle gözden düştü.

Lauros-Giraudon

Venedik'te Vendramin Calergi sarayı mimarı Mauro **Coducci** (1500) [1509'da Pietro Lombardo tarafından bitirildi]

Presse Sports

Sebastian **Coe**
Moskova olimpiyat oyunları'nda (1980) 1 500 m finalinde ipi göğüslerken

Lauros-Giraudon

Pieter **Coecke** Van Aelst
Bakire Meryem'in resmini yapan Aziz Luka
(1535 - 1540'a doğr.)
Güzel sanatlar müzesi Nîmes

Jacques **Coeur**
ressamı bilinmeyen bir tablo
Bourges belediyesi

COELODENDRİDAE a. (yun. *koilos*, oyuk, *dendron*, ağaç, ve *eidos*, görünüş'ten). Küresel, ışınlı *Actinopoda* familyası. (Avrupa denizlerinde yaşayan *Coelodendrum* cinsi üyelerinde olduğu gibi, iskeletleri kafeslidir.)

COELOGYNE a. (yun. *koilos*, çukur, ve *gyne*, *-aikos*, dişi'den). Tropikal Asya'da yetişen epifit orkide. (Yalancı soğanları, derimsi iki yaprağın üzerinde bulunur ve büyük, kokulu çiçekleri, çoğunlukla sarkık, gevşek salkım durumundadır. Birçok coelogyne türü tropikal seralarda yetiştirilir.)

COELOPE a. (yun. *koilos*, kabuk, salyangoz, ve *optos*, görülebilir'den). Kumsallarda denizyosunları kalıntıları altında yaşayan küçük sinekleri içeren cins. (İkikanatlıların *Brachycera* öbeğinden sikloraf hayvanlar olan bu sinekler *Coelopidae* ya da *Phycodromidae* familyasındandır.)

COELUROSAURUS a. (yun. *koilos*, oyuk, ve *saura*, kertenkele'den).Çoğunlukla ikiayaklı, narin kemikli fosil sürüngen cinsi. (Bazen dişsiz ve gagalıdır, bütün İkinci Zaman boyunca yaşamıştır. *Saurischia* takımının *Theropoda* alttakımına giren *Coelurosaurus*'lar bilinen en küçük dinozorlardır: boyları ardıçkuşuyla kaz arasında değişir.)

COEN (Jan Pieterszoon), hollandalı siyaset adamı (Hoorn 1587 - Batavia 1629). Doğu Hindistan Hollanda şirketi'nin temsilcisiydi, İspanyollar ile Portekizliler'in Güney-Doğu Asya'dan kovulmasına katkıda bulundu, 1619'da Batavia'yı kurdu, İngilizler'i Molük adalarını boşaltmaya zorladı ve Cava'nın kalkınmasını başlattı. Baharat tekelinin Şirket'in elinde kalması için şiddete başvurmaktan çekinmedi: 1621'de Banda adaları halkı kılıçtan geçirildi.

COENE (Jacob ya da Jacques), XIV. - XV. yy. flaman ressamı. Brugge kökenli olan Coene 1398'de Paris'e gitti, ertesi yıl Milano katedrali'nde çalıştı. 1404'te Atak Philippe için fransızca ve latince bir Kutsal Kitap resimledi. Elimizde ona ait olduğu kesinlikle bilinen hiçbir yapıt yoksa da yaşamöyküsüne ilişkin birçok ayrıntıdan, bu sanatçının Boucicaut ustası ile aynı kişi olduğu sanılmaktadır.

COENOMYİA a. (yun. *kainos*, yeni, ve *myia*, sinek'ten). Sarı kanatlı, iri, kırmızı sinekler cinsi. (Larvası çürümüş odunlarda yaşar. *Coenomyidae* familyasının örnek tipi.)

Claudio **Coello**
Aziz Augustinus
1664, Prado

COENONYMPHA a. *Rhopalocera* öbeğinden kelebek cinsi. (Başlıca özelliği ön kanatlarının dip kesimindeki damarların kalın olmasıdır. Ilıman bölgede yaşayan türleri, koruların ve tarlaların otlu bölümlerinde uçuşur. Tırtılları çeşitli buğdaygiller üstünde yaşar. *Satyridae* familyası.)

COENOTHECALİA a. (yun. *kainos*, yeni, ve *thele*, göğüs'ten). Mavi mercan gibi, ağır aragonit kireçli iskeletli knidliler *(Alcyonaria)* takımı. (Başlıca cinsi *Heliopora*.)

COENURUS a. (yun. *koinos*, yeni, ve *ura*, kuyruk'tan). Bir tavuk yumurtası iriliğinde, kese biçiminde, iri larva cinsi. (Koyunların sinir merkezlerinde asalak yaşar ve delibaş hastalığı adı verilen denge bozukluklarına yol açar.)

COESFELD, Almanya'da kent, Kuzey Vestfalya Renanyası sınırları içinde, Münster'in B.'sında; 30 900 nüf. Makine yapımı.

COETİVY, Seychelles'lerde ada.

COETSU, Japonya'da kent, Honşu adasında (Niigata ili); 130 114 nüf. (1990). Demir-çelik fabrikası.

COETZEE (John M.),ingilizce yazan güney afrikalı yazar (Cape Town 1940). Öğrenim yıllarının çoğunu İngiltere ve ABD' de geçirdi. Güney Afrika'ya döndükten sonra üniversitede öğretim üyeliğiyle romancılığı birlikte yürüttü. *Dusklands* (1974), *In the Heart of the Country* (1977), *Barbarları beklerken* (Waiting for Barbarians, 1980) ve *Michael K nasıl yaşadı* (The Time and Life of Michael K, 1983) gibi romanlarında, düşsel öğelere de başvurarak, beyazlar ve zenciler arasındaki şiddetli geçimsizliği anlattı. *Michael K nasıl yaşadı* ile İngiltere'de 1984 Booker McConnell roman ödülü'nü, Fransa'da 1985 Fémina ödülü'nü ve 1986 Kudüs ödülü'nü kazandı.

■ **COEUR** (Jacques), fransız işadamı (Bourges 1395'e doğr. – Sakız 1456). Bourgeslu bir tacirin oğluydu. Değerli maden spekülasyonundan sağladığı büyük servetle Akdeniz'de, özellikle Doğu Akdeniz'de yatırımlar yaptı. Kısa sürede, Loire vadisinden, Saône ve Rhône ırmaklarının en uç noktalarına ve Akdeniz kıyılarına kadar uzanan gerçek bir ticaret imparatorluğu kurdu. Fransa'nın (Brugge, Toulouse, Bordeaux) ve öbür ülkelerin en önemli kentlerine kadar yayıldı (Londra, Cenevre, Barcelona, Marsilya, Cenova, Floransa ve Napoli). Sarayın da desteğiyle ticari egemenliğini güçlendiren ayrıcalıklar elde etti. 1450 ve 1451 yılında Normandiya'nın geri alınmasını sağlamak amacıyla krala para yardımı yaptı. Ancak krala ve birçok soylu kişiye borç vermesi, korku ve kıskançlık uyandırdı. Kralın gözdesi Agnès Sorel'i zehirlemekle suçlanarak 1451 yılında tutuklandı; bu suçlamadan aklandıysa da bu kez yolsuzlukla suçlandı (1453), mallarına el kondu. 1454 yılında kaçmayı başararak Roma' ya sığındı. Papa Calixtus III Rodos'u Türkler'e karşı koruyacak filonun başına getirdi. Coeur bu sefer sırasında öldü.

COEUR D'ALENE, ABD'de (İdaho) kent, Spokane'in D.'sunda, *Coeur d' Alene gölü* kıyısında; 16 300 nüf. Turizm merkezi.

COFFERDAM a. (ing. sözc.). Bir geminin bölmelerini ayıran boş alan; ayırdığı bölmeler arasında hiçbir ortak duvar bulunmayacak biçimde yerleştirilir.

Coffey ameliyatı, URETERO-SIGMOİDOSTOMİ'nin eşanlamlısı.

COFFRE ya da **LE COFFRE** (Benoît), danimarkalı ressam (Kopenhag 1671 - *ay. y.* 1722). Kopenhag sarayı'nda çalışan bir fransız yalancımermer işçisinin oğluydu. Paris Güzel sanatlar akademisi'ne gönderildi. 1695'e doğru Danimarka'ya dönünce, portreci ve süslemeci olarak krala hizmet etti (Frederiksberg [Kopenhag] ve Rosenborg şatolarındaki canlı ve neşeli bir üslupla yapılmış mitolojik resimler).

COGCAKARTA, Endonezya'da kent, Cava adasında, adanın güney kıyısına yaklaşık 30 km uzaklıkta; 428 000 nüf. (1990). Havalimanı. Üniversite. İplik fabrikalarının kurulmasına karşın Cogcakarta hâlâ Endonezya folklorunun, kültürünün ve elsanatlarının sürdüğü bir merkezdir.
—Tar. Kent, Surakarta'ya yerleşen Pakubuvana'nın rakibi Mangkubumi tarafından 1749'da kuruldu. Mataram* sülalesinden bu iki prensi karşı karşıya getiren savaşın (1746-1757) ardından, Cogcakarta, eski Mataram hükümdarlığı'nın batı kesiminde kurulan bir sultanlığın başkenti oldu. Yörenin doğu kesimiyse Surakarta susuhunanının elindeydi. Cogcakarta prensi Diponegoro, 1825 ile 1830 arasında Cava'nın büyük bir bölümünü ayaklandırdı. Cogcakarta'nın K.'indeki Kedu ovasında, Şailendra hanedanının (VIII. yy. - IX. yy.) buddha kalıntıları (bunların en önemlisi Barabudur*) bulunmaktadır.

COGHİNAS, İtalya'da ırmak, Sardinya adasının kuzey kesiminde; 123 km. Hidroelektrik tesisi.

Cogitata metaphysica *(Metafizik düşünceler)*, Spinoza'nın yapıtı. 1663'te, aynı yıl yayımlanmış olan *Principia philosophiae cartesianae more geometrico demonstrata* (Descartes felsefesi ilkelerinin geometrik yoldan kanıtlanması) adlı yapıtının devamı olarak yayımlandı. Öğretici nitelikteki bu yapıtında Spinoza, temel tanım ve ayrımları vermeye çalışır. Bunların bazıları Descartes'tan ve skolastikten kaynaklanıyordu. Filozof, *Etika*'yı (Ethica) yazarken, yeni bir içerik kazandırdığı bu tanım ve ayrımlardan yararlandı.

COGİTO a. (lat. *cogito, ergo sum;* düşünüyorum, öyleyse varım'ın kısaltılmışı). Fels. **1.** Varoluşu, düşünceden çıkarsayan descartesçı akılyürütme. **—2.** Descartesçı filozofların tanımlamasına göre, düşüncenin kendisi.

Cogito, ergo sum ("Düşünüyorum, öyleyse varım), Descartes'ın, yöntemli kuşkusundan sonra ulaştığı kesinliği belirten kalıp cümle (*Metafizik düşünceler*' de [Méditations métaphysiques] ve *Metod üzerine konuşma*'da [Discours de la méthode] yer alır). Gerçekten de, bu kuşku bir tek şey dışında her şeyi kapsar. Kapsamadığı bu tek şey de, kuşkunun kendisidir. Çünkü, "her şeyden kuşku duyabilirim, ama kuşku duyduğumdan kuşku duyamam". Ne var ki, kuşku duymak düşünmektir ve öyleyse şu kesindir: "düşünüyorum, öyleyse varım"

COGLİANS dağları, alm. **Kellerwand,** Carnia Alpleri'nde doruk, İtalya -Avusturya sınırında; 2 781 m.

COGNAC, Fransa'da *arrondissement* (Charente) merkezi, Charente ırmağı kıyısında; 19 932 nüf. (1991). Çok ünlü bağların ortasında yer alan kent, konyak damıtma tesisleri ya da yüksek nitelikli şampanyasıyla dünyaca ünlüdür.

COGNAC → KONYAK.

COGNATİO a. (lat. sözc.). Rom.huk. Aynı kandan gelen kişiler arasındaki hısımlık; kan hısımlığı.
—ANSİKL. Cognatio doğal hısımlıktı (karşt. AGNATİO); cognatus'lar, yani agnatus'ların tümü ve agnatus olmayan tüm kan hısımları (*capitis deminutio*'nun konusu olarak baba soyundan gelenler) ile ana soyundan gelenler hiçbir ayırım gözetilmeden kan bağıyla hısım sayılıyorlardı. Başlangıçta cognationun tek hukuksal sonucu evliliğe engel olmasıydı. Ancak yargıç kararları cognatus'ların miras konusundaki haklarını genişletti. İustinianos döneminde agnatio ortadan kalktı ve *Novellae*'nin getirdiği miras sistemi cognatioyu esas aldı.

COGNATUS a. Rom. huk. Başkalarına

kan hısımlığıyla bağlı olan; özellikle kadınlar aracılığıyla hısım olan.

COGNE, İtalya'da yaz turizmi ve kış sporları merkezi (1 523 - 2 100 m), Aosta'nın G.'inde, Gran Paradiso'nun eteğinde. Cogne ulusal parkının başlıca girişlerinden biri; 1 700 nüf. Demir yatakları.

Cognizione del dolore *(la)* [Acıyı tatmak], C. E. Gadda'nın romanı (1963). 1938-1941 yıllarında yazılan yapıtta, olaylar Güney Amerika'nın kurgusal bir bölgesinde geçer. Konu, anlatıcının annesine karşı duyduğu cinsel tutkudur.

COGNOMEN a. (takma ad anlamında lat. sözc.). Romalılar'da, ya başarılı bir eylemin anısına (*Africanus, Numidicus, Corvinus,* vb.) ya da bir gensin kollarını ayırt edebilmek için, genellikle fiziksel bir özellikten ötürü (*Cicero, Scipio* gibi) bir kimseye takılan ad. (Bu *tria nomina* öğesi İ.S. I. yy.'da bütün vatandaşlar için zorunlu hale getirildi.)

COGULL, İspanya'da (Katalonya, Lérida ili) yerleşme;336 nüf. Tarihöncesi'nden kalma kayaaltı barınağında ispanyol Levante sanatına bağlanan ilgi çekici kaya resimleri. (Hayvan ve kadın figürleri.)

COĞRAFİ sıf. (ar. *coğrafi*). Coğrafyayla ilgili: *Coğrafi bölgeler.*

—Biyol. *Coğrafi ırk* ya da *çeşit,* belli bir bölgeye özgü olan, ama başka bölgelerdeki çeşitlerle döllenebilir olduğu halde saflığını ancak yalıtılmış olmasıyla koruyan bir hayvan ya da bitki türünün çeşidi.

COĞRAFİYÛN çoğl. a. (ar. *coğrafi*'nin çoğl. *coğrafiyūn*). *Esk.* Coğrafyacılar.

COĞRAFYA a. (yun. *geographia*'dan ar. coğrafya).**1.** Yeryüzünün günümüzdeki doğal ve beşeri görünümünü betimleyen ve açıklayan bilim. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Herhangi bir bölgenin fiziki ve beşeri özelliklerinin bütünü: *Türkiye'nin, Toroslar'ın coğrafyası.* || *Bölgesel coğrafya,* sınırları iyice belirlenmiş bir uzamın (bölge) fiziksel coğrafya, insan coğrafyası, iktisadi coğrafya açısından incelenmesi. || *Fiziksel coğrafya,* coğrafyanın doğal çevrenin bileşenlerini inceleyen (jeomorfoloji, iklimbilim, akarsu ya da deniz hidrolojisi, denizbilim, biyocoğrafya, toprakbilim vb.) bir araya toplayan dalı. || *İktisadi coğrafya,* coğrafyanın üretim, mübadele ve ulaşım, mal ve hizmetler tüketimi olgularını inceleyen dalı. (Kimi coğrafyacılar bu dalı, sanayi coğrafyası, kırsal kesim coğrafyası, ulaşım coğrafyası, ticaret coğrafyası alt dallarına bölmektedir.) || *İnsan coğrafyası* ya da *beşeri coğrafya,* coğrafyanın nüfus olgularını (yerleşme, nüfusun ve uzamın evrimi) inceleyen dalı. (Daha geniş bir anlamda, insan coğrafyası kavramı bazen iktisadi coğrafyanın tümünü içine alır.) || *Nicel coğrafya,* istatistiğin ve matematiksel örnekler oluşturulmanın önemli yer tuttuğu coğrafi yönelim. || *Uygulamalı coğrafya,* coğrafyanın belirli bir toprak parçasının düzenlenmesini amaçlayan dalı.

—Bot. *Botanik coğrafya,* JEOBOTANİK'in eşanlamlısı.

—Dilb. *Dilbilim coğrafyası,* lehçebilimin dil olgularının yayılım alanlarını belirlemeyi konu edinen bölümü. (Amacı dil atlasları oluşturmaktır.)

—ANSİKL. Her insan içinde yaşadığı çevreyi tanımaya ve sözkonusu çevrede yönünü bulmaya uğraşır. Bu deneysel bilgiyi sistemleştirmeyi ilk deneyenler Eski Yunanlılar oldu: coğrafyayı (sözcük anlamıyla "Yer'in betimlenmesi") yarattılar. Herodotos, yerleşilmiş ve bilinen dünyanın bir tablosunu çizerek, bu dünyada yaşayan halkların adlarını sayarak ve geleneklerini betimleyerek, coğrafyanın biçimlerinden birini ortaya attı. Strabon'un sürdürdüğü bu akımın yanında, yerlerin konumunu belirleyen ve haritabilime dayanak oluşturan matematiksel coğrafya gelişti (başlıca temsilcileri Eratosthenes ve Ptolemaios'tur).

Ortaçağ'da coğrafyaya ilişkin bilgilerin genişletilmesine özellikle arap coğrafyacılar katkıda bulundu. Gelişmeler Rönesans döneminde, büyük keşiflerle ve Ptolemaios'un yapıtının yeniden basılmasıyla hızlandı. Rönesans, başlıca temsilcisi Mercator olan dünya haritaları ve atlasları dönemiydi. XVIII. yy.'a kadar dünyanın haritalarda gösterilmesi coğrafyacıların temel uğraşı oldu. Cizvit misyonerler açıklayıcı betimlemeyle uğraştılarsa da, başkaları bu yolu denemedi. Varenius tarzında genel coğrafya denemeleri, ancak uzun bir aradan sonra yeniden sürdürüldü.

XVIII. yy.'da coğrafi konumları belirlemede karşılaşılan büyük sorunlar çözümlenmişti. Artık ilgiler yeni alanlara yöneltilebilirdi. Bunun üzerine ortaya çıkan modern coğrafya üç büyük evrede gelişti.

1. Doğa bilimlerindeki gelişmeler, dünyanın betimlenmesinde önemli ölçüde ayrıntıya inilmesini sağlarken, Almanya'da Herder'in etkisiyle doğa felsefeleri, yaradılışı ve insanın alınyazısını anlayabilmek için dünyayı sorgulamaya yöneldi. Betimlemeye, ilişkileri kavrama, nedensel bağıntıları ortaya koyma, yasaları bulma kaygısı yön verdi. Hem fizikçi, hem bilimci, hem de gezgin olan A. von Humboldt, modern fiziksel coğrafyanın temellerini attı. C. Ritter'se daha çok, tarihsel coğrafya ve insan coğrafyasıyla uğraştı.

2. 1870'ten başlayarak, Avrupa'nın her yanında, coğrafyanın gelişmesi için elverişli koşullar ortaya çıktı: sömürgelerin genişlemesi ve uluslararası ticaretin gelişmesi ufukları genişlemiş kişilere gereksinim duyarken, ulusçuluk düşüncesi de bütün dünyada, yurtla ilgili her şeyin incelenmesini destekliyordu. Bu genel koşullardan destek alan coğrafya, hızlı bir dönüşüm geçirdi.

Darwincilik varlıklarla çevrenin ilişkilerini ön plana çıkardı: coğrafya, bu ilişkilerin temel araçlarından biri değil miydi? Kimi coğrafyacılar bunun böyle olduğuna inandılar ve kaderci bir tutum benimsediler. Ama darwincilik, toplumların çevreye uyarlanmasında kültürün rolünü ilk kavrayan oldu;çevrebilimcilerin en ünlüsü olan F. Ratzel, olayın bilincindeydi. Çevre insana fırsatlar yaratır, ama onları koşullandırmaz: fransız coğrafyasında P. Vidal de la Blache ile başarıya ulaşan olabilircilerin görüşü buydu. Coğrafyayı, fiziksel bilimlere benzeyen, açıklayıcı bir bilime dönüştürme tutkusu ortadan kalkmıştı ama, coğrafyanın bir doğa bilimi olduğu düşüncesi sürmekteydi. O halde konusu ne olacaktı? Kimi coğrafyacılara göre, coğrafyanın konusu, hâlâ, insanlarla çevrenin ilişkilerini araştırmaktı; kimilerine göre (A. Hettner), coğrafya, yerkabuğunun çeşitli bölgelerinde ortaya çıkan farklılaşmaları kavrama olanağı sağlıyordu; O. Schlüter'e (1872-1959) ve Almanya'daki pek çok meslektaşına göre,coğrafyanın amacı, yeryüzündeki görünümlerin açıklanmasıydı.

Aslında bütün ülkelerde, bölgesel monografilere ağırlık verilmişti; P. Vidal de la Blache, A. Demangeon ve R. Blanchard'ın çalışmalarıyla fransız okulu bu alanda büyük ün kazanmıştı. W. M. Davis'in aşınma döngüsü kuramının etkinlik kazandırdığı fiziksel coğrafyanın, Fransa'daki temsilcisi E. de Martonne oldu. İnsan coğrafyası, J. Brunhes'ün girişimlerine karşın, coğrafya dalları arasındaki yarışta geride kaldı. Bölgesel monografiler, tarihsel coğrafyanın önemini ve yeryüzü görünümlerinin çoğu kez şaşırtıcı değişmezliğini ortaya koydu.

Coğrafya o dönemde bir kültür dalıydı ama, yeterli toplumsal temeller bulunmadığından, uygulanması güçtü.

3. Coğrafyanın o günkü durumu karşısında birçok coğrafyacının duyduğu hoşnutsuzluk, bir genel insan coğrafyası (M. Sorre) kurma yolunda yeni girişimlerle, toplumbilime (P. George) ve antropolojiye (P. Gourou) açılma eğilimleriyle kendini gösterdi. Ama yapılması gereken şey, doğacı bakış açısını bırakmaktı: ABD'de R. Hartshorne'un kurmuş olduğu geleneği acımasızca eleştiren F. K. Schaefer (1904 -1953), bilgi kuramı nedenleri adına, bu gerekliliği 1950 yıllarından başlayarak dile getirdi. E. Ullman, bireyleri birbirine bağlayan ilişkilerde, bireylerin yaşama çevresiyle ilişkilerinin incelenmesine verilen önem kadar uzamın oynadığı role de ağırlık verilmesini savununca, coğrafya bilimi önemli bir aşama yaptı.

Yeni coğrafya, başlangıçta, büyük öncü W. Christaller'in yapmış olduğu gibi, uzamsal iktisat kuramından pek çok şey örneksedi: niceliksel yöntemlere başvurdu (P. Haggett, P. R. Gould); T. Hägerstrand, yeniliklerin yayılması olaylarını inceleyerek, toplumbilimsel düşünce ile modern istatistiğin bileşmesinin ne kadar verimli olacağını kanıtladı. 1960 yıllarında coğrafya, o dönemde toplumbilim düşüncesine egemen olan yeniolgucu örnekleri benimsedi. Toplumbilim insan davranışlarının özgül olması sonucu ortaya çıkan sorunları fark edince, coğrafyacılar da, kurumların tarihsel yapısından, bilinç olgularının özgünlüğünden ve eylemin erekbilimsel boyutlarından kaynaklanan bir kaygıya düştüler. Marxçı yorumların (D. Harvey, doğm. 1935), olgubilimci ve hümanist (Yi Fu Tuan, doğm. 1930) yaklaşımların ve insanın kendini adamasının anlamına ilişkin düşüncelerin (G. Olsson, doğm. 1935) etkisinde kaldılar.

Günümüzde yenilenmiş coğrafyanın durumu nedir?

1. Coğrafyanın temel aracı günümüzde de haritadır: topografya belgelerine, sürekli çeşitlenen belli konulara yönelik haritalar eklenmektedir. Günümüzde topografya haritaları yapımını, hava fotoğrafları ve uydulardan çekilen fotoğraflar kolaylaştırmıştır; sözkonusu fotoğrafların sistemli biçimde değerlendirilmesi, araziye ilişkin veri toplama güçlüklerini azaltmaktadır.

Coğrafyacılar çok karmaşık bilgileri ele almak zorunda kaldıklarından, bilgiler altında boğulma tehlikesiyle karşı karşıyadırlar: haritabilimden zaten elde edilmekte olan bilgileri, istatistik yöntemler daha nesnel biçimde tamamlamaktadır. Tutarlı (çünkü daha türdeş ve daha kutuplaşmış) bölgesel bütünlerin ortaya konmasını, işte bu yöntemler kolaylaştırmıştır.

Birçok başka toplumsal bilim için olduğu gibi, insan coğrafyasının deney olanağı yoktur; gözlemin ona sunduğu bilgilerin tamamlanması için, Hägerstrand'ın göstermiş olduğu gibi, benzer oluşturma yöntemlerinin çok değerli olduğu anlaşılmıştır.

2. Fiziksel coğrafya, başlangıçta, yüzey şekillerinin incelenmesinde (jeomorfoloji), iklimlerin ve öğelerinin analizinde, canlıların ve toprakların dağılımında uzmanlaşmış altdallar biçiminde gelişti. Davis'in ortaya attığı, Fransa'da H. Baulig'in geliştirdiği aşınma döngüsünün incelenmesi, yerini, büyük ölçüde, aşınma sür .lerinin ve bu süreçlere yol açan iklim etmenlerinin incelenmesine bıraktı: Fransa'da başlıca temsilcileri J. Dresch, P. Birot ve J. Tricart olmuştur. W. Köppen'in başlattığı ve C. W. Thornthwaite'in geliştirdiği betimleyici iklimbilime, meteorolojiye daha yakın olan dinamik iklimbilim eklendi: Fransa'da P. Pédelaborde ile (doğm. 1911) temsil edilmektedir. Günümüzde, sovyet örneği benimsenerek enerji bilançolarına ağırlık verilmektedir.

Toprakbilim XIX. yy. sonundan bu yana, Dokuçayev'in başlattığı biçimde, iklimsel etmenlerin yarattığı etkilerin analizi esas alınarak gelişmektedir. Biyocoğrafya uzun süre, C. Flahaut ve H. Gaussen gibi bitkibilimciler tarafından temsil edilmiştir.

İklimsel jeomorfolojiye, toprakbilime ve bitki coğrafyasına giderek artan ilgi, Fransa'da F. Birot ve G. Rougerie'nin (doğm. 1918) temsil ettikleri daha sentetik bir yak-

laşım kaygısını yansıtır. G. Bertrand (doğm. 1935) gibi araştırmacılardaysa, gerçek bir çevrebilimsel yaklaşım görülür. M. Sorre'un çok iyi sezmiş olduğu gibi, insan coğrafyasına gerekli olan, bu yaklaşımdır: ama bu yaklaşımı olanaklı kılan enerjik yaklaşım, ancak oldukça geç bir dönemde, 1942'de ABD'li R. Lindeman tarafından gerçekleştirilebilmiştir.

3. İnsan coğrafyası, yeryüzünde insanların, etkinliklerinin ve gerçekleştirdikleri işlerin dağılımını inceler. İnsan öbekleri, kendilerine gerekli olan hava, su, besin, enerji ve hammaddeleri yaşadıkları çevreden elde ederler: dolayısıyla insanların yeryüzündeki dağılımı, bir ölçüde, doğal çevrenin olanaklarını da yansıtır; bu da çevrebilimsel yaklaşımı doğrular.

İnsanlar, ilişkilerinde, ulaşım ve bildirişim harcamalarına yol açan uzaklık engeliyle karşılaşırlar. Çevreden gelir elde etme zorunluğu insanları dağılmaya, yer değiştirme harcamalarını en aza indirme kaygısıyla yoğunlaşmaya iter. İktisadi coğrafya, üreticiler ve tüketiciler açısından, yerleşme alanlarının yarattığı sakıncaları ve yararları inceler. Herkes, tarım konusunda J. H. von Thünen'in, sanayi konusunda A. Weber'in, hizmetler konusunda A. Lösch ve W. Christaller'in incelemelerinin aydınlattığı koşullara göre, kendisi için en elverişli yere yerleşir. Başka insanlarla büyük ölçüde ilişki kuran herkes için, bir ticaret odağına yakınlık, bilgi alma giderlerini en aza düşürür: çevrelerinde bölgeler örgütlenen kentler işte böyle doğmaktadır.

Toplumsal coğrafya, uzamın örgütlenmesinde insanları birbirine bağlayan ilişki sistemlerinin rolü üstüne dikkatleri çeker; geleneksel toplumlarla modern toplumlar arasındaki fark, büyük ülkelere yerleşmiş çok sayıda öbeğin birbirine bağlanmasında vazgeçilmez görevler yüklenen bürokrasilerin ortaya çıkmasıdır.

Başlangıçta Ratzel'in devlet sorunlarının ve uluslararası stratejinin çözümlenmesine, A. Siegfried'in ise seçmenlerin davranışlarına yöneltmiş olduğu siyasal coğrafya, günümüzde, iktidarın uzama egemen olmasını sağlayan mekanizmaların incelenmesine yönelmektedir: güç ve yasal otorite, aynı iktisada yanıt vermez; en etkili sistemler, en az denetim gerektiren sistemlerdir ama, köklü bir ideoloji uyuşması gerektirirler.

Bütün bunlar, coğrafyayı, başlıca temsilcisi R. Dion olan tarihsel coğrafyanın ve P. Gourou ya da X. de Planhol'un (doğm. 1926) temsil ettikleri biçimdeki kültür coğrafyasının konusunu oluşturan değerlerin incelenmesine döndürür. Bu, coğrafyanın yenilenmesinden en son etkilenmiş, ama günümüzde gelişmelerin en açık seçik olduğu dalıdır.

4. Günümüzde coğrafya, uygulanabilir bir bilim dalı olmaya yönelmiştir: insanların çevrelerine damgalarını vuruşlarını değerlendirme, uzamın çeşitli ölçeklerde örgütleniş biçimlerini açıklama ve insanların mutluluğuna, görünümlerin uyumuna en iyi katkıda bulunabilecek düzenleme biçimlerini araştırma olanaklarını sağlamaktadır.

•*Türkler'de coğrafya.* İslamiyeti kabullerinden önce Orta Asya'da Türkler'in coğrafya bilimine katkıları ve coğrafi bilgi düzeyleri yeterince bilinmiyor. Bununla birlikte, dünyanın en eski uygarlık bölgelerinden birinde yaşayan ve çevrelerindeki öteki kültür alanlarıyla sıkı ilişkilerde bulunan eski türk boylarının da, özellikle hareketlilikleri ve yayıldıkları alanın genişliği nedeniyle oldukça zengin bir coğrafi bilgi dağarcığına sahip oldukları varsayılabilir. İslamiyetten sonra Antikçağ'ın yunanca klasik coğrafya yapıtlarının arapça çevirileriyle de tanışan bazı türk bilginleri gerek genel coğrafya, gerekse ülkeler coğrafyasına önemli katkılarda bulunmuşlar, hatta yerbilimlerinin ancak XIX. yy. sonlarında ortaya konan ve benimsenen bazı temel ilkelerini daha o zamanlarda, biraz değişik tarzda olmakla beraber, ifade etmişlerdir. Bunların arasında özellikle Biruni ve çağdaşı İbn Sina'yı saymak gerekir. Hive (Harizm) doğumlu bir türk olduğu halde, o dönemde bilim dili sayılması nedeniyle arapça yazan çok yönlü bir bilgin olan Biruni, dünyanın ekseni çevresinde döndüğünü belirtmiş, birçok yer için sağlıklı enlem ve boylam ölçmeleri yapmış ve bu arada İndus vadisinin eskiden denizle kaplı bir havza olduğu gibi, zamanının çok ilerisinde görüşler ifade etmiştir. Yine türk-islam dünyasının yetiştirdiği bilim adamlarından biri olan İbn Sina, dağların depremlerle yükselerek, ya da dirençli kayaların daha az aşınarak zamanla yüksekte kalmasıyla oluşabildiğini; ayrıca, zamanın yeterince uzun olması halinde aşınmaların yeryüzü şekillerinde büyük değişiklikler meydana getireceği gibi çağdaş jeomorfolojinin iki temel ilkesinin (yani farklı aşınma ve peneplanasyon) özü olarak nitelenebilecek görüşler ileri sürmüştür. Ayrıca, Ptolemaios'un *Megala syntaksis* (Kitab-el-mecisti) ve *Coğrafya*'sı gibi klasik eserleri bilen ve bunlardan yararlanan bazı türk bilginleri (Belhi, Biruni), zamanın en yetkin dünya haritalarını da meydana getirmişlerdir.

Anadolu'da yerleşen Türkler, bu ülkenin Antikçağ'da bilimsel coğrafyayı kuran ve yapıtlar verenlerin yurdu olmasına karşın, genelde bu eski kaynaklardan ancak dolaylı ve çok sınırlı ölçüde yararlanmışlardır. Osmanlılar döneminde ise, asıl anlamıyla coğrafya, özellikle hükümdarların tutumuna bağlı olarak, ancak zaman zaman parlak dönemler yaşamıştır. Bunlardan biri, coğrafyaya ve haritalara da ilgi duyan Fatih Sultan Mehmet dönemidir. Bu dönemde Ptolemaios'un *Coğrafya*'sı, Bizans'ta saklanmış yunanca bir kopyadan türkçeye çevrilmiş, bu yapıtın italyanca manzum çevirisi de, çevirmen tarafından Fatih'e ithaf edilmiştir. Fatih ayrıca, İstanbul'un bir haritasını da hazırlatmıştır.

XVI. yy.'da deniz coğrafyacıları ile parlak yeni bir dönem yaşanmıştır. İmparatorluğun en geniş sınırlarına ulaştığı bu dönemde Piri Reis (1465-1554) Atlas okyanusu'nun iki kıyısındaki ülkeleri gösteren ve tasvir eden ünlü haritasını, 1513'te Selim I'e, 1521'de yazdığı ve 1525'te genişlettiği *Kitab-ı bahriye*'sini de Kanuni Sultan Süleyman'a sunmuştur. Piri Reis'i, Seydi Ali Reis *Mirat-ül memalik* ve *Muhit* adlı yapıtlarıyla; Tunuslu Hacı Mehmet elma ağacından bir tahta üzerine çizilmiş yürek biçimindeki dünya haritasıyla ve Ali Macar Reis yedi paftadan oluşan bir atlasla izlemiştir. Bunların dışında XVI. yy.'da kozmografya ile karışık olarak, coğrafya konusunda bazı kitaplar yazılmakla birlikte, bu yüzyıl sonlarında coğrafyaya karşı başlayan ilgisizlik XVII. yy.'a kadar sürmüştür. Bilimsel coğrafyaya bu ilgisizliğin Kâtip Çelebi ile sona erdiği söylenebilir. Asıl adı Mustafa bin Abdullah olan ve döneminin bilginlerini "yeri göğü bilmez iken âlim geçinmekle" suçlayan Kâtip Çelebi'nin yirmiyi aşkın yapıtından en önemlisi, 1648'de yazmaya başladığı *Cihannüma*'dır. Genel coğrafya bilgileri ile başlayıp ülke tasvirleri ile devam eden ve haritalar da içeren bu yapıt, günümüzde güvenilir eski bir kaynak olarak değer taşır. Kâtip Çelebi'nin coğrafya bakımından önemli bir başka yapıtı, Ortelius'tan alınma haritalar da içeren *Atlas minor* çevirisidir. XVII. yy.'da türk coğrafyasının çok daha farklı olmakla birlikte ikinci büyük adı Evliya Çelebi'dir. Pek çok ülkeyi dolaşan Evliya Çelebi gördüklerini ve duyduklarını, bazen biraz abartarak, ünlü *Seyahatname*'sinde yazmıştır. XVIII. yy.'ın son yarısında türk coğrafyasına katkıları olan bir bilim adamı da *Coğrafya-i kebir* ya da *Tercüme-i Atlas major* adıyla bilinen *Atlas major*'un bazı eklerle çevirisini gerçekleştiren Ebu Bekir bin Behram-üd Dımışki'dir. Bu dönemde *Cihannüma*, coğrafyaya meraklı olan ve hatta da bu nedenle kendine "İbrahim-ül coğrafi" diyen İbrahim Müteferrika tarafından özenle ve bazı haritalar da eklenerek yeniden basılmıştır. Aynı dönemin, bazı coğrafi konulara da değinen tanınmış bir başka yapıtı da, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın *Marifetname*'sidir. Gene aynı dönemde Varenius'un ünlü *Geografia generalis*'i (1650'de), çok geç de olsa türkçeye çevrilmiştir. XIX. yy.'da osmanlı coğrafyası, Paris (1875) ve Londra (1895) uluslararası coğrafya kongrelerine Türkiye'nin de katılmasına ve bazı dikkate değer yayınlara (örneğin Ahmet Rifat'ın *Lugat-i tarihiye ve coğrafiye*'si, 1892; Şemsettin Sami'nin *Kamus ül-Alam*'ı 1889-1899; Abdurrahman Şeref ve Mehmet Celal'in *Coğrafya-i Umumi*'si, 1907 gibi) karşın, genelde isim saymak, istatistik verileri sıralamak, ezbere harita çizdirmekten öteye geçememiştir. O tarihlerde yabancıların yurt içindeki bilimsel araştırmaları bile türkçeye çevrilerek değerlendirilmemiştir. Bu durum, İstanbul Darülfünunu edebiyat fakültesi'nde bir coğrafya bölümünün ve araştırmaya yönelik Coğrafya darülmesaisi'nin kurulduğu 1915 yılına kadar sürmüş, bölüm müderrisliğine ve Darülmesai müdürlüğüne alınan coğrafyacısı E. Obst'un atanması ve bölüm kadrosunda dış ülkelerde coğrafya eğitimi görmüş kişilerin (Faik Sabri Duran, Ali Macit, Hamit Sadi Selen) görev almasıyla, Türkiye'de çağdaş coğrafyanın temelleri atılmıştır. Cumhuriyet döneminde türk coğrafyasında, 1924 yılında İbrahim Hakkı'nın (Akyol), Fransa'dan çağrılan Lefebvre'in, onun ardından Chaput'un, nihayet 1933 üniversite reformundan sonra, yurt dışında eğitim görmüş genç elemanların (Besim Darkot, Ahmet Ardel, Ali Tevfik Tanoğlu, Cemal A. Alagöz) coğrafya bölümünde öğretime katılmalarıyla hızla gelişmeye başlamıştır. Bu gelişme, 1935'te Ankara'da Dil ve tarih -coğrafya fakültesi'nde alman coğrafyacı H. Louis'in başkanlığında ikinci bir coğrafya bölümü açılması, 1941'de Türk coğrafya kurumu'nun kurulması, araştırma çalışmalarını duyuran türkçe ve yabancı dilde coğrafya dergilerinin (Türk coğrafya dergisi, İstanbul Üniversitesi coğrafya enstitüsü dergisi, Review of the Geographical Institute of the İstanbul University, Ankara Üniversitesi coğrafya araştırmaları dergisi, Ege Üniversitesi coğrafya dergisi) yayımlanmaya başlaması, ayrıca Atatürk, İzmir ve Fırat üniversitelerinde coğrafya bölümlerinin açılması, İstanbul'da Deniz bilimleri ve coğrafya enstitüsü'nün kurulması, çok sayıda temel ders kitabı ve araştırmanın yayımlanmasıyla ile giderek daha da hızlanmış ve böylece türk coğrafyası günümüz düzeyine ulaşmıştır.

Coğrafya (yun. *Geographika*), Eratosthenes'in yapıtı. Yazar, önce eski coğrafyacıların yapıtlarını eleştiriyor, sonra gökbilimsel ve matematiksel coğrafya konusunda gerçekleştirdiği reformları anlatıyor ve zamanının (İ.Ö. 200'e doğr.) bilinen topraklarını betimliyordu. Yer boyutlarının şaşırtıcı bir doğrulukla ölçüldüğü bu kitaptan günümüze yalnızca bazı parçalar kalmıştır.

Coğrafya, Pomponius Mela'nın yapıtı (İ.S. I. yy.). *De situ orbis* ya da *Chorographia,* Akdeniz, Karadeniz, Hazar denizi ve Atlas okyanusu kıyı bölgelerinin bir betimlemesidir.

Coğrafya *(Geographika),* Strabon'un yapıtı. Hıristiyanlık çağının ilk yıllarında bilinen dünyanın coğrafi betimlemesi. Giriş bölümünde, Strabon, ayrıntılı olarak incelediği daha önceki coğrafyacıların yapıtlarını eleştirel bir gözle değerlendirmiştir.

Coğrafya, Ptolemaios'un yapıtı (İ.S. II. yy.). Sekiz kitaptan oluşan bir coğrafya derlemesidir; Eskiçağ'da matematiksel coğrafya alanında yapılmış en eksiksiz çalışmadır. XV. yy. sonunda hazırlanan önemli atlaslar için örnek alınmış ve portolanolarla birlikte, Rönesans dönemi haritacılarının üzerinde çalıştıkları ilk temel yapıt olmuştur.

COĞRAFYACI a. **1.** Coğrafya uzmanı. **—2.** Coğrafya öğretmeni.

COHAN (Robert), amerikalı dansçı, koregraf ve kumpanya yöneticisi (New York 1925).Graham School'da öğrenim gördü. 1946'da Martha Graham topluluğu'na katıldı. Graham'ın sürekli eşlikçilerinden biri oldu. 1967'de London School of Contemporary Dance'in baş müdürlüğüne, 1969'da da London Dance Contemporary Theatre'in müdürlüğüne getirildi. Başlıca dansçıları arasında yer aldığı bu kurum için birçok yapıtı düzenledi: *Cell* (1969), *Stages* (1971), *People alone* (1972), *Stabat Mater* (1975), *Nympheas* (1976). Avrupa'da Martha Graham üslubunu tanıttı.

COHEN (Hermann), alman filozof (Coswig 1842 - Berlin 1918). Marburg okulunun kurucusu ve yenikantçılığın en önemli savunucularından biriydi. Çalışmalarının en önemli bölümü, Kant düşüncesinin eleştirel yorumuna ayrılmıştır. Cohen, salt bilginin mantığı (bu mantık doğrudan doğruya ilkelerinden kaynaklanır), salt istencin etiği ve salt duygunun estetiği üzerinde önemle durdu. Bunun yanı sıra, bilgikuramıyla çelişmeksizin, hem mantıksal düşünceyle hem de estetikle uyuşan bir din felsefesi kurmaya çalıştı. Başlıca yapıtları: *Kants Theorie der Erfahrung* (Kant'ın deney kuramı) [1871]; *Logik der reinen Erkenntnis* (Salt bilginin mantığı [1902]: *Ethik des reinen Willens* (Salt istemin etiği) [1904]; *Ästhetik des reinen Gefühls* (Salt duygunun estetiği) [1912]; *Der Begriff der Religion im System der Philosophie* (Felsefe sisteminde din kavramı) [1915]; *Jüdische schriften* (Musevi yazıları) [1924].

COHEN (Karl Hubert), alman müzikçi (Laurenberg, Rheinland, 1851 - Köln 1938). Rahipti. Dinsel müzik alanında uzmanlaştı. Regensburg'da *Knabenchor*'u yönetti. Bamberg'de, sonra da Köln'de capella yöneticiliği yaptı. Dinsel müziğin yeniden canlanması yolunda etkinlik gösteren *Caecilienverein* derneği'nin başkanı oldu (1888). Gregorius-Blatt adlı dinsel müzik gazetesini yayımladı.

COHEN (Gustave), fransız ortaçağ uzmanı (Saint-Josse-Ten-Noode, Brüksel yakınında, 1879 - Paris 1958). Ortaçağ edebiyatı üzerine incelemeler yaptı: *Chrétien de Troyes*, 1931; *la Grande Clarté dû Moyen Âge* (Ortaçağ'ın büyük aydınlığı) [1943].

COHEN (Marcel), fransız dilbilimci (Paris 1884 - Viroflay 1974). A. Meillet'nin öğrencisiydi. Sami dillerinde uzmanlaştı: *le Système verbal sémitique et l'expression du temps* (Sami söz dizgesi ve zaman anlatımı) [tez, 1924], *Traité de langue amharique* (Amharca) [1936], *Essai comparatif sur le vocabulaire et la phonétique du chamito-sémitique* (Hami-sami dilinin sözlük ve sesbilgisi üstüne karşılaştırmalı deneme) [1947]. A. Meillet ile *Les Langues du monde* (Dünya dilleri) [1924 , yeni basım 1952]adlı anıtsal yapıtı yönetti. Çalışma alanını genişleterek genel dilbilimle, özellikle de dil ve toplum ilişkileriyle ilgilendi. *Pour une sociologie du langage* (Bir dil toplumbilimi için) [1956], *La Grande İnvention de l'ecriture et son évolution* (Büyük buluş: yazı ve evrimi) [1959]. Fransız dilinin yorulmak bilmeyen gözlemcisi olan Cohen, dile halkın anlayacağı bir nitelik vermek için de çalıştı, l'Humanité gazetesinde uzun bir dönemi kapsayan dil yazıları yazdı (*Regards sur la langue française*, 1950 ve 1963) [Fransız diline bakışlar].

COHEN (Leonard), ingilizce yazan ve söyleyen kanadalı yazar ve şarkıcı (Montréal 1934). Şiirlerinde (*Let us Compare Mythologies*, 1956; *Flowers for Hitler*, 1964; *Parasites of Heaven*, 1966; *The Energy of Slaves*, 1972), Kutsal Kitap temalarını, pagan öğelerini, çağdaş yaşamdan çizgileri, modern parçalama tekniklerine çok benzeyen bir biçimde bir araya getirdi. Romanları (*The Favorite Game*, 1963; *Beautiful Losers*, 1966) *beat generation*'dan etkilenen bir düşçülük ve gerçekçilik karışımı içinde, kanadalı karakterinin bir özetini sunar. Şarkıcılık mesleğine, 1966'da, Judy Collins şarkılarından birini plak yapınca başladı. 1967'de sahneye ilk çıkışında, içtenlikli sözlerinin güzelliği, büyüleyici ezgileri, çekici sesi sayesinde uluslararası çapta bir yıldız haline geldi. Plakları arasında *The Songs of Leonard Cohen* (1967), *Sogns from a Room* (1969), *Songs of Love and Hate* (1971), *New Skin for the Old Ceremony* (1974), *Recent Songs* (1979) anılmaya değer.

COHEN (Paul Joseph), amerikalı matematikçi (Long Branch, New Jersey, 1934),Stanford Üniversitesi'nde profesör. G. Cantor, 1878'den başlayarak gerçek sayılar kümesindeki her altkümenin gerek doğal tamsayılar kümesiyle,gerek gerçek sayılar kümesiyle birebir örten uygulama halinde olduğu varsayımını (süreklinin varsayımı) ileri sürdüyse de bunu tanıtlayamadı. Gödel'den (1940) sonra Cohen (1963), zorlama yöntemiyle, seçim belitini de süreklinin varsayımını da doğrulamayan kümeler kuramı modelleri kurarak, varsayımın kararverilemez olduğunu tanıtladı. Bu da, kümeler kuramı belitlerine süreklinin varsayımının *ya da* olumsuzunun katılabileceğini gösteriyordu. Cohen 1966'da Fields madalyasını kazandı.

COHL (Émile COURTET, **Émile** —denir), fransız çizgi film yapımcısı ve karikatürcü (Paris 1857 - Villejuif 1938). Senaryocu olarak Gaumont topluluğuna girmeden önce (1906), hokkabaz, gülmece desencisi ve karikatürcülük yaptı; André Gill'in dostu ve öğrencisi oldu. Amerikalı J. Stuart Blackton tarafından bulunan, resim resim filme alma ilkesini ustalıkla uygulayarak, çizgi filmin en büyük öncülerinden biri oldu (*Fantasmagorie* [1908]; *Un drame chez les Fantoches*. [1908] *les Joyeux Microbes*, [1909]). Aynı zamanda canlı kukla filmiyle de ilgilendi (*le Tout Petit Faust* [1910]), ABD'de Eclair firmasının temsilciliğini yaptı, bütün dünyada ün kazanan bir dizi yarattı (*Snookums).* Fransa'ya döndüğünde, Benjamin Rabier ile birlikte 1917-18'de *les Pieds nickelés*'yi gerçekleştirdi.

COHN (Edwin), amerikalı biyolog (New York 1892 - Boston 1953). Proteinler üzerindeki çalışmaları, bunların suyla bağlantı tarzını, molekül ağırlıklarını, bileşimlerini, kararlılık koşullarını inceleme olanağı sağladı. İkinci Dünya savaşı sırasında, kan plazmasını taşınabilir tarzda hazırladıktan sonra, bazı parçaları *(Cohn parçaları)* plazmadan ayırmayı başardı ve bunlardan fibrinojen, albüminler, izohemaglütininler elde etme olanağını buldu.

COHNHEİM (Julius), alman hekim (Demmin 1839 - Leipzig 1884). İrinin yapısını ortaya koydu. Kansere ilişkin "embriyon" kuramını ortaya attı.

COHORS a. Esk. Rom. Roma lejyonunun temel taktik birliği (yaklaşık 600 kişi) ya da yardımcı askeri birliklerin oluşturduğu bütün.

—ANSİKL. Esk. Rom. Cohors roma lejyonunun on biriminden biriydi. Marius, cohors'u temel öğe durumuna getirdi. Her cohors bir *hastati* birliği, bir *principes* birliği ve bir de *triarii* birliğinden oluşuyordu. Her cohors en çok 600 kişi kapsıyor ve romalı yurttaşlarca (cohors praefectus'ları) yönetiliyordu. Yurttaş olmayanlar arasından toplanan yardımcı birlikler de cohors'lar halinde örgütleniyorlardı.

İmparatorluk döneminde, praetor praefectus'unun komuta ettiği ve imparatorun kişisel muhafız birliği olan praetor cohors'ları ile kent praefectus'unun komuta ettiği ve Roma'daki yangınları söndürmekle görevli vigil'ler cohors'ları kuruldu ya da geliştirildi.

COİBA, Panamá Cumhuriyeti'nde ada, Veraguas ilinin açığında; 1 100 nüf. Cezaevi.

COİHAİQUE, Şili'nin güneyinde kent, bölge merkezi; 30 000 nüf. Besin sanayisi.

COİL-COATİNG a. (ing. sözc.). Boyac. ÖNLAKLAMA'nın eşanlamlısı.

COİMBRA, Portekiz'de kent, yönetim bölümü merkezi, Mondego ırmağı kıyısında, ırmağın kıyı ovasında (Beira Litoral) denize döküldüğü yerde; 72 000 nüf. İki tepe üstüne kurulmuş eski hisarın bulunduğu yukarı kent, piskoposluk semti ile üniversite merkezini (1911'e kadar Portekiz'deki tek üniversite) kapsar. Aşağı kentte, sanayi (tekstil, bisküvi fabrikası, seramik üretimi, makine yapımı) tesisleri sıralanır. XIII. yy.'a kadar ülkenin başkenti olan Coimbra'da birçok eski anıt yer alır. Yukarı kentte, hisar görünüşünü koruyan XII. yy.'dan kalma roman üslubunda eski katedral *(Sé Velha)*, üniversite (azulejo manuel üslubunda dua yeri, XVIII. yy.'dan kalma kitaplık), yeni katedral (*Sé Nova*, XVII. yy.), etnografya müzesi ve eski piskoposluk sarayının bahçesinde zengin Machado de Castro müzesi. Aşağı kentte, XVI. yy.'da yeniden yapılmış S. Cruz manastırı (manuel üslubunun başyapıtı *sessizlik avlusu* 1520'ye doğr.) ve başka anıtlar. —*Coimbra yönetim bölümü*, 3 965 km^2; 446 600 nüf. (1989).

COİMİN ya da **COYMİN** (Michael), irlandalı şair (Chláir 1688 *-ay. y.* 1760). Macpherson ile aynı dönemde, geleneksel halk şiirini canlandırdı *(Lay of Ossian).*

COİN, İspanya'da kent, Andalucía'da, Málaga'nın B.'sında, sierra de Mijas'ın eteğinde; 20 300 nüf. Mermer ocakları. Bakır ve amyant yatakları.

Cointrin, Cenevre'nin (İsviçre) havalimanı.

Braga-Rapho

Coimbra
üniversiteden bir görünüm

COİPASA *(Salar de)*, Bolivya yüksek ovasında tuzlu, geniş göl, Batı sıradağlarının eteğinde.

COİTER (Volcher), hollandalı hekim (Gröningen 1534 - Villedieu, Champagne, 1576). Fransız ordusunda hekim oldu. Patolojik anatominin yaratıcılarından biri sayılan Coiter, başka buluşlarının yanı sıra burnun iki üst kasını da keşfetti.

COJEDES, Venezuela'da eyalet, 14 800 km^2; 166 000 nüf. (1989). Merkezi *San Carlos.*

COJUTEPEQUE, Salvador'da kent, Cuscatlán yönetim bölgesinin merkezi; 24 400 nüf. 1834'ten 1854'e kadar Salvador'un başkenti oldu.

COKE (*sir* Edward), ingiliz hukukçu ve parlamento üyesi (Mileham 1552 - Stoke Poges 1634). Ünlü bir avukattı; lord Burghley tarafından desteklendi, 1589'da Parlamento'ya seçildi. 1594'te Bacon'a tercih edilerek general attorney oldu. Essex (1600), Raleigh (1603) ve Barut suikastı (1605) davalarının sorgularını yaptı. Genel mahkemeler başyargıçlığına atandı (1606) ve kilise adli örgütünün üstünlük iddialarına, özellikle de krallık makamının ayrıcalıklarına karşı Common Law'ın üstünlüğünü savundu; bu nedenle de Jacques I tarafından 1616 yılında görevinden uzaklaştırıldı. 1620'de yeniden Parlamento'ya seçildi. "Halk partisi"nin en seçkin üyelerinden biri oldu. Petition of Right (1628), büyük oranda onun ingiliz yasalarını ve özellikle Magna Carta'yı yorumlaması üzerine kuruldu. *Report*'larının (1600-1615 yılları arasında yazıldı) ve *Institute*'lerinin (1628-1644 yılları arasında yayımlandı) ingiliz hukuku ve siyasal düşüncesi üzerinde büyük bir etkisi oldu.

Lauros-Giraudon

Jean-Baptiste Colbert
Claude Lefebvre'in
bir portresinden (1663) ayrıntı
Versailles şatosu

COKE (Thomas William), **Leicester** kontu, ingiliz tarımbilimci ve siyaset adamı (1754 - Longford Hall, Derbyshire, 1842). 1776'da liberal milletvekili oldu; Ch. Fox'un dostuydu. Norfolk'taki topraklarını ekilecek ürünlere uygun bölümlere ayırarak verimi artırdı ve hayvan ıslahında önemli ilerlemeler kaydetti.

COKE-CAR a. (ing. *coke-car, coke* kömür ve *car*,araba'dan). Kok fırınları işletmesinde kullanılan, özel olarak yapılmış, vagon.

—ANSİKL. Coke-car yanar halde tonlarca kok kömürü yüklemek için tasarlanmıştır. Elektrikli bir çekiciyle çalışır. Önce söndürme odasına gider ve taşıdığı yanar kok bol su ile söndürülür; sonra boşaltma alanlarına döker. Sönmüş kok buradan alınarak yüksek fırınlara götürülür.

COKEİ, japon heykelci (XII. yy. sonu - XIII. yy. başında Kyoto'da etkinlik gösterdi). Yapıtların üslubuna göre üç ayrı Cokei olduğu sanılır. Klasik bir üslupla çalışmış DAİ BUSŞİ COKEİ, Unkei'nin oğlu ya da Kokei'nin öğrencisidir.

COKEY → JOKEY.

COL, COLL', "ile" anlamındaki ital. sözc. ile *il, la, lo* tanımlıklarının kaynaşmış biçimi. ‖ *Col arco*, yay ile. ‖ *Col basso*, bas ile. ‖ *Col canto*, ses ile. ‖ *Col legno*, yaylı çalgılarda, icracının tele, yayın kılını değil tahtasını sürtmesi gerektiğini belirtir.

COLA Dİ RİENZO, italyan siyaset adamı (Roma 1313 ya da 1314 -*ay. y.* 1354). Antikçağ tutkunu olduğundan, kendini Roma'yı eski yüceliğine kavuşturmaya adadı. Avignonlu papa Clemens VI'nın Roma'daki naibi orvieto piskoposunu da kendi davasına kazandı, tribunus ve Roma devletinin kurtarıcısı seçildi (20 mayıs 1347). Ama baronların, ardından da papanın düşmanca tavrı, Cola'yı Colonnalar'ın işgali altındaki Roma'dan kaçmak zorunda bıraktı (aralık); Prag'a sığındıysa da orada imparator Karl IV'ün emriyle tutuklandı (1350), sonra da Avignon'a gönderildi (1352). Yeni papa İnnocentius VI tarafından soyluları Roma'dan kovmakla görevlendirildi, yeniden Roma'ya girdi (1 ağustos 1354) ve orada kendini diktatör ilan etti. Bir sokak ayaklanması sırasında öldürüldü. Kendisine "Roma'nın son tribunusu" adı verildi.

COLANTONİO, italyan ressam (1445 ile 1465 arasında Napoli'de etkin olmuştur). Colantonio'nun rolü, flaman, provence ve aragón sanatlarındaki yeniliklere uygun bir sanat kültürünü Güney İtalya'ya getirmek olmuştur. Yapıtları arasında, özellikle Napoli'deki S. Pietro Martire kilisesi'nde bulunan *aziz Vicente Ferrer'in sunakarkalığı* dikkate değer. Colantonio, Antonello da Messina'nın ustası olmuştur.

COLAPTES a. (yun. *kolaptein*, oymak'tan). Kuşbil. Güney Amerika ve Afrika'da yaşayan; kestanerengine çalan tüylü saksağanları içeren cins. (Bazı türleri ağaçsız bölgelerde yaşar. Ağaçkakangiller familyası.)

COLASPİDEMA a. (yun. *kolos*, güdük ve *aspis, -idis*, kalkan'dan). Akdeniz bölgesinde yaşayan, yumurta biçimli kınkanatlı küçük böcekler cinsi. (*Colaspidema atrum* yoncaları kemirir, zaman zaman fasulyelere, patatese, yoncalara da saldırır. Yaprakböceğigiller familyası.)

■ **COLBERT** (Jean-Baptiste), fransız devlet adamı (Reims 1619 - Paris 1683). İlkin Le Tellier'nin hizmetinde çalıştı, sonra Mazarin'in hizmetine girdi. Mazarin vasiyetnamesinde onu Louis XIV'e tavsiye etti. Fouquet'nin gözden düşmesini sağlayan Colbert, 1661'den başlayarak bakanlar kuruluna girdi. 1664'te krallık binalar ve imalathaneler baş yönetmenliğini satın aldı. Maliye denetçisi (1665), ardından kral sarayı (1668) ve denizcilik ile görevli bakan olarak atandı (1669). Gerçekte yönetimi, savunma ve dışişleri dışında kalan bütün alanları kapsıyordu. Maliyenin becerikli ve dürüst yöneticisi olarak vergi durumunu düzeltmeye çalıştı, dolaylı vergileri artırdı, tütün ve damga üzerine yeni vergiler koydu. Öngörülen ve gerçekleşen gelir ve giderlerin günlük ve yıllık hesaplarını tutturdu. İktisat alanında, dönemin merkantilist kuramlarını sistemleştirdi. (→ COLBERTÇİLİK*.) Manüfaktür denilen yeni işletmeler kurdu, bu işletmeleri lonca kuralları dışında bırakarak mali ve ticari yardım ve ayrıcalıklardan yararlandırdı. En büyük başarıyı da dokuma ve lüks imalat sanayilerinde kazandı (Abbeville, Sedan, Lyon, faubourg Saint-Antoine, Gobelinler). Öte yandan, fransız sanayi ürünlerinin satışını kolaylaştırmak için iç ulaştırma yollarını, özellikle su yollarını iyileştirdi. Ticaret filosunun gelişmesini özendirdi, hisse senetli ayrıcalıklı şirketlerin kurulup çalışmalarını destekledi (Doğu Hindistan, Batı Hindistan, Levant, Kuzey ve Senegal şirketleri) ve koruyucu gümrük tarifeleri koydu. Savaş filosunu geliştirdi ve denizcilik işlerini kurumlaştırdı (İnscription maritime, 1668). Kanada'nın iskânını kolaylaştırdı. Yasaları merkezi krallık ilkelerine göre standartlaştırmaya yönelik birçok kararname çıkardı. Yazıtlar akademesi'ni (Académies des inscriptions, 1663), Bilimler akademisi'ni (Académies des sciences, 1666), Paris Rasathanesi'ni (Observatoire de Paris, 1667) kurdu, Resim akademisi'ni (Académie de peinture, 1663) yeniden örgütledi, vb.

1680'den başlayarak, Colbert'in kral üzerindeki etkisi azaldı. Bununla birlikte, Louvois'nın bütün çabalarına karşın, ölünceye dek iç işlerin yönetiminde büyük bir rol oynamayı sürdürdü.

COLBERT (Jean Baptiste), **Torcy** markisi → TORCY.

COLBERT (Jean-Baptiste), **Seignelay** markisi → SEİGNELAY.

COLBERT (Claudette), fransız asıllı kadın sinema ve tiyatro oyuncusu (Paris 1905). Çocuk yaşında ABD'ye göç etti ve tüm meslek yaşamını burada sürdürdü; 1923'te tiyatroya, 1927'de Frank Capra'nın ilk filmlerinden biriyle (*Mike'ın aşkı için* [For the Love of Mike])sinemaya başladı. Çevirdiği çok sayıda film arasında başlıcaları şunlardır: *Gülümseyen teğmen* [The Smiling Lieutenant) [E. Lubitsch, 1931]; *Haç işareti* (The Sign of the Cross) [C. B. De Mille, 1932; *Kleopatra* (C. B. De Mille, 1934); oscar kazandığı *Bir gecede oldu* (It Happened one Night) [F. Capra, 1934]; *Vahşi koşu* (Drums along the Mohawk) [J. Ford, 1939]; *Versailles dile gelseydi* (Si Versailles m'était conté) [S. Guitry, 1954]. 1961'de sinemayı bıraktı. 1978'de W. D. Home'un *The Kingfisher* oyunuyla tiyatroya döndü.

COLBERTÇİLİK a. (öz. a. Colbert'den). Colbert'in Fransa'da kuramını yaptığı ve yayılmasını sağladığı iktisadi sistem.

—ANSİKL. Colbertçilik, merkantilizmin Fransa'da aldığı sistemli biçimdir. Colbert fazla bir yenilik getirmemişti. P. Goubert'in yazdığı gibi: "Onuru Colbert'e verilen fikirlerin hemen hepsi, bir yüzyıldan beri sıradan fikirlerdi [...]. Henri Hauser, colbertçiliği Colbert'den önce incelemiş ve bunun temellerini, bazı "états généraux" ve eşraf meclislerinin oturum kayıtlarında, ta 1614'lerde ve 1516'larda, 1588'lerde, 1576'larda, 1538'lerde, hatta 1485'lerde ve 1471'lerde keşfederek [...] ve colbertçiliğin aslında Elizabeth'in bakanı W. Cecil'in politikasından oluştuğunu göstererek hayli eğlenmişti [...]. Henri Hauser'ın yazdıklarının son sayfaları, Colbert'in sık sık anılan formüllerinin nasıl Richelieu'nün kendi formüllerinin basit birer kopyası olduğunu kanıtlamıştır." Kaldı ki, Richelieu'den önce, de uygulamada B. de Laffemas, kuramda da A. de Montchrestien geliyorlardı.

Colbertçilik tümüyle ulusçu bir iktisadi doktrindir. Temel ilkesine göre, bir ülkenin gerek siyasi, askeri ve iktisadi gücü, gerekse insanlarının refahı, bunların sahip oldukları kıymetli madenlerin miktarına bağlıdır. Şu halde, devletin, para stokunu artırmak için elinden gelen her şeyi yapması gerekir. Ülkenin maden kaynaklarının yetersizliği durumunda, böyle bir artış, ancak bu madenlerin yoğun bir biçimde ülkeye girmesi ve en az düzeyde çıkmasıyla sağlanabilir. Dünyada para stoku değişmediğine göre, gerçekleştirilmesi o oranda zor bir iştir bu. Yalnızca dış mübadeleler devletin refahını ve gücünü artırabilir. Bunun için, devlet, dış ticaret bilançosunun lehte olması için elinden gelen her şeyi yapmalıdır. Bu alanda bir başarısızlık devleti batırır. Devlet bundan ancak zaferle sonuçlanacak bir savaşla kurtulabilir. Böylece, barışçı yollardan ticaretle elde edilemeyen sonuç, kuvvet kullanılarak kazanılabilir.

Bu ilkeler, bazı sıkı korumacı önlemleri gerektirir: dışalımın azaltılması; yüksek gümrük tarifeleri; dışsatımın özendirilmesi; ulusal ticaret filosunun geliştirilmesi ve bazı taşıma işlerinin yabancı bandıralı gemilerle yapılmasının yasaklanması; sömürgelerin kendi mülklerinden elde edecekleri bütün kazancı anavatana devretmeleri. Böylelikle ticaret, sürekli bir "para savaşı" halini alır.

Bu ticaret kuramının, sanayi alanındaki uzantısı da şudur: sanayi, dışardan satın alınmayacak olan ve dışarıya satılması gerekli şeyi üretmelidir. Venedik sefirine göre, "bütün ülkede mal bolluğu yaratmak, ülkenin hiçbir şeye gereksinim duymamasını sağlamak ve onu her şeyi başka ülkelere gönderip dağıtabilecek duruma getirmek". İşte, temelde ticari nitelikte olan bu görüş açısından hareketle devlet, fabrikaları geliştirir ve üretimle emeğin yönetimini üstlenir.

Tarım ancak ikinci derecede önem taşır: onun görevi, ucuz fiyatla besin maddeleri ve özellikle tahıl üretmek ve sanayiye hammaddeler sağlamaktır. Sanayi ürünlerinin dışalımı yasaklanmış, dışsatımı ise özendirilmiş olduğu halde, tarım ürünlerinin dışalımı serbest bırakılmış ve

bunların dışsatımına ancak belli bazı koşullarda izin verilmiştir.

Demek ki, colbertçilik bütün alanlarda devletçiliktir. Devlet büyük girişimi ve onun üretimini paraca destekler, denetler ve yöneltir. Müdahalecilik, güdümcülük ve düzenlemecilik, merkantilizmin öteki biçimlerine kıyasla, colbertçiliğin ayırtedici özellikleridir. Devlet, gümrük tarifelerini düzenler, ticaret filosu yapımını yönetir, ticaret ve sömürge şirketleri ve imalathaneler kurar ya da kurulmasına ön ayak olur. Bunların bazıları onun kendi malıdır. Mesleklerinde uzmanlaşmış yabancı işçileri büyük paralar karşılığında işlerinden ayırarak ülkeye çeker ve oraya yerleştirir (bunun en tanınmış örneği, 1665'te Abbeville'e yerleşerek ispanyol ve hollanda biçiminde ince kumaşlar dokuyan bir fabrika kurmuş olan Hollanda'lı Van Robais'dir). Fabrikalar dışında, loncalar sistemini yaygınlaştırmaya çalışır ve her meslek için koyduğu sıkı, kesin, derli toplu kurallarla, çalışma süresini ve yöntemlerini, ürünlerin niteliğini dikkatle belirler. Böyle bir sistem, ekonominin genel olarak gerileme durumunda olduğu bir döneme uygun düşmekteydi: Avrupa'ya taze para girişleri seyrekleşmişti ve colbertçiliğin temel koyutu (postulası),XVII. yy.'da bu para kıtlığını dile getirmekten başka bir şey yapmıyordu.

Colbertçilik, Colbert ölür ölmez, açıkça eleştirilmeye başlandı. Fénelon ve XVIII. yy. fransız iktisatçıları, Colbert'i, bir çeşit ucuz ekmek politikasına arka çıkarak, fabrikalar uğruna tarımı feda etmekle suçladılar. P. de Boisguilbert, ancak ürünlerin ve gelirlerin serbest dolaşımının refah sağlayabileceği, çünkü servetin para birikiminde değil, emtia dolaşımında bulunduğu düşüncesiyle colbertçiliği şiddetle eleştirdi ve böylece, fizyokratlarla liberal iktisatçıların colbertçiliğe ve merkantilizme karşı ileri sürdükleri itirazlara öncülük etmiş oldu.

COLBRAN (İsabella), ispanyol soprano (Madrid 1785 - Castenaso, Bologna, 1845). Hadım Crescentini'nin öğrencisi. 1801'de Paris'te, 1806'dan sonra da İtalya'da başarı kazandı. Ses alanı, ender rastlanan bir genişlikteydi. Müzik yeteneğiyle olduğu kadar, oyun yeteneğiyle de tanındı. J. S. Mayr'ın *Medea*'sının prömiyerinde başrol oynadı (Napoli, 1813). Rossini ile evlendi, kocası onun için Elisabetta, Desdemona, Armida ve Semiramis gibi rolleri yazdı.

COLBURN (İrving Wightman), amerikalı elektroteknikçi (Fitchburg, Massachusetts, 1861 - Toledo, Ohio, 1917). 1908'de geniş pencere camı üretmek için sürekli bir yöntem tasarladı ve geliştirdi. Bu yöntemde düşey olarak çekilen cam, yatay yöne dönerek bir tünel fırında tavlanacaktı. 1916'da kurulan Libbey-Owens Sheet Glass şirketi bu yöntemi uygulamaya koydu; ardından birçok ülke yöntemin lisansını aldı.

COLCHAGUA, Şili'nin orta kesiminde il, Santiago'nun G.'inde; 8 327 km²; 185 000 nüf. Merkezi *San Fernando.*

COLCHESTER, Büyük Britanya'da (Suffolk) kent, Londra'nın K.-D.'sunda Colne ırmağı kıyısında; 82 000 nüf. (1990). Roma döneminde önemli bir kent *(Camulodunum)* olan Colchester, Ortaçağ'da da liman olarak önemini korudu; XVIII. yy.'da kumaşçılığı sayesinde zenginleşti. Eski şatonun norman üslubunda burcunda belediye müzesi; çeşitli eski yapılarda başka müzeler. Üniversite. Bir tarım ve hayvancılık bölgesinin ticaret merkezidir. Makine yapımı.

COLD BOKKEVELD → BOKKEVELD.

COLDİTZ, Almanya'da, Saksonya eyaletinde kent, Leipzig'in 40 km G.-D.'sunda; 7 000 nüf. XVI. yy.'dan kalma bir şatoda ruh hastalıkları hastanesi. Naziler burada, savaş tutsakları için bir misilleme kampı kurmuşlardı.

COLDSTREAM, Büyük Britanya'da köy, İskoçya'nın güney-doğu kesiminde, Tweed ırmağı kıyısında, İngiltere sınırında; 1 300 nüf. 1650'de general Monk, bölgeden topladığı askerlerle *Coldstream Guards* alayını kurmuştu.

COLE (Thomas), ingiliz kökenli amerikalı ressam (Bolton-le-Moors, Lancashire, 1801-Catskill, New York, 1848). 1819'da ABD'ye (Philadelphia) gitti. Önce tahta oymacılığı ile gezgin portrecilik yaptı, 1825'te New York'a yerleşti ve Hudson bölgesi üzerine peyzajlar yaptı. 1829'dan 1832'ye kadar Avrupa'da gezdi (Londra, Paris, İtalya). New York'a dönünce, Claude Lorrain ile Turner'a duyduğu hayranlığı belirten birtakım ahlakçı ve gizemli alegorik resimler yaptı: beş tablo halinde antik uygarlık tarihini özetleyen *İmparatorluğun yazgısı* (Historical Society, New York), *Yaşam yolculuğu* (National Gallery, Washington) vb. Cole, amerikan romantizminin başlıca temsilcisi ve "Hudson okulu"nun kurucusudur.

COLE (George Douglas Howard), büyük britanyalı tarihçi ve sosyalist (Cambridge 1889 - Londra 1959). Önce Durham, ardından Oxford üniversitelerinde profesörlük yaptı; deneysel ve bilimsel bir sosyalizm olan "fabiancılık"ın başlıca kuramcılarından biridir. 1915'te Mellor ile birlikte Ulusal loncalar birliği'ni kurdu ve 1939-1946 arasında *Fabian Society*'nin başkanlığını yaptı. Özgürlükçü eğilimleri ağır basan sosyalizm tasarısının amacı işletmelerin çalışanlarca yönetimiydi. Cole'un tarihsel ve iktisadi yapıtları vardır: *The World of Labour* (Emek dünyası), 1913; *History of the British Working Class* (Britanya işçi sınıfının tarihi), 1927; *Essays in Social and Political Theory* (Sosyal ve siyasal kuram üzerine denemeler), 1950 ve polisiye romanlar.

COLE (Jack), amerikalı dansçı ve dans öğretmeni (New Brunswick, New Jersey, 1913 - Los Angeles 1974). Denishawn School'da yetişti, okulun topluluğunda yer aldı. Sonra Ted Shawn tarafından yönetilen dansçılar grubuna katıldı. Daha sonra Humphrey-Weidman kumpanyası'nda dans etti. Bir süre sonra bağımsız olarak çalışmaya başladı. Yerli danslardan alınmış öğelerle caz ritimlerini kaynaştırarak Amerika'da çağdaş dansın gelişmesinde belirleyici bir rol oynadı.

COLE (Nathaniel Adams, **Nat "King"** —denir), amerikalı caz piyanocusu ve şarkıcı (Montgomery 1919 - Santa Monica, Kaliforniya, 1965). Çok iyi bir piyanocuydu. 1940'ta kurduğu, piyano, gitar ve kontrabas üçlüsü, üyeleri arasındaki dengeyle topluluk anlayışına yenilik getirdi. 1950'lerde en sevilen amerikalı şarkıcılardan biriydi. Sıcak, yumuşak sesi ve net diksiyonuyla, caz temalarını, Broadway romanslarını ve Latin Amerika şarkılarını aynı başarıyla yorumladı.

COLEBROOKE (Henry Thomas), ingiliz doğubilimci (Londra 1765 -ay. y. 1837). Doğu Hindistan Şirketi'nin sekreteriydi; uzun süre Hindistan'da kaldı ve orada sanskritçe öğrendi. Londra Asya derneği'ni kurdu ve zengin doğu elyazmaları koleksiyonunu Hindistan Şirketi'ne bıraktı.

COLEMAN ya da **COLMAN** (Edward), ingiliz siyaset adamı, 1678'de idam edildi. York düşesinin sekreteriyken, Fransa'ya gönderdiği mektuplarda İngilizler'in siyasi suçlarını açıklıyordu. Oates tarafından ihbar edildi, tutuklandı, mektuplarına el kondu. Böylece, Oates'un hayal ettiği "papacı komplo" gerçekmiş gibi göründü.

COLEMAN (Ornette), amerikalı caz saksofoncusu (Fort Worth 1930). Sanat yaşamının ilk yıllarında rhythm and blues orkestralarında çaldı ve şarkıcı Clarence Samuels'a eşlik etti (1949). 1953'te Don Cherry ile tanıştı, birlikte ilk kayıtlarını 1958-59'da yaptılar. John Lewis'in desteğine rağmen güç bir dönem yaşadı. 1962-64 arasında müzikle ilgilenmedi. 1965 ve 1966'da Avrupa'da, üç kişilik kendi topluluğuyla konserler verdi. Sonraki birkaç yıl daha çok besteci olarak etkinlik gösterdi. Sanatının değeri o güne değin tartışılan Coleman, ancak, kontrabasçı Charlie Haden ve davulcu Ed Blackwell ile çalıştığı 1960'ların sonlarında, free cazın başlıca yaratıcılarından biri olarak kendini kabul ettirdi. Doğaçlamanın geleneksel çerçevesini kırarak, free hareketinin doğuşunda tarihsel bir rol oynadı. Başlıca plakları: *The shape of jazz to come* (1959), *Free Jazz* (1960), *European Echoes* (1965), *Science-Fiction* (1971), *Skies of America* (1972), *Song X* (1986), *Bourgeois Boogie* (1988).

COLEMAN (Michael), ingiliz dansçı (Becontree, Essex, 1940). 1961'de girdiği Royal Ballet'de yıldız dansçı oldu (1968). Büyük ustalık gerektiren rollerde (*la Bayadère; "l'Oiseau bleu"*nün çeşitlemesi) olduğu gibi yarı karakter rollerinde de *(la Fille mal gardée*'deki Colas; *Romeo ve Juliet*'teki Mercutio) kendini kabul ettirdi. 1970'te Frederick Ashton'un *Tales of Beatrix Potter* adlı filminde Jeremy Fisher tipini büyük başarıyla canlandırdı.

COLEMAN (Victor), ingilizce yazan kanadalı yazar (Winnipeg 1944). Erken yaşta şiir yazmaya başladı (*Old Friends' Ghosts,* 1963), çalışmalarını bir dizi kitapçıkla (*One Eye Love,* 1967; *The Heavens,* 1970; *Stranger,* 1974) sürdürdü.

COLEMANİT a. (ing. *colemanite,* amerikalı sanayici W. *Coleman*'ın adından). Miner. → KOLEMANİT.

COLENSO, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde (Natal) yer, Ladysmith'in G.'inde. Aralık 1899'da Buller komutasındaki İngilizler, Botha komutasındaki Boerler'e burada yenildiler.

COLENSO (John William), ingiliz papaz (Saint Austell, Cornwall, 1814 - Durban, Natal, 1883). Natal'in anglikan başpiskoposu. Misyonerlik çalışmalarını Zulular'ın yanında sürdürdü. Yerlilerin uyguladığı poligami konusunda aldığı uzlaşmacı tavır ve İncil'i yorumlama biçimiyle (cehennemi ve Torah'ın gerçekliğini inkâr ediyordu) Cape başpiskoposuna ters düştü. Bu başpiskopos tarafından, 1864'te aforoz edildi ve görevinden uzaklaştırıldı. Ancak Özel konsey tarafından 1865'te görevine iade edildi.

Lauros-Giraudon

Thomas Cole
Haç (1845)
Louvre müzesi, Paris

COLEOİDEA a. (yun. *koleos*, kılıf, kın, ve *eidos*, görünüş'ten). Kafadanbacaklı yumuşakça altsınıfı. (*Coleoidea* altsınıfı, öbeğin yaşayan *Nautilus*'lar ve bazı fosil biçimler [belemnitler] dışındaki bütün üyelerini içerir.)

COLEOPHORA a. (yun. *koleos*, kılıf, kın, ve *phoros*, taşıyan'dan). Tırtılı kılıf içinde yaşayan küçük güveler cinsi. (Güvegiller familyası.)

—ANSİKL. *Coleophora*'lar geniş perçemlerle süslü dar kanatlarla donanır. Tırtılları ağaç yapraklarının özekdokularının kalın kesimleri içinde yaşar; çeşitli yapı ve biçimde kılıflar içinde kundaklanırlar. Birçoğu (özellikle *Coleophora hemerobiella*) meyve ağaçları için zararlıdır (elma, armut ağaçları).

National Portrait Gallery

Samuel Taylor Coleridge
P. Vandyke'ın bir portresinden (1795) ayrıntı
National Portrait Gallery, Londra

COLEOPTERA a. Böcbil. KINKANATLILAR takımının bilimsel adı.

COLEPEPER (John COLEPEPER ya da CULPEPPER, 1.— *baronu*), ingiliz siyaset adamı (öl. 1660). 1640'ta Uzun Parlamento üyesi oldu, Strafford'a karşı "halk partisi"nde yer aldı. Ancak, püritenlerin dini istekleri karşısında krala yaklaştı ve 1642'de Hyde ile birlikte, ılımlı kralcı partinin önde gelen kişilerinden oldu. 1649'da, Charles II'yi İskoçyalılar'ın dini şartlarını kabul etmeye zorladı.

COLEPS a. Tatlı sularda yaşayan suyosunları arasında en yaygın olan çok obur huylu, fıçı biçimli, kirpikli protist.

COLERAİNE, Kuzey İrlanda'da (Londonderry yönetim bölümü) liman kenti, Bann halici kıyısında; 15 000 nüf. Üniversite. Tekstil sanayisi. Viski yapımevi.

COLERİDGE (Samuel Taylor), ingiliz şair ve filozof (Ottery Saint Mary, Devon, 1772 - Londra 1834). Bir papazın on üçüncü ve sonuncu çocuğuydu, annesinin yokluğundan ve kardeşler arası rekabetten (6 yaşında, bir dilim ekmek yüzünden kardeşini öldürdüğünü sanmış ve evden kaçmıştı) derinlemesine etkilendi, Fransız devrimi karşısında coşkuya kapıldı ve devrimin yenilgisini benimsedi. Ütopyacı topluluk (pantisokrasi) tasarısı başarısızlığa uğrayınca dragon birliklerine katıldı, delilikle suçlandı ve buradan atıldı. Daha sonra, sevmemesine karşın Southey'nin baldızıyla evlendi. Tiyatroda (*The fall of Robespierre*, 1794) ve gazetecilikte (*The Watchman*, 1796) kendine bir yer aradı, "gerçek kardeşliği" ise Wordsworth ile buldu. Polis gözetimindeki iki dost, Göller yöresinde, şiirle yaralarını sardılar: *Poems on Various Subjects* (1796 ve 1797), *France: an Ode* (1798), *Christabel** ve *Kubla* Khan* (bu ikisi ancak 1816'da yayımlanabildi) adlı yapıtlar, Coleridge'in, Yaşam'daki Ölüm ve Ölüm'deki Yaşam arasında parçalanmasına karşın yaşayan insan konusundaki umutsuzluğunu, hatasız suçların gizini, bitmeyen kefaretleri dile getirdiği *Lyrical* Ballads* (1798) adlı romantik manifestonun habercisiydi; *The Rime of the Ancient Mariner*'da (1798), ruhun "toplum" içindeki yabancılığı'nı (*outcast* [dışlanmış]) işledi. Dehasına duyduğu sarsılmaz güven dönemini, içinin kurumasının verdiği bir umutsuzluk ve isteksiz bir ruhun manevi felci izledi (*Dejection: an Ode*, 1802). Evliliğinden yıldı, Wordsworth'ün gittikçe artan tutuculuğu karşısında hayal kırıklığına uğradı; bu sırada, afyonun, yaşamını yönetmesinden kurtulmak istiyordu. Malta valisine sekreterlik (1804), gazetecilik (The Friend, 1809), çevirmenlik (Schiller, Kant) yaptı, kentten kente dolaşarak yeni organik bir aklın doğduğunu ve bunun aydınlanma felsefesinin kupkuru anlığı olmadığını savundu. Zamanla, akıl hastanesine girmesini gerektiren sağlık bozukluğundan kurtuldu ve hak ettiği kâhin şair ününü ölümüne dek sürdürdü. Edebiyat, Kilise, devlet, millet... her şey yenilenebilirdi, yeter ki insanlığın yaralarını sarabilecek bir *vision* (görüm) ortaya çıksın: bilinçdışı da, simge de, gelişme de, bunlara biçim veren ama var olmayan bir bütünsellik imgesine bağlıdır. "Gerçekçi" yararcılığa (uygarlık) karşı, kurumlarıyla kendini belli edecek bir kültür kurmak gerekiyordu. Coleridge'e göre, ortak kurtuluşun yolu, Blake'te olduğu gibi İmgelem'den geçiyordu; bilinçlerin bireysel bir kimlik kazanmasını yalnızca bu sağlayabilirdi. İnsanlık ancak arzunun imgelerini değiştirerek yazgısını belirleyebilirdi: Newman, Jaspers, Emerson, Melville bu birlik zorunluluğunu yeniden ele aldılar: boğuntu, sevilme arzusu, yaşayan yasalar adına kuralların reddi, nesnelle kolektif arasında bir köprü oluşturur. Şeyleri belirgin kılan, gelecektir. Coleridge birlik özleminin en mutsuz ve en sebatlı tanıklarından biriydi ve bunu *Biographia Literaria* (1817), *Aids to reflection* (Düşünceye yardımlar) [1825], *The Constitution of Church and State* (Kilise ve Devlet'in oluşumu) [1830], *Collected Letters* (Mektuplar), [1956-1968] ve *Notebooks* (Defterler) [1957] gibi yapıtlarında, yaşayan her şeye uyguladı.

COLERİDGE (David Hartley), ingiliz yazar (Clevedon, Somerset, 1796 - Rydal, Westmoreland, 1849), Samuel Taylor Coleridge'in büyük oğlu. Sinirleri zayıftı. Taşkınlığı nedeniyle Oriel College'daki işinden olunca bir okul açtı, sonra (1828) inzivaya çekildi. Şiirleri (1851), tamamlanmamış bir dramı *(Prometheus)* ve kuzey ülkelerinin ünlü kişileriyle ilgili bir *Biographia Borealis*'i (1833) vardır. Denemeleri ve 1936'da yayımlanan mektuplarıyla Lamb'a yaklaşan Coleridge bir dolaylı anlatım ustasıydı.

COLERİDGE (Sara), ingiliz kadın yazar (Keswick, Cumberland, 1802 - Londra 1852). S. T. Coleridge'in tek kızıydı. Victoria çağına özgü önemli bir geleneği başlattı (*Pretty Lessons in Verse for Good Children*, 1834; *Essay on Rationalism*, 1843). Bir de peri masalı yazdı (*Phantasmion*, 1837).

COLERİDGE-TAYLOR (Samuel), ingiliz besteci (Londra 1875 - Croydon 1912). Royal Academy of Music'te ders verdi. 1904'ten başlayarak *Händel Society*'yi yönetti. Mendelssohn'dan etkilendi; piyano parçaları, bir keman konçertosu ve uzak ülkelerin müziklerinden esinlenen yapıtlar besteledi (*Hiawatha kantatı*, 1898-1900; *A Tale of Old Japan*, 1911).

COLET (John), ingiliz tanrıbilimci (Londra 1467 - *ay. y.* 1519). Erasmus ve Budé gibi kişilerle dostluk kurdu, sapkınlıkla suçlandı ve yakılmaktan zor kurtuldu. Tanrıbilim kitapları, vaazlar ve Erasmus'a mektuplar yazdı.

COLET (Louise REVOİL, *Madame*—), fransız edebiyatçı (Aix-en-Provence 1810 - Paris 1876). Müzikçi Hippolyte Colet'nin karısı. Skandalları ve fırtınalı meslek yaşamıyla zamanında kendinden en çok söz ettiren kadındı. Remy de Gourmont, "onu edebiyata kazandıranın, yapıtlarından çok, yarattığı heyecanlar" olduğunu söyler. Ünlü aşk ilişkileri (Victor Cousin, Musset, Flaubert, Vigny vb.) çeşitli yazılarının temalarını oluşturur (*Penserosa*, 1840; *le Poème de la femme*, 1853-1856; *les Coeurs brisés*, 1843; *Lui*, 1860). Günümüzde, gerçek önemi, Flaubert'in ona yazdığı mektuplardan (1846-1854) kaynaklanır.

Coletsos ortamı, Koch basilinin 4 ila 6 hafta içinde üremesini sağlayabilen, hafif asit ortamlı zengin kültür. (Klasik Löewenstein ortamından daha elverişli olup onun yerini almak üzeredir.)

J. Niepce

Colette (1950'ye doğr.)

COLETTE (Sidonie Gabrielle), fransız kadın yazar (Saint-Sauveur-en-Puisaye, Yonne, 1873 - Paris 1954). Çocukluk ve genç kızlık yılları köyde geçti, yazar Willy (Henri Gauthier-Villars'ın takma adı) ile evlendi. Willy karısının ilk kitaplarını (*Claudine* dizisi) kendi adıyla bastırdı. Bu ilk aşk mutsuz bir aşktı: 1906'da kocasından ayrıldı ve mim oyuncusu olarak altı yıl bütün Fransa'yı dolaştı. Bu arada yazmayı da sürdürdü (*la Retraite Sentimentale*, 1907; *l'Ingénue libertine*, 1909). *Avare kadın* (la Vagabonde) [1910] ve *l'Envers du music-hall* (1913) bu başıboşluk dönemini yansıtır. Henri de Jouvenel ile evlendi ve Birinci Dünya savaşı boyunca gazetecilik yaptı. 1919-1930 arasındaki dönem büyük bir yaratma dönemi oldu: dil ustalığı ve içgüdüsel denebilecek derin bir kavrayış bütün yapıtlarında görülüyordu (*Mitsou, ou Comment l'esprit vient aux filles*, 1919; *Chéri*, 1920; *le Blé en herbe*, 1923; *la Fin de Chéri*, 1926; *la Naissance du jour*, 1928; *Sido*, 1930). Annesinin simgesi olan "Sido", doğrudan doğruya ya da dolaylı bir biçimde, bu dönem kitaplarının çoğunda yer alır. Francis James'in deyişiyle, "doğal olmaktan utanmayan, yaşayan bir kadın, gerçekten bir kadın" olduğunu kanıtlayan Colette, aşk ve şehvet, kıskançlık ve feragat temalarını korkusuzca işledi. Duyuların egemen olduğu bu dünyada hayvanlara da yer vardı: *Dişi kedi* (la Chatte) [1933], üçlü ilişki temasını kendine göre yeniledi. Üçüncü bir evlilikten sonra, *Mes apprentissages* (1936) ile tarihsel anılar yazarı oldu. *Julie de Carneilhan* (1941) ile *le Képi*'den (1943) sonra, bir sırdaşıyla konuşuyormuş gibi yazmaya başladı, ama yaşama ve doğa sevgisinden (*l'Étoile Vesper*, 1947; *le Fanal bleu*, 1949), hayranlık duygusu ve insan anlayışından hiçbir şey kaybetmedi. Ölümünden sonra mektuplarının bir bölümü yayımlandı (*Lettres de la vagabonde*, 1961; *Lettres au petit corsaire*, 1963; *Lettres à ses pairs*, 1973). [Goncourt Akad., 1945.]

COLG a. Mat. çözlm. EŞLOGARİTMA'nın kısaltması. (COLOG biçiminde de yazılır.)

Colgate-Palmolive, ABD'de Procter and Gamble'den sonra sabun ve güzellik ürünleri alanında ikinci büyük üretici firma. 1928'de kuruldu; günümüzdeki şirket Colgate ve Palmolive şirketlerinin birleşmesinden doğdu. Üretim dizisi içinde çok çeşitli ürünler yer alır: sabun, traş sabunları, traş kremleri, parfümler, kozmetik, şampuanlar, diş macunları, gliserin, ilaç hammaddeleri vb.

COLİAS a. Ilıman bölgelere yayılan gündüz kelebeği cinsi. (Turuncu alacalı kükürt sarısı renklidir. Tırtılları çeşitli otsu sebzelerde yaşar. Lahanakelebeğigiller familyası.)

COLİAS CROCEUS a. Kanat ayası güzel turuncu kızıl, kanat kenarları siyah renkte gündüz kelebeği. (Lahanakelebeğigiller familyası.)

COLİAS HYALE a. Kanatlarının ayası kükürt sarısı, kenarları genişçe siyah renkli kelebek. (Lahanakelebeğigiller familyası.)

COLİONY (Gaspard II DE) fransız amiral (Châtillon-sur-Loing 1519 - Paris 1572). Odet de Coligny'nin kardeşi. Henri II'nin hizmetine girdi: 1547'de piyade kuvvetleri komutanı, 1551'de Paris ve İle-de-France valisi oldu; 1552'de Fransa amiralliğine yükseltildi. Picardie valisiyken (1555) İspanyollar tarafından kuşatılan Saint-Quentin'i savundu, 1557'de İspanyollar'a esir düştü. Calvinciliği kabul etti (1559), 1561'de protestan partisinin tartışmasız önderi oldu ve Catherine de Médicis'nin uzlaşma politikasından yana çıktı. Özel meclis üyesi olarak, kral naibesiyle birlikte Poissy görüşmelerini hazırladı (1561) ve ocak 1562 fermanıyla protestanlara ayin özgürlüğünü tanıdı. Nisan 1562'de ilk Din savaşları başladığında Orléans'da, Condé tarafından toplanan protestan ordusuna katıldı. Dreux'de (1562) ve Saint-Denis'de (1567) savaştı. Jarnac'ta Condé'nin ölümünden (1569) sonra başkomutan oldu. Moncontour'da yenilgiye uğramasına rağmen (1569) protes-

tan ordusunu toparlamayı başardı. 1570'te, Arnay-le-Duc'te galip geldi, Saint-Germain barışı'ndan (1570) sonra Saray'a çağırıldı. 1571'de özel meclise girdi ve kral Charles IX üzerinde çok etkili oldu. Krallık içinde barışı sağlamak ve katoliklerle protestanları barıştırmak düşüncesiyle savaşı yurt dışına kaydırmak istedi, bu amaçla da krala, Hollanda'ya müdahalede bulunması için baskı yaptı (1572). Ama Catherine de Médicis, meclis üyeleri ve katolik önderler, İspanya ile savaşa yol açabileceğini düşünerek bu müdahaleye karşı çıktılar. Coligny, 22 ağustosta ana-kraliçe ve Guiseler tarafından hazırlanan bir suikasttan birkaç yarayla kurtuldu. Ama 24 ağustosta Coligny ve protestan önderler öldürüldüler: Saint -Barthélemy katliamı başlıyordu.

COLİIFORMES a. Zool. FAREKUŞLARI takımının bilimsel adı.

COLİJN (Hendrikus), hollandalı siyaset adamı (Haarlem 1869 - İlmenau 1944). Karşıdevrimci parti'nin üyesi, sonra lideri (1920) oldu, 1923'te maliye bakanlığına getirildi ve ülkenin içinde bulunduğu mali güçlükleri gidermeye çalıştı. Başbakan olunca (1925) Vatikan ile ilişkileri düzeltmeye çalıştı. Yeniden hükümetin başına geldiğinde (1933-1939), yaşam standardını düşürerek ekonomik bunalımı önleme yolunu seçti ve naziler tarafından sürgüne gönderildi.

COLİMA, Meksika'da kent, eyalet merkezi, Batı sierra Madre'nin kenarında; 58 000 nüf. Ticaret merkezi. —*Colima eyaleti* Büyük Okyanus kıyısında uzanır; 5 455 km²; 424 656 nüf. (1990). Demir filizi.

—Arkeol. Kuyu mezarlarında yapılan kazılarda, önklasik (İ.S. yaklş. 100) dönemden kalma bir cilalı kırmızı seramik üslubu ortaya çıkarıldı. Bu son derece gerçekçi çömlekler değişik biçimlerdedir: erkek, kadın, savaşçı, tutsak, bitki ve hayvan. Büyük ve içi boş, ya da küçük ve içi dolu insan biçiminde figürlerle, günlük yaşamdan çeşitli sahneler canlandırılmıştır. Komşu Jalisco ve Nayarit eyaletlerinde de benzer, ama yerel farklılaşmalar gösteren üsluplar ortaya çıkarılmıştır. Bakır araçlar ve tepecikler de bu bölgenin özellikleri arasındadır. Eyaletin doğu kesiminde ortaya çıkarılan, Tlatilco*'dakileri andıran monokrom çömleklerin bölgenin en eski ürünleri olduğu sanılmaktadır.

COLİN ya da **COLYNS** (Alexander), flaman heykeltraş (Mechelen 1528'e doğr. - İnnsbruck 1612). Heidelberg sarayı'nın cephelerinden birini heykellerle süsledikten sonra, imparator Ferdinand I onu Kölnlü Abel kardeşlerin başladığı Maximilian I'in İnnsbruck kilisesi'ndeki (Hofkirche) anıtmezarını tamamlamakla görevlendirdi. İnnsbruck ve Augsburg' daki başka mezarlar ile Ferdinand I'in Prag'daki anıtmezarı da onun yapıtıdır.

COLİN (Élie), fransız cizvit ve bilgin (Lavaur 1852 - Tananarivo 1923). 1888'de Madagaskar'a gönderilen bu misyoner Tananarivo'da (bugün Antananarivo) bir gözlemevi kurdu. Adaya on üç istasyon yerleştirerek, yaptığı diğer gözlemler yanında, siklonların yörüngelerini belirledi. Gökbilim ve meteoroloji konusundaki gözlemlerini yayımladı. Madagaskar üstünde manyetik haritalar yaptı.

COLİN (Paul), fransız ressam ve afişçi (Nancy 1892 - Nogent-sur-Marne 1985). Zengin anlatım olanaklarını, kübizmden miras aldığı sentezci bir anlayışla birleştiren kişisel bir üslupla, çok sayıda afiş yaptı (*La Revue nègre*, 1925; *Grand Prix de Paris*, 1936; *La Libération de la France*, 1944). Bunların yanı sıra özellikle Champs-Élysées tiyatrosu için dekorlar, tiyatro kostümleri yaptı.

Colin (**Armand** *kitabevi*), 1870'te Armand Colin (1842-1900) tarafından kurulan fransız yayınevi. Önce okul kitaplarının yayımında uzmanlaştı. Halkın anlayacağı kitap dizileri ve üniversite incelemeleri yayımladı (U ve U2 koleksiyonları). Edebiyat, sanat, coğrafya ve tarih kitapları da yayımladı.

COLİNDĂ a. (rumence sözc.). Noel ve yeni yıl şenliklerinde söylenen geleneksel rumen şarkısı. (Çekçesi *koleda*, lehçesi *kolęda* olan bu sözcük, slav ülkelerinde benzer türde halk şiirlerinin adıdır.)

COLİNES (Simon DE), fransız basımcı (Gentilly-lès-Paris ya da Pont-de-Colines 1480'e doğr. - öl. 1545). İlk kez italik harfi metinlerin dizgisinde kullandı, eski hantal italiklerin yerine daha kullanışlı italikler yaptırdı. Romen harfini geliştirdi.

COLİNS (Jean Hippolyte, —*baronu*), Belçika asıllı fransız iktisatçı ve siyaset adamı (Brüksel 1783 - Paris 1859). Ansiklopedicilor okulu'nun fikirleriyle yetişti, koyu bonapartçıydı, 1803-1815 arasında fransız ordusunda subaylık, sonra Küba' da çiftçilik ve hekimlik yaptı, daha sonra Viyana'da bonapartçılarla gizli örgüt kurdu, 1830'da Fransa'ya döndü ve fransız uyruğuna geçti. 1834'te Paris'te *le Pacte social*'i (Toplumsal antlaşma) yayımladı. 1840-1842 arasında, *Science social* (Toplum bilimi) adlı yapıtının 19 cildini yazdı (yapıt, 1857'de yayımlanmaya başladı). Haziran 1848 olaylarına katıldı ve hapsedildi. Ayrıca şu yapıtları vardır: *l'Économie politique, source des révolutions et des utopies prétendues socialistes* (Devrimlerin ve sözde sosyalist ütopyaların kaynağı olarak ekonomi politik), [1857] ve *De la justice de la science, hors l'Église et hors la Révolution* (Kilise ve Devrim dışında, bilimin adaleti üstüne), [1861]. Filozof olarak, belirgin özelliğini insanlığın "üç çağı" tanımında bulan bir tarih kuramı geliştirdi. "Kolektivizm" terimini ilk kullananlardan biri olduğu söylenebilir. Yapıtlarında, aklın egemenliğine dayanan, ama aslında mali feodalitelere yer vermeyen bir liberalizmden ve bir karşıgüdümcülükten başka bir şey olmayan bir "akılcı sosyalizm"i savunur. Nitekim, ona göre mutlaka yapılması gereken tek kolektifleştirme, toprağın kolektifleştirilmesidir. Toplumsal devrimi, bir düşünce evriminin ürünü olarak görür, birey özgürlüğünün her şeyden önce geldiğini ileri sürer ve baskı saydığı şiddeti kesinlikle reddeder. Bununla birlikte, bir ara aşama olarak otokrasiyi gerekli görür. Colins'in çevresinde, oğlu hekim AGATHON **Colins**'i (1827-1906) ve Frédéric Borde'u (1875'ten 1914'e kadar la Philosophie de l'avenir. Revue du socialisme rationnel'i çıkardı) da içine alan dar kadrolu bir okul oluştu. Böylece, Colins'lerin etkisi Belçika, Fransa, İspanya ve İsviçre'de bir süre devam etti.

COLİNUS a. (öz. a. Nicolas'nın küçültülmüşü Colin'den lat. sözc.). Amerika'da yaşayan ve bıldırcına benzeyen, ama gagası ondan daha güçlü olan, ufak boylu kuşları içeren cins. (30 kadar türünden ağaç bıldırcını [*Colinus virginianus*], erkeğinin dikleşebilen tepeliğiyle tanınır. Sülüngiller familyası.)

COLİSA a. (bengali dilinde sözc.). Hindistan'da tatlı sularda ve acı sularda yaşayan kemikli balık cinsi. (Erkekler, yumurtalar üzerinde "kuluçkaya yatmak" için su bitkilerinden yuvalar yapar. Cennetbalığıgiller familyası.)

COLİUS a. Afrika'da Güney Büyük Sahra'da yaşayan küçük kuşları içeren cins. (Güçlü gagalı, tepeli ve uzun kuyrukludur. Ağaç dalları üstünde koşmasından ötürü "farekuş" genel adıyla da anılır. Meyveler, tomurcuklarla beslenir. Topluca yaşar ve meyve bahçelerine zarar verir. Farekuşlar takımı, farekuşgiller familyası.)

COLLA (Ettore), italyan heykelci (Parma 1899 - Roma 1968). 1940'lı yıllarda soyutlamaya doğru yönelen Colla (1951'de Burri ve Carpogrossi ile birlikte "Origine" grubunun kuruluşuna katıldı), dadacı mizahı biçimsel ve uzaysal kaygılarla birleştiren heykeller yapmak için sanayi elemanlarından yararlandı.

COLLADON (Jean Daniel), isviçreli fizikçi ve mühendis (Cenevre 1802 - *ay. y.* 1893). Önce École centrale de Paris'de (1829), sonra Cenevre Üniversitesi'nde (1834) mekanik profesörlüğü yaptı. Sturm ile birlikte Leman gölünde sesin su içindeki hızını ölçtü. Sıvıların sıkışabilirliğini, çarklı gemileri buhar makinesiyle itme sorununu inceledi; uzun tünelleri delmede sıkıştırılmış havadan yararlanmayı tasarladı.

COLLAGE → KOLAJ.

COLLANTES (Francisco), ispanyol ressam (Madrid 1599 - *ay. y.* 1656). Flaman ve italyan okullarından etkilendi, pitoresk ve güçlü peyzajlarıyla ün yaptı (*Ateşli çalı*, Louvre; *Ezehyel'in görümü*, Prado). Büyük figürlü birkaç tablosu (*San Onofre*, Prado) Ribera'yı andırır.

COLLAPSE YAPISI a. (ing. sözc.). Yerbil. Az çok aşınmış kıvrımların yamaçları boyunca kayma ya da yerçekimi etkisiyle oluşan çökmüş yapı.

COLLE Dİ VAL D'ELSA, İtalya'da kent, Toscana'da (Siena ili); 13 000 nüf. Özellikle yukarı kentte, eski anıtlar: saraylar, kiliseler, XIII. yy.'dan kalma kule-ev (Arnolfo di Cambio burada oturmuştu).

COLLEFERRO, İtalya'da komün, Lazio' da (Roma ili), Liri ırmağının yukarı kesiminin kıyısında; 13 400 nüf. Ticaret ve sanayi (kimya, tekstil ve makine sanayileri) merkezi.

Collège de France, Paris'te bulunan öğretim kurumu. 1529'da, kral François I, Guillaume Budé'nin önerisiyle, Paris Üniversitesi'nde egemen olan tanrıbilim çalışmalarından özerk ve bağımsız bir öğretim gerçekleştirmek amacıyla, üniversite dışından (ibranice, eski yunanca, matematik konularında) birçok *krallık okutmanı* atayarak *Collège du Roi*'yı oluşturdu. 1534'te de bir latince kürsüsü kurdurdu. Her dönemde yönetimin desteğini gören kurum, devrim sırasında *Collège national*, Napoléon döneminde *Collège impérial*, Restauration'da da *Collège de France* adını aldı. Günümüzde sayıları elliyi bulan kürsülerde herkese açık olan dersler, üniversiteden ya da üniversite dışından, dallarında ün kazanmış bilim adamları tarafından verilir. Öğretim, uzmanların araştırmalarda elde ettikleri sonuçları aktarmayı amaçlar. Öğretim üyelerinin belirlediği ders programlarının sonunda sınav öngörülmez.

COLLEGNO, Torino'nun batı banliyösünde sanayi merkezi; 47 000 nüf.

COLLEMA a. (yun. *kollema, -atos*, yapıştırma, kaynaştırma). Talları jelatin kıvamında olan bir liken cinsi.

COLLEMBOLA a. Zool. SIÇRARKUYRUKLULAR takımının bilimsel adı.

COLLENUCCİO (Pandolfo), italyan hümanist (Pesaro 1444 - *ay. y.* 1504). Lorenzo il Magnifico ve Ercole I d'Este'nin hizmetinde diplomat olarak çalıştı. D'Este için kutsal bir dram (*Comedia di Jacob e Joseph*, 1504) ile Napoli krallığı'nın bir tarihini yazdı (1498-1539). Ayrıca Lukianos üslubunda altı diyaloğu (*Apologi*, 1517) ve Petrarca tarzında şiirleri vardır.

COLLEONİ (Bartolomeo), italyan condottiero (Solza, Bergamo yakınında, 1400 - Malpaga, Bergamo yakınında, 1475). Sforza ve Braccio da Montone döneminde savaş sanatını öğrendikten sonra, Milano dükü Filippo Maria Visconti'ye karşı savaşan Venedik Cumhuriyeti ile anlaştı ve dükü yendi. 1442'de onun hizmetine geçti, ama dükün emriyle tutuklandı, özgürlüğüne ancak 1447'de kavuşabildi. 1448'de Venedikliler'in safına geçti, sonra yeniden Milanolular'a katıldı, ardından kendisini ömür boyu ordu komutanı ya-

Edimage

Gaspard II de Coligny
bir XVI. yy. tablosundan ayrıntı
Protestan kitaplığı, Paris

erkek colinus
(ağaç bıldırcını)

erkek Kaliforniya colinusu
(ağaç bıldırcını)

Scala

Bartolomeo Colleoni
Verrocchio'nun 1481'de başladığı, Leopardi'nin bitirdiği (1488-1496) atlı bronz heykel
Campo San Giovanni e Paolo, Venedik

İmpress

Michael Collins
(1921'de)

Collioure'dan görünüm (1905)
Matisse'in tablosu
Miss Kate Rodina Steichen kol.

Larousse

pan Venedikliler'e yeniden döndü (1454). Mal varlığının bir bölümünü bağışladığı Venedik Cumhuriyeti, Verrocchio tarafından yapılan ve Leopardi tarafından dökülen atlı bir bronz heykelini San Giovanni e Paolo alanı'na diktirdi.

COLLETİA a. (öz. a. *Collet*'ten). Güney Amerika'da yetişen dikenli çalı. (Çit bitkisi olarak kullanılabilen bu bitkinin çiçeklerinde taçyaprağı andıran çanak yapraklardan oluşan çan biçiminde bir çanak bulunur. Başlıca türleri: *Colletia cruciata* ve *C. spinosa;* hünnapgiller familyası.)

COLLETOTRİCHUM a. (yun. *kolletos*, yapışık, *thriks, thrikhos*, saç, kıl'dan). Melanconiales takımından basit mantar. (Birçok türü tarım bitkilerinde antraknoz hastalığı yapar. Bu mantarlar yaprakların üzerinde, damarlarda ya da ayada az çok uzunca siyah lekeler meydana getirir. Hastalık aynı biçimde saplar, meyveler ve tohumlar üzerinde de görülebilir. Lekelerin ortası çoğunlukla beyaz, turuncu, sarımsı pembe ya da kızıl bir renk alır; burası mantarın üreme organlarının bulunduğu yerdir. *Colletotrichum lindemuthianum* fasulye antraknozunun etmenidir.)

COLLETT (Jonas), norveçli siyaset adamı (Roennebaek 1772 - Christiania, bugün Oslo, 1851). Eidsvoll meclisi üyesi (1814), Christian-Frederik'in danışmanı. Moss konvansiyonu'nun imzalanmasına katıldı. Maliye bakanı olarak (1822-1836) komünlerin bağımsızlığını destekleyen ve gelişmeyi kolaylaştıran, halkın tuttuğu ustaca bir mali politika izledi. Parlamentoya, yakında feshedileceğini vaktinden önce açıklaması üzerine kral Karl XIV tarafından istifaya zorlandı (1836).

COLLETT (Camilla), norveçli kadın edebiyatçı (Kristiansand 1813 - Christiania, bugün Oslo, 1895). Norveç'in en büyük romantik şairi Wergeland'ın kız kardeşi ve onun rakibi klasik şair Welhaven'in mutsuz sevgilisi olan Collett çok sayıda yapıt verdi. Birçokları arasında *Amtmandes döttre*'de (1855), romantik bir yazar olarak duygusallığı savundu, gerçekçi olarak da, burjuva dünyasının ikiyüzlülüğünü acımasızca sergiledi. İbsen, Jonas Lie ve A. Kielland'ın da benimseyecekleri katı bir feminizmden yanaydı. Ayrıca ilgi çekici bir Anılar derlemesi (*I de lange naetter*, 1862) ve bir polemik denemeler dizisi vardır. En iyi denemesi olan *Fra de stummes leir* (1877) güncelliğini bugüne kadar korumuştur.

COLLETTA (Pietro), napolili general ve tarihçi (Napoli 1775 - Floransa 1831). Mack'ın komutasında, Fransa'ya karşı açılan 1798 seferine katıldı. Parthenopèa Cumhuriyeti'nde görev aldı, ayrıca Joseph Bonaparte ve Murat ordusunda hizmet gördü. 1817'de Ferdinando di Borbone tarafından Salerno tümeni komutanlığına atandı. 1820 ayaklanmasından sonra Floransa'ya çekildi ve *Storia del Reame di Napoli dal 1734 al 1825* (1734'ten 1825'e kadar Napoli krallığı tarihi) adlı kitabı yazdı; 1834'te yayımlanan bu yapıt, Bourbonlar'a karşı kaleme alınmış gerçek bir bildiri niteliğindedir. Colletta, ayrıca özyaşamöyküsünü yazdı ve Antologia dergisinde makaleler yayımladı.

COLLETUS a. (yun. *kolletos*, yapışmış'tan). Yeraltı yuvasını bir çeşit parlak vernikle cilalayan, yalnız yaşayan küçük arıları içeren cins. (*Colletus* cinsi üyeleri kumlu topraklarda yuva yapar. Arıgiller familyası.)

COLLEY a. (ing. *collie* ya da gaelce *cuilean*, köpek'ten). İskoç çoban köpeği.
—ANSİKL. Colley'lerin farklı çeşitleri vardır, ama uzun tüylü çeşit en yaygınıdır. Çok zarif, dokununca sert izlenimi bırakan, sert kılların altında yumuşak ve sık alttüyler bulunan, bol tüylü bir köpektir. Değişik renklerde olabilir: kum rengi ve beyaz, üç renkli ya da gökardıç renkli; başı ince, suratı uzun, kulakları ince ve sivri kuyrukludur. İskoçya'da ve İngiltere'nin batısında sürü bekçisi olarak kullanılan colleyden, bazı Avrupa ülkelerinde bazen refakat köpeği ve bekçi köpeği olarak da yararlanılmaktadır.

uzun tüylü colley

COLLEY ya da **COWLEY,** ingiliz asıllı olduğu sanılan ve XVI. yy.'da İrlanda'ya yerleşmiş bir ailenin adı. Bu ailenin bir kolu, XVIII. yy. başında, kuzenlerinden miras kalan önemli malikânelere bağlı WESLEY adını aldı ve COLLEY adını bıraktı; WESLEY adı 1790'da WELLESLEY olarak değiştirildi.

COLLEY (*sir* George Pomeroy), ingiliz general (1835 - Majuba Hill 1881). 1880'de Natal'a vali ve başkomutan görevleriyle atandı, Boerler ile savaşta yenilgiye uğradı ve öldürüldü.

COLLİANDER (Tito), isveççe yazan finlandiyalı yazar ve ressam (Petersburg 1904). Özyaşamöyküsü niteliğindeki yapıtları ahlak ve ortodoks inanç üzerine bir sorgulamadır (*les Villas de mon enfance* [fr. çev.], 1964; *Les ponts de la jeunesse* [fr. çev.], 1967; *Deux Visages* [fr. çev.], 1968; *Prés* [fr. çev.], 1964-1971).

COLLİCULUS FACİALİS a. Nörol. EMİNENTİA TERES'in eşanlamlısı.

COLLİER (Lesley), ingiliz dansçı (Orpington, Kent, 1947). Royal Ballet School'da öğrenim gördü (1956-1965). Royal Ballet'ın yerleşik topluluğuna (Covent Garden) girdi. 1972'de burada baş dansçı oldu. *Les Deux Pigeons, Uyuyan güzel, Romeo ve Juliet* ve özellikle *Anastasya*'daki (1971) kesin oyunu ve müzik duyarlığıyla kendini kabul ettirdi.

COLLİN (Heinrich Josef VON), avusturyalı yazar (Viyana 1771 - *ay. y.* 1811). Fransız klasikçiliğinin etkisinde trajediler yazdı (*Regulus*, 1801). *Coriolanus* (1804) adlı yapıtı için Beethoven bir uvertür besteledi. Bir de Napoléon karşıtı, yurtsever bir yapıt olan *Lieder*'i (1809) vardır.

Collina porta, Quirinale, Viminale ve Esquilino tepeleri yakınındaki Roma kapılarından biri. (Sulla, burada ayaklanan Samnitler'i yenmişti [İ. Ö. 82].)

COLLİNGWOOD (Cuthbert, 1. — *baronu*), ingiliz amiral (Newcastle-upon -Tyne 1750-Minorca önlerinde 1810). Nelson'un en iyi yardımcılarındandı, São Vicente burnu (1797) ve Trafalgar (1805) deniz savaşlarında etkin bir rol oynadı; Nelson'un ölümünden sonra onun yerine geçti.

COLLİNS (John), ingiliz matematikçi (Wood-Eaton, Oxford yakınında, 1625 -Londra 1683). Kendi kendini yetiştirdi. 1667'de Royal Society of London'a üye seçildi. Devrinin bilginleri (örneğin Newton) ile yazışarak bilimsel bilgilerin ilerlemesine katkıda bulundu.

COLLİNS (Anthony), ingiliz filozof (Heston Middlesex, 1676 - Londra 1729). Locke' un öğrencisi ve dostuydu; hıristiyanlığa ve tinselci kuramlara yöneltiği giderek şiddetlenen saldırılarıyla, ingiliz özgür düşüncesinin ilk temsilcilerinden biri olarak tanındı; XVIII. yy. fransız filozoflarını doğrudan etkiledi. En önemli yapıtları: *Essay concerning the use of Reason in propositions the evidence wherof depends on Human Testimony* (Apaçıklığı, insanın tanıklığına bağlı bulunan önermelerde aklın kullanımı üzerine deneme) [1707]; ruhun maddedışılığına ve ölümsüzlüğüne karşı çıkan, *Letter to Mr. Dodwell* (Mr. Dodwell'e mektup) [1707]; *Vindication of the Divine Attributes* (Tanrı'nın yüklemlerinin savunulması) [1710]; belirlenimciliği ve tanrıtanımazlığı savunan *A Discourse of Free-thinking* (Özgür düşünce üzerine söylev) [1713]. Collins, dinbilimci Samuel Clarke ile ayrıntılı bir tartışmaya girişti ve *Scheme of Literal Prophecy considered* (1726) adlı yapıtını ona yanıt olarak yazdı. En önemli katkısı, Kutsal Kitap metnini incelemekte kullandığı eleştirel yöntemdir.

COLLİNS (William), ingiliz şair (Chichester 1721 - *ay. y.* 1759). Bir şapkacının oğluydu, melankoliye tutulunca uzun süre akıl hastanesinde kaldı, sonra kız kardeşinin yanına sığındı. Shakespeare'in şarkılarını yeniden düzenledi ve birçok od yazdı (*Ode to Evening*, 1750). W. Hayes, bunlardan oratoryolar besteledi. *Orientals* (*Persian Eclogues*, 1742) ve *Odes on the Popular Superstitions of the Highlands of the Scotland* (1747) adlı yapıtlarında, betimleme ve alegoriye yeni bir soluk kazandırdı. Collins'in sessiz ve "soğuk" katılığı, ingiliz romantiklerini ve fransız devrimcilerini etkiledi.

COLLİNS (William Wilkie), ingiliz romancı (Londra 1824 - *ay. y.* 1889). Dickens ile dosttu ve afyonkeş olan Collins, önceleri töre romanları (*Antonina; or the Fall of Rome*, 1850; *Basil*, 1852; *The Woman in White*, 1860) yazdı, daha sonra, öncülerinden biri sayıldığı polisiye roman (*No*

Name, 1862; *The Moonstone*, 1868) türüne geçti.

COLLİNS (Tom) → FURPHY (Joseph).

COLLİNS (Michael), irlandalı siyaset adamı ve askeri lider (Clanna Chaoilte, Corcaigh, 1890 - Droichead Na Banndan, Corcaigh, 1922). Sinn Féin hareketinin ve Gönüllüler ordusu'nun üyesiydi; 1916 Paskalya ayaklanmasına katıldı. 1918'de temsilci seçildi. Dublin'de cumhuriyeti ilan eden ve Dáil Éireann'ı kuran 29 Sinn Féin üyesinden biriydi. Maliye bakanlığına getirildi. Yeni yönetimin liderlerinin çoğu hapiste olduğundan etkinliği büsbütün arttı ve aynı zamanda İRA'nın (İrish Republican Army) gizli servislerini de aynı başarıyla yönetti. 1919'da De Valera'nın kaçırılmasını örgütledi. 1920 -1921 görüşmelerinde önemli bir rol oynadı ve uzlaşmacı bir çözümü kabul etti. Serbest İrlanda Geçici hükümet başkanıyken yönetsel düzensizliklerle, Londra antlaşması'nı kabul ettiği için onu bağışlamayan aşırı cumhuriyetçilerin ayaklanmasıyla ve Kuzey İrlanda ile yürütülen görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanmasıyla baş etmek zorunda kaldı. 1922'de iç savaş patlak verdi ve Collins bir pusuya düşürülerek öldürüldü.

COLLİNS (Michael), amerikalı astronot ve subay (Roma 1930). 1952'de ABD Askeri akademisi'nden mezun oldu. İlkin Edwards üssü'nde deneme pilotu olarak çalıştı. 1963'te NASA tarafından seçildi. Uzaydaki ilk uçuşunu, Gemini 10 uzay gemisinin yardımcı pilotu olarak 1966'da yaptı. Temmuz 1969'da astronotların Ay'a ilk iniş uçuşuna Apollo 11 uzay gemisinin komuta modülü pilotu olarak katıldı. N. Armstrong ile E. Aldrin Ay yüzeyine ayak basarlarken, Collins Ay çevresindeki yörüngede kaldı. NASA'dan ayrıldıktan sonra sırasıyla kamu hizmetleriyle görevli devlet bakan yardımcısı (1970), Smithsonian İnstitution ulusal havacılık ve uzay müzesi yöneticisi (1971), bu kuruluşun yardımcı sekreteri (1978) ve Vought Corporation ikinci başkanı oldu (1980).

COLLİNSİA a. (öz. a. *Z. Collins*'den). Kuzey Amerika'nın batısında kırsal alanlarda yetişen yıllık, otsu küçük bitki. (Çoğunlukla bahçelerde, bordür oluşturmak için yetiştirilir; sıracaotugiller familyası.)

COLLİNSON (*sir* Richard), ingiliz amiral (Gateshead, Durham, 1811-Ealing 1883). 12 yaşında deniz kuvvetlerine girdi, 1828'de Forster'ın yanında Güney Amerika denizlerine, 1831'de de Belcher ile birlikte Afrika kıyılarına gitti. 1850'den 1854'e kadar, Franklin'i aramakla görevli *Enterprise* gemisiyle sefer yaptı. Prince of Wales boğazını, Prince Albert toprağını ve özellikle Melville adasını keşfetti. *Nine Weeks in Canada* (Kanada'da dokuz hafta) [1862], *The Three Voyages of Martin Frobisher* (Martin Frobisher'ın üç yolculuğu) [1867] gibi kitaplar yazdı.

Collins Sons and Co Ltd. (Wm.), William Collins (1789-1853) tarafından 1819'da Londra'da kurulan yayınevi. Kaynak yapıtların yanı sıra güzel sanatlar, edebiyat ve tarih incelemeleri, atlaslar ve çocuk kitapları yayımlar.

COLLİOURE, Fransa'da (Pyrénées-Orientales) komün, Vermeille'de; 2 775 nüf. (1992). Sayfiye merkezi. Şarap üretimi. —Collioure'un güzelliği, XX. yy.'da, başta Matisse, Derain, Marquet, Juan Gris olmak üzere birçok ressamı buraya çekti.

COLLİP (James Bertram), kanadalı hekim ve biyoloji uzmanı (Belleville, Ontario, 1892 - London, Ontario, 1965). İnsülinin keşfiyle sonuçlanan çalışmalarda Banting ve Macleod ile işbirliği yaptı. 1934'te, hormonlar üzerinde durdurucu ya da dengeleyici rol oynayan antihormonların varlığını ortaya çıkardı. Ayrıca şeker hastalığının ağızdan ilaç verilerek tedavisini ve hormonların kadın hastalıklarında kullanılmasını da inceledi.

COLLO →KOLL (EL-).

COLLODİ (Carlo LORENZİNİ, **Carlo** —denir), italyan yazar ve gazeteci (Floransa 1826 - *ay. y.* 1890). Hiciv gazeteleri yayımladı (il Lampione, la Scaramuccia), çok sayıda eğitici masal yazdı (*Il viaggio per l'İtalia di Giannettino*, 1876; *Parmak çocuk* [Minuzzolo, 1878]); içlerinden en ünlüsü olan *Pinokyo* * (Pinocchio, 1880-1883), türünün klasiklerinden sayılır.

COLLOMBEY-MURAZ, İsviçre'de (Valais) kent, Rhône ırmağının sol kıyısında, Aigle'in karşısında; 3 000 nüf. Cenevre'den gelen petrol boru hattıyla beslenen petrol rafinerisi (Aigle rafinerisi de denir).

Colloquia Familiaria, Erasmus'un yapıtı (1518). Dinsel bunalım döneminde yazıldı. Reform yanlılarını olduğu gibi dinsel tarikatları da eleştiren yapıt büyük ün kazandı. Başlıca bölümleri şunlardır: *Dinsel yemek, Dünyevi yemek, Şiirsel yemek*'te XVI. yy. günlük yaşamından ilginç kesitler yer alır; *Hanlar*'da Fransa'dakilere kıyasla alman hanları hicvedilir; *Fransiskenler*'de dilenci keşişlerin lehine ve aleyhine görüşlere yer verilir; *Balıkla beslenme*, et yiyenlerle balık yiyenler arasında bir tartışmadır; *Hortlak*'ta, *Simyacı*'da düzmecilik ve batıl inançlar alaya alınır; *Sevdalı ve Genç kız.*

COLLOR DE MELLO (Fernando), brezilyalı siyaset adamı (Rio de Janerio 1949). Varlıklı bir ailenin çocuğu. İktisat okudu. Maceio belediye başkanı (1979-1982), milletvekili oldu (1982). Alagoas valiliği yaptı (1987-1989). Sosyal demokrat partinin başkan adayı olarak 1989 seçimini kazandı. 1992'de yolsuzluk iddiasıyla yargılanmak üzere, parlamentoca 6 ay için görevinden uzaklaştırıldı (eylül) ve istifa etti (aralık).

COLLOREDO (VON), adını Friuli'deki Colloredo şatosundan alan avusturyalı soylu aile.

COLLOSPHAERA a. Ajurlu, jelatinli kaygan kavkılı, Akdeniz'de bol bulunan ışınlı cinsi.

COLLOT (Marie-Anne), fransız kadın heykelci (Paris 1748 - Nancy 1821). Falconet'nin öğrencisiydi. Falconet'nin oğlu ressam Pierre Etienne ile evlendi ve ustasıyla birlikte Rusya'ya gitti (1766). Burada, Falconet'ye ısmarlanan, at üstünde heykeli için Çar Büyük Petro'nun yüz modelini çıkarmakla görevlendirildi; ayrıca Yekaterina II'nin, prens Galitzin'in, prens Orlov'un, Diderot'nun, Voltaire'in, Falconet'nin büstlerini yaptı. Fransa'ya döndükten (1778) sonra, bir süre Hollanda'da kaldı ve Nassaulu Willem V'in büstünü yaptı (Lahey).

COLLOT D' HERBOİS (Jean-Marie), fransız siyaset adamı (Paris 1750 -Sinnamary, Guyana, 1796). Oyuncu ve komedi yazarı. Daha 1791 yılında *Almanach du père Gérard*'ı yayımlayarak tanındı. Ertesi yıl, 10-Ağustos gününde önemli bir rol oynadı, isyancı Komün'e üye oldu. Ardından Konvansiyon'a seçildi ve burada ateşli devrimciliğiyle dikkati çekti. Eylül 1793'te, Halk kurtuluş komitesi'ne girdi ve Billaud-Varenne ile birlikte iç politikayı yönetmekle görevlendirildi. Fouché ile birlikte Lyon'a geçici görevle gönderildi, kralcı ayaklanmayı kanlı bir biçimde bastırdı. Robespierre ile çatışmaya girdi, Konvansiyon başkanı olarak 9-Thermidor olayında belirleyici bir rol oynadı. Nisan 1795'te Guyana'ya sürgüne gönderildi, orada öldü.

COLLOTHECACEA a. Ön ucu huni biçiminde olan, hareketsiz ipekle bezeli sabit ya da az hareketli tekerleklikurtlar alttakımı. (Çok büyük mastakslı bu tekerleklikurtlar iri avları bile yutabilir.)

COLLYBİA a. (yun. *kollybos*, küçük madeni para). Sert saplı bazitli mantar. (İğ saplı collybialar meşe, titrek kavak, vb. ağaçların çotukları üzerinde tutam halinde yetişir. Dokununca insana yağlı gibi gelen, tepesi memeli, esmer-kızıl şapkalı, gevrek saplı *Collybia butyracea* özellikle ormanlarda çok bulunur, ama yemek için pek makbul sayılmaz. Bazı collybia türleri, özellikle *Collybia* [ya da *Flammulina*] *velutipes* Uzakdoğu'da yemeklik olarak yetiştirilir.)

COLLYRİTES a. (yun. *kollyris*, küçük ekmek'ten). Paleont. Jura tabakasında rastlanan fosil, düzenli denizkestanesi cinsi. (*Dysasteridae* familyası.)

COLMAN (Edward) → COLEMAN.

COLMAN (George), ingiliz oyun yazarı (Floransa 1732 - Londra 1794). "Fransız vari" komediler yazdı (*The Jealous Wife*, 1761). Garrick ile birlikte çalışması, duygusallığa karşı takındığı sert tutumu yumuşatmasına yol açtı (*The Clandestine Marriage*, 1766). The Connoisseur (1754) dergisini çıkardı ve Haymarket tiyatrosu'nu yönetti (1777-1789).

COLMAN (George) **Genç,** ingiliz oyun yazarı (Londra 1762 - *ay. y.* 1836). Haymarket'in yönetiminde babasının yerine geçti, farsa yöneldi (*Blue Beard*, 1798; *John Bull*, 1803; *The Heir at Law*, 1808). 1824-1836 arasında resmi sansürcüydü. İngiliz tiyatrosunda "müstehcenlik terörü"nü uyguladı.

COLMAR, Fransa'da *département* (Haut-Rhin) merkezi, Lauch ırmağı kıyısında, Paris'in 444 km D.-G.-D.'sunda; 64 889 nüf. (1992).

Bk. resim sayfa 2424

—Tar. Kent, başlangıçta bir karolenj *villa*'sıydı. Şişman Karl, 887'de burada Normanlar'a karşı bir meclis topladı. Colmar, Otuz Yıl savaşı'nda (1632) İsveçliler tarafından ele geçirildi ve onlar tarafından Louis XIII'e bırakıldı. Louis XIV buradaki surları yerle bir etti (1673); ama 1698'de kenti, Brisach'ın yerine Alsace'ın adli başkenti yaptı. Colmar 1790'da Haut-Rhin *département*'ının yönetim merkezi oldu. —Güz. sant. Güzelliğini Ortaçağ ve Rönesans evlerine borçlu olan kentte ilginç anıtlar vardır.

Fernando **Collor de Mello**

Jean-Marie Collot d'Herbois
XVIII. yy. minyatürü
Carnavalet müzesi, Paris

değişik collybia tü...

J. C. Meauxsonne

Colmar'daki "Küçük Venedik"ten bir görünüm

Colmar müzesi, Unterlinden Dominikenleri'nin eski manastırında bulunan ve Colmar Schongauer derneği tarafından yönetilen müze. Rheinland okulunun resimlerinden oluşan koleksiyonu eşsizdir: Kaspar İsenmann, Schongauer ve okulu, heykelleri Haguenau'lu Nicolai'ye mal edilen Mathis Nithart'ın (Grünewald denir)*İssenheim Çokkanatlısı*.

COLMAR-BERG, Lüksemburg'da sanayi bölgesi, Mersch kantonunda, Ettelbrück'ün G.'inde. Taşıt lastiği yapımı.

COLMENAR VIEJO, Ispanya'da (Castilla la Nueva, Madrid ili) kent; 8 375 nüf. XV. yy.'dan kalma güzel S. Maria kilisesi.

CÔ LOA, Vietnam'da köy. Loa Thanh bölgesinde, Hanoi yakınında, Loa Thanh sitinde. İ.Ö. 257'de kurulan Âu Lac krallığı'nın eski başkenti. Eskiden kentte, sarmal tabyalar (dışardan uzunluğu 8 km), savunma düzenekleri vardı. Kentten günümüze taş ve tunç eşya (ok uçları, baltalar, saban demirleri) kalmıştır.

COLOBİDAE a. (yun. *kolobos*, kesik, sakat, ve *eidos*, görünüş'ten). Bitkicil, bölmeli ve iri mideli darburunlu maymunlar familyası. (*Colobidae* familyası, gerezalar dışında langurları [*Presbytis* cinsi], basıkburunlu maymunları [*Rhinopithecus*] ve uzunburunlu maymunları [*Nasalis* cinsi] içerir. Uzunkuyruklu maymunlara benzer.)

Colmar: Unterlinden Dominikenleri manastırı'nın eski capellası (1254-1289) bugün, içinde *Grünewald'ın İssenheim çokkanatlısı*'nın (ortada) yer aldığı müze

Phedon-Salou

COLOBİUM a. (lat. sözc.). Antik. Romalı zanaatçıların giydiği kolsuz ya da çok kısa kollu tünik. Piskoposlar ve özellikle ilk keşişler tarafından da kullanılan bu tünik daha sonra dalmatike'ye dönüştü.

COLOBOPSİS a. (yun. *kolobos*, güdük, sakat, ve *opsis*, görünüş'ten). Ölü ağaçlarda yaşayan bazı karıncaların cins adı. (Bazı özel işçiler yuvanın deliklerini başlarıyla tıkayarak yalnızca aynı yuvanın toplayıcı işçilerinin geçmesine izin verirler.)

COLOBUS a. (yun. *kolobus*, kesik, sakat'tan). Yaprakla beslenen, ağaçta yaşayan maymunları içeren cins. (Afrika'da yaşayan bu cinsin üyelerinin davranışları sevimli, tüyleri çok güzeldir. Üç türü vardır: Beyaz kuyruklu gereza [*Colobus polykomos*], boz gereza [*C. badius*], yeşil gereza [*C. verus*]. *Colobidae* familyası.)

—ANSİKL. *Colobus* cinsi üyeleri uzun boylu (1,50 m'yi bulabilir) ama narin bedenli ve uzun kuyrukludur; başparmağı iyice körelmiştir (bilimsel adı da işte bu nedenle verilmiştir). Sık ormanların ağaçlarında yaşar ve yalnızca yapraklarla beslenir: bu nedenle, beden ağırlığının dörtte birine ulaşan ağırlıkta, bölmeli bir midesi vardır. Egemen bir erkeğin yönetiminde çokdişili sürüler halinde gezerler. Kartallar ve şempanzeler doğal düşmanlarıdır. Ama XIX. yy.'ın sonlarında, çok güzel kürkleri nedeniyle avlandıklarından sayıları iyice azalmıştır; günümüzde koruma altına alınmışlardır.

COLOCCİ (Angelo), italyan hümanist (İesi 1474-Roma 1549), papa Leo X ve Clemens VII'nin sekreteriydi. Filolog olarak, italyan edebiyat dili kurallarının saray dili temel alınarak düzenlenmesini savundu.

COLOG a. Mat. çözlm. EŞLOGARİTMA'nın kısaltması. (COLG biçiminde de yazılır.)

COLOGNO MONZESE, İtalya'da kent, Lombardia'da, Milano'nun kuzey-doğu büyük banliyösünde; 47 500 nüf. Hazır giyim. Makine ve kimya sanayileri.

COLOMA (Luis), ispanyol yazar ve cizvit papazı (Jerez de la Frontera 1851-Madrid 1914). Hiciv romanı niteliğindeki *Pequeñeces*'te (1891) kimlere ait oldukları az çok anlaşılan takmaadlar kullanarak, çağdaş ispanyol toplumunu çok sert bir biçimde hicvetti.

COLOMBE (Michel), fransız heykelci (1430'a doğr. - Tours 1513'e doğr.). 1462'den önce adına rastlanmaz. Kaybolan ilk yapıtları ancak arşiv belgelerinden bilinmektedir. Berry ya da Bourbonnais asıllıydı, Louis XI'in hükümdarlığı döneminde Tours'a yerleşti. Kral, 1472'de kendisine Saint-Michel-en-l'Herm manastırı için bir yapıt ısmarladı. Kralların giriş törenleri için ressam Fouquet ile süslemeler yaptı. Louis XII'nin Tours'a girişi dolayısıyla yaptığı madalya ve özellikle Nantes katedrali'nde (daha önce Carmes kilisesi'nde) bulunan ve Jean Perréal'in desenlerine dayanarak yonttuğu Anne de Bretagne'ın ebeveynine ait mezar, günümüze gelen yapıtlarındandır. Oluşum için-deki italyan zevki, bu yapıtta çok arı bir sanatla kaynaşır ve ortaçağ sonu Loire sanatı yapıtlarına özgü yumuşak ve kesin çizgiler taşır. Louvre'da bulunan ve *Ejderha ile savaşan Aziz Georgius*'u betimleyen mermer sunakarkalığı önemli yapıtlarındandır. 1508'e doğru Amboise kardinali tarafından Gaillon şatosu için Colombe'a ısmarlanan bu yapıtın, sanatçının ölümünden sonra tamamlandığı sanılmaktadır.

COLOMBES, Fransa'da kanton (Hauts-de-Seine) merkezi, Paris'in kuzey-batı banliyösünde, Sen ırmağının sol kıyısında; 79 058 nüf. (1992). 1924 Olimpiyat oyunları'nın yapıldığı stadyum.

Colombina, Sevilla'da kütüphane; XVI. yy.'da Kristof Kolomb'un oğullarından Hernando tarafından kuruldu.

Colombina, commedia dell'arte'de, saf numarası yapan genç hizmetçi kız.

COLOMBO ya da **KOLAMBA,** Sri Lanka'nın başkenti, adanın güney-batı kıyısında; 623 000 nüf. (1990), banliyösüyle 1 milyonu aşkın. Eski bir balıkçı köyü olan Colombo, XVI. yy.'dan sonraki sömürge rejimi sayesinde gelişti. Kentte eski Fort mahallesi (yönetim ve ticaret merkezi), Pettah (daha doğu tipinde pazar), deniz kıyısı boyunca varlıklıların konut semtleri, iç kesimde halkın konut semtleri yer alır. Nüfusun yarısı Seylanlılar'dan (buddhacı), geri kalan yarısıysa seylanlı Tamullar, Hintliler, müslüman Moorlar ve diğer azınlıklardan oluşur. Liman 1950'lerde modernleştirilmiştir. Pirinç, pamuklu, şeker, gübre ve süt ürünleri dışalımı yapılır. Çay (Colombo dünyanın en büyük çay pazarlarındandır), kakao, hindistancevizi lifleri, kopra, hindistancevizi satar. Müzede zengin arkeolojik koleksiyonlar bulunur.

—Tar. Seylan krallığı Kotte'nin aynı addaki başkenti yakınlarında kale kurmak için bir yer arayan Portekizliler sonunda bu balıkçı limanında karar kıldılar (XVI. yy.'ın başları). Kale, kısa bir süre sonra bir konaklama ve ticaret (tarçın) merkezi oldu. 1656'da Portekizliler kral Kandy'nin ve Hollandalılar'ın saldırıları karşısında teslim olmak zorunda kaldılar. Hollandalılar Colombo'ya yerleştiler, 1796'da İngilizler tarafından kovuldular. 1947'de bağımsızlığın ilan edilmesinden sonra, Colombo, Sri Lanka'nın (eski Seylan) başkenti oldu.

COLOMBO ya da **COLUMBUS** (Realdo), italyan anatomi bilgini (Cremona 1520'ye doğr. - Roma 1559). Vesalio'nun yanında yetişti, Padova Üniversitesi'nde anatomi profesörü olarak onun yerini aldı (1544), sonra Pisa ve Roma üniversitelerinde ders verdi. Karınzarının kıvrımını belirledi, mediastinin kesin tanımını yaptı ve dolaşım fizyolojisi alanında önemli keşiflerde bulundu.

COLOMBO (Emilio), italyan siyaset adamı (Potenza 1920). 1946'da Hıristiyan demokrat parti'den milletvekili seçildi, birkaç kez maliye bakanlığı yaptı, ağustos 1970-şubat 1972 arasında merkez sol bir hükümetin başına geçti. 1977'den 1979'a kadar Avrupa parlamentosu başkanlığı, daha sonra dışişleri bakanlığı (1980-1983) yaptı. 1985'te Avrupa demokrat birliği başkanlığına seçildi.

COLOMBO (Joe), italyan mimar ve tasarımcı (Milano 1930 - *ay. y.*1971). Milano Politeknik okulu'nda mimarlık okudu ve 1962'den başlayarak iç mimar ve tasarımcı olarak çalıştı. 1964'te Milano 13. trienalinde üç madalya kazandı ve 1966'da "tasarımı herkes tarafından kabul edilebilir" bir duruma getirmek için, araştırma grubu "Domus Recherche" ile, ayrıca da sanayi ve büyük mağazalarla işbirliği yaptı. Zamanının mobilya anlayışını önemli ölçüde etkiledi. Büyük gelişme gösteren plastiği kullandı ve kullanış açısından tek amaçla sınırlanmayan modeller yarattı. Mekânda serbestçe düzenleme olanağı sağlayan bu modellere örnek olarak, "konteyner"leri ya da, modüllerden oluşan "oturmak için programlanabilir sistem"i gösterilebilir. Son çalışmaları onu konutun yapısı üzerine araştırmalara yöneltti. Yapıtları Avrupa (Amsterdam Stedelijk müzesi, Londra Victoria and Albert müzesi, Paris Dekoratif sanatlar müzesi) ve Amerika (Museum of Modern Art, New York) müzelerindedir.

COLOMBO (Vera), italyan dansçı (Milano 1931). Scala di Milano'nun okuluna girdi (1940). Sahneye önce bale grubunda (corps de ballet) çıktı (1948-49). 1954'te baş dansçı oldu. *Ateş kuşu*

(1958), *Romeo ve Juliet* (1959), *Bal des cadets* (1961) gibi yapıtları yorumladı. Paolo Bortoluzzi ile dans ettiği *Kuğu gölü*'nde (1964), Mario Pistoni'nin *Francesca Rimini*'sinin prömiyerinde (1966) ve Rudolf Nureyev'in düzenlediği *Fındıkkıran*'da (1970) çok yönlü bir sanatçı olduğunu ortaya koydu. 1975'te dansı bıraktı.

Colombo planı, Güney ve Güney-doğu Asya ülkelerinin gelişmesine yardım tasarısı. 1950 ve 1951'de Colombo' da toplanan iki konferansta önce Commonwealth'in, sonra ABD'nin ön ayak olmasıyla oluşturuldu.

COLÓN a. Salvador ve Kosta Rika'nın para birimi.

COLÓN, esk. **Aspinwall,** Panamá Cumhuriyeti'nde liman kenti, il merkezi, Antil denizi kıyısında, okyanuslararası kanalın girişinde; 78 000 nüf. (1990). Ticaret merkezi, petrol arıtma. Turizm. — *Colón ili;* 7 465 km²; 167 873 nüf. (1990).

COLON, Küba'da kent, Matanzas'ın G.-D.'sunda; 26 000 nüf. Besin sanayileri.

COLÓN, Honduras'ta yönetim bölgesi, Antil denizi kıyısında; 8 875 km²; 146 224 nüf. (1988). Merkezi *Trujillo.*

COLÓN (Bartolomé), ıspanyol sömürgeci (Cenova 1461'e doğr. -Santo Domingo 1514). 1494'te, Antiller'e gitti, burada ağabeyi Kristof Kolomb'un yardımcılığını yaptı. İspanyollar'ın ve Kızılderililer'in birçok ayaklanmasını bastırarak ve Santo Domingo kentini kurarak (1496) Kristof Kolomb'a önemli hizmetlerde bulundu.

COLÓN (Diego), ispanyol sömürgeci (Porto Santo 1478'e doğr.- La Puebla de Montalbán 1526). Kristof Kolomb'un büyük oğlu, unvan ve makamlarını babasından miras olarak aldı, ama Hindistan hükümetinin başına ancak 1509'da, o da "kral naibi" unvanı olmaksızın geçti; 1515'te yetkilerini aşmakla suçlandı ve İspanya'ya geri döndü. 1520'de kral naipliğine yeniden geldi, ancak astlarıyla sürekli çatıştığı için 1523'te yine görevinden alındı. Hindistan'ın dördüncü amirali olan torunu Diego Colón ile (öl. 1578) Kristof Kolomb'un yasal erkek altsoyu sona erdi.

COLÓN (Hernando), ispanyol tarihçi (Córdoba 1488-Sevilla 1539). Kristof Kolomb'un evlilikdışı oğlu; dördüncü seferinde babasına eşlik etti; daha sonra, aralıksız yaptığı geziler sayesinde, Sevilla'da, değerli bir kütüphane olan *Colombina*'yı kurdu. Babasının yaşamöyküsünü ispanyolca olarak yazdı.

COLÓN (Cristóbal) → KOLOMB (Kristof).

Colón tiyatrosu, Güney Amerika'nın en önemli opera ve bale tiyatrosu. 1857'de Buenos Aires'te (Arjantin) kuruldu ve hemen klasik bale (Giselle) gösterilerine başladı. 1965'te, tiyatronun kendi bale okulu kuruldu. Önceleri yabancı grup ve sanatçıları (çoğunlukla italyan sanatçılar) getirten Colón tiyatrosu balesinde bugün, çoğunlukla arjantinli sanatçılar çalışmaktadır.

COLONİA. Esk. coğ. Roma kolonilerinin kurulduğu yerlerde, birçok antikçağ kentinin adı; sözgelimi: *Colonia Claudia Ara Agrippinensis* (Köln), *Colonia Senensis* (Siena), *Colonia Julia Romulea* (Sevilla), *Colonia Augusta Nemausus* (Nîmes), *Colonia Julia Paterna Narbo Martius* (Narbonne).

COLONİA, esk. **Colonia del Sacramento,** Uruguay'da liman kenti, yönetim bölgesi merkezi, Río de la Plata kıyısında; 12 800 nüf. Buenos Aires'in karşısında, Portekizliler'e ait eski müstahkem mevki. Sömürge döneminden kalma anıtlar. Sentetik tekstil. —*Colonia yönetim bölgesi,* 6 114 km²; 112 100 nüf. (1985).

COLONİA (Juan DE), alman asıllı ispanyol mimar (İspanya'ya 1440'a doğr. geldi - Burgos 1481). Burgos katedrali'nin batı cephesindeki okları yaptı (1442 -1458); 1454'te Cartuja de Miraflores'in şantiye şefi oldu.

COLONİA (Simón DE), ispanyol mimar ve heykelci (doğm. 1460'a doğr.). Babası Juan De Colonia, annesi bir ispanyoldu. En önemli yapıtı Burgos katedrali'nde, Condestable capellası'dır (1482 -1494). 1488'de, Cartuja de Miraflores'i bitirdi. Ayrıca, S. Pablo de Valladolid'in cephesinin alt bölümünün de mimarıdır (1486-1499).

COLONİA (Francisco DE), Burgoslu ispanyol mimar (öl. Burgos 1542), Simón de Colonia'nın oğlu. S. Pablo de Valladolid kilisesi cephesinin yapımında babasıyla birlikte çalıştı ve Juan de Vallejo ile, Burgos katedrali'nin aydınlık kulesini *(cimborio)* yeniden yaptı (1540-1568).

Colonial Pipeline, ABD'nin 6 000 km uzunluğundaki boruhattı; arıtılmış ürünleri Houston'dan (Texas) New York'a taşır.

Colonization Society, ingiliz sömürgecilik derneği; sömürgecilik konusunda yeni yöntemler geliştirmek amacıyla 1830'da Wakefield tarafından kuruldu. Bu yöntemler, özellikle, denizaşırı ülkelerde sermaye oluşturmak amacıyla toprak kiralamak yerine parasız toprak dağıtımına yönelikti.

COLONNA, romalı aile, Kilise tarihinde önemli roller oynadı. Orsini ailesiyle aralarındaki kavgalar ünlüdür. XIII. yy.'ın ortasında, özellikle Augustus mausoleionuna, Monte Citorio'ya, Palestrina'ya ve çeşitli italyan kasabalarına sahipti. —PİETRO, ailenin atası, 1100'e doğru yaşadı. —GIOVANNI (öl. 1290'a doğr.), Messina başpiskoposu (1255), Roma valisi (1262); Saint Louis'nin ordusuyla Mısır'a papanın temsilcisi olarak gitti, tutsak düştü, sonra cesareti karşısında şaşıran Sarazenler tarafından salıverildi ve bu iyiliğe karşılık Laterano hastanesi'ni kurdu. —EGİDİO (1247-1316), Bourges başpiskoposu (1295), kardinal. —GIACOMO (öl. Avignon 1318), Nicolaus III'ün kardinali (1278) ve altı yeğeni, aralarında Sciarra olmak üzere, Bonifatius VIII ile savaştılar; korkunç bir kuşatmadan sonra Palestrina'da sıkıştırılmaları üzerine Fransa'ya sığındılar, sonra Anagni komplosuna katıldılar. —SCIARRA, romalı senatör (öl. 1329), Anagni suikastını yönetti (1303) ve Bavyeralı Ludwig'e Roma'da taç giydirdi (1328). —STEFANO (öl. 1350'ye doğr.), Sciarra'nın kardeşi; papaya karşı düzenlenen komplonun dışında kaldı, ailesinin tersine, Welfe tarafını tuttu, 1347'de Rienzi tarafından atılıncaya kadar Roma'da Welfe önderliğini yaptı. —ODDONE, Martinus* V adıyla papa oldu. —PROSPERO (1452 - Milano 1523), Martinus V'in yeğen oğlu, ünlü bir condottiero, peş peşe Charles VIII'in ve Aragónlu Fernando II'nin hizmetinde bulundu. —FABRİZİO (öl. 1520), bir öncekinin kuzeni; o da condottieroydu; 1481'de Türkler ile savaştı, Charles VIII'in, Fernando'nun, sonra da Julius II'nin hizmetinde bulundu ve Ravenna'da tutsak edildi. İtalya'daki ispanyol kuvvetlerinin başkomutanlığına getirildi, mesleğini Fernando'nun connétable'ı olarak tamamladı. —POMPEO (Roma 1479 - Napoli 1532), Prospero'nun yeğeni, 1517'de kardinal, Rieti piskoposu, Julius II ve Clemens VII ile savaştı; ama papa Clemens'i Bourbon connétable'ının elinden kurtardı. Napoli'yi Fransızlar'a karşı savundu. —VİTTORİA, **Pescara** markizi (Marino, Roma, 1490 - *ay. y.* 1547), Fabrizio'nun kızı, 17 yaşında Pescara markisiyle evlendi; marki 1525'te ölünce, bir manastıra çekilerek burada eşinin anısına *Rime della Vittoria Colonna* adlı şiirleri yazdı. Michelangelo, birçok şiirini Vittoria'ya duyduğu aşkın etkisiyle yazdı. —LORENZO ONOFRİO, **Pallano** ve **Castiglione** prensi (öl. Roma 1689), Mazarini' nin yeğeni Maria Mancini ile evlendi (1661). [Maria bir ara nerdeyse Louis XIV ile evlenecekti.] Lorenzo, Maria Mancini'den ayrıldı ve Malta şövalyesi olarak öldü. Roma'daki *Colonna* galerisi'nin kurucusudur.

Lauros-Giraudon

Michel Colombe
Ejderha ile savaşan Aziz Georgius (1508'e doğr.)
Gaillon (Eure) şatosu'nun üst katındaki capella için yapılmış kabartma
Louvre müzesi, Paris

COLONNA (Francesco), italyan hümanist (Treviso 1433-Venedik 1527). Dominiken tarikatındandı. Alegorik bir anlatı olan *Hypnerotomachia Poliphili*'yi yazdı. Bu yapıtın özgün baskısı (1499) italyan rönesans tipografisinin başyapıtlarından biridir.

COLONNA (Angelo Michele), italyan ressam ve dekoratör (Ravenna, Como yakınında, 1600 - Bologna 1687). Mitelli ile birlikte, Modena yakınlarındaki Sassuolo dukalık sarayı'nın göz aldatmacalı büyük dekorlarını (1648), sonra da, Floransa'daki Pitti sarayı'nın dekorlarını yaptı. İspanya'da Felipe IV'ten, Paris'te Hugues de Lionne ve Louis XIV'ten de siparişler aldı.

COLONNA (Giovanni Paolo), italyan besteci (Bologna 1637- *ay.y.* 1695). Roma'da Carissimi ve Benevoli'den ders aldı. Bologna'da orgculuk, San Petronio kilisesi'nde capella yöneticiliği yaptı. Bu kentteki filarmoni akademisinin kurucularındandı. Birden çok ses ve çalgı için çok sayıda dinsel yapıt (missa'lar, motet'ler, oratoryolar) besteledi.

Colonna sarayı, Roma'da 1417'de, papa Martinus V Colonna için yapılmaya başlanan saray. XVII. ve XVIII. yy.'larda

Bk. resim sayfa 2426

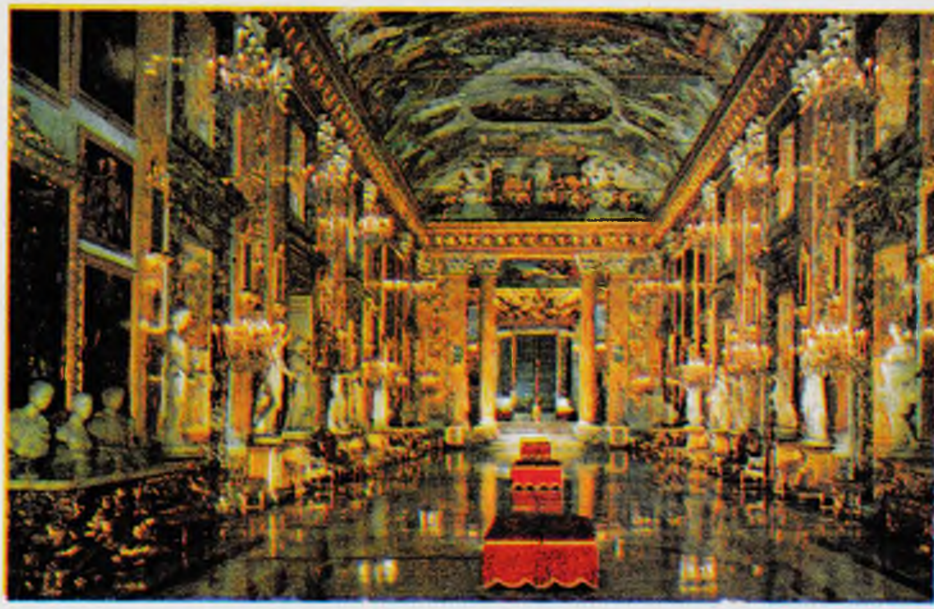
değişikliklere uğradı. Görkemli dairelerinde zengin bir resim galerisi bulunmaktadır.

COLORADO, ABD'de eyalet; 270 000 km²; 3 307 912 nüf. (1990). Merkezi *Denver.* İki bölümdür: Batı ve doğu kesimleri. Batı kesimi, Kayalık dağlar'da yer alır.

Colombo
deniz kıyısından genel bir görünüm

G. Civet-Objectif 2000

Arte Fotografica

Colonna sarayı galeri ya da "salon" XVII. yy. sonu - XVIII. yy. başı (tonozda Marcantonio Colonna'nın İnebahtı savaşı alegorisi)

Front Range, Sangre de Cristo ve San Juan dağlarının yükseltileri 4 000 m'yi aşar, yüksek havzaları (North Park, South Park, San Luis Valley) kuşatır. Doğu kesimiyse, Great Plains'in bir bölümünü oluşturur. Bol yağış alan, uzun süre kar altında kalan yüksek dağlar (Steamboat Springs ve Aspen gibi önemli kış sporları merkezleri) ormanlarla örtülüdür; ovalar ve havzalar daha kuraktır ve tarımdan çok yaygın yöntemlerle hayvancılığa elverişlidir. Tarım, sulama sayesinde Piedmont'da (Kayalık dağlar'ın altından geçerek Colorado ırmağının çığırını değiştiren derivasyon tüneli) ve Platte ırmağı vadisinde uygulanır. Madencilikte 1860'tan bu yana zaman zaman parlak dönemler yaşanmıştır; günümüzde molibden (dünyanın en büyük molibden yatağı Climax'tadır), gümüş, biraz kömür ve petrol çıkarılır. Nüfusun büyük bölümü, aşağı yukarı bütün sanayi kolları (uzay araçları ve askeri araçlar sanayisi, makine yapımı, besin sanayileri) ve bütün büyük kentler (Denver, Colorado Springs, Boulder, Pueblo), Piedmont bölgesinde toplanmıştır.

—Tar. Juan de Uribarri 1706'da, İspanya adına bölgeye el koydu. Arkansas ırmağının kuzeyindeki kesim 1803'ten başlayarak Louisiana'ya geçtiyse de, sınır ancak 1819'da saptandı ve 1845'te batıya doğru kaydırıldı. 1848'de imzalanan Guadalupe Hidalgo antlaşması'yla, o tarihe dek Meksika sınırları içinde kalan rio Grande'nin batısındaki kesim de ilhak edildi. 1861'de özerkleşen bölge, bütün ayaklanan Yerliler'in bozguna uğratılmasından sonra beyazların yerleşmesine açıldı ve 1876'da eyalete dönüştürüldü.

COLORADO (*río*), İber yarımadasında ve Amerika'da, kırmızımsı ya da sarı akışlı birçok ırmağın ispanyolca ortak adı.

■ **COLORADO** (*río*), Kuzey Amerika'da ırmak. 2 250 km uzunluğundaki Colorado, Kayalık dağlar'da doğar, Kaliforniya körfezine dökülür. Kurak bir bölgeden geçen ırmak, yüksek dağlardan gelen, akışı sürekli iki kol alır: Green ve San Juan. Virgin ve Little Colorado'nun akışı kesintilidir. Son büyük kolu Gila'nın rejimi, biriktirme havuzlarıyla düzenlenir. Colorado ırmağı çığırının en ünlü kesimi Grand Canyon'dur: derinliği 1 600 m, genişliği 15-20 km olan bu kanyon, rengi güneşin yüksekliğine göre değişen diklikler, düzlükler ve piramitlerden oluşan bir labirenttir. (1919'dan bu yana ulusal park). Colorado'dan özellikle sulamada yararlanılır: yukarı çığırın yönü, Denver'in Piedmont bölgesine çevrilmiştir; aşağı çığırında barajlarda biriktirilen sular, İmperial Valley, Meksika Kaliforniyası ve Los Angeles topraklarının sulanmasında kullanılır. Bu sulama çalışmaları, 700 m³/sn olan doğal toplam debinin, 400 m³/sn'sini tüketir. Çanağın en büyük santralı, Hoover Dam'dır.

COLORADO (*río*), ABD'de (Texas) ırmak, Llano Estacado'da doğar, Austin'den geçerek Meksika körfezine dökülür; 1 560 km.

COLORADO (*río*), Arjantin'de birçok akarsuyun adı. En önemlisi, Patagonya'nın kuzey sınırını belirleyen ırmaktır. Río Barrancas ile río Grande'nin birleşmesinden doğan bu ırmak, 1 300 km boyunca D.-G.-D. yönünde akarak Bahia Blanca'nın G.'inde Atlas okyanusu'na dökülür. Sulama ve hidroelektrik tesisleri.

Colorado partisi, Uruguay'da 1865'ten 1958'e kadar iktidarda kalan liberal partinin adı. 1958 seçimlerinde rakibi tutucu Blanco partisi tarafından yenilgiye uğratıldı.

COLORADO platoları, ABD'nin batı kesiminde yüksek platolar, D.'da Kayalık dağlar ile B.'da Büyük Havza arasında. Kenarları dik, dar kanyonlarla (sözgelimi Colorado ırmağınınki) yarılmıştır; üstlerinde birbiriyle bağlantısız küçük dağ sıraları yükselir. Karasal nitelikli iklim kuraktır. Çok sayıda ulusal park ve doğal rezerv bulunan bölge, özellikle bir koyun yetiştiriciliği alanıdır; ama hidroelektrik tesislerinin kurulması (Hoover Dam, vb.) Colorado ırmağı yakınlarında sulamayla tarımın gelişmesini sağlamıştır.

COLORADO SPRİNGS, ABD'de (Colorado) kent, Pikes Peak'in eteğinde, 1 800 m'yi aşkın yükseltide, Kayalık dağlar'ın kenarında; 281 140 nüf. (1990). Turizm merkezi. ABD Havacılık akademisi'nin (Unites States Air Force Academy) ve ABD-Kanada Kuzey Amerika Savunma birleşik komutanlığı'nın (North American Air Defence Command) merkezi.

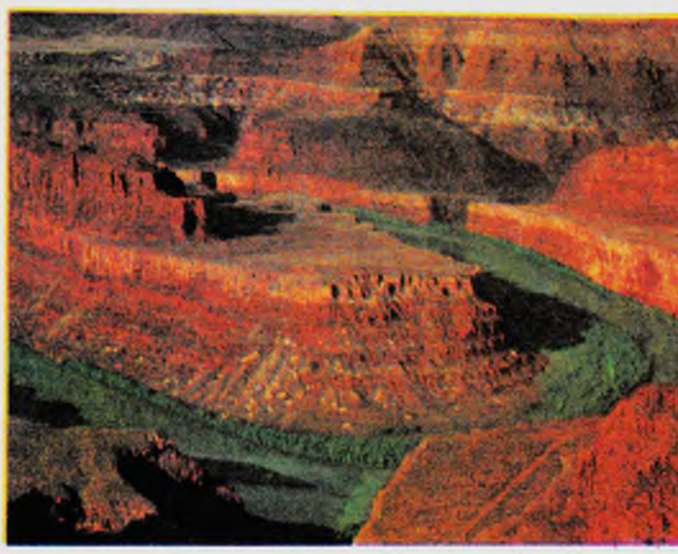
■ **Colosseum** ya da **Flavius amfitiyatrosu,** adını, eskiden yakınında bulunan dev Neron heykelinden alan Roma amfitiyatrosu. Yapımı Vespasianus döneminde başladı ve İ.S. 80'de Titus döneminde tamamlandı; 100 000 seyirci alabiliyordu. Dış cephesi dört sıra kattan oluşan, çevre uzunluğu 524 m olan bir elips biçimindeydi. İçerde *(cavea)*, en alçak kat arenadan 4 m yukarıda kalıyordu. Tüm katların giriş çıkışını eşmerkezli ve ışınsal

Colorado eyaleti Denver yakınında sığırların semirtildiği alandan bir görünüm

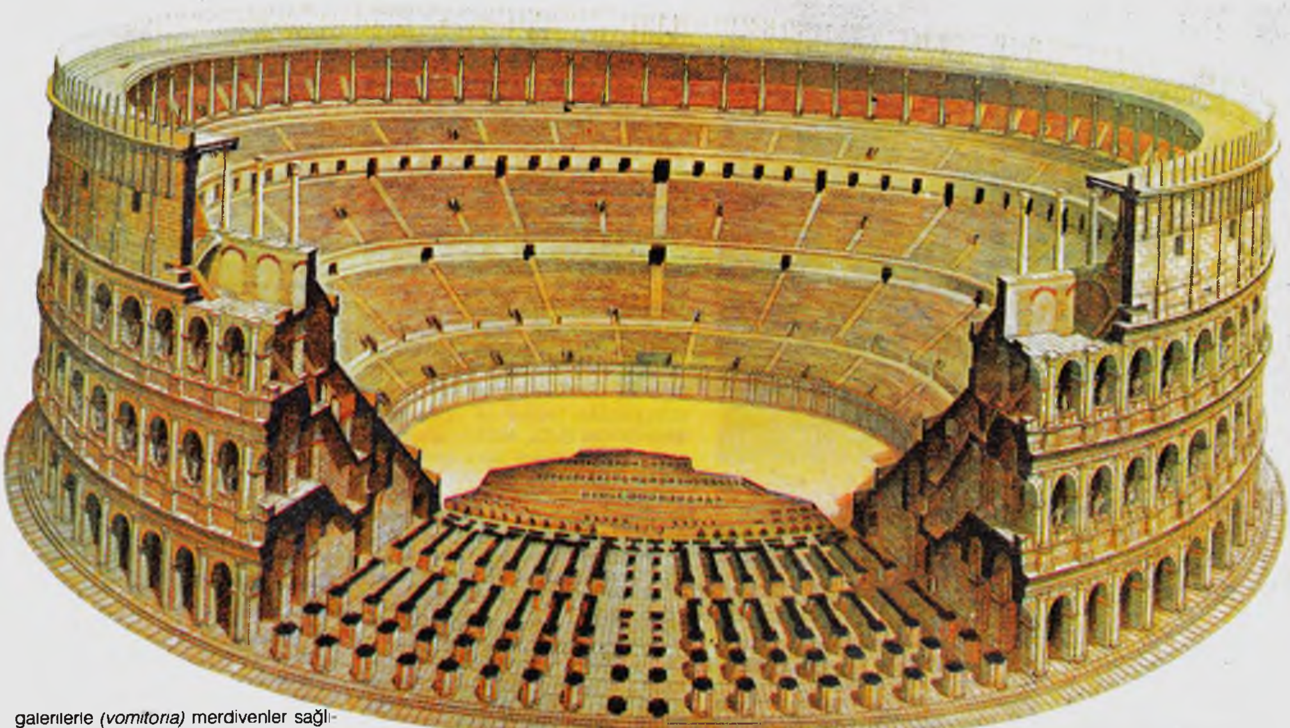

Vautier-Decool

rio Colorado'nun Utah'ta (ABD) Dead Horse Point'te oluşturduğu bir kıvrım

Fred Kohler

galerilerle *(vomitoria)* merdivenler sağlıyordu.

Gladyatör dövüşü, su dövüşü, avlanma ve işkence için kullanılan Colosseum'da, geleneğe uygun olarak pek çok hıristiyana işkence yapıldı. Zarar gören, yıkılan ve taşocağı haline gelen amfitiyatro, Benedictus XIV döneminden sonra koruma altına alındı ve onun ardılları tarafından, Pius IX'a kadar onarıldı. Colosseum, Piranesi'nin çok güzel bir gravürüne ve Corot'nun en ünlü tablolarından birine (Louvre) esin kaynağı oldu.

COLOSTRUM → AĞIZ* sütü.

COLOURED a. (*melez* anlamında ing. sözc.). Güney Afrika Cumhuriyeti'nde, Afrikalı, Asyalı ve Avrupalılar'ın karma evliliklerinden doğanlara verilen ad. (Güney Afrika Cumhuriyeti'nin yaptığı sayımlarda, beyazlar, Bantular, Colouredlar ve Asyalılar ayrı ayrı sınıflandırılır.)

COLOURPOİNT a. Uzun tüylü kedi. (Tipi iran kedisine, renkleriyse siyam kedisine benzer.)

COLPANİ (Giuseppe), italyan yazar (Brescia 1739-*ay. y.* 1822). Birçok öğretici şiir (*Le comete, La Toletta, L'Emilia o l'educazione delle donne*) yazarak Aydınlanma çağı'nın düşüncelerini yaydı.

COLPİDİUM a. *Colpoda* öbeği üyeleriyle aynı suları paylaşan, ama onlardan iki kat büyük olan tümkirpikli cinsi.

COLPİTTS *(salınım üreteci).* Elektron. Etkin öğenin parametrelerindeki değişimler karşısında iyi bir frekans kararlılığı gösteren salınım montajı. Her biri, birer ucundan gövdeye bağlı iki ayarlanabilir kondansatörün bulunması, düzeneğin yüksek frekanslarda kullanımını kolaylaştırır.

COLPODA a. Tatlı sularda, özellikle de çiçek vazolarının sularında bol bulunan, terliksihayvana benzeyen, ama ondan yaklaşık beş kez büyük olan tümkirpikli cinsi.

COLSTRİP, ABD'de yer, Montana'nın güney-doğu kesiminde; 3 000 nüf. Madenkömürü yatağı. Termik santrallar.

COLT (Samuel), amerikalı mühendis (Hartford, Connecticut, 1814- *ay. y.* 1862). "Revolver" denilen toplu tabancayı buldu (1835) ve birçok girişimden sonra üretimine başladı. Kendi adını taşıyan silah fabrikaları, taşınabilir silahlar yapımında uzmanlaştı.

COLTRANE (William John), amerikalı caz saksofoncusu (Hamlet 1926 -Huntington 1967). Başlangıçta rhythm and blues orkestralarında çalıştı; King Kolax, Eddie Vinson, Big Maybelle gibi şarkıcılara eşlik etti. 1948'de be-bop'çı Howard McGhee ve Philly Joe Jones ile çaldı. Daha sonra Dizzy Gillespie'nin (1949), Lonnie Slappery'nin, Earl Bostic'in (1952), Gay Cross'un, Johnny Hodges' un ve Jimmy Smith'in orkestralarında çalıştı. 1955'te, o sıralar hard-bop yapan Miles Davis beşlisindeki başarısıyla kendini kabul ettirdi. 1957'de Five Spot Café'de Thelonious Monk ile çaldı. Bir süre daha Miles Davis ile çalıştıktan sonra 1960'ta kendi dörtlüsünü kurdu. Davulcu Elvin Jones, piyanocu McCoy Tyner ile biriikte yepyeni bir üslup yarattı. 1961'de Eric Dolphy ile tanıştı, free caza ilgi duydu; Archie Shepp, Pharoah Sanders, Marion Brown ve John Tchicai ile plaklar doldurdu. 1966'da davulcu Rashied Ali, piyanocu Alice Coltrane (karısı) ve saksofoncu Pharoah Sanders'ı bir araya getirdi

Bk. resim sayfa 2428

Çalgısında gösterdiği olağanüstü ustalık (tenor saksofonun ses alanını görülmedik biçimde genişletti, çalgıdan güçlü bir ses çıkardı) ve blues'u, Charlie Parker üslubunu ve öncü akımların getirdiği yenilikleri özümlemiş olması sayesinde bir müzik devriminin şiddetiyle teknik mükemmelliği uzlaştırdı. Doymak bilmez bir araştırmacıydı, üslubu sürekli olarak gelişti. Diziler halindeki sesler, çok çeşitli biçimlerde geliştirilmiş ezgiler, çalgının sınırlarının zorlanması, makam müziğinden kaynaklanan mistik büyü, Doğu etkilerine açık oluş, sesin yüceltilmesi, Coltrane'in üslubundaki başlıca öğelerdir. Tenor saksofoncuların çoğu üzerinde belirleyici bir etki bıraktı. Temanın parçalanması geleneğine sırt çevirerek free cazın doğuşunda önemli rol oynadı. Başlıca albümleri: *It could happen to you* (1956), *Blue Train* (1957), *Flamenco Sketches* (1959), *Giant Steps* (1959), *My Favorite Things* (1960), *Ole* (1961), *Africa* (1961), *A Love Supreme* (1964), *Ascension* (1965).

COLUBRİDAE a. Zool. SUYILANIGİLLER familyasının bilimsel adı.

COLUCCİO SALUTATİ → SALUTATİ (Coluccio).

COLUM (Padraic), irlandalı yazar (Longford 1881-Enfield 1972). Yeats ile Synge' in dostu, Joyce'un yakınıydı. İrish Theatre Company'yi (*The Land*, 1905; *The Fiddler's House*, 1907; *The Desert*, 1912) yönetti ve İrish Review'u kurdu. ABD'ye gitti, Hawaii ve İrlanda folklorunu inceledi (*A Treasury of İrish Folklore,* 1955), romanlar ve şiirler (*The Bright İslands,* 1925; *The Flyin Swans,* 1957; *Creatures,* 1927) yazdı. "Celtic twilight generation" (Kelt alacakaranlık kuşağı) ile "sürgünler kuşağı" arasındaki geçişi sağladı.

COLUMBA, Güvercin* takımyıldızının latince adı (kısalt. Col).

COLUMBA ya da **COLUMCİLLE** *(aziz),* irlandalı din adamı (Dún na nGall kontluğu 521 ? - İona 597). Clonard manastırı'nda okuduktan sonra her gittiği yerde bir manastır kurarak İrlanda'yı dolaştı. 563'te birçok yoldaşıyla birlikte Hebrides adalarından birine, İona adasına vardı. Burada kurduğu manastır İrlanda hıristiyanlığının en büyük ulusal ve kültürel merkezi durumuna gelmiştir. Aziz Co-

Roma'daki **Colosseum**
İ.S. I. yy.
(kimi bölümlerin restitüsyonu varsayıma göre yapılmıştır)

Colosseum'un (Colosseo)
havadan görünümü (Roma)
(İ.S. I. yy.)
solda, Constantinus (Costantino) kemeri
(İ.S. IV. yy.)
yukarıda, Titus (Tito) kemeri
(İ.S. 70)
ve Santa Francesca Romana kilisesi
(XII. yy.)

Publi Aer Foto-Ziolo

Alex Colville
Pasifik (1967)
özel kol., Ottawa

lumba, İrlandalılar'ın Patrick'ten sonra en saydıkları azizdi.

COLUMBANO (Columbano BORDALO PINHEIRO, —denir), portekizli ressam (Lizbon 1857 - *ay. y.* 1929). Yalın ve güçlü portreler (*Gri eldivenli hanım* tablosu ünlüdür) yaptı ve Lizbon akademisi'nde profesörlüğe getirildi (1903). Ülkesinde yapıtlarıyla önemli bir etki yarattı ve Çağdaş ulusal sanat müzesi'nin kurulmasına katkıda bulundu (1911). Müzenin bir salonu Columbano'nun yapıtlarına ayrılmıştır.

J.-P. Leloir

William John Coltrane (1965'te)

COLUMBARİUM a. (*güvercinlik* anlamında lat. sözc.). Yakılmış ölü küllerinin konulduğu urnaların yerleştirilmesi için duvarlarında yuvalar bulunan bina.
—ANSİKL. Ölülerin yakıldığı dönemde (III. yy.'a kadar) Roma nekropolislerinde bu türden geniş kolektif binalar bulunurdu. Bu binalardaki oyuklara konulan urnalar cam ya da taş kaplar ya da çok küçük lahitlerdi. Genellikle bu yuvalı yapılar sıradan kişilere, yani kölelere ya da azatlılara ayrılıyor ve bunların efendileri tarafından yaptırılıyordu. En ünlü columbariumlar, imparatorların ve imparatoriçelerin azatlı köleleri için yaptırdıklarıdır. Günümüzde müzelerde bulunan mezar yazıtlarının ve bezemeli urnaların büyük bir bölümü Roma'daki columbariumlardan alınmıştır.

COLUMBELLA a. (*küçük güvercin* anlamında lat. sözc.). Denizde yaşayan, öndensolungaçlı küçük yumuşakçalar cinsi. (Parlak ve kaygan kavkısı, kutu yapımında kullanılır. *Columbella rustica* türü Akdeniz kıyılarında yaşar. *Columbellidae* familyası.)

columbarium
İ.S. I. yy.'dan başlayarak kullanılan Priscilla mezarlığı'nın (Roma'da via Salaria) birinci katında ana galeri

Scala

COLUMBİA a. Lincoln ırkından koçla rambouillet ırkından koyunun çaprazlanmasıyla elde edilen ve Kayalık dağlar'ın doğu yamaçlarıyla eteklerinde yetiştirilen amerikan koyun ırkı.

Columbia (*Columbia Pictures Corporation*'ın kısaltması), 1924'te Harry ve Jack Cohn kardeşlerce kurulan amerikan film yapımevi. 1968'de C.P. İndustries İnc. adını aldı ve 1982'de Coca-Cola'ya satıldı.

COLUMBİA, ABD'de kent, Güney Carolina'nın merkezi, 98 052 nüf. (1990), banliyöleriyle 453 331 nüf. (1990). Demiryolu ve karayolu kavşağı. Sanayi (tekstil, metalürji, hava taşıtları gereçleri yapımı) merkezi. Üniversite. —ABD'de (Missouri) kent, Saint Louis'nin B.'sında; 58 800 nüf. Yönetim merkezi. Üniversite. —ABD'de (Maryland) kent, Baltimore yakınında; 38 000 nüf. Kent 1970'ten sonra gelişmiştir. Elektrikli gereçler yapımı.

COLUMBİA (*district of*) ya da **WASHİNGTON D.C.,** ABD'de toprak parçası; Maryland eyaleti topraklarından ayrılarak federal başkenti oluşturmuştur; 174 km². Günümüzde yönetim yapıları ile konut semtleri, büyük ölçüde Maryland ve Virginia eyaletleri sınırları içine taşmıştır. District of Columbia 1878'den bu yana doğrudan doğruya Kongre tarafından yönetilmektedir. (→ WASHİNGTON.)

COLUMBİA, Kuzey Amerika'da, Büyük Okyanus'a dökülen ırmak; 1 930 km. Kayalık dağlar'ın Kanada'daki kesiminde doğar; ABD'ye girip (çığırının aşağı kesimi, Oregon eyaletini Washington eyaletinden ayırır), boğazlarla Cascade Range'i, daha sonra da Coast Ranges'i aşar. Çığırı üzerindeki çok sayıda barajdan (Grand Coulee, John Day, Chief Joseph, The Dalles, Rocky Beach, Bonneville, vb.) elde edilen bol miktarda elektrik (Türkiye üretiminden fazladır), alüminyum metalürjisinin kurulmasını sağlamıştır. Ayrıca barajlardan sulamada da yararlanılmaktadır (sebzeler, meyve bahçeleri). Kennewick'e kadar ulaşıma elverişli olan ırmaktan, petrol ürünleri (yukarı kesime doğru), buğday (aşağı kesime doğru) taşımacılığında ve tomruk yüzdürmede (aşağı kesime doğru) yararlanılır.

COLUMBİA platosu, ABD'nin kuzey-batı'sında büyük bölge, Kayalık dağlar *ile Cascade Range sıradağları arasında.* Ortalama yükseltisi 1 000 m dolayında olan, Columbia ve Snake ırmakları ve kollarının derinlemesine yardığı bir lav platosudur; Washington, Oregon ve İdaho eyaletlerinin birer bölümünü içine alır.

Columbia Broadcasting Systems İnc. ya da **CBS İnc.** 1927'de kurulan amerikan radyotelevizyon şirketi; kurulduğu dönemde 16 bağımsız radyo istasyonundan oluşuyordu. Günümüzde ABD'de radyotelevizyon sanayisinin en önde gelen grubunu oluşturur, kayıt sanayisinde ise dünya çapında ilk kuruluştur. 1981'de kurulan film sektörleri göz önüne alınmazsa, CBS İnc. bugün 4 gruptan oluşur.

CBS Broadcast group, radyo ve televizyon alanında uzmanlanmış gruptur ve şirketin iş hacminin yaklaşık % 42'sini sağlar.

CBS Records group, müzik kaydı, plak ve kaset üretimi ile satışı konularında çalışır. (Şirket cirosunun % 17'sini karşılar.)

CBS Columbia group, müzik aletleri, oyuncaklar ve stereo gereçler alanında uzmanlaşmıştır (iş hacminin % 17'si).

CBS Publishing group, yayıncılık şirketidir ve iş hacmi, grubun cirosunun % 13'ünü geçer.

CBS İnc.'in özel araştırma merkezi ve eğitim okulu vardır. Grup, birçok yardımsever organizasyonu mali olarak destekler.

Columbia university, New York'ta amerikan üniversitesi. 1754'te George II'nin kararnamesiyle kurulan King's College ile New York Eyalet Üniversitesi'nin (1784) birleşmesinden meydana geldi. Önce "College" adı verilen Columbia, 1912'de üniversite unvanını aldı.

COLUMBİDAE a. Zool. GÜVERCİNGİLLER familyasının bilimsel adı.

COLUMBİFORMES a. Zool. GÜVERCİNİMSİLER takımının bilimsel adı.

COLUMBİNA a. Amerika'da karada yaşayan kumru cinsi. (Güvercingiller familyası.)

COLUMBUS, ABD'de kent, Ohio eyaletinin merkezi. Ohio ırmağının kolu Scioto River'ın kıyısında; 632 910 nüf. (1990). Ohio Eyalet Üniversitesi. Center-East madenkömürü havzası yakınında yer alan, ulaşımı çok sayıda karayolu ve bir kanalla sağlanan kent, bir ticaret ve sanayi (demir-çelik, makine, otomobil ve elektrikli gereçler yapımı, besin) merkezidir.

COLUMBUS, ABD'de (Georgia) kent, Apalaşlar'ın Piedmont kesiminin G.-D.'sunda, Chattahoochee River kıyısında; 179 280 nüf. (1990). Bir tarım (pamuk) bölgesinin ticaret ve sanayi merkezi. Güzel sanatlar galerisi. Besin sanayileri, tarım makineleri yapımı ve tekstil sanayisi.

COLUMBUS (Realdo) → COLOMBO.

COLUMCİLLE → COLUMBA.

COLVİLLE (Alex), kanadalı ressam (Toronto 1920). Sanat eğitimi gördüğü Sackville'deki (New Brunswick) Mount Allison Üniversitesi'nde profesör oldu. Kanada resmindeki gerçekçilik akımına yeniden saygınlık kazandırdı. Göz aldatmacalarından kaçındığı titizlikle işlenmiş tablolarının, insanı büyüleyen bir yanı vardır.

COLWYN BAY, Büyük Britanya'da sayfiye merkezi, Wales ülkesi'nin kuzey kıyısında; 25 500 nüf.

COLYDİUM a. Çok uzun bedeni silindir biçiminde küçük kınkanatlı böcek cinsi. (Kızıl ya da kahverengi bedenlidir. Ağaç kabuklarının altında ya da oduncul böceklerin dehlizlerinde yaşar. *Colydiidae* familyası.)

COLYMBİDAE a. Zool. DALGIÇKUŞUGİLLER familyasının bilimsel adı.

COLYMBİFORMES a. Zool. DALGIÇKUŞLARI takımının bilimsel adı.

COLYNS (Alexander) → COLİN.

COMA BERENİCES, Berenike*'nin Saçı takımyıldızının latince adı (kısalt. Com).

COMACCHİO, İtalya'da kent, Emilia'da, Ferrara'nın G.-D.'sunda, Adriya denizi'ne 5 km uzaklıkta; 19 000 nüf. Kent, çok sayıda köprüyle aşılan kanalların birbirinden ayırdığı 13 küçük ada üzerinde kurulmuştur. Ticaret ve turizm merkezi. Tuzlu bataklıklar. —Yakınında, Adriya denizi kıyısında turizm ve plaj tesisleri (Lidi Ferraresi). —Comacchio'nun G.'inde, 40 000 ha'lık denizkulağı *(valli).* Balıkçılık (yılanbalığı).

COMAKDAR → ÇOMAKDAR.

COMANCHELAR → KOMANÇİLER.

Comanche Peak, ABD'de (Texas) nükleer santral, Fort Worth'un G.-B.'sında, Glen Rose'da, Brazos ırmağı kıyısında.

COMANECİ (Nadia), rumen kadın jimnastikçi (Gheorghiu-Dej 1961). 1975 Avrupa şampiyonu. 1976 olimpiyat oyunları'nda kadın jimnastikçiler arasında genel sıralamada birinciliği elde etti (ayrıca asimetrik bar ve dengede bireysel birinciliği kazandı). 1977 ve 1979'da yeniden Avrupa şampiyonu oldu. Ancak 1980 Moskova Olimpiyatları'nda genel sıralamada Davidova'nın gerisinde kaldı. 1989'da Kanada'ya yerleşti.

COMĂNEŞTİ, Romanya'da kent, Boğdan'da (Moldavya), Bacă'nun B.-G.-B.'sında; 17 000 nüf. Yakınında,

S.A.M.

Nadia Comaneci dengede
(Moskova olimpiyat oyunları, 1980)

Trotuş ırmağının vadisinde linyit, madenkömürü ve petrol yatakları.

COMATULİDAE a. Derisidikenlilerden denizlalesi familyası. (Erişkinleri özgürce yüzer; ama gençler uzun bir sapla bağlıdır. Sıcak denizlerde, çok derinlerde yaşarlar. Fosil biçimlerine Jura devri arazilerinde rastlanır.)

COMAYAGUA, Honduras'ta kent, orta kesimdeki çöküntü alanında yönetim bölgesi merkezi; 16 000 nüf. XVIII. yy.'dan kalma katedral. Ticaret merkezi. —*Comayagua yönetim bölgesi*, 5 196 km^2; 238 790 nüf. (1988).

Combarelles *(les)*, Eyzies-de-Tayac -Sireuil (Dordogne) komününde mağara. 1897'de bulunan bu mağarada, Tarihöncesi'ne ait kimi boyalı birkaç yüz resim yer alır. Topraktan çıkarılan kalıntılara göre, bunların Orta ya da Üst Madeleine kültürüne ait oldukları söylenebilir. Resimlerde atlar, bizonlar, ayılar, mamutlar ve antropomorf figürler betimlenmiştir. Özellikle bir dişi aslan betimlemesi ünlüdür.

Combat, 1941'de, Lyon'da (Fransa), Albert Camus ve H. Frenay tarafından gizlice kurulan günlük gazete. 1944'te, Kurtuluş'un ardından Paris'te yayımlanmaya başladı. Uzun süre fransız solunun çeşitli akımlarını yansıtan siyasal ve tartışmacı bir gazete olarak görüldü. 1953'te gazetenin yönetimini üstlenen H. Smadja edebiyat eleştirilerine, gösteri ve sanata daha çok yer vererek gazetenin başlangıçtaki biçimine daha geniş bir kapsam kazandırdı. 1974 ağustosunda yayımına son verdi.

COMBE (William), ingiliz yazar (Bristol 1741-Londra 1823). Times'ın yayımcısı, ateşli bir romantizm karşıtı, Rowlandson ile birlikte hicivli "çizgi roman"ın ilk örneğini yarattı (*Tours of Dr Syntax*, 1812-1821).

COMBE (Abraham), iskoç filozof (Edinburgh 1785-öl. 1827). Robert Owen'ın sosyalist görüşlerini benimsedi ve kooperatifçi anlayışa dayanan, ama başarılı olamayan topluluklar kurdu. —Kardeşi GEORGE (Edinburgh 1788-Moor Park, Farnham, Surrey, 1858), Gall'in düşüncelerini benimsedi; frenoloji ve etik üzerine kitaplar yazdı.

COMBE-CAPELLE, Dordogne'daki (Montferrand komünü) tarihöncesi sit. Yüzyıl başında bu sitte, bir *châtelperron bağlamında* bir insan iskeleti bulundu. Modern tipte *(Homo sapiens sapiens)* olan bu iskelet, kimi antropologların Neandertal insanının kalıtı olarak gördükleri bazı arkaik özellikler taşıyordu.

COMBERMERE → COTTON.

COMBES (Emile), fransız sıyaset adamı (Roquecourbe, Tarn, 1835-Pons, Charente-Maritime, 1921). Din adamı olmaya yönelmişken katoliklikten ayrıldı ve tıp öğrenimine başladı. 1868-1885 yılları arasında Pons'da özel muayenehanesinde çalıştı; 1875'te bu kentin belediye başkanı seçildi. 1885'te senatoya girdi, radikallerin 1891'de kurduğu demokratik sol grubun başkanı oldu. Senato başkan yardımcısıyken (1894), Léon Bourgeois hükümetinde milli eğitim, güzel sanatlar ve din işleri bakanlığına getirildi (kasım 1895-nisan 1896). Dreyfus olayında cumhuriyetçi ve laik kanadı savundu. 1902 seçimlerini radikaller kazanınca, hükümeti kurmakla görevlendirildi ve III. Cumhuriyet'in en uzun ömürlü kabinelerinden birini oluşturdu. Din adamları tehlikesine karşı yoğun bir mücadeleye girişti. Bu siyaset 1904 martında Vatikan'ın protestolarına yol açtı. 30 temmuzda Fransa Vatikan ile diplomatik ilişkilerini kesti; 10 kasımda hükümet, Kilise ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması konusunda bir tasarı hazırladı. Ama, denizcilik bakanı Camille Pelletan'ın izlediği siyasete yöneltilen eleştiriler yüzünden çoğunluğu yitirdi ve yasa tasarısının oylanacağı tarihten önce istifa etmek zorunda kaldı (1905). Senatörlüğe dönen Combes, 1915'te, Briand'ın onu devlet bakanlığına getirmesi üzerine (1915-1916) siyasal etkinliklerine yeniden başladı.

COMBİN (Büyük), Penin Alpleri'nde dağ kütlesi, İsviçre'de, Grand-Saint -Bernard geçidinin K.-D.'sunda; 4 314 m.

Combination Act ("dernekler yasası"), 1799 yılında çıkarılan ve gerek liberal öğretilerin, gerek siyasal kaygıların etkisiyle, çıkar "koalisyonlar"ını, yani işçi derneklerini yasaklayan ingiliz yasası. 1816'dan sonra geçerliliğini yavaş yavaş yitiren bu yasa 1824-25'te kaldırıldı.

COMBLANCHİEN a. (öz. a.). İnş. Kaplama plakları ya da levhalar biçiminde kesilerek,özellikle döşeme ve duvar kaplaması olarak kullanılan bir tür mermer.

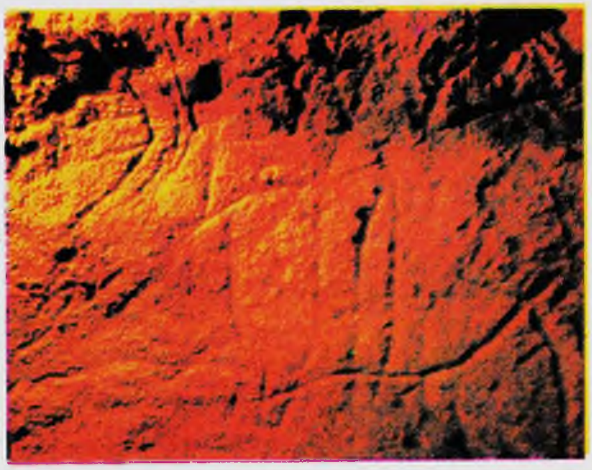
COMBO a. ("bileşim" anlamındaki ing. *combination* sözcüğünün kısaltması). 3-8 müzikçiden oluşan küçük caz orkestrası.

COMBRETACEAE a. Tropikal bölgelerde yetişen ve *terminalia, combretum* gibi ağaçları, çalıları ya da sarılgan otları kapsayan ikiçenekli bitkiler familyası. (Yaklaşık 500 tür.)

COME-BY-CHANCE, Kanada'da yer, Newfoundland'in güney-batı kesiminde, Trinity koyu kıyısında. Petrol limanı ve rafinerisi.

Comecon, COUNCIL FOR MUTUAL ECONOMIC ASISTANCE'ın (Karşılıklı iktisadi yardım konseyi) kısaltması. Sosyalist ülkelerin 1949-1991 arasında oluşturduğu bölgesel ve uluslararası nitelikte iktisadi yardımlaşma örgütü. Ocak 1949'da Moskova'da kurulan örgüt, 1962 haziranında Moğolistan'ın da katılmasıyla bir Avrupa örgütü olma özelliğini yitirdi. Üyeleri Alman Demokratik Cumhuriyeti (1950-ekim 1990), Bulgaristan, Macaristan, Polonya, Moğolistan, Romanya, Çekoslovakya, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği, Küba ve Vietnam Sosyalist Cumhuriyeti'ydi. Örgüte, Küba 1972'de, Vietnam 1978'de üye olmuştu. Yugoslavya 1964'ten itibaren ortak üye statüsüne sahip bulunuyordu. Arnavutluk 1961'de üyelikten çekildi. Comecon, Finlandiya (1973), Irak ve Meksika (1975) ile işbirliği antlaşmaları imzaladı. Son olarak 1987'de, Afganistan'la bir işbirliği antlaşması imzalayan Comecon SSCB'nin çözülmesiyle işlevini yitirdi. Örgüt ve bağlı kuruluşları 28 haziran 1991'de Budapeşte'de yapılan toplantıda alınan bir kararla sona erdirildi.

Comecon, var olduğu sürece sosyalist dünyanın tek uluslararası nitelikte iktisadi işbirliği örgütüydü.

ch. Lénars-Atlas-Photo

Combarelles mağarasının iç duvarını süsleyen yontulmuş bir rengeyiği Üst Yontmataş çağı Orta Madeleine kültürü ile Üst Madeleine kültürü arasında (İ. Ö. 12000-10500 arası)

COMEDİA, Altınçağ'daki bir tiyatro türünü belirten ispanyolca sözc. Bu türün temel özelliği trajik ve komik öğelerin dönüşümlü biçimde sunulması ve olayın üç güne *(jordanas)* bölünmesidir. *Comedia de capa y espada*'da (vur-kır güldürüsü) kişiler sıradan insanlardır, *comedia de enredo* (entrika güldürüsü) çok sayıda beklenmedik olay içerir, *comedia de carácter* (karakter güldürüsü) gelenek-görenekleri eleştirir, *comedia de figurón* (abartılı güldürü) yergiyi aşırıya vardırırdı. *Comedia*, aziz yaşamlarını, mitoloji, tarih, vb. konuları da ele aldı. XIX. yy.'da, bu terim, çeşitli biçimleriyle günümüz komedilerine yakın bir türü belirtiyordu.

Comédie-Française, Théâtre -Français de denilen fransız tiyatro topluluğu. Louis XIV'ün, Molière'in ölümünden (1673) sonra Armande Béjart ile aktör La Grange'ın yönettiği Le Marais topluluğunun rakip Hôtel de Bourgogne topluluğu ile birleşmesini emretmesi üzerine kuruldu (1680). 1784'te, *Mariage de Figaro* oyuncular arasında siyasi sürtüşmelere yol açmıştı. Devrim komitesi sorununu kökünden çözmek için tiyatroyu kapatmak zorunda kaldı. 1812 yılında, Napoléon'un Moskova'da imzaladığı bir kararnameyle yeniden kurulan Comédie-Française'i, *sociétaires* denilen otuz kadar kuruma ortak oyuncu ve 1847'den bu yana bir yönetim kurulu başkanı yönetir.

Roger-Viollet

Émile Combes (eylül 1903)

Bk. resim sayfa 2430

Kurulduğu günden beri, genellikle fransız klasiklerinin sahneye konulduğu bir tiyatro olma niteliğini koruyan Comédie-Française, son yıllarda, çağdaş oyunlara ve yeni sahneleme tekniklerine gittikçe daha çok yer vermeye başlamıştır.

COMENCİNİ (Luigi), italyan film yönet-

Henri Granier

Büyük Combin

Lauros- Giraudon

François Andrieux (1829'da Fransız Akademisi sürekli sekreteri) **Comédie-Française**'in giriş salonunda bir okuma toplantısı yaparken (1833'e doğr.) François Joseph Heim'in tablosu *Versailles şatosu*

Scala

Commodus mermer büst *büstler galerisi Vatikan müzeleri*

Luigi **Comencini**'nin *Lo scopone scientifico* (1972) filminden bir sahnede Bette Davis, Joseph Cotten, Silvana Mangano ve Alberto Sordi

Planfilm- J.-L. Passek koleksiyonu

meni (Salo, Brescia ili, 1916). Alberto Lattuada ve Mario Ferrari ile birlikte italyan sinematekinin kuruluşuna katkıda bulundu. Daha sonra gazetecilik, senaryo yazarlığı, belge filmciliği yaptı. 1948'de ilk uzun filmi *Proibito rubare*'yi çekti. Bu filmin iş yapmaması üzerine ticari nitelikli birçok yapıta imza attı: *Aşk ve hayal* (Pane, amore e fantasia) [1953], *Aşk ve kıskançlık* (Pane, amore e gelosia) [1954]. Giderek daha tutkulu filmler verdi: *La finestra sul Luna Park* (1957), *Vatana dönüş* (Tutti a casa) [1960], *A cavallo della tigre* (1962), *La Ragazza di Bube* (1963). Uluslararası düzlemde adını duyuran ilk filmi *Öksüzlerin çilesi*'ydi (İncompreso) [1967]. Yavaş yavaş toplumsal yergi türünde (*Lo scopone scientifico* [1972]; *Delitto d'amore* [1973]; *L'İngorgo* [1979]) ve çocuk dünyasının betimlenmesinde usta bir yönetmen olarak tanındı: *İnfanzia, vocazione e prime esperienze di Giacomo Casanova veneziano* (1969); *Pinocchio*, (1972), *Eugenio* (1980). Son yapıtları: *Cuore* (1984), *la Storia* (1987).

COMENİUS, çek hümanist JAN ÁMOS **Komensky**'nin latinceleştirilmiş adı (Nivnice, Uhersky Brod yakınında, Moravya, 1592-Amsterdam 1670). Ailesi, Moravyalı kardeşler birliği'ne bağlıydı. Önce, kendi ülkesinde, sonra da Herborn'da (Nassau) öğrenimini sürdürdü. Doktorasını tamamladıktan sonra, doğduğu yer olan Prerov'a döndü. Burada bir okulun yöneticiliğini üstlendi. Papaz oldu (1616). Moravyalı kardeşler'in önemli merkezlerinden Fulnek kilisesi'nin papazlığına atandı. İspanyol birliklerinin istilası, daha sonra da Ferdinand II'nin emriyle reformlara karşı yapılan kıyımlar sonucu göç etmek zorunda kaldı: 1628'de, kilisesinin mensuplarıyla beraber Leszno'ya (Polonya) sığındı. Burada, dil öğrenimi üzerine yeni yöntem olan *Janua linguarum reserata*'sını (Dillerin açık kapısı) [1631] yayımladı. *Didactica magna*'sının (Büyük didaktik) [1638] latinceye çevrilmesiyle hümanist ve pedagog ünü tüm Avrupa'ya yayıldı. Davet üzerine İsviçre'ye gitti (1642-1648), Leszno'ya geri döndü (1648-1650), sonra, 1650'de, Transilvanya okullarında reform uygulamalarına girişmeyi kabul etti. Leszno yangınında (1656) malvarlığıyla elyazmalarını kaybetti; yaşamının geri kalan bölümünü Hollanda'da geçirdi. Burada, Amsterdam senatosu, yapıtlarının yayımlanmasını sağladı (1657).

Comenius, tasarladığı büyük yapıtı *Pansophia*'yı yayımlamamış olsa da, geriye, düşüncesinin özgünlüğünü gösteren birçok yapıtçık bırakmıştır. Bunlardan, bir oyun pedagojisini (*Schola ludus*, 1654) ve resimli gerçek bir ansiklopediyi (*İn Orbis Sensualium Pictus*, 1658) sayabiliriz. Comenius, tarihin, iktisat ve siyaset bilimlerinin, sanat dallarının, el zanaatlarının ve "mekanik sanatlar"ın sistemli bir biçimde öğretilmesi konusundaki kişisel görüşleri, işle ilgili kaygısı, dünyanın giderek ve sürekli olarak öğrenilmesine değgin görüşleri, kadınların eğitilmesini savunmasıyla modern eğitimin öncüsü olmuştur.

COMEPHORUS a. Baykal gölünde yaşayan, pulsuz, yarısaydam bedenli, doğurarak üreyen, gözleri körelmiş, ama yan çizgi organları çok gelişmiş balıkları içeren cins. (Çok derin kesimleri yeğler. Üyeleri *Cottidae* familyası üyelerine çok benzer. Küçük *Comephoridae* familyasının örnek tipi.)

COMERAGH dağları, İrlanda Cumhuriyeti'nin güneyinde (Munster ili, Port Lairge yönetim bölümü) dağ kütlesi; 755 m.

COMFORT (Alexander), ingiliz biyolog ve yazar (Londra 1920). Nörofizyoloji profesörü, devletleştirilen vatandaşın tabularını, özellikle cinsel tabularını dile getirdi. (*No such Liberty* [O denli özgürlük yok], 1941; *On this Side Nothing* [Bu tarafta bir şey yok], 1948; *Authority and Delinquency in the Modern State* [Çağdaş devlette yetke ve suç], 1950; *Haste to the Wedding* [Evlilik için acele], 1982).

COMİCİ (Emilio), italyan dağcı (Trieste 1901-Selva di Val Gardena 1940). Modern dağcılığın kurucularından biridir. Adı, Dolomitler ile birlikte anılır. Bu dağların yamaçlarında birçok yol açmıştır: Civetta'ya en kısa çıkış (1931), Cima Grande di Lavaredo'nun kuzey cephesi ve Cima Piccola'nın sarı sırtı (1933).

COMİCS a. (çizgi roman anlamında ing. sözc.). ABD'de tüm çizgi romanları (bir başka deyişle, salt bu türü başlatan gülmece dizilerini değil) belirtmek için kullanılan terim. (Bu çerçeve içinde *comic strip*'ler [haber gazetelerinde her gün yayımlanan birkaç kutuluk diziler] ve comic book'lar [ilk sayıları 1937'de çıkmaya başlayan aylık resimli roman dergileri] yer alır.)

COMİLLA → KUMİLLA.

COMİLLAS, İspanya'da sayfiye merkezi, Atlas okyanusu kıyısında, Santander'in B.'sında; 2 400 nüf.

COMİNES, hollandaca **Komen,** Belçika'da (Hainaut) komün, Lys ırmağının sol kıyısında, Fransa sınırında; 18 500 nüf. Ticaret merkezi. Tekstil sanayisi. Yapı gereçleri.

COMİNES (Philippe DE) → COMMYNES.

COMİNO, Malta dilinde **Kemmuna,** Malta (Akdeniz) ada öbeğinde, Malta adası ile Gozo adası arasında küçük ada.

COMİSCO, 1948'den 1951'e kadar Sosyalist Enternasyonal'in yerini alan COMMİTTEE OF THE İNTERNATİONAL SOCİALİST CONFERENCE'ın (Enternasyonal sosyalist konferans komitesi) günlük dildeki kısaltılmış adı.

COMİSO, İtalya'da kent, Sicilya'da, Ragusa'nın K.-B.'sında, İblei dağlarının eteğinde; 27 000 nüf. Roma kalıntıları. XIV.-XVI. yy.'lardan kalma kilise ve şato.

COMİSSO (Giovanni), italyan gazeteci ve yazar (Treviso 1895- *ay.y.* 1969). Özyaşamını anlattığı yapıtlarının en özgünlerinde yapmacıksız bir haz düşkünlüğü görülür: çok sayıda gezi notu (*Amori d'oriente*, 1947; *Viaggi felici*, 1949), anılar (*Giorni di guerra*, 1930; *Le mie stagioni*, 1951; *La mia casa di campagna*, 1958), hikâyeler (*İl grande ozio*, 1965) ve romanlar (*Gente di mare*, 1928 ve 1953).

Comitas gentium. Uluslarar. huk. Hukuksal açıdan uyulması zorunlu olmamakla birlikte, devletler arasında iyi ilişkilerin sürdürülmesine katkıda bulunan ve gelişmeleri uluslararası hukukun ilerlemesini etkilemiş olan görgü kuralları bütünü. Bu kurallara uyulmaması, saygısızlık olarak nitelendirilebilir.

COMİTAT a. (geç lat. *comitatus*, kontluk unvanı). Tar. Macaristan'da eski yönetimsel altbölüm.

Comitium, Roma'da, Forum'un kuzeyindeki alan; kabile meclisleri genellikle burada toplanırdı. Cosa comitium'unun (toplantı yeri) ve Paestum comitium'unun ortaya çıkartılmasıyla günümüzde, comitium'ların, çevresi basamaklı yuvarlak bir yer olduğu ve merkezinin Septimius Severus takıyla Julianus curia'sına eş uzaklıkta bulunduğu kabul edilmektedir. Romulus'un mezarı sanılan *lapis niger* bu comitium'un güney-batı sınırındaydı. Gereksinimler için çok küçük gelen Comitium ve bitişiğindeki başlıca binalar (curia Hostilia [senato binası] ve Porcia bazilikası) Sezar tarafından yıktırıldı; bugün G.-D.'da yalnızca birkaç sıra kalmıştır.

COMMAGENE → KOMMAGENE.

COMMAGER (Henry Steele), amerikalı tarihçi (Pittsburgh 1902-New York 1985). New York, Cambridge ve Oxford'da ders verdikten sonra, meslek yaşamını Amherst College'da (Massachusetts) bitirdi. Samuel Eliot Morison ile birlikte *The American Republic* (Amerika Cumhuriyeti) [1930] adlı yapıtı yazdı. Aynı zamanda, *The Rise of the American Nation* (Amerikan ulusunun yükselişi) başlığı altında toplanan bir tarihsel çalışma dizisini yönetti.

■ **COMMEDİA DELL'ARTE** a. Ed. Özellikle XVI. yy. sonuyla XVII. yy. başlarında gelişen italyan tiyatro biçimi.

—ANSİKL. Ed. Özellikle tuluata dayanan bir tiyatro türüdür. Sarayda ve dinsel bayramlarda verilen temsillerde saray çalışanları ve din adamları oynarken, commedia dell'arte'nin oyuncuları birer profesyoneldi ("arte" terimi, oyuncu loncası anlamına gelir). Mesleklerinden ötürü dışlanan bu oyuncular halktan insanlardı ve halka seslenirlerdi. Taktıkları "maske" leri de halktan alırlardı. Bu maskeler de zamanla yerleşip bir dizi tipin oluşmasına yol açtı. Bu tiplerden bazıları

onları yaratan kişinin adıyla anılırdı —örneğin İsabella Andreini tarafından yaratılan İsabella— ya da kimi oyuncular en sevdikleri tiple özdeşleşirdi (örneğin Scaramuccia ile özdeşleşen Tiberio Fiorilli). Tuluat, özellikle akrobasi hareketlerinden, soytarılık ve çeşitli mimiklerden oluşurdu. Klasik ve modern edebi tiyatrodan, öykü ve fabl'lerden alınan taslaklarla, konu "maske" tiplerine göre önceden belirlenirdi. Bu konu taslaklarından oluşan önemli bir derleme 1611'de Flaminio Scala tarafından yayımlandı *(Teatro delle favole rappresentative)*. Ayrıca tiyatro topluluklarının her duruma uyabilecek soytarılık, replik ve tirad derlemeleri vardı.

Commedia dell'arte'nin en popüler tipleri uşaklar (Brighella ve rengârenk, yırtık giysileriyle Arlecchino), çoğunlukla ispanyol olan askerler (Matamoros, Rodomonte, Spezzaferro), Pantalone (dalmaçya kökenli) gibi tüccarlar, Bologna Üniversitesi'nden yeni mezun olan Balanzone gibi bilgiçler ve anne babalarının evliliğe ilişkin çeşitli entrikalarına maruz kalan bir dizi genç sevgililerdi (Lelio, Ottavio, Florindo, İsabella, Rosaura, Beatrice). Kökenleri kimi zaman Ortaçağ'a kadar uzanan bu tipler zamanla yerleşti, XVI. ve XVIII. yy.'larda gelişti. Molière ya da Goldoni birçok kişilerini yaratırken bu tiplerden yararlanmıştır.

—Koregr. *les Millions d'Arlequin* (Marius Petipa, 1900), *Carnaval* (Michel Fokine, 1910), *Pulcinella* (Léonide Massine, 1920), *Salade* (Serge Lifar, 1935), *Pierrot lunaire* (Glen Tetley, 1962), *The Poltroon* (Kenneth MacMillian, 1972), *Acqua Alta* (Maurice Béjart, 1975) ve *Molière imaginaire* (M. Béjart, 1976) gibi bale yapıtlarında, commedia dell'arte'ye özgü kişilerden ve durumlardan yararlanıldı.

COMMELİN (Johannes), hollandalı botanikçi (Leiden 1629-Amsterdam 1692). Amsterdam botanik bahçesinin müdürü oldu. *Hespérides des Pays-Bas* (fr. çev.) [Hollanda'da Hesperia'lar] (1676) ve *Catalogus plantarum indigenarum Hollandiae* (Hollanda yerli bitkiler kataloğu) [1683] adlı yapıtları yazdı.

COMMELİN (Casparus), hollandalı botanikçi (Amsterdam 1667- *ay. y.* 1731), Commelin Johannes'in yeğeni. Amsterdam botanik bahçesinde ders verdi ve Doğa meraklıları akademisi'ne üye oldu. Başlıca yapıtları: *Flora Malabarica* (Malabarya florası) [1696], *Horti medici Amstelodamensis plantarum usualium catalogus* (Amsterdam herbaryumundaki tıbbi bitkiler kataloğu) [1697-1724].

COMMELİNACEAE a. (öz. a. *Commelin*'den). Kommelin ve telgrafçiçeği gibi birçenekli bitkileri içeren familya. (Bu küçük familyada 300 kadar tür bulunur.)

COMMENDATİO a. Rom. huk. İmparatorun, belirli sayıdaki yüksek kamu görevlerine ve din görevlerine yapılacak atamaya ilişkin zorlayıcı tavsiyesi.

Commentarii Caesaris, Sezar'ın *Galya savaşları* (De bello gallico) ve *iç savaş* (De bello civili) üzerine anıları. Bu yapıtların ilki yedi kitaba bölünmüştür ve son kitabı, kuşkusuz Sezar'ın yaveri Hirtius yazmıştır. *İç savaş* üç kitaptan oluşur ve Pompeius'un ölümüyle son bulur. *Commentarii* adı, dosyalar biçiminde bir araya getirilmiş notlardan oluşan bütünü belirtir. *Commentarii* yalın, kesin, gerçekçi, ama her zaman doğruyu dile getirmeyen bir anlatıdır. Sezar bunu propaganda aracı yapmıştır; yapıtta hep avantajlı bir konumdadır. Her şeye karşın *Commentarii*, özellikle,Romalılar'ın fethetmesinden önceki Galya ile orada oturanlar hakkında değerli bir bilgi kaynağıdır.

COMMİNES → COMMYNES.

COMMİSSUM a. (*müsadere* anlamında geç lat. sözc.). Esk. huk. **1.** Bir vasalın fieflerinin, metbu tarafından müsaderesi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Yasaklanmış ya da kaçak olarak getirilmiş malların müsaderesi.

—ANSİKL. Esk. huk. *Libri feudorum*, senyörlerin keyfiliğine karşı vasalları korumak için commissumu gerektiren durumları saptamıştır. Bir ihanet durumunda (hommage'ın olmaması, savaş ihaneti ya da savaşı bırakma, vb.) hemen commissum uygulanıyordu. Daha sonraki feodal hukukta, commissum, normal olarak adli kovuşturmadan sonra gelen bir ceza kovuşturmasıydı. Commissumun en tanınmış örneklerinden biri, Philippe Auguste'ün 1202'de, vasalı Yurtsuz John'a karşı ilan ettiği commissumdur. Bu commissumun hemen ardından, Plantagenetler'in kıta üzerindeki malvarlıkları fethedildi.

COMMODİANUS Gazeus, İ.S. IV. yy.'da yaşadığı ve Afrika kökenli olduğu sanılan hıristiyan şair. Latince yazan hıristiyan şairlerin en eskisi sayılan Commodianus, *İnstructiones* ve *Carmen apologeticum* adlı kitaplarında putperestlerle yahudileri yanlış yolda olduklarına inandırmaya çalıştı.

COMMODUS (Marcus Aurelius) [Lanuvium 161-Roma 192], Roma imparatoru (180-192). Marcus Aurelius'un ölümünde (180) hayatta kalan tek oğlu. Neron'dan sonra en genç imparatordu. Daha çocukluğunda çetin karakterli ve zalim bir insan olacağı belliydi. Ama, Antoninus sülalesinde kendisinden başka kimsenin oğlu olmadığı için Marcus Aurelius, onun iktidara gelmesini önleyemedi. 176-77'de Commodus'a imperator ve augustus unvanlarını vererek onu görevine en iyi biçimde hazırlamaya çalıştı. Bir engelle karşılaşmaksızın iktidara gelen Commodus'un ilk işi, egemenliğini barışla simgelemek için Tuna'daki halklarla anlaşmak oldu. Ama ülkenin içişleri hızla kötüye gidiyordu. Kız kardeşi Lucilla'nın komplosunu bastırmak zorunda kaldı. Bu olaydan sonra ailesinin bütün üyelerine, senatörlere karşı kuşku beslemeye başladı. Atlı sınıfından ve azatlı kölelerden oluşan güvenilir adamlarının arasında yaşayarak ülkeyi zorbalıkla yönetti, Praetorium praefectus'u Cleander'in kamu görevlerini satışa çıkarmasına göz yumdu. Egemenliğinin son yıllarında iyice mistisizme kapıldı ve kendini Hercules ile özdeşleştirdi; Hercules'in yaptığı bütün işleri amfitiyatroda tekrarladı, onun işaretleri olan balyoz ve kuzu postuyla resmini yaptırdı. Kendiyle iyice bozduğu için, annona donanmasına ve doğrudan doğruya Roma'ya kendi adını verdi *(Colonia Commodiana)*. Kendini yeni bir altın çağın yaratıcısı ve güvencesi olarak kabul ettirmek istiyordu. Çılgınca harcamalar arasında geçen yaşamı, metresi Marcia'nın kurduğu bir komployla son buldu. Banyosunda boğularak öldürüldü (31 aralık 192). *Damnatio memoriae* (adının lanetlenmesi) senato tarafından oylanarak kabul edildi.

Lauros-Giraudon

commedia dell'arte tiplerinden Arlecchino, renkli estamp Almanya, XVIII. yy. ***Münih Tiyatro müzesi***

Lauros-Giraudon

commedia dell'arte tiplerini sahnede gösteren Claude Gillot'nun yağlıboya tablosu ***(Usta André'nin mezarı) Louvre müzesi, Paris***

COMMONER, lord olmayanları, yani avam ile *gentry* denilen küçük soyluları (baronetler, şövalyeler, sipahiler) belirten ingilizce sözc. Bu sözcük aynı zamanda Avam kamarası'ndaki milletvekillerini belirtmek için de kullanılır.

Common Law, *ortak yasa* anlamında ing. sözc., gelenek ve yerleşik yargı kararlarıyla benimsenmiş, yazılı olmayan hukuk kurallarının tümüne verilen ad; bu kurallar ingilizce konuşulan ülkelerde hukukun temelini oluşturur.

İngiliz hukukunun üç kaynağı vardır: "Common Law", yargı kararları (mahkeme içtihatları) ve Parlamento tarafından kabul edilen yasalar. Common Law, norman, danimarka ve sakson hukuklarının kaynaşmasıyla ortaya çıktı. XIII. yy.'da krallık tarafından tüm İngiltere krallığı'nda ortak hukuk haline getirildi. Yasaya bu Common Law adı da, o dönemde ancak bazı insan kategorilerine uygulanan hukuk kurallarından ayırt edilmesi için verildi. "Ortak yasa" mahkemeleri denen mahkemelerin o tarihten beri verdikleri kararlar, derlemeler yani *record*'lar halin-

Lauros-Giraudon

commedia dell'arte tiplerinden Brighella,Seraphino tiyatrosu'nda bulunan heykelcik Venedik XVIII. yy. ***Carnavalet müzesi, Paris***

Lauros-Giraudon

Philippe de **Commynes**'in mezarı başında bir duacı taş XV. yy. fransız okulu *Louvre müzesi, Paris*

Lauros-Giraudon

Kanto ilinde (Japonya) bulunan Comon vazosu pişmiş toprak İ.Ö. I. binyıl başı *Guimet müzesi, Paris*

Como Sant' Abbondio bazilikası'nın cephesi Lombardia roman üslubü, XI. yy.

de korundu. Böylece Common Law, son derece sıkı bir biçimde uygulandı; her karar öncekine uygun olmalıydı ve özel durumlar nedeniyle bundan sapılamazdı. Bu yüzdendir ki XIV. yy.'da Adalet bakanlığı mahkemesi'nin kurulmasından sonra, Common Law'a koşut olarak gelişen yeni bir hukuk sistemi *(Equity)* ortaya çıktı. Uzun süre bu iki sistem Common Law ve Equity, değişik mahkemelerce uygulandı. Parlamento tarafından kabul edilen yasalarla *(Statutes)*, özellikle ceza ve ticaret hukuku alanında yeni bir sistem daha gelişti; bununla birlikte mahkemeler bu yasaları yorumlamak için Common Law ilkelerine başvurmayı sürdürmektedirler.

Common Prayer *(The Book of)*, Anglikan kilisesi'nin dua, yakarı ve dinsel tören kitabı (1549; 1552'de, 1559'da, 1604'te ve 1662'de yeniden gözden geçirildi). Thomas Cranmer* tarafından yazıldı, İrlanda'da, İskoçya'da ve ABD'de çeşitli açılardan düzeltildi; 1927-1928'de İngiltere'de, bir kilise meclisi *(Church Assambley)* tarafından, Yüksek Kilise yönünde değiştirilmesi önerildi; bu öneri, Lordlar kamarası tarafından kabul edildi, ama Avam kamarası ve ingiliz protestanlarının çoğunluğu tarafından geri çevrildi.

Commonwealth, İngiltere'de muzaffer ordu tarafından 1649'da kurulan ve sonradan, iktidar alanı İrlanda'yı ve İskoçya'yı da kapsayan hükümet. Ortak yarar amacıyla birleşme anlamına gelen bu terim, "cumhuriyet"in, eski anlamda alınması gereken karşılığıdır. İlk ingiliz devrimiyle (1649) monarşi yıkılıp da, Parlamento ağır bir yara alınca, hem yeni bir rejim kurmak, hem de onu savunmak gerekti. Yalnızca, iki yarı yasal yetke korundu: Rump Parliament ve ordu konseyi; her iki kurumun da üyesi olan ve en güçlü kişi durumunda bulunan Cromwell, dolayısıyla ülkenin gerçek hâkimiydi.

Kendi içindeki ikircillik ve çelişkiler, Commenwealth'in varlığını sürekli olarak tehdit etti. İngiliz kamuoyunun çoğunluğu, zaten gereğince sınırlanmış olan monarşiye ve anglikan değilse bile presbiteryen bir devlet kilisesine dönülerek istikrarın sağlanmasını istiyordu. Öte yandan, toplumsal olduğu kadar siyasal nitelik de taşıyan güçlü bir demokratik hareket, küçük çiftçileri ve özellikle, içinde "Lewellers" partisi'nin örgütlendiği orduyu ayaklandırdı. Ayrıca, katolik ve kralcı İrlanda ile presbiteryen İskoçya da Cromwell rejimine karşı çıktı; bundan dolayı Cromwell, onların muhalefetini (1649-1651) kırmak ve Commonwealth'e katılması için İskoçya'ya baskı yapmak zorunda kaldı. Denizcilik yasası'nın (1651) ve Birleşik Eyaletler ile savaşa bağlı olarak İngiliz deniz gücü yasası'nın onaylanmasıyla kolaylaşan iktisadi atılıma karşın Parlamento'nun düşmanlığı sürdü ve Cromwell, Parlamento'yu dağıtmak zorunda kaldı (nisan 1653). Cromwell yurttaş topluluklar tarafından seçilen bir Parlamento'nun (Barebone Parlamentosu, temmuz-aralık 1653) yardımıyla devleti yeniden örgütlemeye giriştikten sonra Commonwealth'e, "Instrument of Government" yoluyla (16 aralık 1653) yeni kurumlar getirdi; böylece, protektora biçiminde bir askeri diktatörlük rejimi başladı; bu rejim ancak Richard Cromwell'ın yetersizliğinin ortaya çıkması ve çekilmek zorunda bırakılmasıyla çöktü (25 mayıs 1659). Böylece Restoration yolu açıldı.

COMMONWEALTH OF AUSTRALİA → AVUSTRALYA.

COMMONWEALTH OF NATİONS *(Uluslar topluluğu)*, Britanya İmparatorluğu'nu oluşturan devletler ve ülkeler topluluğu; bu toplulukta, artık hukuksal olmaktan çok manevi nitelik taşıyan belirli bir dayanışma kabul edilmiştir. 1867 ile 1908 arasında, beyaz nüfusun egemen olduğu ingiliz sömürgeleri (Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika Birliği), dominyon* statüsüyle birlikte geniş bir özerklik elde etti. Birinci Dünya savaşı, bu gelişmeyi hızlandırdı. 1918-1920 barış görüşmeleri sırasında dominyonların egemenliği üstü kapalı biçimde tanındı. Başbakanlar arasında yapılan bir dizi toplantı (1921, 1922, 1926) sonucunda Commonwealth'in hazırlanması sağlandı (bu terim ilk kez 1921'de, yeni bir dominyonu, bağımsız İrlanda devletini tanıyan Londra antlaşması'nda yer aldı). 1931 Westminster statüsüyle hukuksal açıdan imparatorluğun yerini, bir İngiliz uluslar topluluğu (*British Commonwealth of Nations* ya da kısaca, *British Commonwealth*) aldı. Bu topluluğun içinde, Birleşik Krallık ve sömürgeleri, protektoraları ve tahta yalnızca ortak bir bağlılık yeminiyle ve birleşme yönündeki özgür iradeleriyle bağlanan bir grup devlet yer aldı. İmparatorluk siyasal bakımdan değişirken, büyük bunalımın üstesinden gelebilecek bir iktisadi dayanışmanın canlandırılmasına girişildi: 1932'de, Ottawa antlaşmalarıyla "imparatorluk tercihi" getirildi; bu, çıkar ayrılıklarının sürmesine engel olmayan bir girişimdi. İkinci Dünya savaşı ile birlikte, eski imparatorluk sisteminin son kalıntıları ortadan kalktı ve, 1945'ten başlayarak, bağımsızlığa kavuşma eylemi genişledi ve Commonwealth'in resmi adından "british" sözcüğünün kalkmasıyla sonuçlandı. 1947'de, Hindistan İmparatorluğu dağıldı. Bu bölünmeden ortaya çıkan üç yeni devlet, Hindistan, Pakistan ve Seylan, Commonwealth çerçevesi içinde tam bağımsızlığa kavuştular. Ardından, yabancı egemenliği altındaki ülkelerin tümünü ayaklandıran özgürleşme eylemi sonucunda, sömürgelerin çoğuna bağımsızlık tanındı: 1957'de Gana ve Malezya federasyonu, 1960'ta Nijerya ve Kıbrıs, 1961'de Tanganyika ve Sierra Leone, 1962'de Batı Samoa adaları, Uganda, Jamaika, Trinidad ve Tobago, 1963'te Kenya ve Zanzibar, 1964'te Malavi (eski Nyassaland), Zambiya (eski Kuzey Rodezya) ve Malta, 1965'te Gambiya ve Singapur, 1966'da Barbados, Botsvana, Guyana, Lesotho, 1968'de Mauritius adası, Svaziland ve Nauru, 1970'te Tonga ve Fiji adaları, 1973'te Bahama takımadaları, 1974'te Grenada, 1975'te Papua-Yeni Gine, 1976'da Seychelles adaları, 1978'de Dominik, Solomon adaları ve Ellice (Tuvalu), 1979'da Saint Lucia, Saint-Vincent ve Kiribati adaları (eski Gilbert), 1980'de Vanuatu (eski Yeni Hebrides), 1981'de Antigua ve Belize, 1982'de Maldiv adaları, 1983'de Saint Christopher ve Nevis.

Bazı ülkeler ilk yıllarda ayrılmışlardı: Birmanya (1948), Sudan (1956), Somali, Kuveyt ve Güney Afrika Cumhuriyeti (1961), Rodezya (1965), Aden (1967). Pakistan Bangladeş üye olunca 1972'de üyelikten çekildi. Fiji de 1987'de ayrıldı.

Communauté, De Gaulle'ün önerisi üzerine V. Cumhuriyet anayasası ile (ekim 1958) kurulan, Fransa ve Fransa'nın denizaşırı sömürgelerinden bellibaşlılarını bir araya getiren topluluk. Eski Fransız* birliği'nin yerine kurulan Communauté'ye, Fransa (denizaşırı département'ları ve topraklarıyla birlikte) ve eski Afrika sömürgeleri (Moritanya, Senegal, Sudan, Çad, Yukarı Volta [bugün Burkina Faso], Nijer, Dahomey [bugün Benin], Fildişi Kıyısı, Orta Afrika Cumhuriyeti, Gabon, Kongo Brazzaville, Madagaskar) katıldı. Başkanlığını Fransa cumhurbaşkanının yaptığı topluluk, üye ülkelerin temsilcilerinden oluşan çeşitli kuruluşlarla etkinlik gösterdi. Ancak ulusal bağımsızlıklarını tümüyle elde etmek isteyen ülkelerin yarattığı bunalım sonucu topluluk dağıldı. Fransa ile bu ülkeler arasındaki ilişki, ikili işbirliği antlaşmalarıyla sürmektedir.

■ **COMMYNES, COMMİNES** ya da **COMİNES** (Philippe DE), **Argenton** sire'i, fransız kronikçi (Renescure, Hazebrouck yakınında ?, 1447 - Argenton 1511). 1468'de Louis XI'in, 1472'de de Fransa kralının hizmetine girdi. Louis XI'in ölümünde (1483), Charles VIII'in naipler konseyine üye atandı; ancak Beaujeuler'e karşı birleşmiş olan prenslerin tarafını tuttuğundan, görevinden alındı. Daha sonra, 1486'da tutuklandı ve hapsedildi. Charles VIII onu geri çağırdı, Senlis antlaşması'nı (1493) hazırlayan görüşmelere katılmakla görevlendirdi, İtalya seferini hazırlaması için Venedik'e gönderdi; Fornova savaşı'ndan önce ilk görüşmeler boyunca iki taraf arasında arabuluculuk yaptı. Daha sonra, Louis XII'ye, İtalya'ya gidişinde refakat etti ve Argenton şatosu'na çekildi.

Mémoires'ı (8 kitap) 1489-1498 arasında yazılmıştır. 1464-1498 yıllarını kapsar ve Louis XI ile Charles VIII'in hükümdarlık dönemlerini içerir.

■ **COMO,** İtalya'da kent, Lombardia'da, il merkezi, *Como gölü*'nün G.-B. kolu kıyısında; 98 500 nüf. Küçük bir alüvyon ovasında kurulmuş olan Como, dağlarla çevrilidir ve dikdörtgen planlı eski bir çekirdek çevresinde gelişmiştir. Turizm, ticaret ve sanayi (tekstil sanayisi, makine yapımı) merkezi. —*Como ili*, 2 067 km²; 787 912 nüf. (1989). Como gölü kıyılarında ve gölün iki güney kolu arasında uzanır.

• TARİH. Como, İ.Ö. 89'dan başlayarak roma kolonisi (sur kalıntıları), daha sonra da Transpadana'nın merkeziydi. Barbar istilalarından zarar gören kent sonra kalkınarak, XI. ve XII yy.'larda bir ghibellino cumhuriyeti oldu. 1127'de Milanolular tarafından yıkıldı; Friedrich Barbarossa'nın buyruğuyla yeniden kuruldu ve Milano'nun yazgısını paylaştı (1402).

• MİMARLIK. 1095'te hizmete giren S. Abbondio, 5 sahınlı, yüksek sütunlu absidasının iki yanı çan kuleli, roman üslubunda büyük bir kilisedir. Biraz daha geç dönemde yapılan S. Fedele kilisesi (3 sahınlı bazilikayla rotondayı bir araya getiren olağandışı bir plana göre yapılmıştır). Katedralin, 1396'da başlayan yeniden yapımı XVIII. yy.'a kadar sürdü. Yapımına 1215'te başlanan *Broletto*, İtalya'daki en eski komün saraylarındandır.

■ **COMO gölü,** Roma döneminde *Larius lacus*, İtalya Alpleri'nin kenarında (Lombardia) göl; 146 km². Buzul kökenli olan Como gölü, K.'den G.'e uzanır ve Bellaggio yarımadasının birbirinden ayırdığı Como ve Lecco kollarıyla sona erer; yüksl. 199 m; derinliği 410 m'dir. Daha batıda bulunan Maggiore gölü gibi, Alpler'den inip buraya dökülen 60'a yakın selin getirdiği döküntülerle hızla dolmaktadır; şimdiden Adda'nın alüvyonları K.'de birikerek küçük Mezzola gölünü Como'dan ayırmıştır. Sularını Adda ırmağıyla Po'ya akıtan Como gölünün bulunduğu bölgede iklimin yumuşaklığı, tarım ve turizmdeki gelişmenin başlıca nedenidir.

COMODORO RİVADAVİA, Arjantin'

Fabbri

Everts-Rapho

Como gölünün genel görünümü

de (Chubut ili), Patagonya kıyısında (San Jorge körfezi) kent; 73 000 nüf. Arjantin'in en eski petrol merkezi (1907). 1 600 km'lik bir petrol boru hattı bölgeyi Buenos Aires'e bağlar. Çinko metalürjisi. — Eski *Comodoro Rivadavia toprağı* 1946'da Chubut bölgesi içindeki bazı topraklar üzerinde kuruldu.

COMOÉ, Burkina Faso'da, Bobo Diulaso platosunda ırmak. Yaklaşık 1 000 km'lik bir yoldan sonra (Fildişi Kıyısı'nı K.'den G.'e doğru boydan boya aşar) Comoé, Ébrié denizkulağını geçerek Atlas okyanusu'na dökülür. Yukarı çığırında, ırmağın suları Beregadugu'daki şekerkamışı tarlalarını sulamada kullanılır. Irmağın adı, 1 500 km²'lik bir ulusal parka (Buna rezervinde) verilmiştir.

■**Comon,** *ip izi* anlamına gelen ve Yenitaş dönemi japon kültürünü belirten japonca sözcük. Bu kültürün ayırtedici özelliği sucuk biçiminde kil hamuru kullanılarak elde yapılan, 400-500°C'ta pişirilen ve üstünde ip izleri (Honşu adası) ya da kabuk izleri (Kyuşu adası) bulunan çömleklerdir.

Comon döneminin en eski evresi İ.Ö. 4500-3700 arasında uzanır; son evresiyse İ.Ö. 300 yılına kadar sürer. Bu tarihlendirme bölgelere göre değişir: örneğin, Comon dönemi, Kyuşu'da daha erken sona erer, Honşu'nun kuzey-doğu'sundaysa daha uzun sürer. Bölgelere ve dönemlere göre çömleklerin rengi kızılla gri ya da siyah arasında değişir. Orta comon (III. - II. bin yıl) evresinin sonunda Kanto vadisi bölgesinde çömlekçilik tekniğinin çok geliştiğini görürüz: bu evrede derinliği artan çanakların ayırtedici özelliği alevleri andıran biçimleri ve üstlerindeki geometrik süslemelerdir. Günlük işlerde ya da dinsel törenlerde kullanılan kaplar da çok süslüdür. Yörede kilden yapılma ve tapınma eşyası olarak kullanılan kadın heykelcikleri de bulunmuştur.

COMONFORT (Ignacio), meksikalı general ve devlet adamı (Puebla 1812 - Celaya yakınında 1863). Batı Meksika'nın valisiydi, savaş sırasında ABD'ye karşı savaşmak için bu görevinden ayrıldı. Santa Anna'ya karşı Ayutla planını kaleme aldı, liberal şeflerden biri ve 1855'te Meksika Cumhuriyeti'nin başkanı oldu. İktidarı sırasında dinsel reform yasaları çıkarıldı; ancak Comonfort ılımlı liberal bir eğilimden yana olduğu için 1858'de düşürüldü; yerine Juárez geçti ve Comonfort ABD'ye sığınmak zorunda kaldı. Meksika savaşı sırasında, bir kolordunun başına geçti, ama Cholula yakınında general Bazaine tarafından yenilgiye uğratıldı (1863) ve kısa bir süre sonra öldürüldü.

COMORES → KOMORLAR.

COMPAGNİ (Dino), italyan yazar (Floransa 1255'e doğr. - *ay. y.* 1324). *Cronica delle cose occorrenti ne'tempi suoi* (Çağında geçen olayların öyküsü) adlı yapıtı, Dante'nin çağında, Floransa'daki siyasal mücadelelerle (1280-1312) ilgili değerli bir belge niteliğindedir.

Compagnie financière de Suez, 1858'de, Süveyş kanalı imtiyazını işletmek amacıyla "Compagnie universelle du canal maritime de Suez" adı altında kurulan fransız şirketi. Mısır hükümeti kanalı işletme hakkını 1869'da 99 yıl süreyle bu ortaklığa tanıdıysa da, 1956'da kanalın ulusallaştırılması sonucu bu hak geri alınmış oldu. Şirket, 1958'de menkul kıymetlerin alım-satımıyla uğraşan bir ortaklığa dönüştü. 1967'de "Compagnie financière de Suez et de l'Union parisienne" olduktan sonra 1972'de bugünkü adını ("Compagnie financière de Suez") aldı.

COMPAGNONE (Luigi), italyan yazar (Napoli 1915), serüven romanları (*La vita nova di Pinocchio,* 1971; *Ballata e morte di un Capitano del Popolo,* 1974) yazdı.

COMPAGNONİ (Giuseppe), italyan yazar ve siyaset adamı (Lugo, Ravenna, 1754 - Milano 1833). Tasso'ya bir pastiş yazdı (*Le veglie del Tasso,* 1800); yapıt, Eleonora d'Este'ye âşık olan Tasso'nun ağzından kaleme alınmıştır.

■**COMPANYS** (Lluís), katalan siyaset adamı (Tarrós, Lérida ili, İspanya, 1883 - Barcelona 1940). 1920'de milletvekili seçildi, 1934'te, generalitat de Catalunya'nın (Katalonya halk çoğunluğu) ikinci başkanı oldu. 6 ekimde, Federal İspanya Cumhuriyeti içinde Katalonya devletinin bağımsızlığını ilan etti: hükümet kuvvetleri karşısında yenik düştü, otuz yıl ağır hapis cezasına çarptırıldı. 1936'da affedildi, yeniden başkanlık görevine döndü ve tüm iç savaş boyunca bu görevde kaldı. 1939'da Fransa'ya sığındıysa da, Vichy hükümetince, 1940'ta geri verildi ve kurşuna dizildi.

COMPERE (Loyset), fransız besteci (1450'ye doğr. - Saint-Quentin 1518). Milano'da Sforza dükünün hizmetine girdi (1474). Daha sonra Fransa kralının capella'sında ilahici oldu (1486). Saint-Quentin piskoposluk kuruluna üye seçildi. Çok sayıda missa ve motet besteledi.

■**COMPİÈGNE,** Fransa'da *arrondissement* (Oise) merkezi, Oise ırmağı kıyısında, *Compiègne ormanı'*nın K.'inde; 44 703 nüf. (1991). Üniversite merkezi (teknoloji eğitimi). Çok sayıda ziyaretçi çeken bir yerleşim merkezidir: XVIII. yy.'dan kalma şato; St-Jacques (XIII. yy.) ve St-Antoine (XVI. yy.'ın başı) kiliseleri. —Tar. Eski bir roma kampı *(Compendium)* olan Compiègne'de birçok meclis ya da konsil topladı. Jeanne d'Arc, kenti savunmak için bir yarma harekâtını yönetirken, 1430'da burada tutsak düştü. 11 kasım 1918 bırakışması, ardından 22 haziran 1940 bırakışması (9 haziran 1940'ta kentin işgalinden sonra), Rethondes garı yakınında, Compiègne ormanında imzalandı.

■**Compiègne şatosu,** Fransa'da XVIII. yy.'ın birinci yarısında J.A. Gabriel tarafından yapımına başlanan şato. 1786'da Le Dreux de la Châtre tarafından tamamlandı. XIX. yy. başlarında Napoléon o dönemde moda olan Empire üslubuna göre şatoyu yeniden döşedi. Günümüzde

Bk. resim sayfa 2434

şatoda bir resim galerisi, çok sayıda değerli eşya ve o dönemin mobilyaları bulunmaktadır.

COMPLUVİUM a. (lat. sözc.). Esk. Rom. Atriumda damın ortasına yapılan dört köşe açıklık; damdaki oluklardan gelen yağmur suyu burada toplanır ve orta havuza *(impluvium)* dökülürdü.

COMPOSACEAE ya da **COMPOSİTAE** a. Bot. BİLEŞİKGİLLER familyasının bilimsel adı.

COMPOSİFİX (tesc. edil. a.). Elektron. Karakterleri ekranın istenen kesimine düşürebilen katot ışınlı tüp.
—ANSİKL. Composifix, birbirini izleyen iki

Institut Municipal de Historia, Barcelona

Lluís Companys

J. Bottin

Compiègne
Belediye sarayı (1502-1510) ve 1875-1880 arasında Viollet-le Duc tarafından restore edilen gözetleme kulesi

Moes-Pix

Compiègne şatosu'nun bahçeye bakan cephesi 1775-1784 arasında Le Dreux de la Châtre tarafından yapıldı

L.L.

Auguste Comte
Etex'in bir tablosundan (1852) ayrıntı
maison d'Auguste Comte, Paris

demet saptırma sistemiyle donatılmıştır. Birinci sistem, elektronik devrelerle kumanda edilen, birbirine dik iki devinimi birleştirerek karakterleri oluşturur. Böylece işlenen demet, ikinci sistemle ekrana düşürülür.

COMPOSTELA (Santiago de) → SANTIAGO DE COMPOSTELA.

COMPSİLURA a. Konağının kutikulası üstüne yumurtlayan kurşuni sinekler cinsi. (Larvası yüz kadar tırtılda asalak yaşar. İkikanatlılar takımı, *Brachycera* alttakımı, *Thecostomata* öbeği, tırtılsineğigiller familyası.)

COMPTON, ABD'de (Kaliforniya) kent, Los Angeles yerleşme alanının güney kesiminde; 78 600 nüf.

COMPTON (Henry), ingiliz papaz (Compton Wynyates, Warwickshire, 1632 - Fulham 1713), 1675'ten başlayarak Londra piskoposu, özel konsey üyesi. Geleceğin kraliçeleri prenses Mary ve Anne'in dinsel eğitimleriyle görevlendirildi. Püriten mezhebine karşı duyduğu yakınlık James II'ye şiddetle karşı çıkmasına ve 1688 devriminde önemli bir rol oynamasına neden oldu.

COMPTON (Richmal COMPTON LAMBURN, **Richmal** —denir), ingiliz kadın edebiyatçı (Bury, Lancashire, 1890 - Bromfield 1969). Çocuk romanları yazdı. Wodehouse ya da Waugh'unkine yakın bir üslubu vardır.

COMPTON (Arthur Holly), amerikalı fizikçi (Wooster, Ohio, 1892 - Berkeley 1962). Saint Louis Üniversitesi'nde (1920), sonra da Chicago Üniversitesi'nde fizik profesörlüğü yaptı. Adını taşıyan olayı 1923'te grafit içinde X ışınlarının yayılımını incelerken ortaya çıkardı. Elektromanyetik ışınım konusundaki klasik dalga kuramıyla açıklanamayan, ama basit bir elektron-foton çarpışma modeliyle aydınlığa kavuşan bu olay, o dönemde foton gerçeğinin doğrudan deneysel kanıtı olarak göründü. Compton daha sonra kozmik ışınların incelenmesinde önemli bir rol oynadı. 1927'de Nobel ödülü'nü C. Th. R. Wilson ile paylaştı.

Compton olayı, madde ile elektromanyetik ışıma arasında, atom elektronlarının yayımladığı ışımadan kaynaklanan etkileşim süreci. Bir foton bir elektronla esnek çarpışmaya uğrarsa dalga boyu artar. Fotonda bir enerji yitimine denk düşen bu değişim,ilk dalga boyuna değil,yalnızca yayınım açısına bağlıdır. Compton olayının duyarlığı, gelen ışımanın dalga boyu küçüldükçe artar ve bu olaydan bir kristalde atomların elektron dağılımını X ışınlarıyla incelemede yararlanılır. Işımanın dalga boyundaki sapma, $\lambda = \frac{h}{mc}$ uzunluğu düzeyindedir; burada h indirgenmiş Planck değişmezi, c ışık hızı, m elektronun kütlesidir. "Compton dalga boyu" denen bu uzunluk, kuvantum elektrodinamiğinin ayırtedici özelliğidir. Elektronun Compton dalga boyu 0,024 Å değerindedir.

COMPTON-BURNETT (Ivy), ingiliz kadın romancı (Pinner, Middlesex, 1884 -Londra 1969). Şirretliğin, küstahlığın, dedikodunun ve gizli kinlerin kol gezdiği birer zehirli yılan yuvası olan Edward dönemindeki büyük ailelerin kendi içlerine kapanıklığını etkili bir teknikle (diyalog romanı) ve görgü sınırlarını aşmayan bir yakarmayla anlattı (*Brothers and Sisters*, 1929; *A House and Its Head*, 1935; *A God and his gifts*, 1960; *The Mighty and Their Fall*, 1961).

COMTE (Auguste), fransız filozof (Montpellier 1798 - Paris 1857). 16 yaşında École polytechnique'e kabul edildi, ama bir öğrenci ayaklanmasına katıldığından okuldan uzaklaştırıldı ve daha sonra, matematik dersleri vererek hayatını kazandı; 1817-1824 arasında Saint-Simon'un sekreterliğini yaptı. Daha sonra *Pozitif* felsefe dersleri*'nde (Cours de Philosophie positive) açıklanacak bir sistem kurmaya girişti. Bu dersleri, Blainville'in koruyuculuğu altında 2 nisan 1826'da vermeye başlamıştı. Üç ders verdikten sonra zihinsel bir bunalım geçirdi ve Esquirol'e gitmek zorunda kaldı. 1828'de çalışmalarına ve ocak 1829'da derslerine yeniden başladı. Aralık 1830'da parasız ve herkese açık bir temel gökbilim dersi vermeye başladı ve bunu 1848'e kadar sürdürdü. 1832'de École polytechnique'te analiz ve mekanik öğretmenliğine ve 1837'de okula başvuruları inceleme görevine (1844'e değin) getirildi. Bu okulda pozitif bilimlerin genel tarihi konusunda bir kürsünün kendisi için kurulmasını istedi. Ama isteği kabul edilmedi. Yaşamının sonuna kadar Société positive üyelerinin yardımlarıyla geçindi.

Ün kazanmasına yol açan üç durum (hal) yasasını ve bilimlerin sınıflandırılmasını hazırlayan felsefe kitapçıkları yayımladıktan sonra, 1830 ile 1842 arasında *Pozitif felsefe dersleri*'nin altı cildini yayımladı. Bu yapıtta, pozitif bilimlerin yöntemlerini ve tarih boyunca oluşturdukları inceleme konularını ele aldı. Girişiminin amacı, batı toplumunun evriminde bilimlerin içinde bulunduğu tarihsel duruma dayanan pozitif bir antropoloji kurarak toplumu siyasal bakımdan yeniden örgütlemekti. Ayrıca *Pozitif felsefe dersleri*'nin daha ilk cildinde, pozitif bir ahlak ve estetik ortaya atacağını da belirtiyordu. Bu tasarısı, *Système de politique positive*'de gerçekleşecekti (1851-1854). Comte'a göre, tanrıbilimsel, metafizik ve pozitif olan üç duruma, üç düşünce sistemi denk düşer. Bunlar arasında tanrıbilimsel durum sistemi, en belirleyici olandır; çünkü fetişizm, çoktanrıcılık ve tektanrıcılık olarak üç bölüme ayrılmış ve üç mantık ortaya koymuştur: duygular mantığı, imgeler mantığı ve özellikle matematiğin temsil ettiği göstergeler mantığı. Pozitif mantık, üç dilin bir araya gelmesiyle oluşacaktır. Kant'ın eleştiriciliği gibi Comte'un olguculuğu da, bilgide her tür dogmatizmi reddeder ve bilginin insana göre olduğu görüşünü benimser. Eski metafizik sorunları konusunda da, bilinemezciliği savunur. Comte'un İnsanlık dini, kendini bu dinin başrahipliğine ataması, aile yaşamındaki düş kırıklıklarından sonra Clotilde de Vaux'ya duyduğu platonik aşk, düşmanlarının kendisini alaya almalarına yol açmıştır. Öteki yapıtları: *Plan des travaux scientifiques nécessaires pour réorganiser la société* (Toplumu yeniden örgütlemek için gerekli bilimsel çalışmalar planı) [1822], *Discours sur l'esprit positif* (Pozitif anlayış üzerine konuşma) [1844]; *Pozitivizmin ilmihali* (Catéchisme positiviste) [1852].

COMTESSE (Robert), isviçreli siyaset adamı (Valangin, Neuchâtel, 1847 - La Tour-de-Peilz, Vaud, 1922). 1899'da Federal konsey'in üyesi, 1904'te ve 1910'da Konfederasyon başkanı oldu. 1912 ile 1921 arasında, Bern'de, Uluslararası sanayi, edebiyat ve sanat yapıtları üzerindeki mülkiyet haklarını koruma büroları'nı yönetti.

COMUNERO a. (isp. sözc.). Karl V'e karşı olan *comunidades* (komünler) hareketi yanlısı.

—ANSİKL. 1520'de, Castilla komünleri, Toledo'nun etkisiyle, bir yabancı olan Utrecht'li Adrianus'un kral naipliğine ve Carlos I'in vergi isteklerine karşı ayaklandılar. 1519'da imparator seçilen Carlos I, bu sırada Almanya'yı ziyaret etmekteydi. Juan de Padilla ve karısı María Pacheco tarafından yönetilen comunero'lar önceleri bazı başarılar elde ettiler. Tordesillas şatosu'na kapatılmış bulunan ve ülkenin tek egemeni kabul ettikleri ana kraliçe Deli Juana I'den ayaklanmalarını yasal sayan bir yazılı belge almaya çalıştılar; ancak, Castilla soyluları tarafından yalnız bırakılan Padilla yenildi, Villalar'da yakalandı (nisan 1521) ve başı kesildi. Toledo ekimde teslim oldu. Ayaklanma, kent burjuvazisini, büyük ticaret burjuvazisi ve birkaç kentle birlikte krallık iktidarından yana tutum alan toprak aristokrasisiyle de karşı karşıya getirdi. Hareketin başarısızlığı monarşinin zaferini pekiştirdi.

Comuneros derneği, gizli ispanyol derneği (1820-1823). Liberallerden daha demokrat bir programı vardı, ama iç bölünmeler nedeniyle kısa zamanda tüm etkinliğini yitirdi.

Comuneros de Socorro, İspanya tarafından yeni vergiler konulması üzerine, 1781'de, Yeni Granada'nın (bugün Kolombiya) doğu kentlerinde patlak veren ayaklanma. Başkaldıranlar, başkente yürüdüler ve burada bir mütarekeyle durduruldular. Kısa bir süre sonra, kral naibinin emriyle tutuklanıp yargılandılar ve önderleri idam edildi. Başlıca istekleri iktisadi ve mali nitelikteydi, ancak kamu görevlerinin öncelikle kreollar'a verilmesini de talep ediyorlardı. Bu ayaklanmalar kreol bilincinin ilk gösterilerinden biri ve bağımsızlığın habercisidir.

Comus, John Milton maskesi. İlk olarak Ludlow (Wales) şatosu'nda (1634) H. Lawes'ın müziğiyle oynanan bu maske, klasik bir pastoral tema üzerine kurulmuştur: kardeşlerinin koruduğu bir bakire, Bacchus'un oğlu Comus tarafından kaçırılır ve deniz kızı Sabrina tarafından kurtarılır, vb. Comus, saflığı yücelten püriten ilahilerin en safıdır.

COMYN, iskoçyalı aile. Başlıca üyeleri şunlardır: ALEXANDER, Buchan kontu ve İskoçya başkomutanı (öl. 1290); —JOHN, Alexander'in küçük yeğeni, Badenoch senyörü (öl. Lochindorb, 1300'e doğr.), 1286'da John Baliol'u destekleyen naiplerden biriydi,daha sonra 1298'de Edward I'e boyun eğdi; —JOHN, bir öncekinin oğlu, 1298'de İskoçya koruyucusu (öl. Dumfries 1306), 1304'te boyun eğene kadar İskoçya direnişini yönetti.

CON, "ile" anlamında ital. ilgeç. Daha çok müzikte, tempo belirtmek için kullanılan nüans terimlerinin önüne getirilir: *con anima*, canlı; *con brillo*, coşkuyla; *con fuoco*, ateşli bir biçimde; *con grazia*, in-

celikle, zarafetle; *con moto,* canlı, hareketli; *con spirito,* ruhlu vb. (→ COL.)

■**CONAKRY,** Gine'nin başkenti; 705 280 nüf. Tumbo yarımadasındadır ve Gine'nin başlıca iktisadi merkezidir. Kamsar kurulmadan önce Conakry, ülkenin tek büyük limanıydı (tarım ürünlerinin ve madenlerinin dışsatımı için düzenlenmişti): Gine'yi baştan başa geçen demiryolu hattıyla Fria demiryolu Conakry'de başlar. Bununla birlikte liman trafiği azdır (yılda yaklaşık 2,5 Mt). Bağımsızlıktan beri pek değiştirilmeyen araç-gereçlerin yetersizliği ve limanın çamurla dolması nedeniyle rıhtımlara yanaşma zorlukları, yükleme ve boşaltma işlemlerinin yavaşlamasına yol açmaktadır. Yapılan düzenlemeler maden cevheri taşıyan büyük şileplerin demirlemesine olanak vermektedir. Aynı zamanda üniversite ve sanayi merkezi olan Conakry'de, yerel tarımsal hammaddeler değerlendirilmekte ve hafif sanayi kolları (besin, makine yapımı, vb.) bulunmaktadır.

Conakry-Kankan, 609 km uzunluğunda, tek hatlı ve metrik sistemde Gine demiryolu. (Ama Conakry ile Kindia maden merkezi arasındaki 140 km, boksitin Gine başkentindeki limana taşınmasını sağlamak için, gene de çift hatlı olarak döşenmiştir.) Yukarı Nijer'i okyanusa bağlayan bu demiryolu, sömürgeleştirme sırasında ürünlerin toplanma ve dağıtımında önemli bir rol oynamıştı.

CONAN I, Haksız denir (öl. Concruz [bugün Conquereuil] 992). Rennes kontu (970-992), Juhel Bérenger'nin oğlu. Bretagne üstünde hak iddia etti. Dol başpiskoposunun oluşturduğu derebeyliği ve Vannes kontluğunu ele geçirdi. Nantes kontluğu için Anjou kontu Foulques Nerra'ya karşı çarpışırken öldü.

CONAN II (1040-1066), Bretagne dükü, Alain III'ün oğlu. 1040-1056 tarihleri arasında Penthièvre kontu olan Eudes I'in himayesine girdi. Normandiya dükü Guillaume'a karşı çarpıştı ve zehirlenerek öldü.

CONAN III, Şişman denir (1095'e doğr. - 1148). Bretagne dükü (1112 -1148), Alain IV'ün oğlu. Kurduğu konsille deniz enkazına el koyma hakkını ve kölelik düzeninin son kalıntılarını kaldırdı (1127). İngiltere kralı Henry I'in kızı Mathilde ile evlendi.

CONAN IV, Küçük denir (1138'e doğr. - 1171'e doğr.), Conan III'ün torunu. 1156'da Bretagne dükü oldu. Buradaki derebeyleriyle mücadele etmek üzere İngiltere kralı Henry II'ye başvurdu. Buna karşılık kızını Geoffroi Plantagenêt ile nişanladı ve düklüğünün savunmasını, Geoffroi'nın erginliğine kadar (1166) Henry'ye bıraktı.

CONANT (James Bryant), amerikal kimyacı (Dorchester, Massachusetts, 1893 - Hanover, New Hampshire, 1978). Harward Üniversitesi başkanıydı (1933), sonra Milli savunma araştırma komitesi başkanı oldu (1941), atom bombası hazırlık çalışmalarının eşgüdümüyle uğraştı. İşgal altındaki Almanya'da ABD yüksek komiserliği (1953), Federal Cumhuriyet elçiliği yaptı (1955-1957). Kişisel çalışmaları özellikle organik kimyaya yöneliktir.

CONANT (Kenneth John), amerikalı arkeolog (Neenah, Wisconsin, 1894), Harward Üniversitesi'nde mimari profesörlüğü yaptı (1936-1955). Cluny kazılarına (1928-1950) ve birçok arkeolojik araştırmaya (Kiev, Cassino dağı, İsa Mezarı...) katıldı. *The Early Architectural History of the Cathedral of Santiago de Compostela* (Santiago de Compostela katedrali'nin mimarisinde ilk dönem) [1926], *Carolingian and Romanesque Architecture* (Karolenj ve roman mimarisi)[1959], *Cluny, les églises et la maison du chef d'ordre* (Cluny, kiliseler ve tarikat başkanının evi) [1968] adlı yapıtları yazdı.

CONATUS a. (*çaba* anlamında lat. sözc.). Fels. **1.** Spinoza'ya göre, "her şeyin, varolma gücüne göre kendi varlığını koruması"nı sağlayan ve varlıkların tümünde (yalnız canlı varlıklarda değil) bulunan ayırtedici nitelik (*Etika* [Ethica], 3,6). [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Leibniz'e göre, bir cismin hareket etmeye, bir zihnin düşünmeye ani olarak yönelme eğilimi.
—ANSİKL. Spinoza'ya göre, her şey, doğası gereği, kendisini korumaya yönelik etkiler meydana getirir. Böylece, herhangi bir şey kendini hiçbir zaman yok etmediği gibi, üstelik kendini koruma yönünde gerçek bir etkinlik de gösterir. Maddesel varlıklara ilişkin eylemsizlik ilkesi, bu conatus'un dile gelişidir; insanlardaysa aynı şey, kendinin bilincine kadar ulaşır ve istek adını alır.

CONCA (Sebastiano), italyan ressam (Gaeta 1680 - Napoli 1764). Solimena'nın öğrencisiydi, Napoli, Torino, Siena ve özellikle de Roma'da (Farnese sarayı'nda bir resim okulu kurdu) etkinlik gösterdi. Barok üsluba, ılımlı ve iç açıcı bir yorum getirdi. Özellikle kiliseler için çalıştı: sunak tabloları, tavan freskleri.

CONCEPCIÓN, Şili'de liman kenti, Bío-Bío bölgesinin ve *Concepción ili*'nin merkezi, Bío-Bío halici kıyısında; 307 626 nüf. (1990). Üniversite. 1550'de Pedro de Valdivia'nın kurduğu kent, 1751, 1835, 1939 ve 1960'ta depremlerden çok zarar gördü. Ticaret ve sanayi (besin, tekstil, kimya, çelik, petrol rafinerisi) merkezi. —Yakınında, kömür yatakları.

CONCEPCIÓN, Paraguay'da kent, yönetim bölgesi merkezi, Paraguay kıyısında; 18 200 nüf. —*Concepción yönetim bölgesi*, 18 051 km²; 181 500 nüf. (1990).

CONCEPCIÓN DE LA VEGA → VEGA *(La)*.

CONCEPCIÓN DEL URUGUAY, Arjantin'de (Entre Ríos ili) Uruguay ırmağı kıyısında kent; 39 000 nüf. Akarsu limanı. Ticaret merkezi.

CONCEPTION BAY, Kanada'da (Newfoundland) körfez, Avalon yarımadası kıyısında.

CONCEPTİSMO a. (isp. sözc.; isp. *concepto,* kavram, düşünce'den). İspanyol edebiyatında aşırı zekâ oyunlarıyla belirgin üslup.
—ANSİKL. Bilindiği kadarıyla conceptismo, Alonso de Ledesma Buitrago (1562-1633) ile doğmuş, Vélez de Guevara'nın (1579-1644), Quevedo'nun (1580-1645) yapıtlarında gelişmiştir. Kısaca tanımlamak gerekirse conceptismo her şeyden önce fikir oyunlarında aşırı bir inceliktir; ama buna bakarak conceptismonun, culteranismonun belirli özelliği olan maniyerizmi de içerdiğini söylemek doğru olmaz. Gracián, *Agudeza* y arte de ingenio*'da conceptismonun ve culteranismonun ayırtedici özelliklerini belirlemiştir.

CONCERTİNA a. ("konser" anlamındaki *concert* ile kimi sözcüklerin sonundaki *-ina*'nın birleşmesinden oluşmuş ing. sözc.). Serbest dilli havalı çalgı. (Altıgen biçiminde bir tür akordiyon olan concertina, 1829'da ingiliz Charles Wheatstone tarafından icat edildi ve İngiltere'de halk arasında yayıldı. Diyezli ve bemollü sesleri de veren iki klavyesi vardır. Dört değişik boyda yapılır.)

CONCERTİNO a. (ital. sözc.). Müz. **1.** Bir konçerto grosso'da soloculardan oluşan grup. **—2.** Solocu (ya da solocular) ve eşlikçiler için yazılmış kısa, hafif müzik yapıtı, küçük konçerto.

Concerto barocco, on kadın ve bir erkek dansçı için 1 tablolu bale. Müziği J.S. Bach'ındır (iki keman ve orkestra için *re* minör konçerto). Koregrafisini George Balanchine, dekor ve kostümlerini Eugene Berman hazırladı. İlk kez 1941'de Rio de Janeiro'da American Ballet tarafından sahnelendi. Dansı, Bach'ın müziğinin görsel kontrapuntosu gibi kullanan Balanchine, tümüyle akademik bir üslup taşıyan *Concerto barocco* ile soyut bale türünü yaratmış oluyordu.

CONCERTSTÜCK a. ("konser parçası" anlamındaki alm. *Konzerstück'* ten). Birçok epizoda bölünmüş tek bölümlü, solo çalgı (ya da çalgılar) ve orkestra için yazılmış parça. (Solo partisi ya da partileri, virtüozluk gerektirir.)

CONCETTİSMO a. (ital. sözc.; ital. *concetti,* nükte'den). Barok şiir sanatında temel işlem olarak ele alınan "karşıtların uyuşması"nı belirtmek için kullanılan edebiyat eleştirisi terimi. (*Del concetto poetico* [1598] adlı diyaloğunda Camillo Pellegrino bu sanatın dayandığı kuramı ortaya koymuş, daha sonraları kuram, ispanyol Baltasar Gracián'ın *Agudeza y arte de ingenio* [1642] adlı yapıtında bir sisteme dönüştürülmüştür.)

CONCHA a. (yun. *kogkhe*'den kavkı anlamında lat. sözc.). Bazı ikiçenetli deniz yumuşakçalarına ve boyu 30 cm'yi bulabilen *Charonia tritonis* gibi bazı büyük karındanbacaklı yumuşakçalara verilen ad.

CONCHAGUA, Salvador'un güney -doğu kesiminde, San Miguel'in G. -D.'sunda yanardağ.

■**CONCHES-EN-OUCHE,** Fransa'da kanton (Eure) merkezi, ; 4 028 nüf. (1992). XV. ve XVI. yüzyıldan kalma Ste

Bk. resim sayfa 2436

-Foy kilisesi (Rönesans döneminin önemli

Lauros Giraudon

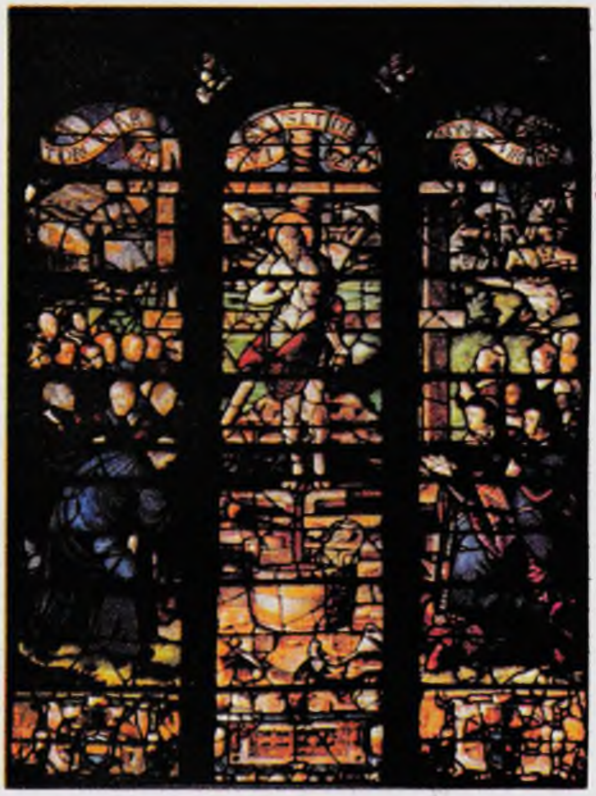

Concino **Concini**
Denis Lecocq'un
1834'te Versailles tarih müzesi için yaptığı tablodan ayrıntı
Versailles şatosu

Conakry'den bir görünüm

Georges Antoine - A.A.A.

Lauros-Giraudon

Conches-en-Ouche Sainte-Foy kilisesi'nin XVI.yy.'da yapılan vitrayları

cam işçiliği; koro yerinin R. Buron tarafından gerçekleştirilen vitrayları).

CONCHİLLOS (Lope DE), ispanyol memur (öl. Toledo 1521). Sonradan hıristiyanlığı kabul eden yahudi bir ailedendi. Kardeşleri İspanya'nın yönetiminde önemli görevlerde bulundular. Conchillos, Amerika'nın sömürgeleştirilme döneminde Kızılderililer'in, kimi zaman da kendi kişisel çıkarı için sömürülmesinde küçümsenmeyecek bir rol oynadı.

CONCHON (Georges), fransız yazar (Puy-de-Dôme, 1925 - ? 1990). Romanlarında ve oyunlarında, kendini uygar sanan bir toplumun ve sol ideolojinin artık rahatlatamadığı aydın bir sınıfın çözümlemesini yaptı (*les Grandes Lessives,* 1953; *l'Apprenti gaucher,* 1967; *le Sucre,* 1977; *Colette Stern,* 1987).

CONCHOS *(río de Los),* Meksika'nın kuzey kesiminde (Chihuahua eyaleti) ırmak, Batı sierra Madre'de doğar, sağ kıyısından río Grande del Norte ırmağına kavuşur; 700 km. Hidroelektrik ve sulama tesisleri.

CONCHOSTRACA a. (yun. *kogkhe,* kavkı, ve *ostrakon,* kavkı'dan). Tatlı sularda yaşayan ve bedeni bütünüyle ikiçenetli bir bağa içinde bulunan *Branchiopoda* öbeğinden kabuklular takımı. (Takım üyelerinin bir çift uzun yüzme duyargası ve hem yüzmede, hem solunumda görev alan 10-30 çift eklentisi vardır.)

Conciergerie *(la),* Paris Adalet sarayı'nın, Ortaçağ'dan kalma bölümü. Adını, saraydan sorumlu önemli bir krallık görevlisi olan "concierge"den alır. Kral ayrıldıktan sonra saray, 1392'de hapishaneye dönüştürüldü; Fransız devrimi sırasında, giyotine gönderilecek pek çok tutuklu buraya kapatıldı.

CONCİLİABULUM a. (lat. sözc.). Roma Galyası'nda, kentlerden uzaktaki kırsal nüfusa ayrılan ve içinde bir forum çevresinde toplanmış bir tapınak, bir tiyatro ve kaplıcalar da bulunan yerleşme yeri. Büyük arazi sahipleri tarafından kurulan bu merkezler *(conciliabula),* köylülerin romalılaştırılmasını sağlıyordu.

CONCİLİA PLEBİS, İ.Ö. V. yy.'da Roma'da oluşan halk meclislerini belirten lat. sözcükler. Tributus meclisleri bu meclislerden doğmuştur.

Conciliatore *(il),* İtalya'nın Milano kentinde yayımlanan (1818-19) ve romantizme açık olmasına rağmen Aydınlanma çağının mirasını taşıyan yayın organı. Başlıca yazarları: S. Pellico, L. Di Breme, P. Borsieri, E. Visconti, G. Berchet. Manzoni, sempatizanları arasındaydı.

CONCİNİ (Concino), Fransa'nın hizmetinde italyan serüvenci (Floransa 1575'e doğr. - Paris 1617). Floransalı bir noterin oğluydu; Toscana büyük dukasının sekreterliğini yaptı. Henri IV ile evlenmek için

Bk. resim sayfa no: 2435

(1600) Fransa'ya gelen Marie de Médicis'e eşlik etti. Karısı Leonora Galigai'nin çevirdiği dolaplar sayesinde kraliçenin baş kâhyalığına atanmayı başardı (1601). Marie de Médicis naibe olunca, ona pek çok unvan bağışladı. Concini 1610'da danıştay üyesi, Bourg-en-Bresse valisi, Ancre markisi, Péronne valisi ve Krallık divanı'nın birinci gentilhomme'u oldu. Picardie'de kral vekilliğine ve 1611'de Amiens valiliğine getirildi. 1613'te Fransa mareşalliğine yükseltildi ve 1616'da Picardie yöneticiliğine geçti. Gördüğü lütuf ve artan gücü soyluların muhalefetine yol açtı. Condé'nin tutuklanmasından (1616) sonra, gücü iyice artan Concini uzman kişileri (özellikle Richelieu) çevresinde topladı. Annesi ve Concini tarafından iktidardan uzakta tutulan genç kral Louis XIII, Luynes'in öğütlerini tutarak, fiili başbakan Concini'yi saf dışı bırakmaya karar verdi. 24 nisan 1617'de, muhafız yüzbaşısı Vitry, Concini'yi öldürdü. Concini'nin yerini, onun kadar açgözlü ve aynı derecede sevilmeyen bir kişi olan Luynes aldı.

CONCLAMATİO a. (lat. sözc; lat. *clamare,* çağırmak'tan). Esk. Rom. Cenaze törenlerinin ilki. (Bir romalı ölünce, başucuna gelen yakınları gözlerini ve ağzını kapar, sonra birkaç kez onu adıyla çağırırlardı.)

CONCLAVE a. (klas. lat. *clavis,* anahtar'dan, anahtarla kilitlenen yer anlamında ortaçağ lat. sözc.). **1.** Kardinallerin bir papa seçmek için kilitlendikleri yer. **—2.** Bu kardinaller toplantısının kendisi.

—ANSİKL. Başlangıçta, öteki piskoposluk merkezi kentlerin çoğunda olduğu gibi, Roma piskoposu da halkın rızası alınarak papazlar tarafından seçilirdi. Seçimin yalnız piskopos kardinaller tarafından yapılması ancak 1059'da papa Nicolaus II döneminde gerçekleşti. 1179'da toplanan üçüncü Laterano konsili, daha önce seçimlerde yardımcı durumunda olan rahip -kardinalleri de seçime katarak bütün kardinallerin eşit oy sahibi olmalarını sağladı. Bu önlemin amacı seçimlerin özgürce yapılması ve kısa sürede sonuçlanmasıydı. Ne var ki bazen kendi uluslarının çıkarlarını gözeten ve siyasal baskılar altında kalan kardinaller, her zaman kolayca anlaşmaya varamıyorlardı. Kardinallerin kısa sürede bir karara varmalarını isteyen Perugia halkı 1216'da onları toplantı salonuna kilitledi. XIII. yy.'da bu, bir alışkanlık haline geldi ve kimi zaman bir zorlama yöntemi olarak, kimi zaman da dış baskıların etkisinde kalmasınlar diye kardinaller kilitlendiler. Viterbo'da Gregorius X'un papalığa seçilmesi tam 33 ay sürdü. Böyle bir durumun yinelenmesinden korkan ikinci Lyon konsili (1274) kardinallerin, bir papanın ölümünden 10 gün sonra toplanmalarını, dünyayla ilişkilerinin kesilmesini ve kendilerine verilen yemekte de günden güne kısıntı yapılmasını kararlaştırdı.

Günümüzde seçici kardinallerin sayısı 120'yi, yaşları da 80'i geçemez. Toplanacakları yer genellikle Sistina capellası'nda bu amaçla hazırlanan özel bir bölmedir, kendilerine hizmet edecek personel sayısı da en aza indirilmişir. Seçilenin papa olabilmesi için oyların üçte ikisini alması ve bu seçimi kabul etmesi koşulu vardır. Papanın seçildiği dışarıya bacadan salıverilen beyaz bir dumanla bildirilir ve bu dumanı elde etmek için sobada yakıt olarak seçim pusulaları kullanılır.

CONCLUSUM a. (*sonuçlanan şey* anlamında lat. sözc.). Tar. Bazı meclislerin (Alman diyeti, Yüksek yargı konseyi, vb.) kararı.

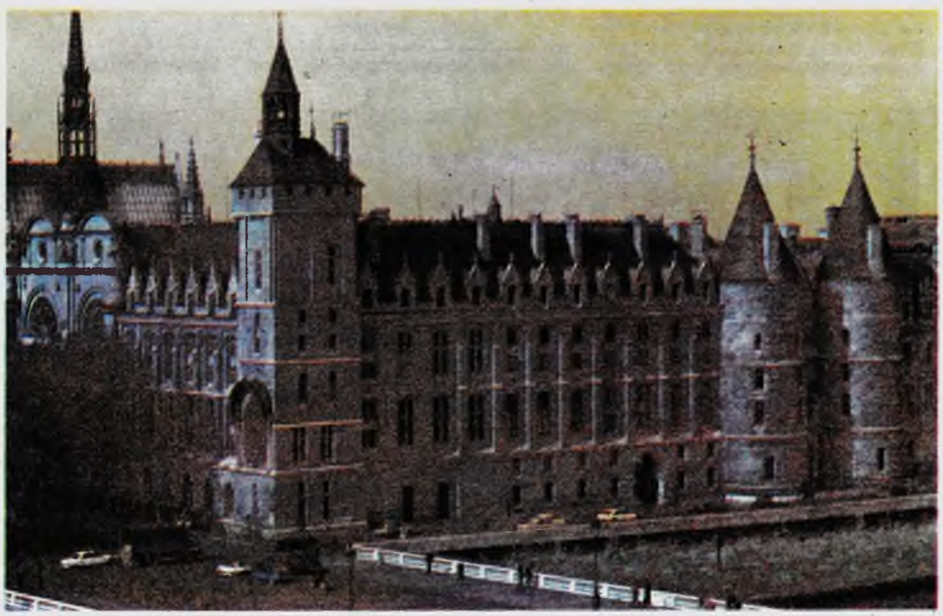
—Diplom. Görüşmeleri, talep ve davaları, iddiaları özetleyen nota.

CONCÓN, Şili'de liman, Valparaíso'nun K.'inde. Petrol rafinerisi.

CONCORD, ABD'de kent, Kaliforniya'da San Francisco yerleşme alanının K.-D. kesiminde; 111 350 nüf. (1990).

CONCORD, ABD'de kent, New Hampshire eyaletinin merkezi, Merrimack ırmağı kıyısında; 36 006 nüf. (1990). Bu eski kent, canlı bir ticaret merkezidir.

CONCORD, ABD'de (Massachusetts) kent, Concord ırmağı kıyısında, Boston'un K.-B.'sında; 16 000 nüf. Milislerle ingiliz birlikleri arasında, Bağımsızlık savaşı'

Studio des Grands Augustins

Conciergerie'nin (Paris) dıştan görünümü; soldan sağa: Horloge kulesi, César kulesi, Argent kulesi (solda dipte, Sainte-Chapelle)

nı başlatan ilk çarpışmanın yapıldığı (18 nisan 1775) yer olan kent, R. W. Emerson ve çevresinde toplanan birçok aşkıncılık yandaşının 1835'te buraya yerleşmiş olmasıyla da ünlüdür.

Concorde, Fransız Aérospatiale şirketi ile ingiliz British Aerospace şirketi'nin işbirliği ile yapılan uzun erimli, sesüstü yolcu uçağı. Concorde, yapısı değişmemekle birlikte ok açısı değişebilen, delta kanatlı bir uçaktır. İtme kuvveti 16 930 daN olan dört tane Olympus tipi türbojetle donatılmıştır. 15 000 ile 18 000 yükseltide 2,04 Mach'lık bir seyahat hızı ile uçar. Bu hızla Paris'ten yaklaşık 6 000 km uzaklıktaki New York'a 3 sa 40 dk'da ulaşabilir. Boyu 62,10 m, kanat açıklığı 25,6 m, toplam yüklü ağırlığı 185 t'dur (12,7 t yük); Concorde 100 ile 110 yolcuyu, sesaltı uçakların sağladığından daha rahat koşullarda, hiç durmaksızın 6 500 km uzağa taşır. 2 Mach'lık bir hızda dış sıcaklığı 130°C'ı aşmadığı için, Concorde'un gövdesi ve üst kaplaması alüminyum alaşımlarından yapılmıştır. Pist yönünde görüş uzaklığını artırabilmek için piste yaklaşma ve iniş sırasında gövdenin ön ucu aşağıya doğru 17° eğilir. Uçak, konumunun her an çok büyük bir duyarlıkla saptanabilecek biçimde otomatik iniş ve eylemsizlik uçuş sistemleriyle donatılmıştır. İlk kez 1976'da Air France'ın ve British Airways'in Atlas okyanusu hattında düzenli olarak çalışmaya başladı. Günümüze değin yalnızca 15 uçaklık bir seri yapıldı (sonuncusu 1980 yılında teslim edildi); diğer şirketler (amerikan, avrupa ve japon) bu modern uçağı almaktan şu nedenlerle vazgeçtiler: kalkış sırasındaki gürültü düzeyi; yakıt tüketiminin çok yüksekliği; yerleşim bölgeleri üzerinde sesüstü hızlarda uçuşun ve buna kaçınılmaz olarak eşlik eden gürültünün doğurduğu sorunlar.

Görüldüğü gibi teknik bakımdan bir başarı sayılan Concorde, ticari bakımdan büyük bir başarısızlığa uğramıştır; bununla birlikte Concorde, Airbus'un yapımından bu yana toparlanan Avrupa uçak sanayisinin gelişimine katkıda bulunmuştur.

Concorde meydanı, Paris'te meydan. Gabriel'in planlarına göre (1754-1772), Louis XV meydanı adıyla, kralın heykeli için düzenlendi. 1792'de heykel yıkıldı ve *Place de la Révolution* adını alan meydanda giyotin kuruldu (Louis XVI da içinde olmak üzere 1 100'ü aşkın kişi burada idam edildi). 1795'te *Concorde meydanı* adını aldı, 1836-1840 arasında Hittorff tarafından değiştirildi: Luksor dikilitaşı (1836), çeşmeler, Fransa kentlerinin heykelleri (Cortot, Pradier, vb. tarafından).

CONCORDİA. Mit. Roma tanrısı. Bir ülke halkı ya da bir ailenin bireyleri arasındaki uyumu simgelerdi. Yunanlılar'ın *Homonoia*'sının karşılığıdır. Roma'da, Capitolium'un (Campidoglio) eteğinde bir tapınağı vardı.

CONCORDİA, Arjantin'de (Entre Ríos eyaleti), Uruguay ırmağı kıyısında kent; 72 000 nüf. Akarsu limanı. Besin sanayisi.

Concordia tiyatrosu, İstanbul'da tiyatro binası. Galatasaray ile Tünel arasında, Saint Antoine kilisesi'nin bulunduğu yerdeydi. İstiklal caddesi'ne açılan kışlık salondan başka Eskiçiçekçi sokağı'na açılan yazlık bölümü de olan tiyatroda, 1871'den 1906'ya değin, türk ve yabancı birçok topluluk oynadı. 1906'da yıktırılarak yerine kilise yapıldı.

Concordiae Formula, *Concordiae kitabı*'nın son simgesel yazısı ya da Luther kilisesi'nin temel inanç ve kurallarının yer aldığı resmi derleme. Melanchthon'un öğrencileri yüzünden Luther kilisesi'nde baş gösteren ikiliği gidermek için Saksonya seçicisi August'un isteği üzerine 1577'de hazırlandı ve 25 haziran 1580'de Augsburg İnancası'ndan, günü gününe 50 yıl sonra *Concordiae kitabı*'nda yayımlandı. Alman luthercilerinin çoğunluğunca kabul edilen Concordiae Formula günümüzde geçerliliğini yalnızca lutherci kiliselerde korumaktadır.

CONCU, Güney Kore'de kent, il merkezi, Guangcu'nun K.'inde; 517 104 nüf. (1990). Tekstil. Konserve fabrikaları.

CÔN DAO → POULO CONDOR.

CONDÉ (Louis I DE BOURBON, 1. — *prensi*), fransız prens (Vendôme 1530 - Jarnac 1569). Vendôme dükü Charles de Bourbon'un oğlu, Antoine de Bourbon'un kardeşi. 1551'de başkomutan de Montmorency'nin yeğeni Eléonore de Roye ile evlendi. Henri II'nin ölümünden sonra calvincileri savundu. Sülalesinin haklarını gaspetmekle suçladığı Guise ailesine karşı çıktı, ardından, Catherine de Médicis'in naipliği döneminde siyasal olaylara karıştı. Guiseler'e karşı, başarısızlıkla sonuçlanan Amboise komplosunu destekledi (1560). Charles IX ve naip Catherine de Médicis'in Guise dükü tarafından Fontainebleau'ya "kaçırılmasından" sonra (1562) açıkça başkaldırdı: kendisini destekleyen soylu ailelerden yandaşlarıyla Orléans'ı ele geçirdi ve orada bir protestan ordusu oluşturarak Birinci din savaşı'nın çıkmasına neden oldu. 1569 yılında Jarnac savaşı'nda öldürüldü.

CONDÉ (Henri I DE BOURBON, 2. — *prensi*), fransız prens (La Ferté-sous-Jouarre 1552 - Saint-Jean-d'Angély 1588), 1.Condé prensinin oğlu. Picardie valisi (1572); babası ölünce, Navarra kralı Enrique III ile birlikte protestan partinin başkanlığına getirildi. 1571'de Marie de Clèves ile evlendi.

CONDÉ (Louis II DE BOURBON, 4. — *prensi*), **Büyük Condé** de denir, fransız prens (Paris 1621 - Fontainebleau 1686). Henri II de Bourbon'un oğlu. Babasının ölümüne kadar (1646) "Enghien dükü" unvanını taşıdı. Bourgogne topraklarını daha 15 yaşındayken babasının yardımıyla, 1638'den sonra da fiilen yönetti. Kardinal Richelieu'nun dikkatini çekti ve 1643'te Paris yönünde büyük bir taarruza hazırlanan İspanyollar'ı durdurmak üzere, Picardie ordusunun başına getirildi. Turenne ile birlikte Freiburg savaşını kazandı (1644). Condé prensi olduktan sonra (1646), Lens'de İspanyollar'ı yenilgiye uğrattı (1648), imparator Ferdinand teslim antlaşması istemek zorunda kaldı ve Westfalen antlaşmaları imzalandı.

Parlamento Fronde'u sırasında Mazarin'in sağ kolu olan Condé, ocak 1650'de Anne d'Autriche'in emriyle tutuklandı ve hapsedildi. Ertesi yıl Mazarin tarafından serbest bırakılınca, bu kez prensler Fron-

Aérospatiale

Air France şirketi'nin renklerini taşıyan fransız-ingiliz ortak yapımı dörtmotorlu sesüstü yolcu uçağı Concorde'un kalkışı

B.N. Paris

1795'e doğru Concorde meydanı suluboya resim *Bibliothèque nationale, Paris*

Pix

Concorde meydanı'ndan bir görünüm, ön planda 1836-1846 arasında, Hittorff'un desenlerine göre A. Valois tarafından yapılan bronz çeşme ve arka planda Luksor dikilitaşı (1836)

de'unun başına geçti. Bléneau'da Turenne'e yenildi (1652), ardından Paris önlerinde Saint-Antoine'de bozguna uğradı (temmuz 1652), ancak Montpensier düşesinin araya girmesiyle kurtuldu. Ekim ayında Hollanda'ya kaçtı ve İspanya'nın hizmetine girdi. Fransa'daki tüm mülküne el kondu, unvanları, görevleri geri alındı ve ölüm cezasına çarptırıldı (1654). Bağlılığını bildirdikten sonra, yeniden mülküne ve unvanlarına kavuştu. Pireneler antlaşması'ndan (1659) sonra da Bourgogne'un yönetimi yeniden kendisine verildi. Polonya tahtına aday gösterildiyse de (1668) seçilmedi. Görev alarak İntikal savaşı sırasında Franche-Comté'yi ele geçirdi (1668). Hollanda savaşı'nda Ren'i aşarak William of Orange'ın ordusunu Seneffe'de durdurdu (1674). Sasbach'ta öldürülen Turenne'in (1675) ordusunun başına getirildi ve Kutsal İmparatorluğu'n müttefiklerini püskürterek Alsace'ı kurtardı.

Lauros-Giraudon

Büyük Condé
Genç David Teniers'nin bir portresinden (1633) ayrıntı
Staatliches Museum, Kassel

CONDÉ (Henri Jules DE BOURBON, 5. *—prensi*), fransız prens (Paris 1643 - *ay. y.* 1709), Louis II de Bourbon'un oğlu. Babasının seferlerine, özellikle de Franche-Comté (1668 ve 1674) ve Alsace (1675) seferlerine katıldı.

CONDÉ (Louis III DE BOURBON, 6. *—prensi*), fransız prens (Paris 1668 - *ay. y.* 1710). Henri Jules de Bourbon'un oğlu. 1685'te Louis XIV ile Madame de Montespan'ın kızı Mademoiselle de Nantes ile evlendi. Augsburg birliği savaşı'nda birçok sefere katıldı.

L.L.

Étienne Bonnot de Condillac
gravür (ayrıntı)
Bibliothèque nationale, Paris

CONDÉ (Louis Henri DE BOURBON, 7. *—prensi*), fransız prens (Versailles 1692 - Chantilly 1740). Louis III de Bourbon'un oğlu. "Bourbon dükü" unvanını aldı. Naipler konseyi başkanı oldu (1715), Law sistemi sayesinde zenginleşti. 1723'te, naip'in ölümü üzerine başbakan oldu. Fleury'nin etkisiyle 1726'da Louis XV'in gözünden düştü.

CONDÉ (Louis Joseph DE BOURBON, 8. *—prensi*), fransız prens (Paris 1736 - *ay. y.* 1818). Louis Henri de Bourbon'un oğlu. Bourgogne valisiydi (1754); 1758'de tuğgeneral oldu ve Yedi Yıl savaşları'na katıldı. 1787'de Soylular meclisi'ndeki reformları destekledi. Fakat Fransız devrimi patlak verince önce Torino'ya, sonra da Worms'a göç etti (1791) ve orada "Condé ordusu" adıyla tanınan bir göçmen birliğini kurdu. Campoformio antlaşması'ndan sonra (1797) Rusya'ya geçti ve çarın hizmetine girdi (1799). Lunéville antlaşması'ndan sonra ordusu dağıtıldı (1801). Prens bu tarihten sonra İngiltere'ye çekildi ve Restauration'a kadar orada kaldı.

CONDÉ (Louis Henri Joseph DE BOURBON, 9. *—prensi*), fransız prens (Chantilly 1756 - Saint-Leu 1830). Franche-Comté valisi, 1782'de Cebelitarık kuşatmasına katıldı. 1801'de İngiltere'ye çekildi. 1814'te Fransa'ya döndü. Şatosunda asılmış olarak bulundu.

CONDÉ (Louis Antoine Henri DE) → ENGHİEN dükü.

Lauros-Giraudon

Condorcet markisi
Jean-Jacques Frilley'in bir yapıtından taşbaskı (ayrıntı)
Carnavalet müzesi, Paris

CONDE (Carmen), ispanyol kadın şair (Cartagena 1907). Gerçeküstücülüğün belli belirsiz etkisini taşıyan yapıtları, çok içten bir duygusallığı yansıtır (*Júbilos*, 1934; *Ansia de la gracia*, 1945; *Mujer sin Edén*, 1947; *Derribado arcángel*, 1960). Conde ayrıca romanlar (*Las oscuras raíces*, 1954) ve çocuklar için oyunlar (*Aladino*, 1945) yazdı.

CONDÉ sülalesi, Bourbon sülalesinin, ilk Condé prensi Louis I de Bourbon ile (1530-1569) başlayan kolu. 1487'de Louis I'in Vendôme kontu olan dedesi François de Bourbon (öl. 1495), karısı Saint-Pol kontesi Marie de Luxembourg'dan çeyiz olarak aldığı Condé-sur-l'Escaut'yu oğlu Vendôme dükü Charles de Bourbon'a (öl. 1537) bıraktı. Charles'ın yedinci oğlu Louis (I) burasını prens unvanıyla aldı: birinci Condé prensi, aynı zamanda Soissons kontu, Conti markisi, Enghien kontu, sonra dükü oldu. Condé sülalesi, dokuzuncu ve sonuncu Condé prensi olan Louis Henri Joseph de Bourbon ile sona erdi.

CONDİLLAC (Étienne BONNOT DE), fransız filozof (Grenoble 1714 - Flux manastırı 1780). Üyelerinin çoğu Parlamento'da görevli olan bir ailenin çocuğudur. Kardeşi rahip Mably ile birlikte Paris'e geldi. Saint-Sulpice seminerine girdi ve 1740'ta rahip oldu. Diderot, Fontenelle ve Duclos gibi Ansiklopediciler ile görüşüyordu. Louis XV tarafından veliaht Ferdinando'nun eğitmeni olarak Parma'ya gönderildi. 1767'de Fransa'ya geri döndü ve bir yıl sonra Fransız akademisi'ne seçildi. En önemli iki felsefe yapıtı, *İnsan* bilgilerinin kaynağı üzerine deneme* (Essai sur l'origine des connaissances humaines) [1746] ile *Duyumlar* üzerine inceleme*'dir (Traité des sensations) [1754]. Bunların birincisinde, Locke'un öğretisini aktarır ve bilginin iki kaynağı (duyum ve düşünüm) olduğunu ileri sürer. İkincisinde, bir tek bilgi kaynağı *(duyum)* kabul eder. Duyum, dönüşüme uğrayarak belleği, dikkati, düşünümü, yargıyı, akılyürütmeyi ortaya çıkarmaktadır. Ben, şu andaki duyumların ve belleğin anımsattığı duyumların toplamıdır. Condillac, "içsel bakımdan bizim gibi düzenlenmiş olan ve hiçbir tasarıma sahip olmayan bir zihnin canlılık kazandırdığı" heykel örneğini verir. Bu heykel, çeşitli duyular edindikçe ve bunları kullandıkça, tasarımları da edinecektir. Ama duyuların işlevleri arasında farklar vardır. Örneğin hacim tasarımını, yalnızca dokunma sağlar. Condillac, duyumlarımızın, şeylerin göstergelerinden başka bir şey olmadığını ve dış gerçekliğin bilinemeyeceğini ileri sürer ve bunu şu ünlü sözleriyle açıklar: "Eğer, heykele bir gül sunarsak, heykel bize göre, gül koklayan bir heykel olacaktır, ama kendisine göre, bu çiçeğin kokusundan başka şey olmayacaktır." Bilgi, göstergelerle tasarımlar arasındaki belirsiz ve kusurlu bir denk düşümden başka şey olmadığı için, bu kusurluluğu ancak çözümleme giderebilir. Condillac, buna dayanarak şöyle der: "Bilim, iyi kurulmuş bir dildir..." XIX. yy.'ın sonunda, *le Commerce et le Gouvernement considérés relativement l'un à l'autre* (Birbirine bağıntısı içinde ele alınan ticaret ve hükümet üzerine) [1766] adlı yapıtının önemi üzerinde durularak, Condillac'ın iktisatçı yanı da ortaya çıkarıldı. Condillac'a göre, kaynaklarını duyumdan alan zihinsel işlemler gibi, iktisadi işlemler de kaynaklarını bireysel gereksinmlerden alırlar ve bunların toplamı, metanın değerini oluşturur. Bu görüşler, 1871'den sonra W. Stanley Jevons'a ve ruhbilimsel okula esin kaynağı oldu. Aynı görüşler Condillac'ı, fizyokratlar okuluna da bağlamaktadır. Öteki yapıtları: *Traité des systèmes* (Sistemler üzerine inceleme) [1749], *Traité des animaux** (Hayvanlar üzerine inceleme) [1755], *Cours d'études* (İnceleme dersleri) [1775]; ölümünden sonra yayımlanan *la Langue des calculs* (Hesapların dili). *Dictionnaire des synonymes de la langue française* (Fransız dilindeki eşanlamlılar sözlüğü) adlı bir yapıtı da vardır.

CONDOMİNİUM a. (*egemenlik* anlamında modern lat. sözc.). Aynı ülke üzerinde birçok devletin ortaklaşa kullandıkları egemenlik hakkı. (Fransa ile İngiltere Yeni Hebrides adaları üzerinde 1980 yılına kadar condominium'u uygulamışlardır.)

CONDORCANQUİ (José Gabriel) → TÚPAC AMARU.

CONDORCET (Marie Jean Antoine Nicolas DE CARİTAT, *—markisi*), fransız filozof, matematikçi ve siyaset adamı (Ribemont 1743 - Bourg-la-Reine 1794). Henüz 16 yaşında, d'Alembert, Clairault ve Fontaine'in karşısında bir matematiksel çözümleme tezi savundu ve daha sonra *Essai sur le calcul intégral* (İntegral hesap üzerine deneme) [1765] ile, *Problème des trois corps* (Üç cisim sorunu) [1767] konusunda bir bildiri yayımladı. Bilimsel çalışmaları, Bilimler akademisi'ne girmesini (1769) ve bu kurumun değişmez sekreteri olmasını (1773) sağladı. Aynı yıl Huygens, Roberval ve Mariotte üzerine Éloges'u (Övgüler) yayımladı. D'Alembert, Voltaire ve özellikle uzun süre mektuplaştığı ve kendisini darphaneler genel müfettişliğine getiren Turgot ile dostluk kurdu; *Ansiklopedi*'ye katkıda bulundu ve siyasal iktisat konusunda yazılar yayımladı. 1782'de Fransız akademisi'ne girdi. Voltaire'in *Oeuvres complètes*'ini (Bütün yapıtlar) yayıma hazırladı; 1789'da, XVIII. yy. filozoflarının mirasçısı,"filozoflar"ın başı ve insan hakları savunucusu olarak kabul edildi. Yasama meclisi'ne ve Konvansiyon'a seçildi; genel eğitime ilişkin büyük bir örgütlenme planı ve bir Anayasa tasarısı hazırladı; ama bunlar uygulanmadı. Tam anlamıyla bağlı olmadığı Girondin'lere yakınlık duyan ve Louis XVI'nın ölüm cezasına çarptırılmasına karşı çıkan Condorcet hakkında temmuz 1793'te suçlayıcı bir kararname çıkarıldı. 8 ay gizlendi ve sonunda Clamart'da yakalanıp Bourg-l'Égalité'ye (Bourg-la-Reine) hapsedildi. Daha sonra burada ölü bulundu. Hiç kuşkusuz, kayınbiraderi Georges Cabanis'in yardımıyla kendini zehirleyerek öldürmüştü. Saklandığı yerde, *İnsan zihninin ilerlemesi üzerine tarihsel bir tablo taslağı*'nı (Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain) yazdı. Bu yapıtında, insanlığın başlangıcından bu yana bilimlerin ve uygarlığın ilerlemelerini anlatır ve Aydınlanma anlayışından coşkuyla söz eder. Ekonomi alanında, *Ansiklopedi*'ye yazdığı maddelerde ve özellikle artan oranlı (müterakki) vergi konusundaki yazılarında Turgot'nun temel görüşlerini benimser. Condorcet, toprağın insanları nasıl besleyebileceği sorununu da ele almış ve doğumların sınırlandırılmasını savunmuştu. Bilime ve bilimin insanlara yarar sağlayan sonuçlarına inancı sonsuzdu.

CONDOTTİERO a. (*paralı asker birliği* anlamında ital. *condotta*'dan). Ortaçağ ve Rönesans döneminde İtalya'da çeteciler ya da paralı askerlerden oluşan birliğin önderi.

—ANSİKL. Savaşın bitmesiyle görevleri sona eren paralı asker birliklerinin kullanımı, başta Venedik olmak üzere Kuzey İtalya'da çok yayıldı. İtalyan devletleri böylece, kendilerine belirli bir süre için, askeri örgüt, komutanlık ve asker sağlayan ve gerçek birer savaş taciri olan condottieroları göreve getirdiler. Welfeler ve ghibellinolar arasındaki savaş bu uygulamayı yaygınlaştırdı. Askerleri İspanya, Almanya ve İngiltere'den gelen ve genellikle yabancı olan condottierolar uzun süre basit birer çete reisiydiler. XIV. yy.'ın ikinci yarısında sürekli ve düzenli bir örgüt kurdular. Bu dönem varlıklı önderlerin kişisel olarak büyük umutlara kapıldıkları Büyük Birlikler çağıydı. Bunlardan biri olan Braccio da Montone sonunda Perugia kentinin yöneticisi oldu ve XV. yy.'ın ünlü condottierolarından Gattamelata ve Colleoni'yi yetiştirdi. Alberico da Bardiano, özellikle XVI. yy.'da birçok condottieroya yol gösterecek olan San Giorgio birliğini kurdu; Napoli'de paralı askerlerin önderi olan Sforza lakabıyla anılan Romagna'lı köylü Muzio Attendolo ve oğlu Francesco, Milano'da saltanat sürecek olan bir aile kurdular. Ancak condottierolar sürekli olarak seferi durumda kalmayı alışkanlık haline getirdiler. Ellerindeki kuvveti idareli kullanmaktan başka bir kaygıları olmadan her türlü davaya ayrım gözetmeksizin ihanet ettiler. Doğal olarak, karşı condottierolara fazla zarar vermek istemez, askerlerine,korumak zorunda oldukları bir sermaye gözüyle bakarlardı.

Machiavelli bunların neden oldukları kargaşaları açıklayarak, askerlerden çok sivil halka zarar verdiklerini ortaya koydu. Condottieroluk İtalya savaşı sırasında düzenli hükümdarlık ordularının kurulmasıyla ortadan kalktı.

CONDROZ, Belçika'da bölge, Meuse ve Ourthe arasında.

CONDUCTUM a. ("yol, boru, ark" anlamlarında lat. sözc.). Müz. XII. ve XIII. yy.'a özgü, 2, 3 ya da 4 sesli *discantus* biçiminde, özgürce doğaçlanmış ve kontrapunto ile süslenmiş bir *cantus firmus*'tan oluşan çoksesli tür. Latince bir manzum metin üzerine vokalizli pasajların eklendiği çeşidine *conductus cum cauda* denirdi.

CON DU-HUAN, güney koreli devlet adamı (Hapcon 1931). Başkan Park Çong-hee öldüğünde (ekim 1979) ordunun haberalma örgütü başkanıydı. Genç subayların desteğiyle, kendisinden yaşlı birçok generali saf dışı bıraktı (aralık 1979). Adamlarını kilit noktalara yerleştirdi. Tüm gösterileri bastırıp bir "temizleme" kampanyası başlattı. Başkan Çe Kyu-ha'nın istifasından (16 ağustos 1980) 11 gün sonra, Ulusal birleştirme konferansı tarafından cumhurbaşkanlığına seçildi. Şubat 1981'de yeni bir seçimle 7 yıllık görev süresi resmen onaylandı. 1987'ye kadar karışıklıklar içinde iktidarını sürdürdü. Aralık 1987'de yerini doğrudan seçimlerle cumhurbaşkanı seçilen Roh Te-vo'ya bıraktı.

CONDYLARTHRA a. ŞİŞEKLEMLİLER takımının bilimsel adı.

CONEGLİANO, İtalya'da kent, Veneto'da, Treviso'nun K.'inde, Önalpler'in eteğinde; 31 600 nüf. Ortaçağ'dan kalma şato (müze). Bir bölümü XIV. - XV. yy.'lardan kalma katedral (G. B. Cima'nın *Meryem ve Azizler'i*). Lonca binası (XVI. yy.'dan kalma freskler). Rönesans döneminden ve barok dönemden kalma, cepheleri fresklerle süslü evler. Şarap üretimi.

CONE-İN-CONE a. (ing. sözc.). İç içe geçmiş desimetre boyunda koniler oluşturan ve gerilme basıncı altındaki kristalleşmeden kaynaklanan, bazı kireçtaşlarına özgü yapı.

Conoy İsland, New York'ta semt, Brooklyn adasının güney ucunda. Kumsal. Lunapark.

CONFALONİERİ (Federico, *kont*), italyan yurtsever (Milano 1785 - Hospenthal, Uri, 1846). Yabancı boyunduruğuna karşı savaştı ve 1814'ten başlayarak bağımsız bir Lombardia devletinin kurulması için çalıştı. Avrupa'ya yaptığı bir yolculuk sırasında (1816-1818), fransız liberalleriyle ilişki kurdu. 1818 yılında Carbonari kökenli Federati de Lombardia gizli derneğinin başına geçerek İl Conciliatore adında bir dergi çıkardı. Ama dergi 1819'da yasaklandı. 1821'de tutuklanan Confalonieri, Moravya'da Spielberg'e hapsedildi. 1835'te bağışlandı, Amerika'ya gitti, ama 1837'de gene Avrupa'ya döndü.

CONFARREATİO, Eski Roma'da görkemli törenlerle kutlanan dinsel evliliği belirten latince sözcük. Büyük pontifex'in başkanlık ettiği bu törenler eşlere paylaştırılan buğday unundan bir tür pastanın (*panis farreus*) adıyla anılırdı. Kimi din görevlileri için (örneğin flamen'ler) bu tür evlilik töreni zorunluydu.

Confederación Española de Derechas Autónomas (CEDA), İspanya'da, II. Cumhuriyet sırasında ılımlı üyeleri bir araya toplayan hıristiyan-demokrat eğilimli siyasal parti. Daha sonra kardinal olan Herrera Oria ile avukat J. M. Gil -Robles'in yönetiminde kuruldu. 1933 seçimlerini kazanmasına karşın iktidarı tek başına yürütmek istememesi yüzünden gözden düştü ve 1935'te halk cephesi karşısında yenilgiye uğradı.

Confederación General del Trabajo (CGT), sosyalist ağırlıklı birçok akımın birleşmesiyle 1930'da doğan Arjantin sendikası. 1940'tan başlayarak bazı anarko-sendikacıları da bünyesinde toplayarak ülkenin en önemli sendikası durumuna geldi. 1943-1946 yılları arasında Perón taraftarlarının denetimine girdi. Geniş bir tabanı olan sendika 1976'da gerçekleştirilen askeri darbeden sonra gitgide şiddetlenen bir baskıyla karşılaştı.

Confederación Nacional del Trabajo (CNT), ispanyol anarko-sendika örgütü. 1910'da Barcelona'da XIX. yy. anarşist işçi örgütlerinin birleşmesiyle doğdu (AİT'nun bölge federasyonu). Resmi adını 1911 de aldı. Sendikacıların (Seguí, Pestaña) yönetiminden sonra, 1931'den başlayarak Federación Anarquista Ibérica'nın (FAİ) etkisi altında kaldı. İç savaşta CNT, devrimci topluluşmaların eylemlerini canlı tuttu, aynı zamanda hükümete katıldı. Komünistlere şiddetle karşı çıktı. 1945 ile 1960 yılları arasında bir bölünme ile dağılan CNT daha sonra birleştiyse de savaş öncesi önemine yeniden kavuşamadı.

Confederazione generale italiana del lavoro (CGİL), 1944 haziranında kurulan italyan sendika örgütü. 1945'ten beri, CGİL, Dünya çalışma federasyonu'na üyedir. 1948'de, hıristiyan-demokrat akım CGİL'dan ayrılıp İtalyan işçileri sendikaları konfederasyonu'na üye oldu.

Confederazione italiana sindacati lavoratori (CİSL), 1950'de, Hür italyan işçileri genel konfederasyonu ile İtalyan işçileri ve bağımsız sendikaları federasyonu'nun birleşmesiyle kurulmuş, katolik eğilimli italyan sendika örgütü. Uluslararası hür sendikalar konfederasyonu'nun üyesidir.

Confessionas (*İtiraflar*), aziz Augustinus'un özyaşamöyküsünü anlattığı yapıt. On üç kitaba bölünen bu yapıt, 397-401 yılları arasında yazıldı. Aziz Augustinus bu yapıtında, hıristiyan olmasına ve annesinin ölümüne (387) kadar geçirdiği dinsel evrimi betimledi. Burada, yalnızca kişisel zaaflarını açıkça ortaya koymakla kalmadı, dini inançlarını da açıkladı ve tanrının inayetini yüceltti.

Confessioni di un İtaliano (*Bir İtalyan'ın itirafları*), İppolito Nievo'nun ölümünden sonra yayımlanan romanı (1867). İlkin *Le Confessioni di un ottuagenario* adıyla yayımlanmıştır. Manzoni ile Verga'dan çok, Stendhal'e yaklaşan siyasal ve duygusal bir yapıttır. Manzoni ile Verga'ya yol göstermiştir. Yapıtın temel kişisi Pisana, XIX. yy. italyan edebiyatının en modern buluşlarından biridir.

Confessions of an English Opium Eater *(The)* [*Afyon çiğneyen bir İngiliz'in itirafları*], Th. De Quincey'nin özyaşamöyküsel anlatısı (1821). İngiliz din törelerinde günah çıkarmak olmadığına ve afyon o dönemlerde henüz yasaklanmadığına göre, De Quincey'nin yüklendiği suç, o dönem için yepyeni bir suç türüydü. Yapay cennet ve cehennemler kendini koyuvermek için şahane bir fırsattı. Bu deneyimde, çocuklukta gizli kalmış acıların ve ayrılık işkencelerinin anıştırılması, yepyeni bir drama ve bir zevke dönüşür: insan yüzünün baskısı altında ezilen "düşkün" insanın kentsel yalnızlığı. İnsandaki yüceliği ortaya çıkarabilecek araçların en etkilileri olarak düşün ve bilinçaltının övülmesi, kendi kendini cezalandırma yöntemlerinin çözümlemesi, Dickens, Musset, Baudelaire ve Nerval'e esin kaynağı olmuştur.

CONFLANS (Louis DE), **Armentières** markisi, Fransa mareşali (1711 - Paris 1774). 1743'te tuğgeneralliğe, 1746'da Rocourt savaşı'nda yararlılık gösterdikten sonra tümgeneralliğe atandı. Yedi Yıl savaşı sırasında Hastenbeck'te (1757) ve Krefeld'de (1758) çarpıştı. 1761'de Trois-Evêchés'nin komutanlığını üstlendi; 1768'de Fransa mareşali oldu.

CONFORMİSM a (ing. sözc.). İngiltere'de yürürlükteki dini (anglikancılık) kabul etme.

CONG a. (cava dilinde sözc.; port. *junco*). Uzakdoğu'da yük taşımacılığında ve balıkçılıkta kullanılan yelkenli tekne.
—ANSİKL. Büyük deniz conglarının ilk kez IX. yy.'da yapıldığı sanılıyor. Congun teknesinin dibi düzdür ve en geniş yeri baştan itibaren uzunluğunun üçte ikisinde yer alır. Omurgasızdır ancak takılıp çıkarılabilen bir salma omurgası vardır. Borda kaplamaları, kalafatlanarak sızdırmaz duruma getirilmiş, güçlü enine perdelerle birbirine bağlanmıştır; bu da belli bir bölmeleme sağlar. Dümen genellikle büyük boyutludur. Direklerinde çarmık ve istiralya bulunmaz. Çoğunlukla iki ya da üç direkli olan conglar, pamuktan ya da saz hasırdan yapılmış aşırma yelkenlerle donatılır ve bunlar bambu latalarla gerilir. En büyük conglar Peçili'dedir; uzunlukları 55 m'ye ulaşır ve 5 direklidir. Günümüzde kullanılan congların çoğu motorludur.

CONG → CUNGA FEICH İN.

CONGERİA a. İkiçenetli yumuşakça cinsi. (Çenetleri çok bombeli ve bakışımlıdır. Oligosen, Miyosen ve Pliyosen devirlerinde tatlı sularda yaşadı. Göçmenmidyegiller familyası.)

CONGESTUS a. (lat. *congestus*, yığın). Uluslararası bulut sınıflandırmasında bir cumulus türünün adı; üst bölümünde tomurcuk biçiminde fışkırmalar ve önemli bir düşey yayılma gösterir.

CONGİARİUM a. (lat. sözc.). Rom. tar. Bazı olaylar nedeniyle halka yapılan bağışlar.
—ANSİKL. Congiarium, başlangıçta buğday dağıtımına ek olarak yapılan şarap ve sıvıyağ dağıtımıydı. Bunlara başka ihtiyaç maddeleri de eklendi (tuz, et, giysiler...). İmparatorluk döneminde congiarium, para dağıtımı biçimini aldı. Roma'da bundan yararlanan 200 000 kadar kişi (bu sayıyı Augustus belirlemişti) buğday dağıtılanlarla aynı kimselerdi. Bu bağışlar, halka, tüm imparatorlar tarafından, tahta çıkış, yıldönümleri ve zaferler dolayısıyla yapılırdı. Congiarium dağıtımının amacı, halkın sevgisini kazanmaktı.

CONGOLOS a. *Yörs.* Kışın en soğuk günlerinde evlere girdiğine inanılan düşsel yaratık, cadı. (İnsanlara, hayvanlara, yiyecek ve eşyalara zarar vereceğine, pancar bulundurulan eve giremeyeceğine inanılır. Bunun için evde pancar kaynatılır ya da eşiğe pancar gömülür. İç Anadolu'nun gelenekselliğini sürdüren bazı kesimlerinde, özellikle Yozgat ve çevresinde yaygın bir inanıştır. [Eşanl. KARAKONCOLOZ]).

Congonhas, São Paulo'nun (Brezilya) havalimanı, yerleşme alanının güney kesiminde.

CONGONHAS, esk. **Congonhas do Campo,** Brezilya'da (Minas Gerais) kent, serra do Espinhaço'da Belo Horizonte'

Rizzoli

Federico Confalonieri
Risorgimento ulusal müzesi Torino

D. Préchez-Pitch

cong
Hongkong körfezinde çalışan bir cong

nin G.'inde; 12 000 nüf. Önemli dinsel ziyaret merkezi. (Aleijadinho'nun hac tapınağı ve on iki peygamber heykeli.)

CONGRAİNS MARTİN (Enrique), perulu yazar (Lima 1932). Gecekondulardaki sefaleti anlatan, röportaj havasında öykü ve romanlar (*Lima, heure zéro* [fr. çev.], 1954) yazdı.

Congress of İndustrial Organizations (CİO), 1935'ten beri, American Federation of Labor (AFL) [Amerikan çalışma birliği] içindeki bazı sendikaların *Committee for İndustrial Organizations* (Sınai örgütler komitesi) çatısı altında birleştikten sonra, 1937'de AFL'den çıkartılmaları sonucunda kurulan Amerikan sendika konfederasyonu. CİO'nun öncüsü Maden işçileri federasyonu'nun başkanı John Lewis, AFL'nin belirli kalifiye meslekleri kapsayan korporatist sendikacılığı yerine, tüm sanayileri kapsayacak kitle sendikacılığından yanaydı. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra AFL ile bir yakınlaşma oldu. CİO'nun o zaman en önemli lideri W. Reuther'di. 1955'te AFL ile CİO birleşti ve AFL-CİO oldu.(→ AMERİCAN FEDERATİON OF LABOR-CONGRESS OF İNDUSTRİAL ORGANİZATİONS.)

Nuri Conker

CONGREVE (William), ingiliz tiyatro yazarı (Bardsey, Leeds yakınında, 1670 - Londra 1729). İrlanda'da yetişti, Swift ile Dryden'dan destek gördü. Trajediler yazmak istedi (*Mournino Bride*, 1697), ama edepsiz komedilerde başarılı oldu (*The Way of the World*, 1700). Komedilerinin yüksek tabakaya özgü sevimliliği ve içlerinde, Londra'nın püriten olmayan kesimi için, ince bir karamsarlıkla, cinsler arası savaşı betimlemesi, Jeremy Collier'ın önderliğinde şiddetli bir açık saçıklıkla mücadele hareketine yol açtı (1698). Congreve ayrıca italyan üslubunda opera librettoları da yazdı.

CONGREVE (*sir* William), ingiliz general (Londra 1772 - Toulouse 1828). 1804'te, kendi adıyla anılan ve İngilizler tarafından 1806'da Boulogne'a karşı kullanılan füzeyi icat etti. Woolwich dökümevi müdürlüğü sırasında, barut üretimi, madenlerin alaşımı ve renkli baskının gelişimini sağlayan buluşlar yaptı. Kentlerin havagazıyla aydınlatılmasını sağlayan bir şirket kurdu ve sonra Fransa'ya yerleşti.

CONGREVE (Richard), ingiliz filozof (Leamington, Warwickshire, 1818-Hampstead, Londra yakını, 1899). Auguste Comte ile ilişki içindeydi ve onun pek çok yapıtını ingilizceye çevirdi. Uzun süre, olgucu okulun İngiltere'deki öncüsüydü. Yapıtları: *The New Religion in İts Attitude Toward the Old* (Eski din karşısında yeni din) [1859]; *Essays, Political, Social and Religious* (Siyasal, toplumsal ve dinsel denemeler) [1874-1900]; *Human Catholicism* (İnsani katoliklik) [1876-77].

H. Szwarc-S A M

Jimmy Connors (Paris, 1980)

CONG YAK-YONG (yapıtlarında kullandığı ad: **Ta-san**), koreli aydın (1762-1836). Ansiklopedik bir kafası olan Cong Yak-Yong, bayındırlık çalışmaları, toprak reformları ya da Çin tarihi gibi çok çeşitli konularla ilgilendi. Ama esas olarak bilgikuramsal yapıtlarında, XVIII. yy.'da Kore'de egemen olan köhnemiş konfuçiusçu anlayışlara saldıran Sil-hak ("Gerçeğin bilimi") hareketinin en büyük düşünürlerinden biri olarak kendini kabul ettirdi.

CONGYANG ŞAN ya da **ZHONGYANG SHAN**, Tayvan'da adanın doğusunda kıyıya paralel uzanan sıradağ. En yüksek noktası 4 000 m'ye yaklaşır.

CONI → CUNEO.

CONİATUS a. (yun. *koniatos*, tozla kaplı'dan). Madensel renklerle bezeli küçük bitkibiti cinsi. (Akdeniz bölgesinde ılgın ağaçları üstünde yaşar. Hortumluböcekgiller familyası.)

CONİDAE a. Zool KONİKAVKILIGİLLER familyasının bilimsel adı.

CONİMBRİGA, Lusitania'da roma kenti, Coimbra'nın (Portekiz) 16 km G.'inde. *Conii* kabilesinin merkezi olan kent, Flaviuslar döneminde bir Roma municipium'una dönüştürüldü. Bir fransız-portekiz heyetinin 1965'ten bu yana yürüttüğü kazılarda Augustus döneminde yapılan ve Flaviuslar döneminde önemli ölçüde güzelleştirilen forum, amfitiyatro, II. yy. sonu ile III. yy. başından kalma, çokrenkli mozaiklerle süslenmiş çok güzel evler ve hamamlar ortaya çıkarıldı. III. yy. ortasındaki istilalardan sonra küçülen kent, bir surla çevrilmiş, arap istilasına kadar işgal edilmiş, daha sonra piskoposluk merkezi olmuş ve adı Coimbra'ya dönüştürülmüştür.

CONİOTHYRİUM a. Basit mantar cinsi. (*Coniothyrium diplodiella* türü asmalarda beyaz kök çürüklüğü yapar.)

CONJUGALES a. KAVUŞURSUYOSUNLARI'nın bilimsel adı.

CONK (Cemil), türk asker (İstanbul 1873 - *ay. y.* 1963). Harp okulu'nu bitirdi (1892). Almanya'da askerlik eğitimi ve öğrenimi gördü (1894-1897). Çeşitli birliklerde mavzer silah öğretmenliği yaptı. Abdülhamit yönetimine karşı girişimlerinden ötürü Divanı harp'çe idama mahkûm edildi, daha önce de bir yıl görev yaptığı Trablusgarp'a sürgün edilip hapsedildi (1906-1908). Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a döndü, bir yıl açıkta kaldıktan sonra (1908-1909) alay komutan yardımcılığına atandı (1909-1911). Balkan savaşı'nda Edirne savunmasında çarpıştı. Edirne düşünce Bulgarlar'a tutsak düştü (1913). Birinci Dünya savaşı'nda Çanakkale cephesi başta olmak üzere çeşitli cephelerde savaştı. Albay oldu (1916). Mütarekeden sonra İstanbul'da Askeri yargıtay'a atandı (1918-1921), Anadolu'ya kaçarak (ağustos 1921) Kurtuluş savaşı'na 11. ve 18. Tümen komutanı olarak katıldı (1921-1923), generalliğe yükseldi (1923). II. Kolordu komutan vekilliği yaptı (1927). Emekliye ayrıldı (1931). Kurtuluş savaşı'ndaki hizmetlerinden ötürü, TBMM'nin kararıyla, kendisine İstiklal madalyası verildi.

■ **CONKER** (Nuri), türk asker ve siyaset adamı (Selanik 1882 - Ankara 1937). Harbiye'yi bitirdi (1902). Harp akademisi'nden mümtaz yüzbaşı olarak mezun oldu (1905). Ordunun çeşitli kademelerinde görev yaptıktan sonra gönüllü olarak Hareket ordusu'na katıldı (1908).İstanbul'da Mahmut Şevket Paşa'nın yaverliğine getirildi. Kurmay subay olunca (1911), Trablusgarp'ta Türk-İtalyan savaşı'nda (1911-1912) Bingazi'deki türk kuvvetlerinin kurmay başkanlığını üstlendi. Balkan savaşı'nda Bolayır cephesinde yaralandı. Tedavi için Almanya'ya gönderildi. Çanakkale savaşları'na 24. Alay komutanı olarak katıldı. Conkbayırı çarpışmalarında yaralandı. İyileştikten sonra 8. Tümen komutanı olarak Muş cephesinde çarpıştı. Birinci Dünya savaşı'nın sonlarında La Haye ataşemiliterliğine atandı (1917). Kurtuluş savaşı'nın ilk günlerinde (1920) yurda dönerek Anadolu'ya geçti ve Kuvayı milliye'ye katıldı. Matbuat ve istihbarat umum müdürlüğü, Ankara komutan ve vali vekilliği, 41. Tümen komutanlığı, Adana valiliği görevlerinde bulundu. TBMM hükümetinin siyasal temsilcisi sıfatıyla Berlin'e gönderildi (1921). Kütahya (1923-1931) ve 1931'den ölümüne kadar da Gaziantep milletvekili olarak TBMM'de yer aldı. Kurmay albay rütbesiyle Silahlı kuvvetler'den emekli oldu (1927). Serbest fırka'nın kurucu üyelerinden biri olarak, fırkanın kâtibi umumiliğine (genel sekreterlik) seçildi. Atatürk'ün akrabası ve en yakın arkadaşıydı. Birbirlerine karşılıklı yazılmış pek çok mektupları vardır. *Zabit ve kumandan* (1914 ve 1959) adlı bir kitabı vardır. Atatürk'ün yazdığı *Zabit ve kumandan ile hasbıhal* başlıklı kitapçık,buna yanıt niteliğindedir.

CON MOTO be. ("hareketli, canlı" anlamında ital. sözcükler). Müz. Canlı: *Allegro con moto.*

CONN, yarı efsanevi irlandalı kahraman, başlıca krallık hanedanının kurucusu. II.yy.'ın ortalarına doğru öldü. Adını verdiği gael krallığı *Connachta**'yı kurdu, sonra na Midhe* krallığı'nı fethetti ve Tara'yı başkent yaptı. Adanın ilk ulu kralı (Ard Rí) olduğu söylenir.

CONNACHT ya da **CONNAUGHT** → CONNACHTA.

CONNACHTA, İrlanda Cumhuriyeti'nde il, orta kesimdeki ovada ve Connemara ile Mhuigheo kıyı kütleleri arasında; 17 122 km^2; 431 409 nüf. (1986). Beş yönetim bölümü: Gaillimh, Liathdroma, Mhuigheo, Roscommon, Sligeach.

—Tar. I.S. 150'ye doğru Conn* tarafından kurulduğu sanılan gael Connachta krallığı. Conn imparatorluk mülkünü na Midhe*'ye kadar genişletti. Eski "başkent" Rathcroghan'daydı. XII. yy.'da ülke Burgh'ların egemenliği altına girdi. XV. yy.'da Burgh'ların imparatorluk mülkleri ingiliz tahtına geçti.

CONNECTİCUT, ABD'de eyalet, Yeni İngiltere'de; 13 000 km^2; 3 287 168 nüf. (1990). Merkezi *Hartford.* Eyalet adını Connecticut ırmağından alır. Alçak tepelere dönüşmüş ve Long İsland boğazına gömülen bir platonun başlıca engebesi olan ırmağın aşağı vadisi, eyaletin sınırları içindedir. Toprağın verimsizliği ve sanayi devriminin erken gerçekleşmesi sonucu Connecticut, ülkenin ekonomisi el sanatlarına dayalı başlıca eyaletlerinden biri oldu. Eyalette geleneksel sanayi dallarının (tekstil, bakır, kalay ve gümüş işleme, duvar saati yapımı) yanı sıra makine sanayisi önemli ölçüde gelişmiştir: uçak motorları ve donanımı, takım tezgâhları, bilyeli rulmanlar, duyarlı aygıtlar. Nüfusun % 80'i kentlerde yaşar. Başlıca kentleri, Hartford-West Hartford-New Britain bitişikkenti (yaklş. 1 085 837 nüf. [1990]) ve New Haven'ın B.'sında, Long İsland boğazı kıyıları boyunca uzanan yerleşme merkezleri dizisi.

—Tar. 1614'te Hollandalılar'ın ulaştıkları bölgeye, 1631'de İngilizler yerleşmeye başladı. 1662'de kral Charles II, bölgenin sınırlarını saptayan bir yasa çıkardı. İngiltere'ye karşı ayaklanan isyancı birliklere katılan Connecticut, 1788'de Federal anayasa'yı tanıyan beşinci eyaletti.

CONNECTİCUT, ABD'nin doğusunda, kıyı ırmağı. Yeni İngiltere'de, Atlas okyanusu'na dökülür; 650 km. New Hampshire eyaletinin kuzey kesiminde, Kanada sınırında doğar, New Hampshire ile Vermont arasındaki sınırı çizer, Massachusetts ve Connecticut eyaletlerini aşıp Long İsland Sound'a (boğazına) ulaşır. Çığırı üstünde hidroelektrik tesisleri.

Connecticut College School of dance, modern dans eğitimi veren en önemli yaz okulu. Bennington* koleji'nin (Connecticut College, New London) başlattığı geleneği sürdüren okulda, modern dansçıların büyük bölümü Doris Humphrey yönetiminde (1948-1958) ders verdiler. Kursların yapıldığı yerde düzenlenen yıllık şenliklerde, Martha Graham, José Limón, Doris Humphrey, Paul Taylor, Eric Hawkins gibi koregrafların birçok yapıtının prömiyerleri gerçekleştirildi.

CONNELLİT a. (fr. *connellite*; öz. a. *A. Connell*'den). Miner. Hidratlı doğal bazik bakır klorosülfat.

CONNEMARA dağları, İrlanda Cumhuriyeti'nin batı kesiminde (Connachta ili, Gaillimh ve Mhuigheo yönetim bölümleri) dağ kütlesi. Yüksekliklerin oldukça az (yaklş. 600 m) olmasına karşın, buzullarla biçimlendirilmiş olmaları (tekne vadiler, buz yalakları) ve cılız bitki örtüleri (çalılıklar) nedeniyle, bu tepelerde dağ özellikleri gözlenir.

Connemara poneyi, İrlanda kökenli poney ırkı. İrlanda dağlarında yetiştirilen Connemara poneyi, gezinti, koşum, yarış için aranan, dayanıklı, güçlü bir kır hayvanıdır.

CONNÉTABLE a. (geç. lat. *comes stabuli*, ahır yöneticisi). **1.** Fransa'da Capetler döneminde yüksek dereceli beş saray görevlisinden biri. **—2.** Fransa'da XII. - XVII. yy.'lar arasında krallık orduları yüksek komutanı. (Napoléon I, 1804'te kardeşi Louis için *grand connétable* unvanını, 1807'deyse mareşal Berthier için vice -*connétable* unvanını yeniden tesis etti.) —İngiltere için → CONSTABLE.

CONNOLLY (James), irlandalı sosyalist (Mhuineachain kontluğu 1868 - Dublin 1916). İrlanda sosyalizminin belli başlı kişilerindendi. Sinn Féin hareketine katıldı. 1916'da Dublin'de Paskalya isyancılarının başıydı, tutuklandı ve idam edildi.

CONNOLLY (Cyril Vernon), ingiliz yazar (Coventry, Warwickshire, 1903 - Londra 1974). Orwell'ın ve G. Greene'in dostuydu, S. Spender ile birlikte Horizon dergisini (1939-1950) kurdu ve denemeler (*The Rock Pool*, 1936; *Previous Convictions*, 1963) yayımladı.

CONNORS (Jim, **Jimmy** —denir), amerikalı tenisçi (East Saint Louis, Illinois, 1952). Sol el hâkimiyeti, atak ve zarif oyunu sayesinde Avustralya (1974), İngiltere (Wimbledon 1974 ve 1982) ve ABD (Forest Hills 1974 ve 1976; Flushing Meadow, 1978, 1982 ve 1983) uluslararası turnuvalarını kazandı.

Connubio *("evlilik")*, İtalya'da 1852 mayısında, merkez sağın başındaki Cavour ile merkez solun lideri Urbano Rattazzi tarafından oluşturulan parlamento koalisyonuna verilen ad. Bu işbirliği, Cavour'a, M. d'Azeglio'yu iktidardan uzaklaştırma ve 4 kasım 1852'de bir Ulusal birlik kabinesi kurma olanağını verdi.

CONOCEPHALUS DORSALİS a. Nemli çayırlarda yaşayan yeşil çekirge. (Düzkanatlılar takımı; *Conocephalidae* familyasının örnek tipi.)

CONOCLYPEUS a. (yun. *konos*, koni, ve lat. *clypeus*, kalkan'dan). Fosil denizkestanesi cinsi. (Başlıca özellikleri, çok iri olması, derin kubbeli biçimi, küçük kabarcıklarıdır. Eosen, Oligosen ve Miyosen' de bulunur. *Holectypidae* familyası.)

CONODECTES a. Zool. *Seymouria* cinsinin başka bir adı. (Fosil sürüngenleri içeren bu cins *Seymouriamorpha* alttakımına girer.)

CONODON a. (yun. *konos*, koni, ve *odous, -ontos*, diş'ten). Cambria devri ile Üst Kretase dönemi arasındaki arazilerde bulunmuş fosil diş kalıntısı. (Tanımlanması güç olduğundan önce balık dişi oldukları sanılmış, sonra halkalısolucanların çiğneme aygıtı olarak kabul edilmiştir.)

CONOLLY (John), ingiliz psikiyatr (Market Rasen, Lincolnshire, 1794 - Hanwell, Londra, 1866). 1828-1830 arasında Londra'da tıp profesörlüğü yaptı. Hanwell'de Middlesex akıl hastanesi başhekimliğine atandı. İngiltere'de ilk kez (1839) burada, akıl hastalarına *no restraint system* (kısıtlamasız sistem) adı verilen tedavi yöntemini uyguladı. O sırada her derde deva bir çözüm olarak kabul edilen ve akıl hastanelerinin kuruluş gerekçesi olan "akıl hastasının tecridi"ne karşı çıkarak, "open door" (açık kapı) yöntemini uyguladı.

CONON de Béthune (1150 ? - 1219), Picardie'li *trouvère*. Aynı zamanda şövalyeydi. 4. Haçlı seferi'nde önemli bir rol oynadı, naip olarak Doğu Latin İmparatorluğu'nu yönetti. Belagatıyla tanındıysa da, bir şansonunda, Picardie lehçesini kullandığı için özür diledi. Haçlı şansonları ve saray şansonları yazdı. Bunların on birinin notası günümüze ulaşabilmiştir.

CONOPHYTON a. (yun. *konos*, koni, ve *phyton*, bitki'den). Güney Afrika çöllerinde yetişen bitki. (Birbirine bitişik çok etli iki yapraktan oluşur ve bunların arasından çok renkli tek bir çiçek çıkar. 200 kadar türü vardır; *lithops* da bunlardan biridir; makasotugiller familyası.)

CONOPİDAE a. Böcbil. KALINKAFALISİNEKGİLLER familyasının bilimsel adı.

CONOPOPHAOA a. (yun. *konops, -opos*, sivrisinek, ve *phagein*, yemek yemek'ten). Güney Amerika'nın tropikal ormanlarında yaşayan ötücü kuş cinsi. (Yerde böcek ve örümcek arayarak dolaşır. *Conopophaga* ve *Corythopsis* cinsleri *Conopophagidae* familyasına girer.)

CONOPS a. (yun. *konops*, küçük sinek, sivrisinek'ten). Dar bedenli, iri kafalı, topuz biçimi karınlı, eşekarıları gibi kahverengi şeritli sinekleri içeren cins. (Larvası çeşitli zarkanatlıların bedeninde yaşar: yabanarıları, eşekarıları, vb. kalınkafalısinekgiller familyasının örnek tipi.)

CONOTRİCHA a. Su tespihböceğinin (*Spirochona* cinsi) ya da başka kabukluların üstüne tutunarak yaşayan, ama asalak olmayan kirpikli protistler takımı.

CONQUES, Aveyron'un kuzeyinde kanton merkezi; 432 nüf. Karolenjler döneminde kurulmuş manastır (azize Foy' nın kutsal emanetlerini ziyarete gelen hacılar sayesinde önem kazandı).

CONQUİSTADOR a. (*fatih* anlamında isp. sözc.). Yeni dünya'nın fatihlerine verilen ad.

—ANSİKL. Cortes, Pizarro, Almagro, Orellana, vb., conquistador'ların en önemlileri arasında yer alırlar; bunlar Amerika'da özel olarak girīştikleri, ama kral adına ve kapitülasyonlarla *(capitulaciones)* belirlenen —hiç değilse kuramsal olarak— sınırlar içinde yürüttükleri fetih etkinliğini sürdürdüler. XVI. yy.'ın ortasına doğru ilk fetih tamamlanınca conquistador'lar, yerlerini, kral naibi ve adalet *audiencias*'ı tarafından temsil edilen krallık yönetimine bıraktılar.

CONRAD Barışçı, juralı Bourgogne kralı (937-993), Rodolphe II'nin oğlu. 950'de ülkeyi kasıp kavuran sarazen ve macar çeteleri yok etti. Louis IV'ün kızı Fransalı Mathilde ile ikinci evliliğini yaptı (958).

CONRAD Kızıl (öl. 955), Franken ve Lorraine dükü (944-954). Kayınpederi Germanya kralı Otto I'e karşı giriştiği ayaklanma (953) sonucunda devletleri üzerindeki haklarını kaybetti. 954'te Otto I ile barıştı ve Franken'deki topraklarına yeniden kavuştu. Macarlar ile yaptığı Lechfeld savaşı'nda öldürüldü.

CONRAD Papaz, alman yazar; 1135'e doğru, *Chanson de Roland*'ı, Charlemagne'ı, bir germen imparatoru olarak gösterecek ölçüde özgür bir biçimde çevirdi.

CONRAD (Michael Georg), alman yazar (Gnodstadt, Bavyera, 1846 - Münih 1927). Zola hayranıydı. Gesellschaft dergisini yönetti. Münih insanlarını konu alan romanlarıyla (*Die klugen Jungfrauen*, 1889) natüralizmin öncülerindendir.

CONRAD (Józef Konrad KORZENIOWSKI, **Joseph** —denir), polonya kökenli ingiliz yazar (Berdiçev, Ukrayna, 1857 - Bishopsbourne, Kent, 1924). 3 yaşından 10 yaşına kadar, bir milliyetçi aristokrat olan babasıyla birlikte sürgünde yaşadı. 17 yaşında "umutsuz dava"yı (Polonya) terk etti, Marsilya'ya göçtü: carlistacılara silah sattı, ama gemisini batırmak zorunda kaldı. İngiltere'ye gitti (1878), ingiliz vatandaşlığına geçti (1886) ve kendisine işgal altındaki Polonya'yı hatırlatan sömürgelerin (Malezya, Kongo) bütün "çekiciliğine" rağmen, ticaret gemilerinde vakur, ama can sıkıcı bir yaşam sürdü. 1894'te gemici üniformasını çıkardı, evlendi ve edebiyata yöneldi. Onu hemen Kipling'e benzettiler: yabancı ülkelerin havası, serüven ve denizci erdemleri (sadakat, sorumluluk, bekârlık). Görkemli bir kitap diliyle Victoria döneminin ulu amacını anlattı: hizmet etmek. *Ölüm* seferi* (The Nigger of the "Narcissus", 1897), büyük yapıtı *Karanlığın* yüreği*'nin (Heart of Darkness, 1902) habercisidir: ölüm korkusu, iktidar hırsı, tehlikenin çekiciliği, beyaz adamın içinde yatan yabaniliği ortaya çıkarır. Artık, Kipling'ten iyice kopmuş, sömürgeciliğin batılı ruhunda meydana getirdiği yıkımı anlatıyordu. *Nostromo**'da (1904), Güney Amerika kıtasında kapitalist vahşetin yavaş yavaş nasıl ağır bastığını gösterdi. *The Secret Agent*'ta (1907) anarşist intikam duygusunun altında yatan ihanet arzusunu araştırdı. *Razumov' un öyküsü*'nde (Under Western Eyes, 1911) muhbirlerin dramını ve çarın polisiyle devrimcilerin ahlaksızlıklarını anlattı. Her yapıtında aynı duyguyu ele aldı: aldatmak, aldatılmak, aldanmak. Jim, sorumlusu olduğu gemiyi terk eder, ömrü boyunca, bunun pişmanlığını duyar, sonra ihanetini yineler (*Lord Jim*, 1900). Önüne geçilemeyecek şey başkalarının güveni, harekete geçme, sevme, yardım etme arzusudur (*Victory*, 1915): "İlişki kuran mahvolmuş demektir". Dehşet, bir kadının bakışında, insanın kendi ikiyüzlülüğünü okumasıdır. "Aşkı bile ihanete dönüştüren bir dünyada" direnmenin bütün anlamsızlığına rağmen yapılacak tek şey insanlığını elden bırakmamaktır. Heyecanın yarattığı dehşet ve zayıfların hayasızlığı karşısında eli kolu bağlanan, her an utancın tuzağına düşme tehlikesiyle karşı karşıya kalan Conrad'ın kahramanı yaşama sırtını çevirmiştir; çağımızın ezikliğinin (ya da erkeklik bilincinin) simgesel ya da geçici büyüklüğü içinde donmuş kalmış bir hain olarak, sırtı dünyaya dönük yaşar. Proust, Faulkner ve Camus, Conrad'ın bu dersini unutmamışlardır.

CONRAD VON HÖTZENDORF (Franz, baron [1910], daha sonra kont [1918]), avusturyalı feldmareşal (Penzing, Viyana yakınında, 1852 - Bad Mergentheim 1925). Viyana Harp okulu'nda öğretmenlik yaparken, 1906'da, veliaht arşidük Ferdinand'ın tavsiyesi üzerine genelkurmay başkanlığına atandı. Yetkilerini aşarak veliahtı, Sırbistan'a ve Üçlü ittifak'a er geç ihanet edeceğini düşündüğü İtalya'ya karşı erken davranılarak savaş açılmasına razı etmeye çalıştı. Bunun üzerine dışişleri bakanıyla anlaşmazlığa düştü ve bakan, Hötzendorf'un görevden alınmasını sağladı (1912); ama Franz Josef 1913'te ikinci balkan bunalımı sırasında, onu yeniden göreve çağırdı. Savaş sırasında uyguladığı strateji doğu

Joseph Conrad

Lauros-Giraudon

"Majesté de sainte Foy", mahfaza heykel tahta üzerine altın ve gümüş levhadan *Conques kilisesi hazinesi*

Berthoule-Explorer

Conques'ta Sainte-Foy kilisesi (XI. - XII. yy.)

cephesindeki taarruzlara öncelik tanıyordu. Galiçya'dan başlattığı saldırılar Ruslar'ın Polonya'dan geri püskürtülmesini sağladı (1915) ve Conrad von Hötzendorf, böylece mareşal unvanını aldı. Ama uzun süreli bir ablukanın Merkezi Avrupa imparatorlukları açısından oluşturduğu tehlikeyi değerlendiremedi ve alman komuta kademesinin Avusturya kuvvetlerini yavaş yavaş denetimi altına almasını önleyemedi. Brusilov Avusturya - Alman cephesini yarıp (sonbahar 1916) Volinya ve Galiçya'yı yeniden fethedince, genç imparator Karl onu görevinden aldı ve Tiroller'deki ordunun başına geçirdi. İtalyanlar'a karşı Caporetto'da parlak bir zafer kazandı (ekim 1917), ama daha sonra, Asiago cephesinde yönettiği saldırılar başarısızlığa uğrayınca, temmuz 1918'de kesin olarak gözden düştü. *Aus meiner Dienstzeit 1906 - 1918* (Hizmette olduğum yıllar) [1921-1925] ve *Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914 - 1918* (Son Avusturya - Macaristan savaşı) [1931-1938] adlı yapıtları yazdı.

Avusturya Ulusal kitaplığı

Franz Conrad von Hötzendorf

CONRADE ya da **CORRADİ,** İtalya da Savona yakınlarında Albissola'dan gelen çinici ailenin soyadı. Conradeler'den üç kardeş: AGOSTİNO (1540-1612) ve DOMENİCO (öl. 1638'den sonra), XVI. yy. sonunda Nevers'de ilk çini yapımevini kurdular. —Antonio'nun oğlu DOMENİCO II'de (öl. 1673'ten sonra), Nevers'de çiniciliği sürdürdü. Yapıtları Urbino'ya (dalgalı fonlar) ve Savona'ya (noktalı bitki ve hayvan şekilleri) esin kaynağı oldu. Sèvres müzesi'nde bulunan Palissy tarzı bir tabak "Agostino Corado" imzasını taşır.

CONRADİ (Hermann), alman yazar (Jessnitz, Halle yakınında, 1862 - Würzburg 1890). Nietzsche, Dostoyevskiy ve Zola etkilerini aynı potada eriten Conradi, *Adam Mensch* (1889) adlı romanında, burjuvaların yönettiği bir toplumun kurbanı olarak ele aldığı sanatçıyı yüceltti. İlk natüralist akımın en saldırgan temsilcilerinden biriydi (*Phrasen,* 1887).

Conradson artığı, bir petrol ürününe uygulanan ısıl işlemden kaynaklanan artık karbon yüzdesi; Conradson'un geliştirdiği deney yöntemine göre belirlenir.

CONRAN (Terence), ingiliz tasarımcı (Londra 1931). Londra'daki Central School of Arts and Crafts'ta döşemelik kumaşlar üstüne eğitim gördü. 1952'de köpüğün rahatlığıyla geleneksel gereçleri (ağaç) bağdaştırarak deneysel bir mobilya üstüne araştırmalara başladı. Kurduğu iş hızla gelişince, buna tekstil, tasarım ve grafik bölümlerini de ekledi. 1964'te Londra'da ilk "Habitat" mağazasını açtı. Bu mağazalar zinciri 1980'de İngiltere'ye, Fransa'ya, Belçika'ya ve ABD'ye yayıldı. Kreasyonları sayısız ödül kazandı; Victoria and Albert Museum konseyi ile Royal College of Art'ın üyesidir.

Antonia Mulas

Pietro Consagra
Rosso Levanto (1973)
Versilia taşı

CONRART (Valentin), fransız yazar (Paris 1603 - *ay. y.* 1675). Evi, klasik fransızcayı oluşturan düşünür ve yazar topluluklarından birinin uğrak yeriydi. Chapelain ve Guez de Balzac ile birlikte, eleştirmesi için kendisine getirilen birçok yapıtı titizlikle inceleyerek, çağdaşlarının edebiyat anlayışını değiştirdi. Fransız akademisi'nin ilk sürekli yazmanı oldu. Mektupları *(Lettres)* ve anıları *(Mémoires)* yayımlanmıştır.

CONRİNG (Hermann), alman bilgin (Norden, Doğu Friesland, 1606 - Helmstedt 1681). Helmstedt'te tıp profesörü oldu (1636), Harvey'in kan dolaşımına ilişkin görüşlerinin yayılmasına katkıda bulundu ve kimyada çağdaş görüşleri savundu. Yenilik tutkusu, bazı merkantilist kuramları eleştirmesine ve istatistik sorunuyla ilgilenmesine yol açtı.

CONROY (John Wesley CONROY, **Jack** —denir), amerikalı yazar (Missouri 1899 - *ay.y.* 1990). Proleter romanlarında (*The Disinherited,* 1933; *A World to win,* 1935) herkesin iktisadi güçlerce biçimlendirildiği bir Amerika'yı anlatır. Zenci göçleri üzerine, *They seek a city* adlı yapıtı (1945) yazdı.

CONSAGRA (Pietro), italyan heykelci (Mazara del Vallo, Sicilya, 1920). Önce anlatımcı, sonra soyut olan heykelciliği, 1952'den başlayarak figür ve insan ilişkileri temalarına yöneldi ("Conversazione Liberale"). Yapıtlarında kimi zaman bölmeler ve boşluklar, kimi zaman da renk hacimden daha ağır basar.

CONSALVİ (Ercole), romalı kardinal ve devlet adamı (Roma 1757 - Anzio 1824). 1796'da Roma hükümetine girdi, 1800'de Venedik Kardinaller meclisi kâtibi oldu, seçilmesine yardım ettiği papa Pius VII tarafından kardinalliğe yükseltildi ve bakanlığa getirildi. Fransa ile ilişkilerin düzeltilmesi gerektiğine inanan Consalvi, bir konkordato yapılması için yürütülen görüşmelerin kritik bir anında Paris'e gitti. Bu konkordato 15 temmuz 1801'de imzalandı. Roma'ya döndüğünde, bir yandan Fransızlar'ı gücendirmemeye dikkat ederken, bir yandan da Kilise'nin ve Papalık devletinin haklarını savundu. Fakat, Fesch ile araları açıldı ve Napoléon I'in öfkesini üstüne çeken Consalvi, 1806'da istifa etmek zorunda kaldı. Papanın tutuklanmasından sonra Paris'e gitmeye zorlandı (1809), sonra Reims'e sürüldü (1810-1813). 1814'te serbest bırakıldıktan sonra Papalık'ı temsil ettiği Viyana kongresi'nde, Papalık devletlerinin büyük bir kısmının yeniden kurulmasını ve Papalık temsilcilerine tüm öteki elçilere kıyasla öncelik tanınması hakkını elde etmeyi başardı. Çok güç koşullar altında yeniden Roma hükümetinin başına geçti, ihtiyatı da elden bırakmadı. Ancak onun ölçülü davranışlarına kızan Avusturya,"zelante"leri ona karşı kışkırttı. Karşı tarafın adayı Leo XII'nin papalığa seçilmesiyle (1823) Consalvi gözden düştü.

CONSCİENCE (Hendrik), hollandaca yazan belçikalı yazar (Anvers 1812 - Brüksel 1883). Romantik esinli tarihi romanları (*le Lion de Flandre* [fr. çev.], 1838; *Jacob Van Artevelde,* 1849; *Batavia,* 1858) ve kimi zaman köy, kimi zamansa burjuva törelerini dile getirdiği çalışmalarıyla (*le Conscrit* [fr. çev.], 1850; *le Fléau du village* [fr. çev.], 1855; *le Gant perdu* [fr. çev.], 1872) "halkını okumaya heveslendirdi".

CONSECRATİO, Roma imparatorunu ya da imparator ailesinden bir kişiyi kutsallaştırma törenini belirten latince sözcük. Bir Roma imparatorunun consecratio töreni çok gösterişli ve görkemli olurdu. Tören ancak Roma'da yeni bir kült yerleştirme yetkisini elinde tutan Senato'nun onayı alındıktan sonra düzenlenebilirdi. İmparatorun bedeni ve balmumundan tasviri, Campo Marzio'da kurulan, heykellerle süslenmiş ve örtülerle kaplı anıtsal bir odun yığınının üstüne yerleştirilirdi. Magistratusların, çeşitli sınıfların ve ordunun katıldığı bir geçit töreninden sonra odun yığını ateşe verilirdi. Bu yığından havalanan bir kartal, artık bir *Divus* olan imparatorun tanrısallığa geçişini simgelerdi.

CONSEJOS, Yeniçağ'da İspanya'nın hükümet konseylerini belirten isp. sözc. (Castilla konseyi ya da Kraliyet konseyi örneğine göre örgütlenen devlet'in gelişimi, uzmanlaşmış konseylerin birbiri ardına kurulmasını gerekli kıldı: Inquisición [1483], Aragón [1494], Órdenes [1495], Hacienda [1523], İndias [1524], İtalia [1555], Portugal [1580] ve Flandes [1588].)

CONSELHEİRO LAFAİETE, Brezilya'da (Minas Gerais) kent, Belo Horizonte'nin G.'inde; 45 000 nüf. Manganez işletmesi. Otomobil yedek parçaları ve demiryolu gereçleri yapımı.

CONSENSUS a. (uyuşma anlamında latince sözc.). Uluslarar. huk. Uluslararası örgütlerde giderek yaygınlaşan bir karar alma yöntemi. Bu yöntemin özelliği fiili bir oylamaya başvurmadan bir karar çıkarmak ve böylelikle itirazlarla oylamaya katılmamaların görünmesini önlemektir.

CONSENTES, bir kuruldaymış gibi yan yana oturan on iki büyük tanrıyı belirten latince sözcük. Forum üzerinde bu tanrılar için bir revak yapılmıştı.

CONSETT, Büyük Britanya'da (Durham) kent, Newcastle-upon-Tyne'ın G.-B.'sında; 35 400 nüf. Madenkömürü yatakları. Demir-çelik fabrikası.

CONSİDÉRANT (Victor), fransız siyaset adamı (Salins, Jura, 1808 - Paris 1893). Politeknik okulu'nda öğrenim gördü, fourierciydi, subay oldu, 1836'da ordudan ayrıldı. Le Phalanstère'i (1832-1834), sonra da la Phalange'ı (1836-1849) yönetti, konferanslar vererek, yazılar yazarak Fourier'nin en etkin tilmizlerinden biri oldu. Önceleri Temmuz monarşisi'ne yakınlık duyarken, zamanla demokrasiyi benimsedi ve 1843'te muhafazakâr fourierciIerden koptu. Bu tarihten başlayarak 1848 öncesi fransız sosyalistlerinin temel fikirlerinden biri olan "çalışma hakkı" kavramını halk arasında yaygınlaştırdı. Fakat Considérant'ın sosyalizmi, işçilerden çok, burjuva aydınlar arasında başarı kazandı. Nisan 1848'de Loiret bölgesinden Kurucu meclis'e, 1849'da da Seine bölgesinden Yasama meclisi'ne milletvekili seçildi; montagnardlara yaklaştı ve 13 haziran 1849 olayına katılınca sürgüne mahkûm edildi. Önce Belçika'ya, sonra, 1852'de Texas'a gitti. 1854-1869 arasında, kendi kurduğu ortaklık temeline dayalı bir tarım kolonisinde yaşamaya başladı, ancak bu deney başarısızlıkla sonuçlandı. 1869'da Fransa'ya dönen Considérant, 1871'de önce Uluslararası işçi birliği'ne girdi, ardından da Paris Komünü'ne katıldı. Yayımladığı en önemli yapıtlar şunlardır: *Destinée sociale* (Toplumsal yazgı) [1834-1844], *Nécessité d'une dernière débâcle politique en France* (Fransa'da son bir siyasi çöküş gerekliliği) [1836], *Manifeste de l'école sociétaire* (Ortaklaşacı okul manifestosu) [1841], *Exposition abrégée du système phalanstérien de Fourier* (Fourier'nin falanster sisteminin özet açıklaması) [1845], *Théorie du droit de propriété et du droit au travail* (Mülkiyet hakkı ve çalışma hakkı kuramı) [1845] ve *le Socialisme devant le vieux monde* (Eski dünya karşısında sosyalizm) [1848].

Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence *(Romalılar'ın yükseliş ve çöküş nedenleri üzerine düşünceler),* Montesquieu'nün tarihi ve felsefi yapıtı (1734). Yazara göre Roma'nın yükselişi, hükümdarlarının kişisel değerlerine, sonra da cumhuriyetçi erdemlere bağlıdır: disipline saygı, yasalara uyma, yurdu taparcasına sevme, eşitlik duygusu ve senato'nun ölçülülüğü ve sözünü dinletebilmesi. Çöküşün nedeni ise imparatorluğun aşırı büyümesi, uzak ülkelerde yapılan savaşlar, imparatorluk savunmasının yabancılara teslim edilmesi ve törelerin bozulmasıdır. Montesquieu, insansal olayların tümünü yalnızca insana, onun karakterine, törelere, halkların siyasal sistemlerine bağlar. Demek ki bu yapıtla, Thukydides, Polybios ve Machiavelli ile sürdürülen akılcılığa, tarihi anlamak için yeniden başvurulmuştur. Montesquieu, bu akılcı tutumuyla, Bossuet'nin kaderciliğine karşı çıkar.

CONSİLİUM FRAUDİS, *hile niyeti* anlamında lat. sözcükler. Bir borçlu kendini borcunu ödeyemeyecek bir duruma sokacak eylemde bulunursa hile niyetiyle hareket etmiş sayılır. Alacaklı, bu durumda tüm işlemlerin iptalini ve zararlarının gi-

derilmesini sağlayan actio pauliana davasını açabilir.

CONSİSTORİUM a. (toplantı yeri anlamında geç lat. sözc.). **1.** Roma'da bulunan kardinallerden oluşan ve çok önemli durumlarda toplanan kurul. **—2.** Luthercilikte bir kilisenin (değişen oranda) rahip ve dindışı kişilerden oluşan yönetici organı. **—3.** *Yahudi consistorium*'u, sinagog konseyi'nin toplantısı.

—Rom.tar. Constantinus'dan başlayarak Prenslik meclisi'ne verilen ad. Meclis birleşimlerinin imparatorun önünde yapılması nedeniyle üyeler tıpkı kilisede ("sacrarium") olduğu gibi, ayakta ve sessizce dururlardı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Rom.tar. *Vicarius a consiliis sacris*'in başkanlık ettiği, saray quaestor'u, bürolar genel yöneticisi, iki maliye bakanı, consistorium kontları (imparatorca seçilirdi) ve büro başkanları (temel bir işlevleri vardı) gibi sürekli üyelerden oluşan consistorium (*consistorium principis* ya da *sacrum*) imparatorun hem kişisel mahkeme heyeti, hem de yasama ve diplomasi konularında danışma kuruluydu; imparator, yabancı elçileri bu kurulun önünde kabul eder, kararlarını burada alırdı. Karar metinleri, birleşimlere yazman olarak katılan noterlerce son biçimine sokulurdu.

CONSOL a. (bulucusu *Consol*'un adından). Değişken özellikte yönlendirilmiş yayımlı bir radyobikın sistemi kullanarak yapılan radyoelektrikle uzun yol seyir yöntemi.

—ANSİKL. İkinci Dünya savaşı sırasında ilk kez Alman deniz ve hava kuvvetlerince kullanılan consol, çizgilerin, noktaların ve sürekli bir sesin, merkez istasyonundan kesintisiz yayımına dayanır. Yayımın tümüne göre sürekli sesin konumunu belirleyen seyir subayı özel haritalardan ve çizelgelerden yararlanarak kendi konumunu belirler. Bu yöntemin tek sakıncası yalnızca işitsel kullanıma dayanması ve seyir subayı için yorucu olmasıdır. Consol'un yerini otomatik loran* ve decca* sistemleri almıştır.

Consolatione philosophiae *(De)* [Felsefenin avutması üzerine], Boetius'un hapishanede yazdığı yapıt. Bu yapıtta felsefe, yazara, kendisini kurtarmaya gelen ve yükselip ulaşacağı gerçek yurdunu gösteren avutucu bir tanrıça olarak görünür. Beş kitaptan oluşan bu diyalogda, nazım ve düzyazı, karışık olarak kullanılmıştır.

CONSOLO (Vincenzo), italyan yazar (Sant' Agata di Militello 1933), L. Sciascia ve C. E. Gadda'nın etkisinde romanlar (*Il sorriso dell'ignoto marinaio*, 1976) yazdı.

CONSORT a. ve sıf. (ing. sözc.). İngiliz anayasa hukukunda, hükümdarın, siyasal yetkilere sahip ve krallık ayrıcalıklarından yararlanan kocası ya da karısı. (*Prince consort* deyimi, başka ülkelerde bir kadın hükümdarın taçsız eşini belirtmek için kullanılmıştır.)

—ANSİKL. İngiltere'de kraliçenin kocasıyla ilgili belirlenmiş herhangi bir kural yoktur. Kendi haklarına dayanarak hüküm süren altı kadın hükümdardan (Mary I Tudor, Elizabeth I Tudor, Mary II Stuart, Anne Stuart, Victoria ve Elizabeth II) yalnızca Elizabeth I evlenmedi. Diğer beşinin kocaları değişik statülerden yararlandılar. Daha önce kendi başına hükümdarlık yetkileri kullanan Felipe II, Mary I ile evlenince krallık yönetimine katılmaktan kesinlikle uzak tutuldu. Buna karşılık, William III, Parlamento'dan, karısıyla birlikte taç giyme ve ömür boyu krallık ayrıcalıklarından yararlanma hakkını elde etti. Kraliçe Victoria'nın kocası olan Saksonya-Coburg'lu prens Albert'in mevkii, teşrifat sorunundan ötürü, 1857'de çıkartılan bir yasayla resmen belirlendi. Kraliçe Anne'ın kocası Danimarka prensi George, kraliçenin bütün uyruklarından üstün bir mevkideydi. Kraliçe Elizabeth II' nin kocası Edinburgh dükü de, buna benzer ayrıcalıklardan yararlanmaktadır.

CONSTABLE a. (ing. sözc. esk. fr. *connétable*). Polis görevlisi.

—ANSİKL. Bu deyim, Ortaçağ İngiltere-si'nde, ortaya çıktıktan kısa bir süre sonra, saray amirinden başka krallık şatolarının yöneticileri ve ordu komutanları için de kullanılmaya başladı. Her kontlukta, "kralın barışı"nı sürdürmek üzere seçilen iki şövalyeye de aynı ad verilir oldu. Winchester statüsü (1285) ile ulusal milislerin yeniden örgütlenmesi sırasında, yerel kolluk işleriyle de görevlendirilen tithing (köy polisi) ve hundred (bucak polisi) şefleri, constable adını aldılar. XIX. yy.'da kontluk polisi yeniden örgütlendiği zaman, bu unvan polis memurlarına bırakıldı.

ABD'de constable'lar şiddet sonucu ölüm vakalarında gömme izni verdikleri için, adli tabip görevi yaparlar. İlçelerin altbölümlerinde genel oylamayla seçilirler.

CONSTABLE (Henry), ingiliz şair (Newark 1562 - Liège 1613). Katolik dinine geçti, soneler yazdı (*Diana*, 1592-1594); ayrıca Shakespeare'e esin kaynağı olduğu ileri sürülen *Venus and Adonis* (1600) adlı bir yapıtı vardır.

CONSTABLE (John), ingiliz ressam (East Bergholt, Suffolk, 1776 - Londra 1837). Bir un fabrikası sahibinin oğluydu. 1799'da öğrenci olarak girdiği Royal Academy'de Poussin ve Claude Lorrain gibi klasik manzara resmi ustalarının yapıtlarını inceledi. Önceleri dinsel konulara yöneldi. Benjamin West'in etkisinin görüldüğü Branthem kilisesi sunakarkalığını (1804) bu dönemde gerçekleştirdi. Gainsborough, Wilson ve hollandalı ustaların etkisiyle yeniden manzara resmine döndü. Daha çok ingiliz taşrasından, en başta doğduğu yer Suffolk olmak üzere (*Flatford değirmeninin Stour ırmağı üzerindeki bir havuzdan görünümü*, 1811 taslağı, Victoria and Albert Museum; *Beyaz at*, 1819, Frick Collection, New York), Hampstead (bulut önçalışmaları) ve Salisbury' den (*Salisbury katedrali'nin piskoposluk binası bahçesinden görünümü*, 1823, Victoria and Albert Museum) esinlendi. İngiliz manzara resminin tartışmasız ustası olan Constable, doğayı ve atmosferi en iyi betimleyen sanatçılardan biridir. Önçalışmalarında aşırı bir titizlik gösterirken tablolarında kullandığı canlı renklerle de coşkulu bir romantizmi sergilemekten geri kalmamıştır. 1824'te Paris'te sergilenen *Saman arabası* (1821, National Gallery) adlı tablosu, Delacroix gibi sanatçılar ve genç Barbizon okulu ressamları için önemli bir esin kaynağı olmuştur. Buna rağmen, Constable Royal Academy'e ancak 1829'da kabul edilmiştir. Manzara resimleri dışında, birkaç portre ve çok sayıda karakalem resim ve taslak gerçekleştirmiştir. Çocuklarından birçoğu kendisi gibi ressamdı; özellikle ALFRED (1826-1853) ve LIONEL (1828-1887) birbirlerine yakın tarzda çalışmalar vermişlerdir.

CONSTANCE DE PROVENCE, provencelı prenses (öl. Melun 1032), Provence kontu Guillaume I ile, Anjoulu Adélaïde'in (ya da Blanche) kızı. 1003'e doğru Fransa kralı Robert II ile evlendi. 1030'da oğulları Henri ve Robert'i krala karşı ayaklandırdı.

CONSTANS I (320-350), Roma imparatoru (337-350), Constantinus I ile Fausta'nın üçüncü oğlu. Constantinus I'in vasiyetinde yer alan yeğenlerinin öldürülmesinden sonra iktidarı kardeşleri Constantius ve Constantinus ile birlikte paylaştı. Hüküm sürmek için çok genç olduğundan kendine düşen payı istedi ve isyan etti. 340'ta ağabeyi Constantinus II ona saldırdı ama yenildi ve öldürüldü. Böylece Constans I Batı Roma'ya tek başına egemen oldu. Doğu Roma'da diğer kardeşi Constantius II ariusçuluğu desteklerken, ortodoksluğa bağlı kaldı ve aziz Athanasios'un güçlenmesine katkıda bulundu. Bir komplo sonucu öldürüldü.

CONSTANS (Jean), fransız siyaset adamı (Béziers 1833 - Paris 1913). 1876'da Haute-Garonne milletvekili seçildi. Arkadaşı olduğu Gambetta'yı Mac-Mahon'a karşı destekledi. Mayıs 1880'de, Freycinet hükümetinde, Ferry'nin bakanlar kurulunda da sürdüreceği (eylül 1880 - kasım 1881) içişleri bakanlığı görevine getirildi; tarikatlara karşı çıkartılan kararnameleri etkin biçimde uyguladı. Çinhindi genel valiliğinden sonra yeniden içişleri bakanı (1889-1892) oldu ve Boulanger'ye karşı kararlı bir savaşım yürüttü. Bu usta politikacı karşısında Boulanger kaçmaktan başka çare bulamadı (nisan 1889). 1889-1906 arasında Haute-Garonne senatörü, 1898'den 1907'ye değin de İstanbul büyükelçisi oldu. Fransız uyruklu Tubini ve Lorando'dan borç

A.C.L.

Hendrik **Conscience**

Giraudon

John **Constable**
Weymouth koyu (1827)
Louvre müzesi, Paris

olarak alınan ve Abdülaziz'in tahttan indirilmesi için kullanılan 750 000 altının ödenmesi için Babıâli'ye başvurdu. Bu borç ödenmeyince Fransa'ya gitti (1901). Fransa, borca karşılık olmak üzere Midilli adası gümrüğü gelirine, adaya asker çıkararak, el koydu. Borcun ödenmesine başlanmasından sonra İstanbul'a döndü.

CONSTANT (Constant A. NIEUWENHUYS, —denir), hollandalı sanatçı (Amsterdam 1920). Deneysel Reflex topluluğu (1948) ve Cobra hareketi içinde yer aldı. 50'li yıllardan başlayarak, "birlikçi" ve oyuna dayalı bir şehircilik ("New Babylon") üzerine çok sayıda tasarı geliştirdi.

L. L.

Marius Constant

■ **CONSTANT** (Marius), fransız besteci (Bükreş 1925). Doğduğu kentte başlayan öğrenimini Paris konservatuvarı'nda tamamladı (1945-49). Yetişmesinde O. Messiaen'ın payı büyüktür. *Le Joueur de flûte* adlı radyofonik balesiyle 1952 İtalya ödülü'nü kazandı. 1973-78 arasında Paris operası müdürlüğü yaptı; 1978'de Paris konservatuvarı'nda orkestralama ve çalgılama öğretmenliğine getirildi. 1963'te *Ars Nova* adlı, çağdaş bestecilerin yapıtlarını başarıyla seslendiren çalgı topluluğunu kurdu. 1968'de Ulusal büyük müzik ödülü'nü aldı. Besteci olarak ününü, 1959'da bestelediği *Orkestra için 24 prelüd* ile kazandı. Rastlantısal müziğe; anlatıcı, orkestra şefi-koregraf, 23 doğaçlamacı ve 10 çello için 1962'de bestelediği *les Chants de Maldoror* adlı yapıtında da doğaçlamaya yöneldi. Roland Petit için baleler (*Eloge de la folie*, 1966; *Nana*, 1976), çok sayıda çalgı müziği yazdı: *14 Stations* (1970), *Stress* (1977), vb. Ayrıca tiyatro türünde de eserler verdi: *La Tragédie de Carmen* (1981).

■ **CONSTANT DE REBECQUE** (Benjamin), fransız yazar ve siyaset adamı (Lozan 1767 - Paris 1830). Söylevler ve broşürler yazarak, burjuva liberalizminin sözcülüğünü yaptı; Schiller'in *Wallenstein*'ını, önemli bir "önsöz" ekleyerek uyarladı ve hayatının bütün edebi verimini içeren en büyük araştırma yapıtını, *De la religion considérée dans sa source, sa forme et ses développements*'ı (Kaynağı, biçimi ve gösterdiği gelişmeler açısından din) [1824-1831] yayımladı. Bugün okunan yapıtları yalnızca *Adolphe*, *le Cahier rouge* (1907) ve *Cécile* (1951) adlı romanlarıdır. 18 Brumaire'den hemen sonra Tribunat'ya seçildi, 1802'de bu meclisten kovuldu ve Madame de Staël ile birlikte Coppet'ye ve Almanya'ya gitti; imparatorluğa karşı mücadeleye devam etti, Bernadotte'un tahta adaylığını destekledi, ama Napoléon'un isteği üzerine, Yüz Gün sırasında geri döndü ve *Acte additionnel*'i kaleme aldı; Restauration döneminde yeniden sürgüne gönderildi, daha sonra, Meclis feshedilince, Sarthe'dan (1819), sonra Paris'ten (1824) milletvekili seçilerek liberal muhalefete katıldı.

Lauros-Giraudon

Benjamin Constant de Rebecque
Hercule de Roches'un
bir portresinden ayrıntı
Carnavalet müzesi, Paris

CONSTANŢA → KÖSTENCE.

CONSTANTİA (Flavia Julia), romalı prenses (öl. 333'e doğr.), Constantius Chlorus ile Büyük Constantinus'un kız kardeşi. Doğu imparatoru Licinius Licinianus ile evlendi. Ariusçuluğa bağlı bir kişi olarak, İznik konsili kararıyla sürülen Arius'u geri getirtti.

CONSTANTİA (Flavia Maxima), romalı prenses (362-383), Constantius II ile Faustina'nın kızı. Babasının ölümünden sonra doğdu. 374'te imparator Gratianus ile evlendi.

CONSTANTİN I MAC FEROUS (öl. 820). Pictler'in kralı (789-820). Kâğıt üzerinde de olsa, Scotlar'ı egemenliği altına aldığı sanılır. Sonraları Britanya adalarını yakıp yıkacak olan İskandinav akınları onun döneminde başladı.

CONSTANTİN II (öl. Forgant in Fife 877), Scotlar'ın ve Pictler'in kralı (863-877), Kenneth I'in oğlu, Donald I'in yeğeni ve ardılı. Saltanatı, İskandinavlar'a karşı giriştiği uzun savaşlarla geçti ve onlar tarafından öldürüldü.

CONSTANTİN III (öl. Saint Andrews 952), Alba kralı (900-942). 904'teki zaferiyle, iskandinav ilerleyişini durdurdu, daha sonra etki alanını Strathclyde'a yaydı. 906'da, Scone kenti yakınında İskoçya kilisesi'nin büyük ruhani meclisini topladı. Northumbria'daki Danimarkalılar ile yakınlık kurduğu için, 934'te İskoçya'yı istila eden Anglosaksonlar'ın kralı Aetheistan ile savaşa tutuştu; Brunanburh'ta yenildi (937). 942'de, vârisi Malcolm lehine tahttan feragat etti.

CONSTANTİN IV (öl. Rathinver Almond 997), Alba kralı (995-997).

■ **CONSTANTİNUS I Büyük** (Caius Flavius Valerius Aurelius) [Naissus, Niş, 270 ile 288 arası - Nikomedeia 337], Roma imparatoru (306-337), Constantius Chlorus ile Helena adlı bir cariyenin oğlu. Bir handa hizmetçi olan Helena'ya sonradan oğlu Constantinus tarafından *augusta* unvanı verildi ve Kilise de onu azize katına çıkardı. Constantius caesar olunca, Constantinus Nikomedeia'da imparator Diocletianus'un yanında yetiştirildi. Diocletianus, 295-296'da Mısır seferine giderken Constantinus'u birlikte götürdü. Diocletianus'un tahttan çekilmesinden sonra Constantinus, Galerius'un yanında kaldı ve Sarmatlar ile savaştı. Constantinus Chlorus ölünce, askerleri Constantinus'u "augustus" ilan ettiler (306) ama, Galerius ona yalnızca "caesar" unvanını verdi. Ertesi yıl, Constantinus augustusluğunu Maximianus'a kabul ettirdi ve onun kızı Fausta ile evlendi. 308'de Carnuntum'da bir araya gelen Diocletianus ile öteki imparatorlar, Constantinus'u yalnızca caesarlıkla yetinmesi için ikna etmeye uğraştılarsa da başaramadılar. Maximianus ile çatışan Constantinus onu Marsilya'da esir aldı ve 310'da intihara zorladı. 311'de Galerius'un ölümü, Doğu augustuslarından Licinius Licinianus'a kız kardeşi Constantia'yı vererek onunla ittifak yapan Constantinus'a, bütün gücünü Maxentius'a karşı kullanma olanağını sağladı: İtalya'ya inerek Roma üzerine yürüdü. Maxentius ile Flaminia yolu üzerinde Milvius köprüsünde karşılaştı (28 ekim 312); savaştan Constantinus galip ayrıldı, Maxentius'un cesedi ertesi gün Tiber nehrinde bulundu.

Bu başarı üzerine senato Constantinus'a *primus augustus* unvanını verdi. Constantinus, 313 yılı başında Licinius ile Milano'da buluştu. İkisi, *Milano* ya da *Constantinus fermanı* diye bilinen bir dizi karar aldılar. Bu fermana göre, Galerius' un dinsel hoşgörü konusundaki fermanının kapsamı genişletilerek hıristiyan olma özgürlüğü ilan ediliyor, el konmuş kilise mallarının da geri verilmesi öngörülüyordu. Licinius'un 313'te Maximinus Daia' yı saf dışı bırakması üzerine geriye kalan iki augustus bozuştular (316) ve birbirini izleyen savaşlara giriştiler. Önce Hadrianopolis yakınlarında, ardından 324'te Khrysopolis'te yenik düşen Licinius, Constantinus'a teslim olmak zorunda kaldı. Constantinus, canını bağışlayacağına söz vermiş olmasına rağmen Licinius'u idam ettirdi ve bu tarihten başlayarak da imparatorluğun tek hâkimi oldu.

Constantinus, 324'teki zaferinden sonra iki sorunla karşılaştı: tehdit altındaki sınırların savunulması ve ailesi içindeki anlaşmazlıklar.

Constantinus, daha gençliğinde Asya' da, Tuna'da ve Ren boylarında savaşmıştı. Tehlikeyi biliyor ve asıl tehdidin Doğu' dan geleceğini hesaplıyordu. Oğulları Crispus ile (daha sonra) Genç Constantinus'u Almanlar'a ve Franklar'a karşı Ren boylarını savunmakla görevlendirdi. Kendisi de, önce Gotlar'a, sonra da Sarmatlar'a karşı Tuna savaşlarını yönetti. 324'te yendiği Gotlar'ı barışa zorladı; bu barış sayesinde Ulfilas birkaç yıl sonra onları ariusçu Credo'ya göre hıristiyanlaştırdı. Sarmatlar ise imparatorluk içinde dağıldılar (334). Persler ile olan çatışma daha da tehlikeliydi. Şapur II'nin reşit olmasından başlayarak gittikçe artan uyuşmazlık, Constantinus'un ölümünden az önce bir çatışmaya dönüştü ve Constantinus'un vârislerine ağır bir miras olarak kaldı.

İmparator ailesi ise zaten birlik halinde değildi: caesar olan Crispus'u üvey kardeşleri ve üvey annesi Fausta uzun süredir kıskanmaktaydılar. Fausta, 326'ya doğru Crispus'u kendisine hakaret etmekle suçlayınca Constantinus oğlunu idam ettirdi. Fakat, çok geçmeden Fausta da zina suçuyla aynı akıbete uğradı.

• *Din alanındaki çalışmaları*. Hıristiyanlık propagandacılarına göre, Constantinus, Milvius köprüsü savaşı arifesinde tanrısal bir esinle aydınlanmış ve bir gece içinde hıristiyan oluvermişti. Başka bir görüşe göre ise, Constantinus eyyamcının biriydi, inançlarına aldırmadan tam zamanında galip tarafın yanında yer almayı bilmişti. Gerçekte, Constantinus, *Sol İnvictus* adıyla anılan ve güneşe tapınmayı öngören tektanrılı bir dine inanıyordu. Pek iyi tanımlanmamış, tek bir tanrıdan esinlendiği kanısındaydı; dogmaları belirsiz bir çeşit yaradancılığa inanıyordu. Herkese istediği tanrıya inanma serbestliğini tanımasının (Milano fermanı) ve her dine kendi içinde huzur ve birlik sağlama kaygısının (İznik konsili) nedeni buydu. Constantinus Kilise'nin dışında olmakla birlikte, hem "dışarıdan piskopos", hem de *pontifex maximus*'tu; ayrıca pagancılığın başı olarak, birbirine karşıt dinleri kendi kişiliğinde birleştiriyordu. Dolayısıyla, bir din değiştirme sözkonusu değildi. Belki de, yaşamının sonlarına doğru, çeşitli etkilerle hıristiyanlığı kabul etmiştir: çevresinde ve imparatorluk içinde hıristiyanların gitgide daha önemli yerlere gelmeleri; 326 yılındaki cinayetlerden sonra hıristiyan din adamlarının ona uyarılarda bulunmaları; ariusçuluğun imparatora ayrıcalıklı bir yer sağlayan bir öğreti olduğunun keşfedilmesi (ortodoksluğa göre Baba ile Oğul aynı düzeyde yer alırlarsa da, onlarla kullar arasında sonsuz bir mesafe vardır; oysa, ariusçuların ileri sürdükleri gibi Baba ile Oğul arasında farklı kutsallık dereceleri varsa, o zaman kullar arasında da farklı mertebeler olabilir ve Oğul nasıl kullara Baba nezdinde aracılık ediyorsa, imparator da tanrı katında kullara aynı şekilde aracılık edebilir); ve nihayet, Nikomedeialı Eusebios'un, çevirdiği entrikalarla Constantinus'un, ölüm döşeğinde ariusçu inanışa göre vaftiz edilmesini başarması (337).

Din değiştirme tarihi ne olursa olsun, Constantinus'un hıristiyanlığın imparatorluk içinde ağırlık kazanmasını sağladığı bir gerçektir. Hıristiyanlara tanıdığı haklar şöyle sıralanabilir: ibadet özgürlüğü, kilise mallarının geri verilmesi, kilise adamlarının *munera*'dan muaf tutulması, Kilise'ye miras hakkı tanınması, bekârlığa verilen cezaların kaldırılması, adli ayrıcalıklar, hıristiyanların Licinius'u ve daha sonra Şapur'a karşı korunması, Helena'nın kutsal yerleri ziyareti ve bazilikalar yapılması. Constantinus ayrıca, pagancılık ve yahudiliğe karşı önlemler de aldı: tapınakların kapatılması, resmi makamlarca tanrılara kurban kesmenin yasaklanması, Iupiter Capitolinus onuruna kutlama şenlikleri yapan askerlerin kınanması. Ayrıca, yarı resmi bir nitelik kazandırdığı Kilise'de oynadığı rol de önemlidir: donatusçu çatışmaya (Ankyra konsili, 314) ve ariusçularla ortodoksları karşı karşıya getiren çatışmaya müdahalesi (İznik* konsili' nin toplantıya çağrılması ve örgütlenmesi [325]; İznik inancasının zorla kabul ettirilerek ariusçulukla mücadeleyi desteklemesi; sonra tutum değiştirerek İskenderiye ortodoksluğuna karşı ariusçuluğu desteklemesi). Büyük Constantinus'un

tüm eylemleri tek bir hedefe, Kilise'nin birliğine yönelikti.

• *İdari ve siyasal alandaki çalışmaları.* Constantinus ile imparatorluk, kesin olarak tanrısal hukuka dayalı mutlak bir monarşi oldu. İmparator her şeyin merkeziydi. Onun kullandığı, dokunduğu her şey, sarayına, odasına ve giysilerine varıncaya kadar, kutsaldı. 326 yılında "susturucular" ortaya çıktı; bunların görevi imparatorun huzurunda dinsel bir sessizlik sağlamaktı. Cumhuriyet döneminden miras kalan kurumlar yürürlükten kalktı. Roma senatosu artık bir belediye meclisinden ibaretti, ayrıca Konstantinopolis'te de bir ikincisi oluşturuldu. Konsüllük, artık yalnızca onursal bir unvandı. Hükümdarın doğrudan temsilcileri, devlet çarkını tümüyle ele geçirdiler: kontlar eski görevlilerin yanı başında yer aldılar, sonra da gerek sivil yönetimde, gerekse orduda onların yerine geçtiler. İmparatorluğun her tarafına dağılan *agentes*in rebus*'lar her şeyi denetliyor, rapor veriyor, suçluyor ve gerektiğinde kovuşturma açıyorlardı.

Tüm uyruklar, hükümdarın mutlak kudreti karşısında bir tür eşitlik içinde sıralanıyorsa da, aralarında, hükümdarın gözüne girme derecesine göre toplumsal bir hiyerarşi de kurulmuştu. Herkes, içinde bulunduğu duruma ve yükümlülüğe sıkı sıkıya bağlıydı (bu durum özellikle kaçmayı ve vergi kaçakçılığını önlemeyi sağlıyordu).

Toplumsal basamağın en tepesinde şu ayrıcalıklı sınıflar yer alıyordu: ilke olarak süvari sınıfının mirasçıları olan *perfectissimi;* öncelikle, senatörler sınıfının mirasçılarından oluşan fakat aralarında süvari sınıfından da önemli kişiler bulunan *clarissimi.* Clarissima'lık, zamanla babadan oğula geçen toplumsal bir sınıf oldu.

Vergiler ağırlaştı: Diocletianus dönemi vergilerine, senatörlere konan özel vergi olan *gleba,* tüccardan alınan *chrysargyre* ve belediye decurio'larından düzensiz olarak alınan *taç altını*'nı eklendi. Constantinus, *aureus*'un yerini alan altın sikkeyi *(solidus)* bastırttı; enflasyonla mücadele etmek için bu paranın değerini sabit tuttu.

Constantinus orduyu da yeniden düzenledi: *praetorluk* muhafız alayını kaldırıp onun yerine *domesticus* alayını kurdu. Daha önemlisi, sınır ordusu *(limitanei)* ile ihtiyat kuvveti olarak bulundurulan müdahale ordusunu *(comitatenses)* birbirinden ayırdı. Tartışma konusu olan bu işlem, *limes**'in istilacılar tarafından aşılması durumunda imparatorluğun savunmasız kalmamasına yarayacaktı.

Constantinus'un başardığı işlerin son ve belki de en önemlisi Doğu İmparatorluğu'nun başkenti olarak, Roma ile rekabet edecek ama onu gölgede bırakmayacak olan Konstantinopolis'i kurdurmasıydı: burası stratejik açıdan daha iyi konumda ikinci bir başkent durumuna geldi. Ne var ki, kentin kurulması, istemeden de olsa, Bizans İmparatorluğu'nun başlangıcını oluşturacaktı.

Constantinus, imparatorluğu beş mirasçısı (üç oğlu [Constantinus II, Constans I, Constantius II] ve iki yeğeni [Dalmatius ve Hannibalianus]) arasında bölüştürülmüş olarak bıraktı. Ölümünden hemen sonra mirasçılar arasında bir bunalım baş gösterecek, bunu izleyen kavgalar imparatorluğun zayıflamasına, Doğu ve Batı imparatorlukları arasında bölünmenin hızlanmasına yol açacak ve istilacı kavimlerin işini kolaylaştıracaktı.

Constantinus konusunda bir yargıya varmak güçtür. Adının hıristiyanlıkta, yanlış olarak da olsa bir simge diye benimsenmesi ve bugün de böyle kabul edilmesi, tarihi etkiledi: Papalığın Ortaçağ' da dünyevi iktidarının kurulması, Roma piskoposuna yapılan uydurma bir bağışa, "Constantinus bağışı"na dayanır. Hıristiyanlığın paganlık âlemine üstün gelmesi de genellikle yine Constantinus'a mal edilir; hıristiyanlarca Constantinus, hıristiyanlığın başkahramanı, İncil'in yeni Davut'u olarak kabul edilmiştir.

—İkonogr. İmparator gerek sağlığında, gerek ölümünden hemen sonra madeni paralar veya madalyalar üzerinde (Paris' teki Bibliothèque Nationale'de bulunan Beistegui koleksiyonunda yer alan altın madalya), ince taşlar üzerine işlenmiş olarak, tarihi alçakkabartmalarda (Roma'daki Constantinus kemeri) ve tamoyma olarak sık sık betimlenmiştir. Forum'daki Constantinus bazilikası'nda bulunan dev heykelinden parçalar (Palazzo dei Conservatori avlusu, Roma), kaplıcalarından gelen bir heykel (San Giovanni di Laterano), Uffizi müzesi'nde bir büst, Niş'te altın yaldızlı bir başka büst (Belgrad müzesi) de günümüze gelmiştir. Constantinus' un eski ikonografisi de boldur: Bari katedrali'ndeki exultet kemer kavsi (XIII. yy.); Quattro Santi Coronati kilisesi'nde (Roma), San Silvestro di Santa Croce kilisesi'nde (Floransa, XIII. yy.), yer alan freskler; Arezzo'da San Francesco kilisesi'nde Piero Della Francesca'nın *Vittoria e Visione di Constantino*'su. İmparatorun Jules Romain tarafından resmedilmiş hayatı Vatikan'da *Camera*'lardan birini süslemektedir. Bunlardan başka, Maratta'nın *Constantinus putları yok ederken* (Laterano), Le Brun'ün *Constantinus'un savaşı ve zaferi* (gravür, Audran), Valdés Leal'in *Constantinus dua ederken* (Madrid) adlı tablolarını, Bernini'nin yaptığı atlı heykeli (San Pietro'nun giriş kısmı, Roma) ve Raffaello ile Rubens'in modellerine göre dokunan duvar halısı takımlarını sayabiliriz.

CONSTANTİNUS II Genç (317 - Aquileia 340), Roma imparatoru (337-340), Constantinus I ile Fausta'nın büyük oğlu. Kardeşleri Constantius ve Constans ile bir dönem ortaklaşa iktidar sürdürdükten sonra kendisine Batı İmparatorluğu verildi. 340'ta imparatorlukta kendi payını isteyen Constans'a saldırdı; yenildi, kaçarken öldürüldü.

CONSTANTİNUS, Roma İmparatorluğu'nu gaspeden zorba (öl. Arles 411). Bretagne birliklerince imparator ilan edildi (407); Galya'nın bir kesimini aldı ve Burgundlar'ın istilasını geciktirdi. Galya' nın güneyinde Alenler'e ve Süevler'e karşı savaştı. Oğlu Constans'ı caesar yaptı, o da İspanya'da babasının otoritesini sağladı. Constantinus Gotlar ile savaşırken, generallerinden Gerontius, Maximus'u imparator ilan ederek Constans'ı öldürdü. Constantinus da dönüşünde Arles'da kuşatıldı ve öldürüldü.

CONSTANTİNUS I (öl. 715), 708'den 715'e değin papalık yaptı. Suriye asıllıdır. Ravenna başpiskoposunun isteklerine karşı başarıyla mücadele etti. İustinianos II'nin isteği üzerine Nikomedeia'da kaldı (710-711) ve Roma kilisesi ile imparator arasındaki gergin ilişkileri yumuşatmayı başardı. Daha sonra İustinianos'un yerini alan Philippikos Bardanes'in desteklediği monotelizme karşı savaştı.

CONSTANTİNUS II, 767-768 arasında düzmece papa. Laik aristokrat partiyi temsil eden kardeşi Nepi dükü Toto'nun zoruyla bu makama geçmişti. Ruhani meclis başkanı Christophus'un kışkırtması üzerine papazlar aristokrasisi tarafından görevden alındı. Stephanus III'ün seçilmesinden sonra bir manastıra çekilmek zorunda kaldı. Kısa süre sonra gözleri oyuldu ve konsil önüne çıkarılarak tüm kararları geçersiz sayıldı.

Constantinus bağışı *(Düzmece),* Lorenzo Valla'nın incelemesi (1440; basılışı 1520). Latince adı *Laurentii Vallensis de falso credita et ementita Constantini donatione Libellus*'tur. XII. yy. derlemelerinde *Decretum Gratianus* adıyla anılan ve Roma ile İtalya'nın mülkiyetinin imparator Constantinus tarafından papa Silvester'e verildiği gösteren "Constantinus bağışı" adlı düzmece belge, XIII. yy.'a kadar gerçek olarak kabul ediliyordu. Lorenzo Valla'nın bu açıklaması, sözkonusu sahtekârlığa karşı girişilen ilk bilimsel saldırı oldu.

Constantinus bazilikası, Roma'da Forum alanında önemli kalıntıları bulunan antik yapı. Yapımını imparator Maxentius (306-312) başlatmış, Constantinus tarafından değişikliğe uğratılarak tamamlatılmıştır; Constantinus'un dev bir heykelinin bulunduğu bir absidayla sona eren tonozlu üç sahından oluşuyordu. Heykelin birkaç parçası bugüne kadar korunmuştur (Palazzo dei Conservatori avlusu).

CONSTANTİUS I CHLORUS (Caius Flavius Julius, Maximianus tarafından evlat edinildikten sonra **Marcus Flavius Valerius**), 305-306 arasında Roma imparatoru (225'e doğr. - Eboracum, bugün York, 306). İllyria asıllı, kültürlü, hoşgörülü, aynı zamanda değerli bir komutandı. Carus zamanında Sarmatlar'ı yendi. Diocletianus, dörtlü yönetim sistemini (tetrarchia) oluşturduğunda Constantius'u augustus unvanı alan Maximianus'a yardımcı sıfatıyla caesar yaptı, özellikle Galya, Bretagne ve İspanya savunmasını ona verdi. Trier'de kalan Constantius Bretagne'ı yeniden ele geçirdi (296) ve Germenler'i üst üste yenilgiye uğrattı. Güneşe tapan *(Sol İnvictus),* ancak büyük bir olasılıkla cariyesi Helena'nın inandığı hıristiyanlıkla daha önceden ilişkisi bulunan Constantius, Galya'da ve Bretagne'da hıristiyanlara karşı 303 fermanını ılımlı biçimde uyguladı, yalnızca birkaç dinsel yapıyı yıktırmakla yetindi. Diocletianus ile aynı anda (1 mayıs 305) Maximianus'un tahttan vazgeçtiği sırada augustusluğa getirildi. Galerius'un kışkırtmasıyla Diocletianus'un kendisine verdiği illyrialı subay Severus'u caesar olarak kabul etmek zorunda kaldı. Bundan hoşnut kalmayan, imparatorların en yaşlısı Constantius Chlorus, Boulogne'da kendisine katılan oğlu Constantinus'un caesar unvanına adaylığını desteklemeye hazırlanırken ayaklanan Pictler'e karşı giriştiği bir seferin başlarında York'ta öldü. Metresi Helena'dan Constantinus I ve Constantia adlı iki çocuğu, Maximianus'un üvey kızı, karısı Theodora'dan ise, Julianus'un babası Constantius da dahil olmak üzere birçok çocuğu oldu. İkinci Flavius hanedanının kurucusudur.

CONSTANTİUS II (317-361), 337-361 yılları arasında Roma imparatoru, Constantinus I ile Fausta'nın ikinci oğlu. Ölümünden sonra, imparatorluğun bir bölümünün, yeğenleri Dalmatius ve Hannibalianus'a verilmesini isteyen babasının vasiyetine uymayarak, imparatorluğu kardeşleri Constantinus II ve Constans I ile paylaştı. Payına Asya ve Mısır düştü, ama, kardeşi Constantinus II'nin Aquileia'da ölmesinden sonra (340) Balkanlar'ı da ele geçirdi. 338'den 350'ye kadar Doğu'da durmaksızın savaşmasına rağmen, Persler tarafından tehdit edilen imparatorluk sınırlarında güvenliği sağlayamadı. Ariusçuluk (359'da Rimini konsili) yandaşı olan Constantius II ortodoksluktan yana olan kardeşi Batı Roma imparatoru Constans ile çatıştı. Constans'ın ölümünden sonra (350), zorba Magnentius'u Mursa'da (Pannonia) yendi (351), İtalya'yı (352) ve Galya'yı (353) fethetti. Böylece imparatorluğun birliğini sağladı, ama en iyi Roma birlikleri Mursa'da birbirine düştüğünden gücü çok azaldı. 357 yılında, sınırlarda, Sarmatlar ve Persler ile yeniden savaşmak zorunda kaldı. 355'te Galya'yı savunma göreviyle kendisine "caesar" unvanını verdiği Julianus'tan yardım istedi ama Julianus Lutetia'da imparator ilan edildi (360). Constantius, Julianus ile savaşmak için Galya'ya yöneldiği sırada yolda öldü.

CONSTANTİUS III (Flavius), (Naissus, bugün Niş - öl. 421). 421'de Roma

Anderson-Giraudon

Constantius I Chlorus
taş büst

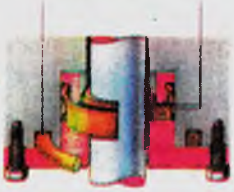
Scala

Büyük Constantinus I
bronz baş
İ.S. IV. yy.
Belgrad Ulusal müzesi

imparatoru. İllyrialıydı. Honorius'un generali, comes, sonra da patricius oldu. Arelate'de zorba Constantinus'u yendi, Athaulf'u ve Gotlar'ı Aquitania'ya yerleştirerek onları İtalya'dan uzaklaştırdı. 417'de Honorius'un üvey kız kardeşi ve Athaulf'un dul karısı Galla Placidia ile evlendi. 421'de Honorius ile birleşti, ama Theodosius II onu tanımadı.

CONSTANZA DE CASTİLLA, castillalı prenses (öl. 1160), Castilla kralı Alfonso VII'nin kızı, Fransa kralı Louis VII'nin ikinci karısı (1154). Bu evlilik ve Louis VII' nin kız kardeşi Constance de France'ın Raimond V de Toulouse ile evlenmesi, Fransa'nın güney sınırlarındaki konumunu sağlamlaştırmasını sağladı.

Constellation, Lockheed Aircraft Corporation'ın yaptığı dörtmotorlu sivil ve askeri nakliye uçağı. İlk modeli deneme uçuşunu 9 ocak 1943'te Burbank'ta (Kaliforniya) yaptı. Savaş sonunda USAF'ta 14 tane Constellation vardı. Burbank'taki fabrikalarda yapılan diğer uçaklar sivil şirketlere verildi. Constellation, ilk ticari uçuşunu 5 şubat 1946'da gerçekleştirdi. L-149 adı verilen ilk modelinin başlıca özellikleri şunlardı: kanat açıklığı 37,49 m, uzunluk 29 m, kalkışta toplam kütle 39 110 kg, maksimum yolcu sayısı 60, Wright R-3350 Cyclone 18 tipi 2 200 B.B'lik pistonlu dört yıldız motor, hız 500 km/sa, yakıt ikmali yapmadan ulaşabildiği uzaklık 4 900 km. 1951'e kadar sivil ve askeri amaçlarla 5 modelde 232 Constellation üretildi. Daha sonra Constellation' ın yerini, ilk uçuşunu 13 ekim 1950'de yapan L-1049 Super-Constellation aldı. Daha uzun (34,65 m) ve daha ağır olan (68 100 kg) Super-Constellation çeşitli düzeltmelerle yetkinleştirildi. 1957'ye kadar bu uçağın 8 modelinden 254 tane üretildi.

sızdırmazlık contası

CONSUALİA a. (lat. sözc.). Roma'da, tanrı *Concus* onuruna 15 aralıkta tarlalar ekildikten ve 21 ağustosta hasat yapıldıktan sonra düzenlenen şenlikler. (Bu şenliklerde araba, koşumsuz at ve katır yarışları yapılırdı. Evcil hayvanlar, çiçeklerle süslenirdi.)

CONSUELO (Beatriz), Brezilya kökenli kadın dansçı (Porto Alegre 1929). İsviçre uyruğuna geçti. Rio de Janeiro belediye tiyatrosu'na solo dansçısı olarak girdi, 1949'da yıldız dansçı oldu. Marquis de Cuevas'ın topluluğunda 1953-1962 arasında *les Sylphides, Pas de quatre, Don Kişot* gibi yapıtları yorumladı, 1953'te G. Skibine'in *l'Ange gris*'sinin ve D. Lichine'in *Corrida*'sının prömiyerinde dans etti (1957). Bu topluluk dağılınca (1962), Güney Amerika'ya gitti. Sonra Cenevre'de Serge Golovin'in Grand Théâtre' daki topluluğuna katıldı. Burada, Wladimir Skuratoff'tan sonra dans okulu müdürlüğüne getirildi (1966). Okulun en iyi öğrencileriyle 1979'da Ballet Junior'u kurdu.

CONSULARİTAS a. (lat. sözc.). Rom. tar. Konsüllük yapmamış kimselere Roma imparatorlarınca verilen konsüllük rütbesi.

CONSUS, Roma'nın en eski tanrılarından biri; adına düzenlenen şenlikler sırasında yeraltındaki sunağının üstü açılırdı. Bereketli toprağın simgelerinden biriydi.

Lockheed Aircraft

dörtmotorlu nakliye uçağı Constellation New York üzerinde uçarken

CONTA a. Bir birleştirmenin sızdırmazlığını sağlayan, çeşitli maddelerden yapılmış garnitür.

—Aşındc. *Taşlama taşı contası*, taşlama taşı ile sıkma parçası arasına yerleştirilen yaprak biçiminde sıkıştırılabilir malzeme.

—Ayakkc. Ökçeyi ya da dıştabanı yerleştirirken boşlukları dengelemek için konulan kösele parçası.

—Dy. İki bitişik rayın uçlarını birbirine bağlayan düzenek. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yalıtkan conta*, bir hattın iki bölümünü birbirinden elektriksel olarak yalıtmaya yarayan cebireleme düzeneği.

—Elektrotekn. Yağ ya da gaz kaçaklarını engellemek ya da tozun girmesini önlemek için döner bir makinenin mil yatağına yerleştirilen sızdırmazlık düzeneği.

—Hidr. pnöm. Sızdırmazlık sağlamak için karşılıklı iki yüzey arasına yerleştirilen parça. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Döner conta*, bir ya da birçok boruyu döner bir parçaya sızdırmaz biçimde bağlamaya olanak veren düzenek.

—Isıbil. *Otoklav conta*, buhar aygıtlarında kullanılan ve buharın basıncıyla yerine oturan kapama düzeneği.

—Isıl mot. *Silindir kapağı contası*, içten yanmalı bir motorda, silindir blokuyla silindir kapağı arasına yerleştirilen sızdırmazlık contası.

—ANSİKL. Dy. Rayları birleştirme yöntemine göre birleşik, destekli, kaynaklı, gönyeli, almaşık, desteksiz, yalıtkan ve verevli contalar vardır. Ray contası genellikle cebirelidir. Bunlar "cebire" denilen ve her iki rayın mantarı ile pateni arasına yerleştirilen düz iki parçadan oluşur. Bu parçalar, her rayın gövdesini delip geçen değişik sayıda cıvatalarla birbirine sıkıştırılır.

—Hidr. pnöm. Sızdırmazlık contaları, birleştirilecek yüzeylerdeki düzensizliklere uyum sağlayacak şekilde biçim değiştirebilen, ezilebilir bir maddeden yapılır: conta sıkılarak kaçağı önlenmek istenen akışkanın basıncından yüksek bir basınca ulaşana değin ezilir. Akışkanın ayırtedici özelliklerine göre, metal yapraklardan (kurşun, bakır vb.), deriden ya da plastik maddeden kesilmiş contalar elde edilebilir. Birçok halde, örneğin ötelenme devinimi yapan bir milin sızdırmazlığını sağlamak için parçalardan birinde bu amaçla açılmış bir boyun ya da bir pah içine kısmen yerleştirilen elastomerden yapılmış *simit conta* kullanılır. Ötelemeli millerde akışkanın basıncıyla mile dayanan bir *ağızlı conta*'dan da yararlanılabilir; döner millerde ise ağızlı conta bir yayla sıkışır.

Contadora grubu, Orta Amerika ülkelerinin sorunlarını çok taraflı görüşmeler yoluyla çözmek için Meksika, Venezuela, Panamá ve Kolombiya'nın oluşturduğu topluluk (1983). Orta Amerika'nın sorunlarının bir Doğu-Batı çatışmasından çok, yöredeki iktisadi, toplumsal ve siyasal dengesizliklerden kaynaklandığını savunan gruba, aynı yıl Kosta Rika, Nikaragua, Honduras, Salvador, Guatemala ve Dominik de katıldı. Grup, Orta Amerika ülkeleri için 15 maddelik bir barış anlaşması tasarısı hazırladı. Birkaç kez değiştirilen tasarıya göre, üye ülkelerin askeri ya da siyasal bloklara katılmaları, yasal hükümetleri devirmek üzere gerilla girişimlerini desteklemeleri, üçüncü ülkelerin saldırılar için yöredeki ülkelerin topraklarından yararlanmaları yasaklanıyor; orduların, ulusal güvenlik gereksinmeleri oranında sınırlandırılması, askeri harcamaların milli gelirle orantılı tutulması öngörülüyordu. Nikaragua'daki gerillaları hükümete karşı destekleyen Kosta Rika, Honduras ve Salvador anlaşmayı imzalamadı. ABD, anlaşma imzalansa da Nikaragua'daki gerillalara yardımı sürdüreceğini açıkladı. Grup, Avrupa topluluklarından da iktisadi yardım da sağladı.

CONTAGEM, Brezilya'da (Minas Gerais) kent, Belo Horizonte'nin sanayi banliyösünde; 284 200 nüf.

CONTARİNİ, Venedik'e sekiz doge veren soylu aile. —DOMENİCO, 1043'ten 1070'e kadar Venedik doge'si; Zara isyanını bastırdı, San Marco kilisesi'ni tamamladı ve San Nicolo manastırı' nı yaptırdı. —İACOPO (Venedik 1195 - *ay. y.* 1280), 1275'ten 1280'e kadar Venedik doge'si. Ancona'yı yendi, İstria'da ve Bizans Latin İmparatorluğu'nun düşmesi üzerine Kandiye'de çıkan ayaklanmaları bastırdı. —ANDREA (öl. 1382), 1368'den 1382'ye kadar Venedik doge'si: Chioggia savaşı'na, Cenova donanmasını ele geçirerek son verdi (1381). —GASPARE (Venedik 1483 - Bologna 1542), katoliklerle protestanları uzlaştırmak için büyük çaba harcadı. —LUDOVİCO (öl. Venedik 1653), diplomat, Valtellina olayında Fransa ile anlaşmaya varılması ve Westfalen antlaşması'nda Venedik'in arabuluculuğu için görüşmeler yaptı. —NİCOLO (öl. 1631), 1630'dan 1631'e kadar Venedik doge' si. Genç ve yoksul soyluların başında, Venedik'in çöküşünü önlemek için ulusal bir hamle girişiminde bulundu, ama başarısızlığa uğradı. —DOMENİCO (öl. 1675), 1659'dan 1675'e kadar Venedik doge'si. Türkler ile yapılan Kandiye savaşı'nı sona erdirdi. —ALVİSE (öl. 1684), 1676'dan 1684'e kadar Venedik doge'si. Kandiye savaşı'nın izlerini silmek için, her türlü çarpışmadan kaçındı, ama daha sonra, Polonya kralı, imparator ve papanın Türkler'e karşı kurdukları birliğe katıldı.

CONTARİNİA a. (italyan böcekbilimci N. B. *Contarini*'nin adından). Bazen ekilen bitkilere çok zararlı olabilen çok küçük sinekleri içeren cins. (İkikanatlıların *Nematocera* öbeği; mazısineğigiller familyası.)

—ANSİKL. Bu cinsin Avrupa'ya özgü birçok türü bilinir. Buğday sineği *(Contarinia tritici)*, çiçek açmasından önce başakçıkların kapçıkları arasına yumurtlar; aynı tohumun içinde 15-20 larva birden gelişir; tohumsa gelişemez ya da kurur; bundan sonra larvalar toprak altına girer ve burada 10 ay kalır; sonra, haziranda, sinek olarak ortaya çıkar. *C. pirivora*'nın larvaları armut fidanlarında yaşar; *C. viticola*'nın larvalarıysa bağlara saldırır. *Contarinia* cinsinin *C. medicaginis* gibi bazı türlerinin larvalarıysa başka ekinlere zarar verir. *Contarinia* cinsinin üyeleriyle başlıca mücadele yolu, doğal mücadele yardımcıları, yani *Contarinia* cinsi üyelerinin yumurtalarında, larvalarında ve nemflerinde asalak yaşayan zarkanatlılardır.

CONTENAU (Georges), fransız arkeolog (Laon 1877 - Paris 1964). Louvre müzesi doğu antikçağı bölümü müdürlüğü (1927) yaptı. Louvre okulu'nda ders verdi. Sus'ta (İran), Sidon (Lübnan), Tepe Giyan'da (İran) birçok kazıya katıldı. 1946'da Basel'e yerleşti. Revue d'assyriologie'ye düzenli olarak yazılar yazdı. *Manuel d'archéologie orientale* (Doğu arkeolojisi elkitabı) [1927-1947, 4 cilt] adlı bir yapıt yayımladı.

CONTESSA (Karl Wilhelm SALİCE), alman yazar (Hirschberg, Silezya, 1777 - Berlin 1825). Birlikte çocuklar için masallar yazdıkları La Motte-Fouqué ve *Die Serapionsbrüdern* adlı yapıtında Sylvester adıyla portresini çizen Hoffmann'ın dostuydu. —Kardeşi, CHRİSTİAN JACOB (Hirschberg 1767 - Greiffenberg yakınında 1825), romanlar (*Der Freiherr und sein Neffe*, 1824) ve oyunlar da yazdı.

CONTESSA LARA → CATTERMOLE MANCİNİ (Evelina).

CONTHEY, İsviçre'de (Valais) komün, Morge ırmağı kıyısında, ırmağın Rhône ırmağına kavuştuğu yer yakınında; 4 800 nüf. Bağcılık.

CONTİ ya da **CONTY sülalesi,** Bourbon sülalesinden gelen Condé sülalesinin büyük kolu. 1558'de kurulan sülale 1614'te ortadan kalktı. 1629'da yeniden kuruldu ve 1814'te tamamen ortadan kalktı. —FRANÇOİS **de Bourbon, Conti** mar-

kisi, sonra prensi (La Ferté-sous-Jouarre 1558 - Paris 1614), Louis I'in üçüncü oğlu. Vâris bırakmadan öldü. —ARMAND **de Bourbon, Conti** prensi (Paris 1629 - Pézenas 1666), Henri II de Bourbon'un ikinci oğlu, Prensler Fronde'unun tertipçilerinden. —LOUIS ARMAND I **de Bourbon, Conti** prensi (Paris 1661 -Fontainebleau 1685),bir öncekinin oğlu. —FRANÇOIS LOUIS **de Bourbon, La Roche sur- Yon,** sonra **Conti** prensi (Paris 1664 - *ay. y.* 1709), bir öncekinin kardeşi. 1697'de Polonya tahtına çıktı, ancak iki yıl sonra çekilmek zorunda kaldı. —LOUIS FRANÇOIS **de Bourbon, Conti** prensi (Paris 1717 - L'Isle-Adam 1776), bir öncekinin torunu. 1744'te Avusturya Veraset savaşı sırasında Fransa'nın İtalya ordusunu yönetti ve Cuneo zaferini kazandı. —LOUIS FRANÇOIS JOSEPH **de Bourbon, Conti** prensi (Paris 1734 - Barcelona 1814), bir öncekinin oğlu. 1793'te hapsedildi. Kurtulduktan sonra (1795) İspanya'ya sığındı ve orada vâris bırakmadan öldü. Onunla birlikte Conti sülalesi sona erdi.

CONTİ, kökeni XI. yy.'a dayanan romalı aile. Yıldızı XV. yy.'da parladı, XIX. yy. başlarında söndü. Aile imparatorluktan "Poli dükleri" unvanını elde etmişti. Kilise'ye birçok kardinal ve papalık saray temsilcisi (bu görev uzun süre aile içinde kalmıştır) yetiştiren Contiler'den Michelangiolo Conti, Innocentius XIII adıyla papalık yaptı (1721-1724). —Aynı adı taşıyan bir başka aile, XIII. yy.'da Verona'ya egemen olmuştur.

CONTİ (Giusto DE'), italyan yazar (Valmontone 1379'a doğr. - Rimini 1449), petrarcacı şair (*La bella mano,* 1440).

CONTİ (Niccolo DEİ), XV. yy.'ın venedikli gezgini (Chioggia - Venedik 1469). 1428 - 1453 arasında Hindistan, Seylan ve Sumatra'yı dolaştı. Güney Çin'e de gitmiş olması mümkündür. Marco Polo'dan sonra, çağının en önemli gezginidir.

CONTİ (Natale), italyan hümanist (Milano 1520 - *ay. y.* 1582). Latince bürlesk bir şiir (*Myrmicomyomachia,* 1550) ve Avrupa'da çok okunan bir mitoloji incelemesi (*Mythologica sive explicationes fabularum,* 1561-1564) yazdı.

CONTİ (Antonio), italyan yazar ve filozof (Padova 1677 - *ay. y.* 1749). Newton'un dostu, Vico'nun mektup arkadaşı, Voltaire'in çevirmeniydi. Roma tarihinden esinlenmiş trajediler (*Drusus,* 1747) ve yeniklasikçiliğe öncü sayılan estetik incelemeler yazdı (*Dell'imitazione* [Taklit üzerine], *Trattato de' fantasmi poetici* [Şiirsel imgeler üzerine inceleme]). Felsefi denemeleri de vardır. İlkin skolastik felsefeden yanaydı, daha sonra Malebranche ile dostluk kurdu ve descartesçılığı savundu.

CONTİ (Augusto), italyan filozof ve siyaset adamı (San Piero alle Fonti, San Miniato yakınında, 1822 - Floransa 1905). Floransa Yükseköğrenim enstitüsü'nde öğretmenlik yaptı; *Evidenza, Amore e Fede o i criteri della filosofia* (Apaçıklık, aşk ve inanç ya da felsefenin ölçütleri, 1858) adlı yapıtında, hıristiyanlığı savunan bir felsefe ortaya koydu. Siyasal açıdan bir liberaldi ve Papalık siyaseti ile italyan birliğine duyduğu özlemi bağdaştırmak istedi.

CONTİ (Luciano), italyan hidrolik mühendisi (Floransa 1868 - Frascati 1940). 1897'den 1913'e kadar Siena sukemerinin projelerini hazırladı ve çalışmaları yönetti. Eski deneysel yöntemler yerine, bilimsel temeller üstüne kurulmuş yeni yöntemler geliştirdi ve sukemerleri için yepyeni bir yapım tekniği yarattı. Bu tekniği 1913'te Padova, 1919'da Pisa ve 1922 -1938 arası Roma mühendislik okullarında okuttu. Stra Hidroteknik enstitüsü'nde yaptığı kuramsal araştırmalar içinde önemli olanlar, su borularında sürekli rejimde akış, seddelerin sağlamlığı ve ırmak erozyonuyla ilgili çalışmalarıdır.

CONTİLE (Luca), italyan yazar (Cetona in Val di Chiana 1505 - Pavia 1574), şiirler (*Rime,* 1560), bir Lombardia savaşları tarihi (1564) ve gerçekçi komediler yazdı.

CONTİNİ (Gianfranco), italyan yazar (Domodossola 1912). Filolog ve edebiyat eleştirmeni, hem B. Croce'nin hem L. Spitzer'in okulunda yetişti, başlıca çalışmaları ortaçağ edebiyatı üstünedir (*Saggio di un' edizione critica di Bonvesin de la Riva* [Bonvesin de la Riva'nın yapıtlarının bir eleştirel baskı denemesi], 1935), ama bazı çağdaş yazarlar (Pasolini, Gadda, Pizzuto, Zanzotto) üstüne çözümlemeleriyle de yeni bir çığır açtı (*Esercizi di lettura* [Okuma alıştırmaları], 1941; *Varianti e altra linguistica* [Değişkeler ve başka dilbilim], 1970).

CONTİNUO a. ("sürekli" anlamında ital. sözc.). Müz. SÜREKLİ BAS*'ın eşanlamlısı.

CONTRACTİON-RELEASE a. (amerikanca deyim). Modern dans terminolojisinde, hareketlere eşlik eden solunum (soluk alma ve verme) ritminin dayandığı temel.

CONTRAPPOSTO a. (ital. sözc.) Güz. sant. Bir heykelde, ayakta dinlenen insanın durumunu belirten sözcük. Contrapposto'da, vücudun ağırlığını tek bacak taşır, bu bacak tarafındaki omuz ise kalkıktır.

Contraria contrariis curantur *(Karşıtlar karşıtlarla iyileştirilir),* homeopatinin *Similia similibus* (Benzerler benzerleriyle iyileştirilir) özdeyişine karşı klasik tıbbın ileri sürdüğü özdeyiş.

Contratación (Casa de) → CASA DE CONTRATACIÓN.

CONTRATADOR, bir mültezimi ya da Portekiz kralının bir ticaret asentosu (ispanyolca *assiento*) akdettiği kesenekçiyi belirten portekizce sözcük. Contratador tüccarlara taşıma lisansları (*avenças*) veriyordu. Böylece contratadorlar XVI. yy.'dan başlayarak ticaretin denetimini ele geçirdiler.

CONTRERAS (Francisco), şilili yazar (İtata 1877 - Paris 1932). Uzun süre yaşadığı Fransa'da Latin Amerika edebiyatının tanınmasını sağladı. Şair olarak çağdaşçı akıma bağlanır (*Esmaltines,* 1898; *Toisón,* 1906).

CONTREXÉVİLLE, Vosges'larda (Fransa) komün, Vittel'in 5 km G.-B.'sında, 4 598 nüf. Louis XVI'nın kayınpederi Stanislaw Leszczyński'nin burada kalmasından bu yana, mineralli sularıyla ünlü bir merkezdir.

Control Data, amerikan bilgisayar üretim şirketi. 1957'de William C. Norris ve bir teknisyen ekibince, transistörün yeni teknolojilerinden yararlanan ilk bilgisayarları yapmak amacıyla kuruldu. Şirket önce büyük bilgisayarlarda (bilimsel ve yönetim bilgisayarları) uzmanlaştı; daha sonra ilgi alanını hızla çevre birimlerine yöneltti. Control Data bugün bu sektörde dünyanın en önemli üreticileri arasında yer alır; ayrıca şirketlere kiralamak üzere geliştirdiği hesap merkezleri vardır.

CONTUBERNALİS a. (lat. sözc.). Antik Rom. **1.** Bir köleyle evli olan köle (erkek ya da kadın); karşı cinsiyetten bir köleyle yaşayan özgür erkek ya da kadın. **—2.** Aynı çadırda başka dokuz askerle kalan asker.

CONTUBERNİUM a. (lat. sözc.). Antik Rom. **1.** On neferlik çadır. **—2.** Köleler, ya da özgür bir kişi ile bir köle arasındaki evlilik. (Roma hukukunda böyle bir evlilik, yasal destekten yoksun basit bir birleşme sayılırdı.)

CONTY sülalesi → CONTİ.

CONUBİUM, evlilik anlamında lat. sözc.; Antik Roma'da, romalı yurttaşlar arasında ya da romalı yurttaşlarla evlenme hakkı. (Bu evlilikten dünyaya gelen çocuklar Roma yurttaşı sayılırdı.)

CONULARİA a. Paleont. Altı kare, eşkenardörtgen ya da üçgen biçimli piramit kavkılı hayvanları içeren cins. (Piramidin yüzleri, büyük tabanı kapatabilecek, hareketli yüzeylerle devam eder. Beden iç yapısı çok az bilinir; yalnızca Silures ve Trias dönemleri arasından kalma fosil örneklerinden tanınan bu organizmaların sistematikteki yeri belirsizdir; bununla birlikte doğruya en yakın görülen varsayım bu hayvanları *Pterobranchia* sınıfı üyelerine ve graptolitlere (stomokordalılar alttakımı) benzeten savdır.

CONUS a. (koni anlamında lat. sözc.). Etçil, zehirli, öndensolungaçlı, karındanbacaklı yumuşakçaları içeren cins. (Konikavkılıgiller familyasının örnek tipi.) —ANSİKL. *Conus* cinsi üyeleri, ön kesimi güdük, arka kesimi küt, dar ayaklı, ince göz dokunaçlı, çıkıntılı sifonlu hayvanlardır. Uzun, koni biçimli, çoğunlukla keçemsi bir dışderiyle kaplı kavkıları, canlı renkli bir zemin üstüne kahverengi desenlerle bezelidir. 150 kadarına Üçüncü Zaman arazilerinde fosil olarak rastlanan 500'ü aşkın türü bilinir. Yaşayan türleri sıcak denizlerde bulunur (Akdeniz'de bir tek türü vardır) ve yarıklara, kayaların deliklerine ve mercan kayalıklarında az derin gölcüklere sığınır.

conus
(Conus marmoreus)

CONVENALAR ya da **CONVENAE.** Esk. coğ. Galya'da halk. "Comminges"e yerleşmişlerdi. Başkentleri *Lugdunum Convenarum*'du (Saint-Bertrand-de-Comminges).

CONVENEVOLE da Prato, italyan gramerci (öl. Prato 1340'a doğr.). Carpentras'ta Petrarca'nın öğretmenliğini yaptı. Anjoulu Roberto'ya ithaf edilen latince bir şiirin ona ait olduğu söylenir.

Convention Parliament (25 nisan - 29 aralık 1660), presbiteriyenler tarafından atanan ingiliz parlamentosu. Bu parlamento 8 mayıs 1660'ta Charles II Stuart'ın yeniden tahta çıkarılmasını karar altına aldı; bu amaçla Stuart'ın delegeleri 16 mayısta Scheveningen'e onu almaya gittiler. 1642'den beri kabul edilmiş yasaları iptal eden parlamento, el koyulan malları kral, Anglikan kilisesi ve onların yandaşları arasında paylaştırdı; Cromwell ordusunun varlığına son verdi; ama dinsel törenlerde anglikan ve presbiteriyen yöntemlerini uzlaştırmayı başaramadı.

CONVİCT a. (ing. *convict,* forsa; lat. *convictum, convincere*'den, birisinin suçluluğunu kanıtlama), anglosakson ülkelerde sürgüne gönderilen ya da kürek cezasına çarptırılan kişi.

CONVİVİALİTY a. (ing. sözc.). Bir toplumun, kendini meydana getiren kişiler ve gruplar arasındaki karşılıklı ilişkileri ve hoşgörüyü kolaylaştırma ve destekleme yatkınlığı. (İvan Illich, *Conviviality* [1973] adlı yapıtında, üretmeci, teknikçi ve bürokratik olarak nitelediği modern toplumların karşısına çıkardığı siyasal yaşam tasarımını, bu terimle adlandırır.)

Convivio *(il)* [Şölen], Dante'nin 1306 -1308 arasında yazdığı sanılan felsefi yapıtı (ilk baskı, Floransa, 1490). Bir giriş bölümü ile şairin 3 *canzoni*'sinin 3 titiz ve ayrıntılı yorumunu içerir. Yapıt, tamamlanmamıştır. Dante burada, *İlahi komedya*'daki (Divina Commedia) bazı noktaları aydınlatan ahlaksal, bilimsel ve siyasal öğretiler geliştirir.

CONVOCATİON a. (ing. sözc.). Hırist. tar. İngiltere kilisesi'nin Canterbury ve York'ta toplanan meclislerine verilen ad. (Kilise'ye ait yasama yetkisi Parlamento'ya verilmiş olduğundan, bu meclisler yalnızca danışma organlarıdır.)

CONVOLUTA ROSCOFFENSİS a. Mikroskobik, sindirim borusu bulunmayan

National Portrait Gallery

James **Cook**
John Webber'in portresinden ayrıntı
National Portrait Gallery, Londra

Keystone

Calvin **Coolidge**

yassı deniz kurdu. (Çekik deniz sırasında yüzeye yayılan birçok koloni oluşturur; kabarık deniz sırasında kumların arasına gömülür. Ortakyaşar klorofilli kamçılıların özekdokusu içinde barınır. Akvaryumda bulunduğunda, hayvanın yaşamındaki bu çevrim gelgitlerin aralıklığına yakın aralıklarla bir süre devam eder. Türbelarların *Acoela* öbeği.)

CONVOLVULACEAE a. Bot. SARMAŞIKGİLLER familyasının bilimsel adı.

CONWAY ya da **CONWY,** Büyük Britanya'da liman kenti, Wales ülkesi'nde, *Conway* ırmağı halicinin kıyısında; 12 200 nüf. XIII. yy.'dan kalma sur ve şato. XIII.-XV. yy.'lardan kalma kilise. *Plâs Mawr House* (XVI. yy.'dan kalma, bugün sanat akademisi). Balıkçılık. Turizm.

CONWAY (Moncure Daniel), amerikalı kilise adamı (Falmouth, Virginia, 1832- Paris 1907). Birlikçi ve köleliğe karşı olan Conway, 1863-1884 ve 1892-1897 arasında İngiltere'ye yerleşti. Özellikle dinsel görüşlerini paylaştığı Thomas Paine üzerine yazdığı *Life of Thomas Paine* (Thomas Paine'in yaşamı, 1892) adlı yapıtıyla tanındı.

CONWAY OF ALLİNGTON (*sir* William Martin), ingiliz dağcı (Rochester 1856 - Allington, Kent, 1937). Karakurum'a yapılan ilk tırmanışlardan birini gerçekleştirdi (1892) ve Pioneer Peak'e (6 890 m) çıktı. And dağlarında, İllimani'ye ilk çıkan dağcıdır (1898'de güney doruğuna).

CONWY → CONWAY.

CONZE (Alexander Christian Leopold), alman arkeolog (Hannover 1831 - Berlin 1914). Berlin ve Göttingen üniversitelerinde arkeoloji eğitimi gördü. Halle (1863), Viyana (1869) ve Berlin (1877) üniversitelerinde görev aldı; Berlin Arkeoloji enstitüsü müdürü oldu (1877). Ege denizi'ndeki adalarda ve Anadolu'da araştırmalar yaptı. Benndorf ile birlikte Semadirek'te (1873 -1875) incelemelerde bulundu. Carl Humann ve R. Bohn ile birlikte Bergama kazılarını yönetti (1880-1886). Birçok kitap yayımladı: *Reise auf den Inseln des Thrakischen Meeres* (Trakya denizi adalarında geziler) [1860]; *Melische Tongefässe* (Melos toprak kapları) [1862]; *Reise auf der Inseln Lesbos* (Limni adasında geziler) [1865]; *Archäologische Unterschungen auf Samothrake* (Semadirek'te arkeolojik araştırmalar) [1875, 1880]; *Die Attischen Grab-reliefs* (Attike mezar kabartmaları) [1893-1900]; *Altertümer von Pergamon, I* (Bergama kalıntıları, I) [1912-1913].

COOGAN (Jackie), amerikalı sinema oyuncusu (Los Angeles 1914 - Santa Monica 1984). *Yumurcak* (The Kid, 1921) filminde birlikte oynadığı Charlie Chaplin tarafından üne kavuşturuldu; harika çocuk olarak tanındı. Yetişkinlik döneminde çocukluk yıllarının başarısına ulaşamadı.

COOK (John), ingiliz denizci ve XVII. yy. korsan gemisi kaptanı (öl. 1685'e doğr.). 1683'te önce Atlas okyanusu'nun Afrika dolaylarında düzenlenen bir korsan seferine komuta etti. Daha sonra Galápagos adalarına yerleşti ve Büyük Okyanus'ta korsanlık yaptı.

COOK (James), ingiliz denizci (Marton -in-Cleveland, Yorkshire, 1728 - Kealakekua körfezi, Hawaii adaları, 1779). Yoksul bir ailenin çocuğuydu, babasının patronu tarafından himaye edildi ve kabotaj gemileriyle seferlere çıkarak denizciliği öğrendi. 1755'te krallık donanmasına girdi, Saint Lawrence'ı hidrografya açısından inceledi ve böylece Québec'i ele geçirme harekâtını hazırladı (1759). 1768'de bilimsel bir seferin komutanı göreviyle *Endeavour* gemisiyle yola çıktı; 1769'da Tahiti'de Güneş diski üstünden Venüs'ün geçişini gözlemledi. Kral adına, sonradan Londra Coğrafya derneği (Society) şerefine Society İslands adını verdiği ada ve takımadalara el koydu. Ardından, güneyde bulunduğu varsayılan karalara ulaşmak için G.'e doğru yola çıktı. Gerçekte ise, yolculuğunun ekim 1769 ile mart 1770 arasındaki bu bölümünde, Yeni Zelanda kıyılarını belirlemeyi başardı. Daha sonra Avustralya'nın tüm doğu kıyısı boyunca yoluna devam etti ve bu geniş topraklara İngiltere kralı adına 23 ağustos 1770'te el koydu. Batavia'dan ve Ümit Burnu'ndan geçerek İngiltere'ye geri döndü (12 temmuz 1771). 13 temmuz 1772'de iki gemiyle yeniden sefere çıktı. Buz tabakasıyla örtülü kesimlerin kıyısında üç kez G.'e doğru gitmeyi denediyse de, karayı göremedi ve Tahiti, Avustralya ve Yeni Zelanda arasında kalan bölgeleri keşfetmeyi sürdürdü. 30 temmuz 1775'te geri döndüğünde döneminin coğrafya çalışmalarına büyük hizmette bulunmuştu: orta enlemler kadar uzanan Antarktika kıtasının gizemine son verdi.

Dünyada en az bilinen bölgelerden biri de Kuzey Pasifik'te bulunuyordu: bu bölge Cook'un üçüncü yolculuğunun hedefiydi. 12 temmuz 1776'da *Resolution* ve *Discovery* adlı gemilerle yola çıktı. Ocak 1778'de Sandwich adalarını (Hawaii) keşfetti, sonra Kuzey Amerika kıyılarında önemli hidrografya araştırmaları yaptı. Bering boğazında buzlarla karşılaştı, yoluna devam edemedi ve kışı geçirmek için Hawaii adalarına döndü. Ancak kötü havaların uzaması yüzünden İngilizler'in adalarda kalması, onlara yiyeceklerinin önemli bir bölümünü ister istemez veren ada halkı için ağır bir yük olmaya başladı. İlişkiler gerginleşti. Küçük hırsızlıklar sonucunda, adalı bir şef kavga sırasında öldürüldü. İngilizler taşa tutuldu ve Cook bir Hawaiili'yi öldürdü, kendisi de bir bıçak darbesiyle can verdi. Onunla birlikte, XIX. yy.'ın coğrafya keşiflerini şekillendiren önemli okyanusbilimsel seferler en büyük öncüsünü yitirmiş oluyordu.

COOK (Thomas), seyahat acentaları kurucusu (Melbourne, Derbyshire, 1808 - Leicester, 1892). Yoksulluk içinde geçen bir çocukluk döneminden sonra kendisini içkiyle savaşa adadı ve bu amaçla 1841'de Leicester ve Loughborough arasında bir eğlence treni seferi düzenledi. Daha sonra bu tür seferlerin sayısını giderek artırdı. Merkezi Londra'da Ludgate Circus'ta olmak üzere bütün büyük kentlerde seyahat acentaları açtı.

COOK (Eliza), ingiliz kadın edebiyatçı (Londra 1818 - Wimbledon 1889). Bir kadın gazetesi çıkardı (Eliza Cook's Journal, 1849-1854); ayrıca çocuklar için de Victoria döneminin havasını yansıtan birçok kitap yayımladı (*Melaia*, 1838; *New Echoes*, 1864).

COOK (Frederick Albert), amerikalı kâşif (Callicoon Depot, Sullivan County, New York eyaleti, 1865 - New Rochelle, New York eyaleti, 1940). 1891'de Peary'ye eşlik etti, daha sonra Peary ile rekabete girmesine yol açan bir kâşifler derneğinden yardım gördü. Şubat 1908'de Grönland'ın kuzey-batı kıyısından on eskimo ile yola çıktı, nisan 1909'da yalnız iki eskimo ile geri döndü. Kesin kanıt göstermeksizin Peary'den bir yıl önce, 21 nisan 1908'de kutba ulaştığını iddia etti.

COOK (Arthur James), ingiliz sendikacı (Wookey, Somerset, 1883 - Londra 1931). Köylü bir ailedendi, Wales bölgesinde maden işçisi oldu ve çok genç yaşta sendikal hareketlere katıldı. İki kez hapse atıldı (1918 ve 1921'de), Maden işçileri federasyonu sekreteri olarak 1920 yıllarındaki sendika mücadelelerinde çok önemli bir rol oynadı.

COOK adaları, Büyük Okyanus'ta ada, 8° ve 23° G. enlemleri arasında; 241 km^2; 19 000 nüf. (1991) iki öbeğe ayrılır: kuzeydeki altı ada mercan adasıdır; güneydeki dokuz adanın (bunların en önemlisi, takımadalarda yaşayanların yarısından çoğunu barındıran, kolayca yanaşılabilecek tek limanın [Avarua] bulunduğu, yönetimsel merkez Rarotonga'dır) hemen hepsi yanardağ kökenlidir.

1773'te James Cook'un bulduğu adalar 1888'de Büyük Britanya himaye bölgesi oldu, 1901'de Yeni Zelanda'ya bağlandı. Yeni Zelanda ile serbest ortaklık antlaşması imzalayan takımadalar bugün özerk toprak statüsündedir. Çoğunluğu protestan olan nüfus elli yıldır hızla artmıştı; ne var ki bugün Auckland'a doğru önemli bir göç olayı sürmektedir.

Mercan adalarının kaynakları (hindistancevizi ağacı, biraz taro, sedefli ve incili istiridye avcılığı) sınırlıdır ve adaların bazıları kalabalıktır. Yanardağ kökenli adalardaysa nüfus, verimli ve yoğun biçimde işlenen (hindistancevizi, muz, portakal, ananas, taro, tatlıpatates ve manyok, domates) kıyı şeridinde toplanır.

COOK boğazı, Yeni Zelanda'nın başlıca iki adasını birbirinden ayıran deniz kolu. En dar yeri 15 km.

COOK dağı, Yeni Zelanda'nın en yüksek doruğu, Güney adasında, ulusal parkın içinde; 3 764 m. Cook dağına ilk olarak 1894'te T. Fyfe, G. Graham ve J. Clark kuzey yamacından tırmandılar. 2 000 m yüksekliğinde, buzullarla kaplı Caroline Face'eyse 1970'te P. Gough ve J. Glasgow tırmandı.

COOK kırık zonu, G. Büyük Okyanus'ta, G. Fiji çanağını K.-B.-G.-D. doğrultusunda kesen fay zonu. Orta kısmında 25° G. 175° D.

COOKE (Henry), ingiliz besteci (Lichfield ? 1616'ya doğr. - Hampton Court 1672). Restoration döneminde krallık capella'sında çocuklar korosunun öğretmenliğini yaptı. Yirmi yıllık aradan sonra dinsel koro geleneğini yeniden başlattı. Kilise, saray ve tiyatrolar için besteler yaptı. Fransız ve italyan müziklerinden etkilenerek, İngiltere'de müzik beğenisinin değişmesine katkıda bulundu (aryalar, anthemler, odlar).

COOKE (*sir* William FOTHERGİLL), ingiliz kâşif (Ealing 1806 - Farnham, Surrey, 1879). Önce Edinburgh, Paris ve Heidelberg'de tıp öğrenimi yaptı ve bu sırada elektrikli telgrafla ilgilendi. İngiltere'ye dönünce Wheatstone ile işbirliğinde bulundu ve 1845'te ibreli telgrafı yaptı.

COOKEİT a. (fr. *cookéite*). Miner. Klorit grubundan, lityumca zengin mineral türü.

COOK İNLET, Alaska'nın güney kıyısında, Alaska körfezinin derin kolu; kıyısında Anchorage kenti kurulmuştur.

COOL sıf. (soğuk, rahat anlamında ing. sözc.). Müz. 1940'lı yılların sonunda bop üslubuna tepki olarak ortaya çıkan bir caz üslubunu belirtmek için kullanılır: *Cool caz.* —ANSİKL. Başlıca özellikleri, daha yalın ritimlerin kullanılması, yumuşak ve kısık sese önem verilmesidir. (Başlıca temsilcileri saksofoncu Herbie Steward, Stan Getz, Al Cohn, Zoot Sims, Lee Konitz, Jimmy Giuffre ve Paul Desmond, trompetçi Shorty Rogers, Pete Candoli ve Chet Baker ve davulcu Shelly Manne'dir.)

COOLEY (Charles Horton), amerikalı toplumbilimci (Ann Arbor 1864 - *ay. y.* 1929). Birincil grupları inceledi ve "Ben" in ya da "Kendi"nin, başkasının bakışında yansıyan imge üzerine kuruldüğu görüşünü *(looking-glass self)* ortaya attı. Toplumsal örgütlenmeyi, bütün parçaların birbirine bağımlı olduğu ve yeni bağıntıların, farklı parçalardaki değişikliklere göre yeniden örgütlendiği biyolojik organizmalara benzetti. Toplumsal ilişkilerde zihinsel yaşama üstünlük tanıyarak her türlü etkileşimin düşüncede yer aldığı görüşünü ileri sürdü. yapıtları: *Human Nature and the Social Order* (İnsan doğası ve toplumsal düzen), 1902; *Social Organization* (Toplumsal örgütlenme), 1909; *Social Process* (Toplumsal süreç), 1918; *Sociological Theory and Social Research* (Toplumsal kuram ve toplumsal araştırma), 1930.

Cooley hastalığı (amerikalı hekim Thomas Benton *Cooley*'in [1871-1945] adından), TALASEMİ'nin eşanlamlısı.

COOLİDGE (William Augustus BREVOORT), amerikalı dağcı (New York 1850 - Grindelwald 1926). C. Almer yönetiminde yüzlerce kez Alpler'e tırmandı; dağcılık yeteneklerinin pek gelişmiş olmamasına karşın birçok ilk tırmanışı gerçekleştirdi. Ömrünün son yıllarını dağcılık tarihini yazarak geçirdi.

COOLİDGE (Calvin), amerikalı devlet adamı (Plymouth, Vermont, 1872 - Northampton, Massachusetts, 1933). Northampton belediye başkanı, Massachusetts senatörü ve nihayet Massachusetts eyaletinin valisi oldu (1919-1920). Boston polislerinin grevini bastırarak ün kazandı. 1920'de ABD başkan yardımcılığına seçildi ve başkan Harding'in 2 ağustos 1923'te ani ölümü üzerine yerine geçti. Kasım 1924'te yeniden bakan seçilerek 1929'a kadar görevde kaldı.

Federal hükümetin üstünlüğüne karşı çıktı, görevi süresince çekingen davrandı, hemen hemen hiçbir eylemde bulunmadı. ABD onun yönetiminde olağanüstü bir refah dönemi yaşadı. Ama kırsal kesim, Coolidge yüzünden, ihtiyaç duyduğu desteği alamadı. Başkanlığı sırasında Dawes planı kabul edildi. İktidarı terk ederken Coolidge, yurttaşlarına bundan böyle geleceğe "iyimserlikle" bakabileceklerini açıkladı. Ne var ki, kısa süre sonra 1929 ekonomik bunalımı patlak verdi.

COOLİDGE (William David), amerikalı fizikçi ve kimyacı (Hudson, Massachusetts, 1873 - Schenectady, New York eyaleti, 1975). Massachusetts Institute of Technology'de, sonra da Leipzig Üniversitesi'nde eğitim gördü, 1905'te General Electric Company'ye girdi ve 1932'de bu şirketin araştırma hizmetleri müdürü oldu. 1908'de, hidrojen ortamında ve 3 500 °C'ta sinterleme ve çekiçleme ile tungsteni inceltmeyi başararak, tungsten filamanlı ampuller yaptı. Ama özellikle 1913'te X ışınları üretimi için o zamandan beri bütün dünyada kullanılan sıcak katotlu *Coolidge tüpü*'nü bulmasıyla tanındı. Başkan Roosevelt tarafından uranyumun askeri önemini değerlendirmek için görevlendirilen ve atom bombasına yönelik *Manhattan projesi*'ni hazırlayan komitede görev aldı.

COOLİE a. (ing. sözc.; guceratlı bir halkın gucarati dilindeki adı olan *kuli*'den). **1.** Eskiden ücret karşılığı bir sömürgede çalışmak için tutulan Asyalılar'a verilen ad. **—2.** Eskiden Çinhindi'nde ordunun gereç ve yüklerini taşımak ya da bütün ağır işleri yapmak için tutulan yerli. **—3.** Günümüzde Uzakdoğu'da, özellikle de Hindistan ve Çin'de, hamal ya da çekçek.

COOLİNG (soğutucu anlamında ing. sözc.). Tıp. Mide kanamalarını tedavi yöntemi. (Mideye sokulan ve içinde soğuk bir sıvı [0 ile 5 °C arası] dolaşan bir balonla yapılır; bu sıvı kanayan çeperi soğutarak kanamayı durdurur.)

COOMARASWAMY (Ananda Kentish), seylanlı hint sanatı tarihçisi ve ikonograf (Colombo 1877 - Needham, Massachusetts, 1947). Mineralogical Survey of Ceylan'ın müdürüydü; kısa zamanda hint sanatları konusunda en saygın uzmanlardan biri olarak tanındı ve Seylan'ın geleneksel sanatlarını savundu. 1908'de *Mediaeval Sinhalese Art*'ı yayımladı.

COOMBS (Philip H.), amerikalı iktisatçı ve toplumbilimci (Holyoke, Massachusetts, 1915). Eğitim toplumbilimi uzmanı. Milli hükümetlerce yapılan eğitim yatırımlarıyla, bu eğitimle sağlanacak gelişmenin iktisadi gereksinmeleri arasındaki ilişkiyi inceledi; ayrıca bu iki olay arasındaki ilişkiyle, özellikle gelişmekte olan ülkelerin gittikçe artan eğitim gereksinmeleri üzerinde durdu. Bu bakımdan, kurumlar çerçevesinde yer alan somut bir toplumbilim kurdu. Başlıca yapıtları: *Education and Foreign Aid* (Eğitim ve yabancı yardım) [1965]; *Managing Educational Costs* (Eğitim giderlerinin düzenlenmesi) [1972]; *Attacking Rural Poverty: How Non-formal Education can help* (Kırsal kesim yoksulluğuyla mücadele: okul dışı eğitimin bu konudaki yardımı) [Ahmet Manzoor ile birlikte (1974)]; *Education for rural Development: Cases Studies for Planners* (Kırsal kalkınmaya yönelik eğitim: planlamacılar için somut incelemeler) [1975].

Coombs testi, tamam olmayan antikorların (özellikle anti-Rhesus) varlığını ortaya çıkarmak için Coombs, Mourant ve Race (1945) tarafından ortaya atılan hematolojik teşhis yöntemi. Bir insan antiglobülini, antikorlarla kaplı olduğu varsayılan alyuvarların (bu alyuvarları kaplayan antikorlar da globülindir) üstüne dökülerek karıştırılır ve uygunluk yoksa aglütinasyon olduğu görülür.

COOPER (Thomas), ingiliz kilise adamı (Oxford 1511 - Winchester 1594). Lincoln (1571 - 1584), sonra da Winchester piskoposu oldu. *An Epitome of Cronicles*'i (1549 sonra 1560) yazdı ve ingilizce -latince bir sözlük hazırladı. Birçok kez yeniden basılan yapıtları büyük ilgi gördü.

COOPER (Alexander), ingiliz minyatürcü (Londra 1605'e doğr. - Stockholm 1660'a doğr.). Desen ve suluboya (manzara) çalışmaları da vardır. Bir süre Hollanda'da çalıştı, daha sonra İsveç'e yerleşti, kraliçe Christina'nın portre ressamı oldu. —Kardeşi, SAMUEL (1609 - Londra 1672), Fransa ve Hollanda'da yaşadı, ancak öncelikle İngiltere'de çalışarak Charles II'nin tezhipçisi oldu. Van Dyck'ten etkiler taşıyan minyatürleri arasında, kralın, Cromwell'in ve dönemin belli başlı kişilerinin birçok portresi yer alır.

COOPER (*sir* Astley PASTON), ingiliz cerrah (Brooke, Norfolk, 1768 - Londra 1841). Saint-Thomas hastanesi'nde profesör oldu. George IV'ün ve William IV'ün cerrahlığını yaptı.

Cooper bağları. Anat. Taraksı kas aponevrozunun kalınlaşmış lifli kısmına ve dirsek ekleminin iç yan bağ demetine verilen ad.

COOPER (James Fenimore), amerikalı romancı (Burlington, New Jersey, 1789 - Cooperstown, New York eyaleti, 1851). Yaşamı ve sanatı Avrupa ile kurulmaya çalışılan bir diyalog ve amerikan kültürel kimliğini tanımaya yöneliktir (*The Bravo*, 1831). En önem verdiği soru, günümüzde de geçerliğini koruyan bir sorudur: ulusal toplum üzerine, bu toplum henüz oluşmamışsa, nasıl yazılır? Yaratıcının mekânı olabilecek ölçüde geniş ve zengin bir dünya nasıl yaratılır? Getirdiği ilk çözüm şuydu: Avrupa'da üretilmiş yapıtları yeniden ele almak ve bunları Amerika'ya özgü bir tema çerçevesinde aşmak; bu kaygıyla *The Spy*'ı (1821) ve W. Scott ile boy ölçüşen *The Pilot*'ı (1823) yazdı: burada, bir deniz serüveniyle insanlığın kaderini simgeliyordu. Ama, romancı için gerçek kaynak, geçerli bir toplumsal kodun, kendilerine beyaz adamın özelliklerini mal ettiği Kızılderililer'in uyguladığı toplumsal koddur (*Çayır* [Wilderness]). Gerçi, Cooper yaşamında hiçbir Kızılderili tanımamıştı, ama *The Pioneers* (1823), *Mohikanlar*'ın sonuncusu* (The Last of the Mohicans) [1826], *The Prairie* (1827), *The Pathfinder* (1840), *Deerslayer* (1841) gibi yapıtlarıyla, Batı romanının temelini kurdu. Bilgi kaynağını J. G. E. Heckewelder'den alan bu romanlar, bu dünya hakkında gerçeği vermekten uzaktır; ancak, uygarlıkla ilkelin, mükemmeliyetle basitliğin çatıştığı bir efsane dünyasını canlandırırlar.

COOPER (Peter), amerikalı sanayici ve yardımsever (New York 1791 - *ay. y.* 1883). Çeşitli sanayi alanlarında çalıştıktan sonra Baltimore'da Canton Iron Works'u kurdu (1828). 1830'da ilk buharlı amerikan lokomotifi, "Tom Thumb"u (Başparmak Tom) inşa etti. Ayrıca çelik ve döküm sanayileriyle de ilgilendi. Cyrus Field ile birlikte denizaltı telgraf kabloları üstüne çalıştı. 1876'da ABD başkanlığına adaylığını koydu.

COOPER (Thomas), ingiliz çartist şair (Leicester 1805 - Lincoln 1892). Önce kunduracı çırağıydı, 23 yaşında öğretmen oldu, bir yandan da methodist vaazlar verdi. Leicester'de bir ara çartistlerin neden olduğunu karışıklıklara etkin bir biçimde katıldı. 1842'de tutuklanarak iki yıl hapse mahkûm oldu. Hapishane hücresinde başyapıtı sayılan uzun bir şiir *(The Purgatory of suicides)* ve bir dizi öykü yazdı. Son yapıtları hıristiyanlığın övgüsüne adanmıştır.

COOPER (Alfred Duff), 1. **Norwich** vikontu, ingiliz siyaset adamı, diplomat ve yazar (Londra 1890 - öl. denizde, Vigo yakınları, İspanya, 1954). Avam kamarası'nda muhafazakâr milletvekili (1924), maliye bakanı (1928-29 ve 1931-1934), savaş bakanı (1935-1937) ve daha sonra amirallik birinci lordu (1937-38) oldu. İtalya'ya karşı yaptırım uygulanmasını istedi ve Münih antlaşmalarına karşı çıktı. Churchill kabinesinde information bakanı oldu (1940), 1941'de bu görevden ayrıldı. Fransız ulusal kurtuluş komitesi'nde İngiltere'nin temsilciliğini yaptı (1943-44). 1944-1947 yılları arasında İngiltere'nin Fransa büyükelçisi oldu.

COOPER (Frank James COOPER. **Gary** —denir), amerikalı sinema oyuncusu (Helena, Montana, 1901 - Los Angeles 1961). Amatör bir tiyatro topluluğunda sahneye çıktı. Sinemaya figüran olarak başladı; sonra dünyanın en ünlü oyuncularından biri oldu. Kendisine görkemli bir görünüş kazandıran uzun boyuyla önce kovboy ya da sportmen "jön prömiye" rollerinde oynadı; daha sonra karakter rollerine çıktı. *The Winning of Barbara Worth*'tan (H. King, 1926) başlayarak pek çok film çevirdi. Başlıcaları: *The Virginian* (V. Fleming, 1929), *Morocco* (J. von Sternberg, 1930), *Silahlara veda* (A Farewell to Arms; F. Borzage, 1932), *Mızraklı süvari alayı* (Lives of a Bengal Lancer; H. Hathaway, 1935), *Peter Ibbetson* (H. Hathaway, 1935), *Bay Deeds şehre gidiyor* (Mr. Deeds Goes to Town, F. Capra, 1936), *Aslan yürekli çavuş* (Sergeant York; H. Hawks, 1941), *Vatan fedaisi* (For Whom the Bell Tolls; S. Wood, 1943), *Kahraman doktor* (The Story of Dr. Wassel; C. B. De Mille, 1944), *Kahraman şerif* (High Noon; F. Zinnemann, 1952), *İstiklal kahramanları* (Vera Cruz; R. Aldrich, 1954), *Kan dökmeyeceksin* (Friendly Persuasion; W. Wyler, 1956), *Öğleden sonra aşk* (Love in the Afternoon; B. Wilder, 1957).

COOPER (Leon N.), amerikalı fizikçi (New York 1930). 1958'den beri Providence'daki (Rhode Island) Brown Üniversitesi'nde profesördür. Ayrıca konuk profesör olarak Norveç'te, İtalya'da ve Paris'teki École normale supérieure'de de

Fleming

Samuel **Cooper**
İngiltereli Charles II'yi betimleyen bir madalyondan ayrıntı
Victoria and Albert Museum, Londra

L. L.

Fenimore **Cooper**
Ann Kautz'un taşbaskısı

Gary **Cooper** (sağda), Dorothy McGuire ve Anthony Perkins, William Wyler'ın *Kan dökmeyeceksin* (Friendly Persuasion, 1956) filminden bir sahnede

Amerikan kültür merkezi

Giraudon

Jacques **Copeau**
Paul Albert Laurens'in yapıtı
Güzel sanatlar müzesi, Dijon

Vautier-Decool

Copán
yontulmuş dikilitaş
klasik dönem, maya sanatı

Copacabana
deniz tarafından genel bir görünüm

ders verdi. John Bardeen ve John Robert Schrieffer ile aşırı iletkenlik kuramını geliştirdi ve iki meslektaşıyla birlikte 1972 Nobel fizik ödülü'nü aldı.

COOPER (David), ingiliz psikiyatr (Cape Town 1931 - Paris 1986). R. D. Laing ile birlikte karşıpsikiyatri akımının en önde gelen kişisidir. 1964'te, Laing ile birlikte, sartrecı bir bakış açısından hareketle, delilik sorununu ve Sartre'ın incelediği diğer konuları işleyen *Akıl ve şiddet* adlı yapıtı yazdı. Yapıtlarında olduğu kadar uygulamalarında da (1961-1966 arası Londra'daki bir psikiyatri hastanesinde, karşıpsikiyatriden kaynaklanan bir deneyi yönetti) resmi psikiyatriye karşı çıkan bir tutum benimsedi. Resmi psikiyatrinin toplumun gereksinimlerine yabancılaşmış olduğunu ve dolayısıyla, psikiyatriye muhtaç olan azınlığa hıyanet ettiğini ileri sürdü (*Psychiatry and Anti-Psychiatry*, 1967). 1971'de yayımladığı *Ailenin ölümü*'nde deliliği, psikanaliz tarafından daha da pekiştirilen toplumsal ve ailesel belirlemeden sıyrılmak için bireyin kendi içinde yaptığı bir yolculuk olarak ele aldı. *Deliliğin dili* (1978) adlı yapıtında, psikanalizi şiddetle eleştirdi. 1976'da yayımladığı *Canlılar için bir gramer* adlı yapıtı, yabancılaşmış dili, bu dilin kendisine yönelterek yıkmayı amaçlayan bir arayış niteliğindedir.

COOPER (Susan), ingiliz kadın romancı (Burnham 1935). Çocuklar için, Graal'den esinlenen ve Tolkien ya da C. S. Lewis'inkine yakın bir hava taşıyan öyküler yazdı (*Over Sea, under Stone*, 1965; *Dawn of Fear*, 1970).

COOPERİT a. (fr. *coopérite*). Miner. (Pt, Pd) S formüllü doğal platin ve palladyum sülfür.

COORNHERT (Dirck Volckertszoon), hollandalı hümanist (Amsterdam 1522 - Gouda 1590). Şairliğinin *(Liedekens)*, Odysseia ve Cicero çevirmenliğinin yanı sıra, saygıdeğer bir yüksek memur, değerli bir gravürcüydü. Öte yandan bir hümanist olarak siyasal ve dinsel hoşgörüsüzlüğe karşı ateşli bir polemikçiydi (*De wellevenskunste*, 1586). Bu nedenle katoliklerin ve calvincilerin baskısına uğradı.

COORTE (Adriaen), 1685-1707 arasında Middelburg'da çalışmış hollandalı ressam. Kimi zaman bir tür metafizik boyuta ulaşan zarif ve gösterişsiz natürmortlar (*Kabuklu deniz hayvanları*, iki pano, Louvre) yaptı.

COOTE (*sir* Eyre), Hindistan ordusunda ingiliz subayı (Kilmallock, Limneach, 1726 - Madras 1783). 1760'ta Vandavaçi'de (Vandivaş) Lally-Tollendal'ı yendi ve Pondiçeri'yi ele geçirdi (1761). Kısa bir süre Avam kamarası'nda görev aldıktan sonra, yeniden Hindistan'a çağırıldı ve 1779'da Haydar Ali'ye karşı girişilen harekâtın başkomutanlığına atandı; Haydar Ali'yi Porto-Novo'da (1781) ve daha beş savaşta yendi.

COOVER (Robert Lowell), amerikalı yazar (Charles City, Iowa, 1932). Romanlarında, din (*The Origin of the Brunists*, 1966) ve spor (*The Universal Baseball Association, Inc., J. Henry Waugh, Prop.*, 1968) gibi büyük amerikan temalarını parodi biçiminde yeniden ele alır. Ayrıca, öyküleri (*Pricksong and Descants*, 1969; *The Public Burning*, 1977) ve tiyatro oyunları da vardır.

COP, -pu a. (fars. *çūb*'dan). **1.** Bir kimseyi dövmek amacıyla kullanılan, genellikle içine konulan demir bir çubukla sağlamlaştırılmış silindir biçimde kauçuk, bereleyici aygıt. **—2.** Kalın, kısa değnek.

■ **COPACABANA,** Bolivya'da (La Paz yönetim bölgesi) yer. Aynı adı taşıyan yarımadada, Titicaca gölüne doğru uzanır. Kolomböncesi dönemde dinsel merkezdi; daha sonra, bolivyalı yerlilerin saygı gösterdiği bir hıristiyan mezarlığı oldu. 1610'da F. Jiménez de Sigüenza'nın yapımını başlattığı kilise, F. Tito Yupanqui'nin gerçekleştirdiği Meryem Ana heykeli. Turizm.

COPACABANA, Rio de Janeiro'da (Brezilya) semt, Pão de Açúcar'ın G.-B.'sında, Atlas okyanusu kıyısında. Büyük sayfiye merkezi ve kentin ikinci büyük semti.

■ **COPÁN,** *Copán* ilinde klasik dönemden (250-950) kalma maya kenti. En önemli piramit tapınaklar, *Copán* nehrinin kabarmalarıyla çok zedelenmiş yapay bir sahanlık olan Akropol üzerinde yükselir. Ayin merkezinin en görkemli anıtı VIII. yy.'da tamamlanan ve 2 500 harflik bir metinle süslenmiş 63 basamaktan oluşan hiyerogrifli merdivendir. Zıvanalı başlarla süslü top alanı, maya tarzın en güzel örneklerinden biri sayılır. Sitin belirleyici niteliği, volkanik taşa işlenen ve anıtların kapılarıyla cephelerini, aşırı bezekli 14 kadar sunak ile 20 kadar dikilitaşı süsleyen tamoyma heykellerdir. Dikilitaşlar genellikle önemli bir kişiyi, belki de bir tanrının, bir büyüğün ya da bir atanın portresini simgelerler.

COPÁN, Honduras'ta Guatemala sınırında, yönetim bölgesi; 3 203 km^2; 218 864 nüf (1988). Merkezi *Santa Rosa*.

COPARTNERSHİP a. (ing. sözc.). İşçileri, hisse senetleriyle bir kuruluşa ortak etme sistemi. İngiliz sanayici William Lever, 1908'de, işçilerini bu yoldan işletme sermayesine ortak etmek istedi. (Devir ve haciz edilemez nitelikte olan hisse senetleri, işçinin işten ayrılması durumunda işletmeye kalıyordu.)

COPE (Edward Drinker), amerikalı paleontoloji bilgini (Philadelphia 1840 - *ay. y.* 1897). Kendisinden önce bilinmeyen birçok fosil biçimleri (permiyen, dinosoriyen omurgalılar, Üçüncü Zaman memelileri) ile ilgili paleontoloji çalışmalarından başka, en çok genel biyoloji kuramlarıyla ün kazandı. Cope, memelilerde iskeletin gelişmesini incelerken, türlerin oluşumunda lamarckçı etkenlerin rolünü göstermeye çalıştı. Daha sonra bir evrim geçirmeye elverişli türlerin özelleşmemesi yasası ile büyüme yasasını ortaya koydu. Felsefesi, *The Primary Factors of Organic Evolution* (Organik evrimin ana etkenleri) [1896] adlı yapıtında özetlenmiştir.

■ **COPEAU** (Jacques), fransız yazar, tiyatro oyuncusu ve yöneticisi (Paris 1879 - Beaune 1949). Tiyatro eleştirmeni, la Nouvelle Revue française'in (1909) kurucularından. 1913'te Vieux-Colombier tiyatrosu'nu kurdu. Burada kendi yöntemlerine göre yetişmiş bir topluluğun yardımıyla sahneye koyma tekniğini, Antoine'ın gerçekçi estetiğine olduğu kadar Rostand'ın yeniromantizmine de karşı çıkarak yeniledi: dekoru, aksesuarı ve sahne gerisi makinelerini reddederek yalın bir bireşim araştırmasına yöneldi ve önceliği oyuncunun sunduğu metne verdi. Shakespeare, Mérimée, Vildrac, J. Romains, Gide, H. Ghéon ve R. Benjamin'in oyunlarını bu anlayışla sahneledi. Vieux-Colombier tiyatrosu bünyesinde bir okul açtı. 1936'da Comédie-Française'in sahneye koyucuları arasına girdi. 1940'ta da birkaç ay için bu kuruluşun yöneticiliğini yaptı. Sahneleyemediği oyunlar için düzenlediği "okuma saatleri", kişiliğini ve sanatını yansıtması bakımından önemlidir.

COPEPODA a. KÜREKAYAKLILAR altsınıfının bilimsel adı.

COPERARİO (John COOPER, **Giovanni** —denir), ingiliz lavta ve bas viol sanatçısı (1575'e doğr. - Londra 1626). James I'in çocuklarına müzik öğretmenliği yaptı. Fanteziler, viol süitleri, madrigaller, saray *maske*'leri için dans müzikleri, dinsel yapıtlar besteledi ve besteleme sanatı üzerine bir inceleme yazdı. Bir süre İtalya'da kaldı. Müziğinde ingiliz geleneğiyle italyan etkisini birleştirdi.

COPERNİCİA a. Tropikal Amerika'da yetişen iri gövdeli, ama gövdesi yaprak kınlarıyla kaplı palmiye. (*Copernicia cerifera* türünden, önemli miktarda mumsu bir madde elde edilir.)

COPERTİNO, İtalya'da komün, Puglia'da, Lecce'nin G.-B.'sında; 19 300 nüf. XVI. yy.'dan kalma önemli şato.

COPİAPÓ, Şili'de liman kenti, Atacama yönetim bölgesinin ve *Copiapó ili*'nin merkezi, *río Copiapó* kıyısında, Atacama çölünün G.'inde; 45 200 nüf. Kent, 1840'a doğru, gümüş madenlerinin bulunmasından sonra gelişti. Küçük maden işletmeleri (gümüş ve bakır). Paipote banliyösünde bakır döküm sanayisi. —Yakınında, sulanan vaha.

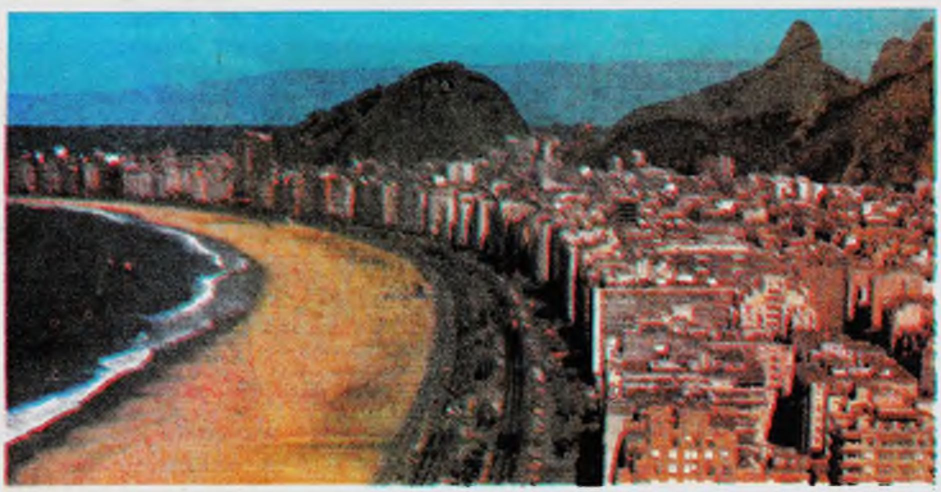
COPLA a. (isp. sözc.). Ed. **1.** İspanyol edebiyatında lirik şiirin her bir kıtasına verilen ad. **—2.** Bilgince ya da halkça, eleji ya da aşk türünde yazılmış kısa lirik şiir.

COPLAMAK g. f. *Bir kimseyi, bir topluluğu coplamak,* ona, onlara copla vurmak.

◆ **coplanmak** edilg. f. Coplamak eylemine konu olmak.

◆ **coplatmak** ettirg. f. Coplamak eylemini yaptırmak.

COPLAND (Aaron), amerikalı piyanocu ve besteci (Brooklyn 1900 - New York 1990). Rubin Goldmark'ın öğrencisi. 1921-1924 arasında Nadia Boulanger ile çalıştı. Bu dönemde Altılar grubu'na mal edilen sanat anlayışına yakın bir estetiği benimsedi: *Dance Symphony*

Vauber-de Nanxe

(1925). Ülkesine döndükten sonra Stravinskiy'in sunduğu çeşitli olanakları, cazı, çokeksenliliği, Kuzey ve Güney Amerika folklorlarını inceledi. 1950'den önceki yapıtlarının kozmopolit üslubu buradan kaynaklanır: dinsel *El Salõn Mexico* (1936); *Billy the Kid* (1938), *Rodeo* (1942) ve *Appalachian Spring* (1944) adlı büyük lirik baleler ve *Batı Amerika'ya marşlar*. 1950'den sonraki yapıtlarıyla diziselci akım içinde yer aldı: piyano için *Fantasy* (1957), orkestra için *Connotations* (1962), *Music for a Great City* (1964). Çağdaş müziğin ABD'de yayılmasında büyük rol oynadı. Etkinlikleri arasında orkestra yöneticiliği, öğretmenliği, konferansçılığı ve müzik yazarlığı da anılmalıdır.

COPLANMAK → COPLAMAK.

COPLATMAK → COPLAMAK.

COPLEY (John Singleton), amerikalı ressam (Boston 1738 - Londra 1815). Önceleri portreci olan Copley'in üslubu ingiliz sanatına yakındır. 1774'te Avrupa'ya gitti ve 1778'de kesin olarak Londra'ya yerleşti. Orada, çağdaş olaylar üzerine büyük dramatik tablolar yaptı (*Watson ve köpekbalığı* [çeşitli versiyonları vardır], *Binbaşı Peirson'un ölümü* [1783, Tate Gallery], vb.).

COPPARD (Alfred Edgar), ingiliz yazar (Folkestone 1878 - Londra 1957). Kendi kendini yetiştirdi. Profesyonel sürat koşucusuydu. Neşeli bir stoacılığı dile getiren "folklorik" öyküler (*Adam and Eve and Pinch Me*, 1921; *The Dark-Eyed Lady*, 1947), şiirler (*Fearful Pleasures*, 1946) ve kısa öyküler (*Lucy in her Pink Jacket*, 1954) yayımladı.

COPPARO, İtalya'da kent, Emilia'da, Ferrara'nın K.-D.'sunda, Po deltasında; 21 000 nüf. Tarım merkezi.

COPPÉE (François), fransız yazar (Paris 1842 - *ay. y.* 1908). Romantik komediler (*le Passant*, 1869) ve dramlar (*Pour la couronne*, 1895) yazan Coppée, önceleri şiirde Leconte de Lisle'e özendi (*le Reliquaire*, 1866). Daha sonra, yoksul halkın hayatını yalınlıkla betimleyerek kendini kabul ettirdi (*les Humbles*, 1872). Dreyfus davası sırasında Ligue de la patrie française'in onur başkanlığını yaptı (1899 -1902). [Fr. Akad., 1884.]

Coppélia, 2 perdelik, 3 tablolu bale -pantomim. Librettosunu, Hoffmann'ın "Kum taciri" adlı masalından yararlanarak Charles Nuitter ve Arthur Saint-Léon; koregrafisini A. Saint-Léon; müziğini Léo Delibes; dekorlarını Ch. Cambon, E. Despléchin ve A. Lavastre; kostümlerini Alfred Albert hazırladı. İlk kez 1870'te Paris'te Théâtre impérial de l'Opéra'da sahnelendi; başlıca rolleri Giuseppina Bozzacchi (Swanilda), Eugénie Fiocre (Frantz) ve mim sanatçısı François Edouard Dauty (Coppélius) yorumladılar. Dr. Coppélius, otomat bir kukla (Coppélia) yapar. Kukla o kadar güzeldir ki, Swanilda'nın nişanlısı Frantz ona vurulur. Yaratıcısının, bir gece boyunca üfleyerek hayat verdiği Coppélia, yeniden cansız bir bebek olunca Swanilda da Frantz'ına kavuşur. Bale-pantomimin tipik örneği olan Coppélia, yüz yıla yakın bir süre ilk biçimiyle sahnelendi. 1966'da Michel Descombey tarafından yeniden düzenlendi; Pierre Lacotte 1973'te o zamana değin hiç sahnelenmemiş ikinci perdesini yeniden kurguladı. Erkek kılığında bir kadın tarafından oynanagelen Frantz rolü, 1950'de ilk kez Jean-Paul Andréani tarafından yorumlandıktan sonra, erkek dansçılar tarafından oynanmaya başladı. Swanilda rolünü en iyi yorumlayanlardan biri de fransız Solange Schwarz'dır. 1894'te Marius Petipa, Enrico Cecchetti ve Lev İvanov'ca düzenlenmiş ve Stepanov sisteminde dans yazısına geçirilmiş versiyon, 1933'te Nikolay Sergeyev tarafından Sadler's Wells Ballet için yeniden sahneye kondu ve Royal Ballet'ın repertuvarına girdi. Aynı versiyon, Aleksandra Danilova tarafından (Balanchine'in yaptığı değişikliklerle) New York City Ballet için yeniden sahneye kondu.

COPPER, ABD'de, Alaska'nın güney -doğu kesiminde ırmak. Wrangell dağlarında doğar, bir kıvrım çizip Anchorage'ın D.'sunda Alaska körfezine dökülür. İngilizcede bakır anlamına gelen Copper adı, yukarı havzasında bakır yatakları bulunması nedeniyle ırmağa verilmiştir.

COPPER BELT ("Bakır kuşağı"), Afrika'da Zaire (Şaba) ile Zambiya sınırlarındaki büyük bakır filizi çıkarma bölgelerinden birine bazı coğrafyacıların verdikleri ad.

COPPER CLIFF, Kanada'da (Ontario) sanayi merkezi (bakır ve nikel metalürjisi), Sudbury'nin B.'sında.

COPPERMINE, Kanada'da (Kuzey -batı arazisi, Mackenzie) ırmak, Coronation körfezine dökülür; 840 km.

COPPET, İsviçre'de (Vaud kantonu) köy, Cenevre yakınında, Leman gölü kıyısında; 1 550 nüf. Gotik üslubunda kilise (XV. - XVI. yy.'lar). XVIII. yy.'da onarım görmüş, Necker'in, kızının ve Mme de Staël'in oturmuş oldukları şato (Louis XVI. üslubunda mobilyalar, duvar resimleri).

COPPI (Angelo Fausto), italyan bisiklet yarışçısı (Castellania 1919 - Novi Ligure 1960). Üstün bir sürüş ve tırmanış yeteneği olan Coppi, 1942'de, saatte 45,798 km ile dünya rekoru kırdı. 1947 ve

Bk. resim sayfa 2452

1949'da ferdi takip yarışlarında, 1953'te yol yarışında dünya şampiyonu oldu. İki kez Fransa turunu (1949 ve 1952), beş kez İtalya turunu (1940, 1947, 1949, 1952 ve 1953) ve Milano-San Remo (1946, 1948 ve 1949), Paris-Roubaix (1950), Lombardia turu (1946, 1947, 1949 ve 1955) gibi klasikleşmiş büyük uluslararası yarışların çoğunu kazandı.

Coppino yasası, İtalya'da ilköğretimi zorunlu kılan 15 temmuz 1877 tarihli yasa. Adını, tasarıyı hazırlayan ve 1867 -1888 arasında birçok kez milli eğitim bakanlığı yapmış olan Michele *Coppino*'dan (Alba 1822 - Torino 1901) alır.

COPPO Dİ MARCOVALDO, italyan ressam; 1250-1275 arasında Floransa'da çalıştı. Üslubu, çizgici karakterini belirginleştirdiği bizans sanatından kaynaklanır. İçinde yaşadığı ve yerel bir okulun doğup gelişmesine önayak olduğu Siena kentinin S. Maria dei Servi kilisesi'ndeki *Meryem Ana* tablosu onun elinden çıkmıştır. San Gimignano müzesi'ndeki *Çarmıha Gerili İsa* tablosu ile, bir olasılıkla, Floransa vaftizhanesi'ndeki *Cehennem* mozaikleri gibi başka bazı yapıtlar da ona mal edilir.

COPPOLA (Francis Ford), amerikalı film yönetmeni (Detroit 1939). Besteci Carmine Coppola'nın oğlu. Başlangıçta Roger Corman ile birlikte çalıştı, senaryolar yazdı. 1966'da, *You are a big boy now*, 1968'de *Finian'ın gökkuşağı* (Finian's rainbow) adlı filmleri çevirdi. 1968'de American Zoetrope yapımevini kurarak *Buhranlı günler*'i (The Rain People, 1969) gerçekleştirdi. 1970'lerin başlarında *Baba* (The Godfather, 1972) filmiyle uluslararası bir başarı kazandı ve üne kavuştu. Sonraki filmi *Konuşma* (The Conversation, 1974) Cannes film şenliği büyük ödülü "altın palmiye"yi aldı. *The Godfather, Part II* (Baba II, 1975) ve özellikle *Kıyamet* (Apocalypse now) [1979, Cannes'da yeni bir "altın palmiye"] Coppola'yı hem yönetmen, hem de yapımcı olarak amerikan sinemasının en önde gelen adları arasına soktu. Yönettiği son filmler: *Yürekten biri* (One from the Heart, 1982), *Sokaktakiler* (Outsiders, 1982), *Rumble Fish* (Siyam balığı, 1983), *Cotton's club* (Gangsterler kulübü, 1984), *Peggy Sue Got Married* (1986), *Gardens of Stone* (1986), *New York öyküleri* (New York Stories, Woody Allen ve Martin Scorsese ile birlikte, 1988), *Tucker* (1988), *Baba III* (The Godfather Part III, 1990).

COPRİNUS a. (yun. *koprinos*, dışkı içinde yaşayan'dan). Lamelleri hızla cıvıyarak kara bir sıvıya dönüşen bazitli mantar. (Bu sıvı eskiden mürekkep olarak kullanılırdı.)

—ANSİKL. Coprinuslar genellikle ağaçların dibinde, gübre yığınlarının üstünde birçoğu bir arada biter; körpe iken çoğu venebilir. Kara mürekkepli coprinus *(Coprinus atramentarius)* yenildiği zaman alkol alınmamalıdır; bu mantarda alkolde eriyen zehirli bir madde vardır.

COPRİS a. (yun. *kopros*, gübre'den). Kambur ve kısa gövdeli, erkeğinin başı üstünde bir boynuz ve öngöğsünde karinalar bulunan bokböcekleri cinsi. (Kınkanatlılar takımı, yaprakduyargalıgiller familyası.)

—ANSİKL. *Copris* cinsi üyeleri, toprağa düşüp kalmış memeli hayvan dışkıları altında, geniş bir yeraltı çukuru kazar ve içini bol bol yiyecekle doldurur. Yumurtlama sırasında dişi, gübre maddelerinden armut biçiminde az sayıda toparlak yapar; topraklardan her birinin içine bir yumurta yerleştirilir ve larvalar bunların içinde gelişir.

COPTOTERMES FORMOSANUS a. Endonezya-Malezya bölgesinde yaşayan termit. (Ürettiği kartonla ve katılaşmış toprakla yuva yapar. Termitler takımı.)

COPYRİGHT a. (ing. sözc.). **1.** Bir edebiyat, sanat ya da bilim yapıtı yaratıcısının ya da onun hakkını devralan kişinin bu yapıt üzerinde belirli yıllık süre boyunca sahip olduğu yararlanma hakkı. **—2.** Bu hak © harfiyle işaretlenir; bu işaretten sonra hak sahibinin adı ve ilk yayın yılı belirtilir. (Bir kitapta bu bilgiler kitabın ön kapağının arka yüzünde bulunur.)

COQUES (Gonzales), flaman ressam (Anvers 1618 - *ay. y.* 1684). Anvers'te soylu burjuvazinin gözde portre ressamı oldu ve prenslerden himaye gördü. Genellikle küçük boyutlu olan yapıtlarında kişileri (çoğu kez grup halinde) ayrıntıları özenle belirtilmiş bir iç mekâna yerleştirir. Modellerine verdiği zerafet ve seçkinlik ona **Küçük Van Dyck** lakabını kazandırdı. Yapıtları Anvers, Brüksel, Kassel ve Lahey müzelerinde sergilenmektedir.

COQUİMBO, Şili'nin kuzey kesiminde liman, *Coquimbo koyu* kıyısında; 115 158 nüf. (1990). Bakır, demir ve manganez dışsatımı. Balıkçılık. Balık unu ve yağı. — *Coquimbo yönetim bölgesi*, 39 647 km², 477 700 nüf. (1989). Merkezi *La Serena*.

COQUİTLAM, Kanada'da kent, İngiliz Kolombiyası'nda, Vancouver'in doğu banliyösünde; 55 500 nüf.

kara mürekkepli coprinus
(Coprinus atramentarius)
[yaramaz]

tüylü coprinus
(Coprinus comatus)
[yenebilir]

Coprinus micaceus
(önemsiz)

birkaç coprinus türü

C. I. C (J.-L. Passek koleksiyonu)

Francis Ford Coppola'nın Robert de Niro (sağda) ile çevirdiği *Baba II* (1975) filminden bir sahne

Presse Sports

Fausto Coppi

Tristan Corbière'in kendi yaptığı karikatürü

Corcaigh kentinden görünüm

Len Sirman-Press-Lacz Lemoine

CORACİADİFORMES a. Zool. GÖKKUZGUNUMSULAR takımının bilimsel adı.

CORACİDİUM a. Memelilerin (örn. insan) bağırsaklarında asalak yaşayan tenya *Diphyllobothrium latum*'un botriyosefal larvası. (Kirpikli bir embriyofor ve onkosfer embriyodan oluşur.)

CORACLE a. Nehirlerde ya da göllerde kullanılan hafif tekne; gövdesi çapraz yerleştirilmiş dallardan oluşur; dalların üstü bitümle sızdırmaz duruma getirilmiş bez ya da deri ile kaplanır ve pagayla yürütülür. (Bu çok eski tekne tipi eskiden değişik çeşitleriyle dünyada çok yaygındı [özellikle İrlanda'da, currach], ancak günümüzde hemen hemen hiç kullanılmaz.)

CORACOPSİS a. (yun. *koraks, -akos,* karga, ve *uops,* göz'den). Komor adaları ve Madagaskar'da yaşayan siyah papağanları içeren cins. (Bu cinsin üyelerine yerel olarak *vasa* adı verilir. Papağangiller familyası.)

CORALLİDEA a. Kırmızı mercan gibi mercanları içeren knidliler takımı.

CORALLİNA a. Kireçleşmiş, eklemli ve dallı, kırmızı renkli suyosunu. (Corallinalar, denizlerde su yüzeyine yakın yerlerde bulunur.)

CORALLİOPHAGA a. (lat. *corallium,* mercan, ve *phagein,* yemek'ten). Çoğunlukla hemen hemen silindir biçimli, düzensiz kabuklu ikiçenetli yumuşakçaları içeren cins. (*Trapeziidae* familyasından.)
—ANSİKL. *Coralliophaga*'lar *Pholas*'ların ve başka delici yumuşakçaların kazdıkları oyuklarda ya da kayaların aralıklarında yaşar; oyuğa bir kez girdiler mi bir daha çıkmazlar ve kabukları oyuğun biçimini alarak büyümeye devam eder; Akdeniz'de ve bütün sıcak denizlerde yaşayan bu hayvanların fosillerine Üçüncü Zaman arazilerinde rastlanır.

CORALLİ PERACİNİ (Jean), italyan asıllı fransız dansçı ve koregraf (Paris 1779 - *ay. y.* 1854). 1800'den başlayarak Viyana ve Milano'da birçok bale düzenledi. 1802'de Paris operası'nda dans etmeye başladı. Porte-Saint-Martin tiyatrosu'nun bale yöneticiliğine getirildi (1825). 1831'de Paris operası koregrafı oldu. Burada sahneye koyduğu yapıtlardan bazıları: *le Diable boiteux* (1836), *la Tarentule* (1839), *la Péri* (1843) ve özellikle *Giselle** (Jules Perrot ile birlikte, 1841). Son balesi olan *Ozai ou l'Insulaire* (1847), romantik balelerin de sonuncusudur.

CORAMBİDAE a. Arttansolungaçlı yumuşakça familyası. (Bireylerinin anusu ve solungacı sırtta değil ayak ile örtenek arasındadır; bir çeneleri ve dar bir dişlidilleri vardır. *Corambus* ve *Corambella* cinsleri familyayı oluşturur.)

CORAMBUS a. Esmer denizyosunlarının üstünde, kıyılarda yaşayan arttansolungaçlı karındanbacaklı yumuşakçalar cinsi. (*Corambidae* familyasının örnek tipi.)

CORATO, İtalya'da kent, Puglia'da, Bari'nin B.'sında, Murge dağlarının yamacında; 38 600 nüf. Kenti, XI. yy.'da, Roberto Guiscardo'nun seferine katılan bir Trani kontu kurdu. Ortaçağ'dan kalma kiliseler. Tarım pazarı.

CORAZZİNİ (Sergio), italyan yazar (Roma 1886 - *ay. y.* 1907). İnce bir alayla dengelenen marazi şiiri, simgecilik ile "alacakaranlıkçı" duyarlılık arasında yer alır: *L'amaro calice,* 1905; *Piccolo libro inutile,* 1906; *Libro per la sera della domenica,* 1906.

CORBEİL-ESSONNES, Fransa'da kanton (Essonne) merkezi, Sen ile Essone'un birleştiği yerde; 40 768 nüf. (1991). XII.-XV. yy.'lar arasında yapılmış St-Spire kilisesi (günümüzde katedral) ve başka Ortaçağ yapı kalıntıları. Sanayi merkezi.

CORBETTA ya da **CORBETTİ** (Francesco), Fransa'da **Francisque Corbette** adıyla tanınmış, italyan asıllı gitarcı ve lavtacı (Pavia 1620'ye doğr. - Paris 1681). Mantova ve Hannover düklerinin müzikçilerindendi. 1656'da Fransa kralı Louis XIV'ün, daha sonra da İngiltere kralı Charles II'nin sarayına gönderildi. R. de Visée'ye gitar öğretti. *Scherzi armonici* (1639), *Varii capricci* (1643), *Varii scherzi di sonate* (1648) ve *la Guitare royale* (1671) başlıklı derlemelerde topladığı besteleri, döneminin en iyi yapıtları arasındadır.

Corbett National Park, Hindistan'da yabani hayvan rezervi (325 km²), Uttar Pradeş'te, Moradabad'ın K.-K.-D.'sunda, Sivalik'te.

CORBİCULA a. (*küçük sepet* anlamında lat. sözc.). Sıcak ülkelerde, tatlı sularda yaşayan ikiçenetli yumuşakça cinsi. (Cinsin 200 türü vardır. *Corbiculidae* familyasının örnek tipi.)
—ANSİKL. Alt Kretase döneminden bu yana varlığını sürdüren cins üyelerinin örteneklerinin kenarlarında, koni biçiminde küçük dokunaçlar, çok kısa ve birbirine yakın sifonlar, dilsi bir ayak ve geride toplanmış solungaçlar bulunur; kavkıları üçgen ya da tepesi çıkıntılı yürek biçimindedir.

CORBİERE (Édouard Joachim, **Tristan** —denir), fransız şair (Coat Congar malikânesi, Morlaix yakınında, 1845 - Morlaix 1875). Denizle ilgili romanlar yazan deniz subayı Édouard **Corbière**'in (1793-1875) oğlu. Sağlığının bozuk olması yüzünden öğrenimini yarıda bırakıp ailesinin Roscoff yakınındaki malikânesine çekilmek zorunda kaldı. Birkaç Paris ziyaretiyle —bu ziyaretler sırasında Vie parisienne'de bazı şiirler ve öyküler yayımladı— İtalya'ya yaptığı bir seyahat, bütün özü *Amours jaunes*'da (1873) özetlenen kısa yaşamının kayda değer olaylarıdır. Kimsenin dikkatini çekmeyen bu yapıtı Verlaine, 1884'te, *Poètes maudits* adlı kitabında gün ışığına çıkardı. Şiirinde, alay ve acı oluşan Byron'umsu bir tutum ile söz ustalığı birleşir.

CORBİN (Henry), fransız bilgin (Paris 1903 - *ay. y.* 1978). İran islamlığı uzmanı. Bibliothèque nationale'de müdürlük yaptı; 1939'da İstanbul Fransız arkeoloji enstitüsü'nde özel görevli olarak çalıştı; İkinci Dünya savaşı'ndan sonra Fransız-İran enstitüsü'nde görev aldı. École pratique des hautes études'ün islam incelemeleri kürsüsünde Louis Massignon'un yerine geçti (1954). Araştırmalarının büyük bölümünü, çevirisini yaptığı ve simgesel evrenini açıklamayı amaç edindiği İran islam batınilerinin (şiilerin) incelenmesine ayırdı. Bunların, yunan ve musevi gnosiscileriyle ya da Jakob Böhme, Meister Eckhart gibi alman gizemcileriyle olan benzerliklerini ortaya koymaya çalıştı. Başlıca yapıtları: *Avicenne et le récit visionnaire* (İbn Sina ve görümsel anlatı) [1954], *l'Imagination créatrice dans le soufisme d'Ibn Arabi* (İbn Arabi'nin sufiliğinde yaratıcı hayalgücü) [1958], *Trilogie ismaélienne* (İsmaili üçlemesi) [1961], *Histoire de la philosophie islamique* (İslam felsefesi tarihi) [1964], *l'Homme de lumière dans le soufisme iranien* (İran sufiliğinde abdallar) [1971], *En islam iranien; aspects spirituels et philosophiques* (İran islamlığında manevi ve felsefi yanlar) [1971-1973].

CORBİS a. (*sepet* anlamında lat. sözc.). FİMBRİA'nın eşanlamlısı.

CORBULA a. (*küçük sepet* anlamında lat. sözc.). İkiçenetli yumuşakça cinsi. (İkinci Zaman arazilerinden başlayarak fosillerine rastlanır. *Corbulidae* familyası. Bir oluk ve bisüslü bir boşlukla donanan, sivri, büyük ayaklı üyeleri, kalın ve eşitsiz büyüklükte çenetli, üçgen, oval biçimli bir kavkı içindedir. *Corbula* cinsinin bütün denizlere yayılan 80'i aşkın türü vardır.)

CORBY, Büyük Britanya'da (Northamptonshire) kent, Kettering'in K.'inde, 47 700 nüf. Metalürji.

CORCAİGH, ing. **Cork,** İrlanda Cumhuriyeti'nin güney kesiminde kent, ülkenin ikinci büyük kenti, Munster ilinin ve Corcaigh yönetim bölümünün merkezi; 136 269 nüf. Lee ırmağının *Corcaigh doğal limanı*'na döküldüğü yerdedir. Hem din, hem İrlanda kültürü merkezi olan kent, IX.-X. yy.'da kalabalık bir danimarkalı topluluğunun yerleşmesinden sonra, canlı ve ticaretle uğraşan bir kente dönüştü. İngilizler'in XII. yy.'da İrlanda'da ele geçirdikleri ilk kentlerden biri olan Corcaigh, uzun süre fiili bir bağımsızlığı korumaya çalıştı. Üniversite. Müzeler. Yolcu ve ticaret (petrol dışalımı, artülke tarım ürünlerinin dışsatımı) limanı. Çeşitli sanayiler (petrol rafinerisi, otomobil montaj sanayisi, elektronik, hazırgiyim ve besin sanayileri). Gezinti merkezi. *Corcaigh yönetim bölgesi,* 7 459 km²; 412 734 nüf. (1986).

COR CAROLİ, hükümdarlığı döneminde Greenwich gözlemevi'ni kurduran İngiltere kralı Charles II'ye saygı belirtisi olarak Avköpekleri takımyıldızının α yıldızına verilen ve *Charles'ın kalbi* anlamına gelen ad. Bu yıldız, bileşenlerinin kadri 2,9 ve 5,4 olan bir çift yıldızdır ve bu bileşenler bir teleskop ya da bir amatör dürbünüyle ayırt edilebilir. Uzaklığı yaklaşık 140 ıy'dır.

CORCİ Kemani, Âmâ, rum asıllı türk besteci (? - 1805 ?). Selim III döneminde saray fasıl heyetine alındığı sanılmaktadır. Daha önce yaşamış bir Kemani Corci (1680 ? - 1775 ?) daha vardır. Bu ikisinin yapıtlarının birbirine karıştığı düşünülebilir. Repertuvarda Kemani Corci adına kayıtlı yapıtların en ünlüsü hüzzam ağırsemaidir *(Bizde hasretle bu feryat kalır mı bilmem).*

CORCOVADO, Rio de Janeiro körfezine bakan, üzerinde Landowski'nin yaptığı dev bir İsa heykeli bulunan, kubbe biçiminde, granitli tepe; yüksekliği 704 m.

CORDAİCARPUS a. (*cordai* [*ta*], ve yun. *karpos,* meyve'den). Paleobot. Cordaitanın meyvesi ya da tohumu.

CORDAİTA a. (öz. a. *Corda*'dan). *Cordaitales* grubunun başlıca örneği sayılan fosil bitki.

CORDAİTALES a. (*cordaita*'dan). Anatomik yapısıyla hem kozalaklıları, hem sikasları andıran açıktohumlu bitkiler takımı. (Örnek tipi: *cordaita*.)
—ANSİKL. Cordaitales takımındaki ağaçların boyu 30-40 m'ye ulaşabiliyordu. Düz olan gövdenin uç kısmında paralel damarlı mızrak, kurdela ya da oval biçimde

yapraklar bulunuyordu. Bu bitkilerin kalıntıları, Birinci Zaman tabakalarının belirgin özelliğidir: devon sisteminden sonra karbon devrinde bollaşır, perm devrinde de devam eder.

CORDAY D'ARMONT (Charlotte DE), [Saint-Saturnin-des-Ligneries, Orne, 1768 - Paris 1793]. Ateşli bir J.-J. Rousseau okuruydu, Plutarkhos'un ve Corneille'in kahramanlarına büyük bir hayranlık duyuyordu, cumhuriyetçi fikirlere tutkundu, ama Devrim'in aşırılıklarından nefret ediyordu. 2 haziran 1793'te girondin milletvekillerinin tutuklanmaları üzerine, kıyımları ve iç savaşı sona erdirmek için, bunların başlıca kışkırtıcısı saydığı Marat'yı öldürmeye karar verdi. Caen'den Paris'e geldi ve 13 temmuz 1793'te Marat'nın evine girmeyi başararak onu banyosunda hançerledi. Ölüm cezasına çarptırıldı ve giyotinle idam edildi.

CORDEİRO (Luciano), portekizli coğrafyacı ve gazeteci (Mirandela, Trás-os-Montes, 1844- Lizbon 1900). Lizbon Coğrafya derneği daimi sekreteriydi. Portekizliler'in gezi ve keşifler tarihi üstüne birçok kitap yayımladı.

CORDEL, *ip* anlamında portekizce sözc. Brezilya'da manzum halk anlatılarına *cordel edebiyatı* denir. Bu edebiyatın ürünleri, yazarın kendisi ya da bir okuyucu tarafından sokak ve meydanlarda toplanan insanlara sözlü olarak aktarılır. Özellikle Kuzey-Doğu'da görülmekle beraber, bu bölgeden göçmüş bir topluluğun bulunduğu her yerde bu edebiyata rastlanır. Bu manzum anlatılar, ambalaj kâğıdı üzerine elle basılır ve anlatının öyküsüne uygun, ağaçoyma kalıpla basılmış resimlerle süslü bir kapak içinde sunulur; 16 x 11,5 ebadında, 8 *(folhetos)*, 16 ya da 24'e katlanmış sayfalar biçimindedir. Sergilerde iplere asılmış olarak satıldığından bu adla anılır. İlk sömürgeciler tarafından Avrupa'dan getirilmiş olan bu metinler, fransız şövalye romanlarından alınmıştır, ya da yeni, gerçek ve düşsel çeşitli olayları (cinayetler, mucizeler, efsanevi hayvanlar, namus uğruna haydut olmuş kişiler) anlatır. Bu anlatılar, mutlu sonla biter ve genellikle âdet ve geleneklere yönelik taşlamalar ve toplumsal eleştirilerle karışık ahlaki ve çoğu kez de gizemsel bir içerik taşır. Cordel edebiyatı, sanayileşmemiş bölgelerde önemli bir iletişim aracı rolü oynar. Tema ve türlerin çeşitliliği, kullanılan biçimlerin çokluğu, bu konuda kesin bir sınıflandırma yapılmasını güçleştirir. Serial dergisi çevresinde toplanmış Bahia'lı genç üniversiteliler, 1968'de Feira de Santana'da, bu edebiyata canlılık kazandırmak ve onu incelemek amacıyla *Cordel* yayınlarını kurdular.

São Cristóvão (Brezilya) fuarında **cordel** yayınları satışı

Gallo-Abril

CORDELİA, Shakespeare'de kral Lear'ın hakikatli kızı. Kelt mitolojisinde Batık kentin kraliçesi kızıl tanrıça Creyddylad'dır; 1 mayısta, İkizler onun uğrunda dövüşürler.

Cordelierler kulübü, 1790'da, Paris'te, *İnsan ve yurttaşlık haklarının dostları derneği* adıyla kurulmuş devrimci kulüp. En önemli önderleri Danton, Camille Desmoulins, Marat, Chaumette ve Hébert idi. Cordelierler, dernek içinde önemli bir rol oynayan hébertcilerin giyotine gönderilmelerinden (1794) sonra siyasal yaşamdan koptular

CORDES, Fransa'da, Tarn'ın K.'inde kanton merkezi, Albi'nin 25 km K.-B.'sında; 1 067 nüf. Toulouse'lu Raimond VII' nin 1222'de yaptırdığı eski bir kale-kent olan Cordes'in adı ispanyol kenti Córdoba'dan gelir. Cérou vadisinin yanında yükselen bir tepeye tünemiş gibi duran, güzel görünümlü bir kasabadır ve Ortaçağ'daki görünümünü korumuştur. İlk iki surundan geriye tahkim edilmiş kapılar (Ormeaux, Planol, Jane kapıları) kalmıştır; daha sonraları, ilk ikisine, bir üçüncü, bir dördüncü sur eklenmiştir. Yerleşme alanının en yüksek kesiminde, ilk olarak XIV. yy.'da yapılmış hal binası, XIII-XV. yy.'dan kalma St.-Michel kilisesi ve XIV. yy.'dan kalma konutlar yükselir.

CORDİA a. Tropikal Amerika'da yetişen ağaç. (Hodangiller familyası.) Odunu düzensiz görünüşte siyah damarlı, esmer -pembe renkli, kaba dokulu, sert ve ağırdır; kerestesi marangozlukta, kaplamacılıkta ve kakmacılıkta kullanılır. Bunun bir türünün *(Cordia nodosa)* içinde *azteca* cinsinden karıncalar koloni halinde yaşar. Karıncalar ağacın içinde kavanoz biçiminde şişkinlikler meydana getirir, bunların içini toprakla ve seçtikleri bitki tohumlarıyla doldurur; tohumlar orada çimlenir ve "karınca bahçesi" denen özgün bir yaşam birliği ortaya çıkar.

CORDİER (Louis), fransız yerbilimci (Abbeville 1777 - Paris 1861). Muséum'da profesör, İnstitut üyesi oldu (1882), "pair de France" unvanını aldı. Mikrolitik ve çok ince taneli kayaçların incelenmesinde kimyasal, mekanik ve mikroskobik yöntemleri ilk uygulayanlardan biridir. Özellikle volkanik kayaçların (lav) billurlaşmış madenlerden ve camlardan oluştuğunu gösterdi ve bazaltın, bilinen prizmatik biçimlerinden ötürü o zamanlar sanıldığı gibi bir mineral değil, bir kayaç olduğunu kanıtladı. İçkökenli kayaçların, içerdikleri feldispat ve piroksen oranına göre bir sınıflandırmasını yaparak, altbölümlerin belirlenmesinde kayaç dokularından yararlandı.

CORDİER (Henri), fransız doğubilimci (New Orleans 1849 - Paris 1925). Ecole des sciences politiques'te ve Ecole des langues orientales'de ders verdi. Çok sayıda kaynakça, edebiyat ve tarih yapıtı vardır. Bunlardan biri: *Histoire générale de la Chine* (Çin'in genel tarihi) [1920-21] adını taşır.

Cordier diyagramı, özgül açısal hız değişimlerini, döner bir makinenin devingen çarkının özgül çapına bağlı olarak belirten diyagram. Sanayide üretilen ve iyi çalıştıkları bilinen çok sayıda makine için elde edilmiş noktalar tek bir eğriye göre gruplaştırılır ve böylece türbomakinelerin optimal çalışması için bir referans oluşturulur.

CORDİLLERA, Paraguay'da yönetim bölgesi, Asunción'un D.'sunda; 4 948 km². Merkezi *Caacupé.*

Lauros-Giraudon

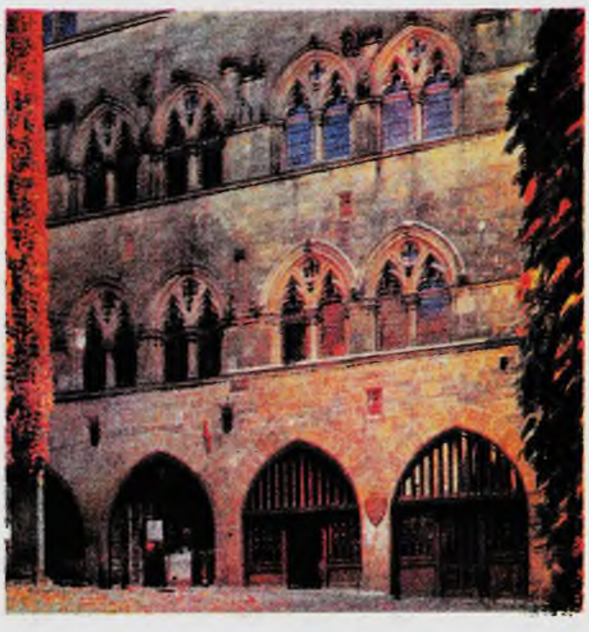
Marat'nın 13 temmuz 1793'te Charlotte Corday tarafından öldürülmesi
J. J. Hauer'in (1793-1794) tablosu
Lambinet müzesi, Versailles

CORDİLLERA CENTRAL, Andlar'da birçok sıradağa verilen ad; özellikle Kolombiya'da Magdalena ve Cauca ırmakları arasında (*Nevado de Huila,* 5 750 m) ve Kuzey Peru'da (4 694 m), Marañón ırmağının sağ kıyısında. —Haiti adasında Dominik Cumhuriyeti'nin batı kesiminde sıradağ; engebelerin belkemiğini oluşturur, en yüksek noktası; 3 175 m.

CÓRDOBA a. Nikaragua'nın para birimi.

CÓRDOBA, Arjantin'de il merkezi kent; 968 829 nüf. (1986). 1573 yılında Pampa ovasının yanında yükselen *sierra de Córdoba*'nın eteğinde kuruldu. Ülkenin ikinci büyük kenti olan Córdoba ülkenin iç kesiminin merkezidir, Sömürgecilik döneminde önemli bir kentken (bu dönemden kalma dinsel mimari yapıtları ve ünlü üniversite), XIX. yy.'ın son otuz beş yılından başlayarak Andlar ile La Plata arasında önemli bir ticaret merkezi ve demiryolu kavşağı oldu; 1940'tan sonraysa Arjantin'in ikinci büyük sanayi merkezi haline geldi: ordu sanayi tesisleri Córdoba'da toplandı; daha sonra buna dönüşüm metalürjisi de eklendi (otomobil, uçak, demiryolu gereçleri yapımı). Primero ırmağı kıyısında, sulanabilen (meyve ve sebze bahçeleri) bir dağeteğinin ortasında yer alan Córdoba, Batı Pampa'nın il sınırları içinde kalan kesiminin tarım yönünden gelişmesine de katkıda bulunur. —

Cordes
Grand-Fauconnier'nin evi (XIV. yy.)

Yan

G. Boutin-A.A.

Córdoba'dan (Arjantin) genel görünüm ve katedral (XVII. yy.)

Chick Corea

Gerster-Rapho

Córdoba Kurtuba camisi'nin (X. yy.) ikinci mihrabını örten kubbe

Córdoba eyaleti; 169 000 km²; 2 749 000 nüf. (1989).

—Güz. sant. Isa Birliği kilisesi ve katedral XVII. yy.'dan kalmadır. Katedralin taçkapısını ve kulelerin birinci katını, rahip Andrea Blanqui yapmıştır. Kubbe, Toro, Zamora ve Salamanca'daki roman cimboriolarını andırır.

CÓRDOBA, Kolombiya'da yön. bölgesi, Antiller denizi kıyısında; 25 175 km²; 1 013 247 nüf. (1985). Merkezi *Montería.*

CÓRDOBA, Meksika'da (Veracruz eyaleti) kent, sierra Madre'de; 78 500 nüf. Kahve, şekerkamışı pazarlama merkezi. 24 ağustos 1821'de, İturbide burada, Meksika'nın bağımsızlığını kral naibine onaylattı.

■ **CÓRDOBA,** ar. **Kurtuba,** İspanya'da kent, Andalucía'da, il merkezi, Guadalquivir ırmağı kıyısında; 307 275 nüf. (1990). Eskiden Maroken üretimiyle *("kurtuba derileri")* ünlü olan kent, günümüzde bir yönetim ve ticaret merkezidir. Sanayi (sıvıyağ fabrikaları) ve turizmde de gelişmiştir. —*Córdoba ili,* 13 718 km²; 769 545 nüf. (1990). Orta kesiminde tahıl, zeytin yetiştirilen Guadalquivir ovası *(Campiña)* yer alır ve bu kesimde büyük toprak mülkiyeti hâlâ ağır basmaktadır. G.'de, Betica sıradağlarından önceki tepeler, üzüm bağlarıyla örtülüdür (Montilla); Betica sıradağları kesimineyse zeytinlikler egemendir. Guadulquivir'in K.'inde il toprakları, yalnızca birkaç çöküntüde (los Pedroches vadisi) tarım yapılan, uçsuz bucaksız boş alanların uzandığı sierra Morena'nın orta kesimindedir. Bu bölgede tek etkinlik, kimya sanayisinin (gübre) doğmasını sağlayan madencilikti̇r (Peñarroya'da madenkömürü).

—Tar. Fenikeliler'in kurdukları, İ.Ö. 152'de Claudius Marcellus'un fethettiği Córdoba (lat. *Corduba*), Hispania Ulterior'un, İmparatorluk döneminde de Baetica'nın merkezi oldu. Got istilası sırasında Leovigild tarafından alındı (572). Got krallarına başkentlik etmiş olan Córdoba, Araplar tarafından işgal edildi (711) ve Abdurrahman I'in kurduğu bağımsız emirliğin başkenti oldu (756). En parlak çağını bu dönemde yaşayan kent Fernando III tarafından Araplar'dan geri alındıktan (1236) sonra, önemini yitirerek geriledi.

—Güz. sant. Bu büyük islam başkentinden günümüze, Kurtuba* camisi dışında pek az anıt kalmıştır. Yapımına 785'te başlanan ve 987'de tamamlanan bu cami Batı islam sanatının en etkili yapılarından biridir. 23 000 m²'lik bir alanı kaplar, atnalı ve çok dilimli kemerlerin oluşturduğu iki katı taşıyan sütunlarla sınırlı derinlemesine 19 sahnı bulunan uzun bir yapıdır. Özellikle minber, maksure ve mihrapta olağanüstü zenginliğe ulaşan görkemli iç süsleme arabeskin ilk örnekleri sayılmaktadır. Caminin içinde sonradan Yaşlı Hernán Ruiz'in Rönesans üslubunda başladığı ve oğlu Genç Hernán Ruiz'in plateresco üslubunda tamamladığı koro yeriyle cami bir katedrale dönüştürüldü, sonradan buna, oymalarını 1748'den sonra Sevillalı Pedro Duque Cornejo'nun yaptığı görkemli bir koro yeri daha eklendi. Hâlâ büyük ölçüde arap kenti görünümünü koruyan bir semtte, mücear üslubunda sinagog. Hamamlar, değirmenler ve yeniden yapılmış roma köprüsü. Çankulesine dönüştürülmüş (S. Juan ve S. Clara) iki minare.

CÓRDOBA *(sierra de),* Orta Arjantin'de, Andlar'ın D.'sunda dağ kütlesi: Primero, Segundo, Tercero ve Cuarto río'larıyla sulanan bir dağeteğiyle devam eden sert bir diklikle Pampa ovası yanında yükselir. Bu eski kütle, 2 000 - 3 000 m'lik basamaklı blokları, geniş kayalık platoları ve K.'den G.'e doğru uzanan çöküntü havzalarıyla Fransa'daki Massif central'e benzer. Ama Batı Arjantin'in yarı çorak kuşağında bulunmasına karşın, yükseltisi sayesinde arasıra yağış alır (500 mm dolaylarında) ve bodur ağaçlarla otlaklar içerir. Ayrıca havasının serinliği ve baraj gölleriyle (elektrik üretimi sağlar, iç kesimlerdeki ve dağeteğindeki küçük yörelerin sulanmasında kullanılan suyu depolar) turistleri çeker.

CÓRDOBA (Francisco FERNÁNDEZ DE) → FERNÁNDEZ DE CÓRDOBA (Francisco).

CÓRDOBA (Gonzalo FERNÁNDEZ DE) → GONZALO FERNÁNDEZ DE CÓRDOBA.

CORDOBÉS (Manuel BENÍTEZ, **El** —denir), ispanyol boğa güreşçisi (Palma del Río, Córdoba ili, 1937). Geleneksel kuralların dışında, hatta bazen tartışma götürür bir üslupla güreştiği için klasik zevke sıkıca bağlı aficionado'lar (boğa güreşi meraklıları) tarafından eleştirilen El Cordobés, boğa üzerinde tam bir egemenlik kuruyor, hatta bazen onu büyülüyor ve böylece tümüyle hipnotize olmuş bir rakibin karşısında salt kendine özgü bir güreş çıkarıyordu. 1971 yılı boğa güreşleri mevsimi sonunda arenadan çekildi. 1979'da tekrar dönmeyi denediyse de başarılı olamadı.

CORDONNIER (Émilien Victor), fransız general (Surgy, Nièvre, 1856 - Neuilly-sur-Seine 1936). 1915-16'da Makedonya'da savaşan fransız kuvvetlerine kumanda etti.

CORDOVA, Alaska'da yer, Alaska körfezi kıyısında; 1 160 nüf. Balıkçı limanı.

CORDULİA a. (yun. *kordule,* kambur'dan). Dizi halinde birbirine yapışık yumurtalarını su bitkileri üstüne tutturan, Avrupa'da yaşayan kızböcekleri cinsi. (Kızböcekleri takımı, kızböceğigiller familyası.)

CORDYCEPS a. Böceklerde, özellikle tırtıllarda asalak yaşayan ve çavdarmahmuzunu andıran asklı mantar.

CORDYLİDAE a. Zool. DİKENLİKUYRUKLUKERTENKELEGİLLER familyasının bilimsel adı.

CORDYLOBİA a. Siyah lekeli sarımsı sinekler cinsi. (*Cordylobia anthropophaga*'nın larvası Afrika'da insanın, köpeğin derisi altında çıbansı bir miyaza yol açarak yaşar. Mavisinekgiller familyası.)

CORDYLURA a. (yun. *kordule,* kambur, ve *ura,* kuyruk'tan). Avrupa'da yaşayan, ince bedenli, topuz karınlı sinekler cinsi. (Etçildir. Nemli yerlerde sık rastlanır. Gübresineğigiller familyası.)

■ **COREA** (Armando Anthony, **Chick** —denir), amerikalı caz piyanocusu (Chelsea, Massachusetts, 1941). Sanat yaşamının ilk yıllarında Mongo Santamaria'nın (1962) ve Willie Bobo'nun (1963) Güney Amerikalılar'dan oluşan orkestralarında çaldı. Daha sonra Blue Mitchell ve Herbie Mann ile çalıştı. 1969'da Miles Davis' in topluluğunda değerini kanıtladı. 1970'te Anthony Braxton ile Circle, 1972'de de basçı Stanley Clarke ile Return to Forever adlı topluluklar kurarak cazseverlerin beğenisini toplamayı ve rock cazın yıldızları arasına girmeyi başardı. Olağanüstü bir teknikle akustik ve elektrikli piyano çalan Corea, synthesizer da kullanmaktadır. Romantik müziğinde, Güney Amerika'ya özgü çizgilerin yanı sıra, Debussy ve Ravel gibi "klasik" bestecilere göndermeler de vardır. Başlıca albümleri: *Now he sings, now he sobs* (1969), *Return to forever* (1972), *The Leprechaun* (1975), *Romantic Warrior* (1976), *My Spanish Heart* (1976), *Touchstone* (1982), *Again in again* (1983), *Chick Corea, Elektric Band* (1986).

COREGONUS a. KOREGON balıklarının cins adı.

COREİDAE a. Böcbil. SAÇAKLIYARIMKANATLIGİLLER familyasının bilimsel adı.

■ **CORELLİ** (Arcangelo), italyan besteci ve kemancı (Fusignano, Ravenna yakını, 1653 - Roma 1713). Ailesi Fusignano'nun en zengin ve en köklü ailelerinden biriydi. Faenza'da başlayan müzik öğrenimini, Giovanni Benvenuti'den ve Leonardo Brugnoli'den keman dersleri aldığı Bologna'da sürdürdü. Daha 17 yaşındayken bu kentteki ünlü Accademia filarmonica'ya üye oldu. 1666-1670 arasında Bologna'da yaşadı. 1671'de Roma'ya yerleşti. Eski İsveç kraliçesi Christina'nın malikânesinde ağırlandığından, Roma'da büyük itibar gördü. 1682'de Saint-Louis-des-Français'nin capella yöneticiliğine atan-

dı, 1684'te kardinal Pamphili'nin hizmetine girdi. 1689'da da kardinal Ottoboni' nin müzik yöneticisi oldu.

Corelli, yaşamının daha sonraki bölümünü beste yaparak, bazıları oldukça kalabalık orkestraları yöneterek (isveçli Christina'nın malikânesinde 1687'de 150 dolayında yaylı çalgı vardı) ve resim koleksiyonuyla uğraşarak geçirdi. Parlak başarılarla dolu bir yaşamdan sonra ölünce Roma'daki Pantheon'a gömüldü.

Bk. resim sayfa 2456

Yapıtlarının sayısı pek kabarık değildir. Yalnızca çalgı için beste yapmış birkaç italyan müzikçiden biridir. Yapıtları 6 cilt tutar: 4'ü üçlü sonat derlemesi (birinci [1681] ve üçüncü [1689] sonata da chiesa, ikinci [1685] ve dördüncü [1694] sonata da camera derlemesi); keman ve bas için 1 sonat derlemesi (ünlü opus V; 1700'de *la Follia* üzerine çeşitlemelerle tamamlandı); ölümünden sonra yayımlanan (1714) konçerto grossolar (opus VI). Bu altı cildin, form tarihi açısından önemi büyüktür. Burada, süitten, ricercare'den ve canzone'den çıkmış önklasik sonatın ve konçerto grossonun en yetkin örneklerine rastlanır. Corelli, 2 üst (solocu çalgılar için) ve 1 alt (bas çalgısı için) partili yazımın *(sonata a tre)* ve fugatonun konçertante üslubunu çok sık kullandı. Temalarında, insan gırtlağından çıkamayacak kadar tiz ya da pes sesler yoktur. Virtüozluk gerektiren bölümlerle zengin anlatımlı adagio'ların karşıtlık oluşturduğu yapıtları biçim açısından özlü ve dengelidir. Corelli'nin biçim ustalığına kemanın yapısal bakımdan artık yetkinliğe ulaşmış oluşu da güç katmıştır.

Corelli klasik keman okulunun kurucusudur. Bu okul, öğrencileri Somis, Anet, Geminiani, Locatelli tarafından tüm Avrupa'da sürdürülmüştür.

CORELLİ (Mary MACKAY, **Marie** —denir), ingiliz kadın edebiyatçı (Londra 1855 - Stratford-upon-Avon 1924). Piyanocuydu. Victoria döneminin katı ahlak anlayışına uygun dini romanlar yazdı (*Barabbas,* 1893; *The Sorrows of Satan,* 1895). Aynı zamanda şairdi (şiirleri 1925'te yayımlandı). Ömrünün son yıllarını, Stratford'un modern bir kent haline getirilmesine karşı mücadele etmekle geçirdi.

CORELLİ (Franco), italyan tenor (Ancona 1921). İlk kez Bizet'nin *Carmen*'inde rol aldı (Spoleto, 1951). Milano (la Scala, 1954), New York (1961) ve Salzburg gibi büyük kentlerdeki başarılarıyla kendini kabul ettirdi. Parlak sesi, üstün şan tekniği ve romantik kahraman tipiyle, İkinci Dünya savaşı'ndan sonra opera sanatının yeniden güçlenmesine önemli katkıda bulundu.

CORELLİ (Juan), ispanyol kökenli dansçı ve koregraf (Barcelona 1935). 1947 -1950 arasında Barcelona'daki Liceo'ya bağlıydı. Bir trafik kazasından sonra danstan vazgeçmek zorunda kaldı. Paris'te, televizyon için bale programları yapmaya başladı. Fransız televizyonu ve başka ülkelerin televizyonları için, *Concerto de Aranjuez* (1958), *Askerin öyküsü* (1960), *la Péri* (1965), *Symphonie pour trois personnages* (1965) gibi yapıtları düzenledi. Washington National Ballet (*Othello,* 1964) ve Macar ulusal balesi ile (*Romeo ve Juliet, Carmina Burana,* 1971) işbirliği yaptı. Kanada'ya yerleşti.

CORENZİO (Belisario), italyan ressam (Yunanistan'da 1558'e doğr. - Napoli 1643). Tintoretto'nun atölyesinde yetişti, ilk Napoli okulunun önderi oldu, 1591 -1641 arasında Napoli kiliselerinde (S. Martino certosası, S. Andrea delle Dame, S. Paolo Maggiore, Annunziata, Cassino dağı, Gesù Nuovo, Sapienza kiliseleri) birçok fresk yaptı.

CORESİ, romanyalı tipograf (1510'a doğr. - 1581'e doğr.). Slavoncadan rumenceye çevrilmiş dinsel metinleri yayımlayarak, daha sonra bütün rumen halkı tarafından benimsenecek olan bir dilin, lehçe özelliklerinden arındırılmış ve dudaksıl seslerin korunduğu daçya rumencesinin yayılmasını sağladı.

CORETHRA a. (yun. *korethron,* süpürge'den). İnce, uzun bedenli, evsineğine benzeyen ama sokmayan küçük sinekleri içeren cins. (*Corethra* cinsinin birçok türü, Avrupa'da, akşamları topluluklar halinde uçuşurlar. Saydam larvaları suda yaşar. İkikanatlılar takımı, *Nematocera* alttakımı, sivrisinekgiller familyası.)

CORFİNİUM. Esk. coğ. İtalya'da (Samnium) kent, Peligni halkının başkenti. Sosyal savaş sırasında (İ.Ö. 91-88), *İtalica* adıyla, Roma'ya karşı ayaklanan isyancı bağlaşıkların başkenti oldu. Bugün *Corfinio.*

CORİ, İtalya'da komün, Lazio'da (Latina ili); 9 300 nüf. Burası Antikçağ'da Volsci halkının yaşadığı *Cora* kentidir; önemli kalıntılar (kyklop örgü surlar, çeşitli tapınak harabeleri). Mermer üretimi.

CORİ (Carl Ferdinand), amerikan vatandaşlığına geçmiş çekoslovak biyokimyacı (Prag 1896 - Cambridge, Massachusetts, 1984). Washington, ardından Saint Louis üniversitelerinin farmakoloji bölümlerini, 1947'den sonra da Harvard Üniversitesi biyoloji laboratuvarı'nı yönetti. 1947'de karısı GERTY THERESA (Prag 1896 - Saint Louis, Missouri, 1957) ile birlikte karbonhidratların metabolizmaları üzerine, bunların ayrışımlarının ilk aşamasında pirüvik asit oluştuğunu gösteren çalışmaları nedeniyle Nobel tıp ve fizyoloji ödülü'nü kazandı.

CORİA, İspanya'da (Cáceres ili) kent, sıerra de Gata'nın G.'inde, Alagón ırmağı kıyısında; 8 200 nüf. Romalılar, *Caurium* adını verdikleri kenti, granit surlarla (günümüze iyi durumda ulaşmıştır) çevirmişlerdi. XV. yy.'dan kalma anakule. XVI. yy.'da büyük ölçüde elden geçirilmiş gotik katedral.

CORİGLİANO CALABRO, İtalya'da kent, Calabria'da, Cosenza'nın K.-D.'sunda, Sibari (esk. Sybaris) ovasında; 30 600 nüf. Ortaçağ'dan kalma şato. Tarım merkezi (sıvıyağ ve şarap üretimi).

CORİLLA OLİMPİCA (Maria Maddalena MORELLİ, —denir), italyan kadın şair (Pistoia 1727 - Floransa 1800), doğaçtan şiir söyleme yeteneği ve edebiyatçıların toplandığı salonu ile ünlüdür.

CORİNTH (Lovis), alman ressam ve gravürcü (Tapiau, Doğu Prusya, 1858 - Zandwoort, Hollanda, 1925). Önce Königsberg, sonra Münih akademilerinde eğitim gördü, Paris'te Julian akademisi' nin öğrencisi oldu (1884-1887) ve katıldığı sergilerde başarı kazandı. Berlin'e yerleşti, Ayrılık grubu içinde önemli bir rol oynadı ve 1911'de grubun başkanı oldu. Çoğu kez "alman izlenimciliği"nin bir temsilcisi sayılan Corinth'in serbest ve rahat bir üslubu vardır; coşkun, atılgan mizacı ve fırça darbelerinin rahatlığı onu, son resimlerinde, kimi zaman motifin biçimsel yapısını tam anlamıyla çözüp dağıtmaya götürmüştür (1918-1925 yılları manzaraları; *Suzan ve ihtiyarlar,* 1923, Hannover).

CORİNTO, Nikaragua'da kent; 14 000 nüf. Managua demiryolu hattı Corinto'da başlar. Nikaragua'nın Büyük Okyanus kıyısındaki başlıca limanı.

CORİOLANUS (Gnaeus Marcius), İ.Ö. V. yy.'da yaşamış romalı general. Efsanevi bir kişiliği vardır. Söylenceye göre, halkının kin ve nefretini üzerine çektiği için, Volsci kavmine sığınmak zorunda kaldı ve onları Roma'ya karşı kışkırttı. Ancak annesiyle karısının yakarışları, onun intikam arzusuna gem vurabildi.

Coriolanus, Shakespeare'in dramı (1607'ye doğr.). Bu soylu savaşçının Volumnia adında, erkeksi bir annesiyle Virgilia adında sevecen bir eşi vardır. Ayak takımı tarafından Roma'dan sürülünce, ülkesinin düşmanlarıyla birleşir. Yapılan savaşta galip gelir ve kendisini kıskananlar tarafından öldürülür. Plutarkhos tarafından reddedilen kast ve sınıf anlayışı, Shakespeare tarafından bu yapıtta yüceltilmiştir.

CORİOLİS (Gaspard), fransız matematikçi (Paris 1792 - *ay. y.* 1843). Karayolları mühendisiydi, 1816'dan başlayarak kendini mekanik öğrenimine verdi. Yer'e göre devinen bir karşılaştırma noktasına oranla bir cismin bağıl devinimini inceledi ve hem göreli devinimden hem de karşılaştırma noktasının deviniminden kaynaklanan "bileşik merkezkaç kuvvetleri"ni (Coriolis kuvvetleri denir) açıklığa kavuşturdu.

Coriolis ivmesi, bir devingenin, bir R karşılaştırma sistemindeki ivmesi ile R ye göre bir dönme devinimi yapan bir R′ karşılaştırma sisteminde aldığı ivme arasındaki bağıntıda kullanılan terimlerden biri. (→ *devinimleri* BİLEŞTİRME.) $\vec{a}_c$ Coriolis ivmesi R ye göre R′nün ω açısal hızı ve devingenin R′deki hızı ile orantılıdır; bu son hızın doğrultusu R ye diktir

$$(\vec{a}_c = 2\vec{\Omega} \wedge \vec{v},\ \vec{\Omega},\omega$$

modüllü sürüklenme devinimінin ani dönme vektörüdür). Bu ivme nedeniyle, R′de doğrusal bir devinim R de doğrusal değildir. Nitekim, Yer yüzeyinde, cisimler yıldızlara bağlı bir Galilei karşılaştırma sistemine göre doğru çizgi boyunca düşer, ama Yer'e bağlı bir karşılaştırma sisteminde bu devinim, Yer'in dönmesinden dolayı doğuya doğru sapar. Zayıf olmasına rağmen, rüzgârların ve deniz akıntılarının doğrultusunu belirleyen işte bu Coriolis ivmesidir; bu doğrultu Kuzey yarıkürede sağa, Güney yarıkürede sola yönelir.

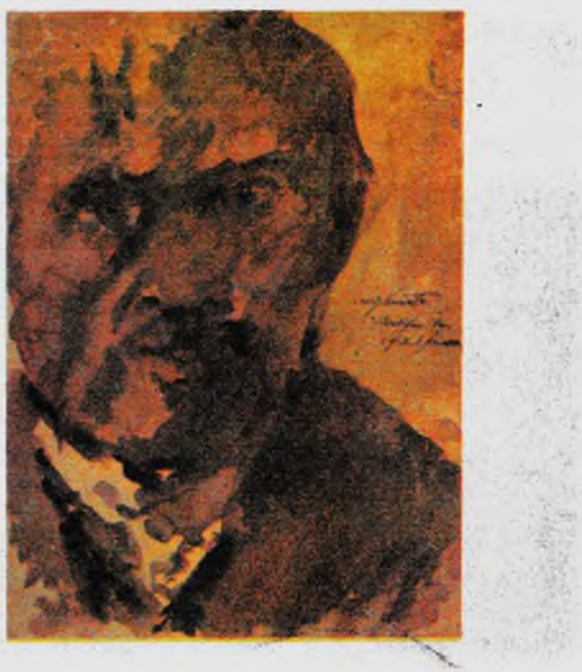
Coriolis kuvveti, Yer'in dönmesinden kaynaklanan ek ivmenin yol açtığı saptırıcı kuvvet; Yer yüzeyinde, devinen bütün cisimlere etkir. (Bu kuvvet, su kütlelerinin yerdeğiştirmesinde çok önemli bir rol oynar; bunlara Kuzey yarıkürede saat yönünde ve Güney yarıkürede ise ters yönde burgaçlı bir devinim verir. Bu kuvvet, kutuplarda maksimum ve ekvatorda sıfırdır.) [Eşanl. JEOSTROFİK KUVVET.]

CORİXA a. (yun. *koris,* tahtakurusu'ndan). Uzun bedenli, sırt yüzü yassı, suda

Max Colin-Parisport

El Cordobés'in bir boğaya son darbesi (estocada)

Ulmer Museum

Lovis Corinth'in *kendi portresi* suluboya (1921) *Ulmer Museum, Ulm*

Fabbri

Arcangelo Corelli
Federico Mazzotta'nın yaptığı portreden ayrıntı
San Pietro konservatuvarı müzesi, Napoli

Scala

Caterina Cornaro
Tiziano'nun bir tablosundan ayrıntı
Uffizi müzesi, Floransa

Cormon
Demirhane (1893)
Güzel sanatlar müzesi, Tourcoing

Equinet-Tourcoing

yaşayan tahtakurularını içeren cins.(Çeşitkanatlılar takımı, saçaklıyarımkanatlıgiller familyası.)

CORK → CORCAİGH.

CORK (Richard BOYLE, 1. *—kontu*) → BOYLE.

CORKSCREW a. (ing. sözc.). Tekst. Eğik fitilli armürün bir türeviyle dokunan hafif, çapraz çizgili ingiliz yünlüsü.

CORLİSS (George Henry), amerikalı mühendis (Easton, New York, 1817 - Providence 1888). Buhar makinesini icat etti ve yapımını gerçekleştirdi (1849). Kendi adını taşıyan bu makine Avrupa'ya 1863'te girmiştir. Corliss, yine kendi adını taşıyan bir buhar dağıtım yönteminin de yaratıcısıdır.

CORMACK (Allan MacLeod), Güney Afrika asıllı amerikalı fizikçi (Johannesburg 1924). Harvard'da, sonra Medford (Massachusetts) Tufts University'de (1964'te buraya profesör atandı) araştırma görevlisi ve Güney Afrika Fizik enstitüsü üyesiydi. Orta enerjili nükleer fizik alanında önemli araştırmalar yaptı (nükleon-nükleon ve nükleon-çekirdek yayılımı). Bilgisayarla tomografinin (skaner) gelişmesine yaptığı katkılardan ötürü, G. N. Hounsfield ile birlikte, 1979'da Nobel tıp ve fizyoloji ödülü'nü kazandı.

CORMAGON NOYAN, moğol komutan (öl. 1242). Ögedey döneminde Celalettin Harizmşah'ın yönetimi altında bulunan İran'ı ele geçirmekle görevlendirildi. Otuz bin askerden oluşan ordusuyla Azerbaycan'da Celalettin'in üzerine yürüdü; Şirkebut kalesi yakınlarında kışlayan harizm ordusunu ani bir baskınla dağıttı (1231). Azerbaycan'da Mugan sahrasını kendisine ordugâh seçerek Irak, Anadolu ve Gürcistan topraklarına şiddetli akınlar düzenledi. Bitlis, Erciş, Erzurum, Sıvas kentlerini yağmaladı. Anadolu selçuklu sultanı Alaettin Keykubat I'in, ünlü komutanlarından Kemalettin Kamyar'ı üzerine gönderdiğini öğrenince Azerbaycan'a çekildi. Daha sonra Gürcistan'a yönelerek Kars ve Ani kentlerini ele geçirdi, gürcü kraliçesi Bozudan'ı Tiflis'ten kaçmak zorunda bıraktı. Son harizmşah Celalettin'i ortadan kaldırarak tüm İran'ı moğol egemenliği altına aldı. İnme sonucu (1241) konuşamaz duruma geldi ve ertesi yıl öldü.

CORMİDİUM a. (yun. *kormos,* parça, gövde'den). Sifonoforlarda (knidliler) stolonun üstünde bulunan ve koruyucu bir aspidozoyit ya da kalkan, bir ya da birçok boşaltıcı sistozoyit, besleyici bir gastrozoyit ve biri erkek öbürü dişi üreyici iki gonozoyit taşıyan polip öbeği. (Gastrozoyitin üstünden, yapısı stolonunkine çok benzeyen ve avları yakalamaya yarayan yakıcı kapsüllerle sınırlanan tentillum'lar taşıyan bir telcik çıkar. En uzaktaki cormidium'lar stolondan ayrılabilir ve *Calycophorae*'lerde cinsellik organlarının ürünlerini serpiştirirler.)

CORMON (Fernand PİESTRE, —denir), fransız ressam (Paris 1845 - *ay. y.* 1924), Eugène Cormon'un oğlu. Portaels, Cabanel ve Fromentin'in öğrencisi, Güzel sanatlar akademisi üyesi (1898) ve tür ressamı olan Cormon (Kutsal Kitap'tan,Tarihöncesi'nden vb. sahneler), Émile Bernard, Toulouse-Lautrec, Van Gogh, Picabia gibi ressamların gelip geçtiği ünlü bir atölyeyi yönetti. (*Bir ayı avından dönüş, cilalı taş devri,* 1884, Saint-Germain-en -Laye şatosu.)

Cormorant-Sullom Voe, deniz dibinden geçen petrol boru hattı. Kuzey denizi'ndeki Büyük Britanya bölgesinde bulunan Cormorant yatağını, Shetland adalarındaki Sullom Voe körfezine bağlar.

CORNACCHİNİ (Agostino), italyan heykelci (Pescia 1685 - Roma ? 1754'ten sonr.). Foggini'nin öğrencisiydi, 1712'de Roma'ya gitti. San Pietro in Vaticano revağı altındaki gösterişli Charlemagne heykelini ve San Giovanni in Laterano'daki Corsini capellası'nda çeşitli heykelleri yaptı. Küçük heykel çalışmaları da vardır.

CORNACEAE a. Bot. KIZILCIKGİLLER familyasının bilimsel adı.

CORNARO ya da **CORNER,** yetiştirdiği dört dukayla tanınan venedikli ünlü aile. 1468'de, Kıbrıs kralı Jacques II ile evlenen ve ona Venedik Cumhuriyeti'nin himayesiyle 100 000 dukalık bir çeyiz getiren CATERİNA Cornaro da (Venedik 1454- *ay. y.* 1510) bu ailedendir. Caterina Cornaro 1473'te dul kaldı ve 1474'te ölen oğlu Jacques III adına Kıbrıs krallığı'nı yönetti. Taht üzerinde hak iddia eden çetin rakiplere ve Venedik senatosu'na karşı iktidarını koruduysa da, sonunda Senato'nun baskısına dayanamayıp Venedik Cumhuriyeti lehine tahttan feragat etti (1489). Venedik'e yerleşti ve orada şairlerden ve sanatçılardan oluşan bir topluluğun içinde yaşamını sürdürdü. Caterina Cornaro Gentile Bellini, Veronese ve Tiziano'ya esin kaynağı olmuştur.

CORNARO (Luigi [Alvise]), italyan yazar (Venedik 1475-Padova 1566), Ruzzante'nin hâmisiydi. *Della vita sobria* adlı bir yapıtı vardır (1558-1565 arasında yayımlanmıştır).

CORNARO (Vincenzo) ya da **KORNAROS** (Vidzendzos), Venedik kökenli giritli şair (XVII. yy.). 1713'te Venedik'te yayımlanan *Erotokritos* adlı destanın yazarı olduğu sanılır. On beşer heceli ve kafiyeli 11 000 dizeden oluşan bu yapıt, Batı'nın şövalye romanlarından esinlenmiştir. Ayrıca, girit tiyatrosunun ilk örneği olan *Hazreti İbrahim'in kurbanı* (1635'e doğr.) adlı bir dinsel dram da yine ona mal edilir.

CORNAZZANO (Antonio), italyan şair ve dans öğretmeni (Piacenza 1429-Ferrara 1484'e doğr.). Ferrara'da Este'lerin, Milano'da Sforza'ların sarayında bulundu. Elyazma nüshası Vatikan kitaplığı'nda korunan *Libro dell'arte del danzare* (Dans sanatı kitabı) [1455/1465?] adlı bir kitap yazdı. Ustası Domenico da Piacenza'yı şükranla andığı bu yapıtında, dansın tanımlanmasına katkıda bulundu. Ayrıca, bir açık saçık öyküler kitabı da (*Proverbi in facerie,* 1523) vardır.

CORN BELT, ABD'de eskiden mısır *(corn)* yetiştiriciliğinin ağır bastığı tarım bölgesi. B.'dan D'ya doğru Chio'dan Nebraska ve Kansas'ın doğu bölümüne kadar yayılır. Günümüzde, bölgede tarım çeşitlenmiş (buğday, yemlik bitki), sığır ve süt domuzu yetiştiriciliği de önem kazanmıştır.

CORNE D'OR (Altınboynuz) → HALİÇ.

CORNEİLLE Lyon'lu ya da **Lahey' li,** hollandalı ressam (Lahey 1500-1510'a doğr.-Lyon 1574'e doğr.), 1534'ten başlayarak Lyon'da etkinlik gösterdi, 1547'de fransız yurttaşlığına geçti, 1551'de kralın resmi ressamı olarak atandı. Belki Jean Clouet'nin öğrencisiydi. Clouet'nin adını ve 1533 tarihini taşıyan *Pierre Aymeric* portresiyle (Louvre), Corneille'in benzer üslup özellikleri gösteren birçok küçük panosu arasında büyük bir yakınlık vardır. Rengin yumuşaklığını artıran mavi ya da yeşil tekrenkli bir fon üzerinde beliren yarı büst biçimindeki kişileri betimleyen bu tablolar, Corneille'in flaman kökenli bir eğitimden geçtiğini gösterir. Tablolardaki titiz ve arıtılmış işçilik, büyük bir ruhbilimsel inceliği dile getirir. Örnek olarak, *Louise de Rieux, Clément Marot olduğu kabul edilen portre* (Louvre) ve *Gabrielle de Rochechouart* (Chantilly) gibi tablolar anılabilir. Sanatçıdan hiçbir taslak kalmamıştır. Oğluyla (onun adı da Corneille idi) kızının da çalıştığı çok üretken bir atölyeyi yönetiyordu. Bu atölye, Lyon'lu Corneille'in sanatına belki de uluslararası bir ün kazandırmaya katkıda bulunan ve değişik boyutlarda çoğaltılan birçok kopya üretiyordu.

CORNEİLLE, XVII. yy.'da yapıt vermiş fransız ressam ve gravürcü ailesi. MİCHEL I, **Baba** denir (Orléans 1603-Paris 1664), Vouet'nin öğrencisiydi; Akademi'nin on iki kurucusundan biriydi. En önemli tabloları: *Esav ile Yakup* (1630, Orléans müzesi), *Aziz Paulus ile aziz Barnaba* (Arras) müzesi). Özellikle Raffaello ve Carracci' nin yapıtlarından kopya ettiği ofortlu gravürleriyle tanındı. —MİCHEL II, **Genç** denir, öncekinin oğlu (Paris 1642- *ay. y.* 1708). Babasının ve Le Brun'ün yanında yetişti. 100 kadar estampı ve 400 deseni biliniyor (Louvre). —JEAN -BAPTİSTE (Paris 1649- *ay. y.* 1695), bir öncekinin kardeşi. En önemli yapıtları: *Zincirlerinden kurtulmuş aziz Petrus, Cato'nun ölümü* (1687, Dijon).

CORNEİLLE (Pierre), fransız oyun yazarı (Rouen 1606-Paris 1684). Bir avukatın oğluydu, doğduğu kentteki cizvitlerin yanında öğrenim gördü. 1624'te Rouen parlamentosu'nca avukatlığa kabul edildikten sonra iki görev satın aldı. Ama gönlü şiir ve tiyatrodaydı. Daha 1629'da Paris'te bir komedisi (Mélite) oynandı, trajedi-komedi türünde bir yapıt vermekle birlikte *(Clitandre,* 1630-31), daha çok komediler yazdı (*la Veuve,* 1631; *la Galerie du Palais,* 1631-32; *la Suivante,* 1632-33; *la Place Royale,* 1633-34). Richelieu'nün desteğini kazandı, ama kısa süre sonra yeniden bağımsız çalışmaya başladı ve en özgün komedisini bu sırada yazdı (*İllusion comique,* 1636). İlk trajedisi *Médée*'nin başarısı meslek yaşamında bir dönüm noktası oldu; *Cid*'in kazandığı büyük başarı da kararını pekiştirdi (1637). Oyunları halk tarafından ilgiyle izlendiyse de "bilgiçler"in eleştirilerine hedef oldu ve "tartışma" ancak 1638'de, *Sentiments de l'Académie sur le Cid*'in (Académie'nin Cid üzerine görüşleri) yayımlanmasıyla son buldu. Corneille üç yıl sustuktan sonra boyun eğdi ve "kurallara uygun" trajediler yazdı (*Horace,* 1640; *Cinna,* 1641; *Polyeucte,* 1642; *Rodogune**, 1644; *Héraclius,* 1647,*Nicomède,* 1651), ayrıca komediler kaleme aldı (*le Menteur,* 1643; *Don Sanche d'Aragon,* 1650). 1647'de Académie'ye kabul edildikten üç yıl sonra avukatlığı bıraktı. 1651'de *Pertharite*'in başarısızlığı üzerine birden umutsuzluğa kapıldı. Yedi yıl boyunca tek uğraşı *De imitatione Christi*'yi (1656) manzum olarak çevirmek oldu. 1659'da yeniden seyircisini kazanmaya çalıştı ve sırasıyla *Tosion d'or* (1661), *Sertorius* (1662), *Othon* (1664) ve *Attila*'yı (1667) yayımladı. Ama o dönemde övgülerin çoğu Racine'eydi; Racinei'in *Bérénice*'i Corneille'in aynı yıl oynattığı *Tite et Bérénice*'ten çok daha büyük bir başarı kazandı. Corneille pek beğenilmeyen *Pulchérie* (1672) ve *Suréna*'dan (1674)

Lauros-Giraudon

Michel I **Corneille**
Büyük evlat olma haklarını Yakup'a devreden Esav (1630)
Güzel sanatlar müzesi, Orléans

Lauros-Giraudon

Cornelisz. Van Haarlem
Venüs ile Adonis (1614)
Güzel sanatlar müzesi, Caen

sonra yazmayı bıraktı ve tüm oyunlarının tam ve açıklamalı bir baskısını (1682) hazırlamaya başladı.

Corneille'in yapıtının en çarpıcı yanı, zenginliği ve döneminin "kurallar"ına yaklaşımındaki özgürlüktür. Corneille "üç birlik" ve "gerçeksilik" kurallarını uygulamış olsa da, bunları hep kendine göre yorumlar. Mükemmellik ve övünme, ben ve özveri, kahramanlık ve çatışma, tutku ve kahramanlık ve aynı trajik duygu içinde "kötü kahraman" ile "erdemli kahraman": Corneille bütün bu iç içe geçmiş duyguları bilir ve dile getirir. Bu arada, hiçbir kopukluk olmaması çok doğaldır, çünkü Corneille'in sanatı geçişin ve gerilimin gerçekleştiği anı vermek ister: üslubundaki, klasik kuralların dışına çıkmayan ve nerdeyse kusursuzluğa ulaşan zenginlik ve coşku, öncelikle bu geçiş ve gerilim anında kendini duyurur.

CORNEILLE (Thomas), fransız oyun yazarı (Rouen 1625-Les Andelys 1709), Pierre Corneille'in kardeşi. Komediler (*le Geôlier de soi-même,* 1655) yazdı. Bir operası (*Bellérophon,* [1679]), bir *Dictionnaire des termes d'art et de sciences* (Sanat ve bilim terimleri sözlüğü) [1694] ve bir tarih ve coğrafya sözlüğü (1708) vardır. Fakat kendini özellikle trajedileriyle kabul ettirdi: *Timocrate* (1656), *Bérénice* (1657), *Ariane* (1672), *le Comte d'Essex* (1678).

CORNEILLE (Cornelis VAN BEVERLOO, —denir), hollandalı ressam ve gravürcü (Liège 1922). Deneysel Reflex grubunun ve sonraları da Cobra hareketinin üyesi oldu; özgür ve lirik bir anlatım tarzına yöneldi. Yoğun ve renkli, çoğu kez de mineral dünyasını çağrıştıran resimleri (*Beyaz kayalar,* 1952), 60'lı yıllarda, efsane ve folklor imgeleriyle birleşerek figüratif bir simgesel düzene ulaşmıştır (*Büyük Güneş, kuş, barok kadın,* 1971).

CORNEJO (Pedro) → DUQUE CORNEJO.

CORNELIA, Scipio Africanus'un kızı, Gracchuslar'ın annesi (İ.Ö. 189'a doğr. -İ.Ö. 110'a doğr.). Tiberius Sempronius Gracchus'tan 153'te dul kaldı, Mısır tahtını reddetti ve kendini tümüyle çocuklarına adadı. Onları yunan edebiyatıyla ve kamu görevlerini üstlenebilecek şekilde yetiştirdi. Çocuklarının eylemlerini pek desteklemedi. Caius'un öldürülmesinden sonra Miseno burnu yakınına çekildi ve kendini edebiyata verdi. Cornelia, erdemli ve sorumlu anne simgesi olmuştur.

CORNELIA, Cinna'nın kızı (öl. İ.Ö. 68). İ.Ö. 83'te Sezar ile evlendi. Sezar, Sulla'nın Cornelia'yı boşaması yolundaki buyruğuna uymadı, ama hayatını ancak Vesta rahibelerinin ve soyluların yalvarmaları sayesinde kurtarabildi. Bu beraberlikten, ileride büyük Pompeius ile evlenecek olan Julia doğmuştur.

CORNELIA, Scipio Metellus'un kızı. Önce Publius Licinius Crassus ile evlendi. Onun ölümünden sonra Sezar'ın kızı Julia'dan dul kalan büyük Pompeius ile hayatını birleştirdi. Sezar'dan ikinci kocasının küllerini aldı ve Albano yakınlarında yaptırdığı büyük bir mezara koydu (bu mezarın bazı kalıntıları günümüze gelmiştir).

CORNELISZ (Cornelis), **Cornelisz. Van Haarlem** denir, hollandalı ressam (Haarlem 1562- *ay. y.* 1638). 1579-1583 arasında, Fransa'da ve Flandres'da kaldı. Van Mander ve Goltzius ile birlikte Haarlem akademisi'nin kurucularındandır. Manierismocu resim anlayışı zarif ve duyumsaldır. Başlıca yapıtları: *Âdem ile Havva,* (Rijskmuseum, Amsterdam); *Bacchus ile Satyr* (Rotterdam); *Venüs ile Adonis* (Caen); *Kimon ile İphigeneia* (Ermitaj).

CORNELISZ. VAN OOSTZANEN (Jacob), hollandalı ressam (Oostzanen 1470'e doğr.- Amsterdam 1533). Tahta üzerine yaptığı gravürlerde özellikle Dürer'in etkisi görülür. Yapıtlarının en iyi bölümünü oluşturan portrelerinde tam bir gerçekçilik kaygısı sezilir (Amsterdam ve Rotterdam müzeleri).

CORNELIUS (Peter VON), alman ressam (Düsseldorf 1783-Berlin 1867). Eski alman sanatıyla ilgilendi ve Goethe'nin *Faust*'unu resimledi. Roma'da (1811 -1819 arasında ve daha sonraki kalışlarında) nasıralılar grubunun öncülerinden biri oldu ve fresk çalışmaya başladı. Bavyeralı Ludwig tarafından çeşitli çalışmalar için Münih'e çağrılınca (Sankt Ludwig kilisesi'nin freskleri, 1830-1839), önce Düsseldorf'ta, sonra da Münih'te dersler verdi, bu iki kentte bulunan akademileri yönetti. 1840'ta, Berlin'de, Prusyalı Friedrich-Wilhelm IV'ün hizmetine girdi. Hıristiyanlıkla hümanizm karışımı idealist tarihi resim anlayışı, gerçekçiliğin ilk saldırılarına uğradığı sıralarda bile, Cornelius o günlerin en ünlü ressamı sayılıyordu. (Doğu Berlin ve Batı Berlin, Düsseldorf, Frankfurt müzeleri, vb.)

CORNELIUS (Hans), alman filozof (Münih 1863-Gräfelfing 1947). Önce matematik ve kimya, daha sonra felsefe okudu; Münih ve Frankfurt'ta öğretmenlik yaptı; bu kentlerde verdiği dersler, ileride Frankfurt okulunu kuracak olan öğrencileri üzerinde etkili oldu. Bilgikuramında, Kant'ın görüngü-numen ayrımını kaldırmaya çalıştı: *Transzendentale Systematik* (1916), *Kommentar zur Kants Kritik der reinen Vernunft* (Kant'ın Salt Aklın Eleştirisi üzerine açımlama) [1928]. Cornelius ruhbilimi, deneye ilişkin felsefi düşünmenin ilkesi olarak gördü. Bu bakış açısını temel alan bir estetik ve bir sanat eğitimbilimi ortaya koydu: *Elementargesetze der bildenden Kunst* (Plastik sanatların temel yasası, 1918); *Kunstpädagogik* (Sanat pedagojisi, 1920).

CORNELIUS BALBUS (Lucius), İ.Ö. 40'ta Roma konsülü. Cádiz'de doğdu. Pompeius kendisine "Roma yurttaşı" unvanını verdi, ama bu unvan tartışmalara neden oldu ve Cicero, Cornelius'u başarıyla savundu (*Pro Balbo* savunması). Sezar'ın tarafını tuttu. —**Minor** (Genç) lakaplı yeğeni, döneminin en zengin adamlarından biriydi. Fizan'ı fethetti ve Afrika'daki zaferlerinden sonra İ.Ö. 19'da Roma'nın üçüncü taş tiyatrosunu yaptırdı.

CORNELIUS CINNA → CINNA.

CORNELIUS DOLABELLA (Cneius),

Lauros-Giraudon

Pierre **Corneille,**
François Sicre'in
bir portresinden ayrıntı,
Carnavalet müzesi, Paris

photothèque des Musées nationaux

Corneille
Rengârenk tüylü Güneş
(1962)
C.N.A.C.-Georges-Pompidou, Paris

İ.Ö. 81'de konsül oldu, 78'de Traklar'ı yenilgiye uğrattı. Sezar tarafından zimmetine para geçirmekle suçlandı; Aurelius Cotta ve Hortensius tarafından savunuldu ve aklandı.

CORNELİUS DOLABELLA (Publius), romalı konsül (İ.Ö. 70'e doğr.- Laodikeia İ.Ö. 43). Cicero'nun kızı Tullia ile evlendi, sonra boşandı. Borca boğulunca, halktan gelme bir aile tarafından evlat edinildi, tribunus oldu (47) ve demagojik bir siyaset izledi. Sezar'ın öldürülmesinden sonra konsüllüğü ele geçirdi (44) ve Sezar sütununu yıktırdı. Antonius onu satın aldı ve Suriye'nin yönetimiyle görevlendirdi. Cornelius, Asya prokonsülü Trebonius'u öldürttü ve senato tarafından halk düşmanı ilan edildi. C. Cassius tarafından hapsedildiği Laodikeia'da intihar etti.

CORNELİUS DOLABELLA (Publius), Tiberius döneminde Afrika prokonsülü. Numidia lideri Tacfarinas'a karşı yapılan savaşı kanlı bir muharebeyle sona erdirdi (24).

CORNELİUS LENTULUS Sura (Publius) [öl. İ.Ö. 63]. İ.Ö. 70 yılında senatodan atıldı; Catilina'nın başlıca suç ortağıydı; beceriksizliği, suikastın açığa çıkmasını kolaylaştırdı. Tutuklandı ve öldürüldü.

CORNELİUS LENTULUS Spinther (Publius), İ.Ö. 63'te aedilis. Halka görkemli oyunlar düzenledi ve 57 yılında Sezar'ın sayesinde konsül oldu. Kilikia'da prokonsüllük yaptı (56-53); daha sonra Pompeius'un tarafına geçti ve iç savaş boyunca onlara yardım etti.

CORNELİUS LENTULUS Gaetulicus (Cneius) [öl.39], İ.S. 26'da konsül oldu. Germanya lejyonlarına komuta etti. Daha önce öldürtmek istediği Caligula tarafından öldürtüldü.

CORNELİUS NEPOS, latin tarihçi (Galya Cisalpina İ.Ö. 90'a doğr.-öl. İ.Ö. 24'e doğr.?).Siyasal çekişmelerin dışında kaldı; yaşamı hakkında bilgimiz azdır. Basit şiirler, ardından tarihsel yapıtlar yazdı: bir *Chronica*, birkaç *Exempla*, Cicero'nun hayatı ve bir bölümü bugüne ulaşmış olan *De excellentibus ducibus*. Cato ve Atticus'un yaşamı üzerine yazdığı kitaplar da elimize geçmiştir. Derlemeci ve halkın anlayacağı bir dille yazan bir yazardı. Kaleme aldığı yaşamöykülerinde okura erdemli örnekler vermeyi amaçladı.

Joseph Cornell
The Caliph of Bagdad (1954'e doğr.)
Mr. and Mrs. E. A. Bergman kol. Chicago

Van Eynde-Chicago

CORNELİUS SCİPİO → SCİPİO Africanus.

CORNELİUS SİSENNA (Lucius), romalı tarihçi ve hatip (İ.Ö. 120'ye doğr. - İ.Ö. 67). 77'de Sicilya'da quaestor oldu; *Miletos masalları* ile sosyal savaşı ve Sulla dönemini anlatan *Historiae*'yi yazdı. Yapıtlarından günümüze bazı küçük parçalar kalmıştır.

CORNELİUS SULLA → SULLA.

CORNELL (Joseph), amerikalı sanatçı (Nyack, New York, 1903 - New York 1972). Kendi kendini yetiştirdi ve çalışmalarını Schwitters'in ve gerçeküstücülüğün çizgisinde yürüttü. Kutular ya da camlı çerçeveler içinde sıradan nesnelerden oluşan asamblajlar ve kolajlar yaptı. Bir çeşit kutsal eşya sandığı denebilecek bu şiirsel çalışmalarda, melankolide olduğu kadar sevinçte de günlük nesneleri değiştiren ölçülü bir lirizm sezilir (*Soap bubble set*, musée national d'Art moderne, Paris.)

CORNELLA, İspanya'da kent, Katalonya'da, Barcelona yerleşme alanının batı kesiminde; 77 300 nüf.

CORNER → CORNARO.

CORNER BROOK, Kanada'da, Newfoundland adasının batı kıyısında kent; 25 198 nüf. Kâğıt sanayisi.

CORNET (Pieter), hollandalı orgcu ve besteci (1560'a doğr.- Brüksel 1633). Brüksel'de Arşidükler Odası'nın orgculuğunu yaptı. Titelouze, Sweelinck ve Venedikliler'in etkilerini taşıyan yapıtları (fanteziler, toccatalar, çeşitli ayetler ve iki dans ezgisi), onun, Frescobaldi'den önceki org ustalarının en büyüklerinden biri olduğunu gösterir.

CORNETİT a. (fr. *cornétite;* belçikalı yerbilimci J. *Cornet*'nin adından). Miner. Mavi renkli, doğal bazik bakır fosfat.

CORN FLAKES a. (amerikanca *cornflakes; corn,* mısır, ve *flake,* kuşbaşı kar tanesi'nden). Tuzlu mısır irmiğine şeker şurubu katılarak yapılmış mısır patlağından oluşan hazır yiyecek.

CORNFORD (Frances CROFTS), ingiliz kadın şair (Cambridge 1886- *ay. y.* 1960). Darwin'in torunuydu. Elejiler yazdı (*Collected Poems*, 1954).

Cornhill Magazine, ingiliz aydınlarının dergisi. 1860'ta Thackeray tarafından kuruldu. Dergide Ruskin, Arnold, Trollope, Leslie Stephens, vb.'nin yazıları yayımlandı.

CORNİANİ (Giambattista), italyan yazar (Orzinuovi, Brescia, 1742-Brescia 1813). Çeşitli alanlarda yapıtlar verdi; ayrıca kapsamlı bilgiler içeren bir italyan edebiyatı tarihi yazdı (*I secoli della letteratura italiana* [Yüzyıllar boyunca italyan edebiyatı], 1803-1813).

CORNİCULUM a. (lat. sözc.). Romalılar'da, askeri ödül olarak verilen ve başlık üzerinde taşınan süs. (Bir çift boynuz biçiminde olduğu sanılır.)

CORNİFİCİUS (Lucius), romalı general. Octavianus tarafından bir filoyla Sextus Pompeius'a karşı gönderildi (İ.Ö. 38). 35'te konsül oldu ve kendi parasıyla Roma'da bir Diana tapınağı yaptırdı.

CORNİOLİANO LİGURE, Cenova'nın sanayi banliyösü. Demir-çelik sanayisi.

CORNİNO, ABD'de (New York eyaleti) kent, Rochester'in G.'inde; 15 800 nüf. Cam ve kristal fabrikaları. 1951'de hizmete giren, 1979'da hem 20 000 parça eşyayı, hem belgeler merkezini kapsayacak biçimde genişletilen cam işleri müzesi.

CORNİOLE (Giovanni DELLE) → DELLE CORNİOLE.

Corn Laws (*"tahıl yasaları"*), İngiltere'de tahıl üretimini korumak amacıyla çıkarılmış yasalara verilen ad. Bu yasalara göre, belirlenmiş taban fiyatlar altında fiyatla buğday dışalımı yasaklanıyor, buna karşılık dışsatım, sübvansiyonlar aracılığıyla sabit tutulan fiyatlardan yararlanıyordu. XVII. yy.'ın ikinci yarısında uygulanmaya başlayan bu yasaların getirdiği korumacılık, 1815'te çıkartılan başka bir yasayla büsbütün güçlendirildi. Bu son yasa, dışalım taban fiyatını *quarter* (3 hl'den biraz az) başına 80 shilling gibi son derece yüksek bir düzeyde belirliyordu. Bu yasa, hayat pahalılığını sürdürmekten geri kalmadığı gibi, tarımı zarara uğratan güçlü fiyat dalgalanmalarını da önleyemedi. Çeşitli çevrelerin sürekli baskısı sonucunda, 1815 tarifeleri bir parça yumuşatılarak, oynak merdiven sistemine göre yeniden düzenlendi. Ancak, sözkonusu yasaların temel ilkeleri bile serbest mübadele taraftarlarının hücumuna uğradı. 1938'de, Manchester'de, R. Cobden tarafından düzenlenen ve orta sınıfları korumacılığa karşı seferber eden *Anti Corn Law League* (Corn law'a karşı birlik) kuruldu. Ama, liberallerin asıl zaferini sağlayan Cobden'in eylemleri sonucu, başbakan Peel'in "dönüşü" oldu. İthal buğdaylardan alınan vergiler 1846'da hafifletildi ve 1849'da tümüyle kaldırıldı.

CORNO a. (boynuz anlamında ital. sözc.). Venedik dukalarının koni başlık biçimindeki saç tuvaleti.

CORNO GRANDE, Grani Sasso (İtalya) kütlesinin en yüksek noktası, Abruzzi dağlarında, Aquila'nın K.-D.'sunda; 2 914 m. Güney yamaçlarındaki turizm merkezi Campo İmperatore'de tutuklu bulunan Mussolini'yi alman paraşütçüler kurtarmışlardı (12 eylül 1943).

CORNOVİİ. Esk. coğ. Bugünkü Cheshire topraklarına yerleşmiş Britanya halkı.

CORNU a. (lat. sözc.). Romalılar döneminde orduda ve sırklerde kullanılan bir çalgı. Spiral biçiminde bükülmüş, uzun, konik, madeni bir borudur.

CORNU (Alfred), fransız fizikçi (Orléans 1841-La Chansonnerie, Romorantin yakınında, 1902). Politeknik okul'da fizik profesörüydü (1867). 1878'de Bilimler akademisi üyeliğine seçildi. Temel çalışmalarını önce mineraloji, sonra optik konusunda yaptı. 1874'te Observatoire ile Montlhéry arasında yaptığı deneylerle ışık hızını tam olarak hesapladı. Morötesi ışınımların incelenmesi için fotoğraf plakasını kullandı; merkezli optik sistemlerin odak ve ana düzlemlerinin belirlenmesi için bir yöntem tasarladı. Girişim halkalarının fotoğrafını çekerek esnek cisimlerin biçim değiştirmesini inceledi. Müzik aralıkları, tellerin enine titreşimleri (1895) ve Zeeman olayı (1898) üzerine de incelemeleri vardır. Çalışmaları saatçilik (saatlerin elektronik eşzamanlaması) ve gökbilim (Jüpiter uydularının tutulmaları, başucu-ayakucu gökdürbünü) konularına kadar uzanır.

CORNU (Auguste), fransız filozof ve tarihçi (Beaune 1888 - Berlin 1981). Fransız sosyalist partisi'ne (1913), sonra da Fransız komünist partisi'ne (1923) üye oldu; Marx'ın yetişme dönemi üzerine incelemeleriyle tanındı. Leipzing Karl-Marx üniversitesi'nde (1949-50), 1951'den 1959'a kadar Berlin Humboldt üniversitesi'nde Marx ve Engels'in yaşamları ve yapıtları üzerine dersler verdi. Marx'ın gençlik dönemi yazılarını ele alan yapıtları, marxçı düşüncenin Avrupa'da yeniden canlanmasına yol açtı. Yapıtları: *la Jeunesse de Karl Marx* (Karl Marx'ın gençliği) [1934]; *Moses Hess et la gauche hégélienne* (Moses Hess ve hegelci sol) [1934]; *Karl Marx et la Révolution de 1848* (Karl Marx ve 1848 devrimi) [1948]; *Essai de critique marxiste* (Marxçı eleştiri denemesi) [1949]; *Karl Marx et Friedrich Engels; leur vie et leur oeuvre* (Karl Marx ve Friedrich Engels;

yaşamları ve yapıtları) [cilt 1, 1955; cilt 2, 1958].

CORNULARİA a. (lat. *cornulum,* küçük boynuz'dan). *Alcyonaria* öbeğinden, koloni halinde yaşayan çok yalın deniz hayvanlarını içeren cins. (Birbirine uzak çeşitli poliplerin çıktığı bir kollar ağından oluşur. *Stolonifera* takımından.)

CORNUTUS (Lucius Annaeus), stoacı filozof (Leptis, Afrika, I. yy.). Kendini tarihçi sanan Neron'u alaya aldığı için, onun emriyle öldürüldüğü sanılmaktadır. Tanrılar üzerine bir incelemesi dışında, bütün yapıtları kaybolmuştur.

■**CORNWALL,** Büyük Britanya'da bölge, İngiltere'nin güney-batı ucunda. Tamar ırmağının B.'sında, Atlas okyanusu ile Manş'ın ucu arasında uzun bir yarımadadır. Granitli, küçük Bodmin Moor kütlesinin en yüksek noktası 425 m'dir. Cornwall, özellikle hayvancılığın ağır bastığı bir bölgedir. Son derece yumuşak iklimli kıyı kesiminde, sebze ve çiçek yetiştiriciliğiyle turizm gelişmiştir. —*Cornwall,* Scilly adalarıyla birlikte, yüzölçümü 3 546 km²'lik 460 600 nüfuslu (1988) bir yönetim bölümü *(Cornwall and Isles of Scilly)* oluşturur. Merkezi *Bodmin.*
—Ed. → KERNUAK DILI.

CORNWALL, Kanada'da (Ontario) kent, Cornwall kanalı kıyısında; 46 121 nüf. Ticaret ve sanayı (alüminyum metalürjisi) merkezi.

CORNWALL (Barry) → PROCTER (Bryan Waller).

CORNWALLİS, Kanada'ya bağlı Arktika takımadasında (Kuzey-batı Arazisi) ada, Barrow boğazının K.'inde. Dünyanın en kuzeydeki (75° 30′ K.) maden ocağı (kurşun ve çinko filizi çıkarılır).

■**CORNWALLİS** (Charles CORNWALLİS, 1. *— markisi),* ingiliz general ve yönetici (Londra 1738-Gazipur, Varanasi eyaleti, 1805). 1776'da Amerika'da "asiler" ile savaşan ordunun ikinci komutanı oldu. Güney sömürgelerinde birçok zafer kazandıktan sonra, Yorktown'da fransız-amerikan kuvvetleri tarafından kuşatıldı ve teslim olmak zorunda kaldı (1781). 1786'da genel vali ve başkomutan olarak Hindistan'a gitti. Burada önemli yönetim reformları yaptı ve Maysor savaşı'nı başarıyla yönetti; 1792'de Seringapatam'da yenilen Tippu Sahib, eyaletlerinin yarısını bırakmak zorunda kaldı. Cornwallis Hindistan'a döndüğünde İrlanda'da başlayan ayaklanma nedeniyle İrlanda kral naipliğine atandı (1798-1801); asileri ve Humbert'in fransız birliğini yendi fakat, ayaklanmayı bastırma hareketinde yumuşak davrandı; bütün gücüyle "Birlik"i destekledi, katoliklere özgürlüklerinin verilmesini de aynı heyecanla savundu. Amiens antlaşması'na (1802) katılan delegelerden biriydi.

CORNWALLİS (*sir* William), ingiliz amiral (1744-1819). Charles Cornwallis'in kardeşi. Fransızlar'a karşı, Amerikan bağımsızlık savaşı sırasında Antiller'de, daha sonra fransız devrim savaşlarında (Brest savaşı, 1795), Manş'ta, tümamiral olarak yararlık gösterdi.

CORNWİNDER, dunkerqueli korsan (1750'ye doğr.). Devrim ve imparatorluk dönemlerinde İngilizler'e karşı yaptığı savaşlarla ünlüdür. En büyük başarısını 19 şubat 1807'de kazandı; *Revanche* adlı gemisiyle beş düşman gemisini ele geçirdi ve onları ingiliz gemilerinin arasından geçirerek Dunkerque'e kadar getirdi.

CORO, Venezuela'nın kuzey-batı kesiminde kent, Falcon eyaletinin merkezi; 134 780 nüf. (1990). 1531'den beri bir piskoposluk olan Coro, Venezuela'daki en eski ispanyol yerleşmelerinden biridir.

COROCORO, Bolivya'da madencilik (bakır) merkezi, La Paz'ın G.-B.'sında, Arica demiryolu Corocoro'dan geçer.

Gilles Guérin-Rapho

Cornwall'in güney-batısı'nda koyun yetiştiriciliği

COROEBUS a. Uzun bedenli, elitrasının arka kesimi dar, küçük parlakböcek cinsi. (*Coroebus bifasciatus* türü meşe ağaçlarının tepe kesiminin ölümüne yol açarak büyük zarar verir. Kınkanatlılar takımı, parlakböcekgiller familyası.)

■**COROMANDEL kıyısı,** Hindistan yarımadasının doğu kıyısının bir bölümü, Bengal körfezi kıyısında, Palk boğazıyla Godavari'nin ağzı arasında. Alçak, yer yer denizkulaklarıyla kaplı, Dekkan'dan inen ırmakların (Kaviri, Kistna, Godavari) deltalarının sıralandığı bir kıyıdır.

Coromandel kıyısı, Hindistan'da sonbaharda (ekim-aralık arası) yağmur alan tek bölgedir; yazın kuraklık tüm şiddetiyle sürdüğünden bölgede yapay gölcüklerin sayısını artırmak gerekir. Limanların çoğu, tarih çağından bu yana çamurla dolmaktadır. Madras, Negapattinam, Kudalor ve Maçilipatnam başlıca limanlardır.

■**Coromandel lakeleri,** XVII. yy.'ın ikinci yarısında ve XVIII. yy.'da Avrupa'ya bol miktarda ihraç edilen çin lakeleri. XVII. yy.'da Cava adasındaki Bantam limanında çin kayıklarından Hollanda ya da ingiliz Hindistan şirketlerinin gemilerine yüklenen lakelere İngilizler "Bantam Lacquer" adını vermişlerdi; ama sonradan sevkıyatın Hindistan'ın doğu kıyısındaki limanlardan (Coromandel kıyısı) yapılması üzerine bu yapıtlara Coromandel lakeleri dendi. Bunlar çoğunlukla büyük boyutlu paravanlardır: 12 panonun her biri yılın bir ayını simgeler. En görkemlileri, imparator Kangşi (1661-1722) dönemindendir. Genellikle taocu gelenekten (uzun ömür dilek ve simgeleri) alınan konular bütün yüzeyi kaplar, kenarlar ise süslemelerle çevrilidir. Fonlar siyah, koyu kahverengi, ender olarak da kırmızı lakedendir. Dekor, oyma kalemiyle açılan, değişik derinlikteki yarıkların zengin guvaş renkleriyle doldurulması sonucu elde edilir: yeşilin türlüsü, türkuvaz maviler, kırmızılar, beyazlar çoğu zaman altın yaldızla birlikte işlenir. Bu paravanların bazıları tarihlidir ve sunuldukları kişilerin adını taşır. İki güzel örneği Londra'daki Victoria

Bk. resim sayfa 2460

and Albert Museum'da ve bir örneği de (1691 tarihli) Paris'teki Guimet müzesi'nde bulunmaktadır.

CORONA AUSTRALİS, Güneytacı takımyıldızının latince adı (kısalt. Cr A).

CORONA BOREALİS, Kuzeytacı takımyıldızının latince adı (kısalt. Cr B).

CORONADO (Francisco VÁZQUEZ DE), ispanyol conquistador (Salamanca 1510 - Mexico 1554'e doğr.). 1538'de Nueva Galicia valisi olunca, bugünkü Arizona eyaletine yakın bir yerde olduğu sanılan efsanevi "Yedi Site"nin varlığını araştırmakla görevlendirildi. Önemli bir seferin başına geçti (1540) ve emrindeki kuvveti birkaç birliğe ayırarak her birini ayrı yönlere gönderdi. Bunlardan García López de Cárdenas'ın yönettiği birlik büyük Colorado kanyonu'nu keşfetti. Coronado, Prairie'ye, bugünkü Kansas'a ulaştı. Atlarının bir bölümünü orada bırakması, Kızılderililer'in yaşam biçimini altüst eden vahşi at sürülerinin büyümesine yol açtı. Coronado, dönüşünde görevden alındı: ne Yedi Site'yi, ne de oradaki dillere destan zenginlikleri bulabilmişti.

CORONADO (Juan VÁZQUEZ DE), ispanyol conquistador (Salamanca 1523 -öl. denizde 1565). Önce Salvador ve Honduras'ta, sonra Nikaragua'da yargıçlık yaptı ve 1565'ten başlayarak ölünce-

Lauros-Giraudon

Yorktown kuşatması sonunda general Cornwallis'in teslim olması (19 ekim 1781)
Büyük J. J. Lebarbier'nin yapıtından F. Godefroy'un gravürü (ayrıntı)
Bibliothèque nationale, Paris

G. Perroton

Coromandel kıyısı
Madras (Hindistan) yakınları

Coromandel lakeleri
12 kanatlık bir paravandan ayrıntı
siyah fon üzerinde turnalar, çam ağaçları ve bulutlar (1694)
Guimet müzesi, Paris

ye değin, birçok keşif seferi düzenlediği Kosta Rika'yı yönetti.

CORONADO (Carolina), ispanyol kadın şair (Almendralejo 1823-La Mitra, Lizbon, 1911). Salonu madridli yazar ve siyaset adamlarının buluştukları önemli bir yer oldu. Yazdığı *Poesías* (1852), melankolik bir duyarlılığı yansıtır. Coronado'nun ayrıca denemeleri *(Quevedo ve lord Byron)* ve romanları (*la Sigea,* 1854) da vardır.

CORONEL, Şili'de liman, Büyük Okyanus kıyısında, Concepción'un G.'inde; 17 400 nüf. Madenkömürü merkezi. Coronel açıklarında amiral von Spee'nin filosu, 1 kasım 1914'te amiral Cradock'un filosunu hemen hemen bütünüyle yok etti.

CORONELLA a. (lat. *corona,* taç'tan). Avrupa'da yaşayan, doğurarak üreyen, kalın bedenli, genellikle yılanlara saldıran suyılanları cinsi. (Başlıca türleri, taçlı yılan [Coronella austriaca], yarı kazıcı bir tür olan *C. girondica*'dır. Suyılanıgiller familyası.)

CORONELLİ (Vincenzo), italyan coğrafyacı (Venedik 1650- *ay. y.* 1718). Matematik ve coğrafya okudu. 1683'te, Louis XIV için *Globes de Marly* (Marly küreleri) adıyla tanınan 4 m çapında iki büyük küre yaptı. Aynı yıl, Venedik Cumhuriyeti kozmograflığına atandı. Bibliyografyacı ve poligraf olarak birçok yapıt yayımladı.

CORONEL OVİEDO, Paraguay'da kent, Asunción'un D.'sunda, Caaguazú yönetim bölgesinin merkezi; 11 200 nüf.

CORONER a. (ing. sözc., lat. *coronarius*). Anglosakson ülkelerinde kaza, cinayet ve intihar gibi doğal nedenlere dayanmayan ölüm olaylarını soruşturmakla görevli adli polis.

—ANSİKL. İngiltere'de XII. yy.'ın sonunda ortaya çıkan ve şerifin bazı adli yetkilerini üstlenen coroner, kontluk mahkemesince seçilirdi. Görevi, davalarda Taht'ın çıkarlarını gözetmekti. Coroner adı da taç anlamına gelen Couronne'dan gelir. 1926'dan bu yana coroner'ler hukukçular ya da meslekte en az beş yıl çalışmış doktorlar arasından seçilmektedir. Londra kontluğunda bu göreve hukuk ve tıp alanında başarı göstermiş kişiler atanabilirler. Günümüzde coroner'in görevleri doğal olmayan ya da şüpheli görülen ölüm olaylarının nedenlerini araştırmakla sınırlıdır. Coroner ve onun yanı sıra jüri üyeleri ölen kişinin cesedini görmek zorundadırlar.

ABD'de coroner'ler genellikle seçimle göreve atanırlar. İlke olarak da hekimin defin ruhsatı vermeyi reddettiği durumlarda işe el koyarlar.

CORONULA a. Balinaların derileri üstüne tutunarak yaşayan sülükayaklı kabuklular cinsi. (*Balanus* cinsi üyeleriyle akrabadır. Çapı 5 cm'yi bulabilir.)

COROPHİUM a. Kıyılarda yaşayan *Amphipoda* öbeğinden küçük kabuklulan içeren cins. (*Corophiidae* familyasının örnek tipidir. Bu familya üyelerinin çoğu, balçık, kum ve mukus aracılığıyla bir araya getirilmiş kavkı döküntüleriyle yaptıkları borucuklar içinde yaşar. Güney Avrupa kıyılarında yaygındır. Değiştirdiği kabuklar geniş şeritler halinde birikebilir.)

COROPUNA, Peru Andları'nda doruk, Arequipa'nın K.-B.'sında; 6 425 m. Coropuna doruğuna ilk defa 1911'de amerikalı Bingham tırmandı.

COROT (Jean-Baptiste Camille), fransız ressam (Paris 1796 - *ay. y.* 1875). Renoir, Corot için "Vermeer gibi, o da modadan kaçınmasını bildi" der. Corot'nun uzun sanat yaşamı yeniklasikçiliğin sona erdiği dönemde başladı, romantizmin yayıldığı dönemde gelişti ve izlenimciliğin ortaya çıktığı dönemde sona erdi. Bir kumaş tüccarıyla ünlü bir modacının oğluydu; 1822'den başlayarak, mesleğini sürdürmesine yetecek parayı ailesi sağladı. Öğretmenleri, Achille Etna Michallon, daha sonra da yeniklasikçi Jean Victor Bertin'di; ikisi de, açıkhavada çalışmaya önem veren Valenciennes'in öğrencisiydiler; bu eğilim Corot'da da görülür. Biçimlerin yapısal düzenini ortaya çıkaran Akdeniz ışığıyla, Constable'ın 1824 Salonu'nda sergilenen tablolarında tadına vardığı kuzey duyarlılığını birleştirdi. İlk gidişinde, İtalya'da üç yıl kaldı (1825-1828), modellerini müzelerde aramadı, Guillaume Bodinier, Léopold Robert ve Caruelle d'Aligny ile birlikte açıkhavada pek çok taslak çizdi; günümüzde birer başyapıt sayılan, sarı ve mavi armoniler içindeki bu yapısal çalışmaların (*Narni köprüsü, Trinité des Monts,* Louvre) değerini ilk anlayanlardan biri de Caruelle d'Aligny idi. Corot, Fransa'ya döndükten sonra, konularını Bretagne, Normandiya ve Beauce'tan alan resimler yaptı, bir süre Marlotte ve Barbizon'da kaldı ve *Fontainebleau ormanının görünüşü* adlı yapıtıyla, 1833 Salonu'nda ödül kazandı. 1834'te İtalya'ya yaptığı ikinci yolculuktan sonra (Toscana, Venedik, Göller yöresi) tam anlamıyla ustalaştı. 1843'te Roma'ya son gidişindeyse, en başarılı tablolarından birini, *Tivoli, Este villası'nın bahçeleri*'ni (Louvre), ayrıca modern sanata öncülük etmiş tablolardan biri olan çıplak figür *Marietta*'yı çizdi (musée du Petit Palais). Taslak çalışmaları Salon için yaptığı, daha olgunlaşmış tablolar için birer hareket noktasıydı, ama Corot bunların taşıdıkları değeri biliyordu ve 1849 Salonu'na gönderdiği resimler arasına *Colosseum'un Farnese bahçelerinden görünüşü*'nü de kattı (1826, Louvre). Tarihsel konulu tablolarıyla (*Hacer çölde,* 1835, Metropolitan Museum, New York; *Homeros ile çobanlar,* 1845, musée de Saint-Lô) üne kavuştu ve 1846'da Légion d'honneur nişanını aldı.

Ancak, 1850'li yıllardan sonra Corot, yeniklasikçi üsluptan vazgeçerek daha şiirsel bir anlatıma yöneldi, Chénier'den uzaklaşarak Nerval'e yaklaştı: *Sabah* ya da *Nymphe'lerin dansı* (1850), *Mortefontaine hatırası* (1864) [her iki tablo da Louvre'dadır]. Sık sık operaya giden Corot, Valois manzaralarına ya da kendi adıyla birlikte anılan Ville-d'Avray'nin manzaralarına, opera dansçılarının silik siluetlerini yerleştirdi. Corot'nun manzara tablolarının üzerinde belli belirsiz bir hayal uçuşur: "Sise zaman ver ki dağılsın" der. 1855 Dünya sergisi'nde *la Charrette, Marcoussis hatırası* (Louvre) adlı tablosunun imparator tarafından satın alınması, o döneme kadar pek fazla olmayan hayranlarının çoğalmasına yol açtı. Yorulmak bilmez bir gezgindi, Royat'da Ravier ile (1839), Dauphiné'de de Daubigny ile (1852), Bordelais'de Louis Auguste Auguin ile tanıştı. Yakın dostları onu bir türlü paylaşamıyor, Osmondlar Rosny'ye, Puyparlierler Limousin'e, Dutilleux'ler Arras'a çağırıyorlardı. Bu bakımdan, Corot'nun yapıtı Fransa'nın şiirsel coğrafyasını çizer: *Villeneuve-les-Avignon* (1836, Mesdag müzesi, Lahey), *Saint-André du Morvan* (1842, Louvre), *La Rochelle limanı* (1852, New Haven), *Douai çan kulesi* (1871, Louvre), *Sens katedrali (ay. y.)* [katedral motifi üzerine son tablosu]. İtalya dışında, birkaç kez annesinin memleketi İsviçre'ye, Hollanda'ya (Dutilleux ile, 1854) ve İngiltere'ye (orada 1862 Dünya sergisi'ne katıldı) gitti.

Hem maddi, hem manevi bakımdan çok yardımsever bir insan olan Corot'nun pek çok dostu vardı (Chintreuil ya da Eugène Lavieille gibi talihsiz ressamların tablolarını, satış şanslarını yükseltmek için kendi yapıtlarıyla birlikte sergilemiştir). Nadar onun "tüm genç kuşakta saygı uyandırdığını" söyler. Pissaro, Berthe Morisot, Lépine öğrencileriydi. Corot tavsiyelerini örneklendirmek için kendi etütlerini, manzara resimlerini ya da figürlerini gösterir "her zaman kütleyi, bütünü ele

Camille **Corot**
la Trinité des Monts (1826-1828)
Louvre müzesi, Paris

Camille Corot: *Mavili kadın* (1874)
Louvre müzesi, Paris

Camille Corot: *Mantes katedrali'nden bir görünüm* (1865'e doğr. - 1869), *Güzel sanatlar müzesi, Reims*

almak bizi şaşırtmış olan, bizi heyecanlandıran ilk izlenimi kaçırmamalı" derdi. Bu figürlerin Corot'nun yapıtında, yakın zamana kadar bilinmeyen, önemli bir yeri vardır. Bunlardan ancak biri, *Liseuse dans la campagne* (New York) sağlığında sergilendi. Dostlarının ya da yakınlarının portrelerinden sonra (Mme Charmois, 1845'e doğr., Louvre), düş kurma, okuma, müzik gibi temaları işleyen şiirsel figürlere geçti (bunda belki de, Hollanda'da Vermeer'lerin yapıtlarını tanımış olmasının payı vardır). "Cézanne öncesi" bir anlayışla yaptığı *Silindir şapkalı çocuk*'tan (1822-23, özel koleksiyon), içinden geldiği gibi gerçekleştirdiği *Pembe eşarplı genç kadın*'a (1870'e doğr., Boston) kadar tüm yapıtlarında duru bir yalınlık görülür.

COROZO → KOROZO.

CORPUS CALLOSUM a. BEYİN* BÜYÜK BİRLEŞEĞİ'nin bilimsel adı.

CORPUS CHRİSTİ, ABD'de (Texas) liman kenti, Meksika körfezi ve Corpus Christi koyu kıyısında; 257 450 nüf. (1990). Petrol arıtma ve petrokimya sanayisi. Alüminyum, kurşun ve çinko metalürjisi. Cam fabrikası. Üniversite.

Corpus Iuris civilis, Roma hukuk külliyatı. Şu bölümleri içerir: 1. *Codex Iustinianus,* imparatorluk temel yasaları külliyatı (529); 2. *Digesta* ya da *Pandectae,* Iustinianus öncesi klasik hukukçuların görüşleri (533); 3. *Codex repetitae praelectionis* (534); 4. *Institutiones,* hukuk eğitimi elkitabı (533); 5. *Novellae constitutiones,* Iustinianus sonrası imparatorların 565'e kadar çıkardıkları buyrultular; 6. *Epitome* ya da *Novellae Constitutiones'* in özeti; 7. *Libri Feodorum* ya da *Lombard'ların feodal yasaları.*

CORRADİ → CONRADE.

CORRADİNİ (Enrico), italyan yazar ve siyaset adamı (Floransa 1865 - Roma 1931). D'Annunzio, Gobineau ve Maurras'tan etkilenen bir milliyetçiydi. "Pozitivist demokrasi"ye, pasifizme ve sosyalizme karşı savaşan ve Eski Roma ile Rönesans İtalyası'nın mitlerini yücelten İl Regno dergisini kurdu (1903-1905). Zengin uluslara (İngiltere ve Fransa gibi sömürgeci güçler) karşı "proleter uluslar" (İtalya gibi) kavramının babasıdır. İtalyan faşizminin habercilerinden biridir. 1910'da "nasyonal sosyalizm"i gerçekleştirmeye çalışan İtalyan milliyetçi derneği'ni kurdu. Corradini daha sonra Mussolini'nin faşist hareketine katıldı. 1923'te senatör seçildi ve 1928'de devlet bakanı oldu.

CORRADO I (öl. 1192), **Monferrato** markisi (1188'e doğr. - 1192), Tir senyörü ve seçilmiş Kudüs kralı (1192), Monferrato markisi, Yaşlı Wilhelm III ile Babenbergli Judith'in ikinci oğlu. Konstantinopolis'te Doğu imparatoru İsaakios II Angelos'a, taht üstünde hak iddia edenlere ve Germenler'e karşı mücadelesinde yardım etti; karşılığında 1187'de, Basileus'un kızı Theodora ile evlendiyse de kısa bir süre sonra ayrıldı. 1188'e doğru babasının yerine geçmek üzere İtalya'ya geri döndü, sonra Kudüs'ün düştüğünü ve Selahattin'in başarılarını haber alınca haçlı seferine çıktı.

Hattin bozgunundan (1187) sonra, kudüslü baronların çoğu, kral Amauri I'in büyük kızı Sibylle d'Anjou'nun kocası kral Gui de Lusignan'dan yüz çevirdiler ve tahtı Sibylle'in küçük kız kardeşi İsabelle'in kocası Toronlu Unfredo IV'e verdiler. Unfredo'nun bu öneriyi geri çevirmesi üzerine baronlar evliliği bozdular (1191) ve İsabelle'i, o sırada Tir'e çıkan ve kenti tahkim eden Monferrato markisi Corrado ile evlendirdiler. Kudüs krallığı'nın yardımına gelen batılı iki kral aynı görüşte değillerdi: İngiltere kralı Arslan Yürekli Richard Gui'yi desteklerken, Fransa kralı Philippe Auguste ve kudüslü baronların büyük çoğunluğu Corrado'yu tutuyordu. Sonunda Richard, hiç kimsenin istemediği bir hükümdarı korumanın krallığın geleceği bakımından tehlikeli olacağını anladı, kişisel fethi olan Kıbrıs adasını Gui'ye sattı ve kudüslü baronların seçtiği Corrado'yu tanımayı kabul etti. Birkaç gün sonra Corrado, Haşaşiler mezhebi üyeleri tarafından öldürüldüğünde eşi İsabelle, sonradan Kudüs kraliçesi (1205 -1212) ve Jean de Brienne'in ilk karısı olacak bir kız çocuğuna (Marie) hamileydi. Corrado'nun yerine İsabelle'in üçüncü kocası Henri II de Champagne geçti.

CORRALES EGEA (José), ispanyol yazar (Laracha 1919), İnsula dergisinin yazarlarından olan Corrales Egea, öykülerini *Por la orilla del tiempo*'da (1954) topladı. Romancı olarak (*Hombres de acero,* 1935), Franco dönemi İspanya'sındaki yaşamın zorluğunu betimledi (*La otra cara,* 1957). *Semana de Pasión*'da (1976) bir siyasal sürgünün ülkesine dönüşünü anlattı.

CORREA (Juan), meksikalı ressam (1674-1739 arasında yaşadığı belgelenmiştir). Mexico ve Querétaro katedrallerinde barok üsluptaki büyük süslemelerin yaratıcısıdır; *Azize Barbara* adlı tablosu Mexico Ulusal müzesi'nde bulunmaktadır. —Kardeşi NICOLÁS da ressamdır, teknik açısından daha esnek, üslup açısından daha yalındır (*Meryem Ana ve Çocuk İsa ile azize Rosalia,* S. Rosa kilisesi).

CORREA DE ARAUXO (Francisco), ispanyol orgcu, besteci ve kuramcı (1575'e doğr. - 1663'e doğr.). 1590'ların sonunda Sevilla'da orgcuydu. *Libro de tientos y discursos de música práctica y teórica de órgano* (1626) adlı, org üzerine kuramsal bilgiler ve besteler (70 org parçası) içeren bir kitap yazdı.

CORRECTOR a. Rom. tar. İtalya'nın bir

Scala

il Correggio
la Madonna della Scodella
(1527-28)
Ulusal galeri, Parma

bölgesinde (290-291'den başlayarak) hem yönetimden, hem yargıdan sorumlu imparatorluk görevlisi. (Bu görevli eyalet valisi yetkilerine sahipti.)

CORREGGIO, İtalya'da komün, Emilia' da, Reggio nell' Emilia'nın K.'inde; 20 100 nüf. Tarım pazarı. *Il Correggio* takma adıyla bilinen ressam Antonio Allegri burada doğdu.

CORREGGIO (Antonio ALLEGRİ, **Il** —denir), italyan ressam (Correggio, Parma yakınında, 1489'a doğr. - *ay. y.* 1534). Mantova'da, kendisine ilginç küçültmeler esinleyen Mantegna'nın ve yavan bağdaştırmacılığını daha ilk yapıtlarında (*Madonna di San Francesco,* 1514, Dresden) aştığı Costa'nın yapıtlarını inceledi.

il Correggio
aziz Yuhanna'nın Patmos'ta gördüğü (1520-1523)
Parma San Giovanni Evangelista kilisesi'nin kubbesini süsleyen fresk

Scala

1518'de başrahibe Giovanna Piacenza tarafından Parma'ya çağrıldı ve San Paolo manastırı'ndaki bir tonozu, meyve çelenklerinden bir çardakla, masal tanrılarını gösteren tekrenkli tonoz alınlarıyla ve "putto"ların yer aldığı oval madalyonlarla süsledi. Hümanist bir yaklaşımı yansıtan bu frekslerle büyük bir üne kavuştu ve bu sayede San Giovanni Evangelista kilisesi'nden önemli süsleme siparişleri aldı: absidada *Meryem'in taç giymesi* (1520-1523, bugün Parma galerisi'nde) ve kubbede, İsa'yı bir taç gibi çepeçevre saran, çok belirgin bir biçimde küçültülmüş Havariler'in yer aldığı ve ışıl ışıl yaldızlı bir görünüm halinde yayılan *Uruç (aziz Yuhanna'nın Patmos'ta gördüğü).* Correggio ayrıca, katedral için, geniş sekizgen kubbeye *Meryem'in göğe yükselişi* adlı tabloyu çizdi (1526-1530'a doğr.): bu tabloda melekler ve cennetlikler, bulutlar içinde eşmerkezli çemberler halinde döner; Havariler'in siluetleriyse kubbe kasnağının göz pencereleri arasındaki boşlukları süsler. Burada sanatçı, akıcı, ışıklı, kesin sınırları olmayan bir dünya yaratmıştır. Correggio 1530'a değin, biçimlerin, renkleri daha da yoğunlaştıran bir ışık-gölgeye dönüştüğü *Io, Ganymedes* (Viyana), *Leda* (Berlin) ve *Danae* (Roma, Borghese galerisi) panolarını yaptı. Correggio sunak tablolarında, özellikle de *la Madonna della Scodella* (Parma) ve *la Nativitá, detta La Notte*'de (Dresden) çok belirgin bir biçimde yanlamasına kurulan düzenlemeyi vurgulamasıyla yeni bir çığır açtı.

Correggio'nun yumuşak ve tutkulu yaradılışı, engin ve arzularımızı kamçılayan buluşları, Raffaello ve Michelangelo'nun ağırbaşlı sanatlarına karşı bir denge oluşturacak niteliktedir. Bu ustaların sanatına karşı ortaya koyduğu güzellik, çekicilik ve duygu anlayışı, barok dönemde ve XVIII. yy.'da bütün ağırlığını duyuracaktır.

CORREGİDOR a. (isp. sözc.). Tar. Eski İspanya'da kimi kentlerin en büyük adalet yetkilisi. (Adli olduğu kadar yönetsel görevleri de vardı. Amerika'nın fethinden hemen sonra, buradaki ispanyol kentlerine pek çok corregidor atandı. Bunlar, Kızılderililer'i gözetim altında tutmak ve korumak, yerel yaşamı yönetmek ve yasaları uygulamakla görevliydiler.)

CORREGİDOR, Filipinler'de (Cavite ili) ada, Manilla körfezinin girişinde. Manilla limanının ağzını kapatan ve modern biçimde tahkim edilen ada, 1941-42'de Mac Arthur'un birliklerine destek noktası oldu ve Amerikalılar birçok ay burada Japonlar'a direndiler. 6 mayıs 1942'de düşen Corregidor'u, Japonlar'ın şiddetli savunmalarından sonra 17-23 şubat 1945'te Amerikalılar geri aldı. (→ FİLİPİNLER savaşı.)

CORREGİMİENTO, isp. sözc., eski ispanyol Amerika'sında audiencia'nın yargı, daha sonra idari alt bölümü. Başında bir corregidor bulunurdu.

CORREGIO (Niccolo DA), italyan yazar (Ferrara 1450 - *ay. y.* 1508). Boiardo'nun kuzeni, petrarcacı bir şairdir. *Favola di Cafalo* (1497) adında dindışı temalar işleyen bir dram da yazdı.

CORREİA (Gaspar), portekizli tarihçi (öl. Goa 1560). 1497-1550 yıllarını kapsayan bir Hint tarihi yazdı.

CORREİA DA ROCHA (Adolfo) → TORGA.

CORREİA DE SÁ (Salvador) →SÁ (Salvador Correia de).

CORREİA GARÇÃO → GARÇÃO.

CORRENTİ (Cesare), italyan gazeteci ve siyaset adamı (Milano 1815 - *ay. y.* 1888). Ulusal bağımsızlık yanlısıydı. 1848'deki Beş Gün hareketinin (Milano) elebaşlarındandı. 1865'te Milano milletvekilliğine seçildi. Milli eğitim bakanlığı (1867 ve 1868-1872) ve senatörlük (1886) yaptı.

CORREOS, İ.Ö. I. yy.'da Bellovaci halkının galyalı önderi. İ.Ö. 51'de Sezar onun üzerine yürüdü ve ordusunu (Bellovaci, Atrebates, Velocasses ve Caletes halkları) bozguna uğrattı. Ancak Correos ölünceye kadar savaştı.

CORRÈZE, Fransa'da (Limousin Bölgesi) *département;* 5 860 km^2; 237 908 nüf. (1991). Merkezi *Tulle.* Üç *arrondissement*'a ayrılır: Tulle, Brive-la-Gaillarde, Ussel. Massif central'de bulunan Corrèze'in kuzeyi dağlıktır. G. ve B. kesimindeki bir dizi platoda tahıl ekimi ve sığır yetiştiriciliği yapılır. Brive havzasından oluşan, daha verimli güney-batı ucunda daha çeşitli ürünler yetiştirilir. Sanayinin önemi pek fazla değildir; bıçkıevleri, alüminyum metalürjisi, silah fabrikaları.

CORRİB *(lough),* İrlanda Cumhuriyeti'nde (Connachta ili) göl, Connemara dağları kenarında; 176 km^2. Kireçtaşlı kayaçlarda oyulmuş olan, ama deniz düzeyinin ve yeraltı su örtüsünün çok yakınında yer alan gölün kıyıları, derinlere süzülemeyen suların kayaç yüzeylerini eritmesi nedeniyle girintili çıkıntılıdır.

CORRİDA a. (koşmak anlamında *correre*'den isp. sözc.). Boğaların şişlenmesinden öldürülmesine kadar bütün aşamaları kapsayan boğa güreşi. (Torero adaylarının ilk karşılaşmalarını daha genç ve kuramsal olarak daha az tehlikeli hayvanlarla yaptıkları *capeas* [picadorsuz ve boğanın öldürülmesiyle sonuçlanmayan] ya da *becerradas* [picadorsuz ama boğanın öldürülmesiyle sonuçlanan] gibi ikinci dereceden [*menores*] gösterilerle karıştırılmamalıdır.)

CORRİDONİ (Filippo), italyan anarko -sendikacı (Pausula, bugün Corridonia, 1888-öl. Karst 1915). İşçi çevrelerinde çok etkili oldu, Birinci Dünya savaşı öncesinde İtalya'daki parlamenter sosyalizm akımına karşı çıktı. Ülkesinin, batılı güçlerin yanında Müttefikler'e karşı askeri müdahalede bulunmasından yana olan Mussolini ile birleşti. Resmi sosyalistler bu sırada tarafsızlık siyasetini savunuyorlardı. Gönüllü olarak savaşa katılan Corridoni cephede vurularak öldü.

CORRİEDAL a. Lincoln ırkı ile merinos ırkının çaprazlanması sonucunda elde edilen Yeni Zelanda kökenli koyun ırkı.

CORRİENTES, Arjantin'de kent, il merkezi, Parana kıyısında; 180 612 nüf. Akarsu limanı. Ticaret mer. —*Corrientes ili*, 88 199 km^2; 749 000 nüf. (1989).

Corriere della sera, 1876'da Milano'da, cavourcu liberal sağ gelenek yanlısı Eugenio Torelli-Viollier tarafından kurulmuş günlük gazete. 1898'de tirajı 100 000'e ulaştı. Ancak, en büyük italyan gazetesi durumuna gelişi daha çok, Luigi Albertini ve özellikle onun dış sorunlara ilişkin yazıları sayesinde oldu. 1899'dan itibaren Domenica del Corriere başlıklı haftalık bir ek çıkardı. Savaş öncesi yansızlık döneminde (1914-15) ve 1919 sonrasında italyan siyaseti üzerinde derin etkisi oldu. 1925'te faşist hükümete ters düşen L. Albertini gazeteden ayrıldı; yerini Ugo Ojetti aldı. İtalya bağımsızlığına kavuşunca yayımı askıya alınan Corriere, bir süre sonra Mario Borsa ile Corriere d'informazione, sonra da Nuovo Corriere della sera başlıkları altında tekrar yayımlanmaya başladı, daha sonra tekrar ilk adını aldı.

CORRİGAN (Mairead), irlandalı kadın barışçı (Belfast 1944). Katolik olmasına rağmen, Kuzey İrlanda'da, protestan Betty Williams ile birlikte, barışçı kadınlar hareketini kurdu. Bu eylemleri, her iki kadına, 1976 Nobel barış ödülü'nü kazandırdı.

Corrigan hastalığı, endokardit kökenli aort kapakçıkları lezyonu. (Kuvvetli, ani yükselişli, ardından sönük çift atımlı bir nabızla belirgindir [Corrigan nabzı]. Adını irlandalı hekim sir Dominic *Corrigan*'dan [1802-1880] alır.)

CORRİNTH (Kurt), alman yazar (Lenep, Rheinland, 1894 - Berlin 1960); Nasyonal sosyalizmden sosyalizme geçti; *Hellmann der Führer*'i (1943) *Die Sache mit Päker* (1956) başlığıyla yeniden yazdı. Anlatımcı ve alaycı bir üslupla, cinsel kaynaşma yoluyla evrensel birliğe ulaşma düşüncesinin savunuculuğunu yaptı (*Mo Marova*, 1920; *Liljol*, 1921).

CORRYVRECKAN, Hebrides adalarında geçit, Jura ve Scarba adaları arasında. Genellikle, hızlı gelgitlerin (18 km/saat) yol açtığı girdapların oluşturduğu köpüklerle kaplıdır.

Corsair *(The)* [*Korsan*], Byron'ın üç bölümlü manzum yapıtı (1814). Biri köle, iki kadın tarafından sevilen korsan reisi Conrad, esrarlı bir ölüme gitmektedir. Yapıtta, egzotizm ile tutku ve yiğitlik temaları egemendir. —Konusunu Byron'ın bu yapıtından alan 3 perdelik, 5 tablolu balenin librettosunu H. Vernoy de Saint-Georges ve Joseph Mazilier, koregrafisini J. Mazilier, müziğini Adolphe Adam, dekorlarını Édouard Despléchin, Charles Cambon ve Joseph Thierry, kostümlerini Alfred Albert hazırladı. İlk 1856'da Paris'te İmparatorluk tiyatrosu'nda sahnelendi. Başlıca rolleri Carolina Rosati ve Domenico Segarelli yorumladı. Balenin sonundaki, geminin batışı sahnesi, Victor Sacré'nin çok zekice yaptığı bir makine oyunuyla gerçekleştirildi. Jules Perrot'nun düzenlemesinden yararlanarak Marius Petipa'nın hazırladığı versiyon (1868; 1899), SSCB'de günümüzde de rağbettedir. Bu versiyonun Rudolf Nureyev tarafından yapılmış yeni düzenlemesi (1966), önce kendisi ve Margot Fonteyn, sonra da Galina Samsova ve Andrey Prokovskiy tarafından yorumlandı.

CORSİCO, İtalya'da kent, Lombardia'da, Milano'nun güney-batı büyük banliyösünde; 37 400 nüf. Kırtasiye. Makine ve kimya sanayileri.

CORSİNİ, XVI. yy.'da Roma'ya yerleşmiş Floransa kökenli aile. Bilinen ilk üyeleri, XIII. yy.'da yün ticaretiyle zengin oldu. En ünlüleri: Aziz ANDREA (1302-1373); FİLİPPO (1334-1421), 1371'de imparator Karl IV tarafından saray kontu yapıldı; —BARTOLOMEO (Barberino di Mugello 1606 - ay. y. 1673), gülünçlü kahramanlık şiiri *Il Torracchione desolato*'nun yazarı (1768'de yayımlandı); yapıtın konusu, doğum yeri olan Mugello'nun kırlarında geçer; —LORENZO (1652-1740), 1730'da Clemens XII* adıyla papa seçildi; —NERİ, kardinal (Floransa 1685 - Roma 1770), Clemens XII'nin son papalık yıllarında Kilise'nin gerçek yöneticisi oldu.

Corsini sarayı, Roma'nın en güzel saraylarından biri. Tevere ırmağı kıyısında kurulmuş olan saray bir zamanlar Sixtus IV'ün yeğenleri Riarii ailesine aitti. İsveçli Christina burada öldü. Saray'da 1736'ya doğr. F. Fuga tarafından Clemens XII'nin yeğeni cardinal Neri Corsini için değişiklik yapıldı. Bugün (Barberini sarayı ile birlikte) Ulusal eski eserler galerisi ile Corsini kitaplığı'nı barındırır.

CORSO a. (lat. *cursus*'dan ital. sözc.). **1.** Karnaval arabaları alayı: *Çiçeklerle süslü bir corso.* **—2.** İtalyanlar'ın genel gezinti yerlerine verdikleri ad. **—3.** Roma'da eski Flaminia yolu üzerinde yer alan ve kenti piazza del Popolo'dan piazza Venezia'ya dek ikiye bölen ana cadde. (Burada eskiden Roma şenlikleri düzenlenir, karnaval boyunca *Barberi yarışları* denilen ünlü serbest atyarışları yapılırdı.)

CORSO (Gregory), amerikalı yazar (New York 1930). 17 yaşında hırsızlıktan hapse girdi, hapishanede yazmaya başladı. Beat generation akımına bağlanan şiiri, kendini bulmakta geciken bir gençliğin sefaletini ve başıboşluğunu anlatır (*Gasoline*, 1958; *Long Live Man*, 1962).

CORSSEN (Wilhelm), alman dilbilimci (Bremen 1820 - Berlin 1875). İtalyan lehçeleri (Volsci), latincedeki ünlüler dizgesi ve vurgulaması, ayrıca etrüsk dili üzerinde çalıştı.

CORT (Cornelis), hollandalı gravürcü ve desenci (Hoorn 1533 - Roma 1578). H. Cock'un öğrencisi olan Cort, çalışmalarına Anvers'te, Frans Floris'in yapıtlarından, alman ressamların portrelerinden ve kendi çizdiği manzaralardan gravürler yaparak başladı. Venedik'te Tiziano için çalıştı, sonra Roma'da bir gravür okulu kurdu; bu okulda yetişenler arasında Agostino Carracci ile Ph. Thomassin de vardır. Cort, Raffaello'nun, Tintoretto'nun, G. Romano'nun, Zuccari'nin vb. yapıtlarını da gravüre aktardı, her malzeme (özellikle kumaş) için özel kazıma teknikleri bularak röprodüksiyon gravürüne yenilikler getirmeyi başardı.

CORT (Henry), ingiliz demirci ustası (Ellen, Lancaster yakınında, 1740 - Londra 1800). 1784'te, pudlaj ya da yansımalı fırında cüruf karıştırma yoluyla dökme demiri çeliğe dönüştürme yönteminin beratını aldı. Resmi makamların yanlı davranışının da etkisiyle berat geçersiz sayıldı. Ardından, pudlaj yöntemi İngiltere'de hızla yayıldı. Cort 1783'te demir çubuk ve profil çekmede oluklu merdaneli haddelerin kullanımını sağladı.

CORTAİLLOD, İsviçre'de (Neuchâtel kantonu) köy, Neuchâtel'in G.-B.'sında. İsviçre göllerindeki ve Fransa'nın doğu kesimindeki kazıklar üstünde kurulmuş köylerde ve yaygın biçimde rastlanan bir kültür tabakasına adını vermiştir. Göllerin balçığı, kumaşların, hasır işlerinin, geyik boynuzlarından ve kemiklerinden yapılmış araçların çok iyi korunmasını sağlamıştır. IV. ve III. binyıllarda gelişen *Cortaillod kültürü*'nün, fransız Chassey evresi ve Lagozza kültürüyle bağlantılı olduğu sanılmaktadır.

CORTÁZAR (Julio), arjantinli yazar (Brüksel 1914 - Paris 1984). 1951'de Buenos Aires'ten Paris'e gitti, 1981'de fransız uyruğuna geçti. Önce öğretmenlik, sonra da çevirmenlik yaptı. Gizem zevkini, duygusunu ve yazarlık niteliğini aldığı Borges ile birlikte, çağdaş arjantinli yazarların en büyüklerinden biri sayılır. Öykü ve romanlarının çoğu batı dillerine çevrilen Cortázar, öyküleriyle, genç yaşta çağdaş fantastik edebiyatın ustalarından biri olarak kendini kabul ettirdi: *Bestiario* (1951), *Las armas secretas* (1959), *Historias de Cronopios y de Famas* (1962), *Todos los fuegos el fuego* (1966), *Octaedro* (1974), *Alguién que anda por ahí* (1977). *La vuelta al día en ochenta mundos*'un (1967) ve *Último Round*'un (1969) "not"larında da olduğu gibi, tüm yazılarında, gündelik olaylardan düşsele doğru bir kayma vardır. Neyin normal olduğu, neyin olmadığı sorularına yol açan bu üslup, okurda bir tedirginlik havası yaratır. Cortázar, romanlarıyla da (*Los premios* [1949]; biçim açısından fransız "yeni roman"ına yaklaşan başyapıtı *Rayuela* [1963]; *62 Modelo para armar* [1968] ve siyasal görüşüyle biçim arayışlarını bağdaştırmaya çalıştığı *El Libro de Manuel* [1974]), Latin Amerika düzyazısının yenilenmesine büyük katkıda bulundu. Türkçeye iki kitabı çevrilmiştir: *Mırıldandığım öyküler* (Queremos tanto a Glenda y Otro Realtos) ve *Büyüdükçe* (Blow up).

Cortegiano *(Dalkavuk)*, B. Castiglione'nin diyaloğu (1528), büyük bölümü 1513 ile 1518 arasında yazıldı. Konusu: Urbino sarayı'nın en gözde kişileri (aralarında Bibbiena ile Bembo da vardır), dört akşam boyunca kendi aralarında tartışarak ideal dalkavuğun portresini çizmeye çalışırlar.

CORTEMAGGİORE, İtalya'da kent, Emilia'da, Piacenza'nın G.-D.'sunda, Po ırmağının kolu Adda'nın kıyısında; 5 200 nüf. Petrol çıkarma ve arıtma. Çıkarılan gazın borularla Torino, Cenova ve Bologna'ya iletildiği metan yatağı.

CORTE REAL, XVI. yy.'da yaşayan portekizli denizci ailesi. —GASPAR, 1500'de, Amerika'nın K.'inde Portekiz kralı adına, Asya'ya bir geçit aradı. Grönland adasının batı kıyısına ulaştı. 1501'de ikinci bir sefer sırasında kayboldu. —Ağabeyi MİGUEL, 1502'de Newfoundland ve St.Lawrence körfezi dolaylarına gitti; ama o da kayboldu.

CORTE REAL (Jerónimo), portekizli şair (Lizbon 1535 - Vale de Palma 1588), maceralı yaşamı ve bir ara Camoens'in yapıtıyla eş değerli görülen şiirleriyle (*l'Austriade* [fr. çev.], 1578; *le Naufrage de Sepúlveda* [fr. çev.], 1594) ünlüdür.

CORTES a. (isp. sözc.). **1.** İspanyol siyasal meclisi. **—2.** İspanya'da 6 Aralık 1978 Anayasası ile oluşturulan iki meclisli (Temsilciler meclisi ve Senato) Parlamento'ya verilen ad.

—ANSİKL. İlk kez 1188'de, kral León döneminde çalışmaya başlayan Cortesler önceleri, esas olarak eski toprak birimleri çerçevesinde kurulmuş yöresel nitelikli meclislerdi. XIII. yy.'da, yalnızca Castilla kralları, genel Cortesler toplamayı başardılar; bu kurum XIV. yy.'da tümüyle yerleşti.

Corteslerin toplanma biçimi bölgelere göre değişirdi: Castilla krallığı'nda, toplantı tarihini belirleyen kişi kraldı; ama Aragón'da kral andiçtiği için, meclisleri yılda bir ya da iki kez toplamaya zorunlu olurdu (1301'den başlayarak Katalonya ve 1307'den sonra Aragón'daki durum). Cortesler'in en özgün yanları bileşimleriydi: bu meclislerde, soylular ve din adamları dışında, kentlerce seçilen valiler yer alırdı. Tüm delegelerin toplantıya çağrılması, Castilla'da kralın isteğine bağlıydı; Aragón'daysa bu bir haktı.

Cortes'lerin işlevi krallıklara göre değişirdi. Meclisler, her yerde para yardımlarını ve bunlardaki olası artışları kralın onayına sunarlardı. Kraldan ülkenin yasalarına *(fueros)* bağlılık andı alırlardı. Ama, Cortesler bunun dışında, siyasal bir işlev de gördüler. Castilla'da bağlılık andı içen yeni kralı onayladılar; böylece tartışmalı taht verasetlerini (1276, 1295) ya da yaşı küçük kralların (Fernando IV [1295-1301],

Carlos Santos

Julio Cortázar (1981'de)

F. Gohier

Cortina d'Ampezzo ve Tofane kütlesi

Dominguez Ramos

Hernán **Cortés** ressamı bilinmeyen bir XVI. yy. tablosundan ayrıntı *Madrid Deniz müzesi*

Cortona 1485-1514'te Francesco di Giorgio Martini'nin planlarına göre yapılan Madonna del Calcinaio kilisesi'nin çaprazsahın karesi ve koroyeri

Alfonso XI [1312-1325]) naiplik konseylerini yasallaştırdılar. Aragón'da kral, doğrudan bir taht vârisi bırakmadan ölürse, Cortesler "Parlamento" adı altında özel olarak toplanır, yeni kralı seçerlerdi (1134'te Ramiro II El Morje için olduğu gibi).

Öte yandan, Cortesler, oybirliğiyle yazılmış dilekçeler aracılığıyla çeşitli olaylar karşısında üzüntülerini belirtme (*greuges* ya da *agravios*) olanağını da elde ettiler. Bu gelenek özellikle Aragón'da etkisini gösterdi. Castilla'dan farklı olarak, Aragón'da bu dilekçelerin incelenmesi, kralın istemleri göz önüne alınmadan gerçekleşiyordu. Bu krallıkta Corteslerin siyasal ve yasamaya ilişkin işlevi daha çoktu; meclisler barışa ya da savaşa karar verebiliyor, elçilerin atanmasında bile söz sahibi oluyorlardı.

Castilla tipi Corteslere Portekiz'de de rastlandı; Navarra'da ise Aragón tipi Cortesler görüldü.

Cortes kurumu XIV. yy.'ın ilk yarısında doruğuna ulaştı. XVIII. yy.'a değin varlığını sürdürdü; ama mutlak krallığın yerleşmesi ve güçlenmesi sonucu önemi azaldı. Bu evrim Castilla'da, birleşmeden de önce başladı; katolik krallar 1480-1497 arasında Cortesleri toplamadılar. Comunerolar ayaklanmasının (1520) başarısızlığından sonra, Carlos I (Karl V) döneminde, kentlerin ve buna bağlı olarak Corteslerin bağımsızlığı azaldı. Gerçi, mali işlevlerini sürdürdüler, ama kadın kral naibi Avusturyalı Mariana (1665-1675), belediyelere para yardımlarını doğrudan toplama yetkisi veren bir kararname çıkardı. Böylece Corteslerin işlevi tüm XVIII. yy. boyunca çok sınırlı kaldı.

Yine de Cortes düşüncesi canlılığını yitirmedi; bunun sonucunda Napoléon'un 1808 Anayasası'nda yasama meclisine Cortes adı verildi; 1810 ayaklanmacıları da aynı şeyi yaptılar. O günden sonra İspanya'da, XIX. yy.'ın tüm anayasalarında, Corteslerin yerine Portekiz'de olduğu gibi "Parlamento"lar geçecekti; bunlar da seçim yoluyla belirlenen bir ya da iki meclisten oluştular. 1942'de general Franco bir meclise "Cortes" adını verdi; bunun üyeleri, sendikalar, aileler ve kurumlarca belirleniyor ve devlet tarafından sıkıca denetleniyordu. 1978 Anayasası da Senato ve Temsilciler meclisi'nin oluşturduğu bütünü belirtmek için "Cortes" terimine yer verdi.

CORTÉS, Honduras'ın kuzey-batı'sında yönetim bölgesi; 3 954 km^2; 644 807 nüf. (1988). Merkezi *San Pedro Sula.*

CORTÉS (Hernán), Meksika fatihi ispanyol (Medellín 1485 - Castilleja de la Cuesta, Sevilla yakınında, 1547). Taşra eşrafından bir ailenin çocuğuydu, Salamanca'da hukuk öğrenimi gördükten sonra 1504'te Santo Domingo'ya (Hispaniola) gitti. 1511'den başlayarak, Diego Velázquez'in komutası altında, Küba'nın fethine katıldı; 1518'de Velázquez onu Meksika seferinin başına getirdi, fakat çok geçmeden güvensizliğe kapılarak bu görevi geri aldı. Cortés, önderinin fikir değiştirdiğini duyar duymaz yola çıktı. Komutasındaki küçük kuvvetle önce Yucatán kıyılarına uğradı, sonra San Juan de Ulúa'da karaya çıktı ve buranın yakınında, nisan 1519'da, Veracruz kentini kurdu (şehrin yeri sonradan değişti). Tlaxcala krallığı'nı yendi ve aztek gücüne karşı sadık bir müttefik haline getirdi. Oradan, Aztek İmparatorluğu'nun başkenti Tenochtitlán'a (bugün Mexico) yürüdü. İmparator Moktezuma, yeni gelenleri armağanlarla karşıladı (kasım 1519), hatta Karl V'in hakimiyetini tanıdı. Cortés, çıkan ilk ciddi olayı bahane ederek imparatoru rehin aldı.

Bu arada Velázquez, Cortés'ten davacı oldu, hakkında "asidir" diye karar çıkarttı ve ona karşı Narváez komutasında bir kuvvet gönderilmesini sağladı. Cortés, Tenochtitlán'da küçük bir savunma birliği bırakarak düşmanıyla çarpışmaya gitti ve onu kolayca yendi. Dönüşünde aztek başkentini ayaklanmış buldu; Moktezuma öldürüldü, gittikçe şiddetlenen ayaklanmada kuşatılan Cortés ve arkadaşları, kuşatmayı yararak kent dışına çıktılar ve bu arada büyük kayıplar verdiler (30 haziranı 1 temmuz 1520'ye bağlayan "Hazin gece"). Bununla birlikte, Otumba'da aztek ordusunu püskürtmeyi başardılar ve Tlaxcala'ya ulaştılar. Orada Cortés, kuvvetlerini yeniden örgütleyerek 1520'nin son günlerinde Tenochtitlán önlerine geldi ve kenti sistemli bir biçimde kuşattı. Çetin bir savunmadan sonra, aztek kenti ağustos 1521'de ele geçirildi ve yıkıldı; son imparator Cuauhtémoc esir edildi ve öldürüldü (1524). Bütün Aztek İmparatorluğu'nu ele geçiren ispanyol fatih, bununla da yetinmeyerek buyruğu altına giren ülkeyi kuzey-batı'ya doğru genişletti.

Cortés, zaferleriyle kısa bir süre için yeniden saygınlık kazandı ve 1522'de Karl V onu, fethettiği Yeni İspanya'nın genel valiliğine getirdi; başlangıçta, Cortés ile diğer istilacılar ve Karl V'in atadığı resmi görevliler arasında sık sık çatışmalar çıktı. Cortés olağanüstü başarısıyla ispanyol halkının sevgisini kazanmıştı, ama buna karşılık Madrid saray çevreleri, fatihin ihtirasına karşı gittikçe artan bir güvensizlik besliyordu. 1527'de İspanya'ya çağrılan Cortés, kralın nezdinde temize çıktı, Amerika'ya yeni payeler kazanarak döndü, ama, audiencia kurulduğu için yetkileri azaldı. O zaman Cortés, Kaliforniya körfezi bölgesini keşfetti. 1541'de Avrupa'ya döndü ve aynı yıl Cezayir'e karşı yapılan başarısız sefere katıldı. Meksika'ya dönmeye hazırlandığı sırada öldü.

CORTESE (Giulio Cesare), italyan yazar (Napoli 1575'e doğr. - öl. 1621 ile 1627 arası). Napoli lehçesinde şiirler yazdı. Yapıtlarında, arkadaşı G. Basile'ninkilerle birlikte, XVII. yy. Napoli halk yaşantısı ve kültürü üstüne değerli bilgiler vardır. *La Vaiasseide* (1615) ya da Napolili hizmetçilerin destanı, *Micco Passaro 'nnamurato* (1621), *Viaggio dì Parnaso* (1621).

CORTESİ (Antonio), italyan dansçı, koregraf ve dans öğretmeni (Pavia 1796 - Floransa 1879). Sanat yaşamına 1823'te Lizbon'da başladı. Daha sonra uzun zaman italya'da çalıştı. Romantik baleyi İtalya'ya o getirdi. 1841'de la Scala di Milano için F. Taglioni'nin *La Sylphide* adlı yapıtını sahneye koydu, *Giselle*'in 5 perdelik bir versiyonunu hazırladı (1843).

CORTEYS → COURTEYS.

Corti gangliyonu, içkulak salyangozunun kıvrımlarını saran hücre örtüsünden oluşan gangliyon. (Gangliyonu oluşturan nöronlar iki kutupludur: aksonlarından koklea siniri doğar, dendritleri Corti organının yalancı-duyu hücrelerinde son bulur.) [Eşanl. SARMAL GANGLİYON.]

Corti organı, koklea kanalının taban zarı epitelyumunun farklılaşarak kalınlaşmasından oluşan ve sesi algılayan organ. (Adını italyan hekim Alfonso *Corti*'den [1822-1876] alır.)

CORTİCİUM a. Bazitli mantar. (*Corticium vagum*, değişik bitkilerde, özellikle patateste görülen esmer kök hastalığının etmenidir. Telephoraceae familyası.)

CORTİLE a. (ital. sözc.). Mim. İtalya'da, ispanyol *patio*'suna benzeyen, genellikle sırakemerli iç avlu.

CORTİNA D'AMPEZZO, İtalya'da yaz turizmi ve kış sporları merkezi (1 211 - 3 243 m), Veneto'da, Belluno'nun K.'inde, valle d'Ampezzo'da (Dolomitler); 7 900 nüf. Boite ırmağı tarafından akaçlanır.

CORTİNARİUS a. (lat. *cortina*, kazan' dan). İçinde kortin denen bir madde bulunan ve kartlaştıkça lamelleri kahverengiye dönen bazitli mantar. (Değişik boyda ve renkte pek çok türü vardır; bazıları [*Cortinarius violaceus*] çok gözalıcı renklidir. Cortinariusların büyük çoğunluğu yenir; bir türüyse *(Cortinarius orellanus)* öldürücü derecede zehirlidir.

CORTONA, İtalya'da kent, Toscana'da, Arezzo'nun G.'inde. Val di Chiana'nın yukarısındaki bir tepenin yamacında, katlar halinde yükselir; 22 700 nüf. Etrüskler'in kurdukları kentte, birçok anıt yer alır. Sur kalıntıları, birçok kilise (planlarını F. di Giorgio Martini'nin çizdiği, XV. yy. sonundan kalma Madonna del Calcinaio vb.). Etrüsk müzesi. Piskoposluk müzesi (Signorelli'nin yapıtları, vb.).

CORTONA (Pietro DA) → PİETRO DA CORTONA.

CORTOT (Alfred), fransız piyanocu ve orkestra yöneticisi (Nyon, İsviçre, 1877 - Lozan 1962). L. Diémer'nin öğrencisi. Birçok ülkede çıktığı turnelerle, en büyük fransız piyano virtüozlarından biri olduğunu kanıtladı. 1905'te Thibaud ve Casals ile dünyaca ünlü bir üçlü kurdu. Piyano öğretmeni olarak da büyük başarı gösterdi. Piyano tekniği ve yorum üzerine birçok kitap yazdı. École normale de musique'in kurucularındandır. Özellikle Chopin ve Schumann'ın yapıtlarını yorumlamada üstünlüğünü kabul ettirdi.

Scala

CORUM a. Toplu halde balık akını.
—Balıkç. Dağınık yaşayan orta su (pelajik) balıklarının, açık denizde bilinmeyen bir nedenden ötürü sürü oluşturarak belli bir yöne doğru topluca göç etmesi.

CORUMBÁ, Brezilya'da (Mato Grasso do Sul) kent, Bolivya sınırı yakınında, r/o Paraguay kıyısında; 49 000 nüf. São Paulo'da sona eren demiryolunun geçtiği ticaret (et ve deri pazarı) merkezi. Havalimanı. Güneyde çıkarılan demir ve manganeze dayalı metalürji sanayisi.

CORUÑA (La), İspanya'da liman. Galicia'da il merkezi, Atlas okyanusu kıyısındaki bir yarımadada; 256 579 nüf. (1990). Sayfiye merkezi. Balıkçılık. Alüminyum. Petrol rafinerisi. Askeri tersaneler.
—*La Coruña ili*, 7 876 km²; 1 142 573 nüf. (1990). Engebeli, nemli ve iç kesimleri soğuk iklimli bölgede, toprağın verimsizliğine karşın, yüksek yerler yoğun biçimde işlenir (mısır, patates) ve önemli miktarda sığır yetiştirilir. Bununla birlikte başlıca etkinlik merkezi, girintili çıkıntılı, derin ria'ların bulunduğu kıyı kesimidir. (Konserve fabrikalarının çalışmasını sağlayan balıkçı filosuna barınak görevi yapar.)
—Tar. La Coruña, İberler tarafından kuruldu, daha sonra Fenikeliler ve buraya *Ardobicum Curonium* adını veren Romalılar tarafından işgal edildi. 1598 ve 1779'da ingiliz donanması geri püskürtüldü. Mareşal Soult'nun komutasındaki Fransızlar, Moore'un emrindeki İngilizler'i geri çekilmeye zorladıktan sonra kenti 1809 yılının ocak - temmuz ayları arasında işgal etti.
—Güz. sant. Kentin en eski binası Torre de Hércules adı verilen roma feneridir. Bu yapının beden duvarları XVIII. yy.'da yeniden yapılmıştır. Ortaçağ surları, XVI. ve XVIII. yy.'da yapılan kapılarla birlikte kısmen korunabilmiştir. Kentte roman (Santiago, S. Maria del Campo) ve barok (S. Domingo, S. Nicolás, S. Jorge) üslubunda kiliseler vardır. Liman, cepheleri tamamen camlı evlerle (XIX. yy.) çevrilidir ve bu yüzden kente "kristal belde" adı verilmiştir.

CORUNCANİUS (Tiberius), romalı magistratus ve jurisconsultus (İ.Ö. III. yy.). 280'de konsül seçildi. Çalışmalarını halka açık olarak yürüten ilk konsül olduğu sanılıyor. 254'e doğru plebler arasından seçilen ilk büyük pontifex oldu.

CORVALÁN (Luis), şilili siyaset adamı (Puerto Montt 1916). Öğretmenlik, sonra gazetecilik yaptı, 1932'de komünist partiye girdi ve 1957'de partinin genel sekreterliğine getirildi. 1961'de senatör seçildi, Halk birliği'nin önde gelen sorumlularından biriydi. 1973 askeri darbesinden sonra hapsedildi ve 1976'da Sovyet rejim muhalifi Vladimir Bukovskiy ile takas edildi. O tarihten beri Moskova'da yaşamaktadır.

CORVARA COLFOSCO, İtalya'da yaz turizmi ve kış sporları merkezi (yüksl. 1 568 - 2 530 m, Trentino-Alto-Adige'de, Bolzano'nun D.'sunda; 1 000 nüf.

Corvey, lat. **Corbeia Nova,** Almanya'da manastır, 822'de Corbie (Picardie) keşişleri tarafından Weser ırmağı kıyısındaki Paderborn yakınında kuruldu. Daha ileride Bremen başpiskoposluğuna yükselen Ansgar'ın bu manastıra bağlı olarak kurduğu okul, IX. ve X. yy.'larda düşünsel etkinlikler bakımından önemli bir merkez oldu. Manastır 1203'te imparatorluk prensliği, 1792'de piskoposluk haline getirildi ve 1803'te laikleştirildi.

CORVİDAE a. Zool. KARGAGİLLER familyasının bilimsel adı.

CORVİNUS (János) → HUNYADİ ailesi.

CORVİNUS (Matyas) → MATYAS I.

CORVİSART (*baron* Jean Nicolas), fransız hekim (Dricourt, Ardennes, 1755 - Paris 1821). Desault'nun yanında yetişti, Charité hastanesi'nde iç hastalıkları kliniğinde profesörlük yaptıktan (1795) sonra, 1797'de Collège de France'a profesör oldu. Parlak bir klinik hekimi olarak önce hükümetin, sonra Napoléon'un hekimliğine atandı ve 1808'de Napoléon kendisine baron unvanını verdi. 1811'de Institut'ye kabul edildi. Klinik hekimliğini patolojik anatomiye dayandırarak bilimsel temellere oturtmaya çalıştı. Kalp hastalıklarının teşhisinde parmakla vurup dinleme (perküsyon) yöntemini kullandı. En önemli yapıtı: *Essai sur les maladies et les lésions organiques du coeur* (Kalp hastalıkları ve kalbin organik lezyonları üstüne deneme) [1806-1811].

CORVO, Asor adalarından biri, Flores adasının K.'inde; 17 km².

CORVO (Frederick William Serafino Austin Lewis Mary ROLFE, *baron* — denir), ingiliz yazar (Londra 1860 - Venedik 1913). 1886'da katolikliği kabul eden, 1890'da göreneklere karşı çıkması yüzünden Roma'daki iskoç seminerinden kovulan Corvo, Yellow Book'da Beardsley ile aynı sayfada yazılar (*Stories Toto Told me*, 1898) yazdı, sonra *Hadrian The Seventh*'ı (1904) yayımladı: bu yapıtında Kilise, yoksulların hizmetindedir. Paranoyakça maskaralıkların ve tadına doyum olmaz Vatikan betimlemelerinin ardında, yazarın aydınlık bir papalığı özlediği görülür.

CORVUS, Karga* takımyıldızının latince adı (kısalt. Crv).

CORYCAEİDAE a. Derin sularda serbestçe yaşayan, ama beslenmek için geçici olarak başka deniz hayvanlarına tutunan, yarıasalak kürekayaklı kabuklular familyası.

CORYCİUM a. Finlandiya'nın Botten bölgesinde bulunan ve 2-3 cm çapında küçük yuvarlak bir kömür keseyi andıran, 1,7 milyar yıllık fosil. (Bilinen fosillerin en eskisi olan bu bitki belki de bir suyosunuydu.)

CORYDALİS a. Geniş kanatlı, gri büyük böcekleri içeren cins. (Özellikle erkeklerin altçenesi uzun bir tırpan biçiminde gelişmiştir. *Megaloptera* takımından, *Coridalidae* familyasının örnek tipi.)
—ANSİKL. *Corydalis* cinsi üyeleri Kuzey Amerika'da ve Asya'nın bazı kesimlerinde yaşar. Geceleri dolaşırlar. Etçil larvaları çok yırtıcıdır.

CORYDORAS a. (yun. *korys*, miğfer, ve *dora*, deri'den). Güney Amerika'da yaşayan, 2 çift bıyığı olan kemiklibalık cinsi. (Göğüs ve sırt yüzgeçleri dikenli, bedeni deri kökenli dişçikler taşıyan kemik levhalarla kaplıdır: bu nedenle *Corydoras* cinsi üyelerine "zırhlı kedibalığı" da denir. *Callichtyidae* familyası.)

CORYMBİTES a. (yun. *korymbos*, tepe, salkım'dan). Canlı renkli, iri ekintelkurtlarını içeren cins. (Değişik yaşama çevrelerinde [ağaçlar, çalılıklar, çayırlar, taşların altı vb.] yaşayan türleri vardır. Kınkanatlıların ekintelkurdugiller familyası.)

CORYNEPTERİS a. (yun. *koryne*, topak, tomurcuk, ve *pteris*, eğrelti'den). Meyve oluşumu portakal dilimlerini andıran ve taşkömürü yataklarında bulunan fosil eğrelti.

CORYNETES CAERULEUS a. Evlerde bulunan küçük böcek. (İlkbaharda parkelerden çıkarak bazı odunculkınkanatlıları yer. Kınkanatlılar takımı, damalıkınkanatlıgiller familyası.)

CORYNEUM a. Meyve ağaçlarına zararlı mantar. (Melanconiales takımı.)
—ANSİKL. *Coryneum beijerinckii* çekirdekli meyve ağaçlarına (şeftali, kayısı, kiraz ve erik) saldırır. İlkbaharda yaprakların üzerinde morumsu kırmızı küçük lekeler belirir. Yaprak ayasında bozulan doku sağlam kısımlardan ayrılarak düşer ve yapraklar delik deşik olur. Mantarın saldırısına uğrayan meyveler kuruyup düşebilir. Kışın dalların üzerinde küçük urlar oluşur. Yaprakların dökülmesi ve tomurcukların şişmesi bakırlı bileşiklerle ilaçlama yapılarak önlenir. İlkbahardaki büyüme evresinde kaptan, tiram ve ziram gibi ilaçlar tercih edilir.

CORYPHAENA a. Sıcak denizlerin derin kesimlerinde yaşayan, pırıltılar saçan metalik renkli kemiklibalıkları içeren cins. (Kuyrukları orak biçiminde olan *Coryphaena*'lar hızlı ve sürekli yüzebilir. Daha çok uçanbalıkları avlar. Yaldızlı uskumruazmanı [*Coryphaena hippurus*] ve küçük yaldızlı uskumruazmanı [*C. equiselis*] iyi bilinen ve Türkiye sularında bulunan türleridir; uskumruazmanıgiller [*Coryphaenidae*] familyası.)

CORYSTES a. (yun. *korystes*, miğferle donanmış'tan). Avrupa denizlerinde yaşayan, ön bölümü üçgen bir dişlidille son bulan dar bağalı yengeçler cinsi. (Sözkonusu dişlidil hayvana kumların altına hızla dalma olanağı verir. Duyargaları uzun, ipeklerle bezelidir ve kum taneciklerini tutan bir filitre borucuğu oluşturur. *Corystidae* familyasının örnek tipi.)

CORYTON, İngiltere'de (Essex) kent, Thames ırmağı kıyısında, Basildon'un G.-D.'sunda. Petrol rafinerisi.

cos, *cosinüs*'ün simgesi.

COSA, İ.Ö. 273'te Roma'nın 139 km K.'inde, Etruria'da, Tirren denizi kıyılarında kurulan ve İ.Ö. 60'a doğru yıkılan roma kolonisi. 1948-1972 arasındaki kazılarda akropolis ve forumuyla kent merkezinin ortaya çıkarılması, kentin planının çizilmesini ve limanın yerinin saptanmasını sağladı. Daire planlı comitium'dan yola çıkılarak Roma'daki comitium'un planı hazırlandı. Akropolisin tepesindeyse bir capitolium yükselmekteydi.

COSA (Juan DE LA), ispanyol coğrafyacı ve denizci (Santoña, Vizcaya, 1449'a doğr. - bugünkü Kolombiya'da 1510). Santa Maria'nın sahibi olan Cosa, Kristof Kolomb'a ilk iki seferinde eşlik etti (1492 ve 1493) ve fetih sırasında, bugünkü Venezuela'nın kıyısına ulaşan Alonso de Ojeda'nın kılavuzluğunu yaptı (1499-1500). 1501-1502, 1504-1506 ve 1507-1509'da, yeni keşfedilmiş toprakları

Lipnitzki-Viollet

Alfred Cortot

cortinarius türlerinden birkaçı

J. Bottin

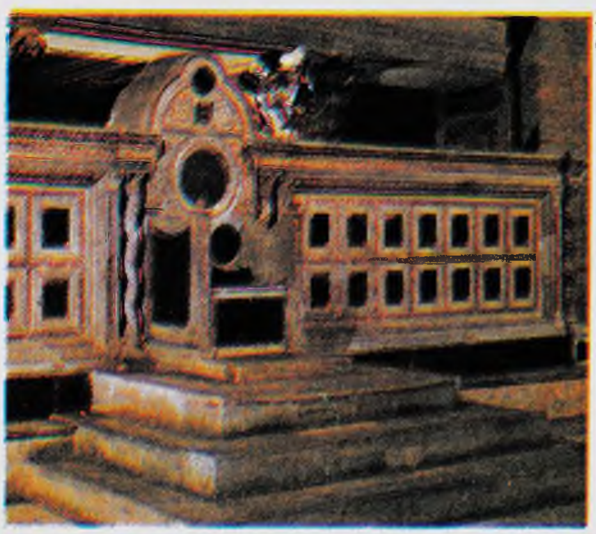
Coser'in Sakkare'deki kademeli ehramı
Eski İmparatorluk, III. hanedan
Mısır müzesi, Kahire

Giraudon

kral Coser
Sakkare'de bulunan bir heykelden ayrıntı
Eski İmparatorluk, III. hanedan
Mısır müzesi, Kahire

1250'ye doğru Cosmatiler tarafından çokrenkli mermer ve mozaikle gerçekleştirilen papalık kürsüsü
San Lorenzo fuori le muro kilisesi, Roma

Scala

bizzat kendisi taradı. 1509'da Urabá (Darién) topraklarının *alguazil mayor*'luğuna atanan Cosa, Kızılderililer ile yapılan bir çarpışmada öldü. Amerika'yı ilk kez Asya'dan ayrı gösteren, 1500 tarihli, çok önemli bir harita yapmıştır.

COSCİNOCERA a. (yun. *koskinon*, kalbur, ve *keras*, *-atos*, boynuz, duyarga' dan). Bilinen en büyük pulkanatlılardan bazılarını içeren, Avustralya'da bulunan kelebek cinsi. (Dişilerinin kanat açıklığı 35 cm'dir.)

COSELEY, Büyük Britanya'da (West Midlands) kent, Wolverhampton'un güney-doğu banliyösünde; 40 000 nüf. Metalürji.

COSENZ (Enrico), italyan general ve siyaset adamı (Gaeta 1820 - Roma 1898). Napoli ordusunda topçu yüzbaşısı olarak görevliydi; Venedik savunmasında yer aldı (1848) ve 1859'da Garibaldi'ye katıldı. Savaş bakanlığı yaptıktan sonra, 1882-1893 arasında genelkurmay başkanlığı görevinde bulundu.

COSENZA, İtalya'da kent. Calabria'da il merkezi, Busento ve Crati ırmaklarının birleştiği yerde; 105 349 nüf. (1990). XII.-XIII. yy.'lardan kalma katedral (Fransa kraliçesi İsabelle d'Aragon'un mezarı) ve başka anıtlar. Tarım ve ticaret merkezi. Mobilya ve yün sanayileri. —*Cosenza ili*, 6 650 km^2; 782 882 nüf. (1989). Çok geniş bir alana yayılır, Calabria'nın bütün kuzey kesimini kaplar. Başlıca bölgesi, yüksek kesimleri ormanlarla, vadileri tarlalarla örtülü olan Sila'dır. Tirren denizi kıyısında turizm gelişmektedir.
—Tar. Eskiçağ'da adı *Consentia* olan Cosenza, Romalılar'a boyun eğinceye (İ.Ö. 204) dek Bruttium'un başkentiydi. Kral Alarik, 410'da kenti kuşatırken öldü ve Gotlar tarafından Busento ırmağının yatağına gömüldü. Kent sonradan Sarazenler tarafından yağmalandı ve 1130'da Normanlar'ın eline geçti.

COSER, ZOSER, ya da **ZESER,** Mısır dilinde, III. hanedandan (İ.Ö. 2800 - 2600 arasında) iki kralı belirten ad. — Birincisi COSER (Manethon'a göre *Tosorthros*), pek çok çağdaş belgede Horus Neterirkhet adıyla bilinir, Sakkare'de ünlü mimar İmhotep*'in yapıtı olan kademeli ehramı ve bunu çevreleyen görkemli mezarları yaptırmıştır. Başkentini kesin olarak Memfis'te kurduğu sanılmaktadır. Nübye'nin bir bölümünü de krallığına kattığı ve Sina yarımadasına birkaç sefer düzenlediği anlaşılmıştır (özellikle Vadi Magara kayaları üzerinde bulunan graffito' lar). —COSER-TETİ (Manethon'a göre. *Tosertasis*) hakkında daha az bilgi vardır; Büyük bir olasılıkla *Horus Sekhemkhet*' tir; bu krala ait tamamlanmamış ehram, 1951 - 1955 yılları arasında Sakkare'de ortaya çıkarılmıştır.

COSERİU (Eugen), rumen dilbilimci (Mihăileni, Botoşani yakınında, 1921). Montevideo'da, sonra Tübingen'de profesörlük yaptı, işlevselci akımda yer aldı, işlevselciliğin yöntemlerini anlambilime uygulamaya çalıştı.

COSETSU, Zen keşişi ve japon ressam **Taiko**'nun takma adı (XV. yy. başında Kyoto'da etkinlik göstermiştir). Songlar ve Yüenler Çin'inden gelen tekrenkli manzara resmi *suiboku*'nun (mürekkeple renklendirme) öncüsü. Bir asmakabağıyla balık avlamak isteyen ihtiyar balıkçı meselini resimleyen *Hyonen-zu* ile ün kazanmıştır.

COSGRAVE (William Thomas), irlandalı siyaset adamı (Dublin 1880 - *ay. y.* 1965). 1916 Paskalya ayaklanması'na katıldı. İlk Dáil Éireann'ın üyesi olan Cosgrave, 1919'daki cumhuriyetçi hükümete girdi. Milliyetçi parti'de, Birleşik Krallık ile antlaşma sorununun neden olduğu bölünme sırasında (1921), antlaşmaya taraftar ılımlı ve muhafazakâr kanadı izledi; bu kanat kısa bir süre sonra yeni bir parti (Cumann na nGaedheal) kurdu. 1922'de Griffith' in, sonra Collins'in ölümü Cosgrave'i birdenbire partinin ve hükümetin başına getirdi. Özgür devletin yürütme konseyi başkanı olarak (1922-1932), Birleşik Krallık ile askıda kalmış sorunları dostça çözümlemeye, yeni devletin uluslararası konumunu sağlamlaştırmaya, ülkede düzeni yeniden kurmaya, mali ve iktisadi durumu düzeltmeye çalıştı. Cumhuriyetçi milletvekilleri Dáil Éireann'da görev yapmamaya karar verdiklerinden, muhalefetsiz kalan Parlamento'da Cosgrave'in işi kolaylaşmış oldu. Ama 1929'daki iktisadi bunalım, Büyük Britanya ile sıkı ilişkilere dayanan iktisadi politikasına öldürücü bir darbe indirdi: bu olay, 1932'de devrilmesine ve De Valera'nın iktidara gelmesine neden oldu. Cosgrave, başlıca muhalefet partisi durumuna gelen ve yeni adı Fine Gael olan partisinin yönetimini 1944'e kadar elinde tuttu.

COSGRAVE (Liam), irlandalı devlet adamı (Templeogue, Dublin kontluğu, 1920), William Thomas Cosgrave'nin oğlu. Avukattı, 1943'te milletvekili seçildi, 1965'ten başlayarak Fine Gael partisi' nin lideri oldu; 1954-1957 arasında dışişleri bakanlığı, 1973'ten 1977'ye kadar da İrlanda Cumhuriyeti başbakanlığı görevlerini yürüttü.

COSİ (Uma Şankar), gucarati dilinde yazan hintli şair (doğm. 1911). Tagor'un şiirinden esinlendi (*Visva şanti*, 1931). Bazı manzum diyaloglarında (*Pracina; Mahaprasthan*, 1944) *Purana*'lardaki mitolojik olaylara ve kişilere yeni bir yorum getirdi.

COSİĆ (Dobrica), sırp yazar (Velika Drenova 1921). *Loin est le soleil* (fr. çev.) [1951] adlı romanı, İkinci Dünya savaşı sırasında bir partizan birliğinin güncel yaşamını yansıtan bir kroniktir ve köylü zihniyetiyle devrimci disiplin arasındaki çatışmayı betimleyerek sosyalist gerçekçiliğin kurallarını dışlar. Cosić, kırsal dünyayla ulusu özdeş tutan sırp yazarların çizgisindedir (*les Racines* [fr. çev.], 1954). Ülkesine duyduğu sevgiyi ve onun geleceği için beslediği kaygıyı, XX. yy. savaşları boyunca yerlerinden yurtlarından olan köylü ailelerin başına gelenleri uzun soluklu geniş betimlemelerle dile getirmiştir (*Partages* [fr. çev.], 1961; *le Temps de la mort* [fr. çev.], 1972-1978).

Così fan tutte, W. A. Mozart'ın 2 perdelik opera buffası. Librettoyu Lorenzo Da Ponte yazdı. İlk kez 1790'da Viyana' da sahnelendi. Yapıt, italyan tarzında işlenmiştir. 6 solucunun recitativo'ları ve konçertante aryaları birbirini izler.

COSİGÜİNA, Nikaragua'da, G.'den Fonseca koyunun sınırını belirleyen yanardağ; 846 m. 1835'teki patlaması Jamaika'dan duyulmuştur.

COSİMO, Toscana büyük dükleri. → TOSCANA.

COSİMO (Piero DI) → PIERO DI COSİMO.

COSİMO DE MEDİCİ → MEDİCİLER.

COSMALAR → COSMATİ.

COSMARİUM a. (yun. *kosmarion*, küçük süs). Tatlı sularda yaşayan mikroskobik yeşil suyosunu. (*Desmidiales* takımı.)

■ **COSMATİ** ya da **COSMALAR,** XII. ve XIII. yy.'larda etkinlik göstermiş romalı mermerci ailesi. Kilise döşemelerini ve sunak, baldaken, ambon, paskalya mumluğu, kürsü gibi kilise eşyalarını mozaikler ve geometrik motifli çokrenkli kakmalarla süslediler. Yapıtları arasında taçkapılar, kapı sundurmaları ve manastır avluları gibi mimari öğeler de yer alır. Özellikle Roma'da (S. Clemente, S. Maria in Cosmedin, S. Maria in Aracoeli, vb.) ve Lazio'da (Ferentino, Civita Castellana) çalıştılar. Vassallettolar (San Giovanni in Laterano ve San Paolo fuori le muro'nun manastır avluları) gibi, aynı türden çalışmalar yapmış başka uygulayıcıların adları da bilinmektedir.

COSMOLEDO, Hint okyanusu'nda takımada, Madagaskar'ın K.-B.'sında, Aldabra adalarının D.'sunda. Seychelles adalarına bağlıdır.

COSMOTRİCHE POTATORİA a. [illegible]tılları çeşitli buğdaygillerde yaşayan kelebek. (Oburcasına çiy içer. Çadırpervanesigiller familyası.)

COSPAR (*Committee On SPAce Research*'ın kısaltılmışı), füze, uydu ve balon kullanarak, uluslararası düzeyde her tür bilimsel araştırma yapmak amacıyla 1958'de, Uluslararası bilimsel birlikler konseyi içinde oluşturulan kurul. Bu kurula uluslararası 13 bilimsel birliğin ve 35 ülkenin bilim akademilerinin temsilcileri katılır. Kurulun merkezi Paris'tedir. Yıllık toplantıları, uzay araştırmaları alanında çeşitli ülkelerce elde edilen sonuçların geniş ölçüde gözden geçirilmesine olanak sağlar.

COSS a. (lat. *cosa*, italyan Rönesans cebircilerinin bilinmeyeni göstermek için kullandıkları simge). Mat. XV. ve XVI. yy.'larda alman ülkelerinde cebire verilen ad. (Bu ad, aritmetik işlemleri simgeleştirme ve yalınlaştırma çabasından kaynaklanır. *Rechenmeister*'ler [hesap ustaları] Johann Widmann, Christoph Rudolff ve Michael Stifel cossun önde gelen temsilcileridir.)

COSSA (Pietro), italyan yazar (Roma 1830 - Livorno 1881). Verismo akımından etkilenerek tarihsel dramlar (*Nerone*, 1872; *Cola di Rienzo*, 1874; *Messalina*, 1876; *I Borgia*, 1878) yazdı.

COSSİDAE a. Böcbil. KEÇİGÜVESİGİLLER familyasının bilimsel adı.

COSSİERS (Jan), flaman ressam (An-

vers 1600 - *ay. y.* 1671). Babası Antoon'dan, sonra da Cornelis de Vos'tan ders aldı. 1628'de Anvers'te baş usta ve sonra da guild başkanı oldu (1640-41). Caravaccio'nun izinden giderek, Th. Rombouts'un taverna manzaraları temasını yeniden işledi. Dinsel yapıtları arasında en güzelleri Mechelen'deki rahibeler yurdunun kilisesindedir; öteki yapıtları Anvers, Kassel, Münih, Abbeville vb. müzelerinde sergilenmektedir.

COSSİGA (Francesco), italyan siyaset adamı (Sassari 1928). Hıristiyan demokrat parti'den Cagliari milletvekili seçildi (1958). Aldo Moro'nun kaçırılışı sırasında (16 mart 1978) içişleri bakanıydı. Bu olayda Hıristiyan demokrat parti'nin onayladığı ve İtalyan Komünist partisi'nin desteklediği katı bir çizgi izledi: devletin çıkarını savundu. Kızıl tugaylar tarafından öldürülen Moro'nun cesedi bulununca (mayıs 1978) istifa etti. Ağustos 1979'dan eylül 1980'e değin Meclis başkanlığı yaptı. 9 temmuz 1985'te cumhurbaşkanı oldu. Uğradığı yoğun eleştiri üzerine görev süresinin dolmasına birkaç ay kala istifa etti (28 nisan 1992).

COSSÍO (Francisco GUTIÉRREZ, **Pancho** —denir), ispanyol ressam (Pinar del Río, Küba, 1894 - Alicante 1970). Madrid'teki çıraklık döneminin ardından, 1923'te Paris'e gitti ve burada Braque ve Picasso ile dostluk kurdu. 1932'de İspanya'ya dönünce, portreler, çoğu kez tekrenkli natürmortlar ve son derece başarılı deniz manzaraları yaptı.

COSSONUS a. (ağaç kurdu anlamında lat. sözc.). **1.** Küçük, uzun bedenli, parlak kahverengi ya da kızıl renkli, çürük tahtalarda (özellikle söğüt ve kavak) yaşayan hortumlu kınkanatlılar cinsi. (Kınkanatlılar takımı, hortumluböcekgiller familyası.) **—2.** Bezelye, mercimek vb.'ye saldıran kurda verilen ad.

COSSUS a. Kalın bedenli, dişisinin ve erkeğinin duyargaları dişli, hareketsiz durduğunda kanatlarını çatı biçiminde tutan iri gece kelebeği cinsi. Keçigüvesigiller familyası.)
—ANSİKL. Ağaçkurdu *(Cossus ligniperda)*, iri, gri bir kelebektir; şarap tortusu kırmızısı renkli, iri tırtılı, birçok ağaçta derin dehlizler açar. Bu larva, yağlı, yakıcı, iğrenç kokulu bir salya çıkarır; iki ya da üç yıl yaşar. Sağlıklı ağaçlara saldırdığından, özellikle meyve ağaçlarında büyük zararlara yol açar.

COSSYPHA a. (yun. *kossyphos*, ardıçkuşu'ndan). Kınkanatlı böcek cinsi. (Başlıca özelliği gövdesini saran öngöğüs ve elitralardır. Eski Dünya'nın sıcak bölgelerinde yaşar. Karaböcekgiller familyası.)

COSTA, Ekvador'un batı illerinin tümüne verilen ad. Bu iller And kütlesinin eteklerinden yavaş yavaş Büyük Okyanus'a doğru alçalır. Costa, Ekvador yüzölçümünün dörtte birinden azını kaplamasına karşın nüfusun yaklaşık yarısına yakınını barındırır (özellikle de Guayaquil yerleşmesinde).

COSTA (Jorge DA), **Alpedrinha** kardinali, portekizli devlet adamı (Alpedrinha, Castelo Branco bölgesi, 1406 - Roma 1508). Önce Evora piskoposluğu, sonra Lizbon başpiskoposluğu ve kral Afonso V'in danışmanlığını yaptı. 1476'da kardinal oldu ve Roma'ya yerleşti.

COSTA (Lorenzo, **Yaşlı** —denir, italyan ressam (Ferrara 1460'a doğr. - Mantova 1535). Önceleri Tura'nın etkisinde kaldı (*Aziz Sebastianus*, Dresden), 1483'e doğru Bologna'ya yerleşti ve Ercole de' Roberti'den etkilendi, Bellini'ye yakın daha geniş bir anlatım tarzına geçti (*Madonna Bentivoglio*, Bologna'daki S. Giacomo kilisesi). Mantova'daki Gonzagalar için yaptığı çalışmalar (*Musalar krallığı*, İsabella d'Este'nin "studiolo"su için yaptığı ve bugün Louvre'da bulunan *Tanrı Comus*' un öyküsü) Umbria sanatından kaynaklanan yumuşak bir üsluba yönelişi gösterir. — Oğlu İPPOLİTO ile torunu LORENZO da ressamdı.

COSTA (Cláudio Manuel DA), brezilyalı şair (Mariana, Minas Gerais, 1729 - Vila Rica [bugün Ouro Preto], Minas Gerais, 1789). Tiradentes siyasal komplosuna karıştı, hapiste intihar etti. *Vila Rica* (1839) adlı klasik bir destan ve şiirler yazdı.

COSTA (Joaquín), ispanyol iktisatçı ve sosyalist (Monzón 1846 - Graus, Huesca, 1911). Devrimci ideal ve ispanyol geleneğinin bireşimini yaparak, halkçı, özgün bir sosyalizm tasarlamaya çalıştı. Bu amaçla, eski gizemci ispanyol ruhunu modern kilise karşıtçılığıyla birleştirdi. Tarımsal yapıyı da inceledi. *Estudios Ibericos* (İberik inceleme) [1891] ve *Colectivismo agrario en España*'yı (İspanya'da tarım kolektivizmi) [1898] yazdı.

COSTA (Andrea), italyan siyaset adamı (İmola 1851 - *ay. y.* 1910). 1872'de Uluslararası işçi birliği'ne katılan italyan federasyonunun "ayaklanma" yanlısı kanadının yöneticilerinden olan bir anarşistti. Ama, daha sonra eşi olan Rus sosyalisti Anna Kulişova'nın ve yasal sosyalistlerin etkisiyle evrimci-devrimci olduğunu açıkladı (*Romagnalı dostlarıma*, 1879). Özellikle Avanti! gazetesi (1881) sayesinde en çok Romagna'da güçlenen italyan devrimci sosyalizminin başlıca lideri oldu. A. Kulişova ile birlikte anarşistlerle marxçılar arası bir konumdaydı. İşçi ve köylü istemleriyle komün özerkliğini destekleyerek radikal cumhuriyetçilere ve reformculara yaklaştı. 1882'de Ravenna milletvekili seçildikten sonra da *il Fascio della democrazia* (1883) bünyesinde aşırı sol cumhuriyetçilerle (özellikle Cavallotti'yle) işbirliğini sürdürdü. Daha çok Romagna'da etkili olan kendi Sosyalist partisi'ni, C. Lazzari'nin İtalyan işçi partisi ile İtalyan emekçileri partisi içinde birleştirdi (1892). Bu parti daha sonra İtalyan sosyalist partisi oldu (1895).

COSTA (Lúcio), brezilyalı mimar ve şehirci (Toulon 1902). Vargas'ın gerçekleştirdiği devrimden sonra 1931'den başlayarak kısa bir süre için Rio Güzel sanatlar okulu'nun yöneticiliğini yaptı; bu süre içinde eğitim yöntemlerini yeniledi, Brezilya'nın sömürge dönemi gelenekleriyle ileri tekniği uzlaştırmaya çalıştı. Bu da onu 1967'den başlayarak Brezilya'nın anıtlarını onarmaya yöneltti Gregori Warchavchik ve Niemeyer ile birlikte 1936-1943 arasında Rio Eğitim bakanlığı binasını Le Corbusier'nin ilkelerini uygulayarak gerçekleştirdi. Yine Niemeyer ile birlikte New York sergisi'nin Brezilya'ya ait pavyonları (1939), Paris'teki öğrenci yurdunu (1959) ve Rio'da Ed. Guinle parkı konutlarını (1948-1954) yaptı. Şehirci olarak 1956'dan sonra Brasília'nın genel planını çizdi. Costa'nın, kuramlarını açıkladığı birçok incelemesi vardır.

Tetrel-Explorer

Costa Brava'da Bagur yakınındaki küçük Sa Tuna limanı

COSTA BRAVA, Kuzey-doğu İspanya'nın (Katalonya) Akdeniz kıyılarına verilen ad, Fransa sınırı ile rio Tordera'nın denize döküldüğü yer arasında. Bir bölümü yüksek yalıyarlardan oluşan bu güzel kıyı, önemli bir turizm bölgesine dönüştü ve burada birçok sayfiye merkezi (Cadaqués, Rosas, Palamós, San Feliu de Guixols, Tossa de Mar, Blanes, Playa de Aro, vb.) kurulmuştur.

COSTA DEL SOL, İspanya'nın güney kesiminde (Andalucía) Tarifa ile Gata burnu arasındaki kıyıya verilen ad; aslında, çoğunlukla, Málaga'dan Estepona'ya kadar uzanan kıyı kesimi için kullanılır. Birçok sayfiye merkezi (Torremolinos, Marbella, vb.).

COSTA DORADA, İspanya'da Tarragona'nın G.'inde, Salou sayfiye merkezinin iki yanında yer alan Akdeniz kıyı kesimi.

COSTA E SİLVA (Artur DA), brezilyalı devlet adamı (Taquari, Rio Grande do Sul, 1902 - Rio de Janeiro 1969). 1952'de general oldu, Castelo Branco hükümetinde savaş bakanlığı yaptı. 1967'de Branco'nun yerine geçti. 1968'de tüm yetkileri eline aldı ve daha liberal bir anayasa hazırladığı sırada beyin trombozundan öldü.

COSTA-GAVRAS (Konstandinos GAVRAS, —denir), yunan kökenli fransız film yönetmeni (Atina 1933). 1952'de Fransa'ya yerleşti, önce René Clair, René Clément, Jacques Demy gibi yönetmenlere yardımcılık yaptı. İlk filmini 1964'te yönetti: *Caniler ekspresi* (Compartiment tueurs). Bunu *On üçüncü adam* (Un homme de trop), [1966] izledi. Daha sonra çağdaş dönemdeki siyasal hoşgörüsüzlük üzerine bir üçleme verdi; *Z* (1968), *İtiraf* (l'Aveu),[1969], *État de siège* (1972). Ardından *Section spéciale* (1975) ve R. Gary uyarlaması *Clair de femme*'ı (1979) çekti. 1982'de Fransız sinemateki baş-

Funk-Rapho

Costa del Sol'da Torremolinos kumsalından bir görünüm

Colothèque

Brüksel'deki Grand-Place'ta 1697'de Jan Cosyn tarafından restore edilen Brouette evi (1644'te tahılcılar loncası tarafından yaptırıldı)

kanlığına seçildi ve 1981 yılında ABD hesabına çevirdiği *Kayıp* (Missing) adlı filmiyle Cannes film şenliği'nde Altın palmiye'yi, türk filmi *Yol* ile paylaştı. Son yapıtları: *Hanna K.* (1983), *Conseil de famille* (1986), *İhanet* (Betraged, 1989), *Music Box* (1990 Berlin film şenliği Altın ayı ödülü).

COSTA MESA, ABD'de kent, Kaliforniya'da, Los Angeles'in güney-doğu banliyösünde; 72 000 nüf.

COSTANZA I (Palermo 1154 - *ay. y.* 1198), Sicilya kraliçesi (1194-1198), kral Ruggero II'nin ölümünden sonra doğan kızı. 1186'da, daha sonra imparator olacak Heinrich VI ile evlendi, yeğeni Guglielmo II'nin ölümü (1189) üzerine Sicilya tahtında hak iddia etti, ancak 1194'e değin imparatora düşman olan Sicilyalılar'ın kral ilan ettikleri Lecce kontu Tancredi'nin engellemesine karşı koymak zorunda kaldı. Heinrich VI 1197'de ölünce, krallığı tek başına yönetti. Daha sonra yerini, oğlu Federico I Ruggero'ya (gelecegin imparator Friedrich II'si) bıraktı.

COSTANZA II (1247 - Roma 1302), Sicilya (1282-1302) ve Aragón (1276-1302) kraliçesi, Sicilyalı Manfredi ile Savoialı Beatrice'nin kızı. 1262'de geleceğin Aragón kralı Büyük Pedro III ile evlendi. Pedro, Sicilya ayaklanması üzerine, 1282'de, karısı adına, Palermo'da, Sicilya krallık tacını giydi. Costanza, Sicilya'da yalnızca ikincil bir rol oynadı, ülke yönetimini kocasına, daha sonra da oğullarından Alfonso, Jaime ve Federico II'ye bıraktı.

COSTANZO DE FERRARA, italyan ressam (XV. yy.). Yaşamıyla ilgili ayrıntılı bilgi yoktur. İstanbul'un Ferrara dukalığı elçisi, 24 ağustos 1485'te, eşine yazdığı bir mektupta, sanatçının İstanbul'da bir süre padişah Mehmet II'nin (Fatih) yanında kaldığını anlatır. 1478'de Napoli kralı Ferdinando d'Aragona I'in elçisi ile birlikte İstanbul'a geldiği ve 1480'de ülkesine döndüğü sanılan ressamın, Fatih'in resmini bu sırada yapmış olabileceği öne sürülür. Berlin'de bir para koleksiyonundaki madalya, 177 mm çapında ve bronzdandır. Madalyanın ön yüzünde Fatih'in sol profilden portresi, kenarında ise, "Svltani Mohammeth Octhomani Vgvli Bizantii İmperatoris 1481" (Bizans imparatoru Osmanoğlu Mehmet 1481) yazısı vardır. Madalyanın arka yüzünde, Fatih at üzerinde gösterilirken, sağda ve solda birer kuru ağaç, arka planda da bir cami yer alır; kenarında ise, "Mohammeth Asie et Gretie İmperatoris Ymago Eqvestris in Exercitvs" (Asya ve Yunanistan imparatoru Mehmet'in askeri bir manevra sırasında atlı resmi) yazısı bulunur. Atın ayakları arasında "Opvs Constantii" (Costanzo'nun eseri) yazılıdır. Bu madalyanın Paris'teki G. Dreyfus koleksiyonunda bir başka benzeri vardır. Ancak, bu örneğin üzerinde tarih yoktur ve yazılar değişiktir. Daha sonraları yapıldığı sanılan Prag'daki örnekte ise, "Yunanistan" anlamına, "Gretie" sözcüğü yerine "Eretie" sözcüğü yazılıdır. Ayrıca, İstanbul Topkapı sarayı müzesi'nde, guvaş ile yapılmış 26x39 cm ölçüsündeki Fatih portresinin de Costanzo'nun olduğu sanılmaktadır.

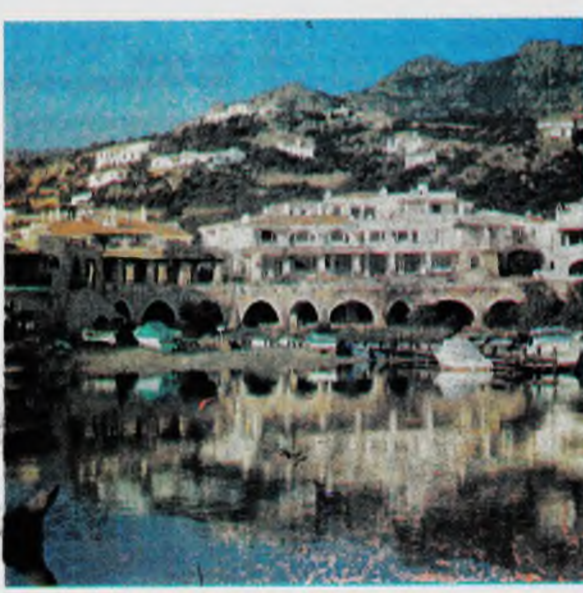

Costanzo de Ferrara'nın 1481'de yaptığı Sultan Mehmet II madalyası

COSTA RİCA → KOSTA RİKA.

COSTA SMERALDA ("Zümrüt kıyı") Sardinya adası kıyısının kuzey-doğu bölümü, granitli Gallura'nın kıyı kesimi, lüks turizm için düzenlenmiştir.

Costa Smeralda'da Porto Cervo'dan bir görünüm

Everst-Rapho

COSTE (Pascal Xavier), fransız mimar ve mühendis (Marsilya 1787 - *ay. y.* 1879). Penchaud'nun öğrencisi. Mısır kral naibi Mehmet Ali'nin hizmetine girdi. Onun için optik telgraf, sulama kanalları yaptı ve Ebukir kalesini yeniden inşa ettikten sonra, Marsilya ve çevresinde çalıştı. *l'Architecture arabe ou Monuments du Caire* (Arap mimarisi ya da Kahire anıtları) [1837] ve *Monuments modernes de la Perse* (İran'ın modern anıtları) [1867, Eugène Flandin'in metniyle] adlı albümleri yayımladı.

COSTELEY (Guillaume), fransız bestecі (Pont - Audemer ? 1531'e doğr. - Évreux 1606). 1560'ta orgcu olarak Charles IX'un hizmetine girdi. Bu görevini Henri III döneminde de 1585'e değin sürdürdü. Daha sonra Évreux'ye çekildi, burada kralın danışmanlığını yaptı. XVI. yy.'ın ikinci yarısının en önemli şanson bestecilerinden biridir. 1570'te Le Roy et Ballard yayınevi'nin yayımladığı *Musique* adlı büyük derlemesi şansonlarının en önemlilerini içerir. Bu derlemede, üç motet'ten başka 100'ü aşkın 4, 5, ve 6 sesli şanson (bunların bir bölümü "aria biçiminde"dir) ve ilahiler vardır. Kontes Retz'in salonunun müdavimlerinden olan Costeley, Ronsard ve Desportes'un şiirlerini besteledi. Hoş ve zarif şansonlarının üslubu oldukça ince ve kişiseldir.

COSTELLO (Louisa Stuart), irlandalı kadın şair (Costello, Mhuigheo kontluğu, 1799 -Boulogne 1870). Yurdundan ayrılıp Fransa'ya yerleşti (1814). Yetenekli bir minyatürcü ve topografyacıydı; tarihsel romana yöneldi ve şiir kitapları yayımladı (*The Maid of Cyprus isle*, 1815).

COSTELLO (John Aloysius), irlandalı siyaset adamı (Dublin 1891 - *ay. y.* 1976). Baroda parlak bir avukatlık hayatından sonra, Cosgrave hükümeti tarafından attorney general olarak atandı (1926-1932). 1944'te, Cosgrave'in yerine Fine Gael partisi'nin başına geçti ve bir koalisyon hükümetinin başbakanı oldu (1948 -1951). Bu hükümet, Birleşik Krallık ile son bağları da kopardı ve nihayet İrlanda Cumhuriyeti'ni *(Poblacht na h-Éireann)* kurdu. Costello, 1954'ten 1957'ye kadar ikinci bir koalisyon hükümeti oluşturdu ve 1957-1959 arasında yeniden muhalefetin liderliğini yaptı.

COSTER (Laurens JANSZOON, —denir), hollandalı matbaacı (Haarlem 1405'e doğr. - *ay. y.* 1484'e doğr.). Gutenberg'den önce, daha 1423'te, tek tek dizilebilen harflerle baskı tekniğini bulduğu iddia edilir.

COSTER (Samuel), hollandalı şair ve hekim (Amsterdam 1579 - *ay. y.* 1665). İlk "klasik" hollandaca trajedinin (*İthys*, 1615) yazarıdır. Hooft ve Bredero ile birlikte *Duitse Academie*'yi (1617) ve bir tiyatro kurmuştur.

COSTER (Dirk), hollandalı eleştirmen (Delft 1887 - *ay. y.* 1956). Şiir antolojileri (*Nieuwe Geluiden*, 1924) yayımladı. *Marginalia*'sında (1919) ve dergisi Ses'te hümanist ve kösnül bir estetiği savundu; bu nedenle dogmatik katoliklerin saldırısına uğradı.

COSTERMANSVİLLE → BUKAVU.

COSTİA a. (özel a. V. *Coste*'tan). Tatlı su balıklarının derisi ve solungaçları üstünde bol bulunan üç kamçılı protist. (Üretim havuzlarına atılan alabalık yavruları için çok zararlıdır. *Trimastigidae* familyası.)

COSTİN (Miron), boğdanlı tarihçi (1633-1691). Polonya'nın Bar kentinde öğrenim gördü ve hümanist olarak yetişti. Boğdan'a dönüşünde yüksek diplomatik ve askeri görevler üstlendi. Bir komploya karıştığından kuşkulanılarak, Konstantin Kantemir'in emriyle haksız yere öldürüldü. Polonya kralının isteği üzerine Boğdan tarihini lehçe olarak, Grigore Ureche'in çalışmasının devamı olan 1595-1665 yıllarının kroniğini romence yazdı; oğlu Nicolae (1660-1712) bu çalışmayı 1711'e kadar getirdi.

COSTNER (Kevin), amerikalı sinema oyuncusu ve yönetmeni (Compton, California, 1955). Daha çocukken sinemaya ilgi duydu. *No Way Out* (Çıkış yok, 1987) filmiyle çekiciliğini, *Bull Durham* (1988) ve *Field of Dreams* (Düşler tarlası, 1989) ile de oyunculuk yeteneğini kanıtladı. Yapımcısı, yönetmeni ve başrol oyuncusu olduğu *Kurtlarla dans* (Dances With Wolwes), başta 1990 yılının en iyi filmi olmak üzere 7 dalda Oscar ödülü kazandı.

COSTO (Tommaso), italyan yazar (Napoli 1545'e doğr. - *ay. y.* 1618'e doğr.). Önemli yapıtları İnebahtı savaşı üstüne bir destan (*La vittoria della Lega*, 1582) ve çağının Napoli'sinde geçen öykülerin yer aldığı bir kitaptır (*Le otto giornate di Fuggilozio*, 1596).

COSTUMBRİSMO a. (*costumbre*, görenek'ten isp. sözc.). İspanyol ve Latin Amerika edebiyatında, doğadan esinlenmenin önemli bir yer tuttuğu ve yazarların, hiçbir eleştirel amaç gütmeden seçtikleri çağın görenek, gelenek ve yaşama biçimini olduğu gibi betimlemeye çalıştıkları edebiyat türü.

COSWAY (Richard), ingiliz ressam (Tiverton, Devon, 1742 - Londra 1821). 1771'de Royal Academy üyeliğine seçildi, incelikli bir portreciydi, özellikle minyatür alanında ustalaştı; Saray'daki güzel kadınların portrelerini yaptı (*Mrs. Fitzherbert*, Wallace Collection).

COSWİG, Almanya'nın Saksonya eyaleti sınırları içinde kent, Dresden'in kuzeybatısında; 20 000 nüf. Kimya sanayisi. Makine yapımı. Elektroteknik.

COSWİG, Almanya'nın Saksonya-Anhalt eyaleti sınırları içinde kent, Elbe ırmağı kıyısında; 22 500 nüf. Kimya sanayisi. Çimento fabrikası.

COSY ya da **COSY-CORNER** a. (ing. *cosy*, rahat, ve *corner*, köşe'den). Raflı bir köşe mobilyası içine yerleştirilmiş bir divandan oluşan takım.

■**COSYN** ya da **COSYNS** (Jan), flaman heykelci ve mimar (öl. 1708'e doğr.). Lucas Fayd'herbe ile birlikte Brüksel'de Notre-Dame-du-Sablon kilisesi'nin capellalarından birinin dekorasyonunu gerçekleştirdi. Thurn und Taxis ailesinden Lamoral III'ün aynı kilisede bulunan mezarının alegorik figürleriyle Notre-Dame-de-la -Chapelle'in sahnındaki havari figürleri onun eseridir. Mimar olarak Brüksel'deki Grand-Place'ta yer alan birçok binanın (Brouette evi, İspanya kralının evi) cephesini yaptı.

COŞAR (Ömer Sami), türk gazeteci ve yazar (İstanbul 1919 - Mersin 1984). Gazeteciliğe Anadolu ajansı'nda başladı (1941). Çeşitli gazetelerde çalıştı. Kurucu meclis üyeliğinde bulundu (1961). Yeni İstanbul gazetesine "Günü gününe istiklal harbi gazetesi"ni ek olarak hazırladı (1968). Denizde boğularak öldü. Başlıca yapıtları: *Milli mücadele basını* (1962), *İhtilalin içyüzü* (Abdi İpekçi ile, 1965), *Troçki İstanbul'da* (1969), *Topal Osman* (1969), *Atatürk ansiklopedisi* (2 c., 1973 -1974).

COŞBUC (George), rumen şair (Hordou, bugün George Coşbuc, Bistriţa -Năsăud ili, 1866 - Bükreş 1918). Folklor ve ulusal tarih öğeleri üzerinde çok klasik bir biçimde serbestçe çalışırken, dizelerinde (*Balade şi idile*, 1893; *Fire de tort*, 1896; *Ziarul unui pierde vară*, 1902) olayları saf ve hoş bir doğada ve üsluplaştırılmış, pastoral bir kır manzarasında geçen özgün bir mitoloji geliştirdi.

COŞGÜL (Osman), türk atlet (İstanbul 1929). Atletizme 1944'te başladı. 1945-1954 yılları arasında sürekli milli takımda yer aldı. 10 000 m'de Balkan (1953 ve 1955), 1 500 ve 5 000 m'de Bordeaux'da ordularararası dünya şampiyonluğunu (1949) kazandı. 3 000 m steeple-da ve 1 500 m, 5 000 m, 10 000 m'de pek çok Türkiye rekoru kırdı. Atletizmi bıraktıktan sonra milli takımı çalıştırdı.

COŞKU a. Bir kimse ya da bir şeyle ilgili olarak bir kimseyi saran ve hayranlık, sevinç vb. biçiminde oraya çıkan güçlü heyecan; coşkunluk: *Kurtuluş savaşı'nın coşkusunu yeniden yaşamak. Bayram günlerinin coşkusu. Halk onu büyük bir coşkuyla alkışladı. Ona kavuşmanın coşkusu. Ondaki coşku bizi de sardı.*

COŞKULANMAK gçz. f. Coşku duymak, coşkuya kapılmak: *Güzellikler karşısında coşkulanmak.*

COŞKULU sıf. Coşku gösteren, coşkuya kapılan: *Coşkulu sözler. Coşkulu bir şair.*

COŞKUN sıf. **1.** Coşku duyan ya da gösteren bir kimse ve onun davranışı için kullanılır: *Bu tür müziğin coşkun hayranları. Seyircilerin coşkun alkışları.* **—2.** Coşan, kabaran deniz, dalga, akarsu vb. için kullanılır: *Coşkun dalgalar. Coşkun sular.*

COŞKUN (Ali) **Huzuri** → HUZURİ (Ali) Yusufelili.

COŞKUN Talibi → TALİBİ COŞKUN.

COŞKUN (Gürkan) → KOMET.

Coşkun Çoruh, Artvin yöresinde erkekler tarafından oynanan horon türü bir halk oyunu. Oyunun figürleri, Çoruh ırmağının bahar aylarındaki coşkun akışını simgeler. Yörede mayıs ayının yedinci günü Çoruh ırmağında yıkanmanın uğuruna inanılır ve aynı gün ırmak kıyısında bir tören düzenlenir. Bu törende Coşkun Çoruh'un oynanması gelenek haline gelmiştir.

COŞKUNLUK a. **1.** Coşkun olma durumu. **—2.** Büyük heyecan; coşku: *Kalabalık büyük bir coşkunluk içindeydi.*

COŞKUSAL sıf. Coşkuya ilişkin, coşkuyla ilgili olan.

COŞMAK gçz. f. **1.** Bir kimse sözkonusuysa, coşkuya kapılmak, büyük bir hayranlık, sevinç içinde olmak: *Birden coşup şarkı söylemeye başladı. Dinleyiciler coştular ve çılgın gibi alkışlamaya başladılar.* **—2.** Bir doğa olayı sözkonusuysa, artmak, şiddetlenmek: *Fırtına coştukça coştu.*

◆ **coşturmak** ettirg. f. *Bir kimseyi coşturmak*, onda coşku uyandırmak: *Kalabalıkları coşturmayı iyi bilen bir konuşmacı.*

COŞOR, Bangladeş'te kent, Hindistan sınırı yakınında, Dakka'nın G.-B.'sında; 149 400 nüf.

COŞTURMAK → COŞMAK.

COŞTURUCU sıf. Coşturan şey için kullanılır: *Coşturucu bir konuşma.*

COTA (Rodrigo), ispanyol şair (Toledo - *ay. y.* 1470). Kral Enrique IV'ü hicveden *Coplas de Mingo Revulgo* ile *la Celestina* adlı komedinin birinci perdesinin yazarı olduğu sanılmaktadır. Ortaçağ'daki "tartışmalar"dan esinlenen *Diálogo entre el Amor y un viejo*'yu (1511) onun yazdığı kesindir.

Cotard sendromu. Psik. Jules *Cotard*'ın 1882'de açıkladığı olumsuzlama hezeyanı. Hasta, başlangıçta, sağlığı konusunda büyük tedirginliğe kapılır ve senestezi rahatsızlıkları duyar; organlarının çürüdüğünü düşünür. Daha sonra bedeninin ve giderek dış dünyanın var olmadığını düşünür. Kendini canlı olarak algılamaz ve ölümsüz olduğuna inanır. İntihara kadar götürebilen bu rahatsızlık, melankolinin ikincil hezeyanları arasında yer alır.

■**CÔTE D'AZUR,** Fransa'nın Akdeniz cephesindeki kıyılarının bir bölümüne verilen ad. Başlangıçta, özellikle turizm ve sayfiye merkezlerinin geliştiği Cannes ile Menton arasındaki kıyı şeridine "Côte d'Azur" adı veriliyordu. Günümüzde, italyan sınırıyla Marsilya'nın en yakın sayfiye merkezi olan Cassis arasında kalan tüm kıyıyı belirtmektedir.

Côte d'Azur, çekiciliğini iklimin yumuşaklığına borçludur: yıllık sıcaklık ortalamaları, Fransa'nın en yüksek ortalamalarıdır, 500-700 mm arasında değişen yağışlar pek az sayıda güne dağılır ve yaz mevsiminde ender olarak yağış görülür. Özellikle G.'e açık olan Provence ve Alp dağları tarafından korunan kıyılar çok bol güneş alır. XIX. yy.'ın başlarından bu yana Nice ve yakınındaki yerler, varlıklı hastaların, nekahet dönemini geçirenlerin ve yabancıların (özellikle İngilizler) uğrak yeridir. Birinci Dünya savaşı'na kadar Cannes, Nice, Monako ve Menton, özellikle fransız yüksek burjuva sınıfı ile avrupalı soyluların kışlık dinlenme merkezleri olarak gelişti; kıyının Marsilya ile Cannes arasındaki bölümünün ulaşımı bir ölçüde demiryoluyla sağlanır ve burada sadece ikinci derecede önemli, seyrek dinlenme merkezleri vardır. Ama iki dünya savaşı arasında ve özellikle 1945'ten sonra ücretli tatilin genelleşmesi tüm kıyının hızla gelişmesine, mevsimlik etkinliklerin altüst olmasına yol açtı: yaz, büyük bir turizm mevsimi oldu. Sağlığa yararlı iklimden yararlanmak isteyenlerin yerini denize girmek isteyenler aldı, marinaların kıyısında yat limanları çoğaldı, kıyı şeridinde yeni binalar yapıldı ya da köyler kuruldu. Tüm kıyı şeridini kaplayan kentleşme yavaş yavaş içerilere yayıldı. Çiçekçilik ve özellikle Valbonne platosunda toplanan yüksek teknolojili birkaç sanayi tesisi dışında etkinliklerin hemen hemen tümü hizmet sektörüne yöneliktir. Nice, bu turizm bölgesinin rakipsiz merkezidir.

CÔTE-D'İVOİRE → FİLDİŞİ KIYISI.

CÔTE D'OR, Bourgogne bölgesinde (Fransa) *département*; 8 765 km²; 493 866 nüf. (1991). Merkezi *Dijon*.

COTENTİN, Fransa'da bölge, Normandiya'da (Manche), Vire ırmağının denize döküldüğü yerle norman-breton körfezi arasındaki yarımadada. Armorik kütlesinin bir parçası olan Cotentin, birbirinden çok farklı birçok küçük yöreyi kapsar; bir bölümü fundalıklarla kaplı Hague yüksek burnu; iç kesimi ağaçlık olan, kıyı kesiminde sebze yetiştiriciliği yapılan Val de Saire; zengin bir sığır yetiştiriciliği bölgesi olan Sainte-Mère-Église platosu; Carentan bataklıkları; hayvancılık yapılan birçok küçük çiftliğin bulunduğu Bricquebec yükseklikleri; G.'de Lessay fundalıkları.

COTES (Roger), ingiliz matematikçi ve gökbilimci (Burbage, Leicestershire 1682 - Cambridge 1716). Newton'un öğrencisi ve *Principia*'nın ikinci baskısının (1713) yayıncısı. $x^n - 1 = 0$ denkleminin çözümünü çember uzunluğunun n eşit parçaya bölünmesine indirgedi. Şu formülü de ona borçluyuz:

$$ix = \log(\cos x + i \sin x);$$

formülde $i = \sqrt{-1}$ dir ve log doğal logaritmayı belirtir. 6 mart 1716'da düşen göktaşı üzerine bir inceleme yazısı kaleme aldı.

COTES (Francis), ingiliz ressam (Lond-

Kevin **Costner**

Côte d'Azur
Èze köyünden
bir görünüm
(arka planda
Ferrat burnu yarımadası)

J. Guillard-Scope

Scala

John Sell Cotman
Başıboş gemi
suluboya
British Museum, Londra

ra 1725 - *ay. y.* 1770). Royal Academy' nin kurucularındandır. Pastel ve yağlıboya çalıştı ve döneminin en yetenekli portrecileri arasında yer aldı. Peyzajcı Paul Sandby'nin portresiyle (National Gallery) kraliçe Charlotte'un portresi (Windsor) başlıca çalışmaları arasındadır.

CÔTE-SAİNT-LUC, Kanada'da kent, Québec'te, Montréal yerleşme alanının G.-B.'sında; 25 721 nüf.

CÔTES-D'ARMOR, eski **Côtes-du-Nord** (1990'a kadar), Fransa'da (Bretagne bölgesi) *département;* 6 878 km²; 538 395 nüf. (1992). Merkezi *Saint-Brieuc.* Dört *arrondissement:* Saint-Brieuc, Dinan, Guingamp, Lannion. Armorik'te yer alan *département,* az yüksek tepeler içerir. Kıyı kesimi yüksektir ve ria'larla parçalanmıştır. Kıyı kesiminin temel etkinliği tarımdır: sebzeler, turfanda sebze ve meyveler. Ne var ki *département*'da, tahıl ve yem bitkileri üretimi, hayvancılık, orman ürünleri de önemli yer tutmaktadır. Côte-du-Nord'un daha çok tarıma dayalı ekonomisi için balıkçılık ve turizm ek gelir kaynakları sağlar. Sanayi önemsizdir.

cotg Mat. çözlm. *Kotanjant fonksiyonu'* nun simgesi.

coth Mat. çözlm. *Hiperbolik kotanjant fonksiyonu*'nun simgesi.

COTHURNİA a. Türe bağlı olarak suyosunlarının, yosunhayvancıklarının ya da kabukluların üstünde yaşayan kirpiklileri içeren cins. (Kasılıp büzüldüğünde, içinde yaşadığı saplı odacığın ağzını kapatabilir. *Cothurnia astaci* tatlı su ıstakozlarının solungaçlarında bol bulunur. Çanhayvancığıgiller familyası.)

COTİGNOLA → JOCHMUS (Giacomo August).

COTMAN (John Sell), ingiliz ressam ve gravürcü (Norwich 1782 - Londra 1842). Norwich okulunun en parlak temsilcilerinden biriydi. Suluboya, sonra da yağlıboya olarak yaptığı peyzajları, desenlerinin yalınlığı ve biçimin iyi kurulmuş olması bakımından dikkate değer. J.S. Cotman, Normandiya'ya yaptığı bir yolculuktan sonra, 1822'de, bu bölgenin antik mimari yapıtları üzerine bir dizi ilginç gravür yayımladı.

COTO DE DOÑANA, İspanya'da ulusal park, Andalucía'da, Sevilla'nın G -B.'sında, Marismas bölgesinde, Guadalquivir ırmağı kıyısında. Kuşların barınağı.

COTOGNİ (Antonio), italyan opera şarkıcısı (Roma 1831 - *ay. y.* 1918). Sanat yaşamına 1852'de başladı. Elli yıl boyunca yüz elliyi aşkın bariton rolünü yorumladı, aranılan bir Verdi yorumcusu oldu. Aynı zamanda ünlü bir şan öğretmeniydi. Öğrencileri içinde en ünlüleri J. de Reszke, M. Battistini, Lauri-Volpi, M. Stabile'dir.

COTOPAXİ, And dağlarının Ekvador' da kalan bölümünde etkin yanardağ; 5 897 m. Bu yanardağın XVIII. yy.'daki büyük yıkımlara yol açan püskürmeleri XIX. yy.'da da sürdü. Çamur akıntıları Latacunga ovasının kuzeyini kısmen doldurdu. Dağa ilk defa alman yerbilimcisi W. Reiss ve A. M. Escobar 1872'de tırmandı. —*Cotopaxi ili,* 5 028 km²; 327 777 nüf. (1989). Yönetim merkezi *Latacunga.*

COTROCENİ, 1679'da Bükreş yakınlarında kurulmuş eski Eflak manastırı. Romanya devlet başkanlarının yazlık konutudur.

COTSWOLDS ya da **COTSWOLD HİLLS,** İngiltere'de, Jura devri kireçtaşlarından oluşan kıyı çizgisi; Bath'ın K.-D.'sunda uzanır. Davar yetiştiriciliği.

COTTA → AURELİUS COTTA.

COTTA (Johann Friedrich), alman yayımcı (Stuttgart 1764 - *ay. y.* 1832). 1787'de Tübingen'de yayımcılığa başladı, Schiller ve Goethe'nin yapıtlarıyla pek çok edebiyat ve sanat dergisi yayımladı. 1811'de Stuttgart'a yerleşti, kendi topraklarında köleliğe son verdi ve Tuna ile Main üzerinde buharlı gemi taşımacılığını destekledi.

COTTBUS, Almanya'da, Brandenburg eyaleti sınırları içinde kent, yönetim bölümü merkezi, Spree ırmağı kıyısında. Berlin kentinin güneydoğusunda; 129 100 nüf. (1989). Gotik üslubunda iki kilise. Barok üslubunda şatoda bölge müzesi (K. Blechen salonu). Ticaret merkezi. Önemli bir karayolu ve demiryolu kavşağı. Havalimanı. Besin ve tekstil sanayileri. Makine ve elektrikli gereçler yapımı.

COTTE (Robert DE), fransız mimar ve dekoratör (Paris 1656 - *ay. y.* 1735). Jules Hardouin-Mansart'ın öğrencisi (1683) ve kayınbiraderiydi. 1687'de Mimarlık akademisi'ne girdi. 1689'da krallık mimarı, 1699'da Gobelinler kumaş atölyeleri müdürü, 1708'de başmimar oldu. Büyük krallık saray ve anıtlarının gerçekleşmesine katkıda bulundu: İnvalides, Versailles sarayı, Trianon, Paris Notre-Dame katedrali'nin koro bölümü, Orléans'daki Sainte-Croix, vb. Rahat ve mahremiyeti gözetmekle birlikte zarif olan yapıları bugün de tüm görkemiyle ayakta durmaktadır (Estrée konağı, La Vrillière konağı [bugün Banque de France]).

COTTİAE (Alpes) → ALPES COTTİAE.

COTTİDAE a. DEREİSKORPİTİGİLLER familyasının bilimsel adı.

COTTİUS, Donnus'un oğlu, ligürlerin lideri İ.S. I. yy. civarında yaşadı ve Alpler' de, başkenti Susa *(Segusium)* olan bağımsız bir hükümdarlık kurdu. Bu hükümdarlık Montgenèvre (gelecekteki Alpes* Cottiae) yolunu denetimi altında tutuyordu. Romalılar'a boyun eğdi, ancak vasal unvanıyla krallığını korudu. Susa'da Augustus adına bir zafer anıtı diktirdi (İ.Ö. 9-8).

COTTON a. (çorap örme tezgâhlarının ilk yapımcısı W. *Cotton*'un adından). Artırmalar ve eksiltmeler ile birçok parçayı aynı anda ören düz tezgâh. (Başlangıçta dikişli çorapların yapımı için tasarlanan bu tezgâhlar, dikişsiz çorap tezgâhlarının [yuvarlak tezgâh] ortaya çıkmasından sonra yalnızca pull-over ya da cardigan yapımında kullanıldı.)

COTTON (*sir* Robert BRUCE), ingiliz koleksiyoncu (Denton, Huntingdonshire, 1571 - Londra 1631). Westminster School'da Camden'in öğrencisiydi. Çok genç yaşta parlak bir elyazması, belge ve para koleksiyonu toplamaya başladı. İyi bir tarihçi ve *Antiquarian Society* üyesi olarak, evini tarih ve hukukla ilgilenen yazarlar ve siyaset adamlarının bir buluşma yeri haline getirdi. 1601'de milletvekili seçildi; James I tarafından beğenilmesine karşın, Somerset ile olan ilişkileri durumunu tehlikeye düşürerek, 1615-16'da tutuklanmasına yol açtı. Charles I'in hükümdarlık döneminde halk partisi üyesiydi ve 1629'da, bugün British Library'nin incisi olan göz kamaştırıcı koleksiyonlarına el kondu.

COTTON (Charles), ingiliz şair (Beresford Hall, Staffordshire, 1630 - Londra 1687). Kaba güldürü şiirleri yazdı (*Scarronides*, 1664 - 1670; *Voyage to İreland in Burlesque*, 1670), ayrıca Montaigne' in *Denemeler*'ini çevirdi ve İzaak Walton' ın *The Compleat Angler or the contemplatire Man's Recreation* adlı yapıtını tamamladı.

COTTON (Stapleton), 1. **Combermere** vikontu, ingiliz general (Llewenny Hall, Denbighshire, 1773 - Clifton 1865). Hindistan fatihlerinden biriydi. İmparatorluğa karşı girişilen savaşın sonunda, Fransa' daki birleşik süvari kuvvetlerine komuta etti. 1817'de Barbados valiliğine atandı. 1822-1825 arasında İrlanda'da komutanlık, 1825-1830 arasında Hindistan'da başkomutanlık yaptı. Hindistan'dayken Assam'ın fethine katıldı ve Catlar'ın kalesi olan Bharatpur'u aldı.

COTTON (Aimé), fransız fizikçi (Bourg -en-Bress 1869 - Sèvres 1951). Sorbonne'da genel fizik kürsüsü'nde Lippmann'ın yerini aldı (1921), Fizik araştırmaları laboratuvarı'nın yönetimini üstlendi ve 1923'te İnstitut üyesi oldu. İlk çalışmalarında ışığın anormal dönme dağılımını ve 1896'da bulduğu çembersel dikroizmi ele aldı. H. Mouton ile birlikte bir ültramikroskop yaptı. İki fizikçi, yeğin manyetik alan-

Banque de France'taki "galerie dorée" (yaldızlı galeri) Mansart tarafından yapıldı, 1719'da Robert de Cotte tarafından yeniden düzenlendi (1870 yılında Queste, yapıyı tümüyle yeniledi)

lara konmuş sıvıların çiftkırıcılık olaylarını da buldular. Cotton, P. Weiss ile, Zeeman etkisinin incelenmesine katkıda bulundu; kadmiyum ve çinko çizgilerini belirledikten sonra bundan, elektron kütlesi yükünün $\frac{e}{m}$ bölümü değerini ortaya koydular. Bunlardan başka Cotton yeğin manyetik alanların ölçülmesinde kullanılan *Cotton terazisi*'nin mucidi ve 1928'de Bellevue'de yapılan büyük elektromıknatısın yaratıcılarından biridir.

COTTON BELT, ABD'nin güney-doğu kesiminde pamuk (ing. *cotton*) tarımının öteden beri ağır bastığı tarım bölgesi: pamuk tarlaları, Atlas okyanusu ve Meksika körfezi kıyılarını çevreleyen ovalar ve alçak platolarda Kuzey Carolina'dan Texas'ın doğu kesimine ve Oklahoma'nın güneyine kadar uzanır.

COTTRELL (Frederick Gardner), amerikalı kimya mühendisi (Oakland 1877 - Berkeley 1948). 1902'de Kaliforniya Üniversitesi'nde bir kürsü sahibi oldu. 1911'de Amerika maden işletmeleri bürosu'na girdi ve 1919'da bu kuruluşun müdürü oldu. 1908'de bir gazda bulunan duman ve tozları çökeltmek için elektrostatik bir aygıt icat etti ve 1930'da pozitif iyon üreten bir makine yaptı.

Cottrell atmosferi ya da **bulutu,** bir metalde ağyapı kusurlarının çevresinde yer alan çözünebilir yabancı atom grupları. Cottrell bulutları, dislokasyonların yer değiştirmesini önler.

COTTUNCULUS MİCROPS a. Denizakrebine benzeyen, etçil, soğuk sularda yaşayan kemiklibalık. (*Cottunculidae* familyası.)

COTUİ, Dominik Cumhuriyeti'nde kent, San Francisco de Macoris'in G.-G.-D.'sunda, il merkezi; 8 400 nüf. — Yakınında altın yatakları.

COTY (René), fransız devlet adamı (Le Havre 1882 - *ay. y.* 1962). Avukatlık yaptı, Havre'dan sol cumhuriyetçi milletvekili (1923-1935), daha sonra da senatör (1935-1940) seçildi. 1946'dan itibaren Millet meclisi'nde bağımsızlar grubuna başkanlık etti, imar ve şehircilik bakanı oldu (1947-48). Cumhuriyet konseyi'nde başkan yardımcılığına getirildi (1948), 23 aralık 1953'te on üçüncü turda cumhurbaşkanı seçildi ve 1954 ocağında Vincent Auriol'un yerine geçti. 13 mayıs 1958 Cezayir bunalımı sırasında, general de Gaulle'ün yeniden iktidara gelmesini salık verdi. V. Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra başkanlık görevlerini de Gaulle'e bıraktı (8 ocak 1959) ve Anayasa konseyi üyesi oldu.

COTYLOSAURİA a. (yun. *kotyle*, oyuk, ve *saura*, kertenkele'den). *Anapsid* (şakak çukuru bulunmayan) ilkel fosil sürüngenler altsınıfı. (Karbon devrinden Trias devrine kadar yaşadı. *Diadectomorphia* takımından ikiyaşayışlılara çok benzer. İki takımı vardır: Bütün *Sauropsidae* familyası üyelerinin atası olduğu sanılan *Diadectomorphia* ve *Theropsidae* familyasının atası olduğu bilinen *Captorhinia*.)

COU ya da **ZHOU,** çin krallık hanedanı (İ.Ö. 1050-221). [→ ÇİN HALK CUMHURİYETİ.]

COUBERTİN (Pierre DE), fransız eğitmen (Paris 1863 - Cenevre 1937). Modern olimpiyatların kurucusu. Genç yaşta sporun okul ders programlarına alınması için çalıştı. Bu amaçla gazetelerle işbirliği yaptı. 1888'de olimpiyat oyunlarını yeniden canlandırmayı düşündü. 1894'te Sorbonne'da "olimpiyat oyunlarının yeniden düzenlenmesi için" 14 ülkenin katıldığı bir kongre topladı ve olimpiyat geleneği ile simgesel bağlantı kurmak amacıyla ilk modern oyunların Atina'da yapılacağını açıkladı. Halkın katıldığı bir para toplama kampanyası sonunda ve Averof adlı zengin bir yunanlının da yardımıyla 1895'te mermer Perikles stadı'nın yeniden yapımına başlandı ve 1896'da ilk modern olimpiyatlar burada yapıldı. 1896'da Uluslararası olimpiyat oyunları komitesi başkanı olan Pierre de Coubertin, bu görevi 1925'e kadar sürdürdü.

COUCHORO (Félix), Benin asıllı togolu gazeteci ve yazar (Uidah 1900 - Lome 1968). Sırasıyla ilköğretim eğitmenliği, arzuhalcilik ve bağımsızlıktan hemen sonra da Togo istihbarat hizmetlerinde memurluk yapan Couchoro, Batı Afrika'nın en verimli yazarlarından biriydi. 1929'da Paris'te yayımlanan *Esclave* dışında, romanlarının çoğu kitap olarak yayımlanmadan önce Togo-Presse gazetesinde tefrika edildi (*Amour de féticheuse*, 1941; *Drame d'amour à Anecho*, 1950; *l'Héritage, cette peste*, 1963).

COUCY ya da **COUCİ ailesi,** adını Coucy-le-Château denilen yerden alan fransız aile. Bu ailenin dövizi şuydu: *Roy ne suis, ne prince, ne duc, ne comte aussi: Je suis sire de Coucy* (Ne kralım, ne prens, ne dük, ne de kont: Coucy beyiyim).

X. yy.'dan başlayarak bir Reims başpiskopusu tarafından Coucy'de yaptırılan kale, XI. yy. sonuna doğru Coucy hanedanının kurucusu olan Enguerrand de Boves tarafından işgal edildi. Enguerrand de Boves, Marle kontesi Ade ile evlendi ve ondan Thomas de Marle adlı bir oğlu oldu. Enguerrand III de Coucy, 1230-1242 arasında, şatoyu ve hisarlarını yaptırdı. Coucy sülalesinin mülkü 1311'de Guînes sülalesine geçti. Bu sülalenin son erkek evladı olan Enguerrand VII (1340'a doğr. - 1397'ye doğr.), Nikopolis haçlı seferi'nde Türkler'e tutsak düşerek 1397'ye doğru Bursa'da öldü. Coucy'ler'in toprağı, Charles VI'nın kardeşi Orléans dükü Louis'ye, kısmen de Bar ve Lüksemburg sülalelerine geçti.

COU ÇİN ya da **ZHOU CHEN,** çinli ressam (Sucou, Ciangsu, 1450'ye doğr. - 1535). Yoksul Sucou halkının ve köylülüğün karikatürümsü betimlemeleriyle ün kazandı; ayrıca Li Tang ile Ma-Şia okulunun etkisinde kalarak manzara resimleri de yaptı. Tang Yin ile Çiu Ying'e ustalık etti.

COUDENHOVE-KALERGİ (*kont* Richard), avusturyalı diplomat (Tokyo 1894 - Schruns, Avusturya 1972). Viyana Üniversitesi'nde doktora yaptı. *Paneuropa* (1923) adlı kitabında Avrupa birliği düşüncesini savundu. 1924'te Viyana'da bir sekreterlik kurarak, bu düşünceyi benimseyenleri toplamaya başladı. Bunlar arasında Briand da vardı. 1926 ekiminde 24 ülke temsilcisinin katıldığı bir kongreye başkanlık etti. 1940'ta ABD'ye sığınarak, 1943'te burada yeni bir kongre düzenledi. 1946 yılında İsviçre'ye geçerek Avrupa birliğine ilişkin ilk somut girişimleri başlattı. Avrupa parlamentosu'nun fikir babasıdır. 1948'de Lahey kongresi'ne katıldı. Avrupa konseyi, 1949'da onun girişimleri sonucu kuruldu.

COUDER (André), fransız gökbilimci (Alençon 1897 - Suresnes 1979). Kimya mühendisi, Paris gözlemevi optik laboratuvarı şefi (1926), Bilimler akademisi üyesiydi (1954). Modern gökölçüm, astrofizik aygıtları ve gözlem koşullarıyla ilgili değişik araştırmalar yaptı; bu araştırmaları atmosfer optiği, teleskopik görüş, fotoğraf katmanlarının özelliklerinde kullandı. Fransız gözlemevlerinde ve diğer yabancı kuruluşlarda bugün de kullanılan çok sayıda optik aletini kendi laboratuvarında gerçekleştirdi. Ayrıca A. Danjon ile birlikte *Lunettes et Télescopes* (Dürbünler ve teleskoplar) [1935] adlı yapıtı yazdı.

COU DUNYİ ya da **ZHOU DUNYİ,** çinli yazar ve felsefeci (Hunan 1017 - Ciangşi 1073), XI. ve XII. yy.'lardaki büyük çin felsefe akımının öncüsüydü. Bu çok verimli yazardan geriye yalnızca onun düşünce biçimini özetleyen oldukça kısa iki yapıt kaldı: *Taici tuşu* (En yüce çatı tablosunun yorumu) ve *Tongşu* (Temel kitap). Eski evrenbilimin çok eski bir deyişinden esinlenip "En yüce çatı" *(taici)* diye adlandırılan ilk ilkeden başlayarak, evrenin evrimini çok dogmatik bir biçimde açıkladı. Gerçekten de açıklamaları her şeyden önce *Yicing*'e dayanıyordu.

Coué yöntemi, fransız eczacı Emile *Coué*'nin (Troyes 1857 - Nancy 1926) öne sürdüğü ve bütün hastalıkları iyileştireceğini savunduğu kendi kendine telkin yöntemi.

COUESNON, Normandiya ve Britanya sınırında kıyı ırmağı, Manş denizi'ne dökülür; 90 km.

COU FANG ya da **ZHOU FANG,** Çang'an (bugün Şi'an) kökenli çinli ressam. Yapıtlarını 780-810'a doğru verdi. Saray kadınlarının yaşayışını betimledi, bir hareket ya da bir duruşla ruhbilimsel bir açıklama elde etmeye çalıştı.

COU INLAİ ya da **ZHOU ENLAİ,** çinli devlet adamı (Cıciang eyaleti 1898 -Pekin 1976). Kültürlü bir ailenin çocuğuydu. Devrimci fikirleri çok genç yaşta benimsedi. 1920-21'de, Paris'te, Çin komünist partisi'nin Fransa şubesini kurdu. 1924'te Vhampoa (Huangpu) Askeri akademisi'nin siyasi komiseri oldu. 1927'de "Kanton Komünü"ne katıldı, ardından yasadışı gizliliğe geçti ve marxçılık-lenincilik öğrenimini Moskova'da sürdürdü. Kızılordu siyasi komiseri, sonra da Askeri devrim konseyi başkan yardımcısı olan Cou Inlai, Uzun Yürüyüş'ün (1934) sonunda önemli bir rol oynadı: japon istilasına karşı 1936'da Çin komünist partisi ile Guomindang arasında bir birleşik cephe kurulmasıyla sonuçlanan görüşmeleri hazırladı. 1944'te milliyetçiler, Amerikalılar ve komünistler arasında vazgeçilmez bir bağ durumuna geldiyse de, 1946'da Amerikalılar'ın Mançurya'nın paylaşılması konusundaki önerilerini kabul etmedi. Komünist parti politbüro üyeliğine seçildi. 1 ekim 1949 günü, Çin Halk Cumhuriyeti'nin ilanı sırasında Devlet yönetim kurulu başkanı, yani başbakandı: aynı zamanda dışişleri bakanlığını da yürütüyordu. Dışişleri bakanlığını 1958'de bıraktı. Gerçekte yeni rejimi yerleştirme görevini üstlenen Cou Inlai, özellikle bağlantısız ülkeler temsilcileri önünde sergilediği barış içinde bir arada yaşama ilkesine dayanan yoğun bir diplomatik etkinlik de gösterdi. Mao Zıdong ile birlikte Kültür devrimi'ni başlattı (1966), yurt dışında Çin Halk Cumhuriyeti'nin gerçek olağanüstü temsilcisi olarak belirleyici bir rol oynadı: başkan Nixon'ın Pekin'e gelişiyle (1972) açıklık kazanan çin-amerikan yakınlaşması onun eseriydi. 1975'te, bir süredir hasta olduğu bilinen Cou Inlai, Çin ulusal meclisi'ne 1954 Anayasası'nda temel bir değişiklik önerdi: Çin, sosyalist bir proletarya diktatörlüğü devleti olarak, bundan böyle komünist parti tarafından yönetilecek ve cumhurbaşkanlığı görevi kaldırılacaktı.

COUKOUDİEN ya da **ZHOUKOUDİAN,** Pekin'e 40 km uzaklıkta çok önemli tarihöncesi mağara. Tarih sırasına göre 500 000 ile 200 000 yıl arasında yer alan birçok arkeolojik düzey, taş sanayileri ve barınak izleri bakımından zengindir. Bu mağarada 40'ı aşkın insana ait ceset kalıntısı bulundu. *Sinantropus* adıyla bilinen bu insanlar, kıta Asya'sının oldukça yeni bir *homo erectus* topluluğunu temsil ediyorlardı.

COULENTİANOS ya da **KULENTİANOS** (Kostas), yunan heykelci (Atina 1918). 1945'te Fransa'ya geldi, H. Laurens'ın yanında yetişti. Yapıtlarında insan ve hayvan biçimlerini oldukları gibi kullanmaktan gitgide vazgeçti ve yalnızca beden hareketlerinin, atılımın ya da uçmanın özünü vermeye yöneldi. Metalle çalıştı: kurşun, demir ve 1969'dan başla-

Dalmas-Sipa

René Coty (haziran 1958'de)

S. A. M.

Pierre de Coubertin

A. F. P.

kont Coudenhove-Kalergi

Ch. Boustany-Sipa-Press

Cou Inlai (1975'te)

yarak cıvata ile tutturulmuş çelik levhalar.

COULOMB (Charles DE), fransız fizikçi (Angoulême 1736 - Paris 1806). École de Mézières'de öğrenim gördü; önce orduya girdi, istihkâm birliğinde mühendis oldu ve isteği üzerine gönderildiği Martinique'te Bourbon kalesini yaptı. 1772'de Fransa'ya döndü, ordudan ayrıldı ve kendini bilimsel araştırmaya adadı. 1777'de ilk kitabı yayımlandı: *Recherches sur la meilleure manière de fabriquer les aiguilles aimantées* (Mıknatıslı iğne üretiminde en iyi yol üzerine araştırmalar); ona Académie des sciences'ın bir ödülünü kazandıran bu yapıt daha sonra yapacağı çalışmaların da çekirdeği niteliğindeydi: Coulomb burada manyetiklik gidericі alanın varlığı üzerinde durdu. Daha sonra sürtünmeyi inceledi ve bu konuda *Théorie des machines simples*'i (Basit makineler kuramı, 1779) yayımladı. Ardından burulma olayı üzerinde durdu (1784) ve sonraki yıllarda manyetiklik ve elektrostatiğin deneysel ve kuramsal temellerini ortaya koyduğu yedi inceleme yazısı kaleme aldı. Kare evrik yasasını buldu, iletkenlerin yüzeysel elektriklenmesi kuramını geliştirdi ve bunu deney planıyla doğruladı. 1786'da, çukur iletkenlerin yarattığı elektrik ekran etkisini açıkladı. 1789'da Yer alanının mıknatıslı iğne üzerindeki etkisini inceleyerek manyetik moment kavramını ortaya attı; madde moleküllerinin momentleri olduğunu buldu ve kutuplanma kuramını açıkladı. 1781'de Académie des sciences'a üye oldu ve Institut'nün kuruluş çalışmalarına katıldı (1795).

J. Boyer

Charles de Coulomb

COULOMB a. (öz. a. *Coulomb*'dan). **1.** SI'de elektrik miktarı ve elektrik yükü birimi (simgesi C); 1 amperlik bir akımın 1 saniyede taşıdığı elektrik miktarına eşdeğerdir. (Eşanl. KULON.) **—2.** *Kilogramda coulomb*, ışınlama ölçüm birimi (simgesi C/kg); 1 kilogramlık bir hava kütlesinde, fotonların düzgün olarak açığa çıkardıkları elektronlar (eksi ve artı) havada tamamen durdurulduklarında oluşan aynı işaretli bütün iyonların yükünün mutlak değeri 1 coulomba eşit olacak düzeyde ışınlamaya eşdeğerdir.

Coulomb modülü. Ger. day. Genellikle kesme modülü ya da LAME* KATSAYISI ile belirtilen modül.

Coulomb teoremi. Elekt. Denge halinde elektriklenmiş bir iletkenin sonsuz yakınında yer alan homojen bir dielektriğin bir noktasındaki E elektrik alanının, iletkenin yüzeyine dik ve değerinin $E = \frac{\sigma}{\varepsilon}$ olduğunu belirten teorem; bu eşitlikte σ iletken üzerindeki yüzeysel yük yoğunluğunu, ε ise dielektriğin geçirgenliğini simgeler.

Coulomb yasası. Elekt. Homojen bir dielektrik içinde yer alan, q ve q' gibi noktasal iki elektrik yükünün birbirine uyguladıkları kuvvetlerin eşit ve zıt yönlü olduklarını, doğrultularının yükleri birleştiren doğruyu izlediğini, değerlerinin iki yükle doğru ve aralarındaki r uzaklığının karesiyle ters orantılı olduğunu belirten yasa: $F = \frac{1}{4\pi\varepsilon}\frac{qq'}{r^2}$; burada ε dielektriğin geçirgenliğidir. Yükler eş işaretliyse, kuvvetler itimli, zıt işaretliyse çekimlidir.

—Manyet. Her manyetik dipolün, aralarında d uzaklığı bulunan m ve m' gibi eşit ve zıt işaretli kavramsal iki manyetik kütleden oluştuğu kabul edilen mıknatıslanmış bir ortamda, bu iki kütle arasındaki çekim kuvvetinin, $f = \frac{\mu_0}{4\pi}\frac{mm'}{d^2}$ olduğunu belirten yasa; μ_0 boşluğun manyetik geçirgenliğidir; SI'de $\mu_0 = 4\pi . 10^{-7}$ H/m, alınarak, $f = 10^{-7}\frac{mm'}{d^2}$ bağıntısı elde edilir.

Giraudon

Büyük François Couperin XVIII. yy. fransız üslubunda bir tablodan ayrıntı *Versailles şatosu*

Coulomb-Lorentz yasası. Elekt. Homojen akışkan bir ortamda, bir $\vec{E}$ elektrik alanı ile bir $\vec{B}$ manyetik indükleme alanının etkisinde olan ve bir $\vec{V}$ hızıyla devinen bir q noktasal yüküne etkiyen kuvvetin,

$$\vec{F} = q(\vec{E} + \vec{V} \wedge \vec{B})$$

eşitliğiyle verildiğini belirten yasa.

COULOMBMETRE a. (fr. *coulombmètre*). Bir elektrik devresinden geçen elektrik miktarını ölçmeye yarayan aygıt. (Eşanl. KULONMETRE.)

COULOMBÖLÇÜM a. Kim. Kimyasal nicelik belirleme yöntemi; niceliği belirlenecek cismin oranı, elektrokimyasal tepkime sırasında kullanılan elektrik miktarı ölçülerek bulunur.

COUNCİL BLUFFS, ABD'de (İowa) kent, Great Plains'te, Missouri ırmağı kıyısında, Omaha'nın karşısında; 54 400 nüf. 1846'da Mormonlar'ın Kanesville adıyla kurdukları kent, günümüzde önemli bir ticaret merkezidir. Besin sanayisi.

Councilman cisimleri, karaciğerin büklümlü kılcal damarlarında görülen türdeş, yuvarlak asidofil cisimler. (Bunlar pıhtılaşma nekrozları içinde biriken yozlaşmış hepatositlerdir. Bu süreç karaciğer iltihaplarında ve özellikle sarı hummadan ileri gelen iltihaplar sırasında görülür.)

Countess Kathleen, W.B. Yeats'in manzum dramı (1892). Bu oyunda bir kadın, İrlanda yoksullarını beslemek için ruhunu şeytana satar. Irish Literary Theatre Company ile Abbey Theatre'da başarı kazanan oyun, İrlanda siyasal tiyatrosunun yenilenmesine yol açtı.

COUNTRY a. ("kır, köy ya da ülke" anlamlarında ing. sözc.). ABD'nin güney-doğu'sunda yaşayan beyazlara özgü müzik tarzı. (COUNTRY MUSİC de denir.)

—ANSİKL. Country tarzı, 1920'lerde ABD'nin güney eyaletlerindeki yoksul ve beyaz köylüler (küçük beyazlar) arasında ortaya çıktı. Country, ilk sömürgecilerin torunlarının kuşaktan kuşağa aktardıkları Wales, İskoçya ya da İrlanda'ya özgü eski halk şarkılarının ya da baladlarının amerikan zevkine uyarlanmasıyla oluşmuştur. Eşlik eden başlıca çalgılar bir banjo (ya da gitar) ve bir kemandı. Bu müzik, köylerin çevreleriyle iletişim olanaklarını artıran radyo sayesinde tüm güney eyaletlerinde yayıldı. Güneyliler, country'yi görülmemiş bir ilgiyle karşıladılar. Nashville, o gün bugündür bu müziğin merkezidir. 1930'larda country'ye, "hillbilly music" (orman köylülerinin müziği) de dendi. Country'nin ilk büyük yıldızı, kovboy müziğiyle hillbilly müziğini birleştirerek "country and western" tarzını yaratan Jimmie Rodgers'tır (1897-1933). Şarkıcı-oyuncu Roy Rogers, çevirdiği çok sayıda filmle, country and western tarzının dinleyici kitlesini büyük ölçüde genişletti. Country music'i güçlü kişiliğiyle temsil eden Jimmie Rodgers'ın yerini savaştan sonra Hank Williams (1923-1953) aldı. Güney'in ilk rock and roll şarkıcıları (Bill Haley, Elvis Presley), sanat yaşamlarına hep country tarzıyla başladılar. Johnny Cash ve Carl Perkins, bu tarzın en ünlü iki savunucusudur. 1950'lerin sonlarından başlayarak, amerikan rock gruplarının bir bölümü, sürekli olarak country'den esinlendi. Kimi country şarkıcıları da rock'tan etkilendi ve sonuçta "country rock" denilen tarz doğdu. Günümüzde, Nashville'deki stüdyoların üretimi, bölgesel özelliklerden oldukça uzaklaşmıştır. Bugün country, daha ağırbaşlı ve daha gelenekçi sözlerle, rock'ın "saygın" bir türüdür.

COUNTRY DANCE a. ("köy dansı" anlamında ing. sözcükler). Koregr. İngiliz kökenli köy dansı.

—ANSİKL. John Playford *The English Dancing Master* (İngiliz dans ustası) [1651] adlı yapıtında 900 dolayında country dance saptadı. Bir ya da daha çok figürden oluşan country dance, "halka" ya da "zincir" (eşler yüz yüze gelecek biçimde, kadınların ve erkeklerin yan yana birer düz sıra oluşturması) halinde yapılır. Çiftlerin sayısı değişebilir; eşlerin karşı karşıya geçmesi de şart değildir. Genellikle 2 zamanlı ve yalın olan country dance ezgileri, "neşeli ve coşkulu"dur. Kadril bu danstan doğmuştur.

COUNTRY MUSİC a. COUNTRY'nin eşanlamlısı.

County courts, İngiltere'de 1846'da kurulan ve küçük çaptaki borçların tahsili ve fazla önemli olmayan davaların çözümü için basit bir usul getiren mahkemeler.

COUPERİN, Brie kökenli fransız müzikçi aile. Üyeleri arasında orgcular, klavsenciler ve besteciler vardır: —LOUİS (Chaumes-en-Brie 1626 - Paris 1661), viol ve org çalardı. 1653'te St-Gervais kilisesi'nin orgculuğuna getirildi. Daha sonra kralın müzikçileri arasına girdi. Birçok saray balesine katıldı. Org için 70 (1650-59), klavsen için 100 dolayında parça yazdı. Bunlarda fransız geleneği (dans ezgileri, serbest prelüdler) ile italyan geleneğini (cüretli armoni yenilikleri, lirizm) kaynaştırdı. Ayrıca violler için 2 fantezi ve üçlü biçimde 3 senfoni besteledi. —FRANÇOİS I, öncekinin kardeşi (Chaumes-en-Brie 1630'a doğr. - Paris 1708), orgculuk ve klavsen öğretmenliği yaparak hayatını kazandı. —CHARLES, öncekilerin kardeşi (Chaumes-en-Brie 1638 - Paris 1679), kardeşi Louis'nin ölümü üzerine St-Gervais kilisesi orgcusu oldu. —FRANÇOİS, **Büyük Couperin** denir (Paris 1668 - *ay. y.* 1733), öncekinin oğlu. Babasından ve St-Jacques-de-la Boucherie kilisesi'nin orgcusu Thomelin'den ders aldı. Babasının yerine geçen Delalande' dan St-Gervais orgunu devraldı (1685). 1689'da Marie-Anne Ansault ile evlendi, dört çocukları oldu. 1690'da *Couperin de Crouilly* takma adıyla org için 2 missa yazdı. Couperin'in başka org yapıtı yoktur. 1692'de, Corelli'nin kilise sonatları üslubunda yazdığı üçlü sonatlarını, ilkin bir italyan adıyla, ardından da kendi adıyla çaldırdı. 1693'te krallık capella'sının orgcusu oldu. Birçok soyluya klavsen dersi verdi. Konser türündeki yapıtları, pazar günleri Versailles sarayı'nda çalındı (1714-15). 1717'de kralın klavsenciliğine getirildi. Ünü artık tüm Avrupa'ya yayılmıştı. Sağlığı bozulduğundan olsa gerek, St-Gervais orgculuğunu kuzeni Nicolas' ya (1723), krallık capella'sı orgculuğunu Guillaume Marchand'a (1730) ve kral klavsenciliğini kızı Marguerite Antoinette'e bıraktı (1730).

Ses müziği dalında, *Laudate pueri* (1697) adlı motet'yi, solocular ve sürekli bas için 3 ağıt derlemesi (leçons de ténebres) [1715'te yayımlandı], 14 motet ve *élévation* (ayin sırasında, rahip kutsanmış ekmekle şarabı kaldırırken okunan ilahi), bir ya da daha çok partili, baslı ya da bassız vokal yapıtlar besteledi. Klavsen için, 27 grupta toplanan ve 4 cilt oluşturan (1713, 1717, 1722, 1730) 240 parça ve 6 prelüd yazdı. Oda müziği yapıtları arasında 1726'da yeniden ele alarak zenginleştirdiği üçlü sonatlarını *(les Nations)*, kral için 4 konserini, *Goûts réunis, l'Apothéose de Corelli* (1724) ve *l'Apothéose de Lully* (1725) başlıklı 10 konserini anmak gerekir. Ayrıca 1716'da *l'Art de toucher le clavecin* (Klavsen çalma sanatı) adlı bir inceleme yazdı.

Lully'nin ve onun milliyetçiliğinin egemen olduğu dönemden sonra Couperin, Avrupa'da ağır basan iki üslubu, italyan ve fransız üsluplarını birleştiren bestecilerden biri oldu. Bu, özellikle *Goûts réunis* (Birleştirilmiş zevkler) adını verdiği konserlerinde belirgindir. Fransa'dan koregrafi öğesini; dikey düşünceyi (kontrapunto yerine armoniyi geçirme); zengin süsleme anlayışını; günlük yaşam sahneleri ve manzara gibi resim öğelerinden yararlanma ve psikolojik, alaycı, yerici port-

reler yaratma eğilimini; çağrışımlara yol açan ayrıntı düşkünlüğünü aldı. Couperin tüm bunlar için Chambonnières, Lebègue, Nivers ve M.-A. Charpentier gibi fransız bestecilerin yapıtlarına başvurdu. İtalyanlar'dan ise taklit ilkesine dayalı 3 ses için yazım tekniğini, kromatizmi, konçertante üslubu ve iç dünyayı yansıtma eğilimini aldı. İtalyan besteciler içinde, en çok Corelli'nin yapıtlarından yararlandı. Ayrıca, Paris'teki italyan müzikçilerden sağladığı ve kuzeni Marc Roger Normand'ın (1663-1734) [Torino'da Piemonte-Sardinya kralının sarayındaki müzikçilerdendi] İtalya'dan gönderdiği italyan yapıtları da sanatını besledi.

Couperin'in müziği, kendisinin de sık sık içine girdiği Saray yaşamını yansıtır. Anlatımı hem şatafatlı ve zarif, hem de içli ve içe dönüktür. —MARGUERİTE LOUİSE (Paris 1676'ya doğr. - Versailles 1728), François I'in kızı, 1702'de şarkıcı olarak kralın müzikçileri arasına girdi. — NICOLAS (Paris 1680 - *ay. y.* 1748), öncekinin kardeşi, Büyük François'nın yerine 1723'te St-Gervais orgcusu oldu. — MARİE-MADELEİNE (Paris 1690-Maubuisson manastırı 1742), Büyük François'nın kızı, 1718'de manastıra girdi, burada orgculuk yaptı. —MARGUERİTE ANTOİNETTE (Paris 1705-öl. 1778), öncekinin kardeşi, 1730'da babasının yerine saray klavsencisi oldu. —ARMAND LOUİS (Paris 1727 - *ay. y.* 1789), Nicolas'nın oğlu, babasından sonra St-Gervais orgcusu oldu. Daha sonra St-Barthélemy, St-Jean-en-Grève, Ste-Marguerite kiliselerinde ve saray capella'sında org çaldı. *l'Amour médecin* (1750'ye doğr.) adlı küçük bir oda kantatı besteledi. —PIERRE LOUİS (Paris 1755 - *ay. y.* 1789), öncekinin oğlu, babasından sonra St-Gervais orgcusu oldu. Başka birçok kilisede org çaldı. — GERVAİS FRANÇOİS (Paris 1759 - *ay. y.* 1826), öncekinin kardeşi. Onun görevlerini devraldı, Devrim sırasında etkinliğine ara verdi. Daha sonra St-Gervais ve St-Jean-St-François kiliselerinde org çaldı. —CÉLESTE (Paris 1793 - *ay. y.* 1860), öncekinin kızı, babasının çaldığı kiliselerde bir süre orgculuk yaptı.

COUPERUS (Louis), hollandalı yazar (Lahey 1863 - De Steeg 1923). Wyzewa'nın D'Annunzio'ya benzettiği, Groot Nederland'ın bu züppe redaktörü, dekadan simgeciliğin Hollanda'daki tek temsilcisiydi. İlk zamanlarının natüralist psikoloji merakından (*Eline Vere*, 1889; *Noodlot*, 1892; *Metamorfoze*, 1897) vazgeçerek, bir sanatçı üslubuyla, insanların ve nesnelerin ruhunu yakalamaya (*De Boeken der kleine zielen*, 1901-1903; *Van Oude Menschen*, 1906), özellikle de tarihsel (*De Berg van licht*, 1906; *Xerxes of de Hoogmoed*, 1919) ve mitolojik anlatılarında incelediği (*Dionysos*, 1904; *Herakles*, 1913) latin insanının derinliklerini kavramaya çalıştı.

COUPLAND (*sir* Reginald), ingiliz tarihçi (Londra 1884 - Southampton 1952). Oxford'da profesörlük yaptı (1920-1948). Büyük Britanya İmparatorluğu tarihi üzerine kitaplar yayımladı.

Coupo Santo *(la)*, oc dili konuşan fransız ve katalan halklarının, Mistral tarafından yazılan ulusal marşları.

COURANTYNE, hollandaca **Corantijn,** Güney Amerika'da ırmak, Surinam ile Guyana arasındaki sınırı çizer; yakl. 700 km.

COURATARİ a. **1.** Tropikal Amerika'da yetişen ağaç. (*Lecythidaceae* familyası.) **—2.** Bu ağacın doğramacılıkta kullanılan çok kıymetli odunu. (Pis kokulu bir reçine çıkarır ve bu nedenle çürümez sayılır.)

COURBARİL a. Tropikal Amerika'da yetişen ve hem odunu, hem reçinesi (kopal) için kullanılan ağaç. (Orta derecede sıkı dokulu, sert, çok ağır ve damarlı kahverengi kerestesi doğramacılıkta, ince marangozlukta, kaplamacılıkta, parke ve gemi yapımında kullanılır. Başlıca cinsi *hymenaea;* erguvangiller familyası.)

COURBET (Jean Désiré Gustave), fransız ressam (Ornans 1819 - La Tour-de-Peilz, İsviçre, 1877). Besançon koleji'nde öğrenciyken, ressam David'in hayranı bir öğretmenden, Charles Antoine Flajoulot'dan resim dersleri aldı, ama hiç onun etkisinde kalmadı. 1839'da Paris'e gitti, Steuben'in atölyesine bir süre devam ettikten sonra yalnız çalışmayı yeğledi ve serbest akademilere gitmeye, daha sonra en yakın dostlarından biri olacak Bonvin'in özendirmesiyle Louvre'da tablo kopya etmeye başladı; Louis Philippe'in "ispanyol müzesi" salonları onu adeta büyüledi. Büyük ustaların sanatını öğrenme tutkusuyla 1846 ve 1847'de Hollanda'da ve Belçika'da kaldı. İlk yapıtlarında venedik, flaman ve ispanyol okullarını çok iyi özümlediği görülür: meslek yaşantısı boyunca yapmaya devam edeceği kendi portrelerinin bir bölümü bu döneme aittir (*Siyah köpekli Courbet*, 1844 Salonu, Petit Palais, Paris; *Deri kemerli adam*, 1846 Salonu, Louvre müzesi). Resimlerindeki romantik unsurlar gene bu dönemde *Kırda sevgililer*'in (1844'ten sonra, Petit Palais) valsinde ya da *Hamak*'ın sallanışında belirir. Bu tablolar ressamın Murger ve Baudelaire'e karşı beslediği, ancak çok geçmeden farklı duyarlıklar nedeniyle bozulan dostluğu da simgeler.

Fourier'in barışçı demokrasi anlayışını benimseyen Courbet, işçi şair Pierre Dupont ve 1847'den başlayarak Proudhon ile de dostluk kurdu. Le Nain kardeşleri ve onların gerçekçi evrenini araştırmalarıyla unutulmaktan kurtaran Champfleury de yakın arkadaşlarından biriydi. Bütün bu ilişkilerden esinlenerek 1849 Salonu'nda büyük yankılar yaratan *Ornans'da bir akşam yemeği sonrası* (Lille müzesi) tablosunu ve 1850-51 Salonu'nda *Taş işçileri* (günümüze ulaşmamıştır) ve *Ornans'da bir cenaze töreni* (Louvre müzesi) tablolarını sergiledi. Tüm kasaba halkının poz verdiği bu son yapıtın topladığı övgüler de eleştiriler kadar çoktu. Courbet'ye bundan böyle bir öğretinin piri gözüyle bakıldı ve 1859'da Paris'teki atölyesinde düzenlediği "gerçekçiliğin büyük şöleni" ile ve Castagnary'nin ısrarları üzerine 1861'de giriştiği kısa öğretmenlik denemesiyle bu öğreti doruğa ulaştı.

1854'te, *Çıkrıkçı kadın* (Montpellier müzesi) ve *Yıkanan kadınlar* (1853 Salonu'nda skandal yaratan yapıt, *ay. y.*) tablolarını satın alan Bruyas, ressamı Montpellier'ye davet etti. Bu dönemde yaptığı ve en önemli yapıtlarından biri olan *Karşılaşma (ay. y.)* bu ziyareti ebedileştirir. Yapıtta açık renklerin yepyeni kullanımı kadar psikolojik bir temel oluşturma çabası da önemlidir. Bu çaba, büyük bir olasılıkla, ressamın Proudhon ile birlikte 1853'te ziyaret ettiği Chenavard'ın bilerek ya da bilmeden etkisinde kalmasından kaynaklanmıştır. Aynı etki, Courbet'nin ünlü *Ressamın atölyesi** (Louvre müzesi) tablosunda da kendini gösterir. Ressam, "yaşamımın yedi yıllık bir dönemini yansıtan gerçek bir alegori..." olarak tanımladığı tablosunu Champfleury'ye yazdığı bir mektupta şöyle açıklar: bir yanda dostlar ve sanat çevresi, öte yanda sömürenleri ve sömürülenleriyle gerçek yaşam görülüyor. 1855 Evrensel sergisi'ne sanatçı 11 tablosuyla katıldı. *Cenaze töreni* ve *Atölye* tablolarının reddedilmesini protesto etmek için Paris'te Montaigne caddesi'nde yaptırdığı özel bir pavyonda 38 başka tablosuyla birlikte bunları sergiledi. 1867'de bu gösteriyi bir kez daha yineledi.

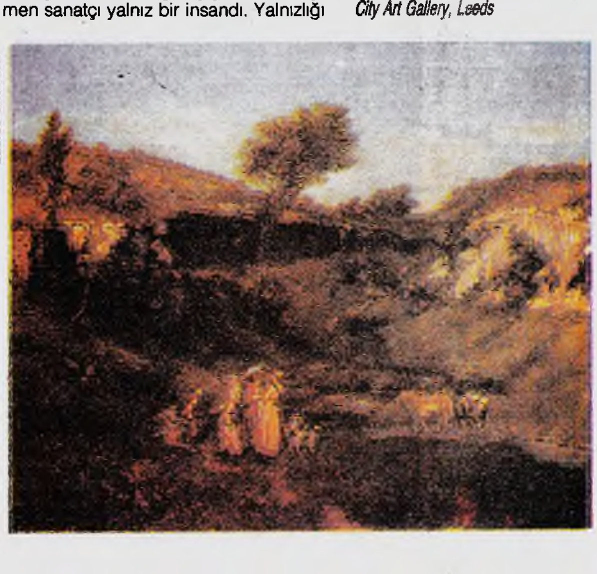
Sanatçının gelişmesi teknik alanda değil (aynı zengin karışımlar, palet bıçağı kullanımı) konuların seçiminde oldu. 1857'ye doğru, köy manzaralarının yerini av sahneleri aldı: tazı payı, köpek bakıcıları, geyiklerin dövüşü. Bu yapıtların çoğunu Frankfurt'a yaptığı uzun bir yolculuk sırasında (1858-59) gerçekleştirdi. Ayrıca özellikle 1864'te Franche-Comté'den manzaralar (Loue vadisi, Puits noir çayı), daha sonra, 1865-66'da Trouville ve Deauville'de, 1869'da Étretat'da (*Dalgalar* dizisi) çeşitli deniz manzaraları çizdi. *Sen kıyısındaki genç kızlar* (1857 Salonu, Petit Palais) adlı ünlü tablosunda olduğu gibi, giyinik figürlerin yanı sıra çıplaklar da yapıtları içinde önemli bir yer tutar. Çıplaklarında genellikle, revaçta bir konu olan lanetlenmiş kadınları işlemiştir: *Venüs ve Psykhe* (1864 Salonu'na kabul edilmedi; günümüze gelmemiştir), *Uyku* (1867, Petit Palais). Bu konuyu işlemedeki ısrarının çocuksu bir skandal merakından ve masum bir kibirden kaynaklandığı söylenebilir. 1870 savaşı patlak verdiğinde Courbet, görkemli bir Münih yolculuğu sonrasında ününün doruğunda bulunuyordu. Paris Komünü sırasında, Sanatçılar federasyonu başkanı olarak, Vendôme sütunu'nun sökülmesini önerdi. Bu önerisi sonraları affedilmeyecek ve sanatçı eylül 1871'de altı ay hapse mahkûm edilecektir. Yeni bir yargılama sonunda sütunu kendi parasıyla onarması istenince ve haciz tehlikesi belirince 1873'te İsviçre'ye kaçtı. Son tabloları Leman gölünün Bon Port ya da Chillon şatosu'ndan görünümleridir.

Courbet'nin romantizme ve akademizme karşı çıkan her türlü akımı çevresine toplayan sanatı ve kuramları Avrupa'da büyük etki bırakmıştır. (Rusya'da Repin, Almanya'da Leibl vb.) Whistler ve Monet'ye özgürlük tutkusu aşılayan da Courbet olmuştur. Ne var ki geniş çevresine rağmen sanatçı yalnız bir insandı. Yalnızlığı

Lauros-Giraudon

Gustave Courbet
Karşılaşma ya da Günaydın, bay Courbet! (1854)
Fabre müzesi
Montpellier

Lauros-Giraudon

Gustave Courbet
Ornans vadilerinden birinde sığır güden bir kadına sadaka veren kasabalı genç kızlar (1851)
[Bugün New York'ta bulunan ve 1852'de yapılmış büyük bir tablo için taslak]
City Art Gallery, Leeds

Lauros-Giraudon

Gustave Courbet
Sen kıyısındaki genç kızlar (1856)
Petit-Palais müzesi, Paris

A.F.P.

André Cournand

sanatının taklit edilemez gücünden, konularının çeşitliliğinden (kırsal burjuvazinin yetkin tabloları, tüy gibi fırça darbeleriyle çizilmiş görkemli kar manzaraları, görülmemiş zenginlikte çiçek figürleri) kaynaklanır. 1855'te açtığı sergisi için yazdığı notta "1830'larda yaşayan kişilere zorla takılan romantik sıfatı gibi bana da gerçekçi sıfatı yakıştırıldı" diyen sanatçının yapıtı, tüm resim okullarının dışında, öncü sanatla resmi sanat arasındaki kesin kopuşu simgeler. Bu kopma, Courbet'nin konularındaki tahrik edici unsurlardan çok resmin plastik amaçlarını yepyeni bir bilinçle ele almasından kaynaklanmıştır.

COURBET (Amédée Anatole), fransız amiral (Abbeville 1827 - Pescadores adaları 1885). Akdeniz filosunun komodoruydu (1875), 1880'de Yeni Kaledonya valiliğine getirildi. 1883'te Çin denizi filosuna komuta etti ve gözü pekliğiyle dikkat çekti. Kara ve deniz kuvvetlerinin komutanı olarak Huê sarayıyla bir barış antlaşması imzaladı ve Son Tây'ı ele geçirdi, ardından Tonkin deltasını işgal etti. 1884'te koramiralliğe yükseltildikten sonra Uzakdoğu deniz kuvvetlerinin başına getirildi. Çin'de ortaya çıkan sorunları çözdükten sonra Fucou'ya saldırdı, Çin donanmasının büyük bölümünü yok etti ve Formoza'ya çıktı.

COURBİN (Paul), fransız arkeolog (Lyon 1922). École pratique des hautes études'de arkeoloji incelemeleri müdürü (1960), Argolis geometrik seramiği uzmanı, ayrıca Anglosaksonlar'a, özellikle de Mortimer Wheeler'e özgü arkeolojik kazı yöntemlerinin Fransa'daki öncüsü. Başlıca yapıtları: *la Céramique géométrique de l'Argolide* (Argolis geometrik seramiği) [1966], *Tombes géométriques d'Argos* (Argos'taki geometrik mezarlar) [1974], *Qu'est-ce que l'archéologie?* (Arkeoloji nedir?) [1982].

COURCELLE-SENEUİL (Jean Gustave), liberal okula bağlı fransız iktisatçı (Seneuil, Dordogne, 1813 - Paris 1892). İkinci İmparatorluk'un kuruluşunda, Santiago Ulusal enstitüsü'ne giderek burada on yıl boyunca ekonomi politik dersleri verdi. *Leçons élémentaires d'économie politique*'i (Temel ekonomi politik dersleri) birkaç kez yeniden basıldı (1864).

COURCİ (Jean ya da John DE), önce İngiltere'ye, sonra İrlanda'ya yerleşmiş normandiyalı baron (öl. 1219'a doğr.). 1177'de Doğu Ulster'i fethetti ve 1185'te İrlanda başyargıçlığına atandı. Aşırı bağımsızlığı nedeniyle kendisini krala ihbar eden Hugues de Lacy'e yenildi, topraklarını ve unvanlarını kaybetti.

COURİER (Paul Louis), fransız yazar (Paris 1772 - Véretz 1825). Sözcülüğünü yaptığı varlıklı burjuvaziden çıkmıştı; meslekten asker ama bilim ve hellenizmden tat alan bir kişi olarak, yavaş yavaş kuruluşlara ve iktidarlara alaycı bir gözle bakmaya başladı. İdari baskılarla karşı karşıya kalan Touraine'li köylülerin savunmasını yaptığı *Pétition aux deux Chambres* (1816) adlı yapıtıyla kısa zamanda ün kazandı. Daha sonra yayımladığı eleştirileri ününü pekiştirdi (*Simple Discours* [1821]; *Pétition pour des villageois que l'on empêche de danser* [1822]; *Pamphlet des pamphlets* [1824]. Kendi topraklarına çekildikten sonra, karısının âşıkları olduğu sanılan uşakları tarafından öldürüldü. Courier'nin "az konu, çok sanat" diye tanımladığı sanatı, canlı sahneler yaratan küçük öyküler çevresinde gelişir. İdeoloji hemen hemen hiç yoktur, ama sağduyunun yönlendirdiği bir ahlak, klasik bir dille anlatılır. *Lettres écrites de France et d'Italie* (1828) sevimliliğini işte buna borçludur.

Tholy-Rapho

Courmayeur'den bir görünüm

COURMAYEUR, İtalya'da kayak ve dağcılık merkezi (1 224-3 456 m), Valle d'Aosta'da, Dora Baltea kıyısında, Mont Blanc'ın eteğinde; 2 300 nüf. Mont Blanc'a (batı, güney ve güney-doğu yamaçları), Peuterey'in Blanche ve Noire doruklarına, dent du Géant'a, Grandes-Jorasses'a, Dolent dağına tırmanma yollarının hareket noktası. Komşu Entrèves köyü bir teleferikle 3 365 m yükseltideki Géant boğazına, boğaz da, Midi doruğu teleferiğinin uzantısıyla dağın Fransa'daki yamacına bağlıdır.

COURMES (Alfred), fransız ressam (Bormes [bugünkü Bormes-les-Mimosas] 1898). İlkin La Fresnaye'in öğrencisiydi. Sonra anlatımcılığa ve gerçeküstücülüğe yaklaşarak, dikkatli bir belginlik ve titiz bir yetkinlik taşıyan özgün bir resme yöneldi. Bu resimde mizah ve anlamsızlık, günlük kültürel imgeleri tersyüz eder, toplumsal eleştiri ve erotik düşlerle karışır: *45 % de B.A.* (bir camembert kapağının yorumu) [1961, özel kol.]; *Non, non... et non elle ne tolérera pas qu'il fasse l'aéroplane* (1964, özel kol.).

COURNAND (André), fransız kökenli amerikalı hekim (Paris 1895-Great Birrington, Massachusetts, 1988). 1930'dan sonra ABD'ye yerleşti. 1941'de amerikan uyruğuna geçti. Columbia Üniversitesi'nde ders verdi. Sağ karıncık yetersizliği üstüne yaptığı araştırmalarıyla 1956'da Nobel ödülü'nü aldı.

COURNOT (Antoine Augustin), fransız iktisatçı, matematikçi ve filozof (Gray 1801 - Paris 1877). Lyon'da ve Grenoble'da matematik okuttu ve Dijon Akademisi'nde genel müfettişlik (1836-1848) ve rektörlük (1854-1862) yaptı. *Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses* (Servet kuramının matematik ilkeleri üzerine araştırmalar) [1838] adlı yapıtı, bazılarınca Ricardo'nun mübadele ile ilgili kuramlarının cebir formülleriyle ifadesi yolunda bir deneme olarak görüldü. Bu yapıt, ilk yayımlandığında hiç ilgi görmemiş olmasına rağmen, Cournot matematik okulunun öncüsü sayılmıştır. Ancak ölümünden az bir süre öncedir ki, Léon Walras (1873) ve ardından William S.Jevons (1877) tarafından değeri anlaşılarak hakkı teslim edildi. Fiyat, tekel fiyatı ve oligopol fiyatının fonksiyonu olarak taleple ilgili kuramları bugün artık klasikleşmiş bulunmaktadır. Matematik alanındaki belli başlı araştırmaları olasılık hesabıyla ilgilidir (*Traité de l'enchaînement* des idées fondamentales dans les sciences et dans l'histoire* [Bilimlerde ve tarihte temel düşüncelerin bağlılığı üstünde inceleme], 1861; *Considérations sur la marche des idées et des événements dans les temps modernes* [Modern zamanlarda fikir ve olayların ilerlemesi üstüne düşünceler], 1872; *Matérialisme, vitalisme, rationalisme* [Maddecilik, dirimselcilik, akılcılık], 1875). Felsefesi, rastlantı fikrinin incelenmesine dayanan bir rastlantıcılıktır. Rastlantıyı "nedensellik düzeninde bağımsız serilere ait olayların rastlaşması" olarak tanımlar (*Théorie des chances*, 2) [Şans teorisi, 2]. Böylece, Cournot'ya göre, rastlantı düzene bağlıdır ve rastlantılar hesabı bu düzenden yasalar çıkarmayı mümkün kılar. Auguste Comte gibi, Cournot da, insan bilgilerinin bir sınıflandırmasını yapmaya çalıştı.

COURRÈGES (André), fransız terzi (Pau 1923). On bir yıl Balenciaga'nın yanında çalıştıktan sonra 1961'de kendi moda evini açtı. 1965 koleksiyonunda üne kavuştu.

Cours de philosophie positive, Auguste Comte'un yapıtı → POZİTİF FELSEFE DERSLERİ.

COURT (Pieter DE LA), hollandalı tüccar (Leiden 1618-Amsterdam 1685). *Interêt de la Hollande ou Causes de la richesse hollandaise*'i (fr. çev.) [Hollanda'nın çıkarı ya da Hollanda zenginliğinin nedenleri, 1662] yayımladı. Bu kitapta, zamanın tutulan düşüncelerinin aksine, nüfus artışının, bir ülkenin zararına değil, yararına olduğu görüşünü savundu. Bu görüşler

doğrultusunda, faal nüfusu meslek dallarına bölerek ilk sanayi sayımını yapmaya çalıştı.

Courtauld enstitüsü ve galerileri, Londra'da. İngiliz sanayici Samuel Courtauld (1876-1947), 1923 yılında, fransız ustaların tablolarından bir koleksiyon oluşturmaya karar vermiş, Tate Gallery'ye bu tasarıyla ilgili önemli bir bağışta bulunmuştu. Bu girişimini kişisel olarak da sürdürdü ve 1931'de, bir sanat enstitüsü kurdu. Üniversiteye bağlı olan bu enstitü, sanat tarihi öğretmenleri ve müzeciler yetiştirdi. Samuel Courtauld'un ölümünden sonra, vârisi olan *the Home House Trustees* adlı bir kuruluş, bıraktığı sanat yapıtları koleksiyonunu üniversite yararına korudu. Koleksiyon başka bağışlarla da zenginleşti. Sözkonusu koleksiyon Rönesans öncesi italyan sanatçılarının yapıtlarını, ingiliz sanatçıların ve eski ustaların yapıtlarını içerir.

Courtaulds Ltd., Samuel Courtauld (1793-1881) tarafından Bocking'de (Essex) XIX. yy.'da kurulan, başlangıçta ipek dokumacılığı üzerine bir aile kuruluşu olan ingiliz endüstri şirketi. 1913'te anonim şirkete dönüştü. Aynı tarihte, suni dokuma üretimine başladı, bu ürünün ticaretini yapan ilk üretici oldu ve 1910'da bu üretimi ABD'ye soktu. Courtaulds'nun başlıca etkinlikleri lif, suni ipek, fibran, asetat, plastik maddeler, kimyasal ürünler, ahşap macunları üretimi, kendi fabrikalarının donanımı veya satış amacıyla dokuma makineleri yapımı ve mühendisliktir. İngiltere'de, Courtaulds grubu, şubeleri aracılığıyla, erkek hazır giyim, besin maddeleri, paketlemede kullanılan ürünler, ciltçilik malzemeleri, selofan, vb. gibi özel amaçlı üretimlere girişmiştir. Dış ülkelerde, Courtaulds, birçok iştirak, şube ve doğrudan ortaklıkla, suni dokuma alanında etkinlik gösterir. Grup, iplik dokuma üretiminde Avrupa'nın önde gelen kuruluşları arasında yer alır.

COURTELİNE (Georges MOİNAUX, **Georges** —denir), fransız yazar (Tours 1858-Paris 1929). Askerlik görevini atlı-avcılar kıtasında yapması, saçmalığın içinde bile ilgilendirici bir şeyler bulmasına olanak sağladı (*les Gaietés de l'escadron*, 1886; *le Train de 8 h 47*, 1888; *Lidoire*, 1891). Dini işler idaresi'nde basit bir memur olarak çalışırken, işbaşında görevlilerin çapsızlığını saptamayı kendine eğlence edindi (*Messieurs les ronds-de-cuir* [Kalem efendileri], 1893). Basit bir vatandaş olarak hükümetin çelişkileriyle alay etti (*le commissaire est bon enfant* [Yavrum komiser], 1899; *Le gendarme est sans pitié* [Jandarma acıma bilmez], 1899; *l'Article 330* [330. madde], 1900). "Evlilik hayatından sahneler" serisi bulvar tiyatrosu geleneğine bağlanır (*Boubouroche* [Kapatma], 1893; *Hortense, couche-toi*, 1897; *Dirlik düzenlik* [La Paix chez soi], 1903).

COURTELLE a. (tesc. edil. a.). Tekst. Courtaulds Ltd.'nin ürettiği poliakrilonitrilden oluşan kimyasal elyaf.

COURTENAY, soylu ingiliz aile. XII. yy.'da İngiltere'de bir Courtenay ailesinin yaşadığı bilinir. Ancak, bu aileyle İstanbul'daki latin imparatorların kökeni olan fransız aile arasında kesin bir bağ kurulamamıştır. Ailenin üyelerinden biri olan Hugh 1335'te Devon kontu oldu; unvan 1461'e kadar ailede kaldı; 1485-1504, 1511-1556, daha sonra, 1831'den başlayarak yeniden bu aile için ihdas edildi. Blount'ler ve Cavendish'ler de (Devonshire dükleri) bu unvanı taşıdılar.

COURTENAY (Henry), **Devon** kontu ve **Exeter** markisi, ingiliz saray adamı ve diplomat (1496'ya doğr.-Londra 1539), ana tarafından Edward IV'ün torunu. Yeğeni Henry VIII'e sadakatla hizmet etti, fakat kral ailesinden olduğu için kuşku yarattı ve düşmanı Cromwell tarafından tahta göz dikmekle suçlandı; başı kesilerek öldürüldü.

COURTENAY (Edward), **Devonshire** kontu (1526'ya doğr.-Padova 1556), Henry Courtenay'in oğlu. Edward VI döneminde hapsedildi. Mary Tudor tahta çıkınca serbest bırakıldı. Gardiner, onu Mary Tudor ile evlendirmek istiyordu. Kraliçenin kendisini reddetmesiyle hayal kırıklığına uğrayan Courtenay, prenses Elizabeth ile evlenmeyi ve kendi çıkarları için Mary I ile İspanyalı Felipe II'yi devirmeyi tasarladı. 1554'te yeniden hapsedildi; bir yıl sonra serbest bırakılınca yurdundan göç etti.

COURTENAY (Tom), ingiliz tiyatro ve sinema oyuncusu (Hull, Yorkshire, 1937). Tiyatroya 1960'ta *Martı*'daki Konstantin rolüyle başladı. 1961'de K.Waterhouse ve W.Hall'un *Billy Liar* oyunundaki başarısıyla üne kavuştu. Çökük yüzü ve çabuk sinirlenmeye yatkın duyarlılığıyla içgüdüsel, etkili bir oyun biçimi geliştirdi; buna incelikli ve acı bir gülmece ekledi. En önemli rolleri arasında *Hamlet* (1968), *Peer Gynt* (1970), *Prinz Friedrich von Homburg* (1976) sayılabilir. Sinemadaysa, özellikle *The Lone liness of the Long Distance Runner* (T. Richardson, 1962) ve *Kral ve Vatan için* (For King and Country) [J. Losey, 1964] adlı filimlerindeki rolleriyle dikkat çekti.

COURTENAY sülaleleri, Courtenay senyörlüğünün sahibi olan aileler.

• *Birinci Courtenay sülalesi*, kurucusu XI. yy. başında Courtenay senyörü olan Aton (Hatto) de Châteaurenard'dır. Oğlu JOCELİN ve torunu MİLES, sırasıyla onun yerine geçtiler. Milès'in oğlu RENAUD ardında yalnızca bir kız bıraktı: ELİSABETH. Elisabeth, kral Louis VI'nın yedinci oğlu Pierre I de France ile evlendi. Ailenin küçük dalı Edessa, önce Taberiye senyörü (1115), sonra Edessa kontu (1119) olan ve Doğu'da ün kazanan Jocelin'in ikinci oğlu BÜYÜK JOCELİN I'den (öl. Halep 1131) türedi. Bunun oğlu GENÇ JOCELİN II (öl. Halep 1153), Edessa'yı elinde tutamadı; oğlu JOCELİN III'ün de yalnızca kızları oldu.

• *İkinci Courtenay sülalesi*, Courtenay senyörü PİERRE I DE FRANCE (1125-1182) ile Elisabeth de Courtenay'den gelir. Büyük oğulları PİERRE II (1167'ye doğr.-1217) önce Agnès de Nevers ile evlenerek Nevers, Auxerre ve Tonnerre kontu (1184-1192), sonra imparator Baudouin I ve Henri'nin kız kardeşleri Flandre ve Hainautlu Yolande ile evlenerek Doğu Latin imparatoru unvanını kazandı (1217). Çocuklarından ikisi Doğu Latin imparatoru oldu: ROBERT I (1221-1228) ve 1237'ye doğru Courtenay'yi Fransa kralına satan ve İstanbul'u 1261'de yitiren BAUDOUİN* II (1240-1273). Baudouin II'nin oğlu imparator PHİLİPPE I'in (1273-1283) yalnızca bir kızı vardı: imparatoriçe CATHERİNE I* (1283-1308), Charles I de Valois'nın ikinci karısı oldu ve ona Latin imparatoru unvanını kazandırdı. Courtenayli capet sülalesinin birçok küçük kolu daha bulunmaktadır.

COURTEYS, COURTOYS ya da **CORTEYS,** limoges'lu seramikçi aile. En tanınmışları PİERRE I'dir (Limoges 1520'ye doğr.-1591'den önce). Özellikle süslü vazolar ve tabaklar yaptı. 1559'da, emayı anıt süslemeciliğinde uyguladı; antikçağ tanrılarını ve kahramanlarını ve bunların yanı sıra Erdemler'i gösteren dokuz büyük levha yaptı (Écouen müzesi).

Bk. resim sayfa 2476

Pierre Courteys'in deseni biraz hantal olmakla birlikte, her zaman için sağlam ve usta işidir. Sanatçı, özellikle külrengi ve mavi kamayö resim türünü geliştirmiş ve genelde yapıtlarında menekşe renkli gölgelere yer vermiştir. Courteys'e ait olarak Louvre müzesi'nde, *Apollon ve Musalar* (L. Penni'nin yapıtından) başlıklı büyük bir tabak, *Paris'in yargısı* (Jean Mignon'un yapıtından) adlı bir kupa ve tabaklar bulunmaktadır (*Nisan ayı*, E. Delaune'un gravürlerinden), vb. — Çocukları PİERRE II, MARTİAL PİERRE III de sırlayıcılıkla uğraşmışlardır.

COURTHİON (Pierre), isviçreli ve fransız eleştirmen ve sanat tarihçisi (Cenevre 1902). Yakından tanıdığı Matisse, Bonnard, Rouault, Dufy, Nicolas de Staël üzerine denemeler yazdı. *Genève ou le portrait des Töpffer* (1936) adlı yapıtında doğduğu kenti canlı bir dille anlattı. *Montmartre* (1956) adlı yapıtından başka "Ressamların gözüyle Paris" konulu iki cilt yayımladı (1957).

COURTİLZ DE SANDRAS (Gatien DE), fransız yazar (Montargis 1644-Paris 1712). Tarihsellik iddiasındaki yapıtları ve yergi yazıları yüzünden birçok kez Bastille'e hapsedildi. Baba Dumas, *Üç silahşörler* (les Trois Mousquetaires) adlı yapıtının konusunu, onun *Mémoires de M.d'Artagnan*'ından almıştır.

COURTNEY (Leonard Henry COURTNEY, — *1. baronu*), ingiliz siyaset adamı ve gazeteci (Penzance, Cornwall, 1832 - Londra 1918). 1865'ten 1881'e kadar Times'ın başyazarı, 1872-1875 arası Londra Üniversitesi'nde ekonomi politik profesörüydü. 1876'da, radikal eğilimli bir liberal olarak Parlamento'ya girdi. 1882'de Gladstone hükümetinde görev aldı. Önerilen seçim reformlarını yetersiz bulduğundan, 1884'te hükümetten istifa etti. 1886'dan başlayarak, Boerler savaşı sırasında, ardından da Birinci Dünya savaşı esnasında, bir barışma barışı talebinde bulunarak, barışçılığın savunuculuğunu yaptı.

Court of chancery, İngiltere'de, küçüklerin ehliyetsizliğinden doğan sorunları çözen, belirli bir yasa hükmünün yakalayamayacağı hileleri kovuşturan, makul olmayan bir taahhüdü bozan, güç durumda kalan borçlunun alacaklısını onunla anlaşmaya zorlayan hukuk mahkemesi.

COURTOİS (Jacques), **Il Borgognone** denir, fransız ressam (Saint-Hippolyte, Franche-Comté, 1621-Roma 1675). 15 yaşında italya'ya gitti, Milano'da ispanyol ordusuna katıldı, Bologna'da resim öğrenimi gördü, Reni ve Albani ile dostluk kurdu, Roma'ya yerleşmeden önce (1640) Floransa'ya, sonra Siena'ya gitti. Savaş resimlerinde uzmanlaştı; önceleri geleneksel tarzda tablolar yaptı (uzaktan ve ayrıntılı biçimde yapılan görünüşler), sonraları peyzajları ve gökyüzünü de resmine sokarak çarpışmaları içten betimlemeye yöneldi. 50'li yıllarda, çeşitli yolculuklar yaptı ve Siena valisi Mattia de Medici için çalıştı (4 büyük *Savaş*, Pitti sarayı, Floransa). Roma'ya dönüşünde, cizvitlere katıldı (1657), ama resim çalışmalarını da sürdürdü. Joseph Parrocel'in ustası, Salvator Rosa ile Cerquozzi'nin rakibi oldu. Courtois'nın tabloları Dresden'de, Roma'da, Münih'te ve Louvre müzesi'ndedir. Courtois, Louvre ve British Museum'da korunan güzel desenlerle (mürekkepli kalem ve lavi) birkaç gravür de bırakmıştır.

—Kardeşi GUİLLAUME, **Guglielmo Cortese** denir (Saint-Hippolyte 1628 - Roma 1679). Coşkulu ve karşıtlıklardan yararlanan bir üsluba sahip olan kilise dekoratörü Guglielmo Cortese, hoş, insanı cezbeden yapıtlarıyla, Pietro da Cortona'nın en iyi öğrencilerinden biri olmuştur.

COURTOİS (Bernard), fransız eczacı (Dijon 1777-Paris 1838). 1811'de, varek küllerinden iyodu buldu. Seguin ile, afyondan bir alkali bileşik yalıttı. Bu bileşiğe, Sertürner morfin adını verdi.

COURTOYS → COURTEYS.

COURTRAİ, hollandaca **Kortrijk**, Bel-

L.L.

Antoine Augustin Cournot

Courrèges

André Courrèges'in 1982 kış koleksiyonundan beyaz yünlü manto

Harlingue

Georges Courteline

Lauros-Giraudon

Pierre I Courteys
Saturnus (1559)
mineli bakırdan alçakkabartma
musée national de la Renaissance
Écouen şatosu

L.L.

Victor **Cousin**
N.-E. Maurin'in yapıtından
Delpech'in taşbaskısı

Baba Jean **Cousin**
Eva Prima Pandora (1549'a doğr. ?)
Louvre müzesi, Paris

çika'da (Batı Flandre) kent, *arrondissement* merkezi, Lys kıyısında; 76 121 nüf. (1991). Tekstil ve makine sanayileri. — *Courtrai arrondissement*'ı, 12 komünü vardır; 270 240 nüf.

—Güz. sant. St-Martin kilisesi (XV. yy.'a uzanan) ve Notre-Dame kilisesi (XIII. yy.), Escaut mimarisinin özelliklerini taşır. Ste -Élisabeth rahibeler yurdu 1238'de kuruldu. Alevli gotik üslubunda belediye sarayı (XVI. yy.) ve gözetleme kulesi (XIV. ve XVIII. yy.) Grand-Place'ta bulunur. Lys üzerindeki Broel köprüsü'nün iki yanında iki kule (XII., XIV. ve XV. yy.) yer alır.

Courtrai savaşı, 11 temmuz 1302'de, Courtrai yakınında, Groeninge ovasında, Brugge tarafından sevkedilen Flandre kentleri milislerinin, Fransa kralının birliklerine karşı kazandığı zafer. Fransız birliklerinin başında, Artois kontu Robert II bulunuyordu. Galipler, savaş alanından 700'den fazla "altın" (altın kaplı) mahmuz toplamışlardır; bundan dolayı, bu fransız yenilgisine "Altın mahmuzlar savaşı" adı verilmiştir.

COURU sıf. (fr. sözc.). Koregr. *Couru adım*, yürüyüşü andıran yer değiştirme hareketi; yürüyüşten farkı, ileriler, geriler ya da yan yan giderken, pointe ya da demi-pointe durumunda, adımların almaşık olarak atılmamasıdır. (Sağ ayak öne, arkaya ya da yana atılır, sol ayak onun yanına konur, sağ ayak yeniden atılır, sol ayak yeniden onun yanına konur, vb.)

Courvoisier ve Terrier yasası. Tıp. Koledok kanalının bir taşla tıkanması sonucu safra kesesinin atrofiye uğradığını ileri süren yasa. (Aslında bu yasanın birçok istisnaları vardır. Adını, isviçreli cerrah L. G. *Courvoisier* [1843-1918] ile fransız cerrah F. *Terrier*'den [1837-1908] alır.)

■ **COUSİN** (Jean), **Baba** ya da **Yaşlı** —denir, fransız ressam ve kuramcı (Sens 1490'a doğr.-Paris [?] 1560'a doğr.). Sens'da, geometrici ve katedral vitrayları için resim taslakçısı olarak anılır. 1540'a doğru Paris'e yerleşti ve duvar kaplamaları için resim taslakları yaptı (Langres katedrali için *aziz Mammes'ın hayatı*, 1543) ve Henri II'nin Paris'e "girişi" için yapılan süsleme resimlerine katkıda bulundu (1549). Fransız nü sanatının ilk büyük örneği sayılan *Eva Prima Pandora* (Louvre) adlı tablosu, Giorgione ile Tiziano'nun uzanmış Venüs'lerinden esinlenilerek yapılmıştır. Çeşitli desen ve gravürün yanı sıra, Montpellier müzesi'ndeki *Charité*'yi de onun yaptığı kabul edilir. Rosso'dan etkilenen Baba Cousin, yapıtlarının enginliği ve esnekliğiyle, Fontainebleau okulundan uzaklaştı. Vasari'nin *Vite* (1550) adlı çalışmasında adı anılan Cousin yaşarken büyük bir üne kavuşmuştu. İki önemli incelemesi vardır: *Livre de perspective* (Perspektif kitabı) [1560'ta yayımlanmıştır] ve *Livre pourtraicture* (Çizgileme kitabı) [1571].

■ **COUSİN** (Victor), fransız filozof (Paris 1792-Cannes 1867). Royer-Collard ile Maine de Biran'ın öğrencisi oldu; 1815-1817 yıllarında üniversitede verdiği derslerde, Condillac felsefesini eleştirdi ve iskoç felsefesini tanıttı. Alman felsefesine yakınlık duyarak Kant'ı inceledi: Almanya'da Hegel, Jacobi ve Schelling ile tanıştı. Temmuz Monarşisi döneminde danıştay üyesi ve Fransız yüksek meclisi üyesi oldu, Ecole Normale'in müdürlüğünü yaptı; Fransız akademisi'ne seçildi (1830). Thiers hükümetinde kamu eğitim bakanı oldu (1840). 1851 hükümet darbesinden sonra Sorbonne'dan ayrıldı. Cousin'in en önemli savı, Leibniz felsefesinden kaynaklanır. Buna göre: "Dizgeler öne sürdükleri şeyle doğru, karşı çıktıkları şeyle yanlıştırlar." Cousin, *seçmecilik* diye adlandırdığı bir dizgede, Descartes'ın düşüncelerini, iskoç okulunu ve Kant'ı birleştirmek istedi. Hegel'in Fransa'da tanınmasını sağladı. Başlıca yapıtları: *Études sur Pascal* (Pascal üzerine incelemeler) [1842]; *Philosophie de Kant* (Kant felsefesi) [1842]; *Histoire générale de la philosophie* (Felsefenin genel tarihi) [1863]; *Mme de Longueville* (1853); *Mme de Sablé* (1854); *la Duchesse de Chevreuse* (1856); *Mme de Hautefort* (1856). *Du vrai, du beau et du bien* (Doğru, güzel ve iyi üzerine, 1853) en ünlü yapıtıdır.

COUSİN (Pierre), fransız matematikçi (Paris 1867-Arcachon 1933). H. Poincaré ve P. Appell'in öğrencisiydi. Karmaşık çok değişkenli fonksiyonlar kuramıyla ilgilendi. Sıfır kümelerini ya da verilen kutup kümelerini kabul eden fonksiyonların varlığına ilişkin Weierstrass ve Mittag-Leffler teoremlerini çok sayıda değişkene genelleştiren problemlere adı verildi.

Cousin Pons, H. de Balzac'ın romanı (1847) [*Scènes de la vie parisienne: "les Parents pauvres"*] (Paris yaşamından sahneler: "Sığıntı akrabalar"). Parasız bir müzikçi olan Pons'a, zengin ailesi tarafından sığıntı muamelesi yapılır. Ama topladığı sanat eserlerinin büyük bir değer taşıdığı öğrenildiği gün onu soyup soğana çevirirler ve ölümüne neden olurlar. Balzac'ın elden düşme eşyalara olan tutkusunu yansıtan roman, aynı zamanda burjuva toplumunda meta-sanat anlayışı üzerindeki görüşlerini dile getirir.

Cousine Bette, H. de Balzac'ın romanı (1846) [*Scènes de la vie parisienne: "les Parents pauvres"*] (Paris yaşamından sahneler: "Sığıntı akrabalar"). 1848 devrimi arifesinde burjuva cehenneminden bir tablo: sığıntı akraba Bette, aile reisi baron Hulot'nun aşırı çapkınlıklarıyla felakete sürüklenen zengin arkabalarından intikam alır. Yapıt, Balzac'ın olumlu hiçbir şey önermediği ve sezdirmediği şaşırtıcı bir romanıdır.

COUSİN-MONTAUBAN (Charles Guillaume), **Palikao** kontu, fransız general (Paris 1796-Versailles 1878). Afrika'da üst rütbelere terfi ettikten sonra, 1860'ta, Çin'deki fransız seferi birliğinin kumandanlığına getirildi ve Polikao'da kesin bir zafer kazandı. Bu zafer, fransız-ingiliz birliklerine Pekin kapılarını açtı. Ağustos 1870'te, Émile Ollivier'nin yerine hükümetin başına geçti. Aynı yıl, 4 eylülde imparatorluğun yıkılışına kadar bu görevde kaldı. *Un ministère de la Guerre de 24 jours*'u yazdı.

■ **COUSTEAU** (Jacques-Yves), fransız deniz subayı, okyanusbilimci, kâşif ve sinemacı (Saint-André-de-Cubzac 1910). Okyanus araştırma gemisi *Calypso*'yu sefere hazırladı ve bilimsel, teknolojik ve sinemayla ilgili birçok araştırmayı yönetti. yeni donanımlar geliştirdi (başlıklı dalgıç elbisesi, dalıcı daire, troyka). Çeşitli yapıtlar yazdı ve filmler çevirdi (*Sessiz dünya* [le Monde du silence], 1953; *Le Monde sans soleil*, 1965). Derin dalış deneyleri gerçekleştirdi ("sualtı evleri" yardımıyla). 1957'den sonra Monako okyanus araştırmaları müzesi'ni yönetti ve çevrebilim hareketi safında mücadele etti. 1988'den beri Académie Française üyesidir.

■ **COUSTOU** (Guillaume), fransız heykelci (Lyon 1677-Paris 1746), amcası Coysevox'un yanında yetişti. Roma'da 1697-1700 arasında Pierre II Legros'dan ders aldı. Fransa'da XVIII. yy.'ın ilk yarısının en önemli heykelcisidir. Guillaume Coustou'nun en ünlü yapıtı, heykel sanatının başyapıtlarından olan *Marly atları* adlı iki heykeldir. Paris'te Champs-Élysées' nin girişinde bulunan bu heykeller, krallık ahırlarının yalaklarını süslemek için 1740 ile 1745 arasında yapılmıştır.

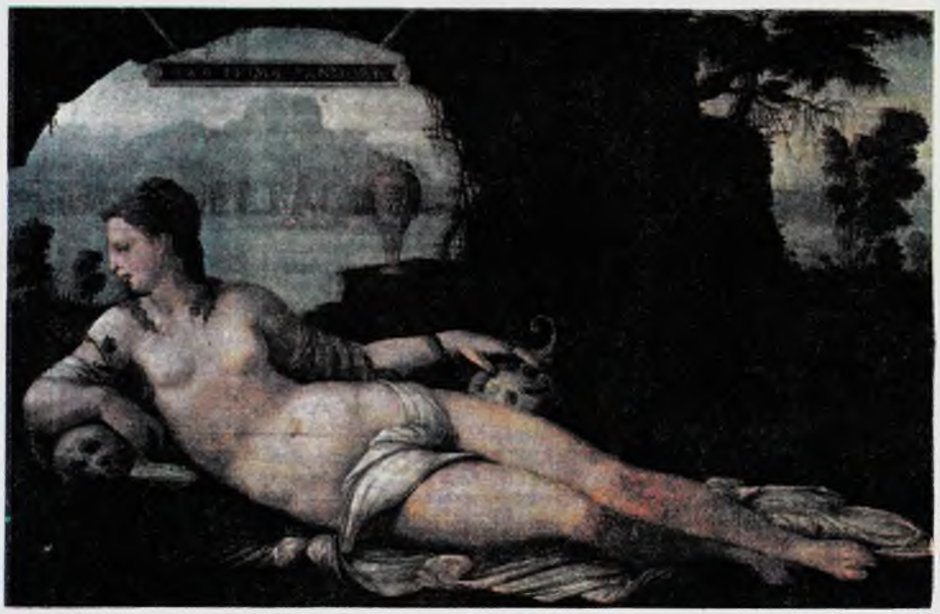
COUSY (Robert Joseph, **Bob** —denir), amerikalı basketçi (New York 1928); ustalığı, oyununun son derece çeşitliliği ve imgeleme yetisiyle ünlüdür. Bu yeti, bugün artık klasikleşmiş birtakım teknik hareketleri (örn. topu arkasına alarak dripling yapması) yaratmasını sağlamıştır.

COUŞAN ya da **ZHOUSHAN,** Çin'e bağlı takımada, Cıciang'ın kuzey kıyısında. Balıkçılık. Pirinç tarımı.

■ **COUTANCES,** Manche'ta (Fransa), *arrondissement* merkezi, Bocage Normand'da; 11 827 nüf. (1992). Katedralin iki kuleli cephesi ve XIII. yy. gotiği görünüşünün altında kısmen roman üslubunda bir sahnı vardır. Karesi üstünde sekizgen bir aydınlık kulesi bulunan çaprazsahın, ince uzun deambulatoriumu ve pencerelerin altındaki iç geçidiyle koro yeri normal gotik üslubunun tipik özellikleridir. St-Pierre kilisesi, alevli gotik dönemi katedralinden esinlenilerek yapılmıştır.

COUTANT (André), fransız mucit ve makine yapımcısı (Paris 1906). Sinema alanında pek çok makinenin mucidi. Özellikle üç tip kamerasıyla tanındı: tüm dünyada dağıtımı yapılan *Cameflex* (16 ve 35 mm); denizaltı çekimlerinde kullanılan *Aquaflex* ve gerçekten "sessiz çalışan" ilk 16 mm'lik kamera *Eclair 16*.

COUTHON (Georges), fransız devlet adamı (Orcet, Auvergne, 1755-Paris 1794). Clermont-Ferrand'da avukattı (1788), 1789'da bu kentin mahkeme başkanlığına atandı. Önce Yasama meclisi'

Lauros-Giraudon

ne (1791), sonra Konvansiyon meclisi'ne (1792) seçildi. Koyu bir Montagnard olarak temmuz 1793'te Halk kurtuluş komitesi'ne girdi ve orada Robespierre ve Saint-Just ile birlikte "üçlü yönetim"i kurdu. Ayaklanan Lyon kentinin kuşatılmasını yönetti, alışılmış adli güvenceleri kaldıran bir yasayı (10 haziran 1794) Konvansiyon'a kabul ettirdi ve "Büyük terör"ü örgütledi. Tutuklanma emri Robespierre'inkiyle aynı zamanda çıktı, onunla birlikte giyotinde başı kesildi. Bacakları felçliydi.

COUTIÈRE (Henri), fransız eczacı (Saulzet, Allier, 1869 - Orvilliers, Yvelines, 1952). Paris Eczacılık fakültesi'nde zooloji profesörüydü. Zehirli balıklar (1899), kabuklular ve deniz hayvanları üstüne yapıtları vardır. Çalışmaları bir doğabilim kitabı olan *le Monde vivant*'da (Yaşayan dünya) [1927-1929] özetlenmiştir.

COUTO (Diogo DO), portekizli tarihçi (Lizbon 1542-Goa 1616). Felipe II tarafından Hindistan vakanüvisi olarak atandı ve João de Barros'un *Décadas*'ini sürdürdü.

COUTURAT (Louis), fransız filozof ve matematikçi (Paris 1868-Rıs-Orangis 1914). Toulouse ve Caen fakültelerinde ders verdi; 1899'da üniversiteden ayrıldı. Özellikle matematik felsefesiyle ve matematiğin mantığa uygulanmasıyla ilgilendi ve *De l'infini mathématique* (Matematik sonsuz üzerine) [1869] adlı tezinde, yenileştirelcilerin itirazlarına karşı, gündelik nicelik sonsuzunu savundu. Yapıtları: *la Logique de Leibniz* (Leibniz'in mantığı) [1901]; *Histoire de la langue universelle* (Evrensel dilin tarihi; L. Léau ile birlikte) [1903]; *l'Algèbre de la logique* (Mantığın cebiri) [1905].

COUTURE (Thomas), fransız ressam (Senlis 1815-Villiers-le-Bel 1879). Gros ile Delaroche'un öğrencisi olan ve 1837'de Roma ödülü'nü kazanan Couture, *Çöküş*

Bk. resim sayfa 2478

dönemi Romalıları (1847 Salonu, Louvre) adlı büyük tablosuyla ünlüdür. Puvis de Chavannes, Manet ve çok sayıda yabancı sanatçının yetiştiği ünlü bir atölyesi vardı. Taslaklarıyla portreleri (*George Sand*, Louvre; *Michelet*, Reims müzesi) büyük kompozisyonlarından daha ustaca yapılmıştır.

COUVE DE MURVILLE (Maurice), fransız diplomat ve siyaset adamı (Reims 1907). Dışişleri bakanlığı siyasal işler genel müdürlüğü (1945-1950), Fransa'nın Kahire (1950-1954), Washington (1955 -1956) ve Bonn (1956-1958) büyükelçiliklerini yaptı. Temmuz 1968'de başbakanlığa getirildi ve "işçiye kâr ortaklığı" uygulamasıyla görevlendirildi, ama haziran 1969'da halk oylamasının aleyhte sonuçlanması ve general de Gaulle'ün çekilmesi üzerine istifa etmek zorunda kaldı.

COU VINCÜ ya da **ZHOU WENJU**, Cugong (Ciangsu) kökenli çinli ressam. Yapıtlarını X. yy.'ın ikinci yarısında verdi. Nankin ustalarının en önemlisi ve ünlü kişilerin ressamı olan Cou Vıncü, ince ve zarif bir tarzda yaptığı günlük yaşam resimlerinin öncülerinden biriydi; yapıtlarının yalnız kopyaları kalmıştır.

COU YANG ya da **ZHOU YANG** (Cou Çiying, —denir), çinli yazar (Yiyang 1908). 1930'da "Sol birlik"in sekreterliğine getirildi. 1966'ya kadar Çin komünist partisi'nin edebiyat politikasından sorumluydu (*le Marxisme et la littérature* [fr. çev.], 1946).

COUZİJN (Wessel), hollandalı heykelci (Amsterdam 1912). İkinci Dünya savaşı sırasında, New York'ta Lipchitz'ten ve Wotruba'dan etkilendi. Ülkesine döndükten sonra canlı ve coşku dolu anıtsal yapıtlar verdi (*Cısimleşmiş bütün*, 1960 -1963, tunç, Rotterdam). 1964'ten sonra, daha barok bir üslup içinde, çeşitli nesnelerden asamblajlar yaptı.

COU ZUOJIN ya da **ZHOU ZUOREN**, çinli yazar (Şaoşing, Cıciang, 1885-Pekin 1967). Lu Şün'ün küçük kardeşi; denemeler bıraktı (*Son propre Jardin* [fr. çev.], 1923).

COVADONGA, İspanya'da, ulusal park. Cantabrica dağlarının doğu kesiminde: 169 km².

Covadonga savaşı, Oviedo ilinde (İspanya), Cangas de Onís yakınında Covadonga köyünde, Pelayo komutasındaki Asturiaslılar'ın Araplar'a karşı kazandıkları efsanevi zafer (718).

COVARRUBİAS, İspanya'da yerleşme, Castilla la Vieja'da (Burgos ili) Arlanza ırmağının kıyısında; 1 000 nüf. İspanya'dan Araplar'ı çıkarmak için yapılan mücadelenin başlarında önemli rol oynayan Covarrubias'ın kulelerinden biri, mustarib sanatının izlerini taşır. Destan kahramanı kont Fernán González'in (öl. 970) gömülü olduğu manastırda, gotik üslubunun son döneminden kalma güzel bir sunak arkalığı (Gil de Siloé ?) vardır.

COVARRUBİAS (Alonso DE), ispanyol mimar (Torrijos, Toledo yakınlarında, 1488-Toledo 1570). Önceleri hem mimarlık, hem heykelcilik yaptı. İspanyol rönesans üslubunun en önemli temsilcilerinden biridir. Sigüenza katedrali'nde S. Librada capellası (1515-1517) ve ustabaşısı

Bk. resim sayfa 2478

olduğu Toledo katedrali'nde *Reyes Nuevos* capellası (1534). 1537'den başlayarak Toledo'daki Alcázar'ı yeniden inşa etmekle görevlendirildi. Bu yapıda egemen olan yalınlık kaygısı, *Bisagra* kapısında (1554) ve Toledo'daki diğer çalışmalarında da görülür.

COVASNA, Romanya'da iklimi sağlığa yararlı tedavi merkezi, Transilvanya'da, Braşov'un K.-D.'sunda; 9 400 nüf. Solunum yolları hastalıklarının tedavisinde yararlanılan demirli sular.

COVENANT a. (*anlaşma* anlamında ing. sözc.; eski fr. *co[n]venant*'dan). Tar. İskoçya'da, ortak bir eylem amacıyla kurulmuş birlik. (Başlıca covenantlar İskoçya presbiteriyen kilisesinin tarihiyle ilgilidir. En ünlüsü 1638'de kurulan National Covenant'tır [Ulusal covenant]. Bu dernek aracılığıyla, presbiteryen İskoçya, ülkeye anglikanizmi kabul ettirmek amacıyla Charles I ve Laud tarafından girişilen çabalara karşı koydu. Zaferle sonuçlanan bu direniş, İngiltere'de 1641 bunalımına ve ilk devrime neden oldu.)

COVENANTER a. (ing. sözc.). Tar. **1.** Bir covenantın üyesi. **—2.** 1638'de kurulan National Covenant'ın yandaşı.

COVEÑAS, Kolombiya'da yer, Morrosquillo körfezinin kıyısında. Petrólea, Tibú ve Río Zulia'ya kadar uzanan petrol boru hattının bitiş noktası.

COVENT GARDEN, Londra'nın orta kesiminde semt, Charing Cross'un K.'inde. Eski pazar yeri.

Covent Garden, İngiltere'de tiyatro. 1732'de Londra'da açıldı. Geçirdiği yangınlar sonucu iki kez yeniden yapıldı (1809 ve 1858). 1847'de *Royal Italian Opera* (Krallık italyan operası) adını alarak opera temsillerine yöneldi. Adı 1892'de *Royal Opera* (Krallık operası) oldu ve Grand Opera Syndicate tarafından işletilmeye başladı. Birinci Dünya savaşı sırasında kapalı kaldı. 1931'e dek özel sermaye tarafından işletildi; o yıl ek olarak ilk kez devlet yardımı aldı. 1945'te *Royal Opera House, Covent Garden* adıyla İngiltere'nin ulusal opera ve dans kurumu durumuna geldi. Aralarında Weber (1824-1826), sir Thomas Beecham (1919-20 ve 1932-1939) ve Georg Solti'nin (1961-1971) bulunduğu büyük orkestra şefleri, kurumun sanatsal yönetimini de üstlendiler.

COVENTRY, Büyük Britanya'da (West Midlands) kent, Birmingham'ın güney-doğusunda; 352 000 nüf. (1991). XI. yüzyılda yapılmış olan benedikten manastırının yerinde kurulan kent, Ortaçağ'da bölgenin başlıca yün ticareti merkezi olarak gelişti; giderek tekstil (kumaş) sanayisi kentte büyük önem kazandı. Sonra, kumaş boyalarıyla ün saldı. Günümüzde tekstil sanayisi, makine (otomobil, hava taşıtları, tarım araçları) ve elektrikli gereçler yapımına oranla çok geride kalmıştır.

—Tar. İngiltere savaşı sırasında Coventry, alman uçaklarının sürekli bombaladığı kentlerden biriydi. Özellikle 14-15 kasım 1940 gecesi yapılan hava akını, uzun süre unutulmadı.

—Güz. sant. St. Michael katedrali'nin yıkıntıları yanında yükselen ve bir kapı sundurmasıyla oraya bağlı olan yeni katedral (1954-1962), modern bir anlayışla mimar Basil Spence tarafından yapılmış ve iç süslemesinde J. Epstein (bronz), Sutherland (duvar halıları), John Piper ve başka sanatçılar (vitraylar) çalışmışlardır.

COVENTRY (*sir* John), ingiliz soylu (öl. 1682). 1667'den 1682'ye kadar, İngiliz Parlamento'su üyesi; 1670'te tiyatrolar üzerine bir tartışma sırasında Charles II'nin, özellikle kadın sanatçılarla ilgilendiğini ileri sürdüğü için muhafız alayı subayları tarafından burnu kesildi; bu durum derin bir heyecan yarattı ve Parlamento *Coventry Act*'i kabul etti: buna göre bir insanı sakat bırakmak hainlik sayılıyordu.

COVENTRY (*sir* William), ingiliz siyaset adamı (1628 ? - Somerhill, Tunbridge Wells yakınında, 1686). İç savaş sırasında krallık davası lehine boş yere Fransa'dan yardım sağlamaya çalıştı. York dükünün sekreterliği (1660-1667), donanma komiserliği (1662-1667), özel meclis üyeliği (1665-1669), görevlerinde bulundu, 1667'de Clarendon'ın düşürülmesinde katkısı oldu; krallık siyasetinin Fransa lehine ve Hollanda aleyhine yönelmesine karşı olduğu için görevinden uzaklaştırıldı.

COVER-COAT a. (ing. sözc.). Tekst. Küçük pürtüklü, hafif ve dayanıklı yünlü ingiliz kumaşı.

COVERDALE (Miles), ingiliz rahip (York-

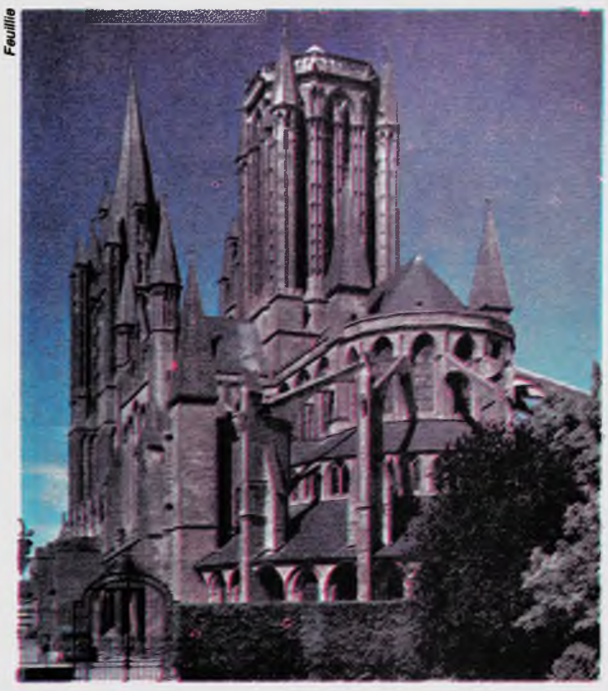
les Requins associés

Jacques-Yves **Cousteau**

Lauros-Giraudon

Guillaume **Coustou**
Maria Leszczyńska, mermer heykel, 1731
Louvre müzesi, Paris

Feuillie

Coutances katedrali, XIII. yy.

Lauros-Giraudon

Thomas **Couture**
Deli
Güzel sanatlar müzesi
Rouen

shire'da 1488'e doğr. - Londra 1568). Thomas Cromwell'in dostuydu. Reform'u benimsedi. 1535'te (tahminen Zürich'te Kutsal Kitap'ın ilk ingilizce tam çevirisini yayımladı. Lutherciliği yüzünden baskılar başlayınca kaçtı ve yıllarca Almanya'da yaşadı. Edward VI'nın tahta çıkması üzerine İngiltere'ye döndü (1548) ve Exeter başpiskoposluğuna atandı (1551). O ana değin reform karşıtı olan bu bölgede önemli bir etki yarattığı sanılır Mary I* tahta geçince (1553) piskoposluktan alındı ve yeniden kaçmak zorunda kaldı. 1559'da tekrar İngiltere'ye döndü. Dinsel görevlerini bıraktı, ama vaazlarını sürdürdü.

COVİLHÃ, Portekiz'de kent, serra da Estrela'nın güney-doğu yamaçlarında; 26 500 nüf. Tekstil sanayisi. Kış sporları.

COVİLHÃ (Pêro DA), XVI. yy.'da yaşamış portekizli gezgin (Covilhã - öl. Etyopya 1545'ten sonr.). 1487'de Portekiz kralı tarafından Hindistan'a giden yolları araştırmak göreviyle Doğu'ya gönderildi. Arapça konuşarak, tüccar kılığına girerek Kızıldeniz'in kıyılarından Dekkan'ın batı kıyılarına ulaştı. Daha sonra yeniden Doğu Afrika'ya döndü, Sofala'dan Etyopya'ya geldi. Burada negus tarafından zorla alıkondu, ama refah içinde yaşadı.

Alonso de **Covarrubias**
Sigüenza katedrali'nde (Guadalajara)
Santa Librada capellası (1515-1517)

Algar-Salmer

COVİNGTON, ABD'de (Kentucky) kent, Ohio ırmağının kıyısında, Cincinnati'nin karşısında; 43 264 nüf. (1990). Tarım pazarı (tütün, mısır, küçükbaş hayvan). —*Monte Casino*'da dünyanın en küçük (üç kişilik) kilisesi yapılmıştır.

COVİNNUS a. Antik. Kelt döneminde, Belçikalılar ve Bretonlar tarafından kullanılan savaş arabası. (Tırpanlarla silahlandırılmıştı.)

COWANSVİLLE, Kanada'da (Québec) kent, Montréal'ın G.-D.'sunda; 11 902 nüf. Tekstil sanayisi. Ağaç işleri.

COWARD (Noel), ingiliz tiyatro yazarı (Teddington 1899 - Port Maria, Jamaika, 1973). Şarkıcı, tiyatro sanatçısı ve dansçı; "revü"de başarı kazandı (*London Calling; Hay Fever; On with the Dance,* 1925). Daha sonra tiyatroya (*The Vortex,* 1924; *Private Lives,* 1930; *Pacific 1860,*1946; *Felicity,* 1955), sinemaya geçti (*Brief Encounter,* 1946), öyküler (*Collected Short Stories,* 1962) ve şarkılı şiirler yazdı (*The Lyrics of Noel Coward,* 1965). İngiliz müzikhollerinin canlılığını (*Cavalcade,* 1931), gerçek bir yalınlık ve coşku parıltılarıyla bezeyerek bulvar tiyatrosuna taşıdı.

COWELL (Henry Dixon), amerikalı besteci ve piyanocu (Menlo Park, Kaliforniya, 1897 - Shady, New York, 1965). Piyanocu olarak tanınmaya başladığı 1912'den itibaren, *Advertisement* (1914) adlı yapıtında geliştirdiği cluster'ler (salkım) kullanarak skandal yarattı. Çokritimli yapının, insan yeteneklerini aşacağına inanarak, Leon Theremin ile, "rhythmicon" adını verdikleri, en karmaşık ritim bileşimlerini verebilen bir klavyeli-vurmalı çalgı tasarladı (*Rhythmicana,* 1931). Özellikle *Mosaic quartet* (1935) adlı yapıtıyla rastlantısal müziğin öncüsü olarak belirdi. Daha sonra Asya kültürlerine ve müziklerine yöneldi, Amerika müzik tarihiyle de ilgilendi (*Tales of our Countryside,* 1941). 1927'de çağdaş yapıtların yayımlanmasını amaçlayan New Music Quarterly derneği'ni kurdu. Çok verimli bir besteciydi: 21 senfoni (1916-1965), *Synchrony* (1931) gibi orkestra yapıtları, biri japon koto'su için yazılmış birçok konçerto ve tamamlanmamış *O'Higgins of Chile* (1950) operası.

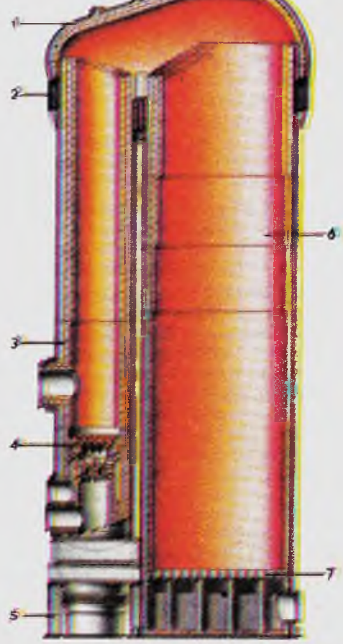
COWES, Büyük Britanya'da liman kenti, Wight adasının kuzey kıyısında; 17 000 nüf. Southampton'a giden yolcu gemilerinin kalkış iskelesi. Tersaneler. Cowes, her yaz, özellikle ağustos ayındaki *Cowes haftası*'nda yapılan yat yarışlarıyla Avrupa yatçılığının gerçek merkezidir. 1815'te burada kurulan ilk yatçılık kulübü 1833'te Royal Yacht Squadron adını almıştır (dünyanın en büyük yatçılık kulüplerinden biri). ABD guleti *America*'nın burada 1851'de kazandığı yarıştan sonra, her yıl düzenlenen yarışın adı America kupası olmuştur.

COWLEY → COLLEY.

COWLEY (Abraham), ingiliz şair (Londra 1618 - Chertsey 1667). "Metafizik" şairlerin sonuncusudur. Düşünceden *(wit)* Dryden'ın klasik düzenine geçişi sağladı. Sürgündeki kraliçe Henrietta'nın sekreterliğini yaparken, pindarosçu lirik şiiri ingiliz edebiyatına soktu, deneme türüne de, kişisel anlatıma yönelerek yenilik getirdi (*Essay on Myself,* 1656). Odları, şiirleri (*The Mistress, 1647*), *Davut üzerine destanıyla çağının en canlı ve hareketli simalarından biriydi. Royal Society*'nin kuruluşunda rol oynadı.

COWLEY (Malcolm), amerikalı yazar (Pennsylvania 1898 - New Milford 1989). Birinci Dünya savaşı sırasında Fransa'da ambulans sürücülüğü yaptı ve bir süre Paris'te kaldı, şiirler yazdı (*Blue Juniata,* 1929), çeviriler yaptı ve ayrıca vatanından ayrı kalanlar üzerine en iyi yapıtı verdi (*Exiles's Return,* 1934). Bir de edebiyat toplumbilimi incelemesi vardır (*The Literary Situation*, 1954).

COWPER a. (*Cowper,* bulucusunun adından). Demir-çelik sanayisinde yüksek fırınlardan çıkan gazların gizli ısısını gerikazanmak ve tüyerlere gönderilen havanın yeniden ısıtılmasını sağlamak için kullanılan evirtim aygıtı.

cowperin kesiti
1. Kubbe
2. Kubbe takviye kuşağı
3. Yanma kuyuları
4. Brülör
5. Hidrolik denkleştirme düzeneği
6. Isıtma kuyuları (boşluklu tuğla istifleri)
7. Isıtma tabanı

—ANSİKL. Cowperler, 25-30 m yüksekliğinde ve 5-6 m çapında büyük kulelerdir Kulede bir yanma odası ve bir geri kazanma odası vardır. Birinci evrede yüksek fırından çıkan gazlar, arıtılıp hava ile karıştırıldıktan sonra yanma odasında yakılır; yanmış gazlar, gerikazanma odasının tuğla istiflerini ısıtır. İkinci evrede üfleme makinelerinden gelen soğuk hava, ters yönde cowperden geçer ve tüyerlere gitmeden önce 700-800°C'lık bir sıcaklığa ulaşır. İşlem böylece evirtimli olarak aralıksız sürer. Her yüksek fırında üç ya da dört cowperden oluşan bir batarya bulunur.

COWPER (William COWPER, 1. —*kontu*), ingiliz yargıç ve siyaset adamı (1665 ? -Hertingfordbury, Hertfordshire, 1723). Whig partisi'nin etkili üyesiydi; 1705'te lord high chancellor oldu. Ertesi yıl ingiliz -iskoç birliğini sağlamak için düzenlenen görüşmeleri yönetti ve Büyük Britanya'nın ilk lord şansölyesi (1707-1710, 1714-1718) unvanını aldı. Kral George I için, sözcüğün bugünkü anlamıyla bir "parti hükümeti" kavramını belirleyen bir anayasa incelemesi yazdı (*An İmpartial History of Parties* [Partilerin tarafsız tarihi]).

COWPER (William), ingiliz şair (Great Berkhamstead, Hertfordshire, 1731 - East Dereham, Norfolk, 1800). Bir yargıcın torunuydu; altı yaşında annesini kaybetti. Hastalık derecesinde çekingendi, okul karabasanından sonra, deliliğin sınırlarında yaşadı. Bir iş için Lordlar kamarası'nın önüne çıkınca dehşete kapıldı ve intihara kalkıştı (1763). 1763-1765 arasında hastaneye kapatıldı. Günlerini cehennem

azabı korkusu içinde geçirdi, basit yaşamların (bahçe işleri, tavşanlar) ve büyük insancıl davaların şiirini yazdı. Önceleri yergının ağır bastığı yapıtlarında (*The Journey of John Gilpin*, 1782) yazarken, daha sonra dinsel yenilikçiliğe (*The Task*, 1785; *Olney Hymns*, 1779; *The Castaway*, 1799) ve kent gelenek ve göreneklerinin eleştirisine daha çok yer verdi. Klasik deyiş ile romantik natüralizmin ciddiyetini kaynaştıran şiirinde, mizah ve hüzün bir araya gelerek bizi avutmaya ve sürekli bir matemin umutsuzluğundan kurtarmaya çalışır.

Cowper bezleri (ingiliz anatomi bilgini William *Cowper*'in [1666-1709] adından), erkekte üretra soğancığının iki yanında bulunan kiraz çekirdeği iriliğindeki iki bez. Her bezin üretraya açılan bir salgı kanalı vardır, çıkardığı yapışkan salgıyı üretraya akıtır. Bu bezler herhangi bir nedenle iltihaplanabilir.

COW-POX a. (ing. *cow*, inek, ve *pox*, çiçek hastalığı'ndan). Sığırlarda görülen virüslü bir enfeksiyonun (sığır çiçeği) ingilizce adı. (Tehlikesiz bulaşıcı bir hastalıktır; belirgin özelliği memelerde görülen sivilcemsi irinli kabarcıklardır.) [İlk çiçek aşıları bu hastalığın sızıntılarının insana bulaştırılmasıyla sağlandığı için cow-pox sözcüğü batıda aşı anlamında da kullanılır.]

COX (Richard), ingiliz rahip (Whaddon, Buckinghamshire, 1500 - öl. 1581). Edward VI döneminde ilk iki resmi dua kitabının kaleme alınmasına katkıda bulundu. Protestan olduğu için Mary Tudor'un hükümdarlığı sırasında Frankfurt'a sürüldü (1554-1559), orada Knox'a ve calvincilere başarıyla karşı koydu. Katolikliğe ve püritenliğe karşı olduğu için desteğini kazandığı kraliçe Elizabeth, onu Norwich piskoposu seçtirdi, sonra hemen ardından Ely'e naklettirdi (1559-1580). Ama Cox, Kilise'ye ait toprakları bazı saray ileri gelenlerine vermeyi reddettiği için istifa etmek zorunda kaldı.

COX (David), ingiliz suluboya ressamı (Deritend, Birmingham yakınında, 1783 -Harborne, Birmingham yakınında, 1859). Londra'da John Varley'in öğrencisi oldu, suluboya resim üzerine bir inceleme yazdı. Yağlıboya resim çalışmaları da yaptı. Teknik açıdan özgün olan resmi, yapılışındaki canlılık ve uçuculukla göz doldurur.

COX (*sir* Percy), ingiliz diplomat (Herongate, Essex, 1864 - Melchbourne, Bedfordshire, 1937). Hindistan ve Somali'de geçen parlak bir askerlik döneminin ardından, 1899'da Maskat'a konsolos atandı; Mezopotamya'da ve arap emirliklerinde, özellikle Birinci Dünya savaşı sırasında ingiliz varlığının korunmasında çok büyük bir rol oynadı. Anglo-Persian Oil Company'nin Mezopotamya'ya yerleşmesi, kral Abdülaziz III Bin Suud ile olumlu ilişkilerin kurulması ve modern Irak'ın oluşması büyük ölçüde onun eseridir.

COXA RETRORSA a. COXA VARA'nın eşanlamlısı.

COXA VALGA a. (lat. *coxa*, kalça, ve *valgus*, dışa dönük'ten). Bacağın dışa bükük ve dönük olması biçiminde kalça kusuru. (Uyluk kemiği boynunun kalça kemiğiyle yaptığı açının fazla açık olmasından ileri gelir ve bazı hareketlerin [içe döndürme] yapılamamasına neden olur.)
—ANSİKL. Coxa valga kalça ekleminin üst dayanma noktasının yer değiştirmesine neden olur ve bazen kalça artrozunun ortaya çıkmasına yol açabilir. Bir travmadan sonra meydana çıkabildiği gibi (uyluk kemiği boynu kırığı) kalçanın başka şekil bozukluklarına da eşlik edebilir (doğuştan kalça çıkığı).

COXA VARA a. (lat. *coxa*, kalça, ve *varus*, dışa dönük'ten). Uyluk kemiği boynu ile uyluk kemiği arasındaki açının daralmasından (130°'den aşağıya iner) ötürü bacağın içe dönük ve bükük olması biçiminde kalça kusuru. (Eşanl. COXA RETRORSA.)
—ANSİKL. Yeniyetmelerde görülen coxa vara uyluk kemiğinin üst ucundaki kavuşma kıkırdağında ortaya çıkar, orada nazik bir durum yaratır ve uyluk başı ile boynunun birbirinden ayrılmasıyla sonuçlanabilir. Kusur çoğu zaman doğuştandır. Genetik kökenli olabilir. Hastalık uzun kemiğin metafizi hizasında aseptik bir kemik nekrozuyla kendini belli eder. Bu lezyonlar erken gelişen bir koksartroza benzetilebilir. Erişkinde coxa vara çoğu zaman bir travmanın sonucudur.

COXCIE ya da **COXIE** (Michiel), flaman ressam ve gravürcü (Mechelen 1499'a doğr. - *ay. y.* 1592). Van Orley'in öğrencisi olan Coxcie, 1531'e doğr. - 1539 arasında Roma'da kaldı ve Raffaello'dan etkilendi. Hollanda'ya dönüşünde kendisine *Flaman Raffaellosu* lakabı takıldı. Felipe II'nin ressamı olan sanatçı, dinsel tablolar, portreler, duvar resimlemeleri ve vitraylar yaptı. —Oğulları RAPHAËL (1540-1616) ile MICHIEL de (1569'a doğr. - 1616) ressamdı.

COXSACKIE a. (*Coxsackie*, New York eyaletinde bir köyün adı). Bakteriyol. *Coxsackie virüsü*, insanda ateşli solunum yolları enfeksiyonları ve genellikle döküntülü menenjit yapan virüs grubu.
—ANSİKL. Coxsackie virüslerinin yaptığı başlıca enfeksiyonlar şunlardır:
1. Bornholm* hastalığı;
2. Merkez sinir sistemi hastalıkları (ansefalit şeklinde olanlar çoğu zaman ağır sonuçlar doğurur, fakat felçler ve özellikle menenjitler iz bırakmadan kaybolur);
3. Kalp hastalıkları (perikarttaki hastalık önemsizdir ve düzelir; miyokartta olanı bazen iyileşmeyerek kalp yetersizliğine doğru ilerleyebilir);
4. Anjin (uçuk anjini, coxsackie virüsünden ileri gelen kabarcıklı bir anjindir; kendi kendine birkaç gün içinde iyi olur);
5. El-ayak-ağız sendromu (ellerde, ayaklarda ve ağız boşluğunda sivilceler belirir; sivilceli bir ağız iltihabı görünümü ortaya çıkar). Bu virüslere bağlı birçok başka patolojik durumlar da kaydedilmiştir; bunlar arasında üst solunum yolları enfeksiyonları, ishal sendromları, konjonktivitler, erbezi iltihapları sayılabilir.

COX'S BAZAR, Bangladeş'in güney -doğu'sunda kent, Bengal körfezi kıyısında, 8 000 nüf. Sayfiye merkezi. Havalimanı.

COYMIN (Michael) → COIMIN.

COYNE (André), fransız mühendis (Paris 1891 - *ay y.* 1960). Fransa'da ve başka ülkelerde toplam 80'den fazla baraj yaptı (Marèges, L'Aigle, Le Chastang, Bort-les-Orgues, Tignes, Bin El Viden, vb.). Kemer baraj tekniğini geliştirdi, gergilerle sanat yapılarını sağlamlaştıran özgün teknikler yarattı, hidroelektrik santrallarda suyun kolay ve ekonomik akışı için "kayak atlama"lı savağı tasarladı ve yapılardaki gerilimleri gösteren titreşen telli dinamometreyi buldu.

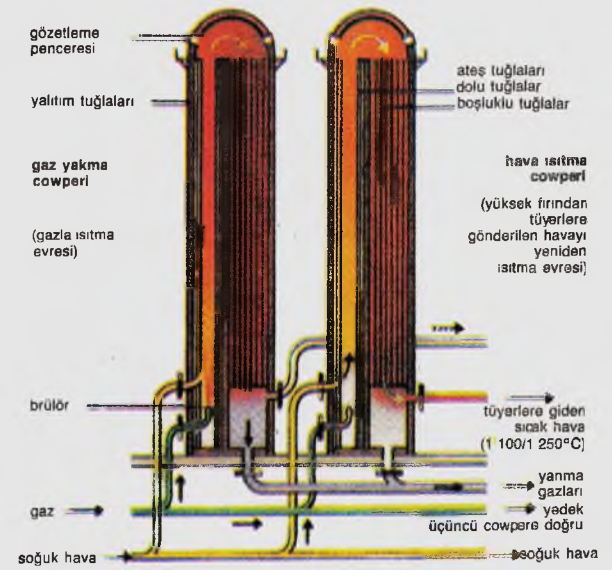
COYOACÁN, Mexico'nun (Meksika) güney banliyösü; 31 000 nüf. San Juan Bautista kilisesi (XVI. yy.).

COYPEL, fransız ressam ailesi. —NOËL (Paris 1628 - *ay. y.* 1707), 1663'te Fransız akademisi'ne kabul edildi, bir süre Roma'daki Fransız akademisi'ni yönettikten (1672-1675) sonra, 1695'te Fransız akademisi'nin yöneticiliğine getirildi. 1660'lı yıllarda Fransa'nın en önemli dekor ressamlarındandı (Rennes parlamentosu, Fontainebleau şatosu, Tuileries sarayı); Coypel'in heykelsi üslubu Carracci'yi anımsatır. —ANTOINE (Paris 1661 - *ay. y.* 1722), bir öncekinin oğlu, 1681'de Akademi'ye girdi (bir süre, babasıyla birlikte gittiği Roma'da çalıştı). Philippe d'Orléans'ın en beğendiği ressamdı; 1714'te Akademi başkanlığına, 1716'da da kralın ressamlığına getirildi. Dekoratif yapıtları çoğunluktadır. Veliaht için Meudon'da, kralın küçük kardeşi için Trianon'da, özellikle de-Palais-Royal'de (Énee galerisi'nin tonozu, 1703-1705 [yok olmuş], sonra bir bölümü Montpellier'de bir bölümü Arras'da bulunan tablolar, 1714-1717), kral için Invalides'de ve Versailles'ın capellasında çalıştı. XVI. yy.'ın venedikli ressamlarından, Correggio'dan ve Rubens'den esinlenerek (*Demokritos*, Louvre) şövale üzerinde çizdiği sıcak renkli tabloları, tutkuları dile getirmeye çalışan Le Brun'ü etkiledi. Coypel'in büyük ustalığı, yer yer yapmacıklı zerafeti, XVIII. yy. sanatına öncülük etti. Coypel aynı zamanda bir kuramcıydı; manzum bir yapıt (*Épître d'un père à son fils sur la peinture* [Resim üzerine bir babanın oğluna mektubu]) ve aynı konuda, Akademi'de de okunan yirmi inceleme yazdı —

Bk. resim sayfa 2480

NOËL NICOLAS (Paris 1690 - *ay. y.* 1734), bir öncekinin üvey kardeşi, zarif mitolojik tablolar çizdi (*Anadyomene Venüsü*, Leningrad; *Venüs, Bacchus ve Aşk*, Louvre) ve yapıtlarıyla François Boucher ve Natoire'a öncülük etti. —CHARLES ANTOINE, Antoine'ın oğlu (Paris 1694 - *ay. y.* 1752), 1715'te Akademi'ye kabul edildi. Mitolojik ve tarihsel resim geleneğinden koparak günlük yaşam sahneleri çizdi. Riccoboni'nin *Histoire du théâtre italien*'i (İtalyan tiyatrosu tarihi), Molière'in komedileri için resimlemeler, Gobelinler için de (1716-1725), Don Quijote üzerine 28 desenlik bir dizi hazırladı — daha sonra bu desenlerin pek çok gravürü yapıldı. *Perseus ve Andromede* adlı tablosu Louvre müzesi'ndedir. Charles Antoine ayrıca Salon üzerine iki inceleme (1737 ve 1742) yazdı. Daha önce babasına ait olan saray tablolarının sorumluluğu ve Orléans dükünün başressamlığı görevlerini üstlendi (1722), daha sonra kralın başressamlığına ve Akademi'nin yöneticiliğine getirildi (1747).

COYZEVOX, COYSEVOX ya da **QUOYZEVAUX** (Antoine), fransız heykelci (Lyon 1640 - Paris 1720). Lerambert'in öğrencisiydi; önce Saverne'de Strasbourg piskoposu için çalıştı (1667-1671), sonra Paris'e yerleşti, 1676'da buradaki Akademi'ye kabul edildi, aynı yerde önce öğretim üyeliği, sonra yöneticilik (1702) yaptı. Versailles'da (Büyük Galeri, Temsilciler merdiveni, Savaş salonu; *İstiridye kabuğundan çıkan nymphe*) çok sayıda çalışmalar gerçekleştirdi. Yorulmak nedir bilmeyen sanatçı, döneminin en ünlü anıt mezarlarını da yaptı. Ününün bir bölümü-

bir cowperin çalışma şeması

M.A.N. — GHH-Sterkrade

cowper bataryası

Antoine **Coyzevox**
Ün 1719'da Marly'den Tuileries bahçesine getirilen iki atlı heykelden biri

nü de, sayıları hayli kabarık olan büstlerine borçludur. Louis XIV'ün resmi portrecisi oldu ve büstlerinde, kralın yaşamının çeşitli dönemlerini betimledi. Dönemnin belli başlı kişilerinin, gerçeğe çok uygun düşen büstlerini yaptı: Büyük Condé, Colbert, Le Tellier, Büyük Dauphin, kraliçe Marie-Thérèse, Mazarin, Hardouin-Mansart, Le Nôtre, R. de Cotte, Bourgogne düşesi (büstü Versailles'da, heykeli Louvre'da). Coyzevox Roma'ya gitmedi, ama Louis XIV dönemi sonlarının en büyük heykelcisi olarak belirir; sanatı XVIII. yy.'ın habercisidir.

COZENS (Alexander), ingiliz manzara ressamı, desinatör ve kuramcı (Rusya 1717'ye doğr. - Londra 1786). Moskova kökenli olan Cozens, ingiliz suluboya okulunun en büyük kurucularından biri olarak kabul edilir. İtalya'da yetişti, 1746'da İngiltere'ye yerleşti ve orada resim öğretmenliği yaptı. Manzara resimlerinde, yüzey şekillerinin belirtilmesine ve pitoresk'e karşı çıktı. Çin lavilerini gördüğü ve etkisinde kaldığı sanılmaktadır.

Antoine **Coypel**
Dido'nun ölümü (1714-1717 arası) *Fabre müzesi, Montpellier*

COZENS (John Robert), ingiliz ressam ve suluboyacı (Londra 1752 - İngiltere 1797), Alexander Cozens'in oğlu. Eğitimini İtalya'da yaptı ve İngiltere'ye yerleşmeden önce (1783) Alpler'de çalıştı. Vahşi ve melankolik bir güzelliğin izini taşıyan manzaraları Constable, Girtin ve Turner'i etkilemiştir.

COZZARELLİ (Giacomo), italyan mimar ve heykelci (Siena 1453 - *ay. y.* 1515). F. di Giorgio Martini'nin öğrencisi ve çalışma arkadaşıydı. Özellikle Siena'daki Osservanza manastır kilisesini büyütmek için yapılan çalışmalara katıldı. Pişmiş topraktan çokrenkli büyük bir *Pietà*'sı bu kilisededir.

COZZENS (James Gould), amerikalı yazar (Chicago 1903 - Stuart, Florida, 1978). 1924'te *Confusion* ile başlayan basmakalıp romanlarından bugüne ancak birkaçı kalabilmiştir (*S. S. San Pedro*, 1931; *The Last Adam*, 1933; *The Just and the Unjust*, 1942; *By Love Possessed*, 1957); buna karşılık *Guard of Honor* (1948) ile Pulitzer ödülü'nü aldı. Ayrıca öyküleri ve bir özyaşamöyküsü (*Morning, Noon and Night*, 1968) vardır.

CÖMERT, -ti sıf. (fars. *civanmerd*'den). **1.** Parasını, malını bol bol, esirgemeden veren kimse için kullanılır; eliaçık, bonkör: *Çok cömertsin. Bize karşı her zaman cömerttir. Cömert bir adam.* **—2.** Bol ürün veren, verimli, bereketli: *Bu cömert topraklar bire bin veriyor.*

CÖMERT (Ahmet), türk boks hakemi ve yönetici (Erzincan 1927). Boksa Galatasaray'da başladı (1939). Bu kulüpte ve Milli takım'da antrenörlük yaptı. Uluslararası hakem oldu (1967). 2 olimpiyat, 1 dünya, 7 Avrupa ve 117 uluslararası karşılaşmada hakemlik yaptı. Hakemliği 1976'da Montreal Olimpiyatları'ndan sonra bıraktı. Avrupa boks birliği hakem komitesi ve Teknik kurul üyeliğinde bulundu.

CÖMERT (Bedrettin), türk sanat tarihçisi, eleştirmen (Samsun 1940 - Ankara 1978). Roma Üniversitesi italyan dili ve edebiyatı bölümü'nü bitirdi. Hacettepe Üniversitesi sanat tarihi bölümü'nde doçent oldu (1977). Gombrich'ten çevirdiği *Sanatın öyküsü (The story of art)* ile Türk dil kurumu çeviri ödülü'nü aldı (1977). 11 temmuz 1978'de silahlı saldırıda öldürüldü. Başlıca yapıtları: *Giotto'nun sanatı* (1977), *Croce'nin estetiği* (1979), *Eleştiriye beş kala* (1981). *Kalmasın ellerim sizden uzak* (1979) adlı bir şiir kitabı vardır.

CÖMERTÇE be. Cömert bir biçimde; bol bol, sakınmadan: *Cömertçe para harcıyor. Doğa bütün güzelliğini cömertçe sunuyor.*

CÖMERTLEŞMEK gçz. f. Cömertçe davranır duruma gelmek.

CÖMERTLİK a. Cömert olma durumu; niteliği; cömertçe yapılan davranış: *Ondan bu cömertliği beklemiyorduk.*

CÖNK, -kü a. (cava dili. *conk*'tan). **1.** Uzakdoğu'da yük taşımacılığında ya da balıkçılıkta kullanılan büyük yelkenli gemi. **—2.** Genellikle şiirlerin derlendiği, uzunlamasına açılan elyazması dergi. (Eşanl. SIĞIRDİLİ, DANADİLİ.) [Bk. ansikl. böl.]
—ANSİKL. Folklor ve halk edebiyatı araştırmalarının en önemli kaynaklarından biri olan cönkler, çoğunlukla XVI. - XX. yy.'lar arasında düzenlenmiştir. Cönklerin yaprakları genellikle numaralı değildir. Eksik yapraklı, zaman zaman değişik renkli ve boş sayfalı, başı sonu ters ciltlenmiş cönkler de vardır. Çoğunlukla zor okunan nesih, bozuk talik, rıka türü yazılarla yazılmışlardır. Ancak az da olsa hattat elinden çıkmış, güzel ciltlenmiş, resimli olanlara da rastlanır. Cönklerde âşık, halk ve tekke edebiyatı ürünlerinin yanında, anonim türkü, semai, atasözleri, ilahi ve nefesler, halk hikâyeleri, tekerlemeler, dualar, salavatlar, fal, büyü yöntemleri, rüya yorumları, çeşitli ilaçlar, hastalıkları sağaltıcı önlemler, deprem, sel gibi doğal afetler ile tarihi olayları anlatan destanlar yer alır. Bütün bunların yanında kimi cönklerde divan şairlerinin şiirleri de bulunur. (→ Kayn.)

CÖNTÜRK (Hüseyin), türk eleştirmen (İzmir 1918). İstanbul Teknik üniversitesi inşaat fakültesi'ni bitirdi (1941). Çeşitli özel ve resmi kuruluşlarda mühendislik, yöneticilik görevlerinde bulundu. 1955'ten sonra çeşitli dergilerde yayımlanan yazılarında nesnel eleştiri anlayışının gelişmesi, yerleşmesi için çalıştı. Dönem (1963-1965) ve Yordam (1966-1968) dergilerini yönetti. İnceleme ve araştırmaları: *Eleştirmeden önce* (1958), *Çağının şairi* (1960), *Turgut Uyar* (1961), *Behçet Necatigil üstüne* (1964).

CPR, CANADIAN* PACIFIC RAILWAY'in kısaltması.

Cr. Anorg. kim. *krom*'un simgesi.

CRABBE (George), ingiliz şair (Aldeburgh, Suffolk, 1754 - Trowbridge 1832). Rutland dükünün rahibiydi. Romantik yenilikçiliğin en etkili olduğu bir sırada kırsalcı geleneği sürdürdü (*The Village*, 1783; *The Parish Register*, 1807; *The Borough*, 1810; *Tales of the Hall*, 1819) ve umutsuz, gerçekçi ve alçakgönüllü bir bakışla yoksulların şiirini yazdı. J. Austen'in çok beğendiği manzum öyküleri (*Tales in Verse*, 1812) romana yakındır.

CRABE, Boğa* takımyıldızının ζ yıldızına yakın doğrultuda görülen bulutsu. Bu görünümü nedeniyle XIX. yy.'da ona bu adı Lord Rosse verdi. Sürekli genişleme oranının ölçümü sonucunda, 1928'de Hubble* bu bulutsuyu, şiddetli bir dağılıma uğrayan (süpernova) bir yıldızın gaz artıkları biçiminde yorumladı; bu yorumun bir başka nedeni 1054 yılına ait Çin yıllığında gündüz bile parlak bir yıldız biçiminde görüldüğünün kaydedilmiş olmasıydı. Bu bulutsu, senkrotron ışınımlı yeğin bir kaynaktır; 1968'de, merkezinde bir pulsarın bulunuşu, bir süpernova patlaması sırasında nötron yıldızlarının oluştuğuna ilişkin kuramı doğrulamaktadır.

CRABETH, Gouda'da doğan ve orada çalışan, belki de fransız kökenli, desinatör ve cam ressamı hollandalı iki kardeşin adı: DIRCK (öl. 1577'den önce) ve WOUTER (öl. 1590'dan önce). Her ikisi de XVI. yy. Hollanda vitray sanatının bir başyapıtı olan Gouda Vaftizci Yahya kilisesi'nin yeni cam işlerine önemli ölçüde katkıda bulundu. Bu kilise 1552'de çıkan bir yangından sonra yeniden yapıldı (1555 ile 1571 arasında gerçekleştirilen vitrayları ya Dirck'in, ya da Wouter'in elinden çıkmıştır). Wouter, Gouda'da başka çalışmalar da yaptı; öte yandan Fransa'ya ve kuşkusuz İtalya'ya yolculuklar yaptı. İki kardeş de üsluplarıyla manyerist Rönesans akımına bağlanır.

CRABRO a. (lat. *crabro, -onis*, eşekarısı'ndan). Kare biçimi iri kafalı, karnı topuz gibi şiş, iğneli zarkanatlı böcek. (*Crabonidae* familyası.)
—ANSİKL. *Crabro* cinsi üyeleri çoğunlukla siyah, parlak renklidir ve sarı lekelidir; yeraltı oyuklarında ya da ağaçlardaki deliklerde, oduncul kınkanatlıların dehlizlerinde, kuru bitki saplarında yuva yapan birçok türü bilinir.

CRACH a. (*çökme* anlamında alm. sözc.). Borsadaki değerlerin kurlarının çökmesi, büyük değer yitirmesi.

CRACİDAE a. (yun. *kradzein*, bağırıp çağırmak, ve *eidos*, görünüş'ten). Tropikal Amerika'da yaşayan tavuksu iri kuşlardan oluşan familya. (Üyeleri ağaçta yaşar, uzun bacaklıdır, sesleri güçlüdür. Çoğunlukla, hokkolar, *Pauxis* ve *Penelope* cinslerinin üyeleri gibi gerdanlarından deri parçaları sarkar.)

CRACTİCİDAE a. Zool. AVUSTRALYA-

SAKSAĞANIGİLLER familyasının bilimsel adı.

CRACTİCUS a. Avustralya ve Yeni Gine'de yaşayan ötücükuş cinsi. (Siyah tüylü, çengel gagalı, ezgili ötüşlüdür. Böcekler, sürüngenler, kuş yavruları ya da küçük kemirgenlerle beslenir Avustralyasaksağanıgiller familyası.)

CRADOCK (Christopher), ingiliz amiral (1862 - öl. 1914'te deniz savaşında). 1910'da tuğamiralliğe yükseldi, 1914'te, müttefik deniz trafiğini alman kruvazörlerine karşı korumakla görevli Antiller filosu komutanlığını yaptı. Alman pasifik filosu'nun Güney Atlas okyanusu'na çıkmasını engellemek amacıyla, çeşitli gemilerden oluşan bir grubun başında, bu filoyu aramakla görevlendirildi. Coronel* savaşı'nda, kendi forsunu taşıyan *Good Hope* zırhlı kruvazöründe bütün mürettebatla birlikte sulara gömüldü.

CRAFT (Robert), amerikalı orkestra yöneticisi ve müzik yazarı (Kingston, New York, 1923). P. Monteux'den ve İ. Stravinskiy'den ders aldı. Viyana okulu müziğinin tüm dünyada yayılması için büyük çaba gösterdi. Webern'in tüm yapıtlarını plağa çaldıran ilk şeftir. Schönberg'in yapıtlarının büyük çoğunluğunu da plağa çaldırdı. Programlarında sık sık Stravinskiy'in yapıtlarına yer verdi; ayrıca üstadının anısına bir yazı yayımladı.

CRAFTS (James Mason), amerikalı kimyacı (Boston 1839 - Ridgefield - Connecticut 1917). Öğrenimini Harvard Üniversitesi'nde, daha sonra da Almanya ve Fransa'da yaptı. Wurtz laboratuvarı'nda çalışırken Friedel ile tanıştı; bu iki kimyacı 1877'de ünlü bir organik bireşim yöntemi buldular. Crafts daha sonra Cornell' de kimya profesörü (1868) ve Massachusetts İnstitute of Technology'de başkan oldu (1898). Yüksek sıcaklıklarda ısıölçüm saptamaları yaptı.

CRAGGS (James), ingiliz siyaset adamı (Wolsingham, Durham 1657 - öl. 1721), Marlborough dükü ve düşesinin en yakın adamıydı. Siyasi nüfuzu sayesinde, özellikle Güney denizi şirketi'nin işlerinde spekülasyonlara girişerek büyük bir servet kazandı.

CRAGUN (Richard), amerikalı dansçı (Sacramento, Kaliforniya, 1944). Sacramento'da, sonra da Kanada'da öğrenim gördü, Londra'daki Royal Ballet School'a girdi. 1962'de, o dönemde John Cranko'nun yönettiği Stuttgart balesi ile anlaştı. Bir dans virtüozu ve usta bir yorumcu olarak kendini kabul ettirdi. Uzun bir süre Marcia Haydee'ye eşlik etti. Margot Fonteyn ve Lynn Seymour ile de dans etti. J. Cranko'nun birçok yapıtının prömiyerinde başrol oynadı. Bunlardan bazıları: *la Mégère apprivoisée* (1969; Petrucchio rolü), *Carmen* (1971) ve *Voluntaries* (G. Tetley' in, 1974). Kanada ulusal balesi'nde (1972), American Ballet Theatre'da (1976) ve Münih operası'nda (1979) konuk sanatçı olarak çalıştı.

CRAİG (John), iskoç filozof ve matematikçi (XVII. yy'ın 2. yarısı - öl. Londra 1731). 1711'de Londra'da Royal Society'ye girmek için Newton'dan destek gördü. Leibniz'in çalışmalarını İngiltere'ye tanıttı. Tanıklıklar olasılığının matematik hesabı üzerine bir deneme yazdı: *De calculo fluentium libri duo, quibus subjunguntur libri duo de optica analytica* (1718).

CRAİG (*sir* James Henry), ingiliz subay ve yönetici (Cebelitarık 1748 - Londra 1812). Cape kolonisini ele geçirerek, 1795'ten 1797'ye kadar yönetti. Daha sonra Hindistan ve İtalya'da görev aldı. Kanada genel valisiyken (1807-1811) Parlamento ve basına karşı katı bir siyaset izledi.

CRAİG (James), 1. **Craigavon** vikontu, ingiliz devlet adamı (Sydenham, Belfast yakınında, Ulster, 1871 - Glencraig, Down idari birimi, 1940). Birlikçi parti üyesiydi, Carson'un sağ kolu oldu ve onunla birlikte Home Rule'a karşı Ulster gönüllüleri'ni kurdu. İrlanda bölününce, başbakan olarak Kuzey İrlanda yönetiminin başına geçti (1921-1940).

CRAİG (Edward Gordon), ingiliz oyuncu ve sahneleyici (Stevenage 1872 - Vence 1966). Ellen Terry'nin oğlu, oyuncu olarak kendini gösterdi, Floransa'da bir tiyatro oyuncuları okulu açtı (1913), Berlin ve Moskova'da sahneleyicilik anlayışına büyük yenilikler getirdi. *On the Art of the Theatre* (Tiyatro sanatı hakkında) [1911] adlı kitabı ve The Mask (Maske) adlı dergisi (1908-1929), oyuncunun daha alçakgönüllü bir rol oynayacağı "bütünsel" bir tiyatro anlayışını yüceltmek için İbsen ve Shakespeare'e dayanır. Copeau, Jouvet, Barrault ona çok şey borçludurlar. 1930'da *Hamlet*'in görkemli bir basımını gerçekleştirdi.

CRAİG (William), kuzey irlandalı siyaset adamı (Cookstown, Tyrone kontluğu 1924). İş adamı olan Craig, 1960 ile 1976 yılları arasında Kuzey İrlanda meclislerinde yer aldı ve 1963 ile 1968 yılları arasında çeşitli bakanlıklarda bulundu. Birlikçiydi; Kuzey İrlanda'nın özerkliğinin sona erdiği bir sırada, mart 1972 grevini başlatan Orange'lı Vanguard hareketinin başına geçti. 1974'ten 1979'a kadar Londra Parlamentosu'nda milletvekilliği yapan Craig, resmi Birlikçi parti'nin adayı olarak katıldığı 1979 seçimlerini kaybetti.

CRAİGAVON, Kuzey İrlanda'da, Belfast'ın yaklş. 20 km G.-B.'sında kurulan (1965-66) ve eski Lurgan ve Portadown kasabalarını da içine alan yeni kent; 13 200 nüf.

CRAİGAVON (James CRAİG, 1.— *vikontu*) → CRAİG (James).

CRAİGİE (*sir* William Alexander), ingiliz dilbilimci (Dundee 1867 - Watlington 1957). Oxford'da profesörlük yaptı, iskandinav, ingiliz ve iskoç dil ve edebiyatlarını inceledi. Ama daha çok sözlükçü olarak tanındı: 1901-1933 arasında *Oxford English Dictionary*'nin yöneticilerinden biriydi; 1938-1944 arasında *Historical Dictionary of American English*'in yöneticiliğini üstlendi.

CRAİL, Büyük Britanya'da liman kenti, İskoçya'da, Kuzey denizi kıyısında; 1 000 nüf. İskoçya krallarının eski merkezi. Balıkçılık. Sayfiye merkezi.

CRAİLSHEİM, Almanya'da kent, Baden-Württemberg'de, Heilbronn'un doğusuda; 25 000 nüf. Alüminyum metalürjisi.

CRAİNİC (İon Dobre, **Nichifor**— denir), rumen yazar (Bulbucata, İlfov bölgesi, 1889 - Mogoşoaia, Bükreş yakınında, 1972). Gelenekçi edebiyatın yayın organı Gîndirea (Düşün) dergisini yönetti, şiirlerinde (*Darurille pamântului*, 1920) ve felsefe yapıtlarında (*Nostalgia paradisului*, 1940) ortodoksluk mezhebinden esinlendi.

CRAİOVA, Romanya'da kent, Dolj yönetim bölgesinin merkezi, Jiu ırmağı kıyısında; 300 000 nüf. (1989). Oltenia'nın başlıca kenti olan Craiova, bir üniversite, özellikle de bir sanayi (makine sanayisi: lokomotif, otomobil, elektrikli aygıtlar yapımı) merkezidir. Kuzey banliyösünde (İşalmita) kimya sanayisi tesisleri kurulmuştur.

CRAMBUS a. (yun. *krambos*, kuru, nazik'ten). Çayırlarda yavaş ve düzensiz uçuşan, açık renkli kelebek cinsi. (Avrupa'da birçok türü yaşar. Çayır güvesi [*Crambus pratellus*] her yerde bulunur. *Pyralidae* familyası.)

CRAMER (Gabriel), isviçreli matematikçi (Cenova 1704 - Bagnols-sur-Ceze 1752). Cenova'da matematik ve felsefe öğretti. *İntroduction à l'analyse des lignes courbes algébriques* (Cebirsel eğri çizgilerin çözümlemesine giriş) adlı kitabı, XVIII. yy.'da düzlemsel eğriler üzerine yazılmış en özgün yapıttır. Determinantlara eşdeğer olan ve çok bilinmeyenli doğrusal denklem sistemleri çözüm algoritması onun adıyla anılır.

Cramer sistemi. Ceb. n rankından ve n bilinmeyenli, n doğrusal denklemden oluşan sistem. E ve F, değişmeli bir K cismi üzerinde, n boyutlu iki vektör uzayı ve f, E den F içine doğrusal bir uygulamaysa, $f(x) = b (b \in F)$ denklemi, $\sum_{i=1}^{n} a_i^j x_i = b_j$ sistemine eşdeğerdir (belirtilmiş tabanlara oranla). Bu sistemin rankı n ye eşitse (evirtilir f ye eşlik eden matris),F nin her b elemanı için, bu sistem bir Cramer sistemidir ve tek bir çözümü vardır; eşlik eden homojen sistemin yalnızca (0, 0,...,0) bayağı çözümü elde edilebilir.

CRAMER (Johann Andreas), alman şair (Jöhstadt, Saksonya, 1723 - Kiel 1788). Protestan papazı ve Klopstock'un yandaşıydı. Odlar ve ilahiler yazdı (*Sämtliche Gedichte*, 1782-83).

CRAMER (Johann Baptist), alman piyanocu ve besteci (Mannheim 1771 - Londra 1858). Müzikçi bir ailedendi. Modern piyano okulunun önderi sayılır. Clementi'den ders aldı. *Legato*'suyla ve anlatım gücü yüksek üslubuyla, Bach, Händel ve Mozart'ın yapıtlarını yorumlamada olağanüstü başarı gösterdi. Piyano için 105 sonat ve 7 konçerto besteledi. 1815'te *Grosse praktische Pianoforte-Schule* adlı yapıtını yayımladı. Bu yapıt, onun bir otorite olarak kabul edilmesini sağladı. Londra'da Cramer and Co adlı yayınevini kurdu.

CRAMÉR (İvo), isveçli dansçı, koregraf ve İsveç topluluğu'nun yöneticisi (Göteborg 1921). Aleksandrova'dan, Sigurd Leeder'den ve Birgit Cullberg'den ders aldı. Kendi adına bir topluluk kurdu ve yönetti (1946). Lizbon'da Verde Gaio topluluğu'nun bale yöneticiliğini yaptı (1948-49). Daha sonra sanat yaşamını, iskandinav ülkelerinde bağımsız koregraf olarak sürdürdü. İsveç Krallık balesi ile çalıştı, 1975'te burada müdür oldu. Derin bir lirizmi yansıtan yapıtlarının esin kaynağı folklorik (*Müsrif oğul*, 1957; müziği Hugo Alfvén'in, Danimarka halk ezgileriyle) ya da dinsel temalardır (*Our Lord*, 1971; *Peasant Gospel*, 1972). Kral Gustaf III'ün öldürülmesi olayından esinlenerek *Bon soir, beau masque* adlı yapıtı düzenledi (1971). Karısı Tyyne Talvo ile birlikte Cramér balesi'ni kurdu (1967).

CRAMPTON (Thomas Russell), ingiliz mühendis (Broadstairs 1816 - Londra 1888). Kıta Avrupası'nda ve özellikle Fransa'da uzun yıllar başarıyla kullanılan çok hızlı bir lokomotif tipinin bulucusudur. Crampton, Calais-Dover arası, ilk sualtı kablosunun yapımında da çalıştı ve 1855'te, Berlin su şebekesini inşa etti.

Crampton lokomotifi, büyük çarklı devindirici bir dingili ve taşıyıcı iki dingili olan buhar makinesi tipi; simgesi 210'dur. XIX. yy. ortasında, büyük çarklı sürat makinelerinin ilki olmuştur.

CRANACH (Lucas), **Yaşlı** denir, alman ressam ve oymacı (Kronach, Franken, 1472 - Weimar 1553). Adı doğduğu kentin adından gelir. 1501-1504 arasında Tuna vadisinde dolaştı ve Viyana'ya kadar giderek hümanistlerle ilişki kurdu. Bu dönemde yaptığı resimler gerek Altdorfer' in, gerekse Altdorfer'in kurucularından biri gibi göründüğü "Tuna okulu" denilen okul ustalarının resimleriyle üslup ve esin benzerlikleri gösteriyordu (*Aziz Hieronymus*, 1502, Kunsthistorisches Museum, Viyana; *Çarmıha geriliş*, 1503, Münih; *Mısır'a kaçış sırasında dinlenme*, 1504, Berlin-Dahlem). Cranach, 1505'ten başlayarak Wittenberg'e yerleşti. Saksonya seçicisi Friedrich II'nin ressamı olarak

cönk

Lauros-Giraudon

Yaşlı Lucas **Cranach**
Venüs ve Aşk
Germanisches Museum, Nürnberg

cranianın sırt çenetinin dış yüzü

Yaşlı Lucas **Cranach**
Çeşme nymphe'si (1518)
Museum der Bildenden Künste, Leipzig

1508'de Hollanda'ya yaptığı kısa bir görev yolculuğunda, gelecekteki Karl V'in portresini yapma fırsatını da buldu. Wittenberg'de Luther ile dostluk kurdu ve Reform'un düşüncelerini benimseyerek protestan ikonografisinin yaratılmasına katkıda bulundu. Üne kavuştu ve 1525'ten başlayarak öğrencilerin durmadan artan yardımıyla yoğun bir etkinlik gösterdi. Bu öğrenciler arasında oğulları HANS (ölümü 1537) ile **Genç** LUCAS (1515-1586) da vardı. Bir eczane ve bir basımevi sahibi olarak belediyeyle ilgili görevler de üstlendi ve 1537'de Wittenberg belediye başkanı oldu. Seçici prensler Johann der Beständige ile Johann Friedrich dönemlerinde de saray ressamlığı görevini sürdürdü ve Johann Friedrich, imparatora karşı birleşen protestan prenslerle birlikte Mühlberg'de yenilince, koruyucusunun 1550-1552 arasındaki tutsaklığını ressam da paylaştı, onunla birlikte yeni seçicilik merkezi Weimar'a döndü, ertesi yıl da orada öldü.

Cranach imzası taşıyan yapıtların sayısı dört yüzü aşar; bu da, babasının ölümünden sonra etkinliğini Genç Lucas'ın sürdürdüğü çok önemli bir atölyenin karşısı anlamına gelir (iki sanatçının yapıtları arasındaki farkı saptamak güçtür). 1504-1509 arasında yapıtlarını LC harfleriyle imzalayan Cranach, soyluluk kazanınca, 1509-1537 arasında kanatları açık bir ejderle, 1537'den sonra da kanatları kapalı bir ejderle imzaladı. Bütün türleri denedi. Dinsel konular arasında, *Azize Caterina'nın martyr oluşu* (1506, Dresden müzesi), *Kutsal Akrabalık sunakarkalığı* (1509, Frankfurt); Kutsal Kitap sahneleri arasında *Davut ve Batşeba* (1526, Berlin), *Loth ve kızları* (1529, Münih) adlı tabloları sayabiliriz. 1526-1532 arasında, koyu fonlar üzerinde belirginleşen etkileyici bir güzellikteki birçok çıplak *Venüs ile Lucretia* gibi mitolojik konuları işleyen tablolar yaptı. Ama yeteneğinin gerçek değerini portre alanında gösterdi: *Martin Luther* (Bern, 1529), *Gökbilimci Schöner* (1529, Brüksel), *Cranach otoportresi* (1550, Floransa) ve ayrıca Reims müzesi'ndeki prens suretleri.

Çalışmalarının ilk döneminde, kişilerin yaşadığı ortam olarak tasarlanan bir peyzaj egemenliği vardı. Ama Cranach'ın sanatı 1505'ten sonra tek tek kişilerin artık dekorlaşan bir fon üzerinde belirginlik kazandıkları çizgisel ve abartılı bir üsluba yönelmiştir.

CRANBROOK (Gathorne GATHORNE-HARDY, *—kontu*) → GATHORNE-HARDY.

CRANCHİA a. (öz. a. *Cranch*'tan). Çiftsolungaçlı kafadanbacaklıları içeren cins. (Batiskafınkini anımsatan mekanizmalarla ağırlığını ve hacmini [dolayısıyla yoğunluğunu] denetleyerek belli bir düzeyde yüzebilir ya da düzey değiştirebilir.)

CRANE (William), amerikalı komodor (Elizabeth, New Jersey, 1784 - Washington 1846). 1799'da deniz kuvvetlerine katıldı, Trablusgarp savaşı'na (1803) ve İngiltere'ye karşı savaşa (1812) katıldı. Akdeniz'deki amerikan filosu komutanlığına getirildi (1827). Deniz topçuluk dairesi başkanı oldu.

CRANE (Walter), ingiliz ressam, dekoratör ve kuramcı (Liverpool 1845 - Horsham Sussex 1915). Babası minyatür ressamı Thomas Crane'nin (1808-1859) öğrencisi olan Walter Crane, çok geçmeden önrafaellocu ressamlarla ilişki kurdu. William Morris gibi, yaşadığımız ortamı ve günlük eşyaları konu alan modern bir süsleme sanatı geliştirmek isteyen Crane, Manchester sanat okulu'nun müdürü oldu. Resimlerinde simgecilik ağır basar (*Neptunus'un atları*, 1892, Münih). Crane, suluboya ressamı ve çocuk kitapları resimleyicisi olarak da ünlüdür.

CRANE (Stephen), amerikalı gazeteci ve yazar (Newark 1871 - Badenweiler, Baden yakınları, 1900). Genç yaşta ürettiği, ama sürdürmeye yaşamının elvermediği yapıtlarıyla amerikan edebiyatının gelişiminde önemli bir rol oynadı. *Maggie: A Girl of the Streets* (1892) ile edebiyatta anlatımcılığı yarattı; *The Red Badge of Courage*' daysa (1895) gazetecilik deneyimlerinden yararlanarak natüralizmi kurdu (1897-98 Türk-Yunan ve İspanyol-Amerikan savaşlarında savaş muhabirliği yaptı): Crane'e göre kendi güncelliği içinde aktarılan bir olayın, her türlü yorum dışında kendiliğinden heyecan verici bir ağırlığı vardır. *The Red Badge of Courage*'da özgün bir yaratma yöntemi ortaya koydu: kitap, savaşa katılmış eski askerlerin sözlü anlatılarından ve fotoğraflardan yola çıkan, hiç savaş görmemiş birisi tarafından oluşturulmuştur. Dreiser, Sh. Anderson, Hemingway, Dos Passos, onun geleneğini sürdürdüler. Crane'in ayrıca şiirleri (*War is Kind*, 1899) ve öyküleri de (*The Open Boat*, 1898) vardır.

CRANE (Harold, **Hart**— denir), amerikalı şair (Garrettsville, Ohio, 1899 - Meksika körfezinde, intihar sonucunda 1932). Huzursuz, vesveseli, eşcinselliğini kendine dert edecek yaradılışta bir insan olan, Donne, Rimbaud ve Avrupa öncü sanat hareketlerine ilgi duyan Crane, tropikal manzaralarda ve Paris'te, Middle-West'in kültürel sınırlarını aşmanın yollarını aradı. *White Buildings*'ten (1926) sonra, *The Bridge*'de (1930) ulusal tarihin idealizmiyle vaatlerini yüceltti: Brooklyn köprüsü, birlik ve çeşitliliğin, deniz ve kentin bir potada eridiği ve amerikan tarihi mitinin oluştuğu bu şiirin beş bölümünü birleştiren simgedir. Crane özellikle çağdaş yeniromantik kuşak arasında çok tutulur.

CRANGON a. (yun. *kraggon, -onos,* denizçekirgesi'nden). Avrupa denizlerinde, az derinlerde yaşayan kabuklulardan çalı karidesinin cins adı. (Kuzey denizi'nin, Manş denizi'nin, Dower boğazının kumlu diplerinde çok yaygındır. Karidesgiller familyası.)

CRANİA a. Menteşesiz kolsuayaklıları içeren cins. (Bütün okyanuslarda bulunan türleri Ordovices devrinden günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. *Crania*'nın kavkısında sırt ve karın çenetlerini birbirine bağlayan menteşe bulunmaz. Hayvanın sapı yoktur ve hayvan yere karın çenetinin tümüyle tutunur. Bağırsak, sağ yanda bulunan bir anusla dışarı açılır. Loforunda iskelet yoktur.)

CRANKO (John), güney afrikalı dansçı ve koregraf (Rustenburg, Transvaal, 1927 - Dublin üzerinde uçakta, 1973). İlk koregrafisi olan *Soldier's Tale* ilk kez 1942'de Cape Town'daki Ballet Club'de sahnelendi. 1946'da İngiltere'de Sadler's Wells School'a girdi, daha sonra Sadler's Wells Theatre Ballet'te dans etti. Uluslararası bir koregraf olarak çalışmaya başladı. İşbirliği yaptığı topluluklar arasında Ballet Rambert, New York City Ballet, Paris operası, marquis de Cuevas'ın Grand Ballet's'i, Royal Ballet, Kanada ulusal balesi vardır. İlk büyük başarısını, mizah yüklü bir danslı güldürü olan *Pineapple Poll* (1951) ile kazandı. Aynı yıl T. S. Eliot'ın şiirinden esinlendiği simgesel yapıtı *Harlequin in April* ve *The Waste Land* adlı baleyi sundu. 1957'de *Pagodalar prensi* adlı baleyi sahneye koyduktan sonra Stuttgart'taki Württembergisches Staatsballett'in bale yöneticisi oldu (1961). Bu topluluğu en iyi çağdaş topluluklardan biri durumuna getirdi. Daha sonra *Daphnis et Chloé*'yi (1962), *Yevgeniy Onegin*'i (1965) ve Bach'ın 2. ve 4. Brandenburg konçertolarıyla Mozart'ın flüt ve arp konçertosu (1966) üzerine aynı adlı baleleri düzenledi. Aynı zamanda Münih operası'nın müdürlüğünü yaptı (1968). Stuttgart balesi için *Romeo ve Juliet* (1962, 1967), *Die Befragung* (1967), *la Mégère apprivoisée* (1969), *Brouillards* ve *Ebony Concerto* (1970), bir *Carmen* versiyonu (1971) ve *Initialen RBME* (1972) gibi baleleri düzenledi. 1972'de Baden-Württemberg eyaleti, kendi adını taşıyan

Gerhard Reinhold

bir dans okulu kurması için Cranko'yu parasal açıdan destekledi.

CRANMER (Thomas), Canterbury'nin ilk protestan başpiskopusu (Aslacton, Nottinghamshire, 1489 - Oxford 1556). Lutherci görüşleri benimsedi. Bir reformdan ve monarşik hakların güçlendirilmesinden yanaydı. 1533'te Canterbury başpiskoposluğuna atandı. Henry VIII'in isteği üzerine, kralın, Catherine of Aragon ile olan evliliğini iptal eden, Anne Boleyn ile olan evliliğiniyse önce onaylayan (1533), sonra geçersiz sayan (1536) kurullara başkanlık yaptı. 1539-1549 arası dinsel reformlarının başlatıcısı oldu: 1539'da, Act of six articles (Altı maddelik yasa tasarısı) ve 1549'da *Book of Common Prayer*'in ilk tasarısının düzeltimi. Bu yapıt hakkında Cranmer'in Calvin, Bucer ve Pierre Martye Vermigli ile yoğun bir yazışması oldu. Presbiteriyenliğe yönelerek Jeanne Grey yararına, Mary Tudor'un tahta geçmesini engellemeye kalkınca (1553) tutuklandı; sapkınlıkla suçlandı ve idam edildi.

CRANS-SUR-SİERRE, İsviçre'de (Valais) yaz turizmi ve kış sporları merkezi, Rhône vadisinin üst kesiminde (yüksl. 1 500 - 3 000 m).

CRANSTON, ABD'de (Rhode İsland) kent, Providence yerleşme alanının sınırları içinde; 76 060 nüf. (1990). Tekstil ve kimya sanayileri.

CRASHAW (Richard), ingiliz şair (Londra 1613 - Loreto, İtalya, 1649). Püriten bir papazın oğluydu, Cambridge'ten dinsel ayrılıkçılık nedeniyle kovuldu (1643); katolikliği benimsedikten sonra kardinal Palotta'nın sekreterliğini yaptı; 1646'da, *Steps to the Temple* ve *The Delights of the Muses* adlı yapıtlarını yayımladı. Marino' nun ve ıspanyol mistiklerinin barokçuluğundan etkilenen Crashaw, "Arzu'nun korkusuz kızı" azize Theresa'da cisimleşmiş imanın çelişkilerini yüceltti *(The Flaming Heart)*.

CRASH STOP a. (ing. sözc.). Otomatik gemilerde, makinenin durdurulmasını sağlayan, sıralı işlemleri hızlandıran ve geminin hızını kesmek için makineyi hemen tornistana geçiren acele manevra.

CRASKE (Margaret), ingiliz dansçı ve dans öğretmeni (doğm. 1898). 1920'lerde çeşitli ingiliz bale topluluklarıyla ve Rus baleleri ile sahneye çıktı. Enrico Cecchetti'nin öğrencisi olan Craske, yazdığı iki önemli kitapla Cecchetti'nin eğitim tarzını açıkladı: *The Theory and Practice of Allegro in Classical Ballet*, 1930 (Cyril W. Beaumont ile birlikte) ve *The Theory and Practice of Advanced Allegro in Classical Ballet*, 1956 (Derra de Moroda ile birlikte). 1946'da American Ballet Theatre'ın bale yöneticisi oldu. Daha sonra New York Metropolitan Opera'da ve Manhattan School of Dance'te öğretmenlik yaptı. Bir yandan da Jacob's Pillow festivali'nin yaz sınıflarında dans dersleri verdi.

CRASSATELLA a. (lat. *crassatus*, kalın' dan). Sıcak denizlerde yaşayan ikiçenetli yumuşakça cinsi. (Kretase ve özellikle de Eosen devri arazilerinde 80'i aşkın *Crassatella* türü fosiline rastlanır.)

CRASSATELLİDAE a. (lat. *crassatus* kalın'dan *crastella*, ve *eidos* görünüş'ten). İkiçenetli deniz yumuşakçaları familyası. (Kavkıları kalın, üstderili, hemen hemen üçgen biçimli, güçlü ve geniş menteşelidir, bağı bir iç çukurcukta bulunur. Devoniyen'de ortaya çıkan üyeleri, günümüz denizlerinde de çok boldur.)

CRASSOSTREA a. (lat. *crassus*, kalın, ve *ostrea*, istiridye'den). Yenebilen ikiçenetli yumuşakçaları içeren istiridye cinsi. (Başlıca türleri portekiz istiridyesi [*Crassostrea angulata*], japon istiridyesi [*C. gigas*] ve virginia istiridyesi [*C. virginica*]. Bazı Avrupa ülkelerinde ekimi yapılarak yetiştirilen bu hayvanlardan japon istiridyesi son 20-30 yıldan bu yana giderek yaygınlaşmakta ve portekiz istiridyesinden daha çok ekilmektedir.)

CRASSULACEAE a. Bot. DAMKORUĞUGİLLER familyasının bilimsel adı.

CRASSUS (Licinius) → LİCİNİUS CRASSUS.

CRATAEGUS a. (yun. *krataigos*, alıç' tan). Alıç ağacının bilimsel adı. (Crataegus çiçekleri çay gibi demlenerek yüksek tansiyona ve kalp kasılmalarına karşı ilaç olarak kullanılır; bunların, ayrıca antispazmodik olmalarının yanında kalp ritmi bozuklukları ile kalp çarpıntılarını [taşikardi] giderici özellikleri de vardır.)

CRATER, Kupa* takımyıldızının latince adı (kısalt. Crt).

CRATERELLUS a. Yazın gölgelik ve serin ağaçlıklarda yetişen yenebilir bazitli mantar.

CRATER LAKE, ABD'nin batı kesiminde (Oregon) göl, Cascade sıradağında, sarp yamaçlarının yükseklikleri 200-600 m arasında değişen çok büyük bir yanardağın krateri içinde. Bir ulusal park içinde yer almaktadır.

CRATİ, İtalya'da ırmak, Calabria'da (Cosenza ili); 89 km (havzası 2 440 km²). Birçok elektrik santralını besler.

CRATO, Brezilya'da (Ceará) kent, Araripe chapada'sının eteğinde; 39 000 nüf. Yarı-kurak bir bölgede sulamayla tropikal bitkiler yetiştiriciliği.

CRATO, Portekiz'de (Alentejo) kent, Portalegre'nin B.'sında; 4 000 nüf. Ticaret merkezi. 1160'ta Templier şövalyelerine, sonra Sancho II tarafından da Hospitaliers şövalyelerine verilen Crato'da, 1350'de Malta tarikatına bağlı bir manastır topluluğu kuruldu. Crato "prioresi" unvanı ilk olarak XVI. yy.'da kullanıldı; Crato priorelerinin en tanınmışı, 1580'de Portekiz tahtına çıkmaya kalkışan ama başaramayan dom António'dur (1531 - Paris 1595).

CRAVEİRİNHA (José), portekizce yazan mozambikli yazar (Lourenço Marques, bugün Maputo, 1922). Gazetecilik ve yazarlığı birlikte yürüttü. Caliban dergisine yazılar yazdı. Gerçeküstücü imgelerle geleneksel Afrika kalıtını bağdaştırmaya çalıştığı iki yapıt (*Chigubo*, 1964; *Karingana ua Karingana*, 1974) kaleme aldı.

CRAVEN (Danie), güney afrikalı rugby oyuncusu (Steton, Orange özerk devleti 1911). Güçlü bir orta saha oyuncusu ve yetenekli bir oyun kurucuydu. 1931-1938 arasında Springboks takımının yıldızıydı. Daha sonra Güney Afrika rugbysinin büyük yöneticisi olarak kendini kabul ettirdi ve 1970 sonrasında bu oyunun kurallarına yenilikler getirdi.

CRAW-CRAW a. (ing. sözc.). Dermatol. *Onchocerca volvulus* türünden kılcal filaryaların deri içine yerleşmesinden ileri gelen deri hastalığı. (Çok kaşıntılı olan bu deri hastalığı vücudun alt bölümlerinde yerleşir, kaşınma yüzünden deri yaraları mikrop kapabilir, ayrıca deri de kalınlaşabilir.) [Eşanl. FİLARYA UYUZU.]

CRAWFORD (Thomas), amerikalı heykelci (New York 1813 - Londra 1857). ABD'nin ilk önemli heykelcilerinden biridir. En tanınmış yapıtları, Washington'daki Capitol'ün alınlığındaki *Amerika'da uygarlığın gelişmesi* adlı alçakkabartmayla Richmond'da bulunan *Washington*'un atlı heykelidir.

CRAWFORD (İsabella Valancy), ingilizce yazan kanadalı kadın edebiyatçı (Dublin 1850 - Toronto 1887). *Old Spookeses' Pass, Malcolm's Katie and other Poems* (1884) adlı yapıtında Kanada görünümleriyle gizem duygusunu birleştirdi.

CRAWFORD (Francis Marion), amerikalı yazar (Bagni di Lucca, Toscana, 1854 -Sorrento 1909). Estetiği, çok sınırlı olmakla birlikte, seçkin eğlencelere düşkün amerikan *gentility*'sini yansıtması bakımından ilgi çekicidir. Sayısı 40'ı bulan romanlarının çoğunda, özellikle de *A Roman Singer*'de (1884) zengin çevrelerin kozmopolit yaşantısını anlatır.

CRAWFORD (Lucille LE SUEUR, **Joan** —denir), amerikalı aktris (San Antonio, Texas, 1908 - New York 1977). Meslek hayatına Billie Cassin adıyla dansöz olarak başladı, Broadway'de bir müzikli komedide *(Innocent Eyes)* oynadı, sonra 1925'te Hollywood'a çağrıldı. Filmleri arasında *Unknown* (T. Browning (1927), *Grand Hôtel* (E. Goulding, 1932), *Kadınlar* (Women) [G. Cukor, 1939], *Ömre bedel kadın* (Mildred Pierce) [M. Curtiz, 1945]. *Dişi kartal* (Johnny Guitar) [N. Ray, 1954). *Küçük bebeğe ne oldu?* (What ever happened to Baby Jane?) [R. Aldrich, 1962] sayılabilir.

CRAWL a. (ing. sözc. *to crawl*, sürünmek'ten). Birbirini izleyen, uyumlu kol ve bacak hareketleriyle vücudun ileri itildiği, karın üstünde yüzme türü.

—ANSİKL. Günümüzde serbest yüzmede tüm dünya rekorları, en hızlı yüzme stili olan crawl ile gerçekleştirilmiştir. Crawl İlkçağ'dan bu yana bilinen doğal yüzme biçimidir. Ayrıca, hemen hemen her yerde, Antiller'de, Büyük Okyanus'ta ya da Hint okyanusu'nda oturanlar tarafından uygulandığı sanılmaktadır. Crawl modern yüzme sporuna 1900'de, Solomon adalarında yetişen ve yerlilerin yüzme stilini kullanan avustralyalı Wickham kardeşler tarafından sokuldu. Kolların sudaki art arda hareketinin amacı kolun geçişi sırasında (önden arkaya) sürekli ilerletici bir etki oluşturmak ve havada dönüş sırasında (arkadan öne) adale gevşemesini sağlamaktır. Bacakların dikey düzlemdeki art arda hareketiyse yüzücünün genel dengesini sağlar ve itmeye katkıda bulunur Nefes alma bir kolun suyun içinde gittiği yolun sonunda (havada öne gelmeden tam önce), nefes vermeyse, aynı kolun su içinde bulunduğu sürede yapılır.

CRAWLEY, Büyük Britanya'da (West Sussex) kent; 77 000 nüf. Crawley İkinci Dünya savaşı'ndan sonra "yeni kent" olarak gelişti. Makine, elektrikli ve elektronik aygıtlar yapımı.

CRAXİ (Bettino), italyan siyaset adamı (Milano 1934). Milano milletvekili (1968), İtalyan sosyalist partisi başkan yardımcısı (1969). Temmuz 1976'dan beri bu partinin genel sekreteridir. Haziran 1979 da Avrupa parlamentosu'na üye seçildi. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, sürekli olarak üç yıldan fazla iktidarda kalabilen ilk kabineyi kurdu. Enflasyonu % 4'e kadar indirdi; terörü, büyük ölçüde önledi. Temsilciler meclisi'nde yapılan bir oylamada, hükümetin azınlıkta kalması üzerine istifa ettiyse de (haziran 1986), 1 ağustosta beş partiden oluşan koalisyonu yeniden kurdu. Koalisyon ortağı Hıristiyan demokrat partisi ile yapılan anlaşma uyarınca nisan 1987'de başbakanlıktan ayrıldı.

Cream, ingiliz rock topluluğu. Eric Clap-

National Portrait Gallery

Thomas **Cranmer**
Gerlach Flicke'nin bir portresinden (1546) ayrıntı
National Portrait Gallery, Londra

Presse Sports

crawl

ton (gitar), Jack Bruce (bas gitar) ve Ginger Baker'dan (davul) oluşan bu kısa ömürlü (1966-69) topluluk, hard rock ile blues'un özgün bir bireşimini ortaya koyarak, daha sonraki rock toplulukları üzerinde büyük etki bıraktı. Çalgıların, ritim çalgısı / melodi çalgısı diye ayrılmadığı ilk rock topluluğu olan Cream'in üyeleri, doğaçlama sırasında temel motife bağlı kalmaksızın, yaratıcı güçleri tükeninceye değin parçanın ruhuna işlemeye çalışır, doğaçlamaları, sıra gözetmez, birbiri üstüne bindirirlerdi. Topluluğun başlıca albümleri: *Fresh Cream* (1966), *Disraeli Gears* (1967), *Wheels of Fire* (1968), *Goodbye* (1969).

CREANGĂ (Ion), rumen yazar (Humuleşti, Neamţ bölgesi, 1839 - Iaşi 1899). *Junimea* derneği'nin üyesiydi. Bir köylü sadeliği içinde, ince ve zarif bir yazar olan Creangă rumen edebiyatında mizah ve halk bilgeliğinin en tipik temsilcisidir. Yapısı bakımından halk öykülerine benzeyen hikâyeleri *(Povestile)* ve çocukluk anıları (*Amintiri din Copilarie*, 1881-1888) kaba, ama büyük bir gerçeklik taşıyan bir kır dünyasını betimler.

Création du monde *(la)*, 1 perdelik bale. Konusunu Blaise Cendrars, müziğini Darius Milhaud, koregrafisini Johan Börlin, sahne perdesini, dekor ve kostümlerini Fernand Léger hazırladı. İlk kez 1923'te Paris'te İsveç balesi tarafından Champs-Élysées tiyatrosu'nda sahnelendi. Müziğinde caz ritimleri kullanılan ve "zenci sanatı"na duyarlı olan ilk sahne yapıtıdır.

Creature di Promèteo *(le)* [Prometheus'un yaratıkları], Salvatore Vigano'nun balesi. İlk kez 1801'de Viyana'da sahnelendi. Yapıtın müziğini, koregrafın isteği üzerine Beethoven besteledi. Vigano 1813'te, Haydn'ın *Yaratılış* adlı oratoryosundan pasajlar da katarak yeni bir versiyon düzenledi. Prometheus, gökten çalınmış ateşle, yarattığı yaratıkları (erkek ve kadın) canlandırır. Apollon zekâlarını ve duyarlıklarını uyandırır. Ölüm, onları kendi ülkesine götürmek isterse de Prometheus yaratıklarını kurtarır. —1929'da Serge Lifar kendi düzenlediği versiyonda Prometheus'u balenin baş kişisi yaptı. Oysa Vigano'nun yapıtında baş kişiler yaratıklardır.— Frederik Ashton, Beethoven'ın 200. doğum yıldönümünü kutlama töreninde sahnelenmek üzere Royal Ballet için bir versiyon düzenledi (1970).

CRÉBİLLON baba (Prosper JOLYOT DE CRAİS-BİLLON ya da DE CRÉBİLLON, —denir), fransız oyun yazarı (Dijon 1674 - Paris 1762). Klasik trajediyi barbarlık ve dehşet sahneleriyle yenileştirmeye kalkıştı, *İdoménée* (1705), *Atrée et Thyeste* (1707), *Électre* (1708), *Rhadamisthe et Zénobie* (1711) adlı yapıtlarıyla büyük bir ilgi gördü. "Corneille göğü almıştı, Racine yeri, bana da cehennem kaldı" dediği söylenir. Bu sevimli bohem, aynı zamanda Voltaire ve filozoflarla savaşan tehlikeli bir "polis sansürcüsü"ydü.

CRÉBİLLON oğul (Claude JOLYOT DE CRÉBİLLON, —denir), fransız yazar (Paris 1707 - *ay y.* 1777), Prosper Crébillon' un oğlu. Erotik anlatı ve diyalogları (*l'Écumoire* [1734]; *le Sopha* [1740]; *Ah quel conte* [1751); *la Nuit et le Moment* [1755]; *le Hasard au coin du feu* [1763]) ve mektuplaşma biçimindeki romanları, özellikle de bir çapkınlık "eğitimi"nin öyküsü olan tamamlanmamış başyapıtı. *Les Égarements du coeur et de l'esprit* (1736-1738) ile ün yaptı. Aşk söyleminin üstü kapalı sözcükleri ve cilveli konuşmalarını tema olarak alan Crébillon, kesin yasalarla kavramlara (tutku / zevk, kafa / duygu, akıl / kalp) dayalı bir kuram önerdi; ancak, sonuç olarak isteklerle duygu dünyasını düzenlemede sözcüklerin son derece yetersiz kaldıklarını belirtti. Crébillon da, babası gibi, kraliyet sansürcüsüydü.

CRÉCY-EN-PONTHIEU, Fransa'da kanton (Somme) merkezi, Maye ırmağı kıyısında, Amiens'in 50 km K.-B.'sında; 1 595 nüf. G.-B.'sında Crécy-en-Ponthieu ormanı uzanır.

26 ağustos 1346'da, Yüzyıl savaşları' nın başlangıç dönemlerinde, Fransa kralı Philippe VI'nın ordusu ile İngiltere kralı Edward III'ün ordusu Crécy-en-Ponthieu ormanında karşı karşıya geldi; ingiliz ordusunda bulunan birkaç top (Avrupa'da ilk defa top kullanılıyordu), fransız süvarileri üzerine etkili bir ateş açarak Fransızlar'ın bozguna uğramasını sağladı.

CREDİ (Lorenzo DI) → LORENZO DI CREDİ.

Crédit Lyonnais, maliyeci ve siyaset adamı Henri Germain (1824-1905) tarafından, 1863'te o güne dek iş hayatından uzak tutulan küçük tasarrufları özendirmek amacıyla, Lyon'da kurulmuş banka. Crédit Lyonnais, başlangıçta yerel bir mevduat bankasıydı. 1870 savaşı'ndan sonra sınai ve ticari işlerin finansmanına yöneldi: 1869'da 2 000 000 frank olan kıymetli evrak portföyü, 1874'te 61 000 000 franka yükseldi. Union générale'in iflası (1882) ertesinde, Henri Germain güçlüklerin üstesinden gelerek ölçülü bir siyaset güdülmesini önerdi. Bu sayede bankanın mevduatı 1895'te 846 000 000 franka ulaştı. Yüzyılın sonunda, Crédit Lyonnais' nin şube sayısı 200, 1914'te 415 idi. Savaş sırasında kesintiye uğrayan, yabancı ülkelerde şube ağı kurma çalışmasını 1920'den itibaren yeniden sürdürmeye başlayan Crédit Lyonnais, İngiltere, İsviçre, Mısır, İspanya ve Portekiz'deki şubeleriyle, İkinci Dünya savaşı öncesinde, dünyanın en büyük banka kuruluşlarından biri sayılmaktaydı.

1945'te ulusallaştırılan Crédit Lyonnais, Banque nationale de Paris'nin (B.N.P.) ardından, ikinci büyük fransiz bankasıdır. Fransa'da 3 218 şubesi, 60'tan fazla ülkeyi içine alan uluslararası bir şube ağı ve avrupalı 3 partneri —Banco di Roma, Banco Hispano Americano ve Commerzbank —sayesinde bu kıtada 4 000'i aşkın gişesi vardır.

Crédit Lyonnais, 1875 yılında, İstanbul' da bir şube açmış ve Türkiye'de çalışmalarına ara verdiği 1929 yılına değin, üçü İstanbul'da, biri İzmir'de olmak üzere, şube sayısını dörde çıkarmıştır. 1923 bunalımı nedeniyle Türkiye'den ayrılan banka, 1987'de İstanbul'da yeniden iki şube açmıştır.

Crédit suisse (alm. **Schweizerische Kreditanstalt**), 1856'da Zürich'te kurulmuş şirket. Bankacılık çalışmalarına başlar başlamaz, uluslararası bir ün kazandı. Société de banque suisse, Union de banques suisses,Banque cantonale de Zurich ve Banque populaire suisse ile birlikte, İsviçre konfederasyonu'nun beş büyük ticaret bankasından biridir. Birçok şubesi vardır.

Creditanstalt-Bankverein *(Österreichische Creditanstalt für Handel und Gewerbe)*, 1855'te kurulmuş, birçok şubesi bulunan büyük bir avusturya bankası. 1931 mayısındaki iflası, 1929 amerikan iktisadi buhranının Avrupa'daki uzantısını oluşturan bir güven ve kredi buhranının ilk belirtisi oldu. Londra ve Paris'ten uçakla getirilen altınlar da ani çöküşü önleyemedi ve olay derhal alman bankaları üzerinde etkilere yol açtı.

credo quia absurdum *(saçma olduğu, yani akıldışı olduğu için inanıyorum)*, aziz Augustinus'a yanlış olarak atfedilen, ama gerçekte Tertullianus'a ait olan (*De carne Christi*, V. bölüm) özdeyiş. Genel olarak, dinsel inancın ayırtedici niteliğinin, akılsal kanıtlara gereksinim duyulmadan inanmak olduğu anlamına gelir.

CREED (Frederick), kanadalı fizikçi (Mill Village, Nova Scotia, 1871 - Croydon, Büyük Britanya, 1957). Bir teleyazıcı yaptı.

CREEFT (José Mariano DE), ispanyol heykelci (Guadalajara 1884). Julian akademisi'nde öğrenim gördü. New York'a yerleştiği 1928 yılına değin Paris salonlarında sergiler açtı. Yeniklasik nitelikte olan çalışmalarının en önemli özelliği malzemeyi doğrudan işlemesidir.

CREEKLER, Kuzey Amerika'da eski kızılderili konfederasyonu. Dilleri natchez -muskogee dil ailesine girer. Georgia ve Alabama eyaletlerinde yaşayan Creekler ayı ve bizon avlarlar, fasulye, mısır ve kabak tarımı yaparlardı. 1898'de ABD hükümeti, Creekler'in, 1858'de hazırladıkları Anayasa'dan doğan kabile hükümetini dağıttı.

CREELER, Kuzey Amerika Kızılderilileri. Dilleri algonkin öbeğindendir. Ovalarda ve ormanlarda değişik yoğunlukta topluluklara dağılmış olarak yaşayan Creeler, geçimlerini avcılıktan (bizon, geyik), ayrıca deri ve tahta işçiliğinden sağlıyorlardı. Dıştanevli klan olarak düzenlenmiş olan topluluklarında, kayınalma zorunluydu.

CREELEY (Robert), amerikalı yazar (Arlington, Massachusetts, 1926). Romancı (*The Island*, 1963), öykücü (*The Gold Diggers*, 1954) ve denemeci (*A Quick Graph*, 1970), ve en önemlisi "etkin gerçekçilik" in (*For love*, 1962; *Words*, 1967; *The Charm*, 1968) şairidir.

CREEP a. (ing. *to creep*, sürünmek). Jeomorfol. Yerçekimi etkisiyle devingen parçacıkların birbirine göre sonsuz sayıda küçük yer değiştirmesi yüzünden toprağın yavaş yavaş akması. (Eşanl.KRİP) —ANSİKL. Creep olayı aşağıdaki nedenlerle ortaya çıkar: köklerin ve kazıcı hayvanların etkinlikleri; kimyasal aşınmanın yol açtığı madde kaybı; kurak ve nemli havaların art arda gelmesinden kaynaklanan hacim değişimleri (don ve çözülme ardışıklığı). Çok yavaş bir akma olan creep, çoğunlukla dik yamaçlardaki ağaç gövdelerinin alt kesimlerinde dirsek biçimli oluşumlara yol açar. Bu durum, sık bitki örtüsü altındaki (orman, sık çayır) yamaç biçimlenmesinin temel süreçlerinden biridir. Yamaçlar, bu biçimlenmenin etkisiyle dikliklerini koruyarak geriler.

CREİGHTON (Mandell), anglikan papaz ve tarihçi (Carlisle 1843 - Londra 1901). Peterborough, ardından Londra piskoposu oldu; 1886'da The English Historical Review'u kurdu ve dikkate değer tarihsel incelemeler yazdı.

CREİXAMS (Pedro), ispanyol ressam (Barcelona 1893 - *ay. y.* 1965). Paris okulu'una bağlı olan Creixams, portreler, peyzajlar yaptı ve kitaplar (Baudelaire, Paulhan) resimledi.

CRELLE (August Leopold), alman mühendis ve matematikçi (Eichwerder 1780 - Berlin 1855). Prusya'daki demiryollarının yapımında etkin bir rol oynadı. 1826'da, XIX. yy. büyük alman matematikçilerinin çalışmalarını yayımlayan Journal für die reine und angewandte Mathematik'i kurdu.

CREMA, İtalya'da kent, Lombardia'da, Cremona'nın K.-B.'sında, Adda ırmağının kolu Serio kıyısında; 32 700 nüf. XIII.-XIV. yy.'lardan kalma katedral ve başka anıtlar. Müze. Tarım merkezi. Makine ve tekstil sanayileri.

—Tar. Milano'nun müttefiki olan kent, 1159'da Friedrich I Barbarossa tarafından yıkıldı. 1185'te yeniden inşa edildi, 1447'de Venezia'nın egemenliği altına girdi ve Fransızlar tarafından 1509'dan 1512'ye kadar ve 1797'de işgal edildi.

CREMASTOCHİLUS a. Orta boylu, koyu renkli kınkanatlı böcek cinsi. (Tropikal ve yarıtropikal bölgelerde bulunur. Geceleri dolaşır. Larvasıyla birlikte, karıncaların ve termitlerin yuvalarında yaşar. Kınkanatlılar takımı *Cetoniidae* familyası.)

CREMASTOGASTER a. (yun. *kremastos*, asılmış ve *gaster*, karın, mide'den).

Yassı, genellikle siyah, yürek biçimi karınlı, kırmızı kafalı küçük karıncaları içeren cins. (*Myrmicidae* familyası.)

—ANSİKL. Birçok türü yerkürenin sıcak bölgelerinde yaşayan *Cremastogaster* cinsi, başlarının üstünden kıvrılabilen karınlarının devingenliğiyle dikkati çeker. Bu karıncalar tedirgin edildiklerinde, zehirlerini çıkarırlar ve düşmanlarını bu zehirle örterler. *Cremastogaster scutellaris* ağaç gövdelerinde yuva yapar. Bazı türler bir akasyanın *(Acacia sphaerocephala)* dokusunda yaşar ve burada *Lycaenidae* familyasından çeşitli kelebeklerin tırtıllarını besler; *Cremastogaster* larvalarını ve nemflerini yemelerine karşın, bu tırtılların çıkardıkları salgıları çok seven *Cremastogaster*'ler sözkonusu zararlara katlanırlar.

CREMER (Jacobus Jan), hollandalı yazar (Arnhem 1827 - Lahey 1880). Kır yaşamı üzerine roman ve öyküler (*Scènes villageoises au pays de la Gueldre* [fr. çev.], 1853-1856) ve çocukların çalıştırılmasına karşı çıkan kitaplar (*Anna Rooze*, 1868) yazdı.

CREMER (*sir* William Randal), ingiliz barışçı militan (Fareham, Wiltshire, 1838 - Londra 1908). Dülgerdi. Uluslararası işçi birliği Britanya bölümü sekreteri oldu, ama bu örgütü yeterince barışçı bulmadığı için Cenevre konferansı sırasında bu görevden çekildi (1866). 1870-71'de tarafsızlığı savunmak için bir işçi komitesi kurdu, bu komite sonradan *Workmen's Peace Association*'a dönüştü. Cremer, ayrıca *İnterparliamentary Union* (1888) ve *International Arbitration League*'i kurdu (Nobel barış ödülü, 1903).

CREMER (Jan), hollandalı gazeteci ve yazar (Enschede 1940). *Moi Jan Cremer* (fr. çev., 1964-1967) adlı yapıtındaki teşhircilik merakı özyaşamöyküsel anlatılarında da görülür: *Made in USA*, 1969; *le Corps taciturne* (fr. çev.), 1978.

CRÉMİEUX (Benjamin), fransız yazar (Narbonne 1888 - Buchenwald'de sürgünde 1944). Pirandello'yu çevirdi, edebi denemeler (*İnquiétude et Reconstruction*, 1931) yazdı; romanları da (*le Premier de la classe*) [1921] vardır.

CREMONA, İtalya'da il merkezi kent, Lombardia'da, Po kıyısında; 77 000 nüf. (1989). Bir tarım bölgesinin merkezi olan Cremona'da sanayi (besin, tekstil, makine sanayileri) de gelişmiştir. —Uluslararası lavta okulu. —*Cremona ili*, 1 770 km²; 328 000 nüf. (1989). Po, Adda ve Oglio ırmakları arasında, çok verimli bir bölgede (tahıl, keten, çayırlar) uzanır.

Cremona katedrali'nin cephesi (XII. yy. - XV. yy. sonu)

• TARİH. Cisalpina'da bir Galya kenti olan Cremona, İ.Ö. 218'de bir latin kolonisi haline geldi. Gotlar ve daha başka topluluklar tarafından yağmalandı. VII. yy.'da Lombardlar tarafından yeniden kuruldu. XI. yy.'ın sonunda komüne dönüştü ve welfelerle ghibellinolar arasındaki savaşlardan büyük zarar gördü. Milano dukalığına katıldı ve İspanya Veraset savaşı sırasında Fransızlar tarafından işgal edildi (1702), ama Avusturya'da kaldı. 1796'da ve 1800'de yine Fransızlar'ın işgaline uğradı ve Yukarı Po'nun *dépt.* merkezi oldu. 1814-1859 arasında yeniden Avusturya egemenliğine kaldı.

• GÜZEL SANATLAR. Cremona XII. yy. ile XVI. yy. sonu arasında parlak bir sanat merkeziydi. Komün alanı, çeşitli yapıların dengeli biçimde yükseldiği anıtsal bir merkeze dönüştü, yapımına roman sanatı döneminde başlanılan katedral (1506 -1522 arasında B.Boccaccino ile il Romanino ve il Pordenone'nin yaptıkları freskler) ve yüksek çan kulesi ya da *Torrazzo* (XIII. yy.), yapımına 1167'de başlanmış olan sekizgen planlı vaftizhane, yapımına 1206'da başlanan komün sarayı ve *Loggia dei Militi* (1292). Rönesans özellikle verimli bir dönem oldu, birçok kilise (yapımına 1463'te başlanan S.Sigismondo; sekizgen planlı İsa'nın dirilişi *Tempietto*'su, 1503; katedralin cephesinin elden geçirilmesi, S. Pietro al Po, 1563-1569) ve saraylar (pişmiş topraktan süslemeleri olan Fodri ve Stanga; Raimondi, 1496; Affaitati, 1563). Komün müzesi: özellikle Cremon okulu sanatçılarının (Bembolar, B. Boccaccino, Campiler, vb.) tabloları; arkeolojik yapıtlar. Cremona, XVI. yy.'dan başlayarak müzik tarihinde önemli rol oynadı. Monteverdi ve ünlü çalgı yapımcıları (Amatiler, Guarneriler, Stradivarius) burada doğup yaşadılar.

CREMONA (Antonio Luigi), italyan matematikçi (Pavia 1830 - Roma 1903). Grafik statiğin yaratıcısı. 1860'ta Bologna Üniversitesi'ne, sonra 1866'da Milano Politeknik enstitüsü'ne yüksek geometri profesörü olarak atandı. 1873'te Roma Mühendislik politeknik okulu'nun müdürlüğüne getirildi. İtalyan cebirsel geometri okulunun üyesiydi; 3. derece cebirsel yüzeyleri inceledi ve çiftoranlı cebirsel dönüşümlerin genel bir kuramını hazırladı. 1897'de Senato başkan yardımcısı, 1898'de milli eğitim bakanı oldu. Yapıtları: *İntroduzione ad una teoria geometrica delle curve piane* (Düzlemsel eğrilerin geometri kuramına giriş) [1862]; *Le figure reciproche della statica grafica* (Statik grafiğin ters şekilleri) [1872]; *Elementi di geometria proiettiva* (İzdüşümsel geometri öğeleri) [1873]; *Elementi di calcolo grafico* (Grafik hesap öğeleri) [1874].

CREMONİNİ (Cesare), italyan filozof (Cento, Modena dukalığı, 1550'ye doğr. - Padova 1631). Önce Ferrara'da, sonra Padova'da dersler verdi; bu derslerde anlattıklarını *Cursus philosophicus* (Felsefe dersleri) adlı kitabında topladı ve büyük bir ün kazandı. Cremonini, bir Aristoteles yorumcusuydu; ona göre, tüm bilgiler tümevarım yoluyla elde ediliyordu; Tanrı, dünyanın özlemini duyduğu mutlak'ı temsil ediyordu ve bedenden ayrılmaz olan ruh ölümlüydü. Bu sonuncu görüş, Kilise' nin Cremonini'ye düşman olmasına yol açtı.

CREMONİNİ (Leonardo), italyan ressam (Bologna 1925). 1951'de Paris'e yerleşti. Sanatında, organik, mineral ve bitkisel alanları birleştiren bir anlatımcılıktan, gerçekçilikle düşsellik, gündelik evrenle bilinçaltı arasındaki ilişkilerin derinleştirilmesine doğru bir gelişme oldu. 60'lı yıllarda şiddet olayının bilincine varması, resimlerine, pırıltılı bir ışıkla yumuşatmaya çalıştığı, koyu ve keskin renklerin, özellikle de kırmızının egemenliğinde gergin bir hava verdi (*İç savaşın parçalayıp dağıttıkları*, 1961). Birtakım alışılmış konuları (sokaklar, apartman daireleri, meydanlar, trenler, plajlar vb.) gövde parçaları, dekor elemanları, ayna yansıtmaları ve birtakım simgesel motiflerin tekrarıyla bir çeşit kâbusa dönüştürerek, insanın yalnızlığını, saldırganlığı ve baskı altında tutulan arzuların zorbalığını dile getirdi (*Duyular ve nesneler*, 1968).

Leonardo **Cremonini**
Tablo ve dikizci (1970-71)
tempera ve tuval üzerine yağlıboya
özel kol.

CREMUTİUS CORDUS (Aulus), romalı senatör ve tarihçi (öl. İ.S. 25). Eleştirdiği Seianus tarafından, imparatora hakaret iddiasıyla Tiberius'a ihbar edildi. Hüküm giyeceğini anlayan Cordus, aç kalarak intihar etti.

CRENATULA a. Yapraklı, ince kavkılı ikiçenetli yumuşakça cinsi. (Çenetleri hemen hemen birbirine eşit ve düzensizdir. Kızıldeniz ve Hint okyanusu'nda süngerlerin içinde yaşar. *İsognomonidae* familyası. Üçüncü Zaman arazilerinden başlayarak fosillerine rastlanır)

CREOPHİLUS a. (yun. *kreas*, et, ve *philos*, dost'tan). İri bedenli, güçlü altçeneli, elitraları ve karnı kadifemsi kurşuni şeritlerle dolu kısakanatlıböcek cinsi. (*Creophilus* cinsi üyeleri cesetlerin üstünde yaşar ve burada bulunan sinek larvalarını yer. Parlak siyah ve külrengi kurşuni renkli bir türü Eski ve Yeni Dünya'ya yayılmıştır. Kınkanatlılar takımı, kısakanatlıböcekgiller familyası.)

CREPAX (Guido), italyan çizgi roman ressamı (Milano 1933). Meslekten mimar, reklam grafikçisi ve çizgi roman yapımcısı. Özelliği, kurgularındaki büyük dinamizmdir (bol miktarda ara görüntüler, yakın çekimler, alttan görüşler). Çok ayrıntılı ve ince bir çizimle desteklenen bu özellik, Crepax'ın erotik yapımlarında (*O'nun hikâyesi* 1975) ve tarihsel anlatılarında *(Pskov'lu adam)* da görülür.

CREPİDODERA a. (yun. *krepis*, *-idos*, ayakkabı, ve *dere*, boyun'dan). Benekli elitralı yaprak böceği cinsi.

CREPİDULA a. (küçük sandal ayakkabı anlamında lat. sözc.). Sıcak ve ılıman denizlerde (Amerika, Afrika, Hindistan, Avustralya, Batı Avrupa) kayaçlara ya da ölü kavkılara tutunarak yaşayan, sarmal olmayan öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (Genellikle kabuğu üstünde, tutunduğu nesnenin süslerinin aynını kendi bedeninde oluşturur. Üst

üstten görünüş

alttan görünüş

crepidula
(Crepidula fornicata)

Giuseppe Maria Crespi
Günlük yaşamdan sahne (1707-1709)
Uffizi müzesi, Floransa

Kretase dönemi tabakalarından başlayarak fosillerine rastlanan *Crepidula* cinsi üyeleri, istiridyelerle aynı yiyecekleri paylaşır ve istiridye yetiştiricilerince zararlı sayılır. *Calyptraeidae* familyası.)

CREPUSCOLARİSMO a. (ital. sözc.). Ed. XX. yy. başında, aralarında özellikle G. Gozzano, S. Corazzini, M. Moretti, F. Martini, C. Govoni'nin bulunduğu bir italyan şairler topluluğunu belirten edebiyat eleştirisi terimi. Topluluğun ayırtedici özelliği, üyelerinin ortak beğenileri, aynı yazarların (Laforgue, Maeterlinck, F. Jammes) etkisinde kalmaları, D'Annunzio'nun tumturaklı anlatımından ve Pascoli'nin kırsal ilkelciliğinden kurtulmak istemeleridir.

Crépy-en-Laonnois antlaşması, 18 eylül 1544'te, François I ile Karl V arasında, Crépy'de (bugün Laon'un kuzey-batı'sında, Aisne'in komünü) imzalanan antlaşma. Bu antlaşma, Orléans dükü ve François I'in ikinci oğlu olan Charles'ın, ya drahoma olarak Hollanda ve Franche-Comté'yi getirecek olan Karl V'in kızıyla, ya da drahoması Milano bölgesi olan, imparatorun erkek kardeşi Ferdinand'ın kızlarından biriyle evlenmesini öngörüyordu. Buna karşılık, François I, Flandre ve Artois üzerindeki metbuluğundan vazgeçiyor ve Piemonte ve Savoia'yı bırakıyordu; Karl V ise Bourgogne'dan vazgeçiyordu. İki taraf ayrıca Türkler'e karşı mücadele etmek ve dinsel birliği yeniden sağlamak konusunda da anlaşacaklarına dair söz veriyorlardı. Bu antlaşma, 1545'te Orléans dükünün ölümüyle geçerliğini yitirdi.

CRÉQUİ (Charles I DE BLANCHEFORT, *sire* DE), Poix prensi ve Lesdiguières dükü (1578'e doğr. - Crema 1638). Créquy (bugün Pas-de-Calais'de komün) asıllı bir aileden gelen C. Créqui, Savoia düküne karşı düzenlenen sefere (1597-1599) katıldı. Dauphiné lieutenant général'i (1610), oldu ve Saint-Jean-d'Angély'yi aldıktan (1621) sonra Fransa mareşalliğine getirildi. Roma (1633) ve Venedik'te (1634) büyükelçilik yaptı.

CRÉQUİ (François DE BLANCHEFORT, *—markisi*), Fransa mareşali (1629 - Paris 1687), Charles'ın kardeşi. 1655'te tümgeneral oldu, Turenne'in emrinde Flandre seferini düzenledi (1655-1658). Fransa mareşalliğine yükseltildi (1668), 1670'te Lorraine'i işgal etti, 1677'de Freiburg İm Breisgau'yu ele geçirdi. 1679'da Kuzey Almanya'da Brandenburg seçicisi Friedrich Wilhelm'in birlikleriyle savaştı ve Oldenburg kontluğu'nu işgal ederek danimarkalı Christian V'i Fontainebleau antlaşması'nı imzalamak zorunda bıraktı. 1684'te Lüksemburg'u ele geçirdi.

CRERAR (Henry Duncan Graham), kanadalı general (Hamilton, Ontario, 1888 - Ottawa 1965). 1910'da topçu subayı oldu, Birinci Dünya savaşı'na katıldı. 1935-1938 arasında Kanada genelkurmayında harekât bürosu başkanlığı yapan Crerar, 1940'ta genelkurmay başkanlığına atandı. 1943'te Sicilya'da ve İtalya'da, Kanada I. ordusunun komutanlığını yaptı, ertesi yıl İngiltere'deki Kanada I. ordusunun başına getirildi. Normandiya çıkarması'ndan sonra, müttefik kuvvetlerinin sol kanadını oluşturdu; 1944'te Dieppe'i, ardından Escaut halicini ve Hollanda'yı kurtardı.

CRES, ital **Cherso,** Adriya denizinde Hırvatistan'a bağlı ada; 404 km^2; 3 500 nüf. Balıkçılık. Meyvecilik. *—Cres* limanı adanın batı kıyısındadır.

CRESCAS (Hasdaï), ispanyalı yahudi filozof (Barcelona 1340'a doğr. - Zaragoza 1412 ?). *Or Adonay* ("Tanrı Işığı") adlı yapıtında, İbni Meymun ve Levi ben Gerşon'un (Gersonides) [1288-1344] görüşlerine karşı çıktı; tanrı duygusunu, anlıkçılığın her türünden arındırmaya çalıştı ve tam anlamıyla özgür bir iradeyi savunanların görüşünü çürütmeye çalıştı.

CRESCENDO be. (ital. sözc.; "artırmak" anlamındaki *crescere*'den). Müz. Seslerin şiddetini derece derece artırmak gerektiğini belirten terim.

◆ a. Müz. Crescendo icra edilmesi gereken bir dizi nota.

CRESCENTİUS ya da **CENCİUS,** Romalılar'ın patriciusu (öl. Roma 984); Genç Theodora'nın oğlu olduğu sanılır. İmparatora karşı olan birliğin önderiydi. 974'te başını çektiği ayaklanma sonunda, papa Benedictus VI'yı Laterano sarayı'ndan attırdı, birkaç gün sonra boğdurdu ve kardinal Franco'yu, Bonifatius VII adıyla papalığa getirdi. Ne var ki, imparatorluk yanlılarının tepkisi karşısında İstanbul'a sığınmak zorunda kaldı. 984'te Crescentius, geri dönen Bonifatius VII'ye, Papalık tahtına geçmesi için yardımcı oldu.

CRESCENTİUS II (Johannes), romalı patricius (öl. Roma 998), Crescentius I'in oğlu. İmparatorluğa karşı çıktı, papa Johannes XV'i gözetime aldı (985-996), ancak papa kaçtı, Roma'ya döndü ve orada öldü. Otto III Roma'ya gelince (996) Crescentius bir kenara itildi, fakat Germenler'in gitmesinden sonra, Johannes XV'in yerine geçen (996) papa Gregorius V'in üzerine yürüdü ve papayı kaçmak zorunda bıraktı. Roma patriciusu ve konsülü olunca Johannes XVI'yı Papalık tahtına oturttu. Otto III 998'de İtalya'ya dönünce, Crescentius'un boynu vuruldu.

CRESCENZİ (Pietro DE), italyan tarımbilimci (Bologna 1230 - *ay. y.* 1320 ya da 1321). Çeşitli tarım yöntemlerini inceleyerek İtalya'yı bir baştan bir başa dolaştı ve *Opus ruralium commodorum* adı altında, dikkate değer bir tarımsal ekonomi kitabı yazdı; bu kitap, 1305'te kaleme alınmış ve 1471'de yayımlanmıştır.

CRESCİMBENİ (Giovanni Mario), italyan yazar (Macerata 1663 - Roma 1728). Accademia degli arcadi'nin ilk yazman-başkanı *(custode)*, şair (*Arcadia*, 1709), özellikle de edebiyat tarihçisidir (*Istoria della volgar poesia* [İtalyan halk şiiri tarihi], 1698).

CRESEİS a. Hemen hemen bütün sıcak denizlerin orta sularında yaşayan, arttansolungaçlı, karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (*Cavoloniidae* familyası.)

CRESPİ (Giovanni Battista), **il Cerano** denir, italyan ressam (Cerano, Novara, 1575'e doğr. - Milano 1632). Roma ve Venedik'te çalıştıktan sonra Milano'ya yerleşti, burada Akademi'nin müdürlüğünü yaptı. Aziz Carlo Borromeo'nun (1602-1610, Milano duomosu) hayatını ve mucizelerini çizdiği tuvallerinde doğaüstü bir kronikçi olarak ortaya çıkar; sanatı, manierismo, Bologna okulunun yalınlığı ve Tintoretto'nun karşıtlıklarından oluşmuştur.

CRESPİ (Daniele), italyan ressam (Busto Arsizio 1600'e doğr - Milano 1630). Cerano'nun akrabası ve öğrencisi olduğu sanılır, onun dokunaklı ve dramatik üslubundan yola çıkarak, kimi kez Zurbarán'ın üslubuna yaklaşan, daha dingin ve daha doğal bir anlatımı vardı (*Aziz Carlo Borromeo'nun akşam yemeği*, S. Maria della Passione, Milano; *Benedikten yaşamından sahneler,* certosa di Garegnano'nun freskleri, Milano, 1629).

CRESPİ (Giuseppe Maria), **lo Spagnolo** denir, italyan ressam ve gravürcü (Bologna 1665 - *ay. y.* 1747). Cignani'nin öğrencisiydi. Carracci'leri taklit etti, Correggio, J. Bassano ve hollanda resminden etkilendi. Işığın etkileri üzerinde araştırmalar yaptı, ama daha çok doğalcılığa eğilim gösterdi. Çeşitli portrelerin yanı sıra *Poggio a Caiano fuarı* (Uffizi), *Yedi kutsama* (1712'ye doğr., Dresden müzesi), *Pire ayıklayan kadın* (Uffizi ve Louvre), *Bohemya kraliçesinin günah çıkarması* (Torino) adlı tabloları yaptı. — Oğlu LUIGI (Bologna 1709 - *ay. y.* 1779), katedral meclisi üyesiydi, özellikle eleştirmenlik

Scala

Giuseppe Maria Crespi
Günlük yaşamdan sahne
Bologna pinakoteki

yapıtı: Malvasia'nın *Felsina pittrice* adlı yapıtına devam etti.

CRESPO (Joaquin), venezuelalı devlet adamı (Miranda eyaleti ? 1841 - Aconcagua yakınında 1898). Başkan Guzmán Blanco'nun dostu olan Crespo, savaş ve donanma bakanlığına getirildi ve iktisadi kalkınmada Blanco'nun en etkin yardımcısı oldu. 1884'te Venezuela cumhurbaşkanlığına getirildi, ülkeyi 1886'da yerini alacak olan Blanco'nun talimatlarına göre yönetti. Yeniden cumhurbaşkanı oldu (1892-1898), kendisine halef olarak general İ. Andrade'yi seçti. Askeri bir ayaklanma sırasında, çarpışırken öldü.

CRESSENT (Charles), fransız marangoz (Amiens 1685 - Paris 1768). Genç yaşta Paris'e gitti. 1714'te Saint-Luc akademisi'ne seçildi, 1719'da kral naibi Orléans dükünün marangozu unvanını aldı. Mobilyalara kendi döktüğü tunç heykelleri uygulamasıyla ün kazandı. Yapıtları arasında, üstünde kral naibinin oğlu Louis d'Orléans'ın bronz bir büstü bulunan madalya dolabı, Louvre müzesi'nde işlemesiz bir çalışma masası, bir konsol, iki dolap ve çerçeveli bir duvar saati sayılabilir.

Cressent: üstünde Louis d'Orléans'ın tunçtan büstü bulunan pelesenk ağacından madalya dolabı (*B.N., Paris*)

B.N., Paris

CRESSON (Edith), fransız kadın siyasetçi (Boulogne-Billancourt 1934). Yüksek ticaret ve iktisat okulu'nu bitirdi. 1965'te sosyalist harekete katıldı. 1977'de Thuré, 1987'de Châtellerault belediye başkanı oldu. 1981-82 arası tarım bakanı, 1983-84 arası dış ticaret ve turizm, 1984-86 arası sanayi ve dış ticaret, 1988-90 arası Avrupa işlerinden sorumlu bakan olarak kabinede yer aldı. Mayıs 1991'de Mitterand tarafından başbakanlık görevine atandı ve Fransa'nın ilk kadın başbakanı oldu. Bu görevi nisan 1992'ye kadar sürdürdü.

CRESTİ (Domenico), **Il Passignano** denir, italyan ressam ve dekoratör (Floransa 1560 - *ay. y.* 1636). Roma, Venedik ve Floransa'da çalıştı. Floransa resim akademisi'nin baş ustası oldu. Cigoli ile birlikte, Floransa resim sanatına yenilik getirmiş sanatçılardan biridir (*Vaftizci Yahya'nın vaazı*, S. Michele Visdomini kilisesi).

CRESTON (Paul), amerikalı besteci ve orgcu (New York 1906). Kendi kendini yetiştirdi. Betimsellikten uzak, özel bir ritim ve makam anlayışını yansıtan yapıtlar besteledi: 5 senfoni (3 no'lusu gregorius motifleri üzerine), konçertolar (saksofon, marimba, piyano, trombon için), senfonik şiirler (*Threnody,* 1938), *Missa pro defunctis* (1938). Bir oratoryo (*The Prophecy of Isaias,* 1961) ve bir *Rapsodi* (1976).

CRESWELL EVRESİ a. (Worksop yakınındaki *Creswell* sıradağlarındaki mağaraların adından). Büyük Britanya'da Üst Yontmataş döneminden kalma tarım fasiyesi. (Creswell evresi, Fransa'daki Üst Madeleine ve Almanya'daki Hamburg dönemleriyle eşzamanlıdır: İ.Ö. X. binyıl. Creswell evresi sanayisinin başlıca özelliği, rengeyiği boynuzundan yapılmış 1 ya da 2 dizi çıkıntı içeren zıpkınlar, delikli iğneler, Azil devrinde yapılanlara benzeyen sivri uçlu aletler.)

CRÉTEIL, Fransa'da *département* (Val-de-Marne) merkezi, Marne kıyısında; 82 000 nüf. (1991). Üniversite. Makine ve elektrikli gereçler sanayisi.

CRETİ (Donato), italyan ressam (Cremona 1671 - Bologna 1749). Hüzünlü tablolarıyla (*Nymphe'lerin balosu,* Roma, Venedik sarayı) adeta bologna'lı bir Watteau gibidir. Eşsiz mavi renkleriyle haklı olarak ün yapmıştır.

CREUSE, Fransa'da (Limousin bölgesi) *département;* 5 559 km²; 131 349 nüf. (1991). Merkezi *Guéret.* İki *arrondissement*'ı vardır: Guéret, Aubusson. Büyük bölümü tepeler üzerinde yer alan *département*, yaklaşık olarak eski yukarı Marche'ı içermektedir. Creuse'ün ekonomisi daha çok tarıma (has buğday), sığır ve davar yetiştiriciliğine dayanır. İkinci, üçüncü kesim etkinlikleri azdır.

CREUSE, Fransa'da ırmak, Massif central'ın K.'inde; Vienne'ın kolu; 255 km.

CREUSOT, Fransa'da kanton (Saône-et-Loire) merkezi; 29 230 nüf. (1991).

XIX. yy. sonunda, ülkenin doğu kesimindeki demir-çelik üreticileriyle döküm konusunda rekabet edemeyen Schneider şirketi ince metalürjiye, özel çelik üretimine yöneldi ve bu dallar *Creusot-Loire*'ın uzmanlık alanı oldu. Çalışan nüfusun yarısına yakını, dökümcülük ve metal işleme (özellikle nükleer santralların parçaları) kesimindedir.

Creusot-Loire, 1970'te kurulan fransız anonim şirketi; şirket metalürji alanında özel çelik, makine ve nükleer donanım üretiminde uzmanlaşmıştır. Creusot-Loire şirketi, Fransa'da 50 fabrikası bulunan 60 şirketlik bir grubun temelini oluşturur. Satışlarının % 50'si dışsatımla gerçekleşir.

CREUTZ (Gustaf Philip, *kont*), isveçli şair ve diplomat (Anjala, Finlandiya, 1731 - Stockholm 1785). Gustaf III'ün kişisel dostuydu; Paris büyükelçiliği (1767-1783) ve hükümet başkanlığı (1783) yaptı. "Düşünce mimarları" adlı edebi topluluğun en parlak üyelerinden biriydi. Şiirler (*Sommarkväde,* 1756) ve kadın psikolojisini çözümlemedeki ustalığını ortaya koyan *Atis och Camilla* (1761) adlı manzum bir roman yazdı.

Creutzfeldt-Jakob hastalığı. Nörol Piramidal ve ekstrapiramidal sinir merkezlerindeki bozukluklardan doğan bir bunama ile çoğu zaman bir beyincik sendromu ve bir amiyotrofinin birlikte görüldüğü hastalık. (Bu hastalık orta yaşlara doğru ortaya çıkar ve birkaç ayda ölümle sonuçlanır. Anatomik bozukluklar özellikle mikroskobik çaptadır; alın şakak bölgelerinde astrositlerde belirgin şekilde ve önemli ölçüde seyrelme vardır. Creutzfeldt-Jakob hastalığı günümüzde yavaş virüs hastalıkları arasında sayılmaktadır.

CREUZ (Friedrich Karl Kasimir, *baron* VON), alman yazar ve filozof (Bad Homburg 1724 - *ay. y.* 1770). *Der Sterbende Seneca* (1754) adlı bir trajedisi vardır. Ayrıca, odlar, şarkılar (1750), ruh üzerine bir deneme (1753) ve Montesquieu'nün *Kanunların ruhu üzerine* (Esprit des Lois) [1766] adlı yapıtını eleştiren bir kitap yazmıştır.

CREUZER (Friedrich), alman bilgin ve filolog (Marburg 1771 - Heidelberg 1858). Heidelberg Üniversitesi'nde tarih ve filoloji profesörlüğü yaptı (1804-1845). Değerli bir filolog olduğu kadar antikçağ efsanelerinin yorumcusuydu. *Symbolik und Mythologie der alten Völker besonders der Griechen* (Antikçağ halklarında, özellikle Yunanlılar'da mitoloji ve simgecilik) [1810-1812] adlı önemli bir yapıtı vardır. D... yapıtı, *Dionysus seu Commentat... de rerum bacchicarum orphicarum... bus et causis* (Bacchus ile Orpheu... a... şkın şeylerin kökenleri ve nedenleri üstüne yorumlar) [1808] adını taşır. Ayrıca, yunan sanatı, Homeros ve Hesiodos, Roma antikçağı, vb. üzerine kitaplar yazmıştır. Plotinos'un yapıtlarının bir basımını yaptı (1835). Yapıtları, Schelling ve Hegel'i derinden etkilemiştir. *Heidelberger Jahrbücher*'ın kurucusudur.

CRÈVECOEUR (Philippe DE), Fransa mareşali (1418'e doğr. - L'Arbresle 1494). Atak Charles'ın gözdesiydi, Picardie ve Artois'da Louis XI'in ordularına karşı savaştı. Atak Charles'ın ölümünden sonra Commynes'in aracılığıyla Fransa kralının hizmetine girdi. Arras (1482) ve Etaples (1492) antlaşmalarının imzalanmasında önemli rol oynadı ve Charles VIII tarafından Fransa mareşalliğine atandı (1483).

CREVEL (René), fransız yazar (Paris 1900 - *ay. y.* 1935). Dadacılığa yakındı; biraz duraksadıktan sonra, sanat yaratıcılığıyla devrimci eylemi uzlaştırma isterciyle canlandırdığı gerçeküstücülüğe bağlandı. Umutsuzlukla başkaldırıyı gerçeküstü öykünün temeli yaptı (*Détours* [1924]; *Mon corps et moi* [1926]; *la Mort difficile,* [1926]; *Babylone* [1927]; *Êtes-vous fous?* [1929]; *Les Pieds dans le plat* [1933]) ve burjuvaziye karşı saldırılarını marxçılıkla psikanalizi irdelediği denemelerde geliştirdi (*l'Esprit contre la raison* [Mantığa karşı ruh], 1927; *le Clavecin de Diderot* [Diderot'nun klavseni], 1932). Aragon'a karşı *Paillasse* (Maskara) [1933] beyannamesini imzaladığı için Komünist partisi'nden çıkarıldı, daha sonra partiyle barıştı, fakat Troçki'nin partiden uzaklaştırılmasına karşı koydu. Gerçeküstücülükle komünizmi bağdaştırmaktan umudu kesti; ağır hastayken ve birinci yazarlar kongresinden hemen önce intihar etti.

Edith **Cresson**

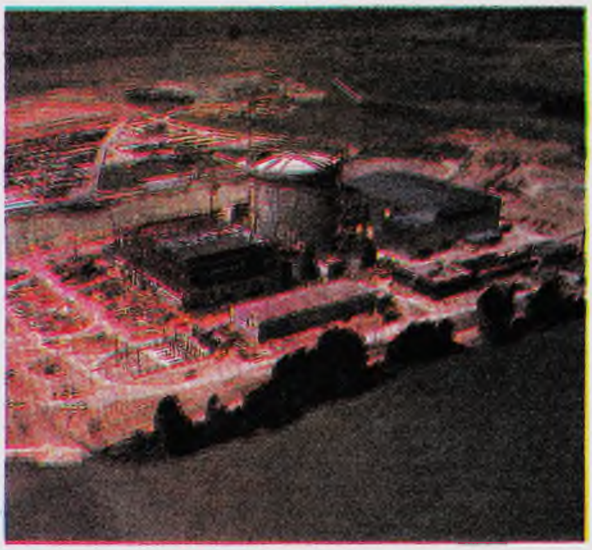
CREVİLLENTE, İspanya'da (Murcia ili) kent, Alicante'nin G.-B.'sında; 17 000 nüf. Hasır ve halı dokumacılığı.

CREWE, Büyük Britanya'da (Cheshire) kent; 48 000 nüf. Demiryolu gereçleri yapımı. Otomobil sanayisi.

Creys-Malville, Fransa'da, İsere *département*'ında *Creys-et-Pusignieu* komünü merkezinin K.'inde, Malville'de, Rhône'un sol kıyısında kurulan nükleer santral. Fransa'nın hızlı nötronla çalışan ilk büyük elektronükleer santralıdır. Santralı birçok Avrupa ülkesinin elektrik üreticilerinden oluşan NERSA şirketi kurdu.

Bk. resim sayfa 2488

Şirkete katılan ülkeler şunlardır: Fransa (EDF), İtalya (ENEL), Belçika, Hollanda, Almanya ve İngiltere. Anaparanın % 51'ini EDF, % 33'ünü ENEL ve % 16'sını öteki ülkeler sağlamıştır. Yapımına 1977'de başlanan santral, 1984'te 1 200 MW'lık bir güç'le hizmete girmiştir.

Brigaud-Soldei- Photothèque E. D. F.

Creys-Malville santralı inşa halindeyken

Crispi, Bismarck ve Tisza Üçlü ittifak'ın yenilenmesi üzerine karikatür *Fischietto*'dan alıntı gravür (22 mart 1890)

Lauros-Giraudon

CRİBWORK a. (ing. sözc.). Dayanıklı ancak kazılabilir bir arazideki yanaşma yapısının temelini oluşturan öğe. (Bu öğe batırıldıktan sonra küçük taşlarla doldurulan, altı açık tahta bir kasadır. Çoğunlukla bu kasa üstüne, palamar bağlama yerleri bulunan ve yerinde örülen basamaklı küçük bir duvar yapılır.)

CRİCCİETH, Büyük Britanya'da sayfiye merkezi, Wales ülkesi'nin kuzey-batı kesiminde, Cardigan koyu kıyısında; 1 500 nüf. XIII. yy.'da yapılmış bir hisarın yıkıntıları.

CRİCETİDAE a. Zool. CIRLAKSIÇANGİLLER familyasının bilimsel adı.

CRİCHTON (James), iskoçyalı hümanist (Eliock, Dumfries kontluğu, 1560 - Mantova 1582). Sir Thomas Urquhart'ın ideal iskoçyalı olarak tanıtıp övdüğü (*Discovery of a Moste Excellent Jewell* [Olağanüstü bir cevherin keşfi], 1652) Crichton, Avrupa ve özellikle İtalya'yı dolaştı ve bu ülkede öldürüldü.

CRİCK (Francis Harry COMPTON), ingiliz biyolog (Northampton 1916). 1940-1947 arasında ingiliz kraliyet donanmasında görev yaptı; sonra çeşitli amerikan ve ingiliz araştırma merkezlerinde çalıştı. 1962'de, nükleik asitlerin yapısı üzerindeki çalışmalarından dolayı, James D. Watson ve Maurice H.F. Wilkins ile birlikte Nobel tıp ve fizloyoji ödülü'nü kazandı. 1953 başlarında, Wilkins ve Rosalind Franklin'in X ışınları sayesinde kırınım yoluyla elde ettikleri ADN kristallerinin fotoğrafları, ADN'nin bir sarmal olduğunu gösteriyordu. Watson ve Crick, ADN'nin kalıtsal bir yapı için gerekli olan üç önsel koşulu yerine getirdiğini kanıtladılar. Bu üç koşul şunlardır: kendisine benzer bireyler üretebilmek; değişinimlere uğrayabilmek; bir bilgiyi içinde muhafaza edebilmek. Bu yapı, 1953'ten bu yana büyük ölçüde doğrulandı ve genetiğin kodu pratik olarak çözüldü. Bu kodun dayandığı temel ilke, üç öğeli birimlerden oluştuğu ilkesidir. Crick, bu ilkeyi ilk kanıtlayanlardan biridir.

CRİCOTOPUS a. (yun. *krikotos,* halkayla süslü ve *pus, podos,* ayak'tan). Bataklıklarda ve nemli yerlerde çok yaygın küçük sinekleri içeren cins. (Titreksinekgiller familyası.)

CRİEFF, Büyük Britanya'da kent, İskoçya'da, Grampian dağlarının kenarında; 5 700 nüf. Sayfiye merkezi. Yakınındaki *Drummond Castle*'da (büyük ölçüde onarım görmüştür; bahçeler) Mary Stuart oturmuştu.

Crigler-Najjar hastalığı ya da **sendromu.** Çekinik genlerle geçen ve karaciğerin glukuronit bilirübin yapamamasından ileri gelen kalıtımsal hastalık. (Çok ender görülür ve amerikalı çocuk hekimleri John Fielding *Crigler* [doğ. 1919] ile Victor A. *Najjar*'ın adıyla anılır. Doğumun ikinci günü beliren şiddetli bir sarılıkla başlar, kanda serbest bilirübin gittikçe artar ve çekirdeksel sarılıktaki gibi koreo -atetozik hareketlere yol açan kas kasılmaları ortaya çıkar. Genellikle birkaç hafta ya da birkaç ay içinde ölümle sonuçlanır.)

CRİKVENİCA, Hırvatistan'da kent ve sayfiye merkezi, Adriya denizinin kıyısında Rijeka'nın güneydoğusunda; 6 000 nüf. XIV. yy.'dan kalma kilise. Frankopanlar'ın yaptırdığı şato (XV. yy.).

CRİLLON (Louis DE BERTON DE), fransız asker (Murs, Vaucluse, 1541 ya da 1543-Avignon 1615). Henri II'nin soylu unvanı verdiği avignonlu burjuva Gilles Berton'un torunudur. Dük François de Guise'in emrinde çalıştı, daha sonra kraliyet ordusunda Din savaşları'na etkin biçimde katıldı. Kamp komutanlığı yaparken (1569), Moncontour ve Saint-Jean -d'Angély kuşatmasında yaralandı. 1571'de, İnebahtı savaşı'na katıldı. 1584'te, fransız muhafız birliğinin komutanlığına atandı. Barricade'lar gününden sonra (1588), Henri III ile Chartres ve Blois'ya gitti. Burada, Henri de Guise dükünü öldürmeleri için muhafızlarına emir vermeyi reddetti. Daha sonra, Tours'a geçerek, orada kralı Birlikçiler'e karşı savundu (1589). Henri IV'ün safına geçti. İvry' de savaştı (1590), ancak yaralandığı için Arques savaşı'na katılmadı ve 1600'de Savoia seferine çıktı.

CRİMMİTSCHAU, Almanya'nın Saksonya eyaletinde kent, Zwickau'nun K.'inde; 29 800 nüf. Tekstil sanayisi ve tekstil gereçleri yapımı.

CRİMORA a. Avrupa denizlerinde yaşayan, bedeni sülük salyangozuna benzeyen deniz yumuşakçası. (Mantosu belirgin değildir ve başının üstünde çatallı eklentilerle bir örtü oluşturur. *Crimora* cinsi üyeleri, *Polyceridae* familyasından arttansolungaçlı karındanbacaklılardır.)

CRİNİTO (Pietro RICCIO, **Pietro** denir), italyan hümanist (Floransa 1465 - *ay. y.* 1507), Poliziano'nun yapıtlarını yayımladı. Alıntılardan oluşan derleme yapıtlar yazdı (*Commentarii de honesta disciplina,* 1504; *De poetis latinis,* 1505).

CRİNOİDEA a. Zool. DENİZLALELERİ sınıfının bilimsel adı.

CRİOCEPHALUS a. (yun. *krios,* koç, ve kephale, baş'tan). Larvaları çotuklarda ve kozalaklıların gövdelerinde yaşayan, alaca karanlıkta dolaşan, kahverengi ya da kızıl ve uzun bedenli tekeböceği cinsi. (Maden direği tekeböceği [*Criocephalus rusticus*] çam ormanlarına zarar verir. Kınkanatlılar takımı, tekeböceğigiller familyası.)

CRİOCERİS a. (yun. *krios,* koç, ve *keras,* -atos, boynuz, duyarga). Genellikle canlı renklerle bezeli, küçük kınkanatlı böcek cinsi. (Yaprakböceğigiller familyası.)
—ANSİKL. *Crioceris* cinsinin erişkinleri toprak altında ya da çürüyen bitkilerin altında kışlar. Bu böcekler larva evresinde zararlıdırlar: saldırdıkları bitkilerin örgenlerini kemirirler. Mavi ve siyah bedenli kuşkonmazböceği *(Crioceris asparagi),* sırt bölümü lal rengi olan zambak yaprakböceği *(C. lilii),* soğan ve inciçiçeği yaprakböceği *(Lilioceris merdigera)* en iyi bilinen türlerindendir.

CRİOLLO a. Hoş kokulu, ince bir kakao veren, içi beyaz tombul taneli kakao ağacı.
—Zootekn. Orta ve Güney Amerika'da bulunan bir sığır grubu. (Kökeni XVI. yy.'da İspanyollar'ın Amerika'ya götürdüğü sığırlara dayanır). || Kuzey Amerika' da, İspanyollar'ın XVI. yy.'da getirdiği atlardan türeyerek doğal yaşama dönmüş olan yabani at.

CRİOLLO a. (isp. sözc.). İspanyol Amerikası'nda, Yeni Dünya'da doğmuş ispanyol erkek çocuklarına verilen ad.

CRİPPLE CREEK, ABD'de (Colorado) köy, yaklaşık 3 000 m yükseltide; 420 nüf. 1891'de, burada, bir altın yatağı bulunması altın arayıcılarının hücumunu başlattı; 1901'de Cripple Creek'in nüfusu 50 000'i bulmuştu. Yatağın tükenmesinden sonra, derme çatma kent hızla geriledi ve yalnızca turistlerin ilgisini çeken küçük bir köye dönüştü.

CRİPPS (*sir* Stafford), ingiliz siyaset adamı (Londra 1889 - Zürich 1952). Kimya öğrenimi gördükten sonra baroya yazıldı ve kısa sürede İngiltere'nin en önemli dava avukatları arasına girdi. Sidney Webb'in yeğeni olmasına rağmen, İşçi partisi'ne oldukça geç katıldı. 1931'de Bristol milletvekili seçildi, partinin aşırı sol kanadının liderlerinden biri oldu, komünistlerle birlikte Tribune gazetesinin çıkarılmasına katıldı ve bir Halk cephesi kurulması tezini savundu. Bu yüzden 1939'dan 1945'e kadar, partiden ihraç edildi. Bundan yararlanarak seyahatlere çıktı ve bu sayede Hindistan ve Rusya'yı iyice tanımak olanağını buldu: bunun üzerine Winston Churchill, kendisini Moskova büyükelçiliğine (1940-1942) atadı. Cripps, burada, alman saldırısından sonra, 12 temmuz 1941 tarihli Karşılıklı yardım paktı'nı hazırladı. Dönüşünde, savaş kabinesi üyesi ve daha sonra, havacılık üretim bakanı oldu (1942-1945). 1942 ve 1946'da, Hindistan'da ülkenin bağımsızlığını hazırlamak amacıyla önemli işler gerçekleştirdi. 1945'te yeniden İşçi partisi'ne girdi ve art arda, ticaret bakanı (1945-1947), ekonomi bakanı ve daha sonra, maliye bakanı (1947-1950) oldu. Böylece, ücret ve kârların sınırlandırılmasına, çok titiz bir vergi politikasına ve hammaddelerin dağılımını bazı önceliklere göre düzenleyen sert bir sisteme dayalı bir kemer sıkma politikasını savundu: bu yüzden, kendisine "Austerity Cripps" lakabı takıldı. 1950'de, sağlık nedenleriyle istifa etti.

CRİSPI (Francesco), italyan devlet adamı (Ribera, Sicilya, 1818 - Napoli 1901). Napoli'de avukattı, 12 ocak 1848 ayaklanmasından sonra Palermo'da kurulan geçici hükümette görev aldı. Bir italyan kurucu meclisinin toplanmasından yanaydı, buna karşılık Sicilya'nın özerk kalmasını istedi. Bourbon'ların yeniden tahta geçmesine (15 mart 1849) karşı çıktığı için Napoli'den, Milano olaylarına (6 şubat 1853) karıştığı için de Torino'dan sürüldü. Malta'ya çekildi, orada *Dei Diritti della Corona d'Inghilterra sulla Chiesa di Malta* (İngiltere tahtının Malta şövalyeleri üstündeki hakları) başlıklı bir inceleme yazdı, sonra Londra (1855) ve Paris'e (1857) gitti. Orsini suikastından (14 ocak 1858) sonra fransız başkentinden kovuldu. Piemonte monarşisi dışında italyan birliğini gerçekleştirmek isti-

yordu, 1856'da Mazzini'nin çevresinde bir birleşme hareketi başlatmayı denedi. 1860'ta Cenova'da Binler seferini (Spedizione dei Mille) düzenledi, seferin başına Garibaldi'yi getirdi, onun örgütlediği Sicilya hükümetinin (30 mayıs) sözü geçer bir üyesi oldu. Napoli ile Sicilya'nın Piemonte'ye bağlanmasını önlemeğe çalıştı, ama emeği boşa gitti. 1861'de italyan parlamentosuna seçildi, orada sol uç kanadın başına geçti. 1865'ten sonra Savoia hanedanı ile birleşti; meşrutiyetçi radikal partiyi kurdu. 1876'da meclis başkanı oldu, Depretis kabinesinde içişleri bakanlığı yaptı (1877-1878). 1878'de iki kadınla evli olmakla suçlandı, bu yüzden meslek hayatı sona ermek üzereydi. Ancak, Dogali katliamı yeniden iktidara gelmesini kolaylaştırdı ve Depretis'in yerine başbakan oldu (1887).

Bu dönemde Crispi'nin siyasi tutumu dört temel özellik gösterir: ilk özellik, Bismarck'ı kendine örnek almak isteğidir. İkinci özellik, kesin fransız düşmanlığıdır. Crispi, Fransa'nın Tunus'u hâkimiyeti altına almasını (1881) hoş görmüyordu. Bu ülkeye karşı gerçek bir gümrük savaşı açtı (1887). Üçüncü özellik, din çevrelerine şiddetle karşı çıkmasıdır. Fransa ile papa Leon XIII'ün yakınlaşması (1888) ve Roma'nın italyan birliğine girmesine papanın yanaşmaması yüzünden, bu düşmanlık arttı. Dördüncü özellik ise, İtalya'yı gerek Akdeniz'de, gerek sömürgelerde çok güçlü bir devlet haline getirmek isteğidir. Crispi bu siyaseti yürütebilmek için Üçlü ittifakı kuvvetlendirmeğe çalıştı. Bu ittifakı desteklemek için, ülkesinin iktisadi buhran içinde bulunmasına aldırmadan, kara ve deniz kuvvetlerinin donatımına önem verdi.

Crispi, bu tutumu sonucunda ortaya çıkan iç muhalefeti etkisiz bıraktı. 500 000 italyanı seçim kütüğünden çıkardı, kendisine uymayan yüzlerce belediyenin çalışmasını durdurdu, gerekli durumlarda meclisi toplamadı, hatta feshetti (1894 sonu). Bu sırada, İtalya'da iktisadi donatımın çok çabuk gerçekleştirilmesi yüzünden mali güçlükler baş gösterdi. Bu durum işçi kesiminde büyük hoşnutsuzluk yarattı. Şartları ağırlaştıran diğer sebepler Güney İtalya'nın tarım ürünleri satışında güçlük çekmesi, bankaların iflası, özellikle de Roma Emisyon bankası rezaletinin patlak vermesidir. Bu durum, 1890'da sosyalist kıpırdanmalara yol açtı. Sicilya'da işçiler, Lunigiana'da da anarşist hareket örgütlendi; her iki bölgede 1893'ten itibaren kargaşalıklar ve suikastlar başgösterdi. Crispi bunları zor kullanarak bastırdı.

Dış siyasette ise İngiltere'ye yaklaştı. İngiltere şubat 1887 antlaşması ile, Fransa Trablusgarp'a saldırırsa İtalya'yı desteklemeğe söz verdi. Ama Crispi, İngilizlerden Trablusgarp'ta italyan hâkimiyetini kurma iznini alamadı. Osmanlı imparatorluğu da bu isteğe karşıydı. Böylece, sömürgeciliğe elverişli tek yer olarak Habeşistan kalıyordu. İtalya Massaua'yı hâlâ elinde tutuyordu, üstelik Dogali katliamının intikamını alması da gerekliydi. Bu bölge halkını cezalandırmak için yapılan ilk sefer (1887), habeş İmparatoru Johannes'in emrindeki birliklerin başarısızlığı yüzünden hiç bir sonuç vermedi. Bunun üzerine, Crispi imparator olarak Johannes'in rakiplerinden Choa ili reisi Menelik'i tanıdı (Uccialli antlaşması 1889). Somali ile Kızıldeniz kıyısını italyan hâkimiyeti altına sokarak (temmuz 1889'da Asmara yaylasının işgali, 15 ocak 1890 kararnamesiyle Eritrea sömürgesinin kurulması) yeni imparatoru destekledi. Ama Menelik, ülkesinin Kızıldeniz cephesini italyanlara bırakmağa karşıydı, gördüğü sakıncaları avrupa devletlerine bildirdi ve 1895'te kıyıları zorla geri almağa karar verdi. Crispi dikkatsiz sözleri yüzünden bir süre iktidardan uzaklaştırılmıştı (1891-1893). Menelik'in giriştiği hareket karşısında, elindeki mali ve askeri imkanlara rağmen, alınan yerleri savunamadı. İtalyan ordusu Amma-Alagi yenilgisinden (aralık 1895) sonra, Adua'da da Habeşler tarafından bozguna uğratıldı (1 mart 1896). Crispi istifa etmek zorunda kaldı.

CRİSPİNELLA CALVİA, romalı kadın. Sefahat âlemlerine yardımcılık ettiği için imparator Neron'dan pek çok armağan aldı. Neron'un ölümünden sonra ise, onun intikamını almak amacıyla çeşitli dalavereler çevirerek, Roma'ya buğday gelmesine engel oldu.

Crispino (lat. *Crispinus*'tan ital. sözc.), güldürü oyunlarının uşak tipi; italyan kökenli olduğu sanılır. Bu palavracı uşak, efendileri gibi üstünkörü latince ve felsefe bilir, onları pohpohlamaya ya da oyuna getirmeye her zaman hazırdır. Benavente bu tipi, *Los intereses creados* (1907) adlı oyununun başkahramanı yapmıştır.

CRİSPUS (Flavius Julius), romalı prens (öl. Pola, bugün Pula, Hırvatistan, 326). Büyük Constantinus'un oğlu. 317 tarihinde caesar, 318'deyse konsül oldu. Licinius'un donanmasını Hellespontos'ta bozguna uğrattı. Ne var ki, üvey annesi Fausta'nın attığı iftiralar yüzünden, babası Constantinus tarafından öldürtüldü.

CRİSS-CROSSİNG a. (ing. sözc.). Hayvc. Irklar ya da türler arası almaşık çaprazlamayla yeni tip ya da yeni ırk elde etmek için yapılan melezleme.

CRİSSOLO, İtalya'da yaz turizmi ve kış sporları merkezi (yüksl. 1 320 - 2 460 m) Piemonte'de, Viso dağının eteğinde, Cuneo'nun K.-B.'sında; 400 nüf.

CRİSTAL (*sierra del*), Küba'nın güney -doğu kesiminde ormanlık ve dağlık bölge. Ulusal park (263 km²).

CRİSTALLO (*monte*), Dolomitler'deki (İtalya) başlıca kütlelerden biri,Cortina d'Ampezzo'nun K.-D.'sunda; 3 216 m.

CRİSTARİA a. Doğu Asya ırmaklarında bol bulunan, tatlı suda yaşayan, ikiçenetli, iri yumuşakça cinsi. (Deremidyesigiller familyası.)

CRİSTATELLA a. Tatlı suda yaşayan ve devingen bir koloni oluşturan, *Phylactolemata* takımından yosunhayvanı.

—ANSİKL. *Cristatella* cinsi üyelerine, Asya dışında bütün dünyanın tatlı sularında rastlanır. Kolonileri, etli alt tarafı, sayısız küçük çiçeği andıran polipitlerin *lophophorus*'larıyla dolu sırtıyla, bir çiçek tarhına benzer. Koloni su bitkileri üstünde sürünerek yer değiştirir ve statoblast adı verilen tomurcuklarla ürer.

CRİSTERO a. (isp. sözc.). Meksika'da dini zulme karşı ayaklanan köylülere verilen ad.

—ANSİKL. 1910-1917 Meksika devrimi'nde başarıya ulaşan kilise karşıtı sert eğilim, "Kilise'nin etkinliklerini" yönetmek isteyen Meksika devletiyle halk üzerindeki etkisi fazla olmayan Kilise arasında açık bir çatışmaya neden oldu. Hükümetin Kilise'yi devlete bağımlı kılmayı öngören önlemlerine piskoposların temmuz 1926'da, toplu ibadeti askıya alarak karşılık vermesi, kırsal kesim halkının beklenmedik biçimde ve kendiliğinden ayaklanmasına neden oldu. Elbiselerine haç işledikleri ve "Viva Cristo rey!" ("yaşasın İsa-kral") diye bağırdıkları için cristero diye adlandırılan 50 000'i aşkın kişi, gerilla eylemleriyle Meksika federal ordusunu güç duruma düşürdü. 1929'da, ABD ve Vatikan'ın baskısıyla, piskoposlarla hükümet arasında varılan resmi bir uzlaşma çatışmaya son verdi. Birkaç yıl sonra zulmün yeniden başlaması, 1938'e kadar süren yeni bir ayaklanmaya yol açtı.

CRİSTİANİ (*kont* BELTRAME), italyan devlet adamı (Cenova 1702 - Milano 1758). Modena'nın aydın yöneticisi; Avusturyalı Maria-Theresia tarafından Lombardia şansöliyeliğine getirildi (1748).

CRİSTOFORİ (Bartolomeo), italyan klavsen yapımcısı (Padova 1655 - Floransa 1731). Yaptığı klavsenler çok beğenildi. 1709'da *Gravicembalo col piano e forte* adını verdiği çalgıda, tellere küçük keçe çekiçlerle vurma mekanizmasını ilk hazırlayanlardan biri olduğu için ,adı, piyanofortenin mucitleri J. Marius ve G. Silbermann ile birlikte anılır.

CRİSTOFORO, Altissimo denir, italyan şair (Floransa, XV. yy.'ın ikinci yarısı - 1515'e doğru). İrticalen şiir söylemesiyle yaşadığı dönemde büyük ün kazandı. Andrea de Barberino'nun yazmış olduğu *İ Reali di Francia* adlı yapıtın birinci kitabını manzum hale soktu.

Cristo si è fermato a Eboli (*İsa Eboli'de durdu*), Carlo Levi'nin, faşizm döneminde Lucania'daki siyasal sürgün günlerini anlatan öyküsü (1945). Francesco Rosi bu öyküyü sinemaya aktardı (1979).

CRİŞ, Transilvanya'nın batı kesiminde üç ırmağın ortak adı. Apuseni kütlesinde doğarlar, Macaristan'da birleşerek *Körös*'ü (Tisza'nın kolu) oluştururlar: kuzeyde, *Hızlı Criş (Crişul Repede)*; ortada, *Kara Criş (Crişul Negru)*; güneyde, *Beyaz Criş (Crişul Alb)*.

Criterion *(The)*, ingiliz edebiyat dergisi (1922-1939). T. S. Eliot tarafından kuruldu. Toplumsal açıdan gerici ve açıkça hümanizme karşı olan dergi, şiirsel yeniliği ve geleneğe dönüşü övdü ve özgürlüğe karşı oldukları için marxçıları (Auden, Spender) bile tuttu. Almanya'da "Yeni düzen"in yükselmesi karşısında, geç de olsa tutumunu değiştirdi.

CRİTERİUM a. Atç. Her kuşağın en iyi atını seçmek için aynı yaşta atlar arasın-

cristatella kolonisi

Scala

Carlo Crivelli
Mumlu Meryem **(1490'dan sonr.)**
Camerino katedrali'nde bulunan çokkanatlı tablonun orta panosu
Brera Pinakotek'i, Milano

Carlo Crivelli
Maria Magdalena (1480) ayrıntı
Rijksmuseum, Amsterdam

Camera Press-Parimage

Benedetto Croce (1949'a doğr.)

da ... enlenen yarış. (En önemlisi, iki yaşın... atların yarıştığı *Büyük Criterium'* dur.)

Criterium, Hollanda'da çıkan edebiyat dergisi; 1940'tan 1942'ye kadar Debrot ve Hoornik'in öncülüğünde "romantik akılcılığı" yaymaya çalıştı. *Criterium II* (1945-1948), A. Morriën ile çağdaş akımları vermeyi denediyse de sonunda Libertinage dergisiyle birleşti.

Critica *(La),* italyan kültür dergisi. B. Croce tarafından kuruldu ve büyük oranda onun tarafından kaleme alındı (1903-1944). Croce'nin kuramsal uzlaşmazlığını olduğu kadar, ilgilendiği alanların çokluğunu da (edebiyattan siyasete, tarihten felsefeye kadar) yansıtmıştır.

Critical and Historical essays (*Eleştiri ve tarih denemeleri*), Thomas Macaulay'in ünlü yazarlar ve devlet adamları üzerine yazdığı incelemeler (1843). Bu edebi portreler, sunuştaki zerafet ve üsluptaki kesin açıklık yönünden örnek olarak kabul edilir. Yapıt değişik konuları işler: İngiltere tarihini, Burleigh, Hampden, Milton, Temple, Walpole, Pitt-Chatham, Clive ve Warren Hastings temsil eder; yabancı ülkelerin tarihindeyse yazarın savunduğu Machiavelli, papalar, Mirabeau, Büyük Friedrich ve Barére yer alır. Bundan başka bütün bir dönemi özetleyen birçok ingiliz yazarından da söz edilir: Bacon Dryden, Bunyan, Addison, Johnson Byron. vb

Critique, 1946'da Georges Bataille tarafından kurulmuş aylık dergi. Maurice Blanchot, Jules Monnerot, Pierre Josserand, Albert Ollivier ve Eric Weil tarafından yönlendirilen dergi, insan bilimleri ve edebiyat alanında Fransa'da ve yabancı ülkelerde yayımlanan önemli kitapların eleştiri ve tanıtımını yapmaktaydı. Dergi, 1962'den beri, aynı başlık altında, önemli bir felsefe, toplumbilim ve edebiyat yapıtları dizisi geliştirmiş olan Jean Piel tarafından yönetilmektedir.

Critique de la raison dialectique *(Diyalektik aklın eleştirisi),* Jean-Paul Sartre'ın, başında *Yöntem sorunları* (Questions de méthode) yer alan yapıtı (1960). Yazar, başta yer alan bu yöntembilimsel incelemede, insanların eylemlerine ve bu eylemlerin anlamına ilişkin sorunu ortaya koyar. Marxçılıkla varoluşçuluğu karşı karşıya getirir ve ayrıca, toplumsal ve tarihsel deneyimin farkında olmadığı bilgi (bilme) karşısındaki durumunu aydınlatmaya çalışır. Diyalektiği, bütünselleştirici bir etkinlik olarak tanımlamaya yönelir ve bu etkinlikte, "herhangi bir kimse"nin, tıpkı özel bir yaşamın olduğu gibi, tüm olarak ele alınan bütünselleştirici hareketin dolaylı ve dolaysız bir anlatımı olduğunu da söyler. Sartre böylece, bütünselleşmenin, bilinçsiz *praksis* ile tutarlı düşünce arasındaki bölünmesini ortaya koyar.

Critique et Vérité (Eleştiri ve gerçek), Roland Barthes'ın deneme tarzında yapıtı (1966). Yazar, edebiyatın tarihsel yönden incelenmesine karşı çıkar Bu tezi savunanların saldırılarına karşılık, o "yeni eleştiri"nin amacını ve kullanacağı metotları belirler. Geleneksel eleştirinin kanıtlarını yargılar. Edebiyat eserlerini kavrama yollarını üçe ayırır: "edebiyat bilimi" örneğini çağdaş dilbilim çalışmalarında bulur, "edebiyat eleştirisi" dile yeni dille sorular sorar ve eserin simgesel koşullarını yeniden yaratma amacını güder; "okuma" ise yapıtı başka sözlerle belirgin kılma çabasından kurtulmuştur, bir kitabın karşısındaki tek "saf" tutum da budur.

Critique générale (Essais de) [Genel eleştiri denemeleri], Charles Renouvier ile François Pillon'un eseri (1854-1864). Kitapta yeni eleştiriciliğin ilkeleri yer alır: nicelik veya saygı bakımından sonsuzun yadsınması; maddenin yadsınması: Kant'ın numeninin ortadan kaldırılması; gerekirciliğin yadsınması; özgürlüğün, olaycılığın ve ahlak egemenliğinin doğru sayılması.

CRİTTON (George), iskoçyalı hukukçu ve hümanist (1554-1611). Toulouse'da hukuk dersleri verdi. 1595 yılından itibaren Collège de France'ta yunanca öğretmenliği yaptı. Başlıca eserleri şunlardır: *Notae in Epigrammata e Libro primo graecae anthologiae decerpta* (Yunan denemeleri üzerine eide edilen yazılı bilgiler ve bu konuda ilk kitap) [1584], *De sortibus Homericis oratio* (Homeros'un söylevlerinden seçmeler) [1597] ve Ronsard'ın ölümünde yazmış olduğu övgü.

CRİTZ (John DE) ya da **DECRİTZ** (John), ingiliz ressam ve heykelci (1552' ye doğr. - 1642). Fransa'ya yaptığı bir yolculuktan sonra, James I tarafından, 1603'te, "serjeant painter" rütbesine yükseltildi ve ölümüne değin bu görevde kaldı. Çok sayıdaki krallık ailesi portreleri dışında, Maximilian Colte ile birlikte, Westminster'da bulunan *Kraliçe Elizabeth anıtı*'nı yapmıştır.

CRİVELLİ (Carlo), italyan ressam (Venedik 1430/1435'e doğr. - Ascoli Piceno 1493/1500'e doğr.) Üslubuna bakılırsa, Padova ortamında yetişmiştir. Adının ilk kez 1457'de Venedik'te anıldığı görülür. 1465'te Zara (bugünkü Zadar, Dalmaçya) yurttaşı oldu; 1468'de yeniden İtalya'ya döndü, Marche'de yerleşti ve ölümüne kadar orada çalıştı. Ona ait olduğu bilinen birçok mihraparkalığı ve Meryem Ana resmi vardır. Crivelli, bu yapıtlarında, arkaik anlatımlı altın işlemeler arasında, Venedik resim okulu çizgisinde son derece kişisel bir biçimci üslup geliştirmiştir. Şatafatlı süslemelere olan merakı, keskin çizgilerle, hatta bazen figürlerin işlenişinde yapmacıklı bir arabeskle birleşir. En önemli yapıtları arasında şunları sayabiliriz: Ascoli katedrali'nin *sunakarkalığı*(1473), *Meryem Ana* (Corridonia müzesi), *Meryem'in taç giymesi* (Brera müzesi, Milano) [1493], *Magdalena* (Rijksmuseum, Amsterdam) [parçalanmış çok sayıda sunakarkalığından birinin panosu], *Üçkanatlı tablo* (Montefiore dell'Aso), *Muştulama* (National Gallery, Londra). — Kardeşi VITTORE (Venedik 1440'a doğr. - Fermo? 1501) de ressamdı; Marche'de çalıştı.

CRİXUS, galyalı köle. Spartacus'un emrinde kumandan (öl. İ.Ö. 72). Ayaklanan kölelerin başına geçti. Spartacus Alp dağlarına doğru ilerlediği sırada, Crixus İtalya yarımadasının güneyinde kaldı. Konsül L. Gellius'un askerlerinin hücumuna uğradı, savaşırken öldü. Spartacus onun için çok büyük bir cenaze töreni düzenledi, şerefine dört yüz roma vatandaşını gladyatörler gibi dövüştürdü.

CRNA GORA, Karadağ'ın sırp-hırvat dilindeki adı.

CRNA REKA, Makedonya'da ırmak, Vardar'ın kolu (sağ kıyı); 185 km. Bitola'nın kuzey-batısından doğar, Gradsko'ya kavuşur. Önce 1913, daha sonra 1916 ve 1918 yıllarında, Bulgarlar ve Sırplar arasındaki çok şiddetli savaşlara sahne olmuştur.

CRNJANSKİ (Miloš), sırp yazar (Csongrád, Macaristan, 1893 - Belgrad 1977). Birinci Dünya savaşı ertesinde yayımlanan şiirleri olay yarattı (*Lirika İtake,* 1919). Kısa öyküsü *Dnevnik o Carnojeviću* (1921), savaşın saçmalıklarından etkilenen bir gencin kaygılarını dile getirir. Piščević'in anılarına (1731-1795) dayanarak yazdığı romansı yapıtı *Migrations* (fr. çev., 1929-1962), XVIII. yy.'da Macaristan'da yaşayan Sırplar'ın yazgısını ele alır. 1940-1965 arasında İngiltere'ye sığınan Crnjanski, *Roman de Londres*'da (fr. çev., 1971) sürgün yıllarını özyaşamöyküsel biçimde anlatırken günümüz sırp yazarlarının en büyük ustalarından biri olduğunu da kanıtlamıştır.

CRNOJEVİĆ, XV. yy.'da Stefan I (1427-1465) ile başlayan Karadağ prensleri hanedanı. En tanınmış üyesi, halk tarafından *İvan beg* diye anılan İVAN'dı (1465-1490). Venedikliler'in desteğiyle uzun süre Türkler'e karşı direnen İvan, Venedikliler'in sırt çevirmesi üzerine dağlara çekildi ve Cetinje manastırı'nı kurdu (1484). Burada kiril alfabesiyle baskı yapan ilk matbaayı kurdu. Ölümünden kısa bir süre sonra yerine geçen ve 1490-1496 arasında hüküm süren oğlu DURAD (1503'ten sonra) Venedik'e çekildi. — STEFAN II (öl. 1514'e doğr.) kardeşinin yerine geçti (1494-1499), Türkler tarafından yenilgiye uğratıldı ve tahttan indirildi. İktidar Cetinje manastırı'nın piskopos prenslerine geçti.

CROCALLİS a. (değerli taş anlamında lat. sözc.). Küçük bir dala benzeyen tırtılı erik ağaçlarında, hanımellerinde vb. yaşayan pervane cinsi. (Mühendispervanesigiller familyası.)

CROCE (Giulio Cesare), italyan yazar (San Giovanni in Persiceto 1550 - Bologna 1609). Demirci ve kendi kendini yetiştiren gezgin şair. Kimi italyanca, kimi Bologna lehçesinde, çoğu aceleye gelmiş 400'ü aşkın yapıtı olduğu sanılır. Kahramanları dillere destan olan *Le sottilissime astuzie di Bertoldo* ve *Le piacevoli e ridicolose semplicità di Bertoldino, figliuolo del già astuto Bertoldo* (1606), halk mizahının ve gerçekçiliğinin başyapıtlarıdır.

CROCE (Giovanni), italyan besteci (Chioggia 1557'ye doğr. - Venedik 1609). Kimi kaynaklarda **Ioanne a Cruce Clodiensis** adıyla ya da **Chiozzotto** takmadıyla anılır. 1603'te San Marco'da capella yöneticisi oldu. 1585-1601 arasında basılmış madrigal, *canzonette, mascarate, tri-aca musicale* gibi dindışı, 1591-1627 arasında basılmış missa, lamentazione, motet, *Magnificat* gibi dinsel yapıtlarıyla Venedik okulunun en değerli bestecilerinden biri sayılır.

CROCE (Benedetto), italyan filozof, eleştirmen ve tarihçi (L'Aquila, Abruzzi, 1866 - Napoli 1952). 1883'te anası, babası ve kız kardeşi, İschia adası depreminde öldü. Amcası Silvio Spaventa (kardeşi Bertrando. Roma'da felsefe öğretmeniydi) onu Roma'ya, kendi yanına aldı. Croce burada, marxçılık hakkında kendisine ilk bilgileri veren Antonio Labriola ile tanıştı. Napoli'ye döndü ve 1893'ten başlayarak, Vi-

co'dan okudukların etkisiyle felsefeye yöneldi. Daha sonra, Gentile ile tanıştı; onunla birlikte La Critica dergisini kurdu ve yönetti (1905-1944). Bu dönemde, edebiyat tarihi (*La letteratura della nuova Italia* [Yeni İtalya edebiyatı], 1914-1940) ve siyaset tarihi (*Storia del regno di Napoli* [Napoli krallığı tarihi], 1925); *Storia d'Italia dal 1871 al 1915* [1871'den 1915'e kadar İtalya tarihi], 1928); Storia d'Europa nel secole XIX [XIX. yüzyıl Avrupa tarihi], 1932) üzerine yapıtlar ve bu arada, felsefi yapıtlarının özünü oluşturan kitaplar yayımladı: *Anlatım bilimi ve genel dilbilim olarak estetik*'in (Estetica* come scienza dell'espressione e linguistica generale) yer aldığı *Filosofia dello spirito* (Tinin felsefesi), 1902; *Logica* (Mantık), 1905; *Breviario di estetica* (Estetik kitabı), 1913; *Teoria e storia della Storiografia* (Vakanüvisliğin kuramı ve tarihi), 1912-13; *Etica e politica* (Etik ve siyaset), 1931. Nihayet, 1945'ten ölümüne kadar, yeni bir dergiyi yönetti: Quaderni della critica.

Croce, düşünsel etkinliklerinin yanı sıra, yoğun bir toplum hayatı yaşadı. Senatörlük yaptı (1910), antifaşist aydınlar bildirisini kaleme aldı (1925), bakan (1944), liberal parti başkanı (1947), Napoli'de İtalyan tarih araştırmaları enstitüsü kurucusu (1947) oldu. O kadar büyük bir uluslararası ün kazanmıştı ki, faşizme karşı olmasına rağmen, Mussolini onu hiçbir zaman sürgüne gönderemedi. Böylece Croce, İtalya'nın Avrupa kültüründe hak ettiği yeri yeniden kazanmasına büyük ölçüde katkıda bulundu.

Croce, felsefe alanında bir tür tinselcilik geliştirdi. Ona göre varlık, dış bir şey değildir; varlık, ruhtur; bilinç etkinliğinin kendisidir. Hem Hegel'den esinlenmesinin, hem de ondan ayrılan bir açıdan, düşüncenin gelişme tarihini incelemesinin nedeni bu görüşte aranmalıdır. Croce'ye göre düşüncenin gelişimi, çevrimseldir; zihnin kuramsal etkinliği (sezgisel hayalgücü, kavrama dayanan zekâ), sonunda bir pratik etkinliğe varır (bu, önce iktisadi, sonra ahlaki bir etkinliktir) ve pratik etkinlik, zihni yeniden —ama bu kez zenginleşmiş, yenilenmiş olarak— kuramsal etkinliğe yöneltir. Böylece, tinsel bir gelişme ortaya çıkar: öyle ki, burada her aşama, bir öncekini hem içinde taşır, hem de ona göre bir ilerlemedir. Ama başlangıçta, tinsel etkinliğin ilk biçimini sanat oluşturur. Bunun için Croce, incelemelerinin en büyük bölümünü, biçimle içeriğin sürekli bağlılığı olarak gördüğü sanata ayırmıştır.

CROCİDURA a. (yun. *krokus, -udos*, kuş tüyü, ve *ura*, kuyruk'tan). Eski dünya'da yaşayan, beyaz dişli soreks cinsi. (Oldukça çok sayıda böcek türünün üyeleriyle beslenir ve evlerin yakınında yaşamaktan çekinmez; peçelibaykuşların en bol buldukları avlardan biridir. Soreksgiller familyası.)

CROCKETT (David, **Davy** denir), amerikalı öncü ve halk kahramanı (Tennes-see 1786 - Alamo 1836). Yoksul bir aileden yetişti, ıssız ormanların ortasında yaşayan zengin çiftçilerin yanında çalıştı. Böylece gördüğü öğrenim toplam yüz günü geçmedi. Ülkenin batısına yolculuklar yapan Davy Crockett 1813-1815 yılları arasında Creek savaşına katıldı ve bu vesileyle birçok insan tanıdı. 1821 yılında Tennessee yasama meclisine seçildi. Seçim söylevleriyle ülke çapında ün kazandı. Mecliste ona karşı olanlardan biri Davy'nin Tennessee ormanlarında her kış ayı ve tilki avına çıktığını ima ederek, ona "orman kibarı" demişti. O günden başlayarak Davy Crockett halkın gözünde, ormanlarda yaşamış bir kahraman haline geldi. Birleşik Devletler meclisine adaylığını koydu. Tennessee milletvekili oldu, birkaç kere senatoya üye seçildi (1827, 1829, 1833). Ama son olarak 1835 yılında Andrew Jackson'a karşı yoğun bir muhalefete giriştiği için kaybetti. Bunun üzerine Güney Texas'a gitti, amerikan ordusuna girdi. Fort Alamo'yu kuşatan Meksikalılar'a karşı yapılan direnişe katıldı. 1836 yılı mart ayında garnizonda sağ kalanlarla birlikte katledildi.

Senato'da bulunduğu yıllarda gazete ve kitaplarda kendisiyle ilgili olarak anlatılan sayısız öyküler, ayı avlayan ve yerlilerle çarpışan tuhaf, ama zeki sınır adamı efsanesinin hızla yayılmasını sağlamıştı. Fort Alamo'daki ölümüyse ona adete bir halk kahramanı kimliği kazandırdı. 1835-1856 yılları arasında yayımlanan bir dizi Crokett yıllığı onun şöhretinin daha da çok yayılmasını sağladı. Ayrıca Davy Crockett 1834 yılında *Autobiography* adlı, yerleşime yeni açılmış topraklardaki yaşamı anlatan ve siyasal konulara pek girmeyen bir de kitap yayımlamıştı.

CROCKETT (Samuel Rutherford), iskoçyalı yazar (Little Duchrae, Kirkcudbright kontluğu,1860 - Avignon 1914).*Kailyard* okulunun öncülüğünü yapan ve Stevenson'un çok beğendiği Crockett, yavan bir duygusallığa ve lehçe merakına kapılmadan önce romanlar yayımlamıştır (*The Raiders* [1894]; *The Grey Man* [1896]).

CROCODİLİA a. Zool. TİMSAHLAR takımının bilimsel adı.

CROCODİLİDAE a. Zool. TİMSAHGİLLER familyasının bilimsel adı.

CROCOSMİA a. (yun. *krokos*, safran, ve *osme*, koku'dan). Güney Afrika'da yetişen, çok dalcıklı salkım biçiminde arı ve esmer çiçekli soğanlı bitki. (*Crocosmia aurea*, seralarda ve botanik bahçelerinde yetiştirilir. *C. cosmiiflora*, daha çok *monbretia* adıyla bilinir. Süsengiller familyası.)

CROCOTA a. (lat. sözc.; yun. *krokotos*'tan). Antik. Safran sarısı renginde giysi. Bu giysi, Dionysos şenliklerinde ve Atina'da zarif kadınlar ve kadınsı erkekler tarafından giyilirdi.

CROFTS (Freeman Wills), irlandalı yazar (Dublin 1879 - Worthing, Sussex, 1957); kahramanı müfettiş French olan klasik polis romanlarının yazarı (*The Cask* [1920]).

Crohn hastalığı, bağırsağın bir bölümünü daraltan ülserli iltihap. (Özellikle kıvrımbağırsağın son kısmında görülür ve aynı tipte bir kalınbağırsak iltihabıyla birlikte bulunabilir. Adını, hastalığı 1932'de ilk tanımlayan amerikalı hekim Burrill *Crohn*'dan alır. Akut ya da yarı akut bir şekilde başlayabilir; bu nedenle apandisitle karıştırılabilir; hastalık çoğunlukla süreğen duruma geçer, inatçı bir ishal, yarı tıkanıklık ve irinlenmeyle kaşaksiye sürükler. Çoğunlukla ailevi olan bu hastalığın nedeni bilinmemektedir.)

CROİSET (Gerard), hollandalı falcı (Laren 1909 - Utrecht 1980). Olağandışı yeteneklerinden, polis servisleriyle işbirliği yapılarak, ölmüş kişilerin cesetlerinin yerini bulmak için yararlanıldı. Ayrıca, deneysel parapsikolojide ilginç araştırmalara konu oldu.

Croissant tiyatrosu, XIX. yy. sonlarında İstanbul'da bu adı taşıyan iki tiyatro vardı. Talimhane semtindeki yazlık tiyatro, Smiyafski tiyatrosu olarak da anılır; burada türk topluluklarının da oynadığı biliniyor. Öteki, Büyükdere'de Vassilaki'nin yönetimindeki tiyatro idi.

CROKER (John Wilson), irlandalı siyaset adamı ve yazar (Gaillimh 1780 - Hampton, Middlesex, 1857). Katı bir tory, Reform Bill karşıtıydı. Amirallik sekreterliği (1810-1830) yaptı. Daha 1809'da Keats ve Tennyson'a karşı hucümlarıyla ünlü Quarterly Review' in yöneticiliğini üstlendi. Athenaeum Club'ü kuran Croker, İrlanda sağının tipik kişilerindendir (*A Sketch of the state of Ireland* [İrlanda'nın durumu üzerine bir taslak], 1808).

CROKER (Thomas Crofton), irlandalı yazar (Corcaigh 1789 - Londra 1854). Moore' un birçok "melodi"sinden yararlandığı bir folklorcu (*Fairy legends and traditions of the South of Ireland* [İrlanda' nın güneyinde perili efsaneler ve masallar], 1825; *Legends of the Lakes* [Göllerin efsaneleri], 1829), *Percy Society*'nin (1840) kurucusu olan Croker, aynı zamanda romancıydı (Daniel O'Rourke, 1829; Barney Mahoney, 1832).

CROLY (George), ingiliz yazar (Dublin 1780 - Londra 1860). Anglikan rahibiydi (1804), şiirler, oyunlar, yergiler ve özellikle de romanlar yazdı; Byron ve Moore'dan esinlenerek yazdığı Salathiel'de (1828), Gezgin Yahudi mitini yeniden anlattı.

Cro-Magnon insanı, bir Üst Yontmataş topluluğunun temsilcilerine verilen ad; bunların ilk kalıntıları 1868'de, Eyzies-de-Tayac'taki (Dordogne) bir mağara bulundu. Daha sonra, Batı ve Orta Avrupa'da, birçok kalıntı gün ışığına çıkarıldı. Çok uzun boylu ve güçlü olan Cro-Magnon insanlarının kafatası hacmi geniş ve çok uzundu; yüzleri kısa ve genişti. Yapı bakımından bize çok yakındırlar; *Homo sapiens sapiens* alt türüne bağlanırlar. Belki yakındoğu kökenliydiler; Üst Yontmataş döneminde Avrupa'ya, daha sonra da Kuzey Afrika'ya yerleştiler.

CROME (John), ingiliz ressam ve gravürcü (Norwich 1768 - ay. y. 1821). Orta halli bir aileden gelen Crome, sanatçı yeteneğiyle belli bir ün kazandı. 1803'te, en parlak ingiliz taşra okulu olarak değerlendirilen Norwich Society of Artists'i kurdu. Flandre'a ve Fransa'ya yaptığı bir yolculuk dışında, yalnızca doğum yeri Norfolk' ta çalıştı. Hollandalı ustaların ve Claude Lorrain'in etkilerinin sezildiği içten ve berrak peyzajları Constable ile Turner'ı az da olsa etkilemiştir. (Londra, Manchester, Norwich, vb. müzeleri.)

CROMER (Evelyn BARİNG 1. *—kontu*) →BARİNG.

CROMMELYNCK (Fernand), fransızca yazan belçikalı tiyatro yazarı (Paris 1886 - Saint-Germain-en-Laye 1970). Belçika' da daha önce *Nous n'irons plus au bois* (1906) adlı yapıtıyla tanınan Crommelynck, Fransa'da, L'Œuvre tiyatrosu'nda *le Cocu magnifique* (1921) adlı yapıtını sahneye koyan Lugné Poe tarafından üne kavuşturuldu. Bu oyunda, klasik aldatılmış koca teması yeni bir biçimde işlenmekteydi. Crommelynck'in öteki yapıtları da aynı fars ve şiir karışımını yansıtır (*Tripes d'or*, 1925; *Carine ou La Jeune Fille folle de son âme*, 1929; *Une femme qui a le coeur trop petit*, 1934).

CROMPTON (Samuel), ingiliz dokumacı (Firwood, Bolton yakınında, Lancashire, 1753 - Bolton 1827). Thomas Highs' ın water-frame'i ile Hargreaves'in *jenny*' sinin bazı parçalarını birleştirerek tasarladığı pamuk örme makinesi *mule-jenny*'yi yaptı (1779).

CROMWELL (Thomas), **Essex** kontu, ingiliz siyaset adamı (Putney 1485'e doğr. - Londra 1540). Rastlantı sonucu asker oldu, gençliğinin bir bölümünü İtalya'da geçirdi; orada, Machiavelli'nin ortaya koyduğu mutlakiyetçi devlet anlayışını benimsediği sanılır. Anvers'de yün ticaretiyle zengin oldu, ayrıca tefecilik ve mali müşavirlik yaptı; bu koşullarda kardinal Wolsey' in hizmetine girdi. Kardinalin gözden düşmesi (1529), ona bağlı kalan Cromwell'in durumunu sarsmadı, çünkü Henry VIII' in güvenini kazanmayı bilmişti; 1529'da Parlamento'ya, 1531'de Kraliyet konseyi' ne girdi, önce maliye bakanı (1533), sonra da kralın sekreteri oldu (1534).

Devletin yüce çıkarlarına bağlı olan ve bu uğurda yararlanacağı araçların seçiminde titiz davranmayan Cromwell, Parlamento'yu etkisi altına aldı, her türlü muhalefet girişimini bastırdı ve Catherine of Aragon'un boşanmasından yararlanarak Roma kilisesi ile ilişkiyi kesmeye karar ver-

crocidura

Cro-Magnon insanı kafatasının cepheden ve sağ profiiden görünümü

The Frick Collection

Thomas Cromwell
Genç Holbein'in bir portresinden ayrıntı
The Frick Collection, New York

Giraudon

Oliver **Cromwell**
Gaspard De Crayer'in bir portresinden ayrıntı
Versailles şatosu

Illustrated London News

sir William Crookes

Lauros-Giraudon

Henri **Cros**
Kirke (1891)
cam hamurundan alçakkabartma
Ulusal seramik müzesi
Sèvres

di, lutherci düşünceleri dikkate alarak İngiliz kilisesi'nde reform yaptı. Egemen ulusal devletin inançlı bir taraftarı olarak, dinsel nedenlerden çok siyasal amaçlarla manastırlara saldırdı ve "henry'ci reformlar"ı gerçekleştirdi. Yönetim alanında oynadığı rol de aynı derecede önemliydi. Tarihçi G. R. Elton, Cromwell'in sülalesinden bağımsız yönetim birimleri oluşturmasıyla modern ingiliz devletinin kurucusu sayılabileceğini belirtir. Cromwell, protestan alman prensleriyle yakınlaşmak amacıyla, 1539'da Anne of Cleves'i Henry VIII ile evlendirdi. Ama, imparatorla Fransa kralının arası açıldığı için Almanlar ile ittifakın gereği kalmadığından, kral, hoşuna gitmeyen prensesi boşadı. İngiliz soyluları da bu olaydan yararlanarak Cromwell'i vatana ihanetle suçladılar. Halk tarafından sevilmeyen Cromwell ölüm cezasına çarptırıldı ve kralın boşanmasından az sonra idam edildi.

CROMWELL (Oliver), İngiltere, İskoçya ve İrlanda lord protector'u (Huntingdon 1599 - Londra 1658). Coşkulu ve püriten "gentry" ortamında büyüdü ve eğitim gördü, Cambridge'deki Sydney Sussex College'de okudu; bu okul onu kesin biçimde etkiledi. 1640'ta, önce Kısa Parlamemento'ya, sonra da Uzun Parlamento' ya seçildi; buradaki püritenleri, monarşinin keyfi tutumuna ve piskoposluğa karşı destekledi; bunun yanı sıra, birinci iç savaş(ocak 1642)[→birinci İNGİLİZ DEVRİMİ] başlamadan askeri bir organizasyonun kurulmasına ön ayak oldu. 1642 yılının sonunda, East Anglia'ya gitti ve daha sonra "İronside" birlikleri diye anılacak olan Eastren Association süvarilerini silah altına aldı. 1643'te, Thomas Fairfax ile birlikte, Newcastle markisi yönetimindeki krallık ordusuna karşı verdiği savaşta Winceby zaferini kazandı. Parlamento tarafından başkomutan seçilen Manchester kontunun yardımcılığına getirildi. 1644'ün temmuzunda, mükemmel süvari kuvvetlerini en iyi biçimde kullanarak Marston Moor zaferini kazandı.

1644-45 kış bunalımı sırasında, bağımsızların önderliğini yaptı; ordudaki uyuşmazlıkları gidermede önemli bir rol oynayan "özveri" kararı (nisan 1645) büyük ölçüde onun eseriydi. Kısa bir süre sonra "yeni ordu"nun süvari komutanlığına getirildi. Birinci iç savaşa fiilen son veren Naseby zaferinin (haziran) kazanılmasında en önemli rolü oynadı.

Göreceli biçimde ılımlı ve —Roma'ya bağlı katolikler dışında— din özgürlüğüne çok bağlı olan Cromwell, krallığın yetkisini kesin biçimde sınırlayan ve mevcut Kilise'yi kaldıran, ancak Parlamento'ya da tehlikeli bir yetki verilmesine ve yeni bir Devlet Kilisesi'nin kurulmasına olanak tanımayan barışçı bir düzenleme yapmak istedi. Ama, Parlamento'da çoğunluk, din gruplarına ve orduya düşmandı. Cromwell,önceleri kararsız biçimde olsa da, *levellers*'a karşı cesurca kendi birliklerinin tarafını tuttu. Wight adasına sığınmış olan Charles I, presbiteriyenlik çerçevesinde İskoçlar ile görüşmelere girerek bu bunalımlı ortamdan yararlanmayı denediyse de, Cromwell'in galip çıktığı ikinci bir iç savaşı (temmuz-eylül 1648) kışkırtmaktan başka bir sonuç elde edemedi. Kendisi İskoçya'dayken Parlamento çoğunluğu yeniden kralla görüşmelere girişince, Cromwell hem birliklerinin, hem de kendi düşüncelerinin etkisiyle entrikaları sona erdirmeye karar verdi. 1648'in aralık ayında, hemen hemen tüm karşıtlarını Parlamento'dan attırdı; Rump Parliament'ı kuran azınlık, Lordlar kamarası'nı saf dışı bıraktı ve kralı ölüme mahkûm etti (ocak 1649); infaz gününde (30 ocak 1649), ingiliz devleti, Commonwealth adını aldı; Cromwell sonunda levellers'ı alt etmişti (1649).

Hem Rump Parliament'ın, hem de ordu konseyinin üyesi olan Cromwell artık ülkenin gerçek sahibiydi. 41 üyeli bir Devlet konseyi'nin de desteğiyle, kendilerine karşı dinsel özgürlüğü savunduğu presbiteriyenlerle cumhuriyetçi düşüncelerini tam olarak benimsemediği ordunun aşırı kanatları arasında bir denge yaratmayı denedi.

Commonwealth adı verilen bu yeni rejimin varlığını sürdürmek için daha da savaşmak gerekiyordu. Cromwell, önce İrlanda'yı, ardından da İskoçya'yı dize getirdi (1650-51). İrlanda'nın fethini kişisel olarak üstlendi, bu girişimi, damadı İreton tamamladı. Droichead Atha ve Loch Garman (eylül-ekim 1649) alındıktan sonra (40 000 İrlandalı öldürüldü ya da esir olarak satıldı), Cromwell adanın yönetimini, toprakların yarısına el koyup yeniden dağıtan ve eski sahiplerini de Connachta'ya süren Fleetwood'a (1654-55) verdi. Charles II'yi tanıyan presbiteriyen İskoçya'nın ordularını da Dunbar (1650) ve Worcester'da (1651) yendi, hükümdarı yeni bir sürgüne yolladı, krallığın Commonwealth'e bağlanmasını istedi.

İç sorunlara, dış düşmanlıklar da eklendi. Cromwell tüm protestan güçlerle ittifak kurmak istiyordu, ama Parlamento'ya, ingiliz limanlarına yalnızca ingiliz gemilerinin girmesini öngören Act of navigation'ı (Denizcilik yasası) [9 ekim 1651] kabul ettirince, kendini Birleşik Eyaletler ile bir savaş (1652-1654) içinde buluverdi. Örgütlediği deniz kuvvetleriyle bu savaştan galip çıktı ve İngiltere'nin büyük bir deniz gücü durumuna gelmesini sağladı.

Bu sırada, İngiltere'nin anayasası konusunda çıkan anlaşmazlık, Parlamento' nun bağımsızlık hevesine kapılmasına yol açtı. Bunun hemen ardından, ordu "Uzun parlamento"nun son üyelerini de saf dışı bıraktı. Bunun üzerine, Cromwell "Atanmış parlamento"yu oluşturdu. Deneyimsiz püritenlerin bir araya geldiği bu kurum kısa sürede dağıldı (temmuz-aralık 1653). "İnstrument of Government", ya da İngiltere'nin ilk yazılı Anayasası ile Cromwell'a "İngiltere Protector'u" unvanı verildi (16 aralık 1653). Cromwell, yirmi bir kişilik yeni bir Devlet konseyi ile hükümdarlık haklarını paylaştı. Kesin biçimde orta sınıf ve püriten soylular (kontlukların burglara üstünlüğü) tarafından 3 yıllık bir süre için seçilen 460 üyeli (400 ingiliz, 30 iskoç, 30 irlandalı) yeni Parlamento, anayasal sınır içinde, özellikle de mali denetim konusunda tüm yasama yetkisini elde etti. Gerçekte, üç krallık içindeki ayrılıklar nedeniyle Protector'luk kurumu uyum içinde çalışamadı. Artık, iyice de değişmiş olan Commonwealth'in dağılmasını yalnızca Cromwell'in güçlü kişiliği önleyebiliyordu. Karşıtların gün geçtikçe artması, yönetimdeki grupların ayrılıkları sonucunda Protector, askeri bir diktatörlüğe dönüşen ve gizli bir hükümdar tarafından —çoğunlukla ılımlı biçimde— idare edilen yönetimini daha da sertleştirmek zorunda kaldı. Bu yapı, iç ve dış bunalımlar yılı olan 1655'te daha da belirginleşti. Cromwell, hâlâ orduyla çatışma içinde bulunan Parlamento'yu dağıtmak (ocak) ve ordunun askeri bölgelere ayrılan ülke topraklarını —oldukça sert biçimde— denetlemesine izin vermek zorunda kaldı. Bu bölgeler 14 tuğgeneral tarafından yönetiliyordu. Parlamenter muhalefete, kralcıların hiç durmadan süren komplolarına rağmen, Cromwell üç krallıkta da düzeni sağladı, parlak bir yönetim yarattı; ingiliz kara ve deniz gücünü o güne dek ulaşılmamış bir düzeye getirdi. Bunun yanı sıra, ülkesinin iktisadi gücünü de artırmak amacıyla, birçok ticaret anlaşması imzaladı ve İspanya'ya hem Akdeniz'de (Blake'in seferi ve Cádiz donanmasının değerli yükünün ele geçirilmesi, eylül, 1656) hem de Antiller'de (Jamaika'nın işgali, mayıs 1655) hücum etti; bu başarılar Cromwell'in yetkesini iyice pekiştirdi ve gerek Fransa, gerek İspanya bu devlet adamıyla anlaşma yolları aradı. Ama Protector, yürütmek zorunda kaldığı askeri despotluk ve dinsel grupların neden olduğu düzensizliklerden hiç hoşlanmıyordu; ayrıca, güttüğü siyaset de pahalıya mal oluyordu.

1656'da yeni bir Parlamento deneyimine girişti. Seçimler sonucunda, karşıtlarının sayısı arttı. Ilımlılar, bu çıkmazdan kurtulmak amacıyla yönetimin mutlakıyetle güçlendirilmesi gerektiğini düşünüyordu. 1657 tarihli "Humble Petition and Advice" ile Cromwell'e krallık tacı sunuldu, ama o bunu yalnızca, orduda karışıklık çıkar düşüncesiyle kabul edemedi. Bu gelişmeler sivil yönetime doğru bir adım atılmasını sağladı. İspanya'ya karşı Fransa ile birleşen Cromwell (23 mart 1657), özellikle ingiliz birliklerinin başarısı sayesinde kazanılan Dunes zaferinin ardından ordu üzerindeki yetkesini artırdı ve kıta ağzında bir köprü başı oluşturan Dunkerque'i ilhak etti (1658). Ardıl olarak oğlu Richard'ı bıraktıktan sonra eylül ayında öldü.

Cromwell, Hugo'nun beş perdelik ilk manzum dramı. Yayımlanışından başlayarak (1827), romantik okulun bildirisi sayılan Önsöz (Préface) bu dramı gölgede bıraktı. Hugo burada trajediye, kurallara, öykünmeye karşı ileri sürülen ve bu türün çağa uygun olmadığı görüşünü savunan tüm savları yeniden gözden geçirerek destekledi. Özellikle kaba sabalık kuramıyla yeni bir estetik oluşturdu: buna göre, hıristiyanlığın karşıtlıklar üzerinde kurulmasıyla (üç çağ kuramı: "ilk" çağ, "antik" çağ, "modern" çağ ve bunlara denk düşen şiir, destan ve dram) ve Shakespeare'in tarihi bütün dehşetiyle canlandırmasıyla, kaba saba ile yücelik birleşmiş ve "bütünsel bir şiir" olan dram doğmuştur.

CROMWELL (Richard), İngiltere, İskoçya ve İrlanda'nın naip lordu (Huntingdon 1626 - Cheshunt 1712), Oliver Cromwell' in oğlu. İki büyük kardeşi öldüğünden, eylül 1658'de naip olarak babasının yerine o geçti. Babası gibi güçlü bir kişiliği olmadığı için orduyla Parlamento'nun yeniden şiddetli bir biçimde çatışmaya girmesini önleyemedi. Önce orduyu destekledi, ancak ordu kendisine hiçbir zaman çok güvenmedi. Anarşinin tırmanmasını da önleyemediğinden, mayıs 1659'da görevinden çekildi. Kısa bir süre sonra İngiltere'yi terk etti. Yirmi yıllık bir sürgünün ardından İngiltere'ye döndü, son günlerinde silik bir yaşam sürdü.

CROMWELL (Henry), ingiliz siyaset adamı (Huntingdon 1628 - Spinney Abbey, Cambridgeshire, 1674), Oliver Cromwell'in dördüncü oğlu. 1655'te İrlanda'ya gönderildi, kısa süre sonra, Fleetwood lordunun yetkilerini, ardından da 1657'de unvanını devraldı. Adayı ılımlı bir politikayla yönettikten sonra 1659'da istifa etti ve böylelikle Restoration döneminde rahatsız edilmekten kurtuldu.

Cromwell akıntısı (1951 yılında, Büyük Okyanus'un ekvator kesimindeki bu akıntının bulunmasına katkıda bulunan Townsend Cromwell'in anısına), Büyük Okyanus ekvator kesiminde yarı yüzey akıntısı (en çok 100-200 m derinliğe iner). Güney ekvator ıraksamasının altında doğuya doğru ilerleyen Cromwell akıntısının hızı (1,5 m/sn) ve yüksek debisi (40 milyon m^3/sn), ekvator karşı akıntısının dengeleyici etkisini artırır.

CRONACA (Simone DEL POLLAIOLO, **il** —denir), italyan mimar (Floransa 1457 -*ay. y.* 1508). Brunelleschi geleneğini sürdürdü. San Miniato tepesinde "güzel köylü kadın" diye adlandırılan S. Salvatore kilisesi ile adını duyurdu (1504). Ayrıca Strozzi sarayı'nda çalıştı (cortile, dış korniş). Sade ve zarif bir loggia'yla çevrelenmiş Guadagni sarayı'nı yaptı.

CRONARTİUM a. Uredinales takımından mantar. (*Cronartium ribicola,* değişik bitkilere dadanabilen bir türdür, frenküzümünde pas hastalığı, Weymouth çamında kabarcıklı pas hastalığı yapar.)

CRONBACH (Lee J.), amerikalı psikolog

(Fresno, Kaliforniya, 1916). 1963'ten beri Stanford Üniversitesi'nde profesör. Bağlılık, geçerlilik ve etkileşim kavramlarına ve bu sonuncu kavramın ruhbilimsel-pedagojik uygulanmalarına ilişkin yeni görüşler ileri sürdü. Test yöntemi, ölçüm kuramı ve toplumsal alanda gerçekleştirilen araştırmaların önemi üzerinde durdu. Bazıları başkalarıyla birlikte kaleme alınmış başlıca yapıtları şunlardır: *Essentials of Psychological Testing* (Ruhbilimsel testlemenin temelleri) [1949]; *Educational Psychology* (Eğitimsel ruhbilim) [1954]; *Psychological Tests and Personnel Decisions* (Ruhbilimsel testler ve kişisel kararlar) [1957]; *The Dependability of Behavioral Measurements* (Davranışsal ölçümlerin güvenilebilirliği) [1972]; *Aptitudes and Instructional Methods* (Yatkınlıklar ve öğretici yöntemler) [1977]; *Toward Reform of Program Evaluation* (Program değerlendirmesi reformuna doğru) [1978].

CRONEGK (Johann Friedrich, *baron* VON), alman şair (Ansbach 1731 - Nürnberg 1758). *Codrus* (ölümünden sonra, 1760) adlı dramı, alman tiyatro edebiyatının klasik dönemini başlatır.

CRONİN (Archibald Joseph), ingiliz romancı (Cardross, Dumbartonshire, 1896 - Montreux 1981). Deniz kuvvetlerinde hekimken yazdığı romanlarında iyi niyetli insanların dayanma gücünü anlattı (*Şapkacının şatosu* [Hatter's Castle], 1931; *Yıldızlar bakarken* [The Stars Look Down], 1935; *Şahika* [The Citadel], 1937; *Cennetin anahtarları* [The Keys of the Kingdom], 1941; *Yeşil yıllar* [The Green Years], 1944; *The Judas Tree*, 1961).

CRONİN (James Watson), amerikalı fizikçi (Chicago 1931). 1958 - 1971 arasında Princeton'da, sonra da Chicago Üniversitesi'nde profesörlük yaptı. Paritenin korunmaması ve yük karşıtlığı (parçacıkların yerine karşıtparçacıkların geçmesi) üstüne çalışmalar yaptı. Kıvılcım odalarını hazırlama çalışmalarına katıldı. Amerikalı Val Fitch ile, yansız K mezonların bozunmasında bakışım ilkesinin geçerli olmadığını buldu ve onunla birlikte 1980 Nobel fizik ödülü'nü aldı.

Croning yöntemi. Metalürj. Bir tip kabuk kalıplama yönteminin adı.

CRONJÉ (Piet Arnoldus), boer general (Colesberg 1836 - Potchefstroom 1911). İlk ingiliz-boer savaşına katıldı (1878). 1899 -1902 savaşı sırasında Orange'ın batısındaki harekât ordusu komutanlığı yaptı: Methuen kuvvetlerini Modder üzerinde ve Magersfontein'de yendi, ancak Paardeberg'de sarıldı ve tutsak alındı. Savaş sonrasında Kuzey Amerika'da ingiliz-boer savaşının başlıca olaylarını temsil eden bir sirki yönetti.

CRONSTEDT (Axel Fredrik), isveçli kimyacı ve mineralog (Turinge, Södermanland, 1722 - Säter 1765). Georg Brandt'ın öğrencisiydi; ülkesinin maden sanayileriyle ilgilendi. 1751'de, daha sonra nikel adını vereceği (1754) yeni bir metalin bulunması üzerine bir makale yayımladı. Yeni bir mineraloji sınıflaması sisteminin temellerini belirledi (1758). Mineralleri hamlaç alevinde ilk çözümleyenlerdendir.

CRONSTEDT (Carl Olof), isveçli tümamiral (Botby, Finlandiya, 1756 - Finlandiya'da 1820). Svensksund galibi (1790) Cronstedt 1801'de, Sveaborg'u Ruslar'a karşı savunmakla görevlendirildi ve bu çok önemli mevziyi savaşmadan Ruslar'a teslim ederek (1808) İsveç'in Finlandiya üzerindeki egemenliğinin azalmasına neden oldu.

CRONSTEDTİT a. (fr. *cronstedtite;* öz. a. A. F. *Cronstedt*'ten). Miner. Kaolinit grubundan, hidratlı doğal demir silikat.

CROOKED, Bahama takımadasında ada; 690 nüf.

CROOKES (*sir* William), ingiliz kimyacı ve fizikçi (Londra 1832 - *ay. y.* 1919). 20 yaşında Krallık koleji'nde vekil profesör oldu, 1855'te Chester fen koleji'nde kimya dersini vermekle görevlendirildi. 1864'te Quarterly Journal of Science'ın yönetimini üstlendi. 1863'te Royal Society'ye üye seçildi. Tayf çözümlemesi sayesinde 1861'de talyumu buldu; 1865'te gümüşü, amalgamlama işlemiyle özütlemeyi tasarladı. Sonra özellikle, seyreltilmiş atmosferde molekül fiziği üzerine incelemeler yaptı: *ışınölçer*'i 1872'de tasarladı ve adını taşıyan soğuk katotlu elektron tüplerini icat etti. 1878'de katot ışınlarını bir mıknatısın manyetik alanıyla saptırarak, bunların elektriklenmiş parçacıklardan oluştuğunu buldu. Buradan maddenin "ışıyan" adını verdiği dördüncü bir hali olduğu sonucuna vardı (aslında sözkonusu olan katot ışınlarıydı). Gazların akışmazlığını ve ısıl iletkenliğini inceledi ve 1903'te çinko sülfürlü fluorışıl ekranlı *spintariskop*'u icat etti. Şekerpancarı, kumaşların boyanması, kanalizasyon yapımı ve ispritizmayla da ilgilendi.

Crookes tüpü, X ışınları üretmeye yarayan soğuk katotlu elektron tüpü.

CROOKESİT a. (fr. *crookésite;* öz. a. sir W. *Crookes*'dan). Miner. Doğal bakır ve talyum selenür; kimi kez gümüşlü, kübik kristaller biçiminde bulunur.

CROONER a. (amerikanca sözc.; "mırıldanmak" anlamındaki ing. *croon*'dan). Müz. Hoş, duygulu şarkıları yorumlayan varyete şarkıcısı.

CROS (Henri), fransız ressam, heykelci ve seramikçi (Narbonne 1840 - Sèvres 1907). Antik sanata tutkun, meraklı bir kişi olan Cros, 1884'te ressamlık deneyimlerinin ürününü yayımladı: *l'Encaustique et les autres procédés de peinture chez les anciens; technique et histoire* (Eskiler'de cila ve öteki resim yöntemleri; teknik ve tarih). Mermer, bronz, pişmiş toprak, balmumu gibi çok çeşitli maddelerden heykeller yaptı (*Le Prix du tournoi*, balmumu alçakkabartma, 1873, Avignon müzesi). Ama ününü özellikle Antikçağ'daki cam hamuru taklit ederek gerçekleştirdiği yapıtlara borçludur: büstler, madalyonlar, duvar çeşmesi (*L'Eau*, 1894), kabartmalar (*La Source gelée et le Soleil*, 1885, Sèvres müzesi; *Kirke*, 1891, Sèvres müzesi; *l'Apothéose de Victor Hugo*, 1905, Victor Hugo'nun evi). —Oğlu JEAN (1884 -1932), babasının yapıtını sürdürmüştür.

CROS (Charles), fransız bilgin ve şair (Fabrezan, Aude, 1842 - Paris 1888), Henri Cros'un kardeşi. Renkli fotoğraf çekme usulünü buldu; buluşunun ilkesini 1869'da, Louis Ducos du Hauron ile aynı zamanda, Fransız fotoğrafçılar birliği'ne sundu. Bu iki mucit birbirlerini daha önce tanımıyorlardı. 1877'de Bilimler akademisi'ne verdiği bir raporda paleofon denilen, gramofonun özünü oluşturan bir aygıtı Edison'dan önce açıkladı. *Charles Cros akademisi* her yıl en iyi plaklara ödül dağıtmaktadır.

Charles Cros, aynı zamanda, nükteci bir şair ve fantezist bir yazardı. Kahvelerde ve edebiyat çevrelerinde coşkulu bir mizahçı olarak tanındı. Komik monolog türünü yeniden canlandırdı. Bu türdeki *Çirozname* (le Hareng saur), *le Bilboquet*, *l'Obsession* gibi yapıtlarıyla ün kazandı. Verlaine'in "kimi zaman hoş, vahşi, kimi zaman garip, zengin ve basit mücevherler" olarak nitelediği, özenle yazılmış küçük şiirleri de vardır (*le Coffret de santal*, 1873; *le Fleuve*, 1874; *la Vision du Grand Canal des Deux-Mers*, 1888). 1920'den sonra Cros, gerçeküstücülerin esin kaynaklarından biri olmuştur.

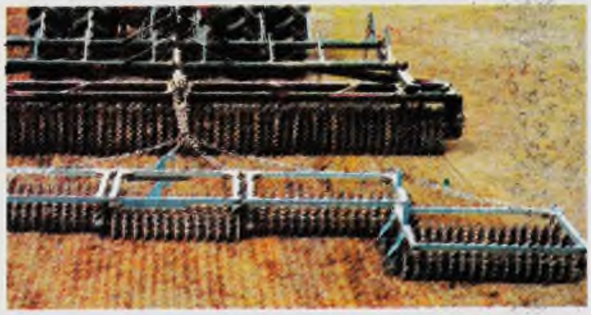
CROSBY, Liverpool'un (Büyük Britanya) kuzey banliyösünde konut merkezi; 57 400 nüf.

CROSBY (Harry LILLIS, **Bing** —denir), amerikalı şarkıcı ve sinema oyuncusu (Tacoma, Washington, 1904 - Madrid 1977). 1925'te Hollywood'daki kafelerde ve küçük müzikhollerde davulcu ve şarkıcı olarak çalışmaya başladı. Paul Whiteman ile tanışması bir orkestraya girmesini sağladı. Mack Sennett stüdyolarında staj gördükten sonra New York'taki Paramount Theatre ile yirmi haftalığına bir sözleşme imzaladı, kısa sürede ünlendi. Plakları, radyo programları ve filmleri birbirini izledi. Filmlerinden bazıları: *Bahar serenadı* (Holiday İnn; M. Sandrich, 1942), *Yolumda giderken* (Going my Way; L. McCarey, 1944) [en iyi oyuncu oscar'ı], *The Bells of St Mary's* (L. McCarey, 1945), *Şahane vals* (The Emperor Waltz; B. Wilder, 1948), *Taşra kızı* (The Country Girl; G. Seaton, 1954), *Belalılar postası* (Stage Coach; G. Douglas, 1966). Özellikle *The Road to...* adlı film dizisini çevirdikten sonra ünü daha da genişledi. 1940-1961 arasında Dorothy Lamour ve Bob Hope ile birlikte oynadığı küçük müzikli güldürülerden oluşan bu dizi Crosby'nin ününü pekiştirdi.

Crosby, Stills, Nash and Young, pop müzik topluluğu. 1969'da David Crosby (Los Angeles 1941), Stephen Stills (Dallas 1945), Graham Nash (Blackpool 1942) tarafından kuruldu; Neil Young (Toronto 1945) 1970'te onlara katıldı. Folk akımından yola çıkan bu dört şarkıcı - gitarcı, kendilerine özgü vokal armoni ve titiz orkestralamayla ünlendiler. 1973'te topluluk dağıldıysa da, ikili ve üçlüler halinde bir araya gelerek yeni kayıtlar gerçekleştirdiler. Başlıca albümleri: *Déjà vu* ve *Four Way Street* (1970).

CROS-DE-CAGNES, Cagnes-sur-Mer (Fransa) komününün (Alpes-Maritimes) bir bölümü, Var'ın denize döküldüğü yerin B.'sında. Sayfiye merkezi.

CROSKİLL a. Tarım mak. *Croskill merdanesi* (öz. a. *Croskill*'den), almaşık olarak değişik iki boyda çok sayıda dişli diskin yatay bir eksene oynar biçimde bağlanmasıyla oluşan ve kesek kırmak için kullanılan merdane.

Venière-Sadia

croskill ile tarlanın merdanelenmesi

Nadar, Père

Charles Cros Nadar'ın fotoğrafı

Bing Crosby

Scala

il Cronaca Floransa'daki Strozzi sarayı'nın avlusu (1497-1504)

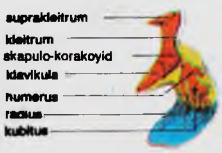
Giraudon

Ağaçların altındaki çıplaklar
Henri Edmond Cross'un yapıtı
Annonciade müzesi, Saint-Tropez

CROSS → CROSS-COUNTRY.

CROSS (Richard ASSHETON, *vikont*), ingiliz siyaset adamı (Preston yakınında, Lancashire, 1823 - Eccles Riggs, Broughton-in-Furness, Lancashire, 1914). 1874 -1880 ve 1885-1886 tarihlerinde içişleri bakanlığı yaptı; Disraeli'nin yardımıyla 1875' te *Factory Acts* adı verilen toplumsal yasaları çıkarttı; daha sonra Hindistan işleri bakanlığı (1886-1892) yaptı.

CROSS (Charles Frederick), ingiliz kimyacı (Brentford, Middlesex, 1855 - Hove, Sussex, 1935). Kâğıt fabrikatörüydü, selüloz üzerine yaptığı çalışmalar sonunda E. V. Bevan ve C. Beadle ile viskoz ya da reyon üretme yöntemini belirledi (1896 -1898).

crossopterygii
Eusthenopteron cinsi
üyelerinin göğüs yüzgeci

CROSS (Henri Edmond DELACROİX, **Henri Edmond** —denir), fransız ressam (Douai 1856 - Saint-Clair, Var, 1910). Önceleri aile dostu Bonvin ile Carolus-Duran'dan etkilendi, ardından izlenimcilik akımına yöneldi. Bağımsızlar salonu'nun kurucu üyeleri arasında yer aldı (1884), Yirmiler grubu'nun çağrılısı (1889) olarak Brüksel'e gitti, Seurat ve Signac ile dostluk kurdu. Van Rysselberghe'nin de yakın arkadaşıydı. 1891'den başlayarak, bölmecilik tekniğini benimsedi (*Madame H. E. Cross'un portresi*, musée nat. d'Art mod.), birkaç lirik resmin yanı sıra (*Nymphe'lerin kaçışı*, 1906, musée des Arts décoratifs, Paris), özellikle yılda on ay kaldığı Güney Fransa'dan peyzajlarla (Le Lavandou, Saint-Clair) Venedik (1903), Toscana ve Umbria (1908) üzerine resimler yaptı (*Altın adalar*, 1891; *Cagnes'da serviler*, 1908, musée nat. d'Art mod.).

CROSSARCHUS a. (yun. *krossos*, saçak, perçem, ve *sarkos*, et, ten'den). Batı ve Orta Afrika'da sürüler halinde yaşayan mangust cinsi. (Gündüz dolaşır, küçük avlarla ve meyvelerle beslenir. Vombatgiller familyası.)

CROSSBAR → KROSBAR.

CROSS-COUNTRY a. (*kır koşusu* anlamında ing. sözc.). **1.** Uzunluğu değişen, ancak 16 km'yi geçmeyen, parkurunda doğal engeller, tepeler ve dereler bulunan koşu (kısaltılmış biçimi CROSS). **—2.** Engelli atyarışı için hazırlanmış aynı türden parkur.

CROSSE a. (germ. *krukja*, ucu kıvrık sopa'dan fr. sözc.). Spor. Ön ya da on iki kişilik iki takım halinde, ucu kıvrık bir sopa (*crosse*) ve kauçuk bir topla oynanan oyun.
—ANSİKL.Özellikle Kanada'da ve daha az yaygın olarak da ABD'de, Britanya adalarında ve Avustralya'da ilgi gören bu sporda amaç kauçuk topu rakip takımın kalesine sokmaktır. Sopanın ucu iki dallı bir çatal biçimindedir. İki dal arasındaki üçgen file topun yakalanıp fırlatılmasını sağlar.

Crossen ameliyatı. Kad. hast. 1. Ön kolpotomi sırasında dölyolunu kesme tekniği; 2. dölyatağı boynunun ön tarafındaki parametreleri kullanarak dölyatağı dönüklüğünü tedavi tekniği.

CROSSİNG-OVER a. (ing. *to cross over*, karşıdan karşıya geçme'den). Genet. ÇAPRAZLAMA'nın eşanlamlısı.

CROSSİT a. (fr. *crossite;* öz. a. W. *Cross*'tan). Miner. Glokofana benzeyen, amfibol grubundan bir mineral.

CROSS-LEG a. (ing. *cross-leg*, çapraz bacak). Cerr. Bir bacaktaki doku kaybını kapatmak için öteki bacaktan alınan bir deri parçası kullanmayı ve doku aşısı tutuncaya kadar iki bacağı birbirine yapışık tutmayı öngören ameliyat tekniği.

CROSSOCOSMİA SERİCARİAE a. Japonya'da ipekböceğinde asalak yaşayan ikikanatlı böcek. (*Thecostomata* üstfamilyası, tırtılsineğigiller familyası.)

CROSSOPTERYGİİ a. Bedeni kozmoid kalın pullarla örtülü, çift yüzgeçli, kuyruk yüzgeci heteroserk ya da jefiroserk olan, sabit omurgalı kemiklibalıklar altsınıfı. (*Crossopterygii* altsınıfı birbirine pek benzemeyen iki öbeğe ayrılır: geçirdikleri evrimle günümüzdeki latimeryaları oluşturan öbek ve dörtayaklıların atası olan öbek.)

CROSS-ROLL a. (ing. *cross*, çapraz, ve *roll*, merdane'den). Tekst. Özellikle pamuk tarağının doferinden çıkan tülbenti ayıklamaya yarayan mekanik düzenek.
—ANSİKL. Cross-roll iyice sıkıştırılmış bir çift silindirden oluşur; düzenek tüm tarak genişliğini kaplar ve dofer temizleme sisteminin tam arkasında yer alır. Tülbent iki silindirin arasından geçer ve ezilen pislikler tülbentten ayrılır. Çift taraklarda cross -roll, iki tarak arasına yerleştirilir. Kimi kez, cross-roll, hizarın yerini alan temizleyiciyle birlikte bulunur.

CROTALARİA a. (yun. *krotalon*, çalpara, kastanyet). Her yerde yetişen ve toprak iyileştirici ya da yeşil gübre olarak yetiştirilen ot ya da çalı. (Hindistan'da *Crotalaria juncea* türü, dokumacılığa elverişli lifleri için ya da yem bitkisi olarak yetiştirilir; bu türün yaprakları, *C. spectabilis* ya da *C. intermedia* türlerininki gibi zehirli değildir. Yıllık ya da çokyıllık 200 tür; baklagiller takımı.)

CROTALİDAE a. Zool. ÇINGIRAKLIYILANGİLLER familyasının bilimsel adı.

CROTALİNAE a. Amerika'da ve Doğu Asya'da yaşayan, oluklu zehirdişli vivipar yılanları içeren oymak. (Engerekgiller familyası.)
—ANSİKL. *Crotalinae* oymağı üyeleri, burundeliğiyle göz arasında duyu çukurcuklarının bulunmasıyla engereklerden ayrılırlar; duyu çukurcukları bu hayvanların, avlamaya çalıştıkları sıcakkanlı hayvanların yaydıkları kızılötesi ışınları algılamalarına olanak verir. Oymak iki öbeğe ayrılabilir: çıngırakları olanlar (*Crotalus* ve *Sistrurus* cinsleri) ve çıngırağı olmayanlar. Çıngıraksız türler arasında Güney Amerika ve Ryukyu adalarında yerde ya da ağaçta yaşayan ve mızrakbaşlı çıngıraklıyılanların örnek tipi olan mızrak yılanı (*Trimeresurus atrox*), Brezilya'da yerde yaşayan, çok büyük boylu ve *Crotalinae* oymağının yumurtlayarak üreyen tek türü olan çalı çıngıraklıyılanı (*Lachesis mutus*) ve Amerika'da yaşayan, çoğunlukla balıkla beslenen su mokaseni (*Ancistrodon piscivorus*) sayılabilir.

CROTALUS a. ÇINGIRAKLIYILAN türlerinin cins adı.

CROTONE, İtalya'da liman kenti, Calabria'da, Catanzaro'nun K.-B.'sında, Taranto körfezi kıyısında; 58 300 nüf. Çinko ve kadmiyum metalürjisi. Kimya ve besin sanayileri. Sayfiye merkezi.
—Tar. İ.Ö. 710'a doğru kurulmuş olan Akhaia kolonisi Crotone, Büyük Yunanistan' ın başlıca kentlerinden biri oldu. Rakipleri Lokroi ve Sybaris'i 510'da yenmeyi başardı, Agathokles (296) ve Pyrrhos tarafından yağmalandı, Annibal ve sonra Romalılar (277) tarafından işgal edildi, İ.Ö. 194'te bir roma kolonisine dönüştü. Hera Lacinia tapınağı, Güney İtalya'daki tapınakların en zengini ve en ünlüsüydü. Atlet Milon burada doğdu. Pythagoras burada yaşadı ve bir okul kurdu.

CROTUS RUBİANUS (Johann JÄGER, —denir), alman hümanist (Dornheim, Thüringen, 1480'e doğr. - Halberstadt, 1539'dan sonr.). Reuchlin'i savunmak üzere, Koblenz dominikenlerine karşı bir yergi olan *Epistolae obscurorum virorum*'un (Ünsüz kişilerin mektupları) [1515] yazarlarından biridir.

CROUSSY (Guy), fransız yazar (Pierremont, Pas-de-Calais, 1937). Bir tarım işçisinin oğludur: iletişim teknikleri uzmanı olan Croussy, toplumsal roman temalarını yeniledi. Toplumun en yüksek mevkilerinde bulunmak ile ırgatlık ve yoksulluğa düşüş arasında bir adımlık mesafe vardır: *Le Loup-Cervier* (1977), *la Concession de la Providence* (1978), *le Chasseur de têtes*'de (1980),Croussy, kaybolan masumiyet ve insan acımasızlığına karşı çıkma saplantıları arasında, hep bu bir adımlık mesafeyi anlatır.

Crow sistemi, akrabalık ilişkilerinde, iki taraftan çapraz yeğenleri, hemen bir önceki kuşaktan akrabalara gönderme yapan ayrı adlarla belirtmeye dayanan adlandırma sistemi. Bu sisteme göre, özellikle hala oğluna "baba", dayı oğluna da "oğul" denir. Crow sistemi, ilk kez Crowlar*'ı inceleyen amerikalı antropologlar tarafından betimlenmiştir.

CROWE (Catherine), ingiliz kadın romancı (Borough Green, Kent, 1800 -Edinburgh 1876). Çocuklar için masallar ve fantastik öyküler yazdı (*The Night Side of Nature*, 1848).

CROWE (*sir* Joseph Archer), ingiliz sanat tarihçisi (Londra 1825 - Schloss, Gamburg, Bavyera, 1896). Flaman ve italyan resmi üzerine, dostu Cavalcaselle ile yazdığı çeşitli yapıtları vardır.

CROWLAR, Montana ve Wyoming ovalarında yaşayan Kızılderililer Sioux dilini konuşan, tütün ekicisi ve özellikle de bizon avcısı olan Crowlar'ın beyazlarla ilişkisi daha 1742'de başladı. Altı fratri için ikişer ikişer kümelenmiş olan ve bir şefin yönettiği dıştanevli klanlar biçiminde örgütlenmişlerdi; en savaşçıları, askeri topluluklar oluşturuyordu. Törenleri ve danslarıyla (güneş, ayı, tütün dansı) tanınan Crowlar, bugün at ve inek yetiştirdikleri Montana iskân alanlarına yerleştirildiler. Akrabalığa ilişkin terim düzenleri, Crow

altta
crossopterygii
altsınıfının yaşayan türlerinden bir latimerya türünün iskeleti

en altta
crossopterygii
altsınıfının fosil bir üyesi (Üst Devon'da yaşamış *Eusthenopteron foordi*)

adı altında modelleştirilmiştir.

CROWLEY (Edward Alexander, **Aleister** —denir), ingiliz gizli bilimci (Leamington, Warwickshire, 1875 - Hastings 1947). Golden Dawn (Altın şafak) tarikatının üyesiydi, 1907'de Argenteum Astrum'u kurdu. Yeni doğaüstü gizli güçlerin ve yeni yasanın peygamberi olduğunu iddia etti ve Yuhanna'nın Vahiy'inde (XIII, 18) 666 sayısıyla tanımlanan Canavar'ın kendisi olduğunu ileri sürdü. Büyücü ve iblisçiydi. Başlıca yapıtları: *Confession* (İtiraf) 1929; *the Book of the Law* (Yasa kitabı) 1938; *the Book of Thoth* (Thoth'un kitabı) 1944; *The Equinox* (1909-1944).

CROWN a. (ing. *crown*, taç). Genellikle çok saydam, ışık dağıtma gücü görece zayıf, yani toplama gücü 50'nin üzerinde olan cam; bu değerin altındaki camlar flint adını alır. (Bu camlar, optikte, gerek tek başlarına gerekse flintlerle birlikte yaygın olarak kulanılır.) [CROWN-GLASS da denir.]

CROWNE (John), ingiliz oyun yazarı (Nova Scotia 1640 a doğr. - 1703 ?). Hepsi de ingiliz repertuvarının klasikleri sayılan maskeler *(Calisto)*, trajediler (*Caligula*, 1698) ve Molière'den esinlenmiş komediler (*Sir Courtly Nice*, 1685) yazdı.

CROWN-GALL a. (ing. *crown*, taç, ve *gall*, ur). Bakteri kökenli bitki uru. (Urlar bitkinin boyun kısmında yerleşir. Crown-gall afeti, özellikle genç meyve ağaçlarında görülür. Bu hastalıkla biyolojik yöntemlerle savaşılır; bunun için genç bitkinin kök sistemine *Agrobacterium radiobacter* türü bulaştırılır; onun çıkardığı bakteriyosin denen çözücü madde uru yapan *A. tumefaciens* üzerinde etkili olur.)

CROWN-GLASS a. (ing. *crown*, taç, ve *glass*, camdan). CROWN'un eşanlamlısı.

CROWN POİNT, ABD'de (New York eyaleti) köy, Champlain gölü kıyısında; 1 830 nüf. Champlain ve müttefiki Huronlar, İroquoisler'i burada yenmişlerdi (1609).

CROWSNEST PASS, Kayalık dağlar' da geçit, Kanada'da İngiliz Kolombiyası ile Alberta sınırında; 1 357 m. İçinden Canadian Pacific Railway (Kanada Büyük Okyanus demiryolu hattı) geçer. Yakınında kömür ocağı.

CROYDON, Büyük Britanya'da konut borough'u, Londra yerleşmesinin güney kesiminde; 332 000 nüf. Eski uluslararası havalimanı.

CROZ (Michel), fransız rehber (Tour'da küçük bir köyde, Arve yüksek vadisinde, 1830 - Matterhorn 1865). Mathews Tuckett, Moore ve özellikle de E. Whymper ile birlikte Viso dağına (1861), Écrins geçidine (1862), Meije breşine (1864), Écrins domuzsırtına (1864), Argentière doruğuna (1864), Dolent dağına (1864), Moming geçidine (1865), Grandes Jorasses'in batı doruğuna (1865), Dolent geçidine (1865) tırmandı. Matterhorn'a yaptığı ilk tırmanıştan (14 temmuz 1865) sonra inişte öldü.

CROZATİER (Charles), fransız dökümcü, süslemeci ve heykelci (Le Puy-en-Velay 1795 - Paris 1855). Özellikle süslemeci ve dökümcü olarak tanındı. Önemli yapıtlarda kum kalıbına dökümden ilk yararlananlardan biridir. Bronz heykelleri Puy *(Çocuklu Meryem, Henri IV çocuk)* ve Bayonne *(Zincire vurulmuş Prometheus)* müzelerindedir.

CROZET (Julien Marie), fransız denizci (Port-Louis, Morbihan, 1728 - öl. 1780'den sonra), 1772'de kaptan Marion-Dufresne ile birlikte Pasifik ve Hint okyanusu'nun güney sınırlarına gitti. Bu seferin tarihini yazdı. *Crozet takımadası*'na onun adı verildi.

CROZET adaları ya da **takımadaları,** Güney Hint okyanusu'nda (46° G. enleminde) takımada, Fransız Antarktikası'nın ve Güney toprakları'nın parçası. B'da Domuzlar adası, Penguenler adası ve Apôtres adalarından (ya da adacıkları), D'da Possession adası ve Doğu adasından oluşur. Yüzölçümü toplam 500 km²'ye yaklaşan, 1772'de Marion-Dufresne'nin bulduğu takımadalar, hem rüzgârlı, hem karlıdır ve yaşamaya hiç elverişli değildir; bununla birlikte adalar, deniz kuşları için bir rezerv oluşturur. Possession adasında bir bilimsel üs "Alfred-Faure" kurulmuştur.

CROZİER (Michel), fransız toplumbilimci (Sainte-Menehould 1922). 1961'de, Centre de sociologie des organisations'u (Örgüt toplumbilimi merkezi) kurdu. Harvard Üniversitesi'nde; ardından Paris X Üniversitesi'nde ders verdi. 1970'te, CNRS (Centre national de la recherche scientifique) müdürlüğüne getirildi; 1975'ten başlayarak l'İnstitut d'études politiques de Paris'yi (Paris siyasal inceleme-ler enstitüsü) yönetti. Meslekler arası devingenliği ve özellikle değişikliklere gösterilen direncin yapısal etkenlerini inceledi. Max Weber'in izleyicisi olarak teknokratik toplumların tedirginliğini, sürekli uyarlanma zorunluğu karşısında mesleksel davranışların kalıplaşmasıyla açıkladı. Yapıtları: *le Phénomène bureaucratique* (Bürokrasi olayı), 1964; *le Monde des employés de bureau* (Büro memurlarının dünyası), 1965; *la Société bloquée* (Tıkanmış toplum), 1970; *l'Acteur et le système* (Erhard Friedberg ile birlikte), 1977; *On ne change pas la société par décret* (Kararnameyle toplum değiştirilmez), 1979; *le Mal américain* (Amerikan hastalığı), 1984.

CRUCİFERAE a. TURPGİLLER familyasının bilimsel adı.

CRUCİGER (Caspar CREUZİGER, — denir), alman reformcu (Leipzig 1504-Wittenberg 1548). Wittenberg Üniversitesi'nde profesör oldu. Luther'e Kutsal Kitap çevirisinde yardım etti, onun ders notlarını baskıya hazırladı ve çeşitli kolokyumlara katıldı.

CRUDELİ (Tommaso), italyan yazar (Poppi, Casentino, 1703 - *ay. y.* 1745), Arcadia tarzında yazdığı şiirler ölümünden sonra yayımlandı (*Rime*, 1746).

Cruden Bay-Grangemouth, İskoçya'da, Büyük Britanya boruhattı; Forties yatağından (Kuzey denizi) çıkarılan ham petrolü taşır.

CRUİJFF (Johan) → CRUYFF (Johan).

CRUİKSHANK (George), ingiliz karikatürcü ve kitap resimleyici (Londra 1792-*ay. y.* 1878). Bir karikatürcüler ailesinin en ünlü üyesidir. İlk adımlarını siyasal taşlama alanında attıktan sonra Dickens'ın gözde resimleyicisi oldu; Ainsworth'un kitaplarını da resimledi, Londra'nın ayaktakımını inceleyen resimler ve bir *The Comic Almanack*'ı yayımladı. Ahlaki, liberal ve yurtsever kaygıların alaycı bir yergi anlayışıyla kaynaştığı yapıtlarının sayısı birkaç bini aşar. Özellikle Victoria döneminin ilk yıllarında çok tutulan bir sanatçıydı.

CRUİKSHANK (Helen), iskoçyalı kadın şair (Montrose 1886 - Edinburgh 1975), McDiarmid ve iskoç Rönesansı çizgisinde yapıtlar (*Up the Noran Water*, 1934; *Sea Buckthorn*, 1954) vermiştir.

Cruise güdümlü füzesi, balistik füzelerin tersine mermi yolunun büyük bölümünü itici evreyle geçen bir füze türü. Bu güdümlü füzeler, balistik füzeler gibi, 60'lı yılların sonunda bu adla ortaya çıksalar bile, gerçekte İkinci Dünya savaşı sırasında Almanya'da doğdu. Karadan karaya V-1 füzesi bu alandaki ilk örneği oluşturur. Bir palsjetle sesaltı hızla itilen ve bir eylemsizlik sistemiyle güdülen bu füze 240 km'lik bir erime ulaşabiliyordu.

Sesaltı ya da sesüstü hızlardaki cruise güdümlü füze kavramı, 40'lı yılların sonunda Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Sovyetler Birliği'nde yeniden ele alındı. Çeşitli tipler ortaya çıktı; bu füzeler arasında denizden-denize, denizden-karaya ya da karadan-karaya atılan Matador, Regulus, Mace gibi amerikan füzeleri ile SS N3 S Haddock sovyet füzeleri sayılabilir. Cruise güdümlü füzelerinin kıtalararası stratejik bir silah biçiminde kullanımı, itme gücü konusunda olduğu kadar çok uzun mermi yolu boyunca itme gücü kullanma zorunluğuna bağlı güdüm alanında da ciddi teknik sorunlar doğurdu. 1957-58 yıllarına doğru balistik füzeler, cruise güdümlü füzesinin stratejik türünün gözden düşmesine yol açtı; çünkü balistik füze uzun erimli bombardıman konusundaki sorunları daha çabuk çözme olanağı veriyordu.

60'lı yıllarda cruise güdümlü füzesi, nükleer başlıklı olsun ya da olmasın, erimi birkaç yüz kilometreyi geçmeyen taktik bir silah olarak konumunu korudu. On yıllık süre içinde sağlanan teknolojik gelişmeler sonucunda, 70'li yılların başında uzun erimli cruise güdümlü füzeleri üretimi yeniden ele alındı.

Günümüzde Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan cruise güdümlü füzesi sesaltı hızda, hava alıklı, özgüdümlü, alçaktan uçabilen (20-100 metre) ve fırlatıldığı noktadan binlerce kilometre uzaklıktaki bir hedefi bulacak (birkaç on metre) çok duyarlı bir güdüm sistemiyle donatılmış bir füzedir. Kullanım esnekliği kara araçlarından olduğu kadar gemilerden ya da dalmış denizaltılardan fırlatılmasını sağlar. Amerikan terimcesinde çeşitli kullanımlara yönelik tipleri şu kısaltmalar altında bilinir: ALCM (Air Launched Cruise Missile) [Havadan fırlatılan cruise güdümlü füzesi], SLCM (Sea Launched Cruise Missile) [Denizden fırlatılan cruise güdümlü füzesi] ve GLCM (Ground Launched Cruise Missile) [Karadan fırlatılan cruise güdümlü füzesi]. Bütün bu tipler taktik olduğu kadar stratejik rol de oynayabilir, nükleer başlıkla donatıldığı gibi klasik başlık da taşıyabilir. 80'li yılların başında ABD 4 500 dolayında cruise güdümlü füzesini hizmete sokmuştur.

Teknoloji. Günümüzde, cruise güdümlü füzelerin itme gücünü hava-kerosen karışımıyla beslenen çift akılı küçük palsjetler sağlar. Çok alçaktan uçmaları ve radar eşdeğerli yüzeylerinin küçüklüğü düşman uyarı sistemlerince yakalanmalarını önler. Oldukça uzun olan uçuş süreleri, başlangıçta saptanan eylemsizlik güdüm sisteminin zaman zaman yeniden ayarlanmasını zorunlu kılar. Uygulanan çeşitli ayarlama yöntemleri şunlardır: engebe yükseltileriyle bağlılaşım; Yer'in manyetik alanıyla bağlılaşım; ışınölçümle bağlılaşım; fotoğraf ya da televizyonla bağlılaşım; uy-

Rhône-Poulenc Agrochimie

crown-gall
genç bir elma ağacının boyun kısmında

doc. Librairie des Alpes

Michel Croz (1865'te)
bir gravürden ayrıntı

BBC - Hulton Picture Library

George Cruikshank
Monmouth Street
Charles Dickens'ın Londra yaşamı üzerine makalelerini içeren *Sketches by Boz*'dan (1836) gravür

dularla bağlılaşım.

Amerikan cruise güdümlü füzelerinde hâlâ ilk yöntem kullanılır. Aşılacak arazinin haritası sayısal biçimde kodlanarak füzede bulunan bilgisayara verilir. Füzenin yükseltiölçeri geçilen arazinin gerçek yükselti profilini çizer. Hesaplayıcı ise, bu profil ile sayısal kodlu haritayı karşılaştırır ve füzenin o anda bulunduğu yeri belirler. Böylece mermi yolunda yapılması gereken düzeltmeler için olası komutlar ortaya çıkar.

GLCM adı verilen modern cruise güdümlü füzesinin genel özellikleri:

füzenin uzunluğu boosterli	6,17 m
gövde çapı	0,52 m
kanat açıklığı	2,63 m
ağırlığı	1 440 kg
erim	2 500 km
hız (Mach sayısı)	0,7
uçuş yükseltisi	20 ile 100 m

Presse Sports

Johan Cruyff (1974 Dünya kupası'nda)

CRUİSER a. (ing. *cruiser*; esk. hol. *kruiser*, kruvazör'den). Rahat bir yolculuk yapmak için özel olarak inşa edilmiş, hafif tonajlı motorlu yat.

CRUMB (George), amerikalı besteci (Charleston, Batı Virginia, 1929). Orkestra için bestelediği *Echoes of Time and the River* (1967) adlı yapıtıyla 1968 Pulitzer ödülü'nü kazandı. Yapıtlarında Webern'den aldığı özlülük ve yalınlığın yanı sıra, Debussy'nin ve Doğu geleneklerinin de izleri olmakla birlikte kutsal törenleri çağrıştıran, gizemci yanları ve özgün ötümlülüğüyle kişisel bir müzik yarattı. Yapıtlarından birçoğunu Lorca'nın ispanyolca şiirleri üzerine besteledi: 4 madrigal kitabı (1965-1969); *Night Music I*'in (1963) 7 bölümünden 2'si; mezzo soprano, soprano erkek çocuk, obua, mandolin, arp, elektrikli piyano ve vurmalı çalgı için bestelediği *Ancient Voices of Children* (1970). Ayrıca flüt, viyola, klarinet, piyano ve keman için *Eleven Echoes of Autumn* (1966); 4 elektrikli telli çalgı için *Black Angels* (1970); piyano için *Makrokosmos I*, sesi yükseltilmiş piyano için *II* ve piyanoyla vurmalı çalgı için *III* (1972-1974); soprano, çocuklar korosu ve her biri farklı tempo veren 4 şef tarafından yönetilen orkestra için *Star Child* (1977) adlı yapıtları vardır.

CRUMB (Robert), amerikalı desinatör (Philadelphia 1943). Başlıca kahramanları Fritz the Cat, Mister Natural, Angelfood McSpade, Mister Snoïd, Av and Gar, vb. olan çizgi romanlar yarattı. Bilinçli olarak benimsediği, kaba, ele avuca sığmaz, açık saçık bir grafik ve anlatımsal üslupla kendini kabul ettirdi. Tutucu Amerika'ya, aynı zamanda karşı-kültüre ve bunların aracılığıyla çağdaş topluma yöneltti̇ği eleştiriler Crumb'u, *underground*'un en ilginç kişilerinden biri yapmıştır.

...er Press Inc. © 1976

Robert Crumb
R. Crumb's Carload O'comics'ten bir desen

CRUQUİUS (Jacobus VAN CRUUCKE —denir), flaman hümanist (Messines ? - 1620'ye doğr.). Brugge'de profesör oldu; Horatius'un (*Scolies de Cruquius*, 1578) ve Cicero'nun *Pro Milone*'sinin (Milo'nun savunması) eleştirel basımlarını hazırladı.

CRUSHER a. (ing. to *crush*, ezmek). Fişekç. Arı bakırdan yapılan ve ezilmeyi ölçmeye yarayan silindir biçiminde küçük deneykabı. (CRUSHER SİLİNDİRİ de denir.) —ANSİKL. Nobel'in 1860'ta bulduğu crusher, patlayıcı maddeleri incelemede patlamanın kapalı bir kapta oluşturduğu basıncı, balistikte ise ateşli bir silahta barutun yanmasından doğan basınçları ölçmeye yarar. Namluda açılan küçük bir bölmeye (imla hakkının dibinde) ya da küçük bir çelik blok içine, devingen bir piston ile sabit kapsül yatağı arasına yerleştirilir. Atış yapılınca piston crusheri yatağa doğru iterek ezer; crusherin yüksekliğindeki azalmadan, ona etkiyen basınç ölçülür.

CRUSİUS (Christian August), alman tanrıbilimci ve filozof (Leuna 1715 - Leipzig 1775). Leibniz ve Wolff'un felsefelerine karşı çıktı; tanrısal irade konusunda kesin bilgi edinilebileceği görüşünü savundu ve aydınlanma felsefesiyle lutherciliği uzlaştırmaya çalıştı.

CRUSTACEA a. Zool. KABUKLULAR sınıfının bilimsel adı.

CRUSTUMERİUM ya da **CRUSTUMİUM.** Esk. coğ. Latium'da kent, Sabin ülkesinde, Roma'nın K.'inde, Tevere yakınında. Krallar döneminde Romalılar'ın eline geçti.

CRUVEİLHİER (Jean), fransız hekim ve anatomici (Limoges 1791- Sussac, Limoges yakınında, 1874). 1835'te patolojik anatomi profesörü olarak hocası Dupuytren'in yerine geçti. Anatomi üzerine çok sayıda incelemesi vardır.

Cruveilhier-Baumgarten sendromu (Jean *Cruveilhier* ile alman patolojik anatomi uzmanı Paul Clemens von Baumgarten'in [1848-1928] adından), kapıtoplardamarı hipertansiyonu sırasında, karın damarları dolaşımında, göbek toplardamarının anormal geçirgenliğinden ileri gelen özel durum. Göbek toplardamar ağında büyük ölçüde genişleme vardır, bu nedenle muayene sırasında sürekli bir üfürüm ve titreşim duyulur.

CRUX, Güneyhaçı* takımyıldızının latince adı (kısalt. Cru).

CRUYFF ya da **CRUİJFF** (Johan), hollandalı futbolcu (Amsterdam 1947). 1970-1980 döneminin en büyük yıldızı. Çok etkili atak futboluyla isim yaptı. Ajax takımıyla üç Avrupa şampiyon kulüpler kupası'nı kazandı (1971, 1972, 1973). Daha sonra Barcelona'da oynadı ve 1974 Dünya kupası'nın finalisti Hollanda milli takımında yer aldı. 1979'da Los Angeles'e gitti ve 1981'de ülkesine dönerek yeniden Ajax'ta çalıştı. 1989'dan beri Barcelona'nın teknik direktörüdür.

CRUZ (Bernardo DA), XVI. yy.'da yaşamış portekizli keşiş ve tarihçi. 1578'de kral Sebastião'nun Tanca'ya karşı giriştiği seferde ona eşlik etti ve kralın öldürüldüğü Alcaçar-Quivir savaşı'na katıldı. *Crónica de El-Rei D. Sebastião* (Kral D. Sebastião'nun günlüğü) adlı mükemmel bir yapıt bıraktı.

CRUZ (Juana İnes DE LA), meksikalı kadın şair (San Miguel de Nepantla 1651 - Mexico 1695). Yeteneklerini çok erken yaşta kanıtlayan Cruz, kral naibinin karısının nedimeliğini yaptı. Çekiciliği ve yetenekleriyle bütün sarayı kendisine hayran bıraktı, ancak 18 yaşında, aziz Hieronymus tarikatına ait bir manastıra çekildi. Burada çok özgür bir yaşam sürdü, kendini özellikle öğrenmeye verdi. Tiyatro oyunları, komediler,auto sacramental'ler (*El divino Narciso*, 1689) ve çok şaşırtıcı bir özyaşamöyküsü (*Respuesta a sor Filotea de la Cruz*, 1691) yazdı. Ayrıca, olağanüstü bir söz ustalığına ve zamanının barok beğenisinin etkisine rağmen sade ve içten, hem dinsel, hem de dindışı şiirleri vardır.

CRUZ (Ramón DE LA), ispanyol dram yazarı (Madrid 1731 - *ay. y.* 1794). Trajediler ve komediler yazdı; ama tiyatrosunun en özgün bölümü Madrid halkını esprili bir tarzda konuşturduğu sainete'lerdir (400'den çok). İspanyol edebiyatında fransız klasikçiliğinin egemen olduğu bir dönemde, gerçekçi tablolarıyla halkı anlattı ve bu özelliği nedeniyle de Goya'ya benzetildi (*Teatro o colección de los sainetes y demás obras de don Ramón de la Cruz*, 1786-1791).

CRUZADO a. 1457'de Afonso V tarafından çıkartılan, aziz Georgius haçı biçiminde ve XVIII. yy.'a dek basılan altın Portekiz parası.

CRUZ-DİEZ (Carlos), venezuelalı ressam (Caracas 1923). 1960'ta Paris'te çalışmaya başladı, renk ve rengin zaman ve mekândaki değişimleri üzerinde odaklanan katı bir kinetizm çerçevesinde yapıtlar verdi. Bütün gerçekleştirmelerinde ("Physichromies", "Chromointerférences", "Chromosaturationes","Transchromies") ışığı, optik etkiyi, çevreyi ve seyircinin bağımsız davranışını hesaba katar.

CRUZEİRO a. Brezilya para birimi.

CRUZEİRO, Breziya'da kent, São Paulo'nun K.-D.'sunda; 45 700 nüf. Demiryolu gereçleri yapımı. Et üretimi.

CRUZ E SİLVA → DİNİS DA CRUZ E SİLVA (António).

CRUZ E SOUSA (João DA), brezilyalı şair (Florianópolis, Santa Catarina, 1861 - Sítio, Minas Gerais, 1898). Zenci olan ve simgecilikten esinlenen Cruz e Sousa, parnasyen çağdaşları tarafından dışlandı ve aşağılandı. Değeri ancak 1920'den sonra anlaşıldı (*Broquéis*, 1893; *Faróis*, 1900).

CRÜGER (Johann), alman besteci (Grossbreesen, Guben yakınında, Prusya, 1598 - Berlin 1662). Berlin'deki Sankt Nicolai'da kantor ve orgcuydu. Melodiler, koraller besteledi, bunları 1640'ta ve 1647'de yayımladı. Ayrıca incelemeler kaleme aldı: *Synopsis musica* (Müzik sinopsisi) [1630], *Quaestiones musicae practicae* (Pratik müzik sorunları) [1650], *Musicae practicae praecepta* (Pratik müzik ilkeleri) [1660], vb.

CRÜWELL (Ludwig), alman general (Dortmund 1892 - Frankfurt-am-Main 1958). Eski bir süvari olan Crüwell, Yugoslavya'da 11.Zırhlı tümen'e komuta etti (1941), daha sonra Rommel'in emrinde Afrika'da görev yaptı. Tobruk önünde İngilizler'e esir düştü (1942). Savaştan sonra Essen'de sanayici oldu; Almanya'nın yeniden silahlanmasıyla ilgili çalışmalara katıldı (1952).

CRYLOR a. (tesc. edil. ad). Tekst. Rhône-Poulenc tekstil'in ürettiği poliakrilonitrilden oluşan kimyasal elyaf.

CRYPTİNAE a. Uzun yumurta bırakma organlı,zarkanatlı, asalak böcek altfamilyası. (Zarkanatlıları, ikikanatlıları, tırtılları, örümcek yumurtalarını yiyerek beslenen bu hayvanlar *Ichneumonidae* familyasına girer.)

CRYPTOBRANCHİDAE a. Zool. GİZLİSOLUNGAÇLIGİLLER familyasının bilimsel adı.

CRYPTOCEPHALUS a. (yun. *kryptos*, gizli, ve *kephale*, baş'tan). Bütün dünyaya yayılan, küçük kınkanatlı böcek cinsi. (Yaprakböceğigiller familyası.)
—ANSİKL. Erişkinler ağaçların ve ağaç-

çıkların üstünde bulunur. Larvası, dışkılarıyla biçimlendirdiği ve kendisi büyüdükçe genişlettiği, taşınabilir bir kılıf içinde yerde yaşar. Genellikle yere düşen kuru yapraklarla beslenir. *Cryptocephalus* cinsinin, çok çeşitli renklerde birçok türü vardır.

CRYPTOCERATA a. Böcbil. SUYARIMKANATLILARI alttakımının bilimsel adı.

CRYPTOCERCUS a. (yun. *kryptos*, gizli, ve *kerkos*, kuyruk'tan). Amerika'da yaşayan oduncul hamamböceği cinsi. (Bağırsağında termitlerinkine çok benzeyen ortakyaşar kamçılılar ve aynı bakterilerin içyağı gözeleriyle doludur ve bu özellik hamamböcekleri ve termitler arasında yakın bir akrabalık bulunduğunu gösterir.)

CRYPTODİRA a. Zool. GİZLİBOYUNLULAR alttakımının bilimsel adı.

CRYPTOLAEMUS a. (yun. *kryptos*, gizlenmiş, ve *laimos*, boğaz, gırtlak'tan). Avustralya kökenli, koşnilleri avlayarak beslenen yırtıcı uğurböceklerini içeren cins. (*Cryptolaemus montrouzieri* Akdeniz bölgesinde çok yaygındır.)

CRYPTOMONAS a. (yun. *kryptos*, gizli, ve *monos*, tek'ten). Özellikle kirli sularda çok bulunan suyosunu. (Cryptophyceae sınıfının örnek tipi.)

CRYPTONİSCİNAE a. Başka kabuklularda asalak yaşayan (*Ostracoda*, sülükayaklılar, vb.) *Epicaridea* öbeğinden eşayaklı kabuklu üstfamilyası. (*Cryptoniscinae* üstfamilyası üyeleri önce bir erkeklik evresinden geçer ve bu evrede eşayaklılara benzer; daha sonra, kabuklulara özgü görünüşünü bütünüyle yitirerek yalnızca yumurtaları taşıyan bir kese haline geldiği dişilik evresine girer.)

CRYPTOPHAGUS a. (yun. *kryptos*, gizli, ve *phagein*, yemek'ten). Avrupa'da yaşayan, kızıl, kınkanatlı böcek cinsi. (İpeksimantarcılkınkanatlıgiller familyası.)
—ANSİKL. *Cryptophagus* cinsinin birçok türü şarap mahzenlerinde, fıçıların küfleri, tahta parçaları arasında bulunur. Bazılarıysa yalnızca toplu yaşayan zarkanatlıların yuvalarında bulunur.

CRYPTOPHYCEA a. (yun. *kryptos*, gizli, ve *phykos*, suyosunu'ndan). Öglenaya benzeyen, ama esmer renkte olan birhücreli suyosunları takımı.
—ANSİKL. Cryptophycea ile protozoa arasında çok büyük yakınlık vardır, bu nedenle renksiz olanları protozoa arasında sınıflandırılabilir. Karmaşık yapılı olan hücrelerde oyuk biçiminde bir çeşit yarık bulunur, buradan iki kamçı çıkar. Yarığın çevresindeki trikosistler pek çoktur ve bol miktarda helme salgılayabilir. Suyosunu oldukları için cryptophycea takımı bakterilerle dolu sularda bile pekâlâ yaşar.

CRYPTOPORTİCUS a. (lat. sözc.). Mim. **1.** Romalılar'da, kötü havalarda gezinmek, dolaşmak için yapılan ya da dükkân olarak kullanılan, genellikle forumla bağlantılı tonozlu galeri; kriptadan farkı, iki yandan ya da cam tavanından ve geniş açıtlardan gün ışığı almasıdır. (Bavay' de ve Arles'da, Provence'daki Roma yönetiminin genel mağazaları olarak kullanılmış cryptoporticus'lar en güzel örneklerdir.) **—2.** Mağara ya da nymphaion girişi. **—3.** Bir kiliseye girişi sağlayan yanları kapalı narteks.

CRYPTOPS a. (yun. *kryptos*, gizli, ve *ops*, göz'den). Yeryüzüne yakın karanlık ve nemli yerlerde yaşayan, kör kırkayaklar cinsi. (Biri çok yaygın, dört türü vardır; çıyangiller [*Scolopendridae*] familyası.)

CRYPTORHYNCHUS a. (yun. *kryptos*, gizli, ve *rhynkhos*, gaga, burun' dan). Kabuğu pullarla kaplı, orta irilikte toparlak gövdeli hortumlukınkanatlılar cinsi. (Hortumluböcekgiller familyası.)
—ANSİKL. *Cryptorhynchus* cinsinin, yerkürenin sıcak bölgelerine, özellikle de Amerika'ya yayılan birçok türü vardır. Avrupa'da yaşayan tek türü *Cryptorhynchus lapathi* siyahtır, göğsünün yanları, elitralarının uçları beyazdır; söğüt, kızılağaç ve kavaklarda yaşar ve larvası genellikle genç ağaçların ölümüne yol açan dehlizler açar.

CRYPTOSTEGİA a. (yun. *kryptos*, gizli, ve *stege*, dam, ev'den). Kauçuk veren tırmanıcı çalı. (İpekotugiller familyası.)

CRYPTUS a. İpekböceğigiller ve *Tenthreda*'larda asalak yaşayan, delici zarkanatlı böcek. (Birçok türü vardır; *İchneumonidae* familyası.)

Crystal Palace, sir J. Paxton tarafından Londra'da ilk Dünya fuarı için demir ve camdan inşa edilen yapı (1851); Hyde Park'ta kuruldu, Londra'nın güney banliyösü Sydenham'e taşındı (1852-1854), 1936'da çıkan bir yangında büyük zarar gördü. 1920'de, bu yapıda ordu müzesi kurulmuştu.

CRYSTALLİNUM a. Cape bölgesinde yetişen ve yeşil sebze olarak kullanılan bitki türü. (Üzerindeki sayısız billursu salgı bezleri, tüm otsu kısımlarını bir çeşit kırağı gibi kapladığından ilginç bir görünüşü vardır. Bil a. *Cryophtum crystallinum; Ficoidoceae familyası.)*

CRYSTALLOGOBİUS a. Denizlerin derin kesimlerinde yaşayan kemiklibalık cinsi. (Bedeni saydam, kâğıt gibi yassıdır. Cam kayabalığı ya da saydam kayabalık [*C. aphia minuta*] Akdeniz, Ege, Marmara ve Karadeniz'in Sinop'a kadar uzanan kesiminde bulunur. *Crystallogobius* cinsi, üyelerinin çekmenleri bulunmamasına ve erkekle dişi arasında bedensel farklar olmamasına karşın, kayabalığıgiller familyasına sokulur.)

Cs Anorg. kim. *Sezyum*'un simgesi.

CSÁK, Ortaçağ'da Macaristan'ın en kudretli soylu ailelerinden biri.

CSÁK (Máté), macar siyaset adamı (1260'a doğr. - 1321). Kendisini "saray görevlisi" yapan Andras III'ün saltanatı sırasındaki karışıklıklardan yararlanarak krala başkaldırdı ve ülkenin yukarı kesimini eline geçirerek egemenliği altına aldı. Anjou hanedanı döneminde en güçlü oligarşi yöneticilerinden biri oldu.

CSÁKY, macar magnat ailesi. Aile hakkındaki bilgilerimiz XIII. yy.'a dayanır. Sonuncu temsilcisi István **Csáky** dir.

CSÁKY (Joseph), macar asıllı fransız heykelci (Szeged 1888 - Paris 1971). 1908'de Fransa'ya yerleşti. Bronz ve taşla çalıştı. 1911'den başlayarak soyut yorumlamanın sınırlarını zorlayan kübist yapıtlar verdi. 20'li yılların sonuna doğru yeniden gerçekçi şekillere döndü, ancak şiirsel ve duru üslubunu korudu.

CSÁKY (István), macar diplomat (Segesvár, bugün Sighişoara, Romanya, 1894 - Budapeşte 1941). 1938'de dışişleri bakanı oldu, Çekoslavakya'nın bölünmesinden yararlanarak macar topraklarını genişletti (1939), sonra Kuzey Transilvanya'yı ilhak etti (1940) ve aynı yıl Yugoslavya ile dostluk paktı imzaladı (12 aralık).

CSANGOLAR, Romanya'da, Boğdan (Moldavya) bölgesinde yaşayan macar kökenli halk. Dil yapıları ve gelenekleri Erdel (Transilvanya) Macarları ile yakınlık gösterir. Çoğu Seret ırmağı boyunda yerleşmiş olan bu halkın Boğdan'daki kolu rumenleşmişken Bukovina'daki bölümü macarlığını korumuştur. Ayrıca, Erdel'in güneyinde, Braşov kenti çevresinde yerleşmiş küçük bir grup csango da varlığını sürdürmektedir. Finli dilci Y. Wichmann' ın araştırmaları sonucu dil yapıları açıklığa kavuşan Csangolar'ın Ortaçağ'da Kuman Türkleri ile kaynaştıkları da ileri sürülür.

CSÁNYL (László), macar siyaset adamı (Csányi 1790 - Peşte 1849). Kossuth' un yanında etkin bir siyasal yaşam sürdürdü ve 1848'de Devrim'in önderlerinden biri oldu. Transilvanya'ya gönderildi, 1 mayıs 1849'da bakanlığa atandı. General Görgey'in Vilagos'ta yenilmesi üzerine Ruslar'a teslim oldu, Ruslar da onu Avusturyalılar'a verdiler. Csányl, bir harp divanı tarafından yargılanıp idam edildi.

CSATHÓ (Kálmán), macar yazar (Budapeşte 1881 - *ay. y.* 1964). Komedi (*A Hazassagok Az Egben Köttetnek*, 1925; *Fume donc la pipe, Ladanyi* [fr. çev.], 1927) ve roman (*Mon ami Valentin* [fr. çev.], 1938) yazarıdır. Yapıtlarında macar toplumundan değişik görüntüleri canlandırdı, fakat toplumsal bir eleştiri yapmaktan sakındı. Tiyatro üzerine birçok yazısı vardır (*l'Ancien Théâtre national* [fr. çev.], 1960).

CSENGERY (Antal), macar yazar ve siyaset adamı (Nagyvárad 1822 - Budapeşte 1880). Kossuth'nun Pesti Hirlap adlı gazetesinde çalıştı ve Debrecen'e giden macar hükümetini izledi (1849). 1861'de milletvekili oldu. Deák'ın partisinin önde gelen bir üyesiydi; Avusturya-Macaristan uzlaşmasının hazırlanmasında etkin bir rol oynadı.

CSEPEL adası, Tuna ırmağında (Macaristan) ada, Budapeşte kentinin güney çıkışından başlayarak yaklaşık 60 km boyunca uzanır; 275 km². Tahıl ekimi, otlaklar ve hayvan yetiştiriciliği. K.'de, eski *Csepel* köyü, önceleri Budapeşte'nin sanayi semtlerinden biriyken, günümüzde başkentin en canlı semtlerinden biri olmuştur. XX. yy. başında adada kurulan metalürji tesisleri çevresinde gelişen yoksul görünümlü işçi kenti, 1920'de Maca-

Lauros-Giraudon

Joseph **Csáky**
Ayakta çıplak kadın
taş, 1928
C.N.A.C. Georges-Pompidou
Paris

galerie Denise René, Paris

Carlos **Cruz-Diez**
Physichromie no 553 (1971)
özel kol.

ristan'daki en etkın devrim odaklarından biri oldu. Günümüzdeki Csepel adası, Macar sanayisinin önemli merkezlerindendir (çelik fabrıkası ve dönüştürme metalürjisi, ulaşım gereçleri). Kurulan yeni konut semtleri, geniş bir karayoluyla ve bir kent içi hızlı demiryoluyla Budapeşte'nin merkez kesimine bağlanmıştır.

CSEZMİCEİ (János), lat. **Janus Pannonius**, macar ozan ve rahip (Csezmice, Güney Slavonya, 1434 - Medvevára, Zagreb yakınında, 1472). Macar hümanizminin en önemli kişilerinden biridir. Amcası Kardinal János Vitéz tarafından İtalya'da yetiştirilen Csezmicei, burada Rönesans düşüncesini özümledi ve bunu, latince yazdığı şiirler ve özellikle Ortaçağ'ın dinsel baskılarından kurtulmuş insanın yaşama sevincini yansıtan epigramlarda ortaya koydu. Şiirleri ilk kez 1569'da yayımlandı.

CSİKY (Gergely), macar yazar (Pankota, bugün Pîncota, Romanya, 1842 - Budapeşte 1891). Başarılı oyunlar yazdı (*A proletárok*, 1880). Komedi ve dramlarında çoğunlukla dönemin fransız tekniğinden esinlendi ve ülkesinin sorunlarına bilinçli olarak sırt çevirdi (*Mukányi*, 1880; *Nora*, 1884). Ayrıca Sophokles, Plautus ve Racine'den çeviriler yaptı.

CSOKONAİ VITÉZ (Mihály), macar ozan (Debrecen 1773 - *ay. y.* 1805). Başıboş bir dönemden sonra, âşık olduğu bir tüccar kızının sevgisini kazanmak için yerleşik bir yaşam sürmeye çalıştı ve ona en güzel aşk şiirlerini adadı (*Lilla Dalok*, 1805'te yayımlandı). Hayal kırıklığına uğradı, doğduğu kente döndü; bir arkadaşının mezarı başında, ruhun ölmezliği üzerine büyük felsefi şiiri *A lélek halhatatlansága*'yı okudu, sonra zatürree oldu ve öldü. O yıllarda Macaristan'da hâlâ geçerli olan rokoko üslubuyla yazan Csokonai Vitéz, aynı zamanda bir önromantik ve Rousseau'nun ateşli yandaşlarındandı: onun düşünce ve duygularını iki büyük şiirinde yüceltti: *A la solitude* ve *A l'écho de Tihany* (fr. çev.) [1804]. En iyi bilinen yapıtı dört şarkıdan oluşan komik bir destandır (*Dorottya avagy a dámák diadalma a fársánáon*, 1804). Oyunları (*Tempeföi, Madame la veuve Karnyó et les deux écervelés* [fr. çev.] 1813'te yayımlandı) çoğunlukla fars türündedir. Csokonai Vitéz, Balassi'den sonra ve Petőfi'den önce, macar lirik şiirinin en büyük temsilcilerinden biridir.

CSOKOR (Franz Theodor), avusturyalı yazar (Viyana 1885 - *ay. y.* 1969). Şiirler yazdı, Strindberg'in etkisinde, simgesel bir boyut kazanan kahramanların ve olayların işlendiği tiyatro oyunları kaleme aldı: *Gesellschaft der Menschenrechte* (1929) adlı yapıtı Büchner'i çağrıştırır; *Gottes general*'deyse (1939) aziz Ignacio de Loyola'nın yaşamını anlatır.

CSOMA DE KÖRÖS (Sándor), macar gezgin ve dilbilimci (Körös, Transilvanya, 1784 - Darciling, Hindistan, 1842). Nagyenyed (bugün Aiud) ve Göttingen üniversitelerinde çalışmalar yaptıktan sonra, macar ırkının anavatanını bulmayı tasarladı ve bu amaçla uzun bir yolculuğa çıktı: bu girişim onu Himalaya dağlarının eteğine götürdü. Kanam'da bir buddha manastırında dört yıl geçirdi (1827-1830), sonra Kalküta'daki Asiatic Society'de kütüphaneci olarak çalıştı; 1834 yılında aynı kentte, Avrupa'da Tibet üzerine çalışmalara öncülük eden tibetçe bir gramer yayımladı. Aynı zamanda ingiliz mezamirlerini de tibetçeye çevirdi.

CSONGRÁD, Macaristan'da (Csongrád yönetim bölgesi) kent, Tisza ırmağı kıyısında, Szeged'in K.'inde; 21 700 nüf. Demiryolu ve karayolu kavşağı. Hidroelektrik santralı.

CSONGRÁD, Macaristan'ın güneydoğusunda yönetim bölgesi, 4 150 km²; 450 000 nüf. (1990). (Szeged [ayrı kentsel yönetim bölgesi oluşturur] dışında). Tisza ırmağının akaçladığı Csongrád'ın löslü topraklarında tarım (tahıl, meyve ağaçları, bağcılık, sebze yetiştiriciliği). Doğal gaz.

CSONTVÁRY KOSZTKA (Tivadar), macar ressam (Kisszeben, bugün Sabinov, Çekoslovakya, 1853 - Budapeşte 1919). Kendi kendini yetiştiren, ancak ölümünden sonra tanınan Csontváry Kosztka renk özgürlüğünün güzelleştirdiği lirik ve simgesel tablolar yaptı.

CSORNA, Macaristan'ın kuzey-batı kesiminde kent, Györ'ün B.'sında; 10 300 nüf. Karayolu kavşağı ve tarım pazarı. Konserve fabrikası.

CTENİCELLA a. Başka tulumlularla (özellikle *Microcosmos*) birlikte Akdeniz'de çok yaygın olan, siyah ve küresel bedenli tulumlu. (*Molgulidae* familyası.)

CTENİZA SAUVAGESİ a. İtalya, Korsika ve Alpes-Maritimes bölgesinde (Fransa) yaşayan, *Mygalomorphae* öbeğinden örümcek.

—ANSİKL. *Cteniza sauvagesi*, sağlam topraklarda, yamaçlarda yuva yapan kurşuni bir örümcektir; silindir biçiminde, derin yeraltı yuvasının duvarları ince bir sıvayla kaplıdır; yuvanın ağzı, ipeksi bir menteşeyle donanan harç tabakaları ve ipek karışımı sert bir kapakçıkla örtülür. *Cteniza sauvagesi* avlanmak için geceleri dışarı çıkar; yuvasına döndüğünde, kuyusuna inerken kapağı ayaklarıyla çekerek indirir ve sıkıca kapar.

CTENİZİDAE a. Yalın bir kapakçıkla ya da hayvanın karnıyla kapanan çok çeşitli yeraltı yuvalarında yaşayan örümcekleri içeren familya. (*Mygalomorpha* alttakımı.)

CTENODACTYLİDAE a. Zool. TARAKLIKOBAYGİLLER familyasının bilimsel adı.

CTENOMYİDAE a. Zool. TARAKLISIÇANGİLLER familyasının bilimsel adı.

CTENOPHORA a. (yun. *kteis, ktenos*, tarak, ve *phoros*, taşıyıcı'dan). Tarak biçimi duyargalı, kalın gövdeli, çoğunlukla kahverengi ya da siyah bedenli, sarı lekeli, larvası yaşlı ağaçların özellikle de yaşlı kestane ağaçlarının çürümüş organik maddeleri içinde gelişen büyük bostansineği cinsi. (İkikanatlıların *Nematocera* alttakımı, bostansineğigiller familyası.)

CTENOPHORA a. Zool. KABURGALIMEDÜZLER alttakımının bilimsel adı.

CTENOSTOMA a. (yun. *kteis, ktenos*, tarak, ve *stoma, -atos*, ağız'dan). Zool. Denizde yaşayan, *Gymnolemata* altsınıfının *Ectoprocta* öbeğinden yosunhayvanları takımı. (Zooitinin ağzı bir halkayla son bulur.)

CTENUS a. Pas rengi tüylü, iri örümcekleri içeren cins. (Zehir çengelleri sarı ya da kırmızı kıllarla bezelidir. *Araneomorpha* alttakımı. *Ctenidae* familyası.)

Cu Anorg. kim. *Bakır*'ın simgesi.

CÛ a. (ar. *cū*). *Esk.* Açlık: *Def-i cû* (açlığı bastırma, karın doyurma).
—Esk. tıp. *Cû-i bakar* (öküz açlığı), *cû-i kelb* (köpek açlığı), sürekli açlık biçiminde kendini gösteren hastalık.

CÛ a. (fars. *cū*). *Esk.* Arayıp tarama anlamındaki *cüst ü cû* sözünde geçer.

CÛ sıf. (fars. *cüsten*, aramak'tan *cū*). *Esk.* "Arayan, arayıcı, isteyen" anlamlarıyla birleşik sıfatlar oluşturur: *çâre-cû* (çare arayan), *belâ-cû* (bela arayan) vb.

CÛ → CÛY.

—CU → —CI.

CUADRİLLA a. (isp. sözc.). Baş toreronun emrinde çalışan ve dövüş sırasında ona yardım eden torerolarin tümü. (Cuadrilla 2 picador, 3 banderillero, bir kılıç hizmetkârı [*mozo de estoque*] ve yardımcısından [*ayuda*] oluşur.)

CUADRO a. (isp. sözc.). Flamenko sanatçıları grubu.

CUAJİNİQUİLAPA → CUİLAPA.

CUAJONE, Peru'nun güneyinde kent, Arequipa'ın G.-D.'sunda. Bakır yatağı.

CUAN be. (ar. *cūʿan*). *Esk.* Aç olarak.

CUANDA KARTAVİCACA (Raden Hacı), endonezyalı siyaset adamı (Tasikmalaca, Cava, 1911 - Cakarta 1963). Milliyetçiydi; Sukarno gibi Bandung Politeknik okulu'nu bitirdi ve mühendis çıktı. Sukarno tarafından "parlamentolarüstü" hükümetin başına geçmekle görevlendirildi (1957). Ayrılıkçı ayaklanmalar ve iktisadi durumun bozulmasıyla baş etmek zorunda kaldı. 9 temmuz 1959'da, başbakan Sukarno ona, ölümüne dek koruduğu "birinci bakan" unvanını verdi.

CUANDO-CUBANGO, Angola'nın güney-doğu'sunda yönetim bölümü; 192 079 km²; 183 000 nüf. (1990). Merkezi *Menongue* (3 000 nüf.).

CUANG a. Cuanglar'ın, Çin'in güneyinde (Guangşi ve Yünnan) konuştuğu tayca öbeğinden dil. (Bu dil çinceden çok sayıda sözcük aktarmıştır.)

CUANG ya da **ZHUANG,** Güney Çin'de (Guangşi, Guangdong, Gueicou) halk. Nüfuslarının 15,5 milyon olduğu sanılmaktadır (1990). Belgelerden anlaşıldığına göre çinlileşmiş Taylar ve Kadailer olmaları mümkündür. Pirinç ekimi ve zanaatla uğraşan Cuanglar, direkler üstündeki evlerde otururlar. Geleneksel toplum örgütlenmeleri dıştanevlenmeye ve çokkarılılığa dayanır. Atalar kültüne dayanan dinlerinde, büyüleme uygulamaları ve bereket törenleri de yer alır.

CUANGO → KUANGO.

CUANGZİ ya da **ZHUANGZİ,** "felsefi taoculuk'un temel yapıtı. Yazarı Cuangzi, İ.Ö. IV. yy.'ın sonunda yaşadı. Yaşamı üzerine hiçbir şey bilinmez. Ama yapıtı, gerek kapsadığı düşünceler ve öykülerinin canlılığı, gerek çok parlak üslubuyla, son derece kişisel bir nitelik taşır.

CUANZA ya da **KUANZA,** Orta Angola'da ırmak, Bié platosundan doğar ve Luanda'nın G.'inde Atlas okyanusu'na dökülür; yaklş. 1 000 km. Hidroelektrik tesisi (Cambambe).

CUANZA NORTE, Angola'nın kuzeyinde yönetim bölümü; 27 106 km²; 499 000 nüf. (1990). Merkezi *Ndalatando*.

CUANZA SUL, Angola'nın orta-batısında yönetim böl.; 59 269 km²; 747 000 nüf. (1990). Merkezi *N'Gunza Cabolo*.

CUAUHTEMOC, son aztek hükümdarı (1502'ye doğr. -İzancanac 1525). Kral Ahuitzotl'un oğlu, Moktezuma'nın kardeşi. Cuitlahuac'ın 1520'de ölümü üzerine iktidara geçti. İspanyol işgaline karşı direniş hareketinin başında yer aldı, ama yakalanıp hapse atıldı. "Düşen kartal" Cuauhtémoc, Cortes'in emriyle yargılandı, Tlacopan ve Texcoco krallarıyla birlikte ölüme mahkûm edildi.

CUBA, Güney Sudan'da kent, Güney bölgesinin yönetim merkezi, Bahrülcebel kıyısında; 15 000 nüf. Şeker fabrikası. Üniversite.

CUBA ya da **GİUBA,** ing. **Juba,** Kuzey-doğu Afrika'da ırmak, Etyopya'nın orta kesimindeki kütleden doğan birkaç ırmağın birleşmesinden oluşur; 880 km. G.-D.'ya yönelen Cuba, Somali'nin bir bölümünü K.'den G.'e doğru aştıktan sonra ekvator yakınında Hint okyanusu'na dökülür. Aşağı vadisi, ülkenin başlıca yerleşik tarım (pamuk, mısır, pirinç, susam ve meyve) yapılan bölgesidir.

CUBAİL (EL-), Suudi Arabistan'da liman, Basra körfezi kıyısında, Res Tennure'nin K.-B.'sında, Berri petrol yatağının yakınında.

CUBANGO → KUBANGO.

CUBATÃO, Brezilya'da (São Paulo) yerleşme, serra do Cubatão'nun eteğinde; 37 300 nüf. Hidroelektrik santralı. Çelik fabrikası. Petrokimya sanayisi.

CUBB-İ YUSUF, Yusuf peygamberin içine atıldığına inanılan kuyu. Bir söylentiye göre Ürdün'de, bir söylentiye göre de Mısır ile Medeyen arasındaydı. Kuran'a göre, Yusuf'u babası Yakup peygamber çok seviyordu. Bu durum, öteki kardeşlerinin onu kıskanmalarına yol açtı. Bu nedenle Yusuf'u öldürmeye karar verdiler. Bir gün babalarından izin alıp onu kıra götürdüler. Kardeşlerden biri, onu öldürmek yerine, kuyuya atılmasını önerdi. Gömleğini çıkardıktan sonra Yusuf'u bir kuyuya attılar; gömleğini de kana bulayıp babalarına "Yusuf'u kurt yedi!" dediler. Bir süre sonra yoldan geçen bir yolcu kervanı, Yusuf'u kuyudan çıkartıp Mısır'da sattı. (→ YUSUF.)

CUBİCULUM a. (lat. sözc.). Arkeol. Katakomplarda mezar odası.

CUBİLLO DE ARAGÓN (Álvaro), ispanyol oyun yazarı (Granada 1596'ya doğr. - Madrid 1691). Lope de Vega ve Calderón'dan esinlenerek komediler (*El Rayo de Andalucía*, 1632) yazdı.

CUBİTAİNER a. (tescilli ad; *cubi* [*que*] ve [*con*] *tainer*'den). Ambal. Çeşitli sıvıların, özellikle şarabın depolanması ve taşınması için kullanılan ve genellikle plastik maddeden yapılan kübik tank.

CUBİTT (William), ingiliz mühendis (Norfolk 1785 - Londra 1861). XIX. yy.'ın ikinci yarısında çok gelişen danışman -mühendislik mesleğini yarattı. Crystal Palace (Dünya fuarı, Londra, 1851) için Paxton'un projesinin seçilmesini sağladı.

CUBOMEDUSAE a. Zool. KÜBİKMEDÜZLER alttakımının bilimsel adı.

CUCCHİ (Claudina), italyan kadın dansçı (Monza 1834 - Milano 1913). La Scala di Milano'da Carlo Blasis'in öğrencisi oldu. Paris'te Verdi'nin *Vespri siciliani*'sinde dans etti (1855), Mazilier'nin *Corsaire*'inin prömiyerinde başrolü yorumladı (1856), halkın beğenisini topladı. Özellikle Viyana'da Kärntnertor Theater'de başarı kazandı (1857-1868). Petersburg, Londra ve Varşova'da da sahneye çıktı.

CUCCİ (Domenico), italyan kuyumcu, bronz sanatçısı, marangoz (Todi 1635'e doğr. - Paris 1705). 1664'te Mazarin tarafından Manufacture royale des meubles de la Couronne'a (Gobelins) çağrıldı; fransız uyruğuna geçti. İtalyan zevkine uygun marangozluk çalışmalarıyla (marketriyle, değerli taş ve bronz kakmayla süslenmiş büyük dolaplar) ün kazandı. Versailles sarayı'nda, 1674'te büyük merdivenin bronz korkuluğunu yaptı ve yaşamının son döneminde kapıların ve pencerelerin bronz süslemelerini yeniledi.

CÚCHULAİN ya da **CÚ CHULAİNN,** W.B. Yeats tarafından saygınlığına yeniden kavuşturulan irlandalı mitoloji kahramanı (Ulster çevrimi, IX. - XIII. yy.'lar). Tanrı Lug'un oğlu; elleri ve ayakları yedişer parmaklı, gözleri yedişer gözbebeklidir; öfkeyi ve ulusal bağımsızlığı simgeler.

CUCİ ya da **CUÇİ,** Cengiz Han'ın büyük oğlu (1184'e doğr. - 1227). Babasının Harizmşahlar devletine karşı düzenlediği sefere kardeşleriyle birlikte katıldı; Harizm'in başkenti Ürgenç'in alınmasında önemli rol oynadı (1221). Ülkesini moğol gelenekleri uyarınca oğulları arasında bölüştüren Cengiz Han, İrtiş ırmağı ile Balkaş gölünün batısındaki toprakları yurt olarak ona verdi (1224). Cuci, Cengiz Han'dan kısa bir süre önce öldü.

CUCİ ulusu, Cengiz Han'ın büyük oğlu Cuci'ye yurt olarak verilen topraklar. Batı Sibirya ve Kıpçak bozkırı'ndan. Harizm'i de içine alarak Kuzey Karadeniz'e kadar uzanıyordu. Cuci'nin oğullarından Batu, Kıpçak bozkırı'nda, daha sonra Altınordu adını alan Gökordu'yu; öteki oğlu Orda, Batı Sibirya'da Akordu'yu kurdu. Bu iki kol XIV. yy.'da Altınordu'da birleşti.

CUCİANG ya da **ZHUJİANG,** Şi Ciang ırmağının (Kanton'dan geçer) aşağı çığırı "inciler ırmağı"nın çince adı.

CUCOU ya da **ZHUZHOU,** Çin'de (Hunan) kent, Çangşa'nın güney-doğusunda; 386 000 nüf. (1990). Kırsal kesim pazarı ve sanayi merkezi (gübre, otomobil ve demiryolu araçları yapımı). Yakınında, manganez, çinko, tungsten, bakır ve antimon yatakları.

CUCUJİDAE a. Böcbil. YASSIKABUKLUKINKANATLIGILLER familyasının bilimsel adı.

CUCULİDAE a. Zool. GUGUKGİLLER familyasının bilimsel adı.

CUCULİFORMES a. Zool. GUGUKSULAR takımının bilimsel adı.

CUCULLİA a. (lat. *cuculla*, başlık'tan). Üst kanatları dar, göğüs kılları başlık gibi kıvrık kelebek cinsi. (Kukumavpervanegiller familyası.)

—ANSİKL. *Cucullia* cinsi üyelerinin tırtılları çeşitli bitkiler üstünde yaşar: çiçeklerini kemirdikleri sıracaotugiller, bileşikgiller vb. Yumuşak krizalitleri, yere gömülmüş yumurtası kundaklar içinde bulunur.

CUCUMARİA a. (lat. *cucumis, -eris*, denizhıyarı'ndan). *Dentrochirota* öbeğinden denizhıyarı cinsi. (Su borularıyla donanır, ağız dokunaçları dallıdır, tabanı hemen hemen hiç yoktur. En yaygın türü Avrupa denizlerinde yaşayan *Cucumaria frondosus*'tur; *Cucumariidae* familyasının örnek tipi.)

CUCURBİTACEAE a. Bot. KABAKGİLLER familyasının bilimsel adı.

CÚCUTA ya da **SAN JOSÉ DE CÚCUTA,** Kolombiya'da kent, Norte de Santander yönetim bölgesinin merkezi, Doğu sıradağlarının eteğinde; 358 200 nüf. Tropikal ürünler (kahve) yetiştirilen bir bölgenin ticaret merkezi.

CUCUTENİ, Romanya'da (Iaşi bölgesi) köy, Tîrgu Frumos'un K.-B.'sında. Balkanlar'daki bir yenitaş evresine *Cucuteni kültürü* adı verilmiştir; bu kültür, Tripolje kültürüyle birlikte, daha geniş bir bütün oluşturur: Cucuteni-Tripolje uygarlığı (IV. binyıl sonu - III. binyıl). Vinča uygarlığından kaynaklanan Cucuteni uygarlığında, önceleri kazıma ve baskı tekniğiyle süslenen, sonraları sarmal motiflerin kullanıldığı çokrenkli güzel seramikler üretildi. Halklar hızla tarımdan hayvancılığa geçtiler ve ortak konutlar, aile konutlarına dönüştü; bu durum, yeni toplumsal yapıların ortaya çıktığını gösterir.

CUÇİ → CUCİ.

Cud, ortaoyunu ve karagöz argosunda yahudi tiplemesine verilen ad. (→ YAHUDİ.)

CÛD a. (ar. *cûd*). *Esk.* **1.** Cömertlik, el açıklığı: *"Atâ vü cûdıla senden utanur Hatem-i Tayi"* (Ahmet Dai, XV. yy.). **—2.** *Cûd u kerem, cûd ü seha* ya da *cûd u sehâvet*, cömertlik, iyilikseverlik: *"Eser cûd u sehâ ehli bir er ola cihan içre / Gör ol ebleh zeri halka verüp görür hatar derler"* (Hassan, XV. yy.).

CU DA → BADA ŞANJIN.

CUDA (Mahmut Celalettin), türk ressam (Fethiye 1904 - İstanbul 1987). 1908'de girdiği Sanayi-i nefise mektebi'nde Hikmet Onat ve İbrahim Çallı'nın atölyelerinde öğrenim gördü. 1923'te gittiği Münih'te Hans Hoffman'ın atölyesine devam etti. Paris'te, École des Beaux Arts'da Lucien Simon'un yönetiminde çalıştı. Yurda döndükten sonra (1929) "Müstakil ressamlar ve heykeltraşlar birliği"nin kurucu üyeleri arasında yer aldı. CHP'nin Kültür programı çerçevesinde 1938'de Trabzon, 1942'de de Bitlis'te resim çalışmaları yaptı. 1944'te Devlet resim ve heykel sergisi'nde ikincilik ödülünü kazandı. 1950'de Ressamlar birliği'ni kurdu. 1952'de Güzel sanatlar dergisi'ni çıkardı.

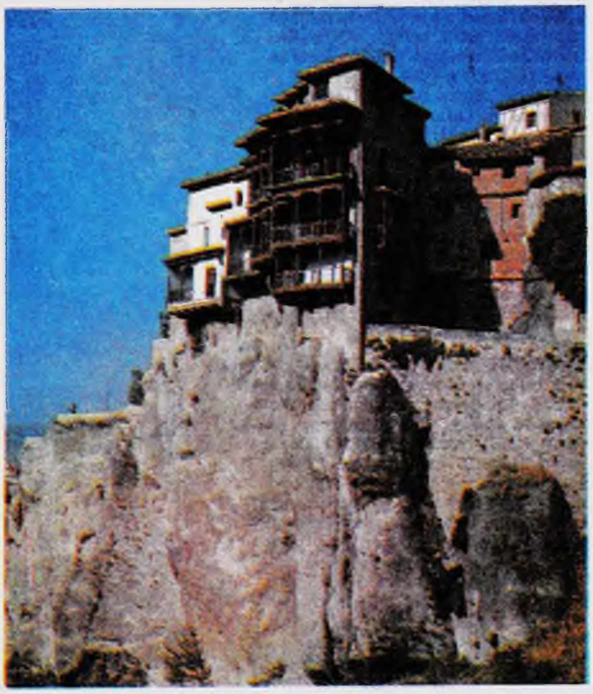
Manzara, portre ve figürlü kompozisyonlar da yapmakla birlikte, daha çok yapıtlarının büyük bir bölümünü oluşturan natürmortlarıyla tanındı. Sert açık-koyu ve ışık-gölge düzenlerinden kaçınarak, lokal renkleri içinde ele aldığı nesneleri, ölçülü bir hacim duygusu uyandıracak şekilde yansıtır. Buna karşılık, boyanın ve ışığın resimsel yüzey üzerinde eşit yoğunluktaki dağılımı, tekdüze bir etki yapar. Oysa desen portrelerinde ve çeşitli resimlemelerinde biçimi (illustrasyon) alabildiğine bozarak, farklı bir tutum sergiler.

CUDEYDE ya da **CÜDEYDE** *(tel-)*. Arkeol. Hatay ilinde, Amik ovasında höyük. Chicago Üniversitesi tarafından başlatılan kazılarda (1932), Yenitaş döneminden (yaklş. İ.Ö. VI. binden önce) İ.S. 600'lere değin uzanan on dört yapı katı saptandı. En önemli buluntular: Yenitaş döneminden dörtgen planlı, kerpiç duvarlı yapı kalıntıları, kırmızı astarlı çanak çömlekler, Bakırtaş döneminden dörtgen planlı, çok odalı olduğu sanılan büyük bir yapı kalıntısı, madenden gereçler, orak bıçakları, silindir mühürler, İlk Tunç çağdan kumaşa sarılı olarak ele geçen üçü erkek, üçü kadın bakır adak heykelcikleridir. Gerçeğe çok yakın olan bu heykelcikler Mezopotamya'daki Cemdet* Nasr yapıtlarıyla büyük benzerlik gösterir.

CU DI ya da **ZHU DE,** çinli siyaset adamı ve mareşal (Mançang, Sıçuan, 1886 - Pekin 1976). 1909'da Yünnan Harp akademisi'ne girdi. Sut Yat-sen'in partisine ve 1911 devrimi sırasında Güney Çin birliklerinin isyanına katıldı. Komünist partisi'ne girme isteği reddedilince (1921), Paris ve Berlin'e gitti; Berlin'de Cou Inlai (Çuenlay) ile tanıştı (1922), ancak 1925'te sınır dışı edildi. 1926'da Çin'e geri döndü ve Mao Zıdong ve Cou Inlai ile birlikte, 1931'de komutanı olacağı Kızılordu'nun örgütlenmesine yardım etti. Çankayşek'in ordularına karşı savaştı ve Guomindang'ın baskısı sonucu, zor koşullar altında, bir geri çekilme olan "Uzun yürüyüş"ü gerçekleştirmek zorunda kaldı (1934). VIII. Ordu'nun başına getirildi ve Japonlar'a karşı Çankayşek ile işbirliği yaptı (1937-1941), daha sonra Çankayşek ve Müttefikler'in uyguladığı stratejiden bağımsız bir savaşa girişti. Japon kuvvetlerinin bir bölümünü durdurmayı başardı (1941-1945). 1946'dan 1949'a kadar, Guomindang'a karşı savaş sırasında ikinci savaş bölgesine komuta etti, Mao Zıdong'un ordularını zafere ulaştırdı ve tüm Kıta Çini'ni ele geçirdi. Çin Silahlı kuvvetleri'nin başkomutanlığına atandı, 1954'te cumhurbaşkanı yardımcısı seçildi ve 1955'te mareşalliğe yükseldi. 1966'da Kültür devrimi sırasında şiddetle suçlandı ve siyasal gücü azaldı. 1969'da Cu Dı Merkez komitesi si-

Mahmut Celalettin Cuda
Orman

Salmer

Cuenca "casa colgada" (asma ev; bugün İspanyol soyut sanat müzesi)

yasi bürosu'nun daimi üyeliğine ve Milli halk konseyi daimi komitesi'nin başkanlığına atandı.

CUDİ (İbrahim), türk şair ve dilbilimci (Trabzon 1863 - *ay. y.* 1926). Medrese öğrenimi gördü. Trabzon ve Ankara'da türkçe, arapça, tarih öğretmeni olarak çalıştı. Ticaret mahkemesi ve maarif meclisi üyeliklerinde bulundu. Trabzon'da müftülük, Trabzon gazetesinde başyazarlık yaptı. Başlıca yapıtları: *Nevadir-i nefise* (1892), *Kenz ül-hüsna fi şerh il-esma-i hüsna* (1907), *Kıraat-ı Türkiye* (1911/1912), *Tarih-i enbiya ve islam* (1912), *Lugat-i Cudî* (1916).

CUDİ dağı, G.-D. Toroslar'ın önülkesinde, Irak sınırı yakınında, Şırnak il merkezi ile Silopi ilçe merkezi arasında dağ (2 114 m). Efsaneye göre, Tufan'dan sonra Nuh peygamberin gemisinin karaya oturduğu söylenen dağlardan biri. Çevresinde çivi yazılı asur kalıntıları.

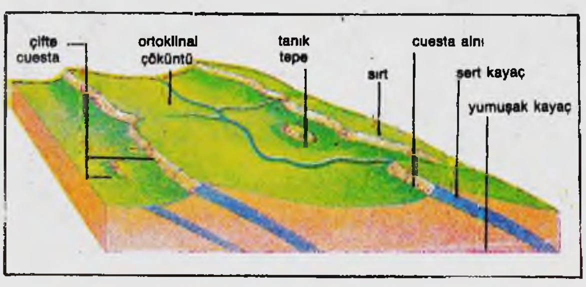
CUDO → JUDO.

CUDWORTH (Ralph), ingiliz filozof ve dinbilimci (Aller, Somerset, 1617 - Cambridge 1688). 1678'de *the True İntellectual System of the Universe* (Evrenin gerçek düşünsel dizgesi) adlı yapıtını yayımladı. Bu yapıtında, *biçim veren aracı* kuramını ortaya koydu: "dünyanın ruhu" diyebileceğimiz bu aracıdan yararlanarak Tanrı nesneleri etkileyebiliyordu.

CUE, Kongo'da ırmak, Brazzaville'in biraz aşağısında çağlayanlar oluşturarak Kongo ırmağına kavuşur (sağ kıyı); çağlayanlar üzerinde hidroelektrik tesisi.

CUELGAMUROS → *valle de los* CAÍDOS.

CUENCA, Ekvador'da kent, Azuay ilinin merkezi, And havzalarından birinde, 2 580 m yükseltide; 272 000 nüf. (1991). Üniversite. Ovada büyük ölçüde tarım yapılır. Yerel ulaşım merkezi olan kent, eskiden, "Panamá şapkası" adı verilen şapkanın yapımı için kıyı bölgelerinden getirilen "Panamá" hasırıyla ünlüydü. Besin, tekstil, makine ve kimya sanayileri.

cuesta engebesi

■ **CUENCA,** İspanya'da (Castilla la Mancha) kent, il merkezi, Júcar ve Huecar ırmaklarının kavuştukları yerde; 40 000 nüf. —*Cuenca ili,* 17 061 km²; 211 987 nüf. (1990). Çok geniş ve nüfusu azalmış bir bölgedir. Kuzey-doğu kesimindeki ormanlarla kaplı yüksek dağlardan Júcar, Cabriel ve Tajo ırmakları doğar. Çam ormanları işletmeciliği ve koyun yetiştiriciliği dışında, bu kesimde hiçbir etkinlik yoktur. G.-B. kesime doğru yer alan tekdüze görünümlü Mancha ovasının bir bölümünde tarım (tahıl) yapılır.

—Güz. sant. Norman okulu etkisinde kalmış, kökeni XII.-XIII. yy.'lara dayanan gotik üslubunda katedrali (sanat yapıtları ve zengin mobilyalar), çeşitli kiliseleri bulunur. Ayuntamiento'nun cephesi 1762'den kalmadır. Huecar ırmağı kıyısındaki kayalar üzerinde yükselen cumbalı "asma evler" den *(casas colgadas)* birinde, 1966'da, ispanyol soyut sanat müzesi (Viola, Tàpies, Millares, Feito, Canogar, Sempere, Saura, Mompó, Chillida'da...) hizmete açıldı.

CUENOD (Hugues), isviçreli tenor (Vevey 1902). Viyana'da öğrenim gördü. Sanat yaşamına 1928'de Paris ve New York' ta başladı. Nadia Boulanger ile birçok kez turneye çıktı. 1951'de Stravinskiy'in *Hovardanın sonu* (The Rake's Progress) [1951] adlı yapıtının prömiyerinde başrol oynadı. Çok yüksek tizlere kadar çıkabilmesi, XVII. yy. vokal müziğinin, 1940'tan önce yeniden ilgi görmesini sağladı.

CUÉNOT (Lucien), fransız biyolog (Paris 1866 - Nancy 1951). Nancy Fen fakültesi zooloji kürsüsü'nde doçentlik (1890), sonra profesörlük yaptı (1898-1937), Bilimler akademisi'ne seçildi (1931), Mendel yasalarının hayvanlara da uyduğunu gösteren biyologlardan biri oldu. Ölümün niteliğini aydınlığa kavuşturdu (1905). Evrim mekanizmasıyla ilgilendi, önuyum kuramını önerdi. Kitapları değerli bireşimler sunar: *la Genèse des espèces animales* (Hayvan türlerinin türeyimi) [1911, 1921, 1932], *l'Adaptation* (Uyarlanma) [1925], *l'Espèce* (Tür) [1935], *l'İnvention et la finalité en biologie* (Biyolojide buluş ve ereklilik [1941], *l'Évolution biologique* (Biyolojik evrim) [1951, A. Tétry ile birlikte]. E. de Martonne'un *Traité de géographie physique* (Fiziksel coğrafya kitabı) ile P. P. Grassé'nin *Traité de zoologie* (Zooloji kitabı) adlı yapıtlarına katkılarda bulundu.

CUERDA SECA a. (isp. *cuerda,* ip, ve *seca,* kuru'dan). İslam İspanyası'nda, çok pahalıya mal olan fayans mozaiğinin yerini alan seramik tekniği. (Çiniler üzerine geçirilen desenin çevre çizgileri oyulur ve yüzeylere konulan sırçaların birbirine karışmaması için oyuklar renksiz bir toprakla doldurulur.)

CUERNAVACA, Meksika'da kent, Morelos eyaletinin merkezi, Mexico'nun G.'inde; 232 000 nüf. (1991). Büyük ölçüde değişiklik yapılmış eski Cortés sarayı (müze; D. Rivera'nın yaptığı fresk); XVI. yy.'dan kalma katedral. Turizm merkezi. Üniversite. Besin, tekstil ve otomobil sanayileri. Çimento fabrikası. —Yakınında Aztekler'den kalma "Çiçekler şatosu".

CUERVO (Rufino José), kolombiyalı dilbilimci (Bogotá 1844 - Paris 1911). Uzmanı olduğu ispanyolcanın Güney Amerika'daki evrimiyle ilgilendi (Bogotá'da konuşulan dilin incelenmesi).

■ **CUESTA** a. (sırt anlamında isp. sözc.). Jeomorfol. Dirençli bir katmanın yumuşak bir katman üzerinde yer almasıyla oluşmuş monoklinal bir yapıda ortaya çıkan bakışımsız engebe biçimi.

—ANSİKL. Cuestada (W. M. Davis'in yaygınlaştırdığı [1896] Texas kökenli terim), dirsekli aşınmaya uğramış dik yamaç *cuesta alnı* adını alır; bu yamacın eteğindeki yumuşak katmanın yüzeye çıktığı noktada ortoklinal bir çöküntü görülür; oysa sert katmanın üst düzlemine uyan ya da uymayan sırt ters yönde hafifçe eğimlidir. *Cuesta sırtı*'nda eğime dik olarak akan bir akarsu, alttaki yumuşak katmana ulaştığında, *ikizli cuesta* denilen ikinci bir yamaç ortaya çıkar; ikizli cuesta ile *çifte cuesta*'yı birbirinden ayırmak gerekir; çifte cuesta alnında, altta yer alan yumuşak katmanın içinde dirençli bir arakatmana bağlı bir düzlük bulunur. Sert bir katmanın yumuşak katman üstünde yer almasından kaynaklanan dik yamaç uyumsuz bir yapıda biçimlenirse *yalancı cuesta'* dan söz edilir. Oysa *sözde cuesta,* sert tortul bir katman ile yumuşak katman işlevi gören kristalli bir temeli birbirine bağlar. Cuesta engebesine, tortul havzalarda sık sık rastlanır. Bununla birlikte, cuesta engebeleri, en uygun gelişim koşullarını litolojik bakımdan farklı örtülerde bulur; bu tür örtülerde bu ilkel yapı biçimleri eşmerkezli çember yayları çizer (Paris havzası). Karasal çanaklarda daha uyumlu ve tekdüze çökelim koşulları, sürekli ve düzenli cuestaların oluşumuna olanak vermez. Farklı aşınmaya uğrayan malzeme ne olursa olsun, aşındırma, alçalmaları ortadan kaldırarak tektonik eğilimlerin ters dönmesine yol açar ve genellikle aşınım yüzeylerince kesilen tortul dizilerinde yarılmalara neden olur.

CUEVA a. (isp. sözc.). Flamenko şarkı ve danslarının sunulduğu gece kulübü.

CUEVA (Beltrán DE LA), **Alburquerque** dükü (Úbeda 1440 ? - Cuéllar ? 1492). Castilla kralı Enrique IV'ün en güvendiği kişiydi. *La Beltraneja* takmaadıyla tanınan Juana'nın babası olduğu ileri sürülür. Yine de ona karşı İsabel'den yana çıktı.

CUEVA (Alfonso DE LA) → BEDMAR.

CUEVA (Juan DE LA), ispanyol oyun yazarı (Sevilla 1550? - *ay. y.* 1610). 1574-1577 arasında Meksika'da kaldı. Önceleri Petrarca'nın etkisinde bir şairdi, sonra italyan etkisine karşı tepki gösterdi (*Coro febeo de romances historiales,* 1587). Tarihi destanlar ve anlatısal yapıtlar (*Conquista de la Bética,* 1603) yazdı. Asıl önemli yönü, konularını Antikçağ'dan alan trajediler *(La muerte de Virginia)* ve ulusal tarihten alan dramlar (*La tragedia de los siete infantes de Lara,* 1579) yazmış bir tiyatro adamı olmasıdır. *El infamador* (1581) adlı komedisinin, Don Juan'ın ilk kez kişi olarak işlendiği bir tiyatro yapıtı olduğu sanılır. Cueva, *Ejemplar Poético* (1606) adlı yapıtındaysa tiyatro anlayışını açıklamıştır.

CUEVA sülalesi, Alburquerque dükleriyle Bedmar markilerinin kökenini oluşturan aragónlu aile. Son temsilcisi 1723'te ölmüştür.

CUEVAS (George DE PIEDRABLANCA DE GUANA, *marquis* DE), Şili kökenli amerikalı bale müdürü ve sanat koruyucusu (Santiago, Şili, 1885 - Cannes 1961). 1944'te New York'ta bir dans okulu ve Ballet İnternational adlı dans topluluğunu kurduktan sonra yerleştiği Monte-Carlo'da kendi topluluğuyla Nouveau Ballet, Grand Ballet de Monte-Carlo adı altında birleşti. Bu topluluk 1951'de Grand Ballet du marquis de Cuevas, 1958'de de İnternational Ballet of the marquis de Cuevas adını aldı. John D. Rockefeller'in torunu Margaret Strong ile evlendi. Bale dünyasında çok sevilen bir kişiydi. Çok sayıda uluslararası turnede, hem klasik, hem de ilk kez yorumlanan yapıtlardan oluşan bir repertuvar sundu. İlk kez marquis de Cuevas topluluğu'nun yorumladığı başlıca yapıtlar:

George Skibine'in *Kafkas mahkûmu* (1951), *Annabel Lee* (1951) ve *İdylle*'i (1954); Ana Ricarda'nın *Doña Inès de Castro*'su (1952), John Taras'ın *Piège de lumière*'i (1952). Markinin ölümünden önce, 1960'ta Paris'te, Raymond Larrain'in dekor ve kostümleri ve Robert Helpmann'ın koregrafisiyle sunulan çok görkemli *Uyuyan güzel* versiyonunda, prens rolünü Rudolf Nureyev ve Serge Golovine dönüşümlü olarak yorumladı. 1962'de Atina'da verilen son temsilden sonra topluluk dağıldı. Marqui de Cuevas'ın topluluğunda Rosella Hightower, Marjorie Tallchief, Nina Vyroubova, Genia Melikova, Beatriz Consuelo gibi değerli kadın dansçılar ve Serge Golovine, Nicholas Polajenko, André Prokovsky, Wladimir Skouratoff gibi ünlü erkek dansçılar vardı.

CUGA, Azerbaycan'a bağlı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan ve tarihi mimarlık eserleriyle tanınan köy. Azeri mimarlığı üslubundaki Gülistan kümbeti (XII-XIII. yy.), kare kaide üzerinde yükselen on iki köşeli gövdesi, yıldız motifli ve geometrik geçmeli bezemeleriyle, Nahçıvan'daki Müminehatun türbesi'ni (1186) andırır.

CUGNOT (Joseph), fransız askeri istihkâm mühendisi (Void, Lorraine, 1725 -Paris 1804). Avusturya imparatoriçesi Maria-Theresia'nın ordularında mühendis olarak hizmet verdikten sonra, 1763'e doğru Paris'e gitti ve askeri teknik üzerine üç kitap yayımladı ve bu kitaplarda önerdiği yeni topografya plançetesi ve silah modelleriyle büyük ilgi gördü. Cugnot daha sonra top taşımakta kullanılan iki tekerlekli ve teskereli arabayı mekanikleştirmek istedi, fakat atın yerine, üzerine bir buharlı motor (zaten bu motorun kazanı da öne doğru kaykılmıştı) bulunan üçüncü bir devindirici tekerlek eklemekle yetindi. Gerçi Cugnot alman J. Leupold'un daha 1725'te ileri sürdüğü görüşü unutmamış ve buharlı motorun ancak yüksek basınçla çalışabileceğine aklı kesmişti fakat bu iş için gerekli buhar miktarı üzerine hiçbir düşüncesi olmadığından çok yetersiz bir buhar kazanı kullandı. Choiseul ve Gribeauval'in etkisiyle, ilk model 1765-1770 arası yapıldı ve denendi. 1770-71'de yapılan makinenin kendisi (bugün Fransa'da Conservatoire national des arts et métiers'nin teknik müzesindedir) görünüşe göre tamamlanmamış ve Choiseul'ün gözden düşmesiyle denemelere ara verildiğinden, kuşkusuz buna hiçbir zaman basınç verilmemiştir.

CU GUANGÇİEN ya da **ZHU GUANGQİAN, Mıngşi** takma adıyla da tanınan çinli estetikçi (Tongçıng, Anhuei, 1897). Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Pekin Üniversitesi'nde bölüm başkanlığı yaptı; estetik, özellikle de edebiyatta estetik üzerine çok sayıda inceleme yazdı ve batı klasik yazarlarından birçok çeviri yaptı. 50'li yıllarda, marxçılık-leninciliğin sanattaki yeri üzerine Çin'de başlayan estetik tartışmalarını yönetti.

CUHA ya da **CUHİ, Nuh Duceyn bin Sabit (Haris)** ya da **Abdullah** olarak da bilinir, islam dünyasının Nasrettin Hoca'sı. Eski islam kaynaklarında yüz yıl yaşadığı, Kûfe'de öldüğü belirtilir. Adına ilk kez Cahizi'nin IX. yy.'ın başlarında yazdığı *Risale fi'l-hakemeyn* adlı yapıtında rastlanır. Fıkraları Nasrettin Hoca'nınkilerle sık sık karıştırılır.

CUİ (César), rusç. **KjuiTzezarAntonoviç,** rus besteci (Vilna, Litvana, 1835 - Petrograd 1918). "Rus beşleri" toplululuğunun kurucularından. Yapıtlarında ulusal özellikler fazla değildir. Cui, piyano parçaları, yaylı çalgılar için 3 dörtlü, 4 orkestra süiti, 200 dolayında melodi ve 15 opera (4'ü çocuklar için) bestelemiştir. Operalarından *William Ratcliff* (1869) ve *Angelo* (1876) ünlüdür.

CUİABÁ, Brezilya'da kent, Mato Grosso eyaletinin merkezi, Paraguay ırmağının yukarı havzasındaki Cuiabá ırmağı kıyısında; 331 893 nüf. (1989). Eski altın çıkarma merkezi. Bölgesel tarım pazarı.

CUİCUİLCO, bugünkü Mexico kentinde arkeolojik sit. İ.S. III. yy.'da püsküren Xitle yanardağının kalın bir lav tabakası altında bulundu. Sitin başlıca yapısı, taştan ve sıkıştırılmış topraktan yapılmış dört kademeli yuvarlak bir piramittir; 20 m yüksekliğindeki piramit iki evrede yapıldı; ilk evrenin tarihi İ.Ö. VI. ya da V. yy.'a dayanır.

CUİLAPA ya da **CUAJİNİQUİLAPA,** Guatemala'nın güneyinde kent, Santa Rosa yönetim bölgesinin merkezi; 17 200 nüf. Ticaret merkezi (kahve, şekerkamışı).

CUİLEAN, Alba kralı (967-971). İndulfo' nun oğlu.

CUİSE KATI a. (Oise'ın bir yöresi *Cuise-la-Motte*'tan). Yerbil. Paleojen sisteminde, Yprés katının üst kısmı.

CUİSENİER (Jean), fransız antropolog (Paris 1927). CNRS'te (Centre National de la Recherche* Scientifique) araştırma müdürü ve Fransız etnoloji merkezi sorumlusu olan Cuisenier, 1968'den beri Halk sanatları ve gelenekleri ulusal müzesi genel müdürüdür. Akrabalık sistemleri (*Économie et parenté. Leurs affinités de structure dans le domaine turc et dans le domaine arabe* [İktisat ve akrabalık. Bunların arap ve türk dünyasında görülen yapısal benzerlikleri], 1975) ve halk sanatı (*Art populaire en France. Rayonnement, modèles et sources* [Fransa'da halk sanatı. Etki alanı, örnekler ve kaynaklar], 1975) üzerine önemli çalışmalar yayımladı ve birçok diziyi yönetti "Corpus de l'architecture rurale" [Köy mimarisi üzerine derlemel], "Contes et récits", "Arbres du mobilier régional").

CUJAS (Jacques), fransız hukukçu, gerçek adı **Cujaus** (Toulouse 1522 - Bourges 1590). Toulouse, Cahors, Bourges, Valence ve Paris'te profesörlük yapan Cujas, Roma hukuku tarihsel okulunun en parlak temsilcilerinden biriydi. Bartolocular Roma hukukunu uygulama açısından incelemişlerdi; Cujas bu alanda Alciato' nun yolundan giderek, *Digesta* üzerindeki incelemelerinde tefsire önem verdi, ve bu tefsirlerde İustinianos hukukunu açıklamaktan çok bu hukukun ilk amaçlarını bulmaya çalıştı. Böylece Roma'nın çeşitli dönemlerine ilişkin hukuk öğretilerini yeniden oluşturmak istedi. Başlıca yapıtları *Observationes, Paratitla, Recitationes, Tractatus ad Africanum* ve Roma hukukunun çeşitli bölümleri üzerindeki açıklama yazılarıdır.

cujus regio, ejus religio, *prensin dini ülkenin dinidir* anlamında latince özdeyiş; bir başka deyişle, bir prensin tebası, onun dinini kabul etmek zorundadır. Bu ilke hem lutherci prensler ve devletlerine, hem de lutherci kentlere dinsel özgürlük tanıyan Augsburg barışı ile (1555) yerleşti.

CUK a. *Oturmak* fiiliyle birlikte kullanılır. ‖ *Cuk oturmak,* sözkonusu aşıksa, düz tarafı yere gelerek dik durmak; bir şeyse yerine uygun olmak; bir söz, yanıt vb. ise, çok uygun düşmek: *Aşığı cuk oturmak. Çivi yerine cuk oturdu. Cuk oturan bir yanıt.*

—CUK → —CIK.

CUKCUK a. Yörs. Müz. KAMIŞ'ın eşanlamlısı.

CUKOR (George), amerikalı film yönetmeni (New York 1899 - Los Angeles 1983). Önceleri tiyatro yönetmenliği yaptı. 1929'da sinemaya yöneldi. Duygusal ve alaycı güldürülerde, incelikli üslubuyla dikkati çekti. Çok ustalıklı oyuncu yönetimiyle (özellikle de Katharine Hepburn, Greta Garbo, Claudette Colbert, Joan Crawford, İngrid Bergman, Judy Holliday, Kay Kandall, Marilyn Monroe, Judy Garland, Jacqueline Bisset gibi kadın oyuncular) tanındı. Pek çok filminden bazıları: *David Copperfield* (1935), *Kamelyalı kadın* (Camille) [1936], *The Philadelphia Story* (1940), *Işıklar sönerken* (Gaslight) [1944], *Dünkü çocuk* (Born yesterday) [1950], *Bir yıldız doğuyor* (A Star is born [1954], *Üç dünya güzeli* (les Girls) [1957], *Gel sevişelim* (Let's make Love) [1960], *Benim tatlı meleğim* (My Fair Lady) [1964], *Travels with my Aunt* (1973), *Rich and Famous* (Zengin ve ünlü) [1981].

Larousse

Joseph **Cugnot**'nun buharlı top arabası (1770-71) *Conservatoire national des arts et métiers, Paris*

—CUL → —CIL.

CÛLÂH → CULHA.

CULAHEK a. *Esk.* **1.** Küçük dokumacı. **—2.** Örümcek.

CULCİTA a. (yastık anlamında lat. sözc.). Kalın, beşgen gövdeli, yan yüzleri çok yüksek denizyıldızlarını içeren cins. (Beş ya da altı türü bilinir [Kızıldeniz, Hint okyanusu, Büyük Okyanus]. *Oreasteridae* familyası.)

Studio Moriet

Jacques **Cujas** Augustin Quesnel'in bir portresinden ayrıntı *Belediye müzesi, Bourges*

CULEBRA, Antiller denizi'nde ada, bağlı olduğu Porto Riko'nun D.'sunda; 28,5 km².

CULEBRA, Orta Amerika'da Panamá kıstağında eski boğaz; boğazın yükseltisi 84 m idi. Panama kanalı burada açıldı.

CULEMBORG, Hollanda'da (Gelderland) kent, Lek ırmağı kıyısında, Utrecht' in G.-G.-D.'sunda; 15 000 nüf. 1555'te kontluğa dönüştürülen eski bir fiefin merkezi. Gotik dönemin sonundan kalma belediye konağı. Mobilya yapımı. Dokuma sanayisi. Makine yapımı. Tütün.

CULEUS a. (lat. *culeus*). Yaklaşık 525,2 litre değerinde Eski Roma hacim ölçüsü.

CULEX a. (küçük sinek anlamında lat. sözc.). İnce ve uzun bedenli, ince uzun bacaklı sivrisinek cinsi. (İkikanatlıların *Nematocera* öbeğinden, yassıkabuklukınkanatlıgiller familyasının örnek tipi.)
—ANSİKL. *Culex* cinsi üyeleri durgun sularda gelişir, özellikle de geceleri uçar. Di-

dinlenen erişkin

su yüzeyinde soluk alan culex cinsinden larva

culex (*Culex pipiens*) erişkini ve suda yaşayan larvası

şiler insanların ve hayvanların kanını emer. En yaygın türü sivrisinektir *(Culex pipiens);* çok nahoş bir olay olan sivrisinek sokması, sokan hayvan bulaşıcı mikrop taşımıyorsa tehlikesizdir. Canlı hayvan kanı bulamayan dişiler kokuşmuş cesetlerin kanını emerler ve ciddi tehlikeler yaratabilirler. Sivrisinekleri yok etmek için, sözkonusu hayvanların geliştiği sulara larvaları öldüren böceköldürücü ilaçların sıkılması önerilir. *Culex* cinsinin bütün dünyaya yayılan sayısız türü vardır.

CULHA ya da **CÛLÂH** a. (fars. *cülāh*) *Esk.* **1.** Çulha, dokuma ustası. **—2.** Örümcek.

CULİACÁN, Meksika'da kent. Sinaloa eyaletinin merkezi, *Culiacán ırmağı* kıyısında, batı sierra Madre'nin eteğinde, 560 000 nüf. (1991). Ticaret merkezi.

CULİCİDAE a. Böcbil. SİVRİSİNEKGİLLER familyasının bilimsel adı.

CULİCOİDA a. (lat. *culex, -icis,* sivrisinek,ve yun. *eidos,* görünüş, biçim'den). İnsanları ve hayvanları sokarak şiddetli bir acıya yol açan sivrisinek cinsi. (Bu birçok tür içeren cins, ikikanatlıların *Nematocera* öbeğinin ısırantitreksinekgiller familyasına girer.)

ĆULİNOVİĆ (Juraj), ital. **Giorgio** ya da **Gregorio Schiavone,** hırvat ressam (Scardona, bugün Skradin, Šibenik yakınında,1433'e doğr.-Šibenik 1504). Splitsremska Mitrovica'daki bir çıraklık döneminden sonra Padova'da Squarcione'nın atölyesinde çalıştı; bir yandan onun üslubunu daha ince bir biçimde uygularken diğer yandan da Mantegna'nın etkisinde kaldı. Ağır mimari ve askıçelenk süslemelere geniş yer verdi ve sunakarkalıklarında, arı bir anlatımcılık ile gotik arkaizmleri, Toscana üslubunun yenilikleriyle birleştirdi (iki tane *Azizler,* üçkanatlı bir tablonun kanatları, Padova katedrali; *Çocuklu bakire Meryem,* Sabauda galerisi, Torino; *İki azizle birlikte çocuklu Madonna,* Jacquemart-André müzesi, Paris).

CULLBERG (Birgit Ragnhild), isveçli kadın dansçı ve koregraf (Nyköping 1908). İngiltere'de, Dartington Hall'ün Jooss -Leeder okulu'nda yetişti (1935-1939). Aynı zamanda klasik dans öğrenimi gördü. 1946'da İvo Cramér ile birlikte Svenska Dansteater'ı kurdu. İlk önemli yapıtı olan *Mademoiselle Julie*'yi —Strindberg' den yararlanarak— Elsa Marianne von Rosen ile kurduğu özel topluluk için düzenledi (1950). 1952-1957 arasında İsveç krallık balesi'nin koregraflığını yaptı. İskandinav ülkelerinde olduğu gibi Almanya ve ABD'de de bağımsız koregraf olarak çalıştı. ABD'de American Ballet Theatre için, *Mademoiselle Julie* (1958), *Lady from the Sea* (İbsen'den yararlanarak, 1960) ve *Eden* (1961), New York City Ballet içinse *Medea* (1958) gibi baleleri düzenledi. Temaları ve dansları cüretli yenilikler ve yer yer erotizm içeren yapıtları ilk kez yorumladı. Konularını kendisinin yazdığı ya da şemalarını edebiyat yapıtlarından *(Bellman)* ya da efsanelerden (*le Renne de la lune,* 1957; lapon efsanesi) aldığı baleleri, ruhsal dramları dile getirir. 1967'de, kendi stüdyosu, okulu ve sürekli bir sahnesi (Stockholm dramatik tiyatrosu) olan Cullberg balesi'ni kurdu. 1969' da İsveç televizyonunun ikinci kanalının sanat yönetmenliğine getirildi, İngmar Bergman ile işbirliği yaptı. Öteki yapıtlarından başlıcaları: *Romeo ve Juliet* (3 versiyon: 1944, 1955, 1969), *Eurydice est morte* (1968), *Rêves de vie et de mort* (1980). Kendi topluluğunun repertuvarına, öğretmeni Kurt Jooss'un *Yeşil masa*'sını, Merce Cunningham'ın *Summerspace*'ini, Flemming Flindt'in *la Leçon*'unu, Tom Schilling'in *la Mer*'ini, Talley Beatty'nin *Road of the Snow*'unu da aldı.

CULLEN (William), iskoçyalı hekim (Hamilton, Lanarkshire, 1710 - Edinburgh 1790). Glasgow'da, sonra Edinburgh Üniversitesi'nde ders verdi; hastalık nedenlerinin sinir sistemine bağlı atom hareketlerindeki bozukluktan kaynaklandığını ileri sürdü.

CULLEN (Paul), irlandalı katolik rahip (Prospect, Ballitore yakınında, Cill Dara kontluğu, 1803 - Dublin 1878). 1849'da Armagh başpiskoposu ve İrlanda primatı oldu. Eğitim sorunlarında milliyetçilerin yanında yer aldı. 1852'de Dublin'e gönderildi. Daha sonra devrimci düşüncelerle yozlaştıklarını ileri sürdüğü milliyetçilerden koptu. 1866'da kardinal oldu.

CULLEN (Countee), amerikalı yazar (New York 1903 - *ay. y.* 1946). Keats'in hayranı, "ben"i hedef alan açık seçik bir lirizme bağlıydı, zencilerin durumuyla ilgili, protestoya yönelmeyen, öte yandan acının da eksik olmadığı şiirler (*Color,* 1925; *Copper Sun,* 1927; *The Ballad of the Brown Girl,* 1927; *On these I Stand,* 1947) yazdı; ayrıca Euripides'ten bir çevirisi ve içsel bir zenci dilini reddeden bir romanı (*One Way to Heaven,* 1932) vardır

Cullen belirtisi (amerikalı kadın hastalıkları uzmanı Thomas Stephen *Cullen'* in [1868-1953] adından). Dış gebeliğin patlamasından ötürü karınzarı içinde toplanan kanın göbek çevresinde oluşturduğu morluk.

CULLERA, İspanya'da (Valencia ili) sayfiye merkezi, Júcar ırmağının denize döküldüğü yer yakınında; 15 700 nüf.

CULLİNAN, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde (Transvaal) yerleşme, Pretoria'nın K.-D.'sunda; 7 000 nüf. 1905'te burada bulunan dünyanın en büyük elması, *Cullinan,* İngiltere kralı Edward VII'ye sunulmuştur.

CULLODEN, Büyük Britanya'da yer, İskoçya'da (İnverness), Culloden Moor adı verilen bataklığın yakınında. Cumberland dükü komutasındaki ingiliz ordusu, 16 nisan 1746'da, Charles-Edward komutasındaki iskoçyalı dağlılardan oluşan James yanlısı orduyu *Culloden fundalıkları*'nda yendi. O tarihten sonra iskoçyalı dağlılar (*"higlanders")* İngiltere için askeri bir tehlike olmaktan çıktılar.

CULLUM (George Washington), amerikalı mühendis (New York 1809 - *ay. y.* 1892). West Point'te profesörlük, Amerikan iç savaşı'nda federal kurmay başkanlığı, Askeri akademi'nin müdürlüğünü ve tahkimat bürosu başkanlığını yaptı. Sanat ve askeri tarih üzerine kitaplar yazdı.

CULLUNDUR, Hindistan'da (Pencab) kent, Batı Himalayalar'ın ilk kollarının eteğinde; 519 530 nüf. (1991). Karayolu ve demiryolu kavşağı. Tarım merkezi. Deri işleme. Spor gereçleri.

CULM ya da **KULM** a.(antrasit tozu anlamında ing. sözc.). Yerbil. Kömür yatakları içeren göl, açık deniz, delta ya da sel kökenli, şistli-kumtaşı fasiyes. (Yüzlerce metreden daha kalın olan bu çökele Almanya'daki karbon devri yataklarında sıkça rastlanır.)

CULM → CHEŁMNO.

CULMANN (Carl), alman mühendis (Bergzabern, Landau yakınında, 1821 -Riesbach, Zürich yakınında, 1881). Fichtelgebirge demiryolu çalışmalarına katıldı, özellikle köprü yapımıyla ilgilendi. 1849'da Kuzey Amerika'ya bir inceleme gezisi yapmakla görevlendirildi. Sonra 1855'ten başlayarak Zürich Politeknik okulu'nda ders verdi. Lamé'nin 1826'da düşündüğü grafik statiğin gerçek kurucusudur.

CULPEPPER (*lord* John) → COLEPEPER.

CULTERANİSMO a. (isp. *culto,* bilge; lat. *cultus,* bilgili'den). Ed. Kimi Altın yüzyıl ispanyol yazarlarına özgü özentili ve gösterişli üslup.

—ANSİKL. Culteranismonun önderi, şair Gongora idi; beklenmedik eğretilemelerden, anlaşılmaz yapılardan, karmaşık devrikleşme ve anıtlaştırmalardan oluşan bir üslubu vardı. Gracián, *Agudeza y arte de ingenio* (1648) adlı kitabında culteranismonun yöntemlerini inceledi, çözümledi ve bunları conceptismo*'nunkilerden ayırt etti. Bu üslup manierismosu, Fransa'da XVII. yy.'ın birinci yarısında edebiyatta özentinin gelişmesini büyük ölçüde etkiledi.

CULTURE FREE. Ruhbil. Kültürden bağımsız olanı belirten ingilizce deyim. (CULTURE FAİR deyimi de kullanılır.)

CULUF a. *Yörs.* Tarım. Fındığın yeşil kabuğu.

CULUK a. Halk arasında hindiye verilen ad.

CULULLUS a. (lat. sözc.). Esk. Rom. Topraktan yapılmış kap. Bunları, pontifex'ler ve vesta rahibeleri kurban törenlerinde kullanırlardı.

CUMA a. (ar. *cem*ᶜ'den *cum*ᶜ*a*). Haftanın beşinci günü.

—İsl. Müslümanlarca haftanın kutsal sayılan günü.|| *Cuma namazı,* cuma günü cemaatle kılınan öğle namazı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kur. tar. *Cuma alayı,* Cuma selamlığı ya da selamlık resm-i âlisi de denir, padişahların cuma namazı kılmak için camiye gidiş ve gelişlerinde yapılan tören. (Bk. *ansikl.* böl)|| *Cuma divanı,* Osmanlılar'da, cuma günleri sabah namazından sonra, sadrazam konağında Rumeli ve Anadolu beylerbeylerinin de katılmalarıyla yapılan toplantı. || *Cuma tatili,* cuma günleri yapılan resmi tatil. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Müz. *Cuma salât* → SALÂT.

—ANSİKL. İsl. Müslümanların cuma namazını kılmak üzere camilerde toplanmalarından ötürü bu güne "cem" (toplanma) kökünden *cuma* ya da *cumua* denilmiştir. Hz. Muhammet, cuma gününün müslümanların bayram günü olduğunu, birçok önemli tarihsel olayın bu günde gerçekleştiğini belirtir, bu nedenle bu kutsal günde yıkanmayı, temiz giyinmeyi, güzel koku sürünmeyi öğütler.

Cuma namazı, dinin yükümlü saydığı her müslüman erkeğin kılması farz (farz-ı ayn) olan bir ibadettir. Hz. Muhammet, bu namazın önemi üzerinde ısrarla durmuş ve üst üste üç cuma namazını özürsüz kılmayanın dinini tehlikeye sokacağını belirtmiştir. Müslümanlığın ilk dönemlerinde cuma ezanı hutbeden önce mescidin içinde okunur, kent ya da kasabalarda yalnız bir camide cuma namazı kılınırdı. Sonraları, müslüman nüfusun artması, yerleşim merkezlerinin genişlemesi gibi nedenlerle aynı kentte birçok camide cuma namazı kılınması zorunlu oldu. Halife Osman döneminde (644-656), namazdan önce caminin dışında da ezan okuma geleneği başlatıldı; bu ezana "dış ezan"; caminin içinde, hatibin hutbe okumadan önce okunanına da "iç ezan" denildi. Cuma* suresinde belirtilen buyruk uyarınca, namaz vaktinde, üzerine cuma namazı farz olanların başka işlerle uğraşması haramdır. Vakit namazlarından değişik olarak, kesinlikle camide ve toplu olarak kılınması gereken cuma namazı, o günün öğle namazı yerine de geçer. Bu nedenle cuma namazından sonra, ayrıca öğle namazı kılınması gerekmez. Herhangi bir nedenle cuma namazına katılamayanlar, yalnız öğle namazını kılar. Farz olan cuma namazı, iki rekâttır. Ayrıca, dördü farzdan önce, dördü de farzdan sonra sekiz rekât da sünnet kılınır. Kadınlara, çocuklara, özgür olmayanlara, yolculara, camiye gitmekte güçlük çekecek ölçüde hasta, sakat ve yaşlı olanlara cuma namazı farz değildir. Cuma namazının makbul sayılabilmesi için namazı yetkili bir din görevlisinin kıldırması, namazdan önce hutbe* okunması, namaz kılınan yerin herkese açık olması ve namazın öğle vaktinde, cemaatle kılınması

gerekir. Hz. Muhammet ilk cuma namazını, hicret sırasında (622) Medine yakınlarında Rauna denilen vadide kılmış, sonradan buraya Mescid-i cuma (cumua da denir) denilen bir cami yaptırılmıştır.

—Kur. tar. Tören, Osmanlılar'da padişahlığın ve halifeliğin bir tür belirtisi sayıldı. Selçuklular döneminde başlayan bu gelenek, halifeliğin kaldırılışına kadar sürdü (1924).

Padişahlar saraydan çıkmadan önce, saray ile namaz kılınacak cami arasında yol boyunca yeniçeriler dizilirdi. Padişahın namaz kılacağı seccade, hazinedar ağa tarafından hünkâr mahfeline (mahfel-i hümayun) serilir, camide buhurdanlar yakılırdı. Cami mütevellisi, padişaha sunulmak üzere 12 tepsi meyve ve çiçek hazırlardı. Padişah, belli kurallara göre, atına bindikten sonra yanında sadrazam, vezirler, kadılar, bilginler ve devlet önde gelenleri olduğu halde camiye doğru ilerlerken, alkış ağaları kendisine "uğurun hayr ola, ömrün uzun ola, saltanatına mağrur olma, padişahım, senden büyük Allah var" diyerek alkış tutarlardı. Camiye varıldığında, yeniçeri ağası padişahın çizmelerini çıkartarak terliklerini giydirirdi. Daha sonra, sadrazam ve yeniçeri ağası padişahın koltuğuna girip onu hünkâr mahfelindeki seccadesine kadar götürürlerdi. Bu sırada cami mütevellisi çiçek ve meyveleri padişaha sunar, o da bunları kadınlarına, kızlarına ve kız kardeşlerine armağan olarak gönderirdi. Namaz kılındıktan sonra padişah cami dışında bekleyen atına biner ve geldiği yoldan törenle sarayına dönerdi.

XVII. yy.'da, İstanbul'da çeşitli ayaklanmalar baş gösterince, padişahların güvenliği açısından, cuma alayları basite indirgendi ve camilere gidiş-dönüşlerdeki güvenlik önlemleri artırıldı. Padişahlar, yalnızca divan çavuşları ve peykler ile bu törenlere çıktılar. XIX. yy.'da ise, yeniçeri ağasının törendeki görevini seraskerler üstlendi. Abdülhamit II'nin tahta çıkmasıyla (1876) birlikte, padişahlar törenlerde at yerine dört at tarafından çekilen saltanat arabası kullandılar. Törene, asker, sivil devlet önde gelenleriyle ilmiye sınıfı önde gelenlerinin katılmaları usulü yeniden konuldu. Tören yolunda, çeşitli sınıf birkaç tabur asker ile hünkâr çavuşları ve tüfekçilerin dizilmeleri de gelenek halini aldı. Töreni izleyebilmeleri için yabancı elçilik mensuplarına Yıldız sarayı selamlık mabeyn dairesinin önündeki set üzerinde kapalı bir yer ayrıldı.

• *Cuma tatili.* Osmanlılar döneminde önceleri, cuma namazı dolayısıyla, namazın sürdüğü zaman kadar bir tatil yapılırdı. Resmi daireler ve okullar ise çarşamba günü kapalı olurdu. Bir ara da perşembe günü resmi tatil sayıldı. Resmi dairelerde cumaları tatil uygulamasına ise, 1826'dan sonra başlandı. Medreselerde salı ve cuma günleri tatil yapılması geleneği sürdürüldü. Tanzimat'tan (1839) sonra, resmi tatil perşembe öğleden sonra ve cuma günü olarak saptandı. Cumhuriyet döneminde 2 ocak 1924'te kabul edilen bir yasa ile cumartesi öğleden sonra yarım gün, pazar tam gün hafta tatili olarak kabul edildi. (→ HAFTA TATİLİ.)

Cuma, Daniel Defoe'nin *Robinson* Crusoe*'sinde yer alan kişi. Robinson tarafından ölümden kurtarılır ve Beyaz adamın gölgesi haline gelir.

CUMA ya da **CUMA-İ BALA,** günümüzde **Blagoevgrad***, Balkan savaşı öncesi Osmanlı devletinin Rumeli topraklarında kaza merkezi. Selanik vilayetinin Serez sancağına bağlıydı. Balkan savaşı sonrasında Bulgaristan sınırları içinde kaldı (1913) ve adı Gorna Djumaya olarak değiştirildi.

CUMA ya da **CUMAPAZARI,** osmanlı yönetiminde, Manastır vilayetinin Serfice sancağına bağlı kaza merkezi. Nüfusu türk, bulgar, rum ve ulahlar'dan oluşuyordu. Balkan savaşı'ndan sonra Yunanistan sınırları içinde kaldı.

Cuma camisi, Bulgaristan'ın Filibe kentinde cami. Murat I döneminde (1360 -1389) yaptırılan cami, dikdörtgen planlıdır. Ana mekân mihrap duvarına dikey üç sahından oluşur. Orta sahın üç büyük kubbe, yan sahınlar tonoz örtülüdür. Taçkapı, silmelerle çevrili sivri kemerli bir niş biçimindedir. D. köşesindeki tuğla minare, firuze renkli çinilerle bezelidir. Yapı, Hüdavendigar camisi olarak da bilinir.

Cuma camisi, Hindistan'ın Bicapur kentinde cami. Yapımına, Ali Adil Şah döneminde başlandı (XVI. yy.), onun ölümünden sonra da yapımı sürdüyse de bitirilemedi. Kırk kubbeyle örtülü cami, yirmi metre çapındaki büyük kubbesi, büyüklüğü ve bezemeleriyle (özellikle mihrabı) islam sanatının önemli örneklerindendir.

Cuma suresi, Kuran'ın 62. suresi. 11 ayettir. Medine'de inmiştir. Cuma namazından söz edildiğinden bu adla anılır. Surenin 9. ayetinde şöyle denir: "İnananlar, cuma günü namaz için çağrıldığınız zaman Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın. Bilmiş olun ki, bu size alışverişten daha hayırlıdır."

CUMABAY (Mağcan), kazak şair (Taşkent 1884 - ? 1937). Gazetecilik, öğretmenlik yaptı. Kazak Türkleri'nin ulusal birliği için çalıştı. Alaş partisi'nde, Kuzey Türkistan Alaş-Orda hükümetinde görev yaptı. Şiirlerini *Çolpan* (1912), *Mağcan ölendesi* (1923) kitaplarında derledi. Ülkesine bağlılığını ve siyasal görüşünü dile getiren Türkistan (1923) şiiriyle tanınır. Karşı çıktığı Sovyet yönetimince öldürüldüğü ileri sürülmektedir.

CUMACEA a. Malacostraca altsınıfının *Peracarida* üsttakımından kabuklu hayvanlar takımı. (Kabuğu şişkindir ve en azından üç başlıgöğüs bölütüne yapışıktır; karnı uzun, ince ve çok devingendir. Takımda yaklaşık 700 tür vardır; bunların üyelerinin boyu çok ender 10 mm'yi geçer; bütün denizlerde, dip çamurunu ve kumları kazar; 8 000 m derinliğe kadar inen diplerde yaşarlar; bazen geceleri birçok sürü oluşturarak yüzeyin yakınlarına yüzmeye çıkar. Birkaç türü tatlı sularda ya da acı sularda yaşamaya uyarlanmıştır. Takımın adı, Avrupa'da *Cuma scorpioides* türüyle temsil edilen *Cuma* cinsinden gelir.)

CUMAÇAY, Ağrı'nın merkez ilçesine bağlı bucak; 8 465 nüf. (1990); 24 köy. Merkezi *Cumaçay*, 752 nüf. (1990).

CUMAE. Esk. coğ. Güney İtalya'da kent, Campania'da, Cumae körfezinin kıyısında. Khalkis tarafından kuruldu (İ.Ö. 740'a doğr.): kolonlar önce Aenaria (İschia) adasına ayak bastılar, daha sonra anakaraya yerleştiler. Campania bölgesindeki toprakların işletilmesi sayesinde kent hızla refaha kavuştu ve Etrüskler'e karşı başarıyla mücadele edecek güce ulaştı (İ.Ö. V. yy.); daha sonra gerilemeye başlayan kent, Samnitler'in eline geçti (420'ye doğr.) ve Romalılar tarafından fethedildi (350'ye doğr.). Arkeolojik kalıntılar ("Kâhinin mağarası", akropolis harabeleri).

CUMA-İ BALA → CUMA.

CUMALI (Necati), türk şair, yazar (Florina, Yunanistan, 1921). Kurtuluş savaşı'ndan sonra Urla'ya (İzmir) yerleşmiş bir ailenin çocuğudur. Ankara hukuk fakültesi'ni bitirdi (1941). Urla'da ve İzmir'de avukatlık yaptı, memur olarak çalıştı. Daha sonra yaşamını yazar olarak sürdürmeye koyuldu. *"Bir tür iç dökme, sayıklama benim şiirim. Yaşamımın günlüğü."* diye tanımladığı şiirlerinde doğa ve sevgi temaları geniş yer tutar. İlk dönem şiirlerinde gençlik yıllarının geçtiği Urla ve dolayları, kırlar, kıyılar, güneş, imbat, günlük yaşamın sade görüntüleri coşkulu bir yaşama sevinciyle birleşir. Öte yandan insanlığın II. Dünya savaşı'nda yaşadığı acılara tanıklık edilir (*Harbe gidenin şarkıları*, 1945). Çağın olaylarından, avukatlık yaptığı sırada izlediği duruşmalardan, ağıtlardan, türkülerden kaynaklanan bir bölüm şiiri toplumsal sorunları ele alır. Bu temalar yurtdışından esinlenmelerle (İsrail notları, Paris anıları vb.) genişler. Sahte aydınları, iki yüzlü sanatçıları, çıkarcıları alaya alan bir dizi taşlaması da vardır. Bütün şiirleri (*Kızılçullu yolu*, 1943; *Mayıs ayı notları*, 1947, *Yağmurlu deniz*, 1968 -TDK şiir ödülü- vd.) iki kitapta toplanmıştır: *Yalnızlıklar* (1985), *Kısmeti kapalı gençlik* (1986). Şiirlerinden bir derleme (*Tufandan önce*, 1983) Yeditepe şiir armağanı'nı aldı.

Özellikle Urla, İzmir çevresine ilişkin gözlemleri, kadın-erkek ilişkileri kendi yaşamından çizgilerle birleşerek hikâye ve romanlarına konu oldu. Hikâyelerini derleyen *Değişik gözle* (1956) ve *Makedonya 1900* (1976) kitaplarıyla iki kez Sait Faik hikâye armağanı'nı aldı. Tütün ekicilerinin sorunlarını, doğa-insan ilişkilerini, yerel yaşamı "Tütün zamanı" adını verdiği bir üçleme ile yansıttı: *Zeliş* (İlk basımı *Tütün zamanı* adıyla, 1959; *Yağmurlar ve topraklar*, 1973; *Acı tütün*, 1974).

Oyunlarında folklordan (*Boş beşik*, 1949; *Yaralı geyik*, 1980), kırsal kesimdeki yaşamdan (*Nalınlar*, 1962; *Derya gülü*, 1963) esinlendi. Ruhsal, duygusal konuları (*Yeni çıkan şarkılar*, 1968; *Yürüyen geceyi dinle*, 1978; *Dün neredeydiniz*, 1981 -Kültür bakanlığı ödülü-) işledi. Bu türdeki bütün yapıtları *Oyunlar* genel başlığı altında toplandı (1969-1977).

Boş Beşik (1951, 1967), *Susuz yaz* (1963, 1973), *Tütün zamanı / Zeliş* (1959, 1974), *Mine* (1982), *Dul bir kadın* (1984), *Adı Vasfiye* (1985), *Uzun bir gece* (1986) gibi yapıtları filme alındı. Son yıllarda denemeleri, *Niçin aşk* (1971), *Etiler mektupları* (1982) ve bir güncesi *Yeşil bir at sırtında* (1991) yayımlandı.

Necati Cumalı

Cumalı ordugâhı, tam adı **Cumalı ordugâhı. Süvari bölük, alay, liva talim ve manevraları,** Mustafa Kemal'in (Atatürk) kolağası rütbesindeyken yazdığı kitap. Mustafa Kemal, osmanlı ordusunun İkinci meşrutiyet'ten önce Batı Trakya'daki Cumalı köyünde yaptığı tatbikat ve manevralar sırasında saptadığı gözlemlerini 1909'da yayımladı. Yapıt 1950'de yeniden yayımlandı.

CUMALIKIZIK, Bursa'ya yakın bir köy iken kentin büyümesi sonucunda mahalle oldu. Osmanlı dönemi mimari dokusunu günümüzde de koruyan ilginç bir yerleşmedir. Ahşap revaklı camisi, kalem işi süslemeleriyle dikkati çeker. Ihlamurcu mevkiinde Bizans döneminden bir kilise kalıntısı vardır.

CUMALIOĞLU (Fehmi), türk siyaset adamı (Tekirdağ 1912). Askeri öğrenci olarak İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdi. İç hastalıkları ihtisası yaptı. Albay rütbesinde Samsun Asker hastanesi başhekimliği görevini yürütürken emekliye ayrıldı. 1965'te Yeni Türkiye partisi'nden (YTP), 1973 ve 1977 seçimlerinde Milli selamet partisi'nden (MSP) İstanbul milletvekili seçildi. Süleyman Demirel başkanlığında AP-MSP-MHP'nin katılmasıyla kurulan 2. MC hükümetinde çalışma bakanı görev aldı (21 temmuz 1977 - 5 ocak 1978). 12 eylül 1980'den sonra öteki MSP yöneticileriyle birlikte tutuklandı, yargılandı ve aklandı, etkin siyasal yaşamdan çekildi.

CUMANÁ, Venezuela'da kent, Sucre eyaletinin merkezi; 231 683 nüf. (1990).

CUMAOVA, Batı Karadeniz bölgesi'nde, Bolu iline bağlı ilçe; 26 499 nüf. (1990); 32 köy. Merkezi Bolu'ya 64 km uzaklıkta, İstanbul-Ankara karayolu üzerinde, *Cumaova* (esk. Gümüşova, Kışla); 10 244 nüf. (1990).

CUMAOVASI, İzmir'e bağlı Menderes

ilçesinin eski adı.

CUMAPAZARI → CUMA

CUMAPAZARI, Trabzon'un Of ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 3 044 nüf. (1990).

CUMARAŞŞAMİ (Ananda Kentish), Seylan (Sri Lanka) dilinde yazan hintli sanat tarihçisi ve ikonograf (Colombo 1877 - Needham, Massachusetts, 1947). Mineralogical Survey of Ceylan'ın yöneticiliğini yaptı, kısa sürede hint dünyası sanatlarının en yetkin uzmanlarından biri ve Seylan'ın geleneksel sanatlarının savunucusu durumuna geldi. *Mediaval Sinhalese Art*'ı (Ortaçağ Sri Lanka sanatı) [1908] yayımladı.

CUMARTESİ, -yi a. (ar. *cumᶜa* ve türkç. *ertesi*'nden). **1.** Haftanın altıncı günü. **—2.** *Cumartesi kibarı*, yapay, özentili davranışlarıyla çevresindekilerin dikkatini çeken kimseler için söylenir. || *Cumartesi kibarı gibi süslenmek*, aşırı özentili ve zevksiz biçimde süslenmek.

CUMAYA → BLAGOEVGRAD.

CUMAYANI-KIZILELMA mağarası, Zonguldak'ın merkez ilçesine bağlı Çatalağzı köyünün 3 km G'inde, Cumayanı mahallesi yakınında karstik mağara. İkinci Zaman'a ait kretase kalkerleri içinde açılmıştır. Zonguldak çevresinin ve Türkiye'nin en uzun yeraltı su sistemini oluşturur. Uzunluğu kolları ile birlikte 10 km'yi bulur. Ayıcı, Aydın ve Büyük Av derelerinin suları, Kızılelma köyü yakınında bir düdenle yeraltına iner. Düdenin yakınındaki büyük mağaradan yeraltı deresinin üzerine inilir. Yeraltı deresi, Cumayanı'nın G.'inde bir mağaradan yeniden yeryüzüne çıkar. Cumayanı-Kızılelma mağarası, turistik yönden de ilgi çekicidir.

Larousse

bow-window tipi metal cumbalar (Paris'te XIX. yy. sonu yapısı)

CUMAYERİ, Bolu'da Düzce'ye bağlı bir beldeyken Gümüşova ile birleştirilerek yeni kurulan Cumaova ilçesini oluşturdu.

CUMBA a. (ital. *gibbo*'dan). Üç tarafından sokağı gören pencereli çıkma. (Bk. *ansikl.* böl. Mim.)

—Marangl. Tahtanın ya da tablanın, yıllık halkalara koşut olan dar kenarı. (Masif parçaya, yüzden sonra, elle ya da makineyle açılan cumba [∠] işaretiyle gösterilir.)

—ANSİKL. Mim. Dışa kapalı bir yaşama biçiminin egemen olduğu geleneksel mimarideki türk evlerinde, cumba gibi çıkmalarla sokakla ya da doğayla bağlantı sağlanır. Başlangıçta, yalnızca başodalarda görülen bu tür çıkmalar, daha sonra evin öteki bölümlerinde de kullanılmıştır. Cumbalar, çoğunlukla evin ön cephesinin ortasında yer alan ve üç yöne açık çıkmalardır. Bunlar destek, konsol, eliböğründe gibi ahşaptan ya da taştan bindirmeliklere oturur. Ankara, Çankırı, Ayaş, Kastamonu evlerinde dışa taşkın ahşap kirişler kademeli bir biçimde düzenlenerek değişik bir görünüm elde edilir. Safranbolu, Kütahya ve Birgi'deyse kısa ya da uzun destekler kullanılır. Taş mimarlığının egemen olduğu Diyarbakır, Şanlıurfa ve Mardin evlerinde oymalı taş konsollarla karşılaşılır. Ayrıca eski evlerde, pencere önlerinde dışa karınlı olarak yapılan parmaklıklı bölümlere de cumba denir.

cumba
W. H. Barlett'in bir gravürü (1839)
Kâğıthane kasrı, İstanbul

CUMBADAK ya da **CUPPADAK** be. (yansıma sözc.). Suya düşmenin birdenbire ve gürültüyle olduğunu vurgular: *Cumbadak havuza düştü.*

CUMBALAK a. (yansıma sözc.). *Yörs.* Takla.

CUMBALI sıf. Cumbası olan ev, yapı için kullanılır: *Sokağın başındaki cumbalı ev.*

CUMBERLAND, Büyük Britanya'da, İngiltere'nin kuzey kesiminde eski yönetim bölümü. Günümüzde Cumbria yönetim bölümüne bağlı olan Cumberland, *Cumbria kütlesi*'nin kuzey ve batı kesimiyle Pennin dağlarının bir bölümünü kapsar. —Çeşitli Commonwealth ülkelerinde (örneğin Avustralya'da [Yeni Güney Galler] ve Kanada'da [Nova Scotia]), bu adı taşıyan birçok yönetim bölümü vardır.

CUMBERLAND, ABD'de (Maryland) kent, Potomac ırmağı kıyısında; 29 700 nüf. Demiryolu ve karayolu kavşağı. Madenkömürü ocakları. Kereste, cam ve kauçuk sanayileri.

CUMBERLAND, 1525'ten 1643'e kadar Clifford ailesi üyelerine verilen ingiliz kontluk unvanı. 1644'te, prens Rupert için düklük unvanına çevrildi ve Hannover hanedanı kraliyet ailesinin çeşitli üyeleri tarafından taşındı. (→ RUPERT [1619-1682], CLIFFORD ve CUMBERLAND [William Augustus, —dükü].)

CUMBERLAND (Richard), ingiliz rahip ve filozof (Londra 1631 - Peterborough 1718). *De legibus naturae disquisitio philosophica* (Doğa yasaları hakkında tartışma) [1672] adlı yapıtında Hobbes'un düşüncesine karşı çıktı. Doğa yasalarının gözleminden hareketle tanrısal yasaların çıkarılabileceği sonucuna vardı. Ahlak anlayışı, evrensel bir iyilikseverlik fikrine ve insanlara elden geldiğince iyilik yapmaya dayanır.

CUMBERLAND (William Augustus, — *dükü*), ingiliz prens ve general (Londra 1721 - *ay. y.* 1765), George II'nin 3. oğlu. 1745'te Hollanda'daki müttefik ordusunun komutanlığına getirildi, Fontenoy (1745) ve Lawfeld'de (1747) yenildi. Bu arada, Culloden'de Charles-Edward'ın ordusunu yenerek 1745-46'daki jacobite iskoç isyanını bastırdı; bastırmayı bir insan kıyımına dönüştürdüğü için adı KASAP'a çıktı. Yedi Yıl savaşı patlak verince, Hannover ordusu komutanlığına getirildi; Hastenbeck'te yenildi (1757), Kloster Zeven teslim anlaşmasını imzalamak zorunda kaldı, ancak ingiliz hükümeti bu anlaşmayı kabul etmedi.

CUMBERLAND (Richard), ingiliz yazar (Cambridge 1732 - Londra 1811). Portekiz'deki başarısız diplomatlık görevinden sonra eğlenceli duygusal komedilerle tiyatro alanında ün kazandı. (*The Brothers*, 1769; *The West İndian*, 1771; *The Fashionable Lover*, 1772). Bir de özyaşamöyküsü vardır (*Memoirs of Richard Cumberland Written by Himself*, 1807).

CUMBERLAND (Ernst August, — *dükü*) → ERNST AUGUST.

CUMBERLAND platosu, Apalaş platosunun güney kesimi, Apalaş dağlarında (ABD). İç savaş sırasında birçok çarpışmaya sahne olan *Cumberland Gap* boğazlarıyla kesilir. —*Cumberland*(1 105 km) ve Kentucky ırmakları (Ohio ırmağının kolları) bu bölgede doğar.

CUMBERLAND yarımadası, Kanada'da (Kuzey-Batı Arazisi) yarımada, Baffin arazisinin doğu ucunu oluşturur ve K.'de Cumberland koyunu sınırlar.

CUMBERNAULD, Büyük Britanya'da kent, İskoçya'da, Glasgow'un K.-D.'sunda; 32 000 nüf. 1955'ten sonra gelişti. Makine yapımı. Elektronik büro gereçleri.

CUMBRE boğazı ya da **USPALLATA boğazı,** Arjantin ile Şili arasında Andlar'da bulunan önemli geçit. Yanında Aconcagua yükselir; bir karayolu (3 842 m yükseltide) ve bir tünel (3 300 m yükseltide) boğazdan geçer.

CUMBRİA, İngiltere'nin kuzey-batı kesiminde yönetim bölümü, İrlanda denizi ile Pennin dağları arasında; 6 809 km^2; 489 200 nüf. (1988). 1974 yılında oluşturulan Cumbria, eski Cumberland ve Westmorland yönetim bölümlerini içine alır. Merkezi *Cumbria*. Üçüncü Zaman' da yükselme geçirmiş *Cumbria kütlesi* (Birinci Zaman'da oluştu), birçok vadinin kaynaklandığı bir sırttır (İngiltere'nin en yüksek noktası olan Scafell'de 978 m); bir Dördüncü Zaman buzulunun burada oymuş olduğu dar ve kenarları dik göller, Göller yöresi yönetim bölümünde turizmin büyük ölçüde gelişmesini (Windermere, Ambleside turizm merkezleri) sağlamıştır. D. kesimindeki Eden ve K. kesimdeki Solway ovası, buzultaşlarla örtülüdür; sözkonusu iki çöküntüde özellikle sağmal hayvan yetiştirilir. Carlisle'de çeşitli sanayi (bisküvi fabrikası, taşıt lastiği yapımı) gelişmiştir. Kıyı boyunca madenkömürü üretimi ve demir-çelik sanayisi hemen hemen bütünüyle ortadan kalkmıştır. Başlıca sanayi tesisleri, Barrow'da (tersaneler), Windscale'de (uranyum işleme tesisi) ve Whitehaven'da (kimya sanayisi) toplanmıştır.

CUMBUL CUMBUL be. (yansıma sözc.). **1.** Kapalı bir kap içinde çalkalanan suyun çıkardığı sesi belirtir. **—2.** Gereğinden sulu yemek, cambul cumbul.

CUMBULDAMAK ya da **CUMBURDAMAK** gçz. f. (yansıma sözc. *cumbul-da-mak, cumbur-da-mak*). Kaptaki sıvının çalkalanmasından çıkan sese benzer bir ses çıkarmak.

CUMBURDAMAK → CUMBULDAMAK.

CUMBURLOP be. (yansıma sözc.). **1.** Ağır bir nesnenin suya düştüğünde çıkardığı sesi anıştırarak, hazırlıksız, birdenbire: *Cumburlop denize düşmek. Cumburlop suya atlamak.* **—2.** *Arg.* Bir şeyin kimse görmeden el çabukluğuyle çalındığını vurgular: *Gümüş kaşığı cumburlop cebe indirdi.*

CUMBURTU a. (yansıma sözc. *cumbur-tu*). Suya düşen bir şeyin çıkardığı ses.

CUMENGEİT a. (fr. *cumengéite;* öz. a. E. *Cumenge*'den). Miner. Doğal halde bulunan, bakır ve kurşunun bazik hidratlı klorürü.

CUMHUR a. (ar. *cumhūr*). *Esk.* **1.** Halk, insan topluluğu: *"Kubbe altında bu cumhūra bakarken şimdi"* (Y. K. Beyatlı). **—2.** Grup, sınıf: *Cumhur-ı ulema* (bilginler). **—3.** Cumhuriyetle yönetilen insan topluluğu.

—Müz. Türk din/tasavvuf müziğinde, kimi bölümlerin koro tarafından seslendirilmesi gerektiğini belirten terim. (TEK'in karşıtı.) || *Cumhur ilahi*, türk din/tasavvuf müziğinde, tümüyle koro tarafından seslendirilen ilahi.

CUMHURBAŞKANI a. (ar. *cumhūr*' dan). Bir cumhuriyette devlet başkanının unvanı.

—ANSİKL. 1982 Anayasası'na göre cumhurbaşkanı TBMM tarafından, kırk yaşını doldurmuş ve yükseköğrenim yapmış üyeleri arasından seçilir. 1982 Anayasası meclis dışından da aday gösterilebileceğini kabul etmiştir. Ancak bunun için meclis üye tamsayısının en az beşte birinin yazılı önerisi gereklidir. Ayrıca aday yukarıdaki niteliklere ek olarak, milletvekili seçilebilme koşullarına da sahip olma-

lıdır. Yeni anayasa, cumhurbaşkanı seçiminde tıkanmaları önlemek için özel bir düzenleme getirmiştir. Oylamalarda üçte iki çoğunluk elde edilemediğinde salt çoğunluğa kadar inilebilecek, yine de sonuç alınamamışsa TBMM seçimleri derhal yenilenecektir. Cumhurbaşkanı yedi yıl için seçilir; bir kimse iki defa cumhurbaşkanı seçilemez. Cumhurbaşkanı seçilenin varsa partisi ile ilişkisi kesilir ve TBMM üyeliği sona erer. Bu kurallar, devletin başındaki kişinin hem partiler hem de organlar karşısındaki tarafsızlığını sağlamak için öngörülmüştür. Göreve başlarken TBMM önünde andiçen cumhurbaşkanının görev ve yetkileri yeni anayasayla artırılmıştır. Cumhurbaşkanı, "anayasanın uygulanmasını, devlet organlarının düzenli ve uyumlu çalışmasını gözetir". Yasama ile ilgili olarak, TBMM'nin açılış konuşmasını yapmak, TBMM'yi toplantıya çağırmak, yasaları yayımlamak, yasaların bir defa daha görüşülmesini sağlamak için bunları Meclis'e geri göndermek, Anayasa mahkemesi'nde iptal davası açmak ve belli koşulların gerçekleşmesi halinde TBMM seçimlerinin yenilenmesine karar vermek gibi görev ve yetkileri vardır. Cumhurbaşkanının yürütme alanına ilişkin başlıca görev ve yetkileri de şunlardır: başbakanı atamak ve istifasını kabul etmek; başbakanın önerisi üzerine bakanları atamak ve görevlerine son vermek; yabancı devletlere Türk devletinin temsilcilerini göndermek, Türkiye Cumhuriyeti'ne gönderilecek yabancı devlet temsilcilerini kabul etmek; uluslararası antlaşmaları onaylamak ve yayımlamak; kararnameleri imzalamak; sürekli hastalık, sakatlık ve kocama nedeniyle belirli kişilerin cezalarını hafifletmek ya da kaldırmak; Yükseköğretim kurulu üyelerini ve üniversite rektörlerini seçmek (Anayasa md. 104). 1982 Anayasası cumhurbaşkanını bazı yüksek mahkeme üyelerinin seçiminde de yetkili kılmıştır.

Parlamenter rejim gereği cumhurbaşkanı kural olarak sorumsuzdur. Bu bakımdan bütün eylem ve işlemlerinin ilgili bakan ve başbakan tarafından imzalanması gerekir. Aslında, klasik parlamenter rejimde bu kararları alan da Bakanlar kurulu ya da bakanlardır; cumhurbaşkanının imzası zorunludur; ama biçimsel bir anlam taşır. 1982 Anayasası da cumhurbaşkanının sorumsuz olduğunu ve işlemlerinin ilgili bakan ve başbakanca imzalanması gerektiğini belirtmekle birlikte, buna ilk kez önemli istisnalar getirmiştir: bu destek imza şartı, cumhurbaşkanının "tek başına yapabileceği belirtilen işlemler" için geçerli değildir. Ancak anayasa, Cumhurbaşkanlığı genel sekreterliği ile ilgili işlemler hariç "tek başına kullanılabilecek" yetkilerin neler olduğunu belirtmemiştir. Öte yandan, cumhurbaşkanının re'sen imzaladığı karar ve emirler aleyhine, Anayasa mahkemesi dahil, yargı mercilerine başvurulamaz.

Cumhurbaşkanının tek sorumluluğu cezaidir; ancak vatana ihanetten dolayı, TBMM'nin üye tamsayısının en az üçte birinin önerisi ve en az dörtte üçünün vereceği kararla suçlandırılır. Bu davaya Yüce divan sıfatıyla toplanan Anayasa mahkemesi'nde bakılır.

Cumhurbaşkanının geçici olarak görevinden ayrılması durumunda ya da cumhurbaşkanlığı makamının ölüm, çekilme ya da başka nedenlerle boşalmasında yeni cumhurbaşkanı seçilinceye kadar TBMM başkanı cumhurbaşkanlığına vekâlet eder.

1982 Anayasası uyarınca ilk cumhurbaşkanı seçimi için özel bir yöntem uygulanmıştır. Anayasanın geçici 1. md.'si anayasanın halkoyuyla kabulü ile birlikte Milli güvenlik konseyi başkanının "cumhurbaşkanı sıfatını kazanarak" yedi yıllık dönem için, anayasa ile cumhurbaşkanına tanınan görevleri yerine getireceğini ve yetkilerini kullanacağını öngörmüştür.

CUMHURBAŞKANLIĞI a. **1.** Cumhurbaşkanının görevi, yükümlülüğü. **—2.** Cumhurbaşkanının makamı. || *Cumhurbaşkanlığı genel sekreterliği,* 1933'ten beri var olan ve cumhurbaşkanının emrinde ona yardımcı olan örgüt. (1982 Anayasası ile bir anayasa kurumu haline getirildi. Buna göre, Cumhurbaşkanlığı genel sekreterliği'nin kuruluşu, teşkilat ve çalışma esasları, personel atama işlemleri Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenlenir [md. 107]. Bu kararname aleyhine yargı mercilerine başvurulamaz.)

Cumhurbaşkanlığı konseyi, 1982 Anayasası ile, cumhurbaşkanına belli bir süre için yardımcılık etmek üzere oluşturulan geçici kurul. 1982 Anayasası'nın geçici 2. maddesi ile Milli güvenlik konseyi, TBMM'nin toplanıp göreve başlamasından sonra, altı yıllık bir süre için Cumhurbaşkanlığı konseyi'ne dönüşmüş, Milli güvenlik konseyi üyeleri de Cumhurbaşkanlığı konseyi üyeleri sıfatını almışlardır. Altı yıllık sürenin bitiminde bu konseyin hukuki varlığı sona ermiştir. Konseyin görevleri özetle şöyleydi: anayasada belirtilen konulardaki yasaları ve cumhurbaşkanınca iletilen başka yasaları inceleyip cumhurbaşkanına görüş bildirmek; cumhurbaşkanının istemi üzerine yine anayasada belirtilen bazı konularla ilgili düzenlemeler hakkında inceleme yapıp görüş bildirmek; cumhurbaşkanının istemine göre, iç ve dış güvenlik ile gerekli görülen öteki konularda inceleme ve araştırma yapmak ve sonuçlarını cumhurbaşkanına sunmak.

Cumhurbaşkanlığı konseyi üyeleri, milletvekillerine tanınan özlük haklarına ve dokunulmazlığa sahiptiler.

Cumhurbaşkanlığı kupası, futbolda Türkiye 1. ligi şampiyonu ile Federasyon kupası'nı kazanan takımlar arasında, resmi sezonun en son karşılaşması olarak Ankara'da oynanan Kupa maçı. Eğer bir takım hem lig hem Federasyon kupası şampiyonu olmuşsa, bu maçı 1. ligi ikinci olarak bitiren takımla oynar. Tek karşılaşmadır. Beraberlikte, 15'er dakikalık uzatma devrelerine, beraberlik bozulmamışsa daha sonra penaltı atışlarına geçilir. Kupayı, üç kez arka arkaya alan takım, onu kendi müzesine götürmeye nak kazanır. İlk kez 1965-1966 futbol sezonunda konmuş olan bu kupayı, o günden bu güne geçen yirmi yedi yıl içinde Galatasaray (1965-1966, 1968-1969, 1971-1972, 1981-1982, 1986-1987, 1987-1988, 1990-1991), Trabzonspor (1975-1976, 1976-1977, 1977-1978, 1978-1979, 1979-1980, 1982-1983), Fenerbahçe (1967-1968, 1972-1973, 1974-1975, 1983-1984, 1984-1985, 1989-1990), Beşiktaş (1966-1967, 1973-1974, 1985-1986, 1988-1989, 1991-1992), Göztepe (1969-1970), Eskişehirspor (1970-1971), Ankaragücü (1980-1981) takımları kazanmıştır.

Cumhurbaşkanlığı kupası koşusu, Türkiye jokey kulübü'nce düzenlenen atyarışlarının en önemli koşularından. 3 ve daha yukarı yaş safkan ingiliz atlarının katılabildiği, 2 400 m mesafeli bir koşu olarak düzenlendi (1939). Cumhurbaşkanlığı kupası koşusu, 1960, 1980, 1981, 1982 yıllarında "Devlet başkanlığı kupası" adı altında koşuldu.

Cumhurbaşkanlığı senfoni orkestrası → SENFONİ ORKESTRASI (CUMHURBAŞKANLIĞI).

CUMHURİ, CUMHURİYE sıf. (ar. *cumhūr* ve *-ī*'den *cumhūrī,* dişl. *cumhūriyye*). *Esk.* Halkla ilgili, halka özgü; cumhuriyete bağlı: *Hükümet-i cumhuriye* (cumhuriyet hükümeti).

CUMHURİYE → CUMHURİ.

CUMHURİYET a. (ar. *cumhūriyyet*). **1.** İktidarın, yetkisini toplumun verdiği vekâlete dayanarak kullandığı siyasal örgütlenme biçimi. (Bu anlamda "cumhuriyet", "monarşi"nin karşıtıdır, ama "demokrasi" anlamına da gelmeyebilir (örneğin, oy hakkının kısıtlandığı cumhuriyetlerde). **—2.** Bu örgütlenme biçimiyle yönetilen devlet, ülke: *Türkiye Cumhuriyeti.* **—3.** (Tamlayan olarak) cumhuriyete ilişkin: *Cumhuriyet ideolojisi. Cumhuriyet yasaları. Cumhuriyet anayasası.*

—Fels. J.-J. Rousseau'ya göre, "Yönetim biçimi ne olursa olsun, yasalarla yönetilen her devlet cumhuriyettir. Çünkü kamu yararı ancak o zaman egemen olur ve kamu işleri ancak o zaman önem kazanır. Her yasal hükümet, cumhuriyetçidir" (*Toplum sözleşmesi* [Du contrat social], 2,6).

—Huk. *Cumhuriyet savcılığı* → SAVCILIK. || *Cumhuriyet savcısı* → SAVCI.

—Tar. *Cumhuriyet (I., II., III., IV. ve V.),* Fransa'da 1792'den sonra uygulanan çeşitli cumhuriyet rejimlerine verilen ad. (I. Cumhuriyet 1792-1804 yılları arası; II. Cumhuriyet 1848-1852 arası; III. Cumhuriyet 1871-1940 arası; IV. Cumhuriyet 1946-1958 arası yer almıştır. Günümüzde de sürmekte olan V. Cumhuriyet döneminin başlangıcıysa 1958 yılıdır.)

—Tar. telm. *Cumhuriyet'in bilginlere ihtiyacı yok* (la République n'a pas besoin de savants), Fransız devrimi sırasında Devrim mahkemesi başkanının, kimyacı Lavoisier'ye verdiği yanıt. Önemli deneylerini bitirmek için süre isteyen Lavoisier, 8 mayıs 1794'te ölüme mahkûm edilmiş, aynı gün giyotinde can vermiştir.

—ANSİKL. *Türkiye'de cumhuriyet,* Kurtuluş savaşı'ndan (1920-1923) sonra Lozan antlaşması'nı (24 temmuz 1923) izleyen günlerde, anayasada yapılan bir değişiklikle ilan edildi (29 ekim 1923). Kurtuluş savaşı başlarında İstanbul yönetimine başkaldırarak Ankara'da kurulan (23 nisan 1920) TBMM ve hükümetinin çalışma yöntemi, temelde cumhuriyet ilkesine dayanıyordu. Egemenliğin kayıtsız şartsız ulusun elinde olduğu ilan edilmiş, çeşitli aşamalar sonunda seçimle gelmiş bir meclisin temsil ettiği yasama gücü ile onun denetlediği bir yürütme gücü (hükümet) oluşturulmuştu. Böylece, ülkede o güne değin iktidarın dinsel ilkelere ve tek kişinin egemenliğine dayalı yapısı sarsılmış, halka dayalı ve laikliğe yönelen yeni bir yönetim doğmuştu. Lozan antlaşması'ndan sonra işgal kuvvetlerinin İstanbul'u boşaltmasının ardından Ankara hükümetinin İstanbul hükümetini yok saymasıyla devletin yönetim biçiminin açıklanması zorunlu hale geldi. Yürürlükte bulunan 1921 Anayasası'nda Mustafa Kemal Paşa'nın hazırladığı tasarı doğrultusunda yapılan değişiklikle cumhuriyet resmen ilan edildi. Böylece Ankara hükümetince yürütülen, adı konmamış yönetim biçimi kesinlik kazanmış oldu. Saltanatın daha önce kaldırılmış olmasına (2 kasım 1922) rağmen halifelik bir unvan olarak bırakıldı. 3 mart 1924'te halifeliğin kaldırılması, aynı günlerde Şeriye ve evkaf vekâleti'nin kapatılması, öğretimde birliğin sağlanmasıyla cumhuriyet yönetimi ülkede kök salma yoluna girdi.

Cumhuriyet, İstanbul'da yayımlanan günlük siyasal gazete. Başyazarlığını da üstlenen Yunus Nadi (Abalıoğlu) tarafından kuruldu (7 mayıs 1924). Yayımını günümüzde de sürdürüyor. Gazeteye, adını Mustafa Kemal (Atatürk) koydu. Yunus Nadi, Cumhuriyet'i ve Atatürk devrimlerini anlatıp savunmak amacıyla, Ankara'da yayımlamakta olduğu Yenigün'ü kapatıp, İstanbul'da da bir gazete çıkartmaya karar verdi. "Pembe köşk" de denilen, İttihat ve Terakki fırkası'nın Cağaloğlu'ndaki genel merkez binasında bulunan Matosyan basımevi'ni uygun koşullarla satın aldı. Cumhuriyet'i çıkardı. Yunus Nadi'nin ölümünden sonra gazetenin imtiyaz sahipliğini eşi Nazime Nadi üstlenirken, başyazıları oğlu Nadir Nadi yazmaya başladı. Atatürk'ün ölümünü (1938) izleyen yıllarda gazete İnönü yönetimine karşı yayın yaptı ve çok partili döneme geçiş yılından (1945)

1954'e kadar DP'yi destekledi. Bu tarihten sonra muhalefet saflarına geçti. 27 mayıs 1960 hareketini destekledi ve daha sonraki yıllarda CHP'den yana, liberal -sol bir politika izledi. Yayın yaşamına 7 000 tirajla atılan gazete, 1960'lı yıllarda 100 000'i aşan bir tiraja ulaştı. O tarihten sonra tirajında kayda değer bir artış olmamasına karşın etkin, güvenilir ve saygın bir fikir gazetesi niteliğini korudu. İlk yıllardan başlayarak çeşitli konularda (tarih, gençlik, sanat, edebiyat, ekonomi, spor, mizah vb.) özel sayfalar ve ekler verdi. 1946'dan başlayarak şiir, roman, hikâye, araştırma, makale vb. dallarda, Yunus Nadi* armağanı düzenledi. 1970'li yıllarda başlayan renkli baskı modasına uymadı. 1984'te ofset baskıya geçti.

Gazetenin ilk yazıişleri yönetmeni Kemâl Salih (Sel) idi. Daha sonra gazeteyi Abidin Daver, F. O. Menteşoğlu, C. F. Başkut, E. Güresin, O. Kurtböke, Hasan Cemal, Ö. Acar yönettiler. P. Safa, A. Daver, B. Felek, H. V. Velidedeoğlu, M. C. Anday, Yaşar Kemal, İ. Selçuk, O. Akbal, U. Mumcu, M. Kemal, M. Ekmekçi, M. Hekimoğlu, A. Sirmen, H. Cemal, E. Balcı vd. sürekli yazı yazdılar. Karikatürcü olarak C. Nadir (Güler), A. Ulvi (Ersoy) ve T. Oral çizdiler.

Cumhuriyet gazetesi Nadir Nadi'nin ölümünden (1991) sonra, bir iç anlaşmazlıklar dönemine girdi. Yazar ve çalışanlarından büyük bir grup gazeteden ayrıldı, baskı sayısı 120 000'den 40 000'lere düştü; sonradan gidenlerin bir kısmı döndüyse de tiraj eski düzeyine çıkmadı; gazete sahibi şirket iflasını istedi. 1992 sonuna doğru gazete çalışanları Cumhuriyet adını hak sahiplerinden kiralayarak yayını devam ettirebildiler.

Cumhuriyet anıtı, İstanbul'da Taksim alanında anıt. Renkli porfirden anıtın alan düzenlemesi ve kaidesi mimar Monceri'nin ürünüdür. Heykeller, italyan heykelci Canonica tarafından kendi ülkesinde yapılmış (1925-1928), vapurla İstanbul'a getirilerek kaidesine oturtulmuştur. 11 m yüksekliğindeki kemer biçiminde anıtın Harbiye yönündeki cephesinde Kurtuluş savaşı (Atatürk Kocatepe'de askerler ve kadınlar arasında), İstiklal caddesi yönündeki cephesindeyse Cumhuriyet Türkiyesi (sivil giysiler içinde Atatürk, İnönü, F. Çakmak, bayrak taşıyan ordu ve halk) canlandırılmıştır. Dar cephelerde sancaklı asker heykelleri vardır.

Cumhuriyet bayramı, Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal bayramı. Cumhuriyet ilan edildikten (29 ekim 1923) yaklaşık altı ay sonra (19 nisan 1924), 628 sayılı yasayla, 29 ekim günü ulusal bayram olarak kabul edildi. Yurt içinde ve yurt dışındaki Türkiye temsilciliklerinde devlet adına tören yapılması ilkesini de getiren bu yasaya, daha sonra çıkarılan (1933) 2305 sayılı yasa ve 5029 sayılı Bakanlar kurulu kararıyla kutlamalarda 21 pare top atılması da eklendi. TBMM'nin onayladığı 2739 sayılı "Ulusal bayram günleri hakkında kanun" ile dinsel bayramlar dışında tüm bayramlar aynı kapsam içine alınırken, öncesi yasalar yürürlükten kaldırılarak Cumhuriyet bayramı'nın süresi yeniden belirlendi (27 mayıs 1935). Cumhuriyet'in 10. yıldönümünde olduğu gibi 50. yılı için ayrı bir kutlama programı uygulandı: her kurum, bu 50 yıl içinde ulaştığı noktayı sergileyen özel programlarla kutlamalara katıldı. MGK'nin önerisiyle Danışma meclisi'nin benimsediği 2429 sayılı yasa, öteki bayramları (23 Nisan Ulusal egemenlik ve çocuk bayramı, 19 Mayıs gençlik bayramı, 30 Ağustos zafer bayramı) ulusal olma konumundan çıkardı ve Cumhuriyet bayramı'nı devlet adına tören yapılacak tek ulusal bayram olarak belirledi (17 mart 1981). Bayram, 28 ekim günü saat 13'te resmi ve özel kurumlara bayrak çekimiyle başlar, 29 ekim günüyle birlikte sona erer.

Cumhuriyet halk partisi, Türk siyasal partisi (9 eylül 1923 - 16 ekim 1981). 9 eylül 1923'te Halk fırkası adıyla Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) tarafından kuruldu. Kurtuluş savaşı'nı yürüten siyasal örgüt, Anadolu* ve Rumeli müdafaayı hukuk cemiyeti (ARMHC), her türlü particilik akımı dışında bir dernek olarak kurulmuş; savaş koşulları içinde ulusal birliği bozabileceği kuşkusuyla, particilikten kaçınılmıştı. Zaferin kazanılmasıyla ARMHC' nin görevi tamamlandı. Mustafa Kemal Paşa, yayımladığı *Dokuz* umde beyannamesi*'nde (8 nisan 1923), meclis çoğunluğunu bir amaç çevresinde toplamak ve ülkeyi ulusal egemenliğe dayanan siyasal bir örgüte kavuşturmak için ARMHC' nin siyasal partiye dönüştürüleceğini açıkladı. Halk fırkası adını alacak bu partinin ilkeleri, bir seçim bildirgesi ile ortaya konuldu. Bildirgede, egemenliğin kayıtsız şartsız ulusa ait olduğu, halkın kendi kendisini yöneteceği ve TBMM'nin ulusun tek ve gerçek temsilcisi bulunduğu belirtiliyordu. Partinin kurulması için İçişleri bakanlığı'na genel başkan Gazi Mustafa Kemal ve genel sekreter Recep (Peker*) imzalarıyla verilen dilekçede, hepsi de milletvekili olan Sabit (Sağıroğlu), Refik (Saydam*), Celal (Bayar*), Münir Hüsrev (Göle*), Cemil (Uybadın), Saffet (Arıkan*), Zülfü (Tigrel) ve Kazım Hüsnü beyler genel yönetim kurulu olarak gösterilmişti. Cumhuriyet'in ilanından sonra İsmet Paşa da (İnönü*) Mustafa Kemal Paşa'nın bir mektubuyla genel başkan vekilliğine atandı (19 kasım 1923) ve adı Cumhuriyet halk fırkası oldu (10 kasım 1924). Parti, kuruluşundan on ay sonra, TBMM dışında halktan üye kaydetmeye ve örgütlenmeye başladı. 1935'teki kongrede "fırka" sözcüğü "parti" olarak değiştirildi. ARMHC'nin kurulduğu Sıvas* kongresi, CHP'nin ilk kurultayı sayıldı. Henüz bir programı olmayan partinin amaçları ilk tüzükte, ulusal egemenliğin halk tarafından halk için uygulanmasına öncülük etmek, Türkiye'yi çağdaş bir devlet durumuna yükseltmek ve bütün güçlerin üstünde yasaları egemen kılmak olarak sıralanıyordu (md. 1). Tüzüğe göre parti, bir "inkılap" partisiydi. Partiye ancak halkçı kişiler üye olabilecekti. Halkçılar, hiçbir ailenin, sınıfın, cemaatin ya da bireyin ayrıcalığını kabul etmeyeceklerdi (md. 2). Mustafa Kemal Paşa, cumhurbaşkanı seçildikten sonra da partiden ayrılmadı; yönetimde eylemli olarak çalıştı, partiyle bütünleşti. CHP dışında kurulan Terakkiperver* cumhuriyeti fırkası'nın (1924) yedi ay, Serbest* cumhuriyet fırkası'nın (1930) üç buçuk ay ve Ahali* cumhuriyet fırkası'nın (1930) iki ay yaşama olanağı bulabildiği bir ortamda CHP, 1946'ya kadar devleti, muhalefetsiz yönetti.

Partinin ikinci kurultayında Mustafa Kemal Paşa, tarihi "Büyük Nutuk"unu okudu. Kabul edilen tüzük değişikliğiyle *cumhuriyetçilik, ulusçuluk* (milliyetçilik) ve *halkçılık*, partinin ilkeleri oldu. Ayrıca, "laiklik" sözcüğü kullanılmamakla birlikte, partinin "devlet ve millet işlerinde din ve dünyayı birbirinden ayırmayı" önemli bir ilke saydığı belirtildi (md. 3). *Laiklik** kavramı, *devletçilik** ve *devrimcilik* (inkılapçılık*) ilkeleriyle birlikte 1931 kurultayında kabul edildi ve CHP'nin altı temel ilkesi olarak parti programına alındı, bu altı ilke partinin ambleminde *altıok**'la belirtildi. İlk kez yazılan programda, tek dereceli seçim, kadınlara oy hakkı verilmesi de yer aldı; devlet desteğiyle özel girişimin canlandırılması öngörüldü. Yapılan tüzük değişikliğiyle Mustafa Kemal Paşa, değişmez genel başkan kabul edildi; halkın kültürel açıdan eğitilmesi için Halkevleri'nin açılmasına karar verildi. 1935 kurultayında CHP ile devletin özdeşleşmesi sürecinde önemli bir adım atıldı: parti ve hükümet örgütlerinin birbirini bütünledikleri kabul edildi. İçişleri bakanı parti genel sekreterliğine, valiler parti il başkanlıklarına getirildi (1936). CHP'nin altı ilkesi anayasaya girerek devletin temel ilkeleri oldu (1937). 1937'de başbakan olan Celal Bayar, İsmet İnönü'nün yerine partinin genel başkan vekilliğini de üstlendi. Atatürk'ün ölümü üzerine Bayar'ın çağrısıyla toplanan olağanüstü kurultay cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü'yü değişmez genel başkan seçti (26 kasım 1938). Bu geçiş döneminde Bayar, başbakan ve CHP genel başkan vekilliğini sürdürdü. Bayar'dan sonra Refik Saydam başbakan olunca, başkan vekilliğini de üstlendi (1939). Ancak 1939'da toplanan kurultayda CHP genel sekreterliğiyle İçişleri bakanlığı birbirinden ayrıldı. Parti içinde 21 (sonra 35) kişiden oluşturulan "Müstakil* grup", yapay bir muhalefet partisi gibi çalışmaya başladı. İnönü'nün usta dış siyasetiyle İkinci Dünya savaşı'na girmeyen ülkede savaşın etkileri duyuldu. Olağanüstü koşullar nedeniyle alınmak zorunda kalınan idari ve iktisadi önlemler, partiyi geniş halk yığınlarının desteğinden yoksun bıraktı. Halkın moralini yükseltmek amacıyla zenginlerden alınması kararlaştırılan Varlık* vergisi gibi önlemler ters etki yarattı. Eğitimin yaygınlaştırılması, toplumun çağdaşlaştırılması amacıyla Köy* enstitüleri (1940) açıldı.

İkinci Dünya savaşı sonunda Türkiye, Birleşmiş milletler örgütü'ne katıldı; savaşı kazanan batı demokrasilerinin yanında yer almak istedi. İç siyasette de çok partili demokrasiye geçme istekleri yaygınlaştı. Halk partisi iktidarında bulunan köylü kesimi yanında işçiler, savaşla zenginleşen yeni kentsoylu kesim, CHP'ye oranla daha liberal bir iktidarın özlemi içindeydi. Bu koşullarda cumhurbaşkanı ve CHP başkanı İnönü, öteden beri demokrasiyi gerçekleştirmek istediğini, koşulların da bunun için gerekli ortamı hazırladığını öne sürerek demokrasiye siyasal yaşamda daha çok yer verileceğini açıkladı (19 mayıs 1945 konuşması). CHP içinde ilk muhalefet, Çiftçiyi topraklandırma kanunu'nun görüşülmesi sırasında baş gösterdi. Aydın milletvekili ve çiftlik sahibi Adnan Menderes* tasarıyı eleştiren bir konuşma yaptı. Bütçeye yedi milletvekili olumsuz oy verdi. Bu yedi milletvekili arasında yer alan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü* ve Refik Koraltan*, "dörtlü* takrir" diye bilinen bir önerge vererek, TBMM'de gerçek bir denetim sağlanmasını, anayasanın halkçı ruhunu sınırlayan yasaların değiştirilmesini, parti tüzüğünde de bu yolda düzenlemeler yapılmasını istediler. Önerge CHP grubunda reddedilince önergeyi imzalayanlar görüşlerinde direndiler ve CHP'den çıkartıldılar; bunlar da 1946 başında Demokrat* parti'yi kurdular. CHP yönetimi demokratik bulmadığı bir kısım yasaları daha sonra değiştirdi. Cemiyetler kanunu'nda yapılan değişikliklerle parti kurmak kolaylaştırıldı. İstiklal* mahkemeleri kanunu kaldırıldı. Mayıs 1946'da toplanan II. olağanüstü CHP kurultayında partinin program ve tüzüğünde değişiklikler yapıldı. Partinin tek dereceli seçimden yana olduğu kabul edilirken belirli bir sınıfın fikirlerini yayma ve mücadelesini yapmayı yasaklayan 22. madde programdan çıkarıldı. Tüzük değişikliğiyle "Müstakil grup" ve genel başkanın değişmezliği ilkesi kaldırıldı. Bir yıl öncesine alınan çok partili dönemin ilk seçimlerinde (1946), CHP Atatürk'ün partisi olarak, onun devrimlerinin uygulayıcısı olduğunu propagandasına temel yaptı. Demokrasiyi İnönü'nün gerçekleştirdiğini yineledi. İnönü'nün devlet adamı olarak başarılarını dile getirdi. 1938'den beri Milli şef olarak partiyle özdeşleşen İnönü'nün ülkeyi savaş dışında tuttuğu, dış tehlikeyi ancak onun deneyimli yönetiminin önleyebileceği ileri sürüldü. Kimi yörelerde seçime hile karıştırılması, partinin seçimleri kazanmasına gölge düşürdü. Seçimlerden sonra CHP hükümetini, muhalefete karşı sert siyaset izlenmesinden yana olanların önderi Recep Peker kurdu. Ancak uygulamaların

tersine, bu kez Peker'e CHP genel başkan vekilliği verilmedi. Muhalefetin, tek parti zihniyetinin savunucusu olarak nitelediği Peker'e, parti içinde demokratikleşmeden yana olan gençlerden oluşan bir grup (Otuzbeşler) karşı çıktı. CHP ve DP arasında giderek artan gerginlik, cumhurbaşkanı İnönü'nün arabuluculuğuyla çözüldü. İnönü'nün yayımladığı 12 Temmuz* beyannamesi ile, DP'nin muhalefet hakkı güvence altına alındı. CHP içinde demokratik eğilimlerin ağır basması üzerine Recep Peker başbakanlıktan ayrılmak durumunda kaldı. Onun yerine geçen Hasan Saka* ve Şemsettin Günaltay* dönemlerinde CHP politikasında giderek artan bir yumuşama, liberalleşme izlendi. Parti kurultayı (1947) programı yeniden değiştirdi, devlet girişimlerini sınırladı, devletçilik ilkesinden ödün verdi. Çiftçiyi topraklandırma kanunu, bir toprak reformu yasası niteliğini kaybetti. Köy enstitüleri öğretmen okullarına dönüştürüldü. İmam-hatip kursları açıldı, ilkokullara din dersi konuldu. Parti ideolojik bakımdan DP'ye yaklaştı.

1950 seçimlerinde CHP, devletçiliği daha çok sınırlandıracağını, özel girişime daha çok olanak tanıyacağını, yabancı sermayenin gelmesi için kolaylıklar sağlayacağını, paranın değerini koruyacağını vaat etti. Vergi reformu, çift meclis, CHP'nin altı ilkesinin anayasadan çıkarılacağı gibi öneriler getirdi. Muhalefet partilerine kayacak oyların çekilmesi için verilen ödünler CHP'yi iktidarda tutmaya yetmedi; 14 mayıs 1950'de yapılan seçimlerle iktidar muhalefete geçti. Oyların % 39,9'unu alan CHP çoğunluk sistemi nedeniyle ancak 69 milletvekili çıkarabildi.

27 yıllık iktidardan sonra muhalefete geçen CHP'nin genel başkanı İnönü, bu kez ana muhalefet partisi önderi olarak, partinin bunalımı atlatması işini üstlendi. Dinamik, halkla iletişim kurabilen Kasım Gülek*, geleneksel CHP'li yöneticilerin oylarına karşın, genel sekreter seçildi (1950). Seçkinci yönetim kadrosu, giderek ayıklandı, demokratikleşti. 1953'te toplanan kurultay yeni bir program yapmak gereği duydu. "Kemalizm" programdan çıkarıldı, yerine "Atatürk yolu" kavramı getirildi. "Hukuk devleti", "yargıç bağımsızlığı", "ikinci meclis", "Anayasa mahkemesi", "nisbi temsil sistemi", "hâkimler şûrası", "üniversite muhtariyeti", "grev ve lokavt hakkı" kavramları, 1954 ve 1959'da yapılan küçük program değişikliklerinde de korunan ilkeler oldu. 1954 seçimlerinde Petrol ve Yabancı sermaye kanunlarını eleştiren CHP, oyların % 35,1'ini alarak 31 milletvekili çıkarabildi. Bu sonuç partiyi sarstı. Ancak iktidardaki DP'nin, bozulan iktisadi durum karşısında sert bir siyasete yönelmesi ve bir grubun DP'den ayrılarak, Hürriyet* partisi'ni kurması, CHP'nin toparlanmasını sağladı. CHP, 1957 seçimleri öncesi muhalefet partileri arasında bir güç birliğinin gerçekleşmesine çalıştı. Ancak DP bir yasayla bunu önledi. Yapılan seçimlerde muhalif partilerin aldıkları toplam oy, DP'nin aldığı oyları aşıyordu. Oy oranı % 40,6'ya yükselen CHP, 173 milletvekili çıkardı. Giderek bozulan iktisadi düzen, DP yönetiminin aldığı sert önlemler CHP kadrolarını daha etkin bir propagandaya yöneltti. "İlk hedefler beyannamesi" adıyla yayımlanan bildirgeyle CHP, iktidara geldiğinde antidemokratik yasaları kaldıracağını; anayasayı, halk egemenliği, sosyal adalet, hukuk devleti ve toplumsal güvenlik esaslarına bağlı kalarak değiştireceğini; ikinci meclisi ve bütün idari işlerde yargı denetimini gerçekleştireceğini; yürütme gücü üstünde yasama organının etkili bir denetim kuracağını ileri sürdü. Genel başkan İnönü, 1958-1959 yıllarında ülke içinde bir dizi propaganda gezisi yaptı. İktidar, bu gezileri engellemek için önlemler alınca, Ankara ve İstanbul'da genişleyen öğrenci hareketleri ülkeyi, giderek 27 Mayıs devrimi'ne getirdi.

27 mayıs 1960 sonrası DP, siyasal yaşamdan çekilince, CHP en güçlü parti durumuna geldi. Yeni anayasayı hazırlayacak olan Kurucu meclis'te CHP'liler çoğunluğu oluşturdu. Bu nedenle İlk hedefler beyannamesi'nde belirtilen ilkelerin çoğu 1961 Anayasası'nda da yer aldı. 1961 seçimlerinde oyların % 36,7'sini alan CHP, 173 milletvekili çıkardı. Ancak kapatılan DP tabanından oy alan Adalet partisi (AP) ve Yeni Türkiye partisi (YTP) ile Cumhuriyetçi köylü millet partisi (CKMP)'nin çıkardığı milletvekilleri sayısı toplam 223'ü buluyordu. CHP iktidar olabilmek için koalisyon hükümetine katılmayı kabul etti. Önce AP ve sonra YTP ve CKMP ile, sonra da bağımsızlarla İnönü başkanlığında koalisyonlar kurdu. Ancak koalisyon hükümetleri partiyi yıprattı. 1965'te bütçe görüşmelerinde, birleşen AP, YTP ve CKMP; CHP'yi iktidardan düşürdü.

Parti yönetiminde ikinci adam olan genel sekreterlik kurumu, CHP için zaman zaman bir sorun oldu. İnönü'ye karşın 1959'a kadar genel sekreterlikte kalabilen Kasım Gülek ayrılınca İsmail Rüştü Aksal* (1959-1961),sonra da Kemal Satır* (1961 -1966) genel sekreterliğe geçtiler. Milli birlik komitesi dönemi uygulamalarının ve koalisyon hükümetlerinin yıprattığı CHP'nin, 1965 seçimlerine yeni bir görünümle girmesi gerekiyordu. Ortanın solu kavramı partinin yeni ilkesi oldu. Genel başkan İnönü'ye göre ortanın solu devletçilik, reformculuk, laiklik, halkçılık ve sosyal adaletten yana olmaktı. Bu anlamıyla altı okun bir uzantısı gibiydi. Bir grup CHP'li için ortanın solu, partinin, TİP gibi daha soldaki partilere göre farklı konumunu açıklarken, sosyal adaletsizlikten yakınan kitleleri, gençliğin bu partilere kaymasını ve bu partilerden sızmaları önleyecek bir duvar oluşturmak anlamına geliyordu. İkinci bir grup CHP'li içinse, sosyal demokrat siyasetin bir aşamasıydı: Avrupa topluluğu' nun bir üyesi olmak durumunda olan ülkede, Avrupa sosyal demokrat partileri arasında yer alabilecek CHP'nin temel ilkesi, bu olacaktı. AP propagandasıysa solun her türlüsüne karşı koşullandırılmış kitleleri CHP'den uzaklaştırmaya çalıştı. Seçimlerde (1965) CHP'nin oy oranı % 28,7'ye düşer ve 134 milletvekili çıkarabilirken, AP tek başına iktidar olabilecek oyu (% 53) alıyordu. Kaybedilen seçimlerden sonra da ortanın solu tartışmaları sürdü. Turhan Feyzioğlu*, Kemal Satır, Ferit Melen*, Orhan Öztrak* ve arkadaşları (Sekizler) gibi parti meclis grubunu yöneten CHP'liler, bu kavrama karşı çıkar ve onun seçimin kaybedilmesine neden olduğunu ileri sürerken Bülent Ecevit* ve arkadaşları yapılan kısmi Senato seçimlerinde de ortanın solunu savundular. Ecevit'e göre ortanın solunu savunanlar insancı, halkçı, sosyal adalet ve sosyal güvenliği savunan, ilerici, devrimci, devletçi, plancı, özgürlükçü ve sosyal demokrasiden yanaydılar. Ecevit, partinin oy kaybına uğramasını örgüt içindeki tutarsızlıklara, düşünsel yapıdaki dağınıklıklara bağlamaktaydı. 1966'da toplanan kurultayda, Ecevit genel sekreter seçildi. CHP'yi kendi doğrultularına sokamayan sekizler, İnönü tarafından "meşruiyet dışı bir organ" olmakla suçlandılar. 1967 kurultayından sonra da 48 parlamenter CHP'den istifa etti. İnönü'den sonra CHP'ye önder olma yarışı da, parti içinde gruplaşmalara neden oldu. 4. olağanüstü kurultayda sekizlere karşı Ecevit'i destekleyen Kemal Satır ve Nihat Erim*, 1968'deki 19. kurultaydan sonra ona karşı çıktılar. CHP, 1969 seçimleri için geniş kapsamlı, ülke sorunlarına çözümler öneren, bilim adamlarınca hazırlanmış bir seçim bildirgesi oluşturdu. Bildirgede iktisadi ve sosyal konulara öncelik verilmişti. Seçimlerde oy oranı % 27,4, çıkarılan milletvekili sayısı 143 oldu (AP, 256 milletvekili çıkardı). CHP'den ayrılarak Milli güven* partisi'ni kuran Turhan Feyzioğlu ve arkadaşları da % 6,6 oy aldılar. Seçimlerde ortaya atılan, "Toprak işleyenin, su kullananın" sloganı, kimi parti üyelerinin tepkisiyle karşılaştı. Ecevit, partide kalan tutucuların eleştirilerine hedef oldu. 12 mart 1971'de, generallerin verdikleri muhtıra da, parti içinde bir bunalıma yol açtı. Ecevit, muhtıranın CHP için bir darbe olduğunu, gelecek seçimde oylarla iktidara gelebilecek CHP'yı engellediğini ileri sürerken, İnönü askeri yönetim kurulu, İnönü ile aynı görüşleri paylaşmıyordu. 5 mayıs 1972'de toplanan 5. olağanüstü kurultayda Ecevit'i destekleyen ve İnönü'nün "hizip" olarak nitelediği parti meclisi güvenoyu aldı. İnönü, 33 yıldır bulunduğu CHP genel başkanlığından ayrıldı (8 mayıs 1972). Yerine Bülent Ecevit seçildi (14 mayıs). Ecevit'e karşı olan Kemal Satır ve arkadaşları CHP'den ayrılarak Cumhuriyetçi* parti'yi kurdular. Bu parti daha sonra Milli güven partisi ile birleşti (CGP).

1973'te yapılan seçimlerde CHP, "Ak günlere" başlığını taşıyan bir bildirge yayımladı. "Düzen değişikliği" öneren bildirge kamuoyunca olumlu karşılandı. CHP, çok partili dönemde ilk kez seçime katılan partiler içinde en çok oyu alan parti oldu; 185 milletvekili çıkardı (CHP: % 33,3, AP: % 29,8). Önder değişikliğinin partiyi sarsmadığı, tersine güçlendirdiği görülüyordu. CHP, ilk kez yığınlarla iletişim içine girmişti. Ancak alınan oy, CHP'nin tek başına iktidar olmasına yetmiyordu. Milli selamet partisi ile Ecevit'in başkanlığında bir koalisyon hükümeti oluşturuldu (16 ocak 1974). İki partinin düşünsel yapılarının, özellikle laiklik konusundaki görüşlerinin çok farklı oluşu, ortaklık hükümetinin süresini sınırladı. Hükümet programı uzun tartışmalardan sonra oluşturulabildi. Başarılı Kıbrıs harekâtı da koalisyon kanatları arasında farklı biçimde değerlendirildi. Sekiz ay süren CHP-MSP hükümeti, Ecevit'in istifasıyla dağıldı (18 eylül 1974). Sağ partiler koalisyonu, "Milliyetçi cephe" iktidara geldi; CHP muhalefete geçti.

1977 seçimlerinde CHP gene en çok oy alan parti oldu (% 41,4). CHP'nin genel başkanı Ecevit'e hükümeti kurma görevi verildi (21 haziran 1977). TBMM'deki 213 milletvekiliyle azınlıkta kalan CHP hükümeti, güvenoyu alamadı, çekildi (21 temmuz 1977). İkinci sağ koalisyon hükümeti kuruldu. TBMM'de en büyük grubu oluşturan CHP'nin iktidar olamaması, örgüt içinde huzursuzluğa yol açtı. Ülkenin içinde bulunduğu iktisadi bunalım ve tırmanan terör karşısında partinin bir an önce hükümeti kurması gerektiği öne sürüldü. 1977 yerel seçimlerinde de en yüksek oyu toplayan CHP yöneticileri, iktidara geçmek için girişimlere başladılar. AP'den ayrılan on bir milletvekilinin, Cumhuriyetçi güven partisi'nin ve Demokratik parti'nin desteğiyle Ecevit hükümeti kurdu (2 ocak 1978). Ecevit'in on bir eski AP milletvekilinden onunu bakan olarak hükümete alması, meclisteki Cumhuriyetçi güven partili ve Demokratik partili üç milletvekilini de bakan yapması eleştirildi. Ülkenin içinde bulunduğu iktisadi bunalım, tırmanan terör, ivedi çözümler bekliyordu. Dış siyaset sorunları birikmişti. Malatya ve Kahramanmaraş'ta mezhep çatışması çıkarma girişimleri, hızlanan terör eylemleri karşısında CHP, başarılı olamadı. İktisadi bunalımın atlatılması için aranan dış yardım da gelmedi. Kimi parti dışı bakanlar hükümetten ayrıldı. 1979 sonbaharında yapılan kısmi Senato seçimlerinde büyük oy kaybına uğrayan CHP, Ecevit'in istifasıyla iktidardan çekildi. İki büyük parti, CHP ve AP'nin yöneticileri terörü durdurma konusunda ortak bir çözüme varamadılar. 12 eylül 1980'de yönetime el koyan ordu,

parti çalışmalarını engelledi. Ecevit genel başkanlıktan istifa etti (30 ekim 1980). Genel sekreter Mustafa Üstündağ* genel başkan vekilliğini üstlendi. 12 Eylül askeri yönetimi, diğer partilerle birlikte CHP'yı de kapattı (16 ekim 1981). Askeri yönetimler zamanında kapatılmış siyasi partilerin açılabileceğine dair yasa çıktıktan sonra (haziran 1992), CHP yeniden açıldı, eski adına ve mal varlığına kavuştu. Eski genel başkan Bülent Ecevit ve SHP genel başkanı Erdal İnönü genel başkan adayı olmak istemediler. Eski delegelerle toplanan kurultay genel başkanlığa Deniz Baykal'ı seçti.

Cumhuriyet için birlik (*Rassemblement pour la République* [RPR]), aralık 1976'da, de Gaullecü hareketi canlandırmak amacıyla, Jacques Chirac'ın girişimleri üzerine Cumhuriyet için demokratlar birliği'nin (Union des démocrates pour la République [UDR]) yerine kurulan fransız siyasal partisi.

cumhuriyetçi dokumacıkuşu *(Philetairus socius)* ve ortak yuvaları

Cumhuriyet üniversitesi, merkezi Sıvas'ta olan yükseköğrenim kurumu. 1974'te kuruldu ve 1983'te çıkan 2809 sayılı YÖK yasası uyarınca yeniden düzenlendi. Üniversitenin yapısı içinde şu fakülte ve yüksekokullar yer alır: Tıp fakültesi, fen-edebiyat fakültesi, Mühendislik fakültesi, Tokat Ziraat fakültesi, Tokat, Sivas, Divriği Meslek yüksekokulları ve Hemşirelik yüksekokulu.

Cumhuriyet üstüne (*De republica*), Cicero'nun Platon'dan esinlenerek yazdığı siyasal yapıt (İ.Ö. 54-51). Cicero'ya göre ideal yönetim, monarşi aristokrasi ve demokrasi arası bir yönetimdir.

CUMHURİYETÇİ sıf. ve a. Cumhuriyet yanlısı olan kimse.

◆ sıf. **1.** Cumhuriyet yanlısı topluluk, kuruluş vb. için kullanılır: *Cumhuriyetçi güçler. Cumhuriyetçi partiler.* **—2.** Cumhuriyet yanlılarının düşünce biçimlerini belirtir: *Cumhuriyetçi dünya görüşü.*

■ **CUMHURİYETÇİ DOKUMACIKUŞU** a. Güney Afrika'da yaşayan, serçeye çok benzeyen ötücükuş. (Savanlardaki ağaçlarda ortak bir yuva yapar ve bu yuvanın koruyuculuğu altında otuz kırk çift oluşur. Bil. a. *Philetairus socius;* dokumacıkuşugiller familyası.)

Cumhuriyetçi güven partisi → GÜVEN PARTİSİ.

I. P. S.

Edward Estlin Cummings

Cumhuriyetçi halk hareketi (*Mouvement républicain populaire* [MRP]), Fransa'da 1944 kasımında kurulan siyasal parti. Georges Bidault, Maurice Schumann, P. H. Teitgen, F. de Menthon gibi eski direnişçiler tarafından kurulan ve yönetilen MRP, başlangıçta general de Gaulle'e "bağlılık partisi" olarak ortaya çıktı ve 1945'ten sonra büyük bir seçim başarısı elde ederek (Kurucu meclis'te 152 milletvekili) Fransa'nın en büyük partisi oldu. Liderlerinin hükümet başkanlığı (G. Bidault, Robert Schummann, Pierre Pflimlin) ya da dışişleri bakanlığı (G. Bidault ve özellikle R. Schumann) yapmaları, Avrupa birliği'nin oluşturulmasında ve fransız-alman yakınlaşmasında partinin önemli bir rol oynamasını sağladı. Ama "sağ oylarla sol siyaset güden, aslında merkezde olan" (G. Bidault) partinin belirsiz tutumu, önce parti içinde muhalefete yol açtı; arkasından da partinin sağa kaymasına neden oldu. Fransız halkı birliği'nin (Rassemblement du peuple français [RPF]) kurulmasıyla (1947) seçmenlerden bir bölümü tarafından terk edilen Cumhuriyetçi halk hareketi, 1951 seçimlerinde milletvekillerinin yarısını kaybetti. Parti, 1958'de Cezayir siyasetini desteklediği general de Gaulle'e bağlandı, bunun üzerine G. Bidault partiden ayrıldı. Cumhuriyetçi halk hareketi, V. cumhuriyet döneminde, Cumhuriyet için demokratlar birliği (Union des democrates pour la République [UDR]) ve Demokrat merkez parti (Centre démocrate) yararına, giderek güç kaybetmeye başladı ve 1967'de Demokrat merkez parti'nin karşısında silindi.

Cumhuriyetçi köylü millet partisi, türk siyasal partisi. Cumhuriyetçi*millet partisi (CMP) ve Köylü*partisi'nin birleşmesiyle, 16 ekim 1958'de kuruldu. CMP genel başkanı Osman Bölükbaşı* yeni partinin de başkanı seçildi. Parti, Kurucu meclis'te, CHP'den sonra, ikinci parti durumundaydı. 1961 genel seçimlerinde, 27 mayıs 1960'tan sonra kapatılan DP'nin oy tabanını etkilemeye çalıştı ve seçime katılanların % 13,5'unun oyunu alarak 54 milletvekili (16 senato üyesi) çıkardı. Bir yıl sonra Osman Bölükbaşı ve onu destekleyen 29 milletvekili, İnönü'nün kurduğu ikinci koalisyon hükümetine katılınmasına karşı çıkarak partiden ayrıldılar; ikinci kez Millet partisi'ni kurdular (haziran 1962). Bunun üzerine CKMP genel başkanlığına önce Ahmet Tahtakılıç* (1962), sonra Ahmet Oğuz (1962) getirildi. Partinin gücünü giderek yitirmesi karşısında yöneticiler, Milli birlik komitesi'nden uzaklaştırılan "14'ler"e çağrıda bulundular. Bu gruptan Alpaslan Türkeş*, Muzaffer Özdağ, Rıfat Baykal, Ahmet Er ve Dündar Taşer CKMP'ye girdiler. Bunlara Mustafa Kaplan, Fazıl Akkoyunlu, Şefik Soyuyüce ve Numan Esin de katıldı. Ağustos 1965'te Türkeş genel başkan seçildi. CKMP'nin Türkeş ve yanlılarının eline geçmesi üzerine birçok milletvekili ve senato üyesi partiden ayrıldı. Aynı yılın ekiminde yapılan seçimlerde, parti oyları genel oy oranı içinde % 2,2'ye düştü ve CKMP 11 milletvekili çıkarabildi. Şubat 1969'da partinin adı Milliyetçi hareket partisi olarak değiştirildi. (→ MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ.)

Cumhuriyetçi millet partisi, türk siyasal partisi. Millet* partisi'nin (MP) kapatılmasından sonra, bu partinin yöneticileri Osman Bölükbaşı*, Fuat Arna, Sadık Aldoğan, Ahmet Bilgin, Nurettin Ardıçoğlu, Enis Akaygen, Ahmet Tahtakılıç ve Suphi Batur tarafından kuruldu (9 şubat 1954). MP tabanına dayanan, onun devamı niteliğinde olan parti, öncelikle, hakların ve özgürlüklerin açıkça belirtileceği bir anayasayı gerekli görüyordu. MP, dinsel esaslara dayanan bir dernek gibi çalıştığı gerekçesiyle kapatıldığı için, MP programında bulunmayan laiklik ilkesi CMP programına alındı. Ayrıca laikliğin din düşmanlığı anlamına gelmediği de belirtildi. Parti, 1954 seçimlerinde % 5, 1957'de % 7 oy aldı. İki seçimde de yalnızca, genel başkan Osman Bölükbaşı'nın seçim bölgesi olan Kırşehir'den milletvekili çıkardı. Partiye oy veren Kırşehir, DP yönetimince cezalandırıldı ve ilken ilçe durumuna getirildi (1954-1957). 1957 seçimlerinden önce çıkarılan bir yasayla, partinin CHP ile "güç birliği" yapması önlendi. Genel başkan Bölükbaşı hapsedilerek seçim kampanyasına katılması engellendi. Parti, 16 ekim 1958'de Köylü* partisi ile birleşerek Cumhuriyetçi köylü millet partisi* (CKMP) adını aldı.

Cumhuriyetçi muhafazakâr parti → MİLLİYETÇİ ÇALIŞMA PARTİSİ.

Cumhuriyetçi parti (*Rebuplican Party*), ABD'de siyasal yaşama egemen olan iki büyük partiden biri. Çok sayıda Amerikalının köleci Kansas-Nebraska uzlaşmasına (1854) karşı çıkmasından doğan Cumhuriyetçi parti, Ripon toplantısı (28 şubat) sırasında ortaya çıktı ve Jackson'da bu adı aldı (6 temmuz). Parti fiilen ilk ulusal kurultayını (Philadelphia, 17 haziran 1856) hazırlayan Pittsburgh meclisi (şubat 1856) tarafından kuruldu. 1776 Amerikan* bağımsızlık bildirisinin "cumhuriyetçi" ilkelerinin savunucusu olarak ortaya çıkan parti, eski Hamilton'cu federalistler olan kuzey-doğulu sanayicileri memnun eden milliyetçi, köleliğe karşı ve içki yasağı yanlısı bir program kabul etti. Kuzey-doğulu sanayiciler 1856'dan başlayarak oylarını bu partiye verdiler ve onun en sağlam tabanını oluşturdular (Fremont'un başkanlık adaylığı).

Cumhuriyetçiler 1860'ta Lincoln'u başkanlığa (1861-1865) seçtirdiler. Bu olay güneyin konfedere devletlerinin ayrılmasına ve iç savaşa yol açtı (1861-1865). Kuzey'in Güney karşısında zaferi cumhuriyetçilerin de zaferi oldu; cumhuriyetçiler etki alanlarını Büyük Göller'in batısına kadar yayarak üstünlüklerini kabul ettirdiler. 1861'den başlayarak başkanlık seçimlerinin çoğunu kazandılar. Bununla birlikte, 1865-1869 arasında Andrew Johnson (Lincoln'un ulusal birliği sağlamak için başkan yardımcısı olarak seçtiği güneyli demokrat) döneminde ve sonra da özellikle 1885-1889, 1892-1897 (Cleveland), 1913-1921 (Wilson), 1933-1953 (Roosevelt ve Truman), 1961-1969 (Kennedy ve L. B. Johnson) ve 1977-1981 (Carter) arasındaki demokrat yönetimler sırasında başkanlık makamını kaybettiler.

İç savaşın sonunda, öldürülen başkanı Lincoln'dan yoksun kalan parti, yeniden kurulma gibi ciddi bir sorunla karşı karşıya kaldı. Partinin uç kanadını oluşturan *radikal cumhuriyetçiler* mutlak ırk eşitliğinin kabul ettirilmesi yoluyla Güney'in kesin olarak ezilmesini istediler. Bu gelişme partinin, general Grant yönetiminin (1868-1877) skandallarından memnun olmayan ılımlı kanadının geçici olarak *Liberal cumhuriyetçi parti*'yi (Liberal Republican Party) [1872-1876] kurmasına yol açtı. Öte yandan seçmen gruplarının ekonomik çıkarları farklılaşmıştı; Batı (gümüş yatakları sahipleri, yüksek fiatlardan ve borçlarının kolay ödeme koşullarına bağlanmasından yararlanan çiftçiler) çift maden (altın ve gümüş) para sisteminden yana çıkarken, Doğu, dış ülkelerde değeri düşük bir para sistemini reddediyordu. Doğu yüksek gümrük tarifeleri istiyor, batılı köylüler buna karşı çıkıyordu. Cumhuriyetçilerin hem tek madeni para sistemini (14 temmuz 1890 tarihli yasa) hem de yüksek gümrük tarifelerini (McKinley, 1890 ve Dingley 1897) benimsemesi seçimlerde Batı'daki durumlarını sarstı; bundan da özellikle *Halkçı parti* (Populist Party) ["Grangerler" ve "Knights of labor" ittifakı] yararlandı. Cumhuriyetçi parti, Theodore Roosevelt başkanlığında (1901-1909) daha "açık" bir siyasal çizgi izledi (1908'de gümrük tarifelerinin indirilmesi, mali güç merkezlerine karşı 1890 tarihli "Sherman Anti-Trust Act"ın çalıştırılarak mücadele edilmesi, dışarda emperyalizm). Ancak bölünmelerle zayıfladı (senatör La Follette'e bağlı "insurgent" azınlık, sonradan 1912'de Theodore Roosevelt tarafından *İlerici parti* [Progressive Party] haline getirildi). 1921-1933 arasında yeniden iktidara gelen Cumhuriyetçi parti, yalnızlık siyasetine ve ekonomik liberalizme dönüş yaptı. Böylece 64. cumhuriyetçi Kongre, Senato'da, Versailles antlaşması'nın (20 kasım 1919) onaylanmasının ve ABD'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesinin reddini sağladı. Middle West'te çok tutulan parti, milliyetçiliğin *(America First)*, dini ve etnik püritenliğin ve refahın (Harding, Coolidge, Hoover) öncüsü olduysa da, 1929 ekonomik bunalımının sonucunda iktidarı yitirdi. Demokrat F. D. Roosevelt'in iktisadi ve toplumsal siyasetine karşı olmakla birlikte, cumhuriyetçiler, ABD'nin Japonya'ya karşı savaşa girmesinde onunla birlik oldular. Kasım 1946'da Kongre'de çoğunluğu elde eden *Great Old party* (Büyük eski parti), başkan adayı general Eisenhower'in sayginlığı sayesinde başkanlığı yeniden elde etti (1953-1961). ABD dış dünyada kendine düşen rolü benimsedi ve "Atlantik ittifakı"nın çıkarlarını savunmayı üstlendi. Ancak, ekonomi (ekonomik durgunluk), diplomasi (Dulles'ın çevreleme politikasının başarısızlığı) ve strateji (füze yarışında geri kalma) alanlarında karşılaşılan güçlüklerin sorumluluğu kamuoyu tarafından Cumhuriyetçi parti'ye yükletildi. Cumhuriyetçiler önce Kongre'de çoğunluğu (1958 seçimleri) sonra da demokratların adayı Kennedy karşısında başkanlığı yitirdiler (1961).

Kennedy, Richard M. Nixon'ı birkaç bin oy farkıyla yenilgiye uğrattı. 1964 seçimleri, tutucu kanat lideri B. Goldwater'ın L. B. Johnson karşısında başarısızlığı ile sonuçlandı. Birkaç yıllık başarısız gidişten sonra partide yeniden ön plana geçen Richard Nixon 1968'de demokrat rakibini az farkla geride bıraktı. Buna karşılık demokratlar her iki mecliste de çoğunluğu ellerinde tuttular.

Richard Nixon, 1972 seçimlerinde de kişisel bir başarı sağladı, ancak Cumhuriyetçi parti Kongre'de yine azınlıkta kaldı. Etkin bir dış siyaset (Çin ile yakınlaşma, SSCB ile silahların sınırlandırılmasına ilişkin görüşmeler, Vietnam'da ateşkesin sağlanması), buna karşılık tutucu bir iç siyaset R. Nixon'ın başkanlık döneminin belirgin niteliği oldu.

Ancak, Watergate* skandalı Nixon'ın istifasına neden oldu (ağustos 1974). Bir rüşvet olayına adı karışan başkan yardımcısı Spiro Agnew da ekim 1973'te görevi bırakmak zorunda kalmıştı. Ağustos 1974'te Nixon'ın yerine geçen Ford'un başkan yardımcılığına Nelson Rockefeller'ı ataması Cumhuriyetçi parti'nin daha liberal bir siyaset benimsediğini gösterdi. Ancak 5 kasımdaki seçimlerde parti büyük bir yenilgiye uğradı, en tutucu temsilcilerini yitirdi. Bu durum başkan Ford'un hareket alanını daralttı. Ford, 1976 başkanlık seçimlerinde demokrat J. Carter'a yenik düştü. Ama 1980'de sağcı bir cumhuriyetçi olan Reagan seçildi. Cumhuriyetçiler aynı zamanda Senato'da da çoğunluğu elde ettiler, ancak Temsilciler Meclisi'nde durum değişmedi. 1982'de demokratların Temsilciler Meclisi ile eyalet valiliklerinde artan gücüne karşın, korumayı başardıkları Senato'daki üstünlüklerini, 1986'dan itibaren kaybettiler.

Cumhuriyetçi parti "beyaz yakalılar"dan, Middle West'in batısındaki çiftçilerden, mali durumları iyi olan banliyö halkından oluşan seçmen grubunu korudu. Geleneksel değerlerin ön plana çıkmasını savunan G. Bush 1988 seçimlerini kazandı. Ama giderek bozulan ekonomik durum, 1992 seçimlerini demokrat Bill Clinton'un kazanmasıyla sonuçlandı.

Cumhuriyetçi parti, türk siyasal partisi. İsmet İnönü'nün CHP genel başkanlığından istifasından sonra Bülent Ecevit genel başkan seçilince CHP'den ayrılan Kemal Satır* ve arkadaşları tarafından kuruldu (4 eylül 1972). Aynı yıl Milli güven partisi ile birleşerek Cumhuriyetçi güven partisi adını aldı. (→ CUMHURİYETÇİ GÜVEN PARTİSİ.)

CUMHURİYETÇİLİK a. Cumhuriyetçi görüş, cumhuriyet yandaşlarının öğretisi.

CUMHURİYETPERVER a. (ar. *cumhuriyyet*, fars. *perver*'den *cumhuriyyetperver*). *Esk.* Cumhuriyet yanlısı; cumhuriyetçi.

CUMMINGS (Edward Estlin), amerikalı şair (Cambridge, Massachusetts, 1894 -North Conway, New Hampshire, 1962). Dos Passos'un okul arkadaşıydı. Birinci Dünya savaşı sırasında Fransa'da ambülans sürücülüğü yaptı. Ferté-Macé'deki bir toplama kampında aylarca kaldı. Bu deneyimini dile getiren *The Enormous Room* (1922), edebiyat anlayışının ve palyaço durumundaki insanın ana çizgilerini belirler. Değişken ritimler, anlamsal yapı çözünmeleri ve yarı kaligramlarla örülen anlatımı katı mantığı dışlar, hem fiziksel hem de uçucu değişken imgelerle örülür (*Tulips and Chimneys*, 1923, *XLI Poems*, 1925; *73 Poems*, 1963). Düzyazı yapıtlarında, romanlarında (*Eimi*, 1933), tiyatrolarında (*Him*, 1927; *Tom*, 1935; *Santa Claus, a morality*, 1946), resimlerinde ve Harvard'da verdiği konferanslarda da aynı oyunlara, aşkıncılığa ve her sözü, her mekânı sezinleyebilen, açabilen ve bireyciliğin izlerine rastlanır.

CUMNA ya da **YAMUNA,** Hindistan'da ırmak, Ganj ırmağının yukarı ve orta çığırındaki başlıca kolu; 1 370 km. Irmağı oluşturan iki kol (asıl Cumna ve daha büyük bir kol olan Tonsa) Himalayalar'ın Kumaon kesiminde doğar. Sivalik dağlarını, Delhi'yi, Agra'yı aşan Cumna, yukarı kesiminde, Racasthan'ın sularını getiren Çambal'ı (sağ kıyıdan), daha sonra da Betva'yı alır, Allahabad'da sağ kıyısından Ganj'a kavuşur; Cumna'nın Ganj'a kavuştuğu yer Hindistan'da kutsal sayılır. Tacevala'da, Cumna üzerinde yapılmış bir barajda, sular depolanır ve kurak mevsimde Cumna'nın sulama kanallarına (hemen hemen ırmağa paralel olarak uzanırlar) dağıtılır; Cumna kanallarından biri (G.'deki) XIV. yy.'ın ortasında kazılmış, daha sonra birçok defa onarılmış ve iyileştirilmiştir (Uttar Prades'ten geçer); 1830'da yapılmış öbür kanal (K.'deki), Pencab ve Racasthan sulama ağını besler. Cumna, hinduculuğun kutsal ırmaklarından biridir.

CUMONT (Franz), belçikalı filolog ve arkeolog (Aalst 1868 - Brüksel 1947). Gent'te profesör (1899-1910) ve Brüksel kraliyet müzesi'nde müdürdü. Roma'da dinsel yaşamı araştırdı; bu araştırması sırasında Akdeniz mithracılığı ile doğu mezdekiliği arasındaki bağlar üstünde durdu. Franz Cumont'un en önemli bireşim yapıtı *les Religions orientales dans le paganisme romain*'dir (Roma paganlığında doğu dinleri) [1929].

CUMP → CUP.

CUMULONİMBUS a. Meteorol. Hızla yükselerek dolu sağanaklarına ve fırtınalara yol açan büyük, tomurcuklu, kara bulut kütlesi. (Cumulonimbuslar şiddetli düşey akıntıların sonucudur: kuvvetli soğuk cepheler, ekvatoral yakınsama kuşağı, tropikal siklonlar.)

CUMULOSTRATUS a. Meteorol. STRATOCUMULUS'un eşanlamlısı.

CUMULUS ya da **KÜMÜLÜS** a. (lat. *cumulus*, yığın). Meteorol. Kubbe biçimindeki tepesinde yuvarlak kabartılar bulunan, tabanı düz, çevresi çok belirgin beyaz bulut. (Cumulus bir güzel hava bulutudur; cumulonimbuslar gibi cephe yükselmesiyle değil ısıl taşınımla oluşur.)

CUNA a. (Hindistan'ın Cunagadh ya da Cunagarh [günümüzde Gucerat] kentinin adından). *Esk.* Dokmc. Pamuk ipliğinden bezayağı örgüyle dokunmuş, ince, seyrek, tülbent türü bez. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Giyim. *Cuna yaşmak*, cuna bezden yapılmış ince yaşmak*.
—ANSİKL. Dokmc. Bu tür bez, ilk kez Hindistan'ın el dokumalarıyla ünlü, günümüzde Gucerat olarak bilinen Cunagadh kentinde yapıldığından, halk arasında *cuna bez* ya da kısaca *cuna* adıyla tanındı. Hafif ve yarı şeffaf olduğundan özellikle yaşmak yapımında aranan bir bezdi. Başörtüsü, şerbet sürahilerinin üstü için örtü de yapılırdı. Önceleri ithal edilirken, daha sonra yerlilerinin de dokunduğu sanılmaktadır.

CUNAGADH, Hindistan'da (Gucerat), Kathiavar'da kent; 95 900 nüf. Tarım ürünleri pazarı. Elsanatları (dokumacılık). Ecza maddeleri.

CUNALAR, Las Mulatas takımadalarında ve San Blas (Panamá) sıradağlarında yaşayan Kızılderililer. Balıkçılık ve çiftçilik (mısır, muz, pirinç, şekerkamışı) yapan, imalathanelerde işçi (kadınlar çanak çömlek ve dokuma işlerinde, erkekler sepicilik ve kerestecilik işlerinde) olarak çalışan Cunalar'ın erkekleri, karılarının köylerinde ve özellikle de, ahşap ayerli konutlarda yaşarlar. Günümüzde her köyde, yerel siyasal işlerin yönetildiği bir kurultay evi ve toplumsal-dinsel kurallara saygı gösterilmesini sağlamak için bir "chicha" evi vardır. 1970'teki sayımda Cunalar'ın nüfusu 24 000'di.

CÛNAN →ÇÛNAN.

CUNANİ (*rio*), Brezilya'da (Amapá bölgesi) kıyı ırmağı; 280 km. Rio Cunani bölgesi ve bir bölümünü oluşturduğu Amapá bölgesi, Fransa ile önce Portekiz, sonra Brezilya arasında uzun süre çekişme konusu oldu; sonunda bölge, İsviçre'nin hakemlik kararıyla 1900'de Brezilya'ya bırakıldı.

Delu-Explorer

cumulonimbus

Delu-Explorer

cumulus

CUNARD (*sir* Samuel), ingiliz armatör (Halifax, Nova Scotia 1787 - Londra 1865). Halifax'ta zengin bir tüccardı; 1838'de ingiliz hükümetinden, İngiltere ile ABD arasında buharlı gemilerle posta taşımacılığının tekelini aldı ve bugün de adını taşıyan denizcilik şirketini kurdu. 1840'ta ilk gemisi *Britannia*, Liverpool -Halifax arasını on iki gün, on saatte aldı.

Cunard Steamship Co., Kuzey Atlantik hatlarının işletilmesi için 1839'da kurulan ingiliz denizcilik şirketi. Kuruluşundan başlayarak ingiliz amirallik dairesi tarafından buharlı gemilerle ABD'ye ve Kanada'ya posta ulaşımı yapmak üzere görevlendirildi. 1862'de şirket, o tarihte dünyanın en büyük yolcu gemisi olan *Scotia*'yı denize indirdi. Gemilerde buhar türbinlerinin kullanılmasına başlandıktan sonra Amerikan deniz ticaretiyle rekabeti sürdürebilmek için 1903'te *Lusitania* ve *Mauretania* transatlantiklerinin inşaatına başladı. 1911'de Thomson Line'ı satın aldıktan sonra Kuzey Atlantik bölgesindeki gücünü artırdı. 1918 mütarekesi'nden sonra Cunard Line, Avustralya, Yeni Zelanda ve Hindistan hatlarında çalışan Port Line, Society Thos and J. Broklebank'ın hisselerini satın aldı. 1930'da dev transatlantik *Queen Mary*'nin (81 235 ton) inşaatı için girişimde bulundu. Fakat bunun gerçekleşmesi ekonomik kriz yüzünden geciktiğinden ancak 1934'te inşaata yeniden başlandı. Aynı yıl Cunard Steamship Co., White Star Line ve devletle bir sözleşme imzaladı. Buna göre iki şirket işbirliği yapmaya karar verdiler ve ingiliz hükümeti de

Hulton Picture

sir Samuel Cunard
William Dickinson'un taşbaskısı

Queen Mary'nin tamamlanması ve aynı güçte diğer bir gemi olan ve 1938'de denize indirilen *Queen Elizabeth*'in yapımı için 9 500 000 ingiliz lirası avans vermeyi kabul etti. 1971'de Cunard grubunun kontrolü ingiliz Trafalgar House İnvestment'in eline geçti; böylece grup, navlunlu yük taşımacılığı ve hava taşımacılığına yöneldi.

CUNDA a. (ital. *giunta*). Denizc. Direklerin, bumbaların, gizlerin ve gönderlerin serbest uçlarına verilen ad. || *Cunda bastikası*, bir direğin ya da serenin uç bölümüne açılan yuvaya bir dil yerleştirilerek oluşturulan sabit makara; selviçelerin donatılmasında kullanılır. || *Cunda halatı*, yelkenlerin seren cundalarına gelen yakalarındaki gradin halatına verilen ad. || *Cunda kilidi*, cunda yelkenlerinin bastonlarını tutmak, gerektiğinde dışarıya sürülmesini kolaylaştırmak için, ana ve gabya serenlerinin cundalarına konulmuş demir çember. || *Cunda yelkeni*, yatay serenlerin cundalarından sürülen çubuklara açılan geçici yelken; bu yelkeni açmak için ana ve gabya serenlerinin cundalarına birer baston eklenmiştir. (Tirinket ile yan matafoması arasına açılana ıskopamar*, gabya sereni ile tirinket arasına açılana kordelisa*, babafingo ile gabya arasındakine de kordeliçin* yelkeni denir. Grandi direğine yalnızca ıskopamar yelkeni açılırken mızana direğine hiçbir cunda yelkeni açılmaz.) || *Seren cundası*, direkler üstüne, yelken açmak ya da işaret sancakları çekmek için konulmuş yatay çubukların her iki ucu.

CUNDA, buddhacı *Mahayana* (Büyük Taşıt) mitolojisinde ilk Buddha'nın *(Adi -Buddha)* tecellisi olan kutsal örneğin *(dharani)* adı. Tüm Buddhalar ondan doğduğu için Cunda'ya kimi kez "Buddhaların Anası" adı verilir.

CUNDİNAMARCA, Kolombiya'da yönetim bölgesi, Doğu sıradağlarında; 22 373 km²; 1 512 928 nüf. (özerk bir yönetim bölgesi oluşturan Bogotá dışında).

CUNDİŞAPUR. Tar. coğ. İran'ın Huzistan bölgesinde, Suşter'in yaklş. 40 km K.-B.'sında kent; bizanslı tutsakları yerleştirmek amacıyla sasani hükümdarı Şapur I (241-272) tarafından kuruldu. Halife Ömer zamanında Araplar'ın eline geçti (638). Bir süre Saffari hanedanı krallarından Yakub bin Leys'in (öl. 878) başkentiydi. Onun ölümünden sonra gerilemeye başladı, X. yy.'dan sonra da terk edildi. Kent özellikle sasani hükümdarı Hüsrev I zamanında (531-579) kurulan tıp okuluyla ünlüydü. İskenderiye ve Antakya tıp okullarının devamı sayılan bu okulda aramca okutulan eski yunan bilimi, islam tıp bilimini ve düşüncesini büyük ölçüde etkiledi. Abbasi hükümdarı Harunurreşit zamanında Bağdat'a çağrılan cundişapurlu hekimler, sarayda büyük saygı görmüş, yeni kurulan hastanede görevlendirilmiştir.

CUNDUACAN, Meksika'da, Tabasco eyaletinde, Villahermosa'nın B.'sında petrol yatağı.

CUNENE, Angola'nın güney-batı'sında yönetim bölgesi.

CUNENE ya da **KUNENE,** Angola'da, Atlas okyanusu'na dökülen ırmak. Çok sayıda çavlanla kesilen aşağı çığırı Namibya-Angola sınırını çizer; yaklaşık 1 000 km. Hıdroelektrik üretimi ve sulama için öngörülen düzenlemeler.

CUNEO, fr. **Coni,** İtalya'da il merkezi kent, Piemonte'de, Stura di Demonte ve Gesso ırmaklarının birleştiği yerde; 56 000 nüf. Kent düzgün bir plana göre kurulmuştur. Özellikle XVIII. yy.'dan kalma köşkler. Pazar yeri. Ticaret merkezi. Besin sanayisi. Taşıt lastiği yapımı. —*Cuneo ili*, 6 903 km²; 546 404 nüf. (1989). Fransa sınırı ile Monferrato arasındaki toprakları kapsar. Başlıca gelir kaynağı tarımdır.

CUNGA FEİCH İN, ing. **Cong,** İrlanda da Cumhuriyeti'nde (Connachta ili) köy, Gaillimh'in K.'inde Lough Mask ile Lough Corrib arasında. Gezinti yeri. XII. yy.'dan kalma Augustinus tarikatı manastırının yıkıntıları. İlgi çekici mağaralar.

CUNGARL → ÇUNGARLAR

CUNGARYA → ÇUNGARYA.

CUNGARYA Aladağları ya da **Alatauları** → ÇUNGARYA *Aladağları*.

CUNGARYA kapısı → ÇUNGARYA *kapısı*.

Cung-Oan Ngâm-Khuc *(Odalığın ağıdı)*, XVIII. yy.'dan kalma Vietnam elejisi. 356 dizeden oluşan bu şiirin yazarı Nguyên Gia Thiêu'dur.

CUNHA (Tristão ya da Tristan DA), portekizli denizci (Lizbon 1460-öl. denizde 1540). Albuquerque ile birlikte sefere çıktı. Atlas okyanusu'nun güneyinde, bugün kendi adını taşıyan takımadayı (→ TRISTAN DA CUNHA), sonra da Madagaskar'ı keşfetti. Ardından Sukutra adasını ele geçirdi ve Hürmüz boğazı'nın ve Hindistan'ın fethinde yararlık gösterdi.

CUNHA (Nuno DA), portekizli denizci ve yönetici (1487-denizde 1539), Tristão da Cunha'nın oğlu. 1528'de Hindistan valisi oldu. Diu'yu ele geçirerek portekiz fetihlerini pekiştirdi. On yıl sonra zimmetine para geçirmekle suçlandı ve görevinden alındı. Avrupa'ya dönerken gemide öldü. Ardında, *Cancioneiro de Resende*'de yer alan şiirler bıraktı.

CUNHA (Euclides Rodrigues PIMENTA DA), brezilyalı yazar (Cantagalo, Rio de Janeiro 1866-1909'da Rio de Janeiro'da öldürüldü). Bahia eyaletindeki geniş fundalıklarda (sertões), Antônio Conselheiro yanlılarının başlattıkları dinsel ayaklanmaya karşı düzenlenen askeri seferleri (1896-97) konu alan *Os Sertões* (Canudos toprağı) [1902] adlı incelemesiyle ünlendi.

CUNHAL (Álvaro), portekizli siyaset adamı (Coimbra 1913). 1935'te Genç komünistler'in genel sekreterliğine seçildi, şubat 1949'da tutuklandı, hapse atıldı ve işkence gördü. 1960'ta hapisten kaçtı, yurtdışına çıktı ve 1961'de Portekiz komünist partisi genel sekreteri oldu. Nisan 1974 hükümet darbesinden sonra, geçici hükümette, sonra da Vasco Gonçalves hükümetinde (1974-75) devlet bakanlığı yaptı. 1983'teki parti kongresinde yeniden seçildi. 1986 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, partisiyle birlikte, Mario Soares'i destekledi.

CUNHA MATTOS (Raimundo Jose DA), portekiz kökenli brezilyalı general (Faro, Portekiz, 1776-Riô de Janeiro 1839). General, 1826'da da milletvekili oldu. Rio de Janeiro Tarih derneği'ni kurdu ve çeşitli coğrafya yapıtları yayımladı.

CÜNİN → ÇÜNİN.

CUNİNA. Rom. mit. Beşikteki çocukların koruyucu tanrıçası. Kendisine sungu olarak süt armağan edilirdi.

CUNİRİTSU a. (japonca *cuni* [on iki] ve *ritsu* [ıskala, ritim] sözcüklerinden). Japon müziğinde, bir oktavın içinde, çıkıcı beşlilerle inici dörtlülerin almaşmasıyla elde edilen 12 dereceli ıskala.

—ANSİKL. Cuniritsu, frekansı *re*'ninkine çok yakın olan *içikotsu* sesinden başlar. Daha sonra sırayla *re, la, mi, si, fa* diyez, *sol* diyez vb. elde edilir. Ama *re, re* diyez, *mi, fa, fa* diyez, *sol, sol* diyez, *la, la* diyez, *si, do, do* diyez biçimindeki kuramsal ıskala, hiçbir zaman kromatik gam olarak kullanılmamıştır. Bunlar değişmez frekansta seslerdir (örn. mi_2'ye çok yakın olan *kyoco*, Çinliler'in *huangcong*'u ile aynı işareti taşıyan ve frekansı la_3'ünkine yakın olan *oşo* ya da *oşiki*). Bunlar arasından seçilen seslerle, buddha ilahileri *(şomyo)* ya da saray müziği parçaları *(gagaku)* için, iki ana diziden *ryo*'ya *(do, re, mi, sol, la)* ya da *ritsu*'ya *(do, re, fa, sol, la)* göre 5 ya da 7 seslik ıskalalar oluşturulur.

CUNİYE, Lübnan'da kent, *Cuniye körfezi* kıyısında; 10 000 nüf. Balıkçılık ve yatçılık limanı. Tarım merkezi (tahıllar, turunçgiller, sebzeler).

CUNNİNGHAM (Alexander) **Glencairn** kontu → GLENCAIRN.

CUNNİNGHAM (William) **Glencairn** kontu → GLENCAIRN.

CUNNİNGHAM (Allan), ıskoç yazar (Keır, Dumfries kontluğu, 1784-Londra 1842). Duvarcı ustasıydı, *Remains of Nithsdale and Galloway Songs* (1810) adlı yapıtıyla, R. Burns ve W. Scott'un dostluğunu kazandı. *The Songs of Scotland, Ancient and Modern* (1825) adlı yapıtında folklor temalarını işledi. Ayrıca, *The Lives of the Most Eminent British Painters, Sculptors and Architects* (En ünlü ingiliz ressam, heykelci ve mimarların yaşamı) [1829-1833] adlı bir çalışması vardır. — Oğlu, Joseph DAVEY (Londra 1812 - *ay. y.* 1851), 1849'da ilk *Sih tarihi*'ni yazdı.

CUNNİNGHAM (William), iskoç tanrıbilimci (Hamilton, Lanarkshire, 1805 - Edinburg 1861). Chalmers ile birlikte, bağımsız İskoçya kilisesi'ni kuranlardandır (1843).

CUNNİNGHAM (*sir* Alexander), ingiliz subay ve arkeolog (Londra 1814 - *ay. y.* 1893). 1833'te Hindistan'a gitti ve 1861'e kadar orada hizmet etti, sonra 1885'e kadar Arkeoloji müfettişliği servisinde başmüfettişlik, ardından başmüdürlük yaptı. Eski Hindistan'ın tarihı üzerine araştırmaları yayımladı: *The Bhilsa Topes* (1854), *The Ancient Geography of İndia* (Hindistan'ın eski coğrafyası) [1871]; *The Stupa of Bharhut* (Bharhut stupası) [1879]; *The Book of İndian Eras* (1883). Ayrıca *Corpus inscriptionum indicarum*'un (1879) birinci cildinin de yazarıdır.

Imperial War Museum, Londra

amiral Cunningham (II. Dünya savaşı sırasında)

■ **CUNNİNGHAM** (Andrew Browne), 1. **Cunningham of Hyndhope** vikontu, ingiliz amiral (Dublin 1883-Londra 1963). 1898'de deniz kuvvetlerine girdi, öğrenimini Edinburgh deniz okulu'nda tamamladı. 1933'te tuğamiral oldu, 1937'de Akdeniz'deki destroyer filotilasına komuta etti. 1938'de Amirallik genel kurmay ikinci başkanı olan Cunningham, 1939'da Akdeniz'deki ingiliz deniz kuvvetlerinin yönetimini üstlendi. Fransız amiral Godfroy ile yaptığı antlaşma, temmuz 1940'ta, İskenderiye'deki fransız donanmasının kurtarılmasını sağladı. İtalyan filosuna Taranto'da (1940) ve daha sonra Matapan burnunda saldırdıktan sonra Girit adasının boşaltılmasını yönetti (1941). 1942'de Müttefikler'in Kuzey Afrika çıkartmasında tüm deniz kuvvetlerine komuta etti, 1943'te italyan filosunu teslim aldı. Ertesi yıl Londra'ya çağrıldı, birinci deniz lordu ve deniz genel kurmay başkanı oldu, 1946'ya kadar bu görevde kaldı. 1951'de *A Sailor's Odyssey* adlı yapıtında anılarını yayımladı.

CUNNİNGHAM (*sir* Alan Gordon), ingiliz general (Dublin 1887-Tunbridge Wells, Kent, 1983). Andrew Browne Cunningham'ın kardeşi. 1938'de generalliğe yükseldi, 1940-41'de Etyopya'yı ve italyan sömürgelerini ele geçiren Doğu Afrika'daki ingiliz kuvvetlerine komuta etti. 1941'de Libya'daki VIII. Ordu'nun komutanlığını yaptı. Kudüs'te general Gort'un yerine getirildi, Filistin'deki son ingiliz yüksek komiseriydi (1945-1948).

■ **CUNNİNGHAM** (Merce), amerikalı dansçı ve koregraf (Centralia, Washington, 1915 ya da 1919). Martha Graham topluluğu'nda solocu olarak çalıştı (1940-45). Graham'ın birçok yapıtının prömiyerinde başrolü yorumladı (*Letter to the World* ve *El Penitente*, 1940; *Appalachian Spring*, 1944). İlk resitalinden (1944) başlayarak besteci John Cage ile

işbirliği yaptı. Durmadan yenilenen yalın ve doğal bir dansın hareketlerine günlük yaşamı kattı ama anlatım amacı taşımadı. Onun koregrafilerinde, her dansçı belli bir mekânda dans eder. Dansçıların tümü de, aynı şekilde, tam bir hareket özgürlüğü izlenimi yaratarak belli bir alanda dans eder. Cunningham için dans ve müzik birbirinden bağımsızdır. Onun sahneleme anlayışında aksesuar ve sahne düzenekleri, biçimleri ve renkleriyle, izleyicinin hareketten edindiği imgeyi yansıtır ve bütünler. Robert Rauschenberg ve Jasper Johns ile yaptığı işbirliği, ortak düşüncelerini ortaya koyar; yaratı, olmakta olan ama o anda da geçiveren bir izlenimin ya da bir olayın yansımasıdır. Cunningham uzun süre tanınmadı, ancak 1964'teki bir Avrupa turnesinden sonra ilgi görmeye başladı. 1969'dan başlayarak, "post modern dance" hareketinin öncüsü sayıldı. İlk solosundan (*Totem Ancestor*, 1942), son yaratılarına (*Locale*, 1979) değin, sürekli bir hareketin peşindeydi. 70'i aşkın düzenleme yaptı. Başlıcaları: *Septet* (1953), *Suite for five* (1956), *Antic Meet* (1958), *Summerspace* (1958), *Winterbranch* (1964), *Rainforest* (1968), *Canfield* (1969), *Second Hand* (1970), *Un jour ou deux* (1973), *Rebus* (1975), *Squaregame* (1976), *Travelogue* (1977), *Fractions* (1978).

CUNO (Wilhelm), alman siyaset adamı (Suhl, Thüringen, 1876-Aumühle, Hamburg yakınında, 1933). 1918'de, Hamburg'daki denizcilik şirketi HAPAG'ın müdürlüğüne getirildi. Kasım 1922'de, şansölye Wirth görevden ayrılarak yerini, Versailles antlaşması'nın uygulanmasına karşı çıkan Cuno yönetimindeki muhafazakâr kabineye bırakmak zorunda kaldı. Ocak 1923'te, fransız birlikleri Ruhr havzasını işgal edince, Cuno, bölgede bir pasif direniş örgütü oluşturdu. 1923 enflasyonundan kaynaklanan mali güçlükler ve sosyal-demokratların muhalefeti nedeniyle 12 ağustos 1923'te istifa etmek zorunda kaldı.

CUNTA a. (isp. *junta*). **1.** Tar. İspanya ve Portekiz'de yasal yollarla ya da devrimle iktidara gelen, siyasal ya da idari konsey. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir hükümet darbesiyle yönetime el koyan, otoriter ve genellikle askeri hükümet (örneğin Latin Amerika'daki cuntalar).
—ANSİKL. Ortaçağ İspanyası'nda ilk cuntalar, kontların başkanlık ettiği yargı kurullarıydı. XVI. yy.'da ticaret, posta, vb. cuntaları oluşturuldu; 1685'te Engizisyon Konseyi'ne "yüce cunta" deniyordu. İlk devrimci cunta, Comunidadlar'ı ayaklandıran (1520) Juan de Padilla tarafından Avila'da örgütlendi. Napoléon I'e başkaldıran İspanya, ayaklanma cuntaları kurdu; bunlar arasında en ünlüsü, yüce cunta payesi kazanan Sevilla cuntasıydı (1808). Cuntalar, aralarında merkezi bir cunta seçtiler; ayaklanma hükümeti görevi yapan bu cunta 1810'da feshedildi.

CUNTA a. Denizc. Çelik gemi inşaatında iki sac levhayı birleştirmek için ek olarak kullanılan levha parçası. (Birleştirilecek iki levhanın üstüne perçinle ya da kaynakla tutturulur.)

CUNTACI a. Cunta üyesi ya da cunta yandaşı.

CUNTACILIK a. Cunta yönetiminden yana olma.

CUNY (Alain), fransız tiyatro ve sinema oyuncusu (Saint-Malo 1908). Dullin'in öğrencisiydi. Önceleri film dekorculuğu yaptı. Oldukça geç başlayan sahne yaşamında, birçok önemli rol üstlendi. 1947'de Avignon şenliği'ne katıldı ve sonraki yıllarda büyük bir trajedi oyuncusu olarak ün kazandı. Çok kereler rol aldığı Théatre national populaire'de sert ve öfkeli kişilikleri başarıyla yorumladı. Sinemadaki başlıca oyunları: *Gece ziyaretçileri* (les Visiteurs du soir) [M. Carné, 1942], *le Christ interdit* (C. Malaparte, 1950), *La Signora senza Cameli* (M. Antonioni, 1953), *les Amants* (L. Malle, 1958), *Tatlı hayat* (La Dolce Vita) [F. Fellini, 1959], *Satyricon* (F. Fellini, 1969), *Uomini Contro* (F. Rosi, 1971), *Camille Claudel* (B. Naytten, 1988).

Cunyao ya da **Junyao**, çeşitli biçim ve nitelikte Song dönemi seramiklerine verilen ad. Yalın olanları açık sarı ya da gri kumtaşından yapılıyor, lavanta mavisiyle soluk mavi tonlar arasında değişen renklere boyanıyordu; diğerleri beyaz porselenden yapılıp kırmızı ve lâl renkli lekelerle süslenmiş lavanta mavisi sırçayla kaplanıyordu. Hınan'daki cuncou fırınlarından çıktıkları düşünülür.

CUOCO (Vincenzo), italyan siyaset adamı ve yazar (Civitacampomarano, Campobasso, 1770-Napoli 1823). Joseph Bonaparte döneminde devlet danışmanlığı ve Murat'nın hazine müdürlüğünü yaptı. Ilımlı milliyetçiliğiyle Risorgimento ideolojisini haber veren bir tarihçidir (*Saggio storico sulla rivoluzione napoletana del 1779* [1779 Napoli devrimi üzerine tarihsel deneme], 1801; 2. bas. 1806).

CUON ALPİNUS a. Hindistan ve Uzak Doğu'da yirmi bireylik sürüler oluşturarak yaşayan ve avlanan yabanıl köpek. (Köpekgiller familyası.)

CUONG DÊ, vietnamlı siyaset adamı (1882-Tokyo 1951). Saltanatta olmayan soydan prens, batı soyluluğunda markiye denk düşen *ky ngoai hâu* sanını taşıyordu. Milliyetçi ve reformcu eylemine yasal bir destek arayan Phan Bôi Châu, Cuong Dê ile ilişki kurdu (1903), Cuong Dê onunla Japonya'ya gitti (1906),Vietnam'ı sömürge olmaktan kurtulmuş çağdaş bir monarşi haline getirmeyi öngören Vietnam restorasyon derneği'ni *(Viêt-nam Duy Tân Hôi)* canlandırdı. 1913'te Vietnam'a döndü; Phan Bôi Châu ile birlikte terörist entrikalar düzenlediği gerekçesiyle yokluğunda ölüme mahkûm edildi. Çin'de, Hongkong'da, Siyam'da ve özellikle Japonya'da çok sayıda milliyetçiyle ilişki kurdu (bunların arasında Ngô Dinh Diêm de vardı). 1939'da Japonya'nın desteğini alarak Vietnam yeniden doğuş birliği'ni harekete geçirdi *(Viêt-nam Phuc Quôc-Dông Minh Hôi)*.

CUP ya da **CUMP** a. (yansıma sözc.). **1.** Suya düşen bir nesnenin çıkardığı tok ses. **—2.** *Cup, cump diye*, birden ve bütün ağırlığıyla: *Cup diye denize düşmek, atlamak.*

CUPESİDAE a. (lat. *cupes*, obur, ve yun. *eidos* görünüş'ten). İlkel özellikler taşıyan kınkanatlı böcek familyası. (Amerika, Avustralya ve Madagaskar'da eski tahtalarda yaşar.)

CUPİDO a. (öz. a. *Cupido*'dan). Venüs ve Eros'un çevresinde uçuşan kanatlı cinlerin her biri.

CUPİDO. Mit. Roma Aşk tanrısı, Eros' un özdeşi.

CUPPADAK → CUMBADAK.

CUPRESSACEAE a. Bot. SERVİGİLLER familyasının bilimsel adı.

ĆUPRİJA, Yugoslavya'da (Sırbistan) kent, Morava ırmağı kıyısında. Pazar. — Yakınlarında, XIV. yy.'da kurulan Ravanica manastırı (heykeller ve resimlerle bezeli kilise).

CUR, Güney Sudan'da ırmak, Kongo -Nil sırtından iner. Bahrülarap'ın başlıca kolu (Bahrülarap ile Gur birleşince *Bahrülgazel* adını alır).

CURA a. **1.** Müz. Bağlama ailesinin en küçük çalgısı. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Cura bağlama*, bağlama ailesinden, curanın büyüğü, bağlamanın küçüğü olan çalgı. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖*Cura düzeni*, türk halk müziğinde bir düzen. (Bağlama düzeniyle [ana düzen] akortlanmış sazda, üst telin sesi orta telin sesine düşürülerek yapılır. En çok Konya ve çevresinde kullanılır.)‖ *Cura zurna*, zurnanın en küçük boyu. (Tiz bir sesi vardır. Daha çok oyun havalarının seslendirilmesinde kullanılır.) **—2.** *Yörs.* Bir tür küçük atmaca. **—3.** *Yörs.* Ufak tefek, gelişmemiş çocuk.
—ANSİKL. Türk halk müziğinde, özellikle hareketli parçaların seslendirilmesinde bir renk çalgısı olarak kullanılan curanın armut biçimindeki gövdesi, genellikle ardıç, söğüt ya da dut ağacının kütüğünden oyulur, sap ya birlikte çıkarılır ya da sonradan yapıştırılır. Üç ya da dört çift teli vardır. Kiriş ya da kamıştan perdeleri en çok yedi tanedir. Bağlamanın bir oktav tizine akortlanır.
• *Cura bağlama*, bağlama ailesinden çalgılar içinde en çok kullanılanıdır. Sap uzunluğu 44 cm, tekne uzunluğu 32 cm, tekne derinliği 19 cm, göğüs genişliği 18 cm, toplam boyu 76 cm'dir.

CUR'A → CÜR'A.

CURAB, Çad'ın orta kesiminde bölge, Faya-Largeau'nun G.'inde bir kum ergiyle kaplıdır.

CURACI a. Cura çalan kimse.

CURAÇAO, Antiller denizi'nde Hollanda adası (Rüzgâraltı adaları), Venezuela'nın K.'inde; 472 km^2; 190 566 nüf. (1990). Merkezi *Willemstad.* Petrol rafinerisi (brüt petrol Venezuela'dan ithal edilir), mamul petrol ürünleri dışsatımı. Turunçgil ve fosfat işletmeleri. Turizm.

CURATOR a. (lat. sözc.). Rom. tar. Roma devleti hesabına bir yönetim görevi *(curä)* üstlenen memur ve teknisyen.
—ANSİKL. Rom. tar. Curatorun görevleri, ancak Augustus'un hükümdarlığı sıra-

John Cage'ın müziği eşliğinde, Robert Rauschenberg'in dekorları ve Merce Cunningham'ın koregrafisiyle Merce Cunningham Dance Company tarafından sahnelenen *Travelogue*'dan bir enstantane (Paris, Sonbahar festivali, 1977)

Bernand

sında süreklilik kazandı ve Cumhuriyet döneminde iş başındaki magistratusların yaptığı görevlerin büyük bir bölümünü bunlar bölüştü. Curatorlar kurul halinde çalışırlardı ve hepsi senatör düzeyinde magistratuslardı. İmparator tarafından atanıyorlardı, imparator istediği zaman görevlerine son verebiliyordu. Kimi curatorlukları eski praetorlar yürütüyordu: örneğin, yol curatorluğu böyleydi. Roma'dan çıkan yol sayısı kadar curator vardı; her curator, geniş bir yargı yetkisi kullanarak yolların gözetim ve bakımını üstleniyordu. En etkili curatorluklar eski konsüllere veriliyordu: kamu işleri ve kamu yerleri curatorluğu; kutsal yapılar curatorluğu; sukemerleri ve çeşmelerle Roma'nın su gereksiniminin giderilmesiyle ilgilenen su curatorluğu; Tevere ırmağının yatağı, kıyıları ve kent kanalizasyonu curatorluğu; bu sonuncu curatorluk hiyerarşisinin en üst basamağında yer alırdı, çünkü Tevere, kollanması gereken bir tanrıydı, taştığında Romalılar ve onların sağlığı açısından sürekli tehlike oluşturuyordu. Önemli bir sorunu çabucak çözümlemek için kimi geçici curatorluklar da kurulabiliyordu. Örneğin İ.S. II. yy.'dan sonra oluşturulan site curatorlukları, sitenin mali kalkınmasıyla ilgileniyordu; bunların süreklilik kazanması çok yavaş oldu ve özerk belediyelere zarar verdi.

CURATORİUM a. (lat. sözc.). Uluslarar. huk. Lahey Uluslararası hukuk akademisi'nde öğretimi yönetmekle görevli on iki uluslararası hukuk uzmanından oluşan komite. (Curatorium, her yıl temmuz ve ağustos aylarında Lahey'de yapılan derslerin sorumluluğunu üstlenir.)

CURCİ (Carlo Maria), italyan yazar ve vaiz (Napoli 1809 - Careggi, Floransa yakınında, 1891). 1825'te cizvit tarikatına girdi, 1850'de Napoli'de la Civiltà cattolica gazetesini kurdu, daha sonra gazetenin yönetim yeri Roma'ya taşındı. Curci, papaların dünyasal iktidarına karşı çıktı, bu nedenle yapıtlarının birçoğu Papalık tarafından kara listeye alındı.

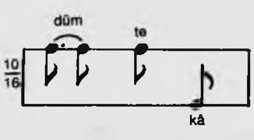
CURCUBĂTA ya da **CURCUBETA,** Romanya'da, Apuseni kütlesinin en yüksek noktası; 1 848 m.

CURCULİONİDAE a. Böcbil. HORTUMLUBÖCEKGİLLER familyasının bilimsel adı.

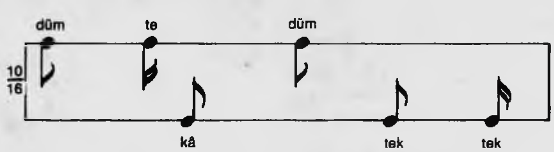
CURCUMA → ZERDEÇAL.

CURCUNA a. (yansıma sözc.). **1.** Gürültü, patırtı, kargaşa: *Hayatın curcunası içinde koşuşturup durmak. Kimsenin ne dediği anlaşılmıyor, bir curcunadır gidiyordu.* **—2.** *Bir yeri curcunaya çevirmek, döndürmek, vermek,* orayı büyük bir gürültü, patırtı, kargaşa içine sokmak. ‖*Curcuna tepmek,* curcuna havasına uyarak oynamak.
—Sey. oy. Ortaoyununda, oyun başlamadan önce curcunabaz*'ların sahneye çıkarak gösteri yaptıkları bölüm.

CURCUNA a. Müz. Türk müziğinde 10 zamanlı 3 vuruşlu küçük usul. Hemen hemen yalnızca şarkıların ölçülmesinde kullanılmıştır. Seyrek olarak, sazsemailerinin dördüncü hanelerinde de rastlanır. Bu usulle bestelenmiş şarkılarda hecelerin dağılımı, genellikle usulün velveleli biçimine uyar. Birçok halk türküsünün usulü de curcunadır.

curcuna usulü

curcuna usulünün velveleli biçimi

Curcuna, İstanbul'da yayımlanan mizah gazetesi (1911). Başyazarı Niyazi Bey olan gazete, haftada iki gün (salı ve cuma) yayımlanırdı. İstanbul Belediye Kütuphanesi'nde dört sayısı vardır.

Curcuna, Mısır'da yayımlanan mizah gazetesi (1906). Jön Türk yayını. "Hafiyeliklere ve gerçek olaylara her zaman parlak bir ayna" olacağı savıyla, düzensiz aralıklarla çıktı.

CURCUNABAZ a. (*curcuna* ve fars. *bāz*, oynayan'dan *curcuna-bāz*). Şenliklerde ya da ortaoyunu başlamadan önce gürültülü, taklitli danslar ve hareketler yaparak izleyenleri eğlendiren soytarılara verilen ad. CURCUNACI da denir.
—ANSİKL. Curcunabazlar, genellikle şenliklerde köçekler ve cin askerleriyle birlikte gösteri yapar, kaba saba oyunları, çengilere öykünerek yaptıkları komik danslar ve yaygaralarıyla izleyenleri güldürürlerdi. Başlarında tepesi sivri külahlar, üstlerinde garip giysiler olur, bazen de çirkin maskeler takarlardı.

Curcunabazlar, ortaoyunu başlamadan önce de sahneye çıkar, ilkin hep bir ağızdan çalgı eşliğinde bir tekerleme söyler, ardından "ala ala hey" diye bağırarak çeşitli taklitler yaparlardı. Böylece hem izleyenleri eğlendirir, hem de dikkatleri sahneye çekmiş olurlardı. Kaynaklardan, XIX. yy.'ın sonlarına değin, ortaoyunundan önce bu tür gösterilerin yapıldığı anlaşılmaktadır.

CURCURA, Cezayir'de sıradağ, uved Summam çöküntüsünün K.'inde, Büyük Kabiliye kütlesi yakınında; en yüksek noktası Lala Hadice: 2 308 m. 50 km uzunluğundaki sıradağ, sarp yamaçlı, kireçtaşlı büyük bir *sierra*'dır; bir ulusal park oluşturur.

CURÇEN DİLİ a. Altay dillerinden tonguzcanın bir kolu. Curçenler XII. yy.'da çin abecesine dayanan bir yazı sistemi kullanmaya başladılar. Nurhatsi, uyguladığı yenilik hareketleri arasında moğol abecesine dayanan bir yazı sistemine de yer verdi (1599).

CURÇENLER, çince **Jucın** ya da **Cuçen** denilen ve bir zamanlar Mançurya'nın K.-D. ormanlarında yaşayan tunguz halk. Akuta adlı güçlü bir önder bu halkı örgütledi (1115-1123). Curçenler Çitan krallığı'nı yıkarak çin tarzı bir devlet kurdular. *Altın hanedan* (çince *Cin*) adını aldılar, Çin'in kuzeyini yavaş yavaş Songlar'dan alarak burada 1234'e kadar egemenlik sürdüler. 1234'te Moğol İmparatorluğu bu krallığı kendi topraklarına kattı.

CURDE a. (ar. *curd,* süvari alayı'ndan *curde*). *Esk.* **1.** Süvari, atlı asker. **—2.** *Curde askeri,* hac kafilesini korumakla görevli asker.

CURE → ÇAMURCUN.

CUREL (François DE), fransız oyun yazarı (Metz 1854 - Paris 1928). Yazarlığa romanla başladı (*l'Été des fruits secs,* 1885); 1892'de Théâtre-Libre'de ilk oyunu oynandı *(l'Envers d'une sainte),* bundan sonra yazdığı güldürü ve dramlarında, yaşadığı dönemin düşünce çatışmalarını ve toplumsal sorunlarını kötümser bir bakışla çizdi (*le Repas du lion,* 1897; *la Nouvelle İdole,* 1899; *la Fille sauvage,* 1902; *la Comédie du genie,* 1921; *Orage mystique,* 1927). [Fr. Akad. 1918.]

CURİA a. (lat. sözc.). Rom. tar. **1.** Romalılar'da tribus'un altbölümü. (Belki de, başlangıçta, bu altbölümlerden her birinin toplantı yeri.) **—2.** Comitia curiatus'ların, daha sonra da senatonun toplandığı yer. **—3.** Senatonun kendisi. **—4.** Roma'ya bağlı ya da onun bağlaşığı olan sitelerde, kent meclislerinin toplandığı yer; bu meclislerin kendisi.
—ANSİKL. Rom. tar. Roma halkının ilk örgütlenmesi, *gens*'lerin, her biri üçer tribustan oluşan otuz curia arasında bölünmesi şeklinde oldu. Curia'nın temeli, büyük olasılıkla toprağa dayanıyor ve bu toprak ilk Roma'nın bir parçasını oluşturuyordu. Curialardan her birinin özel bir adı, kendine özgü bir tapınma biçimi, tapınağı ve toplantı yeri vardı. Curianın başında bir *crio* ya da *magister curiae* bulunuyordu; bu kişi öncelikle dinsel bir önderdi.

Curiaların bir araya gelmeleriyle *comitia curiatus*'lar oluşuyordu.

Her curianın, 100 piyade ("centuria") ve 10 atlı ("decuria") sağlaması gerekiyordu. Bu düzen, gerçekte cumhuriyetin başlarında yer alan "kölelik reformu" ile yıkıldı ("centurialar" bundan böyle birlikçi bir sisteme dayanır oldu).

Bir tapınağın comitia curiatus'lara özgü bir toplantı salonuna dönüştürülmesi Tullus Hostilius'a mal edilmekte ve bu yüzden buraya *Curia Hostilia* denilmekteydi. Bu yapı, daha sonra, senato toplantılarının yapıldığı salon oldu ve "curia" deyimi, bu tür bir salonu belirtmede kullanıldı. En sık rastlanan curia tipi, dikdörtgen biçiminde bir yapıdır, giriş yeri dikdörtgenin küçük kenarlarından birinde bulunur. Öbür üç kenarda, senatörlerin curulis* sandalyeleri konulan kademeli sıralar yer alır. Daha seyrek olmakla birlikte, kare ya da küçük tiyatrolar gibi yarım daire biçiminde olan curialar da vardır. Roma'da, geleneğe göre, üçüncü kral tarafından kurulmuş olan Curia Hostilia, kuzeyde, comitium*'un ortasında bulunuyordu, İ.Ö. 52'de yanınca, Sezar, aynı yerde Curia Julia'yı yaptırdı. Tetrarşi döneminde onarılan, kiliseye dönüştürülen, faşist yönetimce yeniden ilk biçimine sokulan bu yapı, Roma forumunun en iyi korunmuş yapısıdır.

Curia sözcüğü zamanla yalnızca salonu değil, orada oturanları da belirtmeye başladı. Böylece, günlük dilde "senato"nun eşanlamı durumuna gelen sözcük, kökeniyle bütün bağıntısını yitirdi.

En sonunda, Roma'ya bağlı, Roma bağlaşığı ya da Roma tarafından kurulan siteler, kurumlarını *Urbs*'u örnek alarak oluşturunca, "curia" deyiminin anlamı, doğal olarak kent meclislerini ve bunların toplandıkları yerleri de kapsayacak biçimde genişledi.

Sözcük ayrıca senato ile birlikte kent ve dünya (Urbs ve Orbis) hükümetinin de simgesi oldu. Antikçağ'ın sona ermesiyle birlikte, imparatorluğun yerini almak savıyla ortaya çıkan Papalık'ın, merkezi yönetim ve hükümet dairelerinin tümüne "curia" adını vermesinin nedeni budur.

CURİA a. (ital. sözc.). Din. Vatikan'ın ya da katolik piskoposlukların yürütme, yönetim ve yargı organı.

Curia regis, *kral sarayı* anlamında lat. sözcükler, Ortaçağ'da monarşik hükümetin temel organına verilen ad.
• Fransa'da, ilk Capet'ler tarafından karolenj *placita*'ları geleneğine göre toplantıya çağrılmış Büyükler'den (laikler ve din adamları) oluşan geniş bir meclis olan *Curia regis,* XI. yy.'ın ilk yarısından sonra feodal bir görünüm kazandı; yönetimsel, siyasal, yargısal görevlerinde hükümdarlara yardımcı olan vasallara sınırlı bir meclis oldu. Kral, *Curia*'ya çağırmak istediği kişileri seçmekte serbestti ve toplantı tarihini (noel, paskalya, yortular) ve yerini saptayıp onlara bildirirdi. Hükümet işlerinin gittikçe karmaşıklaşması ve krallık adaletinin gelişmesi nedeniyle çok geçmeden kurum bünyesinde bölünmeler baş gösterdi: XIII. yy.'ın ikinci yarısından sonra *Curia regis*'in adli ve mali bölümleri, özerk organlara dönüştü (Parlamento ve Sayıştay) ve Paris'e yerleşti. *Curia regis*'in geri kalan bölümüyse, her gittiği yerde kralı izledi ve XIV. yy.'da *Krallık konseyi* adını aldı.
• İngiltere'de Özel konsey'in kaynağı olan ve kralın güvendiği kişilerden oluşan Küçük meclis ile kralın saray hizmetlerini yerine getirmekle görevli baronlar ve yüksek rütbeli papazlardan oluşan feodal nitelikli, genişletilmiş bir Büyük meclis (→ PARLAMENTO) vardı. Curia'nın merkezi, kralın sarayı *(domus regis)* ve hatta ek gardrop bölümüyle birlikte kralın odasıydı. Özel görevlilerce yönetilen bu kurumlar, bütün

Ortaçağ boyunca büyük bir önem taşıdı. Henry II döneminde ingiliz hukuk sisteminin gelişmesi, Curia'yı bütün krallığı yetki alanına alan normal bir mahkeme durumuna getirdi ve krallığın hızlı ilerlemeleri XIII. yy.'da "Common Law"a (ingiliz töre hukuku) göre yargılama yapan iki özerk mahkemenin (genel mahkemeler ve kral mahkemesi) ortaya çıkmasına yol açtı.

CURİATUS sıf. (lat. sözc.). Rom. tar. **1.** Curialarla ilgili. **—2.** *Comitia curiatus*, Roma halk meclisi.

—ANSİKL. Comitia curiatuslar krallık döneminde ortaya çıkan ilk meclistir. Roma halkı o zamanlar 3 kabileye (Titienses, Ramnes, Luceres) ayrılmıştı. Bunlar orduya ve yönetime yardımcı oluyorlardı. Bu kabileler, birleştiklerinde comitia curiatusları oluşturan 30 curiaya (kabile başına 10 curia) bölünmüşlerdi. Comitiaların en önemli etkinlik alanları dinsel konulardaydı: *lex curiata de imperio*'yu oya sunarak, seçilen kral adayını onaylıyorlardı. Cumhuriyet döneminde comitia curiatuslar varlıklarını sürdürdüler, ama bir süre sonra etkin rollerini yitirdiler ve 30 curiayı 30 liktor temsil etmeye başladı. Büyük pontifex'in başkanlığında, ama *imperium* yetkisi taşıyan yargıçlar (konsül, praetor) yararına yine *lex curiata de imperio*'yu oyluyorlardı; en önemli papazların (özellikle büyük flamenler) mesleğe girişini düzenliyor, vasiyet ve evlat edinme kayıtlarını tutuyorlardı.

CURİATUS, albalı üç savaşçının adı. Horatius'lara karşı efsanevi bir savaşın mutsuz kahramanları. Hint mitolojisindeki üçüz iblise benzetilmişlerdir.

CURİCÓ, Şili'nin orta kesiminde kent, *Curicó ili*'nin merkezi, Santiago'nun G.'inde; 41 300 nüf. Kent, 1928 yılındaki depremde yerle bir olmuştu.

CURİE (Pierre), fransız fizikçi (Paris 1859 - *ay. y.* 1906). Çok genç yaşta, kardeşi PAUL JACQUES (1855-1941) ile birlikte bilimsel araştırmalara girişti; Paris fen fakültesi'nde araştırmacı yardımcısı oldu. İlk çalışması, Desains ile birlikte yürüttüğü kızılaltı ışınımlar üzerine bir incelemeydi. Daha sonra kardeşiyle kristaller üzerine araştırmalar yaptı; 1880'de, birlikte piezoelektrikliği buldular. 1882'de Pierre Curie, École de physique et chimie'ye araştırma yönetmeni olarak atandı. 1895'te *Propriétés magnétiques des corps à diverses températures* (Cisimlerin çeşitli sıcaklıklarda manyetik özellikleri) adlı bir tezle doktora verdi; diyamanyetikliğin sıcaklıktan bağımsız olduğunu, paramanyetikliğin mutlak sıcaklıkla ters orantılı olduğunu, belli bir sıcaklık üzerinde *(Curie* noktası)* ferromanyetikliğin paramanyetikliğe dönüştüğünü belirledi. Aynı yıl Marie Skłodowska ile evlendi ve tüm araştırmalarını onunla birlikte yürütmeye başladı. Daha sonra École de physique et chimie'ye profesör olarak atandı; 1904'te Sorbonne genel fizik kürsüsüne verildi; 1905'te Bilimler akademisi'ne alındı. Kristallerin özellikleri üzerine yaptığı inceleme onu, fiziksel olaylardaki genel bakışım üzerine düşünmeye yöneltti ve 1894'te "bakışım ilkesi"ni açıkladı: nedenlerin bakışım öğeleri, ortaya çıkan sonuçlarda da görülmelidir; bu ilke, çeşitli olayların olabilirliğinin ya da olmazlığının öngörülmesini sağladı. Curie, H. Becquerel'in radyoaktifliği bulmasından sonra, karısıyla birlikte kendini bu olayı incelemeye adadı. Pehblend'in kimi katışkılarının yaydığı ışıma yeğinliği dikkatlerini çekti ve 1898'de polonyumu, sonra radyumu, zor koşullar altında yalıttılar. Çeşitli aletlerin icadını da Pierre Curie'ye borçluyuz: koruma halkalı yoğuşturucu elektrometre, havalı sönümleyiciyle donatılmış dönemsiz bir terazi. 1903'te karısı ve H. Becquerel ile birlikte Nobel fizik ödülü'nü aldı. Bir kamyonun altında kalarak öldü.

CURİE (Marie), kızlık soyadı **Skłodowska,** Polonya kökenli fransız kadın fizikçi (Varşova 1867 - Sancellemoz, Sallanches yakını, 1934). Öğrenimini Sorbonne'da sürdürmek için 1892'de Paris'e gitti. Pierre Curie ile evlendi (1895); tez konusu olarak H. Becquerel'in yeni bulduğu *Uranyum ışınlarının incelenmesi*'ni (burada sözkonusu olan radyoaktifliktir) seçti ve fen bilimleri doktoru oldu. Pierre Curie'nin ölümünden sonra, Sorbonne'daki kürsüsü kapatılmadı ve Marie Curie buraya atandı; bir kadına böyle bir görev ilk kez veriliyordu. Kocasıyla birlikte yaptığı çalışmaların dışında, alman Schmidt ile aynı tarihte toryumun radyoaktifliğini buldu. Debierne ile birlikte radyumu metal halde yalıttı. İnstitut du radium'u kurdu. Birinci Dünya savaşı sırasında orduda radyoloji servislerini örgütledi. 1903 Nobel fizik (ortak) ve 1911 kimya ödülü.

Henri Manuel

Marie Curie (laboratuvarında)

CURİE a. (öz. a. *P.* ve *M. Curie*'den). Eski nükleer etkinlik ölçüsü birimi (simge Ci); $3{,}7\cdot10^{10}$ becquerele eşdeğerdir. (Etkinliği 1 Ci olan radyumun kütlesi 1 g'a çok yakındır.)

Curie noktası ya da **sıcaklığı.** Manyet. Kimi manyetik gereçlerin farklı iki manyetik özelliği için sınır oluşturan sıcaklık; bir gereç bu sıcaklığın altında ferromanyetik ya da ferrimanyetik, üstünde ise paramanyetiktir. Ferrimanyetiklik sözkonusu olduğunda Néel noktası da denir.

Curie tedavisi → KÜRİTERAPİ.

CURİENİT a. (fr. *curienite;* öz. a. H. *Curien*'den). Miner. Hidratlı kurşun ve uranyum vanadat; ortorombik sistemde yer alır.

CURİEPUNCTURE → KÜRİPUNKTUR.

CURİO a. (lat. sözc.). Rom. tar. Siyasal ve dinsel işlerle görevli curia şefi. (Curia'nın içinden seçilirdi, din işlerinde bir *flamen curialis* kendisine yardımcı olurdu. 30 curio, halk tarafından seçilen bir *curio maximus*'un başkanlığında bir kurul oluşturudu.)

CURİO → SCRİBONİUS CURİO.

CURİT a. (fr. *curite;* öz. a. *Curie*'den). Miner. Hidratlı doğal uranyum ve kurşun oksit; küçük kırmızı iğneler biçiminde görülür.

CURİTİBA, Brezilya'da kent, Paraná eyaletinin merkezi, Atlas okyanusu yakınındaki bir platoda, 900 m yükseltide; 1. 390 967 nüf. (1989). Ağaç işi. Tekstil ve çimento sanayileri. Elektrikli gereçler. Petrol rafinerisi.

CURİUM a. (öz. a. *Curie*'den). Anorg. kim. Atom numarası 96 olan uranyum ötesi element (simgesi Cm). 1945'te Seaborg, plutonyum 239'u helyum çekirdekleriyle bombardıman ederek elde etti. (Birçok izotopu bilinmektedir.)

CURİUS DENTATUS (Manius), romalı konsül (öl. İ.Ö. 270). Üç kez konsül oldu; Samnitler'i, Brutiates, Lucania, Sabini halklarını ve Benevento savaşı'nda (İ.Ö. 275) Pyrrhos'u yendiği için Roma'da iki kez zafer töreniyle karşılandı. Apenninler'de Samnitler'in direnişini kırdıktan sonra sömürgeler kurdu ve böylece Adriyatik kıyıları üzerinde Roma egemenliğini kurdu. Curius Dentatus, sade yaşamı ve tokgözlülüğüyle ün yapmıştır.

CURL a. (büklüm, sarmal anlamında ing. sözc.). Mat. çözlm. DÖNERGE'nin eşanlamlısı.

CURLİNG a. (ing. sözc.). Cilalı taştan, ağır bir kaydırağı buz üzerinde kaydırarak oynanan bir kış sporu oyunu. (Karşılaşmalar, her biri iki taş kullanan dörder oyuncudan kurulu iki takım arasında yapılır.)

P. Koch-Rapho

takım arkadaşlarından birinin attığı kaydırağın ilerlemesini kolaylaştırmak için buzun üstünü süpüren curling oyuncuları

Curling ülseri, (ingiliz cerrahı *Thomas Blizard Curling*'in [1811-1883] adından), ağır bir şekilde yanmış kişilerde görülen mide ya da onikiparmak bağırsağı ülseri.

CURNAL ya da **JURNAL** a. (fr. *journal*). **1.** Abdülhamit II döneminde padişaha karşı olduğu ileri sürülen çalışmalar hakkında Saray'a verilen gizli rapor. (Bk. *ansikl.* böl.). **—2.** *Bir kimseyi curnal etmek*, onun hakkında yetkili makamlara gizli rapor vermek.

—ANSİKL. Abdülhamit II döneminde, curnal (bürokraside memurların amirlerine verdikleri günlük raporlar) sözcüğü, başkaları hakkında verilen gizli raporlar anlamını kazandı. Saray'da "serhafiye" adı altında, resmi bir makam ve Saray'a bağlı hafiyeler olmakla birlikte, curnalcı kadroları temelde geniş bir gönüllüler ordusu oluşturuyordu. Saray tarafından özendirilmesi, curnalcılığın bir toplumsal hastalık olarak yayılmasına yol açtı. Bir süre sonra Saray'a, değerlendiremeyeceği kadar çok curnal yağmaya başladı. Bu işi kazançlı bir meslek haline getirenler yanında, başkalarına zarar vermekten çok kendi sadakatini kanıtlamak amacıyla curnal yazanlara da rastlanıyordu. Abdülhamit II, Saray'ı ve devlet yönetimini ilgilendiren curnalları bizzat incelerdi. İkinci meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra, İttihat ve Terakki curnal evrakını incelemek üzere bir komisyon oluşturdu. Aralarında İttihat ve Terakki yandaşları da bulunan önemli kişilerin curnal yazdıkları saptanınca curnal evrakı yakıldı.

CURNALCI a. **1.** Abdülhamit II döneminde (1876-1909), padişaha yaranmak ya da birine kötülük etmek için Saray'a yazılı ihbarda bulunan kişilere verilen ad. **—2.** Geniş anlamda muhbir.

Neurdein

Pierre Curie (Sorbonne'da ders verirken)

CURNALCILIK ya da **JURNALCILIK** a. Curnalcının yaptığı iş.

CURNATA a. Bıldırcın akını.

CUROPALATES a. (saray mareşali anlamında lat. sözc.). Bizans'ta saray muhafız komutanı. (İustinianos hanedanı döneminde, bir caesarın yokluğunda imparatorluktaki yüksek görevlerin en büyüğüydü. Curopalates daha sonra prensin güvenliğinden sorumlu duruma geldi. En sonunda bu görev onursal bir unvana indirgendi.)

CURRACH ya da **CURRAGH** a. (ing. sözc.). Coracle ile aynı tipte tekne. (Coracle'dan farkı, deniz için tasarlandığı izlenimini vermesi ve ağaçtan bir posta içermesidir. Bununla birlikte coracle ile *curragh* hâlâ karıştırılmakta, iki terim sık sık birbiri yerine kullanılmaktadır.)

CURRAGH, İrlanda'da daha İ.S. I. yy.'da yerleşime açıldığı sanılan, bir askeri karargâhın bulunduğu, Cill Dara kontluğunun geleneksel adı.

CURRAN (John Philpot), irlandalı avukat ve siyaset adamı (Newmarket, İrlanda, 1750 - Brompton 1817). İrlanda Avam kamarası'na seçildi (1783), Whig partisi'nin en etkili önderlerinden biri durumuna geldi, katoliklere özgürlük tanınmasını savundu, Birlik'e şiddetle karşı çıktı. Siyasal suçluları savunmakla, özellikle United İrishmen'in davası sırasında ve 1803 ayaklanması'ndan sonra büyük ün kazandı.

currency principle, banknot arzının, bir bankanın ya da emisyon bankalarının serbest iradesine bırakılmayıp, bunların madeni para ankesleri miktarına göre ayarlanması gerektiğini, kâğıt para enflasyonunun ve bundan doğan değer aşınmalarının ancak böyle önlenebileceğini belirten ilke. Banknot tedavülünün, altın ve gümüşe dayalı bir para sistemi içinde düzenlenmesinin karşıtı, *banking principle* kuramıdır.

CURRİCULUM VİTAE → ÖZGEÇMİŞ.

CURRİE (*sir* Arthur William), kanadalı general (Napperton, Ontario, 1875 - Montréal 1933). 1914'te Fransa cephesindeki 1. Kanada tümeni'nin komutanıydı, 1917' de Kanada kolordusu'nun başına getirildi ve Vimy çarpışması sırasında yararlılık gösterdi. 1920'de, Montréal'deki McGill üniversitesi'nin rektörlüğüne atandı.

Edward S. Curtis
At Nootka (1915)
Philadelphia Museum of Art

Philadelphia Museum of Art

CURRİER (Ruth), kızlık adı Ruth **Miller,** amerikalı kadın dansçı ve koregraf (Ashland, Ohio, 1926). Doris Humphrey ve José Limón ile modern dance çalıştı. 1949'da José Limón topluluğu'na girdi. Özellikle D. Humphrey'in (*Night Spell,* 1950; *Ritmo Jondo,* 1951) ve J. Limón'un yapıtlarının (*There is a Time,* 1956; *Missa brevis,* 1958) prömiyerinde başrol oynadı. 1952-1958 arasında asistanlığını yaptığı D. Humphrey'in ölümüyle yarım kalan *Brandenburg Concerto no 4* adlı yapıtı tamamladı (1959). 1953'ten başlayarak José Limón Dance Company'de sanat yönetmenliğini yaptı. Kendi topluluğu için düzenlediği baleler arasında *The Antagonists* (1953) önemlidir. José Limón 1972'de ölünce topluluğun yönetimini devraldı, repertuvara kendi yapıtlarını ekledi (*Phantasmagoria,* 1975). José Limón'un okulunda, Juilliard Scholl of Music'te, New York'ta, Bennington koleji'nde (Bennington, Vermont) ve Ohio'daki Columbus üniversitesi'nde ders verdi.

CURSUS HONORUM, (*terfi sırası* anlamında lat. deyim). Roma'da devlet memurluğunda izlenmesi gereken sırayı ve yüksek görevlere atanmak için istenen koşulları belirtir. Yüksek devlet görevleri arasında, en eski ve en etkili olanların diğerlerine göre üstün sayılmasıyla kısa sürede ve kendiliğinden bir değer ve onur hiyerarşisi oluştu; en eski ve en etkin görevler ötekilerden üstün sayıldı. Mesleğe en alt düzeylerden başlayıp en parlak kademelere ulaşma geleneği doğdu. Ancak İ.Ö. III. yy. sonlarına kadar, yüksek görevlere çeşitli entrikalar çevirerek gelmek de olanaklıydı (Scipio Africanus bu yolla 24 yaşında konsül seçilmişti). Bu dönemde İ.Ö. 342'den beri, yalnızca yüksek görevlerin tek kişide toplanması ve bunların 10 yıldan önce yenilenmesi *(iteratio)* yasaktı. İ.Ö. II. yy.'ın başlarında hiç kuşkusuz terfi sırasını düzene koymak için çeşitli önlemler alınmıştı. Bu önlemler İ.Ö. 180'de, *cursus honorum*'u yüzyıl boyunca belirleyecek *lex Villia annalis* yasası ile sonuçlandı: 1. Mesleğe girmek için en az 28 yaşında olmak, yani 17 yaşını doldurduktan sonra, 10 yıllık askerlik hizmetini bitirmiş bulunmak gerekir; 2. Curulis'te yüksek görev hiyerarşisi ve sıralanışı şöyledir: quaestorluk, praetorluk ve konsüllük. Aedilis sayısı praetor sayısından az olduğundan zorunlu bir görev aşaması olmayan aedilitas curulis aedilisliği, quaestorluk ile praetorluk arasında yer almakta, *Cursus*'un dışında kalan censorluk* görevi yalnızca eski konsüllere verilmektedir; olağanüstü bir görev olan diktatörlük* de yine konsüller için sözkonusudur; 3. Birbirini izleyen iki yüksek görev arasında *biennium* adı verilen 2 yıllık bir yasal ara bulunması gerekir. Böylece 28 yaşında quaestor olan bir kişi, 31'inde aedilis, 34'ünde praetor, 37'sinde konsül olabilir. Görev aşamalarındaki süre uzatmalar (propraetorluk, prokonsüllük) *curcus honorum*'da dikkate alınmamaktadır.

Hiç kuşkusuz *lex Villia* yalnızca curulis'e hak kazanan yüksek memurları ilgilendiriyordu. Ancak pleb aedilisliği de curulis aedilisliği gibi aynı biçimde düzenlendi; tribunusluğun yeriyse belirsiz kaldı; kimi zaman son iki aedilislikle aynı sırada, kimi zaman quaestorluk ve aedilislik arasında yer aldı.

Tüm bu düzenlemeler, Senato'ya, görevleri sıkı sıkıya denetleme ve halkın sevdiği kişilerin doğrudan en yüksek görevlere gelmesini engelleme olanağı verdi. Ancak halk meclisleri, gereğinde bu kuralları kaldırma yetkisine sahipti; nitekim Scipio Aemilianus İ.Ö. 147'de bu yolla praetorluk ve aedilislik yapmadan konsül oldu; 134'te de, her türlü *iteratio*'yu yasaklayan 151 tarihli yasaya karşın yeniden konsül seçildi. *Cursus* kuralları II. yy.'ın sonlarında Marius tarafından, sonra da I. yy.'da, düzenli biçimde çiğnenmeye başlandı.

Sulla, *lex Villia*'yı *lex Cornelia de magistratibus* ile değiştirdi. Bu yeni yasa, quaestor seçilme yaşını 29'a çıkardı ve praetor olabilmek için de bu yaşın üstünden 10 yıl geçmesi zorunluluğunu getirdi. Böylece 40 yaşından önce praetor, 43'ünden önce konsül olabilme olanağı ortadan kalktı (buna karşılık 10 yıllık aradan sonra yeniden konsül seçilebilmek olanaklı kılındı). Sulla'nın görevi bırakmasından Augustus'un zaferine dek uzanan çalkantılı dönemin ardından, Augustus, eski gelenekleri onarmak görüntüsü altında kurduğu yeni sisteme uygun olarak, her şeyi yeniden düzenlemek zorunda kaldı. *Cursus honorum* da yeniden düzenlendi: İlk basamak 17 yaşında sivil vigintivirlik ya da 18'inde askeri tribunusluk oldu. Sonra 25 yaşında quaestorluk, 27'sinde aedilislik ya da tribunusluk, 30'unda praetorluk, son olarak da 33 yaşında konsüllük geldi. Tamamlanmış her yüksek görev, senato albümüne kaydolma ve sorumlu görevlere (kayyımlık, valilik) getirilme olanağı verdi. Kişiler önceki yüksek görevleri *(allectio)* yerine getirmeden, imparator tarafından tribunus ya da praetor seçilebiliyordu.

Geç İmparatorluk döneminde bu ayrımlar artık önem taşımaz oldu ve *cursus honorum* saygınlığını yitirdi.

CURSUS PUBLİCUS, Antikçağ'da hızlı ama düzenli olmayan bir posta ve haber iletim hizmetini belirten latince deyim. Augustus'un getirdiği bu hizmet, askerler tarafından gözetim altında tutulan yollara belli aralıklarla yerleştirilmiş arabalarla gerçekleştirilirdi. Tüm yol boyunca yiyecek ve barınak da dahil olmak üzere bu hizmetten yararlanabilmek için imparatordan bir belge almış olmak gerekirdi.

CURTEA DE ARGEŞ, Romanya'da kent, Transilvanya Alpleri'nin güney eteğinde, Bükreş'in K.-B.'sında; 18 000 nüf. XIII. yy.'da Eflâk prenslerinin merkezi olan kentte, Bizans geleneğine bağlanan birçok anıt vardır. XIV. yy.'dan kalma prenslik kilisesi (duvar resimleri), XVI. yy.'dan kalma, büyük ölçüde onarım görmüş özgün piskoposluk kilisesi (dış duvarların ve küçük kubbelerin oymalı dış bezemesi, resimler).

CURTİS (George William), amerikalı yazar (Providence, Rhode İsland, 1824 -New Brighton, Staten İsland, New York, 1892). Bir süre, ünlü kölelik aleyhtarı Brook Farm ile birlikte çalıştı, gazeteci ve yayımcı olarak ün yaptı, bir roman (*Trumps,* 1861), kronikler ve gezi anıları yayımladı.

CURTİS (Edward Sheriff), amerikalı antropolog ve fotoğrafçı (Whitewater, Wisconsin, 1868 - Los Angeles 1952). Yaşamının 30 yılı aşkın bir süresini (1896'dan 1930'a kadar) giderek yok olan 80 Kuzey Amerika (Mississippi'den Yeni Meksika'ya kadar) yerli kabilesinin yaşayış ve törelerine ilişkin bazı özelliklerini unutulmaktan kurtarmaya adadı. Bu amaçla 40 000'den fazla fotoğraf çekti; 10 000 dinsel tören şarkısı ve betimlemesi derledi. Klişelerinin büyük bir bölümü, 1906'da yayımlamaya başladığı ve 1970'te tıpkıbasımı yapılan *The North American İndians* (Kuzey Amerika yerlileri) adlı 24 ciltlik dev yapıtında toplanmıştır. Curtis, ayrıca, Klondike'de başlayan altına hücumun (1897) ve 1890'da resmi fotoğrafçısı olduğu *Harriman Alaska Expedition*'un fotoğraflarını çekti.

CURTİSS (Glenn), amerikalı mühendis ve havacı (Hammondsport, New York, 1878 - Buffalo, New York, 1930). Önce motosikletler, daha sonra da balonlar ve uçaklar için motorlar yaptı. 1907'de Graham Bell'in desteğiyle bir uçak yapım şirketi kurdu. 1911'den sonra ilk deniz uçaklarını yaptı.

CURTİUS (Ernst), alman arkeolog (Lübeck 1814 - Berlin 1896). Sonradan imparator olan Friedrich III'ün özel öğretmenliğini, Berlin Eskiçağ yapıtları müzesi'nin yöneticiliğini yaptı. Olympia'daki alman kazılarını başlattı. Başlıca yapıtı bir *Yunanistan tarihi*'dir (1857-1867).

CURTİUS (Georg), alman dilbilimci (Lübeck 1820 - Hermsdorf, Warmbrunn yakınında, 1885). Ernst Curtius'un kardeşi. 1845'ten başlayarak, karşılaştırmalı dilbilgisi yöntemlerini klasik dillere (latince ve yunanca) ilk kez uyguladı. 1902'ye değin 23 baskı yapan, *Griechische Schulgrammatik* (Yunanca okul dilbilgisi) [1852] ile *Grundzüge der griechischen Etymologie* (Yunan dili etimolojisinin ilkeleri) [1858] adlı yapıtların yazarıdır. Parlak bir üniversite kariyeri yaptı (Berlin, Prag, Kiel, Leipzig), alman dilbilimcilerinin en etkili isimlerinden biri oldu. Yeni dilbilgici akıma şiddetle karşı çıktı. Bu okulun önderlerinden olan K. Brugmann daha önce Curtius'un en parlak öğrencilerinden biriydi.

CURTİUS (Ludwig), alman arkeolog (Augsburg 1874 - Roma 1954). Roma'daki Alman arkeoloji enstitüsü'nün müdürlüğünü yaptı (1928-1938). Burada *Römische Mitteilungen*'leri yeniden düzenledi, özellikle ikonografiyle (*İkonographische Beitrage, Zeus und Hermes* [İkonografiye katkı, Zeus ve Hermes], 1930) ve resimle (*Die Wandmalerei Pompejis* [Pompei duvar resimleri], 1929) ilgilendi.

CURTİUS (Julius), alman siyaset adamı (Duisburg 1877 - Heidelberg 1948). 1920'de halkçı milletvekili oldu, 1924'te Dawes planının kabul ettirilmesine katkıda bulundu, iktisat bakanı (1926-1929), sonra dışişleri bakanı (1929-1931) oldu. Stresemann'ın dostuydu, özellikle savunduğu Young planı konusunda Dr. Schacth ile anlaşmazlığa düştü. Önce Avusturya, sonra Fransa ile gümrük birliği tasarılarının başarısızlığa uğramasından sonra bakanlıktan ayrıldı (1931).

CURTİUS (Ernst Robert), alman eleştirmen (Thann, Alsace, 1886 - Roma 1956). Barrès, Balzac, Proust üzerine çalışmalarının dışında *Literatur und Lateinisches Mittelalter* (Avrupa edebiyatı ve Ortaçağ latinliği) [1948] adlı bir deneme yazdı. Bu kitapta temabilimi, Ortaçağ yaratıcılığının düzenleyicisi ve sonraki edebiyatların potası niteliğindeki *topos*'ların bir sistematiğine dönüşür. Böylece de tarih, kültürel değişmezlere varmış olur.

Curtius gölü, Forum'un kutsal yerlerinden biri. Bir efsaneye göre, İ.Ö. IV. yy.'da, Forum toprağında büyük bir çukur açılır, rahipler, bir yurttaş gönüllü olarak bu çukura kendini atmadıkça çukurun kapanmayacağını söylerler, bunun üzerine romalı şövalye *Marcus Curtius* kendini feda eder. Bu yerde İ.Ö. IV. yy.'dan kalma kutsal bir kuyu bulundu.

CURTİZ (Mihály KERTÉSZ, **Michael** —denir), macar kökenli amerikalı sinema yönetmeni (Budapeşte 1888 - Hollywood 1962). Sinemacılığa Macaristan'da başladı, 1919-1926 arasında Avusturya ve Almanya'da birçok film çevirdi ve ABD'ye yerleşti. Yaşadığı dönemin en verimli yönetmenlerinden biriydi. Her türde film çevirdi (deniz serüvenleri, western'ler, korku filmi, müzikal göldürü, vb.). En iyi filmlerinden bazıları şunlardır: *Kaptan Blood* (Captain Blood, 1935), *Hafif süvari alayının hücumu* (The Charge of the Light Brigade, 1936), *Kirli yüzlü melekler* (Angels with Dirty Faces, 1938), *Kazablanka* (Casablanca, 1943), *Ömre bedel kadın* (Mildred Pierce, 1945).

CURULİS sıf. (lat. sözc.). Esk. Rom. **1.** Ancak yüksek magistratuslar'ın ve özellikle konsül, praetor ve diktatörlerle liktor ve fascis bulundurma yetkisini taşıyan kişilerin kullanabildikleri düz fildişinden, arkalıksız ve çapraz ayaklı sandalyeler için kullanılırdı. **—2.** Bu ayrıcalığı sağlayan görevlerle bu görevlerde bulunanlar için söylenirdi.

CURWOOD (James Oliver), amerikalı romancı (Owosso, Michigan, 1878 - *ay. y.* 1927). Hepsi çok tutulmuş romanlarında (*The Courage of Captain Plum*, 1908; *Kazan the wolfdog*, 1914; *Nomads of the North*, 1919; *The Valley of Silent Man*, 1920; *The Black hunter*, 1926), "Tanrı'nın ülkesi" ile özdeşleştirdiği Büyük Kuzey'i ve Jack London tarzı ilkel bir yaşam kavgasını anlatır.

CURZOLA → KORČULA.

Curzon hattı, aralık 1919'da ingiliz dışişleri bakanı lord Curzon'un isteği üzerine, Müttefik büyükelçileri konferansı'nın, Polonya'nın doğu sınırı olarak önerdiği hat. (Curzon hattı, Suwałki, Grodno, Brześć Litewski [Brest] ve Bug ırmağının ortası ile Przemyśl'in D.'sundan geçiyordu.) Beyaz Rusya'yı Polonya ile SSCB arasında bölen bu hat daha önce görüşü alınmamış olan SSCB tarafından kabul edilmedi. Versailles antlaşması'nın 87. maddesinde, Polonya sınırlarının Müttefikler tarafından daha sonra saptanacağı belirtilmişti. Moskova ve Varşova hükümetleri arasında ortaya çıkan ciddi anlaşmazlıklardan sonra, Curzon hattının Polonya'nın doğu sınırı olması konusunda bu ülkeye güvence verildi. Ancak, 1920 Sovyet-Polonya savaşı sonunda, 1921 Riga antlaşması'yla, Polonya, Curzon hattının 150-200 km D.'sunda yer alan bir doğu sınırı elde etti. Curzon hattı, İkinci Dünya savaşı sırasında Polonya, İngiltere ve SSCB arasında yapılan görüşmelerde önemli bir rol oynadı. Polonya'nın 1945'te saptanan doğu sınırı, aşağı yukarı Curzon hattıyla çakışır.

CURZON OF KEDLESTON (George Nathaniel, 1. *—markisi*), ingiliz siyaset adamı ve yönetici (Kedleston Hall, Derby, 1859-Londra 1925). 1886'da Muhafazakâr parti'den milletvekili seçildi, 1898'de Hindistan'a kral naibi olarak atandı, orada reformlar yaptı, iktisadi gelişmeler sağladı. Hindistan sınırlarının korunmasıyla da ilgilendi ve 1904'te Tibet'e bir sefer düzenledi. Ama otokratça davranışları ülke seçkinleri arasında hoşnutsuzluk yarattı, bu yüzden başkomutan lord Kitchener ile araları açılınca istifa etmek zorunda kaldı (1905). 1915'te Asquith'in koalisyon hükümetine girdi, 1916'da da Lloyd George' un savaş kabinesinde yer aldı. 1919'dan 1924'e kadar dışişlerinden sorumlu devlet bakanı olarak barış görüşmelerinde önemli rol oynadı ve 1923 antlaşması'nın başlıca mimarı oldu.

CUS a. (beraberlik, iki anlamında ing. *deuce*'den). Teniste, 40'tan sonra iki oyuncu ya da ekip berabere kaldığı zaman kullanılır.

CUSAE. Esk. coğ. Eski Mısır'daki bir kentin adının latince biçimi, Yukarı Mısır'ın 14. nomosunun başkenti; Cusae'de tanrıça Hathor'a tapılırdı (bugün el-Kusiye).

CUSCATLAN, Salvador'un orta kesiminde yönetim bölgesi; 756 km^2; 222 389 nüf. Merkezi *Cojutepeque*.

CUSHİNG (Caleb), amerikalı siyaset adamı (Salisbury, Massachusetts 1800-Newburyport, Massachusetts, 1879). 1825'te, doğduğu yerin Eyalet meclisi'ne, 1826'da da Senato'suna seçildi. 1835'te Kongre'ye girdi, önce demokratlar, sonra liberaller arasında yer aldı. 1844'te ABD ile Çin arasındaki ilk ticaret anlaşmasını imzaladı. 1847'de Meksika savaşı'na katıldı, 1853'te attorney general oldu. 1872'de *Alabama* sorunu sırasında Cenevre'de kaldı. Madrid büyükelçiliği yaptı (1874-1877).

CUSHİNG (Frank Hamilton), amerikalı antropolog (North East, Pennsylvania, 1857-Washington 1900). Yeni Meksika'daki Pueblolar ülkesine yapılan birçok bilimsel araştırma seferine katıldı ve Peabody Museum (Cambridge) için tarihöncesine ait eşya koleksiyonları topladı.

CUSHİNG (Harvey Williams), amerikalı sinir cerrahı (Cleveland 1869-New Haven 1939). Harvard Üniversitesi'nde cerrahi, Yale Üniversitesi'nde nöroloji profesörlüğü yaptı. Yeni kurulmakta olan sinir cerrahisinin gelişmesinde birinci planda bir rol oynadı. En önemli çalışmaları kafaiçi urları, özellikle de akustik nörinomları (1917) ve menenjiyomlar (1938) ile ilgilidir. Kafaiçi urlarının bir sınıflandırmasını yaptı (1932). Hipofizin bazofil adenomları sendromunu da o tanımladı (1932). Bu sendrom onun adını taşır.

Cushing hastalığı ya da **sendromu,** 1932'de H. W. *Cushing* tarafından tanımlanan hastalık. Hipofizde bazofil bir adenom ve böbreküstü bezlerinde büyüme vardır. Gençlerde (30-45 yaşlarda) ve özellikle kadınlarda görülen bir hastalıktır. Belirtileri şöyledir: yüzde ve gövdede şişmanlık, bunun tersine bacaklarda erime; şekere dayanıklıkta azalma (diyabet tehlikesi); kalçalarda ve karın çeperinde kırmızımtırak çatlaklar; yüzde kıllanma; kemiklerde gevşeklik; âdet düzensizlikleri ve cinsel bozukluklar; tansiyon yüksekliği.

Biyolojik olarak, idrarda 17 ketosteroitlerin ve 17-OH'lerin arttığı, kanda kortizonun yükseldiği görülür. ACTH'nin radyoimmünolojik dozajı, uyarma ya da frenleme deneyleri Cushing sendromunun hipofiz ve böbreküstü bezi kökenli olduğunu gösterir ve gerekli tedavi ona göre yapılır.

Hastalık kendi haline bırakıldığında, ölümle sonuçlanır. Hipofizde ur varsa, kafaiçi tansiyonunun yükselmesiyle birlikte körlük ortaya çıkabilir. Ağır şekilleri ameliyatı gerektirir: hipofizdeki urun ya da her iki böbreküstü bezinin çıkarılması. O zaman hastaya Addison hastalığına tutulmuş biri gibi ikame tedavisi uygulanmalıdır. İlaç tedavisi bazen böbreküstü bezinin çıkarılması yerine geçebilir. Hastalık hafif ve önemsizse hipofize yapılan ışın tedavisi yararlı olabilir.

Cushing ülseri, stresten ileri gelen mide ya da onikiparmakbağırsağı ülseri.

CUSPİDARİİDAE a. (lat. *cuspis, -idis*, uç'tan). Bükülebilen ve dar uzun ayaklı ikiçenetli yumuşakçaları içeren familya. (Eşitsiz sifonludur ve kabuğu *Mya*'larınkine çok benzer. Familyanın başlıca cinsi, türleri bütün denizlerde, özellikle de derin sularda yaşayan *Cuspidaria*'dır. Üst Kretase dönemi tabakalarından başlayarak fosillerine rastlanır.)

CUSTER (George Armstrong), amerikalı kuzeyli general (New Rumley, Ohio, 1839-Hardin yakınında, Montana, 1876). West Point'i bitirdi, Amerikan iç savaşı'nda kendini gösterdi. Generalliğe yükseldikten sonra, Siouxlar'a karşı bir harekâtta, kuşatıldı ve yüzlerce adamıyla öldürüldü. Sinemada bir western kahramanı olarak canlandırıldı.

CUSTİNE (Adam Philippe, *—kontu*), fransız general (Metz 1740-Paris 1793). 1780'den 1782'ye kadar Rochambeau ile birlikte Amerika'da görev yaptı, parlak başarısından ötürü tuğgeneralliğe ve Toulon valiliğine atandı. 1789'da États-Généraux'da soyluların milletvekili olmasına karşın, yeni fikirlere eğilim gösterdi. Alsace'a gönderildi ve 1792'de Landau'yu savundu. Aynı yıl, Vosges ordu komutanı olarak Speyer'i, Worms'u, Mainz'i ve Frankfurt'u işgal etti, ama Bingen yenilgisinden sonra geri çekilmek zorunda kaldı. Kuzey ordusu başkomutanlığına getirildi (13 mayıs 1793). Devrim mahkemesi tarafından Mainz'i terk etmekle suçlanarak yargılanmak üzere geri çağrıldı. Ölüm cezasına çarptırıldı, 28 ağustosta giyotinle idam edildi.

CUSTOS a. (bekçi anlamında lat. sözc.). Rom. tar. Roma'da, magistratusların seçi-

cuterebra

Georges Cuvier
Ponce Camus'nün
bir tablosundan ayrıntı
Saliès müzesi, Bagnères-de-Bigorre

François de Cuvilliés
Hükümdarlık tiyatrosu
Münih (1751-1755)

minde, kurallara uygunluğu gözetmekle görevli, ikinci derecede memur.

CUSTOZA ya da **CUSTOZZA,** İtalya'da köy, Veneto'da, Verona'nın 20 km G.-B.'sında. 1848 ve 1866'da bu köyün yakınında yapılan iki savaşta, Avusturyalılar İtalyanlar'ı bozguna uğrattı.

• *25 temmuz 1848 savaşı.* 24 temmuzda Staffalo'da Radetzky'yi yenen Sardinyalı Carlo Alberto, 25 temmuzda 20 000 kişilik ordusuyla 55 000 Avusturyalı ile çarpıştı; Avusturyalılar, onu Villafranca üzerine çekilmeye zorladılar.

• *24 haziran 1866 savaşı.* Cialdini komutasındaki italyan ordusunun, Po nehrinin kabarması üzerine duraklamasından yararlanan (→ AVUSTURYA-PRUSYA savaşı) arşidük Albrecht, 23 haziranda kralın komutasındaki italyan ordusunun üzerine yürüdü; bu ordunun kurmay başkanı La Marmora idi. Muharebe, 24 haziranda, avusturya süvarisinin Villafranca'da prens Umberto'ya saldırmasıyla başladı. Merkezde, Custoza dolaylarında çetin bir savaş oldu ve iyi yönetilmeyen deneyimsiz italyan ordusu, saat tam 18'de, çarpışmayı keserek Mincio'yu gerisin geriye geçmek zorunda kaldı. Öte yandan, Cialdini de Piacenza'ya doğru çekildi.

CUŞ a. (fars. *cūş*). *Esk.* **1.** Coşma, coşkunluk. **—2.** Kaynama, kaynayıp taşma. **—3.** *Cuş etmek* ya da *cuş kılmak,* coşmak: *"Cuş kılup her tamarda hem eder kan oynamak"* (Kerimi, XV. yy). ‖ *Cuşa gelmek,* birdenbire coşmak: *"Pir Sultanum geldi cuşa"* (Pir Sultan Abdal, XVI. yy.). ‖ *Cuş-âver,* coşturucu. ‖ *Cuş u huruş,* coşup taşma, büyük coşkunluk: *"Hürriyet ilân edilmiş ve Mısır görülmemiş bir cûş u huruş içinde bayram yapmağa başlamıştı"* (Neyzen Tevfik). ‖ *Cuş-ı dil,* gönül coşkunluğu.

CUŞAK a. (fars. *cūşiden,* kaynamak'tan *cūşāk*). *Esk.* Kaynama, kaynayış.

CÛŞAN sıf. (fars. *cūşiden,* coşmak'tan *cūşān*). *Esk.* Coşan, kaynayan, coşkun.

CÛŞANİ a. (fars. *cūşān* ve *-ī* 'den *cūşanī*). *Esk.* Coşkunluk, kaynama.

CU Şİ ya da **ZHU Xİ,** çinli filozof (You Şi, Fucien, 1130'a doğr.-öl. 1200). *Cuşicilik* adı verilen bir dizge kurdu; Ming yönetiminin sonuna kadar kesin bir biçimde konfuçiusçuluğa egemen olan bu dizge, King döneminde de önemini korudu. Cu Şi'ye göre, her nesnenin içinde, *taici*'nin (en yüce nokta) ortaya çıkışından başka bir şey olmayan kendi varlık nedeni; kendi biçimsel (formel) ilkesi vardır. Cu Şi, *Dört Kitap*'ının (felsefi özet ve eski metinlerin açımlamaları) dışında, bir Çin tarihi, şiirler, mektuplar ve denemeler bıraktı.

CU ŞİCİE ya da **ZHU SHİJİE,** 1280-1303 yıllarına doğru Yenşan'da (Pekin yakınlarında) yaşamış çinli matematikçi. *Matematik incelemelerine giriş* (Süenşüe çimıng) [1299] ve XIII. yy.'da çin cebirinin yüksek düzeyini kanıtlayan *Dört öğenin değerli aynası* (Siyüen Yücien) [1303] yapıtlarının yazarıdır. Bu son kitap Pascal üçgeni diye bildiğimiz üçgenle başlar, XIV. dereceye kadar sayısal denklemleri Horner yöntemiyle çözer ve dört bilinmeyenli cebirsel bir denklemin sayma tahtası üzerinde elle çözülmesini sağlayan "dört öğe yöntemi"ni içerir.

CUŞİDE sıf. (fars. *cūşiden,* coşmak'tan *cūşide*). *Esk.* **1.** Coşmuş, kaynamış. **—2.** *Cûşîde-magz,* beyni coşmuş; şehvetli.

CUŞİDEGİ a. (fars. *cūşide* ve *-ī*'den *cūşidegī*). *Esk.* Coşkunluk.

CUŞİŞ a. (fars. *cūşiden,* coşmak'tan *cūşiş*). *Esk.* **1.** Coşuş, kaynayış, çok bol oluş: *"Ben bütün bir gecelik cûşiş-i ahzanımla"* (Tevfik Fikret). **—2.** Coşku, büyük heyecan: *"Bir makale ile sağa sola çarpıyor, çarptıkça âdeta bir nevi vecd ve cûşişe kapılıyordu"* (Y.K. Karaosmanoğlu).

CUŞKA BİBERİ → ÇERKEZ* BİBERİ.

Cuşucinien ya da **Zhushujinian** *(Bambu üzerine yazılmış yıllıklar),* 279'da Vei prenslerinin bir mezarında bulunduğu söylenen, yaklaşık İ.Ö. 299'da yazılmış, çin tarihine ilişkin yapıt. Çin tarihinin en eski dönemleri üzerine çok değerli bir belgedir.

CUTEREBRA a. (lat. *cutis,* deri, ve *terebra,* oluklu burgu'dan). Larvası kemirgenlerin ve keselilerin derisi altında yaşayan, iri Amerika sinekleri cinsi. (*Cuterebra emasculator,* ABD'deki bazı sincapların bedeninde gelişir ve yumurtalıkların tahrip olmasına yol açar. Başka türler tavşanlarda asalaktır. *Cuterebridae* familyası.)

CUTEREBRİDAE a. (lat.*cutis,* deri, *terebra,* oluklu burgu, ve yun. *eidos,* görünüş'ten). Amerika'da yaşayan iri sinekleri içeren familya. (*Cuterebra* ve *Dermatobia* cinslerini içerir. İkikanatlılar takımı.) —ANSİKL. *Cuterebridae* familyası üyelerinin larvaları yabanıl hayvanlarda mutlaka bulunan ve bazen de evcil hayvanlarda ve insanda rastlanan asalaklardır. Konaklarının derisi altında iri, irinli, hep ciddi tehlikeler doğuran tümörlere yol açar.

CUTİS LAXA a. (lat. *cutis,* deri, ve *laxa,* gevşeklik'ten). Dermatol. Deride anormal genişleme, kendiliğinden gevşeme ve esneklik yitimiyle belirgin vücut kusuru. Deri, kendi ağırlığıyla geniş kıvrımlar halinde sarkar. (Eşanl. DERMATOLİZİ.)

CUTLERİALES a. (ing. botanikçi *Cutler*'in adından). Feosporlu ve heterogam esmer suyosunları takımı. (Bunlarda cosferler ve sporlar kamçılıdır; sporofit ile gametofit eşit gelişme gösterir, ama çok değişik biçim alır. Takımın başlıca cinsi: *cutleria.*)

CUVANGAR ya da **CUVANGUL** a. Ask. tar. Moğollar'ın askeri örgütünde ordunun sol kanadına verilen ad.

CUVİER (Georges, *baron*), fransız doğabilimci (Montbéliard 1769-Paris 1832). Buffon'un kitaplarının etkisiyle doğabilime yöneldi. Stuttgart Akademi koleji'nde burslu öğrenci, ardından Normandiya'da özel öğretmen oldu. Yumuşakçalar üzerindeki çalışmaları Geoffroy Saint-Hilaire'in ilgisini çekti. Saint-Hilaire kendisini Paris'e çağırdı, Jardin des Plantes'ta anatomi kürsüsü öğretim üyesi yardımcılığına atanmasını sağladı. 1795'te Bilimler akademisi'ne üye seçildi (1803'te bu kurumun daimi sekreterliğine getirildi), 1799'da Collège de France'ta Daubenton'un yerini aldı, 1802'de Muséum'da karşılaştırmalı anatomi kürsüsü başkanı oldu. Napoléon I ondan hiçbir görevi esirgemedi, Louis XVIII de onun için "ayrılıkçı inançlar müdürlüğü" ve üniversite şansölyeliği görevlerini yarattı; baron unvanını ve Légion d'honneur nişanının grand officier rütbesini verdi; ardından Louis-Philippe kendisini Fransa yüksek meclis üyeliğine yükseltti. 1818'de Fransız akademisi'ne seçildi.

Cuvier şu ilkeleri öne sürdü: 1. Belli bir ilişki organizmadaki bütün değişimleri birbirine bağlar ve kimi organların organizmanın tümü üzerinde belirleyici bir etkisi vardır: *organların bağımlılığı* yasası burdan kaynaklanır; 2. kimi karakterler karşılıklı olarak birbirini andırır, kimileriyse zorunlu olarak birbirine benzemez; *karakterlerin bağlılaşımı* yasası burdan doğar. Cuvier bu ilkeleri uygulayarak birkaç kırık kemik aracılığıyla bilinmeyen türleri, ortaya çıkardı. Karşılaştırmalı anatominin ve paleontolojinin kurucusu olarak kabul edildi. Yaşamının sonuna doğru Geoffroy Saint-Hilaire ile Lamarck'ın evrim konusundaki görüşlerine şiddetle karşı çıktı. Başlıca yapıtları şunlardır: *Leçons d'anatomie Comparée* (Karşılaştırmalı anatomi dersleri) [1800-1805], *Discours sur les révolutions du globe, Recherches sur les ossements fossiles* (Yeryuvarlağının geçirdiği devrimler üstüne konuşma, Fosil kemikler üstünde araştırmalar) [1812-1825], *le Règne animal distribué d'après son organisation* (Doğal yapılarına göre sınıflandırılmış hayvanlar âlemi) [1817; 2. basım 1829] ve Valenciennes ile birlikte yazdığı *Histoire naturelle des poissons* (Balıklar ve balık bilimi) [1828 ve sonrası]. —Kardeşi FRÉDÉRIC (Montbéliard 1773-Strasbourg 1838), Bilimler akademisi üyesi (1826) ve Muséum'da fizyoloji profesörüydü. *Suites à Buffon* (Buffon'un yapıtlarına ek) adlı kitabın içinde yer alan bir *Histoire des cétacés* (Balinaların tarihi) [1835], Geoffroy Saint-Hilaire ile de bir *Histoire des mammifères* (Memelilerin tarihi) yazdı.

Cuvier boruları, bazı denizhıyarlarında bulunan özel organlar. (Ağaç dallarını andıran organların dibinde yüzlercesi bir arada bulunan beyazımsı körbağırsak biçimindeki bu borular hayvanın savunmasında büyük rol oynar.)

Cuvier kanalı, balıklarda ve dörtbacaklıların embriyonlarında, vücudun her yarısında ön ve art kardinal toplardamarları toplardamar sinüsüne birleştiren enlemesine büyük damar. Yetişkin dörtayaklılarda Cuvier kanalları ön anatoplardamarlar adını alır. Memelilerde sağ Cuvier kanalı tek ön anatoplardamarı ve sol Cuvier kanalı koroner toplardamarı karşılar.

CUVİLLİER (Armand), fransız filozof ve toplumbilimci (Paris 1887- *ay. y.* 1973). 1945'ten 1953'e kadar Sorbonne'da ders verdi. Başlıca yapıtları:*Manuel de philosophie* (Felsefe elkitabı), 1927-1930; ay-

Oerter-Bavaria

nı yapıtın yeniden yazılmış baskısı olan *Précis de philosophie* (Felsefe özeti), 1950-1954; *İntroduction à la sociologie* (Toplumbilim elkitabı), 1936; *Buchez et les origines du socialisme chrétien* (Buchez ve hıristiyan sosyalizminin kökenleri), 1948; *Manuel de sociologie* (Toplumbilim elkitabı), 1953; *Essai sur la mystique de Malebranche* (Malebranche'ın gizemciliği üzerine deneme). 1955; *Où va la sociologie française?* (Fransız toplumbilimi nereye gidiyor?), 1953. Cuvillier, toplumbilimin bağımsız bir bilim dalı olarak kurulmasında ve yayılmasında önemli rol oynadı.

CUVİLLİES (François DE), Güney Hollanda kökenli alman mimar ve süslemeci (Soignies 1695-Münih 1768). Bavyera Seçicisi Maximilian Emanuel, Münih sarayı'nda ilkin cüce olarak hizmete aldığı Cuvilliès'yi, mimarlıkta ilerlemesi için Paris'e, Jean-François Blondel'in atölyesine gönderdi (1720-1724). Pineau, Meissonnier ve Oppenordt tarafından yaratılan tarzı bir ustalıkla özümledi, daireler konusunda ustalaştı, Güney Almanya'ya özgü rokoko dekorasyonun yaratıcısı oldu. Başlıca yapıtları arasında Brühl'deki *Falkenlust* av köşkü (1729 ve sonrası) ile Münih'teki görkemli hükümdarlık dairelerini (1944'te yıkıldı), Nymphenburg parkı'ndaki *Amalienburg* pavyonu'nu (1734-1739) ve Hükümdarlık tiyatrosu'nu (1751-1755) sayabiliriz. Cuvilliès gravür süsleme kitapları da yayımladı: *Cartouches et lambris* (Yazı süsleri ve duvar kaplamaları) [1738 ve 1740], *Morceaux ou Caprices* (Parçalar ya da kaprisler) [1745]. —Oğlu FRANÇOİS (Münih 1731- *ay. y.* 1777) da mimar oldu ve babasının gravür desenlerinin yayımını sürdürdü.

CUXHAVEN, Almanya'da (Aşağı Saksonya eyaletinde) kent, Elbe ırmağının denize döküldüğü yerde; 45 200 nüf. Hamburg'un antreposu ve önlimanıdır. Balıkçılık ve balık konserveciliği. Sayfiye ve yatçılık merkezi. Müze (tarih ve tarihöncesi).

CÛY ya da **CÛ** a. (fars. *cūy, cū*). *Esk.* **1.** Akarsu, ırmak, dere, çay: *"Söylenen merdüm dilinde cûy-ı çeşmümdür revân"* (Ömer bin Mezit, XV. yy.). **—2.** *Cûy-i sirişk*, gözyaşı ırmağı.

CÛYÂ ya da **CÛYÂN** sıf. (fars. *cüsten*, aramak'tan *cūya* ya da *cūyān*). *Esk.* Arayan, arayıcı; isteyen, arzu eden.

CUYAHOGA FALLS, ABD'de (Ohio) kent, Akron'un K.-D.'sunda, Cuyahoga ırmağının kıyısında; 49 700 nüf. Makine ve kimya sanayileri.

CÛYÂN → CÛYÂ.

CÛYBÂR a. (fars. *cūybar*). *Esk.* **1.** Irmak, akarsu: *"Her yanda mûsikiyle akar cûybârlar"* (Y. K. Beyatlı). **—2.** Irmak kıyısı: *"Serv-kaddile kenâr-ı âbı seyret bâga gel / Kim safâ-yı sebze lutf-ı cûybâr elden çıkar"* (Abdurrahim, XV. yy.).
—ANSİKL. Ed. Cuybar, divan edebiyatında sevgilinin dudağını ve âşığın gözyaşlarını simgeler. Doğa tasvirlerinde servi, çemen ve sahra ile birlikte anılır. Açık havada düzenlenen içki meclisleri (bezm), daima su kenarında (kenar-ı cuybar) yapılır.

CÛYÇE ya da **CÛYEK** a. (fars. *cūy'* dan, *cūyçe* ya da *cūyek*). *Esk.* Küçük ırmak, çay, dere.

CÛYEK → CÛYÇE.

CUYENDE sıf. (fars. *cüsten*, aramak'tan *cūyende*). *Esk.* Arayan, arayıcı.

CUYENDEGİ a. (fars. *cūyende* ve *-i*'den *cüyendegi*). *Esk.* Araştırıcılık, arayıcılık.

CUYO, Batı Arjantin'de, Andlar'ın eteğinde bölge, yaklaşık 2 milyonu aşkın nüf. (1989). Mendoza, San Juan ve San Luis illerini içine alır. Andlar'ın en yüksek dorukları (Aconcagua, 6 959 m) Cuyo'dadır

F. Gohler

Cuyo
Mendoza ilinde (Arjantin) sebze tarımı

And sıradağlarından inen birkaç büyük ırmak (ríos San Juan, Mendoza, Tunuyán, Autel), çok geniş ve kurak olan bu dağeteği bölgesini sulama olanağı verir. Kışları serin, yazları sıcak geçen bu güneşli iklimde sulama sayesinde bağlık toprak geniş yer tutar: Mendoza dünyanın en büyük bağcılık (25-35 Mhl) bölgelerinden biridir. Sulanan kesimlerde meyve (Avrupa'da yetişen her çeşit meyve) ve sebze de yetiştirilir. Kentler (başlıcası Mendoza' dır), ticaret ve hizmetler kesimi bakımından çok canlıdır; bunlara tarımsal besin maddelerini dönüştürme sanayileriyle önemli petrol, doğal gaz, hidroelektrik ve maden cevheri (uranyum) kaynaklarından elde edilen ürünler de eklenir. Cuyo, Arjantin'in en canlı ve dengeli bölgelerinden biridir. Daha D.'da, Córdoba kütlesinin yanında yer alan San Luis ili su enerjisi ve maden kaynakları sıkıntısı çektiğinden hem geri kalmış, hem de yoksul bir ildir.

CUYP (Jacob Gerritsz), hollandalı ressam (Dordrecht 1594 - *ay. y.* 1652). Abraham Bloemaert'in öğrencisiydi, insan ve hayvan figürlerinin yer aldığı peyzajların yanı sıra (Brüksel müzeleri), çok beğenilen portreler (*Margaret de Geer*, Amsterdam, Rijksmuseum) bıraktı. —Kardeşi BENJAMİN (Dordrecht 1612 - *ay. y.* 1652) onun öğrencisi oldu. Rembrandt'ın etkisinin sezildiği dinsel tablolarla (*Müneccim kralların tapınması*, Brüksel) köy görüntüleri yaptı.

Lauros-Giraudon

Albert Cuyp
Gezintiye çıkış
Louis XVI'nın eski koleksiyonu
Louvre müzesi, Paris

CUYP (Albert), hollandalı ressam (Dordrecht 1620 -*ay. y.* 1691), öncekinin oğlu. Gençliğinde Van Goyen'in sanatından, daha sonraları da Utrech'teki italyan okuluna bağlı peyzajcılardan (J. Both) etkilendi; yöneticilik yaptığı Dordrecht'te resimler yaptı ve Maas manzaralarından esinlendi. Yapıtları; yaprakları, denizi ya da ırmağı yalayan yaldızlı bir ışıkla belirginleşir (*Sürülü peyzaj*, *Gezintiye çıkış*, Louvre; Lahey, Amsterdam, Rotterdam müzeleri vb.). Portrelerinin fonunda bir peyzaj bulunur (erkek portreleri, Rotterdam).

CUYPERS (Petrus Josephus Hubertus), hollandalı mimar (Roermond 1827 -*ay. y.* 1921). Viollet-le-Duc'ün izleyicisi Birçok gotik yapıyı onardı ve çeşitli katolik kiliseleri inşa etti. En tanınmış yapıtları Rijksmuseum (1876-1885) ile Amsterdam merkez garıdır (1881-1889). Yapımın niteliğine ve gereçlere gösterdiği özenle güçlü bir etki yarattı.

Charmet

prens Aleksandru-İoan I **Cuza**
12 mart 1859 tarihli
Monde illustré'den bir gravür

CUZA (Alexandru-İoan I), Romanya'da birleşik Eflak-Boğdan prensliklerinin ilk prensi (Galaţi 1820-Heidelberg 1873). Eski bir Boğdan ailesinden geliyordu. Boğdan ordusu komutan yardımcısıyken, ocak 1859'da önce İaşi, sonra Bükreş meclislerince ayrı ayrı prens seçildi, bu da iki prensliğin birleşmesini sağladı. Bu birlik aralık 1861'de anayasal bir nitelik kazandı. Cuza ülkenin iki bölümü arasında her türlü farklılığı ortadan kaldırdı ve ülkeyi çağdaşlaştırmaya çalıştı. Öncelikle yönetim birliğini gerçekleştirdi ve manastırlara ait malları devletleştirdi. Meclisi dağıttıktan (mayıs 1864) ve yürütme erkini güçlendirip oy hakkını genişleten yasa hü-

Cuzco'dan genel görünüm

S. Held

Vautier-Decool

Cuzco'nun 3 km kuzeyinde Sacsahuamán kalesinin dev taşlarla örülmüş üç suru

kümlerini halkın onayına sunduktan sonra bir toprak reformuna girişti, toprakları köylüye dağıttı, ulaşım ağını düzeltti, Bükreş Üniversitesi'ni kurdu ve öğretimi düzenledi. Ancak bu reformlardan zarar görenlerin birleşmesi sonucunda şubat 1866'da istifa etmek zorunda kaldı.

CUZCO, Peru'nun güneyinde kent, yönetim bölgesi merkezi, Doğu Andlar'ın vadilerinde, yüksl. 3 400 m; 275 000 nüf. (1990). Üniversite. Karayolu ve demiryolu (Machu Pichu'ya gider) kavşağı olan Cuzco, Peru'nun en önemli turizm merkezidir. El sanatları. —*Cuzco yönetim bölgesi*, 76 225 km²; 1 042 000 nüf. (1990).

Cuzco
Hatun Rumiyoc sokağındaki İnca Roca sarayı'nın harabeleri

Vautier-Decool

F. Varin

Cuzco'da plaza de Armas'taki Cizvitler ya da Compañia kilisesi (1651-1668)

• TARIH Büyük ölçüde İnka Pachacûtec ve onun soyundan gelenlerce kurulan Cuzco, İnka devletinin başkenti oldu.

Bk. resim sayfa 2517

Kentin merkezinde kesmetaştan büyük bir özenle yapılmış hükümdar sarayları ve törensel işlevli yapılar yükseliyordu. Cuzco'nun en önemli alanı, başkenti imparatorluğun dört iline bağlayan taş döşemeli yolların başladığı Huacaipata meydanıydı. Yönetim açısından büyük önem taşıyan kentte, daha çok soylular,rahipler, askerler ve hizmetçileri otururdu. Francisco Pizarro tarafından yağmalanan (1533), daha sonra ayuntamiento haline getirilen Cuzco, Francisco'nun kardeşi Hernando Pizarro'nun kente sığınmasından sonra ayaklanan Kiçualar'ca kuşatıldıysa da ele geçirilemedi (1535). Cuzco, İspanyol Amerikası'nın büyük merkezlerinden biri oldu.

• GÜZEL SANATLAR. Sarayların ya da inka tapınaklarının temelleri üzerine kurulu birçok anıt yapı, özellikle, 1560-1654 yılları arasında yapılmış Compañia katedrali (mobilya, sanat yapıtları) ile 1650'deki yer sarsıntısından sonra yeniden inşa edilen Compañia kilisesi (barok cephesi dikkat çekicidir) sömürge döneminden kalmadır. S. Domingo manastırı, birçok bölümü bugün de ayakta duran Güneş Tapınağı'nı da kapsayan *Coricancha* ("altın çevre duvarı") üzerinde kuruldu. Bunların yanında, la Merced manastırı'nı da sayabiliriz. Eski yapılar arasında da küçük Arkeoloji ve dinsel sanat müzeleri (Cuzco okulunun resimleri, XVI. -XVIII. yy.) bulunur.

CUZİN (François), fransız filozof (Dolomieu, İsère, 1914 - Marsilya 1944). Digne lisesi'nde ders verdi; daha sonra Basses-Alpes'deki direnişçilere katıldı. 1943'te pusuya düşürüldü; Marsilya'ya götürülerek öldürüldü. Yazılarından bazıları *Mort d'autrui* (Başkasının ölümü) [1953] adlı kitapta bir araya getirildi.

CUZZONİ (Francesca), italyan soprano (Parma 1698'e doğr. - Bologna 1770).Tizleri olağanüstü güçlü, pürüzsüz bir sesi vardı. 1723-1728 arasında opera şarkıcılığı yaptığı Londra'da Händel'in *Ottone, Rodelinda, Alessandro* ve *Admeto* adlı yapıtlarının prömiyerinde başrolü yorumladı. Ünlü Faustina Bordoni ile rekabete girdi. Daha sonra Venedik ve Viyana'da da sahneye çıktı. 1734'te Londra'ya döndü. Sefalet içinde öldü.

—CÜ → —CI.

CÜB a. (ar. *cübb*). *Esk.* **1.** Kuyu. **—2.** *Cübb-i Yusuf*, kardeşlerinin, Yusuf peygamberi içine attıkları kuyu.

CÜBBAİ (Ebu Ali Muhammet bin Abdullah **EL-**), mutezile mezhebi kelamcısı (Huzistan-Cübbai ? - ? 916). Öğrenimini Basra'da yaptı. Buradaki hocası Ebu Yakup Yusuf eş-Sahlam'in ardılı oldu. İnsanın yaptıkları ve davranışlarını dinsel bakımdan değerlendirmede, öbür mutezile bilginlerinden ayrıldı. Biri oğlu Ebu Haşim Abdüsselam, öbürü de Ebulhasan el-Eşarı olmak üzere iki öğrenci yetiştirdi. Ancak bu ikisi de kelam sorunları üzerine ileri sürdükleri ayrı görüşleriyle hocalarından ayrıldılar. Cübbai'in, kelamla ilgili birçok yapıtından hiçbiri tam olarak günümüze kadar gelmemiştir. —Oğlu Ebu Haşim Abdüsselam (öl. 933), sünni düşünce üzerinde etkili oldu. Kendisine bağlı öğrencilerine *bahşamiyye* adı verildi. Ayrıca, bir tür kavramcılık olan haller (ahval) kuramıyla da islam felsefe ve kelamını etkiledi.

CÜBEB çoğl. a. (ar. *cübbe*'nin çoğl. *cübeb*). *Esk.* Cüppeler, üstlükler.

CÜBN a. (ar. *cübn*). *Esk.* **1.** Korkaklık, ürkeklik; utangaçlık. **—2.** Peynir.

CÜCE a. **1.** Cücelik* nedeniyle boyu çok kısa kalmış kimse. **—2.** Boyu normalden çok daha kısa olan kimse (bir adla birlikte de kullanılabilir).

—Astrofiz. *Beyaz cüce*, yüzey sıcaklığı oldukça yüksek (~ 10 000 K) ve ışınım gücü çok zayıf (Güneş'in binde biri) yıldız. (Yarıçapı Yer'in yarıçapı dolayında, yani çok küçük, ama kütlesi Güneş'e yakındır; çok yüksek olan ortalama özgül kütlesi cm³'te 1 tona ulaşır. Beyaz cücede madde yozlaşmış bir haldedir ve bu hal, küçük kütleli yıldızların evriminde son evreyi oluşturur.) ||*Siyah cüce*, nükleer tepkimelere yer vermeyecek ölçüde soğuk, küçük kütleli yıldız.

—Dy. *Cüce işaret*, direklere yerleştirilen normal işaretlerin tersine ray düzeyine konulan işaret.

—Sey. oy. Ortaoyununda bir tipleme. (Curcuna* ya da atışma* bölümlerinde ortaya çıkar, davranışları ve sözleriyle Kavuklu*'yu kızdırır. Karagöz oyunlarındaki Beberuhi*'nin özdeşidir.)

◆ sıf. **1.** Yetişkin durumuyla boyu ortalamanın çok altında kalan bitki için kullanılır; bodur: *Cüce ağaçlar.* **—2.** Değersiz, kafasız kimse, değersizliği vurgulanmak istenen şey için kullanılır: *Bu cüce aklınla bana yol mu göstereceksin.*

—Astrofiz. *Cüce gökada*, küçük boyutlu, ışınım gücü zayıf gökada (bizim gökadamızdan en az 1 000 kez daha küçük). [Cüce gökadalar elips biçiminde ya da düzensizdir; düzensiz olanlarda, gaz oranı çok yüksektir.] ||*Cüce yıldız*, Hertzsprung-Russel diyagramının ana serisinde yer alan yıldız. (Güneş bir cüce yıldızdır.)

—Zootekn. *Cüce domuz, cüce tavuk*, cüceliği genetik kökenli olan çok küçük domuz ya da tavuk. (Cüce domuzlardan bazı laboratuvarlarda deney hayvanı olarak yararlanılır; cüce tavuklarsa, et tavuğu üretimi için büyük boy tavuk ırklarıyla çaprazlamada kullanıldıkları gibi "sportif kuşçuluk" bağlamında süs için kullanılırlar.)

◆ **cüceler** çoğl. a. Kur. tar. Osmanlı sarayında görevli bir hizmet sınıfı. (Has oda, hazine, kiler ve seferli odalarına bağlıydılar. Soytarılık yaparak padişahı ve saray halkını eğlendirirler, hadım olanları haremdeki kadınlarla padişah arasındaki haberleşmeyi sağlarlardı.)

—ANSİKL. İkonogr. Soytarılık yapan cücelerin betimlenmesi Antikçağ'a kadar uzanır (mısır heykelleri ve heykelcikleri [Louvre, Kahire], Mehdiye'de ortaya çıkarılan İskenderiye dönemi tunç heykelleri [*Rakkase soytarı*, Tunus], Pompei resimleri [Napoli]). XVII. yy. ispanyol ustaları, bu temaya büyük ilgi duymuşlardı: Velázquez (*Las Meninas*'daki soytarılar

cüce
Atatürk kitaplığı, İstanbul

Büyük Larousse

Sebastián de Morra, El Primo ve *Antonio el Inglés* ve cüce Maribárbola, Madrid); A. Moro (*Cüce Pejerón,* Madrid; *Kardinal Granvelle'in cücesi,* Louvre); A. Sánchez Coello (*Béjar düşesi bir cüceyle,* özel kol.). Ayrıca, Veronese'nin *(Levi'de yemek),* Raffaello'nun (*Constantinus dizisi* taslakları), E. Devéria'nın (*Henri IV'ün doğuşu,* Louvre) yapıtlarında da cücelere rastlanır.

Cüce *(Dvärgen),* Pär Lagerkvist'in romanı (1944). Yapıtta, Rönesans döneminde yaşamış bir italyan prensin soytarısı olan Cüce, kötülüğü, acımasızlığı, insanın kötü yürekliliğini cisimleştirir.

CÜCE AĞAÇKAKAN a. Amerika, Batı Afrika ve Güney-doğu Asya'nın tropikal ormanlarında yaşayan *Picuminae* alttamilyasından küçük ağaçkakanlara verilen genel ad. (Gagalayarak ağaç gövdelerinden çıkardıkları böceklerle beslenirler; ağaçkakangiller familyası.)

CÜCE BALABANKUŞU a. Kamışlı bataklıklarda yaşayan, sarımsı renkli küçük balıkçıl. (Bil. a. *İxobrychus minutus;* balıkçıgiller familyası.) [Eşanl. CÜCE YIRTICI BALIKÇIL.]
—ANSİKL. Bütün kıtalarda rastlanan cüce balabankuşlarının beden iriliği ardıçkuşuyla güvercin arasında değişir. Korktuğu zaman kazık gibi hareketsiz durur. Avrupa'da yaşayan bireyler söğüt baltalıklarında bulunurlar ve Kara Afrika' da yuva yaparlar; balıklar, böcekler ya da yumuşakçalarla beslenirler.

CÜCE BAYKUŞ a. İyice büyük tepelikli iki baykuş türünün genel adı: Cüce baykuş *(Otus scops),* Amerika cüce baykuşu *(Asio otus).* [Baykuşgiller familyası.]
—ANSİKL. Cüce baykuşlar, belirgin lekeli, pasrengine çalan renkli tüylü gece yırtıcılarıdır. Boyu 70 cm'yi bulabilen cüce baykuş, insanlar arasında "uğursuz" sayılmasından ötürü Avrupa'da hemen hemen yok edilmiştir. Boyu 35 cm'yi bulan Amerika cüce baykuşu Avrupa'nın en yaygın baykuşlarından biridir. Gündüzleri kozalaklılar ormanlarına sığınan bu baykuş, geceleri kemirgenleri, soreksleri hatta ötücükuşları ve böcekleri avlar; Amerika cüce baykuşu Kuzey yarıküre' nin hemen hemen bütün ılıman bölgelerine yayılır.

CÜCE FOSİL a. Boyu en çok 30 μm olabilen çok küçük fosil. (Bunlar çoğunlukla plankton organizmalarıdır ve bunlarda görülen belirtiler petrol yataklarının saptanmasında çok değerlidir.)

CÜCE KARABATAK a. Anadolu, Karadeniz kıyıları, Balkan yarımadası, İran, Mezopotamya ve Tuna kıyılarına yayılan kuş. (Başı ile boynu kahverengi, bedeninin geri kalan bölümleri siyahtır. Göçmen ve gezici kuştur. Bitkisi bol ırmak ve göl kıyılarını yeğler. Balıkla beslenir. Bil. a. *Phalacrocorax pygmaeus;* karabatakgiller familyası.)

CÜCE KARINCAYİYEN a. Tropikal Amerika ormanlarında yaşayan, sincap büyüklüğünde karıncayiyen. (Ağaçta yaşar, geceleri dolaşır ve kuyruğu kavrayıcıdır. Termitler ve karıncalarla beslenir. Bil. a. *Cyclopes didactylus;* karıncayiyengiller familyası.) [Eşanl. KARINCAAYISI.]

CÜCE KARTAL a. Anadolu, Güney-batı ve Güney-doğu Avrupa, Güney Asya, Afrika ve Avustralya'da yaşayan yırtıcı kuş. (Bil. a. *Hieraaëtus pennatus;* kartalgiller familyası.)
—ANSİKL. Sırtı koyu kurşuni-kahverengi, başı ve boynu açık pas rengi, kuyruk üstü beyazdır. Düzlüklerdeki ve orta yükseklikteki ormanları yeğleyen cüce kartal gezici bir türdür. Sürüngenler, küçük ve orta irilikteki kuşlar, tavşanlar, fareler, iri böceklerle beslenir.

CÜCE MAKİ a. Madagaskar'da yaşayan, gece dolaşan, sıçan büyüklüğünde maymun. (Ağaçta yaşar, böcek ve meyveyle beslenir. Bil. a. *Microcebus murinus;* makigiller familyası.) [Eşanl. FARE MAKİSİ.]

CÜCE MARTI a. Kuzey Avrupa ve Kuzey-batı Asya'da yaşayan göçmen ve gezici kuş. (Bil. a. *Larus minutus;* martıgiller familyası.)
—ANSİKL. Çoğu bireyleri Akdeniz ülkelerinde kışladığından Türkiye'de rastlanan bu türün üyelerinde, kış mevsiminde baş beyaz, tepe ve ense kurşuni, ayaklar ve bacaklar sarımsı kırmızıdır. Göl ve bataklık kıyılarını yeğler. Küçük balıklar, salyangozlar, böceklerle beslenir.

CÜCE ÖRDEK → ÇAMURCUN.

CÜCE PAPAĞAN a. *Micropsittinae* öbeğinden küçük papağanlara verilen genel ad.

CÜCE RİNGA a. Türkiye'nin bazı tatlı sulu göllerinde (örn. Apolyont gölü) yaşayan kemiklibalık. (Bil. a. *Clupsemella muhlisi;* sardalyagiller familyası.)
—ANSİKL. Cüce ringa parlak gümüşi renktedir. Ağzında dişi yoktur; alt çene biraz ileri çıkıntılı, ağız açıklığı yukarı dönüktür. Sularımızda boyu 10 cm'yi bulabilir. Hayvansal ve bitkisel planktonlarla beslenir.

CÜCE SAZTAVUĞU a. Orta ve Güney Avrupa'da, Anadolu'da, Ön Asya'nın Türkistan'a kadar uzanan kesiminde yaşayan sutavuğu. (Göçmen bir kuş olan cüce saztavuğu bataklıkları ve sazlıkları yeğler. Su böcekleri ve larvalarla beslenir. Bil. a. *Porzana parva;* sutavuğugiller familyası; uzunluğu 19 cm.)

CÜCE SIVACIKUŞU a. Anadolu'da yaşayan yerli kuş. (Daha çok çam ormanlarını yeğleyen, sırtı koyu kurşuni, alnı siyah, başının yanları, gerdanı, yanakları beyaz, karnı kurşuni olan cüce sıvacıkuşu, böcekler ve tohumlarla beslenir. Bil. a. *Sitta canadensis;* sıvacıkuşugiller familyası.)

CÜCE SİNEKKAPAN a. Asya ve Avrupa'nın büyük bölümüne yayılan göçmen kuş. (Sırtı soluk kahverengi, gerdanı tarçın kırmızısı, başının ve boynunun yanları kurşunidir. Ovaları ve dağların en çok 1 200 m'ye kadar olan yükseklikleri ni yeğler, çam, meşe ormanlarında sıkça bulunur. Böcekler ve meyve taneleriyle beslenir. Bil. a. *Muscicapa parva;* sinekkapangiller familyası.)

CÜCE YELVE a. Asya'nın büyük bölümüne yayılan, Anadolu'da da görülen göçmen kuş. (Ormanları ve fundalıkları seven cüce yelve, böcekler ve tohumlarla beslenir. Bil. a. *Emberiza pusilla;* yelvegiller [*Emberizidae*] familyası.)

CÜCE YIRTICI BALIKÇIL → CÜCE BALABANKUŞU.

CÜCEAĞUSTOSBÖCEĞİGİLLER a. Ağustosböcekleri alttakımından eşkanatlı böcek familyası. (Familyanın başlıca cinsleri: *Empoasca, Cicadella, İdiocerus, Typhlocyba, Jassus.*)

Scala

cüce don Antonio
Velázquez'in yapıtı
(*Antonio el Inglés,* 1655'e doğr.)
Prado müzesi, Madrid

CÜCEGEYİK a. Erkeklerinde uzun köpekdişleri bulunan, boynuzsuz gevişgetiren küçük memeli. (Cücegeyikgiller familyası.)
—ANSİKL. Cücegeyikler, Oligosen devrinde ortaya çıkan atalarından çok az farklı, en ilkel gevişgetirenler olarak kabul edilir. Yalnız yaşayan, alacakaranlıkta dolaşan, çekingen, sık baltalıkları yeğleyen hayvanlardır. 4 türü bilinir: nemli ormanlarda yaşayan su cücegeyiği (*Hyemoschus aquaticus*) ve Hindistan ve Malezya cücegeyikleri (*Tragulus* cinsi). Cücegeyiklerle Asya'nın yüksek dağlarında yaşayan miskgeyiğini *(Moschus moschiferus)* karıştırmamak gerekir.

CÜCEGEYİKGİLLER a. Boynuzsuz, erkeklerinin üst köpekdişleri savunmaya yarayacak biçimde uzun, ilkel, gevişgetiren memeliler familyası. (*Tragulus* cinsine giren 3 türü ve su cücegeyiği [*Hyemoschus aquaticus*] türlerini içerir. Bil. a. *Tragulidae.*)

CÜCEİPLİKKURTLARI a. İpliksolucanlar filumundan üstfamilya. (Bazı sınıflandırmalarda cüce iplikkurtları üstfamilyasına *Strongylidae, Syngamidae* ve *Ankylostomidae* familyaları alınır [özofagostomoz, singamoz ve ankilostomoz hastalıklarının etmeni olan kurtlar bu familyalara girer]; kimi sınıflandırmalara göreyse bu öbek *Metastrongylidae* ve *Trichostrongylidae* familyalarını içerir. Daha yeni sınıflandırmalarda bu üstfamilya geçerli kabul edilmemektedir. Bil. a. *Strongyloidea.*)

cüce baykuş

CÜCELİK a. Kemik kıkırdaklarındaki bir büyüme bozukluğundan ötürü boyu çok kısa kalmış bir kimsenin durumu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Antropol. "Cücelik" terimi, beden oranlarında çeşitli bozukluklar ve hatta, kimilerine göre, bazı durumlarda kemik deformasyonları ve iskelet dışındaki sistemlerde görülen anormalliklerle ortaya çıkan bir dizi klinik belirtiyi kapsar. Cücelik olaylarının çoğu doğuştandır; ya belirleyici genlerin kalıtım yoluyla aktarımından ya da çoğu kez, bu genlerin geldikleri gametlerden birinde baş gösteren bir değişinimden ileri gelir. Başka bazı olaylarda ise, böbrek, pankreas, beyin ya da tiroit bezinin metabolizma ya da işlev bozukluklarından kaynaklanır. Beslenmede iyot eksikliğinin yol açtığı tiroit yetersizliği, buna bir örnektir.

Pigmeler gibi, çok kısa bir boy ortalaması olan kavimler, cüce sayılamaz: bu insanlarda ne cücelere vergi beden oransızlıklarına, ne de buna bağlı patolojik görüntülere rastlanır.

CÜCENOĞLU (Tuncer), türk oyun yazarı (Çorum 1944). Ankara Üniversitesi dil

Cava **cücegeyiği**
(Tragulus Javanicus)

ve tarih-coğrafya fakültesi'ni bitirdi (1972). 1964'ten başlayarak Milli eğitim bakanlığı'nın çeşitli birimlerinde çalıştı. 1980'de İstanbul'a yerleşti. Bugüne değin sahnelenen *Kördöğüşü* (1972), *Öğretmen* (1973), *Kadıncıklar** (1984), *Dosya* (1985), *Çıkmaz* sokak* (1986), *Biga 1920* (1987) adlı oyunlarıyla birçok ödül (Abdi İpekçi, 1981; TOBAV, İsmet Küntay, 1984; Avni Dilligil 1984, 1986; Ankara sanat kurumu, 1985) aldı.

Toplumcu gerçekçi bir dünya görüşünden yola çıkarak, genellikle bireyin sorunlarıyla toplumun sorumlulukları arasındaki karşıtlıkları gündeme getiren Cücenoğlu, durumları açıklarken, neden-sonuç ilişkilerini vurgulamakla birlikte seyirciyle oyuncu arasına girmekten kaçınır.

Tuncer Cücenoğlu

CÜCÜK a. (esk. türkç. *çüçük*, lezzetli'den). **1.** Tomurcuk, filiz. **—2.** Soğanın en iç bölümü. **—3.** *Halk.* Bir şeyin küçüğü. **—4.** Civciv, kuş yavrusu.
—Bot. Buğdaygillerin meyvesinde, bir uçta kabuğun arasında görünen embriyon. || Atkuyruklarının başağında bulunan ve spor keselerinin aşağı kısmında yer alan, altı köşeli ve yaprak kökenli küçük çıkıntı. || Soğanlı bitkilerin embriyon görevi yapan, sap ya da filiz çıkaran iç kısmı.

CÜCÜKLENMEK gçz. f. Soğan, patates vb. sözkonusu ise, yeşermek, filizlenmek.

CÜÇE, Kuzey Kore'nin, 1955'te resmen açıklanan ve marxçılık-leninciliğe dayanmakla birlikte, Kore'nin sorunlarını Kuzey Kore gerçeklerine uygun biçimde çözmeyi temel alan ideolojik görüşü. Bağımsızlık (siyasal bağımsızlık, iktisadi açıdan kendi kendine yeterlilik, kendi gücüne dayanma) temeline dayanan bu sosyalist toplum kurma modeli, gelişmekte olan birçok ülkede olumlu bir yankı bulmuştur.

CÜDA sıf. (fars. *cüdā*). *Esk.* **1.** Uzak, ayrı: *"Bir dem belâyı aşkdan itme cüdâ beni"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—2.** *Cüda cüda*, tek tek, ayrı ayrı. || *Cüda düşmek*, ayrı düşmek, uzak kalmak: *"Vatandan cüdâ düşmüş doluşmuş bu harabeye"* (Eşrefoğlu Rumi, XV. yy.). || *Cüda kılmak*, uzak kalmak, ayrılmak: *"Uzak ve mâi gölgeli bir beldeden cüdâ kalarak / Bu nefy ü hicre müebbet bu yerde mahkûmuz"* (Ahmet Haşim).

CÜDAGÂNE be. (fars. *cüdā* ve *-ane*'den *cüdāgāne*). *Esk.* Ayrı ayrı, ayrı olarak.

CÜDAYİ a. (fars. *cüdā* ve *-ī*'den *cüdāyī*). *Esk.* Ayrılık.

CÜDERİ → CEDERİ.

CÜDEY, ar. **Cüdeyy.** Kutupyıldızı.

CÜDEYDE *(tel-)* → CUDEYDE *(tel-)*.

CÜEYME, Suudi Arabistan'da petrol limanı, Basra körfezi kıyısında, Res Tennure'nin K.'inde.

CÜFT sıf. (fars. *cüft*). *Esk.* Çift, ikili, başka biriyle eşleşmiş olan: *Cüft gâv* (bir çift öküz).
◆ a. Eş, karıya göre koca ve kocaya göre karı.

CÜFTE a. (fars. *cüfte*). *Esk.* **1.** At, eşek gibi dört ayaklı hayvanların arka ayakları ile attıkları tekme; çifte. **—2.** Sağrı. **—3.** *Cüfte-endâz*, çifte atan.
◆ sıf. **1.** İkisi bir arada olan. **—2.** Eş, benzer.

CÜHELA çoğl. a. (ar. cahil'in çoğl. *cühelā*). *Esk.* Cahiller, bilgisizler, aklı ermeyenler.

[illegible], Kudaa arap kabilesi. Gü[illegible] ve Medine yakın[illegible]nda yaşarlarken [illegible]manlığı benimsediler. İslam fetihleri sırasında Yukarı Mı[illegible]a yerleştiler ve Fatımiler döneminde önemli bir rol oynadılar. Güney Mısır'a göçerek Nübye sınırındaki hıristiyan devletini yıktılar (XIV. yy.). Daha sonra, özellikle XV. yy.'da güçlerini yitirerek dağıldılar.

CÜHHAL çoğl. a. (ar. *cāhil*'in çoğl. *cühhāl*). *Esk.* Cahiller, bilgisizler.

CÜHUD a (ar. *cühūd*). *Esk.* Yahudi, çıfıt.

CÜJAN ya da **JURAN,** çinli ressam (Nankin yöresi kökenli, 960 - 980'e doğr. ürün verdi). Buddhacı keşiş, Dong Yüen' in öğrencisi. Çin peyzaj tarihinde önemli bir yer tutar ve oldukça belirsiz izlenimci anlatımı, hafif ve esnek mürekkebi, yumuşak ve ince fırça vuruşlarıyla dikkati çeker.

—CÜK → —CIK.

—CÜL → —CIL.

CÜLÂB ya da **CÜLLÂB** a. (fars. *gül -āb*'dan ar. *cülāb* ya da *cüllāb*). *Esk.* **1.** Gülsuyu: *"Lebün süd emdügi demden ter ü şîrîn ü rengîndür / Meger süd yerine cüllâb içürdi tıfliken dâye"* (Şemsi, XV. yy.). **—2.** Müshil.

CÜLCÜL a. (ar. *cülcül*). *Esk.* **1.** Çıngırak, zil, küçük çan. **—2.** Teflerin kenarına takılan ve hareket ettikçe ses çıkaran pul.

CÜLCÜLE a. (ar. *cülcüle*). *Esk.* El çıngırağı.

CÜLLÂB → CÜLÂB.

CÜLMEN, Şanlıurfa'nın merkez ilçesine bağlı Akziyaret bucağının merkezi; 1 547 nüf. (1990).

CÜLUS a. (ar. *cülūs*). *Esk.* **1.** Oturma. **—2.** Tahta çıkma: *"... bir kraliçenin taht-ı saltanatına cülûsu kadar huzur ve safa verdi"* (Samipaşazade Sezai, XIX. yy.). **—3.** *Cülus etmek*, tahta çıkmak: *"Bu kitabe İstanbul toprağında ilk kitabeydi. Belki de yeni cülûs eden genç Fatih'in bir bina üzerinde ilk kitabesiydi"* (Y. K. Beyatlı).
—Diplom. *Cülus tebliği*, Osmanlı devletinde padişahın tahta çıkışının öteki devletlere bildirilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Kur. tar. Osmanlı padişahlarının tahta çıkması. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Cülus bahşişi* → BAHŞİŞ. || *Cülus çıkması*, tahta yeni çıkan padişah onuruna yapılan derece yükselmeleri. (→ ÇIKMA.) || *Cülus terakkisi*, cülus nedeniyle kapıkulu askerlerinin ulufelerine yapılan zam. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Kur. tar. Osmanlı devletinde padişahın ölümü ya da hal'i üzerine yeni padişahın tahta çıkmasıyla ilgili olarak *cülus etti, tahta oturdu, tahta geçti, taht-ı saltanata cülus etti, cülus-u humayun oldu* denirdi. Eski padişahın ölümü ya da hal'i, yerine geçecek olan şehzadeye darüssaade ağası tarafından bildirilirdi. Darüssaade ağası şehzadenin koluna girerek eski padişahın cesedini gösterir, sonra da şehzadeyi öteki koluna giren silahtar ağa ile birlikte Hırka-i şerif dairesi'ne götürürdü. Yeni padişaha sadrazamla şeyhülislam hemen biat eder, teşrifatçı da cülus zamanını törene katılacaklara bildirirdi. Tören giysilerini giyen yeni padişah Akağalar kapısı'nın (Babüssaade) önüne kurulan tahta oturduktan sonra teşrifatçının düzenlediği sıraya göre biat töreni başlardı. Önce nakibüleşraf, daha sonra Kırım hanzadesi, saray ağaları, öteki devlet ileri gelenleri biat ederlerdi. Teşrifatçının etek öpmesiyle sona eren biat töreninin ardından, eski padişahın cenaze törenine katılan padişah, Enderun'a dönerdi. Cülustan birkaç gün sonra Eyüp Sultan'a giderek kılıç kuşanır (→ KILIÇ ALAYI), atalarının türbelerini ziyaret ettikten sonra Saray'a dönerdi.
• *Cülus terakkisi.* Tahta yeni çıkan her padişahın "kullarımın bahşiş ve terakkileri makbulümdür" diyerek cülus bahşişi ile birlikte askere terakki vermesi âdettendi. Genellikle yeniçerilerin gündeliklerine bir, kapıkulu süvarilerinin gündeliklerine iki akçe terakki verilirdi.
—Diplom. *Cülus tebliği* yabancı devletlere elçiler gönderilerek bildirildiği gibi İstanbul'daki elçilere de birer yazıyla bildirilirdi. Kutlama için gelen elçiler padişah tarafından özel törenle kabul edilirdi. Ayrıca cülus, ülke çapında duyularak hutbenin yeni padişah adına okunması istenirdi.

CÜLUSİYE a. (ar. *cülūs*'tan *cülūsiyye*). *Esk.* **1.** Hükümdarın tahta çıkışı üzerine yazılarak sunulan kaside. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Hükümdarın tahta çıkma töreninde dağıtılan bahşiş.
—ANSİKL. Kaside, terci-i bent, terkib-i bent gibi şiir türlerinde yazıldığı gibi düzyazı ile de yazılırdı. Nef'i'nin Sultan Osman için yazdığı, *"Ne sûret bağladı seyr eyle hüsn-i sun'-ı Yezdanı"* (Tanrı'nın güzel işleri bak nasıl ortaya çıktı) diye başlayan cülusiyesi, kaside biçimindedir.

CÜMAN a. (ar. *cümān*). *Esk.* Büyük inci.

CÜMANE a. (ar. *cümāne*). *Esk.* Tek ve iri inci.

CÜMBÜR CEMAAT, -ti be. (ar. *cumhūr* ve *cemaᶜat*'ten bozularak). Hep birlikte, toplu olarak: *Cümbür cemaat yollara dökülmek.*

CÜMBÜŞ a. (fars. *cünbiden*, kımıldamak'tan *cünbiş*; *cümbüş*). **1.** Eğlenti: *Cümbüş bütün gece sürdü.* **—2.** Canlılık, neşe: *Çocuklar büyüdü, evlendi, artık köşkte, eski cümbüşten eser kalmadı.* **—3.** (Alay yollu) bağrış çağrış, kavga: *Dün gece komşuda yine cümbüş vardı.* **—4.** *Cümbüş yapmak*, bir arada, topluca, sazlı sözlü eğlenmek.
—*Esk.* **1.** Sallanma, kımıldama, hareket: *"Verse cünbiş zülfünün zencir-i cadına saba"* (Zeynî, XV. yy.). **—2.** *Cünbişgeh*, eğlence yeri. || *Cünbiş-i müjgân*, kirpiklerin oynaması. || *Cünbiş-i zemin*, yer sarsıntısı, deprem.

CÜMBÜŞ ya da **CÜNBÜŞ** a. Müz. 1930'a doğru. Zeynelabidin Cümbüş tarafından icat edilmiş, banjonunkine benzer, deri (ya da plastik zar) kaplı alüminyum bir tekne ile udunki gibi perdesiz bir saptan oluşan telli çalgı. (Ut gibi akortlanan cümbüş, sesi çok gür olduğundan, özellikle düğün, şenlik çalgıcılarınca çok tutuldu.)

CÜMBÜŞ (Zeynelabidin), türk çalgı yapımcısı (Üsküp, Makedonya, 1881 - İstanbul 1947). Ordudan ayrılarak çalgı (ut, tanbur vb.) yapımcılığına başladı. *Cümbüş* adını verdiği kendi buluşu çalgı ile, Kahire ve Prag sergilerinde altın madalya kazandı. Daha sonra, cümbüş teknesine tanbur ve bağlama sapı da taktı. *Cümbüş müzikevi*, ölümünden sonra oğulları FETHİ (1906-1952) ve CEMAL (doğm. 1912) ile torunu NACİ (doğm. 1930) tarafından sürdürüldü.

CÜMBÜŞÇÜ a. Cümbüş çalan müzikçi.

CÜMBÜŞLÜ sıf. Eğlenceli, hareketli: *Çok cümbüşlü bir düğün oldu.*

CÜMCÜME a. (ar. *cümcüme*). Anat. *Esk.* Kafatası.

CÜMEL çoğl. a. (ar. *cümle*'nin çoğl. *cümel*). *Esk.* **1.** Cümleler, bir anlam bütünü oluşturan sözler. **—2.** *Cümel-i hikemiye*, bilgece söylenmiş sözler. || *Cümel-i müntahabe*, seçilmiş cümleler, seçme sözler.

CÜMEL ya da **CÜMMEL** a. (ar. *cümmel*). *Esk.* **1.** Arap abecesine göre yazılmış bir sözcük ya da cümlede, harflerin ebcet hesabına uygun sayı değerlerinin hesaplanması. **—2.** *Cümel-i ekber*, ebcet esasına göre yapılan işlemde, sözcüğü oluşturan harflerin sayısal karşılıklarının arapça adlarına dayanan hesap. || *Cümel-i kebir*, sözcüğü oluşturan harflerin arapça adlarının sayı değerlerine dayanan hesap. || *Cümel-i sagir*, sözcüğü oluşturan

harflerin ebcet değerlerine dayanan hesap. (Örneğin, Muhammed adının sayısal değeri cümel-i ekbere göre 1526, cümel-i kebire göre 224, cümel-i sagire göre 92 eder.)

CÜMLE a. (ar. *cümle*). **1.** Bir tümcenin söylemini eksiksiz biçimde aktarabilen, belirli bir sıra içinde birbirini izleyen öğelerden kurulu dilbilgisel birim. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Cümle sözcük,* yapı bakımından çözümlenemeyen, anlam açısındansa cümleyle aynı işlevi yerine getiren, bir tek öğeden ya da değişik öğelerden oluşan sözcük. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** *Klişe cümle,* yazılı ya da sözlü dile bağlanan beylik ve geleneksel cümle türü.

—Esk. anat. Sistem, dizge. || *Cümle-i asabiye,* sinir sistemi. || *Cümle-i lenfaviye,* lenf sistemi. || *Cümle-i sempati-i kebir,* büyük sempatik sinir sistemi.

—Esk. dilbilg. *Cümle-i asliye,* temel cümle. || *Cümle-i fiiliye,* fiil cümlesi. || *Cümle-i ihbariye,* bildirme cümlesi. || *Cümle-i emriyye,* emir cümlesi. || *Cümle-i ismiye,* ad cümlesi. || *Cümle-i istidrakiye,* ki'li yan cümle. || *Cümle-i istihfamiye,* soru cümlesi. || *Cümle-i mutarıza,* ara cümle. || *Cümle-i mütemmeme,* bağlı cümle. || *Cümle-i şartiye,* koşul cümlesi. || *Cümle -i tefsiriye,* "yani", "örneğin" sözcükleriyle kendinden önce gelen cümleleri açıklayan cümle. || *Cümle-i vasfiye,* cümle içinde sıfat olarak kullanılan söz öbeği. || *Cümle-i zarfiye,* belirteç olarak kullanılan söz öbeği.

—Esk. mat. *Cümle-i mesdûde,* kapalı kümenin eski adı. || *Cümleler nazariyesi,* kümeler kuramının eski adı.

—Mim. *Cümle kapısı,* yapılardaki ana giriş kapısına geçmişte verilen ad.

—Müz. Düzenli periyotlardan oluşan, ölçü bölümlemesinden bağımsız ve bir duyguyla sona eren müziksel söylem parçası.

◆ belgsz. sıf. **1.** Bütün, hep: *Cümle dostlar oradaydı. Cümle kapılar yüzüme kapandı.* **—2.** *Cümle âlem,* herkes: *Cümle âlem oradaydı. Söylediklerini cümle âlem duydu.*

◆ belgsz. adl. **1.** Herkes, (iyelik ekiyle) hepsi: *Cümlenin malumudur. Cümlemiz iyiyiz.* **—2.** *Cümlesi,* bir şeyin hepsi, tümü: *Bildiklerimin cümlesini anlattım.*

—ANSİKL. Geleneksel dilbilgisine göre cümle, sözlü dilde, iki durak arasında yer alan prozodik bir çizginin eşlik ettiği yazılı dilde, büyük harf ve nokta gibi yazımsal göstergelerle sınırlandırılan bir anlam ya da düşünce birimidir. Sezgisel düzlemde doyurucu olan bu tanım, çağdaş dilbilgisinin belirgin biçimde birbirinden ayırdığı üç terim arasında bulanıklığa neden olmaktadır: cümle, söylem, tümce. Söylem denen prozodi birimi ya da söz birimi [Kediujujor], ona denk düşen *Kedi uyuyor* cümlesinden ayrı tutulmalıdır; dilbilgici için bir betimleme birimi olan bu cümlenin içindeki sözcükler bir işlev (özne, vb.) üstlenmiş terimlerdir (ad, eylem). Bir başka deyişle, bu cümle, söylemlerin oluşumunda yer alan kurucu öğelerin (ad öbeği, fiil öbeği, vb.) bağlı bulunduğu dağılımsal ilişkiler ve zorunlukların ortaya konduğu bulgusal bir örnekçedir. Aynı biçimde, görgül olarak cümleyle özdeşleşen *Nilgün bisikletle gelecek* ve *Erol arabayla gelecekti* dizilişleriyle, bunların tümce (ya da tümce içeriği) adı verilen ortak soyut yapıları arasında (gövde, yüklem: "Gelmek" eyleminin, belirli bir eyleyen tarafından belirli bir araç yardımıyla yerine getirildiği söylenmektedir) gerçekleştirme evresi adı verilen bir evre sözkonusudur. Değişkenlerin yerleri, söylem evrenindeki göndergelerine göre, değişmezlerle *(Nilgün, Erol, araba, bisiklet)* doldurulmuştur; kipliklere (kip, olumluluk, soru) bürünerek gerçekleşen tümce, üç cümlenin söylemi niteliğini taşır. Bir başka deyişle, anlamsal açıdan cümle, bir yoruma konu olan ve durumla betimlediği nesnelere uygunluğu bakımından konuşucuların yargılarına sunulabilen (doğru cümle, yanlış cümle) bir iletişim birimidir. Böylece, mantıksal yapıya çok yakın olan *Nefis, bu kahve!* dizimi bile çürütülebilir ya da doğrulanabilir; soyut *Nefis, (bu x)* tümcesi bu sürecin dışında kalır "Cümle" kavramının tanımlanması sırasında başvurulan ölçütlerin çeşitliliği, dilbilgicilerin önerdiği sınıflandırmaların çeşitliliğini açıklar. Bir yandan, mantıksal yüklemi dile getiren sözcüğün türü, ad cümleleriyle (salt nitelikli ad tümcesi: *Güzel, bu elbise!* cümle sözcük: *Güzel!*) fiil cümlelerini *(Ahmet ağlıyor)* birbirinden ayırmayı sağlar. Öte yandan, yapısal karmaşıklıkları bakımından çözümlendiklerinde, fiil cümleleri yalın ya da karmaşık adını alır. Yalın cümleler bir ad öbeğiyle eylemi, kimi durumda bir ad öbeğini içeren bir eylem öbeğinden oluşur: *Ahmet çorbasını içiyor.* Karmaşık cümleler, geleneksel olarak tümce adı verilen, bağımsız *(Yağmur yağıyordu, yol kaygandı)* ya da birbirine bağlı türden *(Yağmur yağıyordu ve yol kaygandı)* olabilirler; ancak, bu türden cümleler, gerektiğinde yalın cümle gibi işlem görmelerini sağlayan dilbilgisel özerkliklerini korurlar; temel tümce adı verilen tümcede bulunan bir terime bağımlı olan yan tümceler bu özerklikten yoksundurlar: *Ahmet yolun kaygan olduğunu düşündü.* Ayrıca, bildirişimde yerine getirdikleri işleve göre cümleler bildirim cümleleri, soru cümleleri, ünlem cümleleri, buyruk cümleleri olmak üzere dört türe ayrılırlar (cümle türü ya da cümlenin durumu).

Üretici dilbilgisinde cümle (Σ ile gösterilen) dizimsel bileşeninin yeniden yazım kurallarının birincisiyle Σ → Kip + Ç biçiminde geliştirilen, temel nitelikli bir belittir; bu yazımda, Kip kipliğin (olumlu, soru, edilgen) Ç de çekirdeğin karşılığıdır.

• *Cümle sözcük,* türkçede, eksiksiz ve kendi kendilerine yeten cümle sözcükler (*ay!* tek başına acıyı belirtir), başka öğelerle birlikteliği gerektiren eksik cümle sözcükler (İŞTE *ağabeyiniz*), anlamlarını bağlantılı oldukları cümlelerden alan cümle sözcükler (*Ahmet'i gördünüz mü?* —EVET / HAYIR / TABİİ) vardır. Çok çeşitli düşünce ve duyguları yansıtabilmeleri nedeniyle, bunlar düşünceleri anlatan cümle sözcüklerle (eksik ya da yinelemeli), geleneksel dilbilgisinde ünlemler arasında yer alan duyguları anlatan cümle sözcükleri ayıran anlamsal bir sınıflandırmaya elverişlidir.

CÜMLELEME a. Müz. Müziksel söyleme, aşamalarını ve durak noktalarını belirginleştirerek anlaşılırlık kazandırma sanatı.

CÜMLETEN be. **1.** Hep birlikte, hep beraber: *Cümleten gideceğiz.* **—2.** Herkese, hepinize: *Cümleten iyi uykular. Cümleten merhaba.*

CÜMMEL → CÜMEL.

CÜMUD a. (ar. *cümūd*). *Esk.* **1.** Donma, kaskatı kesilme. **—2.** *Cümud-ı ayn,* göz donukluğu. || *Cümud-ül mevt,* ölüm soğukluğu.

CÜMUDİYE a. (ar. *cümud* ve *-iyye*'den *cümūdiyye*). *Esk.* Buzul: *"Mirliva Mustafa Kemal Paşa İzmir faciası günü bir yeis cümûdiyesi kesilen payitahtın ortasından geçmiş..."* (Y. K. Beyatlı).

CÜNBAN sıf. (fars. *cünbiden,* sallamak' tan *cünbān*). *Esk.* **1.** Sallanan, kımıldayan. **—2.** "Sallayan, kımıldatan, oynatan" anlamlarında bileşik sıfatlar yapar: *dünbale-cünban* (kuyruk sallayan), *ser -cünban* (baş sallayan) vb. **—3.** *Cünban etmek,* sallamak, hareket ettirmek. || *Cünban olmak,* sallanmak, kımıldamak.

CÜNBANİ a. (fars. *cünbān*'dan *cünbanī*). *Esk.* Tahrik edicilik, oynatıcılık.

CÜNBİŞ → CÜMBÜŞ.

CÜNBÜŞ → CÜMBÜŞ.

CÜND a. (ar. *cünd*). *Esk.* Ordu, asker: *"Bin cünd-i belâ nümâyiş eyler"* (Şeyh Galip, XVIII. yy.).

CÜNDİ a. (ar. *cünd* ve *-i*'den *cündī*). *Esk.* **1.** Süvari, sipahi askeri. **—2.** Mısır süvarisi.

—Ask. tar. At üzerinde kılıç, mızrak kullanma becerisi yüksek olan süvarilere verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. Binici, iyi at binen.

—ANSİKL. Osmanlı devletinin kuruluş yıllarından başlayarak cündilerin yetiştirilmelerine önem verildi. Mehmet I (Çelebi), cündiliği yaymak ve geliştirmek için Amasya ve Merzifon'da iki cündi bölüğü kurdurdu. Amasya'nın bamyası, Merzifon'un lahanası ünlü olduğundan, padişah, Amasya'daki bölüğe *bamyacı,* Merzifon'daki bölüğe *lahanacı* adlarını verdi. Her iki bölük, eğitimini iki kent arasında bulunan Suluova'da yapardı. Cündilik eğitimi daha sonra sarayda da yapılmaya başladı. Topkapı sarayı'nda Kıztaşı çevresinde, Gülhane'de, Beşiktaş sarayı'ndaki çinili meydanda binicilik, cirit atma, kılıç kullanma vb. eğitimi yaptırılır, buralarda başarı gösterenler cündi ağalarının onayıyla *keskinler* sınıfına yükselirlerdi. Keskin cündiler, padişah huzurunda ve saltanat binişlerinde gösteriler yaparlardı. Binişlerde cirit oynayanlar atiye ile ödüllendirilir, cündi ağaları bayramların ikinci günü sadrazamlardan özel bahşiş alırlardı. (→ Kayn.)

CÜNDİ (EL-), arap edebiyatına birçok yazar kazandırmış olan suriyeli aile. — EMİN (Humus 1764 - Halep 1840), İbrahim Paşa'nın Suriye seferi sırasındaki sırdaşı olan Emin, 1903'te Beyrut'ta yayımlanan bir divan bırakmıştır. —Oğlu MUHAMMET (Maarretünnuman 1814 - Şam 1878), Suriye'nin baş müftüsü oldu ve bir divan ile arapça, türkçe ve farsça yazılmış üç bilimsel yapıt bıraktı. —SELİM (Maarretünnuman 1880-1955), Şam Bilimler akademisi üyesi (1922), profesör, sonra da Suriye Üniversitesi islamoloji fakültesi'ne dekan oldu (1948). Filolojik çalışmalar ve eleştiri denemeleri yazdı. —ETHEM (Humus 1902), arap yazar ve sanatçıları kapsayan önemli bir antolojinin yazarıdır (1954). —AHMET (Selemiye 1909) avukattı, şiirler, denemeler ve oyunlar yazdı. —SAMİ (Şam 1924), cerrah -dişçi, kültür (1963), sonra da enformasyon bakanı oldu, 1964-1968 arasında Paris büyükelçiliği yaptı. Tartışmalara neden olan siyasal nitelikli yapıtlar yazdı: *Arabes et Juifs* (fr. çev.), 1967; *Mon ami İlyas* (fr. çev.), 1968; *Morceau de pain* (fr. çev.), 1969. — ENVER (Şam'da doğdu) edebiyat eleştirmeni ve *Histoire de la littérature arabe contemporaine* (fr. çev.) [Çağdaş arap edebiyatı tarihi] adlı kitabın yazarıdır.

CÜNDİBAŞI a. Ask. tar. Osmanlı devletinde süvarilerin ve binicilikle ilgili etkinliklerin başındaki amir. (Kimi zaman tüm süvari birliklerinin komutanları da bu adla anılırdı.)

CÜNDİLİK a. (ar. *cündī*'den *cündilik*). *Esk.* Binicilik.

CÜNDİYANE be. (ar. *cündi* ve -fars. *ane*' den *cündiyāne*). *Esk.* Binicilere yakışacak biçimde.

CÜNEYT *(şeyh),* safevı şeyhi (öl. Gürcistan 1460). Safevi tarikatının kurucusu şeyh Safiyüttin'in torunu ve İran'da Safevi devletinin kurucusu Şah İsmail'in dedesi. Şeyh Şah unvanıyla anılan babası İbrahim öldüğünde (1447) müritleri, amcası Cafer'i şeyhlik makamına getirince, kendine bağlı müritlerle birlikte Anadolu'ya geçerek Konya'da şeyh Sadrettin Konevi'nin zaviyesine konuk oldu. Ancak, aşırı şiiliğin Karaman ülkesinde barınamayacağını anlayınca, Taşeli'ne giderek oradaki Türkmenler'i kendisine bağlamaya çalıştı. Payas ve İskenderun bölgelerinde etkinliğini sürdürerek birçok türkmen aşiretini kendine bağladıktan sonra Arsuz kalesine yerleşti. Eylemlerinden tedirgin olan memluk sultanı Çakmak'ın üzerine gönderdiği kuvvetlere yenilince, Trabzon dolaylarına geçti. Zayıf gördüğü Trabzon

rum devletinin yerine kendi adına bir devlet kurmayı tasarladı. Niksar beyi Mehmet ile anlaştıktan sonra Trabzon üzerine bir sefer düzenlediyse de sonuç alamadı. Osmanlılar'a haraç ödeyen Trabzon'a saldırmasına kızan Mehmet II'nin üzerine gönderdiği kuvvetlere karşı koyamayacağını anlayınca akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a sığındı (1454), hükümdarın kız kardeşi Hatice Begüm ile evlendi ve bu evlilikten Şah İsmail'in babası şeyh Haydar doğdu. Dört yıl içinde gücü ve müritlerinin sayısı iyice artınca, Uzun Hasan'dan ayrılarak Erdebil'e gitmek istediyse de (1459) amcası şeyh Cafer'in Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'a başvurması üzerine bu isteğini gerçekleştiremedi. Bunun üzerine 12 000 kadar müridiyle Gürcistan'a geçerek gürcü ve çerkes köylerini basmaya ve yağmalamaya başladı. Çerkesler'den vergi aldığı için onun üzerine yürüyen Şirvan hükümdarı Halilullah ile yaptığı savaşta ölünce, müritlerinden oluşan ordusu da dağıldı. Tüm yaşamını bir devlet kurma düşüncesi çevresinde geçiren Cüneyt'in bu amacını torunu Şah İsmail gerçekleştirdi.

CÜNEYT BEY, Samsun ve Ladik beyi (öl. 1418). Samsun, Ladık ve Bafra yörelerini egemenliği altında tutan Kubatoğulları sülalesinin son temsilcisi. Samsun üzerine yürüyen Yıldırım Bayezit, burasının yönetimini, onun elinden alarak islamlığı yeni benimsemiş olan bulgar kralının oğlu Aleksandr'a verdi (1398). Yıldırım Bayezit'in Ankara savaşı'nda yenilmesi üzerine (1402) Samsun'u yeniden ele geçirmeyi başardığı gibi, Erbaa ile Niksar yörelerini de topraklarına kattı. Amasya'da bulunan Çelebi Mehmet'in Samsun'u ele geçirmesinden sonra da bölgede varlığını sürdürdü. Tacettinoğlu Hasan Bey'e karşı giriştiği savaşta yenilerek öldürülünce, Kubatoğulları sülalesi de ortadan kalktı.

CÜNEYT BEY (**İzmiroğlu** —de denir), son Aydınoğulları beyi (? - İpsos [İpsili] 1426). Aydınoğulları beyliğinin kurucusu Mehmet Bey'in torunu, İbrahim Bahadır'ın oğlu. Ankara savaşı'ndan sonra İzmir valisiydi. Timur'un Aydınoğulları beyliğine getirdiği Umur Bey II'yi yenerek Ayasuluk'u ele geçirdi; Umur Bey II ölünce de beyliğini ilan etti (1405). Osmanlı şehzadeleri arasındaki taht çekişmesinde önce Süleyman Çelebi'yi, sonra da Anadolu'ya egemen olan Mehmet Çelebi'yi (sonra Mehmet I) destekledi. Ancak, Süleyman Çelebi topraklarına girince yeniden onun safına geçti; Ohri sancakbeyliğine atandı (1411). Süleyman Çelebi, kardeşi Musa Çelebi tarafından öldürülünce İzmir'e dönerek beyliğini yeniden ele geçirdi (1411). Taht kavgasını kazanarak üzerine yürüyen Mehmet I'in karşısında tutunamadı; annesinin ricasıyla bağışlanarak Niğbolu sancakbeyliğine atandı (1413). Taht iddiasıyla ortaya çıkan şehzade Mustafa (Düzmece Mustafa) ile birleşti. Mehmet I'e yenilince Mustafa ile birlikte Selanik'in bizans valisine sığındı; Mehmet I'in isteği üzerine Mustafa Limni'de, Cüneyt İstanbul'da bir manastıra kapatıldı. Mehmet I'in ölümünden (1421) sonra Mustafa ile birlikte serbest bırakıldı ve onun veziri oldu. Murat II, Aydınoğulları beyliğini kendisine vaat edince müttefikinden ayrıldı; İzmir'e giderek beyliği bir kez daha ele geçirdi (1422). Güçlenmesinden endişelenen Murat II'nin üzerine gönderdiği (1424) kuvvetler karşısında, İpsili kalesine kapanarak Karamanoğulları'ndan aldığı yardımla bir süre direndi. Osmanlılar'ın ceneviz gemileriyle denizden yaptıkları saldırılara karşı koyamayınca teslim olmak zorunda kaldı. Ailesinin erkekleriyle birlikte idam edildi. Onun ölümüyle Aydınoğulları beyliği de ortadan kalktı.

CÜNEYT BİN ABDULLAH EL-MURRİ, arap devlet adamı ve komutan (? - Merv 734). Halife Hişam tarafından Hind valiliğine atandı (724). Oğuzlar üzerine ve Çin'e bağlı ülkelere seferler düzenledi. Yolsuzluk yaptığı gerekçesiyle görevden alındı (728/729). Horasan valiliğine atandı (730), Maveraünnehir'e geçerek Tavaris yakınlarında Türkler'i yendi (731) ve Horasan'ın arap egemenliğinde kalmasını sağladı. Yezit II'ye karşı ayaklanan Yezit bin Muhallep'in kızıyla evlenmesine kızan Hişam tarafından görevden alındı (734). Ardılı, Horasan'a gelmeden öldü.

CÜNEYT BİN MUHAMMET EL-BAĞDADİ EL-KAVÂRİRİ, islam mutasavvıf (? - Bağdat 910). Ailesi, Nihavend'lidir. Fıkhı, imam Şâfi'nin öğrencilerinden Ebu Sevr İbrahim bin Halid'den öğrendi. Bir süre ticaretle uğraştıktan sonra, 20 yaşlarına doğru, kendisini bütünüyle tasavvufa verdi. Kısa sürede, sufiler arasında en yüksek aşama olan "Seyyid-üt-tâife" (bütün sufilerin başkanı) unvanını kazandı. Yaşamı boyunca tasavvufu bir bilim dalı durumuna getirmek için uğraş verdi. Ölünce, dayısı Seriyy üs Sakati'nin türbesinin yanına gömüldü. Mürşidin Kuran, hadis ve fıkhı bilmesi gerektiğini şart koşar, müritlerin okuma yazma bilip bilmemelerinin önemli olmadığı görüşünü savunurdu. Tasavvufun amacının, bütün işlerin Allah'tan geldiğinin öğrenilmesi; insanların, Allah'ın takdirine bağlı olduklarını anlamaları olduğu inancındaydı. Yazılı bir yapıt bırakmadı. Tasavvufla ilgili görüşleri, başta Cafer ül-Huldi olmak üzere, müritleri tarafından kaleme alındı. Bunlardan başlıcaları şunlardır: *Meâni ül-himem fil-fetava is-sufiye, Devâ el-ervâh, Kitab üt-tevhid, Risale fi's-sihr, El muhabbe, Emsal ül-Kuran.*

CÜNEYT NAKKAŞ, iranlı minyatürcü (XIV. yy.). Moğollar'ın bir kolu olan Celayirliler döneminde, sultan Ahmet Celayir zamanında (1382-1410), Bağdat'ta yaşadı. XV. yy. Timurlu dönemi resim üslubuyla, islam görüşüne ve kitap sanatı kurallarına uygun bir üslubun yaratılmasında etkili oldu. Hâcûy-i Kirmanî'nin 1396'da Bağdat'ta yazdığı mesnevilerin minyatürleri onundur (British Museum'da).

CÜNGÜLÜ a. *Yörs.* Hindinin gagasının altından sarkan kırmızı deri.

CÜNHA a. (fars. *günah*'tan arapça *cünḥa*). *Esk.* Küçük suç, kabahatten ağır, cinayetten hafif suç.

—İsl. huk. Cinayet derecesinde ağır sayılmayan suç. (Bu suçları işleyenlere tazir* cezası verilir.)

CÜNHADAR sıf. (ar. *cünḥa* ve fars. *-dār*'dan *cünḥadār*). *Esk.* Suçlu.

CÜN ŞİEN ya da **JUN XIAN,** Çin'de kent, Hubei'nin kuzey-doğu'sunda. Han Şuei kıyısında. Baraj ve hidroelektrik tesisi.

CÜNÛD çoğl. a. (ar. *cünd*'ün çoğl. *cünûd*). *Esk.* Askerler, ordular.

CÜNUN a. (ar. *cünūn*). *Esk.* **1.** Delilik, çıldırma, cinnet: *"Çün cünûna kırdı göz, dönderdi yüz kardaşlar"* (Mukbil, XV. yy.). **2.** *Cünun-ı aşk,* aşk çılgınlığı.

—Esk. tıp. *Cünun-ı âhidi,* meraklılık hastalığı. || *Cünun-ı devrî* ya da *Cünun-ı gayri mutbık,* gidip gelen delilik. || *Cünun-ı ehl-i aşk,* âşık çılgınlığı. || *Cünun-ı mutbık,* sürekli delilik.

—İsl. huk. Akıl hastalığı, güzel ve çirkini birbirinden ayıramama, yaptığı işin sonucunu kavrayamama. (İslam hukukunda akıl hastaları doğrudan doğruya kısıtlı sayılırlar, bunun için mahkeme kararı aranmaz.)

—Tasav. Tanrı aşkının üstün gelmesi sonucu sufinin dış dünya ile ilgisinin kesilmesi.

CÜNUNİ DEDE (Ahmet), mevlevi şeyhi (Larende ? - Bursa 1620). Bağdat mevlevihanesi'nde mesnevihanlık yaptı. Bursa'da kurduğu mevlevi dergâhının şeyhi oldu (1615). Ayrıca şiirler de yazdı.

CÜNÜB ya da **CÜNÜP** a. (ar. *cünüb*). İslam inancına göre kirlenme, yıkanmak zorunda kalma durumu.

CÜNÜPLÜK a. (ar. *cünüb*'den). Cinsel ilişkiden sonra, dinin buyurduğu yolda yıkanmadığı için temiz sayılmayan kimsenin durumu.

—ANSİKL. Cünüplük, ilke olarak şehvet nedeniyle dışarıya atılan spermden dolayı ortaya çıkar. Karşı cinsle ya da bir hayvanla cinsel ilişkide bulunmak, karşı cinse dokunmak, bakmak, elle ya da herhangi bir araçla (istimna) ya da uykuda (ihtilam) cinsel doyuma ulaşmak gibi nedenlerle üreme organından sperm gelen bir erkek ve cinsel ilişkiye katılan kadın cünüp sayılır ve yıkanıp arınmaları gerekir. Ergin bir erkekle ergin bir kadının cinsel ilişkide bulunması durumunda, ilişki tamamlanmasa ya da taraflardan biri ya da ikisi doyuma (orgazm) ulaşmasa bile, ikisi de cünüp sayılır. Cinsel erginlik çağına ulaşmamış olanların ilişkileri, cünüplük sonucunu doğurmaz. Dövülmek, ağır bir yük kaldırmak, sperm kanallarının dolması gibi cinsel haz uyandırmayan nedenlerle sperm gelmesi de cünüplük sayılmaz.

Fıkıh bilimine göre cünüplük "hades-i ekber"dir (büyük pislik) ve geçerli bir engel yoksa, kurallara uygun olarak yıkanmak (gusül aptesi almak) farz olur. (→ GUSÜL.) Cünüplük durumunda namaz kılmak caiz olmadığından, bir müslümanın, içinde bulunduğu namaz vakti geçmeden yıkanması gerekir. Kuran, şöyle der: "Ey inananlar, namaz kılmak istediğinizde... cünüpseniz iyice temizlenin (V,6)". Aynı ayette daha sonra, cünüp olmamakla birlikte hasta ya da yolcu olanların, su bulamayanların teyemmüm* etmeleri gerektiği belirtilir. Cünüp olanlar, namaz kılamayacakları gibi Kuran okuyamazlar, Kuran'a ya da üzerinde Kuran ayetleri yazılı levhalara el süremezler, Kâbe'yi tavaf edemezler, mescit ve camilere giremezler.

CÜPPE a. (ar. *cübbe*). **1.** Yargıçların, avukatların, din adamlarının görev sırasında öğretim üyelerinin, kimi durumlarda (törenler, doktora vb., sınavlarda) öğrencilerin kimi okulların diploma törenlerinde giydikleri geniş ve uzun giysi. **—2.** *Cüppe gibi,* çok geniş ve uzun giysi.

—ANSİKL. Osmanlılar döneminde cüppe ve beyaz sarık, ilmiye sınıfının ve medreselilerin simgesi olmuştu. İlmiye sınıfından olmayan Divanı hümayun çavuşları, yeniçeri çuhadarları da cüppe giyer, ancak sarıklarıyla ilmiye sınıfından ayrılırlardı. Solakların da önü arkasına göre daha kısa ve uç-

derviş cüppesi
Atatürk kitaplığı, İstanbul

Büyük Larousse

ları beldeki kemere sıkıştırılan bir tür cüppesi vardı. Ülkemizde bugün din görevlileri görev sırasında tülbent sarık ve cüppe giyerler.

Hıristiyanlarda ise siyah cüppe papazlar, mor cüppe piskoposlar, kırmızı cüppe kardinaller, beyaz cüppe papa içindir (aziz Pius V'ten bu yana).

CÜR'A ya da **CUR'A** a. (ar. *cur'a*). *Esk.* **1.** Yudum, bir yudumluk içki: *"Geçer hâsiyyet ü nef'ile yâkût-ı müferrihden / Eger bir katre cür'aydan dökilse câm-ı sahbâya"* (Ahmet Dai, XIV. yy.). *"Hayatın ilk cür'a-i tesliyetini tattı"* (Baha Tevfik, XIX. yy.). **—2.** Kadehin dibinde kalan son yudum: *"İçelim lâl-i müzab saçalım cür'aları"* (Bakî, XVI. yy.). **—3.** *Cür'anûş,* şarabı son yudumuna kadar içen. ‖*Cür'a-pâş,* kadehteki son yudumu yere döken. ‖*Cür'a-rîz,* bir çeşit ibrik; yudum yudum akıtan.

—Tasav. Sufinin seyri sülûkta (tarikat yolunda) ilerlerken her makamda mazhar olduğu tanrısal sırlardan damlalar, pırıltılar. (Kalenderîler, bektaşîler ve abdallar gibi ehl-i sünnet dışı sufiler, *dem* dedikleri rakıya ve *kayguzuz* dedikleri esrara düşkünlerdi. Bunlar, esrar çekmek için kullandıkları kabağa da *cür'a* derlerdi.)

—ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında, âşığa can verici niteliğiyle konu edinilir. Bu yönüyle leb (dudak) ile birlikte anılır: *"Cür'a-i canbahşına lebteşnedir Hızr u Mesih / Âb-ı hayvansın yahud lâl-i leb-i cânânesin"* (Hızır ve Mesih can bağışlayıcı yudumuna susamıştır. Ölümsüzlük suyusun, ya da sevgilinin yakut dudağısın) [Nef'i]. Öte yandan içki meclisinde, son yudumun içilmeyip yere dökülüşü de anlatılır. Bu yönüyle hâk (toprak) ile birlikte kullanılır: *"Âhır mekânın olsa gerek cür'a gibi hâk / Devrân elinden erse gerek câm-ı ıyşa seng"* (Toprağa saçılan kadehteki son yudum gibi son durağın toprak olacak; zamanın elinden fırlayan taş hayat kadehine çarpacak.) [Baki].

CÜRCAN, esk. **Astarabad,** İran'ın Cürcan bölgesinde, Hazar denizi yakınında, Elbruz sıradağlarının eteğinde kent; 139 430 nüf. (1986). Dokuma sanayisi. Depremlerle birçok kez yerle bir oldu.

—Arkeol. Yörede, 1841'de yapılan kazılarda, İ.Ö. III. binyıl sonundan kalma, değerli eşyaların bulunduğu gizli yerler ortaya çıkarılmıştır.

CÜRCAN, antik **Hyrkania,** İran'da, Elbruz sıradağlarıyla Hazar denizi'nin G.-D. kıyıları arasında tarihi bölge; Kopet dağının B. ucuna ve Atrek (antik Sarnius) ırmağına değin uzanır.

—Tar. Ahemeniler döneminde Parth eyaletinin bir parçasıydı. Sasaniler döneminde kuzeyden gelen saldırıları önlemek için sınır boyunca duvar çekildiği gibi Firûz (Piruz) ve Yezdigird kentleri sağlam surlarla çevrildi. İslamiyetin ortaya çıkışından sonra bir ara Araplar'a haraç verdi. Yezit bin Muhallep döneminde bölgeyi ele geçiren Emeviler (716), Cürcan kentini onardılar ve eyaletin başkenti yaptılar. Merdavic bin Ziyar'ın bölgede kurduğu Ziyariler devleti (928), Samaniler ve Gazneliler'e vergi vererek yüz yılı aşkın süre yaşadı. XIV. yy.'da moğol istilası sonucu yıkılan Cürcan, sonraları Timur tarafından onarılmasına karşın, bir daha eski parlaklığına kavuşamadı.

CÜRCANİ (Zeynüttin Ebul Fazail İsmail bin el-Hüseyin el-Cürcanı el-Harizmşahî), arap hekim (öl. Merv 1136). Harizm'e giderek (1110) Kutbettin Mehmet Harizmşah'ın himayesi altında çalıştı, Merv'e yerleşti. Yapıtları içinde en önemlisi Alaüddevle Atsız adına yazdığı *Zahîre-i hârizmşâhî*'dir. Dokuz bölüm ve bir ek olmak üzere on bölümden oluşan yapıtın son iki bölümü, farmakoloji ile ilgilidir. Bu yapıt osmanlı hekimleri arasında büyük ilgi görmüş ve Mümin* bin Mukbil tarafından Murat II adına *Zahîre-i Muradiye* (1437) adıyla türkçeleştirilmiştir.

Büyük Larousse

Cürcani'nin *Zahîre-i hârizmşâhî* adlı yazma yapıtından bir resim
Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul

Farmakolojiye ilişkin bölümleri Sabuncuoğlu* Şerafettin tarafından *Krabadin tercümesi* (1446) adıyla ve XVI. yy.'da tarihçi Ebul Fazl Muhammet bin İdris*B tlisi tarafından *Terceme-i Zahîre-i hârizmşâhi* ya da *Kanûnül-ilâc ve şifâül emrâz li-küllil-mizâc* (Hastalıkların tedavisi ve ilaçların kanunu) adıyla türkçeye çevrildi. Alaattin Ali Arslan için yazdığı *Muhtasar-ı Alâ'î*'nin arapça çevirisi *et -Tezkiretül eşrefiyye fi's-sınâ'at-it-tıbbiye* adını taşır. Bunlardan başka *Agraz-ı tıbb* ve *Yâdigâr* adlı yapıtları vardır.

CÜRCANİ (Ali bin Muhammet **EL-**), iranlı kelam bilgini, felsefeci ve yorumcu (Tacu, Esterabad, 1339 - Şiraz 1413). Öğrenimini, 1365'te gittiği Herat'ta yaptı. Türk din bilgini Muhammet el-Aksarayi'den ders almak amacıyla Karaman'a gitti (1368). Ancak bu bilgin o tarihte ölmüş bulunduğundan onun yerine Muhammet Fenari'nin derslerine devam etti ve onunla birlikte Mısır'a gitti. Mısır'da Mübarekşah ve Ekmelettin gibi bilginlerden yararlandıktan sonra bir süre Bizans'ta bulundu (1374). Oradan Şiraz'a döndü; şah Şuca'nın korumasına girerek müderrislik yaptı. Timur bu kenti alınca onu Semerkand'a gönderdi. Burada Sadettin Taftazani ile bilimsel tartışmalarda bulundu. Bu tartışmalarda bir bölümü bilgin Cürcani'yi, bir bölümü de Taftazani'yi başarılı saydılar. Cürcani, Timur ölünce Şiraz'a döndü (1405). Kelam alanında olduğu kadar islam felsefesindeki çalışmalarıyla ünlü islam bilginleri arasında yer aldı. Felsefe konusundaki yeteneğini İcî'nin *Mevâkıf* adlı yapıtına ilişkin şerhinde kanıtladı. Ayrıca fıkıhta Secâverdi'nin *el-Ferâiz ül-Sirâciyye*'sine, dil konusunda Taftazani'nin *Telhis ül-müftah*'ının şerhi olan *el -Mutavvel*'e tahşiyesi; mantıkla ilgili el -Kâtibi'nin *er-Risâlet üs-şemsiye fi'l-kavâid il-mantıkiyye* ile ilgili şerhine tahşiyesi vardır. Bunların dışında, *Târifât* adlı arapça bir terimler derlemesi de kaleme almıştır.

CÜRCANİ (Nurettin bin Ali **EL-**), iranlı bilgin (? - ? 1434). **es-Seyyit eş-Şerif** olarak da tanınan Ali bin Muhammet el -Cürcani'nin oğlu. Babasının mantıkla ilgili farsça yapıtını arapçaya çevirdi. Taftazani'nin *İrşad ül-Hâdi* adlı dilbilgisi yapıtını şerhetti. Mantık konusunda *el-Gurre fi'il-mantık* ve şeriat dışı din görüşlerini eleştiren *Risale fi'r-reddi ala'l-revâ fiz* adlı yapıtları yazdı.

CÜRCANİ, (Fahrettin Esat), iranlı şair (XI. yy.). Yaşamıyla ilgili bilgi yoktur. Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'in yakın çevresinden olduğu bilinmektedir. Pehlevice aslından yararlanarak yazdığı *Vis* ü Ramin* adlı mesnevisiyle ün kazandı. Tuğrul Bey'in veziri Muzaffer Nişaburi'ye sunduğu bu aşk hikâyesini XVI. yy.'da Lamii, manzum olarak türkçeye çevirdi.

CÜRET a. (ar. *cür'et*). **1.** Bir işe, bir eyleme girişmekte gösterilen cesaret; ataklık. **—2.** Düşüncesizlik, saygısızlık: *Bu ne cüret. Bu cüreti nerden buluyorsun. Cüretimi hoş görün. Bir kimsenin sözünü kesme cüretini göstermek.* **—3.** *(Bir şeye) cüret etmek,* (onu) yapma cesaretini ya da saygısızlığını göstermek.

CÜRETKÂR sıf. (ar. *cür'et* ve fars. *-kâr*'dan, *cür'etkâr*). **1.** Atak, cesur kimse için kullanılır; cüretli. **—2.** Düşüncesiz ve saygısız bir biçimde davranan, kendini bilmez kimse için kullanılır; küstah: *Cüretkâr ve sevimsiz biri.* **—3.** Gözü peklikle yapılmış, alışılmışın dışına çıkan şey için kullanılır: *Cüretkâr bir elbise. Cüretkâr bir film.*

CÜRETKÂRLIK a. Cüretkâr olma durumu.

CÜRETLENMEK gçz. f. *(Bir şeye) cüretlenmek,* onu yapma cesaretini göstermek.

CÜRETLİ sıf. Cesur, girişken, atak; cüretkâr.

CÜRETYAB sıf. (ar. *cür'et* ve fars. *yab'* dan *cür'et-yâb*). *Esk.* Cüretli, atılgan, cesur.

CÜRMANE a. (fars. *cürmâne*). *Esk.* Ceza; para cezası.

CÜRMNAK sıf. (ar. *cürm* ve fars. *-nâk*'tan, *cürmnâk*). *Esk.* Suçlu, suç işlemiş.

CÜRSÛME a. (ar. *cursûme*). *Esk.* **1.** Dip, kök. **—2.** *Cürsûme-i dıraht,* ağaç kökü; karınca yuvası.

CÜRUF a. (ar. *curûf*). **1.** Maden eritildikten sonra kalan kısım, maden posası. (Eşanl. DIŞIK.) **—2.** Madenkömürünün yandıktan sonra kalan artığı.

—Hidr. bağl. *Yüksek fırın cürufu,* demir cevherinin yüksek fırında işlenmesi sırasında yan ürün olarak ortaya çıkan erimiş cürufun aniden soğutulmasıyla elde edilen ve hidrolik özellikler taşıyan taneli ürün. (Eşanl. LETİYE.) ‖ *Yüksek fırın cürufu çimentosu,* belli oranlarda yüksek fırın cürufu katılan çimento.(Eşanl. LETİYE Çimentosu.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Kaynakç. Özlü ya da örtülü elektrotun erimesinden kaynaklanan sıvı köpük. (Kaynak sırasında cüruf erimiş banyoyu kaplayarak oksitleri köpük haline getirir ve erimiş metalle alışverişi sağlar. Katılaşmadan sonra erimiş metali tamamen ya da kısmen örter.)

—Kuyumc. *Cüruf almak,* eritme nedeniyle oluşan cüruflardan altını ayırmak.

—Metalürj. Kömürün yanması sonucunda oluşmuş, kısmen eriyebilen küllerin doğurduğu artık. (Bu cüruf ızgaraları kirletir, hatta metali bile bozabilir; toprak alkali oksitler, şistler ve az miktarda demir oksit taşır.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Cüruf almak,* sıvı metalin yüzeyinden katkı ve artıkları sıyırarak elemek. ‖ *Cüruf ayırmak,* erimiş bir metalin, kütlesinde yer alan artıkları ayırmak için onu karıştırmak. ‖ *Cüruf izi,* sıcakta haddelenmiş ya da dövülmüş parçaların, oksit izlerinden ya da kalaminlerden kaynaklanan yüzeysel kusuru. ‖ *Arıtma cürufu,* ana bileşenleri silikatlardan ve metal oksitlerden oluşan metalürji yan ürünü. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İzabe cürufu,* temel bileşeni silikatlardan oluşan metalürji yan ürünü. (Bk. *ansikl.* böl. Metalürj. ve Bayınd.)

—Tarım. Demir-çelik sanayisinde fosforlu pikin işlenmesiyle elde edilen ve kalsiyum silikofosfat içeren fosfatlı basit gübre.

—Yerbil. Çok düşük yoğunlukta, parçalanmış volkanik ürün. (Cüruflar patlamalı püskürük evreleri yansıtır ve boşluklu dokuların oluşmasına neden olan, gaz bakımından çok zengin bir magmanın katı-

laşmasından kaynaklanır.)
—ANSİKL. Bayınd. Yüksek fırın izabe cürufu karayolları temel katmanlarının yapımında kullanılır; bu cüruflar kırılarak dayanıklı ve pürüzlü agregalar elde edilir; bunlar hidrokarbonlu bağlayıcılarla iyi yapışır ve özellikle kaplanmış gereçlerin yapımında yararlanılır. Erimiş izabe cürufu ansızın soğutularak elde edilen taneli gereç, gereğinde öğütüldükten sonra mıcır ya da kumla karıştırılırsa, sertleşme özellikleri nedeniyle bağlayıcı görevi yapar; az miktarda kireç katkısı, sertleşme olayını katalizler (mıcır-cüruf, kum-cüruf).
—Hidr. bağl. Yüksek fırın cürufu çimentoları, Portland çimentosu klinkeri, cüruf, az miktarda katkı maddesi ve filler içerir. Çimento içindeki cüruf miktarı arttıkça, çeşitli Portland çimentosu türleri elde edilir: karma Portland çimentoları (% 35'e kadar cüruf); yüksek fırın çimentoları (% 40-75 oranında cüruf); klinkerli cüruf çimentoları (en az % 80 cüruf). Cüruf ve kül içeren çimentolar, % 25-60 oranında Portland klinkeri, % 20-45 oranında uçucu küller ve % 20-45 cüruf içerirler. Kireçli cüruf çimentoları hidrolik kireçle % 70'in üstünde taneli cüruf karıştırılarak elde edilir.
—Metalürj. Kömürün yanmasından kaynaklanan cüruf yapıların zemin katlarını nemden korumak için kullanılır; çünkü çok gözenekli oluşu, hava dolaşımını ve nemin buharlaşmasını sağlar. Ayrıca cüruftan, harç, tuğla ve beton yapımında da yararlanılır, ama bu tür kullanım kaybolmaya yüz tutmuştur. Öte yandan karayollarını kaplamada da kullanılabilir.
• *Arıtma cürufu.* Metallerin arıtma ve izabe işlemlerinde, kimi yan ürünler oluşur ve bunları elemek gerekir: bu yan ürünlere izabe ve arıtma cürufları denir. İzabe cürufları, metal oksit oranı zayıf olan alümin ve magnezyum kireç silikatlarıdır; arıtma cürufları ise yüksek oranda metal oksit içeren silikatlardan oluşur. Yüksek fırınlara yüklenen cevherlerin gangı, izabe cürufu biçiminde giderilir. Dökme demirin ametalleri ise konveterlerde yükseltgenir ve arıtma cürufu biçiminde elenir. Kimi arıtma cürufları yüksek oranda metal oksit içermeleri nedeniyle (demir ve manganezce zengin kimi arıtma cüruflarında ve bakırda) yeniden çevrime sokulur; diğerleri, taneleme ve briketleme işlemlerinden geçirilerek, yolların kaplanmasında agrega biçiminde çimentoya katılır ya da cüruf yünü olarak yalıtımda kullanılır; bir kısmından da çok ince öğütüldükten sonra kalker iyileştirici ya da gübre (fosfatlı Thomas arıtma cürufları) biçiminde yararlanılır.
• *İzabe cürufu.* Birçok metalürji işleminde, hammaddelerden kaynaklanan katışkıları toplayıp ayırmak için cüruf oluşturulur; bu amaçla fırın yüklerine genellikle bazik bileşikler katılır. İzabe cüruflarında temel bileşenler toprak-alkali bazlar, özellikle kireç ve alümindir. Bu özellik, izabe cüruflarını, demir ve manganez oksitlerinden oluşan arıtma cüruflarından ayırır; bu tür cüruflar cevher işlenirken eritme sırasında oluşur ve genellikle sıvı metalin üzerinde yüzer; fırının dışına, ayrı bir döküm deliğiyle akıtılırlar ya da köpük sıyırma yoluyla alınırlar.
İzabe cürufları *bazlık indisi*'ne göre sınıflandırılırlar; en önemli özelliklerinden biri, kolay erimeleridir.

Kuran'dan bir cüz başı ve cüz kesesi *Süleymaniye kütüphanesi İstanbul*

Büyük Larousse

CÜRUFLAŞMA a. Metalürj. Yüksek sıcaklıkta, bir aygıttaki ateşe dayanıklı gereçlerin dış etkenlerle tepkimeye girmesi; tepkime sonucu oluşan arıtma cürufu eriyerek yüzeyden ayrılır ve dolayısıyla ateşe dayanıklı gereçler yavaş yavaş bozulur.

CÜRUFLAŞTIRICI a. Metalürj. Cüruf haline dönüştüren.

CÜRUFLAŞMAK gçz. f. Cüruf durumuna gelmek.
◆ **cüruflaştırmak** ettirg. f. Metalürj. Genellikle istenmeyen bir öğeyi, gidermek amacıyla arıtma cürufu biçimine dönüştürmek.

CÜRÛH çoğl. a. (ar. *cürḥ*'ün çoğl. *cürūḥ*). *Esk.* Yaralar.

CÜRÜM, -rmü a. (ar. *cürm*). Cezalandırılması gereken suç.
—Cez. huk. Ölüm, ağır hapis ya da ağır para cezasıyla cezalandırılan suç. (Türk Cez. k.'na göre suçlar, cürüm ve kabahat olarak ikiye ayrılır. Cürüm sayılan suçlar ağır suçlardır. Suçların cürüm ve kabahat olarak ayrılmasında göz önünde tutulan ölçü, bunlar için belirlenen cezalardır [Türk Cez. k. md. 11].) [→ SUÇ, KABAHAT.] || *Cürme teşebbüs* → TEŞEBBÜS. || *Cürm-ü meşhut* → SUÇÜSTÜ. || *Cürm-ü meşhut yapmak,* suçüstü yakalamak.
—İkt. tar. *Cürüm ve cinayet resmi,* Osmanlı İmparatorluğu'nda bir toprak rejimi olarak tımar sisteminin geçerli olduğu dönemlerde, tımarlı arazi içinde yaşayanların işledikleri suç ve cinayet üzerine tımar sahiplerinin aldıkları para.
—İsl. huk. Yapılması günah olan ve suç sayılan tüm davranışlar. (Cürüm sayılan davranışta bulunan kişiye "mücrim" denir.) [Eşanl. CEREME.]

CÜRÜMSÜZ sıf. (ar. *cürm*'den *cürümsüz*). Suçu olmayan, suçsuz.

CÜSÂM a. (ar. *cüs̱am*). *Esk.* Kâbus, uyku sırasında gelen ağırlık.

CÜSEYM a. (ar. *cüseym*). *Esk.* Cisimcik, küçük cisim.

CÜSEYMAT çoğl. a. (ar. *cüseym*'in çoğl. *cüseymāt*). *Esk.* Cisimcikler, küçük cisimler.

CÜSSE a. (ar. *cüs̱se*). Bir insanın ya da hayvanın bedensel yapısı.

CÜSSELİ sıf. İri yapılı, iriyarı kimse ya da hayvan için kullanılır.

CÜSSESİZ sıf. İnce yapılı, çelimsiz.

CÜST a. (fars. *cüsten,* aramak'tan *cüst*). *Esk.* **1.** Arama, arayıp sorma. **—2.** *Cüst ü cû,* arayıp tarama, araştırma: *"Arzu ederim ki git pederini cüst ü cû et"* (Yusuf Kâmil Paşa, XIX. yy.). || *Cüst ü çâlâk,* eline ayağına çabuk, tetik.

CÜSÛR çoğl. a. (ar. *cisr,* köprü'nün çoğl. *cüsur*). *Esk.* Köprüler.

CÜVEYN, İran'da birçok yerleşmenin, bir ovanın, bir akarsuyun adı. 1. Şiraz yakınlarında bugün Goyum denilen köy. 2. K.-D. İran'da Sebzvar çevresinde, aynı addaki akarsu ve bu akarsu boyunca sıralanmış birçok kasabanın bulunduğu ova. 3. Sicistan'da kervan yolları üzerinde eski müstahkem yer.

CÜVEYNİ (Ebülmeâli Abdülmelik bin Yusuf **EL–**), iranlı şafii fıkıhçısı (Nişâpur 1028 - *ay. y.* 1085). Ünlü bir fıkıhçı olan babası öldükten sonra onun yerine geçti. Eş'ari* öğretisine bağlıydı. Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'in veziri Amidülmülk Künduri, bu inançta olanlara cephe alınca, ünlü sufi Kuşeyri* ile birlikte Hicaz'a gitti (1058). Mekke ve Medine'de dört yıl fıkıh dersleri verdi. Bu nedenle İmamül Harameyn (Mekke ve Medine imamı) unvanı ile de tanındı. Selçuklular'da eş'ari yanlısı Nizamülmülk* vezir olunca, Nişâpur'a döndü (1062). Nizamülmülk'ün, onun için Nizamiye* adıyla yaptırdığı medresede ölümüne kadar fıkıh dersleri verdi. En ünlü yapıtı *Kitâb ül-varakat fi usûl ilk-fıkıh*'tır.

CÜVEYNİ (Alaettin Atamelik), ilhanlı devlet adamı ve tarihçi (Azadvar 1226 - Mugan 1283). Argun Han'ın yazmanıydı; Hulagu İran'ı alınca onun hizmetine girdi, Hulagu'nun ismaililere karşı giriştiği tüm savaşlara katıldı, Alamut kalesinin alınışında bulundu. Kaledeki kitap ve gözlem araçlarının tümden yakılmasını (ismaili inançlarını içerenleri dışında) önledi; Hulagu'nun Bağdat seferine (1257) katıldı, bu sefer sonunda Irak-ı arap ve Huzistan valiliğine getirildi. Bölgeyi yirmi dört yıl yarı bağımsız yönetti: ağır vergileri hafifletti, Amber ile Necef arasında kanal açtırarak bu kanal kıyısında 150 köy kurdurdu, Bağdat'ı imar etti. Uzun yönetimi sırasında birkaç kez iftiraya uğradı (bir defasında tüm malına el konuldu ve hapse atıldı), ama yapılan soruşturmalar sonunda aklandı. Yaşamının son yıllarında karşılaştığı bu olayları *Tesliyet ül-ihyan* adlı yapıtında anlatan Cüveyni, tarihçi ve yazar olarak asıl ününü *Tarih-i cihangüşa* adlı üç ciltlik tarihiyle kazandı. 1. cildi Türk tarih kurumu tarafından basıldı.

CÜVEYNİ (Şemsettin Muhammet bin Muhammet), ilhanlı devlet adamı (öl. Azerbaycan, Ahar, 1284). Ünlü tarihçi Alaettin Atamelik Cüveyni*'nin kardeşi. Hulagu tarafından sahib-i divan atandı (1263). Abaka döneminde Anadolu işlerini yoluna koymakla görevlendirildi: Karamanoğlu Mehmet Bey ayaklanması'nı selçuklu kuvvetleriyle güçbirliği yaparak bastırdı (1268); İlhanlılar'a başkaldıran uç beylerini denetim altına aldı. Selçuklular'ın İlhanlılar'a olan borçlarını hafifleterek temizledi. Abaka'nın son yıllarında durumu sarsıldıysa da, müslüman Ahmet Teküdar tahta çıkınca eski yetkilerini yeniden elde etti. Ancak, eski moğol geleneklerini sürdürmek isteyen Argun, Ahmet Teküdar'ı devirince İsfahan'a kaçmak zorunda kaldı. Ailesinin esenliği için teslim oldu, devlet mallarını çalmak ve Abaka'yı zehirletmekle suçlanarak öldürüldü. Büyük bir yönetim ve siyaset adamı olduğu kadar bilim ve sanat koruyucusu olarak da ün yapmıştı.

CÜYÛŞ çoğl. a. (ar. *ceyş*'in çoğl. *cüyūş*). *Esk.* Askerler, ordular: *"Kaç fâtih-i zaman gören İran-zemîn bugün / Görsün kiminle hangi cüyûş-ı zafer gelür"* (Y. K. Beyatlı).

CÜZ a. (ar. *cüzʾ*). *Esk.* **1.** Bir bütünü oluşturan parça, bölüm: *"Ben ol hâk-i vefâdâran ki mihrün kokusı gele / Eger bâd-ı sabâ ilede her cüz'üm bir aksaya"* (Şemsi, XV. yy.). **—2.** Kuran'ın otuz bölümünden her biri. (Bk. *ansikl.* böl.). **—3.** Yirmi sayfalık yazma risale. **—4.** Parça parça yayımlanan bir kitabın bir ya da birkaç formalık bölümleri; fasikül.
—Ed. Aruz vezninde birleşerek kalıpları oluşturan parçalardan her birinin adı. (Eşanl. TEF'İLE.) Örneğin "Feûlün feûlün feûlün feûl" biçimindeki bir kalıpta yer alan dört parça bu kalıbın dört cüzüdür.
—Esk. ask. *Cüz-i tam,* askeri birlik.
—Esk. astron. *Cüz-i içtimai,* iki gökcisminin kesiştiği yerin boylamı. || *Cüz-i istikbal,* uzayda karşı karşıya gelen iki nesnenin boylamı. || *Cüz-i kusuf,* güneşin kısmen tutulması.
—Esk. fiz. *Cüz-i ferd,* atom.
—Esk. kim. *Cüz-i sail,* çözümlemelerde (analizlerde) sıvı olarak kalan madde.
—Eşy. *Cüz kesesi,* eskiden çocukların okula giderken, içine Kuran cüzlerini ya da elifbalarını koydukları kese. (Deriden

ya da sırma işlemeli kumaştan yapılan cüz keseleri boyuna asılarak taşınırdı.) || *Cüz mahfazası*, cami ve türbelere armağan edilmiş Kuran cüzlerinin korunduğu çekmece. (Camilerde ve türbelerde yüksek bir yerde saklanan bu mahfazaların ayaklı, kapağı kubbeli ya da kubbesiz örnekleri vardır. Müzelerde, abanoz üzerine fildişi ya da sedef kakmalı, ince işçilikli cüz mahfazaları bulunmaktadır.)
—İsl. huk. *Cüz-i ced*, babanın babasının oğulları ve onların oğulları. (Ana baba bir amcalar, onların oğulları ve oğullarının oğulları.) || *Cüz-i eb*, babanın oğulları ve oğullarının oğulları. (Ana baba bir ya da baba bir erkek kardeşler ve onların oğulları.) || *Cüz-i meyyit*, ölünün oğulları ve oğullarının oğulları.
—Mat. Elemanın eski adı.
—Süslem. sant. *Cüz kesesi*, Kuran'da, cüz başlarını belirlemek için yapılmış, stilize gül biçiminde tezhip motifi.
—ANSİKL. İsl. Kuran'ın gerçek bölümleri, surelerdir (114 tane). Bununla birlikte, surelerin değişik uzunluklarda olmaları nedeniyle, belli aralıklarla baştan sona okuma ve ezberleme kolaylığı sağlanması, özellikle ramazanda her gün eşit miktarda Kuran okunarak ay sonunda bir hatim indirilebilmesi amacıyla Kuran, her birine cüz denen otuz eşit bölüme ayrılmıştır. Özellikle ülkemizde basılan mushaflarda, her cüz 20'şer sayfadan oluşur. Her cüzün ilk sayfasında bir cüz işareti ve o cüzün sıra sayısı bulunur. Genellikle cüzler sıra sayılarıyla anılırlar (1., 2. cüz gibi). Ancak, özellikle son üç cüz, halk arasında bu cüzlerin başladığı surelerin ilk kelimeleriyle anılır ve 28. cüze *Kad sem*, 29. cüze *Tebâreke*, 30. cüze *Amme cüzü* denilir. Ayrıca her cüz kendi içinde dört hizbe ayrılır.

CÜZAF a. (ar. *cüzāf*). *Esk.* Götürü pazar.
—İsl. huk. Bir malı ölçüp tartmadan alıp satmak. (Mücâzefe de denir.)

CÜZÂFEN be. (ar. *cüzaf*'tan *cüzafen*). *Esk.* Götürü yoluyla, götürü olarak: *Cüzâfen bey'* (götürü satış).

■**CÜZAM** a. Hansen basilinden *(Mycobacterium leprae)* ileri gelen süreğen bulaşıcı hastalık. (Eşanl. LEPRA, HANSEN HASTALIĞI.) || *Cüzam hastanesi*, cüzamlıları ayırmak ve tedavi etmek için kullanılan hastane ya da hastane bölümü.
—ANSİKL. Cüzam, tropikal ve yarıtropikal birçok ülkede yerleşik bir hastalıktır. (Orta Amerika, Güney Amerika, Kara Afrika, özellikle Asya, Hindistan, dünyada en çok hastası olan yerlerdir). Dünyada yaklaşık 11 milyon kişinin cüzamlı olduğu sanılmaktadır. Avrupa'daki odaklar hem küçük, hem oldukça sınırlıdır (Portekiz, İspanya, Balkanlar). Türkiye'deki kayıtlı hasta sayısı 4 000 dolayındadır. Mikrobun geçişi genellikle doğrudan doğruyadır (insandan insana). Ender olarak, kötü sağlık koşullarında, sıcak ve rutubetli iklimlerde dolaylı da olabilir (çamaşır, elbise, mikroplu eşya, yiyecek). Kuluçka devresi birkaç aydan birkaç yıla kadar değişebilir (genellikle 2 ila 5 yıl).
Lepromalı cüzam, hastalığın en ağır şeklidir; organizma basille dolar. Çok bulaşıcıdır ve başlıca belirtisi *leproma* denen şişliklerdir. Sınırları belirsiz olan bu kırmızı şişlikler ülserleşebilir, geniş plaklar halinde yayılır, deride yaygın kabartılar yapar, yüze aslan yüzü görünümü verir, kol ve bacaklarda deri kalınlaşması yapar. Saçlar yerinde kalırsa da sakal ve kaşlar ortadan kalkar. Mukozalar da mikropludur. Burun iltihabı (rinit) kesin olarak vardır (burun akıntıları çok bulaşıcıdır), bazen burun bölmesi harap olur, burun düşer. Göz lezyonları (keratit, göz siniri nevriti) sık görülür ve körlüğe neden olur. Karaciğer ve dalak basilli şişliklerle doludur. Sinir hastalığı ve dokusal beslenme bozuklukları her zaman olmayabilir. Hastalığın gelişmesi ateşli devrelerle olur ve kaşeksi ile son bulur. Burun mukozasında bol miktarda Hansen basiline rastlanır. Deri içi Mitsuda tepkimesi negatiftir (hastalığın anerjik biçimi).
Deri cüzamı, az bulaşıcıdır, fakat sinirsel belirtileri çoktur. Deri lezyonları ya rengini kaybetmiş lekeler ya da genellikle halka biçiminde, çoğu zaman şişkince pembe ya da esmerimsi (leprit) kabarcıklar halindedir. Sinirsel belirtiler deride duyumsuz bölgelerin ya da salt ısıya karşı duyumsuz bölgelerin bulunmasıdır (hasta sıcaklık değişikliklerini fark edemez). Bazı sinirlerde ağrılar ve felçler görülebilir. Dirsek sinirlerinde kalınlaşma ve dokusal beslenme bozuklukları kesin olarak vardır (dirsek çengeli, taban delen hastalığı, kemik erimesi). Hansen basili nadiren bulunur. Mitsuda tepkimesi pozitiftir (hastalığın bu şeklinde organizmada bir savunma bağışıklığı vardır).
Bu iki esas tipin dışında cüzamın ikincil iki başka biçimi daha vardır: *belirsiz cüzam*, hastalığın başlangıç evresidir, ilerde hastalığın iki esas şeklinden birine dönüşecektir. *Sınırsal cüzam* ya da *iki kutup arası cüzam*, lepromalı cüzama dönüşmekte olan deri cüzamının ara evresidir.
• *Tedavi*. Uzun zaman şolmogra yağı cüzamın tek tedavi aracı oldu. Bu ilaç hâlâ çok yararlıdır. Fakat sülfonlar (esas sülfon ve türevleri) ile bazı sülfamitler (örneğin sülfademetoksin) cüzamın gidişini ve sonucunu tamamen değiştirmiştir. Bu ilaçlar birkaç yıl içinde deri cüzamını tamamen iyileştirebilmektedir. Lepromalı cüzamlar da, yaşam boyu tedavi sürdürülürse olduğu gibi durdurulabilir.
—Tar. En eski çağlardan (Mısır mumyalarında da bu hastalığın izlerine rastlanmaktadır) beri bilinen cüzam, Avrupa'ya Roma orduları tarafından taşındı. Özellikle Haçlı seferleri döneminde korkunç bir biçimde yayıldı. XII. yy.'da da, özellikle Kutsal topraklar'da birçok cüzamlı soylu serbestçe ve toplum içinde itibarlarını yitirmeden yaşıyordu. Hastalık daha da yaygınlaşınca, cüzamlılar tecrit edilerek ölüme terk edildiler. Cüzamlılar özellikle yoksullar arasında belirginleşen ayrı bir toplumsal tabaka oluşturdular. Bu hastalığa yakalananları tedavi etmekten çok bir arada tutmayı amaçlayan cüzamlı yurtları, miskinler tekkeleri gibi birçok kuruluş vardı. Tiksinti ve korku uyandıran cüzamlılar, ellerindeki bir kaynana zırıltısıyla varlıklarını duyuruyorlar ve halka açık yerlere giremiyorlardı. Sadakayla yaşayan paryalar durumundaydılar. Büyücülük yapmakla suçlanıyorlar, kimi zaman halkın hiddetine kurban gittikleri de oluyordu. XV. yy.'ın sonuna doğru, hastalık Avrupa'da seyrekleşince, belli yasaların kapsamına alındılar.

CÜZAMHANE a. (ar. *cüzam* ve fars. *hāne*'den). *Esk.* Cüzamlılara ayrılmış tecrit yeri. (Eşanl. MISKINHANE.)
—ANSİKL. Tıp. Dulkadıroğulları döneminde (1339-1521) Kayseri'de *Meczumîn zaviyesi* (cüzamlılar zaviyesi) adı verilen bir cüzamhanenin olduğu bilinmektedir. Osmanlılar döneminde yaptırılan ilk cüzamhane, Edirne, Kirişhane'de hizmete girdi (XV. yy.). Bunu Üsküdar (1514), Bursa, Lefkoşe (Kıbrıs), Girit'te Kandiye kalesi dışında açılan cüzamhaneler izledi. Cüzamhane bulunmayan kentlerde, dış mahallelerden biri cüzamlılara ayrılır ve kente girmelerine izin verilmezdi. Cüzam bulaşıcı ve tedavisi olanaksız bir hastalık olarak görüldüğünden, bu hastalığa yakalananlar hemen cüzamhaneye kapatılarak tecrit edilir, bakımları bağışlar ve Vakıflar idaresi'nin yardımlarıyla sürdürülürdü. Üsküdar Karacaahmet'teki cüzamhane, uzun yıllar Toptaşı bimarhanesi'ne bağlı olarak çalıştıktan sonra kaldırıldı (1927). Buradaki cüzamlılar, önce eski Toptaşı bimarhanesi'ne, sonra da Bakırköy* akıl ve sinir hastalıkları hastanesi'nde yaptırılan cüzam pavyonuna taşındı (1935). Karacaahmet'teki bina, 1938'de tamamen yandı.

Cüzamla savaş derneği, cüzam hastalığıyla mücadele etmek ve tedavi görmüş hastaların toplumsal ve psikolojik sorunlarını çözmek amacıyla kurulmuş dernek. Cüzam hastalığı konusunda halkı ve hekimleri aydınlatır, cüzam taraması yapar, ilaç dağıtır. Bu çalışmaları için resmi ve özel kuruluşlardan yardım sağlar. Derneğin merkezi İstanbul'dadır.

CÜZAMLI sıf. ve a. Cüzama yakalanmış olan kimse için kullanılır.

CÜZBEND a. (ar. *cüz'* ve fars. *bend'* den *cüz'-bend*). *Esk.* **1.** Kuran cüzleri konan mahfaza. **—2.** Ciltçi.

CÜZBENDİ a. (ar. *cüz'*, fars. *bend* ve *-î*'den *cüz'-bendî*). *Esk.* Cilt yapma işi, ciltçilik.

CÜZCAN. Tar. coğ. Afganistan'da Amu Derya ile Murgab'ın sınırladığı bölge. İran ile Maveraünnehir arasında köprü oluşturduğundan, savaş ve barış dönemlerinde önemli bir geçit yeriydi. VII. yy.'da Toharistan'a bağlı olan bölge, daha sonra Araplar'ın eline geçti (653/654). Abbasiler döneminde Amber kentinde oturan valiye bağlı olarak Afrigun hanedanınca yönetildi. Cengiz Han ve Timur zamanında bölgedeki tüm kentler yıkıma uğradı; ancak verimli toprakları nedeniyle bu kentler kısa zamanda yeniden gelişti. Bu bölgede kurulan özbek hanlıkları Dost Muhammet zamanında (XIX. yy.) Afganistan'a bağlandı.

CÜZCANİ (Minhacettin Ebu Ömer Osman bin Siracettin **EL–**), hintli tarihçi (Lahor 1193 - Delhi yaklş. 1262). Ailesi cüzcanlıdır. İlkgençlik yıllarını Firuzkûh'taki sarayda geçirdikten sonra Tulek'e gitti (1220). Gûr prenslerinden Melik Nasırettin'in yanında hizmet gördü (1221). Birkaç kez elçi olarak gittiği Hindistan'a göç ederek Uç kentinde Medresei Firuzi'de müderrislik yaptı (1227). Sultan Şemsettin İltutmuş, Uç'u alınca onunla birlikte Delhi'ye giderek (1228) Nasıriye medresesi'ne müderris oldu. Bir süre Delhi kadılığında bulunduktan (1241) sonra ülkenin başkadılığına getirildi. Hükümdar Nasırettin Mahmut'a sunduğu (1260) *Tabakat-ı Nasırî* adlı islam tarihi, hint-türk sultanları ve Gurlular hakkında bilgiler içerir.

CÜZDAN a. (ar. *cüz'* ve fars. *-dān*'dan *cüz'dān*). **1.** İçinde belgelerin, kimliklerin, kâğıt paraların vb. konulduğu bölmeler olan ikiye katlanabilir çanta. **—2.** (Bir tamlayanla) bir kimseye resmi bir kuruluşça verilen cep defteri biçimindeki belge: *Kimlik cüzdanı. Evlenme cüzdanı. Banka cüzdanı.*
—Bank. BANKA cüzdanı'nın eşanlamlısı.
—Huk. *Nüfus cüzdanı*, Nüfus idaresi'nce yurttaşlara verilen, kimlik kanıtlamaya yarayan belge. (Nüfus cüzdanı resmi belge niteliğindedir.)
—Med. huk. *Evlilik cüzdanı*, evlenme töreni sırasında evlendirme memurunun eşlere verdiği ve evlenme işlemiyle karı, koca ve çocuklar hakkında temel bilgileri

Büyük Larousse

cüzam hastanesi
Bakırköy, İstanbul

içeren evlilik belgesi. Türkiye'nin 11 ağustos 1982 tarih ve 2701 sayılı yasa uyarınca taraf olduğu Uluslararası bir aile cüzdanı ihdasına ilişkin sözleşme'nin gereklerine göre yeniden düzenlenen evlilik cüzdanı, uluslararası aile cüzdanı adını almış ve içinde on dilde bilgiye yer verilmiştir.

CÜZEYR a. (ar. *cüzeyr*). *Esk.* Küçük, ince kök; kökçük.

CÜZEYRE a. (ar. *cezire*'den *cüzeyre*). *Esk.* Adacık, küçük ada.

CÜZHÂN a. (ar. *cüz'* ve fars. *h'ān*'dan *cüz-h'ān*). *Esk.* Kuran okumayı öğrenen öğrenci.

CÜZİ sıf. (ar. *cüz'* ve *-i*'den *cüz'i*). Az,çok az, azıcık: *Cüzi bir para. Cüzi bir yardım.*
—Esk. astron. *Cüzi küsûf,* kısmi güneş tutulması.
—Fels. Tikel.
◆ **cüziye** dişl. (ar. *cüz'iyye*). *Masarif-i cüziye* (küçük harcamalar). *Varidat-ı cüziye* (az miktardaki gelirler).
—Med. huk. *Cüz'i halefiyet* → HALEFİYET.

CÜZİYAT, -tı çoğl. a. (ar. *cüz'i*'nin çoğl. *cüz'iyāt*). *Esk.* **1.** Ufak tefek şeyler; önemsiz, değersiz şeyler. **—2.** *Cüziyat-ı umûr,* ayrıntılar, işin esasıyla ilgili olmayan şeyler.

CÜZİYE → CÜZİ.

CÜZLÜK a. **1.** Bir cüz oluşturacak büyüklükteki kâğıt. **—2.** Yirmi sayfadan oluşan forma. (Bugün on altı sayfadan oluşan formalar, eskiden yirmi sayfaydı.)

CÜZUR çoğl. a. (ar. *cezr*'in çoğl. *cüzūr*). *Esk.* Kökler.

cyanea capillata

CVETKOVİĆ (Dragiša), sırp siyaset adamı (Niş 1893 - Paris 1969). Radikal parti üyesiyken şubat 1939'dan mart 1941'e değin Yugoslavya başbakanı oldu; Hitler ile Üçlü pakt'ı imzaladığı için iktidardan düşürüldü.

CVİJİĆ (Jovan), sırp coğrafyacı (Loznica 1865 - Belgrad 1927). Viyana'da A. Penck ve Suess'in derslerini izledi, Belgrad Üniversitesi'nde profesör ve Yugoslav coğrafya derneği'ne başkan oldu. Yapıtı *Das Karstphänomen*'de (1893) karst morfolojisi sorunlarını inceledi. Fransızca olarak *Péninsule balkanique*'i (Balkan yarımadası) [1918] yayımladı, büyük bir jeomorfoloji incelemesine başladı, bu incelemenin ancak iki cildi yayımlanabildi (1924-25).

CVİRKA (Petras), litvanyalı yazar (Klangiyay 1909 - Vilna 1947). Demokrat bir militandı, lirik şiirler (*la Première Messe* [fr. çev.], 1928) ve köylü dünyasını yansıtan anlatılar yazdı; romanlarında ise ABD'ye yapılan göçün yarattığı efsanenin boşluğunu (*Frank Kruk,* 1934) ve tarım reformunun neden olduğu yoksulluğu ortaya koydu (*la Terre nourricière* [fr. çev.], 1935), yaratıcı zanaatçıyı yüceltti (*le Maître et ses fils* [fr. çev.], 1936). Son öykülerinde direniş hareketini ve savaş sonrası kalkınma çabalarını ele aldı (*les Semences de fraternité* [fr. çev.], 1947).

cybister

CVRSNİCA, Bosna-Hersek sınırları içinde kireçtaşlı dağ kütlesi, Neretva ırmağının B.'sında; Plocno'da 2 228 m. Hayvan yetiştiriciliği ve turizm.

CWMBRAN, Büyük Britanya'da kent, Wales ülkesi'nde (Gwent) Newport'un K.'inde; 41 000 nüf. Besin ve tekstil sanayileri.

C_x a. Akışkan. mekan. Sürüklenme katsayısı.
—ANSİKL. C_x, devingen bir cismin ya da bir öğesinin ilerlemeye ve sürüklenmeye karşı gösterdiği direncin ayırtedici özelliğini belirten, boyutsuz, matematiksel bir katsayı. Bu katsayı, akışkanlar mekaniği ve aerodinamik hesaplarının tümünde çok büyük önem taşır.

CYAMİDAE a. (yun. *kyamos,* bakla, ve *eidos,* görünüş'ten). **1.** İkiçenetli, küçük yumuşakça familyası. (Güney denizlerinde [Avustralya, Yeni Zelanda, Antarktik okyanusu] yaşar. *Perrierina fragillima* türü Kerguelen adaları kıyılarında bulunur). **—2.** Kısa ve çökük bedenli kabuklu bit familyası. (Balinaların derisine tutunarak yaşar.)

CYAMUS a. (yun. *kyamos,* bakla'dan). Balinaların derisi üstünde asalak yaşayan kabuklupire cinsi. (*Cyamidae* familyasının örnek tipi.)

■ **Cyana** (Kyane, bir eskiçağ kadın kahramanın adından), CNEXO'nın 1970'te hizmete soktuğu bilimsel araştırma denizaltısı. İnsanlı dalış yapan bu araç yaklaşık 3 000 m derinlikte çalışabilir. Okyanusun sırt bölgelerinde (Orta Atlas okyanusu, Kalifornia körfezi), denizaltı kanyonlarında (Doğu Atlas okyanusu, Batı Akdeniz) ve çukurlarda (Doğu Akdeniz) sayısız dalış yapmıştır.

■ **CYANEA CAPİLLATA** a. (yun. *kyanos,* koyu mavi'den). Dokunaçları şemsiyesinin kenarlarından buket biçiminde çıkan, çok iri, *Aculephae* öbeğinden medüz. (Dünyanın bütün ılıman ya da soğuk denizlerinde yayılır. *Semeostomae* alttakımı; şemsiyesinin çapı: 2 m.)

CYANOBACTERİAE a. Cyanophyceae sınıfındaki suyosunlarının prokaryot özellikleri vurgulanmak istendiği zaman bu sınıfı belirtmek için kullanılan ad.

CYANOPHYCEAE a. Özgün klorofilli prokaryot suyosunları sınıfı. (Yeşil rengi hem kırmızı bir boyarmaddeyle [fikoeritrin], hem de özellikle mavi bir boyarmaddeyle [fikosiyanin] maskelenmiş olan bu suyosunları kimine göre bir suyosunları sınıfı, kimine göre bir bakteri grubudur; bakteri sayıldığında *cyanobacteriae* diye adlandırılır.) [Eşanl. SCHİZOPHYCEAE.]
—ANSİKL. Cyanophyceae sınıfındaki suyosunları mavi-yeşil renkte suyosunlarıdır; ama parlak kırmızı ve çeperlerinin kalınlığı nedeniyle esmer ya da siyah olanları da vardır. Bitkilere özgü tipik klorofil bulunduğu için bunlar gerçek suyosunlarıdır ve dolayısıyla öbür suyosunlarının oynadığı rolü oynarlar; ancak çekirdeklerinin yaygın oluşu, plastlarının bir zarla sınırlı olmayışı ve morfolojik bakımdan çok belirgin bazı organitlerin (mitokondriler, Golgi aygıtı) bulunmayışı onlarla bakteriler arasında benzerlik kurulabileceğini gösterir. Bu suyosunları bütün ortamlarda bulunur ve bazı likenlerin yapısına da girer. Bazıları yenebilirse de *(nostoc, spirulina)* öbürleri zehirlidir. Tümü üç takıma ayrılabilir: hormogonales, chamaesiphonales ve chroococcales.

CYATHİDİUM a. Kretase devrinde yaşamış, bir türü 1971'de Asor adaları çevresinde 700-800 m derinlikte bulunmuş fosil denizlalesi cinsi. (Günümüzde yaşayan türü, kayaca doğrudan doğruya tutunan, koyu yeşil, küçük bir kireçtaşı görünümündedir; silindir biçiminde, kısa bir çanağı vardır; sözkonusu çanak, bir kütle halinde çanak üstünde kıvrılabilen 10 tane çok kısa kol taşır. *Holopodidae* familyası.)

CYATHOCRİNİDAE a. (yun. *kyathos,* kap, çekmen, ve *krinon,* zambak'tan). Saplı denizlalelerini içeren derisidikenliler familyası. (Başlıca cinsleri *Cyathocrinus, Ceratocrinus* vb.'dir. Birinci Zaman'ın, Ordovices ile Permi devirleri arasından kalma tabakalarda fosillerine rastlanır.

CYATHOLAİMUS a. (yun. *kyathos,* kap, çekmen, *laimos,* boğaz'dan). Çok yaygın ipsisolucan cinsi. (Genellikle yosunların arasında, çayırların ve ormanların nemli topraklarında bulunur.)

■ **CYBİSTER** a. (yun. *kybisteter,* dalıcı'dan). Durgun sularda yaşayan, iri, yassı, yumurta biçimli kınkanatlıları içeren cins. (Bu cinsin türleri bütün dünyaya yayılır, ama sıcak bölgelerde daha bol bulunur. Bunlar *Adephaga* öbeğinden kınkanatlılardır; *Dytiscidae* familyası.)

dalmış durumda Cyana

CYBO (Arano), Bizans kökenli cenevizli soylu (Rodos 1377 - Capua 1457). Cenova Cumhuriyeti'ni yönettikten sonra kral İyi René I adına Sicilya'da kral naibi oldu. Papa İnnocentius VIII'in babasıdır.

CYBO (İnnocenzo), italyan rahip (Floransa 1491 - Roma 1550). Papa Leo X ve Clemens VII'nin yeğeni. 22 yaşında kardinal oldu. Papalık valisi olarak Romagna'yı ve Bologna'yı yönetti. Alessandro de'Medici'nin öldürülmesinden sonra Cosimo de' Medici adına bir süre Floransa'yı yönetti.

CYBOCEPHALUS a. (yun. *kybos,* küp, ve *kephale,* baş'tan). Çok dışbükey bedenli, top gibi yuvarlanabilen, küçük kınkanatlıları içeren cins. (Güney Avrupa'da yaşayan *Cybocephalus rufifrons,* zararlı bir koşnili avlar ve yer: dut koşnili [*Diaspis pentagona*]. *Nitidulidae* familyası.)

CYBULSKİ (Zbigniew), polonyalı sinema ve tiyatro oyuncusu (Kniaze 1927 -Wrocław 1967). Tiyatroda, Sartre, Ionesco, Cocteau, Faulkner, W. Gibson, Kruczkowski gibi yazarların yapıtlarında oynadı ve tek tük yönetmenlik denemeleri yaptı. Ama sinemada daha büyük bir başarı kazandı: *Pakolenie* (A. Wajda, 1954), *Popiol i diament* (A. Wajda, 1958), *Pociag* (J. Kawalerowicz, 1959), *Hoşça kal, yarın görüşmek üzere* (J. Morgenstern, 1960), *la Poupée* (J. Baratier, 1962), *Sevilme sanatı* (W. Has, 1963), *Att älska* (J. Donner, 1964), *Rekopis znaleziony Saragossie* (W. Has, 1964), *Salto* (T. Konwicki, 1965). Sinirli, kaygılı ve romantik tiplerin oyuncusu olan Cybulski, Polonya sinemasında 1955-1965 yıllarındaki yenilenmenin en seçkin temsilcisiydi.

CYCADALES a. Tohumlu bitkilerden *cycas, zamia, dioon* vb. gibi, yerkürenin sıcak bölgelerinde yetişen palmiye görünümlü açıktohumlu bitkiler takımı. (Cycadales takımındaki bitkilerin başlıca özelliği döllenmenin yüzücü ve kirpikli anterezoitlerle suda gerçekleşmesidir.)

CYCADEOİDEA a. (*cycas*'dan). *Benettitales* takımından fosil bitki sapı.

CYCHRUS a. (öz. a. *Kykhreus*). Bombeli gövdeli, koyu renkli, dar kafalı ve göğüslü koşarkınkanatlı böcek cinsi. (Koşarkınkanatlıgiller familyası.)
—ANSİKL. *Cychrus* cinsi üyeleri kuzey yarıkürenin yağışlı ormanlarında yaşar. Uzun kafalarını kavkıları içine sokarak salyangozlara saldırır; karnını elitralarına sürterek oldukça güçlü bir cırlama çıkarır.

CYCLANTHACEAE a. Bot. Tropikal Amerika kökenli birçenekli bitkileri kapsayan küçük familya. (Bu familyadan *carlu-*

dovica, "panama" denen şapkaların hammaddesini oluşturur.)

CYCLOCOSMİA a. Migaller öbeğinden örümcek cinsi. (*Ctenizidae* familyası.)
—ANSİKL. *Cyclocosmia* cinsi üyeleri kısa ve bodur karınlarıyla dikkati çeker. *Cyclocosmia ricketti* türü Çin'de bulunur; geri kalan türler Orta Amerika ve ABD'nin güneyine özgüdür. Düşey inlerde yaşar ve yuvasının ağzını karnını bir tıkaç gibi kullanarak kapatabilir.

CYCLOMYXA a. Tatlı su balçıklarında (çamurlar) yaşayan, dev boyutlu (5 mm'ye kadar) anaerob amip cinsi. (Bakterilerle ortakyaşayışlıdır.)

CYCLOPHORİDAE a. (yun. *kyklos*, çember, *phoros*, taşıyıcı, ve *eidos*, görünüş'ten). Sıcak ve ılıman iklimli bölgelerde karada yaşayan öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça familyası. (Eosen'de ortaya çıkmıştır; birçok türü vardır.)

CYCLOPOİDA a. Denizde ya da tatlı suda serbestçe ya da balıklarda asalak olarak yaşayan kürekayaklı kabuklular takımı. (Tür bakımından çok zengin bir takımdır.)

CYCLOPS a. (mit. a. *Kyclops*, Tepegöz'den). Tatlı sularda yaşayan, çok küçük kürekayaklı kabuklu cinsi. (Adını, alnının tam ortasında bulunan, çok belirgin tek gözünden alır.)

CYCLOSALPA a. Bireyleri çember biçiminde sıralanan ve ılıman deniz planktonlarının bir bölümünü oluşturan, derin yerleri yeğleyen, koloniler halinde yaşayan gömlekliler cinsi. (*Salpida* altsınıfı.)

CYCLOSTOMATA a. Zool. YUVARLAKAĞIZLILAR altşubesinin bilimsel adı.

CYCLOSTREMA a. (yun. *kyklos*, çember, ve *trema*, açıklık'tan). Çökük, çok çukur kavkılı, soluk renkli ve yuvarlak açıklıklı karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (Bu hayvanlar bütün denizlerde yaşar. Üçüncü Zaman'da ortaya çıkan *Cylostrematidae* familyasının örnek tipi.)

CYCLOTHONE a. IŞIKBALIKLARI'nın cins adı.

CYCLURA a. (yun. *kyklos*, çember, ve *ura*, kuyruk'tan). Antiller'de yaşayan iri, otçul iguana cinsi. (Ağır gövdeli, derin yeraltı yuvaları kazan hayvanlardır. Bir yandan etinin çok lezzetli olması, öte yandan da insanın beslediği kediler ve köpekler gibi yırtıcı hayvanlar nedeniyle soyları tükenmektedir. Türlerinden biri, gergedan iguanasının [*Cyclura comuta*] suratı üstünde kabartılar vardır; iguanagiller [*Iguanidae*] familyası.)

CYDİPPE a. Kiraz büyüklüğünde, iki uzun dokunaçlı kaburgalımedüz cinsi. (Dokunaçları geri çekilebilir ve avlarını yakalama olanağı veren yapışkan koloblástlarla donanır. Titreşen, 8 dizi palet sayesinde yer değiştirir. *Filictenidea* sınıfı.)

CYDNUS a. (yun. *kyndos*, kibirli, görkemli'den). Küçük ya da orta büyüklükte gövdeli, siyah ya da beyaz renkli, kumlu arazilerde toprakta yaşayan, kazıcı bit cinsi. (Kalkanlıyarımkanatlıgiller familyası.)

CYEMİDAE a. (yun. *kyema*, dölüt, ve *eidos*, görünüş'ten). Derinlerde yaşayan, kısa bedenli, kemiklibalıkları içeren familya. (Leptosefal adı verilen larvaları iyice yandan basık, küçük ve yüksek bedenlidir. Yılanbalığımsılar [*Anguilliformes*] takımı.)

CYLAS a. Anayurdu Afrika ve Asya'nın sıcak bölgeleri olan, küçük, hortumlukınkanatlı cinsi. (Tatlı patatesböceği [*Cylas formicarius*], patateslerin başlıca düşmanlarından biridir: patateslerin yumrulu köklerine saldırır. Erkeği kahverengi, dişisi mavidir. Hortumluböcekgiller familyası.)

CYLİCHNA a. (yun. *kylikhne*, küçük kupa, kutu'dan). Denizde yaşayan, arttansolungaçlı, karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (Bedenini, yarı silindir biçimindeki kavkısı içine bütünüyle çekebilir. *Cylichna* cinsi üyeleri yerkürenin bütün denizlerine yayılır; Üst Kretase dönemi tabakalarından başlayarak fosillerine rastlanır. *Scaphandridae* familyası.)

CYLİNDROPHİS a. Malezya bölgesinde yaşayan, zehirsiz, kazıcı yılan cinsi. (Gözleri küçüktür. Ayakların kalıntılarını hâlâ taşımaktadır. *Aniliidae* familyası.)

CYLİNDROSPORİUM a. Melanconiales takımından basit yapılı mantar. (*Cylindrosporium hiemale, Coccomyces hiemalis*'in konidi biçimi olup kiraz ağacında hastalık yapar.)

CYLLOCORİS a. (yun. *kyllos*, biçimi bozulmuş, ve *koris*, tahtakurusu'ndan). Meşelerde ve çalılarda çok görülen, uzun, sarı ve siyah gövdeli bit cinsi. (Köryarımkanatlıgiller familyası.)

CYMATİİDAE a. (yun. *kyma, -atos*, dalga, ve *eidos*, görünüş'ten). Denizde yaşayan öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakçalar familyası. (Bu familya, çok çeşitli biçimli, az çok yüksek, ucu boynuzsu bir kapakçıkla örtülü ve az çok uzun bir kanal açıklığıyla devam eden kadifemsi bir üsttabakayla kaplı, kabartılarla bezeli kavkılı *Argobuccinum, Cymatium* ve *Charonia* cinslerini içerir.) [Eşanl. TRİTONİDAE.]

CYMATOPHORA a. Dış görünüşü *Heterocera* öbeğinden pervanelere benzeyen kelebek cinsi. (Tırtılı kavaklarda ve kayınlarda gelişir ve yapraklara tutturulmuş bir kundak içinde başkalaşım geçirir. *Cymatophoridae* ya da *Thyatiridae* familyasının örnek tipi.)

CYMBALUM a. (lat. sözc.; macarcası: *czimbalom*). Tellerine küçük çekiçler ya da tokmaklar vurularak çalınan çalgı. (Teller yamuk biçiminde bir ses kutusunun üzerine gerilmiştir. Kökeni çok eski olan bu çalgı Avrupa'ya Araplar tarafından getirildi. Günümüzde en çok Macaristan'da ve konservatuvarlarda öğretilir. Macar besteciler, bu çalgı için özel bir repertuvar oluşturmuşlardır.) [Eşanl. TYMPANON.]

Cymbeline, Shakespeare'in romansı traji-komedisi (1609'a doğr.). Yazar Boccaccio'nun bir öyküsünden esinlenmiş, ancak olayı Cymbeline'in (Romalılar'ı yenen İngiltere kralı, direnişçi King Cole'un babası) sarayına aktarmıştır. Yapıt, yersiz kıskançlığın ve her iktidarın özünde bulunan bir kadın düşmanlığının trajedisidir: hepimiz piçiz, erkeğin günahları kadından kaynaklanır. İnancı, bağlılığı, arılığı somutlaştıran kral kızı İmogen, sonunda galip gelir. Yapıt gerçekte bir karşı-Othello' dur.

CYMBİUM a. (*gondol*, çamur anlamında lat. sözc.). Senegal kıyılarında yaşayan, yenebilir, öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (Yerel dilde *yet* ya da *yetus* sözcükleriyle adlandırılan bu hayvanlar doğurucudur, çok geniş bir ayağı, uzun bir sifonu, sesil gözleri ve boyu eninden uzun bir kavkısı vardır. Kavkıları şişkindir ve hemen hemen yalnızca son kıvrıntıdan oluşur; ağzı bir kapakçıkla örtülü değildir Bu yumuşakçalar yalnızca sıcak denizlerde yaşar. *Volutidae* familyası.)

CYMİNDİS a. (yun. *kymindis*, bir çeşit kukumavkuşu'ndan). Kuru yerlerde, açıkta, taşların altında ya da toprağa gömülü yaşayan koşarkınkanatlı böcek cinsi. (100'ü aşkın tür içeren bu cins, kınkanatlıların koşarkınkanatlıgiller familyasındandır.)

CYMODOCEA a. (öz. a. *Cymodecée'* den). Yapraklarının uzunluğu 1 m'ye varan ve Akdeniz'de çok bulunan su bitkisi. (*Potamogetonaceae* familyası.)

CYMOTHOA a. Çeşitli balıkların solungaç boşluklarında, ağızlarında ya da derileri üstünde asalak yaşayan eşayaklı kabuklu cinsi. (*Cymothoidae* familyasının örnek tipi.)

CYMOTHOİDAE a. Çoğunlukla deniz balıklarının yanlarına ve kafalarının arkasına yerleşerek dış asalak olarak yaşayan, eşayaklıların *Flabellifera* öbeğinden kabuklu familyası. (Dış görünüşleri tespihböceklerine benzeyen *Cymothoidae* familyası üyelerinin boyu 40 mm'yi bulabilir.)

CYNANCHUM a. Akdeniz bölgesinde ve Yakındoğu'da yetişen, yürek biçiminde yapraklı sarılgan bitki. (Panzehirotuna [*Vincetoxicum*] çok benzer; ipekotugiller familyası.)

CYNDDELW BRYDYDD MAWR (1155'e doğr. - 1200), walesli bard. Kahramanın erdemlerini ve parçalanmasını anlatan, arkaik 50 şiiri günümüze kalmıştır.

CYNEWULF, VIII. yy.'ın ikinci yarısında yaşayan anglosakson şair. Exeter ve Vercelli (XI. yy. başı) elyazmalarında rune abecesiyle attığı imzalarına rastlanır. Hıristiyan Doğu'nun mucizeli destanlarını şiire uyarladı: *Christ (The Ascension), The Fates of Apostles, Juliana, Elene*.

CYNİPİDAE a. Böcbil. MAZIYABANARISIGİLLER familyasının bilimsel adı.

CYNİPS a. Yalnızca meşeler üstünde yaşayan, asalak zarkanatlı böcek cinsi. (Meşelerin tomurcuk ya da meyveleri üstünde mazılar oluşturur. *Cynips tinctoria* türü iyi bilinir. *Cynipidae* familyasının örnek türüdür.)

CYNOCEPHALUS → KÖPEKBAŞLI.

CYNODONTİA a. (yun. *kyon, kynos*, köpek, ve *odus, -ontos*, diş'ten). Triyas devrinde yaşamış, *Therapsida* takımından fosil sürüngenler alttakımı. (Sürüngenlerin altçene eklemlenme biçiminden memelilerin eklemlenme biçimine geçiş bu alttakım üyelerinde gerçekleşti; şakak çukurları, ikincil damak, diş sistemi, omurga, kürekkemiği ve leğenkemiğine ilişkin çeşitli başka özellikler de memelilerin habercisidir. Örnek tipi *Diademodon*.)

CYNOGLOSSUS BROWNİ a. Dilbalığına benzeyen, kıyılarda yaşayan kemiklibalık. (Gözleri küçük ve birbirine yakındır. Ağzı dardır. Kongo'nun Atlas okyanusu kıyılarıyla Kuzey denizi arasında yayılır; *Cynoglossidae* familyası.)

CYNOMORPHA a. (yun. *kyon, kynos*, köpek, ve *morphe*, biçim'den). Ağaçta yaşayan darburunlu maymunlar üstfamilyası. (Uzunkuyruklumaymungiller ve *Colobidae* familyası üyeleri gibi kuyrukludur. Oysa uzunkollumaymungiller ve insansımaymungiller familyası üyelerinin kuyruğu yoktur.)

CYON (Elie DE), rus bilgin ve gazeteci (Panevejis, Litvanya, 1842 - Paris 1912). Tıp doktoru. Petersburg Fen fakültesi'nde ve Tıp akademisi'nde profesörlük yaptı. Vazomotor sinirler başta olmak üzere, fizyoloji alanında çok sayıda buluşu vardır.

CYPERACEAE a. PAPİRÜSGİLLER familyasının bilimsel adı.

CYPHODERİA a. (yun. *kyphos*, eğik, ve *deire*, boyun'dan). Durgun tatlı sularda çok yaygın amip cinsi.

CYPHOMANDRA a. Güney Amerika'da yetişen ağaç ya da ağaççık. (*Cyphomandra betacea*, etli kısmı domates gibi kullanılan iri kırmızı meyveler verir [ağaç domatesi]. Patlıcangiller familyası.)

CYPHOPHTHALMİ a. (yun. *kyphos*, kambur, ve *ophthalmos*, göz'den). Genellikle nemli yerlerde, taşların altında, bazen mağaralarda yaşayan, çok küçük bedenli örümceğimsileri içeren alttakım. (*Opilionidea* takımı.)

CYPRAEA a. Sıcak denizlerde (Avustralya, Polinezya vb.) yaşayan çok güzel, öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (*Cypraeidae* familyasının örnek tipi.)
—ANSİKL. *Cypraea* cinsi üyelerinin yassı, geniş bir ayağı, dibinin dış bölümün-

cydippe

de gözler bulunan dokunaçlan, çıkıntılı bir sifonu, genellikle dallı dokunaç biçimli eklentilerle donanan loplar halinde yayılmış bir örteneği vardır; sözkonusu loplar, kavkının sırt kesiminin bir bölümünü ya da tamamını kaplar. Karın kesimi şişkin yumurta biçimindeki kavkı, parlak bir sedefle örtülüdür; kavkının dolambaçları belirsiz, ağzı dardır. *Cypraea* cinsinin 150 kadar yaşayan, 100 kadar da Üçüncü Zaman' da yaşamış fosil türü vardır.

CYPRİNA a. Zool. ARCTİCA'nın eşanlamlısı.

CYPRİPEDİUM a. Alttaki taçyaprağı cebi ya da çarığı andıran (Venüs çarığı), iki erkekorganlı, genellikle yalın çiçekli orkide. (Bu bitkiler çiçeklerinin güzelliğiyle ünlüdür. Seralarda yetiştirilenleri, özellikle tropikal kökenlidir [Çinhindi, Sumatra, Meksika]. Bu türlerin pek çok da melezi vardır. Eskiden bir cinste toplanmış olan türler, bugün dört cinse bölünmüştür: *cypripedilum, paphiopedilum, selenipedium* ve *phragmopedium*. Salepgiller familyası.)

CYPRİS a. (lat. Venüs'ün lakablarından biri). **1.** Tatlı sularda yaygın, *Ostracoda* öbeğinden çok küçük kabuklu cinsi. (*Cypridídae* familyası.) **—2.** Sülükayaklı kabukluların gelişme evresi. (Bu evrede, aynı adı taşıyan *Ostracoda* öbeğinden kabukluya benzerler.)

cystoseira

CYRANKİEWİCZ (Józef), polonyalı siyaset adamı (Tarnów 1911 - Varşova 1989). 1935'te Sosyalist parti'nin Katowice bölgesi sekreterliğine, sonra Sosyalist İşçi birlikleri örgütü'nün Kraków bölgesi başkan yardımcılığına seçildi. Cyrankiewicz, bu bölgede Almanlar'a karşı direnişi örgütledi. 1941 yılında tutuklandı, önce Mauthausen'de, sonra da Auschwitz'de kaldı. Özgürlüğüne kavuştuktan sonra, Polonya sosyalist partisi'nin genel sekreterliğine seçildi. Sosyalist parti ile komünist İşçi partisi'nin birleşmesini savundu. Bu birleşme aralık 1948'de gerçekleşince, Polonya birleşik işçi partisi'nin merkez komitesi sekreteri oldu. 1947 -1952 arasında hükümet başkanlığı yaptı; bu göreve kısa bir süre için Bierut'un gelmesinden (1952-54) sonra, 1954-1970 arasında yeniden hükümet başkanlığında bulundu. 1956'da Gomulka ile birlikte, "Polonya ekimi"'nin getirdiği liberalleşme hareketine katıldı. Yerini Piotr Jaroszewicz'e bırakarak Devlet konseyi başkanlığına geçti (23 aralık 1970-28 mart 1972).

■ **CYRANO DE BERGERAC** (Savinien DE), fransız yazar (Paris 1619- *ay. y.* 1655). Küçük soylular sınıfındandır; orduya girdi, ama Arras kuşatmasında ağır bir yara aldığından 1641'de askerliği bırakmak zorunda kaldı. Kusursuz iki tiyatro oyunu yazdı: biri, Molière'in üzerinde çok durup esinlendiği *le Pédant joué* (1654) adlı komedi, öteki *la Mort d'Agrippine* (1653) adlı trajedidir; ayrıca, Thomas More'un çizgisinde iki ütopik roman yazdı: *Histoire comique des États et Empires de la Lune* (1957) ile *Histoire comique des États et Empires du Soleil* (1662). Gerek romanlarında, gerekse *Mektuplar*'ında, Cyrano de Bergerac'ın özgürlük tutkunu olduğu görülür. Tıpkı Théophile de Viau ve Tristan L'Hermite gibi, Cyrano de Bergerac'ın da siyasal tasarısı araştırıcının, hayattan tat almaya bakanların, hayalcinin kısıtlamasız özgürlüğüdür. Tarihin ya da sonsuzluğun korkularını tekrarlayıp durmaktansa, onları hayal gücünün yarattığı birer oyun gibi gösterir. İki sonsuzluk arasında yer aldığı için, kaygılanmayı da unutur. Filozofluk, bilginlik taslamaz,bilimin ve felsefenin özünü ve varolma koşullarını savunur. Alaycılığı ve dobracılığı,nüktelerindeki incelik ve özlülükle hem lirik, hem de acımasız bir eleştirmendir. Abartma ve mecaz engelleri arasından, bazen tehlikeli bir biçimde kendine yol açmaya çalışan bu başka dünyaların şairi, hareket dışı kalan hiçbir nesneden hoşlanmaz. Cyrano de Bergerac, kelime oyunlarına, iğnelemelere düşkünlüğü açısından ise, tam barok bir dehadır: sanatta her kusur hoşgörülebilir, yeter ki parlasın.

L.L.

Cyrano de Bergerac: *l'Histoire comique des États et Empires de la Lune*'den bir resim (1662 baskısı) *B.N., Paris*

■ **Cyrano de Bergerac,** Edmond Rostand'ın 5 perdelik manzum güldürüsü (1897). XVII. yy. yazarı Cyrano de Bergerac'ı toplum dışına itilmiş bir silahşora dönüştürdü. Gülünç burunlu bu çirkin başkahraman, yiğitliği ve cömertliğiyle kendini alay konusu olmaktan kurtarır. Oyun, romantik ve cakacı havasıyla büyük bir başarı kazanmıştır.

Bernand

Cyrano de Bergerac'ın eylül 1976'da Paris'te Kongre sarayı'ndaki gösteriminden bir sahne

Cyriax masajları, klasik masajların tersine, kapsül ve eklem bağları lezyonlarını "özel gerilime bağlayarak" tedavi eden refleks masajı tiplerinden biri.

CYRİLLUS *(aziz)*, Kudüs piskoposu ve Kilise doktoru (Kudüs 315'e doğr. *-ay. y.* 386). Kudüs'te hıristiyanlığa girmeye hazırlananların eğitimiyle görevlendirildi; onlar için *Catecheses*'i yazdı. 350'de Kudüs piskoposluğuna atandı. 357, 360 ve 367'de üç kez sürgüne gönderildi ve görevine ancak 378'de dönebildi. İstanbul konsili'ne (381) katıldı ve Nikaia (İznik) inancasını savundu.

CYRTANTHUS a. (yun. *kyrtos*, kafes, ve *anthos*, çiçek'ten). Güney Afrika kökenli soğanlı bitki. (Bazı türleri, çiçeklerinin güzelliği nedeniyle seralarda yetiştirilir. Nergisgiller familyası.)

CYRTAUCHENİUS a. (yun. *kyrtos*, kafes, ve *aukhen,- enos*, boyun'dan).Yeraltı yuvası, yüksekliği 15 cm'yi bulan ve bir supapla kapanan bir ipek baca üstünde bulunan kazıcı migale.

CYRTODACTYLUS a. (yun. *kyrtos*, kafes ve *daktylos*, parmak'tan). Eski Dünya'nın ekvator ormanlarında, devrilmiş ya da çürüyen ağaçların gövdelerinde yaşayan geko. (Gekogiller familyası.)

CYSTİDAE a. (yun. *kystis*, sidik torbası, ve *eidos*, görünüş'ten). Derisidikenliler sınıfının soyu tükenmiş bir familyası. 'Çanağı, bakışımı belirsiz kireç levhacıklarından oluşan küremsi bir kutu biçimindedir. Genellikle kolsuz, çoğunlukla tutunmuş biçimleri içerir. Başlıca cinsleri *Echinosphoera, Caryocrinus, Mesocystis*'tir; Birinci Zaman arazilerine yayılan bu cinsler Birinci Zaman'ın belirleyici özelliğidir. Özellikle Siluries'de bu familya üyelerine çok rastlanır.)

CYSTOPUS a. (yun. *kystis*, idrar torbası ve *pous*, ayak'tan). Bot. ALBUGO'nun eşanlamlısı.

■ **CYSTOSEİRA** a. (yun. *kystis*, idrartorbası, ve *seira*, ip, zincir'den). Fukuslarla (tulumlu suyosunu) sargaslara (esmer deniz yosunu) benzeyen ve Akdeniz'de çok bulunan esmer suyosunu.

CYTHARA a. Bütün sıcak ve ılıman denizlere yayılan ve Üçüncü Zaman arazilerinde fosillerine rastlanan öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (*Turridae* familyası.)

CYTHERE a. (yun. Venüs'ün lakabı *Kythereia*'dan). Birçok türü Kuzey Atlas okyanusu'nda yaşayan *Ostracoda* öbeğinden kabuklu hayvan cinsi. (*Cytheridae* familyasının örnek tipi.)

CYTİNUS a. (yun. *kytinos*, nar çiçeğinin çanağı'ndan). Eski ve Yeni Dünya'nın ılıman ve sıcak bölgelerinde yetişen asalak bitki. (Klorofilsiz bir bitkidir, yaprakları pulcuklara dönüşmüş, kökleri emeç halini almıştır; bir türü özellikle ladenler üzerinde yaşar; *rafflesiaceae* familyası.)

CYTOSPORA a. (yun. *kytos*, hücre, ve *sporos*, tohum'dan). Bazı türleri bitkilerde hastalık yapan basit yapılı mantar. (Sphaeropsidales takımı.)

CYZİCUS → KYZİKOS.

C_z a. Havc. Kaldırma kuvveti katsayısı. —ANSİKL. C_z, akışkanlar mekaniğinin ve aerodinamiğin genel denklemlerine giren ve bir kanat ya da uçak öğesinin oluşturduğu tutunmanın ne ölçüde önemli olduğunu belirten boyutsuz, matematiksel bir katsayıdır. Bütün profillerin ve bütün öğelerin hem bir C_x hem de bir C_z katsayısı vardır; bunların oranı aerodinamik süzülmeyi tanımlar; uçuş konumunun fonksiyonuna bağlı değişmeleriyse kutup eğrisinin biçimini belirler.

CZACKİ (Tadeusz), polonyalı tarihçi (Poryck, bugün Poritsk, Ukrayna, 1765-Dubno 1813). Polonya'daki kültürel kalkınmanın büyük merkezlerinden biri olan Krzemieniec (Volinya) lisesi'ni kurdu.

CZAJKOWSKİ (Michał) ya da **MEHMET SADIK PAŞA,** Osmanlı devleti hizmetinde çalışmış polonyalı general (Berdiçev yakınında, Ukrayna, 1804- Borki, Ukrayna, 1886). 1830-1831 devrimi'ne katıldığı için Fransa'ya sürüldü; Paris'te yayımladığı romanlarıyla (*Powiesci kozackie* [1837]; *Kirdzali* [1838]; *Hetman ukrainy* [1841]) tanındı. Prens Czartoryski'nin temsilcisi olarak İstanbul'a gönderilmesi (1841) Rusya'nın tepkisine yol açtı. Bunun üzerine müslümanlığı benimseyerek Mehmet Sadık adını aldı (1851); türk ordusunun hizmetine girdi. Hıristiyanlardan toplayarak kurduğu iki kazak alayıyla Ruslar'a karşı Kırım savaşı'na katıldı. Rus çarı tarafından bağışlanınca yeniden

hıristiyanlığa dönerek Ukrayna'ya yerleşti. Kiev yakınlarındaki çiftliğinde intihar etti. Kazaklar ile Çingeneler'in yaşamını işleyen yapıtları on bir cilt halinde Leipzig' de yayımlandı (1862-1875).

CZAMARA ya da **CZAMARKA** a. Eskiden Polonya ve Bohemya'da giyilen, iliklerinin etrafı şeritli bir tür redingot.

CZARNA HAŃCZA, Polonya'da ırmak, sol kıyısından Niemen ırmağına kavuşur; 136 km Suwałk' bölgesini akaçladıktan sonra, Augustów kanalının bir bölümünü oluşturur.

CZARNİECKİ (Stefan), polonyalı general (Czarnca, Sandomierz yakınında, 1599- Sokółówka, Volinya, 1665). Polonya istila edildiği zaman Ruslar'a ve Kazaklar'a karşı yapılan savaşta önemli yararlılıklar gösterdi (1632-1652). Sonra, İsveçliler'e karşı savaştı (1655-1658), partizanlar savaşında çok başarılı oldu.

CZARTORYSKİ, polonyalı prens ailesi. Oğullarından biri (Korygiełło) 1383'te, Volinya'da Czartorysk arazisinin adını alan Litvanya büyük dükü Olgierd'in soyundan gelir. Başlıca üyeleri şunlardır: ALEXANDER (1510'a doğr.- 1570), Volinya valisi, Litvanya ile Polonya'nın birleşmesine büyük ölçüde katkıda bulundu; —ADAM KAZİMİERZ (Gdánsk 1734- Sieniawa 1823), August III'ün yerine geçecek kişiyi seçmekle görevli diyetin başkanı seçildi (1763); babadan oğula geçen bir krallık yönetimi yanlısı olarak Rusya'nın Polonya'nın içişlerine karışmasını kabul etti; —ADAM JERZY (Varşova 1770 -Montfermeil 1861). Polonya'nın bölüşülmesinden sonra rehine olarak Petersburg'a gönderildi. Büyük dük Aleksandr onunla dostluk kurdu ve 1802'de tahta çıktığında onu dışişleri bakanlığına getirdi. Czartoryski daha 1803'te çara, Avrupa'nın liberalizm ve halkların kendi kaderlerini tayin hakkı ilkelerine göre yeniden düzenlenmesini öngören bir siyasal sistem tasarısı sundu. Aleksandr I, Prusya aleyhine Polonya'yı yeniden kurmayı kabul etmeyince, Czartoryski görevinden çekildi (1806). Napoléon I'in iyi niyetine hiçbir zaman inanmayan Czartoryski, Büyük ordu'nun yenilgisinden sonra (1813), çekildiği köşeden çıkarak Viyana kongresi'ne, Polonya krallığı'nın bağımsız olmasa da, bir krallık olarak tanınmasını kabul ettirmeyi başardı. 1830 devrimi'ni desteklemedi, ama ocak 1831'de ulusal hükümetin başına geçmeyi kabul etti ve bu hükümetin sağ kanadını temsil etti. Nikolay I tarafından ölüme mahkûm edilen Czartoryski, Paris'e kaçtı; burada "3 Mayıs partisi" içinde ılımlıları kendi etrafında topladı ve büyük devletler nezdinde birçok girişimde bulundu. 1846'da Kraków isyancı hükümetiyle birleşti. Bu girişimin başarısızlığa uğramasına rağmen, Avrupa karşısında ve o tarihten başlayarak çara karşı Polonya'nın bağımsızlığını savunmayı ölünceye kadar sürdürdü. Czartoryski'nin anıları ve imparator Aleksandr I ile yazışmaları 1887'de Paris'te yayımlandı.

CZECHOWİCE DZİEDZİCE, Polonya'da kent, Katowice'nin G.'inde, Silezya Beskidleri'nin dağeteği kesiminde; 30 000 nüf. Demiryolu kavşağı ve sanayi (makine yapımı, elektronik, petrol rafinerisi, madenkömürü yatakları) merkezi.

CZECHOWİCZ (Józef), polonyalı şair (Lublin 1903- *ay. y.* 1939). "Reflektor" grubunun üyelerindendi. Birçok edebiyat ve çocuk dergisine yazar ya da yönetici olarak katıldı. Serbest nazmıyla çağdaş polonya lirizmini etkiledi (*la Pierre* [fr. çev.], 1927; *Un jour comme les autres* [fr. çev.], 1930; *la Ballade de l'autre côté* [fr. çev.], 1932; *Rien de plus* [fr. çev.], 1936; *Mélodie humaine* [fr. çev.], 1939). Ayrıca dramlar, çocuk şiirleri ve mektuplar (*Lettres* [fr. çev.], 1977) yayımladı.

CZEGLÉDY (Károly), macar dilbilimci ve türkolog (Papa, Macaristan, 1914). Debrecen, Belfast, Utrecht, Viyana ve Budapeşte'de okudu. 1946'da Budapeşte Üniversitesi'nde sami dilleri doçenti, 1960'ta profesör oldu. Macarca, almanca, ingilizce makalelerinden başlıcaları şunlardır: *Egy bolgar-török yiltawar méltéságnév* (Bulgar Türkleri'nde yiltavar sanı, 1944), *A török népek és nyelvek tagolódásának kérdeséhez* (Türk kavim ve dillerinin bölünmesi sorunu üzerine, 1949), *Uj adat a besenyök történetéhez* (Peçenekler'in tarihine ait yeni bir veri, 1951), *Die Donauländer nach al-Huwārizmī* (El -Huvarizmi'ye göre Tuna ülkeleri, 1951), *Bemerkungen zur Geschichte der Chazaren* (Hazar tarihine ait notlar, 1960).

CZELADŹ, Polonya'da kent, Yukarı Silezya'da, Katowice'nin K.'inde; 35 000 nüf. Madencilik (odun kömürü) ve sanayi merkezi.

CZERNİN (Ottokar), kont **Czernin von und zu Chudenitz,** avusturyalı devlet adamı ve diplomat (Dimokur, Bohemya, 1872- Viyana 1932). Birinci Dünya savaşı'nın başında, Avusturya-Macaristan'ın Bükreş büyükelçisiyken, Romanya'yı Orta Avrupa kuvvetlerinin yanına çekmeye çalıştı, ama başaramadı. Aralık 1916'da, Burián'ın yerine Avusturya dışişleri bakanı oldu. Bu görevdeyken, aşırı savaş yanlılarına karşı çıktı ve uzlaşmaya dayanan bir barış sağlamak istedi, ancak bu siyaseti izlerken Almanya ile yapılan ittifaktan ayrılmadı ve Avusturya'nın güçlü devlet konumunu bozmadı. Ilımlı görüşlerine Almanlar'ı inandıramadı. Prens Bourbon -Parmalı Sisto'nun aracılığıyla Avusturya, Fransa ile ayrı bir barış yapmaya kalkıştı (mart 1917), fakat imparator Karl, bu barışın ayrıntılarını Czernin'e bildirmedi. Czernin böyle zor bir durumda bırakılınca, 1918'de istifa etti.

CZERNOWİTZ → ÇERNOVTSİY.

CZERNY (Karl), çek asıllı avusturyalı piyanocu (Viyana 1791- *ay. y.* 1857). Beethoven'dan ders aldı, Thalberg, A. Jaëll ve Liszt'e ders verdi. *Die Schule der Gelaufigkeit* (Hızlılık okulu), *Die Kunst der Fingerfertigkeit* (Parmakları açma sanatı), *40 Tägliche Studien* (Günde 40 etüt) ve *Die Schule des Virtuosen* (Virtüozlar okulu) gibi eğitim amaçlı yapıtları, kuruluklarına karşın, teknik açıdan büyük değer taşır.

CZERNY (Vincenz), alman cerrah (Trautenau, Bohemya, 1842- Heidelberg 1916). Billroth'un en parlak öğrencisiydi, 1867-1871 arasında onun asistanlığını yaptı. 1871'de Freiburg Üniversitesi'ne profesör atandı. 1877'den sonra Heidelberg'de ders vermeye ve ameliyat yapmaya başladı. Yöntemlerini *Beiträge zur klinischen Chirurgie* ve *Beiträge zur operativen Chirurgie* (1878) adlı yapıtlarında anlattı.

CZESTOCHOWA, Polonya'da voyvodalık merkezi kent, Warta ırmağının yukarı çığırı kıyısında; 257 590 nüf. (1990). Eski bir ticaret yeri ve XIV. yy.'dan başlayarak Orta Avrupa'daki başlıca dinsel ziyaret (Jasna Góra'daki Kara Meryem Ana) merkezlerinden biri olan kent, günümüzde bir sanayi merkezine (özellikle demir-çelik ve tekstil sanayileri) dönüşmüştür. —*Czestochowa voyvodalığı* (6 182 km^2; 772 600 nüf. [1990]) hem sanayi, hem tarım (çavdar, patates; D.'ya doğru buğday) bakımından gelişmiştir.

—Tar. Jasna Góra ("ışıklı tepe") sitindeki tapınak 1382'de Opole dükü Władisław'ın buyruğuyla yapıldı. Dük, Kara Meryem tablosunu, tatar akıncıların eline geçmemesi için paulusçulara emanet etti. Polonyalılar, Częstochowa Meryem Ana'sının kendilerini koruduğuna, örneğin İsveç kuşatmasını (kasım-aralık 1655) kaldıranın ve Jan Sobieski'ye Osmanlılar'ı Viyana kapılarından çekilmek zorunda bıraktıranın (1683) o olduğuna inanırlar. Meryem Ana 1717'de papa Clemens XI tarafından Polonya kraliçesi olarak kutsandı ve krallık tacı Kara Meryem tablosunun üstüne yerleştirildi. Częstochowa, polon ya ulusunun simgesidir.

CZETZ (János), macar general (Gidófalva, Transilvanya, 1822-Buenos Aires 1904). 1846'da Avusturya genel kurmayında, daha sonra 1848 Macar devrimi döneminde Savaş bakanlığı'nda çalıştı. Ruslar ile Avusturyalılar'a karşı yürütülen harekette etkin bir rol oynadı. Világos'un teslim olmasından sonra (1849), sırasıyla Hamburg'a, Paris'e ve en sonunda da İtalya'ya sığındı. İtalya'da, 1859'da, Avusturyalılar'a karşı bir macar lejyonunu örgütledi. Buenos Aires'e göç etti; burada, askeri okulun müdürlüğünü yaptı.

CZİFFRA (György), fransız uyruğuna geçmiş macar piyanocu (Budapeşte 1921). Olağanüstü yeteneğiyle o güne değin yalnız bestecilere verilen Franz -Liszt ödülü'nü kazandı (1955). Ertesi yıl yurdundan ayrıldı. Kısa sürede büyük bir virtüoz olarak batılı dinleyiciye kendini kabul ettirdi. Özellikle Liszt'in yapıtlarını yorumlamada başarı gösterdi.

CZÓBEL (Béla), macar ressam (Budapeşte 1883- *ay. y.* 1976). Nagybánya (bugünkü Baia Mare) açıkhava okulu ile Münih'te kısa süre kaldıktan sonra, 1903'te Paris'e gitti ve 1905'ten başlayarak fovistlerle birlikte sergi açtı. Önceleri Matisse' ten etkilendi, sonra biçimlerin birleşimi ve renklerin yoğunluğuyla belirginleşen kişisel bir üslup geliştirdi. Hollanda'da, daha sonralarıysa, 1914'ten 1925'e kadar Berlin'de yaşadı ve 1925-1939 yıllarını ise Paris-Macaristan arasında (Budapeşte, Szentendre) geçirdi. Yapıtları (*Ressamlar,* 1906; *Köy iskemlesi,* 1950) Paris'te, Musée national d'Art moderne'de sergilenmektedir.

CZYŻEWSKİ (Tytus), polonyalı şair ve ressam (Przybyszowa Górna, Limanswa yakınında, 1885-Kraków 1945). 1919'da, Kraków'daki "biçimci" ressamlar hareketine katıldı. İlk edebiyat yapıtları fütürizmin etkisi altındadır: *l'Œil vert; poésies futuristes, visions électriques* (fr. çev.) [1920], *Jour-Nuit. Instinct mécanique-électrique* (fr. çev.) [1922]. Daha sonra halk şiirinden etkilenerek *Cantiques pastoraux* (fr. çev.) [1925] adı altında topladığı şiirleri yazdı.

L.L.

Adam Jerzy Czartoryski
Leon Kaplinski'nin yapıtı (ayrıntı)
Bibliothèque polonaise, Paris

Lesoir

György Cziffra

Erwitt-Magnum

Częstochowa'da
Kara Meryem Ana tapınağı

Cafer höyük. J. Cauvin, O. Aurenche, *Premiers sondages sur le site neolithique de Cafer höyük* (II. kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1980); *Cafer höyük 1980* (III. kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1981); *Cafer höyük kazısı 1982 yılı raporu* (V. kazı sonuçları toplantısı, İstanbul, 1983).

Caferoğlu (Ahmet). O. F. Sertkaya, *Ahmet Caferoğlu'nun hayatı ve eserleri* (Edebiyat fakültesi türk dili ve edebiyatı dergisi, c. XVIII, İstanbul, 1969).

cam. F. Bayramoğlu, *Türk cam sanatı ve Beykoz işleri* (İstanbul, 1974). — Ö. Küçükerman, *Cam sanatı ve geleneksel türk camcılığından örnekler* (Ankara, 1985). — Ü. Canav, *Cam eserler koleksiyonu* (İstanbul, 1985).

Cammarano tiyatrosu. E. Sevinçli, *İzmir'de sanat yaşamı 1895-1928* (Çağdaş eleştiri dergisi, sayı 11, İstanbul, 1983).

Canhasan. D. French, *Can Hasan, Karaman 1962* (Türk arkeoloji dergisi, XII, sayı 1, 1962); *Can Hasan, Karaman 1965* (Türk arkeoloji dergisi, XIV, sayı 1-2, 1965); *Can Hasan, Karaman 1966* (Türk arkeoloji dergisi, XV, sayı 1, 1966); *Can Hasan, Karaman 1967* (Türk arkeoloji dergisi, XVI, sayı 1, 1967).

ceditçilik. A. Z. V. Togan, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve yakın tarihi* (İstanbul, 1942). —A. Benningsen ve C. L. Quelquejay, *la Presse et le mouvement national chez les musulmans de Russie avant 1920* (Paris, 1964). — İ. Yarkın, *Türkistan'da yeni usûl öğretimin kurucusu ve milliyetçi rehber Münevver Kari* (Türk kültürü araştırmaları, yıl II, sayı 1-2, Ankara, 1965). — A. Battal-Taymas, *Kazan Türkleri* (Ankara, 1966). — H. Baykara, *Azerbaycan'da yenileşme hareketleri* (Ankara, 1966). — S. A. Zenkovsky, *Rusya'da pan-türkizm ve müslümanlık*, çev. A. Sadak (Ankara, 1975). — D. Kushner, *Türk milliyetçiliğinin doğuşu 1876-1908* (İstanbul, 1979). — M. Ülküsal, *Kırım-Türk tatarları* (İstanbul, 1980). — T. Devletşin, *Sovyet Tataristanı*, çev. M. Emircan (Ankara, 1981). — N. Devlet, *Rusya Türkleri'nin milli mücadele tarihi 1905-1917* (Ankara, 1985).

Celâlettin Harizmşah. Y. H. Bayur, *Hindistan tarihi, c. I* (Ankara, 1964). — A. Taneri, *Celâü'ddin Harizmşah ve zamanı* (Ankara, 1977). — İ. Kafesoğlu, *Harezmşahlar devleti tarihi* (Ankara, 1956).

Celâlî isyanları. F. H. Tökin, *Türkiye'de halk hareketleri* (İstanbul, 1968). — M. Akdağ, *Türk halkının dirlik ve düzenlik kavgası* (Ankara, 1974).

Celili Hamidizade, asıl adı **Abdülcelil.** A. S. Levend, *Arap fars ve türk edebiyatlarında Leyla ve Mecnun hikâyesi* (Ankara, 1959); *Celili'nin Husrev ü Şirin'i* (Türk dili araştırmaları yıllığı-Belleten 1965, Ankara, 1965). — H. Ayan, *Celili' nin mehek-nâmesi* (Ege Üniversitesi Türk dili ve edebiyatı dergisi, c. II, İzmir, 1983); *Hâmidi-zâde Celili* (Türk kültürü araştırmaları, yıl XVII-XXI, sayı 1-2, Ankara, 1983).

Celsus kitaplığı. N. Yıldız, *Eskiçağ kütüphaneleri* (İstanbul, 1985).

Cemşid ü Hurşid. N. S. Banarlı, *Ahmedi'nin Cemşid ve Hurşid'i* (Türkiyat mecmuası, c. VI, 1936-1939, İstanbul, 1939). —M. Akalın, *Ahmedi, Cemşid ü Hurşid inceleme-metin* (Ankara, 1975).

Cenap Şehabettin. S. N. Gerçek, *Cenap Şehabettin* (İstanbul, 1934). — H. Dizdaroğlu, *Cenap Şehabettin hayatı, sanatı, eserleri* (İstanbul, 1953). — M. Kaplan ve başkaları, *Cenab Şahabeddin'in bütün şiirleri* (İstanbul, 1984).

Cengiz Han. E. C. Davan, *Cengiz Han* (Belgrad, 1929). — B. Y. Vladimircou, *Cengiz Han*, çev. H. Â. Ediz (İstanbul, 1950). — M. Ç. Uluçay, *Cengiz Han* (İstanbul, 1959). — V. Yan, *Cengiz Han*, çev. B. Dülger (İstanbul, 1966).

Cerbe deniz savaşı. Müneccimbaşı Derviş Ahmet el-Mevlevi, *Sahaif-ül-Ahbar*, çev. Şair Nedim (İstanbul, 1868).

Cevat Paşa (Ahmet). İ. M. K. İnal, *Son sadrazamlar c. III* (İstanbul, 1982).

Cevdet Paşa (Ahmet). Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve zamanı* (İstanbul, 1332 (1916). — E. Mardin, *Medeni hukuk cephesinden Ahmet Cevdet Paşa* (İstanbul, 1946). — B. Lewis, *Modern Türkiye'nin doğuşu* (Ankara, 1973). — Ü. Meriç, *Cevdet Paşa' nın cemiyet ve devlet görüşü* (İstanbul, 1975). — A. H. Tanpınar, *XIX. asır türk edebiyatı tarihi* (İstanbul, 1982). — İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi tarih araştırma merkezi, *Ahmet Cevdet semineri 27-28 mayıs 1985, Bildiriler* (İstanbul, 1986). — N. Öner, *Mantıkçı baba-oğul Ahmet Cevdet, Ali Sedat* (Erdem, c. II, sayı 6, Ankara, 1986).

Cevri Çelebi, asıl adı **İbrahim.** H. Ayan, *Cevri hayatı, edebi kişiliği, eserleri ve divanının tenkitli metni* (Erzurum, 1981).

Cevri Çelebi hikâyesi. Ş. Elçin, *Kitabi, mensur, realist İstanbul halk hikâyeleri* (Hacettepe sosyal ve beşeri bölümler dergisi, c. I, sayı 1, Ankara, 1969); *Halk edebiyatı araştırmaları* (Ankara, 1977).

Cezayir şairleri. A. K. Tecer, *Cezayir türk halk şairlerinin şiirleri* (Halk bilgisi mecmuası, c. I, İstanbul, 1928). — M. F. Köprülü, *Türk saz şairleri*, c. I (Ankara, 1962). — O. Koloğlu, *Garp ocaklarında Anadolu delikanlıları* (Tarih ve toplum dergisi, sayı 34, 35 ve 36, İstanbul, 1986).

Cezzar Ahmet Paşa. E. Z. Karal, *Fransa, Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu* (İstanbul, 1938).

Chuera *(tel).* R. Naumann, *Eski Anadolu mimarlığı* (Ankara, 1975).

Cihangir. Y. H. Bayur, *Hindistan tarihi, c. II* (Ankara, 1947). — E. Merçil, *Müslüman-türk devletleri tarihi* (İstanbul, 1985).

Cihanşah. İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu devletleri* (Ankara, 1984). — E. Merçil, *Müslüman-türk devletleri tarihi* (İstanbul, 1985).

Cimri (Alaettin Siyavuşgil). İbni Bibi, *Anadolu Selçukî devleti*, çev. M. N. Gençosman (Ankara, 1942). — O. Turan, *Selçuklular zamanında Türkiye tarihi* (İstanbul, 1971). — E. Merçil, *Müslüman-türk devletleri tarihi* (İstanbul, 1985).

Cinani (Mustafa). İsmail Beliğ, *Güldeste-i riyaz-ı irfan* (Bursa, 1302 [1884]). — C. Okuyucu, *Cinani ve Bedayi'ül-âsâr* (İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi tarih enstitüsü dergisi, sayı 13, 1983-1987, İstanbul, 1987).

Cinci Hoca. Müneccimbaşı Derviş Ahmet, *Sahâif-ül-ahbar*, c. III (İstanbul, 1868). — Mehmet Halife, *Tarih-i Gılmanî* (İstanbul, 1921).

cinsellik. K. Ertop, *Türk edebiyatında seks* (İstanbul, 1977).

cönk. M. Ş. Ülkütaşır, *Halk edebiyatı araştırmalarında cönklerin değeri* (Türk kültürü, sayı 60, Ankara, 1967). — M. Cunbur, *Folklor araştırmalarında cönklerin yeri* (I. Uluslararası türk folklor semineri bildirileri 1973, Ankara, 1974). — O. Ş. Gökyay, *Cönkler üzerine* (Folklor ve etnografya araştırmaları 1984, İstanbul, 1984).

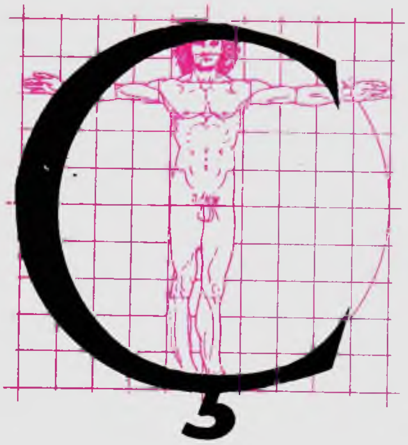
cumhuriyet. Ahmet Burhanettin, *Cumhuriyet mefkûresi Darülfünun gençliği* (İstanbul, 1926). — O. Ergin, *Cumhuriyet ve İstanbul mahalli idaresi* (İstanbul, 1933). — Besim Tevfik, *Cumhuriyetimizin temelleri* (İstanbul, 1939). — M. V. Veznedaroğlu, *Cumhuriyet idarecileri* (İstanbul, 1946). — O. Aldıkaçtı, *Anayasa hukukumuzun gelişmesi ve 1961 anayasası* (İstanbul, 1966; 2 c.). — H. N. Kubalı, *Anayasa hukuku dersleri* (İstanbul, 1969). — M. Soysal, *Anayasaya giriş* (Ankara, 1969); *Dinamik anayasa anlayışı: Anayasa dialektiği üzerine bir deneme* (Ankara, 1969); *Anayasanın anlamı* (İstanbul, 1974). — E. Çam, *Devlet sistemleri* (İstanbul, 1970).

Cumhuriyet halk partisi. İ. H. Tökin, *Cumhuriyet halk partisi'nin dünya ve cemiyet görüşü* (Ankara, 1946); *Cumhuriyet halk partisi'nin iktisadi siyaset sistemi* (Ankara, 1946). — N. Ünen, *Cumhuriyet halk partisi neden çöktü* (İstanbul, 1950). — T. Z. Tunaya, *Türkiye'de siyasi partiler* (İstanbul, 1952). — M. Toker, *İsmet Paşa'yla 10 yıl* (Ankara, 1954-1969; 4 c.). — S. Erdemir, *Muhalefette İsmet İnönü* (İstanbul, 1956). — M. Ş. Ünal, *Cumhuriyet halk partisi elkitabı* (İstanbul, 1958). — H. Yüceler, *Cumhuriyet halk partisi* (İstanbul, 1960). —F. Giritlioğlu, *Türk siyasi tarihinde Cumhuriyet halk partisi'nin mevkii* (Ankara, 1965; 2 c.). — B. Ecevit, *Ortanın solu* (İstanbul, 1966); *Bu düzen değişmelidir* (İstanbul, 1968). — C. Bozkurt, *Siyaset tarihimizde CHP* (İstanbul, 1967). — İ. Arar, *Hükümet programları* (İstanbul, 1968). — Ş. S. Aydemir, *İkinci adam* (İstanbul, 1968). — M. Goloğlu, *Tek partili cumhuriyet (1931-1938)* [Ankara, 1974]; *Milli şef dönemi (1939-1945)* [Ankara, 1974]. — F. Ahmad, *Türkiye'de çok partili politikanın açıklamalı kronolojisi* (Ankara, 1974). — S. Kili, *1960-75 döneminde CHP'de gelişmeler* (İstanbul, 1976). — İ. Tekeli -R. Gökçeli, *1973 ve 1975 seçimleri* (İstanbul, 1977). — F. A. Barutçu, *Siyasi anılar* (İstanbul, 1977). — H. Bila, *CHP tarihi (1919-1979)* [Ankara, 1979]. — M. Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde tek parti yönetiminin kurulması (1923-1931)* [Ankara, 1981]. — C. Koçak, *Türkiye'de Milli Şef dönemi 1938-1945* (Ankara, 1986).

Cündi. İbrahim Edhem, *Cündilik ve Hamidiye suvari alayları* (İstanbul, 1889). — İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı devlet teşkilatına medhal* (İstanbul, 1941). —İ.H. Baykal, *Enderun mektebi tarihi* (İstanbul, 1955).

Cüneyt (İzmirlioğlu da denir). H. Akın, *Aydınoğulları tarihi hakkında bir araştırma* (İstanbul, 1946). — İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu devletleri* (Ankara, 1984). — E. Merçil, *Müslüman-türk devletleri tarihi* (İstanbul, 1985).

Cüneyt Şeyh. W. Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd* (Ankara, 1948).

Ç a. **1.** Türk abecesinin dördüncü harfi. **—2.** Kapantılı dişeti damaksıl ötümlü ünsüz.

—ANSİKL. Sesbilg. Eski Anadolu türkçesinde birden fazla heceli sözcüklerde ünlü ile başlayan bir ek geldiğinde -ç>-c- değişmesi olur: *ağaç+a* > *ağaca, sevinç+e* > *sevince* gibi. Bu gelişme bugün hemen bütün çağdaş türk lehçelerinde görülmektedir. Tek heceli sözcüklerde ise genellikle değişmez: *üç + er* > *üçer, kaç + ı* > *kaçı, göç + ü* > *göçü* vb. Seyrek olarak tek heceli sözcüklerde de *-ç* > *-c-* olur: *uç + u* > *ucu, güç + ü* > *gücü.* Türkiye türkçesinde sözcük başında da *ç-* > *c-* gelişmesi görülür: *çekmen* > *çepken* > *cepken, çılbır* > *cılbır, çibinlik* > *cibinlik* gibi.

Türkiye türkçesinde hece sonunda *-c* bulunur. Arapça ve farsça sözcüklerdeki hece sonu *-c* sesleri de bazen *-ç*'ye çevrilir: *ictima* > *içtima* ya da *iştima* (ağızlar), *tac* > *taç, bac* > *baç* gibi. Türkçe *sac* sözcüğü, *saç*'tan ayrılması için özellikle *-c* ile yazılır.

• Tarihsel sesbilg. Altay dillerinde de bulunduğu için, Ana Altay dilinde de bulunduğu sanılmaktadır. Göktürkçede *ç* sesi için kalın ve ince ünlülerle değişmeden kullanılan bir harf vardır. Ayrıca *iç* ve *nç* sesleri için ayrı harfler kullanılmaktadır. Uygurlar'da da *ç* sesi ve bu sesi gösteren harf vardır. Arap abecesinin kullanılmasıyla *ç* sesi, farsçadaki gibi "çim" harfi ile gösterilir. Arapçada *ç* sesi olmadığı için genellikle müstensihler, türkçedeki *ç* sesini de "cim" harfi ile yazmışlardır. Birçok metinde, aynı sözcükte, düzensiz bir biçimde *ç* ve *c* yazılışı, bunun bir sesçil değeri olmadığını yalnızca bir yazım konusu olduğunu gösterir.

Göktürk yazıtlarında sözcük başında *ç-* sesi çok seyrek ve genellikle yabancı sözcüklerde görülür. İçseste ve sonseste ise bolca kullanılmaktadır: *içreki* (içerideki), *kiçig* (küçük), *süçig* (tatlı),*erinç* (-dır),*Tabgaç* (Çin), *üç, küç* (güç) vb. Türkçe olarak yalnız *çıgany* (yoksul) ve yer adı olan *Bökli Çöllüg il* de sözcük başında görülür.

Uygurcadaysa sözcük başında, içseste ve sonseste bulunur: *çın* (doğru, gerçek), *çoğı* (gürültü), *çeçek* (çiçek), *çimgen* (çimen); *ança* (öylece), *barça* (hep), *inçip* (fakat), *açuk* (açık), *yinçü* (inci); *yıgaç* (ağaç), *aç* (aç), *inç* (huzur) vb.

Uygurcada *taşık-* > *tşık-* > *çık-* gelişmesi görülür.

Çağdaş türk lehçelerinde *ç* > *ş* (soyot, şor, kırgız), *ç* > *s* (kırgız, sagay, koybal, yakut) gelişmesi bolca görülür. İki ünlü arasında ise *-ç-* > *-c-* (hemen bütün lehçeler), *-ç-* > *-dc-* (kaça, kızıl), *-ç-* > *-t-* (koybal), *-ç-* > *-h-* (kırgız), *-ç-* > *-z-* (sagay, koybal), *-ç-* > *-d-* (koybal) gelişmeleri görülür.

Anadolu ağızlarında *-ç* > *-ş* gelişmesi görülür: *üç* > *üş* (Konya), *uç-* > *uş-* (Afyon). Azeri lehçesinde sözcük sonunda *-ç* > *-c* gelişmesi görülür: *sevinç* > *sevinc, ağaç* > *ağac* vb.

Yakutçada sözcük başında *ç-* > *s-* gelişmesi görülür: *çağır* > *sagar-* (çağırmak), *çerig* > *seri* (asker), *çöz-* > *süör-* (çözmek), *çağ* > *sağ* (zaman).

Çuvaşçada *ç-* > *-ş* olur: *çeçek* > *s'es'ke* (çiçek), *çıbık* > *s'ıbı* (çubuk) vb. Bunun yanında sözcük başında *ç-* sesinin değişmediği de görülür: *çay* > *çey* (çay), *çakır* > *çağır* (mavi, yeşil renk), *çaylak* > *çarlan* (çaylak), *çiz-* > *çir-* (çizmek), *çağ* > *çuh* (zaman). Bu sözcüklerin çuvaşçaya daha geç dönemlerde öteki türk lehçelerinden geçtiği sanılmaktadır. Çuvaşçada sözcük başındaki *ç-*'lerin bir bölümü *t-* > *ç-* gelişmesiyle ortaya çıkmıştır: *tiz* > *çer* (diz), *takığu* > *çıhı* (tavuk), *taş* > *çul* (taş). Sözcük sonundaki *-ç* sesi çuvaşçada *s'* olur: *keç-* > *kas'-* (geçmek), *köç* > *kus'* (göçmek). Aynı durum içseste de görülür: *kaçan* > *hıs'śan* (ne zaman).

—Ç [—AÇ, —EÇ]. Yapım eki. **1.** Addan ad türetmede kullanılır: *anaç* (ana-ç), *kıraç* (kır-aç), *topaç* (top-aç) vb. **—2.** Fiilden ad türetmede kullanılır: *bağlaç* (bağla-ç), *sarkaç* (sark-aç), *büyüteç* (büyüt-eç) vb.

—ÇA → —CA.

ÇAADAYEV (Pyotr Yakovleviç), rus düşünür (Moskova 1794- *ay. y.* 1856). Moskova Üniversitesi'ne girdi (1808); orada Puşkin ile tanıştı. 1821 ile 1826 arasında yabancı ülkelere yolculuklar yaptı; Schelling, Ballanche, La Mennais ile dost oldu ve bizansçılık yüzünden uygarlık yolundan uzaklaşmış bulunan Rusya'nın Batı kilisesi ile birleşerek bu yola katılması gerektiğini savundu. Bu görüşlerini fransızca yayımlanan *Lettres philosophiques*'te [Felsefe mektupları] dile getirdi; bu metinler okuyuculara uzun süre elyazmaları biçiminde ulaştı. 1836'da *Birinci mektup*'un Teleskop dergisinde yayımlanması, bir skandala yol açtı. Deli olduğu öne sürülen Çaadayev, Paris'e kaçmak zorunda kaldı. Paris'te yazdığı bir yapıtında kuramlarını yumuşatarak kendini haklı çıkarmaya çalıştı.

ÇABA a. **1.** Direnmek, bir direnci yenmek ya da bir işi başarmak amacıyla istemli olarak harcanan (bedensel, zihinsel ya da ruhsal) güç; gösterilen gayret: *Bu yükü kaldırmak büyük bir çaba gerektirir. Hiçbir çaba harcamıyor ki, nasıl başarsın? Bir sorunu kişisel çabalarıyla çözmeye çalışmak.* (Bk. *ansikl.* böl. Fizyol.) [Eşanl. GAYRET.] **—2.** Büyük bir gayrete dayanan zorlu çalışma: *Bu yapıt üç yıllık bir çabanın ürünüdür.* **—3.** *Çaba göstermek*, bir işi başarmak için sürekli çalışmak, uğraşmak: *Çok çaba gösterdi ama olumlu bir sonuç alamadı.*

çeşmibülbül (XIX. yy.)
Türkiye şişe ve cam fabrikaları aş kol.

—Fels. Maine de Biran'ın felsefesinde, canlı varlıktan kaynaklanan eylem. Bu eylem süresince canlı varlık, bir dirençle karşılaştığı için kendi derin beninin bilincine ulaşır. ‖ *Varlığını koruma çabası.* Spinoza'nın felsefesinde, kendi doğasından kaynaklanan bir mantığa boyun eğen bir varlığın temel özelliği. (Kendi varlığını sürdürme çabası, çoğunlukla, başka bir kullanım alanı olan latince *conatus* sözcüğüyle özetlenir.)

—Tıp. *Çaba sonucu nefes darlığı,* bazı hastalıklarda, özellikle kalp hastalıklarında her çabadan sonra ortaya çıkan nefes darlığı. ‖ *Çaba deneyi,* özellikle kalp ve solunum çalışmasının çaba karşısındaki davranışlarının ölçümü. (Kalbin çalışması, belirli ve ölçülebilir bir çabadan önce, çaba sırasında ve çabadan sonra elektrokardiyografi yapılarak incelenir. Koroner yetersizliğinde çaba deneyi tehlikelidir, ama dinlenme halindeyken bulunmayan ve çabadan sonra kaybolan elektrokardiyogram anomalilerini gözlemeyi sağlar.)

—ANSİKL. Fizyol. Çaba, bir grup kasın, hatta bütün organizmanın büyük ölçüde çalışmasına, kan dolaşım hacminin artmasına ve oksijen gereksinmesinin çoğalmasına neden olur. Bunlar kalp atışının ve solunum sayısının artmasıyla belli olur. Çaba bir yorgunluk duygusu yaratır, yinelenirse sürmenajla sonuçlanır.

Yaşlı kişilerde ve iç organlarında yetersizlik olanlarda önemli bir çaba, tehlikeli ve ciddi hastalıklara neden olabilir: kalpte miyokart enfarktüsü, kolapsus, akciğerlerde kendiliğinden pnömotoraks, başka yerlerde fıtık, kas ya da kiriş kopması, vb.

ÇABALAMAK gçz. f. **1.** *(Bir şey yapmaya, bir şey yapmak için) çabalamak,* bir şey yapmaya çalışmak, elindeki tüm olanakları kullanarak bir şeyi gerçekleştirmeyi denemek; bir durumdan kurtulmak amacıyla çırpınmak: *Ne kadar çabalarsa çabalasın, ilgisini gizleyemiyordu. Aralarını bulmak için çok çabaladım. Çalıştı çabaladı, sonunda bu işi başardı. Boşuna çabalama, elimden kurtulamazsın.* **—2.** *Çabalama kaptan ben gidemem,* bir işin yapılmasını isteyen birine "boşuna uğraşma, onu yapabilecek durumda değilim" anlamında söylenir.

ÇABUCACIK be. *(çabuk + ça + cık > çabucacık).* Bir eylemin çabukluğunu, kolaylığını vurgular; çarçabuk: *Çabucacık anlaştılar. Okumayı yazmayı çabucacık öğrendi. Sen bu işi çabucacık yaparsın.*

ÇABUCAK be. *(çabuk + çak > çabucak).* Çok çabuk, hızla, kısa sürede: *Tabaktakileri çabucak yiyip bitirdi. Çabucak koş getir. Dilimizi çabucak öğrendi.*

ÇABUK be. (fars. *çābük*'ten). **1.** Göreceli olarak kısa bir sürede; tez, hızla: *Her şey öyle çabuk olup bitti ki hiçbir şey göremedik. Buradan geçerek daha çabuk gidersiniz. Öfkesi çabuk geçti. Ne çabuk döndün. Çabuk alıştı. Çok çabuk bitirdin.* **—2.** *Çabuk çabuk,* çok çabuk, ivedilikle: *Çabuk çabuk ye.* ‖ *Çabuk, çabuk ol,* "çabuk davran; oyalanma" anlamında buyurma sözü: *Çabuk ol, geç kalacağız.*

◆ sıf. Hızlı: *Çabuk adımlarla uzaklaşmak.*

—*Esk. Çâbük-bâz,* çabuk oynayan: *"Vey ne çâbük-bâzdur hindu benün ki zülfüni / Gâh örer müşkin-resen geh anberîn çenber düzer"* (Şeyhi, XV. yy.). ‖ *Çâbük-dest,* eline çabuk. ‖ *Çâbük-desti,* el çabukluğu, eline çabuk olma. ‖ *Çâbük-hıram* ya da *çâbük-hıraman,* çabuk yürüyen. ‖ *Çâbük-inan, çâbük-rikab, çâbük-süvar,* iyi binici, hızlı at süren. ‖ *Çâbük-rev,* çabuk giden. ‖ *Çâbük-suhan,* hazırcevap.

—Ask. *Çabuk köprü,* muharebe sırasında piyade birliklerinin sulardan kolay ve hızlı biçimde geçebilmelerini sağlamak amacıyla bölgede bulunabilen gereçlerle (bidon, kütük, çalı, çırpı vb.) geçici olarak kurulan köprülere verilen ad.

ÇABUKÇA be. Acele olarak, kısa sürede: *Ben çabukça gider gelirim.*

ÇABUKLAŞMAK gçz. f. Çabukluk kazanmak.

◆ **çabuklaştırmak** ettirg. f. *Bir işi, eylemi, çabuklaştırmak,* ona hız kazandırmak: *İşi çabuklaştırmak gerekiyor.*

ÇABUKLAŞTIRMAK → ÇABUKLAŞMAK.

ÇABUKLUK a. Bir eylemin gerçekleşmesindeki hız, sürat: *Büyük bir çabuklukla öğrenmek.*

ÇABUKYANİY (Vahtang Mihailoviç), gürcü koregraf ve dansçı (Tiflis 1910). İlk balesi olan *Güneşin oğlu*'nu 1936'da Tiflis'te düzenledi. Güçlü tekniğiyle sovyet erkek dans üslubunun gelişmesinde önemli rol oynadı. *Dağların yüreği* (1938), *Laurencia* (1939), *Gorda* (1945), *Othello* (1950), *Barış için* (1953) adlı baleleri hazırladı. Ekim devrimi'nin 50. yıldönümü için *Şafak* adlı yapıtı 1967'de Tiflis gürcü balesi'nin yöneticisiyken düzenledi. Kirov tiyatrosu'nda başdansçı olarak çalıştı.

ÇÂBÜK → ÇABUK.

ÇABÜKİ a. (fars. *çābük* ve *-î*'den *çābükî*). *Esk.* Çabukluk, çeviklik.

ÇAÇ ya da **ŞÂŞ.** Tar. coğ. Orta Asya'da, Maveraünnehir'de kent, Sirderya kıyısında. Bölgedeki islam kentlerinin en büyüğüydü. X. -XIII. yy.'lar arasında gelişen Çaç, moğol istilası sırasında yıkıldı. Timur zamanında Taşkent adıyla ordugâh kenti oldu. Bugün Taşkent yakınında kalıntıları vardır. (→ TAŞKENT.)

ÇAÇA a. (yun. *tsatsa,* abla'dan). **1.** Ticaret gemilerinde öğreticilik yapan usta gemici. **—2.** *Arg.* Genelev işleten kadın; mama.

ÇAÇA a. Denizde yaşayan, sardalyaya benzeyen kemiklibalık. (Bil. a. *Sprattus sprattus;* sardalyagiller familyası; boyu 15 cm.)

—ANSİKL. Çaça *(Sprattus sprattus),* kaygan kapakçığıyla sardalyadan, göğüs yüzgeçlerinin sırt yüzgecinden önde bulunmasıyla ringadan ayrılır; haliçlere girerek kısa göçler yapar. Yumurtaları yüzer. Taze, füme, konserve olarak yenir. Ayrıca, çaçanın Türkiye sularında yaşayan iki ırkı daha vardır: acıçaça ya da papalina *(S. sprattus sprattus),* çaça ya da platika *(S. sprattus phalerica).*

ÇA-ÇA-ÇA a. (yansıma sözc.; isp. *cha-cha-cha*'dan). Meksika kökenli, 4/4'lük ritimli, mamba ve rumba ritimlerinin birleşmesinden doğmuş dans. (1950'lerde çok ilgi gören bu dans, çiftlerin karşı karşıya geçip birbirlerini tutmaksızın, "tümüyle gelişigüzel" figürler yaparak icra ettikleri ilk salon dansıdır.)

ÇAÇAK ya da **CÂCÂK,** Yugoslavya'da kent, Sırbistan'ın batı kesiminde; 38 000 nüf. Arkeoloji müzesi. Antimon ve krom işletmeleri.

—Tar. XIX. yy. başlarında kent dolaylarında Türkler ile Sırplar arasında kanlı savaşlar oldu (1806 ve 1815). İkincisinde (25 mayıs 1815), türk kuvvetlerini yöneten İpşir Paşa, ayaklanmacı Sırplar'ı teslim olmaya çağırırken, bunlardan biri tarafından öldürüldü. Bu olay üzerine coşan türk birlikleri, sırp ayaklanmasını şiddetle bastırdılar.

ÇAÇAK deresi, antik. **Saocoras** ya da **Mygdonios,** arapçadan bozulmuş biçimi ile **Çağçağa** suyu da denir (Suriye'deki adı Nahr Carh Carh); yaklş. 140 km. Yukarı çığırı Türkiye'de, orta ve aşağı çığırı Suriye topraklarındadır. Fırat'ın önemli kollarından biri olan Çaçak deresi, Mardin eşiğinin G. yamaçlarında, Midyat'ın B.'sından inen kolların birleşmesiyle doğar, gömük bir vadi içinde akar ve Nusaybin yakınlarında karstik kaynaklarla beslendikten sonra Suriye topraklarına girerek Hasek'te Fırat'a karışır.

ÇAÇARON sıf. (ital. *chiacchierone*'den). Karşısındakini bastırıp susturacak biçimde yüksek sesle ve çok konuşan kimse, özellikle kadın için kullanılır: *Çaçaron bir kadın.*

ÇAÇARONLUK a. Çaçaron olma durumu, niteliği.

ÇAÇI (Aleks), arnavut yazar (Vlore 1916). İkinci Dünya savaşı'nı ve sosyalist Arnavutluk'un kuruluşunu anlatan şiirler, romanlar ve tiyatro oyunları yazdı (*la Légende rouge* [fr. çev.], 1968).

ÇAÇOENGSAO, Tayland'da kent, il merkezi, Bangkok'un D.'sunda; 22 500 nüf. —*Çaçoengsao ili,* 5 422 km²; 338 000 nüf.

B ÇAD, Orta Afrika'da devlet; 1 284 000 km²; 5 823 000 nüf. (1991). Başkenti *N'Camena.* Resmi dili *fransızca.*

COĞRAFYA
doğal çevre

Çad aynı adı taşıyan tortul çanağın doğu kesiminde uzanır; en alçak yeri Curab'da (155 m) bulunan bu çanağın 13. enlemin kuzeyinde kalan bölümü kumullarla kaplıdır. Çanağın eski kumtaşlı ya da billurlu kütlelerden oluşan kuzey ve doğu kenarlarında bazen yanardağlara (en yüksek noktası Tibesti'deki Emi Koussi'dir; 3 415 m) rastlanır. G.'de, ari havzasında, su baskınlarına uğrayan geniş ovalar ve Orta Afrika sırtlarına doğru yükselen alçak platolar (Koro'lar) uzanır. İklim sıcak ve kuraktır. Yağışlar, G.'den (1 200 mm), tarımın ancak vahalarda mümkün olduğu K.'e (50 mm) doğru giderek azalır. Kurumayan akarsulara yalnızca güney kesimde rastlanır: burada Şari-Logone, Çad gölünü besler. Bitki örtüsü bakımından, seyrek ormanlardan sırasıyla ağaçlı, dikenli, çalılı, savana ve bozkırlara ya da buğdaygillerle örtülü yalancı bozkırlara geçilir; çöl kuşağındaysa bitki örtüsü hem seyrek hem de kısa ömürlüdür.

nüfus ve ekonomi

Nüfusun yarısına yakın bölümü, ülke topraklarının % 10'unu oluşturan, Şari'nin batısında yaşamaktadır. Güneyde animizm dönemini yaşayan ya da hıristiyanlaştırılmış Sudanlılar (Saralar, Masalar, Mundanglar, Tupuriler), kuzeyde ise islamlaşmış (Kotokolar, Uaddailer, Kanembular), Sudanlılar ve Araplar dağınık bir biçimde yaşamaktadır. Çöl ise göçebelerin (Tedalar, Dazalar) mekânıdır.

Yakılmış tarlalar üzerinde yetiştirilen darı temel besindir: 12. enlemin kuzeyinde kumdarısı, güneyinde ise kocadarı. Ülkenin güneyinde manyok üretimi hızla gelişmektedir; besin bitkileri ve yerfıstığı ta-

Çad
Ennedi'de su bulunan bir yer

Dragesco-Atlas-Photo

rımı bir ölçüde ticarileşmiştir. Taşkın bölgelerinde pirinç, Çad gölünün bir bölümünün kurutulmasıyla elde edilen topraklarda buğday, tıpkı mısır ve fasulye üretimi gibi ikincil öneme sahiptir. Ticari zorlamaların etkisiyle, pamuk üretiminde verimlilik ve rekolte sürekli düşüş göstermektedir (1989'da 51 000 ton). Sığır (1990'da 4,1 milyon baş), koyun ve keçi sürülerinin önemli bir bölümü Sahil bölgesinde bulunmakta, yetiştiriciler ise hayvancılıktan çok sınırlı bir kâr elde etmekte, iklim koşulları, mevsimlik olarak sürülerin yaylalara çıkışını zorunlu kılmaktadır. Balıkçılık, Şari havzası ve Çad gölünün kıyılarında canlıdır: profesyonel ya da mevsimlik balıkçıların sağladığı yıllık 110 000 t balığın önemli bir bölümü kurutulmakta ya da füme haline getirilmektedir.

Doğal sodyum karbonat tek yeraltı zenginliğidir; ülkenin kuzey ucunda uranyum bulunmuştur. Sanayi azgelişmiştir ve iç savaş sırasında bir ölçüde tahrip olmuştur (taneleme ve pamukyağı üretimi, iplikçilik ve dokumacılık, sınai hammadde üretimi için ağaç kesimi ve hayvan kesme, unculuk, çeltik fabrikaları, tütün ve sigara, bira ve gazoz imalatı, bisiklet ve radyo alıcıları montajı). Ülkenin, başka siyasi güçlerle iç içe olmasının yarattığı zorluklara, yetersiz ve bakımı zor bir karayolları ağının getirdiği iç ulaşım güçlükleri eklenmektedir: asfalt yolların uzunluğu yalnızca 24 km'dir. Sonuç olarak, Çad ekonomisi çok kritik bir durumdadır ve ülkede barışın sağlanması, ekonominin düzelmesinin ön koşuludur.

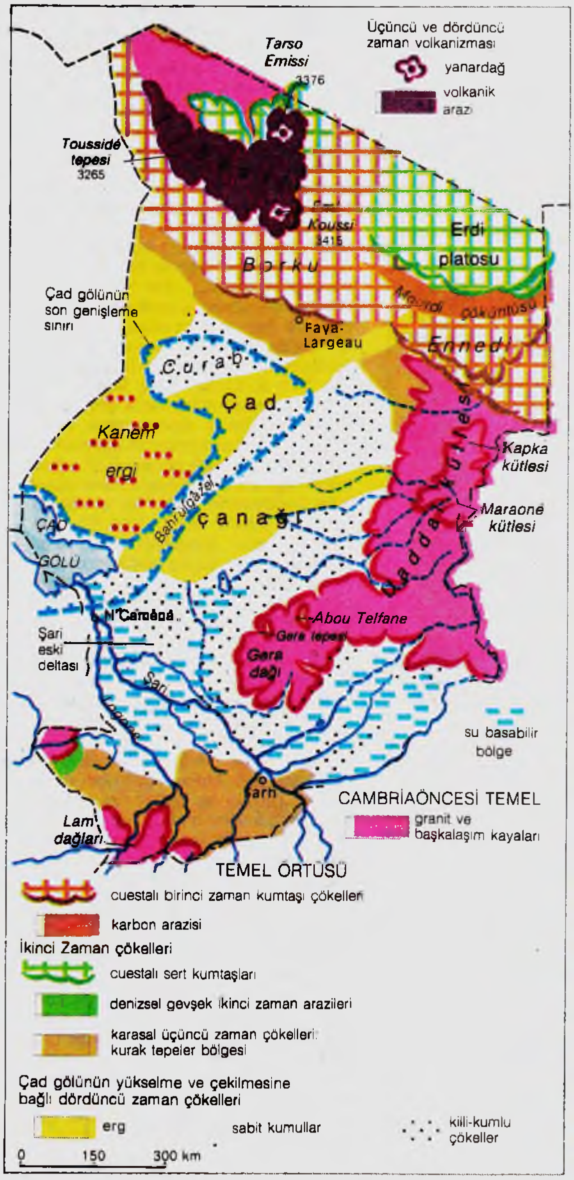
TARİH

İklimin kuraklaşması (İ.Ö. yaklaşık 7000'den başlayarak), göl yüzeyinin çok büyük ölçüde daralmasına, kuzey bölgesinin (Tibesti ve Ennedi) çölleşmesine ve burada oturan çok sayıda topluluğun ortadan kalkmasına yol açtı. Kaya oymaları, yenitaş devri ile demir çağında avcı ve hayvan yetiştiricisi olan toplulukların buraya art arda gelip yerleştiğini gösterir.

IX. yy.'da, göçebe ve negroid kökenli oldukları sanılan Sefler (Seyfiye) sülalesinin yönetimindeki Kanuriler, yerleşik halkı egemenlikleri altına alarak Kanem* krallığı'nı kurdular. Bu krallık barışçı yollarla müslümanlaştı; ama, XIII. yy.'dan itibaren genişleme siyaseti uygulamaya başladı ve sonunda Bahrülgazel Bulalaları tarafından yıkıldı. Kendisine sadık kalan Bornu*'dan güç alan kral *(mai)*, XVI. yy.'da Bulalalar'ı yendi ve Kanem'i yeniden ele geçirdi. Bundan sonra, ülkenin tarihi, Bornu'nun tarihiyle özdeşleşir.

XVI. yy.'da Kanem'in güneyinde, gölle Şari'nin doğusunda, Massenya'ya yerleşmiş olan Kingalar tarafından köleci Bagirmi* krallığı kuruldu. Bu krallık, 1740'tan sonra, Bornu ya da Uaddai*'nin vasalı haline geldi. Tarımcı Nabalar'ın eskiden beri yaşadıkları bu bölge, XIV. yy.'ın ortasında, berber kökenli oldukları bilinen köleci Tuncurlar'ın egemenliğine girdi. Bunlar XVI. yy.'da yüzeysel olarak müslümanlaştılar; krallık, Avrupa'nın sömürgeleştirme hareketine kadar varlığını koruyan bir başka sülalenin kurucusu olan nübyeli arap Abdülkerim tarafından yıkıldı.

Çad gölü, Denham, Clapperton ve Oudney (1823-24), Barth, Overweg, Vogel (1853-1856), Rohlfs (1866) ve Nachtigal (1869-1874) gibi avrupalı gezginlerin uğrak yeriydi. Bu dönemde yerel sultanlar, arap zenci satıcılarının (Zübeyr) tehdidi altındaydı. 1879'dan sonra Çad'da, Zübeyr'in yardımcısı Rabah etkinlik kurdu. Rabah Uaddai'de başarısızlığa uğradı, Bagirmi'yi yağma, Bornu'yu işgal etti (1893), ama çok geçmeden Fransızlar'ın ilerlemesiyle karşılaştı. Gezgin Crampel öldürüldü (1891), Gentil, Bagirmi ve Dar ül-Kuti'yi fransız protektorası haline getirdi (1897-98); ama onun ayrılmasından sonra, Rabah Bagirmi'yi yakıp yıktı ve Bretonnet birliği'ni yok etti (1899). Sudan'ın bölüşülmesine ilişkin 1898 fransız-ingiliz anlaşması, Fransa'nın üç sömürge bölgesini (Senegal, Cezayir, Kongo) birleştirmeyi tasarlamasını olanaklı kıldı ve bu, Joalland-Meynier, Foureau-Lamy ve Gentil birliklerinin göl yakınında, Kuseri'de bir araya gelmeleriyle gerçekleştirildi. Ertesi gün Rabah yenilgiye uğratıldı ve öldürüldü (22 nisan 1900). Daha sonra, Albay Largeau komutasındaki Fransızlar Abéché'yi aldılar (1909), Uaddai'ye boyun eğdirdiler (1912) ve Senusiler'i Borku'dan ve Ennedi'den kovdular (1913). Değişik öğelerden oluşan Çad kolonisi çok yavaş örgütlendi: Çad protektoraları ve ülkeleri askeri bölgesi (1900), komşu koloniyle (Ubangi-Şari-Çad 1906) birleştirildi. Çad, 1916'da terk edilen Tibesti'yi 1929'da ye-

JEO-MORFOLOJİK BÖLGELER

ÇAD

niden işgal etmeden önce, ancak 1920'de kuruldu.

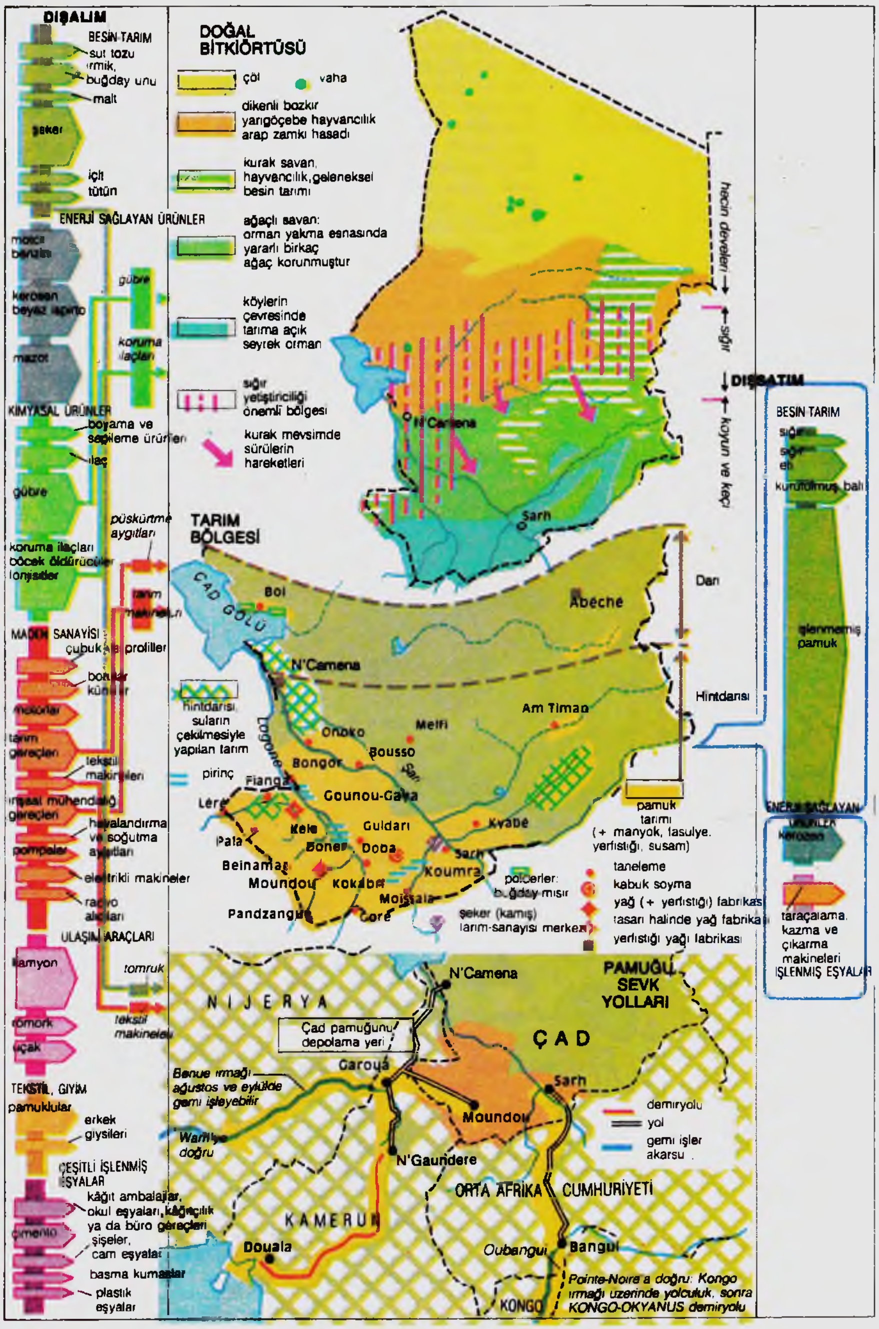
İki savaş arasında, yerleşik halkın yaşadığı Güney'de pamuk ekimi yapılmaya başlandı (1930); sınırlı da olsa, okullaşma oranı arttı ve bu, müslüman bölgeyle bir farkın doğmasına yol açtı ve ayrıca hıristiyanlık yayıldı. Vali Éboué'nin ön ayak olmasıyla Çad, özgür Fransa'ya katılan ilk sömürge niteliğini kazandı (ağustos 1940); Ornano'nun ve Leclerc'in Libya'da gerçekleştirdikleri fransız harekâtlarında (1941-1943) üs olarak kullanıldı. Siyasal yaşam 1945'ten sonra iyice canlandı; bu canlanış özellikle Saralar'ın etkisiyle gerçekleşti. 1946'da Gabriel Lisette tarafından kurulan Afrika demokratik topluluğu içinde bir bölüm olan Çad ilerici partisi fransız yönetimiyle anlaştı (1955) ve Bölge meclisi'nde çoğunluğu elde etti (1957). Bölge, 28 kasım 1958'de, Birliğin üye devleti olan Çad Cumhuriyeti haline geldi ve 11 ağustos 1960'ta bağımsızlık ilan edildi. Bir hükümet istikrarsızlığı döneminden sonra iktidar Gabriel Lisette'ten sırasıyla hükümet başkanı (mart 1959), başbakan (haziran 1959) ve cumhurbaşkanı olacak (nisan 1962) François Tombalbaye'ye geçti. Afrika'nın ortasında etrafı çevrili durumda bulunan genç devlet, bir başına kalmışlığından kurtulmak için Afrika ve Madagaskar iktisadi işbirliği örgütü'ne (daha sonra Afrika ve Mauritus ortak örgütü) girdi (mart 1961) [1973'te bu örgütten ayrıldı]. AET ile işbirliği antlaşması yaptı (1962); ondan sonra da, 1964'te, Orta Afrika gümrük ve ekonomi birliği'ne katıldı.

Yönetici sıkıntısı çeken Tombalbaye, güç bir durumla baş etmek zorundaydı. Yeni yerel yöneticiler beceriksizdi ve görevlerini kötüye kullanıyorlardı. Bu durum Kuzey'deki müslümanlar başta olmak üzere, halkın hoşnutsuzluğuna yol açtı; bunun bir nedeni, yeni görevlilerin çoğunun güneyli olmasıydı. Çad'ın birliği, artık en önemli sorun olarak ortaya çıkmıştı. Tombalbaye, ocak 1963'te, Çad ilerici partisi'ni tek parti yaparak bir çıkış yolu bulduğunu sandı.

1964 zorunlu ulusal istikrazı ve 1965 mali önlemleri, kuzeydeki hoşnutsuzluğu artırdı ve Gera dağlık bölgesinde patlak veren ayaklanma, daha sonra Uaddai'ye, Selamet'e (1967) ve Borku-Ennedi-Tibesti'ye (BET) yayıldı (1968). 1969'da gönderilen fransız birliği, ayaklanmayı sert bir biçimde bastırdı, ama siyasal bir çözüm getiremedi. Sudan'da, asilerin çoğunu bünyesinde toplayan Frolinat örgütü kurulduktan az sonra albay Kaddafi, bir hükümet darbesiyle, 1 eylül 1969'da Libya'da iktidarı ele geçirdi. Tombalbaye, 1971'de Trablusgarp ile ilişkilerini kesti, ama bir yıl sonra Sudan ile anlaştı. 1972'de Libya ile gösterişli bir anlaşma yapıldı, ama ayaklanma gizliden gizliye devam ediyordu. Libya, 1973'te Aozu'ya (Tibesti'nin kuzeyi) girdi. Tombalbaye buna bir tepki göstermedi; özellikle Güneyliler'in hoşnutsuzluğuyla ilgilenerek bir "kendi gerçeklerine dönme" kampanyası başlattı. Ağustos 1973'te Çad ilerleme partisi'ni yadsıdı ve yeni bir parti kurdu: Kültürel ve toplumsal devrim için ulusal hareket.

13 nisan 1975'teki askeri hükümet darbesiyle Tombalbaye iktidardan uzaklaştırıldı ve öldürüldü. Güneyliler'in çoğunlukta olduğu ve general Malloum'un başbakanlık yaptığı Yüksek askeri konsey, ülkenin yönetimini ele aldı. Ama Libya'nın desteklediği ayaklanma 1977'den sonra şiddetlendi (Bardai'ye saldırı). 1978 ocağında Frolinat saldırıya geçip Fada'yı ve daha sonra 17 şubatta Faya-Largeau'yu ve BET'in tümünü ele geçirdi. General Malloum başkan Kaddafi, Sudan'ın temsilcisi ve Nijer'in başkanıyla görüşmeyi kabul etti. 10 nisanda gerçekleştirilen ateşkes, Gukuni Ueddey'in birlikleri tarafından aynı ayın 15'inde bozuldu. Mayısta N'Camena'yı tehdit eden Frolinat, fransız müdahalesi sonunda haziran ayında önemli bir yenilgiye uğradı. Frolinat içindeki anlaşmazlıklar, hükümetin, ayaklanmanın önderi Hissène Habré ile bir anlaşma yapmasını olanaklı kıldı. Bu anlaşmaya göre (25-29 ağustos 1978), Libya'nın yayılmacılığına ve ayrılıkçılık hareketine karşı daha etkin bir mücadele vermek için iktidar paylaşıldı (general Malloum cumhurbaşkanı, Habré de başbakan oldu). Yılın sonundan önce Malloum ve Habré arasında anlaşmazlık çıktı ve 12 şubat 1979'da iç savaş patlak verdi. Gukuni-Habré uzlaşmasının egemen olduğu Kano (16 mart) ve Lagos (21 ağustos) anlaşmaları, bir geçiş dönemi ulusal birlik hükümetinin kurulması sonucunu verdi (10 kasım 1979). Ama 21 mart 1980'de Habré, anlaşmayı bozdu ve albay Kamuge de güney bölgesini denetimi altına aldı. N'Camena, savaş yüzünden yakılıp yıkıldı. 15 aralıkta, Habré'nin kuvvetleri N'Camena'dan çekildi ve Libya'nın yardımıyla Gukuni burada zafer elde etti. 6 ocak 1981'de, Trablusgarp'ta Kaddafi ve Gukuni arasında Çad ve Libya'nın birleşmesi konusunda imzalanan anlaşma, Libya kuvvetlerinin hemen çekilmesini öngören (ama bu gerçekleşmedi) Lomé kararı'nın ilan edilmesine (14 ocak) yol açtı. Mayıs 1981'den sonra Fransa, Gukuni ile anlaşmaya yöneldi. Kaddafi, 3 kasımda N'Camena'dan çekilme emrini verdi, ama doğuda üslenmiş olan Habré, saldırıya geçti ve birlikleri 7 haziran 1982'de N'Camena'ya girdi. 21 ekim 1982'de Hissène Habré cumhurbaşkanı oldu. 1983'ten sonra kuzeyde yeniden savaş başladı ve Libya, Gukuni-Ueddey'i askeri bakımdan destekleyerek bu savaşa katıldı. Bunun üzerine fransız kuvvetleri iki rakip arasına girdi. Bu kuvvetler ekim 1984'te çekildi ve eylül 1984 Fransa-Libya anlaşması'na rağmen Libya kuvvetleri ülkenin kuzeyini terk etmedi. Ülke, 16° kuzey paralelinin kuzeyinde Gukuni Ueddey'e bağlı birlikleri ve onu destekleyen Libya askerleriyle güneydeki hükümet ordusu arasında ikiye bölündü. Mali ve Fas önderleri, taraflar

İKTİSAT

arasında arabuluculuk yaptılarsa da barış sağlanamadı. ABD'nin, Kamerun üzerinden hükümet kuvvetlerine silah yardımı gönderdiği açıklandı (kasım 1985). 1985 yazındaki büyük kuraklık, ülkenin doğusunda iki milyon kişiyi açlıkla karşı karşıya getirdi. 120 000'den fazla Çadlı Sudan'a geçerken, binlercesi de başkent çevresinde kurdukları çadırlara sığındı.

Şubat 1986'da Fransa, ülkenin kuzeyine bir kez daha müdahale etti. Kasımda Queddeï, Libya'yla ittifakını bozdu ve Çad'lı muhaliflerin bir kısmı Hissène Habré tarafına geçti. Habré'nin kuvvetleri 1987'de Libya karşısında önemli zaferler kazandılar. Eylül 1987'de iki ülke arasında bir ateşkes anlaşması imzalandı. Aozou şeridi hakkında görüşmeler yapıldı. 1989'da yeni anayasa, Hissène Habré'nin tek partili rejiminin sürmesini engellemedi ve Habré cumhurbaşkanı seçildi. 1982'de genelkurmay başkanı olan ve 1989'dan itibaren Yurtsever kurtuluş cephesi adlı gerilla örgütüyle, devletin meşru silahlı kuvvetlerine saldıran İdriss Déby, 1990 yılı sonunda Hissène Habré'yi devirdi, anayasayı askıya aldı, meclisi feshetti ve iktidarı ele geçirdi. Mart 1991'de yeni bir anayasa yapılarak yürürlüğe kondu. Geçici devlet konseyinin başkanı İdriss Déby devlet başkanı oldu.

ÇAD DİLLERİ a. Nijerya'nın kuzeyinde, Nijer'in güneyinde, Kamerun'un kuzeyinde, Çad'ın güneyinde konuşulan hami -sami dil öbeği. (100'den fazla dil içeren bu öbekte en önemlisi hausadır. Sözkonusu öbeğin konuşucularının beşte dörtlük bölümünden fazlası bu dili konuşur. Çad dillerinin hami-sami dil öbeğine bağlanması yenidir [Greenberg]).

■ **ÇAD gölü,** Nijer, Nijerya, Kamerun ve Çad arasında paylaşılmış tatlı su örtüsü; yüzölçümü 300 000 km²'yi aşan geniş bir "Paleoçad denizi"nin kalıntısıdır. Yıllara ve Şari'nin getirdiği su hacmine bağlı olarak yüzölçümü 13 000 - 26 000 km² arasında değişir. Bir eşikle (Büyük Set) birbirinden ayrılan, 4-7 m derinliğinde iki havzası (K. ve G.) vardır. K.-D.'da ve D.'da göl, kumulları binlerce ada ve yarımada oluşturan bir ergi, sular altında bırakır. Su düzeyi (ortalama 280 m) Şari' nin debisine bağlı olarak değişir: aralık -ocak aylarında suları kabarır, temmuzda çekilir. Çok bol su bitkisi, gölün bir bölümünü kaplar. D. kıyısı en kalabalık nüfuslu kesimdir. Köylüler, sığır yetiştiriciliğiyle yakın bağlantılı olarak, kumullar üstünde darı ekimi (kuru tarım), gölden kazanılan polderlerde ya da alçak diplerde darı, buğday ve mısır ekimi (sulu tarım) yaparlar. Yönetim bu polderlerin sayısını artırmış ama doyurucu sonuçlar elde edememiştir. Doğal natron eskiden beri işletilmektedir. Ama göl daha çok balıkçılık alanındadır: balıkçılıkla geçinen ya da mevsimsel olarak balıkçılık yapan binlerce kişi, etkin bir uluslararası ticareti besleyen füme *(banda)* ve kurutulmuş balık üretimiyle uğraşır.

ÇÂDER a. (türkç. *çatır*'dan fars. *çâder*). *Esk.* **1.** Çadır. **—2.** Kadın başörtüsü. **—3.** Gökyüzü. **—4.** *Çâder-nişîn*, çadırda yaşayan, göçebe.‖ *Çâder-i kâfuri*, sabah aydınlığı. ‖ *Çâder-i kûhli*, karanlık gece; gök. ‖ *Çâder-i laciverd* ya da *çâder-i laciverdi*, gökyüzü, çimenlik yer, kır. ‖ *Çâder-i şeb* ya da *çâder-şeb*, kadın çarşafı, yatak örtüsü. ‖ *Çâder-i tersa*, hıristiyan kadınların başlarına örttükleri sarı ve mavi renkli ipek eşarp; güneş ışınları, şafak.

ÇÂDERÎ sıf. (fars. *çâderî*). *Esk.* Gök rengi, yeşille mavi arası renk.

ÇADIR a. (*çatmak*'tan *çat-ır* > *çadır*). **1.** Açık havada kurulan, su geçirmez, sökülüp taşınabilir barınak. **—2.** *Çadır bezi*, pamuk ya da ketenden sıkça dokunmuş su geçirmeyecek kadar kalın bez. ‖ *Çadır kurmak*, çadırı açarak içinde oturulabilir duruma getirmek. ‖ *Çadır turizmi*, turistik bölgelerde çadır kurularak gerçekleştirilen turizm. ‖ *Çadır yıkmak*, kurulu çadırları bozmak.

—Ask. Açık havada, silahlı kuvvetlerin personel, araç ve gereçlerinin olumsuz hava koşullarından korunması amacıyla kullanılan su geçirmez kumaştan yapılmış barınak. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Portatif çadır*, askerin sırt çantasında bulunan ve diğerleriyle birleştirilerek çadır oluşturmaya yarayan kare biçiminde su geçirmez kalın kumaş.

—Cerr. *Oksijen çadırı*, hava geçirmez bir kumaştan ya da plastikten yapılan ve hastayı atmosferden ayırıp saf oksijenin etkisi altında tutmaya yarayan düzenek. (Bk. *ansikl.* böl.)

—El sant. *Çadır iğnesi*, muntazam aralıklı üçgenler oluşturacak biçimde yapılan battaniye* iğnesi. *Kapalı battaniye iğnesi* de denir. (Soldan sağa yapılır, daha çok kenar temizlemede kullanılır.)

—Esk. denizc. Osmanlı savaş gemilerinde kıç üstüne açılan tente.

—Etnogr. *Çadır ağırşağı* → AĞIRŞAK. ‖ *Çadır bezi*, daha çok çadır yapımında kullanılan kenevir, yün ya da pamuktan bezayağı örgüyle çok sıkı dokunmuş, su geçirmez kalın bez. ‖ *Çadır çanağı*, çadır direklerinin tepesine konan ve çadır bezini tutmaya yarayan ağaçtan, çanak biçimli parça. ‖ *Çadır direği*, çadırların iskeletini oluşturan tahtadan ya da madenden yapılmış direklere verilen ad. ‖ *Çadır ipi*, çadır bezi üzerine tutturulan, çadırı gerginleştirmek ve sağlamlaştırmak için yere çakılı kazıklara bağlanan ipler. ‖ *Çadır kazığı*, çadır iplerini bağlamak için yere çakılan kazıklar. ‖ *Çadır sayvanı*, bazı çadırlarda, özellikle eski türk çadırlarında kanatların üst kısmına fırdolayı tutturulan enlice, nakışlı kuşak. (Kanatların üst kısmında nakışlı bir pervaz oluşturur. Özellikle Kazak ve Kırgızlar'da "tödöge" de denir.) ‖ *Çadır tepeliği*, yuvarlak, tepesi külah biçimli çadırlarda, tavanı oluşturan koni biçimli bölüme verilen ad. ‖ *Çadır tozluğu*, çadırların alt tarafından toz toprak girmesini önlemek için, çadır bezinin altına fırdolayı dikilen uzunca parça. (İçe ya da dışa kıvrılıp üzerine taş vb. ağırlıklar dizilir.) ‖ *Çadırlık*, beş ahşap çubuğu uçları ortada birleşecek şekilde çakıp üstüne yağmurluk vb. kumaşlar atarak alelacele yapılan çadır. (Daha çok posta tatarları kullanırdı.)

—Kur. tar. *Çadır mehterleri*, Osmanlı devletinde padişah çadırlarının bakımı, sefer ya da harekât sırasında kurulup kaldırılmasıyla görevli hizmet sınıfına verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Nöroanat. *Beyincik çadırı*, artkafa lobunu beyincikten ayıran sertzar uzantısı. (Beyincik çadırının ön tarafında beyin saplarının geçtiği oval delik, orta kısmında da düz sinüs bulunur.)

—Sirk. Gezgin temsilci kumpanya tesislerinin üstünü kapatmaya yarayan bez örtü. (Sirk temsillerinin verildiği meydanı örten çadıra *büyük çadır* denir; atlar, vahşi hayvanlar, vb. ise ek çadırlarda barındırılır.)

—Süslem. sant. *Çadır çiçeği*, türk süsleme ve işleme sanatında kullanılan, çadıra benzer çiçek motifi.

—Tar. *Divan çadırı*, savaşlar sırasında kullanılan toplantı çadırı. (Sadrazam ve serdarı ekremler bu çadırda resmi konukları kabul eder, savaş planlarını tartışırlardı.) ‖ *Halvet çadırı*, soğuğu geçirmeyen tok bezden yapılmış çadır. (Soğuk havalarda sadrazam ve yüksek rütbeli görevliler bu tür çadırlarda kalırlardı.) ‖ *Hela çadırı*, dört direk çevresine gerilmiş çadır bezinden oluşan üstü açık çadır. ‖ *Hünkâr çadırı*, savaşlarda padişahların kaldığı çadır. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Nöbetçi çadırı*, tek direk üzerine oturtulmuş koni biçimli gölgelikten oluşan çadır. (Dört yanından iplerle, yere çakılmış kazıklara bağlanırdı.) ‖ *Paşa çadırı*, savaşlarda paşaların kaldığı çadırlara verilen ad. (Tavan ve kenarları iki kat olur, içi ve dışı çeşitli işlemelerle bezenirdi. Vezir çadırlarıyla birlikte padişah çadırının çevresine kurulurdu.) ‖ *Tatar çadırı*, posta tatarlarının kullandığı, üzeri ot, çalı ya da beygir derisiyle örtülü, küçük çadır. ‖ *Yeniçeri çadırı*, savaşlarda yeniçerilerin kullandığı çadır. (Konik olur, üzerinde yeniçeri ortasının simgesi bulunurdu.)

—Tiyat. *Çadır tiyatrosu*, günübirlik ya da birkaç günlüğüne boş bir alanda kurulan büyücek bir çadırda temsiller veren topluluların adı. (Genellikle hokkabazlık, cambazlık, doğaçlama, dans gibi şeyleri karıştırarak düşük düzeyde gösterilerle para kazanmayı amaçlayan topluluklar için kullanılır.)

—ANSİKL. Ask. Kullanıldığı yere ve amaca göre değişik türleri vardır. Erlerin üzerlerinde taşıyabildikleri bir ya da iki kişilik portatif çadırların yanı sıra birlik ağırlıkları arasında taşınan karargâh, komuta merkezi, ileri gözetleme yeri, mutfak gibi çok sayıda personelin barınmasına ve çalışmasına olanak sağlayan, genellikle dikdörtgen biçimli olanları da vardır.

■ —Cerr. *Oksijen çadırı*. Bazı hastalıklar ya da şekil bozuklukları hastayı çok fazla ok-

Boireau-Rapho

Çad gölü

Larousse

oksijen çadırı

sijenli bir ortamda yaşatmayı gerektirir. Bu koşul, yatağın tümünü ya da hastanın sadece gövdesini saran hava geçirmez bir çadır aracılığıyla gerçekleştirilebilir. Çadıra oksijen, ağzında detandör bulunan ve uzun süre hep bir kararda oksijen sağlayan bir balonla verilir. Oksijen soluma birkaç dakikadan fazla sürecekse, oksijen çadırın içine yollanmadan önce sudan geçirilip nemlendirilmelidir.

—Etnogr. Çadır, göçebe ve yarı göçebe halkların tercih ettikleri konut biçimidir.

Kutuplara yakın bölgelerde, koni biçiminde olan bir çadır tipi, tepede demet biçiminde toplanmış ve üstü hayvan derileri ya da ağaç kabuklarıyla örtülü uzun sırıklardan yapılır (Laponya, Sibirya ve Amerika'nın kuzeyi, Grönland). Uç kuzey bölgeler için yazlık bir konut biçimidir.

Çadırın kullanıldığı ikinci alan, Sudan bölgesinden başlayıp, çöller ve stepler arasından geçerek Pekin'e kadar uzanır. Tuaregler'in çadırı, yere çakılı kazıklar ve bir kiriş üstüne gerilmiş balçık sıvalı tabaklanmış deri levhalardan yapılmıştır. Batı Sahra'dan İran'a kadar uzanan bölgede kullanılan arap çadırıysa, çoğunlukla dikdörtgen biçimindedir; siyah renkli yünden dokunarak birbirine dikilmiş ve bir sıra kazıklarla, rüzgârın etkisini azaltmak üzere çıkıntılı bir kiriş üstüne konulmuş uzun şeritlerle kaplanmıştır.

Doğu Afrika'da, üstü hasır kaplı çemberlerden yapılmış, yarım küre biçiminde çadırlara rastlanır. Kafkasya'dan Pekin'e, Tibet'ten Doğu Sibirya'ya kadar uzanan bölgede "yurt" denen çadır tipi egemendir. Kubbemsi tavanı tahta ve levhalardan oluşan yurdun üstü deri (Sibirya) ya da, çoğu kez, çuha parçalarıyla kaplıdır.

Çadır, Orta Asya'da konar göçer yaşam sürdüren Türkler'in en eski ve yaygın barınak biçimidir. G. Anadolu'da yaşayan Türkmenler, Yörükler ve D. Anadolu'nun bazı kesimlerinde geçimlerini hayvancılıkla sağlayan topluluklar arasında günümüzde de barınak olarak kullanılmaktadır. Türkler'in kullandığı çadırlar başlıca üç türdedir: 1. *Kara çadır*, çeşitli sayılarda olabilen, genellikle iki direk üzerine keçi kılından ya da kalın pamuk ipliğinden sık dokunmuş kumaş örtülerek yapılır. Kara çadırın bezi, güneşi, yağmuru geçirmeyecek niteliktedir. Çadırın içine hasır, hasırın üzerine hayvan postu, kilim vb. serilir. Kenarlara çepeçevre erzak çuvalları, yatak denkleri dizilir, ortaya mangal konur. Ev gereçleri ve giysiler çadır direklerine asılır. Çadır bezinin öne gelen kısmında kapı yerine kullanılmak üzere bir yarık bulunur ya da bezin bu bölümü toplanıp çadırın üstüne doğru atılarak giriş çıkış sağlanır. 2. *Alaçık* adı verilen çadır türü yarım kubbe biçimindedir. Yanları, yerden başlayarak taşla örülür, tepesi ağaç dalları ya da kamışlarla kubbe biçiminde kapatılıp üzerine keçe örtülür. 3. *Topak ev*, Türkler'in en çok kullandığı çadır türlerindendir. Kenarları, birbirine bağlanmış kafes biçimli çubuklardan oluşur. Açılıp kapanabilecek biçimde yapılmış olan bu çubuklar açıldığında daire biçimli genişçe bir mekân oluşturur. Üzerine bükülerek kubbe biçimi verilmiş çubukların bağlandığı tahta bir kasnak konur, en üste keçe atılır. Orta Asya'da yaşayan Türkler arasında günümüzde de kullanılan bu çadır türünün örneklerine Kazakistan, Kırgızistan, Afganistan, Türkmenistan ve Türkistan'da rastlanmaktadır. (→ TOPAK* EV.)

hünkâr çadırı
Nakkaş Osman'ın bir minyatürü
Topkapı sarayı müzesi, İstanbul

Birçok sanat tarihçisi, türk sanatının çeşitli öğelerinin bu çadırlardan esinlenilerek oluşturulduğunu, Türkistan ve Anadolu'da rastlanan kümbetlerin de bu çadırların biçiminden kaynaklandığını öne sürmektedir.

Osmanlılar döneminde çadırlar, çoğunlukla kendir ipliğiyle çok sık dokunmuş kalın bezlerden yapılırdı. Çadır dikmek, önemsenen bir sanattı. Özellikle sefere çıkılacağı zaman, çadır yapımı hızlanır, bu çadırlar yapıldığı kumaşa, kullanacak kişiye ve biçimine göre "sayebân", "çerge", "hayme", "hünkâr çadırı" vb. adlar alırdı. Çadırın biçimi, büyüklüğü, kullanılacak malzeme, çadır sahibinin rütbesine göre değişirdi. Hükümdar, sadrazam, vezir ve paşalara ait çadırlar geniş ve çok süslü olur, içleri de değerli halılar, kumaşlar, süs eşyaları vb. ile süslenirdi. Askerlerin kaldığı çadırların da her türlü gereksinmeye cevap vermesine özen gösterilirdi. Ordugâhlarda, yatak çadırları yanı sıra mutfak, hamam, hela, ahır, ceza çadırları da olurdu. Eyalet kıtalarına ait çadırlar beylerbeyi ya da sancak beyi tarafından sağlanır, devlet yalnızca kapıkulu askerlerinin çadırlarını verirdi. Yeniçerilerin kaldığı çadırlarda, orta*'nın simgesi bulunur, aynı ortadan olanlar çadırlarını bir araya kurarlardı. Hazerde ordu çadırları genellikle mehterhanede korunur, sefer öncesinde denetimden geçirilerek onarılması gerekenler elden geçirilir, eskiyenlerin yerine yenileri dikilirdi.

Çadırların yapıldığı kumaşlar rüzgâr, yağmur ve güneşi geçirmeyecek nitelikteydi. Padişahların kullandığı çadırlar yapıldığı kumaşlar, üzerindeki işlemeler ve iç döşenmesiyle ötekilerden ayrılırdı. Genellikle kırmızı, lacivert ya da kahverengi kumaştan yapılır, üzeri çeşitli motiflerle işlenirdi. Astarları da değerli kumaşlardan olur, iç duvarlara halılar vb. asılırdı. Çadırın tepesinde altın yaldızlı bir top bulunur, kapısının önüne dört tuğ dikilirdi. Bunlara otağ-ı hümayun denirdi.

Büyük düğünlerde, alay ve şenliklerde de çadır kurulurdu. Çadır XVII. yy.'da giderek bir gösteriş öğesi olmaya başladı. Kullanılan değerli kumaşlar, işlemede kullanılan malzeme, direklerin yapıldığı ağaçlar için büyük paralar harcanmaya başladı. Bunun üzerine Mustafa II döneminde (1695-1703) çadır yapımında israftan kaçınılmasına ilişkin bir ferman yayımlandı. Bu türden çok gösterişli çadırların bir bölümü (XVIII. ve XIX. yy.'a ait) günümüzde Topkapı sarayı müzesi ve Askeri müze'de bulunmakta ve zaman zaman sergilenmektedir.

Çadır, İstanbul'un günlük yaşamında da oldukça önemli bir rol oynamaktaydı. Özellikle yaz günleri mesire yerlerine gidildiğinde, ulaşım olanakları sınırlı olduğundan çadırlar kurulmakta, bu çadırlarda kalınmaktaydı. İstanbul esnafı arasında, çadırlı mesire gezileri gelenekselleşmişti. Her esnaf belli bir zamanda topluca çadırlarıyla birlikte mesireye gider, çeşitli eğlenceler düzenleyerek bazen günlerce bu çadırlarda kalınırdı.

—Kur. tar. *Çadır mehterleri.* Dört bölüğe ayrılmış olan çadır mehterleri İstanbul'da İbrahim Paşa sarayı yanındaki mehterhanede bulunurlardı. Dört bölükten başka yedi otağ yapıcı, iki nakışçı, on altı çadır dikici, iki perdeci vardı. Ayrıca, bir bölümü cellat olarak görev yapar, kapıcılar dairesinde bekleyerek padişahın ya da sadrazamların buyruklarını yerine getirirlerdi. Sefer sırasında karargâhın ilerleyişi doğrultusunda bir günlük uzaklığa giderek otağ-ı hümuyun ile öteki çadırları kurarlardı. Yöneticilerine "hayme mehterbaşısı" adı verilen çadır mehterleri sınıfı, 1826'da Yeniçeri ocağı ile birlikte kaldırıldı.

—Tar. *Hünkâr çadırı*, değerli kumaşlardan büyük bir salon biçiminde yapılır, içi bölmeyle ikiye ayrılırdı. Tepesi ve kenarları çift kat kumaştan yapılır, padişahın oturduğu bölümün çevresinde perdelerle ayrılmış bir gezinti yeri bulunurdu. Muhafızlar ve musahipler burada beklerdi. Tabana ilkin hasır serilir, üzerine değerli halılar yayılır, kenarlara açılır kapanır oymalı sedirler yerleştirilirdi. Sedirlerin üzerine birkaç kat şilte konur, üzeri işlemeli kumaşlarla örtülürdü. Ortada büyükçe bir mangal bulunur, duvarlara işlemeli kumaşlar ve ince halılar asılırdı. Geceleri altın, gümüş şamdanlar ya da değerli fenerler kullanılırdı. Hünkâr çadırı, karargâh olarak kabul edilen alanın ortasında olurdu. Çevresine vezir ve paşa çadırları kurulur, tümünün çevresi çadır bezinden bir perdeyle çevrilirdi.

—Tur. Çadır türlerinin çeşitliliği, çadırların ağırlığını azaltmak, ısı yalıtımını güçlendirmek, kurulup sökülmesini kolaylaştırmak ve çadırı her türlü kullanışa uygun duruma getirmek zorunluklarından kaynaklanır. Ağırlığın azaltılması naylon kumaş kullanımıyla sağlanmıştır. Bir naylon kumaş olan Goretex, havayı geçirdiği halde, suyun geçmesini engeller. Naylonun hafifliğiyle pamuğun hava geçiriciliğini birleştiren ipekten de yararlanılmıştır. Bu malzemelere koruyucu bir madde sürülerek sağlanan ısı yalıtımı, yer halısının sugeçirmezliği ve çift kat dam ile daha da artırıldı. Eğer ters yüz edilebiliyorsa, bu çift katlı damın bir yüzüne bazen bir alüminyum tabakası kaplanarak, duruma göre, soğuğa ya da sıcağa karşı korunma olanağı elde edildi. Çadır iskeleti paslanmaz çelikten, Düralüminden ya da cam elyafından yapılmaya başlandı; iskelet çadırın biçimini belirledi: ortadan tek direkli piramit biçimi çadır, ters V biçiminde iki direkli çadır (kanada tipi), dört direkli dörtgen biçiminde çadır ve çember iskeletli yarı küresel çadır. Kapı üstlüğü ve arka çıkıntısıyla iç hacim daha da artırıldı. Kurma ve sökme işlemleri, bazen çadırı çift katlı dama destek olan direklerden birine asmaya dayanan bir yöntemle kolaylaştırıldı. Dağ çadırı ya da yaya seyahat çadırında, hafiflik oturulabilir alana tercih edilirken, sabit kampingler için aile boyu çadır, birden fazla "oda" ile donatıldı. Yedekte çekilebilen arabaya bindirilmiş, "açılabilir karavan" denen çadırsa motorlu araçlarla kurulan kampingler için en uygun çadır tipidir.

ÇADIR a. (fars. sözc.). İranlı müslüman kadınların yabancılardan gizlenmek amacıyla elbiseleri üstüne giydikleri büyük ferace.

—ANSİKL. Baştan ayağa kadar uzanan çadırlar yarım daire ya da dört köşe biçimlidir. Bunlar ev dışında ya da evde namaz kılarken giyilir. Kaçarlar'da Fethali Şah döneminde ev dışında örtünülen çadırlar siyah ya da menekşe renkliydi. Nasirettin Şah'ın Avrupa gezisinden sonra kadın giyiminde kimi değişiklikler olduysa da çadırın kullanımı sürdü. Zengin ve soylu ailelerde, çadırın etekleri altın, gümüş vb. ile süslüydü.

ÇADIR dağı, esk. **Artos,** Van gölünün G.-D. kıyısında, Van ilinin Gevaş ilçe merkezinin hemen G.'inde dik yamaçlarla yükselen kütle, 3 537 m. Paleozoyik Bitlis masifinin en yüksek doruklarından biri olan Çadır dağının, bir fayla sınırlanan K. yamaçları Kretase, esas kütlesi Perm devrine ait kayaçlardan meydana gelir. Doruğu, Dördüncü Zaman'da buzullarla kaplıydı.

ÇADIRCI a. Çadır yapan ve/ya da satan kimse.

—Ask. tar.Yeniçeri ocağı'nın Ağa kârhanesinde çalışan ve görevi çadır yapmak olan acemi er. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Osmanlılar döneminde, özellikle XVII. ve XVIII. yy.'larda çadırcılık önemli bir iş kolu olmuştu. Padişah, sadrazam, vezir ve paşa çadırları daha çok İstanbul'da yapılıyordu. Büyük çadırcı atölyeleri Beyazıt'ta Çadırcılar çarşısı denen yerde toplanmıştı. Yeniçeri çadırları da Süleymaniye'de Ağakapısı'ndaki saray atölyelerinde dikiliyordu. 1721 tarihli bir ulufe defterinde, Ağakapısı'ndaki çadırcılardan da söz edilmekte ve bu atölyelerde 20 nefer çalıştırıldığı belirtilmektedir. Eski başkentler Bursa ve Edirne'de de çadırcılar vardı. Buyruklarındaki askerlerin çadır gereksinimini karşılamakla yükümlü beylerbeyleri ve sancak beyleri arasında, özellikle XVII. yy.'da çadır bir gösteriş vasıtası olmuştu. Çadırcılar özellikle sefer hazırlıkları sırasında yoğun bir çalışmaya girerlerdi. XVIII. yy.'dan sonra çadırcılık; eski önemini yitirmeye başlamıştır..
—Ask. tar. Bu yapımevlerine Acemi ocağın'dan verilen erlerin ustalarına *çadırcıbaşı* denirdi. Bunlar yükselince *bölükbaşı* olurlardı. Yapımevlerinde çalışan çadırcıların yükselme, ödüllendirme ve cezalandırılma gibi işlemleri, bağlı oldukları Kethüdayeri tarafından yapılırdı.

ÇADIRCILIK a. Çadır yapma ve/ya da satma işi.

ÇADIRÇİÇEĞİ a. Hindistan ve Çin kökenli su bitkisi. (Alt yüzü dikenciklerle kaplı, zeytuni renkli değirmi yapraklarının çapı 1 m'yi bulur. Çiçekleri pembemsi beyazdır. Nilüfergiller familyası.)

ÇADIRHAYAL a. *Esk.* Sey. oy. İPLİ KUKLA*'nın eşanlamlısı.
—ANSİKL. Birçok araştırmacı, yakın zamana değin *çadırhayal* sözcüğünün bir tür gölge oyunu olduğunu öne sürmekteydi. Oysa yapılan araştırmalar, sözcüğün ipli kukla anlamında kullanıldığını ortaya çıkarmıştır. Türkistan ve Özbekistan'da bir tür ipli kuklaya günümüzde de bu ad verilmektedir ve örnekleri Sen-Petersburg Etnografya müzesi'ndedir.

ÇADIRKAYA, esk. **Pekeriç,** Erzincan'ın Tercan ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 857 nüf. (1990). Belediye.

ÇADIRLI sıf. Çadırı olan; çadırda konaklayan, çadırda yaşayan.

ÇADIRPERVANESİ a. Çadırpervanesigiller *(Lasiocampidae)* familyasından zararlı kelebeklere verilen genel ad.
—ANSİKL. Kızıl ve mor renkleriyle, tırtıllı kanatlarının duruş biçimiyle çadırpervaneleri, kuru yapraklara benzer. Tırtılları çeşitli meyve ağaçlarında yaşar. Çam çadırpervanesi *(Dendrolimus pini)* kozalaklıların üstünde bulunur. En yaygın türü meşe, armut ve akdiken ağaçlarında yaşayan armut çadırpervanesidir *(Gastropacha quercifolia)*. Ayrıca, tırtılı yonca üstünde yaşayan yonca çadırpervanesi *(Lasiocampa trifolii)* ve meşe çadırpervanesi *(L. quercus)* iyi bilinen türleridir.

ÇADIRPERVANESİGİLLER a. Büyük ölçüde pullarla kaplı kalın gövdeli, arka kanatlarında çıkıntı yapan bir lop bulunan iri kelebekleri içeren familya. (Hortum körelmiş, duyargalar her iki cinste de iki sıralıdır. Geniş bir familya olan çadırpervanesigiller, *Malacosoma, Lasiocampa, Macrothylacea, Potatoria, Gastropacha, Dendrolimus*, vb. cinslerini içerir. Bil. a. *Lasiocampidae*.)

ÇADIRUŞAĞI a. **1.** Orta ve Doğu İran'da çöl bölgelerinde yetişen otsu bitki. (Bil. a. *Dorema ammoniacum;* maydanozgiller familyası.) **—2.** Bu bitkiden elde edilen yumuşak oleorezin. (Uçucu yağ, rezin ve zamktan oluşan bu madde kokusuz ve acıdır. Uyarıcı, afrodizyak, balgam ve idrar söktürücü özelliklerinden dolayı hap halinde günde 0,5-2 g kullanılır.)

ÇAGGA DİLİ a. Malavi ve Tanzaniya'da konuşulan bantu dili.

ÇAGMİNİ ya da **CAGMİNİ** (Mahmut bin Muhammet bin Ömer), arap gökbilimci (Çagmin, Harizm, ? - ? 1344 / 1345 ?). Yaşamı ile ilgili bilgi yoktur. Kısa bir gökbilim kitabı olan *el-Mulahhas fi'l-hey'e* adlı yapıtı Kadızade Rumi, Cürcani vb. tarafından şerh edildi ve Rudloff Hochheim tarafından almancaya çevrildi. Burçların güçlü ve güçsüz etkileriyle ilgili *Kıva'l -kavâkib ve za'fuhâ* adlı bir yapıtı ile İbn Sina'nın *Kanun* adlı kitabından derlenmiş *Kanunçe* adlı bir de tıp kitabı vardır.

ÇAGOS-LAKADİV platosu, Hint okyanusu'nda denizaltı platosu. Hindistan'ın B. kıyılarından 8° G. enlemine kadar (3 000 km) uzanır. Lakadiv, Maldiv ve Çagos takımadaları bu plato üzerindedir.

ÇAĞ a. **1.** Zaman, vakit: *Bunların çağı geçti artık.* **—2.** İnsan hayatının herhangi bir evresiyle ya da bu evreye özgü bir şeyle belirlenen dönemlerinden her biri: *Çocukluk çağı. Yaşlılık çağının sorunları. Ergenlik çağı. Evlenme çağın yaklaşıyor.* **—3.** İnsanlık tarihinde teknik, kültürel vb. bakımdan belirleyici olan ya da önemli bir buluş, bir yenilik, bir olayla anılan zaman kesiti; devir: *İlkel çağlar. Bronz, demir çağı. XV. ve XVI. yy. yeni keşifler çağıdır. Atom çağı. Uzay çağı. Bir çağa adını veren büyük bir buluş. Toplumsal devrimler çağı.* **—4.** Bir özneye göre içinde bulunulan, yaşanılan dönem: *Çağına ayak uyduramayan bir toplum. Çağımızın en büyük tehlikesi. Garip bir çağda yaşıyoruz.* **—5.** *Ed.* Belli bir durum, belli bir yaşama biçimiyle belirlenen dönem: *Özgürlük çağı. Barbarlık çağı.* **—6.** *Çağ açmak*, eski gidişi değiştirecek, yeni ve evrensel nitelikli bir dönemi başlatmak.
—Mit. *Dört çağ*, Eskiler'in, özellikle de Hesiodos'un dünya tarihini ayırdığı dönemler: 1. *altın çağ*, Saturnus'un egemenliği altında, masumluk, mutluluk ve çalışmadan elde edilen bolluk dönemi; 2. *gümüş çağ*, İupiter'in egemenliği altındaki bu dönem önceki döneme oranla bir derece daha gerilemiştir; 3. *tunç çağ*, bu dönemde, adaletsizlik, yağma, savaşlar tüm dünyada yaygınlaşmıştır; 4. *demir çağ*, bu dönemdeyse, doğa cimrileşirken, insan gitgide kötüleşir.
—Nük. müh. *Nötron çağı* ya da *Fermi çağı*, bir nükleer reaktörde nötronların yavaşlamasını incelemede kullanılan, alan boyutlu değişken. (Eşanl. NÖTRON YAŞI ya da FERMİ YAŞI.)

ÇAĞA a. *Yörs.* Çocuk, bebek.

ÇAĞA, Ankara'nın Güdül ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 677 nüf. (1990).

ÇAĞA (Esat), türk hukukçu ve siyaset adamı (Ustrumca 1907 - İstanbul 1968). İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi (1936). İlk ve orta dereceli okullarda öğretmenlik, daha sonra bir süre yargıçlık, avukatlık yaptı. DP'nin muhalefet döneminde partinin İstanbul il başkanlığına getirildi. Parti içi ikileşmelerden ötürü 1950 seçimlerinden hemen önce il başkanlığından ve parti üyeliğinden ayrıldı. 1960'a kadar yeniden avukatlık mesleğini sürdürdü. 27 mayıs 1960'tan sonra devlet başkanlığı kontenjanından Kurucu meclis (1961) ve ertesi yıl da cumhurbaşkanlığı kontenjanından Cumhuriyet senatosu üyeliğine (31 ekim 1961 - 9 haziran 1964) atandı. Memleketçi* serbest parti (1961-1963) kuruculuğu yaptı.

ÇAĞAN (Ahmet), türk besteci (Balıkesir 1920 - İstanbul 1966). H. S. Arel ve S. Ezgi'nin öğrencisi. Konservatuvar İcra heyeti'nde korocu,İstanbul Radyosu'nda korocu, solocu ve koro şefi olarak çalıştı. Çeşitli formlarda besteleri vardır. Bazı şarkıları çok sevilmiştir: *Her akşam muhakkak tesadüfümüz* (uşşak), *Gel Kalender'de safâyâb olalım* (uşşak).

ÇAĞAN (Sermet), türk gazeteci, oyun yazarı, yönetmen (Amasya 1929 - İstanbul 1970). Robert kolej'de öğrenciyken başladığı tiyatro çalışmalarını sahne tasarımcısı, oyuncu ve yönetmen olarak Ankara Devlet tiyatrosu'nda, Küçük sahne'de, Arena, Gülriz Sururi-Engin Cezzar tiyatrolarında (1952-1963) sürdürdü. Öncü, Vatan, Dünya gazetelerinde muhabirlik ve dış politika yazarlığı yaptı. 1960'lı yılların ortalarına doğru Türkiye öğretmenler sendikası'nın desteğiyle Tiyatro TÖS'ü kurdu, bu toplulukla birkaç ay içinde birçok yerleşim birimini dolaştı. Sahneye koyduğu *Karaağaçlar altında* oyunuyla (1964) İlhan İskender armağanı'nı, *Polisler* oyunuyla da (1968) Asaf Çiyiltepe armağanı'nı kazandı. Egemen güçlerin, batıl inanışların, yanlış politikaların özellikle kırsal bölgelerde yaşayanlar üstündeki olumsuz etkilerini konu alan *Ayak* bacak fabrikası* oyunuyla (1964) toplumsal düzenin "nasıl olmaması" gerektiğini anlatmayı denedi. Özdemir Nutku'nun düzenlemesiyle Uluslararası Nancy festivali'nde sahnelenen (1966) *Savaş oyunu* birinci seçildi.

Esat Çağa

ÇAĞAN TATARLARI, anayurdu Buyir-Nor gölü çevresi olan tatar kabilesi. Cengiz Han komutasındaki Moğollar'ın saldırısına uğrayıp parçalandılar (1202). Bir bölüğü daha sonra Cengiz Han'a katılıp Çin'in ve islam ülkelerinin ele geçirilmesinde görev aldılar; Harput ve Malatya yörelerine yerleştiler (XIII. yy.). İran ve Anadolu'ya geldikten sonra hızla türkleşerek müslüman oldular. İlhanlı devleti yıkıldıktan sonra bunların bir bölümü Selçuklular'a, ardından da Osmanlılar'a katılırken, bir bölümü de öteki tatar ve moğol kabileleriyle birlikte Timur tarafından Anadolu'dan Türkistan'a götürüldüler.

ÇAĞANA ya da **ÇEGANE** a. (fars. *çegâne*'den). *Esk.* Müz. **1.** Çengilerin, dans ederken çaldığı, zilleri gibi kasnağı da madenden yapılmış küçük derisiz tef. (Günümüzde de, çeşitli topluluklarda kullanılan bu çalgıya genellikle yalnızca TEF, bazen de MADENİ TEF ya da ZİLLİ TEF denmektedir.) **—2.** Çengilerin, dans sırasında, sağ ve sol ellerinin parmaklarına ikişer ikişer takarak çaldıkları, dört parçadan oluşan bir tür madeni çalpara: *"Çegâne ölüm anup eyde ten ten / Karâbe ömre gülüp kıla kâl kul"* (Gülşehri, XIV. yy.). [Eşanl. ZİL.]

ÇAĞANİYAN, Amu Derya'nın yukarı yatağında kent. Uygarlık açısından Buhara ve Semerkand'dan çok Belh kentinin etkisi altında bulunan bölgede, islam fetihleri öncesi buddhacılık egemendi. Bölge arap emiri Kuteybe bin Müslim tarafından alındı. XI. yy.'ın ilk yarısında Gazneliler'in, ikinci yarısında Selçuklular'ın, XII. yy.'da Semerkand hanlarının ve Gurlular'ın eline geçti. Moğol istilası sırasında Çağatay devletinin payına düştü. Daha sonra Özbekler, bölgede ilk yerli halk olan İranlılar'ın yerini aldılar.

ÇAĞANOZ a. (yun. *tsaganos*'tan). **1.** Türkiye'nin bütün kıyılarında, taşlar arasında yaşayan pavurya. (Yan yan yürümesiyle ünlüdür. İki makasıyla avlarını yakalayıp parçalar. Boyu 4 cm kadardır. Bil. a. *Carcinus* [*Carcinides*] *maenas. Cancridae* familyası.) [Eşanl. ÇİNGENE PAVURYASI, ÇİNGENE YENGECİ.] **—2.** *Çağanoz gibi*, eğri büğrü gövdeli ya da yan yan yürüyen kimse için kullanılır.

ÇAĞATAY, moğol prensi (öl. 1242). Cengiz Han'ın ikinci oğlu. Kardeşleriyle birlikte babasının Çin (1211-1216) ve Harizm (1219-1224) seferlerine katıldı; Harizm'in başkenti Ürgenç'in ele geçirilmesinde önemli rol oynadı (1221). Moğollar'a yenilerek Hindistan'a kaçan Celalettin Harizmşah'ı izlemekle görevlendirildi. Cengiz'in Tangut seferi sırasında (1225-1227) Moğolistan'da bırakılan kuvvetlerin komutanlığına getirildi. Babası ölünce (1227), onun veliaht seçtiği kardeşi Ögedey'i büyük han ilan etti. Cengiz yasası konusundaki uzmanlığı dolayısıyla devlet yönetiminde büyük saygınlık ka-

Mustafa **Çağatay**
Gelişim arşivi

zandı. Babasının kendisine verdiği Maveraünnehir'den Doğu Türkistan'a kadar uzanan bölge Kağan Ögedey'in atadığı valilerce yönetildi. Kardeşi Ögedey'in ölümünden (1241) kısa süre sonra Hanlığı narak öldü. Cengiz'in oğulları arasında yalnız onun adı, kendisinden sonra kurulan devlete verildi. Cengiz yasasının koruyucusu ve uygulayıcısı olarak islama karşı çıkan Çağatay, müslümanlarca hiç sevilmediği gibi, Marco Polo ile olan yakın ilişkileri de hıristiyanlığa ilgi duyduğu biçiminde yorumlandı.

ÇAĞATAY a. (*Çağatay Han*'ın adından). [Tamlayan olarak] Çağatay Hanlığı ya da halkına ilişkin: *Çağatay mimarisi. Çağatay edebiyatı.*

—ANSİKL. *Çağatay edebiyatı* XV. yy.'da Ali Şir Nevai ile Orta Asya şairlerinin temsil ettikleri edebiyattır. Bu edebiyat XVI. yy. sonlarına kadar klasik dönemini yaşadı. XVII. yy.'dan, XX. yy.'a kadar duraklama ve gerileme dönemini sürdürdü. Yerini yeni özbek edebiyatına bıraktı: Ali Şir Nevai'nin "Türki gûy" ("Türkçe söyleyen" diye andığı Haydar Harizmi' nin (Haydar Tilbe) *Mahzen ül-esrar*'ı çağatay edebiyatının ilk ürünlerindendir. Onunla iki yüzyıl kadar süren hazırlık dönemi tamamlandı. Nevai'nin başlattığı klasik dönem öncesinde Sekkâki (öl. 1472) *Divan*'ında sevgilisinin güzelliği ve kayıtsızlığı, kendisinin umutsuz aşkı gibi iran şiirinin geleneksel konularını işlerken türk halk edebiyatının anlatım özelliklerinden ve halk dilinden yararlandı. *Divan*'ı kadar *Gül ü nevruz* mesnevisiyle de tanınan Lutfi, gerçek başarısını gazellerinde gösterdi; ancak tuyuğlar da yazdı. Yusuf Emiri, *Divan*'ından başka *Dihname* ve *Beng ü çağır* mesnevilerinin de sahibiydi. Yesevi dervişlerinden Atayi'nin şiirleri bu dönemde Orta Asya Türkleri arasında yaygın olarak okunuyordu. *Letafetname* adlı mesnevisiyle tanınan Hocendi, *Taaşşukname* adlı yapıtıyla tanınan Seyit Ahmet Mirza, yalın bir dil ve doğal bir söyleşiyle âşıkane gazeller yazan Gedayi, *Ok ve yay* adlı mesnevisiyle ün kazanan Yakını dönemin önde gelen yazarlarıdır.

Klasik çağatay edebiyatı XV. yy.'ın ikinci yarısında. Timurlu sarayı çevresinde gelişti. Hüseyin Baykara'nın yönetimde bulunduğu yıllarda (1469-1506) başkent Herat, gelişmiş bir kültür merkezi oldu. Bu merkezin Horasan, Maveraünnehir, İran, Irak ve Anadolu ile sürekli ilişkisi vardı. Çağataycanın yanı sıra farsçayla da ürün veren çağatay şairleri, bu merkezlerdeki edebiyat olaylarını yakından izliyor ve inceliyorlardı. Aynı dönemde, bazı osmanlı şairlerinin de çağatay dilinde şiirler yazdıkları, çağatay şairlerine nazireler kaleme aldıkları görülür.

Bu dönemin en büyük temsilcisi Ali* Şir Nevai'dir (1441-1501). Nevai hemen her konuda, her türde, her biçimde zengin ve değerli ürünler verdi; yeteneğiyle hem kendi döneminin, hem de çağatay edebiyatının önderi ve aşılmaz bir sanatçısı oldu. Çocukluk, gençlik, olgunluk ve yaşlılık dönemlerinin türkçe şiirlerini dört ayrı divanda topladı: *Garaib üs-sıgar, Nevadir üş-şebap, Bedayi ül-vasat, Fevaid ül -kibar*. Bir de farsça *Divan*'ı vardır. Nevai, hamse türünün türk edebiyatında ilk örneğini de verdi: *Hayret ül-ebrar, Ferhat ü Şirin, Leylî vü Mecnun, Seb'a-i seyyare, Sedd-i İskenderî*. Türk edebiyatında ilk tezkire örneği olan *mecalis ün-nefais*'te (1491) XV. yy. çağatay ve iran şairleri konusunda önemli bilgiler verdi. Sayısı 29'u bulan yapıtları içinde en önemlilerden biri de, türkçenin farsçadan çok daha zengin ve üstün bir dil olduğunu göstermek amacıyla yazdığı *Muhakemet ül-lugateyn* adlı yapıtıdır (1498).

Sanatı, sanatçıyı seven, koruyan bir devlet adamı olan Sultan Hüseyin Baykara, Hüseynî mahlasıyla yazdığı şiirlerini küçük bir *Divan*'da topladı. Hüseyin Baykara'nın 1506'da ölümünden sonra, Horasan'ı ele geçiren Özbekler döneminde, Herat eski önemini yitirdi. Çağatay edebiyatı, Şeybanlılar'ın egemenliği altındaki Buhara ve Semerkand gibi kültür merkezlerinde gelişti. Sultan Muhammet Şeybani (1451-1510) gerek aruzla, gerekse heceyle yazdığı şiirlerini bir *Divan*'da topladı. Kardeşi Ubeydullah Han da Kul Ubeydi adıyla, Ahmet Yesevi'nin "hikmet"leri tarzında ürünler verdi. Muhammet Salih, Şeybani Han'ın savaşlardaki başarılarını *Şeybaniname* adlı mesnevisinde anlattı. Muhammet Salih'in oğlu Mirza Uluğ farsça ve çağatayca şiirler yazdı.

Başlangıcından beri saray çevrelerinde gelişen çağatay edebiyatı, Özbek saraylarında toplanan şairlerin yapıtlarıyla yaşatıldı. Kaşgar hanı Ahmet Han'ın oğlu Sait Han (öl. 1533) ve onun oğlu Raşit Han, bu çevrede yetişen çağatay şairlerindendir. Bu şairlerin en önemlisiyse, *Cihannüma* yazarı Haydar Mirza'dır.

Babür Şah'ın (1483-1530) imparatorluğu zamanında Kuzey Hindistan'da kültür dili olarak önem kazanan çağatayca, farsçanın yanı sıra resmi dil olarak kullanılmaya başlandı. Çağatay edebiyatı bu dönemde de saray çevresinde toplanan bilim ve sanat adamlarınca sürdürüldü. Ali Şir Nevai'den sonra çağatay edebiyatının en büyük temsilcisi olan Babür Şah, lirik şiirlerinden başka *Babürname** adıyla bilinen *Vekayiname*'siyle bu edebiyatın en güzel düzyazı örneğini verdi. Oğulları Hümayun, Kâmran Mirza, ayrıca emir Hoca Kalan ile Bayram Han ve oğlu Abdürrahim Han çağatay edebiyatının klasik dönemindeki son temsilcilerindendir.

Çağatayca, XVII. yy. sonlarında kültür dili olarak etkinliğini sürdürmekle birlikte, bu dildeki edebiyat eski üstünlüğünü yitirdi. Bu dönemin önde gelen temsilcisi, Şeybanlı soyundan olan Ebülgazi Bahadır Han'dır (1603-1663). Çağataycanın en güzel örneklerinden sayılan *Şecere-i türk* yapıtında, XV. yy.'ın ikinci yarısından başlayarak Şeyban-Özbek hanlarının tarihini anlattı. *Şecere-i terakime* adlı tarihsel-destansı bir yapıtı daha vardır.

XVIII. ve XIX. yy.'larda çağatay edebiyatı varlığını sürdürdüyse de, büyük sanatçılar yetişmedi. Geçmiş dönemlerin ürünlerine öykünen yapıtlar arasında sanat değeri yüksek ürünler yoktur. Çağatay edebiyatı XX. yy.'da yerini özbek edebiyatına bıraktı.

ÇAĞATAY (Cafer) → CAFER, soyadı ÇAĞATAY.

ÇAĞATAY (Ali Rifat), türk besteci (İstanbul 1867 - *ay. y.* 1935). Özel müzik dersleri aldı. Ut, çello ve kemençe çalmayı öğrendi. Özellikle udi olarak tanındı. Kadıköy'de Şark musiki cemiyeti'ni kurdu ve yönetti. Bir süre Avrupa'da kaldı, yurda dönünce Türk musiki ocağı'nı kurdu. Burada yetiştirdiği çok sayıda öğrencisiyle halka açık konserler verdi; bu konserlerde topluluğa çello, piyano, kontrabas, flüt gibi batı çalgılarını da ekledi. Geleneksel tarzda yapıtların yanı sıra, batı müziği etkileri taşıyan parçalar da besteledi. Kimi klasik yapıtları armonize etti. 1927'den ölümüne değin, Belediye Konservatuvarı türk musikisi tetkik ve tasnif heyeti'nde görev yaptı. 1924-30 arasında, İstiklal marşı, onun bestesiyle çalındı. Ünlü yapıtları: Nihavend beste *(Zülfün görenlerin hep bahtı siyah olurmuş)*, Suzidil beste *(Verdim âteş dillere suzidil-i âvâreden)*, Nihavend fantezi *(Sarâhaten acaba söylesem darılmaz mı?)*, Hüseyni şarkı *(Edalı bir yosma kararım aldı)*, Nişabürek şarkı *(Meyledip bir gülizare)*.

ÇAĞATAY (Neş'et), türk tarihçi (Gelendost 1918). Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi tarih bölümü'nü bitirdi (1940). Aynı kuruluşta asistanlık yaptı (1946-1948). Doktorasını verince Ankara Üniversitesi ilahiyat fakültesi'ne geçti, doçent (1952), profesör (1961) oldu, dekanlık yaptı. Başlıca yapıtları: *İslam milletleri ve devletleri tarihi* (1954), *İslamdan önce arap tarihi ve cahiliye çağı* (1957), *Türkiye'de gerici eylemler* (1972), *100 soruda islam tarihi* (1972), *Bir türk kurumu olan ahilik* (1974).

■ **ÇAĞATAY** (Mustafa), kıbrıslı türk hukukçu ve siyaset adamı (Limasol 1937). Londra'da hukuk öğrenimi gördü (1963). Lefkoşe'de avukatlık yaparken Ulusal birlik partisi'nden Limasol milletvekili seçildi (1970). KTFD* Kurucu meclisi'ne girdi (1976). Maliye (1976), çalışma, sosyal güvenlik ve sağlık (1978) bakanı olarak görev yaptı. KTFD başbakanı seçildi (aralık 1978 - kasım 1983). KTFD'nin self-determinasyon (kendi kaderini belirleme) hakkını kullanmasını öngören bir karar tasarısını Meclis'ten geçirerek Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti bağımsızlık duyurusunu gerçekleştirdi (15 kasım 1983). Yeni hükümetin kurulabilmesi için görevden ayrıldı (28 kasım 1983). İki gün sonra parti başkanlığından da istifa etti. 1985 milletvekili seçimlerine katılmadı. Girne'de avukatlık yapmaktadır (1987).

ÇAĞATAY HANLIĞI, Orta Asya'da Cengiz'in oğlu Çağatay adına kurulan devlet (1227-1370). Cengiz'in oğlu Çağatay'ın yurt'u (Maveraünnehir'den Doğu Türkistan'a kadar uzanıyordu) Algu'nun hanlığına kadar moğol büyük hanlarına bağlı olarak yönetildi. Çağatay'ın torunu ve ardılı Kara Hulagu çok geçmeden yerini amcası Yesü Möngke'ye bırakmak zorunda kaldı. Ama, Yesü Möngke büyük hana karşı bir komploya karışınca Kara Hulagu yeniden hanlığa getirildi. Hanlığı on yıl yöneten Kara Hulagu'nun dul eşi Orkına'nın ardından han olan Algu (Aluğu) [1262-1266], hanlığın gerçek kurucusu oldu: Kubilay ile Arıkbuka arasındaki taht kavgasından yararlanarak Harizm, Batı Türkistan ve Afganistan'ı ele geçirdi (bunu, görünüşte Arıkbuka adına yapmıştı) ve büyük hana bağlı olmaktan çıktı. Müslümanlığı benimseyen Mübarek Şah (1266), aynı yıl yeğeni Barak tarafından tahttan indirildi. Barak (1266-1271), Ögedey soyundan gelen Kaydu'nun emrine girdi. Nikpay'dan (Negübey) [1271-1272] sonra Barak'ın oğlu Duva han oldu ve Çağatay hanlığı bundan sonra Duva ailesinin elinde kaldı. Putperest olan Duva ve ardılları Tien Şan dağlarının egemeni olarak doğudaki topraklarda oturdular. Müslüman olmamakla birlikte müslümanlarca sevilen Kebek (1318-1326), Maveraünnehir'e döndü ve orada bir saray (Karşı) yaptırdı (bu saray çevresinde kurulan kent, "Karşı" adını aldı); sonradan "Kebeki" adı verilen ilk çağatay sikkesini bastırdı. Tarmaşirin (1326-1334), müslüman oldu ve Alaettin adını aldı. Bunun üzerine hanlığın doğusunda oturan göçebe Moğollar ayaklandılar ve onu öldürdüler. 1346 ile 1370 arasındaki hükümdarlar türk emirler tarafından tahta çıkarıldılar ve onların kuklası olarak hüküm sürdüler. Timur, Maveraünnehir'i ele geçirince Çağatay hanedanının siyasal etkinliği tümüyle sona erdi. Moğolistan ve Kaşgar'daysa, Çungarlar'ın buraları istilalarına değin varlıklarını sürdürdüler.

ÇAĞATAYCA a. XV. yy.'dan XIX. yy.'a dek Çağatay Hanlığı, İlhanlı, Altınordu ve Timurlular devrinde kullanılmış Orta Asya türk lehçesi. Doğu türkçesi de denir.

—ANSİKL. Çağatayca, bugünkü uygurca ve özbekçenin eski biçimidir. Kültür dili olarak Orta Asya türk devletlerinde (Oğuz grubu dışında), XIX. yy. sonlarına değin kullanılmıştır.

Çağatayca ürünlerin büyük bir kısmı arap, çok azı da uygur abecesiyle yazılmıştır.

Batı türkçesinden ayrılan başlıca özellikleri şunlardır:

I. *Sesbilgisi* • *Ünlü değişmeleri:* 1. *e > i* (Genellikle sözcük başında ve ilk hecede görülür): kel- > kil- (=çelmek), sev- > siv-, bedük > biyik (=büyük), ne > ni vb. 2. *a > o, e > ö* (ikinci hecedeki u,ü etkisiyle): acun > ocun (=dünya), çeküç > çöküç

(=çekiç), esrük>ösrük (=esrik, sarhoş) vb. 3. *i>ü:* inçü>ünçü (=inci), tilkü>tülkü (=tilki) vb. *Ünsüz değişmeleri:* 1. *-p->-f-;-b->-v-* (sözcük ortasında): toprak>tofrak, yapurgak>yafurgak (=yaprak); seb->siv- (=sevmek). Eski çağataycada "toprak, yaprak" biçimleri de kullanılmıştır. 2. *k>h:* yakşı>yahşı (=yakışıklı, güzel), okşa->ohşa- (=benzemek), uyku>uyhu vb. 3. *t->d-* (sözcük başında ve birkaç örnekte görülür): takı>dağı (=dahi), ti->di- (=demek), turur>durur (=-dır). 4. *k,ḳ* ünsüzleri korunmuştur: köz (göz), kör- (görmek), kit -(gitmek), kök (gök), köngül (gönül) vb. 5. Sözcük sonu *-g* ve *-ġ*'ları korunmuştur; kuduġ (kuyu), uluġ (ulu), kamuġ (kamu), arıġ (arı, temiz), türlüg (türlü), ölüg (ölü) vb. 6. Adıl *n*'leri genellikle düşer: ortasıdın (ortasından), bular (bunlar), arasıda (arasında), alarga (onlara) vb. 7. *ikizleşme;* k, t ünsüzleri kimi sözcüklerde ikizleşir: iki > ikki, yiti > yitti (=yedi), teke >tekke (=teke), sakız > sakkız vb.

• *Ünlü uyumu:* kimi örnekler dışında, büyük ünlü uyumu vardır; küçük ünlü uyumu ise kararsızdır (oglı, onınçı, keltürmek= getirmek; ögey=üvey, kurtka=ihtiyar vb.

• *Ünsüz benzeşmesi:* (Kimi sözcüklerde görülmüyor): sokdı, bıçakdın (=bıçaktan), bagka (=bağa) vb.

II. *Biçimbilgisi•Ad durum ekleri:* 1. *Tamlayan durumu*, -nıŋ, -niŋ, -nuŋ, -nüŋ: teŋiz niŋ (=denizin), kuyaş-nıŋ (=güneşin); *-nı, -ni:* yıglamakıŋ-nı (=ağlamanın); *-n:* okı-n (okun). 2. *Yönelme durumu: -ga,-ge/-ka, -ke*, manga (bana), bilin-ge (=beline), konuk-ka (konuğa), kök-ke (göğe); *a, -e,* boynuŋ -a (boynuna), kirpikleriŋ-e. 3. *Yükleme durumu: -nı, -ni,* adakım-nı (ayağımı), bitig-ni (kitabı); *3. kişi iyelik ekinden sonra, çoğunlukla yalnız -n*, başı-n (başını), közi-n (gözünü). 4. *Bulunma durumu: -da, -de/-ta, -te;* iyeliklerden sonra ve bağlantı ünsüzü "n" ile *-nda, -nde, öŋüm-de (önümde), baġ-da (bağda), baş-ta, yürek* -te; yolı-nda. 5. *Çıkma durumu:* -dın, -din/ *-tın, -tin;* iyelikli-*ndın*, kamug-dın (tümünden), ot-tın (ateşten), yüzi-ndin (yüzünden), saçı-ndın (saçından); *-dan, -den,* kutratıdan (kudretinden). 6. *Araçlık durumu:* -n/-ın, -in, -un, -ün, kündüz-ün (gündüzle), barçalar-ın (bütünüyle); *-la, -le,* tanla; *-n,* tili birle-n (diliyle), kulakı birle-n (kulağıyla).

İyelik ekleri, Batı türkçesindeki gibidir. Fiillerde basit zamanlar: 1. *Belirli, belirsiz geçmiş zaman* ve *geniş zamanlarda*, bir değişiklik yoktur. Yalnız , geniş zamanın olumsuzu *-maz, -mez* değil, *-mas, -mes*'tir: kılmaz>kılmas, bilmez>bilmes vb. 2. *Şimdiki zaman: -a (dur), -e (dur),* tapa dur min (=buluyorum), kil-e dur min (=geliyorum), kör-e biz (=görüyoruz); 1. ve 2. kişilerde *-a min, -a sin* biçimleri de yaygındır. Olumsuzu *-may (dur), -mey (dur)* biçimindedir: tap-may dur min (=bulmuyorum). 3. *Gelecek zaman: -ġay, -gey,* kılgay (=yapacak), kıl-gay-men (=yapacağım), kel-gey-miz (=geleceğiz); *-ġa/-ge,* bol-ġa (=olacak); *-ġu/-gü,* ur-ġu (=vuracak), kurban kıl-ġu (= kurban edecek).

Bugün, Batı türkçesi yazı dilinde kullanılmayan -ġıl/-gil emir eki, çağataycada çok yaygındır: yu-ġıl (=yıka), kıl-ġıl (=yap), sakın-ġil (=düşün), kör-gil (=gör) vb. (→ Kayn.)

ÇAĞCIL sıf. Zamanın yeniliklerine uyan, çağa uygun; asri, modern.

ÇAĞCILLAŞMAK gçz. f. Bir topluluk, kurum vb. sözkonusuysa, çağa uygun nitelikler kazanmak, çağın yeniliklerine uymak; asrileşmek, modernleşmek.

◆ **çağcıllaştırmak** ettirg. f. Bir topluluğu, kurumu vb. çağcıllaştırmak, çağcıllaşmasını sağlamak; modernleştirmek.

ÇAĞCILLAŞTIRMAK → ÇAĞCILLAŞMAK.

ÇAĞCILLIK a. Çağa uygun olma durumu; asrilik, modernlik.

ÇAĞÇAĞA suyu → ÇAÇAK deresi.

ÇAĞDAŞ sıf. **1.** İçinde bulunulan zamanda ya da göreceli olarak yakın bir dönemde yer alan şey ya da yaşayan kimse için kullanılır; muasır: *Çağdaş edebiyat, bilim. Çağdaş yazarlardan hangilerini okudun?* **—2.** En son ilerlemelerden yararlanan, çağın anlayışına uygun şey; çağının yeniliklerine açık, çağını gereğince yaşayan kimse için kullanılır: *Çağdaş eleştiri. Burada en çağdaş yöntemlerle üretim yapılıyor. Çağdaş bir insanın tutucu olması düşünülebilir mi?*

—Dilbil. *Geleneksel, eski* ve *klasik*'e karşıt olarak bir dilin güncel kullanımındaki durumu için kullanılır.

—Güz. sant. Her çağda, özellikle XX. yy.'da yenilikçi olma savındaki sanat akımlarını (kübizm, soyutlama, vb.) belirtmek için kullanılır.

—Koregr. *Çağdaş dans,* Martha Graham ve öğrencilerinin *modern dans* yerine kullanmayı yeğledikleri terim.

◆ sıf. ve a. Bir başkasıyla aynı çağda yaşayan kimse için kullanılır: *Dede efendi, Şeyh Galip'in çağdaşıdır. Çağdaşları arasında pek tutulan bir şair değildi.*

Çağdaş bale topluluğu, Cem Ertekin tarafından Türkiye'nin ilk özel bale topluluğu olarak kurulduktan (haziran 1972) sonra, Belediye konservatuvarı'na (bugün İstanbul Üniversitesi devlet konservatuvarı) bağlı olarak etkinlik gösteren topluluk. Daha çok XX. yy. bestecilerinin yapıtları eşliğinde modern dance örnekleri sunan topluluk 1979-1987 arasında 50 dolayında yapıt sahneledi. Bunlardan bazıları: *Carmina Burana* (müz. C. Orff, 1979), *İlkbahar ayini* (müz. I. Stravinskiy, 1979), *Ferhat ile Şirin* (müz. A. Melikov, 1980), *Bindokuzyüzellilerden esinti* (müz. Benny Goodman, 1981), *Ay ışığı sonatı* (müz. Beethoven, 1982), *Anadolu'dan yapraklar* (müz. N. Otyam, 1983), *Özgür bahçe* (1986), *Değişim* (1986), *Paprika* (1988).

Çağdaş eleştiri, aylık edebiyat, sanat, sorunlar ve kuramlar dergisi (mart 1982 - haziran 1985, 40 sayı). Gelişim yayınları adına sahipliğini Ercan Arıklı'nın yaptığı, Adnan Benk tarafından yönetilen dergi, yapısalcılığı türk sanatçılarının yapıtlarına uyguladı,çağdaş eleştiri yöntemlerini tanıttı, edebiyatın yanında müzik, resim gibi dallarda eleştiri örnekleri verdi, sanatçılarla yapılan söyleşilerle sanatsal yaratıcılığı uygulama düzeyinde inceledi.

Çağdaş sahne, 1975 yılının ilk aylarında Ankara'da, profesyonel ve amatör 25 kadar sanatçı tarafından "Oyuncular birliği" adıyla kurulan tiyatro topluluğu. Kurucular arasında Rüştü Asyalı, Tuncer Necmioğlu, Yılmaz Onay, Cevza Şipal, Selçuk Uluergüven vd. bulunuyordu. "Oyuncular birliği" bir süre sonra Erdoğan Akduman ile Yılmaz Onay'ın yönetiminde "Çağdaş sahne" adını alarak, çalışmalarını sürdürdü. 1978-1979 döneminden başlayarak çocuk oyunlarına da yönelen Çağdaş sahne, bir kültür merkezi olarak çalışmalarını çeşitli dallarda sürdürmektedir.

Çağdaş yaşamı destekleme derneği, Atatürk ilke ve devrimlerini korumak, geliştirmek ve bu yolla çağdaş insana, çağdaş topluma ulaşmak amacıyla 1989'da kuruldu; giderek, çağdaşlaşmaya engel olan tüm konular ve çevre sorunu da amaçlar arasına alındı. Paneller, büyük yürüyüşler (nisan 1990: laikliğe saygı; ekim 1990: Bahriye Üçok, yürüyüşleri), yarışmalar düzenleyen dernek kitaplar da yayımladı.

ÇAĞDAŞÇILIK a. Ed. XIX. yy. sonlarında ortaya çıkan ve şiirle düzyazıya yeni bir yön veren, ispanyol-amerikan edebiyat akımı. (Dönemin yavanlığına karşı bir tepki olan ve fransız şairlerinin [V. Hugo, parnasyenler, simgeciler] etkisi altında kalan çağdaşçılık, edebiyatı seçkin bir estetiğe, müzikal ve renkli bir dile yöneltti. Bu akımın önderi, Rubén Darío [*Azul*, 1888] belli başlı temsilcileri de José Martí, J. del Casal, J.A. Silva idi. Bu sanatçıları A. Nervo, J. Herrera y Reissig, R. Jaimes Freyre, L. Lugones, J.S. Chocano izlediler. İspanya'daysa çağdaşçılık özellikle J.R. Jiménez ve A. Machado gibi yazarları etkiledi.) ‖ XX. yy. başlarında Brezilya'da ortaya çıkan edebiyat akımı.

—ANSİKL. Avrupa'nın öncü tekniklerini ve biçimsel arayış kaygısını benimseyen, Parnasse ve natüralizmininin etkisindeki akademik ve resmi edebiyata tepki gösteren, eleştirel bir ulusal bilinç oluşturmaya çabalayan çağdaşçılık, brezilya edebiyatına XX. yy.'ın yolunu açtı. Akım, bazı yeni şiirlerin okunması ve eskiye karşı çıkanların koruyucusu durumundaki akademi üyesi Graça Aranha'nın bir konferansından başka, Anita Malfatti ve Di Cavalcânti'nin tabloları, Victor Brecheret'nin heykelleri, Villa-Lobos'un müziği ile Çağdaş sanat haftası sırasında (13-17 şubat 1922) São Paulo'da ortaya çıktı. Bu ilk evreye, özellikle yerleşik estetik anlayışlarıyla bağları koparma isteği egemendir. Başlıca çağdaşçı bildiriler, Mário de Andrade (*Paulicéia Desvairada*, 1922; *A Escrava que não é Isaura*, 1925), Oswald de Andrade (*Manifesto de poesia Pau-Brasil*, 1925), Plínio Salgado ve Cassiano Ricardo (*Vamos caçar papagaios*, 1926) ve Gilberto Freyre tarafından yazılmıştır. Çağdaşçılar, teknikleri aktarmakla birlikte Avrupa'dan bağımsız olduklarını belirtmek için, halkın ve ülkenin kültürel temellerini araştırdılar ve Kızılderili uygarlığını hareket noktası olarak seçtiler. Bu milliyetçi bildiriler genellikle siyasi bağımlılıklara yol açtı.

ÇAĞDAŞLAŞMA a. Azgelişmiş toplumların ileri ülkeler düzeyine gelmek için geçirdikleri değişmeler süreci.

—Topbil. Ziya Gökalp'e göre çağdaşlaşma (muasırlaşma) Batı'yı tüm kurumlarıyla olduğu gibi kopya etmek, ona öykünme gibi anlaşılan batılılaşmadan farklıdır. Gelişme için ileri ülkelerden bilim ve tekniğin alınması yeter. Amaç bilgi ve sanayi alanlarında Batı'ya gereksinme duymayacak düzeye gelmektir (*muasırlaşmak* osmanlı aydınları tarafından genelde benimsendiği halde, Batı'ya öykünme, züppelik, köksüzlük gibi anlamlar yüklenen *asrilik* olumsuz bir kavram sayılmıştır). Niyazi Berkes'in *laik* (secularist) bir toplum düzeyine ulaşmak olarak tanımladığı çağdaşlaşma, ancak din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılmasıyla gerçekleşir.

ÇAĞDAŞLAŞMAK gçz. f. Bir toplum, kurum vb. sözkonusuysa, çağın değerlerine, gereklerine uymak, kendini o değerler, gerekler çerçevesinde yenilemek: *Hızla çağdaşlaşan bir ülke.* (Esk. Eşanl. MUASIRLAŞMAK.)

◆ **çağdaşlaştırmak** ettirg. f. *Bir toplu-*

George Gershwin'in müziği eşliğinde, Cem Ertekin'in koreografisiyle **Çağdaş bale topluluğu** tarafından sahnelenen *Dansçılar Hayli Eğlendiler* balesinden bir sahne. (1992-1993)

mu, kurumu çağdaşlaştırmak, onun çağdaşlaşmasını sağlamak.

ÇAĞDAŞLAŞTIRMAK → ÇAĞDAŞLAŞMAK.

ÇAĞDAŞLIK a. Aynı çağda varolma durumu; çağdaş olanın niteliği.

ÇAĞDIŞI sıf. **1.** Geçmiş bir döneme özgü, eskimiş, yürürlükten kalkmış şey için kullanılır; köhne: *Çağdışı uygulamalar. Çağdışı bir kafa yapısı olmak. Çağdışı bir anlayışla hazırlanan yasa tasarısı. Çağdışı kurumlar.* **—2.** Düşünceleri ve yaşama biçimiyle çağının gerisinde kalan kimse için kullanılır: *Çağdışı bir adam. Çağdışı bir yazar.*

◆ be. **1.** Eskimiş, çağının gerisinde kalmış biçimde: *Çağdışı davranmak.* **—2.** *Çağdışı kalmak, olmak,* yedek askerlik yaşını doldurmak (ask.).

ÇAĞIL ÇAĞIL be. (yansıma sözc.). Suyun çağıldayarak aktığını belirtir.

ÇAĞILDAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). Sudan söz ederken taşlara, kayalara çarparak ses çıkarmak.

ÇAĞILTI a. (yansıma sözc.). Akan bir suyun taşlara, kayalara çarparak çıkardığı ses.

ÇAĞILTILI sıf. Çağıltıyla akan su için kullanılır.

Çağımızın bir kahramanı *(Geroy naşego vremini),* Lermontov'un beş hikâyesinden oluşan derleme (1840). Byron tipi bir kahraman aracılığıyla aktarılan özyaşamöyküsel bu yapıt, rus düzyazı edebiyatının klasiklerinden biridir.

ÇAĞIR ya da **ÇAKIR** a. (esk. türkç.). Şarap, içki: *Dil kebap oldu vü yaşım çağır u gözüm câm / Meğer ol yâr hayali bize mihmana gelür* (Kadı Burhanettin, XIV. yy.).

ÇAĞIR a. Büyük Moğol İmparatorluğu'nda geliri ödenecek aylıkların toplamını karşılamak üzere hakanın hizmetindeki subaylara verilen toprak.

ÇAĞIRGAN a. *Yörs.* Zootekn. İyi enenmemiş hayvan.

◆ sıf. Bağırıp çağıran, yaygaracı.

ÇAĞIRKAN, Kırşehir'in Kaman ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 109 nüf. (1990). Belediye.

ÇAĞIRMA a. Çağırmak eylemi.
—Bilş. Bağımsız bir altküme (başka program, altprogram, yöntem ya da işlev) biçiminde ele alınan bir başka komut dizisine bağlanmak için, bir program komutlarını sıralı yürütmede durdurma sırasını belirten terim. ||*Çağırma programı,* başka bir programı, bir altprogramı, bir yöntemi ya da bir işlevi çağırma komutunu içeren program. ||*Yinelemeli çağırma,* yürütülmesi sırasında kendi kendini çağırabilen bir altprogramı çağırma. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Kuşç. Kuşu yalancı av ya da el üzerine indirmeye yarayan işaret (özellikle çakırkuşu için kullanılır). ||*Çağırma düdüğü, ıslığı vb.,* kuşları çekmeye yarayan düdük, ıslık vb.
—ANSİKL. Bilş. Bir altprogramı (bir yöntemi ya da işlevi) çağırma sırasında, çağırma programı, çağrılan altprogramın yürütülmesi için gerekli parametrelerin ya da bağımsız değişkenlerin değerlerini iletmek zorundadır. Çağrılan altprogramın sonuçları genellikle altprogramın tanımına giren diğer parametreler biçiminde iletilir. Altprogramın yürütülmesinden sonra hesaplayıcı çağırma komutu uyarınca dönüş adresine bağlanır.

Behçet Kemal Çağlar

İhsan Sabri Çağlayangil
Gelişim arşivi

ÇAĞIRMAK g. f. **1.** *Bir kimseyi, bir hayvanı, bir aracı vb. (bir yere) çağırmak,* ona gelmesi için seslenmek; bir kimse, bir şey (bildiri, telefon vb.) aracılığıyla (oraya) gelmesini istemek ya da bildirmek: *Hava iyice karardı, çocukları çağırsak iyi olacak. Annen çağırıyor, hemen eve dönecekmişsin. Islık çalarak köpeğini çağırdı. Adam çok hasta, doktor çağırmak gerekli. Bir taksi çağıralım. Git polis çağır, olay büyüyor. Bir genci askere, bir tanığı mahkemeye çağırmak.* **—2.** *Bir kimseyi (bir toplantıya, bir törene vb.) çağırmak,* ondan bir toplantıya, bir törene vb. katılmasını, gelmesini istemek; davet etmek: *Düğününe okul arkadaşlarının tümünü çağırdı.* **—3.** *Bir kimseyi, bir topluluğu, bir kuruluşu bir şeye, bir şey yapmaya çağırmak,* onun, o şeyde, o şeyin gerçekleşmesinde rol, görev almasını istemek: *Bütün insanları barışa, dostluğa çağırıyoruz. Cumhurbaşkanı, başta partiler olmak üzere bütün kuruluşları demokrasiyi korumaya çağırdı.* **—4.** *Türkü, şarkı çağırmak,* söylemek. **—5.** *Esk.* Yüksek sesle seslenmek, bağırmak, haykırmak.
—Bilş. Bir program uygulanırken, bir başka programa, altprograma, yönteme ya da işleve başvurmak.

◆ **çağırtmak** ettirg. f. *Bir kimseyi, bir aracı (bir yere) çağırtmak,* ona gelmesi için haber yollamak: *Telefonla bir taksi çağırtmak.*

◆ **çağrılmak** edilg. f. Çağırmak eylemine konu olmak: *Toplantıya kimler çağrıldı? Mahkemeye çağrılan tanıklardan bazıları gelmedi. Bildiride bütün ilgililer kuduza karşı mücadeleye çağrıldı. Şarkılar söylenip türküler çağrıldı.*

◆ **çağrışmak** işt. f. **1.** Birbirini yüksek sesle çağırmak. **—2.** Hep birlikte bağırmak, yaygara, feryat koparmak: *Acı haberi duyan tüm kadınlar çağrışmaya başladılar.*

ÇAĞIRTI a. Bağırma, haykırma: *Bir bağırtı, bir çağırtı, kimin ne dediği anlaşılmıyor.*

ÇAĞIRTKAN a. Avda. ötüşüyle kendi türünden kuşları çevresine toplayan kuş. (ÇIĞIRTKAN, ÇIĞIRGAN da denir.)

ÇAĞIRTMAK → ÇAĞIRMAK.

ÇAĞIŞ, Balıkesir'in merkez ilçesine bağlı bucak; 6 360 nüf. (1990); 10 köy. Merkezi *Çağış,* 1 107 nüf. (1990).

ÇAĞLA a. **1.** Badem, kayısı, erik gibi tek çekirdekli yemişlerin yenilebilen hamı. **—2.** *Çağla yeşili,* açık yeşil.

ÇAĞLA (Ahmet Cevdet, **Cevdet** — denir), türk besteci (İstanbul 1900 - ay.y. 1988). Maarif nezareti'nce Almanya'ya müzik öğrenimine gönderildi (1916), savaş yüzünden öğrenimini yarıda bırakarak dönünce (1918), kemancı olarak Darüttalim*-i musiki'ye girdi. 1926'da İstanbul Radyosu'nun ilk saz sanatçıları arasında yer aldı. 1938-1950 arasında Ankara Radyosu'nda çalıştı. 1950-1956 arasında İstanbul Radyosu türk müziği şube müdürlüğü yaptı, 1959'da İstanbul Radyosu müzik yayınları şefliğine atandı, şef prodüktörlükten emekliye ayrıldı (1965). Özel bir sözleşmeyle radyoda koro şefi ve kemancı olarak etkinliğini sürdürdü.

Birkaç saz eseri dışında, Çağla yalnızca şarkılar ve fanteziler besteledi. Hacı Arif Bey - Lem'i Atlı çizgisinde verimli bir melodi yaratıcısı olan besteci, R. Fersan'dan sonraki en başarılı bestecilerdendir. Şarkılarından bazıları: *Şimdi hatırda mıdır âşık-ı nalân acaba?, Gelmiyorsun yakıyor bağrımı hicranın eli, Nur salkımısın* (kürdilihicazkâr); *Şu göğsüm yırtılıp baksan dikenler aynı güldendir* (hüzzam); *Bir dert gibi akşam, suların koynuna indi* (nihavend); *Gül açar bülbül öter yaz geçer* (karcığar); *İftirakınla efendim bende takat kalmadı* (nişabürek); *Kaçıncı fasl-ı bahar bu solar gider emelim* (sultaniyegâh); *Hicran gibi âlemde elim derd-i ser olmaz* (şevkefza).

ÇAĞLAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). **1.** Akarsudan söz ederken, yüksekten dökülüp köpürerek, çağıltılarla ve coşkun bir biçimde akmak. **—2.** *Çağlamadan çatlamak,* olgunluğa erişmeden olgunlara özgü davranışlarda bulunmak, kendini olgunmuş gibi göstermek.

ÇAĞLAR a. Çağlayan.

■**ÇAĞLAR** (Behçet Kemal), türk şair, yazar (Erzincan 1908 - İstanbul 1969). Lise son sınıf öğrencisiyken, sınavla Zonguldak yüksek maden mühendis okulu'na girdi (1925). Sanayi vekâleti maadin dairesi mühendisi oldu (1930). Türk ocağı ve Halkevi'ndeki çalışmalara katıldı. Hep gençlik dergisinde yayımlanan "Görmeye geldim" adlı şiiriyle Atatürk'ün dikkatini çekti. Cumhuriyet'in 10. yıldönümünde Faruk Nafiz Çamlıbel ile birlikte yazdığı "Onuncu yıl marşı" ile ün kazandı. Bir ara, Atatürk tarafından İngiltere'ye gönderildi (1934). Halkevleri müfettişliği yaptı (1935-1941). Erzincan'dan milletvekili seçildi (1941-1948). Haftalık sanat dergisi Şadırvan'ı çıkardı (1949). İstanbul Radyosu'nda edebiyat danışmanlığı, Robert kolej' de öğretmenlik, Kurucu Meclis üyeliği, TRT yönetim kurulu başkanlığı ve program uzmanlığı gibi görevlerde bulundu. Çeşitli dergilerde yayımlanan şiirleri, içerik olarak Atatürk devrimleri, yurt sevgisi ve biçim olarak halk şiiri geleneği ile beslendi. Atatürk ve devrim şairi olarak tanındı. Halk edebiyatı yolundaki bazı şiirlerinde "Ankaralı Âşık Ömer" takma adını kullandı. Halk şiiri gibi divan şiirinden de yer yer etkilendi. Başlıca yapıtları: Şiir: *Erciyas'tan kopan çığ* (1932), *Burda bir kalp çarpıyor* (1933), *Benden içeri* (bütün şiirleri 1966). Manzum oyun: *Çoban* (1933), *Attila* (1935). İnceleme, gezi notları, antoloji niteliğinde bazı kitaplar da yayımladı.

ÇAĞLAR (Ece Ayhan) → ECE AYHAN.

ÇAĞLARCA, Tunceli'nin Hozat ilçesine bağlı bucak; 1 650 nüf. (1990); 7 köy. Merkezi *Çağlarca,* 260 nüf. (1990).

ÇAĞLAYAN a. Coğ. ve Hidrol. Belli bir yükseklikten düşen su kütlesi; küçük çavlan.
—Fişekç. Parçaları çağlayan gibi düşecek biçimde hazırlanmış aydınlatıcı fişekler bütünü. ||*Çağlayan biçiminde patlama,* bir gaz karışımının dağılarak patlaması.

ÇAĞLAYAN, Erzincan'ın merkez ilçesine bağlı bucak; 10 693 nüf. (1990); 16 köy. Merkezi *Çağlayan,* 1 922 nüf. (1990).

ÇAĞLAYAN, Trabzon'un merkez ilçesine bağlı bucak; 10 348 nüf. (1990); 4 köy. Merkezi *Çağlayan,* 6 124 nüf. (1990).

ÇAĞLAYAN, Giresun'un Yağlıdere ilçesinde köy; 502 nüf. (1990). Trabzon Rum İmparatorluğu dönemine ait kilise.

ÇAĞLAYAN, Konya'nın Bozkır ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 017 nüf. (1990). Belediye.

ÇAĞLAYANCERİT, Akdeniz bölgesi'nde, Kahramanmaraş iline bağlı ilçe; 26 914 nüf. (1990); 14 köy. Merkezi, Kahramanmaraş'a 65 km uzaklıkta *Çağlayancerit,* 10 435 nüf. (1990).

■**ÇAĞLAYANGİL** (İhsan Sabri), türk yönetici ve siyaset adamı (İstanbul 1908). İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi (1932), Emniyet genel müdürlüğü'nde çeşitli kademelerde çalıştı. Akçaabat ve Bayramiç kaymakamlıklarında bulundu. Yozgat, Antalya, Çanakkale, Sivas ve Bursa'da valilik yaptı (1948-1960). AP' den Bursa senatörü seçildi (1961). Suat Hayri Ürgüplü başkanlığındaki koalisyon hükümetinde çalışma bakanı (21 şubat -27 ekim 1965), 1965 seçimlerinden sonra Süleyman Demirel başkanlığında kurulan hükümette de dışişleri bakanı olarak görev aldı. Yine Süleyman Demirel başkanlığında AP-MHP-MSP-CGP ortaklığıyla kurulan I.MC hükümetinde (1975) yeniden dışişleri bakanlığına getirildi (31 mart 1975- 21 haziran 1977). Daha sonra AP-MSP-MHP ortaklığıyla kurulan 2.MC hükümetinde de dışişleri bakanı olarak görev yaptı (21 temmuz 1977- 5 ocak 1978). 1979 ara seçimlerinden sonra Cumhuriyet senatosu başkanlığına se-

çildı (6 kasım 1979). Görev süresi biten Fahri Korutürk'ün yerine yeni cumhurbaşkanı seçilemediği için senato başkanı sıfatıyla bu makama vekâlet etti (6 nisan -12 eylül 1980). Siyasal partilerin kurulmasına izin verilince (mayıs 1983), Büyük Türkiye partisi'nin kurucu üyeleri arasında yer aldı. Bu partinin MGK tarafından kapatılması sonucu bir süre Çanakkale' de Zincirbozan'da gözaltında tutulduktan sonra serbest bırakıldı (30 eylül 1983). Ardından DYP (Doğru yol partisi) saflarına katıldı. Verdiği demeçler ve yaptığı miting konuşmalarıyla bu partinin güçlenmesi yolunda çalıştı. Parti içinde sözü dinlenir ve danışılır, deneyimli bir devlet adamı olarak saygınlık kazandı. Dışişleri bakanlığı döneminde batı yanlısı geleneksel türk dış siyasetini sürdürdü. *Polis taktiği*, *Polis psikolojisi* adlı iki de yapıtı vardır. 1990 yılında aktif politika hayatından çekilen Çağlayangil, son yıllarda anılarını yazdı: *Anılarım* (1990).

ÇAĞLAYIK a. Ses çıkararak yerden fışkıran sıcak su; kaynarca.

ÇAĞMAK ya da **ÇAVMAK** gçz. f. *Yörs.* **1.** Güneş sözkonusuysa, bir yere vurmak. **—2.** Isı, ışık, koku vb. sözkonusuysa, dağılmak, yayılmak. **—3.** Hedefe fırlatılan bir şey sözkonusuysa, yön değiştirmek, sapmak.

ÇAĞMAN a. *Yörs.* Ormanc. Bazı yörelerde akçaağaca verilen ad.

ÇAĞRI a. (*çağırmak*'tan *çağır-ı* > *çağrı*). **1.** Bir kimseden bir yere gelmesini istemek eylemi; davet: *Çağrı mektubu.* **—2.** Ed. *Bir kimseyi, bir topluluğu,* bir şeye, bir şey yapmaya isteklendirme, çağırma, davet: *Dostluğa çağrı. Sevgi çağrısı.*
—Arıc. *Çağrı çıkarmak,* oğul verme sırasında çevreye dağılmış olan oğul arılarını bir araya toplamak amacıyla bazı işçi arıların özel koku çıkarması. (Toplanmayı sağlayan koku karnın art ucundaki Nassonov bezinden salgılanan bir feromondur ve kanat çırpılarak çevreye yayılır.)
—Ask. Çeşitli askeri yükümlülükleri ilgililere ulaştırmak amacıyla yapılan duyuru. (Bu duyurular yükümlüye yazılı olarak ya da kitle iletişim araçları [basın, radyo, tv] ile yapılır.) ‖ *Çağrı bildirimi,* olağanüstü durumlarda, seferberlik ilan edilmeden silahlı kuvvetler kadrolarının bütünlenmesini sağlayan, ihtiyat personelin silah altına alınmasını, lojistik maddelerden hangisine el konulacağını açıklayan, gizli ya da açık olarak duyurulan hükümet emri.
—Ruhbil. Edinilmiş ve depolanmış bir bildirimin yeniden bilince getirilmesini sağlayan en önemli bellek etkinliklerinden biri (bu etkinlik, belli bir davranışa da yol açabilir). [Bk. *ansikl.* böl.].
—Telekom. Bir telekomünikasyon istasyonunun, bir abone telefon cihazının görüşmek istediği aynı ağa bağlı bir başka istasyonla bağlantı kurmasına yarayan işlemler dizisi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Ruhbil. Klasik açıklamalarda çağrı, belleğin, ortaya çıkarma ve geri getirme olarak tanımlanan üçüncü aşamasının etkinliklerinden biridir. Bu aşamayı, belleğe yerleştirme ve bellekte koruma aşamalarından ayırt etmek gerekir. Gerçekte, her ortaya çıkarmanın, belleğe yerleştirme ve koruma üzerinde belli bir etkisi olduğu saptanmıştır. Ama bunların birbirinden ayırt edilmesinin, yine de yararı vardır. Çağrı dışında, belleğin üçüncü aşamasında yer alan öteki etkinlikler, tanıma ve yeniden öğrenmedir. Bunlara, bellekselleştirilmiş bildirimlerin bütün öteki çeşitlerinin kullanılmasını da katmak gerekir. Çünkü, belleğe dayanan bu tür bildirimlerin etki göstermediği hemen hiçbir ruhsal etkinlik yoktur.
Davranış ruhbilimi, "çağrı" sözcüğünü, belleksel etkinliği nesnel olarak dile getiren tutumları belirtmek için kullandı. Bunun basit bir örneği, ezbere öğrenmede sözsel bir içeriğin yeniden ortaya konması; karmaşık bir örneğiyse, daha önce okunmuş bir metnin ya da görülmüş bir olayın içeriğinin yeniden ortaya konmasıdır. Günümüzde, bildirimlerin yeniden ortaya çıkarılmasını ve bilince getirilmesini sağlayan iç etkinlik, bu iç etkinliği dile getiren davranışlara yol açan etkinlikten (örneğin dilsel davranışlar) ayırt edilmektedir. Bugünkü araştırmalar, "ortaya çıkarma", denen "arama" ve "yeniden bulma" olayı üzerinde yoğunlaşmaktadır. "Arama" etkinliğinin önemi, duruma ve olaylara göre değişir. Burada, iki aşırı uçtan söz edilebilir. Bunların birincisi, her zaman kullanılan sözcüklerin günlük konuşmalarda kolayca ve kendiliğinden hatırlanması (çağrılması) ve söylenmesidir. İkincisiyse, bir şeyi, zorluklarla karşılaşarak, bilerek ve isteyerek hatırlamak istediğimiz zaman ortaya çıkan durumdur. Bu çaba ve araştırma, kimi zaman başarısızlığa uğrar. "Dilimin ucunda, ama söyleyemiyorum" dediğimizde, bunun bir örneğini vermiş oluruz. Bellekyitimine ya da dilyitimine uğramış hastalarda görülen nörolojik bozukluklar, çağrı etkinliği konusunda bilgi edinmemizi sağlar. Fiziksel ya da anlamsal benzerliklerin, daha önceki hazırlıkların ve bilince getirmelerin, bağlamın, vb.'nin oynadığı rol, çağrı olayının bütün karmaşıklığını ortaya koydu. Bilgisayarlarda çağrı etkinliğini yerine getiren işlevle ruhsal çağrı arasındaki benzerlikler ve psikofizyolojiyle nöropsikolojinin sağladığı bilgiler de, tüm ruhsal yaşam bakımından büyük önem taşıyan bu etkinliği daha iyi anlamamızı sağlamaktadır.
—Telekom. Çağrı, bir çağrı düzeneği ile sağlanır. Bağlantıları özellikle otomatik komutatörlerle kolaylaştırmak için telefon ve telgraf tekniğinde, istasyonlar ya da cihazlar bir *çağrı numarası* ile belirlenir; radyoiletişimde ise, Union international des télécommunications'un (Uluslararası telekomünikasyon birliği) belirlediği ilkelere göre *çağrı tanıtma işaretleri* verilir. *Genel çağrı,* belli bir anda, dinlemedeki bütün istasyonlara seslenir. *Özel çağrı,* dinlemedeki istasyonların yalnızca birine ya da birkaçına yöneliktir; alışta bu çağrı yalnızca sözkonusu istasyondaki operatörlerin ya da makinelerin dikkatini çekecek bir düzeneği harekete geçirir. *Tehlike çağrısı,* uluslararası bir tehlike işaretini, çağıran istasyonun tanıtma işaretini ve konumuyla ilgili verileri içerir. Bu çağrı belli otomatik aygıtlarca alınabilir ya da yapılabilir.

ÇAĞRI BEY, Horasan meliki (990-Serahs 1060). Selçuklular'ın atası Selçuk'un torunu, Mikail Yabgu'nun oğlu, Selçuklu devletinin kurucusu Tuğrul Bey'in kardeşi. Oğuzlar'ı Maveraünnehir' de toplayan dedesi Selçuk Bey'in ölümünden sonra kardeşi Tuğrul ile birlikte amcaları Arslan Yabgu'nun buyruğunda Karahanlı Ali Tigin'e katıldı; Karahanlı Yusuf Kadır Han ve Gazneli Mahmut'a karşı savaştı. Bu arada Bizans'a bağlı Anı ve Vaspurakan krallıklarına akın yaparak bol ganimetle Horasan'a döndü (1016 -1021). Gazneli Mahmut, Arslan Yabgu' yu tutsak alarak Hindistan'da bir kaleye hapsedince (1025), Türkmenler'in büyük bölümü Tuğrul ve Çağrı beylere bağlandı. İki kardeş, Gazne'nin yeni hükümdarı Mesut'un üzerlerine gönderdiği orduyu Nesa yakınlarında yapılan savaşta yenerek (1035) onu kendileriyle anlaşmak zorunda bıraktılar: Mesut, Çağrı Bey'e "dihkan" unvanını ve Dhistan eyaletini verdi. Daha sonra anlaşmayı bozan Gazneli Mesut'un ordusunu yenen Çağrı Bey, Merv'i ele geçirdi (1037), Herat'a girdi (1038). Sultan Mesut, Cürcan'ı ve Belh'i geri alıp, Selçuklular'ın müttefiki karahanlı Börü Tigin'i kovalamak amacıyla Ceyhun'u geçerek Maveraünnehir'e girdiyse de Çağrı Bey'in harekete geçtiğini duyunca Belh'e döndü. Amcaoğullarından ve ağabeyinden yardım alan Çağrı Bey, Talh Ab ile Serahs arasında sultan Mesut kuvvetleriyle savaştı, ancak sonuç alamadı (1039); yapılan anlaşma üzerine Mesut, Nişapur'a çekildi (1040). Türkmenler' in Horasan'daki kentleri ele geçirmelerinden sonra savaş yeniden başladı. Çağrı Bey komutasındaki selçuklu ordusu, Dandanakan'da Gazne kuvvetlerini bozguna uğrattı (22 mayıs 1040) ve Gazne'ye kaçan Mesut, canını güç kurtardı. Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun kuruluşuna temel olan bu zaferden sonra toplanan kurultayda Tuğrul Bey yeni devletin hükümdarı ilan edilirken, Çağrı Bey'e de Melik unvanıyla Merv merkez olmak üzere Ceyhun ile Gazne arasındaki bölge verildi. Çağrı Bey, önce Belh üzerine yürüyerek burasını aldı (1040), sonra da tüm Toharistan'ı ele geçirdi. Hastalanmasını fırsat bilen Gazneli Mevdut, Belh ve Toharistan'ı geri almak için ordular gönderdiyse de (1044), oğlu Alparslan'ı gazne ordusunu karşılamakla görevlendiren Çağrı Bey, elde edilen zaferden sonra Belh ve Toharistan'ın yönetimini oğluna bıraktı. Daha sonra Harizm'i aldı, kıpçak başbuğunun kızıyla oğlunu evlendirerek Kıpçaklar'ı kendi yanına çekti. Bu arada, Harizm'e saldıran gazne ordusunu, oğlu Alparslan da Belh'i almak üzere harekete geçen karahanlı ordusunu yendi. Yapılan antlaşmayla Karahanlılar bir daha selçuklu topraklarına saldırmamayı kabul ettiler. Uzun süren gazneli-selçuklu savaşları Sultan İbrahim'in Gazne tahtına geçmesi ve Hindukuş dağlarını sınır kabul eden iki devletin, birbirlerinin topraklarına saldırmamaya söz vermeleri üzerine son buldu (1058). Daha sonra Çağrı Bey, Tuğrul Bey'e karşı ayaklanan yeğeni İbrahim Yınal'ın ona boyun eğmesini sağladı (1059). Ertesi yıl hastalanarak dinlenmek için geldiği Serahs'ta öldü (1060). Tuğrul Bey'den sonra hükümdar olan Alparslan, babasının mezarını Merv'e taşıttı. Tuğrul Bey'in çocuğu olmadığından, selçuklu hanedanı Çağrı Bey'in soyçizgisi üzerinden sürmüştür.

ÇAĞRICI a. *Yörs.* Bir düğün, eğlenti, toplantı çağrısını ileten kimse.

ÇAĞRILI a. Bir toplantıya, bir yemeğe, bir eğlenceye vb. çağrılmış olan kimse; davetli: *Çağrılılar gelmeye başladılar. Bu toplantıya ben de çağrılıyım.*

ÇAĞRILIK a. Davetiye.

ÇAĞRILMAK → ÇAĞIRMAK.

ÇAĞRIM a. (*çağırmak*'tan *çağır-ım* > *çağr-ım*). Yüksek bir sesin yetişebileceği en son uzaklık.

ÇAĞRIŞIM a. (*çağırmak*'tan *çağır-ış-ım* > *çağr-ış-ım*). **1.** Düşünceler, anılar arasında benzerlikleri, karşıtlıkları, zaman içinde bir arada olmaları dolayısıyla kurulan bağlantılar. (Esk. eşanl. TEDAİ.) **—2.** *Çağrışım yapmak,* çağrıştırmak.
—Psikan. *Serbest çağrışım yöntemi* (ya da *kuralı*), psikanaliz tekniğinin dayandığı yöntem. Bu yöntem uyarınca hastanın, tedavi sırasında aklına her geleni, hiçbir ayrım yapmadan söylemesi gerekir. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ruhbil. Bir ruhsal birimin (bir sözcük, bir tasarım), aynı tipten belirli bir birimin bilinçte ortaya çıkmasına yol açması: bu olayı doğurduğu varsayılan neden. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Fikir çağrışımı,* fikirlerin söz konusu olduğu çağrışım türü. ‖ *Sözsel çağrışım,* ele alınan birimlerin sözcük niteliği taşıdığı çağrışım türü.
—ANSİKL. Psikan. 1892 yılında, hastalarından biri (Emmy von N...), Freud'dan düşünce akışına müdahale etmemesini ve serbestçe konuşmasına izin vermesini istemişti. Bu olay, Freud'un, serbest çağrışım yöntemini tasarlamasına yol açtı. Yöntem, kesinlikle benimsendiği 1898 yılına kadar, yavaş yavaş eski katharsis yönteminin yerine geçti ve daha sonra psikanaliz tedavisinin temel kuralı, yani bilinçdışının araştırılmasında temel araç olarak kullanıldı. Bu kural hastanın, bütün düşüncelerini, fikirlerini, tasarımlarını ve heyecanlarını, bunlar kendisine tutarsız,

çakal

terbiye dışı,küstahça ve önemsiz görünse de, olduğu gibi dile getirmesini öngörür. Bir sözcük, bir rüya öğesi ya da istemeden akla gelen her düşünce, bu çağrışımlara yol açabilir. Yöntem, bilinçdışı tasarımların ortaya çıkmasını sağlamakla kalmaz, direnç mekanizmalarını (yöntemi hiçe saymanın sonucu olan susma, bunun bir örneğidir) da ortaya çıkarır. Bu bakımdan ve tedavi dinamiği açısından, kuralın varlığıyla serbestliği arasında bir karşıtlık olduğu söylenemez.

—Ruhbil. Aristoteles, çağrışım kavramını "fikirler"e uygular. Bitişikliğin, benzerliğin ya da karşıtlığın, çağrışım "yasaları"nın temeli olduğunu ilk olarak Aristoteles belirtmiştir. XIX. yüzyılda içebakışçı felsefeciler ve ruhbilimciler, bu kavramları yeniden ele aldılar. Ne var ki, "fikir çağrışımı" deyimi, ruhbilimde gittikçe daha az kullanılmaktadır.

• *Sözsel çağrışımlar.* Kendisine bazı sözcükler (bunlara "ileticiler" denir) sunulacağı ve her sözcüğe ilişkin olarak "aklına ilk geleni hemen" söyleyerek cevap vermesi gerektiği deneğe söylenir. Bu durumun, çok sayıda deneysel çeşidi ya da ayrıntılı biçimi vardır. En ilginç gözlem, bu sınamadan elde edilen sonuçlardaki tutarlılıktır. Nitekim, 288 öğrencilik bir grupta, "iskemle" ileticisine, bu grubun yüzde 53,4'ü "masa" yanıtını; "beyaz" ileticisine de, yüzde 40,5'i "siyah" yanıtını vermiştir (Rosenzweig, 1957). Böylece, bir iletici sözcükler öbeğine verilen baskın (ya da "birincil") cevaplara ilişkin çağrışım normları saptandı. Aralarında benzerlik bulunan denekler öbeği üzerinde bu deney tekrarlanırsa, sözü geçen normların pek değişmediği görülür. Ama dilsel, kültürel özellikler ve yaş açısından farklı gruplar ele alınırsa, normlarda çeşitlenmeler ortaya çıkar; ama bu çeşitlenmeler arasında da bir tutarlılık vardır.

Belirli sayıda yanıt, yalnızca, sorunun yöneltildiği deneğe özgüdür. C. G. Jung, bu tür bireysel mizaç yanıtlarına dayanarak ve kendi serbest çağrışım yöntemini uygulayarak bir psikanaliz yorumlaması ortaya koymaya çalıştı. Ancak bunları, normlarla karşılaştırarak tanımlamak daha yararlıdır.

Başvuru grubundan alınan sonuçlar, her deneğin sözcük dağarcığının örgütlenimine aktarılabilir. Böylece, iletici sözcükle yanıt sözcük arasında şu ya da bu nicelikte bir *çağrışım değeri*'nin var olduğu söylenebilir. Yukarıda verdiğimiz örneklerde bu değer, sırasıyla 0,53 ve 0,40'tır. Bu çağrışım değeriyle, bellek, algı, dil ve bunların benzeri olaylardan gözlemle elde edilmiş diğer ruhbilimsel parametreler arasında bağ kurulabilir. Böyle bir bağın, anlamlı bir biçimde açıkça ortaya konabileceği birçok alan vardır. Bu da, sözsel çağrışım durumunda saptanan yanıtların deneysel geçerliliğinin bir kanıtıdır.

• *Çağrışım kavramı.* Çağrışım olgularının doğrudan yorumlanması, her öznenin zihninde, sözcüklerin basit bir tasarımının ve bu tasarımlar arasında, belli güce sahip bir ilintinin, yani kuramsal anlamıyla bir çağrışımın bulunduğu varsayımına dayanır. Ele alınan olaylar da bu kavramla açıklanır. Bu tip bir açıklamaya dayanan kuramlara, çağrışımcı denir. Sözsel çağrışım olgularının ve bunlara bağlı olguların, çağrışımcı olmayan açıklamaları da vardır.

Son araştırmalar, çağrışımcıların, şemalarını daha karmaşıklaştırmalarına ve *yeni-çağrışımcı* bir akım yaratmalarına neden oldu. Bu yeni anlayış "yaftalı" çağrışımlar kavramına dayanır. Bunlarda, yaygın ve ayırtedici özellik taşıyan bir üçüncü terim bulunmaktadır. Yukarda verilen örneklerde bu, "[bitişiklik] -masa -iskemle" ve "[karşıt anlamlılık] -siyah -beyaz" olacaktır.

ÇAĞRIŞIMCILIK a. Fels. ve Ruhbil. Bütün düşünsel işlemleri ve zihinsel yaşamın tümünü fikir çağrışımlarıyla açıklayan sistem.

—ANSİKL. Çağrışımcılık, özellikle anglosakson ülkelerinde, ruhbilim sorunlarına ilişkin olarak, Stuart Mill'in çalışmalarıyla gelişti. Bu kuram, ruhsal yaşamın işleyişini, istencin işe karışması sözkonusu olmaksızın, bilinçte birbirini izleyen fikirler arasında bir çekim olduğu varsayımına dayandırır. Aynı kurama göre fikirler, bitişiklik, karşıtlık ve otomatik çağrışım yoluyla birbirlerini çekerler. Çağrışımcılığın felsefi temelini, tinsel yaşamda ruhsal olaylar arasındaki çağrışımın önceliği oluşturur. Bu kuram, çağrışımcılığı, deneyci görüşlere bağlayan birçok anglosakson filozofu tarafından çeşitli ölçülerde savunuldu. Fikir çağrışımı olaylarını, deneysel ruhbilim yöntemleriyle inceleyen alman ruhbilimci Wilhelm Wundt da aynı kuramı savundu.

ÇAĞRIŞIMLI sıf. Bilş. İçeriklerinin bir bölümüyle tanımlanan verilerle ilgili bir hesap yöntemi ya da bu yöntemi kullanan bir bilgisayar için kullanılır. || *Çağrışımlı bellek,* çağrışımla erişilen bellek.

ÇAĞRIŞIMSAL sıf. Çağrışımla ilgili, ona ilişkin.

—Dilbil. Konuşan bireyin, bir sözcükle dilin öteki sözcükleri arasında anlıksal olarak kurduğu çeşitli (biçimsel, anlamsal, sessel) bağıntılar için kullanılır (sentagmatik bağıntılara karşıt olarak). [Ör. *Dindirme* sözcüğü *dindirmek* ve *dindiriyoruz* ile (köken), *durdurma, geçirme* ile (anlam), *gezdirme, söyleme* ile (sonek), *indirme, sindirme* ile (ses) çağrışım bağıntıları sunar.]

◆ a. Ruhbil. Çağrışım süreçlerine ya da olaylarına ilişkin olan.

ÇAĞRIŞMAK → ÇAĞIRMAK.

ÇAĞRIŞTIRICI sıf. Sesbilg. Bir sesin, kimi doğal gürültüleri çağrıştırmasını sağlayan akustik ve işitsel niteliği için kullanılır.

ÇAĞRIŞTIRICILIK a. Sesbilg. Çağrıştırıcı bir sesin özelliği.

ÇAĞRIŞTIRMA a. Çağrıştırmak eylemi.

—Bilş. Bir nesnenin özelliklerini simgeleyen özelliklerin bir görüntüye yüklenmesiyle, o nesneyi o görüntüye bağlama. (Çağrıştırmanın özelliklerinden doğrusal programlamada geniş ölçüde yararlanılır.)

ÇAĞRIŞTIRMAK g. f. (*çağırmak*'tan *çağır-ış-tır-* > *çağr-ış-tır*). [*Bir kimseye*] bir *şeyi çağrıştırmak,* bir kimsenin o şeyi anımsamasına, bir kimsede o şeyin bilinç alanına çekilmesine yol açmak ya da bunu sağlamak.

ÇÂH ya da **ÇEH** a. (fars. *çāh* ya da *çeh*). *Esk.* **1.** Kuyu, çukur. **—2.** *Çâh-ı gabgab, çâh-ı zenah, çâh-ı zenahdân* ya da *çâh-ı zekan,* çene çukuru: *"Diller nice bir çâh -ı zenahdânına düşsün / Sâyen gibi zülfün de ko dâmânına düşsün"* (Nef'i, XVII. yy.). || *Çâh-ı nisyâna atılmak,* unutulmak. || *Çâh-i pest,* alçak bir kuyuya benzeyen dünya. || *Çâh-ı sitâre-cû* ya da *çâh-ı zîc,* müneccim kuyusu, rasat kuyusu. || *Çâh-ı zulmani,* karanlık kuyu, dünya; vücut, nefis.

—ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında sevgilinin çene çukuru, kuyuya ya da zindana benzetilir. Divan şairi sevgilinin çene çukuruyla, eskiden suçluların hapsedildiği kuyular arasında bağlantı kurar. Âşık, sevgilinin çene çukuruna (kuyuya, zindana) isteyerek düşer veya atılır. Sevgili âşığını bu zindana hapsetmekle cezalandırır; çıkararak ödüllendirir. Doğu efsanelerindeki kuyu motifleri bu benzetmelerde sık sık anılır: Harut ile Marut'un baş aşağı asıldığı Çah-ı Babil, Yusuf ile Züleyha hikâyesindeki Çah-ı Yusuf gibi. Ayrıca Çah-ı Nahşeb, Çah-ı Rüstem ve Çah-ı zîç (eskiden gökyüzünün incelenmesinde kullanılan rasat kuyusu) gibi kuyular da divan şiirinde yer verilen motiflerdendir.

ÇAHAR, Çin'de eski il; bugün İç Moğolistan özerk bölgesine bağlıdır.

ÇAHRA a. *Yörs.* Dokmc. Masura ve bobin sarmak için kullanılan el çıkrığı. (Daha çok Karadeniz yöresi el dokumacılığında kullanılır.)

ÇÂHSÂR a. (fars. *çāh* ve *-sār*'dan *çāhsār*). *Esk.* Kuyusu çok olan yer.

ÇAİDAMU Pendi → TSAİDAM havzası.

ÇAİTANYA → CAİTANYA.

ÇAK a. (yansıma sözc.). Madeni nesnelerin birbirine çarpma sesi.

ÇÂK a. (fars. *çāk*). *Esk.* **1.** Yırtma. **—2.** Yarık, yırtık. **—3.** *Çâk etmek, eylemek,* yırtmak: *"Gonce bigi yakamı çâk eyleyüp kan ağlaram"* (Mansur, XV. yy.). || *Çâk olmak,* yırtılmak: *"Yüzüne gül teşebbüh etdügi-çün / Sabâ elinde çâk oldı yakası"* (Şemsî, XV. yy.). || *Çâk çâk,* parça parça, parçalanma: *"Teşhegânun çâk çâk olmuş leb-i hâhişgeri / Çeşmesâr-ı merhametde bir içim su kalmamış"* (Nabi, XVII. yy.). || *Çâk-i giriban,* yaka açıklığı; yaka yırtma: *"Şikâyetnâme-i millet sana çâk-i giribandır"* (Neyzen Tevfik). || *Çâk-i giriban etmek, edilmek,* yaka yırtmak, yırtılmak: *"Bir yer görür mü çâk-i giriban edilmedik"* (Y.K. Beyatlı).

—ÇAK → —CAK.

ÇAKA BEY, Oğuzlar'ın Çavuldur boyundan türk beyi (XI. yy.). Malazgirt savaşı'ndan sonra, özellikle Batı Anadolu'da Bizanslılar ile yapılan savaşlara katıldı. Bizanslı komutan Aleksandros'a tutsak düştü ve imparator Nikephoros Botaneiates'in sarayına götürüldü. Rumca öğrendi, sarayda bazı ayrıcalıklar elde etti. Aleksios Komnenos'un tahta geçmesi üzerine (1081) saraydaki durumu sarsılınca, Bizans'tan ayrılarak İzmir'e gitti. Bizans'ın Balkanlar'da Peçenekler ile uğraşmasından yararlanarak kurduğu beyliği kısa sürede meydana getirdiği güçlü donanmanın yardımıyla Midilli ve Sakız adalarına kadar genişletti. Daha sonra bizans donanmasını yenerek Rodos ve Sisam adalarını ele geçirdi. Kızını Kılıç Arslan I ile evlendirerek kara sınırını güven altına aldıktan sonra Çanakkale bölgesine egemen oldu (1092). Bizans imparatorunun kışkırttığı Kılıç Arslan ile çatışmak zorunda kaldıysa da bir süre sonra anlaştı. Bizans kaynaklarına göre, bir şölen sırasında Kılıç Arslan tarafından zehirletilerek öldürüldü.

ÇAKAL a. (fars. *şegal*). **1.** Tilki iriliğinde ve tilki gibi gür kuyruklu, etçil memeli. (Köpekgiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Arg.* Karşısındakinin güç durumda olmasından yararlanan, fırsatçı, düzenbaz kimse.

—ANSİKL. Çakallar kır ve orman hayvanıdır, ama sık sık köylere ve tarım işletmelerine de girer. Geceleri dolaşır, severek leş yer, ama çoğunlukla çiftler halinde avlanır: gevişgetirenlerin yavrularına, kemirgenlere, kuşlara saldırır. Ayrıca meyve ve böcek de yer. Yavrular, yeraltı inlerinde ana-baba tarafından büyütülür. Üç çakal türü vardır: Şabrak* çakalı (*Canis melomelas*), Güney Afrika'da yaşayan çizgili çakal (*C. adustus*), yayılma alanı Moritanya'dan ve Yunanistan'dan Birmanya'ya kadar uzanan asıl çakal (*C. aureus*).

—Bot. *Yörs. Çakal armudu,* ahlat.

Çakal vadisi mağarası. Arkeol. Adıyaman'da Çakal suyu vadisinde kaya sığınağı. Burada, 1928'de, Prof. E. Pittard, daha sonra da Prof. Ş. A. Kansu tarafından yapılan araştırmalarda (1938), Yontmataş dönemine tarihlenen çakmaktaşından aletler ortaya çıkarıldı.

ÇAKALERİĞİ a. **1.** Anadolu'nun kuzey, batı ve güney yörelerinde çalılıklarda ve orman açıklıklarında yetişen yabani erik ağacı. (Bil. a. *Prunus spinosa;* gülgiller fa-

milyası.) **—2.** Bu ağacın meyvesi.
—ANSİKL. Çakaleriği beyaz çiçekli ve dikenli bir ağaççıktır. 10-15 mm çapında küremsi ve siyahımsı mor meyve yapar. Yaprakları peklik verici, çiçekleri idrar artırıcı ve kurt düşürücü, meyveleri iç sürdürücü etki gösterir.

ÇAKALOZ a. Küçük savaş gemilerinde kullanılan bir tür küçük top. (*Çakanor* ya da *şakaloz* da denirdi.) [Bk. *ansikl.* böl.] || Çakaloz toplarını kullanan topçu.
—ANSİKL. Güvertesiz, kürekle çekilen küçük gemilerde (aktarma*, karamürsel*, üstü* açık, çete* kayığı, çamlıca*) kullanılan çakalozlar bronzdan dökülürdü. Taş güllecikler atan bu toplar, osmanlı donanmasında Boğazlar, Tuna, Şattülarap, Azak denizi gibi yerlerde seyreden gemilerde kullanılırdı. Çap ve ağırlıkça şakya*'dan biraz daha küçüktü.

ÇAKAR a. Denizde kayalık ya da sığlık bir bölgeyi belirtmek için yerleştirilen ve belirli aralıklarla yanıp sönen küçük fener.
—Balıkç. *Çakar ağı*, 250 kulaç uzunluğunda, 10 kulaç genişliğinde, alt kesiminde kurşun, üst kesiminde mantar bulunan ağ. (Çakar ağıyla yapılan avda mutlaka ışık kullanılır.)

ÇAKAR-LAMBA a. Foto. FLAŞ'ın eşanlamlısı.

ÇAKAVŞTİNA a. Güney slav dilleri lehçelerinin tümü. Bugün Batı Hırvatistan' da, *İstria*'da kimi adalarda ve Dalmaçya kıyılarında (burada XV. yy.'da çakavştina lehçesinde bir edebiyat gelişmişti) gerilemektedir.

ÇÂKDAR sıf. (fars. *çāk* ve *-dār*'dan *çākdār*). *Esk.* Çatlamış, yarılmış.

ÇAKER, asıl adı **Mehmet,** türk şair (Zile 1790-İşkodra 1857). Medresede okumak için geldiği İstanbul'da Tophane'ye girdi; 1874'teki savaşa katıldı. Daha sonra gittiği Manastır'da edebiyatla yakından ilgilendi. Bir süre arzuhalcilik yaptı. Rumeli valisi Mahmut Hamdi Paşa'nın yanında kâtip olarak çalışmaya başladı (1835). Emekliye ayrıldıktan sonra *Divan*'ını düzenledi; ünlü yazarların nesir yazılarını derleyerek bir *Münşeat* hazırladı.

ÇÂKER a. (fars. *çāker*). *Esk.* **1.** Kul, köle; *"Belh ilinden sana çâker olmuşam"* (Ahmedi, XIV. yy.). **—2.** *Çâker-nüvâz* ya da *çâker-nevâz*, kullarını okşayan; hükümdar ya da Tanrı. || *Çâker-nüvâzi*, kullarına iyi davranma. || *Çâker-perver*, kullarına, kölelerine iyi bakan. || *Çâker-perveri*, kullara, kölelere iyi bakıp besleme. || *Çâker-perverleri*, büyük kişiler için "siz" yerine kullanılan saygı sözü. || *Çâker-zâde*, kulunuz, tevazu göstermek için "ben" yerine kullanılır.

ÇÂKERANE be. (fars. *çāker* ve *-āne*' den *çākerāne*). *Esk.* Kula, köleye yakışır biçimde, köleceşine.
—Kur. tar. Osmanlı resmi yazışmalarında, ast'ın üst'üne gönderdiği yazıda, kendisinden söz ederken "kulunuz" anlamında kullandığı deyim.
◆ adl. Konuşma ya da yazıda "ben" anlamına da kullanılır: *Fikri çâkeranem* (fikrim, düşüncem), *maruzat-ı çâkeranem* (bildiklerim).

ÇÂKERHANE a. (fars. *çāker* ve *ḫāne*' den *çaker-ḫāne*). *Esk.* "Evim" yerine "kölenizin evi" biçiminde kullanılan nezaket sözü: *Bugün çâkerhanede mevlit var.*

ÇÂKERİ ya da **ÇÂKERLİK** a. (fars. *çāker* ve *-ī*'den *çākerī*). *Esk.* Kulluk, kölelik.

ÇÂKERİ Sinan, türk şair (XV. yy.). Yaşamı üzerine ayrıntılı bilgi yoktur. *Sehi tezkiresi*'nde Bayezit II döneminde (1481-1512) İstanbul subaşısı olduğu, daha sonra sancağa çıktığı belirtilir. Latifi'ye göre de Bayezit II'nin sancaktarlığını yapmış ve "kul taifesinden olduğu için" Çakeri (Çaker: kul, köle) mahlasını kullanmıştır. Bazı tezkirelerde, *Divan* sahibi olduğu kaydedilir. *Leyla ve Mecnun, Yusuf u Züleyha* mesnevilerinin adları verilir. Ancak, *Divan*'ı ve mesnevileri ele geçmemiştir. Tezkirelerde şiir ve nazire dergilerinde bazı şiirleri vardır.

ÇAKERİ Seyit, asıl adı **Ali,** türk tezhipçi, ciltçi, şair (Diyarbakır 1669 - ? 1747). Yaşamına ilişkin yeterli bilgi yoktur, ancak Ali Emirî'nin *Tezkire-i şüera-yi Amîd* adlı yapıtında kendisinden söz edilir. Dönemin ünlü hattatlarının yazdıkları Kuran, enam ve değerli kitapları tezhiplemiş ve ciltlemiştir. Lake konusunda da usta olan sanatçının bir yapıtı, Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

Seyit Çakeri'den
bir lake cilt örneği
Topkapı sarayı müzesi, İstanbul

ÇÂKERLİK → ÇÂKERİ.

ÇAKI a. **1.** Bir ya da birkaç ağızlı, küçük, katlanabilir cep bıçağı. **—2.** *Çakı gibi*, canlı, çevik davranan kimseler için kullanılır: *Çakı gibi bir çocuk bize kılavuzluk yapıyor.*
—Denizc. *Çakı cevizi*, DÜDÜK CEVİZİ*'nin eşanlamlısı.
—Grav. *Oyma çakısı*, lif yönünde biçilmiş ağaç üzerine oyma yapmada kullanılan, ucu pahlı, üçgen kesitli, kısa ve saplı el aleti.
—İşlem. *Freze çakısı* → FREZE *bıçağı*.
—Mak. san. Azdırma yöntemiyle çalışan makinelerde diş açmada kullanılan takım.

ÇAKICI a. Çakı yapan ve/ya da satan kimse.

ÇAKIL a. (yansıma sözc. *çak*'tan *çak-ıl*). **1.** Deniz kıyısında ya da akarsu yataklarında bulunan, mekanik aşınmayla yuvarlaklaşmış, birkaç santimlik küçük taş. (*Çakıl taşı* da denir.) **—2.** Genellikle sert, küçük boyutlu taş. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** Kayaç kristallerinin parlatmaya yatkın parçaları: *Ren çakılları*. **—4.** Kırıntılı tortul kayaçlarda bulunan ve boyları 4-20 mm arasında değişen parçalar (rüditler).
—Bayınd. *İnce çakıl*, kimi zeminlerin kaplanmasında kullanılan küçük taneli çakıl (karayolu, set). || *Kumlu çakıl*, tane dağılımında sürekliliği olan ve kimi kez çok ince parçacıklar da içeren, çakıl, ince çakıl ve kumun doğal (ya da eleme ve katkıyla düzeltilmiş) karışımı. (Yalnızca sıkıştırılarak tıkızlaştırılmış ya da bağlayıcı maddeler [bitüm, çimento, curuf, uçucu küller] katılarak işlenmiş kumlu çakıllar, karayolları yapımında yaygın biçimde kullanılır. Kimi kumlu çakıllardan, doğrudan doğruya beton da hazırlanabilir.)
—Esk. sil. *Çakıl dikmek*, ok atmada rekor kırdığı halde, nişan dikme şöleni vermeye gücü olmayan okçular adına dikilen ufak taşlar için kullanılır. (Bu durumlarda öteki kemankeşler, masrafı paylaşarak şölen düzenlerlerdi. Taş dikmenin özürsüz süresi altı aydı.)
—Mad. oc. Gülleli öğütücülerde öğütücü cisim olarak kullanılan sert, doğal küçük taş.
—Mutf. *Çakıl pidesi*, kor halindeki ateşi örten çakıl taşları üzerinde pişirilen pide. (Pişme sırasında pidenin üzerine kapak kapatılır.)
—Tarônc. *İşlenmiş çakıl taşı*, bir tarafı keskinleştirilmiş çakıl taşından yapılan ilkel alet.
—Yerbil. *Çakıl birikintisi*, akarsular ya da buzullarla taşınan ve çimentolanma sonucunda konglomera oluşturan çakıl yığını. || *Kalıntı çakıl birikintisi*, ince ve çözünür bileşenleri taşınmış yerbilimsel bir oluşumun kalıntısı. || *Köşeli çakıl taşı*, BREŞ'in eşanlamlısı. || *Yuvarlak çakıl*, deniz kenarlarında ve sel yataklarında bulunan, mekanik aşınma sonucunda yuvarlaklaşmış 2 cm'den daha büyük (rüdit grubu) çakıl. (Yuvarlak çakıl birikimleri, çimentolanma sonucunda pudingleri oluşturur.)
—ANSİKL. "Çakıl", boyları 20-64 mm (bazı yazarlara göre 200 mm'ye kadar) arasında değişen rüditlerin genel adıdır. Bunları biçimlendiren başlıca etkenler, buzul (*cilalı çakıl, çizikli çakıl*), rüzgâr (*fasetalı çakıl*) ya da sudur (*yuvarlak çakıl*).

ÇAKILCIK a. Yerbil. Bazı kırıntılı kireçtaşlarının bileşiminde yer alan, yuvarlak ve pürüzsüz küçük kireçtaşı taneleri (arenit ya da rüdit).

ÇAKILDAK a. (*çakıldamak*'tan *çakılda-k*). **1.** Bir çarkın istenmeyen yöne dönmesini engelleyen ve değirmen, sudolabı gibi araçların işleyişini çıkardığı sesten kontrol etmeye yarayan parça. (→ TIRNAK.) **—2.** → KAYNANAZIRILTISI'na halk arasında verilen ad.
—Değirmenc. Buğdayı değirmenin dönüş hızına uygun olarak, değirmen taşının deliğine aktaran tahtadan yapılmış düzenek. || *Çakıldak askısı*, çakıldağın asılı olduğu tahta çubuk. (Büyük tekne ile küçük tekne arasındadır.)
—Zootekn. Koyun, keçi gibi hayvanların kuyrukları ya da butları üzerindeki kıllarda, dışkının birikip kurumasıyla oluşan yuvarlak pislik.

ÇAKILDAK a. *Yörs.* Tarım. Taze iken kabuğuyla birlikte kurutulmuş fasulye.

ÇAKILDAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). Çakıltı çıkarmak.
◆ **çakıldatmak** ettirg. f. Çakıldamasına yol açmak.

ÇAKILDATMAK → ÇAKILDAMAK.

ÇAKILI sıf. **1.** *(Bir şeye, bir yere) çakılı*, ona, oraya çakılmış olan şey için kullanılır: *Duvara çakılı çivi*. **—2.** Çakılmış bir şeye bağlı hayvan için kullanılır: *Otlağa çakılı inek*. **—3.** *Çakılı kalmak*, çakılıp kalmak.
—Ask. Eskiden harekât halindeki birliklere karşıt olarak garnizonda kalması gereken birlikler için kullanılırdı. || *Çakılı topçu*, stratejik ve taktik açıdan önemli bölgelerin savunulması amacıyla barış döneminde konumlandırılmış (mevzilendirilmiş) topçu sınıfı silahlarına verilen ad. (Genellikle uzun menzilli ağır ve orta çaptaki toplardan kurulur. Çelik, beton koruganlarla berkitilerek kara, deniz ve hava saldırılarına karşı hazır tutulur.)

ÇAKILI, Kırklareli'nin Vize ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 920 nüf. (1990). Belediye.

ÇAKILKUŞU a. Dünyanın en kuzey kesimlerinde kuluçkaya yatan, kışlamak için Güney Afrika, Güney Asya ve Güney Amerika'ya göçen kuş. (Bil. a. *Crocethia alba* ya da *Calidris arenaria;* yağmurkuşugiller familyası.)
—ANSİKL. Hemen hemen tarlakuşu iriliğinde olan çakılkuşunun tepesi, ensesi, sırtı siyah ve pas rengidir. Göç sırasında

Hasan Hüsnü Çakır

Türkiye'ye uğrayan bu kuş, çakıllı ve balçık kıyılarda görüldüğünden çakılkuşu adıyla anılmaktadır. Solucanlar, böcekler, salyangozlar ve meyve taneleriyle beslenir.

ÇAKILLAMA a. İnş. Çakıl taşları ve harçla yapılmış görünümünü vermek için bir duvar yüzüne boyayla yapılan kaplama taklidi.

ÇAKILLI sıf. **1.** İçinde çakıl bulunan şey için kullanılır: *Çakıllı kum.* **—2.** Çakıl döşenmiş yer için kullanılır: *Çakıllı yol.*

ÇAKILLIK a. Çakıl birikmiş ya da çakıl döşenmiş yer.

ÇAKILMA a. Bir uçağın büyük bir düşey hız bileşeniyle yaptığı anormal iniş; böyle bir inişte uçağın iniş takımı ve kendisi büyük ölçüde zarar görür, hatta parçalanır.

ÇAKILMAK → ÇAKMAK.

ÇAKILTI a. (yansıma sözc.). Sert cisimlerin, özellikle de küçük taşların birbirlerine çarpmasından, sürtünmesinden çıkan ses.

ÇAKILYATAK a. Balıkç. Irmağın, dibi çakılla örtülü az derin kesimi.

ÇAKIM ya da **ÇAKIN** a. (*çakmak*'tan). **1.** Şimşek. **—2.** Kıvılcım.

ÇAKIN → ÇAKIM.

ÇAKINTI a. Ansızın ve geçici olarak parlama: *Şimşek çakıntısı.*

ÇAKIR → ÇAĞIR.

ÇAKIR sıf. Mavimsi, mavi ile gri karışımı renkte olan göz için kullanılır: *Çakır gözleri sevinçle parladı.*
—Meyvc. *Yörs.* Yeni olgunlaşmaya başlamış ya da renk değiştirmeye başlamış meyveye denir.
◆ a. **1.** ÇAKIRKUŞU ya da ÇAKIRDOĞAN denilen kuşa halk arasında verilen ad. **—2.** *Esk.* Şarap.

ÇAKIR (Hasan Hüsnü), türk yönetici ve siyaset adamı (Hopa 1892 - İstanbul 1963). Mülkiye mektebi'ni bitirdi (1913). Çeşitli yerlerde kaymakamlık ve valilik, Şeker-Petrol inhisarları idaresi umum müdürlüğü (1930), İnhisarlar umum müdürlüğü (1932-1935) yaptı. 1935'te İzmir'den, 1939'da Samsun'dan milletvekili seçilerek TBMM'ye girdi ve yerini 1950'ye kadar korudu. Bu süre içinde Celal Bayar ve Refik Saydam hükümetlerinde iktisat (28 aralık 1938-31 temmuz 1941), Hasan Saka ve Şemsettin Günaltay hükümetlerinde milli savunma (10 haziran 1948-22 mayıs 1950) bakanı olarak görev aldı. 1950'den sonra etkin siyasal yaşamdan çekildi.

ÇAKIR ÇUKUR be. (yansıma sözc.). Sert cisimlerin birbirine çarpmasıyla çıkan sesi belirtir.

Çakırağa konağı, İzmir'in Ödemiş ilçesi, Birgi bucağında konak, XVIII. yy. osmanlı sivil mimarlığının özgün örneklerindendir. Günümüzde müze olarak ziyarete açılan yapı, mekân düzenlemesinin yanı sıra, barok ve ampir üsluptaki kalem işleri (yazıtlar, madalyonlar, vazo içinde çiçekler), zengin ahşap işçiliği (özellikle yazlık başoda) ve barok üsluptaki alçı bezemeleriyle dikkati çeker.

ÇAKIRALAN, Samsun'un Havza ilçesine bağlı bucak; 14 476 nüf. (1990); 17 köy. Merkezi *Çakıralan,* 941 nüf. (1990).

ÇAKIRBEYLİ, Aydın'ın Koçarlı ilçesine bağlı bucak; 3 270 nüf. (1990); 8 köy. Merkezi *Çakırbeyli,* 871 nüf. (1990).

ÇAKIRCALI MEHMET EFE, Çakıcı Mehmet Efe de denir, egeli eşkıya (Ödemiş 1872 - Nazilli yakınlarında Karıncalıdağ 1912). Çakırcalı adlı bir yörük aşiretinden, birkaç kez dağa çıkmış bir eşkıya olan Ahmet Efe'nin oğlu. On bir yaşındayken, babasının kolluk kuvvetlerince öldürülmesi üzerine (1883) öç alma hırsıyla yetişti. Yirmi beş yaşında dağa çıktı (1897). Kurduğu beş kişilik çete giderek büyürken, bir yandan da güvenlik kuvvetlerine meydan okumaktan geri kalmadı: "Çakırcalı Mehmet Efe çıktı dağa / Osmanlı mertse gelse de yakalasa ya!" türküsü bu döneme ilişkindir. İzmir, Aydın ve Muğla yörelerinde on beş yıl boyu birçok soygun yaptı. Çok iyi silah kullanması sayesinde seksen kadar çatışmadan sağ çıkmayı başardı. Gaspettiği mal ve paranın büyük bölümünü, yataklık yapan yoksul köylülere dağıttığı, bazı varlıklı kişileri çeşme, cami vb. hayrat yapmaya zorladığı için halk arasında bir efsane kahramanı boyutlarında yüceltilerek anıldı. Nazilli yakınlarında hükümet kuvvetleriyle çarpışırken, baş kızanı Hacı Mustafa tarafından vurularak öldürüldü.

ÇAKIRCI a. *Esk.* Avda kullanmak üzere çakırdoğan yetiştiren, eğiten ve/ya da avda çakırdoğanı tutan kimse.
—Kur. tar. Osmanlılar'da, Saray için çakırdoğan yuvalarından topladığı yavruları av kuşu olarak yetiştiren tımar sahibi kişi. (Bunlar her türlü vergiden bağışık tutulurlardı.) —Padişahın özel hizmetinde bulunan, onunla birlikte ava giden görevli. ("Çakır" denilen av kuşlarını eğitirler, av sırasında taşırlar ve kullanırlardı.)

ÇAKIRCIBAŞI a. Kur. tar. Padişahın yanında ava çıkan çakırcıların amiri. (Saray' ın dış hizmetlerinde [Birun] görevli şikar ağaları arasında en yüksek rütbeli olanıydı.)

ÇAKIRDİKEN a. Bot. Kimi yörelerde dulavratotuna, kimi yörelerde boğadikenine ya da bazı devedikeni türlerine verilen ad.

ÇAKIRDOĞAN a. ÇAKIRKUŞU'nun eşanlamlısı.

ÇAKIRHÜYÜK, Adıyaman'ın Besni ilçesine bağlı bucak; 18 748 nüf. (1990); 16 köy. Merkezi *Çakırhüyük,* 3 074 nüf. (1990).

ÇAKIRKANAT → ÇAMURCUN.

ÇAKIRKAYA, Gümüşhane'nin Şiran ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 232 nüf. (1990). Kaya kütlesinin düzgün ve ince bir işçilikle oyulması sonucu yapılmış olan Çakırkaya kaya kilisesi (XIV. yy.), üç sahınlı bazilikalar planındadır. Bitişiğinde de bir kaya capellası vardır.

ÇAKIRKEYF sıf. (esk. türkç. *çakır*, şarap ve ar. *keyf*'ten). İçkinin etkisiyle hafif sarhoş, yarı sarhoş durumdaki kimse için kullanılır.

ÇAKIRKUŞU a. Kuzey yarıkürenin ılıman iklimli bölgelerine yayılan yerli ve gezici yırtıcı kuş. (Bil. a. *Accipiter gentilis* ya da *Astur palumbarius;* gündüzyırtıcılarıgiller familyası.) [Eşanl. ÇAKIRDOĞAN.]
—ANSİKL. Dişisi erkeğinden daha iri olan çakırkuşunun sırtı külrengi ya da koyu kahverengi-kurşuni, karnı beyazdır; karnında enine çizgiler vardır. Çakırkuşu büyük orman kütlelerinin yanı başında yaşayan tehlikeli bir avcıdır; Asya'da, şahin gibi avcı kuş olarak kullanılır. En sevdiği avlar güvercinler ve özellikle de kargagillerdir (kestanekargaları, saksağanlar, kargalar) ve çakırkuşlarının sayısının azalmasından bu yana kargagillerin sayısı artmaktadır. Çakırkuşu, ayrıca, yabanıl av hayvanlarına ya da evcil hayvanlara da saldırır.

ÇAKIRLAR, Antalya'da merkez ilçeye bağlı bucak; 7 845 nüf. (1990); 12 köy. Merkezi kent sınırı içinde.

ÇAKIRLAR, Konya'nın Akşehir ilçesi Reis bucağına bağlı belde; 3 055 nüf. (1990). Beledive.

ÇAKIRLAŞMAK f. *Yörs.* Meyvc. Yarı olgunlaşmak.

ÇAKIROĞLU (Adnan), türk mühendis (İstanbul 1920). Yüksek mühendis mektebi'ni bitirdi (1944). Asistan olarak girdiği (1945) İstanbul Teknik üniversitesi mimarlık fakültesi'nde profesörlüğe yükseldi (1961). Yapı statiği konusunda geliştirdiği hesap yöntemleri ve çalışmaları nedeniyle TÜBİTAK'ın bilim ödülünü kazandı (1969). Başlıca yapıtları: *Hiperstatik sistemlerin hesap metotları* (1969), *Yapı statiği* (2 c, E. Çetmeli ile, 1966-1967), *Yapı sistemlerinin hesabı için matris metotları ve elektronik hesap makinesi programları* (E. Özden ve G. Özmen ile, 1970), *Yapı statiği* (3 c, 1974), *Yapıların özel periyotlarının tayini ve modların süperpozisyonu* (G. Özmen ile, 1977), *Çubuk sistemlerin burkulma hesabı* (G. Özmen ve E. Özer ile, 1979).

ÇAKIRPENÇE sıf. (*çakır*, çakırdoğan ve fars. *pençe*'den). El attığı bir şeyi koparıp almasını bilen, çok hırslı ve becerikli kimse için kullanılır.

ÇAKIŞIK sıf. (*çakışmak*'tan *çak-ış-ık*). Birbiriyle çakışan: *Çakışık şekiller. Çakışık dörtgenler.*

ÇAKIŞMA a. Çakışmak eylemi.
—Dalga ve titr. *Çakışmalar yöntemi,* bir sarkacın T_1 dönemini ölçmede kullanılan yöntem; bu sarkaçla, bunun dönemine yakın T_2 dönemi bilinen bir başka sarkaç aynı yönde devinirken, konumlarındaki ardışık iki çakışma arasında geçen *t* zamanını belirlemeye dayanır. (T_1 dönemi T_2'den çok az büyükse $T_1 = \frac{T_2}{1 - \frac{T_2}{t}}$, tersi durumda ise $T_1 = \frac{T_2}{1 + \frac{T_2}{t}}$ bağıntısı elde edilir.)
—Geom. Birbirine uygulanabilir ya da izometrik iki şeklin durumu.
—Matbaac. Bir kâğıt yaprağında, ön ve arka sayfalardaki satırların üst üste gelmesi.
—Tem. parç. *Çakışma devresi,* algılayıcılardan gelen darbelerin tümünün, aynı fiziksel olaya bağlı olduğunu göstermeye olanak veren elektronik devre. (Mantıksal "ve"nin elde edilmesi, işaretlerin kablolardaki iletim zamanlarında bir ayarlama anlamına gelir. Zaman duyarsızlığına *çözme* adı verilir; bu nanosaniyeden küçük olabilir. İşaret yokluğunun belirleyici olduğu hallerde, bir *çakışmasız devre* sözkonusudur.)

ÇAKIŞMAK g. f. **1.** *Bir şeyle çakışmak, (birbiriyle) çakışmak,* onunla ya da birbiriyle noktası noktasına uygun olmak, üst üste gelebilmek, örtüşmek: *Sürgü dili sürgü deliğiyle çakışmıyor. Birbiriyle çakışan şekiller.* **—2.** *Bir şeyle çakışmak, (birbiriyle) çakışmak,* onunla ya da birbiriyle aynı zamanda olmak, aynı zamana rastlamak: *Yemek saatiyle ders saati çakıştı. Sınav saatleri çakışıyor.* **—3.** *Bir kimseyle çakışmak, (birbiriyle) çakışmak,* sözkonusu bir saz şairiyse, bir başkasıyla, birden çok saz şairiyse, birbirleriyle söz yarışı yapmak; atışmak.
—Geom. İzometrik olmak.
—Matbaac. Basılı bir yaprağın iki sayfasındaki satırlar ve kenarlar için üst üste gelmek. ‖ Bir kâğıt yaprağının ön ve arka sayfalarındaki satırların üst üste gelmesini sağlamak. (Çift yanlı baskıda, yaprağın ön ve arka sayfalarının tam üst üste gelmesi gerekir.)
◆ **çakıştırmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi bir şeyle çakıştırmak,* onun, onunla çakışmasını sağlamak. **—2.** *Tkz.* İçki içerek eğlenmek.

ÇAKIŞMALI sıf. Geom. Ölçüleri birbirine eşit olan şekiller için kullanılır.

ÇAKIŞMASIZ sıf. Tem. parç. *Çakışmasız devre,* bir parçacığın algılanma işaretini belli koşullarda sıfır yapmaya yarayan elektronik montaj. (→ ÇAKIŞMA.) [Eşanl. ANTİKOENSİDANS DEVRESİ.]

ÇAKIŞTIRMAK → ÇAKIŞMAK.

ÇAKIT suyu, Akdeniz bölgesinin Adana bölümünde akarsu. Yaklaşık 125 km. Niğde'nin G.-D.'sundaki Pozantı dağı ve G.'deki Bolkar dağlarının K. yamaçlarından inen kaynak kolların birleşmesiyle oluşur; yukarı çığırında Pozantı deresi adını taşır, daha aşağılarda Ecemiş koridoruna girer ve yüksek Toros sıralarını kanyon biçimli derin bir vadi içinde, Çakıt suyu adıyla yararak Adana ovasına iner ve günümüzde Seyhan barajına dökülür. Yağmur ve kar sularıyla beslenir; bu nedenle suları kışın ve ilkbaharda yükselir, yaz sonlarında alçalır. Pozantı'dan sonra demiryolu Toroslar'ı, Çakıt'ın açtığı boğazın B. yamacını izleyerek, bir dizi tünelle aşar.

ÇÂKİDE sıf. (fars. *çākide*). *Esk.* Parçalanmış, yırtılmış.

ÇAKMA a. Çakmak eylemi.
—Bayınd. *Kazık* ya da *ayak çakma,* bir kazığın ya da ayağın, merkezledikten sonra başına bir balyozla, düşme çekici ya da titreşimli bir aygıtla vurarak zemine girmesini sağlama.
—Nalbantl. *Mıh çakma,* nallama sırasında mıhları tırnağa tutturma.
—Parac. Daha önce bir çelik blok üzerinde kabartma olarak hazırlanan ve *erkek-kalıp* denilen bir kalıbı bir başka çelik blok üzerinde dişikalıp durumuna getirerek bir para ya da madalya kalıbının elde edilme olanağını sağlayan yöntem.

ÇAKMACI a. Metal üzerine çakma tekniğiyle süsleme yapan kişi. (Eşanl. NAKKAR.)

ÇAKMAK g. f. **1.** *Bir şeyi, (bir yere) çakmak,* sivri uçlu bir şeyi üstten vurarak bir yere derinlemesine sokmak: *Duvara çivi çakmak. Toprağa kazık çakmak.* **—2.** *Bir şeyi, bir yere (üstüne) çakmak,* onu çiviyle bir yere tutturmak: *Tavana tahta çakmak.* **—3.** *Kibriti, çakmağı vb. çakmak,* kibrit, kav vb. bir şeyi, bir yere sürterek, vurarak; çakmağı, çalışmasını sağlayan düzeneğini hareket ettirerek yakmak: *Bir kibrit çakıp elektrik düğmesini aradı.* **—4.** *Bir hayvanı çakmak,* bir kazık çakıp onu kazığa bağlamak: *İneği otlağa çakmak.* **—5.** *Tkz. Bir şeyi çakmak,* onu sezinlemek, anlamak: *Durumu çakıp çakmadığını bilmiyorum. Anlattıklarına inanmadığımı çakmıştı. Ansızın her şeyi çaktı.* **—6.** *Arg. Bir kimseye (tokat, yumruk vb.) çakmak,* ona vurmak: *Bir tokat çakıp adamı yere sermiş.* **—7.** *Arg. Bir şeyi (bir kimseye) çakmak,* kötü, kusurlu bir şeyi kurnazca yutturmak. **—8.** *Arg.* İçki içmek (nesnesiz de kullanılır): *Bu akşam iki tek çakalım. Dün gece meyhanede bir çaktık ki hâlâ kendime gelemedim.*

◆ gçz. f. **1.** Bir ışık kaynağı sözkonusuysa, ansızın parlayıp sönmek: *Şimşek çaktı. Deniz feneri bir çakıp bir sönüyordu.* **—2.** *Arg. (Bir dersten, bir sınavdan) çakmak, (sınıfta) çakmak,* bir dersten başarısız olmak, bir sınavı verememek; sınıfta kalmak: *Bu yıl da ingilizceden çakmış. Öğrencilik hayatında ilk kez sınıfta çakmıştı.* **—3.** *Arg. Bir şeyden çakmak,* ondan anlamak, onu bilmek: *Matematikten hiç çakmaz.* **—4.** *Çakar almaz,* bozuk, iyi çalışmayan tabanca için şaka yollu kullanılır; anlamazlıktan gelen ya da böyle davranan kimse (arg.) ya da bozuk işe yaramaz şey için söylenir.

◆ **çakılmak** edilg. f. **1.** Sivri bir şey sözkonusuysa, bir şeye, bir yere vura vura sokulmak: *Temel kazıkları çakıldı.* **—2.** *Bir yere çakılmak,* yüksekten düşen bir şey sözkonusuysa, hızla düşmek, saplanmak: *İniş sırasında arızalanan uçak piste çakıldı.* **—3.** *Tkz.* Gizlenen bir şey sözkonusuysa, anlaşılmak, sezilmek, ortaya çıkmak: *Hilemiz çakıldı.* **—4.** *Bir yere çakılıp kalmak,* oradan ayrılamamak, hareketsiz durmak: *Yollar kapanınca bu dağ başında çakılıp kaldık.*

◆ **çaktırmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi (bir yere) çaktırmak,* onun (oraya) çakılmasını sağlamak: *Tarlanın çevresine kazık çaktırmak.* **—2.** *Tkz. Bir şeyi (soyut) bir kimseye çaktırmak,* onun bir başkası tarafından sezinlenmesine, anlaşılmasına yol açmak; onu belli etmek (genellikle olumsuz cümlelerde): *Durumumuzun kötü olduğunu çaktırma.* **—3.** *Arg. Bir kimseyi çaktırmak,* onun herhangi bir dersten başarısız olmasına, bir sınavı verememesine ya da sınıfta kalmasına neden olmak. **—4.** *Çaktırmadan,* belli etmeksizin, sezdirmeksizin (tkz.).

◆ **çaktırılmak** edilg. f. Çaktırmak eylemine konu olmak.

ÇAKMAK a. **1.** Ateş yakmaya yarayan küçük aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Çakmak taşına sürtüldüğünde kıvılcımlar çıkartan çelik parçası. **—3.** *Esk.* Ağızdan doldurulan tabanca ve tüfeklerde ateşleme düzeneği. **—4.** *Çakmak taşı,* dişli bir çarka sürtüldüğünde çok sıcak kıvılcımlar çıkaran ferroseryum alaşımı.
—Esk. sant. *Çakmak mühre,* ağaçtan yapılmış, iki yanından tutularak kullanılan, merdane biçiminde mühre*. (Ellerin arasında kalan bölümü oyularak içine Süleymaniye taşı, zebercet ya da akik gibi sert bir taş yerleştirilir.)
—Esk. sil. *Çakmak demiri,* çakmaklı tüfek ve tabancalarda, çakmak düzeneğine tutturulan taşa çarparak kıvılcım çıkmasını sağlayan parça.
—Koşumc. Bir eyerin her iki yanına tutturulmuş, genellikle arkaya doğru açık taşıyıcı çelik parçalardan her biri; üzengi kayışı buradan geçirilir. (Türkiye'de yapılan kaltaklarda çakmak kullanılmaz.)
—Oto. *Oto çakmağı,* otomobillerde puroları, sigaraları yakmaya yarayan aygıt.
—Teknol. *Ocak çakmağı,* bir filamanı ısıtarak ya da kıvılcım oluşturarak gazın tutuşmasını sağlayan küçük aygıt.
—ANSİKL. Kimyasal tepkimelerle çalışan birkaç türün dışında çakmakların büyük bölümü, ya fiziksel (vurma, sürtünme, elektrik akımı ya da gazı sıkıştırma ile ısı oluşturma) ya da fiziksel ve kimyasal (kataliz) olaylarla ateşlenir. Taşlı çakmaklar çarpmayla kızıl hale getirilmiş katı parçacıklardan oluşan kıvılcımlar saçarak yakınındaki çok yanıcı maddeyi tutuşturur; bunlar çeşitli noktalardan sağlanan geliştirme sonucu en yaygın kullanılan çakmaklar durumuna geldi. Kıvılcımların çok kısa sürmesi yüzünden çakmak taşı ya da eylemsiz sert kayaçlar yerine ferroseryum alaşımı kullanılmaya başlandı. Bu alaşımda yer alan ve "nadir topraklar"dan elde edilen seryum, büyük bir ısı çıkararak alaşım parçacıklarına yanıcı bir nitelik verir.

Cep çakmaklarında, yaylı bir kapağın açılması sonucu dönen dişli çark ya da küçük bir kremayer, ferroseryum alaşımından yapılmış çakmak taşına sürtünerek çok sıcak kıvılcımlar çıkarır. Bu kıvılcımlar, uçucu hidrokarbon (benzin) emdirilmiş ya da nitrolanmış bir fitili, sıvılaştırılmış bütan ya da propanın genleşmesi sonucu püsküren bir gazı tutuşturur (gazlı çakmak). Ateşleme kıvılcımı, titanattan bir çubuğa bir kütlenin çarpmasından doğan piezoelektrik kökenli olabilir ya da 1,5-5 V'luk bir pilden elde edilen 10 000 V'luk bir elektrik arkından sağlanabilir.

Plante'nin tasarladığı, Voisin ile Dronier'nin daha da geliştirdiği pilli çakmaklar, elektrik akımının, ateşe yeterince dayanıklı ve paslanmaz ince bir metal teli (örneğin platin), yapısını bozmadan kızıl dereceye kadar çıkarma özelliğine dayanır.

Platin köpüklü çakmakların çalışması ise, fiziksel ve kimyasal olaylara bağlıdır: platin köpüğü, hidrojen ya da hava gazına sokulduğunda katalitik olarak gazı tutuşturur. Ancak bu sistem, platinin pahalı olması nedeniyle çok az kullanılır.
—Teknol. Ocak çakmağında ya elektrik verilerek direnç ısıtılır *(elektrikli çakmak)* ya da platin filaman pille *(pilli çakmak)* kızıl hale getirilir. *Taşlı çakmaklar*'da çakmak taşına çark sürtünerek kıvılcım çıkarır ve gazı tutuşturur *(gazlı çakmak).* Ayrıca piezoelektrik birim üstündeki düğmeye basıldığında kıvılcım oluşturan türler de vardır.

ÇAKMAK a. Der. hast. **1.** İrin yapan mikroplardan ileri gelen ve fiskeli bir lezyon şeklinde gelişen, yüzeysel, yerel bulaşıcı deri hastalığı. (Eşanl. İMPETİGO.) **—2.** *Bockhart çakmağı,* sarı stafilokokun yaptığı çakmak. (Bazen ortasında bir kıl bulunur.) ‖ *Çok mikroplu karma çakmak,* streptokokun üzerine bir de sarı stafilokokun eklendiği çakmak. ‖ *Sahici çakmak* ya da *Tilbury Fox çakmağı,* streptokokun yaptığı çakmak. ‖ *Uçuğumsu çakmak,* HEBRA KAPOSİ HASTALIĞI'nın eşanlamlısı.
—ANSİKL. Çakmağın başlangıç lezyonu (neden olan mikrop ya da mikroplar ne olursa olsun) hızlı bir şekilde püstüle dönüşen ve içindeki sıvı irinleşen bir kabarcıktır. Püstül çok geçmeden delinir, içindeki sıvı kurur ve bal sarısı renkte bir kabuk haline gelir. Balmumunu andıran bu kabuk hastalığın özgül belirtisidir.

Çakmak özellikle çocuklarda görülür; en çok seçtiği yerler yüz ve saçlı deridir. (Saçlı deride görünmesi çoğu zaman bir bit hastalığı işaretidir.) Çakmak bulaşıcı bir hastalıktır (okul salgınları) ve aynı kişide defalarca ortaya çıkabilir. Streptokoktan ileri gelirse glomerülnefrite neden olabilir. Bu ağır karmaşa tehlikesi göz önünde tutularak tedavi için çoğunlukla antibiyotiklere başvurulur.

ÇAKMAK, Konya'nın Ereğli ilçesine bağlı bucak; 11 975 nüf. (1990); 8 köy. Merkezi *Çakmak,* 588 nüf. (1990).

ÇAKMAK, Kars'ın merkez ilçesi, merkez bucağına bağlı köy; 1 283 nüf. (1990).

ÇAKMAK (Mustafa Fevzi), **Fevzi Paşa, Müşir Fevzi** ya da **Mareşal Çakmak** da denir, türk asker ve siyaset adamı, cumhuriyet ordularının iki mareşalinden biri —öteki Atatürk'tür— (İstanbul 1876 - *ay. y.* 1950). Çakmakoğulları'ndan topçu miralayı Ali Sırrı Bey'in oğlu. Kuleli askeri idadisi'nde okurken (1890), müftü dedesi Hacı Bekir Efendi'den arapça, farsça ve fıkıh konularında ders alarak yetişti. Harbiye'yi (1896) teğmen, Erkânıharbiye mektebi'ni (1898) kurmay yüzbaşı olarak bitirdi. Önce Erkânıharbiye 4. şubede (1898), sonra (1899) Metroviçe tümeni kurmay kurulunda görev aldı. Kısa aralıklarla terfi ederek 1907'de miralay oldu, Taşlıca (Sırbistan) mutasarrıflığı ve 35. Tugay komutanlığına (1908) atandı. 1909'da osmanlı ordusunda rütbelerin yeniden gözden geçirilip düzenlenmesini öngören yasa (tasfiye-i rütep kanunu) gereğince rütbesi binbaşılığa indirildi, yeni rütbesi tugay komutanlığına yetmediğinden komutanlıktan açığa alındı (1910); ardından Taşlıca mutasarrıflığı kendinde kalmak üzere mürettep Kosova kolordusu kurmayında görevlendirildi (1910), bir süre sonra kurmay başkanı oldu. Aynı yıl yeniden yarbaylığa yükseldi. Erkânıhar-

Mareşal Fevzi Çakmak

Çakıt suyundan bir görünüm
Adana

biye 5. şube müdürlüğüne getirildi (1911). İtalya'ya karşı Batı Rumeli'yi savunmak için örgütlenen Garp kolordusu kurmay başkanı sıfatıyla 2. Ordu müfettişliği buyruğunda İpek sancağı mutasarrıflığına atandı (6 ekim 1911). Arnavutluk ve Rumeli'nin ıslahı amacıyla, dahiliye nazırı Hacı Adil Bey'in başkanlığında oluşturulan kurulda görev aldı (9 mayıs 1912). Balkan savaşı başlangıcında 21. Tümen (Yakova) komutan vekilliğine, sonra (29 eylül 1912) Vardar ordusu komutanlığı harekât şubesi müdürlüğüne, Ankara redif tümeni komutanlığına (2 ağustos 1913), 2. Tümen (6 kasım 1913) komutanlığına, yeniden albay olunca (24 kasım 1913) V. Kolordu komutanlığına atandı (22 Aralık 1913). Rütbesi mirlivalığa (tümgeneral) yükseltildi (2 mart 1915). Çanakkale cephesinde, Anafartalar grup komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın önce tümen sonra grup komutanı olarak Müttefik kuvvetleri püskürtmesinin ardından hastalanması üzerine, kolordu komutanlığı üzerinde kalmak üzere Anafartalar grubu komutan vekilliğine getirildi (1915). Çanakkale harekâtının sona ermesi üzerine doğu cephesinde II. Kafkas kolordusu komutanı (7 eylül 1916), ertesi yıl önce Diyarbakır'daki 2. Ordu (5 temmuz 1917), sonra da Filistin'deki 7. Ordu komutanı oldu (ekim 1917-ağustos 1918). Filistin'de hastalanarak tedavi için İstanbul'a gitti ve yerine genel karargâh emrinde bulunan mirliva Mustafa Kemal Paşa getirildi. Fevzi Paşa iyileşince, rütbesi ferikliğe (korgeneral) yükseltilerek erkânıharbiye reisliğine atandı (24 aralık 1918). Ertesi yıl 1. Ordu müfettişliğine getirildi (1919). Babıâli hükümetinin aldığı karar gereğince Anadolu'ya gönderilecek nasihat heyetiyle Sıvas'a kadar gitti (kasım 1919). Anadolu'daki direnişi yatıştırmak için yapılan ve başarısızlıkla sonuçlanan bu nasihat gezisinden İstanbul'a dönünce Askeri Şûra üyeliğine atandı (aralık 1919). İstanbul'a, Ali Rıza Paşa kabinesinde harbiye nazırı olan Mersinli Cemal Paşa'nın İngilizler'in baskısıyla istifa zorunda kalması üzerine onun yerine nazır atandı (3 şubat 1920). Sadrazam Ali Rıza Paşa da bir ay sonra istifa edince, bu kez de, beş gün sonra kurulan Salih Hulusi Paşa (Kezrak) kabinesinde 26 gün harbiye nazırlığı (savunma bakanlığı) yaptı (8 mart 1920 - 2 nisan 1920). Harbiye nazırı olduğu dönemde İstanbul'dan Anadolu'ya silah ve cephane gönderilmesini kolaylaştırıcı bir davranış içinde bulundu. İstanbul'un İngilizler'ce zorla işgali sırasında, ingiliz askerlerince savunma bakanlığı odasından süngü zoruyla çıkartıldı (16 Mart 1920). İstanbul'daki pek çok komutan ve politikacı gibi tutuklanıp Malta'ya sürüleceğinden korkarak gizlice Ankara'ya doğru yola çıktı. TBMM reisi Mustafa Kemal Paşa, Anafartalar ve Filistin cephelerinde halef selef olduğu, başlangıçta Anadolu'daki direnişe karşı çıkmış, İstanbul hükümetlerinde nazırlık yapmış, kendinden ve Kurtuluş savaşı'nın öncüsü komuta kademesindeki generallerden (Ali Fuat Paşa, Kâzım Karabekir) daha yaşlı ve kıdemli Fevzi Paşa'yı önce Ankara'ya sokmak istemedi. Ancak Umum Kuvayı milliye komutanı Ali Fuat Paşa'nın ısrarıyladır ki bu kararını değiştirdi ve trenle Geyve'den Ankara'ya gelen paşayı istasyonda törenle karşıladı, kucakladı, ondan sonra da Fevzi Paşa Kurtuluş savaşı kadrolarında yer aldı (27 nisan 1920). Bunun üzerine İstanbul hükümeti tarafından milli kuvvetlerin düzenleyici ve özendiricilerinden biri sayılarak rütbesinin kaldırılması, nişanlarının geri alınması ve idam edilmesi hakkında ferman çıkarıldı (26 mayıs 1920). Öte yandan, Ankara'da Kozan milletvekili sıfatıyla TBMM hükümeti tarafından savunma bakanlığına ve vekiller heyeti başkanlığına (başbakan) seçildi (3 mayıs 1920 - 2 temmuz 1922). İkinci İnönü zaferinden sonra rütbesi birinci ferikliğe (orgeneral) yükseltildi (3 nisan 1921). Sakarya savaşı'ndan önce, aynı zamanda garp cephesi komutanı olduğu için sürekli Ankara'da bulunamayan Erkânıharbiyei umumiye vekili İsmet Paşa'nın vekilliğine getirildi bir süre sonra da bu göreve asaleten atandı, savunma bakanlığından çekildi (5 ağustos 1921). 30 ağustos Başkomutan meydan savaşı'nın zaferle sonuçlanması üzerine, bu savaşın planlarını hazırlayan kurmay başkanı olması nedeniyle, başkomutan müşir gazi Mustafa Kemal'ce Meclis adına kendisine mareşallik rütbesi verildi (31 ağustos 1922). Cumhuriyetin ilanından sonra Türk silahlı kuvvetleri'nin ilk genelkurmay başkanı oldu (1923-1944). Önce Kozan, sonra ikinci dönemde İstanbul milletvekili iken komuta kademesindeki askerlerin politikadan ayrılması kararı uyarınca, milletvekilliğinden çekildi (31 ekim 1924). Yaş haddini doldurması sonucu emekliye ayrıldı (12 ocak 1944). Bir süre, emekli edilmesinden ötürü küskün olarak köşesine çekildikten, cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün milletvekili olması yolundaki tekliflerini geri çevirdikten sonra, 1946'da kurulan DP'yi destekledi. Seçimlerde, Demokrat parti listesinden bağımsız aday olarak İstanbul milletvekili seçildi (1946). Bu partinin yöneticileriyle anlaşmazlığa düşmesi sonucu DP'den ayrılarak (12 temmuz 1947) Millet partisi'nin kurucu üyeleri arasında yer aldı (20 temmuz 1948) ve bu partinin onur başkanı oldu. Teşvikiye sağlık yurdu'nda öldüğü zaman (10 nisan 1950) cenazesi çok büyük bir kalabalık tarafından ulusal yas ilan edilmediği, radyoda şarkılar çalındığı gerekçesiyle CHP karşıtı gösterilerle ve tekbirler getirilerek dini törenle kaldırıldı ve Eyüp mezarlığında toprağa verildi. Halkın, onun ölüsüne duyduğu bu büyük ilgi, CHP'ye karşı gösterilen ilk açık direniş hareketi ve İnönü'nün önemli bir siyasal yenilgisi olarak yorumlandı. Başarılı askerlik yaşamı boyunca çalışkan, alçakgönüllü, sağlam iradeli ve karakterli, dinine bağlı bir komutan olarak sevilen ve sayılan mareşalin, *Suret-i ziyat ve Balkan harbinde garp cephesi hakkında konferanslar* (1927), *Büyük harpte şark cephesi hareketleri* (1936) adlı iki de kitabı vardır.

ÇAKMAK (Mustafa), **Koca Mustafa** da denir, türk güreşçi ve antrenör (Zara 1909). Güreşe genç yaşta başladı. Greko-romende 87 kiloda Balkan şampiyonluklarını (1932, 1934, 1935, 1937, 1940) kazandı. Aynı kiloda Avrupa ikincisi oldu (1939). Londra olimpiyatları'ndan sonra (1948) antrenörlüğe başladı. Aralarında Sırrı Acar'ın da bulunduğu çok sayıda şampiyon güreşçi yetiştirdi.

ÇAKMAKÇI a. **1.** Çakmak yapan ve/ya da satan kimse. **—2.** *Esk.* Tabanca ve tüfek çakmaklarını yapan ve onaran kimse.

ÇAKMAKÇILIK a. Çakmakçının işi, uğraşı.

ÇAKMAKLAŞMAK gçz. f. Gözlerden söz ederken, kızarmak.

ÇAKMAKLI a. Esk. sil. Ağızdan doldurulan, çakmaktaşına çarpan horozun çıkardığı kıvılcımla ateşlenen silahlara verilen ad.

◆ sıf. Esk. sil. Çakmaktaşı ve zemberekle ateş alan eski tüfekler için kullanılır. || *Çakmaklı havan,* osmanlı ordusunda kullanılan bir tür küçük havan topu. (Genellikle siperde kullanılan çakmaklı havanlar, tüfek kundağı gibi uzun bir kundak üzerine yerleştirilir, doldurulduktan sonra tetik çekilince, tetiğe bir telle bağlı olan horoz kapsül üzerine düşer, havan ateşlenirdi.) || *Çakmaklı tabanca,* XVII. yy.'ın ikinci yarısından başlayarak osmanlı ordusunda kullanılmış, ateşleme düzeni çakmaklı tüfekle aynı olan tabanca. || *Çakmaklı tüfek,* osmanlı ordusunda, fitilli tüfeklerden sonra geliştirilen, ağızdan dolma tüfek. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. XV. yy.'dan sonra osmanlı ordusunda az da olsa kullanılmaya başlanan çakmaklı tüfeklerde, ateşleme mekanizması, horoza sıkıştırılmış çakmaktaşının çakılmasıyla harekete geçer. XVI. yy.'dan sonra yaygınlaşan bu tüfeklerin ilk örnekleri el topunu andırır. Namlusu geniş çaplı ve ağır, kundağı kaba ve ilkeldir. Bu tip tüfekler, kundaklarına takılan bir destekle kullanılıyordu. Zamanla geliştirilen çakmaklı tüfeklerde ateşleme anında isabeti güçleştiren sarsıntı giderilmiş, çapları küçülmüş, namlu uzamış ve hafiflemiştir. Böylece tek kişinin kullanabileceği ve uzak mesafelerdeki hedefi vurabilecek güçte bir silah elde edilmiştir. "Kale tüfeği" de denilen bu tüfeklerde, namlu gerisinde yer alan üçgen geze delikler açılarak, günümüzde kullanılan sayılı nişangâh taksimatları gibi mesafe ölçüleri geliştirilmiştir. Delikler arasındaki uzunluk ellişer m'yi karşılıyordu.

ÇAKMAKLI (Yücel), türk sinema yönetmeni (Afyon 1937). 1963'ten başlayarak A. Alyanak, A. Gülyüz, O. Seden, O. Aksoy, M. Dinler gibi yönetmenlerin yardımcılığını yaptı. Milliyetçi ve islamiyetçi görüşe dayalı sinema yazıları yazdı. 1969'da Elif film şirketi'ni kurdu. *Birleşen yollar, Çile, Ben doğarken ölmüşüm, Garip kuş* vb. sinema filmlerini çekti. 1975'ten başlayarak TRT adına *Bir adam yaratmak, Denizin kanı, Dördüncü Murat, Hacı Arif bey, Küçük ağa* vb. TV filmlerini gerçekleştirdi. *Osmancık / Kuruluş* TV filmini (1987) yönetti. Son filmleri: *Minyeli Abdullah* (1989), *Sahibini arayan madalyon* (1990).

ÇAKMAKTABLALI sıf. Sil. *Çakmaktablalı tüfek,* mekanizması silahın dışında bulunan av tüfeği.

ÇAKMAKTABLASI a. Taşınabilir eski ateşli silahlarda, barutu ateşleyen ve merminin namludan çıkışını sağlayan bütün parçaları takım biçiminde birbirine bağlayan plaka. || Bu parçaların tümü.

—ANSİKL. Sil. Çakmaktablası, XIV. yy.'ın son çeyreğinde bulundu; kıvrık parçalı bu düzenek ateşlenmiş fitili taşıyan S biçiminde metal bir parçanın ileri-geri devinimiyle barutu ateşliyordu; XV. yy.'da bunun yerini *zemberekli çakmaktablası* aldı; barutu ateşlemek için gereken kıvılcımı bir sileks parçasına dönerek sürüten bir zemberek sağlıyordu. Daha sonraki dönemlerde bu zemberekli tabla yerine *sileksli çakmaktablası* kullanılmaya başlandı; bu mekanizmada kıvılcım tüfeğin horoz dudağında yer alan bir taşın, çelikten yapılmış bataryaya çarpmasından kaynaklanıyordu. XVI. yy.'da bunun değişik bir biçimi olan *dış çakmaktablası* ortaya çıktı; bu sistemde mekanizma tamamen silahın dışındaydı ve dolayısıyla bakımı çok kolaydı. Nihayet *çarpmalı çakmaktablası* bulundu; bu türde horoz, merminin dip tablasında bulunan bir kapsüle çarparak barutu ateşliyordu. Çarpmalı çakmaktablasının başlıca parçaları şunlardı: horoz, tabla, tabla yayı, tetik ve emniyet.

ÇAKMAKTAŞI a. Kalsedoin, kuvars ve az miktarda opalden oluşan, silisli tortul kayaç. (Eşanl. SİLEKS.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Sil. *Tüfek çakmaktaşı,* XIX. yy.'a kadar taşınabilir ateşli silahlarda kullanılan ve "batarya" denen parçaya çarptığında kıvılcım çıkarıp barutu ateşleyen çok sert silisli taş. (XVIII. yy.'da çakmaktaşının yontulması öğrenildi. Tüfek çakmaktaşları önce bezden, sonra kurşundan yapılmış bir kılıf içinde horoz dudağına tutturulmaktaydı; bir taşla, yaklaşık elli kez ateş edilebiliyordu.)

—ANSİKL. Çakmaktaşı, sert, ince taneli (kriptokristalli) bir yapı ve çeşitli renkler (sarımsı, kahverengi, siyah) sunan, kırıkları kaygan kavkımsı, camsı bir parlaklık gösteren genellikle beyazımsı bir ayrışma rengiyle çevrili bir kayaçtır. Karbonatlı bir çökel içinde silisli bir oluşum olarak ortaya çıkar; silis, taşoluş başlangıcında henüz sertleşmemiş tortul kayaç içinde genellikle biyolojik kökenli bir çekirdek çev-

resinde (sünger spikülleri, ışınlılar) çökelir. Çakmaktaşları yataklar biçiminde çok seyrek görülür (bu durumda sileksit sözkonusudur); daha çok katmanlaşma düzlemine koşut olarak sıralanmış dağınık yumrular biçiminde bulunur (tebeşir içinde çakmaktaş yumruları).

Çakmaktaşı demir ya da çeliğe vurulduğunda, barut ya da kavı tutuşturacak ölçüde sıcak parçalar kopması nedeniyle eskiden silah ve çakmaklarda kullanılıyordu.

Günümüzde, çakılları öğüterek elde edilen çakmaktaşı tozu, aşındırıcı gereçlerin katkı maddesini oluşturur ve elişlerinde kullanılır. Alüvyon çakmaktaşlarından, betonlarda ve bayındırlıkta agrega olarak yararlanılır.

—Tarönc. Alt Yontmataş devrinden, Yenitaş devrine, hatta Tunç çağına değin, tarihöncesi litik sanayilerinin hemen tümünün hammaddesi. (Kullanımı Chopper'den başlayıp, taş parçalarına dayalı sanayi evresinden geçen, solutré evresindeki defne yaprağına ve azil sanayi evresindeki mikrolite değin uzanan çakmaktaşı, sonunda alet takımı yapımına ulaşacak olan yüz binlerce yıllık evrimi ve ilerlemeleri izlemeye olanak verir. Çakmaktaşından yapılan aletlerin çok uzaklara gönderildikleri ve bir ticaret konusu oldukları da, kimi çakmaktaşı yataklarının [Grand-Pressigny] ayırtedici özellikleri saptanarak anlaşılmıştır.)

ÇAKMUR (Yüksel), türk siyaset adamı (Buca 1942). İzmir İktisadi ve Ticari ilimler akademisi'ni bitirdi. CHP gençlik kollarında görev aldı. CHP Buca belediye başkanıyken, İzmir milletvekili seçildi (1973-1980). Bülent Ecevit'in başkanlığındaki hükümetlerde gençlik ve spor bakanı olarak görev yaptı (21 haziran-21 temmuz 1977 ve 5 ocak 1978-14 ekim 1979). 12 eylül 1980'den sonra siyaset yasağına uymadığı gerekçesiyle Çanakkale'de Zincirbozan'da gözetim altında tutuldu (1 haziran - 30 eylül 1983). 12 eylül yönetimi sona erince Sosyal demokrat halkçı parti'de siyasete döndü. Mart 1989'da yapılan yerel seçimlerde SHP'den İzmir belediye başkanı seçildi.

ÇAKOZLAMAK g. f. *Arg. Bir şeyi çakozlamak,* onu sezmek, farkına varmak; çakmak: *Ne demek istediğini şimdi çakozladım.*

ÇAKRA, çeşitli simgesel anlamlar taşıyan sanskritçe sözcük. Özellikle, Vişnu'nun güneş ağırşağıyla Buddha'nın evrensel yasasını *(dharma çakra)* belirtmek için kullanılır.

Tantra ve yogi öğretilerinde, kaba beden merkezleri üzerinde yer alan "seyrelmiş bedenin" ruhsal merkezlerini belirtir. Bu merkezler yedi tanedir ve biri ötekinin üstünde yer alır. Bunların, yoga teknikleriyle yavaş yavaş "uyandırılmaları" gerekir. Sözkonusu merkezler şunlardır: 1. *muladhara,* anus hizasında; 2. *svadhisthana,* cinsel organ hizasında; 3. *manipura,* göbek hizasında; 4. *anahata,* yürek hizasında; 5. *vişuddha,* boğaz hizasında; 6. *acna,* alın hizasında; 7. *sahasrara,* kafatasının tepesinde. Çeşitli güçlerin *(şakti)* ve tanrıların bu bölgelerde yerleşmiş olduğu söylenir ve bunların her birine bir renk verilir. Yogi, sürekli düşünmeyle, *muladhara*'nın temelinde uyuklayan bir yılan olarak düşünülen enerjiyi, yani *kundalini*'yi (sözcük anlamıyla "çöreklenmiş") uyandırmaya ve en yüksek merkeze çıkarmaya çalışır. Brahman adı verilen kozmik enerji, tüm olarak ancak o zaman gerçekleştirilmiş olur.

ÇAKRAK a. Orta Karadeniz bölgesinde yetiştirilen karayaka koyun ırkının iki tipinden biri (öbürü karagöz tipi). [Çakraklar özellikle Giresun yöresinde ve Keşap'ta çoktur. Baş ve kulaklar çoğunlukla siyah ve koyu renkli, ayaklar ya tümüyle siyah ya da lekelidir. Başta hotoz vardır. Kuyruk ince, uzun ve yağsızdır.]

ÇAKRAK, Giresun'un Alucra ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 361 nüf. (1990). İki kilise kalıntısı.

ÇAKRİ, 1782'den beri hüküm süren siyam hanedanı. Bu ad, hanedanın kurucusu general Çao Pya Çakri'nin adıdır.

ÇAKŞIR a. **1.** Eskiden erkeklerin giydikleri bir tür şalvar. || *Diz çakşırı,* boyu dizkapağı hizasında biten kısa çakşır. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Esk.* Tavuk, güvercin gibi hayvanların ayaklarındaki tüyler.

—Dokmc. Şalvar, potur vb. giyim eşyası yapımında kullanılan dört endazelik çuha.

—ANSİKL. Giyimde batı etkisiyle bazı değişimlerin olduğu Tanzimat dönemi öncesinde erkek giyiminin ana öğelerinden olan çakşırın, başlıca iki türü vardı. Biri dizkapağı hizasında daralır, bacağı sıkıca sararak ayak bileğine değin uzanır, öbürünün boyu dizkapağı hizasında biter ve *diz çakşırı* adı verilirdi. Her ikisinin de üstü bol ve beli uçkurluydu. Uzun çakşırlardan bazılarının paçasına yumuşak sahtiyandan yapılmış mest dikilir, ikisi birlikte giyilip çıkarılırdı. Çakşırlar genellikle çuhadan yapılırdı. Yeniçeriler, ortalarına göre değişik renkte çakşırlar giyerlerdi. Sivillerin giydiği çakşırlar, genellikle devetüyü ya da mavi renkte olurdu. Diz çakşırını daha çok sefere gitmedikleri dönemlerde yeniçeriler giyerdi. Bacak ya açık kalır ya da dizkapağıyla ayak bileği arasına tozluk geçirilirdi.

XIX. yy.'da başlayan ve Cumhuriyet döneminde de süren giyim kuşama ilişkin düzenlemelerle çakşır, giderek yerini pantolona bırakmıştır. Bununla birlikte Anadolu'nun bazı yörelerinde, özellikle kırsal kesimde günümüzde de giyilmektedir.

ÇAKŞIRLI sıf. **1.** Çakşır giymiş olan kimse için kullanılır. **—2.** *Esk.* Ayakları tüylü, paçalı güvercin, tavuk vb. için kullanılır.

ÇAKŞIROTU → ÇAVŞIR.

ÇAKTIRILMAK → ÇAKMAK.

ÇAKTIRMAK → ÇAKMAK.

ÇAKUNTALA → ŞAKUNTALA.

ÇAKYA → ŞAKYA.

ÇAKYAMUNİ → ŞAKYAMUNİ.

ÇAL, Ege bölgesinin Içbatı Anadolu bölümünde Denizli iline bağlı ilçe; 39 260 nüf. (1990); 1 521 km²; 53 köy. Merkezi, Denizli'nin 64 km K.-D.'sundaki *Çal,* 4 704 nüf. (1990). Küçükbaş hayvan yetiştiriciliği, tahıl, pamuk, tütün üretimi ve bağcılık.

ÇALA- *çalmak*'tan bağfiil ekiyle *çal -a.* Çabukluk, süreklilik, dikkatsizlik gibi anlamlarla, kimi adların başına getirilerek, bileşik sözcükler yapılmıştır: *Çalakalem yazmak. Çalakaşık yemek. Çalakürek gitmek. Çalakılıç vuruşmak* vb.

ÇALAGRAMA a. ŞALAGRAMA'nın değişik bir yazılışı.

ÇALAK a. Avc. Yabandomuzunun altçenesindeki köpekdişlerinin her biri. (Eşanl. ÇALGIÇ.)

ÇÂLÂK sıf. (fars. *çâlâk*). *Esk.* **1.** Çevik, tez canlı: "*...ve Norveçli bir seyyah gibi çâlâk, köprüye indim ve vapura bindim*" (Y.K. Beyatlı).

ÇALAKALEM be. Çabuk çabuk, özensiz biçimde yazarak: *Çalakalem not almak.*

ÇALAKAMÇI be. Sürekli ya da sık sık kamçılayarak: *Çalakamçı yola devam etti.*

ÇALAKAŞIK be. Acele acele yiyerek, kaşıklayarak: *Yemeğe çalakaşık daldı.*

ÇALAKILIÇ be. Sürekli kılıç sallayarak.

ÇÂLÂKİ a. (fars. *çâlâk* ve *-i*'den *çâlâki*). *Esk.* Eline ayağına çabukluk, tez canlılık, çeviklik.

ÇALAKÜREK be. Aralıksız kürek çekerek.

ÇALÂKZADE MUSTAFA EFENDİ Şeyh, türk besteci (öl. İstanbul 1757). Babası ölünce, onun yerine, Cağaloğlu'ndaki halveti tekkesi şeyhi oldu (1711). Döneminin en iyi durak, ilahi ve tevşih bestecisi olarak tanındı. Günümüze çok parlak sekiz yapıtı ulaşabildi: 2 durak (rast, şehnaz), 2 tevşih (rast, hicaz), 4 ilahi (acemaşiran, bayati, sultanıırak, gerdaniye).

ÇALAMAR a. *Yörs.* Hayvc. Her tarafı çitle çevrili yazlık koyun, ya da keçi ağılı.

ÇALAP a. *Esk.* Tanrı: "*O! Çalabımın aşkı bağrımı baş eyledi. Aldı benim gönlümü sırrımı faş eyledi*" (Yunus Emre XIV. yy.).

ÇALAPAÇA be. Zorla, sürükleye sürükleye: *Adamı çalapaça polis merkezine götürdüler.*

ÇALAPALA (Rakım), türk yayımcı, gazeteci ve yazar (İstanbul 1909). Ankara Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi (1935). 1924'ten başlayarak Resimli ay, Hafta, Yedigün, Akbaba, Karikatür, Pazar, Son posta, Hürriyet gibi gazete ve dergilerde yazıları yayımlandı. Türkiye yayınevi (1936-52) ve Doğan Kardeş yayınlarında (1952-55) çalıştı. Atlas yayınevi'nin kurucuları arasında yer aldı (1951). İlkokullar için çok sayıda eğitici kitap yazdı. Güldürmeyi amaçlayan öyküler kaleme aldı. Başlıca yapıtları: *Mustafa* (1944), *Köye giden gelin* (1950), *Aşk insanı güzelleştirir* (1965), *Işıklı pencere* (1965). 1988'de kendisine, İstanbul gazeteciler cemiyeti'nin Basında elli yıl plaketi verildi.

ÇALAR sıf. Mak. san. Zil içeren bir mekanizma için kullanılır.

ÇALARMAK gçz. f. *Yörs.* Tarım. Ekin ya da ürün sözkonusuysa, olgunlaşmaya başlamak.

ÇALARSAAT a. Ayarlanıp kurulduğunda istenen saatte otomatik olarak çalan bir zille donatılmış masa saati.

ÇALBA a. *Yörs.* Bot. Labada.

ÇALÇENE sıf. Durmadan konuşan, çenesi düşük kimse için kullanılır; geveze.

ÇALCI, Eskişehir'in Mihalıççık ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 128 nüf. (1990). Anadolu Selçukluları döneminden kalma köy camisi yörenin önemli anıtlarındandır.

ÇALDAĞI, Çanakkale'nin Bayramiç ilçesi merkez bucağında köy; 247 nüf. (1990). Köy yakınında Antikçağ'da Troas bölgesinin önemli merkezlerinden olan Kebrene* ya da Kebren kentinin kalıntıları vardır.

ÇALDIRAN, Doğu Anadolu'da, Van iline bağlı ilçe; 41 879 nüf. (1990); 64 köy. Merkezi, Van'ın 123 km kuzeydoğusunda *Çaldıran,* 4 780 nüf. (1990). Birinci derecede deprem kuşağında yer alır. Yakınındaki küçük bir tepe üzerinde Urartular'dan kalma bir kalenin kalıntıları vardır.

Çaldıran Meydan savaşı, Osmanlı devleti ile İran'da hüküm süren Safeviler arasında meydan savaşı (23 ağustos 1514). Bayezit II'nin şehzadeleri arasındaki taht kavgasından yararlanan Şah İsmail, "halife" adıyla gönderdiği casuslar aracılığıyla osmanlı ülkesinde yaşayan alevileri padişaha karşı kışkırttı; şehzade Ahmet'in İran'a sığınan oğlu Murat'ı da koruması altına aldı. Bu durumu Anadolu birliği bakımından sakıncalı gören Selim I (Yavuz), Safeviler'e savaş açmaya karar verdi; Anadolu'daki Şah İsmail yanlısı alevi Türkler'i büyük bir kırım ve kıyımla yok ettirdikten sonra İran üzerine yürüdü. Tebriz yolu üzerinde Makû ile Hoy arasındaki Çaldıran ovasında Şah İsmail'in kuvvetleri ile karşılaşan Selim I, dinlenmeksizin savaş buyruğu verdi (23 ağustos 1514). Sağ kanatta Anadolu beylerbeyi

Yüksel **Çakmur**

Rakım **Çalapala**

Hadım Sinan Paşa ile Zeynel Paşa komutasında Anadolu ve Karaman kuvvetleri; sol kanatta Rumeli beylerbeyi Hasan Paşa komutasında Rumeli kuvvetleri; merkezde padişah, sadrazam Hersekzade Ahmet Paşa, vezir Mustafa Paşa, vezir Dukakinzade Ahmet Paşa, Ferhat Paşa, Karaca Paşa ile 12 000 tüfekçi yeniçeri, sipahi, silahtar, ulufeci ve gureba bölükleri yer alıyordu. Zincirlerle birbirine bağlanmış 500 topun önünde sağ kolda 10 000, sol kolda 8 000 Anadolu ve Rumeli azabı sıralanmıştı. Çoğunluğunu Dulkadırlı Türkmenler'in oluşturduğu öncüler Şehsuvaroğlu Ali Bey'in, artçılar da Şadi Paşa'nın komutası altındaydı. Şah İsmail, Ustaclu, Avşar, Varsak, Dulkadırlı, Kaçar ve Karamanlı Türkmenleri'nden oluşan ordusunun sol kanadını Mehmet Han Ustaclu'nun buyruğuna verirken, kendisi de 40 000 seçkin atlıyla sağ kanadın başına geçti. Yeniçerileri arkadan vurmak amacıyla Rumeli kuvvetlerinin üstüne var gücüyle saldıran Şah İsmail, başlangıçta başarılı oldu; Rumeli beylerbeyi Hasan Paşa ve birçok sancak beyi şehit düştü. Osmanlı ordusunun sağ kanadına saldıran Mehmet Han Ustaclu'nun kuvvetleriyse Hadım Sinan Paşa'nın ustalıklı manevraları sonunda etkili topçu ateşi altında kalarak ağır kayıplara uğradı. Bu arada, Mehmet Han Ustaclu da ölünce, savaşın yazgısı osmanlı ordusu lehine değişti. Şah İsmail yönetimindeki İran kuvvetleri de bozularak çekilmeye başladı. Yaralanan Şah İsmail güçlükle Tebriz'e kaçtı, kendisini orada da güvende görmediğinden Dergüzin'e çekildi. Tebriz, osmanlı kuvvetlerinin eline geçti (6 eylül 1514).

Çaldıran zaferi, Osmanlı devletine Doğu Anadolu'yu kazandırdığı gibi, ilk kez Azerbaycan'a girilmesine yol açtı ve Anadolu üzerindeki safevi-şii tehlikesi önemli ölçüde geriledi. İran-Mısır yakınlaşması önlendi. (→ Kayn.)

ÇALDIRAN ovası, D. Anadolu'da Van gölünün K.-D.'sunda tektonik kökenli yüksek (2 000 - 2 100 m) ova. D.'dan Esengöl, K.'den genç Tendürek ve Sarıçiçek yanardağları, G.'den Akçadağ ile çevrilir. Sularını Bendimahi çayı ve kolları toplayarak Van gölüne boşaltır. Birinci derecede deprem alanı.

Çaldıran-Muradiye depremi, 25 kasım 1976 günü saat 14.22'de meydana gelen ve Van gölünün K.-D.'sundaki Çaldıran-Muradiye yörelerinde büyük can ve mal kaybına yol açan 7 magnitüd'de yıkıcı deprem. 3 000 km²'den fazla bir alandaki 300 kadar yerleşmede yaşayan yaklaşık 100 000 kişiyi etkileyen bu deprem sırasında, Çaldıran ovasında K.-B.-G.-D. doğrultusunda 50 km uzunlukta, Kuzey Anadolu fay sisteminin ana fayına paralel ve onun gibi sağ atımlı bir fay da oluşmuştur.

ÇALDIRILMAK → ÇALMAK.

ÇALDIRMAK → ÇALMAK.

ÇALENÇ ya da **ÇELENÇ** a. (ing. *challenge*). **1.** Spor yarışmalarında kazananın daha sonraki yarışta rakibinin kendisinden almasına dek sahip olduğu nesne ya da şampiyonluk unvanı. **—2.** Sporda rekor kıranlarla, şampiyon olanlar arasında el değiştiren kupa; bu yarışmanın adı.

ÇALGAN (Koral), türk viyolacı (Ankara 1940). İlk müzik derslerini, Cumhurbaşkanlığı senfoni orkestrası'nın (CSO) viyolacılarından olan babası Turgut Çalgan'dan aldı. Ankara Devlet konservatuvarı'nı (ADK) bitirdiği yıl, CSO'ya viyolacı olarak girdi (1962). 1965 Neikersheim müzik şenliği'nde oda müziği ödülünü kazandı.Köln Müzik akademisi'nde tekniğini ilerletti. 1965-68 arasında Ren oda orkestrası'nda solo viyolacı olarak çaldı. Dönünce CSO'da viyola grup şefi oldu. 1974'te ADK'de viyola öğretmenliğine atandı. Ankara Oda orkestrası'nda, solo viyolacı olarak yer aldı (1977). Yerli ve yabancı orkestralar eşliğinde birçok konser veren Çalgan, N. K. Akses'in viyola konçertosunu ilk yorumlayan sanatçıdır.

ÇALGI a. (*çalmak*'tan *çal-gı*). **1.** Müzik yapmak amacıyla kullanılan sesler çıkarmaya elverişli, doğal ya da imal edilmiş her tür nesne. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Müzikli eğlence; müzik: *Bu gece bizim evde çalgı vardı. Çalgı dinlemek.* **—3.** *Halk.* Çalgıcı topluluğu, saz takımı: *Sünnet için şehirden çalgı gelecekmiş.* **—4.** *Çalgı çağanak*, çalgılı, neşeli, gürültülü biçimde: *Sabaha kadar çalgı çağanak eğlendik.* || *Çalgı orağı*, tırpan. || *Çalgı müziği*, insan sesinin katılmadığı, yalnızca çalgıyla icra edilen müzik. (Eşanl. ENSTRÜMANTAL MÜZİK.) || *Çalgı partisi*, bir partisyonda, yalnızca çalgıların, orkestranın icra ettiği parti.

—ANSİKL. İlk çalgı örnekleri, Tarihöncesi döneme kadar uzanır. Batı Ortaçağı, Eskiçağ'dan beri bilinen ve kullanılan temel titreşim yollarını (vurma; tellere yay sürtme, telleri bir araçla ya da parmakla çekme, tellere vurma; üfleme), henüz ilkel görünen ve çalgıların sınırlı bir ses alanına sahip olmasına yol açan modellere uyarak yeniden ele almış olduğu ölçüde, çalgı yaratma ya da geliştirme açısından en verimli çağdır. Batı çalgılarının çoğu, —hemenhemen günümüzdeki kadar gelişmiş olarak— Rönesans döneminde ve XVII. yy.'da kullanıldı. Yeni geliştirilmiş birkaç çalgı (piyanoforte ve saksofon) sayılmazsa, XVIII. ve XIX. yy.'da, yalnızca, önceki yüzyıllarda kullanılmış çalgıların önemli ölçüde ıslah edildiği söylenebilir. XX. yy.'da, yeni yorum ve yeni yaratım gereksinimlerine uyarlanmış elektrikli ve elektronik çalgılar icat edildi.

Hindistan'da, Eski Çin'de ve Ortaçağ Arabistanı'nda çalgıları inceleyen ve sınıflayan kitaplar yazıldı. Avrupa'da çalgıların sistemli olarak incelenmesiyse, ancak XVI. yy.'da, Virdung (1511) ve Martin Agricola (1529) ile başlayabildi. Bu çizgiyi, XVII. yy.'da Praetorius (1614-1620) ve Mersenne'in (1636-37) yapıtları sürdürdü. XIX. yy.'ın sonuna doğru ve XX. yy.'ın başlarında, çalgı yapımcısı ve müzik yazarı Victor Mahillon, akustikçiler, etnomüzikolojide uzmanlaşmış müzikbilimciler çalgı terminolojisini hazırladılar ve çalgıları en küçük parçalarına varıncaya kadar adlandırdılar. Çalgıları genel olarak sınıflandırmak için çeşitli görüşler ortaya atıldı. 1914'te Curt Sachs ve Erich von Hornbostel adlı etnomüzikologlar, kendilerinden önceki çalışmalardan da yararlanarak, o tarihten bu yana benimsenen sınıflamayı ortaya koydular:

• *Telli çalgılar* (kordofonlar):
1. *telli-yaylı çalgılar* (bu kategoriye, çarklı viyel de girer);
2. *telli-mızraplı çalgılar* (bu kategoriye telleri parmaklarla çekilerek çalınan lir, arp gibi sapsız telli çalgılar ve lavta, ut, tanbur, gitar, sitar gibi saplı çalgıların yanı sıra, epinet ve klavsen gibi, tellerini bir mekanizmaya bağlı mızrabın çektiği çalgılar da girer);
3. *telli-vurmalı çalgılar* (elle tutulan tokmaklarla tellere vurulan cymbalum ya da santur gibi çalgıların yanı sıra, bir mekanizmanın harekete geçirdiği küçük çekiçlerin tellerine vurduğu klavikord ve piyano gibi çalgılar bu kategoriye girer).
• *Havalı çalgılar* (aerofonlar):
1. *ağızlı çalgılar* (yan ya da blok flüt);
2. *dilli çalgılar* (obua, klarinet gibi silindir ya da koni biçiminde borusu olan, basit ya da çift dilli üflemeli çalgılar bu kategoridendir);
3. *ağızlıklı çalgılar* (av borusu gibi doğal ya da trombon, flüt, pistonlu kornet gibi sürgülü, anahtarlı, pistonlu, kromatik çalgılar bu kategoriye girer);
4. *klavyeli çalgılar* (org, harmonyum).
• *Derili çalgılar* (mambrofonlar):
1. *Sabit ses veren derililer* (timbal);
2. *Belirsiz ses veren derililer* (davul, darbuka);
• *İdyofonlar* (çan, carillon [çan çalgısı] gibi sabit sesli çalgılar).
• *Elektronik* çalgılar.*

ÇALGI, Herkül ile Kuğu arasında yer alan küçük kuzey takımyıldızı. Ana yıldızı Vega*, gökyüzünün en parlak yıldızlarından biridir. Çalgı'nın ε yıldızı dörtlü bir sistem oluşturur: görme gücü iyi olan bir kimse, birbirine 280″ uzakta yer alan yaklaşık 5. kadirden iki bileşeni bir dürbünle, hatta çıplak gözle ayırt edebilir; gök dürbünüyle ya da teleskopla bu yıldızların her biri ayrı ayrı görülür. Çalgı'nın *RR* yıldızı, küresel kümelerde bol bulunan ve bu yüzden kimi kez *küme değişkenleri* adı verilen pülsasyonlu değişken yıldızlar sınıfının ilkörneğidir. Sefeitler* gibi, bu yıldızlar da, gerçek ışınım güçlerine bağlı dönemsel (1 g'den kısa) bir parlaklık değişimi gösterir ve bu nedenle yer aldıkları yıldız sistemlerinin uzaklığını saptamada kullanılabilir. Takımyıldızın β ve γ yıldızları arasında ünlü M 57 gezegenimsi bulutsusu yer alır. 1779'da A. Darquier'nin bulduğu bu bulutsu dürbünle seçilebilir. (Eşanl. ŞILYAK.) [→ GÖK haritası.]

ÇALGICI a. **1.** Hayatını çalgı çalarak kazanan kimse. **—2.** Bir çalgıyla müzik yapan sanatçı.

ÇALGICILIK a. Çalgıcının yaptığı iş.

ÇALGICIOTU → BÜLBÜLOTU.

ÇALGIÇ a. (*çalmak*'tan *çal-gıç*). Mızrap, tezene.
—AVC. → ÇALAK.

ÇALGILAMA a. Müz. Belli bir müziği ya da müzik partisini, şu ya da bu çalgıya ayırma.

ÇALGILAMAK g. f. Çoksesli bir yapıtın her partisini bir çalgıya aktararak, o partiye belirli bir özellik katmak.

ÇALGILI sıf. **1.** İçinde çalgı çalınan yer için kullanılır: *Çalgılı lokanta, gazino.* **—2.** Çalgı çalınarak yapılan eğlence için kullanılır: *Çalgılı düğün.*
—Folk. *Çalgılı kahve*, ramazan ayında özel olarak düzenlenen ve çalgıcı getirtilen tulumbacı kahvesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Çalgılı kahve yapma*, bir tulumbacı kahvesini, ramazan ayı boyunca çalgılı kahve olarak düzenleme ve işletme.
—Sey. oy. *Çalgılı kayık*, karagöz oyunlarından Kayık* ve Yalova* sefası'nda perdeye yansıtılan göstermelik*. (Birkaç türü vardır. En tanınmışı, bir kayık içinde hanende, sazende, zenne ve harem ağalarını betimleyenidir.)
—ANSİKL. Folk. Çalgılı kahve yapma, İstanbul'da tulumbacı kahvelerine özgü bir gelenekti. XIX. yy.'ın sonu, XX. yy.'ın başlarında Tavukpazarı'ndaki eski *âşık* kahveleri*'nin yerini giderek ramazanda süslenip çalgıcı getirtilerek düzenlenen çalgılı kahveler almaya başladı. Bu geleneğin İstanbul'a Selanik'ten geldiği öne sürülür. Çalgılı kahveyi düzenleyecek olan kişi kahvehanenin sahibi olabileceği gibi, bu konuda bilgisi, görgüsü olan biri de aynı işi yapabilir, karşılığında kahve sahibine pay verirdi. Çalgılı kahveyi yapanın tulumbacı olması şart değildi; ama mutlaka tulumbacılarla tanışıklığı olan biri olması gerekirdi. Çalgılı kahve yapma ve işletme, hüner isteyen bir işti. Bu işi yapacak kişinin yiğit ve çevrede adını duyurmuş biri olması kahvehanenin müşterisini artırırdı. Düzenleyicinin bu işi bilmesi yanında müşterileri de yönetmesi ve hoşnut etmesi gerekiyordu. Çalgılı kahve yapacak olan, Sürre alayının ertesi günü işe başlardı. Kahvehane, tavanında tek bir tahta görünmeyecek biçimde kağıttan yapılmış güller, zincirler vb. süslerle bezenir, bir köşeye çalgıcılar için biraz yüksekçe bir set yapılırdı. Duvarlara çeşitli resimler asılır, semtin tulumbacılarını sandık başında gösteren bir resim de ihmal edilmezdi. Üç, dört tane de büyük ayna asılır, çevreleri kâğıt süslerle bezenirdi. Masalar kaldırılır,yerine alçak iskemleler ve tabureler dizilirdi. Piyasada adı duyulmuş çalgıcılardan en az dördüyle anlaşma yapılır, bir miktar pey verilip daha sonra vazgeçmemeleri için çalgıları rehin olarak alı-

nırdı. Çalgıcıların çoğu peyi alıp ilk geceden sonra bir daha gelmemeyi âdet edinmişti. Bu durumda çalgılı kahveyi düzenleyen çok güç durumda kaldığından böyle bir önleme başvurulurdu. Ramazanın birinci akşamı teravih namazından sonra müşteriler gelmeye başlardı. Bunların çoğunluğunu tulumbacılar, fırın uşakları, sandalcı, kayıkçı, hamal, arabacı takımı oluşturur, kibar çevreden kişilerin geldiği de olurdu.

Çalgı oyun havaları, şarkı ve türkülerle başlardı. Âşık kahvelerindeki sazın yerini çalgılı kahvelerde zurna, darbuka, çifte nakkare, klarinet vb. çalgılar almıştı. Kahvehanenin çığırtkanı bir semai ya da divan okuyarak kahvehanenin açılışını yapar, müşterilere hoş geldin yollu bir iki mani söyledikten sonra kahvehaneyi kimin işlettiğini belirtir ve kahveleri sunardı. Bu işte hüner sahibi olanların adı tüm İstanbul'da bilinirdi. Bu nedenle kahvehaneyi usta biri düzenlemişse müşteri artardı. Çığırtkanın ardından oturanlardan biri ya da müşterilerin yanında getirdiği maniciler birkaç mani ya da koşma, divan vb. bir şey okur, çığırtkanı övmeyi de ihmal etmezdi. O dönemde İstanbul'da çok sayıda manici vardı. Bunlar arasında bazıları, bir söylediği maniyi bir daha yinelememekle ünlenmişti. Ortaya bir ayak* atılır, maniciler bu ayağa uygun olarak maniler söyleyerek atışırlardı. Başkasının söylediği maniye uygun bir yanıt veremeyen manici için bu, büyük bir ayıp sayılırdı. Çalgılı kahvelerde âşık kahvehanelerinde olduğu gibi bir de ödüllü muamma (bilmece) düzenlenir ve çerçevelenip duvara asılırdı. Bilmeceyi çözen, muammayı düzenleyen kişiyi mani atışmasında da yenebilirse ödülü alırdı. Bu tür kahvehaneler içinde en ünlüleri Yüksekkaldırım'daki Hendek kahvesi ve Beşiktaş'taki Paşanın kahvesiydi. Bu eğlenceler ramazan boyunca sürer ve arife günü sona ererdi. Genellikle iyi kâr getiren bir işti. Bazen tulumbacıların çıkardığı olaylar nedeniyle bu kahvelerin kapatıldığı da olurdu. 1926-1927'de bu tür kahvehaneler tümüyle ortadan kalktı.

ÇALGIN sıf. (*çalmak*, vurmak'tan *çal -gın*). *Yörs.* **1.** Felçli, inmeli, kötürüm. **—2.** Tarım. İklim koşullarının uygun olmaması nedeniyle gelişemeyen ve taneleri cılız kalan ekine denir.

ÇALGISAL sıf. Müz. Yalnızca çalgılarla seslendirilen yapıtlar için kullanılır.

ÇALI a. **1.** Fazla boylanmayan (1-4 m), genellikle dipten dallanan odunsu bitki (Bodur çalıların yüksekliği 1 m'yi aşmaz; bunların bazılarında yalnız kütük kısmı odunsudur. Otsu bir bitki de bazen çalı biçiminde olabilir.): *Ormandan çalı toplamak. Çalıların arkasına gizlenmek.* **—2.** *Çalı çırpı*, ateş yakmaya ya da tutuşturmaya yarayan ince, kuru dal, çer çöp: *Çalı çırpı toplayıp ateş yaktık.* || *Çalı dibi taşlamak*, bir sözün ya da girişimin ardında gizli amaç olup olmadığını dolaylı biçimde anlamaya çalışmak. || *Çalı gibi*, sert ve çok sık saç, sakal için kullanılır. || *Çalı idi çırpı idi evim idi ya, ayı idi uyu idi erim idi ya*, "evim derme çatma, kocam kaba ve anlayışsız da olsa ondan ayrılmak istemem" anlamında söylenir. || *Çalı süpürgesi*, süpürge çalısından yapılan, sokak, bahçe vb. yerleri süpürmekte kullanılan süpürge.
—Bahç. *Çalı grubu*, bir park ya da bahçede ağaçların çalı biçiminde budanmış olduğu köşe.
—Balıkç. *Çalıya gitmek*, içine et parçaları yerleştirilerek akşamdan suya atılan küçük çalı demetiyle kerevit (tatlısu ıstakozu) avlamak. Kerevitler yeme ulaşıncaya kadar çalı içine girer. Çalı su dışına çekilince, çalılara takılı kalan kerevitler kolayca yakalanır. Bu tür avcılık, 1380 sayılı yasa'ya göre karides avlamada da uygulanabilir.
—İstihkc. *Çalı demeti*, çalılardan, ağaç dallarından ya da bitkilerden yapılan demet. (İstihkâmcılıkta *iksa* yapımında kullanılır.) || *Çalı hasırı*, araçların yumuşak zeminlerde geçişini kolaylaştırmak için tekerlek altına konulan hasır biçiminde hazırlanmış çalı demeti. || *Katranlı çalı*, aydınlatma ya da yangın çıkarma amacıyla kullanılan çalı demeti.
—Ormanc. *Çalı kesici*, bir traktörle çekilen ve çalılıkları kesmeye ve ezmeye yarayan ormancı aygıtı. || *Çalı temizliği*, ormanda alanı yeni ağaç dikimine hazırlamak, genç bitkilerin yetişmesini kolaylaştırmak, kesimden önce orman alanını temizlemek ya da orman yangınlarının yayılmasını önlemek için çalıları kesme, temizleme.

◆ sıf. Binc. *Çalı engel*, engelli yarışmalarda kullanılan altı çalı, üstü sırık engel.
—İstihkc. *Çalı üstörtü*, bir mevzinin ya da bir sığınağın üstünü örten, ağaç dallarından yapılmış örtü.

ÇALI, Bursa'nın Nilüfer ilçesine bağlı belde; 2 648 nüf. (1990). Belediye. Daha önce bucaktı.

ÇALI ÇINGIRAKLIYILANI a. Güney Amerika'da yaşayan, çıngırağı olmayan, zehirli çıngıraklıyılan. (Uzunluğu 3 m'yi bulabilir. Yerde yaşayan, az saldırgan ama sokması çok tehlikeli bir yılandır. Bil. a. *Lachesis mutus*; çıngıraklıyılangiller [*Crotalidae*] familyası.)

ÇALI KARİDESİ a. Avrupa denizlerinde yaşayan, yalnızca iki ön göğüs ayakları makaslı karides. (Eti yenen bu karidesler yılın her mevsiminde suya bırakılan çalı demetleriyle avlanır. Pişirilince kırmızılaşmaz. Bil. a. *Crangon crangon*; karidesgiller familyası; boyu 5-7 cm kadardır.)

ÇALI PİROPİROSU a. Kuzey yarıkürede yaşayan küçük kuş. (Tatlı suların kıyısındaki çalılar arasına yuva yapar ve tropiklerarası kuşakta kışlar. Bil. a. *Tringa hypoleucos*; çullukgiller familyası; boyu 19 cm.)

ÇALIBÜLBÜLÜ a. Ağaçlarda yuva yapan, iri ötleğen. (Tepesi kahverengidir. Meyve ve böcekle beslenir. Bil. a. *Sylvia hortensis*; sinekkapangiller familyası.)

ÇALIDİKENİ → KARAÇALI.

ÇALIFASULYESİ a. Taze ve kuru olarak tüketilen bir çeşit sırık fasulyesi.

ÇALIK sıf. (*çalmak*'tan *çal-ık*). **1.** Çarpık, eğri: *Çalık ağızlı. Çalık burun.* **—2.** Doğal durumunu ya da rengini yitirmiş şey için kullanılır: *Aklı çalık. Rengi çalık.* **—3.** Yan yan giden: *Çalık at.* **—4.** Yüzünde çıban ya da çıban izi olan kimse için kullanılır. **—5.** Verev kesilmiş kumaş için kullanılır.

◆ a. **1.** Çıban, yara yeri. **—2.** Bir çiçek virüsünden ileri gelen bulaşıcı koyun hastalığı. (Eşanl. KOYUN ÇİÇEĞİ.) [Bk. *ansikl.* böl. Vet.)
—Ask. tar. Suç işlediği için kütükten silinerek bağlı bulunduğu ocaktan çıkarılmış kapıkulu askerine verilen ad. (Bu durumdakilere "yeri çalındı" denirdi.) || *Çalık tashihi*, bağlı bulunduğu ocaktan kaydı silinen kapıkulu askerinin bağışlanarak ocağa yeniden alınması işlemi.
—İnş. *Köşe çalığı*, iki duvarın birleştiği yerde yapılan pah.
—ANSİKL. Vet. Çalık çiçek virüsü grubundan bir virüsün yaptığı bulaşıcı ve salgın bir hastalıktır. Deride ve mukozada kabarcıklar halinde döküntüler olur. Bu döküntülerin kuruyan kabukları çivi başına benzer. Çalık koyunlara özgü bir hastalıktır, çoğunlukla öldürücüdür. Yasal olarak bulaşıcı sayılan bu hastalığın bildirimi zorunludur.

ÇALIK (Mehmet Şadi), türk heykelci (Kandiye, Girit, 1917-İstanbul 1979). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi'ni bitirdi (1949). Burada Belling'in öğrencisi oldu. Okulu bitirdiği yıl Fransa'ya giderek çalışmalarını Paris'te sürdürdü. 1950'de Türkiye'ye döndü. İstanbul Amerikan haberler merkezi'nde açılan sergiye verdiği "Minimumizm" adlı yapıtı ilgiyle karşılandı (1957). 1959'da İDGSA'ya öğretim üyesi atandı, profesör oldu (1971). Akademi'deki eğitimcilik görevinin yanı sıra anıtlar ve mimarlığa bağlı plastikler yaparak çalışmalarını serbest olarak da sürdürdü. Yapıtlarında alçı, tahta, tunç, demir gibi çeşitli malzeme kullandı. Figürlü ve figürsüz çalışmaları birlikte yürüttü. Özellikle mimariye dekoratif eleman olarak uyguladığı figürsüz yapıtlarında başarılı sonuçlar elde etti. Figüratif çalışmalarında genellikle ışık planlarını parçalayarak, keskin sınırlı düz yüzeyler oluşturan bir üslubu benimsedi. Başlıca yapıtları: *Eskişehir anıtı* (1962); Niğde (1963), Burdur (1963), Edremit (1963), Bitlis (1965) *Atatürk heykelleri*; Sakarya *Atatürk anıtı* (Nusret Suman ile, 1965), İstanbul Üniversitesi iktisat fakültesi cephesinde pano (1965), Ortadoğu teknik üniversitesi *Atatürk anıtı* ve fizik anfisinde soyut heykel (1966), Ankara Yapı ve kredi bankası Kızılay binasındaki iç ve dış kabartmalar (1970), Seydişehir alüminyum tesisleri *Atatürk anıtı* (1973).

Büyük Larousse

Şadi Çalık
"büst"
Resim ve heykel müzesi, İstanbul

ÇALIK AHMET PAŞA, türk vezir (? - Rodos 1703). Enderun'da yetişti. Zağarcıbaşı, kul kethüdası oldu. Ocaktan çıkarıldığı için "Çalık" adıyla anılmaya başladı. Mustafa II'nin Edirne'ye çekilerek devlet işlerinden uzaklaştığı, yönetimin şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin denetimine girdiği dönemde ulufelerini alamadıklarını öne sürerek ayaklanan cebecilerin başına geçti. Edirne'ye yürüdü; ayaklanmacılar tarafından sekbanbaşı, sonra da yeniçeri ağası yapıldı (1703). Edirne* vakası denilen bu ayaklanma sonunda tahta çıkan Ahmet III tarafından yeniçeri ağalığında bırakıldı. İstanbul'da bostancıların ayaklanmasını bastırarak padişahın gözüne girdi. Ancak bundan cesaret alarak padişahtan sadrazamlık istemesi üzerine Kıbrıs valiliği ile İstanbul'

çalı çıngıraklıyılanı *(Lachesis mutus)*

Renault machines agricoles

traktörle çekilen yatay eksenli bir çalı kesici

dan uzaklaştırıldı, Rodos'ta boğduruldu.

ÇALIKA (Ahmet Rıfat), türk hukukçu ve siyaset adamı (Kayseri 1888 - *ay. y.* 1963). Maydos müddeiumumisi (savcı) olarak görev yaparken, Kayseri belediye başkanlığına seçildi. Osmanlı Mebusan meclisi'nde II. ve IV. dönemlerde Kayseri milletvekili olarak yer aldı. Kurtuluş savaşı başlayınca, Kuvayı milliye'ye katıldı. TBMM'ye Kayseri milletvekili olarak girdi (23 nisan 1920). Rauf Orbay ve Fethi Okyar başkanlığındaki hükümetlerde adalet bakanı olarak görev aldı (16 ağustos 1922 - 18 ağustos 1923). Milletvekillik süresi sona erdikten sonra siyasal yaşamdan çekilerek serbest avukatlık yaptı.

ÇALIKAVAK a. Dalları sepet yapımında kullanılan bir kavak çeşidi; sepetçi kavağı.

ÇALIKÖPEĞİ a. Güney Amerika'nın baltalıklarında ve otlu ovalarında yaşayan, kısa bacaklı, kalın gövdeli etçil memeli. (Sürüler oluşturarak pakaları avlar, hem leş hem de meyve yer. Bil. a. *Speothos venaticus*; köpekgiller familyası; omuza kadar boyu 40 cm; ağırlığı 6 kg.)

ÇALIKUŞU a. Avrupa ve Asya'nın büyük bölümüne yayılan, yerli, gezici ve göçmen kuş. (Bil. a. *Regulus regulus*; çalıkuşugiller ya da sinekkapangiller familyası.)
—ANSİKL. Karnı yeşil-kurşuni, sırtı zeytin yeşilidir; ergin erkeğinin başında sarı bir şerit, bu şeridin arka kesiminde pas sarısı bir leke vardır. Çam ormanlarını, genişyapraklılar ormanlarını yeğler. Böcekler, larvalar, tanelerle beslenir.

Çalıkuşu, Reşat Nuri Güntekin'in romanı (1922). Birinci Dünya savaşı öncesinden başlayarak, savaş sonrasına kadar uzanan dönemde, yitirdiği sevginin yerini doldurmak için yaşamını Anadolu insanına adayan bir genç kızın serüvenini konu edinir. Romanın baş kişisi Feride, İstanbul'da Notre Dame de Sion'daki öğrenciliği sırasında hareket dolu, uçarı, muzip bir genç kız olduğu için Çalıkuşu diye adlandırılmıştır. Teyzesinin oğlu Kâmuran ile nişanlanır; ancak düğün günü delikanlının başka bir kızla ilişkisi olduğunu öğrenerek köşkten ayrılır. Anadolu'da öğretmen olarak yaşamını sürdürürken serüvenine halkın yaşamı, boş inançlar, öğretim örgütünün bozukluğu, aydınların umursamazlıkları vb. gerçekçi bir çerçeve oluşturur. Feride'yi korumak için onunla göstermelik bir evlilik yapan iyi yürekli Dr. Hayrullah'ın ölmeden önce bıraktığı mektubu ve Feride'nin günlüğünü okuyan Kâmuran, genç kadınla evlenir. Duygusal bir aşk serüveniyle Anadolu'ya ait gerçekçi gözlemleri birleştiren yapıt, Türkiye'de en çok okunan romanlardan biri oldu. Osman Seden tarafından sinemaya uyarlandı (1965); gene aynı yönetmen tarafından televizyon dizisi olarak filme alındı (1986). [→ Kayn.]

ÇALIKUŞUGİLLER a. Çalıkuşu gibi bazı kuşları içeren familya. (Genelikle bu familyanın üyeleri sinekkapangiller familyasına sokulur. Bil. a. *Regulidae.*)

ÇALILANDIRMA a. Ormanc. Toprağı korumak amacıyla, çıplaklaşmış bir arazi üzerinde çalı yetiştirme.

ÇALILIK a. **1.** Tropikal ülkelerde küçük ağaçlarla ağaççık ve çalılardan oluşan bitki topluluğu. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Sık çalılarla örtülü alan.
—Ormanc. Ormanların gerileyerek yozlaştığı ya da gelişerek yeniden ormana dönüştüğü ara evre. || *Çalılık yangını*, tropikal Afrika ülkelerinde, kurak mevsimde çalıların kendiliğinden yanması ya da otların yeniden bitmesini sağlamak ve bazı asalakları yok etmek için çıkarılan yangın. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bodur çalılık*, dallı bodur çalılardan oluşan bitki topluluğu. || *Dikenli çalılık*, yamru yumru ve çok dallı odunsu ve dikenli bitki kümesi; işlenmemiş topraklarda ve orman altında biten dikenli bitkiler topluluğu.
—ANSİKL. Çalılık terimi, çoğu zaman insanlar yüzünden orta kalitedeki ormanların bozulmasıyla ortaya çıkan bitki topluluğu anlamına gelir; bu bitki topluluğu yeniden ormana da dönüşebilir. Çalılık çok nemli tropikal iklimli bölgelerde (Sudan, Madagaskar) yaygın olduğu gibi yarı kurak iklimli ülkelerde de (Güney Afrika ve Avustralya) yaygındır: okaliptüs, akasya, combretaceae, spinifex, çiğde, vb. türünden bodur çalılıklar. Bazı çalılıkların gelişmesi oradaki bitki örtüsünün, bazı türler ayakta kalacak şekilde, önceden yanmış olmasına dayanır. Bir kısım çalılıklarsa farklı iki biyolojik yapı gösterir: birincisi orman alanıdır; ikincisi çalılık yangını geçirmiş bölgelerde oluşmuştur *(Cochlospermum tinctorium).*
—Ormanc. Çalılığı yangınla yok etme işlemi, her şeyden önce hayvancılıkla geçinen kurak tropikal Afrika ülkelerinin hemen hepsinde çok yaygındır. Bitki örtüsünün ve toprağın korunması bakımından ciddi sakıncalar taşıyan (yalnız toprak altı sistemi çok gelişkin olan ve bol sürgün veren bitkiler ve kalın kabuklu ağaçlar yangına dayanabilir) bu alışkanlığı ortadan kaldırmak ya da azaltmak çok güç olduğundan ziraatçılar yangın tekniğini geliştirmeye, örneğin yangını, kurak mevsimin başında, odunsu bitkiler için daha az zararlı olduğu zaman çıkarttırmaya çalışmaktadırlar.

ÇALIM a. (*çalmak*, vurmak'tan *çal-ım*). **1.** Karşısındakini etkilemek amacıyla yapılan davranış; gösteriş, caka: *Bana çalım yapamazsın. Bu çalımın ne?* **—2.** *Esk.* Bıçak, kılıç gibi araçların keskin yanı. (*Çalım yeri* de denir.) **—3.** *Çalım satmak*, büyüklük, üstünlük taslamak, kurumlanmak. || *Çalım yapmak*, çalımlamak. || *Çalımına getirmek*, yapılması düşünülen bir iş için kollanan uygun fırsatı bulmak: *Bir çalımına getir, bizimkini de sat.* || *Çalımından geçilmemek*, üstünlük, büyüklük taslamasından, çok kurumlanışından dolayı bir kimsenin yanına yaklaşılmamak: *Başkan seçildi, çalımından geçilmez oldu.*
—Ask. denizc. *Bodoslama çalımı*, eskiden hafif tonajlı gemilerin (avizolar, torpidobotlar) baş bodoslamasında yer alan ve geminin suyu kolayca yarmasını sağlayan bir tür mahmuz.
—Denizc. Bir gemi teknesinin, su kesiminin altında kalan ve baş ya da kıç bodoslamasına doğru daralan bölümü. || *Baş çalımı*, gemi teknesinin baş bodoslamasına doğru daralan bölümü. || *Kıç çalımı*, gemi teknesinin kıç bodoslamasına doğru daralan bölümü. (Eşanl. KURUZ.)
—Spor. Futbolda, karşı taraf oyuncusunu çalımlamak için yapılan ayak ya da vücut oyunu. || *Çalım atmak*, topu yitirmeden rakip takım oyuncusundan sıyrılmak. || *Çalım yemek*, rakip takım oyuncusunun çalımına engel olamamak.

ÇALIMLAMAK g. f. Spor. *Bir kimseyi çalımlamak,* futbolda karşı taraf oyuncusunu ayak ya da vücut oyunlarıyla şaşırtarak, topla birlikte geçmek.

◆ **çalımlanmak** dönş. f. **1.** Çalım satmak, caka yapmak. **—2.** Spor. Çalım yemek.

ÇALIMLANMAK → ÇALIMLAMAK.

ÇALIMLI sıf. **1.** Gösterişli, cakalı kimse ya da onun davranışı için kullanılır. **—2.** *Çalımlı çalımlı,* çalım satarak, gösterişli, abartılı bir tavırla.

ÇALIMLI ALİ PAŞA Sakızlı, türk hekim (Sakız 1856 - İstanbul 1936). 1880'de hekim oldu. Hayır kurumlarında, orduda ve askeri hastanelerde çalıştı. Mekteb-i tıbbiye-i şahane'ye muallim muavini olarak girdi. *Telhîs-i ilm-i maadin* adlı ders kitabını yazdı. II. Meşrutiyet'ten sonra (1908), Mekteb-i tıbbiye müdürlüğü, Harbiye nezareti Teftiş-i insanî komisyonu üyeliği, Haydarpaşa hastanesi ve Birinci kolordu başhekimlikleri görevlerinde bulundu.

ÇALIMLIK sıf. Yoğurt ya da maya çalmaya yetecek ölçüdeki şey için kullanılır: *Dolapta bir çalımlık süt kaldı.*

ÇALIMSI sıf. Bot. **1.** Çalı görünümünde olan. **—2.** *Çalımsı liken*, talları çalı görünümünde olan liken topluluğu.

ÇALINMAK → ÇALMAK.

ÇALINTI sıf. Çalınmış olan eşya için kullanılır: *Çalıntı televizyon.*

◆ a. Kaynağı belirtilmeden yapılan alıntı.

ÇALIŞ, Nevşehir'in Avanos ilçesi Topaklı bucağına bağlı belde; 2 811 nüf. (1990). Belediye.

ÇALIŞABİLİRLİK a. **1.** Bir sanayi donanımın iyi çalışma durumunu sürdürme niteliği. **—2.** Bir sistemi (mekanik, elektronik, bilişim vb.), gereken kişi ve malzeme (aletler, yedek parçalar vb.) bulunduğunda belirtilen zaman sınırları içinde çalıştırma olasılığı.

ÇALIŞAN a. Bir iş kolunda görevli olan kimse: *Belediye çalışanlarına yeni sosyal haklar tanıyan toplu sözleşme imzalandı.*

ÇALIŞILMAK → ÇALIŞMAK.

ÇALIŞKAN sıf. Çalışmayı seven, sürekli çalışan kimse için kullanılır: *Çalışkan bir öğrenci. Çok çalışkandır, kısa sürede açığını kapatır.*

ÇALIŞKAN (Rıfat), türk bisikletçi ve antrenör (Konya 1942). Bisiklet sporuna 1960'ta başladı. 1962-1972 arası Türkiye yol ve pist birinciliklerini 10 kez kazandı. Marmara (1963) ve Türkiye (1965) turlarında "sarı mayo"yu elde etti. Almanya turu'nda Münster-Brackwede etabını birinci bitirdi, Bremen etabında üçüncü oldu (1965). Türkiye turu'nda ikincilik kazandı (1967). Uluslararası yarışmalarda yurt dışında etap kazanan ve "sarı mayo"yu giyen ilk türk bisikletçidir. Sporu bıraktıktan (1972) sonra çeşitli dönemlerde milli takım antrenörlüğü yaptı.

ÇALIŞKANLIK a. Çalışkan olma durumu; çalışkan kimsenin niteliği.

ÇALIŞLAR, Afyonkarahisar'ın merkez ilçesi İscehisar bucağına bağlı köy; 1 227 nüf. (1990). Köyün 5 km uzağında, bir tepe üzerindeki Dedesivrisi şehitliği, 26-27 ağustos 1922'de, tepenin Yunanlılar'dan geri alınışı sırasında şehit düşen on dört asker için yapılmıştır.

ÇALIŞLAR (İzzettin), türk asker ve siyaset adamı (Yanya 1882 - İstanbul 1951). Harp okulu ve akademisi'ni bitirerek kurmay yüzbaşı rütbesiyle ordu saflarına katıldı (1906). 31 mart olayını bastıran Hareket ordusu'nda görev aldı (1909), Balkan savaşı'na katıldı (1912-1913). Birinci Dünya savaşı'nda Çanakkale cephesinde Mustafa Kemal'in komutasındaki 19. Tümen'de kurmay başkanı olarak hizmet gördü. Ayrıca, Anafartalar grubu, Kafkas cephesi XVI. Kolordu ve 2. Ordu kurmay başkanlığı görevlerinde de bulundu. Mütareke yıllarında Genelkurmay'da şube müdürlüğü yaparken, Anadolu'ya geçerek Kurtuluş savaşı'na katıldı (haziran 1920). Albay (1921), general (1922), korgeneral (1926) oldu. Birinci ve İkinci İnönü savaşlarında tümen, Sakarya meydan savaşı'nda I. grup, Büyük taarruz ve Başkomutan meydan savaşı'nda I. Kolordu komutanı, daha sonra da İzmir askeri valisi (1922-1924) olarak görev yaptı. Aydın milletvekili seçilerek TBMM'ye girdi (1923). Ancak, cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın isteği doğrultusunda yasama görevinden ayrılarak orduya döndü. Orgeneral rütbesiyle önce 3. Ordu müfettişi (1926-1933), sonra 2. Ordu komutanı olarak askerliğini sürdürdü (1933-1939). Emekliye ayrılınca Muğla (1939-1946), Balıkesir (1946-1950) milletvekili sıfatıyla TBMM'de yer aldı. Kurtuluş savaşı ile ilgili anılarını beş ciltlik *İstik-*

lal harbi hatıratı (1932) adlı kitapta topladı.

ÇALIŞLAR (Aziz), türk yazar ve çevirmen (Ankara 1942). İstanbul hukuk fakültesi'ni bitirmeden ayrıldı (1965). Asya -Afrika yazarlar birliği'nin yayın organı Lotus'un yazı kurulu üyeliğini ve 1986'da kurduğu Felsefe dergisi'nin yönetmenliğini sürdürmektedir. *Rasputin* adlı oyunu ile Türkiye Milli talebe federasyonu (1966), *Cendere* adlı radyo oyunu ile TRT (1970) ödüllerini kazandı. *Günümüzde kültür ve estetik* (1983), *Gerçekçilik estetiği* (1986), *Nazım Hikmet, sanat ve edebiyat üstüne* (1987), *Ulusal kültür ve sanat* (1988), *Felsefenin neresindeyiz* (1989) adlı yapıtları yayımlandı.

ÇALIŞMA a. **1.** Çalışmak eylemi. **—2.** Ortaya konulan ya da konulacak olan sanatsal, zihinsel değeri bulunan ürün, yapıt: *Ünlü heykeltraşın son çalışması çok beğenildi. Halk edebiyatı üzerine yeni bir çalışma hazırlanıyor.* **—3.** Bir etkinlikte yetkinliğe ulaşmak için yapılan her çeşit alıştırma, egzersiz: *Milli takım maçtan önce son bir çalışma daha yaptı.* **—4.** *Çalışma salonu,* öğrencilerin bir ya da birkaç öğretmenin gözetimi altında ders çalıştığı yer; mütalaa salonu.

—Çal. ekon. *Çalışma süresi,* işçilerin işyerinde ya da işverenin emir ve direktifleri altında çalıştıkları zaman parçası. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Eğit. *Kuramsal çalışma,* okullarda çoğunlukla ya da bütünüyle, yazılı ya da sözlü olarak kuramsal konu ve sorunların ele alındığı, tartışıldığı çalışma; bu yöntemle verilen ders. || *Uygulamalı çalışma,* deney araçları yardımıyla, deney odası faaliyetini gerektiren, genellikle küçük gruplar halinde yapılan çalışma; okullarda bu yöntemle verilen ders.

—Elektron. *Çalışma noktası,* girişine bir uyarı uygulanmayan etkin bir öğenin (tüp ya da tranzistör) çıkışındaki akım ve gerilim değeri.

—Elektrotekn. *Çalışma oranı,* bir makine ya da donanımda çalışma süresinin, öngörülmüş zaman aralığının toplam süresine oranı. || *Çalışma zinciri,* bir makine, bir düzenek ya da bir donanımın uyması gereken çalışma koşulları dizisi. || *Aralıklı çalışma,* yüklü çalışma aralıkları ile dinlenme aralıkları almaşan çalışma. || *Boşta çalışma,* bir makinenin, bir transformatörün ya da bir düzeneğin, güç aldığı halde, güç vermeden çalışması. || *Değişken çalışma,* yükü ve aralıkları büyük değişimlere uğrayan çalışma. || *Dönemli çalışma,* değişmez ya da değişken yükle dönemsel olarak çalışma. || *Geçici çalışma,* yüklü aralıkları dinlenme aralıklarına göre kısa olan kesintili çalışma. || *Kesintisiz çalışma,* dinlenme aralığı içermeyen çalışma. || *Sürekli çalışma,* göreli olarak uzun bir süre yükü değişmeyen çalışma.

—Havc. *Hava çalışması,* bir hava taşıtının özel işlerin gerçekleştirilmesi için kullanılması. (İstek üzerine nakliye yapmak, bir tarlaya gübre ya da tohum serpmek, bir ormanı ya da elektrik hatlarını denetlemek ve hatta bulutlara karbondioksit karı serperek yapay yağmur oluşturmak sözkonusu olabilir.)

—İş huk. *Çalışma belgesi* → BELGE. || *Çalışma günü,* yasal tatil günleri dışında kalan, işyerlerinin mal ve hizmet ürettikleri günler. (Bir çalışma gününde, işçilerin çalışma süreleri genellikle yasalar ya da toplu sözleşmelerle belirlenmiştir.) [→ İŞ* GÜNÜ.] || *Çalışma hakkı,* kişinin emeği ile geçimini sağlayabileceği bir işe sahip olma hakkı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Çalışma özgürlüğü,* herkesin istediği işte çalışabilmesi. (1982 Anayasası'nın 48. maddesine göre herkes dilediği alanda çalışma özgürlüğüne sahiptir.) || *Çalışma süresi,* çalışanların işverene bağımlı olarak geçirdikleri ve genellikle üretimde bulundukları süre. (Bk. *ansikl.* böl). || *Fazla çalışma,* haftalık ve günlük yasal çalışma süresini aşan çalışma. (Genellikle üretimi artırmak amacıyla başvurulur ve işçinin isteğine bağlı olarak yaptırılır. Fazla çalıştırma, istihdam politikası açısından birçok ülke yasasında sınırlandırılmış, devletin denetimine alınmıştır. İş yasası'nda olağan fazla çalışma günde üç saati, bir yılda çalışılan gün sayısı bakımından da doksan günü geçemez, hangi koşullarla olursa olsun yapılan fazla çalışmalara en az % 50 zamlı ücret ödenmesi zorunludur.) [FAZLA MESAİ de denir.]

—Mad. oc. *Ocak çalışmaları,* bir yatağı tanımak ya da işletmek için yapılan kazıların tümü.

—Muhs. *Çalışma tablosu,* dönem sonu ayarlama ve kapanış işlemlerinin sistematik olarak yapılabilmesi amacıyla kullanılan bir gruplandırma yöntemi.

—Nörobiyol. *Çalışma sınırı,* çalışan bir kasın yaratabileceği en yüksek gücü ya da kuvveti belirten terim. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Orm. san. Nem durumu değiştiğinde ağacın boyutlarını değiştirme özelliği. (Bu değişiklik azalma yönündeyse ağaç büzülüyor demektir.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Ağacın çalışma katsayısı,* nem derecesinde % 1 değişiklik için ağacın hacminde meydana gelen değişikliği belirten katsayı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Saatç. Bir kol, masa ya da duvar saatinin belli bir zaman aralığında, ileri gitme ve geri kalmayı da içeren işleme biçimi. (Başlıca çalışma türleri şunlardır: *anlık çalışma,* belli bir anda denetim aygıtıyla ölçülür ya da kısa bir zaman aralığında belirlenir ve saatin o andaki özel çalışma koşullarına bağımlı olabilir; *günlük çalışma,* 24 saatlik bir süreye denk düşer ve genellikle günde saniye olarak ifade edilir [örneğin + 8 sn/g]; *aylık* ve *yıllık çalışma,* 1 aylık ve 1 yıllık süreye denk düşer ve günümüzde çok duyarlı saatlerde [kuvarslı kol saati...] kullanılır.)

—Spor. *Çalışma aleti,* esnek düzeneklleri sayesinde kasları çalıştıran ve yumuşatan jimnastik aleti.

—Teknol. Bir motorun, bir aygıtın işlemesi. || İşlevini yerine getirmesi.

◆ **çalışmalar** çoğl. a. **1.** Yapıların, yolların, alanların yapımına, düzenlenmesine ya da onarımına yönelik işlemlerin tümü: *Yol yapım çalışmaları trafiği aksatıyor.* **—2.** Amaçları kendi yetki sınırlarındaki sorunları incelemek, gözden geçirmek olan örgütlenmiş kimselerin oluşturduğu topluluk ya da grubun toplantıları, tartışmaları, görüşmeleri: *Millet meclisi çalışmalarına başladı.*

—ANSİKL. İş huk. *Çalışma hakkı,* genellikle çalışma ödevi ile birlikte düzenlenmiş, önceleri devletin herkese iş bulma zorunluluğu biçiminde yorumlanmıştır. Ancak iktisadi ve sosyal güçlükler devletin bu görevini yapmasına ve tam istihdam amacına ulaşmasına birçok ülkede engel olmuştur. Bununla birlikte modern anayasalarda yer alan çalışma hakkı ilkesi uyarınca devlet işsizliği önleyici önlemleri almak, kişilere daha fazla iş güvencesi sağlamak için çaba göstermek zorundadır. Nitekim, 1961 Anayasası'ndaki kadar açık olmamakla birlikte 1982 Anayasası da "çalışma herkesin hakkı ve ödevidir; devlet, çalışmayı desteklemek ve işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak için gerekli tedbirleri alır" hükmüne yer vermiştir (md. 49).

• *Çalışma süresi,* XIX. yy.'daki çok uzun çalışma süreleri, işçilerin sağlığı açısından olduğu kadar, işletme ve ülke ekonomisi açısından da sakıncalar doğurmuştur. Bu yüzden XX. yy.'ın başlarında haftalık ve günlük iş süreleri yasalar ve toplu iş sözleşmeleriyle sınırlandırıldı. Bu konuda Uluslararası çalışma örgütü'nün öneri ve sözleşmeleri etkili oldu. Birinci Dünya savaşı'ndan sonra günlük sekiz, haftalık kırk sekiz saatlik çalışma süreleri, birçok Batı ülkesinde haftalık kırk saat dolaylarına indirildi. Türk yasalarında da önce kömür madenlerinde çalışanların günlük çalışma süreleri sekiz saate indirildi. Daha sonra İş yasası ile bu uygulama yaygınlaştırıldı. 1983 yılında İş yasası'nda haftalık çalışma süresi kırk beş saat olarak saptandı. Türkiye bu konuda "Bir kamu makamı tarafından yapılacak sözleşmelere konacak çalışma şartlarına ilişkin 94 sayılı İLO sözleşmesi"ne 14 aralık 1960 tarih ve 161 sayılı yasa, "Cebri çalıştırmanın ilgasına dair 105 sayılı İLO sözleşmesi"ne 14 aralık 1961 tarih ve 162 sayılı yasa uyarınca taraftır.

—Nörobiyol. Kas durağan "çalışma" durumunda olduğu zaman gücünün sınırı, kasılmanın engellediği, hatta durdurduğu kanın geliş miktarına bağlıdır. Dinamik (anizometrik) çalışma durumunda, doğacak gücü sınırlayan ve yorgunluk duygusu yaratan etmen, sinirsel komut akımının yok olması değil, kastaki enerji yedeklerinin tükenmesidir.

—Orm. san. Ağacın çalışması liflerin doğrultusuna göre eşit olmaz: eksen doğrultusunda hemen hemen sıfır, çap yönünde hafif, yanal yönde büyüktür. Çap doğrultusunda çalışmanın en az olması göbek tahtalarının kaliteli olması demektir. Çalışma her yönde olduğu zaman ağaç hacimce ya da toptan büzülür. Ağacın "sinirli" diye nitelenmesi onun az çok büyük ölçüde büzüleceği anlamına gelir: sert meşe, gürgen, akasya, kayın çok sinirli; reçineli sıkı ağaçlar, kestane, yarı sert dokulu meşe orta sinirli; kaba dokulu meşe, ceviz, mahun, tek ve beyaz ağaçlar (göknar, ladin ve kavak) az sinirlidir.

Çalışma ve sosyal güvenlik bakanlığı, çalışma yaşamını, işçi-işveren ilişkilerini düzenlemek, denetlemek ve sosyal güvenlik olanağı sağlamak, yurt dışında çalışan işçilerin çalışma yaşamından doğan hak ve çıkarlarını korumak ve geliştirmek amacıyla kurulmuş bakanlık. Bakanlığın taşra kuruluşu, bölge çalışma müdürlükleri; yurt dışı kuruluşları ise, çalışma müşavirlikleriyle çalışma ataşelikleridir. Bakanlığın bağlı kuruluşları: İş ve işçi bulma kurumu; Sosyal sigortalar kurumu; Bağ-kur; Yakın ve Ortadoğu çalışma eğitim merkezi; Ereğli kömür havzası amele birliği biriktirme ve yardımlaşma sandığı.

ÇALIŞMAK gçz. f. **1.** *Bir şey için çalışmak, bir şey yapmaya çalışmak,* bir sonuç elde etmek için emek harcamak, çaba göstermek; onu gerçekleştirmek için gerekli çarelere başvurmak; gayret etmek, uğraşmak: *Bu göreve gelmek için çok çalıştı. Çalışmadan başarıya ulaşacağını sanma. Çağdaş bir insan olmaya çalış. Onu işten attırmaya çalışıyor ama başaramaz. Anlamaya çalış lütfen.* **—2.** Bir işi olmak, işini sürdürmek: *Hâlâ çalışıyor mu, yoksa emekliye ayrıldı mı?* **—3.** *Bir yerde çalışmak,* işi, etkinliği orada olmak: *Nerede çalışıyorsunuz? Bir bankada çalışıyor.* **—4.** Bir aygıt, bir donanım, bir organ, bir kurum sözkonusuysa, işler durumda olmak; işlevini yerine getirmek: *Elektrik süpürgesi bozulmuş, çalışmıyor. Böbrekleri iyi çalışıyor. Yönetimin iyi çalıştığı söylenemez.* **—5.** Bir kurum, kuruluş sözkonusuysa, etkinliğini sürdürmek: *Bankalar pazar günleri çalışmaz.* **—6.** *Bir şeyle çalışmak,* işlevini yerine getirebilmek için şu ya da bu enerji kaynağını ya da herhangi bir aracı kullanmak: *Hem havagazıyla hem de elektrikle çalışan bir fırın. 220 voltla çalışan bir traş makinesi. Bu alet elle çalışır.* **—7.** *Ders çalışmak, dersine çalışmak,* dersleriyle ilgilenmek ya da bir dersi öğrenmek için çaba göstermek: *Matematiğe daha çok çalışman gerek. Derslerine hiç çalışmıyorsun.* **—8.** *(Bir kimseyle) [bir şeyde] çalışmak,* bir başkasıyla işbirliği yapmak, ortak bir yapıta bir başkası ya da başkalarıyla katılmak: *Bu projede onunla birlikte çalıştım. Bu filmde pek çok kişi çalıştı. Bizimle çalışmak istemiyor.* **—9.** Soyut bir şey, özellikle bir yetenek sözkonusuysa, işlemek, etkinlikte olmak: *Zihni sürekli çalışıyor. Belleği iyi çalışmıyor.* **—10.** Alıştırma yapmak: *Bir piyanist günde ortalama beş altı saat çalışır.* **—11.** Bir şey sözkonusuysa, işlemek: *Yüzmede bütün kaslar çalışır.*

—**12.** Kendini çalışmaya, okumaya yazmaya vermek: *Müdür bey çalışıyor, lütfen rahatsız etmeyiniz. Her gece odasında gecenin geç saatlerine kadar çalışır. Çalışmak için zamanım yok.* —**13.** Bir üretimi gerçekleştirmek: *Zararına çalışan bir imalathane.* —**14.** *Bir kimse, bir şey için bir kimseye, bir şeye karşı çalışmak*, onların yanında ya da karşısında olmak: *Zaman bizim lehimize çalışıyor. Düşman için çalışıyormuş.* —**15.** Ders çalışmak: *Televizyon seyredeceğine git odana çalış.* —**16.** *Çalışmamak*, bir kadın sözkonusuysa, bir etkinliği, işi olmamak ya da evde oturmak. —**17.** Bir yasa, yasa maddesi, yönetmelik vb. sözkonusuysa, işlerliği olmak: *Gerekli önlemler alınmazsa bu madde çalışmaz.* —**18.** *Çalışıp çabalamak*, çok uğraşmak, didinmek: *Bunca yıl çalışıp çabaladı, bir ev sahibi olamadı.* || *(Bir kimseden) [belli bir miktar para] çalışır, çalışmaz*, bir kimsenin bir işe belli miktar bir parayla katılıp katılmayacağını belirtmek için kullanılır: *Benden on bin lira çalışır. Artık ondan bir kuruş bile çalışmaz* (tkz.).

—El sant. İyi fırınlanmamış ahşap sözkonusuysa, zamanla çatlamak, eğrilmek. || *Hazıra çalışmak*, bakırcılıkta her zaman alıcı bulabilecek türden tencere, tepsi, mangal, tava vb. eşyayı, müşterilerin talebi olmadan yapıp, satılmak üzere dükkâna koymak.

—İnş. Kâgir bir duvar sözkonusu olduğunda, biçim değiştirerek sağlamlığını yitirmek. (Bel veren bir duvarın, eğrilen bir döşemenin çalıştığı söylenir.)

—Mad. oc. Bir araziden ya da bir kayaç kütlesinden söz ederken, tahkimatı zorlayacak kadar önemli ölçüde biçim değiştirmek.

—Mak. san. Bir ağırlığı taşımak; bir kuvveti, bir basıncı karşılamak, dengelemek.

—Spor. *Bir organa çalışmak*, boksta sürekli aynı organa vurmak, onu hırpalamak: *Rakibinin karaciğerine çalışan bir boksör.*

◆ **çalışılmak** edilg. f. Çalışmak eylemi yapılmak: *Projenin gerçekleşmesi için büyük bir özveriyle çalışıldı.*

◆ **çalıştırmak** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi (bir yerde) çalıştırmak*, ona iş yaptırmak; ona (orada) iş vermek, istihdam etmek: *Fabrikasında yüzü aşkın işçi çalıştırıyor.* —**2.** *Bir aygıtı çalıştırmak*, onu harekete geçirmek: *Motoru çalıştırmak.* —**3.** *Bir yer çalıştırmak*, orayı işletmek: *Birahane çalıştırmak.* —**4.** *Bir kimseyi (dersine, bir derse) çalıştırmak*, onun ders çalışmasını sağlamak: *Çocuğu biraz çalıştır, notları çok kötü. Bu akşam seni fizik çalıştırayım mı?* —**5.** *Bir grubu, bir takımı vb. çalıştırmak*, onu belli bir alanda eğitmek, onun yetkinleşmesini sağlamak: *Milli takımı ünlü bir yabancı antrenör çalıştıracak.* —**6.** *Bir organı çalıştırmak*, ona işlevini yerine getirmesi için alıştırma yaptırmak: *İyileştikten sonra sol bacağınızı çalıştırmanız gerekiyor.* —**7.** *Bir şeyi (soyut) çalıştırmak*, onu etkin duruma geçirmek: *Biraz kafanı çalıştırırsan bu problemin zor olmadığını anlarsın. Aklını çalıştırmak.* —**8.** *Bir kimseyi çalıştırmamak*, onun çalışmasına engel olmak; bir işte çalışmasına izin vermemek: *Arkadaşlarını oyalayıp çalıştırmıyor. Çok muhafazakâr bir adam, karısını çalıştırmıyor.* —**9.** *Bir yasayı, yasa maddesini, yönetmeliği vb. çalıştırmak*, ona işlerlik kazandırmak. —**10.** *Arg. Bir kimseyi çalıştırmak*, onu kandırmak, işletmek: *Adamı amma çalıştırdık, bir türlü fark etmedi.* —**11.** *Arg.* Vermek: *Bir sigara çalıştır da tüttürelim.*

—Binc. *Atı çalıştırmak*, bir ata idman vermek ya da onu terbiye etmek.

—Dy. *Uyarı işaretini çalıştırmak*, bir işaretin durumunu izleyebilmek için uyarı levyesini ya da düğmesini harekete geçirmek.

—Teknol. *Bir aygıtı, bir makineyi, bir mekanizmayı çalıştırmak*, aygıta, makineye, mekanizmaya yol vermek; onun işlevini yapmasını sağlamak; işletmek: *Bir pompayı çalıştırmak.*

◆ **çalıştırılmak** edilg. f. Çalıştırmak eylemine konu olmak.

ÇALIŞTIRAN a. Personel çalıştıran kimse; işveren.

—Huk. *Adam çalıştıranın sorumluluğu*, başkalarını çalıştıran kimsenin, yanında çalıştırdığı kişilerin işlerini gördükleri sırada yaptıkları zarardan sorumlu olması.

—ANSİKL. Huk. *Adam çalıştıranın sorumluluğu* için şu koşulların bulunması gerekir: 1. zararın işin yapılması sırasında verilmesi; 2. adam çalıştıranın bu zararın doğmaması için durumun gerektirdiği tüm dikkat ve özeni gösterdiğini ya da dikkat ve özeni göstermiş olsaydı bile zararın doğmasına engel olamayacağını kanıtlayamaması. Adam çalıştıranın sorumlu tutulması için yanında çalıştırdığı kişinin kusurlu olması koşulu aranmaz; işçinin zarara yol açmış olması çalıştıranın sorumluluğu için yeterlidir. Ancak, iş sahibi çalıştırdığı kişiyi seçmede, yönlendirmede ve denetlemede tüm özeni gösterdiğini kanıtlarsa sorumluluktan kurtulur (Borçlar k. md. 55).

ÇALIŞTIRICI a. **1.** Sporcuları çalıştıran, yetiştiren kimse. (→ ANTRENÖR.) —**2.** Atç. Yarış atlarını çalıştıran kişi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Atç. Her çalıştırıcı, bağlı bulunduğu resmi kuruluşlardan lisans almak zorundadır. Yasalara aykırı davrananların lisansları iptal edilir. Çalıştırıcılar genellikle eski jokeyler arasından yetişir. Çalıştırıcılar ya bir kuruma bağlı ya da bireysel çalışırlar. Kendisine emanet edilen atları olanaklar ölçüsünde en iyi koşullarda tutmak, yeteneklerini saptamak ve geliştirmek, bu atları yapılarına uygun koşulara hazırlamak çalıştırıcının görevidir. Hizmeti karşılığında çalıştırıcıya ücret ödenebileceği gibi, yarışta kazanılan ödülden belirli bir yüzde de verilebilir.

ÇALIŞTIRILMAK → ÇALIŞMAK.

ÇALIŞTIRMA a. Çalıştırmak eylemi.

—Havc. Pistonlu bir motoru ya da jet roket-motorunu harekete geçirme, işletme. (Ana motoru çalıştırmayı sağlayan üç tür yardımcı güç motoru vardır: elektrik motorları, devindirici türbinler ve basınçlı hava motorları.)

—Teknol. Bir makineye, bir taşıta yol verme; işlemesini sağlama; kullanma: *Fotokopi makinesini çalıştırmayı bilmiyordu.* (Eşanl. İŞLETME.)

ÇALIŞTIRMAK → ÇALIŞMAK.

ÇÂLİŞ a. (fars. *çâliş, çāliş*). *Esk.* **1.** Nazlı, güzel yürüyüş. —**2.** Savaş. —**3.** Şahanelik.

ÇALKAĞI → ÇALKAR.

ÇALKAK → ÇALKAR.

ÇALKALAMA a. **1.** Bir şeyi sallamak eylemi. —**2.** Çamaşırı, bulaşığı vb. çalkalamak eylemi.

—Ev eşy. Yıkama ya da durulama suyunun çamaşırların lifleri arasında rahatça dolaşmasını sağlamak amacıyla çamaşır makinesinin içinde çamaşıra kazandırılan devinim.

—Müc. Değerli metalden yapılmış eşyaları, kum içinde sürtünmeyle perdahlama.

ÇALKALAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi çalkalamak*, onu, içindekini (genellikle sıvı) karıştırmak amacıyla sallamak: *Şişeyi çalkalamak. Fincanı çalkalayıp fal kapatmak.* —**2.** *Bir sıvıyı çalkalamak*, onu sallayarak karıştırmak: *Yayıktaki sütü çalkalamak. İlacı çalkalayarak için.* —**3.** *Bir şeyi (bir şeyle) çalkalamak*, onu hızlıca temizlemek ya da bir temizleme malzemesinden arındırmak için sudan geçirmek: *Bardaklar kirli değil, suyla bir çalkalamak yeterli. Bulaşıkları çalkalamak. Çamaşırları bol suyla çalkalamak.* —**4.** *Bir şeyi, bir kimseyi çalkalamak*, onu sarsmak, sallamak: *Hava bozunca dalgalar gemiyi saatlerce çalkaladı. Gemi bizi bütün gün çalkaladı durdu.* —**5.** *Ağzını çalkalamak*, ağzının içini sonradan boşaltılan bir suyla yıkamak, temizlemek. —**6.** *Göbeğini, kalçasını çalkalamak*, sürekli sallamak, oynatmak.

◆ **çalkalanmak** dönşl. f. **1.** Dalgalanmak: *Deniz sabaha kadar çalkalandı, durdu.* —**2.** *(Bir şeyle) çalkalanmak*, bir topluluk, bir yer sözkonusuysa, sürekli olarak bir haber, söylenti, olay vb. ile ilgilenmek, bunlardan söz etmek: *Mahalle bu dedikoduyla çalkalanıyor.* —**3.** Bir kalabalık sözkonusuysa, sallanmak, karışmak: *Onun gelişiyle bir anda kalabalık çalkalandı.*

◆ **çalkalanmak** edilg. f. Çalkalanmak eylemine konu olmak: *Bulaşıklar çalkalanıp kaldırıldı. İlaç, şişe iyice çalkalandıktan sonra içilecek.*

◆ **çalkalatmak** ettirg. f. *Bir şeyi çalkalatmak*, onun çalkalanmasını sağlamak.

ÇALKALANMA a. Çalkalanmak eylemi.

—Fiz. *Isıl çalkalanma*, atomların ya da moleküllerin, sıcaklığın etkisiyle yaptıkları rasgele devinim ya da yerdeğiştirme. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Gazlarda ısıl enerji, atomların ya da moleküllerin, boyutlarına oranla çok büyük aralıklar içinde serbestçe devinimini kolaylaştırır. Parçacıkların ötelenme sırasındaki kinetik enerjisi aşağıdaki bağıntıyla gösterilir:

$$\frac{1}{2}m\overline{v^2} = \frac{3}{2}kT;$$

bu bağıntıda $\overline{v^2}$ ortalama kare hız, yani hızın karesinin ortalama değeridir; k, evrensel Boltzmann değişmezidir ve $1{,}38 \times 10^{-23}$ J/K'e eşittir. Oysa katılarda ya da sıvılarda yer değiştirme uzaklığı küçüktür ve her atomun ısıl çalkalanması, ortalama bir frekansı olan bir titreşim biçiminde göz önüne alınır; ama bu titreşimin doğrultusu ve genliği, denge konumu çevresinde, rasgele değişir. Bu halde, parçacıkların enerjisi için, ayrıca atomlar arası itim kuvvetleri de (potansiyel enerji) hesaba katılır.

ÇALKALANMAK → ÇALKALAMAK.

ÇALKALATMAK → ÇALKALAMAK.

ÇALKAMA a. Çalkamak eylemi.

◆ sıf. Çalkanarak yapılan: *Çalkama ayran.*

ÇALKAMAK g. f. *Halk.* **1.** *Bir şeyi çalkamak*, onu çalkalamak, sarsmak, sallamak, sudan geçirip yıkamak: *Şişeyi iyice çalkamak. Bulaşıkları çalkamak. Yayıkta sütü çalkamak.* —**2.** *Tahılı çalkamak*, sallayarak kalburdan geçirmek. —**3.** *Yumurtayı çalkamak*, kuluçkaya yatan bir tavuk sözkonusuysa, yumurtaları ısıtmak için sağa sola döndürerek üstüne oturmak. —**4.** *Midesini, içini çalkamak*, midenin bulanmasına yol açmak.

—Tarım *Yörs.* Tohumu tarlaya serptikten sonra toprağa karıştırmak için tekrar sürüm yapmak.

◆ **çalkanmak** dönş. f., edilg. f. **1.** Çalkamak eylemine konu olmak; çalkalanmak: *Denizin köpürerek çalkanan suları. Her yer bu haberle çalkandı. Bulaşık kaplar yıkandı, çalkandı, kaldırıldı.* —**2.** Mide sözkonusuysa, altüst olmak, bulanmak.

◆ **çalkatmak** ettirg. f. *Bir şeyi çalkatmak*, onun çalkanmasını sağlamak.

ÇALKANMA a. Çalkanmak eylemi.

—Değirmenc. Un eleğinin ileri geri düzenli hareketi.

ÇALKANMAK → ÇALKAMAK.

ÇALKANTI a. **1.** Çalkalanmak eylemi ve bunun sonucu olan durum; dalgalanma, coşma, kaynaşma: *Denizin çalkantısı. Sokağın, kalabalığın çalkantısı.* —**2** Bir toplulukta, bir ülkede huzursuzluğa yol açan çeşitli hareketler; kargaşa: *Siyasal çalkantılar meclisteki gruplar arasında huzursuz-*

luğa yol açtı. **—3.** *Halk.* Elenen tahılın kalburda kalan çerçöpü.

—Kad. doğ. *Dölüt çalkantısı,* dölyatağının dölyolundan muayenesi sırasında küçük itimlerle amnios sıvısı içinde dölütün kıpırdanmasını sağlayarak edinilen duygu. (Bu duygu gebelik teşhisini kesinleştirir.)

—Patol. İçinde sıvı bulunan bir kabarıklığı (kist ya da apse) yoklayan ya da bastıran parmakların algıladığı dalgalanmalı hareket.

—Tıp. *Çalkantı belirtisi,* karın çeperinin bir tarafına vurulan fiskenin yarattığı şokun karnın öbür tarafına ulaşması. (Karında sıvı [assit] birikmiş olduğunun belirtisidir.) || *Mide çalkantısı,* karnın üzerine art arda ani hafif darbeler vurulduğunda, mide ya da bağırsaklarda duyulan ses. (Çalkantı bir organın içinde, gaz ve sıvı bir arada bulunduğu zaman duyulur. Sindirim sırasında normal olan çalkantı, aç karnına duyulduğunda pilorda bir sıkışma ya da darlık olup olmadığını araştırmayı zorunlu kılar.)

ÇALKANTILI sıf. **1.** Çalkantısı olan. **—2.** Dalgalı deniz için kullanılır: *Deniz bugün çok çalkantılı.* **—3.** Huzursuz, karışık: *Çalkantılı günler yaşanıyor.*

ÇALKANTIÖLÇER a. Ölçbil. Döner makinelerin hız çalkantılarını ölçmede kullanılan elektronik aygıt.

ÇALKAR a. *Halk.* **1.** Pamuk kozalarını ayıklamaya, tahıl tanelerini yabancı nesnelerden ayırmaya yarayan döner kalburlu araç. (ÇALKAĞI, ÇALKAK da denir.) **—2.** *Yörs.* İshal ilacı.

ÇALKATMAK → ÇALKAMAK.

ÇALKAYA, Antalya'nın merkez ilçesi Aksu bucağına bağlı belde; 4 071 nüf. (1990). Belediye.

ÇALKI a. *Yörs.* Tarım mak. Tırpan.

ÇALKÖY, Trabzon'un Düzköy ilçesinde merkez bucağına bağlı belde; 3 120 nüf. (1990). Belediye.

ÇALLI (İbrahim), **Çallı İbrahim** olarak da bilinir. Türk ressam (Çal, Denizli, 1881 - İstanbul 1960). İlk resim derslerini, askeri bir okula girmek amacıyla geldiği ve çeşitli işler yapmak zorunda kaldığı İstanbul'da, Vefa idadisi öğrencilerine resim dersleri veren bir öğretmenden aldı. Daha sonra, Kapalıçarşı'da çalışan ressam Ruben Efendi'den resim öğrendi. Bu sıralarda tanıştığı Şeker Ahmet Paşa'nın oğlu İzzettin Bey'in aracılığı ve yönlendirmesiyle Sanayi-i nefise mektebi'ne girdi (1906). Öğrenim süresi altı yıl olan okulu üç yıllık bir öğrenimden sonra bitirdi (1909). Maarif nezareti'nin açtığı bir yarışmayı *Çıplak adam* ve *Harekât ordusu'nun muhafız alayı'ndan Maksut Çavuş* adlı resimleriyle kazandı (1910). Aynı yıl devlet burslusu olarak gönderildiği Paris'te Fernand Cormon'un atölyesinde dört yıl resim çalıştı. Birinci Dünya savaşı çıkınca yurda döndü ve Sanayi-i nefise mektebi'nde Vallaury'nin yardımcılığına getirildi (1914). Savaş resimleri yapılması amacıyla Enver Paşa'nın emriyle Şişli'de kurulan atölyede çalıştı (1917). Emekli oluncaya (1947) kadar görev yaptığı İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi'nde, adına açılan atölyede resim öğretti ve aralarında Şeref Akdik, Refik Epikman, Elif Naci, Mahmut Cuda, Muhittin Sebati, Ali Çelebi, Zeki Kocamemi'nin de bulundukları birçok ressamın yetişmesinde etkili oldu. Güzel sanatlar birliği'nin kurucuları arasında yer aldı; Galatasaray sergileri'ne düzenli, Devlet resim ve heykel sergileri'ne ise aralıklı olarak katıldı.

topuk çalma nalı

Çallı, türk resminde "1914 kuşağı", "Türk izlenimcileri" ya da ötekilerine oranla daha yaygın ünü nedeniyle "Çallı kuşağı" olarak bilinen ressamların en özgün temsilcilerinden sayılır. 1927'de rus ressam Aleksis Griçenko'nun etkisiyle yaptığı *Mevleviler* dizisi dışında, kendine özgü bir boyut içinde yorumladığı izlenimci kökenli üsluba, sanat yaşamının sonuna kadar bağlı kaldı. Gerçek izlenimciliğin dönüştürülmüş bir biçimi üzerine kurulan bu anlayış, "akademik" olarak da nitelenir.

Manzara, portre, natürmort, eviçi gibi resim türlerinde ürünler verdi. Türk resminde o zamana kadar görülmemiş çıplak (nü) türünün ilk örnekleri de onundur. *Türk topçularının mevzie girişi* (Mimar Sinan üniversitesi resim ve heykel müzesi, 1917) adlı yapıtı da türk resminin ilk büyük boyutlu kompozisyonları arasında yer alır. Sanat yaşamının ilk evresinde (1914-1923) balolar, ada gezintileri, çıplaklar, kadın portreleri ve çevresindeki ünlülerin portrelerini resmetti. Dengeli bir kompozisyon kaygısının sezildiği bu dönem ürünlerinde, siyah ve kahverengi gibi koyu renklerden arınmış bir palete ve özgür bir fırça işçiliğine sahip olduğu görülür.

Sanatçı, *Mevleviler* (Mimar Sinan üniversitesi resim ve heykel müzesi, 1927) dizisinde izlenimcilikten uzaklaşarak yeni bir biçimsel anlayışa yöneldi. Bu dizide, ayrıntıları iyice ayıkladığı, iki boyutlu bir mekân derinliği içinde, düz ve ince sürülmüş renklerin uyumunu aradığı gözе çarpar.

1923'ten sonra,manzara ve natürmortlarının yanı sıra Atatürk devrimlerini ve özellikle Kurtuluş savaşı'nı konu alan resimler yaptı. Mimar Sinan üniversitesi resim ve heykel müzesi'nde bulunan *İstiklal savaşı'nda zeybekler* (1923), *Atatürk portresi* (1935), *Süvariler* (1936), *Hatay'ın anavatana hasreti* (1938) gibi bu dönem ürünlerinin başlıcalarında izlenimci teknikten göreli olarak uzaklaşarak, daha geleneksel bir yaklaşımı benimsedi. Son yıllarında ise, en tanınmış yapıtları arasında yer alan *Manolyalar* vb. gibi natürmortlar yaptı.

ÇALMA a. **1.** Çalmak eylemi. **—2.** Yoğurt yapmak üzere ayrılmış süt.

—Dokmc. Üzerinde serpme çiçek motifleri bulunan bir tür beyaz tülbent ve bu tülbentten yapılan sarık.

—Güz. sant. Oyma süsleme, kabartma. || Taş, tahta, vb. üzerine yapılan ince oyma işçiliği.

—Mutf. Bir tür üzüm pekmezi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Nalbantl. *Topuk çalma nalı,* yürüyüş sırasında yere basan ayağa, hareket eden ayağın vurmasını engellemek için çakılan nal. (Bu nala topuk çalmanın nedenine göre [ayağın biçimi, ayak bakımının iyi yapılmaması ya da naldaki bozukluklar] bir biçim verilir.)

—Oy. Bir oyun kartını, hileli olarak başka bir kartla değiştirme.

◆ sıf. Bir başkasından aşırılan şey için kullanılır.

—ANSİKL. Mutf. *Çalma,* altın sarısı rengin- de ve bulama'dan daha az kıvamlı bir pekmezdir. (Üzümlerin sıkılması ve pekmez toprağıyla kestirilmesi [durultma], pekmezde olduğu gibidir.) [→ PEKMEZ.] Pekmez ve bulamadan farkı, kaynama sırasında şıraya yağsız yoğurt katılmasıdır. 100 kg üzümden elde edilen şıraya 2 kg yağsız yoğurt konur. Yoğurt soğuk şıraya katıldıktan sonra ayran kıvamına gelene değin karıştırılır, kaynamakta olan pekmeze azar azar katılarak hızla karıştırılmaya devam edilir. Çalmadan alınıp soğutulan örnek, parmaklar arasında başparmak kadar uzayacak kıvama geldiğinde ateşten indirilir. Rengi açılıncaya değin karıştırılarak dövülür, dövme işlemi bitince kaplara doldurulur.

Büyük Larousse

İbrahim Çallı
Defli kadın
Resim heykel müzesi
İstanbul

ÇALMACI a. Kalemle metal üzerine çalma işi yapan usta.

ÇALMAK g. f. **1.** *(Bir yerden, bir kimseden) bir şey çalmak,* başkasının malı olan bir şeyi gizlice almak; aşırmak: *Kitapçıdan kitap çalmak. Cüzdanımı çaldılar.* **—2.** *(Bir kimseden, bir yapıttan) bir şey çalmak,* başkasının olan bir şeyi kendininmiş gibi göstermek: *Bir meslektaşının düşüncelerini çalmak. Bunları bir başka kitaptan çaldığı rahatlıkla kanıtlanabilir.* **—3.** *Bir şeyi çalmak, kapıyı çalmak,* geldiğini belirtmek, bir kimseyi çağırmak vb. bir amaçla ses veren bir düzeneği harekete geçirmek ya da kapıya vurmak: *Hemşireyi çağırmak istediğinizde zili çalın. Çıngırağı çaldım ama duyuramadım. Klakson, düdük vb. çalmak. Kapıyı çalan postacıymış.* **—4.** *Bir çalgı çalmak,* onu kullanmak, kullanmasını bilmek: *Piyano çalmak. İyi gitar çalar.* **—5.** *Bir müzik yapıtını çalmak,* onu seslendirmek, icra etmek, yorumlamak: *Sanatçı istek üzerine Chopin'in bir noktürnünü çaldı. Bize bu akşam ne çalacaksınız?* **—6.** *Radyo, teyp, pikap çalmak,* onu kullanmak, çalıştırmak: *Plak çalmak. Çocuklar içerde pikap çalıp eğleniyorlar.* **—7.** *Bir kimseyi, bir şeyi (bir yere) çalmak,* bir kimseyi, bir şeyi hızla bir yere fırlatmak; vurmak, çarpmak: *Adamı bir hamlede yere çaldı. Tabakları kaldırıp duvara çaldı.* **—8.** *Bir kimsenin zamanını, vaktini çalmak,* onu boş yere harcamasına neden olmak: *Benimle biraz konuşmanızı istersem zamanınızı çalmış olur muyum?* **—9.** *Bir şeye bir şey çalmak,* onu o şeye katmak, karıştırmak: *Süte yoğurt çalmak.* **—10.** *Bir şeyi çalmak,* bir şey sözkonusuysa, bir yiyeceği bozmak, sağlığa zararlı duruma getirmek: *Acı patlıca-*

İbrahim Çallı'nın
bir yapıtı (1917)
özel kol.

Büyük Larousse

nı kırağı çalmaz (atasözü). *Yoğurdu bakır çalmış.* **—11.** *Halk. Bir şey çalmak,* onu bir şeyin üzerine yaymak, sürmek: *Ekmeğe reçel çalmak. Duvara boya çalmak.* **—12.** *(Bir yere) süpürge çalmak,* orayı üstünkörü süpürmek, temizlemek: *Şuraya iki süpürge çalıver* **—13.** *Esk. Kılıç, kamçı, sopa vb. çalmak,* onunla vurmak. **—14.** *Bir madeni çalmak,* onu kalemle işlemek, oymak. **—15.** *Bir şeyi çalmak,* onun bir parçasını çapraz olarak kesmek. **—16.** *Çal kapı gelmek (gitmek),* bir yere çağrılmadan, habersiz gelmek (gitmek). ||*Çalıp çırpmak,* az çok, değerli değersiz demeden eline ne geçerse çalmak. ||*Çalmadan oynamak,* çok sevinçli ve keyifli olmak.
—Avc. → KESMEK.

◆ gçz. f. **1.** *Bir şeye çalmak,* sözkonusu bir renk, bir boyaysa, bir diğerine benzemek; bir kimsenin dili (söyleyiş biçimi) ise, başka bir dili, ağzı andırmak: *Kızıla çalan sarı saçlar. Üzerinde beje çalan beyaz bir kazak vardı.. İngilizcesi almancaya çalıyor.* **—2.** Sözkonusu ses veren bir aygıt, bir düzenekse zili çınlamak, bir nesneyse, vurma ya da çarpmayla ses çıkarmak, çınlamak: *Saati kurdum, sabah 7'de çalacak. Telefon çalıyor, bakar mısın? Çanlar çalıyor.* **—3.** Radyo, pikap, teyp vb. aygıtlardan söz ederken, işler durumda olmak: *Radyoyu tamir ettirdik, artık çalıyor.* **—4.** *Bir şeyden çalmak,* ondan ayırmak, artırmak: *Kumaşın eninden biraz çalıp çocuğa da bir pantolon çıkaralım.*

◆ **çaldırmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi çaldırmak,* onu hırsıza kaptırmak: *Cüzdanımı çaldırdım.* **—2.** *Bir müzik yapıtını çaldırmak,* onun yeniden icra edilmesini sağlamak: *Seyirciler orkestraya aynı parçayı üç kere çaldırdı.* **—3.** *Bir çalgıyı, zili, çanı vb. çaldırmak,* onun çalınmasını sağlamak.

◆ **çaldırılmak** edilg. f. Çaldırmak eylemine konu olmak.

◆ **çalınmak** edilg. f. Çalmak eylemine konu olmak: *Cüzdanı çalındığında içinde epey para varmış. Kapının çalındığını duymadım. Sazlar çalınıp eğlenildi. Zamanının çalınmasından hoşlanmaz.*
—Balıkç. Olta iğnesinin yemi kapan balığın etine saplanmasını sağlamak için elle oltaya ani ve hızlı bir hareket vermek.

ÇALNA, Bangladeş'te, Pussur ırmağı kıyısında, Ganj deltasında liman kenti. Açık deniz gemilerinin girmesine elverişlidir. Jüt dışsatımı.

ÇALÖREN, Ankara'nın Şereflikoçhisar ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 123 nüf. (1990). Belediye.

ÇALPARA a. Akdeniz, Ege denizi ve Marmara denizi'nde bulunan yengeç. (Eti lezzetlidir. Fanyalı ağlara zarar verir. Bil. a. *Portunus puber.*)

ÇALPARA, ÇARPARA ya da **ÇÂRPÂRE** a. ("dört parça" anlamındaki fars. *çârpâre*'den). Müz. Çok sert ağaçlardan yapılan, ikişer ikişer avuç içine alınıp birbirine vurularak çalınan kastanyet benzeri çalgı. (Daha çok köçeklerin ve çengilerin dans sırasında çaldığı çalparanın, parçaları bir sapa tutturulmuş, dize vurularak çalınan bir türü de vardır.) ||Eskiden Avrupa'da cüzamlıların meskûn yerlerden geçerken insanları uyarmak için çalmak zorunda oldukları iki ya da üç kemik, tahta ya da arduvaz plakasından oluşan alet. (Plakalar, bir kitabın sayfaları gibi, menteşeyle bir noktada birbirine tutturulurdu. Parçaların birbirine çarpmasıyla çıkan ses, bir tür iletişim sağlardı.

ÇALPARASIZ be. "Çok sevinmek, keyiflenmek" anlamına gelen *çalparasız oynamak* deyiminde geçer.

ÇALTI, Bilecik'in Söğüt ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 187 nüf. (1990). Belediye.

ÇALTI burnu, Orta Karadeniz kıyısında, Yeşilırmak deltasının doğu çıkıntısı. Terme kasabasının hemen K.'inde.

ÇALTI suyu, Doğu Anadolu'nun K.-B. kesiminde akarsu. Yaklaşık 140 km. Tecer dağlarının G., Yama dağının B. yamaçlarından inen kolların birleşmesiyle oluşur. Çetinkaya ve Divriği'den geçerek Kemaliye'nin K.-B.'sında Fırat'a dökülür. Sıvas -Erzincan demiryolu Tecer dağlarının G.'inde bu akarsuyun vadisini izler. Bol su geçirir; ortalama akımı saniyede 25 m^3, saptanan maksimum akımı 955 m^3. İlkbaharda yağmur ve kar sularıyla seviyesi yükselir, kışın don etkisiyle düşer.

ÇALTILIBÜK, esk. **Yeniköy,** Bursa'nın Mustafakemalpaşa ilçesine bağlı bucak; 6 047 nüf. (1990); 16 köy. Merkezi *Çaltılıbük,* 856 nüf. (1990).

ÇALUKYA, bugünkü Maharaştra'da hüküm sürmüş, iki Eski Hindistan hanedanının adı. İlk hanedan ("Badami" Çalukyalar'ı) 543'ten yaklaşık 755'e kadar, ikinci hanedan ("Kalyan" Çalukyalar'ı) 973'ten yaklaşık 1190'a kadar hüküm sürdü. Aradaki dönemde Rastrakuta hanedanının saltanatı yer aldı.

Özellikle brahman (ve cayna) dinlerinin etkisinde kalan Çalukya sanatı, Badami, Aihole, Pattadakal gibi merkezlerde ve bugünkü Dharvar'da kaya oymaları (Badami, geniş Kailasa ile Ellora, 760'a doğr.) ve tapınaklarla (özgün düzenlemeler: ana sunakların örtüsü ve planı, claustralı büyük pencereler, vb.) dikkati çeker.

J.-L. Nou-Yeni Delhi Ulusal müzesi

Çalukya sanatı: Aihole'deki bir tapınağın tavan kapaklığı VI. yy. heykeli
(Yeni Delhi Ulusal müzesi)

ÇALYAKA be. **1.** Birdenbire, yakasından tutarak; apar topar: *Adamı çalyaka karakola götürdüler.* **—2.** *Bir kimseyi çalyaka etmek,* yakasına yapışıp sıkıca tutmak.

ÇAM a. **1.** Kuzey yarıkürede yetişen iğne yapraklı, reçineli orman ağacı. (Bil. a. *pinus;* 80 kadar tür; çamgiller familyası; kozalaklılar takımı.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Çam devirmek,* düşünmeden, karşısındakini incitecek ya da kötü bir sonuca yol açacak söz söylemek; pot kırmak, gaf yapmak: *O konuşup çam devirdikçe ben renkten renge giriyordum.* ||*Çam yarması (gibi),* iriyarı, kaba saba kimse için kullanılır.
—Bot. *Ağlayan çam,* anayurdu Himalayalar olan, İstanbul park ve bahçelerinde sık rastlanan gösterişli çam türü. (Adını kozalak ve yaprakların üzerindeki gözyaşı damlalarını andıran reçinelerden alır. Bil. a. *P. griffithii* ya da *P. excelsa* ya da *P. nepalensis* ya da *P. strobus excelsa.*) ||*Amerika fıstık çamı,* Meksika ve Santa Catalina'da yetişen küçük çam türü. (Bil. a. *P. cembroides* ya da *P. osteospera* ya da *P. caryopitys edulis.*) ||*Amerika kızıl çamı,* Kuzey Amerika kökenli dayanıklı bir çam türü. (Odunu, gemi ve vagon yapımında vb. kullanılır. Bil. a. *P. resinosa.*) ||*Bataklık çamı,* Kuzey Amerika'nın güney-doğu'sunda yaygın, üçlü yapraklı çam türü. (Döşemecilikte, kâğıt sanayisinde, köprü, travers, ev yapımında kullanılır. Bil a. *P. palustris* ya da *P. australis.*) || *Batı sarı çamı,* Kuzey Amerika'da yetişen ve birçok çeşit ve ırkları olan çam türü. (Bil a. *P. ponderosa, P. benthamiana, P. macrophylla, P. peninsularis.*) ||*Beyaz çam,* Kuzey Amerika'nın batısında yetişen beyaz kabuklu çam türü. (Tohumları Amerika yerlilerince besin maddesi olarak kullanılırdı. Bil. a. *P. albicaulis* ya da *P. flexilis* ya da *P. shasta.*) || *Cembro çamı,* Alpler, Karpatlar, Kuzey Rusya ve Sibirya'da yetişen çam türü. (Tohumları Alp dolaylarında çam fıstığı olarak tüketilir; kolay işlenen hafif ve dayanıklı odunu, doğramacılıkta, çatı kaplamasında ve yontu işlerinde kullanılır. Bil. a. *P. cembro* ya da *P. montana* ya da *P. sibirica.*) || *Cüce çam,* Kuzey-doğu Sibirya, Kamçatka ve Amur kökenli olan, ayrıca Sahalin, Kuril adalarında ve Japonya'da da yetişen çalı görünümünde bodur çam türü. (İktisadi değeri yoktur Bil. a. *P. pumila* ya da *P. pygmaea* ya da *P. cembro nana.*) ||*Fıstık çamı,* Akdeniz çevresinde ve Türkiye'de kıyı bölgelerinde yetişen, 15-20 m boyunda, gri kırmızımsı renkte, kalın kabuklu büyük kozalaklı çam türü. (Yaşlı ağaçlarda tepe biçimi şemsiyeyi andırır. Erkek çiçekler uzun, silindir biçimindedir, dişi çiçekler uçta yer alır ve tek tek ya da 2-3 tanesi bir arada bulunur. Kanatsız ve yağ bakımından zengin tohumları [çamfıstığı] yenir. Odunu yöresel gereksinimleri karşılamak için kullanılır. Bil. a. *P. pinea* ya da *P. sativa.*) ||*Halep çamı,* Akdeniz çevresinde, Türkiye'de Toroslar'ın eteğinde Seyhan ve Ceyhan nehri arasındaki bölgede yetişen, 10-15 m boyunda çam türü. (Kızıl çama çok benzeyen bu tür önden sarkık dallarının külrenkli, kozalaklarının kalın saplı oluşuyla ayrılır. Fıstık çamının kabukları tanence zengindir, bu özelliğinden dolayı derilerin tabaklanmasında ve balık ağlarını boyamada kullanılır. Kabuğu gri, iğnemsi yaprakları genellikle ikili, bazen de üçlüdür. Odunu fazla değerli değildir, ancak yöresel gereksinimleri karşılar, ayrıca ambalajlamada kullanılır. Reçinesinden yararlanılır. İspanya' da bu ağaçtan terementi elde edilir. Bil. a. *P. halepensis* ya da *P. hispanica* ya da *P. pithyusa.*) ||*Himalaya fıstık çamı,* anayurdu Kuzey-batı Himalayalar olan ve Avrupa'da süs bitkisi olarak yetiştirilen çam türü. (Tohumlarından çıkarılan yağ, eczacılıkta kullanılır. Bil. a. *P. gerardiana.*) ||*Japon kara çamı,* Japonya kökenli, dış görünüşü Avusturya kara çamını andıran çam türü. (Odunundan ve reçinesinden yararlanılır, ayrıca kumulların ağaçlandırılmasında kullanılır. Bil. a. *P. thunbergii* ya da *P. luchuensis* ya da *P. masoniana.*) ||*Japon kızıl çamı,* Kore, Orta Japonya, Çin ve Formoza'da yetişen ve görünüşü sarı çamı andıran çam türü. (Ana türden başka çeşitleri vardır. Bil. a. *P. densiflora* ya da *P. scopifera.*) ||*Jeffrey çamı,* anayurdu Kuzey Amerika'nın batısı olan ve 1852'de Jeffrey tarafından Avrupa'ya getirilen çam türü. (Değerli bir odunu vardır. Bil. a. *P. jeffreyi.*) ||*Jersey çamı,* Kuzey Amerika'nın doğu sahillerinde yetişen, aşırı kumlu yerlerde boylu çalı görünümünde olan ve kumulların ağaçlandırılmasında kullanılan çam türü. (Bil. a. *P. virginiana* ya da *P. inops.*) ||*Kara çam,* Orta ve Güney Avrupa'da, Türkiye'de yetişen çam türü. (Tomurcukları silindir biçiminde ve bol reçinelidir. Dışı kozalakları parlak açık sarı, esmer silindir biçimindeki erkek çiçekler soluk sarı renktedir. Bu çamın her birinin çoğunlukla ayrı tür olarak kabul edildiği beş coğrafi çeşidi vardır: Avusturya kara çamı, Kalabriya kara çamı, Korsika kara çamı, Toros kara çamı, Pirene kara çamı. (Bil. a. *P. nigra* ya da *P. laricio* ya da *P. maritima* ya da *P. nigricans.*) ||*Kızıl çam,* Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında yaygın olan, Türkiye'de Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinde geniş ormanlar oluşturan, genel görünüşü Halep çamını andıran, 15-20 m boy yapan kalın dallı çam türü. (Genç sürgünleri çoğunlukla koyu kızıl renklidir, yaprakları 15-20 cm uzunluğundadır. Kozalakları topaç biçiminde,

6-11 cm boyunda çok kısa saplı ve açık kahverengidir. Yaprakta ve hipodermanın hemen altında reçine kanalları bulunur. Odunu çok değerli olmamakla birlikte, travers olarak ihraç edilir, ayrıca yöresel gereksinimleri karşılamada, özellikle de ambalajlamada kullanılır. Reçine üretiminde önemli bir yer tutar. Bunun yanı sıra, Batı ve Güney Anadolu'da gövdelerine yaralar açılarak terementi elde edilir. Bu maddeden terementi esansı ve kolofan adlı bir reçine üretilir. Öte yandan, gövde ve dal kabukları tanen bakımından zengindir. Bunlardan çıkarılan özütler sepicilikte kullanılır. Bil. a. *P. brutia* ya da *P. halepensis* var. *brutia* ya da *P. elderica* ya da *P. pyrenaica*.) ‖ *Kore çamı*, Uzakdoğu'da yaygın olan ve kozalaklarının tohumları yenen çam türü. (Bil. a. *P. koraiensis* ya da *P. strobus* ya da *P. mandschurica*.) ‖*Kum çamı*, Kuzey Amerika'nın güney-doğu'sunda yetişen çam türü. (Bil. a. *P. clausa*.) ‖*Mavi çam*, mavi ladin. ‖*Monterey çamı*, Kuzey Amerika kökenli çam türü. (Az reçineli olan odunu selüloz ve kâğıt yapımında kullanılır. Bil. a. *P. radiato* ya da *P. insignis*.) ‖*Sahil çamı*, Batı Avrupa'da en yaygın olan (ormanların % 10'u) reçineli çam türü. (Bunun gövdesi gençken diktir, ama sonra giderek biçimsizleşir. Çok geçmeden çatlayan kabuğu kalın ve kırmızımsı siyah-mor bir renk alır. İbreleri çok uzundur [10-20 cm]. Sahil çamı, Akdeniz havzasının batı bölümünü kaplar. Birinci sınıf bir ağaçlandırma ağacıdır. Odunu çok reçinelidir, bu nedenle, uzun süre dayanır. Bu çamdan elde edilen terementi ve kolofan çeşitli kimya sanayilerinde hammadde olarak kullanılır. Odunu yapıcılıkta, marangozlukta, parke, sandık, demiryolu traversi, direk, maden direği, kâğıt hamuru yapımında işe yarar. Bil. a. *P. pinaster*.) ‖ *Salon çamı* evlerde süs için yetiştirilen AROKARYA'nın eşanlamlısı. ‖*Sarı çam*, Orta Avrupa'dan Kuzey Avrupa'ya, Kuzey Rusya'ya, arktik bölgelere kadar yayılmış olan, Türkiye'de Kuzey-doğu Anadolu dağlarında, Ardahan, Oltu, Sarıkamış dolaylarında yetişen çam türü. (Yetiştiği bölgeye göre 20-40 m boy yapar, ince gövdeli, sivri tepeli, ince dallı ya da kalın gövdeli, yayvan tepeli ve kalın dallı olur. Bu çamın birçok ırkı vardır ve ağaçlandırma bakımından ırkların bilinmesi çok önemlidir. Odunun nitelikleri yetişme koşullarına göre değişir. Avrupa'nın kuzeyinde yetişen *Riga sarı çamı* üstün bir ırktır. İsveç, Finlandiya ve Rusya'da yetişen bu çam biçmeye çok elverişlidir. 60-100 yaş arasındaki sarı çam, doğramacılıkta, marangozlukta, sandık yapımında kullanılır; 30-60 yaş arasındakilerden telgraf direği olur; 30 yaşından küçüklerden maden direği ve kâğıt odunu olarak yararlanılır. Bil. a *P. silvetris* ya da *P. rubra* ya da *P. rigensis*.) ‖*Sedir çamı*, Kuzey Amerika'da yetişen çam türü. (Odunu hafif, yumuşak ve dayanıksızdır, çoğunlukla kazık vb. yapımında kullanılır. Bil a. *P. glabra*.) ‖*Şeker çamı*, Kuzey Amerika'nın batı sahillerinde yaygın olan, 500-600 yıl yaşayan çam türü. (Yaralanan gövde kabuğundan az reçineli, berrak ve tatlı bir madde çıkar, yerli halk bunu ösürüğe karşı kullanır. Çam türleri içinde kozalağı en uzun [30-50 cm] olanıdır. Odunu Weymouth çamınınki gibi çok değerlidir. Bil a. *P. lambertiana*.) ‖*Toros kara çamı*, Türkiye'de Kuzey Anadolu dağlarında, Batı ve Güney Anadolu'da yetişen, ayrıca tüm Trakya'da, Kıbrıs ve Kırım'da yaygın olan kara çam alttürü. (Öbür kara çam alttürlerine çok benzemekle birlikte, bu ağaçların tepesi daha geniş ve yumurta biçimindedir, kozalakları da daha büyüktür. Bil. a. *P. nigra* var. *caramanica* ya da *P. nigra* subsp. *pallasiana*.) ‖*Weymouth çamı*, Kuzey Amerika'nın doğusunda, Kanada'nın güney-doğu'sunda yetişen, donlara dayanıklı çam türü. (Çok hafif ve yumuşak bir odunu vardır. Kibritten en iyi mobilya yapımına kadar çeşitli alanlarda, ayrıca selüloz ve kâğıt yapımında kullanılır. Türkiye'de süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bil. a. *P. strobus* ya da *P. alba-canadensis* ya da *P. strobus strobus*.)

—Halk hek. *Çam kabuğu*, çeşitli çam türlerinin kurutulmuş gövde kabuğu (tanenli olduğundan peklik vericidir; % 5'lik infusyonundan günde 2-3 bardak içilir.). ‖*Çam katranı*, çeşitli türden çam dallarının kapalı fırınlarda aşırı ısıtılmasıyla elde edilen katran. (Türkiye'de kızıl çam ve kara çam türlerinin odunundan elde edilir ve solunum, idrar yolları hastalıklarında hap halinde günde 1-1,5 g alınır. Özellikle hayvanlarda deri hastalıklarına karşı merhem olarak da kullanılır.) ‖*Çam reçinesi*, çam terementisinin damıtılmasıyla elde edilen reçine. (Açık ya da koyu sarı renkte parlak ve kırılgan bir maddedir. Suda çözünmez, organik çözücülerde kolay çözünür. Yakı yapımında kullanılır. Boya ve kâğıt sanayisinde de önemli bir hammaddedir.) ‖*Çam sporu*, çam ağaçlarının sarı renkteki çiçektozlarıdır; kuvvet macunlarının bileşimine girer. ‖*Çam terementisi*, çam ağacının damıtılmasıyla elde edilen uçucu yağ. (Özel kokulu, renksiz ve yakıcı lezzette bir sıvıdır. Romatizma ağrılarına karşı ve veteriner hekimlikte dıştan sürülerek ağrı kesici olarak kullanılır. Neftyağı da denir.) ‖*Çam tomurcuğu*, sarı çamın kurutulmuş tomurcukları (erkek çiçektoplulukları). [İlkbaharda 5-6 tomurcuk, dalıyla birlikte koparılıp 1-2 ay kurutulur. İnfusyonu idrar söktürücü, solunum yollarını yumuşatıcı ve balgam söktürücü olarak kullanılır.]

—ANSİKL. Çamların boyu 40 m'ye kadar yükselebilir. Tepe kısmı bir tepe tomurcuğu ile uç sürgünü çepeçevre saran yan tomurcuklardan çıkan yatay dalların gelişmesiyle koni biçimini alır. Yatay dallardan kısa dallar, onlardan da çok kısa ince sürgünler ve bu ince sürgünlerin ucundan kışın dökülmeyen yapraklar (iğne yaprak ya da ibre) çıkar. Rengi çok açık yeşilden koyu yeşile kadar değişik olabilen yapraklar, genellikle 2'li, 3'lü ya da 5'li kümeler halinde bulunur. Bitkinin bütün kısımları reçine salgı kanallarıyla doludur. Çiçekler bireşeylidir: erkek çiçekler tırtılsı ya da salkım halinde, dişi çiçekler topacımsı sarkık bir küme halindedir; bu kümeyi oluşturan sert pullar ortak bir eksene sıkışık olarak bağlıdır. Kozalak denen meyve, iki yıl geçtikten sonra, pullar açıldığında genellikle kanatlı olan tohumları çevreye salar.

—Deric. Alman ve avusturyalı sepicilerin "kırmızı sepileme tozu"nu elde ettikleri basit çam ağacı kabuğu. Ayakkabı taban köselesinin sepilenmesi için Avrupa'nın kuzey ve dağlık ülkelerinde çok kullanılan bir sepileme maddesidir. Tanen oranı, ağacın yaşına bağlıdır ve % 7 ile % 18 (ortalama % 12) arasında değişir.

—Eczc. Sarı çam *(Pinus sylvestris)* tomurcukları balsamlı, antiseptik etkili ve salgı değiştirici özelliktedir. Damıtma yoluyla elde edilen katranı bazı deri hastalıklarında kullanılır.

Sahil çamının *(P. pinaster)* gövdesi çizilerek elde edilen terementi damıtılma yoluyla terementi esansı verir.

Açılmadan önce toplanmış tomurcuklar ferahlatıcı banyolarda, infusyon şeklinde idrar söktürücü olarak ve bronş hastalıklarında kullanılır.

ÇAM burnu, antik **Boana,** eski **Vona,** Orta Karadeniz kıyısında burun. Ordu'ya bağlı Perşembe ilçe merkezinin K.'inde Perşembe koyunu K.-B. rüzgârlarına karşı korur.

ÇAM dağı, K.-B. Anadolu'da Sakarya ile Bolu il sınırında, alçak alüvyal Adapazarı ovası ile Düzce ovası arasında yükseltisi fazla olmayan (800 m) dağ.

ÇAM DİLLERİ a. Vietnam ve Kampuçya'da, Çamlar'ın konuştuğu, malaya-polinezya dilleri öbeği.

ÇAM FISTIĞI a. Fıstık çamının *(Pinus pinea)* olgun tohumu. (Bileşiminde sabit yağ, protein ve selüloz vardır. Dolmalara, tatlılara, pilava, şekerlemelere konur. Bal ile ezilerek elde edilen macunu kuvvet verici olarak kullanılır)

ÇAM geçidi, K.-D. Anadolu'da Yalnızçam dağları üzerinde Ardahan-Şavşat yolunun izlediği geçit (2 640 m).

ÇAMALAN, Ankara'nın Nallıhan ilçesine bağlı Beydili bucağının merkezi; 754 nüf. (1990).

ÇAMALAN, İçel'in Tarsus ilçesine bağlı Gülek bucağının merkezi; 356 nüf. (1990).

Çamaltı tuzlası, Gediz deltasının G.-B. kıyısında İzmir körfezine açılan Tekel'e ait büyük tuzla. 600 kadar sürekli ve ayrıca mevsimlik işçinin çalıştığı Çamaltı tuzlası, deniz seviyesinde ya da denizden birkaç cm yükseklikteki lagünler alanında kurulmuştur; biri buharlaştırma, öteki billurlaştırma alanı olarak kullanılan iki tuzla biriminden oluşur. Bu iki tuzlanın toplam alanı 17,5 milyon m² kadardır. Günümüzde, Türkiye genel üretiminin % 60'ına eşit olan 400 000 ton tuz üretiminin yeni bir genişletme projesiyle 1 milyon tona çıkarılması planlanmıştır. Çok eskiden beri bir üretim alanı olan Çamaltı'nda uzun süre tuz, "reis" adı verilen kişilerin yönetiminde ilkel yöntemlerle üretilmiş, çağdaş sayılacak yöntemlerle ilk üretime 1863'te, İtalyanlar tarafından başlanmış, bütün bu süre boyunca özel teşebbüsçe çalıştırılan tuzla, 1912'de devletleştirilmiş, 1933 yılında Tekel'e bağlı bir işletme olmuştur. Yeri, tuz üretimine çok elverişli olmakla birlikte, zaman zaman Gediz'in, büyük zararlara yol açan taşkınlarına (örn. 1902 ve 1981'de) uğramak gibi bir sakıncası vardır.

ÇAMAN, Pakistan'da sınır kenti; Keta-Afganistan tren hattının sonu.

ÇAMARDI, Niğde'nin Akdeniz bölgesi sınırları içindeki kesiminde ilçe; 21 432 nüf. (1990); 1 204 km²; 20 köy. Merkezi, Niğde'nin 69 km G.-D.'sunda *Çamardı*, 5 179 nüf. (1990). Yörenin olanaklarının kısıtlılığı nedeniyle ekonomisi gelişmemiştir. Hayvancılık. Demir ve çinko yatakları.

ÇAMARİVA a. (ital. *chiama a riva*). Ask. denizc. Tören için mürettebatın küpeşte boyunca düzenli biçimde dizilmesi. ‖ *Çamarivada selamlamak*, çamariva durumundaki mürettebat için, başka bir gemiyi ya da bir deniz aracı ile geçen bir devlet büyüğünü, bir konuğu selamlamak.

◆ ünl. Savaş gemilerinde mürettebatın direk, baca ve küpeşte gibi yerlere çıkması için verilen komut.

ÇAMAŞ, Karadeniz bölgesinde, Ordu iline bağlı ilçe; 15 331 nüf. (1990); 6 köy. Merkezi, Ordu'nun 75 km güney-batısında *Çamaş*, 10 430 nüf. (1990).

ÇAMAŞIR a. (fars. *câme* ve *-şûr*'dan *câmeşûr*). **1.** İç giysilerin genel adı: *Bavula bir takım da yeni çamaşır koymayı unutma.* **—2.** Yıkanacak olan ya da yıkanmış iç ve dış giysiler, sofra, yatak takımları vb. eşya: *Çamaşır yıkamak. Çamaşırları balkona asmak.* **—3.** Bu eşyaları yıkama: *Bugün onun çamaşır günü.* **—4.** *Çamaşır değiştirmek*, kirlenmiş iç giysilerini çıkarıp temizlerini giymek.

—El. sant. *Çamaşır ipeği*, kadın çamaşırları ya da ince kumaşlar üzerine işleme yapmada kullanılan çeşitli renklerde ipek iplik.

—Ev eşy. *Çamaşır ipi (teli)*, üzerine çamaşır asılmak üzere iki sabit nokta arasına gerilmiş ip ya da tel. ‖ *Çamaşır kazanı*, içinde su ısıtılan ya da çamaşır kaynatılan büyükçe kazan. ‖ *Çamaşır leğeni (teknesi)*, içinde çamaşır ıslatılan ya da yıkanan geniş kap. (Bakır, alüminyum ya da plastiktendir.) ‖ *Çamaşır mandalı*, asılan çamaşırları ipe tutturmak için kullanılan tahta ya da plastikten yapılmış kıskaç. ‖ *Çamaşır sepeti*, yıkanmış ya da kurumuş çamaşırların içine konduğu hasır ya da plastikten yapılmış se-

kara çam
(Pinus laricio)

Halep çamı
(Pinus halepensis)

cembro çamı
(Pinus cembro)

Büyük Larousse

çamaşır ağası
Atatürk kitaplığı, İstanbul

pet. || *Çamaşır sodası*, beyaz çamaşırlar üzerindeki asitli kirleri eritmek ve çamaşırı ağartmak için kullanılan kimyasal bileşik. (→ SODA.) || *Çamaşır suyu*, beyaz çamaşırları ağartmak için kullanılan kimyasal bileşik. (Birçok çeşidi olan çamaşır suyunun en çok kullanılan türü sodyum karbonatla kireçkaymağının berraklaştırılmış çözeltisidir. Ağartılmak istenen çamaşırlar bir süre çamaşır suyu katılmış su içinde bekletilir. Uzun süre bu su içinde kalan çamaşırlar çabuk yıpranır ve parçalanır.) || *Çamaşır taşı*, kırsal kesimde üzerinde çamaşır yıkanan yassı ve geniş taş. || *Çamaşır tokacı*, temizlemek amacıyla çamaşırlar üzerine vurulan tahtadan yapılmış tokmak. (Çamaşırı tokaçladıkça ortaya çıkan ozon gazı, temizlenmeyi ve ağarmayı sağlar.) || *Merdaneli çamaşır makinesi*, emaye bir kazan içinde sağa-sola dönerek çalışan bir karıştırıcının çamaşırları yıkadığı, durulama işleminden sonra yaylı iki merdane arasından geçirilerek çamaşırların sıkıldığı makine. || *Otomatik çamaşır makinesi*, mekanik (çalkalama), termik (yıkama suyunun ısıtılması) ve kimyasal (çamaşır tozları) etkilerden yararlanarak çamaşırı otomatik olarak yıkayan elektrikli ev aleti. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kur. tar. *Çamaşır ağası*, Osmanlı devletinde eski saray ve büyük konaklarda çamaşır yıkatma işini yöneten görevli. || *Çamaşır kalfası*, sarayda çamaşırcı ustanın yardımcısı olan yedi yamaktan biri.

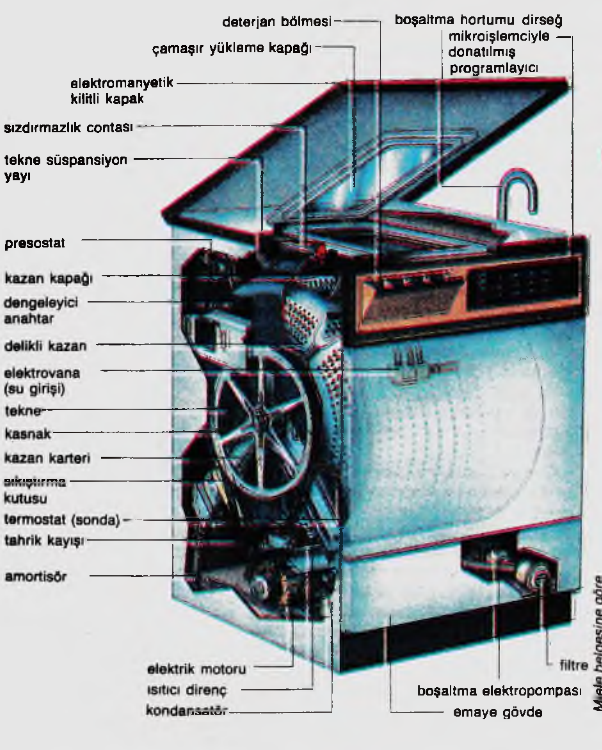
—ANSİKL. Dokmc. Çamaşır yapımında kullanılan bezler, tarih boyunca el dokumacılığının temel üretimlerinden olmuştur. Çamaşırlıklarda en çok keten, pamuk ve ipek iplikler ya da pamuk ipek karışımı kullanılmıştır. Anadolu'da çok eski bir geçmişi olan dokumacılığın Selçuklular döneminde gelişmeler gösterdiği bilinmektedir. Bu dönemde dokunan pamuk ipek karışımı, bürümcük, arasına altın teller katılarak dokunmuş ipekli ve ince keten çamaşırlıklar ünlüdür. Denizli, Adana, Sıvas, Karaman ve çevresinde dokunan bu bezler aralarına katılan sırma, sim vb. malzeme ya da üzerine yapılan işlemelerle de değer kazanmıştır.

Osmanlılar'da saray ve çevresi için dokunan ince ketenler, ipekliler, pamuk ipek karışımı bürümcükler; askerler için dokunan pamuklu çamaşırlıklar, XVI. ve XVII. yy.'larda nitelik ve nicelik yönünden en yüksek düzeye erişmiştir. Bu dönemlerde büklümleri nedeniyle arada hava kaldığından teri çabuk kurutan Rize bezi, çamaşırlık olarak en çok aranan bezlerden olmuş, hatta bu özellikleri nedeniyle yurt dışına da ihraç edilmeye başlamıştı. Denizli, İstanbul, Bursa, Rize ve Sıvas'ta dokunan daha nitelikli bezler yanında Anadolu'nun birçok yöresindeki el tezgâhlarında yerli tüketime yönelik çamaşırlıklar da dokunuyordu. Osmanlılar döneminde özellikle kadın çamaşırları, kumaşları yanında üzerine yapılan çeşitli işlemeler, danteller ve oyalarla da birer sanat yapıtı niteliği kazanmıştı.

Sanayileşmeye koşut olarak el tezgâhlarının giderek azalmasına karşın Anadolu'nun birçok yöresinde çamaşırlık dokumalar günümüzde de yapılmaktadır. Başta Rize, Buldan, Şile olmak üzere Polatlı, Balıkesir, Bursa, Çanakkale, Denizli, Yalova, Kastamonu, Malatya, Adana, Tokat, Trabzon yörelerinde az da olsa çamaşırlık bezler dokunmaktadır. Pek azı büyük kentlere gönderilen bu bezler daha çok yerli tüketimi karşılamak için yapılmaktadır. Günümüzde el tezgâhlarında yapılan çamaşırlıkların yerini, hemen hemen tümüyle fabrika üretimi dokumalar almıştır.

—Ev eşy. 1980'li yıllarda ülkemizde de kullanımı yaygınlaşan otomatik çamaşır makinelerinde, emaye sactan bir gövdenin içinde paslanmaz çelik bir tekne bulunur. Kirli çamaşırlar kazanın konumuna göre önden ya da üstten doldurulur. Tekneye yerleştirilen kazan, suyun serbestçe geçebilmesi için delikli paslanmaz çeliktendir. Yıkama, kazanın dikey ya da yatay bir eksen etrafında dönmesiyle gerçekleşir. Dönmeyi bir yön değiştirici düzenler. Bir presostata bağlı elektrovana aracılığıyla tekneye giren soğuk su, teknenin tabanındaki zırhlı dirençlerle ısıtılır. Otomatik olarak çamaşır tozlarıyla karışan su, çalkalama yoluyla yıkama işlemini gerçekleştirir. Kirli su ve çamaşır tozlarının artıkları durulamayla çıkar ve boşaltma borusundan bir pompayla dışarı atılır. Kazan suyu sıkar ve sağa-sola birkaç kez dönerek cidarlarına yapışan çamaşırları bir araya toplar. Çamaşır makinelerinde yıkamayı otomatik olarak gerçekleştirecek (su sıcaklığının ayarı, yıkama süresi, sıkma, kurutma) bir programlayıcı bulunur.

otomatik çamaşır makinesi

Miele belgesine göre

ÇAMAŞIRCI a. Para karşılığı başkalarının çamaşırlarını yıkayan kimse.

—Kur. tar. *Çamaşırcı usta*, haremin ve padişahın çamaşır işleriyle görevli cariye. (Haremin yedi saygın ustasından biri olarak sınıfı şakirdden büyük ve gedikli cariyeden küçüktü. Buyruğunda yedi yamağı ve yedi acemisi bulunurdu. Haznedar, ibriktar, kilerci, kahveci, çeşnici, kutucu ustalar haremin saygın öteki altı ustasıydı).

ÇAMAŞIRCI AYI a. Amerika, Kanada, Nikaragua'da yaşayan etçil memeli. (Yiyeceklerini yıkama alışkanlığından ötürü bu adla anılır. Bil. a. *Procyon lotor*; küçükayıgiller [*Procyonidae*] familyasının örnek tipi.) [Eşanl. YIKAYICI AYI, ŞUP, RAKUN.]

—ANSİKL. Çamaşırcı ayı bodur bir hayvandır: Boyu en çok 1 m'yi, ağırlığı 22 kg'ı bulur. Tüyleri boz, sık ve dikensi, kuyruğu siyah halkalıdır; gözlerinin çevresinde gözlüğe benzeyen siyah işaretler vardır. Ormanda, hep suyun yakınında yaşar, az derin yeraltı yuvaları kazar. Böcekler, kemirgenler, kuşlar, kuş yumurtaları ve ayrıca da meyveler ve bitkilerle beslenir.

Çamaşırcı ayının parlak kurşini-boz renkli, siyah lekeli kürkü, kalın ve yünsü kıllardan oluşur; bu özellik kürkün çok rahat ama ağır olmasına yol açar. Yalnızca en düz kürkler giysi yapımında kullanılırken en ağır derilerden garnitür olarak yararlanılır. En çok aranılan renk, kırmızı lekeleri olmayan gümüşi kurşunidir.

çamaşırcı ayı
(Procyon lotor)

ÇAMAŞIRCILIK a. Çamaşırcının işi.

—ANSİKL. Çamaşırcılık, eski İstanbul yaşamında önemli bir iş koluydu. Konaklarda, zengin evlerinde çamaşır yıkamakla görevli cariyeler, halayıklar bulunur, çamaşırcılar özellikle zenci halayıklardan seçilirdi. Orta halli bir ailenin bile bir çamaşırcı halayığı bulunurdu. Bunlardan başka belli bir ücret karşılığı evlere gidip çamaşır yıkayan gündelikçiler vardı. Bazı kadınlar da kendi evlerinde ya da açtıkları dükkânlarda bekâr çamaşırı yıkayarak geçimlerini sağlarlardı. Bunların sayısı o denli çoğalmıştı ki, öbür İstanbul esnafı gibi belli çalışma kurallarına bağlanmışlardı. 1571 tarihli bir fermandan, bekâr çamaşırı yıkayanların açtıkları dükkânları amacı dışında kullandıkları, bu nedenle çamaşırhane açmanın yasaklandığı, çamaşırların çamaşırcı kadınların evlerinde yıkanması için kesin buyruk verildiği öğrenilmektedir. Alınan sert önlemlere karşın, bu tür dükkânların tekrar açıldığı ve hızla çoğaldığı bilinmektedir. Özellikle XVIII. ve XIX. yy.'larda bu tür dükkânlar, her türlü yasal olmayan işin kotarıldığı birer barınak olmuştu. Gündelikle çamaşır yıkayan kadınlar, varlıklarını yakın zamana değin sürdürmüşlerdir.

ÇAMAŞIRHANE a. Çamaşır yıkamak için ayrılmış yer.

ÇAMAŞIRLIK sıf. **1.** İç çamaşırı yapmaya uygun kumaş için kullanılır: *Çamaşırlık saten.* **—2.** (Sayı sıfatıyla) çamaşır yıkamaya yetecek miktarda: *Bir çamaşırlık deterjan kalmış.*

◆ a. Çamaşır yıkanan yer.

ÇAMBA, esk. **Racput eyaleti,** Kuzey Hindistan'ın dağlık bölgesinde, bugünkü Himaçal Pradeş'in yerinde bulunan Çamba, kendi adını taşıyan bir minyatür okuluyla ünlüdür. Anlayış bakımından *pahari* ("dağlar") adı verilen okullara benzeyen çamba okulu XVIII.-XIX. yy.'larda parlak bir dönem yaşadı.

ÇAMBAL, Hindistan'da ırmak, Cumna ırmağının kolu (sağ kıyıdan); 900 km. Vindhya dağlarından doğar, K.'e doğru akar ve Madhya Pradeş ile Racasthan sınırlarını belirler.

ÇAMBALI a. Arıların, özellikle sarıçam üzerinde yaşayan yaprakbitlerince salgılanarak yapraklara sıvaştırılan balsıradan yararlanarak yaptıkları bal. (Esmer renkte ve acımsı lezzette olan çambalı, bol miktarda mineral maddeler içerdiğinden şifalı sayılır. En çok Muğla yöresinde [Fethiye, Milas] elde edilir.)

ÇAMBARDAK → ÇAPÇAK.

ÇAMBEL (Hasan Cemil), türk asker, siyaset adamı ve yazar (İstanbul 1879 - *ay. y.* 1967). Harp okulu'nu ve akademisi'ni bitirdi (1899). Kurmay yüzbaşı oldu. Askeri eğitimini Almanya'da tamamladı. Rumeli müfettiş-i umumisi (1912), Hüseyin Hilmi Paşa'nın yanında kurmay, Berlin'de askeri ataşe (1913), Birinci Dünya savaşı'nda Irak cephesinde 51. Piyade tümen komutanı (1915-1917) olarak görev yaptı. Irak'ta Felahiye çarpışmalarına katıldı. Yeniden Berlin ataşemiliterliğine atandı (1917). Mütarekeden sonra kurmay albay rütbesiyle emekli oldu (1918). Haliç vapur işletmesi şirketi müdürlüğü yaptı (1925-1928) Bolu milletvekili olarak TBMM'ye girdi (1928-1950). Türk tarih kurumu kurucuları arasında yer aldı ve bu kurumun başkanlığını yaptı (1935-1941). Atatürk'ün yönlendirdiği tarih araştırmaları çalışmalarına katıldı. Kanserolog Prof.

Dr. Perihan Çambel* (1908-1986) arkeolog Prof. Dr. Halet Çambel*, gazeteci Leyla Çambel'in babalarıdır. Çevirileri dışında başlıca yapıtları: *Fichte ve Fichte'nin hitabeleri* (1927), *Jüpiter* (1929), *Yeni ruh* (1929), *Milli terbiyemizin hedefleri* (1930), *Türk gençliği nasıl yetiştirilmelidir?* (1932), *İstanbul'un fethi* (1947), *Atila'dan Atatürk'e* (1948), *Türkler, dilleri ve kaderleri* (1949), *Makaleler ve hatıralar* (1964).

ÇAMBEL (Halet), türk arkeolog (Berlin 1916). Fransız hükümetinin verdiği bursla Paris'te öğrenim gördü (1933-1939). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi arkeoloji bölümü'nde görev aldı (1940); 1960'ta profesör oldu. Prof. K. Bittel ile birlikte prehistorya kürsüsü'nü kurdu (1963). Anadolu'da çeşitli kazılara katıldı (Pişmişkale, Yazılıkaya-Midas kenti, Karatepe, Urfa Bozova, Biris ve Söğüt tarlası, Diyarbakır Girikhaciyan). 1964'te R. J. Braidwood ile birlikte başlattıkları Diyarbakır Çayönü kazıları halen sürmektedir (1987). TÜBİTAK'a bağlı bir arkeometri ünitesinin kurulmasında önemli rol oynadı (1978). 1984'te emekli oldu. Yerli ve yabancı bilimsel yayınlarda birçok makalesi bulunan Çambel, 1986'da İtalyan kültür merkezi'nce İtalya'da verilen Adelaide Ristori ödülü'nü kazandı. Arkeoloji çalışmalarının yanı sıra, 1936'da Berlin olimpiyatları'na gönderilen eskrim takımında yer alarak, olimpiyatlara katılan ilk türk kadın sporcu oldu.

ÇAMBİTİ a. Çamlarda ve başka kozalaklılarda yaşayan kızıl renkli hortumluböcek. (Kozalakların içinde ya da özgür olarak yaşar. Mazılar oluşturur. Boyu 9 mm kadardır. Bil. a. *Chermes pinus*. Eklembacaklıların hortumluböcekgiller familyası.)

ÇAMBURNU, Trabzon'un Sürmene ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 1 431 nüf. (1990). Belediye.

ÇAMÇAK a. (*çam*'dan *çam-çak*). Ağaçtan, genellikle çamdan yapılan yayvan bir tas biçimindeki su kabı. (Ev dışındayken su içmek ya da içine sulu yiyecekler koymak için kullanılır. Bazılarının meşinden mahfazaları olur.) [ÇAPÇAK da denir.]
—Denizc. Teknede biriken suları boşaltmaya yarayan ağaç kepçe.

ÇAMÇAK a. Anadolu'nun hemen hemen bütün tatlısulu göl ve ırmaklarında, özellikle de sakin ve ılık kesimlerde bulunan balık. (Bil. a. *Leuciscus rutilus*; sazangiller familyası; boyu 30 cm'ye kadar.) [Eşanl. EBUBEKİRBALIĞI, KIRMIZIGÖZ.]
—ANSİKL. Sırt yüzgeçleri karın yüzgeçlerinin tam karşısında yer alır ve anusa kadar uzanır. Bedenleri pullarla kaplıdır. Sırtları koyu esmer-gridir; ama bu renk yanlara doğru giderek açılır. Gözleri, göğüs ve karın yüzgeçleri kırmızımsıdır. Bitkisel, hayvansal besinler ve döküntülerle beslenir.

ÇAMDELEN TEKEBÖCEĞİ a. Kızıl, kahverengi ya da siyah iri bedenli, kalın ve testere gibi dişli duyargalı tekeböceği. (Larvaları çeşitli ağaçların kuru çotuklarında gelişir. Bil. a. *Prionius coriarius*; tekeböceğigiller familyası.)

ÇAMDİBİ, İzmir büyükkent sınırları içinde semt. İzmir kenti merkezi kısmının D.'sundaki düzlüklerde yer alır. Büyükkent sınırları içine alınmadan önce, Bornova ilçesi merkez bucağına bağlı bir köy statüsündeydi. Bornova gibi o da İzmir büyükşehir sınırları içine alındı.

ÇÂME a. (fars. *çame*). *Esk.* **1.** Şiir, gazel. **—2.** Söz.

ÇÂMEGÛ ya da **ÇÂMEGÛY** a. ve sıf. (fars. *çame* ve *gū*, *gūy*'dan *çāme-gū* ya da *çame-gūy*). *Esk.* **1.** Şair. **—2.** Şarkı söyleyen, hanende.

ÇÂMEGÛY → ÇÂMEGÛ.

ÇAMELİ, Denizli ilinin Akdeniz bölgesi sınırları içinde kalan kesiminde ilçe; 20 379 nüf. (1990); 738 km²; 27 köy. Merkezi, Denizli'nin 110 km G.-G.-D.'sundaki *Çameli*, 3 043 nüf. (1990). Ormancılık ve hayvancılık.

ÇAMGİLLER a. İğne (ibre) ya da pul yapraklı, çoğunlukla kışın da yeşil yapraklı, çıplak tohumlu ağaçlar familyası. (Bil. a. *abietaceae* ya da *pinaceae*; açıktohumlular altşubesi.)
—ANSİKL. Çamgillerin çiçekleri, tırtılsı ya da kozalak biçiminde ve genellikle bireşeylidir; erkek kozalaklar alt (dış) yüzlerinde erkekorgan başçıklarını taşıyan pulcuklardan oluşur; dişi kozalaklar, iç yüzlerinde çıplak yumurtalıklar taşıyan çok sayıda karpelden oluşur; dişi kozalaklar normal olarak 3 yılda olgunlaşır ve bu arada giderek odunlaşır; bunlara günlük dilde "çam kozalağı" denir. Çamgillerin başlıca cinsleri: göknar (köknar), çam, melez, sedir ve ladin.

ÇAMİÇİ, Tokat ilinin Niksar ilçesine bağlı Ardıçlı bucağının eski adı. (→ ARDIÇLI.)

ÇAMİÇİ, Muğla'nın Milas ilçesi Selimiye bucağına bağlı belde; 3 610 nüf. (1990). Belediye.

ÇAMLAR, Vietnam ve Kampuçya halkı. Çinhindi Çamları, Vietnamlılar tarafından yok edilen Çampa* krallığı'nın son kalıntılarıdır. Orta Vietnam'ın güneyinde (Phan Ri ve Phan Rang) yaşarlar ve pirinç tarımı yaparlar. Çinhindi cordillerasında yaşayan, halklarla birlikte, eski bir tarihte Güneydoğu Asya takımadalarına ve Büyük Okyanus adalarına dağılan Endonezyalılar'ın artçıları oldukları sanılır. Bir bölümü müslüman, geri kalanlar brahmancılık yanlısıdır. Malezyalılar'ın etkisinde kaldıkları Güney Vietnam ile Kampuçya'da müslüman topluluklar meydana getirirler.

ÇAMLI sıf. Çam ağaçlarının çok olduğu yer için kullanılır: *Çamlı yaylalar.*

ÇAMLI, Trabzon'un Of kasabasına yakın bir köyken Of'la birleşti.

ÇAMLIALAN çayı, esk. **Alara çayı,** Akdeniz bölgesinin Antalya bölümünde akarsu. Yaklaşık 80 km. Geyik dağlarından doğar, Alanya ile Manavgat arasında Akdeniz'e dökülür. Ortalama akımı sn'de 29 m³'tür. Yağmur, kar suları ve karstik kaynaklarla beslenen karmaşık bir rejimi vardır. En çok su geçirdiği aylar, aralık ve ocaktır. Karstik kaynaklarla da beslendiğinden yazın kurumaz; akımın en az olduğu dönem sonbahar başlarıdır.

ÇAMLIBEL, esk. **Çiftlikköy,** Tokat'ın merkez ilçesine bağlı bucak; 12 674 nüf. (1990); 21 köy. Merkezi *Çamlıbel*, 2 015 nüf. (1990).

ÇAMLIBEL, rumca **Mirtu,** KKTC'de Girne ilçesine bağlı köy.

ÇAMLIBEL (Faruk Nafiz), türk şair (İstanbul 1898 - Akdeniz'de yolculuğu sırasında Samsun gemisi 1973). Tıp fakültesi'ni bitirmeden ayrıldı. Atî gazetesinin yazı kurulunda görev aldı (1917-1922). Kayseri (1922-1924), Ankara (1924-1932) ve İstanbul'da (1932-1946) liselerde edebiyat öğretmenliği yaptı. Demokrat parti İstanbul milletvekili olarak TBMM'de bulundu (1946-1960). 27 mayıs 1960 hareketinden sonra Yassıada'da on altı ay tutuklu kaldı, aklandı.
İlk şiiri 1914'te yayımlandı. Aruz veznini kullandığı, aşk temasını yalın ve içtenlikli bir söyleşiyle işlediği şiirlerini, *Şarkın sultanları* (1918), *Gönülden gönüle* (1919) kitaplarında topladı. *Dinle neyden* (1919) yapıtındaki şiirleriyle "hececi" şairler arasına katıldı; 'Beş hececiler' adıyla bilinen topluluğun üyelerinden biri oldu. Anadolu'da geçen öğretmenlik yılları, ülke gerçeklerini, yurt sevgisini, halkın yoksulluk ve acılarını işleyen "memleket edebiyatı" konularına yönelmesinde etkili oldu. Halk şiirinin biçim ve anlatım özelliklerinden yararlanarak yazdığı "Han duvarları" (1923; bu adı taşıyan şiir kitabı, 1969), "Çoban çeşmesi" (1926) gibi şiirleri, onu geniş çevrelere tanıttı. Şiirlerinin çoğunu hece vezniyle yazmasına karşın aruzdan da kopmadı; birçok aşk şiirlerini (*Suda halkalar* [1928]), Yassıada'daki tutukluluk günlerinin izlenimlerini (*Zindan duvarları* [1967]) vb. aruzla yazdı. Yurt ve Atatürk sevgisini (*Akarsu*, 1937), Osmanlı İmparatorluğu'nun parlak dönemlerini, sevgi konusunu işledi (*Akıncı türküleri*, 1938). Çeşitli dönemlerde şiirlerinden seçmeler yayımladı: *Bir ömür böyle geçti* (1932), *Elimle seçtiklerim* (1935), *Heyecan ve sükûn* (1959). Cumhuriyet'in ilk yıllarından başlayarak sahne için manzum destanlar yazdı. 1924-1925 döneminde İstanbul Şehir tiyatrosu'nda oynanan *Canavar**'da, köyü ve köylü yaşamını ele alarak toplumsal gerçeklere yöneldi. Bu yıllarda şiiri de aynı temele dayanıyordu: "Başka sanat bilmeyiz, önümüzde dururken/ Harcanmamış bir mevzu gibi Anadolu'muz". 1932-1933 ürünü olan *Akın**, *Kahraman*, *Özyurt* gibi oyunlarında, bireysel değerlerin yerini yurt ve ulus sevgisi aldı. 1944-1945 döneminde yine İstanbul Şehir tiyatrosu'nda sahnelenen *Yayla kartalı*'nda yapmacıklı, züppe, gösterişe düşkün, törelere değil, paraya önem veren kent yaşamını eleştirdi.

Faruk Nafiz Çamlıbel

ÇAMLIBEL dağları, Sıvas ve Tokat arasında, bu illerin sınırında G.-B.-K.-D. doğrultulu dağlık kütle (2 052 m).

ÇAMLIBEL geçidi, Sıvas-Tokat karayolu üzerinde Yıldızeli K.'inde Çamlıbel dağını aşan, kışın çoğunlukla karla kaplanan yüksek geçit (1 680 m).

ÇAMLICA a. Esk. denizc. Osmanlılar döneminde, Tuna nehrinde kullanılan çektiri türünden yük gemisi. XVIII. yy.'ın sonlarında İstanbul tersanelerinde 28 arşın uzunluğunda çamlıcalar yapılırdı.

ÇAMLICA → HYDRA.

ÇAMLICA, Edirne'nin Keşan ilçesine bağlı Yerlisu bucağının merkezi belde; 1 491 nüf. (1990).

ÇAMLICA, rumca **Platanisklа,** Güney Kıbrıs rum kesiminde Limasol ilçesine bağlı köy.

ÇAMLICA, rumca **Gufes,** KKTC'de Gazi Mağusa ilçesine bağlı köy.

Çamlıca kız lisesi, İstanbul'da yatılı kız okulu. Küçük Çamlıca tepesinde, Mimar Kemalettin'in XX. yy. başlarında yaptığı dört katlı, ahşap Ahmet Ratip Paşa konağında öğretime açıldı (1939). Burada, başlangıçta Viyana'daki Teralyonom koleji benzeri bir kız lisesi, sonra da bir İnas sultanisi açıldı. Cumhuriyet döneminde yapı, kız ortaokulu, ardından da erkek öğretmen okulu olarak kullanıldı. Tarihsel köşk, giderek harap olmaya başlayınca, Çamlıca kız lisesi, köşkün yanına eklenen yeni yapılara taşındı (1969-1987).

Çamlıcadaki enişteniz, Abdülhak Şinasi Hisar'ın romanı (1944). Yazarın kendi akrabasından gerçek bir kişiyi, aile arasında "Deli enişte" diye anılan, defterdarlık, valilik gibi görevlerde bulunmuş Hacı Vamık Efendi'nin kişiliğini ve yaşamını konu edinir. Kahramanın yadırgatıcı davranışları, aile çevresinde ve meslek yaşamında insanlarla ilişkileri, çelişkileri, tutkuları, karmaşık ve zengin bir ruh durumunu sergiler. Öte yandan yapıtta Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e kadar uzanan dönemde Çamlıca'da süren yaşam, doğanın ve artık geçmişe karışmış uygarlığın renkli yanları yansıtılır. Davranışları yüzünden birçok kez görevinden alınmış, geçim sıkıntılarına sürüklenmiş, eşi tarafından terk edilmiş yalnız başına ölen Vamık Efendi, yazarın geçmişe özlem duygusuna belirli bir hüzün de ekler. Yapıt, kahramanın davranışlarını ve kişilik özelliklerini sergileyen anı-tasvir niteliğinde bölümlerden oluşur.

ÇAMLICALAR, Ege denizi'ndeki İdhra adasına Türkler'ce verilen ad.

Giraudon

Çampa
Tra Kiêu'da bulunan eşarplı dansçı kumtaşı
Mi Son A-1 üslubu, X. yy.
Guimet müzesi, Paris

Çamlıcalar'dan (arka planda) ve Boğaziçi köprüsü'nden (ön planda) bir görünüm

Büyük Larousse

ÇAMLICALAR, İstanbul boğazının G. girişi yakınında Üsküdar ile Ümraniye arasında yüksek iki tepenin ortak adı. Bunlardan K.'deki ve daha yüksek olana Büyük Çamlıca (262 m), ondan Kısıklı adı verilen bir boyunla ayrılan G.'dekine Küçük Çamlıca (228 m) adı verilir. Üsküdar-Şile karayolu bu iki tepe arasındaki Kısıklı boynundan geçer. Çamlıcalar, pliyosen yaşta bir aşınım yüzeyi üzerinde yükselen ve dirençli kayalardan oluştukları için çevrelerindeki düzlüklere göre yüksekte kalmış aşınım artığı monadloglardır. Yapılarında altta geçirimsiz arkozlar ve üstte geçirimli silur yaşlı kuvarsitler başlıca yeri tutar. Birtakım çatlaklarla parçalanmış olan kuvarsitlerden süzülen sular, özellikle Büyük Çamlıca'nın çevresinde içimi çok güzel kaynaklar halinde yüzeye çıkar (Tomruk suyu, Kısıklı suyu gibi). Büyük Çamlıca üzerinde turistik bir tesis ile onun K'inde İstanbul TV vericisi kurulmuştur. Bugün kentsel alanın sınırları içinde bulunan Çamlıcalar güzel panoramaları, su başları ve özellikle Küçük Çamlıca'da korunmuş bulunan kızılçam ve fıstıkçamı korular ile edebiyatımıza ve şarkılara da konu olmuş gözde bir gezinti yeridir.
—Ed. Tanzimat döneminde İstanbul'un gözde semtlerinden olan Çamlıca'yı Namık Kemal *İntibah* romanında, Recaizade Ekrem *Araba sevdası* romanında konu edindi. Çocukluk ve gençlik yılları burada geçen Abdülhak Hâmit Çamlıca ile ilgili şiirler (örn: Mazi mesirelerinden) yazdı; *Garam* adlı yapıtında da Çamlıca'da yaşanan bir aşk serüvenini anlattı. Nabizade Nâzım'ın *Zehra* romanında, Halit Ziya Uşaklıgil'in *Bir ölünün defteri* romanında Çamlıca ile ilgili bölümler yer alır. Yakup Kadrı Karaosmanoğlu'nun *Nur Baba* romanına konu olan bektaşı tekkesi Çamlıca'dadır. Abdülhak Şinasi Hisar'ın *Çamlıca'daki eniştemiz* romanına konu olan semtten yazarın *Geçmiş zaman köşkleri* yapıtında da söz edilir. Bir şiiri "Çamlıca gazeli" başlığını taşıyan Yahya Kemal Beyatlı İnönü zaferinin ardından yayımlanan "Üç tepe" başlıklı yazısında Tanzimat aydınlarının Türkiye gerçeğine Çamlıca tepesinden baktıklarını hatırlattı. Yazara göre Servetifünuncular topluma ikinci bir tepe olan Tepebaşı'ndan bakıyorlardı; Türkiye'nin gerçekleri ise ancak Metristepe'den, yani kurtuluşu için çarpışan Anadolu'dan görülebilecekti.

ÇAMLIDERE, İç Anadolu bölgesinde Ankara iline bağlı ilçe; 19 365 nüf. (1990); 625 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 39 köy. Merkezi, Ankara'nın 99 km K.-B.'sındaki *Çamlıdere,* 10 075 nüf. (1990). Arıcılık, korular.

ÇAMLIDERE, Şanlıurfa'nın merkez ilçesinde bucak; 22 345 nüf. (1990); 42 köy. Merkezi *Çamlıdere,* 1 088 nüf. (1990).

Çamlıdere barajı, Ankara'nın Çamlıdere ilçesinde, Bayındır suyu üzerinde kurulu baraj. İçme ve kullanma suyu sağlamak amacıyla yapılan baraj, 1985'te işletmeye açıldı. Barajın gövdesi kaya dolgu tipinde, su toplama hacmi 1 226 milyon m³, göl alanı 32 km², sulama alanı 1 640 ha'dır.

ÇAMLIHEMŞİN, Doğu Karadeniz bölümünde, Rize iline bağlı ilçe; 10 566 nüf. (1990); 678 km²; 24 köy. Merkezi, Rize'nin 59 km D.'sundaki *Çamlıhemşin,* 2 829 nüf. (1990). Çay üretimi, büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği.
—Mim. Ilçe sınırları içinde iki büyük kale kalıntısı vardır. Bunlardan Kaleibalâ, ilçenin 40 km G.'inde bir tepe üzerindedir. Antikçağ'dan kaldığı sanılan yapının 16 burcu ve bir gözetleme kulesi vardır. Bir kaya kütlesinin en yüksek yerine kurulu olan Zil kalesi beş katlı başkulesiyle dikkati çeker.

ÇAMLIK sıf. Çamı çok olan yer için kullanılır: *Çamlık arazi. Çamlık bir bölge.*
◆ a. Çam korusu, çeşitli çam ağaçlarından oluşan ormanlık alan.

ÇAMLIK, Burdur'un Bucak ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 1 297 nüf. (1990). Yakınında Antikçağ'ın önemli kentlerinden olan Kremna*nın kalıntıları vardır.

ÇAMLIK, Konya'nın Beyşehir ilçesi Gencek bucağına bağlı belde; 3 048 nüf. (1990).

ÇAMLIKAYA, Erzurum'un İspir ilçesine bağlı bucak; 7 287 nüf. (1990); 17 köy. Merkezi *Çamlıkaya,* 2 007 nüf. (1990).

ÇAMLIKÖY, rumca **Kalo Khorion,** KKTC'de Lefkoşa ilçesi Lefke bucağına bağlı köy.

ÇAMLIYAYLA, Akdeniz bölgesinde, İçel iline bağlı ilçe; 21 602 nüf. (1990); 15 köy. Merkezi, Mersin'in 73 km K.'inde *Çamlıyayla* (esk. Namrun), 8 826 nüf. (1990).

ÇAMLIYAYLA →NAMRUN *yaylası.*

ÇAMOLUK, Karadeniz bölgesinde, Giresun iline bağlı ilçe; 10 641 nüf. (1990); 29 köy. Merkezi, Giresun'un 236 km güney-doğusunda *Çamoluk,* 1 794 nüf. (1990).

ÇAMPA, Çinhindi'ndeki hindu krallığı (II.-XVII. yy.). Güney Çin denizi kıyısında. Huê yöresinin merkezi olduğu sanılır. İ.S. 137'de, K.'e yaptıkları ilk seferden sonra Çamlar 192'de devlet kurmayı başardılar. Kısa sürede G.'ye, kıyıyla Annam sıradağları arasına kadar yayıldılar. Çampa'nın bilinen ilk başkenti günümüzdeki Quang Nam yöresiydi. Burada IV. yy.'dan kalma sanskritçe yazıtlar bulundu. Bu yazıtlarda, hint adları almış krallardan söz edilir. Başkent VII. yy.'da Tourane'ın G.'indeki Tra Kiêu arkeoloji sitinin bulunduğu yerde kuruldu. Çampa'nın merkezi daha sonra çok uzağa, günümüzde Phan Rang'ın bulunduğu Pânduranga'ya taşındı. Bu göç IX. yy. sonunda durdu. Bundan sonra başkent, K.'e İndrapura ya, VII. yy.'da kurulan başkentin bulunduğu yöreye taşındı.

Çampa kısa sürede Hindistan'ın etkisinde kaldı. IV. yy.'da buddhacılık krallığa yayıldı. Bu dönemde Çampa, özellikle denizde, Çin'i tehdit edecek güçteydi (431). Ama, birçok kez, güçlü komşusunun saldırısına uğradı. 446'da Huê bir çin seferi sırasında yağmalandı, böylece Çampa'nın saldırıları sona erdi. 530'da yeni bir hanedan çin egemenliğini tanıdı, ama bu durum Çinhindi krallığı'nca benimsenmedi. Bununla birlikte, Çin'de birlik sağlanınca çampa tehditleri ortadan kalktı: İndrapura VII. yy.'ın başında imparator Yangdi'nin birliklerince yağma edildi. Çin'in siyasal üstünlüğü uygarlık alanına yansımadı. VII. ve VIII. yy.'larda Çampa, Mahabalipuram'daki pallava kültürünün ve tamul edebiyatının etkisinde kaldı.

Çampa, Lin-yi'yi ele geçirip (IX. yy.) güçlendiği sırada K.'de Vietnam'ın ve Çinhindi kıyılarında ticaret acentaları kuran Şrivicaya deniz İmparatorluğunun saldırılarına uğradı. Vietnam'ın ilk ulusal hanedanları olan Dinh (968-980) ve Le (981-1009) hanedanları Çampa'yı, İndrapura'yı terk ederek 300 km, daha G.'e Vıcaya'ya (günümüzde An Nhon) yerleşmeye zorladı. Çamlar en güneydeki eyaletlerine çekilmeye devam ettiler. Bu bölgede de, Çampa'yı XII. yy.'ın başında ele geçiren Khmer İmparatorluğu'nun saldırılarına uğradılar. 1177'de Angkor'u aniden kuşatan Çamlar intikamlarını aldılarsa da, 1203'ten 1220'ye kadar Çampa, Kampuçya'nın egemenliğine girdi. XIII. yy.'ın ikinci yarısında moğol istilası tehlikesi nedeniyle bir süre Çampa ve Vietnam barış yaptılar. Ancak, Kubilay'ın kabul ettirdiği protektora geçerli ve uzun ömürlü olmadı. Kısa bir süre sonra Çampa ile Vietnam arasında yeniden çatışma çıktı. Vietnam'ı ortadan kaldıracak durumda olan kral Chê Bông Nga (1360-1390) önderliğindeki son bir saldırıdan sonra Çampa, K. komşusuna, günümüzde Orta Vietnam'ı oluşturan eyaletleri tek tek bırakmak zorunda kaldı. 1471'de, Vicaya Vietnamlılar'ın eline geçti. Çampa krallığı, 1822'de egemenliğini tümüyle yitirdi. Günümüzde çam kökenli birkaç küçük etnik grup kalmıştır.

SANAT VE ARKEOLOJİ

• *Tarihöncesi'nden VII. yy. başına.* Çampa'nın tarihöncesi ve öntarihi, incelemeleri kolaylaştırmak amacıyla, genellikle Vietnam'ın tarihöncesi ve öntarihiyle bir tutulur. Ancak, Quang Binh sitlerindeki malzemenin (Yontmataş devrinden Alt Yenitaş devrine değin) Kuzey Vietnam sitlerinde bulunan malzemeyle benzerlik göstermesine karşılık, Bau Tro *kjökkenmöddinger* sitlerindeki (Üst Yenitaş devrinin sonu) malzemeye yarımadanın güneyinde de rastlanır. Sa Huynh bölgesi nekropolisleriyse (mezar küpleri, seramik, tunç, inci, demir) özellikle yarımadanın G. ve G.-B.'sını çağrıştırır. Üstelik, tüm bu bulguların Dông Son (son tunç) uygarlığı ya da Endonezya "tunç ve demir" çağı uygarlığıyla bir bağlantısı olduğunu gösteren hiçbir bulgu yoktur. Hindulaşmaya ilişkin en eski kanıtlar çin metinleri, yerel eski yazıtlar (400'e doğr. ve sonr.) ve getirilen bazı bronz parçalarıdır (V.-VI. yy.'a doğr.). Yerel yapıtların hiçbirinin VI.-VII. yy.'lar öncesine ait olmadığı sanılmaktadır.

• *VII. yüzyıl başından 1000 yıllarına.* Bu döneme ilişkin en önemli yapıtlar (Mi Son E. 1 tapınağı) yaklaşık 650-700 yıllarından kalmadır: korunabilmiş mimarlık örnekleri çok azdır, ama çağdaş kampuçya sanatıyla benzerlikler gösteren eşsiz heykeller vardır. VIII. yy.'da güney eyaletlerinin hegemonyasının başlamasıyla birlikte, önangkor dönemi mimarlığıyla bazı benzerlikler gösteren tapınaklar (Pho Hai) yapılmaya başladı, ama heykelcilik pek fazla gelişmedi; ilk endonezya etkileri (getirilen Mahayana tunçları) göze çarpmaya başladı. IX. yy. başlarına doğru yapılmış olan Hoa Lai tapınakları geleneksel çampa mimarlığının gerçek çıkış noktasıdır. 850'ye doğru, kuzey eyaletlerinin X. yy.'a kadar sürecek özgürlüklerini yeniden ele geçirmelerini sağlayan İndrapura atılımı beraberinde yoğun sanatsal etkinlikleri de getirdi (etkilerin çeşitliliğine bağlı buluş zenginliği ve yenilikler): 875'e doğru Dông Duong Mahayana tapınağı kuruldu (bu en büyük çampa tapınağı, çin ve endonezya etkilerine karşın özgün ve güçlü bir üsluba sahiptir). X. yy.'a doğru daha yalın, daha klasik (Khuong My yapılar topluluğu) bir sanat gelişti. Bu sanat daha çok krallığın şivacı merkezlerinde yaygınlaştı (Nha Trang [Po Nagar] ve özellikle Mi Son [A,A', B,C gruplarının bölümleri] ve Tra Kiêu): yalın ve orantılı bir mimarlıkla ayırtedici özellikleri olan yumuşak (Endonezya etkisi) ve parlak bir heykelcilik birleşti. Ne var ki bu akım yüzyılın

sonuna doğru yozlaştı (aynı sitler, Chanh Lô, vb.)

• *1000'den 1471'e: Vicaya dönemi.* Vietnam'ın (968'de birliğini sağladı ve 980'den beri Çampa ile savaş halindeydi) baskısıyla İndrapura terk edildi ve daha güneyde bir merkez seçildi: Vicaya (bugünkü An Nhon). XI.-XIII. yy.'larda sanatsal etkinlikler bütün bölgede yaygınlaştı, ama X. yy. sonunda ortaya çıkan eğilimler özellikle heykelcilik alanında ağırlığını duyurdu (daha az uyumlu oranlar, daha soğuk figürler, fantastik bir beğeni, aşırı süsleme, khmer sanatıyla bazı benzerlikler: Thap Mam heykelciliği). XII. yy. sonunda ve 1220'ye kadar khmer istilası mimarlıkta angkor etkisini beraberinde getirdi (Hung Thanh, fildişi kuleler, vb.) ve heykel atölyelerinin etkinliklerine son verdi (Bayon* sanatının khmer yapıtları getirildi). 1220'den sonra yoksullaşan çampa sanatındaki gerileme iç çatışmalar, Vietnam'ın gitgide artan baskısı ve moğol tehdidiyle (1278 ve sonrası) hızlandı. Görece olarak daha tehlikesiz bölgelerde sıradan yapıtlar göze çarpar (Po Klaung Garai); mimarlıkta oranlar o kadar uyumlu değildir, ama Vicaya'nın kesin olarak terk edileceği döneme doğru en belirgin gerileme heykelde görülür (biçimleri şaşırtıcı derecede bozuk putlar: Yang Mum ve Kontum şivası).

• *1471'den günümüze.* 1822'den (bağımsızlığın son bulması) sonra gitgide azalmaya başlamış olan sanatsal etkinlik yine de çampa özelliğini korumaya çalıştı. XVI. yy.'ın sonuna doğru son *kalan* Po Rome'ydi (oldukça yozlaşmış bir yapıda): bütün kült yapıları *(bumong)* daha sonra Vietnam mimarlığının etkisinde kaldı. Kült imgeleri özgünlüklerini korudular: antropomorfizmleri az çok belirgin olan gömüt taşları *(kut)* bir hiyerarşi anlayışının göstergeleridirler; gelenekler kuyumculukta (asılabilir putlar) ve azınlıkların etkinliklerinden olan dokumacılık ve işlemecilikte de korundu. Birçok sit (Dông Duong, Mi Son, vb.) Çinhindi savaşlarında tahrip olmuştur.

ÇAMPASAK ya da **CHAMPASSAK,** Laos'un güneyinde il, Mekong ırmağı kıyısında; 2 600 km²; 98 000 nüf. Merkezi *Çampasak* (4 000 nüf.).

ÇAMPDANİ, Hindistan'da kent, Hugli ırmağı kıyısında, Kalküta'nın kuzey banliyösü; 59 000 nüf.

ÇAMSAKIZI a. **1.** Çam ağacından elde edilen reçine. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Çamsakızı çoban armağanı,* bir armağanın verilen kişinin değerine uygun olmadığını, vereninse gücünün ancak buna yettiğini belirtmek için özür yollu söylenir. ‖ *Çamsakızı gibi,* sırnaşık, yapışkan kimseler için kullanılır.

—ANSİKL. Çamsakızı, çam ağaçlarının gövdesindeki yaralardan sızan reçineli akıntının buharlaşmasıyla oluşur ve mevsim sonunda kazıma ya da sıyırma yoluyla toplanır. Yılda birkaç kez toplanırsa daha kaliteli olur. Sakız parçaları bal rengin-de, keskin kokulu ve acı lezzetlidir. Damıtılırsa terementi esansı verir.

Türkiye'de çamsakızı Akdeniz ve Batı Anadolu bölgelerinin kıyı kesimlerinde, özellikle kızıl çam *(Pinus brutia)* ağaçlarından elde edilir. Fıstık çamı *(P. pinea)* çamsakızı bakımından zengin bir tür ise de Türkiye'de ender olarak ondan çamsakızı alınır. Güney Avrupa'da çamsakızı sahil çamından *(P. maritima)* elde edilir.

ÇAMUKA a. Akdeniz'de orta sularda ve kıyılarda yaşayan, gümüşbalığına benzeyen kemiklibalık. (Bil. a. *Atherina hepsetus;* gümüşbalığıgiller [*Atherinidae*] familyası; boy 15 cm'ye kadar.)

ÇAMUR a. **1.** Suyla karışarak kaygan ve yumuşak duruma gelmiş toprak: *Buraları yazın toz, kışın çamur içindedir. Paltona çamur bulaşmış. Hızla geçen araba çamur sıçrattı.* **—2.** *(Bir kimseye) çamur atmak, çamur sıçratmak,* bir kimseyi kötü işlere karışmış gibi göstererek lekelemeye çalışmak; ona iftira etmek, kara çalmak: *Dürüst ol, sağa sola çamur atmaktan kaçın.* ‖ *Çamur gibi,* siyah undan yapılmış, iyi pişmemiş ekmek için kullanılır; sataşkan, çevresini rahatsız eden kimseler için söylenir: *Çamur gibi biridir o, yanına yanaştırma.* ‖ *Çamura basıp çalıya asmak,* çamaşırı pis suda yıkayarak gelişigüzel bir yerde kurutmak; bir işi özensizce, gelişigüzel biçimde yapmak. ‖ *Çamura bulaşmak,* insanı lekeleyecek, adını kötüye çıkaracak pis bir işe karışmak. ‖ *Çamura yatmak,* verilen bir sözü, kendinden beklenilen bir işi sudan bahaneler öne sürerek yapmaktan kaçınmak (arg.). ‖ *Bir kimseyi çamurdan çekip çıkarmak,* o kimseyi adını ve onurunu lekeleyecek kötü bir durumdan kurtarmak. ‖ *Çamuru karnında, çiçeği burnunda* → ÇİÇEK.

—Balıkç. *Çamur ığrıbı,* denizin sığ ve çamurlu yerlerinde, dere ağızlarında balık avlamak için kullanılan bir çeşit ağ.

—Bayınd. *Çamur sıyırma,* dondan zarar gören balçık katmanını, kum, çakıl ya da cüruftan oluşan yeni bir katmanla değiştirme işlemi; yeni katman kılcallık yoluyla yükselen suyun düzeyini aşacak biçimde eni doğrultusunda akaçlanır. ‖ *Çamur temizleyici,* bir kanalı çamurdan arındırmakta kullanılan aygıt.

—Denizbil. Toprak ya da organizma kökenli, türdeş, çok küçük taneciklerden oluşan derin deniz çökeltisi. (Deniz diplerindeki karbonatlı tortul çamurlar, taşoluş yoluyla marnlara ya da kireçtaşlarına dönüşebilir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Denizc. *Çamur dubası,* dip bölümünde, boşaltmayı sağlayacak açılabilir kapaklar bulunan mavna; yüzebilirliği yanlardaki sızdırmaz balast tanklarıyla sağlanır. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Çamur gemisi,* deniz tabanını tarakIama işleminde, çamurları suüstüne çıkarıp açığa taşımaya yarayan gemi.

—Hidrol. *Çamur tıkacı,* bir akarsu ağzında asıltı halinde bulunan, gelgit nedeniyle almaşık olarak yukarı ve aşağı çığıra doğru yer değiştiren çökel derişimi.

—Hidrol. ve Jeomorfol. *Çamur seli,* şiddetli sağanaklar sonucunda bol miktarda ince malzeme oluşturan beslenme havzalarından başlayarak sel yataklarından aşağı doğru akan çamur akıntısı. (Yoğunluğu [yaklaşık 1,5] nedeniyle taşıma gücü çok yüksek olan bu akışkan, bazen çok iri kaya bloklarını sürükleyerek sel birikinti konisi üzerine bırakır.)

—Isıbil. *Çamur toplayıcı,* kimi kazanlarda, çökeltinin yayılmasını önlemeye ve çamur halinde çöken su içindeki katı asıltıları, özellikle tuzları boşaltmaya yarayan organ.

—Jeomorfol. *Çamur volkanı,* yeraltı gazlarının killi-marnlı oluşumlar üzerine yaptığı basınç sonucu çamur fışkıran volkan. (Aşınmayla kolayca ortadan kalkan çamur volkanları, kısa ömürlüdür ve yükseklikleri birkaç metreyi geçmez.)

—Kim. müh. *Çamur almak,* bir contanın çevresine sıvanan balçığı temizlemek.

—Kim. müh. ve San. Sanayide çok değişik alanlarda kullanılan öğütülmüş, karıştırılmış ve nemlendirilmiş, kendine özgü akışkanlığı olan madde.

—Kuyuc. Kuyu açma sırasında, postaları boşaltmak, delme aletini yağlamak ve soğutmak, delik çeperlerini korumak için sürekli olarak püskürtülen, su, kil ve kimyasal karışımı. ‖ *Çamur basınç süzgeci,* kuyu açma çamurunun süzülme özelliklerini, yani çamur pastasını ve serbest suyu ölçmeye yarayan aygıt.

—Metalürj. Elektrolitik arıtma kabının dibinde toplanan artıklar.

—Petr. san. Kimi ham petrol ürünlerinde asıltı halinde bulunan ve depolama tanklarının dibine çöken katı ya da yarı katı tortu.

—Seram. *Çamur alıştırma,* seramik hamurunu tahta bir zemin üzerinde elle sıkıştırıp yoğurma. (Bu işlem hamuru oluşturan hammaddelerin iyice karışması ve hamurun tornada biçimlendirilebilecek esnekliğe kavuşması için yapılır.) ‖ *Çamur çekme,* çamuru taşıma; elle çekerek uzatma; tahta üzerinde elle yuvarlatarak uzatma. ‖ *Çamur havuzu,* çamur hazırlamakta kullanılan, dik kenarlı derin havuz. ‖ *Çamur kesme teli,* kütle halindeki seramik hamurunu kesmekte kullanılan ince çelik tel; tornada biçimlendirilmiş formları torna tablasından ayırmak için kullanılan tel. ‖ *Çamur süzme,* çamur havuzunda karıştırılmış sulu seramik hamurunu, bez ve tel eleklerden geçirerek taş, kum gibi maddelerden arıtma. ‖ *Destek çamuru,* fırın raflarıyla raf ayakları arasına konulan ve fırın raflarını sıkıştırmakta kullanılan çamur.

—Seram. Sulu kilden yapılan ve bir seramiğin süslemelerini ve eklentilerini yapıştırmaya yarayan hamur. (Ana parçayla aynı erime ve çekme özelliklerinde olmalıdır. Çamur dökme işinde de kullanılır. XIX. yy.'da çamurdan, porselen sırları altına kabartma süslemeler yapmak için yararlanıldı.)

—Su işler. *Aktif çamur,* atık suların özarıtılması sonucu ortaya çıkan durulabilir bakteri yumakçıkları. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Çöken çamur,* pis suları durultma ya da arıtma sonucu ayrılan ve katı maddelerden oluşan bölüm. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tıp. *Çamur tedavisi,* çamur banyosuyla yapılan tedavi.

—Tıp ve Hidrol. *Radyoaktif çamurlar,* çeşitli yollarla tedavi edici nitelik kazandırılan radyoaktif çamurlar. (En çok kullanılan yöntem, yerden kaynayan radyoaktif bir suyu, dereden alınan balçık üzerine akıtmaktır.)

—Yerbil. Suya doymuş ve akışa yatkın bir lütiti ($< 64\ \mu m$) belirten genel terim. (Çamur, akış sırasında daha iri parçacıkları sürükleyerek yıkımlara yol açabilir [volkan çamuru ya da buzul çamuru akıntıları]). ‖ *Çamur birikintisi,* kalın çamur katmanıyla kaplı çukur alan. ‖ *Kıyı çamuru,* 20-25 mikrometre çapında parçacıklarca zengin, yüksek oranda su içeren gevşek çökel. (Karasal ve biyogen kökenli daha iri elementler çok azdır. Bu terimin kullanımı kıyılara yakın çökellerle sınırlıdır; kıta ya da ada platformu sınırının ötesinde kıyı çamuru yerine çamur terimi kullanılır. Kireç bakımından zengin kıyı çamurlarına tang denir. Kıyı çamurları kırmızı (demir oksitli), sarı (limonlu), yeşil (glokomitli) ya da siyah (yüksek oranda organik madde) olabilir.

◆ sıf. *Arg.* Yapışkan, çevresindekileri sürekli rahatsız eden kimse için kullanılır: *Böyle çamur adam görmedim.*

—ANSİKL. Denizbil. Çamurlar renklerine (demir sülfürlerin ve organik maddelerin renklendirdiği *mavi çamur* ya da *siyah çamur;* demir oksidin renk verdiği, tropikal bölgelerde gözlenen *kırmızı çamur;* mercan bölgeleri yakınındaki *beyaz çamur*), mineral yapılarına (*killi, silisli* ya da *kireçli çamurlar*), kökenlerine (yanardağ kökenli, mercan kökenli çamur), organizma döküntüleri oranına (ışınlılar, kanatayaklılar'ı kapsayan çamur, *diamoteli çamur, globigerinalı çamur,*) göre sınıflandırılır.

—Denizc. *Çamur dubası*'nda yüzdürücüleri oluşturan yan kasaların arasına yerleştirilmiş bir dizi eksenel hazne bulunur. Her haznenin tabanı, enine ya da boyuna menteşeler çevresinde dönen bir ya da iki kapaktan oluşur; bunlar vinçlere bağlı zincirlerle ya da kablolarla, kimi kez de krikolarla açılır ve kapanır. Kapaklar kapatılarak haznelere çamur doldurulur ve depolama yerine taşındıktan sonra kapaklar açılıp boşaltılır. Bu tür araçlar çöplerin, sanayi artıklarının, tarakIama sırasında çıkan çamurların boşaltılmasında ve deniz yapılarının alt bölümlerini inşa etmede (beton blokların yerleştirilmesi) kullanılır.

—Su işler. • *Aktif çamur.* Arıtma yöntemi, önceki çevrimlerde elde edilen bakteri yumakçıklarını (aktif çamur) atık sulara katmaya dayanır. Bu ortama güçlü bir ha-

valandırma uygulanırsa, aerobi bakteriler hızla gelişir; bu bakteriler organik maddeleri çürüterek bakteri yönünden zengin, bir çökelek oluşumuna yol açar. Çökeleğin bir bölümü (% 15) yeni bir ortama bakteri ekmede kullanılır ve kalan bölümü ise çöken çamur biçiminde boşaltılır. ● *Çöken çamur*. Bu çamur, % 1 ile 4 arasında asıltı halinde katı maddeler içeren kahverengi bir sıvıdır. Bu maddenin (çöken çamur) elenmesi, arıtma istasyonu yatırımının en büyük bölümünü, işletme çalışmalarının da en ağır kesimini oluşturur. Son arıtma aygıtından çıkan çamurun hacmi, nüfus başına günde 2-3 litre dolayındadır. Çamur önce ağdalılaştırılarak hacmi yarıya indirilir; sonra çürütme işlemiyle kararlılaştırılır. Bu çamur ya bir kum yatağında doğal olarak kurutulur ya da uygun katkı maddeleri eklenerek emme (vakum altında süzme), merkezkaçla ayırma, basınç uygulama (basınçlı filtreler, sargı filtreler) gibi yöntemleriyle çamurun suyu giderilir. İşlem sonrasında çamur kekinin hacmi başlangıç hacminin % 10 ile 20'sine iner. Kurutulan çamurlar tarımda ya da sanayide kullanılmayacaksa ya çöplüğe atılır ya da yakılır. Kimi büyük arıtma istasyonlarında, kararlılaştırma, suyunu giderme ve yakma işlemlerinin birlikte uygulanmasını sağlayan tam bir ısıl işleme başvurulur. Çöken çamurlar toprakta gübre biçiminde kullanılabilir ve özellikle humuslu madde katkısı sağlar. Kimi çamurlarda büyük miktarda bulunan ağaç lifi, çinko, kurşun gibi elementler, çamur özel işlemlerden geçirilerek geri kazanılabilir. Çöken çamurun yakacak olarak kullanımı suyu giderilmiş çamurlarla sınırlıdır. Kimi çöken çamur türleri de anaerobi çürütme sonrasında metan gazı verebilir.

ÇAMURCUL sıf. Çamur içinde bulunan organik öğelerle (mikroorganizmalar, bitki döküntüleri, vb.) beslenen hayvanlar için kullanılır. (Bu beslenme özellikleri çamurcul hayvanların bol miktarda çamur yutmalarına yol açarsa da, bu hayvanlar daha sonra yuttukları çamuru dışarı atarlar.

çamurcun *(Anas crecca)* [erkek]

■ **ÇAMURCUN** a. Anadolu, Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika'da yaşayan küçük yabanıl ördek. (Bil. a. *Anas crecca;* ördekgiller familyası.) [Eşanl. ÇAKIRKANAT, CÜCE ÖRDEK, CURE, EĞRİKOCA.]
—ANSİKL. Yüzücü ördeklerin en küçüğü olan çamurcun, göçmen, yerli ve gezici bir ördek türüdür. Bol bitkili su kenarlarını yeğler. Yengeç, salyangoz, larvalar ve su bitkileriyle beslenir.

ÇAMURKOŞARLARI a. Nemli yerlerde (bataklıklar, göl kıyıları, su altında kalan çayırlar vb.) sık görülen ve uzun bacaklı kuşları içeren öbek. (Topluluklar oluşturabilen çamurkoşarları genellikle haliçlerde ve kıyıların çamurlu kesimlerinde kışlar. Birçok takıma dağılan dokuz familyası vardır. Bil. a. *Limicolae.*)

Raffiac kilisesi'nin (Cantal) çan duvarı roman sanatı

Lys-Pix

ÇAMURKÖPEĞİ a. Kuzey Amerika'da yaşayan, iri, kuyruklu amfibyum türü. (Gece dolaşır. Sürekli solungaçlı, derisi boyarmaddelidir; üç çift küçük, taraklı dış solungaç taşır. Bil. a. *Necturus maculosus;* mağarasemenderigiller familyası.)

ÇAMURKURDU a.**1.**Balık avında yem olarak kullanılan *Nereis* cinsinden deniz kurdu. (Yaşadıkları yere bağlı olarak bu kurtlar, kumların, haliç çamurlarının, kayaçların altında bulunabilir.) **—2.** Tatlı sularda yaşayan, tüpcül halkalısolucan. (Balıkçılar bu hayvanı yem olarak kullanır. Bil. a. *Tubifex tubifex; Limicolaria* takımı.)

ÇAMURLAMA a. Çamurlamak eylemi.
—Mad. oc. Taşkömürü ocaklarında yangın söndürmek ve kömür kütlesinin ısınmasını önlemek için kullanılan yöntem. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Mad. oc. Çamurlama, kömür kütlesine, kazan kanallarındaki kül gibi ince kısır bir madde ile su karışımı püskürterek yarıkları doldurmaya dayanır. Böylece kömür kütlesi içindeki ateşi besleyen hava sızmaları önlenir. Çamurlamada genellikle çamurlama pompası denilen, özel bir pompa kullanılır.

ÇAMURLAMAK gçz. f. **1.** *Bir yeri, bir şeyi çamurlamak,* ona, oraya çamur sürmek, çamurla onu, orayı kirletmek: *Ayakkabılarını çamurlamak. Merdivenleri çamurlamak.* **—2.** *Bir kimseyi çamurlamak,* onu lekelemek, kötülemek.
—Mad. oc. Çamur püskürtmek, çamurla yarıkları tıkamak.
◆ **çamurlanmak** edilg. f. Üzerine çamur sürülmüş ya da çamur bulaşmış olmak: *Çamurlanan ayakkabıları temizlemek. Paltonun eteği çamurlanmış.*
◆ **çamurlaşmak** dönş. f. **1.** Çamur durumuna gelmek. **—2.** *Arg.* Çevresindekileri sürekli rahatsız etmek: *Biraz içince çamurlaştı.*
◆ **çamurlatmak** ettirg. f. *Bir yeri, bir şeyi çamurlatmak,* çamur bulaştırıp kirlenmesine neden olmak: *Ayakkabılarını çamurlatma.*

ÇAMURLANMAK → ÇAMURLAMAK.

ÇAMURLAŞMAK → ÇAMURLAMAK.

ÇAMURLATMAK → ÇAMURLAMAK.

ÇAMURLU sıf. **1.** Üzerinde çamur bulunan, çamura bulanmış şey için kullanılır: *Çamurlu ayakkabılarla içeri girme. Bu sokak çok çamurlu.* **—2.** Çok bulanık su için kullanılır.
—Dy. *Çamurlu balast,* travers altında suyu tutarak onun tabanına zarar veren, killi öğelerle yüklü balast.

ÇAMURLU, Konya'nın Meram ilçesinde Kızılören bucağına bağlı belde; 1 981 nüf. (1990).

ÇAMURLUK a. **1.** Çamur olan yer: *Şu çamurluğu geçince yol artık düzeliyor.* **—2.** Tekerlekli taşıtlarda çamur, taş vb. sıçramasını önlemek amacıyla tekerleklerin üst kısmına konan siperlik. **—3.** Yapılarda giriş kapısı önünde ayakkabıların altındaki çamuru temizlemek amacıyla yapılmış yere çakılı yatay demir parçası. **—4.** Paçaları çamurdan korumak için giyilen tozluk. **—5.** *Çamurluk etmek,* çevresindekileri, bıktıracak biçimde rahatsız etmek.
—Arabac. Faytonlarda ön ve arka tekerlekleri üstten örten ve ortada basamak oluşturan, sactan yapılmış parça.
—Bisikç. Araçları ve kullananları çamurdan korumak için bisiklet ve motosikletlerin tekerlekleri üstüne yerleştirilen parça.
—Esk. sil. Kının uç tarafında bulunan ve genellikle madenden yapılmış bezeme öğesi.
—Ev. eşy. Ayakkabıların altındaki çamuru kazımak için bir evin giriş kapısı yakınlarında bir yere yatay olarak yerleştirilen ince demir lama.
—Giy. Paçaları çamurdan korumak için giyilen deriden yapılmış tozluk. (Baldırları örtüp ayakkabıların üzerine iner, ayakkabıyla birlikte çizme görünümü verirdi. Giyilmesini kolaylaştırmak için yanları çıtçıtlı olanları da vardı.)
—Oto. Eskiden otomobil tekerleğini örten ve çamur sıçramasını önleyen çekme sac parça. ‖ Günümüzde çekme sactan ya da kalıplanmış plastikten yapılmış karoseri elemanlarının tekerleği örten ve saran bölümü.
—Sil. Bazı tanklarda, tırtılın üst kolanını koruyan zırh parçası.

ÇAMURSALKAPLUMBAĞAGİLLER a. Güney Amerika, Afrika ve Madagaskar'da yarı yarıya suda yaşayan dönerboyunlu kaplumbağa familyası. (13 türü vardır; en iri bireyleri içeren Arraus kaplumbağası [*Podocnemis expensa*] Amazon ve Orinoco kıyısında bulunur ve uzunluğu 80 cm'ye ulaşabilir. Bil. a. *Pelomedusidae.*)

ÇAMURSALKURBAĞAGİLLER a. Öbrukönlü omurgalıların *Arcifera* öbeğinden ikiyaşayışlı kurbağalar familyası. (*Pelobates* ve *Pelodytes* cinsi üyelerinden başka, Seychelles adalarında ve Hindistan'da yaşayan türler içerir. Bil. a. *Pelobatidae.*)

ÇAMURTABAN a. Çamurla kaplı kıyı ya da deniz dibi alanı. (Gelgit olayında gelgitlerarası kesimde kalan çamurtabanlara wadden denir. Kıta sahanlığındaki çamurtabanların dağılımını, akarsuların getirdiği ince döküntülerin miktarı ve akıntıların etkinlikleri belirler.)

ÇAMUŞLU, Kars'ın Kağızman ilçesi Kötek bucağına bağlı köy; 948 nüf. (1990). 1966'da yörede yapılan araştırmalarda, köyün B.'sında Aladağ kesiminde, Yazılıkaya diye adlandırılan kaya resimleri bulundu. Üst Yontmataş dönemine tarihlenen resimlerde çeşitli hayvanların (keçi, geyik) yanı sıra kadın ve erkek figürleri bulunmaktadır.

ÇAMYATAĞI, esk. **Lerdüge,** Samsun'un Havza ilçesi Çakıralan bucağına bağlı köy; 1 517 nüf. (1990). Köy çevresinde yapılan araştırmalarda İ.Ö. I.-İ.S. II. yy.'lara tarihlenen beş tümülüs saptandı. (→ LERDÜGE* TÜMÜLÜSLERİ.)

ÇAMYOLU, esk. **Kestel,** Antalya'nın Alanya ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 610 nüf. (1990).

ÇAMYUVA, Antalya'nın Kemer ilçesinde merkez bucağına bağlı köy; 2 484 nüf. (1990).

ÇAN a.**1.** İdyofonlar ailesinden,ters çevrilmiş kupa biçiminde, dış yüzüne bir çekicin vurması ya da iç yüzüne bir sarkacın çarpmasıyla ses veren madeni çalgı: *Kilise çanı. Deve çanı.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Çan çalmak,* bir şeyi herkese duyurmak, bildirmek: *Durumumuz kötüye gidiyor diye çan çalacak değiliz ya.* ‖ *Bir kimsenin çanına ot tıkamak,* onu, sesini çıkaramaz, ününü ve eylemini sürdüremez bir duruma sokmak.
—Arkeol. *Çan biçimi,* mısır mimarisinde, papirüs çiçeği gibi geniş biçimde açılmış sütun başlıklarına denir.
—Bot. *Çan çiçek,* tacı küçük bir çan biçiminde olan çiçek (inciçiçeği, vb.). —Kenarları dışarıya doğru yayvan durumda aktinomorf bitişiktaçyapraklı çiçek.
—Dy. *Uyarı çanı,* garlara, makas postalarına aynı düzeydeki geçitlere vb. trenin kalkışını ya da yakın zamanda geçeceğini bildiren ya da personeli işletme kazalarına karşı uyaran sesli uyarı aygıtı.
—Elektrotekn. *Çan motor,* rotoru iletken, ince bir silindirden oluşan, eylemsizliği çok küçük, asenkron motor.
—Folk. *Çan sallama oyunu,* doğacak kuzuların sağlıklı ve elde edilecek ürünlerin bereketli olması için koç* katımı'ndan bir gün önce düzenlenen kuttören. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Hırist. *Ölüm çanı,* bir hıristiyanın can vermek üzere olduğunu, ardından ölümünü ve cenaze törenini bildirmek için çalınan çan. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İnş. *Çan duvarı,* bir kilisenin, içinde çanları barındıran açıtlar ya da yan yana kemerlerle donatılmış dış duvarı. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Çan iskelesi,* çan kulesi içinde çanları taşıyan ahşap çatkı.

—İstat. *Çan eğrisi* → LAPLACE.

—Karb. kim. Su tanklı bir gazometrede üst sığayı oluşturan devinimli bölüm.

—Kardiyol. *Çan belirtisi,* aort yayının kaibin sol kenarına göre tahterevalli hareketi. (Röntgende görülebilen bu belirtiye aort yetersizliğinde rastlanır.)

—Kim. Cam ya da termoplastik maddeden değişik biçimlerde yapılan ve su ya da cıva tankı üzerinde gazları toplamaya, kimi işlemlerden geçirmek için bir cismi gaz ortamından ayırmaya yarayan aygıt.

—Kim. müh. ve Petr. san. GAZ YIKAMA FANUSU*'nun eşanlamlısı.

—Kuyuc. Kurtarma aygıtının, çeşitli nedenlerle kuyuda kalan parçaları (kırık çubuk, matkap parçası, vb.) yakalamasını sağlayan, koni biçiminde bir tür çelik başlık.

—Mak. san. *Hava çanı,* pistonlu bir pompanın basma borusu üstüne yerleştirilen ve havanın sıkışma özelliğinden yararlanarak debiyi düzenleyen, basınçlı hava dolu hazne. (Dolaşım durunca ortaya çıkacak koç darbesinin etkisini düşürmek için bazen elektrik motoruyla çalıştırılan merkezkaç pompanın basma borusuna da içi su ve basınçlı hava dolu bir hazne bağlanır.)

—Müz. *Çan çalgısı,* bir ya da daha çok gam elde edilebilecek biçimde düzenlenmiş, melodi çalmaya elverişli, dış yüzüne vurulan sabit çanlar dizisi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Olasıl. *Çan eğrisi,* GAUSS* EĞRİSİ'nin eşanlamlısı.

—Spor. Pistte ya da çevresi kapalı alanlarda yapılan bir yarışta son tura girildiğini belirten zil sesi.

—Su yapı. *Dalgıç çanı* ya da *dalma çanı,* su altına inerek çalışmaya olanak veren çan biçiminde aygıt.

—ANSİKL. Çan başlıca beş parçadan oluşur: *maşa, karın, beyin, taç* ve *tokmak.* Batı'da önceleri *clocca, signum, campana, nola* gibi adlar verilen çan, bir tokmakla vurulduğunda, temel bir sesin yanı sıra onun olağan armoniklerini (birinci oktavı, beşlisi, minör üçlüsü ve bir oktav pesi) bir arada verir. Bu armoniklerin doğruluğu, çanın "çizimi"ne (dış ve iç konturları) bağlıdır. Bir çan, armoniklerin çıktığı yerler (bunlar çizimde kesinlikle belirlenmiştir) az ya da çok inceltilerek akort edilir. Çan yapılacak bronzda % 80 oranında bakır, % 20 oranında da kalay bulunmalıdır. Çan imal etmek için, önce çizim gerçekleştirilir. Sonra *ana parça*'nın, *yalancı çan*'ın ve *kılıf*'ın döküm kalıbı hazırlanır. Erimiş maden, çıkarılan yalancı çanla kalıp arasında kalan boşluğa akıtılır. Salınım, makarayı harekete geçiren bir elektrik motoruyla elde edilir. Eskiden, bu makaranın yivine bir tel sarılırdı. Eğer çan sabitse tokmak, bir tel, bir motor ya da bir elektromıknatıs tarafından harekete geçirilir. En iyi ötümlülük, iç yüzeye vuran tokmakla elde edilmiştir.

—Folk. Genellikle kasım ayında (sıcak bölgelerde ağustos sonu, eylül başı ya da bazı yörelerde aralık ayında) düzenlenen koç katımından bir gün önceki gece, köyün delikanlıları ve çocukları toplanır. Aralarından biri eline büyükçe bir torba alır, ucuna uzun bir ip, ipin ucuna da bir çan bağlar. Topluca tekerlemeler, türküler söyleyerek köyü dolaşırlar ve elinde torba bulunan delikanlı her evin damına çıkıp torbayı bacadan sallandırır ve çanı sallar. Bu sırada ötekiler de evin kapısını tutup kimsenin dışarı çıkmamasını sağlarlar. Ev sahibi torbanın içine çeşitli yiyecekler koymak zorundadır. Evden çıkmaya çalışırsa kartopu ya da taş atılarak içeri sokulur. Böylece tüm evler dolaşıldıktan sonra toplanan yiyecekler pişirilip eğlence düzenlenir. Saya* gezmenin bir çeşitlemesi olan oyun, günümüzde de Anadolu'nun birçok yöresinde sürdürülen bir gelenektir.

—Hırist. Çan sesleri, genellikle dua ya da ayin saatini bildirir. Çan, vaftiz, nikâh, ölüm gibi başka dinsel törenlere de eşlik eder. Kutsal perşembe akşamı duasının *Gloria*'sından Paskalya gecesinin *Gloria*'sına dek çan çalınması yasaktır.

•*Ölüm çanı,* genellikle kuvvetli ses veren bir büyük çan sesiyle, her vuruşun arasında yer alan iki küçük çınlamadan oluşur ve bölgelere, ölenin yaşına, cinsiyetine göre değişir.

—İnş. Çapı büyük olan çanlar, çan kulesinde bir boşluk bırakılmasını gerektirir. Daha küçük çanları yan yana düzenlenmiş kemerler altında korumak yeterlidir; bu kemerler, bir payanda ayağında ya da sahnın üstündeki çıkıntılı bir duvarda yer alabilir (genellikle cephede ya da zafer takı düzeyinde). Kimi zaman çan kulelerini barındırmak için kalkan duvarı üzerinde sekiz-on açıt bırakılır ya da açıtlar yüksek bir duvar üzerinde yan yana sıralanır.

—Müz. Batı'da Ortaçağ'da kullanılan çan çalgısı, üç-sekiz çandan oluşur ve genellikle *do, re, mi, fa, sol, la* altılısını verirdi. Kimi çan çalgılarına fazladan *si* bemol çanı da eklenmişti. Daha sonra, özellikle Kuzey'de, bu çanlar kiliselerin kulelerine yerleştirildi. Bu sayede halk, çanların vuruşuna göre, —çeyrekleri ve buçuklarıyla— saatin kaç olduğunu anlardı. Bu basit işaret, XVI. yy.'da çanların sayısı artırılıp bir klavyeye uyarlanarak çoksesli bir melodinin ana çizgilerine dönüştü. Daha sonra, bir pedal aracılığıyla bu melodi, güçlü bir burdonla birleşti. Çan çalgısı, Ortaçağ'ın sonlarında ve Rönesans döneminde öncelikle Hollanda topraklarında yayıldı. Gözetleme kulelerine de çan çalgısı yerleştirildi. Otomatik çan çalgılarında, üzerinde dişler bulunan bir silindir, çancının yerini aldı. Ayrıca, tokmakların küçük motorlar ya da elektromıknatıslarla hareket ettiği elektrikli klavyeler de yapıldı.

W. Byrd, E. Gaultier, Louis ve François Couperin, Lebègue, Marin Marais ve daha birçok besteci, çalgı müziğinde çan sesinden yararlandı. Buna J.S. Bach, J.-F. Rebel, Mozart, Liszt, Musorgskiy, Debussy, Ravel ve başkaları da başvurdu. Vierne, Dupré gibi modern orgcular çan çalgısını, gerçekte, sürekli ritim üzerine bir toccata gibi kullandı.

ÇAN, Mahayana buddhacılığının bir biçimini belirten çince söz. (sanskritçe *dhyana,* meditasyon); çan'ın, Çin'e (540'a doğr.) hint okulunun 28. üstadı olarak kabul edilen Güney Hindistan prensi Bodhidharma tarafından 540 dolaylarında sokulduğu sanılır. Günümüzde özellikle *zen* adını aldığı Japonya'da gösterdiği gelişmeyle tanınır. Çan'a göre Buddha'nın özellikleri her insanda vardır ama cehalet yüzünden bunların farkına varılmaz. Bu özellikler, metinlerin incelenmesi, kuralların yerine getirilmesi ya da uygun davranış içinde olma yoluyla değil, yalnızca sıradan mantıksal düşünce sınırlarının ani kopuşuyla ortaya çıkarılabilir. Açığa çıkarma yöntemleri (çince *vu,* japonca *satori*) usta-çırak ilişkileriyle aktarılır. Çan öğretisi Çin'de, Tang (618-907) ve Song (960-1279) dönemlerinde önem kazanmış, sanat alanında, özellikle el sezgisinin tüm kişisel denetimin önüne geçtiği başdöndürücü bir coşkuyla gerçekleştirilen mürekkepli resimde özgürleştirici bir rol oynamıştır. Öğreti Ming döneminde çeşitli akımların, özellikle Amitabha kültünün etkisiyle gerilemiştir.

ÇAN a. Lazlar'ın konuştuğu Güney kafkas dili.

ÇAN, Marmara bölgesinde Çanakkale iline bağlı ilçe; 51 713 nüf. (1990); 887 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 67 köy. Merkezi, Çanakkale'nin 75 km D.'sundaki *Çan,* 23 855 nüf. (1990). Çanakkale seramik fabrikası, kereste üretimi, halı-kilim dokumacılığı, tarım ve hayvancılık, linyit yatakları.

ÇAN, Elazığ'ın Karakoçan ilçesine bağlı bucak; 7 012 nüf. (1990); 21 köy. Merkezi *Çan,* 785 nüf. (1990).

ÇAN ÇAN a. (yansıma sözc.). **1.** Sürekli ve yüksek sesle yapılan gevezelik: *Sabahtan beri çan çanla vakit geçiriyorsunuz.* **—2.** *Çan çan etmek (konuşmak),* yüksek sesle durmadan konuşmak, gevezelik etmek: *Çan çan etmeyi bırakın da anlattıklarıma kulak verin.*

ÇANAK a. (esk. türkç. *çan,* çanak'tan *çan-ak*). **1.** Çukur ve yayvan kap; bu kabın içindeki. **—2.** Kimi arap harflerinin çanağa benzer yuvarlak karınlı bölümü. **—3.** *Çanak ağızlı,* ağzı büyük olan ya da sır saklayamayan, ağzı gevşek kimse için kullanılır: *Çanak ağızlının biridir, ona sakın söyleme.* ‖*Çanak çömlek,* kap olarak kullanılan, topraktan yapılmış mutfak eşyası.‖*Çanak gibi,* ağzın ve küçük kapların büyüklüğünü belirtmek için kullanılır: *Burnu küçücük, ama çanak gibi ağzı var. Çanak gibi fincan.*‖*Çanak tutmak, çanak açmak,* dilenmek; bir davranış ya da sözle kendisine kötü karşılık verilmesine yol açmak: *Suç sende, lafa çanak tutuyor, sonra da inciniyorsun.* ‖*Çanak yalamak,* dalkavukluk etmek. ‖*Çanak yalayıcı,* dalkavuk.

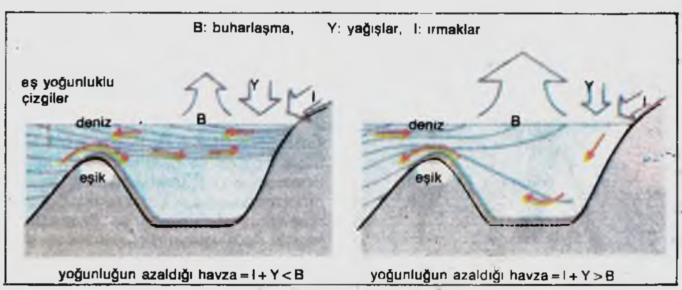
Nahmias-Top

Sébastien Leblond'un Büyük Dauphin için yaptığı (XVII. yy.) altın kaplama gümüş çanak *Louvre müzesi, Paris*

—Bot. Çiçeklerin çanakyapraklardan oluşan ve genellikle yeşil olan dış kılıfı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Denizbil. Özel bir su etkinliğiyle nitelenen kıyı bölgesi. ‖*Yoğunlaşma çanağı* ya da *aşırı tuzluluk çanağı,* herhangi bir denizin bir eşikle öbür kesimlerden ayrılan ve su bilançosu hep eksi olan bölümü. (Hidroloji özellikleri şunlardır: normalin üstünde tuzluluk; yüzeydeki ödünleyici su girişine karşılık, eşik düzeyinde su çıkışı; sularda sınırlı bir tabakalaşma ve önemli düşey karışma [yüzey suyunun alta dalması]; derinlerdeki suyun yenilenmesi.) ‖ *Yoğunluğun azaldığı çanak* ya da *tuzsuzlaşma çanağı,* herhangi bir denizin bir

yoğunlaşma çanağı ve yoğunluğun azaldığı çanak

eşikle öbür kesimlerden ayrılan ve su bilançosu artı olan bölümü. (Hidroloji özellikleri şunlardır: normalin altında tuzluluk; yüzeyde hızla suyun çıkışı ve eşik düzeyinde ödünleyici su giriş; sularda belirgin tabakalaşma ve sınırlı düşey karışmalar; derin sularda durallaşma eğilimi.)

—Folk. *Çanak yağması* ya da *çorba kapma*, düğünlerde, bayram ve şenliklerde evlerin, hanların eşya ve yiyeceklerini yağmalamaya dayanan eski bir türk geleneği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Güz. sant. Ressamların boyalarını yumuşattıkları ya da sulandırdıkları küçük kap (cam, fayans, porselen, vb.); palete iliştirilen, içine yağ ya da terebantin konan küçük metal kap.

—Jeomorfol. Dışa akışsız çöküntü alanı. || *Uç çanağı*, buzultaş yayının içinde, buzultaş yerleştiği sırada, buzul dilinin kapladığı yerde bulunan çöküntü alanı. (Uç çanağında genellikle bir göl ya da bataklık bir ova yer alır.)

—Mad. oc. *Damar grubu çanak*, kontak taşlarının arasında damarla birlikte bulunan malzeme. (Dolgunun kısır ya da mineralleşmiş olmasına göre *kısır çanak*'tan ve *mineralleşmiş çanak*'tan söz edilir.) ||*Sivri çanak*, yıkama aygıtlarında cevher içeren ve yıkama sularıyla sürüklenen ince parçacıkları toplamaya yarayan kap. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Metalogr. *Çanak çatlağı*, sünek kanatlarla çevrili ve taneli düz bir kısım içeren tabak biçiminde çatlak.

—Mim. Dor sütun başlığında, abak altında bir tür yastık oluşturan yuvarlak ve içbükey büyük silme. || Bir kubbeyi oluşturan bir kemertaşının karın bölümündeki çift eğrilik. ||*Başlık çanağı*, bazı sütun başlıklarının devrik çan biçimindeki sepet bölümü.

başlık çanak'ı

—Saraç. *Çanak üzengi*, ayak basacak yeri geniş ve çanak biçimli bir tür üzengi.

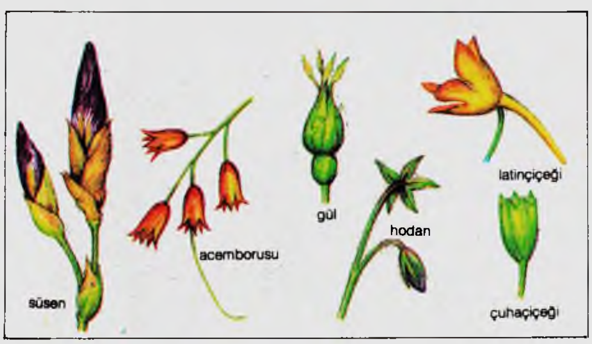
—Yerbil. Yatay kesiti bir çember oluşturan ve düşey eksen çevresinde çökmüş bir katmandan kaynaklanan çöküntü alanı.

—Zool. Ayaksız kadeh biçimindeki çeşitli organlara verilen ad. (Örneğin koloniler oluşturarak yaşayan bazı hidraların iskelet locaları ya da kelebeklerin [yassı solucanlar, yapraksolucanlar] çekmenleri.) || Böceklerin yumurta kanalının başlangıç bölümü; oviger iğne kılıfını içerir ve yumurtalığı oluşturur. || Tutunmuş derisidikenlilerin gövdesinin küremsi bölümü; birbirine eklenen iskelet levhalarından oluşur. ||Bazı bilim adamlarının knidli poliplerin çanağına ya da iskeletsi duvarına verdiği ad. ||*Calytoblastea* öbeğinden hidra kolonilerinde, hidrantların ve gonoforların dibini örten kalın periderm.

◆ sıf. Jeomorfol. *Çanak platform*, çökmüş orta kesimi kalın çökellerle kaplı olan platform. (Karşt. anl. ANTEKLİZ.)

—Zootekn. *Çanak üzengi*, ayak basılan kısmı, binicinin tabanının büyük bir bölümünü kaplayacak kadar geniş olan üzengi.

—ANSİKL. Bot. Çanak tomurcuğu sarar ve korur. Çiçek açıldığında dökülebilir (düşen çanak: gelincik) ya da genel olarak yerinde kalır. Hatta çiçek solduğu zaman bile büyümesini sürdürebilir (yapışık çanak: physalis). Çanak düzgün (aktinomorf) ya da iki yanlı bakışımlı (zigomorf ya da düzensiz), birbirine kaynamış çanakyapraklı ya da ayrık çanakyapraklı olabilir. Çanakyapraklar taçyapraklar gibi renkli olursa (lale) buna taçsı çanak denir. Çanak dıştan bir çanakçık daha alarak katmerli de olabilir (çilek). Çiçek çevremi tek halka halindeyse, bu halka taç görünümünde olsa bile hep "çanak" diye anılır.

ÇANAKLAR

—Folk. Orta Asya Türkleri arasında yaygın bir gelenek olan çanak yağması, düğünlerin, özel günlerde yapılan şölenlerin vazgeçilmez öğelerindendi. (→ TOY.) Düğün ya da şölen sahibi, ne denli çok malı yağmalanırsa o kadar şan kazanırdı. (→ POTLAÇ ya da HAN-I YAĞMA.) Bu gelenek daha sonra Osmanlılar'ın saray töreleri arasına da girdi. Yeniçerilere ulufeleri dağıtılırken, bayram ve düğünler sırasında verilen şölenlerde yemek çanakları kapışılırdı. Çanak yağmalamak devlete bağlılığın, hoşnutluğun bir göstergesiydi. Bu yapılmazsa, asker arasında hoşnutsuzluk olduğu biçiminde yorumlandığı ya da bir başkaldırıya işaret sayıldığı için yağma, devletin önde gelenlerince dikkatle izlenirdi. Çanak yağması istenen biçimde gerçekleşirse padişaha müjde götürülür, kurbanlar kesilirdi. Ayrıca yeniçerilere verilen ulufeler her orta için ayrı ayrı torbalara konup bir odaya dizilirdi. Bunları almaya gelenler torbaları kapıp kaçarlardı. Böylece devlete bağlılıklarını belirtmiş olurlardı. Kanuni Sultan Süleyman'ın şehzadelerinin sünnet töreni nedeniyle düzenlenen şenlikleri betimleyen Nakkaş Osman'ın *Hünername*'sinde yer alan minyatürlerden, yalnız askerlerin değil ilmiye sınıfından olanların da padişaha bağlılıklarını belirtmek için çanak yağması yaptıkları anlaşılmaktadır.

Günümüzde Anadolu'nun bazı yörelerinde sönük bir biçimde de olsa, düğün evinin eşyalarını yağma etme geleneği sürmektedir. Düğün evinin verdiği yemekte yemek kaplarını yağma etme yakın döneme değin görülen bir uygulamaydı. Bazı halkbilimciler günümüzde büyük harcamalar yaparak düğün, nişan töreni düzenlemenin, çanak yağması geleneğinin kalıntıları olduğunu öne sürmektedirler.

—Mad. oc. *Sivri çanaklar*, su akıntısı üstüne seri olarak yerleştirilen ve büyüyen kesitli kaplardan oluşan hidrolik sınıflandırma aygıtlarıdır; dipleri koni ya da piramit biçimindedir. Çanaklardan sıvının geçiş zamanlarının farklı oluşu, birinden diğerine irilik ve yoğunluk bakımından bir sınıflandırma sağlar. Dipte toplanan çökeller alttan alınarak yıkama masalarına yollanır. Günümüzde bu aygıtların yerine daha gelişmiş *çiseleme elekleri* kullanılır; bu elekler aynı ilkeyle çalışır, ama daha az yer tutar ve daha duyarlı bir sınıflandırma sağlar.

ÇANAKBASTI a. Mutf. Az yağlı dana ya da koyun kıyması, baharat, dövülmüş sarmısak ve tuzla, evde hazırlanan sucuk içi. (Malzeme iyice yoğurulup bir çanağa konur ve iyice bastırılıp üstü kapalı olarak serin bir yerde saklanır. İstendiğinde küçük köfteler yapılıp pişirilir.)

ÇANAKBAZ a. (*çanak* ve fars. *bāz*, oynayan'dan *çanak-baz*). *Esk.* Sey. oy. Çanaklarla çeşitli biçimlerde denge gösterileri yapan hünercilere verilen ad.

ÇANAKÇI, Karadeniz bölgesinde, Giresun iline bağlı ilçe; 17 327 nüf. (1990); 17 köy. Merkezi, Giresun'un 68 km doğusunda *Çanakçı* (esk. Kuzcaköy), 6 264 nüf. (1990).

ÇANAKÇI, Giresun'un Görele ilçesine bağlı bucak; 13 612 nüf. (1985); 11 köy. Merkezi *Çanakçı*, 4 329 nüf. (1985).

ÇANAKKALE (17), Büyük kısmı Marmara bölgesinin G.-B.'sında, G. kesimi Ege bölgesinin K.'inde yer alan il, Biga yarımadasının büyük kısmı ile Gelibolu yarımadasını, Gökçeada ve Bozcaada'yı kapsar. Asya ve Avrupa üzerinde yer alan iki ilimizden biridir. Topraklarının, Edremit körfezi kıyısındaki küçük kısmı dışında tamamı Marmara bölgesi sınırları içindedir. 432 263 nüf. (1990); 9 737 km^2 (göller hariç); merkez ilçe dışında 12 ilçe, 21 bucak, 585 köy. Merkezi *Çanakkale*, 53 995 nüf. (1990).

Yönetim bakımından, Osmanlı döneminde 1876 tarihine kadar Cezair-i bahr-i sefid (Akdeniz adaları) vilayetinin bir parçası olan Çanakkale daha sonra beş kazadan (Biga, Lapseki, Ezine, Ayvacık, Bayramiç) oluşan Biga (Kale-i sultaniye) sancağına dönüştürüldü ve Cumhuriyet döneminde de Gelibolu yarımadasının katılmasıyla bugünkü sınırları içinde yayılan bir il durumuna geldi.

İl topraklarının özellikle doğu yarısında önemli bir kısmını Birinci Zaman'a ait eski kayaçlar oluşturur. Biga masifi adı verilen bu temel içine yer yer de granitik kütleler sokulmuştur. İlin B. yarısı ve Çanakkale boğazı çevresi daha çok Üçüncü Zaman oluşuklarıyla kaplıdır. Bunlar bazı yerlerde volkanik kayaçlarla ara tabakalı ya da kesilmiştir. Bu yapı çoğunlukla K.-D. -G.-B. doğrultusunda uzanan genç faylarla parçalanmıştır. Edremit körfezinin doğu -batı doğrultusunda uzanan kuzey kıyısını da genç bir fay belirler. İl sınırları içinde birçok yerde sıcak su kaynaklarının (Kestanbol, Çan) görülmesi ve zaman zaman meydana gelen yıkıcı depremler (örn. 1953 Yenice depremi) bu faylanmaların birer sonucudur. Yüzey şekilleri bu tektonik özellik ile ilgili olarak G.-B.-K.-D. doğrultusunda uzanan dağlık alanlardan ve bunlar arasına yerleşmiş bulunan aynı doğrultudaki derin yarılmış vadilerden meydana gelir. Genel olarak il toprakları, özellikle kıyıdan uzak iç kısımları yükseltinin fazla olmamasına karşın çok engebelidir. Biga dağları adı altında toplanan bu dağ sıralarının en yüksek yerini ilin G. sınırındaki Kaz dağı (1 774 m antik İda) ve Sakar dağı (1 111 m) oluşturur. Dağların yükseltisi kuzeye ve batıya doğru giderek alçalır ve genellikle 1 000 m'nin altında kalır. Ovalar geniş yer tutmaz. Başlıcaları B.'da Ezine ve Bayramiç ovaları ile K.'de Biga ovasıdır. Bunun dışında yer yer dağlarla çevrili küçük ovalar ve özellikle akarsu ağızlarında bazı kıyı ovaları (Truva ovası, Evreşe ovası ya da Kadıköy ovası) görülür. Başlıca akarsular, ilin iç kısımlarındaki dağlık alanlardan doğarlar ve bir kısmı Marmara denizi'ne (Biga ç. ve kolları), bir kısmı Çanakkale boğazına (Eski Menderes, Kocaçay, Umurbey çayı) dökülür.

İl, Akdeniz ikliminin Ege ve Marmara bölgesel iklim tipleri arasında bir geçiş alanıdır. Kıyılarda kışlar oldukça ılık (Çanakkale ocak ort. 6°C) ve yağışlıdır. Yazlar sıcaktır (Çanakkale temmuz ort. 24,6°C). Yaz kuraklığı üç ay kadar sürer. Yıllık yağış miktarı yükseltiye bağlı olarak değişmekle birlikte genel olarak il topraklarını yarınemli bir özellik gösterir. Yıllık yağış tutarı 3/4'ü kış ve ilkbaharda düşmek üzere 600 mm (K.-B. kesimi) ile 800 mm (dağlık iç kısımlar) arasında değişir. İç kısımlar sıcaklık bakımından daha karasaldır.

Doğal bitki örtüsü bu iklim koşullarına bağlı olarak, kıyılardan iç kısımlara ve dağlık alanlara doğru değişiklik gösterir. Kıyı şeridinde, Gökçeada ve Bozcaada' da tipik Akdeniz bitki örtüsü yaygındır. Büyük kısmı bozuk olmakla birlikte il yüzölçümünün yarısına yakını ormanla kaplıdır. Ağaç türleri K.'den G.'ye ve yükseltiye bağlı olarak değişir. Gelibolu yarımadasında ve Biga yarımadasının B. kesiminde kızılçam, Biga yarımadasının K. kesiminde meşe, yarımadanın G.'indeki yüksek dağlık kısımda ise meşe ile karışık olarak karaçam, kayın ve köknar en yaygın orman ağacı türlerini meydana getirirler. Meşe palamudu eskiden beri yörenin ticari orman ürünleri arasındadır.

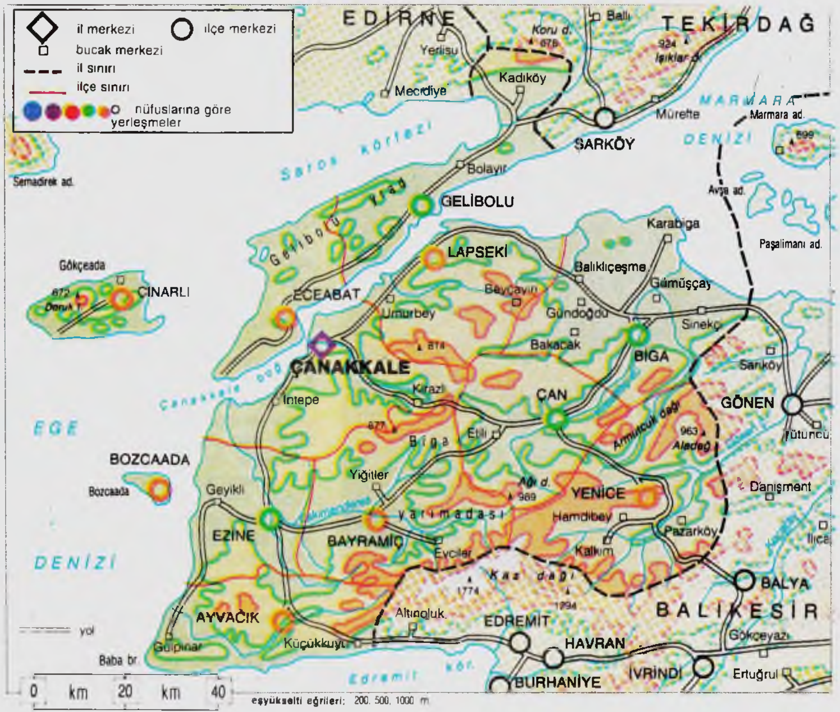
Çanakkale, bazı tenha yöreler de içeren orta derecede nüfuslanmış illerimizden biridir. Nüfus yoğunluğu (km^2'ye 44 kişi) Türkiye ortalamasının altındadır. İlin nüfus artış oranı da (yılda ‰ 11,6) Tür-

kiye genelinin yarısı kadardır. Antikçağ'da kıyılarında birçok kentin kurulmuş olmasına karşılık, günümüzde Çanakkale düşük bir kentleşme oranı gösterir. Halkın % 64'ten çoğu kırsal yerleşmelerde yaşar. İlçe merkezlerinden ancak ikisinin (Çan ve Biga) nüfusları 20 000'in üzerindedir; diğerlerinin nüfusları 4 000-18 000 arasında değişir.

Büyük kesimi dağlık olmasına karşın ilin yaklaşık 1/4 kadarında yapılan tarım, kırsal kesimin en önemli gelir kaynağıdır. Başlıca ürünler, başta buğday olmak üzere tahıllar (1/2 milyon tona yakın), baklagiller (özellikle bakla), endüstriyel bitkiler (ayçiçeği, tütün, zeytin ve pamuk) ve çeşitli sebzelerdir (özellikle domates; Türkiye üretiminin % 5,8 kadarı). Hayvancılık kırsal nüfusun öteki önemli gelir kaynağıdır (545 816 baş koyun, 244 271 baş kıl keçisi). Göçmen balıkların mevsimlik göç yolları üzerinde bulunan il kıyıları, özellikle Çanakkale boğazı, eskiden beri önemli bir balık avı alanıdır.

Çanakkale, eskiden beri elsanatları dallarında üretilen ve ticarete sürülen bazı malları ile ünlüdür. Bunların başında il merkezine adını veren çanak-çömlek yapımı ile özellikle iç kısımlarda dokunan ve yörük halıları olarak tanınan halılar ve nakış işleri sayılabilir. Gerçek anlamda imalat sanayisi oldukça yakın bir zamanda kurulmuştur. Başlıcaları, domates, sebze ve balık konserve fabrikaları (Çanakkale, Gelibolu) ile geleneksel çanak-çömlek yapımının bir devamı sayılabilecek olan seramik sanayisidir (Çan).

Ardülkesinin birbirine paralel dağlardan oluşan aşılması zor engebelerle kaplı olması nedeniyle Çanakkale ili, özellikle Biga yarımadasının iç kısımları yüzyıllar boyunca öteki bölgelerle ilişkisi çok zayıf, sapa bir yöre olarak kalmıştır. Bu durum, ancak 1950'li yıllardan sonra değişmiş ve il yurdun öteki bölgelerine iyi yollarla bağlanmıştır. Gökçeada ve Bozcaada ile bağlantıyı feribotlar sağlar. Çanakkale boğazının iki yanında yayılan ve ayrıca Gökçeada ve Bozcaada ile boğazın G. girişini denetleyen Çanakkale ilinin çok önemli bir stratejik konumu vardır.

Çanakkale il haritası

■**ÇANAKKALE,** K.-B. Anadolu'da aynı addaki ilin merkezi kent. Günümüzde Çanakkale boğazındaki en büyük yerleşme. Geniş bir yörenin başlıca eğitim ve ticaret merkezi; 53 995 nüf. (1990). Demirköy sınır kapısından gelerek Ege kıyılarına uzanan önemli bir karayolunun (E87), Çanakkale boğazını feribotla aştığı ve boğazın Asya kıyısından Biga yarımadasının iç kısımlarına uzanan yolların başladığı yerde hareketli bir transit iskelesi ve Gökçeada feribot seferlerinin başlangıç noktası. Karayolu ile Ankara'dan 650 km, İstanbul'dan 328 km (Trakya üzerinden), İzmir'den 316 km uzaklıkta.

• COĞRAFYA. Boğaz kıyılarının çok eski bir yerleşme alanı olmasına ve özellikle Çanakkale yakınlarında Antikçağ'a ait birçok kent kalıntısı bulunmasına karşın Çanakkale, Osmanlı döneminde kurulmuş yeni kentlerden biridir. Kentin çekirdeğini, XV. yy.'da Fatih Sultan Mehmet tarafından, bugün Çimenlik denilen yerde, boğazdan geçişi denetlemek için yaptırılan bir kale meydana getirir. Boğazın en dar olduğu stratejik bir kesimde kurulan bu kale çevresinde, zamanla yerleşmelerin belirmesi ve çoğalmasıyla Çanakkale kenti doğmuştur. Kent ve yönetim merkezi olduğu sancak da, Osmanlı döneminde uzun süre sözkonusu kaleye verilen adla Kaleisultaniye adını taşımıştır. Bugünkü Çanakkale'nin büyük ve daha eski kısmı boğaza dökülen Kocaçay'ın deltasını oluşturan alüvyal düzlükler üzerinde yayılır. Bu kesimin D.'sunda, K.'inde ve limanı kuzey rüzgârlarına karşı bir ölçüde koruyan Hastane bayırının güney yamaçlarında ise daha yeni mahalleler gelişmiştir. Çok daha elverişli bir konumda olan İstanbul'un rekabeti, ardülkesinin yakın zamanlara kadar yetersiz ulaşım koşulları nedeniyle sapada kalan Çanakkale, nüfus bakımından hiçbir zaman büyük kent durumuna ulaşamamıştır. Günümüzde olduğu gibi daima stratejik bir kent ve bir transit iskelesi olmak durumunu korumuş, nüfus sayısı da uzun süre, daha çok askeri önemine bağlı olarak değişmiştir. Kent, Çanakkale savaşları sırasında büyük ölçüde zarar görmüş, tenhalaşmış ve 1935'te 11 500 kadar olan nüfusu II. Dünya savaşı yıllarında 20 000'i aşmıştı. Nüfus ancak daha sonra, bazı sanayi kollarının gelişmesi, yeni eğitim kurumlarının kurulması, karayolu trafiğinin ve ticaretin canlanmasıyla 1955 yılından bu yana yavaş da olsa artmış, günümüzde 50 000'i geçmiştir. Aynı dönemde Çanakkale'de özellikle 28 km kadar güneydeki Truva'nın ünü nedeniyle iç ve dış turizm hareketlenmiş, kentte yeni oteller, kentin G.'inde boğaz kıyısı boyunca moteller, dinlence yerleri, kamplar ve plajlar kurulmuştur. Geleneksel çömlekçilik ve biblo yapımıyla, konservecilik (sebze, özellikle domates ve balık), çimento üretimi başlıca sanayi dallarıdır.

• TARİH. Boğazın iki yakasında yer alan Çanakkale topraklarının tarihi İ.Ö. IV. binyıla kadar uzanır. Truva yakınındaki Kumtepe'de gün ışığına çıkarılan eserler, taş çağından tunç çağına geçiş döneminden kalma olduğuna göre İ.Ö. 3000'li yıllarda Truva'nın kentleşme eğiliminde bir yerleşim yeri durumunda bulunduğu anlaşılır. İlk çağların izlerini taşıyan Truva kalıntıları, birbiri üstüne yapılmış dokuz ayrı yerleşim tabakasından meydana gelir. Homeros'un *İlyada* adlı destanının ana konusunu Mykenai kralı Agamemnon'un Truva kralı Priamos'a karşı giriştiği ve Truva savaşı diye anılan savaşlar oluşturur. İ.Ö. 2000'li yılların ortalarında akha, İ.Ö. 1200 yıllarında Phrygialılar'ın istilasına uğrayan bölgede İ.Ö. IX. ve VIII. yy.'larda Yunanlılar koloniler kurdular. Daha sonra bir süre Lydialılar'ın yönetiminde kalan Çanakkale yöresi, pers egemenliğine girdi (İ.Ö. 546). Asya seferine çıkan Büyük İskender, pers ordusunu Granikos'un (Bigaçay) doğu kıyısında ilk yenilgiye uğrattı (İ.Ö. 334). İskender'in ölümünden sonra birkaç kez el değiştiren bölge, sonunda Bergama krallığı'na bağlandı. Ardından Makedonya kralı Philippos'un ve Pontos kralı Mihridates VI'nın yönetimine geçti. İ.Ö. 191'de Çanakkale boğazını geçen Romalılar, İ.S. I. yy. başlarında bölgeye kesinlikle egemen oldular. İstanbul kurulduktan sonra önem kazanan Çanakkale boğazının iki yakasını, Doğu Roma imparatoru İustinianos I surlarla çevirtti ve Gelibolu surlarının içlerine muhafız birlikleri yerleştirdi. Ancak, Bizans devletinin aldığı tüm bu önlemlere karşın, islam donanmasının boğazı iki kez geçerek (668 ve 672) İstanbul'u kuşatmasına engel olamadı. Haçlı seferleri sırasında bölge Venedik, Cenova ve Pisa devletlerinin çekişme alanı oldu. İstanbul'un Latinler tarafından ele geçirilmesi üzerine (1204), Çanakkale boğazının iki kıyısı latin devletleri arasında bölüşüldü. İznik imparatoru İoannes III'ün eline geçen Gelibolu'yu (1235) XIV. yy. başlarında Bizans devletinin hizmetine giren Katalanlar aldılar. Yaklaşık aynı yıllarda boğazın Anadolu yakası Karesioğulları beyliğinin egemenliğine geçti. Aydınoğlu Umur Bey Gelibolu'yu iki kez kuşattıysa da (1332 ve 1341) ele geçiremedi. Karesioğulları'nın topraklarını osmanlı ülkesine katan Orhan Gazi, oğlu Süleyman Paşa'yı boğazı geçerek Rumeli'de fetihlerde bulunmakla görevlendirdi (1356).

Çanakkale'den bir görünüm

Çanakkale hisarından bir görünüm

Çardak'tan karşı kıyıdaki Çimge'ye çıkan Süleyman Paşa, ardından Gelibolu'yu da ele geçirdi. Savoia kontu Amedeo, Gelibolu'yu istila ederek Bizanslılar'a verdiyse de (1366) ertesi yıl Murat I buraları Bizans'tan geri aldı. Çanakkale boğazına büyük önem veren Yıldırım Bayezit, Gelibolu'da boğazı korumakla görevli bir birlik kurdu. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u aldıktan sonra boğazın Rumeli kıyısında Kilitbahir, Anadolu kıyısında Çanakkale kalelerini yaptırdı. Gelibolu'da ayrıca savaş gemilerinin yapıldığı bir tersane kuruldu ve Çanakkale'ye Sultaniye adı verildi. Kanuni döneminde Gelibolu merkez olmak üzere Kaptan Paşa eyaleti kuruldu. Girit seferi sırasında Çanakkale boğazını abluka altına alan Venedikliler (1645), türk donanmasının Girit'e yardım götürmesini engellediler. Köprülü Mehmet Paşa'nın venedik donanmasını yenmesi sonucu bu durum ortadan kalktı (1675). Rus donanması boğazı zorladıysa da geçemedi (1770). Tanzimat'tan sonra sancak merkezi olan Çanakkale, tarihinin en önemli olaylarını Birinci Dünya savaşı sırasında yaşadı. Osmanlı devletinin Almanya ve Avusturya'nın yanında savaşa girmesi üzerine hem Rusya'ya yardım etmek hem de batı cephesindeki alman baskısını azaltmak amacıyla ingiliz ve fransız ortak donanmaları boğaz önlerine geldiler. İngilizler'in Seddülbahir'i denizden çevirmesiyle (3 kasım 1914) başlayan Çanakkale savaşları'nın 19 ve 23 şubat 1915 saldırılarından bir sonuç alamayan İtilaf devletleri, ilkbaharda büyük taarruza geçtilerse de (18 mart 1915) birçok savaş gemisinin batması ve ağır yara alması üzerine Çanakkale'yi denizden geçemeyeceklerini anlayarak Seddülbahir ile Arıburnu'na çıkartma yaptılar (25 nisan 1915). Ocak 1916'ya kadar süren kara savaşlarında türk ordusu, 19. Fırka komutanı miralay Mustafa Kemal'in önderliğinde dünya askerlik tarihinin en büyük kahramanlık örneklerinden birini göstererek düşmanı Çanakkale'den çekilmek zorunda bıraktı. Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra Çanakkale il oldu.

• MİMARLIK. Çevresinde önemli antik yerleşmelerin (Truva*, Abydos*, Ophryneion*, Sigeion*) bulunduğu Çanakkale kentinin en ünlü yapısı, kente de adını veren Kaleisultaniye'dir (Sultan kalesi). Boğazhisarı, Çimenlik kalesi, Çanakkale hisarı gibi adlarla da tanınan kale, Fatih Sultan Mehmet döneminde yaptırıldı (XV. yy. ortaları). Kanuni Sultan Süleyman zamanında onarıldı (1551). Dış surları 110 X 160 m boyutlarında dikdörtgen planlıdır. Kalın duvarlarda insan boyunda mazgallar ve dışa taşkın kuleler vardır. Anıtsal bir yapı olan iç kale, 29 X 44 m ölçülerindedir. Üç kat ve bir üst sofadan oluşan yapının ilk katı, avludan 4 m yüksekliktedir. 1452'de Fatih Sultan Mehmet'in yaptırdığı Fatih camisi kalenin D.'sundadır. 1862/1863'te onarılmış ve iki katlı bir bölüm eklenmiştir. Kaleisultaniye'nin girişindeki Kale mescidi XV. yy.'dan kalma ince, uzun bir yapıdır. Oldukça yıkık durumda olan mescidin mihrabı, mukarnas süslemelidir. Basık kemerli kapının kilittaşında gül, yıldız ve rumi bezemeler vardır. Kurşunlu, Yalı ve Tıfli camileri XIX. ve XX. yy. yapılarıdır.

ÇANAKKALE, rumca **Kantu,** Güney Kıbrıs rum kesiminde Limasol ilçesine bağlı köy.

Çanakkale arkeoloji müzesi, Çanakkale kentinde müze. Çevreden derlenen tarihsel yapıtlar önce Çanakkale idadisi'nde (1911), daha sonra da bir kilisede bir araya getirildi (1932); gerekli düzenlemelerden sonra ziyarete açıldı (1961). 1985'te İzmir karayolu üzerindeki yeni yapısına taşındı. Müzede Truva kenti, Dardanos tümülüsü ve Bozcaada mezarlık kazısı buluntularının yanı sıra, 1878'de Çanakkale'de bulunan ABD konsolosu F. Calvert'in çeşitli heykeller, seramik, cam, madeni yapıtlar ve mezar taşlarından oluşan koleksiyonu da sergilenmektedir.

Çanakkale askeri müzesi, Çanakkale kentinde, Kaleiosmaniye (Çanakkale hisarı) içinde kurulan müze. Osmanlı silahlarının yanı sıra, Birinci Dünya savaşı'ndan kalma savaş araçlarının sergilendiği müzede, Almanlar'ca Krupp fabrikalarında yaptırılarak Abdülaziz'e armağan edilen, üstünde sultanın tuğrası işlenmiş top kaması da bulunmaktadır.

Çanakkale Atatürk müzesi, Çanakkale'nin Eceabat ilçesi merkez bucağına bağlı Bigalı (esk. Çamyayla) köyünde, Mustafa Kemal'in 19. Tümen karargâhı olarak kullandığı evde açılan müze (1973). Burada Atatürk'ün çalışma ve yatak odasının yanı sıra, giysileri, günlük eşyaları ve fotoğrafları sergilenmektedir.

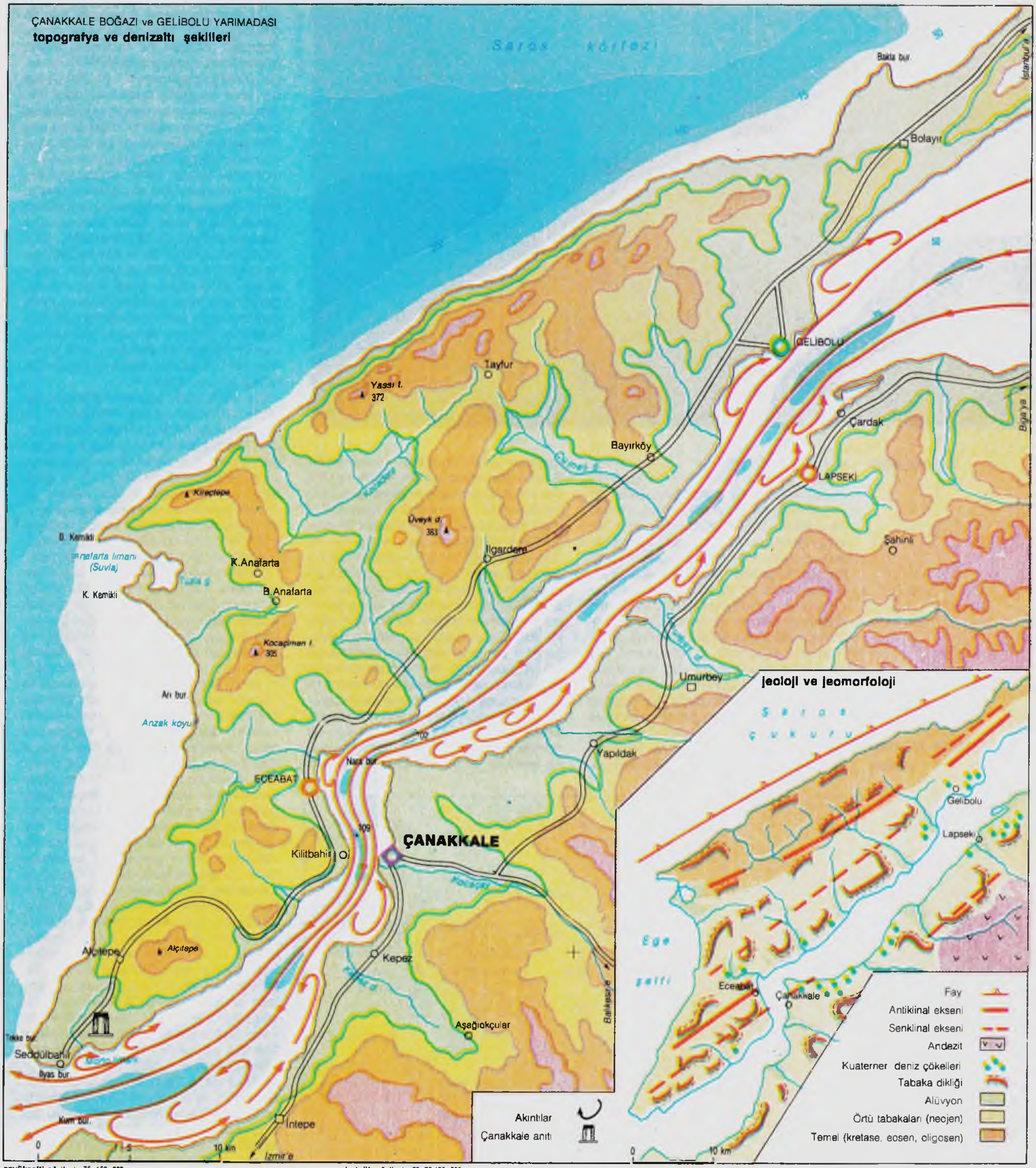
Çanakkale arkeoloji müzesi'nde bulunan bir alçakkabartma tavuskuşu

ÇANAKKALE boğazı, antik. **Hellespontos,** Marmara denizi'ni Ege'ye ve Akdeniz'e bağlayan boğaz. Çanakkale boğazının, büyük stratejik önemi vardır. İ.Ö. 480 yılında Keyhüsrev'in yüz binlerce kişilik Pers ordusu Anadolu'dan Avrupa'ya, Büyük İskender'in ordusu İ.Ö. 334'te Avrupa'dan Asya'ya buradan kayıklar üzerine kurulmuş köprülerden geçmiş, Osmanlılar Avrupa topraklarına bu boğazı salla aşarak ayak basmışlardır. Boğaz, yakın siyasal tarihte "boğazlar sorunu" olarak ünlü önemli denizyolu zincirinin güney halkasını oluşturmuş, Birinci Dünya savaşı'nda Marmara'ya girerek imparatorluğu çökertmek isteyen İtilaf devletleri'nin güçlü donanması ve çokuluslu ordusu bu boğazı zorlamış ve gene Çanakkale boğazı, türk savaş tarihinin yüz binlerce yetişkin insanının hayatına mal olan en kanlı ve en parlak kahramanlık destanlarından birine sahne olmuştur. Bu nedenle boğazın B. yakasında, Çanakkale savaşlarının geçtiği Gelibolu yarımadası anıtları, şehitlikleri ve müzeleriyle ulusal park durumuna getirilmiştir.

• *Boyutlar ve genel özellikler.* Çanakkale boğazı, İstanbul boğazından daha az girintili çıkıntılı, fakat ondan iki kat daha uzundur. Gelibolu ve Çardak fenerleri arasında çekilen bir çizgi boğazın K. ağzı, Seddülbahir'in hemen G.-B.'sındaki İlyas burnu ile Anadolu yakasındaki Kum burnu arasında çekilen bir çizgi de G. ağzı sayılır. Bu iki ağzı arasındaki uzaklık kuş uçuşu 60 km kadardır; ama kıyıların girinti ve çıkıntısı izlenerek ölçülürse, Rumeli kıyılarının uzunluğu 78 km, Anadolu kıyılarının uzunluğu 94 km'yi bulur. Genişliği K. ağzında 3 200, G. ağzında 3 600 m kadardır. Boğaz üç kesimden oluşur: K. ve G. kesimleri yapı hatlarına uygun olarak K.-D.-G.-B. doğrultusunda uzanır. Nispeten daha geniş olan ve hatta, hemen G. çıkışından önce genişliği 8 km'yi bulan bu iki kesimi, Nara burnu ile Kepez deresi ağzı arasında K.-G. doğrultusundaki dar ve kısa (yaklaşık 10 km) orta kesim birleştirir. Boğazın en dar yeri burada, Çanakkale ile Kilitbahir arasındadır ve ancak 1 200 m genişliktedir. Kıyılar çok yerde yalıyarlar halindedir; bununla beraber, daha büyük akarsuların döküldüğü Anadolu kıyılarında oldukça geniş delta ovaları (Çardak ve Lapseki dolayları, Umurbey deresi deltası, Eski Menderes' in İlion ovası diye de bilinen deltası) ve denize doğru ilerlemiş belirgin kıyı okları (Çardak, Nara burnu) yer alır. Fakat bu deltaların daha fazla ilerlemesi akıntıların etkisiyle önlenmiş, kıyıları hafif yaylar çizen kumsallar halinde düzenlenmiştir. Boğazın orta kesimine girerken görülen keskin yön değişikliği ve daralma, aynı zamanda bu kesimin K. başlangıcında Nara burnunda denize doğru uzanan ve uzaktan zor seçilen alçak bir kıyı oku ve akıntı hızının artması, özellikle sisli ve fırtınalı havalarda bu kesimde gemilerin hareketini güçleştirir, kazalara yol açabilir (örneğin 1953'teki Naboland ve Dumlupınar çarpışması). Bununla birlikte, genelde Çanakkale boğazının denizaltı topografyası ulaşıma çok elverişlidir: boğazın ortasında, K. ağzından G. ağzına kadar, 50 m'den daha derin bir oluk ya da kanal Marmara ve Ege arasında boydan boya uzanır. Bu kanal boyunca yer yer, çoğunlukla elips biçimli daha derin göbekler tespih taneleri gibi sıralanır. Bu özellik, boğazın dip profilinin birikim süreçlerinin sonucudur. En derin yerler, İstanbul boğazında olduğu gibi, en dar ve deniz dibinde birikimi engelleyen akıntının en şiddetli olduğu orta kesimdedir. Buralarda en büyük derinlik Nara burnunun kuzeyinde 102 m, Çanakkale-Kilitbahir arasında ise 106 m'yi bulur. Bu derinlikler, denizlerin son glasiyal-östatik çekilme düzeyine uyar.

• *Oseanografik özellikler.* Çanakkale boğazı, Akdeniz ile Marmara ve Karadeniz arasındaki su alışverişini sağlayan iki kanaldan biridir ve bu alışveriş, gerek Marmara'nın, gerek Karadeniz'in oseanografik ve biyolojik şartlarını, jeolojik geçmişte olduğu gibi bugün de belirleyen başlıca etkenlerden biridir. Boğazın kuzey ağzıyla Ege arasında yaklaşık 20 cm kadar bir düzey farkı vardır. İstanbul boğazında olduğu gibi, burada da üst ve alt akıntıdan oluşan ikili bir akıntı sistemi görülür. Karadeniz'in fazla suları Marmara'dan geçerek boğaza girer ve yaklaşık 25-30 m kalınlığındaki üst akıntıyı oluşturur. Bu akıntı sularının tuzluluğu binde 22-25 arasında, yoğunluğu 1,0175 dolayındadır. Sıcaklığı mevsimlere göre değişir; kışın 8-10°, yazın 20-22° dolayındadır. Hızı boğazın genişliğine, mevsimlere bağlı olarak Karadeniz'den gelen su miktarındaki azalma ya da çoğalmaya ve rüzgâr yönüne (özellikle şiddetli lodos ve poyraza) bağlı olarak değişir. En yüksek hız sa-

eşyükselti eğrileri: 75, 150, 300 m   eşderinlik eğrileri: 50, 75,100, 500 m

niyede 150 cm kadardır. Boğazın eksenini izleyen üst akıntının kenarlarında, kıyı şekillerinin neden olduğu bazı ters akıntı halkaları meydana gelir; bunlar özellikle Anadolu kıyılarının güney ve orta kesimlerinde belirgindir. Üst akıntıyla Ege'ye aktarılan suyun hacmi ortalama olarak saniyede 12 600 m³ dolayındadır. Buna karşılık, boğazın 25-30 m'den daha derin yerlerini Ege'den sokulan Akdeniz sularının oluşturduğu alt akıntı doldurur. Sıcaklığı hemen hemen hiç değişmeyen (14-16°), çok daha tuzlu (‰ 39) ve daha yoğun (1,0295) sulardan oluşan bu akıntı K.'e gidildikçe kalınlığı azalan bir kama gibi Marmara'ya doğru ilerler. Hızı, üst akıntıdan birkaç kat daha azdır (ortalama saniyede 50 cm). Bu akıntıyla Marmara'ya taşınan, bu denizin derin sularının özelliklerini belirleyen ve yenilenmesini sağlayan suyun hacmi saniyede 6 500 m³ kadardır. Bununla beraber alt akıntının hızı ve getirdiği suyun miktarı kuvvetli ve sürekli lodos dönemlerinde çok daha büyük değerlere erişebilir. Üst ve alt akıntı arasında belirgin bir termoklin ve haloklin'le kendini gösteren bir karışma tabakası yer alır. Gerek üst, gerek alt akıntı suları oksijen ve besin maddeleri bakımından zengindir (litrede 5-6 cm³ O_2). Bu nedenle, ayrıca göç yolları üzerinde bulunduğu için Çanakkale boğazı balık bakımından Türkiye'nin en verimli yörelerinden biridir; bu durum, boğaz kıyılarında gelişmiş bulunan balıkçılığın ve balık konserveciliğinin doğal temelidir.

• *Jeoloji ve jeomorfoloji.* Çanakkale boğazının, derin kısımlarının deniz suları altında kalarak boğulmuş eski bir akarsu vadisi olduğu çoktan beri bilinmekle birlikte, bu vadinin kuruluşu, kuruluş zamanı, akış yönü ve İstanbul boğazıyla ilişkisi yerli ve yabancı birçok araştırmacının uğraş ve tartışma konusu olmuştur. Jeolojik bakımdan boğaz, Neojen yaşta yeni çökellerin oluşturduğu bir senklinoryum'un en çukur yeri boyunca uzanır. Bu senklinoryum'un ekseni ve onu meydana getiren antiklinal ve senklinaller birbirine ve boğazın genel doğrultusuna paralel olarak K.-D.-G.-B. doğrultusunda uzanırlar. Hafifçe kıvrılmış olan neojen çökellerinin temelinde, doğuda Biga yarımadasının Mezozoyik ve daha eski, B.'da

Çanakkale boğazı

da Gelibolu yarımadasının Saros körfezi kıyıları boyunca yüzeyleyen Mezozoyik, Eosen ve Oligosen yaşındaki tortullar yer alır. Neojen bu daha eski temeli, diskordant olarak örter. Boğazın her iki yakasında temel ve neojen örtüsü, boğaz eksenine doğru alçalan Üst Pliyosen yaşta bir aşınım yüzeyi tarafından kesilmiştir. Boğaz vadisi de bu yüzey üzerinde kurulmuş ve daha sonra yükselen aşınım yüzeyi içine kolları ile birlikte gömülmesi sonucunda bugünkü jeomorfolojik görünüm ortaya çıkmıştır. Bu görünümü, Saros kıyıları boyunca yer alan Mezozoyik -Eski Tersiyer oluşukları alanındaki kuvvetle meyilli sırtlar (Hogback'ler), boğazın iki yakasındaki neojen örtüsü alanındaki daha az eğimli tabaka başlarından oluşan dik yamaçlar (kuestalar), içi oyulmuş antiklinaller ve bazı tünemiş senklinaller karakterize eder. Gelibolu yarımadasının G.-B. kesimindeki bu dik meyilli ve yüksek sırtlar, Çanakkale savaşları sırasında türk kuvvetlerinin yerleştiği ve kıyıdaki düşman mevzilerine hâkim tepeleri oluşturmuşlardı. Boğaz çevresindeki bütün vadiler yapıya açık bir uyum gösterir ve monoklinal yapılar için özgün uzun sübsekantlardan ve kısa konsekantlar'dan oluşan kafes biçiminde tipik bir ağ oluştururlar. Çanakkale boğazı da bu ağın tabaka doğrultusu boyunca gelişmiş sübsekant bir ya da iki vadiden meydana gelen bir parçasının, derine yarıldıktan sonra yükselen deniz suları altında kalarak bir deniz yoluna dönüşmesiyle oluşmuştur. Bu eski akarsu vadisinin son buzullaşma sırasında deniz yüzeyinin alçaldığı dönemde yarılarak bugünkü derinliğine eriştiği kesindir. Boğazın maksimum derinliğiyle, son buzullaşma sırasındaki denizin çekildiği düzey arasındaki uyum bunu doğrular. Vadinin bir denizyolu haline geçmesi ise, zamanımızdan 25 000 yıl kadar önce başlayan ve 7 - 10 000 yıl kadar önce bugünkü düzeyine erişen son deniz basmasının bir sonucudur. Bununla beraber, boğaz vadisinin daha önce, son interglasiyal dönemde de bir deniz geçidi haline gelmiş olduğunu gösteren jeomorfolojik kanıtlar vardır. Boğaz kıyılarında son interglasiyale ait denizsel çökellerin ve taraçaların varlığı bunu tartışmasız olarak ortaya koyar. Buna göre eski Çanakkale vadisi, tıpkı İstanbul boğazı gibi, Dördüncü Zaman'da iki kez boğaz haline geçmiş ve bugün olduğu gibi, yakın jeolojik dönemde de gerek Marmara'nın, gerek Karadeniz'in hidrolojik ve biyolojik şartlarını derin şekilde etkilemiştir. Bu bulgulardan, boğazın yerindeki eski akarsuyun ve boğazdaki akıntıların akış yönünün zaman zaman değişmiş olması gerektiği sonucu çıkar.

—Tar. İlkçağ'daki adı olan Hellespontos, yunan mitolojisinde kral Athamas'ın çocuklarının kanatlı koç sırtında Karadeniz'deki Kolkhis ülkesine kaçtıkları sırada boğazı geçerlerken Helle'nin denize düşmesi efsanesine bağlanır. Bir anlatıma göre, deniz tanrısı Poseidon kızı kurtarır ve onunla evlenir. Bir başkasındaysa Helle'nin denizde boğulduğu ve bu nedenle orasının "Helle denizi" anlamını taşıdığı öne sürülür. Bir bakıma bu ad boğaz çevresindeki denizlerin bir bölümünü de kapsamasına rağmen, Herodotos, Ptolemaios ve Strabon gibi tarihçi ve coğrafyacılar Hellespontos adını yalnız Çanakkale boğazı için kullandılar. Ortaçağ'da bazı italyan deniz haritalarında "Bucca Romaniae" (Anadolu boğazı), Antikçağ'ın ünlü kenti Abydos'tan esinlenerek "Avido" ya da "Aveo" boğazı adlarıyla geçerken, Haçlı seferleri döneminde kullanılmış "Sanctus Georgius" boğazı adına da rastlanır. Daha sonra Batı Avrupa dillerinde boğaza verilen "Dardanelles" adı Çanakkale'nin yaklaşık 10 km güneyindeki antik Dardanos kentinden gelir. Osmanlı kaynaklarında "Bahr-i sefit (Akdeniz) boğazı" ya da kısaca "boğaz" olarak geçen Çanakkale boğazı, günümüzdeki adını, en dar yerinde XV. yy.'da kurulan Çanakkale kentinden alır. İlkçağ'da Çanakkale boğazı boyunca önemli yerleşim merkezleri bulunuyordu (Truva, Dardanos, Abydos, Lampsakos ve Avrupa yakasında Madydos, İdaion, Sestos, Kressa vb.). İstanbul boğazı üzerindeki Byzantion'un (sonra Konstantinopolis, daha sonra İstanbul) hızla gelişimi, Çanakkale boğazı kıyısında sıralanan kentleri gölgeledi. Avrupa ve Asya yönlerinden kolay ulaşım olanaklarına sahip bulunan İstanbul, art çevresi dağlık olan Çanakkale boğazını elverişsiz durumda bıraktı. İstanbul daha da gelişerek önce Doğu Roma'nın, ardından da Osmanlı devletinin başkenti konumuna gelince, bu büyük kentin korunması açısından önem kazanan Çanakkale boğazı, Birinci Dünya savaşı sırasında bunun üst düzeyde bir örneğini verdi (Çanakkale savaşı).

—Uluslarar. huk. Türk boğazlarından geçişin hukuksal rejimi 20 temmuz 1936 Montreux sözleşmesi ile düzenlenmiştir. Genel ilke, barış zamanında geçiş özgürlüğü ve Türkiye'nin denetimidir; Türkiye, savaş zamanında belirli koşullarda geçişi yasaklayabilir. Sovyetler Birliği, boğazlardan geçişin denetiminde doğrudan ve ağırlıklı olarak söz sahibi olmak amacıyla 1946'dan sonra birçok defa değişiklik talebinde bulunmuştur.

Çanakkale çimento fabrikası, 1975 yılında, 250 milyon TL sermaye ile, Yapı kredi bankası, Endüstri holding, Türkiye imar bankası, Sınai ve mali teşebbüsler aş ve Bayındırlık işleri aş tarafından kurulmuş olan sınai işletme. Çanakkale'nin Ezine ilçesinde yer alan işlet-

Çanakkale deniz savaşı (18 mart)

me, yalnız portland çimentosu üretir; yıllık kapasitesi 2 milyon tondur. Günümüzde % 75 payı Yapı kredi bankası'na aittir. İşletme üç birimden oluşmaktadır: klinker üreten ana fabrika, 3 km uzaklıktaki paketleme ve depolama tesisleri ve 1991 yılında faaliyete geçen İzmir Aliağa'daki terminal. Kullanılan hammaddenin büyük bir kısmı yurtiçinden sağlanmakta, kuruluş çok sayıda ülkeye dışsatım yapmaktadır.

Çanakkale hisarı, Çanakkale kentindeki Kaleiosmaniye'nin yeni adı. (Bugün Çanakkale askeri müzesi.)

Çanakkale savaşları, Birinci Dünya savaşı'nda, Türkiye ile İtilaf devletleri arasında, Çanakkale boğazı ve dolaylarında yapılan kara ve deniz savaşları (3 kasım 1914 - 9 ocak 1916). İtilaf devletleri'nin bu cepheyi açmalarının amacı, Boğazlar'ı ve İstanbul'u ele geçirerek Osmanlı devletinin açtığı öteki cepheleri de tasfiye etmek ve Rusya ile bağlantı sağlayarak ona araç-gereç yardımında bulunabilmekti. Osmanlı devletinin savaş dışı kalmasından sonra, daha savaşa katılmamış olan Balkan devletlerinin İtilaf devletleri safında savaşa girmeleri de amaçlanmıştı. Öte yandan, Ruslar'ın Almanlar karşısında geçici olarak başarı gösterip, Karpatlar'ı aşarak Macaristan ovalarına inmeleri, İngiltere'yi kuşkulandırmıştı. Ruslar, Budapeşte üzerine saldırabilir ve merkezi devletlerle Türkiye'nin bağlantısını keserek İstanbul'un geleceğini belirlemek konusunda kendilerine avantaj sağlayabilirlerdi. Rusya'nın Almanya ile anlaşıp İstanbul ve Boğazlar'ı ele geçirerek savaştan çekilmesi tehlikesi karşısında İngiltere için Çanakkale seferini açmak kaçınılmaz olmuştu. Rusya, Çanakkale cephesinin açılmasını kaygı ile karşıladı. Çünkü, İstanbul ve Boğazlar'ın kendisinden önce İngiltere ve Fransa tarafından ele geçirilmesi olasılığı ortaya çıkmıştı. Bu nedenle, müttefiklerinin bir filo ile Rusya'nın da İstanbul'u zorlaması yolundaki önerilerini, donanmasının yetersiz olduğunu öne sürerek geri çevirdi. Ancak, İngiltere ve Fransa'yı Boğazlar konusunda bir antlaşmaya zorlamaktan da geri kalmadı. 4 mart 1915'te müttefiklerine bir nota vererek, İstanbul ve Boğazlar ile Marmara'nın doğu ve batı kıyılarının kendisine bırakılmasını istedi. Rusya'nın bu baskısı, İngiltere ve Fransa tarafından hoş karşılanmamakla birlikte, istekleri kabul edildi. Bu pazarlıklar arasında, büyük harcamalar yapılarak Çanakkale'ye gönderilen kuvvetler, büyük bir gösteri ile harekâta başladılar.

Coğrafya yapısı ve konumu yönünden savunmaya elverişli olan boğaz, Türkler tarafından mayınlanmıştı. Dış (methal), orta (merkez) ve iç olmak üzere üçe ayrılan türk müstahkem mevkilerinin komutası miralay Cevat Bey'e (Çobanlı) verilmişti.

3 kasım 1914'te 28 gemilik ingiliz -fransız filosu, boğazın dış tabyalarını 17 dakika süren top ateşine tuttu. Bu bombardıman sonucu özellikle Seddülbahir tabyası büyük hasar gördü.

İtilaf donanması, Çanakkale boğazındaki Seddülbahir, Ertuğrul, Kumkale ve Orhaniye tabyalarını 12 zırhlıdan oluşan bir filo ile iki kez, 19 ve 25 şubat günleri yeniden yoğun bir top ateşine tuttu. Boğazdaki bu dört dış tabyanın büyük ölçüde hasar görmesine neden olan bu saldırının ardından karaya asker çıkaran İngilizler ve Fransızlar tabyaların sağlam kalan kısımlarını da tahrip ettikten sonra, askerlerini gemilerine geri çektiler. Daha sonraki günlerde (7,8 ve 10,11 mart) İtilaf donanması türk tabyalarını yine yoğun top ateşi altına aldı. İtilaf donanması boğazı denizden zorlayarak geçmek için 18 mart günü bir genel saldırı planlamıştı. Bu tarihten önce mayın tarama gemileri yoğun bir faaliyet göstererek boğazdaki mayınların bir bölümünü topladı. Ancak, Mesudiye-Soğanlıdere hattından Çimenlik'e kadar olan bölge mayından temizlenemedi. Bu arada türk mayın gemisi Nusret, 17/18 mart gecesi Karanlık liman'ın yukarı bölümüne 26 mayından oluşan bir mayın hattı dökmeyi başardı.

18 mart 1915 günü saat 11.00'de 18 büyük zırhlı, birçok muhrip ve denizaltıdan oluşan İtilaf donanması üç filo halinde boğaza girdi. İngiliz filosuna amiral Robeck, fransız filosuna amiral Guépratte komuta ediyordu. Düşman filosu, 506 top kullanarak 150 topun savunduğu türk tabyalarını 6 saat 45 dakika aralıksız top ateşi altında tuttu. Ancak bu arada İngilizler'in İrresistible ve Ocean zırhlılarıyla Fransızlar'ın Bouvet zırhlısı top mermisi ve mayın isabetiyle battı. Ayrıca İngilizler'in İnflexible ve Fransızlar'ın Gaulois ve Suffren zırhlıları ağır yara alarak saf dışı kalırken, üç gemi de aldıkları yara sonucu karaya oturdu. Büyük kayıplara uğrayan İtilaf donanması, bu durum karşısında Marmara denizi'ne giremeyip geri çekilmek zorunda kaldı.

• *Kara savaşları.* İtilaf donanmasının başarısız 18 mart saldırısı, Çanakkale boğazının karadan yardım ve destek görmeden geçilemeyeceğini gösterdi. Karadan yapılacak saldırı için, ingiliz, fransız ve anzak* birliklerinden oluşan 75 000 kişilik bir kuvvet hazırlandı ve komutanlığına ingiliz generali sir İan Hamilton'ın getirildi. Çanakkale boğazını, Otto Liman von Sanders Paşa'nın komutasındaki 5. türk ordusu savunuyordu. İlk çıkarmalar 25 nisan 1915 sabahı Gelibolu yarımadasında Arıburnu ve Seddülbahir'e, Anadolu yakasında Kumkale'ye yapıldı (İtilaf kuvvetleri ayrıca Saros körfezi ve Beşike limanına gösteriş çıkarmaları yaptılar). Seddülbahir ile Tekeburnu arasında kıyıya çıkan ingiliz ve fransız kuvvetleri fazla ilerleyemeden durduruldu. Arıburnu'na çıkan anzak birliklerinin ileri hareketi yarımadanın kilidi durumundaki Kocaçimentepe ve Conkbayırı için tehlike yarattı. XXVII. Alay'ın yetişmesi anzak ilerlemesini geciktirdiyse de tehlike geçmiş değildi. Durumun önemini kavrayan ordu ihtiyatındaki XIX. Tümen'in komutanı Mustafa Kemal Bey (Atatürk) kendiliğinden harekete geçerek Kocaçimen tepesi yönünde ilerleyen Anzaklar'a hücum etti ve onları kıyıya en yakın sırtlara kadar geri attı. Kumkale'ye çıkan fransız birlikleri Kumkale'yi ele geçirdilerse de 25/26 nisan ge-

Çanakkale savaşları
Müttefik çıkarması
(25 nisan 1915)

Çanakkale deniz savaşı
ressam Tahsin
Deniz müzesi, İstanbul

Çanakkale deniz savaşı sırasında bir düşman zırhlısının batırılışı İsmail Hakkı'nın tablosu *Deniz müzesi, İstanbul*

cesi burayı boşalttılar ve karşı sahildeki kuvvetlere katıldılar. 26, 27 nisan günleri süren şiddetli çarpışmalar sonunda İtilaf kuvvetleri, tuttukları dar kıyı şeridine hapsedildi. Seddülbahir cephesinde 28 nisan sabahı saldırıya geçen fransız ve ingiliz birlikleri türk karşı saldırısıyla geri atıldı (Birinci Kirte savaşı). Türk kuvvetleri 1/2 ve 3/4 mayıs geceleri düşmanı denize dökmek için harekete geçtiyse de sonuç alamadı. İtilaf kuvvetlerinin Alçıtepe'yi ele geçirmek için giriştikleri 6-8 mayıs (İkinci Kirte savaşı) ve 4-6 haziran (Üçüncü Kirte savaşı) saldırıları durduruldu. Fransız kuvvetlerinin 21-22 haziran saldırısı (Birinci Kerevizdere savaşı), ingiliz birliklerinin Zığındere'nin iki yanındaki türk mevzilerine yönelen saldırısı kırıldı (Zığındere savaşları, 28 haziran - 5 temmuz). Fransız ve ingiliz birliklerinin Kerevizdere'ye saldırısı da durduruldu (İkinci Kerevizdere savaşı, 12-13 temmuz).

Arıburnu cephesinde türk kuvvetlerinin 1 mayıs günü ve 19 mayıs gecesi düşmanı denize dökmek amacıyla giriştikleri karşı saldırılar da gelişemedi. Bundan sonra bu cephede siper savaşları başladı.

Hamilton, türk kuvvetlerini kuzeyden kuşatmaya karar verdi: Boğaz'a egemen Kocaçimen ve Conk tepeleri bir gece baskını ile ele geçirilecek, Tuzla gölü güneyinde karaya çıkarılan kuvvetler Anafartalar üzerinden ilerleyerek türk birliklerini kuzeyden kuşatacaktı. Takviye edilen İtilaf kuvvetleri 6 ağustosta Arıburnu'ndan Kocaçimen tepesi yönünde saldırıya geçti. Seddülbahir cephesinde de türk birliklerini yerlerinde tutmak için oyalama saldırılarına başladı. Öte yandan 6/7 ağustos gecesi Suvla limanına yeni kuvvetler çıkarıldı. 8 ağustosta İngilizler Conktepesi'ne girdiler. Bu arada Liman Paşa kıyı gözetlemesi dışında bütün kuvvetlerini savaş alanına yöneltti. 8 ağustos gecesi Anafartalar grup komutanlığına atanan Mustafa Kemal Bey 9 ağustosta Küçük ve Büyük Anafartalar yönünde ilerleyen İtilaf kuvvetlerini güçlü bir karşı saldırıyla ovaya sürdükten sonra 10 ağustos sabahı yakından yönettiği bir süngü hücumuyla Conkbayırı'ndaki ingiliz kuvvetlerini de geri attı. İtilaf kuvvetlerinin Anafartalar cephesinde 13, 15 ve 21 ağustosta yaptıkları saldırılar başarılı olamadı.

Ağustos ayının son günlerinden başlayarak iki taraf arasındaki çarpışmalar siper savaşlarına dönüştü. Bazı yerlerde siperler birbirlerine 15-20 m yakınlıktaydı. İki taraf da tüneller açarak karşı siperleri tahrip etmeye çaba gösteriyor, gizli yerlerden aynalı silahlarla keskin nişancılar atışlar yapıyor, siperlerdekiler birbirlerine el bombaları savuruyorlardı. Cephanesi bol olan düşman, karadan ve denizden türk siperlerini sık sık yoğun topçu ateşine tutuyor, cephanesi kıt olan türk topçuları düşmana çok az ve kısa süreli atışlarla karşılık verebiliyordu. Kara savaşları bu yolda sürüp giderken ingiliz denizaltıları Çanakkale boğazından Marmara'ya girerek türk cephesine denizden ikmal yollarını kesmek için geniş çapta faaliyet gösterdi. Bir ingiliz denizaltısı Galata rıhtımına kadar yanaşarak bir türk vapurunu torpilledi. İngiliz kaynaklarına göre, Marmara'ya girmeyi başaran 13 denizaltıdan 7 tanesini Türkler batırdı,1 tanesini ele geçirdi. Çanakkale savaşı süresince ingiliz denizaltıları Mesudiye ve Barbaros adlı türk zırhlılarıyla 5 topçeker gemisini, 1 taşıt gemisini, 44 motoru ve 149 mavnayı batırdı. Buna karşılık yüzbaşı Ahmet Bey komutasındaki Muaveneti milliye muhribi İngilizler'in ünlü Goliath zırhlısını batırırken Akdeniz'den Ege'ye geçen iki alman denizaltısı da İngilizler'in Triumph ve Majestic adlı savaş gemilerini torpilleyip batırdı.

Gelibolu yarımadasındaki çarpışmalar 1915 yılının ekim ayına doğru hemen hemen durmuş gibiydi. İtilaf kuvvetleri 6 aralıkta Anafartalar, Arıburnu ve Seddülbahir cephelerinin boşaltılarak Çanakkale savaşları'na son verilmesini kararlaştırdılar. Düşman, Anafartalar ve Arıburnu cephesinden 19-20 aralık 1916 gecesi, Seddülbahir cephesinden ise 8-9 ocak 1916 gecesi bütün birliklerini çekti.

Türk ordusu Çanakkale'de altı ay süreyle yarım milyona varan bir kuvvete karşı koyarak, müttefiklerine büyük çapta yardımda bulunduğu gibi Birinci Dünya savaşı'nın kaderi ve Rus çarlığı'nın çökmesinde önemli rol oynadı. Karma bir yönetim ve çok az cephaneyle yürütülen savaşlar sonunda Türkler 55 000 şehit, 100 000 yaralı, 10 000 kayıp, 25 000 hastalıktan ölmek üzere 190 000 kişi yitirdi. İtilaf devletleri'nin kayıplarıysa 43 000 ölü, 72 000 yaralı ve 30 000 kayıp olmak üzere 145 000'i buldu.

Çanakkale savaşları'nın sürdüğü dönemde İtilaf devletleri'nin,Rusya'nın baskısıyla yaptıkları antlaşmayla Boğazlar ve İstanbul'u bu ülkeye vaat etmeleri, İtalya'yı yeniden İtilaf devletleri'nin yanına çekti. Osmanlı devleti topraklarının paylaşılması sırasında İtalya'ya da bazı topraklar vaat edilerek bu ülkenin Avusturya'ya savaş açması sağlandı. İtilaf devletleri'nin Çanakkale'deki başarısızlığı,Bulgaristan'ı Müttefikler safında yer almaya itti. Böylelikle Almanya ile Osmanlı devleti arasında bir köprü kurulmuş oldu. Bu durum, savaşın üç yıl daha uzamasına, Rusya'nın İtilaf devletleri ile ilişki kuramama-

Çanakkale savaşları (ağustos 1915 sonu)

sına ve Rusya'daki parasal bunalımla iç huzursuzluğun artarak en sonunda 1917 Bolşevik ihtilali'nin patlamasına yol açtı. Rusya'nın baskı ve yönlendirmesiyle Romanya İtilaf devletleri saflarında savaşa katıldığı gibi yine birtakım toprak vaatleriyle Yunanistan da İtilaf devletleri yanında savaşa katıldı. Brest Litovsk antlaşması'ndan (3 mart 1918) sonra savaştan çekilen Sovyetler, Doğu Anadolu'da işgalleri altında tuttukları yerlerden çekildikleri gibi, Berlin antlaşması (1878) ile ele geçirdikleri Kars, Ardahan ve Batum'u da Türkiye'ye geri verdiler. Böylelikle, Türkiye ile SSCB arasında Kurtuluş savaşı yıllarında daha da gelişecek olan iyi ilişkilerin temelleri atıldı.

—Ed. Halkı ve aydınları derinden etkileyen Çanakkale savaşı; türk edebiyatında çeşitli ürünlere konu oldu. Bu savaş üzerine söylenen türküler arasında en yaygın olanı "Çanakkale türküsü"dür: *"Çanakkale içinde vurdular beni / Ölmeden mezara koydular beni"*. Savaşın korkunç boyutları, savunmanın hangi özverilere dayandığı, uygulanan askeri taktikler ve savaş üzerine ayrıntılı bilgiler, Ruşen Eşref Ünaydın'ın *Anafartalar kumandanı Mustafa Kemal'le mülakat* (yeni harflerle 1930) adlı yapıtında verilir. Ünaydın'ın *Çanakkale'de savaşanlar dediler ki* (yeni harflerle 1961) adlı röportaj kitabı ise mehmetçiklerin ağzından savaş sahnelerini canlandırır. Mehmet Akif Ersoy (*Âsım**, 1923), Çanakkale savaşı'nı uygarlık çatışması açısından ele alır ve Avrupa uygarlığını barbarlıkla suçlar. Şair, ülkesinin savunulması uğruna canını veren mehmetçiği ulusal kahraman niteliği yanında dinsel yönden de yüceltir (*Ey bu topraklar için toprağa düşmüş asker / Gökten ecdad inerek öpse o pâk alnı değer*) ve "son haçlı seferi" olarak adlandırdığı savaşın korkunç görüntülerini betimler. Reşat Nuri Güntekin'in "Mehmetçik" adlı hikâyesinde; Çanakkale savaşı'nda sakat kalmış, bu nedenle geri hizmete verilmiş bir türk askerinin kendisine teslim edilen yaralı ingiliz erini sırtında hastaneye taşıması ve "o da insandır" diyerek gösterdiği insanseverlik anlatılır. F. Celalettin, *Keloğlan Çanakkale muharebesinde* (1939) adlı yapıtında; türk askerinin savaş içinde sürdürdüğü günlük yaşamı canlandırır ve zor durumları nasıl kıvrak bir zekâ ile aştığını gösterir. Aziz Nesin; *Bu yurdu bize verenler* (1975) adlı kitabında Çanakkale'de savaşanlardan Manastırlı Koca Seyit'in yaşamöyküsünü anlatırken, türk köylüsünün savaş içinde ve sonrasında sürdürdüğü çetin yaşamı gerçekçi bir bakışla işler. Fazıl Hüsnü Dağlarca da *Çanakkale destanı*'nda (1965), savaşın evrensel boyutlarını, Avrupa sömürgeciliği karşısında Asya'nın direnişini zengin imgelerle dile getirir ve "altın dişli sömürgenlerine yeryüzünün" boyun eğmeyişini destanlaştırır. (→ Kayn.)

Çanakkale şehitleri anıtı

Çanakkale şehitleri anıtı ve harp müzesi, Çanakkale'nin Eceabat ilçesi merkez bucağına bağlı Seddülbahir köyü yakınında anıt ve müze; Morto koyunda, Hisarlık burnundadır. 1944'te açılan proje yarışmasını Doğan Erginbaş ve İsmail Utkular'ın ortak projesi kazandı. Yapımına 1954'te başlandı, ama tamamlanması gecikti. 1958'de Milliyet gazetesinin açtığı bağış kampanyasının büyük desteğiyle 1960'ta tamamlandı (Yükseklik 39,75 m; dıştan 25x25 m, içten 16x16 m.). Anıtın içinde açılan müzede (1971), Çanakkale savaşları sırasında çevrede kalan savaş araç ve gereçleri, haritalar, krokiler ve fotoğraflar sergilenmektedir.

ÇANAKKALEİŞİ a. XVIII. yy.'dan başlayarak Çanakkale çevresinde üretilen bir tür seramik eşya.(Kırmızı hamurlu ve sıraltı tekniğindeki bu seramiklerin, XIX. yy. örneklerinin ayırıcı özelliği, bezemede yelkenli gemi ya da mimari motifler kullanılmasıdır.)

ÇANAKLAŞMA a. Mad. oc. Bir coğrafya ya da yerbilim birimi oluşturan ve birçok maden ocağıyla işletilen geniş tortul yatak ya da yatak grubu.

ÇANAKLI, Hakkâri'nin merkez ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 292 nüf. (1990). Nesturiler'den kalma kilise kalıntısı.

ÇANAKLIK a. Denizc. Eskiden, yelkenli gemilerde ve savaş gemilerinde ana direklerin tepesine yerleştirilen gözcü yeri. (Savaş sırasında gözcüler ya da askerler buradan ok, taş ve mızrak atardı.) || *Çanaklık çavuşu,* çanaklığın bakımıyla ve düzeniyle görevli usta gemici. || *Çanaklık deliği,* ana direk başının ve çanaklık direğinin geçmesi için çanaklığa açılan ve bir insanın çanaklığa girmesine yetecek kadar bir boşluk bırakılan delik. (Eşanl. BANAVELE DELİĞİ.) || *Çanaklık direği,* çanaklığın hemen üstünde yer alan direk. || *Çanaklık feneri,* çanaklığın altına yakılan ve geceleri işaret vermede kullanılan fener.

ÇANAKOLUK, Hatay'ın Samandağı ilçesi Karaçay bucağına bağlı köy; 2 289 nüf. (1990).

ÇANAKSI sıf. **1.** Çanağa benzeyen. **—2.** Dokubil. *Çanaksı hücreler,* salgı bezlerinde bulunan ve salgılama sırasında şişerek belirli bir çapa ulaşınca çatlayıp içlerindeki salgı maddesinin bir kısmını kusan hücreler. (Çatlayınca çanak biçimini aldıklarından bu adla anılırlar. Çanaksı hücre tipi, kalınbağırsak ve gödendeki salgı bezlerinin hücreleridir.) || *Çanaksı pütürler,* dilin dip tarafında çok bulunan ve "dil V'si"ni oluşturan pütürler. (Acı tadı hemen hemen yalnız bunlar algılar.)

ÇANAKTAÇYAPRAK a. Bot. Bazı bitkilerin çiçeğinde bulunan ve hem çanakyaprağı, hem taçyaprağı andıran çiçek parçası. (Eşanl. TEPAL.)

ÇANAKYAPRAK a. Bot. Çiçek çanağını oluşturan parçaların her biri. (Çanakyapraklar, renkli taçyaprakları bulunan ikiçenekli bitkilerde genellikle yeşildir; başlangıçta tomurcuğu saran bu yapraklar, bazı istisnalar dışında, sonradan pek az gelişir.) [Eşanl. SEPAL.]

ÇANAT a. (Güney Macaristan'daki Çanat [Csanad] kentinin adından), Osmanlı devletinde kadılık makamının en alt kademesi. (Çanat, daha sonra ilmiye sınıfının en küçük payesini belirten bir terim olarak kullanıldı.)

ÇANCI a. **1.** Çan yapan ve / ya da satan kimse. **—2.** Çan çalmakla görevli kimse.

ÇANÇİÇEĞİ a. **1.** Çan ya da kimisinde boru biçiminde, bitişik taçyapraklı, erdişi düzgün çiçekli bitki. (Bil. a. *campanula;* 250 tür; çançiçeğigiller familyasının örnek tipi.) [Bk. *ansikl.* böl.]. **—2.** Kuzey Anadolu'da sulak çayırlarda yetişen ve sap ucunda sarkık çan biçiminde çiçekler açan soğanlı bitki. (Taze soğanında kusturucu bir alkaloit vardır. Soğanı ezilip sarılırsa çıbanların olgunlaşmasını ve açılmasını sağlar. Bil. a. *Leucojum aestivum;* nergisgiller familyası.)

—ANSİKL. Çançiçekleri kırlarda yetişen, hemen hemen hepsi çokyıllık güzel otsu bitkilerdir. Mavi, beyaz ya da lal renkli çiçekleri az ya da çok bitişik taçyapraklıdır. Kırlarda, ovalarda, dağlarda pek çok türü bulunan bu bitkilerin birçok türü ve melezleri bahçelerde süs için yetiştirilir. Bodur çeşitleriyle bordürler, toplu köşeler, boylu çeşitleriyle yoğun tarhlar ve kesme çiçek için bölümler yapılır. En çok bilinen türleri: şeftali yapraklı çançiçeği (Campanula persicaefolia),büyük çiçekli çançiçeği (*C. medium*), yakalı çançiçeği (*C. trachelium*), büyük köklü çançiçeği (*C. rapunculus*). Bu sonuncusu kalın kaba köklü ve dibi dar kalın yapraklı bir bitkidir. Yaprakları ve kökleri bazı ülkelerde salata olarak kullanılır.

ÇANÇİÇEĞİGİLLER a. Çan biçiminde genellikle mavi çiçek açan, acı sütlü ve kimisi tüylü otsu bitkiler familyası. (Bil. a. *campanulaceae.*)

ÇANDA → ÇANDRAPUR.

ÇANDANNAGAR → ÇANDERNAGOR.

ÇANDAR (Cengiz), türk gazeteci (Ankara 1948). Ankara Üniversitesi siyasal bilgiler fakültesi'ni bitirdi. 1974'ten başlayarak Vatan, Cumhuriyet, Hürriyet, Güneş gazetelerinde çalıştı. 1989'dan beri Sabah'ta çalışmaktadır. Ortadoğu ülkeleriyle ilgili röportajlarıyla tanındı. Röportaj dalında Abdi İpekçi ödülü'nü kazandı (1987). Başlıca yapıtları: *Direnen Filistin* (1976), *Dünden yarına İran* (1981), *Ortadoğu çıkmazı* (1983), *20. yy.'ın haçlı seferi ermeni terörü* (1984), *Güneşin yedi rengi* (1987).

ÇANDARLI, İzmir'in Dikili ilçesine bağlı bucak; 5 341 nüf. (1990); 4 köy. Merkezi *Çandarlı*, 3 133 nüf. (1990). Turizm. Pitane* antik kentinin kalıntıları.

ÇANDARLI ailesi, Osmanlılar'a devlet adamları yetiştiren ünlü aile. Ailenin kurucusu ve atası Kara Halil Hayrettin beydir.

ÇANDARLI ALİ PAŞA, türk sadrazam (öl. İznik 1406). Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa'nın büyük oğlu. Kadılık yaptı ve kazaskerken de babasının ölümü üzerine sadrazam oldu (1387). Karamanoğlu Ali Bey'e karşı düzenlenen sefere padişahla birlikte çıktı. Otuz bin kişilik bir kuvvetle Bulgaristan'a girerek Pravadi, Tırnova ve Şumnu kalelerini ele geçirdikten sonra Tuna kıyılarına kadar uzandı (1388). Bayezit I döneminde de sadrazamlık görevini sürdürdü. Karaman seferinde,Niğbolu savaşı'nda,İstanbul kuşatmalarında etkin rol oynadı. Anadolu'ya giren Timur, Sıvas'ı yıktığı zaman padişahın düşüncesine karşı çıkarak meydan savaşı yapılmamasını ve Timur ordusunun Anadolu içlerine çekilerek yıpratılmasını önerdiyse de, bu planı benimsenmedi. Bayezit I, Timur'a tutsak düştükten sonra kimi komutanlar ve Süleyman Çelebi ile birlikte Bursa'ya çekildi. Düşman ordusunun kendilerini izlemesi üzerine, kentteki hazine ve değerli eşyayı alarak Edirne'ye gitti. Bir süre sonra Süleyman Çelebi ile birlikte Anadolu'ya geçerek Ankara'ya kadar olan yerleri yeniden yönetime kattı. Bu arada Çelebi Mehmet ile Süleyman Çelebi'yi barıştırmak için büyük çaba harcadı. Şehzadelerin birbiriyle kıyasıya savaştıkları bir dönemde öldü. Cenazesi, İznik'te babasının türbesine gömüldü. Bursa'da adıyla anılan bir mahalle, cami ve tekke vardır.

bir norveç yelkenlisinin direğindeki çanaklık

büyük çiçekli çançiçeği *Campanula medium*

çançiçekleri

narin çançiçeği *Campanula pusilla*

ÇANDARLI ALİ PAŞA İznikli, türk vezir (öl. 1794). Anadolu beylerbeyi Çandarlı Mustafa Bey'in oğlu. Vezirlik rütbesiyle sadaret kaymakamlığına atandı (1792). Anadolu beylerbeyi olarak Uşak bölgesinde ayaklanan Acemoğlu'nun üzerine yürüdüyse de başarı sağlayamayınca (1793), Konya'ya giderken üzüntüsünden hastalandı ve yolda öldü.

ÇANDARLI HALİL PAŞA, türk sadrazam (öl. İstanbul 1453). Babası Çandarlı İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı sırasında kazasker olarak görev yaparken, onun ölümü üzerine sadrazamlığa atandı (1429). Hunyadi János ile yapılan uzun savaşlardan sonra çok yorgun düşen Murat II'nin, Segedin antlaşması'nın ardından (1444) tahtı 13 yaşındaki oğlu Mehmet II'ye bırakarak Manisa'ya çekildiği dönemde de sadrazamlığını sürdürdü. Osmanlı tahtına genç bir hükümdarın geçmesinden yararlanmak isteyen bazı Avrupa devletleri, papanın da çabasıyla yeni bir haçlı ordusu kurma hazırlığına girişince, düşmanın antlaşmayı bozarak sınırları geçtiğini çocuk padişaha anlattı ve Haçlılar'a karşı gönderilecek ordunun Murat II'nin yönetiminde olması için saltanatı babasına bırakması gerektiğini, savaştan sonra tahtın yine kendisine verileceğini söyledi. Bu öneriyi önce kabul etmeyen genç hükümdar, sonradan babasını işbaşına çağırdı. Murat II'nin ölümü üzerine, yeniden hükümdar olan Mehmet II (1451), onu sadrazamlıkta bıraktı. İstanbul'u kuşatma hazırlıklarından vazgeçilmesi konusunda padişahtan yüz bulamayan Bizans imparatoru, sadrazama çeşitli armağanlar vererek Mehmet II'yi bu düşüncesinden caydırmasını istedi. Sadrazam Edirne'de yapılan bir toplantıda kuşatmaya karşı çıkınca padişahla anlaşmazlığa düştü. İstanbul fethedildikten dokuz gün sonra Bizanslılar'dan rüşvet aldığı gerekçesiyle hapse atıldı ve Yedikule zindanında idam edildi (10 temmuz 1453). İdam edilen bu ilk osmanlı sadrazamının oğulları, babalarının ölümünden sonra serbest bırakıldı ve el konmuş olan tüm malları geri verildi. Kemikleri, oğlu İbrahim Paşa tarafından İznik'e götürülerek Nilüfer camisi imareti yakınındaki türbesine gömüldü. İznik'te bir imareti olduğu gibi, Ege denizi'nde Çandarlı körfezinde onun tarafından yaptırılan ve adını taşıyan bir de kale vardır.

ÇANDARLI İBRAHİM PAŞA, türk sadrazam (Edirne 1429 - İnebahtı 1499). Fatih Sultan Mehmet'in idam ettirdiği Çandarlı Halil Paşa'nın küçük oğlu. Edirne kadılığına atandı (1451). Babasının idamı üzerine görevden alındı (1453). Ancak, bir süre sonra bağışlanarak mallarıyla toprakları geri verildi, yeniden Edirne kadılığına getirildi. Kazaskerliğe yükseltildi (1465), Amasya sancakbeyi olan şehzade Bayezit'in lalalığına atandı (1468). Bayezit II ile birlikte Kili ve Akkerman kalelerinin fethine katıldı. Rumeli kazaskeri (1485), vezir (1486), ikinci vezir (1487) ve Hersekzade Ahmet Paşa'nın yerine sadrazam (1498) oldu. İnebahtı seferinde öldü. İznik'e götürülen cenazesi, babasının yanına gömüldü. Birçok hayır eseri ve vakıfları vardır.

ÇANDARLI KARA HALİL HAYRETTİN PAŞA, türk sadrazam (öl. Serez 1387). Çandarlı ailesinin kurucusu. Osman Gazi'nin kayınpederi olan Şeyh Edebali'nin akrabası ve bir ahi olarak ilmiye mesleğinden yetişti. Orhan Gazi döneminde İznik (1330-1348), Bursa kadısı olarak görev yaptı (1348-1362). Murat I döneminde kazaskerliğe getirildi (1362). Rumeli'de fetihlerin genişlemesi üzerine yeni bir ordu kurmakla görevlendirilince, Yeniçeri ve Acemi ocaklarını kurarak türk ordusunun temellerini attı. Ayrıca, Karamanlı bilgin Molla Rüstem ile birlikte maliye işlerini de düzenledi, bir devlet hazinesi kurulmasını sağladı. Halil Hayrettin Paşa adıyla, Osmanlı devletinin mülki ve askeri yetkilerini elinde tutan vezir olduktan (1385) sonra, kendi kurduğu yeni ordunun başında Rumeli'ye geçerek Drama, Kavala, İskeçe, Serez ve Selanik'i aldı; ardından Manastır'ı ele geçirdi ve Arnavutluk içlerine de akınlar düzenledi (1387). Murat I'in Karaman seferi sırasında Rumeli'yi korumakla görevlendirildi. Ordusuyla birlikte Yenice Vardar'da bulunurken hastalanınca, Serez'e götürüldü ve orada öldü. Serez'den İznik'e taşınan cenazesi, İznik surlarının dışındaki türbesine gömüldü. Çeşitli hayır eserleri yanında İznik ve Serez'de camileri de vardır.

ÇANDARLI körfezi, antik. **Sinus Elaeqtes,** B. Anadolu kıyılarında Ege denizi'nin, Bakırçay deltasına doğru Aliağa ve Çandarlı arasında sokulan girintisi. Körfezin ağzı, önünde birkaç küçük ada (Tavşan adası, Karaada, Mardaliç adası) ile 200 m'den daha derin yerlerden ayrılmıştır.

ÇANDELLA → CANDELLA.

ÇANDERNAGOR ya da **ÇANDANNAGAR,** Hindistan'da (Batı Bengal) kent, Hugli ırmağı kıyısında, ırmağın Bengal körfezine döküldüğü yere 150 km uzaklıkta; 102 000 nüf. Deslandes-Boureau'nun 1686'da kurduğu fransız satış karteli (1951'de Hindistan'a bırakıldı).

ÇANDIR a. ve sıf. *Yörs.* Zootekn. Safkan olmayan hayvan. ‖ Dağlıç ve karaman koyunları arasındaki melezlemeden doğan hayvan.

ÇANDIR, Ankara'nın Kalecik ilçesine bağlı bucak, 5 588 nüf. (1990); 20 köy. Merkezi *Çandır*, 451 nüf. (1990).

ÇANDIR, İç Anadolu'da Yozgat iline bağlı ilçe; 11 317 nüf. (1990); 4 köy. Merkezi, Yozgat'ın 117 km güneydoğusunda *Çandır*, 8 432 nüf. (1990).

ÇANDİGARH, Hindistan'da kent, Pencab ve Haryana'nın merkezi; 502 992 nüf. (1991). Üniversite. Hafif sanayiler. Çandigarh kentinin projesini, 19 aralık 1950'de Pencab hükümeti mimarlık danışmanlığına atanan Le Corbusier hazırladı. İngiliz mimarlar Maxwell Fry ve Jane Drew 1951-1954 arasında, Pierre Jeanneret de 1951-1965 arasında kentin kuruluş çalışmalarında görev aldılar. Yönetim merkezinin dört sarayını Le Corbusier yaptı: Parlamento sarayı, Bakanlıklar sarayı, Hükümet konağı, Yüce divan sarayı.

Çandogya Upanisad, en eski iki upanisaddan biri; kurban ilahilerini seslendirmede uzmanlaşmış bir brahman sınıfı olan *candoga*'lar upanisadı. İ.Ö. 500 dolaylarında yazılmıştır ve yeni dinsel düşüncelerin öncüsü Yacnavalkya gibi bazı bilgelerin *(risi)* geleneklerini aktarır. Özellikle Atman-Brahman'ın özdeşliği temasını işler.

ÇANDPUR, Bangladeş'te liman kenti, Meghna ırmağı kıyısında; 35 800 nüf. Jüt sanayisi ve ticareti.

ÇANDRA, *parlak, aydınlık* anlamında sanskritçe sözc. Ay ve Ay'ı kişileştiren bir hindu tanrısı için kullanılır. Tanrı, on atın çektiği bir arabada oturmuş, başı ayçayla süslü olarak betimlenir. Kimi zaman kozmik tanrı Purusa'dan, kimi zaman okyanusun dalgalanmasından ya da Pracapati'nin gökle birleşmesinden doğduğu söylenen bu tanrı, sonunda kral Soma ile özdeşleştirildi ve ay hanedanının kurucusu olarak yıldız mitolojisindeki yerini aldı. Değişik evreleri uğurlu ya da uğursuz olarak kabul edildiğinden ve ay tutulması büyük felaketlerin habercisi iblis Rahu'ya mal edildiğinden, yaşamın ve ölümün simgesidir.

ÇANDRAGHONA, Bangladeş'te kent, Çittagong'un D.'sunda, Karnafuli kıyısında. Kâğıt fabrikası (bambudan).

ÇANDRAGUPTA, Maurya hanedanının kurucusu hint kralı; İ.Ö. 3 0'den 296'ya kadar Pataliputra (bugün Patna) çevresinde hüküm sürdü. İskender'in generallerinden biri olan Seleukos Nikator ile savaşması ve sarayına yunan Megasthenes'i kabul etmesinden başka (yunanlı tarihçi Arrhianos'a göre) hakkında kesin bir şey bilinmez. Tanınmış sanskritçe bir dram olan *Mudraraksasa*'ya ("mühürlü Raksasa") göre ünlü Kautilya onun danışmanıydı.

ÇANDRAGUPTA I, yaklş. 320-330 arasında hüküm sürmüş hint hükümdarı. Gupta hanedanının kurucusu. Küçük Magadha krallığı'nı yönetirken 308'e doğru Bihar ve Nepal kralının kızıyla evlendi. Kayınpederinin mirasına konarak egemenlik alanını Allahabad'ın batısında, çok geniş bir alana yaydı ve kendisine "krallar kralı" dedirtti. Yerine oğlu Samudragupta geçti.

ÇANDRAGUPTA II, yaklş. 375'ten 414'e kadar hüküm süren hint hükümdarı. İmparatorluğu, hemen hemen Kuzey Hindistan'ın tümünü kapsıyordu. Onun döneminde hindu kültür ve sanatı çok zengin ürünler verdi; öte yandan, Çandragupta II, buddhacılığa ve caynacılığa hoşgörülü davrandı.

Çandra Prabha Wild Life Sanctuary, Hindistan'da (Uttar Pradeş), Varanasi'nin G.'inde vahşi hayvan rezervi (78 km²).

ÇANDRAPUR, esk. **Çanda,** Hindistan'da (Maharaştra) kent, Nagpur'un G.'inde; 225 841 nüf. (1991). Ticaret (pamuk) merkezi. Taşkömürü.

Çandigarh
Le Corbusier'nin yaptığı (1951-1953) Parlamento sarayı

Papigny

ÇANGAL a. *Yörs.* Tarım. **1.** Dal, budak, çatal. **—2.** Çengel. **—3.** Sırık fasulyesi gibi sarılıcı bitkilerin sarılarak tutundukları sırık, herek. **—4.** Fazla kıpırdanmalarını önlemek için hayvanların boynuna takılan ve birkaç çubuktan oluşan tasma.
—Spor. Güreşte, tek bacağı rakibin bacağına dolayıp onu çelmelemek biçiminde uygulanan oyun.

ÇANGAL dağı, B. Karadeniz bölgesinin D. kesiminde Sinop'un G.-B.'sında dağ (1 586 m). G.'deki Gökırmak vadisinden dik yamaçlarla yükselen Çangal dağında kayının hakim olduğu ormanlar geniş yer kaplar ve işletilir. Yapısını üst kretase ve eosen filişleri meydana getirir.

ÇANGALLI sıf. *Yörs.* Dallı budaklı, çatallı.

ÇANGARAK a. (esk. türkç. sözc.). Topak* ev adı verilen çadırların tepesini oluşturan, üstünde eğri çubuklardan kubbe biçiminde bir kafes bulunan tahta kasnak.
—ANSİKL. Orta Asya, Türkistan, Afganistan, Türkmenistan ve Kazakistan'da günümüzde de kullanılmakta olan topak evlerin tavanını oluşturan çangarak, üzerinde 70-80 delik bulunan bir tekerlek biçimindedir. Tavanı oluşturacak eğri çubuklar üstten çangarağın üzerindeki deliklere sokulur, alttan da yuvarlak gövdeyi oluşturan gerege*'ye bağlanır.

ÇANGBAİ ŞAN ya da **CHANGBAİ SHAN,** Çin'in ormanlık dağ kütlesi, Cilin ilinin güney-doğu'sunda. K.-D.'dan G.-B.'ya doğru uzanır. Sungari, Yalu ve Tumın buradan doğar.

ÇANGCİ ya da **CHANGZHİ,** Çin'de kent, Şanşi'nin güney-doğu'sunda. Besin sanayileri. Demir-çelik sanayisi. Demiryolu gereçleri.

ÇANG CİANG ya da **CHANG JİANG,** Yangzi Ciang'ın diğer adı; daha çok ırmağın aşağı çığırına bu ad verilir.

ÇANGCOU ya da **CHANGZHOU,** Çin'de (Ciangsu) kent; 501 700 nüf. (1990). Şanghay-Nankin demiryolu kentten geçer. Ticaret merkezi. Tekstil ve besin sanayileri. Makine. —Yakınında (Çişüyen) demiryolu gereçleri.

ÇANGÇUN ya da **CHANGCHUN,** Kuzey-doğu Çin'de kent, Cilin'in merkezi; 1 616 300 nüf. (1990). Demiryolu kavşağı. Otomobil yapımı. Demiryolu gereçleri. Kimya ve ilaç sanayisi. Üniversite. Araştırma enstitüleri.

Çangçun ya da **Changchun demiryolu,** Kuzey-doğu Çin'in demiryolu şebekesi; bu şebeke, 1945 ile 1953 yılları arasında çin-sovyet karma idaresi tarafından yönetildikten sonra Çin'e geri verilen eski Doğu Çin ve Güney Mançurya şebekelerinden oluşur. Bu şebeke Mancouli -Tsitsihar - Harbin - Vladivostok ile Harbin - Şınyang - Lüda gibi iki ana hatla birçok yan hattan oluşur; Kuzey-doğu'nun gerek sanayi, gerekse tarım açısından (Heilongciang'ın bakir topraklarının tarıma açılması) gelişmesinde ve bölgenin madenleriyle ormanlarının işletilmesinde önemli bir rol oynamıştır.

ÇANGDI ya da **CHANGDE,** Orta Çin'de (Hunan) kent, Dongting gölünün B.'sında; 288 700 nüf. (1990). Hanlar devrinde kurulan, XIX. yy.'da yabancılara açılan Yüen ırmağı kıyısındaki bu ırmak limanı, büyük bir bölgesel depodur. Hafif sanayiler (deri, dokuma, besin).

ÇANGIL ÇUNGUL sıf. Hareket sırasında sesler çıkaran zevksiz, kaba takı için kullanılır: *Boynuna çangıl çungul boncuklar takmıştı.*

ÇANGIR ÇUNGUR be. (yansıma sözc.). Madeni nesneler için, büyük bir gürültüyle: *Tencereler, tavalar çangır çungur yuvarlandı.*

ÇANGIRDAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). Madeni nesneler sözkonusuysa, düşerek ya da birbirine çarparak gürültü çıkarmak.

ÇANGIRTI a. (yansıma sözc.). Birbirine çarpan ya da düşen metal nesnelerin çıkardığı ses.

Çangi, Singapur'un D.-K.-D.'sunda bulunan havalimanı.

ÇANGLİ ya da **CHANGLİ,** Çin'de (Hıbei) kent, Çinhuangdao'nun G.-B.'sında; yaklş. 50 000 nüf. Tangşan yolu Çangli'den geçer.

Çangma ya da **Changma,** Çin'in Gansu eyaletinde X. yy.'dan kalma yeraltı buddha tapınakları; Yumın'a yaklaşık 60 km uzaklıkta (Song hanedanının başlangıcı). Aynı bölgede bulunan Mogao ve Yulin yeraltı tapınakları üslubunda yapılmıştır.

ÇANG-NGAN, Şi'an kentinin eski adı.

ÇANGŞA ya da **CHANGSHA,** Çin'in orta-güney'inde kent, Şiang Ciang ırmağı kıyısında, Donting gölünün G.'inde; 1 062 800 nüf. (1990). Hunan ilinin merkezi. Üniversite. Çay, tütün ve kereste dışsatım limanı. Sanayi (takım tezgâhları, alüminyum metalürjisi) ve el sanatları (deri işleme, işlemecilik) merkezi.
—Arkeol. Savaşçı krallıklar döneminde (İ.Ö. 481-221) Çu krallığı'nın eski başkenti. Çangşa'da dönemin görkemini simgeleyen çok zengin mezarlar bulunmuştur: çin resminin en eski örnekleri olan ipekli kumaş üstüne resimler (ayakta, profilden, bir ejderhanın ya da bir masalkuşunun yanında kadın resimleri); ilk ağaç heykelcikler ve özellikle, ünlü zarif çu sanatını temsil eden lake eşyalar (stilize insan başları, hayvanbiçimli masklar, masalkuşları, çeşitli mobilyalar) Çangşa 1972'de Mavangduei'de bulunan Tai ailesi mezarlarıyla birleşerek zengin bir bütün oluşturur.

ÇANGŞU ya da **CHANGSHU,** Çin'de (Ciangsu) kent, Şanghay'ın K.-B.'sında; 166 500 nüf. (1990). Dışsatıma dönük el sanatları merkezi (işlemecilik, mobilyacılık, kuyumculuk).

ÇANGVON, Güney Kore'de yer, Masan yakınında. Sanayi (dökümcülük, çelik fabrikası, makine yapımı) kompleksi.

ÇANI gölü, Rusya'da göl, Batı Sibirya'da. Yüzölçümü 1 990 km^2 ile 2 600 km^2 arasında değişir. Ortalama derinliği, 2,20 m (en derin yeri 10 m). Barabinsk bozkırındaki göllerin en büyüğüdür.

ÇANK a. Müz. Yapısı bakımından kanuna, çalınışı bakımından da santura benzer özbek çalgısı. (Tellere vurulan küçük tokmakları kamıştan yapılır; çalgının göğsündeki birkaç delik, sesin güçlenmesini sağlar.)

Çankaya, Falih Rıfkı Atay'ın Atatürk ile ilgili anı-biyografi türünde yapıtı (1961; genişletilmiş 2. basımı 1970). 1918-1938 yılları arasında tanık olduğu toplumsal ve tarihsel olaylara dayanarak Atatürk'ün portresini canlandırır. Yalın bir dille ve söyleşi üslubuyla yazılmıştır. Birinci Dünya savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun uğradığı bozgundan Mustafa Kemal'in önderliğinde zafere ve devrimlere yöneliş, Atatürk'ün önder kişiliğini oluşturan öğeler, olaylar karşısında tutumu, bireysel özellikleri ve dönemin koşulları ustalıkla anlatılmıştır. Olaylara karışan birçok siyaset ve düşünce adamının Atatürk ile ilişkileri de sergilenmiştir.

ÇANKAYA, İç Anadolu bölgesinde, Ankara kent sınırları içinde yer alan ilçe; 714 330 nüf. (1990); 1 672 km^2; 3 köy. Merkezi *Çankaya,* 712 304 nüf. (1990). Cumhurbaşkanlığı köşkü, elçilikler, devlet adamları ve yüksek gelir gruplarının yaşadığı lüks konutlar.

Çankaya köşkü, Türkiye cumhurbaşkanlığı konutu. Adını Ankara'da Çankaya semtinden alan köşk, kente egemen bir tepe üzerinde bulunur. Ankara'ya ilk geldiğinde (27 aralık 1919) önce Ziraat mektebi'nde (bugün Meteoroloji genel müdürlüğü) kalan Mustafa Kemal Paşa, daha sonra Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk cemiyeti Ankara şubesi'nin Bulgurluzade Mehmet ve Rıfat beylerden, Ankara halkı adına satın alarak kendisine armağan ettiği bağevine taşındı (1921). Çankaya'nın en yüksek yerinde, kavak ağaçları arasında, geniş bahçeli, iki katlı ve tahta kepenkli olan bu şirin köşk, bazı ekler yapılarak genişletildi (1923). Mimar Mehmet Vedat Bey'in köklü bir onarımla (1924) bir kabul salonu, yemek odaları, dinlenme yerleri, çalışma odası ve kitaplık gibi bölümlere ayırdığı yapıya 1926'da kalorifer tesisatı kondu. Yeni köşk yapılana kadar (1932) burada oturan Atatürk'ün daha sonra türk ordusuna devrettiği bu eski yapı, "Ordu köşkü" adıyla da anılır. 1950'den bu yana müze olarak halkın ziyaretine açık bulunan eski köşkte, 1923'ten 1932'ye kadar Atatürk'ün kullandığı çalışma ve bilardo masaları, giysi dolapları, karyola ve kitaplarla ev eşyası dışında yabancılar ve dost devletler tarafından verilmiş çeşitli armağanlar sergilenir. Atatürk çalışma arkadaşlarını burada kabul ederek görüşmelerde bulunduğu, Cumhuriyet'in ilanına burada karar verildiği ve *Büyük nutuk* burada kaleme alındığı için köşk, Atatürk ile olduğu kadar, Kurtuluş savaşı ile de ilgili çok önemli bir müze niteliğindedir.
Yapımı 1932'de tamamlanan ikinci köşk, geniş ve bakımlı bahçeleri, lojmanları, görevliler için özel daireleriyle bir site görünümündedir. Avusturyalı mimar Clemens Holzmeister tarafından yapılan yeni köşk, Çankaya tepesinde, eski köşkün alt kesiminde ve kente bakan yüzünde 438 620 m²'lik bir alanı kaplar. Orta Avrupa mimarlığının tüm özelliklerini taşıyan köşkün birinci katı resmi daire, ikinci katı da konut olarak kullanılır. Direklerle süslü bir havuzu bulunan ve son zamanlarda şölen salonuna dönüştürülen eski dinlenme yeri, bilardo ve çalışma odaları, resmi konuklar için yemek salonu birinci kattadır. Bu bölümün önünde tüm Ankara'yı kuşbakışı gören büyük bir teras yer alır. İkinci kat, cumhurbaşkanı ve ailesinin yatak odalarını, çocuklar için özel daireleri, yemek ve oturma odalarını içerir. Atatürk ve ondan sonra gelen tüm cumhurbaşkanlarının oturdukları köşkün bahçesinde bir de Atatürk heykeli vardır.

ÇANKAYŞEK ya da **CİANG CİEŞİ,** çinli başkomutan ve devlet adamı (Ningbo yakınında 1887-Taibei 1975). Baoding'de ve Sun Yat-sen ile tanıştığı Tokyo'da askeri öğrenim gördükten sonra, 1911'de devrimci orduya katıldı. Daha sonra, Şanghay'da iş hayatına atıldı, ancak 1920'ye doğru Kanton'da, Sun Yat-sen'in saflarına katılarak siyaset sahnesinde yeniden boy gösterdi. Askeri eği-

Bristol Camera-Parimage
general Çankayşek

Çankaya köşkü
Gelişim arşivi

tim stajı için Moskova'ya davet edildi ve dönüşünde Sun Yat-sen, Huangpu askeri akademisi'nin yönetimini ona bıraktı. Sun Yat-sen'in ölümünden (1925) sonra 1928'de, onun baldızı Song Meiling ile evlendi; Guomindang'ın ılımlı kanadının başına geçti, yürütme komitesi üyesi oldu, partiyi yeniden örgütledi ve aşırı kanatlara karşı mücadeleye girişti. Borodin sovyet misyonuyla ilişkileri kopardı (1927), Yangzi Ciang havzasını ele geçirdi, Nankin'i başkent yaptı ve Güney yanlısı orduların başında Kuzey'e doğru, Pekin'e değin ilerledi. Kanton'da komünistlerin giriştiği hükümet darbesini sert bir biçimde bastırdıktan sonra Ciangşi'de üslenen çin sovyetlerinin üzerine yürüdü ve onları, Şaanşi'ye kadar sürecek yorucu bir geri çekilmeye, "Uzun Yürüyüş"e (1934-35) zorladı. Kazandığı zaferlere karşın, tutucu milliyetçiliğinden kurtulmayı ve tasarlanan reformları gerçekleştirmeyi başaramadı. Mançukuo'yu zaten fiilen elinde bulunduran Japonya, Çin'e savaş açtı ve Nankin'i işgal etti. Çankayşek, savaşı sürdürebilmek için, güven duymamakla birlikte komünistlerin desteğini kabul etmek zorunda kaldı. Çongçing'e çekilerek, yedi yıl boyunca burada yaşayan Çankayşek yetkeci bir siyaset izlemesine karşın, çevresinde oluşan entrikaları, yönetimle ordunun bazı kesimlerini yıpratan yozlaşmayı ortadan kaldırmayı başaramadı. İkinci Dünya savaşı sırasında birçok uluslararası konferansa, özellikle de Kahire konferansı'na katıldı ve ABD ile yakın ilişki içine girerek, Çin'in Müttefikler arasında büyük bir güç konumuna ulaşmasını sağladı. Savaştan sonra komünistler Çankayşek'e karşı yeniden mücadeleye giriştiler. Çankayşek, mayıs 1948'de seçildiği cumhurbaşkanlığından ocak 1949'da ayrıldı; aynı yılın aralık ayında Tayvan'a sığındı ve burada, birçok ülke tarafından tanınan kendi hükümetini kurdu. 1960'ta, 1966'da art arda cumhurbaşkanı seçildi; 1972'de de, aynı kişinin başkanlık görevinin iki kereden fazla uzatılmasını yasaklayan Anayasa'ya rağmen, beşinci kez göreve geldi. ABD ile olan ittifakına bağlı kalan Çankayşek, bu ittifak sayesinde adayı kalkındırdı; bu arada, kıta Çini'ni yeniden fethetme görevini verdiği, 680 000 kişilik güçlü bir orduyu da savaşa hazır durumda bulundurdu. Ölümünden sonra yerine oğlu geçti.

ÇANKHA → ŞANKHA.

ÇANKIRI (18), toprakları İç Anadolu bölgesinin Orta Kızılırmak bölümü ile B. Karadeniz bölümünün iç kesiminde yer alan il. 279 129 nüf. (1990); 8 454 km^2; merkez ilçe dışında 13 ilçe, 2 bucak, 177 köy. Merkezi *Çankırı*, 45 206 nüf. (1990).

Çankırı'dan genel bir görünüm

Yönetim bakımından, Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş Kastamonu vilayetinin Kangiri adındaki bir sancağını oluşturan ve Cumhuriyet döneminde il durumuna gelen Çankırı K. kesiminde genel doğrultuları K.-D.-G.B. olan yüksek engebelerle kaplıdır. Bunların başlıcaları, en yüksek noktası Büyükhacet t.'de 2 587 m'ye ulaşan Ilgaz dağları ile Devrez çayının güneyinde Köroğlu sıradağlarının uzantısı olan ve bazı dorukları (Kaşyayla 1 824 m, Çankırı kentinin K.'inde Güvlek t. 1 769 m) 2 000 m'ye yaklaşan engebelerdir. Bu iki sıradağ arasında K. Anadolu fay sistemi üzerinde yerleşmiş bulunan Devrez çayı vadisi yer alır. İlin G. yarısı Kızılırmak nehrine doğru giderek alçalan hafif eğimli yamaçlardan ve düzlüklerden oluşur. İl topraklarının jeolojik yapısı özellikle K. kesiminde çok karışıktır. Burada billurlu kayaçlar mezozoyik ve tersiyer oluşukları görülür. Bu kesim K. Anadolu fay sistemini oluşturan kırıklarla parçalanmıştır ve bu nedenle de depremselliğin çok yüksek olduğu bir alandır. (Örn; yöre son yarım yüzyıl içinde magnitüdü 6,2-7,2 arasında değişen beş yıkıcı depremden büyük zarar görmüştür. Buna karşılık ilin Kızılırmak boylarındaki kesimi neojen tortulları ile kaplı ve tektonik bakımından daha sakin bir yapı gösterir). İlin başlıca akarsuları olan Kızılırmak ile onun kolu Devrez çayı ve daha K.'de Soğanlı çayının yukarı çığırını oluşturan Gerede çayı, yapısal doğrultuları izleyen vadilerde yerleşmişlerdir. Dağlık alanlardan inen daha kısa akarsular, bunlara çoğu kez dik açılarla kavuşur. Bu kolların en önemlisi Çankırı kentinden geçen Acıçay'dır. İlin G. kesiminde yayılan neojen tortulları çoğu yerde tuz ve jips içerir; bu nedenle bu yörede suları acı derelere ve akarsulara rastlanır. Çankırı oldukça yağışlı, fakat sıcaklık bakımından karasal karakter gösteren bir iklim alanındadır. K. kesiminde 500-700 mm arasında olan, hatta dağlar üzerinde 1 000 mm'yi aşan yıllık yağışlar G.'e ve çukur alanlara gidildikçe azalarak 400 mm dolaylarına iner. En yağışlı mevsim ilkbahardır. Kışlar, karlı ve soğuk (Çankırı'da ocak ortalaması 0,2°C), yazlar sıcaktır (Çankırı'da temmuz ortalaması 23,5°C). Bitki toplulukları K.'den G.'e değişen bu iklim şartlarını yansıtır. Daha nemli olan K.'de ormanlar oldukça geniş yer tutar. Bu kesimde yüksek dağlar üzerinde köknar, sarıçam toplulukları en geniş yeri kaplar. Daha kurak olan G.'e doğru bunların yerini karaçam ve meşe koruları alır. Devrez çayı ve Kızılırmak vadisinde ise bozkırlar yayılır.

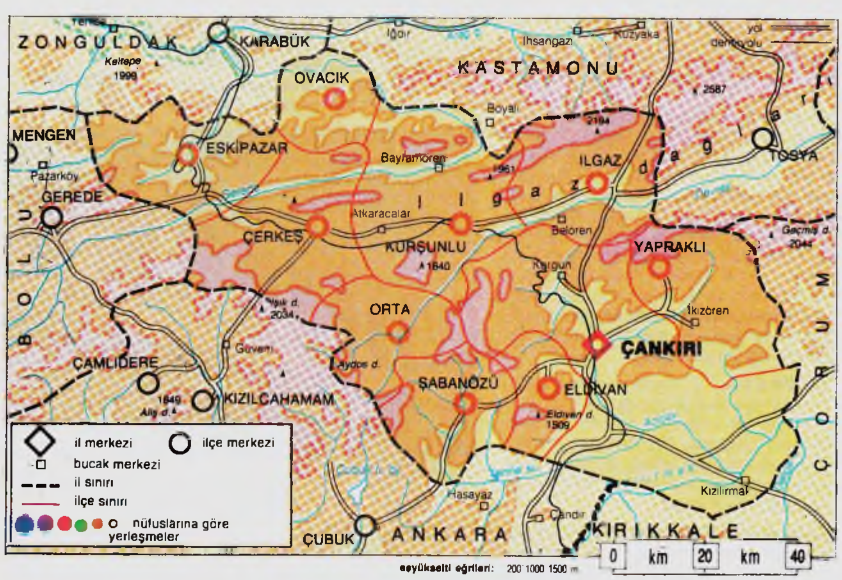
Antikçağ'da Hititler'in yoğun bir yerleşme alanı olan Çankırı ili günümüzde, Türkiye'nin az nüfuslanmış yörelerinden biridir. Ortalama nüfus yoğunluğu km²'ye 31 kişi kadardır (Türkiye ortalamasının yarıdan azı). Yıllık nüfus artış oranı da ‰3 ile en düşük olan illerimizden biridir; hatta dağlık kesimdeki bazı ilçeleri (özellikle Şabanözü, Ovacık, Ilgaz) 1980-1985 döneminde önemli ölçüde nüfus kaybetmiştir. Bunun başlıca nedeni, büyük kentlere doğru yönelen iç göçlerdir. Kentleşme oranı düşüktür; nüfusun yaklaşık % 68'i kırsal yerleşmelerde yaşar. İlçe merkezlerinin nüfusları da azdır. Bunlardan ancak üçünün nüfusu (Ilgaz, Eskipazar, Kurşunlu) 8 000'i biraz geçer.

Oldukça engebeli bir alanda bulunmasına rağmen Çankırı topraklarının yaklaşık % 21'i tarıma ayrılmıştır. Bunun % 70'ten çoğunu başta buğday (ortalama 150 000 ton dolayında) olmak üzere tahıllar kaplar. Şekerpancarı, patates ve pirinç ilin öteki önemli ticari bitkileridir. Başta koyun (446 769 baş) ve tiftik keçisi (84 509 baş) olmak üzere küçükbaş hayvan yetiştiriciliği ve hayvan ürünleri, kırsal nüfusun diğer önemli gelir kaynağıdır. Jeolojik yapısının bir sonucu olarak Çankırı özellikle kayatuzu ve jips yatakları bakımından zengindir. Bunlardan bazıları eskiden beri işletilmekte, tuz ve alçı üretilmektedir. Ayrıca bazı bakır ve linyit yatakları vardır. Sanayi el sanatları,özellikle dokumacılık ve bazı besin kolları (un ve çeltik fabrikaları) dışında gelişmemiştir. 1930'lu yıllarda yapılan Ankara-Zonguldak demiryolu ilin ortasından geçer. Düzenli karayolları ili ve ilçe merkezlerini yurdun öteki bölgelerine bağlar.

ÇANKIRI, İç Anadolu bölgesinin orta Kızılırmak bölümünün K. kesiminde kent. Aynı addaki ilin merkezi; 45 206 nüf. (1990). İç Anadolu'dan Karadeniz kıyılarına uzanan önemli bir demiryolu ve karayolu üzerinde, karayolu ile Ankara'dan 131 km uzaklıkta.

• COĞRAFYA. Kentin bugünkü adı, Antikçağ'daki adı olan Gangra'dan türemiş, Osmanlı döneminde de uzun bir süre Kangırı olarak anılmıştır. K.'deki Köroğlu dağlarının doğu uzantısından doğan Tat-

Çankırı il haritası

lısu ve Acısu isimli iki çayın kavşağı yakınındaki, nispeten çukur bir alanda kurulan Çankırı'nın yerleşme çekirdeğini eski bir kalenin eteklerindeki dar sokaklı ahşap ve kerpiç evli mahalleler meydana getirir. Kent, daha sonraki dönemlerde G.'e doğru yayılarak genişlemiştir. Bu gelişme 1931-1932 yıllarında demiryolunun ulaşmasıyla sürmüş ve bazı yeni mahalleler doğmuştur. Deprem bakımından hareketli bir kuşakta yer alan Çankırı, tarih boyunca birçok kez yıkıcı depremlerden etkilenmiş; 1958 yılında da bir sel felaketine uğramıştır. İç Anadolu'nun K. kesimini Karadeniz kıyılarına bağlayan ve bugün düzenli karayolları ile demiryolunun izlediği bir doğal yolboyu üzerinde bulunan Çankırı'nın konumu, tarihı boyunca ulaşım bakımından önemini korumuştur. Kurtuluş savaşı sırasında İnebolu'dan Ankara'ya malzeme sevkıyatı da Çankırı üzerinden yapılmıştır. Bu önemli konumu sayesinde XIX. yy.'da bazı kaynaklara göre 16 000 kişinin yaşadığı kent daha sonraki dönemlerde tenhalaşarak, nüfusu 10 000'in altına inmiştir. Nüfus ancak 1950'li yıllardan itibaren belirgin şekilde artmaya başlamış, 1960'ta 20 000, 1970'te 26 000 ve 1990'da 45 000'i aşmıştır.

• TARİH. Kentin tarihi İ.Ö. 2000 yıllarına kadar uzanır. Hitit İmparatorluğu'nun kuruluşundan yıkılışına kadar bu devletin sınırları içinde yer alan Çankırı, Phrygiaklar'ın (İ.Ö. XII. yy.), Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya inen Kimmerler'in (İ.Ö. 700), Persler'in (İ.Ö. 546) ve Büyük İskender'in (İ.Ö. 334) istilasına uğradı. İskender öldükten sonra imparatorluğu parçalanınca, Selefkiler'in payına düşen Çankırı, Paphlagonia, Bithynia ve Pontos gibi helenistik krallıklar arasında sürekli el değiştirdi. Bir ara Pontos krallığı'na bağlandıysa da, İ.Ö. II. yy.'ın sonlarında Galatia krallığı'nın egemenliğine geçerek bu devletin başkenti oldu. Son galatia kralı Deiotaros ölünce (İ.Ö. 41), Roma İmparatorluğu'na bağlandı ve Germanikopolis adıyla anılmaya başlandı. Bizans döneminde gözden düşen devlet adamlarının sürüldüğü kentlerden biri olarak önemini korudu. Emeviler'in Anadolu'ya yaptıkları akınlar sırasında (711, 727, 731) Çankırı'ya kadar ilerleyen arap orduları, çok iyi berkitilmiş kalesi nedeniyle kenti ele geçiremediklerinden, islam kaynaklarında kent, Hısn el-hadid (Demir kale) adıyla ün kazandı. Malazgirt zaferi'nden (1071) sonra Anadolu'nun büyük bir bölümünün türk egemenliğine geçtiği sırada, Amasya ve Kastamonu ile birlikte Danişmentoğulları tarafından fethedildi. Bizans imparatoru İonnes Komnenos II, kenti almayı başardıysa da (1134) İstanbul'a dönmesinin ardından yeniden Danişmentliler'in eline geçti. Mesut I döneminde Kangırı adıyla Anadolu Selçukluları'na bağlanarak bölgenin önemli kentlerinden biri durumuna geldi. Selçuklu devletinin yıkılması sonucu ortaya çıkan beyliklerden Candaroğulları'nın topraklarına katıldı. Bazı kaynaklara göre Murat I, bazılarına göre de Bayezit I döneminde Osmanlılar'ın eline geçti. Ankara savaşı'ndan (1402) sonra Timur, Çankırı'yı yeniden Candaroğulları'na verdi. Çelebi Mehmet I, Çankırı ve yöresini kendisine büyük hizmetlerde bulunan Candaroğlu Kasım Bey'e bıraktı (1419). Ancak, Murat II'nin tahta çıktığı sıralardaki kargaşa ortamını fırsat bilen Candaroğlu İsfendiyar Bey, oğlu Kasım Bey'in egemenliğinde bulunan toprakları ele geçirdi. Ayaklanmaları bastırarak Candaroğulları'nın üzerine yürüyen Murat II, Çankırı'yı bu kez kesin olarak osmanlı topraklarına kattı (1423). Celali isyanları sırasında (XVII. yy.) kent yine kalesinin varlığı ve sağlamlığı sayesinde ayaklanmacıların eline geçmekten kurtuldu. Osmanlı yönetiminde büyük bir gelişim göstermeyen Çankırı (Kangrı), Anadolu eyaletine bağlı bir sancak merkezi olarak kaldı. Tanzimat'tan sonra Kastamonu'ya bağlı bir sancak merkezi durumuna getirildi. Cumhuriyet döneminde il merkezi oldu.

• MİMARLIK. Kentin en eski yapısı, Karatekin tepesi üzerinde yükselen kaledir. Günümüzde çok yıkık olan dikdörtgen planlı kalenin duvarları, yontma taş ve tuğladandır. Romalılar'dan Osmanlılar'a değin kullanılan yapının içinde, Roma döneminden kaya mezarları, yeraltı geçitleri ve Emir Karatekin'in türbesi vardır. Kanuni Sultan Süleyman döneminden Ulu cami (1522-1558), ulu camiler planından farklı, merkezi kubbeli bir yapıdır. Mimarının Sadık Kalfa olduğu sanılmaktadır. Son cemaat yeri üç kubbeyle, ana mekân ortada büyük kubbe, yanlarda ve mihrap yönünde üç yarım kubbeyle örtülüdür. Köşelerde de iki küçük kubbe vardır. Mermer mihrap mukarnaslarla, minber kabartma ve yıldız biçimli sekizgenlerle süslüdür. Depremden zarar gören yapı, 1936 onarımı sırasında özgünlüğünü oldukça yitirmiştir. Kentin bir başka önemli yapısı Taş mescit ya da Cemalettin Ferruh şifahanesi'dir. Anadolu Selçuklu sultanı Alaettin Keykubat'ın lalası ve emiri Cemalettin Ferruh tarafından yaptırılan (1235) şifahane, döneminin eyvanlı medreseleri planındadır. Mukarnaslı bir niş içindeki kapısı, selçuklu taş işçiliğinin özgün örneklerindendir. Yanındaki 1242/1243 tarihli darülhadis ve türbe oldukça sağlamdır. Candaroğlu Kasım Bey döneminden İmaret camisi (1397, onarımı 1916), 1609 tarihli Alibey camisi, Yeni cami (1720), Mirahor camisi (1797), Çivitçioğlu medresesi (XVII. yy.), aynı yy.'dan Karataş ve Buğdaypazarı hamamları anılabilecek öteki tarihsel yapılardır.

Çankırı müzesi, Çankırı kentinde müze, 1972'de İl halk kütüphanesi'nin bir odasında açıldı, 1976'da lisenin üst katına taşındı, 1981'de de 100. yıl kültür merkezi'ndeki iki salonda yeniden düzenlendi. Arkeoloji salonunda Paphlagonia bölgesinde ortaya çıkarılmış Tunç çağ, Hitit, Roma ve Bizans dönemlerinden yapıtlar bulunur. Etnografya salonundaysa yöreden derlenmiş giyim ve süs eşyası, silahlar, paralar, tütün keseleri, elyazması Kuran'lar, mühürler, sedef kakmalı mücevher kutuları, bakır eşya, tekkelere özgü müzik aletleri vb. sergilenmektedir.

ÇANKIRIKAPI. Arkeol. Ankara'da, Antikçağ buluntu yeri; Ulus meydanından Ziraat fakültesi'ne giden yol üzerindedir. Türk tarih kurumu adına yapılan kazılarda (1937-1943), Phrygia, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinden kalıntılara rastlandı. En önemli yapı, Caracalla döneminden Roma hamamı'dır. (→ ANKARA.)

ÇANKIRILI TALAT → ONAY (Ahmet Talat).

ÇANKUŞU a. ARAPONGA'nın eşanlamlısı.

Çanlar kimin için çalıyor *(For whom the bell tolls)*, Hemingway'in romanı (1940). İspanya İç savaşı'nın (1936-1939), yaralanma, kahramanlık, aşk ve bir anın taşkınlığında yazgının belirmesi gibi Hemingway'in başlıca temalarının yer aldığı romanda, bireyci yaklaşımla dayanışma kaygısı bir araya gelir. Sam Wood'un, 1943'te bu romandan uyarladığı aynı adı taşıyan filmde başrolleri İngrid Bergman ve Gary Cooper oynamıştır.

ÇANOYU a. (japonca sözc.). Japonya'da, ev sahibinin kesin kurallar uyarınca (çay töreni) hazırladığı bir kâse çayı içmek için birkaç meraklıyı bir araya getiren tören.

ÇANSARMAŞIĞI a. Tropikal Amerika ve Meksika kökenli, yeşilimsi sarı ya da mor çiçekli, bir ya da çokyıllık, tırmanıcı otsu güzel bitki. (Bil. a. *cobea*, polemoniaceae familyası.)

ÇANTA a. **1.** Deri, bez, plastik vb. bir gereçten yapılan, taşınabilir, değişik büyüklükte ve üstten açılan kap (yapıldığı maddeyi, işlevini ya da taşınma yerini gösteren bir tamlayanla kullanılabilir): *Çantanın gözü. Çantasını otobüste unutmak. Deri çanta. Para çantası. Evrak çantası. El çantası. Sırt çantası.* **—2.** Elde, kolda, kol altında, omuzda taşınan, küçük özel eşyalar koymak ve aynı zamanda giyimi bütünlemek amacıyla kullanılan kadın giyim aksesuarı. (*Kadın çantası* da denir.) **—3.** Erkeklerin omuzda ya da elde taşıdıkları, küçük özel eşyalarını koydukları çanta. **—4.** *Çantada, torbada keklik,* elde edilmesine kesin gözüyle bakılan şey: *O iş çantada keklik, hiç düşünme.* || *Çantadan yetişmek,* bir mesleği eğitim yoluyla değil, yaparak, deneyerek öğrenmek.
—Ambal. *Plak çantası,* kare biçiminde, plak boyutlarında, saplı, düz ya da sürme kapaklı poşet ya da küçük çanta.
—Ask. *Eyer çantası,* eskiden eyerin ön bölümüne konulan deri çanta.
—Avc. *Av çantası,* avcıların av takımlarını koyduğu çanta.
—Uluslarar. huk. *Diplomatik çanta* → DİPLOMATİK.

ÇANTABURİ, Tayland'da kent, il merkezi, Çantaburi ırmağı kıyısında, ırmağın Tayland körfezine döküldüğü yerin yakınında; 16 400 nüf. Ticaret merkezi.

ÇANTACI a. **1.** Çanta yapan ve / ya da satan kimse. **—2.** Çanta satılan dükkân.
—Kur. tar. Saray dışına ya da geziye çıkan osmanlı padişahlarının içi altın ve para dolu çantalarını taşıyan enderun hazinesi görevlisi.

ÇANTACILIK a. Çanta yapma ve / ya da satma işi.

ÇANTAL a. *Yörs.* Bazı yörelerde üçetek*'e verilen ad.

ÇANTAY (Hasan Basri) → HASAN BASRİ.

ÇANTI a. Duvarları yontulmamış ağaç gövdelerinin ya da kerestelerin üst üste oturtulmasıyla oluşturulmuş ev. (→ İZBA.)
—ANSİKL. Anadolu'da, özellikle geçmiş-

Çankırı müzesi'nden bir görünüm

Büyük Larousse

çantacı
Atatürk kitaplığı, İstanbul

Doğu Karadeniz'de bir çantı uygulaması

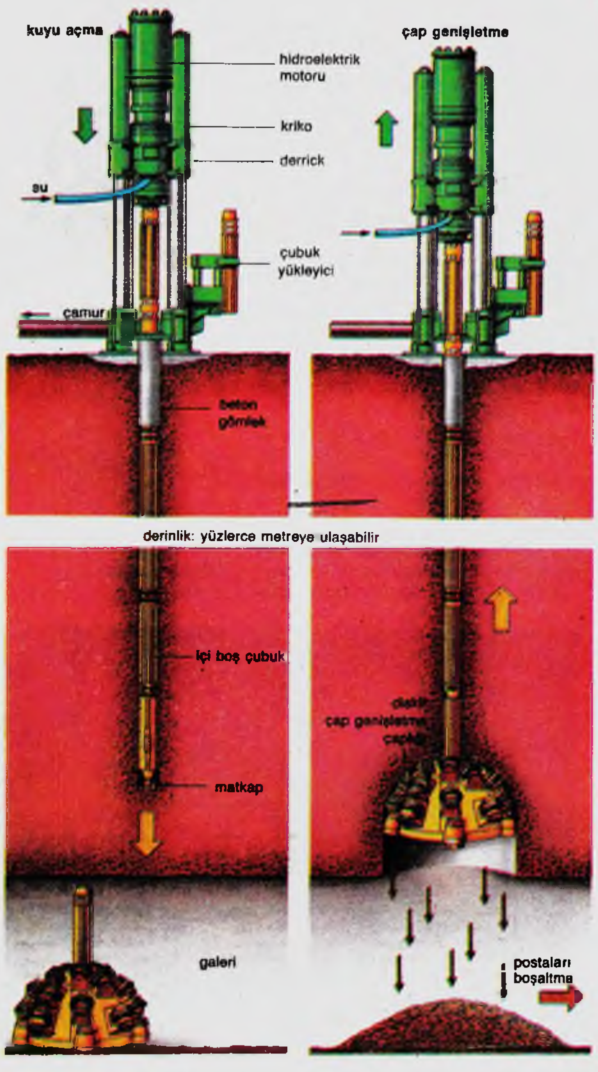
te "ağaç denizi" olarak nitelendirilen ormanlık bölgelerde yaygın olan çantı evlerde, 15-20 cm çapındaki tomruklar, alt ve üstleri düzlenerek birbirinin üzerine yerleştirilir, köşeler geçmelerle birbirine kenetlenirdi. Örtü düzeni, düz dam ya da eğimli çatı biçimindedir. Bu tür yapılara özellikle K.-B. Anadolu'da Bolu, Gerede, Zonguldak, Bartın, Adapazarı ve Çorum yörelerinde rastlanır. D. Karadeniz bölgesinde Rize, Artvin, Giresun, Trabzon dolaylarında yaygın olan serander*ler de bu türde yapılar olarak nitelenebilir.

ÇAO'AN ya da **CHAO'AN,** Çin'de (Guandong) liman kenti, Han Ciang deltasında; 170 000 nüf. Verimli bir tarım bölgesinin ticaret merkezi.

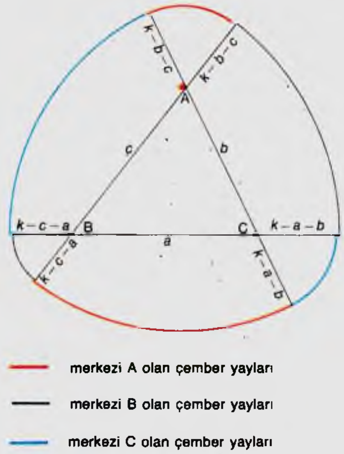
ÇAOPRAYA → MENAM.

ÇAOYANG ya da **CHAOYANG,** Çin'de (Liaoning) kent, Cincou'nun K.-B.'sında; 210 600 nüf. (1990).

ÇAP a. **1.** Yuvarlak ya da yuvarlatılmış bir şekli bakışımlı olarak bölen doğru. **—2.** Bir çemberde, bir çembersel nesnede, merkezden geçen ve eğriyle sınırlanan doğru parçası; bu parçanın uzunluğu: *İki santimetre çapında bir boru.* **—3.** Bir şeyin önemi, büyüklüğü, yaygınlığı: *Avrupa çapında bir girişim. Grevler ülke çapında yaygınlaşıyor. Bu sorun büyük çapta bilgisizlikten kaynaklanmaktadır.* **—4.** Bir kimsenin konumundan ya da niteliklerinden kaynaklanan gücü, değeri, ağırlığı: *Onun çapında bir adam böyle bir görevi kabul etmez. Uluslararası çapta bir yazar.* **—5.** *Çaptan düşmek,* bir kimse sözkonusuysa, eskisine oranla çalışma gücünü, yaratma yeteneğini yitirmek, işe yaramaz duruma düşmek.

ÇAP GENİŞLETME (maden ocağı) delme ve çap genişletme ile bir havalandırma feresinin kazılması

değişmez çapta eğriler

—Geom. Bir eğrinin ya da bir yüzeyin merkezinden geçen kiriş. (AB bir (C) çemberinin çaplarından biri ise, (C) Eukleides düzleminin, $\overrightarrow{MA} \cdot \overrightarrow{MB} = 0$ olan M noktalarının kümesi olarak tanımlanabilir.) [Bk. *ansikl.* böl.] || Bir eğrinin ya da bir yüzeyin merkezinden geçen doğru. (Sözcüğün daha yaygın olarak kullanılan birinci anlamıyla karışmasını engellemek için kimi kez çap doğrusu denir.)

—Huk. Bir taşınmazın genel kadastro planından çıkarılmış geometrik planı.

—Mad. oc. *Çap genişletme makinesi,* tabanına giriş bulunması koşuluyla kuyu, yeraltı kuyusu ve fere kazısında kullanılan makine. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mak. san. *Yuvarlanma çapı,* dişli çark düzeninde, her dişli çarkın diğerinin üzerinde kaymadan yuvarlandığı varsayılan saymaca çemberin çapı.

—Metalürj. *Bir çekirdeğin kritik çapı,* bir katı çekirdeğin sınır çapı; çap bu sınırın üzerine çıkarsa, çekirdek buhar, sıvı ya da katı bir fazdan hareketle gelişebilir. (Birkaç nanometrelik bu çapın altında ise çekirdek çözünmeyle kaybolur.) || *İdeal kritik çap,* ideal bir suverme ortamı, yani sonsuz soğutan bir ortam için, suverme kritik çapı. || *Suverme kritik çapı,* suverilmiş çelikten bir çubuğun (silindir) sınır çapı; çap bu sınırdan küçükse, çubuğun özde sertleştirildiği kabul edilir. (Bu çap, çeliğin türleri ve suverme koşullarıyla değişir.)

—Oto. *Silindir çapı,* pistonlu klasik bir motorda silindirin enine kesitinin en büyük boyutu. (Silindir hacmini hesaplama öğelerinden biri olan silindir çapı, genellikle milimetre cinsinden ifade edilir.)

—Ölçbil. *Çap halkası,* BAGA'nın eşanlamlısı.

—Parac. Madeni bir paranın boyutu.

—Seram. *Çap pergeli,* çömlekçinin, taslak halindeki bir parçayı istenen boyutlara getirmekte yararlandığı, devinimli yatay cetvellerle donatılmış dikey bir koldan oluşan alet.

—Sil. Ateşli silahta atım yatağının enine kesitinin iç boyutu. (Bk. *ansikl.* böl.) || Bir merminin enine kesitinin dış boyutu. || Topta namlunun boyu ile atım yatağının boyutu arasındaki oran. (Namlu uzunluğu 7 m olan 100 mm'lik topa 70'lik denir.) || *Çap denetim aygıtı,* ateşli silah namlusunun boyutlarını denetlemeye yarayan aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Düşük çaplı mermi,* atışın yapıldığı namlunun çapından daha küçük çaptaki mermi.

—Topol. *Bir* (E, d) *metrik uzayının bir* A *parçasının çapı,* $(x, y) \in A^2$ için $d(x, y)$ gerçek sayılar kümesinin, kimi kez $\delta(A)$ ile gösterilen üst sınırı. ($\delta(A) \in \mathbb{R}^+$ ise A sınırlıdır. $d(a, b) = |b - a|$ olmak üzere d uzaklığıyla donatılmış $\mathbb{R}$ üzerinde, d (a,b),] a,b [, [a,b],]a,b], [a,b[aralıklarının çapıdır.)

—ANSİKL. Geom. Bir (C) eğrisinin, uzunluk olarak göz önüne alınan çapı, (C) ye sıkı koşut (çakışmayan) iki teğet arasındaki uzaklıktır. Daha kesin olarak söylenirse, değişmez çapta eğriler ele alınır ve çember bu eğrilerin özel bir halini oluşturur. Her düşey kesiti böyle bir eğriyle sınırlanan yatay rulolar göz önüne alalım: aynı kesitli bu rulolardan ikisine dayanan bir levha, aynı yatay düzlem içinde kalarak yer değiştirebilir. Bu eğrilerin çaplarının değeri *d* olursa, çevre uzunlukları daima πd ye eşittir. Aşağıdaki şekilde değişmez çapı $2k$-$(a + b + c)$ ye eşit olan eğri, bir üçgenden başlanarak elde edilmiştir. Köşe sayısı tek olan hangi çokgenden başlanırsa başlansın bu tür eğriler elde edilebilir.

Bu kavram E_3 Eukleides uzayının yüzeylerine genişletilebilir. Küresel üçgenler ve simitsel doğru parçalarıyla sınırlanmış bir "dörtyüzlü" elde edilir. Küre bunun özel bir halidir.

—Mad. oc. Makine, ilk aşamada, açılacak deliğin ekseni boyunca yaklaşık 300 mm'lik bir kılavuz delik açan bir sondaj makinesi biçiminde çalışır. Çubuk dizisinin ucuna moletli bir çap genişletme başlığı takılır ve çubuklar yüzeyden çekilerek ilk açılan delik genişletilir. Bu yolla, uzunluğu yüzlerce metreye, çapı 2 ile 4 metreye ulaşan havalandırma fereleri, geleneksel yöntemlere oranla çok daha kolay açılır.

—Sil. Silah türleriyle birlikte çap saptama yöntemi de değişti. Eskiden, taşınır silahlarda çap, kurşunun ağırlığına göre mermi sayısıyla belirleniyordu: 14'lük tüfek, ülkeden ülkeye değişen birim ağırlığın on dörtte biri ağırlığında mermi kullanan tüfeklerdi. XIX. yy. başında namlu çapı milimetre cinsinden ölçülmeye başlandı.

Eskiden topların çapları attıkları güllenin ağırlığına göre saptanmaktaydı; örneğin bu alanda kullanılan ağırlık birimi Fransa'da livre, İngiltere'de pounder, Osmanlı İmparatorluğu'nda ise okkaydı: 6 okkalık top, 6 okkalık gülleler atan topa denirdi. XIX. yy.'da yivli toplarda çap, setler arasında ölçülen atım yatağı çapıyla belirtilmeye başlandı ve birim olarak milimetre (Fransa), santimetre (Almanya) ve parmak (İngiltere) kullanıldı. Topların namlu boyunun çapa oranı ve merminin ilk hızı sürekli olarak arttı. XVIII. yy. top namlularının boyu çaplarının 20 katını aşmıyordu. 1918'de kullanılan topların namlu boyu ise 35 çapa ulaştı. Bugün sahra topları 50 çap boyundadır, tank topları da 70 çapı geçer.

ÇAP (Hamdi Emin), türk futbolcu, hakem ve yönetici (İstanbul 1892 *-ay. y.* 1965). İstanbul Altınordu kulübü'nde futbol oynadı. Yükseköğrenim için gittiği İngiltere' de futbolla ilgili bilgisini artırdı. Uluslararası futbol kurallarını türkçeye çevirerek yayımladı. Türkiye idman cemiyetleri ittifakı'nın ve Futbol federasyonu'nun kuruluşunda görev aldı. Türkiye'nin ilk uluslararası futbol hakemlerinden biri olarak Türkiye - SSCB karşılaşmalarını (1924 ve 1925) yönetti. 1928-1936 arası Futbol federasyonu başkanlığı yaptı.

ÇAPA a. (ital. *zappa*'dan). **1.** Ağaç bir sapa takılmış geniş yüzeyli keskin bir demirden oluşan ve toprağı çapalamakta kullanılan el aleti. (Bk. *ansikl.* böl. Tarım.) **—2.** Çapalamak eylemi: *Çapa zamanı geldi.* **—3.** Denizc. DEMİR'in eşanlamlısı.

—Denizc. *Çapa tahtası,* gemilerde su ke-

siminin hemen altından başlayarak bordaya kadar uzanan güçlendirici kaplama.

—Havc. Eskiden bir baloncunun yere tutunmak ve balonunu durdurmak için sepetinden attığı, eklemli birçok kancası bulunan aygıt.

—İkonogr. Kararlılık ve huzur simgesi. (Aziz Paulus [Efesliler'e mektup, VI, 19] umudu sağlam ve bükülmez bir çapaya benzetir; çapanın umudu simgelemesi de bu yüzdendir.)

—Tarım. *Çapa bitkisi,* ekildikten sonra birkaç kez çapa isteyen tarım bitkisi. (Ot ilaçları çıktıktan sonra çapa bitkisi kavramı kaybolmakla birlikte eskiden bu adla anılan bitkiler için gene de kullanılmaktadır: elma, pancar, havuç, şalgam, vb.)

—Tarım mak. *Çapa makinesi,* kıvrık, katı ya da esnek dişleri bulunan bir dizi döner diskten oluşan tarım aleti. || *Hayvanla çekilen çapa makinesi,* sıraya dikili bitkileri çapalamak için kullanılan alet. (Çapa yapan parçalar [uçlar, uç demirleri, parmaklar] şasiye katı ya da esnek payandalarla tutturulmuştur.) || *Traktörle çekilen çapa makinesi,* çapaları traktörün kuyruk miliyle çalışan çapa makinesi. (Yatay ya da düşey eksenli toprak frezelerine de [rotavatör] bazen *çapa makinesi* denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Tarım. Çapayla çalışma ilerleyerek yapılır. Derin kazmaya yarayan çapa tipleri varsa da, çapalar genellikle toprağa çok fazla giremez. Çapanın çok değişik biçimde olanları vardır. Demir üçgen, kare ya da yamuk biçiminde; ağzı düz ya da dişli olabilir. Sap uzunlukları otuz-kırk santimetreden başlar ve bir metreden fazla bile olabilir. Demirin sapla yaptığı açı 0° ile 90° arasındadır; bazı modellerde demir neredeyse sapa paraleldir. İki ağızlı bir çapa tipi de vardır: çepin.

Çapa demir devrinde, Avrupa'da La Tène çağında ortaya çıkmıştır. Demir devrinden önce biçimleri çapayı andıran taştan ya da kemikten aletler bulunuyordu. Fakat, bunların önemli bir kullanım alanı yoktu. Çapa Güney-doğu Asya'da, Avustralya'da, İnkaöncesi Peru dışında kalan Kolomböncesi Amerika'da gelişmemiştir. Çapanın en fazla geliştiği yer Afrika'dır, çünkü, orada başlıca tarım aracı çapadır. Bu yüzden en çok çapa çeşidinin bulunduğu bölge de orasıdır. Çapa, Avrupa'da pek fazla önem taşımamıştır. Kullanımı özellikle Çin, Japonya, Hindistan, Yakındoğu ve Akdeniz ülkelerinde yapılan yoğun ve sulu tarıma bağlı kalmıştır.

—Tarım mak. Traktörle çekilen sürütme ya da taşınan asma tipi çapa makinesi, toprağı işleyen parçalarla (uç demirleri, dişler, diskler) onları taşıyan bir şasiden oluşur; parçaların aralıkları bitki sıraları arasındaki uzaklığa göre ayarlanabilir. Çapa makinesi ya şasiye bağlı bir koltukta oturan bir işçi tarafından yönetilir ya da bitki sıralarını paralel bir çizgi izleyen bir düzenekle otomatik olarak yönetilir.

ÇAPACI a. Bahçe ve tarlalarda çapa ile çalışan işçi.

ÇAPAÇUL sıf. Hırpaniliğe kaçan, ihmal edilmiş giyim-kuşam ve bu kılıktaki kimse için kullanılır; pasaklı: *Her zamanki çapaçulkılığıyla dolaşıyor. Çapaçul bir kadın.*

ÇAPAÇULLUK a. Giyimine özen göstermeme durumu, pasaklılık.

ÇAPAK a. Meibomius bezlerinin salgısıyla oluşan, gözkapaklarının kenarında biriken, yapışkan ve sarımsı madde.

—Al. tak. *Çapak kalemi,* dökümcü ve oymacıların çapak gidermek ve metali silmek için kullandıkları takım. || *Çapak raspası,* metallerin çapağını almada kullanılan takım. (Bir tür dörtaçılı kılağısız kalem ya da bir tür keskidir.)

—Aşındc. *Çapak almak,* elde edilen işin niteliğine bakılmaksızın çok miktarda malzeme kaldırmak. (Genellikle, sabit ya da asılı bir desteğe takılan "reçine bağlayıcılı", sert ve kaba taneli taşlama taşı ya da taşınabilir bir taşlama aygıtı kullanılır.)

—Grav. Gravürcünün, çelik kalemle metal levha yüzeyinden aldığı yonga. || Bu işlem sonucunda, kazı izinin iki yanında ortaya çıkan kabartı (çapak alma işlemiyle giderilebilir).

—Heykelc. Kum kalıbındaki ayrım yüzeylerinin bir döküm üzerinde bıraktığı kabarık iz. || *Çapak kalemi,* oylumlayıcıların ya da heykelcilerin, kalıp çıkarma işlemi sırasında fazlalıkları kazımak için kullandıkları araç. (Bir sap ucuna tutturulmuş, değişik biçimlerdeki bir halkadan oluşur.)

—İnş. *Çapak payı,* çaplanmış bir blokta ya da kesilmiş bir taş parçasında, elde edilmek istenen boyutları aşan ve bu boyutların altına düşülmeden yeni bir kesme işlemine olanak veren kalınlık.

—Mak. san. *Çapak alma,* biçimlendirme ya da tezgâhta işleme ile elde edilmiş ham parçanın üstündeki metal fazlalığını ve çapağı temizleme. (Dövme kalıbında biçimlendirilmiş parçalarda çapak, kalıbın birleşme yerlerinde ortaya çıkar; kesici bir takımla işlenen parçalarda ise, iyi kaldırılamayan artık talaştan kaynaklanır. Bu durumda çapak, daha çok eğeyle ya da taşlama taşıyla alınır.) || Dökümhaneden gelen ham bir parça üstünde döküm sırasında oluşmuş pürüz ve çapakları temizleme. || Daha genel olarak dökülmüş ya da haddelenmiş parçaların yüzey hatalarını giderme. || *Çapak alma makinesi,* çapak almada kullanılan taşlama makinesi. || *Soğukta çapak alma,* dökümden çıkan kauçuk ya da plastik bir parçanın pürüz ya da çapaklarını, çok düşük sıcaklıkta soğutup kırılgan hale getirdikten sonra dönen tambur üstünde yuvarlayarak temizleme.

—Matbaac. Bir baskıda, baskı provasında, kalıpta vb.'de görülen leke ya da kir.

—Metalürj. Döküm, sıcakta ya da soğukta dövme ve tezgâhta işleme ile elde edilmiş parçaların çevresinde kalan pürüz ve çıkıntılar. (Dökümde kalıp parçalarının iyi birleşmemesinden, tezgâhta işlemede bir kısım talaşın kopmayarak arkaya dönmesinden kaynaklanır. Kalıpta sıcak ya da soğuk dövmede çapak takımın iyi dolmasını ve metal fazlasının elenmesini sağlar.) [Eşanl. SAÇAK.] || *Çapak almak,* bir metal yüzeyin yararsız çıkıntılarını ve özellikle kalemle kazılmış bakır levhalarda oluşan saçakları çapak raspasıyla temizlemek.

—Seram. *Çapak almak,* keskin bir dişli bıçakla, seramik parçasının çeşitli kısımlarında görünen bitiştirme artıklarını kazımak.

ÇAPAKBALIĞI a. Avrupa, Batı Asya, Kafkasya ve Aral bölgelerinde, Anadolu'nun birçok tatlı sulu göl ve ırmaklarında yaşayan kemiklibalık. (Bil. a. *Abramıs brama;* sazangiller familyası.) [Eşanl. CİBRE-BALIĞI.]

—ANSİKL. Bedeni, yandan yassı, yüksek, sıkı ve sert pullarla örtülüdür. Sırt yüzgeci kısa, anal yüzgeci uzun, ağız çevresi sakalsızdır. Ağız açıklığı küçük ve hafifçe aşağıya dönüktür. Sakin ve sıcak suların dibe yakın kesimlerinde yaşar. Dip çamurunu karıştırarak bulduğu omurgasızlar ve bitki döküntüleriyle beslenir. Sularımızda boyu 50 cm'yi bulabilir.

—Balıkç. Çapakbalıkları, sakin ve derin sularda yüzer oltayla avlanır. Oltaya kenevir tohumu küspesi, pişmiş buğday, kuru ekmek kırığı ve ezilmiş patates karışımından yapılmış bir yem takılır. Balığı yakalayabilmek için, oltanın, yem takılmış iğnenin dibe oturacak biçimde ayarlanması gerekir. Çapakbalığı avında kullanılan yemler çeşitli olabilir: bir miktar et kurdu ya da çamur kurdu, humus kurdu, pişmiş buğday, ekmek, küçük bir kurtla birlikte yerleştirilen patates parçası.

ÇAPAKÇUR → BİNGÖL.

ÇAPAKLANMAK gçz. f. Göz sözkonusuysa, gözkapaklarının kenarında çapak oluşmak.

ÇAPAKLI sıf. **1.** Çapağı olan ya da çapağı varmış gibi gözüken göz için kullanılır. **—2.** Dökülmüş, çekilmiş ya da tezgâhta işlenmiş, yüzeyi pürüzlü parçalar için kullanılır.

ÇAPALAMA a. Çapalamak eylemi.

—Tarım. ve Ormanc. Çapalama zararlı ya da gereksiz otları yok etmek ve toprağın yüzünü kabartarak yumuşatmak amacıyla yapılır. Toprağın yüzünü kabartmak toprağı havalandırmaya ve kılcal boruları kırarak buharlaşma yoluyla su kaybını azaltmaya yarar.

Tezekli topraklarda alt tabakalardaki sular çabucak uçarak toprağın kurumasına neden olur. Suların uçmasını önlemek ve toprağı serin tutmak için tezekleri kırarak ufalamak gerekir. Çünkü zararlı otlar kökleriyle toprağın derinliğindeki suları emerek de tarım bitkilerine zarar verir. Bu nedenle, bahçıvanlar "bir çapalama, iki sulamaya bedeldir" derler.

Çapalama sebze bahçelerinde, pancar ve domates tarlalarında, bağlarda, fidanlıklarda uygulanan bir yöntemdir. Kimi bitkiler için bir kez yapılması yeterlidir. Ama çoğu bitkilerde belli aralıklarla iki üç kez yapılır. Birinci çapalamada zararlı ya da gereksiz otlar yok edilirken fideler de gerekli ölçüde seyreltilir. Dar parsellerde fideleri çapalamak için el çapası ya da elle yönetilen çapa makinesi kullanılır. Modern tarım yapılan yerlerde ve geniş arazide hayvanla ya da traktörle çekilen çapa makineleriyle çapalama yapılır. Çapalamada toprağın çok derin tabakalarına kadar gitmemeli, yüzeydeki tabakayı ufalamakla yetinmelidir.

Orman ağaçlarının yeniden bitmesini ya da gençleşmesini kolaylaştırmak amacıyla orman arazisinde de elle ya da makineyle çapalama yapılabilir. Bu yolla gereksiz otlar, böğürtlen gibi çalılar yok edilir ya da hiç değilse önemli ölçüde azaltılır; toprağın üst kısımları havalandırılarak humus oluşumu kolaylaştırılmış olur. Toprağın bu yolla gevşetilip yumuşatılması tohumların çimlenmesini ve körpe fidanların köklenmesini de kolaylaştırır.

ÇAPALAMAK g. f. *Bir yeri,* ya da *toprağı çapalamak,* toprağı, tarlayı vb. çapayla işlemek, toprağı kabartmak ya da topraktaki yabancı otları çapayla ayıklamak.

◆ **çapalanmak** edilg. f. Çapalamak işine konu olmak: *Tarlanın yeniden çapalanması gerekiyor.*

◆ **çapalatmak** ettirg. f. *Bir yeri* ya da *toprağı çapalatmak,* çapalamasını sağlamak.

ÇAPALANMAK → ÇAPALAMAK.

ÇAPALATMAK → ÇAPALAMAK.

ÇAPAN → ÇAPAR.

ÇAPAN (Cevat), türk yazar, çevirmen (Darıca 1933). Öğrenimini Cambridge Üniversitesi'nde tamamladıktan sonra görev aldığı İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi ingiliz dili ve edebiyatı bölümü'nde profesör oldu (1975). Mimar Sinan üniversitesi güzel sanatlar fakültesi tiyatro bölümü'nde öğretim görevini sürdürdü. Tiyatroyla ilgili incelemeleri (*Değişen tiyatro,*

çapakbalığı

Collombert

asma çapa makinesi
pancar tarlasında çalışırken

1972) yanında şiir çevirileri yaptı, antolojiler (*Çin'den Peru'ya*, 1966; *Çağdaş yunan şiiri antolojisi*, 1982; *Çağdaş ingiliz şiiri antolojisi*) hazırladı. *Dön güvercin dön* (1985) kitabıyla Behçet Necatigil şiir ödülü'nü aldı. Son yapıtı: *Doğal tarih* (1989).

Cevat Çapan
Gelişim arşivi

ÇAPANLI, Trabzon'un Araklı ilçesi merkez bucağında köy, 2 168 nüf. (1990).

ÇAPANOĞLU a. **1.** (Çapanoğlu ailesinin adından.) Başa dert açacak karışık durum: *Bu işte bir çapanoğlu var.* **—2.** *Çapanoğlunun aptes suyu gibi*, çok sulu, iyi hazırlanmamış, görünümü bulanık içecekler için kullanılır.

ÇAPANOĞLU (Münir Süleyman), türk gazeteci (İstanbul 1896- *ay. y.* 1973). Sabah gazetesinde muhabir olarak gazeteciliğe başladı, gazete ve dergilerde yazar ve yönetici olarak çalıştı. Başlıca yapıtları: *Basın tarihine ait bilgiler ve hatıralar* (1962), *Basın tarihimizde parazitler* (1962), *Türkiye'de sosyalizm ve Sosyalist Hilmi* (1964), *Basın tarihimizde mizah dergileri* (1970).

Münir Çapanoğlu

ÇAPANOĞULLARI, Yozgatlı âyan ailesi. Bir türkmen oymağından olduğu sanılan ve Çapar ya da Cebbar diye de bilinen aile, Yozgat yöresine XVII. yy.'dan önce yerleşti. Ailenin kurucusu Koca Ömer Ağa (öl. 1704), Yozgat yöresine egemen olduktan sonra Kayseri, Niğde, Amasya, Çorum ve Ankara illerini de denetimi altına aldı; devlet adına vergi topladı. Onun oğlu olan ve Bozok (Yozgat) kentinin kurucusu (1728) olarak tanınan Ahmet Paşa (öl. 1765), Bozok mutasarrıflığından sonra kapıcıbaşılığa getirildi ve ardından mirimirân payesiyle Sıvas valiliğine atandı (1734). Ancak, halktan haksız yere aşırı vergi toplaması, baskı yönetimi uygulaması ve başına buyruk davranışları yüzünden padişahın buyruğuyla öldürüldü. Onun büyük oğlu Mustafa Bey, Bozok mutasarrıfı olduktan (1777) iki yıl sonra, Trabzon yöresi âyanı Canikli Hacı Ali Paşa ile savaşarak onu bozguna uğrattı. Babası gibi kan dökücü bir kişi olduğundan, kendi yaşamlarından kaygıya düşen köleleri tarafından öldürüldü. Ağabeyinin yerine geçen Süleyman Bey, babasının kurduğu Yozgat'ı imar ederek geliştirdi, Güney Anadolu'nun güçlenmeye başlayan âyan ailesi Kozanoğulları'nı ezerek Maraş ve Elbistan'ı aldı. Daha sonra Tarsus ve Harput'u da kendisine bağladı. Selim III' ün giriştiği yenilik hareketlerini destekleyerek Nizamı cedit'in kurulmasında önemli rol oynadığı gibi, görevini kötüye kullanan, padişahın çağrısına rağmen sefere gitmeyen âyanın cezalandırılması işinde de başarılı sonuçlar aldı. Bu arada, tutucu bir kişi olan Tayyar Paşa ile sürekli çatıştı. Selim III'ün öldürülmesi üzerine (1808) Tayyar Paşa sadaret kaymakamlığına getirilince, durumu sarsılır gibi olduysa da Alemdar Mustafa Paşa'nın Mustafa IV'ü indirerek Mahmut II'yi tahta çıkarması üzerine eski konumunu ve saygınlığını yeniden elde etti (1808). Ancak, Anadolu'nun en güçlü âyanı durumuna gelmesi, çoğu zaman İstanbul'a danışmaksızın girişim ve eylemlerde bulunması Saray'ı kaygılandırdığından eceliyle ölünce (1813), âyanlık oğullarından Celalettin Paşa'ya verilmedi. Celalettin Paşa'nın Yozgat'ta kalması da sakıncalı görüldüğünden İstanbul'a çağrıldıktan sonra Rumeli'de bir yere vali olarak atandı. Ardından Bozok, mutasarrıflıktan çıkarılan Çapanoğulları'na bağlı bulunan yerler yeniden Osmanlı yönetimine geçti. Âyanlıkları ellerinden alınan Çapanoğulları, yine de yörenin en güçlü ailesi olarak varlıklarını sürdürdüler. Kurtuluş savaşı'nın başlarında ailenin büyük kesimi Kuvayı milliye'ye cephe aldı. Bunlardan Yozgat Hürriyet ve İtilaf fırkası reisi Çapanoğlu Edip Bey ile kardeşi Celal'in, işgal kuvvetlerinin İstanbul'a padişahın isteği üzerine geldikleri yolunda yaptıkları yoğun propaganda sonucu Birinci ve İkinci Yozgat ayaklanmaları çıktı. (→ YOZGAT AYAKLANMALARI.) Bu ayaklanmaların her ikisi de Kuvayı milliye müfrezeleri ve Çerkez Ethem kuvvetlerince bastırıldı.

ÇAPAR ya da **ÇAPAN** a. (esk. türkç. *çapmak*'tan *çap-ar, çap-an*). **1.** *Esk.* Atlı haberci, postacı, ulak. **—2.** *Halk.* Takadan büyük bir tür kayık.

◆ sıf. Çok sarışın, açık renk gözlü kimse için kullanılır.

ÇAPARAL a. (isp. *chapparo*, çalı'dan, isp. *chaparral*). Coğ. Meksika ve Kaliforniya'da çalı ve yaprak dökmeyen kurakçıl ağaççıkların egemen olduğu bitki topluluğu.

ÇAPARHANE a. (*çapar*, ve fars. *h̄ane'* den *çapar-h̄ane*). Tar. Osmanlı devletinde habercilerin kullandığı atların barınağına verilen ad. —Posta güvercinlerinin güvercinliklerine verilen ad.

ÇAPARIZ a. (fars. *çep ü rast*, sağ ve sol' dan). **1.** *Arg.* Engel yaratan karışık iş. **—2.** *Çaparız çıkmak, çaparız gelmek*, bir engelle karşılaşılmak. ‖ *Çaparıza getirmek*, bir kimseyi tuzağa düşürmek (arg.).
—Denizc. Bir manevra sırasında, manevra alanına giren bir başka teknenin neden olduğu geciktirici durum.

ÇAPARİ a. (ital. *chiapparei*, iğne takımı'ndan). Her birinin ucuna tek uçlu ya da çok uçlu bir iğne bağlanmış birçok kısa köstekle donanan, ucuna kurşun takılmış olta. (Balık sürüleri içine sallanan çaparinin iğneleri balıkların bedenlerinin çeşitli yerlerine takılır. İğneleri taşıyan köstekleri olta bedeninden uzakta tutmak için özel bir düzen uygulanır.)
—Balıkç. *Çapari avı*, yapay bir yemle ya da canlı bir av izlenimi vermesi için yem takılmış bir ya da birçok iğneli oltayla yapılan balık avı.

ÇAPAROĞULLARI → ÇAPANOĞULLARI.

ÇAPATİ a. (hindi dilinde sözc.). Hindistan'ın kuzeyinde, mayasız buğday hamurundan yapılarak oklavayla açılan bir çeşit pide.

ÇAPAYEV (Vasiliy İvanoviç), sovyet general (Budayki, Çeboksarıy, 1887-Lbişçensk yakınında, bugün Çapayev, Ural, 1919). Muvazzaf erbaş olan Çapayev 1917'de Svyatoy Georgiy dört haç nişanıyla onurlandırıldı. Bolşevik devrimi'ne katıldı, beyaz birliklerle yapılan çatışmalarda yararlık gösterdi. 1918-19'da, daha çok Türkistan cephesinde görev yapan bir tümene komuta etti; karargâhında baskına uğrayarak Beyazlar'ca öldürüldü; Lbişçensk yakınlarındaki bu yere *Çapayev* adı verildi.

ÇAPAYEVSK, Rusya Federasyonu'nda kent, Kuybişev'de Volga ırmağı büklümünün G.'inde; 87 000 nüf. Tarım merkezi. Gübre. Betonarme. Besin sanayileri. Hazırgiyim.

ÇAPÇA be. Geom. *Çapça karşıt noktalar*, aynı çapın uçlarını oluşturan noktalar.

ÇAPÇAK a. **1.** ÇAMÇAK'ın eşanlamlısı. **—2.** Ağzı açık fıçı. (ÇAMBARDAK da denir.)

ÇAPIN (Halit), türk gazeteci (Çanakkale 1936). Gazetecilik yüksekokulu'nu bitirdi (1957). Gazeteciliğe öğrencilik yıllarında Tercüman'da muhabir olarak başladı (1956). Milliyet'te, Yeni ortam'da, birkaç yıl ara verdikten sonra yine Milliyet'te çalıştı, 1986'da Güneş'e geçti. Kendine özgü bir üslupla yazdığı röportaj ve dizi röportajlarıyla tanındı. Çeşitli gazetecilik kuruluşlarından 14 ödül kazandı. *Bay alkolü takdimimdir* (1982) ve *Bay alkolsüz zamanlar* (1985) ve *Benim akşam sefalarım* (1990) adlı üç kitabı var. Bu kitaplarından ilki bir TV oyununa konu oldu.

ÇAPKIN sıf. ve a. (esk. türkç. *çapmak*, koşmak, at sürmek'ten *çap-kın*). **1.** Sürekli aşk serüvenleri arayan kimse, özellikle erkek için kullanılır: *Çapkın bir delikanlı. Çok çapkındır, ona güvenme.* **—2.** Uçarı, haylaz bir kimse için hoşgörü ve sevgiyle kullanılır: *Vay çapkın vay!*

◆ a. *Esk.* Hızlı koşan at.

◆ sıf. Baştan çıkarıcı: *Çapkın bakışlar. Yüzünde çapkın bir gülümseme belirdi.*

ÇAPKINCA be. Çapkın bir kimseye yakışır biçimde: *Çapkınca gülümsemek.*

ÇAPKINLAŞMAK gçz. f. Çapkınlık yapmaya başlamak.

ÇAPKINLIK a. **1.** Çapkın olma durumu, niteliği: *Çapkınlığıyla tanınmak.* **—2.** Çapkınca davranış: *Çapkınlık yapmak.*

ÇAPLA a. Gravürcülerin, kuyumcuların, tunççuların kullandığı çeşitli kazıma kalemlerine verilen ad.

ÇAPLAMA a. Çaplamak eylemi.
—Heykc. ve Mim. Taştan ya da herhangi sert bir gereçten bir bloku, elde edilmek istenen son biçimler çevresinde belirli bir pay bırakarak, pahlı olarak kesmeye dayanan işlem. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İnş. Bazı sert taşlara (kumtaşı, moloz taş, değirmentaşı) uygulanan özel kesme işlemi. ‖Bir taşa, kabasını aldıktan sonra şablonlar yardımıyla çizilen profillere göre kesin biçimini vermeye dayanan iki aşamalı kesme işlemi. (Çaplamanın tersi, *doğrudan kesme* yöntemidir.)
—Örm. san. İşlenmemiş bir ağaç parçasını yanlarından (özellikle kalınlığından, eninden, yani profilden) alarak küçültme işlemi. ‖ *Çaplama makinesi*, ağacın profiline eşit çap vermeye yarayan makine.
—Seram. Seramik parçalarına bir kalibre makinesiyle uygulanan sonişlem.
—Sil. Bir ateşli silahın namlusuna ya da mermiye istenilen çapı verme.
—ANSİKL. Heykc. ve Mim. Heykelcilikte çaplama işlemi ya taşocağında ya da atölyede gerçekleştirilir. Amacı, yapıtın ana kütlelerine kabaca biçim vermektir; bu işlemi *soyma* ya da *kabasını alma* aşamaları izler ve böylece istenen biçimin ayrıntıları verilir.

Mimari bezemede çaplama işlemi birbirini izleyen aşamalarla gerçekleştirilir ve böylece silmelerin profiline ve yontulan bezemenin her öğesinin dış hacmine giderek yaklaşılır. Çaplanmış taşlarla inşa edilen bir cephede, usta, eğrisel bölümleri ve bezeme ayrıntısını dişli kalem ve keski kullanarak yeniden ele alır ve taşların fazlalıklarını keser. Çaplama Antikçağ' da ve klasik dönemde yaygın olarak uygulanırdı. Ortaçağ'da ise her taş yerine koyulmadan önce düzeltilir ve yontulurdu.

ÇAPLAMAK g. f. *Bir şeyi çaplamak*, onun çapını ya da enini, boyunu ölçmek.
—Doğramac. Bir tomruğu, kare ya da dikdörtgen kesitli bir koşutyüzlü biçimi vermek amacıyla kabaca yontmak.
—Taşoc. *Bir kesme taşı çaplamak*, taşa, bir taşçı şablonuyla, kesilmesi gereken çevre çizgilerini çizmek.
—Teknol. Bir ahşap parçasına, bir çömleğe ve tavlandıktan sonra bir metal parçasına gereken çapı vermek.

ÇAPLI sıf. **1.** *Nit. sıf.* + *çaplı*, çapı, kapsamı, boyutları belirtilen nitelikte olan şey için kullanılır: *Büyük çaplı mermi. Geniş çaplı bir operasyon.* **—2.** Değerli, nitelikli kimse için kullanılır: *Çaplı bir adamdır.*

ÇÂPLÛS → CÂBLÛS.

ÇÂPLÛSANE → CÂBLÛSANE.

ÇÂPLÛSİ → CÂBLÛSİ.

ÇAPMAK gçz. f. (esk. türkç.). *Esk.* (*Bir yere*) *çapmak*, oraya koşmak; akın etmek, saldırmak: *"Alçaktan yüce yerlere çapup çıktı"* (Dede Korkut kitabı, XIV. yy.).

◆ g. f. *Esk.* **1.** *At, merkep vb. çapmak*, onu koşturmak, hızla sürmek: *"Senin ile meydanda at çapmadık mı"* (Dede Korkut kitabı, XIV. yy.). **—2.** *Bir yeri çapmak*, orayı yağma etmek: *"Han fevt olup yeri-*

ne oğlu serasker olmuştu, lakin bağîlık idüp gâh gâh memleket çaparlardı'' (Hacı Bektaş velayetnamesi, XV. yy.).

ÇAPÖLÇER a. Bağc. Aşılamada kullanılan bağ çubuklarının çapını ölçmeye yarayan alet.
—Ormanc. *Bitterlich'in çapölçeri* yerden hangi yükseklikte olursa olsun dikili bir ağacın gövdesinin çapını ölçmeyi sağlayan çap ölçme aleti. (Bu alet, içinde hareketli ve ölçekli bir sarkacı bulunan ve ağacın çapını doğrudan okuma olanağı veren bir kutudur.) [Eşanl. RÖLASKOP.]
—Sil. Mermilerin çapını ölçmeye yarayan halka. ‖ *Devingen çapölçer,* Gribeauval tarafından tasarlanan ve top çapının düzgünlüğünü tüm namlu boyunca 1/100 mm düzeyinde denetlemeye yarayan aygıt.

ÇAPRA, Hindistan'da (Bihar) kent, Ganj ve Gogra ırmaklarının kavuştuğu yerin yakınında; 111 564 nüf.

ÇAPRAK a. Ask. tar. Süvari sınıfında atların üstüne konulan bir tür örtü.
—ANSIKL. Çaprakı Avrupa'ya macar süvarileri XVII. yy.'da tanıttı. O dönemde koyun derisinden ya da işlemeli dokumadan yapılmaktaydı. Eyerin üstünü örtme ve eyer kuburluğunu koruma işlevi görmekteydi. Kimi yüksek rütbeli askerler panter derisinden yapılmış çapraklar kullanıyordu. Osmanlı ordusunda eyerlerin altına konan haşaya da çaprak adı verilmişti.

ÇAPRAST (Mikael), türk tiyatro oyuncusu (Bükreş 1848-İstanbul 1907). 1868'den başlayarak Güllü Agop'un yönetimindeki ''Osmanlı tiyatrosu''nda sahneye çıktı, kısa sürede usta bir komedi sanatçısı olarak tanındı. Aynı zamanda topluluğun oynadığı operetlerin, vodvillerin dans çalışmalarını yönetti. 1886-1903 arası Benliyan ve Mınakyan topluluklarında çalıştı. 1903'te Reşat Rıdvan'ın desteğiyle ''Mesire-i efkâr'' topluluğunu kurdu, Concordia tiyatrosu'nda verdiği temsillerde ününün doruğuna ulaştı. Sahnede elde ettiği olağanüstü başarılarına karşın, yaşamının son yıllarını hastalık ve yokluk içinde geçirdi. (→ Kayn.)

ÇAPRAŞIK sıf. Anlaşılması, çözülmesi güç ya da karışık, karmaşık şey için kullanılır: *Çapraşık bir metin. Çapraşık bir ad. Bu çok çapraşık bir durum, ne yapacağımı bilemiyorum. Çapraşık yollardan geçtik.*

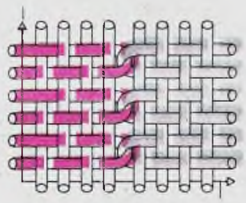
ÇAPRAŞIKLAŞMAK gçz. f. Çapraşık duruma gelmek.

ÇAPRAŞIKLIK a. Çapraşık olma durumu.

ÇAPRAŞMAK gçz. f. **1.** Bir iş, durum vb. sözkonusuysa, karışık, çapraşık, çözülemez duruma gelmek.—**2.** İki şey sözkonusuysa, çapraz olarak birbiriyle kesişmek.

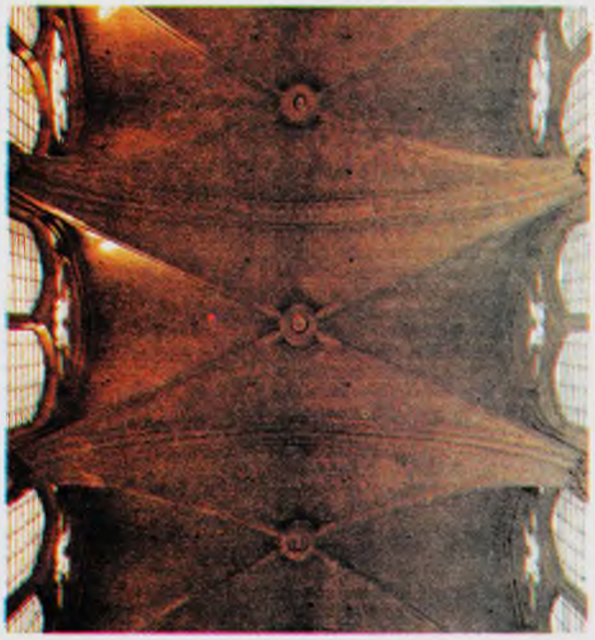
ÇAPRAZ sıf. (fars. *çep ü rast,* sol ve sağ'dan). **1.** Karşılıklı birbiriyle kesişen ya da birleşen şey ya da şeyler için kullanılır: *Göğsünün üstünde çapraz fişeklikler asılıydı. Çapraz ceket. Çapraz askı.* —**2.** Köşegen doğrultusunda uzanan şey için kullanılır: *Çapraz çizgi.*
—Al. tak. *Çapraz anahtar,* gövdesinin merkezinde yer alan çenelerle bir çubuğu tutarak iki yandaki kollarına uygulanan kuvvetle döndürmeye yarayan el aleti. —Döner bir kesici takımı (rayba, kılavuz) elle döndürmeye yarayan taşıyıcı takım.
—Anat. *Çapraz bağlar,* diz ekleminin arkasında bulunan ve kavalkemiğinin üst oynak yüzünden, uyluğun dış yan lokmasına kadar uzanan bağlar. (Bu bağların kopması dizin önden arkaya anormal hareketler yapmasına neden olur: çekmece belirtisi.)
—Bağışıkbil. *Çapraz tepkime,* bir antikorun, kendisini meydana getiren antijenden farklı, fakat onunla ortak antijen saptayıcıları bulunan bir antijenle yaptığı tepkime.
—Balıkç. *Çapraz iğne,* ucu sap ile aynı düzlemde olmayan iğne.
—Bilş. *Çapraz program,* bir başka bilişim makinesinde işlenebilecek bir sonuç elde etmek amacıyla, bir bilgisayarda yürütülen program. (Çapraz bir derleyici, bilgisayarda, bir başka bilgisayarın makine kodunu üreterek derler.)
—Cerr. *Çapraz sargı,* sargı şeritlerinin birbiri üzerinden geçmesi nedeniyle çeşitli sargılara verilen ad.
—Denizc. *Çapraz bağ levhası,* güverte kemerelerine çapraz olarak yerleştirilen ve uçları alabandalara bağlanan yassı çubuk.
—Ed. *Çapraz dizeler,* çapraz uyaklı dizeler ya da bir şiir içersinde almaşmalı biçimde sıralanmış değişik ölçülü dizeler. ‖ *Çapraz kafiye,* dörtlüklerde ve dörtlüklerden oluşan şiirlerde kullanılan bir kafiye düzeni. (1. ile 3. dize, 2. ile 4. dize kafiyelidir [a b a b ...]: ''Ah ben bir gün tepelerden, tepelerden / Varıp önünüze, önünüze dikilip duracağım / Aydınlardan, hekimlerden, öğretmenlerden, / Bir gün soracağım bu çocukları, soracağım'' [C. A. Kansu].)
—El sant. *Çapraz iğne,* üstte ve altta birbirlerini çapraz kesen zikzaklar biçiminde yapılan bir tür dikiş. (Etek, pantolon baskılarında, kenar temizlemede ya da başka işleme iğneleriyle birlikte giyim süslemede kullanılır. Soldan sağa doğru yapılır.) [Eşanl. HIRİSTO TEYELİ.] ‖ *Çapraz İzmir iğnesi* → FISTIK* İĞNE. ‖ *Başlıklı çapraz iğne,* çapraz iğnenin, zikzakların birbiriyle kesişen ayakları arasına enlemesine iplik atılarak yapılan türü. (Daha çok işleme iğnesi olarak kullanılır.) ‖ *Dokuma çapraz iğnesi,* dokumanın verevine iplik atıp bu ipliği çapraz dikişlerle tutturarak yapılan işleme. ‖ *Geçmeli çapraz iğne,* çapraz iğne yapıldıktan sonra, alt ve üstteki kesişme noktalarının üzerinde kalacak biçimde, arasından iplik geçirilerek yapılan geçmeli bir işleme türü. (Daha çok, giyim süslemede ve başka işleme iğneleriyle birlikte nakışta kullanılır.) ‖ *Uzun çapraz iğne,* zikzakları oluşturan ayaklardan birini daha uzun ve eğimli atarak yapılan çapraz iğne. (Genellikle deri eşyaların kenar birleştirmelerinde kullanılır.)
—Geom. *Çapraz çokgen,* ardışık olmayan en az iki kenarı birbirini kesen çokgen.
—Grav. *Çapraz tarama,* bir gravürdeki ilk çizgilerle kesişerek, kareler ya da eşkenardörtgenler oluşturan dik ya da eğik tarama.
—Isıt. havld. ve Isıbil. *Çapraz beslemeli ocak,* yakma havasının yükleme yönüne dik olarak yer değiştirdiği ocak.
—Koregr. *Çapraz pozisyon,* profilde ya da yarı profilde dururken dansçının, bir bacağını diğerinin önüne geçirerek aldığı pozisyon.
—Koşumc. *Çapraz burunsalık,* PRANGALI* BURUNSALIK'ın eşanlamlısı.
—Mad. oc. *Çapraz damar,* ana damarı kesen damar. (Çapraz damar, ana damardan daha gençtir ve genellikle bu damarın sürekliliğinde bir sapmaya yol açar. İki damarın kesiştiği yerde genel olarak bir mineralleşme zenginliği görülür; bunun nedeni, çapraz damarın oluşumu sırasında kimyasal maddelerin devinimidir.)
—Mobc. *Bacak arası çapraz bağlama,* bir iskemlenin, bir mobilyanın ayaklarını birbirine bağlayan atma kiriş.
—Nörol. *Çapraz sendrom,* bir kafa siniri bozukluğu ile vücudun karşı yarısında felç ya da hipoestezinin birlikte görülmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Görsel çapraz sendromu,* iki yanda şakak yönlü yarı körlük, görme keskinliğinde azalma ve çift taraflı görme siniri atrofisiyle belirgin sendrom. (Genellikle çevredeki bir urun [hipofiz adenomu, kranyofarenjiom] görsel çapraza baskı yapması sonucunda ortaya çıkar.)
—Spor. *Çapraz pas yapmak,* futbol ya da rugbi oyununda, topu, başka bir yöne koşan aynı takımdan bir başka oyuncuya vermek, atmak. ‖ *Çapraz vuruş,* boksta, rakibin kolunun üstünden yapılan karşı hücum vuruşu.
—Tekst. *Çapraz büküm,* iplik çekim tavasının çıkışında, doğal ipek katlarından oluşan iki demeti birlikte çaprazlamaya dayanan işlem. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Yerbil. *Çapraz katmanlaşma,* taneli çökellerin akıntılara, kanallara ya da kumullara bağlı özel düzenleniş biçimi. (İçbükey ilkel yataklar, kesikli yanal değişimlere göre birbirini çapraz olarak kesen birimler oluşturur.)

◆ a. **1.** Spor. Güreşte rakibin koltukaltından kol geçirerek yapılan sarma oyunu. (Tek kolla yapılanına ''tek çapraz'', çift kolla yapılanına ''çift çapraz'' denir.) —**2.** *Çapraza sarmak,* bir iş, bir durum sözkonusuysa içinden çıkılması güç bir durum almak.
—Anat. *Görsel çapraz,* görme sinirlerinin beyinde X biçiminde kesişmesi. (Eşanl. KİYAZMA.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Antropol. Babasoylu ya da anasoylu bir soyzincirinde, bazı akrabalardan (amca, dayı, hala, teyze ve bunların çocukları ile, erkek ve kız kardeşlerin erkek ve kız çocukları) söz ederken, kaynak özne ya da ego'nun ana ve babasının karşı cinsiyetten bir akrabasının soyundan gelene denir. (Örneğin, amca çocukları ile teyze çocukları, ego ile aynı grupa girerler ve ona *koşut* oldukları söylenir. Oysa, hala çocukları ile dayı çocukları ego'nunkinden başka bir gruba girerler ve ona *çapraz* oldukları söylenir. Sık sık karşılaşılan bu sınıflama, böylece amca, hala, dayı ve teyze çocuklarını iki sınıfa böler ve bu da amcalar ve dayılar ile halalar ve teyzeler arasında buna karşılık düşen bir ayrımlaşmaya yol açar.)
—Dy. İki koşut yol arasındaki bağlantı; her birinde bir yol ayrımı ve kısa bir bağlama parçası bulunur.
—Gel. gıy. Önü çapraz kavuşan kısa yelek. (Göğsü işlemeli olur, giyene, işlemesine ve rengine göre aşçı çaprazı, laz çaprazı, mor çapraz vb. adlar alırdı.) ‖ Gövdeye çapraz olarak dolanan fişeklik ve sağ omuzdan geçen kılıç kolanına verilen ad. (Önde ve arkada çarpı işareti oluşturacak biçimde çift olarak da kuşanılan çaprazın, geleneksel erkek giyiminde önemli bir yeri vardı. Bazı kaynaklarda çapraz, silahlık* olarak tanımlanırsa da silahlık deriden yapılırdı ve kuşak üzerinde taşınan farklı bir giyim öğesiydi.)
—Halıc. *Çapraz çubuğu,* atkı ipliklerini geçirmek için çözgü ipliklerini tezgâh üstünde çapraza almak amacıyla halı dokuyucularının kullandığı cam çubuk. (Eşanl. VARANGELEN.) ‖ *Çapraza alma,* atkının geçmesini sağlamak için çözgüyü iki iplik grubuna (tek ve çift) ayırma.
—İnş. *İskele çaprazı,* uçan iskeleyi yerinde tutmaya yarayan ahşap parça.
—Koregr. Bir bacağın, öbürünün önüne ya da arkasına birbirini izleyen ya da almaşık hareketlerle geçirilmesinden oluşan adım. (Akademik ya da modern dansta sık sık görülen bu adım sirtaki gibi halk oyunlarında da kullanılır.) [CROISÉ de denir.]
—Marangl. Kesme yüzeyini genişletmek için testere dişlerini almaşık biçimde sağa ve sola eğerek verilen konum. ‖ *Çapraz laması* ya da *demiri,* testere dişlerine çapraz vermeye yarayan, çeşitli genişlikte kanallarla donatılmış çelik lama. ‖ *Çapraz makinesi,* daire ya da şerit testerelere istenen ayarda çapraz vermeye yarayan makine. ‖ *Çapraz pensi,* testerelere çapraz vermede kullanılan el aleti. ‖ *Çapraz verme,* lama kalınlığına göre, testere dişlerini almaşık biçimde sağa ve sola eğerek kesme yüzeyini genişletme. —Biçme sırasında testere lamasının sürtmesini ya da sıkışmasını önlemek için testere ağzını lamadan daha geniş hale getirme. (Bütün dişlere çapraz verilebileceği gibi her üç dişten biri çaprazsız bırakılabilir. Yaş ağaçları biçmede bu tür çapraz verilmiş testereler kullanılır. Çapraz, dış yük-

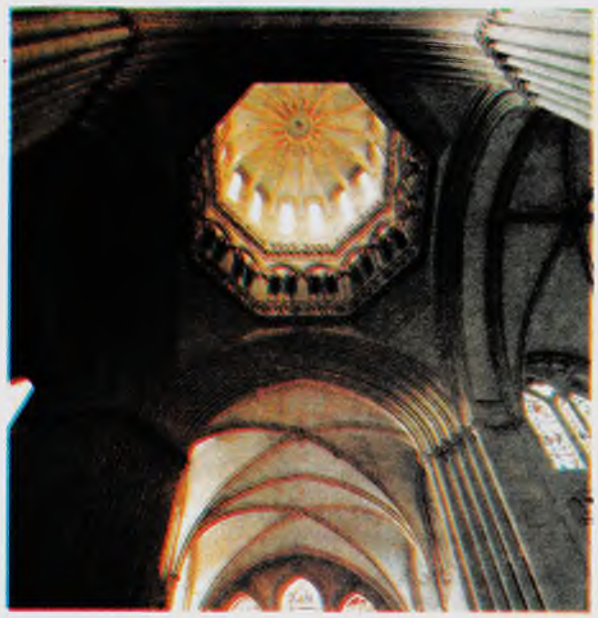

çapraza alma

Notre-Dame de Reims katedrali'nin (XIII. yy.) sahnını örten sivri kemer çaprazlı tonozlar

Viell-Lauros-Giraudon

Moes-Pix

Coutances'taki Notre-Dame katedrali'nin bir aydınlık kulesiyle ışık alan çaprazsahın çaprazı (XIII. yy.)

—Mim. *Çaprazsahın çaprazı*, bir kilisede, ana sahınla çaprazsahnın kesiştiği yerde ortaya çıkan ve üstünde çoğunlukla bir kubbe ya da aydınlık kulesi bulunan hacim. (Eşanl. ÇAPRAZSAHIN KARESİ.) || *Sivri kemer çaprazı*, gotik tonozda kemer ya da kaburgaların kesişmesiyle oluşan ve tonozun iskeletini oluşturan (ya da öyle görünen) çıkıntılı bölüm.

—Nöroanat. *Forel çaprazı*, orta beynin tavanında rubro-spinal demetlerin çaprazlanması. ||*Piramidal demet çaprazı*, omuriliğin yan piramidal demetlerinin soğaniliğin alt kısmında çaprazlaşması (çapraz piramidal demetler); bunlar öne doğru ilerleyerek ön piramitleri meydana getirirler. (Çaprazlaşma sonucunda, vücudun

sekliğinin yalnızca 1/3'lük bölümüne uygulanır.) || *Çapraz zımbası*, birbirine eklemle bağlı biri sabit diğeri devingen iki zımbadan ve ileri geri devinimli bir testere taşıyıcısından oluşan ve çapraz verme işleminde kullanılan düzenek. (Sabit zımbanın üzerine getirilen testere dişi, devingen zımbanın bağlı olduğu kola basılarak istenilen ölçüde eğilir.)

bir tarafına giden sinir telleri öteki tarafın beyin yarımküresinden gelir.)

—Sepetç. Yuvarlak ya da oval sepetlerin tabanlıklarını oluşturan kalın sorgun saplarının haç ya da parmak biçiminde bir araya getirilmesi.

—Tekst. *Çapraz çubuğu*, gücü çerçevelerinin arkasında bir çapraz oluşturmak için çözgü ipliklerinin arasına geçirilen tahta çubuklardan her biri. || *Çapraz tarağı*, iplikleri çapraza almaya yarayan özel tarak. ||*Çapraz alma*, çözgü ipliklerinin dokuma tezgâhı üstündeki işleyişini kolaylaştırmak için, bunları tek ve çift iplikler biçiminde ikiye ayırma.

◆ be. Çapraz olarak, köşegen doğrultusunda ya da köşegenler doğrultusundan gelerek kesişecek biçimde: *Boynuna tüfeği çapraz asmak. Fişeklikleri çapraz takmak.*

—ANSİKL. Anat. Memelilerden başka tüm omurgalılarda görme yolları tümüyle çaprazlaşır, gözlerin görme alanı ne olursa olsun sağ göz siniri beynin sol, sol göz siniriyse sağ tarafında son bulur (yırtıcı kuşlarda bu çok önemlidir). İki göz birbirinden tamamen ayrı hareket edebilir (bukalemunda olduğu gibi). Memelilerde çaprazlaşma kısmidir; dış sinirler çaprazlaşmaz, içtekiler çaprazlaşır. Görme yolları çaprazının arkasında, görme şeritlerinin içinde, bir gözün ağtabakasının dış kısmından gelen dış sinirler ve karşı yandaki gözün ağtabakasının iç kısmından gelen iç sinirler bulunur. Bu yapının aynısı, görme korteksinde de vardır, buna, *retinotopi* denir. Görme yollarının görsel çapraz düzeyindeki kısmi çaprazlaşması, aynı anda her iki gözle görmeyi açıklar.

—Nörol. Çapraz sendrom beyin sapı (soğanilik, tümsek çıkıntı, beyin sapçıkları) lezyonu olarak ortaya çıkar ve onun en açık belirtisi çapraz yarı felçtir. Örneğin tümsek çıkıntıdaki bir lezyon, lezyonun bulunduğu yanda, çevresel bir yüz felci ve karşı yanda, yüz hariç, yarı felç (hemipleji) şeklinde ortaya çıkar. Beyin sapçıklarındaki bir lezyon, lezyonun bulunduğu yanda göz devindirme ortak siniri felci ve karşı yanda yarı felç halinde belirir.

—Tekst. İplik çekme tavasının çıkışında, ipek zamkı oldukça yumuşaktır. Çapraz büküm, ham ipek ipliğini oluşturacak katların birbirine yapışmasını sağlar ve ham ipek ipliğine belirgin biçimde yuvarlak bir kesit verilmesine yardımcı olur. Bu bükümün etkisini artırmak için, çok sayıda devir verilir. Bükümden sonra, bükümü oluşturan her iki ham ipek ipliği çıkrığa yollanır; bunlar, burada iki çile oluşturur. Büküm yöntemi *elemgeli çapraz büküm* ve *Chambon sistemiyle çapraz büküm* olarak ikiye ayrılır.

ÇAPRAZGAGA a. Kuzey yarıkürede, kozalaklı ormanlarında yaşayan kuş. (Kuş, adını, reçineli ağaçların kozalaklarının kabuğunu soyma olanağı veren gaga biçimine borçludur. Bil. a.*Loxia curvirostra;* ispinozgiller familyası.) [Eşanl. LADİN ÇAPRAZGAGALISI.]

—ANSİKL. Çaprazgaga, koyu kırmızı tüylü yaşlı erkekler bir yana bırakılırsa, yeşilimsi tüylüdür. Kozalaklı ormanlarında yaşar ve yuva yapar, kıtlık sözkonusu olduğunda, çaprazgagalar çok kalabalık sürüler halinde daha önce hiç gitmedikleri bölgelere göçler yapabilir. Beslenmesinin temeli tanelere dayanır.

ÇAPRAZLAMA a. **1.** Çaprazlamak eylemi. **—2.** Testerenin keserken sıkışması için, dişlerini belli ölçülere göre sağa sola bükme.

—Arkeol. Heykelde, modelin bacaklarıyla kolları arasındaki çapraz karşıtlık. (Bedenin ağırlığını taşıyan bacak tarafındaki kol serbesttir; yanda, ya da biraz geride duran öteki bacak tarafındaki kol ileriye doğru yapılan bir hareketi gösterir. Polykleitos'un *Doryphoros* adlı heykeli, bu ters, ama uyumlu dengenin en güzel örneklerinden biridir.)

—Bağc. İki *Vitis vinifera* (üzüm asması) çeşidi arasında yapılan melezleme.

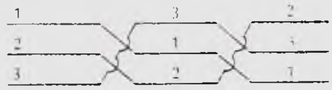
—Biyol. Farklı genetik yapıdaki hayvan ya da bitki anaçları kullanılarak yeni birey üretme yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl. ve Zootekn.)

—Cerr. Hint metodu olarak da anılan otoplasti yöntemi.

—Dilbil. Sözdizimsel bakımdan özdeş iki tümcenin, bir karşısav ya da benzerlik oluşturacak ters bir düzende bulunması. (Örn. *"Aks-i rûyun suya salmış sâye zülfün toprağa / Anber etmiş toprağın ismin suyun adı gülâb"* [Fuzuli].)

—Ed. Dizeleri çapraz uyaklarla düzenleme. || Değişik ölçülü dizeleri aynı şiir içinde kullanma.

—Elektrotekn. Tekli enerji taşıma hatlarında her faz, eşit uzunlukta devreler halinde kabloların geometrik diziliş konumlarının her birinden sırayla geçecek biçimde kabloları yerleştirme yöntemi:

|| Aynı bobine ait iletkenlere ya da bir iletkeni oluşturan tellere, Foucault akımlarından kaynaklanan kayıpları azaltmak amacıyla bir oyuk içinde göreli olarak farklı konumlar verilmesini sağlayan dizilim.

—Genet. Meyoz sırasında gerçekleşen ve özdeş kromozomlara ait kromatit kollarının birbirinin yerine geçmesi biçiminde beliren süreç. (Eşanl. CROSSİNG -OVER.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Müz. Bir sesin normal olarak kendi üstünde ya da altında yer alan bir ses düzeyine çıkması ya da inmesi. (Çaprazlama, tınıları birbirine benzeyen ya da benzemeyen sesler arasında yapılabilir.) || Klavyeli bir çalgı çalınırken, ellerin çaprazlanmasıyla yapılan ve bir motifi klavyenin en tiz ya da en pes bölgelerine taşımaya yarayan ustalık gösterisi.

—Sirk. Uçan iki trapezcinin, karşılaşma anında trapez değiştirme hareketi.

—Tekst. Çözgü ipliklerini çapraza alma. || Bu işlemin sonucu.

—Zootekn. *Çaprazlama yürüyüş*, çoğunlukla ağır koşum atlarında görülen bir yürüyüş biçimi. (Yan yana bulunan ayaklar birbirinin yanına ve dayanma yüzeyinin orta çizgisi kenarlarına değil de birbirinin önüne ve orta çizginin üstüne atılırsa yürüyüşe bu ad verilir. Çekişi hafifleten bu yürüyüş, başka bir sakıncası yoksa kusur sayılmaz.)

◆ be. Çapraz olarak; verevine ya da makaslama: *Kollarını göğsünün üstünde çaprazlama kavuşturmak. Alanı çaprazlama geçti. Kumaşı çaprazlama kesmek.*

—ANSİKL. Biyol. Çaprazlama çok uzak türler arasında olamaz; yavru doğsa bile, çiftleştirilen iki çok farklı yaratıktan elde edilen bireyler kısır olur; bu durum türün betimlenmesi için bir ölçüttür. Değişik ırkların çaprazlanması sonucunda elde edilen bireylere melez (melezler gerek kendi aralarında, gerek kendilerini doğuran ırktan bireylerle döl verebilirler) ya da kısır melez denir (değişik iki türün çaprazlanması sonucunda edilen kısır melezler ya tam ya da yarım kısır olurlar).

—Genet. Çaprazlama normal fizyolojik bir olgudur. Meyoz sırasında dördüz evresinde gerçekleşir, iki kromatitten kopan uç parçaları yer değiştirir. Çaprazlamaların sıklığı kromozom kollarının uzunluğuyla orantılıdır.

Çaprazlamalar genetik bakımından çok önemli olaylardır, anne ve baba kökenli genlerin birbiriyle karışmalarını sağlar. Böylelikle aynı genlerin "sonsuza değin" aynı kromozomların üzerinde kalmamaları sağlanmış olur.

Çaprazlamalar, dördüz evresinde meydana geldiklerinde aynı kromozomun iki kromatitini ya da biri ana biri baba kökenli iki ayrı kromozomun kromatitlerini ilgilendirebilir. Birinci durumda çaprazlamanın genetik bir sonucu yoktur, ancak ikinci durumda genetik karışma sağlanır.

Aynı kromozomun taşıdığı iki gen arasındaki çaprazlamaların sıklığı bu iki gen arasındaki uzaklığı ölçmeye yarar. Bu uzaklık santimorgan ile belirtilir. (Santimorgan ölçüsü, sirkesineğinde [*drosophila*] bu çözümleme yöntemini bulan T. H. *Morgan*'ın adından gelir.)

Buna benzer bir olgunun mitoz bölünme sırasında meydana geldiği ve iki kardeş kromatit arasında değiştokuş olduğu şimdi bilinmektedir. İnsanda, bir hücre çekirdeğinin tümünde buna benzer değiştokuşların sayısı aşağı yukarı on kadardır.

—Zootekn. Çaprazlama, özellikle et ve yumurta üretimi için çok yaygın bir üretim yöntemidir. Bu yöntem, çaprazlama ürünü olan hayvanlarda heterozis etkisi yaratma olanağı verir, yani onlarda elde edilmek istenen, ama soydan geçme olasılığı zayıf olan karakterin elden geldiğince yüksek ölçüde belirmesini sağlar. Ayrıca bu yöntem, çaprazlamaya katılan ırkların her birinden seçilen bazı karakterlerin ek olarak elde edilmesini sağlar (örneğin babadan et verimi, anadan döl verimi); özellikle sözkonusu karakterler birbirine karşıt olduğu zaman ilginç sonuçlar alınır. Çaprazlama bunlardan başka bir canlı topluluğuna yabancı genler sokarak genetik değişkenliği artırmaya yarar; böylece çabuk değişiklik olanağı sağlanır. Bu yöntem yaygınlaşmakta olan bir üretim yöntemidir; bununla birlikte, çaprazlama, saf ırk üretimini tamamlayıcıdır ve her yöntemin kendine özgü yararları vardır; elde edilen ürünler ne kadar iyi ise, kaliteli çapraz ırklara o kadar başvurulur.

Çaprazlama sistemleri pek çoktur: hem yeni ırklar yaratmak ya da mevcut ırkları ıslah etmek için (melezleme çaprazlamaları, sürekli çaprazlama) çaprazlamaya başvurulabilir, hem kasaplık hayvan elde etmek gibi ticari amaçlı hayvanlar üretmek için bu yöntem seçilebilir (sınai çaprazlama, almaşık çaprazlama, çift katlı çaprazlama).

Melezleme çaprazlamaları, birçok ırk kullanarak, sentetik denen ve en yüksek oranda ana baba ırklarda mevcut nitelikleri taşıyan yeni bir ırk elde etmek için yapılır. Bunun için ana baba ırklar arasında çaprazlama yapılır (genellikle iki ırk) ve elde edilen döller gene kendi aralarında çiftleştirilir, ama bu arada elde edilen yavrular arasında istenilen amaca uygun çıkmayanlar tasfiye edilir.

Güçlendirme çaprazlaması, birkaç döl boyunca üst üste melezleme yaptıktan sonra, başlangıçta kullanılan ırklardan birinin anaçlarını, bu ırktan geldiğinde kuşku olmayan bir ya da birçok karakteri daha da kuvvetlendirmek için yeniden kullanmayı öngörür.

Sürekli çaprazlama (ikame çaprazlaması ya da nakil çaprazlaması) her dölde, bir ırkın erkek anaçlarını, melez ırkın dişileri üzerinde kullanmayı öngörür, böylece birinci ırk giderek öbürünün yerini almaya başlar.

Düşük nitelikler taşıyan yerli bir ırkın yerine daha verimli bir ırkı ikame etmek için kullanılan bu yöntem, çevre koşullarının (elverişsiz iklim, yetiştiricilerin teknik düzeyinin düşüklüğü, vb.) hızla düzeltilemediği hallerde tavsiye edilir.

Eritme çaprazlaması, sürekli çaprazlamanın bir çeşididir; özellikle yakın ve akraba etnik küçük grupları büyük bir toplulukla bütünleştirmeyi öngörür.

Islah çaprazlaması, belli bir ırkın ıslah edici kanının onunla akraba olmayan başka bir topluluğa aktarılmasını ifade eder.

Sınai çaprazlama (sonuç ya da ilk kuşak çaprazlaması), kasaplık hayvan üretimi için uygulanır. Baba ırk büyüme, karkas ağırlığı ve kalitesi getirir, ana ırk dayanıklık, döl verimi ve yüksek süt verimi sağlar. Bu üretim sistemi ana ırktan yeteri kadar dişinin el altında bulundurulmasını gerektirir; bütün çaprazlama ürünleri kasaplığa gittiğinden yenilenmeyi sağlamak için, uygulayıcının dayanıklı ırktan dişileri sağlaması şarttır.

Almaşık çaprazlama (criss-crossing), her dölde, ilk çaprazlamada kullanılmış olan iki ırkın her birine ait erkeklerin kullanılması şeklinde uygulanır. Her iki ırkta beğenilen karakterlerden yararlanmak amacıyla et üretiminde bu yola başvurulur.

Döner çaprazlama, her kuşakta, en az üç değişik ırktan erkeklerden birinin sırayla kullanılmasını öngörür. Bu yöntem almaşık çaprazlama olarak kullanılır.

İki katlı çaprazlama, melez dişilerin üçüncü bir ırktan erkeklerle çiftleştirilmesini öngörür. Bu yöntem özellikle davar, domuz ve kümes hayvanları için kullanılır.

Dönüş çaprazlaması, iki katlı bir çaprazlamada, ilk çaprazlamada elde edilen dölün, başlangıçtaki iki ırktan birine ait bir anaçla çiftleştirilmesini öngörür.

Döllerarası çaprazlama, 4 ayrı döl ya da başlangıç ırkı ile girişilen iki katlı bir çaprazlamadır; burada her döl önceden kan hısımlığı bakımından ayıklanma konusu olmuştur. Bu yöntem melez mısır üretiminde ve ufak çapta olmak üzere kümes hayvancılığında uygulanır.

Üçlü çaprazlama, ilk çaprazlamada elde edilen melez dişi ile üçüncü bir ırktan safkan bir erkeğin çiftleştirilmesini öngören iki katlı bir çaprazlamadır.

Dörtlü çaprazlama, ikinci çaprazlamada çiftleştirilen anaçların tümünün çaprazlama ürünü olduğu biri iki katlı çaprazlamadır.

Dialel çaprazlama, her biri hem erkek, hem dişi anaç olarak kullanılan birçok ırk arasında yapılabilecek tüm çaprazlama olanaklarının kullanıldığı bir yöntemdir.

ÇAPRAZLAMAK g. f. *İki şeyi çaprazlamak*, onları çapraz konuma getirmek.
—Biyol. Değişik iki türü ya da ırkı birbiriyle döllemek.
—Tekst. Çözgü ipliklerini çok sayıda basit gruba ayıracak biçimde çapraza almak.

◆ **çaprazlanmak** edilg. f. Çaprazlamak eylemine konu olmak.

◆ **çaprazlaşmak** dönşl. f. **1.** Çapraz duruma gelmek. **—2.** İşler, olaylar, durumlar sözkonusuysa, karışmak, içinden çıkılmaz bir duruma gelmek: *İşler iyice çaprazlaştı*.

ÇAPRAZLANMAK → ÇAPRAZLAMAK.

ÇAPRAZLAŞMA a. Çaprazlaşmak eylemi.
—Anat. *Çaprazlaşma noktası*, bakışımlı iki organın, vücudun bir yanından öbür yanına geçmek için orta çizgide kesiştikleri yer.

ÇAPRAZLAŞMAK → ÇAPRAZLAMAK.

ÇAPRAZLAŞMAZ sıf. Zool. *Çaprazlaşmaz birleştirici sinirli*, sinir sistemlerinde, plevra gangliyonlarını iç organ gangliyonlarına bağlayan birleşme yerleri çapraz olmayan karındanbacaklı yumuşakçalar.

ÇAPRAZLIK a. Çapraz olma durumu.
—Camc. Bobinaj sırasında, cam ipliğinin bobinaj ekseni üzerindeki eğimi. ‖ *Çaprazlık açısı*, iplik ile bobinaj ekseni arasındaki açı. ‖ *Çaprazlık oranı*, iplik kılavuzunun bir yolu için mil ekseninin yaptığı devir sayısı.

ÇAPRAZÖLÇER a. Ağaç iş. Elde ya da makinede çaprazlanan dişlerin eğimini kontrol etmeye yarayan aygıt; çapraz mastarı.

ÇAPRAZSAHIN a. Mim. Latin haçı planlı bir kilisede koroyu sahından ayıran ve haçın kollarını oluşturan enine sahın. (Eşanl. TRANSEPT.)
—ANSİKL. Kilisenin çaprazsahın bölümü başlangıçta din adamlarına, sahın da ibadet edenlere ayrılmıştı ve bu düzen uzun süre korundu. Daha sonra, cemaat çaprazsahın kollarına, din adamları da genişletilen koro bölümüne yerleşti.

Ana sahınla çaprazsahnın kesişmesiyle ortaya çıkan ortak mekâna *çaprazsahın karesi* ya da *çaprazı* denir; bu mekân çoğunlukla kemerlerin ya da takviye edilmiş ayakların taşıdığı bir kubbeyle, sivri kemerli bir çapraz tonozla ya da bir aydınlık kulesiyle örtülür. Çaprazsahnın kolları genellikle düz bir duvarla son bulur, ama kimi durumlarda kollar yarım çember biçiminde yuvarlaklaşır (Soissons, Tournai katedralleri). Çoğunda doğu tarafta absidiyoller yer alır (Solignac-Ripoll); bazı çaprazsahınların yanlarında yan sahınlar (Conques, Santiago de Compostela) ve üst bölümlerinde tribünler bulunur (Caen'da St. Étienne, Laon katedrali). Ortaçağ'da, özellikle Rheinland'da iki çaprazsahınlı kiliseler yaygın olarak yapılmıştır (Hildesheim'da St. Michael). Bununla birlikte, birçok kilisede çaprazsahın ya hiç

Bk. resim sayfa 2580

yoktur (Bourges ve Albi katedralleri, Caudebec kilisesi) ya da az çıkıntılı bir bölümdür.

ÇAPRAZTAŞ a. Koşumc. At başlığına takılan pirinç süs.

ÇAPRAZVARİ be. Çapraz biçimde, çaprazlama.

ÇAPSIZ sıf. Değersiz, önemsiz kimse için kullanılır: *Çapsız bir adam*.

ÇAPUCU a. Geom. *Karşıt çapucu*, bir çember ya da bir küre üzerinde bir noktaya çapça karşıt bir başka nokta.

ÇAPUL a. (esk. türkç. *çapmak*, at sürmek, yağma etmek'ten *çap-ul*). **1.** Topluca bir yeri basarak başkalarının mallarını yağmalamak eylemi; yağma, talan. **—2.** *Esk.* Yağma sonucu ele geçirilen mal; ganimet. **—3.** *Esk. Çapul etmek*, yağmalamak amacıyla akın yapmak.

ÇAPULA a. Daha çok Karadeniz bölgesinde giyilen bir tür erkek ayakkabısı.
—ANSİKL. Çapulanın yüzü, genellikle siyah deriden, tabanı kalın köseleden yapılır. Burnu yukarı doğru hafifçe kalkık, önü kapalı, arkası bir dil oluşturacak biçimde yüksektir. Ökçesi alçak, altı kabaralı olur. Yüzü ön ve arka olmak üzere iki parçadan oluşur, dikişler yandadır. Özellikle Karadeniz bölgesi halkının, günlük yaşamda yaz kış giydiği bir ayakkabı türüdür. Karadeniz bölgesinden göç edenler aracılığıyla İstanbul'da da tanınmış ve yapılmıştır. Günümüzde de kullanılmakla birlikte yapımı giderek azalmaktadır.

ÇAPULCU sıf. ve a. **1.** Başkasının malını yağma eden kimse için kullanılır; yağmacı. **—2.** *Esk.* Düşman topraklarına yağma amacıyla giren akıncı.

ÇAPULCULUK a. Bir yeri yağma etme.

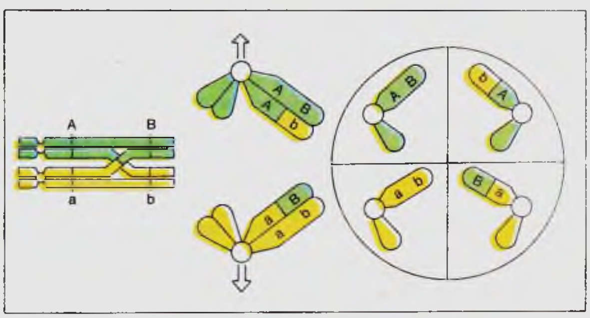
ÇAPULLAMAK g. f. *Bir yeri çapullamak*, orayı yağma etmek, oradan ganimet almak.

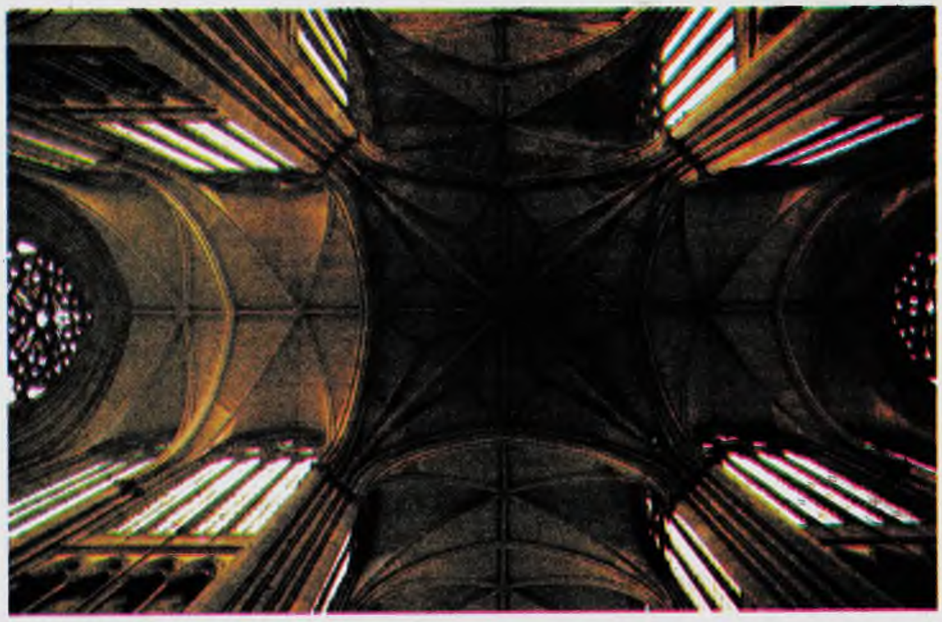
ÇAPUT a. **1.** Eskimiş kumaş ya da bez parçası; paçavra. **—2.** *Halk.* Bez. **—3.** *Çaput kilim*, ince uzun kesilmiş bez parçalarından dokunmuş kilim. ‖ *Çaputuna çuluna, âşıklık ne halına*, "yetersiz durumunla üstesinden gelemeyeceğin işlere kalkışmak senin neyine" anlamında

çaprazgaga

dördüz evrede birbiriyle eşleşmiş özdeş iki kromozomdan gelen iki kromatitle meyozda çaprazlama (Aa ve Bb çift alelleri yeni düzenlemeyle birleşmiş, böylece toplum içinde genetik karışım sağlanmış olur.)

Belzeaux-Rapho

Saint-Quentin kilisesi'nin (Aisne) merkezi **çaprazsahnı** (1350'ye doğr.)

Angoulême'deki Saint-Pierre katedrali'nin (XII. yy.'ın ilk yarısı; Abadie tarafından onarıldı) **çaprazsahnı**
1. Sahın;
2. Çaprazsahın çaprazı ya da karesi;
3. Çaprazsahın kolları;
4. Koroyeri;
5. Capellalar ya da absidiyoller

söylenir.

—El sant. *Çaput oyası*, artık kumaşları küçük parçalar halinde kesip biçimlendirdikten sonra iğne ya da tığla tutturarak yapılan oya. (Kesilerek biçimlendirilen kumaş artıkları, öteki oyalardaki pul, boncuk, püskül vb.'nin işlevini görür.)

ÇAR a. (fars. *carr*). Başörtüsü, çarşaf: *"Yüzünün yarısını çarla örtüp ve yarısın şöyle açık kordu"* (Kasım bin Mahmut, XV. yy.). [*Car* da denir.]

ÇAR (slav dilinde *tsar*, lat. *caesar*'dan). Bulgar (919-1018; 1187-1393; 1908-1946) ve rus hükümdarlarının (1547-1917) taşıdığı unvan.

—Ansikl. Slav metinlerinde "çar" unvanı, Bizans imparatorları, X. ve XIV. yy.'lardan başlayarak sırayla kendilerini imparator ilan eden bulgar ve sırp kralları ve Altın Ordu ile ondan doğan devletlerin hanları için kullanıldı. 1547'de Korkunç İvan bu unvanı benimsedi ve ondan sonraki rus hükümdarları da bu unvanı taşıdılar. Unvan, Büyük Petro tarafından, 1721'de *imperator* (imparator) olarak değiştirilmişse de, 1917'ye değin, gündelik kullanımda ve belirli bir toprak parçası üzerindeki hükümranlığı belirten resmi unvanlamada geçerliğini korudu.

ÇÂR, ÇEHAR ya da **ÇİHAR** a. (fars. *çār, çehar*). *Esk.* **1.** Dört: *Çar-cihet* (dört taraf, dört yön). **—2.** *Çâr-anasır*, dört unsur: *"Çâr-ânâsırda olan insanı ben bilmez miyim"* (Âşık Ömer, XVII. yy.). || *Çâr-çeşm*, dört göz, dört gözle bekleme. || *Çâr-pâ*, dört ayaklı hayvan. || *Çâr-sû*, dört taraf; alışveriş edilen yer, çarşı: *"Çâr-sû-yı bağ seyrânı bugün mergûbdur"* (Fuzuli, XVI. yy.).

Çar için hayat (*Jizn za tsaria*), Glinka'nın bir epilogla sona eren 4 perdelik operası. Librettoyu baron G. F. Rosen yazdı. İlk kez 1836'da Sen-Petersburg'da sahnelenen yapıt, özgün adı *İvan Susanin* ile de anılır. Bestelendiği çağa göre, fazla fransız-italyan etkisi taşıyan bu opera, yine de, gerçek ulusal rus operasının ilk örneği sayılır. Yapıtın, Romanovlar hanedanının tahta geçişini anlatması bunu sağlayan nedenler arasındadır.

ÇARABAŞ ya da **ÇORABAŞ.** Mit. Altay şamanlığında bir cinin adı. Doksan koyun derisinden kürkü, seksen koyun derisinden de külahı olduğuna inanılırdı.

ÇARCOU, Türkmenistan'da kent, Amu Derya ırmağı kıyısında; 161 000 nüf. (1989). Aşkabad-Buhara demiryolu kentten geçer. Pamuk ve ipek sanayısı. Süperfosfat. Hazırgiyim. Ayakkabıcılık. Besin sanayisi. Mobilya. Yapı gereçleri.

ÇARÇABUK be. Çok çabuk, çabucacık: *Çarçabuk git gel.*

ÇÂRÇÛBE a. fars. (*çār*, ve *çūbe*, çubuk'tan *çār-çūbe*). *Esk.* Çerçeve.

ÇARÇUR a. **1.** Gereksiz yere harcama: *Bu kadar çarçura para mı dayanır?* **—2.** *Bir şeyi çarçur etmek*, onu gereksiz yere harcayıp bitirmek. || *Çarçur olmak*, yararsız şeylere harcanıp boşa gitmek, ziyan olmak.

ÇARDAK a. (fars. *çar* ve ar. *tāk*'tan *çārtāk*). **1.** Üstüne sarmaşıklı ağaç ya da çiçek sarılmak üzere birkaç direk ve kafesten oluşmuş gölgelik. **—2.** Bağ bahçe vb. yerlerde dört direk üzerine çalı çırpıyla yapılan bir tür barınak. **—3.** Asma, asma kabağı vb. sarılması için kurulmuş kafes.

—Bağc. Yüksek omcalardan oluşan ve omcaların üzümlü dalları yerden epeyce yukarıda olan bağ. || Bu şekilde düzenlenmiş bağda omcaları yüksekte tutan herek ya da ağaç. (Çardak usulü bağlar Güney Marmara bölgesinde, ova kesimlerinde yetiştirilir. Bu çeşit bağlar ilkbahar donlarından az zarar görür.) || *Çardak asması*, bir duvara, bir çardağa, bir ağaca sarılarak yükselen asma. (Bk. *ansikl.* böl.)

—El sant. *Çardak gülü iğnesi*, ipliği yuvarlak bir motifin ortasına tutturulup, bu merkezin çevresini yuvarlak bir biçimde, sap işi tekniğiyle işleyerek yapılan süsleme. (Daha çok, çocuk ve bebek giyim eşyalarını süslemede kullanılır. İşlemenin bitmiş hali çardakgülünü andırdığından bu adla anılır.)

—Folk. Eski yangın tulumbalarının üst bölümüne verilen ad.

—Kur. tar. İstanbul'a gelen malların boşaltma ve vergilendirme işlerinin yapıldığı, esnafın denetlenmesini yürüten görevlilerin, kethüdanın, naiplerin çalıştıkları daireye verilen ad.(Bk. *ansikl.* böl. Kur. tar.) || *Çardak emini*, gümrük denetlemesinin yapıldığı yerin amiri.

—Ansikl. Bağc. Nemli ovalarda, üzümün olgunlaşabilmesi için asmalara espalye biçimi verilerek kütüklerin yerden yükselmesi sağlanır. Bu işlem bir duvar boyunca yapılırsa, "çardak" adını alır. Duvarın yüksekliği 1-3 m arasında olur; duvara çengellerle aralıklı olarak tutturulmuş sundurma biçiminde bir saçak çıkıntısı (ağaçtan, sazdan ya da camdan) asmaları korur. Çardaklar için en elverişli yön güney-doğu, güney ve güney-batıdır.

—Kur. tar. Fatih Sultan Mehmet, esnafın bir merkez olarak kullanması için, "Ehl-i hiref divanhanesi" adıyla, Unkapanı'nda ve Yemiş iskelesi'nde iki yer yaptırdı. Buralara gelen ve denetimleri tamamlanan mallardan sağlanan gümrük vergilerinin bir bölümü Rüsumat emaneti'ne, bir bölümü de Şehremaneti'ne bırakılırdı. "Ehl-i hiref divanhanesi" daha sonraları "Çardak" adıyla anıldı.

ÇARDAK, Denizli'nin Akdeniz bölgesi sınırları içinde kalan kesiminde ilçe; 11 818 nüf. (1990); 11 köy. Merkezi, Denizli'nin 59 km doğusunda *Çardak*, 3 733 nüf. (1990). Başta buğday olmak üzere tahıl tarımı ve hayvancılık.

ÇARDAK, Kahramanmaraş'ın Göksun ilçesine bağlı bucak; 13 199 nüf. (1990); 8 köy. Merkezi *Çardak*, 3 279 nüf. (1990).

ÇARDAK, Çanakkale'nin Lapseki ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 2 954 nüf. (1990). Belediye.

Çardak hanı, Eğirdir-Denizli yolu üzerinde han. Anadolu Selçuklu sultanı Alaettin Keykubat'ın azatlı kölesi ve emirlerinden Esedüttin Ayaz bin Abdullah el -Şahabî tarafından yaptırıldı (1230). Kare avlusu ve beş sahınlı holüyle sultan hanlarının yalın örneklerindendir. Sivri kemerli taçkapısının yanlarında bulunan, Anadolu Selçuklu üslubundaki iki aslan heykeli, orta sahının paye başlıklarında görülen öküz başı, çift balık ve insan başı figürleriyle dikkati çeken yapı, günümüzde çok yıkıktır.

ÇARDAKALTI. Arkeol. Edirne'nin yaklş. 5 km K.-B.'sında, Tunca nehrinin üst sekilerinde Tarihöncesi'nden buluntu yeri. Ş. A. Kansu tarafından yapılan araştırmalarda (1959-1960) Bakırtaş dönemine tarihlenen bir yerleşme saptandı. Araştırmalarda çok sayıda el yapımı, kaba hamurlu, geometrik bezemeli çanak çömlekler, küçük bir el baltası, cilalı baltalar, küçük bir el değirmeni ortaya çıkarıldı. Yerleşme, kum ve çakıl ocağı olarak kullanıldığından mimarisine ilişkin bilgi edinilemedi. Çardakaltı, Trakya'nın Balkanlar ve Batı Anadolu ile bağlantılarını ve bu dönem kültürünü aydınlatması açısından önemlidir.

ÇARDAKLI, Çankırı'nın Atkaracalar ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 3 170 nüf. (1990). Belediye.

Çardaklı tulumba, Gerçek Davut Ağa'nın yaptığı ilk yangın tulumbalarına verilen ad. (Ağırlığı 130 kg'a ulaştığından kısa bir süre kullanılmış, bir süre sonra yerini daha hafif yangın tulumbalarına bırakmıştır.)

ÇARDAKOTU a. Sıcak ülkelerde çok yetişen ve tarım bitkileri için oldukça zararlı sayılan otsu bitki. (Eskiden batılı ülkelerde düşük kaliteli kâğıt yapımında kullanılırdı. Bil. a. *imperata*; buğdaygiller familyası.)

ÇARDAŞ a. (macarca sözc.; "köy hanı" anlamındaki macarca *çarda*'dan). Macarlar'ın ulusal halk dansı. (Geçmişi 1835'e değin uzanan çardaş, XVI. yy.'daki danslı batı pas de deux'lerinden doğdu. Bu dansa eşlik eden müzik, "silah altına alma dansı" *verbunk*'un müziğinden gelir. Birçok değişik biçimi olan çardaş, biri yavaş [*lassû*], biri hızlı [*friss* ya da *friska*] olmak üzere iki bölümden oluşur.)

ÇÂRDEH a. (fars. *çar*, dört, ve *deh* on'dan *çār-deh*). *Esk.* **1.** On dört. **—2.** Ayın on dördü, dolunay. **—3.** *Çârdehûm*, on dördüncü.

—İsl. *Çardeh masum-ı pâk*, (on dört masum), on iki imam ile Peygamber'e ve Hz. Fatma'ya bazı mezheplerde verilen ad. (İsna aşeriye [on iki imam] görüşünde olan şiiler, Hz. Muhammet, Hz. Fatma ve on iki imamın Allah tarafından günah işlemekten korunan masum kişiler olduklarına inanırlar.)

ÇARE a. (fars. *çāre*). **1.** Bir işi sonuçlandırmak, bir güçlüğü aşmak, bir tehlikeyi, bir kötülüğü ortadan kaldırmak için tutulan yol; çözüm yolu, çıkar yol, önlem, umar: *Bir durumdan kurtulmak için bir çare aramak, bulmak.* **—2.** Bir hastalığı önlemeye ya da iyileştirmeye yarayacak her türlü yol; deva, ilaç: *Çaresi bulunamayan bir hastalığa yakalanmak. Kurtulması için her çare denenecek.* **—3.** *Çare, çaresi yok,* "ister istemez, başka seçenek yok" anlamında kullanılır: *Çare yok, oraya gidecek, onlarla konuşacağız.* ‖ *Çaresine bakmak,* bir işin, sorunun çözümü için gerekeni yapmak, ona bir çözüm yolu bulmak: *Sen üzülme, çaresine bakarız.*
—*Esk. Çare-cû,* çare arayan. ‖ *Çare-ger,* çare bulan. ‖ *Çare-hah,* çare isteyen. ‖ *Çare-hahane,* çare isteyerek: *"Çârehâhâne kime derdimi açsam Nâbî‖ Benden efzûn o da ser-geşte vü bîçâre çıkar"* (Nabi, XVII. yy.). ‖ *Çare-saz,* çare bulan, ilaç yapan. ‖ *Çare-sazi,* çare buluculuk. ‖ *Çare-yâb,* çare bulan. ‖ *Çare-i hal,* çözüm yolu. ‖ *Çare-i halas, çare-i tahlis,* kurtuluş yolu.

ÇARESİZ sıf. **1.** İyileşmesi olanaksız, tedavisi bulunmayan hastalık için kullanılır; onulmaz, umarsız: *Çaresiz bir hastalığa yakalanmak.* **—2.** Sorunlarına çözüm, çıkış yolu, çare bulamayan kimse, bu kimsenin durumu için kullanılır, biçare, umarsız: *Ne yapsın çaresiz! Sonunda bu yola saptı. Çok çaresizim, ne yapacağımı bilemiyorum.* **—3.** Çözümü bulunamayan sorun, sıkıntı vb. için kullanılır: *Çaresiz dertlere düşmek. Bu, çaresiz bir durum.*
◆ be. **1.** Kaçınılmaz biçimde, zorunlu olarak, ister istemez: *Çaresiz hemen dönmek zorunda kalacağız.* **—2.** *Çaresiz kalmak,* çözüm yolu, çıkar yol bulamamak: *Çaresiz kalmış, tek bir odaya doluşmuştuk.*

ÇARESİZLİK a. Bir durum, bir sorun karşısında hiçbir çare bulamama, hiçbir şey yapamama, çaresiz kalma durumu: *Çaresizlik içinde kıvranmak. Size yardım edememenin çaresizliği içindeyim.*

ÇAREVİÇ a. Çarın oğlu. (Rusya'da imparatorluk tahtının vârisine *tseçareviç* deniyordu.)

ÇÂRGÂH a. (fars. *çar* ve *gāh,* yer'den *çār-gāh*). *Esk.* **1.** Dört taraf. **—2.** Dünya.

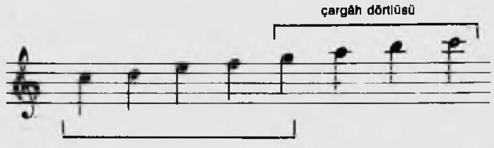
ÇARGÂH a. Müz. Türk müziğinde, tiz sekizlideki *do* sesine verilen ad. Orta sekizlideki *do kaba çargâh,* en tiz sekizlideki *do* ise *tiz çargâh* diye adlandırılmıştır.

çargâh perdesi

ÇARGÂH a. Müz. Türk müziğinde bir basit makam. Çargâh beşlisine çargâh dörtlüsü eklenerek oluşturulmuştur. Dizisi, Arel*-Ezgi sistemi'nde anadizi kabul edilmiştir. Batı müziğindeki *do* majör tonalitesine çok yakındır. En eski türk makamlarından biri olmakla birlikte en az kullanılan makamdır. Bunun nedeni, Hz. Muhammet'in Kuran'ı bu makamla okuduğu söylentisidir. Saba makamının, güçlü sesi olan çargâh *(do)* perdesinde sona eren biçimine de çargâh denmiştir. Bu ikinci makam, yalnızca din / tasavvuf müziğinde kullanılmıştır.

çargâh dizisi

ÇARGÂH-ACEM a. Müz. Türk müziğinde XVII. yy.'dan bu yana kullanılmayan bir makam. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.

ÇARGÂH-GERDANİYE a. Müz. Türk müziğinde XVII. yy.'dan bu yana kullanılmayan bir makam. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.

ÇARGÂH-MAHUR a. Müz. Türk müziğinde XVII. yy.'dan bu yana kullanılmayan bir makam. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.

ÇÂRGÛŞE → ÇARKÖŞE.

ÇARH ya da **ÇERH** a. (fars. *çarḫ*). *Esk.* **1.** Dönen tekerlek, çark. **—2.** Felek, gök: *"Çerh ile söyleşemem âyinesi sâf değil"* (Nef'i, XVII. yy.). **—3.** Talih, baht. **—4.** Ok yayı. **—5.** Giysi yakası. **—6.** *Çarha girmek, çarh urmak,* dönmek, sema etmek: *"Anın vecdinde şevk ile dururlar / Sema u raks ederler çarh ururlar"* (Dai, XV. yy.). ‖ *Çarh-ı ahdar,* mavi gökkubbesi. ‖ *Çarh-ı berin,* arş-ı âlâ. ‖ *Çarh-ı çiharüm,* Batlamyus sisteminde dördüncü gök katı. ‖ *Çarh-ı devvar,* gök. ‖ *Çarh-ı felek,* bir makine ve dolaba benzetilen gökyüzü. ‖ *Çarh-i gaddar,* talih. ‖ *Çarh-ı mîna,* mavi gökkubbesi. ‖ *Çerhi bozulmak,* işi bozulmak. ‖ *Çerh-i gerdan,* baht, talih, felek.

ÇARHA a. (fars. *çarḫa*). *Esk.* **1.** Çıkrık gibi dönen yuvarlak su dolabı. **—2.** Savaşta taşınması ve kullanılması kolay küçük top. **—3.** Ordu öncüsü; ordunun ilerisinde bulunan askerin yaptığı talim.

ÇARHA a. (fars. *çarḫa*). *Esk.* Tekerlek.
—Ask. tar. *Çarha cengi,* osmanlı ordusunun öncü kuvvetlerini oluşturan çarhacıların düşmanla tutuştuğu muharebe.

ÇARHACI a. (fars. *çarḫa*'dan *çarḫacı*). Tar. Osmanlı ordusunda öncülük görevi yapan seçkin süvari birliği: *"Bunlar da asker-i islâmın çarhacılarıdır"* (Müslim, XV. yy.)

ÇARHACI ALİ PAŞA, türk vezir (öl. Tokat 1823). Kapıcıbaşı olarak görev yaparken, vezir rütbesiyle Silistre valiliğine atandı (1807). Çarhacı (öncü) olarak katıldığı Rusya seferinde elde ettiği başarı, sadaret kaymakamlığına getirilmesini sağladı. Kaptanıderya olduysa da (1809) kısa bir süre sonra İstanbul'dan uzaklaştırılmak amacıyla önce Alanya, daha sonra Trabzon'a vali olarak gönderildi. Ankara'ya sürüldükten bir süre sonra Karaman valiliğine atandı. Tekeli İbrahim ayaklanmasını bastıramadığı için mallarına el konularak görevden alındı. önce Limni'ye, ardından da Keşan'a sürgüne gönderildi. Bağışlandıktan sonra sırasıyla Kars, Sıvas, Karahisar, Alanya, İçel valilikleri yaptı. Eğriboz muhafızı oldu (1821). Ancak, bu görevinden de alınarak sürüldüğü Tokat kalesinde öldü.

ÇARHACIBAŞI a. (fars. *çarḫacı* ve *baş*'tan *çarḫacıbaşı*). Tar. Çarhacı birliğinin komutanı.

ÇARHİ ya da **ÇERHİ** sıf. (fars. *çarḫ* ve ar. *-î*'den *çarḫi*). *Esk.* **1.** Dönen. **—2.** Kutsal, semavi.

Çarhname, Ahmet Fakih'in din ve tasavvuf içerikli yapıtı. Mevlana'nın çağdaşı Ahmet Fakih'e (öl. 1221) ait olduğu kabul edildiği gibi XIV. yy.'ın 2. yarısında yaşamış, aynı adda başka bir yazarın kaleminden çıktığı da ileri sürülmüştür. Günümüze ulaşan metin Eğirdirli Hacı Kemal' in 1512'de derlediği *Cami'ün-nezair*'in içindedir. Kaside biçiminde, mefâîlün mefâîlün fâilün feûlün vezniyle yazılmıştır. Eski Anadolu türkçesi özellikleri taşıması ve Anadolu'da gelişen türk edebiyatının günümüze kalan en eski ürünlerinden oluşu dolayısıyla önemlidir. Öğretici niteliği yanında içtenlikli din inancını halkın anlayacağı biçimde dile getirişiyle de dikkati çeker. (→ Kayn.)

ÇARIK a. **1.** Ham deriden, ayağa uygun biçimde dikilerek yapılan, genellikle köyde giyilen pabuç. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Çarığa benzetilerek yapılan, bağlamalı, hafif ayakkabı. **—3.** Atla çekilen yük arabalarında yokuş aşağı inerken arabayı frenlemek için tekerleğine takılan demir levha. **—4.** *Arg.* Para cüzdanı. **—5.** *Çarık çürük* → ÇÜRÜK* ÇARIK. ‖*Çarığı çekmek,* bir işe başlamak, gitmeye hazırlanmak.
—Ayakkc. *Çarık model,* yüksek konçlu erkek ayakkabısı; bu modelde tasma düz bir hat biçiminde önden arkaya tek parça olarak uzanır ve ayak bileğinin üstünden geçerek gambalarla birleşir.
—Bayınd. Bir dikmenin, bir parçanın ya da bir kazığın ucuna geçirilen ve çok değişik biçimlerde yapılan, tahta ya da metal koruyucu parça. ‖ *Çarık geçirmek,* bir dikmenin ya da bir kazığın ayağına, kırılma ve ezilmeyi önlemek için koruyucu bir parça takmak.
—Dy. *Durdurma çarığı,* atma ya da çekim sırasında manevra yapan taşıtları yavaşlatmaya ya da durdurmaya yarayan ve ray üstünde kayabilen ters U biçiminde bir demire bağlı bir takozdan oluşan düzenek.
—ANSİKL. Çarık, genellikle sığır ya da iyileme* işleminden geçirilmiş ham manda derisinden yapılır. Dörtköşe kesilen deri, ayağa uydurulmak üzere çeşitli biçimlerde dikilir. Çarığın başlıca iki türü vardır: Ayağa göre kesilip kenarları kıvrılarak ip ya da sırımla ayak bileğine bağlanana *kara çarık,* hitit kabartmalarında görüldüğü gibi burnu yukarı kalkık, yanlarına eşit aralıklarla açılmış deliklerden deri şerit geçirilerek bağlanan yemeni türü çarığa da *dede burnu* denir. Anadolu'da şapla işlem görmüş deriden yapılanı *şaplı çarık,* perdahlanmamış, kılları üzerinde bırakılmış deriyle yapılanı da *tüylü çarık* adıyla bilinir.
Anadolu'da özellikle kırsal kesimde, ucuz ve kullanışlı oluşu nedeniyle yaygın biçimde kullanılan çarığın geçmişi, Hititler dönemine değin uzanmaktadır. Çeşitli yörelerde yapılan arkeolojik kazılardan çıkan hitit kabartmalarında, çarık giymiş insan motiflerine rastlanmaktadır. "Çarık" sözcüğü, Uygurlar döneminden beri bilinmekte, bugün belli başlı türk dillerinde de kullanılmaktadır. Çarık, Türkler aracılığıyla Balkan yarımadasına da girmiş ve yaygın biçimde kullanılmıştır. İran ve çeşitli Kafkas ülkelerinde çok eski dönemlerden beri bilinen ve kullanılan çarık, Tien-Şan dağları, Ural-İdil bölgesi, Anadolu ve Kızıldeniz ile çevrili geniş bir alanda yaşayan toplulukların ortak giyim eşyalarından olmuştur.
Kırsal kesimde günümüzde de kullanılmakla birlikte, giderek yapımı azalmakta, yerini lastik ya da plastikten yapılmış pabuçlara bırakmaktadır.

ÇARIKÇI a. Çarık yapan ve / ya da satan kimse.
—Dy. Bir triyaj garında, atılmış bir vagonu çarık-takozla durdurmakla yükümlü memur.

ÇARIKÇILIK a. Çarık yapma ve / ya da satma işi.

ÇARIKLAR, İçel'in Anamur ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 636 nüf. (1990). Belediye.

ÇARIKLI sıf. **1.** Ayağına çarık giymiş kimse için kullanılır. **—2.** *Çarıklı erkânıharp,* okur yazar olmayan, buna karşın çok kurnaz ve uyanık köylüler için şaka yollu söylenir.

ÇARIKLI (Hacim Muhittin), türk yönetici ve siyaset adamı (Uşak 1881 - İzmir

Hacim Muhittin Çarıklı

çarkıfelek

1965). Mülkiye mektebi'ni bitirdi (1904). Çeşitli yerlerde kaymakam, mutasarrıf ve polis müdürü olarak çalıştıktan sonra Birinci Dünya savaşı sonunda, Karesi (Balıkesir) mutasarrıflığına atandı, ancak İttihat ve Terakki üyesi olduğundan Damat Ferit Paşa hükümetince görevden alındı (1919). Yunanlılar İzmir'i işgal edince (15 mayıs 1919), bölgedeki yurtseverlerle işbirliği yaparak Balıkesir Müdafaai hukuk cemiyeti'ni kurdu ve derneğin başkanlığını üstlendi. Yunan işgaline karşı ulusal direnişin gerçekleştirilmesinde önemli katkıları bulunan Birinci ve İkinci Balıkesir* kongrelerine, tüm Ege delegelerinin katıldığı Alaşehir kongresi'ne başkanlık etti. Kuvayı milliye'nin bölgede örgütlenmesini sağladı. Son Osmanlı Mebusan meclisi'ne Karesi'den mebus seçildi (1919). İşgal kuvvetleri meclisi dağıtınca (16 mart 1920), Ankara'ya geçti ve Karesi mebusu olarak TBMM'ye katıldı. Ayrıca, olağanüstü yetkiyle Bursa valiliğini de üstlendi (16 mayıs 1920). Bursa'nın Yunanlılar tarafından işgal edilmesi üzerine TBMM'de ağır eleştirilere uğrayarak suçlandı. Ancak, Mustafa Kemal Paşa'nın araya girmesiyle de yargılanması önlendi. Konya ve Şark istiklal mahkemeleri başkanlığında bulundu (1922-1928). TBMM'de Giresun, ardından da Balıkesir milletvekili olarak görev yaptı (23 nisan 1923 - 14 mayıs 1950). Bu tarihten sonra siyasal yaşamdan çekildi. Anıları, Türk İnkılap tarihi enstitüsü tarafından *Balıkesir ve Alaşehir kongreleri ve Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı milliye hatıraları (1919-1920)* başlığı altında yayımlandı (1967).

ÇARIKLIK sıf. Çarık yapmaya elverişli şey, özellikle deri için kullanılır: *Çarıklık deri.*

◆ a. Çarıkların konulduğu yer.

ÇARIKSARAYLAR, Isparta'nın Şarkikaraağaç ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 4 772 nüf. (1990). Belediye.

ÇARİÇE a. (*tsar*'dan). **1.** Çarın karısı. **—2.** Rusya imparatoriçesi.

ÇÂRİKÂR, Afganistan'da kent, Pervan ilinin merkezi, Kâbil'in K.'inde; 100 400 nüf. Sulu tarım yapılan bir bölgenin yönetim merkezi. Küçük metalürji.

ÇARİPUTRA → SARİPUTTA.

ÇARK a. (fars. *çarḫ*'tan) **1.** Ortasından geçen bir mil üzerinde dönen tekerlek biçimindeki makine parçası. **—2.** Olayların, durumların kişiyi saran, sürükleyen akışı: *Hayatın çarkına kapılıp gitmek.* **—3.** Bir kurumun kuruluşun işleyişi, düzeni. *Devlet çarkını döndürmek.* **—4.** *Esk.* Talih, felek, çarh. **—5.** *Çark etmek*, dönmek verdiği bir sözden ya da önceki tutum ve kararından caymak, yüz geri etmek. || *Çarka vermek*, bıçak, satır gibi kesici araçları bileği çarkı ile biletmek. || *(Birinin) çarkına okumak, etmek*, bir kimsenin yolunda giden işini bozarak onu büyük zarara uğratmak, kötülük yapmak (arg.).

—Aktar. *Zincir çarkı*, zincirlerle birlikte kullanılan ve boyun kesitinde zincir baklaları biçiminde yuvalar bulunan makara.

—Arabac. At arabalarında ön takımda yer alan ve atın arabayı döndürmesini sağlayan daire biçimli çelik parça.

—Ask. Gerek yerinde sayarken (sağa çark!), gerek yürürken (sağa çark, marş!) kısa ve öz bir komutla ters yöne gitmek ya da yönelmek amacıyla yapılan eylem. || *Çark etmek*, saf düzenindeki birlik için, eksên görevi yapan ve sağ (ya da sol) başta bulunan kişi çevresinde cephe yönünü değiştirmek. || *Çark noktası*, bir yürüyüş kolunda ya da yanaşık düzen eğitiminde yön değiştirilen nokta.

—Ayakkc. Ayakkabıcının alt kenara ya da dış tabana dekoratif bir motif basmak amacıyla kullandığı koni biçiminde metal tırtıl. || Bu işlevi gören makine.

—Bür. ger. *Hesap çarkı*, elektromekanik hesap ve muhasebe makinelerinde hesap işlemlerini gerçekleştiren düzenek.

—Denizc. Eklemli ya da sabit kanatlardan oluşan gemi iticisi. || *Çark etmek*, düz bir rotada seyreden bir gemi için, iskeleye ya da sancağa doğru yön değiştirmek. || *Çark kanadı*, buharlı gemi çarkını oluşturan paletlerden herbiri. || *Palmiped çark*, eklemli kollardan oluşan çark. (Buharlı gemilerde denendi.)

—Din. Mevlevilikte sema yapanların sağ ayaklarına verilen ad (sol ayağa da direk denir). —Semada sola doğru bir kere dönüşe denir (tam çark, yarım çark).

—Hidr. pnöm. *Hidrolik çark*, bir su düşümünün kullanılabilir enerjisini mekanik enerjiye dönüştüren makine. || *Kepçeli* ya da *kanatlı çark*, eğrisel ve çokgen profilli kepçeler ya da kanatlar bulunan halka biçiminde iki çemberden oluşmuş hidrolik çark. || *Kovalı çark*, suyu, yüksek bir düzeye çıkarmada kullanılan hidrolik çark.

—Mak. san. Çevresindeki dişler ya da çevresine sarılan esnek bir bağlama elemanıyla devinimi aktaran çember biçiminde organ. || *Açılı çark*, dişleri eğik konumda olan ve ikinci çarkın dişleriyle açı yaparak onu kavrayan dişli çark. || *Ana çark*, bir makinede en önemli dişli çark. || *Hiperbolik çarklar*, birlikte çalışmalarına rağmen eksenleri birbirini kesmeyen çarklar. (Bu çarkların en basit örneği, büyük bir hız düşürme sağlayan "çark ve sonsuz vida" düzeneğidir.) || *Serbest çark*, devindirici organın bir mekanizmayı döndürmesini sağlayan, ama kendisi mekanizmadan devinim almayan düzenek. (Bu düzenek bisikletlerde ve otomatik hidrolik transmisyonlarda kullanılır.) [Bk. *ansikl.* böl. Bisikç.] || *Sürtünme çarkı*, devindirici mil ucuna kamalanmış bir diskten oluşan, düşük kuvvette transmisyon mekanizması. (Bu disk birinci mile dik olan çıkış miline kamalanmış bir tekerciği sürtünme yoluyla döndürür. Karşı koyma kuvvetinde beklenmedik bir artış olursa, karşı koyma kuvvet çifti normal değerine dönünceye değin bir kayma ortaya çıkar.)

—Matbaac. Tarama gravür ve kollu taşbaskı makinelerini döndürmeye yarayan ve ahşap parçaları haç biçiminde birleştirerek elde edilen düzenek. || Taşbaskıda taş ya da çinko levhaları havalandırarak kurumasını hızlandıran alet. || *Pahlama çarkı*, dizgicilerin çerçeve çizgilerini pahlamak için kullandıkları küçük mekanik rende.

—Müc. Traş etmek amacıyla elması çarkdönmeye yarayan küçük yatay torna.

—Nörol. *Dişli çark*, plastik ya da ekstrapiramidal hipertoniye özgü olgu. (Bir kol ya da bacağın bir parçasında görülen kas uzamasına karşı direnç, orası dışardan zorlandığı zaman birdenbire kaybolur ve tekrarlanan hareket dişli bir çark izlenimi verir.)

—Saatç. *Çark pulu*, devingen bir parçaya destek görevi görerek temas yüzeyini ve sürtünmeyi azaltan, çekirdek biçiminde çembersel çıkıntı. || *Çark takımı*, saat mekanizmasında, otomatik araçarkların ve fener dişlilerin tümü.

—Seram. Kütahya çiniciliğinde döner* tablaya verilen ad. || *Çark tepme* ya da *çark vurma*, çarkı ayak gücüyle çevirme işlemi.

—Sine. Pelikülün deliklerine uyacak dişler taşıyan ve filmin hareketini sağlayan silindir biçiminde kasnak. (Profesyonel aygıtlarda, genellikle, filmin geçiş yatağı öncesi ve sonrasında olmak üzere, belli bir hızla dönen iki çark bulunur. Göstericilerde, ayrıca, Malta* haçına bağlı bir kesikli ilerleme çarkı vardır.)

—Telekom. Kimi yazıcı telgraf aygıtlarında, karakterleri taşıyan, sabit ya da sökülebilir döner disk. (Eşanl. TEKER.)

—Uz. havc. *Eylemsizlik çarkı*, yapay uyduları kararlılaştırmak için düzeltici çiftler oluşturan düzenek.

—ANSİKL. Bisikç. *Serbest çark*. Bu düzenek bisikletlerin çoğunda bulunur. Göbeğe bağlı bir kampananın üstünde dönen mandallı bir çarka bağlı bir dişliden oluşur. Göbek pedal çevrildiğinde yay gerilimiyle mandalları kavrayan ve düzeneği devindiren birkaç tırnakla donatılmıştır. Pedal durdurulunca tırnaklar mandaldan ayrılır ve göbek dişliden bağımsız olarak devinir.

Çark, Sait Sökmen'in balesi. Maurice Ravel'in yaylı çalgılar dörtlüsü üzerine koregrafilenmiş yapıtın dekor ve kostümlerini Osman Şengezer hazırladı. İlk kez 1969'da Ankara'da sahnelendi. Orkestrayı Alan Abbott yönetti, başrolleri dönüşümlü olarak Oğuz Özlem-Ayla Ünal ve Altan Tekin-Deniz Olgay yorumladı. İlk türk koregrafın ilk yapıtı olarak türk bale tarihine geçen *Çark*, Sökmen'in iki başka yapıtıyla *(Kurban, Çift üç)* birlikte, Ankara Devlet tiyatrosu çağdaş bale topluluğu'nca 1970 / 71 sezonunda yeniden sahnelendi.

ÇARKBIÇKI a. Saraç. Kanat deriyi 1 ile 20 cm arasında şeritler halinde kesmeye yarayan saraç aleti.

ÇARKÇI a. **1.** Bir geminin makinelerinin denetimi ve kullanımı ile görevli makine subayı. **—2.** Tekerlekli bileme tezgâhında bıçak bileyen kimse.

—Seram. Çömlek, fayans ve porselen çekmede uzmanlaşmış işçi.

ÇARKÇIBAŞI a. Denizc. Bir gemideki makine subaylarının en yüksek rütbelisi. (Birinci çarkçı da denir.)

ÇARKÇILIK a. Çarkçının uğraşı.

ÇARKDÖNMEK f. Müc. Bort ile aşındırarak elmasa yuvarlak biçim vermek. || Elması çarkta yuvarlaklaştırmak.

ÇARKEVİ a. Suyla çalışan taş değirmenlerde, çarkın bulunduğu ve oluktan akan suyun döküldüğü bölüm.

ÇARKIFELEK a. (fars. *çarḫ>çark* ve ar. *felek*'ten *çark-ı felek*). **1.** Bot. Parçalı ya da bütün, almaşık yapraklı, genellikle sülükdallı otsu ya da ağaçsı bitki. (Bil. a. *passiflora;* çarkıfelekgiller familyası) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Yanarken dönerek kıvılcım saçan donanma fişeği.

—El sant. Merkezden çevreye genişleyerek açılan, aynı yönde kıvrılmış eğrilerden oluşan yuvarlak motif. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Koşumc. At gözlüğüne takılan pirinç süs.

—ANSİKL. Bot. Çarkıfeleğin çiçekleri yaprakların koltuğundan çıkar; uzun bir sapın ucunda bulunan çiçek pembe, kırmızı ya da firfiri renktedir. Çanakla tacın dip tarafı birleşip kaynaştığı için ikisi birlikte bir kupayı andırır; taçyapraklar kupanın kenarında dilimli bir yaka gibi, kimisinde birçok sıra halinde dizilidir. Beş tane olan erkekorganlar, üç tepecikli dişiorganın dibine yapışıktır. Gerçekten, dipteki ince telcikler bir çarkın ışınsal parmaklarına, üç tepecik fırıldak kollarına, erkekorganlarsa bunları çivileyecek çekiçlere benzer.

Çarkıfeleğin, hemen hemen hepsi Amerika'da tropikal bölgelerde yetişen 200 kadar türü vardır. Bahçelerde yetiştirilen başlıca türleri: *Passiflora edulis, P. quadrangularis, P. laurifolia.* Çarkıfelek tohumla ve çelikle üretilir. Aşı da yapılabilir. Çarkıfeleğin meyvesi sert, esnek ya da kırılgan, kalın ya da ince kabuklu etli bir meyvedir. İçinde pek çok çekirdek bulunur; çekirdekleri saran renksiz, yeşilimsi, gri ya da turuncu kabuk çiğ yenebildiği gibi içki ve şerbet yapmaya da yarar.

—El sant. Çarkıfelek, süsleme sanatlarında, işleme ve oyalarda çok kullanılan bir motiftir. Fırıldak görünümündeki motifin çeşitli türleri olmakla birlikte, genellikle ortadaki bir çiçek çevresinde aynı yönde kıvrılmış dallar ve bu dallar üzerindeki çiçek, tomurcuk ve yapraklardan oluşur. Dallar, genellikle tek sayıdadır.

ÇARKIFELEKGİLLER a. Çarkıfelek gibi çift taçyapraklı, üst yumurtalıklı, çeperden eteneli, ikiçenekli bitkiler familyası. (Bil. a. *passifloraceae.*)

—ANSİKL. Çarkıfelekgiller dik ya da sarıl-

Noir

gan gövdeli ağaçsı otsu bitkilerdir. Türlerin çoğunda yaprakların koltuğundan sülükdallar çıkar. Eksenel bakışımlı ve beş taçyapraklı olan çiçekleri, taç eklentilerinin de yardımıyla saçaklı bir taç oluşturur. Kabakgiller ve caricaceae familyalarına yakın olan bu familya, on iki cinse dağılmış 600 kadar tür içerir. Çoğu tropikal Amerika'da yetişir; bir kısmı da Yeni Zelanda, Asya ve Afrika'da bulunur.

ÇARKLI sıf. Çarkı bulunan ya da çarkı belirtilen nitelikte olan.

ÇARKÖŞE ya da **ÇÂRGÛŞE** a. (fars. *çar*, ve *gûşe*, köşe'den *çār-gūşe*). *Esk.* **1.** Dört yan, dört taraf. **—2.** Dört köşeli taş ya da ağaç tomruğu.
—Ciltç. Ciltlerin bozulmasını önlemek amacıyla köşelere konulan, üçgen biçiminde deri ya da bakır parçalar.

◆ sıf. Dört köşeli, dört köşesi olan mendil, sofra vb. için kullanılır.
—Ciltç. *Çarköşe cilt*, kenarları ince bir deriyle çevrilmiş, ortası ebru, kumaş ya da kâğıt kaplı cilt.

ÇARLIK a. (*çar*'dan). Rusya ve Rus İmparatorluğu'nda 1917'ye dek süren otokratik siyasal rejim.

ÇARLİSTON → CHARLESTON.

ÇARLİSTON BİBERİ a. Kaba etli, tatlı, uzun sarı biber. (Bulgaristan'dan Türkiye'ye getirilmiş, zamanla üretimi yaygınlaşmıştır. Daha çok taze olarak tüketilmektedir.)

ÇÂRMAGZ a. (fars. *çar*, ve *mağz*, beyin'den *çār-mağz*). *Esk.* Ceviz.

ÇARMIH a. (fars. *çar*, dört ve *mıh*, çivi'den *çār-mıh*). **1.** Birbiri üzerine çapraz konmuş haç biçiminde iki tahtadan oluşan ve öldürülmek istenen kimsenin el ve ayaklarından üstüne çivilendiği darağacı. **—2.** *Bir kimseyi çarmıha germek*, onu çarmıha çakmak, çarmıha çakarak öldürmek.
—*Esk.* *Çarmıh-ı hayat*, yaşamın devamını sağlayan ve bedenin esası olduğu düşünülen ana eleman; su, hava, ateş ve toprak.
—Güz. sant. *Çarmıha gerilmiş İsa*, İsa'yı çarmıha gerilmiş olarak gösteren tablo, desen, gravür, alçak ya da yüksek kabartma. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Hıristiyan ikonografisinde, çarmıha gerilmiş İsa betimlemesi oldukça geç bir dönemde ortaya çıktı. Onur kırıcı bulunduğu için bu işkence sahnesini görüntülemekten uzun süre kaçınıldı. Kurban fikri, önceleri yalnızca kuzu görüntüsüyle ya da ortasına, üzerinde İsa'nın başı bulunan bir madalyonun yerleştirildiği çıplak bir çarmıhla *(crux nuda)* [Barberiniler'e ait yunanca bir dua kitabında] veriliyordu. VI. yy.'da Grégoire de Tours, St-Geniès kilisesi'ne (Narbonne yakınında) İsa'yı çarmıhta gösteren bir heykelin konmasını skandal olarak nitelendirmişti.
Bununla birlikte, V. yy.'dan sonra, çarmıha germe cezasının artık unutulduğu bir dönemde, İsa'yı çarmıhta gösteren yapıtlar ortaya çıkmaya başladı; ama bu kez, betimlenen canlı ve muzaffer bir Tanrı'ydı (fildişinden bir italyan çekmecesinin kapağı [British Museum], Roma'da Santa Sabina kilisesi'nin kapılarından biri üzerindeki kabartmalar). Suriye kökenli yapıtlarda İsa sakallıdır ve uzun bir tünikle *(colobium)* örtünmüştür (*Rabula'nın İncilleri*, San Lorenzo kitaplığı, Floransa, 586); ender olarak, bazı yapıtlarda sargılar içinde *(Sankt Gallen dua kitabı)*, Batı kökenli yapıtlarda ise çıplak ve kasıkları kısa bir örtüyle sarılı olarak *(subligaculum, perizonium)* betimlenir: S. Maria Antiqua'daki fresk (Roma, VIII. yy.), Pépin d'Aquitaine' in mahfazası (Conques), Liège'deki fildişi figürler (Brüksel), Châlons-sur-Marne (1155), Reims'deki St-Remi ve Poitiers (XII. yy.) katedrallerindeki vitraylar.
XI. yy.'da, dinde yeni bir duyarlığın belirmesiyle, İsa'nın görüntüsü de değişti, vücudu çöktü, başı sağ omzuna düştü, gözleri kapandı: işkence gören İsa artık ölmüştü. Bacakların arasında bulunan ve bedeni tutan desteğin yerini, ayakların altına yerleştirilmiş bir destek *(suppedaneum)* aldı; Ortaçağ'ın başlarında dört olan çivi sayısı, XIII. yy.'dan sonra, dikenli taç sık sık kullanılmaya başlandıktan sonra, üçe indi. En önemli çarmıha germe betimlemeleri arasında şunları sayabiliriz: XI. yy.'da *Sankt-Gereon dua kitabı*'nda (Köln) bir minyatür; XII. yy.'da, Chartres katedrali'nden bir vitray, bir Dhafni mozaiği; XIII. yy.'da Nicola Pisano'nun Pisa'nın vaaz kürsüsü için yaptığı bir kabartma; Assisi' de Cimabue'nin bir freski; XIV. yy.'da Giotto'nun Padova arenasındaki bir freski, B. Daddi'nin bir panosu (Louvre); XV. yy.'da Fra Angelico'nun Floransa S. Marco'daki ve Fiesole'deki freskleri (bugün Louvre'da), Mantegna'nın (Louvre), Antonello da Messina (Anvers), Van der Weyden (Viyana), Signorelli (Berlin), flaman ve ispanyol okullarından sanatçılar tarafından yapılmış tahta oyma sunakarkalıkları; fransız okulundan sanatçıların yaptığı *le Parement de Narbonne* (Louvre), Parlamento ile Liget chartreuse'ü (Loches şatosu) için sunakarkalıkları *(ay. y.)*. Çarmıha gerilmeyi işleyen yapıtlar XVI. yy.'dan başlayarak çoğaldı: Baldung Grien (Freiburg), Grünewald (İssenheim sunakarkalığı: İsa ölmüş ve çürümeye başlamıştır bile [Colmar müzesi]), Altdorfer (Sankt Florian, Avusturya), Cranach (Münih), Perugino

Scala

Çarmıha gerilmiş İsa
Giunta Pisano'nun boyalı haçı, XIII.yy.
museo di San Matteo, Pisa

(Floransa), Veronese (Louvre, Venedik, Dresden), il Tintoretto (Venedik), Holbein (Basel); XVII. yy.'da: G. Reni (Roma, Lucina'da S. Lorenzo), Guercino (Modena), Annibale Carracci (Bologna ve Berlin), Zurbarán (Sevilla), Murillo (Madrid), Alonso Cano (Madrid), Velázquez (Madrid), El Greco (Madrid, Amsterdam), Rubens (Anvers, Toulouse, Münih), Van Dyck (Cenova, Münih, Viyana), Jordaens (Lier'deki St. Gummarus); Rembrandt (Ofort); fransız okulundan: Vouet (Lyon), Tournier (Louvre), Le Brun ve Ph. de Champaigne *(ay. y.)*, Subleyras (Milano); XVIII. yy.'da: Goya (Madrid) ve Prud'hon (Louvre); XIX. yy.'da: Max Klinger (Viyana), Carrière (Louvre), Flandrin (St-Germain-des -Prés), Delacroix (Vannes), Bonnat (Paris ağır ceza mahkemesi); XX. yy.'da Desvallières, Ch. Dufresne, Rouault, Dalí.

ÇARMIK a. Denizc. Yelkenli bir geminin direklerini yandan tutan kablolara ve halatlara verilen genel ad. (Eski ahşap gemilerde çarmıklar kenevirden yapılmış sağlam halatlardı, filadorlar ve boğatalarla gerilirdi; gezinti teknelerinde ve büyük metal yelkenlilerde çarmıklar çeliktendir ve metal filadorlarla gerilir.) ||*Çarmık bastıkası*, dillerinden biri gabya mantilyasıyla, öteki torsolom halatıyla donatılan ve çarmıklar ya da patrisalar arasına kapelaya yakın yerleştirilen tek parça makara. ||*Çarmık boğatası*, çarmıkların uç bölümlerine yerleştirilen ve deliklerinden filador geçirilen boğata. (Çarmıkları germede kullanılır.) ||*Çarmık boncuğu*, BOĞATA* TORNO'nun eşanlamlısı. ||*Çarmık bosası*, çarmık germede kullanılan bir ucu cevizli, öteki ucu kasalı halat. ||*Çarmık bükümü halat*, sağa bükülü kolları ortasında kendir bir fitil bulunan dört kollu halat. ||*Çarmık landa demiri*, çarmıkları germek ve bordalara doğru sıkmak için ucunda bir boğata taşıyan demir çubuk. ||*Çarmık paleti*, serenler pırasya edilirken çarmıklara sürtünen yerlerin aşınmaması için bu bölümlere bağlanan palet. ||*Ariyet çarmık*, büyük yelkenlilerde aşırı ağırlık binen bir çarmığın yükünü hafifletmek için geçici olarak eklenen çarmık. ||*Şeytan çarmığı*, iki halat arasına eşit aralıklarla ağaç ya da demir basamaklar yerleştirilerek oluşturulan merdiven. (Gemicilerin gemiden filika-

Lauros-Giraudon

Çarmıha gerilmiş İsa
Friesach dominiken kilisesi'ndeki (Avusturya) bir çarmıha germe'den (1300'e doğr.) ayrıntı, çokrenkli tahta

Scala

Çarmıha gerilmiş İsa (1503)
Yaşlı Lucas Cranach'ın yapıtı
Alte Pinakothek, Münih

çarmıklar (önden görünüş)

çarmıklar (yandan görünüş)

ya ya da filikadan gemiye inip çıkmalarında kullanılır.) [Eşanl. KILAVUZ ÇARMIĞI.]
—Teknol. Bir aygıtı, bir yapı öğesini (sehpa, kren, direk vb.) konumunda tutmaya yarayan kablo ya da halat.

ÇARNAÇAR be. (fars. *çār*, çare ve *na-çar*, çaresiz'den *çar-nā-çār* ya da *çar u na-çar*). Çaresiz, ister istemez, elde olmadan.

ÇARPAN a. Arit. Tamsayılardaki çarpma tanımında, toplanan birbirine eşit tamsayıların sayısı. (Böylece, 4+4+4 de eşit olan 3 kez 4 ifadesinde, 3 çarpandır.)
—Ceb. Çarpma ile gösterilen bir işlemle donatılmış bir kümenin sayılarına, elemanlarına ya da bir çarpıma giren polinomlara verilen ad. (*ab* çarpımında *a* ile *b* çarpandır.) ||*Çarpanlara ayırma*, çarpanlar çarpımı biçiminde yazma. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Çarpanlara ayırmak*, bir çarpanlar çarpımı biçiminde yazmak.
—İkt. Bir yatırım artışından kaynaklanan toplam gelir artışını gösteren sayısal katsayı. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Çarpan hesapları*, ekonometrik model kurmada, modelin kumanda değişkenlerinin (ya da dışsal değişkenlerinin) değerlerini değiştirmek ve bu değişikliklerin, model tarafından açıklanan değişkenlerin (ya da içsel değişkenlerin) değerleri üzerindeki etkilerini gözlemek eylemi.
—Ölçbil. Bir büyüklüğü aynı türden bir başka büyüklüğe bölerek elde edilen ve bir cismin, bir düzeneğin vb.'nin ayırtedici özelliklerini belirten büyüklüklerin genel adı. (Bu şekilde tanımlanan büyüklük boyutsuzdur ve yalnızca sayı ile ifade edilir.)
—ANSİKL. $\mathbb{Z}$ içinde, bir tamsayının çarpanlara ayrılması, bu tamsayının bölenlerini arama anlamına gelir; çünkü, *b* sayısı *a* nın bir böleni ise, $a = b \times n$ olan bir *n* tamsayısı vardır. $b \times n$ çarpımı *a* nın çarpanlara ayrılmasıdır; ancak uygulamada özellikle asal bölenlerden yararlanılır (her tamsayının en az bir asal böleni vardır) ve hepsi asal olan çarpanları ayırma işlemine ulaşılır. Bu tür çarpanlara ayırma, çarpım halkalarına genelleştirilir.
K[X] içinde çarpanlara ayırma, bir polinomun köklerinin aranmasında ve dolayısıyla cebirsel denklemleri çözmede önemli bir rol oynar. K[X] in bir *f* polinomu (K değişmeli cisim) *a* yı kök kabul ederse, bu polinom çarpanlara,

$$f(X) = (X - a) \times g(X)$$

biçiminde ayrılır.
$K = \mathbb{R}$ olduğunda her polinom, birinci ve ikinci dereceden indirgenemez polinomlar biçiminde çarpanlara ayrılır.
$K = \mathbb{C}$ olduğunda, her polinom birinci dereceden indirgenemez polinomlar biçiminde çarpanlara ayrılır.
K değişmeli bir grupsa, derecesi sıfır olmayan her *f* polinomu, K üzerinde indirgenemeyen, ikişer ikişer farklı birim polinomlarla çarpanlara ayrılabilir; $f = \lambda k_1^{\alpha_1} \times \ldots \times k_n^{\alpha_n}$ elde edilir; burada $\lambda \in K^*$ dır ve $\alpha_1, \alpha_2, \ldots, \alpha_n$ sıkı (dar anlamda) pozitif tamsayılardır. Çarpanların sırası göz önüne alınmazsa, çarpanlara ayırma biriciktir; buna *f* yi K[X] içinde kanonik çarpanlara ayırma denir.
—İkt. Çarpan ilkesi, ilk olarak, iktisatçı R.F. Kahn tarafından, 1931'de, *istihdam çarpanı* biçiminde ortaya konulmuştur. Kahn'a göre, işsizlik döneminde bir bayındırlık işleri politikası aracılığıyla gerçekleştirilen yatırımlar, önce işçilerin sayısında bir artış sağlar, ama dağıtılan ücret ve kârlar daha sonra tüketim malları talebinde bir artışa yol açar. Böylece, tüketim malları üreten kesim, işe yeni işçiler alarak üretimini artırmak zorunda kalır. Yani "ilk istihdam", tüketim malları üretiminde bir "ikinci istihdam"ı doğurur. Bu etki giderek yaygınlaşır. Bir çoğalma olayı sözkonusudur. J.M. Keynes, Kahn'ın çözümlemesini genelleştirmiştir.
Yatırım çarpanı (K), ek yatırımdan doğacak ek geliri elde etmek için, bu ek yatırımın çarpılması gereken sayıyı simgeler.

$$K = \Delta Y / \Delta I \text{ ya da } \Delta Y = K \cdot \Delta I.$$

Çarpan, marjinal tüketim eğilimi'ne (*c*) ya da bunun tamamlayıcısı olan marjinal tasarruf eğilimi'ne (*s*) dayanır:

$$K = 1/(1 - c) = 1/s.$$

Yani: $\Delta Y = \Delta I/(1 - c) = \Delta I/s$. *c* büyük olduğu ölçüde çarpan da büyük, *c* küçük olduğu ölçüde çarpan da küçük olur.
Çarpan süreci, anlık bir süreç olmadığından, çağdaş iktisadi çözümleme, birbirini izleyen tüketim harcamaları arasında geçen ve ilk yatırımı, sonuncu milli gelir artışından ayıran zamanı göz önünde tutmaya çalışır. Böylece, yatırım çarpanı çözümlemesi, statik olmaktan çıkıp dinamik hale gelir.
Uluslararası ticaret teorisi de, *dış ticaret çarpanı* biçimi altında, çarpan ilkesini kullanmaktan geri kalmaz; dışsatımın ilk artışına oranla milli gelir artışının katsayısını gösterir.
Çarpan ilkesi önemli bir iktisadi olayı vurgular: bir kamu yatırımının ya da özel bir yatırımın, milli gelir üzerinde dolaylı etkileri olduğunu; milli gelirin ilk yatırıma oranla daha büyük bir miktarda artma eğilimi taşıdığını belirtir. Gerçekte, bu ilkenin pratiğe uygulanışı son derece karmaşık bir iştir; çünkü, en önce, marjinal tüketim ya da tasarruf eğilimleri ve gelir artış dönemlerinin uzunluğu ile ilgili kesin bilgiler vb. yoktur.

ÇARPANA a. Dokmc. Belbağı ve kolan dokumacılığında kullanılan ve her köşesinde birer delik bulunan, genellikle dört köşeli plaka. (Bk. *ansikl.* böl.) ||Delikli plakalarla ensiz dokumalar yapma tekniği.
◆ sıf. Çarpanalarla yapılan dokumalar için kullanılır: *Çarpana dokuma.* (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Çarpana, tahta, deri, kemik, fildişi vb. maddelerden yapılan yaklaşık 6 × 6 cm boyutlarında levhacıklardır. 3, 4, 6, 8 köşeli olanları varsa da, genellikle dört köşelileri kullanılmaktadır.
•*Çarpana dokumalar*'da yapılacak dokumanın boyuna göre istenen uzunlukta hazırlanan çözgü iplikleri, plakalardaki deliklerden geçirilir. Dokumanın genişliği, çözgü ipliklerinin kalınlığı ve plaka sayısı ile belirlenir. Plakaların deliklerinden belirli yönde geçirilen iplikler, her iki başlarından gergin olarak bir yere tespit edilir. Çözgü doğrultusunda birbirine paralel olarak yan yana dizilen plakaların alt kenarları yere koşut konuma getirildiğinde, alt ve üst deliklerden geçen çözgü ipliklerı arasında bir ağızlık oluşur. Dokumanın işlemi bu ağızlığa atılan atkı ipliği ile başlar. Plakaların devamlı olarak bir yönde 90° döndürülmesi ile değişen her ağızlığa atılan atkılarla, bir tarafta dokuma oluşurken, öteki tarafta da her plakanın iplikleri birbiri üstüne sarılır. Sarılan ipliklerin açılabilmesi için belirli bir süre sonra plakalar, bu kez tersine çevrilerek dokuma işlemi sürdürülür. Bu nedenle çarpana dokumalarda belirli aralıklarla desen bakışık düzendedir. Plakaların devamlı olarak, genellikle bir yöne doğru döndürülmesi sonucu, ipliklerin birbiri çevresine sarılarak dokunmalarından, doku yüzeyinde plaka sayısı kadar fitiller oluşur. Ortaya çıkan dokuma, çözgü yüzlü bir dokumadır. Dokumanın iki yüzünde de çözgü egemendir. Çift kat çarpana dokumaları dışında desenlendirme, tümüyle çözgüden oluşmaktadır. Atkının tasarım yüzeyine hemen hemen hiç etkisi yoktur.
Çarpanaların deliklerinden geçirilen ipliklerin renk düzenleri ile plakaların yerleştirilme, döndürülme ve çevrilmelerine bağlı olarak çeşitli örme biçimleri oluşur. Plakaların tümü birbirine koşut olarak yerleştirilip hep aynı yönde döndürülecek olursa *fitil;* yine aynı düzende, ama iki atkı aynı yöne, iki atkı ters yöne döndürülecek biçimde dokunursa *tel örgü;* plakalar çift çift birbirine karşıt yerleştirilip tek yöne döndürülerek dokunursa *saç örgüsü;* aynı düzende yerleştirilip her iki atkıda bir aksi yöne çevrilerek dokunursa *pirinç örgü* meydana gelir.
Çarpana dokuma tekniğine, çok geniş alanlara yayılmış olarak hemen hemen bütün topluluklarda rastlanmaktadır. Bu tekniğin tarihi, Mezopotamya'da İ.Ö. 4000'lere değin indirilebiliyorsa da Sus mabedinde (Elam) bulunan fildişi çarpana, İ.Ö. 3000'e tarihlendirilmektedir. Bu konuda daha sonraki dönemlere tarihlendirilen başka önemli buluntular da vardır.
Çarpana ile dokunmuş en eski dokuma ise, "Ramses kuşağı" adıyla bilinen, son incelemelerle İ.Ö. 3000'e tarihlendirilen, son derece değerli bir örnektir. 5,20 m uzunluğunda; 0,33 m eninde olan dokuma, 342 plaka ile beyaz, mavi, kırmızı, sarı ve yeşil ipliklerden yapılmıştır.
Orta Asya'da yaşayan türk toplulukları arasında bu tekniğin çok eski tarihlerden bu yana kullanıldığı, günümüzde de bu teknikle çeşitli dokumalar yapıldığı bilinmektedir.
Osmanlılar'da XV. ve XVI. yy.'lara ait belgelerde, çadır ve koşum takımlarında kolan olarak kayıtlara geçen çarpana dokumaların, yakın dönemlere ait örneklerine Topkapı sarayı müzesi'nde rastlanmaktadır. Çoğunluğunu kitabeli Kuran bağları, kılıç askıları, kuşaklar, gem dizginleri ve semerkaşı süs şeritlerinin oluşturduğu bu değerli örnekler dışında, osmanlı çadırlarının pencere detaylarında da bu tür dokumaların kullanıldığı görülmektedir. Çarpanalarda keten, ipek, yün ipliklerin yanında kılabdan ve sim gibi değerli malzemeler de kullanılmıştır. Çarpana dokumacılığı, Anadolu'da yüzyıllardan bu yana göçerler arasında sürdürülmektedir. At, deve derisi ya da kalın köseleden yapılmış çarpanalarla yün ve kıl ipliklerden çeşitli dokumalar yapılmaktadır.

ÇARPANAK adası, D. Anadolu bölgesinde Van gölünde küçük ada. Van kentinin 24 km K.-B.'sında, G.'ye doğru uzanan bir yarımadanın önünde, 10 m'den daha az derin sularla çevrilidir; biraz açığındaysa birden 100 m'yi aşan derinliklere geçilir. Adanın yapısını üst kretase kireçtaşları oluşturur.

ÇARPANBALIĞI a. Serin ve ılık denizlerin kıyı bölgelerinde yaşayan, birinci sırt yüzgecinde siyah bir leke bulunan kemikli balık. (Bil. a. *Trachinus radiatus* ya da *Siganus luridus;* trakonyagiller familyası.)
—ANSİKL. Çok yırtıcı bir balık olan çarpanbalığı, küçük balıklar, kabuklular, yumuşakçalar, vb. ile beslenir. Eti beyaz, gevrek ve lezzetlidir. Boyu en çok 40 cm olabilir.

ÇARPARA → ÇALPARA.

ÇÂRPARE → ÇALPARA.

ÇARPÂREZEN a. (fars. *çarpare* ve *-zen*, çalan'dan *çarpāre-zen*). *Esk.* Sey. oy. Çarpâre çalarak dans eden oyuncu.

ÇARPI **1.** Çarpma işlemini belirten × simgesi. **—2.** Kaba sıva, çarpma sıva.

ÇARPICAK a. Taş işlemede kullanılan, geniş ağızlı bir tür kalem. (Ağız genişliği 5 cm olanlara "büyük çarpıcak" denilir.)

ÇARPICI sıf. Aşırı ölçüde dikkat çeken, şaşkınlık yaratan şey için kullanılır: *Çarpıcı bir benzerlik. Çarpıcı bir öykü, gösteri.*

ÇARPIK sıf. **1.** Çarpılmış, bir yana doğru eğilmiş ya da düzgünlüğünü yitirmiş, eğrilip bükülmüş şey için kullanılır: *Çarpık yazı. Çarpık bacaklı bir kız.* **—2.** Akla, sağduyuya aykırı düşünce, görüş vb. için kullanılır: *Çarpık bir anlayış.* **—3.** Gerçek niteliğini yitirmiş, gerçek amacından saptırılmış şey için kullanılır: *Çarpık eğitim. Çarpık ilişkiler.* **—4.** *Çarpık ayak*, gittiği yere uğursuzluk getiren kimse. || *Çarpuk çurpuk*, eğri büğrü, eciş bücüş: *Çarpık çurpuk bir yazı.*
◆ be. Çarpık biçimde: *Resim çarpık asılmış. Masa çarpık duruyor.*

ÇARPIKÇA sıf. Biraz çarpık.

ÇARPIKLAŞMAK gçz. f. Çarpık, eğri büğrü duruma gelmek; çarpılmak: *Bacakları giderek çarpıklaştı.*

ÇARPIKLIK a. **1.** Çarpık, bir yana doğru eğik ya da eğri büğrü olan şeyin durumu: *Bacakların çarpıklığı.* **—2.** Bir işte, bir durumda görülen aksaklık, bozukluk, yanlışlık: *Bu işte bir çarpıklık var ama nedenini bilemiyorum. Eğitimin, ilişkilerin çarpıklığı. Yazıda değinilen toplumsal çarpıklıklar.*
—İstat. Aritmetik ortalamadan büyük değerler sayısının küçük değer sayısından fazla (pozitif çarpıklık) ya da az (negatif çarpıklık) olduğu bir istatistik seriyi simgeleyen eğrinin özelliği.
—Mak. san. Mekanik ya da benzeri bir parçanın düzlemlik kusuru (biyel, sac, ızgara vb.).
—Teknol. Bir aracın tekerleğinde kaza ile oluşan biçim bozukluğu.

ÇARPILAN a. Arit. Tamsayıları çarpmanın tanımında, toplanan terimlerin ortak değeri olan tamsayı. (Böylece, 4+4+4 e eşit olan 3 kez 4 ifadesinde, 4 çarpılandır.)

ÇARPILMA a. Çarpılmak eylemi.
—Ger. day. Bir gerecin ya da bir yapıda düzlem olan bir yüzeyin (tahta parçası, kapı, şasi vb.) açılamayacak şekilde eğrilerek biçim değiştirmesi. (Tahtanın çarpılması nemlilik değişikliğinden kaynaklanır.) [Eşanl. PEŞLENME.] || Herhangi bir etkiyle karşılaşmadan önce birbirlerine dik iki doğru parçası arasındaki açının, etki altında kaldığında uğradığı değişiklik.

ÇARPILMAK → ÇARPMAK

ÇARPIM a. Arit. ℕ, ℤ, 𝔻, ℚ, ℝ ya da ℂ nin iki *a* ve *b* elemanı için, yine bu kümenin, (*a*, *b*) nin çarpma işlemiyle elde edilen görüntüsüne eşit elemanı (10 dan küçük doğal sayıların çarpımı, ilkokulda öğretilen çarpım çizelgelerinde verilir ve çarpma işlemi tekniğiyle herhangi iki doğal sayının ve genişletmeyle ℤ, 𝔻, ℚ, ℝ, ya da ℂ nin elemanlarının çarpımları hesaplanabilir). || *Çarpım tablosu,* 1 ile 10 arasındaki iki doğal sayının bütün çarpımlarını veren çizelge. (Bu sonuçların tablosuna Pythagoras çizelgesi de denir.)
—Ceb. *İki kümenin, bir küme ailesinin çarpımı,* DESCARTESÇI ÇARPIM'ın eşanlamlısı. || *Çarpım halkası,* her elemanı halkanın ekstremum elemanlarının çarpımı biçiminde tek bir türde (evirtilir çarpanlar ve çarpanların sırası göz önüne alınmazsa), yazılabilen birim tamlık halkası (ℤ bir çarpım halkasıdır. A bir çarpım halkasıysa, A [X] de bir çarpım halkası oluşturur. K değişmeli bir cisimse, K [X_1, X_2, ..., X_n] bir çarpım halkasıdır). [Eşanl. GAUSS HALKASI.] || *İki uygulamanın çarpımı,* bu iki uygulamanın bileşkesi.
—Küm. kur. *Çarpma işlemiyle donatılmış bir kümenin iki* a *ve* b *elemanının çarpımı,* (*a*,*b*) ikilisinin çarpmayla *ab* ya da $a \times b$, kimi kez *a.b* biçiminde gösterilen görüntüsü. (Cebirde, iki uygulamanın, iki matrisin, iki polinomun vb. çarpımı tanımlanır. Bu çarpma değişmeli olmadığında, *a* ile *b* nin soldan *ab* ya da sağdan *ba* çarpımından söz edilir.) || *İki* M *ve* N *kümesinin çarpımı (çarpım kümesi),* *x* elemanı M ye, *y* elemanı da N ye ait olmak üzere bütün (*x*,*y*) ikililerinin M × N ile gösterilen kümesi.
—Mat. çözlm. *Bir* a_n, $n \geqslant 1$ *sayı dizisinin sonsuz çarpımı,* genel terimi

$$P_n = a_1 a_2 \dots a_n = \prod_{i=1}^{n} a_i$$

olan seri. ($n \mapsto \infty$ olduğunda, P_n serisi sıfırdan farklı bir *p* limitine yaklaşırsa, sonsuz çarpım yakınsaktır ve limiti *p* dir denir. *p*, çarpanların sırasından bağımsız olduğunda çarpım mutlaka yakınsaktır. $a_n = 1 + u_n$ konursa, sonsuz çarpımın mutlak yakınsak olması için gerek ve yeter koşul, genel terimi $|u_n|$ olan serinin yakınsak olmasıdır.) || *İki* f *ve* g *fonksiyonunun çarpımı,* *f* ile *g* değerlerini, bir çarpmayla donatılmış aynı uzay içinden aldığına göre $f \cdot g : x \rightarrow f(x) \times g(x)$ ile tanımlanan fonksiyon. (f_n fonksiyonları, ℂ nin bir D parçası üzerinde holomorf ise ve $\prod_n f_n$ sonsuz çarpımı her D tıkız kümesi üzerinde normal olarak yakınsaksa, $\prod f_n$, D içinde holomorftur.) || *İki* (u_n) *ve* (v_n) *serisinin çarpımı,* (t_n) serisi, şöyle ki:

$$t_n = u_0 \cdot v_n + u_1 \cdot v_{n-1} + \dots + u_n \cdot v_0.$$

[(u_n) ve (v_n) mutlak yakınsaksa, çarpımları da mutlak yakınsaktır.]
—Topol. *Çarpım ölçüsü,* E ile F, pozitif μ ve ν Radon ölçüleriyle donatılmış yerel tıkız iki küme olduğuna göre, E ve F üzerinde tıkız taşıyıcılı, sürekli *f* ile *g* fonksiyonları ne olursa olsun E × F kümesinde

$$\int_{E \times F} f(x) \cdot g(y) \cdot (\mu \otimes \nu)(x,y) = \left(\int_E f(x) \cdot \mu(x) \right) \times \left(\int_F g(y) \cdot \nu(y) \right)$$

ile tanımlanan ($\mu \otimes \nu$ ile gösterilen) ölçü. || *Çarpım topolojisi,* $\forall i \in I$, U_i, E_i nin bir açığı ve U_i, E_i den ancak sonlu sayıdaki *i* indisleri için farklı olmak üzere, $\coprod_{i \in I} U_i$ biçimindeki temel açıkların bütün birleşimlerinden oluşmuş $E = \coprod_{i \in I} E_i$ topolojik çarpım uzay üzerinde tanımlanan topoloji. (*Tikhonov topolojisi* de denen bu topoloji, bütün izdüşümlerin sürekli olduğu en ince topolojidir.) || *Topolojik çarpım uzayı,* $E = \coprod_{i \in I} E_i$ uzaylarının topolojilerinin çarpım topolojisiyle donatıldığına göre, bir $(E_i)_{i \in I}$ topolojik uzay ailesinden hareketle tanımlanan E uzayı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Topol. Topolojik uzayların bir çarpımı (sonlu ya da sonsuz) ancak ve ancak, bu uzaylardan her biri ayrıksa ayrıktır. Boş olmayan topolojik uzayların sonlu çarpımı, ancak ve ancak uzaylardan her biri yerel olarak bağlantılı ise yerel bağlantılıdır.
Metriklenebilen topolojik uzay çarpımları için, I sayılabilirse ve her uzay metrikleniyorsa, çarpım uzayına da aynı işlemler uygulanabilir; I sayılamazsa ve $\forall i \in I$ Card $E_i \geqslant 2$ ise, her E_i metriklenebilse bile, çarpım metriklenemez.
n tane (E_1, d_1),...,(E_n,d_n) metrik uzayın çarpımı olan metrik çarpım uzayı içinde sık sık kullanılan uzaklıklar şunlardır: $d = \mathrm{Max}\{d_1, ..., d_n\}$, $d'' = d_1 + ... + d_n$ ve $d' = \sqrt{d_1^2 + ... + d_n^2}$. O halde bunlar arasında $\frac{1}{n} \cdot d \leqslant d \leqslant d'' \leqslant d' \leqslant n \cdot d$ bağıntısı vardır.

ÇARPINMAK gçz. f. Bir işi gerçekleştirmek için oraya buraya başvurarak çabalamak; didinmek, çırpınmak.

ÇARPINTI a. **1.** Kalp atımlarının normalden daha hızlı ya da düzensiz olması. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Korkudan, heyecandan, çabadan vb. nedenlerden kalbin hızlı atması: *Sahneye her çıkışında çarpıntısı tutuyor.*
—Akışkan. mekan. Esnek akışkanlarda görülen titreşim devinimi.
—Dalga ve titr. Sinüzoidal bir büyüklük için, *f* frekansının 2 π çarpanıyla çarpımı, yani T dönemi göstermek koşuluyla $\omega = 2\pi f = 2\pi/T$ eşitliği. (Eşanl. PÜLSASYON.)
—Jeofiz. Yer'in manyetik alanında az çok düzenli salınımlar yapan değişim.
—ANSİKL. Bazen kalbin duracakmış gibi bir duygu yaratmasıyla birlikte gelen çarpıntı, kalbin aşırı uyarılabilirliğine bağlı olarak çoğu kez kalbi normal olan kişilerde de görülür. Ortaya çıkışı genellikle, alkollü içki, kahve, hatta çay içildikten ve aşırı tütün kullanıldıktan sonradır. Bazı hallerde, bir kalp anomalisiyle birlikte olsun olmasın, kalp atışının patolojik bozukluğuna işarettir.

ÇARPINTILI sıf. Fiz. Ortalama değeri sıfır olmayan dönemsel bir büyüklük için kullanılır.

ÇARPINTIÖNLER a. Gaz motorlarının besleme borularındaki basıncı sabit tutmaya yarayan organ.

ÇARPIŞAN sıf. Eğl. *Çarpışan arabalar,* çevresi kauçuk yastıklarla korunan ve aynı pist üstünde dolaşarak birbirine çarpan, elektrikli, iki kişilik eğlence arabaları.

ÇARPIŞMA a. **1.** Çarpışmak eylemi. **—2.** İki ordunun ileri kolları ya da küçük birlikleri arasında geçen çatışma; müsademe: *Çarpışma bütün şiddetiyle devam ediyor. Son çarpışmada yaralananlar.*
—Fizs. mekan. İki ya da daha çok cisim arasında devinim durumlarının değişmesine yol açan etkileşim. (Eşanl. ŞOK.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Havc. *Çarpışma önleyici,* hava taşıtlarının uçuş sırasında çarpışmalarını önleme amacı güden bütün düzenekler için kullanılır. (Hava sahasını, özellikle havalimanlarının yaklaşma bölgelerini gözetim altında tutan yer radarları ve borda radarları ile doğrudan gözlem yerine, gerekli bilgileri radarlardan ve seyrüsefer uydularından alacak rota bilgisayarından yararlanan otomotik çarpışma önleyici düzenekler kullanılmaya çalışılmaktadır; bu sistemde her uçağın, sürekli olarak yer ve konumunun saptanmasını sağlayacak özel bir verici-alıcı düzeneği olacaktır.)
—Yerbil. Bir okyanus bölgesinin kapanması sonucu iki kıta kütlesinin birbirine çarpması. (Bu olay, sürüklenme örtülerinin büyüklüğüyle ayırt edilen bir dağoluş türünün nedenidir.) || *Levha çarpışması,* iki tektonik levhanın kabuk makaslanması eşliğinde birbirine yaklaşmasından kaynaklanan sıradağ oluşum biçimi.
—ANSİKL. Fizs. mekan. Çarpışan cisimlerin oluşturduğu mekanik sistem, yalıtılmış olduğunda, sistemin devinim miktarı ve toplam enerjisi çarpışma sırasında korunur. Ne var ki toplam kinetik enerji korunabildiği gibi korunmayan haller de vardır. Kinetik enerji korunduğunda *tam esnek* çarpışmadan, tersi halde ise *esnek olmayan* çarpışmadan söz edilir. Makroskobik cisimler arasında esnek olmayan bir çarpışmada, yitirilen kinetik enerji ya potansiyel enerjiye (cisimlerin biçim değiştirmesi biçiminde) ya da ısıya dönüşür. Mikroskobik düzeyde, parçacıklar arasında esnek olmayan bir çarpışma, aynı zamanda bunların yapısını da değiştirebilir.
Klasik mekanikte "çarpışma" terimi, genellikle makroskobik cisimler arasında, kısa süreli dokunma etkileşimleri için (şoklar) kullanılır. Dokunma kavramının hiçbir anlam taşımadığı kuvantum mekaniğinde, kuvantonlar katı cisimler olmadığından, "çarpışma" terimi daha geniş bir anlam kazanır ve uzaktan etkileşimleri, ayrıca kuvantonların dalga yapısını ifade eder. (→ YAYINIM.)

ÇARPIŞMAK → ÇARPMAK.

ÇARPIŞTIRMAK → ÇARPMAK.

ÇARPITILMAK → ÇARPMAK.

ÇARPITMAK → ÇARPMAK.

ÇARPMA a. **1.** Çarpmak eylemi. **—2.** Mat. Çarpmak işlemi.
—Arit. ℕ nin iki *a* ve *b* elemanına, *a* çarpanı ile *b* çarpanının çarpımı denen ve $a \times b$ ile gösterilen doğal sayıyı (aynı biçimde, ℤ, 𝔻, ℚ, ℝ, ℂ nin bir elemanını) eşlik ettiren ve ℕ üzerinde (sonra uzatılarak ℤ, 𝔻, ℚ, ℝ, ℂ üzerinde) tanımlı, × ile gösterilen iç işlem. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Balıkç. Bazı balıkları ve kafadanbacaklıları avlamaya yarayan bir tür çengel. (Çarpma, çoğunlukla, alt bölümü taç biçiminde sıralanmış iğnelerle donanan, canlı bir renge boyanmış, zeytin biçiminde, uzun bir ağkurşunundan oluşur.) [Eşanl. ÇİG.]
—Bilş. *Çarpma devresi,* örneksel ya da sayısal bir hesap makinesinde, iki sayının çarpımını gerçekleştiren organ. (Çarpma birimi de denir.)
—Ceb. İki *x* ve *y* elemanına, *x* çarpanı ile

çarpana üzerine koç boynuzu motifi

y çarpanının çarpımı olan $x \times y$ elemanını eşlik ettiren ve bir E kümesi üzerinde tanımlı, × ile gösterilen birleşmeli iç bileşim yasası. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Çarpma biçiminde gösterilen işlem,* × işaretiyle gösterilen işlem. || *Çarpma gösterimi,* bir iç bileşim yasasını belirtmek için × işaretini kullanan gösterim. || *Çarpma grubu,* yasası × işaretiyle gösterilen grup. (Birin $\mathbb{C}$ içindeki n inci köklerinin kümesi bir çarpma grubu oluşturur.) || *Katsayıları bir Ω kümesinde bulunan bir E kümesi üzerinde dış çarpma,* $\Omega \times E$ den E içine tanımlı ve (α, x) ikilisine $\alpha.x$ ya da $\alpha\, x$ elemanını (soldan çarpmada), $x.\alpha$ ya da $x\, \alpha$ elemanını (sağdan çarpmada) eşlik ettiren dış bileşim yasası. (Vektör uzaylarında, Ω bir cisim yapısındadır ve elemanlarına skalerler denir; modüllerde, Ω bir halka yapısındadır)

—Fizs. mekan. Bir cisme bir şok sırasında uygulanan kuvvetlerin toplamıyla şok süresinin çarpımı. (Bu kavram çok kısa bir zaman süresince etkiyen çok yeğin kuvvetler için geçerlidir.) || *Çarpma merkezi,* bir eksen çevresinde devinen bir cisimde, bir çarpmanın eksen üzerinde sıfır bağlı çarpmaları doğurduğu nokta. (Bir kapıya çarpma merkezinde uygulanan şok menteşe millerinde hiçbir tepkiye yol açmaz.)

—İnş. Duvarcı ustasının duvar yüzüne harç atması.

—Kim. *Çarpma kalkanı,* asıltı halinde sıvı damlacıklarını gazdan ayırmaya yarayan aygıt.

—Kuyumc. Değerli metalden, tunçtan vb. yapılmış bir eşyayı az çok belirgin bir kabartmayla süsleme sanatı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Marangl. *Çarpma kapı menteşesi,* çarpma kapılarda kullanılan ve kurularak kapının sürekli kapalı kalmasını sağlayan çift milli, yaylı menteşe.

■ —Müz. Bir notadan önce duyulan ve armoni açısından uyumsuz olan kısa süreli süsleme sesi. (Eşanl. APPOGGİATURA.) [Bk. *ansikl.* böl.]

çarpma

—Sil. Yanlış merkezlenmiş ya da yanlış yönlendirilmiş merminin, silah namlusunda yol açtığı şoklar. || Ateşli silahlarda, fişeğin arkasında bulunan kapsülü ezerek çekirdeğin hareketini sağlamak için horozun uyguladığı işlem. (Geriye çekilen horoz, nişancı tetiğe bastığında, horoz serbest kalarak kapsüle çarpar.)

—Tıp. *Sıcak çarpması,* güneş altında fazla kalmaktan (güneş çarpması) ya da aşırı sıcaktan (sıcak ve nemli iklim, buhar kazanı ocağı) ileri gelen ve başlangıcı akut olan değişik ölçüde ağır kazaların tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. Çarparak yapılan şey için kullanılır: *Çarpma pekmez. Çarpma sıva.*

—İnş. *Çarpma sıva,* kum ve kireç, alçı ya da çoğunlukla çimento harcıyla hazırlanan ve bir yüzeye mala ya da süpürgeyle uygulanan bir tür sıva.

—ANSİKL. Arit. Bir a tamsayısı ile bir b tamsayısının çarpımı (çarpanlar harflerle gösteriliyorsa genellikle $a \times b$ yerine ab biçiminde yazılır), her biri b ye eşit a tane terimin toplamı olan $ab = b+b+b+...+b$ biçiminde tanımlanabilir. n tane $x_1, x_2, ..., x_n$ çarpanının çarpımı da $\prod_{i=1}^{n} x_i$ biçiminde yazılır.

—Ceb. Üzerinde bir çarpma tanımlanan çok sayıda küme vardır: iki matrisin, iki polinomun, iki uygulamanın vb. çarpımı tanımlanır.

Eğer ayrıca, çarpmanın bir etkisiz elemanı ve her x elemanının bir bakışımlısı (genellikle evrik adı verilen ve $\frac{1}{x}$ ile gösterilen) varsa, bir çarpma grubu elde edilir. Çarpma grubu yapısı, cisim, vektör uzayı, modül, cebir yapılarında sözkonusudur.

—Kuyumc. Çarpma, kuyumculuk sanatıyla birlikte doğmuş, ondan ayrılamayan tekniklerden biridir. Çarpma işleminde birçok yöntem kullanılır: *çarpma kabartma'* da düz parçalar ön yüzden, biçim verilmiş parçalar ise arka yüzden işlenir; çarpma *çökertme*'de (dişi çarpma) metal yalnız yüzden çalışılır. Çizgi bezekler, gravür kalemle gerçekleştirilir. Tunç sözkonusu olduğunda çarpma işlemi, döküm tamamlandıktan sonra ayrıntılara istenilen inceliği vermeye yarar.

—Müz. Batı'da XVIII. yy.'ın ikinci yarısına değin çeşitli işaretlerle belirtilen çarpma, günümüzde küçük bir notayla *(uzun çarpma)* ya da çizgili notayla *(kısa çarpma)* yazılır. Dramatik müzikte, özellikle *recitativo'* larda çok yaygın olarak kullanılan çarpma, yalın üslupta ve kontrapunto'da yasaktır.

—Tıp. Sıcak çarpmasının ilk belirtileri, baş dönmesi, bilinç karışıklığı, kusma, karın ve kas kramplarıdır. Ateş çok yüksektir (41°C ve daha fazla). Tıbbi tedavi yapılmazsa kısa sürede bilinç kaybolabilir ve olay ölümle sonuçlanabilir. Bu kazalar, özellikle ısı ayarlama mekanizmaları düzgün olmayan meme çocuklarında çok önemlidir, gerektiğinde reanimasyon servisinde olmak koşuluyla çocuğun su kaybı elden geldiği kadar çabuk giderilmelidir.

ÇARPMAİĞNESİ → ÇIPRMAİĞNESİ.

ÇARPMAK g. f. **1.** *Bir şeyi, bir yerini (başını, kolunu, ayağını vb.)* [*bir yere*] *çarpmak,* onu hızla bir yere vurmak: *Arabayı direğe çarpmak. Ayağını taşa çarpmak. Düşerken başını masanın kenarına çarpmış.* **—2.** *Kapıyı, pencereyi vb. çarpmak,* onu şiddetle ve gürültüyle kapamak: *Kapıyı çarpma, yavaş kapa.* **—3.** *Bir kimseyi, elini çarpmak,* elektrik akımından ya da elektrikle işleyen bir araçtan sözederken, elektrik boşalmasının etkisinde kalmak: *Adamı elektrik çarpmış. Elini cereyan çarptı. Buzdolabı elimi çarptı.* **—4.** *(Bir kimseyi) çarpmak,* zararlı etkisi olan bir şey sözkonusuysa, bir kimseye dokunmak, onu birdenbire hasta etmek: *Güneş çarpmak. Kömür çarpmak.* **—5.** *Bir şeyi çarpmak,* onu elçabukluğuyla almak; çalmak, aşırmak: *Cüzdanımı çarpan yankesici dün yakalanmış.* **—6.** *Bir kimsenin, ayıbını, günahını, suçunu vb. yüzüne çarpmak,* onu yüzüne karşı söylemek; yüzüne vurmak. **—7.** *Bir kimseyi çarpmak,* kutsal bir güç ya da cin, şeytan vb. sözkonusuysa, onu etkisi altına almak, hışmına uğratmak: *Oğlanı cin çarpmış, o günden sonra yürüyemez olmuştu. Yalan söylüyorsun, Allah çarpacak. Ekmek, Kuran çarpsın ki...*

—İnş. Bir lambrinin ya da bir tavanın latalarına alçı atmak.

—Mat. *Bir sayıyı bir başkasıyla çarpmak, sayıları (birbiriyle) çarpmak,* bir sayıyı diğeri kadar yinelemek.

◆ gçz. f. **1.** *Bir şeye, bir kimseye çarpmak,* hareket halindeki bir şey, bir kimse ya da bedenin bir bölümü sözkonusuysa, bir şeye, bir kimseye şiddetle vurmak, değmek: *Tekne kayalara çarptı ve battı. Top direğe çarptı, geri döndü. Düşerken başı taşa çarpmış. Arabayla bir ağaca, yayaya çarpmak. Arkasına dönerken dirseğiyle bir bardağa çarptı; bardağı yere düşürdü.* **—2.** Kapı, pencere vb. sözkonusuysa, bir yere vurmak; bir darbe sesi çıkarmak: *Dikkat et, kapı çarpacak. Pencere çarpıyor, git kapat.* **—3.** Kalp sözkonusuysa, güçlü bir heyecana, çabaya, hızlı bir yürüyüşe vb. bağlı olarak atışı hızlanmak: *En ufak bir heyecandan kalbi çarpıyor. Her kapı çalınışta kalbim çarpar.* **—4.** *Bir kimseye çarpmak,* ona yumrukla, tokatla vurmak: *Bir çarparsam görürsün.* **—5.** *Göz çarpmak* → GÖZ. || *Gözüne çarpmak* → GÖZ.

◆ **çarpılmak** edilg. f. **1.** Çarpmak eylemine konu olmak. **—2.** Bir şey, bir kimse (eli, ayağı, ağzı vb.) sözkonusuysa, bir yana eğilmek, biçimi bozulmak: *Kravatın çarpılmış, düzelt. Burnu çarpılmış.* **—3.** Bir kimse, bir şey, bir durum karşısında çok şaşırmak, ondan çok etkilenmek; şaşkınlığa uğramak: *Kızı görünce çarpıldı.* **—4.** Bir kimse sözkonusuysa, kutsal bir gücün ya da cinin, şeytanın vb. hışmına uğramak: *Yalan söyleme, çarpılırsın.*

◆ **çarpışmak** işt. f. **1.** *Bir şeyle, bir kimseyle çarpışmak, (bırbirleriyle) çarpışmak,* ona ya da birbirlerine karşılıklı olarak çarpmak, vurmak; tokuşmak: *Karanlıkta çarpıştık. Çarpışan otomobiller.* **—2.** Çatışmak, vuruşmak, savaşmak: *Cephede düşmanla çarpışan askerler. Özgürlükleri için kahramanca çarpıştılar.* **—3.** Düşünceler, görüşler vb. sözkonusuysa, birbirine üstün gelmeye çalışmak: *Uzun zamandır bu iki düşünce çarpışıyor.*

◆ **çarpıştırmak** ettirg. f. Çarpışmak eylemini yaptırmak.

◆ **çarpıtmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi çarpıtmak,* onun biçimini, görüntüsünü bozmak, onu çarpık duruma getirmek: *Konuşurken ağzını, burnunu çarpıtıyor.* **—2.** *Bir şeyi çarpıtmak,* doğruluğunu, anlamını, gerçek niteliğini yok etmek, bozmak, değiştirmek; değişik biçime sokmak: *Gerçekleri çarpıtmak. Olayları çarpıtarak anlatmak.*

◆ **çarpıtılmak** edilg. f. Çarpıtmak eylemine konu olmak: *Söylediklerim çarpıtılıyor.*

◆ **çarptırmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi çarptırmak,* onun çarpmasına neden olmak, vurdurmak: *Yeni aldığı arabayı çarptırmış.* **—2.** *Parayı, cüzdanı vb. çarptırmak,* onu çaldırmak, yankesiciye kaptırmak: *Kalabalıkta cüzdanını çarptırmış.*

ÇARPMALI sıf. Ask. *Çarpmalı atış,* hedefe, engele ya da toprağa değer değmez patlayan hassas tapalı mermiyle yapılan atış.

—Isıl. mot. *Çarpmalı yağlama,* piston kolunun her geçişinde buna bağlı özel bir çamçakla karterdeki yağı devingen organlara püskürtmeye dayanan, motor yağlama yöntemi. (Günümüzde bu yöntem otomobil motorlarında uygulanmasa bile, motosiklet motorlarında hâlâ kullanılır; bu yöntemin yerini, karterdeki yağ düzeyinden bağımsız çalışan basınçlı yağlama almıştır.)

—Sil. *Çarpmalı silah,* horozun kapsüle çarpmasıyla çalışan silah.

ÇARPTIRMAK → ÇARPMAK.

ÇARSADDA, Pakistan'da arkeolojik sit, Peşaver'in K.-D.'sunda. *Esk.* *Puşkalavati,* Gandhara'daki başlıca kentlerden biri. Büyük İskender kenti ele geçirince (İ.Ö. 327), Baktria modeline göre yeniden inşa ettirdi.

ÇARSANCAK, Tunceli'nin Mazgirt ilçesine bağlı, Akpazar bucağının eski adı.

ÇARŞAF a. (fars. *çâder-i şeb*>*çâr-şeb'* den). **1.** Yatağa serilen ya da yorgana kaplanan pamuklu, keten vb. örtü. **—2.** Sokağa çıkarken örtünmek amacıyla giyilen iki parçalı kadın giysisi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** *Çarşaf çarşaf,* çok uzun mektup ya da yazı için kullanılır: *Sabahlara değin çarşaf çarşaf mektuplar yazıyordu.* || *Çarşaf gibi,* dalgasız, durgun göl ya da deniz için kullanılır. || *Çarşaf kadar,* eni boyu küçük şeyler için, gereğinden çok büyük, çok geniş: *Çarşaf kadar bir mendil.* || *Çarşafa dolanmak,* bir iş sözkonusuysa, içinden çıkılamaz bir duruma gelmek.

—Folk. *Çarşafa girme,* 12-13 yaşlarına gelen kız çocuklarının, dışarı çıkarken çarşaf giymeye başlaması. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Çarşafa sokma,* kız çocuğu 12-13 yaşına gelen ailenin, kızına çarşaf giydirmeye başlaması.

—ANSİKL. Çarşafın ilk biçimi, kareye yakın dikdörtgen, büyük ve tek parça bir ör-

tüydü. Kadınlar dışarı çıkacakları zaman bu örtüyü, bedeni de saracak biçimde başlarına atar, sarınıp bir ucunu beldeki kuşağa sıkıştırırlardı. Bu tür örtünme, ilk kez XIX. yy. başlarında, Suriye valiliğinden dönen Suphi Paşa'nın eşi tarafından İstanbul'da kullanılmış ve hızla yayılmıştır. XIX. yy. sonlarına doğru Abdülhamit II'nin buyruğuyla İstanbul'da saray kadınlarından başkasının ferace* giymesi yasaklanınca, çarşaf kadınların en çok kullandığı dış giyimlerden oldu. İlk biçimi giderek değişime uğradı, iki parçadan oluşan çarşaflar giyilmeye başlandı. Bunlar, başla birlikte gövdenin üst kısmını da örten pelerin ve uçkurla bele bağlanıp yere değin uzanan eteklikten oluşuyor, yüze de peçe takılıyordu. Bu tür giyinmenin ortaya çıkmasıyla, ilkin bürünülen dört köşe örtüler daha çok car* adıyla anılmaya başlandı ve çarşaf sözcüğü bu iki parçalı giysiler için kullanıldı. İkinci meşrutiyet (1908) döneminden sonra giyilen çarşaflarda parmakları örten pelerinin bel, daha sonra dirsek hizasına gelecek biçimde kısaltıldığı; eski bol büzgülü uzun eteklerin yerini dar ya da kloş kesilmiş, ayak bileği hizasına ya da dizkapağı altına değin uzanan eteklerin aldığı görülmektedir. Anadolu'da ise genellikle koyu renklerden yapılmış, ilk özelliklerini koruyan çarşaflar giyiliyordu.

Giyenin durumuna göre genellikle düz renk, ipekli, yünlü ya da pamuklu kumaşlardan yapılan çarşafların eteği, uçkurla bele oturtuluyor, pelerini baş üstünden atılarak yanlardaki iki kordonla başa bağlanıyor, kenarlar çene altından tutturuluyordu. Anadolu'da, özellikle gelenekselliğini koruyan kasaba ve kentlerde başlıca kadın giyimlerindendi.

—Folk. *Çarşafa girme.* Cumhuriyet öncesi dönemlerde, kız çocuğuna ilk çarşafı buluğa erince giydirilirdi. Çarşafa girme, erişkinliğe adım atmanın simgesi sayılırdı. Kızlar çarşafa girdikten sonra erkeklerle konuşamaz, sokağa çıkıp oynayamaz; yemek, dikiş, temizlik vb. ev işlerini öğrenmeye başlarlardı. Kızı çarşafa giren aile bunu, erkek çocuğun sünneti gibi önemli bir olay sayardı. Buluğa erdiği halde kızını çarşafa sokmayan aileler kınanırdı.

ÇARŞAFLAMAK g. f. *Bir yorganı çarşaflamak,* onu çarşafla kaplamak.

◆ gçz. f. *Arg.* Bir işte başarılı olmamak; kötü duruma düşmek; çuvallamak.

◆ **çarşaflanmak** edilg. f. Çarşafla kaplanmak: *Yorganlar çarşaflandı.*

◆ **çarşaflanmak** dönşl. f. Çarşaf giyinmek.

ÇARŞAFLANMAK → ÇARŞAFLAMAK.

ÇARŞAFLI sıf. **1.** Üstüne çarşaf örtülmüş yatak, çarşaflanmış yorgan için kullanılır. **—2.** Çarşaf giymiş.

ÇARŞAFLIK sıf. Çarşaf yapmaya uygun olan kumaş için kullanılır.

ÇARŞAFSIZ sıf. **1.** Üzerinde çarşaf olmayan yatak, kapsız yorgan için kullanılır. **—2.** Çarşaf giymemiş.

ÇARŞAMBA a. (fars. *çar,* dört, ve *şenbih,* gün; *çār-şenbih*'ten). **1.** Haftanın üçüncü günü. **—2.** *Çarşamba karısı gibi,* üstü başı perişan saçları karmakarışık kadın için kullanılır. ‖ *Çarşamba pazarı gibi,* her şeyin dökük saçık, karmakarışık olduğu yer. ‖ *(Bir kimsenin suratını) çarşamba pazarına çevirmek,* bir kimseyi iyice döverek yüzünü gözünü kan içinde bırakmak. ‖ *Çarşambadır çarşamba demek,* bir düşüncede anlamsızca direnmek.

—Kur. tar. *Çarşamba dairesi,* ağa kapısının bölümlerinden biri olarak yeniçeri ağasının özel çalışma ve barınma yeri. ‖ *Çarşamba divanı,* haftanın her çarşamba günü sadrazamın konağında İstanbul, Galata, Eyüp ve Üsküdar kadılarının da katılmasıyla yapılan toplantı. (Sadrazam bu divana, töre gereği, selimî kavuk ve erkân kürküyle çıkardı. Divanda halkın şikâyetleri dinlenir ve konuyla ilgili kararlar verilirdi. Sadrazam İstanbul'da bulunmadığı zaman, bu görevi sadaret kaymakamı yerine getirirdi.)

ÇARŞAMBA, Orta Karadeniz bölümünde Samsun iline bağlı ilçe; 124 270 nüf. (1990). Merkez bucağı dışında 1 bucak; 105 köy. Merkezi, Samsun'un 33 km doğusunda *Çarşamba,* 38 863 nüf. (1990).

Yeşilırmak'ın Bafra ovasına çıktığı yer yakınında, ırmağın iki yakasında kurulmuş olan ilçe merkezinin adı, burada eskiden kurulan bir pazardan türemiştir. Günümüzde çeşitli tarım ürünleri (ayçiçeği, mısır, şekerpancarı, sebze ve meyveler) yetiştirilen zengin bir yörenin, bazı sanayi dallarının da geliştiği iş ve ticaret merkezidir.

ÇARŞAMBA ovası, Orta Karadeniz kıyısında Yeşilırmak deltasına, deltanın G. sınırı yakınlarındaki Çarşamba kentinden ötürü verilen ad. Türkiye'nin en büyük deltalarından biri, yaklaşık 675 km^2. Akıntılarla düzenlenmiş olan kıyılarında birçok sığ lagün gölü vardır (Dumanlı, Simenlik ve Akgöl lagünleri gibi). Daha yüksek olan orta ve G. kısımları, yoğun bir yerleşme ve çok verimli bir tarım alanıdır. Küt bir biçim gösteren ovanın K.-B. kıyısında Civa burnu, D. kıyısında Çaltı burnu başlıca çıkıntılardır.

ÇARŞAMBA suyu, Akdeniz bölgesinin iç kesiminde Beyşehir gölünden çıkarak Suğla gölünden geçen ve İç Anadolu'nun dışa akışsız Konya bölümünde sona eren akarsu; 105 km. Aslında, Beyşehir gölünün doğal gidegeni olan yukarı çığırı, Beyşehir ile Suğla gölü arasında bir kanala alınmıştır. Çumra ovasının sulanmasında önemli rolü olan Çarşamba suyu üzerinde, 1961 yılında Apa barajı yapılmıştır. Yağmur ve kar sularıyla beslenir; ortalama akımı saniyede 4 m^3'e yakındır. Gözlem süresi boyunca geçirdiği suyun, saniyede 179 m^3'e çıktığı ve 34 litreye indiği ölçülmüştür. Suları nisanda en yüksek, yaz sonunda en alçak seviyeye iner.

ÇÂRŞEB a. (fars. *çarşeb*). *Esk.* Çarşaf.

ÇÂRŞENBİH ya da **ÇEHARŞENBİH** a. (fars. *çār, çehar* ve *şenbih,* gün'den *çar-şenbih, çehar-şenbih*). *Esk.* Çarşamba.

■ **ÇARŞI** a. (fars. *çar,* dört, ve *sū,* taraf; *çār-sū*'dan). **1.** Dükkânların toplu olarak bulunduğu alışveriş yeri: *Mısır çarşısı. Kapalıçarşı. Bakırcılar çarşısı. Çarşıya çıkmak.* **—2.** *Çarşı ağası,* çarşıda düzeni sağlamakla görevli kimse (esk.). ‖ *Çarşı ekmeği,* ev ekmeğine karşıt olarak çarşıdan satın alınan ekmek (esk.). ‖ *Çarşı pazar dolaşmak,* alışveriş yapılan her yeri gezmek.

—Mim. *Çarşı tuğlası,* Osmanlılar döneminde kullanılan yassı tuğla. (Kare ya da kareye yakın biçimde olan bu tuğlaların benzerleri, Roma ve Bizans mimarlığında da görülmektedir.)

—ANSİKL. Ed. Çarşı-pazarda geçen günlük yaşam, divan şiirinde bazı benzetmelere kaynak olmuştur. Çarşıda mal olarak can, akıl, derman, adalet vb. bulunduğu anlatılır. Âşık, karşılığında can nakdi (parası) ödeyerek bunlara sahip olmaya çalışır.

—İkonogr. Çarşı, hollandalı ressamlarda sık rastlanan bir konudur. Wouwerman (Dijon) ya da S. Van Ruysdael'in (Leiden) *At pazarı;* Metsu'nun başyapıtlarından biri olan (Louvre) *Amsterdam ot pazarı;* Snijders (Viyana), A. Van Ostade (Louvre), E. de Witte'nin (Rotterdam) *Balık pazarı.* Rosa Bonheur önemli başarılarından birini 1853'te yaptığı *At pazarı*'na borçludur. Pissarro, *Gisors pazarı* ve *Pontoise'da pazar* konularını resim ve gravür olarak işlemiştir.

İstanbul'daki Kapalıçarşı ve bedestenleri de birçok resme ve gravüre konu olmuştur. İlk örnek Matrakçı Nasuh'un çarşıyı dışardan gösteren minyatürüdür (XVI. yy.). Kapalıçarşı'nın içini ve çeşitli bölümlerini gösteren resim ve gravürler arasında, Preziosi, Allom, Brindesi, Toubert ve Monand, Warwick Goble, Biseo, Captain Forbes Mac Bean, Barlett, Smith ve Méry'in yapıtları sayılabilir.

ÇARŞIBAŞI, Karadeniz bölgesinde, Trabzon iline bağlı ilçe; 19 287 nüf. (1990); 21 köy. Merkezi, Trabzon'un 48 km B.-K.B.'sında *Çarşıbaşı,* 6 002 nüf. (1990).

ÇARTA a. Müz. Üçgen biçiminde sığ bir tekneyle kısa perdeli bir saptan oluşan telli türk halk çalgısı. Rus çalgısı balalaykaya benzer. Daha çok Kuzey-Doğu Anadolu'da kullanılır.

ÇARTAK a. (fars. *çār* ve ar. *tak,* kemer, kubbe'den *çār -tāk*). *Esk.* Dört köşeli çadır.

ÇÂRTÂR a.(fars. *çâr,* dört, ve *târ,* tel'den *çar-târ*). Müz. XVII. yy.'da türk müziğinde kullanılmış dört telli, sapında perdeler olan mızraplı bir çalgı.

ÇARTER a. (ing. [*to*] *charter,* kiralamak'tan). **1.** Bir turizm örgütünce kiralanan uçak. (Çarterler, büyük şirketlere ya da düzenli havacılık şirketlerinin filyalleri olan uzmanlaşmış şirketlere kiralanır. Önceden yer ayırma, daha düşük nitelikte hizmet, uçaktaki bütün yerleri doldurma gibi ilkeler, bilet fiyatlarının düşmesini sağlamıştır; oysa düzenli bir hattaki verim, uçağı % 50 ile 55 oranında doldurmayla sağlanır. Bu tür taşıma yönteminin hava ulaşımı alanında hızla gelişmesi ucuzluğundan kaynaklanır.) **—2.** Hava taşımacılığında düzenli olmayan bir hizmet için yapılan kira sözleşmesi.

—Deniz huk. *Çarter sözleşmesi* (ing. *charter party*), deniz taşımacılığından geminin tümünün ya da bir bölümünün tutulması (kiralanması) [yer ayrılması] ilkesine dayanan navlun sözleşmesi türü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Deniz huk. Deniz taşımacılığında başlıca iki çeşit navlun sözleşmesi görülür: çarter sözleşme, kırkambar sözleşmesi. Kırkambar sözleşmesinde taşıyan, geminin tümünü ya da belirli bir bölümünü taşıtan için ayırmaz, yalnızca belirli miktarda malı ücret karşılığında taşımayı yüklenir. Çarter sözleşmesindeyse geminin tümü ya da bir bölümü taşıtan için tutulur, onun yükleri için ayrılır. Çarter sözleşmesi gemide yük için ayrılan yerin hacmine göre ikiye ayrılır: tam çarter, kısmi çarter. Tam çarter'de geminin tümü, kısmi çarter'deyse geminin bir bölümü taşıtan'ın yükü için ayrılır. Çarter sözleşmesi geminin kullanılması biçimine göre ikiye ayrılır: yolculuk çarteri, zaman üzerine çarter. Yolculuk çarteri, geminin belirli bir yolculuk için tutulmasıdır. Zaman üzerine çarter (zaman çarteri) ise geminin belirli bir süre için kiralanmasıdır. Çarter sözleşmesi, büyük hacimli gemilerin ortaya çıkışı ve deniz ticaretinde sürekli posta seferlerinin düzenlenmesiyle eski önemini kaybetmiştir.

ÇARTİZM a. (ing. *chartism*'den).

Büyük Larousse

Bakırcılar çarşısı'ndan bir görünüm
İstanbul

1837-1848 arasında Büyük Britanya'nın siyasal yaşamını canlandıran ve işçi özgürlüğünden yana reformcu hareket.

—ANSİKL. 1832'de, seçim sisteminde yönetici sınıflar yararına yapılan reform, işçi sınıfında büyük bir düş kırıklığı yaratmıştı. İnsanlık dışı çalışma ve konut koşulları ve 1834 tarihli yoksullar yasası'nın acımasızlığı yüzünden büsbütün artan bu hoşnutsuzluk, radikalizmin demokratik özgürleşme geleneğini yeniden canlandırdı. Bu hareket, 1836'da kurulan ve William Lovett ile Henry Hetherington tarafından yönetilen Londra İşçileri derneği'nde kendine yeni bir temel buldu. Böylece, 1838'de "Halk yasası" (People's Charter) hareketi ortaya çıktı ve şu istekleri ileri sürdü: 1. genel oy hakkı; 2. seçim çevrelerinin adilane bölünmesi; 3. gizli oy; 4. mülk sahibi olmayanlara seçim hakkı; 5. parlamenterlere ödenek; 6. Parlamento'nun her yıl yenilenmesi. Üyelerinin özellikle işçi olmasının da gösterdiği gibi, çartist hareket sanayi çağının yeni koşullarını yansıtıyordu. Hareketin amacı, devletin kumanda manivelalarını ayrıcalıklı oligarşinin elinden koparıp almak, "yararlı sınıflar"ı, yani emekçileri, "verimsiz sınıflar"ın, yani aristokrasi ile burjuvazinin kendilerini mahkûm ettiği kölelik koşullarından kurtarmaktı. Hareketin kadroları türdeş olmaktan çok uzaktı. Bunlar demokratlar, sendikacılar, iktisatçılar ve ahlakçılar gibi farklı öğelerden oluşuyor ve uygulanacak yöntemler konusunda görüş ayrılığı içinde bulunuyorlardı: "manevi güç" yanlıları, Lovett ile birlikte, Parlamento'yu etkilemek üzere yalnız anayasal olanakların kullanılmasını öngörürken, O'Connor tarafından yönetilen ve görüşlerini Northern Star gazetesinde dile getiren "maddi güç" yanlıları şiddete başvurulması gerektiğini savunuyorlardı.

İlk çartist şahlanış 1839'a doğru, gerçek bir "halk parlamentosu" niteliğinde olan ve ılımlılarla aşırıları karşı karşıya getiren bir çartist Meclis'in Londra'da toplanması sırasında ortaya çıktı. Parlamento'ya bir milyonu aşkın kişinin imzasını içeren bir dilekçe verildi. Parlamento'nun bu dilekçeyi reddetmesi üzerine, bir ay süreyle genel greve gidilmesi tasarlandı, ama ekonomik bunalım işçilerin cesaretini kırdığından bu düşünceden vazgeçildi.

Wales'li madenciler arasında bir ayaklanma baş gösterdi, madenciler Newport'u işgale kalkıştılar. Bunun üzerine hükümet, çartist yöneticilerin bir çoğunu hapse attı. O'Connor'un çabası sonucu "Çarter için ulusal dernek" adını taşıyan yeni bir örgüt kuruldu ve 1842'de bu kez üç milyondan fazla kişinin imzasını taşıyan ikinci bir dilekçe hazırlandı. Ne var ki çartizm, serbest mücadeleci burjuvazinin organı *Anti-Corn- Law League*'e karşı beslediği kuşkular ve O'Connor'ın tereddütleri nedeniyle felce uğradı.

1848'de Avrupa'yı saran devrimci ateş, çartistleri yeniden canlandırdı ve korkunç ekonomik bunalımın yol açtığı yıkımların da etkisiyle yeniden eyleme itti. Ne var ki, ekonomik bunalım ve onunla birlikte yoksulluk giderek hafifledi ve bu arada serbest mübadeleci ilk önlemler de hayatı bir ölçüde ucuzlattı. Öte yandan O'Connor, küçük köylü mülkiyeti yararına olan girişimlerinin başarısızlığa uğraması yüzünden sarsıldı. Bundan dolayı üçüncü dilekçe kampanyası umulan sonuçları vermedi ve hareket hükümetten gelen tepkiler sonucu çöktü.

ÇÂRUB a.(fars. *cārūb*, süpürge'den). *Esk.* **1.** Süpürge. **—2.** *Çârub-fürûş*, süpürgeci, süpürge yapan ve satan. ‖*Çârub-keş*, süpüren; tekke şeyhi. ‖*Çârub-zen*, süpürücü.

ÇARUKLU, Kaşgarlı Mahmut'un sözünü ettiği yirmi iki oğuz boyundan birinin adı. Sonraki kaynaklarda adına rastlanmayan Çaruklu'nun bir başka boy olan Kızık ile aynı boy olduğu ya da Kızık'ın onun bir devamı olduğu sanılır. Anadolu'nun çeşitli yörelerinde Çaruklu adını taşıyan yerleşmelerin bulunması böyle bir boyun varlığını doğrular.

ÇARUSATHİEN (Prapas), taylandlı mareşal ve devlet adamı (Udon ili 1912). Mareşal Sarit Thanarat'ın gerçekleştirdiği hükümet darbesinden sonra içişleri bakanlığına getirildi (1957), başbakan yardımcısı (1963), kara kuvvetleri komutanı (1964), ardından mareşal oldu. 1963'ten 1973'e kadar ülkeyi kayınbiraderi mareşal Thanom Kittikaçorn ile birlikte yönetti; aşırı amerikan yanlısı ve komünist karşıtı bir siyaset izledi; adı rüşvetçiye çıktı. 14 ekim 1973'te öğrenciler tarafından devrildi, Tayvan'a sürgün gitti; 1977'de Bangkok'a döndü.

ÇÂR-USUL a. Müz. Türk müziğinde bir büyük usul. Sırayla, nim sakil, sakil, fahte ve berefşan usullerinin birbirine eklenmesiyle oluşturulmuştur. 124 zamanlı, 80 vuruşludur. XVII. yy.'dan önce kullanılmış olan bu usulün günümüze ulaşabilmiş tek örneği, Ali Ufki edvarı'ndaki bir hüseyni peşrevdir.

ÇÂRÜM ya da **ÇÂRÜMİN** sıf. (fars. *çār*'dan *çārüm* ya da *çārümin*). *Esk.* **1.** Dördüncü: *"Görmemiştir çerh-i çârümle behişti seyreden / Böyle bir rûşen makam u böyle bir hürrem makam"* (Nef'i, XVIII. yy.). **—2.** *Çârümin-bâm*, Batlamyus sisteminde dördüncü gök katı.

ÇÂRÜMİN → ÇÂRÜM.

ÇÂRYAR a. (fars. *çār* ve *yār*'dan *çār-yār*). *Esk.* **1.** Hulefayı Raşidin, Peygamber'den sonra gelen dört halife: Ebubekir, Ömer, Osman, Ali. **—2.** *Çâryâr-ı güzîn*, Peygamber'in dört seçkin arkadaşı olan Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali.

—ANSİKL. Ed. Divanlarda münacat ve naatlardan sonra çâryar için kasideler yer alırdı. *Kısas-ı enbiya*, *Tezkiret ül-evliya* gibi yapıtlarda da çâryara övgüler, onları konu edinen bölümler bulunurdu. Konuyla ilgili menakıp kitapları da yazılmıştır. (Şemsettin Sivasi, *Manakıb-ı çâryar-ı güzin*, 1842).

ÇÂRYARİ a. (fars. *çār-yār* ve *i*'den *çar-yari*). *Esk.* Peygamber'den sonra gelen dört halifeye (çâryar'e) bağlılık, sünnilik.

ÇÂRYEK a. (fars. *çar* ve *yek*'ten *çar-yek*). *Esk.* Dörtte bir, çeyrek.

ÇASAR a. (lat. *Caesar*'dan macarca sözc.). Osmanlılar'da Viyana'da oturan alman imparatoruna verilen san.

ÇÂŞ a. (fars. *çāş*). *Esk.* Tahıl yığını.

ÇÂŞDAN → ÇÂŞTDAN.

ÇAŞIR → ÇAVŞIR.

ÇAŞIT a. (esk. türkç.). *Esk.* Casus.

ÇAŞITLAMAK g. f. *Bir kimseyi, bir topluluğu çaşıtlamak*, onun hakkında başkasına gizlice bilgi sızdırmak; casusluk yapmak.

ÇAŞITLIK a. Casusluk, arabozanlık.

ÇAŞNİ → ÇEŞNİ.

ÇAŞNİGİR a. (fars. *çāşni*, çeşni, tat, lezzet, ve *-gir*'den *çāşnigir*). Kur. tar. Doğu saraylarında ve büyük konaklarda sofracı olarak yemeklere bakan kişi (ÇEŞNİCİ, *Zevvakin-i hassa* da denir). [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Çaşnigir usta*, Osmanlı sarayının harem bölümünde görevli kalfa. (Kilerci ustayla birlikte yemek işleriyle ilgilenirdi. Harem dairesinin en saygın yedi ustasından biriydi.)

—ANSİKL. Kur. tar. Ortaçağ türk devletlerinde, özellikle Büyük Selçuklular'ın saray örgütünde yer alan çaşnigirler, Anadolu Selçukluları'nda, Harizmşahlar'da, Atabeyler'de ve Anadolu beyliklerinin saraylarında da görülür. Kuruluş döneminden başlayarak Osmanlı devletinde sarayın dış görevlilerinden sayılan çaşnigirlerin bir bölümü padişaha pişirilen yemekleri gözetirken, bir bölümü de saray mutfağında hazırlanan yemeklerin dağıtımından sorumluydu. Divan günleri sadrazam ve vezirlerin sofralarını kurarak yemeklerini vermek de çaşnigirlerin görevleri arasındaydı. Hazine ve kiler odalarında, Enderun'da hasodada görevli içoğlanları yükselince çaşnigir olurlardı.

ÇAŞNİGİRBAŞI a. Kur. tar. Osmanlı sarayındaki çaşnigirlerin en üst düzeydeki yöneticisi.(ÇEŞNİCİBAŞI, *serzevvakin-i hassa* da denir.) [Alay günleri padişah ata binerken koltuğuna girerek eyere yerleşmesine yardımcı olmak, herhangi bir suikast girişimine karşı padişahın yiyeceği yemekleri tadarak zehirli olup olmadığını saptamak, başlıca görevleriydi.]

ÇÂŞT a. (fars. *çāşt*). *Esk.* **1.** Kuşluk vakti, sabahla öğlenin ortası. **—2.** Kuşluk vakti yenilen yemek.

Çaştani Bey hikâyesi, buddhacılık inancını yansıtan uygurca yapıt. Sangadas adlı bir yazarın toharcaya çevirdiği hikâyeyi Şilazin adıyla anılan buddhacı rahip uygurcaya çevirdi. Başı ve sonu eksik metni F.W.K. Müller-A.von Gabain tarafından bastırıldı (1931); S. Hımran türkçe açıklamalı yayımını yaptı (1945). Hikâyede Çaştani adlı uygur hanının, ülkesine hastalık getiren, halkın ölümüne neden olan şeytanlarla uzun savaşları anlatılır. Çaştani Bey şeytanları alt ettiği için kutsal bodhisattva olmayı başarır.

ÇÂŞTDAN ya da **ÇÂŞDAN** a. (fars. *çaşt*, ve *-dan*'dan *çaştdan*, *çāşdān*). *Esk.* Azık sepeti.

ÇAŞUR → ÇAVŞIR.

ÇAT a. (yansıma sözc.). **1.** Sert nesnelerin kırılırken ya da birbirlerine çarptıklarında çıkardıkları ses. **—2.** *Çat diye*, çat sesi çıkararak: *Çat diye kırılmak.* ‖ *Çat etmek*, çat diye ses çıkarmak. ‖ *Çat kapı*, beklenmedik bir zamanda kapının çalındığını belirtmek için söylenir: *Bizimkiler gecenin üçünde çat kapı geldiler.* ‖ *Çat orada, çat burada, çat kapının ardında*, sürekli olarak yer değiştiren, belli bir yerde eğleşmeyen kimse için söylenir. ‖ *Çat pat*, bir kimsenin bilgi düzeyini belirtmek için biraz, yarım yamalak, kırık dökük anlamında kullanılır; zamanlı zamansız: *İngilizceyi çat pat konuşuyor. Bu dersi çat pat biliyorum, sınavda bir şeyler yazabilirim. Çat pat gelir bize.*

ÇAT, -tı. İki derenin ya da yolun kesiştiği yer; kavşak, çatak.

ÇAT, D. Anadolu bölgesinde Erzurum iline bağlı ilçe; 24 921 nüf. (1990); 1 386 km^2; 40 köy. Merkezi, Erzurum'un 57 km G.-B.'sındaki *Çat*, 3 878 nüf. (1990). Dağlık bir alanda yer alan ilçede başlıca geçim kaynağı, hayvancılıktır.

ÇAT, Nevşehir'in merkez ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 405 nüf. (1990). Belediye.

ÇAT, Tokat'ın merkez ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 768 nüf. (1990).

ÇATAK a. Su yataklarının ya da yollarının kesiştiği yer; kavşak, çat.

◆ sıf. **1.** Çatışmaktan hoşlanan; kavgacı. **—2.** *Yörs.* Yapışık, ikiz meyve için kullanılır.

ÇATAK, D. Anadolu bölgesinde Van iline bağlı ilçe; 21 755 nüf. (1990); 1 826 km^2; merkez bucağı dışında 1 bucak, 26 köy. Merkezi, Van'ın 76 km G.'indeki *Çatak*, 4 270 nüf. (1990). Hayvancılık ve dokumacılık.

—Arkeol. Tirişin yaylasındaki kaya resimlerinin, Ortataş döneminden İlk Tunç çağa değin çeşitli dönemlerde yapıldıkları sanılmaktadır. Bu resimlerde av sahneleri; boğa, ceylan, bizon, fil gibi hayvanlar gerçekçi ve stilize üsluplarla işlenmiştir.

ÇATAK, esk. **Sinancami,** Trabzon'un Arsin ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 2 189 nüf. (1990).

ÇATAKKÖPRÜ, esk. **Malabadi,** Diyarbakır'ın Silvan ilçesine bağlı bucak;

13 754 nüf. (1990), 16 köy. Merkezi *Çatakköprü*, 1 809 nüf. (1990).

ÇATAL a. (*çatmak*'tan *çat-al*). **1.** Sapının ucunda, ağza götürülmek üzere yiyeceğe batırılan dişlerin bulunduğu sofra servisı aracı. (Çatalın diş sayısına ve uzunluğuna göre kullanılacağı yer değişir: servis çatalı, limon çatalı vb.) [Bk. *ansikl.* böl. Folk.] **—2.** Genellikle iki kola ayrılmış (daha çok da olabilir) dal ya da değnek. **—3.** Yol, ağaç vb. şeylerin ayrım yeri. **—4.** Dallı şeylerin her bir kolu: *Dal ucundaki üç çataldan biri kırılmış.* **—5.** Yaba, dirgen gibi tarım araçlarının iki dişli olanı. **—6.** *Çatal atmak*, bir işe burnunu sokmak (arg.). || *Çatal görmek*, bir şeyi çift görmek; net görememek.

—Aktar. Kaldırıcı arabaların çoğunda bulunan ve paletlenmiş yükleri alma ya da bırakmada kullanılan donanım. || *Asılı kaldırma çatalı*, alt kısmında iki yatay kiriş bulunan bir çatkıdan oluşmuş donanım; yük bu kirişlere yüklenerek bir kaldırma aygıtına asılır. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ask. *Çatal genişliği*, topçunun atış tanzimi sırasında çatal teşkilini sağlayan iki atış arasındaki açıklık. || *Çatal teşkili*, topçu tanzim atışı sırasında seçilen hedefin biri uzun, öteki kısa yapılan iki atım arasına alınması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ask. tar. Osmanlı ordusunda kullanılan, demirden yapılmış bir tür basit silah. (Birbirine koşut, sivri ve yanlarında ay biçimli çengelleri bulunan iki uçtan yapılan çatallar, zırh parçalamak amacıyla kullanılırdı.)

—Atç. *Tırnak çatalı* → TIRNAK* ÇATALI

—Balıkç. Balık oltasını su kenarında tutmak için kullanılan, V biçiminde dal ya da metal parçası.

—Balist. Bir merminin atış dağılma dikdörtgeninde, değeri dört olası sapmaya eşit olan öğe. (Deneme atışı, hedefi bir çatal içine almalıdır.)

—Bisikç. FURŞ'un eşanlamlısı.

—Cerr. *Çatal sırtı*, döner kemiğin alt ucundaki bir kırıktan ileri gelen ve bileğe çatal biçimi eğrilik veren şekil bozukluğu.

—Denizc. Yarım serenlerin ve bumbaların direğe bağlı bölümlerinde bulunan ayça biçiminde tahta.

—Esk. sil. Ateş etmek için nişancının alaybozanı ya da arkebüzü dayamasına yarayan ve sivri demir tabanı toprağa çakılan tahta saplı iki kollu dövme demir parça. (XVI. - XVII. yy.)

—Mak. san. Bir parçanın ekseni boyunca yer değiştirmesi ve bir transmisyon organını çalıştırması için bu parçayı iki kolu arasına alan mekanik parça (örneğin, vites kutusunda grup dişlisi kumanda çatalı).

otomobil transmisyon kutusu çatalının konumu

—Ormanc. Yerden 6-7 m yukarıda iki ana gövdeye ayrılan ağaca denir. || Ağacın ya da ana sapın iki kalın dala ayrıldığı yer.

—Oy. *Çatal atmak*, satrançta bir taşı, karşı tarafın daha değerli iki taşını birden tehdit edecek biçimde sürmek. || *Çatal yemek* ya da *çatala düşmek*, satrançta karşı tarafın çatal atması durumuyla karşılaşmak.

—Ölçbil. Duyarlı bir terazide, dengeyi sağlamak için oka bağlı yatay, sabit bir cetvel üzerine oturtulan kıvrık metal telden ek ağırlık. (Çatalın ortadaki bıçağa olan uzaklığı kefeye konulması gereken ek ağırlığın kesrini verir. 1 cg'lik bir çatal, 0,1 mg duyarlılıkla tartmayı sağlar.) || *Çatal mastar*, aralıkları birbirinden çok az farklı iki çatalı olan mastar; iki çatalın aralıkları arasındaki fark toleransa eşdeğerdir.

—Sil. *Arbalet çatalı*, Ortaçağ'da arbaletlere ya da toplara kundak görevi yapan destek.

—Tekst. *Atkı çatalı*, mekanik dokuma tezgâhlarında, atkı durdurma düzeneğinin bir parçası.

—Zool. Sıçrarkuyruklularda sıçramaya olanak veren çift karın eklentisi. || Pulkanatlılarda çiftleşme aygıtının bir bölümü. || *Eumalocostraca* öbeği üyeleri dışında, kabukluların çoğunda bulunan, çatal biçimli kuyruk yapısı. (Çatal, karnın ya da telsonun son bölümünde bulunan yapraksı ya da ipliksi bir çift eklenti içerir.) [Eşanl. FURKA.] || Geyik boynuzunun sonradan çıkan dallarından her biri.

◆ sıf. **1.** Çatal biçiminde olan; çatallanan. **—2.** *Çatal avuç*, yan yana getirilip birleştirilen iki avuç. || *Çatal kazık*, tutumları birbiriyle çeliştiği için bir işin gidişini engelleyen yetkili kimseler. || *Çatal ses*, iki ayrı perdeden çıkıyormuşçasına kulak tırmalayan ses.

—Ask. *Çatal ayak*, piyadelerin kullandığı çeşitli silahların istenilen yerde kolaylıkla mevziye sokulmasını ve etkili atış yapabilmesini sağlamak amacıyla namlu altına konulan iki ya da üç kollu metal desteklere verilen ad. (Çoğunlukla hafif makineli tüfeklerde iki, ağır makineli tüfeklerde ise üç ayaklı olarak kullanılır.) || *Çatal kundak*, taktik alanda kullanılan toplarda ateş mevzisine sağlam biçimde yerleşmek ve topun hedefe kolaylıkla yönelmesini sağlamak amacıyla topun namlu ve kamasının yerleştirildiği, çift kollu çelik kundağa verilen ad. (Atış sırasında topun geri tepme etkisiyle gömülerek açılarının bozulmasına, nişan hattının değişmesine engel olur.)

—Ask. tar. *Çatal bayrak*, yeniçeri orta ve bölüklerinin sarı-kırmızı renkteki birlik bayraklarına verilen ad.

—Avc. *Çatal boynuz*, geyik ya da karaca boynuzunun parçalara ayrılan ve çatal yapan uç bölümü.

—Biyol. Uzunluğunun ortasına kadar dar bir açıyla ikiye ayrılmış olan. (Yılanların dili çataldır. Yapraklar, sülükdallar, taçyapraklar, boyuncuklar aynı şekilde çatal olabilir.)

—Denizc. *Çatal döşek*, ağaç gemi inşaatında, baştaki ve kıçtaki en uç noktalara yerleştirilen döşek. || *Çatal flama*, uçkurluğu çıkmasından enli, çatal biçiminde işaret sancağı.

—Marangl. *Çatal geçme*, kapı çatıları, pencere pervazları ya da pervazlı mobilyalarda kullanılan, basit ve desteksiz zıvanalı birleştirme.

—Oto. *Egzos çatal borusu*, motorun iki çıkış manifoldunu susturucu borusuna bağlamaya yarayan "Y" biçimindeki parça.

—Teknol. *Çatal çivi*, U biçiminde kıvrılmış, uçları sivri, başsız çivi. || Telleri desteklere tutturmada (kafes dikenli tel vb.) kullanılan, U biçiminde, iki ucu sivri çivi. || Plak -model kalıpla dökümde kulakları gereken konumda tutmaya yarayan parça.

—ANSİKL. Aktar. İki tür kaldırma çatalı vardır. Birincisi c biçimindedir ve yapı şantiyelerinde paletlenmiş tuğla, asmolen, çimento torbaları vb. gibi yükleri boşaltma, depolama, kaldırma ve toplamada kullanılır. İkincisinde, yükün ağırlığı ne olursa olsun, çatalları yatay tutmaya yarayan bir özdengeleme düzeneği vardır. Devinimli kren ya da yapı kreni, köprülü kren ya da portik gibi bir kaldırma aygıtına asılı olarak; özellikle dar depolarda, gözleri ya da sehpaları boşaltmada kullanılır.

—Ask. *Çatal teşkili* için yapılan atışlardan kısa olanına "çatalın kısa haddi", uzun olanına ise "çatalın uzun haddi" denilir. Atımlar arasındaki mesafe, hedefin durumuna göre ayarlanır. Genişliği olmayan, nokta hedefleri için iki atım arasındaki açıklık 100 m'ye kadar indirilebilir. Geniş ve dağınık hedefler (yayılmış piyade, yürüyüş kolu, karargâh vb.) için atım aralığı 200-400 m yapılarak "tesir atışı" başlatılır.

—Folk. Çatalın Orta Asya Türkleri'nce kullanıldığına ilişkin ilk bilgiler, XIII. yy.'da Cengiz Han'ın oğullarının sarayında elçilik goreviyle bulunmuş olan gezgin ve rahip Wilhelm Rubruk'un *Seyahatname* adlı kitabında bulunmaktadır. Yapılan araştırmalara göre çatal Anadolu'da dirgen, zıpkın, yaba-kaşık gibi adlar almıştır. Topkapı sarayı müzesi'nde, osmanlı saraylarında kullanılmış, değerli madenlerden yapılmış çatallardan örnekler vardır.

Çatal matal oyunu → UZUN EŞEK

ÇATAL TAÇLI MAKİ a. Madagaskar'da, özellikle de adanın batısında ağaçta yaşayan, gece dolaşan küçük maymun. (Balözüyle beslenir. Bil. a. *Phaner furcifer*, makigiller familyası.)

ÇATALAĞZI, Zonguldak'ın merkez ilçesi Kilimli bucağına bağlı belde; 12 892 nüf. (1990). Çatalağzı termik santralı.

Çatalağzı termik elektrik santralları (A ve B), Zonguldak il merkezine 18 km uzaklıkta, Merkez ilçenin Kilimli bucağına bağlı Çatalağzı köyü yakınında kurulu termik elektrik santralları. Çatalağzı —A termik elektrik santralı 1949'da işletmeye açıldı. Başlangıçta, Zonguldak ilinin elektrik gereksinimini karşılayan santraldan, 1952'de tamamlanan İstanbul-Çatalağzı enerji taşıma hattıyla İstanbul'a da elektrik verilmeye başlandı. Kuruluşunda Etibank'ça işletilen, sonra Ereğli kömürleri işletmesi'ne devredilen A santralı, 1953'te, Etibank mahdut mesuliyetli Çatalağzı elektrik istihsal ve tevzi müessesesi adıyla bağımsız bir işletme konumuna getirildi. 1956'da, Çatalağzı elektrik işletmesi adını alarak Anadolu elektrik işletmeleri tevzi müessesesi'ne bağlandı. 1961'de, Etibank elektrik işletmeleri müessesesi Çatalağzı işletme müdürlüğü'ne dönüştürüldü. Çatalağzı —A termik elektrik santralı, 127,5 MW gücündedir ve yılda 945 milyon KWsa elektrik enerjisi üretmektedir.

1985'te işletmeye açılan Çatalağzı —B santralı, A santralının yanında yapıldı. B santralı her biri 150 MW gücünde olan iki birimden oluşmakta ve yılda 1.800 GW/sa elektrik enerjisi üretmektedir. Her iki santralda "şılan" ve "mikst" gibi düşük değerli kömür artıklarından elde edilen toz kömürü ile çalışmaktadır.

ÇATALAN, Adana'nın Karaisalı ilçesine bağlı bucak: 10 568 nüf. (1990); 22 köy. Merkezi *Cevherli*, 1 684 nüf. (1990).

ÇATALAN, Tokat'ın Erbaa ilçesi Karayaka bucağında köy; 2 385 nüf. (1990).

Çatalan barajı ve hidroelektrik santralı, Adana ilinde, Seyhan ırmağı üzerinde 1982 yılında inşasına başlanan baraj ve hidroelektrik santralı. Elektrik enerjisi sağlama ve taşkından korunma amaçlarıyla yapılmakta olan baraj ve santral ancak 90'lı yıllarda tamamlanabilecektir. Gövdesi toprak dolgu tipinde olan baraj tamamlandığında su toplama hacmi 2 126 milyon m^3, göl alanı 82 km^2 olacak. 169 MW gücündeki hidroelektrik santral da yılda 596 milyon KWh elektrik enerjisi üretecektir.

ÇATALARMUT, esk. **Esesi,** Erzincan'ın merkez ilçesine bağlı bucak; 2 806 nüf. (1990); 17 köy. Merkezi *Çatalarmut*, 509 nüf. (1990).

ÇATALARMUT, Samsun il merkezine çok yakın bir köy iken, şehirle birleşerek mahalle oldu.

ÇATALBEL a. Bahç. Bir sapın ucunda üç ila beş parmağı bulunan ve toprağı bellemeye yarayan alet.

Büyük Larousse

Çatalca'dan bir görünüm

ÇATALCA, Marmara bölgesinde, İstanbul iline bağlı ilçe; 64 241 nüf. (1990). Merkez bucağı dışında 2 bucak, 46 köy. Merkezi, İstanbul'un 46 km batısında *Çatalca*, 11 550 nüf. (1990). Yüzölçümü bakımından İstanbul'un büyük ilçelerinden biri olan Çatalca, il sanayisinin gelişme alanı içindedir. Tarımsal ürünlere dayalı imalat sanayisi ve tarımsal ticaret.

• TARIH. Bizanslılar döneminde Metrai adıyla anılan Çatalca, Büyükçekmece'ye kadar gelerek Bizans İmparatorluğu'nu vergiye bağlayan hun hükümdarı Atilla'nın (447), Avarlar'ın (616), Kurum Han komutasındaki Bulgarlar'ın (813) istilasına uğradı. Geniş ormanlarıyla bir av merkezi olan Çatalca'yı, Murat I Bizanslılar'dan alarak osmanlı topraklarına kattı. Çatalca XIX. yy.'ın ortalarına kadar Havassı hümayun'a bağlı kadılıklardan biri olarak kaldı, sonra Meclis-i idare-i livayı zaptiye'ye bağlandı (1865). Sancak oldu (1867). Balkan savaşı sırasında Edirne'yi ele geçiren bulgar ordusu karşısında İstanbul'u koruyan savunma hattıyla önem kazandı. Kurtuluş savaşı'nın sonlarında Doğu Trakya türk jandarmasınca teslim alınırken kurulan Çatalca ilinin merkezi oldu. Daha sonra ilçe konumuyla İstanbul'a bağlandı (26 haziran 1926). İkinci Dünya savaşı'nda Balkanlar'ı ele geçiren alman ordularının Meriç ırmağına dayanmaları üzerine berkitilen savunma hattıyla yeniden ön plana geçti. Savaşın bitiminde eski önemini yitirdi.

ÇATALCA, Yunanistan'da Tesalya bölgesindeki Farsala kasabasının türkçe adı. Verimli bir ovanın kenarında ve Larissa'nın (türkçe, Yenişehir) 40 km G.-B.'sındadır. Osmanlı döneminde kaza merkezi olan Çatalca'nın nüfusunun çoğunluğunu, Türkler oluşturuyordu.

Çatalca savaşları, Balkan savaşı'nın bir evresi. Türk doğu ordusunu yenen Bulgarlar, Kırklareli (Kırkkilise) ve Lüleburgaz'ı ele geçirince, geri çekilen türk birlikleri Terkos gölüyle Büyükçekmece arasındaki 30 km'lik Çatalca hattını tuttular ve burada saldırıları durdurdular. Birinci Çatalca savaşı diye anılan bu çarpışmalarda ağır kayıplara uğrayan Bulgarlar, 18 kasım 1912 gecesi 15-20 km geri çekildiler ve olası bir türk taarruzuna karşı önlem aldılar. Ardından da osmanlı hükümetinin mütareke önerisini kabul ederek müzakere masasına oturdular. Görüşmeler, Çatalca istasyonunda bir vagonda yapıldı (25 kasım - 3 aralık 1912). Yunan delegesi Yanya kalesinin teslimi kabul edilmediğinden geri çekildi. Çatalca ordusu komutan vekili Nazım Paşa ile Sırplar ve Karadağlılar'ı da temsil eden bulgar delegeleri arasında varılan ateşkes antlaşmasına göre, türk hükümeti bulgar kuşatması altındaki Edirne'ye yardım gönderemeyecek, barış görüşmelerine 20 gün içinde Londra'da başlanacak, dört günde anlaşma sağlanamazsa savaş yeniden başlayacak ve Türkler Karadeniz kuşatmasını kaldıracaktı. 13 aralıkta başlayan Londra konferansı'nda Balkan devletlerinin Edirne, Doğu Trakya, Balkanlar'ın tümü ve Ege adalarını istemekte ayak diremeleri, bir sonuç alınmasını engelledi. Babıâli'ye bir nota veren büyük devletler (17 ocak 1913), Edirne'nin Bulgaristan'a verilmesini, adalar yönetiminin halkoyuna başvurulmak üzere kendilerine bırakılmasını ve Midye -Enez hattının sınır sayılmasını istediler. Osmanlı hükümeti bu önerileri incelerken, Babıâli baskını oldu (23 ocak 1913), İttihat ve Terakki, yönetimi ele aldı. Mahmut Şevket Paşa başkanlığındaki yeni hükümet, bu önerileri geri çevirince, savaş yeniden başladı (3 şubat 1913). Orduyu düzene soktuktan sonra taarruza geçmek isteyen başkomutan vekili Ahmet İzzet Paşa, iki türk kolordusunun olası bir yunan çıkarmasına karşı Gelibolu'ya gönderilmesi üzerine, Çatalca hattında kalan üç kolordu ile bulgar birliklerini geri püskürtmekle yetinmek zorunda kaldı (8 şubat 1913). İkinci Çatalca savaşı diye bilinen bu çarpışmaların daha sonraki aşamasında, Büyükçekmece gölünün batısında bir köprübaşı tutuldu (9 şubat 1913). Ancak sürekli saldırılar Çatalca ordusunu yıpratmaya başladı. Karadeniz kıyılarında bulgar hatları gerisine yapılan iki küçük çıkarma hareketi başarısızlığa uğradı. Girişimi ele alan bulgar ordusunun Terkos gölü kuzeyindeki Darboğaz'a ve bir tümenle cepheye yaptığı saldırılar durduruldu (24 mart 1913). Çekmece köprübaşında bir ileri mevzi ele geçiren Bulgarlar, geriye püskürtüldü. Bundan sonra Çatalca'daki hareketler mevzi savaşlarına dönüştü. Bu arada, Bulgarlar'ın Edirne'yi ele geçirmeleri sonucu (26 mart 1913) 2. Bulgar ordusu serbest kalınca, bu ordunun Çatalca'ya gönderilmesini ve yunan kuvvetlerinin de Çanakkale'ye çıkarma yapabileceklerini dikkate alan osmanlı hükümeti, yeniden barış istedi. Büyük devletlerin aracılığıyla Londra'da imzalanan barış antlaşmasına göre (30 mayıs 1913) Midye -Enez hattı sınır kabul edildi. Böylece Edirne 21 temmuz 1913'e kadar bulgar işgalinde kaldı. (→ BALKAN SAVAŞI.)

ÇATALCA-KOCAELİ bölümü, Marmara bölgesinin K. kesiminde, İstanbul boğazının iki yanında Çatalca ve Kocaeli yarımadalarını içeren ve bazı belirgin özellikleriyle bölgenin öteki kesimlerinden ayrılan bölüm. Avrupa ve Trakya'dan Anadolu'ya ve Ortadoğu'ya giden yolların üzerinde olan bu bölüm, Türkiye'nin her bakımdan en gelişmiş yöresidir. Ülke nüfusunun yaklaşık 1/10 kadarı burada, özellikle bölümün G. kıyıları boyunca hemen hemen sürekli bir kentleşme alanında yaşar. Türkiye'de sanayi ve ticaret etkinliklerinin, eğitim, sağlık ve kültür kuruluşlarının büyük çoğunluğu da yine burada toplanmıştır. Ama bu bakımlardan bölümün K. ve G. kıyıları arasında çok büyük farklar vardır. Bölümün Karadeniz boyunca uzanan K. kesimi, G. kıyı şeridinin tersine, tenha, nüfus artışı çok zayıf, hatta yerel olarak nüfus kaybeden ve genellikle kırsal bir alandır.

ÇATALCALI ALİ EFENDİ → ALİ EFENDİ ÇATALCALI.

ÇATALÇAM, esk. **Zevker,** Erzincan'ın Refahiye ilçesine bağlı bucak; 4 310 nüf. (1990); 35 köy. Merkezi *Çatalçam*, 251 nüf. (1990).

ÇATALÇEŞME, Bayburt ilinin Demirözü ilçesine bağlı köy; 244 nüf. (1990). Ana mekanı yöreye özgü kırlangıç kubbeyle örtülü, mukarnaslı mihrap nişi bitkisel ve geometrik motiflerle süslü olan Yukarı Hınzevrek camisi'nin, Akkoyunlular dönemine ait bir yapıt olduğu sanılmaktadır.

ÇATALHÖYÜK. Arkeol. Konya'nın 52 km. G.-D.'sunda, Çumra'nın 11 km K.'inde iki höyükten oluşan Tarihöncesi dönem yerleşmesi. 1958'de ingiliz James Mellaart tarafından saptanan höyüklerde, 1961-1965 arasında kazı yapıldı. Doğu Çatalhöyük Anadolu'nun en büyük ve önemli Yenitaş dönemi yerleşmelerindendir. Kazılarda ana toprağa ulaşılamamış, en derin açmada on dört yapı katı saptanmıştır. İ.Ö. 6800-5700'e tarihlenen yerleşmede evler bitişik düzende yapılarak dışa karşı korunaklı bir görünüm elde edilmiş, ayrıca sur duvarına gerek duyulmamıştır. Birbirinden farklı yükseklikteki yapılara çatılardaki açıklıklardan girilmektedir. Dikdörtgen planlı yapılar bir ana odayla yan bölümden (depo) oluşur. Kerpiç duvarlar ağaç hatıllarla güçlendirilmiştir. Odalarda toprak sekiler, ocak, fırın, duvarlarda nişler vardır. Sekilerin altında, içinde armağanlar bulunan pek çok mezar

Çatalhöyük
İkiz tanrıçalar (İ.Ö. 7000–5500)
Anadolu medeniyetleri müzesi, Ankara

Sipahioğlu

Doğu Çatalhöyük bir boğayı betimleyen, Yenitaş döneminden duvar resmi VII. binyıl sonu

ortaya çıkarılmıştır. Evlerin duvarları kırmızı boyalı iken, ortaya çıkarılan bir başka yapı türünde duvarlar çok daha değişik biçimde süslüdür. Bu yüzden, tapınak olduğu sanılan bu yapılara özellikle G.-B. kesiminde rastlanmıştır. Bunların duvarları çokrenkli geometrik motifler, doğal ve simgesel resimler, av sahneleri, ölü gömme kültüyle ilgili sahneler, ana tanrıça ve çeşitli hayvan kabartmalarıyla süslüdür.

Çatalhöyük
opsidyen aletler (İ.Ö. 7000—5500)
Anadolu medeniyetleri müzesi, Ankara

Ayrıca ana tanrıçayı çeşitli biçimlerde betimleyen heykelcikler bulunmuştur. Bunlar natüralist üslupta olmakla birlikte Hacılar*'da ortaya çıkarılanlardan farklıdır. Doğu Çatalhöyük'te dönemin mimarlığının yanı sıra, yaşama biçimini de yansıtan önemli buluntular ortaya çıkarılmıştır. Bulgular, tarıma, hayvancılığa, ticarete ve sanayiye dayalı bir ekonominin varlığını kanıtlamaktadır. O dönemde Hasan dağından elde edilen obsidyen ve ılıcapınar tuz yataklarından sağlanan tuz hem kendi gereksinimleri için kullanılmış, hem de dışa satılmıştır. Maden işçiliğinin yanı sıra, dokumacılık da çok gelişmiştir. Bulunan kumaş parçaları dokumacılığın en eski örneklerindendir. Kumaş dokumada kullanılan tezgâh ağırlıkları, ağırşaklar, dokuma tarakları önemli buluntular arasındadır. Kimi kalıntılar çanak çömlekçiliğin ve tahta oymacılığının da çok ileri olduğunu göstermiştir. El yapımı çanak çömlekler basit biçimli ve bezemesizdir. Ayrıca ağaçtan oyulmuş tepsiler, kâseler, ayaklı fincanlar, kutular bulunmuştur. Bunların yanı sıra taş ve kemik işçiliği, sepetçilik gibi sanat ürünlerine de rastlanmıştır.

Çatalhöyük Yenitaş dönemi kültürü Konya ovasının yanında Beyşehir, Seydişehir dolaylarında Karaman bölgesinde ve tüm Orta Anadolu'da etkili olmuştur. Ancak İ.Ö. 5700'lerden sonra yerleşme sona ermiştir. Bundan sonraki yerleşme Batı Çatalhöyük'te ortaya çıkarılmıştır. Bakırtaş dönemine tarihlenen (İ.Ö. VI. binyıl sonları, V. binyıl başları) bu kesimde ayrıntılı kazılar yapılmamış, sondajlarla yetinilmiştir. Bu yüzden yerleşim biçimine ilişkin bilgiler sınırlıdır. Sondajlarda elde edilen buluntuların çoğunluğunu çanak çömlekler oluşturur. Genellikle geometrik bezemeli olan bu çanak çömlekler, Canhasan Bakırtaş dönemi buluntularıyla büyük benzerlik gösterir. Çatalhöyük buluntuları Ankara Anadolu medeniyetleri müzesi'nde sergilenmektedir. (→ Kayn.)

ÇATALKÖY, rumca **Aylos Epiktitos.** **KKTC'de Girne ilçesine bağlı köy.**

ÇATALKUYRUK a. Ilık denizlerde yaşayan, uzun ve ince gövdeli, çıplak derili kemiklibalık. (Kuyruk yüzgeci küçük, göğüs yüzgeci gelişmemiştir. Dişleri güçlüdür. Kıta sahanlığının 100 m'den derin kesimlerinde avlanan yırtıcı bir balıktır. Akdeniz ve Ege'de yaygındır; ender olarak Marmara denizi'ne de girer. Bil. a. *Lepidopus caudatus*; kılkuyrukgiller familyası; boyu en çok 2 m.)

ÇATALKUYRUKLUBALİNAGİLLER a. Balinaçubuklu balinalar familyası (Mavi balina ve kambur balina gibi türleri kapsar. Bil. a. *Balaenopteridae.*)

ÇATALLANMA a. Antropol. *Çatallanma ilkesi*, akrabalık kuramında, bir bireyle doğrudan akraba olmayan yakınları arasındaki akrabalık ilişkisinin, aynı cinsiyetten ya da karşıt cinsiyetten gelmelerine göre, terminoloji bakımından ayrımlaştırılmasını sağlayan ölçüt.

—Termodin. *Çatallanma olayı*, kimisi doğrusal olmayan dönüşüm denklemleri kullanılarak, belli değişkenlerin ve belli denetim parametrelerinin fonksiyonu biçiminde tanımlanmış makroskobik bir sistemde, belli bir λ parametresi için, λ_k kritik değerlerinin varlığı; bu değerlerden birinin üstünde, λ_k değeri için $\lambda<\lambda_k$ değerlerinde elde edilmiş çözüme özdeş, kararlı yeni çözümler veren denklemler, bu değerin ötesinde çatallanır. (Başlıca çatallanma örnekleri şunlardır: biyolojide, çeşitli dönemlerde biyolojik ritimlerin varlığı ya da embriyonun gelişmesi sırasında, üç boyutlu biçimlerin oluşumu; kuvantum optiğinde, bir lazer için, bağdaşık ışık yayım eşiğinin varlığı; elektronikte, kimi devrelerdeki özuyarma olayı; akışkanlar mekaniğinde, alttan ısıtılan yatay bir atışkan katmanında, hücre biçimli [Bénard hücresi] üç boyutlu devrinimlerin başlaması.)

ÇATALLANMAK gçz. f. **1.** Çatal gibi ikiye ayrılmak: *Kent çıkışında yol çatallanıyor.* **—2.** Ses sözkonusuysa, çatallaşmak.

ÇATALLAŞMAK gçz. f. **1.** Bir iş sözkonusuysa, iki ya da daha çok olasılık ortaya çıkarak anlaşılması, çözümlenmesi güç bir duruma gelmek, karışmak: *Yönetim kurulunun çekilmesiyle işler daha da çatallaştı.* **—2.** Ses sözkonusuysa, çatallı çıkmak, çatallanmak.

ÇATALLI sıf. **1.** Çatalı olan ya da çatal biçimindeki şey için kullanılır: *Çatallı dallar.* **2.** İki ya da daha çok olasılığı olan, karışık, çapraşık durum için kullanılır: *Çatallı bir iş.* **—3.** Düzgün çıkmayan, pürüzlü ses için kullanılır.

—Aktar. *Çatallı yükleyici* → ÇATALLI YÜKLEYICI ARABA*

—Müz. *Çatallı döner disk*, arpın mekanizmasında telin boyunu kısaltarak bir yarım ton daha tiz ses vermesini sağlayan küçük çengel. (Çatallı döner disk, pedal aracılığıyla harekete geçer. Her pedal, aynı notaları veren tüm tellerin disklerini harekete geçirir.)

ÇATALPINAR, Karadeniz bölgesinde Ordu iline bağlı ilçe; 17 165 nüf. (1990); 9 köy. Merkezi, Ordu'nun 82 km batısında *Çatalpınar*, 4 630 nüf. (1990).

ÇATALSAKAL GELİNCİK a. Çenesinde sakalı, sırtında iki yüzgeci ve göğsünde iplikSi yüzgeçleri olan iki kemiklibalık türüne verilen ad. (Çatalsakal gelincikler kıta sahanlıklarında küçük öbekler halinde dolaşır. *Phycis blennioides*'in sularımızda yaşayan üyelerinin boyu 50 cm'yı bulur. *P. phycis* ise biraz daha iri olabilir: 55 cm.)

ÇATALZEYTIN, Batı Karadeniz bölümünde, Kastamonu iline bağlı ilçe; 11 080 nüf. (1990); 318 km^2; 41 köy. Merkezi, Kastamonu'nun 98 km (Devrekâni üzerinden) kuzey-doğusundaki *Çatalzeytin*, 3 165 nüf. (1990). Sebze ve meyve üretimi.

ÇATALZIPKIN a. Balık avında kullanılan, dişli ya da düz küçük zıpkın. || İri balıkları ya da yassı balıkları (dilbalığı, pisibalığı vb.) zıpkınlamakta kullanılan, bir sopaya takılmış çok uçlu ve dişli zıpkın.

ÇATANA a. (romence *çatanele*'den). Filika büyüklüğünde motorlu tekne.

ÇATANAK ya da **ÇITANAK** a. *Yörs.* Tarım. Bir dalda 4-5'i bir arada bulunan meyve kümesi.

ÇATAPAT a. (yansıma sözc.). Ayakla çiğnenince ya da bir yere sürülünce art arda patlayan eğlence fişeği. (ÇATPAT, ÇITPIT da denir.)

ÇATI a. (*çatmak*'tan *çat-ı*). **1.** İnş. Bir yapının damını, örtüsünü oluşturan öğelerin tümü: *Çatıdaki kiremitlerden çoğu kırılmış.* || *Çatı* ya da *çatı arası*, bir yapıda çatının hemen altında yer alan ve alt bölümlerden bir döşeme ya da tonozla ayrılan kısım. (Eşanl. TAVAN ARASI.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Çatı açma*, bir yapıda damı oluşturan öğeleri yerinden kaldırma. || *Çatı kaplama tahtası*, dam örtüsü yapımında kullanılan ve birbirine bitişik olarak çakılan ince levhalardan her biri. (Bu levhaların oluşturduğu yüzey üzerine bir sızdırmazlık gereci metal kenetlerle tutturulur, çakılır ya da çengellerle tespit edilir.) || *Çatı kaplama tahtası çakma*, çatı kaplama tahtalarını mertekler üzerine çivilerle tutturma. || *Çatı kerestesi*, dam çatkılarını yapmada kullanılan uzun kereste. || *Çatı kırması*, mansart çatıda alt yüzeyin eğimi. || *Çatı süsü*, bir çatının mahyası üzerine yerleştirilen metal ya da pişmiş toprak bezeme öğesi. || *Çatı ustası*, çatı kaplama tahtalarını ya da lataları yerleştirdikten sonra çatıya kiremit ya da başka bir gereç döşeyen usta. || *Çatı yüzü*, DAM SAĞRISI*'nın eşanlamlısı. || *Düz çatı*, eğimi % 8'in altında olan çatı (Eşanl. TERAS ÇATI.) [Bk. *ansikl.* böl. İnş.] || *Testere dişi çatı*, ŞET* ÇATI'nın eşanlamlısı. **—2.** *Çatı altı*, barınılacak yer, ev.

—Anat. *Çatı kemiği*, kalça kemiklerinin ön ve alt parçaları. (Bu parçaların dış yüzlerine yaklaştırıcı uyluk kasları yapışır. Çatı kemikleri önde birleşerek çatı kaynağını oluşturur.) || *Çatı kemiği alt oluğu*, çatı kemiğinin dış yüzünde tıkalı deliği öne doğru uzatan oluk. (Obtüratör sinir ve damarlar buradan geçer.)

—Ask. *Silah çatısı*, birbirine dayanan silahların oluşturduğu bütün. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Denizc. *Çatı taraklaması*, ıskarmozlar arasına takoz yerleştirilerek yapılan destek.

—Dilbil. Özgül bükünlerle belirginleşen ve fiil, özne (ya da eyleyen) ve nesne arasındaki bağıntı türünü gösteren, fiile ve yardımcı fiile ilişkin dilbilgisi kategorisi (Bk. *ansikl.* böl.)

—Dy. *Bir vagonun çatısı*, bir vagonda tavanın üst bölümü.

—Ed. Bir yazının, bir konuşmanın planı, bir anlatının kurgusu, iskeleti.

—Havc. Yükseltilmiş bir kanadı taşıyan direklerin gövde üzerinde oluşturduğu pilon.

—Heykc. Kilden, alçıdan, vb. bir heykelin iskeletini oluşturan, genellikle metalden yapılmış destek parçaların birleşimi.

—Mim. *Çatı penceresi*, çatı üstüne çıkıntılı olarak yapılan ve çatı arasını aydınlatmaya, havalandırmaya, çatı üstüne çıkmaya yarayan pencere. (Eşanl. ARNAVUTBACASI.) [Bk. *ansikl.* böl.]

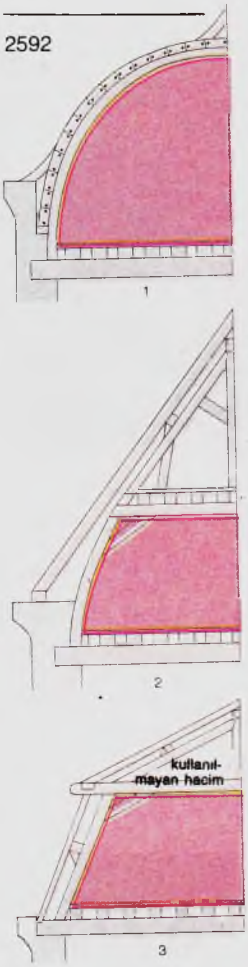
—Patol. *Çatı ağrısı*, çatı kemiğine yapışan kirişlerin, özellikle yaklaştırıcı kirişlerin iltihabı. (O bölgeye özgü aşırı yorgunluk, sık sık yinelenen küçük travmalar, hep ayakta durmaktan dolayı omurgadan ya da bacaklardaki uzunluk farkından ileri gelen ve çatı kemiği kaynağının hafifçe ayrılmasına yol açan leğen bozukluğu bu ağrının başlıca nedenleridir. Hastalık ço-

Çatalhöyük kazı alanı

Çatalhöyük
kolyeler
İ.Ö. 7000-5500
Anadolu medeniyetleri müzesi, Ankara

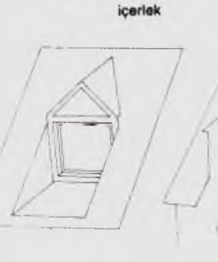

çatı arası
1. "Philibert Delome tarzı" eğrisel çatı arası (çatı makasları levha biçiminde)
2. Çevre duvarlı düz çatı arası
3. Mansart tarzı çatı arası

çeşitli çatı penceresi biçimleri

yuvarlak saçaklı

içerlek

sarkık

kalkık

ğu zaman sporcularda, özellikle futbolcularda görülür.)
—Su yapı. Kovalı tarak gemisinin köprüsü üzerine kurulan çok sağlam metal çatkı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Teknol. Bir bütünün ana kuvvetleri taşıyan ve kaporta kaplaması (araba karoseri, uçak gövdesi vb.) öğelerinin bağlandığı iskeleti oluşturan parçaların tümü.
—ANSİKL. Ask. Çatı, yere bırakmamak için üç tüfeği ya da benzer üç silahı bir araya getirerek oluşturulur. Eski tüfekler çatma çengeliyle birleştirilirdi. Günümüz tüfeklerinde ise çatı, dik tutulan bir tüfeğin arpacık korkuluğuna diğer iki tüfeğin namlusu dayanarak yapılır. Gerektiğinde iki catı, flama için destek olarak kullanılır. Komut şöyledir: *Tüfek çatılacak, çat!*
—Dilbil. Ayrı sözdizimsel yapılarla dile getirilseler de, *Çocuk taşı attı* (etken), *Taş, çocuk tarafından atıldı* (edilgen), *Çocuk taşı kardeşine attırdı* (ettirgen), *Çocuklar döğüştü* (işteş), *Çocuk yıkandı* (dönüşlü) gibi, tümce içerikleri ve sözlüksel gereci özdeş bazı söylemlerin karşılaştırılması dilbilgisel özne işlevi gören adın, fiil tarafından belirtilen eyleme katıldığı beş biçimi ortaya çıkarmayı sağlar. Birinci durumda, dilbilgisel özne, aynı zamanda, bir nesneye uygulanan eylemi gerçekleştiren öğedir; fiil etken çatılıdır (zaman ve kişi eklerinin katıldığı fiil tabanı). İkinci durumda, dilbilgisel özne, tümlecin gerçekleştirdiği oluştan etkilenir, eylenendir; fiil edilgen çatılıdır. Üçüncü durumda özne eylemin gerçekleşmesine araçlık eder, bunu sağlar ya da buna yol açar; fiil çatısı ettirgendir. Dördüncü durumda, eylem birden çok özne tarafından ya karşılıklı ya da ortak olarak yapılır; fiil çatısı işteştir Beşinci durumdaysa, özne aynı anda hem oluşu gerçekleştiren (eyleyen), hem de oluştan etkilenen (eylenen) öğedir; fiil çatısı dönüşlüdür.
—İnş. Çatı arası, son kat döşemesi üstünde yer alan kullanılabilir iç mekândır. Eşya koymaya yarayabileceği gibi, yaşanacak bir yer olarak da düzenlenebilir, kimi zaman da kullanılmayan bir boşluk olarak kalır. Ortaçağ'daki yüksek çatı araları, "çatı makası oluşturan mertekler"le bir çatkı içinde düzenlenir, böylece yüksek çatı pencerelerinden ışık alan lambrili beşik çatılar oluşturulurdu. "Philibert Delorme tarzı" eğrisel çatılarda da benzer mekânlar elde edilmeye çalışılıyordu. Aşıklardan oluşan klasik çatkıda, çatı arasının tavanı düz ve basıktır ve tavan gergiye tespit edilmiştir: yalnız yan yüzeyler eğimlidir ve lambriyle kaplanmıştır. Çevre duvarlı çatı arasında yan yüzeyler duvarların üst bölümüne tespit edilmiştir. Çatı kırmasının kornişe dayandığı mansart çatıdaysa, yüzeyler dış duvarlardan tümüyle bağımsızdır.
• Kurak bölgelerde geleneksel olarak kullanılan düz çatılar, Rönesans'tan başlayarak tüm Avrupa'da yaygınlaştı. Bu tür çatıların sızdırmazlık gereçleriyle birlikte uygulanması, betonarme inşaatta da kullanılmalarını sağladı. Düz çatılar taşıyıcı bir döşeme ve kaba inşaatın ya çepeçevre (akroterler) ya da döşeme içinde (baca kürsüsü, döşeme boşluğu) yer alan taşkın öğelerinin yanı sıra, koruyucu katmanıyla birlikte bir sızdırmazlık kaplaması da içerir. Yağmur sularının çatı üstünde kalmasını önlemek, yani bu suların akıtma noktalarında hızla toplanmasını sağlamak için taşıyıcı döşeme belirli bir eğime sahip olmalıdır. Bu eğim kaba inşaatta gerçekleştirilebileceği gibi, döşemeye yapıştırılan eğimli bır katman ya da döşemeden bağımsız yüzer bir katman da çatıya gerekli eğimi verebilir. Üzerinde gezilmeyen çatılarda kabul edilebilir yük 100 kg/m², gezilen çatılarda da 175 kg/m²'dir. Sızdırmazlık kaplaması ziftle oluşturulabilir: bu durumda döşemeyle zift arasına yalıtkan, özel bir kâğıt kaplanır. Plastik bir sıvıyla kaplanan volkanik çimentolu yüzer şapla çokkatmanlı bir kaplama uygulanabileceği gibi, bitümlü keçeden de kaplama yapılabilir.
—Mim. Bir çatı penceresinin boyutları ve biçimi, yerine getireceği işlevlere bağlıdır. En küçük çatı pencereleri çatı arasını havalandırmaya yarar. Bazı çatı kapakları, sundurma altına yerleştirilen makara ve kapaklı platform sayesinde çatı üstüne yük çıkarmayı sağlar. Camlı çatı pencerelerinin başlıca amacı, çatı arasını yaşanabilir bir hacme dönüştürmektir; bunların biçimi çatının profiline göre değişir: düz, kırık ya da çepeçevre duvarlı çatı pencereleri. Ahşap çatı penceleri içinde tek ya da iki eğimli ya da kırma çatılı pencereler, kemer biçiminde ve yan duvarsız (yanaksız) eğrisel çatılı pencereler ya da yan duvarlı kavisli pencereler ayırt edilir. Çatı penceresiyle bina cephesi aynı hizadaysa, ikisinin gereç ve düzenlemeleri aynı olmalıdır; özellikle pencerenin dayanmalığı çatı damlalık çizgisinin altına iniyorsa *(sarkık çatı penceresi)* ya da bu çizgi çatı penceresiyle kesintiye uğruyorsa *(kalkık çatı penceresi)* bu iki bölümün birbirine benzemesi kaçınılmaz olur. Her durumda, tepelikli, kalkan duvarlı, düz ya da eğrisel alınlıklı bir cephe, yandan koltuklarla desteklenen ayaklar yaygın uygulamalardır. Çatı penceresi, yan yana ya da üst üste düzenlenmiş birçok açıttan da oluşabilir.
—Su yapı. Çatılar, kova zincirinin devinmesine yarayan mafsallı kolu tutar. Mafsallı kolun üst bölümü, merkez çatının tepesine yerleştirilen millere dayanır. Alt ucundan ise bir halatla, ön çatıda yer alan kaldırma çıkrığına asılır. Böylece, iyi bir tarama sağlamak için gereken her tür yararlı eğimi, düşey bir düzlem içinde alabilir.

ÇATICI a. Ayakkc., Marokenc. ve Saraç. Çatma işlemini yapan kişi.

ÇATIK sıf. **1.** Çatılmış, uçlarından kavuşmuş, birleşmiş. **—2.** *Çatık kaşlı*, kaşları birbirine bitişik ya da çok yakın olan kimseye denir. || *Çatık yüzlü, suratlı*, öfkeli, kızgın.

ÇATIKLAŞMAK gçz. f. Çatık duruma gelmek.

ÇATILI sıf. **1.** Çatısı olan, ya da çatısı belirtilen nitelikteki yapı için kullanılır: *Geniş çatılı bir bağ evi.* **—2.** Çatılmış olan şeyler için kullanılır: *Çatılı tüfekler.*

ÇATILMAK → ÇATMAK.

ÇATIR ÇATIR be. (yansıma sözc.). **1.** Çatırdayarak ya da çatırdatarak: *Koskoca konak çatır çatır yandı. Ağacın dalları karın ağırlığına dayanamayarak çatır çatır kırıldı. Koca masayı bir anda çatır çatır kırdı* **—2.** Baskı yaparak, zorla: *Ondan bu parayı çatır çatır alırım.* **—3.** Zorluk çekmeksizin, kolayca: *Artık ingilizceyi çatır çatır konuşuyor.* **—4.** *Çatır çatır çatlamak*, sözkonusu bir şeyse, çok çatlamak, paramparça olmak: *Soğuktan ellerim çatır çatır çatladı*; bir kimseyse.bir başkasını, çok kıskanmak: *Bunları görünce çatır çatır çatlar.* || *Çatır çatır etmek*, çatırdamak. || *Bir şeyi çatır çatır sökmek*, onu zor kullanarak yerinden ayırmak, çıkarmak.

ÇATIRDAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). **1.** "Çatır" sesi çıkararak yanmak, kırılmak, yıkılmak vb. **—2.** Soyut bir şey sözkonusuysa, başarısızlığa uğrayarak yıkılmaya, çökmeye yüz tutmak: *Ülkedeki siyasal rejim çatırdamaya başlıyor. İktidar temellerinden çatırdıyor.*

◆ **çatırdatmak** ettirg. f. *Bir şeyi çatırdatmak*, onun çatırdamasına yol açmak.

ÇATIRDATMAK → ÇATIRDAMAK.

ÇATIRTI a. (yansıma sözc.). Sert, kuru bir şeyin çatlarken, kırılırken, yanarken ya da sıkıştırıldığında çıkardığı ses.

ÇATIŞIK sıf. Birbirine uymayan, birbirini tutmayan, çelişik.

ÇATIŞILMAK → ÇATMAK.

ÇATIŞKI a. Fels. **1.** Karşıtanlamlı iki önerme ve özellikle gerçeklikten kaynaklanan iki genel (ya da soyut) kavram arasındaki çelişki. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Kant'a göre, evrenbilimin, mantıksal kanıtlama düzeyinde geçerli olan, ama gerçeklikte doğrulanamayan çelişkili aşkınlık ilkesi.
—Mant. Belitselleştirilmemiş bir kuram içinde ortaya çıkan çelişki. (Eşanl. PARADOKS.) Ramsey'den bu yana (1926) çatışkılar, *mantıksal* (Cantor, Burali-Forti, Russell'inkiler) ve *anlamsal* olmak üzere iki öbeğe ayrılmaktadır. Birinciler (küme, kardinal sayı, ordinal sayı gibi) salt matematiğe ilişkin kavramlarda, ikincilerse, "adlandırma" ve "tanımlama" gibi anlamsal kavramlarda ortaya çıkar.
—ANSİKL. Akıl ve mantık açısından çatışkının ne olduğu, çürüttüğü bir evrenbilimsel kuram çerçevesi içinde Kant tarafından tanımlandı: "Salt aklın çatışkısı, sözümona salt (akılsal) bir evrenbilimin aşkın ilkelerini sergileyecektir; ancak bunu sözü geçen evrenbilimi geçerli bulup benimsemek için değil, "akıl-çatışkısı" deyiminin de belli ettiği gibi, aslında yanlış olan bu evrenbilimin göz kamaştırıcı görünüşüne karşın fenomenlerle bağdaşamaz bir tasarım olduğunu ortaya koymak için yapacaktır" (*Kritik der reinen Vernunft*, 1, 2, 2).
Maddecilere ve özellikle marxçılara göre çatışkı, gerçeklikteki çözülmez bir çelişkidir.

ÇATIŞKICILIK a. Tanrı İnayet'inin salt üstünlüğü adına dinin yasalarını dikkate almamayı öngören öğreti. (Katolik kietizm'de görülen bu eğilim, protestanlıkta özellikle lutherci Agricola tarafından temsil edilir.)

ÇATIŞKILI sıf. Çatışkı yaratan, çatışkıya dayanan.

ÇATIŞMA a. **1.** Çatışmak eylemi. **—2.** Karşıt gruplar arasındaki şiddetli çarpışma: *Güvenlik kuvvetleri ve göstericiler arasında bir çatışma çıktı.* **—3.** Çıkarlar, fikirler arasındaki derin karşıtlık: *Çıkar, ideoloji çatışması.*
—Ask. İki ordunun öncü birlikleri arasında küçük çapta silahlı çarpışma.
—Ask. tar. *Sınırlı çatışma*, rakiplerin ulaşılacak hedefleri kendi iradeleriyle sınırladıkları çatışma. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Bilş. *Erişim çatışması*, bir bilgisayarda, bir anda yalnızca bir isteğe cevap verebilen bir organa iki organın ya da iki isteğin aynı anda erişmesinden kaynaklanan durum.
—Psikan. Uzlaşmaz ruhsal isterlerin (karşıt istekler ve tasarımlar gibi) ya da daha dar anlamda, çatışkılı dürtüsel güçlerin dile gelişi. (Ruhsal çatışma, belirtik [açık] ya da örtük olabilir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Ruhbil. Bağdaşmaz güdülenimlerin etkisindeki bireyin durumu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Topbil. En azından iki toplumsal etkin varlığı karşı karşıya getiren toplumsal etkileşim süreci. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Topruhbil. Güdülenimleri ve / ya da amaçları, karşılıklı olarak, az ya da çok bağdaşmaz olan bireylerde ya da gruplarda ortaya çıkan durum. (Çatışma, gerek birey, gerek grup düzeyinde olmak üzere, amerikalı ve avrupalı birçok toplumruhbilimci ve özellikle de K. Lewin, M. Şerif ve S. Moscovici'ye göre çatışma, toplumsal etkinin üç değişik biçimine kaynaklık eder. Bunlar uygunluk, normalleştirme

ve yenilik etkileridir.

—ANSİKL. Ask. tar. Nükleer silah bugün, onu elinde bulunduranlara karşısındakini bir anda yok etme gücünü vermektedir; dolayısıyla, misilleme de kesin ve kaçınılmaz bir ölümle sonuçlanacağı için, nükleer silah ancak ölümden başka çıkar yol kalmadığı zaman kullanılabilir. Demek ki, teknik bakımdan mümkün olan toptan savaş, insani bakımdan olanaksız hale gelmiş, bu da sınırlı çatışma kavramının yeniden ortaya çıkmasına yol açmıştır. 1945'ten, yani Hiroşima'dan bu yana, sınırlamanın yer, zaman, hedef gibi tüm biçimleri, birbirinden farklı nitelikteki Kore, İsrail, Küba, Vietnam, Etyopya'daki çatışmalarda olduğu gibi, kural haline gelmiştir.

—Psikan. S. Freud, ruhsal çatışma konusunda art arda iki betimleme önerdi. Ruhsal aygıta ilişkin ilk kuramında S. Freud, çatışmayı, Bilinçdışı sistemi ile Önbilinç-Bilinç sistemi arasındaki bir karşıtlığın dile gelişi olarak açıkladı. Buna göre, bastırım mekanizmasının bilinçten uzaklaştırdığı cinsel dürtüler, Bilinçdışı'nın çeşitli oluşumlarında (rüyalar, sürçmeler) sansür tarafından çarpıtılmış biçimde dile geliyordu.

1920'den sonra, ruhsal aygıta ilişkin son kuramında ise Freud, ruhsal çatışmayı, daha karmaşık ve ayrıntılı bir biçimde açıkladı. Buna göre çeşitli dürtüsel güçler, ruhsal yapının öğelerini harekete geçiriyor ve dürtülerin çatışkılı karşıtlığı (kendini koruma dürtüsü ve türünü koruma dürtüsü ya da Ben'e duyulan sevgi ve nesneye duyulan sevgi), "Eros çerçevesi içinde yer alıyordu". Ölüm dürtüsü ise, melankolide görüldüğü, yaşama dürtüsünden koptuğu ölçüde bir çatışma kutbu haline geliyordu. Freud'un ruhsal çatışmayı açıklamak için ele aldığı her karşıtlıkta, cinselliğe verilen önem, ağır basar. Cinselliğin öznedeki evrimi ise, son sözü söyleyen Oidipus kompleksinin çözüme ulaşmasına bağlıdır.

—Ruhbil. Davranışçı öğrenme kuramları çerçevesi içinde, N. E. Miller'den sonra, çeşitli çatışma tipleri birbirinden ayırt edildi. Bu tipler, bir bireyin, bir ya da daha fazla belirli nesneyle ilişkisinde öğrenebileceği genel davranışlara göre saptandı. Böylece, aynı anda ulaşılması olanaksız iki nesneye yönelme eğilimi olan *yaklaşma-yaklaşma* çatışması; bir nesneden kaçınma eğiliminin, bir başka nesneden kaçınma eğilimiyle çelişki haline girdiği *kaçınma-kaçınma* çatışması ve tek bir nesnenin karşıt iki davranışa yol açtığı *yaklaşma-kaçınma* çatışması, birbirinden ayırt edildi. Bu çatışmalar, daha başka ara davranışlara yol açabiliyordu. Bunlar da, yukarda sözü geçen iki eğilimden her birinin gücüne bağlıydı ve eğilimler de güdülenimlerin gücü ve bireyin nesneye ve duruma ilişkin yaşantıları gibi nesnel ilkelere dayanıyordu. Hayvan üzerinde yapılan deneysel doğrulamalar, bu kuramsal görüşlere ilginç geçerlikler kazandırdı. Öte yandan, *uyarının genelleştirilmesi* kavramı, *yer değiştirme* olaylarının önceden saptanmasını sağladı; bu olaylarda, birey, çatışma durumu içindeyken, ilk nesnelerden farklı başka nesnelere ilişkin seçişler ya da davranışlar benimsiyordu. Böylece, klinik ruhbilimin tutumlara ilişkin belli birtakım gözlemlerini açıklama olanağı doğdu.

—Topbil. XIX. yy. avrupa toplumbiliminde, özellikle marxçı ve evrimci bir düşünce akımı, toplumsal çatışma üzerinde özel bir dikkatle durdu. Toplumsal çatışma incelenirken üç çeşit sorunun çözümlenmesine çalışılır: çatışan grupların tanımlanması; çatışmanın şekilleri; çatışmanın işlevi. Georg Simmel, *Der Konflikt der modernen Kultur* (Çağdaş kültürlerin çatışması) [1918] adlı yapıtında —G. Simmel'in bu kitabı, daha sonra, Lewis A. Coser'ın *The Functions of Social Conflict* (Toplumsal çatışmanın işlevleri) [1956] adlı yapıtına temel olmuştur— bir kuramlaştırma girişiminde bulunarak, her çatışmanın, çatışan taraflar arasında bir asgari uzlaşmayı gerektirdiğini ve bazı koşullarda toplumun bütünleşmesini kolaylaştırabileceğini göstermeye çalıştı. R. Dahrendorf'un *Soziale Klassen und Klassenkonflikt in der industriellen Gesellschaft* (Sanayi toplumunda sınıf ve sınıf çatışması) [1957] adlı yapıtı gibi başka bazı çalışmalarda ise, toplumsal değişmede çatışmanın oynadığı rol üzerinde duruldu.

ÇATIŞMAK → ÇATMAK.

ÇATIŞTIRMAK → ÇATMAK.

ÇATKI a. (*çatmak*'tan *çat-kı*). **1.** Alından geçerek başın çevresine dolanan bağ: *Başına çatkı bağlamak.* **—2.** Ayaklı destek, sehpa.

—Arabac. At arabası tablasının, üzerine yerleştirildiği tahta çerçeve.

—Dülg. Bir binada, bir sanat yapısında, bir gemide ya da bir makinede, geçici bir destek oluşturmak ya da kalıcı bir iskelet kurmak amacıyla doğrusal öğelerin bir araya getirilip birleştirilmesiyle ortaya çıkan bütün. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Geleneks. giyim → ALIN* ÇATKISI.

—İnş. Bir binanın iç ya da dış duvarının iskeleti; aralarına dolgu gereçleri konulmuş dikmeler, kirişler ve ahşap ya da metal çapraz kuşaklardan oluşur. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Oto. *Şasi çatkısı*, ŞASİ ÇERÇEVESİ*'nin eşanlamlısı.

—ANSİKL. Dülg. Antikçağ'dan beri bilinen ve Ortaçağ'da geliştirilen ahşap parçaları biçme ve birleştirme sanatı, XIX. yy.'da metal çatkının, sonra da betonarme iskeletlerin yapılabilmesini sağladı. Genellikle vazgeçilmez bir gereç olan ahşap, yeni birleştirme yöntemleri sayesinde, çivileme, kenetleme ya da yapıştırma (ince lamaların birbirine yapıştırılması) yoluyla günümüzde de kullanılmaktadır. İskele ve kemer kalıbı gibi geçici uygulamalar bir yana bırakılırsa, çatkının başlıca kullanım alanları şu altında gerçekleştirilen sanat yapıları, makine ve gemi çatılarıdır. İnşaat mühendisliğinde çatkılar yatay (döşeme) ya da düşey (bölmeler, bileşik kirişler) öğelerden oluşur. Dam çatkıları genellikle çeşitli düzlemlere ayrılır: boy doğrultusunda düşey düzlemler (bir ya da birçok eklemli üçgen ya da eğrisel çatı makasları), yatay düzlemler (damlalık aşıkları), hatta eğik düzlemler (rüzgâr bağlantılı mertekler). Eğrisel yüzeyler kafes gibi gerçekleştirilebilir; üç boyutlu düzenlemeler *(kafes sistemler)* yapılabilir.

—İnş. Ahşabın çatkı öğesi olarak kullanımı Antikçağ'a değin uzanır. Romalılar ve Galya-Romalılar ahşap çatkıyı yaygın bir biçimde kullandılar; çok sayıda ahşap kale ve kilisenin yapıldığı erken Ortaçağ'da bu uygulama daha da yaygınlaştı. Bu yapım tarzı XIV. ve özellikle XV. yy.'da, kentlerdeki mekân darlığına bir çözüm arayan Avrupa'da en ileri düzeye ulaştı. Gereç dayanımını deneyimlerle öğrenen usta dülgerlerin bunda büyük payı vardı. Sokağa bakan kalkan duvarları ve bindirmeleriyle çok katlı evler ve çıplak ahşap heykeller bu dönemin en ayırtedici uygulamalarıydı. XVI. yy.'dan başlayarak, yangın tehlikesini ortadan kaldırmak için ahşap çatkı kullanımını sınırlayan yönetmelikler yayımlandı. Örneğin, 1667'de Paris'te, kalkan duvarları sokağa bakan evlerin yapımı yasaklandı ve ahşabı sıvama zorunluluğu getirildi. Yine de anayolların kenarında yer alan evler dışında, duvarlarda ahşap çatkı XIX. yy.'a değin yaygın olarak kullanılmaya devam etti.

Çatkı açıkta bırakılarak öğelerinin arasına tuğla örülür ya da çatkının bütününü örten çarpma sıvalı iki latanın arası alçı katkılı başka gereçlerle doldurulurdu. Ama alçı içinde kapalı kalan ahşap ısınarak çürür, oysa zemin rutubetinden korunan bir çatkı, açık havada yıllarca dayanabilir.

Demir, hatta beton çatkılar bu yapım türünün modern uygulamalarıdır.

Anadolu'da da ahşap iskeletli, kerpiç, taş, tuğla dolgulu yapı tekniğinin, yöreden yöreye değişen örnekleri bulunmaktadır. Özellikle D. Karadeniz bölgesinde, yapısal öğelerin değişik düzenlemeleriyle elde edilmiş göz* dolması, muskalı* diye adlandırılan ilginç duvar örgüleriyle karşılaşılmaktadır. Kastamonu ve Safranbolu evlerinde dikme ve payandaların araları kerpiç, tuğla ve taş dolguludur. İstanbul'da, özellikle Boğaziçi yalılarında Batı etkileri taşıyan ahşap karkas yapı geleneğinin örnekleri vardır.

ÇATKILI sıf. Başına çatkı bağlamış kimse için kullanılır.

ÇATKILIK a. *Halk.* Çift öküzlerini birbirine bağlayan çifte boyunduruklu ağaç.

ÇATKIN sıf. Kızgınlık, öfke gösteren yüz ifadesi için kullanılır; çatık: *Beni çatkın bir çehreyle karşıladı.*

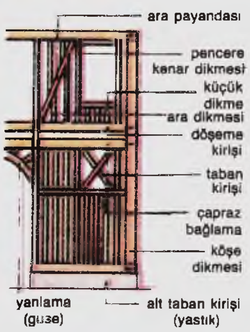
ÇATKINLIK a. Çatkın olma durumu.

ÇATLAK sıf. **1.** Çatlamış olan şey için kullanılır: *Bu tabak çatlak. Çatlak bir bardak. Dikkatimi çeken ilk şey çatlak elleri oldu.* **—2.** *Tkz.* Kaçık, deli: *Ne çatlak adamsın, hiç böyle davranılır mı?* **—3.** Kulağa hoş gelmeyen, pürüzlü, cırlak ses için kullanılır. **—4.** *Çatlak ses*, toplum düzenini bozan, sakıncalı ve zararlı söz, davranış. ||*Çatlak zurna*, gevezeliğiyle çevresindekileri tedirgin eden çirkin sesli kimse (arg.).

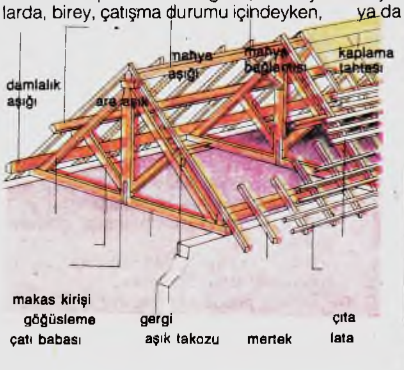
—Denizc. *Çatlak deniz*, dalga tepelerinin

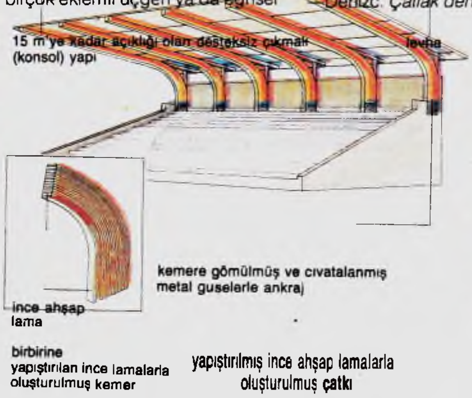
ahşap çatkılı evler (Rouen'da Barthélemy meydanı)

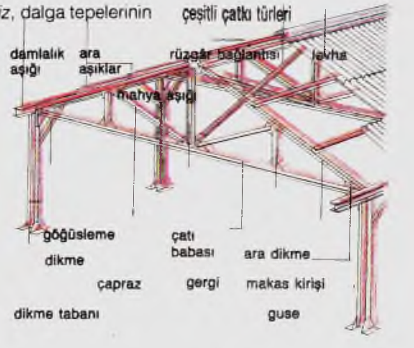
ahşap çatkı

ahşap çatkı

yapıştırılmış ince ahşap lamalarla oluşturulmuş çatkı

metal çatkı

köpürerek kırıldığı deniz.

—Dy. *Çatlak ray*, herhangi bir noktasında kırık başlangıcı taşıyan ray. (Çatlak, trenlerin seyri için büyük tehlike oluşturan kusurlardan biridir ve rayların sıkı denetimini gerektirir. Çatlak raylar görsel inceleme, ses dinleme ya da manyetik alan değişimi, sesötesi titreşimler gibi yöntemlerle bulunur.)

◆ a. Bir yüzeyde, bir nesnede çatlama sonucu oluşan yarık: *Duvardaki çatlak gitgide büyüyor.*

—Camc. Üretim sırasında ya da sonra, gerek iç gerilimler, gerek noktasal kusurlar nedeniyle katılaşmış camda ortaya çıkan kırık. ||Biçimlendirme aletinin çok yüksek basıncından, soğuk metalle temastan ya da bir katışkıdan kaynaklanan parlak görünümlü küçük yarık.

—Denizbil. *Basınç çatlağı*, buzul dilinde ya da kıyı bankizinde gelgit basıncı dışındaki basınçların yol açtığı çizgisel çatlak. ||*Buz çatlağı*, buzul dilini ya da örtüsünü etkileyen her türlü çatlak. ||*Gelgit çatlağı*, buzul diliyle gelgitin yükselttiği kıyı bankizi arasında açılan, kıyıya paralel çizgisel çatlak.

—Deric. Yüzme sırasında meydana gelen, derinin ön yüzünde ve özellikle kasık ve etek gibi zayıf yerlerinde yoğunlaşan ince çatlaklardan oluşan bozukluk. ||*Sırça çatlağı*, bir derinin ön yüzünde, aşırı gerilmenin etkisiyle oluşan çatlak.

—Der. hast. Derinin esnekliğini yitirmesinden doğan, uzun şerit biçiminde, önce kırmızımsı, sonra beyaz deri atrofisi. (Çatlaklar göbeğin altındaki karın kısmında, kalça üzerinde, memelerde görülür. Özellikle gebelik sırasında, çok fazla kilo verdikten sonra ya da uzun süre kortikoit tedavisi sonucunda ortaya çıkar.)

—Hidr. bağl. *Çatlak ağı*, betonda görülebilen ve kılcal çatlaklardan daha derin olan, ince ve düzensiz çatlaklar topluluğu. ||*Kılcal çatlaklar*, bir betonun yüzeyinde görülen aşırı ince yarıklar kümesi.

—İnş. *Kılcal çatlak*, çok miktarda çelik çubukla donatılmış bir betonda çekme kuvvetleri ya da rötre nedeniyle oluşan ya da sıcak, kuru, rüzgârlı havalarda sıvalarda görülen çok küçük boyutlu çatlak. ||*Yılankavi çatlak*, yapım hatası nedeniyle bir tonozda oluşan ve boydan boya uzanan çatlak.

—Jeomorfol. *Buzul çatlağı*, buzulun yüzeyindeki dar ve derin yarık. (Bk. *ansikl.* böl. Jeomorfol.)

—Kaynakç. *Boyuna çatlak*, kaynak dikişinin kenarlarında belirli bir uzunlukta ve olukçuk biçiminde oluşan metal eksikliği.

—Mad. oc. *Mineralleşmiş çatlak*, kanatları kapanmamış, içi az çok cevher dolu dar ağızlı, düz çatlak.

—Matbaac. Bir dizgide, az çok eğik, kırık, dik, beyaz çizgilerin oluşumuyla ortaya çıkan ve birçok ardışık satırın sözcükleri arasındaki espasların konumundan ve rastlantısal yakınlığından kaynaklanan hata.

—Metalürj. Bir kırılmanın hızla gelişimini gösteren, uzun, mikroskobik iz. ||Mekanik parçaların iki boyutlu fiziksel süreksizliği. (Bk. *ansikl.* böl.) ||Dökümden sonra bir metalde (küçük çekinti yarıkları) ya da karmaşık kırılma yüzeylerinde görülen kıvrık profilli çukur. ||Anormal gerilmeler yüzünden tanelerin ayrılması sonucu ortaya çıkan düzensiz profilli yarık. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Çatlak ağı*, çevrimsel sıcaklık değişimleriyle karşılaşmış bir parçanın yüzeyinde ısıl yorulma sonucu gelişen ince çatlaklar bütünü. (Özellikle metalleri sıcak biçimlendirme takımlarında görülür.) ||*Çatlak giderme*, yarı bitmiş metalürji ürünleri üzerindeki çatlakları yok etme. (Çatlak giderme özellikle hamlaçla sağlanır.) ||*Soğuma çatlağı*, bir metal parçada hızlı soğumanın etkisiyle oluşan çatlak. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Müc. Bir hastaşta görülen kusur.

—Ormanc. *Don çatlağı*, bir ağaçta, özellikle orman ağaçlarında dondan ileri gelen çatlaklık kusuru.

—Orm. san. *Yüzey çatlağı*, kuruma ya da kurutma sırasında kerestenin yüzünde meydana gelen ince yarık.

—Petr. san. ve Mad. oc. Bir kuyunun hemen yakınında geçirgenliği artırmak için verimli bir katmanda yapay olarak oluşturulan kırık.

—Res. Özellikle tablo ve resim gibi eşyaların yüzeyinde oluşan ve çoğu zaman bir ağ ve kırık çizgiler biçiminde beliren yarıklar. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Seram. Bir seramiğin minesi, ya da sırı üzerinde kaza sonucu oluşmuş ya da isteyerek elde edilmiş yarık ağı. (Bu olay, ya pişme sırasında ani bir soğumadan, ya daha önceden pişirilmiş bir seramiğin yeniden pişirilmesinden ya da seramikle onu kaplayan sırın genleşme katsayıları arasındaki farklılıktan kaynaklanır.)

—Sil. Topun iç bölümünde oluşan küçük yarık.

—Taşoc. *Çatlak yüzeyi*, yatakları ayıran ve belirgin bir biçimde görülebilen, düşey ya da eğik yarık yüzeyi. (Eşanl. AYRILMA YÜZEYİ.) ||Bir taş ya da mermer blokunda, herhangi bir biçim ve yönde oluşan yarık yüzeyi. ||*Dolu çatlaklar*, kireçli taşların yapısındaki düzensiz yarıkları, taşla yapışmayan sert bir gerecin doldurulması sonucu ortaya çıkan kusur.

—Teknol. İnce bir parça (sac vb.) üstünde oluşan küçük yarık, ayrılma.

—Tıp. Bir kemikteki tamamlanmamış kırık. (Çoğu zaman alçıya alınmayı gerektirir.) ||Deri ya da mukozada meydana gelen yara. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Anus çatlağı*, anus kıvrımlarından birinin dibinde oluşan ve klinik olarak anus büzgenkası kasılırken ağrı yapan yüzeysel yara. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Yerbil. Bir kayacın ya da bir oluşumun, iki bölmesi arasında düşüm olmaksızın içerdiği kırık. (Eşanl. DİYAKLAZ.) ||Dar ve kırık çizgiler biçiminde gelişen büzülme yarığı. ||*Çatlak püskürmesi*, lavın, geniş akıntılar oluşturarak boyuna çatlaklardan yayıldığı volkanik püskürme türü. ||*Büzülme çatlağı*, kuruyan killi malzemenin büzülmesi ya da volkanik bir kayacın soğuması sonucu oluşan çatlak. ||*Gerilme* ya da *çekme çatlağı*, bir kayacın içinde, temel gerilme doğrultusuna koşut olarak açılmış çatlak. (Bir çatlak, kuvars, kalsit vb. gibi genellikle yönlenmiş kristalleşmelerle dolu olabilir. Gerilme çatlakları basamaklı şekilde dizildiğinde potansiyel makaslanma doğrultusunu belirtir.)

—ANSİKL. Jeomorfol. Buzul içinde çatlaklar belirmesi, akışmazlığı yüksek olan sürekli bir akış rejiminden, bloklar biçimindeki (kesintili) bir akış rejimine geçişi gösterir. Bu olay genellikle buzulun, daha dik bir yamaç üzerinde (örneğin bir sürgü) ani uzamasından kaynaklanır. Buzulun derinliklerinde bulunan yüksek basınç nedeniyle çatlaklar yüzeyseldir.

—Metalürj. Çatlakların çeşitli nedenleri vardır: *katılaşma çatlakları*, bir döküm parçasının soğuması sırasında düzgün olmayan büzülmeden (çekme) kanaklanır; *haddeleme*, *çekme* ya da *dövme çatlakları*'nı genellikle, düzenli biçim değiştirmeyi engelleyen katışkılar doğurur; ayrıca yetersiz sıcaklık bölgesinde biçim değiştirmiş ya da yanmış metalde de bu tür çatlak oluşumu görülür; *su verme çatlakları* çok hızlı bir soğumayla karşılaşan parça yüzeyinde oluşur; *işleme çatlakları*, taşlama sırasında açığa çıkan iç gerilmelerden kaynaklanır ya da su verme sırasında (sert çelikler için 800°C'tan yüksek sıcaklıklarda yüzeysel ısıtma) oluşur; *mevsim çatlakları*, nemli dönemlerde (mevsim değişiklikleri) otomat ya da soğuk çekme pirinçlerinde görülür.

İç gerilimler (yetersiz tavlama), tanelerin ayrım yüzeylerinde korozyonun gelişmesine yol açar; bu da alaşımı parçalar (kristallerarası çatlak oluşturan korozyon).

Soğuma çatlağı'na özellikle su verilmiş parçalarda, dökme demirlerde rastlanır. İşlenen parçanın çeşitli kısımları arasındaki sıcaklık, soğuma hızı ve kimyasal bileşim heterojenliği yüzünden doğan büzülme farkından kaynaklanır ve parçanın çatlayarak kopmasına yol açabilir. Soğuma çatlakları döküm parçalarında sıcakta (çekme eşitsizliği, çekirdeğin asıl büzülmeye karşı dayanımı) ya da soğukta (darbe ya da parçanın işlenmesiyle açığa çıkan iç gerilimlerin soğuma sırasındaki varlığı) oluşur. Kaynak yapılmış parçalarda da bu tür çatlaklar görülür; kaynak içinde, bağlantı bölgesinde, hatta ana metalde rastlanır. Özellikle kaynak iki ya da daha çok paso uygulanarak yapılmışsa yüzeye kadar çıkabilir.

—Res. Bir resimdeki çatlaklar çoğu zaman kullanılan malzemeyi (boyaların sürüldüğü yüzey, boya katları, vernik) farklı biçimde etkileyen hava koşullarındaki değişmelerden kaynaklanır. Bu çatlaklardaki çizgi ve yapı özellikleri de, bu resimlerin yapıldığı çağ ve bağlı olduğu resim akımı üzerinde bilgi edinmemize olanak sağlar. Dolayısıyla bu inceleme ekspertiz işlemleri çerçevesinde yer alır. Resim yaşlandıkça, birtakım çatlakları belirmesi normal sayılır. Kimi çatlaklar ise, ressamın teknik bilgi yetersizliğinden kaynaklanan erken çatlaklardır. Ayrıca, resme eski süsü vermek için isteyerek meydana getirilen çatlaklar da vardır. Çatlaklar resim için tehlikeli boyutlara varınca, restorasyon çalışmalarına başlamak gerekir.

—Tıp. Ellerdeki çatlaklar soğuktan olur ya da bazı meslek erbabında (duvarcı, çiftçi, balıkçı, vb.) görülür. Deriyi kaplayan boynuzsu tabakadan ileri gelen bu çatlaklar, suya ve kimyasal maddelere değdikçe azan ağrılı lezyonlardır. Ayrıca, doğal deliklerin çevresinde, dudaklarda, süt emziren kadınların meme başlarında, şeker hastalarının sünnet derisinde de çatlaklar olabilir. Bunlar bir iltihap sürecine bağlı olarak bozulmuş dokulardaki kuru lezyonlardır; yalnız meme başlarındakiler nemli olur.

Gliserinli yumuşatıcı ilaçlarla (nişasta gliserolu), merhemle, vitaminli ilaçlarla (özellikle A vitaminli) tedavi edilir. Memelerde emzirmenin ilk günlerinde ortaya çıkan çatlaklar, her emzirmeden sonra gliserine batırılmış pamukla pansuman yapılarak, meme biberonu kullanılarak iyileştirilebilir. Bununla birlikte kimi zaman emzirme durdurulmalıdır.

• *Anus çatlağı*. Çatlak sendromunun belli başlı belirtisi olan ağrı dışkının çıkmasıyla başlar, birkaç dakika ara verdikten sonra dayanılmaz hale gelir; bir süre sonra, bir sonraki dışarı çıkmaya kadar azalır ve yok olur. Muayenede dokunulduğunda çok ağrılı küçük yaraya rastlanır; çoğu zaman buna bir basur memesi eşlik eder. Tedavisi cerrahidir, ya genel anestezi altında sadece bir germe yapılır ya da çatlak kesilerek komşu deride meydana gelen kalkıklıklar düzeltilir; basur memeleri ve polipler de kesilip atılır.

ÇATLAKLIK a. **1.** Çatlama sonucu oluşan yarık, çatlak: *Bu çatlaklık ne zaman oluştu?* **—2.** Akıl eksikliği, kaçıklık, delilik: *Adamda biraz çatlaklık var.*

ÇATLAKÖLÇER a. Bir çatlağın genişliğini belirlemeye yarayan mikrometreli büyüteç.

ÇATLAMA a. Çatlamak eylemi.

—Bayınd. Karayollarında yüzeysel çatlaklar biçiminde görülen zayıflık belirtisi. (Beton yolların yapımında, çekme çatlakları oluşmaması için önlemler alınması gerekir.) || *Örümcek ağı çatlama*, bir karayolu yüzeyinin, birbirine yakın ve bitişik çatlaklar ağı biçiminde bozulması; bu olay, alt katmanların taşıma yetersizliğinin ve genellikle temeldeki bir kusurun göstergesidir.

—Bot. Tohumların dağılması için kuru meyvelerin yarılıp açılması.

—Denizc. Dalga tepelerinin rüzgâr etkisiyle kırılması.

—Ekmekç. Kendini salmış ve çok beklemiş hamurdan yapılan ekmeğin, pişme sırasında birkaç yerinden yarılması, üzerin-

de çatlaklar oluşması.

—Metalürj. Bir metal parçanın yapımı ya da kullanımı sırasında, mekanik içkuvvetler ya da çok dar bir alanda etkileyen korozyon yüzünden çatlak oluşumu ve gelişimi.

—Nük. müh. Bir yakıt öğesi kılıfında, parçalanma ürünlerinin sızmasına yol açabilecek bir arızanın ortaya çıkması. ||Bu arızanın kendisi.

—Sabunc. Bir sabun kalıbında uzunlamasına yarılma sonucu oluşan üretim kusuru.

—Seram. Pişimden sonra seramiğin üzerinde gerilen sır tabakasında çatlak ağları biçiminde ortaya çıkan hata. (Çatlama, genellikle, seramik toprağı ile onu kaplayan sır arasındaki uyuşmazlıktan kaynaklanır.)

ÇATLAMAK gçz. f. (yansıma sözc. *çat' tan*). **1.** Bir nesne sözkonusuysa, kırılıp parçalara ayrılmadan yarılmak: *Bu porselenler fırına girince çatlıyor.* **—2.** Duvar, sıva, toprak vb. sözkonusuysa, üzerinde çatlaklar, yarıklar oluşmak: *Deprem sırasında evin ön duvarı yer yer çatladı. Sıcaktan ve kuraklıktan çatlayan topraklar.* **—3.** Cilt, deri sözkonusuysa, üzerinde ince çizgiler, küçük yarıklar, çatlaklar oluşmak: *Soğuktan elleri, dudakları çatlamak. Ayakkabının derisi çatlamış.* **—4.** Sözkonusu bir kimseyse, aşırı yemekten, içmekten, yorgunluktan; bebekse, ağlamaktan ölecek duruma gelmek, ölmek; atsa, çok hızlı koşmaktan ya da koşturulmaktan ölmek: *Bu kadar çok yeme, çatlarsın. Öyle çok ağladı ki çatlayacak sandım. Atı bu kadar koşturma, çatlar.* **—5.** *Bir şeyden (soyut) çatlamak*, öfke, hırs, kıskançlık, merak vb. bir duyguyu yoğun biçimde yaşamak: *Onun başarısını duyunca kıskançlığından çatlayacak.* **—6.** Dalga sözkonusuysa, kırılmak: *Kıyıya yakın çatlayan dalgaların sesi.* **—7.** Meyve sözkonusuysa, olgunlaşıp yarılmak. **—8.** *Çatladın mı?*, aşırı ölçüde sabırsızlık, sevecenlik gösterenlere söylenen bir uyarı sözü. ||*Çatlasa da patlasa da*, "ne kadar zorlanırsa zorlansın, karşı çıkarsa çıksın" anlamında kullanılır: *Çatlasa da patlasa da gideceğim oraya.*

—Metalürj. *Soğumada çatlamak*, bir çelikten söz ederken, su verme sırasında oluşan soğuma çatlaklarının merkezi olmak. (Bir çelik, karbon oranı ne kadar yüksekse ve soğuma ne kadar hızlıysa o kadar kolay çatlar.)

—Seram. Üzerinde çatlak bulunmak.

◆ **çatlatmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi çatlatmak*, onun çatlamasına yol açmak: *Sıcak su bardağı çatlattı.* **—2.** *Bir kimseyi çatlatmak*, onu aşırı ölçüde yedirip içirerek, yorarak çatlayacak duruma getirmek. **—3.** *Bir kimseyi çatlatmak*, onu aşırı ölçüde üzmek, öfkelendirmek, kızdırmak, kıskandırmak vb.: *Bu çocuk insanı sinirden çatlatır. Beni meraktan çatlatma da olanları anlat. Komşularını çatlatmak için aldılar bu arabayı.* **—4.** *Bir atı çatlatmak*, onu aşırı ölçüde koşturarak ölmesine yol açmak: *Yolda üç at çatlatıp haberi kaleye ulaştırdı.* **—5.** *Halk.* Aklını kaçırmak, delirmek.

—Bayınd. *Bir araziyi çatlatmak*, bir araziyi sağlamlaştırmak amacıyla yapılan püskürtme sırasında aşırı basınç uygulayarak alttaki katmanların yükselmesi sonucu harcın yayıldığı çatlaklara yol açmak. (Genellikle araziyı çatlatmaktan kaçınmak gerekir; bununla birlikte çok özel bazı hallerde, araziyi sıkıştırmak ve böylece mekanik özelliklerini iyileştirmek için, çatlatma etkisinden yararlanılabilir.)

—Camc. *Camı çatlatmak*, küçük boyutlu parçalar elde etmek amacıyla akkor haldeki erimiş camı su içine akıtmak. ||*Kumu çatlatmak*, kristal yapımında kullanılacak kumu ateşe tutarak çatlaklar oluşturmak.

—Petr san. ve Mad. oc. Çatlak oluşturmak.

◆ **çatlatılmak** edilg. f. Çatlatmak eylemine konu olmak.

—İnş. *Çatlatılmış taş*, bir çekiç ya da kırıcı yardımıyla yüzeyinde çeşitli biçimlerde büyük çatlaklar, tümsek ve girintiler elde edilmiş taş.

ÇATLATILMAK → ÇATLAMAK.

ÇATLATMA a. Çatlatmak eylemi.

—Petr. san. ve Mad. oc. Kuyunun hemen yakınında geçirgenliği artırmak için, verimli katmanda yapay olarak çatlaklar oluşturmaya dayanan canlandırma yöntemi. (En yaygın yöntem hidrolik çatlatmadır, bu yöntemde az çok ağdalı bir akışkan, basınç altında kuyu içine püskürtülerek, var olan küçük çatlaklar genişletilir, hatta yenileri oluşturulur. Çatlak genişledikçe, taneli bir dolgu maddesi püskürtülür ve basınç kalktığında çatlağın kapanması önlenir.)

ÇATLATMAK → ÇATLAMAK.

ÇATMA a. **1.** Çatmak eylemi. **—2.** Başörtüsü, çatkı. **—3.** Bir bütünün çeşitli parçalarını bir arada tutmaya, onları güçlendirmeye ya da onlara destek olmaya yarayan genellikle madensel parçalar takımı. **—4.** *Çatma kaş*, alnın ortasında birleşen gür kaş.

—Ayakkc. Marokenc. ve Saraç. İki parçayı elle ya da makineyle birleştirme işlemi. || *Çatma makinesi*, bu işlemi yapmaya yarayan makine.

—Deniz huk. İki ya da daha çok geminin çarpışması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Dokmc. Düz zemin üzerine kadife tekniğiyle kabartma motifler oluşturularak dokunan eski bir ipekli kumaş; bir tür çiçekli kadife. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İnş. Bir kapının, bir lambrinin levhalarını çerçeveleyen parçalardan her biri. || *Duvar çatması*, kerpiç yapılarda kullanılan ahşap parça. || *Kapı çatması*, başlık ve dikmelerden oluşan ve bir açıta yerleştirilen koruyucu çerçeve.

—Metalürj. Altında bir boşluk bırakan katılaşma kusuru. || Fırın yükünün sürekli ve düzgün bir biçimde inmesi gerekirken, fırın çeperlerine asılı kalmasından kaynaklanan ve yüksek fırınlarda sık rastlanan olay. (Çatmayı önlemek için fırının çalışması hızlandırılır ve böylece artan sıcaklık yükü tutan kemerlerin erimesini sağlar.)

—Ormanc. Ahşap yapılarda ağaç iskeletin temel parçaları. || Yuvarlak uzun ağaçların üst üste konarak uçlarından çatılması suretiyle kurulan ilkel yapı.

—Tarım. Harmanda 10-12 hayvanı bir araya bağlayıp ekinin üstünde dolaştırarak dövensiz harman dövme.

—ANSİKL. Deniz huk. *Çatma*'ya ilişkin sorumluluk kuralları Türk Tic. k.'nda düzenlenmiştir. Beklenmeyen bir durumdan ya da önlenmesi olanaksız zorlayıcı bir nedenden doğan ya da nedeni anlaşılmayan çatma olaylarından doğan zararların giderilmesi istenemez (md. 1216). Buna karşılık çatma gemilerden birinin gemi adamlarının kusurundan doğmuşsa zararı o geminin donatanı gidermek zorundadır (md. 1217). Çatma, çarpışan gemilerin gemi adamlarının karşılıklı kusurlarından meydana gelmişse bu gemilerin donatanları, doğan zararı gemi adamlarının kusurları oranında tazmin etmekle yükümlüdürler. Karşılıklı kusurlardan ileri gelen çatmalarda gemilerde bulunan bir kişinin ölümü, yaralanması ya da sağlığının bozulmasından doğan zararların giderilmesinde gemi donatanları müteselsil olarak sorumludurlar (md. 1218/2).

—Dokmc. Çatma kadifelerde desenlendirme, genellikle düz bir zemin üzerine renkli hav çözgüleriyle yapıldığından, motifler zemine göre daha kabarıktır. Bazı çatma türlerinde ise, zemin alanlarının havlı, motiflerin düz olduğu görülür. Aynı kumaş üzerinde her ikisinin uygulandığı örnekler de vardır.

XV. yy.'da çatma dokumaların zemin çözgülerinde, ilkin ipek iplik kullanılırken daha sonra bunun yerini keten ipliği almıştır. Son dönem çatma dokumalarda, pamuk iplik kullanılmıştır. Hav çözgüleri ise, hemen her dönemde pişmiş ipek ipliktendir. Pek çoğunda zemin kırmızı ya da güvez rengidir. Siyah ve yeşil zeminli olanlara da rastlanır. Motiflerin konturlarında ise, gök mavi, yeşil ve sarı renkler kullanılmıştır. Havsız olan kısımlarda, çoğunlukla kalın pamuk ipliğinin kullanıldığı zemin atkısı dışında, yüzeyi örtmek amacıyla takviye atkısı olarak ipek, kılabdan, sim vb. değerli ipliklerin kullanıldığı da görülür. Havsız alanları değerlendirmek amacıyla kullanılan bu takviye atkılarının cinsine göre çatmalara çeşitli adlar verilmiştir. Takviye atkısı olarak sarı, saman rengi gibi açık renk ipek iplikler kullanılmışsa *münakkaş çatma kadife*, takviye atkısı olarak ipek yerine kılabdan ya da sim kulanılmışsa *müzehhep (altınlı) çatma kadife* adını alır.

Çatmalar, motiflerine göre de bazı adlar alırlardı. Motifleri yol yol ve dönüşümlü olarak havlı olan çatma kadifelere *çubuklu çatma kadife* deniyordu. Çubuklu çatmalarda yollardan biri havlı, öteki havsız olarak dokunuyor, havlı yol içerisindeki motifler havsız, havsız yol içerisindeki motifler havlı oluyordu.

Bursa, Bilecik, Üsküdar (İstanbul), Karaman (Konya), Göynük (Bolu), Eski Aydos (Bulgaristan) yörelerinde dokunan çatma kadifeler arasında en beğenilenleri Üsküdar ve Bilecik çatmalarıydı. Ahmediye* adı verilen, İstanbul ve Bursa'da dokunan çatmalar, daha çok döşemelik olarak kullanılıyordu. Çatma kadifeden kaftan, yastık ve döşek yüzü yapılıyor, perdelik ve döşemelik olarak da kullanılıyordu.

ÇATMAK g. f. **1.** *Şeyleri (sopaları, tüfekleri vb.) çatmak*, tepelerinden birbirlerine çaprazlama dayayarak durdurmak. **—2.** *Bir şeyi, damı, çatıyı çatmak*, gerekli parçaları bir araya getirmek, onu oluşturmak ya da kurmak: *Damı çatıp altına girmek.* **—3.** *(Başına) yemeni, yazma vb. çatmak*, onu bağlamak. **—4.** *Yükü (hayvana) çatmak*, onu (hayvana) iki yanlı yüklemek. **—5.** *Kaşını, kaşlarını, yüzünü çatmak*, onu, onları sertlik, öfke bildiren bir duruma sokmak. **—6.** *Çattık teyellemesi kaldı*, sıkıntılı bir durumdayken "bu sıkıntının daha arkası da var" anlamında söylenir. || *Gelip çatmak* → GELMEK.

—Ayakkc., Marokenc. ve Saraç. Dikiş eksenine bakışımlı biçimde yerleştirilen iki parçayı yan yana getirip düz dikerek (zikzak çatma) ya da yüz yüze dikip çatmayı açtıktan sonra ezerek (açık çatma) birleştirmek.

—El sant. Bakır kap yapımında, bakırın kesilen iki ucunu birleştirmek. (Birleştirilerek yapılan bakır kaplarda uygulanan bir yöntemdir.)

—Fıçıc. *Fıçı çatmak*, fıçıyı meydana getiren tahtaları tutturmak. (Tahtalar, kalıp denen bir çembere kıskaç ya da işkence aletiyle tutturulur, böylelikle de fıçı çatılmış olur.)

◆ gçz. f. **1.** *Bir kimseye, bir topluluğa*

çatma
Topkapı sarayı müzesi, İstanbul

Büyük Larousse

çatmak, onun, onların hakkında sert sözler söylemek, yazılar yazmak: *Olayın sorumlusu ben değilim, ama bana çatıyorsun. Gazetesinde sürekli olarak hükümete çatıyor.* **—2.** *Bir kimseye, bir şeye çatmak,* olumsuz bir duruma yol açan bir kimseyle (genellikle niteliğini belirten bir sözcükle kullanılır) ya da bir şeyle karşılaşmak: *Deliye çatmak. Aksi bir görevliye çatmak. Belaya çatmak.* **—3.** *Çatacak birini aramak,* sinirli ve öfkeli bir durumda olmak. ‖ *Çattık!,* "hiç hesapta olmayan güç ve sıkıntılı bir durumla ya da ters bir kimseyle karşılaştık" anlamında kullanılan ünlem.

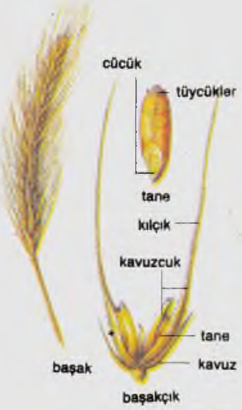
◆ **çatılmak** edilg. f. Çatmak eylemine konu olmak.

◆ **çatışmak** işt. f. **1.** Karşılıklı olarak birbirlerine sert sözler söylemek, tartışmak; kavga etmek ya da vuruşmak, çarpışmak: *Bu konuda seninle çatışmak istemiyor. Güvenlik güçleriyle çatışan teröristlerden biri yakalanmış.* **—2.** Sözler, savlar, davranışlar vb. sözkonusuysa, birbirleriyle tutarlı olmamak, çelişmek. **—3.** *Halk.* Deve, köpek vb. hayvanlardan söz ederken çiftleşmek. **—4.** İki şey sözkonusuysa, aynı zamana rastlamak, çakışmak.

◆ **çatışılmak** edilg. f. Çatışmak eylemi yapılmak.

◆ **çatıştırmak** ettirg. f. *Kimseleri, topluluklarıı çatıştırmak,* onları birbirine düşürmek, birbiriyle kavga ettirmek.

◆ **çattırmak** ettirg. f. Çatmak eylemini yaptırmak.

çavdar
(Secale cereale)

ÇATRA PATRA be. (slav dilinden *çetr -pet,* dört-beş'ten). Bir dilin az sözcükle, yalan yanlış konuşulduğunu belirtir; çat pat: *İngilizceyi çatra patra konuşur.*

ÇATTERCİ (Bankim Çandra), bengali dilinde **Cattopadhyay,** bengalli romancı (Kantalpara 1838 - Kalküta 1894). Çatterci, Kalküta Üniversitesi'nden ilk diploma alan kişi oldu. Romanları çoğu kez geçmişi canlı bir biçimde yansıtır (*Durgeşnandini* 1865; *Kapalkundala,* 1866; *Ananda Math,* 1882; *Sitaram,* 1886). Ayrıca, törelere ilişkin iki inceleme kaleme aldı: *Vişavrikşa* (1873), *Krişnakanter Uil* (Krişnakanter'in vasiyeti, 1878). Çıkardığı Bangadarşan adlı dergi Bengal'in yeniden doğuşuna katkıda bulunmuş ve yapıtı, doğuş aşamasındaki milliyetçiliğe esin kaynağı olmuştur. Çatterci krişnacılığa yönelmiştir.

ÇATTERCİ (Şarat Çandra), bengali dilinde **Cattopadhyay** bengalli romancı (Hugli 1876 - Kalküta 1938). Güçlü kadın tipleri yarattı ve orta sınıfın yaşantısını yansıtan tablolar çizdi (*Palli Samac,* 1916; *Caritrahin* 1917; *Devadas,* 1917; *Şrikanta,* 1917-1933; *Grihadaha,* 1920).

ÇATTIRMAK → ÇATMAK.

ÇATTİSGARH, Hindistan'da bölge, Madhya Pradeş'in D.'sunda, Orissa'nın B.'sında; başlıca kenti *Raypur.* Orissa Gatları, Çota Nagpur platosu ve Maykal dağlarıyla sınırlanan Çattisgarh, Mahanadi vadisinin aştığı geniş bir ovadır. Büyük bölümü lateritle örtülü olan ovanın orta kesimindeki topraklar verimlidir (pirinç).

ÇATTİSGARHİ a. Doğu hindînin. Madhya-Pradeş'in güney-doğu'sunda konuşulan lehçesi. (LARİA da denir.)

Chaumeton - A. T. P.

çavdarmahmuzu

ÇATYOL, Malatya'nın Akçadağ ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 1 727 nüf. (1990).

ÇAUDHURİ (Ebu Seyyit), bangladeşli devlet adamı (Netbari, Hindistan, bugünkü Bangladeş, 1921 - ? 1987). Hukuk öğrenimi gören Çaudhuri, 12 ocak 1972'de Bangladeş'in ilk cumhurbaşkanı oldu, aralık 1973'te istifa etti.

ÇAV (esk. türkç.). *Esk.* **1.** Ses: *"Bıraktı âlemin içine bir çav"* (Işkname, XIV. yy.). **—2.** Haber: *"Kâbe'nin imareti çavı dünyaya düştü cemi-i kabâil içinde söylendi"* (Erzurumlu Darir, XIV. yy.). **—3.** Ün: *"Dünya durduğunca unutulmaya ve yer ucuna dek çavı söylene"* (Antername, XIV. yy.).

ÇAV ünl. (ital. *ciào*'dan). "Allahaısmarladık" anlamında söylenen sözcük.

ÇAV a. *Yörs.* Zootekn. At, eşek gibi büyük hayvanların erkeklik organı.

ÇAV a. Nümism. İran Moğolları döneminde bastırılan bir tür kâğıt para; Geyhatu döneminde (1291-1294), gerek gelir darlığı, gerekse ölçüsüz harcamalar dolayısıyla XIII. yy.'da karşılaşılan ekonomik bunalıma çözüm olmak üzere çıkarıldı. İlk olarak, Çin'de ortaya çıkan ve Uygurlar' da da kullanılan çav, dikdörtgen biçimindeydi; İran çavlarının bir yüzünde kelime-i tevhid, çav-ı mübarek yazısıyla, bir daire içinde değeri ve tarih, öteki yüzündeyse moğol yazısıyla hanın adı ve sanları yer alıyordu. Çavların basımına kısa bir süre sonra Gazan Mahmut döneminde (1294 -1304) son verildi. Tarihçi Cüveyni'ye göre 1 baliş gümüş 20 baliş çav ya da 1 baliş çav 10 dinar değerindeydi.

ÇAVALYE ya da **ÇAVELA** a. Deniz balıklarını taşımaya yarayan sepet.

ÇAVAN a. *Yörs.* Zootekn. İnek, manda, vb. hayvanların dişilik organı.

ÇAVAN a. (jap. sözc.; *ça,* çay ve *van,* fincan'dan). Yanları ve küçük ayağı, el ayasına çok iyi oturan japon çay fincanı.

ÇAVÇAVADZE (Aleksandr Garsevanoviç), gürcü şair (Petersburg 1786 - Tiflis 1846). Bir prens ailesinden gelen Çavçavadze, ayrılıkçı komplolara katıldı; askerlik mesleğinde parlak başarılar kazandı. Aşkı ve ulusal tarihin görkemini yücelten şiiriyle Gürcistan'da romantizmin öncüsü durumuna geldi (*le Lac de Goktcha* [fr. çev.], 1841; *Caucase* [fr. çev.], 1852).

ÇAVÇAVADZE (İlya Grigoryeviç), gürcü yazar (Kvareli 1837 - Saguramo 1907). Yoksul düşmüş soylu bir ailenin oğlu olan Çavçavadze, Petersburg'da öğrenim gördü (1857-1861), Gürcistan'daki köylü reformuna katıldı ve 60'lı yılların milliyetçi ve demokrat hareketini destekledi (*"Tergdaleyulebi"*'ler topluluğu; İveria dergisi, 1877-1902). Toplumsal sorumluluğunun bilincinde bir sanatçı ve bir gerçekçi (*Zapiski puteşestven,* 1861) olan Çavçavadze, şiirlerinde (*Videniye,* 1859; *Gandeghili,* 1883) ve anlatılarında (*Razskaz nişçago,* 1862; *İ eto çelovek?* 1863; *Vdova iz doma otarova,* 1887) kölelerin yoksulluğunu ve derebeylerin çöküşünü vurguladı. Bir Ohrana ajanı tarafından öldürüldü.

ÇAVDAR a. Güney Avrupa ve Orta Asya kökenli birçok türü bulunan ve fakir ve soğuk topraklı bölgelerde yetiştirilen dayanıklı tahıl; bu tahılın tanesi. (Bil. a. *Secale cereale;* buğdaygiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Ekmekç. *Çavdar ekmeği,* çavdar ve buğday unu (karışımın % 35'inden az) karışımından yapılan ekmek. ‖ *Çavdarlı ekmek,* en az % 10 çavdar unu karıştırılmış buğday unundan yapılmış ekmek.

—ANSİKL. Tarımı yapılan çavdar, boylu bir bitkidir (2 m). Yumuşak sapı bazen şapka, hasır, vb. yapmak için olgunlaşmadan biçilir. Kılçıklı büyük başaklarına bakıldığında yeşilimsi gri taneleri göze çarpar; taneler buğdayınkinden daha uzundur. Çavdar erken erer; soğuğa dirençli ve toprağın asitliliğine dayanıklıdır. Taneleri hem hayvan yemi olarak hem de buğdaya karıştırılarak ekmek yapımında kullanılır.

Çavdar ekimi, toprak verimliliğinin yükseltilebildiği (özellikle kalker ıslahı ile) her yerde buğdayın ekiminin artması sonucu azalmaktadır. Ama, özellikle dağlık yerlerde varlığını korumaktadır.

Dünya çavdar üretimi 40 Mt dolayındadır. Rusya birinci üreticidir, onu Polonya, Almanya, Çin ve Kuzey yarı kürenin ılıman ve soğuk ülkeleri izler. Türkiye'nin çavdar üretimi 1991 yılında 256 000 ton olarak gerçekleşmiştir.

ÇAVDAR TATARLARI, Osmanlı beyliğinin oluşum döneminde, Ankara -Eskişehir arasında yaşayan moğol oymak. Selçuklular'ın İlhanlı devletinin egemenliği altına girdiği sıralarda Anadolu'ya gelerek Ankara yöresine yerleştiler. Adını, Kereit kabilesi reisi Alınak Noyan'ın oğlu Çavdar'dan alır. Osman Bey Mekece, Akhisar, Geyve taraflarını ele geçirmeye çalışırken (1304), Çavdar Tatarları, Karacahisar pazarını yağmalamak için harekete geçtiler. Bunu Eskişehir'de öğrenen Orhan Bey, onları Oynaş hisarı'nda yendi; başta beyleri olmak üzere çoğunu tutsak aldı. Seferden dönen Osman Bey, Çavdar beyini bağışladığı gibi, oymağın yerine dönmesine de izin verdi. Yıldırım Bayezit döneminde Osmanlı devletinin hizmetine giren Çavdar Tatarları, Ankara savaşı'nda (1402) Timur tarafına geçtiler. Timur'un Anadolu'dan ardına takarak götürdüğü yaklaşık 50 000 Kara Tatar arasında bulundukları, geriye kalan küçük bir bölümünün ise Çavdarlı'da yerleştikleri sanılır.

ÇAVDAR VOYVODA, osmanlı yönetimine karşı Bulgaristan'da başlayan ayaklanmalar sırasında (XVI. yy.) türeyen *hayduk* (haydut) çetelerinden birinin reisi.

ÇAVDARHİSAR, Batı Anadolu'da, Kütahya iline bağlı ilçe; 12 880 nüf. (1990); 18 köy. Merkezi, Kütahya'nın 57 km G.-B.'sında *Çavdarhisar,* 4 035 nüf. (1990).

Çavdarhisar barajı, Kütahya ilinde. Bedir çayı üzerinde 1985 yılında yapımına başlanıp, 1990 yılında tamamlanan baraj. Sulama amacıyla yapılan barajın gövdesi toprak dolgu tipindedir. Temelden yüksekliği 50,50 m, normal su kotu 1 062 m'dir. Su toplama hacmi 34 milyon m^3, göl alanı 3,92 km^2, sulama alanı 5 531 hektardır.

ÇAVDARLI sıf. İçine çavdar unu katılmış yiyecek için kullanılır.

ÇAVDARLIHÖYÜK, Arkeol. Afyonkarahisar'ın 16 km D.'sunda, Çavdarlı köyü yakınında höyük. Mahmut Akok tarafından yapılan kazıda (1964), en alt katmanda İlk Tunç çağdan (İ.Ö. 2500-2000) taş, kemik ve madenden buluntular ele geçti. Bu katmanın üstünde İ.S. III. yy.'a tarihlenen bir roma yerleşmesi (mermer adak heykelcikleri, yunanca ve latince yazıtlar), en üstte de osmanlı döneminden bir çiftlik kalıntısı ortaya çıkarıldı.

ÇAVDARMAHMUZU a. Bitki patol. **1.** Buğdaygillerde, özellikle çavdarda hastalık yapan hypocreales takımından asklı mantar. (Claviceps purpurea). [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Bu mantarın yaptığı hastalık. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Eczc. *Tıbbi çavdarmahmuzu,* çavdar başağında yumurtalıklara yerleşerek gelişen *Claviceps purpurea* türü mantarın miselyum topağı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Toksikol. *Çavdarmahmuzu zehirlenmesi,* çavdarmahmuzu bulaşmış unların yenmesiyle meydana gelen olayların tümü. (Eşanl. ERGOTİZM.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Bitki patol. Çavdarmahmuzunun bitkiye bulaşması çiçek açma döneminde tepecik yoluyla olur. Mantar çiçeğin dişi organında gelişir, horoz mahmuzu biçiminde siyah bir topak oluşturur. Bu topağın içinde birçok zehirli alkaloit bulunur. Büyük miktarda çavdarmahmuzu bulunan undan yapılan ekmeği yiyen insanlarda cıva tuzlarının neden olduğu zehirlenmeye benzer kangrenimsi yaralar ve ruhsal bozukluklar meydana gelir. Bu hastalığa *ergotizm* denir. Çavdarmahmuzu özütleri eskiden kanamayı durdurucu olarak kullanılırdı. Şimdi alkaloitleri (ergometrin) bu amaçla kullanılmaktadır.

—Eczc. Çavdarmahmuzunun kendisi zehirlidir, atardamar basıncında değişmelere (yükselme ya da düşme), çırpınma şeklinde sinirsel bozukluklara, el ve ayak uçlarında kangrene, başdönmesine, bitkinliğe neden olur. Çavdarmahmuzu özütü,

yani ergotin uzun süre kan dindirici olarak kullanılmış, zehirli etkisi nedeniyle artık terk edilmiştir. Buna karşılık, çavdarmahmuzunun içerdiği maddeler, tek başlarına, önemli tedavi edici özelliklere sahiptir. Çavdarmahmuzundan çeşitli maddeler elde edilmiştir: başta ergosterol olmak üzere steroller; histamin gibi çeşitli aminoasitler, lizerjik asit çekirdeği içeren değişik alkaloitler. Bunlardan en çok kullanılanları ergometrin, ergotamin, dihidroergotamin, metiserjit ve ergotoksindir.

—Toksikol. Çavdarmahmuzu zehirlenmesi üç çeşit olabilir: çırpınmalı, kangrenli, süreğen. Çırpınmalı çeşidinde, karıncalanma, kramplar, çırpınma hareketleri ve başdönmesi görülür; kangrenli çeşidinde ellerde ve ayaklarda kuru kangrenler ortaya çıkar, ağır ve tedavisi olanaksız sakatlıklara yol açar; süreğen çeşidinde, derin bir dalgınlık, başağrısı ve başdönmesi görülür. Bu belirtiler genellikle öldürmek amacıyla verilen ya da çocuk düşürmek amacıyla yutulan çavdarmahmuzu tozu ya da özütünden ileri gelir. Hasta, uyuşturucu ilaçlarla, damar açıcı amil nitrit koklatılarak ve sürekli yatar durumda kalmaya zorlanılarak tedavi edilir. Süreğen zehirlenme öncelikle içinde çavdarmahmuzu bulunan unlu besinlerin yenmesi önlenerek, çırpınmalı zehirlenme, çırpınmayı önleyici ilaçlar verilerek, kangrenli zehirlenme, damar açıcı ilaçlar kullanılarak tedavi edilir.

Çavdarmahmuzu zehirlenmesi, Ortaçağ'da tehlikeli sonuçlar doğurmuşsa da günümüzde çıkarılan yasalar sayesinde un fabrikalarının denetlenmesi ve unların tahlil edilmesiyle tehlikeli olmaktan çıkmıştır. Bazı unlar, sinirsel ve ruhsal belirtileri çavdarmahmuzu zehirlenmesine benzeyen zehirlenmelere yol açmışsa da, bu tür zehirlenmelerin unlara kazayla karışan cıvalı bir madde dolayısıyla meydana geldiği anlaşılmıştır.

ÇAVDAROĞLU (Mehmet Şerif) → MEHMET ŞERİF PAŞA Damat.

ÇAVDIR, Akdeniz bölgesinde, Burdur iline bağlı ilçe; 16 205 nüf. (1990); 14 köy. Merkezi, Burdur'un 106 km G-B.'sında *Çavdır;* 3 886 nüf. (1990).

ÇAVELA → ÇAVALYE.

ÇAVİ TARLASI. Arkeol. Şanlıurfa'nın Siverek ilçesi Çaylarbaşı bucağına bağlı Azıklı köyü yakınında buluntu yeri. Alman Alwo von Wickede'nin yaptığı yüzeysel araştırmalarda ve sondaj çalışmalarında (1982-1983), Bakırtaş döneminin ilk evrelerinden, Tel Halef* kültürüyle çağdaş (İ.Ö. 4900-4300) iki katmanlı bir yerleşme saptandı. Dromos*lu bir tholos*, Tel Halef seramikleri, mühürler, öğütme taşları, obsidyenden ve çakmaktaşından aletler, taş baltalar önemli buluntulardır.

ÇAVLAN a. Bir akarsuyun yatağında, suların yüksekten dökülerek aktığı kesim; büyük çağlayan. (Çağlayana oranla çavlanın hem eni daha geniş, hem düştüğü yükseklik daha büyüktür.) [Eşanl. ŞELALE.]

—ANSİKL. Bir kaynak, bir buzkar suyu, dağ yamacından fışkırarak bir çavlan oluşturabilir. Bu durumda, suyun aktığı yatakla döküldüğü yatak arasındaki düzey farkı birkaç yüz metreyi bulabilir. Genellikle çavlan, ırmak sularının normal akışını bırakarak yüksekten döküldüğü kesimdir. Çavlanlar, suyun etkileri nedeniyle gerileyebilir ve düzey farkları azalabilir. Gerçekten,çavlanın eteğinde güçlü burgaçlar oluşur; eğer sular çok miktarda aşındırıcı madde taşıyorsa, bu burgaçlar çavlanın eteğini oyar ve duvarların parçalanarak yıkılmasına yol açar. İri döküntülerin çok az bulunduğu tropiklerarası bölgelerde bu olay hemen hiç görülmez: buralarda çavlanlar, görünüşlerini, orta enlemlerdekilerden (ılıman kuşaktakiler) çok daha iyi korurlar; bu nedenle orta enlemlerdeki iklim kuşaklarında çok sayıda çavlana rastlanır ve akarsuların boyuna profili düzensizdir.

ÇAVLANLANMA a. Denizbil. Ağırlaşan yüzey suyunun deniz dibi eğimine uygun biçimde dibe doğru gerçekleştirdiği düşey hareket. (Yoğunlaşma, genellikle suyun havayla temasının sonucudur.)

ÇAVLANMAK gçz. f. **1.** Gürültüsü çevreye yayılmak. **—2.** Ün, haber sözkonusuysa, dilden dile yayılmak; şüyu bulmak: *"Menüm erliğim, bahadırlığım, cılasunluğum, yiğitliğim Rum'a Şam'a gide çavlana der idi"* (Dede Korkut kitabı, XIV. yy.).

ÇAVLI a. *Yörs.* Henüz ava alıştırılmamış doğan yavrusu.

ÇAVLI (Muzafferettin) → MUZAFFERETTİN ÇAVLI.

ÇAVLI, Sakavu da denir, selçuklu emir (öl. 1116). Berkyaruk'un emirlerinden biri olarak, batınilerin çıkarmak istediği ikilik hareketlerini önledi. Berkyaruk'tan sonra büyük selçuklu tahtına çıkan Mehmet Tapar döneminde, hükümdarın buyruklarını dinlemeyen Musul emiri Çökürmüş'ü cezalandırmakla görevlendirildi; onu Erbil'de yenerek tutsak aldı (1106) ve Musul'u kuşattı. Ancak, Anadolu selçuklu sultanı Kılıç Arslan'ın hızla yaklaşmakta olduğunu haber alınca, kuşatmayı kaldırarak Habur taraflarına çekildi ve Rabbe kentini ele geçirdi. Ayrıca, Halep meliki Rıdvan ve Mardin emiri İlgazi ile güçbirliği yaptı. Musul'u aldıktan sonra ordusuyla üzerine yürüyen Kılıç Arslan ile Habur suyu kenarında yaptığı savaşta Kılıç Arslan atıyla ırmağa düşerek boğulunca (1107), Musul'a da girmeyi başardı. Ancak, bağımsızlık hevesine kapıldığı için, sultan Tapar tarafından üzerine gönderilen emir Mevdud komutasındaki kuvvetler karşısında Musul'u terk ederek Cizre bölgesindeki Cabber kalesine çekilmek zorunda kaldı. Elinde tutsak bulunan Urfa kontu Baudouin du Bourg'u serbest bırakıp onun yardımıyla Suriye'de bir beylik kurmaya çalıştıysa da başarısızlığa uğradı. Hemedan'a giderek, sultan Tapar'ın affına sığındı. Kendisini bağışlayan hükümdar tarafından Fars valiliğine atandı. Daha sonra Kerman hükümdarıyla yaptığı bir savaştan dönerken, hastalanarak öldü.

ÇAVLI ÇANDAR, selçuklu emir (öl. 1146). Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'in kölesi olduğu için Tuğrulî adıyla da bilinir. Efendisinin ölümü üzerine onun kardeşi Mesut'un ve bu yeni hükümdarın atabeyi Karasungur'un hizmetine girdi. Karasungur'un ölmeden önce ordusunu ve ülkesi Azerbaycan'ı kendisine bırakması üzerine (1140), Rey emiri Abbas ile Fars valisi Boz Aba'nın, sultan Mesut'a karşı ayaklanarak Hemedan üzerine yürüme girişimlerini engelledi (1143). Ancak, göze girmesini çekemeyen Belengiroğlu ve Hasbey gibi saray çevresinden kişiler, hükümdarı kışkırtınca, can korkusuna düştü ve başka bir selçuklu şehzadesini tahta çıkarmak için çalışmalar yapmaya başladı. Bazı emirlerle anlaştıktan sonra başına geçtiği güçlü bir orduyla Azerbaycan'dan Hemedan üzerine yürürken, nedeni bilinmeyen bir rahatsızlıktan ötürü Zencan yakınlarında öldü.

ÇAVMAK → ÇAĞMAK.

ÇAVŞIR a. Avrupa ve Asya'nın sıcak bölgelerinde yetişen, kalın köklü, parçalı yapraklı, şemsiye biçiminde toplu sarı çiçekli, çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *Ferula elaeochytris* [ya da *F. meifolia*]: maydanozgiller familyası.) [Eşanl. CAVŞİR, ÇAŞIR, ÇAŞUR, ÇAKŞIROTU.]

—ANSİKL. Ferula cinsinin çavşır adıyla anılan daha birçok türü Anadolu'da yetişir. Bunların hemen hemen hepsi Eskiçağ'dan beri tedavide kullanılır. Çavşırın kökleri toz haline getirilip balla karıştırıldıktan sonra cinsel gücü artırıcı olark günümüzde kullanılmaktadır. Çavşır ya da çaşır adıyla anılan bazı ferula türlerinin (*F. communis, F. opopanax, F. orientalis, F. rigıdula)* yaprakları haşlanarak acılığı giderildikten sonra, özellikle Doğu Anadolu'da sebze gibi kullanılır; yumurta ile pişirilerek yenir ya da turşu yapılır. *F. rigidula* türünün yaprakları Van bölgesinde yapılan "otlu peynir"in içine konur.

ÇAVULDURLAR, yirmi iki oğuz boyundan biri. Üçok kolundandır. Büyük çoğunluğu Harizm Türkmenleri arasında kalarak Mangışlak'ı yurt edindi; küçük bir bölümü de selçuklu fetihlerine katıldı. Çavuldurlar, Anadolu'nun alınmasından sonra Diyarbakır ve Çorum yörelerine yerleştiler (XVI. yy.). Öte yandan, Mangışlak'ta yaşayan önemli bölümü, baskı sonucu Kuzey Kafkasya'ya göçerek, zamanla benliğini yitirdi. Orada kalanlarsa, İğdir ve başka oymaklarla birlikte Kazaklar tarafından yurtlarından kovuldular (XIX. yy.). Çavuldurlar'ın bu bölümü, 1863'ten bu yana, Aral gölünün güney kıyısıyla Karaboğaz arasındaki alanı yurt edindiler.

ÇAVUN a. (*çav*'dan). Hayvan derisinden ya da kimi hayvanların erkeklik organından yapılan kırbaç.

ÇAVUŞ a. (*çavmak,* haber götürmek, haber yaymak'tan *çav-uş*). **1.** Ask. Onbaşıdan bir üst rütbedeki erbaş*lara verilen unvan. (Bk. *ansikl.* böl.) || Askeri okullarda, bulunduğu sınıftaki arkadaşları arasında not, disiplin durumu vb. nitelikleriyle rütbe takmaya hak kazanmış, iki şeritli öğrenci: *Sınıf çavuşu.* **—2.** Genellikle yapı ya da yol işçilerinin başında bulunan sorumlu kimse: *Yapı çavuşu. Hat çavuşu.*

—Ask. *Çavuş çıkarmak,* eskiden yedek subay okulunda başarı gösteremeyen adayların birliklerde çavuş olarak görevlendirilmesi. —Çavuş talimgâhındaki eğitimlerini başarıyla bitiren adaylara çavuş rütbesinin verilmesi.

—Ask. ve Kur. tar. Osmanlı devletinde yönetimde, askeri ve saray örgütünde çeşitli hizmetleri yürütmekle görevli kimselere verilen unvan. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Çavuş gediklisi,* Enderun ve rikab-ı âli çavuşlarının en seçkin ve görevli olanları hakkında kullanılan bir deyim.|| *Çavuş oku,* Osmanlılar'da ok çeşitlerinden birine verilen ad. (Yarışmalarda ilk bu ok atıldığından ve rüzgârın etkisiyle ses çıkardığından "kılavuz" da denirdi.) ||*Çavuş şebkülahı,* çavuşların giydikleri bir tür başlığa verilen ad. (Yalnızca geceleri giyildiği için bu adla anılırdı. Bundan başka çavuşlar, çıngıraklı külah, helvacı külahı, zülüflü külah, has ahır külahı, softa külahı, levent külahı denilen başlıklar da giyerlerdi.) ||*Çavuş-ı büzürg,* Yeniçeri ocağı subaylarından bir bölümüne verilen ad. (Ağa bölüklerinden beşinci bölüğün komutanıydı. Ocakta görevli orta ve küçük çavuşlardan ayırmak için bu adla anılırlardı.) [→ BAŞ ÇAVUŞ.] || *Çavuş-ı küçük (Küçük çavuş),* Yeniçeri ocağı subaylarından bir bölümüne verilen ad. (Çavuş-ı büzürg'ün yardımcılığını yapardı. Rütbece Çavuş-ı miyane'den sonra gelirdi.) ||*Çavuş-ı miyane (Orta çavuş),* Yeniçeri ocağı subaylarından bir bölümüne verilen ad. (Çavuş-ı büzürg ile çavuş-ı küçük arasında bir rütbeydi.) ||*Çavuşlar bölükbaşıları,* çavuşların dağıtıldıkları bölüklerin başındaki subaya verilen unvan. (Her bölükte on beş çavuş bulunur, bölüklerden ikisi her gün Babıâli'de ve Saray'da nöbet tutar, ötekiler ise verilecek emirleri yerine getirmek üzere Paşakapısı'nda beklerlerdi.) ||*Çavuşlar emini,* Divan-ı hümayun çavuşlarının amirlerinden biri. (Yasa hükümlerine göre verilen cezaları yerine getirmekle görevliydiler. Çavuşlar kâtibi ile birlikte ulema sınıfının önde gelen kişilerini tutuklama yetkisi vardı.) ||*Çavuşlar kâtibi,* divan çavuşlarının amiriydi. (Yasa hükümlerine göre verilen parasal ve bedensel cezaların uygulanmasını sağlardı.)

—Esk. sil. *Çavuş oku,* menzil atışlarında, atışa başlamadan önce, seçilen menzilin rüzgâra uygun olup olmadığını denetlemekte kullanılan bir tür ok. (Yarışmalarda, önce bu ok atıldığı için "kılavuz oku"da denir.)

Büyük Larousse

Çavuşin kilisesi
Avanos-Nevşehir

Büyük Larousse

çavuşbaşı
Atatürk kitaplığı, İstanbul

Çavuşin kilisesi fresklerinden bir görünüm
Avanos-Nevşehir

Büyük Larousse

—Tar. Fransa'nın Ortadoğu'daki orta elçilik ve konsolosluk kapıcılarına verilen ad. ||Kuzey Afrika'da kamu hizmetlerinde çalışan hademelere verilen ad.

—ANSİKL. Ask. Türk silahlı kuvvetleri'nin İç hizmet kanunu ve yönetmeliği'ne göre çavuş, komutanı olduğu birliğin amiridir. Eğitim birliklerinde yetiştirilerek onbaşılıktan çavuş rütbesine yükselirler. En küçük birliğin (kısım, manga, takım vb.) eğitimi, yönetimi, disiplini, bu birliklerin üstlendikleri görevlerin zamanında uygulanması ve denetimi ile görevlendirilirler. Ayrıca birliklerin silah, cephane, araç ve gereçlerinin bakımı, onarımı, korunmasından da sorumludurlar. 1982'de başlanan bir uygulamayla askerlik yükümlülüğü sona eren çavuşlar kendi istekleriyle ve yasalar çerçevesinde orduda astsubay olarak kalabilirler.

—Ask. ve Kur. tar. Çavuş unvanı Osmanlılar'dan önceki türk devletlerinde de kullanılıyordu. Osmanlı devletinin ilk dönemlerinde Saray ve ordu örgütlenmesi oluşturulurken öteki Anadolu beyliklerinde bulunan çavuşluk kurumu olduğu gibi benimsendi. Çavuşların derecesi tımar müteferrikalarından altta, kâtipleri ile eşitti. Atamaları defterdarca yapılır, vezirlerin ve defterdarların emrine ayrıca "selam çavuşu" verilirdi. Bayezit II döneminde sayıları 100 kadar olan çavuşlar, ordunun düzenini sağlar, suçluları asalarıyla döverek cezalandırırlardı. XVI. yy.'dan sonra sayıları 300 kadar olan çavuşlar elçileri karşılarlar, Divan'a girip çıkan vezirlere eşlik ederlerdi. Padişahın resmi gezilerinde yaya ve atlı olarak yolun açılmasını sağlarlardı. Bu tür protokol görevlerinden başka, konutlarında oturmaya zorlanan elçilere gözcülük ederler, elçilik göreviyle yabancı ülkelere gönderilirler, madenlerin işletilmesinde yönetici olarak görevlendirilirlerdi. Saray'da görevli çavuşlar ise Enderun'da çeşitli hizmetlerin yürütülmesini üstlenmişlerdi. Yeteneklerine göre hanende, sazende ve müezzin olarak ayrılanlar ilmiye sınıfında da görevlendirilirdi. Saray çavuşları süslü giysilerinin yanı sıra ellerinde iki ucu kıvrık, "çevgan" denilen gümüş asa taşırlar, "yelken külah" denilen başlık giyerlerdi. Yönetim ve saray örgütlerinin dışında, başta Yeniçeri ocağı olmak üzere çeşitli Kapıkulu ocakları'nda da kendilerine özgü bayrakları olan çavuşlar bulunurdu. Yeniçeri ocağı'nda başlarında baş çavuşun bulunduğu 330 eski ve deneyimli yeniçerinin oluşturduğu çavuşlar topluluğu vardı. Bunlar barış zamanında habercilik, savaştaysa yaverlik yaparlardı. Ayrıca, yeniçeri subaylarının cezalarının infazı da bunların görevleri arasındaydı. Mahmut II'nin orduda yaptığı düzenlemeler sırasında süvari hassa askerlerinin küçük rütbeli subaylarına çavuş vekili ve çavuş, tersanedeki kalyoncu subaylarına da çavuş denilmeye başlandı.

ÇAVUŞ, Konya'nın Seydişehir ilçesine bağlı bucak; 4 471 nüf. (1990); 8 köy. Merkezi *Çavuş*. 1 265 nüf. (1990).

ÇAVUŞ, Konya'nın Hüyük ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 005 nüf. (1990). Belediye.

ÇAVUŞAN çoğl. a. (*çavuş*'un fars. çoğl. *çavūşan*). Kur. tar. *Çavuşan-ı kalyon*, donanma -yı hümayun'da kaptan paşa kalyonundaki kalyoncuların dirlik ve düzeninden sorumlu kalyon çavuşları. (Bu çavuşların üçü geminin kıç tarafında, öteki üçü de geminin başında nöbet bekler ve ellerindeki sopalarla manevraları gözetirlerdi. Bunların başına "kalyon başçavuşu" denirdi.) ||*Çavuşan-ı kapudane-i hümayun*, kalyon türünden ve ikinci sınıf iki ambarlı savaş gemilerinde top ambarı ya da *tavlon* denen ikinci kat güvertedeki kapakların düzenli açılıp kapanmasından sorumlu kalafatçı reisleri. (Sayıları on ikiydi.) ||*Çavuşan-ı tersane -i amire*, buyruğunda 33 er bulunan tersane görevlisi.

■**ÇAVUŞBAŞI** a. Kur. tar. Osmanlı devletinde Divan-ı hümayun çavuşlarının en üst düzeydeki yöneticisi. ||*Çavuşbaşı kesedarı*, çavuşbaşının evrak müdürü.

—ANSİKL. Divandan çıkan hükümleri uygulamak, elçilerin kabulü sırasında onlara eşlik etmek ve protokol işlerini gözetmek çavuşbaşının başlıca görevleri arasındaydı. Ayrıca, merkezden çıkan buyrukların vilayet ve sancaklara bildirilmesi işine bakar, halkın dilekçelerinin divana iletilmesine aracı olur, divanın düzenini sağlardı. Dışardan İstanbul'a gelenlerin kimliklerini incelemek, defterhaneyi mühürlemek, görevden alınan şeyhülislamlara bunu bildirirken, yeni atananı konağından alarak alayla saraya götürmek de ona düşen görevlerdi. 1836'da kaldırılan bu makamın yerine, Deavî nezareti kuruldu. Daha sonra da bunun yerini adliye nezareti aldı.

• *Çavuşbaşı kesedarı*, üzerlerine gerekenlerin yazılmış olduğu dilekçeleri divan çavuşlarıyla birlikte inceleyerek sınıflandırdığı gibi, çavuşbaşı adına alınan vergileri de toplardı. Bu verginin yüzde onu kendi payına düşerdi. Çavuşbaşılıkla birlikte görevi son buldu.

ÇAVUŞBAŞI, İstanbul'un Beykoz ilçesi, merkez bucağına bağlı köy; 4 693 nüf. (1990).

ÇAVUŞÇU gölü → ILGIN gölü.

ÇAVUŞÇUGÖL, Konya'nın Ilgın ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 2 300 nüf. (1990). Belediye.

■**ÇAVUŞESKU** (Nicolae), rumen siyaset adamı (Scorniceşti, Piteşti, 1918 - Tirgovişte, Bükreş yakını, 1989). 1933'te Komünist gençlik örgütü'ne girdi, 1940'ta tutuklandı ve 4 yıl hapiste kaldı. Tarım bakan yardımcılığı (1948-1950), Silahlı kuvvetler bakanlığı (1950-1954) yaptı; 1955'te siyasal büro üyeliğine getirildi ve Gheorghiu-Dej'in sağ kolu durumuna geldi. 22 mart 1965'te Dej'in yerine Rumen işçi partisi (temmuz ayında Komünist parti adını aldı) merkez komitesi birinci sekreteri oldu. 9 aralık 1967'de Devlet konseyi başkanlığına seçildi (böylelikle hem devlet, hem parti başkanı oldu). Bu tarihten sonra, SSCB karşısında ülkesinin bağımsızlığını sağlamaya çalıştı ve özgür bir dış siyaset izledi. "Prag baharı" sırasında Dubçek'i destekledi. Ülkenin iç işlerinde serbest kalmasını savundu. Batı'yla iyi geçindi, ama içeride daima katı marxçı-leninci çizgide kaldı. 1974'te cumhurbaşkanı oldu ve bir Çavuşesku miti yaratma çabaları başladı. Bu arada tarihi anıtlar yıkıldı. 1978'den başlayarak ekonomik güçlükler arttı. Gıda maddeleri karneye bağlandı, evlerin 14° den fazla ısıtılması yasaklandı (1980). Dış borçlar arttı ve Avrupa'yla ticaret yasağı kondu. Romanya'daki macar azınlığın huzursuzluğu giderek arttı. Macaristan sınırında yeni bir demir perde yapılmasının nedeni buydu (1987). Çavuşesku'nun 13 000 köyden 6 000'inin boşaltılıp yıkılması kararı (ve 5 000 köyün yok edilmesi) hoşnutsuzluğu doruğa ulaştırdı (1988). Milli kurtuluş cephesi oluştu. 1989'da Çavuşesku yeniden parti genel sekreteri seçildi, ama Timişoara olayları da bu sırada başladı. Budapeşte radyosu ve genellikle medyalar soykırım haberleri verdiler, onbinlerce kişinin ölümünden söz ettiler. Sıkıyönetim ilan edildiyse de, asker Bükreş'te ayaklanan halkla birleşti. Karısıyla bir helikoptere sığınan Çavuşesku yakalandı, tutuklandı. Tirgovişte'de alelacele kurulan bir askeri mahkeme tarafından mahkûm ve karısıyla birlikte idam edildiler. — Karısı ELENA (Petreşti 1919 - Tirgovişte 1989). Romanya kimya araştırmaları enstitüsü yöneticisiydi; 1980'de başbakan yardımcılığına getirildi. Aralık 1989 yılında kocasıyla birlikte kurşuna dizildi.

■**ÇAVUŞİN,** Nevşehir'in Avanos ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 830 nüf. (1990). Çavuşin kilisesi, mağara barınaklar, küçük kilise ve capella, yörenin önemli yapılarıdır.

■**ÇAVUŞKUŞU** a. Siyah ve beyaz lekeli, kızıl tüylü, uzun, kıvrık gagalı, pembe ve siyah belirgin sorguçlu kuş. (Bil. a. *Upupa epops*; çavuşkuşugiller familyası; uzunluğu 30 cm. Böcekçildir. Bütün Eski Dünya'ya yayılır. Uçuşu kelebeğinkine benzer. Avrupa'da yaşayan bireyler Afrika'da Büyük Sahra'nın güneyinde kışlar; Güney Avrupa ve Asya'da yaşayan bazı bireyler yerleşiktir. Yavruların kuyruksokumundan çıkan bir salgı yuvaları kötü kokutur.) [Eşanl. HÜTHÜTKUŞU ve TARAKLIKUŞ.]

ÇAVUŞKUŞUGİLLER a. Yalnızca bir tek kuş türü (çavuşkuşu) içeren familya. (Bil. a. *Upupidae*.)

ÇAVUŞLAR, Bolu'nun Gerede ilçesine bağlı bucak iken, merkezi Dörtdivan'ın adıyla ilçe oldu.

ÇAVUŞLU, Giresun'un Görele ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 4 035 nüf. (1990). Belediye.

ÇAVUŞLUK a. Ask. Çavuş rütbesi, çavuşun görevi.

ÇAVUŞOĞLU (Muammer), türk siyaset adamı (Kuşadası 1903 - İstanbul 1972). İstanbul Yüksek mühendis mektebi'ni bitirdi. Bayındırlık bakanlığı'nın çeşitli kademelerinde mühendis olarak görev yaptıktan sonra bakanlık müsteşarı oldu (1946). DP'den İzmir milletvekili seçildi (1954-1960). Adnan Menderes hükümetlerinde ulaştırma (1954-1955), bayındırlık (1955-1956) bakanı olarak görev aldı. 6-7 eylül* olayları'ndan sonra İzmir'deki Yunan konsolosluğunun yırtılan bayrağının yerine hükümeti temsilen yeni bayrak

çekmesi, kamuoyunda ağır biçimde eleştirilmesine neden oldu. 27 mayıs 1960'ta tüm DP milletvekilleri ve yöneticileri gibi tutuklandı, Yassıada'da oluşturulan Yüksek adalet divanı'nca yargılandı, mahkûm oldu (1961), bağışlandı (1965). Gazeteci Nazlı Ilıcak*'ın babasıdır.

■ **ÇAVUŞTEPE.** Arkeol. Van'ın Gürpınar ilçesi merkez bucağına bağlı Çavuştepe köyü yakınında urartu kalesi, Van gölünün yaklş. 24 km G.-D.'sundadır. Urartular döneminden bugüne ulaşmış en sağlam kalelerdendir. Gürpınar ovasını ve yolları denetleyen iki tepe üzerine kurulmuş olan yerleşme, bir boyunla birbirine bağlanan Aşağı kale ve Yukarı kale'den oluşur. 1884'te saptanan kale, XIX. yy. sonlarında Lehmann Haupt ve daha sonra da ingiliz Burney tarafından araştırıldı. 1961'de, Prof. Afif Erzen yönetiminde başlatılan kazılar halen sürmektedir (1987). Bu kazılarla Sarduri II döneminde (İ.Ö. VIII. yy.), Sardurihinili (Sarduri kenti) adıyla kurulan kalenin, önemli bir kültür ve yönetim merkezi olduğu belirlendi. 430 X 70 m'lik bir alanı kaplayan Aşağı kale'de, sık aralıklı burçlarla güçlendirilmiş sur duvarları, çoğu bölümleri ana kayaya oyulmuş büyük bir saray, tanrı İrmusini'ye adanmış bir tapınak, içinde toprağa gömülü pek çok küpün bulunduğu devlet ambarı ortaya çıkarıldı. Çeşitli mekânlardan oluşan sarayın pis su ve drenaj kanallarının bulunması, Urartular'ın mühendislikteki gelişimlerini kanıtlar. Ayrıca D. surlarının ortasındaki Uç kale'de Sarduri II'nin taş yazıtları, çivi yazılı tabletler, tunç miğfer ve sadaklar bulundu. Uç kale'nin önünde üç yerleşme katı saptandı. İ.Ö. VII. yy.'a tarihlenen I. katmanla, İ.Ö. VI. yy.'dan II. katman urartu yerleşmeleri, III. katman ise Ortaçağ dönemi mezarlığıdır. Bu kesimde çok sayıda çanak çömlek, mühür, mühür baskısı, dokuma aleti, kemik alet ortaya çıkarıldı. İ.Ö. VII. yy. sonunda İskit akınlarıyla yıkılan Aşağı kale'de, bundan sonra da kısa süreli bir yerleşim olmuştur.

Daha küçük olan Yukarı kale savunma düzeniyle dikkati çeker. 1976'da başlatılan kazılarda ortaya çıkarılan büyük yapının, Aşağı kale'deki Sarduri II yazıtında sözü edilen Haldi tapınağı olduğu sanılmaktadır. Tapınağın K.-B.'sında, içinde ocaklar ve maden parçaları bulunan atölyeler vardır. Buluntular, basit bir köy kültürünün varlığını ortaya koymaktadır. (→ Kayn.)

ÇAVUŞÜZÜMÜ a. **1.** İri salkımlı sofralık üzüm veren asma çeşidi. **—2.** Bu asmanın üzümü.

—ANSİKL. Çavuş, Marmara, Trakya ve Batı Anadolu bölgelerinde yetişen erkenci, ince kabuklu, bol sulu ve lezzetli bir üzüm çeşididir. En iyisi Bozcaada'da yetişir. Bol sulu ve ince kabuklu olduğu için bekletilmeye ve uzaklara taşınmaya elverişli değildir. Bu nedenle bekletilmeden pazara sürülür ve kısa zamanda tüketilir.

ÇAVUŞZADE MEHMET PAŞA, türk kaptanıderya (XVII. yy.). Sıvas sancakbeyliğinden alındıktan sonra Girit seferine çıkan donanmaya kaptanıderya atandı (1652). Ancak, serasker Deli Hüseyin Paşa ile anlaşmazlığa düşünce hapse atıldı. Salıverilerek yine aynı göreve getirildi (1657). Başarısız yönetimi yüzünden yeniden görevden alındı.

ÇAY a. **1.** Irmaktan küçük, dereden büyük akarsu. **—2.** *Çay, deniz kenarında kuyu kazmak*, bir şeyi bolca ve kolayca elde etme olanağı varken bundan yararlanmayıp güç yollara başvurmak, gereksiz çaba harcamak. ||*Çaydan, çayı geçip derede boğulmak* → DENİZ. ||*Çayı görmeden paçaları sıvamak* → DERE.

—ANSİKL. Sınıflamada ırmak ile çay terimleri arasında kesin bir ayrım yapmak, kullanımdaki esneklik nedeniyle güçtür. Bununla birlikte, "çay" adının daha çok, geniş ve çakıllı bir yatak içinde yazın pek az su geçiren, hatta hemen hemen kuruyan; buna karşılık, yağış mevsiminde ya da karların erimesi döneminde taşan ve hemen bütün yatağını kaplayarak hızla akan sel rejimli akarsular için kullanıldığı dikkati çeker.

ÇAY a. (malayca ya da çince sözc.). **1.** Aromalı yaprakları sıcak suda bekletilince uyarıcı bir içecek (çay) veren Asya kökenli ağaççık. (Bil. a. *Camellia* [*Thea*] *sinensis*; çaygiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl. Bot.] **—2.** Çay ağacının demlenmek üzere hazırlanmış yaprakları: *Bir paket çay almak. Çay demlemek.* (Bk. *ansikl.* böl. İçit.) **—3.** Bu yaprakların demlenmesiyle hazırlanan sıcak içecek: *Çay içmek. Çayı sevmek.* **—4.** Konuklara çayla birlikte börek, çörek, pasta gibi yiyeceklerin sunulduğu genellikle öğleden sonra yapılan toplantı: *Arkadaşlarını çaya davet etmek.* **—5.** Öğleden sonra düzenlenen müzikli toplantı: *Son sınıf öğrencilerinin çayı mayıs ayında yapılacak.* **—6.** *Çay bahçesi*, çay, kahve ve alkolsüz içeceklerin içildiği açık hava kahvesi. ||*Çay bardağı* → BARDAK. ||*Çay fincanı* → FİNCAN. ||*Çay kaşığı* → KAŞIK. ||*Çay ocağı*, kahvelerde, işyerlerinde çay, kahve ve sıcak içeceklerin hazırlandığı yer. ||*Çay takımı*, çaydanlık, sütlük, şekerlikle birlikte, çay fincanlarından oluşan takım; çay sunulurken kullanılan örtü ve peçetelerin tümü.

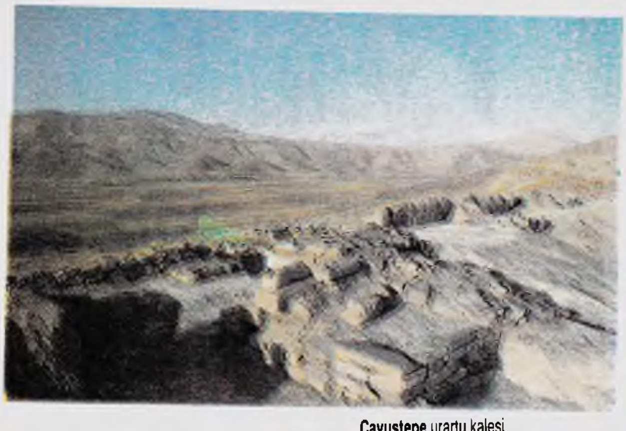
—İçit. Çiçek çayı, açılmadan birkaç gün önce toplanıp kurutulan çiçek tomurcuklarından elde edilen çay. (Çay yaprağına göre daha az uyarıcı bir çay verir.) ||*Kara çay*, çay yaprakları soldurulup mayalandıktan sonra kurutularak elde edilen çay. ||*Komprime çay*, çay yapraklarının ya da üretim artığı kuru çayların sıkıştırılmasıyla elde edilen kalıp biçiminde çay. ||*Naneli çay*, nane yaprağı karıştırılmış yeşil çayla yapılan çay. ||*Yeşil çay*, mayalanmamış, ama kavrulmuş taze çay yaprakları haşlanarak yapılan çay.

—ANSİKL. Bot. XVIII. yy.'da Güney Çin de yetiştirildiği bilinen çay, oradan Japonya'ya götürüldü; soylular ve budist keşişler onu uykuya karşı koymak için içiyorlardı. Hollandalılar çayı XVII. yy.'da Avrupa'ya getirdiler ve çay İngiltere'de o kadar rağbet gördü ki, özel vergiye bağlandı. Hindistan'daki ilk çay üretim işletmeleri XVIII. yy.'da, Çin çayının tohumundan üretildi. Assam'da çay keşfedildikten sonra, Çin çayının yerini bu çay aldı. XIX. yy.'da çay Sri Lanka'ya ve Güney-doğu Asya'ya girdi. Afrika'ya ve daha sonra Amerika'ya girmesi ancak XX. yy.'da oldu.

Çayın botanikteki yeri biraz karışıktır. Çok sayıda melezi bulunan başlıca iki büyük tipe ayrılır: Çin çayı ve Assam çayı.

Serbestçe geliştiği zaman "Çin çayı" 5 m, "Assam çayı" 20 m yüksekliğe varan piramit biçiminde bir ağaç olur. Çok dallı olabildiğinden büyük üretim işletmelerinde esaslı bir şekilde budanır ve yüksekliği 1-1,5 metreyi geçmeyen çok alçak ve sık bir çalılık görünümü alır. Kısa saplı ve almaşık dizili olan çay yaprakları, sivri uçlu, uzunca ve kenarları tırtıklıdır. Çiçekler beyaz ya da hafifçe sarı ve az kokuludur. Meyvesi odunsu bir kapsüldür. Çay, yılda ortalama 1 500 mm'den yukarı düzenli yağışı olan nemli bir iklim ister; aşırı sıcaklık değişikliklerine dayanıklıdır; ama rüzgârdan korkar. pH bakımından asitli, derin ve süzek toprak ister. Kireç sevmeyen bir bitkidir. Tohumla ya da daha çok çelikle üretilir. Körpe filizler çoğalsın diye çok sık budanır. Çay yaprağı toplama işi kalabalık ve becerikli el emeği gerektirir. İyi işlenen bir çay bahçesinde kuru çay verimi yılda 1 t/ha'ı geçer ve 2,5-3 tona ulaşabilir.

Türkiye'de ilk çay yetiştirme denemesi 1878'de Japonya'dan getirilen tohumlarla Bursa yöresinde yapıldı, ama başarı sağlanamadı. Cumhuriyet döneminin başlarında yapılan incelemeler sonucunda Rize ve Artvin dolaylarında çay yetiştirilebileceği anlaşıldı. 1924'te çıkarılan

Çavuştepe urartu kalesi
Van

407 sayılı yasayla yöre halkı bu bitkinin dikimine özendirildi. 1924'te Rize'de Çay araştırma enstitüsü kuruldu.

Doğu Karadeniz bölgesinin kıyı kesiminde çay ekimi ve üretimi İkinci Dünya savaşı'ndan sonra arttı. Çay ekim alanı 1940'ta 1 000 hektarken, 1971'de 30 000 hektarı, 1991'de 89 000 hektarı buldu; yaş çay üretimi 1940'ta 1 ton iken, 1971'de 173 000 tona, 1991'de 682 000 tona yükseldi, elde edilen kuru çay aynı yıl 136 448 tonu buldu.

—İçit. Aynı çay ağacından elde edilen çaylar, hazırlanışlarındaki farklılık nedeniyle kara çay ve yeşil çay diye ikiye ayrılır. Kara çay mayalanmıştır, yeşil çay mayalanmamıştır.

• *Yapımı.* Kara çayın klasik yapım aşamaları şöyledir: toplama, soldurma, kıvırma, mayalandırma, kurutma, kalitesine göre ayırma ve paketleme. (Çayın kalitesini belirleyen kimyasal değişiklikler mayalandırma evresinde olduğu için en önemli aşama odur.) Bu aşamaların tümü yaklaşık olarak 48 saat sürer. Modern yöntemlerle, kara çayın yapımı için gerekli zamanı kısaltmak amacıyla çeşitli makineler kullanılır: taze yaprakları kıyan legg cutter, CTC makinesi (*Crushing, tearing, curling*, yani sıkıştırma, yırtma, kıvırma), rotorvan. CTC yöntemi gittikçe daha çok kullanılmaktadır; bu yöntemle elde edilen çayın görünümü geleneksel yöntemle yapılan çayınkinden değişiktir. Dünya çay üretiminin % 80'i kara çaydır. Yeşil çay yapma yöntemlerinin tümü bir ısı işlemiyle başlar. Çay yaprakları taze taze toplanır ve metal tavalarda birkaç dakikada kavrulmadan önce soldurulmaz. Yapraklar sıkıştırılır, sonra kıvrılır ve son olarak eleklerin üzerinde karıştırılarak kurutulur. Yeşil çay, dünya çay üretiminin % 10-20'si arasındadır ve özellikle Çin, Japonya ve Vietnam'da yapılır.

• *Ticari çeşitler.* Kara çayın, bütün yapraktan yapılan başlıca çeşitleri şunlardır: *orange pekoe* (en uçtan toplanarak çok

çavuşkuşu
(Upupa epops)

Viojard-Gamma

Nicolae **Cavuşesku**

Nicolae ve Elena
Çavuşesku'nun yargılanması

J. Perno-Explorer

çay töreni

çay

çiçekli dal

meyve çiçek

küçük yapraklı "Çin çayı"

"Hindistan çayı"

büyük yapraklı "Çin çayı"

Çay medresesi
Çay, Afyonkarahisar

iyi kıvrılmış körpe ve uzun yapraklar), *pekoe* (biraz daha kaba ve ucun altındaki yapraklar), *pekoe souchong* (kaba), *souchong* (yaşlı yapraklar); kırık çaylar: *broken orange pekoe, broken pekoe, broken tea, fannings* ve *dust.* Yeşil çay için en incesi *young hysong* çeşididir, ondan sonra *hysong, top barutu, chun mee* ve *sow mee* gelir. Çaya başka aromalı bitkiler de karıştırılabilir: yasemin, limon, bergamot, gül, portakal çiçeği, vb. Suda çözünen tortusuz çay da yapılmaktadır.

• *Üretim.* Dünya çay üretimi 1991'de 2,5 milyon ton civarındaydı. Bunun büyük bir bölümünü Hindistan (723 000 t), Çin (570 000 t) ve Sri Lanka (232 000 t) sağlar. Bu ülkeleri, Kenya (200 000 t), Endonezya (138 000 t), Türkiye (136 448 t), Japonya (90 000 t), İran (45 000 t) ve Arjantin (45 000 t) izler. Londra dünyanın en önemli çay ticareti merkezi ve Britanya adaları da en önemli çay tüketicisidir. Öbür büyük tüketiciler arasında ABD, Rusya, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri sayılabilir.

•*Türkiye'de çay sanayisi,* çağdaş anlamda, 1947'de, Rize'de kuruldu. Çay alanlarının ve üretiminin gelişmesi sonucu, 1930'lu yılların sonuna değin elle, küçük atölyelerde işlenen çay, 1939'da makinelerle işlenmeye başlandı. 1940'ta yürürlüğe giren Çay kanunu ile birlikte, çay sanayisinin atılım yılları başladı. 1941'de, Gündoğdu ve Uzunkaya, 1942'de Çayeli atölyeleri kuruldu. Atölyelerin yaş çay işleme kapasitesi ve kuru çay üretimi artırıldı. Bu atölyelerde kullanılan günde 25 kg kapasiteli kıvırma makineleri, Ankara devlet zirai işletme kurumu'nun onarım atölyelerinde yapıldı. İlk büyük ölçekli Rize çay fabrikası'nın makineleri İngiltere' den getirtildi. 1942'de yapımına başlanan fabrika, İkinci Dünya savaşı nedeniyle makinelerin gelişi geciktiğinden, 1947'de, üretime geçebildi. Kuruluş yıllarında fabrikanın günde 60 ton yaş çay işleme kapasitesi vardı.

Çay ekim alanlarının genişlemesiyle, yeni çay işleme fabrikalarına gereksinim arttı, 1970'li yılların ilk yarısında Rize'de 7 yeni çay fabrikası daha açıldı.

Türkiye'de, çay sanayisi başlangıçta devlet eliyle kurulmuştur. Çay sanayisi ve ticaretinde devlet tekeli ise ancak, 4 aralık 1984 tarih ve 3092 sayılı yasayla kaldırılmıştır. Bu tarihten beri, gerçek ve tüzel kişiler yaş çay işleme ve paketleme fabrikaları kurup işletebilmektedirler. Sözkonusu yasaya dayanarak birçok özel çay fabrikasına teşvik belgesi verilmiştir. Böylece özel kesim ile kamu kesimi birlikte ele alındığında çay işleme kapasitesinde büyük bir artış olmuştur. Türkiye'de çay sektöründe en büyük payı üretim ve satış olarak 45 fabrikayla Çay kur alır. Onu 10 fabrikayla Akfa, 6 fabrikayla Karçay ve diğerleri izler, Doğu Karadeniz bölgesinde 57 ayrı fabrika bu alanda etkinlik göstermektedir.

—Din ve Güz. sant. Japonya'da *çay töreni* (japonca *çanoyu,* "çay için sıcak su") kültürlü çevrelerde XIII. yy.'dan beri uygulanan estetik nitelikli bir ayın biçimidir. Ayinin uygulama biçimlerinin, titiz törensel kalıplardan hareketle, *çado* ya da "çay yolu" adıyla kurallara bağlanması ancak XV. yy.'da, *zen* buddhacılığının gelişmesiyle gerçekleşti. Çay töreni bu dönemden sonra dört temel ilkeye dayalı toplumsal ve felsefi bir boyut kazandı: uyum, saygı, arılık ve dinginlik. O dönemin büyük üstadı ya da *çacin*'i Rikyu idi (1522-1591). Günümüzde birçok okul tarafından öğretilen *çanoyu,* yüzyıllar boyunca tinsel derinliğinden çok şey yitirdi. Buna karşılık, çay köşkü *(sukiya)* ve çay salonu *(çaşitsu)* mimarisinden çay kesesi *(çavan),* çay demini karıştırmak için bambu sopa *(çasen),* bambu kaşık *(çaşaku)* gibi çeşitli nesnelerin yapımına değin uzanan zarif bir sanatın gelişmesine ön ayak oldu.

—Eczc. Tıbbi çay da çay ağacının *(Camellia [thea] sinensis)* yapraklarıdır. Yaprakların bileşimindeki kafein (tein) oranı en az % 2 olmalıdır. İnfusyonu uyarıcı ve sindiricidir. Yeşil çay ishale karşı, kara çay losyon halinde deri büzücü olarak kullanılır. İdrar artırıcı ve peklik verici niteliği de vardır.

ÇAY, İç-batı Anadolu'daki Afyonkarahisar ilinin, İç Anadolu bölgesi sınırları içinde kalan kesiminde ilçe; 43 582 nüf. (1990); 794 km²; 22 köy. Merkezi, Afyonkarahisar'ın 47 km G.-D.'sundaki *Çay,* 14 147 nüf. (1990). Kâğıt fabrikası.

—Mim. İlçede, Anadolu selçuklu döneminden iki önemli anıt bulunmaktadır. Bunlardan biri, Ebül Mücahit Yusuf bin Yakup'un mimar Oğulbey bin Mehmet'e yaptırdığı 1278 tarihli Çay medresesi'dir (Taş medrese). Mimarisinin yanı sıra, lacivert ve firuze renkli çinileri (büyük kubbe, büyük eyvanın mihrabı, giriş eyvanının cephesi ve kemeri) ve taçkapı üzerindeki aslan kabartmasıyla dikkati çeken tek katlı medresenin sağına iki katlı misafirhane eklenmiştir. Büyük eyvan, cami olarak kullanılmaktadır. Aynı mimarın ürünü olan Çay han (Ebül Mücahit Yusuf hanı), günümüze oldukça sağlam olarak ulaşan büyük bir yapıdır. Kare planlı,üstü kapalı hanın K.'inde, dikdörtgen planlı avlusu vardır. Holü, beş dikey sahınla, bunları kesen kubbeli bir sahından oluşur. Yazıtında Sultan Gıyasettin Keyhüsrev III'ün adının ve sanlarının bulunduğu taçkapısı değişik üslubuyla ilgi çeker.

Büyük Larousse

Çay işletmeleri genel müdürlüğü → ÇAY-KUR.

ÇAYAĞZI, Kırşehir'in merkez ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 2 059 nüf. (1990).

ÇAYAN (Mahir), türk eylemci (Üsküdar 1946 - Kızıldere, Ordu, 1972). Ankara Üniversitesi siyasal bilgiler fakültesi'nde okurken Fikir kulübü'ne katıldı. Fikir kulüpleri federasyonu'nun Türkiye devrimci gençlik federasyonu (Dev-Genç) örgütüne dönüşmesi için çaba gösterdi. Milli demokratik devrim görüşünü benimsedi. Türk halk kurtuluş cephesi (THKP-C) örgütünün öncüsü oldu. 12 Mart döneminde giriştiği bir eylem sırasında yakalandı. Kapatıldığı Maltepe (İstanbul) askeri cezaevi'nden kaçtı, sığındığı Kızıldere köyünde kolluk kuvvetleri ile çarpışırken arkadaşlarıyla birlikte öldürüldü.

ÇAYBAĞI, Elazığ'ın Kovancılar ilçesine bağlı bucak; 6 995 nüf. (1990); 32 köy. Merkezi *Çaybağı,* 399 nüf. (1990).

ÇAYBAŞI, Karadeniz bölgesinde, Ordu iline bağlı ilçe; 21 720 nüf. (1990); 9 köy. Merkezi, Ordu'nun 105 km batısında *Çaybaşı,* 6 526 nüf. (1990).

ÇAYBAŞI, İzmir'in Torbalı ilçesi merkez bucağında belde; 3 455 nüf. (1990).

ÇAYBAŞIYENİKÖY, Sakarya'nın merkez ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 571 nüf. (1990).

ÇAYCEVHER, Kastamonu'nun Taşköprü ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 466 nüf. (1990). Kasımbey camisi, Anadolu Selçuklu ve Beylikler dönemi özelliklerini taşıyan mimarisiyle dikkati çeker.

ÇAYCI a. **1.** Çay yapan ve/ya da dağıtan kimse: *Çaycıya söyle, iki çay getirsin.* **—2.** Çay yetiştiren kimse. **—3.** Çay tiryakisi.

ÇAYCILIK a. **1.** Çay yapma ve satma işi. **—2.** Çay yetiştirme işi.

ÇAYCUMA, B. Karadeniz bölümünde Zonguldak iline bağlı ilçe; 105 586 nüf. (1990); 490 km²; merkez bucağı dışında 3 bucak, 80 köy. Merkezi, Zonguldak'ın 53 km D.'sundaki *Çaycuma,* 13 308 nüf. (1990). Kereste, bıçkı atölyeleri, konserve üretimi, şeker fabrikası, kâğıt (SEKA), kiremit ve tuğla fabrikaları ile ilçe, Zonguldak'ta sanayi merkezlerinden biri durumundadır.

Çaycuma müessesesi (SEKA), Zonguldak'ın Çaycuma ilçesinde kurulu kraft kâğıdı ve selülozu üretiminde uzmanlaşmış SEKA'ya bağlı kuruluş. 1970'te işletmeye açıldı. Yılda 60 000 ton kraft selülozu, 75 000 ton kraft kâğıdı, 30 000 ton yarı kimyasal (NSSC) selülozu üretim kapasitesine sahip olan işletmede kraft torba kâğıdı, kraft layner, fluting (NSSC), iç ve dış ambalaj ve mihver kâğıtları ile formika kâğıtları üretilmektedir. Kuruluşta 854 kişi çalışmaktadır (1991).

Çayda çıra, oyuncuların ellerinde yanan mum ya da çıra taşıyarak oynadıkları, halay türü bir halk oyunu. Elazığ ve çevresinde yaygın olan oyun, davul zurna eşliğinde, erkek kadın birlikte oynanır. Oyunda, sevdiğine kavuşamadığı için kendini çaya atan genç kızın karanlıkta aranması simgelenir.

ÇAYDANLIK a. (*çay,* fars.*-dān* ve türkç. *-lık*'tan). **1.** Çay için su kaynatılan, bir kulpu ve süzgeçli bir ağzı bulunan, demlikten daha büyük kap. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Elektrikli çaydanlık,* kaidesine, çok kez termostatla düzenlenen, elektrikli bir ısıtıcı eklenmiş çaydanlık.

—ANSİKL. Uzakdoğu kökenli olan çaydanlık bugünkü kullanımıyla değilse bile bugünkü biçimiyle Song hanedanı zamanında bile vardı. XVII. yy.'da çayla birlikte o da Avrupa'ya girdi. Çinliler'in Yişing çaydanlıkları taklit edilerek kırmızı kumtaşından yapılan çaydanlıklar Avrupa'da Staffordshire'da, Delft'te ve Meisseu'de yapılmaya başladı. Gümüş de kullanıldı ama XVIII. yüzyılda gümüşün yerine genellikle porselen ya da çini aldı. Biçimi ve bezemeleriyle çay bardaklarına, çay fincanlarına ve şekerliklere uyum gösteren çaydanlıklar bu tarihten sonra "çay takımı"nın ayrılmaz bir parçası oldu. XIX. yy.'dan günümüze kadar kuyumcularla seramikçiler gümüşten, demirden, kalaydan, porselenden, kumtaşından pek çok çaydanlık modelleri yaptılar. Geleneksel biçim ve bezemeler uzun yıllar devam etmekle birlikte, japon sanatına ve kumtaşından ya-

pılan eşyaya duyulan hayranlık sonucu daha yalın bir biçim doğdu.

ÇAYDİBİ, Amasya'nın Taşova ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 2 203 nüf. (1990). Belediye.

ÇAYELİ, D. Karadeniz bölümünde Rize iline bağlı ilçe; 51 751 nüf. (1990); 473 km^2; merkez bucağı dışında 2 bucak, 47 köy. Merkezi, Rize'nin 19 km K.-D.'sundaki *Çayeli,* 14 947 nüf. (1990). Çay, fındık, tütün üretimi.

—Mim. Ilçenin 2 km D.'sunda, Rize-Artvin karayolu üzerinde bir kale kalıntısı vardır. Rize fatihi Cafer Paşa'nın yaptırdığı Caferpaşa camisi (XVI. yy.), çatıyla örtülü basit bir camidir.

ÇAYEVİ ya da **ÇAYHANE** a. Çay içilen yer

ÇAYGİLLER a. Tropikal Asya'da ve Amerika'da yetişen, almaşık basit ya da tırtıklı yapraklı, yalın ya da salkım halinde beyaz ya da kırmızı iri çiçekli ağaçlar familyası. (30 cins içinde 400'den fazla tür; başlıca türler: *ternstroemia, eurya, gordonia, camellia.* Tarımı yapılan çay bitkisi bir camellia türüdür [*Camellia (Thea) sinensis*]. Bil. a. *theaceae* ya da *ternstroemiaceae.*)

Çaygören barajı, Balıkesir ilinde, Susurluk çayının üst bölümünü oluşturan Simav çayı üzerinde kurulu baraj. 1971'de işletmeye açıldı. Sulama ve taşkından korunma amaçlarıyla yapılan barajın, gövdesi toprak dolgu tipinde, su toplama hacmi 130 milyon m^3, göl alanı 7,25 km^2, sulama alanı 17,208 ha (1992)'dır.

ÇAYHAN, Konya'nın Ereğli ilçesi, Çakmak bucağına bağlı belde; 3 108 nüf. (1990). Belediye.

ÇAYHANE → ÇAYEVİ.

ÇAYHİSAR, Muğla'nın Köyceğiz ilçesi, merkez bucağına bağlı köy; 2 698 nüf. (1990).

ÇAYIR a. **1.** Üzerinde gür ot biten, otu biçilen ve / ya da hayvanların otlamasına elverişli düz ve nemli alan. **—2.** Böyle yerlerde biten otlar. **—3.** *Çayır çimen,* çayırla örtülü alan. ‖ *Çayır otu,* çayırda biten bitkilerin genel adı. ‖ *Çimenlik çayır,* sık sık biçilerek ya da hayvan otlatılarak otları kısa tutulan çayır. (Bk. *ansikl.* böl. Bot.)

—Ask. tar. *Çayır voynukları* → VOYNUK.

—Bahç. *Çayır tezeği,* başka yere götürülmek üzere bir yerden kesilen kalıp halinde çim.

—Hayvc. *Tuzlu çayır,* deniz kıyılarındaki çayır. (Toprak ve rüzgârla savrulan su zerrecikleri otları tuzlandırır, bu da orada otlayan koyunların etinin daha lezzetli olmasını sağlar.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Mutf. *Çayır kebabı,* kuşbaşı et ve çeşitli yaz sebzeleriyle yapılan bir tencere kebabı. ‖ *Çayır mücveri,* kuzu kıyması, ince doğranmış yeşil soğan, kaşkaval peyniri, dereotu, yumurta ve unla yapılan kızartma türü yiyecek. ‖ *Çayır peyniri,* genellikle mayıs ayında, yavrulayan koyunların sütünden yapılan tuzsuz ve yumuşak bir peynir türü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tarım. *Çayır bozma,* çayır ve çimenle kaplı bir araziyi ekime elverişli duruma getirmek için toprağın çimenle kaplı yüzeyini bozma, kurutma ve kuruyan otları yakma işlemi. ‖ *Çayır ekim nöbeti,* toprağı birkaç yıl (4-10 yıl) kaplayan çayırların yıllık bitkilerle ekim sırasına sokulduğu tarım sistemi. ‖ *Çayır ıslahı,* eski çayırların iyileştirilmesi. (Bir çayırın bitkisel örtüsü çok azaldığında,gerek toprağı havalandırmak gerek suyun ve köklerin derine gitmesini kolaylaştırmak için derin iz açan dikey keskili bir makine kullanılarak yüzeydeki çimlere zarar verilmeden toprak işlenir. Bu arada toprağı sıkıştırmak ve fenni gübrelerle gübrelemek de mümkündür.) [Eşanl. YENİLEŞTİRME.] ‖ *Çayır toprağı,* genellikle çayır olarak bırakılan bitek, nemli ve soğuk toprak. ‖ *Biçmelik çayır,* ot elde etmek amacıyla biçilmeye ayrılan çayır (biçilmeyen çayır, mera karşıtı olarak). ‖ *Mevsimlik çayır,* bir ya da birden fazla buğdaygilin ve bir ya da birden fazla baklagilin ekilen ekim düzenlemesine giren ve ot üretimi (otlak, biçilecek ot, silolama) için işlenen toprak. ‖ *Sürekli* ya da *doğal çayır,* ne sürülen ne de ekilen ve bu yüzden ekim düzenlemesine girmeyen otlu toprak. ‖ *Yapay çayır,* bitkisel bileşimini insanın düzenlediği çayır. (Yapay çayırda çok az bitki türü, hatta çoğunlukla baklagillerden bir tek yem bitkisi [yonca, tırfıl, evliyaotu] bulunur ve çayırın ömrü 1-3 yıldan fazla sürmez.)

—Tarım. mak. *Çayır tırmığı,* çayırları havalandırmak için kullanılan, dar sivri dişli toprak işleme aygıtı.

—ANSİKL. Bot. Çimenlik çayırlar, 10 cm'ye kadar kısa boylu buğdaygillerden *(salkımotu, yumak, çim)* oluşur. (Ilıman bölgelerde alçak yükseltilerde bu tip bitki oluşumu biçme ve yoğun otlatmayla elde edilir ve sürdürülür; bir de kel topraklarda olur: tebeşirli ovalar, kıyı kumsalları. Dağlarda ve Kuzey kutbu yöresinde de iklim yüzünden bu çeşit çayırlar oluşur.)

—Hayvc. Tuzlu çayırlar gelgitin kuvvetli olduğu deniz kıyılarında, özellikle mil çöken haliç kıyılarında bulunur. Bitki bileşimi arazinin su altında kalış süresine ve topraktaki tuz oranına bağlıdır. Buralarda çorakotu (salicornia), karapazı (atriplex), kaytanotu (spartina), çokyıllık çorakotları, tatlıçim (gluceria), saraypatı, yumak, armeria ve ayrık gibi arsız ve tuzlu araziye uygun bitkiler yetişir.

—Mutf. Çayır peyniri yapmak için, süt peynir mayasıyla mayalanır. Telemesi bez torbalara konarak süzülmeye bırakılır. Elde edilen yumuşak peynir kalıpları çayıra dizilip bir gece bekletilir. Daha sonra üzerine çörekotu serilip çayır otlarına sarılarak satışa çıkarılır. Taze olarak tüketilmesi gerekir. Bekletilir ya da suya konursa bozulur. (*Kirli hanım peyniri* de denir.)

—Tarım. Daimi çayır ve otlak arazisi daimi yeşil alan (DYA) sayılır ve Türkiye'de kullanılan 34 milyon hektar tarım ve mera arazisinin 14 milyon hektarını oluşturur. Bitki bileşimi çok çeşitlidir. en önemlileri buğdaygiller ve baklagiller olmak üzere otuz kırk tür. Bu flora köylülerin ve hayvancıların uyguladıkları işletme tekniklerine ve doğal ortama göre çok çeşitlidir. Birçok bölge çeşitli nedenlerle (kayalık, su altı, dik yamaç) işlenmeye elverişli olmadığı için sürekli çayır ve mera durumundadır. Geçici çayırlara gelince onları insanlar belli bir süre için (1-10 yıl) ekip yetiştirir ve yıllık tarım bitkileriyle bir ekim sırasına koyar. Bu gibi tarla ve çayırların miktarı Türkiye'de 1 milyon hektarı bulmaz. Bu çayırlara bir çayır bitkisi, çoğu zaman da birbirini tamamlayan bir buğdaygille bir baklagil ekilir. Bu ortak ekiliş için seçilecek bitkiler çevre koşulları ve hayvancılık sistemi göz önünde tutularak seçilmelidir.

Türkiye'de yapay çayır alanı fazla değildir (200 000 ha), buralarda da, şişkinlik yapacağı için pek hayvan otlatılmaz, kuru ot, yeşil ot ya da tane olarak yem bitkisi yetiştirilir.

• *Çayır bozma.* Dar anlamda çayır bozma işlemi toprağın yüzündeki çimenleri sökmeyi, yani çapa, bel ya da pulluk kullanarak çimenli yüzeyi ince tabakalar halinde kaldırmayı öngörür; sökülen çimenler kurumaya bırakılır, bir yerde toplanır, yakılır ve külleri tarlaya serpilerek yayılır; sonra tohum ekilir. Geniş anlamda çayır bozma bütün bu işlemlerin tamamını kapsar.

Çayır bozma işlemi için kaliteli demir gereçler gerekir; bu gereçler olmadan toprağı kaplayan otları yüzeyden sökmenin olanağı yoktur. Yani ilkel bir teknikle bu işin üstesinden gelinemez. Çayır bozma, XIII. yy.'da Avrupa'da büyük çapta uygulandı, özellikle o zamanki geniş fundalıkların ve baltalıkların ekime elverişli duruma getirilmesi bağlamında, Fransa ve İngiltere'de bu işlemden geçirilen tarım alanları en yüksek düzeye ulaştı. Özellikle İngiltere'de çayır bozma *(paring and burning)* toprağın verimini artırmada temel işlem olarak benimsenmiş ve maliyeti azaltmak için çeşitli modelde çayır bozma pullukları piyasaya sürülmüştü.

Çayır bozma özellikle asitli topraklarda uygulanmıştır. Çayır bozma aynı zamanda toprağın köklerden temizlenmesini, asitli yapısının geçici de olsa giderilmesini ve topraktan sürekli olarak ekilen alanların çok üstünde verim alınmasını da sağlamıştır. Çayır bozma işleminin sakıncası, önemli miktarda çalışma gerektirmesidir. Seçenek olarak yeni teknik çözümler (bazik gübreler, kireç suyu verme), kırsal yörede işçi ücretlerinin yüksekliği ve hayvan yetiştiriciliğinin artması, XIX. yy.'da önce İngiltere'de olmak üzere, çayır bozma işleminin terk edilmesine yol açtı. Avrupa'nın dışında çayır bozma işlemine yalnız Afrika'da bazı yoğun tarım sistemi uygulanan alanlarda başvurulmaktadır.

ÇAYIR BİÇME MAKİNESİ a. BİÇER' in eşanlamlısı.

ÇAYIR DOĞANI a. Hemen hemen bütün Avrupa ve Asya'ya yayılan göçmen yırtıcı kuş. (Bil. a. *Circus pyargus*; kartalgiller familyası.)

—ANSİKL. Nemli, ağaçsız çayırları yeğleyen çayır doğanlarının erkeklerinde sırt tüyleri külrengi, dişilerde koyu kahverengidir. Küçük kuşlar, fareler, büyük böcekler ve kurbağalarla beslenir.

ÇAYIR İNCİRKUŞU a. Kuzey Asya ve Kuzey Avrupa'da yaşayan göçmen kuş. (Bil. a. *Anthus pratensis;* kuyruksallayangiller familyası.)

—ANSİKL. Akdeniz ülkelerinde kışlayan çayır incirkuşu, ıslak çayırları ve bataklıkları yeğler, ormanları hiç sevmez. Böcekler, larvalar, küçük çekirgeler ve sineklerle beslenir.

ÇAYIRALAN, İç Anadolu bölgesinde, Yozgat iline bağlı ilçe; 24 381 nüf. (1990); 25 köy. Merkezi, Yozgat'ın 107 km G.-D.'sundaki *Çayıralan,* 7 644 nüf. (1990). Yağ fabrikası, başta buğday olmak üzere çeşitli tahıllar, patates, meyve üretimi, büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği.

ÇAYIRALAN, Ordu'nun Akkuş ilçesi, merkez bucağına bağlı köy; 2 616 nüf. (1990)

ÇAYIRALAN, Ordu'nun Korgan ilçesi, merkez bucağına bağlı köy; 3 018 nüf. (1990).

ÇAYIRBAĞI, Trabzon'un Düzköy ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 5 952 nüf. (1990). Belediye.

ÇAYIRBAŞI, Ardahan'ın Göle ilçesine bağlı bucak; 15 489 nüf. (1990); 24 köy. Merkezi *Çayırbaşı,* 1 128 nüf. (1990).

Çayırda öğle yemeği, Manet'nin tab-

Réunion des musées nationaux

çin bezemeli çaydanlık
Sèvres porseleni, 1778
Sèvres ulusal seramik müzesi

çayır incirkuşu

Lauros-Giraudon

Çayırda öğle yemeği **(1863)**
Edouard Manet
Louvre-Orsay müzesi

losu (1863); Louvre müzesi'ndedir (Moreau-Nélaton koleksiyonu; 2,08 m x 2,65 m). Çağdaşlığı ve konusuyla (aslında konu, Raffaello'nun *Paris'in yargılanması* adlı tablosunu örnek alan Raimondi'nin bir gravürüyle Tiziano'nun *Kır konseri* adlı tablosundan esinlenmiştir) bu yapıt, sergilendiği "Reddedilenler salonu"nda büyük bir skandala yol açtı. Yapıt, genç ressamların dikkatlerini Manet üzerinde toplamalarına neden oldu; genç ressamlar daha sonra onun çevresinde birleşerek "1863 grubu" olarak adlandırılan topluluğu oluşturdular.

ÇAYIRDÜĞMESİ a. *Sanguisorba* cinsinden otsu bitki. (Bil. a. *Sanguisorba minor;* gülgiller familyası.)
—ANSİKL. Çayırdüğmeleri, almaşık tüysü yapraklı, uç başağı halinde, yeşilimsi ya da kan kırmızı çiçekli, aromalı çokyıllık bitkilerdir. Çoğunlukla, bahçelerde bordürlerde, birkaçı bir arada yetiştirilir; taze ve körpe yaprakları, salataya karıştırılarak baharat gibi kullanılır.

ÇAYIRGÜZELİ a. Çepeçevre dilsi çiçeklerle kaplı küçük kömeçler halinde bileşik çiçekli, sapsız otsu bitki. (Bil. a. *Bellis perennis;* bileşikgiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] || Yassı başakçıkları, dallı başak ya da gevşek koçan biçiminde bir arada [illegible]unan bir ya da çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *eragrostis;* sıcak ve ılıman bölgelerde yetişen 100 kadar tür; buğdaygiller familyası.)
—ANSİKL. Çayırgüzelinin kömeç biçimindeki bileşik çiçeğinin ortasındaki çiçekler sarı, kenarlarındaki dilsi çiçekler beyaz ve bu beyaz dilsilerin alt yüzü pembemsidir. Tümsek biçimindeki çiçek tablasının çevresi bir ya da iki sıra yaprağımsı pulcuklardan oluşan bir bürümle sarılıdır; meyveleri sorguçsuzdur.
Çayırgüzelinin çiçekliyken hazırlanan özütleri halk hekimliğinde idrar artırıcı ve müshil olarak kullanılır. Katmer çiçekli çayırgüzelleri bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

çayırgüzeli
(Bellis perennis)

bahçe çayırgüzeli
(süs bitkisi)

ÇAYIRHAN, Ankara'nın Nallıhan ilçesine bağlı bucak; 8 190 nüf. (1990); 6 köy. Merkezi *Çayırhan,* 6 211 nüf. (1990).

Çayırhan termik elektrik santralı, Ankara ilinin Nallıhan ilçesine bağlı, Çayırhan bucağı yakınında kurulu termik elektrik santralı. 1985'te işletmeye açıldı. Linyit kömürüyle çalışan santral her biri 150 MW gücünde olan iki birimden oluşmakta, yılda 1 800 GW/sa elektrik enerjisi üretmektedir.

ÇAYIRHİSAR, Balıkesir'in merkez ilçesi, merkez bucağına bağlı köy; 748 nüf. (1990).

ÇAYIRKENT, esk. **Gaman,** Samsun'un merkez ilçesine bağlı bucak; 10 663 nüf. (1990); 10 köy. Merkezi *Gökçepınar,* 1 055 nüf. (1990).

ÇAYIRKÖPEĞİ a. **1.** Kuzey Amerika'nın büyük ovalarında yaşayan kemirici hayvan. (Dağ sıçanına benzer. Kalabalık topluluklar halinde yaşar. Bitkiyle beslenir. Tehlikeyi haber vermek için köpek havlamasına benzeyen bir ses çıkarır. *Cynomys socialis* cinsi; sincapgiller familyası.) **—2.** Amerika'da yaşayan kuyruklu ikiyaşayışlı. (Temel özelliği erginlerin larva özelliklerini [neoteni] ve özellikle de kıllı dış solungaçları korumasıdır. Bil. a. *Necturus maculosus;* mağarasemendergiller familyası.) [Eşanl. BENEKLİ MAĞARA SEMENDERİ.]

ÇAYIRLAMAK gçz. f. Otla beslenen bir hayvandan söz ederken, çayırda otlamak, ya da yediği ottan hastalanmak.

◆ **çayırlanmak** dönşl. f. Otlamak.

◆ **çayırlatmak** ettirg. f. *Bir hayvanı çayırlatmak,* onun çayırda beslenmesini sağlamak; otlatmak.

ÇAYIRLANMAK → ÇAYIRLAMAK.

ÇAYIRLAŞMAK gçz. f. Çayır durumuna gelmek.

ÇAYIRLATMAK → ÇAYIRLAMAK.

ÇAYIRLI, D. Anadolu bölgesinde, Erzincan iline bağlı ilçe; 21 116 nüf. (1990); 1 480 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 50 köy. Merkezi, Erzincan'ın 117 km K.-D.'sundaki *Çayırlı,* 7 076 nüf. (1990). Hayvancılık, tarım.

ÇAYIRLI, esk. **Aytamas,** Niğde'nin merkez ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 2 422 nüf. (1990).

ÇAYIRLI, Ankara'nın Gölbaşı ilçesi, merkez bucağına bağlı köy; 218 nüf. (1990). Köyün 1 km K.'inde Hititler'den kalma Gâvurkale*nin kalıntıları vardır.

ÇAYIRLIK a. Çayır biten alan, çayır.

ÇAYIRMANTARI a. Çayırlarda yetişen ve kimisi yenebilen, kimisi zehirli şapkalı mantar türlerinin ortak adı.

ÇAYIROVA, rumca **Aylos Teodoros,** KKTC'de Gazi Mağusa ilçesine bağlı köy.

Çayırova cam sanayii aş, Kocaeli'nin Gebze ilçesinde kurulu, düz pencere camı üretiminde uzmanlaşmış sanayi kuruluşu. Türkiye Şişe ve cam fabrikaları aş ile sovyet Techoexport firması arasında yapılan bir anlaşma gereğince kurularak, 1961 yılında işletmeye açıldı. Kuruluşta, yılda 37 500 ton olan pencere camı üretim kapasitesi, giderek 101 000 tona kadar çıkarıldı. Tesiste, bir düz cam fırını ve iki buzlu (emprime) cam fırını faaliyet halindedir. 1992 yılı rakamlarına göre yılda, 46 000 ton düz cam, 55 000 ton buzlu cam üretimi yapılmaktadır. Kuruluşta, Türkiye İş bankası'nın % 59,7, Türkiye Şişe ve cam fabrikaları aş'nin ise % 39,8 payı vardır.

ÇAYIRÖNÜ, rumca **Kalopsida,** KKTC'de Gazi Mağusa ilçesine bağlı köy.

Çayırönü düden mağarası, Akdeniz bölgesinde Antalya'ya bağlı Akseki ilçe merkezinin 4 km G.-D.'sunda üst kretase yaşındaki kireçtaşlarından oluşmuş mağara. Düşey doğrultuda gelişmiş olan bu mağara içinde, ağızdan 155 m aşağıya kadar inilebilmiştir. Oyma ve eritme yoluyla mağarayı açmış olan ve bir düdende kaybolan suların, Manavgat çayı vadisindeki karstik kaynakları beslediği sanılmaktadır.

ÇAYIRSAZI a. Sık tutamlar halinde biten, üçgen kesitli saplarıyla belirgin, yatay köksaplı çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *carex;* 800 kadar tür; papirüsgiller familyası.)
—ANSİKL. Çayırsazları, az çok karinalı ve keskin kenarlı dar yapraklı bitkilerdir. Çiçekleri basit ya da bileşik başak biçimindedir; erkek çiçekleri üç erkekorganlı, dişi çiçekleri bir kesecik içinde tek yumurtalıklı, boyuncuk iki ya da üç tepeciklidir. Uzun yatay köksaplı ve stolon sürücü kum çayırsazı, kumluk yerlerde yetişir ve kumların bulundukları yerlerde kalmasına yardımcı olur. Çayırsazlarının Türkiye'de yetişen pek çok türü vardır: bataklık çayırsazı *(Carex acuta),* orman çayırsazı *(C. sylvatica),* tüylü çayırsazı *(C. hirta),* mavi çayırsazı *(C. flacca),* kırkboğum çayırsazı *(C. gracilis),* vb.

ÇAYIRSEDEFİ a. Dünyanın her tarafında yetişen parçalı tüysü almaşık yapraklı otsu bitki. (Bil. a. *Thalictrum flavum;* düğünçiçeğigiller familyası.)
—ANSİKL. Çayırsedefinde çiçekler dalların ucunda mor, sarımsı ya da beyaz salkımlar halinde bulunur. Çiçeklerde 4-5 çanakyaprak vardır, ama çabuk dökülür, taçyaprak yoktur; erkekorganlar çok ve sivridir. Köklerinde sarı bir boya vardır, bazen boyama işlerinde kullanılır. Bazı türleri bahçelerde, güneşli yerlerde süs için yetiştirilir. Acı madde, flavon türevleri ve alkaloit içeren kökleri müshil ve idrar artırıcı etki taşır. Müshil için 25 g çayırsedefi kökü 300 g suda kaynatılır, elde edilen dekoksiyon içilir. Çok hafif bir zehirliliği vardır. Toprak üstü kısımları zararsız ise de kökleri hayvanlar için tehlikelidir.

ÇAYIRŞEYHİ, Sivas'ın Şarkışla ilçesi, merkez bucağına bağlı Gürçayır beldesinin eski adı.

ÇAYIRTAVUĞU a. Kuzey Amerika çayırlarında yaşayan, sayıları hızla azalmakta olan tavuk türü. (Erkeklerin çiftleşme öncesinde, boyunlarının her iki yanında bulunan renkli hava keselerini şişirerek ve tüy tepeliklerini dikleştirerek topluca yaptıkları hareketler ünlüdür. Büyük çayırtavuğu [*Tympanuchus cupido*] bütün Mississippi ovasında bulunur; küçük çayırtavuğu [*T. pallidicinctus*] Texas'ta yaşar. Ormantavuğugiller familyası.)

ÇAYIRTERESİ a. Genellikle nemli yerlerde yetişen bir ya da çokyıllık küçük otsu bitki. (Çiçekler beyaz ya da parlak kırmızıdır; salkım halinde sap ucunda yer alır. C vitaminince zengin olan *Cardamine pratensis* türü bahçelerde yetiştirilir. Taze yapraklarından tere gibi salata yapılır. Bil. a. *cardamine,* 75 tür; turpgiller familyası.)

ÇAYIRYOLU, esk. **Sünür,** Bayburt'un merkez ilçesinde merkez bucağına bağlı köy; 661 nüf. (1990). Akkoyunlular'ın önemli merkezlerinden olan köyde, bu dönemden önemli yapılar vardır. XIV. yy.'da Fahrettin Kutluk tarafından yaptırılan Kutlukbey camisi, açık bir avludan geçilen toprak damlı son cemaat yeri ile, dört kalın ağaç direkle mihraba koşut üç sahına ayrılmış ana mekândan oluşur. Dıştaki yalınlığa karşılık, içteki ahşap işçiliği ilginçtir. 1550'de onarılan yapının minaresi de 1676/1677 tarihlidir. Caminin D.'sundaki türbenin, Kutluk Bey'in ölümünden sonra (1389) yaptırıldığı sanılır.

ÇAYIRYULAFI a. Bot. Çayırlarda yetişen ve yüksek çayıryulafı da denen çokyıllık yem bitkisi.
—ANSİKL. Çayıryulafı (*Arrhenatherum elatius* ya da *Avena elatior*) XVIII. yy.'dan beri Avrupa'da tarımı yapılan önemli bir yem bitkisidir. Çiçek durumu basit ya da çift salkım tipinde, uzun (10-25 cm) ve dardır, yulafınkine benzer. Bu benzerliğine rağmen başakçık özelliği asıl yulafınkinden (avena) farklıdır. Çayıryulafı bir mevsimde birkaç kez biçilir, biçimden sonra çok hızlı gelişir. Verimi oldukça yüksek, ot kalitesi iyidir. Otu çabuk ve kolay kurur.

ÇAYKA a. Esk. denizc. Osmanlı donanmasında, kıyıları korumada kullanılan altı düz, büyük tekne. (Mürettebat sayısı 20 ile 50 arasında değişen çaykalarda üç top bulunurdu. Kazaklar bu tekneleri kıyı bölgelerini vurmada kullanırdı.) [Eşanl. ŞAYKA.]

ÇAYKA, Bulgaristan'da sayfiye merkezi, Karadeniz kıyısında, Varna'nın K.-D.'sunda.

ÇAYKARA, D. Karadeniz bölümünde Trabzon iline bağlı ilçe; 21 660 nüf. (1990); merkez bucağı dışında 1 bucak, 29 köy. Merkezi, Trabzon'un 75 km G.-D.'da *Çaykara,* 2 250 nüf. (1990). Hayvancılık, süt ve süt ürünleri üretimi.

Çaykavak geçidi, Bolkar dağlarının K.'inde, Ulukışla-Niğde karayolunun izlediği geçit (1 600 m). Niğde'yi Çukurova'ya bağlayan karayolları buradan geçer.

ÇAYKAZAN, Orta Anadolu'da bazı yöreleri yurt edinen moğol kabile. Ankara ve Kırşehir arasındaki bölgede yaşarlarken (XIV. yy.), Anadolu'daki moğol egemenliğinin son bulması üzerine Karaman beyliğine bağlandılar. Akşehir'de Karaman ordusu saflarında Murat I'e karşı savaştılar (1383). Sivas ve Kayseri yörelerini egemenliği altına alan Kadı Burhanettin'in hizmetine girdiler. Onun ölümünden sonra Osmanlı devletine bağlandılarsa da Ankara savaşı'nda (1402), öteki tatar kabileleriyle birlikte Bayezit'e ihanet ederek Timur tarafına geçtiler. Savaşın ardından büyük çoğunluğu Timur ile birlikte Maveraünnehir'e dönerken, küçük bir bölümü de Ankara dolaylarında kaldı.

ÇAYKOVSKİY, Rusya'da kent. Perm'in G.-D.'sunda, Kama ırmağı kıyısında; 64 000 nüf. İpek. Yedek parça yapımı. Irmak taşımacılığı. Besin sanayisi.

ÇAYKOVSKİY (Pyotr İliç), rus besteci (Votkinsk 1840-Petersburg 1893). Babası maden mühendisiydi. Amatör olarak piyano dersleri aldı ve hukukçu olmak istedi. Anton Rubinstein'ın orkestralama derslerini izledi (1863). Rubinstein'ın kardeşi Nikolay tarafından Moskova Konservatuvarı'nda armoni öğretmenliğine getirildi (1866). Balakirev ve Rimskiy Korsakov ile bu dönemde tanıştı, bu müzikçilerin görüşleri ilgisini çekti. Sinirlerinin zayıf oluşu, duygusal yaşamında dengesizliklere yol açtı; depresyonlar geçirdi. 1877'de yaptığı başarısız evlilik yüzünden canına kıymaya kalkıştı. Ertesi yıl, Nadejda von Meck adlı zengin hayranının parasal desteği sayesinde kendini beste çalışmalarına verdi. Von Meck ile yazışmaları 1886'ya değin sürdü. 1891'de, turneye gittiği ABD'de Carnegie Hall'ü hizmete açtı. İki yıl sonra, altıncı senfonisini yönettikten sonra koleradan öldü.

Çaykovskiy'in çalgı yapıtları içinde, piyano parçaları (iki sonatı ve *Mevsimler* [1876] ünlüdür); birkaç oda müziği parçası ve çok sayıda orkestra yapıtı (*"1812" uvertürü* [1880]; altı senfoni [bunların altıncısı olan *Patetik* senfoni - 1893 - çok ünlüdür]; *Romeo ve Juliet* [1870], *Fırtına* [1873] *Francesca da Rimini* [1877], *Manfred* [1886], *Hamlet* [1888] gibi fantezi uvertürler; *Kuğu gölü* [1876], *Uyuyan güzel* [1890], *Fındıkkıran* [1892] gibi baleler; üç piyano konçertosu (*si* bemol minör 1. konçerto [1875] ünlüdür); bir keman konçertosu (1877) ve çelloyla piyano için *Bir rokoko teması üzerine çeşitlemeler* (1876) gibi yapıtlar vardır. Vokal yapıtları içindeyse, melodiler ve birkaç dinsel yapıttan başka, on opera (en ünlüleri: *Undine* [1870], *Orléans bakiresi* [1881], *Yevgeniy Onegin* [1879] ve *Maça kızı* [1890]; son ikisinin konusunu Puşkin'in aynı adlı yapıtlarından aldı) yer alır. İtalyan vokal müziğinden, Mozart, Beethoven, Schumann ve Liszt gibi avrupalı bestecilerden etkilenen Çaykovskiy, Beşler grubu'nun temsil ettiği milliyetçi düşünce dışında, kozmopolit bir romantik akım içinde değerlendirilir. Bazı yapıtlarında kolay etkiler yaratan pasajlar vardır; kendini, zaman zaman gereksiz virtüozluk gösterilerine kaptırmıştır; *Kuğu gölü, si* bemol majör piyano konçertosu gibi ünlü yapıtlarında yapmacığa kaçmıştır, ama bu yönü, özenli müzik dilini, özgün lirizmini, bale müziğindeki yenileyici rolünü, özellikle son üç senfonisinde kendini belli eden orkestralama dehasını ve operada ortaya koyduğu dram duygusunu unutturmamalıdır. Moskova Konservatuvarı'nda yerini alan Taneyev; Şostakoviç, Haçaturyan, Kabalevskiy gibi birçok sanatçıya Çaykovskiy'in mirasını aktardı. Çaykovskiy'in Rahmaninov üzerindeki doğrudan ve bazı amerikalı müzikçiler üzerindeki dolaylı etkisi, İkinci Dünya savaşı'na değin sürmüştür.

ÇAYKOVSKİY (Nikolay Vasilyeviç), rus siyaset adamı (Vyatka, bugün Kirov, 1850 - Harrow 1926). 1870'li yıllarda Petersburglu öğrenciler arasında yayılan ve Neçayev'in yöntemlerine karşı çıkan *Çaykovtsılar* adlı halkçı hareketin kurucuları arasında yer aldı. 1874'te yurt dışına göç etti, Kansas'ta sosyalist bir komünde yaşadı (1875-1877) ve Rusya'ya ancak 1906'da döndü. 1904'ten 1910'a kadar Sosyal-devrimci parti'nin üyesi olan Çaykovskiy ağustos 1918'de Arhangelsk'te kurulan bolşevik-karşıtı hükümetin başkanı oldu. Denikin'in yenilgisinden (1920) sonra Londra'ya gitti.

Çay-kur (Çay işletmeleri genel müdürlüğü), Türkiye'de çay tarımını geliştirmek, işlemesini teknik esaslara göre yürütmek, bu alanda yeni yatırım kaynakları yaratmak amaçlarıyla kurulan bir kamu iktisadi teşebbüsü. Çay-kur, tüzel kişiliği olan, faaliyetlerinde özerk, sorumluluğu sermayesi ile sınırlı bir kuruluştur. İlgili olduğu bakanlık Maliye ve gümrük bakanlığı'dır.

Türkiye'de çay üretimi ve işlenmesi işleri 1924-1944 yılları arasında Rize Çay enstitüsü tarafından yürütüldü. 1946'da çay tarımına ait işler Tarım bakanlığı'na verilirken, işleme ve satış işleri Tekel'e devredildi. 1971'de, 1497 sayılı yasayla çay tarım ve sanayisi ile ilgili tüm işleri yürütmek amacıyla Çay kurumu genel müdürlüğü kuruldu. 1984'te çıkartılan 3092 sayılı Çay kanunu ile çayın üretimi, işlenmesi ve satış işleri serbest bırakılarak Çay-kur'un tekel durumu kaldırıldı.

Çay-kur, merkez ve taşra örgütlerinden oluşur. Merkez örgütü, Genel müdürlük ve Yönetim kurulu'ndan oluşmakta, Genel müdürlük'e ana hizmet birimleri (çay tarımı dairesi, işletme ve koordinasyon dairesi, pazarlama ve satın alma dairesi) ile yardımcı birimler bağlı bulunmaktadır. Taşra örgütüne ise, Ankara, Adana, Diyarbakır, Erzurum, İzmir ve Samsun'da bulunan bölge müdürlükleri ve Rize'de bulunan Çay enstitüsü ile Ulaştırma müdürlüğü bağlıdır. 45 çay fabrikasının işletmesini elinde bulunduran Çay-kur'da çalışanların sayısı, 272'si merkezde olmak üzere 4 046 kişidir (1988). Kampanya dönemlerinde işçi sayısı birkaç misline çıkar.

ÇAYLAK a. **1.** Oldukça iri (60 cm), az çok koyu kahverengi tüylü, uzun ve çatal kuyruklu gündüzyırtıcısı. (*Milvus* cinsi; gündüzyırtıcılarıgiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Çaylak fırtınası*, kışa girerken ya da kışın ilk ayında görülen fırtına.
—Kur. tar. Osmanlı devletinde yönetimden rütbe ve nişan almış kişilere bu haberi ileten görevli. (Bunlar, Babıâli'de odacıların maiyetinde çalışırlardı.)
—Zool. *Balıkçı çaylak,* Hindistan'dan Avustralya'ya kadar yayılan, bataklıklarda yaşayan, balık ve leşle beslenen yırtıcı kuş. (Bil. a. *Haliastur indus;* gündüzyırtıcılarıgiller familyası.) *Everglades çaylağı*, yumuşakçalarla beslenen, Amerika'nın bataklık bölgelerinde yaşayan yırtıcı kuş. (Bil. a. *Rostrhamus sociabilis,* gündüzyırtıcılarıgiller familyası.)

◆ sıf. ve a. Bir işte deneyimi olmayan kimse için kullanılır; toy, acemi, tecrübesiz.

—ANSİKL. Çaylaklar yavaş uçan, ama uzun süre süzülebilen yırtıcı kuşlardır. Küçük omurgalılarla ve özellikle de leşle beslenirler. Türkiye'de iki çaylak türü yaşar: kızıl çaylak ya da milan *(Milvus milvus)*, Akdeniz ülkelerinde yerleşik ve gezici, başka ülkelerde göçmendir; kara çaylak *(Milvus migrans)* biraz daha küçük ve daha koyu renkli tüylüdür, kızıl çaylağa oranla daha çok leş yer (ölü balıklar ve süprüntüyle beslenir); göçmendir, Tropikal Afrika'da ve Güney Afrika'da kışlar.

Çaylak, İstanbul'da yayımlanmış mizah dergisi (1876-1878, 162 sayı). Haftada üç gün çıkan, yazılarını Çaylak* Tevfik'in yazdığı, karikatürlerini Ali Fuat Bey'in çizdiği dergi, 93 harbi diye bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı'nı eleştiren yayınları ile geniş ilgi topladı.

ÇAYLAK TEVFİK, asıl adı **Mehmet Tevfik,** türk gazeteci, yazar (İstanbul 1843-*ay. y.* 1893). İstanbul, Bursa, İzmit'te bazı memurluklarda bulunduktan sonra, döneminin ünlü gazetecileri arasında yer aldı. "Çaylak"* adlı gülmece dergisini çıkardı (1876-1877, 162 sayı). Nasrettin Hoca fıkralarını bir kitapta derledi (*Letaif-i Nasrettin*, 1882); daha başka fıkra kitapları, antolojiler yayımladı (*Letaif-i irşa*, 5 kitap, 1864-1868; *Bu adam*, 1882; *Hazine-i letaif*, 1885 vd.). *İstanbul'da bir sene* (1882-1883) kitabında İstanbul meyhanelerini ayrıntılı bir biçimde anlattı.

ÇAYLAKÇA sıf., be. Toyca, acemice: *Amma da çaylakça davranmışsın.*

ÇAYLAKLIK a. Deneyimsiz olma durumu; toyluk, acemilik, tecrübesizlik.

ÇAYLAR a. Bot. Yalnız çaygiller familyası için yaratılan takım adı.

ÇAYLAR, Muş'un Varto ilçesine bağlı bucak; 5 949 nüf. (1990); 21 köy. Merkezi *Çaylar*, 528 nüf. (1990).

ÇAYLARBAŞI, Şanlıurfa'nın Siverek ilçesine bağlı bucak; 6 692 nüf. (1990); 6 köy. Merkezi *Çaylarbaşı*, 1 530 nüf. (1990).

ÇAYLI, Hatay'ın Dörtyol ilçesine bağlı iken merkezle birleşerek mahalle oldu.

ÇAYLI, İzmir'in Ödemiş ilçesi Kaymakçı bucağına bağlı belde; 2 547 nüf. (1990). Belediye.

ÇAYLI, Tokat'ın Turhal ilçesi, merkez bucağına bağlı köy; 2 231 nüf. (1990).

ÇAYLIK a. Çay ağaçlarının yetiştirildiği yer.

◆ sıf. (Sayı sıfatıyla) çay demlemede kullanılan ölçüyü belirtir: *İki çaylık suyumuz kalmış.*

ÇAYÖNÜ. Arkeol. Diyarbakır'ın Ergani ilçesi merkez bucağına bağlı Sesverenpınar (esk. Hilar) köyünün K.'inde Tarihöncesi dönemden höyük. İstanbul ve Chicago üniversitelerinin ortak çalışmalarıyla 1964'te başlatılan kazılar, Prof. Halet Çambel ve Prof. R. J. Braidwood yönetiminde sürdürülmektedir. Bu kazılarda üç kültür evresi saptanmıştır. Çayönü Esas Evresi diye adlandırılan Evre I, Çayönü tepesinin G., orta ve B. kesiminde yer alan çanak çömleksiz İlk Yenitaş dönemini kapsamaktadır. Yaklş. İ.Ö. 7250-6750 arasına tarihlenen bu evre, avcılık-toplayıcılıktan (üretimsiz ekonomi), yerleşik düzene, tarım ve hayvancılığa geçişi (besin üretimine geçiş) yansıtmaktadır. Kazılarda çok çeşitli tarım ürünlerinin yanı sıra (buğday, nohut, bezelye, mercimek, keten, fıstık, badem, çitlembik, palamut, üzüm), köpek, koyun, keçi, domuz, sığır, ceylan, karaca vb. hayvanlardan yararlanıldığını gösteren buluntulara rastlanmıştır. Bunlar karma besin ekonomisinin başladığını göstermektedir. Gelişmiş bir köy yerleşmesi görünümünde olan bu evrenin bir başka önemli özelliği, ortaya çıkarılan mimarlık buluntularıdır (sırasıyla çukur tabanlı yalın yapılar, ızgara planlı yapılar, geniş döşemeli, büyük anıtsal yapılar ve hücre planlı yapılar). Yaklaşık 1 300 m²'lik bir meydanın varlığı, bu meydanın değişik işlevli büyük yapılarla çevrilmiş olması, büyük teknik beceri gerektiren mozaik döşemeli (terrazzo) bir yapının bulunması, yerleşmenin çeşitli yerlerinde ortaya çıkarılan kanallar, Çayönü'nün Yenitaş dönemi köy yerleşmelerinden çok farklı olduğunu kanıtlamaktadır. Özellikle, benzer plandaki yapıların aynı yönlerde, belirli aralıklarla, düzenli bir biçimde sıralanması, binlerce yıl sonra Antikçağ'da görülen ızgara planının uygulandığını ortaya koymuştur. Meydanın D.'sunda yer alan, mimarisi (değişik duvar örgüsü, odaları birbirine bağlayan geçitleri, önündeki dikilitaşları) ve içinde yoğun olarak bulunan yanmış insan kafataslarıyla dikkati çeken anıtsal yapının işlevi aydınlatılamamıştır.

Buluntular arasında obsidyen araçların ve az da olsa deniz kabuklarından süs eşyasının (gerdanlık, boncuk) olması, Çayönü'nün henüz taşıma hayvanlarının evcilleştirilmediği bir dönemde, uzak bölgelerle ticaret yaptığını göstermektedir. Çakmaktaşı ve obsidyen araçların (dilgiler, deliciler, kazıyıcılar, minik taşlar) yanı sıra, cilalı taş araçlar, öğütme taşları, el değirmenleri, havan taşları, yassı ya da spatula biçimli taşlar, küçük keskiler, kemikten yapılmış yeni araç ve gereçler ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca bakır ve malahitten yapılmış kürecikler, boncuklar, iğne parçası, bakır levha parçaları, vb. buluntular Ergani yataklarından elde edilen bakırın daha bu dönemde ilkel yöntemlerle kullanıldığını gösterir. Bu evrede çanak çömleklere rastlanılmamakla birlikte, kilden ya-

Pyotr İliç **Çaykovskiy**
N. Kuznetsov'un
bir portresinden ayrıntı
Tretyakov galerisi, Moskova

kara **çaylak** *(Milvus migrans)*

pılmış çeşitli nesneler ve heykelcikler bulunmuştur.

Evre I'i izleyen Evre II ve Evre III buluntuları höyüğün K. ve K.-B.'sında yoğunlaşır. Evre I'den Evre II'ye geçiş henüz çözümlenememiştir. Yaklş. İ.Ö. 5000-4000 arasına, Bakırtaş dönemine tarihlenen bu evrede el yapımı, basit biçimli, koyu renkli, açkılı çanak çömlekler, moloz taş duvarlar ve döşeme kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. İ.Ö. 3000'lere, Tunç çağlarına tarihlenen Evre III'te bulunan çark yapımı çanak çömlekler, Suriye -Mezopotamya ilişkilerini ortaya koyar. Çayönü yerleşmesinin nasıl son bulduğu çözümlenememiştir. (→ Kayn.)

ÇAYÖNÜ, rumca **Paramali,** G. Kıbrıs rum kesiminde Limasol ilçesine bağlı köy.

ÇAYTEPE, Bingöl'ün Genç ilçesine bağlı Söğütlü bucağının merkezi; 2 076 nüf. (1990).

ÇAYÜZÜMÜ → AVCIÜZÜMÜ.

—ÇE fars. ek. Farsça ve seyrek olarak da arapça sözcüklere getirilen küçültme eki: *divançe* (küçük divan), *lugatçe* (küçük sözlük), *zevrakçe* (küçük kayık) vb.

—ÇE → —CA.

B.S.I.

Pafnuti L. Çebışev

ÇEBEŞ a. *Yörs.* Zootekn. Gemin demirden olan damaklı bölümü.

ÇEBIŞEV (Pafnuti Lvoviç), rus matematikçi (Okatovo, Kaluga hükûmeti, 1821 - Petersburg 1894). 1847'de Petersburg'a yerleşti ve orada profesör oldu (1850-1882). Zolotarev, Markov ve Lyapunov'un da yer aldığı bir matematik okulunun kurucusu ve yöneticisiydi; Petersburg Üniversitesi'nde matemetik eğitimi düzeyinin yükseltilmesine katkıda bulundu. Matematiğe yaklaşımı işlemsel çözümlerin ve algoritmaların araştırılmasına dayanır; bu araştırma tam ya da hiç olmazsa, pratik problemlerin çözümünde kullanılabilecek yaklaşık bir sayısal çözüm verir. Çebışev sayılar kuramı alanında, $\pi(x)$, x ten küçük asal sayıların sayısına eşit olmak üzere π fonksiyonunun özelliklerini inceledi. $0{,}921\,29\ x/\ln x < \pi(x) < 1{,}105\,55\ x/\ln x$ in eşdeğerini buldu; bu sonuç daha sonra düzeltildi. Çebışev, on yıl boyunca eliptik fonksiyonlar üzerine ders verdi.

ÇEBOKSARI, Rusya Federasyonu'nda kent, Çuvaş Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti, Volga ırmağı kıyısında, Moskova'nın D.'sunda; 420 000 nüf. (1989). Irmak limanı ve karayolu kavşağı. Makine ve elektrikli gereçler yapımı. Tel çekme. Tekstil sanayileri. Kâğıt. Sanayi seramikleri. Besin sanayileri.

ÇEÇ a. Tahıl yığını.

ÇEÇEN (Kâzım), türk mühendis (Elazığ 1919). Berlin Teknik üniversitesi'ni bitirdi (1944). Asistan olarak girdiği İstanbul Teknik üniversitesi inşaat fakültesi'nde profesörlüğe yükseldi (1960). Aynı öğretim kurumunda Hidrolik ana bilim dalı'na başkan oldu (1983). Hidrolik alanındaki araştırma ve çalışmalarından dolayı Alman su kuvvetleri ve su ekonomisi kurumunun Gothilf Hagen madalyasını (1967), TÜBİTAK'ın mühendislik bilim ödülünü kazandı (1976). Başlıca yapıtları: *Hidrolik* (2 c., 1967-1969), *Hidrolik iletkenliğin arazide ölçülmesi* (1972), *İstanbul'da osmanlı devrindeki su tesisleri* (1984), *Süleymaniye su yolları* (1986), *Mimar Sinan ve kırkçeşme tesisleri* (1988).

Çeçen kızı, Adıyaman, Erzincan ve çevresinde yaygın bir türkü ve bu türkü eşliğinde oynanan halay türü bir halk oyunu. Kına gecelerinde, gelin kınası yakıldıktan sonra güvende biçiminde de oynanır.

ÇEÇENCE a. Çeçenler'in konuştuğu, nah öbeğinden kafkas dili.

ÇEÇEN-İNGUŞ ÖZERK CUMHURİYETİ, Rusya Federasyonu'na bağlı özerk devlet; Kafkas dağlarının kuzey eteğinde; 19 300 km²; 1 277 000 nüf. (1989); (% 53 Çeçen, % 14 İnguş, % 13 Rus). Merkezi *Grozny.* Petrol yatakları.

ÇEÇENLER, Kafkasya'nın K.-D.'sundaki Çeçen-İnguş Özerk Cumhuriyeti'nde yaşayan halk. Yaklaşık 676 810 nüf. (1989). Etnolojik ve arkeolojik araştırmalar Çeçenler'in Kuzey Kafkasya'nın yerli halklarından olduğunu ortaya çıkarmıştır. Kendilerine *Nahçi* ya da *Nahçuva* adını veren Çeçenler'i Kumuklar *Miçigiş* adıyla anarlar. Bu ad XVI. ve XVII. yy. Rus kaynaklarında da kullanılmıştır. Geleneklerine çok bağlı olan Çeçenler, kültür ve gelenek yönünden öteki Kafkas kavimleriyle benzerlikler gösterirler. Özellikle Dağıstan'da yaşayan Avarlar, Kumuklar gibi dağlı kavimlerle aralarında büyük yakınlık olduğu görülür. K. Kafkasya'nın en eski ve güçlü etnik gruplarından olan Çeçenler, bu bölgede uzun süre egemenlik kurmuş Alanlar'dan da etkilenmişlerdir.

Çeçenler arasında X. yy.'dan sonra Gürcistan yoluyla hıristiyanlık yayılmaya başlamış, XVII. yy.'da Dağıstan yoluyla büyük bir bölümü müslümanlığı kabul etmiştir. XIX. yy. ortalarında büyük çoğunluğun müslüman olduğu bilinmektedir.

Daha çok dağlık bölgelerde yaşayan Çeçenler geçimlerini avcılık ve hayvancılıkla sağlarlar. Düzlükte yerleşenlerden çiftçilikle uğraşanlar da vardır. Çeçenler arasında keçe, halı, kilim yapımı gibi el sanatları da oldukça gelişmiştir.

—Tar. Çeçenler 1732'den başlayarak Ruslar'ın Kafkasya'ya yayılmasına, anayurtlarını işgallerine direndiler. 1785'te çeçen topraklarını almak için yeniden harekete geçen Ruslar'a karşı Uşurma adındaki önderlerinin yönetiminde topluca ayaklanarak mücadele verdiler. 1791'e kadar süren bu mücadele, Osmanlı devleti tarafından desteklendiyse de bir başarı elde edilemedi. İlk olarak İnguşlar rus egemenliğine girdiler (1810). Ruslar, 1812'de Kafkas kavimlerinin direnişini büsbütün kırmak için geniş çapta bir harekâta daha giriştiler. 1830'da Dağıstanlı Gazi Muhammet, kendisini müslümanların imamı ilan ederek bütün müslüman Kafkas kavimlerini Ruslar'a karşı cihada çağırdı. Gazi Muhammet'ten sonra imam olan Hamza (1832-1834) ve onun yerine geçen Şeyh Şamil'in (1834-1859) dönemlerinde de Çeçenler, öteki Kafkas kavimleriyle birlikte Ruslar'a karşı direnişi sürdürdüler. Şeyh Şamil'in 1859'da Ruslar'a tutsak düşmesiyle direniş sona erdi. Çeçenistan ve Dağıstan toprakları Ruslar'ın eline geçti (1860). Doksanüç harbi sırasında (1877-1878 Türk-Rus savaşı) Çeçenler Ruslar'a karşı Simsir'li Alibek önderliğinde yine ayaklandılarsa da bir sonuç alamadılar. SSCB döneminde Çeçen -İnguş Özerk Cumhuriyeti kuruldu (5 aralık 1936). İkinci Dünya savaşı yıllarında (1939-1945) işgalci alman ordularıyla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle, savaştan sonra Stalin yönetimi tarafından cumhuriyet ortadan kaldırıldı, Çeçenler Orta Asya'ya sürüldüler. SSCB'de Nikita Hruşçev iktidara gelince yurtlarına dönmelerine izin verildi ve Çeçen-İnguş Özerk Cumhuriyeti yeniden kuruldu (1957). Ekim 1991'de parlamento ve cumhurbaşkanlığı için genel seçim yapıldı (İnguşlar seçime katılmadı). General Cohar Dudayev Çeçen halkı ulusal kongresi'nin icra komitesi başkanlığına seçildi. Rus parlamentosu bu seçimleri yasa dışı sayarak iptal etti. Boris Yeltsin sıkıyönetim ilan ederek bu ülkeyi doğrudan merkezi yönetime bağladı. Temmuz 1992'de Çeçen-İnguş parlamentosu latin alfabesini kabul etti. (1927'de arap alfabesi yerine kabul edilmiş, 1938'de kiril alfabesine dönülmüştü). Çeçenler federasyon anlaşmasını imzalamayı reddettiler.

ÇEÇESİNEĞİ a. Afrika'da yaşayan *Glossina* cinsinden sineklerin genel adı. (Bu cinsten birçok türün ısırması uyku hastalığını bulaştırır.)

—ANSİKL. Gine bölgesinde bulunan çeçesineği *(Glossina palpalis)*, ev sineğinden daha iri, sağlam hortumlu (başın ön tarafında uzanır) bir sinektir. Orta ve Batı Afrika'da, özellikle de Zaire'de yaygın olan, akarsuların gölgelik kıyılarında dolaşmayı seven çeçesineği, hayvanları ve insanları ısırarak delik deşik eder. Kanında uyku hastalığına yol açan tripanozom bulunan bir hayvanı ya da insanı soktuğunda, tripanozom çeçesineğinde gelişebilir ve birkaç gün içinde çeçesineğini hastalık bulaştırıcı hale getirebilir. Asıl çeçesineği *(G. morsiciale)*, insana uyku hastalığının özel bir çeşidini, evcil hayvanlaraysa "nagana" adı verilen hastalığı bulaştırır.

Çedalar, manastır disiplinine ilişkin kuralları açıklayan kitaplar. Caynacılığın kitabı Şvetambara'nın bir bölümünü oluşturan bu kitaplar, İ.S. 450-500 yıllarına doğru ardha-magadhi dilinde kaleme alınmışlardır.

ÇEDAR → CHEDDAR.

ÇEDENE a. *Yörs.* **1.** Kendir tohumu. **—2.** Sakızağacı meyvesi. **—3.** Çam kozalağı. **—4.** Buğday kavurgası.

ÇEDİ a. (tayca sözc.). Tayland'da dini yapı, stupa.

ÇEDİK a. *(iç* ve *edik*, koncu kısa çizme' den *iç-edik > çedik*). Eskiden giyilen sarı deriden kısa konçlu ayakkabı.

ÇEDİKÇİ a. Çedik yapan ve / ya da satan kimse.

ÇEGÂNE → ÇAĞANA.

ÇEGÂNEBAZ a. (fars. *çegāne* ve *-bāz*, oynayan'dan *çegāne-bāz*). *Esk.* Sey. oy. Çegâne çalarak dans eden oyuncu.

ÇEH → ÇÂH.

ÇEHAR → ÇÂR.

ÇEHAR-AGAZİN a. Müz. Santuri Ethem Efendi (1885-1926) tarafından bulunmuş bir bileşik makam. Suzidil makamının, dügâh *(la)* perdesinde zengûle makamıyla sona ermesiyle oluşur. Başka hiçbir bestecinin kullanmadığı bu makamdan Ethem Efendi on yapıt (peşrev, 2 beste, 2 semai, 4 şarkı, sazsemaisi) besteledi.

ÇEHARŞENBİH → ÇÂRŞENBİH.

ÇEHOV (Anton Pavloviç), rus yazar (Taganrog 1860 - Badenweiler, Almanya, 1904). Azatlı bir kölenin torunu ve iflas etmiş bir bakkalın oğlu olan Çehov, Taganrog'da yoksulluk içinde büyüdü; eşraf çocuklarına özel dersler vererek para kazanmaya çalıştı. 1879'da, Moskova'da sıkıntı içinde yaşayan ailesinin yanına yerleşti. Strekoza adlı mizah dergisine bir dizi kısa öykü yollayarak birkaç ruble kazandı. İlk kitabı *Skazki Melpomeni*'yı 1884'te, ikinci kitabı *Peystrıye razskazı*'yı 1886'da yayımladı: sıradan konuları şaşırtıcı bir kolaylıkla işliyordu; ama, bütün merakı, 1879'dan beri eğitimini gördüğü hekimlikte olduğu için, D. V. Grigoroviç'in övgüleri karşısında şaşırdı ve yazarlığa hevesi arttı. *İvanov* (1887) adlı oyunu ve *Step* (1888) adlı öyküsüyle tanındı ve üne kavuştu; bu ilk yapıtlarda bile, yaşamın bayağılığı karşısında duyulan düşkırıklığı ve buna boyun eğiş göze çarpar; ancak, Çehov'da bu düşkırıklığı ve boyun eğiş, doğanın yumuşaklığı ve kadının şiirselliğiyle aydınlanır ve insan ancak doğayı ve kadını severek kendini bulur. Bununla birlikte, Çehov'un duygusal yaşamdan uzak durmaya çalıştığı da bir gerçektir: dostlarının söylediğine göre, iyi yürekli ve yücegönüllü bir insan olduğu halde, belki de 1889'dan beri kendisine rahat verme-

yen tüberküloz yüzünden her şeye karşı ilgisiz ve bezgin davranıyordu. Ne var ki gene o yıl, kürek mahkûmlarının yaşama koşullarını incelemek üzere Sahalin adasına yorucu bir yolculuk yaptı ve bu izlenimlerinden esinlenerek *Ostrov Sahalin*'i (1893-94) yazdı; gene aynı düşüncelerle, 1892'deki kolera salgını ve kıtlık sırasında, sağlık yardım çalışmalarına katıldı. Avusturya, İtalya ve Fransa'ya yaptığı yolculuklardan sonra, Moskova yakınlarındaki küçük Melihovo çiftliğine çekildi ve en iyi hikâyelerinden bazılarını burada yazdı: *Palata no.6* (1892); *Çernıy monah* (1894); *Tri goda* (1895); *Dom s mezaninom* (1896). 1896'da, *Martı** (Çayko) adlı oyunu büyük bir başarısızlığa uğradı. Hastalığı daha da ağırlaşan Çehov daha ılıman ülkelere göç etmek zorunda kaldı; bir süre Nice'te kaldı, İtalya ve Almanya'da dolaştı ve Stanislavskiy tiyatrosu'nda sergilenen *Martı*'da Arkadina'yı oynayan Olga Knipper ile tanıştı; doktorlarının önerisi üzerine Yalta'ya yerleştikten sonra (1899), 1901 mayısında, Olga Knipper ile gizlice evlendi. Hastalığına rağmen, çalışmalarına ara vermedi —bu dönemde yazdığı öyküler başyapıtları arasında (*Krıtsornik, Çelovek v Futlıyare*, 1898; *Dama s sobaçkov*, 1899; *Fiancée* [fr. çev.], 1903) yer alır— ve sosyal yaşama katıldı: Bunin, Korolenko, Kuprin, Stanislavskiy'i evinde ağırladı, Genç Gorki ile ilgilendi, hatta çar, Gorki'yi Akademi'den uzaklaştırmak isteyince, Çehov 1902'de bu kurumdan istifa etti. Üç büyük oyununu yaşamının son yıllarında yazdı: *Vanya* dayı* (Dyadya Vanya 1897); *Üç* kız kardeş* (Tri Sestri, 1901); *Vişne* bahçesi* (Vişneviy Sad, 1904); ancak, bu büyük başarıyı kazandığı yıl aynı zamanda ölüm yılı oldu: Çehov o dönemde, "Moskova ve Avrupa'da şefkatle sevilen" bir yazar olmuştu.

Tekdüzelik, alışılmışlık, iletişimsizlik, yarım kalmış yazgılar, güçsüz atılımlar: Çehov'un yapıtı kadar umutsuz yapıt çok azdır. İnsan yüreğini çok iyi tanıyan ve bir bilim adamı kadar soğukkanlı olan Çehov, sürekli olarak, yaşamın trajik özündeki gerçeği araştırır ve yalınlığına rağmen, sanatında için için yayılan bir heyecan ve sıkıntı vardır; öykü ve oyunlarının çağdaşlığı da bundan kaynaklanır. Çehov'un tiyatro anlayışında düğüm, eylem ya da çözüm yoktur, ancak sessizliklerle kesilen yaşam dilimleri, süreyi ve zamanın yitip gidişini açığa vurur; Çehov bu anlayışıyla tiyatro sanatını altüst etmiştir. Çehov'un, tutkuyu tüm ayrıntılarıyla veren lirizmi içkarartısından, çizdiği ruhdurumlarıysa peyzajdan ayrılmaz. Ama Çehov, yapıtında bir dünyanın çöküşünü verirken, kimi kez de, insanların daha az acımasız, daha az bencil olacakları ve mutluluklarını çalışmaya ve bilime dayanan bir yaşam üzerine kuracakları ışıklı bir geleceğin umudunu sezer gibi olur. Ne anlatısal, ne de betimleyici olan Çehov'un sanatı, öykülerinde de, oyunlarında da, sezindirme yoluyla etkiler ve izlenimciliği andırır.

ÇEHRE a. (fars. *çehre*). **1.** İnsan yüzü, surat: *Ablak çehreli bir adam*. **—2.** Yüzüyle özdeşleşmiş kişi: *Etrafında yeni çehreler görmek*. **—3.** Bir şeyin dış görünümü, görüntüsü: *Yeni yapılar şehrin çehresini değiştirdi*. **—4.** *Esk.* Somurtkanlık; surat: *Ne bu çehre?* **—5.** *Çehre züğürdü*, çirkin, surat düşkünü.
—*Esk.* *Çehre-güşa*, yüzünü açan. ‖ *Çehre-perdaz*, ressam. ‖ *Çehre-perdaz-ı cihan*, dünyanın yüzünü aydınlatan, güneş. ‖ *Çehre-i gülgûn*, gül renkli yüz.

Çehrin seferi, sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Çehrin kalesini ele geçirmesiyle sonuçlanan sefer (1678). Daha önce Osmanlı devletinin korumasına giren Ukrayna Kazakları'nın atamanı Doroşenko, Çehrin kalesini Ruslar'a teslim edince Osmanlılar'ın kuzey sınırlarının güvenliği sarsıldı. Bunun üzerine Rusya'ya savaş açılarak Kırım hanı Selim Giray ile Özi beylerbeyi Şeytan İbrahim Paşa Çehrin üzerine gönderildi (1677). Ancak Rusya'dan yardım gelmesi üzerine kaleyi kuşatan türk kuvvetleri geri çekilmek zorunda kaldı. Bu gelişme üzerine Mehmet IV'ün yönettiği ordu Çehrin'e hareket etti (30 nisan 1678). Silistre'de padişah tarafından serdar atanan sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Kırım hanı Murat Giray ile birleşerek kaleyi kuşattı (19 temmuz 1678). Yaklaşık bir ay süren kuşatmadan sonra patlatılan lağımlardan içeri giren osmanlı kuvvetleri kaleyi ele geçirdi (20/21 ağustos 1678).

■ **ÇEK** a. (ing. check). **1.** Bir banka ya da benzeri bir finans kuruluşu üzerine çekilen ve bazı durumlarda kullanılması yasalarca zorunlu kılınmış bulunan ödeme emri. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Çekin amacını belirten bir deyim, birleştirme çizgisiyle ya da böyle bir çizgi olmaksızın yazılarak kullanılır: *Hediye çeki, risturn-çeki*. ‖ *Açık çek*, keşidecisi tarafından meblağ belirtilmeksizin imzalanan çek. ‖ *Aynı yerde ödemeli çek*, gerek keşidecisinin, gerekse lehdarın aynı takas odasına bağlı bankalar nezdinde açılmış hesabı bulunan çek. ‖ *Başka yerde ödemeli çek*, gerek keşidecisinin, gerekse lehdarın aynı takas odasına bağlı bankalar nezdinde açılmış hesabı bulunmayan çek. ‖ *Çek defteri*, bankaların müşterilerine verdikleri, genellikle 10 ya da 25 çek yaprağından oluşan, her yaprağın koçana bağlı olduğu karne. ‖ *Çek kartı*, bankaların müşterilerine çek defteri ile birlikte verdikleri ve keşidecinin kimliğini, hesap numarasını belirten belge. ‖ *Çizgili çek*, üzerine çizgi çekilmiş, bankaya ödenmesi gereken çek. ‖ *Emre yazılı çek*, lehdarın adını ve bunun ardından "emrine" sözcüğünü taşıyan ve ciro edilerek devredilebilen çek. ‖ *Hamiline yazılı çek*, lehdar adı taşımayan ve elden ele devredilebilir çek. ‖ *Karşılıksız (provizyonsuz) çek*, yeterli bir mevduata dayanmadığı için ödenemeyen çek. ‖ *Münakale (virman) çeki*, bir posta çeki hesabı sahibinin, yine böyle bir hesap sahibi olan kişilere yaptığı ödemelerde kullandığı posta çeki. ‖ *Posta çeki*, bir posta çeki merkezi üzerine çekilmiş çek. ‖ *Seyahat çeki*, bir banka tarafından belli bir meblağ için düzenlenip bastırılan ve kendi ülkesinde ya da yabancı ülkelerde dolaşan bir müşterisine verilen sirküler çek. (Müşteri önce çek kendisine verildiği, sonra da ülke içindeki ya da dışarıdaki banka şubesince kendisine ödeme yapıldığı zaman çekin üzerine imza atar. Seyahat çeki nakit paraların çalınması ya da kaybolması tehlikesini önlemeyi sağlar.) [Eşanl. TRAVELLER'S ÇEK.] ‖ *Sirküler çek*, bir bankanın bütün şubelerine ya da yabancı ülkelerdeki muhabirlerine ibraz edilebilen çek. ‖ *Temlik çeki*, hesap sahibinin, hesabından para çekmek ya da posta çeki hesabı bulunmayan kişilere ödeme yapmak için kullandığı posta çeki. ‖ *Vesikalı çek*, ancak bir ya da birden fazla belge ile birlikte ibrazı halinde ödenebilen çek (konşimento, fatura, sigorta poliçesi, vb.).
—Cez. huk. *Karşılıksız çek verme*, bankada karşılığı olmadan birine çek verilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Huk. *Posta çeki* → POSTA.
—Postc. *Çek hesabı*, gerçek ya da tüzel kişiler adına, PTT merkezlerinde açılan hesaba verilen ad. ‖ *Çek karnesi*, çek hesabı açtıran kişiye hesabındaki alacağını çekebilmesi için verilen karne. ‖ *Çek merkezi*, PTT'nin çek hesabı açanlarla ilgili işlemleri yürüttüğü bölüm.
—ANSİKL. Modern çekin kaynağı tartışmalıdır: ilk Amsterdam'da, Kopenhag'da, Venedik'te ve özellikle XVII. yy.'da Londra'da çıktığı söylenmiştir. Ama, ilk çeklerin, hiç değilse, 1374'ten başlayarak Pisa'da, sonra da Prato'da düzenlendiği sanılmaktadır. Çekin kullanılışı, XVII. yy. ortalarında İngiltere'de, sonra da Kanada ve ABD'de yaygınlaştı. XIX. yy.'da kara Avrupası'na geçti, ama buradaki rolü, anglosakson ülkelerinden daha az oldu. Türkiye'de, 1914'te imzalanan ve uluslararası bir niteliği olan Lahey ticaret sözleşmesi uyarınca, aynı yıl, ilk çek kanunu çıkarıldı. Çekin gördüğü ilginin iki nedeni vardır: 1 Nakit para kullanılmasını ortadan kaldırarak, mali havalelerin güvenliğini sağlayan modern bir ödeme yöntemidir; 2. Çoğunlukla "banka parası" adı verilen kaydi paranın kullanım aracı oluşturur ve mali kurumlara, kredi açma olanağı vererek, bir çeşit para çıkarıcı durumuna gelmesini sağlar. Bu son görev günümüzde devlet tarafından bankalara daha büyük bir kolaylıkla verilmektedir, çünkü uygulamada kaydi paranın kullanılışı madeni ve kâğıt paranın kullanılışından çok daha kolaylıkla denetlenebilmektedir.

B.S.İ.

Anton Pavloviç Çehov
İ. E. Bras'nın bir portresinden ayrıntı
Tretyakov galerisi, Moskova

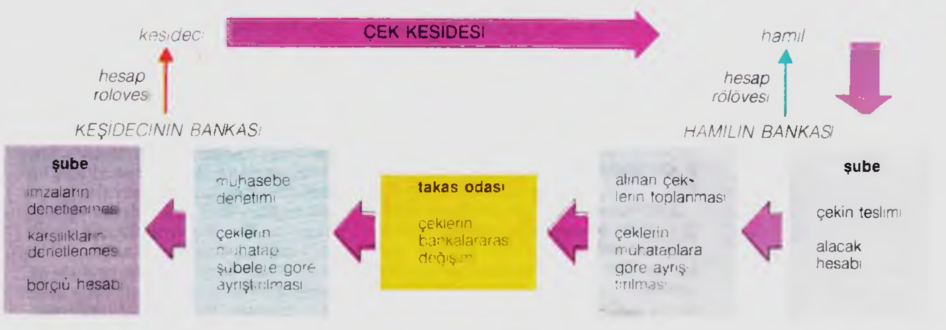
Türk Ticaret kanunu'nda kambiyo senedi sayılan çek, bir ödeme aracıdır. Çek hesabının bulunduğu bankaya kendisine ibraz edilen çek üzerinde yazılı meblağı ödeme, çeki ibraz eden kişiye de bu bedeli alma yetkisi verir.

Çeke ilişkin hükümleri düzenleyen yasalardan biri Türk Ticaret kanunu'dur ve 692-753'üncü maddeleri arasında yer almaktadır. Bir çek düzenlemek için, herşeyden önce çeki düzenleyenin (keşideci) muhatap banka ile arasında bir anlaşma olmalı (md. 695) ve bu kişinin, muhatap bankada üzerinde tasarruf edebileceği bir karşılık bulunmalıdır. Bir çek yaprağının geçerli olabilmesi için üzerinde şu öğeler yer almalıdır (md. 692): çek sözcüğü, çek karnesi veren muhatap bankanın ve çekle işleyen hesabın bulunduğu şubenin adı, belirli bir tutarın kayıtsız şartsız havalesi, ödeme yeri, çekin düzenlendiği tarih ve yeri, keşidecinin adı ve soyadı, varsa ticaret unvanı, imzası ve çek veren bankadaki hesap numarası. Çek bir ödeme aracı olduğu için üzerine vade ya da faiz koşulu konamaz, konmuşsa da geçersiz sayılırlar (md. 698). Postdate çek adıyla anılan ve düzenleme tarihinden sonraki bir tarih, ödeme tarihi olarak düzenlenen çek, süresinden önce ibraz edilirse, banka yeterli karşılığı varsa ödemek zorundadır. Karşılığı yoksa, karşılıksız çeke ilişkin hükümler uygulanır.

Çekin ibraz süresi, düzenleme tarihinden itibaren başlar ve ödeme ile düzenleme yeri aynıysa 10 gün, ayrı yerlerse ya da aynı kıtadaysa bir ay, ayrı kıtalarsa 3 aydır (md. 708).

Çekin bankaya ibrazı halinde banka çek bedelini ödemek zorundadır, kısmen varsa ya da yoksa, mevcut miktarı öder.

bir banka
çekinin dolaşım
şeması

ödememe nedenini çekin arkasına yazarak hamile geri verir. Çekin kimin üzerine çekildiği (lehdar) yazılmamışsa hamıline sayılır. Aynı zamanda emre ve ada olarak da düzenlenebilir. Ciroları farklı biçimlerde olur. Emre yazılı senet ciro ve teslimle, ada yazılı devir beyanı ve teslimle, hamile yazılı olan da teslimle devredilir. Bu devirler kayıtsız ve koşulsuz olmalıdır, kısmi ciro da geçersizdir (md. 700-701).

Çek tedavüle çıktıktan sonra, keşideci ya da üçüncü kişinin elinden rızalar dışında çıkarsa (çalınır, kaybolursa) bu kişiler ibraz süresi içinde durumu bankaya bildirip çeke ödeme yasağı koydurabilirler. Yine çek tedavüle çıktıktan sonra, keşideci ölürse, fiil ehliyetini kaybederse ya da iflas ederse çekin geçerliliği etkilenmez (md. 711-712). Keşideci ödemeden kaçınırsa, hamilin başvuru hakkı doğar ve çekin ödenmeyen bedeli, faiz, giderler ve komisyon ücretini keşideciden isteyebilir (md. 722). Keşidecinin kusuru olmaksızın sahte ya da tahrif edilmiş çekı banka öderse zarar kendisine ait olur. Hamilin, cirantalarla keşideci ve diğer çek borçlularına karşı sahip olduğu başvuru hakları ibraz süresinin bitiminden itibaren 6 ay sonra zamanaşımına uğrar (md. 728).

Çek, ödenmesindeki özellikler açısından iki türlüdür. Çekin iç yüzüne çizilen iki eşit çizgiyle "çizgili çek" haline getirilebilir (md. 715). Bu çek, ancak çizgi içinde hiçbir işaret yoksa, muhatapça bir bankaya ya da muhatabın müşterisine, ad varsa ancak onlara ödenebilir. "Hesaba geçirilmek üzere çekilen çek" de çekin nakden ödenmesini yasaklar (md. 717).

Çeke ilişkin diğer düzenleme 1985 tarih ve 3167 sayılı "Çekle ödemelerin düzenlenmesi ve çek hamillerinin korunması hakkında kanun"dur. Bu yasayla, son yıllarda artan karşılıksız çek kullanımının ekonomik piyasayı etkilemesi, çekin zamanla asıl fonksiyonu dışında kullanılmaya başlanması üzerine yürürlükteki hükümleri güçlendirmek ve çek hamillerini korumak amacı güdülmüştür. Karşılıksız çek veren keşideciler ve bankalar için bırtakım yükümlülük ve yaptırımlar getirilmiştir.

Ödenmek üzere kendisine çek ibraz edilen banka, karşılığın bulunmaması halinde keşideciye çek karnelerini geri vermesini, varsa düzeltme hakkını kullanmasını bildirir (md. 7). Aynı zamanda karşılıksız çek veren keşidecinin kimliğini TC Merkez bankası'na bildirir, Merkez bankası da bunu diğer bankalara bildirince bu kişiye bir yıl süreyle çekle işleyen hesap açılamaz, çek karnesi verilemez. Bankaların çek hesabı açarken ya da çek karnesi verirken gereken dikkat ve özeni göstermeleri istenmiş (md. 2), bunu yapmalarını daha etkin bir yolla sağlamak için de bankaların kendilerine ibraz edilen çeklerin 20 000 TL'lık bölümlerini ödemekle yükümlü tutulmuşlardır (md. 10).

Karşılığı olmayan çek keşide eden kişiye bankanın ihtar yapması üzerine 7 işgünü içinde çek bedeli, % 10 tazminat ve gecikme faizi ile birlikte çek hesabı bulunan banka şubesine gönderilmek üzere yatırmakla, keşideci düzeltme hakkını kullanmış olur ve çek çekme hakkını yeniden kazanır. Ancak düzeltme hakkı yıl içinde iki defa kullanılabilir. Ayrıca karşılıksız çekin aynı banka üzerine çekilmesi de gerekli değildir. Kendisine düşen sorumlulukları yerine getirmeyen banka, ağır para cezasıyla, keşideci ise ağır para cezası ve hapis cezasıyla yükümlü tutulmuştur. Keşidecinin karşılıksız çek suçundan izlenebilmesi için şikâyet edilmesi gereklidir (md. 16).

3167 sayılı kanun'un kendisine verdiği yetkiye dayanarak TC Merkez bankası iki düzenleme getirmiştir. Birincisi, çek karnelerinin baskı esasları, çek karnesi verilenlerin kimlikleri, çeklerin karşılıklarının bir bölümü ya da tümünün ödenmesi durumunda yapılacak işlemleri düzenleyen 24 eylül 1985 tarihli 1 No'lu Tebliğ ve çeklerin banka şubeleri arasında düzenlenmesini sağlamak üzere çıkarılan 25 eylül 1985 tarihli Bankalararası takas odaları merkezi yönetmeliği'dir.

—Cez. huk. 19 mart 1985 tarih ve 3167 sayılı Çekle ödemelerin düzenlenmesi ve çek hamillerinin korunması hakkında kanun'un yürürlüğe girmesinden önce, karşılıksız çek verme, Türk Cez. k.'nun 503. maddesinde yazılı dolandırıcılık suçu kurallarına göre cezalandırılıyordu. Yeni yasa, son yıllarda artan karşılıksız çek kullanımını önlemek ve ceza yasasında bu konudaki boşluğu doldurmak amacıyla çıkarılmıştır. Dolandırıcılık suçunun unsurlarının, karşılıksız çıkan her çek yönünden saptanmasının olanaksız olması yüzünden, bu şekilde çek düzenleyenlerin cezasız kalmaları gibi durumlar çıkmaktaydı. Bu nedenle 3167 sayılı yasa karşılıksız çek vermeyi dolandırıcılık suçundan bağımsız bir biçimde, ayrıca düzenlemiştir. Yasanın 16. maddesine göre, karşılıksız çek veren kişi bir yıldan beş yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır. Bu suçtan dolayı koğuşturma yapılması çek hamilinin şikâyetine bağlıdır. Şikâyetten vazgeçme, karar kesinleşinceye kadar geçerlidir.

—Tic. huk. Çek, bır kambiyo senedidir. Türk Tic. k.'nun 692. maddesine göre bir senedin çek niteliğini kazanması için şu kayıtları içermesi gerekir: 1. çek sözcüğü, eğer senet başka bir dilde düzenlenmişse o dilde çek karşılığı olarak kullanılan sözcük; 2. kayıtsız şartsız belirli bir bedelin ödenmesi için havale; 3. ödeyecek kişinin (muhatabın) ad ve soyadı; 4. ödeme yeri; 5. keşide (düzenleme) tarihi ve yeri; 6. keşidecinin (senedi düzenleyenin) imzası. Çekte ödeme yeri gösterilmemişse, ödeyecek kişinin (muhatabın) ad ve soyadının yanındaki yer ödeme yeri sayılır. Çekin nerede düzenlendiği belirtilmemişse, düzenleyenin ad ve soyadının yazıldığı yer düzenleme yeri sayılır. Bu yer de belirtilmemişse senet çek niteliğini kaybeder. Yasaya göre çekte bulunması gereken kayıtlardan muhatabın ad ve soyadı deyimi yerinde değildir. Çünkü çek'in muhatabı (ödeyecek kişi) Türk hukuk sistemine göre banka'dır. Bankalar birer anonim ortaklıktır; adları varsa da soy adları yoktur. Türk sistemine göre yasadaki deyimin ticaret unvanı olması gerekir.

İlke olarak çek'e vade konmaz. Çek görüldüğünde ödenen bir senettir. Çeke vade konmuş olması onu geçersiz hale getirmez, ancak vade yok sayılır. Çek'in düzenleme tarihinden başlayarak belirli bir süre içinde bankaya (muhataba) ibraz edilmesi gerekir. Bu süre, ödenecek yere göre değişir. Çek düzenlenen yerde ödenecekse 10 gün, başka bir yerde ödenecekse bir ay, başka bir kıtada ödenecekse üç ay içinde ibraz edilmelidir. Çek'in devri onun niteliğine bağlıdır. Emre yazılı çekler ciro ve teslim'le devredilir. Çek, hamil'ine düzenlenmişse teslim'le devredilmiş olur. Ada yazılı çeklerin devri alacağın temliki kurallarına göre yapılır.

ÇEK sıf. ve a. Silezyanın bir bölümü Moravya ve Bohemya'dan olan.

ÇEK a. Esk. dokmc. Bezayağı örgüyle dokunan, çizgili bir tür pamuklu kumaş.

—ÇEK → —CAK.

Çeka (*Çerezviçaynaya Komisiya*'nın kısaltılmışı, "olağanüstü komisyon"). Sovyet Rusya'da karşı-devrim ve sabotaj hareketlerine karşı savaşım vermekle görevli polis örgütü (1917-1922). Aralık 1917'de kurulan ve Dzerjinskiy tarafından yönetilen Çeka, karşı-devrimcileri tutuklamak ve devrimci askeri mahkemelere sevk etmek, spekülasyona ve sabotajlara karşı savaşım yürütmek gibi görevler üstlenmişti. 1918 şubatında devrimin aktif düşmanlarını yok etmekle görevlendirildi. 1922 şubatında Çeka'nın yerini siyasal devlet kuruluşu Gpu aldı.

ÇEKÂÇÂK ya da **ÇEKÇÂK** a. (fars. *çekāçak, çekçāk*). *Esk.* Kılıç, hançer, mızrak gibi silahların çarpışmasından çıkan ses, şakırtı: *"Evc-i hevâda sît-i çekâçâk-i tîğden / Âvâz-i ra'd ü sâika reh-güm -künân olur"* (Nef'i, XVII. yy.).

ÇEKÂN sıf. (fars. *çekîden*, damlamak'tan *çekān*). *Esk.* Damlayan, damla damla akan: *"Oldı çekân yine katarât-ı şarabı surh"* (Nabi, XVII. yy.). *Hun-çekân* (kan damlayan).

ÇEKAP a.(ing.*check-up*). Tıp. Görünüşte hiçbir hastalığı olmayan bir kişinin organlarının durumunu saptamaya yarayan ve sistemli bir şekilde ya da zaman zaman yapılan elden geldiğince geniş kapsamlı bir dizi klinik ve laboratuvar muayenelerinin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Ameliyat öncesi çekap*, hastanın öz ve soy geçmişi konularında (tıbbi, cerrahi ve yaşam tarzı) yapılan soruşturmalarla birlikte, klinik, radyolojik ve biyolojik muayenelerin tümü. (Bununla hastanın alerjisi olup olmadığı, ilaç alıp alamayacağı ve bunlara dayanılarak uygulanacak anestezi tekniği ve duruma uygun en iyi ilacın hangileri olduğu belirlenir.)

—ANSİKL. Tıp. Çekap, klinik muayeneden başka, çeşitli organların (akciğerler, sindirim sistemi, idrar yolları) röntgenle muayenesini, elektrokardiyogram ve elektroansefalogram yapılmasını, kanın ve suyukların kimyasal, hücresel, serolojik, immünolojik ve bakteriyolojik açıdan çeşitli muayenelerini ve ayrıca özgül birtakım muayeneleri (göz, kulak-boğaz-burun, sinir, vb.) kapsar. Bazı hallerde içsalgı bezleri de muayene edilir (hormon dozajları, tiroit bezinin radyoaktif iyotla incelenmesi, vb.). Belirli standart bır muayene yöntemi yoktur, muayene dereceleri hastaya göre ayarlanır. Herhangi bir endüstri kolunda bir işi yapacak bir kişinin fiziksel yeteneklerini saptamak üzere yapılan çekaplar, havacıların, toplu taşıma araçlarını kullananların, araştırmacıların, uzak ülkelerde araştırma yapacak ekip üyelerinin, özellikle astronotların çok daha derin araştırmalarla düzenli bir şekilde yapılan çekaplarıyla kıyaslanamaz. Çekapların sonuçları, bir dereceye kadar, kişinin o andaki sağlık durumunu değerlendirebilir, bazen bilmediği bir hastalığını meydana çıkarabilir ve onu uygun bir tedaviye yönlendirebilir, ama hiçbir zaman geleceği, hatta en yakın geleceği konusunda kesin bir bilgi sağlamaz.

ÇEKAS a. (*çek-mek* ve *as-mak*'tan *çek -as*). Ev eşy. Tahta ya da kalın plastikten yapılmış, çubuk biçimli iki parça arasına sarılan iplerden oluşan ve çamaşır asmak için kullanılan portatif araç. (Parçalardan biri duvara çakılıp öteki çekilerek karşı duvardaki çivilere takılınca ipler gerilir, çamaşır asmaya elverişli hale gelir. İp yerine katlanabilir alüminyum çubuklar konarak yapılmış olanları da vardır.)

ÇEKBERİ a. *Yörs.* Tarım. Sap yığınlarını harman yerine yaymaya yarayan uzun saplı çengel.

ÇEKÇÂK → ÇEKÂÇÂK.

ÇEKÇE a. Bohemya ve Moravya'da (Çekoslovakya) yaklaşık 9,5 milyon kişinin konuştuğu batı slav dili. Çekçe bu bölgelerin resmi dilidir.

—ANSİKL. Dilbil. Çekçe, çok yakın olduğu lehçe ve slovakça gibi, slav dillerinin batı öbeğinde yer alır. Bu dilde üç lehçe grubu (bohemya, moravya, silezya) vardır; ancak, aralarındaki ayrım önemsizdir. Edebiyat diline Prag lehçesi egemendir. Bu lehçe, kimi harflerin üzerine konulan ayırtedici işaretlerle tamamlanan latin abecesiyle yazılır.

Çek dilindeki en eski yapıtlar, XIII. yy. ilahileridir: *Hospodine, pomiluj, ny* (Tan-

rım bize acı) ve *Svatý Václave* (Aziz Venceslas'a şarkı). Giderek gelişen edebi çekçenin kurallarını Jan Hus (*De orthographia bohemica*, 1410'a doğr.)ve Moravyalı Kardeşler saptamıştır. Ancak, 1620'de Ak dağ yenilgisiyle çekçenin gelişimi birdenbire durmuştur. XVII. ve XVIII. yy.'larda almanca karşısında yavaş yavaş gerileyen dil, kent ve kasabalarda küçük bir kitlenin konuştuğu dil durumuna gelmiştir. XVIII. yy. sonunda, ulusal duygunun canlanmasıyla çekçe bir rönesans dönemine girmiştir: 1795' te, Prag Üniversitesi'nde ilk kez kurulan dil ve edebiyat kürsüsü başkanı Pelcl, *Grundsätze der böhmischen Grammatik* adlı yapıtını yayımladı. Bunu Josef Dobrovský (*Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache*, 1809) ve Josef Jungmann'ın (*Çekçe-almanca sözlük*, 1835-1839) çalışmaları izlemiştir. Kuralları belirlenen dil, eski edebi çekçenin birçok özelliğini kullandığı için arkaik bir nitelik kazanmıştır. Günümüzde de süren yazılı (edebi) ve sözlü (ortak) dil arasındaki karşıtlık buradan kaynaklanmaktadır.

Çekçe, birleşimsel biçimleri ve çeşitli ad çekimlerini sürdürmüştür. Çekçe, slovakça ve sırp-hırvat dili gibi, ünlüler arasında bir uzunluk karşıtlığı içerir; bu da ünlü sayısının artmasına yol açar (10 ünlü sesbirim). Çekçe, çift ünlüsü olan tek slav dilidir *(ou)*. Yoğunluk vurgusu her zaman sözcüğün ilk hecesindedir ve bu yüzden ayırıcı özelliği yoktur. Öte yandan, çekçeye özgü sesler vardır: titreşimli damaksıl ř [rz], dişsil damaksıllar: *t'* [tj] ve *d'* [dj]. Lehçenin tersine, çekçede genizsil ünlüler yoktur.

ÇEKÇEK a. (*çekmek*'ten *çek-çek*). **1.** Dört tekerlekli el arabası. **—2.** Uzakdoğu'da kişileri taşımak için bir kimse tarafından çekilen iki tekerlekli küçük, hafif araba.

ÇEKDİRİK a. *Yörs.* Tarım. Harman yerinde samanları toplamak için kullanılan tahta alet.

ÇEKECEK a. (*çekmek*'ten *çek-ecek*). Ayakkc. Ayakkabıyı kolayca giymek için bir levye gibi kullanılan, topuğun biçimine uyarlanmış, metal ya da plastik lama. (Eşanl. KERATA.) || *Bot çekeceği*, botun kulağına takılan ve kolayca giyilmesini sağlayan bir tür çelik kanca.

—Kilitç. Bir demir kapı kilidinin dilini harekete geçiren parça. (Çengel biçiminde bir kulpu olan çekeceğe bir zincir de bağlanabilir.)

—Mobc. Storun alt kısmına tutturulan ve onu hareket ettirmeye yarayan küçük kordon. || Bir mobilyanın girip çıkabilen sürgülü küçük rafı.

—Tekst. *Gücü çekeceği*, çözgü ipliklerini gücü gözlerinden ve ip gücülerden geçirmeye yarayan kanca biçiminde alet. || *Tarak çekeceği*, belli sayıda kertik taşıyan ve çözgü ipliklerini tarağa geçirmede kullanılan, dar şerit biçiminde metal alet.

ÇEKEK a. Denizc. *Çekek yeri*, tekneleri kıyıya çekmeye ve karinasını temizlemeye ya da onarmaya yarayan eğik düzlem biçiminde inşa edilmiş yer. || *Felenkli çekek yeri*, kıyıya çekilecek teknelerin devinimini kolaylaştırmak için felenklerle oluşturulan çekek yeri. || *Raylı çekek yeri*. gemi beşiği ya da kızağı denilen bir arabanın yuvarlanma raylarını taşıyan ve onarılacak geminin oturması için iskemlelerle donatılan eğik düzlem biçiminde gemi onarım ve bakım yeri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Denizc. *Raylı çekek yeri*. Gemi beşiği bir ya da birkaç kablo ve bir ırgatla çekilir. Sudan çıkarmak için önce gemi, çekek yerinin altına yerleştirilen beşik üzerine oturtulur, ardından gemiyi taşıyan beşik çekek yerine çıkarılır. Gemi teknesinin iyi oturmasını sağlamak amacıyla iskemleler üç sıra olarak yerleştirilir: ortaya bir sıra sabit iskemle, yanlara da iki sıra devinimli iskemle konur; bu devinimli iskemlelere beşik köprüsünden kumanda edilir. İki çeşit raylı çekek yeri vardır: kıyıya dik inen çekek yerlerinde gemi ekseni yuvarlanma yollarına koşuttur ve kıyıya koşut enine çekek yerlerinde ise, gemi ekseni yuvarlanma yollarına diktir. Raylı çekek yerleri dedveyti 5 000 t'u geçmeyen küçük gemiler için kullanılır.

ÇEKEL a. (*çekmek*'ten *çek-el*). **1.** Üvendire'nin ucunda bulunan ve pulluğa yapışan toprağı sıyırmaya yarayan demir bölüm. **—2.** Küçük çapa.

ÇEKELEMEK g. f. *Bir şeyi çekelemek*, onu tekrar tekrar çekmek; çekiştirmek.

ÇEKELEZ a. Halk arasında sincaba verilen ad.

ÇEKEM a. Ökseotunun *(Viscum album)* kurutulmuş meyvesi.

—ANSİKL. Özellikle elma ve armut ağaçları üzerinde asalak yaşayan ökseotunun taze meyveleri bezelye büyüklüğünde ve parlak beyaz renklidir. Yapışkan bir madde taşır. Bu madde çubukların üzerine sürülerek kuşları yakalamak için ökse yapılır. Bu yüzden çekemin bitkisine *ökseotu* denir. Çekem siyahımsı, buruşuk, kokusuz ve tatsız taneler halindedir. Çekemin ve onu taşıyan yapraklı dalların peklik verici, idrar artırıcı, kusturucu, kuvvetlendirici ve tansiyon düşürücü etkileri vardır. Özellikle infusyon halinde (% 1-2) günde 2-3 bardak olmak üzere kullanılır. Bu bitkinin özütünü taşıyan ve tansiyon düşürücü olarak kullanılan birçok ilaç vardır. Güney-doğu Anadolu'da çekemin yakı sakızıyla ezilmesi sonucunda elde edilen karışım yakı halinde romatizma ağrılarının giderilmesi için kullanılır. Ezilmiş çekemler çıban üzerine konduğunda çıbanın açılıp cerahatin dışarı çıkmasını sağlar. Çekem en çok Siirt ve Mardin (Derik) yöresinde elde edilir. Yöresel olarak *burç, çekem tohumu, gevele, gökçe, gövelek, güvelek* de denir.

ÇEKEMEMEZLİK a. Bir kimseyi çekememe, kıskanma durumu; bu kıskançlıktan doğan davranış.

—Psikan. *Penis çekememezliği*, Freud'un erkek çocukta gözlemleyip açıklamasını yaptığı hadımlık kompleksinin kadınlardaki karşılığı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Psikan. Melanie Klein'a göre çekememezlik, "başkasının, cazip bir şeye sahip olup bundan yararlanmasından kaygılandığında öznenin kapıldığı öfke duygusudur; çekememezlik itkisi, ya sözkonusu nesneyi ele geçirmeye ya da ona zarar vermeye yönelir". Yansıtmaya bağlı olan çekememezlik, içeatıma bağlı olan kanmazlıktan ayırt edilmelidir.

S. Freud'a göre çekememezlik, aslında penis çekememezliğine dayandığı halde, M. Klein bu kavramın kapsamını genişletir. Çünkü ona göre, kadında görülen penis çekememezliğinin kaynağı, ana memesine duyulan temel çekememezliktedir. Bu da, ağızcıl ve anal sadik dürtülerin en güçlü belirimlerine yol açar. Zayıf bir ben, bu süreci kolaylaştıran bir etkendir. Memenin, verdiği tatları sunmakta gösterdiği kolaylık, çekememezliği doğurur. Ama çekememezlik, ana ve baba imgelerine ve içeren-içerilen bağlantısına da yönelir. Çekememezlik, sevgi ve minnet duygularını temelinden sarsar ve bu biçimde ele alınan nesneye karşı bir kuşku duyulmasına yol açar: bu nesne iyi mi, yoksa kötü müdür? Çekememezlikten kaynaklanan eleştiri, memenin yaratıcılığına yöneldiği an, içeatıma uğramış bir nesne halini alan meme, benüstü bir kötülük kaynağı görüntüsünü edinebilir ve öznenin düşünce süreçlerini, üretici etkinliklerini ve yaratıcılığını köstekleyebilir. Ağır bir kabahatlilik (suçluluk) duygusu ve memeye minnettarlık duyamama, ona yöneltilen çekememezlik saldırılarının sonucudur.

Çekememezliğe karşı şu savunma mekanizmaları vardır: çekememezlik konusu olan nesne yıpratılır (böylece, artık çekememezlik uyandıramaz olur) ya da korunması için iyice idealleştirilir; özne, çekememezliğin yerine kıskançlığı (bu duygu, suçluluğunu azaltacaktır) koymaya çalışabilir ya da kendini aşağılayarak çekememezliğini inkâr edebilir (böylece kendini cezalandırır). Öte yandan, bir "iyi" meme çekememezliğinin içeatımı, sevgi, hayranlık ve minnet duygularını kamçılar. Ben, bu içeatım hareketinden yararlanarak, kendi kendisiyle bütünleşmeye başlar ve çekememezlik —eğer ezici bir güçte değilse— artan minnet duygusuyla değişikliğe uğratılabilir.

• *Penis çekememezliği*. Bu duygu, küçük kızlarda, iki cins arasındaki anatomik farkın keşfinden kaynaklanır. Küçük kız, haksızlığa uğramış olduğunu sanır ve bu hadımlık durumundan anasını sorumlu tutar; kendisini bir penisle donatmadığı için onu suçlar. Bu da, fallus etkinliğinden vazgeçmeye ve libido ilgilerinin yön değiştirmesine yol açar. Böylece, sözkonusu ilgiler, babadan bir çocuk sahibi olma isteği biçiminde baba üzerinde yoğunlaşır. M. Klein'a ve K. Horney'e göre, bu penis çekememezliği, anayla kurulmuş temel ilişki zemini üzerinde oluşan ikincil bir komplekstir.

ÇEKEN sıf. Çekme işlevi gören.

—Mak. san. Bir kayışın ya da bir iletim kablosunun, mekanik bir aracın devindirici gücünü ötekine aktaran kolanı. (Eşanl. GERGİN KOLAN.)

◆a. Müz. Bir makam ya da tonalite dizisinde, durak ya da bitiş sesinden sonraki en önemli ses. (Klasik eksenlilikte [tonalite] çeken, her zaman, durak sesinin tam beşlisi olan 5. derecedir.) ||*Çekende durgu*, YARI-DURGU ve ASMA-KALIŞ'ın eşanlamlısı. || *Çekende yedili*, bir gamın beşinci derecesi üzerinde kurulan ve yedilisi minör olan yedili majör akor. (DOMİNANT YEDİLİ AKOR da denir.)

ÇEKEN-ÜSTÜ a. Müz. Modal ya da tonal bir sistemde, gamın altıncı derecesine verilen ad.

ÇEKER a. Bir tartının çekebildiği ağırlık miktarı.

—Nalbantl. *Çeker ipi*, ŞEKER* İPİ'nin eşanlamlısı.

◆sıf. Ambal. *Çeker yaprak*, denetim altında sıcaklığı yükseltildiğinde bir ya da iki yönden boyutları küçülen ve böylece sıkıca sardığı eşya ya da yükün biçimini alarak pakete dayanıklılık kazandıran plastik ambalaj yaprağı.

ÇEKEREK, Yozgat ilinin Orta Karadeniz bölümü sınırları içinde kalan kesiminde ilçe; 38 420 nüf. (1990); 43 köy. İlçe merkezi, Yozgat'ın 90 km K.-D.'sundaki *Çekerek*, 10 398 nüf. (1990). Eskiden Zile'ye bağlı Hacıköy adında küçük bir köydü. 1928'de Yozgat'a bağlandı.

ÇEKEREK suyu, Orta Karadeniz bölümünde Yeşilırmak'ın kolu olan akarsu; 331 km; beslenme havzası yaklaşık 9 000 km². Tokat G.'inde Deveci ve Çamlıbel dağlarından inen kaynak kollarının birleşmesiyle oluşur; geniş bir yay çizerek, adını aldığı Çekerek kasabasının D.'sundan geçer ve Yeşilırmak'a kavuşur. Ortalama akımı saniyede 18,8 m³ olan Çekerek rejim bakımından sel karakterli bir akarsudur. Gözlem süresi boyunca geçirdiği su miktarının saniyede 362 m³'e çıktığı ve hemen hemen kuruyacak kadar cılızlaşarak 90 litreye düştüğü ölçülmüştür. Yağmur ve kar sularıyla beslendiği için suları ilkbahar aylarında kabarır, kışın çekilir.

ÇEKEVELE a. Esk. denizc. Osmanlı donanmasında mürettebat ve yük taşımada kullanılan, iki direkli, sübye donanımlı, tek floklu ve gerektiğinde 5-6 çift kürekle de yürütülebilen, 14-15 m boyunda tekne.

ÇEKİ a. (*çekmek*'ten *çek-i*). **1.** Odun, taş kireç vb. ağır ve kaba nesneleri tartmakta kullanılan iki yüz elli kiloluk ağırlık ölçüsü. **—2.** Tartı aracı. **—3.** *Halk.* Kadın

başörtüsü. **—4.** *Çeki taşı gibi*, ağır, hareketsiz kimse için kullanılır. || *Çekiye gelmez*, aşırı ölçüde çok ya da büyük şey; baskı altına girmeyen, dilediği gibi davranan kimse için kullanılır.

—Bes. san. *Çeki taşı*, pastırmacılıkta kullanılan, kare ya da dikdörtgen biçiminde, etleri baskıya almak ve denklemek için tapanın ucuna bağlanan taş. (Boyu 50-100, eni 50-80, yüksekliği 30-50 cm olan, çok sert ve ağır kayalardan, bu iş için özel olarak yapılan taşın ağırlığı 200-300 kg'dır.)

—Koşumc. *Çeki kayışı*, çift atlı arabada tokalı bölümü falakaya, diğer ucu da hamut küpesine bağlanan, şaplı köseleden kayış.

—Ormanc. Yakacak odun satışında kullanılan 250 kg'lık ölçü birimi.

—Ölçbil. *Çeki taşı*, çeki aletindeki tablanın karşısında asılı duran 195 okkalık (250 kg) taş.

—Tarım mak. *Çeki düzeni*, çeki hayvanı ya da traktör ile tarım alet ya da makinesi arasında bağlantı sağlayan düzenek. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tic. *Çeki listesi*, akreditiflerde aranılacak belgeler arasında, satıcının gönderdiği malların kap ve balya olarak ağırlığını gösteren liste.

—Zootekn. *Çeki hayvanı*, koşum işlerinde (araba, çift, pulluk, dolap, vb.) kullanılan hayvan (öküz, at, eşek, vb.) [Binek ya da yük hayvanı karşıtı olarak koşumda kullanılan at ve eşeğe, et ve süt sığırı karşıtı olarak da öküze çeki hayvanı denir.]

—ANSİKL. Tarım mak. Bugünkü traktörlerde iki çeki düzeni vardır: çoğunlukla çekilir tip aletlerle kullanılan ve genellikle yüksekliği ayarlanabilen *çeki kancası*, özellikle asma tip aletlerle kullanılan ve *üç nokta asma sistemi* adı verilen sistem. Üç nokta asma sisteminde altta bulunan iki çubuk (çekme çubukları) ile üstte bulunan bir çubuk (itme çubuğu) traktöre oynar biçimde takılır. Bunların serbest ucunda bulunan ek yerine açılan deliklere alete bağlı tespit millerinden birisi geçirilir. Çeki düzeninin iki alt çubuğu hidrolik kaldırma koluna bağlı gergi çubukları tarafından taşınır. Eklemli olan bu sistem sayesinde aletin tamamı traktör tarafından taşınır. Traktörle aletin meydana getirdiği bütün, bir noktadan çekilen ve sürüklenen aletlere göre daha az yer tutar ve daha kullanışlıdır. 1935 yılına doğru Harry Ferguson tarafından bulunan üç nokta asma sistemi tarımda kullanılan tüm traktörlere uygulanarak genelleştirilmiştir.

ÇEKİCİ sıf. **1.** Çekme eylemini yapan: *Çekici güç.* **—2.** Hoşa giden nitelikleriyle kendisine karşı eğilim ve ilgi uyandıran şey için kullanılır; cazip: *Çekici bir güzellik. Çekici bir teklif.* **—3.** Güzelliği, alımı vb. nitelikleriyle çevresinde istek ve ilgi uyandıran kimse için kullanılır; cazip, cazibeli, alımlı: *Çekici bir kadın.*

—İşl. ikt. *Bir ürünü çekici duruma getirmek*, o ürünün satışını, dağıtım ve satış üzerinde etkili, çeşitli ticari ve reklamsal yollarla artırmaya çalışmak.

—Mak. san. Benzeri bir elemana devindirici güç ileten bir zincir, bir kayış ya da bir aktarma kablosu kolanı ve bir makine mili için kullanılır. (Kolan için ÇEKEN de denir.)

—Müz. *Çekici sesler*, inici olsun, çıkıcı olsun, diatonik bir gamdaki (ya da bir makam dizisindeki) bazı sesleri kendilerine doğru çeken; kendileri dışındaki seslerde yapılan durgunların askıda kaldığı izlenimi vermesine yol açan sesler. (Tonal bati ve türk makam müziklerindeki durak [tonik ya da eksen], çeken [güçlü] ve yeden denilen sesler, bu türden seslerdir. Bunlar gamın ya da makam dizisinin en ayrıcalıklı sesleridir.)

—Tekst. *Çekici silindir*, ÇEKİM* SİLİNDİRİ' nin eşanlamlısı.

◆a. Aktar. Sürücü eşliğinde ya da programlanarak otomatik biçimde bir ya da birçok arabanın çekilmesini sağlayan ve ısı ya da elektrik enerjisiyle çalışan motorlu araç. || Yolda kalan bir aracı tamirhaneye çekmeye yarayan, özel kaldırma ve çekme düzeneğiyle donatılmış araç.

—Isıbil. *Hava çekici*, bir ocakta ateşleme anında, normal çekmenin başlamasından önce yanma için gerekli havanın girişini kolaylaştırmak amacıyla bir alçak basınç oluşturan düzenek.

—Kad. doğ. Bebeği çekmek için Tarnie forsepsinin kaşıklarına takılan eklemli ek kepçe.

—Mad. oc. Küçük vagonlardan oluşan bir dizinin otomatik olarak ilerlemesini sağlayan mekanik düzenek.

—Metalürj. *Soğuk çekici*, soğuk çekilecek pulları üreten ve özellikle kesen işçi. || Saçları preste soğuk çeken işçi.

ÇEKİCİLİK a. Bir kimsenin ya da bir şeyin hoşa gitmesini sağlayan nitelik, cazibe, alımlılık, albeni: *Eski çekiciliğini yitirmek. Gizemli bir çekiciliği olmak.*

—Fiz. Çekme gücü.

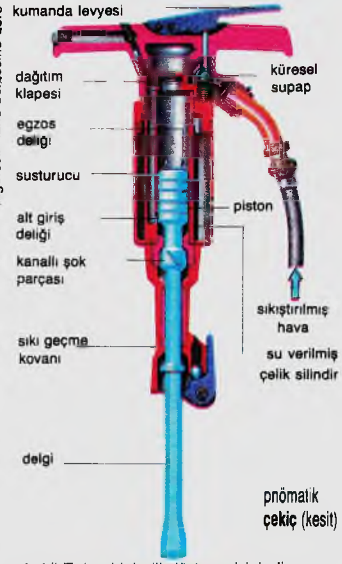
■**ÇEKİÇ** a. Bir baş (genellikle su verilmiş sert çelikten) ve bir saptan oluşan vurma takımı. || *Camcı çekici*, cam çivilerini çakmaya yarayan, kare tabanlı küçük çekiç. ||*Döşemeci çekici*, açılı köşelere çivi çakmada kullanılan, yuvarlak, kare ya da sekizgen tabanlı, çok uzun ve yassı ağızlı çekiç. || *Manyetik çekiç*, çivileri almayı, tutmayı, çakmayı kolaylaştıran, başı yarık, bir ucu mıknatıslı, halıcı ve döşemeci çekici.

—Anat. Memelilerde ortakulaktaki üç kemikçikten biri. (Çekiç kulakzarına dayanır ve üzengiyle eklemlenir; çekiç, memeli olmayan omurgalılardaki eklemkemiğin karşılığıdır.) || *Çekiç kası*, çekiçkemiğini oynatan kaslardan her biri.

—Deric. *Deri dövme çekici*, "dövülmüş perdahlı deri" denen, ayakkabı taban köselesine istenen sağlamlığı ve su geçirmezliği veren sepileme makinesi.

—Dy. *Kama çekici*, çift mantarlı bir rayı istenilen aralıkta sabit tutmak için ray gövdesi ile traversteki yuva arasına ağaç ya da metal kamaları yerleştirmeye yarayan uzun saplı çekiç.

—El sant. *Çukur çekici*, bakır kap yapımında, kalın parçaları çukurlama* amacıyla kullanılan geniş ve yuvarlak ağızlı demir çekiç. (İlk çukurlama daha çok ahşap tokmakla yapılır. Kalın parçaların yapımında ahşap tokmak çabuk aşındığından çukurlama çekici kullanılır.)||*Kabara çekici*, bakır kap üzerine kabara* denen nokta biçiminde süsleri yapmada kullanılan çekiç. (Yüzlerinin biri yuvarlak, öbürü düz ve kesiti daire biçimindedir. Yuvarlak yüz kabara yapmada, düz yüz perdahlamada kullanılır.) || *Perdah çekici*, bakır kapları perdahlamada kullanılan tabanı kare biçiminde ve düz çekiç. *Miyene* de denir. || *Şişirme çekici*, ibrik, güğüm kapağı gibi küçük parçaları çukurlamada ya da yumurtalık ve mücver tavasını çukur hale getirmede kullanılan, her iki ucu toparlak çekiç. *Yumurtalık çekici* de denir. || *Tabla çekici*, kesiti daire biçiminde, düz tabanlı, kısa ve küt bir çekiç. (Leğen, tepsi gibi düz kapların tabanlarını yapmada kullanılır.) || *Tel çekici*, dikdörtgen biçimli, uzun ve ağzı çukur bir çekiç. (Bakraç, kazan, leğen, sini gibi kapların ağız bölümünü sağlamlaştırmak için geçirilen demir çemberi çevirmede kullanılır.) || *Tokmak çekiç*, bir ucu yuvarlak ve geniş, öbürü düz ve dar, tahtadan yapılmış çekiç. (Yükseltme işleminde kullanılır ve çelik çekiçlere oranla metali daha az zedeler.) || *Uzun perdah çekici*, AYNA* ÇEKİCİ'nin eşanlamlısı.

Ingersoll-Rand belgesine göre

pnömatik **çekiç** (kesit)

—İnş. *Dişli çekiç*, BUCARDA'nın eşanlamlısı.

—İnş. ve Heykc. *Dişli çekiç*, sert taşı kesmede kullanılan, iki yüzü de keskin dişeği.

—Koregr. Dansçının, çömelik durumda, yere yalnız topuklarını vurarak bir sağ, bir sol bacağıyla yaptığı hareketlerden her biri.

—Kuyumc. Tel ya da maden levhalarının düzeltilmesi, biçimlendirilmesi sırasında kullanılan değişik türde alet. (Bunlar biçim ve büyüklüklerine göre gursun çekiç, tahta çekiç, lastik çekiç, konik çekiç, plastik çekiç gibi adlar alır.)

—Mad.oc.ve Taşoc. *Madenci çekici*, maden ve taş ocaklarında, madencilerin taş kaldırmada kullandığı sivri uçlu çekiç.

—Marangl. *Kaplamacı çekici*, kaplama işlerinde kullanılan bir ucu yuvarlaklaştırılmış ve perdahlanmış çekiç. || *Marangoz çekici*, ağzı sap yuvası yakınında açı yaparak incelen, 100-800 g ağırlığında, kare tabanlı çekiç (sap genellikle çekiç boyunun 2,5 katıdır).

—Metalürj. *Düşme çekici*, vuran kütlenin yalnızca kendi ağırlığıyla etki yapmasını ve her vuruştan sonra mekanik devinimle yükselmesini sağlayan dövme makinesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *El çekici*, kütlesi 1 ile 2 kg, sap uzunluğu 30 ile 40 cm olan ve metalleri sıcak biçimlendirmede kullanılan çekiç. || *Kalıplama çekici*, hıştek adı verilen bir tür kalıp üzerinde, metale kap biçimi vermeye yarayan çekiç. || *Varyoz çekici*, baskı, boncuk baskı vb. gibi biçim değiştirme takımlarına büyük miktarda mekanik enerji sağlayan ve büyük parçaların dövülmesinde kullanılan büyük çekiç; bu çekicin iki elle tutulan 80 cm uzunluğunda bir sapı ve 5 ile 7 kg ağırlığında bir kütlesi vardır. (Yalnızca VARYOZ da denir.)

—Müc. *Mıhlama çekici*, bir parçanın tırnaklarını kıvırarak taşı mıhlamaya yarayan, bir ucu damla biçiminde, öteki ucu küt, çok küçük çekiç.

—Müz. Piyanoda, mekanizmanın tellere vuran parçası. (Çekiç üç bölümden oluşur: 1. kat kat keçeyle kaplanmış *kafa* [eskiden deriyle berkitilirdi]; 2. tuştan gelen itkiyi alan ve eklemlenme merkezine bağlı olan *eksen;* 3. ikisini birbirine bağlayan *kol.*)

—Patol. *Çekiç parmak*, ayak parmakla-

değişik mesleklerde kullanılan çekiçler

rında (genellikle ikinci parmak), birinci parmak kemiğinin gergin, ikinci parmak kemiğinin onun üzerine bükük durmasıyla belirgin doğuştan ya da sonradan olma parmak kusuru. (Eşanl. ÇENGEL PARMAK.)
—Sil. Bazı ateşli silahlarda (av tüfeği, top), ateşleme iğnesine çarpan, sürgü kolu ya da kama düzeni parçası. ‖ XIII. yy.'dan XVII. yy.'a kadar yaya birliklerce kullanılan saplı silah.

çekiç
İtalya, 1490'a doğr.
Wallace Collection, Londra

—Spor. Bir kabloyla bir tutamağa bağlı gülle; bu aletle yapılan yarışma. (Tümü 7,257 kg çeker; atıcı, çekici başının üstünde çevirdikten sonra, kendi etrafında 3 ya da 4 dönüş yaparak aleti fırlatır. Çekiç 2,135 m çapında ve kısmen bir koruma kafesiyle çevrili bir daire içinden atılır.)
—Süslem. sant. *Boynuz çekiç*, metal işleme sanatlarında kullanılan boğa boynuzundan yapılmış bir tür çekiç. (Boynuz çekiçlerin uç kısmına kurşun doldurularak ağırlaşması sağlanır.) ‖ *Çökertme çekici*, çökertme işleminde kullanılan, tabanı ve ağzı küre biçiminde çekiç. (Tepsi, tabak, tas gibi yuvarlak eşyaların orta kesimleri bu çekiçlerle çukurlaştırılır.) ‖ *Düzeltme çekici*, düzeltme işleminde kullanılan bir tür çekiç. (Bir yanı daire biçiminde, öteki yanı kare biçiminde olan bu çekiçlerin yüzleri düzdür. Metalde iz bırakmaması için dikkatle kullanılması gerekir.) ‖ *Yükseltme çekici*, bir yüzü düz, öteki yüzü yuvarlak olan iki yüzlü çekiç. (Kenarları ve köşeleri metal levhanın kesilmemesi için yuvarlatılmıştır. Yüzleri 3,5 cm eninde, sapları 30-40 cm uzunluğundadır.)
—Taşoc. Taşçı ve kaldırımcıların kullandığı ağızsız küçük balyoz. ‖ *Ağır çekiç*, taşocaklarında yüzeylerin kabasını almada kullanılan büyük balyoz. (Birçok türü vardır; düz tabanlı ve sivri ağızlı çekiçler; iki yanı özdeş ve V biçiminde iki dişi bulunan çekiçler.) ‖ *Dişli çekiç*, taş yontucularının kullandığı, iri tırtıllı çekiç.
—Vet. *Çekiçle eneme*, eskiden bazı ülkelerde boğalarla koçlara uygulanan ve iki takoz arasına yerleştirilen erbezi kordonunu çekiçle vurup ezmeye dayanan kısırlaştırma yöntemi. (Günümüzde bunun için küt ağızlı kıskaçlar kullanılmaktadır.)
—ANSİKL. Metalürj. Özellikle kalıpta dövme işlerinde kullanılan düşme çekicinde, alt yanında zımba taşıyan bir kütle vardır. Kütlenin yükselişi sürtünmeyle (kayış) sağlandığı gibi bu amaçla buhar ya da sıkıştırılmış hava ile çalışan bir piston da kullanılabilir. Düşen parçanın ağırlığı, 800 ile 1 200 mm'lik bir düşme yolu için en çok 15 t'dur. Yararlı iş, kütlenin kinetik enerjisinden elde edilir; bu enerji, zımbanın kalıpta dövülecek parça üzerine vuruşu sırasında oluşur.

ÇEKİÇBALIĞI a. Sıcak ve ılık denizlerin orta sularında yaşayan, başının iki yanında gözlerin yer aldığı iki çıkıntı bulunan köpekbalıklarının genel adı. (Çekiçbalığıgiller familyası, *Sphyrna* cinsi.)
—ANSİKL. Çekiçbalıkları yazın sıcak denizlerde, beslendikleri balıkların oluşturduğu sürülerin peşinde dolaşırlar. Olta ve ağla avlanırlar; ne var ki, çok iri olduklarından avlanırken dikkat etmek gerekir. Türkiye sularında üç türü bulunur: küçük gözlü çekiçbalığı adıyla da bilinen *Sphyrna tudes* (boyu 4,5 m); *S. zygaena* (boyu 4 m); *S. lewini* (boyu 3 m).

ÇEKİÇBALIĞIGİLLER a. Bütün tropikal ve ılık denizlerde yaşayan köpekbalığı familyası. (Bil. a. *Sphyrnidae*.)
—ANSİKL. Çekiçbalığıgillerin başlarının iki yanında çekiç biçiminde iki çıkıntı bulunur ve bu çıkıntıların ucunda da gözler ve burun delikleri yer alır. Tehlikeli ve yırtıcı hayvanlardır. Türkiye'de eti yenmez. Karasularımızda rastlanan türleri şunlardır: çekiçbalığı adıyla bilinen *Sphyrna zygaena* ile *S. lewini* ve küçük gözlü çekiçbalığı (*S. tudes*).

ÇEKİÇBAŞGİLLER a. Arabistan'da, Madagaskar'da ve Afrika'da Büyük Sahra'nın güneyinde yaşayan uzun bacaklı kuşları içeren familya. (Bil. a. *Scopidae*; leyleksiler takımı.)

ÇEKİÇHANE a. Demir çelik fabrikalarında makineyle hareket eden büyük, ağır çekiçlerin bulunduğu bölüm.

ÇEKİÇKEMİĞİ a. Anat. → ÇEKİÇ.

ÇEKİÇLEME a. Çekiçlemek eylemi.
—Müz. Yayı tellere sıkıca bastırarak sürmeye ya da parmakları tuşlara kuvvetlice vurmaya ve böylelikle bütün sesleri birbirlerinden kesinlikle ayırmaya dayanan çalma biçimi. (Notanın altına ya da üstüne ∧ işareti konarak belirtilir.)
—Süslem. sant. *Dıştan çekiçleme*, madeni yapıtın yüzünden yapılan çekiçleme. (Daha çok tepsi, tabak gibi yapıtlar üzerindeki alçakkabartma süslemede kullanılan bu yöntemde, zemin çökertilerek motiflerin kabartma olarak kalması sağlanır.) ‖ *İçten çekiçleme*, madeni yapıtın tersinden yapılan çekiçleme. (Bu yöntemde madenin zemini çekiçlenmeden, yalnızca motifler, yüksekkabartma olarak oluşuncaya değin çekiçlenir.)
—Teknol. Metal bir parçayı çekiçle vurarak işleme. (İşlem sıcakta ya da soğukta bir çekiçle elle ya da bir şahmerdanla yapılabilir; amaç parçanın mekanik özelliklerini iyileştirmek ve parçaya basit bir biçim vermektir. *Duyarlı otomatik çekiçleme* soğukta yapılır.)

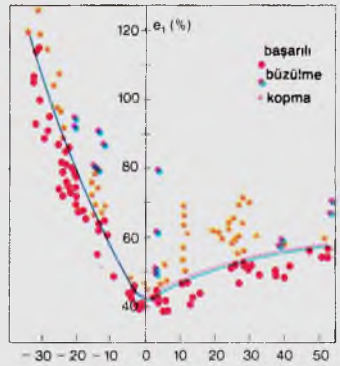
ÇEKİÇLEMEK sıf. *Bir madeni çekiçlemek*, onu çekiç vuruşlarıyla dövmek: *Kızgın demiri örs üzerinde çekiçlemek.*
—Kaynakç. *Kaynağı çekiçlemek*, sıkıştırmak, çekiçle dövmek.
—Müz. *Sesleri* ya da *notaları çekiçlemek*, çok belirgin biçimde birbirinden ayırmak.

ÇEKİDE sıf. (fars. *çekiden*, damlamak' tan *çekide*). *Esk.* Damlamış, damla damla akmış.
◆ a. Topuz, gürz adı verilen silah.

ÇEKİDÜZEN a. *(Üstüne başına, ortalığa) çekidüzen vermek*, (üstünü başını, ortalığı) dağınıklıktan kurtarıp, düzenli olmasını sağlamak: *Konuklar gelinceye değin her şeyi yerli yerine astı, ortalığa çekidüzen verdi.*

ÇEKİK sıf. **1.** Yana doğru çekilerek gerilmiş gibi olan şey için kullanılır: *Çekik gözlü bir kız.* **—2.** İçeriye doğru çekilmiş olan: *Çekik karın.*

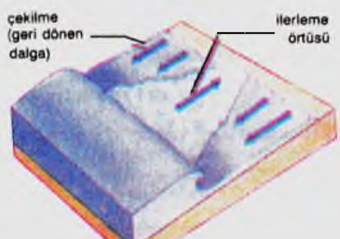
ÇEKİLİRLİK a. Metalürj. *Soğuk çekilirlik*, bir metal ya da alaşımın büzülmeye (sınırlı kalınlık azalması) ve kopmaya uğramaksızın soğuk çekmeye gösterdiği yatkınlık.
—ANSİKL. Bir sacın soğuk çekilirliği başlıca iki metalürjik parametreye bağlıdır: gerecin *n* kalıcı biçim değiştirme katsayısı ve sac düzleminde anizotropiyi tanımlayan r katsayı. *n* şu bağıntıyla tanımlanır: $n = \frac{d \ln \sigma}{d \ln \varepsilon}$; bu eşitlikte σ akma gerilmesi, ε toplam biçim değiştirmedir. Bu iki parametrenin karşılıklı etkileri basit soğuk çekme denemeleriyle belirlenir (dibi düz bir kovayı soğuk çekme, çift eksenli genişleme vb.): 1. yüksek kalıcı biçim değiştirme katsayısı *genişleme* biçimindeki değişiklikleri kolaylaştırır; 2. yüksek anizotropi katsayısı, *derin çekme* biçimindeki değişikliklere elverişlilik kazandırır. (→ SOĞUK ÇEKME*.)
Çeşitli soğuk çekme işlemleri sırasında sac üzerine konan damgaların gelişimi incelenerek, *soğuk çekme sınır eğrileri* elde edilebilir; bu eğriler ana biçim değiştirmeler uzayında, belirli bir sacın büzülme ve kopma noktalarını belirler.

soğuk çekilirlik: sakinleştirilmiş çelik için büzülmeli soğuk çekme sınır eğrisi

ÇEKİLİŞ a. **1.** Çekilmek eylemi; biçimi. **—2.** Bir şeyi bir bütünün içinden rastlantısal olarak seçmek, çıkarmak ve özellikle de bir piyangonun biletlerini, numaralarını çekmek işi; keşide: *Son çekilişin talihlilerini yarın açıklayacağız. Milli piyango'nun bu çekilişinde büyük ikramiye artırıldı.*

ÇEKİLME a. **1.** Çekilmek; geriye gitmek eylemi. **—2.** Bir işi, görevi kendi isteğiyle bırakma; istifa.
—Ask. *Geri çekilme harekâtı*, düzenli ve sürekli gerileyerek birlikleri düşman baskısından kurtarmak ve uygun yer ve zamanda yeni bir muharebeye girişmek için komutanca uygulanan harekât. ‖ *Geri çekilmeyi örtme*, düşmanı oyalayarak dost birliğin geri çekilmesine yardım etme.
—Ask. denizc. *Çekilme ihbar topu*, eskiden, amiral gemisinden ya da nöbetçi gemiden gece nöbetinin başlaması, limanın ya da geçitlerin kapatılması için yapılan kuru sıkı top atışı.
—Denizbil. *Çekilme örtüsü*, suyun, devrilme çizgisi önünde kıyıya doğru itilirken kazandığı en yüksek eğim nedeniyle kıyı şeridinde örtü biçiminde akışı.

çekilme örtüsü

—Hidrol. Akarsu debisinde anormal azalma. ("Alçak su" deyimi olağan ve sık görülen bir azalmayı belirtir.) [Bk. *ansikl. böl.*]

çekiçbalığı

—İda. huk. *Görevden çekilme*, görevi bırakma, (Eşanl. İSTİFA.) [1657 sayılı devlet memurları k.'nun 94. maddesine göre, devlet memuru, bağlı olduğu kuruma yazıyla başvurarak çekilme isteğinde bulunabilir. İzinsiz ya da kurumları tarafından kabul edilen bir özürü olmaksızın görevin bırakılması ve bunun kesintisiz 10 gün sürmesi halinde, yazılı başvuru koşulu aranmaksızın çekilme isteğinde bulunulmuş sayılır.]

—Seram. Pişim sırasında, kapladığı çömleğin her yanını örtmeyen, kimi yerleri açıkta bırakan, dolayısıyla da kimi yerlerde kalınlıklar oluşturan sır hatası.

—Siyas. bil. Bir adayın oylama sırasında ya da öncesinde, başka bir aday yararına ya da böyle bir niyeti olmaksızın adaylıktan vazgeçmesi. (Çekilme daha çok tek isimli çoğunluk usulüne göre yapılan iki turlu seçimlerde, birinci turdan sonra ve ikincisine geçmeden yapılır.)

—Spor. Bir yarışmayı sürdürmek istemeyenin eylemi.

—Uluslarar. huk. Çok taraflı bir antlaşmadan ayrılma ya da antlaşmanın geçersizliğini ilan etme. (Çok taraflı antlaşmalar, genellikle önceden belirlenen bir süre sonucunda tarafların çekilmesini kabul eden hükümler içerebilirler. Antlaşma metninde yer verilmemişse çekilme hukuka uygun değildir. Taraflardan birinin ya da birkaçının çekilmesi, kalan taraflar için yürürlükte olan antlaşmayı sona erdirmez.)

—ANSİKL. Hidrol. Önemli akarsu çekilmeleri uzun süre yağışsız geçen bir dönemden sonra görülür. Çünkü birkaç hafta, hatta birkaç ay boyunca yağış olmasa ya da kar çözülmese bile, yeraltı suları akarsu debisini besler. Suyun, çekilme dönemindeki alçalma hızı kabarma dönemindeki yükselme hızından daha düşüktür. Basit rejimli akarsu çekilmeleri, yeraltı sularıyla az çok dengelenen karmaşık rejimli çekilmelerden daha belirgindir. Kabarma dönemlerinde ise bu durumun tam tersi görülür. Akarsu çekilmeleri nehir ulaşımını (serbest akışlı akarsularda), sulamayı ve hidroelektrik üretimini felce uğratır.

ÇEKİLMEK → ÇEKMEK

ÇEKİLMEZ sıf. Aşırı ölçüde can sıkıcı, rahatsız edici şey ya da kimse için kullanılır: *Çekilmez bir iş. Çekilmez bir çocuk.*

ÇEKİM a. **1.** Çekmek eylemi. **—2.** Çekme gücü; cazibe **—3.** *Arg.* Bir tutam eroin.

—Camc. Sürekli döküm fırınından belirli bir zaman aralığında (saatlik çekim, günlük çekim) çıkarılan cam kütlesi. (Eşanl. DEBİ.)

—Dilbil. Bir sözcüğün, sözdizimsel bağıntı içinde bulunduğu bir başka sözcüğün etkisiyle uğradığı biçimsel değişim. (Çekim olguları, bir ad ya da adılın bir başkasına göre tür, sayı ya da durumunu, bir fiilin bir başka fiile göre kıp ya da zamanını [bu durumda, zamanların ya da kiplerin uyumundan söz edilebilir] kapsayabilir.) || *Çekim eki*, izleksel bir öğeyle donanmış bir kökle, ad çekimi (ad bükünü) ya da fiil çekimi (fiil bükünü) biçimlerini oluşturmak üzere bir sözcüğün (ad, fiil) sonuna gelen ek. (Eşanl. İŞLETME EKİ.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Ad çekimi* → AD* ÇEKİMİ || *Fiil çekimi* → FİİL* ÇEKİMİ. || → PARADİGMA.

—Dişç. *Çekim kanaması*, diş çekildikten sonra diş yuvasında meydana gelen kanama.

—Etol. Çeşitli hayvan türlerinde, bireylerin birbirlerine yaklaşma ve özel etkinlikleri (üreme, kışı geçirme, saldırı vb.) gerçekleştirmek için az çok dural öbekler oluşturma eğilimi biçiminde ortaya çıkan toplu etkinlik gösterisi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Fels. Fourier'ye göre, yerçekimine benzeyen ve insanı toplumsal varlık yapan temel öğe. (Fourier şöyle der: "Çekim, insanoğlunun itici gücüdür, Tanrı'nın evreni ve insanı harekete geçirmek için kullandığı etkendir; bundan ötürü, çekim, bir tüm olarak, yani madde alanında olduğu kadar tutku alanında da ele alınıp incelenmeden, insan, evren ve Tanrı incelenemez" [*Le Nouveau Monde industriel et sociétaire*] [Sanayici ve ortakçı yeni dünya].)

—Fiz. Yer'in ya da daha genel olarak herhangi bir gökcisminin doğurduğu Newton çekim ivmesi. || *Evrensel çekim*, kütlesel olan bütün cisimler arasında çekme kuvvetleri biçiminde ortaya çıkan, fiziğin dört temel etkileşiminden biri; bu etkileşimin yasasını ilk kez Newton açıklamıştır: birbirine *r* uzaklığında bulunan *m* ve *m'* gibi iki noktasal kütle, kendilerini birleştiren doğru boyunca yönlenmiş, yeğinliği kütlelerle doğru, uzaklığın karesiyle ters orantılı bir kuvvetle birbirini çeker:

$$F = G \cdot \frac{m \cdot m'}{r^2}.$$

(G, çekim değişmezi denen bir *evrensel değişmez*'dir ve değeri $G = 6{,}672.10^{-11}$ $Nm^2\,kg^{-2}$'dir.) [Bk. *ansikl.* böl. Fiz. ve Astrofiz.]

—Foto. Fotoğrafçılık işlemleri arasında, konunun görüntüsünü kayıt işlemi.

—Olasıl. *Yinelemesiz* (ya da *tüketimli*) *çekim*, çekileni geri koymadan yapılan çekim. || *Yinelemeli* (ya da *tüketimsiz*) *çekim*, çekileni geri koyarak yapılan çekim. (Eşanl. BERNOULLİ TORBASINDAN RASGELE ÇEKİM.)

—Sine. Bir filmde görüntüleri kamerayla saptama; *Bir filmin çekimi. Çekim provaları.*

—Sine. ve TV. *Çekim masası*, bir yanına kameranın, öbür yanına filme alınacak düz belgelerin (yazılar, desenler, fotoğraflar) tespit edildiği düzenek.

—Tarım. *Çekim çizgisi*, pulluğa uygulanan çekme gücünün ekseni.

—Tekst. Erimiş ya da çözelti halindeki polimeri düse deliklerinden fışkırtarak elyaf, özellikle çokfilamentli iplik üretme işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Çekim silindiri*, çekme işlemi yapan bütün düzeneklerin çıkışına yerleştirilmiş iki silindirden (üst ve alt) her biri. (Çekim silindirinin teğetsel hızı besleme silindirinden her zaman yüksektir ve çekme işleminin oranını ayarlar.) [Eşanl. ÇEKİCİ SİLİNDİR.]

—ANSİKL. Dilbil. Çekim ekleri sözcüğün anlamını değiştirmezler. Ad sözkonusu olduğunda durum, iyelik, sayı; fiil sözkonusu olduğundaysa kişi, sayı, zaman, kip, çatı, görünüş, fiilimsi gibi dilbilgisel kategorileri belirtirler. Hint-avrupa dillerinde, çekim ekinin eklenmesi dışında ünlü almaşması ve vurgunun yer değiştirmesi de fiil çekiminde bir işlev üstleniyordu. Bitişken bir dil olan türkçede bu kategorilerin her birini karşılayan ayrı ekler vardır.

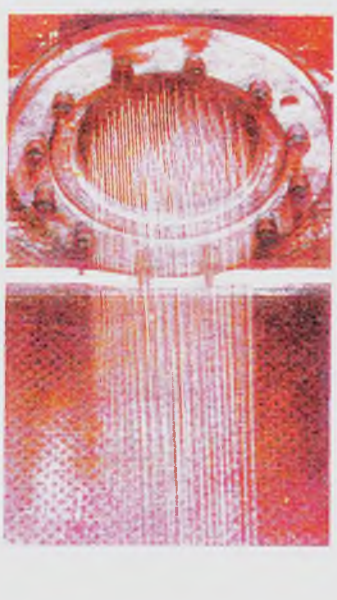
—Etol. Çekim olayları tür içi ya da tür dışı olabilir ve çeşitli yapıda işaretler olan uyartılarca başlatılır, yönlendirilir. Uzaktan çekim, cinsel açıdan çiftleşmeye hazır bazı dişi böceklerde olduğu gibi, kimyasal uyartıların sonucu olabilir. Başka hayvan öbeklerinde (kuş ötüşleri, erkek cırcırböceğinin ötüşü) sesli işaretler aynı çekim etkisini yapar. Görsel uyartılar da çekici bir uyartı oluşturabilir: Hemicromis cinsinden ana ve baba kısa aralıklı yüzüşlerle yavruları kendilerine çeker ve yakınlarında tutarlar.

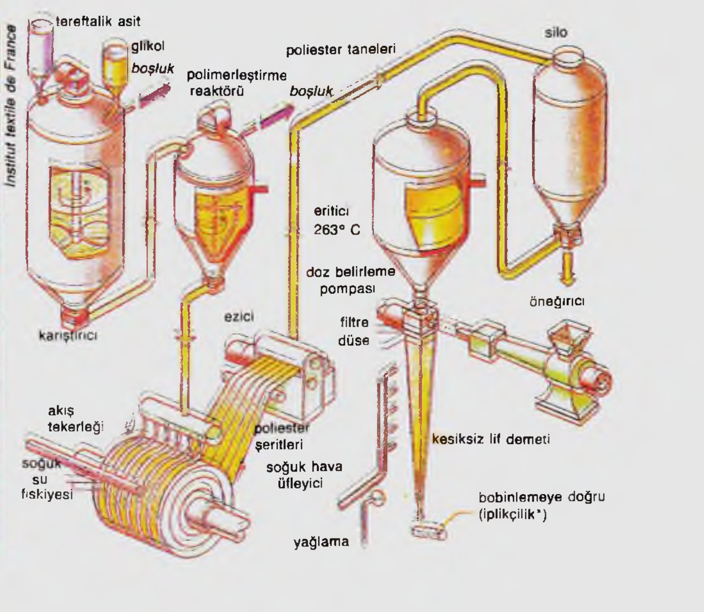
Çekim tepkileri, birçok türde, bir türdeşin yakında bulunmasının yarattığı itici etkiyi azaltarak bireyler arasındaki etkinlik uzaklığında değişiklik yaratır. Özellikle çiftleşme öncesi törenlerinin evreleri sırasında, karşılıklı çekimi artırmak için bireyler yatıştırıcı hareketler yapar: erkek dansçısinekgiller (çiftkanatlılar) ya da *Pisaura*'lar (örümcekler) dişilere birer av sunar. Başka bazı çekim tepkileri savunma gereksinimlerinin sonucudur (balık sürüleri, kuşların uçuşu, toynaklı sürüleri) ve yırtıcılara karşı etkili bir savunma biçimidir. Başka durumlarda, çekim tepkileri, alışılmış yırtıcı hayvanlara karşı bir saldırı eylemine girişme olanağı da verir.

—Fiz. ve Astrofiz. Uzayın bir P noktasındaki *$\vec{g}$ çekim alanı*, bu noktada yer alan bir *m* kütlesine etkiyen kuvvetle tanımlanır:

$$\vec{F} = m\vec{g}\,;$$

demek ki $\vec{g}$, *m* ye etkiyen kütleler kümesine ve bunların P ye olan uzaklıklarına bağlıdır. $\vec{g}$ değeri, P nin konumundan bağımsız olursa, çekim alanı, düzgün alan adını alır.

sağda bir tekstil elyafının **çekim** şeması *solda* düse deliklerinden erimiş polimeri fışkırtma (yukarıda) ve elyafın delikli ızgaradan gelen soğuk hava akımıyla katılaşarak oluşması (aşağıda)

Tarihsel açıdan, çekim yasasının etkisi çok büyük oldu: bu yasa cisimlerin düşmesi, gezegenlerin ve gökcisimlerinin devinimi kuramlarını birleştirme olanağı verdi ve böylece gökbilime açık nicel temeller kazandırdı.

Einstein'ın görelilik kuramında, çekim etkileşimi temel olarak geometrik bir çerçeve içinde bütünleştirildi ve çekim alanı, kütlenin varlığıyla oluşan bir uzay -zaman eğriliği biçiminde yorumlandı.

Çekim, Evren'de maddenin evrimini yönlendiren en önemli olaydır; çünkü olayda yer alan kütleler burada dev boyutlara ulaşır. Bu koşullar nedeniyle Evren'deki gaz bulutlarının tümü dağılmaz ve yeterince yoğun olduklarında büzülmek zorunda kalır. Yıldızların ve gökadaların oluşumunu ve evrimini yönlendiren, işte bu *çekimsel büzülme* olayıdır. Nükleer yakıt rezervleri tükenen yıldızlar, artık dengeyi sağlayacak başka hiçbir kuvvet kalmadığından, öz çekimlerinin etkisiyle kendi üstlerine çökerler. Bu çekimsel çökme, beyaz cüce* evresinde, başlangıç kütlesi daha büyükse nötron yıldızı aşamasında son bulur. Ayrıca başlangıç kütlesi çok daha büyük değerlere ulaşırsa, çökme bir kara delik* oluşumuna yol açar.

Genel görelilik kuramı, çekim dalgalarının varlığını öngörür; dolayısıyla göreli devinim halindeki kütleler enerjilerinin bir bölümünü yitirir ve bu enerji ışıma biçiminde ışık hızıyla uzaya yayılır (olaya bağlı enerji kuvantumuna, graviton adı verilir). Uzun süredir, bu varsayım doğrulanmaya çalışılmaktadır. Özellikle amerikalı fizikçi J. Weber, bu amaçla, çekim dalgaları aldığında, rezonatörler gibi davranarak titreşim yapan metal silindirler gerçekleştirdi; bu aygıtlarda, piezoelektrik kristaller, titreşimleri elektrik darbelerine dönüştürüyor, bunlar ise yükseltilerek kaydediliyordu. 60'lı yılların sonunda Weber, böyle bir düzenekle, gökadamızın merkezinden gelen çekim dalgalarını algıladığını öne sürdü. Ne var ki, 1982'de, daha duyarlı aygıtların kullanımına rağmen, hiçbir deneyde bu tür algılama sağlanamadı. Bununla birlikte, 1974'te bulunan ve fiziksel bir çiftin bileşenlerinden biri olan PSR 1913 + 16 pulsarının dolanım döneminin, dolanım başına yaklaşık 0,01 μ yy. (bu değer 7 sa 45 dk'ya yakındır) azaldığı belirlendi. Bu düzenli hızlanma, sistemdeki bir enerji yitimini açığa çıkarır ve enerji yitimi de çekim dalgaları yayımının dolaylı bir belirtisi olabilir.

Genel göreliliğin bir başka sonucu da, kütle ile elektromanyetik ışıma arasındaki etkileşimlerin varlığıdır; bu olgu özellikle bir kütlenin yakınından geçen ışık ışınlarının kütleye doğru sapmasına yol açar (Einstein etkisi). Bu etki, çok zayıf olsa bile, Güneş için fiili olarak ölçülmüştür. Kimi gökcisimlerinin, ışık ışınlarını, saptırmaktan da öte, yutacak ölçüde yoğun olduğu sanılmaktadır: böyle bir gökcisminden hiçbir ışınım kurtulup yayılamaz ve bu yüzden ona "kara delik*" adı verilir. Bunların varlığı henüz tartışma konusudur.

—Tekst. Tekstil, giyim ve paratekstil sanayilerinde, özellikle poliesterden, poliamitten ve polipropilenden elde edilen kesiksiz iplikler kullanılır. Bu iplikler, ısıtılmış ve bir sıcaklık gradyanı elde edilebilecek biçimde üst üste yerleştirilmiş birçok bölmeden oluşan ve delikli bir alt bölmeyle son bulan bir düse gövdesinden polimer fışkırtılarak elde edilir. Düse deliklerinin sayısı ve biçimi ipliğin son kullanım amacına göre değişik olabilir: örme sanayisi için ince iplikler (70 ile 250 dteks - 7 kat); dikiş iplikleri (70 ile 250 dteks ve 10 ile 70 kat arası); pnömatik sanayisi iplikleri (1 100 dteks - 220 kat) vb. Bir doz belirleme pompası, düsenin gövdesini erimiş polimerle (ya da çözelti) besler ve düsenin çıkışında soğuyarak katılaşan iplik, bobine sarılır. Lif haline gelen polimerin yönlenmesini ve kristalleşmesini bobine sarım hızı belirler. Geleneksel iplik çekimlerinde sarım hızı 400-900 m/dk arasında değişiyordu. Bu ipliğin gereken yapıyı ve mekanik özellikleri kazanması için bir başka tesiste çekme işleminden geçirilmesi zorunluydu: çekme işlemi X4 ile X6 arasında uygulanmaktaydı. Çekilmiş iplik son kullanıma göre, ya tekstüre ediliyor ya bükülüyordu. Günümüzde, bütün büyük iplik üreticileri çekme işlemini düse çıkışında uygular; bu yöntemde çekme, 6 000 m/dk'ya ulaşabilen yüksek hızla bobin sarılarak sağlanır. Bu yeni iplik türüne "önceden yönlendirilmiş ya da düse çıkışında çekilmiş iplik" denir ve ayırtedici özellikleri geleneksel ipliklerden farklı değildir.

ÇEKİMLİ sıf. Dilbilg. *Çekimli fiil,* zamanla birlikte kişi kavramını veren fiil.

ÇEKİMÖLÇER a. Çekim kuvvetlerini ölçmeye yarayan aygıt.

ÇEKİMSEL sıf. Çekime bağlı, çekimle ilgili.

—Astrofiz. *Çekimsel çökme,* bir yıldızın yaşamında, çekim kuvvetlerinin bu yıldızın içindeki nükleer kuvvetlere üstün geldiğinde ortaya çıkan büyük yıkım. ‖ *Çekimsel ılgım,* hemen hemen aynı doğrultuda yer alan iki gökcisminden büyüğünün çekimi etkisinde kalarak ışık ışınları sapan daha küçük kütleli gökcisminin gökyüzünde birçok görüntü vermesi olayı. ‖ *Çekimsel mercek,* hemen hemen aynı doğrultuda, ama daha uzakta yer alan bir gökcisminin yaydığı ışık ışınlarını çekim kuvvetiyle hafifçe saptıran büyük kütleli gökcismi.

—Dilbil. → PARADİGMATİK.

—Fizs. mekan. Çekim etkisiyle oluşan bir olay için kullanılır.

ÇEKİMSER sıf. ve a. (*çekmek*'ten *çek-im-se-r*). Bir eyleme katılmayan, bir eylemde yer almayan, özellikle de bir seçimde, tartışmada oy kullanmayan, taraf tutmayan kimse için kullanılır: *Bir oylamada çekimser kalmak. Çekimser üyelerin sayısı pek fazla değil.*

◆ sıf. Kabul ya da onay belirtmeyen oy için kullanılır.

ÇEKİMSERLİK a. Bir şey karşısında çekimser kalma durumu.

—Huk. Bir yasama meclisinde ya da herhangi bir karar organında, yapılan bir oylamada tarafsız kalma, kabul ya da red tutumu dışında kalma, çekimser oy kullanma. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Huk. Anayasalar, çekimser oyların, iktidar üzerindeki etkinliğini azaltacak bazı düzenlemelere yer vermektedir. 1982 Anayasası'na göre, Bakanlar Kurulu'nun Meclis'ten güven istemi ancak üye tamsayısının salt çoğunluğuyla reddedilebilir, çekimser oylar sonuç doğurmaz (md. 111). Bir gensoru sonucunda Bakanlar kurulu'nun ya da bir bakanın düşürülmesi de, ancak üye tamsayısının salt çoğunluğu ile olur ve oylamada yalnız güvensizlik oyları sayılır (md. 99). Dolayısıyla çekimser oylar bakan ya da Bakanlar kurulu yararına sonuç doğurmuş olur.

ÇEKİMSİZ sıf. Dilbl. Çekimli dillerde, çekimi olmayan sözcük için kullanılır. (Adlar, adıllar gibi çekimli sözcükler kategorisine bağlı olmalarına karşın, tüm durumlarda aynı biçimi koruyan sözcükler ya da belirteçler, ilgeçler, bağlaçlar gibi değişmeyen sözcükler çekimsiz sözcüklerdir.)

ÇEKİMUZAYI a. Astrofiz. Bir gökcisminin çekim kuvvetinin, yakınında yer alan diğer gökcisimlerinin çekim kuvvetlerine üstün geldiği uzay bölümü.

ÇEKİNCE a. **1.** Çekinmeyi gerektiren neden ya da durum. **—2.** Bir karara, bir anlaşmaya getirilen sınırlama: *Anlaşmay bazı çekincelerle onaylamak.*

—Huk. Bir sözleşmede belirli hakları kullanma konusunda özgürlüğünü korumak isteyen tarafın önerdiği koşul. (Eşanl. İTİRAZİ KAYIT.)

—Uluslarar. huk. Çoktaraflı bir antlaşmayı imzalayan bir devletin, antlaşmanın bazı hükümlerine katılmadığına ilişkin tek taraflı bildirimi. (Çekince ancak antlaşmanın amacı ya da konusuyla çelişmemek koşuluyla konabilir. Üçüncü devletler, çekinceyi kabul edebilecekleri gibi, "çekinceye itiraz" yoluna da başvurabilirler.)

ÇEKİNGEN sıf. ve a. Kendini göstermekten kaçınan, bir işe girişmekten çekinen kimse için kullanılır: *Kendi halinde, çekingen bir genç.*

◆ sıf., be. Bu kimsenin tutumu, eylemi vb. için kullanılır: *Çekingen bir bakış. Çekingen bir gülümseme. Bu konuda biraz çekingen davranıyor.*

ÇEKİNGENCE be. Çekingen biçimde; ürkekçe.

ÇEKİNGENLEŞMEK gçz. f. Çekingence davranmaya başlamak: *Niçin bu kadar çekingenleştin anlamıyorum.*

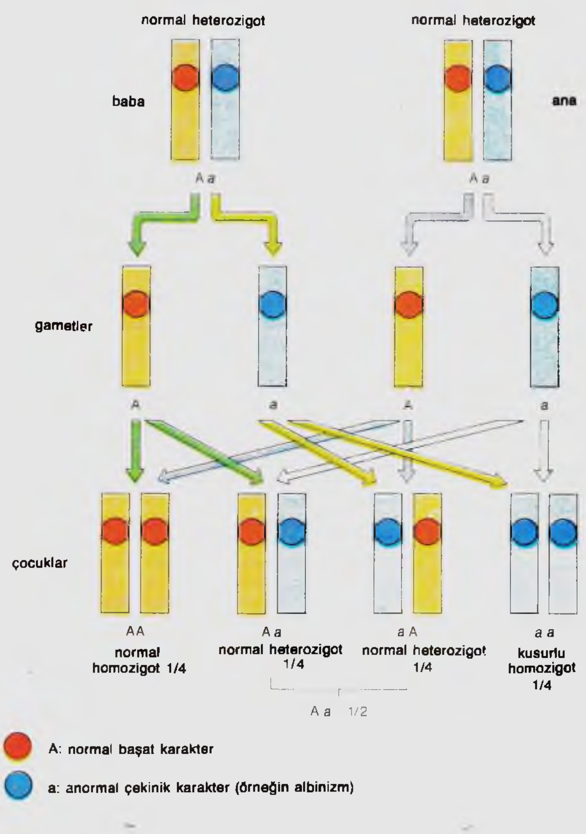
ÇEKİNGENLİK a. Çekingen olma durumu, niteliği; bu biçimdeki davranış: *Çekingenliğini yenmek. Bir işte çekingenlik göstermek.*

ÇEKİNİK sıf. (*çekinmek*'ten *çekin-ik*). Genet. Sorumlu gen ancak çift olduğu zaman (homozigot durum) fenotipte ortaya çıkan belirli genetik karakter için söylenir. (Çekinik karakter başat karakter karşıtıdır; sorumlu gen tek olsa bile (heterozigot durum) başat karakter ortaya çıkar. (Eşanl. RESESİF.)

—ANSİKL. Genet. Çekinik otozomlarla soydan geçişin ilk yasası şudur: hastalığa (örneğin albinizm) neden olan gen bakımından hastanın ana ve babası heterozigottur. Her ikisi de görünüşte(fenotip olarak) normaldir, ama hastalık yapan geni taşımaktadır.

İkinci yasa, heterozigotlararası evlenmelerden doğan kuşaklarda hasta sayısının çok olduğudur. Çok sayıda heterozigot evlenme göz önüne alınırsa, hasta oranı 1/4, sağlam oranı 3/4'tür: ana babanın çekinik karakterde hastalığa tutulmuş bir çocuğu varsa, ilerideki doğumlarda aynı hastalığa tutulmuş çocuk sahibi olma olasılığı 1/4'tür.

çekinik otozomik tipte kalıtım

Üçüncü olarak, hasta bir kişinin çocukları hemen hemen her zaman normal görünümdedir.

Son olarak, hastaların ana babaları arasında kan hısımı evliliklerinin sıklık oranı genel nüfus içindekilerden çok daha fazladır. (→ KAN HISIMLIĞI.)

Sonuç olarak, çekinik hastalıklar, çoğu zaman tek ailelerde yoğunlaşır, yani bir tek soy içinde belirir. Oysa başat hastalıklarda bunun tersi görülür. Burada çekinik bir karakter için verilen tanım kuramsal bir tanımdır. Buna göre, dıştan bakıldığında *Aa* heterozigotu AA homozigotundan farklı değildir (A normal alel, *a* patolojik alel). Aslında, biyokimya ve tıp ilerledikçe, giderek daha ince testler sayesinde, *Aa* heterozigotları "bulmak" olanağı doğmaktadır. Örneğin, kanda galaktozun bulunması, galaktozun metabolizmasından sorumlu özel bir enzimin sentezindeki bir bozukluğa bağlıdır. Bu enzim galaktoz-1-fosfat-üridil-transferazdır. Homozifot olan çocuklar bu enzime sahip değildirler ve sütü sindiremezler. Onları kurtarmak için galaktozsuz bir yemek rejimi uygulamak gerekir. Heterozigotlar normaldirler; hastaların ana, baba ve bazı kız ve erkek kardeşlerinin durumu da aynıdır (2/3). Fakat çok ince testler uygulanarak da aslında çok az miktarda enzimin bulunduğu kanıtlanabilir.

Heterozigotların bu yolla izlenmesi, yeni evlilikler konusunda ailelere öğüt vermek bakımından elbet büyük önem taşımaktadır.

ÇEKİNİLMEK → ÇEKMEK.

ÇEKİNME a. **1.** Bir şeyi yapmaktan kaçınma. **—2.** Utanma, sıkılma: *Sende hiç utanma, çekinme yok mu?*

—Huk. Bir hakkı kullanmaktan ya da bir görevi yerine getirmekten kaçınma. (Eşanl. İSTİNKÂF.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Huk. Kimi durumlarda çekinme, kişilerin iradelerine bırakılmış ve hukuk tarafından korunmuştur. Milletvekillerinin oylamaya katılmamaları, seçmenlerin oy kullanmamaları gibi. Ancak kimi hukuk sistemleri seçmenlerin oy kullanmamasını yaptırıma bağlamışlardır. Örneğin Milletvekili seçimi k.'nun 63. maddesine göre, haklı bir nedeni olmadan seçimlere katılmaktan çekinen seçmenler on bin lira para cezasıyla cezalandırılır.

Çekinme kimi zaman yasal bir zorunluktur. Yasada öngörülen kimi durumlarda yargıç, kendiliğinden ya da tarafların isteğiyle davaya bakmaktan çekinmek zorundadır (Huk. muh. us. k. md.28, Cez. muh. us. k. md. 21-30).

ÇEKİNMEK → ÇEKMEK.

ÇEKİNTİ a. El sant. Halı dokunurken, yatık liflerin seyrek bir saç tarağıyla dikleştirilmesi sonucunda ortaya çıkan serbest lifler.

—Metalürj. *Çekinti boşluğu*, dökülmüş bir parçanın kütlesel kısmında oluşan bir metalin katılaşması sırasında büzülmesinden kaynaklanan özür.

—ANSİKL. Erimiş bir metal kütlesi soğurken, önce parçanın dış bölgeleri ile ince kısımları katılaşır. En son sıvı olarak kalan ve katışkıların ya da kalıntıların toplandığı bölge, çekinti boşluğunu oluşturan katılaşma büzülmesinin en önemli yeridir. Dövülecek ya da haddelenecek bir külçede bu bölgenin biçilerek çıkarılması gerekir. Dökümcülükte çekinti boşluklarını gidermek ya da azaltmak için dökülmüş parçaların gereken bölgelerine ısıtıcılar ve soğutucular yerleştirilir ya da metalin büzülmesini dengelemek için yeterli büyüklükte besleyiciler öngörülür.

ÇEKİRDEK a. **1.** Etli meyvelerin içinde bulunan ve genellikle odunsu sert bir kabukla kaplı olan tohum: *Şeftali çekirdeği Elma çekirdeği Üzüm çekirdeği.* (Bk. *ansikl.* böl. Şarapç.) **—2.** Yenilmek üzere satılan kabak çekirdeği. **—3.** Bir şeyin, bir topluluğun temelini, özünü, başlangıcını oluşturan şey ya da grup: *Kuramının çekirdeği ilk araştırmaları sırasında oluştu. Üç arkadaş, bu derneğin çekirdeğini oluşturdular.* **—4.** *Çekirdekten yetişme,* bir iş ya da mesleğe küçük yaşta başlayarak, iş içinde uzmanlaşmış kimse için kullanılır: *Çekirdekten yetişme bir ustadır, eskisinden iyi yapar arabayı.*

—Astrofiz. Bir kuyrukluyıldızda, saçla birlikte başı oluşturan bölüm. || Bir gökadada, yoğunluğun ve ışınım gücünün en yüksek olduğu merkez bölge.

—Bayınd. Toprak ya da kaya dolgu bir barajda, genellikle sıkıştırılmış kille oluşturulan sızdırmaz bölüm. (Çekirdek, geçirimli yukarıçığır ve aşağıçığır koruyucu perdelerinden filtrelerle ayrılır.)

—Bilş. *Manyetik çekirdek,* temel özelliği iki kararlı mıknatıslanma hali olan ve bilgisayar belleğinde bir bit depolamak için kullanılabilen küçük ferrit halka.(Bk. *ansikl.* böl.)

—Biyol. Canlı hücrenin ortasında bulunan yaşamsal organit. (Hücrenin öbür kısımlarından bir çekirdek zarıyla ayrılır; bu zar yalnız mitoz evresinde ortadan kaybolur. Kalıtsal karakterlerin taşıyıcısı olan kromozomlar çekirdeğin içinde bulunur; merotomi deneyleri çekirdeğin, hücrenin uzun sure yaşaması için muhakkak bulunması gerektiğini göstermiştir.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Çekirdek sıvısı,* çekirdeğin içini dolduran ve sitoplazmadan daha koyu kıvamda olan boya tutmaz türdeş sıvı. (Eşanl. NÜKLEOPLAZMA.) || *Çekirdek zarı,* hücre çekirdeğini saran molekül katmanı.

—Bot. *Besler çekirdek,* çiçektozunda bulunan iki çekirdeğin iri olanı. (Tohumun yaşamını sürdürecek olan çekirdek budur.) || *Döller çekirdek,* çiçektozunda bulunan iki çekirdeğin küçük olanı. (Bölünerek iki anterozoite dönüşecektir.) || *İkincil çekirdek, n* kromozomlu iki çekirdeğin birleşip kaynaşmasıyla oluşan embriyon kesesi çekirdeği. (Anterozoitlerin biriyle birleştikten sonra çoğalarak tohumun besidokusunu [albumen] meydana getirir.)

—Ceb. *Bir f (grup, cebir ya da halka) benzeryapı uygulamasının çekirdeği,* varış kümesinin etkisiz elemanının, Ker *f* ile gösterilen ters görüntüsü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bir f doğrusal uygulamasının çekirdeği,* varış vektör uzayının sıfır vektörünün ters görüntüsü; yani f^{-1} (0) olduğunda Ker *f* ile gösterilir.

—Çekird. fiz. Bir atomun, çevresinde elektronların devindiği merkez bölümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Dilbil. Üretici dilbilgisinde, yeniden yazımı (AÖ + FO), her türlü kiplikten (olumlu,soru, edilgen, vb.) arınmış yüklemleme-ye (ya da tümcesel içerik) denk düşen taban cümlesinin (C ile gösterilir) kurucusu.

—Tamlayan olarak, cümlenin çekirdeğine ait olan şeyi belirtir.

—Elektrotekn. Bir düzenek sargısının ortasında bulunan manyetik parça. (Bk. *ansikl.* böl.) || ÖZ ün eşanlamlısı. || *Çekirdek aralığı,* ferromanyetik gereçte, bir manyetik devre oluşturan dar aralık. (Özellikle elektromanyetik çeviricilerde ve elektromıknatıslarda bulunur.) || *Sargı çekirdek,* birya da üst üste yerleştirilmiş birçok kesintisiz şerit spiral biçiminde sarılarak elde edilen yapraklı çekirdek. || *Yapraklı çekirdek,* Foucault akımlarını azaltmak amacıyla birbirinden yalıtılmış ferromanyetik saclardan oluşan çekirdek.

—Geom. Bir E afin uzayının bir A altkümesinin, *x* elemanına göre A yıldızlı olmak koşuluyla, *x* lerden oluşan [kimi kez N (A) ile gösterilen] parçası. (Böyle bir parça daima dışbükeydir.)

—Heykc. Eriyen balmumundan döküm yapılmaya hazırlanan bir heykelin iç çatısı.

—İkt. İktisat teorisinde, bazı özelliklerin tüm etkinliklerini içinde serbestçe gösterdiği ve bazı bağlılaşımların (korelasyon) içinde gerçekleştiği alan. || *Mübadele ekonomisinin çekirdeği,* iktisadi karar birimleri arasında hiçbir anlaşmanın daha iyisini gerçekleştiremeyeceği kaynak tahsisleri bütünü; herkesçe kabulü olanaklı olan kaynak dağıtım ya da tahsisleri kümesi (Eşanl. NÜVE.)

—İnş. *Tonoz çekirdeği,* bir halka tonozun üzengi hattındaki eksenel yükü karşılayan ana ayak.

—Jeofiz. Mantonun altında, 2 900 km derinlik ile Yer merkezi arasında yer alan ve enine sismik dalgaların (S ile gösterilir) kaybolmasıyla dikkat çeken yerküre bölümü. (Bu bölge *iç çekirdek* ve *dış çekirdek* biçiminde ikiye ayrılır ve boyuna dalgaların [P ile gösterilir] hızı, mantonun tabanında 13,7 km/sn'den çekirdek tavanında 8,1 km/sn'ye düşmesi ve ani yoğunluk artışı ile ayırt edilir.)

—Kaynakç. *Kaynak çekirdeği,* nokta direnç kaynağında, kaynak edilen parçaların karşılıklı yüzleri arasındaki erimeden kaynaklanan ve çoğu kez mercek biçiminde, elektrotlar doğrultusunda "kaynak noktasını" oluşturan kısım.

—Mat. çözlm. E kümesi $\mathbb{R}^n$ nin tıkız bir parçası olduğuna göre E×E den $\mathbb{C}$ içine toplanabilir kare modüllü fonksiyon; bu fonksiyon, bilinmeyen fonksiyonların E den $\mathbb{C}$ içine tanımlandığı ve toplanabilir kare modüllü olduğu Fredholm denklemleri gibi kimi integral denklemlerin çözümüne yarar (Bk. *ansikl.* böl.)

—Metalürj. *Banyo çekirdeği,* bir indükleme fırınının dibinde istenerek bırakılmış sıvı metal.

—Meteorol. *Basınç değiştirme çekirdeği,* EŞBASINÇ DEĞİŞİM EĞRİSİ'nin eşanlamlısı. || *Süblimleşme, donma çekirdeği,* süblimleşmeyi ya da donmayı hızlandıran parçacık. || *Yoğuşma çekirdeği,* atmosferde katı asıltı halinde bulunan ve su buharının yoğuşmasını hızlandıran çok ince parçacık. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mutf. *Çekirdek çıkarıcı,* bazı meyveleri parçalamadan çekirdeklerini çıkarmaya yarayan ev aleti.

—Nöroanat. Merkez sinir sisteminde bulunan her çeşit nöron topağı. || *Belirsiz çekirdek,* beyin sapında bulunan ağsı oluşum içi hücre sütunu. (Pnömogastrik başlangıç çekirdeklerinden biridir; sesi denetlemek için gerekli korteks sinirleri buraya gelir; yutak ve gırtlak kaslarına giden sinirler de buradan çıkar.) || *Varol köprüsü boyalı çekirdeği,* LOCUS CAERULEUS'un eşanlamlısı. || *Ventromedialis çekirdek,* hipotalamusta üçüncü karıncığa yakın bir grup çekirdeğin adı. (Tahribi hayvanda aşırı yemek yemeye neden olur.)

—Nörol. *Dörtgen çekirdek,* memelilerde, özgül olmayan korteks sisteminde, talamusun orta bölgesinde bulunan çekirdek. || *Kuyruklu çekirdek,* memelilerde çizgili cismin ön sırt kısmında bulunan ve ekstrapiramidal motor yol üzerinde röle görevi yapan oluşum. (Ön bölümü yuvarlak, telansefaldaki yan karıncığa doğru uzanan arka kısmı kuyruk biçiminde olduğu için bu adla anılır.)

—Radyol. *Çekirdek tıbbı,* radyoaktif izotopların yaydığı ışınların tıbbi amaçlarla kullanılması.

—Sesbilg. ORTA'nın eşanlamlısı.

—Sil. Her tür zırhı delme yeteneğinde sert ve ağır bir metalden yapılan mermi özü.

—Tarönc. Tarihöncesi'nde alet yapımında kullanılmak amacıyla üzerinden kopuntular ya da kesici tabakalar alınan sert kaya parçası.

—Tekst. Elyaftan iplik üretimi sırasında, eğrilen ipliğin ortasına yerleştirilen kol. (Kaplamada kullanılan elyaf farklı türde olabilir. Çekirdek ise genellikle sentetik kesiksiz liflerden oluşur.)

—Termodin. Makroskobik kararlı bir fazın fiziko-kimyasal ve yapısal özelliklerini taşıyan ve belirli termodinamik koşullarda olağan biçimde oluşması gereken bir fazın en küçük öğesi. (Bk. *ansikl.* bol. Metalürj.)

—Urganc. Bir halatta, genellikle bükümsüz ya da az bükümlü çok sayıda kınnaptan yapılan ve ısparçenaların sarılması için destek oluşturan orta bölüm.

—Yerbil. Eşmerkezli katmanların (karbonat, silis, demir vb.) çökelerek oluşturduğu küresel yumrunun merkezinde yer

alan biyolojik ya da kırıntı kökenli küçük parça. (Eşanl. NÜVE.) || *Çekirdek evresi*, Argand'a göre bir jeantiklinalin erken evrimi; bu evrimde breşlerin oluşumu bir sıkışma tektoniğinin (Briançon çekirdek evresi tektoniği) belirtisidir. (Gerçekte dengeli kıta kenarlarını etkileyen bir gerileme tektoniği sözkonusudur) || *Delici çekirdek*, diyapir türü bir antiklinalin tortul örtüyü delen bölümü.

◆ sıf. **1.** Bir eylemin, bir topluluğun temelini, özünü oluşturan grup için kullanılır: *Çekirdek kadro. Çekirdek aile.* —**2.** *Çekirdek kahve*, çekilmiş kahveye karşıt olarak tane kahve için kullanılır.

—Antropol. *Çekirdek aile*, yalnızca ana, baba, çocuklar ve dayıyı kapsayan dar anlamda aile.

—Ask. tar. *Çekirdek kadro*, bir birliğin yeniden kurulması ya da barış dönemindeki etkinliklerinin en az personelle yürütülmesi için gerekli sayıda subay, astsubay ve erden oluşturulan gruba verilen ad.

—Bırac. *Çekirdek maya*, bir mayalanma kazanındaki arpa şırasına katılmaya elverişli ve orada mayalanmayı başlatmaya yeterli miktarda bira mayası *(Saccharomyces uvarum)*.

—ANSİKL. Bilş. *Manyetik çekirdekler*, 1954'te en güçlü bilgisayarların, ana belleği olarak kullanılmaya başlandı; sonra yavaş yavaş bu tür bütün makinelerde yaygınlaştı, ardından giriş ya da çıkış birimleri ile ana bellek arasındaki ara bellekleri oluşturdu. Manyetik çekirdekli bir belleğe kaydedilen bilgiye erişim süresi, devrelerin minyatürleşmesi ve tranzistörlerin kullanımı sonucu kısaldı: günümüzde bu süre birkaç yüz nanosaniyeye indirilmiştir. Manyetik çekirdekli bir bellek, yatay ve dikey konumda gerilmiş tellerin oluşturduğu bir dizi çerçeve yapısı gösterir; her telin kesişim noktasında bir çekirdek yer alır; ayrıca bu çekirdeklerin içinden geçen elektrik telleri onların, 1 ya da 0 değerini karşılayan artı ve eksi hallerini almalarını sağlar. 1970'ten başlayarak manyetik çekirdekli belleklerin yerini, yarıiletkenli elektronik bellekler almıştır.

—Biyol. Çekirdek genellikle tektir; bununla beraber çok çekirdekli hücreler de vardır (memelilerin karaciğer hücreleri, kemik iliğinin polikaryositleri, vb.). Çekirdek, çekirdek sıvısını çevreleyen bir zar ile onun içindeki çekirdekçiklerden ve faz aralarında çok incelen, sarmallığını kaybeden ve bundan ötürü daha az boyanabilen kromozomlardan oluşur. Çekirdek zarı kalındır; elektronik mikroskopta çoğu zaman çift görünür; bazen üzerinde çok küçük gözenekler bulunur; endoplazmik retikulumla bağlantılı ve onun devamı gibidir. Çoğu zaman içinde lipitler bulunur.

Çekirdek kalıtsal karakterlerin devamlılığını ve soydan geçişini sağlar; metabolizmaların düzenlenmesinde de işe karışır, özellikle proteinlerin metabolizmasını düzenler, kişisel biyokimyasal değişmezlerin, özellikle bağışıklık belirleyici etmenlerin sürekliliğini sağlar.

—Ceb. *Bir f benzeryapı uygulamasının çekirdeği. f*, G grubundan bir H grubu içine bir benzeryapı uygulaması ise, bunun Ker $f = \{x / x \in G$ ve $f(x) = 0_H\}$ çekirdeği de G nin bir alt grubudur ve seçkindir.

f, A halkasından bir B halkası içine bir benzeryapı uygulaması ise, Ker *f* çekirdeği A nın bir althalkasıdır ve hatta bir idealdir. Ayrıca A ve B bir cisim yapısında ise her cismin benzeryapı uygulaması birebir olduğundan, *f* nin çekirdeği A nın etkisiz elemanına indirgenir.

f, bir E vektör uzayından bir F vektör uzayı içine tanımlanmış bir doğrusal uygulama ise, *f* nin çekirdeği E nin bir altvektör uzayıdır ve E nin boyutu sonlu olduğunda

dim E = dim Ker *f* + dim *f* (E) dir.

Bir doğrusal uygulamanın (aynı biçimde grup ya da halka benzeryapı uygulamasının) çekirdeği, sıfır vektörüne (aynı biçimde grup ya da halkanın çıkış kümesinin etkisiz elemanına) indirgenirse, bu doğrusal uygulama da (aynı biçimde bu grup ya da halka benzeryapı uygulaması) birebirdir ve karşıtı da doğrudur.

—Çekird. fiz. XX. yy. başına değin atom, iç yapısı olmayan kütlesel bir küre biçiminde tasarlanırdı. α parçacıkları yayınım deneyleri (Rutherford, 1911), atomun kütlesinin, merkezde, bir çekirdek içinde yoğunlaştığını ve bu çekirdeğin yarıçapının atom yarıçapından yaklaşık 100 000 kez küçük olduğunu gösterdi. Bu çekirdek artı işaretli bir elektrik yükü taşır. Eksi yüklü elektronlar atomun hacmi içinde dağılmıştır; protonların ve elektronların yükleri birbirini dengeleyerek toplam yükü yansızlaştırır.

Çekirdeğin çarpıcı bir özelliği de, boyutlarının aşırı ölçüde küçük, 10^{-13} cm düzeyinde olmasıdır. Bununla birlikte, elektronların kütlesi çok küçük olduğundan, atom kütlesinin hemen hemen tamamı çekirdekte yoğunlaşmıştır.

1930'lu yılların ortasına değin, çekirdeğin protonlar içerdiği biliniyordu, ama bunların çekirdek içinde dağılmış eksi elektronlarca kısmen yansızlaştırıldığı sanılmaktaydı; ne var ki böyle bir varsayımda bazı tutarsızlıklar da görülmekteydi. 1932'de nötronun bulunuşu, çekirdeğin doyurucu bir tanımını verme olanağı sağladı.

Bu buluştan sonra çekirdek, Z proton ve N nötrondan oluşan bir bütün biçiminde tanımlanır; ayrıca Z elektron, atomun elektriksel yansızlığını sağlar. Proton sayısı Z, *atom numarası* ya da *atom sayısı* adını alır. Bu sayı, doğada bulunan kimyasal elementler için 1 (hidrojen) ile 92 (uranyum) arasında değişir. Atom sayıları Z=109'a değin uzanan diğer elementler ise, nükleer tepkimelerle yapay olarak elde edilmiştir. Radyoaktif yarıömürleri çok kısa olduğundan bu elementler yıldız olaylarıyla oluştuktan sonra günümüze değin yaşamamıştır. Z atom sayıları eşit olan bütün çekirdekler aynı elektron yapısı taşıyan atomları (Z elektron sayısı aynı) karşılar ve dolayısıyla bu atomlar özdeş kimyasal özellikler gösterir. Bu nedenle Z sayısı kimyasal elementin ayırtedici özelliğini ve elementleri dönemsel sınıflandırmada temel kavramı oluşturur. Örneğin çekirdeğinde 82 proton (Z=82) bulunan her atom, kurşun (Pb) elementinin bir atomudur. Ne var ki, bu durum N'nin değerini serbest bırakır ve deneysel olarak kütlesi farklı kurşun atomları, dolayısıyla çekirdekler saptanmıştır. Bunlara izotop adı verilir. Z=82 için, N=122, 124, 125, 126, 128, 129, 130, 132 ve 133 olan doğal izotoplar vardır. A=N+Z toplamı çekirdeğin nükleon sayısını gösterir ve kütle sayısı adını alır. Kurşun izotopları aynı kimyasal özellikleri gösterir; bu nedenle bunlar ancak kütle farklarına duyarlı, manyetik (kütle tayfçekimi) ya da mekanik (yayınım hızı, merkezkaçla ayırma) yöntemlerle ayrılabilir.

Özellikle kütle tayfçekimi, çekirdek kütlelerinin son derece duyarlı ölçümünü sağladı. Bu ölçüm sonucunda çekirdek kütlesi ve A sayısının tam anlamıyla orantılı olmadığı anlaşıldı. Bu olgu, çekirdeğin bağ enerjisinin, Einstein'ın $E = mc^2$ eşdeğerlik bağıntısı uyarınca sistemin kütlesinin çok küçük bir bölümünün enerjiye dönüşümü sonucu oluştuğu kabul edilerek açıklanır. Böyle bir etki makroskobik düzeyde algılanmamasına rağmen (bağ enerjilerinin neden olduğu kütle kaybı sistemin kütlesi karşısında göz önüne alınamayacak kadar küçüktür), atom çekirdeği sözkonusu olduğunda önem kazanır. Nitekim Z ve A sayıları bilinen her çekirdek türünde, bağ enerjisine doğrudan bağlı bir kütle açığı ölçülebilir. Ayrıca bu bağ enerjisini kısmen de olsa geri kazanmayı sağlayacak ve çekirdekte görülecek her değişikliğin, elementin tartılabilir kütleleri göz önüne alındığında çok büyük enerjilerin açığa çıkmasına yol açacağı anlaşılmıştır. Uranyum çekirdeğinin, parçalanarak daha küçük kütleli iki çekirdeğe bölünmesinde ya da proton ve nötronların kaynaşıp helyum çekirdeği oluşturmasında açığa çıkan işte bu enerjidir. İlk süreç nükleer* parçalanma reaktörlerinde kullanılır, ikincisi ise, yıldızların temel enerji kaynağıdır ve bir gün denetimli kaynaşma başarılabilirse, belki de tükenmez bir enerji kaynağı ortaya çıkacaktır.

Çağdaş araştırmalar, bu küçük atom çekirdeğinin yapısını ayrıntılı biçimde incelemeye yöneldi ve birçok genel özellik belirlendi; sıkışabilirlik; manyetik moment; yoğunluğun bütün çekirdekler için dikkat çekecek ölçüde benzer oluşu; büyük değişiklikler gösteren biçim. Biçim değişiklikleri şöyle sıralayabiliriz: N ve Z'nin belli değerleri çevresinde, özellikle sihirli* sayılar yakınında çekirdekler tamamen küreseldir; N ve Z'nin diğer değerlerinde genellikle uzamış ya da yassılaşmış bir elipsoit oluşturur; kimi zaman üçeksenli bir biçim değişimine uğrar, yani bir eksen çevresinde dönme bakışımı göstermez. Öte yandan araştırmalarda spinin (yani öz açısal momentin) bir çekirdek paritesinin kuvantum parametreleri de belirlendi. Bu parametreler çekirdeğin çeşitli uyarılmış durumları için ölçüldü (mikroskobik ya da atomaltı ölçekte yani çekirdek ölçeğinde, kuvantum kuramı nükleer yapıya egemendir ve çekirdeği ancak belli sayıda kesikli kuvantalanmış halde bulunmaya zorlar).

Araştırmalar, çekirdeklerin genel özellikleriyle birlikte, bunları oluşturan nükleonlardan her birinin kuvantum halini belirleme ve nükleer yapıyı daha ileri ölçüde inceleme olanağı sağladı. Bütün bu incelemelerde başvurulan temel işlem nükleer tepkimelerin gözlemi oldu, bu gözlemlemelerde çekirdeğin çok büyük bağ enerjisine, dolayısıyla büyük kararlılığına rağmen, bir hızlandırıcıda hızlandırılarak yüksek enerji kazandırılmış bir başka nükleer parçacıkla (proton ya da bir başka çekirdek) bombardıman edildiğinde çekirdeğin bozunduğu görüldü. Böylece büyük ölçüde ayrıntılı bilgi toplandı. Bu bilgileri daha iyi kavramak ve sıraya koymak için çeşitli nükleer modeller oluşturuldu; örneğin katmanlı modelde atoma benzetilerek çekirdekteki nükleonların bir merkez potansiyeli içinde bağımsızca devindikleri varsayıldı; bir başka model sıvı damlası oldu ve çekirdeği hidrodinamik bir cisim biçiminde ele aldı. Ayrıca nükleon-nükleon etkileşimi üstündeki bilgilerden yola çıkılarak A nükleonlu sistemin özelliklerini hesaplamaya çalışıldı ve şaşırtıcı sonuçlar elde edildi. Bununla birlikte atomun kuvantum elektrodinamiğine benzer bir kuram çekirdek için henüz kurulamadı. Bunun temel nedeni, nükleon -nükleon kuvvetinin, yüklü iki parçacık arasında etkiyen elektromanyetik kuvvetten çok daha az tanınmasıdır. Kaldı ki nükleon-nükleon kuvveti, elektromanyetik kuvvet gibi yalın biçimde tanımlanamaz, çünkü bugün iki nükleon arasındaki etkileşimin, nükleon içinde birbirine etkiyen kuarkların ve glüonların rol aldığı güçlü etkileşimin dış bileşkesi olduğu bilinmektedir. Böylece, yaklaşık yarım yüzyıldan bu yana çekirdek için benimsenen tanımın sınırları ortaya çıkar. Bir proton ve nötron bileşiminin ötesinde çekirdekte, çeşitli bileşimler sağlayan başka temel parçacıkların (kuarklar, glüonlar ve de mezonlar) bulunduğunu belirtmek gerekir.

—Elektrotekn. Manyetik çekirdek, bobinajın öz indüktansını büyük ölçüde artırarak manyetik alan çizgilerini yoğunlaştırır. Alçak frekans devrelerinde, kayıplara yol açan yeğin Foucault akımlarının oluşumunu engellemek için, üst üste konmuş ve birbirinden yalıtılmış silisyumlu ya da nikelli saclardan yapılan çekirdekler kullanılır. Yüksek frekans devrelerinde ise, Foucault akımlarını en aza indirecek biçimde yalıtkan bir kütleye gömülmüş, ince tanecikli ferromanyetik tozlardan oluşan çekirdeklerden yararlanılır.

—Mat. çözlm. E den $\mathbb{C}$ içine tanımlı ve

toplanabilir kare modüllü fonksiyonların $\mathbb{C}$-vektör uzayına F diyelim. Her şeyden önce, F nin f fonksiyonuna,

$$x \mapsto \int_E N(x, t) \cdot f(t) \cdot dt$$

fonksiyonunu eşlik ettiren h integral dönüşümünü göz önüne alalım; bu fonksiyon F nin de elemanıdır. N ye bu integral dönüşümün çekirdeği denir.

Fredholm tipi (kimi kez Voltera-Fredholm tipi denir) integral denklemlerin çekirdeklerinden söz edilir:

$$\lambda \cdot f = h(f) + g \quad (\lambda \in \mathbb{C});$$

burada f bilinmeyen, g verilen bir fonksiyon, h de yukarda tanımlanan fonksiyondur. Bu durumda N ye, bu integral denklemin çekirdeği denir. Bu denklemi çözmek için yinelenmiş

$$N_1 = N \text{ ve}$$

$$N_{n+1}(x, t) = \int_E N_n(x, u) \cdot N(u, t) \cdot dt$$

çekirdekleri tanımlanır ve seri yakınsaksa, daha önceki gibi tanımlanmış bir h^* uygulaması bağlanabilen $N^* = \sum_{n \geq 1} \frac{N_n}{\lambda^n}$ ye çözen çekirdek denir. Buradan

$$f = \frac{1}{\lambda} [g + h^*(g)]$$

çıkarılır.

Poisson* çekirdeği gibi başka çekirdeklerle de karşılaşılabilir.

—Metalürj. Metallerin ve alaşımların belirgin dönüşümlerinin büyük bir çoğunluğu, sıvı içinde katı bir çekirdeğin büyümesine (katılaşma, ötektik ya da peritektik dönüşümler, aşırıerime) ya da katı içinde bir katı çekirdeğin gelişmesine (ötektoit allotropik dönüşümler, metallerarası fazların çökelmesi, yeniden kristalleşme) bağlıdır. Demek ki hepsi katı ya da sıvı bir ana fazdan doğmaktadır. Bu dönüşümler, oluşmalarına yol açan çekirdek kritik bir boyuta ulaşmadıkça gerçekleşemez. Çekirdeğin oluşması ise ana fazı belirleyen atom boyutundaki parçacıkların bölgesel olarak toplanmalarına bağlıdır. Dolayısıyla çekirdeklerin ilk fazda oluşmaya başlaması, sistemin kararsızlık koşullarının sonucu olan bir rastlantı yasasına uyar. Çoğunlukla, çekirdek oluşumunun gerçekleşmesi için ısıl bir aşırıerime gerekir.

—Şarapç. Üzüm çekirdekleri meyvenin % 2-6'sını oluşturur. Bileşimindeki maddeler arasında karbonhidratlar, yağ ve tanen vardır. Şarap yapımı sırasında, tanen maddesinin bir kısmı şaraba geçer. Şaraba fazla tanen geçmemesi için, üzümlerin ezilmesi ve preslenmesi sırasında çekirdeklerin ezilmemesine özen gösterilir. Aksi halde şarabın tadı buruklaşır, kokusu da hoş olmaz. Üzüm çekirdeklerinden, içinde çok fazla linoleik asit (% 70'e kadar) bulunan yemeklik bir yağ elde edilir. Geri kalan küspe, orta değerde bir hayvan yemidir.

—Meteorol. *Yoğuşma çekirdekleri.* 1875'te fransız Coulier ve 1880'de iskoçyalı John Aitken bu çekirdekleri birbirlerinden habersiz olarak buldular. Bu parçacıklar bulutlardaki su damlacıklarının oluşmasını sağlar. Yoğuşma çekirdeklerinin boyutları değişiktir: Aitken çekirdeklerinin büyük bir bölümü çok küçüktür (0,1 μm'den küçük); ayrıca 0,1 μm ile 1 μm arasında değişen boyutlarda büyük çekirdekler ve 1 μm'den büyük dev çekirdekler vardır. Bu parçacıklar çok çeşitli yapılar gösterir: kent üzerinde rastlanan çekirdekler sanayi dumanlarından kaynaklanır; kırsal bölgeler üzerindeki çekirdekler ise genellikle okyanus kökenli MgCl ve NaCl'ün higroskop çözeltileridir. Öte yandan bu parçacıkların havadaki derişimi de çok farklıdır: cm^3'te birkaç birimden 16^8'e kadar ulaşabilir. Atmosferdeki yoğuşma çekirdekleri çevresinde oluşan su damlacıkları, yağmur halinde düşecek boyuta ulaşana dek büyür.

Çekirdek oyunu, kurutulmuş kayısı ya da şeftali çekirdeği ve yassı bir taşla oynanan çocuk oyunu. (Yere bir daire çizilip içine çekirdekler konur. Yassı taşla çekirdeklere nişan alınarak vurulur. Daire dışına çıkan çekirdekler vuranın olur. Vuramazsa oyun sırası başkasına geçer. En çok çekirdeği toplayan oyunu kazanır.)

ÇEKİRDEKALTI sıf. Çekird. fiz. Çekirdeği oluşturan kuvantonlar, temel parçacıklar ve bunları inceleyen fizik dalı için kullanılır.

ÇEKİRDEKBİREŞİMİ a. Astrofiz. Evren'in maddesini oluşturan kimyasal elementlerin ortaya çıkış süreçlerinin tümü. (Eşanl. NÜKLEOSENTEZ.)

—ANSİKL. Hidrojen ve helyum gibi hafif elementler Evren'deki maddenin egemen bölümünü (kütle olarak yaklaşık % 97) oluşturur ve bu bolluk ancak, yıldızların* merkez bölgesinde gerçekleşen çekirdekbireşimiyle açıklanabilir. Gerçekten yıldızlarda hidrojen kökenli termonükleer kaynaşma tepkimelerinden doğan helyum, daha ağır elementleri oluşturan kaynaşma tepkimelerinde tüketilir. En hafif elementlerin (hidrojen, döteryum, helyum) bireşimi büyük bir olasılıkla, Evren'in en sıcak ve yoğun olduğu başlangıç evresinde gerçekleşti. (→ BIG BANG.) Diğer hafif elementlerin (lityum, berilyum, bor) bireşimi ise yıldızlararası ortamda atomların (özellikle karbon ve azot), kozmik* ışımanın yüksek enerjili parçacıklarının bombardımanı sonucu, gökada ölçeğinde dönüşüme uğramasından kaynaklandı. Daha ağır elementlerin çekirdekbireşimi de yıldızlarda, evrimlerinin farklı aşamalarında gerçekleşti. Demire kadar ağır elementler, gerek durgun evrede gerekse patlama evresinde, ardışık kaynaşma tepkimeleriyle oluştu. (→ SÜPERNOVA.) Demirden daha ağır elementler ise yalnızca kaynaşma mekanizmasıyla oluşabilir. Dolayısıyla bunların oluşumunu ancak kırmızı dev evresinde ya da süpernovaların patlaması sırasında, çekirdeklerin nötronları yakalamasıyla ilgili karmaşık olaylar açıklayabilir. Bu mekanizmaların tümü, sonuçta, Evren'de bulunan elementlerin kökenine ışık tutar. Bu kimyasal bileşimin zaman içindeki evrim tarihi, ardışık yıldız oluşumları ile yıldızlararası ortam arasındaki karmaşık alışverişler de göz önüne alınarak, ana çizgileriyle ortaya konabilir; ancak birçok sorunun aydınlatılması gerekir.

ÇEKİRDEKÇİ a. Kabak çekirdeği, ayçiçeği çekirdeği satan kimse.

ÇEKİRDEKÇİK a. Biyol. Hücrelerin çekirdeklerinde bulunan tek ya da çok sayıda küçük yuvarlak cisim.

—Krist. Erimiş bir banyonun ya da aşırıdoymuş bir çözeltinin kristalleşmesi sırasında oluşan ilk katı parçacık. || Kristalleşmeyi sağlamak için bir sıvının içine konulan kristal. (Örneğin, bireşimsel kuvars kristalleri, bir çözeltiye konan bir çekirdekçiğin büyümesiyle elde edilir.)

—Zool. Kirpiklilerde iki çekirdekten küçük olanı. (Eşanl. MİKRONÜKLEUS.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Biyol. Çekirdekçikler çoğunlukla, sitoplazma gibi asit boyalarla boyanan küçük küreciklerdir. Bunların yapıları da çoğu zaman, türdeştir; ama bazı büyük çekirdekçiklerde boşluklar bulunur (nükleolin). Çekirdekçiklerin sayısı birden yüze kadar değişebilir; bazen hiç bulunmazlar. Genellikle hücrenin bölünmesi sırasında kaybolurlar, sonradan yavru hücrelerde yeniden meydana çıkarlar. Elektronik mikroskopta kalın iplikli bir yumak görünümündedirler. Çekirdekçiklerin kromozomların heterokromatik parçalarından oluştuğu söylenebilir. Mitoz sırasında sadece bir süre için akromatik iğ haline dönüşürler. Bunlarda DNA yoktur, fakat RNA pek çoktur; çekirdekçikler taşıyıcı RNA'ların yapımını sağlar, böylece özellikle hemoglobinin ve proteinlerin bireşimini gerçekleştirirler.

—Zool. Kirpiklilerde çekirdek aygıtı "çekirdekçik" denen küçük bir çekirdek ile büyük bir çekirdek içerir; çekirdekçik, birbiri üzerine sıkışmış kromozomlardan oluşan bir küredir; büyük çekirdeğin içi çok tanecikli bir kromatin ile doludur. Çekirdekçik eşeysel olayları, büyük çekirdekse kirpiklilerin metabolizmasını yönetir.

ÇEKİRDEKDIŞI sıf. Fizs. kım. **1.** Çekirdek dışında bulunan. **—2.** Organik kimyada halkalı bir bileşikte çekirdek yerine yanal bir zincir üzerine bağlanan ya da bir bölümü çekirdek, diğer bölümü yanal zincirde yer alan bir kök ya da işlevsel bir grup için kullanılır.

ÇEKİRDEKİÇİ sıf. Org. kim. ve Çekird. fiz. Çekirdek içinde bulunan maddeler için kullanılır.

—Org. kim. Halkalı bir bileşiğin halka iskeletine bağlı bir kök ya da işlevsel bir grup için kullanılır.

ÇEKİRDEKLENME a. **1.** Termodin. Yapısı ve bileşimi belirli bir ortamda, yeni bir fiziksel ya da kimyasal yapının gelişme merkezlerini oluşturacak çekirdeklerin ortaya çıkışı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Yerbil. Kristalli bir büyümenin başlangıcı.

—Metalürj. Buhar, sıvı ya da katı halde bir alaşımda katı çekirdeklerin oluşumu olayı. (Bu terim genellikle alaşımların katılaşmasında ve yeniden kristalleşmesinde kullanılır. Son tanenin iriliği çekirdek sayısına ve bunların oluşum kinetiğine bağlıdır.) || *Çekirdeklenme sıcaklığı,* çokkristalli yağışımlarda yeniden kristalleşme çekirdeklerinin oluşum sıcaklığı. (Gerecin, kalıcı biçim değiştirme durumuna bağlı olan bir kritik çekirdeklenme sıcaklığı vardır.) || *Heterojen çekirdeklenme,* gerçek bir tekfazlı ortamda, yani çok sayıda kusur içeren bir ortamda oluşan çekirdeklenme (kimyasal bileşimin ya da kristal yapısının değişimleri). || *Homojen çekirdeklenme,* fizikokimyasal özelliği ve kristal yapısı her noktada aynı olan bir ana fazdan başlayarak oluşan çekirdeklenme.

—ANSİKL. Termodin. Çekirdeklenme, maddenin hal değişimlerine eşlik eden bir olaydır. Yeni bir evrenin ortaya çıktığı sıvı ya da gazdan oluşan homojen bir ortam böyle bir hal değişimine en yalın örnektir. Bulutlarda buz kristallerinin, maden suyu içeren bir bardağın çeperlerinde gaz kabarcıklarının oluşması, bir tuz çözeltisinde kristallerin belirmesi birer çekirdeklenme olayıdır. Bir halden diğerine geçmek için, çoğu kez bir termodinamik enerji engelini aşmak gerekir; bu enerji, yüzey enerjisindeki değişime bağlıdır ve değeri, çekirdeklenmenin gerçekleştiği ortama göre değişir. Karbondioksit gazı kabarcıkları bardağın iç çeperi üzerinde belirir; çünkü bu çeperin yüzeyinde aşılacak enerji engeli daha zayıftır. Öte yandan aşırıerime olaylarının nedeni, bu enerji engelidir. Yeni bir evrenin gelişmesine yol açan çekirdekler, başlangıçta homojen olduğu varsayılan maddenin kapladığı bütün hacim içinde istatistiksel olarak düzgün bir şekilde dağılmışlarsa, çekirdeklenmenin "homojen" olduğundan söz edilir. Bir sıvı kabının çeperleri ya da bu sıvının atmosferle temas halindeki yüzeyi gibi termodinamik açıdan ayrıcalıklı ortamlar sözkonusu olduğunda ise, çekirdeklenme "heterojen"dir.

ÇEKİRDEKLENMEK gçz. f. Çekirdekli meyve ya da sebzelerden söz ederken, çekirdek bağlamak ya da çekirdekleri irileşmek.

ÇEKİRDEKLİ sıf. Çekirdeği olan, içinde çekirdeği bulunan.

—Tekst. *Çekirdekli iplik,* genellikle kesiksiz liflerden elde edilen ve ipliğin ortasına yerleştirilen bir çekirdek ile elyaftan üretilen iplik.

ÇEKİRDEKSEL sıf. Fiz. NÜKLEER'in eşanlamlısı.

ÇEKİRDEKSİ sıf. Bot. Çekirdeğe benzeyen.

◆ a. Bitki hücrelerinde plastların içine gömülü ya da üstüne yapışık bulunan ve görevi henüz iyi bilinmeyen protein yapılı cisimcik.

ÇEKİRDEKSİZ sıf. **1.** Çekirdekleri belirsiz ya da çok ufak olan meyve ya da sebze için kullanılır. **—2.** *Çekirdeksiz üzüm*, çekirdekleri belirsiz ya da çok ufak, bol sulu ve tatlı, küçük üzüm çeşidi. (*Çekirdeksiz* de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Çekirdeksiz üzümler Ege bölgesinde (İzmir, Manisa, Aydın) yetişir. Hemen hemen tümü beyaz olan bu üzümlerin başlıca iki çeşidi vardır: yuvarlak çekirdeksiz ve uzun çekirdeksiz. Sofralık üzüm ve kurutmalık olarak kullanılan yuvarlak çekirdeksizler iri salkımlı, sarıya çalar açık yeşil renkli, etli sulu ve çok tatlıdır. Sultani çekirdeksiz de denen uzun çekirdeksizler İzmir'in Karaburun, Urla ve Kemalpaşa yörelerinde yetişir. Dünyaca ünlü en iyi kuru üzümler buradan elde edilir. Türkiye yurtdışına yılda 60-80 bin ton dolayında çekirdeksiz kuru üzüm satar.

Çekirdeksiz bağlarım, İzmir, Bergama ve çevresinde yaygın bir türkü ve bu türkü eşliğinde kadınlar tarafından oynanan, halay türü bir halk oyunu. Bağbozumu, hasat sonu, hıdrellez eğlencelerinde oynanması gelenek haline gelmiştir.

ÇEKİRGE a. Düzkanatlılar takımının sıçrayıcı üyelerine verilen genel ad. (Çekirgeler kırçekirgesigiller*, yeşilçekirgegiller [→ YEŞİLÇEKİRGE], değnekçekirgesigiller*, cırcırböceğigiller*, gryllotalpidae* vb. gibi familyalarda toplanır.)

—ANSİKL. Çekirgeler, özellikle sıcak çöllere yakın yerlerde (Akdeniz çevresindeki bölgeler, Kuzey Amerika ve Arjantin'in orta kesimi, Asya ve Afrika çöllerine yakın bölgeler) tarıma büyük zarar verir. Türkiye'de çekirgeden zarar gören kesimler Güney Anadolu ve Trakya'dır. Çekirgeler zengin bitki örtülü ülkelere yaptıkları dehşet verici göçlerle ünlüdür. Kümeler halinde bırakılan yumurtalardan ilk yağmurlardan hemen sonra çıkan kanatsız çekirge yavruları büyük topluluklar halinde bitkilere saldırır. Yavrular erginleşip kanatlanınca göçün hızı daha da artar: karabulut gibi göç eden çekirge sürüsü indiği yerdeki bitkileri kısa sürede yiyip bitirir. Sıcak mevsimin sonunda dişiler bulundukları yerde yumurtlar; daha sonra erginler kalabalık topluluklar halinde ölür ve bu defa da cesetleri hastalıklara yol açar.

Çekirgelerle yapılan savaş çeşitli etmenlere bağlı olarak değişir: çekirge sürüsünün büyüklüğü, göç biçimi, sürüyü oluşturan bireylerin erişkin olup olmamaları vb. Günümüzde, yere konmuş çekirgelerin silindirle ezilmesi, gürültü yapılarak ya da ateş yakılarak çekirgelerin yere konmasının engellenmesi, toplanan çekirgelerin ya da yumurtaların yakılması ya da üzerlerine kaynar su dökülmesi gibi yöntemlerin yanı sıra çekirgeleri yok etmede etkili böcek öldürücü ilaçlar da kullanılmaktadır.

Çekirge, Çorum, Yozgat ve çevresinde, kadın erkek birlikte oynanan, türkülü, halay türü bir halk oyunu. Oyunun figürleri, hasata yakın tahıl tarlalarını istila ederek büyük zararlar veren çekirgelerin hareketlerini ve çiftçilerin bunlara karşı verdiği mücadeleyi simgeler. Eşlik çalgıları, davul zurnadır.

ÇEKİRGE ÖTLEĞENİ a. Orta Avrupa ile Orta Asya'nın doğusu arasında yaşayan ötücükuş. (Sırtı yeşil-kahverengidir. Göçmendir. Ovalardaki ve dağlardaki çayırları, aydınlık ormanları, bol bitkili bataklıkları yeğler. Küçük böcekler, larvalar ve böcek yumurtalarıyla beslenir. Bil. a. *Locustella naevia.* Sinekkapangiller familyası.)

ÇEKİRGEKUŞU a. Zool. SIĞIRCIK'ın eşanlamlısı.

ÇEKİŞ a. **1.** Çekmek işi. **—2.** Bir motorun çekme gücü: *Arabanın çekişi iyi değil.*

—Müz. Yaylı çalgıların çalınış tekniğinde, yayın topuktan buruna doğru sürtülmesi (⊓ işaretiyle gösterilir). ‖ *Yay çekişi*, yayı, müzik cümlelerine göre kullanma tekniği.

—Oto. Devindirici tekerleklerin etkisinden gelen ve taşıtın tümüne iletilen boyuna kuvvetlerin bileşkesi. ‖ *Çekiş eğimi*, saniyede metre ya da saatte kilometre cinsinden belirtilen dengeleme hızının her değerini karşılayan ve metrede milimetre olarak belirtilen maksimum rampa eğimi. ‖ *Entegre çekiş* ya da *dört tekerlekle çekiş*, dört tekerleği de devindirici bir taşıt için kullanılan yanlış deyim. (Gerçekte yalnız ön tekerlekler çekiş, arka tekerlekler ise itiş sağlar.) ‖ *Önden çekiş*, özdevinimli bir taşıtta, devindirici kuvvet çiftini ön tekerleklere ileten ve bunların hem yöneltici hem de devindirici olmasını sağlayan teknik düzenleme. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Rampada çekiş*, bir taşıtın eğimi belirli bir rampada sabit hızını koruyabilme gücü.

—ANSİKL. Oto. Motoru öne yerleştirme ve devinimi arka tekerleklere iletme düzeni, günümüzde yerini, ön tekerleklerle yöneltme-çekiş sistemine getirilen özel çözümlere bıraktı. Dönemeçlerde savrulma yüzünden "her şey arkada" sistemi terk edilerek "her şey önde" sistemi benimsendi. 1960'tan bu yana dünyanın birçok yapımcısı bu sisteme yöneldi. Daha sonraki dönemlerde önden çekiş düzeni, motoru enine yerleştirme olanağından yararlandı. 1909'da önden çekişli bir amerikan arabasında Walter Christie'nin uyguladığı bu çözümü, 1959'da Austin-Morris kullandı; bunu Peugeot ve birçok yapımcı izledi. Böylece yakıt ve ateşleme organlarına ulaşım kadar silindirleri soğutma da kolaylaştı. Ayrıca devinimin krank milinden diferansiyele aktarımı yalınlaştı. Önden çekiş, ağırlık merkezinin alçalmasını ve dolayısıyla taşıtın yola daha iyi oturmasını sağlar; çekiş gücü sürekli tekerlek düzlemi içinde etki yapar ve taşıtın yoltutumunu iyileştirir. Bu konumlama taşıtların çarpışması sırasında doğacak darbe enerjisini sönümlemeye elverişli ön kısım anlayışı ile çok iyi bağdaşır. Gerçekten enine yerleştirilen motor oloku yolcu mahallini koruyan ek bir tampon görevi yapar.

ÇEKİŞLİ sıf. Oto. *Önden çekişli araba*, devinim gücünü ön tekerleklerden alan araba.

ÇEKİŞME a. **1.** Karşıt görüşlerden ya da isteklerden kaynaklanan sert tartışma: *Ülkeyi bir çekişme ortamına sürüklemek. Kısır çekişmelerle hiçbir yere varamayız.* **—2.** Bir kimseyle, grupla bir şeyi elde etmek için mücadeleye girme, çaba gösterme: *İki yarışçının çekişmesi ilgiyle izlendi.*

—Bilş. Ortak bir bilişim sisteminde, bir anda kullanıcılardan yalnız birine hizmet verebilen bir kaynağın, bir kullanıcı için çalıştığı sırada bir başka kullanıcıdan kullanım istemi alması hali. ‖ Her kullanıcının istediği anda bir kaynağa erişim isteminde bulunmasına olanak veren, zaman bölüşümlü çoklu erişim sistemi.

—Huk. Taraflar arasında bir dava ya da hakemliğe yol açan uyuşmazlık.

ÇEKİŞMEK → ÇEKMEK.

ÇEKİŞMELİ sıf. **1.** Zorlu, çetin bir mücadeleye, çabaya dayanan şey için kullanılır: *Çekişmeli bir seçim kampanyası. Çekişmeli bir karşılaşmadan sonra birinci oldu.* **—2.** Çekişmeye yol açan, tartışmalı: *Bu çekişmeli bir konudur.*

—Huk. *Çekişmeli yargı*, taraflar arasındaki anlaşmazlığın iddia ve savunma sonunda karara bağlanması yöntemine dayanan yargı türü. (Eşanl. NİZALI KAZA.) [Çekişmeli yargı sonunda verilen kararlar kesin hüküm niteliğindedir. Yargı organlarının temel görevleri hukuksal anlaşmazlıkları çözmektir. Bir davanın temel niteliği onun bir anlaşmazlığa, bir çekişmeye ilişkin olmasıdır. Dava dendiği zaman ilk akla gelen çekişmeli yargıdır.]

◆ be. Zorlu, çetin biçimde: *Karşılaşma çok çekişmeli geçti.*

ÇEKİŞMESİZ sıf. Med. us. huk. *Çekişmesiz yargı*, taraflar arasındaki bir anlaşmazlığın giderilmesine ilişkin olmayan yargı türü. (Eşanl. NİZASIZ KAZA.) [Bu tür yargıda mahkemelerin verdikleri kararlar kesin hüküm niteliği taşımaz. Bu niteliğiyle idari kararlara benzer. Ancak bu tür işlemler idare'ye borç yüklememesi, yalnızca kişilerin hukuksal durumlarında etki göstermeleri açısından yargı kararı nitelikleri ağır basar. Çekişmesiz yargıya örnek işlemler, veraset belgesi verilmesi, anonim ortaklıkların kuruluşunu onama, evlenmeye izin verilmesi vb.]

ÇEKİŞTE a. Tuzla terbiye edilmiş yeşil zeytin.

ÇEKİŞTİRİLMEK → ÇEKMEK.

ÇEKİŞTİRMEK → ÇEKMEK.

ÇEK-LİST a. (ing. *check-list*). Havc. Bir uçağın kalkışı ya da inişi sırasında mürettebatın sırasıyla yapmak zorunda olduğu işlemler listesi. (Eşanl. KONTROL LİSTESİ.)

—ANSİKL. Bir uçak kalkmadan ya da inmeden önce pilot çek-listi okur ve gereken işlemleri yapar. Ticari uçaklarda, ikinci pilot, pilota ve mürettebatın diğer üyelerine çek-listi okur; diğer üyeler yaptıkları işlemleri belirterek cevap verirler: "İniş takımları? - Yukarıda!", "Yakıt? - Tamam!", "Flap? - Yukarıda!" vb.

ÇEKME a. **1.** Çekmek eylemi. **—2.** Masa, konsol, gardrop vb. mobilyaların gözü, çekmecesi. **—3.** İş başındayken giyilen geniş pantolon, iş tulumu. **—4.** Yüksekteki ince dalları kesmekte kullanılan orak biçiminde ağzı tırtıklı bıçak. **—5.** *Yörs.* Çizme. **—6.** *Yörs.* Harman çekmekte kullanılan eğri ağaç.

—Ambal. Bir şeyin çevresine çeker film yerleştirme.

—Balıkç. *Çekme halatı*, bir ağı suya batırmaya ya da sudan çıkarmaya yarayan, ağa bağlanmış halat.

—Bayınd. *Çekme kepçeli ekskavatör*, bir kablonun çektiği kepçesiyle toprağı mekanik olarak küreyen ve arazi düzeltmede ya da kazıda kullanılan karma makine. (Eşanl. DREGLAYN.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Camc. Erimiş camı doğrudan doğruya banyodan alarak sürekli pencere camı üretme yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ Bir cam çubuğunu yeniden ısıtarak ya da erimiş cam içeren bir makineyle cam elyafı üretme. ‖ *Çekme çubuğu*, Pittsburgh pencere camı çekme yönteminde erimiş cam banyosuna daldırarak cam yaprağını oluşturacak başlangıç noktasını sağlayan ateşe dayanıklı, dar ve uzun parça. (Eşanl. DRAW-BAR.)

—Ciltç. Sıcak yaldız presine bağlanan bir yaldız kalıbıyla (oymalı plaka) kitap kapaklarını süsleme yöntemi. ‖ *Sıcak çekme*, ısı ve baskı kullanarak kapak üzerine bir renk ya da metali (tunç, altın) bağlamayı sağlayan çekme. ‖ *Soğuk çekme*, ısı ve baskı uygulanarak cilalı, parlak ve çukur bir yüzey elde etmeye yarayan çekme. (Bu etki başlangıçta ısı kullanılmadan sağlandığı için bu terim kullanılmıştır.)

—Dokmc. Bir çizgisi ipek, bir çizgisi pamuk ipliğiyle bezayağı örgüde dokunan, yollu kumaş. (Kreple bürümcük arası bir görünümdedir. Bursa'da dokunan ve "Bursa çekmesi" adıyla bilinen türü, ünlüydü.)

—El sant. *Çekme ütüsü*, yapma çiçek yapımında, yaprağın esneyip kıvrılmasını sağlamak amacıyla, sıcak pensle yapılan ütü. (Lastik üzerine yerleştirilen yaprak, dipten ortasına kadar sıcak pensle ütülenir. Böylece hem kıvrılır hem de ortasında derin bir orta çizgi oluşturulur.)

—Elektron. Bir kristal çekirdeğinden bir tekkristal elde etmeyi sağlayan işlem.

büyük yeşil **çekirge**
(Tettigonia viridissima)
[dişi]

—Geom. *Çekme eğrisi,* her parçası değişmez uzunlukta olan eğri. (Bu parçaların taşıyıcısı kendi teğetidir ve uçları değme noktasıyla karşılaştırma ekseninin bir noktasıdır.)

—Ger. day. *Basit çekme,* bir kirişin kesitine dik ve onun ağırlık merkezinden geçen bir dış kuvvetin kirişin dik kesitine uyguladığı çekme. (Kesit, yalnızca düzgün biçimde dağılan dik gerilmelerin etkisinde kalır.)

—Halıc. Halının dokunması sırasında, bir sıra örülüp kirkitlendikten sonra, arada kalan serbest liflerin elle toplanması. || *Çözgü çekmesi,* bir halının dokuma tezgâhından indirildiği sırada uzunluğunda görülen azalma. (Dokuma sırasında kuvvetli bir gerilmeye uğrayan çözgü ipliklerinin büzülmesinden kaynaklanır.)

—Havc. *Çekme kablosu,* planörlerin, özellikle bir eğim boyunca fırlatılmasını sağlayan esnek kablo. || *Çekme uçağı,* bir planörü, istenildiğinde atılabilen bir kabloyla çekmeye yarayan uçak.

—Isıbil. *Çekme basıncı,* bir baca girişinde, aynı düzeydeki atmosfere göre düşük olan basınç. || *Doğal çekme,* bacadan geçen sıcak gazlarla, dış hava arasındaki yoğunluk farkından kaynaklanan çekme. || *Dolaylı çekme,* bir vantilatörle emilip yakınsak bir lüleye basılan gaz debisinin bir bölümünün büyük bir hız kazanarak tümünü sürüklemesine dayanan zorlamalı çekme. || *Zorlamalı çekme, emmeli çekme,* bir vantilatörün etkisine (mekanik çekme), bir gaz ya da buhar jetinin oluşturduğu sürüklenmeye dayanan çekme.

—Kâğ. san. Kâğıt makinesinin pres ya da kurutucu bölümünde, kesiksiz kâğıt yaprağına üretim yönünde uygulanan germe. (Bu işlemle kâğıt yaprağının buruşması önlenir ve kurutma sırasında yaprağın mekanik dayanım özelliklerine belli bir anizotropi verilir.)

—Kuyumc. *Tel çekme,* değerli bir metali haddeden geçirmek eylemi. (Bk. *ansikl.* böl.) —Altın ya da gümüş şeritleri haddeden geçirerek çeşitli biçim ve kalınlıklarda teller elde etme. || *Tornada çekme,* torna tezgâhında, metal levhalar kullanarak yuvarlak, içi boş borular yapma. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mad. oc. *Çekme halatı,* kafes kuyu tabanında iken, kafes ile molet arasında kalan çıkarma halatı parçası. (Denge halatı olmadığında, çekme halatı en büyük ağırlığı taşır.) || *Çekme zinciri,* bir ayağın iki ucu arasına gerilen ve cevher kazı makinesini taşıyan zincir. || *Alttan çekme,* bir yığının, bir odanın, bir döküntünün alt yanından malzeme alma. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Manyet. *Manyetik çekme,* ferromanyetik bir gerecin mıknatıslanma değişimlerinin, kendilerini oluşturan alanın değişimlerini, değişim hızına bağlı bir gecikmeyle, zaman içinde izlemesinden kaynaklanan olayların tümü.

—Matbaac. ve Taşbask. *Kalıp çekme,* kopya yoluyla, taş ya da metal plaka üzerine dizgi, resim ya da gravür provalarını aktarma. (Ofset tekniğinde baskı kalıpları fotomekanik kalıp çekme atölyelerinde hazırlanır.) || *Kalıp çekme kâğıdı,* üzerine çizilen resmi doğrudan baskıda kullanılacak malzemeye (taş, çinko) aktarmaya yarayan, özel olarak hazırlanmış kâğıt. (Bu yönteme otografi denir.)

—Metalogr. *Çekme deneyi,* prizma biçiminde bir deney çubuğuna, genellikle kopma noktasına gelinceye değin bir genişleme kuvveti uygulamaya dayanan mekanik deney yöntemi; deney sırasında uygulanan yük ve toplam uzama (standart çekme eğrisi) kaydedilir ve kopmadan sonraki büzülme çapı ölçülür. (Bu deneyde ayırtedici iki dayanım özelliği [R_e sınır esneklik dayanımı, R_m maksimal dayanım] ve iki süneklik özelliği [% A uzama, % Z büzülme] saptanır. Ayrıca, dönüştürülmüş eğri [oransal çekme eğrisi], *n* kalıcı biçim değiştirme [sertleşme] katsayısını verir.)

—Metalürj. Bir metali çekme kalıbında işleyerek biçimlendirme. || Belirli boyutlardaki bir çubuk ya da boruyu, çekme kalıbından geçirerek kesitini küçültüp boyunu büyütme. (Bk. *ansikl.* böl.) || Bir işlem sırasında (döküm, soğutma, sinterleme) metal ürünlerin uğradığı hacimsel ya da doğrusal büzülme. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Çekme kalıbı* → KALIP. || *Çekme metresi* → METRE. || *Çekme tezgâhı,* çekme işleminde kullanılan makine. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Derin çekme,* ince çeperli bir cismin kalınlığını değiştirmeden boyutlarını küçültmeyi amaçlayan soğuk çekme. (Bu işlemin tersi genişlemedir.) || *Soğuk çekme,* ince bir metal plakayı ya da pulu, çelik ya da dökme demir kalıp içinde sıkarak soğuk biçim verme. (İşlem sonunda değişmeyen biçimli soğuk çekme parçalar elde edilir.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Soğuk çekme tezgâhı (presi),* soğuk metalleri ardışık şoklarla ya da gittikçe artan basınçla işleyen makine. || *Tel çekme* → TEL.

—Müz. → PİZZİCATO.

—Orm. san. *Ağacın çekmesi,* nem durumu değiştiği zaman ağacın boyutça küçülmesi.

—Polim. Bir film ya da lif üzerine belli bir doğrultuda uygulanan germe işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Saatç. Kurma, ayarlama ya da takvim değiştirme işlemleri sırasında, kurma anahtarıyla çalıştırılan küçük levye.

—Sabunc. Sabun üretiminde, durultmayla ayrılan tuz çözeltilerini aktarma.

—Seksol. *Geri çekme yöntemi,* gebeliği önlemek için erkeğin boşalmadan önce birleşmeyi keserek atmığı dölyoluna değil, dışarıya akıtması.

—Seram. Seramik hamurunun, kuruma ya da fırınlama sırasında küçülmesi. || Seramik çamurunun, kurutma ve pişim sırasında, nem kaybı nedeniyle seramik eşyanın boyutlarında küçülmeye yol açan sıkışma. || Uzun, silindir ya da yumurta biçimlerinde seramik elde etmek için, plastik çamuru elde ve çarkta işleme yöntemi.

—Spor. Bir demir çubuğa ya da halkalara asılı vücudu kolların yardımıyla yukarı kaldırmaya dayanan jimnastik hareketi.

—Şarapç. *Şarap çekme,* mayalandıktan sonra fıçıdan şarap aktarma eylemi. (Şarap çekmenin amacı cıbreyi duru şaraptan ayırmaktır. Fıçıdan çıkarılan cibre, cendere şarabı elde edilmek için sıkılır.)

—Ted. *Omurga çekme,* omur yüzlerini birbirinden yavaşça ve hafifçe ayırmak amacıyla omurgayı ekseni doğrultusunda çekme. (Omurga çekme bazı bel ağrılarında, siyatiklerde ve bazı boyun tutulmalarında uygulanır.)

—Teknol. *Çekme ürünü,* çekilerek elde edilen metal çubuk, boru ya da profil. (Üretim biçimleri sonucu tam boyutlarında elde edilen çekme ürünler [somun, karşı somun, kumanda çubukları vb.] işlenmeden kullanılabilir.) || *Çekme tezgâhı,* ısıtılmış silindir içinde dönen azalan adımlı bir vidayla, uygun kesitli bir paftadan geçmesi için bir malzemeye gereken basıncı uygulayan aygıt. || *Çekme tezgâhı başı,* genellikle bir vida sistemiyle çekme kalıbı (ya da pafta) bağlanan tezgâh parçası. || *Çekme tezgâhı kalıbı,* çekme tezgâhı başına bağlanan ve dik kesitli deliğiyle çekilecek malzemeye istenen profili veren metal parça.

—Tekst. *Çekme,* iplik üretiminde tekstil elyafından oluşan şeritlerin ve fitillerin kesitini küçültmeye yönelik işlem. (Bk. *ansikl.* böl.) || Koza ipliğini çile haline getirme. || Koza ipliğini çıkrıktan geçirme. || Kumaşları uzatmak için uygulanan germe. || *Çekme makinesi,* tekstil maddelerinin çekiminde kullanılan makine. —İplikçilikte, çekme işlemini katlamayla birlikte yapan makine. || *Çözgü çekmesi,* çözgünün atkıyla çaprazlaşmasından kaynaklanan ve dokuma sırasında çözgü ipliklerinde görülen kısalma. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Flayerli çekme makinesi,* keten, pamuk, hatta yün iplikçiliğinde, bükme ve çekme makinelerinin arasına yerleştirilen makine. (Bu makine tekstil şeridini çeker, hafifçe bükerek fitil biçimine dönüştürür ve bu fitili bir patron üzerine sarar; bütün bu işlemleri aynı anda gerçekleştirir.) || *Tek taraklı çekme makinesi,* taramada ve uzun elyaftan iplik üretiminde, şeritli beslemeye ve çekmeye yarayan ve silindirlerinin arasında bir iğneli tarak boşluğu içeren makine. (Eşanl. GİLL-BOX.) || *Çift taraklı çekme makinesi,* ters yönde çalışan iki iğneli tarak boşluğu (üst ve alt) bulunan ve uzun elyaf işlemede kullanılan çekme makinesi. (İğneli tarakların ters yönde çalışması baretler arası açıklığı küçültür ve böylece daha iyi bir çekme sağlar.)

—Ulaş. Uygulama noktası, direnen kuvvetin uygulama noktasının önünde yer alan devindirici kuvvetin etki biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.) || Bir cismi ekseni boyunca etkileyen ve onu uzatmaya yönelen bir kuvvetin etkisi. || Geçmişte kervan yollarının üzerindeki suları aşmak üzere kurulan düzen. (Suyun iki yakasına çakılan sağlam kazıklar arasına halatlar gerilir, özel olarak yapılmış sallara bindirilen hayvanlar ve yükler, bu halatlar çekilerek karşıya geçirilirdi.)

—Yapışt. Bir yapıştırıcının sertleşmeden hemen sonra boyutlarında görülen küçülme.

◆ sıf. **1.** Düzgün, biçimli burun için kullanılır. **—2.** Boğazından çekerek giyilen çizme, bot, vb. için kullanılır: *Çekme potin.*

—Mak. san. *Çekme parça,* ince sactan çeşitli biçimlerde çekilerek elde edilen metal parça.

—Sesbilg. Gırtlağın gerilmesiyle oluşan içpatlamalı kapantılı ünsüzler için kullanılır. Bu seslerin oluşumunda gırtlağın hareketi ses yolunda hava yoğunluğunun azalmasına neden olur, bunun sonucunda, ağız boşluğuna dışarıdan hava girer. (Çekme ünsüzler özellikle *pöl* ve *hausa* gibi afrika dillerinde ve vietnam dilinde görülür.)

—ANSİKL. Bayınd. Çekme kepçeli ekskavatör, eklemli bir mekanik kürekleme kepçesinden oluşur; bu kepçe kaldırma ve çekme tamburları taşıyan bir çıkrığın çektiği kablolarla devindirilir. Makinenin sağladığı iş ya çarmıklarla birbirine bağlı, metal çatkıdan iki direk arasında ya da bir direk ile sabit ya da devingen bir akraj arasında gerçekleşir. İki öğenin birbirine uzaklığı 50 ile 350 m arasında değişir. Çıkrık ayrıca, küreme sırasında kepçenin gelişini sağlayan kablo gerginliğini düzenler. Tırtıllı ve özdevingen çekme kepçeli ekskavatörler de vardır. Sabit nokta, uzunluğu 100 m'ye ulaşan bir okun ucunda yer alır. Çekme kepçeli ekskavatörler, gevşek arazilerdeki kazılarda çalışır; bunlar temel, kanal, temel çukuru kazmada, sedde ve dolgu yapımında, taşocakları ve ırmaklardan kum ya da çakıl çıkarmada kullanılır.

Maden ocaklarında kullanılan çekme kepçeli ekskavatörler büyük boyutlu mekanik küreklerdir ve sığaları 170 m^3'e ulaşabilir; bir kablo sistemiyle oka bağlanan kepçeler, oldukça uzun bir aralıkta çalışır

çekme kepçeli ekskavatör

Bocyrus-Erie

ve yığın üstünden çekilerek malzemeyi getirir.

—Camc. Pencere camı çekmede, yem işlevi gören metal bir parça erimiş cam banyosuna dokundurularak kaldırılır; yemin çektiği cam yaprağı kesilmeden önce yavaş yavaş soğuyarak katılaşır. Yaprağın eni (3 m'ye kadar) ve kalınlığı (1,8 -16 mm) sanayide kullanılan üç yönteme göre (Fourcault, 1914; Libbey - Owens, 1917; Pittsburgh, 1921) çeşitli düzeneklerle ayarlanır. Elde edilen cam şeridi sürekli olduğundan yaprağın uzunluğu isteğe göre değişebilir.

—Kuyumc. Değerli metal külçesinden çubuklar elde etmek için külçe, hadde makinesinde değişik çaptaki hadde deliklerinden geçirilir. Külçe beş aşamada inceltilir. Tümüyle hadde tezgâhında gerçekleştirilen işlem sonucunda istenilen çapta elde edilen tellere "sırma" denir.

Tel çekmede kullanılan haddeler üzerinde büyükten küçüğe doğru sıralanmış, değişik biçimlerde (kare, yuvarlak, oval, üçgen vb.) delikler bulunur. Altın ya da gümüş şeritler bu deliklerden geçirilerek istenilen biçim ve incelikte teller elde edilir. Tel çekme yöntemiyle hazırlanmış altın ve gümüş teller, hem telkâri hem de kakma teknikleriyle yapılan süslemelerde kullanılır.

• *Tornada çekme.* Tornada çekme tekniğinde iki yöntem uygulanır. Birinci yöntemde istenilen biçime göre hazırlanmış tahta bir kalıp torna tezgâhına yerleştirilir; kabın yapılacağı metal levha tavlanıp, kalıba bir çiviyle tutturulur. Torna tezgâhı çalıştırılarak kalıbın hızla dönmesi sağlanırken, ucu yuvarlatılmış uzun saplı bir aletle levha kalıba bastırılır. Levha, kalıbın biçimini aldıktan sonra kalıp çıkarılır. İkinci yöntemdeyse, bir tahta blokun içi oyularak, istenilen biçimde kalıp hazırlanıp, torna tezgâhına yerleştirilir. Metal levha oyuğun önüne çivilerle tutturulur. Torna çalıştırılıp kalıp dönerken, uzun saplı, ucu yuvarlatılmış aletle levha bastırılarak oyuğun içine girmesi ve onun biçimini alması sağlanır.

—Mad. oc. Alttan çekmede yerçekiminden büyük ölçüde yararlanılır; çünkü alttan malzeme alındıkça yığılmış malzeme çöker. Bir huni üstüne doğru alttan çekme bu malzemenin doğrudan kamyona ya da vagona yüklenmesini sağlar. Bir odaya uygulanan alttan çekme, bir "ağız" ya da bir kanalla malzemeyi yükleyici -taşıyıcılara aktararak da sağlanabilir. Ambarlı ayak, kazma ya da blok göçertme gibi işletme yöntemlerinde cevheri boşaltmak için alttan çekme tekniği kullanılır.

—Metalürj. Çekme işlemi yeterince sünek bütün malzemelerden sıcakta haddelenerek elde edilen ara ürünlere uygulanır ve bu yöntemle yuvarlak, kare, altıgen vb. kesitli çubuk ya da boru üretilir. Çekme için aşağıdaki önişlemlerin yapılması gerekir: *tavlama* haddelenmiş ara ürüne bir denge yapısı kazandırır; *yüzey temizleme* tavlama sırasında oluşan oksidi yok eder; bu işlem sülfürik asit, hidroklorik asit, alkol ve saçma savurmayla sağlanabilir; tavlama denetimli atmosferde yapılmışsa temizlemeye gerek yoktur; önceden elektrolitik bakır kaplanabilir ya da bir yağlayıcı maddeye daldırarak yağlanabilir.

Çekme işlemi genellikle soğukta yapılır. Çubuk ya da borunun ucu yassılaştırılır, çekme kalıbından geçirilir ve malzemeyi çekecek tezgâh çenesinin tutması sağlanır. Çubuk ya da boru tezgâh gövdesine bağlı çekme kalıbının, kesik koni biçimindeki giriş deliğinden geçirilerek kesitini küçültmeye zorlanır. Boru çekmede, devingen ya da sabit bir mandren et kalınlığını azaltır ve iç boyutlamayı (çaplama) sağlar.

Ayrıca, çekme kalıplarının önünde, tezgâh başına yerleştirilen ve bir krikodan oluşan çubuk iticiler de kullanılır. Bu iticiler yassı ucu olmayan çubuğu, kafa biçimindeki iki çene arasına sıkıştırarak çekme kalıbı içinden geçirir. Kalıbın öteki yanından çıkan çubuk çekme arabasının çeneleri tarafından tutularak çekilir.

Çekme kalıbından çıkan malzemenin mekanik özellikleri değişikliğe uğrar (→ KRİTİK KALICI BIÇIM* DEĞİŞTİRME); örneğin esneklik sınırı ile kopma gerilmesinin artmasına karşılık süneklik ve rezilyans azalır. Kesit önemli ölçüde küçültülecekse, genellikle çekme işleminin birçok pasoda ve ara tavlama uygulayarak yapılması gerekir. İşlem kimi kez, son ve hafif bir pasoyla bitirilir; bu paso son tavlamanın etkisini bir ölçüde giderir, sınırlı bir kalıcı biçim değiştirme sağlar ve mekanik dayanımını artırır.

En yaygın biçimde çekilen metaller şunlardır: bakır, çok yumuşak çelik ve yumuşak çelik. Daha yüksek dayanım gerektiren ve yinelenen titreşimlerin etkisi altında kalan parçaları çekmede (bisiklet kadrosu, otomobil ve havacılık parçaları) yarıyumuşak, yarısert ve sert çelikler kullanılır.

Çekme, sağlam ve ağır gövdeli yatay makinelerde (*çekme tezgâhları*) yapılır.

• *Çekme tezgâhı.* Çekme tezgâhı temelde bir ucunda kalıp yuvası bulunan bir gövdeden oluşur; çekme kalıbı bu yuvaya yerleştirilir. Çekilecek çubuğun ucu kalıp deliğinden geçirildikten sonra deliğin öbür ucunda yer alan arabanın çeneleri arasına kıstırılır. Tezgâhın şasi kolları üstünde çalışan araba bir dişli ya da kremayerli bir düzenekle devindirilen sonsuz zincirle çekilir.

• *Soğuk çekme.* Soğuk çekme daha çok soğuk ortamda, elle ya da makineyle gerçekleştirilir. Basit iki soğuk çekme türü vardır: *derin çekme* ve *genişleme*. Derin çekmede, dişi kalıp içinde zımba ilerleyerek çembersel bir pulu düz tabanlı bir kova biçimine dönüştürür. Baskı plakası levhanın et kalınlığının değişmesini önler. Genişlemede baskı plakası metalin kaymasını engeller. Zımba, sıkıştırılmayan kısmı incelterek bir kubbe oluşturur.

Soğuk çekme, derin çekme ve genişlemenin bir bileşimidir.

Elle soğuk çekme yalnızca kısıtlı sayıda üretimde ve çok büyük sac ya da çok büyük kazan parçaları yapımında kullanılır. Seri üretimde, küçük mekanik işler için (çilingirlik, kuyumculuk vb.) friksiyon presinden, büyük mekanik işlerde (otomobil sanayi) ise yüzlerce tonluk basınç sağlayan krank milli ya da eksantrik milli preslerden yararlanılır.

Alüminyum ağırlıklı hafif alaşımlara, kimi kez hidrolik preslerde sertleştirilmiş kauçuktan dişi kalıpla kolayca soğuk çekme uygulanabilir.

Önemli ölçüde biçim değiştirme gerektiren parçalar için, soğuk çekme ara tavlamalarla ayrılan birçok pasoda gerçekleştirilir; çünkü her biçim değiştirmede ortaya çıkan kalıcılık özelliği metalin sünekliğini önemli ölçüde azaltır. Tavlamadan sonra metalin yüzeyi, gerekiyorsa, asitli su ile temizlenir; ardından sudkostik ve su ile yıkanır; yeni bir pasodan önce, yağ ya da sabunlu su ile yağlanır. Kimi kez yağlamak yerine parça yüzeyine molibden bisülfür püskürtülür. Metal parça bakır sülfat çözeltisine de daldırılabilir ve böylece bakır kaplama biçiminde yağlayıcı bir katman oluşturulur. Yeni bir teknikte ise yüzeysel fosfatlamaya başvurulur. Makineyle soğuk çekme pahalı araçlar gerektirir, ama çok nitelikli el emeği zorunlu değildir; ayrıca düşük maliyette çok yüksek seri üretim sağlar. Soğuk çekmede, sıcak çekmeye oranla daha büyük bir duyarlık elde edilir, dolayısıyla daha çok uygulanan bir yöntemdir; üstelik soğuma sırasında biçim değiştirme görülmez ve bu nedenle çekmeden sonra düzeltme işlemine gerek kalmaz.

• Çekme. Dökülmüş metaller soğuma sırasında büzülürler: büzülme genleşmenin karşıtı olan bir olaydır. Belirli boyutlarda parçalar elde etmek için katılaşma ve soğuma sırasında ortaya çıkan çekmeyi hesaba katmak, kalıbın ve kalıp yapımında kullanılan modellerin boyutlarını büyütmek gerekir. Dökülmüş parçaların boyutlarını ölçmek için çekme metreleri denilen dereceli ölçü aletleri vardır. Metre başına 8 ile 10 mm çeken dökme demiri ölçmede kullanılan çekme metresi 100 bölme içerir, ama gerçek boyu 1,010 m'dir. Çekme miktarı bronzda 12 ile 15 mm, çelikte 15 mm'nin üzerindedir ve hafif alaşımlarda 11 ile 17 mm arasında değişir. Kalayda ise 2 mm çekme görülür; kimi grı dökme demirlerde tersine bir genleşme ortaya çıkar (şişmeyle grafitleşme olayı).

Kaynak yapılan parçalar ısıtma-soğutma çevrimine uğrar ve işlemde iki hal gözlenir. Isıtma sırasında parça şiştikten sonra yalnızca genleşme önlenirse, soğuma, parçanın daralmasına yol açar; soğuma yeterince yavaş olursa parça kısalır, ama hiçbir artık gerilme kalmaz: buna *bağımsız çekme* denir. Isıtma sırasında parça şiştikten sonra genleşme ve kısalma birlikte önlenirse, soğurken serbestçe kısalamaz. Dolayısıyla çok az kısalan parça artık çekme gerilmelerinin merkezi olur: buna *önlenmiş çekme* denir.

Kaynak bölgesinde iki çekme tipi vardır.

Enine çekme, sıvı metalin, kaynak dikişine dik yönde gelişen çekmesidir. Birleştirilecek iki parçanın birbirine oranla yer değiştirip değiştirememesine göre bağımsız ya da önlenmiş çekme olabilir. Enine bağımsız çekmeden iki ikincil etki doğar: özellikle alevle kaynaklamada ya da ince sacların kaynaklanmasında görülen sıkışma etkisi, bakışımsız birleştirmede enine çekme farkından doğan katlanma etkisi.

Boyuna çekme, sıvı metalin kaynak dikişine koşut yöndeki çekmesidir. Birleştirmede daha önce kaynaklanmış bölüm, kaynağı süren bölümün çekmesini önlediğinden, bütünde çekme daima sınırlıdır. Bu olgudan kaynaklanan artık gerilmeler, birleşik parça, ince ve uzunsa bir burkulmaya, kaynak dikişleri birleştirmenin etkisiz eksenine göre bakışımlı değilse bir eğriliğe yol açabilir.

—Polim. Bir polimer filmine ya da lifine, makromolekül zincirleri doğrultusunda çekme uygulanırsa, bu zincirler az ya da çok, koşut duruma gelir. İşlem sonunda malzemede bir düzenlilik artışı görülür. Malzeme, kristalleşme eğilimi taşıyorsa, kristallığı artar; biçimsizse, ağdalı bir akışkanlık gösterir. Yani zincirler birbiri üzerinden kayar ve kopuncaya dek yavaş yavaş incelir.

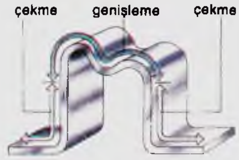
Polimer, kristal bir yapıda ise ya da çekme etkisiyle kristalleşebiliyorsa, iki sırt arasında ani bir incelme görülür, incelmiş bölgenin çapı, çekme işlemi süresince değişmez. Uzama oranı, göreli olarak kristal malzemenin doğasına çok az bağlıdır; genellikle % 400 - 600 arasında yer alır. Çekme süresince örneğin X ışınları kırınım tayfı önemli ölçüde değişir.

Çekmeyle malzemenin mekanik özellikleri, önemli ölçüde iyileştirilir; üstelik bu

derin soğuk çekme (derin çekme)

genişleme biçiminde soğuk çekme

otomobil tamponu soğuk çekme örneği

soğuk çekme ile titan küreden dalış kulesi yapımı

Creusot-Loire

Larousse

çift manşonlu **çekme** işlemi yün iplikçiliğinde kullanılan bir sabit vargel tezgâhının ayrıntısı

tek taraklı **çekme** makinesi: iğneli baretlerden (iğneli taraklar) oluşan bir zemin üzerinde, besleme silindirleri ile çekici silindirler arasından geçen elyaf tülbenti (yün ve kimyasal elyaf)

işlemle "ısıl büzülme" olarak bilinen kusur da azaltılır. Bununla birlikte ısıl büzülmeyi tümüyle ortadan kaldırmak için çekmeden sonra bir ısıl işlem uygulamak gerekir.

Filmlerde* çekme, iki dik doğrultuda yapılabilir; bu işleme çift çekme ya da çift yönlendirme denir.

—Tekst. Çekme işlemi, üst üste yerleştirilmiş ve iyice sıkıştırılmış iki çift silindir arasında elyaf şeridi geçirilerek sağlanır; birinci çift besleme işlevi, ikinci çift ise çekim işlevi (çekici silindirler) görür; bu iki çift arasındaki yatay uzaklığın, işlenen elyaf uzunluğundan biraz büyük olması gerekir. Çekici silindirler, besleme silindirlerine oranla daha yüksek bir çevrel hızla döner. Tekstil elyafı şeridi böyle bir mekanizmaya verildiğinde, lifler silindirlerin hızını alarak farklı devinimlere uğrar; dolayısıyla makineden çıkan şeridin kesiti incelir. Besleme silindirleri ile çekici silindirler arasındaki hız farkı çekme oranını belirler. Uygulamada, şerit liflerinin tümü aynı uzunluktaysa, uçları birbirine çok yakın olduğundan lifler ayrılmaz; ama silindirler arası açıklıktan daha kısa olan lifler çekici silindirlere ulaşmadan sürüklenerek yığılabilir. Bu nedenle, iki silindir çifti arasına, besleme silindirleriyle hemen hemen aynı hızla devinen ve çekme işlemini engellemeden lifleri tutmaya yarayan bir düzenek yerleştirilir. Bu düzenek, hafif silindir ya da elyafın geçebileceği manşon çiftlerinden, iğnelerle donatılmış baretlerden ve iğneli silindirlerden oluşabilir.

Sentetik tekstil maddelerinin üretiminde de, kesiksiz ipliklere uygulanan ve molekül zincirlerinin yönlenmesini sağlayan bir çekme işlemi yapılır.

• *Çözgü çekmesi*, çözgü ipliklerinin uzunluk kaybının, dokuma uzunluğuna oranı biçiminde, yüzde olarak belirtilir ve olağan düz dokumalarda % 5 ile 15 arasında değişir. Bununla birlikte, kimi kumaşlarda (çözgü kadifesi, peluş, havlu kumaşlar) önemli değerlere ulaşabilir.

—Ulaş. Bir kara taşıtını çekme, ancak çekici tekerleklerin değme noktasında zeminin tepkisi yeterliyse gerçekleştirilebilir. Tekerleğin ve taşıdığı yükün ağırlığı P ile, tekerlek göbeğine uygulanan yatay kuvvet F ile ve sürtünme katsayısı ya da yapışma katsayısı *f* ile gösterilirse, $F \leq Pf$ bağıntısıyla belirtilen bir çekme elde edilir.

ÇEKME, İstanbul'un Ümraniye ilçesi, merkez bucağına bağlı köy; 13 523 nüf. (1990).

ÇEKMECE a. **1.** Masa, konsol, dolap vb. mobilyanın içine yerleştirilen ve istenildiğinde dışarı çekilebilen, kapaksız, küçük kasa; çekme, göz. (Bk. *ansikl.* böl. Marangl.)**—2.** İçinde mücevherat vb. değerli şeyler saklanan süslü, küçük sandık. (Bk. *ansikl.* böl. El sant.) **—3.** Fırtınalı havalarda gemilerin sığınmalarına elverişli koy.

—Ev eşy. Çamaşır ve bulaşık makinesi gibi ev aletlerinde, temizleme ve durulama ürünlerini koymaya yarayan yer.

—Mak. san. Ötelenme hareketi yapan ve bir akışkanın belli bir kurala göre dağıtımını sağlayan mekanik organ. || *Düzlemsel çekmece*, yüksek basınçlı buhar makinelerinde kullanılan ve alt kenarları buhar geçişini tamamen önlemek için buhar silindirinin yüzeyine dayanan, dikdörtgen kesitli ters çevrilmiş kutu biçiminde çekmece. || *Watt* ya da *sızdırmaz halkalı çekmece*, alçak basınçlı buhar makinelerinde kullanılan, D kesitli bir silindirden oluşan ve buhar kutusu içindeki salmastralı iki sızdırmazlık halkası arasında devinen çekmece. || *Yuvarlak, silindirsel* ya da *pistonlu çekmeceler*, orta basınçlı buhar makinelerinde kullanılan ve aynı çubuk üstüne bağlanmış, metal segmanlı iki pistondan oluşan çekmece.

—Marangl. *Çekmece makarası*, kılavuz bir kanal içinde ileri geri hareket edebilen tekerlekli düzenek. || *Çekmece rayı*, özellikle büro mobilyalarında kullanılan ve bir kılavuz kanal içinde hareket edebilen plastik ya da metalden yapılmış yaylı düzenek. || *Çekmece yuvası*, bir mobilyada çekmecenin yerleştirildiği boşluk. (Çekmecenin çalışmasını kolaylaştıran çerçeve, tabla, iki kanal ya da iki çıtayla donatılır.)

—Oy. Gözbağcının, bir çekmece hareketini andıran bir şekilde, oyun kartlarını kaydırarak karıştırdığı ya da yerlerini değiştirdiği el çabukluğu oyunu.

—ANSİKL. El sant. Eski türk evlerinde çekmecenin önemli bir yeri vardı. Para, yazı takımı, mücevher ve bazı değerli eşyalar, değişik biçimlerde ve boyutlarda yapılmış çekmecelerde saklanıyordu. Çekmece yapımı, XVIII. yy. sonuna değin küçük el sanatlarının önemli kollarından birini oluşturmaktaydı. Özellikle İstanbul ve Edirne'de yapılan çekmeceler ünlüydü. Bunlar, çeşitli ağaçlardan ya da altın, gümüş gibi değerli madenlerden yapılıyor ve üzerleri çeşitli biçimlerde bezeniyordu. Sedef kakmalıları, fildişinden yapılmış olanları, üzeri zümrüt, yakut, akik, inci, yeşim gibi taşlarla bezenmiş olanları da vardı. Bazıları ise ağaçtan yapılıyor, üzeri deri ya da değerli kumaşlarla kaplanıyordu. Edirne'de yapıldığından *Edirnekâri* ya da *Edirne işi* adı verilen lake çekmeceler çok ünlüydü. Çekmece yapımı, özellikle XVI. ve XVII. yy.'larda çok ince işçilik ve beğeni isteyen bir sanat dalı olmuştu. Özellikle saray ve çevresi için, eşine az rastlanır güzellik ve değerde çekmeceler yapılıyor, bazılarının altına yapan ustanın da adı yazılıyordu. Çekmecelerin kullanıldıkları yere ve amaca göre birçok çeşidi vardı. Bunların başlıcaları şunlardı:

• *Kuran çekmeceleri*, içine Kuran konan, değerli ve sağlam ağaçlardan yapılmış yüksek çekmecelerdi. Bazıları altın ya da gümüşle kaplanıyor, bazılarının da üzerine altın, gümüş ya da sedefle çeşitli ayetler, şiirler ve sahibinin adı yazılıyordu. Çok ince oymalarla bezenmiş olanları, sedef kakmalıları da vardı.

• *Mücevher çekmeceleri*, içinde mücevher ve değerli taşların saklandığı, özel bölmeleri olan küçük çekmecelerdi. Kilitleri tek olarak yapılır ve bir tür kasa işlevi görürdü. İçinde mücevherlerin ve değerli taşların cinsine göre özel bölmeler bulunur, ayrıca taş kıratlarını ölçmek için küçük teraziler, özel ağırlık ölçüleri olurdu.

• *Para çekmeceleri*, içinde paraların cinsine göre bölmeler bulunan, çoğunlukla sade ve sağlam ağaçlardan yapılmış çekmecelerdi. Evlerde ve dükkânlarda kullanılırdı. Bakır, gümüş, altın paralar için özel bölmeleri ve altın ayarını ölçmek için kullanılan özel alet için ayrı bir yeri vardı. Kilitleri özel olarak ve tek yapılırdı.

• *Sakalı şerif çekmeceleri*, çok değerli ağaçlardan yapılıp çeşitli biçimlerde bezenen küçük boyutlu çekmecelerdi. Saray'da ve bazı camilerde Peygamber'in sakalının kıllarını muhafaza etmek için kullanılırdı.

• *Sürre çekmeceleri*, her yıl sürre* alayının yola çıkmasından önce, berberbaşı tarafından en tanınmış çekmece ustalarına yaptırılan küçük boyutlu, gümüş çekmecelerdi. Padişahın saç ve sakal traşı sırasında toplanan kılları bu çekmeceye konur ve sürre eminine teslim edilirdi. Sürre emini de bunu hac dönüşünde Medine'de bulunan Peygamber'in gömütü çevresinde bir köşeye gömerdi.

• *Tuvalet çekmeceleri*, üzeri değişik biçimlerde bezenmiş orta boy çekmecelerdi. Kadınların ayna, tarak, tırnak makası, sürmedanlık, rastık çanağı, gülyağı şişesi vb. tuvalet malzemelerini koymaları için özel olarak yapılır ve tüm bu eşyalar için ayrı bölmeleri bulunurdu.

• *Yazı çekmeceleri*, eskiden yazı masası yerine kullanılan yüksekçe çekmecelerdi. İçinde mürekkep hokkası, rıhdan, kalemtraş, kamış kalem, kâğıt makası, mühür mumu, kâğıt ve yazı takımı koymak için özel bölmeleri bulunurdu. Bunlar arasında çok değerli olanları vardı.

—Marangl. Çekmece yapımında çeşitli teknikler kullanılır; ama masif ağacı dış geçmeyle birleştirme en yaygın olanıdır. Çerçeve ya da tabla üzerinde çalışan çekmeceler yapılabileceği gibi, çekmece yuvasının iki yanına açılan kanallar, çakılan çıtalar ya da makaralı plastik parçalarla da çekmecenin kolayca açılıp kapanması sağlanabilir.

ÇEKMECE, Hatay'ın merkez ilçesine bağlı Hıdırbey bucağının merkezi; 7 606 nüf. (1990).

Çekmece nükleer araştırma ve eğitim merkezi, Türkiye atom enerjisi kurumu'na (TAEK) bağlı İstanbul'da Küçükçekmece gölü kıyısında kurulu nükleer araştırma merkezi. Kısaca ÇNAEM olarak adlandırılan bu merkez 1962 yılında kurulmuştur. Başlıca amacı nükleer alanda üniversiteüstü, profesyonel araştırma, geliştirme, uygulama ve eğitim çalışmaları yapmaktır. Türkiye'nin ilk nükleer araştırma reaktörü de burada bulunmaktadır. 5 MW termik gücünde, havuz tipindeki bu nükleer reaktörde temel araştırmaların yanı sıra tıp ve sanayide kullanılan radyoizotopların üretimi de gerçekleştirilmektedir.

ÇNAEM'de Reaktör işletme bölümü'nün dışında 10 bölüm daha bulunmaktadır; bunlar, nükleer yakıt teknolojisi, nükleer mühendislik, kimya, radyobiyoloji, sağlık fiziği, radyoizotop üretim, endüstriyel uygulama, radyofarmasötik, elektronik ve fizik bölümleridir. Ayrıca dokümantasyon merkezi, mekanik atölye, idari birimler yer almaktadır. Toplam 270'i aşan çalışanların % 13'ü doktora ve daha üst akademik düzeyde, % 35 dolayındakiler de master ve lisans düzeyindedir; geri kalanlar idari, teknik ve destek personelidir.

ÇNAEM'deki nükleer yakıt teknolojisi bölümünde 1986 ekiminde nükleer yakıt pilot tesisi hizmete açılmıştır. Bütünüyle türk mühendis ve bilim adamlarının eseri olan bu tesis, ilerde kurulacak nükleer santralların yakıtlarını yapacak fabrikaya model oluşturacak ve bilgi birikimi sağlayacaktır.

ÇNAEM radyobiyoloji ve sağlık fiziği laboratuvarlarında, olağan çalışma ve araştırmaların yanı sıra Çernobil kazasından sonra gıda maddeleri başta olmak üzere her türlü maddenin radyasyon kontrolleri yoğun ve sürekli bir biçimde yapılmaktadır.

ÇNAEM nükleer mühendislik bölümü güç reaktörlerinin her türlü hesaplarını yapmakta, nükleer yakıt tasarımları ve kullanımları üzerinde çalışmalarını sürdürmektedir. Kimya ve fizik bölümlerinde temel ve uygulamalı araştırmalar yapılmaktadır. Elektronik bölümü, nükleer ölçüm aygıtlarının bakım, onarım ve üretim çalışmalarını sürdürmektedir. Radyoizotop üretim bölümünde özellikle nükleer tıpta kanser tanı ve tedavisinde kullanılan radyoizotoplar üretilmektedir. Radyofarmasötik bölümü ise bu alanda radyoaktif ilaç-

Schlumberger

ların hazırlanması ve geliştirilmesini yapmaktadır. Endüstriyel uygulama bölümünde ise nükleer tekniklerin malzeme test denetimleri, malzeme analizleri, proses denetimlerine uygulama çalışmaları sürdürülmektedir.

ÇEKMECELİ sıf.' Çekmecesi olan şey için kullanılır. (ÇEKMELİ de denir.)

ÇEKMEK g. f. **1.** *Bir şeyi çekmek*, ona, onu kendine doğru yönlendiren bir etki uygulamak (İTMEK'e karşıt olarak): *Karşıt işaretli uçlar birbirlerini çeker, eş işaretli uçlar birbirlerini iter.* **—2.** *Bir şeyi çekmek*, kendine doğru bir hareketle bir düzeneği işletmek, bir şeyi harekete geçirmek (İTMEK'e karşıt olarak): *El frenini çekmek. Kapıyı hızla çekip dışarı fırladı. Çekmeceyi çekmek.* **—3.** *Bir şeyi çekmek*, her iki ucundan tutup iki karşıt güç uygulayarak ya da sabit ucun karşıtı yönde bir güç uygulayarak onu düz bir duruma getirmek, uzunluğunu artırmak: *Bir lastiği çekmek. İp çekmek. Çorapların düşmüş, çeksene.* **—4.** *Bir şeyi çekmek*, onu arkasından sürüyerek ilerletmek: *Arabayı dört at çekiyor. Römorkörleri çeken mavna.* **—5.** *Bir şeyi (bir yere, bir yöne) çekmek*, onun yerini değiştirmek, bir yere yaklaştırmak: *Masayı biraz öteye çekin, duvara değiyor. Koltukları kanepeye doğru çekmek.* **—6.** *Bir şeyi (bir yere) çekmek*, onu bir yerden bir yere götürmek, taşımak, aktarmak: *Çuvalları ambara çekmek. Kamyonla taş çekmek.* **—7.** *Bir şeyi, bedenin bir bölümünü (bir yerden) çekmek*, onları yerleştirildikleri, konuldukları yerden almak, kaldırmak, uzaklaştırmak: *Kitaplarını masadan çeker misin, sofrayı hazırlayacağım. Elini çek, yanacaksın. Elini cebinden çek. Şunu gözümün önünden çekin.* **—8.** *Bir kimsenin saçlarını, kulaklarını, bir hayvanın kuyruğunu vb. çekmek*, ona, onlara kuvvetli biçimde asılarak, o kimsenin, o hayvanın canını yakmak: *Kardeşinin saçlarını çekme! Kedinin kuyruğunu çekmek.* **—9.** *Bir kimseyi (kendine) çekmek*, sözkonusu boşluk, uçurum, orman vb. ise, o kimsede, onu kendine doğru sürükleyen bir etki uyandırmak; bir şey ya da bir kimse ise, bir başkasının ilgisini uyandırmak, hoşuna gitmek, onu kendine yöneltmek: *Orman gizemli karanlığıyla beni çekiyor. Boşluk onu sanki çekiyordu. Bu konu beni çekmedi. Güzelliğiyle erkekleri çeken bir kadın. Büyük bir süpermarket müşteri çekmek için değişik uygulamalara girişti.* **—10.** *Bir şeyi (bir yerden) çekmek*, onu daldırıldığı, sokulduğu, bırakıldığı ya da gömülü bulunduğu yerden, şeyden dışarı çıkarmak: *Denizden ağları çekmek. Bir kimsenin dişini, tırnağını çekmek. Denize uçan arabayı çekip çıkarmak.* **—11.** *(Bir yerden) bir akışkan çekmek*, onu çıkarmak, sağlamak, elde etmek: *Kuyudan su çekmek. Denizden kum çekmek. Yaradan enjektörle iltihabı çekmek.* **—12.** *Bir şeyi (bir yerden) çekmek*, kendisi için hazırlanan, ayrılan bir malı, yatırılan bir parayı almak: *Gümrükten malları henüz çekmedik. Bankadan para çekmek.* **—13.** *Bir şeyi bir şeyden çekmek*, onu yer aldığı bir etkinliğin, alanın dışına çıkarmak: *Bir ürünü piyasadan çekmek. Ünlü yönetmen filmini yarışmadan çekti. Merkez bankası piyasadan para çekiyor.* **—14.** *Bir kimseyi (bir yerden) çekmek*, onu oradan geri almak, geri getirtmek: *Türkiye X elçisini çekti. Bazı ülkeler olimpiyatlardan sporcularını çekti.* **—15.** *Bir şeyi (soyut) çekmek*, bir sıkıntıyı, zorluğu, hastalığı, kişinin adını lekeleyen bir eylemin sonuçlarını vb. yoğun biçimde yaşamak, ona katlanmak, dayanmak: *Bu hastalığı uzun yıllardır çekiyordu. Sonunda yaptıklarının cezasını çekti. Bu sıkıntıları daha ne kadar çekeceğiz? Eziyet, güçlük, açlık çekmek.* **—16.** *Bir kimseyi, bir şeyi, bir eylemi çekmek*, hoş görmek, kabul etmek (genellikle olumsuz cümlelerde): *Kimse seni çekmek zorunda değil. Doğrusu bu tür tavırları hiç çekemem. Böyle densizlikleri hiç kimse çekemezdi.* **—17.** *Bir taşıtı bir yere çekmek*, onu oraya bırakmak; oraya sürmek, götürmek (nesnesiz de kullanılır): *Arabasını garaja çekti. En kısa yoldan istasyona çek!* **—18.** *Bir şeyi (somut) çekmek*, onun yüküne, ağırlığına dayanmak, onu taşıma gücünde olmak: *Bu araç en fazla bir ton çekebilir. Bu kolonlar asma katı çekmez. Tonozu çeken direkler.* **—19.** *Bir bileti, bir numarayı, bir kimseyi (adını) çekmek*, onu parçalardan oluşan bir bütün içinden rastlantısal olarak almak, böylece bir şeyi, bir kimseyi rastlantısal olarak seçmek, belirlemek: *Oyunda kâğıt çekmek. Kura çekmek. Piyango çekmek.* **—20.** *Bir şeyi (masrafı vb.) çekmek*, parasal bir yükümlülüğü üzerine almak; masrafları karşılamak: *Noter masraflarını alıcı çeker. Bilet paralarınızı ben çekeceğim, hadi sinemaya gidelim.* **—21.** *Bir şeyi (dikkat, ilgi, merak, vb.) çekmek*, onu kendi üzerinde toplamak: *Salona girer girmez bakışları üzerine çekmek. İlgimi çeken bir konuşmaydı.* **—22.** *Bir sıvıyı çekmek*, onu içine almak, emmek: *Sünger suyu çeker. Ayakkabılarım su çekiyor.* **—23.** *Bir sıvıyı, havayı, kokuyu vb. çekmek*, onu soluyarak içine almak: *Burnuna tuzlu su çekmek. Sigarasından derin bir nefes çekti.* **—24.** *Bir şeyin, bir kimsenin fotoğrafını, filmini çekmek*, o şeyin, onun görüntüsünü film üzerine kaydetmek: *Gittiğimiz yerlerde bol bol fotoğraf çektik. Ciğerlerinizin bir filmini çekmemiz gerekiyor.* **—25.** *(Bir kimseye) silah çekmek*, üstünde taşıdığı bir silahı, özellikle de tabanca ya da bıçağı kullanmak üzere çıkarmak: *Bıçak, tabanca çekmek.* **—26.** *Bir sözü, bir davranışı, bir anlama çekmek*, ona öyle bir anlam vermek, onu öyle yorumlamak: *Sakın bu sözlerimi kötüye çekme, senin iyiliğini istiyorum. Sözlerimi nereye çektin? Hiç de bunu demek istememiştim.* **—27.** *(Bir yere) bir şey çekmek*, orayı bir yerden, bir şeyden ayırmak için onu yapmak, oluşturmak: *İki tarla arasına çit çekmek. Suyun önüne set çekmek. Bahçeye duvar çekmemiz gerekli. Perde çekmek.* **—28.** *(Bir kimseye) sopa, dayak vb. çekmek*, bir kimseyi dövmek, ona vurmak. **—29.** *Kablo, tel, hat, vb. çekmek*, oraya kablo, tel, hat vb. döşemek. **—30.** *(Bir karışımdan) bir maddeyi çekmek*, imbikten geçirerek onu ayırmak, elde etmek; damıtmak: *İspirto çekmek. Gülyağı çekmek.* **—31.** *Şişe, vantuz vb. çekmek*, tedavi amacıyla onu içindeki havayı boşaltarak sağlıtılacak yere yapıştırmak. **—32.** *Kahve, karabiber, et vb. çekmek*, kahve, karabiber vb. taneleri toz haline getirmek, öğütmek; eti kıyma yapmak. **—33.** *Bir metni, bir yere, temize çekmek*, onu hiç değiştirmeden başka bir yere aktarmak: *Ders notlarını deftere çekmek. Şu metni temize çeker misiniz?* **—34.** *Bir şeyi üstüne, sırtına, ayağına çekmek*, bir şeyi üzerine örtmek ya da bir şeyi giymek: *Yorganı başına çekmek. Çizmelerini ayağına çekmek.* **—35.** *Bayrağı, flamayı vb. (bir yere) çekmek*, onu (oraya) asmak: *Bayrağı göndere çekmek.* **—36.** *Bir yere, şeye boya, badana vb. çekmek*, onu oraya sürmek, orayı onunla kaplamak; vurmak: *Duvara iki kat sıva, bir kat astar çekmek.* **—37.** *Protesto, poliçe vb. çekmek*, onu işleme koymak. **—38.** *Çizgi çekmek* çizgi çizmek, çizgiyi uzatmak. **—39.** *(Gözüne) sürme, rastık, kalem vb. çekmek*, onunla bir çizgi oluşturmak. **—40.** *Bir şeyi çekmek*, onu uzun, ısrarlı ya da bıktırıcı biçimde söylemek: *Ah çekmek. Nutuk çekmek. Gazel çekmek. Nasihat çekmek.* **—41.** *Telgraf, teleks çekmek*, yollamak, göndermek: *Hemen dönmesi için bir telgraf çekin.* **—42.** *Bir şeyi çekmek*, onu tartmak: *Şu çuvalları kantarda çek bakalım, kaç kilo gelecek? Torbaları tek tek çekin.* **—43.** *İlmek çekmek*, tığla ilmek oluşturmak ya da kaçan ilmeği yakalayarak örmek: *Beş ilmek çekip dibine batırın.Çorap çekmek.* **—44.** *Bir kimseye ziyafet çekmek*, onu ağırlamak: *Bu işi alınca herkese ziyafet çekti.* **—45.** *Bir kimseyi sorguya çekmek*, bir olayı vb. aydınlatmak için ona soru sormak. **—46.** *Bir kimseyi, kendini bir şeyden çekmek*, onu, kendini o şeyden kurtarmak, uzaklaştırmak: *Her geçen gün yıpranıyorsun, kendini bu hayattan çekmelisin.* **—47.** *Bir hayvanı (dişisini) bir hayvana (erkeğine) çekmek*, onları çiftleştirmek. *İneği boğaya çekmek.* **—48.** *Bir kimseyi, bir kimsenin bir şeyini çekememek*, onu, o kimseye ilişkin bir şeyi kıskanmak: *Kardeşini çekemiyor. Onun başarısını çekemediği için böyle davranıyor.* **—49.** *Çek arabanı!*, "hadi bakalım, defol, uzaklaş buradan" anlamında söylenen küçültücü söz. || *Bir şeyi çekip almak*, onu zor kullanarak elde etmek. || *Bir şeyi çekip çevirmek*, bir işletmeyi ya da bir yerin yönetimini eskiye oranla, daha iyi bir duruma getirmek, bir düzene kavuşturmak. || *Çekiver. çek kuyruğunu*, "artık ondan bir şey bekleme" anlamında aşağılanan kimse için söylenir (arg.).

—Ask. Muharebe sırasında bir birliği bulunduğu yerden geriye alarak, ihtiyata ya da başka bir göreve yöneltmek.

—Avc. *Yular çekmek*, zağar avın izini bulduğunda, köpeğin ileriye fırlamasını sağlamak için yular üzerine yüklenmek.

—Camc. Uygun sıcaklığa değin ısıtılmış camdan, sürekli çekme yöntemiyle cam oluşturmak. (Bu yöntemle cam yaprak, elyaf ya da boru elde edilir.)

—Ciltç. Bir kitap kapağını yaldız presine takılan bir kalıpla süslemek.

—Denizc. Bir gemiyi, palamarlarla, kablolarla ya da halatlarla rıhtım boyunca götürmek. || *Bayrak çekmek*, bayrağı hisa etmek. || *n metre su çekmek*, bir gemiden söz ederken, *n* metre suya gömülmek. || *Yedekte çekmek*, bir gemiyi, bir deniz aracını başka bir gemiye yedekleyerek götürmek.

—Dilbilg. *Bir adı ya da fiili çekmek*, onun, ad çekimi ya da fiil çekimi paradigmasını göstermek.

—Dy. Bir lokomotif için vagon dizisini hareket ettirmek. || Bir lokomotifi bağlandığı vagon dizisinden ayırmak.

—El. sant. Aharlanacak kâğıdı şaplı suyun içine batırıp çıkarmak.

—Mad. oc. ve Petr. san. *Alttan çekmek*, cevheri alttan boşaltmak.

—Metalürj. Bir kütüğün çekme kalıbından geçmesini sağlayarak metal çubuk, boru ya da profil üretmek. || *Çubuk çekmek, boru çekmek*, çekme yoluyla çubuk ya da borunun kesitini küçültmek ve uzunluğunu artırmak. || *Mandrenle çekmek*, mandren üzerinde döverek iç çapını artırmadan çukur bir parça elde etmek. || *Profil çekmek* → PROFİL.

—Müz. *Bir partisyondan partileri çekmek*, her partiyi ayrı olarak kopya etmek. || *Kuyruk çekmek*, dörtlük ya da daha kısa bir notanın çizgisine, değerini daha da küçültmek için bir kuyruk eklemek.

—Oy. *Kâğıt çekmek*, kâğıtları dağıtacak oyuncuyu kurayla belirlemek. || Bir kart çekmek. || Bakara oyununda üçüncü bir kart istemek ya da almak. || Dominoda, elde koyacak taş bulunmadığında, uygun taş bulununcaya kadar, yerdeki taşları birer birer almak.

—Polim. Bir film ya da bir lif üzerine germe işlemi uygulamak.

—Seram. Bir vazoya, bir çömleğe çarkta elle biçim vermek.

—Spor ve Koregr. *Yukarı çekmek*, zıplama sırasında, yükselirken ya da yere inerken dizleri en yüksek konuma getirmek.

—Tekst. Şeritleri ve fitilleri germek.

◆ gçz. f. **1.** *Bir kimseye çekmek*, kan bağı olan bir kimseye benzemek, onun herhangi bir özelliğini almak: *Her yönüyle dayısına çekmiş. Oğlan dayıya, kız halaya çeker.* **—2.** Bir giysi, kumaş vb. sözkonusuysa, daha kısa, daha dar duruma gelmek: *Yıkanınca çekmiş. Çeken kazaklar.* **—3.** Soba, boru, şömine vb. sözkonusuysa, alevi canlandıran güçlü bir hava dolaşımı olmak: *Rüzgârlı havalarda baca çekmiyor.* **—4.** Motor, taşıt vb. söz-

konusuysa, az ya da çok güçlü olmak: *Motor yokuşta iyi çekmiyor.* **—5.** Sözkonusu bir yerse, ulaşılması belli bir süre almak, aysa, belli bir gün sürmek: *İzmir buradan yaklaşık dokuz saat çeker. Eylül ayı otuz gün çeker.* **—6.** *(Bir kimseden, bir şeyden) çekmek*, bir kimse, bir şey nedeniyle birçok güçlüğü, sıkıntıyı yoğun biçimde yaşamak: *Eski kocasından çok çekmişti. Parasızlık yüzünden çektiklerini unutamıyordu. Epey çektik ama sonunda rahata kavuştuk.* **—7.** Bir şey sözkonusuysa, tartıldığında belli bir ağırlıkta olmak: *Kuru odun hafif çeker. Bu çekse çekse beş yüz kilo çeker.* **—8.** *Arg.* İçki içmek: *Dün gece epey çektik.* **—9.** *Çekeceğin var*, bir şeyden ya da bir durum ve kimseden çok sıkıntı çekeceği anlaşılan birine söylenir: *Senin bu oğlandan çok çekeceğin var.* ‖ *Çek git (buradan, başımdan)!*, defol! ‖ *Çekip gitmek*, bir yerden bir kimseye haber vermeden ayrılmak, savuşmak, basıp gitmek: *Her şeyi yüzüstü bırakmış, çekip gitmişti.*

◆ **çekilmek** edilg. f. Çekmek eylemine konu olmak: *Meteorlar büyük gök cisimlerince çekilir. Kapı yavaşça çekildi. Odada eşyaların yerleri değiştirilmiş, masa pencerenin önüne çekilmişti. Günün ilk ışıklarıyla birlikte sudan ağlar çekildi. Oyuna kâğıt çekilerek başlanır. Gümrükten çekilen malları yerlerine ulaştırmak. Keçilerden korumak için tarlaya çit çekilmeli. Tören, göndere bayrak çekilerek başladı. Büyük bir arbedeydi: silahlar, tabancalar, bıçaklar çekildi. Alınan sonuç çekilen sıkıntılara değdi. Çekilecek bir adam değil. Kablo, tel, hat çekilmek.*

◆ **çekilmek** dönşl. f. **1.** *Bir yerden çekilmek*, kendini geriye almak; bulunulan bir yeri terk etmek, oradan uzaklaşmak: *Yol ortasından çekilsene kardeşim. Buralardan yavaş yavaş bütün eski tanıdıklar çekiliyor.* **—2.** *Bir yere çekilmek*, herkesten uzak yaşamak, yalnız kalmak ya da dinlenmek için bir yere gitmek, orada kalmak: *Yorgunmuş, odasına çekildi. Bir kıyı kasabasına çekilip sadece şiirle uğraştı. İnzivaya çekilmek. İstirahate çekilmek.* **—3.** *(Bir yerden) [bir yere] çekilmek*, bir grup sözkonusuysa, bir yeri terk etmek için geriye doğru dönüş yapmak; bir güce karşı koyamayarak geri dönmek; gerilemek, ricat etmek: *Göstericiler alana doğru çekildi. Düşman ordusu siperlerine çekildi.* **—4.** *Bir etkinlikten, görevden, gruptan vb. çekilmek*, bir etkinliği, görevi sürdürmeye, onunla uğraşmaya, bir grubun üyesi olmaya son vermek, bir şeye katılmaktan vazgeçmek: *Bu görevden çekildiğini bir mektupla bildirdi. Bu durum karşısında yarışmadan çekiliyorum. Yönetim kurulundan çekilen bir üye. Bir organizasyondan çekilmek.* **—5.** Su vb. sözkonusuysa, geriye doğru hareket etmek, çıkış noktasına geri gitmek; azalmak, yok olmaya, kurumaya yüz tutmak: *Yaz gelince köyün yakınındaki ırmağın suları iyice çekilirdi. Sütü çekilmiş, bebeğini emziremiyor.* **—6.** *Bir işten çekilmek*, istifa etmek.

—Ask. *Geri çekilmek*, geri* hareketler içerisinde uygulanan, muharebe*yi kesme ve oyalama* muharebesinden sonra daha elverişli koşullarda muharebeyi sürdürmek amacıyla birliklerin düzenli ve planlı bir biçimde geride bulunan bölge ya da mevzilere çekilmesi işlemi.

—Mak. san. Bir makine milinden, bir kayıştan, bir zincirden bir transmisyon kablosu kolanından söz ederken benzer bir elemandan devindirici güç almak.

◆ **çekinmek** dönşl. f. **1.** *Bir kimseden çekinmek*, ona karşı belli bir saygı duygusuyla hareket etmek; onun tepkilerini, yargılarını vb. düşünerek bir şeyi yapmayı istememek: *Babasından çekindiği için aralarındaki mesafeyi hep korumaya çalışırdı. Benden hiç çekinmeyin, dilediğiniz gibi davranın.* **—2.** *Bir şeyden, bir şey yapmaktan çekinmek*, onun sonuçlarından herhangi bir nedenle endişe duymak, onu, o şeyi yapmayı göze alamamak, yapmaktan kaçınmak: *Çekinme, istediklerini açıkça söyle. Sizi rahatsız etmekten çekiniyorum. Çok geç oldu, eve yalnız dönmekten çekiniyorum.* **—3.** *Sürme, kalem vb. çekinmek*, onunla boyanmak.

◆ **çekinilmek** edilg. f. Çekinmek eylemine konu olmak.

◆ **çekişmek** işt. f. **1.** İki ya da daha çok kimse sözkonusuysa, bir şeyi karşılıklı olarak iki ucundan çekmek: *Halat çekişmek.* **—2.** *Bir kimseyle çekişmek, (birbirleriyle) çekişmek*, karşılıklı olarak sertçe tartışmak: *Baba oğul hep çekişirler. Gereksiz bir şey yüzünden çekişmek.* **—3.** *(Bir şey için) bir kimseyle, bir takımla çekişmek, (birbirleriyle) çekişmek*, onu elde etmek için bir kimseyle, bir takımla ya da birbirleriyle mücadele etmek: *Okul birinciliği için dört öğrenci çekişiyor. Şampiyonluk için A takımıyla çekişen B takımı bu hafta da başarılı olamadı. Bu milletvekilliğini kazanmak için partiler amansız biçimde çekişiyorlar.* **—4.** *Çekişe çekişe*, pazarlığın uzun ve sıkı bir biçimde yapıldığını vurgulamak için söylenir: *Aldığı her şey için çekişe çekişe pazarlık ederdi.*

◆ **çekiştirmek** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi çekiştirmek*, iki ya da daha çok kimse sözkonusuysa, bir şeyi uçlarından tutarak karşılıklı çekmek: *Çarşafları çekiştirerek katlamak.* **—2.** *Bir şeyi çekiştirmek*, genellikle sinirden, sabırsızlıktan onu birçok kez çekmek: *Bıyığını, sakalını çekiştirmek. Çocuk hem ağlıyor hem de annesinin eteğini çekiştiriyordu.* **—3.** *Bir kimseyi çekiştirmek*, onun hakkında kötü sözler söylemek, uzun uzun dedikodusunu yapmak: *Komşularını, iş arkadaşlarını çekiştirmek. Yine kimi çekiştiriyorsunuz?*

◆ **çekiştirilmek** edilg. f. Çekiştirmek eylemine konu olmak.

◆ **çektirmek** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi (bir yere) çektirmek*, onu oraya götürtmek, taşıtmak, aktartmak: *Kum çektirmek. Malları depoya çektirmek. Arabasını garaja çektirdi.* **—2.** *Bir şeyi (bir yerden) çektirmek*, onu bulunduğu, gömülü olduğu yerden çıkarttırmak: *Denizden ağları çektirmek. Dişini çektirmek.* **—3.** *Bir kimseye (bir şey) çektirmek*, onun bir acıyı, sıkıntıyı vb. çekmesine, çok zor bir duruma düşmesine yol açmak; onu üzmek: *Yaşlı anasına çok çektirdi. Bize az mı sıkıntı çektirdin?* **—4.** *Bir kimseye bir masrafı vb. çektirmek*, ona, bir masrafı karşılatmak: *Bütün masrafları bana çektirdiler.* **—5.** *Film, fotoğraf çektirmek*, filminin fotoğrafının çekilmesini sağlamak: *Ne çok fotoğraf çektirmiştik orada. Ciğer filminizi acilen çektirmeniz gerekiyor.* **—6.** *Bir yere bir şey çektirmek*, onu, bir engel oluşturmak amacıyla yaptırmak: *Çevresine, duvar, çit, dikenli tel çektirmek.* **—7.** *Bir kimseye dayak, sopa vb. çektirmek*, onu dövdürmek. **—8.** *Kablo, tel, hat vb. çektirmek*, onu döşetmek. **—9.** *Kahve, karabiber, et vb. çektirmek*, onu toz haline getirtmek; eti kıyma yaptırmak. **—10.** *Bayrağı, flamayı vb. (bir yere) çektirmek*, onu (oraya) astırmak: *Göndere türk bayrağını çektirmek.* **—11.** *Bir yere, şeye, badana, boya vb. çektirmek*, orayı, onu, onunla kaplatmak; vurdurmak. **—12.** *Bir şeyi çektirmek*, onu tarttırmak.

ÇEKMEKAT a. Yapılarda, dört yanı teras olarak bırakılan en üst kat.

ÇEKMEL a. *Yörs.* Tarım. Yüksek dallardaki meyveleri toplamak için kullanılan ucu çatallı sopa.

ÇEKMELİ → ÇEKMECELİ.

ÇEKMELİ sıf. Tekst. *Çekmeli tezgâh*, jakar makinesinin bulunmasından önce, çiçek motifli kumaşları dokumada kullanılan el tezgâhı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Tekst. İlk kez Çinliler'in bulduğu öne sürülen bu tezgâha "Çin tezgâhı" da denir. Çekmeli tezgâhta, motifli kumaşları dokumak için çok sayıda çözgü ipliği gerekir; çözgü iplikleri, tezgâh üzerinden makaralarla yere kadar sarkıtılan düşey iplerle denetlenir. Bu ipler yerde bulunan yatay bir ağaç üzerine birbirine koşut biçimde tutturulur ve makaralarla gücülere, dolayısıyla çözgülere bağlanır. Desen için gerekli her atkı atılırken kaldırılan çözgü ipliği, bunları denetleyen düşey donanımlara ayrı bir iplikle kaydedilir. Dokunacak kumaşın atkı raporundaki tel sayısı kadar kayıt ipliği vardır. Kayıt iplikleri dışa doğru çekilerek sağlanan devinim, düşey ip kolanlarından gücülere iletilir. Böylece gücüler yukarı kalkar, ağızlık açılır ve atkı atılır. Atkı atımından sonra o atkıya ilişkin kayıt ipliği yerinden çıkarılarak aşağıya düşürülür. Bu işlem, desenin atkı raporu sona erinceye kadar sürer. Rapor bitiminde aşağıda toplanan kayıt ipliği yeniden eski yerlerine alınır. İkinci rapor için dokuma işlemi yine en alttaki kayıt ipliğinden başlanarak yürütülür. Tezgâhın yanında yer alan bir çekici işçi atkı kayıt ipliğini elle çekerek ağızlığı açar. Bu nedenle bu tezgâha çekmeli tezgâh adı verilmiş ve geliştirilerek jakar sistemi elde edilmiştir.

ÇEKMEN a. Zool. Bazı hayvanlarda (ahtapot) tutunmaya yarayan organ. (Bu hayvanlar, halka biçimindeki çekmenlerini sağlam bir yere yapıştırıp, çekmenin orta bölümünü kasarak tutunurlar.) [Bk. *ansikl.* böl.] (Eşanl. VANTUZ.)

—Kad. doğ. *Doğum çekmeni*, doğum sırasında çocuğun çıkmasına yardımcı olmak üzere kullanılan aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Kad. doğ. *Doğum çekmeni.* Yüz yıl kadar önce benimsenip sonradan teknik nedenlerle terk edilmiş olan bu aygıt, isveçli Malmström'ün çalışmaları sayesinde yeniden güncelleşti. Aygıtın çalışması tam bir sızdırmazlık sayesinde boşluk yaratabilen (vakum) madeni bir kabın, yavrunun kafatasına sıkıca yerleştirilmesi ilkesine dayanır. Yapışmayı sağlayan boşluk gücünün sınırını aşmamak üzere ve dölyatağının kasılmalarıyla eşzamanlı olarak istenilen yönde çekme yapılır. Aygıtın yerleştirilmesindeki kolaylık, anneye anestezi yapılmaması ve dölütün hırpalanmaması bu yöntemin başlıca üstünlükleridir. Yalnız yenidoğanın başında, aygıtın yapıştığı yerde, kan ve seroz toplanması nedeniyle bir şişlik olur, o da birkaç günde kaybolur.

—Zool. Asalak yapraksolucanlar ve şeritlerde, sülüklerde, kafadanbacaklılarda, *Pterobranchiata* ve *Ascidia* öbeği üyelerinde çekmenlere rastlanır. Gerçek bir çekmen yapısında olmayan başka bazı organlar da çekmen etkisinden yararlanır: derisidikenlilerin podiumları, bazı böceklerin (örneğin sinekler) ve ağaç kurbağaları, gekolar gibi bazı ağaçta yaşayan hayvanların ayaklarının uçları. Balıklarda bir, bazen iki karın çekmeni vardır: ördekbalığı *(Lepadogaster)*, vantuzbalığı, sel sularında yaşayan bazı kedibalıkları, kayabalıkları. Yapışkanbalıklarda sırt yüzgecinin evrim geçirmesi sonucunda oluşan çekmen, bu balıkların, iri balıkların, deniz kaplumbağalarının, balinaların ya da gemilerin altına tutunmasına ve kendini taşıtmasına olanak verir: bu hayvanlarda çekmenin temel görevi (yerçekimine, akıntılara ya da yer değiştirmesine yol açacak başka etkenlere karşı koymak) tersine dönmüş ve çekmen hayvanın yer değiştirmesine yardımcı olan bir organa dönüşmüştür.

ÇEKMEZ sıf. Yıkandığında ya da mekanik bir işlemden geçirildiğinde, kısalmayan bir dokuma ya da bir örgü için kullanılır.

ÇEKMEZLİK a. Tekst. Yıkamaya karşı boyutsal kararlılık gösteren dokumaların özelliği. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Çekmezlik işlemi*, bu etkiyi elde etmeyi sağlayan mekanik ya da kimyasal işlem.

—ANSİKL. Tekst. Çekmezlik, dokumalara mekanik ya da kimyasal işlemlerle ka-

zandırılabilir. Mekanik işlemde, ısıtılmış dokumaya enine ve boyuna normal ölçülerde çekme verilir; ardından, bu halde ısıl olarak tespit edilir. Kimyasal işlemde, kumaşı boyutsal olarak kararlılaştıran bireşimsel bir reçinenin, ısıtılmış kumaş üzerinde oluşumu sağlanır. Mutlak çekmezlik yoktur: % 1,5'tan az bir çekme bu adla belirtilir.

ÇEKOPEKSİ a. (fr. *caecopexie*'den). Körbağırsağı (çekum) bir yere tutturmak amacıyla yapılan ameliyat.

ÇEKOPLİKATÜR a. (fr. *caecoplicature*'den). Hacmini küçültmek amacıyla körbağırsağı (çekum) kendi üzerine kıvırıp dikme ameliyatı.

ÇEKOSLOVAK sıf. ve a. Çekoslovakya halkından olan.

◆ a. Tamlayan olarak, Çekoslovaklar'a ya da Çekoslovakya'ya ilişkin: *Çekoslovak silahları.*

ÇEKOSLOVAKYA, çekçe ve slovakça **Ceskoslovensko,** Orta Avrupa'da devlet; 127 889 km^2; 15 577 000 nüf. (1991). Başkenti, *Prag.* Resmi dilleri, *çekçe ve slovakça.*

COĞRAFYA

Avrupa'nın orta kesiminde, batıdan doğuya doğru 700 km'yi aşkın bir alanda, Almanya'dan Ukrayna'ya kadar uzanan Çekoslovakya, üç büyük bölgeye ayrılır: Bohemya* ve Moravya* (Çek Cumhuriyeti) ile Slovakya (Slovak Cumhuriyeti).

Yüzey şekillerinin son derece çeşitli olduğu ülkede, Hercynia devrinde oluşmuş Bohemya kütlesinin, G.-D.'daki Tuna ovalarının, Slovakya'daki yüksek dağların ve Üçüncü Zaman'da oluşmuş dar havzaların (Karpatlar'ın kuzey-batı ucu) görünümleri (ovalar, tepeler ve platolar) birbiriyle çelişir.

İklim, kışları soğuk (Prag'da ocak ayı ortalaması 1°C) kara iklimidir. Yazlar sıcak, çoğunlukla fırtınalı ve gökgürültülü sağanak yağışlı (Prag'da temmuz ayı ortalaması 19°C) geçer. Yağmur miktarı bölgeden bölgeye değişir. (Prag'a yılda 800 mm yağmur düşer.) Yağmurlu günlerin sayısı kış mevsiminde öbür mevsimlerden çoksa da, en yüksek yağmur miktarı ilkbahar ve özellikle de yaz mevsimine rastlar.

nüfus

Km^2'ye ortalama 122 kişi olan nüfus yoğunluğu, Moravya'da 154'e yükselir. Nüfusun yaklaşık % 63'ü Çekler'den, % 32'si Slovaklar'dan, geri kalanı, savaş öncesi döneme oranla büyük ölçüde azalmış olan azınlık uluslardan (özellikle Macarlar, Almanlar, Polonyalılar, Çingeneler ve Ukraynalılar) oluşur.

Nüfusun % 76'sı, küçük ya da orta büyüklükte kentlerde toplanır. Başkent Prag bir yana bırakılırsa, yalnızca onu çok geriden izleyen Moravya'nın kuzey (Ostrava) ve güney (Brno) kesimlerindeki bölge merkezlerinin ve Slovakya'nın başkenti Bratislava'nın nüfusu 440 000'i (1990) aşar. Kentleşme olayı Çekoslovakya'da eski bir tarihte başlamış olmakla birlikte, özellikle XIX. yy.'ın ikinci yarısında, sanayileşmeyle hızlandı. Toplam nüfusun yarısına yakınını oluşturan etkin nüfusun büyük bölümü sanayide ve ancak 1/10'i tarım kesiminde çalışır. Çekler'in kültür düzeyi, kırsal kesimde ve köylüler arasında bile, öteden beri yüksektir. 1940'tan önce toplam nüfusun % 80'i iki dil, % 40'ı üç dil, % 20'si dört dil konuşuyordu. Üniversiteler hem sayı bakımından çoktur, hem de parlak bir bilimsel düzeydedir.

ekonomi

• *Ekonomik seçenekler.* Çekoslovakya 1940'tan önce, gelişmiş, özellikle sanayi ağırlıklı olan ekonomisi çeşitlenmiş ve zengin bir ülkeydi. Yüksek nitelikli ürünleri, bütün pazarlarda öteki ülkelerin ürünleriyle rekabet edebiliyordu. İşçileri yüksek nitelikli, işletmelerin yönetimi etkiliydi. İkinci Dünya savaşı'ndan fazla zarar görmeyen ülke, savaştan sonra hızla toparlandı (1947-1948 iki yıllık plan). 1948 şubatında, Komünist parti'nin iktidarı ele geçirmesiyle ülke bir halk demokrasisi oldu. İktisadi yapılar yavaş yavaş bütünüyle değiştirildi (merkezi ve zorlayıcı planlama, devletleştirmenin genelleştirilmesi; işletmelerin başına yeni yöneticilerin [tümü yeterince nitelikli çıkmadı] atanması vb.). Daha ilk beş yıllık planda (1949-1953) Sovyet kalkınma örneği (ağır sanayiye ve donatım mallarına öncelik tanıma) uygulanmaya başladı. Sınai yapıda, SSCB ve Comecon'un gereksinimlerine göre değişiklikler yapıldı (sözgelimi, Bohemya'da kristal üretiminin aşağı yukarı bütünüyle durdurulup, yerini sanayi camı üretiminin alması). SSCB ülkeye önemli oranda mali yardımda bulundu. Kapitalist ülkelerle ticaret çöktü ve Doğu bloku ülkelerine yöneltildi. Slovakya'da, bu bölgeyle ülkenin geri kalan kesimi arasındaki çelişkiyi ortadan kaldırmak ve Comecon'un kalkınma planları kapsamına alınmasını sağlamak için hızlı sanayileştirmeye girişildi. İşçi sayısının yetersizliğine (ülke günümüzde de bunun sıkıntısını çekmektedir) ve planın bazı hedeflerine uyulmamasına rağmen, sanayi üretimi hızla arttı. Sanayi üretimi 1961'e değin yılda ortalama % 10 artarken, daha sonra düşerek, 1963'te durağan bir hal aldı ve gerilemeler üst üste birikti. Yaşam düzeyi de ilk kez düştü. Bunun üzerine iktisatçılar (özellikle Ota Šik), sovyet modelinin artık uygun olmadığına karar vererek sosyalist sistemde köklü reformlar önerdiler. 1964-1965'ten başlayarak yavaş yavaş değişiklikler gerçekleşti: işletmeler kârlılık ölçütüne göre çalışmaya başlayıp özerkleştiler; işletme yöneticileri işçilerce seçildi, merkeziyetçi plan kaldırıldı, devlet denetiminde bir serbest pazara izin verildi; Batı ile ticaret desteklendi. Bu reform, ekonomiyi yeniden çalıştırmaya başladıysa da, siyasal alanda da bir özgürleşmeyle gelişen deneyim, SSCB'yi kaygılandırdı. "Prag ilkbaharı" 1968 Sovyet müdahalesiyle ve onu izleyen "normale dönüş" ile (eski iktisadi yapılara dönüş) son buldu. Ekonomik durum elle tutulur biçimde bozuldu. En gerekli ürünler bulunamamaya başladı. Üstelik uluslararası bunalımın da köstekleği ulusal gelir artış hızı giderek azaldı ve 1981'de daha önce hiç inmediği bir düzeye düştü. 1982'de aşağı yukarı sabit kaldı. Yatırımların hacmi büyük ölçüde azaltıldığından, 1981-1985 planı süresince ekonomik büyümenin düşük düzeyde olacağı öngörüldü. Enerji ve maden alanlarında tasarruf yapılması öğütlendi. Neyse ki ülke, Batı'dan sınırlı da olsa borç alabildi.

• *Sanayi.* Çekoslovakya dünyada sanayisi en çok gelişmiş 10 ülkeden biridir. Ama makinelerinin büyük bir bölümü eskimiş olup emeğin verimi düşüktür. Sanayi ürünleri, Batı pazarlarında öteki ürünlerle yarışabilme özelliklerini önemli ölçüde yitirmişlerdir. Savaştan önce ülke, özellikle Batı Avrupa ülkelerine yönelik üretim yapıyor, bu ülkeler Çekoslovakya'daki kimi işletmeleri ellerinde tutuyorlardı.

ÇEKOSLOVAKYA

1948-49'dan sonra, sanayi Comecon ile bütünleştirilip, sosyalist ülkelerin kalkınmasına katkıda bulundu. Potansiyelinin güçlendirilmesine karşılık sanayi üretiminin büyüme hızı yavaşladı.

Sanayi günümüzde, enerji tüketiminin üçte ikisi ölçüsünde kömüre bağımlıdır, ama çıkarılan kömür miktarının artmasına karşılık artık termik santral yapılmamaktadır. Petrol ve doğal gazınsa dışardan satın alınması gerekmektedir. Geleceğe yönelik umutlar, hidroelektrikten çok, ülkenin elektrik gereksiniminin % 30'unu karşılaması beklenen nükleer enerjiye bağlanmıştır. Elektrik üretimi (89 TW saat) artmaktadır, ama henüz yeterli olmaktan uzaktır. Ülkedeki başlıca yataklar kömür (1 900 Mt'a yakın madenkömürü, 3 500 Mt'a yakın linyit) yataklarıdır. Demir ve demir dışı metaller azdır. Sanayi üretimi son derece çeşitlenmiştir: % 31'i makineler, % 17'si hafif sanayi ürünleri, % 14'ü besin ürünleri, % 10'u metalürji ürünlerinden oluşur. Donatım mallarının payı % 68'dir. En çok gelişen sanayiler, yerel hammadde işleyenler, dışsatıma yönelik mallar üretenler (her yıl yaklş. 220 000 otomobil üretilmektedir) ve az enerji tüketenlerdir. Metalürji (dışalıma aşırı bağımlıdır), yapı gereçleri üretimi ve tarıma dayalı sanayi biraz gerilemekte ama kimya sanayisi (plastik maddeler, yapay dokuma ürünleri) gelişmektedir. Çelik üretimi, 1975'ten önce yaklaşılmış olan 15 Mt düzeyinin biraz altındadır.

• *Tarım.* 1940'tan önce olduğu gibi, tarım ekonomide önemli yer tutmaz. Yavaş gelişmiştir ve plan hedeflerinin gerisindedir. İklim koşullarına çok bağlıdır (özellikle 1976 ve 1979'da olduğu gibi kuraklıklara) ve önemli ölçüde iniş çıkışlar göstermektedir. Kimi yetersizlikler nedeniyle dışalıma başvurmak zorunda kalınmaktadır. Bu yüzden, tarımın (1981-1985) beş yıllık planda, ülkenin besin açısından yavaş yavaş kendine yetmesini sağlayacak öncelikli bir kesim olması kararlaştırılmıştır. 1970'li yılların başından bu yana, sulamayı geliştirmek için çaba harcanmış, yaklaşık 500 000 ha'ın, yani toplam ekilebilir alanın yaklaşık % 7'sinin sulanması sağlanmıştır. Tarım işletmelerinin % 70'inin 5 ha'dan küçük olduğu ve toplam tarım alanlarının dörtte birini oluşturduğu bir ülke olan Çekoslovakya, 1945'te, toprak mülkiyetini 50 ha'la sınırlayıp, köylülere dağıtan bir toprak reformu uyguladı. Ama bu siyaset, 1949'da tersine çevrildi: çiftçiler kooperatiflerde toplanmaya zorlandılar (toprakların kolektifleştirilmesi 1960'ta tamamlandı). Kooperatifler de yavaş yavaş gruplaştırıldılar (1982'de 1 747 kooperatif). 162 devlet çiftliğiyse, kooperatiflerin yarısı kadar bir alan kaplamakla birlikte yine de çok genişti (8 900 ha). Buna karşılık 15 000 özel mülkiyet rejimli çiftlik, dağlık, tepelik bölgelerde 404 000 ha'a yayılır. Genel eğilim, tarım işletmelerinin uzmanlaşmasıydı. Bu eğilim, özellikle, 1960'tan sonra desteklenmiş olan hayvancılıkta (domuz, sığır ve kümes hayvanları) açık seçik görülür. Hayvancılık, gayrisafi tarımsal üretimin % 60'ını sağlar. Gelişmesini sağlamak için, güçlü dövizlerle batı ülkelerinden konsantre yem alımını artırmak gerekmiştir. Günümüzdeki bunalım, hayvan beslenmesinde içe kapanıklığa yönelmeye, sığır yetiştiriciliğine öncelik tanımaya (7,4 M sütdomuzuna karşılık 5 M sığır), bireysel hayvancılığı desteklemek, henüz düşük olan süt üretimini artırmak için önlemler almaya zorlamaktadır. Komünist rejim yıkıldıktan sonra toprak ve tarım düzeninde de özel mülkiyet temel alınmağa, tarım sektörü yeniden biçimlenmeğe başlamıştır.

Sulanabilir alanların yarısından çoğunda tahıl, özellikle de çavdarın (yılda 4 Mt'a yakın) zararına ekim alanını genişletmiş olan buğday (1,5 M ha'da yılda 5 Mt'a yakın) yetiştirilmektedir. Tahılları yemlik bitkiler izler. Şekerpancarı (850 000 t şeker) ve patates (3,5 Mt) üretimi, hasat güçlükleri (işçi ve makine yetersizliği) sonucunda gerilemiştir.

• *Dış ticaret.* Ekonomi geleneksel olarak dış ticarete bağımlıdır. Ülke ham petrol, demir filizi, madenkömürü (tüketimin yarısından çoğu düzeyinde), pamuk dışalımı yapar. Sosyalizmin egemen olduğu dönemde (1948-1990) ticaret yapılan başlıca ülke SSCB'yi (dışalım ve dışsatımların üçte birinden çoğu) öteki doğu bloku ülkeleri (dışalım ve dışsatımın üçte biri), onları da sanayileşmiş Batı ülkeleri, özellikle Batı Avrupa ülkeleri izliyordu. Üçüncü dünya ile ticaret düzeyi düşüktü. Comecon ile bütünleşme düzeyinin yüksekliğine karşın, 1970'li yılların ortalarına doğru petrol ve hammaddeler dışalım fiyatlarında baş gösteren artış, başlıca dışsatım kalemi olan (% 70'e yakın) işlenmiş ürünler fiyatlarındaki artıştan yüksek olmuş, dışalımlar önemli ölçüde kısıtlanmıştı. 1990'dan sonra ekonomi liberalleşmeğe başladı. Dış ticaret de serbestleşti, özellikle Batı'ya ve üçüncü dünya ülkelerine yöneldi.

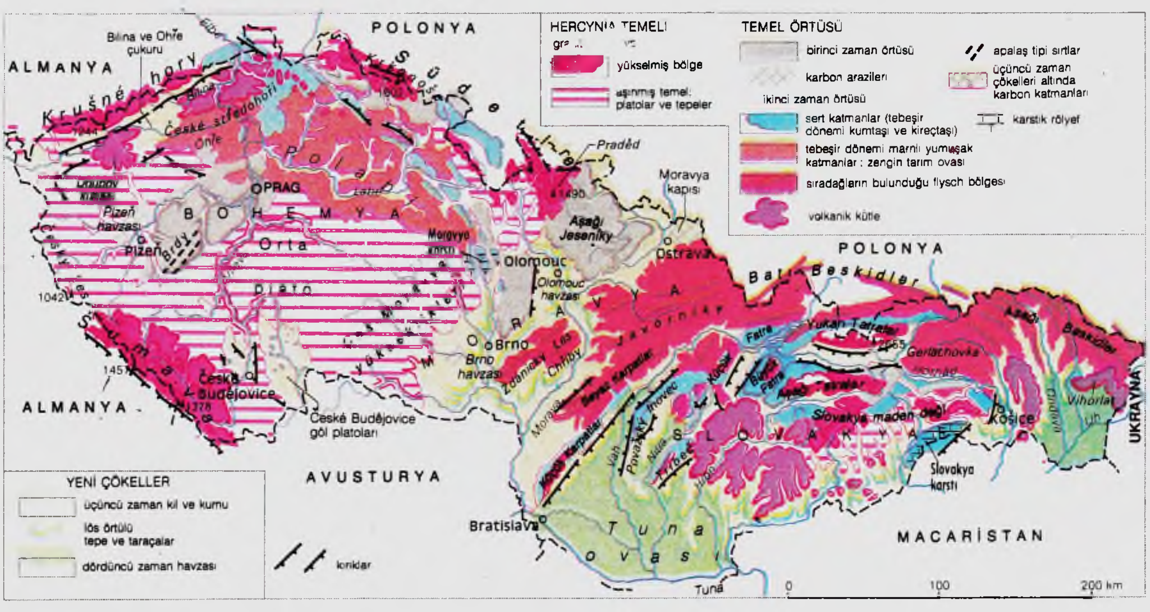
TARİH

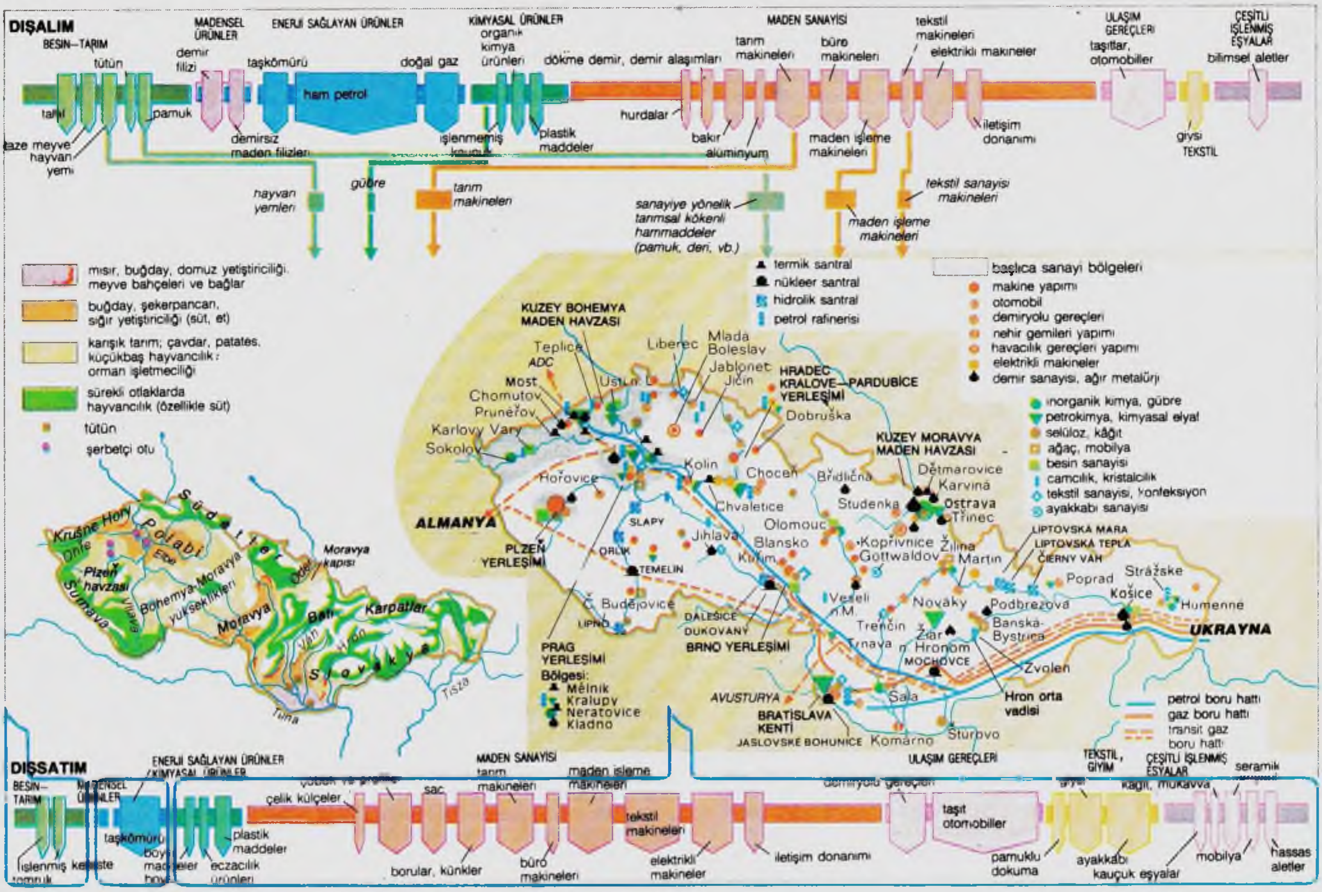
• *Çekler'in ve Slovaklar'ın birleşmesi.* X. yy.'dan beri ayrılmış durumda bulunan çek ve slovak halklarını bir devlet içinde birleştirme düşüncesi 1848 devrimi sırasında ortaya çıktı. Ama Prag'daki siyaset adamları, daha sonra Slovakya*'yı yöreciliğiyle ve macarlaştırılmaya karşı sürdürdüğü mücadelede yalnız bırakarak, kendilerini Bohemya* krallığı'nın tarihsel haklarını savunmaya verdiler. XIX. yy. sonunda T. G. Masaryk, Šrobár ve M. Hodža gibi slovak siyasal gruplarının da benimsedikleri görüş olan iki kardeş halkı birleştirme düşüncesini Prag'da yeniden ele aldı. Ama Çekler ile Slovaklar'ın Habsburg krallığı çerçevesi dışında birleşmeyi düşünmeleri için Birinci Dünya savaşı'nın yol açtığı karışıklık gerekti.

Bohemya'dan ayrılan Masaryk (1914), Londra'da ve daha sonra Paris'te bir Çek ulusal komitesi örgütledi (1915). Bu komite sonradan Beneš, Štefánik ve Osuský'nin de katılmasıyla Çek ülkeleri ulusal konseyi durumuna geldi (1916). Ulusal bir orduyla Müttefikler safında savaşa katılmaya hazırlanan konsey (1917), kendini geçici hükümet olarak ilan etmeden (14 ekim 1918) önce, Müttefikler tarafından fiili hükümet olarak tanındı. Konseyin eylemlerini Bohemya'da Prag ulusal komitesi de destekledi. Temmuz 1918'de kurulan bu komite, Viyana imparatorluk hükümeti çökünce, 28 ekim 1918'de Prag'da iktidarı ele geçirdi. Hemen ardından Prag'da ilan edilen Çekoslovakya Cumhuriyeti, 30 ekim günü Turčiansky Svätý Martin'de (bugün Martin) toplanan Slovak ulusal konseyi tarafından kabul edildi. Kasım ayında Prag'da 201 Çek ve 69 Slovak'tan oluşan bir meclis toplandı. Yeni devleti tanımak istemeyen Bohemya Almanları ile Slovakya Macarları bu mecliste temsil edilmedi. Milletvekilleri Habsburglar iktidarının sonunu ilan ederek T. G. Masaryk'i cumhurbaşkanı seçtiler.

• *I. Cumhuriyet: parlamenter demokrasi (1918-1938).* Yeni devletin önce sınırlarını güven altına alması gerekiyordu: Bohemya krallığı'nın mirasçısı olarak, Almanlar'ın ayrılma girişimlerini önledi (aralık 1918 - mart 1919) ve Polonyalılar'ın çoğunlukta oldukları Těšín (Teschen) Silezyası'na el koydu (ocak 1919). Bu son anlaşmazlık Spa elçiler konferansı'nda Prag lehine çözüldü (temmuz 1920). Slovakya ancak Béla Kun'un devrilmesiyle tamamen kurtulabildi (ağustos 1919). Amerika'daki Macar Rutenleri ulusal konseyi ile varılan bir anlaşma, Karpat ardı Rutenya'nın Çekoslovakya'ya katılmasını sağladı. Almanya, Avusturya ve Macaristan ile sınırlarını saptayan Versailles (1919), Saint-Germain (1919) ve Trianon (1920) antlaşmalarından kazançlı çıkan Çekoslovakya'nın, nüfusun % 32'sini

JEOMORFOLOJİK BÖLGELER

oluşturan azınlıklar (3 200 000 Alman, 700 000 Macar, 500 000 Ruten) sorununu çözmesi gerekiyordu. Çekoslovakya, 21 bölgeden birinde nüfusun % 20'sine varan azınlıklara mahkemelerde ve devlet dairelerinde kendi dillerini kullanma hakkını vermekle yetindi. Ama katolik din adamlarının egemenliğindeki yoksul Slovaklar, sayıları ve zenginlikleri devlette üstünlük sağlayan, genellikle protestan ya da inançsız Çekler'e karşı güvensizlik duyuyorlardı. Slovak özerkçilerin başı rahip Hlinka, çek merkeziyetçiliğine karşı sürekli bir mücadele yürütüyordu. Habsburglar İmparatorluğu topraklarındaki sanayinin büyük bir bölümünü devralan çekoslovak devleti, yaşadığı güçlüklere karşın örnek bir demokrasi ve zengin bir ülke gibi göründü. Nisan 1919 toprak reformuyla, özellikle Avusturyalılar'a ve Macarlar'a ait büyük çiftliklerin 1 200 000 hektarına el kondu. Güçlü sendikalar içinde örgütlenmiş, kalabalık bir işçi sınıfına dayanan sosyal-demokrat partinin 2,3 milyonu aşkın üyesi vardı ve iktidarı elinde tutuyordu. Bu partinin sol kanadı mayıs 1921'de Çekoslovak komünist partisi'ni kurdu (350 000 üye); aralık 1920'deki büyük grevi polis bastırdı. Yüksek nitelikli ürünlerin yoğun dışsatımına dayanan refah, toplumsal çalkantıyı yatıştırdı. Ulusal kurucu meclis (şubat 1920), fransız örneğinden esinlenen bir Anayasa yaptı. Devlet başkanlığına yeniden seçilen ve aralık 1935'te çekilmesine kadar da bu görevi sürdüren Masaryk, cumhurbaşkanlığını bir "kale", gerçek bir iktidar merkezi durumuna getirdi. Hükümet edebilmek için partilerin koalisyonlar kurmaları gerekiyordu. Sonunda Bohemya Almanları (1926), ardından Slovaklar (1927) bu koalisyonlara girdiler. Üstünlük sosyal-demokratlardan (1919-20) gitgide sağa kayan toprak sahiplerine geçti (1922-1938). 1929 dünya bunalımı ekonomiyi derinden sarstı.

Çekoslovakya Birinci Dünya savaşı mağluplarının toparlanmalarına karşı gerekli önlemleri almaya çalıştı. 1918-1935 arasında dışişleri bakanlığı yapan Dr. Beneš, macar irredentismosuna karşı Yugoslavya ile imzalanan bir antlaşmayla Küçük Antant'ın ilk adımını attı (ağustos 1920). Milletler Cemiyeti'ne çok bağlı olan Dr. Beneš, batılı devletlerin himayesini sağlamaya çalıştı: Locarno antlaşması'nı (ekim 1925) bir fransız-çek yardımlaşma antlaşması izledi. Küçük Antant'ın zayıflaması Prag'ı mayıs 1935'te, çekoslovak kamuoyu için Slavlar'ın koruyucusu olarak kabul edilen SSCB ile bir antlaşma imzalamaya yöneltti. Hitler'in Almanya'da iktidara gelişi (1933) Bohemya Almanları arasında yeniden karışıklıklara yol açtı. Südetler alman partisi'ni yöneten ve Berlin'den para yardımı gören Konrad Henlein, kendi ulusal topluluğu için özerklik istiyordu. Ama Reich, Südetler'i açıkça desteklemek için Anschluss'un gerçekleştirilmesini bekledi (mart 1938). 1935'te Masaryk'ın yerine geçen Beneš, Henlein'ın durmadan artan ve Hitler'in tehdit edici söylevleriyle de desteklenen isteklerine göğüs germek zorunda kaldı. Chamberlain'ın Berchtesgaden yolculuğundan sonra Londra ve Paris, Prag'ı, Almanlar'ın çoğunlukta oldukları yerleri, halkoylamasına gitmeden "hemen" Reich'a devretmeyi kabul etmek zorunda bıraktılar (21 eylül 1938). Hitler, Godesberg'de devir işinin 1 ekimden önce tamamlanmasını ve Polonya ile Macaristan'ın taleplerinin de yerine getirilmesini istedi (22 eylül). Başbakan general Syrový genel seferberlik ilan ederek Hitler'in ültimatomunu geri çevirdi (22 eylül). Ama Fransa ile İngiltere'nin Münih'te alman koşullarını genel olarak kabul etmeleri üzerine (29 ve 30 eylül), Syrový boyun eğmek zorunda kaldı. Wehrmacht südet bölgesini işgal etti (1-10 ekim), Prag da öngörülen halkoylamalarından vazgeçti.

• *Parçalanma ve yabancı işgali (1938-1945).* Çekoslovakya, 2 800 000 Alman ve 700 000 Çek ile birlikte, stratejik sınırlarını da kaybetti. Olup bitenlerden cesaret alan Polonya, Těšin ve Bohumin'e el koydu (1 ekim 1938). Ribbentrop-Ciano hakemlik kararı Slovakya'nın güneyini Macaristan'a verdi (2 kasım 1938).

Budanan devlet daha da bölündü: Rutenya özerklik kazandı; Monsenyör Tiso, Bratislava'da özerk bir hükümet kurdu (ekim 1938); Çekler ile Slovaklar'ın diplomasi, ordu ve maliyeden başka ortak hiçbir şeyleri kalmadı. Prag'da, 5 ekimde istifa eden Beneš'in yerine başkan Hácha geçti (30 kasım). Berlin'in desteklediği Monsenyör Tiso, alman himayesi altındaki Slovakya'nın bağımsızlığını ilan etti (14 mart 1939). "Yola gelmez" Çekler'i Bohemya'da kalan Almanlar'a kötü davranmakla suçlayan Hitler, başkan Hácha'yı Berlin'e çağırdı (14 mart); başkan Hácha, tehdit altında, çek halkının yazgısını Führer'in eline bırakan bir belge imzaladı. Hitler, 14 martı 15 marta bağlayan gece ülkeyi işgal ettirerek *Bohemya -Moravya protektorası* haline getirdi (15 mart). Macar birlikleri, bağımsızlığını ilan eden Rutenya'ya girdi (15 mart).

Slovakya, Reich uydusu bir devlet durumuna gelirken, Çekler doğrudan doğruya hitlerci zorbalık altına giriyorlardı. Halk alman savaş gücünün hizmetine verildi; Hitler hükümeti, silah fabrikaları kurmak için, müttefik bombardıman uçaklarının kolayca ulaşamayacağı protektorayı seçti. Kasım 1939'dan başlayarak bir öğrenci gösterisiyle ortaya çıkan iç direniş, sert bir biçimde bastırıldı: 1939-1945 arasında 25 000 kişi öldürüldü, 200 000 kişi sürüldü. Çek Yahudileri'nin kökü kazındı. Reichsprotektor R. Heydrich, Londra'dan gönderilen bir Çek tarafından öldürülünce (27 mayıs 1942), Almanlar korkunç Lidice katliamına giriştiler. İstifasından sonra sürgüne giden Beneš, Londra ve Paris'in desteklediği bir Çekoslovak ulusal komitesi kurdu. Fransa'da bir çekoslovak tümeni örgütlendi. Haziran 1940'ta Londra'ya geçen bu komite, geçici bir hükümete dönüştü ve temmuz 1940'ta İngiltere tarafından tanındı. Ama

Çekoslovakya'ya 1919 sınırları konusunda güvence veren ilk ülke SSCB oldu. Beneš, bir çekoslovak komünistleri konseyini barındıran Moskova ile karşılıklı güvenceler alıp vererek ülkesinin bağımsızlığını korumaya çalıştı. Londra'daki Polonya hükümeti SSCB'ye karşı çıkınca Beneš, ocak 1942 protokolünde öngörülen Polonya ile federasyon tasarısından vazgeçti. SSCB ile bir karşılıklı yardımlaşma antlaşması imzaladı (12 aralık 1943). Bu antlaşma, Beneš'in savaştan sonra Südetler'i ülke sınırları dışında bırakma yolundaki kararını Müttefikler'e kabul ettirdi. Moskova'daki komünistler Ulusal konsey'e (sürgündeki parlamento) girdilerse de, hükümette yer almayı kabul etmediler.

• *II. Cumhuriyet: Doğu ile Batı arasında denge (1945-1948).* Ekim 1944'te Slovakya'ya giren Kızılordu yeterince ilerleyince, çekoslovak yetkililer Košice'ye taşındı. Sol sosyal-demokrat Z. Fierlinger 4 nisan 1945'te, nazilerle işbirliği yapmamış partilerin katıldıkları ve komünistlerin (Konsey başkan yardımcısı Klement Gottwald ile) önemli bakanlıkları aldıkları bir koalisyon hükümeti (Ulusal cephe) kurdu. Nisanda yayımlanan Košice programı'nda, çek ve slovak halklarının eşitliği üzerinde duruluyor, azınlıkların ülkeden çıkarılacağı ve kapsamlı bir millileştirme siyaseti izleneceği ilan ediliyordu. Prag ayaklanmasına karşın (5 mayıs 1945), Amerikalılar Plzeň'de durma emri aldılar ve Çekoslovakya'nın büyük bölümünü Sovyetler kurtardı.

SSCB'ye bırakılan (haziran 1945) Karpat ardı Rutenya dışında, 1919 sınırları içinde yeniden kurulan Cumhuriyet, Direnme hareketine katıldığını kanıtlayamayan Almanlar'ı (2,4 milyon) ülkeden çıkardı ve Budapeşte ile nüfus değişimi üzerine bir anlaşma imzaladı (1946). 500 000 Macar'ın ülkeden ayrılması öngörüldü. Slovakya özerk kurumlar kazandı: Ulusal konsey (yasama), Komiserler konseyi (yürütme).

Alman işgali sırasında artan ekonomik güç savaştan hemen hiç zarar görmemişse de, nüfus iyice azalmıştı (1919'daki 13,5 milyon yerine 12 milyon). Bundan ötürü üretim ancak UNRRA'nın yardımlarıyla canlandırılabildi. Alman ve Macar emlakine el koyan yeni bir toprak reformuyla (haziran 1945), 1 700 000 hektar toprak yoksul köylülere dağıtıldı. Bankalar, madenler, sanayi işletmelerinin üçte ikisi (500'den çok insan çalıştıran işletmeler) millileştirildi (ekim 1945). Komünist parti'nin mayıs 1946 seçimlerinde oyların % 38'ini alması üzerine, Gottwald yeni bir Ulusal cephe hükümeti kurdu. Bu hükümet iki yıllık (1947-48) bir ekonomik plan hazırladı. Ama SSCB ile batılı devletler arasında bozulan ilişkiler Prag'ın hareket özgürlüğünü sınırlıyordu. SSCB ile imzalanan ticaret antlaşması (aralık 1947), çekoslovak dışsatımlarını yoksul Doğu Avrupa ülkelerine yönelterek, Cumhuriyet'i bundan böyle ağır donatım malzemesi (halk cumhuriyetleri için) ve silah yapımında uzmanlaşmak zorunda bırakan bir dizi antlaşmanın ilki oldu.

• *Halk demokrasisi ve sosyalist cumhuriyet (1948-1968).* Prag'daki komünist bakanlar, 1946 seçimlerinde komünistleri yenilgiye uğratan Demokrat parti'nin egemen olduğu Slovakya Komiserler konseyi'ndeki çoğunluğu ele geçirmeye çalıştılarsa da başaramadılar (kasım 1947). 20 şubat 1948 günü, "burjuva" partilerin on iki bakanı, komünist içişleri bakanının davranışlarını protesto etmek üzere, ayrıca başkan Beneš'in istifalarını kabul etmeyeceğini de umarak istifa etti. O sırada 1 300 000 üyesi bulunan Komünist parti, cumhurbaşkanını zorlamak için büyük gösteriler düzenledi (21-25 şubat); sosyal-demokratlar bölünmüştü ve 25 şubatta Beneš, istifa eden bakanların yerine Gottwald'ın yeni bakanlar getirmesine göz yumdu; 10 martta da, Gottwald hükümeti bakanlarından Jan Masaryk, Sovyetler'in her şeye karışmasından bezerek intihar etti. Yeni hükümet 50 hektarı aşan toprakları kamulaştırarak toprak reformunu sürdürdü ve 50'den çok işçi çalıştıran işletmeleri de millileştirdi (nisan 1948). 9 mayıs 1948 Anayasası Çekoslovakya'yı bir halk demokrasisi durumuna getirdi. Temizlik yapılan Ulusal cephe 30 mayıs 1948 seçimlerinde tek bir liste sundu ve kazandı. 7 haziranda görevinden çekilen Beneš'in yerine Gottwald geçti; A. Zápotocký başbakan oldu. Sosyal-demokrat parti'de de temizlik yapıldı ve bu parti Komünist parti'yle birleşti (nisan 1948).

Ağır sanayiyi geliştirmeyi hedefleyen birinci beş yıllık plan (1949-1953), sanayi bakımından donanımı yetersiz olan Slovakya'ya yapılacak yatırımlara öncelik tanıdı. Nisan 1949'da "birleşik" tarım kooperatiflerinin büyük ölçüde kurulması için bir kampanya başladı. Ama plancıların tasarıları, devamsızlığın daha da ağırlaştırdığı bir işgücü kıtlığıyla engellendi. Din adamlarına bağlılık andı içirebilmek için yetkililer Prag başpiskoposu Monsenyör Beran'ı gözaltına alarak (haziran 1949 -1963) kimi piskoposları mahkûm ettirdiler. Din okulları laikleştirildi (1948), çok sayıda manastır kapatıldı (1950). 1949'da başlayan parti içi temizlik, eski dışişleri bakanı slovak Clementis ve partinin eski genel sekreteri Slánský'nin idam edilmeleri (1952) üzerine büyük bir yankı uyandırdı. Sovyet danışmanlar yardımıyla düzenlenen büyük stalinci davalar, 1950-1954 döneminin temel özelliği oldu.

Cumhurbaşkanlığı Gottwald'dan (öl. mart 1953) Zápotocký'ye (öl. kasım 1957), ondan da Novotný'ye geçti. Novotný Komünist parti genel sekreterliğini de koru-du. Mart 1953'te başbakan olan Široký, 1963'te stalinci olduğu gerekçesiyle görevinden uzaklaştırıldı ve yerine Lenárt geçti. İkinci beş yıllık planın gerçekleştirilmesinden (1956-1960) ve tarımın kolektifleştirilmesinin tamamlanmasından sonra, Çekoslovakya "sosyalist cumhuriyet" oldu (11 temmuz 1960 Anayasası).

1962'den başlayarak, 1964 ve 1967'deki sertleşme dönemlerine karşın, sansür hayli yumuşadı. Büyük davalar döneminde mahkûm edilen birçok kimse sessiz sedasız aklandı. Sinema (Miloš Forman, Věra Chytilová, vb.), edebiyat (Milan Kundera, Josef Škvorecký, vb.) yeniden canlandı, aydınların rolü önem kazandı. 1961-1964 arasında ulusal gelirin büyük oranda düşmesi, partiyi Ota Šik tarafından hazırlanan bir ekonomik reformu kabul etmek zorunda bıraktı. XIII. Kongre'nin (haziran 1966) onayladığı reform, 1 ocak 1967'den başlayarak uygulandı. Novotný'ye karşı, slovak milliyetçilerden, liberal reformlar yandaşı Çekler'den, kararsız merkezcilerden oluşan bir muhalifler koalisyonu kuruldu. 5 ocak 1968'de Merkez komite Novotný'nin yerine Dubček'i birinci sekreterliğe getirdi. Böylece "Prag ilkbaharı" dönemi başladı. Novotný, mart 1968'de cumhurbaşkanlığından istifa etmek zorunda kaldı. Yerini general Svoboda aldı. Nisanda da Oldřich Černík yenilenmiş bir hükümetin başına geçti.

• *Prag ilkbaharı.* Ülkenin, "güler yüzlü bir sosyalizm" yaratmak isteyen yeni yöneticileri, 11 nisan 1968'de saptanan "eylem programı"nı uygulamaya başladılar; Parlamento, haziranda sansürün kaldırılmasını kabul etti; aynı biçimde, Ota Šik önemli ekonomik ve toplumsal reformlar yapılmasını önerdi; dış ilişkiler alanında Çekoslovakya, Almanya Federal Cumhuriyeti ile ekonomik görüşmelere girişti. Bununla birlikte, Alexander Dubček, radikal ilericilerin önerilerini eleştirerek Varşova paktı askeri birliklerinin çekoslovak topraklarında manevra yapmalarını kabul etti. Ama 4 temmuzda Brejnev, sosyalizm kardeş bir ülkede tehlikeye düşerse, askeri bakımdan müdahale etmekte kararlı olduğunu açıkladı. Birkaç gün sonra da, SSCB, Polonya, Macaristan, Doğu Almanya ve Bulgaristan, Prag hükümetini bir mektupla yeniden uyardılar. Çekoslovak komünist partisi sorumluları, 29-31 temmuz arasında, Čierna nad Tisou'da sovyet meslektaşlarıyla; birkaç gün sonra da Bratislava'da bir araya gelen sovyet, polonyalı, alman, bulgar ve macar yetkililerle görüştüler. Görüşmelere katılanların kabul edip imzaladıkları belgelerde, özellikle, sosyalizmi kurma ve savunma zorunluluğu belirtiliyordu. 3 ağustosta komünist partiler Bratislava'da ortak bir toplantı yaptı ve bu toplantıda Varşova paktı çerçevesinde bir demokratlaşma kabul edilmiş gibi göründü. Bu nedenle, Varşova paktı birliklerinin 20 ağustostaki askeri müdahalesi tam bir sürpriz oldu.

• *Askeri müdahale.* Sovyet, polonya, alman ve bulgar orduları 20-21 ağustos 1968 gecesi Çekoslovakya'ya girerek birkaç saat içinde bütün kentleri işgal etti. Devlet başkanı general Svoboda dışındaki başlıca çekoslovak yöneticiler tutuklanarak Sovyetler Birliği'ne götürüldü. Ota Šik gibi öteki siyaset adamlarıysa Yugoslavya'ya sığındılar. Bu olaylar batılı ülkelerde büyük bir heyecan uyandırdı; Çin, Romanya ve Yugoslavya tarafından kınanan bu askeri müdahaleyi, fransız ve italyan komünistler de eleştirdiler.

Direnme hareketleri çoğaldı; bazı sovyet askerleri ile Çekoslovaklar, özellikle de gençler arasında sert çatışmalar baş gösterdi; işi bırakma eylemleri yüzünden fabrikalar ve ulaşım araçları felce uğradı. Sovyetler yeni bir hükümet kuramadılar: Çekoslovak komünist partisi, 9 eylülde toplanması öngörülen XIV. Kongre'sini 22 ağustosta Prag'daki bir fabrikada gizlice yaptı; 22 ve 23 ağustos günleri, ülkede bir saat boyunca her türlü etkinlik durduruldu.

Aralarında Gustáv Husák'ın da bulunduğu parti üyeleriyle birlikte Moskova'ya giden Svoboda, 23 ağustosta sovyet yetkililerle görüştü; Svoboda'nın isteği üzerine, görüşmelere ve ocak ayında başlatılan siyasete son veren bir antlaşma yapılmasına Dubček ile öteki çekoslovak yöneticiler de katıldılar.

• *Normalleştirme.* Husák'ın güttüğü siyaset Sovyetler'ce desteklenen bir normalleştirme siyasetiydi. Çekoslovakya'nın federalleştirilmesi üzerine 28 ekim 1968'de kabul edilen yasa, hükümette ve federal meclislerde ilkbahar yandaşlarının görevden uzaklaştırılmasını sağlayan bir değişikliğe zorluyordu. Husák ilkin partiyi kendi denetimi altına almaya çalıştı. Nisan 1969'da Dubček'in yerine parti birinci sekreteri seçildi. Mayıs 1970'ten başlayarak tasfiye komisyonları, üyelerin % 20'sini oluşturan muhalifleri partiden uzaklaştırdı. Husák, partinin XIV. Kongresi adı verilen bir kongreyi (ağustos 1968 kongresi geçersiz sayılıyordu) ancak 25-29 mayıs 1971'de toplayabildi. Tasfiye tüm toplumu da etkiliyordu. Aydınlar, sanatçılar, işçi ya da ırgat olarak çalışmak zorundaydılar. Özellikle insan bilimlerine ilişkin çalışma yapanlar başta olmak üzere birçok enstitü kapatıldı. Sansür, sinema ve edebiyatı felce uğrattı. Husák iktidarını pekiştirdi. 27 mayıs 1975'te Parti merkez komitesi'nin, cumhurbaşkanı Svoboda'yı sağlık nedeniyle görevden uzaklaştırmasını sağladı ve onun yerine kendini seçtirdi. 1965 ekonomik reformları yürürlükten kaldırıldı. Amaç artık ekonomiyi modernleştirmek ve dünya düzeyine ulaşmak değil, her şeyden önce Sovyetler Birliği'nin isteklerini karşılamak ve ona nükleer sanayi için gerekli makineleri, elektronik araçları ve malzemeyi sağlamaktı. 6 mayıs 1970'te imzalanan sovyet-çekoslovak antlaşması, sosyalizmin savunulması adına devletler arasındaki bir anlaşmaya müdahale hakkını sokan ilk antlaşmaydı. Bu antlaşma Sovyetler Birliği'ne karşı tam bir bağımlılık belirtisiydi.

Muhalefet her türlü anlatım aracından yoksun kaldı. Ocak 1977'de, aralarında filozof Jan Patočka'nın, tarihçi Jiří Hájek'in, oyun yazarı Václav Havel'in de bulunduğu bir aydınlar grubu 77 şartı'nı yayımladı. Bu grup bir muhalefet partisi değildi. Yurttaşlar, Helsinki konferansı sonuç bildirisi'ndeki(ağustos 1975) keyfi tutuklamalara karşı güvenceler, din ve vicdan özgürlüğü gibi ilkelere, yurttaşların günlük kişisel yaşamlarında saygı gösterilmesini istiyorlardı. Bu girişim çok sert bir biçimde bastırıldı: Jan Patočka mart 1977'de bir sorgulamadan sonra öldü; Václav Havel 1979'da ağır bir hapis cezasına çarptırıldı.

Parti tarafından denetlendikleri için kiliseler önemli bir rol oynayamıyorlardı. 1968'de bir canlanma gösteren Katolik kilisesi, eylül 1971'den başlayarak din adamlarının bir örgütlenmesiyle (Pacem in terris) yeniden sınırlandırılmıştı. Vatikan'ın onamasıyla 1973'te birkaç piskopos atanmasına karşın, piskoposlukların çoğu boştu. Polonya'dan farklı olarak, katolik ya da protestan kiliseler 77 şartı'nı desteklememiş, hatta onu resmen kınamak zorunda kalmıştı. Ama 1982'den başlayarak Prag kardinal ve başpiskoposu Monsenyör Tomášek, Kilise'nin bağımsızlığını savunmaya girişti.

SSCB'de Mihail Gorbaçov iktidara geldikten (1985) ve nisan 1987'de ülkeyi ziyaret ettikten sonra, "Prag ilkbaharı"nın yeniden canlanacağı umudu belirdi. 1987'de Milos Jakes, genel sekreter Husák'ın yerine Çekoslovakya Komünist partisi'nin başına geçti ve muhafazakâr bir politika izlemeye başladı.

• *Demokratik gelişme.* Ülkede gelişen çeşitli muhalefet hareketleri Sivil forum adı altında birleşti. 1987-1989 yılları arasında rejime karşı büyük çapta gösteriler oldu. Nihayet kasım 1989'da Sivil forum görüşme masasına oturmayı başardı ve Çekoslovakya Komünist partisi politbürosunun istifa etmesini sağladı. Böylece partinin öncü rolüne son verildi ve M. Calfa komünistlerin çoğunlukta olmadığı bir hükümet kurdu. 1979 yılında gözden düşerek ağır hapis cezasına çarptırılmış olan yazar Vaclav Havel cumhurbaşkanlığına seçildi (aralık 1989 - temmuz 1992). 1990 yılı haziranında yapılan ilk serbest seçimleri Sivil forum kazandı. Kasım 1991'de Çekoslovakya Avrupa topluluğu ile ortaklık antlaşması imzaladı. 27 şubat 1992'de Almanya ile Çekoslovakya arasında dostluk antlaşması imzalandı. Çek ve slovak yöneticileri, Çekoslovakya'nın iki bağımsız devlete bölünmesi konusunda anlaştılar. Bölünme, uygulama sorunları zaman içinde çözümlenmek koşuluyla, 1 ocak 1993 tarihinde gerçekleşti.

ASKERİ TARİH

Çek ordusunun tarihi, XII. yy.'a, Bohemyalı Vladislav II'nin imparator Friedrich Barbarossa'dan soydan geçme kral unvanını aldığı (1158) döneme kadar uzanır. Vladislav II'nin feodal silahlı güç toplama sistemine dayanan ordusu, yeni krallığı genişletme olanağını sağladı ve ülkenin sınırları Adriya denizi'ne kadar yayıldı. Jan Žižka'nın buyrukları üzerine, bir çek-moravyalı birliği töton şövalyelerine karşı Grunwald savaşı'na katıldı (1410).

Bohemya'nın askeri tarihi özellikle husçular savaşlarıyla Otuz Yıl savaşı'nın etkisi altında kaldı. Husçular savaşlarında, yalnızca kötü donanmış bir piyade sınıfından oluşan ve zırhlı alman süvarisiyle savaşan çek ordusu, kendisine oldukça önemli başarılar sağlayan "savaş arabaları" taktiğine başvurmak zorunda kaldı. Bir halk ayaklanmasından kaynaklanan ve kadrosunu küçük soyluların oluşturduğu bu ordu, papanın ve imparatorun ordularına on iki yıl boyunca direnerek Bohemya'ya bazı dinsel özgürlükler sağlayan Jihlava* antlaşmalarının imzalanması olanağını kazandırdı (1436). İki yüzyıl sonra çek ordusunun Ak* Dağ' da yenilgiye uğramasıysa (1620),Bohemya'nın bağımsızlığının sonu oldu.

Eski avusturya-macaristan ordusunun çek kadrolarıyla fransız, italyan ve rus ordularında 1918'de oluşturulan çek birliklerine dayanan yeni bir ulusal ordunun kurulabilmesi için çekoslovak devletinin yeniden kurulmasını beklemek gerekti. Bu orduyu bir fransız askeri kurulu örgütledi. Alman sınırında, Maginot hattı örnek alınarak bir savunma hattı kuruldu. 1938 bunalımı sırasında çek ordusu on iki piyade tümeni, üç süvari ve iki de dağ tugayı içeriyordu. Hitler kuvvetlerinin mart 1939'daki saldırısı bu ordunun ortadan kalkmasına yol açtı, ama III. Reich Çekler'e askerlik hizmeti yüklemeye de hiçbir zaman cesaret edemedi; yalnızca bir slovak ordusu kuruldu ve bu ordu SSCB'de Wehrmacht'ın yanında savaştı. Müttefik taraftaysa, Fransa ve İngiltere'de (1940), sonra da SSCB'de (1942) çek birlikleri kuruldu.

1945'te kurtarılan Çekoslovakya, bir sovyet askeri kurulu yönetiminde ordusunu yeniden örgütledi.

Varşova paktı ordularının ağustos 1968'deki askeri müdahalesinden sonra 16 ekim 1968'de imzalanan bir antlaşma, polonyalı, doğu alman, macar ve bulgar askeri güçlerinin iki ay içinde Çekoslovakya'yı boşaltmasını, ama 70 000 kişilik bir sovyet askeri gücünün bir süre daha "konunma"sını öngörüyordu. 1983'te Sovyetler bu ülkede 2'si zırhlı olmak üzere, 5 tümenlik 1 mekanize orduyla 1 hava ordusunu bulundurmaya devam ediyorlardı.

• *Çekoslovak silahlı kuvvetleri.* 1968 olayları sırasında 14 tümenlik bir güç olan çekoslovak ordusu, sovyet birlikleri tarafından etkisizleştirildi ve Varşova paktı kuvvetleri içindeki yerini almadan önce genel bir tasfiyeden geçirildi.

1989'da çekoslovak kuvvetleri 2 yıl askerlik (hava kuvvetlerinde 3 yıl) yapan 199 700 kişiden oluşuyordu. Savunma bütçesi 2,94 milyar dolara ulaşıyor, rus tipi gereçler kullanılıyordu.

Kara ordusu (148 000 kişi) 5'i zırhlı 11 tümen ve çok çeşitli yaşlarda 3 500 tank içeriyordu: T 54/55/72. *Hava kuvvetleri* 2 hava ordusu oluşturan 470 savaş uçağına sahipti. Uçaklar çok değişik tiplerdeydi: Su 7, Mig 15, Mig 17, Mig 21 ve Mig 23. Ayrıca 100 kadar da helikopter vardı.

EDEBİYAT

Latin-Frank misyonerlerin etkisiyle hıristiyanlığı kabul etmelerine rağmen Bohemya, Moravya ve Slovakya Slavları, 863'te Büyük Moravya'ya gelmiş olan Kiril ve aziz Metodiy kardeşler sayesinde "glagol" yazısına ve eski slavcanın ilk edebiyat örneklerine (incillerin, duaların, şarkıların ve hukuk metinlerinin çevirileri) kavuştular. Ancak bu evrim Kiril ve aziz Metodiy'in öğrencilerinin dağılması (885) ve Büyük Moravya'nın çöküşüyle (906 -907) kesilerek, Slovakya ile çek ülkelerinin birbirinden kopmasıyla sonuçlandı. Eski slavca, Přemyslidler Bohemyası'nda din ve edebiyat dili olarak iki yüzyıl daha yaşadı —azize Ludmila ve aziz Venceslav'ın yaşamöyküleri (940'a doğr.), şarkılar, *Tanrım, acı bize* (1000'den önce), vb.—, bu arada latince de egemenliğini pekiştirdi: aynı azizlerin yaşamöyküsü olan, keşiş Kristián'ın yazdığı (995'e doğr.) *Vita et passio sancti Venceslai et sanctae Ludmilae aviae eius* başlıklı kronik, öteki aziz öyküleri (praglı Adalbert [Vojtěch] ve Prokop) ve bunları izleyen yıllıklar, praglı Kosmas*'ın temel nitelikli *Cronica Boemorum*'u, paskalya dinsel oyunları (XII. yy.). Çekçe, gerçekten bir edebiyat dili olarak ancak XIII. yy.'da kullanılmaya başladı. XIV. yüzyılda Batı yapıtlarının uyarlamaları (*İskender romanı*, 1300'e doğr.; *Tristram ve İzalda;* "exempla" derlemeleri) ve yurtseverlik dolu *Dalimil* Kronikleri* (1310'a doğr.) gibi özgün yapıtlar, yergici, simgeci ve *Záviš destanı* gibi didaktik şiirler, eski çekçenin bir başyapıtı olan, irade özgürlüğünü konu alan *Tkadleček*,Štítnéli Tomáš*'ın ahlaksal ve tanrıbilimsel yazıları ve İncil'in tam çevirisi (1370'e doğr) gibi ürünler ortaya çıktı. Latince-çekçe yapıtlar, 1348'de, kendisi de latince yapıtlar yazan Bohemya kralı ve Kutsal İmparatorluk hükümdarı Karl IV tarafından kurulmuş olan Prag Üniversitesi öğrencileri için hazırlanan manzum kronikler, incelemeler ve sözlüklerle devam etti. Jan Hus*, vaazları, latince ve çekçe yapıtlarıyla Çekoslovakya'da Reform'u hazırladı. Çekoslovakya'yı katolik Batı'dan ayıran husçu savaşlar (1419-1434), dinsel ve ahlaksal düşünceyi canlandırdı, ama edebiyatı tartışmalara, yergilere ve latince birkaç şiir ve anlatıya indirgedi. Çekler'in ilk büyük dinsel ve toplumsal düşünürü olan Petr Chelčický, İncil'e yönelerek, Kardeşler birliği'nin (1457-1467) temel kuralı haline gelecek olan şiddetten kaçınma *(Sıt Víry)* öğretisini ortaya attı. Reform'un etkisinde kalan Rönesans'ı, Lobkoviceli Bohuslav Hasištejnský (öl. 1510) gibi latince, Poděbradyli Hynek (öl. 1492) ve özellikle, *Çek dilbilgisi*'nin yazarı, Yeni Ahit'in çevirmeni ve çekçenin XIV. yy.'ın sonunda yönetim ve edebiyat dili olarak girdiği Slovakya'da bile uzun süre bir dilsel ölçüt olarak kabul edilen *Kralice* Kutsal Kitabı*'nın (1579-1593) esin kaynağı olan rahip Jan Blahoslav* gibi çekçe yazan birçok engin bilgili edebiyatçı temsil etti. Gezi ve eğlence yazılarının yanı sıra Libočanyli Václav Hájek'in *Çek kroniği* (1541) ve Žerotínli Karel'in *Anılar*'ını (1564-1636) saymak gerekir. Ak Dağ yenilgisi (1620), Slovakya'da önemli bir dinsel ilahiler derlemesi yayımlayan (1636) Jiří Třanovský ya da Juraj Tranovský, latinceleşmiş adı Jan Amos Comenius* olan Komenský gibi, katolik kilisesine boyun eğmeyen yazarları yabancı ülkelere göç etmek zorunda bırakarak edebiyatı da etkiledi. Tinsel barok şiir, Bohemya'da şair-besteci Otradoviceli Adam Michna (1600-1676) ve gizemci Bedřich Bridel (1619-1680) ile büyük başarı kazandı. Ancak, yenilgiyle birlikte, boyunduruk altına girerek almanlaşmaya başlayan Bohemya'da, yazınsal etkinlikler, kademe kademe, dinsel yayınlara, halk kitaplarına ve halk şarkılarına indirgendi. Joseph II'nin reformları (köleliğin kaldırılması, hoşgörü buyrultusu), Aydınlanma çağının görüşleri ve merkezileştirmeyle almanlaştırmaya karşı gösterilen direnç, XVIII. yy.'ın sonundan önce kültür ve edebiyat yaşamının yeniden canlanmasına yol açtı. Cizvit Josef Dobrovský*, eski edebiyatı canlandırdı, dilbilgisini yeniden oluşturdu ve özellikle alavistik dalını kurdu. *Lehrgebäude der böhmischen Sprache*'nın yazarı Josef Jungmann*, Chateaubriand'ın *Atala*'sını uyarlayarak (1805) edebiyatçılara yeni bir ufuk açtı. Ulusal duygu, şiirdeki yenilenmeyi başlatan Slovak Jan Kollár*'ın *la Fille de Sláva* (fr. çev.) [1824] adlı yapıtında kendini gösterdi; bunu František Ladislav Čelakovský*'nin, rus ve çek şiiri "yankıları" (1829-1839), Karel Hynek Mácha*'nın dikkate değer romantik şiiri *Máj* (1836), Karel Jaromír Erben*'in aynı doğrultudaki *Kytice*'si (1853), liberal gazeteci Karel Havlíček-Borovský*'nin yergileri izledi. Düzyazıda Mácha ve tarihsel oyunlarıyla tiyatronun canlanmasını sağlayan Josef Kajetán Tyl* ve yeni çek düzyazısının ustası Božena Němcová* (*Babička*, 1855) ile başarılı örnekler verdi.

1848 olayları bu ulusal yeniden doğuş döneminin sonunu ve on yıllık bir sansürden sonra yeni bir siyasal ve ekonomik kurtuluş isteğinin başlangıcını belirler. Bu akımın sözcüsü František Palacký, bir üslup örneği oluşturan *Çek ulusunun tarihi* adlı dev yapıtı kaleme aldı. 1860'a doğru ortaya çıkan "Mayıs kuşağı"nda *Povídky Malostranske*'nin (1878) yazarı, şair ve tefrikacı Jan Neruda*, şair ve öykücü Vítezs-

lav Hálek (1835-1874), kadın romancı Karolina Světlá (1830-1899) ve çek kurgubiliminin babası ve toplumsal sorunlar romancısı Jakub Arbes* yer aldı. Bundan sonraki kuşak iki gruba bölünmüştü: ilk grubu *Chants de l'esclave* (fr. çev.) [1895] adlı yapıtıyla büyük bir yankı uyandıran Svatopluk Čech* ve Alois Jirásek* gibi tarih konularına eğilen ve hem çek, hem slav değerlerine bağlı milliyetçiler, ikinci grubuysa, çeviriler ve evrensel temalar sayesinde Avrupa'ya ve dünyaya açılan "kozmopolit okul" mensupları oluşturdu. İkinci gruptakiler arasında, düşünsel ve yurtsever şiirlerinin yanı sıra, Shakespeare'i ve amerikalı yazarların yapıtlarını çevirmiş olan Josef Václav Sládek*'i, Alsace kökenli ve latin (*Karolinská Epopeja,* 1896), kelt, rus, japon ve ayrıca eski ve yeni çek dünyasının etkisinde kalan Julius Zeyer*'i, çok sayıda yapıt veren şair ve çevirmen Jaroslav Vrchlický*'i saymak gerekir. XIX. yy.'ın sonunda ve XX. yy.'ın başında, çek edebiyatının ustaları, sahte yurtseverlikle doğalcılığın düşmanı olan filozof Tomáš Garrigue Masaryk*, fransız kültürünü iyi bilen eleştirmen František Xaver Šalda* ve şair Josef Svatopluk Machar*'dır. Bu dönemde, *Slezské Pisné*'nin devrimci yazarı Petr Bezruč, metafizikçi ve gizemci Otokar Březina*, Jakub Deml (1878-1961) gibi İncil'deki imgelerden ve çiçeklerden esinlenen simgecilerle, izlenimci Antonín Sova* ve ağırbaşlı Karel Toman* ile şiirde parlak bir çıkış başlar; bunlara, Viktor Dyk*'in ve Stanislav Kostka Neumann*'ın "yüzyıl sonu" dekadanlığını da eklemek gerekir. Bir de şair, romancı ve dramaturg Fráňa Šrámek* anılmalıdır. K. V. Rais (1859-1926), T. Nováková (1853-1912), J. Holeček*, A. Stašek (1843-1931), J. Herben (1857-1936) ve J. S. Baar (1869-1925) gibi bazı romancılar kır yaşamının gerçekçi betimlemelerini yaparken, Karel Matěj Capek-Chod* ve Anna Maria Tilschová (1873-1957), Vilém Mrštík*'in yücelttiği doğalcılığı benimsediler. Růžena Svobodová (1868-1920) ve Božena Benešová (1873-1936) ise, romanlarında psikolojik gerçeklere yer vererek bu eğilimlere hemen karşı çıktılar. Šrámek, Vladislav Vančura*, Čestmír Jeřábek (1893-1981), Karel Konrád (1899-1971) ve özellikle avusturya-macaristan bürokrasi makinesine "direnen" bir tip olan Švejk'ın yaratıcısı Jaroslav Hašek* gibi birçok yazar Birinci Dünya savaşı'na tanık oldu; Rudolf Medek (1890-1940), Josef Kopta (1894-1962) ve František Langer* ise Rusya'daki çek "lejyonerleri"nin destanını dile getirdiler.

1. Cumhuriyet'in yirmi yıllık özgürlük dönemi, edebiyat alanında, ödün vermez Šalda'nın, gelenekçi edebiyat tarihçisi Arne Novák*'ın eleştirileriyle, bütün öncü akımların kuramcısı Karel Teige*'nin ve Jan Mukařovský*'nin "yazınsal yapısalcılığı"nın katkısıyla çarpıcı bir gelişmeye tanık oldu. Jiří Wolker* ile ortaya çıkan ve kısa süren "proletarya" şiiri döneminden sonra yaşama tadının oyunsal bir biçimde dile getirilmesine dayanan ve Jaroslav Seifert* ile Vítězslav Nezval*'in yönlendirdiği "şaircilik" akımı belirdi. Bu akımı, Breton ile yakından işbirliği yapan Nezval'in "gerçeküstücü" grubu sürdürdü. Ama şairlerin çoğu ve şaircilik akımının biçimsel özgürleştirmesinin etkisinde kalmış olanlar bile, kişisel ve özel, hatta kötümserliğe kaçan tinsel, metafizik bir üslubu yeğlediler; bunlar, Josef Hora*, František Halas*, Vladimír Holan*, Vilém Závada*, František Hrubín* gibi, insanın içinde bulunduğu durumu dile getiren şairlerdi. Düzyazı alanında, Masaryk'ın I. liberal cumhuriyetin simge-yazarı Karel Čapek*, hümanist düşüncesiyle ön plana çıktı; Karel'in bazı yapıtları, kardeşi ressam-yazar Josef Čapek*'in de imzasını taşır. Katolik düşüncesinin yeniden doğuşu Karel Schulz (1899-1943), Jan Čep (1902-1974) ve tarihsel romanı canlandıran Jaroslav Durych* gibi üslupçularla gerçekleşti. V. Vančura, ortaçağ ve rönesans dilinden esinlenen şaşırtıcı bir yenilikçiydi. Psikolojik roman İvan Olbracht*, Marie Pujmanová (1893-1958), Jarmila Glazarová*'nın yapıtlarıyla ön plana çıktı ve Egon Hostovský* ve savaşın silinmez izler bıraktığı Richard Weiner (1884-1937) ile el atılmamış bir alana yöneldi. Anlatı ve toplumsal roman en iyi örneklerini Marie Majerová*, Karel Nový (doğm. 1890) ve taşra yaşamına alaycı bir üslupla eğilen Karel Poláček* ile verdi. Josef Knap'ın (1900-1973) başını çektiği ve köy anlatısını canlandırmaya çalışan "kırsalcılar" grubunu da unutmamak gerekir. En ünlü yazarları Josef Čapek, Karel ve F. Langer olan çek tiyatrosuysa Özgürleşmiş tiyatro'nun ünlü yazar-aktörleri Jiří Voskovec (1905-1981) ve Jan Werich* ile öncü akımlara yöneldi. Münih anlaşması ve alman işgali, çek yazarlarını darmadağın etti. Bunlardan Vančura, J. Čapek, Poláček, şair Hanuš Bonn (1913-1941), eleştirmen Bedřich Václavek (1897-1943) kamplara yollandı ya da öldürüldü; Langer, Hostovský, Voskovec et Werich, Viktor Fischl (doğm. 1912), Jiří Mucha (doğm. 1915) sürgüne gönderildi. Şairler, bu ulusal trajediyi ulusal ve insansal değerleri belirli bir umut kaynağı olarak ele alıp ağırbaşlılık içinde dile getirdiler. Bunlar Hora, Halas, Seifert, Holan, Zahradníček, Závada ve sonradan onlara katılan ve P. Valéry'nin dostu olan anlaşılması güç Josef Palivec, Kamil Bednář (1912-1972), varoluşçuluğu yaygınlaşmasından önce temsil eden Jiří Orten (1919-1941), Oldřich Mikulášek (doğm. 1910), Jiří Kolář*, Josef Kainar (1917-1971), Josef Hiršal (doğm. 1920), dünyadan el etek çekmiş katolik yazarlardan Josef Kostohryz (doğm. 1907) ve Zdeněk Rotrekl'di (doğm. 1920). Düzyazıcılardan Eduard Bass (1888-1946), František Kožík (doğm. 1909), František Kubka (1894-1969) [doğm. 1907] geçmişe, Václav Řezáč (1901-1956), Miroslav Hanuš (doğm. 1907), Vladimír Neff (1909-1983) ise psikolojiye yöneldi. 1945'te, kurtuluşla birlikte eski çoğulculuğa dönüş oldu, ancak bu kez güçlü bir komünist baskı vardı. Batılı anlamda hümanist anlayışın temsilcisi Šalda ve Masaryk geleneği içindeki eleştirmen ve karşılaştırmalı edebiyat uzmanı Václav Černý'ydi (doğm. 1905). İşgalin yarattığı sarsıntı ve direniş hareketi, bu kısa dönemin ana temaları oldu. Komünist partisi'nin iktidarı ele almasıyla (şubat 1948), halkın eğitimini (ya da yeniden eğitimini) sağlama ve "kültür mirası"nı yeniden değerlendirme amacını taşıyan "sosyalist gerçeklik" egemen oldu; bu mirastan gerçeküstücülük, varoluşçuluk, kırsalcılık, "kozmopolit" karşılaştırmacılık, yapısalcılık, katolikler, hümanist sosyalistler, "burjuva" liberaller vb. dışlandı. Hostovský, Čep, Voskovec, Fischl, Zdeněk Němeček (1894-1957), Ferdinand Peroutka*, Milada Součková (1898-1983), Jan Maria Kolár (1923-1978), şairlerden İvan Blatný (doğm. 1919), Jiří Kovtun (doğm. 1927), edebiyat tarihçisi Antonín Kratochvil (doğm. 1924) Batı'ya kaçarken, yapılan yargılamalar sonunda Zahradníček, Palivec, Knap, Kostohryz, Rotrekl, Václav Renč (1911-1973) gibi yazarlar hapsedildi; Durych, Langer, Holan, Kolář, kuramcı ve eleştirmenlerden Černý, Teige, Jindřich Chalupecký (doğm. 1910) gibi bazı yazarlar yayım yasağı kapsamına alındı ya da yazmaktan vazgeçtiler; kimi yazarlarsa çocuk kitapları yazmaya başladılar (Hrubín, Hiršal, vb.). Resmi edebiyat, Nezval, Majerová, Kubka, Pujmanová, Závada, Glazarová, Řezáč, Kainar, Norbert Frýd (1913-1976), Jan Drda*, dramaturg Emil František Burian (1904-1959) ve genç "bağımlılar" Pavel Kohout* ve Jan Otčenášek (1924-1979) tarafından temsil edildi. Beş yıllık bir dogmatizmden sonra, günlük gerçeklerden esinlenen ve Květen (Mayıs, 1955-1959), dergisi çevresinde toplanan şairler grubunun (Jiří Šotola*, Karel Šiktanc [doğm. 1928], Miroslav Florian [doğm. 1931]) yapıtları, Milan Kundera*'nın şiirleri, Edvard Valenta'nın (1901-1978) romanları ve özellikle Josef Škvorecký*'nin *Zbabělci* (1958) adlı yapıtı bir "yumuşama" dönemi başladı. 1956 Yazarlar kongresi, suçlamaları geri aldı (Seifert, Hrubín, Slovaklar). 60'lı yıllarda Parti, "kültür cephesi"ni pekiştirme girişiminde bulundu. Ama genellikle işgal temasını işleyen Frýd, Ladislav Fuks (doğm. 1923), Arnošt Lustig (doğm. 1926), Alexander Kliment (doğm. 1929), Jan Procházka (1929-1971) ve İvan Klíma* gibi yazarlar gerçekçi ve psikolojik bakış açılarını bırakmak istemedikleri gibi geçmişe sığınmaktan da (Neff, Jeřábek, Hanuš, vb.) vazgeçmediler. Kurgubilim, Josef Nesvadba (doğm. 1926) ile birlikte yeniden ortaya çıktı ve şiirde, Halas ve Orten'in "tinsel" eğilimi, Kainar, İvan Diviš (doğm. 1924), Jan Skácel (doğm. 1922), Josef Hanzlík (doğm. 1938) ile devam etti. Sinema gibi tiyatronun da, František Pavlíček (doğm. 1923), Josef Topol (doğm. 1935) ve Václav Havel* ile özgürlük alanı genişledi. 1963'te Kafka ve Čapek konusunda düzenlenen toplantılar, Bohumil Hrabal*, Ludvík Vaculík*, Jan Beneš (doğm. 1936), Věra Linhartová (doğm. 1938) ve Kundera (*Žert*, 1967) ile gittikçe güçlenerek "Prag ilkbaharı"na (1968) kadar sürecek ikinci "yumuşama" döneminin habercisi oldu. "Susanlar"ın, "yasaklanmışlar"ın ve 50 yıllarının mahkûm ettiği "aklanmışlar"ın yapıtları yayımlanmaya başlandı. Bunlar arasında, Holan, Černý, Zahradníček, Langer, Deml, Renč, Teige, başlarında Vratislav Effenberger'in (doğm. 1923) bulunduğu genç gerçeküstücüler ve hatta sürgündekiler (Voskovec, Hostovský, Čep) bile yer aldı. Bu özgürleşme, sovyet işgaliyle ve onun ardından gelen katı bir "normalleştirme" girişimiyle silinip gitti: birçok dergi kapatıldı, sansür kondu, yasak yapıtlar ve yazarlar (200'den fazla) listesi hazırlandı, sosyalist gerçekçiliğe dönüldü, bir "sosyalist dünya edebiyatı"na ilişkin sovyet görüşü uygulandı. 1948'den sonra olduğu gibi edebiyat dünyası bölündü: Závada, Florian, Nesvadba, Jiří Taufer (doğm. 1911), Jarmila Urbánková (doğm. 1911), Jan Pilař (doğm. 1917), Jan Kozák (doğm. 1921), İvan Skála (doğm. 1922) resmi akım içinde yer aldılar. Sürekli tarihe yönelen Neff, Kožík, Šotola hoşgörü gösterilen grubu, Hrabal, Fuks, Vladimír Páral (doğm. 1932) ise istenene tam anlamıyla uyum göstermeyen kesimi oluşturdular. Holan, susmayı tercih etti. Ödün

Çocuklu Meryem Ana (1350'ye doğr.)
Brno yakınlarındaki Vevefí şatosu capellasında bulunan çam üstüne tutkalboya
Ulusal galeri, Prag

Lauros-Giraudon

vermeyen Seifert ise, yabancı ülkelerde ve hatta Prag'da bile yapıtlarını gizlice yayımladı. "Yasaklılar" arasında (bunların çoğu hem "samizdat" olarak, hem yabancı ülkelerde yayım yapmaktaydı) Adolf Hoffmeister (1902-1973), Kostohryz, Mikulášek, Rotrekl, Procházka, Vaculík, Hiršal, Skácel, Šiktanc, Klíma, Kliment, Trefulka, oyun yazarları Pavlíček, Topol ve Havel (hapis cezasına çarptırıldı), eleştirmen ve edebiyat kuramcıları Černý, Effenberger, Bedřich Fučík (doğm. 1900), Oleg Sus (1924-1982) ve Miroslav Červenka (doğm. 1932) bulunmaktaydı. İnsan haklarını savunma girişimi (77 şartı) bu ortamda gerçekleşti. Ayrıca, çek edebiyatı, isteyerek ve bazen de ister istemez Batı'ya göçen yazarlarca da sürdürüldü: Škvorecký ve karısı Zdena Salivarová (doğm. 1933), Diviš, Lustig, J. Beneš, Linhartová, Ludvík Aškenazy (doğm. 1921), İvo Fleischmann (doğm. 1921), A. J. Liehm (doğm. 1924), Ota Filip (doğm. 1930), Petr Král (doğm. 1941), Jan Vladislav (doğm. 1923), Vladimír Skutina (doğm. 1931) ve Jiří Gruša (doğm. 1938). [→ SLOVAKYA.]

GÜZEL SANATLAR
roman sanatı

Daha Önroman döneminde (Büyük Moravya İmparatorluğu) yüksek bir düzeyde olan mimarlık, roman sanatının ortaya çıkışıyla büyük bir gelişme gösterdi. X. yy.'dan başlayarak bölge, kiliseler (rotondalar ve bazilikalar) ve tahkim edilmiş şatolarla doldu. Bu şatoların en önemlileri Přemyslidler döneminde yapılanlardır: Prag'da Hradčany ve Vyšehrad, Olomouc ve Znojmo şatoları. İlk yansahınlı bazilikaya örnek olan Aziz Josef bazilikası 921'de, Hradčany surları içinde yapıldı. Sayısız taş bina kalıntıları, 973'ten sonra piskoposluk merkezi haline gelen, Avrupa'nın bu bölümünün ticaret merkezi durumundaki Prag'ın artan önemini vurgular. XII. yy.'da yapılan Kraliçe Judith köprüsü (1342'de yıkıldı) o dönemin üstün tekniğinin bir göstergesidir. Aynı biçimde 1113'te yapılan, Slovakya'daki Spiš şatosu da bu üstün tekniğin bir örneği olarak gösterilebilir.

gotik sanat

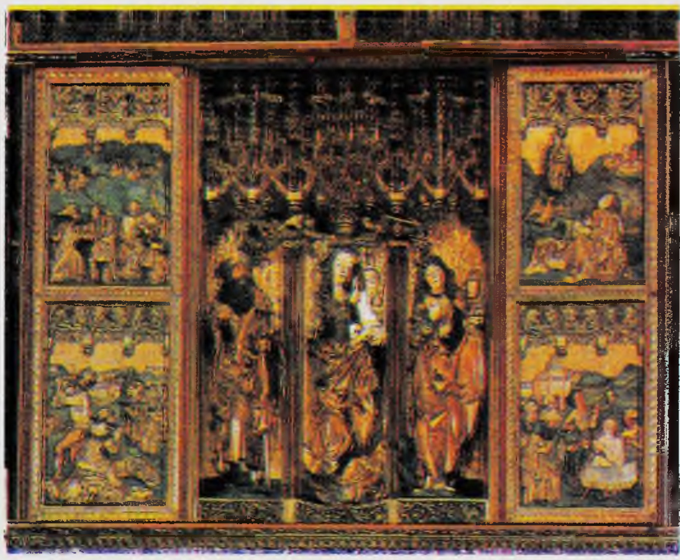
Gotik sanat Bohemya'ya ancak XIII. yy. sonunda girdi, ama bu topraklarda gelişebilmek için çok uygun bir ortam buldu. Hükümdarlar tarafından çağrılan fransız mimarlar başlangıçtaki gecikmeyi kısa sürede giderdiler. Bunlar arasında Mathieu* d'Arras'ın (öl. 1352) çalışmaları önemli bir yer tutar: Prag'daki katedral (1344), yine Prag'daki Yeni Kent'in ve fransız tipi müstahkem mevkilerin en yetkin örneklerinden biri olan Karlštejn şatosu. İmparatorluk ikinci mimarı Schwabenli Peter Parler*'in (1330-1399) çabalarıyla Prag, mimarlık açısından olağanüstü bir gelişme gösterdi. Peter Parler, katedral çalışmalarını sürdürdü, yeni bir taş köprü (Karel köprüsü) yaptı, Prag'da ve taşrada bir dizi dinsel yapıya başladı. Heykelci olarak da bu sanatı portre sanatı yetkinliğine ulaştırdı (Aziz Venceslav heykeli, mezar heykelleri). Gotik resimse ancak XIV. yy. ortalarına doğru Karl IV'ün ressamlarıyla ortaya çıktı. Karlštejn şatosu'ndaki capellayı 129 aziz ve peygamber panosuyla süsleyen (1355-1367) Theodoric* Usta bunlardan biriydi. Güney Bohemya'daysa gerçekten özgün bir ressam olan Třeboňlu* Usta, çeşitli yapıtlar verdi.

Slovakya'da XIV. yy.'ın belli başlı anıtı Košice'deki Azize Elizabeta katedrali'dir. Bu yapıda çalışanların etkisi bütün Doğu Slovakya'da görülür. Gotik dönemin sonunda, Levoča'daki Aziz Jacueš kilisesi'nde dönemin gerçekçilik akımının başyapıtı sayılan Nativitas sunağı'nın (1508-1517) mimarı Pavel* Usta yetişti.

M. Levassort

1348'de imparator Karl IV'ün yaptırdığı Karlštejn şatosu

Garanger-Giraudon

Levoča'daki Aziz Jacueš kilisesi sunakarkalığı, Pavel Usta'nın yapıtı, çokrenkli ve yaldızlı ahşap 1508'e doğr.-1517

Rönesans

Rönesans, Bohemya'ya (Prag'daki Belvedere, 1536-1563) italyan ustalar aracılığıyla girdi. Ama genel olarak çek mimarlığı, rönesans sanatının yeni biçimlerini, ortaçağ mimarlık ilkelerine bağlı kalarak, ancak dış süslemelerde kullandı. Prag kenti saraylarla zenginleşti. Taşrada (Pardubice, Litomyšl, Opočno, Bučovice) göz alıcı şatolar yapıldı. Floransalı sanatçıların çalıştığı Buda'da (Macaristan) kral Matyas Corvinus'un katkılarıyla Rönesans, Slovakya'da büyük bir gelişme gösterdi. Bu dönemdeki slovak yapılarının özelliği osmanlı kuşatmalarına karşı tahkim edilmiş olmalarıdır.

barok

Barok sanatı, rönesans sanatının tersine olağanüstü bir gelişme gösterdi ve çek dehasının en katıksız anlatımı olarak ortaya çıktı. Başlıca yapıtı Prag'daki Malá Strana Aziz Mikuláš kilisesi (babası Christoph tarafından başlandı ve 1755'te bitirildi) olan Kilian İgnác Dientzenhofer*, başkentte çeşitli kiliseler yaptı ve Bohemya'da birçok şantiyeyi yönetti. Giovanni Santini (1667-1723) ve František Maximilian Kaňka (1674-1766) gibi öteki mimarlar da yapıtlarında kendi kişiliklerini gösterdiler ve çek mimarlığına barok bir nitelik kazandırdılar. En önemli heykelciler, F.M. Brokoff*, M. Braun* (XVIII. yy.'ın ilk otuz yılı) ve İ.F. Platzer*, başkentin, barok heykellerle dolu (saraylar, bahçeler, Karel köprüsü heykelleri) bir metropol olması için çalıştılar. Çek sanatı, resimde de gelişme gösterdi: K. Škréta* ve J. Kupecký* seçkin portre ressamları olarak tanındı (XVII.-XVIII. yy.), P.J. Brandl* ve V.V. Reiner* ise kilise ve sarayları süslediler.

Slovakya, özellikle XVIII. yy.'ın ikinci yarısında Bratislava'nın Macar krallığı'nın başkenti olmasından sonra, barok üslubunda yapılarla donandı.

XIX. yüzyıl

XVIII. yy.'ın sonundan başlayarak mi-

Ch. Sappa-C.E.D.R.I.

Plzeň Belediye sarayı (1556)

Ch. Sappa-C.E.D.R.I.

Prag'daki K. İ. Dientzenhofer'in yaptığı Aziz Tomaš kilisesi'nin sahnı (tavanı resimleyen V. V. Reiner)

marlık etkinliklerinde bir durgunluk gözlenmeye başladı. Yalnızca resim ve heykelcilikte biraz hareket vardı. J. Navrátil* romantik bir ressam olarak dikkati çekti. Josef Mánes* (1820-1871) ülkesinin kültürel geleneklerine dönerek kişiliğini kanıtladı. Karel Purkyně (1834-1868) daha çok portre ve natürmort alanında yapıtlar verdi. Her daldan sanatçılar, mimar J. Zítek*'in, 1868-1881 arasında yeni rönesans üslubunda yaptığı Prag Ulusal tiyatrosu'nu süslemek için harekete geçtiler. Tiyatronun alegorik heykelleri ve büstleri modern çek heykelciliğinin kurucusu J.V. Myslbek* tarafından yapıldı. Yüzyılın sonuna doğru manzara ressamı Antonín Chittussi (1847-1891)Fransa'dan, barbizon okulu tarzında açık havada resim yapma tekniğini getirdi.

XX. yüzyıl

Bu yüzyılda birçok çek sanatçı gözlerini Fransa'ya çevirmiştir: Mucha*, Paris'te Art nouveau çalışmalarına katıldı. Daha sonra soyut sanatın öncüsü olan Kupka da 1895'te Paris'e yerleşti. Bu dönemin izlenimci ressamı, Chittussi'den etkilenen Antonín Slavíček'tir (1870-1910). Myslbek' in öğrencisi Jan Štursa* ise adını özellikle kadın heykelleriyle duyurdu. Öncü çek sanatı, Sekizler grubu bünyesinde (*Osma*, 1906), Plastikçiler grubu'nda (1911), daha sonra da *Tvrdošíjní*'de (1918) ortaya çıktı. Bu gruplar Orta Avrupa'nın barok geleneğiyle yeni fransız akımlarını birleştirmişlerdir. Böylelikle ressam ve kuramcı Emil Filla*, ressam Bohumil Kubišta (1884-1918) ve Václav Špála (1885-1946), heykelci Gutfreund*, mimar J. Gočár* ve Pavel Janák'ın (1882-1956) "kübo-anlatımcılık"ı biçimlendi. Birinci Dünya savaşı'ndan sonra Gočár, Hradec Králové'de yürütülen yapım ve şehircilik çalışmalarıyla J. Kotěra*'yı izledi ve hollanda konstrüktivizm'inden etkilendi. 1928'de Brno sergisi yeni teknikleri (betonarme, cam) ortaya koydu ve bu yöntemlerle birçok yeni yapı gerçekleştirildi. 1945-1960 arasında mimarlık üretimine toplumsal gerçekçilik egemen oldu. 1970'li yıllara doğru özellikle şehircilikte işlevsellik yeniden ön plana çıktı.

1918'den sonraki çek resminde iki önemli akım göze çarpar. İlkini izlenimcilik sonrası gerçekçiliğin çeşitli biçimlerini işleyen görsel eğilimli sanatçılar (Václav Rabas [1885-1954], Vojtěch Sedláček [1892-1973], Josef Brož [1904-1980]) temsil eder. İkincisiyse her sanatçının kendi öznelliğinden kaynaklanan, imgeye dayalı yaratıların temsil ettiği akımdır. Ressam ve şair J. Zrzavý*, şair ve ressam Karel Teige (1900-1951) tarafından etkin bir duruma getirilen öncü "Devětsil" grubu üyesi (1923) Štyrský* ve Toyen* gibi gerçeküstücüler bu grup içinde sayılabilir. František Muzika (1900-1974) ve František Janoušek (1890-1943), 1921'de Fransa'ya yerleşen Šima* gibi gerçeküstücülüğe yakındırlar. František Tichý (1896-1961), sirk ve sirk çevresi ressamı olarak ün yaptı. Kendisine özgü dünya görüşü ve coşkulu renkleriyle Jan Bauch (doğm. 1898) yeniromantik bir ressamdır. Heykelde Karel Dvořák (1893-1950) anlatım etkinliğine, biçimlerin bilinçli olarak abartılmasıyla (Paris Père-Lachaise mezarlığı'ndaki lejyonerler anıtı, 1931) ulaştı.

František Gross (doğm. 1909) ve František Hudeček (doğm. 1909) gibi ressamların esin kaynaklarından biri çağdaş uygarlığın taşkınlığıdır. Ressam Jan Kotík' in (doğm. 1916) yapıtlarını hareketsel anlatım belirlerken, ressam Zdeněk Sýkora (doğm. 1920) ve heykelci Hugo Demartini'nin yapıtları (doğm. 1931) akılcı öğelerin ve geometriciliğin damgasını taşır. Şair Jiří Kolář*'ın kolajlarındaysa insanı saran bir büyü göze çarpar. Çeşitli sanatçıların temsil ettiği ikinci bir gerçeküstücü ressamlar kuşağı daha vardır: Josef İstler (doğm. 1919) gerçeküstücü ve soyut sanat arasında kişisel bir bireşime ulaşmayı başardı; Václav Tikal (1906-1965) gerçeküstücülüğün daha çok romantik öğelerinden esinlenirken, Mikuláš Medek (doğm. 1927) anlatımını yapılanmış bir soyutlamanın düşsel sisteminde aradı. Gerçeküstücülüğün en yeni temsilcileri arasında resimleyici Jiří Anderle (doğm. 1936), ressam Jaroslav Vožniak (doğm. 1933), Bedřich Dlouhý (doğm. 1932) ve Roman Erben (doğm. 1940), heykelci Karel Nepraš (doğm. 1932) sayılabilir.

Heykelci Karel Hladík'in (1912-1967) soyut yapıtlarında güçlü bir lirizm egemendir. Miloš Chlupáč (doğm. 1920) ve Vladimír Janoušek'in (doğm. 1922) anıtsal biçimleri güncel mimarlığın geniş alanlarında değerlendirildi. Olbram Zoubek'in (doğm. 1926) figürleri statik görünümlerine karşın Karel Malich'in (doğm. 1924) yapıları gibi hareketi çağrıştırır.

Halk sanatından etkilenen Antonín Strnadel (1910-1975) kukla filmleriyle bütün dünyanın tanıdığı Jiří Trnka*, Adolf Born (doğm. 1930), Eva Bednářová (doğm. 1937) gibi çok sayıda ünlü resimleyici çek kitaplarının tanınmasına katkıda bulundular. Sinema, lirik ve ince alaycı bir anlatımın egemen olduğu bir afiş okulunun ortaya çıkmasına yol açtı: Karel Teissig (doğm. 1923), Karel Vaca (doğm. 1918), Zdeněk Ziegler (doğm. 1932), Pavel Brom (doğm. 1938), vb. Halıcılık alanındaysa Antonín Kybal (1901-1971) ve yeni biçimleriyle Jiří Tichý (doğm. 1924), Bohdan Mrázek (doğm. 1931) ve dilimli dantel tekniğiyle geniş boyutlu örümcek ağı biçimleri oluşturan Marie Vanková'yı (doğm. 1929) sayabiliriz.

Slovakya'daki ünlü ressamlarsa modern plastiğin verileriyle halk geleneğini birleştiren L'udovít Fulla*, ateşler içinde dolaşan şövalye görüntüleriyle Cyprián Majerník

M. Levassort

Telč'teki büyük meydanda Meryem Ana sütunu (barok) [Rönesans dönemi]

Lauros-Giraudon

Muştulama ahşap heykel grubu (1725'e doğru) F. M. Brokoff'un yapıtı *Batı Bohemya galerisi, Plzeň*

(1909-1945), dramatik yapıtlar veren Vincent Hložník (doğm. 1919) ve gerçeküstücü Rudolf Fabry'dir (doğm. 1915). Heykelci Vladimír Kompánek (doğm. 1927) ve Fulla, folklor öğeleriyle çağdaş anlatımı bağdaştırmaya çalıştılar. Alex Mlynárčik (doğm. 1934) ve Stano Filko (doğm. 1937) gibi sanatçılarsa özellikle çevre çalışmalarıyla tanındılar.

MÜZİK

1918'de birleşinceye değin, çek ve slovak halklarının kültürleri oldukça farklıydı. Birinin özümlemiş olduğu batı kültürü, uzun osmanlı egemenliğinden sonra Macaristan'a bağlanmış olan öbürü için yabancıydı. IX. yy.'da Kiril ve Metodiy tarafından hıristiyanlaştırılan Büyük Moravya İmparatorluğu, önce bizans müziğini, daha sonra da Roma'dan gelen dinsel müziği kabul etti. Bununla birlikte, saz şairleri, Ars nova ustaları ve bir süre Prag'da kalmış olan, Guillaume de Machaut sayesinde dindışı batı sanat müziği de tanınıyordu.Karl IV döneminde italyan-fransız etkisi ağır bastı. Fransız-flaman çoksesliliği, XVI. yy.'da çek çoksesli okulu gelişinceye değin kendini kabul ettirdi. Öte yandan, geleneksel halk müziği, çeşitli mezheplerde varlığını sürdürdü. Rudolf II'nin Prag'daki sarayı, Ak Dağ savaşı'na (1620) değin, Avrupa'nın en önemli müzik merkezlerinden biriydi. Bohemya, bu savaşla, bağımsızlığını üç yüzyıllığına yitirdiyse de müzik, barok dönemin başlıca bestecileri olan Otradovice'li Adam Michna (1600-1676), P.J. Vejvanovský (1640-1693), J.D. Zelenka (1679-1745), F. Tuma (1704-1774), J.N. Seger (1716-1782) ile yaşamını sürdürdü. Bu dönemde birçok virtüoz ülkesinden ayrıldı: F.X. Richter (1709-1789), J. Stamitz (1717-1757) ve J.C. Cannabich (1731-1798) Mannheim'a; H.A. Jelinek (1709-1779), J.B. Vaňhal (1739-1813), V. Jiróvec (1763-1850), J.M. Voříšek (1791-1825), J. Slavík (1806-1833) Viyana'ya; František (1709-1786) ve Jiří Benda (1722-1795) Berlin'e; Josef Mysliveček (1737-1781) İtalya'ya; J.L. Dussek (1760-1812) ve A. Reicha (1770-1836) Fransa'ya gittiler. XIX. yy.'da, olağanüstü zengin folklor kaynaklarına başvuran yeni bir ulusal müzik okulu ortaya çıktı. Bedřich Smetana'nın (1824-1884) açtığı bu yolu Antonín Dvořák (1841-1904), Zdeněk Fibich (1850-1900) ve Leoš Janáček (1854-1928) gibi besteciler de benimsedi. Bu dönemde, çok verimli etnomüzikoloji araştırmalarının sonuçlarından yararlanan besteciler, uluslararası romantizme tepki olarak, çek müziğinin özünü vurguladılar. Josef Suk (1874-1935) ve Vítešlav Novák (1870-1949), alman ve fransız üsluplarına olduğu gibi, bölgesel üsluplara da dikkatle eğilen modern çek okulunun önderiydi. Bu okuldan başlıca besteciler: B. Vomáčka (1887-1965), V. Kálik (1891-1951), P. Bořkovec (1894-1972) ve çağdaş çek müziğine egemen olan Bohuslav Martinů (1890-1959). 1920'de Fransa'ya yerleşen bu son besteci, Paris okulunu benimsedi. Mikroaralıklar konusunda uzmanlaşmış Alois Hába'dan (1893-1973), senfonide çok başarılı M. Kabeláč'a (1908-1979) değin birçok besteci, ülkenin müzik yaşamına önemli katkılarda bulundu. Öte yandan, Martinů'nün öğrencisi Jan Novák (doğm. 1921), yeniklasik eğilimde geleneksel bir anlatımı sürdürdü; M. Sokola (1913-1976), Z. Vostrák (doğm. 1920) ve J. Burghauser (doğm. 1921) öncü müziğe ilgi duydular, hatta rastlantısal müzik ürünleri verdiler. J. Feld (doğm. 1925), L. Bórta (doğm. 1928) ve Petr Eben (doğm. 1929) gibi genç kuşaktan besteciler, geleneksel birikimden yararlanırken, V. Kúcera (doğm. 1929), M. Kopelent (doğm. 1932), J. Klusák (doğm. 1934), L. Fišer (doğm. 1935) ve Petr Kotik (doğm. 1942) öncü akımlara bağlandılar. Ne var ki, 1968'den sonra, müzik yaşamı, baskılardan zarar gördü; çalgı müziği alanındaki öncü atılımlar sona erdi.

A. Zimmermann (1741-1781) ve J. Družecký (1745-1819) gibi XVIII. yy. bestecileri, müzik tarihinde belli bir yer edinmiş ve XIX. yy.'da Kollar ve J.L. Bella tarafından halk şarkıları derlenmişse de, Slovakya'da müzik yaşamı ancak yakın tarihlerde canlılık kazanmıştır. Brno'ya yerleşen V. Novák, burada ulusal kaynaklara dayalı bir müzik hareketinin doğmasına yol açtı: A. Moyzes (doğm. 1906), E. Suchoň (doğm. 1908), J. Cikker (doğm. 1911), D. Kardoš (doğ. 1914) bu hareketin başlıca temsilcileridir. Daha sonra çek müziğiyle ortak bir çizgi izleyen slovak müziği gelişti; L. Burlas (doğm. 1927) gibi bazı yeniklasikçiler, O. Ferenczy (doğm. 1921) ve J. Zimmer (doğm. 1926) gibi diziselciler, P. Simai (doğm. 1930), I. Zeljenka (doğm. 1932), J. Malovec (doğm. 1933), I. Parík (doğm. 1936), L. Kupkovič (doğm. 1936), D. Matrinček (doğm. 1936), P. Kolman (doğm. 1937) gibi elektroakustikçilerse çek okuluna karşı çıktılar. 1950'den bu yana durmadan gelişen Bratislava, günümüzde çok yönlü bir müzik yaşamına kavuşmuştur.

SİNEMA

Özellikle, 1850'lerde Kinesiscope'un yaratılmasında katkısı bulunan Jan Evangelista Purkyně'nin (1787-1869) çalışmalarıyla Çekoslovakya, sinemanın tarihöncesi döneminde önemli bir rol oynadı. Lumière sinematografı'nın halka ilk gösterisi, Jan Kříženecký (1868-1921) tarafından 1898'de Prag'da düzenlendi. Ulusal film yapımıysa ancak 1908'den itibaren Kinofa gibi yapımcı şirketlerin kurulmasıyla örgütlenmeye başladı.

Birinci Dünya savaşı'na ve savaş sonrasının kargaşa ortamına karşın birçok yapım şirketi doğdu; özellikle Lucernafilm, Wetebfilm, Pragafilm, Excelsiorfilm, Pojafilm ve Favoritfilm gibi yapımevleri ortaya çıktı. Bu yılların filmleri arasında Jaroslav Kvapil'in *Ahasver* (1915) ve Antonin Fencl'in *Büyücü* (1918) gibi yapıtları anımsanmaya değer. Önceleri iktisadi düzlemde sarsıntıya uğramayan Çekoslovakya sineması 1924 yılından başlayarak ciddi bir yapım bunalımına girdi ve alınan koruyucu önlemlere karşın, ancak 30'lu yılların başlarında dengesini bulabildi.

Sessiz sinema dönemi boyunca geniş ölçüde edebiyattan yararlanan çek sinemasında bir grup yönetmenin kendini kabul ettirdiği görülür. Bunlar *Karanlıklardan gelen* (1921) ve *Selin yakınındaki haç* (1921) gibi filmleriyle Jan S. Kolár; *Podskalili genç kız* (1922) ile Václav Binovec; *Sıkıntıdan nasıl kurtulunur* (1922) ile Václav Wasserman; *Onbirinci komutan* (1925) ile Václav Kubásek; *Fener* (1925) ve *Aslan asker Şvayk* (1926) ile Karel Lamač; *Mayıs masalı* (1926) ile Karel Anton; *Kreutzer Sonat* (1926) ve *Erotikon* (1929) ile Gustav Machatý; *Saint-Guy orgçusu* (1929) ile Martin Frič ve *Hayat böyledir* (1929) ile Karl Junghans gibi yönetmenlerdir.

Sesli sinema dönemiyle birlikte çek sineması, Josef Rovenský'nin *Genç aşk* (1933), Gustav Machatý'nin Hedy Lamar'ı üne kavuşturduğu *Coşku* (1933) gibi filmlerle ve Otto Heller, Václav Vích ve Jan Stallich gibi ünlü yönetmen ve görüntü yönetmenleriyle uluslararası alanda kendini kabul ettirdi. Bu dönemde edebiyat ve tarih ağırlıklı yapıtlar egemenliklerini sürdürdülerse de, Vladislav Vančura'nın eleştirel gerçekçiliği ve Jan Werich, Jiří Voskovec gibi aktörlerin komedi anlayışıyla sinemanın yeni yollara yöneldiği de gözlendi. Bu dönemin anımsanmaya değer filmleri şunlardır: kuşağının en verimli sinemacısı olan Martin Frič'in *Revizor* (1933), *Ho! hisse!* (1934), *Jánošík* (1936) ve *Dünya bizimdir* (1937) gibi filmleri; Lamač'ın *Bay mareşal'i* (1930); Svatopluk İnnemann'ın *Üçüncü ortaklık'ı* (1931); Vančura'nın *Sınavdan önce* (1932) ve *Güneşin yakınında*'sı (1933); Miroslav Cikán'ın *Dış mahalledeki ev*'i (1933); Hugo Haas'ın Beyaz hastalık'ı (1937) ve Otakar Vávra'nın *Bakirelik* (1937), *Felsefi bir masal* (1937) gibi filmleri. Bunlara paralel olarak, Alexander Hackenschmied ve Karel Plicka gibi belgeciler, titiz ve şiirsel bir yaklaşımla o dönemi aktaran belgesel filmler sundular.

Çek sineması 1945'ten başlayarak canlandırma sineması alanında en önde gelen bir sinema olarak kendini kabul ettirdi. Jiří Trnka ve Karel Zeman gibi canlandırma sineması ustalarının çevresinde Zdeněk Miler, Břetislav Pojar, Hermína Týrlová, Jan Švankmajer, Jiří Brdečka, Eduard Hofman ve Josef Kábrt gibi özgün yaratıcılar da kendilerini gösterdiler. 11 ağustos 1945'te millileştirilen çek sineması, siyasal manicılığıyla yavanlaştırıcı bir etki yaratan resmi ideolojiye ayak uydurdu. Çek sineması, o döneme kadar kendilerini kanıtlamış birçok tanınmış isme dayanmaktaysa da, 50'li yılları derinden etkileyen birtakım adlar da ortaya çıktı.Bu dönemde Karel Steklý (*Sirena*, 1947); Vladimír Borský (*Dubalı Jan Roháč*, 1947; ilk renkli çek filmi); Otakar Vávra (*Krakatit*, 1948; Jan Hus, 1955-57); Jiří Weiss (*El konulan sınır*, 1948); Pal'o Bielik (*Kurtların ini*, 1948; ilk uzun metrajlı slovak filmi); Alfred Radok (*Tarezin gettosu*, 1949); Jiří Krejčík (*Bilinç*, 1949); Martin Frič (*İmparatorun ekmekçisi*, 1951) ve Václav Krška (*Irmağa vuran ay ışığı*, 1953) gibi yönetmenler örnek verilebilir.

1956'dan başlayarak, sinemacılara daha ruhbilimsel nitelikli temaları işleyebilmeleri için belli ölçüde bir özgürlük tanındı. Krška (*Bir aşk efsanesi*, 1957); Weiss (*Romeo, Juliette ve karanlıklar*, 1960); Krejčík (*Bay üstün ilke*, 1960) gibi "eski"lerin yanı sıra, Miloš Makovec (*Kayıp çocuklar*, 1957), Vojtěch Jasný (*Arzu*, 1958) ve Fran-

L.L.

Kanatlanma (1914-1919), Kupka'nın tablosu *Karl Flinker galerisi*

Filmový Archiv-coll. J.-L. Passek

Jiři Weiss'in *Kurtların ini* (1948 filminden bir sahne

tišek Vláčil (*Beyaz güvercin*, 1960) gibi yeni yetenekler de ortaya çıktı.

Genç sinemacılar, 1963'ten başlayarak, estetik araştırmayla, toplumsal olduğu kadar siyasal nitelikli eleştirel bir yaklaşımın el ele verdiği filmleriyle çek sinemasını etkilemeye başladılar. Daha yaşlı ya da deneyimli başka yönetmenler de genç kuşağın izinden giden filmler yaptılar. 1970'lerin başına kadar çek sinemasında çok üstün nitelikli filmler gerçekleştirildi, örneğin Jasný'nin *Az pridje kocour* (1963); Jan Kadár ve Elmar Klos'un *İtham ediyorum* (1964); Zbyněk Brynych'in *Beşinci süvari, korku demektir* (1964); Kadár ve Klos'un *Obchod na korze* (1965); Karel Kachyňa'nın *Viyana için bir araba* (1966) ve Vláčil'in *Lazarov pazarı* (1966) gibi filmleri, "56 kuşağı"nın en iyi yapıtları arasında yer aldı. Uluslararası sinema şenliklerinde çekoslavak sinemasına çeşitli ödüller kazandıran "yeni kuşağın" önemli filmleri olarak da, Věra Chytilová'nın *O neçem jinem* (1963); Jaromil Jireš'in *İlk çığlık* (1963); Štefan Uher'in *Org* (1964);

Miloš Forman'ın *Bir sarışının aşkları* (1965) filminde H. Brejchová ile V. Pucholt bir sahnede

Československý Filmexport

Československý Filmexport-coll. J.-L. Passek

Jaromil Jirěs'in *Valerie harikalar ülkesinde* (1970) filminden bir sahne

Pavel Juráček'in *Josef Kilian* (1964); Jan Němec'in *Demanty noci* (1964); Evald Schorm'un *Kazdy den odvahu* (1964); Miloš Forman'ın *Bir sarışının aşkları* (Lasky jedne plevovlasky) [1965]; İvan Passer'in *İntimni osvetleni* (1965); Jiři Menzel'in *Ostro sldovane vlaky* (1966); Vera Chytilová'nın *Sedmikrasky* (1966); Miloš Forman'ın *Koşun itfaiyeciler* (1967); Juraj Jakubisko'nun *İsa'lı yıllar* (1967); Juraj Herz'in *Ceset yakma makinesi* (1968) ve Jireš'in, Milan Kundera'nın romanından uyarladığı *Şaka* (1968) anılabilir.

1968'de çek sineması en yüksek aşamasına ulaştı, ama 1968'in ağustos ayının siyasal olayları ülkenin entelektüel yaşamını altüst etti. Sinemacıların çalışması yavaşlamış, ama yine de kesintiye uğramamıştı. Ne var ki rejimin 1969 sonunda iyice sertleşmesi nedeniyle kimi sinemacılar, geçici ya da temelli olarak ülkeyi terk ettiler. Miloš Forman ile İvan Passer ABD'ye, Jan Kadár Kanada'ya, Vojtěch Jasný de Avusturya'ya göç ederken, Evald Schorm'un *Yedinci gün, sekizinci gece*'si (1968), Jakubisko'nun *Kuşlar, yetimler ve deliler*'i (1970) ve Jiři Menzel'in *Skrivanci na niti*'si (1970) gibi kimi filmlerin gösterimi de yasaklandı. Böylece çek "yeni dalga"sı da, gösterilmesine "izin" verilen son örneği Vera Chytilová'nın *Ovoce rajskych stromu jime*'sı (1969) ile son buldu.

1970'lerde Çekoslovakya sineması uluslararası sahneden çekildi. Üretilen filmlerin geri kalanı da, siyasetle kesinlikle ilgisi olmayan filmlerdi, ama yine de bu dönemde Jireš'in *Valerie harikalar ülkesinde* (1970) ve *Kırlangıçları selamlıyorum*'u (1971), Herz'in *Morgiana*'sı (1972), Stefan Uher'in *Vadi*'si (1973) ve Karel Kachyňa'nın *Efsane*'si (1973) gibi ilginç filmler çevrildi. Artık yeni bir döneme giren ve ürünleri yalnızca ülke içinde gösterilen çekoslovak sinemasında, yine de dünya pazarında ilgi çeken kimi ender filmlere de rastlandı. Çek sinemasının bu son dönemini Menzel'in *Ormanın sınırında* (1975); yıllar sonra film yapma olanağını bulan Chytilová'nın *Elma oyunu* (1977); Jireš'in *Kısmi güneş tutulması* (1983); Menzel'in *Kumaş kırpıntıları* (1980) ve Jakubisko'nun *Bin yıllık arı* (1983) gibi filmleri örneklendirir.

ÇEKOSTOMİ a. (fr. *caecostomie*'den). Körbağırsak hizasında anus ödevi görecek bir delik açmayı öngören ameliyat.

ÇEKTİRİ a. Esk. denizc. Osmanlı donanmasında XVIII. yy.'ın ortalarına kadar kullanılmış tek direkli tekne tipi.

—ANSİKL. Genellikle kürekle yürütülen bu teknelerde üçgen biçiminde büyük, aşırma bir yelken vardı. Ayrıca kimi çektirilerin cıvadralarına flok yelkeni açılıyordu. Osmanlı donanmasında kullanılan çektirilere boylarına, yüksekliklerine ve kürek sayısına göre çeşitli adlar verilmişti: aktarma*, brolik*, çamlıca*, celiye*, çektirme*, çete* kayığı, firkate*, işkampaviya*, kancabaş*, kırlangıç*, şahtur*, şayka*, uçurma*, üstüaçık*, varna* beş çiftelisi; bu tekneler az su çektiklerinden daha çok iç sularda ve nehirlerde kullanılıyordu. Baştarda*, birgende*, girab*, kadırga*, kalite* ve mavna* gibi büyük olanlarından ise açık denizlerde yararlanılmaktaydı.

ÇEKTİRME a. Çektirmek eylemi.

—Balıkç. El oltasıyla ve küçük uzatma ya da çevirme ağlarıyla balık avlamada kullanılan küçük kıyı teknesi.

—Esk. denizc. Osmanlı İmparatorluğu döneminde kullanılan tek direkli ticaret gemisi. (Kürek de kullanılan bu gemilerde açevela gönderine üçgen biçiminde bir yelken açılır, gereğinde cıvadrası flokla donatılırdı.)

—Mak. san. Sıkı geçmeyle birleştirilmiş iki parçadan birini (mile takılı rulman ya da dişli, fren tamburu vb.) çekip çıkarmaya yarayan takım. (Dıştaki parçaya tırnaklarla tutturulan çektirme, içteki parçanın ucundan destek alarak bir vida ya da kriko etkisiyle yavaş yavaş iç parçadan uzaklaşır.)

—Marangl. Sökülüp takılacak biçimde yapılmış mobilyaları birleştirmeye yarayan ağaç, metal ya da plastik parça.

—Mutf. Bir sıvıyı, bir sosu, ateş üzerinde ağır ağır kaynatarak buharlaşma yoluyla daha kıvamlı duruma getirme.

—Teknol. Konik muylulu göbek üstüne takılan tekerleklerin çekilmesine yarayan aygıt. (Çekme kuvveti genellikle vidalı ya da hidrolik bir krikoyla sağlanır.)

ÇEKTİRME a. Soğan, et ve havuçla birlikte pişirilen türkmen pilavı*'na bazı yörelerde verilen ad.

◆ sıf. Balıkç. *Çektirme ağ*, uzun çorap biçiminde geniş ağızlı ağ. (Birbirine paralel olarak ilerleyen iki gemi çektirme ağı çeker.)

ÇEKTİRMEK → ÇEKMEK.

ÇEKÜÇ a. (türkç. *çeküç*'ten fars *çekûç*). Esk. **1.** Çekiç. **—2.** Değirmen taşlarında diş açmaya yarayan aygıt. **—3.** Taşçı tarağı.

ÇEKUM a. (lat. *caecum*'dan). Anat. KÖRBAĞIRSAK'ın eşanlamlısı.

ÇEKÜL a. İnş. Bir ipin ucuna bağlanan ve duvarların, çatı işlerinin vb. düşeyliğini denetlemeye yarayan metal ağırlık. (Çekülün belirli bir yerdeki doğrultusu bu yerin düşeyidir.) [Eşanl. ŞAKUL.] || *Çekülden kaçmak*, bir duvar sözkonusunu olduğunda, düşeyliğini yitirmek. ||*Çekülüne bakmak*, çekül yardımıyla bir yapı öğesininin düşeyliğini denetlemek.

—Topogr. *Optik çekül*, MERKEZLEME DÜRBÜNÜ*'nün eşanlamlısı.

ÇEKYAT a. (*çekmek* ve *yatmak*'tan, *çek-yat*). Arkalığının geriye doğru kaydırılması, oturma bölümünün arkalığa dik olarak açılması ya da armatürsüz kanepelerde, bir kayışla tutturulan yastıkların yan yana dizilmesiyle yatağa dönüştürülebilen kanepe.

ÇELEBİ a. (esk. türkç. *çalap*, tanrı'dan çelebi). **1.** Görgülü, kibar, efendi erkek: *Uzun boylu bir çelebi kapıyı açtı.* **—2.** Eskiden kullanılan "bay" karşılığında bir unvan. **—3.** Tar. Mevlevi ve bektaşi şeyhlerinin en büyüklerine verilen unvan.

◆ sıf. Kibar, görgülü, efendi: *Babası, çelebi bir adamdı.*

—ANSİKL. "Çelebi" sözcüğü, XIII. yy. sonlarından başlayarak Anadolu'da ve bazen de Osmanlı İmparatorluğu'nun öteki bölgelerinde yüksek tabakadan kişileri tanımlamak için kullanıldı. Özellikle şairler, yazarlar, ilmiye sınıfından olmayan bilginler, hocalar, padişah nedimleri, Divanı hümayun kâtipleri, Enderun'daki müzik ustaları, Murat I döneminden Mehmet II dönemine kadar şehzadeler bu unvanı taşıdılar. XV. yy. şairlerinden Enver Kasımi, "çelebi" sözcüğünü, gizemsel anlamda Tanrı karşılığı olarak kullandı. (→ ÇALAP.) Öte yandan, mevlevi tekkesi şeyhlerine ve Mevlana soyundan gelenlere de "çelebi" denirdi. Bu unvan, ilk kez Mevlana Celalettin Rumi'nin ardılı Hüsamettin Çelebi'ye verildi. Mevlevi şeyhleri XX. yy.'a kadar bu unvanı taşıdılar. Bektaşiler de mevlevilere öykünerek bektaşi şeyhi olan ve Hacı Bektaş soyundan gelen erkeklere "çelebi" adını verdiler. Ayrıca, "çelebi" sözcüğü, imparatorlukta soylu yerli ya da yabancı hıristiyanlar için de kullanıldı. Boğdan'a voyvoda olarak atanan fenerli rum soylularının erkek torunlarına da "çelebi" denirdi. XVIII. yy. başlarında Osmanlı devletinde bu sözcüğün yerini "efendi" unvanı aldı.

■ **Çelebi,** karagöz oyunlarında, kadınların aklını çelen, yakışıklı, kibar, genellikle asalak yaşayan züppe genç adam tiplemesi. İstanbul ağzıyla konuşur, şiiri, gezmeyi ve eğlenmeyi sever. Karagöz oyunlarının önemli kişilerindendir. Kadınların gönlünü çelmesini bilir, ama onlara karşı bencil ve katı yüreklidir. Kimi oyunlarda babasından kalan hamamı, bahçeyi ya da cambazhaneyi işletmesi için Hacivat'a bırakan bir mirasyedi, kimilerinde ise kendisine âşık olan kadınlardan para sızdırmaya çalışan bir jigolodur. Adının önünde genellikle "Gelenbevizade", "Razakızade" gibi lakaplar bulunur. Üzerinde redingot, setre pantolon, yelek, boyunbağı, damalı pelerin ve palto, başında fes bulunur. Elinde buket, nar, yelpaze, şemsiye, baston ya da tek bir çiçek taşır.

ÇELEBİ, İç Anadolu'da, Kırıkkale iline bağlı ilçe; 9 415 nüf. (1990); 16 köy. Merkezi, Kırıkkale'nin 52 km güneyinde *Çelebi*, 4 068 nüf. (1990).

■ **ÇELEBİ** (Abdülhalim), Konya Mevlana dergâhı postnişini (Konya 1874- *ay. y.* 1945). Konya'da Mevlana dergâhı postnişiniyken TBMM'nin I. döneminde Konya mebusu seçildi, mevlevilerin Kurtuluş savaşı'nı desteklemelerinde etkin oldu.

TBMM birinci başkan vekilliği yaptı. Cumhuriyetin ilanı ve laikliğin kabulünden sonra tekke ve zaviyeler kapatılınca Suriye'ye yerleşerek postnişinliğini orada sürdürdü, Atatürk'ün ölümünden sonra Konya'ya döndü.

ÇELEBİ (Sait), spor yazar ve spikeri (İstanbul 1897-Ankara 1953). Askeri tıbbiye'de okurken Fenerbahçe'de futbol ve hokey oynadı. Türkiye'nin ilk spor dergisi sayılan Spor âlemi'ni yayımladı (1919-1921). Eski topçu kışlasının bulunduğu yere Taksim stadı'nın kurulmasını sağladı (1921). Spor karşılaşmalarının radyodan naklen yayınlarındaki başarılı spikerliğiyle ünlendi.

ÇELEBİ (Ali Avni) → ALİ AVNİ.

ÇELEBİ (Âsaf Halet), türk şair (İstanbul 1907- *ay. y.* 1958). Galatasaray lisesi'ni, Adliye meslek mektebi'ni bitirdi. Mahkeme zabıt kâtipliği, banka memurluğu, Deniz yolları işletmesi'nde memurluk yaptı. Öldüğünde İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi felsefe bölümü kütüphane görevlisiydi. Mevlevi tarikatına bağlı bir aile çevresinde yetişti. Divan edebiyatına, tasavvuf kaynaklarına, masal dünyasına dayanan birikimini uzakdoğu gizemciliğinden, buddhacılıktan, çağdaş batı şiirinden (lettrisme, gerçeküstücülük vb.) gelen etkilerle birleştirdi. 1940 kuşağı içinde, çağdaşlarından çok farklı, zaman zaman kapanık görünen, çağrışımlarla beslenen, dize kuruluşunda ses zenginlikleri taşıyan, arapça, yunanca, sanskritçe ve ibranice alıntılara yer veren özgün şiirini oluşturdu. *He* (1942), *Lamelif* (1945) kitaplarındaki şiirlerini, daha sonraki şiirleriyle birlikte *Om mani padme hum* (1953) kitabında topladı. İran edebiyatıyla (*Molla Câmi* [1940], *Ömer Hayyam* [1954]), Mevlana'nın yapıtları ve öğretisi ile (*Mevlana* [1939], *Mevlana'nın rubaileri* [1939], *Mevlana ve mevlevilik* [1957]), eski türk edebiyatıyla (*Eşrefloğlu divanı* [1944], *Divan şiirinde İstanbul* [1953]) ilgili incelemeleri, çevirileri, metin yayınları vardır. (→ Kayn.)

ÇELEBİ (Emanullah), türk asker ve siyaset adamı (Yalova 1925). Harp okulu'nu ve Hava harp akademisi'ni bitirdi. Hava kurmay yarbay rütbesiyle 27 mayıs 1960 devrimi'ni gerçekleştiren Milli birlik komitesi'ne üye oldu. 1961 Anayasası gereğince tabii senatör sıfatıyla TBMM'ye girdi (1961-1980). 12 eylül 1980'den sonra siyasal yaşamdan çekildi.

ÇELEBİ İSMAİL PAŞA, türk vezir (öl. İsfahan 1702). Yeniçeri ocağı'ndan yetişerek kul kethüdası oldu. Budin muhafızlığında, Köstendil sancağında yararlı hizmetleri görüldü. Rumeli beylerbeyliğine atandı (1685). Avusturya savaşlarında düşmana tutsak düşünce, fidye verilerek kurtarıldı. Köstendil mutasarrıflığına getirildikten sonra vezirlik payesiyle Sayda ve Sakız muhafızı, Konya valisi olarak görev yaptı ve yeniçeri ağalığına yükseltildi. Şam (1693), Girit (1694), Mısır (1695) ve Bağdat (1697) valisi oldu. Iranlılar'a karşı giriştiği savaşta başarısızlığa uğrayınca korkusundan İran'a kaçtı (1701), ertesi yıl orada öldü.

ÇELEBİ MUSTAFA PAŞA, türk sadrazam (öl. Aydın 1811). Yeniçeri ocağı'nda yetişerek çeşitli görevlerde sivrildikten sonra Edirne ağalığına getirildi. Bölgeyi eşkıyadan temizledi; vezirlik payesiyle ingiliz donanmasına karşı Çanakkale boğazı seraskerliğine atandı (1807). Aynı yıl sadrazamlığa ve Tuna boylarında Ruslar'a karşı savaşan ordunun serdarlığına getirildi. Alemdar Mustafa Paşa'nın İstanbul üzerine yürümesini engellemekle görevlendirildiği halde, Rusçuk'ta ona katıldı. İstanbul'a gelindiğinde sadaret mühürü kendisinden alındı ve Mahmut II tahta çıktıktan sonra İsmail kalesi muhafızlığına gönderildi. Orada, yeniçeri ağası Pehlivan Ağa ile askerin arasını bozarak disiplinsizlik yarattığı için görevden alınıp Sakız adasına sürüldü (1810). Ertesi yıl bağışlanarak Aydın valiliğine atandı, bu görevdeyken öldü.

ÇELEBİ SULTAN MEHMET → MEHMET I, Çelebi.

Çelebiali camisi, Tunceli'nin Pertek ilçesinde cami. 1570 tarihli yapı, üç kubbeli son cemaat yeriyle, tek kubbeli bir ana mekândan oluşur. Ana mekânın B.'sında yer alan beşik tonozlu bölümün B. duvarında eyvanlı bir çeşme ve minare vardır. Çeşme, minare ve son cemaat yeri iki renkli kesme taştandır. Keban barajının yapımı sırasında göl alanı içinde kalan cami, Orta Doğu Teknik üniversitesi mimarlık fakültesi'nce yürütülen bir çalışmayla (1968-1971), eski Pertek'ten yeni Pertek'e taşındı. Bu taşınma işlemi, Türkiye'de ilk kez bu camiyle birlikte Baysungur camisi'nde gerçekleştirildi.

ÇELEBİBAĞI, Van'ın Erciş ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 4 356 nüf. (1990). Belediye.

ÇELEBİCAN (Hasan Tahsin), türk asker (Daday 1899-Ankara 1962). Harbiye öğrencisiyken Birinci Dünya savaşı'na katıldı: Çanakkale'de, Galiçya'da ve Filistin'de çarpıştı. İngilizler'e tutsak düştü (1917). Serbest kaldıktan sonra Anadolu'ya geçti. İnönü, Sakarya savaşlarına ve Büyük taarruz'a katıldı. İstiklal madalyası aldı. Harp okulu'nu (1925), Harp akademisi'ni (1929) bitirdi. Askeri okullarda komutanlık yaptı, harp tarihi ve tabiye dersleri verdi. 1953'te kor, 1956'da orgeneral oldu. 1954'te jandarma genel komutanlığına atandı. Haziran 1960'ta emekli oldu. *Çanakkale'de nasıl kazandık* (1936) adlı bir kitabı vardır.

ÇELEBİCE sıf., be. Çelebi bir kimseye yakışan ya da bu biçimde.

ÇELEBİLİK a. Çelebi olma durumu, niteliği.

ÇELEBİOĞLU (Sarım Hüsnü), türk eczacı ve kimyager (İstanbul 1897- *ay. y.* 1982). Darülfünün eczacı mektebi'ni bitirdikten sonra bir süre eczacılık yaptı. Aynı okula farmakognozi ve toksikoloji asistanı olarak girdi (1922). Almanya'ya giderek Berlin Üniversitesi farmakognozi enstitüsü'nde Prof. E. Gilg'in yanında doktorasını verdi (1932). Doktora veren ilk türk eczacısı oldu. Eczacı mektebi'ndeki görevinden üniversite reformunda (1934) ayrılarak Ankara Yüksek ziraat enstitüsü'nde ve Gazi terbiye enstitüsü'nde asistanlık ve botanik öğretmenliği yaptı. Daha sonra İstanbul Üniversitesi eczacılık okulu'na farmakognozi profesörü olarak atandı (1945). Emekli oluncaya (1971) kadar bu görevini sürdürdü. Türkiye'de farmakoloji bilim dalının kurucuları arasında yer alır. Başlıca yapıtları: *Botanık* (1944), *Farmakognozi* (1949), *Drogların analizi* (1950), *Küçük drog tozları analizi atlası* (1967).

ÇELEBİOĞLULLARI (Cemalettin), Hacıbektaş dergâhı postnişini (Mucur 1862-Ankara 1922). Medrese eğitimi gördü. Babasının yerine Hacıbektaş şeyh postuna oturdu. Alevilerin K[illegible] desteklemelerinde etkin oldu. TBMM'nin I. döneminde Kırşehir'den milletvekili seçildi. Meclis 2. başkan yardımcılığına getirildi. Bu görevi yürütürken öldü.

ÇELEBİZADE MEHMET SAİT PAŞA → MEHMET SAİT PAŞA YİRMİSEKİZÇELEBİZADE.

ÇELEKEN, Türkmenistan'da liman kenti, Hazar kıyısında, Krasnovodsk körfezinin güneyinde; 12 000 nüf. Nebitdag bölgesindeki petrollerin çıkarılmasını ve başka bölgelere gönderilmesini sağlar.

ÇELEN (Suat), türk jimnastikçi (Bolu 1978). 1987'de spora başladı. 1988 Türkiye minikler ve 1989, 1990, 1991 Türkiye gençler şampiyonu; paralelde, 1990 okullar arası dünya şampiyonu ve 1990-1991 Balkan gençler şampiyonu oldu.

ÇELENÇ → ÇALENÇ.

ÇELENK, -gi a. **1.** Törenlerde kullanılan ya da saygı belirtisi olarak bir ölünün mezarına konulan çiçek ve yapraklardan yapılan halka. **—2.** *Esk.* Kadınların başlarına taktıkları mücevher ya da madenden yapılmış sorguç. **—3.** *Çelenk koymak*, bir kimseyi anma amacıyla mezarına ya da anıtına çelenk bırakmak.
—Jeomorfol. Gevşek bir hamur içinde taşların, donmayla harmanlanma sonucu aldıkları konum.

ÇELENKÇİÇEĞİ a. Almaşık yapraklı, köksaplı, bir iki metre yüksekliğinde çokyıllık otsu bitki. Sap ucunda başak biçiminde toplu bulunan çiçekleri gözalıcı renkte ve çok süslüdür. (Hindistan'da yabani 30 türü yetişir; zencefilgiller familyası.)

ÇE[illegible]ERMEK gçz. f. *Yörs.* **1.** Davar sözkonusuysa, zehirli ot ya da aşırı ölçüde taze ot yiyerek ölmek. **—2.** Ekin sözkonusuysa, yeşermek, büyümek, gelişmek. **—3.** Bir kimse sözkonusuysa, sinirlenip bağırmak.

ÇELGİ a. (*çelmek*'ten *çel-gi*). *Halk.* Çene altından bağlanarak kullanılan başörtüsü.

ÇELİCİ sıf. Hidr. pnöm. SAPTIRICI'nın eşanlamlısı.

ÇELİK a. **1.** Metalürj. % 1,8'den az karbon içeren demir ve karbon alaşımı; mekanik ve ısıl işlemlerle çok çeşitli özellikler kazanabilir. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kaba çelik*, çelik ile dökmedemir arasında bir ara madde bileşimi taşıyan, karbon bakımından zengin çelik. || *Özel çelik*, olağan çeliğin düşük oranlarda taşıdığı elementlerden başka, bir ya da birçok katkı elementi içeren çelik. (*Alaşımlı çelik* de denir.) || *Silisyumlu* ve *manganezli çelik*, karbon ve özellikle silisyum oranı (% 1,30 ile 2) yüksek, manganez oranı % 0,75 olan makine yapım ve imalat çeliği. (Esneklik sınırı ve sertliği yüksek olan bu çelikler, tarım makinelerinin diskleri ve frezeleri, beton kırıcı vb. gibi darbe ve aşınmaya dayanması gereken parçaların, ayrıca yorulmaya karşı dayanıklığı nedeniyle lamalı yayların yapımında kullanılır.) **—2.** *Çelik gibi*, zayıflığına karşın çok güçlü, çok sağlam olan kimse, gücü ve sağlamlığı ile belirginleşen şey için kullanılır: *Çelik gibi çocuk. Çelik gibi bir iradesi var.* || *Çelik mavisi*, ışıltılı gri mavi.
—Ayakkc. Ayakkabının kamarasını sağlamlaştırmak ve taban kemerini desteklemek amacıyla tabanın içine yerleştirilen kösele, tahta, çelik ya da plastik parça.
—Bayınd. *Burulmuş çelik*, TOR* ÇELİĞİ'nin eşanlamlısı.
—Cev. hazl. *Çelik fabrikası*, çeşitli yöntemlerle çelik üreten fabrika. (Bk. *ansikl.* böl.)|| *Çelik imalathanesi*, genellikle elektrikle eritme yöntemi kullanan ve bir dizi özel ürün üretip pazarlayan, küçük boy çelik fabrikası. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Denizc. *Çelik başı*, seren yakalarının pruva tarafına gelen, yan yelken köşele[illegible] || *Ağaç çelik*, bir halatın kasasından diğerinin kasasına geçirilerek iki halatı birleştirmede kullanılan silindir biçiminde küçük tahta.
—Grav. *Çeliğin suyunu almak*, DEMİRLEŞTİRMEK'in eşanlamlısı.
—İnş. ve Bayınd. *Beton çeliği*, betonarme donatısı olarak kullanılan, olağan yumuşak çelikten yuvarlak kesitli çubuk. (Piyasada betonerme demiri diye anılan beton çelikleri, kesitlerinin çaplarına göre adlandırılır [örn. ϕ 8]. 6 mm'den 40 mm'ye kadar olan çelikler, ikişer mm artarak sıralanır. Üretim ve ulaşımda kolaylık sağlamak için ϕ 8'lik ve daha ince çelikler kangallar halinde, ϕ 10'luk ve daha kalın çelikler de ikiye katlanmış firketeler halinde piyasaya sunulur. Çelik çubukların betona daha iyi yapışmasını sağlamak

Çelebi
Atatürk kitaplığı, İstanbul

Abdülhalim Çelebi

Âsaf Halet Çelebi

için nervürlü, düğümlü ya da profilli, burulmuş çelikler de üretilir.)
—Mad. san. *Çelik sanayisi* → DEMİR* ÇELİK SANAYİSİ.

◆ sıf. **1.** Çelikten yapılmış şey için kullanılır: *Çelik miğfer. Çelik tencere.* **—2.** Sert, güçlü, sarsılmaz, sağlam: *Çelik bilekli askerler. Çelik iradeli bir adam.* **—3.** *Çelik metre,* çelik bir şerit üzerine metre birimleri işaretlenmiş, küçük bir kutuya girebilen ölçme aracı. || *Çelik yelek,* göğsü ve sırtı kaplayan kurşun geçirmez üstlük.
—Ask. *Çelik başlık,* muharebe sırasında düşmanın piyade, havan, topçu mermilerinin parça etkisine karşı personelin başını korumak üzere kullanılan, çelikten yapılmış askeri başlıklara verilen ad. (Çelik başlıklar, muharebenin dışında manevra, tatbikat ve tören geçişlerinde de emirle kullanılabilir.)
—Balıkç. *Çelik halat,* bir trol ağını dipte sürüklemeye yarayan çelik ip. (Her trol ağında iki çelik halat vardır; çelik halatlar, trol ağını açılmaya zorlayan levhalar ya da kapılar üzerine takılır.)
—Bayınd. *Çelik iksa yapmak,* bir kazı çukurunu çelik iksaya almak. || *Çelik iksalı galeri,* kazı ilerledikçe çeperleri çelik iksayla kaplanan galeri. (Kesin yapıya geçildiğinde bu tür iksa yerini beton perdeye bırakır; beton perdelerin yapımına genellikle iksaya ters yönde başlanır; çelik iksa kısa bölümler halinde kaldırılır ve yerine hemen kalıcı perde kurulur.) || *Çelik iksalı kazı,* kararsız bir arazide yapılan ve arazinin akmasını önlemek için çeperleri çelik iksayla tutulan kazı. || *Çelik iksalı kapı,* bir galeriyi kapatmaya yarayan ve toprak kaymasının ya da bir su baskınının basıncına dayanabilen kapı.
—Grav. *Çelik levha,* bir estamp basmak amacıyla kalem ya da asitle oyulmuş levha.
—Heykc. *Çelik kalem* → KAZI* KALEMİ.
—Saatç. *Çelik çark,* dişleri balans ekseni üzerindeki iki maşa taşının kurtulmasını sağlayan çark.
—ANSİKL. Cev. hazl. Çağdaş çelik fabrikalarının ayırtedici özellikleri şunlardır: oksijenle işleme yöntemlerinin ağır basması; elektrikle çalışan fırınların gelişimi; entegre sürekli döküm sisteminin kullanımı; izabe yöntemlerinin otomatikleşmesi sonucu üretim kapasitesinin artışı. Çelik fabrikalarında kullanılan yöntemler, özellikle dökme demiri çeliğe dönüştürmeye dayanır; dökme demir ise zengin cevherlerin kullanımıyla verimi artan yüksek fırınlardan elde edilir.
Çelik imalathanelerinin ayırtedici özelliklerini aşağıdaki özel işlevler oluşturur:
— beton çeliği, filmaşin, küçük profiller gibi tüketimi büyük boyutlara ulaşan ürünlerden özel ve sınırlı bir dizinin yerinde üretim ve pazarlanması;
— yerel hurda kaynaklarının değerlendirilmesi; artıkları azaltmak için hurdaya, önceden indirgenmiş topaklar katılır;
— bir santral yakınında uygun fiyatlarla elektrik kullanımı;
— değişik işlere yatkın niteliksiz yerel işgücünden esnek ve uyarlanabilir çalışma saatleriyle yararlanma.
Çelik imalathaneleri müşterilerle doğrudan ilişkiye girdiğinde, rekabet gücü yüksektir; yalın, dinamik ve çeşitli işlere uyarlanabilen yapısı vardır; üstelik sabit ve genel giderleri azdır. Genellikle donanımları şunlardır: çok yüksek güçlü elektrik fırını; sürekli ara ürün (kütük) döküm tesisi; basit ama üretkenliği yüksek çekme tezgâhları.
Ürüne ve pazara göre yılda 100 000 ile 600 000 t arasında üretim yapabilir.
—Metalürj. Bozulabilirliği ve düşük mekanik dayanımı yüzünden demir, sanayide artık kullanılmamaktadır; oysa karbonla yaptığı alaşımlar en çok yararlanılan metalürji ürünleridir: yassılaşabilir ve dayanıklı çelik (karbon oranı % 1,8'den düşük); kırılgan olan, ama kolay kalıplanabilen dökme demir (karbon oranı % 2 ile 4).

Bessemer konverterinde arıtıldıktan sonra külçe kalıbına dökülen çelik (havayla arıtma yöntemi)

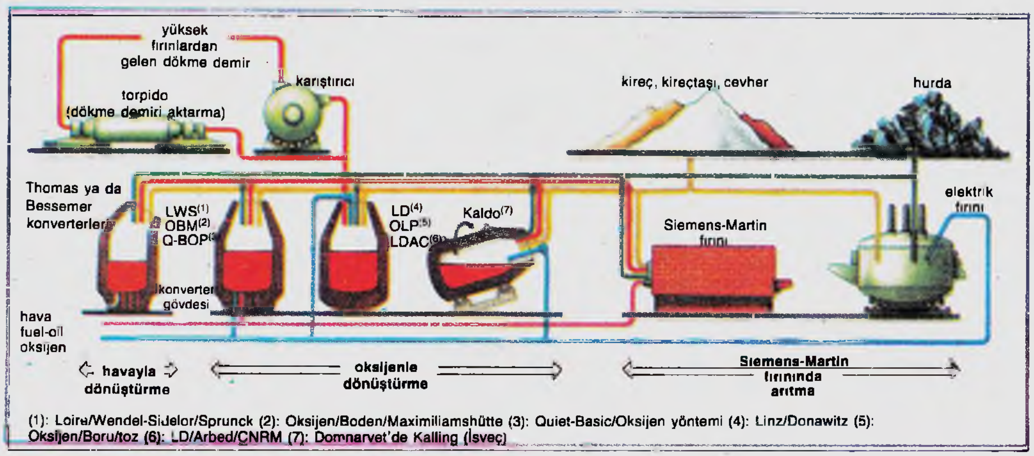

British Steel Corporation

ÇELİĞİN ELDE EDİLİŞİ

Günümüzde çelik, karbon giderme yoluyla dökme demirden elde edilir. Aynı zamanda kükürt ve fosforu olabildiğince giderilir ve diğer elementlerin (Si, Mn) oranı değiştirilir. Eskiden demir cevheri doğrudan doğruya çeliğe dönüştürülüyordu. Odun kömürüyle indirgenen cevher, arı olmayan dökme demir vermekteydi; bu ürün aygıtın en sıcak bölümünde, yani havanın geldiği bölümde çeliğe dönüşüyordu (katalan ocakları). Aygıtın boyutları yavaş yavaş büyütülerek üretim artırıldı, ama sonradan yalnızca dökme demir üretiminde kullanılmaya başlandı (yüksek fırın); dökme demirin ise bir başka aygıtta (yer ocağı, günümüzde konverter ve elektrik fırını) karbon giderme işleminden geçirilmesi zorunluydu.
Birçok yöntem (Höganäs, Norsk-Staal, Krupp-Renn vb.) dökme demirden geçmeden, doğrudan doğruya cevherden demir ve çelik elde etme olanağı verir. Ne var ki, bu yöntemlerin gelişimleri çok sınırlıdır.
Çeliğin en yaygın üretim yöntemi *sıvı arıtma*'dır ve kullanılan çeliğin hemen hemen tümü bu yolla üretilir; işlem sonunda metal sıvı halde elde edilir.
• *Havayla arıtma.* (Bessemer ve Thomas konverteri). Bu yöntemler günümüzde ortadan kalkmak üzeredir; ancak geçmişte çok önemli bir rol oynamıştır. Bu yöntemde, karıştırıcıdan gelen sıvı dökme demir, konvertere boşaltılır ve aygıtın altından yoğun bir hava akımı geçirilerek metaldeki yabancı maddeler yakılır. Bu yanma, banyo sıcaklığın., dökme demirin erime sıcaklığından (1 200°C)çeliğin erime sıcaklığına (1 600°C)değin yükseltmek için gereken ısıyı sağlar.
Asit ya da Bessemer yöntemiyle fosforlu olmayan ve silisyumca zengin (% 1,5 ile 2) dökme demirler işlenebilir; bu yöntemde konverterin astarı silis kökenlidir. Bazik ya da Thomas yönteminde ise çok az silisyum içeren (% 0,4 ile 0,6), fosforlu (% 1,7 ile 2) dökme demirleri işleme olanağı vardır; bu yöntemde konverterin astarı dolomit kökenlidir ve aygıta dökme demirle birlikte, fosforun giderilmesini sağlayan bir miktar kireç yüklenir. Dönüştürme işlemi çok kısa sürer(on beş ile yirmi dakika) ve dört döneme ayrılır: *kıvılcım, alev, duman, arıtma.* Katışkıların yükseltgenmesi silisyum ve manganezle başlar ve banyo üstünde yüzen bir arıtma cürufu verir (kıvılcım dönemi). Sonra karbon, havada büyük alevler çıkararak yanan (alev dönemi) karbonmonoksidi oluşturur. Duman dönemi (demir ve manganez oksidin kahverengi dumanları), Bessemer yönteminde karbon giderme işleminin sonuna denk düşer. Thomas yönteminde ise bu dönem karbon giderme işleminin sonunda başlar ve özellikle fosfor giderme işlemini karşılar; fosfor giderme hava akımı kuvvetlendirilerek sağlanır (bu işlemin, karbon ... müyle yandıktan sonra başladığını belir... mek gerekir). Dönüştürmenin tamamlanıp tamamlanmadığını denetlemek için ya duman ve alevler incelenir ya da sıvı metalden alınan örnek levha biçiminde dökülür; bu levhalar hızla soğutularak kırılır; kırık yüzeylerin görünümü elde edilen ürün üstüne gereken bilgiyi verir. Son arıtmada gerekli katkılar sağlandıktan sonra konverter gövdesi yatırılarak çelik, bir potaya boşaltılır
Thomas yönteminde, arıtmadan önce

ÇELİK ÜRETİMİNDE KULLANILAN ANA YÖNTEMLER

GHH - Sterkrade

bir çelikhanede oksijen yöntemiyle çalışan (OBM yöntemi) dönüştürücülerin bulunduğu alan

cüruf ayırma işlemi yapılır ve fosforca zengin arıtma cürufları toplanıp tarımda gübre olarak kullanılır.

Diğer yöntemlerde dökme demire uygulanan önarıtma ve ardından özel izabe cüruflarıyla son arıtma, kükürt ve fosfor oranlarının düşürülmesini sağlar.

• *Oksijen yöntemi*. Thomas ve Bessemer çeliklerinin kalitesini yükseltmek ve azotun zararlı etkilerini sınırlayarak, bunları Siemens-Martin ve elektrik fırınında hazırlanmış çeliklerin kalitesine yaklaştırmak için çelik uzmanları, klasik yöntemlerle oksijence zenginleştirilmiş hava üflerler. Çeşitli yöntemlerde arı oksijen kullanılır ve *konverter* çeliği denilen ürün elde edilir. Bunlar, Thomas ya da Bessemer dönüştürme yöntemleri ile Siemens-Martin fırınında işleme yöntemine karşı üstünlük sağlar.

Oksijen yöntemlerinin, klasik havayla dönüştürme yöntemlerine göre üstünlükleri şunlardır:

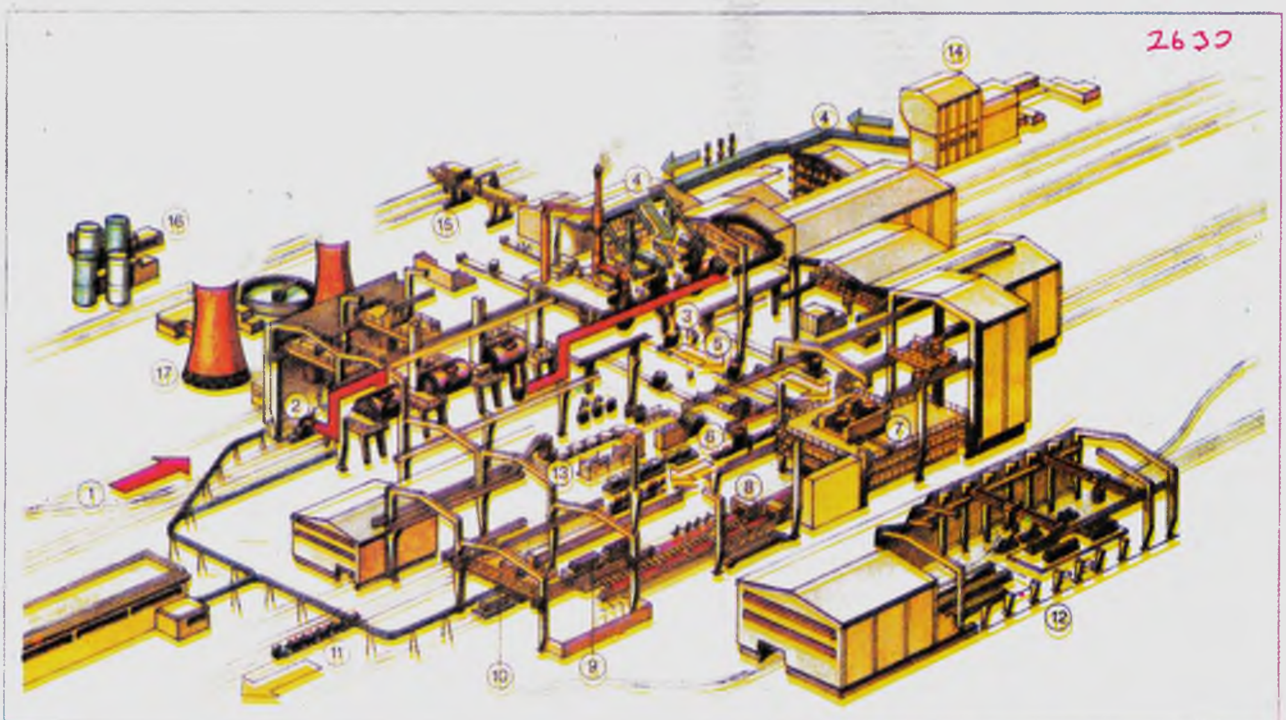
—yüksek üretkenlik ve 60 t yerine 300 t maksimum sığalı konverterlerin kullanımı sonucu saat başına üretim artışı;

—azot oranı 30 p.p.m'nin (milyonda bir)

OKSİJEN YÖNTEMİ KULLANILAN BİR ÇELİKHANENİN ŞEMASI

1) yüksek fırınlardan gelen dökme demirin giriş yeri; 2) karıştırıcılar; 3) oksijen yöntemiyle çalışan konverterler ve potaya döküm; 4) kirecin konverterlere gidiş yolu; 5) potaları döküm alanlarına aktarma; 6) külçe kalıplarına döküm; 7) sürekli döküm; 8) oksijenle kesme makinesi; 9) yassı kütükler; 10) yassı kütükleri boşaltma köprüsü; 11) kalıp bozma alanına aktarma; 12) külçe kalıplarını hazırlama; 13) pota ve kapanları hazırlama; 14) kireç hazırlama; 15) izabe cürufunu boşaltma; 16) su hazırlama ve pompalama istasyonu; 17) soğutucular

USİNOR belgesine göre

bir kaldo fırınına hurda yükleme (oksijen yöntemi)

100 t'luk elektrikli ark fırınında özel çelik üretimi

altında olan (bu oran Thomas çeliğinde yaklaşık 120 p.p.m, Martin çeliğinde 50 p.p.m'dir) yüksek arılıkta çelik üretme; bu çeliklerin biçim değiştirme (çekme sacları) ve kaynakla yapılan üretim alanlarında kulanılması salık verilir;
—hava üfleme yönteminde, azotun yol açtığı büyük kalori yitiminin ortadan kalkması, böylece karbonun, fosforun, manganezin ve silisyumun, banyoyu sıvı halde tutmaya yetecek ölçüde yanması;
—karbon oranı daha yüksek, yani % 0,4'ün üzerinde olan çeliklerin daha kolay elde edilmesi;
—hurda demir kullanımıyla sağlanan ekonomi;
—dumanın tozunu daha iyi giderme ve sürüklenen ürünleri geri kazanma olanağı.

Bu yönteme uygun ilk tesisat 1952'de Avusturya'nın Linz kentindeki Vöest çelik fabrikalarında kuruldu; o günden bu yana çeşitli yöntemler bulundu ve yavaş yavaş klasik yöntemlerin yerini aldı.

LD (Linz-Donawitz) *yöntemi.* Oksijeni boruyla üfleme yöntemi Yukarı Avusturya'da Linz çelik fabrikalarında ve Steiermark bölgesinde Leoben'deki Donawitz fabrikasında uygulandı. Bu yöntem % 0,2 ile 0,4 arasında fosfor içeren dökme demirleri işleme olanağı verir; bu fosfor oranı, Bessemer yöntemi için çok yüksek, Thomas yöntemi için yetersizdir. En az % 98 oranında arı oksijen, dibi dolu dönüştürücü içine 10 barlık basınç altında, su dolaşımıyla soğutulan bir boruyla üflenir. Oksijen, erimiş dökme demir banyosunun yüzeyine gelerek bir burgaç doğurur ve banyoyu karıştırır; böylece dökme demirin karbonunu gidererek çeliğe dönüşmesini sağlar. Elde edilen çeliğin kalitesi en iyi Martin çeliklerine eşdeğer ya da onlardan daha yüksektir. Buna karşılık işlemin, Bessemer ya da Thomas yöntemlerine göre biraz daha uzun sürmesi bir yana, ateşe dayanıklı astar iki kez daha kısa sürede bozulur. Öte yandan gerekli yatırım Bessemer ve Thomas yöntemlerine göre çok büyük boyutlara ulaşır; ayrıca bu yöntem bir toz giderme tesisinin kurulmasını zorunlu kılar.

LD Pompey yöntemi. Yukarıdaki yöntemden türeyen bu yöntem, 1956'da Pompey çelik fabrikalarında uygulandı. Fosforlu dökme demiri işlemek için kullanılan bu yöntemde, bir yandan boruyla arı oksijen üflenir, öte yandan banyo yüzeyine yayılan tane biçiminde kireç katılarak zenginleştirilmiş bir izabe cürufu kullanılır. İşlem iki evrede gerçekleşir: birinci evrede fosfor oranı çok büyük ölçüde düşer ve fosforla yüklü izabe cürufu gübre olarak kullanılır; ikinci evrede arıtma son bulur ve bu işlem sonucu oluşmuş izabe cürufundan daha sonra doldurulan dökme demir yükünün fosforunu gidermede yararlanılır.

Kaldo yöntemi. Profesör Kalling'in Domnarvet'te (İsveç) incelediği bu yöntem (adı buradan gelir), LD yöntemi uygulanamayacak ölçüde fosfor içeren dökme demirler için kullanılır; bilindiği gibi LD yönteminde en çok % 0,5 oranında fosfor içeren dökme demirler işlenebilir. Kaldo yönteminin ayırtedici özelliği, dibi dolu, eğik, salınımlı ve döner (30 dev/dk) bir konverter gövdesinden yararlanmasıdır; arı oksijen 4 barlık basınçla yüzeye üflenir. Birçok cüruf ayırma işleminden sonra, işleme koşulları (konverter gövdesinin dönme hızı, oksijen debisi) ve karbon giderme işlemi, fosfor gidermeye göre ayarlanabilir; yani fosfor oranını çok düşük bir düzeye indirerek ekonomik koşullarla yüksek arılıkta çelikler elde edilebilir. Bu yöntemin temel özelliği, artık kalori sağlayarak ton başına 400 kg'a kadar hurda katma olanağı vermesidir; bu olgu, banyoyu sıvı halde tutmak için gerekli ısıyı yalnızca banyo içi tepkimeyle sağlayan yöntemlerde önemli bir gelişmedir.

Rotor yöntemi. Almanya'da Oberhausen' de uygulanan bu yöntem, Siemens-Martin fırınında işleme ile konverter gövdesinde işleme arasında bir ara yoldur; yatay eksenli çok uzun (20 ile 30 m) bir fırın kullanılır; fırın çok yavaş dönerken (0,5 ile 1 dev/dk) erimiş dökme demir banyosuna oksijen iki tüyerli bir boruyla verilir: tüyerlerden birinden arı oksijen gelerek banyo içine dalar ve karbonmonoksit oluşturur; diğeri oksijen oranı % 75 olan havayı banyo yüzeyine üfleyerek karbonmonoksiti yakar. Bu yöntemin sakıncalarından biri, ateşe dayanıklı astara zarar verecek ölçüde ısı açığa çıkarmasıdır.

OLP (oxygène-lance-poudre) [oksijen -boru-toz] *yöntemi.* Demir çelik sanayisi araştırma enstitüsü'nce incelenen bu yöntem fosforlu dökme demirlerin arıtılmasında kullanılır; bu yöntemde tabanı dolu bir konverter gövdesinde, düşey bir boruyla ve oksijenle birlikte toz kireç püskürtülür. Üfleme işlemi iki evrede uygulanır: ara cüruf ayırma; hurda ve cevher katma; böylece elementlerin oranını ayarlamada daha yüksek bir esneklik sağlanır. Fransa' nın doğusunda fosforlu dökme demirleri işlemede kullanılan bu yöntem çok yüksek tesisler gerektirir. Dolayısıyla yerini Çelik sanayisi araştırma enstitüsü ile Wendel -Sidelor'un ortaklaşa geliştirdiği LWS yöntemine bırakma eğilimi vardır; LWS yöntemi tabandan bir oksijen-hidrokarbon karışımı vermeye dayanır (hidrokarbonun ısıalan krakingi pota tabanının soğumasını sağlar).

•*Siemens-Martin fırınında arıtma.* Konverterlerde olduğu gibi Siemens-Martin fırınlarının da asidik ve bazik olanları vardır. Asidik Siemens-Martin fırınında yalnızca karbon, silisyum ve manganez arıtması yapılır, kükürt ve fosfor aynen kalır; bazik Siemens-Martin fırınında ise diğerleriyle birlikte bu iki element de ayrılır. Thomas ve Bessemer yöntemleri gibi Siemens -Martin fırınında arıtma yöntemi de kaybolmaya yüz tutmuş ve yerini elektrik fırını almıştır.

Elektrik fırınında arıtma. Bu yöntem metalin çok yüksek derecede arıtımını sağlar. Gerekli ısı karbon elektrotlar ile fırına doldurulmuş gereç arasında oluşturulan arkla elde edilir.

Erimeden sonra arıtma, çeşitli izabe cürufları katılarak gerçekleştirilir. Bazik yöntemde, yükseltgen bir izabe cürufuyla silisyum, manganez ve karbon giderilir; banyonun fosforunu elemede ise aşırı bazik ikinci bir izabe cürufu kullanılır. Cüruf ayırma işleminden sonra indirgen ve bazik bir izabe cürufuyla oksit ve kükürt elenir. Ardından, istenen bileşimde çelik elde etmek için son katkılar eklenir.

Öte yandan elektrik fırınında, konverterden gelen sıvı yükler işlenerek de son arıtma uygulanabilir (Dupleks yöntemi); bu tür uygulamada elektrik akımı tüketimi çok düşer.

Elektrik fırınında yükseltgeme döneminde oksijen kullanılır; böylece tepkimelerin daha hızlı ve daha iyi gelişimi sağlanır. Çelik üretiminde kullanılan ve indüklemeyle ısıtılan bir diğer tür elektrik fırını da vardır. Ne var ki indükleme yöntemi ileri ölçüde arı yük gerektirir ve yalnızca, özel element oranı yüksek çok arı çelikler elde etmek için kullanılır.

Bu alanda, özellikle "çok yüksek güçte" yeni tip ark fırınlarıyla önemli gelişmeler sağlandı. Yeni fırınların özgül gücü 1 ton çelik başına 500 kVA'e ve günümüzde kullanılan sığaları 100 t'a, hatta kimi kez 400 t'a ulaşır; oysa klasik ark fırınlarında güç 200 kVA ve sığa 40 t'dur. Ayrıca harcanabilir elektrotlu özel bir ark fırınında elektrik ileten izabe cüruflarıyla çeliği yeniden eritme olanağı vardır; bu yöntem, arı ve özel çelik elde etmede kullanılan, vakum altında arkla yeniden eritme yöntemiyle yarış halindedir.

• *Potada hazırlama.* İndükleme fırınında olduğu gibi bu yöntemde de potada yalnız çok arı ürünler eritilir. Potalar, ya küçük kok fırınlarında ya da gaz ve fuel-oille çalışan ve artık ısı kazanma sistemi bulunan fırınlarda ısıtılır. Erimiş çelik elde etmede ilk kez bu yöntem uygulanmış ve uzun süre kullanılmıştır.

ÇELİĞİN BİLEŞENLERİ

Çeliğin bileşiminde demirle alaşım yapan elementler yer alır.; bu elementlerin oranı % 0 ile 5 arasında değişir. Bileşiminde *karbon* ve *silisyum* daima bulunur: karbon ender olarak % 1'in üzerine çıkar (genellikle % 0,2 ile 0,7 arasında); silisyum

oranı ise % 0,1 ile 0,7 arasında değişir; ancak bazı özel çeliklerde (örneğin zayıf histerezisli transformatör sacları, yay çelikleri) bu oran daha yüksektir (% 2 ile 4 arasında).

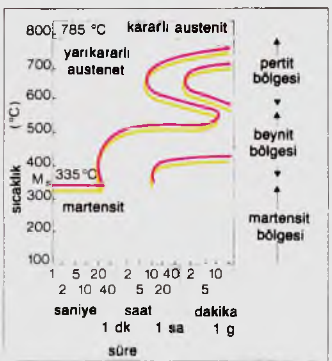
Manganez bileşimde % 0,3 ile 0,8 oranında yer alır; bununla birlikte çok sert ve aşınmaya karşı çok yüksek dayanım gösteren çeliklerde (demiryolu aygıtları) bu oran % 12 ile 15'e ulaşabilir. Manganezin varlığı demirin kaynaklanmaya olan yatkınlığını korur; karbon oranı % 0,15'in üzerine çıkan demir alaşımları manganez yokluğunda bu özelliklerini yitirir.

Kükürt ve *fosfor* ister serbest, ister bileşik halinde olsun, *oksijen* gibi zararlı katışkılardır: % 0,1'lik oran bile çok yüksek sayılır; fosfor çeliğe kırılganlık verirken, kükürt yassılaşabilirliğinin azalmasına yol açar.

Krom, nikel, vanadyum, tungsten, molibden vb. tek tek ya da birlikte birçok çeliğin yapısına girer.

ÇELİĞİN YAPISI VE ÖZELLİKLERİ

Tavlanmış çelik incelenirse çeşitli bileşenler görülür. Yumuşak ve yassılaşabilir bir bileşen olan *ferrit* (α demirde karbonca çok sınırlı katı çözelti), karbon oranı düşük (% 0,10) çeliklerde az sayıda kristaller oluşturur. Karbon oranı yükseldiğinde, önce ferrit kristallerinin ayrım yüzeylerinde bir bileşen görülür; karbon % 85'e ulaştığında ise bu bileşen kütlenin tümüne yayılır: böylece *perlit* denilen ve ferritle *sementitten* (demir karbür) oluşan bir yığışım ortaya çıkar. Hem sert, hem rezilyanslı olan perlit katkısı çeliğin karbon oranını ve sertliğini artırır. Olağan çeliklerin

çelik dönüşüm eğrileri

mekanik özellikleri hem kimyasal bileşimlerine hem de mikrografik yapılarına bağlıdır: karbon oranı % 0,10 olan çelik (yalnız ferrit) kırılmaya karşı sınırlı bir dayanım (30 hbar), ama iyi bir yassılaşabilirlik özelliği taşır (kopmada uzama oranı % 35); oysa karbon oranı % 0,8 olan çelik (yalnız perlit) daha yüksek sertlik ve kırılmaya karşı 80 hbar'lık bir dayanım gösterir; ayrıca kırılganlık artışı ile birlikte yassılaşabilirliği de azalır (kopmada uzama oranı % 8).

Olağan çeliklerde çevre sıcaklığında suverilirse, dönüşüm sıcaklığının üzerinde kararlı olan *austeniti* (γ demirde katı karbon çözeltisi) korumak olanaksızdır; *martensit* adı verilen başka bir bileşen oluşur ve bu bileşen çeliğe, tavlama halindeki sertliğin yaklaşık üç katına ulaşan, suverilmiş çeliklere özgü bir sertlik verir. Karbon oranı % 0,8 olan ve çevre sıcaklığında yağla suverilen bir çelik, 900 düzeyinde Vickers sertliği kazanarak (tavlanmış halde yalnızca 200) en az 250 hbar'lık bir kopma kuvvetine ulaşır. Bu yüksek sertlik biçim değiştirme yetisini azaltır ve kırılganlığı artırır; bu yüzden suvermeden sonra *menevişleme* işlemi uygulamak gerekir; menevişleme sonucu martensit, mikroskopta bile güç görülen çok ince bir yığışım biçiminde ayrışarak *sorbit*'e dönüşür; *osmondit* de denilen bu ürün, perlit gibi, ferrit ve sementitten oluşur. Çelikte başka bileşenler de yer alır; örneğin *troostit* perlitin bir türüdür ve yeterince yavaş bir soğutma uygulanmadığında elde edilir; *beynit*'e ise (ferrit ve sementit yığışımı) yalnızca eşsıcaklıklı suverme işlemi sırasında rastlanır.

ÇELİĞİN İŞLENMESİ

Çelikler çok çeşitli işlemlere elverişlidir. Isıl işlemlerden (suverme, tavlama, menevişleme) başka fiziksel ve kimyasal işlemler de (semantasyon, nitrürleme) uygulanabilir. Bu işlemlerle çelik, çoğunlukla çelişkili (sertlik, yassılaşabilirlik) birçok özellik kazanır ve bu özellikler kullanım alanlarını belirler. Üstelik çelik, çeşitli mekanik biçim değiştirme yöntemleriyle de (dövme, haddeleme, çekme, sıcak dövme kalıplama, soğuk çekme vb.) işlenebilir.

SINIFLANDIRMA VE KULLANIM

Çelikler çeşitli ölçütlere göre sınıflandırılabilir.

üretim biçimine göre

• *Martin, Thomas, Bessemer, elektrik* ve *konverter* çelikleri → ÇELİĞİN ELDE EDİLİŞİ.

• *Pota çeliği.* Potada hazırlama yöntemi, maliyetinin yüksekliği yüzünden günümüzde az kullanılır; yalnızca yüksek nitelikli çeliklerin (arı çelik, imalat çeliği, özel çelik) üretiminde bu yönteme başvurulur.

• *Sıvı çelik.* Eskiden potada eritilerek elde edilen takım çeliklerini, dökme demirden pudlaj ya da dönüştürme yoluyla elde edilen diğer çeliklerden ayırmak için "sıvı çelik" terimi kullanılırdı. Günümüzde bile takım yapımında kullanılan karbon oranı yüksek olağan çeliklere yanlış bir adlandırmayla "sıvı çelik" denir. (→ POTA ÇELİĞİ.)

• *Sakinleştirilmiş çelik.* Çelik, erimiş banyoya oksit giderici maddeler (silisyum, alüminyum) katılarak sakinleştirilir; ancak katılaşmış kütle içinde gaz boşluklarının oluşumunu önlemek gerekir.

• *Kaynayan çelik.* Genellikle karbon oranı düşük olan bu çelikte, katılaşma sırasında gazların açığa çıkmasını sağlayan oksit giderme işlemi yeterince yapılmaz ve sayısız gaz boşluğu külçenin tüm kütlesine yayılır. Bu gaz boşlukları, katılaşmadan kaynaklanan büzülmeyi kısmen dengeler ve külçede genellikle çekinti boşluğu bulunmaz; bu da külçe tepesinin içeri çekilmesini önler.

•*Sinterlenmiş çelik.* Bu çelik, ya bir grafit ve demir tozu karışımını sinterleyerek ya da sinterlenmiş demir kütlesini özde karbürleyerek elde edilir.

karbon oranına göre

Çelikler için önerilmiş sınıflandırmaların çoğu karbon oranı ile sertlik arasında kurulan ilişkiye dayanıyordu. Dolayısıyla artan sertliğe ve karbon oranlarına göre, aşırı yumuşak, yumuşak, yarı yumuşak, yarı sert, sert (bir olasılıkla çok sert) ve aşırı sert biçiminde bir ayrım yapılıyordu. Ne var ki yalnızca karbon oranı, bir çeliğin sertliğini tanımlamak için yeterli değildir; nitekim karbon yüzdesine dayanan tanım dizisinin değerleri kaynaktan kaynağa değişmekteydi. Daha iyi bir yaklaşım sağlamak için uygulayıcılar günümüzde yaygın biçimde "karbon eşdeğeri" kavramına başvurur; bu eşdeğer, Mn, Si, Cr vb. gibi diğer sertleştiricilerin, deneysel dengeleme katsayıları verilmiş oranları, karbon oranına eklenerek elde edilir. Standartlaştırma konusunda yeni çalışmalar (TSE, İSO) çelikleri kullanım alanlarına göre sınıflandırmayı amaçlar ve standartlar kimi kez ortalama karbon oranını, kimi kez de önemli bir mekanik özelliği vurgular. Böylece metal yapı çelikleri, makine çelikleri, imalat çelikleri vb. biçiminde bir ayrım yapılır. Örneğin, kopma dayanımı 52 hbar ve esneklik sınırı 36 hbar olan bir yapı çeliği "ST36" ya da "ST52" kısaltmalarıyla gösterilir; makine yapımında kullanılan ve ortalama karbon oranı % 0,48 olan çelik "C 48" ile adlandırılır.

bileşimine ve yapısına göre

Çeliklerin kimyasal bileşimine göre sınıflandırılması en genel olanıdır. Tavlanmış halde elde edilen mikrografik yapıya göre sınıflandırma, göz önüne alınan çeliğin olası özelliklerini daha iyi öngörme olanağı verir. Dolayısıyla perlitli, ferritli, austenitli, martensitli ve karbürlü çelikler ayırt edilir. (→ÇELİĞİN YAPISI VE ÖZELLİKLERİ.)

Bileşenlerine göre çelikler iki büyük gruba ayrılır: olağan çelikler, alaşımlı ya da özel çelikler.

• *Olağan çelikler.* Eskiden yanlış bir adlandırmayla *karbon çelikleri* denilen bu ürünler, bir demir-karbon alaşımıdır (en çok % 1,8 karbon; ancak sanayi çelikleri % 1 oranını çok seyrek aşar). Bu çeliklerde düşük oranlarda aşağıdaki elementler bulunur: manganez (% 0,3 ile 0,5), silisyum (% 0,1 ile 0,6), kükürt (% 0,05'in altında) ve fosfor (% 0,05'in altında). Olağan çelikler kimi kez karbon oranlarına bağlı olarak değişen sertlik derecelerine göre belirtilir.

• *Alaşımlı çelikler* ya da *özel çelikler.* Katkı elementleri, kimyasal bileşiminde ya da yapısında değişiklikler yaparak çeliğe özel nitelikler kazandırdığı gibi ısıl işlemi kolaylaştırma yoluyla (dönüşüm sıcaklığını düşürme) çeliğin olağan özelliklerini iyileştirmeye yarar. Katkı elementlerinin hiçbiri % 5'i geçmiyorsa *düşük alaşımlı* çelik, % 5'in üzerine çıkıyorsa *yüksek alaşımlı* çelik denir. Özel çelikler pek çoktur (yalnızca bir özel element içeren ikili çelikler, üçlü, dörtlü ve karmaşık çelikler). Bu çeliklerin başlıcaları şunlardır:

Nikelli çelikler (% 2 ile 40 arasında); düşük oranlarda nikel, çeliğin sertleşme gücünü ve mekanik özelliklerini artırır (semantasyon çeliği, motor parçaları); yüksek oranlarda ise korozyona dayanımı yükseltir. (→ FERRONİKEL, İNVAR, ELİNVAR.) Çok özel bir tip de *Maraging çeliği*'dir. Bu demir alaşımı türünün anglosakson kökenli adı, sert bileşeni martensitin *(mar)*, yaşlandırma *(aging)* işlemi sırasında oluşması olgusundan kaynaklanır. Nikel oranı % 17-20 olan bu demir alaşımlarının işlenme ilkesi, ısıtma ve soğutma sırasında tersinir $\alpha \rightleftharpoons \gamma$ dönüşümünün histerezis olayına dayanır; ısıtma sırasında bu alaşımlar 600°C'a doğru γ austenit yapısı edinirken, soğutma evresinde 200°C'a doğru γ austenit yapısından α martensit bileşenine ters yönde dönüşümü ortaya çıkar. Dolayısıyla uygun katkı maddeleriyle, 600°C'ın altında yaşlandırma işlemi uygulayarak sert martensit yapısını geliştirme olanağı vardır. Bu çeliklerin tipik bileşimlerinden biri şudur: % 69 demir, % 18 nikel, % 8 kobalt, % 4,6 molibden, % 0,4 titan ve % 0,03'ün altında karbon. Tavlama ve 820°C'tan başlayarak havada soğutma işleminden sonra bu çelik, belirgin olarak yüksek bir mekanik nitelik göstermez (kopma yükü 100 hbar); bu nedenle klasik suvermeden geçirilmiş çeliklere göre daha iyi işlenir ve çok az biçim değiştirir. Ancak 500°C'ta yaklaşık 3 sa'lık yaşlandırma, ayırtedici özelliklerini artırmaya yeter: kopma yükü 180 ile 210 hbar'a ulaşabilir; oysa klasik çelikte kopma yükünün 120 hbar düzeyine gelmesi için pahalı bir ısıl işlemden geçirilmesi gerekir. Bu çeliklerin, özellikle havacılık sanayisindeki yararı, olağanüstü niteliklerinden değil, biçimlendirme, kaynak yapma ve düşük sıcaklıklarda kullanma gibi ilgi çekici özelliklerinden kaynaklanır.

Kromlu çelikler (% 1 ile 18); krom, sert karbürler oluşturarak kopma dayanımını yükseltir, ancak belirli bir kırılganlığa ne-

DEMİR VE ÇELİK

den olur; % 4'e kadar krom içeren çelikler, imalat ve rulman çeliği olarak kullanılır; krom oranı daha yüksek olanlardan ise kaliteli bıçak ve kesici takımların yapımında yararlanılır (% 13 kromlu paslanmaz çelik).

Manganezli çelikler aşınmaya karşı çok iyi dayanım gösterir (raylar, makas uçları, % 13 manganez içeren Hadfield çeliğinden yapılmış öğütücü parçaları).

Silisyumlu çelikler (yaylar, transformatör sacları), *tungstenli çelikler* (sürekli mıknatıslar) vb.

Krom-nikelli çelikler, çok çeşitli kullanım alanları nedeniyle en önemli özel çeliklerdir; nikel ve kromun üstünlüklerini birleştirirler. Perlitli çelikler (% 6 nikel ve en çok % 2 krom) makine parçaları yapımında çok kullanılır; nikel ve krom oranı daha yüksek olan austenitli çelikler, paslanmaz çelikleri (% 18 krom ve % 8 nikel içeren çelik) ve bazı ateşe dayanıklı çelikleri oluşturur. Isıl işlemleri kolaylaştırmak için bu çeliklere molibden, vanadyum, titan vb. katılır.

Krom-tungstenli çelikler arasında en çok kullanılanlar hız çelikleridir.

kullanım alanlarına göre

• *Mıknatıs çelikleri.* Sürekli mıknatıs yapmak için, tungsten, krom ve özellikle kobalt (% 30'a kadar) katılarak iyileştirilmiş olağan çelikler kullanılır. Bu çelikler martensitli halde, yüksek bir gideren alan ve güçlü bir kalıcı indükleme elde etme olanağı verir.

• *Hava çeliği.* Bu çelik dönüşüm sıcaklığı üzerinde bir sıcaklığa değin ısıtıldıktan sonra havada soğutulur; böylece çok sert bir martensitli yapı kazanır.

• *Yapı çeliği.* Bu çelik olağan, özel ya da ısıl işlemden geçmiş olabilir; nitekim iki büyük sınıfa ayrılır: yapı çelikleri ve imalat çelikleri.

• *Hız çeliği.* Günümüzde özel element oranları şöyledir: % 0,8 ile 1,2 karbon, % 2 ile 18 tungsten, % 3 ile 6 krom, % 1 ile 3 vanadyum; ek katkı maddeleri ise 1 ile 8 molibden ve % 3 ile 10 kobalttır.

Hız çeliğinde aranan başlıca nitelikler, yüksek sıcaklıkta sertliğini koruma, aşınmaya dayanım ve sıcakta rezilyanstır.

Hız çeliğinin bu çeşitli özellikleri titizlikle seçilen bir ısıl işlemle sağlanır (suvermeden sonra 600°C'ta menevişleme); böylece gerçekleştirilen yapı, takımın ısınması sırasında kararlılığını koruyan bir martensit kütlesinden ve aşınmaya karşı dayanımı sağlayan çok sert, karmaşık karbür kristallerinden oluşur.

Hız çeliklerinden her şeyden önce, takım tezgâhında yüksek hızlarda çalışma (torna tezgâhı) ve zor işlenebilen malzeme kullanımı (özel dökme demirler, bakalit vb.) gibi takımın ısınmasına yol açan alanlarda yararlanılır. Ayrıca, aşınmaya dayanması gereken kalıpların (kesme dişikalıbı, makas bıçağı vb.) yapımında kullanılır.

• *Otomat çeliği.* Takım tezgâhlarında işlenmesini kolaylaştırmak için kurşun ya da kükürt katılmış bir çelik türüdür.

• *Takım çeliği.* Bu tür çeliğin, her şeyden önce yeterince sert, aşınmaya dayanıklı ve görece az kırılgan olması gerekir. Sıcak kesme işleminde temel özelliklerini korumak zorundadır.

• *Biçim değiştirmeyen çelik.* Sıcaklık karşısında (sıcak işlem dişikalıpları) ve ısıl sertleştirme işlemi sırasında (suvermeden sonra işlenemeyen parçalar) geometrik olarak biçim değiştirmeyen çelik türleridir; en çok kullanılanlar kromlu ve molibdenli çeliklerdir.

• *Paslanmaz çelik.* Özel çelikler incelendiğinde, bazı elementlerin ve özellikle krom katkısının, çeliğin korozyona karşı dayanımını artırdığı anlaşıldı. Buna koşut olarak, Fransa'da L. Guillet ile A. Portevin'in, Almanya'da Strauss, Maurer ve Monnartz'ın, İngiltere'de Brearley ve Giesen'in çalışmalarıyla paslanmaz çelik, 1910'a doğru sanayi çapında gelişti.

Paslanmaz çeliklerin katkı elementleri, nikel ve % 10'un üzerinde kromdur. Ayrıca molibden ve bakır da korozyona karşı dayanımı artırır. Bu çelikler yapılarına göre üç grupta toplanabilir (L. Guillet):

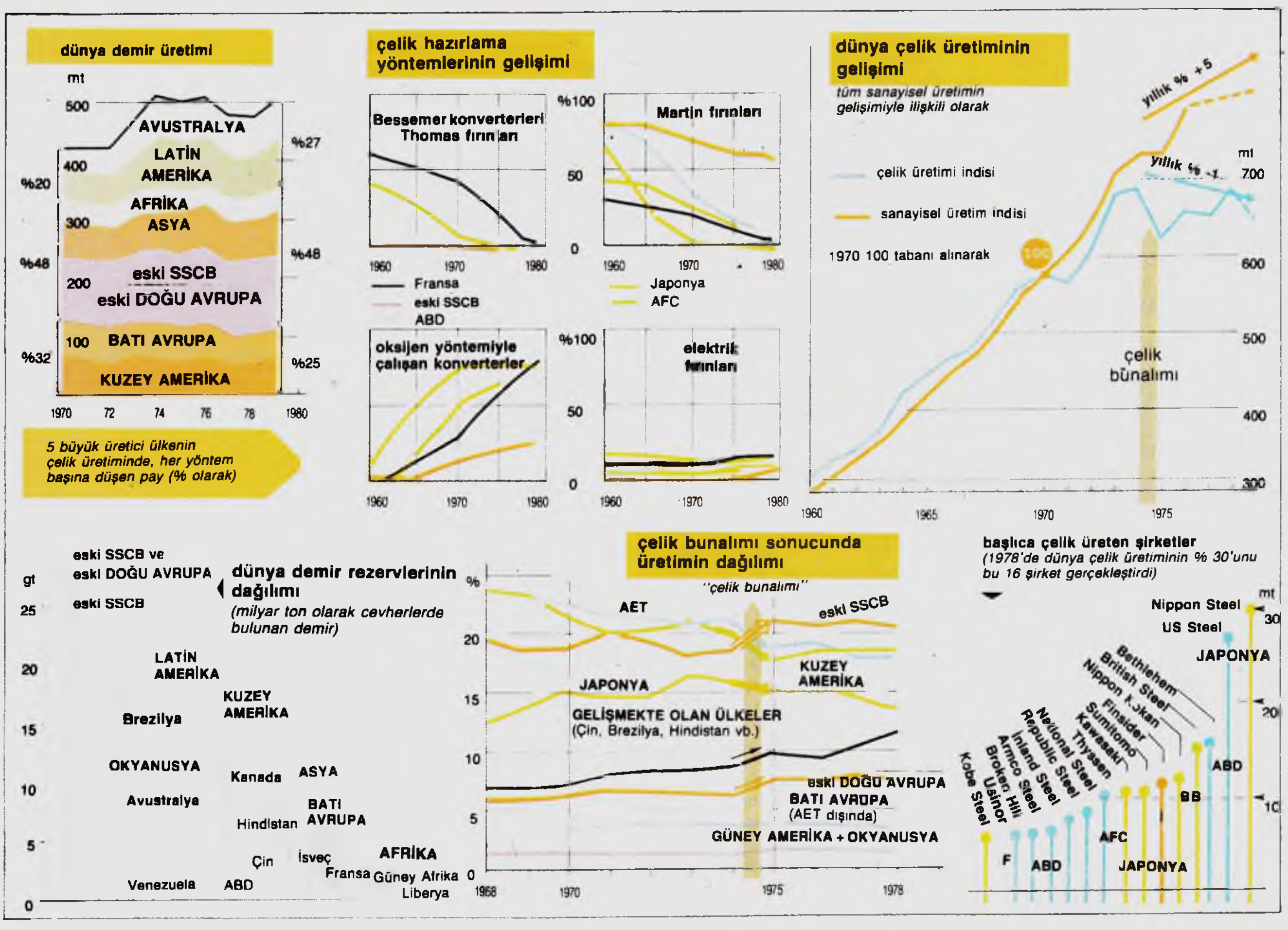
a) *martensitli çelikler,* % 0,4'e kadar karbon ve % 12 ile 16 arasında krom içerir; bu tip çelikler mekanik özelliklerini koruması ve korozyona karşı dayanması gereken alanlarda, örneğin bıçak ve kapkacak yapımında (% 3 kromlu paslanmaz çelik) kullanılır;

b) *ferritli çelikler,* % 0,3'ün altında karbon ve % 16 ve 30 arasında krom içerir; bazı asitlerin korozyonuna iyi dayandıkları için besin sanayisinde, mutfak ve sofra takımları yapımında kullanılır;

c) *austenitli çelikler,* krom ve nikel içerir; bileşim sınırları şöyledir: % 0,10'un altında karbon, % 12 ile 25 arasında krom, % 8 ile 20 oranlarında nikel (molibdenle birlikte). Bu grubun çelik tipi, % 18 krom, % 8 nikel içerir ve "18-8" çeliği adını alır.

Austenitli çeliklerin ilginç mekanik özellikleri, çok çeşitli ortamlarda korozyona karşı gösterdikleri dayanımdan kaynaklanır; bu özellikler, austenitli çeliğin çeşitli biçimler altında kimya, beslenme, havacılık, inşaat ve dekorasyon sanayilerinde yaygın olarak kullanılmasını sağlar. Bu çeliklerden bir kısmı, soğukta biçimlendirilirken özel önlemler almak gerekir; aynı şekilde kalıcı biçim değiştirme işlemi sırasında austenitin sertleşmesi sonucu kısmen martensit yapısının oluşması nedeniyle özen göstererek işlemek zorunludur.

• *İmalat çeliği.* Bu terimle belirtilen çelikler, kesme takımları (matkap, freze bıçağı vb.), sıcak ya da soğuk biçimlendirme takımları (tel haddeleri, kalıplama ve dövme dişikalıpları, zımbalar), malzemeyi keserek işleyen sıcak ve soğuk kesme takımları

(makas bıçağı, zımba, kesme dişikalıbı vb.) yapımında kullanılır.

Bu tür çeliklerde aranan temel nitelikler şunlardır: sertlik, rezilyans, aşınmaya ve yorulmaya karşı dayanım. Ayrıca, çalışma sırasında takım ısınacağı için yüksek sıcaklıkta niteliklerinin korunması zorunludur.

İmalat çeliklerinin birçok türü vardır: yaygın olarak kullanılan el aletleri için düşük alaşımlı ya da olağan çelikler; kromlu (% 2 ile 12) biçim değiştirmeyen çelikler; silisyumlu (% 2) çelikler; kromlu, tungstenli, molibdenli, vanadyumlu hız çelikleri.

Üretimi özen isteyen, özel elementler bakımından zengin kimi imalat çeliklerinin aşırı tüketiminden kaçınmak için "takma uçlu bıçaklar" yapılır ve yalnız, çalışan uçlar hız çeliğinden ya da metal karbürlerden üretilir.

• *Yay çeliği.* Bu çeliğin ayırtedici özelliği, yüksek esneklik sınırı ve yüksek kopma yüküdür. Gündelik kullanımlarda olağan sert çeliklerden yararlanılır; ancak özel koşullarda (ağır yük, yorulma içkuvvetlerinin çokluğu) çalışan yaylar, % 1 ya da 2 silisyumlu, suverilmiş ve menevişlenmiş çeliklerden yapılır.

• *Ateşe dayanıklı çelik.* Ateşe dayanıklı çeliklerin temel elementleri krom ve nikeldir; bu elementler çeliğin yüksek sıcaklıklara dayanıklı (korozyona ve akmaya karşı dayanım) özel bir yapı kazanmasını sağlar.

Martensit, ferrit ya da perlit yapılı *ferritli* çelikler, genellikle suverme ve menevişleme işlemlerinden geçirilirler; böylece akmaya karşı dayanımda önemli bir rol oynayan ara faz çökelmesi elde edilir. Molibden, vanadyum, titan, tungsten ve niyobyum bu çeliklerin akma dayanımını artırır (sözgelimi krom-molibden çeliği 650-700°C'a kadar kullanılır). Bu çelikler, özellikle kataliz ve kızdırıcı boru donanımları, benzin motoru supapları, buhar türbini kanatları, ayrıca dövme ve döküm parçaları yapımında kullanılır.

Krom-nikelli *austenitli çelikler,* ferritli çeliklere oranla biçimlendirme ve kaynak yapmaya daha çok elverişlidir; özellikle yüksek sıcaklıklarda çok iyi bir mekanik dayanım (akma) gösterir. Dövme ya da döküm yoluyla, ısıl aygıtların (fırın, kazan, kızdırıcı, kutu reküperatörleri, metalürji potaları) çeşitli parçaları, türbojetlerin ve gaz türbinlerinin yanma odaları bu çelikten yapılır.

• *Rulman çeliği.* % 1 karbon ve % 2 krom içeren bir özel çeliktir; suverme ve menevişleme işlemlerinden sonra kazandığı ayırtedici özellikler (sertlik, aşınmaya ve titreşime dayanım) yuvarlanma sürtünmesiyle karşılaşan parçaların (bilyeler, rulman yatakları) yapımında kullanımını sağlar.

ÜRETİM

1946'da 112 mt olan (1929 üretiminden biraz daha az) dünya çelik üretimi 1959'da 300 mt'u geçti, 1968'de de 500 mt'a ve 1970'te 600 mt'a yaklaştı. 1990 yılında 770 mt'a çelik üretildi.

Çelik sanayisinin her dönemde değişen gereksinimlere bağlı olarak farklı tipte birçok yörede kurulduğu görülür. Günümüzde çelik üretimi, eskiye oranla kok kömürüne daha az bağımlıdır. Eskiden çelik fabrikaları Batı Avrupa, Silezya, Donbas, Pittsburgh bölgesi, Kuzey-Doğu Çin, Kyuşu ve Yeni Güney Galler gibi taşkömürü havzalarında kurulmuştu. Bununla birlikte bu havzalar denize yakın olduğu ya da büyük bir nehrin (Ren) kıyısında yer aldığı ölçüde daha iyi tutundu. XVIII. yy.'dan önce (Bergslag, Orta Ural) ve daha sonra (Krivoy-Rog, Magnitogorsk, Lorraine) demir çelik sanayisi demir cevheri yatakları yakınında gelişmişti. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra ise, demir ve kok kömürü yataklarından uzakta, özellikle limanlarda gelişme gösterdi: Avrupa'nın kuzey-batı kıyıları (Sparrows Point, Fairless Works), Büyük göller, İtalya, İspanya özellikle Japonya ve Türkiye'de Karabük, Ereğli, İskenderun, Chicago ve Tokyo dünya çelik üretiminde en önemli iki merkez durumuna geldi.

Bu sanayi alanında ana para gittikçe artan ölçüde kamu kuruluşları elinde toplanmaktadır. Eski sosyalist ülkeler gibi, İngiltere, Avusturya, Güney Afrika, Latin Amerika ülkeleri ve Hindistan'da çelik sanayisi büyük ölçüde devletleştirilmiştir; İtalya, İspanya ve Meksika'da devletin payı çok büyüktür. Fransız demir-çelik sanayisinin büyük bölümü borçlanma nedeniyle, devlet eline geçmiştir. Birçok küçük üretici, merkezileşmiş ve bütünleşmiş büyük şirketlerin yanında yer alır. Kimi büyük şirketlerin kökeni, XIX. yy.'ın ünlü demirhane ustalarına dayanır: özellikle, Fransa'da Wendel ve Schneider, Almanya'da Thyssen ve Krupp, Amerika Birleşik Devletleri'nde Carnegie. Öte yandan madencilik şirketleri çelik üretmeye başladıkları gibi (Grängesberg), otomotiv sanayi kuruluşları da (Ford, Kaiser, International Harvester F.İ.A.T.) aynı alana yöneldi. Bununla birlikte bu alanda çalışan çokuluslu şirketler, öteki alanlara oranla daha azdır.

Çeliğin çok büyük bir kısmı Kuzey Amerika, Avrupa ve Japonya'da üretilir. 1971-1991 yılları arasında dünyanın en büyük çelik üreticisi Sovyetler Birliği olmuştur (1989'da 160 Mt). Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, bu toplam üretimin % 58'i Rusya Federasyonu'na (Urallar'da Ninjiy Tagil ve Magnitogorsk; Moskova bölgesinde Lipetsk ve Çerepovets; Sibirya'da Kuznetsk havzası), % 40'ı Ukrayna'ya (Donbas, Dniepr kentleri), geri kalanıysa Kazakistan (Karaganda), Azerbaycan (Sumgayt) ve Gürcistan'a (Rustavi) ait durumdadır.

Kuzey Amerika'da üretilen çeliğin 90 mt'u ABD'de, 12 mt'u Kanada'da elde edilir. ABD'de sekiz grup üretimin dörtte üçlük bölümünü elinde tutar; bu sekiz gruptan ikisi, United Steel Corporation ve Bethlehem Steel Corporation'dur. Üretimin % 75'lik bölümü Pittsburgh'da ve Büyük göller bölgesindeki kentlerde (Buffalo, Cleveland, Detroit, Chicago), diğer bölümü de güneyde Birmingham'da, batıda Geneva ve Fontana'da gerçekleştirilir. Kanada'da Toronto bölgesi çelik sanayisi konusunda, Nova Scotia'yı gölgede bırakır.

Avrupa'da toplam 142 mt çelik üretilmektedir. 29,5 mt'luk üretimle ilk sırada yer alan Almanya'yı (Ruhr'daki Ren fabrikaları, Dortmund Salzgitter, Bremen ve Eisenhüttenstadt), 23 mt'la Fransa (Nord, Dunquerque, Lorraine, Fos-sur-Mer), 15 mt'la eski Çekoslovakya (Moravska, Ostrava, Plzen, Kosice), 14,5 mt'la İtalya (Cenova, Piombino, Bagnoli, Taranto), 13 mt'la İngiltere (Kuzey-Doğu İngiltere, İskoçya, Wales Ülkesi ile Port Talbot), ve Polonya (Silezya, Nowa, Huta), 7,6 mt'la Lüksemburg, 7,1 mt'la Romanya (Hunedoara, Reşita, Galati), 5,6 mt'la İspanya (Bilbao, Avilés, Sagunto), 4,5 mt'la Belçika (Wallonie), İsveç ve Avusturya (Steiermark, Linz) izler.

Japonya, 1990 yılında ulaşmış olduğu 110,3 mt'la dünyanın bir numaralı çelik üreticisidir. Kyuşu ve Hokkaido'daki taşkömürü havzalarında kurulan sanayi, özellikle büyük kentlerin çevresinde (Tokyo, Osaka, Nagoya), daha sonra da İç Deniz'in kıyılarında gelişmiştir. Çin 67,2 mt (Yangzi Ciang, Anşan ve Taiyüen), Güney Kore ise 23 mt çelik üretir.

Avustralya (Sydney ve Adelaide bölgeleri) ve Güney Afrika Cumhuriyeti'nin (Transvaal) demir-çelik sanayileri oldukça zayıftır. Gelişmekte olan ülkelerin demir-çelik sanayileri de benzer nitelikler taşır. Brezilya'da üretim (Volta Redonda, İpatinga) 20,6 mt'un üstüne çıkar; Meksika'nın üretimi ise (Monclova) 8,7 mt'dur. Asya'da Hindistan, Damodar vadisinde (Kulti, Durgapur) 15 mt'un üzerinde bir üretime ulaşır. Bunlar dışındaki birçok ülkenin üretimi çok düşüktür; ancak bu ülkelerin büyük bir bölümü, bütün zorluklara rağmen, ülkenin kendi ihtiyacını karşılayabilmek ve hatta sanayileşmiş ülkelerin fabrikalarıyla rekabete girerek dışsatım yapmak için üretimlerini geliştirmeye çalışmaktadır.

YAPILARDA VE SANATLARDA ÇELİK KULLANIMI

Maliyet fiyatının çok yüksek oluşu yüzünden çelik, geçen yüzyıla değin yalnız takım ve silah yapımında kullanılıyordu (savatlanmış çelikten ya da Halep çeliğinden lamalar, soğuk çekilmiş sactan zırhlar yapılmaktaydı). 1889'dan sonra (Paris evrensel sergisi, "demir çağının", son evresini vurgular) perçinleme, doğrama biçiminde kullanılan bezekli demirin yerini çelik alacak, çelikten, gökdelen çatkılarının yapımında ve betonu donatmada yararlanılacaktır. Köprülerde çelik kullanımı ise 1891'de başlar: Resal, Paris'teki Mirabeau köprüsü'nde (1894) haddelenmiş çelik ve Alexandre-III köprüsü'nde de (1898) kalıplanmış çelik kullanmıştır.

Özel çeliklerin ve inoxların elde edilişi (1927), otojen kaynakla birleştirme (1928), ağırlık ve işçilik bakımından kazanç sağladı ve metal ile cama ağırlık veren bir mimarlık anlayışının doğmasına yol açtı: bunun örnekleri Clichy halk evi'nde (Beaudouin ve Lods, 1937) ve Beaubourg merkezi'nde görülür. Mies van der Rohe, Henri Bernard, Jean Dubuisson ve Jean Prouvé'nin çalışmalarıyla çelik, yüksek yapılarda önemli bir yer tutmaya başladı.

Heykel alanında görülen, inox sactan yapılmış figüratif yapıtlardan sonra (1937 Paris sergisi'nde SSCB pavyonunda yer alan topluluk) soyut sanatta da, hamlaçla kesilen ya da kaynakla birleştirilen çelikten geniş ölçüde yararlanıldı (D. Smith).

70'li yılların sonuna doğru, plastik molenmiş ya da parlak çelik, süsleme sanatlarında önemli bir yer tuttu. Önce masa ve sandalyelerin yalnızca ayaklıklarında kullanıldı; daha sonra düz yüzeyli, net çizgili mobilyalar tümüyle çelikten yapılmaya başlandı. Ayrıca duvar kaplamalarında geniş ölçüde çelikten yararlanıldı: Paris'te R.E.R'de ve Jussieu bilimler fakültesi'nde, Jean-Roger Voisin bu uygulamanın büyük ustalarındandı.

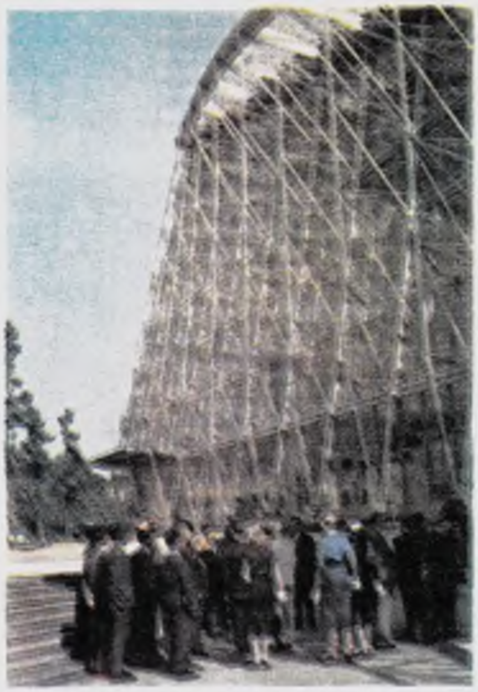
70'li yılların sonuna doğru, plastik mobilyaların gerileyişi ve ahşap mobilya ya-

G. Champlong-Image Bank

İNŞAATTA ÇELİK

Chicago'daki John Hancock Center (1969) alüminyumla kaplı çelik çatkılı yapı (343 m, 100 kat) Skidmore Owings and Merril mimarlık bürosu

Brüksel Evrensel sergisindeki (1958) fransız pavyonundan ayrıntı mimar: G. Gillet

pımına dönüş, hatta geleneksel üslupta her ikisinin birlikte kullanımı çeliğin önemini yitirmesine yol açtı: bununla birlikte, sanayi tekniğinden esinlenen aşırı işlevsel uygulamalarda çelik hâlâ kullanılır.

Paslanmaz çelik, Bouillet-Bourdelle firmasının 1932'de tanıttığı masa takımı yapımında oynadığı rolü sürdürür; aynı firma 1967'de gümüş kaplanmış paslanmaz çelikten ürünleri piyasaya sürmüştür.

Mücevhercilikte çelik kullanımı, XVIII. yy.'da İngiltere'de ortaya çıktı. Yumuşak çelikten küreler traşlanarak façetalar açılıyor ve bir levhaya tutturuluyordu; böylece elmas ya da sahte taşa benzer etkiler elde etmeye çalışılmaktaydı. En ünlü atölye Oxford yakınında Woodstock'taydı. Fransa'da atölyeler Devrim sırasında açıldı ve bu sanayi XX. yy.'ın başına kadar varlığını sürdürdü.

ÇELİK a.**1.** Kısa kesilmiş dal. **—2.** Ana bitkiden koparılan ve kök sürerek tam bir bitki haline gelebileceği bir ortama yerleştirilen bitki parçası. (Çelikten elde edilen bitki, alındığı bitkinin karakterlerini, tohumdan üretilene göre daha güvenli olarak verir.) **—3.** Çelikçomak oyununda çomakla vurulan iki ucu sivri küçük değnek. **—4.** Gemilerde üzerine halat ya da ip geçirip tutturmaya yarayan ağaçtan ya da metalden kısa değnek.

—Bahç. *Çelik ezme*, köklenmesini, kök sürmesini kolaylaştırmak için çeliğin dibini ezme.

—Ormanc. *Dallı çelik*, ağaçlandırma çalışmalarında toprağa gömülerek kullanılan ve üzerinde dallar bulunan canlı ağaç parçası. (Dallı çelik, yatay olarak yaklaşık 10 cm derinliğinde toprağa gömülür, dallarının uçları 8-10 cm aralıkla topraktan dışarıda bırakılır.)

ÇELİK (Mehmet Vehbi), türk siyaset ve din adamı (Hadım 1862 - ? 1949). Konya'da müderrislik, Osmanlı Mebusan meclisi üyeliği ve TBMM I. dönem Konya milletvekilliği görevlerinde bulundu. Meclis başkan yardımcılığı (1921), Şer'iye bakanlığı yaptı (1922-1923).

ÇELİK (Edip), türk hukukçu (Samsun 1921). Galatasaray lisesi'ni, İstanbul Hukuk fakültesi'ni bitirdi. Bu fakültenin devletler umumi hukuku kürsüsüne asistan (1948), doçent (1955) ve profesör oldu (1963). Akşam gazetesinde başyazarlık (1960-1961), Fransa, Almanya, ABD ve İsviçre'de bilimsel araştırmalar yaptı.

Başlıca eserleri: *Devletler hukukunda diplomatik melce* (1956), *Türkiye'nin dış politika tarihi* (1969), *Milletlerarası hukuk* (2 cilt, 1969).

ÇELİK (İsa), türk fotoğraf sanatçısı (Gülnar, İçel, 1944). Ankara İktisadi ve ticari ilimler akademisi'ni bitirdi (1969). Grafiker olarak çalıştı. Fotoğraf alanında ilk sergisini 1973'te *İnsan* adıyla açtı. Çeşitli gazetelerde röportajları yayımlandı. Bir süre Görsel sanatçılar derneği'nin başkanlığını yapan sanatçı, Fotoğraf sanatı uluslararası federasyonu'nun üyesidir.

İsa Çelik
Pencerede cocuklar, 1982

ÇELİKÇOMAK a. Çelik denen kısa kesilmiş ağaç dalı ve ondan daha kalın, uzun bir çomakla oynanan çocuk oyunu.

—ANSİKL. Açık havada daha çok erkek çocuklar tarafından iki kişi ya da çift sayıda oyuncuyla oynanır. Çeliğin boyu 25 -30 cm'dir ve uçları birbirine koşut olarak 45° lik bir açı oluşturacak biçimde yontulmuştur. Çomak daha kalın olur ve yaklaşık 1 m boyundadır. 8-10 m arayla karşılıklı duran oyuncular, önlerine birer küçük çukur açar ve çeliği bunun üzerine yerleştirirler. Ucuna vurularak ya da çomağı çukura sokup ortasından fırlatılarak havalandırılan çeliği en uzağa atan, oyuna başlama hakkını elde eder, öteki ebe olur. Oyuncunun çukurun üzerine yerleştirip çomakla fırlattığı çeliği ebe yere düşmeden tutabilirse, oyun sırası ebeye geçer ve iki kez oynama hakkını elde eder. Buna "iki kollu olmak" denir. Tutamazsa, düşen çeliğin bulunduğu yerden çukurun üzerine yerleştirilen çeliği vurmaya çalışır. Vurabilirse, oyun sırası kendisine geçer, öteki ebe olur; vuramazsa, karşısındaki oyuncu çeliği çomak yardımıyla havalandırıp üç kez çelme* hakkını elde eder. Çeliğin son olarak düştüğü yerle, oyuncunun çukuru arasındaki mesafe adım ya da çomakla ölçülür. Kaç adım ya da çomak uzunluğundaysa akılda tutulur. Bu sayıları en önce elli ya da yüze tamamlayan, oyunu kazanır. Daha çok bu biçimde oynanmakla birlikte, yörelere göre çok değişik türleri de vardır.

Çelik miğfer *(Stahlhelm)*, kasım 1918'de Seldte tarafından kurulan ve eski alman savaşçılarından oluşan milliyetçi birlik. 1930'da 500 000'i bulan üye sayısıyla Hitler'in iktidara gelişini kolaylaştırdı; Hitler örgütün askeri kuruluşlarını SA'ya kattı, daha sonra 1935'te birliği feshetti. Birlik 1951'de yeniden kuruldu, ancak pek önem kazanamadı.

ÇELİKALAY (İsmail Şükrü), türk siyaset ve din adamı (Afyonkarahisar 1876 -İstanbul 1950). Medresede okudu, çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. Kurtuluş savaşı'na katıldı. TBMM'ye Afyonkarahisar'dan I. dönem milletvekilliğine seçildi (1920). *Hilafeti islamiye ve Büyük Millet Meclisi* adlı bir risale yayımladı (1923).

ÇELİKBAŞ (Fethi), türk siyaset adamı (Burdur 1912). Ankara Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdikten sonra (1937) Siyasal bilgiler okulu iktisat kürsüsü'ne asistan olarak girdi. Aynı kürsüde profesörlüğe yükseldi (1947). Siyasal bilgiler okulu'na müdür (1948), okul fakülteye dönüşünce dekan oldu (1950). Aynı yıl siyasal yaşama atılarak DP'den Burdur milletvekili seçildi. Adnan Menderes hükümetlerinde devlet, ekonomi ve ticaret, işletmeler bakanı olarak görev yaptı (8 nisan 1953 - 6 aralık 1954). Basına "ispat hakkı" tanınması için girişimde bulunan ve parti yönetimiyle çatışan 21 DP'li milletvekili arasında yer aldı. DP'den ayrılarak 18 arkadaşıyla birlikte Hürriyet* partisi'ni (Hür. p.) kurdu (20 aralık 1955). Bu partiden Burdur milletvekili seçildi (1957). Hürriyet partisi kendisini feshederek (24 kasım 1958) CHP'ye katılma kararı alınca CHP'li oldu. 1961 Anayasası'nı hazırlayan Kurucu meclis'te Odalar birliği temsilcisi olarak görev yaptı (6 ocak - 20 ekim 1961). CHP'nin izlemeye başladığı "ortanın solu" politikasına karşı çıkarak bu partiden ayrılıp Güven* partisi'ne girdi (12 mayıs 1967). 1969 seçimlerini kaybetti. Naim Talu'nun koalisyon hükümetinde parlamento dışından gümrük ve tekel bakanı (1973-74), sonra kontenjan senatörü (1974) oldu. 20 mayıs 1983'te kurulan Anavatan partisi'ne girdi ve bu partiden Burdur milletvekili seçildi (1983, 1987). Ekim 1989 cumhurbaşkanlığı seçiminde T. Özal'ın karşısında aday oldu ama kazanamadı.

ÇELİKBEDEN a. Balıkç. Kösteği olta bedeninden uzakta tutmak için olta bedeni üzerine sabitleştirilen madensel (kromlu çelik tel ya da piyano teli) sap. (Çelikbeden özellikle denizde balık avlamak için kullanılır.)

ÇELİKHAN, Adıyaman'ın D. Anadolu bölgesi sınırları içindeki kesiminde ilçe; 21 391 nüf. (1990); 584 km^2; 16 köy. Merkezi, Adıyaman'ın 57 km K.'indeki *Çelikhan*, 8 033 nüf. (1990). Tahıl, üzüm, çeşitli sebzeler de yetiştirilen ilçenin başlıca gelir kaynağı, hayvancılıktır.

ÇELİKHANE a. Çelik üretilen fabrika.

Çelik-İş (Çelik sanayii işçileri sendikası), 1950'de merkezi Karabük'te olmak üzere Demir çelik ağır sanayii işçileri sendikası adıyla Karabük demir çelik işçileri tarafından kuruldu. 1963'te, Maden-İş'e katıldı. 1965'te, Karabük demir çelik işçileri Maden-İş'ten ayrılarak, yine merkezi Karabük'te, Çelik sanayii işçileri sendikası'nı kurdular. 1976'da alınan genel kurul kararıyla 1977'de merkez Ankara'ya alındı. 1991'de Öz Demir-iş sendikasıyla birleşerek Öz Çelik-iş adını aldı. Bu tarihte 91 000 üyesiyle, işkolu çalışanlarının % 20,12'sini örgütlemiş durumdaydı.

ÇELİKKALEM, 1752'de La* Caille'ın bulduğu küçük güney takımyıldızı. Yalnızca az parlak birkaç yıldız içerir.

ÇELİKLEME a. **1.** Bitkilerin çelik yoluyla çoğaltılması. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Doğal çelikleme*, bitkinin kendinden kopan bir parçayla çoğalması; bunun için bitkinin havadaki kısımlarından bir parça ayrılarak toprağa düşer, orada gelişerek koptuğu ana bitkiye tıpatıp benzeyen yeni bir bitki meydana getirir. (Bryophillumun yaprakları, basurotunun soğancıkları, karayosunlarının gemulaları doğal çelik hizmeti gören organlardır.)

—ANSİKL. Çelikleme özellikle üstün yapılı bitkilere uygulanır. Ana bitkiden koparılarak toprağa sokulan dal parçası, kesik yerinde çok geçmeden bir nedbe dokusu meydana getirir, sonra kök sürer; çıkan kökler o zamana kadar yedek besinle (nişasta, vb.) yaşayan dala, topraktan doğrudan doğruya su ve madensel tuzları emme olanağı verir. En yaygın çelikleme yolu, *dalla çelikleme* yöntemidir; bunun için, duruma göre, odunsu ya da otsu bir dal parçası kullanılır. *Yaprakla çelikleme*, begonyaların üretiminde en sık kullanılan yöntemdir: bunun için yaprağın

sapı toprağa daldırılır. Bazı türler için kökten ve tomurcuktan çelikleme yapılır. *Kökle çelikleme*, 5-10 cm boyundaki kök parçalarının, üst başları toprak hızasında olmak üzere dikilmesiyle olur. *Tomurcukla çelikleme*, özellikle bahçıvanlarca uygulanır; üzerinde bir tomurcuk ve altında bir parça odun bulunan bir kabuk parçası kesilir, yalnız tomurcuk toprak üstünde kalacak şekilde yere gömülür.

Çelikler yeterince nemli ve işlenmiş toprakla çepeçevre sarılmalı ve düzenli sıcaklık ve yüksek nem koşulları altında tutulmalıdır. Kök sürmeyi kolaylaştırmak, için toprağa sokulan çeliğin kesilmiş kısmına bazen büyüme maddeleri (oksin) sürülür.

ÇELİKLEMEK g. f. Çelik dikerek bitki üretmek.
—Denizc. İki çıması kasalı bir halatın, bir kasasını diğerinin içinden geçirip bu kasaya ağaç ya da demir bir kavele sokmak.

ÇELİKLEŞMEK gçz. f. **1.** Çeliğe dönüşmek. **—2.** Çelik gibi güçlü ve sağlam olmak.

◆ **çelikleştirmek** ettirg. f. **1.** Demiri çeliğe dönüştürmek. **—2.** Çeliğe benzer özellikler (genellikle sertlik) vermek. **—3.** Demir üzerine, çelikten bir öğe kaynaklamak.

ÇELİKLEŞTİRME a. Çelikleştirmek işlemi, bu işlemin sonucu.
—Metalürj. Çelikleştirmek eylemi. || Bu eylemin sonucu. || Bir metale, özellikle kaplama yoluyla, çeliğe özdeş bir sertlik vermeyi sağlayan yöntem.

ÇELİKLEŞTİRMEK → ÇELİKLEŞMEK.

ÇELİKLİ sıf. Metalürj. Çelik içeren; çelikle kaplı olan. || *Çelikli dökme demir*, kupol fırınında dökme demir ve çelik eritilerek elde edilen ve dökümde kullanılan, karbon oranı görelı düşük (% 2 ile 3 düzeyinde) gri dökme demir.

ÇELİKPAMUĞU a. Verniklenmiş yüzeyleri düzeltmeye ya da matlaştırmaya yarayan uzun ve keskin kenarlı çelik tel tomarı.

ÇELİKSİ sıf. Çeliği andıran, çeliğe benzeyen, çeliğin niteliklerini ya da özelliklerini taşıyan.

ÇELİKTAŞ (Gürçil), türk opera yönetmeni (İstanbul 1943). İstanbul Belediye konservatuvarı'nı bitirdikten sonra İstanbul Şehir operası'na girdi, yönetmen Aydın Gün'ün asistanlığını yaptı (1963-66). Bir sezon Brüksel Krallık operası'nda çalıştıktan sonra, 1967'de Paris'teki Conservatoire national supérieur de musique'te Jeanine Micheau'nun öğrencisi oldu, stajını Paris Operası'nda yaptı (1968-69). Yurda dönünce Devlet operası yönetmenleri arasına girdi. İstanbul, Ankara ve İzmir operalarında 30 dolayında yapıtı sahneye koydu (*Sevil berberi*, *Cezayir'de bir italyan kızı*, *Don Pasquale*, *Aşk iksiri*, *Midas'ın kulakları*, *Paris hayatı*, *Palyaçolar*). 1983'te İstanbul Devlet operası'nın baş yönetmenliğine atandı. 1986'da Avrupa'da iki operayı yönetti: *Carmen* (Sicilya'da) ve *la Forza del destino* (Fransa'da).

ÇELİKTAŞ (Melek), türk soprano (İstanbul 1944). İstanbul Belediye konservatuvarı'nı bitirdikten sonra Paris'te Jeanine Micheau'nun öğrencisi oldu (1966-69). Yurda dönünce "solist sanatçı" olarak, İstanbul Devlet operası kadrosuna katıldı. İstanbul, Ankara ve İzmir'de çeşitli operalarda başrol oynadı. Fransa'da En İyi Massenet yorumu özel ödülü'nü (1987), Aida'daki başarısıyla Verdi Özel ödülü'nü (1988) aldı. 1985'ten beri İstanbul Üniversitesi Devlet konservatuvarı'nda öğretim görevlisidir.

ÇELİM a. Beden yapısı, cüsse.

ÇELİMLİ sıf. Güçlü, kuvvetli, endamlı.

ÇELİMSİZ sıf. Zayıf, güçsüz kimse için kullanılır.

ÇELİMSİZLİK a. Çelimsiz olma durumu.

ÇELİNTİ a. Seram. Kalsine edilmiş sırça üzerindeki cüruf, sırça artığı.

ÇELİPA a. (ar. *şalib*'den fars. *çelipâ*). Esk. **1.** Haç, istavroz, çarmıh. **—2.** Çarmıha gerilmiş İsa heykelciği. **—3.** Birbirini kesen iki düz çizgi. **—4.** Kâkül, perçem.
—ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında sevgilinin saçını tanımlar. Sevgilinin güzelliği deyre (kilise) benzetilerek çelipa ile tenasüp sanatı yapılır: *"Donanıp ol büt-i Çîn atlas u dibâlar ile / Deyr-i hüsnün bezemiş müşk çelipâlar ile"* (O Çin'de yapılmış tapılacak heykel kadar güzel sevgili atlas ve dibalarla süslenmiş. Kendi güzellik tapınağını hoş kokulu kâküllerle bezemiş.) [Ahmet Paşa]

ÇELİŞİK sıf. **1.** Birbirine karşıt olan, biri ötekiyle çelişen söz, düşünce, durum, davranış vb. için kullanılır: *Çelişik düşünceler, kuramlar.* **—2.** Çelişme içeren: *Çelişik ifade* (tanıklık). *Çelişik akılyürütme.*
—Mant. *Çelişik önermeler*, hem nicelik, hem de nitelik bakımından karşıt önermeler. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Mant. ve Mat. *Çelişik kuram*, içinde hem tanıtlanabilen, hem çürütülebilen bir formül bulunan kuram. (Eşanl. TUTARSIZ KURAM.)
—ANSİKL. Mant. Aristoteles mantığında, biri olumlu ve tümel, öteki olumsuz ve tikel olan ya da biri tümel olumsuz, öteki tikel olumlu olan iki önerme birbirinin çelişiği sayılır. Birinciye örnek: "Bütün insanlar kötüdür: bazı insanlar kötü değildir." İki çelişik önermenin her ikisi birden aynı zamanda doğru ya da yanlış olamaz.

ÇELİŞİKLİK a. Çelişik olma durumu.

ÇELİŞKİ a. İki şey arasındaki tutarsızlık, karşıtlık; tenakuz: *Bu düşünce, içinde birçok çelişki taşıyor.*
—Fels. → ÇELİŞME.

Çelişki üzerine *(Maodun lun)*, Mao Zidong'un yapıtı (1937). Mao, bu yapıtında, çelişkinin, diyalektik maddeciliğin temel yasası olduğunu gösterir ve böylece "diyalektik maddeciliğin temelleri"ni açıklar.

ÇELİŞKİLİ sıf. Birbiriyle çelişen; karşıt, tutarsız.

ÇELİŞKİSİZ sıf. Bir çelişki taşımayan; karşıt, tutarsız olmayan.

ÇELİŞME a. Çelişmek eylemi.
—Fels. ve Mant. Birbirine karşıt iki şeyin durumu. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Çelişme ilkesi*. Leibniz'e göre, "iki çelişik önermeden mutlaka birinin doğru, ötekinin yanlış olduğunu ileri süren" temel ilke (*Theodicée*, 44).
—ANSİKL. Aristoteles'e göre, "çelişme, herhangi bir konuda iki öğesinden biri ya da öbürü zorunlu olarak doğru olan, yanı hiçbir ara durum kabul etmeyen bir karşıtlıktır" (*Metafizik* [Meta ta physika], 10, 7).

Hegel'e göre, "salt değişim" ya da "kendi içinde karşıtlık" anlamına gelen çelişme (*Widerspruch*) [*Tinin fenomenolojisi* (Phänomenologie des Geistes), "Bilinç"], hareketindeki dinamizm içinde ele alınan her gerçekliğin temelini belirleyen şeydir. "Bu bilgi olmadan, felsefede gerçek anlamda tek bir adım bile atılamaz" (*Wissenschaft der Logik*, "Wesen" [Mantık bilimi] 1, 3). Özdeşliğin ve farklılığın özdeşliği olarak çelişme, varlığın tümelliğini gösterir, çünkü varlık, kendi kendinde olduğu zaman bile, kendinden başkasıyla temel bir ilişki içinde bulunur. Böylece, gerçekten yaratıcı hiçliğe bir dönüş yapılır: "Spekülatif olmayan düşüncenin çelişme karşısında duyduğu dehşet (doğanın boşluk karşısında duyduğu dehşet gibi) [...], onun, çelişmenin çözülmesi sonunda ancak bir hiçliğe vardığı görüşüne (bu tek yanlı görüşe) takılıp kalmasına ve çelişmenin olumlu yanını, onu mutlak etkinlik ve mutlak temel yapan yanını kavrayamamasına yol açar" *(ay. ypt.)*.

Marxçılara göre çelişme, eşyanın özünde içerilmiş bulunan ve diyalektiğin temelini oluşturan bir yasadır. Örneğin, Mao Zidong şöyle yazar: "Şeylerin ve olayların özünde içerilmiş bulunan çelişme yasası ya da karşıtların birliği yasası, maddeci diyalektiğin temel yasasıdır" *(Çelişki üzerine)*. "Çelişmenin özgül niteliği konusunda [...] iki öğenin [...] özel olarak incelenmesi gerekir. Bunlar, temel çelişme ile çelişmenin temel yanıdır.

Böylece, kapitalist toplumda, çelişme halinde bulunan iki güç, yani proletarya ile burjuvazi, temel çelişmeyi oluşturur; feodal sınıf kalıntıları ile burjuvazi, köy küçük burjuvazisi ile burjuvazi, proletarya ile köy küçük burjuvazisi, [...] arasındaki çelişme gibi diğer çelişmeler ise, tümüyle temel çelişme tarafından belirlenen ya da onun etkisi altında bulunan çelişmelerdir" *(ay. ypt.)*.

ÇELİŞMEK → ÇELMEK.

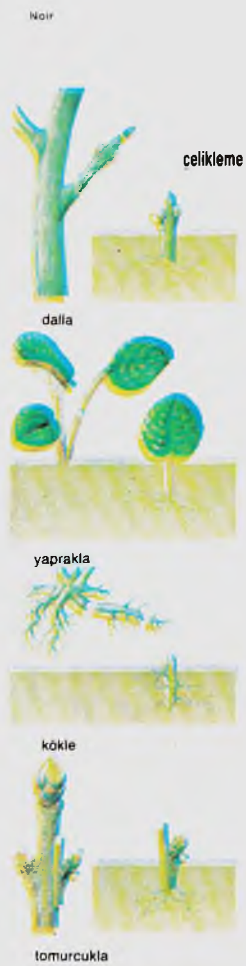
ÇELİŞMELİ sıf. Karşıt, çelişik, çelişkili.

ÇELİŞMEZLİK a. Mant. **1.** İçinde hem tanıtlanabilen, hem çürütülebilen formül bulunmayan kuramın özelliği. **—2.** *Çelişmezlik ilkesi*, herhangi bir *p* önermesinin hem kendisinin, hem de değillemesinin aynı zamanda (birlikte) evetlenmesini yasaklayan mantık kuralı ($\neg(p \;\&\; \neg p)$).

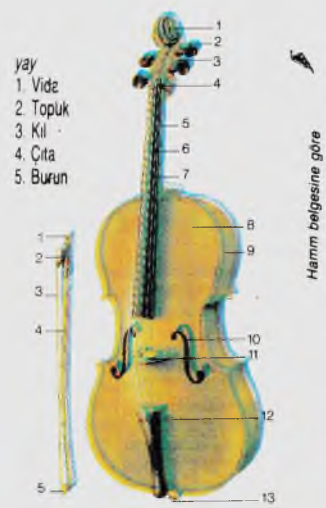
ÇELLEH → BARRAMUNDA.

ÇELLİST → ÇELLOCU.

ÇELLO a. (ital. *violoncello*'nun kısaltması olan *cello*'dan). Keman ailesinden çalgıların bas'ı. (Teknesinin uzunluğu 75 ya da 76 cm'dir. Oranları XIX. yy.'dan bu yana değişmemiştir. Bacaklar arasında çalınır. Dayama çubuğu, XVIII. yy.'ın sonlarından bu yana kullanılmaktadır. 1750'ye doğru viola da gamba'nın yerini aldı. Sesi onunkinden daha güçlüdür. Kemanın geçirdiği yapısal değişimleri çello da geçirmiştir.) [Eşanl. VİYOLONSEL.]

çelikleme

çello
1. Salyangoz
2. Burgu
3. Burguluk
4. Dip eşik
5. Sap ya da kol
6. Tuş
7. Tel
8. Göğüs
9. Yanlık
10. Göğüs deliği (f)
11. Eşik
12. Kuyruk
13. Dayama çubuğu (resimde çalgının içinde; çalarken çıkarılır)

ÇELLOCU a. Çello çalan müzikçi. (Eşanl. ÇELLİST, VİYOLONSELCİ.)

ÇELME a. **1.** Çelmek eylemi. **—2.** Bir kimseyi yere düşürmek için bacağını onun bacağına sarma ya da bacağını onun bacakları içinden geçirme hareketi: *Onu bir çelmeyle yere düşürdü.* **—3.** Arkadan hafifçe bağlanan başörtüsü. **—4.** *Çelme takmak, atmak*, bir kimseyi çelmeyle yıkmaya, düşürmeye çalışmak; bir kimsenin işindeki başarısını engelleyecek, işini bozacak girişimlerde bulunmak.

Lauros-Giraudon

çember küresi
XVIII. yy.
Versailles müzesi

ÇELMEK g. f. **1.** *Bir şeyi çelmek*, önünü çevirerek engellemek, yolundan döndürmek. **—2.** *Aklını, fikrini, zihnini çelmek*, bir kimseyi kandırarak onu yapacağı bir şeyden caydırmak: *Aklımı çelmeseydin, erkenden eve gidecektim.* **—3.** *Bir şeyi çelmek*, o şeyin kenarını verev ya da çapraz kesmek; çalmak; örtü vb. sözkonusuysa, örtünüp iki ucunu bağlamak.
—İnş. Bir taşın, bir marangozluk işinin sivri köşelerini pahlayarak köşe çalıkları oluşturmak.
—Spor. Basketbol, eltopu gibi oyunlarda rakip oyuncuya gönderilen topu kapmak; basketbolde, potaya girmekte olan topa vurmak ve yön değiştirmesini sağlayarak sayı olmasını engellemek; futbol ve eltopunda kalecinin, el, ayak ya da bedeniyle topa vurarak gol olmasını önlemesi.

◆ **çelişmek** işt. f. Düşünce ve davranışlardan söz ederken bir başkasına ya da birilerine karşıt olmak, birbirlerine ters düşmek: *Sözleriyle yaptıkları çelişiyor. Bu iki düşünce birbiriyle çelişiyor. Sen kendi kendinle çelişiyorsun. Tanıklar birbirleriyle çelişen şeyler anlattılar.*

ÇELMELEMEK g. f. **1.** *Bir kimseyi çelmelemek*, ona çelme takmak, çelme takarak onu düşürmek. **—2.** *Bir kimseyi, bir işi çelmelemek*, bir kimsenin bir işi gerçekleştirmesine, bir işin yolunda gitmesine engel olmak, engellemek.

◆ **çelmelenmek** edilg. f. **1.** Çelme takılmak. **—2.** Bir kimse ya da bir şey sözkonusuysa, önüne engel çıkarılmak, engellenmek.

ÇELMELENMEK → ÇELMELEMEK.

Çelmeli top → SAYLI TOP.

ÇELMİK a. *Yörs.* Tarım. Tane ya da başakla karışık iri saman.

ÇELPİN a. *Yörs.* Piliç.

ÇELTİK a. Kabuğu çıkarılmamış pirinç.
—Bes. san. *Çeltik fabrikası*, pirinç yapmak için çeltiğin kabuğunu traşlayarak çıkaran fabrika.

ÇELTİK, İç Anadolu'da, Konya iline bağlı ilçe; 17 201 nüf. (1990); 10 köy. Merkezi, Konya'nın 216 km kuzeybatısında *Çeltik*, 4 266 nüf. (1990).

ÇELTİK gölü, eski kaynaklarda **Gala** ya da **Yala gölü**. Meriç deltasında, Enez'in 10 km kadar K.-D.'sunda sığ göl. Eskiden daha geniş olan alanı drenaj çalışmaları sonucunda daralmıştır.

ÇELTİK KARGASI a. Sıcak ve ılıman bölgelerde yaşayan, Orta Avrupa'da yuva yapan, Afrika'da kışlayan ibis. (Bil. a. *Plegadis falcinellus;* ibisgiller familyası.)

ÇELTİKÇİ a. Çeltik üreten kimse.

ÇELTİKÇİ, Ankara'nın Kızılcahamam ilçesine bağlı bucak; 6 297 nüf. (1990); 33 köy. Merkezi *Çeltikçi*, 2 074 nüf. (1990).

ÇELTİKÇİ, Akdeniz bölgesinde, Burdur iline bağlı ilçe; 10 266 nüf. (1990); 11 köy. Merkezi, Burdur'un 30 km güneydoğusunda *Çeltikçi*, 2 911 nüf. (1990).

ÇELTİKÇİ ovası, Akdeniz bölgesinin Antalya bölümünde, Burdur kentinin yaklaşık 30 km kadar G.'inde, Batı Toroslar'ın yüksek dorukları arasındaki küçük ova. Adını, kuzey kenarındaki Çeltikçi ilçe merkezinden alır. Aslında karstik kökenli bir polye olan Çeltikçi ovası, Kestel polyeler grubundan bir eşik ile ayrılır. En çukur yerinde zaman zaman alanı genişleyip daralan sığ bir gölcük vardır. Fazla sularını Aksu adındaki bir dere ile G.'deki Kestel polyesine boşaltır.

ÇELTİKÇİLİK a. Çeltik üretme işi.

ÇELTİKLİ sıf. İçinde çeltik bulunan.

ÇELTİKLİK a. Çeltik üretilen ya da çeltik üretmeye uygun alan.

ÇELYABİNSK, Rusya Federasyonu'nda kent, Güney Urallar'ın yamacında, Mias ırmağı kıyısında; 1 143 000 nüf. (1989). Sibirya'ya giden yolların en önemlilerinden birinin kentten geçmesi, demir cevheri yataklarının yakınında bulunan Çelyabinsk için elverişli bir ortam yaratır. Ağır sanayi dalları (demir-çelik, demirsiz metaller metalürjisi), makine ve organik kimya sanayileri gelişmiştir.

ÇELYUSKİN burnu, Sibirya'nın ve bütün Avrasya'nın kuzey kutbuna en yakın (77° 43′) burnu, Taymir yarımadasının kuzey ucunda. (Burun Çelyuskin adlı bir subay tarafından keşfedildiği [1742] için bu adla anılır.)

ÇEMÂN sıf. (fars. *çemiden*, naz, ve eda ile yürüme'den *çeman*). *Esk.* **1.** Naz ile salınarak yürüyen kadın için kullanılır. **—2.** *Serv-i çemân*, salınarak yürüyen serviye benzeyen güzel.

◆ a. Şarap kadehi.

ÇEMBALO → KLAVSEN.

ÇEMBER a. (fars. *çenber*). **1.** Mat. Her noktası merkez denilen bir iç noktaya eşit uzaklıkta bulunan kapalı düzlemsel eğri. **—2.** Bu biçimdeki şey: *Bir şeyin çevresini çemberle çevirmek.* **—3.** Bir şeyi sarmak, sağlamlaştırmak için çevresine sarılan metal ya da tahta şerit. **—4.** Çocukların bir sopayla önlerinde yuvarlayarak oynadıkları tekerlek biçimindeki oyuncak. **—5.** *Ed.* Tekdüzeliğiyle bir kimsenin özgürlüğünü sınırlayan şey: *Günlük yaşamın çemberinden kurtulmak.* **—6.** *Bir şey (soyut) çemberi*, bir kimseyi saran yoğun bir duyguyu belirtir: *Tehlike çemberi. Korku çemberi. Mutluluk çemberi.* **—7.** *Yörs.* Büyük yazma, yemeni: *Oyalı çember.* **—8.** *Çember çevirmek*, çemberle oynamak. || *Bir şeye çember geçirmek*, onu çemberle kuşatmak. || *Düşmanı çembere, çember içine almak*, çevresini kuşatmak, sarmak.
—Ambal. *Çember bandı*, bir ambalajı çemberlemede, sağlamlaştırmada, kapatmada kullanılan, ince ve dar, metal, plastik ya da tekstil şerit.
—Arabac. → ŞINA* DEMİRİ.
—Coğ. *Kutup çemberi*, 66° 34′ kuzey *(kuzey kutup çemberi)* ya da güney *(güney kutup çemberi)* enlemlerinden geçen ve ekvatora paralel uzanan iki küçük çemberin her birine verilen ad.
—Denizc. *Armadora çemberi*, direklerin güverteye yakın bölümlerinde, selviçelerin bağlandığı çelikleri taşıyan çember. || *Bumba ıskota çemberi*, yelkenli bir gemide, bumbanın ıskota cundasına geçirilmiş ayça biçiminde metal parça. (Bumba bu çember içinde serbestçe dönerek yelkenin kolayca sarılmasını sağlar.)
—Fıçıc. Fıçının tahtalarını tutan, tahta ya da madeni kasnak.
—Folk. Büyücülerin, kötü ruhları çağırmak için değnekleriyle çizdikleri daire. (Hiçbir görünür iz bırakmayan bu daire, kömürle ya da herhangi bir boyarmaddeyle gerçekleştirilen büyülü çemberden farklıdır.)
—Geleneks. gıy. Başa ya da boyuna bağlanan kare biçimli büyük yazma, yemeni. (Kenarları çeşitli oyalarla bezenip kadın başörtüsü olarak kullanılır. Kırsal kesimde erkekler, teri emmesi için üçgen biçiminde katlayıp boyunlarına ya da alın çatkısı biçiminde başlarına bağlarlar.) || Kadınların saçlarını toplamak için kullandıkları, bir şakaktan ötekine uzanan hilal biçimli, metal, plastik vb. malzemeden yapılmış süs eşyası.
—Geom. $\Omega M = R$ olmak üzere bir Eukleides düzleminin, M noktalarının C kümesi; burada Ω *merkez* denen değişmez nokta, ΩM, Ω nın M ye Eukleides uzaklığı, R de *yarıçap* denen belli bir pozitif gerçek sayıdır. (Kısaca C(Ω , R) biçiminde gösterilir.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Çember açısı*, ÇEVRE* AÇISI'nın eşanlamlısı. || *Çember uzunluğu*, R yarıçap olduğuna göre $2\pi R$ ye eşit olan çember boyu. (→ PI [π].) || *İki C ve C′ çemberinin açısı*, $C \cap C'$ nün bir noktası M olduğunda ve Ω ile Ω', sırasıyla C ile C′nün merkezlerini oluşturduğunda ($\overrightarrow{M\Omega}$, $\overrightarrow{M\Omega'}$) vektörlerinin açısı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Gökbil. *Çember devinimi*, çember çizen devinim. || *Çember küresi*, gökbilim dairelerini gösteren (ufuk, meridyen, ekvator ve tutulum), birçok metal, ağaç ya da karton çember bir araya getirilerek oluşturulan küre. (Ptolemaios'un ve Kopernik'in çember küreleri gibi çok büyük olanlar gözlem yapmada kullanılırken, diğerlerinden yalnızca pedagoji ya da süsleme araçları olarak yararlanılıyordu.)
—İnş. Birbirine kamalanarak baca kürsüsünü çevreleyen dört merteğin oluşturduğu çerçeve. || Bir baca borusunu, bir kirişi, bir çatkı öğesini çevreleyen, yassı, metal kuşak.
—Jeod.ve Topogr. Yatay ya da düşey açıları ölçmeye yarayan, yalnız bir çember kadranla donatılmış jeodezi ve topografya aygıtları ailesi. || *Azimut çemberi*, jeodezide, birinci derece üçgenlerinin yatay açılarını ölçmeye (% 2'lik bir duyarlılıkla) yarayan, çok duyarlı temel ölçü aygıtı. (Azimut çemberi teodolitle aynı ilkeye göre çalışır ancak bir tek yatay çember içerir.) || *Başucu çemberi*, yalnız ufuk düzleminin üstündeki gökcisimlerinin yüksekliklerini ölçmeye yarayan gökbilim aygıtı. || *Doğrultu çemberi*, topografyada küçük üçgenleme işleminde yatay açıları ölçmeye, doğrultuları denetlemeye ve belirlemeye (yaklaşık 1 santigrad duyarlılıkla) yarayan, yatay bir çemberle donatılmış dürbünlü aygıt. || *Yansıma çemberi*, sekstantan yalnızca, 60°'lik çemberin yerini tam bir çemberin almasıyla ayrılan aygıt. (Yansıma çemberi temel olarak, denizde, yataya yakın bir düzlemde yer alan belli iki doğrultu arasındaki açıyı ölçmeye yarar.)
—Matbaac. *Kalıp çemberi*, tipo baskı kalıbını oluşturan dizgi ve klişelerin sıkıştırılarak bir blok biçiminde yerleştirildiği dikdörtgen biçiminde demir çerçeve.
—Metalürj. Bir kupol fırınının çeperinde, tüyerlerin üstünde, izabe cürufu ve metal malzemeden oluşmuş halka biçiminde birikinti.
—Sil. Eskiden bronz toplarda, ağız ile falya çanağı arasında namluyu saran çerçeve. || Top namlusunu kuvvetlendiren metal halka. || *Sevk çemberi*, mermi kovan yatağı üstüne geçirilen ve mermiye dönü vermek için yivlere iyice oturarak gaz kaçaklarını önleyen, bakır, tombak ya da sinterlenmiş çelikten halka. || *Tekerlek çemberi*, 1914-1918 Bange toplarının, atış sırasında geri tepmesini sınırlamak ve yumuşak toprağa gömülmesini önlemek için, tekerleklerine takılan ve segmanlarla birleştirilmiş levhalardan oluşan düzenek.
—Sirk. Hokkabaz gereci. || Akrobatların ya da hayvanların içinden atladıkları halka.|| Kadın at cambazının pistin çevresinde dönerken atını bir sıçrayışta içinden atlatarak yırttığı kâğıt gerili halka.
—Spor. Ahşap, cam ya da pleksıglas dikey bir levhanın 3,05 m yüksekliğine, yatay olarak tespit edilmiş ve ağla donatılmış, 45 cm çapında demir bir halkadan oluşan basketbol kalesi.
—Teknol. Silindir biçimli hacimlerde ve depolarda yapı elemanı olarak kullanılan metal ya da öngerilmeli beton silindir. || *Çember sökmek*, bir borunun, bir milin, bir kazığın gergisini çıkarmak.

◆ sıf. **1.** Çember biçiminde olan. **—2.** *Çember sakal*, yüzün her iki yanını çepeçevre kuşatan, yuvarlak kesilmiş sakal
—Denizc. *Çember kayık*, kıç tarafı yuvarlak kayık.
—İnş. ve Bayınd. *Çember donatı*, öngerilmeli betonla gerçekleştirilen ya da betonarme yapı öğelerinde çekme kuvvetlerini silindir biçiminde bir kuşak içine almak için yuvarlak olarak yerleştirilen halat ya da donatı. (Betonarmede çember donatılar kaynaklanarak ya da üst üste bindirilerek kendi üstlerine sarılır. Önge

rilmeli betonda ise çember donatı, gerçekte belirli bir uzunluk boyunca üst üste binen iki yarım çemberden oluşur. Böylece halatların uçları çıkarılarak öngerilme sağlanır.)

—Ölçbil. *Çember kadran*, bir ölçü aygıtının açısal bölmelerini taşıyan metal ya da cam çember.

—ANSİKL. Geom. Çemberin bu tanımı aşağıda verilen eski tanımdan pek farklı değildir: bütün noktaları merkez denen bir O noktasından eşit uzaklıkta bulunan, düzlemsel, kapalı eğri.

Başlangıç noktası O olan dik düzgülü bir işaretle belirlenmiş düzlemde, Ω M = R olduğuna göre, Ω (*a*, *b*) ve M(*x*, *y*) ile

$$(1)\qquad (x-a)^2+(y-b)^2=R^2,$$

ya da

$$x^2+y^2-2ax-2by+a^2+b^2-R^2=0$$

denklemi elde edilir. Buna karşılık

$$(2)\qquad x^2+y^2-2ax-2by+c=0$$

biçiminde normal bir denklem göz önüne alındığında,

- a^2+b^2-c sıkı negatifse, bu bağıntıyı gerçekleyen M (*x*, *y*) noktalarının kümesi boştur;
- a^2+b^2-c pozitifse, Ω (*a*, *b*) merkezli ve

$$R=\sqrt{a^2+b^2-c}$$

yarıçaplı çember elde edilir; bu durumda (2) bağıntısı C(Ω, R) çemberinin *Descartes denklemi*'dir. R = 0 olduğunda (2) denklemi {Ω} *nokta çember*'inin denklemini oluşturur.

R ≠ 0 olduğu varsayılırsa, (1) denklemi

$$\left(\frac{x-a}{R}\right)^2+\left(\frac{y-b}{R}\right)^2=1$$

biçiminde yazılabilir. Buradan yararlanarak çember, $\theta \in [0,2\pi]$ için

$$\begin{cases}\dfrac{x-a}{R}=\cos\theta\\[2mm] \dfrac{y-b}{R}=\sin\theta\end{cases}$$

ya da

$$(3)\qquad \begin{cases}x=a+R\cos\theta\\ y=b+R\sin\theta\end{cases}$$

biçiminde parametrelenebilir; bu parametreleme R = 0 için de olanaklıdır.

Karmaşık düzlem'de (düzlem E_2 ile özdeşleştirilebilir), M ∈ C(Ω, R) noktasının eki z, ω nin de Ω ise, (3) ten

$$x+iy=a+ib+R(\cos\theta+i\cdot\sin\theta);$$

çıkar; buradan, ancak ve ancak M ∈ C(Ω, R) ise $z=\omega+R\cdot e^{i\theta}$ *elde edilir.*

(3) e dayanarak $t=\mathrm{tg}\,\frac{\theta}{2}$ konursa C nin *oransal* denen *parametrelemesi* elde edilebilir:

$$(4)\qquad \begin{cases}x=a+R\cdot\dfrac{1-t^2}{1+t^2}\\[2mm] y=b+R\cdot\dfrac{2t}{1+t^2}\end{cases}$$

C nin noktalarının ayırtedici özellikleri

$A(x_1, y_1)$ et $B(x_2, y_2)$ düzleminin iki noktası ve $\Gamma=\{M/\overrightarrow{MA}\cdot\overrightarrow{MB}=0\}$ ise, Γ nın M(*x*, *y*) noktası için

$$(x-x_1)(x-x_2)+(y-y_1)(y-y_2)=0$$

elde edilir; Ω merkezi [AB] nın ortası olan ve A ile B yi içeren bütün Γ çemberinin denklemi

$$x^2+y^2-2\left(\frac{x_1+x_2}{2}\right)\cdot x-2\left(\frac{y_1+y_2}{2}\right)\cdot y+x_1x_2+y_1y_2=0$$

olur. O halde Γ, çapı [AB] olan çemberdir. Dolayısıyla bu çember, (MA) ⊥ (MB) olmak üzere M noktalarının kümesi biçiminde belirtilir.

Çember, Erzurum ve çevresinde oynanan, türkülü bir kadın barı.

ÇEMBERBÂZ a. (*çember* ve *bâz*, oynayan'dan *çemberbâz*). *Esk.* Sey. oy. Çemberlerle hüner gösteren oyuncu. (Çemberleri fırlatıp yere düşürmeden belli bir düzen içinde yakaladıktan sonra tekrar havaya atarak; çeşitli gösterilerle çemberlerin ortasından geçerek ya da çevresini tutuşturdukları çemberlerden çeşitli hayvanları geçirerek hüner gösterirlerdi. Deve üzerine yerleştirilmiş çemberin ortasından atlayarak gösteri yapanlar da vardı. Çeşitli dönemlerdeki şenlikleri konu olan Surname*'lerde minyatürleri vardır.)

ÇEMBERKİRPİKLİLER çoğl. a. Kıllı birhücreliler altsınıfı. (Altsınıfın üyeleri olağan kılların yanı sıra, sirler ve zarcıklar gibi önemli sayıda bileşik kıl organı taşır. Altsınıf, çeşitkirpikliler, *Hypotricha*, *Odontostoma*, *Oligotricha* ve *Entodiniomorpha* takımlarına ayrılır. Bil. a. *Spirotricha*.)

ÇEMBERLEME a. Çemberlemek eylemi.

—Ambal. Birkaç eşyayı, bir ambalajı gergin bir ip ya da çember bantla iki ucunu bağlayarak sarma işlemi. (Çemberleme, ağaç ya da karton sandıkları sağlamlaştırmaya, değişik ürünleri doğrudan ambalajlamaya, yükleri kümeleme ya da paletlemeye ve taşıma sırasında kolay istiflemeye yarar.)

—Metalürj. Bir dökümhane kalıbının çeşitli kısımlarını bir arada tutmaya yarayan yumuşak çelikten kuşakları birleştirme.

ÇEMBERLEMEK g. f. *Bir şeyi çemberlemek*, onu çember biçimine getirmek; çemberle kuşatmak.

◆ **çemberlenmek** edilg. f. Çemberlemek eylemine konu olmak.

◆ **çemberletmek** ettirg. f. *Bir şeyi çemberletmek*, çemberle kuşatılmasını, çember getirilmesini sağlamak.

ÇEMBERLENMEK → ÇEMBERLEMEK.

ÇEMBERLEŞTİRME a. Uz. havc. Bir uzay aracının, başlangıçta eliptik olan yörüngesini, çember biçimine sokmak için yaptığı manevra. (Yer'in bir yapay uydusunun ekvatordan 36 000 km yükseltide yereksenli bir yörüngeye yerleşmesinin son evresinde ya da çembersel bir yörünge çizen bir uzay aracıyla buluşma sırasında bu manevrayı yapmak zorunludur.)

ÇEMBERLEŞTİRMEK g. f. Uz. havc. *Bir yörüngeyi çemberleştirmek*, yörüngeye çembersel bir biçim vermek.

ÇEMBERLETMEK → ÇEMBERLEMEK.

ÇEMBERLİ sıf. Çemberi olan şey için kullanılır: *Demir çemberli fıçı.*

ÇEMBERLİTAŞ, İstanbul'da Eminönü ilçesine bağlı semt, Beyazıt ile Sultanahmet arasında, Yeniçeriler caddesi boyunca uzanır. Adını buradaki Çemberlitaş sütunundan alır. Bizans döneminde çeşitli yolların kavşak noktasında olan bu kesimde, resmi törenlerin düzenlendiği önemli meydanlardan biri olan Forum Constantini bulunuyordu. Meydanın çevresi çok katlı revaklar ve heykellerle süslüydü. Kentin çarşıları, Hagios Constantinos, Panaghia, Antiphoros kiliseleri, Senato gibi yapılar bu kesimdeydi. Osmanlı döneminde de önemini koruyan semtte, Atikalipaşa külliyesi, Venedik Balyoz sarayı, Elçi hanı, Fatmasultan sarayı, Vezir hanı, Köprülümehmetpaşa imareti, Darülhadis, Köprülü kütüphanesi, Mahmut II türbesi gibi anıtlar yapıldı. XVII. yy.'da sipahilerle yeniçeriler arasındaki kanlı çatışmalara sahne oldu. 1870'te yeniden düzenlendi. 1955-1960 arasında Çemberlitaş sütununun çevresi açılarak meydan haline getirildi. Çemberlitaş, günümüzde de İstanbul'un önemli iş merkezlerinden biridir.

Çemberlitaş sütunu. Atikalipaşa camisi önündeki dikilitaş. Bizans imparatoru Constantinus I (Büyük) döneminde dikilen sütun (330), mermer bir kürsü ve porfir bir kaide üzerinde yükselen, Roma'daki Apollon tapınağı'ndan getirilmiş yuvarlak gövdeli, kırmızı renkli dokuz porfir bloktan oluşuyordu. Tepesinde Constantinus I'in D.'ya bakar ve güneşi selamlar biçimde bronzdan bir heykeli bulunuyordu. Daha sonra bu heykelin yerine önce İulianus Apostata'nın, daha sonra da Theodosius I Flavius'un heykelleri konuldu.

Bk. resim sayfa 2642

Aleksios I Komnenos dönemindeyse mermer bir korinthos başlığıyla yaldızlı bir haç dikildi. Osmanlılar zamanında haç indirildi. Mustafa II döneminde daha önce yangından zarar gören (1672) sütun, çemberlerle berkitildi (Kazvini, berkitme çemberlerinin XIII. yy.'da da var olduğunu bildirir). Cumhuriyet'ten sonra çevresindeki yapılar kaldırılarak sütun ortaya çıkarıldı.

ÇEMBERSEL sıf. Ceb. *Çembersel grup*, $\bar{\mathbb{C}}$ den $\bar{\mathbb{C}}$ içine ($\bar{\mathbb{C}}=\mathbb{C}\cup\{\infty\}$) tanımlı öz eşçizim fonksiyonları grubu. || *Bir* $E=\{a_1, a_2,\ldots,a_n\}$ *kümesinin çembersel dizilimi*, E nin σ dizilimi; öyle ki, $1 \leqslant p < n$ olduğunda,

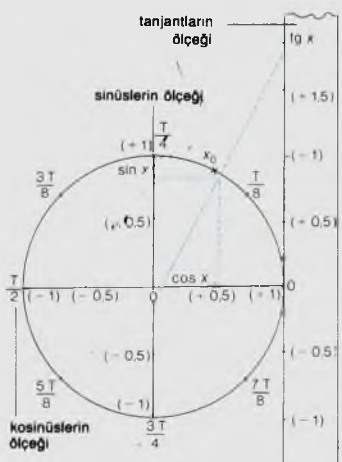
$$i\in\{1, 2, \ldots, n-p\}\ \text{ise}\ \sigma(a_i)=a_{i+p},$$

$$i\in\{n-p, \ldots, n\}\ \text{ise}\ \sigma(a_i)=a_{i+p-n}$$

elde edilir.

—Geom. *Sağ çembersel işlem*, *ornatma* ya da *dönüştürüm*, EŞÇİZİM'in eşanlamlısı. || *Sol çembersel işlem*, *ornatma* ya da *dönüştürüm*, TERS EŞÇİZİM*'in eşanlamlısı.

—Mat. çözlm. *Çembersel fonksiyonlar*, sinüs, kosinüs, tanjant ve kotanjant fonksiyonları. (Yanlış olduğu halde dairesel fonksiyonlar terimi de kullanılır.) || *Ters çembersel fonksiyonlar*, arc sinüs, arc kosinüs, arc tanjant, arc kotanjant fonksiyonları.

T: sinüs ve kosinüs fonksiyonlarının dönemi
$x_0 = x[T]$ ve $x_0 \in [0, T[$
gerçek değişkenin
çembersel fonksiyonların değerlerinin
grafik belirtimleri

ÇEMÇE → ÇÖMÇE.

ÇEMEN a. (türkç. *çimen*'den fars. *çemen*). *Esk.* Çimen.

ÇEMEN a. (ermenice *çaman*'dan). **1.** Maydanozgillerden bir bitki ve bunun kokulu tohumu. **—2.** Pastırma üzerine sıvanan, ezilmiş buy otu (trigonella foenum-graecum) tohumu, sarmısak, kırmızı biber ve az miktarda sudan oluşan hamur kıvamındaki karışım. (ÇİMEN de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Çemen yapımında ezilip un

Büyük Larousse

Çemberlitaş sütunu
Büyük Constantinus I dönemi (330)
Çemberlitaş, İstanbul

haline getirilen buy otu tohumları, kırmızı toz biber, dövülmüş ya da ince kıyılmış sarmısak ve biraz su ile karıştırılarak koyu kıvamlı bir hamur elde edilir. Çemenin, pastırmaya lezzet vermek dışında eti dış etkenlere karşı koruyarak mikroplanmasını önlemek, içindeki enzimler ve organik asitler sayesinde pastırmada bulunan mikropları öldürmek, etin gereğinden fazla kurumasını önlemek, havayla ilişkisini keserek kokmasını ve bozulmasını engellemek, etin içindeki yağların oksitlenerek pastırmayı acılaştırmasını önlemek gibi işlevleri vardır. İyi bir çemen karışımında % 50 buy otu tohumu, % 35 sarmısak, % 15 kırmızı toz biber bulunur. Et tuzlu olduğundan çemene tuz katılmaz.

ÇEMENDER a. (fars. *çemen-der*). *Esk.* Eşek.

ÇEMENİSTAN a. (fars. *çemen* ve *-istan*'dan *çemenistan*). *Esk.* ÇEMENZAR'ın eşanlamlısı.

ÇEMENLEME a. Bes. san. Pastırma yapılmak üzere hazırlanmış eti çemenle kaplayıp belirli işlemlerden geçirerek yenebilir hale gelmesini sağlama.

—ANSİKL. Çemenleme işleminde ilkin etler çemenle sıvanıp zeminden biraz yükseğe konan tahtalar üzerine sıralanır. Fazla sıcak olmayan havalarda 10-14 saat, soğuk havalarda 1-2 gün bu biçimde bekletilir. Sıcak havalarda eti çemenli olarak fazla bekletmemek gerekir. Bekletilirse, çemen bozulur ve kararır. Bekletme işleminin süresini hava koşullarına göre iyi ayarlamak gerekir. Az bekletilen ya da hemen kurutmak için asılan çemenler iyi tutmaz, dökülür ve ete bulaşır. Çemende yatma süresi sona erince pastırmalar teker teker alınıp çemen tabakası, düzgün yüzeylerde 4 mm'yi geçmeyecek biçimde düzeltilir ve birbirine değdirilmeden açık havadaki askılara asılır. Birbirlerine değdirilen pastırmalarda küflenme olur. Çemenli kurutma süresi sıcak havalarda 3-4, soğuk havalardaysa 4-5 gündür. Kış günlerinde kapalı yerlerde kurutma yapılacaksa pastırmaların ilkin açık havada bir süre bekletilmesi gerekir. Kurutma işleminden sonra pastırmalar yenmeye hazır duruma gelir.

ÇEMENLEMEK g. f. Pastırma yapılırken et üzerine çemen sürmek.

ÇEMENLİ sıf. Üzerine çemen sürülmüş olan şey, özellikle pastırma için kullanılır.

ÇEMENZAR a. (fars. *çemen* ve *-zār*'dan *çemenzar*). *Esk.* Çimenlik, yeşillik: *"Bir gün ser-i kûyundan eğer geçsek o mâhın / Billâh o çemenzâr yanar dâmenimizden"* (Y. K. Beyatlı). [Eşanl. ÇEMENİSTAN.]

ÇEMİŞKEZEK ya da **ÇEMİŞGEZEK,** D. Anadolu bölgesinde Tunceli iline bağlı ilçe; 12 559 nüf. (1990); 877 km²; merkez bucağı dışında 2 bucak, 39 köy. Merkezi, Tunceli'nin 94 km B.'sındaki *Çemişkezek*, 3 397 nüf. (1990). Tahıl (buğday, arpa), sebze ve meyve üretimi, bağcılık, küçükbaş hayvancılık.

—Arkeol. ve Mim. Tarihöncesi yerleşmeleri olan Pulur* ve Yeniköy* höyükleri, ilçe sınırları içindedir. Türk dönemi yapılarının en önemlisi, Yelmanıye* camisi'dir. İlçenin girişinde, bir kaya üzerinde bulunan Uzunhasan türbesi 1572 tarihlidir. Kesme taştan, iki katlı yapı sekizgen planlıdır, içten ve dıştan piramit çatıyla örtülüdür. Hamamıatik (Eski hamam), Akkoyunlular dönemindendir (XV. yy.) 1762 /1763'te onarılan yapı, ortada kubbe, yanlarda beşik tonoz örtülü, haç planlı soyunmalık bölümüyle dikkati çeker. Bu bölümün köşelerinde girişe ve ılıklığa geçişi sağlayan küçük kubbeli mekânlar vardır. Karar deresi üzerindeki Sivdin köprüsü (XII.-XIII. yy.'lar) ve ilçeye 3 km uzaklıktaki Çemişkezek köprüsü (XIX. yy.) tek kemerli yapılardır.

ÇEMKİ a. *Yörs.* Zootekn. Yünü kırkıldıktan sonra hayvana vurulan damga.

ÇEMKİNME a. *Yörs.* Zootekn. Otu kıt olan yerlerde hayvanların zorlukla otlaması.

ÇEMKİRMEK gçz. f. **1.** *(Bir kimseye) çemkirmek*, bir kimseye arsızca karşılık vermek, diklenmek. **—2.** Köpek sözkonusuysa, kesik kesik havlamak.

ÇEMREMEK g. f. **1.** *Tkz.* *Bir giysiyi çemremek*, onu yukarı doğru kaldırıp tutturmak, sıvamak: *Eteklerini çemremek.*

—2. *Bir giysinin kolunu, paçasını çemremek*, onu yukarı çekerek ya da kenarlarını birkaç kez kendi üstüne kıvırarak sıvamak: *Paçalarını çemreyerek suya girdi.*

◆ **çemrenmek** dönşl. f. **1.** Kendi giysisinin kolunu, paçasını, eteğini kaldırmak, sıvamak: *Çemrendi, sudan geçti.* **—2.** Bir işe girişmek için hazırlanmak; paçaları sıvamak.

ÇEMRENMEK → ÇEMREMEK

ÇEMULPO → İNÇON.

ÇENAR a. (fars. *çenar*). *Esk.* Çınar ağacı: *"Bâd-i hazan çemende el aldı çenârdan"* (Baki, XVI. yy.).

—Ed. → ÇINAR.

ÇENBER → ÇEMBER.

ÇENBER a. Türk müziğinde bir büyük usul. 24 zamanlı 15 vuruşludur. Peşrev, kâr, beste, tevşih ve ilahi formlarında kullanılmıştır. Ağır çenberle (24/2), özellikle birinci besteler ölçülmüştür.

ÇENÇULAR, Andhra Prades'te (Hindistan) yaşayan yok olmaya yüz tutmuş kabile. Nüfusunun ancak bırkaç bin kişi kaldığı sanılmaktadır. Dravid soyundan gelen Çençular bir telugu lehçesi konuşur. Yerleşik düzene geçme yolundadırlar, ormanda oturur, avcılık, toplayıcılık ve yanmış ormanlardan kazanılmış topraklarda tarım yaparak yaşarlar. Toteme bağlı klanlar halinde örgütlenmişlerdir, kabile dışından evlenirler. Ancak giderek kast sistemini ve hinduculuğu benimsemektedirler.

ÇEND sıf. (fars. *çend*). *Esk.* Birkaç, bazı: *Çendbâr* (birkaç kez), *çendrûz* (birkaç gün) vb.

◆ be. Her ne kadar.

ÇENDÂN be. (fars. *çendan*). *Esk.* **1.** O kadar: *"... Canning dahi bu halden çendân memnun değil idi"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—2.** *Çendân ki*, her ne kadar: *"Zülfüne erdükçe şâne müşk ü anber depredür / Dil diler ol kokuyı çendân ki dilber depredür"* (Hacı Bayram Veli, XV. yy.).

ÇENDÎ be. (fars. *çend* ve *-i*'den *çendi*). *Esk.* Biraz, bir süre.

ÇENDÎN sıf. (fars. *çend*'den *çendin*). *Esk.* Birkaç, bir miktar.

ÇENE a. (fars. *çāne*'den). **1.** Ağızda dişleri taşıyan ve ağzın açılıp kapanmasını sağlayan parça. **—2.** Yüzün, ağzın alt bölümünde kalan, çok değişik biçimlerde olabilen bölümü: *İlk bakışta çenesinin küçüklüğü dikkatı çekiyor.* **—3.** Çok konuşma huyu, gezevelik: *Adamda bir çene vardı ki sonunda sabrımız taştı.* **—4.** *Çene çalmak*, şundan bundan konuşmak, gevezelik etmek: *Ay batıncaya değin oturur, çene çalardık.* || *Çene çukuru*, altçene ucunda bulunan çukurluk. || *Çene kavafı*, geveze. || *Çene yarışı*, durmadan karşılıklı olarak konuşma. || *Çene yarıştırmak*, karşılıklı olarak durmadan konuşmak, gevezelik etmek: *Biz çalışırken onlar oturup çene yarıştırıyorlar.* || *Çene yormak*, boşuna söz söylemek, söyledikleri bir etki uyandırmamak: *Biraz dikkat edin, boşuna mı çene yoruyoruz burada?* || *Çenen tutulsun*, uğursuz şeyler söyleyenlere "konuşamaz ol" anlamında söylenen ilenme sözü. || *Çenesi açılmak*, önce konuşmazken konuşmaya başlayıp durmadan konuşmak: *Yaşlı adamın çenesi açıldı, susmak nedir, bilmiyor.* || *Çenesi atmak*, ölmek üzere olan bir kimse sözkonusuysa, çenesi titremek. || *Çenesi düşük*, susmasını bilmeyen, anlamsız ve gereksiz şeyler söyleyen kimse için kullanılır: *Çenesi düşük bir kadın.* || *Çenesi kitlenmek, kilitlenmek*, ağzını açamaz, konuşamaz duruma gelmek: *Arada bir bayılır, çenesi kilitlenir, titremeye başlardı.* || *Çenesi kuvvetli*, güzel ve etkili konuşan, konuşmaktan yorulmayan kimse için söylenir. || *Çenesi oynamak*, bir şey yeme durumunda olmak, bir şeyler çiğnemek. || *Çenesini açtırmak*, bir kimseye konuşma fırsatı vermek. || *Çenesini bağlamak*, ölen bir kimsenin çenesinin altından tülbent geçirerek tepesinde düğümlemek. || *Çenesini dağıtmak*, çenesine kuvvetli bir yumruk atmak. || *Çenesini tutmak*, konuşmamak, sır saklamak: *Çeneni tutacak, kimseye bir şey söylemeyeceksin.* || *Çeneye kuvvet*, söze ağırlık vererek, söz gücüyle.

—Al.tak. Bir cismi tutmaya ya da sıkıştırmaya yarayan bir takımın devingen parçalarından her biri: *Bir mengenenin, bir kerpetenin çeneleri.*

çenber usulü

—Anat. Insanda ve genellikle omurgalılarda ağzı oluşturan ve biri altta, öbürü üstte bulunan iki kemiğin her biri. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Çene altı bezi*, altçenenin iç yüzünde bulunan dil tabanına dayalı çift tükürük bezı. (Salgı kanalı Wharton kanalı adını taşır.) || *Çene bozukluğu*, dişlerin ya da çene kemiklerinin biçimsizliğinden dolayı çenelerin çarpık kapanması. (Çeneler doğru kapanmadığından çalışırken, yani çiğneme sırasında zorlanır.) || *Çene -dil kası*, dilin yapısına giren çift kas. || *Çene-dilkemiği kası*, altçene kemiğinden dilkemiğine uzanan kısa kas. || *Çene sinirleri*, Willis göz sınırı ile birlikte üçüz si-

nirin üç dalını oluşturan iki sinir (altçene siniri, üstçene siniri). || *Çene ucu deliği*, altçene kemiğinin dış yüzünde, birinci azıdişinin kökleri hizasında bulunan küçük delik. Buradan diş kanalındaki çene damar ve sinirleri çıkar.
—Böcbil. Çiğneyici böceklerde alt dudağın temel bölümlerinden biri. (Çene, genellikle ön kenarı V biçiminde oyulmuş, değişken biçimli bir levhadır; çenenin önüne, paraglossumlarıyla ve dudak dokunaçlarıyla [glossumlar] eklemlenir.)
—Denizbil. *Erime çenesi*, yalıyarların tabanında, ayrışımın etkisiyle oluşmuş bir girinti üzerinde görülen birkaç metre boyunda çıkıntı. (Erime çeneleri, özellikle tropikal bölgelerin kireçli kıyı şeridinde iyice belirgindir. Çok derinlerde de erime çeneleri [deniz altı araçlarıyla gözlenebilir] bulunur.)
—Denizc. Baş bodoslamasının omurga ile birleştiği yuvarlak bölüm.
—Dişç. cerr. *Çene plastiği*, ameliyatla çene onarımı. —Çenenin biçimini değiştirmek üzere yapılan estetik ameliyat.
—Dy. *Tekerlek çenesi*, BUDEN'in eşanlamlısı.
—Karş. anat. Çeneliağızlılarda (yani bofabalıkları ve *Myxines* öbeği üyeleri dışında günümüzde yaşayan bütün omurgalılar) ağız boşluğunun ön bölümünü sınırlayan ve dişleri taşıyan, biri altta, biri üstte bulunan kemiksi ya da kıkırdaksı iki yaydan her biri. (Bk. *ansikl.* böl.) || Çeşitli omurgasızların (tekerleklikurtlar, halkalısolucanlar [kitinli çengeller], kafadanbacaklı yumuşakçalar [boynuzsu ağız], eklembacaklılar [önçene ve artçene] ya da derisidikenliler [denizkestanelerinde aristo fenerinin dişleri] ağzında bulunan ve omurgalılardaki çeneyle aynı görevi yüklenen parça.
—Mak. san. Torna tezgâhı yatağındaki ayar parmaklarından her biri. || Ekseninden geçen bir düzleme göre ikiye ayrılarak sökülebilen silindirsel bir manşonun parçalarından her biri. || Bir sıkma düzeneğinin (mengene, takım tezgâhı aynası ya da tablası vb.) sıkılacak elemanla temas eden ve birbirine koşut (iki çeneli mengene), eşmerkezli (matkap mandreni ya da üç çeneli torna aynası) ya da bağımsız (dört çeneli tabla) devinerek sıkma işlemini gerçekleştiren parçalarından her biri.
—Marangl. Marangoz işkencesinin devingen parçası.
—Patol. *Çene altı bezi iltihabı*, çoğunlukla salgı kanalındaki bir taştan ileri gelen çene altı tükürük bezleri iltihabı. || *Çene kilitlenmesi*, çenenin açılmasına az ya da çok engel olan çiğneme kasları kasılması. (Çene kilitlenmesi çoğu zaman tetanosun ilk belirtisidir.) [Eşanl. TRISMUS.]
—Sil. *İstinat çenesi*, taşınabilir ateşli silahlarda tetiğin üst bölümünde bulunan ve nişancıya ateşleme öncesi son uyarıyı veren küçük çıkıntı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Anat. İnsanda iki çene vardır: üstçene, altçene. Üstçene yüzdeki öbür kemiklere sıkıca bağlı iki kemiğin birleşmesinden oluşur; altçene baştaki hareketli tek kemiktir, kafa-yüz kütlesiyle eklemlenir.

Altçene kırıkları çoğu zaman ağız mukozasında yırtılmalara ve diş hareketlerinde bozukluklara neden olur. Kırık parçaların iyi birleşmesini sağlamak için dişlerle bağlantılı protezlere başvurulur; bazen gümüş tellerle kemik dikişlerine başvurmak gerekebilir.

Altçene çıkığı çoğu zaman bir darbeden, bazen de bir esnemeden, hatta bir kahkahadan ileri gelir. Çene çıktığında ağız yarı açık kalır, altçene yukarıya kaldırılamaz. Altçenenin arka kısmı aşağıya ve arkaya doğru itilerek çıkık giderilir. Üstçene kırıkları nadiren tek başına olur, genellikle tüm yüze yayılır; en ağır şekli yüzün kafatasından ayrılmasıdır. Tedavisi çok karmaşıktır ve ister estetik için, ister sadece çalışması için yapılsın genellikle sekel bırakır.

—Karş. anat. Omurgalılar şubesi iki üstsınıfa ayrılır: çenesizler ve çeneliler. Birbirine eklemlenen üstçene ve altçene, dilkemiği yayının sırt bölgesinde kafatasına asılmış *altçene yayı*'nın birer bölümüdür. Palatopterigokare kıkırdak ve Meckel kıkırdağı ya da kıkırdak kemikleşmesinin sonucu olan kemikler birincil çeneleri oluşturur. Derinin kemikleşmesiyle oluşan ikincil çenelerin başlıca kemikleri, üstçenede üstçene ön kemiği ve üstçene kemiği, altçenede diş kemeridir. Çenede dikkat çekici bir özellik ortaya çıkar: memelilerin birçok öbeğinde her iki çenedeki dişler birbirine çok benzer (şöyle ki, dişlerin çenede sıralanışı, bedenin bütününe göre hemen hemen düşey bir bakışım düzlemi sergiler [böcekçiller, kemiriciler, maymunlar, etçiller, toynaklılar]). Tersine, başka öbeklerde (gevişgetirenler, filler) her iki çenedeki dişler arasında büyük farklar vardır.
—Sil. Ateş ederken parmağın tetiği iki aşamada çekmesini sağlayan iki tane çene vardır. Birinciye yöndeş ikinci çene, tetiğin düşmesini ve ateşlemeyi sağlar.

ÇENEAYAĞI a. Zool. Kabuklularda, ikinci maksillerden sonra bulunan üç çift eklentiden her biri. (Çene ayakları, değişiklik geçirerek yiyecekleri çiğnemeye uyarlanmış bacaklardır. Malacostraca öbeği üyelerinde ve özellikle de onayaklılarda bulunur; Malacostraca öbeği üyelerinde kıskaçların önünde üç çift çene ayağı vardır.)

ÇENEBAZ sıf. (*çane* ve fars. *baz*'dan *çanebaz*). Çok konuşan, geveze, çenesi düşük: *Çenebaz bir tezgâhtar.*

ÇENEK a. Bot. Tohumun içinde bitki taslağında bulunan yaprak taslaklarından her biri. (Eşanl. TOHUM YAPRAĞI.)
—ANSİKL. Çeneklerin sayısı çiçekli bitkilerin kapalıtohumlular grubunu, ikiçenekliler ve birçenekliler diye sınıflandırmaya yarar. Çam gibi açıktohumlularda embriyonda altıdan on ikiye kadar çenek bulunur. İstisnalar da vardır, ama bu özellik, genellikle gözle görülen daha başka özelliklere de bağlıdır. Bazı asalak bitkilerde çenekler çok az gelişmiştir, hatta yoktur.

Türlere göre çenekler loplu ya da dilimli, saplı ya da sapsız, düz, ikiye kıvrık, sarılmış ya da buruşuk, şişkin ya da yedek besinsiz olabilir. Yedek besin madensel maddelerle, oksinlerle ve çeşitli vitaminlerle bir arada bulunan proteinlerden (alöron tanecikleri), glusitlerden (nişasta, yarı selüloz) ya da yağlardan oluşabilir. Çoğu bitkilerde bu organlar bitki taslağının beslenmesinde rol oynar. Bunun için ya olgunlaşma sırasında albumendeki besleyici maddeleri soğurup bünyelerine alırlar (etli çenekli, albumensiz tohumlar) ya da onları çimlenme sırasında soğururlar (yapraksı çenekli, albumenli tohumlar). Çimlenme sırasında çenekler çenekaltı eksenden uzayarak yükselirler (*üstten çimlenme:* fasulye) ya da toprakta kalırlar *(alttan çimlenme:* bezelye). Her ne şekilde olursa olsun çenekler çimlenmeden sonra birkaç gün içinde kaybolur.

ÇENEKALTI a. Bitki taslağında eksenin çeneklerden aşağıda kalan bölümü.

ÇENEKLİ sıf. Çeneği olan. || *Etli çenekli*, fasulye gibi, albumeni, yani çimlenme için gerekli yedek besini çeneklerinde bulunan tohumlara ya da embriyonlara denir.

ÇENEKSİZ sıf. Bot. Çenekleri kolayca görülmeyen bazı ikiçeneklilerin tohumuna (örneğin küsküt) denir. (Oysa Jussieu bu terimi kriptogamları belirtmek için öne sürmüştü.)

ÇENEKÜSTÜ a. Bot. Çimlenme sırasında bitki taslağının çenekten yukarıda kalan sap kısmı.

ÇENELİ sıf. **1.** Çenesi olan ya da çenesi belirtilen bir nitelikte olan. **—2.** Çok konuşan, geveze.

ÇENELİAĞIZLILAR a. Birbirine eklemli iki çenesi olan (çeneleri bulunmayan ÇENESİZLER'in tersine) omurgalıları içeren altbölüm. (Çeneliağızlılar balıkların iki üstsınıfını ve dörtayaklıları içerir. Bil. a. *Gnathostomata.*)

ÇENELİK a. Müz. İcra sırasında kemanın çeneyle daha sıkı tutulmasını sağlayan, çeneyi kavrayacak biçimde yapılmış araç. (1820'de L. Spohr tarafından geliştirilen çenelik, kemanın teknesine alttan tutturulur.)

ÇENELİSÜLÜKLER a. Yutağı dişli üç çene taşıyan sülükler takımı. (Tıpta yararlanılan sülük de bu halkalısülükler takımına girer. Bil. a. *Gnathobdella.*)

ÇENESİZLER a. Çembersel ağızlı, sırt ipliği kalıcı, çeneleri bulunmayan su omurgalıları altşubesi (Birinci Zaman'ın fosil biçimleri, [ya da *Ostracoderma* öbeği üyeleri] üç sınıf oluşturur, bunlardan ilk ikisi yuvarlakağızlılar öbeğinde yer alır: günümüzdeki bofabalıklarının atası olan, *Cephalaspidomorphes* [*Osteotracea* ve *Anapsida*]; *Myxines*'lerin atası olan *Petarispidomorphes* [*Heterostracea*]; *Chelodontes* vb. Çenesizler, çeneleri olan çeneliağızlılar [*Gnathostomata*] ile karşıtlaşan bir altşube oluşturur. [Bil. a. *Agnatha.*)

ÇENET a. Bot. Çiçekler olgunlaştığı zaman, üzerindeki erkekorgan başçıkları ya da çiçeğin yerinde oluşan meyve çatladığında birbirinden ayrılan ya da uzaklaşan parçaların her biri.
—Zool. İkiçenetlilerde, kavkıyı oluşturan iki bölümden her biri. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. İkiçenetli yumuşakçalarda, sırt eklemiyle birleşmiş bir sağ çenet ile bir sol çenet vardır; oysa kolsuayaklılarda bir sırt, bir de karın çeneti bulunur. Benzetme yoluyla, *Ostracoda* ve *Branchiopoda* öbeklerinden kabukluların bağalarının iki yanına, hatta sülükayaklıların kireçli kolumela kaslarının çoğuna da çenet adı verilir. Her iki çeneti birbirine bakışımlıysa bu yumuşakçaya *eküivalv* denir. Önü ve arkası bakışımlı olan bir çenetse *eküilateral*'dir.

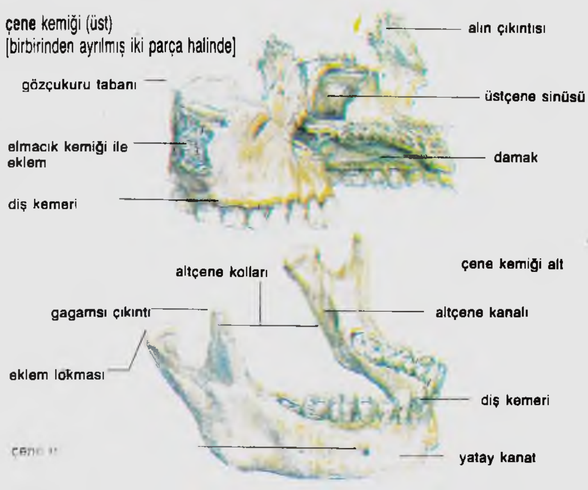
ÇENETLEMEK → ÇİTLEMEK.

ÇENETLİ sıf. Biyol. İki ya da daha çok çenetten oluşan organa denir.

ÇENG → ÇENK.

ÇENGÂR a. (fars. *çengar*). *Esk.* **1.** Yengeç. **—2.** Bakır pasından yapılma yeşil boya.
—Esk. sant. *Çengâr battal*, eskiden kullanılan bir tür büyük boy renkli kâğıt.

ÇENGÂRİ sıf. (fars. *çengar* ve *-î*'den *çengari*). *Esk.* Bakır pası renginde olan şey için kullanılır; pas renkli.

bir sütun başlığının çengelleri (XIII. yy.)

çengel boynuzlu dağkeçisi

ÇENGE ya da **ÇİNGE** a. *Esk.* Gelin damadın evine götürülürken, parayla tutulmuş çengilerin tef eşliğinde söylediği düğün türküsü.
—ANSİKL. Söylentiye göre çenge, yeni evlenmiş kızları, ilk gece kendi yatağına alan zalim bir hükümdarın adıdır. Kız kardeşinin kılığına giren bir genç, bu hükümdarı öldürerek halkı zulümden kurtarır. Bundan böyle, bu olay her yıl aynı gün kutlanır.
Türkler daha Anadolu'ya gelmeden önce de var olan çengeler,genellikle müfteilün fâilün müfteilün fâilün ölçüsündedir ve çoğu "yâr yâr" rediflidir: *Kaysı çemendin ısip kildi saba yâr yâr / Naz demi düşti hep cânım ara yâr yâr* (Ali Şir Nevai, XV. yy.).

ÇENGEL a. (fars. *çengal*'den). **1.** Bir şeyi asmaya ya da tutturmaya yarayan, eğri, oynak kanca.**—2.** Ucu kıvrık, çeşitli biçim ya da kullanımları olan çubuk ya da uzun demir araç: *Fırın çengeli.* **—3.** *Esk.* Yırtıcı hayvan ya da kuş pençesi. **—4.** *Bir kimseye çengel atmak,* bir konu ya da düşüncenin yandaşı kılmak üzere onunla ilişki kurmak. || *Çengel de bir döngel de,* "ne olacaksa olsun" anlamında söylenen bir söz. || *Çengel takmak,* bir kimseye kötülük etmeye çalışmak. || *Çengelde kokmuş etim yok,* bir kızı evlendirme sözkonusu olduğunda, "kızım evde kalmış değil" anlamında anne ve babasınca söylenir.
—Balıkç. Uçlarından biri kapalı olmayan bir delikli oltayla donanan, ince ve uzun küçük sap. (Çengel, bir olta bedeni ile bir iğneyi canlı yemin sırtına tutturmaya yarar.)
—Dilbil. Ç ve Ş harflerini C ve S harflerinden ayıran alt çizgi. || Ayrı madde, konu ya da yazı bölümlerini birbirinden ayırmak için kullanılan yazım işareti (§).
—El sant. *Çengel iğnesi,* iç içe geçmiş çengel biçiminde ilmiklerden oluşan bir tür işleme. (Daha çok kenar suyu olarak işlenir, iplik sayılarak yapılır.) || *Grup çengel iğnesi,* bir dal ya da zikzak oluşturacak biçimde, küme halinde yapılmış çengel iğnesi. (Kumaşa geçirilmiş dantel, harç vb.'nin kenarını süslemede kullanılır. Kalınca ipliklerle kenar suyu olarak da işlenir.) || *Kapalı çengel iğnesi,* iki düz çizgi arasında eşit aralıklı zikzaklar biçiminde yapılmış çengel iğnesi. (Kenar suyu olarak işlenir, tersi büyükçe bir makine dikişi görünümündedir.)
—Esk. sil. Delici silahlar (çatal, harbe, tırpan) üzerindeki delici ve yırtıcı madeni çıkıntı. (Eşanl. KARGABURUN.)
—Ev eşy. *Yoğurucu çengel,* bir mikserin hamur yoğurmaya, karıştırmaya yarayan, çengel biçimindeki parçası.
—Isıt. havld. *Ateş çengeli,* ucu, dik açıyla kıvrılmış ısıtma aleti. (Eşanl. OCAK ÇENGELİ.)
—İnş. Bir tavanın lataları arasında sokulan ve alçıyı yerinde tutmak için kıvrılan parça. || Hareketli iki parçayı geçici olarak bir arada tutmaya yarayan, bir ucu dik açı oluşturacak biçimde kıvrılmış metal çubuk. || *Aderans çengeli,* betonarmede kıvrık donatı. || *Çengel çivisi,* gövdesi dik açı oluşturacak biçimde kıvrılmış çivi. || *Çengel mala,* ucu kıvrık bir tür mala. || *Tespit çengeli,* kiremit, damlalık gibi yapı öğelerini yerinde tutmaya, su ya da havagazı borularını tespit etmeye yarayan hırdavat gereci.
—Kasapl. Et parçalarını asmaya yarayan metal kanca.
—Kilitç. Bir asmakilidin yarımçember biçimindeki bölümü.
—Metalürj. Dökümcülükte kullanılan aktarma takımı.
—Mim. Ucu tomurcuk biçiminde kıvrılan taşkın bezeme. (Çengeller, gotik süsleme sanatının ayırtedici öğelerindendir. Sütun başlıklarında rastlanan (XII. yy. sonu - XIII. yy.) bu bezeme öğesi, kalkan duvarlarının ve açıt tepeliklerinin eğimli yüzeylerini, kilise oklarının ayrıtlarını süsler; çengellere bazen *kıvrım* adı da verilir.)
—Nöroanat. *Çengel demeti,* şakak korteksini alın korteksine bağlayan sinir ipliği demeti.
—Nörol. *Çengel krizi,* denizatı kuyruğundaki bir lezyondan ileri gelen sara çeşidi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ormanc. *Tırmanma çengeli,* ağaçların üzerine çıkmak için ayağa takılan çengel.
—Ruhbil. Grafolojide, bir harfin yazılışı tamamlanırken geriye doğru çekilen kısa ve sert çizgi. (Çengeller, iki yazının birbirinden ayırt edilmesine yarayan değerli işaretlerdir. Abartılmış büyüklükte çengeller, genellikle hızlı tepki ve güçlü düşgücünün belirtisi sayılır.)
—Spor. Serbest güreşte, ayağın rakibin bacaklarına sarılmasıyla yapılan oyun. (Serbest güreşin en önemli oyunlarındandır. Önden, arkadan, yanlardan, ayakta ve yerde uygulanır.)
—Tar. *Çengele vurmak,* bir tür işkenceli idam yöntemi. (Bileklerinden bağlandığı bir iple, tepesinde makara bulunan bir direğe çekilen suçlu, birden salınır ve düşerken, direğin orta yerindeki ucu yukarıya kıvrık, sivri çengele saplanır, ölene kadar bu durumda bırakılırdı. Çengele vurma, genellikle İstanbul'un Parmakkapı semtinde, halk önünde yapılırdı.)
—Tekst. Jakar makinesinde, iğnelerin alt bölümlerinin ortasından geçen küçük, demir iğ.
—Zool. Çengel boynuzlu dağ keçilerinin boynuzlarındaki kıvrık uç bölümü. || Kartalın pençesindeki tırnak. || Böceklerin tarsuslarındaki tırnak. || Zarkanatlıların ve bazı pulkanatlıların ön kanadını arka kanada kenetleyen kitinli parça. || Zehirli yılanların zehir kanallı dişleri. (Bk. *ansikl.* böl.)
◆ sıf. Çengel biçiminde olan: *Çengel burun.*
—Anat. *Çengel kemik,* bilek kemiklerinin ikinci sırasının en iç tarafındaki kemik. (Ön yüzünde çengel biçiminde bir çıkıntı vardır.)
—Patol. *Çengel ayak,* tüm parmakları çekiç biçiminde olan ayak. || *Çengel parmak* ÇEKİÇ* PARMAK'ın eşanlamlısı.
—ANSİKL. Nörol. Çengel krizi, sanrısal olayların eşlik ettiği bir gariplik duygusu ile başlar (garip tat duyusu, fena kokular, hareketli sahneler görme, parlak, ışıklı ve renkli görünümler). Bu izlenimler bir rüyada gibi yaşanır; bununla birlikte önceden görülmüş, yaşanmış duyusu, geçmiş yaşantı anımsamaları, gariplikler, bilicilik duyuları ortaya çıkar. Çengel krizinin ardından genel bir sara nöbeti gelebilir.
—Zool. Zehirli yılanların üstçenesinde bir ya da iki çift zehir çengeli vardır. Yılanın ağzı kapalıyken bu çengeller arkaya yatık durur; ama hayvan ısırmak için ağzını açtığında zehir çengelleri dikleşir. Zehir bezleri ve çengelleri bulunmayan yılanlara *oluksuz (Aglypha)* adı verilir ve bunlar saldırgan olmayan hayvanlardır (boayılanları, pitonlar ve genellikle de suyılanları). *Gerideoyuklular*'da *(Opisthoglypha)* çengeller geridedir ve ancak hayvan avını yutmaya başlayınca ava ulaşabilir. Kobra gibi *öndeoyuklular*'da *(Proteroglypha)* içinde zehirin aktığı bir yarıkla donanan zehir çengelleri çenenin ön kesimindedir ve bu yılanlar çok tehlikelidir. Çıngıraklıyılan ve engerekler gibi oluklu zehirlidişliler'deyse *(Solenoglypha),* bir iç kanalla donanan çengeller ağzın ön kesimindedir; bu sayede, çengel içindeki zehir, ısırığın yol açtığı yara içine akar.

ÇENGEL BOYNUZLU DAĞKEÇİSİ a. Avrupa ve Yakındoğu'nun dağlık yerlerinde yaşayan gevişgetiren memeli hayvan. (Bil. a. *Rupicapra rupicapra;* boynuzlugiller familyası, *Caprinae* oymağı.)
—Avc. Dağlık bölgelerin en seçkin av hayvanlarından biri olan çengel boynuzlu dağ keçisi yalnızca ateşli silahlarla avlanır.
—ANSİKL. Çengel boynuzlu dağkeçisinin erkeğinde de dişisinde de boynuzlar pürüzsüz ve düz, boynuz uçları arkaya doğru kıvrıktır. En çok Alp dağlarında bulunan bu hayvanlara Pireneler'de, Balkanlar'da, Kafkasya'da ve Anadolu'da da rastlanır. Yüksek ormanlarda, yazın dağ çayırlarında, yaşlı bir erkeğin güdümü altında birkaç keçilik sürüler halinde yaşar, sarp yerlerde dolaşırlar. Erkekler dişilere sahiplenmek için kavgaya girişirler. Gebelik altı ay sürer ve sonunda, mayıs -haziran arasında 2 ya da 3 yavru dünyaya gelir.

ÇENGELÇENELİLER a. Pulsuz ya da bedeni kemik levhacıklar ya da dikenlerle kaplı bireyler içeren kemiklibalıklar alttakımı. (Bazı türlerinin karın yüzgeci yoktur. Solungaç kapakçıkları oldukça körelmiştir. Çotiragiller, aybalığıgiller, kirpikbalığıgiller gibi familyaları içerir. Bil. a. *Plectognathi.*)

ÇENGELKÖY, İstanbul'da Boğaziçi' nin Anadolu yakasında semt; Vaniköy ile Beylerbeyi arasında, büyük bir koyun kıyısındadır. Geçmişte bostanları, hıyarı, ayvası ve kirazının yanı sıra,Hasbahçe ve Havuzbaşı gibi mesire yerleriyle ünlüydü. Ayazma, Sadullahpaşa yalısı, Çengelköy camisi (Hacıömer camisi), Kuleli askeri lisesi semtin önemli yapılarıdır.

Çengelköy yazmaları, Çengelköy' deki atölyelerde yapılan, 110 × 110 cm ya da 110 × 100 cm boyutlarında kalem işi yazma. (Zemin genellikle siyah, mavi, koyu sarı, açık sarı, beyaz, yeşil ya da bordodur. Desenler fırça kullanarak elle yapılır. Ön mordanlama işleminden geçirilen yazma, doğal boyalarla boyanır. En önemli özelliği, desenlendirmedeki ince el işçiliğidir. Günümüze ulaşmış çok değerli örnekleri olan Çengelköy yazmaları, artık yapılmamaktadır.)

ÇENGELLEME a. Çengellemek eylemi.
—Cerr. Derideki bir yaranın iki dudağını madeni bir çengelle birleştirme. (Daha da modernleştirilen bu eski cerrahi yöntemi, dikiş gerektirmeyen yaralar için günümüzde de uygulanmaktadır.)

ÇENGELLEMEK g.f. **1.** *Bir şeyi çengellemek,* kapının, pencerenin vb. çengelini takmak: *Gece yatarken kapıyı çengellemeyi unutma.* **—2.** *Bir şeyi (bir şeye) çengellemek,* onu (oraya) bir çengel ya da çengelliiğneyle tutturmak.
◆ **çengellenmek** edilg. f. Çengellemek eylemine konu olmak: *Kapılar, pencereler çengellendi. Kasabın etleri soğutucuda çengellenmiş olarak duruyor.*

ÇENGELLENMEK → ÇENGELLEMEK.

ÇENGELLİ sıf. Çengeli olan ya da ucu çengel biçiminde olan şey için kullanılır: *Çengelli sırık, sopa.* || *Çengelli iğne* → ÇENGELLİİĞNE.
—Eşy. *Çengelli sırık,* esnafın, dükkânın önünde sergilenen malları asmak ya da indirmek için kullandığı, ucunda ikili, üçlü ya da dörtlü çengel bulunan uzun sırık. (Daha çok giysi, kumaş, masa örtüsü, yatak çarşafı vb. bez eşya satan esnaf tarafından kullanılır.)
—Mantarbil. *Çengelli lam,* agaricales takımından mantarların sporlarını taşıyan lam. (Mantar sapının tepesinden bir çeşit çengel biçiminde sarktığı için bu adla anılır.)
—Saraç. *Çengelli bız,* tığ uçlu saraç aleti.
—Zool. Ayaklarında uzun ve ucu kıvrık pençeler ya da tırnaklar bulunan hayvan için kullanılır.
◆ a. Müz. → SEKİZLİK.

ÇENGELLİİĞNE a. Bükülmüş küçük bir metal telden oluşan ve bastırılarak açılıp kapanan sivri ve serbest ucu, öteki uçta bulunan yuvaya yerleştirilen iğne.
—El sant. *Çengelliiğne oyası,* ipliği çengelliiğnenin çevresine doladıktan sonra ortada tığla sık iğne yaparak oluşturulan şerit biçimli oya. (Yapılışı *firkete* oyası'* na benzer. Çengelliiğneyle daha ince bir oya elde edilir. Bu şerit, daha sonra tığla

değişik biçimlerde tutturularak çeşitli motifler de elde edilebilir.)

ÇENGELOĞLU TAHİR PAŞA, türk denizci (öl. Bosna 1851). Mısır ve Cezayır sularında uzun süre levent olarak görev yaptı. İstanbul'a geldikten sonra tersaneye girdi ve topçu olarak sıvrıldı. Damadı olduğu Çengeloğlu Halil kaptanın lakabıyla anıldı. Yunan ayaklanması sırasında (1826), riyale rütbesinde katıldığı Mesolongion deniz savaşı'nda gösterdiği yararlıktan ötürü patronalığa yükseltildi. Ertesi yıl donanma mirimiranlığına getirilince (1827), türk donanmasını yeniden düzenledi (buharlı gemiler ilk kez bu dönemde hizmete girdi). Türk ve mısır donanmaları Navarin limanında demirliyken, ingiliz amirali Sir E. Codrington komutasındaki müttefik filo limana girerek bu gemilerin çoğunu batırınca (20 ekim 1827), ancak altı parça gemiyle Çanakkale'ye dönebildi. Bu olay üzerine görevden alınarak Edirne'ye sürülmesi karar altına alınmışken, Yunanlılar'ın Sakız adasına asker çıkardıkları ve bir fransız filosunun Yunanlılar'a yardım için geldiği öğrenilince, yeniden komutanlığına getirildiği donanmayla Sakız'a gönderildi. Sakız muhafızı Yusuf Paşa'yı kuşatmadan kurtardığı gibi, yunan gönüllülerle birlikte gelmiş olan fransız donanmasını da ada sularından uzaklaşmak zorunda bıraktı (1828). Bu başarısı üzerine tersane nazırlığına atandı. 1828 Türk-Rus savaşı'nda kara kuvvetlerine katılarak Şumnu'da Ruslar'la çarpıştı. Dönüşünde Tophane müşirliğine, ardından da Damat Halil Rifat Paşa'nın yerine kaptanıderyalığa getirildi (1832). Trablusgarp valiliğiyle bu görevinden uzaklaştırıldı (1836). Meclis-i vâlâ üyesi olarak İstanbul'a döndü (1837). Aydın vilayeti müşirliğine atanarak İzmir'e gitti. Tanzimat'ın ilanından sonra görevden alındı (1839). Damat Mehmet Sait Paşa'nın yerine ikinci kez kaptanıderyalığa getirildi (1841). Bu görev süresinde donanmanın eksiklerinin giderilmesi ve elden geldiğince güçlenmesi için çaba harcadı. Kaptanıderyalıktan ayrıldıktan (1843) sonra Edirne (1845) ve Bosna (1847) valiliklerinde bulundu

ÇENGELSAKIZI a. Anadolu ve Trakya'da yetişen, bileşikgillerden bir bitkinin *(Chondrilla juncea)* köklerinden elde edilen sakız. İlkbaharda bitkinin sapı toprak hizasından kesilir. Sızıp katılaşan süt bıçakla kazınarak alınır. Yoğurulup birleştirilerek silindirik parçalar haline getirilen çengelsakızı sertleşmemesi için su içinde saklanır. Sakız olarak çiğnenir. Ayrıca yaralara sürülerek iyileştirici olarak kullanılır. (Eşanl. KENGELSAKIZI.)

ÇENGELSİ sıf. Anat. **1.** Çengel biçimini andıran. **—2.** *Çengelsı çıkıntı*, çengel kemiğinin alt iç yanındaki çıkıntı. (Eldeta-rak kemiklerinin oluşturduğu kanalın iç kenarıdır.)

ÇENGELTEPE. Arkeol. Yozgat yakınında höyük. 1966'da, Alacahöyük kazı ekibince yürütülen çalışmalarda İlk Tunç çağ, Phrygia ve Hellenistik dönemlerden katmanlar saptandı. Beş yapı katından oluşan İlk Tunç çağ katmanı, tarım ve hayvancılıkla geçinen basit bir yerleşme görünümündedir. Bu dönemin en önemli mimarlık buluntusu, bir yangınla son bulan beşinci yapı katındaki ev kalıntısıdır. Burada sütun kaidesi, tandır, ocak, ağırşaklar, toprak kaplar ve öğütme taşları ortaya çıkarıldı. Orta Anadolu örneklerine benzer çanak çömlekler, kazıyıcılar, mızrak uçları, kemik gereçler, öteki küçük buluntulardır. Phrygia yerleşmesinden krem rengi astarlı, hayvan figürlü seramikler ele geçti. Hellenistik dönemden, seramik dışında kalıntı yoktur.

ÇENGİ a. (fars. *çengi*). **1.** Çalgı eşliğinde oynamayı meslek edinmiş kadın. **—2.** *Esk.* Çeng denilen çalgıyı çalan kimse.
—Sey.oy. *Çengi kolu*, kolbaşı, kolbaşı yardımcısı ve on iki oyuncudan oluşan çengi topluluğu. (Çengi kolunun dört kişilik bir çalgı takımı, yardakçıları ve aynacıları olurdu. Ayrıca her çengi kolunda çengilerin soyunup giyinmesine ve süslenmesine yardım eden kadınlar bulunurdu.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Çengi ve köçeklerin, Osmanlı dönemi seyirlik oyunlarında ayrı bir yeri vardı. Bunlar, bale gibi dramatik özellikleri olan sahne dansları yaparlardı. Önceleri "çengi" sözcüğü, erkek-kadın ayrımı olmaksızın, tüm dans edenler için kullanılırken daha sonra yalnız kadınlar için kullanılmış, erkeklere köçek* ya da tavşan* denmiştir. Çengilerin de öteki oyuncular gibi bir kolbaşı* ve yardımcısı tarafından yönetilen kolları vardı. Kolu oluşturan kişilerden, kolbaşı sorumluydu. Gösteri yapılacak yere götürülen oyuncular soyguncu* adı verilen kadınlar tarafından giydirilir, süslenirdi. Çengilerin kendilerine özgü bir giyinme biçimleri vardı. Başlarında çepeçevre altın ya da altın taklidi paralarla süslü bir tepelik, alnın tam ortasında irice bir altın bulunurdu. Üstlerine hilali denen ipek kumaştan gömlek, onun üzerine yenleri dizkapağına değin inen, işlemeli bir entari, bunun üzerine de sırmayla işlenmiş camadan giyerlerdi. Entarinin altında bilek hizasında büzülmüş bol bir şalvar olur, bele lahuri şal bağlanır ve üzerine altınlı, gümüşlü ya da sırma işlemeli bir kemer takılırdı. Ayaklarda alçak ökçeli, üzeri işlemeli pabuçlar, elde zil ya da çarpare* olurdu.
İstanbul'da Tırnova, Şam ve Ayvansaray çengi takımları ün yapmıştı. Türk olanların çengilik yapmasına izin verilmezdi. Saray için yetiştirilecek çengiler de başka ülkelerden getirtilmiş cariyelerden seçilirdi.
Önceleri sanatsal bir yönü olan çengi oyunları, zamanla bozulmuş, dramatik özelliklerini yitirip bir tür beden gösterisine dönüşmüştür. Kol örgütü de eski disiplinini ve önemini yitirmiş, çeşitli uygunsuzlukların yuvası haline gelmiştir. XIX. yy.'da köçekliğin yasaklanması üzerine çengi kollarının ve çengilerin de ortadan kalktığı görülür. Daha sonra ve günümüzde "çengi" adı verilen oyuncuların bu eski gelenekle ilişkisi yoktur.

ÇENGİLLİ, Kars'ın Kağızman ilçesi Kötek bucağına bağlı köy; 1 935 nüf. (1990).

Çengname, Ahmet Dai'nin mesnevisi (1406). Bayezit I'in şehzadesi Süleyman'a sunuldu. Tasavvuf bilgisi ve ahlaksal öğütlere yer verir. Bir eğlentide dinleyenleri hayran bırakan çeng adlı saza, şairin sorduğu sorular ve sazı oluşturan ipek iplik, servi ağacı, ahu derisi, at kılının verdiği yanıtlara dayanır. Bunların her biri kendi serüvenlerini anlatırken koparılıp getirildikleri yerlere, geçmişlerine özlemlerini dile getirirler. Öte yandan dört ayrı parçanın saz biçiminde birleşmesi uyumun ve tanrısal birliğin simgesi olarak gösterilir. Mesnevi, sade bir dille yazılmış olması, doğayı, dönemin yaşamını canlandırışıyla dikkati çeker. Tıpkıbasımı İsmail Hikmet Ertaylan'ın *Ahmed-i Dai, hayatı ve eserleri* (1952) kitabındadır. (→ Kayn.)

ÇENİLEMEK gçz.f. Köpek sözkonusuysa, can acısıyla ağlar gibi ses çıkarmak, acı acı bağırmak.

ÇENK ya da **ÇENG** a. (fars. *çeng*'den). **1.** Müz. Arpın atası olduğu sanılan, Doğu'ya özgü telli çalgı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Esk.* El. **—3.** Yırtıcı hayvan pençesi. **—4.** *Çeng ü çegâne*, çalgıyla icra edilen çok canlı müzik; müzikli eğlence: *"Âlâm-ı firkatindi sebep ayş ü işrete / Çeng ü çegâne sanma mücerret meserrete"* (A. H. Tarhan)
—ANSİKL. Ed. Divan şiirinde biçimi dolayısıyla, âşığın bükülmüş beline ve feleğe benzetilir. İnleyen sesler çıkardığı için gamla ilgilidir: "Büktü belimi çeng gibi firkat-i ahbap" (Dostlardan ayrı kalmak çeng gibi belimi büktü) [Ahmet Paşa]
—Müz. Parmaklarla ya da mızrapla çalınan çengin tel sayısı değişikti. Türkler (XVIII. yy.'a değin), İranlılar (XIX. yy.'a değin), Afganlar (XX. yy.'a değin) ve Araplar tarafından kullanıldı. Eskiden İstanbul'da gözde bir çalgı olan ve kimi şiirlerde nerdeyse çalgı sözcüğünün anlamdaşı olarak geçen çengin, musıkar ve santur gibi, türk müziğine özgü sesleri verernediği için terk edildiği sanılmaktadır.

ÇENTİK a. (*çentmek*'ten *çent-ik*). **1.** Bir nesnenin kenarında oluşan ya da genellikle işaret amacıyla kesilerek, oyularak oluşturulan küçük oyuk; kertik, tırtık: *Taşın çentiklerini düzeltmek. Sütçü her süt bırakışta çetelesinde bir çentik açardı.* **—2.** *Çentik atmak*, çentik oluşturmak; çentiklemek: *Bir dala çentik atmak.*
—Ayakkc. Bir deri parçasının kenarına, gerek işaret amacıyla tek olarak gerekse daha sonra yapılacak kıvırma işlemini kolaylaştırmak için eşit aralıklarla atılan çizik.
—Bağc. ve Meyvc. *Halka çentik*, bir dalın ya da gövdenin çevresine, bir parça kabuk kaldırarak ya da kaldırmaksızın yay ya da halka biçiminde atılan çentik. (Ağacın meyveye yatmasını kolaylaştırmaya [klemantin], olgunlaşmayı hızlandırmaya, olgunlaşma süresini kısaltmaya ya da meyvelerin irileşmesini sağlamaya [şeftali, kayısı, vb.] yarar. Bağlarda, özellikle çavuş gibi ince kabuklu, erkek çiçekli bazı sofra üzümü asmalarında yapılan halka çentik, gövde üzerinde kambiyuma kadar atılır ve 3-5 mm genişliğinde bir kabuk, halka biçiminde çıkarılır. Bu işlem yalnız özsuyunu salkımlara yönelterek üzümün irileşmesini kolaylaştırmakla kalmaz, meyve dökülmesini de önler.
—Bçç. Kapanan bir bıçak çeliğinin kol ya da baskül dilinin gırdığı küçük yarık.
—Camc. Kötü bir taşlama-perdahlama işlemi sonucunda perdahlanmış cam yüzeyindeki pullanmadan kaynaklanan parlak, küçük kusur. || Bir kabın dibinde fışkanın bıraktığı iz. || *Rulo çentiği*, haddeleme ya da taşıma rulosunun düz cam yüzeyinde oluşturduğu çizik.
—İnş. Dikmelerin ve kirişlerin yanlarına açılan ve dolgu duvarın tutunmasını sağlayan çiziklerden her biri.
—Matbaac. Bir matbaa harfinde resmin (baskı yüzeyi), harfin başından, ayağından ya da yanından taşan parçası.
—Metalürj. *Çentik biçiminde kırılma yüzeyi*, malzemenin kopma yüzeylerinde görülen, üst üste gelmiş V biçimindeki görüntüler kümesi.
—Sil. *Mermi tablası çentiği*, toplu tabancalarda, merminin arkaya düşmesini önleyen ve tabanca topu arkasında yer alan metal parça.
—Zootekn. Büyükbaş ve küçükbaş hayvanların, özellikle koyunların kulaklarına

Çengelköy yazmalarından bir örnek

yapılan çentme işaret. (Çentik aletiyle kulağın üst ya da alt kenarına ya da ucuna açılan her çentik belirli bir sayı anlamına gelir. Bazı durumlarda kulaklara açılan delikler de çentiklere yardımcı olur.)

◆ sıf. Tırtıklı, kertikli: *Çentik bıçak.*

ÇENTİKLEMEK g. f. *Bir şeyi çentiklemek,* onu çentik çentik yapmak, üzerinde çentikler oluşturmak; kertiklemek.
—Kuyumc. Açık renk minelerle kaplanacak bir zemini sık ve düzenli tırnak darbeleriyle traşlamak.
—Nümism. Bir maden makasıyla kertik yapmak. (Eski dönemde, madenin niteliğini kontrol etmek için paraların üzerine bazen bir çentik atıldığı sanılmaktadır. Sonraları, darphaneler dökümhaneye gönderilecek hatalı paralara çentikleme yöntemi uygulamaya başladılar.)

◆ **çentiklenmek** dönşl. ve edilg. f. Çentik çentik olmak ya da üzerine çentikler yapılmak.

ÇENTİKLENMEK → ÇENTİKLEMEK.

ÇENTİKLİ sıf. Üzerinde çentikleri olan.
—Matbaac. Resmi gövdesinden taşan matbaa harfi için kullanılır.

ÇENTİLMEK → ÇENTMEK.

ÇENTİYAN ya da **ÇİNTİYAN** a. Bilekleri dar, beli bol büzgülü bir tür kadın şalvarı.

ÇENTME a. Bayınd. Beton yol kaplaması yüzeyinde, yapışmayı artırmak için hızarla çentikler açma.

ÇENTMEK g. f. **1.** *Bir nesneyi çentmek,* onun üzerinde ya da kenarında çentik açmak; kertmek. **—2.** *Bir şeyi çentmek,* onu küçük küçük, ince ince doğramak: *Biraz havuç çenterek kızgın yağda kavurmak.*
—İnş. Uygulanacak sıvanın tutmasını kolaylaştırmak için bir duvarın yüzüne birbirine dikey küçük çizikler yapmak.

◆ **çentilmek** edilg. f. Çentmek işine konu olmak.

ÇEP sıf. (fars. *çep*). *Esk.* **1.** Sol: *Çep ü rast* (sağ ve sol, sağa sola). **—2.** Yanlış, falso. **—3.** *Çep-endaz,* hilekâr, acımasız.

ÇEP → CEP.

ÇEPÇEVRE, ÇEPEÇEVRE be. (*çevre*'den pekiştirilerek). Her yanını, çevresini kuşatacak biçimde; fırdolayı: *Düşman bölgeyi çepeçevre sardı. Köyün etrafı çepeçevre ağaçlıktı. Kendisini çepeçevre saran bu bunalımdan kurtulmaya çalışıyor.*

ÇEPEL a. **1.** Pislik. **—2.** Genellikle tahıl ürününün arasına karışmış yabancı madde; çerçöp, çeper: *Buğdayın çepelini ayıklamak.* **—3.** *Esk.* Bataklık.
—Tekst. Dokuma işleminin bitiminden sonra yünlü bir kumaşın içerdiği yabancı cisim. (Genellikle cımbızlama sırasında giderilmiş olması gerekir.) || Cımbızlama sırasında kumaştan çıkarılan yabancı cisim.

◆ sıf. *Yörs.* **1.** Kirli, pis, murdar: *Çepel iş. Çepel bez. Çepel adam.* **—2.** Yağmurlu, bozuk hava için kullanılır: *Çepel hava.*

ÇEPELLEMEK g. f. *Bir şeyi çepellemek,* onu kirli, pis duruma getirmek; yabancı maddelerle karıştırmak.

◆ **çepellenmek** dönşl. f. Bir tahıl ürünü sözkonusuysa, kirli, pis duruma gelmek, yabancı maddelerle karışmak.

ÇEPELLENMEK → ÇEPELLEMEK.

ÇEPELLİ sıf. **1.** Kirli. **—2.** İçine çeşitli yabancı maddeler karışmış tahıl için kullanılır: *Çepelli buğday.*

ÇEPER a. (fars. *çeper*). **1.** Bir kabın, bir çukurun vb. iç yüzeyi; cidar: *Bir sarnıcın çeperleri. Midenin çeperi.* **—2.** Çit. **—3.** *Yörs.* Sebze bahçesi. **—4.** *Yörs.* Tahıl ürününün içinde bulunan herhangi bir yabancı madde; çepel. **—5.** *Yörs.* Bağ çubuğu. **—6.** *Yörs.* Ahlaksız, huysuz kimse. **—7.** *Yörs.* Yaprakları kışın hayvanlara yedirilen kuru meşe.
—Anat. Bazı boşlukları sınırlayan kısımlar.
—Gökbil. Bir gökcismi diskinin ışıklı kenarı. (Eşanl. LİMB.)
—Havc. ve Akışkan. mekan. *Çeper etkisi,* bir havatünelindeki aerodinamik akışta, çeperlerin yol açtığı değişiklik.
—Metalürj. *Dış çeper,* bir fırın çeperinin dış yüzeyi.

ÇEPER, Diyarbakır'ın Lice ilçesi merkez bucağında köy; 646 nüf. (1990). Yakınında Antikçağ'dan kaldığı sanılan Zülkarneyn kalesi kalıntıları bulunur.

ÇEPERLİ sıf. Çeperi, iç yüzü belirtilen nitelikte olan: *İnce, düz çeperli.*
—Akışkan. mekan. *İnce çeperli delik,* çok ince bir çeperde açılmış lülesiz ve girintisiz delik.

ÇEPİÇ a. (fars. *çepiş*'ten). *Halk.* Çok genç (7-12 aylık) keçi. (*Çebiç* de denir.)

Çepik ya da **Çepikli,** Diyarbakır ve çevresinde oynanan halay türü bir halk oyunu. Savaş, kavga ve çekişmeyi simgeleyen oyun, adını el vurma anlamına gelen *çepik*'ten almıştır. Gruplara ayrılarak ya da teke tek karşılıklı vuruşarak, davul zurna eşliğinde oynanır. Üç bölümden oluşan oyunun birinci bölümünde taraflar, birbirlerine karşılıklı meydan okur. İkinci bölümde hücum, üçüncü bölümde ise çarpışma simgelenir. Oyun sırasında oyuncular ellerini karşılıklı birbirlerine vurarak bir tür güç gösterisinde bulunurlar. Daha çok bir erkek oyunu olmakla birlikte, kadınlar arasında ya da kadın erkek birlikte de oynanır. Kadın erkek birlikte oynandığında, erkek erkeğe, kadın kadına karşı oynar.

ÇEPİN a. Tarım. Bir tarafı yassı, öbür tarafı sivri çatal biçiminde iki ağızlı küçük çapa.

ÇEPNİ, bir oğuz boyu. Oğuzlar'ın Üçok koluna bağlı bu boy, Anadolu'nun türkleşmesi sürecinde önemli bir rol oynadı. Hacı Bektaş Veli'nin ilk müritleri bu boydan olduğu gibi, kendisinin de bu boyun bir üyesi olabileceği düşünülebilir. Baba İshak ayaklanması'na katılan Çepniler (1240), daha sonra Canik adıyla anılan ve Samsun ile Giresun arasında kalan bölgeyi denetimleri altına aldılar. XIV. yy. ortalarında bu konar-göçer topluluğun yönetimini ele geçiren Bayramoğlu Hacı Emir Bey, Ordu'yu kendisine merkez yaptıktan sonra çok sayıda savaşçısıyla Trabzon yöresine saldırarak Maçka ve çevresini yağmaladı (1358). Yerine geçen oğlu Süleyman Bey, Giresun'u fethetti ve halkını bu yöreye yerleştirdi (1397). Öte yandan, bir başka Çepni grubu, Uzun Hasan döneminde Akkoyunlular'ın hizmetine girdi. Başbuğları İlaldı Bey'in yönetiminde Bitlis'in Akkoyunlular tarafından ele geçirilmesi için düzenlenen sefere katıldılar (1469) ve Uzun Hasan'ın ölümü üzerine ardılları arasında çıkan taht kavgalarına karıştılar. Akkoyunlu devletinin yıkılışından sonra da Safeviler'in hizmetine girdiler. Bu arada, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Halep Türkmenleri arasında yaşayan ve üç kola ayrılmış bulunan bir Çepni grubu daha vardı. Bunlardan Antep'in kuzey-doğu'sundaki Rumkale yöresinde oturan ve "Oturak Çepnileri" adıyla anılan birinci oymak, 1690'da öteki türkmen kolları gibi Avusturya'ya karşı açılan sefere çağrıldı. "Başım Kızdulu" adını taşıyan ikinci oymaksa çeşitli topluluklara ayrılarak Adana, Aydın ve Saruhan taraflarına göçtü. Kantemürlü diye anılan üçüncü oymak, 1691'de Rakka yöresine yerleştirilmek istendiyse de bunlar bir süre sonra (1728) kaçarak Bergama ve Turgutlu yörelerine yerleştiler. Bugün Balıkesir, İzmir (Bergama), Manisa ve Aydın çevresinde oturan Başım Kızdulu ve Kantemürlü Çepnileri, yerleşik yaşam biçimine geçmiş durumdadırlar.

ÇEPNİ, Sivas'ın Gemerek ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 5 042 nüf. (1990). Belediye.

ÇER a. "Çalıçırpı, süprüntü" anlamındaki ÇERÇÖP sözcüğüyle "derme çatma" anlamındaki ÇERDEN ÇÖPTEN ikilemesinde geçer.

ÇERÂ a. (fars. *çeriden,* otlamak'tan *çera*). *Esk.* **1.** Otlama; otlak. **—2.** *Çerâgâh* ya da *çerâgeh,* hayvan otlayacak yer, çayır: *"Çerâgâh-ı menasıbda mutlak-ul-inân gezmeğe alışan memurlar..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

ÇERAĞ → ÇIRAĞ.

ÇERAĞAN → ÇIRAĞAN.

ÇERAĞHARE a. (fars. *çerağ* ve *hare'*den *çerağ-hāre*). Çerağ deliğinin üstünde bulunan küçük baca deliği.

ÇERAKİSE ya da **ÇERAKESE,** Mısır'da egemenlik kuran çerkez kökenli Kölemenler. (→ BURCİYE* MEMLUKLARI.)

ÇERÂM ya da **ÇERÂMİN** a. (fars. *çerām, çeramin*). *Esk.* Otlak.

ÇERÂMİN → ÇERÂM.

ÇERAPUNCİ, Hindistan'da (Meghalaya) yer, Şilong platosunda, Şilong'un G.'inde. Dünyanın en yüksek yıllık yağış oranlarından biri Çerapunci'dedir: yaklaşık 12 m.

ÇERB sıf. (fars. *çerbiden,* yağlı, üstün olmak'tan *çerb*). *Esk.* **1.** Semiz, yağlı. **—2.** Uygun. **—3.** Üstün. **—4.** *Çerb ü huşk,* semizle kuru, zenginle yoksul.

ÇERBE a. (fars. *çerbe*). *Esk.* **1.** Yağlı kâğıt. **—2.** Ölülerin ruhu için dağıtılan yağda kızartılmış yufka. **—3.** Kaymak.

ÇERBİ a. (fars. *çerb* ve *-i*'den *çerbi*). *Esk.* Yağlılık, semizlik; yumuşaklık; tatlı dillilik.

ÇERÇEVE a. (fars. *çār,* dört ve *çūbe,* kenar'dan *çār-çūbe*). **1.** Bir yüzeyi sınırlayan, içine resim, sanat değeri taşıyan bir nesne vb. yerleştirilen sert kenarlık: *Bir aynanın çerçevesi. Bir fotoğrafla çerçeve takmak.* **—2.** Bir yazı ya da resmi çerçeveleyen çizgi: *Bir yazıyı çerçeve içine almak.* **—3.** Bir konuyu sınırlayan şey: *Olaya dar bir çerçeveden bakmak. Bu çerçevenin dışına çıkmayın.* **—4.** Kasnak. **—5.** *Çerçeve anlaşması,* temel noktaları içeren, ayrıntıların bu temel noktalara göre belirleneceği anlaşma.
—Anat. *Kulakzarı çerçevesi,* şakak kemiğinin, kulakzarını taşıyan bölümü.
—Arıc. Fenni kovanlara, kovan tipine göre değişik sayıda konulan, gerektiğinde çıkarılıp takılabilen ve arı larvaları ile arı besinlerinin (bal, çiçektozu) bulunduğu balmumundan gümeçleri taşıyan ve dört çıtadan oluşan genellikle dikdörtgen biçiminde aygıt. || *Çerçeve kaldıracı,* arıcıların fenni kovanlarda çerçeveleri kaldırmak için kullandıkları alet. || *Çerçeve kalıp tahtası,* yapay peteklerin çerçevelere takılması ve çerçeve tellerine tutturulabilmesi için kullanılan yaklaşık 11 mm kalınlıkta ve çerçeve boyutlarından biraz küçük kesilmiş tahta. (Gergin telli çerçeve, yatay durumda üzerine yapay petek konmuş olan bu tahtanın üzerine yatırılır ve petekler tellere ve çerçeveye tutturulur.) || *Çerçeve kulağı,* kovan gövdesine asabilmek için çerçevenin üst iki ucunda bulunan ve her biri yaklaşık 17 mm uzunluğunda olan çıkıntı. || *Çerçeve teli,* yapay peteği çerçeveye sıkıca tutturmak için çerçeve çıtaları arasına gerilen, kalaylı ya da galvanizli ince tel. || *Çerçeve üstü tahtası,* arı ailesini dış etkenlerden korumak ve arıların kapağa çıkmalarına engel olmak için yazın ballık, kışın kuluçkalık üzerine konan tahta ya da tahtalar.
—Denizc. *Gemi çerçevesi,* metal gemi inşaatında bir geminin çatısını oluşturan kirişlerden her biri. (Kemereler birincil çerçeveleri, boy takviyeleri ya da küçük kemereler ikincil çerçeveleri oluşturur. Birincil çerçeveler ikincilleri taşırken, ikinciller sac levhalara desteklik yapar.)
—El sant. Kalem* işi yazmaların yapımın-

da, kumaşın gerildiği dörtgen kasnak. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Heykc. Çoğunlukla heykel işçilerine yaptırılan yontu işinin özgün modele aynen uygun olması için, alçı modelin tüm boyutlarını önceden yontulup kabası alınmış taş ya da mermer bloka aktarmaya yarayan asamblajlar.
—İnş. Lambrilerde, herhangi bir malzemeden, özellikle de tahtadan yapılan kabartmalı kenarlık.(Bk. *ansikl.* böl. İnş. ve Güz. sant.) || Bir açıtı kapamaya yarayan, sabit ya da hareketli, camlı, kafesli, dolu ya da ızgaralı kenarlık. —Metal kafes kiriş. || *Dam çerçevesi,* bir çatının üstüne yapılan ve çatı eğimini izleyen bir telarosu ve genellikle camlı bir kanadı bulunan bölüm. || *Düşey sürme çerçeve,* bir yuva içinde sürülerek açılan pencere çerçevesi. || *Havalandırma çerçevesi,* hareketli ya da sabit lamalardan oluşan çerçeve. || *Taş çerçeve,* lambalı bir başka taş kapakla birleşen kapak.
—İşlem. Bir işlemenin çevresini saran ipek, yün, pamuk ya da metal iplik.
—Kâğ. san. Elle kâğıt üretiminde, hamurun kalıptan taşmasını önlemek amacıyla kalıbın üstüne yerleştirilen, dikdörtgen biçiminde sökülebilir çatkı.
—Mak. san. Önemli mekanik organları çevreleyen parça. ||Eksantrik devinimli bazı sistemlerin dişi parçası.
—Matbaac. Dizgi ya da sayfa düzeni işlemleri sırasında, bir metni ya da resmi çevreleyen ve genellikle dört çizgiden oluşan bütün.
—Metalürj. Hadde tezgâhında merdanelerin oturduğu eşikleri taşıyan, çelik ya da dökme demirden yapılmış gövde çifti. ||Bir dereceyi kaldırmaya ya da kalıbın iki ayrım yüzeyi arasındaki bölümünü oluşturmaya yarayan çubuksuz derece. ||Parçanın dış yüzey çatısına indirgenmiş kalıplama modeli. ||Döküm kalıbının birleşecek bölümlerini basınç altında bir araya getiren, genellikle ateşe daha dayanıklı çelikten yapılmış, bükülmez çatı. ||*Çerçeveyi çıkarmak,* çerçeveyi döküm kalıbından ayırmak.
—Opt. Camları gözlerin önünde tutmaya yarayan gözlük bölümü.
—Oto. *Şasi çerçevesi,* bir arabada şasi kadrosu ile karoserinin yerini tutan ve askı düzeninin organları ile motoru taşıyan bükülmez metal yapı. (Eşanl. ŞASI ÇATKISI.)
—Oy. *Çerçeve partisi,* bilardo masasının üzerine tebeşirle bantlar ve bunlara koşut olarak, dört kare ve dört dikdörtgen oluşturan dört çizgi çizildikten sonra oynanan oyun. (Her kare ya da dikdörtgende ancak belirli sayıda karambol yapılabilir; son vuruşta karambol yapılan toplardan birinin bulunduğu bölmenin dışına çıkmaması gerekir. Top sonra yeniden oyuna sokulabilir.)
—Res. Bir tablonun tuvalinin gerilerek keçe çivileriyle tutturulduğu ahşap çatma. (Birleştirmelerin köşelerine yüzeyden ya da derinliğine çakılan ahşap takozlar, tuvalin gerginlik derecesinin ayarlanmasını sağlar.)
—Saatç. *Kadran çerçevesi,* saat kutusunun kadranın karşısında yer alan bölümü.
—Teknol. Bir açıklığı çevreleyen metal yapı. ||Bir parçanın yerleştirilmesine ve yerinde tutulmasına yarayan çatı, yuva, kanal.
—Tekst. Kapalı bölümleri olan ince delikli bir bezi çevreleyen ve baskıda kullanılan destek. (Düz çerçeveler ve silindirsel rotatif çerçeveler vardır.) ||*Çerçeve takımı,* bir kumaş dokumak için dokuma tezgâhına takılan gücü çerçevelerinin tümü. ||*Çerçeve taşıyıcısı,* şerit ve dokuma tezgâhlarının gücü çerçevelerini indirip kaldıran parça.
◆ sıf. Kurumlara ilişkin terimlerde, uygulamaya yönelik ayrıntıları tanımlayan genel ve sistematik özellikleri belirtmek için kullanılır: *Çerçeve yasa. Çerçeve taslak. Çerçeve program.*

—El sant. *Çerçeve tezgâh,* üstte ve altta çözgü ipliklerinin sarıldığı iki silindirik ağaç (leventler) ve bunlara kelebek vidalarla sökülüp takılabilen iki yan ağaçtan oluşan basit dokuma tezgâhı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İnş. *Çerçeve donatı,* üzerine beton bir döşeme plağı dökülen ve bu döşemenin donatısını oluşturan metal kalıp. (Bu sistem İngiltere'de, daha XIX. yy.'ın ilk yarısında fabrikalarda kullanılmıştır.)
—Radyotekn. *Çerçeve anten,* bir radyo alıcısının anten giriş uçlarına bağlanan ve genellikle çok sarımlı bir bobinden oluşan kapalı elektrik devresi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. El sant. Çerçeve tezgâhlar, daha çok dokumayı öğretme amacıyla ya da küçük parçaların dokunmasında kullanılan yatay tezgâhlardır. Çerçeve tezgâhlarda yan ağaçların ortasından biraz yukarıya yerleştirilmiş iki yuvalı tahtaya bir tarak gücü yerleştirilir. Bu tarağın üzerine yan yana delik ve yarıklar açılmıştır. Buralardan çözgü iplikleri geçirilir. Çözgüler arasından atkı ipliklerini geçirmek için de iki ucu içeri doğru oyulmuş yassı bir tahtadan oluşan mekikler kullanılır.
Çerçeve tezgâhta çözgü hazırlanırken, çözgü iplikleri alt ve üst leventlerin üstünden geçirilerek istenen sıklıkta boydan boya dolanır. Bundan sonra leventlerden birine sıkıca düğüm atılarak sağlamlaştırılır. Leventlerin arasında tezgâhın ortasına rastlayan yerde, çözgülerin önüne gelen gücü* sopası vardır. Ayrıca uzun ve kalın bir iplikle arkadaki çözgüler öne alınarak gücü sopasına bağlanır. Böylece arkadaki çözgülerin bir bölümü öne, öndekilerin bir bölümü de arkaya geçmiş olur. Gücü sopasının üzerindeki çözgülerin arasına varangelen* adı verilen tahta çubuk yerleştirilir. Dokuma sırasında bu tahta aşağı yukarı hareket ettirilerek ağızlık* değiştirilir. Çerçeve tezgâhlar kolay taşınabilir basit tezgâhlar olduğundan konar göçerler arasında da yaygın biçimde kullanılmaktadır.
—İnş. ve Güz. sant. Ahşap çerçeveler genellikle *silmeli,* birbiriyle dik açıyla birleşen, içine pano ya da lambrilerin geçtiği dikme ve başlıklardan meydana gelir. Bugün, biçimleri ne olursa olsun, tüm ayna, tablo ve alçakkabartma kenarlıklarına bu ad verilmektedir.
Kapıların çerçevelerini süsleyen silmeler çıkmalı olabileceği gibi, aynı düzlemde ya da içerlek de olabilir.
Ortaçağ'da tablolar kanatlarla desteklendiği için çerçeve kullanılmazdı. Çerçeve XVI. yy.'ın sonunda ayna kullanımının yaygınlaşmasıyla ortaya çıktı. XVI. yy.'da oymalı ya da kakmalı abanozdan, daha sonra yaldızlı tahtadan yapılmaya başlandı, süs öğeleri, eşya üsluplarının gelişimini izledi. Bugün çok çeşitli malzemelerden çerçeve yapılmaktadır.

ahşap oyma çerçeve
Rönesans dönemi
Fransa, XVI. yy.

—Radyotekn. Bir çerçeve antenin yüksek bir indüktansı vardır ve alıcının uçlarında olabildiğince yüksek bir gerilim oluşturması için, paralel bağlı bir kondansatörle ayarlanması gerekir. Ne var ki bu gerilim, aynı boyuttaki bir açık devre anteninin oluşturacağı gerilimden daha düşüktür. Ama, çerçeve anten başka nitelikler sunar: kimi yerel parazit alanlarına duyarsızlık; anten düzlemine dik doğrultudan gelen yayınlara duyarsızlık; bu son nitelik sarım düzlemini, istenilen doğrultuya çevirerek, bozucu etkileri gidermeye olanak verir. Bununla birlikte bu olanak, alıcıya, iyonosferden yayılarak gelen dalgalar dışında çok uzun ya da çok kısa dalgalar için geçerlidir. İyonosferden yayılan dalgaların tümü, düzlem olmayan, doğrultuları değişken dalga yüzeyleri gösterir.
Bu dalga boylarında, çerçeve antenli alıcılar, özellikle gemilerde vericilerin doğrultularını belirlemek için radyogonyometride kullanılır; karada ise vericilerin konumunu kesin biçimde belirlemeye yarayan radyogonyometri ağlarını oluşturmak amacıyla yararlanılır.
Çerçeve antenlerin duyarlılığı, yüzeyleri büyüdükçe yükselir, ama ferritten yapılmış manyetik bir çekirdeğe sarılan bobinler kullanılarak etkili yüzey artırılabilir. Kimi taşınabilir radyo alıcılarında, bir ferrit çubuk çevresine sarılmış böyle çerçeve antenler vardır; ferrit çubuğun dik kesiti santimetrekare, uzunluğu ise onlarca santimetre düzeyindedir.

ÇERÇEVE-ANLAŞMA a. Hükümet ve sendikalar, ya da sendikalar ve işveren arasında yapılan ve daha sonra yapılacak ayrıntılı anlaşmalara çerçeve ya da örnek olacak genel hükümler içeren anlaşma.

ÇERÇEVECİ a. **1.** Çerçeve yapan ve/ya da satan kimse. **—2.** Çerçeve takan kimse.

ÇERÇEVELEME a. Bir eşyayı (tablo, fotoğraf, vb.) çerçeve içine yerleştirmek eylemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Arit. *Bir x gerçek sayısının çerçevelemesi,* $a<x<b$ eşitsizliğini gerçekleyen $[a, b]$ aralığı. ($b-a$ gerçek sayısı çerçevelemenin çapıdır.)
—Foto., Sine., TV. Görüntülenecek konuyu çekim aygıtlarının (sinema, televizyon, fotoğrafçılık) vizöründeki çerçeve sınırlarına yerleştirme.
—Kâğ. san. ve Tekst. Kumaş ya da kâğıt (boyalı kâğıtlar) üzerine basılacak desenin tümünü oluşturan renklerin her birini tam yerlerine oturtma işlemi.
—Matbaac. Çoğaltılacak bir metnin boyutlarını saptama. (Çerçeveleme, sayfa düzeninin gereklerine ya da resmin kullanılacak bölümüne bağlı olarak, resmin bir ya da iki boyutu için sözkonusu olabilir.)
—ANSİKL. Süslem. sant. Grafik sanat yapıtlarının ya da resimlerin camlanarak (yeterince net gösteren saydam camlarla) çerçevelenmesi XVII. yy.'da başladı, ama ancak XVIII. yy.'da yaygınlaştı. Daha önce pastel resimleri kaplamak için ayna camı ya da Bohemya camı kullanılıyordu: ayna camlarının hafifçe renkli olması, Bohemya camlarının bünyesinde de hava kabarcıkları bulunması başlıca sakıncalarıydı.

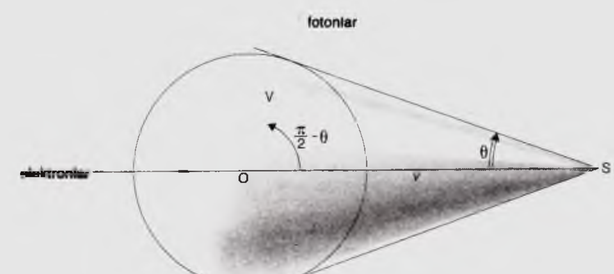
ÇERÇEVELEMEK g. f. *Bir şeyi çerçevelemek,* çerçeveyle etrafını çevirmek, çerçeveye almak: *Bir tabloyu, bir fotoğrafı, bir aynayı çerçevelemek.*
—El. sant. Bir nakışın etrafına ipekle çerçeve geçirmek.
—Sine. Kameranın yerini ve açısını, yönetmenin istediği çerçevelemeyi elde edecek biçimde belirlemek.
◆**çerçevelenmek** edilg. f. Çerçeve geçirilmek ya da çerçeve içine alınmak.
◆**çerçeveletmek** ettirg. f. *Bir şeyi çerçeveletmek,* ona çerçeve geçirtmek.

İntongkino-Marini kol.

Nikolay **Çerkasov** S. M. Ayzenştayn'ın *Korkunç İvan* filminde (1944)

Çerenkov etkisi bir elektronun dielektrik bir ortamdan geçişi sırasında bu ortam kutuplanır ve kutuplanma elektromanyetik dalgaların bu ortamdaki V hızına eşit bir hızla art arda gelen küresel dalgalarla yayılır. Bu dalgaların alanı sin θ= V/v (V.O'dan S ye doğru yer değiştiren elektronun hızıdır) olacak biçimde tepesi S ve açısı θ olan bir konidir

ÇERÇEVELENMEK → ÇERÇEVELEMEK.

ÇERÇEVELETMEK → ÇERÇEVELEMEK.

ÇERÇEVELEYİCİ a. Sine. ve TV. Film çekimlerinde, görüntü yönetmeni ya da yönetmenin emri altında, görüntüyü düzenlemek için, kameranın çalıştırılması ve görüntünün belli bir açıda tutulmasını üstlenen görevli. (Fransızcada "cadreur" diye nitelenen bu kişi için ingilizcede genellikle CAMERAMAN deyimi kullanılır. Türk sinemasında bu işi yapanlar birinci ya da ikinci "kamera asistanı"dır.)

ÇERÇEVELİ sıf. Çerçeve geçirilmiş ya da çerçeve içine alınmış şey için kullanılır: *Siyah çerçeveli tablo.*
—Matbaac. Bir sayfada, bir yazıda, çizgilerden oluşmuş bir çerçeve içine alınan ve diğer bölümlerden ayrılan metin için kullanılır.

ÇERÇEVESİZ sıf. Çerçevesi olmayan, çerçevelenmemiş.
—Binc. *Çerçevesiz çukur engel,* engelli kır koşularında etrafı açık engel.

ÇERÇİ a. (moğolca, *car,* ses, haber'den *car-cı,* haberci > *çerçi*). **1.** Köy, pazar gibi yerlerde dolaşarak ufak tefek tuhafiye eşyası satan gezici esnaf. (ÇERÇİCİ de denir.) **—2.** *Halk.* Tuhafiyeci.
—ANSİKL. Köylerde, mahalle aralarında, pazarlarda makara, boncuk, iğne, oyuncak, lastik, makas vb. ufak tefek eşya satan çerçilere, mallarını yere yayarak sattıklarından *yaymacı* ya da *dökmeci* de denir. Evliya Çelebi *Seyahatname* adlı yapıtında, XVIII. yy.'da İstanbul'daki çerçilerin sayısının 300 olduğunu belirtir. Bunların her türlü ufak tefek eşya ve oyuncak satan gezginci satıcılar olduğunu, pir olarak Abuzettin Gaffarî'yi kabul ettiklerini yazar. Çerçiler aralarında alıcıların anlayamayacağı özel sözcüklerle konuşurlar. Alıcıların malın hilesini anlamaması ya da pazarlık yapılarak fiyatının düşürülmemesi için oluşturulan bu özel konuşma biçimi, gelenekselliğini sürdüren yörelerde günümüzde de kullanılmaktadır.

ÇERÇİCİ → ÇERÇİ.

ÇERÇİLER, Sinop'un Durağan ilçesine bağlı bucak, 11 324 nüf. (1990); 16 köy. Merkezi *Çerçiler,* 1 318 nüf. (1990).

ÇERÇİLİK a. Çerçinin yaptığı iş.

ÇERÇÖP a. **1.** Çalı çırpı kırıntısı: *Odun bulamadığı zaman çerçöp toplamaya çıkardı.* **—2.** Çöp, süprüntü: *Kapı önüne çerçöp atmak.* **—3.** Zıpzıp, dokuztaş gibi çocuk oyunlarında vurulacak zıpzıpın ya da taşların çevresini temizleme hakkını kazanmak için kullanılan söz.

ÇERDE a. (fars. *çerde*). *Esk.* Esmer, yağız.

ÇERDEN ÇÖPTEN sıf. Dayanıksız, çürük: *Çerden çöpten bir kulübe.*

ÇEREMHOVO, Rusya'da madencilik merkezi, Sibirya'da, Irkutsk'un kuzeybatısında; 113 000 nüf. Transsibirya boruhattı kentten geçer. Taş kömürü. Makine yapımı. Besin sanayisi. Hazır giyim.

ÇEREMİSÇE a. Çerepovets bölgesinde 540 000 dolayında kişinin konuştuğu Volga öbeğinden fin-ugur dili. (Eşanl. MARİ.)

ÇERENDE sıf. (fars. *çeriden,* otlamak'tan *çerende*). *Esk.* Ot yiyen hayvanlar için kullanılır; otçul.

ÇERENKOV (Pavel Alekseyeviç), rus fizikçi (Çigla, Voronej, 1904 - ? 1990). SSCB Fen bilimleri akademisi'nin fizik enstitüsünde görevliyken, 1934'te kendi adını taşıyan etkiyi buldu: bu etki, bir ortamda, bu aynı ortamda ışığın varabileceği hızdan daha büyük bir hızla yer değiştiren yüklü parçacıkların yayımladığı ışıkla ilgiliydi. Bu buluş kendisine, *Çerenkov etkisi* kuramını hazırlayan Frank ve Tamm ile birlikte 1958 Nobel fizik ödülü'nü kazandırdı.

ÇEREPNİN (Nikolay Nikolayeviç), rus besteci ve orkestra yöneticisi (Petersburg 1873-İssy-les-Moulineaux 1945). Petersburg Konservatuvarı'nda Rimskiy-Korsakov'un öğrencisi oldu. 1908-1918 arasında bu okulda orkestra yönetimi dersleri verdi (en önemli öğrencisi S. Prokofyev'dir). Mariynskiy tiyatrosu'nun orkestrasını yönettikten sonra 1918-1921 arasında Tiflis Konservatuvarı'nın müdürlüğünü yaptı. Yurdundan ayrılarak Paris'e yerleşti. Bu kentte rus göçmenler tarafından kurulmuş konservatuvarın yöneticiliğine getirildi. Rus beşleri'nin ve Belayev grubunun arı üslubundan ve fransız izlenimciliğinden etkilenen Çerepnin, 2 opera (*Svat,* 1930; *Vanka,* 1932), birçok bale (*Armida'nın kelebeği* [arkadaşı Diaghilev ile gerçekleştirdi], 1908; *Narkissos ile Ekho,* 1911; konusunu Edgar Poe'nun öyküsünden aldığı *Kırmızı ölümün maskesi; Dionysus,* 1922; konusunu Théophile Gautier'nin yapıtından aldığı *Mumyanın romanı,* 1924), bir oratoryo, oda müziği yapıtları, melodiler, kantatlar *(Sappho'nun şarkısı),* senfonik yapıtlar (E. Rostand'ın yapıtından yararlanarak *Uzaktaki prenses için prelüd,* uvertür) besteledi. Musorgskiy'in *Soroçinskiy fuarı* adlı operasını tamamladı.

ÇEREPNİN (Aleksandr Nikolayeviç), rus besteci (Petersburg 1899 - Paris 1977). Öncekinin oğlu. İlk derslerini babasından ve piyanocu Kaşperova'dan aldı, Petersburg Konservatuvarı'nda Sokolov'un armoni öğrencisi oldu. Babasıyla birlikte önce Tiflis'e, sonra da Paris'e gitti (1921), piyano virtüozu olarak kendini kabul ettirdi. Birçok ülkede konser gezileri yaptı. 1934-37 arasında Şanghay'da kaldı, burada şarkıcı ve piyanocu Li Şiangming ile evlendi. Arthur Honegger'in arkadaşı olan Çerepnin, Altılar grubu'nun kimi çalışmelerinden etkilendi. Honegger ve T. Harsányi ile birlikte *Şota Rustaveli* adlı balenin müziğini yazdı (bu baleyi S. Lifar koregrafiledi). 1945-48 arasında Paris'te kaldı, sonra ABD'ye yerleşti. 1949-64 arasında Chicago Üniversitesi'nde, 1964-77 arasında da New York Üniversitesi'nde ders verdi. Operalar (konusunu L. Andreyev'in yapıtından aldığı *01-01,* 1925; *The Farmer and the Nymph,* 1952), baleler (*Ajanta's Frescoes,* 1923), senfonik yapıtlar, oda müziği yapıtları, çin müziğinin etkisinde melodiler, piyano parçaları besteledi (*Ad konmamış parçalar* [1913] bunlar arasındadır).

ÇEREPOVETS, Rusya Federasyonu'nda kent, Vologda'nın B.'sında, Rıybinsk baraj gölünün kıyısında; 295 000 nüf. Demir-çelik, kimya ve mobilya sanayisi. Tersane.

ÇEREZ a. (yun. *kseros,* kuru'dan). **1.** Kuruyemiş. **—2.** Yemek dışında yenen kuru ve hazır yiyecekler (peynir, sucuk, cips vb.). **—3.** *Çerez parası,* düğünlerde davulcu ve zurnacılara verilen para (yörs.).

ÇEREZCİ a. Kuruyemiş satan kimse ya da kuruyemiş satılan dükkân, kuruyemişçi.

ÇEREZLİK a. **1.** Çerez sayılan şeyler. **—2.** Çerez konulan kap.

ÇERGE ya da **ÇERGİ** a. (fars. *çerge,* sürek avı). **1.** Küçük, derme çatma çadır, oba, otağ. **—2.** Çingene çadırı. **—3.** *Çerge çerisi,* çingeneler için kullanılan bir deyim. || *Çerge kabadayısı,* kabadayılık taslayan kimse.
—Ask. tar. Osmanlılar'da içerisinden padişahın geçmesi için kurulan bir tür çadır. (Ordu karargâhlarında otağı hümayuna giden iki yolun ortasında kurulurdu. Padişah otağ-ı hümayuna iki ayrı giriş yeri bulunan çergenin içinden geçerek giderdi.) || *Çerge-i sekban,* Yeniçeri ocağı'ndaki sekbanların kullandıkları bir tür hafif çadıra verilen ad.

ÇERGECİ ya da **ÇERGİCİ** a. **1.** Pazarlarda sergi açan gezgin satıcı. **—2.** Sefer sırasında padişah çadırını kurmakla ve beklemekle görevli yeniçeri.
—Ask. tar. Yeniçeri ocağı'nı oluşturan 196 orta içindeki on yedinci ortaya verilen ad. (Çergelerde nöbet tutarlar, padişahın geçişi sırasında ellerini kavuşturarak selam dururlardı.)

ÇERGİ → ÇERGE.

ÇERGİCİ → ÇERGECİ.

ÇERH → ÇARH.

ÇERHİ → ÇARHİ.

ÇERİ a. *Esk.* Asker: *"Yıldırım Han Malkoç'a sordu kim Tatar'ın çerisi bizim çerimizden a.tuk mudur "* (Âşık Paşazade, XVI. yy.).
—Ask. tar. Osmanlı devletinde asker ya da bir grup halk anlamında kullanılan deyim. || *Çeri sürücüleri,* tımarlı sipahilerin küçük rütbeli subaylarına verilen ad. (Sefer dışı zamanlarda tımarlarının bulunduğu bölgede oturmak zorundaydılar; yükselenleri *çeribaşı* olurdu.)

ÇERİBAŞI a. **1.** *Esk.* Komutan, başbuğ. **—2.** Çingene topluluklarında başkanlık eden kimse.
—Ask. tar. Osmanlı ordusu eyalet askerlerinden sipahi, müsellem, voynuk ve evladıfatihan gibi askeri grupların subaylarından bir bölümüne verilen ad. (Alaybeyi'ne bağlı olarak görev yaparlardı. Zeamet ve tımar sahibiydiler. Ayrıca, kimi zaman bölgelerindeki toprak sahiplerinden vergi toplayabilirlerdi. Sefer döneminde görev çevresindeki sipahilerle cebelüleri toplayarak Alaybeyi'ne götürürlerdi.)

ÇERİKLİ, Kırıkkale'nin Delice ilçesi, merkez bucağında belde; 5 465 nüf. (1990). Belediye.

ÇERKASOV (Nikolay Konstantinoviç), rus sinema ve tiyatro oyuncusu (Sen-Petersburg 1903 - ay.y. 1966). 1918'de, sanat hayatına mim ve tiyatro oyuncusu olarak başladı. 1933'te, Sen-Petersburg Dramatik tiyatrosu'na girdi. Daha sonra, kendini tümüyle sinemaya adadı. Oynadığı filmlerde kendi kuşağının en etkileyici rus aktörü olduğunu ortaya koydu: *Pyotr Perviy* (V. Petrov, 1937-1939), *Aleksandr Nevskiy* (S. M. Ayzenştayn, 1938), *Lenin v 1918 Godu* (M. Romm, 1939) ve özellikle *Korkunç İvan* (İvan Grozniy) [S. M. Ayzenştayn, 1944]. Ayrıca, *Rimskiy-Korsakov* (G. Roşal, 1952), *Don Quijote* (G. Kozintsev, 1957) filmlerinde de oynamıştır.

ÇERKASSİ, Ukrayna'da kent, Dnyepr ırmağı kıyısında; 290 000 nüf. (1989). Takım tezgâhları. Tekstil. Telekomünikasyon gereçleri. Tuğlacılık. Gübre sanayisi.

ÇERKESK, Rusya Federasyonu'nda kent, yukarı Kuban'da, Karaçay Çerkez Özerk bölgesi'nin merkezi; 113 000 nüf. (1989). Makine ve elektrikli gereçler yapımı. Kimya. Yapı gereçleri. Tekstil.

ÇERKEŞ, Çankırı'nın B. Karadeniz bölümü sınırları içinde kalan kesiminde ilçe; 22 145 nüf. (1990); 990 km²; 51 köy. Merkezi, Çankırı'nın 115 km K.-B.'sındaki *Çerkeş,* 8 579 nüf. (1990). Birinci derecede deprem alanı. Tarım, tarıma dayalı ticaret, kereste ve tuğla imalathaneleri. Diyatomit yatakları.

ÇERKEŞLİ, Kocaeli'nin Gebze ilçesi, Hereke bucağına bağlı köy; 877 nüf. (1990).

ÇERKEZ a. **1.** Kafkasya'da yaşayan bir topluluk. **—2.** Bu topluluktan olan kimse. **—3.** Tamlayan olarak Çerkezler ile ilgili, Çerkezler'e özgü: *Çerkez köyü. Çerkez geleneği.*

—Mutf. *Çerkez biberi,* küçük meyveli bir acı biber türü. (Taze olarak, kurutulup dövülerek ya da haşlanıp dış zarından sıyrılarak yemeklerde kullanılır. Çerkez mutfağında çok kullanılan bir biber türüdür. Cuşka biberi de denir.) || *Çerkez fasulyesi,* taze barbunya haşlanıp üzerine dövülmüş ve makinede çekilmiş ekmek içi, ceviz, biber, zeytinyağı ve sarmısakla hazırlanan sos dökülerek hazırlanan yemek. || *Çerkez pastası,* mısır ununu suyla karıştırıp koyuca bir bulamaç haline getirdikten sonra içine çerkez peyniri ya da rendelenmiş kaşar peyniri koyup ocak üzerinde pişirerek yapılan bir tür ekmek. (Bu ekmeği ortası çukur biçimde yapıp tereyağı sürdükten sonra ortasına omlet yerleştirerek yapılan yemeğe de aynı ad verilir. Kenardan koparılan ekmek, ortadaki omlete batırılarak yenir.) || *Çerkez peyniri,* dil peynirine benzer yağsız ve tuzsuz bir peynir türü. || *Çerkez tavuğu,* haşlanıp didilmiş tavuk eti üzerine dövülmüş ve makinede çekilmiş ceviz, ekmek içi, çerkez biberi, kişniş, kavurulmuş soğan, dövülmüş sarmısak ve tavuk suyuyla hazırlanan sos dökülerek yapılan yemek. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Saraçl. *Çerkez eyeri,* önünde ve arkasında yüksekçe birer bölüm bulunan bir eyer türü. (Ön ve arkadaki yüksek bölümler, hayvan koşarken vücudun öne ve arkaya kaymasını önler. Deriden yapılan ve içine ot doldurulan çerkez eyeri, ortasından boğulmuş bir yastık görünümündedir.)

—ANSİKL. Mutf. Çerkez tavuğu, çerkez mutfağının en bilinen yemeklerindendir. Tavuk haşlanıp suyu süzüldükten sonra etleri didilerek servis tabağına yerleştirilir. Sosu için, bir süre suda bekletilen ekmek içi iyice sıkılıp ufalanır ve dövülmüş ya da makinede çekilmiş ceviz içiyle karıştırılıp tekrar makineden geçirilir. Ekmek içiyle karıştırılıp sulanan cevizin yağını toplamak için makinenin altına bir fincan yerleştirilir. Çekilen karışıma, haşlanıp zarından sıyırılmış çerkez biberi, kişniş, kavrulmuş soğan, sarmısak katıldıktan sonra tekrar makineden geçirilir. Daha sonra ağır ağır tavuk suyu eklenerek karıştırılır ve koyuca bir boza kıvamına getirilir. Lades kemiği diklemesine sosun üzerinde durabiliyorsa, sos kıvama gelmiş demektir. Hazırlanan sos tavuk etleriyle karıştırıldıktan sonra üzerine ceviz yağı gezdirilerek servis yapılır.

ÇERKEZ, rumca **Tserkes,** G. Kıbrıs rum kesiminde, Limasol ilçesine bağlı köy.

ÇERKEZ ETHEM, Ethem Bey de denir, Türk kurtuluş savaşı'nın başlangıcında Kuvayı seyyare komutanı (Emreköy, Bandırma, 1885/1886 - Amman, Ürdün, 1948). Kafkasya'dan göç etmiş ve Marmara yöresine yerleştirilmiş çerkez soylularından Ali Bey'in beş oğlundan en küçüğü. Düzensiz bir eğitim gördü. Harbiye'yi bitirerek subay olan iki ağabeyine (Reşit ve Tevfik beyler) öykünerek subay olmak isterdi. Askerliğini süvari başçavuşu olarak yaptı. Balkan savaşı patlar patlamaz İstanbul'a gidip Süvari küçük zabit mektebi'ne kaydoldu; zabit vekili (astsubay) olarak, Çürüksulu Mahmut Paşa kolordusu karargâhında görev aldı, Bulgarlar ile Çatalca'da yapılan savaşlara katıldı. Ağabeyleri gibi Teşkilatı mahsusa'ya alındı. Birinci Dünya savaşı başladığında İran içlerinden ve Afganistan üzerinden Orta Asya'ya ulaşma amacını taşıyan gerilla seferinde (1916), ardından gene aynı örgütün düzenlediği Uceymi Paşa Sadun komutasındaki Irak harekâtında görev aldı, yaralandı (1918 başları). Mondros mütarekesi imzalandığında Bandırma'daydı. Burada, çerkez gençlerinden oluşturduğu bir çete ile, maceracı ruhuna uygun biçimde, çevrede eşkıyalık yapmaya başladı. İttihat ve Terakki'nin ünlü İzmir valisi Rahmi Bey'in İngilizler'ce tutuklanmasının hemen ardından, fidye için oğlunu dağa kaldırdı (Şubat 1919). Çocuğu elli üç bin altın fidye aldıktan sonra salıverdi. Balıkesir ve Bursa köylerini talan etmeye başladı.

İzmir'in Yunanlılar'ca işgali üzerine İstanbul'dan ayrılan Rauf Bey, Bandırma üstünden Anadolu'ya geçtiğinde ağabeyleri Reşit ve Tevfik beylerle görüştü. Ethem'in, Teşkilatı mahsusa'nın bir tür gizli gerilla üssü olarak hazırlanmış Salihli'deki Kuşçubaşı Eşref Bey'in çiftliğine gidip burada bir direniş örgütü kurması kararlaştırıldı. Salihli'ye Kuşçubaşı'nın çiftliğine giden Ethem Gönen, Kirmasti, Balıkesir ve Bandırma'dan tanıdığı kimi çerkezleri de yanına çağırarak kuvvetini büyüttü, çiftlikteki silah, cephane ve para ile, yöredeki en güçlü Kuvayı milliye birliği durumuna geldi. Gönen yöresinde Anzavur ayaklanması başlayınca Ethem, üzerine gönderildiği Anzavur kuvvetlerini sıkıştırdı ve kaçırdı. Ethem, yarbay Rahmi Bey komutasındaki kuvvetlerle birlikte Anzavur'u Gönen'de ikinci kez sıkıştırdıysa da, Anzavur gene kaçtı. Anzavur, ikinci kez bir ayaklanma başlattığında (16 şubat 1920), XXVIII. Tümen komutanı Kâzım Bey (Özalp), Ethem Bey'den yardım istedi. Salihli cephesinden yıldırım hızı ile gelen Ethem Bey, yöredeki ayaklanmayı Susurluk'ta bastırdı (16 nisan 1920), ancak Anzavur yine kaçmayı başardı. Hendek ile Düzce'de patlak veren yeni bir ayaklanma üzerine bu kez de Kuvayı milliye umum komutanı Ali Fuat Paşa (Cebesoy), bu isyanı bastırmak için de Ethem Bey'i yardıma çağırdı. Bursa üzerinden Sapanca ve Adapazarı'na doğru sarkıp önce Hendek, ertesi gün de Düzce'ye giren (26 mayıs 1920) Ethem Bey, iki gün içinde ayaklanmanın elebaşları sayılan 52 kişiyi astırdı ve böylece Düzce-Bolu ayaklanması da son buldu. Bu arada, Adapazarı yönünden ilerlemek isteyen Kuvayı inzibatiye kuvvetlerini dağıttı. Yozgat'ta başlayan yeni bir ayaklanmanın bastırılması ile görevlendirildi. Ankara üzerinden Yozgat'a geçerek (23 haziran 1920) şehri Çapanoğulları'ndan kurtardı ve ele geçirdiği 50'den fazla ayaklanmacıyı astırdı. Ardından Yozgat'ta oluşturulan bir askeri mahkemede ayrıca 12 ayaklanmacıyı daha idam ettirdi. Batı cephesinde ileri harekâta girişen yunan ordusunun Balıkesir'i ele geçirmesi üzerine yeniden bu cepheye çağrıldı. Bursa'nın da yunan işgaline girmesinin (9 temmuz) ertesi günü Yozgat'tan ayrıldı ve Ankara'ya geldiğinde büyük bir törenle karşılandı. Balıkesir ve Bursa'nın düşmesi üzerine, düzenli ordu birlikleriyle sonuç alınamayacağı görüşlerinin yaygınlaştığı bu günlerde ayaklanmaları bastırmakta gösterdiği başarılardan ötürü bir kurtarıcı gibi gözüktü. Çok kişi de Ethem'i bu yolda kışkırttı. Simav cephesine giden Ethem, Demirci'de zaten durmuş olan yunan saldırısını geri püskürttüğünde ve bu zaferini bir telgrafla TBMM'ye bildirdiğinde, telgraf alkışlar arasında okundu.

TBMM, düzenli ordunun güçlendirilmesi ve Kuvayı milliye birliklerinin de düzenli orduya katılması yolunda karar alıp, Batı cephesine İsmet Beyi (İnönü), Cenup cephesine de Refet Beyi (Bele) komutan atayınca, başına buyruk hareket etmeye alışmış Kuvayı seyyare ve Kuvayı tedibiye umum kumandanı Ethem Bey ile bu komutanlar arasında çekişmeler başladı. Eskişehir'i üs edinen Ethem Bey, bu arada Ankara Meclisi bünyesinde filizlenmiş Yeşilordu ve Halk iştirakiyun fırkası ile de ilişkilere girdi. Cephe komutanlığı ve Meclis başkanlığının her konuda yasalara uymak zorunda olduğu yolundaki uyarıları kulak ardı etti. Bu durumda Batı cephesi komutanı İsmet Bey, yunan ordusu karşısındaki bazı birlikleri geri çekme pahasına İzzettin (Çalışlar) komutasında düzenlendiği birliklerini Kuvayı seyyare üzerine gönderdi (29 aralık 1920). Yer yer çatışmalar oldu. 5 ocak 1921'de düzenli ordu birlikleri Gediz'e girdi, Kuvayı seyyare'den kimi birlikler bu orduya katıldı. Ancak bu sırada yunan ordusu yeniden harekete geçti. Ethem, Yunanlılar'la anlaşmıştı, ilerleyen Yunanlılar Bozüyük ve Bilecik'e girdi, Eskişehir'e doğru ilerledi. Ethem kuvvetleri de çekildikleri Kütahya' ya yeniden saldırdılar. Birinci İnönü savaşı'nda (10/11 ocak) yunan saldırısı durduruldu, ama Kütahya yöresinde Kuvayı seyyare ile düzenli ordu arasındaki çatışmalar sürdü. Güney'den Refet Bey'in süvari birliklerinin de yetişmesi üzerine Ethem Bey kuvvetleri dağıtıldı, Ethem Yunanlılar'a sığındı ve İzmir'e gitti. Bir süre sonra Atina üzerinden Almanya'ya geçti, tedavi gördü. Mısır'a, Mısır'dan da Ürdün'e ağabeylerinin yanına gitti. TBMM, kendisini ve ağabeyleri Reşit ve Tevfik beyleri "hain" ilan etmişti. Barış'tan sonra kabul edilen yüzellilikler listesine alınarak vatandaşlıktan da çıkarıldı. 1938'de 150'likler bağışlanınca (Reşit ve Tevfik döndü) yurda dönmedi. Yalnız ve içine kapanık bir hayat geçirdi, 21 eylül 1948'de Amman'da öldü, Kabartay mezarlığına gömüldü. *Çerkez Ethem'in hatıraları* (1962) adıyla yayımlanmış anıların, Mevlanzade Rıfat tarafından, ağabeyi Tevfik'ten dinlenmiş anılar olduğu ileri sürülür. Ethem Bey'in bizzat Hafız Reşat Efendi'ye yazdırdığı anılar, Cemal Kutay tarafından *Çerkez Ethem dosyası* (2 cilt, 1973) adıyla yayımlandı. (→ Kayn.)

Çerkez Ethem

Çerkez Ethem olayı, Kurtuluş savaşı'nda önce hizmetleriyle, sonra da ulusal davaya ihanetiyle dikkat çeken Kuvayı seyyare komutanı Ethem Bey'in yarattığı sorun. Mondros mütarekesi sonrasında B. Anadolu'nun yunan işgaline uğraması tehlikesini kavrayan Rauf (Orbay*) Bey, Ege bölgesini örgütlemek için Anadolu'ya geçti ve eski bir Teşkilatı* mahsusa üyesi olan Çerkez* Ethem'i, aynı örgütten olup, Malta'da tutsak bulunan Kuşçubaşı* Eşref Bey'in Salihli'deki çiftliğini bir gerilla merkezine dönüştürmekle görevlendirdi. Bu çiftlik daha Dünya savaşı yıllarında çeşitli silah ve cephanenin depo edildiği bir gizli üs durumuna getirilmişti. Kendi arkadaşlarıyla Eşref Bey' in çiftliğinde ilk çeteyi kurduktan sonra çevredeki Poyraz Ağa ve Alaşehirli Mustafa Bey kuvvetlerini de çetesine katan Çerkez Ethem, 1920'nin ortalarına kadar Yunanlılar'a cesaretle karşı koyan Salihli cephesini meydana getirdi. Ardından, yöredeki dağınık çeteleri de kendine bağlayarak batı cephesini tutan bir güç durumuna geldi. Ulusal hükümetin kuruluşu döneminde ve düzenli ordunun yeniden örgütlendirilmesine kadar geçen sürede, ulusal amaca çok yararlı hizmetlerde bulundu. (Atatürk, onun bu hizmetlerini *Nutuk*'ta övgüyle anar.) Başarılarından ötürü kendisine "Umum kuvayı seyyare ve Kütahya havalisi komutanlığı" unvanı verilerek Ali Fuat (Cebesoy) Paşa' ya bağlandı. Ancak, bu bağlantı yüksek komuta düzeyinde olduğundan, egemen bulunduğu bölgede dirlik ve düzeni, özellikle savaşı kendi bildiğince yönettiği, halktan dilediği gibi para toplayarak adalet dağıttığı için başına buyruk bir konumdaydı. Anzavur ayaklanmalarının bastırılmasında, Sıvas'a ve Ankara dolaylarına kadar yayılan Yozgat-Yenihan-Düzce ayaklanmasının bastırılmasında, İzmit'te Süleyman Şefik Paşa'nın Hilafet ordusunu, Hendek'te mutasarrıf İbrahim Bey'in Kuvayı ahmediye'sini yok etmekte ve Demirci'de Yunanlılar'a ilk büyük darbeyi indirmekte üstün başarı göstermesi, ününü artırdığı gibi, TBMM'de *münci-i millet* (ulusun kurtarıcısı) ilan edildi ve rütbesiz ilk milli kuvvet kahramanı oldu. İşte bu dö-

nemde, TBMM hükümetinin oluşturmak istediği düzenli ordu örgütlenmesine karşı olanlar ve bundan çıkar umanlar, ağabeyleri Saruhan (Manisa) milletvekili Reşit* Bey ve yüzbaşı Tevfik Bey başta olmak üzere, Ethem'i ihanete kadar götüren bir siyaset oyununun içine attılar. Öte yandan, Yeşil* ordu'cular da Rusya'da kurulanlara benzer, bir Anadolu çerkez devletinin başkanı yapacakları vaadiyle Ethem'i aralarına alarak onun kazandığı ünü sömürmeye yöneldiler. Bu arada, iyice şımaran ağabeyleri onun gücüne dayanarak TBMM hükümetinden milli savunma bakanlığı, genelkurmay başkanlığı ya da kolordu komutanlığı ister duruma geldiler. Ayrıca, bazı siyaset adamları da onu TBMM başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya karşı yeni bir önder olarak görme hevesine kapıldılar.Bu sırada Ali Fuat Paşa'nın Moskova elçiliğiyle Batı cephesi komutanlığından ayrılması (8 kasım 1920), onu düzenli ordunun öncüsü ve Batı cephesinin yeni komutanı İsmet (İnönü) Bey ile doğrudan karşı karşıya bıraktı. İşe, Ethem'in yetkilerini kısıtlamak ve emir-komuta düzenine uymaya zorlamakla başlayan miralay İsmet Bey, onun unvanını "Birinci Kuvayı seyyare komutanı" olarak değiştirdi. Ardından, yasalar gereği bölgesel güvenlik önlemlerinin mülki amirlerin yetkisinde bir sorumluluk olduğunu duyurdu. Ethem Bey, yeni unvanına karşı çıktığı gibi, Gördes'e gönderilen kaymakam İbrahim Bey'i de geri çevirdi. İsmet Bey, daha sonra, çeteleri bir kadro ve bütçeye bağlamak isteyince, Ethem'in ağabeyi ve Kuvayı seyyare komutan vekili yüzbaşı Tevfik Bey bu öneriyi reddetti. Ethem Bey ise 28 kasımdan sonra çalışmaları hakkında bağlı oldukları Batı cephesi komutanlığına bilgi vermeye bile gerek görmedi. Bu konu TBMM başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından kendisine sorulunca, Ankara'da bulunan Ethem Bey bazı özürler öne sürerek bağlılığını bildirdi. Ancak, bu yanıtlarla yetinmeyen Mustafa Kemal Paşa, iki komutan arasındaki anlaşmazlığı gidermek için Ethem'i de yanına alarak İsmet Bey ile buluşmak üzere Bilecik'e doğru yola çıktı. Eskişehir'de Mustafa Kemal'in treninden gizlice ayrılan Ethem Bey, kuvvetlerinin başına döndü. Ankara'da toplanan bakanlar kurulu (22 aralık 1920), son bir girişimde bulunmak amacıyla Ethem'in büyük ağabeyi milletvekili Reşit Bey ile Celal (Bayar) Bey, Kılıç Ali, Karesi milletvekili Vehbi Bey ve Eyüp Sabri (Hayırlıoğlu) Bey'den oluşan bir grubu Ethem Bey'in karargâhına göndererek anlaşma yolları aradı. Ancak önceki görüşlerinde direten Ethem Bey, Cenup cephesi komutanı miralay Refet Bey'in komutanlıktan alınmasını, Garp cephesi komutanının da Kuvayı seyyare'ye karışmamasını istedi ve Meclis başkanı Mustafa Kemal Paşa'yı İsmet Bey ile Refet Bey'i tutmakla suçladı. Bu sert tutum üzerine TBMM hükümeti 27 aralık 1920 kararnamesini yayımladı. Bu kararname şöyleydi:

"1- Birinci Kuvayı seyyare de, öteki bütün askeri birlikler gibi kayıtsız şartsız TBMM'nin kanunlarına itaat etmek zorundadır.

2- Bu komutanlık, askeri vazifelerle ilgili düşünce ve tekliflerini doğrudan bağlı olduğu Batı cephesi komutanlığına yapar.

3- En yüksek merci, başkomutanlıktır."

Ancak, Ankara hükümetinin bu kesin kararını dinlemeyen Ethem Bey'in üzerine İzzettin Bey (Çalışlar) komutasında 2 piyade ve 7 süvari alayı gönderildi. Kütahya yakınlarındaki ilk çatışmada kuvvetleri bozguna uğrayan ve dağılan Çerkez Ethem (29 aralık 1920),Gediz'e çekilmek zorunda kaldı. Bir yandan yunan başkomutanlığıyla pazarlığa girişirken, bir yandan da sadrazam Damat Ferit'e başvurarak, TBMM ordularına karşı savaşmak için kendisine görev verilmesini istedi. İstanbul hükümetinin de desteğiyle Birinci İnönü savaşı'nın en bunalımlı günlerinde, yine İzzettin Bey komutasındaki 61.Tümen'e saldırıp püskürtüldü. Affedilme olanaklarını da yitirmiş bir vatan haini durumuna düştü. İnönü savaşlarının düzenli ulusal ordunun zaferiyle sonuçlanması üzerine çevresindeki çeteciler kendisinden uzaklaşmaya başlayınca, durumu iyice sarsıldı. Savaşma gücünü de yitirdiğinden, anlaşmaya vardığı Yunanlılar'ın safları arasından geçerek Salihli'de Eşref Bey çiftliğine çekildi.Yunanlılar ile işbirliği yaptı, İzmir'in kurtarılmasından önce Atina'ya götürüldü.

Çerkez Hasan vakası, Sultan Abdülaziz'in ölümünde rol oynadığı savıyla,serasker Hüseyin Avni Paşa ile bazı devlet adamlarının Çerkez Hasan tarafından öldürülmesi (15 haziran 1876). Çerkez Hasan, Kafkasya'dan göçüp Rumeli'ne yerleşmiş Zevş Burak Çerkezleri'ndendi. Orduya katıldıktan sonra Abdülaziz'in kadınlarından olan kızkardeşi Neşerek Kadınefendi'nin padişaha yakınlığından da yararlanarak hızla yükseldi. Abdülaziz'in büyük oğlu Yusuf İzzettin Efendi'nin yaverliğine atandı. Padişahın hal'inden sonra kendisini İstanbul'dan uzaklaştırmak isteyen Hüseyin Avni Paşa tarafından Bağdat'a atandı; gitmeyi reddedince tutuklandı. Hassa müşiri Redif Paşa'dan gideceğine söz vererek bir günlük izin aldı. Abdülaziz'in ölümünden sorumlu tuttuğu serasker Hüseyin Avni Paşa'yı öldürmek amacıyla Paşalimanı'ndaki yalısına gitti. Onun Mithat Paşa'nın Beyazıt'ta Soğanağa mahallesindeki konağında toplantıda olduğunu öğrenince tek başına bu konağı bastı. Önce Hüseyin Avni Paşa ile hariciye nazırı Raşit Paşa'yı vurdu. Baskını kalabalık bir grubun yaptığını sanan konaktakilerin kaçışmalarından da yararlanarak bahriye nazırı Kayserili Ahmet Paşa'yı yaraladı, henüz ölmemiş olan Hüseyin Avni Paşa ile konak hizmetkârlarından birini öldürdü. Konağın üst katında sıkıştırılınca zaptiye komutanına teslim oldu. Konaktan çıkarılırken kendisine hakaret eden sadaret yaverlerinden Şükrü Bey'i çizmesinde gizlediği tabancayla öldüren Çerkez Hasan, güçlükle Süleymaniye kışlasına götürüldü. Divanıharpte yargılanarak rütbeleri söküldükten sonra idam edildi (18 haziran 1876).

ÇERKEZ İSMAİL PAŞA, türk asker (Kafkasya 1805-İstanbul 1861). Anapa muhafızı Topal İzzet Paşa'nın kölesiydi. İstanbul'daki Kumbarahane mektebi'ni bitirdi; Asakiri Mansurei Muhammediye'ye topçu subayı olarak katıldı. Hafız Paşa'nın ordusunda görev aldığı Nizip savaşı'nda (1839) gösterdiği yararlıkla dikkat çekti. Paşalığa yükseltildi (1851). Karadağ ayaklanması sırasında Ostrog boğazını tutması sonucu türk ordusunun zafer kazanmasını sağladı, ferikliğe yükseltildi. Vidin muhafızı olarak Kırım savaşı'na katıldı; Küçük Eflak'ın ele geçirilmesinde etkin rol oynadı, karşı saldırıya girişen rus birliklerinin Tuna'yı aşarak Sırplar ile birleşmesini engelledi. İkinci Karadağ harekâtında (1857), Çetine'de aldığı yaralar nedeniyle geri hizmete (Silistre muhafızlığı) atandı. Yeniden Bosna-Hersek kuvvetleri komutanlığına getirildi (1861). Ancak, Karadağ harekâtında aldığı yaralar nedeniyle görevden kendi isteğiyle ayrıldı.

ÇERKEZ MEHMET PAŞA, türk sadrazam (öl. Tokat 1625). Enderun'da yetişti. Silahtar oldu. Şam valisi olarak görev yaparken, kubbe altı vezirliğine getirildi. Kemankeş Ali Paşa'nın yerine sadrazamlığa atandı (1624). Ayaklanarak Doğu Anadolu'nun bir bölümünü egemenliği altına alan Erzurum beylerbeyi Abaza Mehmet Paşa'yı Kayseri yakınlarındaki Karasu köprüsü önlerinde yendi ve bu derdi ortadan kaldırdı (1624). İran seferinde hazırlanmak üzere kışladığı Tokat'ta öldü.

ÇERKEZ MEHMET PAŞA, türk asker (öl. İstanbul 1909). Abdülhamit II'nin kadınlarından Bîdar kadınefendinin kardeşi. Ferik rütbesiyle padişahın ikinci yaverliğine getirildi. Padişaha olan bağlılığı ve cesaretiyle tanındı. Hareket ordusu'na karşı Taşkışla çevresindeki çarpışmaları yönetti ve teslim olmadı. Yıldız sarayı'nın işgali sırasında padişahın yanından hiç ayrılmadı. 31 Mart vakası'nı hazırlayanlardan biri olduğu savıyla Beyazıt meydanında asıldı.

ÇERKEZ REŞİT BEY → REŞİT BEY, Çerkez.

ÇERKEZCE a. **1.** Adigey *(batı çerkezcesi)* ve Kabartay'ı *(doğu çerkezcesi)* bir araya getiren kuzey-batı kafkas dilleri öbeği. **—2.** Özellikle, 1865'ten sonra Osmanlı İmparatorluğu (Türkiye, Irak, Suriye, Ürdün) içine yayılan Çerkezler'in konuştuğu dili belirtmek için Kabartay'a verilen ad.

—ANSİKL. Çerkezce gürcüce ile birlikte kafkas-iber denilen dil ailesini oluşturur. Temelinde, klasik farsçadan kalma izler taşıyan çerkezceyi ilk dönemlerde İskitler'in ve Osetler'in dilleri; sonraları arapça, türkçe (kırım, osmanlı türkçeleriyle karaçay, nogay ve balkarca) önemli ölçüde etkiledi. Çerkezcenin söyleniş biçimi, kulağa son derece sert gelir. Hemen her sözcükte sert ve yumuşak gırtlak sesi vardır.

Çerkezceyle ilgili ilk bilimsel çalışmayı XVII. yy. başlarında hollandalı Vitzen yaptı. Onu, Klaproth ve Guldenstedt izledi. Lulier, Kabartay Çerkezleri'nin sözlük ve dilbilgisini kaleme aldı (1896). Macar Balint ise, kabartay-macar-latin sözlük ve dilbilgisini yazdı (1904). Dilbilimciler, son araştırmalara göre çerkezceyi iki ana öbeğe ayırdılar: 1. Kabartay ya da yukarı Adige lehçesi (Kabartaylar'ın, Besleneyler' in konuştukları lehçe); 2. Kiah ya da aşağı Adigey lehçesi (Çemkuy, Şapsıh, Bjeduh, Abadzeh ve Temurgoylar'ın konuştukları lehçe).

Çerkezce için, çeşitli dönem ve yerlerde arap, latin ve kiril abecelerinden yararlanılarak çeşitli abeceler düzenlendi. Günümüzde her üç abece de kullanılmaktadır.

Çerkez edebiyatı XIX. yy.'ın ortalarına kadar yalnızca sözlü edebiyattı. Bu tarihten başlayarak şiir, öykü, roman dallarında yazılı edebiyat ürünleri de görüldü. Çerkez sözlü edebiyatından yazılı edebiyatına da aktarılan başlıca iki tür, tarihsel destanlar ve "nart" denilen kahramanlık öyküleridir. Nartlardaki baş kişi, Sos adlı bir çobanın oğlu Susruko'dur. Dünyaya gelişi, Dede Korkut hikâyelerindeki Tepegöz'ü andırır. Susruko, onun gibi tek gözlü olmamakla birlikte, öyküde İnal adlı tek gözlü biri vardır. Susruko'nun İnij ile girdiği çatışma da Tepegöz ile Basat'ın çatışmalarına çok benzer. Çerkez edebiyatında, Ruslar ile yapılan savaşları anlatan çok sayıda destan vardır. Bunlardan en ünlüsü Hocas adlı destandır. Bütün bunların yanı sıra çerkez folklorunda lirik şiirler, aile ve toplum yaşamını konu edinen manzum ve düzyazı biçiminde öyküler, vb. de önemli yer tutar.

ÇERKEZİSTAN, 1. B. Kafkas dağlarının kuzey yamaçlarında, sınırları kesin olmayan bölge. XVIII. ve XIX. yy. ortalarında Ruslar tarafından işgal edildi. Nüfusun büyük çoğunluğunu Çerkezler oluşturur. **—2.** *Çerkez özerk bölgesi*, Rusya Federasyonu'na bağlı Karaçay-Çerkez özerk bölgesi'ni oluşturan 5 özerk yönetim bölgesinden biri (1992). Batı Kafkaslar'ın doruk kesiminde dağların kuzey eteklerine doğru uzanan vadilerle yarılmış engebeli bir alandır. Merkezi *Çerkesk*. (→ KARAÇAY-ÇERKEZ ÖZERK BÖLGESİ).

ÇERKEZKÖY, Marmara bölgesinde Tekirdağ iline bağlı ilçe; 41 317 nüf. (1990); 296 km^2; 9 köy. Merkezi, Tekirdağ'ın 62 km K.-D.'sundaki *Çerkezköy*, 23 102 nüf. (1990). Tekstil, metal eşya ve makine sanayisi tesislerinin kısa sürede

hızla geliştiği bir sanayi teşvik bölgesi.

ÇERKEZLER, Kuzey Kafkasya kavimlerinden biri. Kuzey Kafkasya'nın Karadeniz kıyıları, Azak denizi ve Gürcistan'a kadar uzanan bölgede İ.Ö. VI. yy.'dan başlayarak dağınık gruplar halinde yaşayan kavim, dönem dönem Sindai, Kerketai, Zikkoi, Zyghoi gibi adlarla da anıldı. Öteki Kafkas kavimlerinden ayırt edilmeleri için "hemşehri, aynı ulustan olan" anlamına kendilerine "Adige" de derler.

Çerkezler'in, bir kesimi Doğu Roma İmparatorluğu ve Gürcistan ile ilişkileri sonucu, kendi çok tanrılı dinlerini bırakarak hıristiyanlığı kabul ettiler (VI. yy.). Bu tarihten VIII. yy.'a kadar Çerkezler'in büyük bir bölümü Doğu Roma'nın egemenliği altında yaşadı. Ancak, Güney Kafkasya Çerkezler'i, Hazar devletinin de yardımıyla, bağımsız bir yönetim kurdular. Aynı yy.'ın ortalarında bölgeye Araplar'ın egemen oldukları dönemde Çerkezler'in yoğun olarak yaşadıkları Çerkezistan, "Kâfiristan" adıyla ve Hazarlar'a bağlı olarak varlığını sürdürdü. Arap İmparatorluğu bölgede etkisini yitirdikten sonra Hazar devleti de yıkılınca Kafkasya kıyılarına birçok Bizans, Ceneviz ve Venedik kolonisi kuruldu. Özellikle venedikli ve cenevizli tacirler, Araplar'ın döneminde başlayan bir geleneği sürdürerek çok sayıda çerkez, kıpçak ve türk tutsağını Bizans, Mısır ve hatta İspanya'daki esir pazarlarında sattılar. Bu durum, XIV. ve XVI. yy.'lar arasında Mısır'da köle kökenli türk ve çerkez ailelerinin devlet yönetiminde yüksek mevkilere geçmelerine ve yönetimde önemli rol oynamalarına yol açtı. (→ MEMLUKLAR.) X. yy., Taman tarhanlığı üzerinde hak öne süren rus Kiev prensleri ile Çerkezler'in çarpışmalarına sahne oldu. Türk boylarının dalgalar halinde Doğu Avrupa'ya yayılmaları, Kiev prenslerinin Çerkezler ile çarpışmadan vazgeçerek Kuzey'e çekilmeleri sonucunu doğurdu. Moğollar'ın Kafkasya ve Dağıstan'ı almalarından (XIII. yy.'ın ilk yarısı) sonra Çerkezler, Altınordu devletinin egemenliğine girdiler. Bu devlet zayıflayıp tarih sahnesinden silindikten (1502) sonra rus-çerkez ilişkileri yoğun bir döneme girdi. Rus çarı Korkunç İvan (1547-1584), çerkez hükümdarı Timurok'un kızı Meryem ile evlendi. İvan, Çerkezler ile olan bu yakınlaşma ve dostluktan yararlanarak Hazar denizi yolu ile Terek ırmağının denize döküldüğü yere bir kale yaptırdı. Bu davranışın, Çerkezler'in yaşadığı toprakları ele geçirmek için atılmış bir adım olduğu daha sonraları anlaşılınca iki tarafın arası bozuldu. Korkunç İvan'dan sonra Fedor ve Boris Godunov döneminde (1594 -1604) Çerkezler, istilacı rus kuvvetlerini kesin bir yenilgiye uğratmayı başardılar. Bu dönemden sonra rus-çerkez ilişkileri hiç düzelmedi.

Osmanlı-çerkez ilişkileri Fatih Sultan Mehmet döneminde başladı ve kesintisiz Doksanüç harbi'ne (1877-1878) kadar sürdü. Sadrazam Gedik Ahmet Paşa komutasındaki 300 gemilik türk filosunun çıktığı sefer (1475), Kefe, Azak, Menkûp kaleleri ile Tamam yarımadasının alınması ve Karadeniz kıyılarındaki bütün Ceneviz kolonilerinin ortadan kaldırılmasıyla son buldu. Bu sefer sonucu, Kırım hanlığı osmanlı himayesine girdiği gibi müslümanlığı kabul etmiş Çerkezler de osmanlı egemenliğine girdiler.

1720'ye kadar türk-çerkez kuvvetleri ile rus kuvvetleri arasında yapılan çarpışmalar, Ruslar'ın yenilgisi ile sonuçlandı ve bu tarihte Çarlık Rusyası, Osmanlı İmparatorluğu'nun himayesindeki Kırım hanlığı'nın Çerkezistan üzerindeki egemenliğini resmen tanımak zorunda kaldı. Osmanlılar ile Rusya arasındaki 1735-1739 savaşında Rusya yenilince Kabartay Çerkezleri de imzalanan Belgrad antlaşması ile bağımsızlığına kavuştu. 1768'de Çerkezistan'a yürüyen rus ordusu osmanlı-çerkez kuvvetleri tarafından yenildi. 1783'te Yekaterina II Kırım topraklarının tamamını aldıktan sonra Kuban ırmağının kuzeyindeki Çerkezler ve Nogaylar yok edilerek bu bölgeye rus ve kazak göçmenler yerleştirildi. Osmanlı devletinin Çerkezistan' daki rus yayılmasını önlemek amacıyla Soğucak muhafızı olarak görevlendirdiği Ferah Ali Paşa'nın olumlu faaliyetleri, onun ölümü ile (1785) yarım kaldı. 1787-1791 osmanlı-rus savaşında, türk ordusu önceleri Kuban ırmağını geçen düşman ordusunu ağır yenilgiye uğrattı. Padişah Selim III'ün ısrarlı isteği üzerine, Battal Hüseyin Paşa komutasındaki türk ordusu çerkez kuvvetleriyle birlikte Kuban ırmağını geçip Kabartay'a girdi. Ancak, ordu içinde başgösteren kargaşalık ve Selim III'ün başarısızlık halinde kendisinin öldürülmesi yolunda bir ferman hazırladığından haberli olan Battal Hüseyin Paşa, Ruslar'a sığındı. Ruslar, İpeklizade Mustafa Paşa'nın savunduğu Anapa'yı 15 gün süren bir kuşatmadan sonra ele geçirerek kent halkını kılıçtan geçirdi. İmzalanan Yaş antlaşması uyarınca (1892), Kuban ırmağı iki taraf arasında sınır olarak kabul edilince, Ruslar sınırın arkasına çekildi. Osmanlı İmparatorluğu, Edirne antlaşması ile (1829) Çerkezistan üzerindeki haklarından vazgeçti. Çerkezler, Ruslar'ın egemenliği altına girmeyeceklerini birer muhtıra ile İngiltere'ye ve Osmanlı hükümetine bildirdiler. Ruslar'ın Kafkasya'ya yerleşmesi, çıkarlarına aykırı düştüğü için İngiltere Çerkezler'i destekledi ve onlara askeri yardımda bulundu. 1837'de ise Çerkezistan'ı resmen tanıdığını ilan etti. Şeyh Şamil'in komuta ettiği çerkez kuvvetleri Ruslar ile giriştiği çarpışmalarda art arda başarılar kazandı. Çerkezler'in Ruslara karşı inatçı direnişleri sürüp giderken, 1856 Paris antlaşması'nda, Osmanlılar'ın ihmali nedeniyle çerkez sorunundan hiç söz edilmemesini fırsat bilen Ruslar, Çerkezistan'ı baştan sona işgalleri altına aldılar. Şeyh Şamil ve naibi Muhammet Emin Ruslar'a tutsak oldu (1859). Giriştikleri ulusal direniş sonunda binlerce çerkez yaşamını yitirdi, binlercesi Rusya'daki başka bölgelere sürüldü. Osmanlı topraklarına göç eden 1 500 000 çerkezden ancak 400 000'i sağ olarak göçü tamamlayabildi, geri kalanları göç sırasında yaşamlarını yitirdiler. Aradan bir süre geçtikten sonra, Doksanüç harbi (1877-1878) sırasında Çerkezler Ruslar'a karşı yeniden ayaklandılar. Ancak, Osmanlılar Çerkezistan'a gönderdikleri kuvvetleri geri çekince, bu ayaklanma da kanlı bir biçimde bastırıldı. Halkın bütün mal varlığına el konuldu, on binlerce kişi Sibirya'ya sürüldü, çerkez önde gelenleri idam edildi.

Çerkezler, 1917 Rus devrimi'nden sonra Kuzey Kafkasya ya da Dağıstan ve Kuzey Kafkasya adıyla bağımsız bir cumhuriyet kurdular (1918). Daha sonra cumhuriyet Dağıstan ve Dağlı (Gorski) adlarıyla ikiye ayrıldı. 1924'te Dağlı Cumhuriyeti ortadan kaldırılarak, yerine İnguş ve Kuzey Osetya adlarıyla iki özerk yönetim bölgesi; 1928'de iki ilden oluşan Karaçay-Çerkez özerk yönetim birimi kuruldu. Bunu, 1936'da kurulan Kabartay-Balkar Özerk Sosyalist Cumhuriyeti izledi.

İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, savaş sırasında istilacı Alman ordusu ile işbirliği yaptıkları gerekçesiyle Çerkezler Orta Asya ve Sibirya'ya sürüldüler, özerk yönetim birimleri ortadan kaldırıldı. Stalin ölünce (1953) aynı yıl Kabartay-Balkar Özerk Sovyet Cumhuriyeti, 1956'da da Karaçay-Çerkez özerk yönetim birimi yeniden kurulduğu gibi Çerkezler'in anayurtlarına dönmelerine de izin verildi.

Çerkezler, büyük bir bölümü Rusya Federasyonu'ndaki özerk cumhuriyetlerde ve Türkiye'de olmak üzere; Irak, Ürdün, Mısır, İsrail ve ABD'de küçük ve dağınık topluluklar olarak yaşamaktadırlar.

Etnik bakımdan Çerkezler Sarmat, Alan ve İskitler ile aynı yapıdan sayılır. Kabartaylar (soylular) ve Adigeler (köle soyu) diye iki gruba ayrılırlar. Adigeler denilen Şapsıh, Natuhay, Temirgoy, Besleney ve Hakuşi kabilelerine "köle soylu" denilmesinin nedeni, bunların Doğu saraylarına çocuklarını köle olarak satmayı bir geçim yolu haline getirmiş olmalarıdır. Kabartaylar grubunun başlıca kabileleri ise, Arıt, Abzıh, Bajdıh, Man (Mahan), Marşan ve Pisak kabileleridir. *Dağ Çerkezleri* de denilen, müslümanları Abaza, hıristiyanları Abhaz diye anılan topluluk, bir Kafkas kavmi olmasına karşın, Çerkezler'in dışında kalır.

Kuzey Kafkasya'dan başka yerlere göçmedikleri dönemde Çerkezler'in ekonomileri geniş ölçüde hayvancılığa ve çiftçiliğe dayanırdı. Keçeden yaptıkları kumaşlar, at koşum ve eyerleri ile de ünlüydüler.

Çerkezler, gelenek ve göreneklerine sıkı sıkıya bağlı bir toplumdu. Büyük çoğunluğu sünni müslümanlığı, bir kesimi hıristiyanlığı kabul etmeden önce en büyükleri Tha adını taşıyan ve 18 tanrıdan oluşan dinleri vardı. Aileler ataerkildi. Toplum, Pşe (bey), Özden (soylular), tokav (halk), pçetl ya da pşitl (köleler) diye dört sınıfa ayrılırdı. Evlilik yapmadan önce kızlar erkekler ölçüsünde özgürlük sahibiydiler; örtünmezler, erkeklerle birlikte gezip eğlenebilirlerdi (bu gelenek günümüzde de sürmektedir). "Kardeş" sayıldığından, aynı köyden bir kız ve erkek birbiriyle evlenemezlerdi. Kız kaçırma, gerçekten ya da bir tür seyirlik oyun niteliğinde de olsa, evlenme törenlerinin vazgeçilmez geleneğiydi. Günümüzde de, kırsal kesimde çerkez düğünleri, güveyin gelini atının terkisine atıp kaçırması, köy delikanlılarının onları köyün sınırına kadar silahlar atarak izlemeleriyle başlar. Daha sonra iki köy arasında üç gün üç gece süren eğlenceler düzenlenir.

Osmanlılar döneminden beri Türkiye'nin çeşitli kesimlerine yerleşmiş olan Çerkezler, topluma tam bir uyum sağladılar; aralarından birçok ünlü devlet adamı, asker, politikacı, bilim adamı ve sanatçı yetişti.(→ Kayn.)

ÇERKEZMÜSELLİM, Tekirdağ'ın Hayrabolu ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 3 392 nüf. (1990). Belediye.

ÇERKEZOĞLU, türk halk şairi (XVIII. yy. sonu - XIX. yy. başları). Gerçek adı, yaşadığı yıllar ve doğum yeri bilinmiyor. Posof'un kuzeyinde, Koblıyan ilçesinde yaşadı. Posof köylerinde düzenlenmiş eski cönklerde deyişlerine rastlanır.

ÇERMİK a. (ermenice *çermug*'dan). Ilıca, kaplıca.

ÇERMİK, Diyarbakır'ın D. Anadolu bölgesi sınırları içinde kalan kesiminde ilçe; 49 107 nüf. (1990); 1 032 km^2; merkez bucağı dışında 1 bucak, 68 köy. Merkezi Diyarbakır'ın 86 km K.-B.'sındaki *Çermik,* 16 531 nüf. (1990). Tahıl, pirinç, pamuk, meyve üretimi, hayvancılık, dokumacılık.

—Mim. İlçenin B.'sındaki Çermik kalesi' nin Ortaçağ'dan kaldığı sanılmaktadır. XII. yy.'da Artuklular'dan Fahrettin Karaaslan'ın yaptırdığı Ulu cami, XIII. yy.'da Anadolu Selçuklu sultanı Alaettin Keykubat III döneminde onarılmış ve minare eklenmiştir. Bu nedenle Sultan Alaettin camisi olarak da bilinir. Bu yapının D.'suna bitişik olan Şahalibey camisi (1517), üç kubbeli son cemaat yeriyle, tek kubbeli, mihrap duvarına koşut olarak uzanan üç sahınlı ana mekândan oluşur. Çeteci Abdullah Paşa'nın yaptırdığı Abdullahpaşa medresesi (1756/1757), Abdülhamit II döneminde Çermik rüştiye mektebi olarak kullanıldı. Günümüzde onarılarak camiye dönüştürülen yapıda, orta avlunun üç yanı revaklar ve medrese odalarıyla çevrelenmiş, K. yanı boş bırakılmıştır. Dışa taşkın mescit-dershane bölümü, yapının belirgin özelliğidir. Anıtsal ölçülerdeki Saray hamamı (XVI.-XVII. yy.'lar), haç biçimi dört eyvanlı ve köşe hücreli hamamlar planındadır. Özenli taş işçiliği, planı ve

T. Boccon-Gibod-Sina

Konstantin Çernenko (1984'te)

mekânlarının dengeli düzenlenişiyle, mimari açıdan önemli bir yapıdır.

ÇERNENKO (Konstantin Ustinoviç), sovyet devlet adamı (Bolşaya Tes, Yenisey eyaleti, 1911 - Moskova 1985). 1931'de parti üyesi olan Çernenko, 1965'ten 1976'ya kadar Merkez komitesi'nin genel işler bölümünü yönetti ve 1976'da Merkez komitesi'nin sekreterlik organına girdi. 1978'den sonra Politbüro üyesi oldu. Şubat 1984'te, Andropov'un ölümünden sonra, SBKP'nin genel sekreterliğine yükseldi ve aynı yılın nisan ayında, Yüksek sovyet prezidyumu başkanlığına (devlet başkanı) seçildi. Kısa süren görevi sırasında, Andropov'un başlattığı reform çalışmalarını sürdürdü.

ÇERNIŞEV (Aleksandr İvanoviç, *prens*), rus diplomat ve general (Moskova 1785 - Castellammare 1857). 1811'de Napoléon I'in yanına görevli olarak gönderildi, Rusya seferinin planlarını ele geçirmeyi başardı. Fransa seferinde yararlık gösterdi, Viyana, Aachen ve Verona kongrelerinde, imparator Aleksandr I'e eşlik etti. 1828'de savaş bakanlığına ve genelkurmay başkanlığına atandı. Nikolay I, onu, 1848'de, İmparatorluk konseyi ile Bakanlar kurulu'nun başına getirdi.

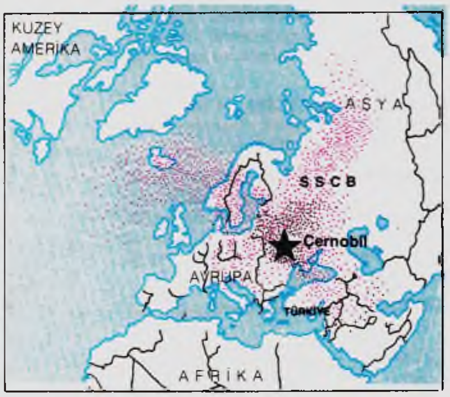
ÇERNIŞEVSKİY (Nikolay Gavriloviç), rus filozof, bilgin ve eleştirmen (Saratov 1828 - *ay. y.* 1889). Sovremennik dergisinin edebiyat eleştirmeni olan Çernışevskiy, 1855'te, *Esteticeskıe Otnoşeniya İskusstva k Deystvitelnosti* (Sanat ile gerçek arasındaki estetik ilişkiler) üzerine bir tez, daha sonra da, *Oçerki gogolevskago periodarusskoj literatury*'yi (Gogol dönemi edebiyatı üzerine denemeler) [1855-56] yayımladı; bu yapıtında yararcı bir edebiyatın temellerini ortaya koydu. Aleksandr II'nin siyasal reformlarını yetersiz bularak, 1861'den sonra devrimci mücadele yolunu seçti. Hapsedildi ve *Ne yapmalı?* (Çito delat?) adlı romanını yazdı (1863); bu yapıtında yeni insanın örneği olarak Rahmetov tipini, ideal, saf, güçlü ve etkin kahraman tipini çizdi; okuyup öğrenerek kendi durumunu aydınlığa kavuşturan Rahmetov, daha sonra diğerlerini eğitiyordu. Çernışevskiy Sibirya'ya sürgüne gönderildi (1864), sonra, Astrahan'da ikamete zorlandı (1883), 1889'da ise bağışlanarak serbest bırakıldı.

ÇERNIY ya da **ÇYORNIY** (Danyil), rus ressam (1360'a doğr.-1430). 1408'de Rublev ile, Vladimir'deki Uspenskiy Sobor'un dekorasyonuna katıldı. 1420'ye doğru, beraberce, Troytse-Sergiyevskaya Lavra (Zagorsk) manastırı kilisesi'nin resimlerini ve ikonostasını, daha sonra Moskova'daki Andronikov manastırı katedrali için freskler ve ikonalar yaptılar.

ÇERNİGOV, Ukrayna'da kent, Desna kıyısında, Kiev'in kuzeyinde; 296 000 nüf. (1989). Demiryolu kavşağı. Tekstil sanayisi (yün, pamuk, sentetik). Besin sanayisi. Oto donanımları. Petrol rafinerisi.

—Tar. IX. yy.'da Severyanlar kabilesinin merkezi olan kent, Kiev devletine katıldı. Çernigov prensliğinin başkenti oldu (XI -XIII. yy.); prenslik, 1239-40'ta Moğollar tarafından ortadan kaldırıldı. XIV. yy.'ın ikinci yarısından başlayarak Litvanya, 1503'te Moskova, daha sonra da Polonya (XVII. yy. başı) tarafından ele geçirildi, 1654'te kesin olarak Rusya'ya bağlandı.

—Güz. sant. XI. yy.'dan başlayarak, Çernigov'da bir dizi önemli yapıt yükselmeye başladı: bunlar arasında katedral olarak, bizans üslubunda, 1031'e doğru inşa edilmiş ve Yekaterina II döneminde yeniden restore edilmiş olan Spaso-Preobrajenski Soboru'nu, Yeletski manastırı'nın Uspenskiy Soboru'nu (XII. yy.); mozaik tabanıyla Blagoveşçenskiy Soboru'nu (1186) ve Aziz Boris ve Gleb katedrali'ni (XII. yy.) sayabiliriz. Ayrıca, kule biçimindeki Pyatnitskaya kilisesi de (XII.-XIII. yy.) önemlidir. Kazaklar'ın askeri ve idari merkezlerinin bulunduğu Val ("sur") mahallesinde, ukrayna barok üslubunda katedral ve evler yapılmıştır (XVII.-XVIII. yy.).

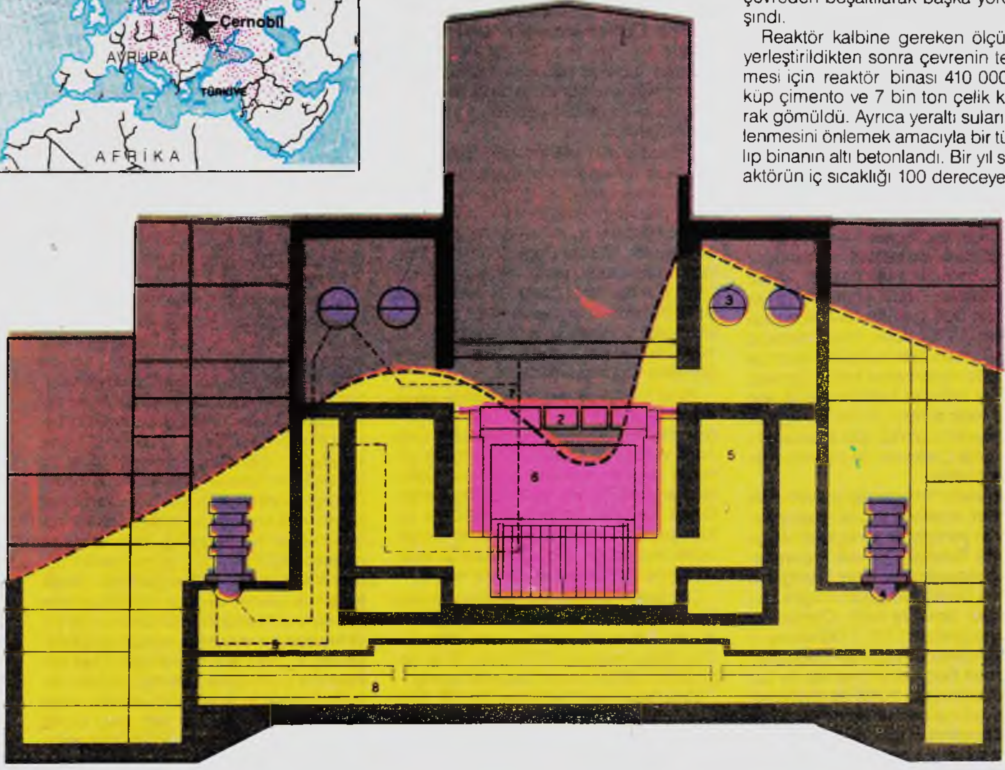
Çernobil kazasından sonra radyasyon bulutunun yayılma alanı

ÇERNOBİL, Ukrayna'da kent, Pripyat ırmağının Kiev baraj gölüne döküldüğü yerde. Nükleer santral. Dökümcülük.

Çernobil nükleer santralı, Ukrayna'da nükleer santral, Kiev'in 140 km kuzeyinde, Dniepr ırmağı üzerinde oluşturulan baraj gölü kıyısında. 1972'de kuruldu. Her biri 1 000 megawatt (MW) gücünde RBMK (kaynar sulu çok güçlü reaktör) tipi dört reaktörü vardır.

• *Çernobil kazası.* 25 nisan 1986'da santralın 4 numaralı reaktörünün olağan bakımı için kapatılmasından önce gereken bir deneyi yapmak üzere teknisyenler gücü yarı yarıya azalttı, iki türbinden birini durdurdu. Reaktörün kalbindeki 215 denetim çubuğundan, 8 tanesi dışında, hepsi çıkarıldı. Oysa parçalanma sürecinin denetim altında tutulması için en az 30 çubuğun bırakılması gerekiyordu. Daha sonra, en az 700 MW olması gereken gücü 200 MW'a düşürdüler. Deney sırasında reaktörün kapanmasını önlemek için, bir tehlike anında reaktörü kapayan güvenlik sistemini devreden çıkardılar. 12 saat süren deney sırasında soğutma sistemi de kullanılmadı. Daha fazla buhar sağlamak için 8 pompa birlikte çalıştırıldı; buhar basıncı giderek yükseldi. Üstelik acil soğutma sistemi de devre dışı bırakıldığı için sıcaklık artışı önlenemedi. Bu kez reaktörde zincirleme tepkimenin durdurulmasına karar verildi. Ancak denetim çubukları yerlerine yerleştirilemedi. Reaktörün gücü birkaç saniye içinde 200 MW'tan 540 MW'a çıktı. Sonuçta buhar basıncı reaktör çatısının uçmasına yol açtı (26 nisan), radyoaktif madde ve hidrojen patladı. Reaktörün kalbindeki grafit tutuştu ve yakıt parçacıkları havaya yayılmaya başladı. Reaktörün yaydığı tüm radyasyonun % 25'i ilk anda, geri kalanı da sekiz gün süreyle çevreyi etkiledi. Santralda bulunanlar ilk anda 400 remlik bir radyasyon aldılar (öldürücü doz 200 rem). 25 ağustosa kadar ölenlerin sayısı 31'i buldu. Öte yandan doğrudan radyasyon alanlar arasında kanserden binlerce kişinin öleceği ileri sürülmektedir Santral çevresinde 40 km yarıçapındaki daire içinde bulunanlar ortalama 12 000 milirem radyasyonla karşılaştılar. Ertesi gün ölçülen radyasyon normalin 100 000 katıydı; iki gün sonra 500 katına düştü. 135 000 kişi çevreden boşaltılarak başka yörelere taşındı.

Reaktör kalbine gereken ölçü aletleri yerleştirildikten sonra çevrenin temizlenmesi için reaktör binası 410 000 metreküp çimento ve 7 bin ton çelik kullanılarak gömüldü. Ayrıca yeraltı sularının etkilenmesini önlemek amacıyla bir tünel açılıp binanın altı betonlandı. Bir yıl sonra reaktörün iç sıcaklığı 100 dereceye düştü.

Çernobil nükleer santralı'nın genel şeması

— yıkılan bölümünün sınırı

1. yükleme kapısı
2. üst boru levhaları
3. kurutucu-ayırıcı
4. ana pompa
5. 4,6 bar basınç
6. reaktör kalbi ve grafit katmanı
7. kuvvet boruları
8. basınç giderme havuzu
9. 0,8 bar basınç

Akarsuların temizlenmesi için Pripyat ve Uz ırmakları üzerine 130 filtre-baraj kuruldu. Bir yandan Kiev'e su sağlayan Dniepr göletlerinin kirlenmesi önlenirken, öte yandan yeni bir su verme sistemi oluşturuldu. Kentin tüm besin maddeleri başka yörelerden getirildi. Çevredeki 7 000 kuyu kapatıldı.

Yaşanan bu en büyük nükleer kaza ilk kez isveçli uzmanların ölçümleri sonunda ortaya çıktı. Onların açıklamalarından sonra Sovyet yetkilileri olayı doğruladılar.

Atmosfere yayılan radyoaktif maddelerle yüklü bulutlar tüm dünyada izlendi. Bulutta yer alan elementler şunlardı: iyot 131, 133, 135; stronsiyum 89, 90, 91; itrium 91; sezyum 134, 137; tellüryum 129, 131, 132; baryum 140; lantan 140 vb.

• *Kazanın dünyadaki etkileri.* Polonya ve Romanya'da ciddi sorunlar ortaya çıktı. İngiltere, İsrail ve Japonya gibi uzak ülkelerde bile normalin çok üstünde radyasyon ölçüldü. İsviçre, Batı Almanya ve Avusturya'da süt, yeşil sebze kullanılmaması önerildi. Batı Avrupa ve Arap ülkeleri, D. Avrupa'dan ve radyasyon etkisinde kalan bölgelerden, bu arada da Türkiye'den besin alımını durdurdular ya da radyasyon sınırlaması uyguladılar.

Kazanın teknisyenlerin hatalarından kaynaklandığı açıklandığı halde, ülkede reaktörlerin % 50'si kapatılarak güvenlik sistemleri incelemeye alındı. Ayrıca, bu tür olayların yinelenmemesi için reaktörlerin güvenlik sistemlerinin geliştirileceği, personelin daha iyi eğitileceği ileri sürüldü. Ne var ki bu olay, bütün dünyada nükleer enerjiye duyulan güveni sarstı.

1986 yılında Türkiye'de de geniş yankılar ve heyecan uyandıran kaza, altı yılı aşkın bir süre sonra yeniden tartışmalara ve ağır ihmal suçlamalarına konu oldu.

ÇERNOGORSK, Rusya Federasyonu'nda kent, yukarı Yenisey vadisinde, Abakan yakınında; 60 000 nüf. Madenkömürü yatakları. Makine yapımı. Tuğla yapımı. Ağaç işleme. Tekstil. Yapay deri. Yapı deneme merkezi.

ÇERNOV (Viktor Mihailoviç), rus siyaset adamı (Kamışin, bugün Volgograd bölgesi, 1873-New York 1952). Devrimci sosyalist parti'nin kurucusu ve kuramcısı olan Çernov, halkçılıktan ve gözden geçirilmiş bir marxçılıktan esinlenen siyasal bir program önerdi. 1914'te, savaşa karşı tutum aldı, ve 1915'te, Zimmerwald konferansı'na katıldı. 1917'deki rus şubat devriminden sonra, mayıs-eylül 1917 arası işbaşında bulunan geçici hükümette tarım bakanlığı yaptı. Köylülerin isteklerini destekledi, ancak kendi partisiyle uyuşmazlığa düştü. Çevresindeki siyaset arkadaşları gibi, Ekim 1917 bolşevik devrimine karşı olan Çernov, kısa bir süre sonra Kurucu meclis'e başkan seçildi. Ama, bolşevikler bu meclisi hemen dağıttılar (ocak 1918). Bunun üzerine, bolşeviklere karşı silahlı mücadeleye katıldı. 1920'de Almanya'ya, oradan da Fransa'ya ve ABD'ye göç etti.

ÇERNOVTSI, alm. **Czernowitz,** rumence **Cernauti,** Ukrayna'da kent, Prut kıyısında, Romanya sınırı yakınında; 257 000 nüf. (1989). Demiryolu kavşağı. Makine yapımı. Tekstil ve hazırgiyim. Ağaç işleme. Besin sanayileri.

ÇERNOZYOM a. (kara toprak anlamında rusça sözc.). Doğu Avrupa'nın (Ukrayna) soğuk ve kurak (yılda 500 mm yağış) bozkırlarında ve Kanada'nın orta kesimindeki bazı bölgelerde görülen toprak türü (Çernozyomun ayırtedici özelliği,mineralli toprakla iyice kaynaşarak killi-humuslu bir karmaşa oluşturan ve ortalama oranı % 4 olan organik maddeler içermesidir; bu karmaşa yüksek verimli, sağlam ve topaklı bir yapı gösterir.)

ÇERNYAHOVSKİY (Ivan Daniloviç), sovyet mareşal (Uman, Çerkassıy bölgesi, 1906 - Königsberg 1945). Önce topçu birliğinde görev yaptı, sonra 1940'ta, yüzbaşı rütbesiyle zırhlı birliğine geçti. 1944'te, generalliğe yükseltildi, Kursk kentini ele geçirdi. Mart 1944'te Jukov'un emrine verildi, Stalin tarafından Beyaz Rusya'daki üçüncü cephenin komutanlığına getirildi ve Karpatlar'daki saldırıya katıldı. Saldırıya 23 haziranda geçerek, Vitebsk ve Vilnyus'u aldı ve ekimde Doğu Prusya'ya giren ilk general oldu. Ancak, Königsberg'e hücum ederken öldürüldü. Ertesi gün, Stalin ona Sovyetler Birliği mareşallik unvanını verdi.

ÇERSKİ dağları, Rusya Federasyonu'nda sıradağ, Doğu Sibirya'da. 1933'te incelenen Çerski dağları, Verhoyansk sıradağları (bu dağlara hemen hemen paraleldir) ile Kolima vadisi arasında 1 500 km boyunca uzanır. En yüksek noktası *Pobeda* ("Zafer"; 3 147 m).

Çertomlıyk, Güney Ukrayna'da, Dniepropetrovsk bölgesinde iskit tümülüsü. Nikopol'ün 22 km K.-B.'sındadır. Yüksekliği 20 m, çevresi 350 m'dir. Rus arkeolog Y. Zabelin'ın yaptığı kazılarda (1862-1863), İ.Ö. IV. yy.'dan bir iskit hükümdarının mezarı ortaya çıkarıldı. Hükümdarın karısı, altı kölesi ve on bir atıyla birlikte gömüldüğü mezarda, kuş resimli toprak vazolar, İskitler'in günlük yaşamından sahnelerle süslü gümüş kaplar ve altın süs eşyası bulundu.

ÇERVENKOV (Vılko), bulgar siyaset adamı (Zlatica, Sofya yakınında, 1900 - Sofya 1980). Daha gençliğinde Komünist parti'ye girdi, Cankov'un hükümet darbesinden sonra yokluğunda ölüm cezasına çarptırıldı. Ama, Moskova'ya kaçmayı başardı ve orada kayınbiraderi Dimitrov ile yakın işbirliğine girdi. 1946'da, Bulgaristan'a döndü. 1950'de, Kolarov'un yerini alarak hem parti genel sekreterliği, hem de hükümet başkanlığına geldi. Stalin'in sadık izleyicilerinden biri olduğu için partinin VI. Kongresi'nde sekreterlikten atıldı (1954). 1956'da, sosyalist yasalara uymadığı gerekçesiyle rütbesi düşürüldü; başbakan yardımcılığına, eğitim ve kültür bakanlığına getirildi. 1961'e kadar bu görevlerde kaldı. 1962'de partiden çıkarıldı, 1969'da aklandı.

ÇERVİŞ a. (fars. *çerbiden,* kilolanmak, yağlanmak'tan).*Esk.* **1.** Eritilmiş hayvani yağ, içyağı: *"Çün fitile yağdan çerbiş bolur / Şöyle kim nâr olmağa kabil olur"* (İskendername, XIV. yy.). **—2.** Yağlı et suyu. **—3.** Un kavrularak yapılan bir çeşit yemek.

ÇERVONETS a. (lehçe sözc. *czerwony*'den, kırmızı, yaldızlı). **1.** Petro I'in hükümdarlığından Pavel I'in (1701-1797) saltanat dönemine kadar Rusya'da basılan altın para. **—2.** 1922 ile 1947 yılları arasında SSCB'de piyasaya sürülen kâğıt para.

ÇESBÂN sıf. (fars. *çesbiden,* yapışmak'tan *çesbān*). *Esk.* **1.** Yapışık olan, yapışmış. **—2.** Uygun; yakışır: *"İfnası onun olur mu çesbân?"* (A. H. Tarhan). [ÇESBİDE, ÇESPİDE de denir.]

ÇESBİDE → ÇESBÂN

ÇEŞ sıf. (fars. *çeşiden* tatmak'tan *çeş*). *Esk.* **1.** Deneyen, sınayan, tadına bakan, tad veren. **—2.** *Nemek-çeş,* tuz tadı veren, tuzlu.

ÇEŞAN a. (İran'daki Kâşan kentinin adından). Dokmc. Pamuk ipliğinden ya da pamuk ipek karışımı olarak bezayağı örgüyle dokunan bir tür kumaş. (Daha çok peştemal yapımında kullanılan dokuma, İran'ın ipekli dokumalarıyla ünlü Kâşan kentinde dokunduğundan *kâşanî** ya da *keşanî* adı verilen dokumalarla teknik yönden benzerlik gösterdiğinden keşanî adıyla anılmış, bu ad zamanla *çeşan*'a dönüşmüştür. Günümüzde üzerindeki desenlerden dolayı *makaslı* ya da *taraklı peştemal** adıyla bilinir.

ÇEŞDE → ÇEŞTE.

ÇEŞENDE sıf. (fars. *çeşiden,* takmak'tan *çeşende*). *Esk.* Tadan, tadına bakan.

ÇEŞİDE sıf. (fars. *çeşiden* tatmak'tan *çeşide*). *Esk.* Tatmış, tadılmış olan.

ÇEŞİT a. Aynı cinsten bir nesneler ya da varlıklar bütünü içinde yer alan bir grubu, bir türü, özdeş bir tipi belirleyen ortak özellik; tür, nevi: *Bu kumaşın kaç çeşidi var? Peynir çeşitlerimiz bunlar. Bu dükkânda fazla çeşit yok.*

—Biyol. Türden küçük sistematik birim. Bir çeşitten bireyler aynı karakteri taşırlar, bu da onları aynı türün başka çeşit bireylerinden ayırır. (Bk. *ansikl.* böl. Tarım.)

◆ sıf. **1.** Aynı cinsten nesneler ya da varlıklar bütünü içinde yer alan bir grubu, bir türü, özdeş bir tipi belirtir; türlü türlü; her türlü. *Her çeşit iklimde yetişen bir bitki. Üç çeşit yemek hazırlamış. Bu çeşit şakalardan hoşlanmıyorum. Her çeşit engelle karşılaştım. Her çeşit sporu denedi.* **—2.** *Bir çeşit + ad,* bir şeyle bir başkası arasındaki benzerliği, yakınlığı belirtir; bir tür: *Bone bir çeşit başlıktır. Bir çeşit bıçak. Bu, bir çeşit ayaklanma.* **—3.** *Çeşit çeşit,* çok çeşitli, türlü türlü: *Raflarda çeşit çeşit bardaklar dizili.*

—ANSİKL. Tarım. Bir bitki türünün içinde, bulunulan çevreye, büyüme evrelerine, anatomik ve fizyolojik karakterlere göre bazen çok farklı tipler bulunur. Bu tiplerden biri türün başka bireylerinden ayırt edilebilmek bakımından oldukça sürekli ve değişmez özellikler taşırsa bu tipteki bitkilerin tümü bir çeşit oluşturur. Her biri birçok, hatta bazen pek çok çeşit içeren tarım bitkilerinde durum böyledir. Çok eski zamandan beri ıslah yoluyla, sonra melezlemeyle ve başka yöntemlerle insanoğlu kendi gereksinmelerine uygun çeşitler yaratmıştır. Bunların birçoğu ortadan kalkmıştır. Bugün kullanılmakta olanlarsa artık bellidir ve özellikle verimlilikleri başta olmak üzere belli ölçülere uygun olanlar ilgili kurumlarca bilinmektedir.

ÇEŞİTKANATLILAR a. Terimin geniş anlamıyla üstkanatları ya da hermelitraları bulunan *Hemipteroidae* öbeğinden böcek takımı. (Üstkanatların ilk yanları sert, ikinci yanları zarsıdır; sırtta yatay dururken sağ hemelitra sol hemelitranın bir bölümünü örter, yani zarsı bölümler çaprazlaşır. Çeşitkanatlılarda pronotum geniştir, hortumun dip kesimi, başın ön bölümünde, ön kalçalar arasında kırılmadan durur.) [Karşt. EŞKANATLILAR.]

—ANSİKL. Çeşitkanatlılar karada ya da suda yaşarlar, bitkiyle, avladıkları hayvanlarla ve kan emerek beslenirler; kan emenler, çoğunlukla, bulaşıcı hastalık yapan mikroorganizmaları taşırlar. Çeşitkanatlılar iki öbeğe ayrılır: 1. karayarımkanatlılar *(Gymnocerata)* genellikle karada yaşar, iyi gelişmiş duyargaları başlarının ön bölümünde görülebilir (*Cimex, Reduvius* vb.), 2. suyarımkanatlılar ya da gizliduyargalılar *(Cryptocerata)* hep suda yaşarlar, duyargaları küçüktür ve başın ön bölümünde gizlidir (su akrebi, *Belostoma* ve *Notonecta* öbeği üyeleri vb.).

ÇEŞİTKENAR sıf. Geom. Üç kenarının uzunluğu birbirine eşit olmayan üçgen için kullanılır.

ÇEŞİTKİRPİKLİLER a. İki çeşit kirpik taşıyan çemberkirpikliler öbeğinden kirpikli *Protozoa* takımı. (Kirpiklerinden bazıları incedir, bütün bedene yayılır; bazıları daha gelişmiştir, bedenin yalnızca bazı bölümlerinde bulunur ve zarlar oluşturacak biçimde birbirlerine yapışıktır [örneğin *Stentor*]. Bil. a. *Heterotricha.*)

ÇEŞİTLEME a. Çeşitlemek eylemi.

—El sant. Yazmacılıkta boyama işleminden geçip fon rengini almış yazma üzerine, kalıpla öteki renkleri basma. (Desene göre sırayla tüm renkler basıldıktan sonra yazma tamamlanmış olur.)

—Koregr. Büyük bir pas de deux'nün ikinci ve üçüncü bölümünü oluşturan, yapıt-

la doğrudan ilişkisi olmayan, dansçıyı öne çıkarma amacına yönelik zincirleme. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Müz. Bir müzik cümlesini, özgün temayı tanınmaz duruma getirmeden, ayrı ayrı ya da birlikte, ritim, ölçü, makam, tonalite, armoni ve çokseslilik açısından çeşitli besteleme yöntemleri kullanarak değişik biçimlere sokma; bu yeni biçimlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) [Eşanl. VARYASYON.]

—ANSİKL. Koregr. Pas de deux, bir adage ve bir coda içerir. Bu iki bölümün arasında, kadın ve erkek dansçıların, öyküyü geliştirmek için değil de başrol yorumcularını öne çıkarmak için yaptıkları çeşitlemeleri yer alır. Yüksek bir teknik ya da virtüözluk gerektiren bir zincirleme olan çeşitleme, "sanat için sanat" ilkesine uyar. Genellikle, dansçının becerilerine göre koregraf tarafından tasarlanan çeşitleme, çok zor adımlardan ya da çok güzel pozlardan oluşur. Bir balede birçok çeşitleme olabilir (pointe ya da yarı-pointe durumunda). *Uyuyan güzel*'deki "Mavi kuş"un, *Kuğu gölü*'ndeki "Kara kuğu"nun, *Deux Pigeon*'daki "Djali"nin ve *Giselle*'in 2. perdesindeki "Willis kraliçesi"nin çeşitlemeleri ünlüdür.

—Müz. Çeşitleme, önce, süslemeye (yazılı ya da doğaçtan), eksiltmeye (kısa notaların sayısının artırılması), kimi pasajların açımlanmasına (özellikle müzik kesimlerinin "tekrar"ında ve süsleme ya da virtüozlük gösterme çabası sırasında) başvurarak bir yapıtın bir ya da daha çok parçasını değiştirme biçiminde yapılır. Önceleri vokal müzikte görülen çeşitleme sanatı, çok geçmeden —ister solo çalgısı olsun, ister bir şarkıcıya eşlik etsin— çalgıya uyarlandı. Caccini'nin *recitar cantando*'sundaki gregorius melismaları, Ortaçağ motet'lerinin org için ve şansonların lavta, gitar ya da klavsen için yapılmış transkripsiyonları, çeşitlemeyi, XVII. yy.'da Avrupa'ya yaydı. Bu dönemdeki çeşitlemeler genellikle, önceden kararlaştırmadan, doğaçlama olarak yapılıyordu. Çeşitlemenin metinde yol açtığı değişiklikler, ülkelere ve dönemlere *(glosas, diferencias)* göre adlandırıldı. İspanyol L. Milán, D. Ortiz ve A. de Cabezón, ingiliz virginalciler ve hollandalı Sweelinck, verilen bir temanın çeşitleme yoluyla süslenmesi ve güzelleştirilmesi konusunda ustaydı.

Bu özgür ve çok verimli yazım tekniğini, "çeşitlenmiş arya" ya da "tema ve çeşitlemeler" diye adlandırılan çerçevelere yerleştirmeyi barok çağ ve klasik dönem başardı. Temaya ilişkin değişiklikler, genellikle ikili olan ve yinelenen yapının içinde sistemleşti. Değiştirilmiş her bölüm, temanın değişmez bir öğesini (melodisini [cantus firmus]; bas partisini [chacona, passacaglia ground]; ritmini) korur; bu yapılırken öbür yapı öğelerinin (zamanının, makamının, armonisinin, tınısının) devingenliği gözetilir. Temanın, her ele alınışında başka bir çehreye büründüğü çeşitleme türü, kısa zamanda, nice usta besteci için, bir şanson, füg, koral ya da opera aryasına binbir skolastik yöntemi giydirme konusunda bir üslup alıştırmasına dönüştü. Ama bu yazım oyunu, asıl temaya çok bağımlı gibi görünse de, türün en başarılı örneklerinde, keşfedilmemiş ses ufukları açabildi: J. S. Bach'ın org için *Passacaglia ve füglü tema*'sı, yalnız keman için *Chacona*'sı, klavsen için *Goldberg çeşitlemeleri;* Beethoven'ın piyano için *Diabelli çeşitlemeleri* ve yaylı çalgılar dörtlüsü için *Büyük füg*'ü; Mendelssohn'un piyano için *Ciddi çeşitlemeler*'i; Schumann'ın piyano için *Senfonik etüdler*'i; Brahms'ın *Paganini'nin bir teması üzerine çeşitlemeler*'i; Lizst'in piyano ve orkestra için *Ölüm dansı* adlı yapıtı; Franck'ın piyano ve orkestra için *Senfonik çeşitlemeler*'i; Dukas'nın orkestra için *Peri*'si; Berg'in *Wozzeck* adlı yapıtındaki passacaglia; Ravel'in orkestra için *Bolero*'su; Dutilleux'nün orkestra için *Metaboles*'ü.

ÇEŞİTLEMEK g. f. *Bir şeyi çeşitlemek,* onun çeşidini çoğaltmak.

—Müz. *Bir temayı, bir ritmi* (ya da *usulü*) *çeşitlemek,* çeşitleme yöntemlerine başvurarak onu değişik biçimlere sokmak. (→ ÇEŞİTLEME.)

◆ **çeşitlenmek** dönşl. f. Çeşitli duruma gelmek, çeşidi çoğalmak.

◆ **çeşitlendirmek** ettirg. f. *Bir şeyi çeşitlendirmek,* onun çeşitlilik kazanmasını sağlamak.

ÇEŞİTLENDİRME a. İşl. ikt. Bir işletmenin, etkinliklerini ve / ya da üzerinde çalıştığı piyasaları genişletmek amacıyla saptadığı gelişme stratejisi.

—ANSİKL. Çeşitlendirme, bir kuruma, işletmesini piyasanın, rekabetin ya da tekniğin evrimine uydurmak ve böylece firmanın verimliliğini koruyup gelişmesini sürdürmek olanağını sağlar. Çeşitlendirme değişik biçimlerde gerçekleşebilir: üretilen malların yelpazesini genişletmek; yeni yeni ürünler tasarlayıp piyasaya sürmek; işletmelerin yatay ve dikey bütünleşmesini sağlamak ya da başka etkinlik alanlarına ait kuruluşların denetimini ele geçirmek. Ama, bütün bu durumlarda işletme, piyasanın kendi asıl etkinlik dışında kalan bölümlerine yerleşmiş olur. Bu, çeşitlendirme suretiyle gelişme stratejisi, değişik amaçlara yönelik olabilir: var olan ürünler piyasası boyutları içinde elde edilmesi olanağı olmayan iyi bir verim elde etme kaygısı, geleneksel ürünlerde bir düşüşü önlemek ya da verimi etkileyen şiddetli bir rekabetten kurtulmak, gelişmeye aday üretim konularında teknik ve ticari fırsatlardan yararlanmak ya da birbirine bağlı etkinlikler arasında tasarruf sağlayıcı işbirliği olanakları araştırmak. İşletmenin çevresinde oluşan gelişmelere karşılık verme stratejisi olan çeşitlendirme, geleceğe dönük bir çözümlemeyi gerektirir ve plansız, tasarısız davranışları reddeder. Bu ilkeler, işletme için çeşitlendirmenin başka bir biçimini oluşturan, satışların coğrafi çeşitlendirilmesi konusunda da geçerlidir.

ÇEŞİTLENDİRMEK → ÇEŞİTLEMEK.

ÇEŞİTLENME a. Ruhbil. *Çeşitlenme bileşkesi,* gözlemlenmiş çeşitlenmelerin aynı olaylar öbeğine bağlanabilecek bölümü.

—ANSİKL. Ruhbil. *Çeşitlenme bileşkesi.* Bireysel farklılıkların kaynağında, aralarında bir akrabalık bağı (ortak genler) bulunan bireylerin sınıfarası karşılıklı bağıntısı, sınıfarası ortak çeşitlenme payının bir fonksiyonudur. Bu çeşitlenme, birçok bileşkelere bölünebilir: genlerin etkilerinden doğan bileşke, çevrenin etkilerinden doğan bileşke, karşılıklı etkileşmelerden doğan bileşke, vb. Bu bileşkelerin her biri ayrıca başka bileşkelere bölünebilir. Böylece, belli bir akrabalık tipi (örneğin, baba -oğul) için, gözleme dayalı bir değer elde edilir. Bu değer, hesaplanmasına çalışılan, birçok bileşkenin bir toplamıdır. Sözkonusu tipe ilişkin birtakım denklemlerle, bu bileşkelerin değerleri de hesaplanabilir. Elde edilen sonuçlar, kimi zaman katsayılar şeklinde özetlenebilir (*kalıtımsallık* katsayıları gibi). Nitekim insan türünde, morfoloji ve davranış özelliklerine ilişkin çeşitlenme bileşkelerinin hesaplanmasına çalışıldı. Zekâ ya da boy bölümü (oranı) bileşkelerini ayrıştırma yolunda girişimler yapıldı ve genetik bileşkenin bir parçası olan ek etkilerin tam payının bulunmasına çalışıldı. Ancak, farklı ırkların karışmasının ve yetiştirme koşullarının iyice saptanmamasından doğan tutarsız sonuçlar, bu değerleri bazen gereğinden fazla büyütmekte, bazen de gereğinden fazla küçültmektedir. Bununla birlikte, zekâ bölümü* gibi bazı özelliklerde, kalıtım bileşkesinin göz ardı edilemeyecek bir katkısı bulunduğu kanıtlanmıştır. (→ KALITIMSALLIK.)

ÇEŞİTLENMEK → ÇEŞİTLEMEK.

ÇEŞİTLİ sıf. Çoğulluğun ve değişikliğin bir arada değerlendirildiğini belirtir; değişik, birçok: *Bu konuda çeşitli kitaplar okudum. Hakkında çeşitli söylentiler çıktı. Çözüm bekleyen çeşitli sorunlarımız var. Konuyu çeşitli açılardan ele almak.*

ÇEŞİTLİLİK a. Değişik, çeşitli olma durumu; çeşitli, değişik olan şeyin özelliği.

—Çevrebil. Bir ekosistemin tür sayısına ve türlerinin bolluğuna bağlı özelliği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Elektrotekn. *Çeşitlilik çarpanı,* eşanlılık çarpanının tersi.

—ANSİKL. Çevrebil. Çeşitlilik, türlerin sayısı, yani canlı topluluğunun ya da ekosistemin zenginliği ve bireylerin türler arasındaki dağılımı gibi değişik göstergelere göre ölçülür. Bir ekosistemde çeşitlilik ne kadar çok olursa ekosistem o kadar kararlı olur. Tek bitkiye dayalı bir tarım alanı (örneğin buğday tarlası) türlerin pek çok olduğu bir ormandan çok daha az kararlıdır. Eğer bir asalak afeti olursa ve insan müdahale etmezse tarım ürünü harap olur, oysa orman, saldırgan asalağın ormanda barınan doğal düşmanları sayesinde tam bir yaşama şansına sahiptir. Buna karşılık, çeşitlilik gösteren bir ekosistem yalın bir ekosisteme göre az verimlidir, çünkü böyle bir sistemin ürettiği madde ve enerjinin büyük bir bölümü, sadece o sistemin öteden beri süregelen dengesini sürdürmeye harcanır.

ÇEŞM a. (fars. *çeşm*). *Esk.* **1.** Göz: *"Çeşmüne nem varsa verdüm yok demez ki cerdedür"* (Ömer bin Mezit, XV. yy.). **—2.** *Çeşm-âvîz,* yüz örtüsü, peçe. ||*Çeşm-baz,* göz oynatan, yalvaran. ||*Çeşm-bend,* gözbağcı, büyücü. ||*Çeşm-bendek,* göz bağlanarak oynanan bir çocuk oyunu. ||*Çeşm-beste,* gözü bağlı. ||*Çeşm-bûs,* göz öpen. ||*Çeşm-bûsi,* göz öpme. ||*Çeşm-çerağ,* ya da *çerağ-çeşm,* göz ışığı, en çok sevilen çocuk. ||*Çeşm-dan* ya da *çeşm-hane,* göz evi. ||*Çeşm-dar,* gözleyen, bekleyen. ||*Çeşm-daşt,* umma. ||*Çeşm-derîde,* utanmaz, sıkılmaz. ||*Çeşm-duz,* bir şeye göz diken. ||*Çeşm-efsa* ya da *çeşm-efsay* nazar duası. ||*Çeşm-hurde, çeşm-resîde,* nazar değmiş. ||*Çeşm-küşa,* göz açan, dikkatle bakan. ||*Çeşm ü güş,* göz ve kulak; dikkat. ||*Çeşm-i ahu, çeşm-i gazal,* ceylan gözü, ceylan gözlü. ||*Çeşm-i aşina,* göz aşinalığı olan tanıdık. ||*Çeşm-i bed,* kötü göz. ||*Çeşm-i bi-ab,* utanma bilmeyen. ||*Çeşm-i dümbaledar,* boya ile kuyruk çekilmiş göz. ||*Çeşm-i firengi* (frenk gözü), gözlük. ||*Çeşm-i gezub,* kızgın bakış. ||*Çeşm-i giryan,* ağlayan göz. ||*Çeşm-i habide,* uykulu göz. ||*Çeşm-i horos,* horoz gözü, kırmızı şarap. ||*Çeşm-i hoş-nigâh,* güzel bakan göz. ||*Çeşm-i hun-feşan, çeşm-i hunkâr* ya da *çeşm-i hun-rîz,* kan dökücü göz; çok acımasız, gaddar göz; çok güzel göz. ||*Çeşm-i İsmail,* babası İbrahim tarafından kurban edilmek istenen İbrahim'in korkulu gözü. ||*Çeşm-i mahmur,* baygın, süzük göz. ||*Çeşm-i mest,* sarhoş göz. ||*Çeşm-i maygûn,* sarhoş edici göz. ||*Çeşm-i mizan,* terazi kefesi. ||*Çeşm-i nergis,* nergisin taç yaprakları, güzel göz. ||*Çeşm-i nerm,* sevimli, yumuşak bakışlı göz. ||*Çeşm-i pür-humar,* mahmur, baygın, süzgün göz. ||*Çeşm-i sitare-sümar,* uykusuz göz. ||*Çeşm-i siyah,* kara göz. ||*Çeşm-i suzen,* iğne deliği, çok dar yer. ||*Çeşm-i şeb,* ay ve yıldız. ||*Çeşm-i şehla,* şehla göz. ||*Çeşm-i ter,* ıslak, sulu göz. ||*Çeşm-i yar,* sevgilinin gözü. ||*Çeşm-i zağ,* karga gözü, açık mavi göz. ||*Çeşm-i zahur,* nazar, göz değme.|| *Çeşm-i zânu,* dizkapağı.

—Ed. Divan edebiyatında en yaygın güzellik öğelerinden biri. (→ GÖZ.)

—Tasav. *Esk. Çeşm-i nergis,* mutasavvıfın, kavuştuğu mutluluğu insanların gözünden gizlemesi.

ÇEŞM a. Esk. denizc. Osmanlı İmparatorluğu tersanelerinde yapımı tasarlanan ahşap gemi teknelerini her türlü dış etkilerden korumak için üstleri kemerli, yan ve arka duvarları kapalı gemi inşa kızaklarına verilen ad.

ÇEŞMÂN çoğl. a. (fars. *çeşm*'in çoğl. *çeşmān*). *Esk.* Gözler: *"Çeşmân-ı kebûdunla ne mûnis görünürsün"* (Tevfik Fikret).

ÇEŞMÂRU a. (fars.*çeşmarû*). *Esk.* Kötü göze karşı taşınan muska, nazar boncuğu vb.

ÇEŞME a. (fars. *çeşm*, göz'den). **1.** Çoğunlukla kamunun yararlanması için yapılan, borularla getirilen suyun bir muslukla yalağa akıtıldığı su haznesi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Pınar, su kaynağı. **—3.** *Esk.* Göz. **—4.** *Çeşmeye gitse çeşme kuruyacak*, bir kişinin çok talihsiz olduğunu belirtmek için söylenir.

—*Esk. Çeşme-sâr*, çeşmeleri çok olan yer: *"Çeşme-sâr edüp gözin ağlar dün ü gün taşlar"* (Ezheri, XV. yy). ||*Çeşme-i çeşm*, göz pınarı: *"Anun-çün çeşme-i çeşmüm hayalün kıldı sermaye / Selasın dem-be-dem ana sen ey serv-i sehi saye"* (Namusi, XV. yy.). ||*Çeşme-i hayat, çeşme-i hayvan, çeşme-i Hızır*, abıhayat çeşmesi: *"Firakun derdine derman olmaz çeşme-i hayvan"* (Ahmedi, XIV. yy.). ||*Çeşme-i mînû*, cennet çeşmesi: *"Saçun müşkîn sünbüldür dudagun çeşme-i mînû"* (Bahâ, XV. yy.).

—Akışkan. mekan. Sıvıların akışını özel bir şekilde sağlayan ya da ayarlayan birçok aygıta verilen ad.

—Giz. bil. *Çeşme falı*, çeşme yalaklarında biriken suların durgun yüzeyinden aya bakarak ya da içine iğne, yüksük vb. şeyler atıp aldığı biçimleri yorumlayarak bakılan fal. (Çeşme yalağı bilicilikte de kullanılır. Yalaktaki suyun durgun yüzeyine bakılarak uzaktaki bir kişiden haber verilir.)

—Opt. *Işıklı çeşme*, sıvı jetini, uygun bir aydınlatmayla ışıklandırmaya yarayan çeşme. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Bir isale ve dağıtım şebekesinin (sukemeri, sarnıç) son durağı olan halk çeşmelerinin, konutlara basınçlı su dağıtımının başladığı bir yüzyıl öncesine kadar çok önemli bir işlevleri vardı. Bu çeşmeler, kent sakinlerine ve onların binek hayvanlarına ücretsiz içme suyu sağlıyordu. Yunan siteleri bu çeşmelere çok erken dönemlerde kavuştu (Atina'da, daha İ.Ö. VI. yy.'da Peisistratos sukemeri Enneakrunos çeşmesini besliyordu). Romalılar ise, çeşme kullanımını çok kısa sürede yaygınlaştırdılar. Roma'da Plinius döneminde su fışkırtan yüz çeşme ve yalaklı 400 çeşme vardı; sular bir hayvanın ağzından, bir nymphe'nin ya da bir çocuğun taşıdığı urna'dan dökülürdü. Su dağıtım şebekelerinin kurulması, varlıklı kişilerin evlerinde mermerler ve çeşitli heykellerle süslü çeşmelerin yapılmasını sağladı. Bu çeşmeler hem atriumları ve bahçeleri süslüyor, hem de serinlik veriyordu. Akdeniz çevresinde Bizanslılar, müslümanlar ve Latinler bu çeşmeleri geliştirdiler ve müslümanlar çeşitli kitabelerle, hıristiyanlarsa aziz heykelleri ve alegorilerle süsleyerek bunlara kutsal bir anlam yüklediler. Ortaçağ'da duvar çeşmeleri görülmeye başladı. Bu tür çeşmelerde bir sarnıca akan su, sakalar tarafından taşınıyordu. Yine bu dönemde, abdest almada kullanılan ya da avlu ve bahçeleri süsleyen (Granada'da Elhamra sarayı; manastır avlularındaki *lavabo*'lar) bir havuzun ortasında yer alan şadırvan ortaya çıktı. İkinci tip çeşme yalakla çamaşır yıkama yerini sütun -çeşmede bir araya getirdiğinden, Batı kentlerinin kamu meydanlarında çoğaldı; özellikle hayvancılığın yoğun olduğu İsviçre gibi ülkelerde bu tür çeşmeler uzun yıllar varlığını sürdürdü. Bu çeşmeler bezemelerle kaplı olsalar da, değerli bir suyu biriktirdiklerinden dekoratif olmaktan çok işlevsel yapılardı. İtalya'da ise durum farklıydı: burada Rönesans, eski sukemerlerini onararak, eski Roma görkemini yeniden canlandırmaya çalıştı. Özellikle Roma'da sarnıçlar (Tritone çeşmesi; XVIII. yy.'da Trevi çeşmesi) ve kamu meydanlarındaki yalaklı çeşmeler (Navona meydanı) barok düzenleme anlayışının en önemli yapıtları oldular. Bu anlayış daha sonra bahçelerde de yaygınlaştı ve mağaraların, anıtsal çeşmelerin ve çağlayanların basamaklı düzeni içinde pırıl pırıl ve coşkulu sular aktı (Tivoli'de Villa d'Este). Fazla engebeli olmayan Kuzey Avrupa ülkelerinde su kaynaklarını saptayarak suyu yeryüzüne çıkaran ustalar, daha Ortaçağ'da (XIV. yy.'da Hesdin'de) suya egemen oldu ve fransız üslubu bahçelerde büyüleyici su oyunları yarattı. Francini ve bir grup sanatçının yapıtı olan Versailles çeşmeleriyle, bu su oyunları en parlak düzeye ulaştı.

Düzlük bölgelerde su toplama işlemi pahalıya mal olmaktadır. Kentlerde ücret karşılığında evlere yeterince su dağıtılabilmesi, ancak sanayi devrimiyle gerçekleşmiştir. Çeşmelerin dinsel ya da mitolojik süslemeleri, başlangıçta suyun kutsallığını yansıtıyordu; XIX. yy.'a gelindiğinde bezeme ikinci plana itildi. Parklarda ve bazı meydanlarda ünlü kişilerin anısına yapılan çeşmeler bir yana bırakılırsa, modern şehircilik, çeşmeleri, kenti süsleyen küçük yapılar olarak ele almaktadır.

Anadolu'da ilk çeşmelere Hititler'de (tapınak yapıları içinde, kral, başrahip ve rahiplerce kullanılan temizlenme yerleri) ve Urartular'da (Çavuştepe) rastlandı. Daha sonra yunan kentlerinin agoralarını süsleyen bu yapılar, Hellenistik ve Roma dönemlerinde anıtsal nitelik kazandı. Roma döneminde nymphaeum denilen bu yapılar zengin süslemeli, iki-üç katlı ön cepheleriyle dikkati çeker. Nişler içinde tanrı, tanrıça, imparator ya da önemli kişilerin heykelleri bulunuyordu. Side, Aspendos, Perge, Efes, Bergama, Priene, İasos, Laodikeia, Miletos gibi kentlerde bu yapı türünün anıtsal örnekleri vardır.

Türk çeşmelerinin en yalın örnekleri, kesme taştan sivri kemerli niş biçimindeydi. Ancak bu yapılar zamanla mermerden, kemerli, süslemeli aynataşları ve geniş, zengin bezemeli saçaklarıyla anıtsal bir görünüm kazandı. Türk kentlerinde özellikle Osmanlılar zamanında hemen her sokakta, köşede, çoğu kez bir yapıya ya da avlu duvarına bitişik, küçük, yalın çeşmeler yapıldı. Bunlar mimari konumlarına göre cephe çeşmesi, meydan çeşmesi, çatal çeşme, mahalle çeşmesi gibi adlar alır. Türk dönemi çeşmelerinin ilk örnekleri arasında, Anadolu Selçukluları döneminden Sıvas Gökmedrese'nin, Konya Sahipata camisi'nin ve Afyon Çay medresesi'nin çeşmeleri sayılabilir. Osmanlı döneminden günümüze ulaşan çeşmelerin çoğu, klasik osmanlı mimarisi üslubundadır. Bunlar uyumlu ve ölçülü yapıları ve bezemeleriyle dönemin özelliklerini yansıtır. Bu üslubun ilk örneklerinden biri, İstanbul'daki yalın, sivri kemerli Davutpaşa çeşmesi'dir (XV. yy.). İstanbul'daki Kazlıçeşme, Kazasker, Esatefendi, Semizalipaşa, Mirahor Nuhağa çeşmeleri XVI. yy.'dan klasik üslupta yapılardır. İstanbul Nişanca'daki Halilçevkan çeşmesi, cepheleri sivri kemerli nişlerle bezeli, sivri külahlı mimarisiyle, dönemin meydan çeşmelerine örnektir. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa çeşmesi bu dönemde Edirne'de yapılmış çeşmelerin önemlilerindendir. XVII. yy. klasik üsluptaki osmanlı çeşmelerinin bir bölümü sebil, sübyan mektebi, cami, vb. yapılarla mimari bir bütün oluşturur. İstan-

L. Y. Loirat - Explorer

Dubrovnik'teki (Hırvatistan) küçük Onofrio **çeşmesi** (XV. yy.)

Lauros-Giraudon

sarı zemin üstüne çiçek bezemeli **çeşme** Saint-Omer'de Levesque ve Saladin imalathanesi, çini, XVIII. yy. *Güzel sanatlar müzesi, Saint-Omer*

Lanaud-Explorer

"Pilori" **çeşmesi** (XVI. yüzyıl) La Rochelle (eskiden yeraltındaydı, XVII. yy.'da yükseltildi)

Lauros-Giraudon

Aix-en Provence'ta Quatre-Dauphins **çeşmesi** 1667'de Jean-Claude Rambot tarafından çizildi

Lauros-Giraudon

Hubert Robert'in antik **çeşme**si sanginle guaş kabartma; XVII. yy.
Güzel sanatlar müzesi, Besançon

Lauros-Giraudon

Jules Hardouin - Mansart'ın 1703'te Trianon bahçelerinde gerçekleştirdiği **çeşme**
Charles Chastelain'in bir resminden ayrıntı (1714-15)
[Louis XIV döner sandalyesinde bir subayla konuşuyor] Grand Trianon, Versailles

Everts-Rapho

Roma'daki Trevi **çeşme**si, (1732-1762)
Nicola Salvi ve değişik heykelciler
(Pietro Bracci)

Bezmiâlem Valide Sultan
çeşmesi
XIX. yy. *Macka, İstanbul*

Büyük Larousse

bul'daki Sadrazam Mehmetpaşa çeşmesi, deposu üstündeki namazgâhıyla çeşme mimarisine ilginç bir örnek oluşturur. Dönemin külliyelerinde çeşmeler ya bağımsızdır ya da öteki yapılardan birine bitişiktir (İstanbul Köprülü camisi'nin çeşmesi, İbrahimpaşa çeşmesi).

XVIII. yy.'da özellikle İstanbul'da anıtsal boyutlarda aşırı süslemeli meydan çeşmeleri yapılmaya başlandı (İstanbul Ahmet III, Tophane, Kabataş, Üsküdar, Azapkapı çeşmeleri). XVIII. yy. ortalarına doğru yapılan çeşmelerdeyse, öteki mimarlık yapıtlarında olduğu gibi barok üslup egemendi. Bu dönemde sivri kemerlerin yerini, yarım yuvarlakların birleşmesinden oluşan barok üslupta kemerler aldı; cepheler iç içe kemerler, kabartma süslemeler ve sütunçelerle hareketli bir görünüm kazandı (İstanbul Nuruosmaniye camisi çeşmesi, Vezir Ahmet Paşa çeşmesi, Osman III çeşmesi, Beşirağa çeşmesi). İstanbul'daki Mahmut I ve Hatice Sultan çeşmeleri de barok üslupta süslemeli anıtsal yapılardır. XIX. yy. başlarına tarihlenen İstanbul'daki Cevri Kalfa çeşmesi, ampir üsluptaki çeşmelerin en görkemlilerindendir İzmir Çakaloğlu çeşmesi de dönemin beğeni ve üslubunu yansıtan ilginç bir yapıdır. İstanbul'daki Bezmiâlem Validesultan çeşmesi, ampir üsluptaki süslemeleriyle, bu dönem meydan çeşmelerinin en anıt-

Nuruosmaniye camisi **çeşme**si
XVIII. yy. Nuruosmaniye. *İstanbul*

Büyük Larousse

Ahmet III çeşmesi
XVIII. yy. *Sultanahmet, İstanbul*

Büyük Larousse

Tophane çeşmesinden bir görünüm XVIII. yy.
İstanbul

salıdır. XIX. yy. sonlarında yeniklasik üslubun yanı sıra, değişik üsluplarda da çeşmeler yapıldı. İstanbul Pertevniyal çeşmesi klasik mimari özelliklerinin yanı sıra, seçmeci üsluptaki süslemeleriyle dikkati çeker. Bu dönemin öteki örnekleri arasında İstanbul'daki Yahyaefendi, Çifteçeşme, Ahmet Reşit Paşa çeşmeleriyle, osmanlı meydan çeşmelerinin sonuncusu olarak nitelendirilen Yıldız-Balmumcu arasındaki Abdülhamit II çeşmesi sayılabilir. Alman M. Spitta'nın ürünü olan İstanbul Sultanahmet meydanındaki Alman çeşmesi, osmanlı çeşme mimarisine yabancı öğelerle dolu bir çalışmadır.

—Folk. Su, Anadolu'da temizliğin, arılığın simgesi sayılır ve kutsaldır. Bu nedenle çeşmeler de çeşitli inanışlara konu olmuştur. Güzel bir düş gören kişi, gerçekleşmesi için bunu açık bıraktığı bir çeşmeye anlatır. Kısmeti kapalı olan kızlar, cuma namazından sonra yedi çeşme açarlarsa kısmetlerinin açılacağına inanılır. Çeşmeler evliyaların, ermişlerin de uğrak yeridir. Bu nedenle bazı çeşmelerin suyunun kimi hastalıklara iyi geldiğine inanılır. Suyunun hayvan hastalıklarına iyi geldiğine inanılan çeşmeler de vardır. Sürülere topluca buralardan su içirilir.

İki kişinin aynı anda çeşmeden su içmesi iyi sayılmaz. Bunların aynı gün ölecekleri, birinin kan, ötekinin irin içeceği inanışı vardır. Bazı ermişlerin temiz ve iyi yürekli kişilere ait çeşmelerde aptes aldığına inanılır. Bunun için çeşmeye kalaylı bir tas bırakılır, yanına bir çift kullanılmamış nalın konur. İncir ağacının altında bulunan çeşmeler iyi sayılmaz. Çeşmeden su içen hayvan bile olsa, rahatsız etmemek gerektiğine inanılır.

—Opt. *Işıklı çeşmeler.* 1841'de Colladon, bir ışık jeti elde etmek için yan yüzeylerinden birinin altında bir delik bulunan su dolu bir kap aldı; kabın deliğe karşıt yüzeyine bir mercek yerleştirdi; bu merceğe yakınsayan ışık ışını demetini sıvı içinden geçirerek deliği aydınlattı. Parabol biçiminde fışkıran sıvı, bir dizi tam yansımaya uğrayan ışık ışınlarını sürüklediği ve su jetinden kurtulan damlacıkların parlak bir görünüm aldığı görüldü. Işıklı çeşme oyunlarının ilkesi işte budur.

Çeşme, bir karagöz oyunu. Karısı Hacivat'a, Karagöz'ün karısının eve erkek aldığını söyler. Hacivat da bunu Karagöz'e yetiştirir ve alay eder. Karagöz, mahalleli arasında soruşturma yapar, bir sonuç alamayınca, yolculuğa çıkıyormuş gibi yapıp tavanarasına saklanır. Karagöz'ün gittiğini sanan karısı içeri Çelebi'yi alır. Bunu gören Karagöz hemen aşağı inip kapıyı çalar. Karısı Çelebi'yi bir küpe saklar. Karagöz bu küpü alıp dışarı çıkar. Bu sırada çeşme başında sevgilisiyle konuşan Hacivat'ın kızını görür. Kız sevgilisini kandırmak için ona babasının altın saatini, paralarını, yüzüğünü vermektedir. Karagöz Hacivat'ı çağırıp olanları anlatır ve ona "gülme komşuna gelir başına" atasözüne uygun bir ders verir. Karagöz oyunları içinde en tanınmışlarından olan Çeşme, ortaoyunu olarak da oynanmıştır. *Kütahya, Kütahya çeşmesi, Gülme komşuna* adlarıyla da bilinir.

■**ÇEŞME,** Ege bölgesinde, Çeşme yarımadasında İzmir iline bağlı ilçe; 29 463 nüf. (1990); 260 km^2; merkez bucağı dışında 1 bucak, 4 köy. Merkezi, İzmir'in 84 km B.'sındaki *Çeşme,* 20 622 nüf. (1990). Tütün, üzüm, narenciye, zeytin üretimi. Turistik kuruluşlar (Altınyunus), kampingler, yazlık evler, siteler.

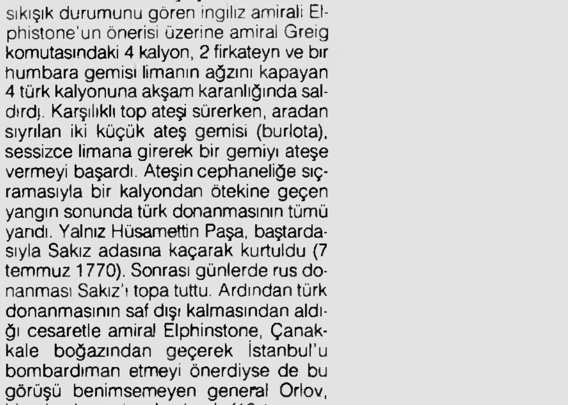
—İlar. Ionia'nın önemli kentlerinden Erythrai'nin iskelesi olan Çeşme, eskiden Cyssus adıyla anılırdı. Donanmalarının Çeşme önlerinde Antiokhos III tarafından bozguna uğratılması üzerine Romalılar Asya'nın fethine giriştiler (İ.Ö. 190). Kenti Bizanslılar'dan alan Aydınoğulları, burasını bir deniz üssüne dönüştürdüler. Anadolu beyliklerini ortadan kaldırdığı sırada Çeşme'yi de ele geçiren Bayezit I, Ankara savaşı'nda (1402) yenilince kent Timur tarafından yeniden Aydınoğulları'na verildi. Kısa süre sonra kesin olarak geçtiği osmanlı yönetiminde bir su tedavisi ve ticaret merkezi, önemli bir deniz üssü durumuna geldi. Bayezit II tarafından yaptırılan ve XVII. yy.'da Venedik savaşlarında yıkıma uğrayan Çeşme kalesi, XVIII. yy.'da onarıldı.

—Arkeol. ve Mim. Erythrai* antik kenti ilçe sınırları içindedir. 1508'de Bayezit II' nin yaptırdığı Çeşme kalesi'nin ikisi kıyıda, ikisi sırtlarda dört burcu vardır. 1770 Çeşme* deniz savaşı'nda zarar gören kale, daha sonra onarılarak silah müzesi olarak değerlendirildi.

Çeşme deniz savaşı, 1768-1774 Türk-Rus savaşı'nın denizde geçen evresi (5-6 temmuz 1770 gecesi). Savaş, karada Tuna boylarında sürüp giderken, Ruslar ingiliz denizcilerinin gözetiminde hazırladıkları Baltık donanmalarını Mora'daki ortodoks halkı ayaklandırmak amacıyla Avrupa'nın batısından dolaştırarak Ege denizi'ne gönderdiler. Başında general Aleksey Orlov'un bulunduğu ve amiral Elphinstone, amiral Greig gibi ünlü ingiliz denizcilerinin de yer aldığı rus donanması, Malta'ya uğradıktan ve Moralı hıristiyanları ayaklandırdıktan sonra Çanakkale boğazını kapatmak için Ege denizi'ne hareket etti (1770). Kaptanıderya Hüsamettin Paşa komutasında Çanakkale boğazından çıkarak Ege'ye açılan türk donanması, Mora'nın güney-doğu'sunda bulunan Menekşe açıklarında amiral Elphinstone komutasındaki rus filosuyla çarpıştıktan sonra Anapoli limanına çekildi. Türk ve rus donanmalarının Koyun adaları önündeki ikinci çatışmasından da bir sonuç alınamadı (6 temmuz 1770). Yalnız amiral Spiritof ile Cezayirli Hasan Paşa'nın gemileri yanarak battı. Ruslar'ın yeniden savaşmaya cesaret edemeyeceklerini düşünerek hava kararırken Çeşme limanına giren kaptanıderya Hüsamettin Paşa, deneyimli denizci Cezayirli Hasan Paşa'nın tüm uyarılarına karşın, gemileri limanda sıkışık bir düzende demirletti. Türk donanmasının Çeşme limanındaki sıkışık durumunu gören ingiliz amirali Elphistone'un önerisi üzerine amiral Greig komutasındaki 4 kalyon, 2 firkateyn ve bir humbara gemisi limanın ağzını kapayan 4 türk kalyonuna akşam karanlığında saldırdı. Karşılıklı top ateşi sürerken, aradan sıyrılan iki küçük ateş gemisi (burlota), sessizce limana girerek bir gemiyi ateşe vermeyi başardı. Ateşin cephaneliğe sıçramasıyla bir kalyondan ötekine geçen yangın sonunda türk donanmasının tümü yandı. Yalnız Hüsamettin Paşa, baştardasıyla Sakız adasına kaçarak kurtuldu (7 temmuz 1770). Sonrası günlerde rus donanması Sakız'ı topa tuttu. Ardından türk donanmasının saf dışı kalmasından aldığı cesaretle amiral Elphinstone, Çanakkale boğazından geçerek İstanbul'u bombardıman etmeyi önerdiyse de bu görüşü benimsemeyen general Orlov, Limni adasını işgal ederek (10 temmuz 1770) boğazı ablukaya almakla yetindi. Cezayirli Hasan Paşa'nın çabaları sonucu Limni adası ve Çanakkale boğazı ablukadan kurtarıldıysa da Çeşme olayı, savaşın gidişini Küçük Kaynarca antlaşması'na varacak ölçüde etkiledi. (→ Kayn.)

Çeşme müzesi, Çeşme kalesinde kurulan müze (1965). Osmanlı silahlarının,

Çeşme'den bir görünüm
İzmir

gemı toplarının ve zırhların sergilendiği müzenin önemli yapıtları arasında, Abdülaziz'in altın ve gümüş kakmalı tüfeğiyle, Ruslar'ın Navarin savaşı'nda batırdığı osmanlı donanması topları da bulunmaktadır.

ÇEŞME yarımadası, Ege kıyılarında İzmir körfezini B.'dan kapatan kütlesel Urla yarımadasının, Alaçatı kıstağı batısındaki daha küçük, ama belirgin bir yarımada oluşturan kesimine verilen ad. Mezozoyik ve neojen oluşuklarıyla volkanik kayaçlardan meydana gelen yarımadanın girintili çıkıntılı kıyıları boyunca yer yer dik falezler ve çok geniş, güzel plajlar birbirini izler. Bazı sıcak su kaynaklarının da bulunduğu yarımada son yıllarda deniz ve güneş turizminin çok geliştiği ve birçok turistik tesisin kurulduğu bir yöredir. Yarımadadaki en büyük yerleşme merkezi Çeşme'dir.

Çeşmebaşı, altı tablolu, tek perdelik konusuz bale. Koregrafisini, Ferit Tüzün'ün *Anadolu süiti* üzerine Ninette De Valois hazırladı. İlk kez 1965'te Ankara'da sahnelenen yapıtta Meriç Sümen, Engin Akaoğlu, Erhan Ergüder, Sait Sökmen, Jale Akyüz rol aldılar. Bir köy meydanındaki günlük yaşamdan sahneleri işleyen *Çeşmebaşı*, yerli motifler taşıyan, müziği bir türk bestecisi tarafından yazılmış, prömiyeri Türkiye'de yapılmış ilk önemli bale olduğundan, türk dans tarihinde ayrı bir yer tutar.

ÇEŞMELİ, İçel'in Erdemli ilçesi, Elvanlı bucağına bağlı belde; 4 068 nüf. (1990). Belediye.

ÇEŞMELİSEBİL, Konya'nın Sarayönü ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 058 nüf. (1990). Belediye.

ÇEŞMİBÜLBÜL a. (fars. *çeşm*. ve *bülbül*'den *çeşm-i bülbül*). XIX. yy.'dan başlayarak İstanbul'da gerçekleştirilen, renkli çizgili, hareli cam yapım tekniğine ve bu teknikle yapılan eşyaya verilen ad.
—ANSİKL. İlk kez 1848'de İstanbul'un Çubuklu semtinde, İncirköy'deki fabrikada üretilen çeşmibülbüllerin türk cam işçiliğinde özel bir yeri vardır. Bu eşyanın, camın içindeki çizgiler bülbül gözündeki harelere benzetilerek ya da İncirköy'ün Çeşmibülbül mahallesinde yapıldıklarından bu adla anıldıkları sanılır. Çeşmibülbüllerin (gülabdan, laledan, sürahi, bardak, vazo, tepsi, tabak, kâse, avize, vb.) yapımında kullanılan başlıca renkler süt mavisi, koyu kırmızı ve zümrüt yeşilidir; az da olsa sarı renge de rastlanır. Altınlı, kabartma çiçekli ve tezhipli örnekleri de vardır. Yapımı Paşabahçe fabrikalarında sürdürülen çeşmibülbüller, çeşitli renkte cam çubukların saydam cama gömülmesi yöntemiyle yapılır. Burada düz ya da sarmal cam çubukları özel olarak hazırlanmış kalıplar içine yerleştirilir, içine saydam cam üflenir, daha sonra kalıptan alınan camın üzeri de saydam cam kaplanır. Böylece renkli çubuklar iki cam tabakası arasında kalmış olur. Bu ön biçim elde edildikten sonra, değişik yöntemlerle son biçim verilir. Çeşmibülbüller çeşitli ülkelerde de (İtalya, Almanya, Hollanda, Belçika, Fransa, İspanya, Çin, Amerika Birleşik Devletleri) üretilmekle birlikte, türk ürünleri ayrı özellikler taşır (ince çizgilerin yanında belirli aralıklarla kalın çizgiler bulunması, fıstık yeşili renginde yapılan örnekler olması). [→ Kayn.]

çeşmibülbülden iki örnek
Türkiye şişe ve cam fabrikaları aş.

ÇEŞMİZADE MUSTAFA REŞİT EFENDİ, türk vakanüvis (? - İstanbul 1770). Medrese öğrenimi gördü. Hariç payesiyle müderrisliğe başladı (1740). Çeşitli aralıklarla dört kez kazasker tezkirecisi, dört kez de kassam oldu. Meşihat mektupçuluğuna yükseltildi. 1766-1768 arası vakanüvislik yaptı. Süleymaniye darülhadisi'ne müderris atandığı yıl öldü. Vakanüvisliği sırasında geçen olayları yazdığı *Çeşmizade tarihi* adıyla anılan yapıtı Vasıf Efendi'nin tarihine kaynak olmuştur. Çeşmizade'nin 1959 da yayımlanan bu yapıtından başka bir de *Divan*'ı vardır.

ÇEŞNİ a. (fars. *çaşni*'den). **1.** Bir yiyeceğin, bir içeceğin hoş bir duyum veren niteliği, tat, lezzet: *Bir yemeğe baharatla değişik bir çeşni katmak. Uzakdoğu yemeklerinin kendine özgü çeşnisi.* **—2.** Hoşa giden, değişik bir özellik, tat: *Onlar eski bayramların çeşnisiydiler. Konuşmasına bir çeşni vermek.* **—3.** *Esk.* Darphanede maden alaşımlarının ayarını belirtmede kullanılan terim. **—4.** *Çeşni tutmak*, ekmekçilikte buğday ununa katılacak mısır, arpa unlarının katkı oranını belirlemek. || *Çeşnisine bakmak*, tadına bakmak.
—*Esk.* *Çaşni-senc*, çeşnisine bakan: *"La'l-i nâbın çâşni-senc-i itâb etmez misin"* (Nedim, XVIII. yy.).
—Seram. *Çeşni deliği*, Kütahya türü seramik fırınlarının gövdesinde bulunan küçük delik. (Fırın yanarken açılıp kapanabilen bu deliğin karşısına yerleştirilen çeşni malı, madeni bir çubukla alınarak, fırındaki sırlı seramiklerin pişimi denetlenir.) || *Çeşni malı*, seramiklerin pişiminin denetlenmesi için kullanılan küçük seramik parçası.

ÇEŞNİCİ a. **1.** ÇAŞNIGİR'in eşanlamlısı. **—2.** Darphanede basılan altın ve gümüş paraların ayarını kontrol eden görevli.

ÇEŞNİCİBAŞI a. *Esk.* **1.** ÇAŞNİGİRBAŞI'nın eşanlamlısı. **—2.** Darphanede baş ayarcı. **—3.** *Tkz.* Sık sık eş değiştiren erkek.

ÇEŞNİCİLİK a. Çeşnicinin işi.

ÇEŞNİLENMEK gçz. f. Yiyecek ve içeceklerden söz ederken, tadı yerine gelmek, tadı kıvamında olmak.

ÇEŞNİLİK a. Yemeğe tat, lezzet kazandırmak için katılan baharat vb.

ÇEŞNİYÂR a. (fars. *çeşnıyâr*). *Esk.* Yemeğin tadına bakan; tadımcı.

ÇEŞPİDE → ÇESBÂN.

ÇEŞTE a. *Yörs.* Koyun kırkıldığında üzerinde bırakılan yün.

ÇEŞTE ya da **ÇEŞDE** a. Müz. Yarım küreye yakın küçük bir teknesi ve kısa bir sapı olan telli türk halk çalgısı. XVII. yy.'dan önce kullanılmış olan bu çalgı, Evliya Çelebi'ye göre, "beş kırişli (...), perdeleri gayet sık" bir tür çöğürdür.

ÇEŞTEPE, Aydın'ın merkez ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 4 920 nüf. (1990).

ÇETE a. (slav dilinde *çeta*). **1.** Ordu dışı, silahlı küçük birlik: *Yurdu savunmak için çeteler oluşturmak.* **—2.** Yasa dışı, yıkıcı amaçlar güden topluluk: *Hırsız çetesi.*
—Ask. ve Ask. tar. Osmanlı devletinde keşif amacıyla düşman topraklarına gönderilen küçük akıncı birliklerine verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Cez. huk. *Silahlı çete*, devletin tüzel kişiliğine karşı suç işlemek için oluşturulan silahlı topluluk. (Türk Cez. k.'nun 168. maddesine göre, bir kişi bu kanunun 125, 131, 146, 147 ve 156. maddelerinde yazılı cürümleri işlemek için silahlı cemiyet ve çete oluşturur ya da böyle bir cemiyet ve çetede yönetim ya da özel bir görev alırsa on beş yıldan aşağı olmamak üzere ağır hapis cezasıyla cezalandırılır.)
—Topbil. Düzenli olarak bir araya gelen ve bir şefin yönetiminde birbirleriyle sıkı ilişkiler sürdürerek bazen suç işlemeye yönelen gençlerden oluşan grup.
—ANSİKL. Ask. ve Ask. tar. Türkler Balkanlar'a yerleştikten ve Macaristan'ı da aldıktan sonra Orta Avrupa'yı elinde tutan Avusturya'ya karşı uzun savaşlara girıştiler. İki büyük devlet arasında savaş olmadığı dönemlerdeyse, türk akıncıları Avusturya topraklarına akınlar düzenlerdi. Bu akıncı birliklerin en küçüğünü oluşturan ve genelinde toplam sayısı yüz kişiden az olan çetelerin yaptığı yağma ve keşif harekâtına, akıncı beyleri katılmazlardı. Çetelerce girişilen akınlar kimi zaman çok şiddetli olur ve savaşların çıkmasına yol açardı. Osmanlı devletinin son yıllarında Rumeli'deki bulgar çetelerinin yerli müslüman halka büyük zorbalık yapmaları sonucu *çete* terimi halk arasında akıl almaz zalimlikler uygulayan eşkıya ya da komitacılar anlamında kullanıldı. Bugünkü anlamdaysa çete, düşman cephesi gerisinde ya da düşman işgali altındaki yurt topraklarında küçük ölçüde baskınlar düzenleyen, köprü, geçit ve iletişim hatlarını kesen, düşmanın ulaştırma ve lojistik etkinliklerini aksatan gönüllüler birliği olarak tanımlanabilir. Bu kişiler, çeteci ya da gerillacı adıyla anıldıkları gibi, giriştikleri eylemlere de çete ya da gerilla harekâtı denir.

ÇETE KAYIĞI a. Esk. denizc. Osmanlı donanmasında iç sularda, dar geçitlerde ve nehirlerde kullanılan çektiri türünden Ince* donanma gemisi. (Genellikle kürekle, rüzgârlı havalarda da tek direği üzerine donatılan aşırma yelkenle seyreden çete kayığı top ve silah taşımada kullanılırdı.)

ÇETECİ a. Bir çeteden olan ya da çete savaşı yapan kimse.

ÇETECİLİK a. Çeteci olma durumu; çetecinin yaptığı iş.

ÇETELE a. (yun. *tsetula*'dan). **1.** Çizilerek ya da oyularak açılan kertik. **—2.** Kahvehane vb. yerlerde içilen şeylerin hesabını tutmak için üzerine tebeşirle çizgiler çekilen ya da oyunda sayı yazmada kullanılan tabela. **—3.** Eskiden okuma yazma bilmeyen ekmekçi, sütçü vb. es-

nafın, veresiye satışlarda, verdiği her mal için üzerine çentik attığı uzunlamasına kesilmiş bir dalın iki parçasından her biri. **—4.** *Çetele çekmek*, hesap tutmak için bir yere çizgiler çizmek. || *Çetele tutmak*, veresiye yapılan alışverişi çeteleyle göstermek. || *Çeteleye dönmek*, insanın yüzü ya da bedeninin bölümü sözkonusuysa, sıyrık, yırtık, yara, bere ve kesikler içinde kalmak.

—Belgl. *Yükleme çetelesi*, bir belgenin bilişimle işletimi için hazırlanmış çözümleme kafesi. (Çetele, her biri bir temel bilgiye ayrılmış alanlara bölünür: kaynak alanı, betımleme alanı vb. Bu çetele, işlem bilgisayarının kullandığı yazılıma göre düzenlenmiş bir veri kayıt formasını karşılar. Dizinleyicinin yazdığı çetele yükleme atölyesine yollanır; burada kaydedilip bilgisayara yüklenerek söyleşmeli işlem ya da sorgulama amaçlarıyla kullanılır. Yükleme çetelesinden özellikle, kaynakçalara ilişkin veri tabanlarını oluşturmada yararlanılır.)

ÇETEN ya da **ÇİTEN** a. **1.** Saman taşımak için arabalara konulan büyük sepet ya da çıt. **—2.** Ahırın bir yanında yavrular için ayrılan yer. **—3.** Çıtten yapılmış ambar.

ÇETERES (Mahmut), türk güreşçi (Romanya 1925). Güreşe Ankaragücü'nde başladı. Ağır sıklet, 87 ve 78 kilolarda, serbest ve greko-romen dallarda başarılı oldu. İlk Türkiye şampiyonluğunu 1940'ta kazandı. 1945'te Stockholm'da yapılan Dünya greko-romen şampıyonası'nda 78 kg'da ikinci oldu.

ÇETİN sıf. **1.** Düşünsel ya da fiziksel olarak aşırı bir güç gerektiren; büyük engelleri olan şey için kullanılır; güç, zor, müşkül: *Önümüzde aşılması gereken çetin bir yol var. Çetin sorunlarla uğraşmak. Savaşın en çetin günleri.* **—2.** Yenilmesi güç olan, karşılaşmalarda, çarpışmalarda kendisinden korkulan kimse ya da grup için kullanılır: *Çetin bir rakiple karşı karşıya gelmek.* **—3.** İnatçı, direngen, azimli kimse için kullanılır: *Çetin bir adam.* **—4.** *Çetin ceviz*, kendi düşüncesinde direnen, bir konuda anlaşmaya, uzlaşmaya yanaşmayan kimse; başarılması güç iş.

ÇETİN (Celalettin), türk gazeteci ve yazar (Kağızman, Kars, 1928). Dünya gazetesinde muhabir ve röportaj yazarı olarak gazeteciliğe başladı (1957). Çeşitli gazetelerde, özellikle röportaj dalında adını duyurduktan sonra Hürriyet'e geçti (1969). Röportaj ve incelemelerini *Büyük göç* (1962), *Nasıl milyoner oldular* (1964), *Yarım kalan kin* (1974), *Bir pot daha* (1978), *Bir gazetecinin not defteri* (1980) adlı kitaplarda yayımladı. Ayrıca *Sarı çam* (1961) adlı bir şiir kitabı; *Saat altıda gel* (1965), *352. sokak* (1974), *Göçük* (1977) adlı üç romanı vardır. Sedat Simavi vakfı kitle haberleşme ödülü'nü kazandı (1982) ve çeşitli gazetecilik kuruluşlarından on bir ödül aldı. Anılarını yayımladı: *İşte Babıali* (1991).

ÇETİN (Yalçın), türk karikatürcü ve çizgifilmci (İstanbul 1934 - ay.y. 1977). Resim öğrenimini yarıda bıraktı. İlk karikatürü Doğan kardeş çocuk dergisi'nde yayımlandı (1947). Çalışmalarını Akbaba, Karikatür, Dolmuş, Tef, Tanin, Ant ve Özgür insan'da sürdürdü. Almanya'da çizgifilm çalışmaları yaptı (1961-1965). Dönüşünde bazı arkadaşlarıyla birlikte kurduğu bir reklam ajansında çizgifilmler hazırladı. Karikatür sanatında, 1950 kuşağının özgün bir sanatçısı olarak kendisini kabul ettirdi. İlk çizgifilmi *Balıkçı Osman Bağdat'ta*'yı "Karagöz-Hacivat", "Evliya Çelebi" gibi tipleri konu aldığı filmleri izledi. Gabrova'da yayımlanan *106 Çağdaş karikatürcü* albümüne girdi (1976). İstanbul Gazeteciler cemiyeti yarışmalarında mansiyon (1959) ve birincilik (1960) kazandı. Nasrettin Hoca yarışması'nda Basın Yayın genel müdürlüğü ödülü'nü aldı (1977). *Vatan millet Sakarya* (1974) ve *Dosya* (1977) adlarıyla iki albümü yayımlandı.

ÇETİN (Hikmet), türk iktisatçı ve siyaset adamı (Lice 1937). Siyasal bilgiler fakültesi'ni bitirdi (1960). DPT (Devlet planlama teşkilatı) iktisadi planlama dairesi'nde, planlama uzmanı olarak çalışmaya başladı, aynı dairenin başkanı oldu (1961-1977). CHP İstanbul milletvekili seçildi (1977-1980). Bülent Ecevit başkanlığındaki hükümette devlet bakanlığı (5 ocak-2 ekim 1978) ve başbakan yardımcılığı (2 ekim 1978-12 aralık 1979) yaptı. 12 eylül 1980'den sonra kurulan SODEP, ardından SHP'de siyasal yaşamını sürdürdü, 1987'de SHP'den İstanbul milletvekili seçildi. 1990'da SHP genel sekreterliğine getirildi. 1991'de kurulan DYP-SHP koalisyon hükümetinde dışişleri bakanı oldu.

ÇETİN (Neşe), türk atlet (Ankara 1953). Orta mesafe koşularında kendini gösterdi, birçok Türkiye rekoru (800 m'de 2.08.8 [1974], 1 000 m'de 2.49.6 [1979], 1 500 m'de 4.21.99 [1983], 3 000 m'de 9.22.7 [1979]) kırdı.

ÇETİNCE, Isparta'nın Yalvaç ilçesi, Bağkonak bucağına bağlı belde; 2 898 nüf. (1990). Belediye.

ÇETİNE → CETİNJE.

ÇETİNER (Selahattin), türk asker ve siyaset adamı (Lapseki 1919). Harp okulu'nu (1941), Topçu okulu'nu (1942) ve Kara harp akademisi'ni (1957) bitirdi. Ordunun çeşitli kademelerinde görev yaptı. Ana muhalefet partisi lideri İsmet İnönü'nün İç Anadolu'ya yaptığı bir parti gezisinin, dönemin siyasal iktidarı DP tarafından kolluk güçleri ve bu arada askeri birliklerce önlenmesi için verilen buyruklara uymadığı, komutanı olduğu birlikte eski Garp cephesi komutanı İnönü'yü selamladığı için (1959) açığa alındı, yargılandı, aklanarak görevine döndü. General, sonra tümgeneral (1970), korgeneral (1974) oldu. Kıbrıs türk birlikleri komutanlığı yaptı. Emekliye ayrıldı (30 ağustos 1978). 12 eylül 1980'den sonra Bülent Ulusu başkanlığındaki hükümette içişleri bakanı olarak görev aldı (21 eylül 1980 - 13 aralık 1983).

ÇETİNKAYA, Sıvas'ın Kangal ilçesine bağlı bucak; 5 059 nüf. (1990); 18 köy. Merkezi *Çetinkaya*, 2 330 nüf. (1990). Belediye.

ÇETİNKAYA (Ali), **Kel Ali** de denir, türk asker ve siyaset adamı (Afyonkarahisar 1878 - İstanbul 1949). Afyon Rüştiyesi, Bursa Askeri idadisi ve Harp okulu'nu bitirdi, subay oldu (1898). Arnavutluk ve Makedonya'da ayrılıkçı çetelerin bastırılması çalışmalarında görev aldı. İttihat ve Terakki cemiyeti'ne girip (1907) bu derneğin eylemlerine katıldı. Meşrutiyet'in ilanından sonra Balkanlar'da bulgar çetecileriyle savaşacak birliğin komutanlığına getirildi. Türk-İtalyan savaşı başlayınca Trablusgarp'a savaşmaya giden gönüllü subaylara katılıp (1911), Derne cephesinde Mustafa Kemal'in (Atatürk) komutası altında savaştı. Balkan savaşlarında (1912-1913), Birinci Dünya savaşı'nda Irak ve Kafkas cephelerinde görev aldı. Mondros ateşkesi'nde karargâh, Ayvalık'ta bulunan 172. piyade alayının yarbay rütbesinde komutanı idi (1918). Yunanlılar'ın İzmir'i işgalinden sonra işgal alanını genişletmeleri karşısında, komutasındaki düzenli ordu birlikleriyle Ayvalık'ta Yunanlılar'a karşı bir cephe oluşturup ilk ulusal direniş savaşını veren komutan oldu. Eski Edremit kaymakamı Köprülülü Hamdi Bey'in oluşturduğu yöre halkından milislerle Ayvalık cephesini kurdu, Balıkesir kongresi kararları gereğince bir süre bu cephe komutanlığını yürüttü. Sıvas kongresi'nde seçilen Heyeti temsiliye'nin baskısı üzerine yapılan seçimlerden sonra oluşan son Osmanlı Meclisi mebusanı'na Afyon mebusu seçildi, İstanbul'a gitti (1920). 16 mart 1920'de Meclisi mebusan'ın İngilizler'ce basılması sonrasında tutuklanan öteki kuvayı milliyeci mebuslarla birlikte Malta adasına sürüldü, hapis edildi. Salıverilince Ankara'ya gelip ilk TBMM'ye Afyonkarahisar milletvekili olarak katıldı (1921). Ankara İstiklal mahkemesi'nin başkanı oldu. İzmir'de Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya karşı düzenlenen suikast girişimi (1926) sanıklarını yargıladı, suçu saptananların asılmaları kararını verdi.

1919 yılında seçildiği milletvekilliği, ölüm tarihi olan 1949'a kadar aralıksız otuz yıl sürdü. 6. İsmet Paşa kabinesinde (1933-1939) nafıa (bayındırlık) bakanı oldu ve bu görevini Celal Bayar, Refik Saydam kabinelerinde de sürdürdü. 2. Refik Saydam hükümetinde yeni kurulan muhabere ve münakale (ulaştırma) bakanlığına getirildi (1939-1940). Bu bakanlıkları sırasında yabancı şirketlerin millileştirilip devletleştirilmesi, demiryollarının ve limanların geliştirilmesinde büyük katkıları oldu. Bakanlığı döneminde yaptırılan demiryolu köprülerinin üstünden ilk kez tren geçerken müteahhit ve mühendisleri, bu köprülerin sağlamlığını denetlemek için altında tutması ile ünlüdür. Ankara garı, Afyon garı, Ankara'da bakanlıklar, döneminde yapılmış büyük yapılardır. Adı Afyon'da bir istasyona verilmiştir.

ÇETİNKAYA (Hikmet), türk gazeteci ve yazar (Edremit 1942). Manisa Erkek lisesi'ni bitirdikten sonra Cumhuriyet'in İzmir bürosunda muhabir olarak gazeteciliğe başladı. Haber, röportaj ve dizi yazıları ilgiyle karşılandı. İzmir Gazeteciler cemiyeti Hasan Tahsin ödülü'nü (1968, 1970, 1971) ve Türk Dil kurumu basın ödülü'nü kazandı (1975). Başlıca yapıtları: *Toprak bizim canımız* (1972), *Türkiye gerçeği* (1976), *Oy tütün oy* (1977), *Bodrum sürgünleri* (1981), *Sancılı yıllar (1965-1971)* [1985], *Yılların tanığı üç yazar* (1986), *Kubilay olayı ve tarikat kampları* (1986), *Kuşatılmış sokaklar* (1987), *Kanlı sürgün* (inceleme, 1989), *Toroslardan aşağı* (röportaj, 1990). 1992'de Cumhuriyet gazetesinde genel yayın koordinatörü ve köşe yazarı oldu.

ÇETİNLEŞMEK gçz. f. Çetin duruma gelmek: *Yolculuk giderek çetinleşiyor.*

◆ **çetinleştirmek** ettrg. f. *Bir şeyi çetinleştirmek*, onu çetin duruma getirmek.

ÇETİNLEŞTİRMEK → ÇETİNLEŞMEK.

ÇETİNLİK a. Çetin olma durumu, çetin olan şeyin, kimsenin niteliği.

ÇETİNTAŞ (Sedat), türk mimar (Arapkır 1889 - İstanbul 1965). İstanbul Sanayii nefise mektebi'ni bitirdi. Mimar Kemalettin'in öğrencisi olarak Birinci ulusal mimarlık akımı içinde yetişti. Bursa belediyesi'ndeki görevi sırasında buradaki osmanlı yapılarını inceledi. Daha sonra İstanbul'un bayındırlık sorunları ve mimarlık anıtlarıyla ilgilendi. Sokullu camisi'nin (1922), Şehzade camisi'nin (1932), Süleymaniye camisi'nin (1936), Sultan Mahmut türbesi'nin (1942), Bursa, Edirne ve İstanbul'daki öteki osmanlı yapılarının rölövelerini hazırlayarak sergiledi. Atatürk'ün isteğiyle, Eski eserler ve anıtları koruma heyeti'nin kurulmasında etkili oldu. Milli eğitim bakanlığı Eski eserler ve rölöve bürosu'nda görevliyken emekliye ayrıldı (1954). Rölöve çalışmalarının yanı sıra, gazete ve dergilerde yayımlanan, tarihsel yapıların korunması ve kent planlamalarına ilişkin yazılarıyla tanındı. Türk mimarlığının ilk meslek kuruluşlarından olan Yüksek mimarlar birliği'nin etkin üyelerindendi. Yapıtları: *Bursa'da ilk eserler* (1946); *Türk mimari anıtları, Osmanlı devri, Bursa'da Murad I ve Beyazıd I binaları* (1952); *Sivas darüşşifası* (1953), *Yeşil cami ve benzerleri cami değildir* (1958).

ÇETMİ, Konya'nın Taşkent ilçesi, merkez bucağına bağlı köy; 4 525 nüf. (1990). Belediye.

Çetnikler, sırp-hırvat dilinde **Četnici** ("Çeteciler"), XX. yy. başlarında Makedonya'da Türkler'e karşı direnen sırp milliyetçilerine verilen addı. Birinci Dünya savaşı'nda da Sırbıstan'a giren kuvvetlere karşı savaşan çeteler aynı adı kullandı. Daha sonra Yugoslav krallığı döneminde milliyetçilerden oluşan yıldırıcı resmi bir kuvvet olarak ortaya çıktılar. 1941-1945 arası, Mihajlović komutasında önce alman işgalcilere, daha sonra da Almanlar ile birleşerek Tito'nun komünist kuvvetlerine (Partizanlar) karşı çarpıştılar. Savaştan sonra Tito yönetimince yargılanarak idam edildiler.

ÇETR a. (fars. *çetr*). *Esk.* **1.** Güneşten korunmak için kullanılan gölgelik, şemsiye: *"Yâ fezâ-yı lâ-mekânda çetr o ednâ mıdır?"* (Yenişehirli Avni, XIX. yy.). **—2.** Gece. **—3.** *Çetr-i anberin,* karanlık gece.
—Dokmc. XIV. ve XV. yy.'larda döşemelik olarak ya da giysi yapımında kullanılan ipekli bir kumaş.

ÇETREFİL sıf. (slav dilinde *çetr*, dört' ten). **1.** Anlaşılması, çözümlenmesi, sonuçlandırılması güç, karışık, karmaşık şey için kullanılır: *Çok çetrefil bir dava. Çetrefil bir sorun.* **—2.** Yanlış ve bozuk kullanılan, bozuk telaffuz edilen dil için kullanılır: *Çetrefil bir dille konuşmak.*

ÇETREFİLLEŞMEK gçz. f. Çetrefil duruma gelmek.

ÇETRUM a. 1/100 ngultrum değerinde Bhutan parası.

ÇETVER a. (rusç. sözc.). **1.** Rusya'da taneler ve sıvılar için kullanılan eski bir hacım ölçüsü. **—2.** Rusya'da XI. yy. ile XVIII. yy. sonları arasında kullanılan yarım desiyatine eşdeğer resmi alan ölçüsü.

ÇEVGÂN ya da **ÇEVGEN** a. (fars. *çevgan*). *Esk.* **1.** Cirit oyununda topa vurulan ucu eğri değnek: *"Göreli zülfüni çevgân gibi galtan hevâdâr / Gönüller topını buldı için ol aşüfte meydanun"* (Hassan, XV. yy.). **—2.** Bu sopayla oynanan oyun (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** Ucu eğri sopa, baston.
—Ask. müz. Mehter müziğinde kullanılan, çepeçevre çıngıraklar, ziller ya da zincirler takılı bir çemberle, bunu yukarda tutmayı sağlayan uzun bir saptan oluşan ritim çalgısı (Aynı zamanda bir tür tuğ olan çevgân, yürüyüş halinde mehter takımının en önünde yer alır, sapı yere vurularak çalınırdı. XVI. yy.'da, kimi Avrupa ülkeleri, askeri bandolarında çevgâna yer vermeye başladı.)
—Tasav. Sufiler, tanrısal kaderin insanı bir top gibi gelişigüzel atıp yuvarladığına inanarak kaderi bu adla anarlar.
—ANSİKL. Uzakdoğu ve Ortadoğu ülkelerinde çok eski çağlardan beri bilinen ve oynanan *çevgân*, ucu eğri bir değnek ve yaklaşık 10-15 cm çapında toplarla, at üzerinde oynanır. İki takım halinde ayrılmış olan oyuncular atlarını koşturarak ellerindeki değnekle topu kendi kalelerine sokmaya çalışırlar. Önceden saptanan sayıya en önce ulaşan ya da belli bir süre içinde en fazla sayıyı yapan, oyunu kazanır. Başlıca iki türü vardır. Daha çok Uzakdoğu ülkelerinde oynanan biçiminde, değneğin eğri ucunda bir ağ bulunur. Amaç topu bu ağ yardımıyla alıp belli bir yerdeki deliğe sokmaktır. Her iki takımın hedefi de aynıdır. Yedi topu bu delikten geçiren oyunu kazanır. Çevgân'ın bu türünde kullanılan değneklerin uzunluğu 120-150 cm kadardır. Toplar söğüt ya da akçaağaçtan yapılmış ya da yuvarlak bir taşın çevresine saman sarılarak oluşturulmuştur. Çapı 10-15 cm'dir.
İkinci tür çevgân oyununda ise değneğin ucunda ağ bulunmaz. Oyun iki takım halinde yaklaşık 240 x 160 m boyutlarındaki geniş bir alanda oynanır. Takımlar genellikle 4 kişiden oluşmakla birlikte bu sayı 3 ile 10 arasında da değişebilir. Oyuncular at üzerinde değnekleriyle çeldikleri topu birbirinden 5-6 m uzaklığa konmuş iki taş sütun arasından geçirmeye çalışırlar. Her biri yarım saat süren 2 ya da 3 devre içinde en çok sayıyı yapan oyunu kazanır. Çevgân konusunda en eski bilgilere, İran kaynaklarında rastlanmaktadır. Orta Asya'da yaşayan Türkler arasında da yaygın olan çevgân, bazı araştırmacılara göre, polo ve golf oyunlarının ilk biçimidir.
Evliya Çelebi'nin *Seyahatname* (XVII. yy.) adlı yapıtında verdiği bilgiye göre Türkler'in oynadığı *çevgân* oyunu şöyledir: oyun alanının iki yanına, kale yerine geçmek üzere, ikişer sütun dikilir. Takımlar bu kalelerin arkasında dururlar. Alanın ortasına ağaçtan yapılmış büyük bir top konur. Oyun başlayınca her iki takımdan birer kişi fırlayıp değnekleriyle ortadaki topu kendi kalelerine doğru sürmeye çalışırlar. Her takımdan ikişer kişi arkadaşlarına yardım eder. Topu kendi kalesine en çok sokan oyunu kazanır. Bu oyunda binilen atlar özel olarak yetiştirilmişlerdir. Çok tehlikeli bir oyundur. D. Anadolu'da özellikle Bitlis yöresinde buna benzer bir oyunun günümüzde de oynandığı bilinmektedir. *Altın* top, top*-u çevgân* da denir.
—Ed. Divan şiirinde sevgilinin güzel yüzü, çevgân oynanan alana, uzun ve uçları büklümlü saçları çevgân sopasına, âşığın canı ve başı topa benzetilir. Kimi zaman da sevgilinin yanağının topa, eğri kaşlarının çevgâna benzediği anlatılır. Çevgân oyunu iran edebiyatında Arifi, Kasım-ı Günabadi gibi şairlerin simgesel mesnevilerinde *(Güy-i çevgân)* konu edildi. Türk edebıyatında Lamii aynı konuyu işledi.

ÇEVGÂNCI a. Ask. müz. Çevgân çalarak mehter korosunu yöneten yeniçeri.

ÇEVGÂNİ a. *Esk.* Çevgân* oyunu için özel olarak yetiştirilmiş at.

ÇEVGEN → ÇEVGÂN.

ÇEVİK sıf. (fars. *çabük*). Bedensel hareketlerini büyük bir kolaylık ve çabuklukla yapan kimse; onun davranışı için kullanılır; atik: *Kedi gibi çevik bir çocuk. Çevik bir hareket.*
—Ask. *Çevik birlik*, muharebede harekât ve manevra yeteneği ile vurucu gücü yüksek olan zırhlı, motorlu ve helikopter birliklerinden kurulan özel muharebe timlerine verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Ask. Zırhlı ve motorlu kıtalarla motorlu topçu, istihkâm, muhabere, helikopter ve öteki destek birliklerinden karma olarak kurulan çevik birlikler, üstün harekât ve manevra yeteneklerini kullanarak süratle ilerlerler. Ele geçirdikleri noktaları, kendilerini izleyen motorlu piyade ve destek birliklerine teslim ederek yeni hedeflere yönelirler.

Çevik kuvvet, ing. *Rapid Deployment Force* (RDF), Afganistan'ın işgali üzerine, Ortadoğu'da (İsrail dışında, Mısır'dan Pakistan'a kadar) amerikan çıkarlarını korumak için 1980 yılında başkan Carter tarafından kurulan amerikan hızlı müdahale kuvveti. Harekâtın türüne göre görevlendirilen üç kuvvetin (kara, deniz, hava) birliklerinden oluşur. Bu birlikteki asker sayısı 200 000'e ulaşabilir.

ÇEVİKLEŞMEK gçz. f. Çevik duruma gelmek, çeviklik kazanmak.

ÇEVİKLİK a. Çevik olma durumu ya da çevikçe davranış.

ÇEVİRGE a. Marangl. Pencere kanatlarını ve kapıları sabit tutmaya yarayan, 5-10 cm boyunda ahşap mandal türü.

ÇEVİRİ a. (*çevirmek*'ten *çevir-i*). **1.** Bir dilden başka bir dile çevirmek, aktarmak eylemi: *Bir kitabın çevirisi. Anında çeviri.* (Eşanl. TERCÜME.) **—2.** Bir başka yapıtı, metni değişik bir dilde veren yapıt ya da metin: *Kitabın türkçe çevirisinden yararlanmak.*
—Dilbil. Bir dilde (kaynak dil) söylenmiş olanı, anlam ve deyiş eşdeğerliliklerini koruyarak bir başka dilde (amaç dil) yeniden söyleme.(Bk. *ansikl.* böl.) || *Otomatik çeviri (O.Ç), bilgisayar denetimli çeviri (B.D.Ç),* metinlerin çevirisini bilişim araçlarıyla sağlayan işlem . (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ed. *Çeviri metin,* yazıldığı dilden başka bir dile aktarılmış metin.
—Mant. *Çevirinin belirsizliği savı*, Quine' ın, bir dilden bir dile "tam" (tıpatıp uygun) bir çevirinin mantıkça olanaksız olduğunu ileri süren savı (1960).
—Telekom. Bir telgraf alıcısının, işaretler biçiminde aldığı bir mesaj metnini, yeniden oluşturarak basma ya da kaydetme işlevi.

◆ sıf. Bir dilden başka bir dile çevrilmiş, aktarılmış şey için kullanılır: *Çeviri roman. Çeviri kitaplar.*
—ANSİKL. Dilbil. Çeviri, kalkış dilinin (kaynak dil) bir bildirisini, varış diline (amaç dil) aktarmaktır. Bu terim hem etkinliği, hem ürününü: "özgün" ya da kaynak bildirinin "çevirisi" olarak amaç bildiriyi belirtir. Dar anlamda, çeviri yalnızca yazılı metinleri kapsar; "sözlü çeviri" sözkonusu olunca, dilmaçlık, hatta son zamanlarda görüldüğü gibi yorumlama anlaşılır.
Edebiyat çevirisi ve teknik çeviri birbirinden ayrılır, bu yalnızca çevrilecek metinlerin niteliğine ve bu metinlere uygun düşecek çeviri biçimine ilişkin bir karşıtlık değil, aynı zamanda toplumsal-mesleksel ve ekonomik türden bir ayırımdır. Edebiyat çevirmenleri, kitap çevirir ve oldukça düşük bir telif ücret alırken; teknik çevirmenlere genellikle daha dolgun bir ücret ödenir.
Çeviri, farklı diller konuşan topluluk ve bireyler arasındaki sayısız ilişkilerin her çağda zorunlu kıldığı evrensel nitelikli bir etkinliktir. Günümüzdeki uluslararası kuruluşların çeviri bölümlerinden çok önce, her tür yeminli ve belgeli çevirmenler, Firavun saraylarında dilmaç çevirmenler, vb. vardı. Çevirinin tarihsel kökenlerinde, Eski Ahit'in yunanca çevirisi, "Ebdo Mekonta", aziz Hieronymus'un yaptığı latince İncil çevirisi (Vulgata) gibi kutsal metinler yer alır. Ama, *İlyada* ve *Odysseia*' nın çok sayıda çevirisinin de ortaya koyduğu gibi, Antikçağ'ın edebiyat metinleri de önemli bir yer tutar, edebiyatların, hatta Avrupa ulusal dillerinin kökeninde bile çeviriyi buluruz: örneğin, çağdaş almanca, temelinde Luther'in İncil çevirisindeki almancadır; fransız yazınının kaynaklarında, Pleiade akımının yapıtları, gerçek anlamda çeviriden, esinini antik başyapıtlardan alan uyarlamalara dek uzanan bir sürekliliği ortaya koyar.
Kutsal metinlerde konu Tanrı sözü olduğundan sadakat, filolojik kesinlik ve yorumda doğruluk (tefsir ve yorumbilim) temel ve mutlak zorunluluktur. Edebi çeviriler aynı mantığı izlemezler; bu tür çevirilerin çoğu için, "vefasız güzeller" denilebilmiştir; ama kimi dönemlerde metindeki kesinliğe ulaşma ve metinsel, kültürel duyarlığı sağlama yolunda bir tepki hareketinin ortaya çıktığı da görülür. Örneğin Leconte de Lisle'in Homeros şiirleri çevirisi buna tanıklık eder. *Sous l'invocation de Saint Jérôme*'da Valery Larbaud'nun yaptığı gibi, kimi yazarlar, bize "çeviri sanatına" ilişkin çalışmalar bırakmıştır. Ama günümüzde çeviri, dilbilimin gittikçe güçlenmesi ve uluslararası ilişkilerin yoğunlaşmasından ötürü mesleksel ve kurumsal etkinlik alanı sürekli artan çevirinin gelişmesiyle bağıntılı olarak özgün bir dalın, "çeviribilim"in konusu olma eğilimindedir. "Aynı durum içinde", kaynak söylemle amaç söylem arasındaki işlevsel eşdeğerliliğin önemini belirten, çevirinin temelindeki iletişim süresini inceleyen, çevirinin şiirbilimsel kurallarını geliştirmeyi amaçlayan, çeviri tiplendirmelerine ilişkin öneriler getiren bir "çeviri bilimi" kurmaya çabalayan çeviri kuramcılarının ortaya çıkması buradan kaynaklanır.
Çoğu Avrupa ülkelerinde okulda yapılan "anadilinden yabancı dile" ve "ya-

bancı dilden anadiline" çevirilere gelince, bu etkinlikler çeviri işlemlerini, dil öğretimindeki genel stratejinin bir parçası sayar ve bu gerekçeyle, dilsel güçlüklerden oluşan bir bütüne yer verirler: bunlar, uç durumları ele alan ve mesleki bir etkinlik olan gerçek anlamdaki çeviriye göre can sıkıcı nitelikte alıştırmalardır. Profesyonel çeviri, giderek artan nicel bir gelişim içindedir. Bu da, sorunu otomatik çeviriyle çözme evresine gelindiğini gösteren aşamalardan biridir.

Otamatık çeviri, İkinci Dünya savaşı'ndan sonra kriptografi varsayımından yola çıkan, çeviriyi yalın bir karşılıklar bulma sistemiyle özdeşleştiren ve ele alınan iki dilin terimleri arasında tamkarşılıklı eşdeğerlikler kurmayı amaçlayan araştırmalara konu olmuştur; bu araştırmalar, iki dilli, bir otomatik sözlük oluşturmaya yönelmiştir. Birçok araştırma tasarısının aynı anda ortaya atıldığı bir coşku dönemi yaşanmış, ancak 1960'lı yıllarda, somut sonuçlara ulaşamayan bu arayışlar oldukça sert eleştirilere uğramıştır. Bu eleştiriler, özellikle yararlanılan dilbilim kuramının yetersizliğine ve başlangıçtaki amacın ütopik niteliğine yönelir. Bugün, tümüyle otomatıkleştirilmiş, üstün nitelikli çevirinin şimdilik gerçekçi bir amaç olmadığında birleşilmektedir. Bu nedenle uzmanlar, bilgisayar destekli çeviriden söz etmeyi yeğlemektedirler. Çevirmen makinenin yaptığı yanlışları, makine yerine insan bir çevirmen-düzeltmenin gözden geçirdiği "yayım sonrası" bir evre öngörme zorunluğu doğmuştur. % 10'luk yanlış oranı, çoğu kez aşılan bir alt sınırdır. Böylece, makineye yalnızca standart, sözdizimsel yapısı önceden indirgenmiş söylemlerin verilmesini sağlayan bir önbasım da gerçekleştirilebilir. Temel amaç çevirmene otomatikleşmiş bir belge sistemi biçiminde bir yardım sağlamaktır. Yine de bu alandaki araştırmalar etkin bir biçimde sürmektedir. Genel olarak, çeviri, çözümleme, aktarım ve üretim olmak üzere üç evrede ele alınmakta, dilbilimsel betimleme modelleriyle işlem yazılımlarını birbirinden iyi ayırmaya özen gösterilmektedir. İki dil üstüne çalışılabileceği gibi çokdilli çeviri de amaçlanabilir ve arada bir "eksen-dil"den (yapay dil) yararlanılabilir. Şimdiden, en azından deneme aşamasında birçok yöntem kullanılmaya başlanmıştır. SİSTRAN yöntemi, Avrupa topluluklarınca denenmiştir, Kanada'da geliştirilen TAUM METEO yöntemi, tümüyle kalıplaşmış bir dilde kaleme alınan hava durumu bültenlerini ingilizceden fransızcaya çevirmeye yaramaktadır; en ileri araştırmalar arasında, üstünde Grenoble'da, G.E.T.A.'nın üstünde çalıştığı ARİANE sistemleri ve Almanya ile Japonya'daki kimi araştırmalar sayılabilir.

• *Türk edebiyatında.* Turfan ve çevresinde ele geçen uygur yazılı kaynaklarının büyük bölümü, çeviridir. Sanskritçe, çince, toharca gibi dillerden yapılan bu çeviriler, genellikle Buddha'nın yaşamını anlatan ve burkancılığın ilkelerini öykülerle açıklayan din kitaplarıdır: *Altın yaruk* (altın ışık), *Sekiz yükmek* (Sekiz yığın), *Kalyanamkara ile Papamkara* bu öykülerden bazılarıdır. Bu metinler türkçeye aktarılırken yabancı sözlere yer verilmemiş, din terimlerinin hemen tümüne türkçe karşılıklar bulunmuştur.

İslamlığın benimsenmesinden sonra, daha çok Kuran ve hadislerle öteki din kitaplarının çevirileri yapılmaya başlandı. İbn Arapşah'ın Kuran çevirisi, Erzurumlu Darir'in yüz hadis çevirisi bu yoldaki ilk örneklerdir.

XIV-XV. yy.'larda Anadolu'da tıp (*müfredat-ı İbn Baytar* vb.), astronomi (*Melhame-i şemsiye* vb.), zooloji (*Hayat ül-hayvan* vb.) gibi konularda pek çok çeviri yapıldı. İran ve arap dillerinden yapılan edebiyat çevirilerinde ise Nizami, Cami gibi yazarların yapıtları bazen eklemelerle zenginleştirildi; bazen, yalnızca ortak edebiyatın bir esin kaynağı olarak kaldı.

Batı dillerinden türkçeye yapılan ilk çeviriler XVIII. yy'ın ilk yarısında görülür. 1733'te Müteferrika'nın bastığı coğrafya kitabından sonra tarih, siyaset, tıp, tarım, askerlik konularında da pek çok kitap çevrildi. Bunların arasında Halis Efendi adlı birinin *Kıyafetname* adıyla çevirdiği, küçük bir karakteroloji kitabı da bulunmaktadır.

Ancak, türk tiyatrosunun ilk özgün örneğini veren İbrahim Şinasi'nin *Şair* evlenmesi*'ni yazdığı 1859 yılı, aynı zamanda Batı'daki edebi türlerden bazılarının da türkçeye çevrilmeye başlandığı yıldır. Yusuf Kâmil Paşa, fransız yazarı Fénelon'dan çevirdiği *Terceme-i Telemak** ile türk okurunu, batı edebiyatının öğretici roman örneklerinden biriyle tanıştırdı. 1862'de basılan yapıt büyük ilgi topladı; buradan yapılmış alıntılar ders kitaplarına girdi. Bunu, aynı yıl Ruzname-i ceride-i havadis gazetesinde *Mağdûrîn hikâyesi* adıyla tefrika edilen Victor Hugo'nun *Sefiller*'in (Les misérables) geniş özeti izledi. *Telemak* çevirisinin ağdalı diline karşılık, kime ait olduğu bilinmeyen ikinci çevirinin dili oldukça sadedir.

1871'de Voltaire *(Hikâye-i hikemiyye-i Mikromega)*, A. Dumas *(Monte Kristo)*, ertesi yıl Recaizade Ekrem'in kalemiyle Chateaubriand *(Atala)*, Lesage *(Topal şeytan)*, 1873'te B. de Saint-Pierre *(Pol ve Virjini)*, P. du Terrail *(Gece yolcuları)*, A. Radcliffe *(Sergüzeşt-i Adelin)*, Longus *(Dafni ile Koloe'nin hikâye-i taaşşukları)* gibi yazarları sonraki yıllarda X. de Montepin, E. Sue, E. Richebourg, E. Gaboriau, J. Verne, Lamartine, O. Feuillet, H. Malot, P. Bourget, A. Daudet, P. Loti, G. de Maupassant, E. Zola vb.'den çeviriler izledi. XIX. yy.'ın sonlarına doğru Tolstoy (*İlyas, Familya saadeti*, 1891), Puşkin (*Kâğıt oyunu*, 1893), P. Mérimée (*Karmen*, 1898); XX. yy.'ın başlarında Turgenyef (*Buhar, Ab-ı nevbahar*, 1903), Byron (*Chillon mahpusu*, 1904) türk okuruna sunuldular.

Tiyatro alanındaki ilk derli toplu çeviriler de, özellikle XIX. yy.'ın son çeyreğinden başlayarak yavaş yavaş yoğunluk kazandı. Evrensel nitelikteki oyun yazarlarından Shakespeare'in türkçe olarak sahnelendiği bilinen ilk yapıtı, *Romeo ve Jülyet*'ten (1871) yaklaşık 5 yıl sonra Hasan Bedrettin ile Manastırlı Mehmet Rıfat, *Othello*'yu Dulcis'in fransızca uyarlamasından çevirdi. Hasan Sırrı ilk kez doğrudan yazıldığı dilden *Venedik taciri* (1884), arkasından *Sehv-i mudhik* adıyla *Yanlışlıklar komedyası*'nı (1887) dilimize kazandırdı. Molière ise, ilk kez 1813'te H.A.G. Antimosyan'ın yaptığı ve ermeni harfleriyle bastırdığı *Zoraki doktor (Le médecin malgré lui)* çevirisiyle türkçeye aktarılmış olmasına karşın, hem nicel hem de nitel yönden Ahmet Vefik Paşa'nın gerek doğrudan yaptığı çeviriler, gerekse uyarlamalarıyla türk sahnelerine yerleşti. Ahmet Vefik Paşa'nın 1869'dan başlayarak dilimize aktardığı Molière yapıtlarından bazıları (*Zor nikâhı, Zoraki tabip, Yorgaki Dandini*, vb.) bugün bile zevkle izlenebilmektedir. Victor Hugo'nun *Hernani*'si de 1873-1874 yıllarında biri yine Ahmet Vefik Paşa, öbürü de Ahmet S. adlı bir başkası tarafından ayrı ayrı çevrildi. Ahmet Vefik Paşa'nın çevirisi kayıptır. Hugo'nun *Angelo*'su iki ayrı kişi tarafından ve başka yapıtları; rumcadan bazı yapıtlar; Schiller'in *Hud'a ve aşk*'ı *(Intrique et amour)*, sonraki yıllarda ise Balzac, Labiche, Goldoni, vb. yazarlardan ürünler de türkçeye çevrildi.

Yine *Şair evlenmesi*'nin yayımlandığı tarihte, Şinasi'nin çeşitli fransız şairlerinden yaptığı çevirilerle Münif Efendi'nin *Muhaverat-ı hikemiye*'si de türk edebiyatında yeni ufukların açılmasına, yazı sanatlarının yeni bir kimlik kazanmasına imkân verdi. Edebiyat-ı cedide'nin başlangıç tarihi olan 1896'lardan sonra çeviri çalışmalarının hızını yitirdiği, İkinci meşrutiyet'in ilanına değin daha çok belli alanlara (halk romanları, vodviller vb.) yöneldiği görülür.

Bu dönemde Ahmet Refik'in *Medeniyet tarihi*, Ata Bey'in Hammer'den 15 ciltlik *Osmanlı tarihi* ile Abdullah Cevdet'in "İstibdatla mücadele, özgürlük ve insanlık düşüncelerini ön plana almak" amacıyla Doğu'nun ve Batı'nın belli başlı edebiyat yapıtlarını çevirme çabaları anılmaya değer.

• Cumhuriyet dönemi. Arap abecesinin yerini latin harflerine bırakması (1928), Batı ile kültür alışverişinin daha planlı ve örgütlü bir yoldan kitlelere sunulması sorununu gündeme getirdi. 1924'te Milli eğitim bakanlığı bünyesinde kurulan Telif ve tercüme heyeti'nin (1926'dan sonra Milli talim ve terbiye dairesi'ne dönüştürüldü) bir uzantısı olarak, Hasan Âli Yücel'in girişimiyle 1939 yılında oluşturulan Tercüme bürosu, bir yandan yunan, roma, islam ve doğu klasiklerini, bir yandan da çağdaş batı edebiyatlarının başyapıtlarının dilimize çevrilmesinde büyük rol oynadı. Buna paralel olarak, 19 mayıs 1940'tan başlayarak yayımlanan Tercüme* dergisi de 1950'li yıllara değin bilgi aktarımı, tanıtma ve tartışma yönünden önemli bir işlevi yerine getirdi. Tercüme bürosu, 1950'li yılların ortalarında lağvedildi, çeviri çalışmaları da daha çok özel yayınevlerince sürdürüldü. (→ Kayn.)

—Mant. Çevirinin belirsizliği savına göre, söz düzenlemelerinin tümünü karşılayabilecek çeviri rehberleri hazırlanabilir, ama bunların birbirleriyle bağdaştırılmaları olanaksızdır. Demek ki, bir çeviri her zaman belirsiz kalmak zorundadır ve hiçbir belirgin doğrulama süreci bu belirsizliği tümüyle gideremez. Quine, bu savı, iki ayrı dilde "birbirine çevrilebilir" ya da "anlamdaş" iki cümleyle karşılanabilecek ve bu cümlelerin anlamını verecek tek bir bütün'ün varolamayacağını kanıtlamak için kullanmıştır.

ÇEVİRİCİ a. **1.** Çevirme, döndürme işini yapan. **—2.** ÇEVİRMEN'in eşanlamlısı.

—Aktar. *Palet çevirici*, bir palete sökülüp takılabilen ve uyarlandığı paletteki yüke zarar vermeden başka bir palete istiflemeyi sağlayan düzenek.

—Bilş. Bir dilde yazılmış bir programı, bir başka dilde yazılmış bir programa dönüştüren program. (Derleyici, makine dilini kullanan bir çeviricidir.) || Çevirme işlevini, yani çevirme dilinde yazılmış bir programın makine diline çevirisini gerçekleştiren program. (ÇEVİRME PROGRAMI da denir.) [Bk. *ansikl.* böl.] || Bir bilgisayara ya da bir bilgisayar ailesine özgü programlama dili. (Bu dilde, makine dilindeki komut dizilerini gösteren simgesel komutlar kullanılır.) [Eşanl. ÇEVİRME DİLİ.] || Bir konuşma dilinin sözcüklerini, diğer bir konuşma diline çeviren elektronik makine.

—Elektron. *Gerilim çeviricisi*, bir doğru gerilimi, iyi bir enerji verimiyle, ilk değerden düşük ya da yüksek bir başka doğru gerilime dönüştüren sistem. (Eşanl. KONVERTİSÖR.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Görüntü çeviricisi*, duyarlı katotu saydam bir katmandan, anotu, televizyon alıcısının tüpüne benzer bir flüoresan ekrandan oluşan ışılelektrik hücre; ekran elektronların çarpması sonucu görülebilen bir ışık verir. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Elektrotekn. Enerjilerden en az biri elektriksel nitelikte olmak koşuluyla enerji çeviren ya da aktaran düzenek. (Klasik çeviriciler arasında, üreteçler, motorlar, transformatörler, değiştiriciler, piller ve akümülatörler sayılabilir.) [Eşanl. KONVERTİSÖR.] || *Çevirici grubu*, bir üretece mekanik olarak bağlanmış bir elektrik motorundan oluşan grup. || *Cıva buharlı çevirici*, cıva buharlı doğrultucular kullanan statik çevirici. || *Çevrimli çevirici*, almaşık bir kaynağın frekansını ve faz sayısını değiştirmeye yarayan, güç elektroniği düzeneği. (Geçirme yönleri ters olacak biçimde paralel bağlanan ve çıkış gerilimleri,

ardışık sinüzoidal giriş gerilimlerinin parçalarından oluşacak şekilde kumanda edilen bir tiristor kümesinden oluşur. Çevrimli çeviriciler,örneğin 50 Hz frekanslı üç fazlı bir besleme enerjisini, elektrikle çekmede kullanılan 50/3 = 16,66 Hz frekanslı tek fazlı bir besleme enerjisine çevirmede kullanılır.) || *Doğrudan elektrik enerjisi çeviricisi*, doğal bir kaynağın sağladığı enerjiyi, mekanik enerjiye dönüştürmeden, elektrik enerjisi üreten çevirici. (Doğal enerji kaynağına göre şu türleri vardır: fotovoltaik çeviriciler ya da termopiller; termoiyonik ve manyetohidrodinamik çeviriciler.) || *Empedans çeviricisi*, giriş empedansı, yük empedansının belirli bir katı olan ikikapılı. || *Faz çeviricisi*, bir elektrik enerjisini, faz sayısını değiştirerek ileten çevirici. || *Frekans çeviricisi*, bir elektrik enerjisini, frekansını değiştirerek ileten çevirici.

—Nük. müh. *Nötron çeviricisi*, yüksek enerjili parçalanma nötronları (hızlı nötronlar) üretmek için, zayıf enerjili bir nötron akısı (yavaş nötronlar) içine yerleştirilmiş parçalanabilir bir madde içeren düzenek (Eşanl. KONVERTİSÖR.)

—Siber. Bir fiziksel büyüklük biçiminde aldığı bir giriş işaretini, *çevrilmiş büyüklük* denen ve bir başka fiziksel büyüklük halinde çıkış işaretine dönüştüren öğe. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Telekom. *Telgraf çeviricisi*, bir telgraf alıcısında, alınan işaretleri mesaj metnine dönüştüren bölüm.

—ANSİKL. Bilş. Çevirici, bir programcının görece daha kolay kullandığı bir dilde yazacağı programı, doğrudan yazımı uzun zaman alan ve çok güç olan makine diline çevirir. Çeviriciye verilen program, *kaynak program* adını alır ve çevirici bunu, *amaç program*'a ya da *sonuç program*'a dönüştürür. Çeviriciler bir kaynak programı genellikle iki geçişte, yani ardışık biçimde iki kez inceleyerek işler. Birinci geçişte çevirici, önerilen program komutlarının sözdizim hatalarını inceler, kullanılan tanıtıcıların listesini hazırlar vb.; ikinci geçişte, her komutu, bilgisayarda yürütülebilir makine komutları dizisine çevirir. Sonuç program daha sonra, *bağlantı programı*'na ve *yükleyici*'ye verilir; böylece özellikle bellekteki fiziksel yeri istenen kesinlikle belirlenmiş, doğrudan yürütülebilir, eksiksiz bir program elde edilir.

—Elektron. • *Gerilim çeviricisi.* Bu sistem, almaşık bir zincir biçiminde istenen çıkış gerilimini sağlamak için, giriş doğru geriliminin onlarca kHz ile kıyımından yararlanır. Kıyımlı besleme kaynakları, çok iyi verim sağlayan gerilim çeviricileridir. Gerilim çeviricileri, tek kaynaktan beslenen elektronik sistemlerde, gerek devreleri beslemek için gerekli başka gerilimleri elde etmeye, gerekse sistemin, besleme kaynağıyla eşleşmeye yatkın çeşitli birimlerini yalıtmaya yarar.

• *Görüntü çeviricisi.* En basit türünde, anotla katot arasına birkaç bin voltluk gerilim uygulanır. En gelişmiş aygıtlar, anot üzerinde, katotun bir görüntüsünü oluşturmak için elektronik optik yöntemlerden yararlanır. Özellikle gökbilimde kullanılan bu çeviriciler, kızılaltı ile alınan bir görüntüyü, görünür görüntüye dönüştürmeye ya da zayıf bir görüntünün yeğinliğini artırmaya yarar. Radyoskopideki uygulamaları, olağan flüoresan ekrandan bir kat daha büyük bir ışıltı elde etmeye olanak verir. Tıbbi radyolojide ise, günümüze değin yalnız radyografi filmlerinde elde edilebilen ayrıntılar, bu düzenekle doğrudan görüşün bütün üstünlükleriyle gözlenebilir. Öte yandan, bu gibi düzenekler sınaiyisel radyolojide de kullanılır; bu alanda, çok seçik görüntü elde ederek metallerin radyoskopik denetimleri daha büyük derinliklere değin sağlanabilir.

—Siber. Çeviriciler, özellikle otomatik denetleme sistemlerinin geri besleme katlarında kullanılır ve karşılaştırıcıdaki sapmayı işlemek için, çıkış büyüklüğünü, giriş büyüklüğü biçimine dönüştürür (çevrilmiş çıkış büyüklüğü). Ayrıca, aynı amaçla giriş organı ile karşılaştırıcı arasında yer alırlar. Günümüz sistemlerinde çevrilmiş giriş ve çıkış büyüklükleri, elektriksel nitelik taşır.

ÇEVİRİM a. Çevirme işi.
—Müz. Bir akorun ilk sesi olarak, bu akoru oluşturan seslerden temel ses dışında bir sesin seçilmesi.

ÇEVİRME a. Çevirmek eylemi.
—Ask. Taaruz sırasında uygulanan manevra türlerinden birine verilen ad. (Düşmanın asıl kuvvetlerinin gerilerine düşecek biçimde taarruzu yönelterek derinlerde bulunan önemli bir bölgeyi ele geçirmeyi amaçlayan kuşatma manevrasıdır.)
—Balıkç. Bir balık sürüsünü (ton, sardalya, ringa vb.) kuşatmak için, denizde kayıklar ve ağlarla çember oluşturma. || *Çevirme ağı*, birbirine paralel yol alan iki geminin çektiği geniş ağızlı balık ağı. || Balık sürülerini çember içine almaya yarayan hareketli ağ.
—Bank. *Çevirme kredisi* → ZİRAAT BANKASI KREDİLERİ.
—Bilş. Bir komutu ya da çevirme dilinde yazılmış bir programı bir amaç programa dönüştürme işlemi. (Bu amaç program, bilgisayarın merkez biriminde yürütülebilir komut kodlarını kullanan temel komutlar dizisidir.) || *Çevirme dili, çevirme programı*, ÇEVİRİCİ nin eşanlamlısı.
—Dilbil. Bir dilden ötekine, yabancı bir sözcüğü ya da deyimi olduğu gibi çevirerek aktarma biçimi. (Çevirme, bir yapı [*soğuk harp* ingilizceden, *ölü mevsim* fransızcadan], bir sözcük [*demirperde* ingilizceden] ya da bir sözcüğün yeni yüklendiği bir anlam ["bir konuyu ele alış biçimi" anlamında kullanılan *yaklaşım* ingilizceden] olabilir; çevirme sözcüksel yaratım bakımından oldukça üretken bir yöntemdir.)
—Elektron. *Çevirme eğimi*, frekans değiştirici bir tüp ya da tranzistorun özeğrisinin eğimi. (Orta frekanslı akım değişimleri ile yüksek frekanslı işaretlerin gerilim değişimleri arasındaki oranı belirtir.)
—Fiz. ve Teknol. Bir enerjiyi bir başka tür enerjiye ya da aynı enerjiyi bir biçimden bir diğerine dönüştürme. (Örneğin, bir ısıl motor, ısı enerjisini mekanik enerjiye, bir piston kolu-krank mili sistemi mekanik öteleme enerjisini mekanik dönme enerjisine dönüştürür.
—Hidr. pnöm. İkincil bir devreyi, bir ana devreye bağlama.
—Jeofiz. Kaydedilmiş jeofiziksel bilgilerin tümünü ya da bir bölümünü örneksemeli biçimden sayısal biçime dönüştürme ya da tersini yapma işlemi. || Bu işlemin sonucu.
—Marokenc. ve Saraç. *Çevirme dikişi*, iki parçayı yüz yüze yerleştirip kenarı dikildikten sonra yüzü dışa gelecek biçimde çevirerek yapılan birleştirme. (Dikiş içte kalır ve dıştan görülmez.)
—Mutf. Temizlendikten sonra bütün olarak şişe geçilip ateş üzerinde döndürülerek pişirilmiş oğlak, kuzu, tavuk vb. (*Kuzu çevirme, oğlak çevirme* gibi.)
—Nük. müh. Bir nükleer reaktörde, verimli bir maddeden, reaktörün ilk yakıtında bulunandan farklı, parçalanabilir bir madde üretme. (Örneğin ilk yakıtı bir uranyum 235 [parçalanabilir] ve uranyum 238 [verimli] karışımından oluşan bir reaktörde plutonyum 239 [parçalanabilir] üretimi.) || *Çevirme oranı* ya da *çarpanı*, çevirmeyle oluşan parçalanabilir çekirdek sayısının, ilk yakıttan tüketilmiş parçalanabilir çekirdek sayısına oranı.
—Su yapı. DERİVASYON'un eşanlamlısı.

ÇEVİRMEK g. f. **1.** *Bir şeyi (somut) çevirmek*, ona, kendi ekseni çevresinde bir dönme hareketi vermek, onu ekseni çevresinde döndürmek: *Topaç çevirmek. Tokmağı çevirip kapıyı açmak. Anahtarı kilidin içinde çevirmek.* **—2.** *Bir şeyi (bir yöne) çevirmek*, dairesel bir hareketle yönünü değiştirmek, kendi ekseni çevresinde herhangi bir yöne döndürmek: *Koltuğunu şömineye doğru çevirmek. Bir silahı hedefe çevirmek.* **—3.** *Bir şeyi (somut) çevirmek*, onu altüst etmek, önü arkaya, yukarısı aşağıya, içi dışa vb. gelecek biçimde döndürmek: *Eti, omleti çevirmek. Şilteyi çevirmek.* **—4.** *Bir sayfayı çevirmek*, okunacak şeyi ya da yazıyı izlemek için ön yüzden arka yüze geçmek: *Ayakta piyanistin yanında partisyonun sayfalarını çeviriyordu.* **—5.** *Bir metni, bir konuşmayı (bir dilden) [başka bir dile] çevirmek*, onu, her iki dildeki söylemi anlam açısından birbirine eşdeğer olmasına çalışarak başka bir dile aktarmak, tercüme etmek: *Bir romanı ingilizceden türkçeye çevirmek.* **—6.** *Bir yolu, bir su akışını çevirmek*, onun önceki yolunu değiştirmek, saptırmak: *Barajı inşa etmek için ırmağı çevirmek gerek.* **—7.** *Bir kimseyi, bir aracı çevirmek*, gitmekte olan bir kimseyi ya da bir aracı durdurmak, yolunu kesmek, izlediği yoldan saptırmak: *Gece yarısı adamı çevirip dövmüşler. Bir araba çevirmek. Polisler onu çevirip üstünü aradılar.* **—8.** *Gözleri, başı, yüzü vb. çevirmek*, görmek ya da görülmekten sakınmak için başka yana döndürmek: *Onunla karşılaşınca başını çevirdi.* **—9.** *Bir yeri (bir şeyle) çevirmek*, çevresini (o şeyle) sarmak, kuşatmak: *Bahçeyi çitle çevirmek.* **—10.** *Bir evi, kurumu, işi vb. çevirmek*, onu yönetmek, işlerini yürütmek, harcamalarıyla ilgilenmek: *Koca mağazayı tek başına çeviriyor.* **—11.** *Bir şeyi, bir kimseyi bir şeye, bir kimseye çevirmek*, onu başka bir duruma geçirmek, dönüştürmek; tahvil etmek: *Simyacılar kimi madenleri altına çevirmeyi denediler. Efsaneye göre tanrılar onu heykele çevirmiş. Altını paraya çevirmek*; onu kötü bir duruma sokmak; benzetmek: *Öyle çok konuştu ki beni aptala çevirdi. Bu giysilerle çocuğu maymuna çevirmişsin.* **—12.** *Bir şeyi (geri) çevirmek*, bir mektubu, paketi gönderene geri yollamak; bir tüccara, bir üreticiye malını iade etmek; bir isteği, öneriyi reddetmek: *Bir koliyi (geri) çevirmek. Radyasyon nedeniyle çevrilen mallar. Kızın babası bütün istekleri çeviriyor.* **—13.** *Bir şeye çevirmek*, hava durumu sözkonusuysa, bir durumdan bir başkasına geçmek: *Yağmur kara çevirdi.* **—14.** *Hile, dolap, dalavere vb. çevirmek*, gizlice ve dürüst olmayan yöntemlerle bir eylem hazırlamak, düzenlemek, tezgâhlamak: *Tüm bu dolapları onu yanıltmak için mi çevirdiniz?* **—15.** *Sözü, konuşmayı çevirmek*, onu değiştirmek, başka bir yöne saptırmak: *Sözü işine geldiği gibi çeviriyorsun.* **—16.** *Bir giysiyi çevirmek*, onu söküp ters yüz etmek, iç yüzünü dışa getirmek. **—17.** *Oyun çevirmek*, oynamak: *Poker çevirmek. Briç çevirmek.* **—18.** *Bir topluluğu çevirmek*, onları sarmak, kuşatmak: *Askerlerimiz Kütahya yakınlarında düşmanı çevirdiler.* || *Çevir kazı yanmasın*, pot kırdığını anlar anlamaz sözünü değiştirmeye çalışan bir kimseye şaka ve alay yollu söylenir (tkz.).
—Bilş. Çevirme dilinde yazılmış bir programı makine diline dönüştürmek.
—Matbaac. Bir yüzü basılı yaprakları ikinci yüze baskı yapmak için döndürmek. (Yapraklar uzun kenarlarına koşut olarak çevrilir.) [Eşanl. ARKAYA DÖNMEK.]
—Ölçbil. *Bir büyüklüğü çevirmek*, başka bir birim biçiminde ifade etmek.
—Postc. *Çevir sesi*, telefon ahizesini kaldırdıktan sonra, telefonla görüşme yapılabilmesi için kulağa gelmesi gereken özel ses. Bu ses geldikten sonra numaralar çevrilerek karşı tarafla konuşma sağlanabilir.
—Sine. Bir filmin görüntülerini kaydetmek. (İlk dönemlerde, kameranın manivelası el ile "çevrilirdi".) || Bir oyuncudan söz ederken, çekime katılmak.

◆ **çevirtmek** ettirg. f. Çevirmek eylemini yaptırmak.

◆ **çevrilmek** edilg. f. (*çevir-il-mek* > *çevrilmek*). **1.** Çevirmek eylemine konu

olmak: *Silahlar hedefe çevrildi. Bahçe, dikenli telle çevrilecek. Araçlar şehir girişinde polislerce çevrildi. Yine arkamdan dolaplar çevriliyor. Teklif mektubu (geri) çevrilmiş.* **—2.** Bir metinden bir yazardan söz ederken başka bir dile aktarılmak; aktarılıp bastırılmış olmak: *Şimdiye kadar bu yazarın hiçbir eseri türkçeye çevrilmedi.*

ÇEVİRMEN a. Bir metni, bir konuşmayı bir dilden başka bir dile çeviren, aktaran kimse. (Eşanl. DİLMAÇ, TERCÜMAN, ÇEVİRİCİ.)

ÇEVİRMENLİK a. Çevirmenin işi.

ÇEVİRTMEK → ÇEVİRMEK.

ÇEVKİNİT a. (öz. a. K. V. *Çevkin*'den). Miner. Seryum, itriyum, toryum ve demir doğal titanosilikat.

ÇEVRE a. (*çevirmek*'ten *çevir-e> çevre*). **1.** Herhangi bir yüzeyin sınırlarını belirleyen hattın uzunluğu. **—2.** Bir alanın sınırları: *Bahçenin çevresine çit çekmek.* **—3.** Bir şeyin, bir kimsenin etrafını saran yakın yerler, etrafı, civarı, dolayı: *Dünya güneşin çevresinde dönüyor. Kentin çevresinde yeni mahalleler oluştu. Masanın çevresinde toplandık. Polis yaralının çevresinde biriken kalabalığı dağıtmaya çalışıyor.* **—4.** Bir kimsenin davranışları üzerindeki etkisi açısından ele alındığında içinde yaşadığı ortam: *Çevrenin insan üzerindeki etkisi. Çevrenin baskısı. Toplumsal çevrenin insanlar üzerindeki etkisi. Çevreye uymak.* **—5.** Toplumsal ve kültürel özellikleri açısından ele alındığında, bir kimsenin içinden çıktığı toplum ya da o kimsenin çoğunlukla aralarında yaşadığı kişiler; muhit: *Kendine bir çevre edinmek. Çevresini genişletmek. Çevresi hakkında birtakım söylentiler var.* **—6.** Ortak çıkarlarıyla, özdeş etkinlik biçimleriyle, benzer toplumsal konumlarıyla birbirlerine bağlanmış insan topluluğu; muhit: *İş çevreleri. Politika çevresi. İyi haber alan çevreler.* **—7.** *Çevre sağlığı*, belli bir çevrede yaşayan kimselerin sağlığını etkileyen koşulların tümü.

—Antropol. *Kültür çevresi*, bir etninin kültürünü, başka etnilerin kültürleriyle ilişki içinde gelişen katmanlaşmış ve bağlılaşmış bir özellikler bütünü olarak tanımlayan ve yayılmacılık görüşüne yakın düşen kuram. (Alman Wilhelm Schmidt tarafından ortaya atılan kültür çevresi [*Kulturkreis*] kuramı, 30'lu yıllarda rağbet kazandı ve yapısalcılık yandaşlarının ağır eleştirilerine uğradı.)

—Bilş. *Çevre birimi*, işlem birimi ve ana bellek dışında, bir bilgi işlem sistemi oluşturan ve özellikle dış ortamla iletişim için kullanılan aygıtlardan (kart okuyucu, yazıcı, uç birimi vb.) her biri.

—Deneys. ruhbil. *Çevre etkisi*, özellikle tasımlı akılyürütmede görülen ve özneyi, öncüllerin ortaya konuş tarzı yüzünden yanlış sonuçlara vardıran etki.

—Dy. *Çevre yolu*, bir yerleşim yerinin dışından geçen demiryolu hattı. || *Gar çevresi*, bir garı çevreleyen servis ve giriş yollarının, avlularının tümü.

—El sant. Oyalarla ve nakışlarla süslü kare biçiminde büyükçe mendil, örtü, yemeni. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Elektrotekn. *Çevre arkı*, yalıtkan bir cismin dışından kısa devre yapan elektrik arkı.

—Folk. *Balta çevre*, yeniçerilerin koruduktarı kişilere ya da âşıklarına armağan ettikleri, üzerine bağlı bulundukları ortanın simgesi işlenmiş büyükçe mendil. (Balta çevreyi alan bunu görünecek biçimde omuzuna ya da başlığının tülbendine iliştirir; böyle birine sataşmak, armağanı veren yeniçerinin düşmanlığını kazanmak anlamına gelirdi.)

—Geom. *Bir C çemberinde çevre açısı*, tepesi C üzerinde bulunan ve kenarları C nin kirişlerini içeren açı kesmesi. (Eşanl. ÇEMBER AÇISI.) || *Bir O noktasından bakılan bir cismin görünen çevresi*, bu cismin, tepesi O, doğuranları bu cisme teğet olan bir koniye değme elemanlarının kümesi. || *Bir P düzlemine göre bir cismin görünen çevresi*, bu cismin, doğuranları cisme teğet ve P ye dik olan bir silindire değme elemanlarının kümesi. || *Çevre uzunluğu*, bir çokgenin kenarlarının ölçüleri toplamı. — Düzlemsel tıkız bir dışbükeyin sınırının uzunluğu; bu uzunluğun ölçüsü. (*Esk.*, düzlemsel tıkız bir dışbükeyin sınırı.)

—Isıt. havld. Bir yerin, sıcaklıkölçüm ve nemölçüm koşullarının tümü.

—İda. huk. *Çevre korunması*, insanların ve diğer canlı varlıkların gelişmelerini sürdürebilmeleri için gerekli doğal koşulların korunması ve doğa kirliliğinin önlenmesi için yapılan çalışmaların tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kim. *Çevre kirlenmesi* → KİRLENME.

—Mim. *Koroyeri çevresi*, DEAMBULATORIUM'un eşanlamlısı.

—Opt. *Çevre alanı*, bir optik aletin alanında, parıltısı çok zayıf olan uç sınır. (Çevre alanı, çok soluk bir görünüştedir ve genellikle bir diyaframla giderilebilir.

—Org. kim. *Çevre düzlemli*, iki karşılaştırma bağının 0° (eş çevre düzlemli) ya da doğru açı (karşıt çevre düzlemli) oluşturduğu yalın bir bağın çevresindeki yerleşme için kullanılır. || *Eş çevre düzlemli*, iki karşılaştırma bağının kendi aralarında 0°'ye yakın ikidüzlemli bir açı oluşturduğu yalın bir bağın çevresindeki yerleşmeye denir. || *Karşıt çevre düzlemli*, iki karşılaştırma bağının hemen hemen 180°'lik ikidüzlemli bir açı oluşturduğu yalın bir bağın çevresindeki yerleşme için kullanılır.

—Süslem. sant. *Çevre kesmek*, ince, düz bir levha üzerine çizilen çizgileri izleyerek kesip çeşitli biçimlerde parçalar elde etmek. (→ KATIA, OYMA.)

—Tek. res. *Çevre çizgisi*, gösterilecek cismi içine alan ve izdüşüm düzlemine dik olan silindirin bu düzlem üstündeki izi. (Teknik resimde çevre çizgisi ve görülen ayrıtlar kalın ve sürekli bir çizgiyle belirtilir.)

—Tiyat. *Çevre düzeni* ya da *çevre düzenlemesi*, çağdaş tiyatroda, sahne tasarımı anlamına kullanılan terim. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Çevre tiyatrosu*, ilkçağ tiyatrolarında olduğu gibi, seyircinin oyun alanını çevrelediği tiyatro düzeni. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ulaş. *Çevre yolu*, bir kenti çevreleyen ve hızlı ulaşıma elverişli karayolu.

—Zootekn. *İncik çevresi*, evcil hayvanlarda iskeletin gelişme derecesini anlamak için incik hizasında ön bacağın çevresinin ölçümü. || *Sarmal çevre*, sığırlarda hayvanın büyüklüğünü ve ağırlığını anlamak için göğüs kemiğinin ucundan başlayıp kolun ortasından, sırtla sağrı arasından ve kalçanın biraz altından geçerek apışarasına kadar uzanan çizginin ölçümü.

◆ sıf. Bir yerin yöresinde olan yeri belirtir: *Çevre köyler. Çevre okullar.*

—İkt. *Çevre ülkeler*, iktisadi evrimi "merkez"e (ileri sanayi ülkelerine) bağlı olup, bu yüzden azgelişmişlikleri büsbütün keskinleşen ülkelerin tümünü belirtmek için gelişme iktisatçıları tarafından kullanılan terim.

—ANSİKL. El sant. Çevrenin yazma çevre ve sırmalı çevre olmak üzere iki türü vardır. Yazma çevre, üzeri baskı tekniğiyle desenlendirilmiş tülbentten yapılır, günlük yaşamda başörtüsü, mendil olarak ya da boyuna bağlanarak kullanılır. Günümüzde artık yapılmayan sırmalı çevreler ise kenar süslemeleri ve işlemeleriyle başlı başına bir sanat yapıtı niteliğindedir. Altın ya da gümüş teller ve ipek iplikle işlenen bu çevrelerin en güzel örnekleri, Topkapı sarayı müzesi'ndedir.

Çevre işlemek ve kenarlarına dikilecek oyaları yapmak, XIX. yy. sonlarına değin evlerde ve saray yaşamında kadınların en büyük uğraşlarından biri olmuştur. Sekiz yaşına gelen kız çocukları, aile büyüklerinden ya da bu işte ustalaşmış bir kadından çevre işlemenin inceliklerini öğrenmeye başlarlardı. Her kızın çeyizinde, evleneceği kişiye söz kesiminde, nişanda ve düğünde armağan edeceği işlemeli çevreler bulunması gelenekti. Çarşıda da işlemeli çevre yapan ya da yaptırıp dükkânında satan çok sayıda esnaf vardı. Özellikle XVI. ve XVII. yy.'da yapılan sırmalı çevreler, türk el işlemeciliğinin en güzel örneklerinden sayılır.

—İda. huk. 9 ağustos 1983 tarih ve 2872 sayılı Çevre k., tüm yurttaşların ortak varlığı olan çevrenin korunması, kırsal ve kentsel alanlarda arazinin ve doğal kaynakların en uygun bir biçimde kullanılması, su, toprak ve hava kirliliğinin önlenmesi için alınacak önlemleri düzenler. Yasaya göre, çevrenin korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesi tüm gerçek ve tüzel kişilerin görevidir. Gerçekleştirilmesi planlanan kurum, kuruluş ve işletmeler, hukuk kurallarıyla öngörülen arıtma, tesis ya da sistemleri kurmakla yükümlüdürler. Arıtma tesis ya da sistemleri kurularak işletmeye hazır hale getirilmedikçe bunlara işletme ve kullanım izni verilmez. Her türlü atık ve artıkların arıtılması, uzaklaştırılması ya da zararsız hale getirilmesiyle yükümlü olan kuruluşlar da bu işlemlerin yerine getirilmesinde çevreye zarar vermeyecek önlemleri alırlar.

Çevre yasası'nda yazılı yasaklara aykırı hareket eden ya da yasayla belirtilen yükümlülükleri yerine getirmeyen kurum, kuruluş ve işletmelere o yerin en büyük mülkı amiri bu kurallara uyulması için yeteri kadar bir süre verir. Bu süre sonunda bunları yapmayan kurum, kuruluş ve işletmelerin faaliyeti süreli ya da süresiz olarak durdurulur.

—Tiyat. • *Çevre düzeni* ya da *çevre düzenlemesi* özellikle öncü nitelikteki oyunlarda, klasik sahne dekorunun, sahne üzerinde bulundurulan eşya ve donatımın yerine geçen bırkaç işlevi basit malzeme (kutular, bez yaygılar, kâğıt parçaları vb.) ile yapılan uygulamadır.

• *Çevre tiyatrosu.* 1930'dan sonra Ohlofov tarafından Rusya'da denenen çevre tiyatrosu düzeni, daha sonra ABD'de "*Off-Broadway*" adıyla anılan tiyatrolar tarafından da uygulanmıştır.

Çevre bakanlığı, çevrenin korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesi için gerekli önlemleri almak ve uygulamak amacıyla 1991'de kurulan bakanlık. Ana hizmet birimleri: Çevre kirliliğini önleme ve kontrol, çevre koruma, çevresel etki değerlendirmesi ve planlama genel müdürlükleri; dış ilişkiler, finansman, çevre eğitimi ve yayın daire başkanlıkları.

Çevre tiyatrosu, İstanbul'da, Kocamustafapaşa'da Hasan Zengin adlı işadamının yaptırdığı tiyatro salonu. 1971-78 arasında Metin Serezli-Altan Erbulak topluluğu, sonra Levent Kırca topluluğu ve başka topluluklar, 1985'ten beri ise Nejat Uygur tarafından kullanıldı.

ÇEVREBİLİM a. Canlı varlıkların birbirleriyle ve bulundukları ortamla ilişkilerini inceleyen bilimlerin tümü. (Eşanl. EKOLOJİ.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Antropol. *Kültür çevrebilimi*, kültürler arasındaki farkları, onların içinde geliştikleri çevrenin fiziksel farklarına bağlı olarak inceleyen antropoloji dalı.

—ANSİKL. Hayvanlar ve bitkiler üzerinde rol oynayan etmenler, kısaca söylemek gerekirse, iklime, toprağa ve canlılığa ilişkin etmenlerdir; bazıları bunlara yüzey şekilleri ile beslenme etmenlerini de ekler.

İklimsel etmenler sıcaklık, yağış, rüzgâr ve ışık gibi şeylerdir; toprakla ilgili etmenler genellikle fiziksel etmenler (doku, yapı, su alma, devingenlik), kimyasal etmenler (çeşitli iyonların oranı: kalsiyum, klorürler, nitratlar, vb. ve organık maddeler), asitlik (pH), yükseltgeme-indirgeme gücü (rH_2) gibi çeşitlere ayrılır. Canlılık etmenleri yakın bireyler arasındaki rekabete (toplulukların sınırlanması) ya da az çok birbirinden uzak türler arasındaki rekabete ilişkindir; bu etmenler biyolojik bir den-

ge sağlar (klimaks kavramı). Mikroflora-nın, mikrofaunanın ve asalakların etkisi de büyük bir rol oynar. Hayvanlardaki devingenlik yeteneği, onların davranışlarını etkileyen dış etmenlerin incelenmesini daha da karmaşıklaştırır.

Ayrıca insanoğlunun doğa üzerindeki etkisi de gözden ırak tutulamaz. Çok eskiden beri, ama hafif ölçüde süregelen bu etki, günümüzde ortaya konan devasa mekanik ve kimyasal işlemler ve araçlar (toprak işleme, kurutma, kirlenme, inşaat, kentler ve yollar), yapılan tarım ve topraklara uzak yerlerden getirilen bitkilerin ekilmesi gibi nedenlerle tüm yeryüzünde önemli ölçüde genişlemiş ve artmıştır. Bu etki çoğu zaman doğal ekosistemler ve türler için yararlı olmaktan çok zararlı olmuştur (bu son yüzyılda bırçok tür ortadan kalkmıştır).

Her şeyden önce bir bireşim bilimi olan çevrebilim, yakın biyolojik bilimlerin (botanik, zooloji, fizyoloji, genetik, vb.) yöntemlerinden ve görüşlerinden yararlanır ve matematik, fizik ya da kimya gibi temel bilimlerin bazı verilerini de kullanır. Çevrebilim, canlı varlığı başlı başına değil, ancak bulunduğu çevrenin biyotik ve abiyotik çeşitli parametreleriyle ilişkili olarak incelenebileceği bir bütünle karşı karşıya bulunduğundan biyocoğrafya, etoloji ya da sosyoloji gibi bilimlerin uygulama alanını da kısmen ya da bütünüyle kapsayabilir.

Çevrebilim kımilerince birey çevrebilimi ve toplum çevrebilimi diye ikiye ayrılır; birey çevrebilimi tek bir canlının çevresiyle ilişkilerini ele alır; toplum çevrebilimi türlerin birbirleriyle ve tümünün belli bir çevredeki dinamiğiyle ilişkilerini inceler. Çevrebilimin alt bölümlere ayrılması bu çevrelerin, yaşanılan yerlerin ya da türlerin tipolojisine dayanılarak da yapılabilir. Örneğin deniz çevrebilimi, orman çevrebilimi, çöl çevrebilimi ya da hayvan çevrebilimi, bitki çevrebilimi, insan çevrebilimi ya da özel bir türün çevrebilimi bu açıdan incelenebilir.

Çevrebilimin başlangıç çalışmaları doğal ortamlarda gözlem ve araştırma yapmakla sınırlıydı. Çevrebilimciler ancak zamanla nicesel sorunları ele almaya başladılar ve bilimleri özerk oldu. Çevrebilimin en seçkin inceleme birimi ekosistemdir. Ekosistem çok değişik boyutlarda olabilir (biyosferden sinüziye değin), ama her zaman işlevsel bir birim olmak zorundadır. Beslenme zincirlerinin incelenmesi hem enerji ilişkilerini, hem de maddenin bir ekosistem içindeki iletim ya da bır ekosistemden komşu ekosistemlere geçiş ilişkilerini, büyük biyosfer çevrimlerini ele alarak belirlemek olanağı sağlar. Bir ekosistemin örgünleşme derecesi, çeşitlerin ve işlevlerin karmaşıklığı biçiminde ortaya çıkan çeşitliliğine dayanılarak ölçülebilir. Ekosistemlerin yapısının ve çalışmasının bilinmesi kirlenme sorunlarını anlayabilmek bakımından çok önemlidir, çünkü organizmalar gelişmek ve üremek için, çevrelerinde buldukları değişik temel öğelere muhtaçtırlar. Bu organizmaların başarılı yaşam sürmeleri yalnız bu maddelerin varlığı ya da yokluğuyla değil miktarlarıyla da sınırlıdır. Bu bakından her tür için çevrebilimsel bir optimum vardır.

Uygulama alanının evrensel enginliği ve görünüşü nedeniyle çevrebilimin insanla ve insanın geleceğiyle ilgilenmesi sakınılmazdır; çevrebilim önce yerel doğal ortamların kirlenmesi ve yozlaşması açısından, sonra giderek bu sorunların dünya çapında herkesi ilgilendirmesinden ve dahası başlı başına ideolojik ve politik müdahale zorunluğu yaratmasından dolayı insanla ilgilidir. (→ ÇEVRECİLİK.)

ÇEVREBİLİMCİ a. Çevrebilimi temel ve uygulamalı araştırmalar açısından ele alan bilim adamı ya da bu araştırmaların sonuçlarını bu bilim dalının yasalarına göre yorumlayarak gerçekleştirmekle yükümlü teknisyen, mühendis. (Eşanl. EKOLOG.)

ÇEVREBİLİMSEL sıf. *Çevrebilimsel fizyoloji*, canlı varlıkların bünyesinde geçen fizyolojik süreçlerin, ışık, basınç ya da sıcaklık gibi çevresel etmenlerin etkisi altında nasıl çalıştığını inceleyen çevrebilim dalı.

ÇEVRE-BİLİŞİM a. Bilş. Bir bilişim sisteminde, merkez birimini çevreleyen bileşenlerle (uç birimleri, bağlantılar, yazıcılar vb.) ilgili etkinliklerin tümü.

ÇEVRECİ a. Doğayı ve çevreyi savunan kişi; çevreciliği benimsemiş kişi. ‖ *Çevreci hareket*, çevreciliği savunan siyasal akım.

—ANSİKL. 1970'li yıllara kadar doğayı koruma ve çevre kirlenmesine karşı mücadele amacıyla bazı eylemlerde bulunmakla yetinen çevreciler o tarihten sonra yerel ve ulusal düzeyde olduğu kadar uluslararası düzeyde de bir karşı çıkış ve öneri gücü olarak örgütlendiler. Batılı ülkelerde çevreciler kimisi bir ormanı, bir mahalleyi, bir akarsuyu, hatta bazı ağaçları savunmak üzere yerel; kimisi bir otoyolu, bir nükleer santralı ya da bir çevre düzenlemesini önlemek amacıyla pek çok yerel ve ulusal dernekler kuruldu. Hatta Almanya'da çevreciler Yeşiller adı altında bir siyasi partide örgütlenerek parlamentoda hatırı sayılır temsil gücü kazandılar.

Türkiye'de çevreciler ilk kez 1975'te Doğayı koruma vakfı'nı kurarak varlık gösterdiler. Çok geçmeden çevre sorunları devletçe ele alındı. 1978'de Devlet bakanlıklarından birine bağlı bir Çevre müsteşarlığı kuruldu. Bunu 10 ağustos 1983 tarih ve 2872 sayılı Çevre kanunu'nun çıkarılması izledi. Çevre sorunlarıyla ilgilenmek, çevrenin korunmasını ve kirliliğin önlenmesini sağlamak amacıyla gerekli önlemleri almak ve uygulamak üzere 1991 yılında Çevre bakanlığı kuruldu.

ÇEVRECİLİK a. Doğal kaynakların düşüncesizce israfına, insanla doğal çevresi arasında giderek artan dengesizliğe karşı çıkan ve gerek ekonomik büyümeye gerek enerji artışına vakit geçirmeden yeni bir yön verilmesini isteyen düşünce akımı ya da görüş.

—ANSİKL. 1960'lı yıllarda doğanın ve çevrenin korunması lehindeki hareketlerden doğan çevrecilik, insanla doğal çevresi arasında, sanayi uygarlığının yarattığı kopukluğun toptan bilincine varıldığı anlamına gelir. Sanayinin başlıca hedefi tüketim mallarının hızla artışını sağlamaktır, ama sanayi bu hedefine doğru ilerlerken yenilenmesi olanaksız kaynakların bir bölümünü, dönüşsüz olarak yok etmekte ve çevreyi kirletici atıkların birikmesine yol açarak insanoğlunun varlığını tehlikeye atmaktadır. Bu durum karşısında çevrecilik, doğayla dengeli gelişme yolları araştırılmasını, bunun için sanayinin çevre kirlenmesine yol açmayacak ve insanların temel gereksinmelerini karşılayabilecek yenilenebilir enerji kaynakları kullanmasını önermektedir. Bu da ancak karar makamlarını elden geldiğince merkezden uzaklaştırmakla ve özyönetim önlemleri uygulamakla gerçekleşebilir, çünkü her insan ancak o zaman kendi geleceğinden sorumlu olduğunu tam anlayabilir.

ÇEVREÇİZİM a. Mim. *Bir binanın çevreçizimi*, bu binanın dış hatlarını gösteren çizim.

ÇEVREKİRPİKLİLER a. Yalnızca ağzının yakınında kirpikler bulunan ve "skopula" adı verilen kirpikli bir tutunma organıyla donanan bireyleri içeren kirpikli Protozoa takımı. (Çevrekirpikliler, çoğunlukla, ya bir tutunma tabanıyla, ya bir sapla tutunurlar ve ağaçsı koloniler [*Vorticella*] oluştururlar. Bil. a. *Peritricha*. Tümkirpikliler altsınıfı.)

ÇEVREL sıf. Bot. *Çevrel çiçek*, çeşitli parçaları düzenli ve eşmerkezli çevremler halinde dizili olan çiçek. (Bir çevremden ya da bir halkadan öbürüne geçiş almaşıktır, örneğin bir erkekorgan iki taçyaprağın aralığı hizasına denk düşer, vb.)

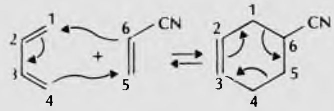
ÇEVRELEMEK g. f. *Bir yeri, bir şeyi çevrelemek*, onun çevre çizgilerini, sınırını oluşturmak, çevresini sarmak, kuşatmak: *Bahçeyi çeşit çeşit ağaçlar çevreliyordu. Anadolu yu üç yandan çevreleyen denizler. Alnını çevreleyen sarı saçlar.*

◆ **çevrelenmek** edilg. f. Bir yer, bir şey sözkonusuysa, sınırlanmak, sarılmak, kuşatılmak.

ÇEVRELENMEK → ÇEVRELEMEK

ÇEVRELHALKALI sıf. Org. kim. Kapalı bir atom zinciri çevresinde elektron çiftlerinin yer değiştirdiği kimyasal tepkimeler için kullanılır. (Eşanl. ELEKTROSİKLİK, PERİSİKLİK.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Org. kim. Çevrelhalkalı tepkimelerin ilk örneği, bir dien bireşimidir (örneğin butadien -1,3 ile akrilonitril arasındaki tepkime).

akrilonitril

butadien -1,3 tetrahidrobenżonitril

Oklarla gösterildiği gibi, bu tepkimede üç elektron çifti yer değiştirir. Sözgelimi 1 ve 2 numaralı atomlar arasında yer alan çiftlerden biri, 2 ve 3 numaralı atomların arasına girerek yerleşir ve işlem böylece aralıksız sürer. Yüksek sıcaklıkta sola doğru oluşan ters tepkime de çevrelhalkalı bir tepkimedir; çünkü bu tepkimede de elektron çiftlerinin benzer biçimde ama ters yönde yer değiştirdikleri görülür. Bu tepkimeler kolayca gerçekleşir; ancak iyon ya da kök tepkimelerini kolaylaştıran ya da güçleştiren dış etkenlere karşı (çözücüler, katalizörler, başlatıcılar) az duyarlıdırlar.

Çevrelhalkalı tepkimelerin doğası ancak 1965'ten sonra Woodward ve Hoffmann'ın çalışmalarıyla anlaşıldı; bu bilim adamları ilk kez Fukui Keniçi'nin ortaya attığı sınır yörüngeleri kavramını geliştirerek, tepkenlerin sınır yörüngelerince gösterilen bakışımın ayırtedici niteliklerinin temel önemini ortaya koydular (bir bileşiğin sınır yörüngeleri, elektronların yer aldığı en yüksek enerjili molekül yörüngesi ile elektron içermeyen en düşük enerjili yörüngedir).

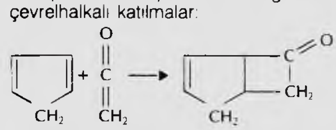
Bu kavramlardan yola çıkan Woodward ile Hoffmann, çevrelhalkalı tepkimelerin yapılabileceğini öngören kuralları açıklamaya çalıştılar. En yalın biçimiyle Dewar ve Zimmerman kurallarında, çevrelhalkalı tepkimeler aşağıdaki şekilde betimlenir:

1. molekül yörüngelerinin dalga fonksiyonu işaretinde sıfır ya da çift sayı değişimi koşuluyla $2n+1$ elektron çiftlerinin olaya katılması (butadien-akrilonitril tepkimesindeki durum);

2. kullanılan molekül yörüngelerinin dalga fonksiyonu işaretinde tek sayı değişimi koşuluyla, $2n$ elektron çiftlerinin olaya girişi (keten-skilopentadien tepkimesindeki durum); ortaya katılan yörüngelerin tümü, Möbius halkasına benzer bir topoloji gösterir.

Çevrelhalkalı tepkimeler üç gruba ayrılır:

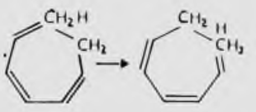
1. butadien-akrilonitril ve keten -siklopentadien tepkimelerinde görülen çevrelhalkalı katılmalar:

2. Episülfonların bozunmasında çevrelhalkalı elemeler:

3. D vitamininin oluşumunda yer alan eşlenik metiltrienlerin izomerleşmesinde görülen çevrelhalkalı yeniden düzenlenmeler:

ÇEVRELİ sıf. Müc. *Çevreli montaj*, façetalı küçük taşları daha büyük bir taşın çevresine yerleştirme biçimi.

ÇEVRELİ, Tokat'ın Almus ilçesi, merkez bucağına bağlı belde; 4 105 nüf. (1990). Belediye.

ÇEVREM a. Bot. **1.** Bir sap üzerinde aynı düğüm ya da boğumdan çepeçevre çıkan dalların tümü. (Çevremde birçok organ, tıpkı bir poyranın çevresindeki teker parmakları gibi bir eksenin ya da bir merkezi noktanın çevresinde dizilidir. Yapraklar, dallar çevremsel olabilir, çiçeklerin parçaları zaten öyledir.) **—2.** *Çiçek çevremi*, kapalıtohumlu bitkilerin çiçeklerindeki taç halkalarının her biri (çanak, taç, ercikler, dişiorgan).

ÇEVREMÜZE a. Belirli bir bölgede, bir ortamın ayırtedici doğa ve kültür varlıklarını ve geçmiş yaşam biçimlerini araştırma, koruma, tanıtma ve değerlendirme işlevlerini yerine getiren kültür kurumu.

ÇEVREN a. (*çevirmek*'ten *çevir-en* > *çevren*). Gökbil. UFUK'un eşanlamlısı.

ÇEVRESEL sıf. Çevreyle ilgili: *Çevresel sorunlar. Çevresel özellikler.*
—Bayınd. *Çevresel tarama*, deniz ya da akarsu tarak gemisinin çalışma yöntemi; bu yöntemde tarak gemisi, uygun genişlikte çukur kazmak için bir çemberin yarıçaplarını izleyerek yer değiştirir. || *Çevresel tarama kablosu*, çevresel tarama yapan bir tarak gemisinin, ardışık dengelenmelerle enine yer değiştirmesini sağlamak için iki bordasına tutturulan palamarlardan her biri.
—Bilş. Işlem birimi ve ana bellek dışında, bir bilişim sistemini oluşturan her birim için kullanılır.
—Bot. *Çevresel demet*, çokyıllık birçenekli bitkilerin saplarında merkez silindirin en dış kısmında yer alan soymuk-odun demeti. || *Çevresel embriyon*, uzunluğu tohumun uzunluğunu aşan, halka biçiminde kıvrık embriyon. || *Çevresel perisperm*, embriyonu sararak gizleyen perisperm.
—İkt. *Çevresel kapitalizm*, gelişmekte olan ülkelere kapitalist tipte iktisadi ilişkiler ve yapılar sokulması ve böylece, bazı durumlarda bu ülkelerin üretici güçlerinin ağır bir yapısal bozukluğa uğratılması.
—Nörobiyol. Çevre sınır sistemi ve çevre sınırleri ile ilgili olana denir.

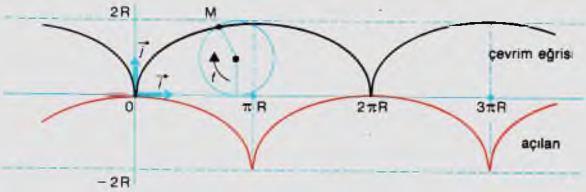
ÇEVRETEKER a. Bot. Köklerde merkez silindirin en dış tabakası. (Kabuğun en içteki tabakası olan endoderm ile odun ve soymuk katı arasında bulunan hücre katmanından oluşur.)

ÇEVRİK sıf. (*çevirmek*'ten *çevir-ik* > *çevrik*). Bir yere, bir yöne çevrili: *Yüzü duvara çevrik öylece yatıyor.*
—Postc. Üretim hatası yüzünden bir çift posta pulundan birisinin ötekine göre 180° çevrik olması. (Çevrik pul, pul koleksiyonculuğunda nadir ve değerlidir.)

ÇEVRİLİ sıf. **1.** Bir şeyle çevrilmiş, kuşatılmış olan: *Surlarla çevrili bir kent. Dağlarla çevrili göl.* **—2.** Bir yere, bir yöne dönük, çevrik: *Namlusu kaleye çevrili toplar.*

ÇEVRİLMEK → ÇEVİRMEK

ÇEVRİM a. (*çevirmek*'ten *çevir-im* > *çevrim*). Kesinti göstermeksizin değişmez bir düzenlilikle yinelenen olaylar dizisi.
—Asalakbil. *Biyolojik çevrim, gelişme çevrimi* ya da *asalak çevrimi*, bir asalağın ister aynı konakta (sonkonak), ister birbirini izleyen birçok konakta (arakonaklar, bulaştırıcı arakonak, uzun süreli arakonak, sonra sonkonak) gerçekleşsin (bu sonuncu durumda asalak dış ortamda bir evre geçirebilir ya da geçirmeyebilir), erişkinden başlayarak bir sonraki kuşağın erişkinine ulaşana dek belli bir sırayı izleyerek geçirmek zorunda olduğu dönüşüm çevrimi (Bk. *ansikl.* böl.)
—Astrofiz. *Güneş çevrimi*, gözlemlenen Güneş lekeleri sayısının iki minimumunu ayıran 11 yıllık dönem. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Bilş. *Çevrim içi*, bir diğeriyle doğrudan bağlantılı olarak çalışan bir donanım için kullanılır. || *Bellek çevrimi*, bir bilgisayarın belleğinde yürütülen ardışık iki işlem arasında geçen en küçük zaman aralığı. (Bir çekirdek bellekte, bu süre, okuma ve yazma zamanlarının toplamına eşittir.) || *Taban çevrimi*, bir makinenin ya da bir bilgisayar biriminin çalışmasında temel alınan ve bir zaman birimi oluşturan zaman aralığı. (Eşzamanlı bilgisayarlarda, herhangi bir işlemin süresi, taban çevriminin bir katına eşittir.)
—Biyol. *Âdet* ya da *aybaşı çevrimi*, memelilerin ergin dişilerinde, yumurtalığın belli dönemlerde ve belli aralıklarla gösterdiği etkinlik; ilk evrede De Graaf folikülü gelişir ve bu gelişme yumurtlamayla sonuçlanır; ikinci evrede dölyatağı mukozası gittikçe damarlanır ve döllenme halinde, yumurtanın yuvalanmasıyla, döllenme olmazsa, aybaşı kanamasıyla sonuçlanır, ondan sonra yeni bir çevrim başlar. (Âdet çevrimlerinin sayısı ve aralıkları türlere göre değişir; köpek yılda iki çevrim geçirirken, yabani hayvanların çoğu yılda bir tek çevrim geçirir. Arada geçen zamanda yumurtalık dinlenme durumunda kalır) || *Deri değiştirme arası çevrim*, eklemlilerde, bir deri değiştirmeden öbürüne kadar geçen zaman. || *Mevsimlik çevrim*, genellikle üreme çevrimini yönlendiren çevrim; bu çevrim bir yıllık olabileceği gibi (yılda bir döl verenler), yılda iki ya da daha çok döle elverişli de olabilir (yılda iki ya da daha çok döl verenler) [ama o zaman bu döllerden biri özel karakterler taşır (göç, eşeysellik, yumurtaların kışa dayanıklığı, vb.)]. || *Üreme çevrimi*, bir hayvan ya da bitki kuşağında döllenmiş (zigot) ya da döllenmemiş yumurtadan başlayarak, bunlardan olan kuşak döllenmiş ya da döllenmemiş yumurta verinceye kadar art arda geçen evrelerin tümü. (Hayvan türlerinde bu çevrim çok karmaşıktır, kurtçuktan çok değişik ve eşeyli ergin hayvan oluncaya kadar birtakım *başkalaşma* evreleri içerir [kurtçuk, nemf]. Bazı bitkilerde [örneğin kırmızı suyosunları], bu çevrim daha da karmaşıktır, çünkü birbirinden bağımsız iki ergin suyosunundan yani ikinci bitki [gametofit] birincinin [sporofit] meydana getirdiği bir spordan doğar.)
—Bot. *Yaprak çevrimi*, bir sap ya da dal üzerinde, tam bir devir tamamlanıncaya kadar, ilk yaprak ile devir sonunda tam onun hizasına denk gelen yukarıdaki yaprak arasında sayılan yaprak çıkış sayısı. Tam devir için iki tur gerekirse çıkan sayı ikiye bölünür.
—Ceb. Belli sayıda elemanın değişmez kaldığı, öbür elemanların çembersel bir dizilime uğradığı dizilim. || *Bir grafın çevrimi*, bitiş köşesi başlangıç köşesiyle çakışan sonlu zincir.
—Çekird. fiz. Yıldızlarda oluşan termonükleer tepkimeler dizisi. (Bu tepkimeler daha ağır elementlerin oluşumuna yol açan kaynaşmayla son bulur ve olaya elektron, γ proton ve nötrino yayımı eşlik eder. Isı veren bu tepkimeler yıldızların yaydığı enerjinin kaynağını oluşturur. Bu çevrimler arasında özellikle, ardışık kaynaşmalar sonucu hidrojeni ^{4}He çekirdeğine dönüştüren *proton çevrimi*, *karbon çevrimi* ya da *Bethe* çevrimi* ve kırmızı devlerin merkezinde, ^{4}He'u ^{12}C ve ^{16}O'ya dönüştüren *helyum çevrimi* önemlidir.)
—Çevrebil. *Çevrime sokma*, artık ve atıkları çıktıkları üretim çevrimine geri döndürmek amacıyla kullanılan tekniklerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Biyosfer içi çevrim* ya da *biyokimyasal çevrim*, bir elementin (karbon, azot, oksijen, kükürt, fosfor) ya da yalın bir bileşiğin (su) canlı bir varlıktan bir başkasına ya da biyosferdeki herhangi bir ortama (su, toprak, atmosfer) geçerek ilk baştaki ortamına dönünceye kadar yaptığı dolaşım. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Dalga ve titr. Dönemsel bir olayın, bir dönemini kapsayan bölümü.
—Ed. Aynı olayı, aynı kahramanı, aynı aileyi konu alan şiir ya da romanlar bütünü. (İlk kez İ.Ö. III. yy.'da Efes'li Zenodotos tarafından bu anlamda kullanılan bu kavram, Batı'da, romantik dönemde yeniden ele alındı.) || *Yunan çevrimi*, bugün kaybolmuş olan Homeros sonrası destanların tümüne verilen ad. (Bunlar bir tür mitoloji ansiklopedisi niteliğindeydi.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Elektrotekn. *Çevrim empedansı*, dengelenmiş çok fazlı bir sisteme eşdeğer, tekfazlı bir devre modelinde sözkonusu olan empedans.
—Geom. *Çevrim eğrisi*, bir doğru üzerinde yuvarlanan bir çember üzerindeki bir noktanın doğurduğu tekercik. (Eşanl. SİKLOİT, TEKER EĞRİSİ.)
—Gökbil. ve Kronol. *Ay çevrimi*, METON* ÇEVRİMİ'nin eşanlamlısı. || *Pazar günü* ya da *takvim çevrimi*, bitimi sonunda haftanın aynı günüyle yılı yeniden başlatan 28 yıllık dönem.
—Isıl mot. İçten yanmalı bir motorun çalışması için gerekli olan ve silindirlerin her birinde gerçekleşen ardışık işlemlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yeniden çevrim*, yağ buharlarını doğrudan atmosfere atmak yerine, motorun hava filtresine ya da geritepmesiz bir klapeyle donatılmış emme borusuna göndererek gerikazanma. (Bk. *ansikl.* böl.) — Hava kirliliğini önleyici temizleme işlemleri uygulamak için egzos çıkışında gazları emme. (Eşanl. EGZOS GAZLARININ YENİDEN DOLAŞIMI.)
—Kim. müh. *Yeniden çevrim*, bir işlem sonunda elde edilen bir ürünü, aynı devrede ama daha yukarıda yer alan bir noktaya yeniden gönderme. (Eşanl. YENİDEN DOLAŞIM.)
—Mak. san. Otomatik bir makinenin, aynı halde art arda iki geçişi arasında yaptığı işlemlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Metalürj. *İşlem çevrimi*, bir makine parçasının üretiminde uygulanan mekanik (haddeleme vb.) ve ısıl (semantasyon, tavlama vb.) işlemleri, süre ve sıcaklığın fonksiyonu olarak gösterme. (Parçanın üretim aşamalarını belirtir.)
—Nük. müh. *Çalışma çevrimi*, durdurularak yüklenen bir nükleer reaktörde, art arda iki yükleme arasında geçen zaman aralığı. || *Nükleer yakıt çevrimi*, nükleer bir yakıtı elde etme, bir reaktörde kullanma, ışınlama ve işlemeden oluşan işlemler dizisi.
—Oto. *Şehir içi çevrim*, gaz yayım oranı ve harcayacağı yakıtı saptamak için deneme tezgâhında motorun şehir içinde çalışmasına benzeterek yapılan deneyelerin standart dizisi.
—Tem. parç. *Yararlı çevrim*, bir hızlandırıcıda, hızlandırılmış parçacıkların fırlatıldığı çalışma süresi bölümü.
—Termodin. Bir sistemi ilk haline getiren ardışık dönüşümlerin tümü. (Tersinir bir çevrim, zamanı göz önüne almayan her diyagramda, kapalı bir eğriyle gösterilir.) || *Evirtilmiş çevrim*, bir soğutma çevriminin değişik evrelerinde bir akışkanın yönünü değiştirerek dolaşımını sağlayan çevrim. (Şu örnekler verilebilir: sıkıştırmalı bir buhar makinesinde, buharlaştırıcı ve kondansörün işlevlerini evirterek, sıcak gazlarla buz çözme yöntemi, yani evirtilmiş çevrimle *buz çözme* ve ısı pompasıyla ısıtma sistemi, yani evirtilmiş çevrimle *ısıtma*.) || *Soğutma* ya da *derin soğutma çevrimi*, bir maddeye uygulanan ve ilk haline gelmesini sağlayan ardışık termodinamik dönüşümlerin tümü. (Dönüşüm boyunca madde soğuk bir kaynaktan sıcak bir kaynağa ısı aktarır.) [Bk. *ansikl.* böl. Soğut. san.]
—Yerbil. DÖNGÜ'nün eşanlamlısı.

çevrim eğrisi ve açılanı

—ANSİKL. Asalakbil. *Biyolojik çevrim.* Asalak, biyolojik çevrimini bir konakta tamamlıyorsa tekkonaklıdır (asalağın özelliğine göre bir ya da birçok hayvan türü sonkonak olabilir) ve çevrimi aracısızdır; yalın gibi görünen bu çevrim tipi, arakonakların yerini sonkonağın çeşitli organlarındaki göçler aldığından, bazen uzun bir değişimler dizisinin sonucudur. Asalakların birçoğu, örneğin bu açıdan böceklere benzeyen solucanlar, büyümeleri sırasında, yani bulaşıcı olan ya da olmayan larva evresinde gerçekten deri değiştirirler. Çevrim dolaylı olduğunda, larva evreleri arakonaklarda ya da taşıyıcı arakonaklarda geçer ve larvalar bulaşıcı oluncaya kadar bunların bünyesinde bir ya da birçok kez deri değiştirir; bazı durumlarda arakonak asalağın gelişmesine katkıda bulunmaz (taşıyıcı konak, parateni). Asalak yaşamına uyarlanma, özellikle çevrimin serbest evresi ya da evreleri varsa, yumurtaların dış etkenlere dayanaklılığını ve nerede olursa olsun arakonaklara bulaşma yeteneklerini artırarak (asalak uyarlanmalarındaki en etkili uyarlanma budur) asalakların doğadaki varlığını güvence altına alır ve bazen bunların döl ya da yumurta verimi olağanüstü boyutlara ulaşır. Bazen çok karmaşık olan asalak çevrimlerinin bilinmesi, asalakların yol açtığı hastalıklardan korunmada temel rol oynar: çevrimin kopması, asalağın bulaşmasını engelleyen tek önlemdir.

—Astrofiz. *Güneş çevrimi.* Güneş lekelerinin maksimum sayısının dönemselliğini 1843'te amatör alman gökbilimci S. H. Schwabe sezmiş ve bulmuştu. Ardından, Bern gözlemevi müdürü R. Wolf ile Zürih gözlemevi müdürü M. Waldmeier bu dönemselliği incelediler. Lekelerin ve leke gruplarının sayıları üstüne kurulan ve *Wolf sayısı* denilen sayı, 1755'ten bu yana, çok uzun dönemlerde 11 yıllık "çevrimlerin" varlığını kesinlikle ortaya koydu. Bu sayılardan yararlanarak düzenlenen eğriler Güneş ile jeofizik olaylar arasındaki uzun vadeli ilişkileri belirlemede kullanıldı ve bugün de kullanılmaktadır. Öte yandan, Güneş etkinliğini gösteren birçok istatistikte 11 yıllık çevrime rastlanır: lekelerin, fakküllerin yüzeyi, püskürtü sayısı, Güneş' in 2 800 MHz'lik radyoelektrik akısı ve bazı jeomanyetik belirtiler.

On bir yıllık ardışık iki döneme ayrılan ve *Hale çevrimi* denilen Güneş çevrimi 22 yıllık bir çevrimdir: bu sürede Güneş leke grupları içinde manyetik kutuplaşma dağılımı konusunda da aynı yasa belirlenir. Ayrıca, çevrimlerin genliği üstüne oluşturulan, daha uzun dönemli (80 yıl) bir Güneş çevrimi etkinliğinin yukarıda belirtilen çevrimlerle çakıştığı görülür.

—Çevrebil. *Çevrime sokma* tekniklerinde elde edilen ilerleme, özellikle hammadde ve enerji fiyatındaki artış, günümüzde büyük boyutlara ulaşan tüketimin ve sanayi süreçlerinin kaçınılmaz artık ve atıklarının, yeniden hammadde kaynağı olarak değerlendirilmesinde büyük ölçüde yararlı oldu. Örneğin kulanılmış kâğıt ve kartonların yeniden çevrime sokulması, ham kâğıt yapımı için gerekli enerjinin altıda biriyle kâğıt yapımını sağladığı gibi ağaçtan tasarruf olanağını da sağlamaktadır. Cam, lastik, kullanılmış madeni yağlar, bazı maden ve plastikler, vb. günümüzde büyük ölçüde yeniden çevrime sokularak işlenmektedir. Hammadde, enerji ve dövizden tasarruf sağlayan ve atıkların değerlendirilmesine olanak veren çevrime sokma teknikleri günümüzde çok çeşitlenmiş durumda ve büyük bir gelişme içindedir.

• *Biyosfer içi çevrim.* Biyosfer ile daha derindeki küre (yer çekirdeği) ya da daha yüksekteki küre (yüksek atmosfer, yıldızlar...) arasında hiçbir alışveriş sözkonusu değildir. Yaşamın başlangıcından beri tüm canlılar, varlıklarını her elementin aynı atom stokundan sağlamışlardır. İnsan bile, kömürü ve petrolü yakmakla defalarca çevrim geçirdikten sonra jeolojik devirlerde birikmiş olan kütleleri karbon çevrimine yeniden sokmaktadır.

Biyosfer içi çevrimleri sürdüren enerji hem bugünkü güneş enerjisidir (fotosentez), hem yerkürenin içindeki enerjidir (volkan püskürmeleri).

Başlıca biyosfer içi çevrimler azot, karbon, su, oksijen, fosfor ve kükürt çevrimleridir. Bu çevrimlerin hiçbiri bağımsız değildir: kalsiyum karbona eşlik eder, oksijen tüm öbür elementlere katılır, vb.

—Ed. *Yunan çevrimi.* Destanlar birçok çevrime ayrılırdı. Truva çevrimi, Truva savaşı'nın çeşitli bölümlerini içerirdi: örneğin, Helene'nin kaçırılması (Kıbrıs'lı Stasinos' un *Kypria*'sı), Truva kuşatması'nın sonu (Miletos'lu Arktinos'un *Aithiopis*'i ile *İliu persis*'i; Mytilini'li Leskhes'in *Küçük İlyada*'sı), kahramanların dönüşü (Troizen'li Agias'ın *Nostoi*'ları) ya da Odysseus'un ölümü (Kyrene'li Eugammon'un *Telegonia*'sı). *Thebai çevrimi*'ne ise Kinaithon'un *Oidipodeia*'sı, Thebai'ye karşı yedi komutanın seferini canlandıran *Thebais* ile *Epigon*'lar bağlanırdı. Herakles'inki gibi *(Herakleides)* daha az önemli çevrimler başka mitoloji efsanelerini canlandırırdı. Bu destanlar yüzyıllar boyunca yunan ve latin ozanlar için mitolojik bilgi kaynağı olmuştur.

—Geom. *Tarihçe.* "Bir teker olağan devinimiyle yuvarlanırken, üzerindeki bir çivinin havada aldığı yolu oluşturan" (Pascal) çevrim eğrisi, Newton'un (1687) ve Leibniz'in (1684) sonsuz küçükler hesabını bulmasından önce ençok kullanılan kavramdı; bu eğri, matematikçilerin diferansiyelleme ve integralleme tekniklerini bulmalarını sağladı. Matematikçiler bu eğrinin, günümüzde ancak sonsuz küçükler hesabı yöntemleriyle elde edilebilecek bütün elemanlarını daha o dönemde hesaplamayı başardılar: Roberval çevrim eğrisinin bir kemeri altındaki alanın, doğurucu çemberin alanının üç katı olduğunu (1634) gösterdi; bu buluşunu iki alanın eşitliğini, kendilerini oluşturan çizgilerin eşitliğinden çıkararak kanıtladı (bölünemezler yöntemi). Teğetleri çizmek için kinematik yöntemi buldu (1638): teğet, çevrim eğrisini doğuran iki devinimin hızlarından oluşmuş dikdörtgenin köşegenidir. Hemen hemen aynı dönemde Descartes, tekerciğin, yani üstün eğrinin teğetini çizmek için anlık dönme merkezinden yararlandı; oysa bulduğu analitik yöntem (*Géometrie,* 1637) yalnızca cebirsel eğrilere uygulanıyordu. Fermat özgün kanıtlamalar getirdi, Torricelli ve Roberval yarıkemerin eksen çevresinde dönmesinden doğan hacmi hesapladı. 1650'ye doğru, bir eğrinin uzunluğunun bir doğrunun uzunluğuna eşit olabileceğine hiç kimsenin inanmadığı bir dönemde, Roberval ve mimar C. Wren bir çevrim eğrisi yayının uzunluğunu buldular. Pascal, A. Dettonville takma adıyla bütün matematikçilerle tekercik üstüne girdiği bir bahisten yararlanarak (1658) bu yöntemleri yetkinleştirip yaygınlaştırdı. Huygens, sarkacın devinimi üstüne yaptığı incelemelerde, özellikle çevrim eğrisinin açılanının kendisine eşit bir çevrim eğrisi olduğunu gösterdi.

• *Özellikler.* Çevrim eğrisi hem en kısa zaman eğrisi, hem de eşsüreli eğridir.

Yuvarlanan çemberin yarıçapı R ise çevrim eğrisinin parametrik bir denklemi şöyledir:

$$f(t):\quad \begin{aligned} x(t) &= R(t - \sin t) \\ y(t) &= R(1 - \cos t). \end{aligned}$$

Şu halde, çevrim eğrisinin bir kemerinin uzunluğu aşağıdaki bağıntıyla belirtilir:

$$\int_0^{2\pi} \|f'(t)\| \cdot dt = \int_0^{2\pi} 2R \cdot \sin\frac{t}{2} \cdot dt = 8R.$$

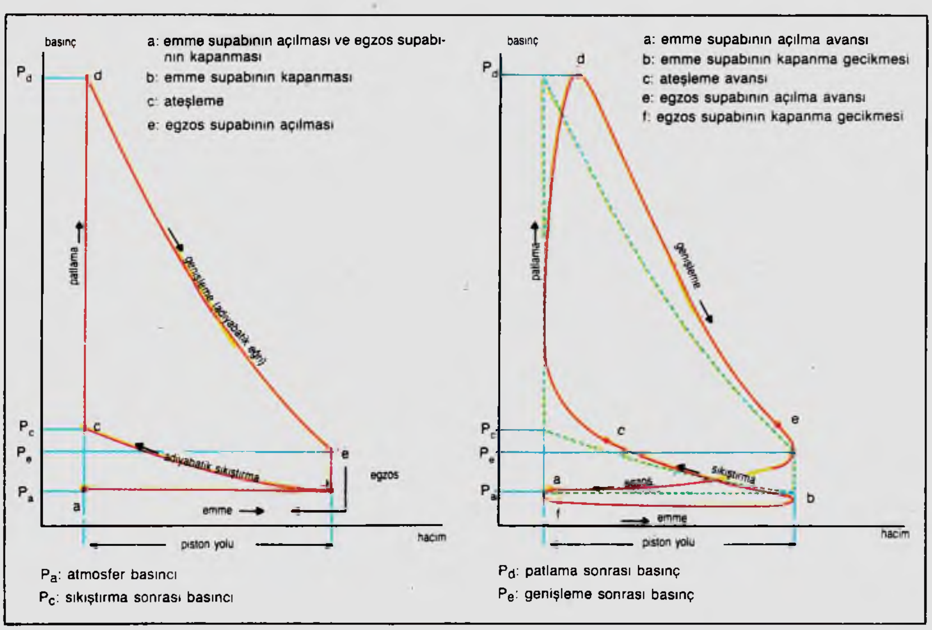
Bir $f(t)$ noktasında eğrilik yarıçapı $-4R \cdot \sin\frac{t}{2}$ ye eşittir.

$u = t - \pi$ yerine konduğunda çevrim eğrisinin açılanının denklemi de şudur:

$$g(u):\quad \begin{aligned} x(u) &= R\pi + R(u - \sin u) \\ y(u) &= -2R + R(1 - \cos u). \end{aligned}$$

Öyleyse açılım, birinci çevrim eğrisinin (Rπ, -2R) ötelemesiyle elde edilen görüntüsüdür: bu eğri çevrim eğrisiyle izometriktir.

—Isıl mot. *Çevrim,* kumandalı biçimde ateşlenen içten yanmalı bir motorda, *dört zamanlı* ya da *iki zamanlı*'dır; dört zamanlı çevrimde, krank milinin iki devirinde dört işlemin yapılması gerekir; iki zamanlı çevrimde ise, tüm işlemler krank milinin bir deviri boyunca gerçekleşir. Dört zamanlı çevrimi, ilk kez 1862'de Beau de Rochas inceledi ve 1870'te Otto uyguladı. Otomobil ve uçak motorlarının çoğunda çevrim dört zamanlıdır. Buna karşılık, küçük ve

Beau de Rochas **çevrim**inin kuramsal ve gerçek diyagramları

orta silindir hacimli motosiklet motorlarında iki zamanlı çevrim yeğlenir.

• *Dört zamanlı çevrim. Birinci zaman: giriş ya da emme.* Piston, silindirin yukarı ucuna, yani üst ölü noktaya vardığında, emme supabı açık, egzos supabı ise kapalıdır. Piston, silindir içinde inerken, silindiri karbüratöre bağlayan emme borularında bir alçak basınç doğurur ve gaz karışımını emerek silindirin dolmasını sağlar. Silindirin aşağı ucuna yani, alt ölü noktaya ulaştığında, emme supabı kapanır; bu durumda silindir boşluğu kapalıdır. Gerçekte, emme supabı, piston inmeye başladığı an açılmaz. Silindir içindeki alçak basıncın belli bir değere ulaşması ve karbüratörden gelecek gaz karışımının tam emilmesi için, emme supabının açılışı geciktirilir. Piston, alt ölü noktaya geldiğinde hızı sıfıra iner, ama eylemsizlik yüzünden gazın hızı henüz belli bir düzeyi korur. Dolayısıyla emme supabı belli bir gecikmeyle, yani gazın hızı sıfıra düştüğü an kapanır.

İkinci zaman: sıkıştırma. Piston yukarı çıkarken gazı sıkıştırır ve bu zaman sonunda, gazın hacmi yanma odasının hacmine iner. Gazın hacmindeki bu azalma, silindir çeperinin yol açacağı ısı yitim değerini düşürür. Dış ortamla hiçbir ısı alışverişi olmadığı varsayılırsa, sıkıştırma kuramsal olarak adiyabatiktir: dolayısıyla karışım, iyi bir yanmaya elverişli, yüksek bir sıcaklığa ulaşır ve silindir iyi dolmasa bile, basınç, kuramsal basınca çok yakındır.

Üçüncü zaman: yanma ya da *patlama.* Buji uçları arasında çakan *ateşleme* kıvılcımı, gaz karışımını tutuşturur. Gazlar, yanarken genişler ve pistonu aşağı doğru iter; bu da krank miline bir vurum verir. Bu zaman, çevrimin iş sağlayan tek evresidir. Öteki zamanlarda krank mili, genişleme sırasında depolanmış enerjinin bir bölümünü geri veren volanın eylemsizliğiyle döner. Piston inişe başladığında, gaz karışımının tümüyle yanmış olması için, ateşlemeye avans verilir, yani pistonun üst ölü noktaya ulaşmasından az önce bujinin elektrotları arasında kıvılcımın sıçraması sağlanır. En büyük patlama basıncına, piston, yolunun genişleme evresine girdiğinde ulaşılır.

Dördüncü zaman: egzos. Piston genişleme yolu sonunda, yeniden yukarı çıkmaya başladığında açılan egzos supabından, yanmış gazları egzos borusuna iter; bu supabın açılışı ayrıca egzos borusu ve susturucu aracılığıyla silindiri atmosfere bağlar. Bu devinim sırasında, basınç hemen hemen atmosfer basıncına eşittir, ama egzos supabı belli bir avansla açılır. Çünkü, piston alt ölü noktaya ulaştığında supap açılırsa, geçiş deliğinin dar kesiti nedeniyle gaz bir karşı basınç doğurarak pistonun yukarı çıkmasını güçleştirir; dolayısıyla yanmış gazlar belli bir süre çeperler arasında tutulacağından, ek bir karşıt işe ve silindirin ısınmasına yol açar. Emme supabının gecikmeyle kapanmasını öngören nedenle, egsoz supabı da, ancak piston üst ölü noktaya ulaştıktan sonra kapanır; böylece gaz, hızı sıfıra inene değin atmosfere atılır. Supapların açılıp kapanmalarındaki avanslar ve gecikmeler piston yolunun milimetre cinsinden uzunluğu ya da krank milinin dönme açısını gösteren derece ile ifade edilir. Ardışık dört zamanın her birinde, pistonun devinimi, krank milinin bir yarıdevrini karşılar; her silindirde tam çevrimin gerçekleşmesi için, krank milinin iki devir yapması gerekir.

• *İki zamanlı çevrim.* İki zamanlı çevrim, pistonun iki yüzünü kullanır ve Beau de Rochas çevriminin dört işlemini, iki piston yoluna dağıtır. Yanlış olarak, *iki zamanlı çevrim* denmesinin nedeni de budur. Bu ilkeye göre çalışan bir motorda, her silindir, *giriş penceresi, süpürme penceresi* ve *egzos penceresi* adı verilen üç dağıtım penceresi taşır. Bunlar, dört zamanlı motorda supaplara verilmiş görevi yapan çaplanmış deliklerdir ve piston, gel-git devinimi boyunca, sırayla bu delikleri açar ve kapar. Öte yandan, karbüratördeki gaz karışımı doğrudan yanma odasına gelmez; pistonun yükselme yolu sırasında emilerek önce kartere gelir ve piston inerken bu karışımı, özel bir boruyla yanma odasına iter. Bu devinimler aşağıdaki işlemleri belirler:

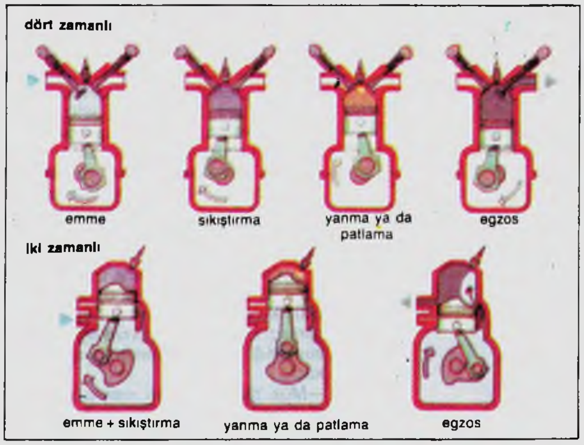
Birinci zaman. Piston, alt ölü noktada, yükselme yolunun başlangıcındayken süpürme penceresi açıktır ve karterde sıkışmış olan karışım, silindire koşut süpürme kanalından silindire dolar. Piston devinimini sürdürerek, üst yüzeyi ile karışımı sıkıştırır; aynı zamanda süpürme penceresini kapar ve emme penceresini açar, böylece karterle karbüratörün bağlantısını sağlar. Karter, pistonun alt yüzeyinden kaynaklanan emme sonucu gaz karışımıyla dolar. Üst ölü noktada ise, patlama oluşur.

İkinci zaman. Patlamayla itilen silindir, sırasıyla egzos ve süpürme pencerelerini açar; yanmış gazlar, eylemsizlikleriyle, egzos penceresinden atmosfere ulaşırken, karterdeki yanmamış gazlar, süpürme penceresinden silindire dolar ve pistonun çıkışıyla sıkıştırılmadan önce, kalan yanmış gazları egzostan çıkmasını tamamlar. Egzos ve emmeyi, hemen hemen aynı anda gerçekleştirmeyi sağlayan, işte bu gaz süpürme işlemidir. Bu devinim sırasında piston, giriş penceresini de kapar. Kuramsal olarak, krank mili muylusunun her devrinde bir iş zamanı sağlayan iki zamanlı motorun, aynı silindir hacmindeki dört zamanlı motor gücünün iki katına eşdeğer bir güç vermesi gerekir. Ne var ki uygulamada aşağıdaki nedenlerle böyle bir güç elde edilemez: silindirler iyice dolmaz; egzostan yanmamış gaz kaçakları olur; tam boşaltılamayan yanmış gazlar yanma odasında eylemsiz gaz cepleri oluşturur. Bu motor türünü yetkinleştirmek için çok sayıda çalışmalar yapıldı; yanmış gazları süpürmeyi iyileştirme, silindire gelen gaz karışımını basınç yükseltici kullanarak artırma yolları arandı.

Yeniden çevrim, yanmadan önce gazları arıtmayı amaçlar; bu alanda kullanılan ilk yöntem, motor nefesliğinden çıkan yağ buharlarını giriş sisteminin hava filtresine yöneltmeye dayanıyordu. Daha sonra, egzos gazlarının da bu arıtmaya katılımı sağlanarak, yöntemin tamamlanabileceği anlaşıldı. Çıkışlarında, demir dışı gereçten yapılmış bir manifoldla alınan bu gazlar, hava filtresinden geçtikten sonra emme borusuna gönderilir. Eylemsiz gazların, yakıtla karışması yanma sıcaklığını düşürür ve böylece kirletici azot oksitlerin oluşumunu azaltır, yanmayı uzatarak, yanmamış hidrokarbonların yüzdesini önemli ölçüde düşürür. İşlem (geritepmesiz supap denen) bir kontrol klapesiyle ayarlanır; bu klape, hava filtresiyle karbüratör arasında ve yanmamış gazların akışını bozmamak için, karbüratörün biraz altında yer alır. Ayrıca klape, motor yavaşladığında, belli bir miktar hava emerek yakıt karışımını çok az da olsa fakirleştirir.

—Mak. san. Bir takım tezgâhında (torna, freze vb.) çevrim, tabla ve takımın belirli sırayla, istenilen devinimlere uygun düşen yönlerde ve hızlarda birbirini izleyen yer değiştirmelerinden ve değişik organların sırayla çalışarak durmalarından (tığın dönüşü, yağlama, parçaları yerleştirme ve sıkılma vb) oluşur. Çevrim uygulanacak işlemin türüne (delme, kılavuz çekme, delik işleme, havşalama vb.) ya da takım yolunun durumuna (kare çevrim, L, U, kübik vb.) ve çalışma biçimine (elle kumandalı, yarı otomatik, otomatik, kesintili, sürekli vb.) göre tanımlanır.

—Soğut. san. *Soğutma çevrimleri.* En yaygın çevrimlerde, (soğutucu ya da derin soğutucu) bir akışkan ardışık olarak şu 4 temel evreyi izler: 1. sıkışma; 2. çevre ortama (sıcak kaynak) ısı aktararak soğuma (kimi kez yoğuşma); 3. genişleme; 4. soğutulacak ortamdan alınan ısıyı soğurarak ısınma (ve kimi kez buharlaşma). İki tür genişleme uygulanır: adiyabatik genişlemeyi bir dış çalışma, yani mekanik enerji veren bir makine (örneğin türbin) sağlar; Joule-Thomson genişlemesi, dış ortamla ısı ve mekanik enerji alışverişi olmadan, akışkanın bir delikten geçerek daralması sonucu elde edilir. Çok düşük sıcaklıklarda soğuk oluşturmak için ısı gerikazanma (ya da yenileme) çevrimlerinden yararlanılır; bu işlemde, devrenin bir noktasından alınan ısı, bir başka noktasında geri vermek üzere çevrime aktarılır.

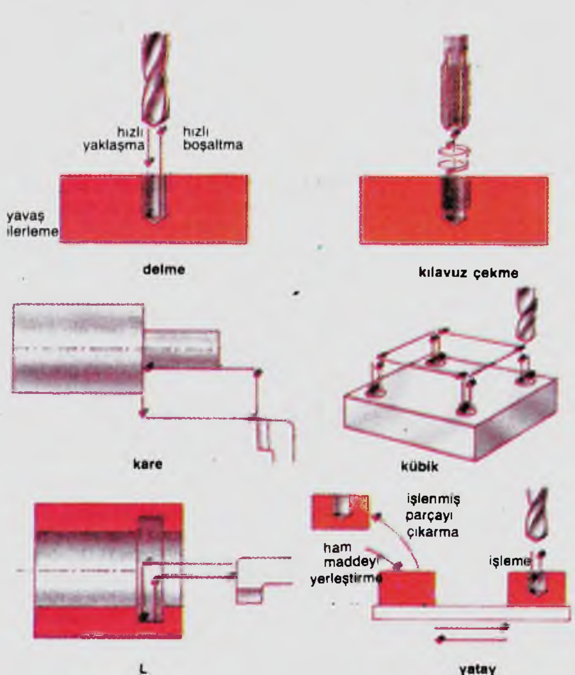
iki ve dört zamanlı, içten yanmalı motor çevrimleri

Çevrim termik elektrik santralı, İzmir ilinin Aliağa ilçesinde kurulu termik elektrik santralı. 1984'te işletmeye açıldı. Linyit kömürü ile çalışan santralın toplam kurulu gücü 180 MW, yıllık elektrik enerjisi üretimi 1,1 GW saattir.

ÇEVRİMLİ sıf. *Yörs.* Becerikli, eli çabuk.

ÇEVRİM-ROMAN a. Bir kişinin, bir ailenin ya da bir toplumdaki aynı kuşaktan çeşitli kişilerin serüvenlerini bir dizi ciltte anlatan roman. (Eşanl. ÇEVRİMSEL-ROMAN.)

ÇEVRİMSEL sıf. Düzenli aralıklarla yinelenen, belli bir evrim doğrultusunda belli aralıklarla oluşan şey için kullanılır.
—Bilş. ve Telekom. *Çevrimsel kod,* her sözcüğünün öğelerinin çembersel dizilimi bir kod sözcüğü oluşturan hata düzeltici kod. (Böyle bir kod tam katsayılı bir do-

işleme çevrimleri

ğuran polinomla belirtilir; polinomun katsayıları çoğu kez ikilidir. Hataları düzeltterek kodlama ya da kod çözme, polinomların çarpımı ya da bölümüyle sağlanır, bu çarpma ya da bölmeler, kaydırmalı kütüklerde, toplama ya da çıkarmaya indirgenir.) [Eşanl. POLİNOMSAL KOD]
—Ceb. *Çevrimsel grup*, sonsuz basamaklı monojen grup. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Dilbil. *Çevrimsel tanımlar*, bir sözlükte, birinci tanımın ikincisine, ikinci tanımın birincisine gönderilmesiyle yapılan tanımlar.
—Ed. Bir edebiyat çevrimine ilişkin: *Çevrimsel şiir.*
—Geom. *Çevrimsel nokta*, izdüşüm düzleminin koordinatları (1, *i*, 0) ve (1, −*i*,0) olan iki noktasından her biri. ‖ *Çevrimsel sarkaç*, Huygens'ın, çevrim eğrisinin eşsürekliliğinden yararlanarak yaptığı sarkaç.
—Müz. Yapısı, bir temel tema'ya bağlı müzik biçimi için kullanılır; bu tema yapıta katılır, onu besler; birleştirici bir işlev yüklenir ve yapıtı oluşturan bölümlerin her birine, birbirine bağımlı parçalar görünümü verir.
—ANSİKL. Ceb. Her çevrimsel grubu bir tek eleman doğurur ve kardinali sonludur. G, *n* inci basamaktan çevrimsel bir grupsa, $\left(\frac{\mathbb{Z}}{n\mathbb{Z}}, +\right)$ çevrimsel grubuyla eşyapılıdır ve *a*, çarpma gösterilişiyle bir doğurucu eleman olduğuna göre

$$G = \{e, a, a^2, \ldots, a^{n-1}\}$$ dir.

$z^n = 1$ denkleminin köklerinin karmaşık kümesi (birimin *n* inci kökleri), çarpma ile donatıldığında, *n* inci basamaktan bir çevrimsel gruptur. *p* basamağından sonlu her grup (*p* asal tamsayı) çevrimseldir.

ÇEVRİMSEL-ROMAN a. ÇEVRİM-ROMAN'ın eşanlamlısı.

ÇEVRİMSİZ sıf. Ceb. Çevrimi bulunmayan cebirsel bir yapı için kullanılır. (İster kısmi, ister tam olsun her sıralama çevrimsizdir, çünkü bir çevrim olsaydı, tersbakışım gerçekleşmezdi.) [Eşanl. DEVİRSİZ.]
—Elektrotekn. *Çevrimsiz makine*, eşkutuplu doğru akım makinesi. (Eşanl. ASIKLIK MAKİNE.)

ÇEVRİNMEK gçz. f. (*çevirmek*'ten *çevr-in-mek* > *çevrınmek*). Bir şeyin çevresinde saygı ile dolanmak. (Eşanl. TAVAF ETMEK.)

ÇEVRİNTİ a. (*çevirmek*'ten *çevir-in-ti* > *çevrinti*). **1.** Hava ya da su akıntılarının dönerek yer değiştirmesi; bu biçimde yer değiştiren kitle; anafor, girdap. **—2.** Tahılları birbirine katarak oluşturulan karışım.
—Biyol. Hücre içinde sitoplazma taneciklerinin dolaşması. (Hücre canlı olduğu sürece hep görülür.)
—Fels. Descartes'ın sisteminde, birçok başka maddenin çevresinde gerçekleşen bir dönme hareketinin kıpırdattığı ve yoğunlaşmasıyla yıldızları oluşturan ilksel madde.

ÇEVRİNTİSİZ sıf. Akışkan. mekan. Hız alanının dönergesi her noktada sıfır olan bir akış için kullanılır.
—Mat. çözlm. Yalın bağlantılı bir D bölgesi üzerinde dönergesi sıfır olan bir E afin uzayından, ona eşlik eden $\vec{E}$ vektör uzayına tanımlanmış diferansiyellenebilir bir A alanı için kullanılır. ($\vec{E}$ gerçek, 3 boyutlu, yönlü ve Eukleides uzayı ise A, D üzerinde tanımlı bir fonksiyonun gradyanıdır.)

ÇEVRİYAZI a. **1.** Bir yazıyı, bütün ses özelliklerini belirterek başka bir abeceye çevirme yolu. (Eşanl. TRANSKRİPSİYON.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Bu yöntemle çevrilmiş yazı.
—Müz. Bir yapıtın, başka bir çalgıya, sese ya da çalgı grubuna uyarlanmış biçimi. (Eşanl. TRANSKRİPSİYON.) ‖ Günümüz notasına aktarılmış eski tablatura ya da müzik yazısı. (Eşanl. TRANSKRİPSİYON.)
—Sesbilg. Dilin sesli birimlerinin, uzlaşmalı simge ve yazım göstergeleriyle belirtilmesi. (Eğik çizgiler /——/ arasına yerleştirilen, yalnızca sesbirimleri gösteren *sesbilimsel çevriyazı* ve sesbirimlerin söz içinde çeşitli gerçekleşmelerini belirtmeyi ve gözlemlenebilen tüm söyleyiş ayırtılarını kaydetmeyi sağlayan, köşeli ayraç [...] arasına yerleştirilen *sesbilgisel çevriyazı* vardır.)
—ANSİKL. Dilbil. ve Ed. Göktürk, uygur, arap abeceleriyle yazıya geçirilmiş türkçe tarihsel metinler ve türk şivelerinden, anadolu ağızlarından yapılan derlemeler için latin abecesine dayanan çevriyazı dizgeleri oluşturulmuştur. İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi'nce düzenlenen türk bilimsel çevriyazısı, türkçe *İslam ansiklopedisi*'nde kullanılmaya başlanmış, üniversitelerin bilimsel çalışmalarında, özellikle arap abecesiyle yazılmış eski metinlerin bilimsel yayımlarında uygulanmıştır.
Türk bilimsel çevriyazısında arap kökenli abecenin harekeyle gösterdiği ünlüler "a,e,ı,i,o,ö,u,ü" biçimindedir. Med harfleriyle (ا و ى) gösterilmiş ünsüzler "ā, ē,ī, ī,ō,ō̈,ū,ṻ" biçimindedir. Ünsüzlerin karşılıkları ise şöyledir:

çevriyazı işaretleri					
آ	ā	ذ	ẕ	ء	ʾ
ا	a,e,i,	ر	r	غ	ġ
ب	b	ز	z	ف	f
پ	p	ژ	j	ق	ḳ
ت	t	س	s	ك ڭ گ	k,ñ,g
ث	s̱	ش	ş	ل	l
ج	c	ص	ṣ	م	m
چ	ç	ض	ż,ḍ	ن	n
ح	ḥ	ط	ṭ	و	v,ö,ū,ṻ
خ	ḫ	ظ	ẓ	هـ	h,e,a
د	d	ع	ʿ	ى	y,ī,ī

Çeşitli yazarlar, kurumlar, yayınevleri farklı yanları olan çevriyazılar da kullanmışlardır. Büyük Larousse'ta kullanılan çevriyazı işaretleri 1. cildin II. sayfasında gösterilmiştir.

ÇEYİL a. *Yörs.* Tarım. Taşlı, kumlu verimsiz toprak.

ÇEYİZ a. (ar. *cihaz*'dan). **1.** Gelin için hazırlanan sandık eşyası. (CİHAZ da denir.) **—2.** Bir kızın baba evinden götürdüğü eşya ve mal mülk: *Kızına çeyiz olarak bir tarla vermek.* **—3.** *Çeyiz çemen*, eksiksiz, bol çeyiz. ‖ *Çeyiz katırı*, kendisine yakışmayacak biçimde aşırı ölçüde süslenip püslenmiş kimse (tkz.).
—Folk. *Çeyiz asma*, gelinin oğlan evine götüreceği her türlü eşyayı, kendi evinde sergilemesi. *Çeyiz yayma* da denir. (Çeyizlerin sergilenmesi düğünden bir gün önceye değin sürer. Asılacak çeyizleri düzenlemek ustalık isteyen bir iş olduğundan bu konuda deneyimli kişilere ya da askıcı denen kadınlara başvurulur.) ‖ *Çeyiz bakma armağanı*, çeyizin sergilendiği kız evine gelen konukların geline getirdikleri armağanlar. (Bunlar genellikle elbiselik basma, oyalı yazma gibi küçük armağanlardır.) ‖ *Çeyiz yazma*, gelinin oğlan evine götüreceği her türlü eşyanın, güvenilir bir kişi tarafından tek tek kaydedilmesi. (Çeyiz yazma, bir anlaşmazlık çıkması halinde mal bölüşümünde haksızlık olmamasını amaçlar.) ‖ *Çeyiz altı yemeği*, bazı yörelerde düğünden bir gün önce kızın eşyaları oğlan evine taşındıktan sonra kız babasının verdiği yemek.
—Kur. tar. *Çeyiz alayı*, Osmanlı devletinde saraylı gelinin çeyizini güvey evine götüren tören topluluğu. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Çeyiz halayığı*, geline saraydan ya da ailesi tarafından verilen yardımcı kız.
—Med. huk. → CİHAZ.
—ANSİKL. Folk. Anadolu'nun geleneksel-liğini koruyan hemen her yöresinde, kız çocuklar daha ergenlik çağına gelmeden çeyiz hazırlıklarına başlanır. Çeyizin kızların "yüz akı" olduğu görüşü yaygındır. İlkin hazırlananlar yatak çarşafı, yastık kılıfı, yorgan yüzü, mendil, örtü vb. bez eşyalardır. Bunların kenarlarına dikilmek üzere yapılan oyalar, danteller de en önemli uğraşlardan birini oluşturur. Hazırlanan bez eşyaların hemen tümü işlemeli olur. Çevreler, yağlıklar, kenarları oyalanmış yazmalar, el örgüsü çoraplar çeyizin tamamlayıcı öğelerindendir. Kızın evlenme çağı yaklaştıkça hazırlıklar hızlanır. Her kızın çeyizinde ailenin ekonomik gücüne göre bir ya da birkaç kat yatak, yorgan bulunması gelenektendir. Bunların yanı sıra kıza evlendikten sonra giymesi için yeni giysiler, çamaşırlar yapılır. Çamaşırların iyi cins kumaştan ve işlemeli olmasına özen gösterilir. Ailenin durumuna göre, kilim, halı, bakır kap kacak kıza verilen çeyizlik eşya arasındadır. Geleneksel kesimlerde kız daha çok kurulu bir düzen üzerine gittiğinden çeyiz olarak götürebileceği şeyler kısıtlıdır. Ailenin ekonomik gücü de bu konuda sınırlayıcı bir etkendir. Anadolu'nun birçok yöresinde kız çocuğu olan aile, ileride çeyiz masraflarını karşılasın diye bir kavak ağacı diker. Çeyizlik bez eşyalar sandıklarda saklanır ve uzun süre sandıkta havasız kalmaktan sararmasın diye sık sık çıkarılıp havalandırılır.
Günümüzde, özellikle kentlerde, çeyiz evin temel gereksinimlerini karşılamaya yönelik bir anlam kazanmıştır. Kız tarafından çeyiz olarak mutfak eşyası, yatak odası takımı, çamaşır makinesi beklenmekte, oğlan tarafıysa salon ve yemek odası takımları, buzdolabı, fırın gibi gereksinimleri karşılamakla yükümlü sayılmaktadır. Eskiden hemen tümü el emeğine dayanan çeyizlik bez eşyanın yerini giderek hazır satılan takımlar almaya başlamıştır.
—Kur. tar. Bu tören evlenenlerin saraydaki konumlarına göre biçimlenirdi. Gelin, hanedan üyesi ise, çeyiz sepetlere ve sandıklara konur, araba ve atlara yüklendikten sonra yeniçeri ağası ile teberdarlar, nişancı, defterdar, dergâhâli kapıcıbaşıları, aşağı bölük ağaları, sipahi silahtar ağaları, yeniçeri efendisi, sekbanbaşı, kul kethüdası, Divanı hümayun hocaları, topçubaşı, cebecibaşı, dergâhâli çavuşları, su-

başı, aşçıbaşı ve gedikli zaimlerin yer aldığı tören alayı yola çıkardı. Çeyiz alayı süresince mehterhane çalar, damadın konak ya da sarayına gidilerek çeyiz teslim edilirdi. Damat, alaya katılanlara rütbe ve konumlarına göre armağanlar dağıtırdı.

ÇEYİZLEMEK g. f. Evlenecek kızı çeyizini düzüp vermek.

◆ **çeyizlenmek** edilg. f. Çeyizlemek eylemine konu olmak.

ÇEYİZLENMEK → ÇEYİZLEMEK.

ÇEYİZLİ sıf. Çeyizi olan.

ÇEYİZLİK sıf. Çeyiz olarak hazırlanan ya da çeyiz olabilecek değerdeki eşya için kullanılır: *Çeyizlik eşya satan bir dükkân. Çeyizlik patiska.*

ÇEYREK sıf. (fars. *çar-yek*, dörtte bir'den). **1.** Bir bütünün ortalama dörtte birini oluşturan bölümü için kullanılır. **—2.** *Çeyrek saat*, 15 dakika.
—Müz. *Çeyrek ton* ya da *çeyrek ses*, diatonik yarım-tonun yarısı değerde aralık. (Eski Yunanlılar'da, 28 çeyrek tondan ya da *diesis*'ten oluşan ıskaladaki en küçük aralıktı. Ortaçağ'dan kalma kimi notalar, o çağın hıristiyan müziğinde bu aralığın kullanıldığını kanıtlamaktadır. Klasik batı müziğinde kullanılmayan çeyrek ton, XX. yy.'da kimi batılı bestecilerin [A. Hába, İ. A. Vışnegradskiy] yapıtlarında yeniden ortaya çıktı. Çeyrek ton müziğinde bir oktavda 24 çeyrek ton vardır. Bu teknikle yazan bestecilerin yapıtlarını seslendirmek için özel çalgılar yapılmıştır.)
—Opt. *Çeyrek dalga lamı*, çiftkırıcı bir maddeden, optik eksenine koşut olarak yontulmuş koşut yüzlü ince lam. (Belirli bir ışık frekansında, dalga boyunun dörtte birine eşit bir sapma oluşturacak kalınlıkta yapılır.)
—Radiletiş. *Çeyrek dalga*, dalga boyunun dörtte birine eşit uzunlukta bir anten ya da iletim hattı için kullanılır.
—Spor ve Oy. *Çeyrek final*, bir yarışmada sekiz takımı ya da tur atlamış sekiz rakibi, ikişer ikişer karşı karşıya getiren eleme aşaması. || *Çeyrek finalist*, tur atlayarak çeyrek finalde yarışma hakkını kazanmış takım ya da rakip.

◆ a. **1.** Saat başından önceki ya da sonraki on beşinci dakika: *Üçü çeyrek geçe. Üçe çeyrek kala.* **—2.** On beş dakikalık süre: *Onu, orada tam üç çeyrek bekledi.* **—3.** Mecidiye denilen gümüş sikkenin dörtte biri (beş kuruş).
—Astrol. Bir gök alanının dörde bölünmesi sonucunda ortaya çıkan her alan; bunların her birinin özgün bir astroloji yapısı vardır. (Kavuşum ile ilk karenin arasındaki, ya da yükselen ile M.C. noktası arasındaki alanlar birer çeyrektir.)
—Saatç. *Çeyrek parçası*, tekrarlı duvar saatinde, zilin çeyrek saatlerde çalmasını sağlayan parça. || *Çeyrek zili*, saat başlarından başka çeyrek saatlerde de çalan zil.

ÇEYREKÇİ a. Folk. Mahalle aralarında dolaşarak ya da cami avlularında, pazarlarda tezgâh kurarak et satan gezici kasap.
—ANSİKL. Folk. Çeyrekçilere, genellikle bir koyunun dörtte birini sattıklarından bu ad verilmişti. Omuzlarında et parçalarının asılı olduğu bir sırık, ellerinde bıçak taşır, peştamal bağlarlardı. Dükkân sahibi kasaplardan ayrı olarak Fatih Sultan Mehmet döneminde kurulmuş bir örgüte bağlıydılar. Dükkân sahipleri Yedikule'deki salhanede kesilen etleri, çeyrekçilerse Eğrikapı dışındaki salhanelerde kesilen koyunların etlerini satarlardı. 1735 tarihli bir belgeye göre İstanbul'daki çeyrekçilerin sayısı 19'du. Kâhyaları, yiğitbaşıları ayrıydı, Fatih Sultan Mehmet döneminde düzenlenen Ebu Eyyubu Ensarî vakfiyesi gereğince, koyunlarını Eğrikapı dışındaki dört salhaneden birinde kestirir, derisini ve yağını aynı vakfa bağlı mumcu ve debbağlara satarlardı. İstanbul yakasında ve Eyüp'te tezgâh kurup et satabilecekleri yerler belirlenmişti. İstanbul içinde Fatih ve Bayezit camisi avlularında et satabiliyorlardı. Dükkân sahibi kasaplardan daha ucuza et sattıklarından halkın çoğunluğu et gereksinimini çeyrekçilerden sağlıyordu. Meşrutiyet döneminde çeyrekçilerin mahalle aralarında ve cami avlularında satış yapmaları yasaklandı. Yalnızca pazarlarda tezgâh kurabiliyorlardı. Sayısı giderek azalan çeyrekçiler, Cumhuriyet döneminden sonra tamamen ortadan kalktı.

ÇEYREKLEMEK g. f. Süt çocuklarına kollarını ve bacaklarını çaprazlayıp birbirine değdirerek yaptırılan hareket.

ÇHATAK, Bangladeş'te kent, Sılhet'in K.-B.'sında. Doğal gaz yatağı. Çimento fabrikası.

—ÇI → —CI.

ÇIBAN a. **1.** Deriden oluşan şişkinlik, kızartı, ağrı ve ateşle kendini gösteren irin birikimi. **—2.** *Çıban ağırşağı*, çıbanın şişkin ve kızarmış bölümü.|| *Çıban başı*, her an kötü ve tehlikeli sonuçların doğmasına yol açabilecek durum. ||*Çıbanın başı*, çıvabının patlamak üzere olan uç kısmı. || *Çıbanın başını koparmak*, ağır sonuçları olabilecek tehlikeli bir sorunun ortaya çıkmasına yol açmak.
—Der. hast. KAN* ÇIBANI'nın eşanlamlısı. || *Biskra çıbanı*, genellikle şark çıbanı denen ve deride daha çok yüzde çıkan tehlikesiz layşmanyoz çeşidi. || *Şark çıbanı* (Halep çıbanı), Hindistan'da, Ortadoğu'da, Afrika'da ve bütün Akdeniz çevresinde yerleşik bir asalak hastalığı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yağ çıbanı*, makine yağları ile uğraşan işçilerin yüzünde, önkollarında, baldırlarında görülen yaygın deri follikülit. (Eşanl. ELAYOKONYOZ.)
—ANSİKL. Şark çıbanı, 1903'te J. H. Wright tarafından keşfedilen *Leishmania tropica* adlı asalağın yaptığı bir deri layşmanyozudur. İnsanda tatarcık *(Phlebotomus papataci)* adlı bir böceğin sokmasıyla olur. Türkiye'de bu hastalığa Güneydoğu Anadolu bölgesinde rastlanır. Hastalık, elbise dışında kalan yerlerde, genellikle yüzde kırmızı, sert bir ya da birkaç kabarcıkla başlar, bunlar önce kabuklanır, sonra yaraya dönüşür. Yara birkaç ayda iyileşir, ama yerinde bir daha kaybolmayan bir iz kalır.

ÇIBANOTU a. Halk hekimliğinde haşlanıp suyu içilerek idrar artırıcı ve dıştan sürülerek yara iyileştirici olarak kullanılan bir veronika türü *(Veronica officinalis)*.

ÇIBANÖZÜ a. Tıp. Kan çıbanlarının ölü doku ve irinden oluşan merkez bölgesi. (Çıbanözü, nedbeleşme başlamadan önce çıbanın patlamasıyla dışarı atılır.)

ÇIDAM a. *Esk.* Sabır, dayanıklılık.

ÇIDAMAK gçz. f. *Esk.* Sabretmek, dayanmak.

ÇIFIT a. (ar. *yehūd*, fars. *cehūd*'dan). **1.** Bir yahudiyi tanımlayan kaba sözcük. **—2.** Hileci, düzenbaz kimse için küçümseme ve hakaret amacıyla kullanılan söz. **—3.** *Çıfıt çarşısı*, birçok şeyin karmakarışık olarak bulunduğu yer; hile, düzen ve kötü niyetlerin iç içe olduğu yer: *Dolap değil çıfıt çarşısı. Onun içi çıfıt çarşısıdır.* || *Çıfıt orucu*, uzun süreli olamayan şey için kullanılır.

ÇIFITKALE, rusç. **Jidovskiy Gorod,** türkçesi. **Kırkyer.** Tar. coğ. Ukrayna'da Kırım yarımadasının orta kesiminde kent kalıntısı. V. ya da VI. yy.'da kurulduğu sanılan kentin ilk ahalisi hıristiyanlığı kabul etmiş olan Alanlar ve Gotlar'dı; daha sonra Karaimler'in eline geçti. XIII. yy.'daki moğol yayılımı sırasında Kırkyer adını aldı. İlk Kırım hanları döneminde burada hanlar adına para bastırıldı. Bahçesaray'ın gelişimiyle önemini yitirdi. Çevrede yapma mağaralar, sur duvarları, XV. yy.'dan cami, türbe ve ev kalıntılarının yanı sıra, iki karaim tapınağı vardır.

ÇIFITLIK a. **1.**Yahudilik (yergi sözü olarak). **—2.** Düzenbazlık. **—3.** *Çıfıtlık etmek*, düzenbazlık etmek.

ÇIGÇIRAN, Afganistan'da kent, il merkezi. Kâbil'in B.'sında; 63 000 nüf. Havalimanı.

ÇIĞ a. **1.** Dağdan koparak yamaç üzerinden vadiye doğru inen kar kütlesi; bu kütlenin düşüşü: *Çığ altında kalan evler. Çığ tehlikesi.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Yörs.* Çit ve çubuklardan örülmüş bölme ya da paravana. **—3.** *Çığ gibi büyümek*, sözkonusu bir olaysa, hızla gelişmek, yayılmak; sorunlar, dertler vb. ise, hızla çoğalmak.
—Çekird. fiz. Yüksek enerjili kozmik ışınların atmosferden geçişiyle gittikçe çoğalan parçacık yolları demeti.
—Dağc. *Çığ geçidi*, BOĞAZ'ın eşanlamlısı.
—Elektron. Yarıiletken bir öğede, belli bir eşikten sonra görülen ve kristal atomlarının birikimli olarak iyonlaşmasından kaynaklanan akım artışı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İnş. *Çığ korunağı*, bazı bağlantı yollarını çığdan korumaya yarayan, genellikle betonarme bir çatıdan oluşan yapı.
—Tarım. *Yörs.* Harmandaki samanla karışık tahıl taneleri yığını.
—ANSİKL. Elektron. P-N tipi bir yarıiletken eklemine uygulanan ters gerilim, P öğesinden N öğesine doğru bir elektron akışına yol açar. Bu gerilim belli bir değeri geçerse, akım çok hızlı artar; yeterli bir hız kazanan her elektron, ardışık darbelerle birçok atomu iyonlaştırır, serbest kalan elektronlar da, öteki atomların iyonlaşmasına neden olur: olay birikimlidir ve gazların iyonlaşma olayına benzer. *Zener diyodu* denen kimi diyotlar, ters gerilimin belli değerinde oluşan bu çığ etkisinden olağan biçimde yararlanmak için tasarlanmıştır; ters gerilim denetim altına alınmazsa, çığ etkisi eklemi parçalayabilir.
—Jeomorfol. ve Dağc. Çığ kar kütlesinde oluşan kopmaların sonucudur. Çığı oluşturan başlıca etkenler şunlardır: 1. kar katmanının kalınlığı; kar katmanı ne denli kalınsa, çığ tehlikesi de o denli büyür; 2. karın meteoroloji koşullarına bağlı iç kohezyonu; ıslak ve çok yoğun kar çığların kopmasını kolaylaştırır (donmuş eski kar kütlesi üzerine yağan kar); 3. alttaki kayacın yüzey durumu; 4. eğim. Yüksek dağlardaki bazı boğazlarda çığ kopmaları hemen hemen süreklidir; başka yerlerde ise ancak uygun ortamlarda yinelenir. Meteoroloji koşulları bazen yıkımla sonuçlanan çığ olaylarına yol açar. Çitler, metal ağlar, kazık sistemleri ve dürülümin kanatçıklarla eğimlere setler çekme, ağaçlandırma çığla savaşımda kullanılan en yaygın yöntemlerdir. Karı durdurma olanağı bulunmayan yörelerde, sanat yapıtları ve köyler, çığı dağıtan setler ve çukurlarla korunur.

Çığların jeomorfolojik etkisi oldukça sınırlıdır; boğazları döküntülerden temizler ve bunları düzensiz yığınlar biçiminde yamaç eteğine yığar. Bu etki genellikle yazın sellerin aktığı küçük ve dar yarıntılarda görülür. Çığlar buzulların beslenmesinde dolaylı bir rol oynar. Buzulkarlar, sürekli kar sınırının altındaki gölgeli yamaçlarda bu biçimde oluşur; nedeni, çok sayıda çığ boğazıyla yarılan dirseklerin bu yamaçlara egemen oluşudur. Bu buzulkarlara bazen *çığ buzulları* da denir.

Donmuş, küçük ve sert taneli kardan oluşan çığlara *tozsu çığ* adı verilir. Bunların jeomorfolojik etkileri zayıf olmakla birlikte verdikleri zarar genellikle çok büyüktür. *Taban çığı*, çok ıslak ağır kardan oluşan, kaya ve toprağı sürükleyerek kayaç yüzeyini açığa çıkaran çığlardır. Hareketli cürufların bir volkanın yamaçlarından aşağı inişine de bazen *kuru çığ* adı verilir.

ÇIĞA a. *Yörs.* Horoz, cennet kuşu vb. kuşların kuyruklarındaki tüylerden en

uzun ve en gösterişli olanı. (ÇIĞAL da denir.)

ÇIĞAL → ÇIĞA.

ÇIĞALANMAK gçz. f. *Yörs.* Atın kuyruğundan söz ederken, horoz kuyruğu gibi dikilmek.

ÇIĞILTI a. (yansıma sözc.). Çığlıkla karışık sesler.

ÇIĞIR a. **1.** Toprak ya da karda açılan iz. **—2.** Yuvarlanan çığın kar üzerinde açtığı iz. **—3.** Kırda, ormanda, dağda yalnızca ayak izleriyle açılmış ince yol; keçiyolu, patika. **—4.** Yeni bir biçim, yol, yöntem, görüş: *Bir edebiyat çığırına bağlı olmak.* **—5.** *Çığır açmak,* herhangi bir alanda yeni bir yol, yöntem başlatmak. || *Çığırından çıkmak,* sözkonusu bir kimseyse, aşırı, yadırgatıcı davranışlarda bulunmak; doğru yoldan sapmak; bir işse, ereğinden sapmak, düzeltilmesi güç bir durum almak.

—Coğ. Bir ırmağın yatağı ya da kolu. (Eşanl. MECRA.)

ÇIĞIRAÇAN (İbrahim Hilmi), türk yayımcı (Tulça, Romanya, 1880-İstanbul 1963). 1896'da İslam kütüphanesi'ni kurarak yayımcılığa başladı. Daha sonra bu yayımevinin yerini Kütüphane-i İslam ve Askerî aldı. Balkan savaşı'na ilişkin düşüncelerini anlatan, *Balkan harbinde neden münhezim olduk?* (1911) ve *Balkan harbinde mağlubiyetlerimizin esbabı* (1911) adlı yapıtları vardır. Cumhuriyet'ten sonra Hilmi kıtabevi'ni kurdu. Geniş halk kitlelerine seslenen eğitici ve öğretici nitelikte resimli ve renkli kitaplar yayımladı.

ÇIĞIRGAN a. (*çığırmak*'tan *çığır-gan*). → ÇAĞIRTKAN.

ÇIĞIRMAK g. f. (yansıma sözc.). *Yörs.* **1.** *Bir kimseyi çığırmak,* ona seslenmek, bağırmak ya da onu davet etmek; çağırmak. **—2.** *Türkü, şarkı çığırmak,* türkü, şarkı söylemek.

◆ **çığırtmak** ettirg. f. *Bir kimseyi çığırtmak,* onu çağırtmak.

◆ **çığrışmak** işt. f. (*çığır-ış-mak* > *çığrışmak*). Karşılıklı olarak bağırıp çağırmak, gürültü etmek.

ÇIĞIRTI a. Bağrışıp çağrışma sesleri.

ÇIĞIRTKAN a. (*çığırmak*'tan *çığır-t-kan*). **1.** Dükkânların önünde, eğlence yerlerinin kapılarında müşteri çekmek için bağıran kimse: *Mahmutpaşa'nın müşteriyi yoldan çeviren çığırtkanları.* **—2.** Bir kimseyi, bir düşünceyi, bir eylemi bilinçsizce ya da çıkarı için abartılı biçimde öven kimse: *Savaş çığırtkanları.* **—3.** → ÇAĞIRTKAN.

—Avc. Ötüşüyle aynı türden kuşları çevreye toplaması için avcıların av sırasında kullandıkları kuş. (Eşanl. MÜHRE.) || Kuşların ve memelilerin dikkatini çekmek için, bu hayvanların bağırmalarını taklit eden havalı ya da ovmalı küçük aygıt. || *Çığırtkan avı,* dalları ökselerle donatılmış bir ağaca kuşları çekmek için kukumav baykuşun ya da başka bazı kuşların sesi taklit edilerek yapılan av. (Dallara konan kuşlar yapışıp kalırlar.)

—Sey. oy. Çadır tiyatrolarının önünde ya da panayırlarda çeşitli eğlenceli gösteriler yaparak müşteri toplayan kişi.

—Tic. Belli bir marka malı, cihazı vb. tanıtmak amacıyla gösteri yapan kişi.

—ANSİKL. Avc. Çığırtkan olarak canlı bir kuşun kullanıldığı avlarda, sözgelimi keklik ve ördek avlarında, erkek bireyleri çekmek için, kafes içine konmuş dişi kuşlardan yararlanılır: dişinin bağırışları aynı türden kuşları (özellikle erkekleri) çeker. Bir de, bazı kuşların nefret ettiği bir türün sesini taklit eden aygıtlarla yapılan av vardır. Örneğin baykuş sesi çıkaran bir aygıt kullanıldığında, baykuştan nefret eden kuşlar çevredeki ağaçlara toplanır ve bu ağaçlara yerleştirilmiş ökselere yakalanır.

ÇIĞIRTKANLIK a. **1.** Çığırtkanın yaptığı iş. **—2.** *Bir şeyin, bir kimsenin çığırtkanlığını yapmak,* bilinçsizce ya da çıkar sağlamak amacıyla bir şeyi, bir kimseyi abartarak övmek: *Onun çığırtkanlığını yapmak sana düşmezdi.*

—Sirk. Sirklerin önünde halkı içeri girip gösteriyi seyretmeye teşvik etmek için yapılan akrobatik ya da güldürücü gösteri ve hareketler.

ÇIĞIRTMA a. Müz. Kamıştan, ağaçtan ya da kartalın kanat kemiğinden yapılan, yarım çember biçiminde, 15-20 cm boyunda, tiz ve berrak sesli üflemeli türk halk çalgısı. Daha çok çobanların kullandığı bu çalgının, biri altta, altısı üstte olmak üzere yedi deliği vardır. Ses alanı bir oktav kadardır.

ÇIĞIRTMACI a. Çığırtma adlı çalgıyı çalan kimse.

ÇIĞIRTMAK → ÇIĞIRMAK.

ÇIĞLI, Hakkâri'nin Çukurca ilçesine bağlı bucak; 2 398 nüf. (1990); 2 köy. Merkezi *Çığlı,* 930 nüf. (1990).

ÇIĞLI suyu → ZAP suyu.

ÇIĞLIK a. **1.** Bir kimsenin çıkardığı eklemlenmemiş ince ve güçlü ses; feryat: *Yeni doğmuş bir bebeğin ilk çığlığı. Ölü evinden çığlıklar yükseliyordu. Sevinç çığlığı.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir kimsenin haykırarak söylediği kısa sözler, birbirini izleyen kısa cümleler: *Göstericiler "özgürlük" çığlıklarıyla alanı terk ettiler.* **—3.** *Çığlık atmak, koparmak, çığlığı basmak,* birdenbire ortaya çıkan yoğun bir duyumun, bir duygunun etkisiyle bağırmak; acı acı haykırmak, feryat etmek: *Anne çocuğunu kanlar içinde görünce bir çığlık atıp üstüne kapandı.* || *Çığlık çığlığa,* çığlık atarak, bağırıp çağırarak.

—Metalogr. *Kalay çığlığı,* bu metalin katlandığında çıkardığı küçük çatırdama. (*Akustik yayım**'ın, ilk bulunan örneklerinden biridir.)

—ANSİKL. Fizyol. Çığlık güçlü ve sürekli bir soluk vermenin ürünüdür, gırtlak ve yutakta titreşime neden olur. Yenidoğanın ilk soluk vermesine "vıyaklama" denilen bağırmalar eşlik eder. Çığlığın doğumdan sonra en çok üç dakika gecikmesi yenidoğanda bir bitkinlik işareti olabilir.

ÇIĞLIK a. *Yörs.* Ormanc. Kiremit altında kullanılan yontma kalaslara verilen ad.

ÇIĞLIKÇI a. Cenazelerde ağlayıp çığlıklar atarak duyulan acıyı dile getirmeye çalışan ve bunu meslek edinmiş kimse.

ÇIĞRI dağı, Çanakkale'nin Ezine ilçesi merkez bucağına bağlı Kayacık köyü yakınında dağ. Üzerinde Neandria* antik kentinin kalıntıları vardır.

ÇIĞRIK a. *Yörs.* Civciv.

ÇIĞRIŞMAK → ÇIĞIRMAK.

—ÇIK → CIK.

ÇIKACAK a. Hamamlarda yıkanıp çıkarken kurulanmak için verilen havlu.

ÇIKAGELMEK gçz. f. Bir kimse sözkonusuysa, habersiz, beklenmedik bir zamanda gelmek: *Akşama doğru elinde bavuluyla çıkageldi.*

ÇIKAK a. Çıkış yeri; kaynak, mahreç.

—Dilbil. → SÖYLEYİŞ* YERİ (ya da NOKTASI).

ÇIKAN sıf. Fiz. Bir ortamı, geçerek terk eden bir parçacık, bir dalga, bir ışın için kullanılır.

ÇIKANAĞIL, Ankara'nın Şereflikoçhisar ilçesine bağlı bir köy iken 1987 yılında Evren adıyla ilçe yapıldı.

ÇIKAR a. **1.** Bir kimsenin yalnızca kendini düşünerek elde ettiği ya da elde etmek istediği kazanç, üstünlük: *O yalnız kendi çıkarını düşünür. Bu işten bir çıkarımız yok. Çıkar hesabına dayanmayan bir arkadaşlık. Çıkarının nerede olduğunu iyi bilir.* (Eşanl. MENFAAT.) **—2.** Bir kimse ya da bir şey için yararlı, uygun olan şey: *Halkın, ülkenin çıkarlarını korumak.* **—3.** *Çıkarına bakmak,* kendinden ve çıkarından başka hiçbir şeyi düşünmemek.

ÇIKARCI sıf. ve a. Yalnızca kendi çıkarını düşünen kimse için kullanılır; menfaatperest: *Onun kadar çıkarcı kimseye rastlamadım. Çıkarcının biri.*

ÇIKARCILIK a. Yalnızca kendi çıkarını düşünme durumu.

ÇIKARICI a. Çıkarma işlevi yapan şey.

—Mak. san. *Kalıptan çıkarıcı,* kalıplamayla üretilen metal ya da plastik parçaları ve mekanik preste metal yapraklarından elde edilen ürünleri kalıptan çıkartmaya yarayan düzenek ya da mekanizma.

ÇIKARILMAK → ÇIKMAK.

ÇIKARIM a. Mant. **1.** Doğru sayılan bir önesürmeden, belli bırtakım kurallar aracılığıyla, bu kuralların doğru kıldığı ikinci bir önesürmeye geçme işlemi. **—2.** *Çıkarım kuralları,* tümdengelimli (dedüktif) bir kuramda, doğru sayılan bir veya birçok önermeden bir başka doğru önerme türetmeye olanak sağlayan kurallar.

—Dilbil. Üretici dilbilgisinde, tümcenin bir öğesini başa ya da sona koymak için normal yerinden çıkarmaya dayanan dönüştürüm. (Örneğin *Ahmet kapıyı açtı* cümlesi, çıkarımla *Kapıyı açtı Ahmet* cümlesini verebilir.)

—İstat. *İstatistik çıkarım,* bir ana kütleden rasgele seçimle oluşturulan bir örneklemin gözlenen sonuçlarına dayanarak, ana kütleye ilişkin bir yorumu olasılık terimleriyle yapmayı sağlayan yöntemlerin tümü. (Bunlar, kestirim yöntemleri, istatistik testleri ve bayes'gil yöntemlerdir. İlk iki gruba ilişkin yöntemler en yaygınlarıdır; "klasik istatistik"i oluştururlar: dayandıkları temel kavramlar özellikle R. A. Fisher'den kaynaklanır.)

ÇIKARMA a. **1.** Çıkarmak eylemi. **—2.** Düşman elinde bulunan bir kıyıda köprübaşı kurmayı amaçlayan stratejik düzeyde askeri harekât (bu çerçevede taktik düzeydeki amfibi harekâtlar gerçekleştirilir). [Bk. *ansikl.* böl. Ask.]

—Arit. İki sayının farkını bulmaya yarayan işlem. [İki a ile b sayısı verildiğinde $a + x = b$ olan bir x sayısı varsa, x $b-a$ farkını gösterir; $\mathbb{N}$ ve $\mathbb{D}^+$ içinde, $b \geq a$ ise tek bir x bulunur, $\mathbb{Z}$ içinde (ve genişletmeyle $\mathbb{D}, \mathbb{Q}, \mathbb{R}, \mathbb{C}$ içinde) x daima yer alır, çünkü her a elemanının bir $(-a)$ karşıtı vardır ve x, $x = b-a = b + (-a)$ ile tanımlanır.]

—Ask. *Çıkarma aracı,* birliklerin ve malzemenin kıyıya çıkarılmasında kullanılan altı düz, küçük deniz aracı. || *Çıkarma bölüğü,* tüm büyük savaş gemilerinde, mürettebatın ve malzemenin bir bölümünden karada görev yapmak üzere oluşturulan, piyade bölüğüne benzer birlik. || *Çıkarma filosu,* çeşitli çıkarma aracı ve gemilerinden oluşan filo. || *Çıkarma gemisi,* amfibi savaş sevk ve idaresi için özel olarak inşa edilmiş savaş gemisi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Çıkarma kuvveti,* hücum çıkarması yapmak için özel olarak eğitilmiş ve donatılmış kıtalardan oluşturulan özel görev kuvveti. || *Çıkarma kuvveti komutanı,* bir amfibi hücum çıkarması yapmak için donatılmış ve eğitim görmüş bir özel görev kuvvetine komuta eden subay. || *Çıkarma ön kuvveti,* amfibi özel görev kuvvetinin büyük bölümüne hedef bölgesine kadar öncülük yapan kuvvet. || *Çıkarma plajı,* bir muharebe grubu çıkarma timinin karaya çıktığı kıyı şeridi. || *Çıkarma takviye gemileri,* amfibi özel görev kuvvetinin içinde yer almayan, ancak harekâtı desteklemek için ikmal malzemelerini ve donatıyı taşıyan gemiler. || *Çıkarma takviye kuvveti,* hedef bölgesine hücumdan sonra, bütünleme kuvvetlerinden önce varması planlanan kuvvet.

—Bılş. *Çıkarma devresi,* iki sayının farkını almaya yönelik işlevleri gerçekleştiren

elektronik devrelerin tümü. (Çıkarma birimi de denir.)

—Cerr. Bir uru ya da bir organı ameliyatla kesip alma.

—Dy. *Raydan çıkarma makası*, gidiş yönündeki donanımları (ana hat, yol vb.) korumak amacıyla, rastlantısal olarak yaklaşan bir demiryolu taşıtını raydan çıkaracak biçimde düzenlenmiş makas. || *Raydan çıkarma takozu*, gidiş yönündeki donanımları korumak amacıyla kullanılan ve kaldırıldığında rastlantısal olarak yaklaşacak bir demiryolu taşıtını raydan çıkaran devingen aygıt. (Eşanl. DERAYMAN TAKOZU.)

—Ekmekç. *Çıkarma küreği*, pişen ekmeği fırının tabanından almaya yarayan ucu geniş ve kısa, sapı uzun, gürgen kürek.

—Fizyol. Organizmanın yıkım tepkimeleri sonucu oluşan artık ürünlerin (metabolizma artıkları) ve zehirli ya da gereksiz maddelerin salgı yollarıyla dışarı atılması.

—Mad. oc. Maden ocağında kazılan malzemeleri (kömür ya da cevher) yüzeye çıkarmak eylemi. (Eşanl. İHRAÇ.) || Bu eylemle ilgili her işlem. || Bir maden ocağında ya da bir taşocağındaki üretim. || *Çıkarma bölümü* → BÖLÜM. || *Çıkarma sanayileri*, cevheri çıkarma ve ilk işlemlerden geçirme etkinliklerinin tümü.

—Mak. san. *Kalıptan çıkarma*, bir döküm parçasının kalıbını sökme.

—Nalbantl. Nalın sünbük bölümüne yaprak* yapma. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Patol. Zararlı bir maddeyi onu saran dokuların içinden ayırıp atma.

—Petr. san. Bir yatağın (depo) içerdiği hidrokarbonların bir bölümünü elde etmeye olanak veren işlemlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Çıkarma oranı* (*çarpanı* ya da *katsayısı*), çıkarılan hidrokarbon hacminin, depo kayaçta başlangıçta bulunan rezervlerin hacmine oranı. || *Birincil çıkarma*, hidrokarbonları, gereğinde etkinleştirme (pompalama, gazla hafifletme) ya da canlandırma (asitleme, çatlatma) işlemlerine başvurmakla birlikte temelde depo kayacın ve su örtüsünün doğal enerjisini kullanarak çıkarma. || *Destekli çıkarma*, dolu deponun ve su örtüsünün enerjisini artırarak sağlanan çıkarma. || *İkincil çıkarma*, yatak basıncının düşmesine yol açan birincil üretim evresinden sonra başvurulan çıkarma yöntemi. (Genellikle su ve gaz püskürtülür.)

—Sirk. Kimi akrobatların eklemlerini aşırı ölçüde gevşeterek yaptıkları hareket (omuzlarını çıkarma, kollarını gövde ekseni yönünde döndürme ya da öne, arkaya, yatay ya da düşey olarak bacakları açma).

—Tekst. Jakar mekaniğiyle dokumada, oluşturulacak desene göre tezgâhtaki gücü gözlerinin (içinden çözgü iplikleri geçen) bazılarını işlevsiz duruma getirme. (Kullanılmayan gücü gözleri de tezgâhta kalır.)

—Telekom. *Programdan çıkarma*, önceden belirlenmiş programdan, bir gösteriyi, bir yayını çıkarma (bir sinema, televizyon ya da radyo sözkonusu olduğunda).

—ANSİKL. Ask. Çıkarma harekâtlarına Eskiçağ'dan beri rastlanır. Marathon başarısız bir çıkarma olmuştu. Zama savaşı ysa, tam tersine, başarılı bir amfibi harekâtın örneğidir. Haçlı seferleri sırasındaki harekâtlar gibi Arap fetihleri ve Normanlar'ın seferleri de ortak harekâtlara çok benzer. XIV. yy.'da Écluse zaferi, İngiltere'ye bir deniz egemenliği sağladı ve Yüzyıl savaşları'nda atlı birlikler kullanma olanağı verdi. XVII. yy.'dan başlayarak çıkarmalar deniz savaşının en önemli öğelerinden biri oldu. Louis XIV döneminde ve XVIII. yy.'daki çatışmalar ya da devrim ve imparatorluk güçleri arasındaki bitip tükenmeyen savaşlar sırasında İngiltere korsan yuvalarını yok etmek, kıta Avrupası'nda güvensizliği süreklileştirmek ve büyük kuvvetleri hareketsiz kılmak için sınırlı kuvvetlerle çıkarma harekâtlarını artırdı. Öte yandan Fransızlar da birçok kez İngiltere'yi kuşatmayı denedi. Ancak filoları yeterince üstünlük sağlayamadığı için Seignelay, Choiseul, Castries ya da Napoléon'un hazırladığı planlar gerçek anlamda uygulanamadı.

Kırım savaşı dışında, denizaşırı ülkelere yapılan çıkarmalarda buharlı gemiler kullanıldı. Birinci Dünya savaşı'ndaki en önemli harekât büyük bir bozgunla sonuçlanan Çanakkale çıkarması oldu; İkinci Dünya savaşı'nda çok sayıda çıkarma yapıldı. Çin savaşı deneyiminden sonra Güneydoğu Asya'da yeni bir amfibi harekâtını ilk başlatan Japonlar oldu, İngilizler ve Amerikalılar bu tür harekâtları daha geniş ölçüde uyguladılar.

Akdeniz'de Sicilya, Salerno, Anzio, Provence çıkarmalarında, Manş'ta Overlord' da ve Büyük Okyanus'ta Tarava'dan Okinava'ya kadar uzanan bölgelerde uyguladıkları çıkarma harekâtlarında Müttefikler yeni bir öğreti ve özel malzemeler kullandılar.

Çıkarmanın başarısı öncelikle komut birliği, kesin hava ve deniz üstünlüğü, uçaklardan ve gemilerden yapılan atışlarla sağlanacak yoğun bir hazırlık gerektirir. Ayrıca, asker ve zırhlı araçları kumsala çıkarmak, önemli bir limanı ele geçirene değin yiyecek ve gereç ikmali yapmak için baş bodoslaması inebilir, altı düz gemi flotillaları kullanmak zorunludur. Müttefikler Normandiya'da benzin ikmalini sağlamak için yapay limanlar kurdular (Arromanches, Saint-Laurent-sur-Mer) ve Manş denizi'ne boruhattı döşediler. Havadan taşınan birliklerle ortaklaşa gerçekleştirilen çıkarmalar ortak harekât çerçevesine girer. İkinci Dünya savaşı'nın bitiminden sonra Kore'deki İnçon ve 1956'daki Port Said çıkarmaları dışında gerçek anlamda çok az çıkarma yapıldı. Buna karşın Vietnam savaşı'nda komandolarca gerçekleştirilen çok sayıda düzenli harekâta tanık olundu. Tüm büyük donanmalar, dış müdahaleler çerçevesinde hava-deniz kuvveteriyle ortak eylemde bulunabilecek çıkarma birlikleri bulundururlar. Bununla birlikte taktik nükleer silahlarla yapılabilecek karşı saldırı nedeniyle kimse İkinci Dünya savaşı'nda yapılanlara benzer çıkarmalar beklememelidir.

• *Çıkarma gemileri*. Bu gemiler piyadeleri ve zırhı araçları kumsala çıkarabilen 100 ile 400 tonluk özdevinimli hafif gemilerden oluşur. (→ AMFİBİ.) Ayrıca çıkarma araçları ve ağır gereçle yüklü büyük açık deniz gemileri de bu alana girer. Çıkarma araçları bu açık deniz gemilerinden baş bodoslamada bulunan eğik rampayla suya indirilir. Sovyet donanması 250 gemiden oluşan amfibi filosunu güçlendirmeyi sürdürürken, amerikan donanması yeni araçları geliştirmeye çalışmaktadır. Amerikan donanmasında 18 000 t'luk çıkarma aracı taşıma gemileri, ayrıca 1 800 "deniz piyadesi", 30 helikopter taşıyan ve deplasmanı 40 000 t'a varan baskın gemileri vardır. Bu gemiler (landing helicopter assault [LHA]) 1971-1973 arasında yapılmış ve 1962-1971 arasında hizmete giren landing platform dock' tan (LPD) türemiştir. Öte yandan 1980'de kurulan ordulararası müdahale kuvveti çerçevesinde ABD donanmasının yeni araçlara gereksinimi vardır.

—Nalbantl. Yaprak çıkarma işlemi için sünbük kızdırılır. Tırnak yüzü örsün kes-

Naval Photographic Center

çıkarma gemisi
amerikan çıkarma aracı taşıma ve baskın gemisi *Tarawa* [illegible]
deplasman: 39 000 t; en yüksek hız: 25 deniz mili; silah donatımı [illegible] mm'lik
3 top, Sea Sparrow füzeleri için sekizlik 2 fırlatıcı, 20 mm'lik 6 top; yükleme kapasitesi:
2 000 kişi, 30 helikopter ve 40 kadar çıkarma aracı (VTOL uçakları taşıyabilir)

E.C.P. Armées

Fransız donanmasının LST [illegible] çıkarma aracıyla yaptığı [illegible] çıkarması (19[illegible] kullanımda)

IPS

demirlemiş gemiler ve Haziran 1944'te Normandiya kıyılarındaki [illegible] Müttefikler'in yaptığı malzeme çıkarması

Lauros-Giraudon

çıkartma
Figure, Mythological Woman (1940'a doğr.) Max Ernst'in yapıtı *özel kol.*

kin kenarına dayanır ve el çekicinin yuvarlak yüzü kullanılır.
—Petr. san. Üretime açılmış bir yatakta çıkarma yüzdesi en çok % 30'a ulaşır; demek ki yatakta bulunan petrolün üçte ikisinden çoğu çıkarılamamaktadır.

Birincil çıkarmada, ham petrolün yüzeye doğru akışını, yataktaki petrolün üstünde ve altında yer alan basınçlı gazlarda ya da doğal hidrolik sistemde depolanmış enerji sağlar. Bununla birlikte, üretimin düşmesi halinde kuyu çeşitli yöntemlerle canlandırılarak düşüş önlenir; örneğin yatağın doğasına göre, hidrofluorik asit katılmış hidroklorik asit püskürterek *asitleme* ya da hidrolik çatlatma yöntemlerine başvurulur. Çatlatma yöntemi çok yüksek basınç altında, çok büyük bir debiyle su püskürtülerek, oluşum içinde büyük çatlaklar yaratmaya dayanır; bu çatlaklar akışkanlar için boşaltma kanalı görevi yapar. Yatak basıncının düşmesinden kaynaklanan üretim azalmasını önlemek amacıyla yatağın tükenmesinden hemen önce, oluşum içine yeniden gaz ya da su basılır: gaz püskürtmede (ing. *gas drive*) kuyu çıkışında ham petrolden ayrılan gazların bir bölümü kompresörlerle kuyuya basılarak basınç korunur. Su püskürtmede (ing. *water-flooding*), bu amaçla özel olarak açılmış kuyular kullanılır; su, yüksek basınçlı pompalarla kuyu içine pompalanır. Bu işlemleri belirten *ikincil çıkarma* (birincil çıkarmanın devamıdır) terimi yerine, *yardımlı çıkarma* terimi kullanma eğilimi vardır; öte yandan birincil ve ikincil çıkarma arasındaki fark da gittikçe ortadan kalkmaktadır. Gerçekten de ikincil çıkarma gereğinden daha erken uygulanması nedeniyle yatağın yalnız doğal enerjisinin etkisi altındaki davranışını çözümlemek güçleşmektedir.

Destekli çıkarma yöntemlerinde, çıkarma oranı ortalama olarak % 45'tir. Bu yöntemlerde depo kayaçtaki akışkanların fiziksel ya da kimyasal niteliklerinde büyük değişiklik doğurmayan ve en azından bir kısım akışkanın fiziksel ya da kimyasal özelliklerini değiştiren yöntemler biçiminde bir ayırım yapılır. Birinci yöntem dizisinde katkılarından arıtılmış su ve karışıma yol açmayan gazları basma yoluna gidilir. İkincide ise, ısıl yönteme, iyileştirilmiş suya ya da karışım yapan akışkanlara başvurulur. Eskiden *üçüncül çıkarma* terimiyle nitelenen bu sonuncu yöntemlere, *iyileştirilmiş çıkarma* da denir. "Destekli çıkarma" deyimi, yalnızca bu tür çıkarmayla sınırlandırılır.

Bu yöntemler arasında genellikle ısıl yöntemler, karışabilir akışkanları püskürtme yöntemleri ve kimyasal yöntemler yer alır. Isıl yöntemler su ve gaz basma yoluyla akaçlanamayacak kadar ağır ve akışmaz petrol içeren kuyularda uygulanır; temel iki ısıl yöntem vardır: buhar püskürtme ve yerinde yakma. Birincisinde, yüksek basınçla su buharı püskürtülür; buhar yatakta yoğuşarak sıcaklığı yükseltir ve böylece de petrolün akışmazlığını düşürür. Buhar püskürtme çevrimsel biçimde uygulanabilir: birkaç hafta süreyle kuyulara buhar verilir, sonra kuyular kapatılarak ısının yayılması sağlanır (bir-iki hafta); ardından kuyular yeniden açılarak üretime geçilir. Bu çevrim birkaç kez yinelenebilir (ing. "huff and puff"). Öte yandan püskürtme kuyularından üretim kuyularına doğru buhar sürekli olarak da pompalanabilir.

Yerinde yakma ısının doğrudan doğruya yatak içinde oluşumunu sağlar; petrolün bir bölümü yerinde yakıldığında açığa çıkan enerji verimli petrol katmanın sıcaklığını ve devingenliğini çok büyük ölçüde yükseltmeye yeter. Yakma, yakıcı bir gaz, genellikle basınçlı hava püskürtülerek sürdürülür. En çok kullanılan yerinde yakma yöntemi, gaz akımıyla yakma cephesinin aynı yönde gelişmesine olanak veren yöntemdir. Bu teknikte, yakıt, hava püskürtme kuyusunun dibinde ateşlenir; bir yandan da üretim kuyularından petrol çıkarılır. Su, kuyuya havayla almaşık olarak verilebilir (nemli yakma). Bu değişke daha iyi ısıl ve ekonomik bir bilanço sunar.

Karışabilir akışkan püskürterek devindirme yönteminde kuyu içindeki petrolle karışabilen ve onunla yer değiştiren bir akışkana başvurulur; amaç hazne kayacın gözeneklerinde bir miktar petrolün tutulmasına yol açan arayüzeysel olayları azaltmaktır. Dört ana yöntem vardır: arı metan ya da azot gibi "fakir" gazları yüksek basınç altında püskürtme; bir tapadan basılan propan ya da butanın ardından fakir gaz püskürtme; "zengin" gaz, yani C_2 ve C_4 biçiminde doymuş hidrokarbon karışımları ve fakir gaz püskürtme; karbondioksit gazı püskürtme. Bu son yöntem, çevrede bu tür bir gaz kaynağı varsa çok ilgi çekici bir yöntem oluşturur.

Kimyasal yöntemler, üretilecek petrol ile püskürtülen akışkan arasındaki akışmazlık uyumsuzluğunu azaltmak için çoğunlukla püskürtme suyunun içinde çözünen kimyasal katkı maddeleri gerektirir. Yararlanılan ana yöntemler şunlardır: molekül kütlesi çok yüksek suda çözünür polimerler püskürtme; alkali, genellikle sudkostik katkılı sulu çözeltiler püskürtme; mikroemülsiyonlar, yani gerilimetkin bir ürünle ve özellikle alkol ile kararlılaştırılmış çok ince su-sıvı yağ emülsiyonları püskürtme. Çok yeni olan bu yöntemler henüz laboratuvarda ve pilot yataklarda deneme evresindedir.

ÇIKARMAK → ÇIKMAK.

ÇIKARSAMA → ÇIKARIM.

ÇIKARSIZ sıf. Çıkar hesabına dayanmayan: *Çıkarsız dostluklar.*

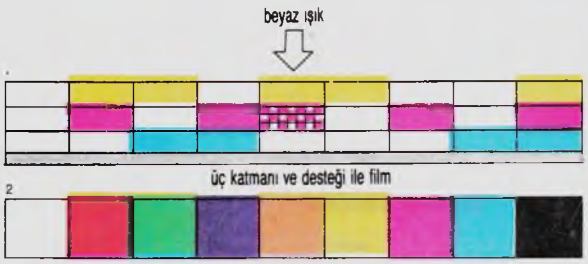
ÇIKARTI a. Boşaltımla vücuttan atılan madde.
—Yerbil. *Volkan çıkartısı,* bir volkandan püsküren katı, sıvı ya da gazların tümü.

ÇIKARTMA a. **1.** Çıkartmak eylemi. **—2.** Kâğıdın, camın, kumaşın, porselenin vb. üzerine renkli resim geçirme işlemi. (Bk. *ansikl. böl.*) **—3.** Bu biçimde elde edilen resim.
—XX. yy. sanatı. *Konusuz çıkartma* ya da *keyfi çıkartma,* gerçeküstücü ressamlardan Oscar Domínguez (1936), sonra da Max Ernst tarafından, mürekkep lekesinin ya da ezilmiş boyanın (Rorschach testini andırır biçimde) şiirsel amaçlarla kullanımı.
—ANSİKL. Çıkartması yapılacak resimleri hazırlamak için bir kâğıt üzerine şap, alümin ve kitre (astragalus gummifer) karışımı sürülür ve çıkartılacak figürler bu karışımın üzerine çizilir, boyanır ya da basılır. Böylece hazırlanan çıkartma, aktarılacağı nesnenin üzerine aplike edilerek kâğıdın arka yüzü hafifçe ıslatılır. Resim, kısa sürede kâğıttan ayrılarak nesnenin üzerine yapışır ve kâğıt kaldırıldığı zaman orada kalır.

Seramikte, parçaların çıkartma yöntemiyle dekorlandırılması, 1756'ya doğru İngiltere'de Liverpool, Bow ve Worcester'da başladı ve sonra Staffordshire'daki imalathanelere yayıldı. Bu yöntemi yayan kişinin Robert Hancock (1730-1817) olduğu söylenir. 1760'a doğru, İsveç'in Marieberg kentinde de ortaya çıkan bu yöntem, Fransa'ya 1789'da ingiliz Christopher Potter tarafından sokuldu. XIX. yy.'ın ortalarında kromolitografi, seramik çıkartmacılığının kapsamını iyice genişletti. Günümüzde kromolitografi, yavaş yavaş yerini serigrafiye bırakmaktadır.

ÇIKARTMAK → ÇIKMAK.

ÇIKARTMALI sıf. Foto. *Trikrom çıkartmalı bireşim,* beyaz ışığın mavi, yeşil ve kırmızı bileşenlerinin soğurulmasıyla ortaya çıkan sarı, magenta ve siyan renklerde üç görüntünün kros koyarak üst üste bindirilmesine dayanan renk elde etme tekniği.

çıkartmalı bireşim
renkli bir fotoğrafın yapısı (çıkartmalı işlemler)
1. İster pozitif olsun ister negatif gümüşlü görüntülerin çözünmesinden sonra, renkli üç pozitif görüntü kalır; bunlar da üst üste bindirildiğinde renkli bir diyapozitif oluşturur;
2. Her renk, beyaz ışığın istenmeyen asal bileşenlerini tamamlayan renklerle çıkartma işlemi sonucu ortaya çıkar; böylece özgün konu tam olarak elde edilir

üçrenkli **çıkartmalı** bireşim

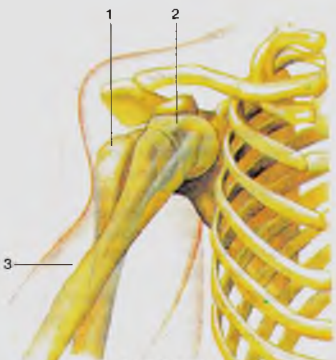
ÇIKI a. (*çıkmak*'tan *çık-ı*). *Yörs.* Çıkın, küçük bohça.

ÇIKICI a. Metalürj. Bir döküm kalıbında, kumla metal arasındaki tepkimeden kaynaklanan ya da katılaşma sırasında metalden çıkan gazların ve kalıp içinde bulunan havanın boşalmasını sağlayan küçük boyutlu deliklerden her biri. || Dökümcülükte, kalıp boşluğu havasını ve maçadan çıkan gazları boşaltma kanalı. (Eşanl. HAVA DELİĞİ.) || *Çıkıcı yerleştirmek,* hava delikleri oluşturmak.

◆ sıf. Müz. *Çıkıcı aralık,* ilk sesi pes, ikincisi tiz olan aralık. ||*Çıkıcı dizi,* sesleri pesten tize doğru sıralanan dizi. ||*Çıkıcı ezgi,* pesten tize doğru seyreden ezgi. || (*Çıkıcı makam,* seyri durak perdesinden ya da dolaylarından başlayan makam. (İNİCİ'nin karşıtı.)

ÇIKIK sıf. **1.** Çıkıntı yapan, normal çizginin dışına çıkan şey için kullanılır; çıkıntılı: *Pencereleri çıkık bir ev.* **—2.** Bedenin normal yüzeye göre çıkma yapan bölümü için kullanılır: *Şakaktaki çıkık damarlar. Elmacık kemikleri çıkık. Çıkık alınlı.* **—3.** Kemiği yerinden oynamış organ ya da yerinden oynamış kemik için kullanılır: *Çıkık kol. Çıkık kemiği yerleştirmek.*
—Cerr. *Eklem çıkığı,* eklem çevresi kaslarının felcinden ya da kemik maddesi yitiminden dolayı bir eklemi oluşturan parçaların yerlerinden çıkması. || *Yarı çıkık yapmak,* bazı anestezilerde dilin arkaya düşmesini önlemek için altçenede çıkık yapmak.
—Cerr. patol. Bir eklemi oluşturan iki kemik ucunun yerlerinden oynaması ve böylece ilişkilerinde sürekli bir değişiklik olması. Bazı organların yerlerinden çıkması (örneğin göz merceği çıkığı).
—Çoc. hekim. *Doğuştan kalça çıkığı,* eklemlenmedeki bir bozukluktan ileri gelen çıkık. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tıp. Kemiklerin eklem yüzlerinin birbirinden ayrılması.
—ANSİKL. Cerr. patol. *Travmadan doğan çıkıklar.* Özellikle erişkinlerde dirsekte ve

omuzda olur; doğrudan ya da dolaylı bir travma sonucunda ortaya çıkan bu çıkıklar şiddetli bir ağrı yapar; genellikle bölgenin dış görünüşü o kadar belirgindir ki, şöyle bir bakmakla bile anlaşılabilir. Çıkan kemiği derhal yerine yerleştirmek gerekir. Yeniden çıkma olasılığı vardır; bu yüzden sonunda tekrarlayıcı çıkığa dönüşebilir.
—Çoc. hekim. *Doğuştan kalça çıkığı.* Yürümeye başlar başlamaz, yani doğumdan 15 ila 18 ay sonra, apaçık belli olmaya başlar; bu durumda tedavi hem uzun sürer, hem zor olur, genellikle sekel bırakır. Bu nedenle, erken teşhisin önemi büyüktür; yeni doğmuş çocuklar sistemli bir şekilde muayene edilerek ("merdiven" belirtisi aranarak) teşhise varılabilir; bu evrede, bacakları yana açarak sürekli gerili tutmak suretiyle hem çıkığın yerleşmesi önlenir, hem de yürüme normal gelişir.

omuzda çıkık
1. kol kemiğinin normal duruşu, 2. çıkmış kol kemiği başı; 3. dışa açık kol

ÇIKIKÇI a. Kırıkları, çıkıkları, burkulmaları sağaltmada ustalaşmış ve bunu meslek edinmiş kimse; kırıkçı, sınıkçı.

ÇIKIKÇILIK a. Çıkıkçının işi.

ÇIKILAMAK g.f. Çıkı yapmak.

ÇIKILMAK → ÇIKMAK.

ÇIKIM a. *Yörs.* Tarım. Sürme, çapalama ve hasat sırasında bir ya da birden fazla kişinin tarla boyunca bir defada sürdüğü, çapaladığı ya da hasat ettiği yer (eni ve boyu çalışan kişi sayısına ve tarlanın uzunluğuna göre değişir).

ÇIKIN a. (*çıkmak*'tan *çık-ın*). **1.** İçine öteberi konularak uçları karşılıklı birbirine düğümlenmiş bez ya da mendil, çevre vb.: *Ellerinde yiyecek çıkınlarıyla tarlaya giden köylüler. Para çıkını.* **—2.** *Bir şeyi, şeyleri çıkın yapmak, etmek,* onları çıkın haline getirmek.

ÇIKINLAMAK g.f. Çıkına koyup bağlamak, bohçalamak.

ÇIKINTI a. **1.** Düz bir yüzeyden dışarı çıkan tümsek ya da uzantı: *Kemik çıkıntısı. Alın çıkıntısı. Duvarın çıkıntısı. Haritada kıyılardaki çıkıntılar burunları, girintiler koyları gösterir.* **—2.** Satır dışına yapılan düzelti, ekleme; çıkma.
—Anat. Bir eklem yüzeyini taşıyan (eklem çıkıntısı) ya da bir kasın ve kirişin tutunmasına yarayan kemik kabartısı. || Bir organda, özellikle iskelet üzerinde bulunan uzantı (örneğin kanatsı, köşeli, yükselen, gagamsı, dilsi, göz üstü çıkıntı, vb.). || *Kirpiksi çıkıntılar,* kirpiksi cismin en önemli kısmını oluşturan ve irisin renkli bölümünde yer alan ışınsı uzantılar. (Her gözde aşağı yukarı 70 tane olan ve bir değirmi halinde dizili bulunan bu çıkıntılar sulu suyuğu salgılar.)
—Bot. Üstderi altındaki hücrelerin çoğalmasıyla, bitkisel bir organın (sap ya da yaprak) yüzeyinde ortaya çıkan ve dıştan üstderiyi örten kabarık öğe (örneğin gül ağacının, böğürtlenin dikenleri, vb.).
—Böcbil. İkikanatlı böceklerde kanat dibinin geri kesiminde, göğüs üstünde bulunan, yarım çember biçiminde zarsı yaprak. (Üst üste iki çıkıntı bulunabilir: bir kanat çıkıntısı ve bir göğüs çıkıntısı.)
—İnş. Bir cephenin balkon, korniş, saçak, tabela gibi taşkın bölümlerinden her biri. || *Girinti çıkıntı,* bir duvarın hizanın önünde ya da gerisinde kalan ya da bir düzey farkı oluşturan bölümü (örn. cephede, temelde girinti çıkıntılar). || *Kalkan duvarı çıkıntısı,* çatı yüzünün kalkan duvarı saçağından taşan ve duvarlarla üstündeki çıkıntıları korumaya yarayan taşkın bölümü.
—Mak. san. Dökülmüş ya da preslenmiş bir parçanın üstünde bulunan ve yardımcı bir organa ya da bir cıvataya desteklik yapan çembersel parça.
—Metalürj. Kalıbın bir parçasının kırılmasından kaynaklanan ve parça üzerinde ur biçiminde ortaya çıkan özür.
—Nörol. *Tümsek çıkıntı sendromu,* tümsek çıkıntının bünyesinde yer alan çeşitli sinirsel yapıların bozukluğundan ileri gelen belirtilerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Res. Bir resimde, bir tabloda betimlenen figür ya da nesnelerde göze çarpan kabartı.
—Tiyat. Belirli boyuttaki bir sahnenin, seyircilere doğru uzanan parçası. (Gerektiğinde sökülüp kaldırılabilir.)
—Zool. *Çıkıntı kirpiği,* yakıcıkapsüllülerin örteneğindeki duyu gözelerinin dokunma duyusuna hizmet eden dış uzantısı. (Yakıcı hücreler sözkonusu olduğunda yakıcı hücre kirpiği adını alır.) || *Elitra çıkıntısı,* elitranın arka ucunun önünde bulunan çıkıntı. ||*Kol çıkıntısı,* kınkanatlı böceklerde elitra üstünde, omuzda bulunan hafif çıkıntı; ikikanatlı böceklerin göğsünün ön bölümünde bulunan hafif uzantı.
—ANSİKL. Nörol. Tümsek çıkıntı sendromunda hastalık belirtisi olarak şunlar gözlenebilir: 1. hareket bozuklukları (lezyonun karşıt tarafında felç, beyincik belirtileri); 2. lezyonun karşıt tarafında duyu bozuklukları (yüzeyde ya da derinde yarı duyumsuzluk); 3. tümsek çıkıntıdan doğan kafa sinirlerinde doğrudan bir hastalık (kornea refleksinin yok olmasıyla belirgin üçüzsinir hastalığı, dış göz hareket siniri hastalığı, hafif lezyonlarda iç kulakta rahatsızlık yaratan yüz siniri hastalığı). Lezyonun karşıt yanında beliren bir yarı felç ya da yarı duyumsuzluk ile bir kafa sinirinin doğrudan hastalığı, beyin sapı lezyonlarına özgü *almaşık sendrom* yaratır (almaşık yarı felç, almaşık yarı duyumsuzluk); 4. ortak göz hareketlerinde felç (gözlerin yana hareketinde doğrudan felç ya da ön çekirdek içi göz felci); 5. damak eteğini tutan miyokloni (damak nistagmusu); 6. aşırı uyku ya da uykusuzluk tipinde uyku bozuklukları.
Tümsek çıkıntı belirtileri çeşitli sendromlardan oluşur. Bunların en iyi bilinenleri Millard-Gubler sendromu ile tümsek çıkıntı üst ve alt Foville sendromlarıdır. Tümsek çıkıntı sendromları başka nedenlerden de doğabilir; damar kökenli (yumuşama ya da kanama); ur kökenli (gliom, tüberkülom); iltihap kökenli (plakalı skleroz) ya da travma kökenli olabilir.

ÇIKINTICIK a. Bazı kavkıların yüzeyinde iki çizgiyle sınırlanmış küçük çıkıntı.

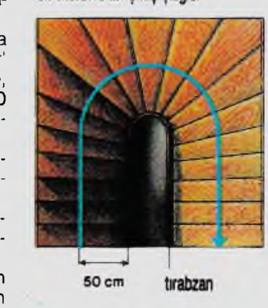
ÇIKINTILI a. Çıkıntısı olan.

◆ sıf. Anat. *Çıkıntılı omur,* yedinci boyun omuru.
—Geom. Ne doğru ne de tam açılı olan bir dışbükey açı kesmesi için kullanılır. (Bir çıkıntılı açı kesmesinin derece olarak ölçüsü [0,180[dır.). || Tepesi S olan ve dışbükey zarfı S den geçen hiçbir doğru içermeyen bir koni (yüzey) için kullanılır.
—Zool. Alterleri çift pullu geniş bir çıkıntıyla örtülü sikloraf ikikanatlı böcekler için kullanılır. (*Myodaria* öbeği üyeleri, özellikle de ev sineği çıkıntılıdır. Çıkıntısız sinekler, *Acalyptera* öbeğini oluşturur).

ÇIKINTISIZ sıf. Çıkıntısı olmayan.

ÇIKIŞ a. **1.** Çıkmak eylemi ya da biçimi: *Yola çıkışını geciktirmek. Bu, iyileştikten sonra sokağa ilk çıkışı. Bunalımdan çıkış. Çıkışlar buradan.* **—2.** Bir yerden çıkmak için kullanılan yer, kapı, geçit vb.: *Bu sinemanın iki çıkışı var. Tüm çıkışları kapamak. Şatonun gizli çıkışı.* **—3.** Bir kimseye, bir okulu bitirdiğini göstermek ereğiyle geçici olarak verilen belge (çıkış belgesi): *Çıkışını almak.* **—4.** Çıkış zamanı: *Okul çıkışı buluşalım. Çıkışta sinemaya gideriz.* **—5.** Beklenmedik bir anda yapılan sert konuşma; bir şeye gösterilen sert tepki: *Yaptığı çıkış hiç hoş karşılanmadı.* **—6.** *Çıkış kapısı,* bir yapıda yalnızca dışarı çıkanların kullanabileceği kapı: *Tiyatronun çıkış kapısı.* ||*Çıkış noktası,* bir şeyin başlangıç yeri.
—Anat. *Sinir çıkış noktası,* beyin ya da omuriliğin yüzeyinde sinirin ortaya çıktığı yer. (Sinir çıkış noktası, onun görünürdeki çıkış yeridir; sinirin asıl çıkış noktası merkez sinir sistemi içerisinde, sinir ipliklerini doğuran hücre topluluğunun bulunduğu yerdir.)
—Ask. havc. Bir askeri uçağın gerçekleştirdiği savaş görevi. (Eşanl. SORTİ.)
—Balist. *Çıkış açısı,* namlu çıkışında mermi yoluna teğet çizgi ile yatay düzlem arasında kalan açı. (Her zaman atış açısından büyüktür.) || *Çıkış çizgisi (hattı),* namlu çıkışında mermi yoluna teğet olan çizgi. (Çıkış çizgisi, atış çizgisinin üstünde bulunur.) ||*Çıkış düzlemi,* çıkış çizgisini içeren dik düzlem.
—Bank. *Döviz çıkışı,* açık veren bir ödemeler dengesi sonucu olarak döviz dışsatımı. ||*Kredi çıkışı,* bir kredi işleminin normal sonucuna ulaşması.
—Bilş. İşlenen verileri ve bilgisayarın işlem biriminden gelen sonuçları dış bilgi ortamlarına aktarma işlemi. (Bilgi ortamları bilgisayarın çevre birimlerince kullanılır; çevre birimlerine *çıkış birimleri* adı verilir ve veriyi işlem birimine getiren giriş birimlerinin tersini oluşturur.) || Bir iç bellekten, dış bilgi ortamlarına aktarılan bilgi.
—Ceb. *Bir çoklu grafın çıkışı,* bu çoklu grafın, hiçbir yayın başlama ucu olmayan, ama çoklu grafın en az bir yayının bitim ucu olan köşesi.
—Denizc. *Hatalı çıkış,* bir yelken yarışında bir ya da birkaç teknenin çıkış işaretini beklemeden çıkış hattını geçmesi. (Hatalı çıkış yapan tekne ya da tekneler yeni bir çıkış yapmak için geri çağrılır. Bu çağrı yarışa katılan tüm teknelere de uygulanabilir.) || *Yelkenle çıkış,* yelken yarışlarında, teknelerin çıkış hattı arkasında hattı kesmeden seyirde kalıp, çıkış topunun atışıyla iyi bir konumda bu hattı geçmek için gereken manevrayı yapmasına dayanan çıkış. (Bu çıkış türünde, çıkış hattını erken geçen yelkenli hatalı çıkış yapmış sayılır.)
—Dilbil. Kimi fin-uygur dillerinde kullanılan, bir yerin içinden dışına doğru yapılan devinimi anlatan durum.
—Din. İbraniler'in Vaat edilen topraklar'a gitmek için Musa'nın yönetiminde Mısır'dan çıkışı. (Tarihi belirsiz olmakla birlikte, uzmanların çoğu, olayı İ.Ö. 1250 ile 1230 arasına tarihlendirirler.) [Bu anlamda büyük harfle yazılır.] (Eşanl. EXODUS.)
—Gökbil. *Gölgeden çıkış,* örtülmeye uğramış bir gökcisminin yeniden görünmesi.
—Isıbil. *Brülör çıkış kanalı,* her brülörü yenileme odasına bağlayan, ateşe dayanıklı, kâgir, dikey kanal.
■—İnş. *Bir merdivenin çıkış çizgisi,* limon kirişine ve küpeşteye koşut, bunlardan yaklaşık 50 cm uzaklıktan geçen ideal çizgi. (İniş ve çıkışlar, genellikle bu çizgi üzerinden yapılır.) [ÇIKIŞ HATTI da denir.]
—Mad. oc. *Hava çıkışı,* şantiyeleri dolaşan havanın maden ocağından çıkmasını sağlayan delik. (Karşt. HAVA GİRİŞİ.) [→ HAVALANDIRMA.]
—Mak. san. *Çıkış mili,* bir aktarma organında devinimin çıktığı mil.
—Metalürj. *Gaz çıkış kanalı,* yüksek fırın ağzına takılan ve gazların boşaltılmasına yarayan dört düşey borudan her biri.
—Muhs. Harcanan tutar. || *Çıkış belgesi,* bazı malların, imalat sürecinde kullanıl-

bir merdivenin çıkış çizgisi

mak ya da müşterilere gönderilmek üzere depodan alınmış olduğunu gösteren belge. || *Değer çıkışı yapmak*, bir güne ya da belli sayıda günlerden oluşan bir döneme ait çıkışların tutarını mevcutlar hesabının alacağına geçirmek.

—Spor. Bir yarışın başlangıç anı, yeri; bir yarışa başlama eylemi. (Bk. *ansikl. böl.* Binc.) || Futbolda kalecinin topu yakalamak için kalesini terk etmesi.||*Çıkış hakemi*, çıkış işaretini vermeye ve çıkışı kurala uygun olana dek tekrarlamaya yetkili kişi. (Eşanl. STARTER.) || *Çıkış hattı*, yarışmada yarışmacıların yarışa başlamak üzere bulundukları çizgi.|| *Çıkış takozu*, atletizmde, yere sabitleştirilebilen bir dişli mekanizma üzerinde hareket eden iki tahta veya metal takozdan oluşan aygıt. Koşucu, çıkış için ayaklarını bu takozlara kor, elleri yere dayanır. (Kullanımı 100 m, 400 m, hatta 800 m yarışı için zorunludur.) || *Hatalı çıkış*, bir ya da birkaç yarışmacının işaretten önce yarışa başlamaları. (Atletizm yarışmalarında iki kez hatalı çıkış yapan atlet yarışmadan çıkarılır.) [Eşanl. FODEPAR.]

—Su işler. *Çıkış suyu*, bir kaynaktan akan, bir düzenek ya da bir tesisten çıkan akışkan. ||*Karışık sistem çıkış suyu*, yerleşme bölgelerinin kanalizasyon borularıyla atılan, kirli su, yağmur suyu ve yüzey sularının tümü. || *Sanayi çıkış suyu*, bir fabrikanın atık sıvıları.

—Tic. Mağazadan emtia çıkmasına yol açan satışların oluşturduğu ticari hareket.

—Tiyat. Oyunda, oyunculardan birinin ya da bazılarının, oyunun gereği olarak sahneden ayrılması.|| *Çıkış sözleri*, oyuncunun sahneden ayrılmadan önce ya da ayrılırken söylediği sözler.

—Zool. Balıkların yemin bol olduğu yukarı kesimlere doğru göç etmesi (örneğin anadrom [bazı balıkların Ege ve Marmara'dan Karadeniz'e ya da bazı balıkların üremek için tatlı sulara yaptığı göç] ya da katadrom [çıkış yapan balıkların ters yönde yaptığı göç]).

—ANSİKL. Binc. Atlar ısınma koşusundan sonra çıkış yerine giderler ve starterin işaretini beklerler, bu arada da seyirciye atların "hazır" oldukları duyurulur. Düz yarışlarda çıkış, startinggate (çıkış kapısı) ile yapılır ve burada yarışçıların yeri kurayla belirlenir. Bu yer özellikle kısa mesafeli yarışlarda büyük önem taşır, çünkü dış tarafta bir yerde çıkış yapacak olan at dezavantajlı duruma düşer.

Engelli yarışlarda ve bazen tırısla koşulan yarışmalarda çıkış elastiklerle yapılır, kura yoktur ve yarışmacılar istedikleri gibi yerleşebilirler. Tırısla koşulan bazı yarışmalardaysa, çıkış autostart (otomatik çıkış makinesi) ile verilir (atlar iki tarafında metalik iki kol bulunan bir arabayı izlerler, araba kolları yanlamasına kapatıldığı an yarış başlar ve atlar arabanın yanından geçerler). Bu yarış türünde yine yer tespiti için kura vardır. Ancak çıkış hakemi her zaman tek yetkilidir. Kötü yapıldığına karar verirse çıkışı tekrarlatabilir.

Çıkış. Kutsal Kitap'ın bölümü, Torah*'ın ikinci kitabı. İbraniler'in Musa'nın gözetiminde Mısır'dan çıkışlarıyla On Emir'in ve İttifak Kodu'nun ilan edilmesinin ardından Sina'da durmaları arasında geçen olayları içerir.

ÇIKIŞLI sıf. *Bir okul* ya da *belli bir yıl çıkışlı*, belirtilen bir okulu bitirmiş olan ya da bir okulu belirtilen yılda bitirmiş olan kimseler için kullanılır; mezun: *Sanat okulu çıkışlılar. 1980 çıkışlı öğrenciler.*

—Sesbilg. Soluk verirken çıkarılan havanın yardımıyla oluşturulan sesçil birimler için kullanılır. (Dünya dillerindeki tüm ünlüler ve ünsüzlerin çoğu çıkışlıdır.) [Karşt. GİRİŞLİ.]

ÇIKIŞMAK gçz. f. **1.** *Bir kimseye çıkışmak*, onu yaptığı yanlış bir davranış nedeniyle azarlamak: *Geç geldi diye ona çıkıştı.* **—2.** Para sözkonusuysa, yetecek kadar olmak, yetmek: *Param çıkışmıyor, alamam.*

◆ **çıkıştırmak** ettirg. f. *Parayı çıkıştırmak*, onun gereken miktara ulaşmasını sağlamak: *Sonunda parayı çıkıştırıp borcunu ödedi.*

ÇIKIŞTARMAK → ÇIKIŞMAK.

ÇIKLA a. *Yörs.* Civcivden büyük, piliçten küçük tavuk yavrusu.

ÇIKMA a. **1.** Çıkmak eylemi. **—2.** Bir yapının üst katlarından dışarıya doğru taşan bölüm, cumba. **—3.** Sayfa kenarına, metinle ilgili olarak düşülen not; çıkıntı: *Kitabın hemen her sayfası çıkmalarla doluydu.* (Esk. eşanl. DERKENAR.) **—4.** Hamamdan çıkarken kullanılan havlu takımı.

—Biyol. Vücudun bazı kısımları sözkonusu olduğunda, gelişme olgusu: *Dişlerin, saçların çıkması.*

—Denizbil. Su düzeyinin düşmesi ya da deniz çekilmesi sonucu deniz dibinin görünür hale gelmesi.

—Dilbil. *Çıkma durumu*, ayrılma, uzaklaşma anlatan ad durumu. (Latince, sanskritçe, fince vb. dillerde de kullanılır.) [Bk. *ansikl.* böl.] (Eşanl. ABLATIVUS, ABLATİF, -DEN HALİ.)

—Dy. *Makasta raydan çıkma*, tam açılmamış bir makasa iğneden yaklaşan bir demiryolu taşıtının yoldan çıkması.

—İnş. Alttaki bölümlere göre çıkıntı yapan bindirmelik, konsol gibi kısımların durumu. || *Kule taban çıkması*, bir yavru kuleyi taşımaya yarayan bindirmelik.

—Kur. tar. Devşirmelerden Acemi ocağı ya da ocak dışındaki hizmetlerde bulunanların Yeniçeri ocağı'na alınmaları. ||Saray hizmetlerinde bulunanların taşrada görevlendirilmeleri.|| Saray hizmetlilerinin bir odadan ötekine ya da bir daireden ötekine geçmeleri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mad. oc. *Ani açığa çıkma*, bir galeri alnında ya da bir kömür şantiyesinde, gazın (grizu ya da karbondioksit gazı), patlamaya yakın şiddetle püskürmesi. (Bu olay sırasında çok miktarda kömür parçası ve *toz* yayılır.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Mim. Bir binanın revak üstünde yükselen ya da bindirmeli olarak taşınan bölümü. || *Desteksiz çıkma*, bir yapının bindirme oluşturan, yani payandalarla taşınmayan taşkın bölümü.

—Oto. Bir otomobilde, ön dingil ekseni ile ön uç arasında (ön çıkma) ya da arka dingil ekseni ile arka uç arasında (arka çıkma) yer alan uzaklık.

—Reklamc. Bir şirket ya da bir ticarethanenin ön cephesine dikey olarak asılmış tabela.

◆ sıf. **1.** Çıkmış, dışarıya doğru çıkıntı yapmış olan. **—2.** Bir eğitim kurumundan çıkma, orayı bitirmiş, orada yetişmiş; çıkışlı: *Sanat okulundan çıkma bir marangoz.*

—ANSİKL. Dilbil. Çıkma durumu, ad ya da ad işlevinde kullanılan bir sözcüğe ünlü ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak *-dan* [*-den, -tan, -ten*] eki getirilerek oluşturulur. Bu eke *çıkma (durumu) eki* denir. Çıkma durumundaki sözcük, bir fiile bağlandığında eylemin çıktığı, uzaklaştığı ya da geçtiği yeri *(Ankara'dan geliyor. Köprüden geçtik.)* [yer tümleci], başladığı zamanı *(Akşamdan gel.)* [zaman tümleci], eylemin nedenini *(Sıcaktan bunaldık.)* [neden tümleci], kimi zaman da bir bütünün bir kesimini, bir parçasını *(Meyvelerden yemediniz. Aylardan nisandı.)* belirtir. Çıkma durumundaki sözcük bir addan önce genelleştirerek ya da pekiştirerek o adın yapıldığı maddeyi *(Tunçtan heykel. Ona altından bir madalya verdiler.)* [sıfat], bir sıfattan önce karşılaştırma *(sütten beyaz, baldan tatlı, senden uzun)* ya da ayrılma, başlama *(sevgiden mahrum, doğuştan sağır)*; bir belgisiz adıl ya da üçüncü kişi iyelik eki olarak adlaşan bir sayı sıfatından önce bir bütünden ayrılma *(öğrencilerden bazıları, çocuklardan ikisi)* (tamlayan olarak) [→ ÇIKMALI] gösterir. Aynı sözcüğün ya da karşıt iki sözcüğün ...*den*...*e* kalıbı içinde yer almasıyla belirteç olarak kullanılan deyimsel ikilemler *(Türkiye'yi baştan başa dolaştım. Beni tepeden tırnağa süzdü.)* oluşturulur. Bunların dışında çıkma durumundaki sözcükler kimi ilgeçlerle ya da ilgeç işlevinde kullanılan kimi sözcüklerle belirteç olarak kullanılan öbekler *(Dünden beri yağmur yağıyor. Senden önce kimse gelmedi.)* [→ İLGEÇ] oluştururlar. Çıkma durumu eki kimi zaman da yapım eki işlevinde kullanılır (*candan*, samimi, *bedavadan*, parasız vb.).

—Kur. tar. *Çıkma* deyimi, "kapıya çıkma", "odaya çıkma" biçiminde kullanılır ya da kısaca "bedergâh" denirdi. Çıkma yasa gereği her yedi yılda bir olur, savaş vb. olağanüstü durumlarda bu süre kısalabilirdi. Saltanat değişikliklerinde çıkmalara "büyük çıkma", cülus çıkması" ya da "umum çıkma", ötekilerde "küçük çıkma" denilirdi. Saray'daki nikâh, sünnet dolayısıyla olan çıkmalar da küçük çıkma sayılırdı.

—Mad. oc. Ani açığa çıkma olayları yerbilimsel olarak engebeli ocak havzalarında ve genellikle sert kontak taşlı katmanlarda açılmış derin ocaklarda görülür. Bazen çok şiddetli olanlara rastlanır: karbondioksit tüm ocağı kaplar ve yeryüzüne kadar yayılır, toz taneleri galerilerde yüzlerce metre uzaklığa değin saçılır. Bu tür olaylara karşı savaşımda büyük miktarda patlayıcı madde kullanılır; *fer atlatma ateşlemesi* denilen bu işlemde, ocak tamamen boşaltıldıktan sonra patlayıcı yüzeyden elektrikle ateşlenir. Böylece kararsız denge halinde gerilimler taşıyan arazilerde fer atlatmayla ani açığa çıkma olayı yapay biçimde oluşturulur.

ÇIKMAK gçz. f. **1.** *(Bir yerden) [dışarı] çıkmak*, sözkonusu bir kimse ise, içerden dışarı gitmek, bir yerden ayrılmak, orayı terk etmek; bir şeyse, bulunduğu yerden dışarı alınmak: *Evden çıktığında saat beşti. Lütfen çıkın. Ekmekler fırından henüz çıkmadı. Babanız evde mi? Biraz önce çıktı.* **—2.** *(Bir işten, bir etkinlikten) çıkmak*, herhangi bir nedenle ya da işgünü bitiminde oradan ayrılmak; bir iş toplantısını vb. bitirmiş olmak: *Müdür Bey çıktılar, yarın yeniden arayın. Okuldan çıkınca dosdoğru eve geldi. Bu akşam kaçta çıkıyorsun? Toplantıdan henüz çıkmadılar.* **—3.** *Bir kurumdan çıkmak*, orayı tümden terk etmek: *Hastaneden, hapishaneden çıkmak.* **—4.** *Bir okuldan, üniversiteden vb. çıkmak*, oradaki öğrenimini tamamlamış olmak: *Bu okuldan çıkanlar kolayca iş bulabiliyor.* **—5.** *İşten çıkmak*, işi bırakmak:*Son girdiği işten de çıktı.* **—6.** *Bir evden, bir yerden çıkmak*, oradan taşınmak. *Daha iyi bir ev bulunca buradan çıkacaklar.* **—7.** *Bir yerden çıkmak*, sözkonusu bir kimseyse, oradan geçerek dışarı gitmek, bir akışkansa, oradan sızmak ya da yayılmak: *Hırsız kapıdan girip pencereden çıkmış. Bacadan duman çıkmıyor. Çöplükten iğrenç kokular çıkıyordu.* **—8.** *Bir yerden çıkmak, (yerinden) çıkmak*, sözkonusu bir şeyse, gitmekte olduğu yoldan ya da yerleştirildiği yerden ayrılmak, kurtulmak, fırlamak; kol, bacak vb. ise, eklem yerinden oynamak: *Tren raydan çıktı. Kayış yerinden çıktı. Asılınca kapının kolu çıktı. Gözü çıkmak. Bileği çıkmak.* **—9.** *Bir dönemden, bir durumdan, bir nitelikten çıkmak*, bir dönemi, bir durumu geride bırakmak, bir durumu, bir niteliği artık yitirmek: *Kıştan çıkmak. Artık çocukluktan çıktı. Savaştan çıktıktan sonra ekonomik sorunlarla boğuşuldu. İnsanlıktan çıkmak. Araba arabalıktan çıktı.* **—10.** *Bir yere çıkmak, (yukarı) çıkmak*, bulunulan yerden daha yüksek bir yere gitmek; bir yere tırmanmak: *Kaldırıma çıkmak. Asansörle dördüncü kata çıkmak. Dağa çıkmak. Ağaca çıkmak.* **—11.** *Bir şeye çıkmak*, belli bir amaçla gitmek: *Geziye çıkmak. Alışverişe çıkmak. Yemeğe çıkmak.* **—12.** *Bir yere çıkmak*, oraya gitmek: *Sokağa çıkmak. Her akşam kahveye çıkardı. Dışarı çıkmak. Tatilde kuzeye çıkacağız.* **— 13.** *Bir yetkiliye, bir makama çıkmak*, herhangi bir iş için yetkili bir kimseye başvurmak: *Bu sorunu çözümlemek için belediye*

başkanına kadar çıktı. **—14.** *Bir yere çıkmak,* bir yol ya da bir yolu izleyen kimse sözkonusuysa, bir yere varmak, ulaşmak: *Bu yol nereye çıkar? Sağdakı yola saparsanız kasaba meydanına çıkarsınız.* **—15.** *Bir yere (kara) çıkmak,* oraya ayak basmak: *Mustafa Kemal 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktı. Kristof Kolomb 1492'de Batı Hint adalarına çıktı.* **—16.** *(Belli bir dereceye, noktaya vb.) çıkmak,* bir dereceye, düzeye ulaşmak, yükselmek: *Ateşi kırk dereceye çıktı. Saatteki hızı 200 km'ye çıkan fırtına. Altın fiyatları çıkıyor. Gürültüler ayyuka çıkıyor.* **—17.** *Kapalı bir şeyden (içinden) çıkmak,* açıldığında orada olduğu görülmek, anlaşılmak: *Paketten bir bebek çıktı.* **—18.** *(Resmi bir makamdan, bir kurumdan) çıkmak,* bir karar, atama vb. sözkonusuysa, orada belli bir sonuca bağlanmak, oradaki işlemleri tamamlanmak: *Mahkemeden tahliye kararı çıktı. Tayini çıkmak. Atama emri müsteşardan çıktı, bakana sunuldu. Emekli maaşı henüz çıkmadı.* **—19.** *Bir şeyden çıkmak,* sözkonusu bir şeyse, o şeyden elde edilmek, sağlanmak: *Sütten yağ çıkar.* **—20.** *Bir yerden çıkmak,* maden, petrol vb. sözkonusuysa, araştırma sonucu orada bulunduğu anlaşılmak; oradan elde edilmek: *Açılan üçüncü kuyudan da petrol çıkmadı. Buradan çıkan petrol borularla rafineriye aktarılır.* **—21.** *Bir şeyden, bir kimseden, bir topluluktan çıkmak,* kaynağı o şey, o kimse, o topluluk olmak: *Bu öyküden iyi bir film çıkar. Bu garip öneri ondan mı çıktı? O aileden böyle bir insan çıkmaz.* **—22.** *Bir şeyde çıkmak,* bir şey, mikrop vb. sözkonusuysa, bir inceleme sonunda varlığı saptanmak: *Kanında yüksek oranda kolestrol çıktı. İncelenen sularda koli basili çıktı.* **—23.** *Aklından, hatırından vb. çıkmak,* bir şey sözkonusuysa, onu unutmak: *Bu olay hiç aklımdan çıkmıyor. Bu konu nasıl olmuşsa hatırımdan çıkmış.* **—24.** *Ayağından çıkmak,* ayakkabı, terlik vb. sözkonusuysa, ayaktan sıyrılmak: *Potinleri ıslanınca bollaşmış, ayağından çıkıyor.* **—25.** *Nit. sıf + çıkmak,* bir kimse ya da bir şey sözkonusuysa, belirtilen nitelikte olduğu anlaşılmak: *Çok vefasız çıktı, eski arkadaşlarını hiç aramadı. Karpuz güzel çıktı.* **—26.** *Tkz. Belli bir miktardan (para) çıkmak,* onu harcamak: *Yine on bin liradan çıktık. Masraftan çıkmak.* **—27.** *Bir malzemeden çıkmak,* bir şey sözkonusuysa, o malzeme, yapımına yetecek ölçüde olmak: *Bu kumaştan bir takım elbise, bir de pantolon çıkar.* **—28.** *Bir fiyata çıkmak,* o fiyata mal olmak. **—29.** *Borçlu, kârlı vb. çıkmak,* genellikle parasal bir ilişkide o duruma gelmek; o durumda olduğu anlaşılmak: *Bu işten sen kârlı çıktın. Alacaklı olduğunu sanırken borçlu çıktı.* **—30.** *Bir role çıkmak,* o rolü canlandırmak: *Zenneye çıkmak.* **—31.** *Sahneye, televizyona vb. çıkmak,* sahnede, televizyonda vb. görünmek: *Sahneye ilk kez nerede çıktınız? Reklamlara çıkmak.* **—32.** Söylenti, dedikodu vb. sözkonusuysa, yayılmak, duyulmak: *Bu konuda değişik söylentiler çıktı.* **—33.** *Bir şeye (üzerine), bir yere çıkmak,* boya, renk vb. sözkonusuysa, bir şeyin üzerine geçmek, bulaşmak: *Gömleğin mavisi beyazlara çıkmış.* **—34.** Bir şey sözkonusuysa, belirgin duruma gelmek: *Tencerenin bakırı iyice çıktı. Zayıflıktan kemikleri çıkmak.* **—35.** Rüzgâr, savaş, yangın vb. sözkonusuysa, başlamak, vuku bulmak: *Akşam saatlerinde çıkan fırtına yaşamı altüst etti. Burada her an yangın çıkabilir, dikkatli olun.* **—36.** Ses sözkonusuysa, duyulabilir nitelikte olmak ya da yükselmek: *Ses telleri iltihaplanmış, sesi hiç çıkmıyor. Sesi daha fazla çıkmıyor.* **—37.** Haber sözkonusuysa, gelmek, ulaşmak: *Bizimkilerden son günlerde hiç haber çıkmadı.* **—38.** Fal, rüya, kehanet vb. sözkonusuysa, doğrulanmak, gerçekleşmek: *Falcının söyledikleri bir bir çıktı. Rüyaları hep çıkar.* **—39.** *Bir kimseyle çıkmak,* onunla flört etmek: *Kiminle çıktığını bilmiyorum.* **—40.** *(Bir kimseyle, birbirleriyle) akraba, tanış, hemşeri vb. çıkmak,* aralarında bu tür bir ilişki olduğu anlaşılmak. **—41.** Engel, terslik, sorun vb. sözkonusuysa, onunla karşılaşmak: *Uygulamada bir engel çıkacağını düşünmüyorum. Son anda bir terslik çıktığı için gezi ertelendi.* **—42.** Sözkonusu saç, sakal, bıyık vb. ise, bitmek; dişse belirmek; bitkiyse sürmek ya da bir bölümü uzamak: *Sakalları çıkmaya başladı. Daha dişleri çıkmadı. Taşların arasından otlar çıkmış.* **—43.** Sivilce, çıban vb. sözkonusuysa, vücudun üzerinde belirmek, büyümek: *Burnunda bir sivilce çıkıyor.* **—44.** *Bir kimseye, bir yere çıkmak,* şansa bağlı ayırmalarda ona, oraya isabet etmek: *Büyük ikramiye izmirli bir talihliye çıktı. 50 milyon Karşıyaka'ya çıktı. Kurada sana neresi çıktı? Sınavda hangi sorular çıktı?* **—45.** Bir sayı sözkonusuysa, bir başka sayıdan gösterdiği nicelik kadar eksilmek: *Beşten dört çıkınca bir kalır.* **—46.** Leke, kir vb. sözkonusuysa, yok olmak, giderilmek: *Şarap lekesi kolay kolay çıkmaz.* **—47.** *Bir şeyden bir durumda çıkmak,* o durumu almak, o durumda olmak: *Kazadan sağ salim çıktı. Kirliler çamaşır makinesinden tertemiz çıktı.* **—48.** *(Bir kimsenin) karşısına, önüne çıkmak,* ona kendini göstermek, görünmek: *Uzun bir aradan sonra halkın karşısına çıkan bir politikacı. Birden önümüze bir uçurum çıktı.* **—49.** Bulunmak, olmak: *Alıcı çıkarsa satarız.* **—50.** Ay, güneş sözkonusuysa, görünmek, doğmak: *Tepelerin arasından çıkan ay.* **—51.** Bir şey sözkonusuysa, icat edilmek, piyasaya sürülmek; meyve sebze vb. ise, turfanda olarak satışa sunulmak: *Bu bilgisayar yeni çıktı. Erik çıkmış, aldın mı?* **—52.** Kitap, gazete vb. sözkonusuysa, yayımlanmak, dağıtıma sunulmak: *Yeni bir romanı çıktı. Gazeteler grev nedeniyle bugün çıkmıyor. Yeni çıkan plaklar.* **—53.** *(Bir yerde) çıkmak,* haber, yazı vb. sözkonusuysa, orada basılmak: *Bu haber başka gazetelerde de çıktı mı?* **—54.** *(Oyundan) çıkmak,* oyunu terk etmek: *Bana kâğıt dağıtmayın, ben çıkıyorum.* **—55.** Bir şeyin fiyatını artırmak, yükseltmek: *Biraz daha çıksaydın, belki verirdi.* **—56.** *Bir şeyin (soyut) dışına çıkmak,* onun dışına taşmak, sınırlarını aşmak: *Yetkilerinizin dışına çıkıyorsunuz. Verilen konunun dışına çıkmak.* **—57.** Görülmek, kendini göstermek; ortaya çıkmak: *Bu âdet de yeni çıktı. Onunla baş edecek bir adam çıkmadı. Kurtarıcıyım diye çıktı ama hiçbir şey yapamadı.* **—58.** Bir kimse sözkonusuysa, bir başkasıyla boy ölçüşmek, ondan üstün gelmek: *Ona çıkacak hiçbir güreşçi yoktur.* **—59.** *(Dışarı) çıkmak,* büyük aptesini yapmak. **—60.** *Arg.* Vermek: *Çık bakalım paraları.* **—61.** *Çık dışarı,* git, defol. ‖ *Çıkar yol,* güç bir durum ya da sorunu iyi bir sonuca ulaştıracak yöntem, çare, çözüm yolu: *Meraklanma, bir çıkar yol bulup onları kurtaracağız.* ‖ *Çıktı dokuza, inmez sekize,* öne sürdüğü aşırı bir savda ayak direyen bir kimseden söz ederken söylenir.

—Denizc. *Denize çıkmak,* bir süre kara hizmetinde çalıştıktan sonra ya da bir izin dönüşünde yeniden denize açılmak. ‖ *Rüzgâr yatağından çıkmak,* TIRAMOLA* ETMEK'in eşanlamlısı.

—Dy. *Raydan çıkmak,* bir trenden ya da vagondan söz ederken yoldan çıkmak.

—Geom. Bir doğrudan (aynı biçimde bir yarıdoğrudan) söz ederken, verilen bir noktayı içermek (aynı biçimde başlangıç noktası olarak almak). [Bir doğruya, bunun dışındaki bir noktadan çıkılan dikme tektir.] ‖ *Bir dikme çıkmak,* bir doğruya ya da bir düzleme, bu doğru ya da düzlem üzerindeki bir noktadan bir dikme çizmek.

—Müz. *Tizlere çıkmak,* doğaçlama sırasında tiz seslerde dolaşmak. ‖ *Tize, oktava ya da oktavına çıkmak,* melodiyi bir oktav daha tiz olarak seslendirmek.

—Spor. *Fileye çıkmak,* teniste ya da voleybolda, kısa düşen bir topu yakalamak ya da vole vurmak için ağa yaklaşmak.

—Tiyat. Bir tiyatro sanatçısından söz ederken, sahneden ayrılmak.

◆ g. f. *Bir yapıyı çıkmak,* onu yapmak, inşa etmek: *Üçüncü katı yakında çıkacağız.*

◆ **çıkılmak** edilg. f. **1.** Çıkmak, gitmek eylemine konu olmak. **—2.** İnşa edilmek.

◆ **çıkarmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi, bir kimseyi, bir hayvanı (bir yerden) çıkarmak,* onu, bulunduğu yerden dışarı almak, bir şeyin, bir kimsenin bulunduğu yerden çıkmasını sağlamak; bir şeyi dışarıya uzatmak; gizli ya da örtülü olan bir şeyi görünür kılmak: *Büfeden bardak çıkarmak. Başını pencereden çıkardı. İtfaiye erleri çocuğu alevler içindeki binadan çıkardılar. Cebinden mendilini çıkarmak.* **—2.** *Bir kimseyi, bir yerden, bir topluluktan, bir işten çıkarmak, oyundan çıkarmak,* onun orayı tümden terk etmesini sağlamak; onu o topluluktan uzaklaştırmak; bir işten, oyundan atmak: *Bir sanığı kefaletle gözaltından çıkarmak. Kiracıyı evden çıkarmak. Onu son kurultayda partiden çıkardılar. İşten çıkarmışlar, iş arıyor. Hakem, bu hareketi üzerine onu oyundan çıkardı.* **—3.** *Bir kimseyi, bir şeyi bir yere çıkarmak,* belli bir amaçla dışarıya ya da daha yüksekteki bir yere götürmek; bir kimsenin sahnede, televizyondan görünmesini sağlamak; bir şeyi dışarıda bulunan ya da daha yüksekteki bir yere koymak: *Çocuğu sokağa, gezmeye çıkarmak. Genç bir sanatçıyı televizyona çıkarmak. Masayı bahçeye, balkona çıkarmak. Eskileri tavanarasına çıkarmak.* **—4.** *Belli bir süreyi çıkarmak,* onun sonunu getirmek: *Aldığımız maaşla ayı çok zor çıkarıyoruz. Ancak bir iki haftayı çıkaracak kadar odunumuz kalmıştı. Bakalım bu yılı nasıl çıkaracağız?* **—5.** *Bir kimsenin bir şeyini çıkarmak,* onu sıyırmak, üzerinden atmak, almak: *Paltonuzu çıkarın, burası çok sıcak. Çocuğun kazağını çıkarır mısın? Ayağını (ayakkabılarını) çıkarmak.* **—6.** *Bir şeyi, bir yeri, bir kimseyi çıkarmak,* bir şeyin anlamını kavramak, bilmek, bir yeri bulmak; bir şeyi, bir kimseyi anımsamak: *Bununla ne demek istediğini çıkaramadım. İngilizce metindeki birkaç deyim dışında bütün sözcükleri çıkardım. Burayı nasıl çıkardın? Sizi bir türlü çıkaramıyorum.* **—7.** *Bir kimsenin, bir şeyini (soyut) çıkarmak,* onu gözler önüne sermek, ortaya koymak; onu bulmak: *Yanlışlarını bir bir çıkaracağım.* **—8.** *Bir şeyin keyfini, tadını, zevkini vb. çıkarmak,* ondan yoğun bir tat, haz almak, onu gereği gibi yaşamak: *Bırak yakınmayı da gençliğinin keyfini çıkar. Tatilin zevkini çıkarmak.* **—9.** *Geçimini çıkarmak,* onu karşılamak, sağlamak, elde etmek: *Ekmeğini taştan çıkarmak. El harçlığını çıkarmak.* **—10.** *Kızamık, çiçek vb. çıkarmak,* kızamık, çiçek vb. gibi vücutta kendini döküntülerle gösteren bir hastalığa yakalanmak. **—11.** *Bir şeyi (soyut) bir kimseden çıkarmak,* acısını, öfkesini, hırsını vb. yatıştırmak için, onu bir kimseye yöneltmek, ondan intikam almak, ona zarar vermek: *Başarısızlığının acısını karısından çıkardı. Kızgınlığını zavallı bir çocuktan mı çıkaracaksın?* **—12.** *Dergi, gazete vb. çıkarmak,* onu yayımlamak ya da yayımlatmak: *Bir konuda halkı aydınlatacak bir broşür çıkarmak. Bir gazete çıkarmak.* **13.** Kusmak (genellikle nesnesiz kullanılır): *Midesi bozulmuş, sabaha kadar çıkardı.* **—14.** *Bir şeyi (bir şeyden) çıkarmak,* bir bölümünü iptal etmek, bazı bölümlerini elemek, kaldırmak: *Oyunun bir bölümünü çıkarmışlar.* **—15.** *Bir şeyi, bir kimseyi bir durumdan, nitelikten çıkarmak,* o şeyi, o kimseyi o durumdan, o nitelikten uzaklaştırmak: *Bu tür davranışlar kişiyi insanlıktan çıkarır.* **—16.** *(Bir yerden) bir maden, petrol çıkarmak, (bir şeyden) yağ vb. çıkarmak,* onu teknik yöntemlerle doğal ortamından, bulunduğu yerden almak; onu, fiziksel ya da kimyasal yollarla ondan elde etmek: *Ocaktan kömür çıkarmak. Artezyenle su çıkarmak. Zeytinden yağ çıkarmak.* **—17.** *Bir sayıdan diğerini çıkarmak,* onu ondan eksiltmek, ayırmak:

150'den 25'i çıkarmak. —**18.** *Kiri, lekeyi vb. çıkarmak*, onu yok etmek, gidermek: *Her yolu denedim ama bir türlü bu lekeyi çıkaramadım.* —**19.** *Bir şey çıkarmak*, sorun, savaş, kavga vb. bir şeye neden olmak, yol açmak, onu yaratmak; söylenti, dedikodu vb. bir şeyi yaymak: *Kavga çıkarmak. Sorun çıkarmak. Bir konuda asılsız söylentiler çıkarmak.* —**20.** *İş vb. çıkarmak*, yapmak, üretmek: *Bu işi akşama kadar çıkarmam gerekiyor. Günde kaç parça çıkarabilirsiniz?* —**21.** *(Piyasaya) çıkarmak*, onu piyasaya sürmek: *Tahvil, hisse senedi çıkarmak. Kuruluşumuz yakında piyasaya yeni bir bilgisayar çıkaracak.* —**22.** *Bir kimseyi bir şey (soyut) çıkarmak, bir kimsenin adını, bir şeye (soyut) çıkarmak*, onu başkalarına öyle göstermek, ona bir nitelik yüklemek, onu bir duruma sokmak: *Beni niçin yalancı çıkardın? Olaylar onu haklı çıkardı. Adını deliye çıkardılar* —**23.** *Bir şey çıkarmak*, yasa, yönetmelik vb. bir şeyi yapmak, oluşturmak; atama, emir, karar vb. bir şeyin çıkmasını sağlamak: *Başbakan bu konuda gerekli yasaları çıkaracaklarını açıkladı. Tayinimi İzmir'e çıkardılar. Birliklere geri dönmeleri için emir çıkardık.* —**24.** *Bir kimseye, bir topluluğa yiyecek, içki vb. çıkarmak*, ona, onlara yiyecek, içki vb. sunmak. —**25.** *Bir kimseye adam, haberci vb. çıkarmak*, ona bir bilgiyi iletmek için, bir kimseyi göndermek, yollamak: *Hemen gelmesi için bir adam çıkarın.* —**26.** *Ses, ışık vb. çıkarmak*, onları çevreye yaymak: *Çok ses çıkarıyor, radyoyu biraz kısın. Gürültü çıkarmak. Parlak kızıl alevler çıkaran bir gök cismi.* —**27.** *Bir şeyi, bir kimseyi aklından, kafasından vb. çıkarmak*, onu aklından uzaklaştırmak, unutmak: *Çıkar bu fikri kafandan, serüvene atılma. Onu aklından bir türlü çıkaramıyor.* —**28.** *Bir şeyi (bir değere vb.) çıkarmak*, onu yükseltmek: *Hükümet emeklilik yaşını 55'e çıkardı.* —**29.** *Bir müzik parçasını çıkarmak*, onu çalmayı başarmak: *O kadar uğraşmasına karşın bu parçayı bir türlü çıkaramıyordu.* —**30.** *Bir yere askeri bir güç çıkarmak*, oraya çıkarma yapmak. —**31.** *Bir şeyin kopyasını, örneğini vb. çıkarmak*, onu şu ya da bu yolla başka bir yere aktarmak, çoğaltmak. —**32.** *Bir kimseyi belli bir miktardan (para) çıkarmak*, ona harcatmak: *Beni yüz bin liradan çıkardı. Masraftan çıkarmak.* —**33.** *Bir şeyi bir fiyata çıkarmak, bir malzemeden çıkarmak*, o fiyata mal etmek, o malzemeden onu yapmak.

—Arit. *Bir sayıyı diğerinden, bir ifadeyi diğerinden çıkarmak*, buna karşılık gelen çıkarmayı yapmak.

—Balıkç. *İğneden çıkarmak*, olta iğnesini balığın ağzından çekip almak.

—El sant. Bakırcılıkta eşyanın tutamak, kenar, tepe gibi çıkıntılı uç kısımlarını yapmak. || *Dilim çıkarmak*, bakır kabın kenarlarına dilim biçiminde süslemeler yapmak. || *Doruk çıkarmak*, tencere kapaklarının tutamak kısımlarını yapmak. (Bu parça dışarıdan ayrı gibi durursa da çekiçle döverek yapılır ve yekparedir.) || *Kenar çıkarmak*, leğen, kazan gibi kapların kenarında bulunan hafifçe dışarı çıkık bölümleri yapmak. *Dudak payı vermek* de denir. || *Kimik çıkarmak*, bakır kaplar üzerinde, özellikle leğenlerin ağız kısmında kabartma ince şerit yapmak. || *Koltuk çıkarmak*, ibrik, güğüm gibi kaplarda köşeli yerleri içeriden şişirerek yapmak. || *Kuşak çıkarmak*, kapaklı sahan, tencere vb. kaplarda kapağın oturacağı yuvayı yapmak. *Lamba çıkarmak* da denir.

—Fizyol. Artık ürünleri organizmanın dışına atmak.

—Havc. *İniş takımlarını çıkarmak*, iniş takımlarını açmak. || *Flap çıkarmak* ya da *indirmek*, flapları kullanım konumuna getirmek.

—Mat. çözlm. Verilen bir aileye ya da bir diziye dayanarak, bir başka matematiksel varlık kurmak.

—Mutf. *Fileto çıkarmak*, balığı ya da bir kümes hayvanını filetolara ayırmak.

—Tıp. Solunum yollarından dışarıya atmak: *Balgam çıkarmak.* || KUSMAK'ın eşanlamlısı.

—Zootekn. İçeri çekilebilen ve normalde öyle duran bir organı dışarı çıkararak görünür hale getirmek.

◆ **çıkarılmak** edilg. f. Çıkarmak eylemine konu olmak.

◆ **çıkartmak** ettirg. f. Çıkarmak eylemini yaptırmak.

ÇIKMALI sıf. Çıkması olan.

—Dilbil. Tamlayanı çıkma durumunda olan ad tamlaması *(işçilerden biri)* ve çıkma durumunda olan tümleç *(Ali İstanbul'dan döndü)* için kullanılır. (→ ÇIKMA* DURUMU.)

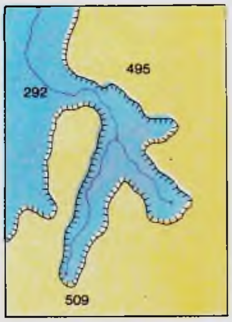
ÇIKMAZ a. **1.** Çıkışı olmayan sokak (çıkmaz sokak): *Çıkmazın sonundaki ev.* —**2.** Uygun düşecek hiçbir çıkış yolu gösterilmediği düşünülen durum: *Bir çıkmazda olmak. Bir çıkmazdan kurtulmak için alınan önlemler. Çıkmaza giren görüşmeler. Bir işi çıkmaza sokmak.*

—Asalbil. *Asalak çıkmazı*, konağın biyolojik ortam ya da çevre bakımından asalağa uygun olmadığı asalak hastalığı. (Gelişme evresine göre, böyle bir durumda, asalak ya gelişemez ve büyüyemez, ya çoğalamaz ya da organizma içinde dilediğince dolaşamaz. İnsanda asalak çıkmazına örnekler: anormal konaklıkta dirofilaryoz, vb.; normal arakonaklıkta hidatik kist; anormal arakonaklıkta hava peteği ekinokokkozu; paratenya arakonaklığında toksokaroz, yani iç organlarda *larva migrans* bulunması.

—Fels. Bir akılyürütmede ortaya çıkan çözülmesi olanaksız çelişki.

◆ sıf. **1.** Çıkışı, sonu olmayan. —**2.** *Çıkmaz ayın son çarşambası*, yapılma olanağı bulunmayan bir işten söz ederken "hiçbir zaman" anlamında şaka yollu söylenir.

—Coğ. *Çıkmaz vadi*, kireçtaşlı bir platonun kenarını V biçiminde oyan ve yukarı kesimde birdenbire son bulan (burada genellikle yeniden ortaya çıkan bir kaynağa rastlanır) vadi.

Jura platolarında Baume-les-Messieurs çift çıkmaz vadisi

çıkrıkta yün eğirme

P. Delarbre-Explorer

çıkmaz

ÇIKRA a. Sık çalılık.

ÇIKRALIK a. Sık çalılarla örtülü yer.

ÇIKRIK a. (esk. türkç. *çırı*'dan). Elle çevrilen bir kol ve kova ipinin sarıldığı silindiri biçiminde bir gövdeden oluşan ve kuyudan su çekmeye yarayan araç.

—Aktar. Bir zincir çarkının ya da "tambur" denen yatay bir silindirin çevresine sarılan bir halat ya da bir zincirle yükleri yukarı çekmeye ya da kaldırmaya yarayan aygıt. (Bu çark bir el manivelasıyla olduğu kadar bir motorla da çalıştırılabilir; hızı yükseltme ve düşürme olanağı vardır.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Balıkç. Büyük balık oltalarını yukarı çekmeye ya da salmaya yarayan büyük tahta silindir.

—Denizc. Ispavloları sarmakta kullanılan aygıt.

—Dokmc. Eskiden yün, kenevir ve keten eğirmeye yarayan alet. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kuyumc. Altın telini sarmakta kullanılan küçük alet.

—Müz. Artıp azalan hızıyla bir çıkrığın hırıltısını çağrıştıran sürekli hareket. (Özellikle bir eşlik yöntemidir. Schubert, Schumann gibi bestecilerin ses için, Mendelssohn'un piyano için yazdığı çıkrık hareketi, romantik lied'den operaya [Wagner: *Hayalet gemi*] ve senfonik müziğe [Saint-Saens: *Omphale'nin çıkrığı*] geçmiştir.)

—Tekst. Gereğinde hızla çözülmesi istenen iplikleri, sicimleri ya da ipleri sarmaya yarayan aygıt. || Ham ipek çekmede kullanılan küçük aygıt. *Çile çıkrığı*, ipliği çile halinde sarmaya yarayan, genellikle tahtadan küçük aygıt. || *Devdah çıkrığı*, ipek bükme işleminde kullanılan çıkrık. || *Masura çıkrığı*, ipek eğirmede kullanılan çıkrık.

—ANSİKL. Aktar. Çıkrık en eski kaldırma aygıtlarından biridir; tek başına ya da kren, köprülü kren, çekme kepçeli ekskavatörler gibi çok ağır yükleri kaldıran aygıtları donatmada kullanılır. *Kollu çıkrık*, bu aygıtların en eskisi ve en yalınıdır; bir tambur ile tambur eksenine bağlı bir ya da iki maniveladan oluşur; genellikle çoğunda ya da dişli düzeni (yalın, ikili, üçlü) ya da sonsuz vidadan oluşan bir hız düşürme sistemi yer alır. *Diferansiyel çıkrık*'ta çapları farklı iki tambur vardır; halatın iki ucundan her biri ayrı tambura bağlanır ve uçlardan biri sarılırken öteki boşalır. Böylece yük, her devirde tambur çapları arasındaki farka bağlı olarak bir miktar yükselir. Şasiyi yerleştirme biçimine göre çıkrıklar *balatalı* ve *duvar çıkrıkları* olmak üzere ikiye ayrılır. *Balatalı çıkrıklar*'da tambur ve hız düşürme organları, sactan yapılmış ve köşebent ayaklı gergi çubuklarıyla birbirine bağlanmış iki gövde arasına yerleştirilir. *Duvar çıkrıkları*, daha küçük boyutludur; bunlar ya bir duvar yüzeyine ya da bir direğe bağlanır. *Motorlu çıkrıklar*'da ısıl motordan (benzinli ya da diesel) ya da daha yaygın olarak elektrik motorundan yararlanılır; ısıl motorlar bir kavrama düzeniyle çıkrığa devinim verirken, elektrik motoru ile çıkrık çift bağlama manşonuyla birleştirilir. Hız düşürme sistemi ya sonsuz vidalı bir redüktörden ya da çok daha yaygın kullanılan verimi yüksek, düz ya da konik dişli düzeninden oluşur. Çağdaş çıkrıklarda genellikle çelik halat kullanılır. Ayrıca pnömatik ve hidrolik olarak çalışan çıkrıklar da vardır. İster kollu, ister motorlu olsun, bütün çıkrıklarda yükün kendiliğinden serbestçe düşmesini önleyen bir düzenek vardır.

—Dokmc. *Çıkrık* el ya da ayakla çalışan ilkel bir iplik eğirme aracıdır. Eğirilecek lifler elde uzatıldıktan sonra iğ üzerine tutturulur. Tekerlek döndürüldükçe buna bağlı olarak iğ de dönmeye başlar ve lifler gerilir, uzar, bükülür ve iğ üzerine sarılır. Anadolu'nun birçok yöresinde günümüzde de kullanılmaktadır.

Çıkrığın Batı'da kullanımı Ortaçağ'ın sonuna rastlar. Uzakdoğu'da ortaya çıkış tarihi tam olarak bilinmese bile çok eski dönemlere indiği sanılmaktadır. Uzakdoğu çıkrığı bir desteğe yatay olarak tutturul-

muş ve volanlı sonsuz bir kayışla çalışan basit bir iğden oluşur. Bu çıkrıktan Avrupa çıkrığının farkı bir kol ile bir ayakça içermesidir. Diğer bir tip çıkrık da, halat yapımında kullanılan ve sonsuz bir kayış yardımıyla elle döndürülen basit iğli halatçı çıkrığıdır.

ÇIKRIKÇI a. Çıkrık yapan ve / ya da satan kimse.

ÇIKRIKLI sıf. Çıkrığı olan: *Çıkrıklı kuyu.*

ÇIKŞA a. *Yörs.* Yoyo* denen oyuncağa bazı yörelerde verilen ad.

ÇIKTI a. İkt. Bir üretimin sonucu. (GİRDİ'ye karşıt olarak.)

—ÇIL → —CIL.

ÇILAN a. *Yörs.* Bir tür iğde.

ÇILBIR a. *Yörs.* Hayvc. Yuların çene altındaki halkasına bağlanan ip ya da zincir.

—Atç. *Çılbır başlığı*, çılbır ipinin takılması için özel olarak yapılmış, yan ve burun üstünde halkaları olan, maden ve deriden başlık. Bu başlık, atı yedekte götürmek ya da çılbır çalışması yaptırmak için kullanılır.

—Binc. *Çılbır ipi*, bir atı bağlamak, yedekte götürmek ya da bir binicinin etrafında daire üzerinde çalıştırmak için kullanılan ip. (Bez ya da deriden yapılmış, yaklaşık 6-8 metre uzunluğunda başlıklı bir kordondur; atın kendi başlık ya da yularına da takılabilir.)

—Koşumc. *Çılbır kamçısı*, ucuna oldukça uzun örülmüş deri şeritler bağlanan ve atı çılbırla gezdirirken kullanılan kırbaç.

ÇILBIR a. Mutf. Sarmısaklı yoğurtla yenen bir yumurta yemeği. (Kaynamakta olan sirkeli su içine kırılan yumurtaları, 3-4 dakika sonra kevgirle çıkarıp suyunu süzdükten sonra üzerine sarmısaklı yoğurt ve kırmızı biberli kızgın yağ dökülerek hazırlanır.)

ÇILDIR, Doğu Anadolu bölgesinde, Ardahan iline bağlı ilçe; 24 296 nüf. (1990); 1 416 km^2; merkez bucağı dışında 2 bucak, 42 köy. Merkezi, Ardahan'ın 47 km doğusunda *Çıldır*, 2 119 nüf. (1990). Olumsuz doğa koşulları nedeniyle tarıma pek elverişli olmayan ilçenin başlıca geçim kaynağı, yaylacılığa bağlı hayvancılık. Hidroelektrik santralı.

ÇILDIR ÇILDIR be. Bakışın canlılığını, parlaklığını belirtir: *Çıldır çıldır bakıyor.*

ÇILDIR gölü, Doğu Anadolu bölgesinin Erzurum-Kars bölümünde, Ermenistan-Gürcistan sınırı yakınında tatlı su gölü. Denizden yüksekliği 1 959 m, yüzölçümü 115 km^2, derinliği 130 m. Tepesi G.'e dönük bir üçgeni andıran Çıldır gölü, B.'da Beşiktaş t. (2 825 m) ve Kısırdağ (3 150 m), D.'da Akbaba dağı (3 040 m) gibi genç volkanik dağlar arasında yer alır. Oluşum bakımından bir lav akıntısıyla K.'deki Çıldır ovasından ayrılmış bir set gölüdür. Fazla sularını G. ucunda Taşbaşı denilen yerden çıkan bir gidegenle Arpaçay'a gönderir. Suları tatlı ve yükseltisi fazla olduğundan yüzeyi kışın aralıktan nisana kadar donar. K.-D. kıyısında Doğruyol (esk. Cala) bucak merkezi önlerinde iki küçük ada vardır.

Çıldır hidroelektrik santralı, Ardahan ilinin Çıldır ilçesi sınırları içinde kurulu hidroelektrik santralı. Çıldır gölünden beslenen santral 1975'te işletmeye açıldı. Kurulu gücü 15,36 milyon MW, yıllık elektrik enerjisi üretimi 67 milyon kW saattir.

Çıldır savaşı, Osmanlılar ile İranlılar arasında Çıldır'da yapılan savaş (9 ağustos 1578). Ardahan'dan Gürcistan'a giren Lala Mustafa Paşa, Çıldır ovasında Tokmak Han'ın komutasındaki İran kuvvetleriyle karşılaştı. Osmanlı ordusunda Özdemiroğlu Osman Paşa ve Derviş Paşa gibi değerli komutanlar da bulunuyordu. Üç saat süren savaş sonunda İran ordusu ağır kayıplara uğradı. Kazanılmasında en önemli rolü Özdemiroğlu Osman Paşa'nın oynadığı bu zafer, Osmanlılar'a Gürcistan yolunu açtı.

ÇILDIRASIYA be. Çıldıracak kadar, aşırı ölçüde: *Bir kimseyi çıldırasıya sevmek.*

Çıldırın hüyleri. Arkeol. D. Anadolu' da Keban baraj gölü alanında, Arapkir çayı yakınında höyükler. *Hüytepeler* ya da *İkiztepeler* de denilen höyüklerden birinde, Prof. Kılıç Kökten'in yaptığı araştırmalarda (1970-1971), İlk Tunç çağdan kaldığı sanılan bir oda, ocak, çanak çömlekler, çakmaktaşından aletler, bir gürz ve balta bulundu.

ÇILDIRLI ÂŞIK ŞENLİK, asıl adı **Hasan,** türk halk şairi (Çıldır 1850 - *ay.y.* 1913). Karapapak aşiretindendir. Öğrenim görmedi. Lebisli Âşık Nuri'nin çıraklığını yaptı. Azerbaycanlı Hasta Hasan'ın etkisinde kaldı, ondan öğrendiği cığalı* tecnis türünü geliştirdi, başarıyla kullandı. Toplumsal konularda yazdığı şiirlerinde Köroğlu, Dadaloğlu ve Karacaoğlan' ın edası vardır. Döneminde ve sonra Sümmani, Zülali, Gökçeli Âşık Elesker gibi birçok ünlü âşığı etkiledi. Çok yaygın olan "Latif* Şah", "Sevdakâr Şah ile Gülenaz Sultan", "Salman Bey ile Turnatel Hanım" hikâyelerinin yaratıcısıdır. 14 yaşında rüyasında Hz. Muhammet'i gördüğü ve Salatın adında bir kıza âşık olduğu ve bu tarihten sonra Âşık Şenlik mahlasını kullanmaya başladığı belirtilir. Ölümünden sonra adına çok sayıda destan ve şiirler söylendi. Kendini kıskanan bir âşığın onu zehirleyerek ölümüne neden olduğu rivayet edilir. Halk arasında ermiş olduğu inancı yaygındır. (→ Kayn.)

ÇILDIRMAK gçz. f. **1.** Delirmek, aklını oynatmak. **—2.** *(Sevinçten, acıdan, öfkeden vb.) çıldırmak*, sevinç, acı, öfke vb. bir duyguyu yoğun biçimde yaşamak, o duygunun etkisiyle ne yapacağını bilemez duruma gelmek: *Onu karşısında görünce sevinçten çıldıracaktı.* **—3.** *Bir şey, bir kimse için çıldırmak*, onu çok sevmek: *Bisiklet için çıldırıyor. Dedesi için çıldırıyor.*

◆ **çıldırtmak** ettirg. f. *Bir kimseyi çıldırtmak*, onun delirmesine yol açmak ya da duygusal dengesini bozmak: *Zavallı kadını çıldırtıp hastaneye kapattılar. Bu ses beni çıldırtıyor.*

ÇILDIRTMAK → ÇILDIRMAK.

ÇILGIN sıf. ve a. **1.** Aklını yitirmiş, deli, mecnun. **—2.** Davranışlarında aşırılığa kaçan, düşüncesiz, mantıksız, tedbirsiz davranan kimse için kullanılır: *İzmir'e giderken çılgın bir şoföre çattık. Ne çılgınsın, bunun, ne kadar tehlikeli olduğunu görmüyor musun?*

—Ed. *Çılgın edebiyat*, insanın olanaklarını, mantığın ya da ahlaki ve toplumsal yasaların her türlü denetimi dışında, alabildiğine coşturmayı amaçlayan edebiyat türü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tıp. Düzensiz ve şiddetli hareketler yapan akıl hastası.

◆ sıf. **1.** Büyük bir coşkuyla, şiddetle yaşanan duygu ya da gerçekleştirilen şey için kullanılır: *Çılgın bir aşk yaşamak. Çılgın bir tempoyla koşmak.* **—2.** Akıllı bir kimsenin kaçınacağı, mantıksız, düşüncesiz biçimde yapılan davranış için kullanılır: *Bu kadar çılgın bir işe nasıl kalkışabildin?*

—ANSİKL. Ed. Çılgın edebiyatı, her türlü anlatımı, kötülüğün abartılmasına bağlar ve kötülüğü olumsuz bir güç olarak değil, insanın tüm gücünü ortaya çıkaran bir yol olarak gördüğü için kendine kösnüllüğün, tutkunun, hayal gücünün özellikle vurgulanmış bir anlatımı olarak ortaya koyar. Türün ilk fransız (Sade, Diderot) ve ingiliz (polisiye romandan Byron'a kadar) örnekleri, bu aşırı şiddetin bir ölçüde parodi niteliği taşıdığını ve kendini, basmakalıp görüşlerin ve düzenin bir karşıtı olarak gördüğünü gösterir. Günümüzde, gerçeküstücülükten fantastik edebiyata kadar, gerçeküstünün çarpıtılmasına duyulan ilgi, esin kaynağını bu türde bulur.

ÇILGIN (Mümin), türk jokey (Tekirdağ 1938). 1954'te jokey oldu. Beş kez Cumhurbaşkanlığı kupası'nı, yedi kez de Gazi koşusu'nu kazandı.

ÇILGINCA sıf. Çılgın bir kimseye özgü: *Çılgınca işler yapıyor. Kafasından çılgınca düşünceler geçmek.*

◆ be. Bir çılgına yakışır biçimde: *Çılgınca yaşamak. Arabayı çılgınca sürmek.*

ÇILGINCASINA be. Çılgın gibi, çılgınca.

ÇILGINLAŞMAK gçz. f. Çılgınca davranışlarda bulunmak.

ÇILGINLIK a. **1.** Zihinsel düzensizlik, delilik: *Bir çılgınlık anında birini öldürmek.* **—2.** Mantıksız, düşüncesiz söz, eylem; saçmalık: *Bu saatte yola çıkmak çılgınlık, biraz bekleyin. Gençlik çılgınlıkları.* **—3.** *Çılgınlık etmek*, çılgınca davranışlarda bulunmak.

ÇILKAK a. *Yörs.* Kadın süs eşyası olarak kullanılan deniz salyangozu kabuğu.

—ANSİKL. Özellikle Ege bölgesinde yaşayan Türkmenler arasında yaygın biçimde kullanılan çılkak, denizden çıktığı için temizliğin, canlıyken kabuğa dönüştüğünden yaşamın, biçimi kadın üreme organının dışına benzediğinden doğurganlığın simgesi sayılmış ve takana uğur getireceğine inanılmıştır. Baş süslemelerinde, kemerlerde ya da kolye olarak kullanılan çılkak özellikle Çepni gelin giyiminin temel öğelerindendir. Çepniler'de gelinin kemerine takılan çılkakların çeşitli dinsel anlamları vardır. Kuşağa tutturulan on dört küçük çılkak, "on dört masum"u, 12 büyük çılkak 12 imamı, 9 küçük çılkak ve bunlar arasına yerleştirilen 72 düğme ve boncuk Âdem'i ve Kerbela şehitlerini simgeler.

ÇILPIK a. Zool. YAYINBALIĞI'nın eşanlamlısı.

ÇILPIRTI a. Çin ve Türkiye'de yetişen ve kurtbağrını andıran çalı. (Bil. a. *fontanesia;* zeytingiller familyası.)

—ANSİKL. Çılpırtı Türkiye'de Güney Anadolu kıyı kesimlerinde, bozuk orman alanlarında ve orman açıklıklarında yetişir; yaprakları, köşeli sürgünler üzerinde karşılıklı olarak yer alır; gösterişsiz çiçekleri, yaprakların koltuğundan salkım ya da bileşik salkım biçiminde çıkar. Çılpırtı çevre düzenlemesinde yalnız çit bitkisi olarak kullanılır.

ÇIMA a. Denizc. Gemiyi iskeleye bağlamada kullanılan halat. || Bir halatın uçlarına verilen ad. || Bir sancakta uçkurluğun karşıtı. || *Çıma atmak*, gemiyi bağlamada kullanılan halatı iskeleye vermek. || *Çıma çımaya gelme*, bir yere bağlanmış bir halatın, öbür ucunda ancak elle tutulacak ya da bağlanacak kadar pay bırakması. || *Çıma dikişi*, iki halatın çımasını ya da bir halatın çımalarını birleştirmek için yapılan dikiş. || *Çıma ekleme*, çıma çımaya gelmiş bir halata başka bir halatın çımasını bağlama. || *Çıma ile gitmek*, liman içinde, bir geminin halatlarla yer değiştirmesini sağlamak.

ÇIMACI a. Gemilerde ve iskelelerde çıma atan ya da toplayan kişi.

ÇIMACILIK a. Çımacının uğraşı.

ÇIMBAR → CIMBAR.

ÇIMKIRIK a. *Yörs.* **1.** Kuş pisliği. **—2.** Sulamada kullanılan bahçe kovası.

ÇIMKIRMAK gçz. f. *Yörs.* **1.** Püskürmek, fışkırmak. **—2.** Özellikle kuş sözkonusuysa, su gibi fışkırtarak pislemek.

ÇIN a. (yansıma sözc.). **1.** Metal ya da cam eşyaya vurulunca çıkan tınlama sesi. **—2.** *Çın çın*, bir çınlama sesi çıkararak: *Sesi koca salonda çın çın yankılanıyordu.* || *Çın çın inletmek*, keskin, gür, hoşa giden bir ses çıkarmak: *Delikanlı ya-*

Büyük Larousse

çınar ağacı
I. avlu *Topkapı sarayı*
İstanbul

nık bir hava tutturdu, ortalığı çın çın inletti. || *Çın çın ötmek*, aralıksız olarak çın sesi çıkarmak: *Yürüdükçe ayakkabılarındaki nalçalar çın çın ötüyordu.*

ÇIN ya da **ÇİN** sıf. (esk. türkç. sözc.). *Esk.* **1.** Gerçek, doğru: *"Egerçi Nakaş'ın sözi ıdi çın / Kabul etmedi anı fağfur-ı Çın"* (Hoca Mesut, XV. yy.). **—2.** *Çın bitig*, gerçek senet ve sözleşme. || *Çin etmek*, düzeltmek: *"Hindûların hatasını çın ettı kaşlurun"* (Şeyhi, XV. yy.). || *Çın sabah*, tanyeri ağarırken, sabahleyin çok erken. || *Çın tutmak*, doğrulamak.

■ **ÇINAR** a. Akarsu boylarında, yol kenarlarında yetişen ve yaşlandıkça kabuğu ince parçalar halinde dökülen ulu ağaç. (Bil. a. *platanus;* çınargiller familyasının örnek tipi.) [Bk. *ansikl.* böl. Bot.] || *Yalancı çınar* ya da *çınarımsı ısfendan*, akçaağacın *(Acer pseudoplatanus)* başka adı.

—ANSİKL. Bot. Çınarlar yuvarlak tepeli ağaçlardır, koyu gölge verir. Boyu 30 m'ye kadar yükselebilir; yeşilimsi gri kabuğu kavlayarak plaklar halinde kalkar. Yaprakları almaşık dizili ve parçalıdır. Çiçekleri örtüsüz ve birevcıklidir; birçoğu bir arada, küre biçiminde bulunur. Meyveleri, tüylü ve kapçıklı bir başçık halinde (küre biçiminde) bileşiktir ve yaprak dökümünden sonra da uzun süre dallarda asılı kalır.

Doğu çınarı *(Platanus orientalis)* Anadolu kökenlidir ve hızlı büyür. Batı çınarı *(P. occidentalis)* Amerika kökenlidir.

Çınar orman ağacı sayılmaz. Bunlar, park ve bahçelerde süs ve yol kenarı ağacı olarak kullanılır. Çapı bir metreye varan gövdesi, kayına benzeyen, fakat daha açık renkte bir odun verir. Çınar odunu doğramacılıkta, marangozlukta ve soyma sanayisinde kullanılır.

Çınar Türkiye'de hemen her bölgede akarsu boylarında yetişir; deniz kıyılarından başlayarak 800 - 1 000 m'ye kadar yayılış gösterir; büyük boyutlar kazanması ve çok yaşaması nedeniyle birçok yerde anıt ağacı sayılır.

—Ed. Görkemli gövdesi, yapraklarının biçimi, uzun ömürlü oluşuyla yaygın bir benzetme öğesidir. Divan şiirinde ince uzun boyu dolayısıyla servi sevgiliye, âşık da çınara benzetilir. Dallarının dua eden bir insanın kolları gibi göğe doğru açıldığı, yapraklarının el ayasına benzediği kabul edilir. Çevresindeki ağaçlardan daha yaşlı ve iri olduğu için tekkede dervişlere el veren şeyhi andırır: "Eşcar-ı bağ hırka-i tecride girdiler / Bâd-ı hazan çemende el aldı çenardan" (Baki). Tevfik Fikret, "Halûk'un vedaı" şiirinde, uzun ömrünü tamamlamış Osmanlı İmparatorluğu'nu; artık gövdesinde yeşil filizleri, yaprakları bulunmayan, üzerinde kargalar dönen bir çınara benzetir. A. H. Tanpınar "Bursa'da zaman" şiirinde çınarı tarihin bir tanığı olarak canlandırır. N. H. Ran "Memleketimi seviyorum" şiirinde yurduna bağlılığını anlatırken, gölgesinde oturduğu çınarları anar.

—Halk hek. Çınarın kabuğunda ve yapraklarında tanen vardır. Bu nedenle dekoksiyonu içilerek peklik verici ve ateş düşürücü, dıştan sürülerek antiseptik olarak kullanılır. Göz hastalıklarında göz banyosu yapılır. Yanık yaraları ve irinli çıbanlar yıkanır ve pansuman yapmada kullanılır. Köklerinin, eskiden yılan sokmasına karşı yararlı olduğu düşünülürdü.

—Tar. ve Folk. Çınar ağacı Türkler arasında çok eski dönemlerden beri kutsal sayılmış ağaçlardandır. Çınarın, köklü bir geçmişi, soyun devamını ve devleti simgelediğine inanılır. Özellikle İstanbul'da tarihe geçmiş birçok çınar ağacı vardır. Bunlardan Büyükdere'de bulunan ve aynı kökten çıkmış yedi gövdeden oluşan *Yedikardeşler* çınarına Avrupalılar "Godefroi" adını verirler. Bu ad, Birinci haçlı seferleri sırasında İstanbul'a gelen (1096) haçlı orduları komutanı Godefroi de Bouillon'un karargâhını bu ağaç altına kurmasından kaynaklanmaktadır. Osmanlılar döneminde, bu ağacın çevresindeki çayırlıklar padişahların gezinti yeri olmuş, burada uzun yıllar av eğlenceleri düzenlenmiştir. Özellikle Mahmut II döneminde bazı resmikabullerin burada yapıldığı bilinmektedir. 1829'da kurban bayramı töreninin bu ağacın altında yapıldığı ve aynı yıl ingiliz elçisinin de burada kabul edildiği kaynaklarda kayıtlıdır. *Yedikardeşler* çınarının daha sonraki yıllarda yandığı bilinmektedir.

Topkapı sarayı'nın birinci avlusunda bulunan Fatih Sultan Mehmet döneminden kalma çınar da, tarihi çınarlardandır. Gölgesinde yeniçeriler dinlendiğinden, *Yeniçeriler çınarı* adıyla da bilinir. Alemdar caddesinin ortasındaki ulu çınar da ünlü ağaçlar arasındadır. Çok yaşlı olduğundan ortası yarılmış ve burada bir odacık oluşmuştur.

Göksu deresi kıyısında bulunan *Beşkardeşler* çınarı da tanınmış çınarlardandır. Aynı kökten çıkan beş gövdeden oluşan çınarın bir gövdesi yanınca çınara *Dörtkardeşler*, bir gövdesi daha yıkılınca da *Üçkardeşler* denmiştir. Osmanlı İmparatorluğu döneminin en önemli çınarlarından biri de Sultanahmet alanında bulunan *Vakvak* çınarıdır. (VAKAİ VAKVAKİYE.) İstanbul'da bulunan öbür ünlü çınarlar *Çengelköy çınarı*, *Ortaköy çınarı* ve *Emirgân çınarı*'dır.

Türkiye'deki ünlü çınarların birçoğu da Bursa'dadır. Muradiye'deki *Ulu çınar*, *Somuncubaba çınarı*, *Eskicibaba çınarı* bunların başlıcalarıdır. Bursa'nın Yıldırım semtinde bulunan ve yeniçerilere bu ağacın altında ulufe dağıtıldığı için *Ulufe çınarı* adıyla tanınan ağaca ilişkin, ilginç bir söylenti vardır. Buna göre bu ağacı, erkek çocuğu olmayan bir kadın dikmiştir. Erkek çocuğu olan askerlerin karılarına maaş bağlayan Murat I'in huzuruna çıkan kadın, bir erkek çocuk doğuramadığını, ama onun yerine bir çınar yetiştirdiğini söylemiş, Murat I de ona maaş bağlamıştır.

ÇINAR, G.-D. Anadolu bölgesinin Dicle bölümünde, Diyarbakır iline bağlı ilçe; 50 445 nüf. (1990); 1 952 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 65 köy. Merkezi, Diyarbakır'ın 33 km G.-D.'sundaki *Çınar*, 10 080 nüf. (1990). Tarıma elverişli ilçe topraklarında buğday ve pirinç üretimi. GAP kapsamındaki Dicle Kıralkızı projesinin tamamlanmasıyla Çınar ovasının da sulanması amaçlanıyor. Fosfat yatakları.

ÇINAR (Hüseyin Vasıf), türk eğitimci, siyaset adamı ve diplomat (İzmir 1895 - Moskova 1935). İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi. İzmir'de özel Şark okulu'nun kurucuları arasında yer aldı ve öğretmenlik yaptı. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinde (15 mayıs 1919), Reddi ilhak cemiyeti saflarında çalıştı. Balıkesir'de arkadaşlarıyla birlikte İzmir'e doğru adlı gazeteyi yayımlayarak ulusal direnişi destekledi. İzmir'in kurtarılmasından sonra (9 eylül 1922) milli eğitim müdürlüğüne atandı. 1923'te Saruhan'dan (Manisa), 1927'de İzmir'den milletvekili seçildi. İsmet İnönü'nün kurduğu hükümetlerde (8 mart - 22 kasım 1924 ve 2 kasım 1927 - 25 eylül 1930) milli eğitim bakanlığı yaptı. Tevhid-i tedrisat kanunu'nun (Öğretimin birleştirilmesi yasası) çıkarılması ve uygulanmasında etkin rol oynadı. 1927 ve 1931'de İstiklal mahkemesi savcısı olarak da görev aldı. 1931'den sonra Türkiye'nin Prag, Budapeşte elçilikleriyle Roma ve Moskova büyükelçiliklerinde bulundu.

Çınar vakası → VAKAİ VAKVAKİYE

Çınaraltı, türkçülük akımını savunan haftalık düşünce ve sanat dergisi (9 ağustos 1941 - 15 temmuz 1944). Sahibi ve başyazarı Orhan Seyfi Orhon. "Dilde, fikirde, işte birlik" sloganıyla yayına başladı. Çeşitli yazar ve şairleri türkçülük düşüncesi çevresinde toplanmaya çağırdı. Tarih, dil, ekonomi, sanat ve edebiyat konuları bu açıdan işlendi. Hüsnü Emir Erkilet, Nihal Atsız, Prof. Zeki Velidi, Sedat Çetintaş, Mehmet Emin Yurdakul, Besim Atalay, Yusuf Ziya Ortaç, Şükûfe Nihal, Emin Ali Çavlı, Hüseyin Namık Orkun, Reşit Saffet Atabinen vb. yazarların ürünleri yayımlandı. Şiirler genellikle halk edebiyatına yaslanan anlayışta yazılıyordu. Zamanla ırkçı ve turancı olarak tanınan yazarlara daha geniş yer verdi. Soy birliğini öngören ulusçuluk anlayışı ülküleştirildi, savaş çağrılarını anımsatan şiirler ağırlık kazandı. 146. sayı çıktıktan sonra 1944'te kapandı; 25 ağustos 1944 - 18 ekim 1944 tarihleri arasında 4 sayı çıktı; 17 mart 1948'de yeniden yayımlandı ve 3 sayı sonra kapandı.

■ **Çınaraltı kahveleri,** Türkiye'nin birçok yerinde, özellikle İstanbul'da büyük çınar ağaçlarının diplerinde ya da çevrelerindeki açıkhava ya da kapalı kahvelerinin ortak adı. Bunların en bilinenleri İstanbul'da Emirgân, Çengelköy, Bulgurlu, Beylerbeyi, Kozyatağı ve Beyazıt'tadır. Emirgân'daki Çınaraltı, Yahya Kemal'in sık sık gittiği bir yer olarak ün yapmıştır. Beyazıt'ta, cami ile kütüphane arasındaki kahve, bir anıt kestane ağacının altında yer almakla birlikte yine de Çınaraltı adı ile anılır.

ÇINARCIK, İstanbul'un Yalova ilçesine bağlı bucak; 17 290 nüf. (1990); 7 köy. Merkezi *Çınarcık*, 7 629 nüf. (1990). Yazlık evler, siteler.

ÇINARGİLLER a. Yalnız çınar cinsi için oluşturulan familya. (Bil. a. *platanaceae*.)

ÇINARLI, Kocaeli'nde merkez ilçeye bağlı bir köy iken, 1987 yılında kurulan Körfez ilçesine bağlı bir mahalle oldu.

ÇINARLI, rumca **Platani**, KKTC'de Gazi Mağusa ilçesinde Geçitkale bucağına bağlı köy.

ÇINARLI (Mehmet), türk şair (Konya 1925). Siyasal bilgiler fakültesi'ni bitirdi (1948). Sayıştay (1967). Anayasa mahkemesi (1980) üyeliklerine getirildi. Hisar dergisini kurdu (1950). Edebiyat anılarını *Sanatçı dostlarım* (1979) kitabında derledi. Şiirlerinde geleneksel kültür değerlerine bağlı kaldı; genellikle doğa, sevgi gi-

Büyük Larousse

Beyazıt çınaraltı kahvesinden bir görünüm
İstanbul

bı konuları işledi: *Bir yeni dünya kurmuşum* (1974, Türkiye milli kültür vakfı armağanı, *Zaman perdesi* (1982, Yazarlar birliği ödülü).

ÇINARLIK a. Çınar ağaçları bulunan yer.

ÇINARLIK, Samsun'un Çarşamba ilçesi Dikbıyık bucağına bağlı belde; 2 279 nüf. (1990).

ÇIN BODA ya da **CHEN BODA,** çinli siyaset adamı (Fucien 1904 - Pekin 1989). 1927'de partiye girdi, Pekin'de ders verdi (1930), daha sonra, Yan'an'ın komünist hükümetine katıldı ve burada Mao Zıdong'un siyasi sekreterliğini yaptı, sonra, *"Mao Tse-Tung's Theory of the Chinese Revolution is the combination of Marxism-Leninism with the Chinese Revolution* (Mao Zıdong'un Çin devrimi kuramı Marxçılık-Lenincilik'in Çin devrimiyle birleştirilmesidir) [1951]; *Mao Tse-Tung and the Chinese Revolution* (Mao Zıdong ve Çin devrimi) [1951] kitaplarını yazdı. Tarihçi (*Stalin ve Çin devrimi*, 1953), *Academia sinica*'nın başkan yardımcısı, partinin resmi ideoloğu, Kızıl bayrak adlı kuramsal derginin yazıişleri müdürü (1958) olan Çın Boda, uzun yıllar Pekin Üniversitesi'nde profesörlük yaptı; önemli ideologlarından biri olduğu Kültür devrimi'nden hemen sonra, mayıs 1967'de bu üniversitenin rektörlüğüne getirildi. Komünist parti Merkez komitesi'nin (1946) ve Siyasi büro'nun (1966) üyesiydi. Merkez komitesi'nin Kültür devrimi grubunun başkanlığına atandı, bu görev onu Kültür devrimi sonucu doğan hiyerarşinin en ön sıralarına yükseltti. O sıralar, Cian Çing'in taraftarıydı. Lin Biao ile birlikte, iktidarı ele geçirmek için Mao Zıdong'a komplo hazırlamakla suçlandı. 1971'de hapsedildi. 1973'te, Komünist partisi'nin X. Kongresi sırasında, bütün görevlerinden alındı. Dörtler Çetesi ve Lin Biao'nun eski taraftarları ile aynı zamanda yargılandığı Pekin davası (kasım 1980 - ocak 1981) sonunda, 18 yıl hapse mahkûm edildi. 1983'te sağlık nedeniyle salıverildi.

ÇIN DUŞIU ya da **CHEN DUXIU,** çinli marxçı militan (Huaining, Anhuei ili, 1879 - Çongçing yakınında Sıçuan ili, 1942). 1915'te, Li Dacao ile birlikte "Şin Çingnien" (Yeni gençlik) adlı bir dergi çıkardı. Daha sonra, 1918'de, Pekin'de, dergiyle aynı çizgide olan ve aralarında Mao Zıdong da bulunduğu öğrencilerin devam ettiği bir dernek kurdu. 1919'da, Pekin Üniversitesi dekanı oldu ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yetişmiş, John Dewey tarzında bir pragmacılıktan yana olan Hu Şi'ye karşı çıktı. Mart 1920'de, Şanghay'dayken Komintern delegesi olan Grigoriy Voytinskiy ile tanıştı. Komünist hareket içindeki rolü arttı ve Çin komünist partisi'nin birinci genel sekreterliğine getirildi (temmuz 1921). Ağustos 1927'de, görevlerinden alındı ve yerine Moskova'da yetişmiş olan Çü Çiubai atandı. Kasım 1929'da, bazı kişilerle birlikte Çin komünist partisi'nden ihraç edildi; bu kişilerle birlikte bir grup oluşturdu. Grubun savları, Troçki'nin görüşlerine yakındı.

ÇINGAR a. *tkz* **1.** Gürültü, kavga. **—2.** *Çıngar çıkarmak*, bir şeyi bahane ederek çıkarılan kavga.

ÇINGDU ya da **CHENGDE,** Çin'de (Hibei) kent, Pekin'in K.-D.'sunda, Çin Seddi'nin ötesinde; 239 700 nüf. (1990). Eski imparatorların yazlık sarayı. Ticaret merkezi. Tekstil. Demir-çelik sanayisi.

ÇINGDU ya da **ÇHENGDU,** Çin'de kent, Sıçuan'ın merkezi; 1 653 800 nüf. (1990). Üç Krallık döneminde (221-263) ve X. yy.'da Beş Sülale döneminde, Şu krallığı'nın eski başkenti. Kare biçimindeki klasik yapısı, bir "imparatorluk" kenti çevresindeki dikgen sokakları, "Çin"e özgü kenti ve "tatar" kenti nedeniyle "Küçük Pekin" takma adıyla anıldı. Kızıl havzadaki zengin ovanın ortasında bulunan kent, Çongçing-Çıngdu demiryoluyla Yangzı Ciang'a bağlayan büyük bir tarım merkezi ve Tibet'e, Yünnan'a giden karayollarının başlangıç noktasıdır. Çeşitli sanayiler (tekstil, makine ve metalürji [alüminyum], elektronik, kimya).

ÇINGI a. *Yörs.* **1.** Kıvılcım. **—2.** Parça, zerre: *Bir çıngı ekmek.* **—3.** Su kabı, maşrapa.

ÇINGIL → CINGIL.

ÇINGIL a. Seyrek taneli küçük üzüm salkımı.

ÇINGIR ÇINGIR be. (yansıma sözc.) Çıngırağın sesine benzer bir ses çıkararak: *Çıngır çıngır ötmek.*

ÇINGIRAK a. (yansıma sözc. *çıngır*'dan *çıngır-ak*). **1.** Çınlayarak çağırmaya ya da haber vermeye yarayan küçük çan; çıngırdak. **—2.** Genellikle hayvanların boynuna takılan, içindeki serbest tanecıklerin sallanmasıyla ses çıkaran metal küre. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** İçinde, sallanmayla ses veren tanecıkler bulunan ve genellikle plastikten yapılan bir küreyle bir saptan oluşan bebek oyuncağı.

—Hayvc. Bazı yörelerde kırlarda yayılan (otlayan) koyun, keçi gibi evcil hayvanların boynuna takılan küçük çan.

—Kuşç. Avlanması için serbest bırakılan yırtıcı kuşun kolayca bulunabilmesi için ayağına katılan zil ya da küçük çan.

—Oy. Sallandıkça ses çıkarmasını sağlamak amacıyla çevresine küçük çanlar, birbirine çarptıkça ses veren madeni pullar ya da içindeki tanecıklerin hareketiyle ses çıkaran yuvarlaklar takılmış, maden ya da plastikten yapılmış saplı çocuk oyuncağı.

—Tıp. *Çıngırak görüntüsü*, akciğer radyografisinde görünen, bir boşluğun alt tarafında bulunan ve öteki çeperlerden yay biçiminde bir gaz kütlesiyle ayrılmış olan yuvarlak koyu gölge. (Çoğunlukla bir aspergillomu düşündürür.)

—Zool. Çıngıraklı yılanın kuyruğunda bulunan boynuzsu levhalar bütünü.

—ANSİKL. Avc. Çulluk avı sırasında, ferma köpeğinin boynuna genellikle çıngırak takılır. Çıngırağın sesinin sürekli olması, köpeğin avın peşine düştüğünü; kesintili olması ise, köpeğin bir yere gizlenerek avını gözetlediğini belirtir.

—Müz. İdyofonlar ailesinden olan çıngırak, dansçıların ya da kimi çalgıcıların ayaklarına, başka bir çalgıya ya da atın koşum takımına takılır. Böylece dansa eşlik eder ya da ritmi belirtir.

ÇINGIRAKLI sıf. Çıngırak taşıyan, üzerinde çıngırak bulunan. *Su taşıyan, boynu çıngıraklı yaşlı bir eşek.*

Çıngıraklı tatar, İstanbul'da Teodor Kasap tarafından yayımlanmış mizah dergisi (1873, 29 sayı). Cumartesi ve perşembeleri olmak üzere haftada iki gün çıktı. Yazıları imzasız olan derginin karikatürlerini Opçanadassis çizgi.

ÇINGIRAKLIYILAN a. Amerika'da yaşayan oluklu zehirdişli zehirli yılan (Engerekliler familyasının *Crotilinae* oymağı.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Çıngıraklıyılanlar, kuyruk ucunda bulunan ve değiştirilen çeşitli derilerin boynuzsu kılıflarından oluşan ses çıkarıcı organ (çıngırak) nedeniyle bu adla anılır. Çıngıraklıyılanlar kalın bedenli, çok belirgin kafalı ve kısa kuyruklu, yalnızca yerde dolaşan, özellikle memelilerle beslenen, doğurucu yılanlardır. ABD ve Meksika'da bulunurlar. Yaşamalarına elverişli bütün çevrelere yayılan otuz kadar türü vardır: Korular (çıngıraklıyılan [*crotalus horridus*]), çayırlar (yeşil çıngıraklıyılan [*C. viridis*]), tropikal ormanlar (su çıngıraklıyılanı [*C. adamanteus* ve *C. durissus*]), kayalıklar (*C. Lepudus*) ya da kumlu alanlar (boynuzlu çıngıraklıyılan [*C. cerastes*]). Çıngıraklıyılanların en büyüğü çöl çıngıraklıyılanının (*C. atrox*) boyu 2 m'yi aşabilir. Buna karşılık *Sistrurus* cinsinin, başında iri boynuzsu levha bulunan 3 türü, daha küçüktür ve bu türler daha çok ıkıyaşayışlılar ve böceklerle beslenir. Bütün çıngıraklıyılanlar çok tehlikelidir ve sokmaları, eğer hemen özel serumlar verilmezse, çoğunlukla öldürücüdür.

ÇINGIRAKLIYILANGİLLER a. Zool. Amerika'da ve Güney Asya'da yaşayan, üyeleri kuyruklarını yere vurarak ilerlerken çıngırağı andıran bir ses çıkaran yılan familyası. (Dış görünüşleri engerekgillere ve boagillere benzerse de burun deliklerıyle gözleri arasında bulunan çukurcuklarla engerekgillerden, ağzının üstündeki çukurcuklarlaysa boagillerden ayrılır. Zehir dişi olukludur. Bil. a. *Crotalidae*)

ÇINGIRDAK a. **1.** Küçük çan, çıngırak **—2.** Bebek oyuncağı, çıngırak.

ÇINGIRDAMAK gçz. f. (yansıma sözc.) Çıngırtı sesi çıkarmak.

ÇINGIRTI a. Çıngırağın sesine benzer keskin ve kesik ses.

ÇINLAK sıf. Çınlaması, yankısı çok olan yer için kullanılır.

ÇINLAMA a. **1.** Çınlamak eylemi. **—2.** Çınlayan bir nesneden çıkan ses: *Bardağın çınlamasından kristal olduğu anlaşılıyor.* **—3.** Kimi zaman kulakta duyulan oldukça tiz vızıltı, uğultu: *Uzun zamandır kulağımda bir çınlama var.*

—Akust. Tiz tonda, sürekli ya da kesikli ses sanısı.

—Atom fiz. *Çınlama tayf çizgisi*, tayfölçümde, atomun herhangi bir uyarılmış halden temel hale doğrudan geçişi sırasında yayımladığı tayf çizgisi. (Bu ad, bir çınlama tayf çizgisine denk düşen ışığın, optik çınlama deneyini kolayca gözlemeye olanak vermesinden ileri gelir. Bu olgunun tersine, atomun bir ara uyarılmış hale düştüğünde yayınladığı tayf çizgilerine, *fluorışı tayf çizgileri* adı verilir.) || *Atom çınlaması*, atomlar ile elektromanyetik ışıma arasında, ışıma frekansının çok kesin belli değerlerinde doğan etkileşim olayı. (Atom, ışıma biçiminde elektromanyetik enerji yayınlayarak ya da soğurarak bir enerji düzeyinden diğerine geçer.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Çift çınlama*, atom yapılarını inceleme de, bir örneği aynı anda frekansları farklı iki çınlama olayının etkisinde bırakmaya dayanan yöntem. || *Çoğul kuvantumlu çınlama*, bir enerji düzeyinden ötekine geçmek için, aynı anda birçok fotonun enerjisini kullanan atomlar ile elektromanyetik ışıma arasındaki etkileşim süreci. (Bu fotonlar aynı elektromanyetik dalgaya ya da frekansları farklı dalgalara ait olabilir.) || *Hertz çınlaması*, frekansıyla, Hertz dalgaları (radyo, televizyon ya da radar dalgaları) bölgesine ait olan bir ışımanın doğurduğu atom çınlaması. || *Manyetik çınlama, paramanyetik çınlama*, yalnızca atom bir manyetik alanın etkisindeyken ortaya çıkan iki düzey, yani iki Zeeman altdüzeyi arasındaki atom çınlaması. (Laboratuvarda oluşturulmuş manyetik alanlarla elde edilen manyetik çınlama frekansları, her zaman Hertz dalgaları bölgesine aittir.) || *Optik çınlama*, ν frekansıyla optik bölgeye (kızılaltı, görünür ya da morötesi) ait bir ışımanın doğurduğu atom çınlaması. (Laser bulunana değin, bir atomun uyarılmış iki düzeyi arasındaki optik çınlama olayının nasıl gözlemleneceği bilinmiyordu. İşte bu yüzden "optik çınlama" terimi çoğu kez, olaya giren alt enerji düzeyinin, atomun temel düzeyini oluşturduğu özel haller için kullanılır.)

—Çekird. fiz. *Çınlama düzeyi*, bileşik çekirdeğin çınlamaya yol açan enerji düzeyi. || *Çınlama enerjisi*, nükleer bir tepkimede, gelen parçacığın çınlama doğuran kinetik enerji değeri. || *Çınlama bölgesi*, belli bir nükleitin bir nötronu soğurma olasılığının (etkin soğurma kesitiyle ölçülür), çok büyük genlikli bir dizi değişime uğradığı enerji bölgesi. (Gelen nötronun kinetik enerjisi ile hedef çekirdek içindeki bağ enerjisinin toplamı, bu çekirdeğin kesikli uyarılmış hallerinden birine karşılık düşü-

yorsa çınlama oluşur. Bu durumda, çekirdeğin soğurduğu nötronun etkin kesiti yüksek bir değer alır.) || *Dev çınlama*, çekirdeğin ortak bir kipte uyarılmasından kaynaklanan nükleer çınlama; bu kipte, protonların ve nötronların tümü, belirli bir toplam açısal momentle salınır. || *Nükleer çınlama*, bir nükleer tepkimede oluşan çekirdeğin uyarılma hali; gelen parçacığın bir enerji değerine karşılık düşer ve sözkonusu tepkimenin etkili kesiti bir maksimumdan geçer.

—Dalga ve titr. Bir sistemin salınım genliğinin, öz frekansına yakın frekansta düzenli vurumların etkisiyle artışı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Fiz. Dönemsel bir uyarma etkisinde kalan akustik bir sistemde, bu uyarma frekansındaki artı ya da eksi küçük bir değişim, sistemin genliğinde, uzamasında, hızında ya da ivmesinde bir azalma doğurduğunda, bu sistemin gösterdiği olay. || Bir ses kaynağınca uyarılan bir salonun ya da bir cismin, öz frekanslarda çınlayarak sesi geri verme biçimi. (Eşanl. REZONANS.) || *Çınlama parçacığı*, ortalama ömürleri çok kısa olan, kararsız temel parçacıklara verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Fızs. kim. Bir molekülün açık tek bir formülle gösterilememe özelliği. || *Çınlama enerjisi*, açık bir tek formülü olan saymaca bir molekülün oluşumu sırasında açığa çıkacak enerji miktarına göre mezomer bir molekül oluşurken açığa çıkan ek enerji miktarı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Jeofiz. *Doğal çınlama*, iyonosfer altındaki doğal elektrik boşalmalarından kaynaklanan, atmosfer kökenli gürültü; bu gürültü hafifçe iyonlaşmış, dağıtma gücü yüksek bir ortamda, Yer manyetik alanının kuvvet çizgilerince yönlendirilen yörüngelere göre iyonosfer içinde yayılır. (Elektrik boşalmalarına ilişkin radyoelektrik dalgalar, saniyenin bir kesrinden birçok saniyeye kadar uzanan bir süre boyunca, akustik frekanslar dizisi biçiminde düzenli olarak azalan frekanslı bileşenler içerir. Bu çınlamaların tümüne "ton korosu" denir. Bu olay onlarca kilometrelik yükseltiye değin iyonlaşmayla ilgili önemli bilgiler sağlar.)

—Patol. *Madeni çınlama*, bazı akciğer hastalıklarında, akciğer aletle dinlenirken birbiri ardına hafif ve kesik kesik duyulan gümüş sesine benzer yalın ya da karmaşık ses.

—ANSIKL. Atom fiz. *Atom çınlaması*. Atom fiziğinde ve tayfgözlemde, "çınlama" sözcüğü, atomların ya da moleküllerin ışığı soğurma ya da ışık yayma süreçlerini belirtmek için kullanılır. Ayrıca çınlama deyimi, geniş anlamda, bu çeşitli süreçleri kullanan tayfgözlem tekniklerini de karşılar. Dolayısıyla öteki çınlamalar arasında, elektronik paramanyetik çınlama (E.M.Ç.), nükleer manyetik çınlama (N.M.Ç.) vb. ayırt edilir; bunların her biri, özgün deneysel koşullarda elde edilir. Özellikle N.M. Ç. tıpta büyük önem kazanmıştır.

Bilindiği gibi, bir atom ya da molekülde bir elektronun enerji düzeyleri kuvantalanmıştır. Öte yandan, elektromanyetik ışımanın bir gazın atomları ile etkileşimi de kuvantalanmış bir süreçtir; bu süreç boyunca atom, bu enerji düzeylerinden ikisi arasındaki ($E_2 - E_1$) farkına kesinlikle eşit enerjili, dolayısıyla $\nu = \frac{E_2 - E_1}{h}$ (*h*, Planck değişmezi) frekanslı bir foton soğurur. Nitekim bir gaz, tekrenkli, ama frekansı değişken bir elektromanyetik ışımanın etkisinde bırakılırsa, gelen ışımanın frekansı, atomun ayırtedici düzeylerinden ikisi arasındaki farka eşit olduğunda, güçlü bir soğurma gözlenir. Demek ki elektromanyetik alan ve atom, iki mekanik sistem, örneğin eşleşmiş iki sarkaç gibi davranır: bunların öz "frekans"ları uygun olduğunda, enerji alışverişi maksimum düzeye ulaşır. Dolayısıyla bu olaya atom çınlaması adı verilir ve tayfgözlemde, bir atomun ya da bir molekülün böyle bir doğrudan geçiş sürecinden doğan tayf çizgilerini belirtmek için *çınlama tayf çizgisi* terimi kullanılır. (Bir ara düzeyden geçen, dolaylı geçişlere ilişkin tayf çizgilerine *flüorışı tayf çizgileri* adı verilir.) Bütün atom süreçleri gibi, çınlama süreci de, eleme* kurallarına uyar.

Soğurulan (ya da yayımlanan) frekansın yer aldığı elektromanyetik tayf bölgesine göre, birçok çınlama türü ve birçok tayfgözlem tekniği vardır: optik çınlamada frekans, görünür bölgeye karşılık düşer; Hertz çınlamasında daha alçak frekanslar için radyo dalgaları bölgesi sözkonusudur. Optik çınlama süreci, laserin çalışma ilkesini oluşturur: laser yayımı gerçekte, yükseltilmiş bir çınlama yayımıdır ve "kendiliğinden" yayım, indüklenmiş yayım olayından yararlanarak güçlendirilir. Hertz çınlaması ise atom saatlerinin ve maserlerin yapımında kullanılır; bu çınlamada düzeyler arasındaki fark çok daha küçüktür ve süreç tamamen indüklenmiş yayımın etkisindedir.

Son yıllarda, çokfotonlu çınlama teknikleri geliştirilmiştir. Bu çınlama türünde, atomun düzeyleri arasındaki geçiş, aynı anda birçok foton verir; bunların enerjilerinin toplamı, düzeylerin enerji farkına eşittir. Enerji düzeylerini büyük duyarlıkla incelemeye olanak veren bu çoğul çınlamalar ancak, kendilerini oluşturan elektromanyetik dalgaların yeğinliği çok güçlüyse gözlenebilir; bu yüzden gelen ışık kaynağı olarak laser ışımasına başvurmak zorunludur.

Uygulamalarıyla çok önemli, özel bir çınlama türü de *manyetik çınlama*'dır. Bu türde, atomun çınlama olayı, iki Zeeman altdüzeyi, yani atom bir manyetik alanın etkisinde kaldığında oluşan iki enerji düzeyi arasında ortaya çıkar. Çınlamaların çoğunda, atomun manyetik momenti temel olarak elektronlarından kaynaklanır ve yaratılan alan değerleri göz önüne alındığında "elektronik paramanyetik çınlama"nın (E. P. Ç.) frekansları Hertz bölgesinde yer alır. Kimi özel hallerde, elektronlardan kaynaklanan manyetik moment sıfırdır (bu olgu moleküllerin çoğunda görülür): bu halde nükleer manyetik moment sözkonusudur ve nükleer manyetik çınlama (N. M. Ç.) denilen bu çınlamanın frekansları, bin kez daha küçülür, ama her zaman Hertz bölgesinde yer alır. Bu iki tayfgözlem tekniği, molekül yapılarını incelemede ve bilinmeyen bir cismin içerdiği molekülleri algılayıp, tanımlamada yaygın olarak kullanılır.

—Dalga ve titr. En yalın mekanik çınlama örneğini, öz salınımlarıyla uyumlu vurumlar verildiğinde, büyük genlikli bir devinim kazanan salıncak verir. Bir çanın devinime geçişi de aynı şekilde sağlanır.

Yalın bir *akustik çınlama* deneyi, susturucuları çıkarılmış bir piyano karşısında bir sesli harf söylemeye dayanır; çınlama etkisiyle, sesli harfi oluşturan yalın seslerin frekansına eşit frekanslı teller, tuşlara basılmış gibi titreşir.

Bir salınım devresinde doğan benzer olaya *elektriksel çınlama* (rezonans) adı verilir. (→ REZONANS.)

Öte yandan, *optik çınlama* denen olaylar da vardır. Seyreltilmiş bir buhar belli bir ışınımla aydınlatıldığında, bu buharın flüorışı tayfı, doğrudan uyarıcı ışınıma bağlıdır; bu ışınım, yeniden yayımlanan ışığın temel öğesi biçiminde ortaya çıkar. Her şey, çınlama varmış gibi oluşur.

—Fiz. Mekanik sistemlerle olan benzerliği nedeniyle, kimi temel parçacıkların yarıkararlı halleri "çınlama" adıyla belirtilir. Bu parçacıklar öz frekanslarında uyarıldıklarında "çınlarlar", yani çok güçlü bir tepki gösterirler. Aynı şekilde örneğin bir proton, yarıkararlı bir ara halin oluşumuna karşılık gelen, özgül enerjili bir pion yardımıyla uyarıldığında, özel bir yeğinlikle (yüksek, etkili kesit) tepkir.

Temel parçacıkla çınlama arasındaki ayrım pek kesin değildir. Bir parçacık ve bir çınlama, belli kuvantum sayıları (elektrik yükü, spin, izotop spini, acayiplik) ve kütleleri ile ayırtedici özellik kazanır. *Çınlama* adı, ortalama ömrü çok kısa olan parçacıklar için kullanılır; bu ömür, ışığın bir nükleonu geçme süresiyle karşılaştırılabilir; bu süre 10^{-23} saniyedir. Bu tanım pragmacıdır. Kuram, böylesi bir mutlak ayrımın kesin nedenini vermez. Bir çınlamanın hızla bozunması, bu bozunmayı güçlü bir etkileşimin* doğurmasından kaynaklanır. Dolayısıyla, bir çınlamanın kütlesinin yüksek oluşu, güçlü etkileşimli başka parçacıklar biçiminde bozunmasına yol açar; tersine, örneğin π mezon, güçlü etkileşim taşıyan en hafif parçacık olduğundan, güçlü etkileşimle bozunamaz.

Çınlama ilk kez, yüklü iki π mezon biçiminde bozunan bir ρ mezonun gözlemiyle ortaya çıktı. O dönemden günümüze değin kırk kadar çınlama saptandı. Bu çınlamalar, parçacıklar gibi, birleşik bakışım çoklukları içinde sınıflandırılabilir. Özellikle, deneyle saptanmış, bir vektör mezon sekizlisi (ρ, K^*, ω, φ) ve bir baryon onlusu (N^*, Y^*, Ξ^*, Ω^-) vardır.

Daha yüksek enerjilerde araştırma yapıldıkça gözlenen çınlama sayısı artar; çünkü çınlamalar, güçlü etkileşimlerle daha kolayca bozunarak, π mezonları, K mezonları, hatta daha hafif başka çınlamalar verir.

—Fiz. kim. *Çınlama enerjisi*. Çınlama enerjisinin klasik örneği, gerçekte siklohekzatrien formülleri olan iki Kekule formülünden biri ya da öteki ile ifade edilebilen benzenin durumudur Sikloheksatrienin üç kısa, üç uzun karbon-karbon bağı bulunması ve atomlardan oluşum entalpisinin de 1279 kcal/mol olması gerekirdi;

sıkloheksatrien benzen

oysa bu molekül gerçekte var olmayan, ama oluşum entalpisi hesaplanabilen saymaca bir moleküldür. Gerçek molekül, aynı uzunlukta altı karbon-karbon bağı ile 1315 kcal/mol'lük bir oluşum entalpisi gösteren benzen molekülüdür. İki entalpi arasındaki 36 kcal/mol'lük fark, benzenin çınlama ya da kararlılaşma enerjisidir. Bu nedenle benzenin sınır formüllerini veren Kekule formülleri arasında bir mezomerlik ya da çınlama vardır denebilir.

ÇINLAMAK gçz. f. (yansıma sözc. *çın*'dan *çın-la-mak*). **1.**Bir ses, bir gürültü sözkonusuysa, güçlü bir biçimde ortaya çıkmak, güçlü ve uzun bir biçimde yankılamak: *Sesi boş kubbede çın çın çınlıyordu.* **—2.** *Ed. Bir sesten, bir gürültüden çınlamak*, bir yer sözkonusuysa, güçlü, tiz ve yankılanan bir sesle dolmak: *Salon alkış sesleriyle çınladı.* **—3.** Bir yer sözkonusuysa, bir sesi şiddetini ve süresini artırarak geri göndermek; yankılanmak: *Bu oda çınlıyor.* **—4.** *Kulağı çınlamak*, kulağında tiz bir ses duymak.

◆ **çınlatmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi çınlatmak*, onun çınlamasını sağlamak. **—2.** *Bir yeri çınlatmak*, orayı güçlü ve tiz bir sesle doldurmak: *Kahkahalarıyla salonu çınlatmak.*

ÇINLATAN sıf. Fiz. Çınlamaya neden olan.

ÇINLATMAK → ÇINLAMAK.

ÇIN Yİ ya da **CHEN Yİ**, çinli mareşal ve siyaset adamı (Lışan, Sıçuan, 1901 - Pekin 1971). Yüksek görevli bir memurun oğluydu. Ticaret üzerine öğrenim gördü ve şiirle ilgilendi. 1919'da, Fransa'da mesleki kurslara devam etti; bir süre Michelin fabrikalarında çalıştı. Çin'e dönünce, 1923'te Komünist partisi'ne girdi ve Çankayşek'e karşı yürütülen mücadeleye katıldı. Komünist ordunun generalliğine yükseldi. 1949'da, Şanghay'ı ele geçirdi ve buranın belediye başkanlığını yaptı; ay-

Yeni Çin ajansı (Şinhua Şi)

mareşal Çın Yi

nı zamanda Orta Çin'in sivil ve askeri valisi oldu. Başbakan yardımcısı, Milli savunma konseyi başkanı ve parti Merkez komitesi üyesi olan Çın Yi, mareşalliğe yükseldi. Şubat 1958'de, Cou Inlai'nin yerine, dışişleri bakanlığına getirildi. Kültür devrimi sırasında revizyonizmle suçlandı. Bununla birlikte, Mao Zıdong ve Cou Inlai tarafından korunduğu için Merkez komitesi'ndeki görevini ve bakanlıklardaki yetkilerini kaybetmedi.

ÇIN YÜN ya da **CHEN YUN,** çinli siyaset adamı ve iktisatçı (Çingpu, Ciangsu eyaleti, 1904). Çin komünist partisi üyesiydi (1925), Şanghay'daki ayaklanmalara katıldı (1926-27). Merkez komitesi'ne seçildi (1930), 1933'te siyasal büroya girdi. İktisadi işler komisyonu başkanı, 1958'de başbakan yardımcısı ve 1960'ta Komünist partisi başkan yardımcısı oldu. Pragmatik bir kişi, bir düzen adamı olan ve militan sendikacı yaşantısı dolayısıyla işçi dünyasını tanıyan Çın Yün, Çin sanayisinin düzenlenmesine katkıda bulundu. Kültür devrimi sırasında suçlandı, 1966'da parti hiyerarşisinde geriledi. 1978'de yeniden eski saygınlığına kavuşturuldu ve parti Merkez komitesi başkan yardımcısı ve başbakan yardımcısı oldu (1979-1980).

ÇIPA a. *Yörs.* Küçük, kısa kulaklı koyun.

ÇIPI ÇIPI a. (yansıma sözc.). Çocuk dilinde yıkanma; bıcı bıcı.

ÇIPIL ÇIPIL be. (yansıma sözc.). Yıkanırken çıkan sesi belirtmek için kullanılır: *Çıpıl çıpıl yıkanan çocuklar.*

ÇIPLAK sıf. **1.** Üstünde hiçbir giysi olmayan kimse için (genellikle ÇIRILÇIPLAK biçiminde pekiştirmeli olarak) kullanılır: *Çıplak bir kadın heykeli. Belden yukarısı çıplak.* **—2.** Bedenin hiçbir giysiyle kaplı, örtülü olmayan bölümü için kullanılır: *Çıplak kollarını bir şalla örtmek.* **—3.** Ayakla birlikte kullanılınca ayakkabısız ya da çorapsız: *Çıplak ayakla dolaşmak.* **—4.** Saçı dökülmüş, saçsız baş için kullanılır: *Çıplak kafalı bir adam.* **—5.** İçinde neredeyse hiçbir eşya bulunmayan yer, süslemesiz şey için kullanılır: *Yalnızca bir somya bulunan çıplak bir oda. Bir hücrenin çıplak duvarları.* **—6.** Bitki örtüsünden yoksun toprak, yaprağı olmayan ağaç için kullanılır: *Çıplak bir ova. Çıplak bir ağaç.* **—7.** Yoksul kimse için kullanılır: *Burada çıplak adama kız vermezler* **—8.** Hiçbir gizli yanı olmayan şey (soyut) için kullanılır: *Bu kadar çıplak bir gerçeği saklayamazsın.* **—9.** *Çıplak gözle,* görmeyi kolaylaştıran hiçbir araç kullanmaksızın: *Boşuna bakmayın, çıplak gözle göremezsiniz.*
—Ask. tar. Osmanlı donanmasında görevli bir sınıfa verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Binc. *Çıplak at,* eyer ve başlık takılmamış ata denir. ||*Çıplak biniş,* binicinin eyersiz bir ata binmesi.
—Bot. Üzerlerinde her zaman bulunan kılıftan yoksun olan organlara denir. ||*Çıplak çekirdek,* özgül kılıfı bölme çeperine yapışık olan çekirdek. ||*Çıplak çiçek,* bürgüsüz ve çevremsiz çiçek. ||*Çıplak çiçektablası,* pulcuksuz, dikenciksiz çiçektablası. ||*Çıplak köklü bitki,* kökü üstderisini yitirerek çıplaklaşmış olan bitki.
—Dilbil. Hiçbir oluşturum öğesi (ek, izleksel ünlü, vb.) almaksızın ortaya çıkan köken ya da izlek için kullanılır.
—Elektrotekn. Yalıtkanla kaplı olmayan bir iletken için kullanılır.
—Güz. sant. Giysisiz insan vücudunun ya da bir bölümünün betimlenmesi: *Renoir'ın bir çıplağı.* (Eşanl. NÜ.) [Bk. *ansikl.* böl. Güz. sant.]
—Huk. *Çıplak mülkiyet* → MÜLKİYET.
—İkt. *Çıplak ücret,* yüzdeler, primler vb. göz önüne alınmadan hesaplanan ücret.
—Miner. *Çıplak metal,* tüm gangları ayrılmış, arı halde bulunan metal.
—Mobc. *Çıplak tahta,* ince marangozluk işlerinde kullanılan, boyasız, altın yaldızsız ve cilasız halde bulunan her tür tahta.
—Müc. *Çıplak elmas,* henüz yerine takılmamış ya da tırnağından çıkmış elmas.

◆ a. Seram. Bir bölümü sırlanmış ve renklendirilmiş çömleğin, bu tür bir işlem görmemiş kısmı.

◆ be. Çıplak olarak; yeterince örtünmeden: *Denize çıplak girmek. Çıplak dolaşmak.*
—Seram. *Çıplak fırınlamak,* pişirilecek parçaları, kasetlere koymadan fırına sokmak.
—ANSİKL. Ask. tar. Osmanlı donanmasındaki çıplak sınıfı Küçük Hüseyin Paşa'nın kaptanıderyalığı döneminde oluşturulduğundan "Küçük Hüseyin Paşa çıplakları" diye de anıldı. Omuzlarına değin kollarını ve baldırlarını açıkta bırakan kenarları işlemeli, kısa salta ile paçalarında kırmızı şerit bulunan kısa şalvar giydiklerinden "çıplak" adıyla anıldılar. Sürekli olarak kaptanıderyanın buyruğunda görev yaparlar, komutanlarına "çıplak başı" denirdi.
—Güz. sant. Doğurganlığı çağrıştıran ilk kadın çıplaklar Aurignac döneminden kalmadır ve yüksekkabartma biçiminde yontulmuştur (Lespugue Venüs'ü).

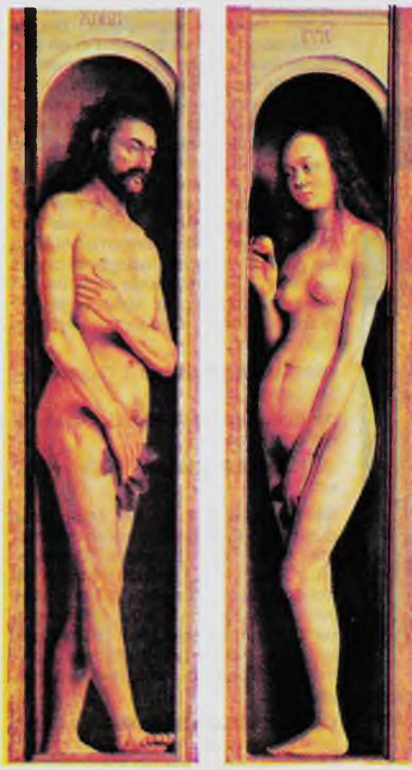
Mısır çıplakları biçim ve duruş bakımından soyuttur, ama daha bir gerçekçilikle işlenmiş figürlere de rastlanır (*Şeyh* ül Beled,* Kahire müzesi). Asur sanatında insan anatomisi daha da ayrıntılı bir biçimde ele alınır (kaslar). Yunan sanatında insan vücudu yavaş yavaş sanatın ilkesi haline gelir; erkek çıplak arkaik dönemden beri vardır ve çok ağır bir evrim geçirir (*kuros* dizisi). Beden eğitimi çalışmaları sırasında hareketsiz ya da hareketli insan vücudu üstüne yapılan gözlemler, insan anatomisi üzerine kesin bilgiler elde edilmesine olanak sağlamış ve bu bilgilere dayanan Pheidias, Polykleitos, Skopas ve Lysippos gibi sanatçılar IV. ve V. yy.'larda vücut oranlarını kesin kurallara bağlayarak yarattıkları kusursuz kahramanları bir örnek olarak ortaya koymuşlardır. Çıplak kadın vücudu, tek tük birkaç örneği hesaba katmazsak, ancak Praksiteles döneminde örtülerinden tümüyle sıyrıldı.

Hellenistik dönemde çıplak erkek vücudunun giderek daha büyük bir gerçeklikle (bu gerçekçilik kimi zaman, *Farnese Herculesi*'nde olduğu gibi bir biçimciliğe dönüşebilir) ele alındığına tanık oluyoruz. Buna karşılık, Aphrodite heykelleri daha zarif, daha çekici, daha soyunuktur (şehvetli *Kyrene Aphroditesi* ya da *Fauna Barberini* gibi). Bununla birlikte Batı'da şehvet henüz Hindistan'daki *(Apsaras)* düzeye ulaşmamıştır.

Hıristiyanlıkla birlikte paganların çıplaklığı da yasaklandı: ilk Çarmıha gerilmiş İsa'ların üzerinde ya bir *colobium* (suriye tüniği) ya da bir *subligaculum* (latin panyosu) vardı; bu örtü Rönesans'ta gevşek bir kemere dönüştü; Michelangelo'nun *(Minerva İsası)* ve B. Cellini'nin *(Escorial çarmıhı)* bu kemeri de ortadan kaldırmaları o dönemde büyük bir cüret sayıldı. Roma döneminde çıplaklara çok ender *(Cennetten kovulan Adem ile Havva),* gotik sanatta ise daha sık (Cluny müzesi'nde *Adem; Son yargı*'daki [Bourges] lanetliler). Van Eyck, Van der Weyden, Van der Goes gibi büyük flaman ressamlar gotik kadın çıplak tipini yarattılar; yüksek ve küçük memeli, fırlak göbekli ve uzun sıska bacaklı bu kadın tipi birçok ressamı, bu arada da Cranach'ı etkiledi. İtalya'da Pollaiolo, Signorelli, Masolino, Masaccio, Botticelli, Pisanello'yu besleyen Antikçağ, sanatçıları canlı model üzerinde çalışmaya yöneltti.

Büyük rönesans ustaları, çıplaklarında durgun bir dolgunluğu değerlendirmeye (Giorgione, Tiziano, Michelangelo, il Tintoretto, Dürer) çalışıyorlardı; Correggio ile cinsel çekicilik daha çok vurgulanmaya başladı ve il Parmigianino, manierismocular ve Fontainebleau okulu ile düpedüz erotizme kaydı. XVII. yy.'da, J. Blanchard ve Poussin'de, Rubens'in canlı kanlı flaman kadınlarında ve Velázquez'in zerafetinde (*Aynalı Venüs,* Londra) Tiziano'nun etkisi sürdü. Modelinin anatomi özelliklerine içtenlikle, şefkatle yaklaşan Rembrandt'ın çıplakları bütün bunların dışında apayrı bir önem taşır. XVIII. yy. içinse, çıplaklığın altınçağı dense yeridir: Watteau, Boucher ya da Fragonard'ın soyunuk kadınları, Houdon'un anatomik araştırmaları. Goya, Ingres ve Manet, uzanmış Venüs konusunu işlediler. Bütün XIX. yy. fransız ustaları, Prud'hon, Géricault, Chassériau,

Giraudon

SANATTA ÇIPLAK

Adem ile Havva
Kutsal kuzu (1432)
sunakarkalığının kanatlarından ayrıntılar
Hubert ve
Jan Van Eyck'in yapıtı,
Sint-Baafskathedraal, Gent

Scala

Urbino Venüsü (1538)
Tiziano'nun yapıtı
Uffizi müzesi, Floransa

Scala

Fugit amor
Rodin'in yapıtı, mermerden, 1886
Rodin müzesi, Paris

Scala

Aphrodite
Praksiteles'in yapıtı, İ.Ö. IV. yy.'a ait orijinalinden Roma döneminde yapılmış kopya
Ulusal müze, Napoli

Delacroix, Corot, Courbet, zaman zaman çıplak resimleri yapmışlardır. Degas, Toulouse-Lautrec ve Bonnard'ın en sevdikleri konu yıkanan ya da temizlenen kadınlardır; Renoir ise kadın teninin güzelliğini gözler önüne koydu. Soğuk yenikla-sik heykelciliğinde antik çağların çıplak anlayışı egemendi; bu soğukluk Carpeaux ve Rodin'de sıcaklığa dönüştü, Maillol'de de uyuma yöneldi. Bu alanda yapıt vermiş en önemli ressamlar, Cezanne, Gauguin, Valadon, Matisse, Modigliani, Pascin, Van Dongen'dir. Kübizm ise geleneksel "çıplak" anlayışının dayandığı estetik ilkeleri tümüyle değiştirdi (Picasso, *Avignonlu genç kızlar*, Léger, *Ormanda çıplaklar*; Duchamp, *Merdiveni inen çıplak*).

ÇIPLAKLAŞMAK gçz. f. Çıplak duruma gelmek.

◆ **çıplaklaştırmak** ettirg. f. Çıplak duruma getirmek.

ÇIPLAKLAŞTIRMAK → ÇIPLAKLAŞMAK.

ÇIPLAKLIK a. **1.** Giyinik, örtülü olma durumu. **—2.** Bedenin giysiyle örtülmemiş olan bölümünün durumu: *Omuzlarının çıplaklığı.* **—3.** Üzerinde hiçbir şey olmayan, alışılmış her şeyden, her süsten yoksun olan şeyin durumu: *Odanın çıplaklığı hüzün vericiydi.* **—4.** *(Bütün) çıplaklığıyla,* olduğu gibi, hiçbir şey gizlemeksizin: *Sorunu bütün çıplaklığıyla ortaya koydu.*

ÇIPLAKSOLUNGAÇLILAR a. Eskiden, kabuksuz solungaçları örtülü bir boşluk içinde olmayan arttan solungaçlı karındanbacaklı yumuşakçalara verilen ad. (Bu terim bütün *Cyclopteridae* familyası üyelerine uygulanıyordu: *Tritonia, Doris, Aeolis* vb.; oysa günümüzdeki sınıflandırmalara göre bu hayvanlar arasında hiçbir akrabalık bağı yoktur. Bil. a. *Nudibranchiata.*)

ÇIPLAKSÜMÜKLÜBÖCEKGİLLER → SÜMÜKLÜBÖCEKGİLLER.

ÇIPLANMAK gçz. f. **1.** Bir kimse sözkonusuysa, soyunmak, çıplak duruma gelmek. **—2.** Sözkonusu ağaçsa, yapraklarını dökmek; bir yerse, üzerindeki bitkiler kurumak: *Kışın gelmesiyle ağaçlar, dağlar çıplanmaya başladı.*

ÇIRA a. (fars. *çerāğ*, kandil, mum'dan). **1.** Reçineli ağaçlardan, özellikle çam ağacından elde edilen ve ateş yakmakta kullanılan çubuk: *Çırayla mangal yakmak.* **—2.** *Halk.* Işık aracı; lamba. **—3.** *(Marmara) çıra(sı) gibi yanmak,* büyük bir yıkıma uğrayarak acı çekmek, perişan olmak: *Bu tutumu değiştirmezsen ilerde çıra gibi yanarsın.*

ÇIRAĞ, ÇİRAĞ ya da **ÇERAĞ** a. (fars. *çerağ*). *Esk.* **1.** Kandil, lamba; çıra: *"Canda yanar çırağı gönüllerde durağı"* (Yunus Emre, XIII. yy.). **—2.** Kılavuz, mürşit. **—3.** Efendisi tarafından ev bark verilerek evlendirilmiş cariye ya da halayık. **—4.** Bir devlet dairesine memur adayı (şakirt) olarak yerleştirilmiş genç. **—5.** *Çerağ edilmek (çırak çıkarılmak* ya da *olmak*), cariye ya da halayık iken ev bark sahibi edilerek evlendirilmek; Enderun'da padişahın özel hizmetinde iken dış göreve atanmak; bir devlet dairesine memur adayı olarak yerleştirilmek: *"Biraz kitabet öğrendiğinden reisülküttap Akif Efendi'nin delâletiyle Divanı hümayun kalemine çırağ edildi"* (İbnülemin Mahmut Kemal İnal); emekli edilmek. ||*Çerağ-ı has,* önde gelen devlet adamlarınca kayırılan kişi.

—Esk. mim. *Çerağ deliği* ya da *çerağ gözü,* eski evlerde odaların duvarlarında bulunan, içine aydınlatma amacıyla kandil ya da çerağ konulan küçük hücre. (Bu hücrelerin üstünde çerağhare* bulunurdu.) ||*Çerağ-hâre* → ÇERAĞHARE

—Kur. tar. *Çerağ defteri,* Yeniçeri ocağı'nda her ağanın döneminde ayrı olarak tutulan ve "ağa çırağı" adı altında ocağa alınanların kaydına özgü defter.

—ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında sevgilinin yanağı çerağa benzetilir. Çerağın çevresinde dönen pervanelerin kendilerini yakmaları gibi, âşıklar da sevgilinin güzellik ateşinde yanar. Çerağ, geceleri yol gösterir; âşığa yol gösteren de sevgilinin yanağıdır. Âşığın âhı, geceleyin sevgilinin bulunduğu yeri aydınlatan çerağa benzetilir. Kimi zaman da yanak, can meclisini aydınlatan çerağdır. Renk benzerliği bakımından gül-lale-çerağ-yanak arasında ilişki kurulur.

ÇIRAĞAN ya da **ÇERAĞAN** a. (fars. *çerāğ*'ın çoğl. *çerāğān*). *Esk.* **1.** Kandillerle aydınlatılarak yapılan şenlik, donanma. **—2.** Vücuda açılan yaralara yerleştirilen fitillerin yakılmasıyla yapılan işkence.

—ANSİKL. Ed. *Çırağan eğlenceleri* Nevizade Atai, Fenni, Nedim, Şeyh Galip, Enderunlu Fazıl ve Vasıf, Seyyid Vehbi, Neccarzade, Rahmi, Sacidi, İzzet Ali Paşa gibi birçok divan şairine esin kaynağı oldu. Bu şairler, eğlencelere üç çifte kayıklarla gidildiğini ve kayıklarda şarkı okunduğunu, Kâğıthane'de Feyzâbâd, Âsâfâbâd, Sa'dâbâd, Şerefâbâd'da eğlentiler düzenlediğini, ejderha heykellerinin ağzından sular aktığını, güzellerin raks ettiğini, ney, santur, rübap, tef, tambur, çeng çalındığını, eğlencelere katılan güzellerin giyim kuşamlarını vb. anlattılar *(Çerağan vakti geldi lalezarın didesi rûşen)* [Nedim]. Ahmet Refik Altınay'ın *Lale* devri* (1912) yapıtında ayrıntılı olarak konu edindiği çırağan eğlenceleri Yahya Kemal Beyatlı'nın ilerde *Eski şiirin rüzgârıyla* adlı yapıtında derlenecek bir dizi şiirine de (Şerefâbâd, Mahurdan gazel, Sene 1140) esin kaynağı oldu.

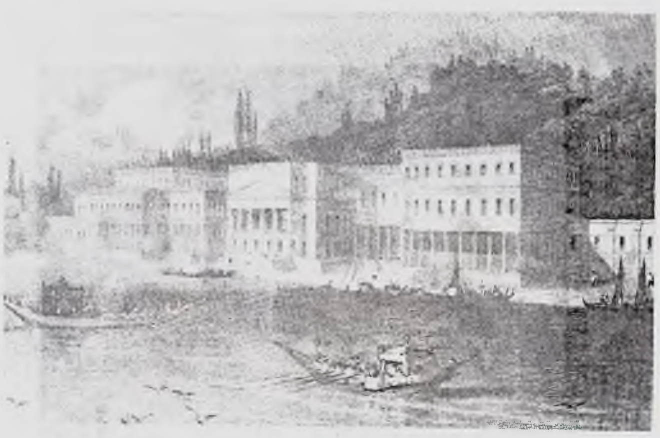
—Tar. *Çırağan* ya da *Çerağan âlemleri (eğlenceleri, şenlikleri),* İstanbul'un çeşitli meydanlarında, bahçelerinde, yalılarda, yazlık köşklerde, saraylarda yaz geceleri ordu ve donanmanın zaferlerini, padişahların tahta çıkışlarını, şehzade ve sultanların doğum ve düğünlerini, şehzadelerin sünnetlerini, bayramları vb. kutlamak için düzenlenirdi. Çırağan âlemlerinin osmanlı yaşayışında, edebiyatında ve müziğinde önemli bir yeri vardı. "Çırağ safası", "Çırağ sohbetleri", "Bezm-i çırağ" gibi adlarla da anılan bu şenliklerin başlangıç tarihi, Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanat yıllarına (1520-1566) kadar uzanır. En parlak örnekleri Lale devri'nde (1718-1730) yaşanan bu tür eğlence ve şenlikler, Abdülhamit I döneminden (1774-1789) Selim III (1789-1807) ve Mahmut II (1808-1839) dönemlerine kadar süren yarım yy.'lık bir zaman içinde yeniden eski canlılığını kazandı. Ancak, Tanzimat'ın ilanından (1839) sonra yoğunlaşıp hızlanan Avrupa etkisiyle eğlence anlayışı ve türleri değişince, çırağan âlemleri de ortadan kalktı.

Çırağan âlemleri, çiçeklerin yüzlerce kandilin yaydığı ışıklarla ışıklandırılmasıydı. Kandillerin yanlarına konulan billur prizmalardan aşağıdan yukarı doğru yansıyan ışık, çiçek bahçesinde çok hoş bir görünüm oluşturur, böyle bir görünümde sazende ve hanendeler konser verirlerdi. Âlemler, padişahlardan başlayarak, İstanbul'da her kesimden halk tarafından uzun yıllar benimsendi. Kâğıthane, Devettar Mehmet Paşa bahçesi, Bayrampaşa çayırı, Bebek bahçesi, Kanlıca bahçesi, İstavroz bahçesi, Haydarpaşa bahçesi vb. gibi yerler bu eğlence ve şenliklerin yapıldıkları başlıca merkezlerdi. Saray ve yalı bahçeleri de devlet üst düzey görevlilerinin eğlence yerlerindendi. Bu yalı ve sarayların başlıcaları şunlardı: Saray-ı âmire-i sultani bahçeleri, Ebussuut Efendi yalısı, Melek Ahmet Paşa sarayı, Beşiktaş Sahilsarayı ve çırağan âlemlerinin merkezi durumundaki Çırağan sarayı.

Çırağan sarayı, İstanbul'da, Boğaziçi'nin Rumeli yakasında, Beşiktaş ile Ortaköy arasında saray. XVII. yy. başlarında Kazancıoğlu bahçesi diye bilinen bu kesimde Murat IV'ün kızı Kaya Sultan'ın ahşap bir yalısı vardı. Ahmet III zamanında Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya verilen bu yapı, önceleri Ferahâbâd kasrı, daha sonra da burada düzenlenen çırağan şenlikleri nedeniyle Çırağan yalısı olarak anıldı. 1730 ayaklanmasından sonra bir süre bakımsız kalan saray, Mahmut I ve Selim III dönemlerinde onarıldı, eklemeler yapıldı. Abdülmecit zamanında yeni bir saray yaptırılmak üzere yıktırıldı (1859/1860). Abdülaziz döneminde Nkogos Balyan'ın projesine göre oğulları Sarkıs ve Agop Balyan'a yaptırılan yeni saray (1863-1871), klasik üslupta olmakla birlikte Batı mimarlığının etkilerini de taşıyordu. 750 m uzunluğunda, mermer cepheli sarayın içi de zengin süslemeliydi. Abdülaziz ve Murat V tahttan indirildikten sonra burada gözetimde yaşadılar. Çırağan* vakası sırasında Ali Suavi bu sarayın bahçesinde öldürüldü. Abdülhamit II döneminde, İkinci meşrutiyet'in ilanından son-

sağda
Çırağan sarayı
bugünkü durumu

solda
ahşap Çırağan sarayı
(XIX. yy. başı)
W.H. Bartlett

ra (1908). Meclis-i mebusan büyük bir törenle burada açıldı (1909). 19 ocak 1910'da geçirdiği büyük bir yangından sonra uzun süre bakımsız kalan saray, 1987'den başlayarak restore edildi ve 1991'de otel haline getirildi.

Çırağan vakası, Ali* Suavi'nin Abdülhamit II'yi tahttan indirerek Murat V'i yeniden tahta çıkarma girişimi (20 mayıs 1878). Avrupa'da Yeni* Osmanlılar safında siyasal çalışmalar yapan, Birinci meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a giden Ali Suavi, Doksanüç harbi'nden sonra Abdülhamit II'ye karşı yeniden siyasal eylemlere girişti. Ayasofya camisi'nde verdiği vaazlar ve Basiret* gazetesindeki yazılarıyla çevresinde geniş bir yandaş kitlesi topladı. Bunların büyük bir bölümü Doksanüç harbi'nin (1877-1878 Türk-Rus savaşı) yıkımına uğramış göçmenlerdi. Olay günü başlarında Filibeli Ahmet'in bulunduğu yandaşlarının bir bölümü Ortaköy Mecidiye camisi'nin önünde toplanırken kendisi de Kuzguncuk'tan bindiği mavnayla Murat V'in gözetim altında tutulduğu Çırağan sarayı'na deniz yönünden çıktı. Nöbetçiler kısa bir çatışma sonucu etkisiz duruma getirildi, doğruca harem dairesine giren Ali Suavi, yeniden tahta çıkarmak istediği Murat V'i yanına alarak saraydan çıkmaya çalıştı. Abdülhamit II'nin adamlarından Dilaver Ağa'nın ulaştırdığı haber üzerine olaya müdahale eden Yedisekiz Hasan Paşa, elebaşı olduğunu anladığı Ali Suavi'yi kafasına sopayla vurarak öldürdü. Çıkan çatışmada baskıncılardan bir bölümü öldürüldü, yakalananlar divanıharpte yargılanarak çeşitli cezalara çarptırıldılar.

ÇIRAK a. (fars. *çerağ*, mum, kandil'den *çerağ > çırak*). **1.** Bir ustabaşı, bir öğretmen gözetiminde bir mesleği, bir sanatı öğrenen kimse: *Tornacı çırağı. Yanına bir çırak almak.* **—2.** Bir işyerinde ayak işleri yapan kimse: *Bakkal çırağı.* **—3.** Henüz gerekli deneyime sahip olmayan, bir göreve, bir işe vb. yeni başlayan kimse. **—4.** Özellikle güzel sanatlar alanında bir ustanın yanında çalışan kimse; öğrenci, tilmiz. **—5.** *Çırak çıkarmak*, bir kimseye geçimini sağlayarak bağımsızlık tanımak (→ ÇERAĞ); birlikte çalıştığı bir kimseyi biraz para vererek başından savmak.
—Marangl. Tezgâh mengenesinin ön ve arka bölümlerine bağlanmış parçaların boşta kalan uçlarını taşıyan sehpa. (Çırak, istavroz bir ayak, kertikli bir gövde ve gövdeye bağlı bir U demiriyle devinen bir takozdan oluşur.)
—Masonl. Sembolik rütbelerin ilki.

ÇIRAKÇI Miskin, türk halk şairi (XVIII. yy.). Yaşamı bilinmiyor. Günümüze yalnızca "Binamaz destanı" adındaki şiiri ulaşmıştır.

ÇIRAKLIK a. **1.** Çırak olma durumu: *Çıraklıktan ustalığa geçiş.* **—2.** Çırak olarak geçirilen süre: *Çıraklığını tamamlamak.* **—3.** Çırağın yaptığı iş: *Bir ustanın yanında çıraklığa başlamak.* **—4.** *Çıraklık eğitimi*, bir meslek öğrenmek amacıyla gençlerin gördüğü eğitim. (Bk. *ansikl.* böl. Eğit.) || *(Bir kimseye) çıraklık etmek*, (onun yanında) çırak olarak çalışmak.
—İş huk. Bir meslek ve sanatın gerektirdiği bilgi ve beceriyi iş içersinde geliştirmek amacıyla ve bir çıraklık sözleşmesiyle çalışan kişinin içinde bulunduğu hukuki statü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Eğit. *Çıraklık eğitimi*, çalışmak isteyen gençleri belli sanat dallarına hazırlamak amacıyla; genellikle mesleki ve teknik kurumların, resmi ve özel beceri kazandırma kursları ve işyerlerinin ortak çabalarıyla gerçekleştirilir.

Türkiye'de Cumhuriyet döneminde ekonomi ve endüstri alanlarındaki kalkınmayı öngören programların uygulanması, nitelikli işçi gereksinimini doğurdu. Geleneksel yöntemlerle yetişmekte olan işçilerin daha çağdaş ve bilimsel bir eğitim görmeleri zorunluluğu ortaya çıktı. 7 haziran 1938'de yürürlüğe giren 3457 sayılı "Sınai müesseselerde ve maden ocaklarında mesleki kurslar açılmasına dair kanun", bir yıl içinde çalıştırdığı işçi ve hizmetli sayısının günlük ortalaması 400'den fazla olan maden ocakları ile sanayiyi teşvik ile ilgili yasada tanımlanan sanayi kuruluşlarında çırak, kalfa ve ustaların mesleki bilgilerinin artırılması için kurslar açılmasını öngördü. Ancak, uygulamada başarılı sonuçlar alınamadı. 1960'lardan sonra çıraklık eğitiminin geliştirilmesi çabaları yoğunluk kazandı. 20 haziran 1977'de yürürlüğe giren çırak, kalfa ve ustalarla ilgili yasayla, bunların yetiştirilmeleri, çalışma koşulları, ücretli vb. hakkında hükümler getirildi. 1978'de kurulan Çıraklık eğitimi genel müdürlüğü tarafından yasa kapsamına alınan illerde deneme uygulamaları düzenlendi. Ancak, uygulamalarda yasanın yetersiz olduğu görülünce çıraklık eğitimine köklü bir çözüm bulmak için 10 haziran 1986'da 3308 sayılı Çıraklık ve meslek eğitimi kanunu kabul edildi.
—İş huk. Çıraklık, kalfalık ve ustalığa geçebilmek için yapılması gereken bir mesleki eğitim aşamasıdır ve çırak hukuku bakımdan bir öğrencidir. Çıraklık eğitimi ilke olarak esnaf ve küçük sanatkârların işyerlerinde yapılır. Nitelikli işgücü yetiştirmek için birçok ülkede çıraklık kurumundan yararlanılmaktadır. Ancak çocuk yaşlarında çıraklığa başlayanların eğitimlerini etkili biçimde yapabilmeleri özel yasaların çıkarılmasını gerektirmiştir. Türkiye'de Borçlar kanunu'nun hükümleri bu konuda yeterli olmadığından 1977 yılında özel bir yasa kabul edildi. Ancak bu yasa da uygulamada beklenen başarılı sonucu vermedi. 1986 yılında 3308 sayılı Çıraklık ve meslek eğitimi kanunu kabul edildi. Yasaya göre çırak olabilmek için 13 yaşını doldurmuş ve 19 yaşından gün almamış olmak, ilkokulu bitirmek ve sağlık durumu elverişli olmak gerekir. Yasa esnaf ve küçük sanatkârların çıraklık sözleşmesi yapmadan çırak çalıştıramayacaklarını hükme bağlamış, çırakların eğitimlerini, ücret, izin ve sosyal güvenlik haklarını düzenlemiştir. Yasaya göre çıraklık süresi 3-4 yıldır. Çırakların işyerindeki eğitimi zorunlu olarak usta öğreticilerin gözetiminde yapılır. Çıraklara yasal asgari ücretin % 30'u oranında ücret ödenir. Çırakların her yıl bir ay ücretli izin hakları vardır. Ayrıca, iş kazaları, meslek hastalıkları ve hastalık gibi kısa dönemli risklere karşı sosyal sigortalara bağlıdırlar. Çırakların sosyal sigorta primleri yeni yasaya göre devlet tarafından ödenir.
—Tar. Eski kaynaklarda "şakirt" adıyla rastlanılan çıraklar loncalarda ya da esnaf gediklilerinin yanında yetişirdi. Genellikle boğaz tokluğuna ya da çok az bir ücret karşılığında bir iş ya da zanaat öğrenmek için çalışan çıraklar, geleneksel bir sınavdan geçtikten sonra mesleğe alınır, diploma yerine de bellerine törenle peştemal* kuşatılırdı.

ÇIRAKMA, ÇIRAKMAN a. **1.** Üzerine kandil, mum vb. ışık konulan yüksek tabla, şamdan. **—2.** Balıkçıların gece balıkları çekmek için yaktıkları ateş.

ÇIRAKMAN → ÇIRAKMA.

ÇIRAKMAN (Hüseyin), türk halk şairi. (Çorum 1930). Babası da halk şairi idi. Köyündeki bir başka saz şairinin de yardımıyla saz çalmayı öğrendi. İnsan ve yurt sevgisini konu alan şiirlerini, *Hoş geldiniz erenler* (1969), *Sesimiz* (1973) adlı kitaplarında topladı.

ÇIRALI sıf. Çırası olan ya da çıra gibi reçineli olan: *Çıralı tahta.*

ÇIRALIK sıf. Çıra olarak kullanılmaya elverişli: *Çıralık odun.*

Çıralınındeniz obruğu, İç Anadolu bölgesinde Tuz gölünün G.'indeki obruklar dizisinin en görkemli olanlarından biri. Üst neojen yaşta kireçtaşı ve travertenler içinde oluşmuştur. Üst kenarında yaklaşık 300 m çapında ve 100 m kadar derinlikte daire biçimli bir kuyuya benzeyen obruğun yamaçları 80°'yi bulan bir eğimle alçalır. Obruğun bu çok dik iç yamaçlarının alt kısmında, sığınak olduğu sanılan yapay mağaralar vardır. Obruğun dibi, 150 m çapında ve derinliği 30 m kadar olan ve içinde balıklar da yaşayan bir tatlı su gölüyle kaplıdır.

ÇIRAMOZ a. Bazı balıkları gece avlayabilmek için gerekli ışığı sağlayan ışık kaynağının üstüne oturtulduğu, ucuna genişçe bir tahta çakılmış sopa.

ÇIRÇIL a. Denizc. Gemilerde fıçı, varil, bidon vb. cisimleri yatay olarak kaldırmada kullanılan, iki ayaklı ve ayaklarının alt uçları kancalı, zincir ya da halattan yapılmış özel sapan.

ÇIRÇIPLAK → ÇIRILÇIPLAK.

ÇIRÇIR a. (yansıma sözc.). **1.** Pamuğun çekirdeğini ayırmaya, keten kenevir gibi lifli bitkilerin liflerini çıkarmaya yarayan makine. **—2.** Küçük pınar. **—3.** → CIRCIRBÖCEĞİ.
—Tekst. *Çırçır fabrikası*, pamuk çırçırlayan fabrika. || *Çırçır makinesi*, pamuk, keten, kenevir vb. gibi bitkileri çırçırlamada kullanılan makine. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Silindirli çırçır makinesi*, çizikli deriyle kaplanmış bir silindirden oluşan ve pamuk çırçırlamaya yarayan makine. (Eşanl. ROLLER GIN.) || *Testereli çırçır makinesi*, aynı eksen üzerine oturtulmuş, çok ince dişli, belli sayıda (40, 60, 80) yuvarlak testereden oluşan ve pamuk çırçırlamada kullanılan makine. (Eşanl. SAW-GIN.)
—ANSİKL. Tekst. Keten ve kenevir için kullanılan çırçır makinesi, uzun dişlerle donatılmış çok sayıda döner silindirden ve bir besleme masasından oluşur; bu masa silindirleri keten ya da kenevir saplarıyla besler. Böylece tohumları içeren kapsüller ezilir ve makinenin altında birikir; çırçırlanan saplar da yandan fırlatılır.

Pamuk çırçırlamada iki çeşit makine kullanılır. Silindirli çırçır makinesinde *(roller-gin)* çizikli deri kaplanmış bir silindir vardır. Bu silindir ekseni çevresinde dönerken derinin çizikleri pamuk liflerini sürükler ve silindirin karşısında yer alan metal bir lam, elyaftan ayrılan tohumları durdurur; bu ayırma işlemine tohumları döven bir bıçak yardımcı olur. Testereli çırçır makinesinde (*saw-gin* de denir) 450 dev/dk hızla dönen, aynı eksene bağlı, çok ince dişli 60, 70 ya da 80 yuvarlak testere ve testerelere dik konumdaki çeperi ızgara parmaklıklarından oluşan bir tekne vardır. Testerelerin bir bölümü dönerken parmaklıklar arasından geçer. Böylece tekne içindeki lifler testerelerin dişlerine takılıp sürüklenirken, tohumlar ızgara parmaklıklarından geçemez ve ayıklanır.

ÇIRÇIR a. Denizc. Gemilerde ağır yükleri kaldırmak için kullanılan, zincir donanımlı ve demir makaralı palanga.

ÇIRÇIR a. Sıcak ve ılık denizlerin en sığ yerlerinden 250 m derinliklere kadar yayılan, *Symphodus*, *Crenilabrus* ve *Labrus* cinsinden küçük kemiklibalıkların ortak adı. (Lapinagiller familyası.)
—ANSİKL. Çırçır türlerinden *Labrus bimaculatus*'un renkleri canlıdır; erkeğinin ve dişisinin renklerinde büyük farklar görülür. Türkiye sularında yaşayan 10 çırçır türü vardır. Bunlardan üçü yalnızca çırçır adı altında toplanır: deniz bitkileri ya da yosunlarla kaplı kayaçlar arasında yaşayan, kabuklularla beslenen, boyu en çok 25 cm'yi bulan *Symphodus melops;* boyu en çok 18 cm olan *Symphodus mediterraneus;* sularımızdaki en küçük tür (10 cm) *Symphodus doderleini*. Türkiye denizlerindeki öbür çırçır türleriyse şunlardır: taraklı çırçır (*Ctenolabrus rupestris;* boyu 15 cm'ye kadar); bıldırcın çırçırı (*S. roissali;* boyu 15 cm'ye kadar); uzun çırçır (*S. rostratus;* boyu 15 cm'ye kadar); lekeli çırçır (*S. tinca;* boyu 25 cm'ye kadar); karakuy-

çırçır
(Symphodus melops)

benekli çırçır
(Symphodus ocellatus)

duvar çırçırotu (*Erophila vulgaris*)

bodur çırçırotu (*Erophila pseudoaizoon*)

ruk çırçır (*S. melanocercus;* boyu 14 cm'ye kadar); çil çırçır (*S. doderleini;* boyu 10 cm'ye kadar).

ÇIRÇIR, Sıvas'ın Yıldızeli ilçesine bağlı bucak; 13 906 nüf. (1990); 16 köy. Merkezi *Çırçır,* 217 nüf. (1990).

ÇIRÇIR suyu, İstanbul'da yukarı Boğaziçi'nin B. yakasında Sarıyer'e 1 km kadar uzaklıkta tatlı su kaynağı.

ÇIRÇIRLAMA a. Tekst. Pamuk, kenevir, keten vb. gibi bitkisel tekstil maddelerini tohumlarından ayırma.

ÇIRÇIROTU a. Kuzey yarıkürede soğuk ve ılıman bölgelerde yetişen, çoğunlukla rozet yapraklı, kısa salkım biçiminde, tepede toplanmış beyaz ya da sarı çiçekli, küçük sert hardalsı meyveli otsu bitki. (Bil. a. *erophila;* turpgiller familyası.)

ÇIRILÇIPLAK ya da **ÇIRÇIPLAK** sıf. (*çıplak*'tan pekiştirilerek). Bir kimsenin çıplaklığını ya da yoksulluğunu; bir evin, bir yerin eşyasızlığını, boşluğunu; doğanın ağaçtan, yeşillikten yoksunluğunu; bir gerçeğin açıklığını vurgulamak için kullanılır.

◆ be. Bütünüyle çıplak, yoksul olarak: *Çırılçıplak dolaşmak. Çırılçıplak ortada kalan yetimler. Gerçek çırılçıplak ortada duruyor, ama sen görmek istemiyorsun. Ruhunu çırılçıplak ortaya koymak.*

ÇIRMAR a. *Yörs.* Tarım. Tarlada, tohum atılmadan önce saban ya da pullukla bölünen parsellerin her biri; evlek.

ÇIRNIK a. Avc. Denizde ya da haliçlerde ördek avlamada kullanılan, küreklerle hareket ettirilen, düz dipli kayık.
—Denizc. Tek direkli, üç floklu yelkenli tekne.

ÇIRPAN (Satı), **Hatı** da denir, Türkiye'nin ilk kadın milletvekillerinden (Kazan köyü, Ankara, 1890 - *ay. y.* ?). Ankara Kızılcahamam yolu üzerindeki köyünde Millet mekteplerinde okuyarak okuma yazma öğrendi ve kadınların da muhtar seçilmelerine olanak sağlayan yasanın kabulünden sonra Kazan köyü muhtarlığına seçildi. Başkent köylerini dolaşırken Atatürk'ün çalışkanlığı, cerbezesi ve zekâsıyla dikkatini çekti. Kadınların da milletvekili seçilmeleri yolundaki yasadan yararlanarak Atatürk'ün önerisiyle CHP listesinden Ankara milletvekili seçildi ve TBMM'deki on sekiz kadın milletvekilinden biri oldu (1935-1939).

ÇIRPI a. (*çırpmak*'tan *çırp-ı*). **1.** Dal, budak kırpıntıları: *Ormandan çırpı toplamak. Çırpılarla ateş yakmak.* **—2.** *Çırpı gibi,* aşırı ölçüde ince, zayıf kol ve bacak için kullanılır. ||*Çırpıya getirmek,* bir sıraya getirmek. ||*Çalı çırpı* → ÇALI.
—Dülg. ve Marangl. Kesilecek ya da birleştirilecek çatkıları ve kalasları işaretleme amacıyla boyalı gergin bir sicimi çekip bırakarak çizgi çizme. ||*Çırpı ipi,* çırpı vurmaya yarayan ip. ||*Çırpı toprağı,* çırpı vurmak için çırpı ipine sıvanan kırmızı toprak. ||*Çırpı vurmak,* ahşap bir parça üzerine düz bir çizgi çekmek amacıyla, üzerine tebeşir sürülmüş gergin bir ipi sertçe çekip bırakmak.

ÇIRPI, İzmir'in Bayındır ilçesine bağlı bucak; 11 875 nüf. (1990); 10 köy. Merkezi *Çırpı,* 3 838 nüf. (1990).

ÇIRPICI a. **1.** Çırpma işini yapan. **—2.** Yazma, kumaş vb. şeyleri boyası tutsun diye deniz suyunda çırparak yıkayan kimse.
—Ev eşy. Yumurta ve çeşitli sıvı mutfak malzemesinin elle çırpılmasına yarayan kollu bir disk üzerine takılmış çelik tellerden oluşan çırpıcı araç. ||*Elektrikli çırpıcı,* bir karıştırıcıyı elektrikle çalıştıran motorlu mutfak aygıtı.

ÇIRPICI a. *Yörs.* Tarım. Zeytin toplama işçisi.

Çırpıcı çayırı, İstanbul'un eski eğlence ve gezinti yeri. Kentin B.'sında, sur dışında ve bugünkü Veliefendi hipodromunun kuzeyinde Mevlanakapı ile Silivrikapı arasında yer almaktaydı. Çayırın yakınlarındaki bir su kaynağı, Bizans imparatoru Leon I döneminde (457-474) Meryem Ana'ya adanan bir ayazma durumuna getirildi, özellikle bahar mevsiminde kutsal bir ziyaret ve eğlence yeri olarak büyük rağbet gördü. Osmanlılar döneminde bu gelenek hem hıristiyan hem de müslüman halk arasında sürdü. Ortasından bir derenin aktığı, üstün nitelikte içme suyu kaynaklarının bulunduğu Ayazma denen bu mesire yerinde, birçok çeşme ve köprü vardı. Çevresine varlıklı kişilerin güzel köşkler yaptırmış olduğu çayırı, İstanbullular Hıdrellez'den başlayarak akın akın ziyaret ederlerdi. Daha sonra yazma, çuha vb. gibi kumaşların boyama işlerinde çalışan zanaatçıların bu mesire yerinin yakınına yoğun olarak yerleşmeleri üzerine çayıra "Çırpıcı" adı verildi. Çayır ayrıca, Rumeli seferlerine çıkacak ordunun bir konak yeri olarak da kullanıldı. Mehmet IV'ü tahtından indirmeden önce Siyavuş Paşa askerleriyle burada konakladı (1687). Selim III'ün öldürülmesi, Mustafa IV'ün tahttan indirilmesi ve Mahmut II'nin tahta çıkarılmasıyla sonuçlanan olaylar dizisi sırasında (1808) Alemdar Mustafa Paşa'nın kuvvetleri yine aynı yerde orgugâh kurdular. Bir mesire yeri olarak önemini Osmanlı devletinin son yıllarına kadar koruyan Çırpıcı çayırı, Cumhuriyet döneminde, özellikle 1945'ten sonra bu niteliğini yitirdi. Bugün birçok fabrika ve iş yerinin sıralandığı çayır alanı, bir sanayi bölgesine dönüşmüş durumdadır.

ÇIRPICIDİKENİ → FIRÇAOTU.

ÇIRPICI-EZİCİ a. Kıymaya ya da ufalamaya yarayan bıçaklı bir parçayı, elektrik gücüyle çalıştıran motorlu bir mutfak aygıtı.

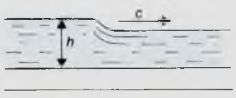
ÇIRPICI-KARIŞTIRICI a. Çeşitli maddeleri çırpmak ve karıştırmak için, pervaneli bir parçayı elektrik gücüyle çalıştıran motorlu bir mutfak aygıtı.

ÇIRPILMAK → ÇIRPMAK.

ÇIRPINMAK → ÇIRPMAK.

ÇIRPINMALI sıf. **1.** Çırpınmaların eşlik ettiği hallere denir: *Çırpınmalı hastalık, öksürük.* **—2.** Çırpınmaların düzensiz, istemsiz, sert, kaba ve ani özelliklerine sahip hallere denir: *Çırpınmalı gülme. Çırpınmalı hıçkırıklar. Çırpınmalı hareketler.*

ÇIRPINTI a. Coğ. Başlıca özelliği durağan dalgalar olan bir su örtüsü yüzeyindeki çalkantı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Akışkan. mekan. Derinliği az, üstü açık kanallarda oluşan yüzey dalgası. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Akışkan. mekan. Bir kanalda, çırpıntıların *c* yayılma hızı, *h* su yüksekliğine bağlıdır ve $c = \sqrt{gh}$ formülüyle gösterilir; bu formülde *g* yerçekimi ivmesidir. *c* hızı ya da çırpıntının yayılma hızı, bir kanaldaki akış olaylarında önemli bir rol oynar. Akış hızı, *c* hızından küçükse, bir engelin akış içinde oluşturduğu tedirginlikler akıntıya karşı koyabilir. Herhangi bir barajın ya da engelin varlığı, ya barajın kendisinde ya da yukarı çığırda su düzeyinin yükselişi biçiminde ortaya çıkar; bu olaya *durgun rejimli* akış denir; kanalın tabanını oluşturan yüzeyin eğimi zayıf olduğunda, böyle bir akış gözlenir. Tersine akış hızı, *c* yayılma hızını aşarsa, baraj üzerinde, kalıcı bir çırpıntı, yani *yüzeysel sıçrama* görülür ve yukarı çığırdaki akış, hiçbir şekilde etkilenmez; çünkü tedirginlikler akıntıya karşı koyamaz; bu durumda *sel rejimi*'nde bir akıştan söz edilir. Bir noktada çırpıntının *c* yayılma hızı, aerodinamikte sıkıştırılabilir akışkanların akışında ses hızının oynadığı role benzer bir işlev görür.
—Coğ. Gelen soluğan ile geriye dönen soluğanın bileşimi sonucu ortaya çıkan çırpıntının incelenmesi, düşey bentlerin kararlılık hesaplarının temelini oluşturur. İlk yaklaşımda bu dalga, soluğanla aynı periyodda ve aynı dalga uzunluğunda bulunan, karınları (soluğanınkinin iki katına eşit genliktedir) ve düğümleri (burada sıfıra eşittir) bulunan bir durağan dalgadır. Birinci karın, yansıtıcı çeperin tam karşısındadır. Su moleküllerinin yörüngesi, karnın karşısına düşey, düğümün karşısına yatay gelen, aralardaysa eğik olan doğru parçalarıdır. Sorunun uygulamadaki öneminden ötürü özellikle 1920-1950 arasında gerçekleştirilen birçok çalışmayla birinci derecede sıklık ortalaması yetkinleştirildi. Yapılan çalışmalarda, derinliğe ve —çok daha dikkatli biçimde— akışkanlar mekaniği ilkelerine dikkat edildi. Çalışmalar, salınımların ortalama düzeyinde büyük bir yükselmeye, daha sonra da bent boyunca maksimum yüzeylenmeye, yapının eteklerini aşındırabilecek güçte (şubat 1934'te Cezayir kentinde Mustafa dalgakıranının yıkılması) yöndeğişimli akıntılara yol açtı. Eğik yamaçlar, bazı koşullarda soluğanları bir ölçüde geriye çevirebilir ve yer yer çırpıntılar yaratabilir.

çırpıntı

ÇIRPINTILI sıf. Denizin küçük ve oynak dalgalı durumunu belirtmek için kullanılır: *Deniz bugün çok çırpıntılı.*

ÇIRPIŞMAK → ÇIRPMAK.

ÇIRPIŞTIRILMAK → ÇIRPMAK.

ÇIRPIŞTIRMA a. Çırpıştırmak eylemi.

◆ sıf. Çarçabuk, özensiz, baştan savma yapılan iş için kullanılır: *Çırpıştırma bir yazı.*

ÇIRPIŞTIRMAK → ÇIRPMAK.

ÇIRPMA a. **1.** Çırpmak eylemi. **—2.** Kumaşın kenarını kıvırıp iğneyi kenarına çapraz gelecek biçimde çift kattan batırıp tek kattan çıkararak yapılan dikiş.
—Balıkç. *Çırpma avı,* yüzeye yakın dolaşan balıkları yakalamak için kısa bir kamışla ya da kamışsız olarak yapılan rastgele balık avı. (Ucuna yem [doğal ya da yapay sinek] takılan olta oldukça sert, kısa ve ani hareketlerle bırakıp çekilerek av gerçekleştirilir.)
—Meyvc. Meyve ağaçlarını bir sırıkla vurup meyvelerini yere dökme.
—Mutf. ve Şekerc. Herhangi bir karışımı el ya da makineyle çırparak hava kabarcıkları yaratmak ve daha hafif hale getirme.
—Sesbilg. Oluşturucunun (genellikle dil ucu ya da küçükdil) kimi ünsüzlerin çıkarılışı sırasındaki hızlı devinimi. (Örneğin türkçede *arı* sözcüğündeki [r], ingilizce *very* sözcüğündeki [r] ya da ispanyolca *cara* sözcüğündeki [r].)
—Spor. Greko-romen güreşte yerde uygulanan bir oyun. (Güreşçinin rakibini belinden kavrayarak göbek ve dizlerinin yardımıyla köprü durumuna geçip üzerinden aşırmasıyla yapılır. Greko-romen güreşin temel oyunlarındandır. Yağlı güreşte de rakibin kavrama hareketine karşı yapılan savunma oyununa aynı ad verilir.)
—Tekst. *Çırpma makinesi,* ağartma atölyelerinde, yıkanacak çamaşırı sabunlu suda ya da çamaşır suyunda mekanik olarak çitileyen aygıt.
—Zool. *Kanat çırpma,* kanatlarını aşağıya doğru indiren kuşun hareketi. (Kanat çırpma, kanatları aşağı indirip yukarı kaldırarak gerçekleştirilen uçuşun bedeni itici evresidir.)

◆ sıf. Mutf. *Çırpma yumurta,* hafif ateşte kaymak kıvamına gelinceye kadar sürekli elle karıştırılarak pişirilen çırpılmış yumurta.
—Sesbilg. *Çırpma ünsüz,* eklemlenimi bir ya da birkaç çırpmayla belirlenen ünsüz.

ÇIRPMAİĞNESİ a. Tek bir sapta toplanmış gibi duran, dört ya da altı çatallı iğne. (Eşanl. ÇARPMAİĞNESİ.)

ÇIRPMAK g. f. **1.** *Bir şeyi (nesne) çırpmak,* onu, tozunu, nemini, üstündeki kırıntıları vb. gidermek için yinelenen bir hareketle sallamak; silkelemek: *Halıları çırp-*